MEYDAN - LAROUSSE

4

BÜYÜK LÛGAT ve ANSİKLOPEDİ

dördüncü cilt

MEYDAN YAYINEVİ

Cağaloğlu, Sultanmektebi sokak, 23-25, İstanbul

renkli resimler ve haritalar

renkli yaprakların arasında bulunduğu sayfalar

38- 39 EBRU

72- 73 EDİRNE

88- 89 EFES - EGE BÖLGESİ haritası

152-153 EKSPRESYONİZM - ELAZIĞ

176-177 ELEKTRONİK ve HABERLEŞME - Nükleer ENERJİ

352-353 ERZURUM

368-369 ERZİNCAN-ESKİŞEHİR

440-441 EVLER

480-481 FABRİKA - FAVNA - FOVİZM (2 yaprak)

656-657 FLAMAN sanatı

744-745 FOLKLOR

776-777 FOTOĞRAF (2 yaprak)

816-817 FRANSA - FRESK (2 yaprak)

© **1960, Librairie Larousse, Paris**
© **1971, MEYDAN Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti.**

1960, fransızca Grand Larousse Encyclopédique'in, 1971 türkçe Büyük Lûgat ve Ansiklopedi'nin bu cildinin fasikül halinde basım ve yayım tarihidir. Herhangi bir muafiyete başlangıç teşkil etmemekle beraber, kanun gereğince belirtilmiştir. Her ciltte tekrarlanan bu tarihlerin, ciltlerin gerçek baskı tarihleriyle ilgisi yoktur.

BÜYÜK LÛGAT ve ANSİKLOPEDİ'nin (Meydan-Larousse) adı, muhtevası, resim ve haritaları, sayfa ve cilt şekil ve düzenleriyle ilgili her çeşit hak, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti. ne aittir.

Meydan-Larousse'u yayımlayanlar

Safa KILIÇLIOĞLU, Nezihe ARAZ, Hakkı DEVRİM

yayıma katılanlar

DANIŞMA KURULU

Ord. Prof. Şükrü BABAN, Ord. Prof. Dr. Besim DARKOT, Prof. Dr. Nihat ERİM, Burhan FELEK, Prof. Dr. Macit GÖKBERK, Prof. M. Tayyib GÖKBİLGİN, Prof. Dr. Mehmet KAPLAN, Prof. Dr. Sabri Esat SİYAVUŞGİL (öl. 1968), Prof. Dr. Faruk TİMURTAŞ

MERKEZ YAYIN KURULU

Hakkı DEVRİM, *genel yayın müdürü*
Nezihe ARAZ, *telif servisi şefi;* Doç. Dr. Adnan BENK, *tercüme servisi şefi;* Doç. Dr. Berke VARDAR, *lûgat servisi şefi*

YAYIN KURULU YARDIMCILARI

Oktay AKBAL, Ece Ayhan, Faik BAYSAL, İsmet Zeki EYÜBOĞLU, Tanju GÖKÇÖL, Vedat GÜNYOL, Selâhattin HİLAV, Keyise İDALI, Afif OBAY, Fahir ONGER, İsa ÖZTÜRK, Hülya POTUOĞLU, Oya RİBAR, Nezihe TOPUZ, Galip ÜSTÜN, Hilmi YAVUZ

Birgül AKKOCA, Ayşe AKMAN, Ateş ARALP, Güngör ARSLAN, Filiz AYMERGEN, Halil İbrahim BULUT, Mustafa BURÇAK, A. Atılgan ÇİLİNGİROĞLU, Yusuf ÇOTUKSÖKEN, Emel DENİZ, Lütfiye DOĞANAY, Aysel DUYAR, Gürel ERGEV, Konur ERTOP, Sema GÜNEYSU, Metin GÜNGÖR, Kâmil GÜVEN, Mehmet GÜZELŞEN, Merih HASER, Bürçin İNAN, Talât KIRCAN, Sinan KOCAPINAR, Babür KUZUCU, Sevinç MESTÇİ, Taner MUTLU, Nihat ÖZBEK, Çiğdem ÖZEN, Aynur ÖZHAN, Adalet SEVİN, Veli SEVİN, Süheylâ SEYHUN, Gülçiçek SOYTÜRK, Turhan TAN, Afşar TİMUÇİN, Erdoğan TOKMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Seyfettin TURHAN, Silva TÜCCARYAN, Gülden ÜSTÜNSOY, Ergül YILDIZ

TASHIH

Abdülkadir ÇAKIR, *şef*
Nihat EMENLİ, Orhan SEÇİLEN, Sabri KÖSEM, Hüsamettin YILMAZ, Hulki AKTUNÇ, Aydın KURTAR, Nurettin KARAKURT, Hasan UZUNTAŞ

RESİMLEME

Nurettin ERKILIÇ, *fotoğraf;* Nejal GÖNENÇ, *resim;* Bekir PEKTEN, *hat;* Zeki BAŞAR, Mansus TETİK, *harita.* (Fotoğrafları kullanılan sanatçılar ve arvişlerinden faydalanılan kuruluş ve şahıslar ayrı ayrı belirtilmiştir.)

ARŞİV

İbrahim HOYİ, *şef*
Fuat ÇELEBİ, Necdet GÖKALP, Osman GÖKALP, Mustafa ŞAHİN, Dursun Ali YASAVUL

TEKNİK SERVİSLER

Müeddep ERKMEN, *şef*
Tahir CİMTAY, Feridun CİMTAY, Ethem GÜRDİL, Ömer EKEN, Sabri ŞEBER, Suphi KAYAKIRAN, Yavuz ESEN, *dizgi-tertip;* Akın KAMACIOĞLU, *sayfa düzeni;* Hakkı TEZER, Mustafa GÜLBAY, Akıner GÖREN, Atilla KUTSAL, *filim-montaj;* Hüsnü TOPAÇ, Hikmet AYAYDIN, Vecihi AKDÖŞ, Ahmet BULUT, *baskı;* Hasan GÜRKAN, *kırma-katlama*

İDARE-MUHASEBE

Hâmit TURAN, *şef*
Ayten AKÇAY, *muhasebe;* Rıdvan SELÖZ, *abonman-sevkiyat*

yazarlar ve mütercimler

AKERSON (Fatoş), ***ingilizce mütercimi***
genel konular

ALANGOYA (Dr. Yavuz), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

ALNIAK (İlhan), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

ALPARSLAN (Dr. Ali), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
güzel sanatlar

ALTINLI (Dr. Enver), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
jeoloji

AND (Metin), ***Ankara üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinde öğretim görevlisi***
temaşa sanatları, tiyatro

ANGIN (Ahmet), ***mütercim***
genel konular

ARAR (İsmail), ***avukat, Millet Meclisi başkan vekili***
Cumhuriyet tarihi

ARIPINAR (Erdoğan), ***gazeteci***
spor

ARSEVEN (Rıza), ***eskrim uzmanı***
spor

ARSEVEN (Veysel), ***musiki öğretmeni***
folklor

ARTUK (İbrahim), ***İstanbul Arkeoloji müzesinde nümismat***
nümismatik

ARTÜZ (İlham), ***Hidrobiyoloji Araştırma Enstitüsü Deniz kısmı şefi***
balıkçılık

ATABEK (Dr. Erdal), ***Türk Tabipler Birliği merkez konsey başkanı***
tıp

ATABEYOĞLU (Cem), ***gazeteci, spor yazarı***
spor

AYKON (Nil), ***sanat tarihi uzmanı***
sanat tarihi

BAÇ (Nurettin), ***İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen***
kimya

BARIN (Emin), ***Güzel Sanatlar akademisinde öğretim üyesi***
ciltçilik

BARUTÇU (Şinasi), ***mütercim***
fotoğrafçılık

BAŞARAN (Ekrem), ***mütercim***
genel konular

BAYKURT (Şerif), ***folklor uzmanı***
folklor

BAYSUN (Dr. Cavit), ***İstanbul üniversitesinde ordinaryüs profesör (öl. 1968)***
tarih

BAZOĞLU (Ali İzgan), ***mütercim***
genel konular

BERK (Nurullah), ***İstanbul Güzel Sanatlar akademisi üyesi***
güzel sanatlar

BESBELLİ (Saim), ***emekli deniz albayı***
ordu ve askerlik

BEYAZIT (Mehmet), ***yüksek mühendis, İstanbul Teknik üniversitesinde öğretim görevlisi***
teknoloji

BİL (Selim), ***saatçilik uzmanı***
saatçilik

BİRÖN (Dr. Cemal), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
madencilik

BOZKURT (Ali Rıza), ***emekli kurmay albay***
ordu ve askerlik

BOZKURT (Işık), ***mütercim***
fotoğrafçılık

BOZOK (Hüsamettin), ***yazar***
tiyatro, opera

BURAN (Halûk), ***yüksek elektrik mühendisi***
radyoteknik, televizyon

BÜYÜKTİMKİN (Nadir), ***mütercim***
eczacılık

CAFEROĞLU (Dr. Ahmet), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
edebiyat tarihi

CANBERK (Osman), ***emekli kurmay binbaşı, Harp akademileri fransızca öğretmeni***
ordu ve askerlik

CEYLAN (Veyis), ***Teknik üniversitede asistan***
bayındırlık

CUMBUR (Müjgân), ***Millî kütüphane genel müdürü***
kütüphanecilik

ÇALIK (İsmet), ***İstanbul üniversitesinde okutman***
latince

ÇAYLIGİL (Şadan), ***mütercim***
müzik

ÇELTİKÇİ (Fikret), ***Türkiye Sınaî Kalkınma bankasında müşavir***
motor

ÇIĞ (Dr. Kemal), ***İstanbul Topkapı Sarayı müzesi müdürü***
hat sanatı

ÇIĞRI (İsmail), ***Sanat enstitüsü öğretmeni***
teknoloji

ÇOGULU (Dr. Ersen), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
mineroloji

DARKOT (Dr. Besim), ***İstanbul üniversitesinde ordinaryüs profesör***
coğrafya

DEMİRİZ (Dr. Yıldız), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
sanat tarihi

DEVRİM (Gülseren), ***avukat, mütercim***
genel konular

DİAMANDİ (Atina), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

DİKER (Mümtaz), ***kaptan***
denizcilik

DUBOİS (Pierre), ***St. Louis kilisesi başpapazı, Galatasaray lisesinde felsefe öğretmeni***
Hıristiyanlık

DURAL (Dr. Mustafa), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

EBUZZİYA (Ziyad), ***gazeteci, mütercim***
genel konular

ELİF NACİ, ***ressam, yazar***
güzel sanatlar

ERBEN (Dr. Reyan H.), ***avukat, mütercim***
Masonluk

ERBUDAK (Prof. Macit), ***İDMMA öğretim görevlisi***
jeodezi, topoğrafya

ERGÜVEN (Rıza), ***Tekel enstitüleri müdürü***
içki sanayii

ERÜNSAL (İsmail), ***edebiyat öğretmeni***
edebiyat, bibliyografya

ERYATAĞAN (Mehmet Ali), ***mütercim***
demiryolu

EVRENOS (Abdullah), ***emekli öğretmen***
fizik

EVRİM (Dr. Selmin), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
psikoloji

EYİCE (Dr. Semavi), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
sanat tarihi

FIRTINA (Bahattin), ***öğretmen***
biyoloji

GÖKCAN (Muzaffer), ***Kurbağa Adamlar kulübü asbaşkanı***
sualtı sporları

GÖKDENİZ (Sermet), ***Emekli kurmay albay, Denizcilik bankası eski genel müdürü***
askerlik, denizcilik

GÖKMEN (İsmail), ***matematik öğretmeni***
astronomi

GÖKMEN (Prof. Dr. Muharrem), ***Gençlik ve Spor Bakanlığı İstanbul dağcılık ajanı***
dağcılık

GÖNENLİ (Dr. Atilla), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
işletme, muhasebe

GÖYÜNÇ (Dr. Nejat), ***İstanbul üniversiiesinde doçent***
tarih

GÜRKAN (Dr. Kâzım İsmail), ***İstanbul üniversitesinde ordinaryüs profesör***
tıp

GÜRKAN (Dr. Suat İsmail), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
tıp

GÜVENÇ (Lütfü), ***emekli general***
ordu ve askerlik

HATEMİ (Dr. Hüseyin), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

HIZAL (Ali Rıza), ***yüksek mühendis, İstanbul Yeşilköy havaalanı teknik müdürü***
elektronik

IRGAT (Mustafa), ***mütercim***
güzel sanatlar

İNSEL (Rıfat), ***tıp doktoru, mütercim***
tıp

İPEKKAYA (Çetin), ***İstanbul Belediye konservatuvarı tiyatro öğretmeni***
tiyatro

İŞGÜVEN (Hazım), ***emekli kurmay albay***
ordu ve askerlik

KARAHAN (Dr. Abdülkadir), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
edebiyat

KARLIDAĞ (M. Fazıl), ***emekli albay***
ordu ve askerlik

KAZANCI (Aydın), ***avukat, İstanbul barosu başkan vekili***
hukuk

KERİMOĞLU (Dr. Sabahattin), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
tıp

KİRYAZİS (Kiriaki), ***yunanca mütercimi***
genel konular

KOCAYUSUFPAŞAOĞLU (Dr. Necip), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
hukuk

KORAP (Ali Rıza), ***İstanbul Üsküdar Türk Kız koleji müdürü***
islâm tarihi

KÖKNAR (Ergun), ***İstanbul Şehir tiyatrolarında aktör***
tiyatro

KUT (Dr. Günay), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
eski türk edebiyatı

KUTLUK (Dr. İbrahim), ***Galatasaray lisesi edebiyat öğretmeni***
edebiyat

MORAN (Tulya), ***mütercim***
genel konular

MOROĞLU (Dr. Erdoğan), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

MUSA (Abdullah), ***uzakdoğu dilleri uzmanı, çince mütercimi***
genel konular

NECATİGİL (Behçet), ***şair, yazar İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen***
çağdaş türk edebiyatı

NOVOVİTCH (Michel), ***Cudo federasyonu teknik direktörü, 4. Dan***
cudo

NUTKU (Dr. özdemir), ***Ankara üniversitesinde doçent***
tiyatro

OYVER (İsmail Hakkı), ***profesör, Milletlerarası Seramik akademisi ikinci başkanı***
seramik

ÖLÇEN (Süleyman), ***İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen***
matematik

ÖNCEL (Rafet), ***mütercim***
zıraat

ÖNDER (Mehmet), ***Millî Eğitim bakanlığı kültür müsteşarı***
müzecilik

ÖNOL (Nihal), ***avukat, mütercim***
genel konular

ÖVÜNÇ (Turgut), ***yüksek mühendis mimar, İstanbul Teknik okulda öğretmen***
mimarî, inşaat

ÖZBARAN (Dr. Salih), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
tarih

ÖZBEL (Dr. Kenan), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
halk sanatları

ÖZÇELEBİ (Yaşar), ***italyanca mütercimi***
genel konular

ÖZERDİM (Dr. Sami), ***yazar***
kitaplar

ÖZÖN (Nijat), ***tenkitçi, mütercim***
sinema

ÖZTELLİ (Cahit), ***folklor uzmanı***
folklor

ÖZTUNA (Yılmaz), ***yazar, milletvekili***
musiki

PEKMAN (Dr. Adnan), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
eskiçağ tarihi

SAV (ömer Atillâ), ***avukat, tenkitçi***
tiyatro

SAYMAN (Dr. Yücel), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

SEZER (Hüseyin), ***arkeolog***
arkeoloji, eskiçağ tarihi

SÖZEN (Dr. Metin), ***Teknik üniversitede asistan***
tarihî mimarî

SÖZER (önay), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
felsefe

STERN (Robert), ***ispanyolca mütercimi***
genel konular

SUN (Selim), ***emekli general***
ordu ve askerlik

SÜER (Hikmet), ***emekli general***
askerlik, havacılık

ŞENER (Dr. Sevda), ***Ankara üniversitesinde doçent***
tiyatro

TANSUĞ (Sezer), ***Ayasofya müzesi sanat tarihi uzmanı***
güzel sanatlar

TARHAN (Taner), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
arkeoloji

TEKİL (Firuzan), ***spor yöneticisi, yazar***
spor

TEREM (Dr. Haldun M.), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
kimya

TİKVEŞ (Dr. Özkan), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

TOPUZ (Gazanfer), ***mütercim***
iktisat

TÖMEK (Fikret), ***İstanbul Atom Reaktörü Radyo-İsotop üretimi bölüm şefi***
nükleer fizik

TULGAR (Dr. Erman H.), ***Teknik üniversitede doçent***
metalürji

TUNAY (M. İhsan), ***İstanbul Arkeoloji müzesinde asistan***
arkeoloji

TUNCAY (Dr. Can), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
iş hukuku

TUNCEL (Dr. Metin), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
coğrafya

TUNCER (Dr. Talât), *İstanbul üniversitesinde asistan*
matematik, fizik, mekanik

TURHAN (Dr. Vahit), *İstanbul üniversitesinde profesör*
ingiliz edebiyatı

TÜREL (Mukdim), *yüksek elektrik mühendisi*
elektrik

TÜRKKAN (Vedat N.), *Spor ve Gençlik Bakanlığı İstanbul Binicilik ajanı*
binicilik

TÜTER (Cemaliye), *İstanbul Cağaloğlu Kız enstitüsünde öğretmen*
ev ekonomisi

URAL (Dr. Kenan), *İstanbul üniversitesinde doçent*
istatistik

YADA (Sait), *İstanbul Tatbikî Güzel Sanatlar okulu eski öğretmeni (öl. 1968)*
ciltçilik, matbaacılık

YALIN (Nail), *yüksek mühendis, İstanbul Tekstil okulu öğretim görevlisi*
tekstil

YAŞA (Dr. Memduh), *İstanbul üniversitesinde profesör*
iktisat, maliye

YAZICI (Dr. Tahsin), *İstanbul üniversitesinde profesör*
arapça

YENER (Faruk), *radyo yöneticisi, tenkitçi*
opera

YILDIZ (Dr. Hakkı D.), *İstanbul üniversitesinde asistan*
tarih

YILDIZ (Ömer), *Sultanahmet Sanat okulu atelye şefi*
marangozluk

YUM (Argun Fuat), *mütercim*
güzel sanatlar

YURTCAN (Erdener), *İstanbul üniversitesinde asistan*
hukuk

YÜCEL (Dr. M. Nadir), *yüksek mühendis*
sibernetik

ZADİL (Dr. Ekmel), *İstanbul üniversitesinde öğretim görevlisi*
kooperatifçilik

GRAND LAROUSSE ENCYCLOPÉDİQUE'i YAYIMLAYANLAR ve HAZIRLAYANLARIN BAŞLICALARI

YAYIMLAYANLAR

Étienne GİLLON, Jacques HOLLİER-LAROUSSE, Jean İBOS-AUGÉ, Claude MOREAU, Jean-Louis MOREAU.

BAŞLICA YAZARLAR

Claude DUBOİS, *genel yayın müdürü.*

Antoine ADAM, Eugène AİSBERG, Joseph ANGELLOZ, Gérald ANTOİNE, Jeannine AUBOYER, Pierre AUGER, Wilfrid BAUMGARTNER, Germain BAZİN, Marcelle BENOİT, Roger BLAİS, Marc BOEGNER, Jacqueline BOUCHOTSAUPİQUE, Jacques BOURNEUF, Jean BOUSQUET, Yves BRAYER, Clément BRESSOU, Paul BULLİER, Jérôme CARCOPİNO, René CASSİN, Norbert CASTERET, R.-E. Jeanne CHANCRİN, André CHASTEL, Jasques CHASTENET, André CHOLLEY, Georges COEDÈS, Jean-Gaston CORDİER, Paul COUDERC, Jacques-Yves COUSTEAU, Jacques DALBANNE, Léon DAUM, Georges DAUX, Madeleine Paul-DAVİD, Christiane DESROCHES-NOBLECOURT, Joseph DHEİLLY, André DOMART, Ludomir DONTCHEFF, Jean DRESCH, Claude DUBOİS, Jean DUBOURG, Norbert DUFOURCQ, Pierre DUFOURCQ, Georges DUHAMEL, Béatrice DUSSANE, Jacques FAUVET, Jean FRANCO, André FRANÇOİS-PONCET, Henri FRİEDEL, Maximilien GAUTHİER, Pierre GAXOTTE, Lucien de GENNES, Pierre GEORGE, André GİLLON, Jacques GLANDARD, Ferdinand GONSETH, Jean GUİTTON, Georges GURVİTCH, Raoul HARTWEG, Roger HEİM, Jean HYPPOLİTE, Robert JACQUET, Bernard JACROT, Guillaume JANNEAU, Eugène JARRY, Frédéric JOLİOT-CURİE, Jacob KAPLAN, Roger KLİNG, Louis KOELTZ, René LABAT, Sylvain LABOUREUR, Joseph LAİSSUS, Gustave LANCTOT, Madeleine LE BRAS, Léon LEJEALLE, Monique LE NOAN-VİZİOZ, Louis LEPRİNCE-RİNGUET, Jean-Jacques LEVALLOİS, François LHERMİTTE, Roland MANE, Jean MARCHAL, André MARÉCHAL, Henri MASSÉ, Robert MAUGE, André MAUROİS, Henri MİCHEL, Pierre MONBEİG, Pierre MOREAU, Gérard MORİSSET, Georges NİOBEY, Louis PASTEUR VALLERY-RADOT, Pierre PATİN, Henri PİÉRON, Pierre PİERRARD, Maurice PİRON, Pierre PRADEL, Charles PRÉVOST, Jules ROMAİNS, Jean ROSTAND, Camille ROUGERON, Alfred SAUVY, André SCHAEFFNER, Evry SCHATZMAN, Eugène SÉGUY, Maurice SÉRULLAZ, Raymond SUBES, Pierre TARDİ, Haroun TAZİEFF, Jean TERRİEN, Raymond TESSİER, Andrée TÉTRY, Raymond TOUREN, Jean TRİCART, Elsa TRİOLET, Nicolas UNTERSTELLER, Auguste VİATTE, Maxime WEYGAND, Jean WYART, Jean YOYOTTE, Przemyslaw ZWOLİNSKİ.

D ÜRB

DÜRBÜN blş. i. (fars. *dür,* uzak ve - *bin,* gören'den *dür-bin* uzağı gören > *dürbün*). Bir boru içine uygun biçimde yerleştirilmiş birkaç mercekten meydana gelen ve göz önüne getirildiğinde, uzakta bulunan bir cismi az çok büyüten optik aracı: *Dürbünle bakmak.* Bk. ANSİKL.

— DEY. (*Bir şeye*) *Dürbünün tersiyle bakmak,* [bir şeyi] küçümsemek, olduğundan daha önemsiz saymak.

— Ask. denizc. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Mikrometreli dürbün,* büyütücü bir dürbün ile bir mikrometreden meydana gelen âlet. (Yüksekliği bilinen veya tahmin olunan bir maddenin [gemi direği, bir işaret kulesinin deniz yüzeyinden yüksekliği gibi] görülüş açısını ölçmeğe yarar. Nişan alınan, yani açısı ölçülen maddenin uzaklığı otomatik olarak bulunur. Buna deniz kuvvetlerimizde *station kuper* denir.)

— Opt. *Gök dürbünü, yer dürbünü.* (Bk. ANSİKL.) ‖ *Meridyen dürbünü,* sabit bir eksen üzerine yerleştirilen ve gökcisimlerinin meridyenden geçişlerini gözlemlemeğe yarayan gök dürbünü. (Bk. ASTRONOMİ.) ‖ *Opera dürbünü,* opera ve tiyatrolarda kullanılan, genellikle çiftli küçük dürbün.

— Sil. *Nişan dürbünü,* görerek atış yapan silâhlarda sıhhatlı nişan almağa yarayan dürbün. (Bu dürbünün, nesneleri çeşitli büyüklükte gösteren birkaç merceği vardır. Nişan almak için hedefe ait düzeltmeli nişangâh ile yan inhiraf düzeltmesine göre dürbün ayar edilir; sonra hedef, dürbünün içindeki işaret noktası üzerinde görülecek şekilde hedef yönüne tevcih olunur. [Bu işaret noktası genel olarak (+) biçimindedir.])

— ANSİKL. Ask. Askerî amaçlarla kullanılan *dürbünler,* genellikle el ve makaslı batarya dürbünü adı verilen çeşitlerdir. El dürbünleri nesneyi 6-8; makaslı dürbünler de 10-15 defa büyütebilmektedir. Bu bakımdan topçu sınıfı gibi uzun menzilli silâhlara sahip olan birliklerde ve büyük kumanda karargâhlarının gözetleme yerlerinde düşmanın durumunu sürekli olarak takip etmek için makaslı dürbünler kullanılır. El dürbünleri de, ileri gözetleyiciler, keşif kolları ve genellikle savaşan bütün subaylarda bulunur.

— Opt. *Dürbünler,* basit bir tanımla, uzaktaki cisimleri büyütmeğe veya yaklaştırmağa yarayan optik âletleridir. Dada doğru bir deyişle, dürbünler, uzaktaki cisimlerin görüntülerini çıplak gözle görüldükleri açıdan daha büyük bir açı altında verir, yani cisimleri daha yakındaymış gibi gösterir.

● *Gök dürbünleri.* Adından da anlaşılacağı gibi, gök dürbünleri, gökcisimlerinin gözlemlenmesine yarar. Birine objektif* öbürüne göz* merceği denilen bir mercek* sisteminden meydana gelir. «Teleskop» denilen optik âletler de aynı alanda kullanılır, ancak bunlarda objektif bir aynadır.

Bir gök dürbününün objektifi, teorik olarak bir tek mercekle de gösterilebilen, birbirine bitişik (renksemezliği sağlamak için) iki yakınsak mercek sistemidir. Odak uzaklığı büyüktür ve gökcisimleri gibi uzaktaki cisimlerin görüntüleri F odak düzlemine düşer. Bir büyüteç vazifesi gören göz merceği de yakınsak bir sistemdir ve büyütülmüş bir A″ zâhirî görüntüsünü verir. Objektifin verdiği gerçek görüntünün büyüteçle incelendiği de söylenebilir.

Dürbünün büyütmesi, görüntünün dürbünle ve cismin çıplak gözle görüldüğü açılar arasındaki orandır. Pratik olarak bu büyütmenin, objektif ve göz merceğinin odak uzaklıkları oranını gösteren $\frac{F}{f}$'ye eşit olduğu ispatlanmıştır. Objektiflerin odak uzaklığı arttırıldıkça, dürbünün boyu da o derecede uzar (Meudon gözlemevinin 16 m boyundaki dürbünü).

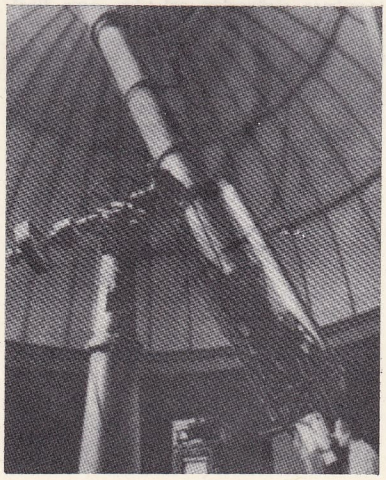

Dürbünün görüş alanı, yani gözlemcinin görebildiği uzayın genişliği, büyütmeyle ters orantılıdır; bu yüzden, dürbünün görüş alanını genişleterek büyütmesini azaltmamak için büyük gözlemevlerinde arayıcı denilen yardımcı âletler kullanılır. Paralel olacak şekilde büyük dürbüne tespit edilen bu âlet, büyütmesi az, dolayısıyle görüş alanı geniş küçük bir dürbündür. Arayıcı yardımıyle bir gökcisiminin yeri belirlendiği zaman (yani, bu gökcismi ağtabaka iplerinin kesişme noktasında bulunduğu zaman), cismin görüntüsü, aynı şekilde büyük dürbünün görüş alanı içine düşer. Bu durumda objektif ışıklı bir disk meydana getirir; göz merceği bu diski, *«göz halkası»* veya *«göz dairesi»* denilen gerçek görüntü şeklinde verir. Göz merceğinin hemen arkasında yer alan bu küçük ışıklı diskin çapı, genellikle, gözbebeğinin çapından daha küçüktür. Gözün daha fazla ışık alabilmesi için, gözlemcinin, gözünü bu ışıklı halkaya ayarlaması gerekir.

Ramsden, göz halkasından yararlanarak, bir dürbünün büyütme gücünü arttırmayı başardı. Bu büyütme gücü, objektif çapının halka çapına oranıdır.

● *Yer dürbünü. Galilei dürbünü.* Gök dürbünlerinin görüntüyü ters çevirerek vermesi, yer cisimlerinin incelenmesinde bir sakınca yaratır.

Galilei dürbününde doğrultma, ıraksak bir Oc göz merceğiyle otomatik olarak yapıldığından, ayrıca bir ek düzene ihtiyaç yoktur. A′B′ gerçek görüntüsü meydana gelmediği için, gözlemlenen görüntü, doğrultulmuş olan A″ B″ zâhirî görüntüsüdür. Göz halkası da zâhirî olduğundan, gözü bu halkaya ayarlamak imkânı yoktur; ancak, göz merceğine doğru yaklaşmakla görme alanı biraz daha artar.

Yer dürbünlerinin sakıncası, sapıcı önlemek için, dürbünün büyütmesini 3 ile 4 arasında sınırlandıran kısa odaklı göz merceklerinin kullanılmasıdır. Ayrıca, bu dürbünlerin görüş alanı da zayıftır. İki küçük Galilei dürbününün yan yana bağlanmasıyle bir *çift dürbün* meydana gelir.

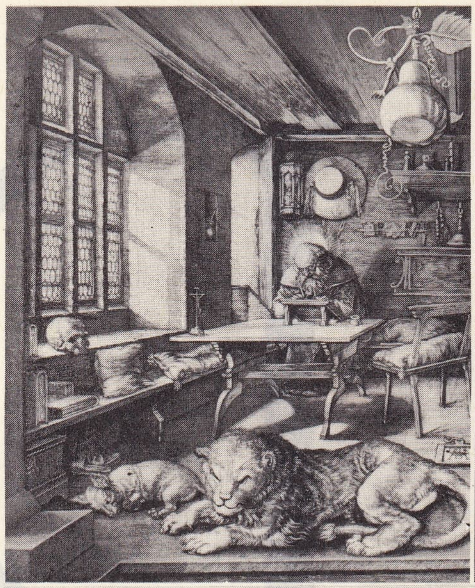

«Aziz Hieronymus Hücresinde»
Cabinet des Estampes, Paris

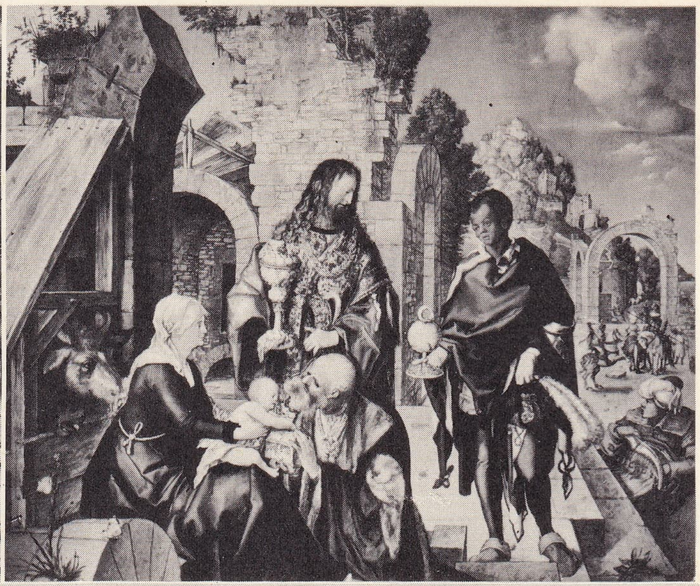

«Kâhin Kralların İsa'ya Tapması», Floransa

Albrecht DÜRER

Bundan başka iki ayrı tip yer dürbünü daha vardır. *Tekli dürbün*'lerde, objektifin verdiği görüntü «doğrultma düzeni» denilen bir mercek sistemiyle doğrultulur. *Prizmalı dürbün*'lerde, her ikisi de yakınsak olan Ob objektifi ile Oc göz merceği arasına, A ve B gibi çift yansımalı iki eşkenar prizma yerleştirilmiştir. Bu dürbünlerin boyu daha kısa olduğu halde, Galilei dürbünlerinden daha kuvvetli bir büyütme elde edilir: görüş alanı daha geniş, görüntü çok daha aydınlıktır.

● *Prizmalı çift dürbün,* prizmalı iki tekli dürbünün birleştirilmesinden meydana gelir. Askerlik alanında, özellikle topçu sınıflarında, araziyi taramak ve atış isabetini gözlemekte kullanılır. Büyütmeleri genellikle 8'dir; bununla birlikte 12 ve 16 değerinde büyütmesi olan çift dürbünler de vardır. Bu dürbünler çok iyi görüntü verir ve görüş alanları geniştir. *Gece dürbünleri*'nin büyütmesi daha az, buna karşılık görüş alanı geniş ve görüntü çok aydınlıktır. (LM)

prizmalı çift dürbün

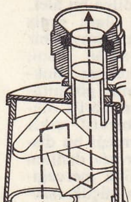

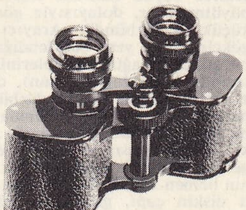

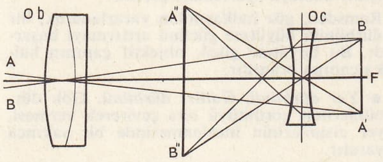

Galileo dürbünü

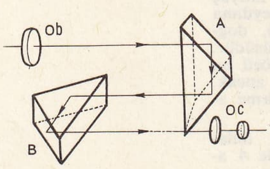

prizmalı dürbün

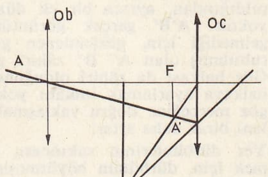

gök dürbünü: Ob, objektif
Oc, göz merceği

DÜRBÜN, Güney yarımkürede küçük takımyıldız. Bu gruptaki yıldızlardan hiç birinin kadiri 4'ü aşmaz. (Bk. GÖKYÜZÜ.) [L]

DÜRBÜNLÜ sıf. Dürbünü olan: *Dürbünlü tüfek.* (M)

DÜRC veya **DÜRCE** i. (fars. *dürc* veya *dürce*). *Esk.* Küçük kutu, hokka. ‖ *Mec.* Hokka gibi küçük ağız. ‖ *Dürc-i dür,* inci kutusu. ‖ *Dürc-i teng* «dar hokka», sevgilinin ağzı. ‖ *Dürc-i zer,* altın kutusu. (M)

DÜRD veya **DÜRDE** i. (fars. *dür* veya *dürde*). *Esk.* Tortu, dibe çöken şey: *Galiba bir ehl-i dil toprağıdır dürd-i şarap* (Fuzuli). ‖ *Dürd-âşâm* (veya *dürd-keş*), şarabın tortusunu içen. Kalender.

◆ **Dürdî** i. *Esk.* Tortu. (M)

Dürdane Hanım, Ahmed Midhat'ın romanı; *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edildikten sonra kitap halinde basıldı (1882). Galata meyhanelerinin tasviriyle başlayan romanda, mavnacı Çerkez Sohbet'in ağzından Acem Ali Bey adlı bir kabadayının inanılmaz serüvenleri anlatılır. Ayşe Ebe'nin anlattığı inanılmaz bir olayın kahramanı da aslında kadın olan Acem Ali Bey'dir. Dürdane Hanımın Mergup Bey ile gizli sevişmesine şahit olan dul Ulviye Hanım, zaman zaman erkek kılığına girerek İstanbul'da kabadayılık yapmakta ve zor durumlarında Dürdane Hanım'a yardım etmektedir. Mergup Beyin bıraktığı Dürdane, zehir içerek hayatına son verir; Çerkez Sohbet'i köle diye satın alan Ulviye Hanım, Acem Ali Bey kimliğinden çıkarak onunla evlenir. Vefasız âşık Mergup, evlendiği kızın âşığı tarafından öldürülerek cezasını bulmuş olur. Ahmed Midhat'ın masal ve meddah geleneğinde yazdığı Dürdane Hanım, gerçeğe uymayan konusu ile başarılı bir roman değildir; yalnız sade dili ve tabiî anlatımıyle dikkate değer. (M)

DÜRDENİT i. (fr. *durdénite*). Miner. Yeşilimtırak sarı renkte, tabiî hidratlı demir tellürür. (L)

DÜREN i. (fr. *durène*). Kim. 79°C'a doğru eriyen hidrokarbon. Metil klorürün, alüminyum klorür eşliğinde benzene etkimesiyle elde edilir. (Düren, 1-2-4-5 tetrametilbenzen'dir.) [L]

DÜREN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Roer kıyısında; 52 900 nüf. Dökümevleri; çelik fabrikaları. Kâğıt imalâthaneleri. Linyit. Roer savaşı sırasında burada kanlı muharebeler oldu; 25 şubat 1945'te şehir Amerikalılar tarafından alındı. (L)

DÜRER çoğl. i. (ar. *dür,* inci'den *dürer*). *Esk.* Büyük inci taneleri, inciler. ‖ *Dürerbâr* («inci yağdıran»), inci gibi söz söyleyen. (M)

DÜRER (Albrecht), alman ressamı ve gravürcüsü (Nürnberg 1471 - ay.y. 1528). Bir macar ailesinden veya Macaristan'a yerleşen alman mültecisi bir aileden gelme bir kuyumcunun on çocuğundan biriydi. 1486'da babası tarafından ressam ve gravürcü Wolgemut'un yanına çırak olarak verildi. Genç Dürer 1490'dan 1494'e kadar sanatın ilk öğrenim devresini tamamladı. Bu arada bir süre Colmar şehrinde kaldı. O sırada ölen devrin en değerli gravürcüsü Büyük Schongauer'in kardeşlerinin yanında çalıştı. Daha sonra tahta üzerine oyma resimler (bu eserlerin kesin olmamakla beraber Dürer'in olduğu sanılır) yaptığı Basel şehrinde yaşadı. Nürnberg'e dönünce hemen evlendi. Bir yıl sonra İtalya'ya gitti. Yola çıkmadan önce yaptığı eserler arasında öğretmeni Wolgemut'un portresi (1490, Uffici galerisi) ile kendisinin nişanlılık portresi (1493, Louvre) vardır. Daha İtalya'ya gitmeden Mantegna'nın bakır üzerine yaptığı gravürleri görmüş, İtalyan sanatının etkisinde kalmıştı. İlk suluboya peyzajlarını yolculuk sırasında çizdi. 1496 Yıllarında bakır üzerinde gravür ustalığını elde etmişti. *Apokalips* konusundaki resimlerini 15 büyük levha halinde tahta üzerine büyük bir canlılık ve hareketlilikle işledi. Böylece daha o yıllarda kişiliğini ortaya koydu. Kıvrımlı, düğümlü, lav gibi akıcı deseni henüz ortaçağ karakterini taşıyordu. O sıralarda yapmağa başladığı *İsa'nın Çilesi* tahta gravürlerini çok daha sonra tamamladı. Zevkçe daha incelmiş bir topluluk için yaptığı bakır gravürlerinde, italyan ustaları gibi çıplak vücutları canlandırmak istedi. Kendi yağlıboya portreleri arasında en ışıklı, en canlı ve parlak renklisi 1498'de yaptığı siyah-beyaz yelekli olanıdır (Prado müzesi). Dostu Willibald Pirckheimer onu Nürnberg hümanistleri çevresine soktu. Yüzyıl başında venedikli garip bir ressam olan Jacopo de Barbari (Jacop Walch) ile tanıştı. Bu sanatçıyle dostluk kurduktan sonra yaşadığı sürece ilgilendiği bir konu olan

Foto. Giraudon, Anderson (LAROUSSE)

kendi yaptığı portresi

«Yıldızlardan Taç Giyen Meryem» (1508)

insan vücudu orantıları bilgisi üzerinde çalışmağa başladı, ama bu bilgiyi gerektiği gibi benimseyemediği için, 1504'te yaptığı *Adem ile Havva* bakır gravürü gibi bazı eserleri heyecansız ve soğuk bir havaya büründü. Öte yanda çıplak vücudu bütün gerçeği ve yaşlılığıyle görünen *Nemesis* gibi bazı eserlerinde bu kusurdan kendini kurtardı. Ünlü *Aziz Eustathius,* ortaçağ havasını hâlâ taşıyordu. Dürer, suluboya ile, tabiat bilgisi levhalarına benzeyen, titizlikle, dikkatle çalışılmış, çok duygulu bitki ve hayvan resimleri de yaptı: «*Tavşan*» (1502), «*Menekşe Buketi*», «*Çimen Demetleri*» (1503). Meryem'in hayatıyle ilgili bir tahta gravür dizisine başladı, *Kâhin Kralların İsa'ya Tapması* (Uffici) ve *Paumgartner Mihrabı* (Münih Pinakotek'i) gibi yağlıboya tabloları da bu sırada yaptı. Kendisinin en ünlü portresi bu çağın ürünüdür (1504, Münih, Eski Pinakotek). Elbiseyi göğsünün üstünde tutan hayranlık verici el sayesinde bu tablo, simetrik fakat eşsiz güzellikte bir eser niteliği kazanmıştır. 1505 Yılı sonunda İtalya'da ve Venedik'te yaşayan Dürer'in gravürlerinin sahteleri yapılmağa başlandı. Alman Ticaretevi'ndeki (Fondaco dei Tedeschi) vatandaşları Saint-Barthelemy kilisesi için, sonradan çok bozulmuş biçimde çağımıza kalan *Meryem Tesbihi Bayramı*'nı ısmarladılar. Dürer'in *Hekimler Ortasında İsa* tablosunda (Roma, Barberini galerisi) Leonardo da Vinci'nin karikatüre kaçan çizgilerinin etkisi görülür. Nürnberg'e geri dönünce (1508), özentili bir üslûp taşıyan sarı renkteki *Adem ile Havva* (Prado) panolarını yaptı. Sonra Jacop Heller adlı Frankfurt'lu bir tüccarın ısmarladığı üçlü tabloya büyük emek verdi. Bu eserin orta kanadı olan *Meryem'in Göğe Yükselişi* tablosunun bugün elde ancak bir kopyası vardır. Dürer'in bu devresinin en büyük eseri, italyan sanatının «cennet» tipi düzenlemelerine uygun, ahenkli ve parlak renkteki *Teslise Tapma* tablosudur (1510, Viyana müzesi). Sonraki yıllarda yeniden gravür türüne döndü; *Meryemin Hayatı* dizisini ve *Büyük Acı*'yı bitirdi. *Küçük Acı*'nın otuz yedi parça tutan tahta gravürlerinin desenlerini çizdi, 1512'de aynı konudaki bakır estampları oydu. Ama sanatının doruğuna *Şövalye, Ölüm ve Şeytan, Aziz Hieronymus Hücresinde* adlı gravürleriyle ulaştı. Bu eserlerde teknik olgunluk plastik kudretle birleşir, düşünce esrarlı alegorilerle ortaya çıkar. Albrecht Dürer 1515 ve 1520 yıllarında imparator Maximilian'ın ısmarladığı gravür ve desenler üzerinde çalışmalara katıldı. 92 Parça tahta oymasını içine alan *Zafer Takı* için bol bol desen çizdi; *Alay*'daki başlıca arabayı süslemek için krokiler verdi. İmparatorun dua kitabının sayfa kenarlarını umulmaz bir mizah üslûbunda ve olağanüstü bir incelikte desenlerle süsledi. Maximilian'ın ölümünden sonra Nürnberg'den ayrıldı, Karl V'in büyük babasının kendisine bağladığı aylığı alabilmek için krala başvurdu. Felemenk'te, özellikle Anvers'de ressamlar onu büyük başarılar kazanmış bir sanatçı olarak karşıladılar: Quinten Matsys, Van Orley, Patenier ile dost oldu. Yalnız birkaç portre ile bir de *Aziz Hieronymus* (Lizbon müzesi) tablosunu yaptı; gümüş uçla ilgi çekici sayısız manzara desenleri çizdi. Bu gezisinden kalan not defteri, «kendisini büyük bir buhrandan» kurtaran Martin Luther'e karşı bağlılığını anlatan yazısıyle ünlüdür. Çünkü Reform hareketi koyu dindar sanatçıyı pek çok üzmüştü. Nürnberg'deki son yıllarında Belediye dairesinin büyük salonundaki *Zafer Arabası* tablosunu ya kendi yaptı, ya da öğrencisi Pencs'e yaptırdı. Bir yandan da nazarî bilgiler üstüne yazılar yazıyordu: *Ölçü Almak Üstüne Bilgiler* (1525), *Müstahkem Mevkiler Konusunda Bilgiler* (1527). XVI. ve XVII. yy. ressamlarının çok faydalandıkları bir eser olan, *İnsan Vücudu Orantıları Bilgisi*ni ise ancak 1528'de yayımlayabildi.
1524'ten 1526'ya kadar Dürer'in dehası en göz kamaştırıcı eserlerini verdi: Hieronymus Holzchuher ve J. Muffel'in yağlıboya portreleri (Berlin müzesi), Pirckheimer, Erasmus ve Melanchthon'un gravür portreleri. *Dört Havari* adlı eseri Dürer'in vasiyetnamesi gibidir: eski tazeliklerinden, hafif mutluluklarından iz kalmamıştır; ağır, güçlü renklerle boyanmış ciddî ve gösterişli dört kişi, ağır ağır dökülen elbise kıvrımları, tablonun arkasında bu dünyanın yöneticilerine bir ihtar niteliği taşıyan bir yazı dikkati çeker.

Albrecht Dürer'in dehasıyle alman resmi, Rönesans çağının büyük Avrupa resim sanatında yer almış oldu. İtalyan ustaları onu kendileriyle eş, güçlü bir sanatçı saydılar. Dürer, gravürlerindeki «kompozisyon düzenleme» gücü ve «yeni biçimler» bulmak gibi yönleriyle hayranlık uyandırdı. Dürer'in gravürdeki ve desendeki ustalığı eşi görülmemiş bir kudret taşır. Sanat hayatı boyunca Dürer, Gotik sanatçıların «düğümlü» deseninden klasiklerin «akıcı» desenine geçmesini bildi. Bütün bu özellikleriyle soylu bir insanlığı dile getirdi. Öğrencilerinden hiç biri onunla kıyaslanamaz. Cranah, Baldung, Altdorfer gibi Alman Rönesansının en seçkin temsilcileri ise Dürer'in fazla etkisinde kalmadan sanatlarını ona muvazi olarak geliştirdiler. (L)

DÜRKÂNÎ, Güney Asya'da (Bülucistan) Süleyman sıradağlarından Dragal dağında yaşayan Gürçanî boyundan Büluç klanı. Soyları bir Racput kabilesi olan Dodaî'lerden gelir. Bülûç dilini konuşurlar. (M)

DÜRKHEİM, Almanya'da Neustadt idare bölgesinde, Rheinland-Pfalz'ta şehir. Hardt'ın üzüm bağlarıyle dolu yamacında yer alır; 10 000 nüf. (1950). Sulh mahkemesi, yüksek okulları vardır. Kereste ve şarap ticareti önemlidir. Özellikle Dürkheim'in kırmızı şarabı ünlüdür. Şehirde ayrıca arsenik tuzları bulunan kaplıcalar da vardır. Kaplıcalara girmek ve üzüm kürü yapmak için pek çok ciğer hastası sık sık buraya gelir. XIV. yy. dan kalma kilisesi, özellikle 1865'te yapılan kulesi, XIV. yy. dan kalma mezar kilisesi dikkati çeker. XIV. yy. da şehir olma hakkı tanınan Dürkheim'in yakınlarında tarihöncesi çağlardan kalma eserler de bulunmaktadır. (L)

DÜRME i. (*dürmek*'ten *dür-me*). *Halk dili.* Lahana. (M)

DÜRMEK geçl. f. (esk. türk. *türmek*'ten). Silindir biçimini alacak şekilde kıvırmak, sarmak, devşirmek: *Bizim sevgili âşığımız yatağını dürdü* (N. Araz). *Kartonu dürmek.* ‖ Katlamak: *Ana, mendilimi düremiyorum* (Halk türküsü).

«Fizikçiler»den bir sahne

— DEY. *Defterini dürmek.* Bk. DEFTER.

◆ **Dürülmek** edilg. f. Dürmek eylemine konu olmak, kıvrılmak, sarılmak.

◆ **Dürülü** sıf. Kıvrılmış, sarılmış: *İsmail ocağın yanında dürülü duran bir şilteyi kilimin üstüne sererek...* (Sabahattin Ali). [M]

DÜRNSTEİN, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) köy, Tuna kıyısında; 640 nüf. Kilise. Aslanyürekli Richard'ın hapsedildiği sanılan şatonun kalıntıları ve surlar. (L)

DÜRNTEN, İsviçre'de (Zürich kantonu) komün; Zürich'in güneydoğusunda; 4 300 nüf. Dokuma sanayii. Tahta işlemeciliği. (L)

DÜROKİNON i. (fr. *duroquinone*). Kim. Düren'den türeyen $C_6(CH_3)_4O_2$ formülündeki kinon. 111°C'ta erir. (L)

DÜRR (Emil), isviçreli tarihçi (Olten 1883-Basel 1934). 1925'te Basel üniversitesinde profesör oldu. *Die Politik der Eidgenossen im XIV. und XV. Juhrhundert* (İsviçre Konfederasyonu Kurucularının XIV. ve XV. yy. daki Siyaseti) adlı bir kitabı ve makaleleri vardır. (L)

DÜRRÂC veya **DÜRRÂCE** i. (ar. *dürrāc* veya *dürrāce*). *Esk.* Zool. Çil kuşu, turaç. (M)

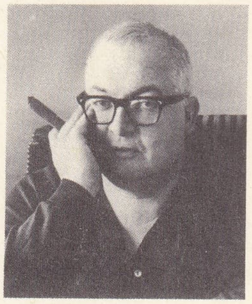
DÜRRENMATT

DÜRRENMATT (Friedrich), eserlerini almanca yazan isviçreli yazar (Konolfingen, Bern 1921). Birçok roman, hikâye, deneme ve oyun yazdı. *Der Richter und Sein Henker* (Hâkim ve Cellâdı) [1952] ve *Der Verdacht* (Şüphe) [1953] en ünlü romanlarıdır. Oyunlarında ele aldığı kişiler gülünç durumlardan sıyrılmağa çalışırlar. *Es Steht Geschrieben* (Alın Yazısı) [1947], *Büyük Romülüs* (Romulus, der Grosse) [1949], *Die Ehe des Herrn Mississippi* (Mösyö Mississipi'nin Evlenmesi) [1952], *Ein Angel kommt nach Babylon* (Babil'e bir Melek geldi) [1953], *Bir Ziyaret* (Der Besuch der alten Dame) [1956], *Fizikçiler* (Die Physiker) [1961], *Der Doppelgünger* (Çift) [1965], *Der Meteor* (1966) tiyatro alanında başarı kazanmış eserleridir. (→ Bibliyo.) [L]

DÜRRİ i. Bk. DERRİ ve DÜR.

DÜRRÎ, birçok divan şairinin ortak adı: — ABDÜLBAKİ, *Bahrîzade* (1582 ? - 1616), Zamanında ün kazanmış bir şair ve müderris olduğu için gazelleri tahmis edilmiştir. 1607 Tarihli bir mecmuada kendi elyazısıyle yirmiye yakın şiiri vardır. *Divan*'ı ele geçmemiştir. — AHMET EFENDİ (öl. İstanbul 1723), doğum yeri olan Van'dan ailesiyle birlikte İstanbul'a geldi. 1718'de İran'a elçi olarak gönderilen Dürrî Ahmed, İstanbul'a dönüşünde (1720) hatıralarını bir sefaretname halinde yazdı. *Raşid Tarihi*'nde yayımlanan bu eserinin ayrıca Paris'te taşbasması yapıldı (1820). *Dürrî* ve *Vafî* takma adlarını kullanan şairin bir *Divan*'ı vardır. Tarih düşürmekte usta olan Dürrî Ahmed'in lûgatleri de çok tanınmıştır. — GÜMÜLCİNELİ (XVII. yy.), ilmiye mesleğindendir. Tarihleri, âşıkane ve sade gazelleri ile dikkati çeker. İki bin beyitlik yazma *Divan*'ı eldedir. Gümülcine'yi konu alan 1642 tarihli, 186 beyitlik *Şehrengiz*'i ele geçmemiştir. — SÜLEYMAN (Şumnu 1821 - ?), 1846'da hacegânlık rütbesi aldı. İstanbul'da Tophane-i Âmire mektupçu odasına devam ettikten sonra 1850'de Mektubî-i Sadrı Âli odası hulefası

Foto. Hanfstaengl, Marc Vaux (LAROUSSE)

arasına girdi. Sümbülzade Vehbi'nin *Tuh'-fe*'sine nazire olarak *Güherriz* adlı küçük, manzum bir lûgat yazdı (1851). Astronomi üstüne *Câmi-ül-Kavaid ve Netâyic-ül-Fevâid* (Kuralların Toplamı ve Faydaların Sonuçları) adlı türkçe bir eseri vardır. (M)

DÜRRÎ EFENDİ, osmanlı devlet adamı (Kayseri, ?-İstanbul 1793). Divanı Hümayun kaleminde yetişti, sadrazam Cezayirli Hasan Paşaya mektupçu oldu. Ziştovi'deki barış görüşmelerinde üçüncü murahhas olarak görev aldı. Büyük ruznamecilikten sonra reisülküttaplığa getirildi. (M)

DÜRRÎ MEHMED EFENDİ, osmanlı şeyhülislâmı (İstanbul ?-öl. 1736). Dürrîzadeler diye anılan büyük osmanlı ailesinin kurucusudur. Tanınmış müderrislerden ders aldıktan sonra İstanbul devriye medreselerinde uzun süre müderrislik yaptı. Daha sonra Halep kadılığına ve mart 1709'da Kahire kadılığına getirildi. 1717'de Mekke, 1719'da İstanbul kadısı oldu. 1726'da Anadolu kazaskeri olduysa da hakkındaki çeşitli şikâyetler üzerine bir yıl sonra görevinden alındı. 1730'da Patrona isyanı çıkınca Rumeli kazaskerliğine getirildi. 1734'-te, Mahmud I'in güvenini kazanarak, İshak Efendinin ölümü üzerine şeyhülislâm oldu. Bir yıl sonra hastalandığı için eli kalem tutamaz hale geldi. Mahmud I, çok sevdiği şeyhülislâmı görevinden uzaklaştırmak istemediği için özel bir emirle imza yerine mühür kullanmasına izin verdi (1735). Osmanlı tarihinde ilk defa rastlanan bu olaydan iki ay sonra hastalığı arttığı için görevinden alındı, son günlerini Üsküdar'daki evinde geçirdi. (→ Bibliyo.) [M]

DÜRRÎZADE HİDAYETULLAH EFENDİ. Bk. HİDAYETULLAH EFENDİ, *Dürrîzade.*

DÜRRÎZADELER, Osmanlı devletinde XVIII.-XIX. yy. lar arasında devletin önemli ilmiye görevlerini elinde tutan aile. Dürrîzadelerin atası olan İlyas Efendi'nin İstanbullu olduğu biliniyorsa da hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Ailenin asıl kurucusu şeyhülislâm Dürrî* Mehmed Efendidir. Oğlu Mustafa* Efendi de şeyhülislâm oldu. Mustafa Efendinin üç oğlundan Mehmed* Ataullah Efendi, Mehmed* Arif Efendi şeyhülislâmlığa kadar yükseldiler; küçük oğlu Mehmed* Nurullah Efendi Rumeli kazaskerliği görevinde bulundu.

XIX. yy. da Dürrîzadeler Osmanlı imparatorluğunun en yüksek ilmiye rütbelerinde görev yapmışlardır. Bu aileden Hidayetullah* Efendi İstanbul kadısı, Mehmed* Âbid Efendi, Mehmed* Dürrî Efendi Anadolu kazaskeri, Mehmed* Şerif Efendi Rumeli kazaskeri oldular. Dürrîzadelerin şeyhülislâm olan son mensubu Damat Ferit Paşanın dördüncü sadrazamlığında, Kurtuluş savaşında Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları aleyhinde fetvalar yayımlayan Abdullah Efendidir. (M)

Dürrîzadeler yalısı, İstanbul'da Boğaziçi'nin Bebek kıyısında şeyhülislâm Mustafa Efendinin oğlu şeyhülislâm Mehmed Ataullah Efendinin yaptırdığı yalı (1782). Aynı aileden şeyhülislâm Abdullah Efendinin 1828'de ölümünden sonra, Mehmed Emin Rauf Paşa, sadrazam Âli Paşa gibi devlet büyükleri burada oturdular. Abdülhamid II tarafından satın alınarak, hıdiv Abbas Hilmi Paşanın annesine hediye edilmiş; bir süre sonra yıktırılarak yerine Mısır elçiliğinin bulunduğu bina yaptırıldı. (M)

DÜRZÎ erkek giyimi ve gelin kıyafeti
Musée de l'Homme, Paris

DÜRRÎZADE MEHMED ÂBİD EFENDİ. Bk. MEHMED ÂBİD EFENDİ, *Dürrîzade.*

DÜRRÎZADE MEHMED NURULLAH EFENDİ. Bk. MEHMED NURULLAH EFENDİ, *Dürrîzade.*

DÜRRÎZADE MEHMED ŞERİF EFENDİ. Bk. MEHMED ŞERİF EFENDİ, *Dürrîzade.*

DÜRRÎZADE MUSTAFA EFENDİ. Bk. MUSTAFA EFENDİ, *Dürrîzade.*

DÜRRÎZADE SEYİT ABDULLAH EFENDİ. Bk. ABDULLAH EFENDİ, *Dürrîzade, Seyit.*

DÜRRÎZADE SEYİT MEHMED ARİF EFENDİ. Bk. MEHMED ARİF EFENDİ, *Dürrîzade.*

DÜRRÎZADE SEYİT MEHMED ATAULLAH EFENDİ. Bk. MEHMED ATAULLAH EFENDİ, *Dürrîzade.*

DÜRRÎZADE SEYİT MEHMED DÜRRÎ EFENDİ. Bk. MEHMED DÜRRÎ EFENDİ, *Dürrîzade, Seyit.*

DÜRRÜADEM KADIN, Mehmed V'in (Reşad) üçüncü kadını (öl. İstanbul 1909). 1878 Yılında Necmeddin Efendiyi dünyaya getirdi. 1909 Yılında Kuruçeşme Ortaköy yolu üzerindeki Kadınefendi çeşmesini yaptırdı. (M)

DÜRRÜŞEHVAR HANIM (Ayşe), **Âhiretlik Hanım** da denir, Abdülhamid I'in kızı (İstanbul 1767-ay.y. 1826). Babasının şehzadeliği sırasında doğdu. Ahmed I zamanından beri şehzadelerin çocuk sahibi olmaları yasaklandığı için gizlice büyütüldü. Bu sebepten *Âhiretlik Hanım* diye anıldı. Ahmed Nazif Efendi ile evlendirildi. Zeyneb ve Atiyetullah Hanım sultanları dünyaya getirdi. Selim III eşini öldürttükten sonra bir daha evlenmedi. (M)

DÜRTMEK geçl. f. (esk. türk. *türtmek*, sürtmek, sıvamak'tan). Ucu sivri bir şeyle hafifçe itmek: *Kanun çavuşu bu sefer, parmaklarının ucuyle sırtını dürttü* (K. Tahir). ‖ Değmek, dokunmak: *İçlerinden bir tanesine bir el uzandı, bir ayak dürttü mü, hepsi birden bir çığlık koparıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ — *Mec.* Uyarmak, ikaz etmek: *Türkmeni dürtmezsen duymaz* (Atasözü). ‖ Bir işi yaptırmak amacıyle tahrik edici sözler söylemek.

◆ **Dürtüklemek** geçl. f. Sivri bir şeyle birkaç defa dokunmak, itelemek: *Eşek yürümeyince dürtüklemeğe başladı.* ‖ *Mec.* Teşvik veya tahrik etmek: *Sen şu çocuğu biraz dürtükle de imtihana girsin.*

◆ **Dürtülmek** edilg. f. Dürtmek eylemine konu olmak.

◆ **Dürtüşmek** ortaklş. f. Birbirini dürtmek.

◆ **Dürtüştürmek** geçl. f. Kısa aralıklarla sık sık dürtmek. (M)

DÜRTÜ i. (*dürtmek*'ten *dürt-ü*). Fels. İnsanı eyleme iten eğilim, ilgi veya herhangi bir duygu. (Kant, dürtüyü, «güdü»nün [saik] zıddı olarak kabul eder; güdü, saf akla bağlı düzenin bir belirlenimidir; ödev ve ahlâk yasasına saygıyle bütünlenecek olan gerçek anlamıyle ahlâksal edime, insanı, ancak güdü vardırabilir.)

— Psikol. Duygulanıma bağlanan sebep. *Esk.* Muharrik. (LM)

DÜRUD i. (fars. *dürûd*). *Esk.* Dua: *Leb-i hâmûşu lerzenâk-i dürud* (Tevfik Fikret). ‖ Selâm ve saygıyle anma. ‖ *Dürud okumak,* ibadet sırasında dua veya selâm sözünü söylemek: *«Es-selâmü aleyküm ve rahmetullah» diye dürud okudu.* (M)

DÜRÛG i. (fars. *dürûğ*). *Esk.* Yalan: *Dürûg-ı hâlet-i rü'yâ tesellâ-yi sigar olmuş* (Şinasi). ‖ *Dürûg-ı bîfürûg,* âdi yalan. ‖ *Dürûg-ı maslahatâmiz,* fayda için söylenen, iş halleden yalan. ‖ *Dürûg-zen,* yalancı.

◆ **Dürugî** sıf. *Esk.* Yalanla ilgili. (M)

DÜRÛS çoğl. i. (ar. *ders*'ten *dürûs*). *Esk.* Dersler. ‖ *Dürûs-ı nâfia,* yararlı dersler. (M)

DÜRUVA i. Tekst. Elbise yapımında kullanılan bir cins havsız ingiliz yünlü kumaşı. (L)

DÜRÛZ çoğl. i. (ar. *Dürzî,* Suriye'de bir kabile mensubu'ndan *dürûz*). *Esk.* Dürzîler. ‖ *Cebel-i düruz,* Lübnan dağı. (M)

DÜRÜ i. (*dürmek*'ten *dür-ü*). *Halk dili.* Dürülmüş şey. ‖ Düğün hediyesi. (M)

DÜRÜM i. (*dürmek*'ten *dür-ü-m*). Dürme, silindir biçiminde kıvırma: *Halının dürümü sıkı olmuş.* ‖ *Halk dili.* Yufkanın, ince pidenin arasına katık konularak kıvrılmış, sarılmış şekli: *Birkaç dürüm yufka ve ...* (Sabahatin Ali).

◆ **Dürüm dürüm** zf. [Genellikle *dürüm dürüm dürmek* şeklinde kullanılır] Kıvırarak, silindir biçiminde sararak.

◆ **Dürümlemek** geçl. f. Kıvırmak, dürüm biçiminde sarmak: *Deri gibi sert yayvan tandır ekmeğine alışmıştı; yer sofrasında bunu hem kaşık, hem çatal yerine dürümleyerek kullanmağı beceriyordu* (R. H. Karay.) [M]

DÜRÜST sıf. (fars. *dürüst*). Doğru, yanlışsız, pürüzsüz: *Dürüst bir anlatım.* ‖ Doğruluktan ayrılmayan, şerefli: *Efendiler, bu tarzı harekete dürüst, samimî denemez* (Atatürk). *Bilhassa Vesime hanımın evlendikten sonraki hayatının dürüst olduğunu ispat, borcumuzdur* (Vâ-Nû).

— DEY. *Doğru dürüst.* Bk. DOĞRU.

— *Esk. Dürüst-ayar,* mükemmel doğruluk. ‖ *Dürüst-hân,* doğru okuyan.

◆ **Dürüstî** i. *Esk.* Sağlamlık, doğruluk, dürüstlük.

◆ **Dürüstlük** i. Doğruluk, şerefli oluş: *Kâhyam eski haydutluğundan umulmayan bir dürüstlükle dedi ki: — Bu para devletimizin malıdır* (R. H. Karay). [M]

DÜRÜŞT sıf. (fars. *dürüşt*). *Esk.* Kaba, sert: *Reşit Bey, gayet dürüşt ve mütecâvizâne konuşmağa başladı* (Atatürk). *Başının çaresine bak, diye hayli dürüşt bir tavırla imamı başından defetti* (H.E. Adıvar).

◆ **Dürüştî** i. *Esk.* Kabalık, hoyratlık. (M)

DÜRZÎLER, Suriye ve Lübnan'da yaşayan ve Müslümanlığın Fatımî-Alevî kolundan ayrılan özel inanca bağlı topluluk. Özellikle Hevran, Cebel-i Düruz bölgesinde bulunan ve etnik kökleri kesinlikle bilinmeyen Dürzîler kendilerini arap sayarlar; adlarının, bu inancın kurucularından Anuştigin Derezî'den geldiği sanılır. Dürzîlerin inancına göre Allah yedi İmam'dan sonra fatımî halifesi Hâkim Biemrillah el-Mansur ibnil Aziz Billah'ta «Hâkim Biemrihi» adıyle insan kılığında (nâsutî) görünmüştür. Halifenin veziri Hamza bin Ali de onun peygamberidir. Dürzîliğin dört şartı, Hâkim'-in Allah olduğuna inanmak, emri tanımak, hududu bilmek, nasihate uymaktır. «Hâkim» hem Allah, hem de insandır. Ancak iki türlü görünüşü vardır: Lâhûtî (Allah), nâsûtî (insan). Bu iki görünüş birbirine benzemez. Akılla anlaşılamayan «Hâkim», birçok defa insan şeklinde görünmüş, insanlar fitne fesada başlayınca gizlenmiştir. Yeniden ortaya çıktığında Dürzîleri mükâfatlandıracak, kendine inanmayanları da cezalandıracaktır. «Hâkim» imamlığı, veziri Hamza'ya bırakmıştır. Hamza, insana hülûl eden bir cevher, yaratıkların en şereflisidir. Kâinat ondan doğmuştur, ilk yaratılan odur. Ruhlara hükmeden, günah ve sevapları hesaplayan, dünya ve âhiret işlerini elinden geçiren odur. İlâhî emirleri öğreten *hudud*'ların (vezir) başı yine Hamza'dır. Dürzîlerin ahlâkında yedi nasihat vardır: *tevhîd-ül-Hâkim* (Hâkim'i Allah tanımak), sıdk-ül-lisan (doğru sözlü olmak), hıfz-ül-ihvan (din kardeşlerini korumak), terk-i ibadet-il-adem vel-bühtân (ademe ve bühtana tapmaktan vaz geçmek), er-Rıza li-hükmi Hâkim ve fi'lihî (Hâkim'in hükmüne ve fiiline rıza göstermek), teberri minel-ebalis vet-tâgut (iblisler ve azgınlardan ırak durmak), teslim-ün-nefs (boyun eğme). Temel ilkeleriyle Müslümanlığın ana şartlarını değiştiren Dürzîlerin tapınaklarına *halâvat* adı verilir. Şeriat yolunu da, şiî-batınî inanışları da reddederler. Kendi aralarında din işlerini bilenler ve bilmeyenler diye ikiye ayrılırlar. Kendi inanışlarına, *gerçek tevhid inanışı,* kendilerine de *muvahhid* derler. Kurban ve Ramazan bayramlarına benzeyen iki bayramları vardır.

Dürzîlik 1017 yılından başlayarak Suriye dağlarında yaşayan İsmailîlerin, Hâkim'in tanrılığını kabul etmeleriyle ortaya çıktı.

Foto. LAROUSSE

Bu yolda çaba gösteren Anuştigin Derezî'yi Hamza bin Ali ortadan kaldırdıktan sonra Beyrut, Sayda, Vâdi et-Teym ve Şam bölgelerinde hızla yayıldı. Buradaki Dürzîler ve İsmailîler Haçlı seferlerinde müslümanlara karşı hıristiyanların yanında yer aldılar. Müslümanlar üstünlük gösterince, Haçlılarla işbirliği yapanlar Franklarla birlikte Antilübnan dağlarına çekildiler. 1287'de Sünnîlerle Dürzîler arasındaki anlaşmazlık kanlı bir savaş halini aldı. Mısır-Memlûk kuvvetleri bu ayaklanmayı ancak 1293'te bastırabildiler. Sünnî-Dürzî çatışması hıristiyan Marunîler'in gelişip yayılmalarına yol açtı. Dürzîler, diğer birçok arap kabilelerinde olduğu gibi Kaysî ve Yemanî olarak iki düşman gruba ayrıldılar. Böylece 1516'da Mercidabık'ta bir taraf Osmanlıların, bir taraf da Memlûkların yanında yer aldı. Yavuz Sultan Selim, Suriye'de yeni devlet yönetimini kurarken Cebel'i, kendi tarafını tutan Dürzîlerin emîri Fahreddin'e bıraktı. Cebeli Düruz ile yakınlarındaki Trablus-Şam ve Sayda valilikleri arasında osmanlı devrinde sık sık sorumluluk ve yetki konularında anlaşmazlık çıktığı için, osmanlı yöneticileri denizden ve karadan kuvvetler yollayarak Cebel'i disipline sokmak zorunda kaldılar. Kuyucu Murad Paşa ile çarpışan Celâlîlerden Canbulatlar Dürzîlere sığındılar. 1660'ta Şam'ın osmanlı valisi Fazıl Ahmed Paşa, Şihabî emîri Beşir'i naip seçti. 1697'de bütün Cebel onun emîrliğini tanıdı. 1706'da Beşir, düşmanları tarafından zehirlenerek öldürülünce Cebel'de yüzyıllarca süregelen idare sistemi bozuldu. Yeni bir feodal sistem doğdu. Çeşitli aileler çeşitli bölgelerde hâkimiyet kurdu. Lübnan'daki şeyhlerin de sayıları artınca Osmanlıların kontrolu azaldı. XVII. yy.ın ortalarından itibaren hıristiyan misyonerlerinin etkisi altında kalan bazı dürzî emîrleri hıristiyan olmağa başladılar. Böylelikle müslüman - hıristiyan çatışmasının tohumları atılmış oldu.

Cezzar Ahmed Paşa (1773), Mehmed Ali Paşa ayaklanmasından sonra İbrahim Paşa (1833) sık sık dürzî isyanlarını bastırmak için çaba sarfettiler. Emîr Beşir bazen Osmanlıların, bazen İbrahim Paşanın tarafını tutarak durumunu kuvvetlendirmekte bir süre başarı sağladı. Abdülmecid'in tahta çıkışı ve Londra anlaşmasının ilânından sonra İzzet Mehmed Paşa Suriye'yi geri alırken emîr Beşir'i azletti ve yerine Beşir Kasım Melhem'i getirdi. Böylelikle Cebeli Düruz'daki Mehmed Ali Paşa hâkimiyeti son buldu. Bundan sonra Osmanlılar sık sık Marunîler ile Dürzîler arasında çıkan kanlı çatışmaları önlemek için uğraştılar: Sayda il merkezi Beyrut'a taşındı. Vergiler indirildi. Bu tedbirlere rağmen ayaklanmaların, kargaşalıkların önü bir türlü alınamadı. Bir ara yerli emîrler yerine merkezden emîr tayini yoluna gidildi ise de Suriye işlerine karışmağa başlayan Avusturya ve Fransa gibi avrupa devletleri buna karşı koydular. Tanınmış bir hariciye memuru olan Şekip Efendi (1846), merkez'e bağlı, meclis ve kaymakamlıkları içine alan yeni bir yönetim sistemi kurarak halkı ve yabancı ülkeleri memnun etmeği başardı. 1861'de Cebel'in yönetimi osmanlı tebaalı bir hıristiyan mutasarrıfa bırakıldı. Toplulukların temsilcileri de mutasarrıfın yanında görev aldılar. Birinci Dünya savaşında Dürzîler bazı arap kabileleri gibi Osmanlılar aleyhinde hareket etmediler. Ancak 1918'de ingiliz-fransız orduları• Şam'ı zaptedince bu yeni düzene derhal uydular. Fransız mandasını seçtikleri halde 1925'te Fransızlara karşı yeniden ayaklandılar. Bu ayaklanma general Gamelin yönetimindeki kuvvetler tarafından bastırıldı (1926). 1936'da Cebeli Düruz emîrliği kaldırılarak Suriye hükûmetlerinden birine katıldı. Bir kısmı Lübnan cumhuriyetine bağlandı. Bugün Suriye'de 165 bin, Lübnan'da 106 bin, İsrail'de 23 bin olmak üzere 294 bin dürzî vardır. (M)

DÜRZÜ i. (ar. *dürzî*. Suriye'de bir kabile mensubu'ndan). *Argo*. Küfür olarak kullanılır: *Alçak herif. Daha ne diyeceksin. Ben efendi gibi lâf ediyorum sana dürzü!* (B. Felek). [M]

DÜSE bls. i. (fars. *dü*. iki ve *se*, üç'ten). Oyun. Tavlada zarların ikisinin de üçlü gelmesi. (M)

DÜSERTİT i. (fr. *dussertite*). Demir ve kalsiyum tabiî bazik arsenyatı. (L)

DÜSSELDORF, Almanya'da (Batı Almanya) şehir, Rheinland Westfalen *Land*'ının ve Düsseldorf idare bölümünün merkezi, Ruhr'da; 703 500 nüf. Ruhr'un merkezi olan şehir, kömür havzası, şistli Ren kütlesinin kuzey yamacındaki sanayi merkezleri ve Aşağı Ren ovasına eşit uzaklıktadır. Düsseldorf, tröst ve katedrellerle, işçi ve işveren sendikalarının merkezlerinin toplandığı bir iş, üniversite ve idare şehridir. Aynı zamanda da Ren kıyısında önemli bir liman ve -Ren'in sol kıyısındaki Karsel ve Heerdt varoşlarıyle- büyük bir sanayi merkezidir. Eski şehrin doğu ve güney kenarlarını fabrikalar kuşatır; şehirde ağır makine sanayii (demiryolu malzemesi; sanayi gereçleri; otomobil yapımı) başta gelir. Birçok kere, (özellikle İkinci Dünya savaşında) yıkılan Düsseldorf'un zengin bir görünüşü vardır, fakat mahallî rengi yoktur. Bununla birlikte XVI. yy.dan kalma belediye binası ve XIV. yy. sonundan kalma bir kilise dikkati çeker. Güzel Sanatlar müzesi. — *Düsseldorf idare bölümü*, 5 593 000 nüf.

— Tar. Belediye tüzüğü 1288'de hazırlanan Düsseldorf (*Dusseldorpe, Duseldorp*) 1795-1801 yılları arasında Fransa tarafından işgal edildi, sonra 1806'ya kadar Bavyera'ya bırakıldı ve Berg grandükalığının merkezi oldu; 1815'te Prusya'ya katıldı, 1921'de Ruhr'a giren müttefikler tarafından işgal edildi. Filozof Jacobi, Heinrich Haine, yazar Varnhagen von Ense ve Düsseldorf okulunun en tanınmış ressamı Cornelius burada doğdular. (L)

Düsseldorf Canavarı, alman filmi; 1931'de Fritz Lang'ın yönetiminde çevrilen bu filimde başrolü Peter Lorre oynamıştır. Hollywood'a gitmeden önce Lang'ın, Almanya'da çevirdiği bu son filmi Avrupa'daki filim yöneticiliği hayatının en önemli eserlerinden biridir. Düsseldorf vampirinin hikâyesi üzerine kurulan senaryo, polisin yakalamakta güçsüz kaldığı bir çocuk katilinin, haydut ve hırsızlardan kurulu bir mahkeme tarafından kovalanmasını ve yargılanmasını anlatır. Suçluluk problemini işleyen bu filimde Fritz Lang ilk defa sesi, bir dram unsuru olarak, ilgi çekici bir sanat öğesi halinde kullandı. (L)

Düsseldorf müzeleri. Düsseldorf Sanat müzesi (STADTİSCHES KUNSTSMUSEUM), Seçici prenslerin galerisinden alınma flaman, italyan, ispanyol okulu resimlerini ve 1880'e kadar en parlak dönemini yaşayan Düsseldorf okulunun (Achenbach, Cornelius, Lessing, Schirmer) resimlerini muhafaza eder. Aynı binadaki HETJENS MÜZESİNDE her çağdan avrupa ve doğu seramikleri, önemli bir taşbaskı koleksiyonu, bir el sanatları müzesi (demircilik, camcılık, dokumacılık) vardır. XVIII. yy.dan kalma bir yapı olan Jagerhof 1961'de Paul Klee, Braque, Léger, Kandinsky, Picasso, De Chirico, Miro v.b.-nin tablolarıyle çağdaş bir sanat müzesi haline getirildi. (L)

Düsseldorf okulu, avrupa sanat tarihinde önemli bir yeri olan resim okulu. 1767'de Seçici prens Karl Theodor Düsseldorf'ta bir resim akademisi kurmuştu. Bu akademi 1819'da yeniden düzenlendi ve kuru bir klasisizme yöneldi. Cornelius (1783-1867) bu okulda «nâsıralılar» denen topluluğun eğilimlerini kabul ettirdi. (L)

DÜSTUR i. (ar. *düstûr*). *Esk*. Genel kural, kaide: *Herkes hareket düsturunu kendi aklıyla tayin eder* (H. R. Gürpınar). *İçtimaî ilmihalimizin birinci düsturu şu cümle olmalıdır: Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Garp medeniyetindenim* (Z. Gökalp). || Vezir, müşir: *Var mı zâtı gibi düstur mülûkî divan* (Şinasî). || Büyük defter. || Devlet kanunlarını içine alan kitap. || *Düstur-ı mükerrem*, Osmanlı imparatorluğunda sadrazam unvanlarından biri: *Kibre ne sebep, yoksa vezîrim diye gerçek / Sen kendini düstûr-ı mükerrem mi sanırsın* (Ziya Paşa). [Divan'da yer alan devlet adamı ve vezir anlamını da taşır. Bu unvan, kanun, usul ve kurallara göre iş gören başka görevliler için de kullanılmıştır.] || *Düstur-ül-amel*, hükümlerine uyulması gereken yürürlükteki kanun ve kaideler. || *Düstur-ül-edviye*, kodeks.

— Ed. *İskenderiye düsturu*, gramercilerin, her edebiyat türünde örnek saydıkları eski yunan yazarlarının adlarını taşıyan listeye verilen ad. (Bu liste, M.Ö. II. yy.da İskenderiye'de Bizans'lı Aristophanes ve Aristarkhos tarafından hazırlanmıştır.) Bk. ANSİKL.

— Huk. 1322 Sayılı kanun gereğince Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat müdürlüğünün her yıl çıkardığı kanunlar dergisi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ed. *İskenderiye düsturu*nda yer alan isimler şunlardır: *destan şairleri*: Homeros, Hesiodos, Peisandros, Panias ve Antimakhos; *iambos şairleri*: Arkhilokhos, Simonides ve Hipponaks; *lirik şairler*: Alkman, Alkaios, Sappho, Stesikhoros, Pindaros, Bakkhylides, İbykos, Anakreon ve Simonides; *ağıt şairleri*: Kallimakhos, Mimnermos, Philetas ve Kallinos; *trajedi şairleri*: Aiskhylos, Sophokles, Euripides, İon, Akhaios ve Agathon; *komedi şairleri*: Epikharmos, Kratinos, Eupolis, Aristophanes, Pherekrates, Platon, Antiphanes, Aleksis, Menandros, Philippides, Diphilos, Philemon ve Apollodoros; *tarih yazarları*: Herodotos, Thukydides, Ksenophon, Theopompos, Ephoros, Philistos, Anaksimenes, Kallisthenes; *hatipler*: Antiphon, Andokides, Lysias, Isokrates, İsaios, Aiskhinos, Lykurgos, Demosthenes, Hyperides ve Dinarkhos; *filozoflar*: Eflatun, Ksenophon, Diskhines, Aristoteles ve Theophrastes.

— Huk. Düstur'da şunlar yayımlanır: 1. kanun ve tüzükler; 2. devletin taraf olduğu sözleşme ve antlaşmalar; 3. tekel hakkı tanıyan sözleşmeler; 4. imtiyazlar; 5. T.B.M.-M.'nin, kanunların yorumu ile ilgili kararları; 6. kamu hizmetinin görülmesi için yapılan ve Bakanlar kurulunca onaylanan sözleşmeler; 7. tüzüklerin yorumuna ilişkin Danıştay kararları; 8. içtihadı birleştirme kararları.

Düstur beş tertiptir: birinci tertip 1279-1302 (1862-1884) yılları ile zamanında basılmamış olan 1937-1943 yılları arasındaki mevzuatı (8 cilt ve 4 zeyil); ikinci tertip 1908-1920 yılları arasındaki devreyi (12 cilt); üçüncü tertip 1920-27 mayıs 1960 arasındaki devreyi (41 cilt); dördüncü tertip 27 mayıs 1960 - kasım 1961 yılları arasındaki devreyi kapsar. Beşinci tertip ise 1 kasım 1961 tarihinden itibaren yayımlanmaktadır.

◆ **Düsturî** sıf. *Esk*. Kurala uygun olan. (M)

Düsturhan camii (*Maksem camii* de denir), Bursa'da cami (1479). Tek kubbesi, üç beşik tonozlu son cemaat yeri vardır. Küçük tip camilere güzel bir örnektir. Maksure parmaklıkları eski devir özelliğidir. (M)

Düsturname-i Enverî, Enverî'nin (XV. yy.) osmanlı tarih kaynakları arasında yer alan eseri. Yazarı hakkında şuarâ tezkireleri, hal tercümeleri gibi kaynaklarda hiçbir bilgi yoktur. *Düsturname-i Enverî*'nin tek yazma nüshası Paris Millî kitaplığı türkçe yazmaları arasındadır. Mükrimin Halil Yinanç tarafından 1928'de İstanbul'da bastırıldı. 1930'da açıklamalar kısmı yayımlandı. Eser en eski osmanlı tarihlerinden *Behişti Tarihi* ve *Behçetüttevârih* ile aynı zamanda yazılmış olması bakımından önem taşımaktadır; bir önsöz ve 22 bap halinde yazılmıştır. Bununla beraber Düsturname'yi üç kısımda incelemek mümkündür: 1. Peygamberler ve eski mülûk'den bahseden kısım (on yedinci kitabın sonuna kadar devam eder). 2. Aydınoğullarından bahseden on sekizinci kitap (eserin en büyük kısmını meydana getirir). 3. Âl-i Osman tarihinden bahseden 19-22. kitaplar. Müellif, Düsturname'yi 1464'te veziriazam Mahmud Paşa namına yazmış, bundan önce de Fatih

çimentodan deneme binası

DÜSSELDORF

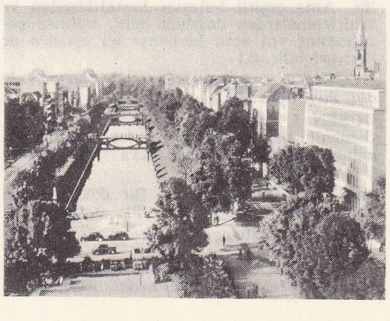

Kral yolu

Foto. Ullstein, B. Almanya Turizm bürosu (LAROUSSE)

Düsseldorf Canavarı

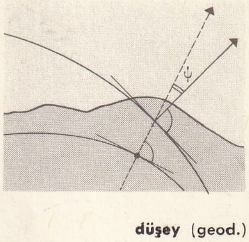

düşey (geod.)

Sultan Mehmed namına «*Teferrüc-nâme*» adında bir eser yazdığını eserinin önsözünde belirtmiştir. Enverî'nin Mahmud Paşaya intisap ettiği, 1461'deki Eflak, aynı yıl yapılan Midilli, daha sonraki Bosna seferleriyle Yayça kalesi muhasarasına katılmasından ve kitabının sonunda paşayı uzun uzun övmesinden anlaşılmaktadır. Özellikle Aydınoğulları devrine ait kısımlar bizans kaynakları ile tamamlanınca birçok tarihî gerçekleri ortaya çıkarmaktadır. Osmanlı hanedanının kaynağı ve ilk devri ile ilgili bölümler de çok önemlidir. (M)

DÜSUKİYE veya **DESUKİYE** i. İbrahim Desukî'nin (1238-1277) kurduğu tarikat.

— ANSİKL. Düsukiye tarikatı Mısır ve arap ülkelerinde yayıldı. Bedeviye, Şaziliye ve Rifaiye tarikatlarının örf ve âdetlerini birleştirdi. Şeriatı asıl, tarikatı onun parçası saydı. Tarikata göre kemâlât, şeriatla hakikat birleştirilerek elde edilir, dünya ile ilgili çıkarlarla uğraşanlar kötü insan olarak nitelendirilir. Tarikatın öbür ilkeleri sahtekârlık ve gösterişle uğraşmamak, günahlardan kaçınmak ve perhizkârlıktır. Ölümünden sonra fikirlerini kardeşi Seyit Ebu İmran Şerafeddin Musa yaydı. (M)

DÜŞ i. (esk. türk. *tüş*'ten). Rüya: *Gündüz hayalimden gitmez / Böler gece düşlerimi* (Karacaoğlan). *O cemâli geliyor hayalde düşte / Canım âsumanda kandilde arşta* (Pir Sultan Abdal). [Bk. RÜYA.] || *Mec.* Gerçek olmayan şey, hayal: *Bunun için duygularımızın en uslusu birer düş de olsalar gene göğsümüzü kabartan* [...] *üstünlüklerin kaynağıdır* (N. Ataç). *Düş oldum kendime kendim* (Zeki Ömer Defne).

— DEY. *Düş azmak*, uykuda sperma boşalması olmak.

◆ **Düşsel** sıf. *Yeni.* Rüya ile ilgili. (M)

DÜŞÇÜLÜK i. (*düş*'ten *düş-çü-lük*). Psikiyatr. Görüntülü hayal ve sanrıların ortaya çıkmasına yol açan hareketle ve duygunlukla ilintili tepkiler doğuran otomatik zihnî faaliyet.

— ANSİKL. *Düşçülük*, bir rüya hezeyanıdır ve bilincin zayıflaması halinde ortaya çıkar. Fizyolojik rüyadan şu özelliklerle ayırt edilir: **a)** uyanıklık halinde de devam etmesi; **b)** öznenin katılması (bu katılma mücadele, saldırganlık, savunma ve oyun gibi hareketle ilintili bir güdülenmeye yol açan duygunluk tepkileri [korku, boğuntu, hüzün v.b.] doğurur); **c)** hezeyan halinden daha sonra, bazı sabit fikirler ortaya çıkabilir (özellikle kıskançlık fikirleri). Düşçülük, genellikle, had safhada veya bu safhaya yakın alkolizm hezeyanlarında görülür. Ama çeşitli bulaşıcı hastalıklardan ve zehirlenmelerden doğduğu gibi, bilincin çözülmesine yol açan herhangi bir etkiden de ileri gelebilir. (L)

DÜŞELGE i. (*düşmek*'ten *düş-el-ge*). *Halk dili.* Pay, hisse. (M)

DÜŞEN i. (*düşmek*'ten *düş-en*). Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğu devlet teşkilâtında münhal bir görev, maaş veya tımar çeşidi. (*Mahlül* de denir.) [M]

DÜŞES i. (fr. *duchesse*). Bir dükün karısı veya bir düklüğün sahibesi. Bk. ANSİKL.

— Meyve. Yabancı ülkelere mahsus kokulu güz armudu.

— Mobl. Arkalığı yuvarlak bir çeşit uzun iskemle; 1745'ten 1780'e kadar moda oldu. (Gemi şeklindeki düşesler tek parçadır; parçalı düşesler, yastıklı geniş bir koltuk, arkalıksız iskemle ve bir ayak iskemlesi ile bir çeşit yatak meydana getirir.) || *Düşes yatağı*, alçak, cephesi katlı bir alınlık veya örtmelikle kaplı, perdeli ve sorguçlu bir çeşit yatak. || *Düşes masası*, XVIII. yy.da moda olan etajer biçiminde ince işlemeli masa.

— Mutf. *Düşes pötifuru*, pudra şekeri, çikolata, tatlı badem, fındık ve yumurta akından yapılan küçük pasta.

— ANSİKL. Tar. *Düşes* kelimesi iki anlamda kullanılır. Birincisinde, düşes, düklüğün sahibesi değildir. Bununla birlikte, kocası çocuk bırakmadan ölürse, mirasçı olarak dükün toprakları ona geçebilir. İkincisinde, düşes, miras yoluyle düklüğe sahiptir. Bu durumda, bir dükün bütün hak ve imtiyazlarından yararlanır. Krala doğrudan doğruya takdim edilen düşesin, tabure hakkı, yani resmî törenlerde, kral ve kraliçe huzurunda bir tabureye oturma hakkı vardır. Bir düşesin kocası da, karısının unvanı dolayısıyle dük sayılabilir. (L)

DÜŞEŞ bış. i. (fars. *dü*, iki ve *şeş*, altı'dan). Oyun. Tavlada zarların ikisinin de altılı gelmesi. (M)

DÜŞEY sıf. (*düşmek*'ten). *Yeni.* Çekül doğrultusunda olan *Esk.* Şakulî. || *Düşey çember, düşey düzlem*, bir yerin düşeyini sınırlayan çember ve düzlem.

— Astron. Gökkürenin, gözlem yerinin düşeyini kapsayan büyük dairesi. (Meridyene dik olan düşeye, «ilk düşey» veya «başlangıç düşeyi» denir.)

— Geod. *Düşey sapması*, belirli bir noktadaki çekül doğrultusuyle karşılaştırma elipsoidinin dikmesi arasında kalan açı. || *Bir yerin düşeyi*, o yerdeki çekül doğrultusu. Bk. ANSİKL.

— Mat. *Düşey izdüşüm*, bir cismin, genellikle yüzlerinden birine paralel olarak yerleştirilmiş düşey bir düzlem üzerindeki izdüşümü: *Bir yapının planı, kesiti ve düşey izdüşümü.*

— ANSİKL. Geod. Yeryüzünde bulunan her cisim, iki kuvvetin etkisi altındadır: Yer'in çekim gücü ve Yer'in ekseni etrafında dönmesinden ileri gelen merkezkaç kuvvet. Bu iki kuvvetin bileşkesi cismin ağırlığı veya yerçekimi, bileşkenin doğrultusu da o *Yer'in düşeyi*'dir. Nirengi usulüyle, Yer üzerindeki bir noktanın φ_G geodezik enlemi ve λ_G geodezik boylamı hesaplanabilir. Aynı zamanda bu koordinatların astronomik değerleri de ölçülebilir: φ_A enlemi ve λ_A boylamı. Böylece ölçülen geodezik ve astronomik değerler arasındaki fark bazen çok büyük ve önemli olabilir:

$$\varphi_A - \varphi_G = \xi$$
$$(\lambda_A - \lambda_G)\cos\varphi_A = \eta.$$

Bu değerler düşey sapmasının bileşenleri yani, jeoyit ile elipsoidin dikmeleri arasındaki ψ açısının meridyen düzlemiyle ona dik düşey düzlem üzerindeki izdüşümleridir. Bu durumda düşey sapması, incelenen noktadaki jeoyit ile karşılaştırma elipsoidinin birbirine paralel olmadığını gösterir; gerçekten eğim açısının birbirine dik ξ ve η gibi iki bileşeni vardır. Buradan, jeoyit ile elipsoidin bağıl yükseklikleri bulunabilir. Düşey sapması aynı zamanda, Stokes formülünden türev almakla elde edilen J. de Graff Hunter ve Vening Meinesz formülleri yardımıyle, yerçekiminin gösterdiği aykırılıklardan da çıkarılabilir.

◆ **Düşeylik** i. Düşey olma durumu; düşey durumda bulunan bir cismin özelliği. *Esk.* Şakuliyet. (LM)

DÜŞGELMEK geçz. bış. f. Rastlamak. *Eşanl.* TESADÜF *etmek.* (M)

DÜŞKÜ i. (*düşmek*'ten *düş-kü*). *Yeni.* Gözden düşme. *Esk.* Nekbet. Menkubiyet.

— Fels. *Yeni.* Bir olayın içinde umulmadık bir zamanda görülen yeni bir olay. (M)

DÜŞKÜN sıf. (*düşmek*'ten *düş-kün*). Refah ve mutluluğunu kaybetmiş: *Eski bir sınıf arkadaşıma kendimi bu kadar düşkün bir vaziyette göstermek izzetinefsimi kırmıştı* (R.N. Güntekin). || Vücuttan düşmüş, çalışma gücünü kaybetmiş: *Bakıyor arkalarından dayanıp değneğine / Hayli düşkün bir adam* (M. Â. Ersoy). || Onurunu yitirmiş: *İhtiyar Avrupa aç köylülerin torunlarını, şimdi düşkün bir orospu gibi eğlendirmek için çırpınıyor* (F.R. Atay). || Kendini bir şeye aşırı vermiş olan, meraklı, müptelâ: *Ahmed Efendi içkiye düşkün değildi* (B. Felek). *Eli açık ve eğlenceye biraz fazla düşkündü* (Sabahattin Ali). || [...] düşkünü, [...] meraklısı, [...] ya fazla önem veren: *Para düşkünü. Şöhret düşkünü.*

— ÇEŞ. DEY. *Çehre* (*surat*) *düşkünü.* (Bk. SURAT.) || *Fırsat düşkünü.* Bk. FIRSAT.

— Tasav. Bazı tarikatlarda ve özellikle Bektaşîlikte, tarikatın âdap ve erkânına uymayan işler yaptığından ötürü cezalandırılan dervişlere verilen ad. (Bu cezaya çarpılmağa *düşmek* denilir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bektaşîler düşküne *yolsuz* derler. Düşkünlük cezası baba veya yetkili tarafından verilir. Bu ceza çeşitli şekillerde uygulanır; dövmek, köyden bir süre için uzaklaştırmak, âyinlere sokmamak gibi. Alevîlerde düşkünler âyin-i cem'e giremez, âyin-i cem lokması yiyemez. Kimse kendisiyle görüşmez. Düşkünler ya cezasını çektikten veya baba tarafından affedildikten sonra eski haklarını kazanırlar ve âyinlere katılırlar. Alevîlerde düşkünün affedilmesi için erenler meydanında kusurunu itiraf etmesi ve kendisine verilecek cezayı çekmesi gerekirdi. (M)

DÜŞKÜNLÜK i. (*düşkün*'den *düş-kün-lük*). Düşkün olma hali.

— Patol. Çoğu zaman bünyeye bağlı sürekli ve aşırı güçsüzlük Bk. ANSİKL.

— Psikiyatr. *Zihnî düşkünlük*, zekâ geriliğinin, nazarî olarak 7 - 10 zekâ yaşı derecesindeki bir çeşidi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Düşkünlük* de güçsüzlük gibi ya doğuştan ya da yaş ilerlemesinden gelir. Bu yüzden düşkünlük birçok çeşide ayrılır.

Doğuştan düşkünlük, vaktinden önce doğan yahut çok yaşlı veya hasta (frengili, alkolik) ana babadan dünyaya gelen çocuğun içinde bulunduğu güçsüzlük halidir. Başlıca özelliği çocukta vücut ağırlığının aşırı derece yetersiz oluşu ve beslenme eksikliğidir. Bu yüzden çocuğun bakımına çok itina göstermek gerekir; çünkü çocuk ölümlerinin büyük bir kısmı düşkünlükten ileri gelir.

İhtiyarlık düşkünlüğü, yaşlılıktan, atardamar ve doku sertliğinden ileri gelir ve yaşama direncinin zayıflamasına ve azalmasına sebep olur. Hayatını kötü kullanmış olanlarda erken belirebilir. Sağlığa dikkat etmek, cinsiyet hormonları (özellikle erkeklik hormonu) kullanmak, bir süre için önemli derecede iyileşme sağlayabilir.

— Psikiyatr. *Zihnî düşkünlük*, zekânın kısmen veya geç gelişmesinden ileri gelen, doğuştan bir bozukluktur. Bazen salgı bezlerinin yetersizliğine bağlanabilir. Bu gibi hallerde tiroit, hipofiz ve timüs bezi özütleri ve cinsiyete göre yumurtalık veya erbezi özütü kullanmak bazen iyileşme sağlayabilir. (LM)

DÜŞMAN i. ve sıf. (fars. *düşmān*). Birinin kötülüğünü isteyen, ondan nefret eden, ona zarar vermeğe çalışan kimse: *Mektuplar benim sevdiğim bir insandan gelmiyor, nefret ettiğim bir düşmandan geliyor* (R.N. Güntekin). *Onlar -bu iki kardeş- evin içinde iki düşman idiler* (H.Z. Uşaklıgil). || Bazı şeylerden nefret eden, tiksinen kimse: *Yalan düşmanı.* || Zararlı, engelleyici: *Zorbalık özgür düşüncenin düşmanıdır.* || Kendisine karşı savaşılan kuvvet: *Ama çetinliği, düşmanın attığı ilk bombalar yarattı* (Ş.S. Aydemir). *İstanbul'da düşman, Akdeniz'de düşman, nereye gitse yakalayıp ya asacaklar, ya sürecekler* (F.R. Atay). [*Zt.* DOST.] || *Mec.* Bir şeyi çok miktarda sarf eden kimse: *Yemek düşmanı.*

— ÇEŞ. DEY. *Düşman ağzı*, düşmanın uydurduğu söz. || *Düşman başına*, istenmeyen şeylerin veya durumların kendinden ve yakınlarından uzak olmasını dilemek için söylenir: *Bir dert ki düşman başına* (O.V. Kanık). || *Düşman çatlatmak*, düşmanlarını kıskandırmak. || *Düşman düşmana gazel* (*mevlit, yâsin*) *okumaz*, düşmandan iyilik beklenmeyeceğini belirtir. || *Düşman düşmanın haddinden anlamaz*, «düşman, düşmanı kendinden daha kuvvetli zanneder» anlamında kullanılır. || *Can düşmanı olarak* (Bk.

Foto. LAROUSSE

CAN.) ‖ *Dayak düşmanı,* arsız, dayağa lâyık olan. ‖ *Kaşık düşmanı.* (*Halk dili*). Karı, eş, kadın. ‖ *Dost düşman.* Bk. DOST. ‖ *Dosta düşmana karşı.* Bk. DOST. ‖ *Halk düşmanı,* kamu çıkarları aleyhine eylemde bulunan kişi.

— Ask. Savaşılan devletin askerlerine ve o devletin tabiyetinde bulunan, ülkesinde yerleşmiş bütün kişilere verilen ad. (Türk askerî Ceza kanununa göre, silâhlı eşkıya da düşman olarak kabul edilir.) Bk. ANSİKL.

— Huk. *Düşmanla işbirliği,* genellikle kendi devleti zararına ve düşman devlet yararına girişilen her çeşit hareket ve faaliyete verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. Eskiden savaşa katılmayan sivil halk elden geldiğince korunur ve *düşman* sayılmazken topyekûn savaş esasına dayanan günümüz savaşlarında bütün halk düşman bilinir. Her devlet kendi ülkesinde bulunanlardan, düşman devletin tebaası olanları, çeşitli bakımlardan kayıt ve baskı altına alabilir.

— Huk. Kendi devleti zararına düşman ordusunda görev almak, yabancı devlet veya devletleri kendi ülkesine karşı savaşa kışkırtmak, millet ve ordu zararına para karşılığında propaganda yapmak, düşman devlete çeşitli silâh ve ikmal maddelerini satmak veya borç para vermek, düşmanın iktisadî durumunu destekleyici ve yurdunun savaş hazırlıklarını baltalayıcı faaliyette bulunmak yoluyle, düşmanın savaş gücünü arttıracak her çeşit çalışma düşmanla işbirliği olarak nitelendirilir. (LM)

DÜŞMANLIK i. (*düşman*'dan *düşman-lık*). Düşman olma hali, nefret: *Hazza ve sevince, umum hayat tecellisine karşı dinmeyen bir kin, affetmeyen bir düşmanlık* (H.E. Adıvar). ‖ Düşmanca davranış: *Birine düşmanlık yapmak.* (M)

DÜŞME i. (*düşmek*'ten *düş-me*). Düşmek eylemi.

— Balistik. *Düşme açısı, düşme noktası.* Bk. MERMİ *yolu.*

— Bayınd. Bir nehir veya bir kanaldaki tesviye havuzunun iki kenarı arasındaki seviye farkı. ‖ *Düşme duvarı,* tesviye havuzunda, havuz eleğindeki ark tabanıyle havuzun ark tabanı arasındaki seviye farkını gidermek için, kanal üst kapısının alt kısmına örülmüş duvar.

— Denizc. Bir geminin, rüzgâr, akıntı, iyi dümen kullanılmaması veya dalga etkisiyle rotasından sapması. ‖ *Düşme açısı,* bir geminin omurgasının yönüyle gerçek rotası arasındaki açı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Düşme levhası,* yelkenli bir yatın omurgası yönünde her iki küpeştesine, asılan suya sarkıtılarak teknenin rüzgârın etkisiyle yana kaymasını önleyen levha. ‖ *Düşme levhası sandığı,* düşme levhasının ekseni yönünde yapılmış su sızdırmaz mahfaza. (Levha bunun içinde hareket eder.)

— Elektr. *Gerilim* veya *potansiyel düşmesi,* (bir makinede) hız ile diğer çalışma şartlarının değişmemesi halinde, boş ve yüklü olarak dönen makinenin kutupları arasındaki gerilim farkı. ‖ Bir transformatörde, ikinci devrenin yüklü ve boş olması halinde kutuplar arasındaki gerilim farkı.

— Fiz. *Cisimlerin düşmesi.* Bk. ANSİKL.

— Havc. *Serbest düşme,* bir paraşütçünün, uçaktan atladığı anla paraşütünü açtığı an arasındaki ilk düşme hareketi. (Bk. ANSİKL.) ‖ Astronotikte, iticileri çalışmaz hale gelen bir astronef'in, gezegenlerarası boşlukta sabit hızla yer değiştirmesi.

— İkt. *Fiyat düşmesi,* talep yetersizliğinden fiyatların inmesi.

— İstat. Süreksiz bir zaman serisinde komşu her iki gözlemden küçük ve bir zaman serisinde bu serinin minimumdan geçtiği nokta ile özdeş olan «gözlem».

— Jeol. Fay tarafından yarılan bir tabakada görülen seviye farkı.

— Leng. *Orta hece* (veya *ünlü*) *düşmesi,* bir kelimede orta hecenin vurgusuz olması sebebiyle düşmesi (*Senkop* da denir): *dirilik > dirlik, tükürük > tükrük, hepisi > hepsi,* gibi.

— Mad. oc. *Serbest düşme,* kafanın sonda çubuklarından ayrılarak kulis boyunca serbest olarak aşağıya düşmesini sağlayan bir kenetleme tertibatı ve bir kulisten meydana gelen cihaz. (Bu âlet sadece, çok geniş çaptaki sondalamalarda kullanılır.)

— Metal. *Külçenin düşmesi,* külçenin, içinde yabancı maddeler ve boşluklar bulunan baş kısmının ayrılması.

— Tıp. Bir organın normal yerinden aşağıya inmesi. (*Sarkma* da denir.)

— ANSİKL. Denizc. Yelkenli bir tekne rüzgârı başa alarak seyrederken omurgasının yönünü tam olarak takip etmez. Rüzgârın etkisiyle, teknenin gösterdiği yanlama, karşı denge etkisinden dolayı, omurganın yönü ile yaklaşık olarak beş veya altı derecelik bir açı meydana getirir. Bu açıya *düşme açısı* denir ve dümen suyunun yönüne bakılarak değerlendirilir.

Teknenin gösterdiği yanlamasına direnmeyi arttırmak ve böylece de düşmeyi azaltmak için, yat gibi bazı teknelerde bir *merkezî düşme omurgası* vardır. (Düşmelerin başlıca iki tipi, bir dikey eksenin çevresinde dönen *düşme levhası* ile *kılıç levha*dır. Dar ve uzun olan kılıç, levha mahfazasının içinde düşey olarak oynar. Ayrıca bir de yan düşmeler vardır.)

— Fiz. *Boşlukta bütün cisimler aynı hızla düşer.* Önceleri Galilei'nin de zihnini kurcalayan bu kanunu Newton, *Newton tüpü* denilen cihaz yardımıyle ispatladı. Uzun bir cam borudan meydana gelen bu cihazın içine, kurşun kırıntıları, kuş telekleri gibi değişik ağırlıkta maddeler konur. Tüp hava ile dolu olduğu zaman bütün bu cisimlerin *düşme* hızları farklıdır, ancak tüpün havası boşaltılınca bu hız farkı ortadan kalkar. Demek ki düşme hızının farklı olması, havanın çeşitli cisimlere gösterdiği direncin eşit olmamasından ileri gelir. Belirli bir yerde, bir cismin ağırlığı yükseltiyle biraz değişir. Düşen bir cisim, uygulamada sabit kabul edilen bir kuvvetin etkisi altında bulunuyor demektir ve *dinamiğin temel prensibine* göre düşme sırasında düzgün hızlanan bir doğru hareket kazanır; bu hareketin g ivmesi, o noktadaki yerçekimi ivmesidir, t, düşme başlangıcından itibaren geçen zamanı, v, cismin kazandığı hızı ve e, düşme başlangıcından itibaren cismin kat ettiği mesafeyi göstermek üzere, bu hareketin kanunları

$$v = gt,\ e = \frac{1}{2} gt^2 \text{ ve } v^2 = 2\,ge$$

formülleriyle ifade edilebilir.

Bu kanunlar, havanın direncini hesaba katmayan şartlar altında, başlangıçtaki düşme hızı az olan yoğun cisimlerin hareketini yavaşlatarak, deneysel olarak da ispatlanabilir. (Bk. KRONOFOTOGRAFİ, MORİN *cihazı* ve *eğik* DÜZLEM.)

Yukarıdaki formüller, başlangıçta cisimlerin durma halinde olduğunu kabul ediyordu. Boşlukta yukarıdan aşağıya doğru atılan bir cisme düşey olarak pozitif bir v_0 ilk hızı, veya aşağıdan yukarıya atılan bir cisme negatif bir v_0 ilk hızı verilirse, hareketin denklemleri

$$v = v_0 + gt,\ e = v_0 t + \frac{1}{2} gt^2$$

ve

$$v^2 = v_0^2 - 2ge$$

olur.

Bu formüllerin incelenmesinden şu sonuca varılır: *Düşey olarak aşağıdan yukarı doğru fırlatılan bir cisim, o noktadan düştüğü zaman kendisine verilen ilk hızı kazanabileceği belli bir yüksekliğe kadar çıkar.*

Cisim aşağıdan yukarıya doğru, yatayla bir α açısı yapacak şekilde, eğik olarak bir v_0 hızıyle fırlatıldığı zaman, birbirine dik iki eksen (aşağıya yönelmiş düşey Oz ve hareketle aynı doğrultuda yatay Ox ekseni) üzerine izdüşümü çıkarılan hareketin denklemi

$$z = \frac{1}{2} gt^2 - v_0 t \sin \alpha$$

ve

$$x = v_0 t \cos \alpha\text{'dır.}$$

(Eksenlerin kesiştiği O noktası cismin fırlatıldığı noktadır). Bu iki denklemden t zamanını çıkarmakla, cismin yörünge denklemi bulunur:

$$z = \frac{g}{2v_0^2 \cos^2 \alpha} x^2 - x \operatorname{tg} \alpha.$$

Bu denklem, düşey eksenin bir parabolüdür. Bu parabol denkleminin incelenmesinden de şu sonuca varılır: *Eğik atışta cisim, ilk hızın v_0 sin α düşey bileşkesine eşit bir hızla atıldığı zaman düşey olarak yükseleceği noktaya eğik olarak yükselir.*

Hareketli cismin, başlangıç noktasından çıktıktan sonra yeniden bu noktanın yatay doğrultusundan geçtiği noktaya kadar katettiği mesafeye *atış uzaklığı* denir. *Eşit hızlarda atış uzaklığı, eğimin 45 derece olduğu noktaya kadar bir α eğilimiyle artar, bu noktadan sonra azalmağa başlar. - Hareketli cisim 45° lik eğimle atıldığı zaman atış uzaklığı en büyük değerini alır.* Bir noktadan, aynı anda, aynı hızla ve bütün doğrultularda sayısız mermilerin atıldığını farzedelim. Bütün mermilerin yörüngeleri, *emniyet yüzeyi* denilen bir zarf içinde toplanır. Bu yüzey, hareketin başlangıç noktasından (mermilerin atıldığı nokta) geçen düşeyin çevresinde döner; bu yüzeyin, *emniyet parabolü* denilen meridyenini bulmak için,

$$z = \frac{g}{2v_0^2 \cos^2 \alpha} x^2 - x \operatorname{tg} \alpha$$

denklemiyle gösterilen parabollerin zarfını aramak gerekir. (Burada α değişken olarak kabul edilir.)

Havanın direnci, bu parabolik harekette büyük değişikliklere sebep olur. Yer hareketsiz olmadığı için, bir cismin yaptığı düşme hareketi aslında bağıl (izafî) bir harekettir. Mekanikte, düşen cisimlerin doğuya doğru sapmasını veren ayrı bir formül vardır.

— Havc. Paraşütle atlamada, *serbest düşme* süresi çok değişiktir. Otomatik olarak açılan paraşütlerle atlarken serbest düşme söz konusu olamaz. Buna karşılık, paraşütçü tarafından açılan paraşütlerle atlamada, serbest düşme süresi çok uzun olabilir ve düşey doğrultuda kilometrelerce sürebilir; bu yüzden, paraşütçünün çok sağlam yapılı olması ve bu konuda sürekli çalışması gerekir. Serbest düşme, cisimleri önüne geçilmeyecek şekilde aşağıya doğru çeken yerçekim kuvvetinin etkisine kendini bırakarak boşlukta düşmek anlamına gelmez: gerçek anlamda, bir «havada yüzme» hareketi'dir. Paraşütle atlama müsabakalarında, yalnız paraşütü iyi idare etme ve serbest düşme süresi gözönünde tutulmaz; paraşütçünün her an havadaki durumunu kontrol etmekte gösterdiği teknik ve ustalık da çok önemlidir. İyi bir paraşütçü yerinde kol ve bacak hareketleriyle havada istediği şekilde, meselâ sırtını güneşe çevirerek, durabilmeli ve paraşütün açılma anında tehlikeli olabilecek her türlü denge bozukluğunu önleyebilmelidir. Ayrıca, havada dönerek inişe geçebilmeli ve istediği an normal durumunu alabilmelidir. Kişinin olanca ustalığını göstermesi gereken bu teknikte, fransız paraşütçülük okulu dünya çapında ün sağlamıştır. (LM)

DÜŞMEK geçz. f. (esk. türk. *tüşmek*'ten). [Kişilerden söz ederken] Dengesini kaybederek yere yıkılmak: *Kaç defa düştüm. Baksanıza şu halime* (B. Felek). *Hepsini birden atlamaya kalkarsam, düşerim, kapaklanırım* (P. Safa). *Attan düşmek.* ‖ *Mec.* Oldukça anî bir şekilde bir durumdan öbürüne geçmek, kötü bir durumla karşılaşmak: *İhtiyarın çok fakir düştüğünü söylüyorlar* (H.E. Adıvar). *Tuzağa düşmek. Düşmanın eline düşmek. Hasta düşmek.* ‖ Çıkmak: *Merak ettim, sabah sabah sokağa düştüm* (Ahmed Rasim). ‖ Maddî veya manevî bakımdan iyi niteliğini kaybederek kötü duruma girmek: *O adam son zamanlarda vücutça çok düştü. O kadın çok düştü.* ‖ Uğramak, kapılmak: *Tereddüde düşmek.* ‖

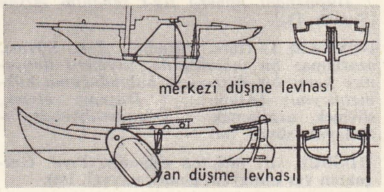

düşme levhaları (denizc.)

Bir şeye karşı büyük ilgi duymak: *Kimi terk-i nam-ü şane, kimi itibare düştü* (Şeyh Galib). || Tesadüfen gelmek: *Hovarda gençler düşerse epeyce para kalır* (R.H. Karay). *Bizim yokuş'a nasıl düştü, nereden düştü bilmem* (Y.Z. Ortaç). || İş başından ayrılmak, çekilmek zorunda kalmak: *Balkan muharebesine doğru İttihatçılar düşünce beni de tabiatıyle salıveriyorlardı* (R.N. Güntekin). || Vakitsiz ve ölü doğmak: *Çocuk düştü.* || [Nesnelerden söz ederken] Kendi ağırlığının etkisiyle yukarıdan aşağıya inmek: *Bir şey düşüyor, elinden yere / Bir gül olmalı* (O.V. Kanık). *Kalem yere düştü.* || Dökülmek, dağılmak: *Saçları önüne düşmek.* || Yağmak: *Çoktandır buralara yağmur düşmedi. Dağlara kar düştü.* || [Yer için] Düşman eline geçmek: *Kasaba düştü.* || Yakışmak, uygun olmak, uymak: *Yeşil çanta bu kıyafete iyi düşer. Renkler iyi düştü.* || Belirli zamana rastlamak: *Babasının Sütlüce'de yeni bir ev alması bu tarihlere düşer* (N. Araz). || Payına ayrılmak, isabet etmek: *Kendisi meşgul olduğu zaman bu iş bana düşüyordu* (A.H. Tanpınar). || Hızı, değeri, gücü azalmak: *Hararetin sıfır altı on, on beşe düştüğü bir kış gecesinde ...* (R.N. Güntekin). *Para düşe düşe harbin sonlarında bir kâğıt dört altına indi* (F.R. Atay). *Hastanın ateşi düştü.* || Yansımak, aksetmek: *Toprağın üstüne düşen ve yürüyen gölgemizi ...* (Ş.S. Aydemir). || İndirmek, çıkarmak: *On birden üç düş, sekiz kalır.*

— ÇEŞ. DEY. *Düşe kalka*, güçlükle: *Okulu düşe kalka bitirdi.* || *Düşmez kalkmaz bir Allah*, insanların kötü durumlara düşmelerinin olağan olduğunu anlatan söz. || *Düştü külâh, göründü kel* (veya *takke düştü, kel göründü*), «saklanacak şey kalmadı, her şey açığa çıktı» anlamında kullanılır. || *(Biriyle) Düşüp kalkmak*, bir kimseyle birlikte yaşamak: *Gördüğün kadınla düşüp kalkıyor.* Beraber bulunmak, ilgisi olmak: *Ferahlı lâkırdı ediyor, şen insanlarla düşüp kalkıyor* (H. E. Adıvar). || *(Saçlarına) Ak düşmek*, saçları beyazlanmak. || *(İçine) Ateş düşmek.* Bk. ATEŞ. || *Birbirine düşmek.* Bk. BİRBİRİ. || *Boş düşmek.* Bk. BOŞ. || *Çaptan düşmek,* Bk. ÇAP. || *Damdan düşer gibi.* Bk. DAM. || *Eline ayağına düşmek.* Bk. EL. || *Eline düşmek.* Bk. EL. || *Fırsat düşmek.* Bk. FIRSAT. || *Gözden (gözünden) düşmek.* Bk. GÖZ. || *Hesaptan düşmek*, alacak veya verecekten çıkarmak. || *(İçine) Kurt (şüphe) düşmek*, şüphelenmek: *Kız geçen cuma, pazardan geç geldiğinden beri, esasen, içine kurt düşmüştü* (H.E. Adıvar). || *Nikâh düşmek*, bir kimseyle evlenmesi dince veya kanunca uygun olmak. || *(Birinin) Ocağına düşmek*, birinin yardımına sığınmak. || *(Birinin) Önüne düşmek*, önünden yürümek. || *(Birinin) Peşine düşmek*, arkasına takılmak, arkasından gitmek, takip etmek. || *Söz ayağa düşmek.* Bk. AYAK. || *(Birine) Söz düşmek*, gerçekleşmemek: *İnşaat işi suya düştü.* || *Tavına düşmek. Argo.* Sırasına gelmek. || *Üstüne düşmek*, çok ilgilenmek. || *(Bir yere) Yolu düşmek*, (bir yerden) tesadüfen geçmek, (bir yere) tesadüfen gelmek.

— Denizc. *Orsaladıkça düşmek*, (yelkenle yol alan bir tekne için rüzgârın estiği tarafa yükselmemek. || *Rüzgâr altına düşmek*, (gemi için) rüzgârın etkisi ile rotadan çıkarak yana sapmak. || *Yalpaya düşmek*, (gemi için) iki dalga arasındaki çukura yanlamasına düşmek.

— Spor. *Yere düşmek*, boksta rakibin sert yumruğuyle dengesini kaybedip düşmek.

◆ **Düşüş** i. Düşmek eylemi veya biçimi: *Kötü bir düşüş kolunu kırabilirdi.* || İyi rastlantı. (ML)

DÜŞMENAN çoğl. i. (fars. *düşmen* veya *düşmān*'dan *düşmenān*). *Esk.* Düşmanlar: *Benim ol Husrev-i evreng-i nebahat ki eder / Düşmenanı hüner-i tîg-i zebanım tersan* (Şinasi). [M]

DÜŞNAM i. (fars. *düşnām*). *Esk.* Sövme, azarlama: *Şu mütalâamla, kıymet-i ilmiyenize karşı bir düşnamda bulunduğuma hükmetmeyiniz* (Atatürk). || *Düşnam etmek*, sövmek, azarlamak. || *Düşnâm-dihende*, azarlayan, söven. (M)

DÜŞSÜL sıf. (*düş*'ten *düş-sül*). *Yeni.* Gerçekten var olmayan. *Eşanl.* HAYALÎ. (M)

DÜŞÜK sıf. (*düşmek*'ten *düş-ü-k*). Düşmüş olan. *Düşük fiyat.* || Aşağıya sarkmış, sarkık: *Atından indi. Geniş omuzlu, orta boylu, düşük bıyıklı, esmer bir adamdı* (Ömer Seyfeddin). *Düşük mide.* || *Mec.* Yaşayışı, içinde bulunduğu toplumun ahlâk anlayışına uymayan: *Düşük bir kadın.* || Görevinden zorla uzaklaştırılmış: *Düşük iktidar. Esk.* Sâkıt. || (Söz veya yazıda) Belli dil kurallarına uymayan: *Düşük cümle.* || İ. Zamansız ve ölü olarak doğan bebek: *Üçünde de düşüğü görmeye büyük bir merak peyda oldu* (H.R. Gürpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Düşük etek* (veya *eteği düşük*), pasaklı kadınlar için kullanılan deyim. || *Çenesi düşük.* Bk. ÇENE.

— Jinekoloji. *Düşük sonrası* (lat. post-abortum), çocuk düşürmeden sonraki dönem: *Düşük sonrası sakatlıklar.*

— Meteorol. *Düşük basınç.* Bk. ANSİKL.

— Oto. *Düşük basınç*, pistonun emme sırasındaki hareketiyle, patlamalı bir motorun silindirinde ve emme borularında meydana gelen kısmî boşluk. (*Depresyon* da denir.) Bk. ANSİKL.

— Para. *Düşük para*, ağırlığı kanunla belirtilen miktar tutarında olmayan para.

— Sil. *Düşük çaplı*, çapı, atıldığı silâhın namlusunun çapından küçük olan mermilere verilen ad. (Bk. *Top* MERMİ'*si*.)

— Tıp. *Düşük sonrası.* (Bk. ÇOCUK *düşürme.*)

— ANSİKL. Meteorol. Bir *düşük basınç* bölgesinde basınç, dışarıdan merkeze doğru azalır ve eşbasınç çizgileri kapalı eğriler çizer. Yer'in ekseni etrafında dönmesiyle, Kuzey yarımkürede sağa doğru sapan düşük basınç gradyanı rüzgârı, saat ibrelerinin ters yönünde eşbasınç çizgilerine paralel olarak esen bir rüzgâr haline gelir. Güney yarımkürede ise ters yönde eser. Bu olay antisiklonlarda görülen durumun tersidir.

Sürtünme olmadığından denizlerde rüzgâr eşbasınç çizgilerine paralel olarak eser, bu olay merkezdeki barometre çukurunun dolmasını engellediği için, denizlerde meydana gelen düşük basınçlar ve antisiklonlar daha uzun sürer. Yatay gradyan, antisiklonlardakinden daha kuvvetli olduğundan daha şiddetli rüzgârlar eser. Yükselme hareketleri basıncın düşmesine yol açar. Alçak tabakalarda merkeze doğru yönelen hareketler, yükselmede merkezden uzaklaşmaya sebep olur.

Yükseklerde sürtünme olmadığından, uzaklaşan akının hızı yerdeki yaklaşan akının hızından fazladır; bu olay da, düşük basıncın artmasına yol açar. Yükselme ile meydana gelen adiyabatik soğuma, bulut ve yağmur getirir. Sonuç olarak düşük basınçlar, hava bozulmasına, şiddetli rüzgârlara, bulut ve yağmurlara yol açar. Başlıca iki çeşit düşük basınç üzerinde durulur: *siklon* denilen *hareketli düşük basınçlar* ve *sabit düşük basınçlar*. Sabit bir düşük basınç çoğu zaman 2 000 ile 3 000 km çapında bir bölgeyi kapsar. Daha dar bir bölgeyi kapsayan hareketli düşük basınçlar ise, kıyılar boyunca rüzgâr yönünde hareket ederler. Bazen siklonların sabit düşük basınç bölgesini boydan boya geçtikleri de görülür. Sonuç olarak sabit düşük basınçlar siklonları çeker; antisiklonlar ise siklonları iter. Birinciler negatif etki merkezleri, antisiklonlar da pozitif etki merkezleridir.

Antisiklonlar gibi düşük basınçlar da *dinamik, termik* ve *karışık* olabilir. Dinamik düşük basınçlar, alçak tabakalarda merkeze doğru yönelmeden ileri gelen genel yükselme hareketinden doğar. Bütün troposferi kapsayan bu düşük basınç bölgesi, yükselmenin adiyabatik etkisinden dolayı soğuktur. Buna karşılık, sıcak tabakanın çevrelediği soğuk tabaka bir düşük basınç meydana gelmesine yol açar; yükseldikçe çevredeki hafif ve sıcak tabakada soğuk tabakada olduğundan daha hızlı bir basınç azalması ortaya çıkar. Termik düşük basınçlarda sıcaklık yüksektir, bunlar atmosferin alçak tabakalarında görülür (sıcak havanın yüzeysel yoğunluk etkisi). Karışık düşük basınçlarda bu her iki etki de kendini gösterir. Bu basınçlar en sürekli olanlardır (bütün seviyelerde düşük basınç). İzlanda düşük basıncı bu tiptendir: 1. Kuzey Atlantiğin ılık sularının sapmasından meydana gelen termik etki; 2. çevredeki soğuk vâdinin dinamik etkisi.

Avrupa'da yaz aylarında meydana gelen düşük basınçlar çoğu zaman termik tiptendir.

— Oto. Emme zamanında, silindir içinde iniş hareketini yapan piston giriş borularında bir *düşük basınç* yaratır. Karbüratörün hava-yakıt karışımını şiddetle emmesi için bu basınç düşüklüğü gereklidir. Yakıt giriş borularına ayrı bir boru bağlamakla, yardımcı cihazların (cam silecekleri, korna, otomatik debriyaj ve frenler) çalışması için gerekli emme gücü de sağlanabilir. Santrifüjlerin otomatik avans düzenleyicileri bu prensibe göre çalışır. (LM)

DÜŞÜKLÜK i. (*düşük*'ten *düşük-lük*). Düşmüş, sarkmış olma durumu: *Omuzdaki düşüklükten, elbisenin iyi terzi elinden çıkmadığı belli oluyor.* || *Mec.* Kusurlu, bayağı olma durumu: *Demek, Zati Beyin ahlâkının düşüklüğü, Tevfik gibi bir serseriye bile çirkin geliyordu* (H.E. Adıvar). || (Söz veya yazıdaki) Bozukluk, kurallara uymama durumu: *Mektubunda pek çok cümle düşüklüğü var.*

— Patol. *Göz kapağı düşüklüğü*, üst göz kapağındaki ve sinirlerdeki bir bozukluktan dolayı üst göz kapağının sarkması. (Bk. BLEFAROPTOZ.) || *Organ düşüklüğü*, iç organ askılarının gevşemesi (mide, böbrek, karaciğer v.b.), sarkma (dölyatağı, göden bağırsağı) veya fıtık (bu anlamı eskimiştir) gibi organ sarkmalarına verilen genel ad. (LM)

DÜŞÜM i. (*düşmek*'ten *düş-ü-m*). *Halk dili.* Tahıl ürünleri yığınları üzerine vurulan damga. (Harman yerindeki ürünlerin çalınmaması için yapılır, düşüm olan yığından bir parça alındığı zaman şekil bozularak hırsızlık meydana çıkardı. Bugün de bazı Anadolu kasabalarının açık pazar yerlerinde kullanılmaktadır.)

— Leng. *Yeni.* İsim çekim hallerine verilen ad. (Bk. HAL.) [M]

DÜŞÜMDEŞLİK i. (*düşüm*'den *düşüm-deş-lik*). Fels. *Yeni.* Birkaç olayın aynı zamanda görülmesi. (M)

DÜŞÜMDEŞMEK geçz. f. (*düşüm*'den *düşüm-deş-mek*). Fels. *Yeni.* Birkaç olay aynı zamana rastlamak. (M)

DÜŞÜNCE i. (*düşünmek*'ten *düşün-ce*). Düşünmek işi, yetisi: *Düşüncemiz alelâde şeylerden bir adım ileriye gitmiyordu* (A. H. Tanpınar). *İnsanın bütün değeri düşünceye dayanır.* || Bir kişiye veya topluluğa has görüş, fikir: *Her eser ister istemez bir insanın, bir toplumun düşüncelerini bildirir* (N. Ataç). *Bu konudaki düşüncesini kolay kolay değiştireceğe benzemiyor.* || *Teşm. yol.* Niyet, tasarı: *Gelecekle ilgili düşüncelerimi şimdilik herkesten gizliyorum.* || Sıkıntı, tasa: *Karac'oğlan devranım var demim var / Yâr yitirdim düşüncem var gamım var* (Karacaoğlan). || *Düşünce darlığı*, çözüm için gerekli bir veya birçok unsuru gözönünde bulundurmama tarzında ortaya çıkan akılyürütme kusuru.

— DEY. *Art düşünce.* Bk. ART.

— Huk. *Düşünce hürriyeti*, ferdin serbestçe fikirler edinebilmesi, fikir ve kanaatlerinden dolayı kınanmaması ve bunları serbestçe açıklayabilmesi hakkı ve imkânı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Düşünce*, ruhî olguların tümünü veya hayvanın «aşağı zekâsı»nın karşıtı olarak, sadece, insanın fikrî hayatını dile getirmek için kullanılan bir kelimedir. «Düşünce»yi «bilinç», «zekâ» veya «akıl»dan ayırt etmek gerekir. Çünkü «bilinç», ruhî olgunun içebakışla kavranabilen öznel yanıdır. «Zekâ» ise, sadece insan ve insanın kavramsal anlayışında değil, aynı zamanda, hayvanda ve hayvanın duyumsal algılamasında da ortaya çıkabilir. «Akıl» ise, insanın, bazı kaide ve ölçülere göre düşünme yeteneğidir.

Demek ki, geniş anlamda düşünce, ruhî olguların tümüdür ve «ruhî olguların bilimi» olan psikolojinin konusudur. *Bir ruhî olgu nedir?* Tabiattaki bütün gözlenebilir olgular nesneldir, yani dışarıdan ve bu olguları inceleyen herhangi bir kimse tarafından bilinip tanınır. Ruhî olgular ise, dışarıdan bilinip tanındığı gibi, olguyu ya-

Atina agorası (M.Ö. VI. yy. dan sonra sitenin merkezi)

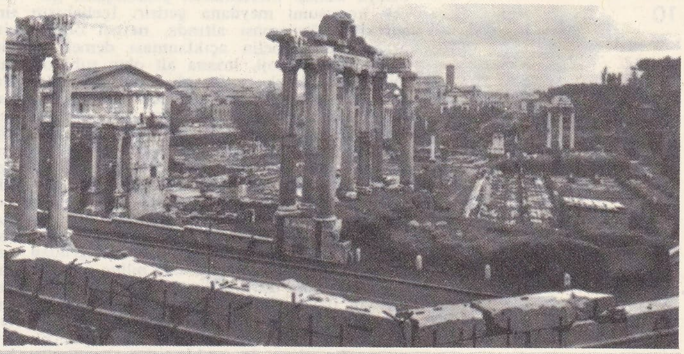

Roma'da forum kalıntılarının genel görüşünü

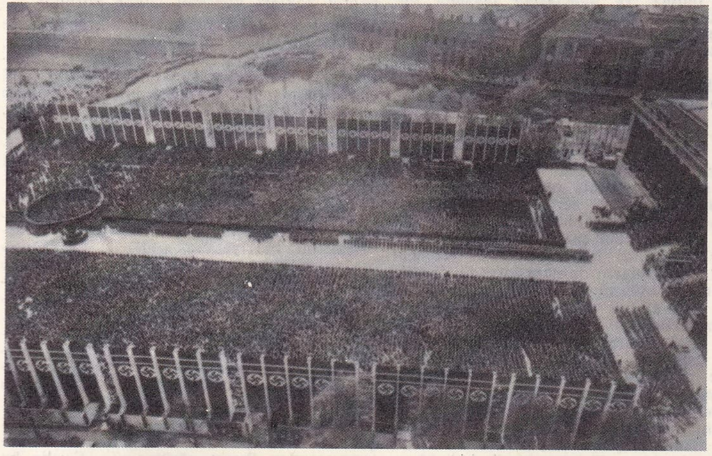

Almanya'da Hitler'in zaferi (1935)

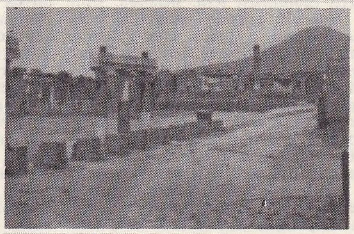

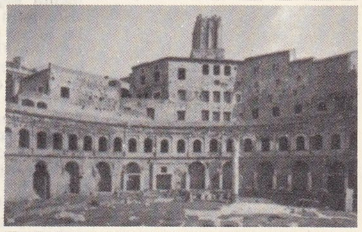

Pompeii forum'u (solda), Trajanus forum'u (sağda)

Martin Luther Papalığa karşı (sahibi bilinmeyen gravürden)

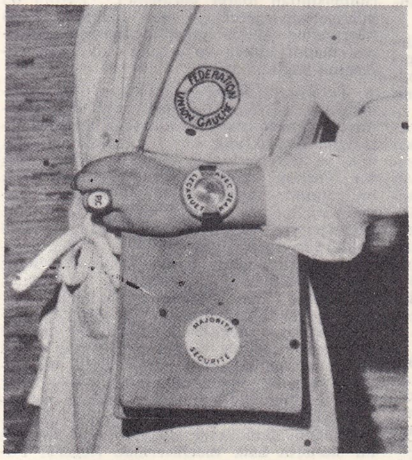

Fransa'da seçim kampanyası

İtalya'da boşanma taraftarlarının gösterisi

«Paris Yanıyor» filminde Glenn Ford (general Bradley) ve Claude Rich (general Leclerc)

şayan özne tarafından ve özellikle sadece bu özne tarafından da bilinebilir.
Hem nesnel hem öznel olan bu çifte yan, ruhî olgunun temel ve ayırt edici özelliğidir; bu çifte yan olmazsa, ruhî olgudan da söz edilemez. Ruhî olgunun var olması için öznel yanın bulunması mutlaka gereklidir, ama çok daha harcıâlem olmasına rağmen, nesnel yanın var olması da gereklidir. Rüyasız bir uyku, bir bayılma, bir ölüm veya tamamen otomatik olan bir alışkanlık, nasıl ki birer ruhî olay değillerse (çünkü bunlarda, öznel yan, yani bilinç noksandır), bedensiz bir fikir, bir «salt düşünce» ve bir «salt ruh» da ruhî olgu değildir (çünkü bunlarda da nesnel yan noksandır). Ayrıca sözü geçen bu iki yan, birbirine dayanır ve birbirine bağlıdır. Meselâ anestezi meydana getirmek için yapılan bir iğne, nesnel yan üzerinde etki yapar ama aynı zamanda öznel yanı da etkiler, yani ağrıyı dindirir. Bunun tersine, melankolik bir bilinç hali (öznel yan), iştihayı yok edebilir ve nesnel yanı etkileyebilir. İşte, biraz da isabetsiz olarak, «bedenle ruhun ilişkileri» veya «fizik olanla, manevî olanın ilişkileri» diye adlandırılan gerçek budur.
Ruhî olgunun nesnel yanını ele almak nispeten kolaydır. Psikoloji, bu amacı gerçekleştirmek için çeşitli nesnel metotlar kullanır; bu metotlar kimi zaman biyoloji ile fizyolojiye dayanır. Çünkü nesnel yan, bedendeki birtakım değişmelerle birlikte ortaya çıkar. Kimi zaman da, fizik, matematik veya sosyoloji gibi yardımcı ve tamamlayıcı bilimlere başvurulur. Bundan dolayı nesnel psikoloji, şu bölümleri içine alır: psikofizyoloji, psikopatoloji, psikofizik, davranış incelemesi, deneysel psikoloji, sosyolojik psikoloji v.b.
Oysa, ruhî olgunun öznel yüzü, bunun aksine, sadece içebakışa açıktır; sadece içebakış metoduyle incelenebilir. Ama bu metodun, yetersiz, yanıltıcı, bilim-dışı ve hattâ bilgi sağlayamayacak nitelikte olduğu ileri sürülmüştür. Çünkü bu metot, yapısı gereği, özneldir; iç yaşantıya aittir ve kişiseldir. Ama aynı metot, yine de, kendisinden vaz geçilemeyen bir metottur. Çünkü nesnel psikolojinin gerçek bir bilim olması için, aradaki «ilintiyi sağlamak» amacıyle doğrulayıcı bir içebakış metoduyle elele yürümesi gerekir. Bu içebakış, ancak yardımda bulunabilir; ama bu yardımın sağlanması mutlaka gereklidir. Ayrıca bilim, özneli nesnel ile açıklayabilir; hattâ özneli inkâr etmeden ve kendi içinde eritmeden sadece fikir planında nesnele bağlayabilir. Öznel olanın, nesnel ile öznele düzenli bir şekilde tekabül eden nesnel olaylar aracılığıyle

Foto. LAROUSSE

ortaya konup incelenmesi, psikolojinin gerçek konusunu meydana getirir. İçebakışın sürekli doğrulaması altında, nesnel olanın aracılığıyle öznelin açıklanması demek olan ilmî psikoloji, insana ait olan ruhî olguları ele almak ve insanî olmak zorundadır. Çünkü içebakışa yetenekli olan ve içebakışı dil aracılığıyle dışarıya vurabilen biricik yaratık insandır. Kendi öznel hayatına sadece insan «tanıklık» edebilir. İnsandan başka canlı varlıkların (hayvanların), az çok gelişmiş bir bilince sahip olmadıklarını ispatlayacak hiç bir şey yoktur ortada. Ama, eğer hayvanlarda bir bilinç varsa, bu bilinç kendi sınırları içine hapsolunmuş dilsiz ve kendisini doğrudan doğruya dışlaştıramayan bir bilinç olmalıdır. Hayvan davranışlarında ve özellikle hayvan fizyolojisinde (sinirler, sinir merkezleri gibi), bu yaratıkların kendilerine göre bir özellikleri olduğunu gösteren birçok olgu vardır. Ama bu açıklamalar, kendimize kıyasla yaptığımız bir akılyürütmeden başka bir şey değildir. Böyle bir akılyürütmenin geçerli olabilmesi için, insanda, sinir sisteminin belli bir gelişme seviyesine belli bir bilinç seviyesinin ve ayrıca, yine insanda, belli bir fizyolojik değişmeye, belli bir bilinç halinin veya bir ruhî olayın zorunlu olarak tekabül ettiğini («determinizm» terimiyle belirtilen görüş budur) gösteren kesin bilgiler edinmemesi gereklidir. Demek ki hayvan psikolojisi, «doğrulayıcı içebakış»a elverişli olan tek psikolojinin, yani insan psikolojisinin belirli bir ilerlemesiyle ortaya konabilir. Zaten, daha şimdiden, fizyoloji bilginleriyle psikiyatri uzmanı hekimler, insanda bazı fizyolojik durumların meydana getirilmesi, değişikliğe uğratılması ve ortadan kaldırılması yoluyle, bazı bilinç hallerini de meydana getirmekte, değişikliğe uğratmakta veya ortadan kaldırmaktadırlar. Elde edilen bu sonuçları, benzetme yoluyle (bu sefer, ilmî bakımdan temellendirilmiş sağlam bir benzetme söz konusudur), hayvan psikolojisine yaymamız mümkün olmaktadır. Öte yandan bu tür bir hayvan psikolojisi, bir kere kurulup kabul edildikten sonra, insan psikolojisine büyük faydalar sağlayabilir. Çünkü hayvan psikolojisi, insanda da bulunan ama hayvanda çok daha basit ve kavramlarla dil tarafından maskelenmemiş olan ruhî olayları açıklayabilir. Oysa, insanda, en önemsiz ruhî olay bile, kavramlar ve dil ile kaplanmış, yani maskelenmiş durumdadır. Demek ki, ilk temel ruhî olayları hayvanda aramak gerekir.

Ama bunun, en ilkel ruhi olaylara sahip olduğu gibi en yüksek ruhî olaylara da sahip olan insanın «nesnel-öznel» ilmî psikoloji tarafından incelenmiş olması dolayısıyle gerçekleştirildiğini de unutmamak gerekir. Böyle yapılmazsa, ancak fizyolojik yanını tanıdığımız bu «ruhî olaylar»ı tasarlayabilmek için, varsayımlarla ve metafizikle yetinmek durumuna düşülür. Meselâ anestezinin, insanda acı duygusunu ortadan kaldırdığını biliyoruz. Bir hayvana anestezi yapacak olursam ve bu hayvanın sakinleştiğini görürsem, bu hayvanın acı «duymadığını» söyleyebilirim. Hem de, bunu, yapılması imkânsız olan doğrulayıcı hayvanî bir içebakışa başvurmadan ileri sürebilirim. Nitekim insanda, nesneleri görme yeteneğinin, bazı alıcıların, ileticilerin ve sinir merkezlerinin yapısı tarafından «belirlendiğini» bilirsem ve hayvanda da aynı fizyolojik yapının bulunduğunu ve gören bir kimse gibi davrandığını tespit edecek olursam, hayvanın da «gördüğünü» ve görme duyarlığı denilen «öznelliğe» sahip olduğunu söyleyebilirim. Bunlar basit kavramlar gibi görülebilir. Ama bu kavramların, uzun tartışmalardan sonra ortaya konabilmiş olduğunu unutmamak gerekir. Meselâ «hayvan düşüncesi»nin varlığı ve canlı varlıklarda ruhî olayın hangi seviyede ortaya çıkmış olduğu meseleleri, bu çeşit tartışmalara konu olmuştur. Bu sonuncu meseleye cevap vermek hâlâ güçtür. Köpek veya maymun gibi «yüksek» hayvanlarda ruhî olguların bulunduğundan «pratik» olarak eminiz. Ama balık, amip veya sürüngenler gibi hayvanlarda acaba durum nasıldır? Bu hayvanlarda, karanlık da olsa bir «öznellik», bir «iç hayat» var mıdır? Hayatın temel özelliğinin ferdiyet olduğu ileri sürülmüştür. Ama bu ferdiyet, ilk başlangıçlarından itibaren, şu veya bu şekilde duyulan yaşanmış bir iç hayatı da birlikte getirmekte midir? Yoksa iç hayat, ancak sinir sistemiyle veya bu sinir sisteminin belli bir ölçüde karmaşıklaşması ile mi ortaya çıkmaktadır?

Bu sorulara da ancak insan psikolojisi yardımıyle cevap verebiliriz. Gerçekten de insanoğlu sadece, en gelişmiş yaratık değildir. İnsanda, iç hayatın en ilkel şekillerinin yanı sıra on yüksek şekilleri de, hem öznel hem de nesnel açıdan gözlenebilir. Bunları şöyle sıralayabiliriz: organlarımızın bitkisel hayatı (insanda bulunduğu halde bilinçli değildir); bilinçten hemen hemen yoksun olan otomatizmlerimiz; kısa ve canlı bir bilinci de birlikte getiren acılarımız ve duyumlarımız (bilinç, bu düzeyde henüz bedene sıkı sıkıya bağlıdır ama tam anlamıyle de kişiseldir); zihnî denetleme olmaksızın görüntülerin ve fantezinin hâkim olduğu rüyalar; algılarımız ve hatıralarımız (bunlarda, öznel ile nesneli birbirinden açıkça ayırırız); kavramlarımız ve aklımız (bu düzeyde, «kişiliğimiz» en büyük bilince ve apaçıklığa ulaşmış durumdadır). İnsandaki ruhî olayların bu kademeleşmesini kabul ederek iyice analizden geçirirsek, çeşitli canlıların kendi çaplarında da bir «iç hayatı» olduğunu iddia etmemiz de belki çok daha kolay olacaktır. O zaman, amiplerde, salt «tropizm»ler; sinir sistemleri basit olan hayvanlarda bitkisel hayat ve hareket refleksleri; sinir sistemleri çeşitli iltililer kuran ve çevrede duyusal alıcıları, merkezde «sinir merkezleri»ni kuracak şekilde gelişmiş olan hayvanlar kademesinden itibaren, acı duyma ve duyum alma yatkınlığı; beyinleri belli bir karmaşıklığa ulaşmış olan canlılarda (yüksek hayvanlar) duyumsal bir «kavrayış» yeteneği (bu yetenek, onların davranışlarında da dile gelmektedir) bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu şekilde ele alınan varsayımlar, hayalgücünün fantezileri olarak görülemez. Bunlar, gerçek ilmî varsayımlardır. Bu şekilde ele alınan psikoloji de, zaten, tam bir gelişme halinde bulunmaktadır. Ruhî olayların bilimi, yani düşünce hakkında edinilen apaçık ve sağlam bilgi, duyarlık gibi en ilkel ruhî olaylardan, zekâ ve akıl gibi en yüksek ruhî olaylara kadar uzanan alanı kapsayarak, bize, düşüncenin tümü hakkında aydınlatıcı bilgiler sağlayabilir.

— Huk. *Düşünce hürriyeti*, değişik hürriyetlerden meydana gelen karmaşık yapılı bir hürriyettir. Önce, fikir sahibi olabilmek için fikirlere ulaşabilme hürriyetinin var olması gerekir (*haber alma, bilim ve sanatı öğrenme hürriyetleri*). Sonra, benimsenen fikir ve kanaatlerden ötürü kınanmama, tedirgin edilmeme hürriyeti gelir (*kanaat hürriyeti*). Söz konusu olan dinî nitelikteki inanç ve kanaatlerinden ötürü kınanmamak hakkı ise, buna *vicdan hürriyeti* denir. Kanaat hürriyeti en başta düşünce ve inançlarını veya inançsızlıklarını açıklamağa zorlamamayı gerektirir (*konuşmama hürriyeti*). Bu, kişinin bildiği bir şeyi söylemekten kaçınması hakkını da içine alır (şahitlik imtiyaz ve muafiyetleri).

Düşünce hürriyetinin sonuncu kesimi düşünceleri *açıklama* (*ifade*) *hürriyeti*'dir. Açıklama hürriyeti var olmadıkça, düşünceler edinmeğe yarayan hürriyetler ve kanaat hürriyeti bir anlam taşımaz. Düşünce hürriyeti, açıklama hürriyetinden ayrı düşünülemez. Bugün artık, insanların düşünce, inanç veya inançsızlıklarından ötürü baskıya uğradıkları engizisyon dönemleri genellikle geride kaldığından, vicdan ve kanaat hürriyeti yerine, açıklama hürriyeti önem kazanmıştır. O kadar ki, düşünce hürriyeti terimi yerine, sadece «açıklama (ifade) hürriyeti» veya «söz ve basın hürriyeti» terimleri de kullanılmaktadır. (A.B.D.)

«Açıklama» kavramına, düşüncelerini savunma, başkalarına anlatma, yayma, benimsetmeğe çalışma, telkin ve tavsiye eylemleri girer. Bu aşılamanın birden fazla kişiye, daha sistemli ve inandırıcı bir şekilde yapılması demek olan *propaganda* fiili de, düşünceyi açıklama hürriyetinin kapsamı içindedir.

Düşüncenin açıklanması sözle (konferans vermek, nutuk söylemek, topluluklarda konuşmak, bağırıp çağırmak, şarkı söylemek v.b.), yazıyle (özel yazışmalar, kitap, broşür, gazete, dergi v.b.) ve başka yollarla (tiyatro, sinema, resim, karikatür, açlık veya sakal grevleri, saygı veya protesto duruş ve yürüyüşleri v.b.) olabilir. Söz yoluyle yapılan açıklamalar için *söz hürriyeti*, yazıyle olanlar için de kural olarak *basın hürriyeti* (bk. HÜRRİYET) terimleri kullanılır.

Söz veya yazının düşünce hürriyetinin teminatından yararlanabilmesi için, bu ifadelerin gerçekten fikrî nitelikte olması gerekir. Kaba, bayağı, müstehcen, şeref ve haysiyet kırıcı söz ve yazılar, küfür, hakaret ve iftiralar düşünce açıklaması niteliğinde olmadığından, düşünce hürriyetinin konusuna girmez. Aynı şekilde, toplumu ve kamuyu ilgilendirmeyen konulardaki konuşma ve yazılar (özel hayatla ilgili dedikoduların yayılması) ve ticarî nitelikli beyanlar da (ilân ve reklâmlar) kamuoyunu geliştirme ve ilerletme özelliği olmayan ifadelerdir. Bunlar, düşünce hürriyetinin anlam ve görevine yabancıdır; bu hürriyetin özel teminatından yararlandırılmaz, mülkiyet ve ticaret hakları kapsamı içinde korunur.

Cemiyet ve siyasî parti kurma, toplantı ve gösteri yürüyüşleri gibi hak ve hürriyetler, düşünce hürriyeti teriminin kapsamına girmemekle beraber, düşünce hürriyetinin tabiî sonuçlarındandır. Düşünce hürriyeti, sadece düşüncelerin açıklanması hürriyeti değil, düşüncelerinin doğrultusunda davranabilme, eylemde bulunabilme hürriyetlerini de gerektirir. Böylece düşünce hürriyeti, felsefî ve siyasî önemi dışında, hürriyetler sisteminin merkezini teşkil etmesi bakımından da, en önemli, en temel hürriyetlerden sayılır. Başka hürriyetlerle olan sıkı ilişkisi sebebiyle, bu hürriyetlere konacak kayıtlamalardan etkilenir; bu sınırlamalar, düşünce hürriyetinin de sınırlanması sonucunu doğurur (msl. haber alma, bilim ve sanatı öğrenme hürriyetine konacak sınırlamalar). Aynı şekilde, düşünce hürriyetinin sınırlanması da, bu hürriyetin tabiî sonuçlarından olan toplanma, cemiyet ve parti kurma hürriyetlerinin sınırlanması sonucunu doğurur.

Düşünce hürriyeti, sadece düşünce hürriyetinin birtakım hukukî garantilerle korunmasından ibaret görülemez. Ferdin bu hürriyetinin gerçekten var olabilmesi, bu hürriyetten fiilen yararlanmasını sağlayacak maddî imkân ve araçlara da sahip olmasına bağlıdır.

● *Tarihçe. Eskiçağ*'da Atina ve Roma sitelerinde görülen rejimler, tek kişi hâkimiyeti demek olan monokrasiyi reddettiklerinde için, demokratik bir yön taşırdı. Fakat, hak ve hürriyetlerden herkes değil, sınırlı bir yurttaş azınlığı yararlanabildiği için bu rejimler «eşitçi» değil «kısmî» bir demokrasi, bir çeşit aristokrasi idi. Geniş köle yığınları ve yabancılar (*metekler*) siyasî haklardan ve düşünce hürriyetinden tamamen yoksundurlar. Eşitçi olmayan ilkçağ site demokrasileri, «liberal» de sayılamaz. Yurttaşlar bile, bugünkü anlamda bir ferdî ve sübjektif hak olarak düşünce hürriyetine sahip değillerdi. Dinî ve dünyevî otoriteyi kendinde toplayan Site'nin resmî dinini ve ideolojisini kabul etmek, ona kayıtsız şartsız uymak zorundaydılar. Fakat yine de, her iki site demokrasisi o zamanın şartlarına göre birer ileri aşamadır. Doğrudan demokrasi sistemini uygulayan bu sitelerin halk meclislerinde (*Agora, Forum*) yurttaşların yaptıkları tartışmalar ve bundan doğan gelenek, bir kamu hürriyeti olarak düşünce hürriyetinin doğumuna teorik ve pratik imkânlar hazırlamıştır.

Ortaçağ'da fert, bir yandan feodal beylerin, öte yandan da kilisenin baskısı altındadır. Düşünce, kanaat ve vicdan hürriyetlerinden yoksundur. Hıristiyan dininin ilkeleri tek gerçek sayılır. Kilise, devletin yanıbaşında bir baskı aracı olarak, bunları kabul etmeyenleri engizisyon mahkemeleri ve işkenceleriyle sindirmeğe çalışır. Bununla birlikte, bir yandan hıristiyan doktrininin insan kişiliğine verdiği önem, öte yandan da merkezî mutlak krallıkların dağılması sonucu meydana gelen merkezî otorite zayıflığı, kişi haklarının gelişimi açısından teorik ve pratik katkılar sağlamıştır.

● *Yakın çağlar*'da. Bir ferdî hak olarak düşünce hürriyeti köklerini, XVII. ve

XVIII. yüzyıllar tabiî hukuk ve ferdî haklar doktrinlerinden alır. Düşünce hürriyeti, feodaliteyi ortadan kaldırmağa yönelmiş rasyonel ve laik burjuva düşüncesinin, feodal kültüre karşı, silâhı durumundadır. Bu mücadeleyi ve ulaşılan noktayı yansıtan 1789 insan ve yurttaş hakları beyannamesi «Hiç kimse düşüncelerinden ötürü, bunlar dinî bile olsa, tedirgin edilemez; yeter ki bunların açıklanması, kanunla kurulan kamu düzenini bozmaya!» (md. 10) diyerek vicdan hürriyetini, arkasından da düşünce ve kanaat hürriyetini tanımıştır. («Düşünce ve kanaatlerin serbestçe ulaşımı, insanın en değerli haklarındandır. Her yurttaş fikirlerini serbestçe konuşabilir, yayabilir ve basabilir; ancak, bu hürriyetin kötüye kullanılmasından dolayı kanunda gösterilen durumlarda sorumludur» md. 11.)

Düşünce hürriyeti XVIII. ve XIX. yy. devrimlerinde savunuldu ve anayasalara geçti. Çıkışı bakımından bir burjuva demokratik hürriyeti sayılmakla beraber, işçi sınıfı ve sosyalistler tarafından da, sosyalist ideolojinin kitlelere ulaştırılmasına yardımcı olması amacıyle benimsendi ve savunuldu.

İki dünya savaşı arasında, özellikle Almanya ve İtalya'da, bir yandan 1789 devriminin liberal ve ferdiyetçi ilkelerine, öte yandan da sosyalizme karşı tepkiden doğan faşist rejimlerde, devlet, halk topluluğu, üstün ırk gibi kavramlar yüceltilirken, kişi hürriyetleri baskı altına alındı. Totaliter tutum, düşünce hürriyeti alanında da kendini gösterdi. Resmî ideoloji olan Faşizmin dışındaki düşünceler, özellikle demokrasi ve sosyalizm akımları kesinlikle yasaklandı.

İkinci Dünya savaşının demokratik ve antifaşist ülkeler tarafından kazanılmasından, alman ve italyan totaliter rejimlerinin tasfiyesinden sonra, 1948'de kabul ve ilân edilen İnsan Hakları Evrensel beyannamesi, varılan bu son noktayı en özlü biçimde belirtti: «Her ferdin düşünce ve düşüncelerini açıklama hürriyeti ve hakkı vardır. Bu hak, düşüncelerinden ötürü tedirgin edilmemek, ülke sınırları söz konusu olmaksızın bilgi ve fikirleri her vasıta ile aramak, elde etmek ve yaymak hakkını gerektirir» (md. 19).

İkinci Dünya savaşının bitiminden hemen sonra, *batılı demokrasi ülkelerinde,* bir yandan faşizme öte yandan da komünizme karşı tepki olarak bazı hukukî tedbirlere başvuruldu (A.B.D., Batı Almanya, İtalya v.d.). Gaye, antiliberal hedefli eylemlere, özellikle örgütlenmelere karşı, batılı liberal demokrasiyi korumaktı. Bu yolda, milletlerarası belgelerde de (1948 İnsan Hakları Evrensel beyannamesi; 1950 tarihli İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini korumaya dair sözleşme), yıkıcı eylem ve faaliyetlere karşı devleti ve rejimi koruyacak hukukî tedbirler alınabileceği belirtildi. Ancak, kurulu düzene karşı düşüncelere değil, yıkıcı eylemlere karşı takınılan bu tavır, bazı ülkelerde sadece eylemlerin değil, düşünce ve kanaatlerin de baskı altında tutulmasıyle, en azından ürkütülmesiyle sonuçlandı.

Günümüz batı demokrasilerinde düşünce hürriyeti alanında varılan son nokta şudur: resmî bir ideolojiye bağlı bulunmayan bu rejimlerde devlet, hukuk açısından bütün ideolojileri hoşgören, onlara karşı tarafsız davranan bir tutum içindedir. Bütün düşüncelerin, muhtevaları ne olursa olsun kanun önünde eşdeğerde sayılması, «fikir suçları»nın reddi anlamına gelmiştir. Düşüncelerin açıklanması konusunda uygulanan sınırlamalar, cebir ve şiddet yoluna başvurulmasının, yıkıcı eyleme teşvikin, genel ahlâk ve âdâba aykırı yayınların yasaklanmasından ibarettir. Bunun dışında, herhangi bir düşünce veya ideolojinin, bir düşünce olarak yasaklanması, telkin ve tavsiye edilmekten, savunulmaktan alıkonması söz konusu dedildir.

Günümüzün *Doğu bloku* adı verilen ve kendi tanımlamalarıyle «sosyalist halk demokrasileri» diye adlandırılan komünist ülkelerinde ise, resmî ideoloji Marksizm-Leninizm'dir. Bu ideolojiye göre amaç, «İnsanın tam kurtuluşunu sağlamak, bunu gerçekleştirecek olan sınıfsız topluma varmaktır. Bunun da yolu, işçi sınıfının burjuvazi üzerinde kuracağı bir diktatörlükten geçer. Proletarya diktatörlüğü döneminde ve daha ileride, karşı devrimci, gerici düşüncelere, özellikle burjuva ideolojisine hayat hakkı yoktur.»

Marksist düşünce hürriyeti anlayışının bir başka özelliği de, bu hürriyetin, ancak maddî birtakım imkânların sağlanmasıyle bir değer taşıyabileceğini savunmasıdır. Buna göre, meselâ basın hürriyeti, bir gazete çıkarabilmek için basın araçlarına sahip olmak demektir. Bu anlayışı yansıtan S.S.C.B. Anayasasının 125'nci md.si, söz ve basın hürriyetini tanıdıktan sonra, bu hürriyetin kullanılması için gerekli maddî araçları da (basımevleri, kâğıt stokları, kamu binaları, posta, telefon, telgraf v.b.) yurttaşların istifadesine sunmaktan söz eder. Oysa bu ülkelerde bütün hak ve hürriyetler gibi düşünce hürriyeti ve bunun araçları da, resmî görüşün emrinde ve bunun uygulayıcısı durumunda olan parti-devlet'in sıkı ve müsamahasız kontrolu altındadır.

● *Türkiye*'de. Fert hak ve hürriyetleriyle ilgili ilk belge olan 1839 tarihli Tanzimat fermanında düşünce veya söz ve basın hürriyetiyle ilgili bir hüküm yoktur. Basın hukuku alanında ilk düzenleme 2 Şaban 1281 (1864) tarihli Matbuat nizamnamesinde yer alır ve mevkute yayımı hükûmetin iznine bağlanır. 1876 Tarihli Kanunu Esasî (Anayasa), sınırlı da olsa basın hürriyetini tanır («Matbuat kanun dairesinde serbesttir», md. 12). Fakat, Abdülhamid II döneminde söz ve basın hürriyetleri ağır bir baskı altındadır. 1888 Tarihli Matbaalar kanunu sansür rejimini, gazete dışındaki basılı eserler için de önceden izin alma sistemini kabul etti. 1908 İkinci Meşrutiyeti ile birlikte Anayasada yapılan değişiklik sonucu, Kanunu Esasînin 12. maddesine basının hiç bir şekilde önceden teftiş ve muayeneye tabi tutulamayacağı hükmü kondu. 1909 Tarihli Matbuat kanunu da hürriyetçi esaslar getirdi. Ancak daha sonra savaş yılları içinde basın rejimi yeniden düzenlendi ve hürriyeti sınırlayıcı hükümler getirildi. 1919'da ilân edilen sıkıyönetimin geçerli olduğu bölgelerde bütün yayınlara sansür uygulandı. T.B.M.M. 1923 yılında yayımladığı bir kararname ile sıkıyönetimi ve sansürü kaldırdı.

1921 Anayasasında ne düşünce hürriyeti ile, ne de diğer hürriyetlerle ilgili bir hüküm vardır. Düşünce hürriyeti, bu ad altında ilk defa 1924 Anayasasında yer aldı («...vicdan, tefekkür, kelam, neşir [...] hak ve hürriyetleri Türklerin tabiî hukukundandır», md. 70). Ayrıca basın hürriyeti de 1909'dan sonraki şekliyle yeniden tanındı («Matbuat kanun dairesinde serbesttir ve neşredilmeden evvel teftiş, muayeneye tabi değildir», md. 77).

Bu Anayasanın yürürlükte bulunduğu 1960 yılına kadar, gerek tek parti döneminde, gerek çok partili dönemde, zaman zaman, düşünce hürriyetinin alanını daraltan çeşitli düzenlemelere başvuruldu. 29 Nisan 1336 (1920) tarihli ve 2 sayılı «Hiyaneti vataniye» kanunu ile, hâkimiyetin bölünmez bir şekilde T.B.M.M.'nin kişiliğinde toplandığına ilişkin kurala yazı veya eylemle karşı çıkmak cezalandırıldı (md. 1). 1274 Sayılı Osmanlı imparatorluğundan kalma Ceza kanununa yapılan bir eklemeyle, sınırlar arası tecavüzü teşvik edici yayınlar suç sayıldı (md. 64). Doğuda çıkan isyan üzerine kabul edilen «Takriri sükûn kanunu» ile (4 mart 1925) «irticaa, isyana ve memleketin nizam-ı içtimaîsini, huzur ve sükûnunu ve emniyet ve âsâyişini ihlâle bais bilumum teşkilât ve tahrikât ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükûmet, Reisicumhurun tasdikiyle, re'sen ve idareten men'e mezundur» hükmü kondu. 1936'da, 1926 tarihli Türk Ceza kanununun 141 ve 142. md.lerinde yapılan değişikliklerle düşünce ve örgütlenme hürriyetlerini sınırlayan hükümler getirildi; anarşizm, zümre diktatörlüğü propagandası, millî duyguları yok edici ve zayıflatıcı propagandalar ve bu yolda örgütlenmeler yasaklandı. 1931 Tarihli Matbuat kanununda, 1938 yılında yapılan değişiklikle, gazete ve dergi yayımlanması için izin isteme ve para depo etme şartları kondu. Aynı kanunun 50. md.nde siyasî tenkit hakkını kullanılmaz hale getiren hükümler yer aldı. İzin ve para yatırma şartı 1946 yılında yapılan değişiklikler-le kaldırıldı, 50. madde daha liberal yönde değiştirildi. Ceza kanununun 141. ve 142. md.lerinde 1938, 1946, 1949 ve 1951 yıllarında yapılan değişikliklerle hem suçların kapsamı genişletildi, hem de cezalar ağırlaştırıldı.

Çok partili hayata geçilmesinden sonra basın rejiminde bir liberalleşme görüldü. 1950 Tarihli Basın kanunu, gazete çıkarılabilmesi için beyanname verilmesi şartını yeterli saydı. Kanun, 1931 tarihli Matbuat kanununun hüküm ve tatbikatına karşı bir tepki niteliğindeydi. Ancak bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonra çıkarılan bazı kanunlarla basın hukuku alanında yeniden sınırlayıcı ölçülere başvuruldu. Nihayet 1960 yılında yapılan değişiklikle yeniden liberal sisteme dönüldü.

1961 Anayasası ile, gerek düşünce hürriyeti, gerek basın ve yayım hürriyetleri alanında en demokratik ölçüler getirildi. Düşünce hürriyetini tanıyan 20. md. ile, bilim ve sanat hürriyetini düzenleyen 21. md.ler bu hürriyetlerin sınırlanabileceği yolunda, diğer hürriyetlerden farklı olarak, herhangi bir hüküm ihtiva etmemektedir. 22-27. md. ler basın ve yayım ile ilgili konuları geniş, ayrıntılı ve hürriyetçi bir şekilde düzenler. Devlete sadece basın hürriyetine saygı gösterme yanında, bu hürriyeti ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri alma ödevi de yüklenmiştir (md. 22/2). Kişilerin ve siyasî partilerin basın dışı haberleşme araçlarından faydalanma hakkı vardır (md. 26). Anayasanın düşünce, söz ve basın hürriyetleri alanında koyduğu bu liberal ilkeler, eski ceza mevzuatının ve özellikle «fikir suçları»nın yeni Anayasa karşısındaki durumunu önemli bir hukuk meselesi haline getirdi. Kanunların Anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli bir Anayasa mahkemesinin mevcut bulunması, meselenin uygulama alanında geçici olarak çözümüne imkân sağladı. Anayasa mahkemesi 27 Mayıs devriminin ve Anayasa düzeninin korunması amacıyle çıkarılan 38 sayılı Anayasa Nizamını ve Millî Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı fiiller Hakkında kanun'da yer alan ve düşünce hürriyetini sınırlayan hükümlerin Anayasaya aykırı olmadığına karar verirken, Anayasanın düşünce hürriyeti anlayışının da mutlak ve sınırsız olmadığını işaret etti.

— Ed. *Düşünceler,* adı altında yapılan derlemeler, herhangi bir yazarın bizzat biraraya getirdiği özdeyişlerinden; yazılması tasarlanan bir eserin parçalarından; bir yazarın eserinden yapılmış seçmelerden veya aynı konu üzerinde çeşitli yazarların ileri sürdüğü görüşlerin biraraya getirilmesinden meydana gelebilir. *Marcus Aurelius'un Düşünceleri,* La Rochefoucauld'un, Vauvenarges'ın, Chamfort'un *Özdeyişler*'i v.b. birinci türün örnekleridir. Daha yakın zamanlarda, *Le Jardin d'Epicure* (Epikuros'un Bahçesi) [1895] adlı eserinde A. France ve *Tel Quel I et II* (Olduğu gibi I ve II) [1941-1943], *Mauvaises Pensées et Autres* (Kötü Düşünceler ve Başkaları) [1942] gibi eserlerinde Paul Valéry, bu türü kullanmışlardı. Pascal'ın *Düşünceler*'i ise, ikinci türün en ünlü örneğidir. Herhangi bir kimse tarafından başkalarının eserlerinden veya belli kaynaklardan yapılan derlemeler ise sayı bakımından çok kabarıktır. Bunlar, çoğunlukla, eğitim amaçları gözönünde tutularak hazırlanmıştır. Eskiçağ bilgelik sözleri derlemelerinden, eskilerin özdeyişleri konusunda yapılan ve Rönesans'ta çok yaygın olan derlemelere kadar, bunların birçok örneği vardır. Erasmus'un *Adagiorum*'unu (Atasözleri) bu arada saymak gerekir. (→ Bibliyo.) [M]

DÜŞÜNCEL sıf. (*düşünmek*'ten). Fels. *Yeni.* Düşünmeyle ilgili olan. ‖ Yalnız düşüncede var olan. ‖ Düşüncenin kavrayabileceği bütün yetkinlikleri biraraya toplayan. *Esk.* İftikârî.

— Fels. *Düşüncel yetiler,* fikrî yetiler (duygunluk ve etkinlik yetilerinin karşıtı). ‖ *Düşüncel veya mistik okul,* XII. yy.da Hugues ve Gérard de Saint-Victor tarafından kurulan okul.

◆ **Düşüncellik** i. Sadece ruhta ve zihinde var olan şeyin durumu ve özelliği. ‖ Eskiden, İDEALİZM karşılığı olarak kullanılırdı. (LM)

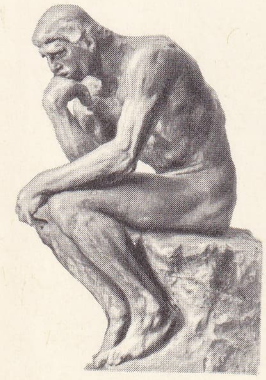

«Düşünen Adam»
Rodin'in eseri
Rodin müzesi, Paris

DÜŞÜNCELEME i. (*düşüncelemek*'ten *dü-şünce-le-me*). Psikol. Fikirlerin oluşması ve zincirlenişi: *Düşünceleme bozuklukları.* (ML)

Düşünceler (*Pensées*), Pascal'in *Apologie de la Religion Chrétienne* (Hıristiyan Dininin Savunulması) adıyle yayımlamayı tasarladığı, ama hastalığı, sonra da ölümü dolayısıyle gerçekleştiremediği büyük eseri için kaleme aldığı parçalar. Pascal'ın Port-Royal'li dostları tarafından 1670'te *Pensées* adı ile yayımlandı. Bu ilk baskı, gelişigüzel bir sıraya göre seçilen metinlerden meydana gelmişti. 1844'te Faugère tarafından yapılan ilk tam baskıdan sonra Couchoud, Michaut, Brunschvieg, Torneur ve Lafuma'nın çabaları ile yazarın niyetine daha uygun bir metin ortaya konuldu.

İnandırmak sanatının bütün imkânlarını bilen, geometri zihniyetine sezgiyi de ekleyen Pascal, bu eserinde «inançsız» birine seslenmekte, tanrısız insanın mutsuzluğunu göstererek onu tedirgin etmeğe çalışmaktadır. Ona göre, insan hakikate ulaşamaz; iki sonsuz arasında bulunması buna engeldir. İnsan sonsuz küçük karşısında bir dev, sonsuz büyük karşısında ise bir hiçtir; dolayısıyle de bu iki ucu hiçbir zaman kavrayamaz. İnsanın yaradılışı da aşılmaz bir engeldir: «aldatıcı güçler», her çeşidi ile nefis sevgisi, özellikle de yanılgı ve sahteliklere hükmeden hayal gücü onu doğru yoldan saptırır. Ayrıca insan adaletli olmaktan da uzaktır: meşru bir sosyal düzen kurmaya çalışırsa da çabası boşunadır. Âdet ve töreler, tıpkı çeşitli siyasî rejimler gibi, saçmadır; hukukun kuvvetten başka temeli yoktur. Yanılgılar ve haksızlıklar ortasında, insan mutluluğa eremez; düşünüp tasarladığı hiç bir felsefe sistemi onu memnun edemez; «eğlenip oyalanma» yoluyle mutsuzluğundan kurtulmağa çalışması da boşunadır. Bununla birlikte, mutsuzluğuna rağmen insan yine de büyüktür, çünkü mutsuzluğunu bilir. İnsan «bir kamış ama düşünen bir kamıştır». Bilinç, insanın su götürmez üstünlüğünün belirtisidir. Pascal'a göre insan ne melektir, ne hayvan. Bir büyüklük ve küçüklük uçurumu ve canlı bir bilmece olan insan, kendi varlığının anlamını ancak dinde bulabilir. Bütün dinler içinde, yalnız katolik dini büyüklüğümüzü yaradılış, güçsüzlüğümüzü de ilk günahla açıklayarak, tabiatımızın temeldeki ikiliğini gün ışığına çıkarabilir. Bu dine girmek ve Tanrıyı anlayabilmek için bir bahis'e, Tanrı için bir bahise girmek gerekir ve ancak o zaman, Tanrının varlığını gösteren bütün kanıtlar anlaşılabilir. Bu kanıtlar, yahudi kavminin tarihi, hıristiyanlık kilisesinin kehanetleri, mucizeleri ve sürekliliğidir.

Düşünceler, tamamlanmamış olmasına rağmen, yayımlandığı günden bu yana, üstünde en çok durulan, yorumlar yapılan eserlerin başında gelmektedir. (→ Bibliyo.) [L]

Düşünceler ve Hatıralar (*Gedanken und Erinnerungen*), prens Otto von Bismarck'ın (1815-1898) üç ciltlik otobiyografik eseri. Bismarck bu eseri iktidardan indirilmesinden sonra yazdı. İlk iki cildi ölümünden hemen sonra, 1898'de yayımlandı. Kaiser'in ölümünden sonra basılmasını vasiyet ettiği Guillaume II ile aralarındaki münasebetleri anlatan üçüncü cilt ise hukukî tartışmalardan sonra 1921'de çıktı. Bu hatıralarda demir şansölyenin gerçek bir yazar niteliği taşıdığı görülür. Gençliği, ailesi, Prusya'nın 1848'den sonraki sosyal ve siyasî hayatı başarıyle çizilmiştir. Bismarck genç yaşta yurdunun olaylarına karıştığı için *Hatıralar*'ı yalnız otobiografik bir belge değil, aynı zamanda Almanya ve Avrupa'nın siyasî ve diplomatik hayatını da tanıtan değerli bir kaynaktır. *Hatıralar*'da çeşitli imparatorlar, imparatoriçeler, krallar, kraliçeler, bakanlar, generaller, diplomatlar, milletvekilleri, bilginler ve sanatçılar üzerine kesin yargılar, hikâyeler anlatılmaktadır. *Düşünceler ve Hatıralar*'ın üçüncü cildinde ise Bismarck, imparator Guillaume II konusundaki hatıralarını, düşüncelerini biraraya getirir. (L)

Düşünceler ve Sohbetler veya **Epiktetos'un El Kitabı,** Epiktetos kendisi hiç bir şey yazmamıştı. Onun derslerinde tuttuğu notları düzenleyerek ölümünden sonra *Düşünceler ve Sohbetler* adıyle yayımlamış olan, öğrencisi Arrianos'tur. Arrianos ayrıca, bu küçük kitaptan, Epiktetos'un görüşlerini özetleyen bir küçük kitap daha çıkararak, adını yunancada el kitabı sözünün tam karşılığı olan *Enkheiridion* koydu. Enkheiridion stoacılığa dayanır. Bu düşünceye göre, bize, yani kişiliğimize, zekâmıza, irademize bağlı olan şeylerle, bize bağlı olmayan şeyleri, yani talihin lûtuflarını birbirinden ayırt etmek gerekir. Demek oluyor ki, yalnız kişiliğimize, zekâmıza, irademize bağlı olan şeylerle ilgilenmemiz ve sadece onların peşinden koşmamız gerekir.

Eserde, hayatın zorunlukları onurlu ve gösterişli bir şekilde kabul edilir: «Dayan ve kendini tut... Tabiata uygun her şey iyidir. Tabiata uyarak yaşamak akla uygun davranmaktır. Bunu sağlamak için de kişinin bir ruh hastalığı, bir yanılgı olan o hırslı tutkudan kaçınması gerekir. Hür, mutlu, tam güçlü ve yetkin kişi, acıya alışmış olandır...» İnsanın bu yoldan ulaştığı duruma *ataraksi* denir. (→ Bibliyo.) [L]

DÜŞÜNCELİ zf. (*düşünce*'den *düşünce-li*). Zihnini bir konuya yöneltmiş. || Ölçülü davranan: *Onun kadar düşünceli olmak isterdim.* || Sıkıntılı, kaygılı: *O zaman Yusuf'un da çehresi değişti, birdenbire düşünceli bir hal aldı* (Sabahattin Ali). *Gövdesi biraz öne eğikti. Belki biraz düşünceliydi* (Ş.S. Aydemir).

— Leng. Fiil biçimine veya öznenin üzerinde karara varmak için düşündüğü fikri anlatmağa yarayan yapıya denir: *«ne yapmalı?»* deyimi düşünceli bir anlama sahiptir.

— Söz. santl. *Düşünceli tür,* bir söylev türüne verilen ad. (Bununla konuşmacı oylamaya konan bir kamu işinde bir kararın kabul ve ret edilmesini teklif eder, öğüt verir veya halkı düşüncesinden caydırmağa çalışır.) [M]

DÜŞÜNCESİZ sıf. (*düşünce*'den *düşünce-siz*). Gelişigüzel davranan, vurdumduymaz, dikkatsiz: *Düşüncesiz bir kız.*

◆ **Düşüncesizlik** i. Düşüncesizce davranma, dikkatsizlik. (M)

Düşünce ve Devingen (*La Pensée et le Mouvant*), Henri Bergson'un çeşitli deneme ve konferanslarını toplayan eseri (1934). Bunların başlıcaları şunlardır: *L'Intuition Philosophique* (Felsefî Sezgi), *La Perception du Changement* (Değişmenin Algılanması), *İntroduction à la Metaphysique* (Metafiziğe Giriş), *Vérité et Réalité* (Hakikat ve Gerçek), *la Vie et l'Oeuvre de Ravaisson* (Ravaisson'un Hayatı ve Eseri). Bergson bu denemelerinde süre, psikoloji, zekâ, ruhçuluk ve özellikle çeşitli filozoflardan örnekler vererek, felsefe metodu ile ilgili görüşlerini ortaya koydu. 1903 ve 1923 yılları arasında yazdığı bu kitapta temelli bir birlik görülür. Kitap Bergson'culuğun daha kolay anlaşılmasına yardım etmiştir. (L)

DÜŞÜNDEVİMSEL blş. sıf. Hem düşünce hem de hareket unsurunu içinde taşıyan.

— ANSİKL. *Düşündevimsel etki,* her bilinç olayının, eksik veya tam bir hareket haline gelebilme gücünü ve eğilimini ifade eder. Özellikle hareket fikri, hareketin kendisini ortaya çıkarma yatkınlığını taşır. Yüksekliğin doğurduğu başdönmesi, bunun bir örneğidir. Nitekim, düşme korkusu, düşmeyi kolaylaştırabilecek hareketlerin yapılmasına yol açar. (LM)

Düşünen Adam, Auguste Rodin tarafından yapılan heykel (bronz; yükseklik 2 m; uzunluk 1,40 m). Bu ünlü heykelin alçısı 1880 yılında tamamlandı. *Düşünen Adam*'ın ilk adı «*Şair*» di ve *Cehennem Kapısı* adı verilen kemer tablasında baş köşeye konmak için düşünülmüştü. 1888 Yılında küçük boyutlu örneği halka gösterildi, 1904'te Panthéon'un sütunlu avlusuna kondu, en sonunda da Rodin müzesinin şeref avlusuna taşındı. İkinci bir dökümü sanatçının Meudon'daki mezarını süsler. (L)

DÜŞÜNGEN sıf. (*düşünmek*'ten *düşün-gen*). Düşünceli. (M)

DÜŞÜNME i. (*düşünmek*'ten *düşün-me*). Düşünmek işi: *Efruz bey bir şey anlamıyor, anlamış görünerek düşünmeye lüzum görmüyordu* (Ömer Seyfeddin). || Zihni birtakım konularla ilgili kılma, kafa yorma: *Biz bir düşünme çağında değil, bir duyguculuk [...] çağındayız* (N. Ataç).

— Fels. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fels. Günlük dilde, *düşünme* kelimesi, hüküm verirken acelecilik etmeyen; yaptığı işlerde de içtepilere ve kısa görüşlülüğe kapılmayan kimselerin zihnî davranışını dile getirmek için kullanılır.

Felsefe dilinde ise, bu kelime, zihnin kendisine çevrilip, tasavvurlar, duygular ve fikirler üzerinde yoğunlaşmasını anlatmak için kullanılır. Zihnin bu şekilde kendine dönmesi, iç gözlemin veya içebakışın temelidir. İç gözlem veya içebakış metodu ise, psikoloji bilimi bakımından yeterli olmamakla birlikte kendisinden vaz geçilmesi de mümkün olmayan bir metotdur. Düşünme sayesinde, fikirlerimizi açıklığa kavuşturur, birbiri ile karşılaştırır ve yargılar veya akılyürütmeler içinde biraraya getiririz. Her çeşit zihin faaliyeti, düşünmeye dayanır. Bazı filozoflar, ruh hallerinin sürekli değişkenliğini aşarak, ruhu, birliği ve sürekliliği içinde kavramanın, düşünme ile mümkün olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hegel'e göre, soyut düşünce hayatına ve Bergson'a göre süre deneyine, düşünme aracılığı ile ulaşabiliriz. Demek ki, «düşünme» kelimesi, içebakış anlamına geldiği gibi, yargılara dayanan kavramsal düşünce (yargılar, akıl yürütmeler) ve ben'in iç gerçeğine yönelmiş metafizik sezgi anlamlarına da gelir. (LM)

DÜŞÜNMEK geçl. f. (esk. türk. *tüşmek,* derinliğine ermek, anlamak'dan *düş-ü-n-mek*). Zihinde düşünceler meydana getirmek, bir şey canlandırmak: *O akşam yalnız kalmak, sükûn içinde düşünmek istiyordu* (H. E. Adıvar). *Geçmiş günlerimi düşünüyorum* (N. Ataç). *Böyle yattığın yerde / Düşünür düşünür / Durursun* (O. V. Kanık). || Bir sonuca varmak amacıyle düşüncesini soyut veya somut bir konuya yöneltmek: *Ben bu şayanı hayret sistemi düşünüyorum, düşünüyorum da bir türlü aklımı erdiremiyorum* (N. Araz). || Bir şeye karşı ilgili ve titiz davranmak. *Hep kendini düşünüyorsun, biraz da arkadaşlarını düşün.* || (Şu veya bu) Görüşte olmak: *Siz de benim gibi düşünüyorsunuz, dedi* (A. H. Tanpınar). || Tahmin etmek, mümkün saymak, aklından geçirmek: *Bir gün bir hükûmet memuru olacağımı düşünmemiştim* (Ş. S. Aydemir). *Sonra onun belki gece geleceğini düşündü* (H. Z. Uşaklıgil). || Tasarlamak: *Şefika'cığınızdan o kadar bıktınız mı ki gece gündüz, beni evden dışarı atmaktan başka bir şey düşünmüyorsunuz?* (Namık Kemal). || Değerlendirmek, ayrıntılarını iyice incelemek: *Millet üstünde durur düşünürse, fetvanın maskaralığını anlar, yüzyıllardan beri anamızı ağlatmış fetva belâsından kurtuluruz* (K. Tahir). || Bilinmesi gereken şeyleri bilmek, onlar üstünde kafa yormak: *Beni dinle, öyle görüyorum ki, bu gözler artık beni anlayabilecek kadar ıstırap çekmiş ve düşünmüş* (R. N. Güntekin). || Anlamağa, çözmeğe çalışmak: *Arapça okuduğu âyetlerin ilk defa türkçesini düşünüyor, ilk defa anlayan ve anlatan bir sesle okuyordu* (H. E. Adıvar). || Geçz. f. Üzüntülü, düşünceli olmak: *Bu kadar düşünecek ne var, elbet bir çare buluruz.*

— DEY. *Düşünüp taşınmak,* bir konu üzerinde enine boyuna durmak: *Bir süre düşündü, taşındı: — Bu işi, yapsa yapsa bizimki yapabilir. Hele bir kere ona söyleyeyim* (Y. K. Karaosmanoğlu).

◆ **Düşündürmek** ve **düşündürtmek** ettrg. f. Düşünmesine yol açmak: *Muhayyilelerinin kısırlığı bu korkunç şeyi yalancı cazibelerle süslemelerine mâni oluyor ve onlara, gelecek günlerin acılarını şimdiden düşündürüyordu* (Sabahattin Ali).

◆ **Düşündürücü** sıf. Düşünmeğe yolaçan (olay, konu): *Düşündürücü durum. Düşündürücü bir kitap.*

◆ **Düşünülmek** edilg. f. Akla getirilmek: *Bir gün kalbine o vakte kadar hiç düşünülmemiş bir şüphe düştü* (H. Z. Uşaklıgil). || Değerlendirilmek, iyice incelenmek: *Fakat düşünülürse ondan şikâyete büyük hakkım yok* (A. H. Tanpınar). *Orada her şey ne kadar basit düşünülüyordu* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Düşünüş** i. Düşünme tarzı: *Batı âleminin düşünüşüne, görüşüne ermemiz için çocuklarımızı [...] Yunan, Lâtin eserleriyle ye-*

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

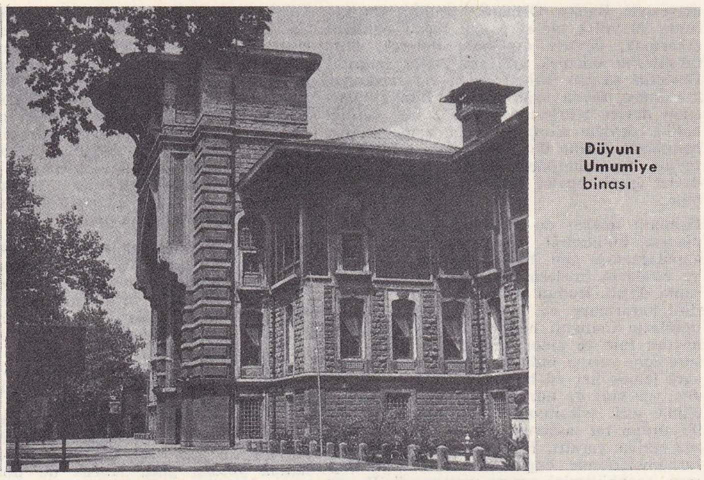

Düyunı Umumiye binası

tiştirmemiz gerekir (N. Ataç). || Düşünce: *Düşünüşümde haklı idim* (R. H. Karay). [M]

DÜŞÜNSEL (Feridun Fikri), türk siyaset adamı (İstanbul 1882-Ankara 1958). İstanbul Hukuk fakültesini bitirdikten (1914) sonra İstanbul'da bir süre avukatlık (1920), Paris Hukuk fakültesinde hukuk doktorası (1923) yaptı. Türkiye'ye dönüşünde siyasete atıldı ve Dersim milletvekili seçildi (1923-1927). Bu arada Terakkiperver Cumhuriyet fırkasına girmesi (1924) sebebiyle İstiklâl mahkemesine sevkedildi ise de beraat etti. Parlamentoya ikinci defa C.H.P. milletvekili olarak Bingöl'den girdi (1939-1943); bu görevi sonraki devrede de devam etti (1943-1946). Meclis başkan vekilliğine seçildi (1946). Aynı yıl tekrarlanan seçimlerde yine Bingöl'den milletvekili oldu (1946-1950). İkinci defa Meclis başkan vekilliğine getirildi (1948-1950). C.H.P.'nin iktidardan düşmesi üzerine (1950) İstanbul'da avukatlığa döndü ve ölümüne kadar bu işle yetindi. (M)

DÜŞÜNÜ i. (*düşünmek*'ten *düşün-ü*). *Yeni.* Kafada tasarlanarak biçim verilen düşünce. Bk. FİKİR. (M)

DÜŞÜNÜR i. (*düşünmek*'ten *düşün-ü-r*). Genel problemler üzerine yeni ve kendine has düşünceleri olan kimse: *Büyük türk düşünürleri. Esk.* Mütefekkir. (M)

Düşünüyorum, öyleyse varım («Cogito, ergo sum»), Descartes'ın *Metafizik Düşünceler* (Méditations Métaphysiques) ve *Metot Üzerine Konuşma* (Discours de la Méthode) adlı kitaplarında kullandığı temel ilke. Bu ilke Descartes'ın *metotlu şüphe*'yi kullanarak vardığı kesinliği anlatır. Her şeyden şüphe edebiliriz; ama bir şeyden, şüphenin kendisinden şüphe edemeyiz: «Her şeyden şüphe ediyorum, şüphe ettiğim kesin». Şüphe etmek düşünmektir; demek ki «düşünüyorum, öyleyse varım». Bu düşünce Descartes'tan sonra gelen filozoflarca değişik biçimlerde yorumlanmıştır. (L)

DÜŞÜRMEK ettrg. f. (*düşmek*'ten *düş-ür-mek*). Düşmesine yol açmak: *Eline bir harbe alıp attı, onu atından aşağı düşürdü* (Cevdet Paşa). *Elindeki paketleri düşürdü.* || Vücuttan atmak: *Solucan düşürmek.* || Değerli bir şeyi ucuza almak: *Yüzüğü iyi düşürdün.*

— Fonet. Son ve ön ünlülerin karşılaşması halinde iki ayrı kelimeden birinin bir ünlüsünün telaffuz edilmemesi: *ne olur* > *n'olur, ne eyler* > *ne'yler.*

— Oyun. *Bir kâğıdı düşürmek,* elinde o kâğıt olan oyuncuyu o kâğıdı oynamak zorunda bırakmak: *Papazı düşürmek. Kozları düşürmek.*

◆ **Düşürtmek** ettrg. f. Düşürmesine yol açmak. (ML)

DÜŞÜRÜCÜ i. (*düşürmek*'ten *düşür-ücü*). Tıp. Çocuk düşürmeğe, düşük yapmağa yarayan ilâç veya hareket. (Düşürücü diye bilinen maddeler kuvvetli âdet söktürücülerdir; tehlikelidir ve etkileri de fazla mübalâğa edilmiştir.) || Yaşamayacak bir dölütü belirtmek için de kullanılır.

— Teknol. *Basınç düşürücü,* tamamen kapalı bir kap içinde bulunan buharı, gazı veya sıkıştırılmış havayı yavaş yavaş normal basınca getiren cihaz. (LM)

DÜŞÜRÜM i. (*düşürmek*'ten *düşür-ü-m*). Mat. *Düşürümler yöntemi,* bir denklemi, dereceleri gittikçe azalan bir denklem sistemine dönüştürerek çözme yolu: *Düşürüm yöntemi 1699 yılında matematikçi Rolle tarafından bulundu.* (LM)

Düşüş (*La Chute*), 1956'da fransız yazarı Albert Camus tarafından yayımlanmış olan hikâye. Amsterdam: kozmopolit bir liman, kozmopolit bir bar; Amsterdam veya herhangi bir yer. Bir adam kendini anlatır, kendinden söz eder, yalnız o konuşur. Muhatabanın sesi duyulmaz ve yüzü görülemez. Bu adam ona Jean-Baptiste Clamence adını verir, bu ad kendi adı değildir, ama bunun hiç bir önemi yoktur. Kimdir bu adam öyleyse? Bu yalnız tanımağa, tanınmağa susamış her insanın sorduğu; «Ben kimim?» sorusuna cevap vermek içindir. Adam konuşur, hayatını yazar. Böylece Jean-Baptiste Clamence'ın, kadınların âşık olduğu, kendinden hoşnut, büyük davaların ünlü bir avukatı olduğunu öğreniriz. Bir gün, belki de kendisini hiç ilgilendirmeyen bir kahkaha, hayatının düzenini bozuverir; sonra bir gece kendini Sen nehrine atan bir kadın çığlığı duyar. Bu çığlığa karşılık verme gücünü de kendinde bulamaz. Bu çığlık ikiyüzlülüğünü, ağır bir suçla bozulmuş varlığını, suçluluğunu açığa vurur. Bir ara rezilce yaşamağa başlar, fakat ününü ve gücünü kaybetmesi suçluluğunu azaltmaz. Nihayet bu bitip tükenmeyen yargılamaya dayanamayarak kaçıp gider. Şehir değiştirir, adını değiştirir, Amsterdam'ın kenar mahallelerinde bir «tövbekâr-yargıç» olur. Değerlere inanmış bir insan olan ve bunların ikiyüzlülüğünü ortaya çıkaran Clamence onların düşüşlerini de görür. Başkaldıran insan tipiyle Camus rahat ettiren bir ahlâkın bulunmadığı dersini vermeğe çalışır. «İnsan» adına hak kazanabilmek için de bu sonsuz acıyı seçmek ve kavranılmayan bu ebedî çağrıya uymak gerektiğini öne sürer. (→ Bibliyo.) [L]

DÜŞÜT i. (*düşmek*'ten *düş-ü-t*). *Yeni.* Vaktinden önce doğan çocuk. *Esk.* Cenin-i sakıt. (*Eşanl.* DÜŞÜK.) [M]

DÜŞVAR sıf. (fars. *düşvār*). *Esk.* Güç, zor: *Zira elli kişi ile muhafaza olunan bir kervan üzerine sevk olunmuş bir cem'iyyet ile öyle bir mükemmel orduya karşı varmak düşvar idi* (Cevdet Paşa). || *Düşvar-ger,* aşılması güç yer, dağ. || *Düşvar-pesend,* güç beğenen. || *Emr-i düşvar,* güç iş.

◆ **Düşvarî** i. *Esk.* Güçlük, zorluk. (M)

DÜT i. (onomatope). Düdük veya ıslık sesi. (M)

DÜTTÜRÜ sıf. (otomatope). Çok garip bir şekilde giyinmiş olan. || *Esk.* Kavgacı. || İ. Garip ve dar elbise.

— DEY. *Düttürü Leylâ,* garip, çok dar ve kısa elbise giyen: *Bacaklarına o tül gibi çorapları geçirmiş. Diz kapaklarının üstünde zibidi, düttürü Leylâ bir çarşaf...* (H. R. Gürpınar). [M]

DÜVAZDEH blş. sıf. (fars. *düvāzdeh*). *Esk.* On iki. || *Düvazdeh imam,* İmamiye mezhebinden olanların Hz. Muhammed'den sonraki Ali ve onun soyundan gelen on iki din büyüğüne verdikleri ad. İmam Ali, İmam Hasan, İmam Hüseyin, İmam Zeynelabidin, İmam Muhammed-ül-Bâkır, İmam Cafer-üs-Sadık, İmam Musa-el-Kâzım, İmam Aliyy-ür-Rıza, İmam Muhammed'üt Takî, İmam Aliyy-ün-Nakî, İmam Hasan-ül-Askerî, İmam Mehdi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Alevîlerde genellikle *düvazman* şeklinde söylenir. İmamiye mezhebine göre din ve dünya ile ilgili işlerde kendilerine başvurulacak kişiler Hz. Muhammed'den sonra bu on iki imamdır. Bunlara *eimme-i isna aşere* de (on iki imam) denir. Alevîler ve bektaşîler on iki imamı öven ve heceyle yazılmış şiirlere *düvazdeh imam* derler. Kelimenin halk ağızlarında *düvaz* olarak kısaltılmış şekli de vardı.

◆ **Düvazdehüm** blş. sıf. *Esk.* On ikide bir, on ikinci. (M)

DÜVE veya **DÜĞE** i. *Halk dili.* Bir yaşını geçmiş dişi dana: *Arabacı nasıl kıyar düvesine* (O. V. Kanık). [M]

DÜVEL çoğl. i. (ar. *devlet*'ten *düvel*). *Esk.* Devletler: *Düvel-i mezkûrenin bu nokta-i nazarını alenen izharda teahhur etmeleri ...* (Atatürk). || *Düvel-i muazzama,* büyük devletler (İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya, İtalya): *Bir tarafta Osmanlı devleti, bir tarafta da düvel-i muazzama* (Ş.S. Aydemir). || *Düvel-i mu'telife* (*i'tilâfiye*), anlaşmış devletler (İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya): *Çanakkale'de Akbaş'ta sırf düvel-i i'tilâfiye askerleri esliha ve cephane kaçırıldığını bahane ederek İngilizler Bandırma'ya iki yüz kişi çıkarmıştır* (Atatürk) || *Düvel-i müttefika,* birleşmiş devletler (Osmanlı imparatorluğu, Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan.) || *Düvel-i sâire,* düvel-i muazzama dışında kalan devletler. || *Beyn-ed-düvel,* devletlerarası. || *Hukuk-ı düvel,* devletler hukuku. || *Yedi düvel,* Avrupa'nın büyük devletleri: *Eğer bu diploma Ahmet Beyin elinde olsaydı, hemen Avrupa'ya kaçacak, yedi düvelden hangisini isterse birisinin hizmetine girecek* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Düvelî** sıf. *Esk.* Devletlerle ilgili: *Sırf düvelî ve siyasî bir tâbirden başka birşey olmayan «Osmanlı» namı altında...* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Düveliye** sıf. *Esk.* Düvelî'nin dişili: *Ahvâl-i düveliyede hukuk-ı tabîiyenin bir kısmı da baki olduğunu* (Namık Kemal). || *Münasebat-i düveliye,* devletlerarası ilişkiler. (M)

DÜVELEK veya **DİVLEK** i. *Halk dili.* Bir çeşit küçük kavun. || Olmamış kavun, kelek. (M)

DÜVEN i. Bk. DÖVEN.

DÜVER, esk. **Tlos.** Esk. çoğ. Likia bölgesinde şehir (likçe adı *Tlava*). Şehrin tarihi hakkında bilgiler kitabe ve sikkelerden elde edilmiştir. Benndorf, Tlos'ta bulunan bir payeli mezardaki röliyef üslûbunun M.Ö. V. yüzyıla ait olduğunu söyler. M.Ö. IV. yy. ın başında yapılan en eski sikkelerde şehrin likçe adı yer alır. (M)

DÜVERTEPE, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Balıkesir ili, Sındırgı ilçesi) bucak; 11 384 nüf.; 16 köy. — *Bucak merkezi,* 1 253 nüf. Sındırgı'nın 34 km doğusunda. (M)

DÜYEK i. Türk musikisinde bir küçük usul. 8 Zamanlı ve 5 darblıdır. İlâhî formunda en çok kullanılan usuldür. Şarkı formunda ise aksak ve curcuna usullerinden sonra gelir. Ayrıca mevlevî âyinlerinin belirli yerleri, tevşîh, kâr, beste, peşrev, oyun havası formlarında, az olmakla beraber, tesadüf edilir. Çok eski, güzel, kıvrak bir usuldür. 8/8 Şeklinde yazılır. 8/4 Mertebesine «Ağır düyek» denir ve özel bir karakter gösterir. İki tane sofyandan yapılmıştır. Şöyle vurulur: düm (1, yarı kuvvetli), tek (2, kuvvetli), tek (1, zayıf); düm (2, kuvvetli), tek (2, zayıf). [M]

Foto. MEYDAN

DÜYUN çoğl. i. (ar. *deyn*, borç'tan *düyūn*). *Esk.* Borçlar.

◆ **Düyunât** çoğl. i. Borçlar. ‖ *Düyınât-ı atîka*, eski borçlar. (M)

Düyunı Umumiye (ar. *düyūn*, borçlar ve *umumiye*, genel'den, genel borçlar), Osmanlı imparatorluğu devrinde 24 ağustos 1854'ten başlayarak ödenmesi 25 mayıs 1954'e kadar süren dış borçlanmaların ve bunların tasfiyesi için kurulan teşkilâtın adı. Osmanlı imparatorluğunun yükselme devrinde başlayan malî dengesizlik belirtileri, XVII. yy. dan sonra, sık sık değişen padişahların cülus bahşişleri, yenilgilerle sonuçlanan savaş giderleri ve rasyonel olmayan bir para siyaseti yüzünden gittikçe yoğunlaşmış, sürekli bütçe açıklarına yol açmıştı. XIX. yy. da askerî ve idarî teşkilâtta girişilen yenilik hareketleri ise hazinenin durumunu daha da ağırlaştırdı. XVII. yy. da başlayan gerileme döneminde gelir kaynaklarında da hızlı bir azalma başgösterdi. Malî buhranın giderilmesi bakımından en etkili tedbir, merkeziyetçi vergi usulünün kurulması olabilirdi. Oysa Osmanlı devleti malî alanda bölgeci, nesnel gelir esasına dayanmaktaydı. Gülhane Hattı Hümayunu ile başlayan vergi sisteminin merkezileştirilmesi yolundaki çalışmalar müspet sonuç sağlayamadı. Çünkü, yürürlükteki vergiler ağır, sanayi gelişmemiş, vergilendirilebilecek tek kesim olan ithalât-ihracat ise 1838 tarihli ticaret antlaşması uyarınca gümrük muafiyeti ile korunmuştu. Bu sebeplerden dolayı Osmanlı devleti önce iç, daha sonra da dış borçlanma yoluna gitmek zorunda kaldı. Borçlar önceleri Galata'daki ermeni, yahudi, rum ve tatlısu frengi bankerlerden sağlandı. Kırım savaşı sırasında Avrupa sermaye piyasalarına da başvuruldu. Bu arada bütçe açıkları sürekli olarak artmaktaydı. 1844 Yılında pek önemli sayılamayacak bir açıkla kapanan osmanlı bütçesinin 1850'deki açığı 294 280 000 akçeye vardı. 1874 Yılında ise açığın 5 000 000 altına yani devlet gelirinin yüzde 25'ine ulaştığı görülür.

Osmanlı imparatorluğunun birinci dış borçlanması, 24 ağustos 1854 tarihinde Londra'daki Palmer ve Ort. ile Paris'teki Goldschmied ve Ort. firmalarından sağlanan 3 000 000 sterlin ile oldu. Bu borcun faizi yüzde 6, emisyon oranı yüzde 80'di. Alınan paraya karşılık olarak Mısır vergisinin bir kısmı gösterildiği için buna «Mısır borçlanması» da denir. Mısır vergisi karşılık gösterilerek yapılan öteki borçlanmalar 1855, 1871, 1877 yıllarında oldu. 5 000 000 Sterlinlik 1858 borçlanmasından sonra 1860 malî yılının bütçesinin 250 000 000 franklık açığını kapatmak üzere, zamanın maliye nazırı Fuad Paşa, İngiltere hükûmetine başvurdu. Ancak, İngiltere:

1. yabancılara Osmanlı devletine ait emlâki satın alma ve kiralama hakkının tanınması;

2. bu emlâki teminat olarak göstermek şartıyle tahvilât emisyonuna gidilmesi;

3. vakıfların ilga edilmesi;

4. osmanlı maliyesinin kontrolunun milletlerarası bir komisyona tanınması şartlarının yerine getirilmesini istedi. Osmanlı imparatorluğu'nun malî bağımsızlığını sarsacak nitelikte olan bu şartlar kabul edilmeyerek parisli banker Mirèes ile 400 000 000 franklık bir borç anlaşması yapıldı ise de, bankerin tutuklanması üzerine bu sözleşme feshedilmiş oldu.

Abdülaziz zamanında 1862, 1863, 1865 (I. seri genel borçlar), 1869, 1870, 1871, 1872, 1873 (II. seri genel borçlar), 1874 (III. seri genel borçlar) yıllarındaki borçlanmalar büyük oranda saray yapımına, eski borçları ve komisyonları ödemeye ve özellikle emisyona ayrıldı. Bu paranın ancak küçük bir kısmı gemi alımında ve demiryolu yapımında kullanıldı. 1874'e kadar 15 defa dış borç yapılarak 239 milyon lira ödeme taahhüdüne girişildi. Hazineye giren paranın tutarı ise komisyon, faiz v.b. masraflar çıktıktan sonra ancak 127 milyon oldu.

Bu arada batılı devletler, osmanlı maliyesini kontrol edecek bir teşkilâtın kurulması için Osmanlı devletine baskı yapmağa başladılar. Nihayet 1863'te Fransız-İngiliz sermayesiyle Bank-ı Osmanî kuruldu. Bu kuruma 30 yıllık bir süre için resmî banknot çıkarmak, devlete dış borç bulmak, borç taksitlerini ödemek gibi imtiyazlar tanındı. Devletin sarrafı haline gelen bu bankanın kurulması fayda sağlayamadı. Banka, yatırılan devlet gelirlerine yüzde 2 faiz verdiği halde, devlete borç vereceği zaman diğer bankalara oranla daha ağır şartlar koymaktaydı. Bu nitelikleri ile Bank-ı Osmanî devlet içinde devlet olan bir kuruluş sayılabilir.

Osmanlı devleti de borçlanmaları hesapsız, plansız kullandığı için bütçesindeki açığı kapatamadığı gibi, bir süre sonra borçlarını ve bunların faizlerini de ödeyemeyecek duruma düştü. Bunun üzerine 6 ekim 1875 tarihli kararname ve 7 - 10 ekim 1875 tarihli notalarla Osmanlı hükûmeti iç ve dış borçlarının faiz ve amortismanını 5 yıllık bir süre için yarıya indirdi; ayrıca, 5 yıllık bir süre içinde her yıl borçlarının yarısını nakden, yarısını da tahvilât olarak ödemeyi taahhüt etti. «Ramazan kararnameleri» adı ile anılan bu tasarruflar malî alanda olumsuz etkiler yarattı. Hükûmet, «Ramazan kararnameleri»nde öngörülen indirimlere rağmen, taahhütlerini yerine getiremedi. Bunun sonucunda ihracın fiyatı 235 kuruştan 900 kuruşa çıktı; tahvillerin fiyatları düştü, Crédit Ottoman Général, İstanbul bankası, Kambiyo Osmanlı şirketi, Osmanlı bankası (Bank-ı Osmanî) büyük zararlara uğradılar. Paranın değeri yüzde 400 oranında düştüğü için bütçedeki açık daha da arttı. Bundan sonra, Avrupa devletleri, vatandaşlarının haklarını güven altına almak için, genellikle malî kontrolu esas tutan çeşitli ödeme planları ileri sürdüler (Hammond projesi, Tocqueville projesi, Lord-Beaconsfield ve sir Strafford projesi, Comptoir d'Escompte de France projesi gibi). Berlin kongresinde milletlerarası bir kontrol komisyonunun kurulması teklifi de öteki projeler gibi Osmanlı hükûmetince reddedildi. Bununla birlikte 10-22 kasım 1879 kararı ile pul, tütün, içki, ipek, av, tuz resimlerinin gelirleri 10 yıl süre ile galata bankerlerine bırakılarak başına fransız Hamilton Long'un getirildiği «Rüsûm-ı Sitte» idaresi kuruldu. Ancak, galata bankerlerine tanınan bu imtiyaz, Avrupa devletleri tarafından endişe ile karşılandı. Bu devletlerin siyasî baskısı üzerine Osmanlı hükûmeti özel bir kupon sahibi grubu ile değil, bütün kupon hamilleri ile varılacak bir uzlaşmanın yollarını aramağa başladı. 3 Ekim 1880 tarihli nota ile bütün kupon hamillerinin temsilcileri görüşmeye çağrıldı. Görüşmelerin sonunda «Rüsûm-i Sitte» kurulu yerine «Düyunı Umumiyei Osmaniye Varidatı Muhassasa idaresi» kuruldu. Böylece osmanlı dış borçlarının ödenmesi konusunda tek ve genel bir yol tutulmuş oldu. Osmanlı hükûmeti bu yeni düzenlemeyi 8-20 aralık 1881 (28 muharrem 1299) kararnamesi ile kabul etti. Kararname ile kupon hamilleri, haklarının yüzde 44'ünden feragat etmekle birlikte, geri kalan alacakları için de daha sağlam teminat elde etmiş oldular. Alacaklılara bırakılacak ipek ve av vergilerinin bölgeleri genişletildi; ayrıca Doğu Rumeli eyaleti ile, Kıbrıs'ın yıllık gelirleri; Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ'ın ödeyecekleri vergiler karşılık olarak gösterildi. Böylece hamillere yeni borç üzerinden yüzde 4 gelir sağlandı.

Yirmi iki yıl sonra Osmanlı hükûmeti ile hamiller arasında yapılan görüşmeler sonunda yeni bir indirime gidildi. 69 000 000 Sterlin olan borcun itibarî değeri 28 250 000 sterlin olarak kabul edildi. Böylece hamiller borçlarının yüzde 58'inden feragat etmiş oluyorlardı. (1-14 Kasım 1903 kararnamesi.)

Düyunı Umumiye idaresi. Muharrem kararnamesinin kurulmasını öngördüğü «Düyunı Umumiyei Osmaniye Varidatı Muhassasa idaresi» veya kısaca «Düyunı Umumiye idaresi», milletlerarası bir komisyon niteliğinde olmayan, özel yönü ağır basan bir kuruluştur. Yedi üyeli idarenin merkezi İstanbul'da idi. İngiliz ve hollandalı kupon hamilleri için 1, fransız, alman, italyan, osmanlı ve öncelikli alacaklılar için birer temsilci bulunuyordu. İdarenin başkanlığı 5 yıllık bir süre için, ingiliz ve fransız temsilcilerine tanındı. «Düyunı Umumiye idaresi»nin görev ve yetkileri; kendisine ayrılmış bulunan gelirleri ajanları aracılığıyle kupon hamilleri hesabına toplamak; yönetim giderlerini indirdikten sonra geriye kalanı, Muharrem kararnamesinin kapsamına giren borçların faiz ve amortismanına ayırmak; idaresine bırakılan gelirleri kullanmak veya başkalarına devretmekti. Ayrıca, idare, malî yılın başlangıcından iki ay önce, onaylanmak üzere, bütçesini Osmanlı hükûmetine sunmak zorundaydı. Osmanlı hükûmetinin idare üzerindeki denetimi ise, toplantılarında danışman olarak bulunan bir komiserle taşrada görevlendirilen müfettişler aracılığıyle gerçekleşiyordu.

Düyunı Umumiye idaresinin hukukî dayanağını teşkil eden Muharrem kararnamesinin bir iç hukuk veya devletler hukuku işlemi olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Bununla birlikte borçların ödenmesini düzenli bir usule bağladığı için, faiz haddinin düşürülmesine rağmen alacaklıların güvenini sağladı. Diğer taraftan «Düyunı Umumiye idaresinin» devlet maliyesi içinde imtiyazlı ikinci bir maliye niteliğinde olması, Osmanlı imparatorluğunun bağımsızlığını aksatıyordu. Düyunı Umumiye idaresinin kuruluşundan sonra da Osmanlı devleti borçlanma yoluna gitti. Ancak bu dönemdeki borçlanmalardan sağlanan para demiryolu, liman, dok yapımı gibi verimli kesimlere yatırıldı. II. Meşrutiyet devrinde de 1909, 1910 Soma-Bandırma demiryolu, 1911 Hüdeyda-San'a, 1913 Konya ovası sulama, 1913 doklar, 1914 harp borçlanmaları aktedildi. Ödemeler, Osmanlı imparatorluğu'nun geçirdiği iç ve dış buhranlar sırasında 1914'e kadar düzenle yürütüldü. Ancak Osmanlı devletinin savaşa girmesiyle ingiliz, fransız, rus, italyan ve diğer bazı alacaklılara ödemeler durduruldu. Bu devrede Düyunı Umumiye idaresi ingiliz ve fransız üyeler katılmadan çalıştı. 1920'de ödeme yasağı kaldırılmış olmakla birlikte, Anadolu'da Atatürk'ün önderliğinde kurulan T.B.M.M. hükûmeti Düyunı Umumiye'ye bırakılan gelirlere elkoydu; böylece ödemeler de tamamen durduruldu. Lozan antlaşmasıyle borçların ödenme şekli, yeniden düzenlendi. Bu antlaşmaya göre (md. 46). osmanlı borçları, Türkiye ile aşağıda yazılı devletler arasında paylaştırılarak ödenecekti: 1. 1912-1913 balkan savaşları sonunda Osmanlı imparatorluğundan toprak kazanan devletler; 2. Lozan antlaşmasının 12. ve 15. maddelerinde adı geçen adaları alan devletler (Ege adalarını alan Yunanistan ve İtalya); 3. 1 ağustos 1914 tarihinde Osmanlı devleti hâkimiyeti altında iken sonradan Türkiye'nin sınırları dışında kalan Trakya topraklarını alan devlet (md. 46. son); 4. Lozan antlaşması gereğince Osmanlı imparatorluğundan ayrılan Asya topraklarında yeniden kurulan devletler.

Borçların yapıldığı tarihlere göre ise şu esaslar tespit edildi: 1. 17 ekim 1912 tarihinden önceki borçlar ile bunların yıllık taksitleri; 1912-1913 Balkan savaşları sonundaki durum esas alınarak, söz konusu savaşlar sonucu Osmanlı imparatorluğundan toprak kazanan Balkan devletleri ile antlaşmanın 12. ve 15. md. lerinde adı geçen adaları alan devletler arasında paylaşılacaktı.

2. Bu ilk bölüştürmeden sonra Osmanlı devletinin üstünde kalan borçlar ve bunların yıllık taksitlerine, yine Osmanlı devleti tarafından 17 ekim 1912 tarihi ile 1 kasım 1914 tarihleri arasında girişilen borçlar ve bunlara ait yıllık taksitler eklenecek, bu yoldan elde olunan borç tutarı, Türkiye ile aşağıda yazılı devletler arasında paylaştırılacaktı: a) Asya'da yeni kurulan ve Osmanlı devletinden kendilerine toprak ayrılan devletler; b) antlaşmanın 46. maddesinin son fıkrasında belirtilen Trakya arazisini alan devlet.

Görüldüğü gibi, Kıbrıs adası antlaşmaya dahil edilmemişti. Bunun sebebi, bu adanın yıllık kira geliri fazlasının 1855 borçlanmasına ayrılmış olmasıydı. Mısır ise 1855, 1891 ve 1894 borçlanmalarını yalnız başına ödediği ve bu borçlar Mısır'ın kendi Düyunı Umumiyesine katılmış olduğu için diğer osmanlı borçlarından ayrı tutulmuştur.

Borçların yıllık taksitlerini Düyunı Umumiye idaresi, ana paranın bölüştürülmesini ise Paris'te toplanacak bir komisyon sağlayacaktı. Ana paranın bölüştürülmesi görü-

şü, aksi tezi savunan delegelere karşı türk baş delegesi İsmet İnönü'nün direnişi sayesinde kabul edildi. Böylece Türkiye'nin öteki devletlerin borçlarından sorumlu tutulamayacağını kabul eden 46. md.deki esas, bir defa daha doğrulanmış oldu.

Düyunı Umumiye idaresi, 6 kasım 1924'te yıllık taksitlerini ilgili devletlere bildirdi; devletlerin itirazları üzerine antlaşmanın da öngördüğü milletlerarası hakemliğe gidildi. 18 Haziran 1925 tarihli hakem kararından (hakem Eugène Borel) sonra yıl taksitleri yeniden tespit edildi. Aşağıda her devletin ödemekle yükümlü olduğu yıl taksidi ve her devlete ana paradan isabet eden borç miktarı gösterilmiştir. (Miktarlar bin T.L. olarak anlaşılmalıdır; kesirler gösterilmemiştir.)

DEVLETİN ADI	YIL TAKSİDİ	ANA PARA PAYI
İtalya	13	243
Arnavutluk	90	1 633
Bulgaristan	98	1 766
Yunanistan	625	11 055
Yugoslavya	303	5 436
Suriye-Lübnan	763	10 889
Filistin	230	3 284
Ürdün	61	863
Irak	474	6 772
Necit	9	129
Hicaz	105	1 500
Asir	2	26
Yemen	83	1 182
Maan	9	129

Türkiye'nin yıllık taksidi 5 809 312.96 T.L. ve ana para payı 84 597 495 T.L. dır.

Daha sonra 13 haziran 1928 antlaşması ile Lozan antlaşmasında da çözümlenememiş olan ödeme parası meselesi düzene sokuldu; ödeme parası olarak altın türk lirası kabul edildi. Aynı antlaşmaya göre Türkiye'nin borcuna karşılık olarak İstanbul, Galata ve Haydar Paşa gümrüklerinden elde edilen gümrük resmi ve tüketim vergilerinin faizleri gösterildi. Ancak bu karşılıkların yönetimi tamamen Türkiye Cumhuriyeti hükûmetine bırakıldı. Kontrolu ise, 1367 sayılı kanunla onaylanmış bulunan bu antlaşmaya göre «Duyunı Umumiye idaresi»nin yerine geçecek olan «Eski Osmanlı İmparatorluğunun Taksime Uğrayan Düyunı Umumiyesinin meclisi» (Le Conseil de la Dette Publique Répartie de l'Ancien Empire Ottoman) tarafından atanacak bir müfettiş sağlayacaktı. Antlaşma 3 fransız, 2 alman, 1 belçikalıdan meydana gelen «Düyunı Muvahhade ve İkramiyeli Türk Tahvillerinden başka eski Osmanlı imparatorluğunun taksime uğrayan Düyunı Umumiyesi borçlanmalarının kupon sahipleri meclisi» veya kısaca «Hamiller meclisi»nin kurulmasını da öngörüyordu. Her iki kurulun merkezi Paris'ti.

22 Haziran 1933 antlaşması ile Türkiye'nin borcu yeniden gözden geçirildi ve Türkiye'nin yıl taksidi 700 000 altın T.L. sına indirildi. 25 Mayıs 1954'te Türkiye osmanlı borçlarından kendisine düşen payı tamamen ödedi. Diğer devletlerden İtalya ve Filistin 1932'de, Suriye 1933'te, Irak 1935'te, Ürdün ve Maan 1945'te, Bulgaristan 1960'ta, Yugoslavya 1958-1960 yılları arasında borçlarını ödeyerek bitirdiler. (→ Bibliyo.) [M]

DÜZ sıf. (esk, türk. *tüz*'den). Girintisi çıkıntısı, inişi çıkışı olmayan, pürüzsüz: *Derenin kenarı düz bir çimenlikti* (Ömer Seyfeddin). *Düz arazi.* ‖ Eğri ve çarpık olmayan: *Düz çizgi.* ‖ Süsü, eklentisi olmayan, sade: *Düz elbise.* ‖ Devrik veya kıvrık olmayan: *Düz yaka. Düz saç.* ‖ Taban kısmında çıkıntısı olmayan: *Nehir tarikıyle de Vezirköprü'ye kadar düz kayıklarla nakliyat mümkündür* (Atatürk). *Düz tabak.* ‖ Tek renkli: *Düz kumaş.* ‖ i. İnişi, yokuşu, girintisi, çıkıntısı olmayan yer: *Havran Ovası [...] başka bir şeydi. Sanki düze inmemiş, ateşten bir taşın altına girmiştik* (K. Tahir). ‖ *Düz ayak.* Bk. DÜZAYAK. ‖ *Düz taban.* Bk. DÜZTABAN. ‖ *Düz yazı.* Bk. NESİR.

— Anat. *Düz eklem.* Bk. ARTRODİ.

— Denizc. *Düz döşekli gemi,* döşek (dip) postaları düz, yaygın gemi. ‖ *Düz güverteli gemi,* takip ve çekilme muharebelerinde büyük topların atış yapmasını kolaylaştırmak için baş ve geri tarafları alçak ve düz olan savaş gemisi. ‖ *Düz kıçlı,* kıç kısmı düz veya aynalı olan gemilere verilen ad. ‖ *Düz (âdi) piyon,* piyon voltaları, düz olarak veya birbirine değecek şekilde sıkıştırılmış piyon.

— Dil bil. *Düz tümleç,* geçişli fiillerle kurulan cümlelerde yalın halde bulunan tümleç (*belirsiz nesne, dolaysız tümleç* de denir): *Para kazanmak, ev yapmak, yazı yazmak* gibi. ‖ *Düz ünlü,* dudakların gerilip büzülmesiyle meydana gelen ünlü: *a, e, ı, i.*

— Doğramc. *Düz ekleme,* iki tahta parçasını geçmesiz olarak birbirine ekleme: *Düz eklemeli tahta döşeme.*

— Heyk. *Düz alçak kabartma,* çıkıntılı kısımların gölgesi daha arkadaki şekilleri kapatmayacak şekilde, ön plandaki kabartmaların kalınlığı azaltılmış alçak kabartma tipi.

— İnş. *Düz atkı,* merdiven veya balkonlarda, tırabzan parmaklıklarının üstüne yerleştirilen ince madenî kuşak; kapı veya pencere açıklarında, kemertaşı şeklinde bir veya çok taşın eklenmesiyle meydana gelen üst kısım. ‖ *Düz bindirmeli birleştirme,* karşılıklı iki parçayı yarı yarıya kerterek yapılan birleştirme. (Özellikle boy ekleme ve köşe birleştirmelerde uygulanır.) ‖ *Düz silme,* genişliği çıkıntısından fazla olan düz ve uzun silme. (Kapıların yapıya takılabilmesi için, kapı aynalarının etrafına açılanan zıvana dili).

— Mim. *Düz demir silme,* düz taş atkıları taşımak üzere, kemer taşlarının altına yerleştirilen demir kuşak. ‖ *Düz kaldırım atkısı,* kaldırımları çerçeveleyen mermer döşeme taşı. ‖ *Düz sütun,* gövdesinde hiç bir yiv ve süsleme olmayan sütun.

— Patol. *Düz kas astenisi,* düz kas dokularından meydana gelen organlarda gerilim düşüklüğü ve atardamarlarda kan basıncı düşüklüğü şeklinde belirir.

— Süsl. santl. *Düz levha,* tezhiple süslenmiş eski kitaplarda sade yapılmış kitap başlıklarına verilen ad.

— Teknol. *Düz kısım,* bir testere lamasında dişlerin bittiği kısım.

— Zool. *Düz kanatlı,* üst kanatları alt kanatlarına oranla az çok sert olan dört kanatlı böcek. Bk. DÜZKANATLILAR.

◆ **Dümdüz** sıf. ve zf. Hiç girintisi ve çıkıntısı olmayan, pürüzsüz: *Nah elimin ayası gibi dümdüz* (Sabahattin Ali). *Dümdüz bir sal üstünde bir iskemle ve bir yelken* (F. R. Atay). ‖ — *Mec.* Alelâde: *Dümdüz, çok âdi bir şarabın tortusu gibi* (A. H. Tanpınar). ‖ Boş, bir şey anlatmayan: *Etrafındaki şeylere kendisiyle alışverişi yokmuş gibi dümdüz bir bakışı ... isteksiz bir gülüşü vardı* (Sabahattin Ali). ‖ Sade: *Hâlâ diyemiyorum ki insanlık dümdüz, saf ve bîgünah kalsın* (Ahmed Rasim).

— ÇEŞ. DEY. (*Ana avrat*) *Dümdüz gitmek. Argo.* Küfür etmek. ‖ *Ortalığı dümdüz etmek,* öfkeyle, hışımla bağırıp küfrederek herkesi yıldırmak.

◆ **Düpedüz** zf. *Mec.* Tamamen, açıktan açığa: *Sultan Hamit şarkkâri bir kurnaz, fakat düpedüz cahildi* (F. R. Atay). *Yok efendim. Düpedüz söylüyor. «Hep ortakmışsınız» diye bar bar bağırdı* (K. Tahir).

◆ **Düzce** zf. Düz olarak. (ML)

DÜZ i. (islavca *duz*'dan). İçinde sakız, anason gibi kokulu maddeler bulunmayan üzüm (M)

DÜZAYAK blş. sıf. Merdiveni veya inilip çıkılacak yeri bulunmayan (yol, ev v.b.): *Yeni evimiz düzayak.* (M)

DÜZBAĞ, esk. **Halete**, Akdeniz bölgesinde (Maraş ili, Pazarcık ilçesi, merkez bucağı) muhtarlık; 3 636 nüf. (M)

DÜZBASKI blş. i. Düz plak üzerinde basılacak yerleri asitle duyarlaştırarak boya emmeğe elverişli hale getiren baskı yöntemi. (M)

DÜZBURUNLUYARASALAR çoğl. blş. i. Burunları basit, düz, çıkıntısız olan yarasalar grubu. (Bu grup *yassıburunlu yarasagiller* ve *serbestkuyruklu yarasagiller* diye iki familyaya ayrılır.) [L]

DÜZCE, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Bolu ili) ilçe merkezi; 22 274 nüf. Aynı adı taşıyan ovanın orta kesiminde, İstanbul-Ankara yolu üzerinde. Ovanın eski merkezi, Düzce'nin 9 km kuzeyinde bulunan *Üskübü* idi. Bugünkü Düzce'nin yerinde XVII. yy. da sadece bir cami ve iki kervansaray bulunuyordu. Yol durumunun elverişliliği sayesinde Düzce gittikçe gelişti. Bugün 7 mahallesi vardır ve nüfusu bağlı olduğu il merkezininkinden (Bolu, 21 700 nüf.) fazladır. Şehirde birçok tütün ambarı ve kereste fabrikası vardır. Ticaret canlıdır. — *Düzce ilçesi,* 1 489 km², 136 179 nüf. Merkez, Çilimli, Gölyaka, Gümüşova, Kaynaşlı ve Konuralp (Üskübü) bucaklarına ayrılmıştır. Bunlara bağlı köy sayısı 206'dır. Tütün ekimi. (M)

DÜZD i. (fars. *düzdîden,* çalmak'tan *düzd*). *Esk.* Hırsız: *Gevher-i güftârının kâh müşterî-i müflisi / Kûçe-i esrarının hurşîd düzd-i şebrevî* (Nef'i).

◆ **Düzdân** çoğl. i. *Esk.* Hırsızlar: *Olur mu havf-i yed düzdân-i asra mûcib-i tekvâ / Ki halkın şimdi sirkat ettiği hep mîrî mâlidir* (Ziya Paşa).

◆ **Düzdâne** zf. *Esk.* Hırsız gibi, hırsızca.

◆ **Düzdî** i. *Esk.* Hırsızlık.

◆ **Düzdide** sıf. *Esk.* Çalınmış şey. (M)

DÜZE i. (alm. *düse*). Basınç altındaki bir boruda debiyi sınırlandıran küçük çaplı delik: *Petrol kuyusunun üst veya alt kısmına yerleştirilmiş bir düze, üretimin kontrolunu sağlar.* (L)

DÜZEÇ i. (*düz*'den *düz-e-ç*). *Yeni.* Bir yüzeyin eğiklik derecesini anlamağa yarayan âlet: *Su düzeci* (*Eşanl.* TESVİYE *âleti,* NİVO.) ‖ *Kabarcıklı düzeç,* içinde hava kabarcığı bırakılmış su dolu cam silindir ve bunun tahta yatağından meydana gelen âlet.

— Opt. *Dürbünlü düzeç,* bir kabarcıklı dü-

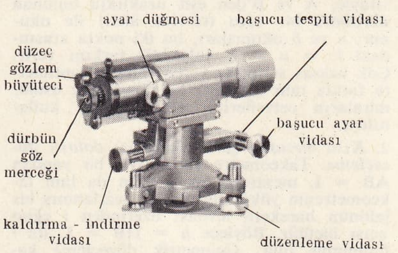

zeçle bir dürbünden meydana gelen ve yatay doğrultu tayininde kullanılan optik âlet.

— Termik. Bir buhar kazanında, devamlı olarak haznedeki gerçek su seviyesini gösterecek şekilde, normal su seviyesinin altında ve üstünde hazneyle bağlantısı olan cam tüp.

— Topogr. (Bk. TESVİYE *âleti.*) ‖ *Düzeç eğrisi,* bir plan üzerinde, aynı yükseklikteki (rakım veya kot) çeşitli noktalardan geçen çizgi. (YÜKSEKLİK EĞRİSİ de denir.) ‖ *Düzeç eğrileriyle haritalama,* düzeç eğrisinin kotuna göre önceden ayarlanmış hareketli bir jalonu, belli bir istasyondan yatay dürbünlü takeometreyle gözleyerek, bir düzeç eğrisinin noktalı olarak gösterilmesi. (Sonradan bu noktalar birleştirilerek kesiksiz bir çizgi elde edilir.) [M]

DÜZEÇLEME i. (*düzeç*'ten *düzeç-le-me*). Aynı seviyeye getirme; seviye farklarını ölçme; tesviye âletiyle ölçme. ‖ Bir arazinin çeşitli noktalardaki yükseltisini, belli bir yatay düzleme (deniz yüzeyi) göre belirlemek için yapılan işlemlerin tümü. ‖ *Barometrik düzeçleme,* atmosfer basıncı farklarından yararlanarak iki yer arasındaki yükselti farkını barometre* ile ölçme. ‖ *Bir alanın düzeçlenmesi,* bu alanın bütün noktalarını aynı düzeye getirme işlemi. ‖ *Hipsometrik düzeçleme,* suyun kaynama sıcaklığının yükseltiyle değiştiğini gözönünde bulundurarak, çeşitli noktalar arasındaki düzey farklarını ölçme.

— Mim. Toprak üzerinde yatay bir hat meydana getirmek için yapılan işlem.

— ANSİKL. Geod. ve Topogr. *Düzeçleme,* karşılaştırma düzlemi olarak kabul edilen gerçek veya ideal bir düzey yüzeyine (nivo sathı) oranla bir arazinin çeşitli noktalarındaki düşey uzaklıkları (yükseklik) ölçmeğe dayanır. Metroloji'de üçüncü boyut olarak incelenen yükseklik, aslında izafî bir

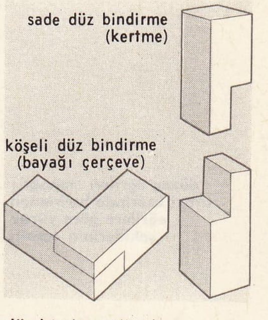

düz bindirme (inş.)

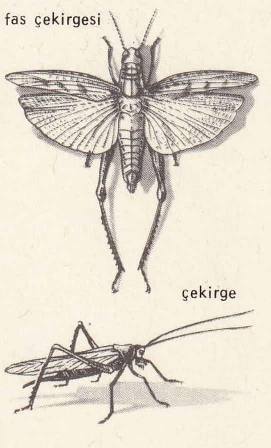

düzkanatlılar

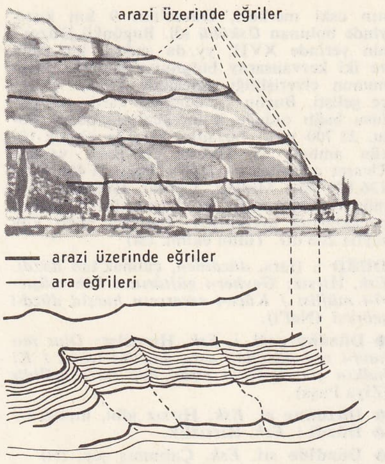

düzeç eğrileri (topogr.) arazi üzerinde belirlenen eğrilere göre yüzey şekillerinin tespiti

kavramdır. Bunun için, yükseklik tayininde deniz yüzeyi, yüksekliği sıfır kabul edilen bir karşılaştırma düzlemi olarak alınır ve herhangi bir yerin yüksekliğini ölçmek için, o yerin deniz seviyesinden farkı hesaplanır. Yükseklik tayininde başlıca üç metot uygulanır:

1. *Geometrik düzeçleme* veya *dolaysız düzeçleme.* Birbirlerine 100 ile 200 m uzaklıktaki A ve B gibi iki nokta arasındaki h yükseklik farkını ölçmek için, bu noktalara düşey olarak iki mira yerleştirilir. Bu miralar sırayle, A ve B'den eşit uzaklıkta bulunan dürbünlü bir nivo (tesviye âleti) ile okunur; a ve b okumaları, bu iki nokta arasındaki $h = a - b$ yükseklik farkını verir. Çok hassas sonuçlar veren (birkaç santimetre farkla tam yükselti) bu düzeçleme usulü, miraların cetvellerini santimlemekte kullanılır.;

2. *Kısa mesafeli* (200 m'den az) *dolaylı düzeçleme.* Takeometre yardımıyle bir yandan AB = L mesafesi, bir yandan da tam takeometrenin yüksekliği kadar ayarlanmış bir jalonun hareketli levhası üzerinden i eğim açısı ölçülür. Böylece $h = HB = L \sin i$ bulunmuş olur. Geometrik düzeçleme kadar hassas sonuçlar vermeyen bu düzeçleme usulü, daha çok şehir dışı arazilerin, tarlaların ölçülmesinde kullanılır;

3. *Geodezik düzeçleme.* Çok hassas bir teodolit yardımıyle geodezik miralar üzerinden yapılan bu düzeçleme, uzun mesafeli (kilometrelerce uzaklık) bir dolaylı düzeçleme usulüdür. Yükseklik farkı, AB = K uzunluğunun ve i açısının ölçülmesiyle bulunur; ancak hesaplarda, nişan ekseninin atmosferdeki kırılma olayından ileri gelen eğriliğini ve Yer'in yuvarlaklığını da gözönünde bulundurmak gerekir. Bu düzeçleme usulü hem güç, hem de hassas sonuç vermeyen bir usuldür.

Düzeçleme, incelenen arazi ile yüksekliği 0 (sıfır) kabul edilen temel düzlemden başlayarak bu araziyi eşit kalınlıkta dilimlere bölen yatay düzlemlerin arakesitlerini gösteren düzeç eğrilerini (veya yükseklik eğrilerini) çizmek imkânı verir. Bu eğrilerden her birinin üzerinde, temel düzeyin (genellikle deniz seviyesi) altında veya üstünde kalan yükselti veya derinliği ifade etmek üzere bir sayı bulunur. Bu eğriler, arazi üzerinde, toprağın tabiî engebelerinin bütün noktalarının kotlarını ölçüp aynı kottaki bütün noktaları harita veya plan üzerinde birleştirmekle bulunur: böylece harita üzerindeki eğriler toprağın engebelerini gösterir. Aynı işlem, düzeç eğrileriyle haritalama usulüyle de yapılabilir. (L)

DÜZELME i. (*düzelmek*'ten *düzel-me*). Düzelmek eylemi. (M)

DÜZELMEK geçz. f. (*düz*'den *düz-el-mek*). Düz hale gelmek, girintisi çıkıntısı kalmamak: *Toprak basıla basıla düzelir.* ‖ Düzenli hale gelmek: *Yarım saat geçtikten sonra, masalar tekrar düzelmiştir* (B. Felek). *Salon düzeldi.* ‖ [Hava, hastalık v.b. için] İyileşmek: *Ahmet Ferit'in sinirleri düzelivermişti* (Vâ-Nû). *Sağlığı düzelmek.* ‖ [İş veya durum] Yoluna girmek: *Küçük sefaletlerim ve sıkıntılarım düzeldi* (A.H. Tanpınar). *Sonra da vaziyetin düzelmeyeceğini düşünerek bu bekleyişine acı acı gülüyordu* (Sabahattin Ali). [M]

DÜZELTİCİ sıf. ve i. (*düzeltmek*'ten *düzelt-ici*). Düzeltmek işini yapan, düz hale getiren. ‖ Düzenleyen, sıraya koyan: *Yanlışa ve aşırılığa karşı düzeltici ve düzenleyici vazifemizi görmekten başka işimiz kalmamıştır* (F.R. Atay).

— Astronotik. *Otomatik düzeltici,* doğru olarak yönlendirilmiş küçük füzeler yardımıyle, bir uzay aracının hızını veya yörüngesini otomatik olarak düzelten tertibat.

— Eczc. Bazı ilâçlara, alınmalarını kolaylaştırmak ve zararlı etkisini kaldırmak için katılan madde: *Kod düzeltici.*

— Fiz. *Gazometrik düzeltici,* bir gazın hacminin, 760 mm'lik civa basıncında ve 0°C sıcaklıkta ne kadar olacağını gösteren âlet.

— İşletmec. *Düzeltici işlem,* belli bir zamanda belli bir durumu, daha önceden tahmin edilmiş duruma yaklaştırmak amacıyle yapılan işlem. Bk. ANSİKL.

— Sibern. Basit veya karmaşık sistemler aracılığıyle bir ek etki veya ikinci derecede bir tepki meydana getiren organ: *Otomatik kontrol ve dengeleme sağlayan sistemler düzelticilerdir.*

— Telekom. *Düzeltici,* Hughes cihazında, harf silindiri ile birlikte çalışan ve bu silindiri baskı için normal duruma getiren düzeltici silindir. Bk. ANSİKL.

— Terz. Elbisenin satışı sırasında provacının belirttiği düzeltmeleri yapmakla görevli yetenekli kimse.

— ANSİKL. İşletmec. *Düzeltici işlem*'in yapılabilmesi için bu işlemi uygulayacak işletmenin (fabrika veya hizmet kurumu), daha önceden, bazı gösterici bilgi ve verilere sahip olması şarttır. İstenilen amaçların rakam olarak belirlenmesi, programların önceden düzenlenmesi, sonuçların denetlenmesini sağlayacak çalışmaların yapılması ve farkların açıkça ortaya konması, bu çeşit bilgi ve verileri sağlar. Düzeltici işlemlere, ancak bu farkların ortaya konmasından sonra geçilebilir. Bu şekilde gerçekleştirilen düzeltici işlemler ile «durumu düzeltmek için» gösterilen faaliyet arasında önemli bir fark vardır. Birincisinde, işlem önceden tasarlanıp hazırlanarak zamanı geldiğinde uygulanır, ikincisinde ise, güç bir durumu süratle düzeltmek için alelacele harekete geçilir, çoğu zaman da geç kalınmış olur.

— Telekom. Hughes telgraf düzelticisinden harf çemberine bağlı dişli bir tekerlekle dişler arasına girebilen yuvarlak bir kama vardır. Baudot telgraf aracında, düzelticinin çalışma prensibi, düzeltmeyi alacak aracın hızının düzelticinin hızından biraz fazla olmasına dayanır. İki postanın tam bir zamandaşlık içinde çalışabilmeleri için gerekli olan gecikme, düzeltici akımın alıcıdaki distribütör kollarına belirli bir sapma uygulanmasıyle elde edilir. (LM)

DÜZELTİLME i. (*düzeltilmek*'ten *düzeltilme*), düzeltilmek eylemi.

— Balistik. Bk. ANSİKL.

— İstat. *Sürekliliğin düzeltilmesi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Balistik. *Atışın ilk elemanlarının düzeltilmesi.* Atışın yapıldığı andaki balistik şartlarla hava şartları, cetvellerde verilen örnek şartlardan genellikle farklıdır; bu yüzden, cetvellerde verilen elemanları *teorik* ve *pratik* bakımdan düzeltmek gerekir. Namlu aşınma derecesine, barut miktarına (dara, sıcaklık) ve cephaneye (mermi ağırlığı, füze çeşitleri) bağlı olan *balistik* düzeltmelerde verilenlerin farklarının gerektirdiği *hava* düzeltmeleri, teorik düzeltmelerdir. Pratik düzeltmeler, önceki atışlardan çıkarılır. Teorik düzeltmeler, düzeltme eğrilerinden meydana gelen şebekeler üzerinde gösterilir.

— İstat. *Sürekliliğin düzeltilmesi,* tasvirî istatistik karakteristikleri hesabında (ortalama, değişkenlik), gruplama hatalarını gözönüne almak için uygulanan düzeltmeler. (Bu hatalar, üzerinde çalışılan sayısal değerlerin, sürekli olarak altta bulunan bir değişkene dayanarak yapılan sınıf gruplamalarından elde edilmiş olmasının sonucudur. Bu konuda ilk incelemeleri yapmış olan bilginin adından dolayı, bunlara SHEPPARD DÜZELTMELERİ de denir.)

◆ **Düzeltilmek** edilg. f. Düzeltmek eylemine konu olmak: *Toprak, her hangi bir yer gibi düzeltildi* (N. Araz). *Durum düzeltilecek.* (ML)

DÜZELTME i. (*düzeltmek*'ten *düzelt-me*). Düzeltmek eylemi.

— Havc. Bir çıkış, iniş veya dönüş hareketinden sonra, uçağı yeniden düz uçuş durumuna getirme.

— Mat. Bk. ANSİKL.

— Mekan. Yapım sırasında şekli bozulan madenî parçaları ısıtmakla veya diğer usullerle ilk şekillerine getirme işlemi.

— Metal. *Düzeltme raspası,* madenî dökmeden önce kalıp kumunun sıkıştırılıp perdahlanması için ısıtılarak kullanılan kulplu ve yassı madenî levha.

— Paleografi. *Düzeltme noktalaması,* bir harfin altına konulduğu zaman o harfin çıkartılacağı anlamına gelen nokta halindeki işaret. (Bu nokta seyrek olarak harfin üstüne de konur. Bu işaret V. yy. dan beri kullanılmaktadır. Bütün bir kelimenin kalkması gerektiğini göstermek için ya altı çizilir, yahut da etrafı noktalarla çevrilir.)

— Teknol. *Boru düzeltme makinesi,* bir işlem sırasında veya sert bir hareketle bükülmüş, eğrilmiş boruları düzeltmekte kullanılan dökme çelikten yapılmış tezgâh. (Bu tezgâh, dökme çelikten bir tırnağı hareket ettirmek üzere, sertleştirilmiş çelikten bir sonsuz vidayle donatılmıştır).

— ANSİKL. Mat. Astronomi bilgini veya fizikçi tarafından yapılan gözlem ve ölçmelerden çıkarılan bir cebir formülü, ancak bu formülün bulunmasına yol açan gözlem şartları söz konusu olduğu zaman uygulanabilir. Şartlar aynı değilse, yeni olayları ve etkileri gözönünde tutarak, *düzeltme* adı verilen belli bir niceliğin bu formüle eklenmesi veya formülden çıkarılması gerekir. Özellikle astronomide, sapınç, üğrüm ve kırılma gibi olaylardan, ılım noktalarının devinmesinden veya gökcisimlerinin devirli hareketlerinden doğacak her türlü hatayı önlemek için düzeltmeler her zaman zorunludur. Aynı olayın gözlemi için gözlem şartlarına göre yapılacak düzeltmelerin tümü, *düzeltmeler tablosunu* meydana getirir. (LM)

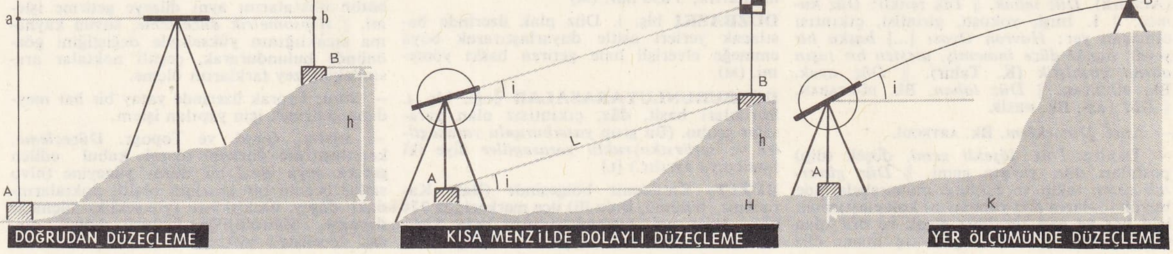

düzeçleme (geod. ve topogr.)

DÜZELTMEK geçl. f. (*düzelmek*'ten *düzel-t-mek*). Düzlemek eylemi yaptırmak: *Bu adam bir demir parçası üstünde çivi düzeltiyordu* (M.Ş. Esendal). *Arkadaşlarımla münasebetini biraz düzeltir gibi oldu* (A.H. Tanpınar. *Kaleminden çıkanı bir yol okumayan, iki yerini düzeltmeyen yazarı pek sevmem* (N. Ataç).

— Denizc. *Bir geminin rotasını düzeltmek,* pusula veya yana kayma hareketinden doğan hataları çeşitli gözlemler yaparak bulmak ve ona göre geminin rotasını değiştirmek. || *Seksant düzeltme,* âlet hatası olmadan rasat yapmak için seksanta gerekli düzeltme, ayar ve tashihleri yapma. || *Yelken düzeltme,* bir manevra (dönüş v.b.) sonrası yelken donanımının görünüşünü, durumunu ayarlamak, yanlışları, çirkin görünenleri düzeltmek.

— Dy. *Bir hattı düzeltmek,* bir tren hattını yatay ve düşey doğrultuda hafifçe oynatarak önceden hesaplanmış nazarî hatla üst üste getirmek.

— İstat. Bir istatistik serisinin düzeltilmesi, bir histogramın dikdörtgenlerinde görülen, tesadüfen meydana gelen veya ölçü birimlerindeki hataların sebep olduğu pürüzleri gidermek için kullanılan düzeltme işlemi. (Bu işlem, her sınıf ve iki komşu sınıf mevcutlarının aritmetik ortalamasını, serideki her bir sınıf mevcudunun yerine koymaktan ibarettir.)

— Mekan. Şekil değişikliğine uğramış madenî bir parçayı ilk şekline getirmek.

— Metalürji. Madenî teller üzerindeki kıvrımları gidermek için haddeden geçirmek.

— Teknol. Çeşitli işçilik kollarında, bir yüzeyi, bir demir çubuğu v.b., düzgün hale getirmek, kalınlığını ayarlamak, tesviye etmek. || Kontrplak sanayiinde, kaplama levhalarının kenarlarını ekleme işlemi için düzgün hale getirmek. ||Zamanla aşınmış ve üzerindeki pürtükleri silinerek kayganlaşmış bir taşlama taşının yüzeyini bileyerek, yeniden düzgün ve pürtüklü bir yüzey haline getirmek.

— Telekom. Alıcı harf çemberinde meydana gelecek sapmaları düzeltmek için Hughes telgraf aracında kullanılan mekanizma.
— Terz. Hazır bir elbisenin satışı sırasında yapılan düzeltme. (ML)

DÜZELTMEN i. (*düzetmek*'ten *düzelt-men*). Matbaac. *Yeni.* Dizilen yazı provalarının düzeltmelerini yapan kişi. *Eşanl.* MUSAHHİH. (M)

DÜZEMEK geçl. f. (*düzmek*'ten *düz-e-mek*). Kim. *Yeni.* Bir karışımı istenilen orana göre hazırlamak. (M)

DÜZEN i. (*düzmek*'ten *düz-en*). Çeşitli açılardan (zaman, mekân, mantık, estetik, ahlâk v.b.) birçok unsur arasında kurulan uyumlu bağlantı, düzgünlük: *Yeni Mecmua'da göze çarpan bir düzen [...] vardı* (N. Ataç). *Salonun düzeni. Düşüncelerin düzeni. Aile düzeni. Geçim düzeni.* || Evreni, toplumu veya hükûmeti meydana getiren, yöneten yasa ve kuralların tümü: *Toplum düzeni. Eğitim düzeni. Kanun düzeni.* || *Mec.* Hile, dolap: *Yalanın, düzenin bini bir para* (O. V. Kanık). || *Düzen aleyhtarı,* işbaşındaki nesli kayırdığı kabul edilen düzene karşı etkili bir hareketin zorunluluğunu öne süren ve genellikle daha genç nesilden olan kimseler.

— ÇEŞ. DEY. *Düzen bağı,* disiplin. || *Düzen bozan,* ölüm. || *Düzen vermek* (*düzene koymak, sokmak*), düzenlemek, derli toplu hale getirmek: *Hiçbir şuurun düzen vermediği bir hatırlama içinde karmakarışık yatıyordum* (A.H. Tanpınar). *İlk işim dört ay evvel buraya gelince o kısmı düzene koymak oldu* (R.H. Karay). || *Bozuk düzen.* Bk. BOZUK. || *Çeki düzen.* Bk. ÇEKİDÜZEN. || *Kurulu düzen,* yerleşmiş, sınanmış düzen.

— Ask. Savaşmak veya denetime hazır duruma gelmek üzere bir kıtanın ast birliklerinin saf, kol veya emredilen başka bir biçimde tertiplenmesi: *Yürüyüş düzeni. Savaş düzeni.* (Bk. ANSİKL.) || *Dağınık düzen,* savaş alanında veya savaş eğitiminde ateş etkisinden korunmak için erlerin genişliğine ve derinliğine birbirlerinden yeterince aralıklı bulundukları düzen. || *Derinliğine düzen,* birliğin ast kademelerinin birbirleri gerisinde ileriden geriye doğru al-

Korinthos sütun başlığı (V. yy.), ist. Arkeoloji müzesi

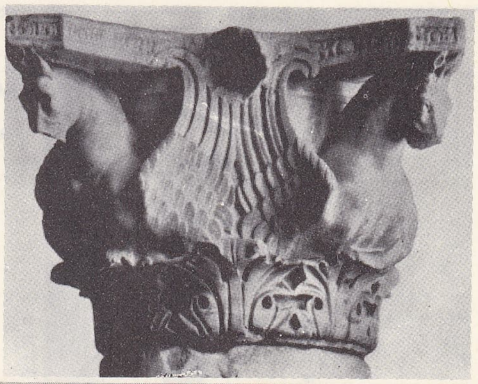

Bizans devrine ait sütun başlığı(VI. yy.), ist. Arkeol. müzesi

solda; Bizans devrine ait sütun başlığı, (VI. yy.)

sağda; Aiol sütun başlığı (M.Ö. VI.yy.) ist. Arkeoloji müzesi

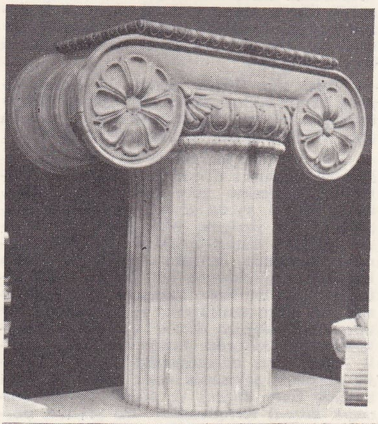

İon düzeninde sütun başlığı (M.Ö. IV.yy.)

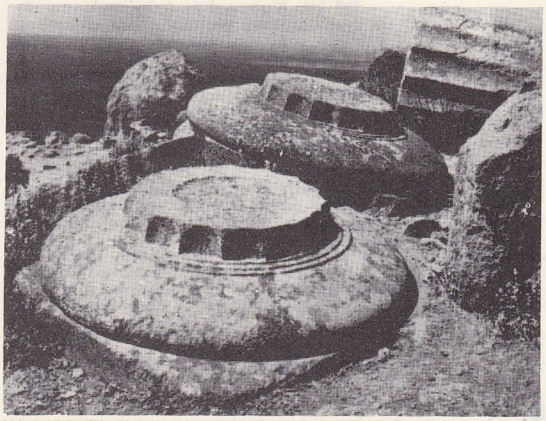

Dor düzeninde sütun başlığı (M.Ö. IV. yy.), **ASSOS**

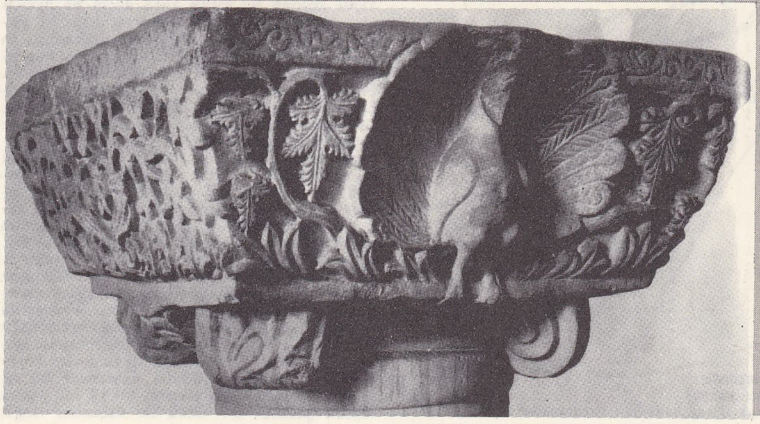

Bizans devrine ait sütun başlığı (VI. yy.) İstanbul Arkeoloji müzesi

Foto. MEYDAN

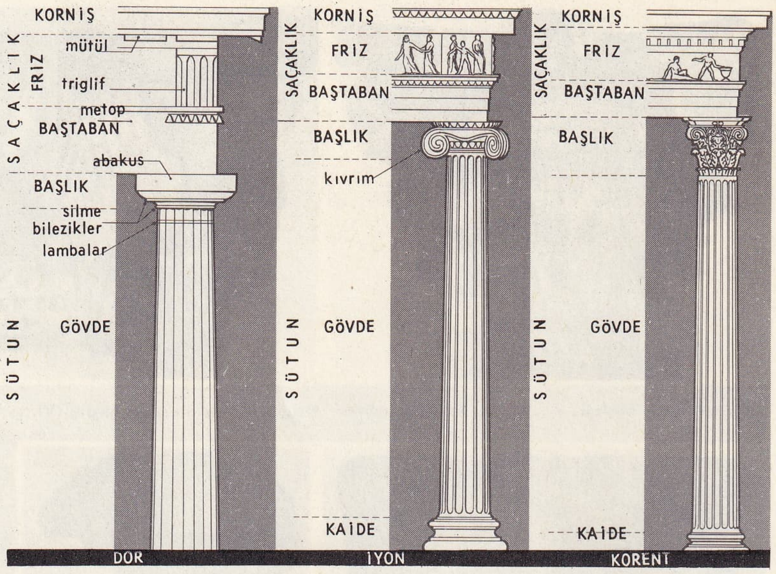

düzen (mim.)

dıkları savaş düzeni. ‖ *Genişliğine düzen,* birliğin açılma veya yayılmasından sonra, yana doğru olan genişliğinin, derinliğinden daha büyük olması halinde alacağı savaş düzeni. ‖ *Savaş düzeni,* savaşta duruma topyekûn el koyabilmek için bir askerî birliğin aldığı düzen. ‖ *Yanaşık düzen,* savaş hali dışında aralıkların dar tutulduğu kent, kışla, yol ve törenlerde birliklerin aldığı düzen.

— Balıkç. Dalyanlarda kıyıdan dik olarak gelen, yol germesinin asıldığı gergi teli. (*Düzen teli* de denir.)

— Dil bil. *Kelime düzeni,* kelimelerin cümle içinde sıralanması. (Bu düzen kelimelerin dilbilgisi yönünden yüklendiği görevle fikirler arasındaki ilişkilere veya anlatım biçimlerine [hitabet, dokunaklı, duygulu v.b.] göre belirlenir.)

— Ed. ve G. santl. *Düzene uygunluk,* yerleşmiş kurallara bağlılık: *Düzene uygunluk çoğu zaman eseri donuklaştırır.*

— Fizyol. ve Patol. *Düzen bozulması,* genellikle fiziksel veya ruhsal bir şok sonucu meydana gelen dolaşım, salgı bozuklukları veya zihinsel değişikliklere kendini belli eden tepki. Bk. HEYECAN.

— Mim. Bir yapının çeşitli bölümlerinin, ahenkli ve düzgün bir bütün meydana getirecek şekilde bağdaştırılması. ‖ Çıkıntılı kısımların, özellikle sütunlarla saçaklığın, değişik yapı üslûplarını belirleyen biçimleri ve yerleştirme şekli. Bk. ANSİKL.

— Mus. Bir saz veya sesin veya saz ve ses topluluğunun, belirli ve değişmez bir ses perdesini esas alarak, musiki icrasına hazır hale gelmesi. (Türk musikisinde kullanılan geleneksel düzen sistemleri için bk. AHENK.)

— Müz. Çalgı tellerini kendi perdelerine göre kurup tanzim etme işlemine verilen ad. (Bk. AKORT.) ‖ Üç çeşit yunan ıskalasının ortak adı: diyatonik, kromatik, anarmonik. (Diyatonik düzen ton ve yarım tonlara, kromatik düzen yarım tonlara, anarmonik düzen ise tonun sürekli olarak artıp eksilmesine dayanır. Bu sonuncu, çeyrek tonlara bölünebilirdi.)

— Teşk. tar. *Düzen akçesi,* Yeniçeri ocağına kabul edilme safhasında acemi oğlanı ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için verilen para. (Düzen akçesi iki altından ibarettir.)

— ANSİKL. Ask. tar. Savaş meydanında birliklerin aldıkları düzenler, kullanılan silâhların gelişmesine göre durmadan değişti. Gerçi XVIII. yy.da süvari birliklerinin taktiğinde bir ilerleme olmamışsa da piyade sınıfları, bütün birliklerin tüfek kullanması sayesinde, savaşta büyük bir önem kazandı. «Alaybozan» adı verilen fitilli tüfeklerin kullanıldığı zamanlarda piyadelerin, 5-6 adım aralıklarla ve 6-8 sıralık bir düzen (*derinliğine düzen*) gereğince tertiplenmesi gerekiyordu. Böylece her er, sürekli olarak ateş edebiliyordu. Tüfeğin kolay kullanılması sayesinde erler sadece üç sıra halinde (*ince düzen*) ve dirsek dirseğe (*yanaşık düzen*) tertiplendiler. Bu şekilde, düşmanın hiç bir aralıktan faydalanmasına imkân kalmadı. Bu düzenlerin kabul edilmesi piyadenin manevra gücünü arttırdı. Üçlü koldan üç sıralı safa geçiş de ayrıca ateş tesirini en üstün dereceye çıkardı. Fakat göğüs göğüse çarpışma alışkanlığı o kadar kuvvetli idi ki, bu yeni savaş düzeni uzun tartışmalara yol açtı. Sonunda, Büyük Friedrich ile birlikte, savaşın ateş üstünlüğü ile kazanılacağı düşüncesi ağır bastı. Bu esas kabul edilmekle beraber, manevrayı üstün tutanlarla, ateşi üstün tutanlar arasında yine tartışmalar sürüp gitti. Manevra gücüne önem verenler, piyadenin yine eskisi gibi derin kol düzeni halinde savaşmasından yana idiler; ateş etkisine önem verenler ise, piyadenin, ince düzenle savaşması gerektiğini ileri sürdüler. Bu tartışma XVIII. yy. sonlarında, prusya usulüne uyularak ve piyadenin kol düzeninden hat düzenine çabuk geçebileceği gözönüne alınarak, karma düzenin kabulüne yol açtı. Fransa'da Guibert ve mareşal Broglie'nin savunduğu bu düzen 1794'te Fleurus muharebesinde general Jourdan tarafından uygulandı. Piyadesini iyi yetiştiren Büyük Friedrich, bu sınıfın manevra gücü etkisini taktik bir vasıta haline getirdi. Bir öncü ile düşmanı tespit ettikten sonra, kıtalarına «*Sola!*» veya «*Sağa!*» diye tek bir kumanda vererek düşmanın kanadına karşı ansızın saldırıya geçti ve düşmana, toparlanma fırsatı vermedi. O günlerde, prusya taburları, yürüyüş yönüne göre eğik durumda bulundukları için, bu manevraya *eğik düzen* adı verilmişti. Bu düzen, o zamana kadar süvarinin yaptığı hareketi (kanatlara saldırı) piyadenin yapmasına yol açtı.

karma **düzen** (ask. tar.) taarruz için kol düzeninden hat düzenine geçiş

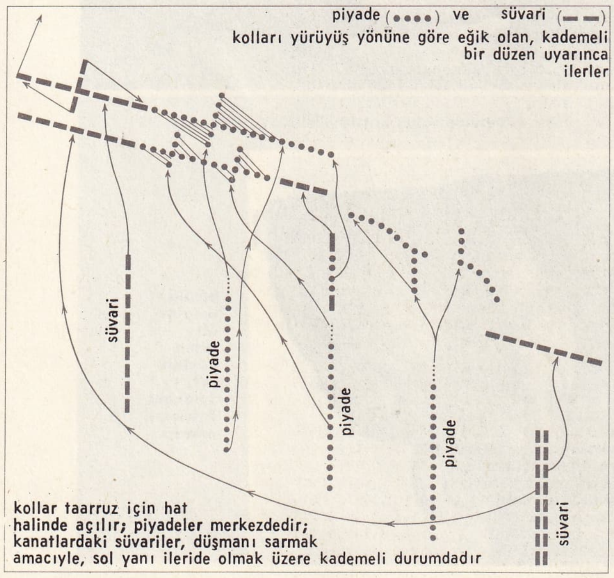

Piyadenin böylece değişen savaş düzeni, XVIII. yy. sonunda savaşa yeni bir özellik verdi. Ancak, silâhlardaki gelişmeler, bu basit geometrik şekilli düzenleri aşmakla beraber, *yanaşık düzen,* XIX. yy.da ve XX. yy.ın başlarında, piyadenin normal savaş ve manevra hareketi olarak kaldı. Hat ve kol halindeki düzenlerle ilgili esaslar talimnamelerden çıkarılmadı. Birinci Dünya savaşında piyade ve topçunun ateş kudretinin büyük ölçüde artması, hava kuvvetlerinin ve zırhlı birliklerin ortaya çıkması, kalıp halindeki düzenlerin kolay avlanır hedefler olduğunu ortaya koydu. Böylece askerlerin arazi üzerinde dağılmaları ve araziden büyük ölçüde yararlanmaları gerektiği sonucuna varıldı. Bu da, *dağınık düzen*'in doğmasına yol açtı. Bununla beraber, *yanaşık düzen,* kıtalara, birlikte hareket ve disiplin ruhu vermek amacıyle modern ordulardan kaldırılmadı. Bundan başka *yanaşık düzen,* askerî birliklerin takdiminde, törenlerde, geçit resimlerinde, toplanmalarda kullanıla geldi.

— Mim. Bir *düzen* başlıca üç bölümden meydana gelir; stilobat sathı sütun ve saçaklık. Sütun, yapının en önemli unsurudur. Oran birimini (modül) tayin eden, sütun gövdesinin çapıdır; sütun başlıklarının şekil ve süsleri, çeşitli düzenleri ilk bakışta belli eden niteliklerdir.

M.Ö. VII. e VI. yy.lar yunan sanatı, V. yy. yunan sanatının temeli olduğundan büyük önem taşır. Bu yy.larda tanrıların başlı başına bir varlık olmasıyle tahta ve kerpiç tapınakların yerlerini taş tapınaklar alır. Aynı zamanda belirli formlar ve oranlar sistemlerinin ortaya çıktığı ve bunların, yapıların en çok dış görünüşlerini düzenlediği görülür ki bu oranlar sistemine *düzen* adı verilir.

Yunan sanatında yalnız üç düzen kullanılmıştır: *dor, ion* ve *korinthos* düzenleri. Romalılar buna karma düzen ile *toskana düzeni*'ni kattılar. Fransa'da ışık saçan bir güneş ve zambak şekilleriyle süslenmiş bir *fransız düzeni* yaratılmak istendi. Sütun başlıkları yıldızlarla süslü *amerikan düzeni* ise ancak geçici bir revaç kazandı.

● *Dor düzeni.* Eskiçağ düzenlerinin en eskisi ve en sadesidir. Vitruvius, bunun icadını, Helene'nin oğlu Doros'a mal eder. Bu düzene en çok kıta Yunanistan'ında ve Büyük Yunanistan'da (Sicilya ve Güney İtalya), seyrek olarak da Önasya'da ve Adalar'da rastlanır.

Dor tapınağı, sağlam temellere dayanan üç veya daha çok kademeli bir kaide üzerinde bulunmakta, kapalı bir mekân (*naos* veya *cella*) ve bu mekânın etrafını çeviren sütunlardan meydana gelmektedir. Aşağıdan yukarı doğru incelen bu sütunlar kaidesiz olup, doğrudan doğruya kademeli tapınak kaidesinin (*krepis*) üst sathını teşkil eden *stylobat*'ın üzerinde durmakta, ortasına doğru hafif bir şişkinlik (*entazis*) gösteren düşey yivli bir gövde, yassı ve yayvan bir çanak (*ehinos*) ve bunun üzerinde düz bir plakadan (*tabaus* ve *plintos*) meydana gelen bir başlık ihtiva etmektedir. Başlıkların üstünde, bir sütun ekseninden diğerine uzanan taş hatıllar (*epistilon, arşitrav*), iki düşey yarık bulunan destekçeler (*triglif*), bunların arasında kare yahut dikdörtgen şeklinde düz veya kabartma resimlerle süslü levhalardan (*metop*) ibaret bir friz taşımaktadır. Tapınağın cepheleri olan kısa taraflarındaysa üçgen alınlıklar (*aetos*) bulunmaktadır. Üzeri kiremitlerle örtülen ahşap damın kenarında su olukları yer almakta, bunların yukarıya kalkık kenarları (*sima*) çok renkte nakışlarla süslenmekte; alınlıkların üst ve yan uçlarında geometri, bitki yahut insan şeklinde plastik süsler (*akroter*) göze çarpmaktadır.

Atina Akropolis'inin büyük girişi (Propilaia binası) ile Parthenon, bu düzenin en geniş çapta hayranlık uyandıran örnekleridir.

● *İon düzeni.* Dor sütunundan daha inceuzun olan ion sütununun yivleri daha çok ve daha derin, kaidesi silmeli (torus ve trokilos) [silmeler kavallı ve ters dereboynu; bir doğu tipi bir de attike tipi vardır], sütun başlığı kıvrımlı ve çok süslüdür. Bu kıvrım, *göz* denilen bir merkezden gelişmiştir. Kıvrımlar arasındaki boşluklarla başlık tablası yumurta biçimli bezekler, bazen de rozetalarla (halka bezek) süslenmiştir. Baştaban (arşitrav) üç kademelidir. Süs kuşağı (efriz), her zaman bütün tapınak çevresini dolanan oymalı bir sarak meydana getirmez; asya tipi sütunlarda ekseri düz ve oymasız olup üst kısmı sıra dişçiklerle kaplıdır. Bir sıra ince ve yumurta bezeğin üzerine alçak, mutulus'suz damlalık oturtulmuş olup aslan başlı çatı oluğuna desteklik eder. İon kapısının kıvrımlarla bezenmiş konsolları vardır; kapı dikmesi baştaban silmelerinde görülen silme profilini andırır.

İon düzeni, Önasya'nın batı kıyısında, Kyklad'lar civarındaki adalarda M.Ö. VII. yy. sonlarından itibaren, daha sonraları da Atina'da gelişmiştir: Efes'teki arkaik Artemis tapınağı, Sisam adasındaki Heraion, Naukratis tapınağı, Delphoi'deki Knidos ve Siphnos hazine binaları (Erekteion'da olduğu gibi burada da sütunların yerini Karyatid'ler almıştır). Helenistik çağa ait olmak üzere, Halikarnassos mauseleum, Bergama'daki büyük Zeus sunağını anmak gerekir.

İon başlıklarının yanında Anadolu'da sadece yaprak dizlerinden meydana gelen yuvarlak başlıklar veya yaprak dizili bir kaide üzerinde dikine duran iki iri kıvrım ve bunların arasını dolduran gösterişli bir palmetten ibaret başlıklar da kullanılmıştır ki bunlara en çok Aiolia bölgesinde rastlandığından «Aiol başlıkları» adı verilir.

● *Korinthos düzeni.* Özellikle, stilize kenger yaprağı biçiminde oymalı sütun başlığı ile belirlenen korinthos düzeni, ion tarzının daha süslü bir çeşidi sayılabilir. İcadı, heykeltıraş Kalimakhos'a mal edilen bu üslûp, ion tarzının özellikle sütun tabanındaki belli başlı düzenlerini aynen tekrarlar. Arkadia'daki Bassai tapınağı cellasında korinthos düzeninin en eski sütun örneği görülür (M.Ö. V. yy.). Ondan sonraki tarihlere ait örnekler: Delphoi ve Epidauros tholosları, Tegea Athena Alea tapınağı, Atina'daki Lysikrates anıtı (M.Ö. IV. yy.). Korinthos düzeninin kullanılışı helenistik çağda yaygınlaştı.

● *Roma ve bizans düzenleri. Klasik mimaride düzen.* Romalılar yunan düzenlerini benimsediler ve hepsini birden aynı binaya uyguladılar. Romalıların karma düzeninde kaide dor, sütun ve sütun başlığı ion ve Korinthos tarzındadır. Toscana düzeni ise dor üslûbunun taklididir; bunu, Yunanistan'ı fethetmeden önce Etruria'da kullandılar. Bütünüyle, bu düzenin kurallarına göre inşa edilmiş hiç bir anıt yoktur. Korinthos düzenine imparatorluğun her tarafında rastlanır (Roma, Baalbek, Palmyra v.b.). Bizans'ın benimsediği bu düzen, Batı Rönesans'ı devrinde, sonra da klasik çağda, karma düzenle birlikte yeni bir yükselişe ulaştı; bazı yeni-klasiklerde dor düzenine karşı açık bir tercih görülür; XIX. yy.da karma düzen hâkim oldu. (LM)

DÜZENBAZ bİş. sıf. (*düzen* ve *fars. -bâz,* oynayan'dan *düzen-bâz*). Hile yapan, kandıran: *İki şebeke değil, bir tek şebeke vardır, reisleri de Nihan ismini verdiğin düzenbaz kadındır* (R.H. Karay). [M]

DÜZENCE i. (*düzen*'den *düzen-ce*). *Yeni.* Disiplin. (M)

DÜZENCİ i. (*düzen*'den *düzen-ci*). Hile, düzen yapan kimse. (M)

DÜZENEK i. (*düzen*'den *düzen-ek*). *Yeni.* Düzenlenmiş, hazırlanmış şey. *Eşanl.* PLAN. (M)

DÜZENGEÇ i. (*düzen*'den *düzen-geç*). *Yeni.* *Eşanl.* REGÜLATÖR. (M)

DÜZENLEME i. (*düzenlemek*'ten *düzen-le-me*). Tanzim etme, sıraya koyma, düzgün hale getirme.

— Embriyoloji. *Bireyoluşsal düzenleme,* bazı canlılarda bireyoluşun çok erken devrelerinde bir blastomer veya blastomer grubunu kaybetme pahasına embriyonun kendi kendini tamamlama yeteneği. (Düzenleme yeteneği olan yumurtalar, mozaik yumurtaların aksine, maddelerinden az veya çok büyük bir parça kaybettikleri zaman normal ve tam bir oluşumlu bir embriyon meydana getirme yeteneğine sahiptir. [Denizkestaneleri, kuyruklukurbağalar.] Bu düzenlemenin de sınırları vardır ve yalnız yumurtanın ilk bölümleri sırasında meydana gelebilir.)

— İşletmec. *Düzenleme servisi,* atelye ve dairelerin iş hacmini belirtmek, gözden geçirmek ve siparişlerin yapımını denetlemekle görevli servis. Bk. ANSİKL.

— Mim. Bir yapının çeşitli parçalarını belli bir düzene göre yerleştirme. ‖ Bir cephenin süslemesinde belli bir düzeni, bir üslûbu uygulama: *Dor üslûbunda düzenleme.* ‖ Bir cephedeki sütunların yerleştirilme şekli, düzeni: *Tetrastil düzenleme.*

— Müz. Bazı ses, çalgı veya müzik toplulukları için yapılmış bir eseri başka ses, çalgı veya topluluklara çaldırmak amacıyle değiştirme: meselâ orkestra için bestelenmiş bir eseri piyanoya uygulamak. (Ortaçağdan itibaren çoksesli şarkıların lavta ve org için düzenlendiği görüldü. Vivaldi'nin konçertolarını, Bach klavsen için düzenledi; Liszt, Tausig v.b. Bach'ın org eserlerinden piyano düzenlemeleri yaptılar v.b.) ‖ Caz müziğinde, irticalî çalışın yerine nota işlemine dayanan bir yaratma yolu.

— Müzikhol. *Müzik düzenlemesi,* bir veya birçok müziği sahne veya müzikhol gösterilerinin gerektirdiği şekle uydurmak: *Halk türkülerinden veya folklor şarkılarından bir müzik düzenlemesi yapmak.*

— Res. Bir tablo içinde çeşitli elemanların uygun olarak dağıtılması.

— Termik. *Isıtma tesisatının otomatik düzenlenmesi,* otomatik tertibat yardımıyle ısıtma tesisatlarının çalışmasının ayarlanması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İşletmec. *Düzenleme servisi,* verilen önelleri tahmin etmek ve bu önellere uyulmasını sağlamak için çeşitli servislerin iş hacmini denetler; geri kalan servisleri hızlandırır; işin ilerlemesine engel olan her türlü bozukluğu ortaya çıkararak gidermeğe çalışır. Fabrikasyonun zincirleme olmadığı hallerde bu servise kesinlikle ihtiyaç vardır. Düzenleme servisi, fabrikasyonun duyu ve hareket merkezidir. Müşteriye makûl öneller vermeğe, üretimi azaltmağa veya arttırmağa imkân sağlar.

— Termik. *Düzenleme* çeşitli şekillerde yapılabilir: yani sıcaklık, nem v.b. gibi karakteristik özelliklerden her biri için önceden belirlenen, zamana göre değişme eğrisinin çizilmesiyle veya *klimatik,* yani iklime göre olabilir. Ayrıca *merkezî* veya *bölgesel* olduğu gibi, *sıcaklık üretimi*'ne veya *dağıtımı*'na göre de olabilir. Bundan başka düzenleme *sonradan* veya *önceden* yapılabilir. Birinci halde alıcı cihaz ortamın şartlarına uyar ve aracın çalışmasında daima bir gecikme olur. Sonradan düzenlemede, bunun tersine, parametre değişmesine sebep olan olayın kendisi araca etki yapar. (LM)

DÜZENLEMEK geçl. f. (*düzen*'den *düzen-le-mek*). Düzenli, muntazam hale koymak: *Odayı düzenlemek. Esk.* Tanzim etmek. Tertip etmek.

— İşletmec. Belli kurallara göre düzene koymak. (Bir işin bir atelye veya bir dairede ele alınacağı zamanı belirtmek).

◆ **Düzenlenmek** edilg. f. Düzenlemek eylemine konu olmak: *Onun kendi şahsıyla olan münasebetlerinin yeni baştan ve yeni bir statükoya göre düzenlenmesi ihtiyacını duydu* (A.H. Tanpınar).

◆ **Düzenleyiş** i. Düzenleme eylemi, düzenlenmiş olanın durumu, tarzı. (LM)

DÜZENLEŞME i. (*düzenlemek*'ten *düzen-le-ş-me*). Mant. Özdeş bir cinsin iki türü arasındaki bağıntı. (M)

DÜZENLEŞMEK geçz. f. (*düzenlemek*'ten *düzen-le-ş-mek*). [Birkaç şey arasındaki düzen için] Kurulmak.

◆ **Düzenleşik** sıf. Düzenleri eş, birbirine uygun.

◆ **Düzenleştirmek** geçl. f. Birkaç şey arasında düzen sağlamak. (M)

DÜZENLEYİCİ i. (*düzenlemek*'ten *düzen-le-y-ici*). Tanzim edici, yola, sıraya koyucu.

— Fizyol. *Düzenleyici mekanizma,* organik bir sistemin çalışması belirli bazı sınırlar içinde tutulmasını veya biyolojik değişmezlerin sabit kalmasını temin eden oluşumların tümü. Bk. AYARLANMA.

— Hidrol. *Düzenleyici göl,* bir nehrin akış yolu üzerinde bulunan ve büyük miktarlardaki su kütlelerini tutarak akarsuyun kabarmasını engelleyen, böylece debiyi düzenleyen göl. (Çok sayıda yeraltı su kaynaklarıyle beslenen geçirgen bir bölge de düzenleyici rolü oynayabilir.)

— İnş. *Basınç düzenleyici,* su dağıtım kanallarında basıncı azaltmağa yarayan cihaz. (Bu cihazın, genel olarak, suyun geliş yolu üzerinde bulunan supaplara kumanda eden ve bir yayla veya karşı ağırlıkla dengelenen bir pistonu veya bir diyaframı vardır.)

— Mim. *Düzenleyici çizim,* planların ve bina cephelerinin orantılı olması için, bazı mimarların uyguladığı geometrik çizim.

— Müz. Bir müzik parçasını çalgı topluluğuna uyarlıyan kişi.

— Şehirc. *Düzenleyici çizim,* bir şehrin gelişmesini ve bölgelerin ayrılmasını önceden belirlemeğe yarayan şema halinde plan.

— Teknol. *Düzenleyici vana,* bir regülatörle idare edilen pnömatik veya elektrikli bir servo motor aracılığıyle otomatik olarak çalışan vana. (*Eşanl.* KONTROL VANASI, OTOMATİK VANA.) [L]

DÜZENLİ sıf. (*düzen*'den *düzen-li*). Düzeltilmiş, tertipli, yerli yerinde, karışık olmayan: *Beyrut okulu da gerçekten temiz, düzenli ve eski Fransız müessesesine üstündü* (F.R. Atay). *Mahallemizin fakir, fakat daha iyisini aramayan sâkin, düzenli bir hayatı vardı* (Ş.S. Aydemir). *Esk.* Tertipli.

— Metalürji. *Düzenli alaşım,* bileşimindeki atomların belli bir düzene göre dağıldığı bir billûr yapısı gösteren alaşım.

— Müz. Kulağa hoş gelen sesler. ‖ Bölümleri oranlı bir bütün meydana getiren müzik parçası. (ML)

DÜZENLİK i. (*düzen*'den *düzen-lik*). Düzenli olma. ‖ [Yalnız *dirlik düzenlik* deyiminde] Rahat yaşama. (M)

DÜZENLİLİK i. (*düzen*'den *düzen-li-lik*). Tabiat kanunlarına, kurallarına uygun olan herhangi bir şeyin niteliği: *Yükselme ve alçalmanın düzenliliği.* ‖ Eşit aralıklarla yeniden görünen, tekrarlanan bir olayın özelliği: *Nabzın düzenliliği.* ‖ Kanunlara ve kurallara uygunluk: *Bir seçimin düzenliliği.* (M)

DÜZENSİZ sıf. (*düzen*'den *düzen-siz*). Düzeni olmayan, karışık: *Hayatının başlangıcı düzensiz, gayesiz, rahatsızdı* (N. Araz).

— Tıp. *Düzensiz nabız,* vurumu ve şiddeti biteviye olmayan nabız. (ML)

DÜZENSİZLİK i. (*düzen*'den *düzen-siz-lik*). Düzen yokluğu, düşüncelerde, bir planda düzensizlik.

— Astron. Bir gökcisminin hareketinde gözlemlenen eşitsizlik. Bk. ANSİKL.

— Biyol. Bir organizmanın değişik fonksiyonlarında işbirliği ve uyum yokluğu.

— ANSİKL. Astron. Gök mekaniğinin incelediği Güneş sistemindeki gökcisimlerinin hareketleri, zamanla orantılı bir veya birçok devirli terimi kapsayan karmaşık denklemlerle anlatılır. Bu terimlerin her biri, incelenen gökcisminin hareketindeki bir *düzensizliği* tanımlar. *Düzensizlik* terimi özellikle, devirli terimi, belli bir fizik tanımı olan bir harekete tekabül ettiği zaman kullanılır. Meselâ Ay'ın hareketi ele alındığı zaman, ıraklık açısındaki düzensizlikten, aylık düzensizlikten v.d.nden söz edilir. (LM)

DÜZENTEKER bİş. i. Mekan. Bk. VOLAN.

DÜZEY i. (*düz*'den *düz-ey*). Bir çizginin, bir yüzeyin yatay düzleme göre yükseklik veya alçaklık derecesi. *Su düzeyi.* ‖ Değişmeleri bakımından derece: *Kültür düzeyi. Eşanl.* SEVİYE.

— Akust. *Akustik basınç düzeyi,* bir akustik basıncın, ölçü olarak seçilmiş bir akustik basınca oranının ondalık logaritmasının 20 ile çarpımı (desibel cinsinden). ‖ *Akustik hız düzeyi,* bir akustik hızını ölçü olarak seçilmiş bir akustik hıza oranının ondalık logaritmasının 20 ile çarpımı (desibel cinsinden). ‖ *Akustik şiddet düzeyi,* bir akustik şiddetin, bir karşılaştırma şiddetine oranının ondalık logaritmasının on katı (desibel cinsinden). ‖ *İşitme düzeyi,* belli bir dinleyici ve belli bir frekans sinyali için,

etkin akustik basıncın, işitme basamağı üstünde kalan düzeyi.

— Denizc. *Su hattı düzey kesiti,* bir geminin su hattı hizasındaki enlemesine kesiti.

— Elektr. ve Magnetik. *Düzey yüzeyi,* eşpotansiyelli yüzey. (Bk. POTANSİYEL.) || *İletim düzeyi,* elektromagnetik alanın şiddeti veya radyo yayınında güç değeri.

— Geod. *Düzey yüzeyi* veya *yerçekiminin eşpotansiyel yüzeyi,* denge durumundaki bir sıvının yalnız yerçekiminin etkisi altında kalarak kapladığı yüzey. Bk. ANSİKL.

— Hidrografya. *Hidrostatik düzey,* su örtüsünün üst su yüzeyi. (Bu düzey su örtüsünün beslenmesi veya örtüyü meydana getiren kaynakların etkisiyle değişir.)

— İkt. *Yaşama düzeyi.* Bk. ANSİKL.

— Jeol. *Jeoloji düzeyi,* başlıca özelliği başka tabakalarda bulunmayan bir veya birçok fosili kapsamak olan tabaka. (Tabaka bilimi düzeyleri dizisinin en küçük unsurudur.) || *Kılavuz düzey,* çok uzaklardan tanınabilen ve bir bölgenin jeoloji yönünden incelenmesinde veya maden yataklarının işletilmesinde kılavuzluk edebilen katman. || *Yüksek düzey, orta düzey, aşağı düzey,* Dördüncü zamanda vâdiler derinleştiği sırada, vâdi yamaçlarında ve inen yükseltilerde tabakalanan alüvyon çökeltileri dizisi.

— Jeomorfol. *Nehir güçlerinin genel temel düzeyi,* denizlerin genel temel düzeyi tarafından bir yamacınki ise talveg veya eteğinde yer alan alüvyon ovası kenarı tarafından oluşturulur. (Bir akarsu yatağının gelişmesinde göl ve kayalık eşik, önemli temel düzeyler meydana getirir. Bu düzeyler, *yerel temel düzeyler* terimiyle belirtilir. Temel düzey kavramını fransız subilimcisi B. Dausse [1872] ortaya atmıştır.)

— Leng. Üretici gramerde, cümleyi kesikli öğeler dizisi olarak gösteren zincirleme sistemi. (Meselâ fonetik, fonem, sentagma, dönüşüm düzeyleri.) [Bk. ANSİKL.] || *Dil düzeyleri,* aynı konuşma veya yazı dilinin değişik toplum düzeylerine göre farklı durumları.

— Petr. *Hidrostatik düzey,* bir petrol kuyusunda, ham petrol veya suyun kendi öz basıncının etkisiyle çıktığı yükseklik.

— Psikol. *Zekâ* veya *düşünce düzeyi,* testler metodu ile belirlenen ve ölçülen zihnî gelişme derecesi.

— ANSİKL. Geod. Okyanusların durgun yüzeyi, atmosferin eşbasınçlı yüzeyleri (rüzgâr ve ısı değişikliği olmadığı zaman) birer *düzey yüzeyi* (nivo sathı) olarak kabul edilir. Bu yüzeylerin yükseltisi aynı değildir; çünkü, belli bir kütleyi bir yüzeyden ötekine geçirmek için harcanan kuvvet veya yapılan iş aynı değerdedir. g_1 ve g_2 yerçekimi ivmesinin 1 ve 2 noktalarındaki değerleri h_1 ve h_2 de bu noktalarda iki yüzeyi ayıran düşey uzaklıklar olmak üzere $g_1h_1 = g_2h_2$ şartına bağlı olarak, düzey yüzeyi yanındaki yüzeyden hesaplanabilir. Bir düzey yüzeyinin dinamik yüksekliği (rakımı) veya geopotansiyel kotu sabittir.

— İkt. *Yaşama düzeyi* kavramı. Fertlerin, ailelerin veya halkların yaşama ve geçim şartlarını ifade etmek için, uzun bir süre, «hayat biçimi (tarzı)» sözü kullanıldı. Coğrafyacılar, bu deyimle, insanoğlunun geçimini sağlaması için giriştiği faaliyet çeşidini kastediyorlardı. Bundan ötürü, coğrafyacılar, tarihçiler ve etnologlar, «ilkel hayat biçimleri» (avcılık ve toplama) ile toprağın niteliği, iklim ve bitki örtüsü dolayısıyle farklılaşma gösteren «geleneksel hayat biçimleri»ni birbirinden ayırt ettiler. Hayat biçimleri terimi, daha geniş anlamda, insanoğlunun gerçekleştirebildiği bütün yaşama ve geçim tarzlarını dile getirdiği gibi, bu kavramda meslek faaliyetinin niteliği, çalışma süresi, ulaşım, eğlence, dinlenme, konut, sağlık ve iklim gibi birbirinden farklı unsurlar da yer alır. Hayat biçimlerini incelemek için aile bütçelerini belirtecek anketler yapmak gerekir. Bu incelemeler, hayat biçimlerinin tek bir göstergeyle açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Aralarındaki farklar ve çeşitlilikler, hayat biçimlerinin, bir nesnel kıstasa dayanılarak sınıflandırılmasını çoğunlukla imkânsız kılar. Bu biçimler arasında ortak bir ölçü yoktur. Kökü bakımından niceliksel olduğu için, «hayat biçimi» kavramı, fertlerin, ailelerin veya halkların yaşama ve geçim şartlarını tek başına ifade edemediği gibi, bu şartlar arasında karşılaştırma yapılmasını da sağlayamaz. Bundan ötürü, bu kavrama, sayılar halinde ifade edilebilen ve hem çağlar hem de ülkeler arasında karşılaştırılmalar yapılmasını sağlayan niceliksel bir kavramı eklemek gereklidir. İşte «yaşama düzeyi» kavramı bu ihtiyacı karşılar. Bu kavram; ferdin, ailenin veya halkın, yani bu iktisadî ve sosyal birimlerden her birinin yaptığı toplam tüketimi, para olarak hesaplanan mal ve hizmet tüketimi gücünü ve ayrıca bir ferdin, bir ailenin veya bütün olarak ele alınan bir halkın gerçek yaşama şartlarının belirlenmesini ifade eder. Yaşama düzeyi kavramı bu şekilde tanımlanınca, hayat biçimi deyimi; fertlerin, ailelerin ve halkın tüketimlerini düzenleme tarzını dile getiren dar bir anlam kazanır.

Yaşama düzeyinde çeşitli unsurlar yer almaktadır. Bundan ötürü sadece ücret veya toplam gelir üzerinde durulmaz. Ücretin bilimsel açıdan daha sağlam bir ifadesi olan satın alma gücü bile yaşama düzeyinin unsurlarından ancak biridir. Çünkü herhangi bir toplumda, her şeyin mutlaka satın alınması zorunlu değildir. Gerçekten de, ücret dışında sağlanan yardımların sayısı hergün biraz daha artmaktadır. Bunlar arasında, sosyal güvenlik tedbirlerini, sağlık ve eğitim hizmetlerini, çocuk ve konut yardımlarını saymak gerekir. İnsanın, maddî değerler kadar manevî değerlere de ihtiyacı olduğuna göre, sanat ve kültür alanında sağlanan imkân ve yardımları da yaşama düzeyinin bir unsuru olarak görebiliriz. Ayrıca, emekçinin ücretini, daha az çaba harcayarak kazanmasını, zaman ve emek bakımından tasarruf edebilmesini sağlayan unsurları da gözönünde tutmak doğru olur. Bunlar iş süresinin kurallara bağlanması, insan hayatında faal dönemin süresi (eğitim süresinin uzatılması, emeklilik yaşı), konut şartları, ulaşım kolaylığı gibi unsurlardır. Bundan ötürü, Birleşmiş Milletler teşkilâtı uzmanları, kamu sağlığı (ölüm oranı, doğanların hayatta kalabilme şansı, hastahanelerde 1000 kişiye düşen yatak sayısı, 1000 kişiye düşen doktor sayısı v.b.), beslenme (adam başına düşen yiyecek miktarı), konut, istihdam şartları, eğitim, eğlence ve dinlenme gibi alanlarda sağlanmış kolaylıkları, yaşama düzeyinin «göstergeleri» olarak kabul etmişlerdir. Demek ki, yaşama düzeyinin karmaşıklığı, bu düzeyin belirlenmesinde etkili olan unsurların artmasından doğmaktadır. Fert, yaşama düzeyini seçmeye değilse bile daha iyi hale getirmeye yöneldikçe, bu unsurların da sayısı artar.

● *Yaşama düzeyinin değerlendirilmesi.* Karmaşıklığı dolayısıyle, yaşama düzeyinin ölçülmesi de hayli güçtür. Çeşitli yaşama düzeylerinin karşılaştırılması ise daha da ince bir iştir. Genel olarak, fert, aile veya milletin yaşama düzeyi, gelirler gözönünde tutularak istatistikler yardımıyle ölçülür:

I. Bir ferdin elde edebildiği mal ve hizmetlerin fiyatı gözönünde tutulduğu takdirde, yaşama düzeyini gelire göre ölçmek mümkündür. Başka bir deyişle, faal ücretli çoğunluğunun yaşama düzeyi, bugünkü harcamalarına dayandığı halde, çoğu yaşlının yaşama düzeyi, geçmişteki harcamalarına bağlıdır;

II. Aile açısından yaşama düzeyini, gelirlerden hareket ederek değerlendirmek daha da karmaşık bir iştir. Çünkü aile gelirini belirlemek söz konusu olduğunda, bu gelire, ailenin çocuk sayısına bağlı olarak yapılan yardımları da (özellikle, konut, eğitim, ulaşım ve vergi konularında) katmak gerekir. Bu dolaylı gelirleri gözönünde tutmak ve para bakımından yaklaşık değerini ortaya koyduktan sonra elde edilen miktarı, aile şefinin ücretine eklemek zorunludur. Ama, duruma göre değişen bu katkıların gelire eklenmesine rağmen, aile yaşama düzeyi, keyfî olarak değerlendirilmiş bir veri olarak kalacaktır. Çünkü, unsurların birçoğu, yaşama düzeyini yükseltmek veya alçaltmak konusunda ters yönlü etki gösterir. Çocuk sayısı arttığı zaman, bazı harcamalar (konut, giyim) azalabilir, bir asgarîden geçer ve daha sonra yeniden oransız bir şekilde artabilir;

III. Belli bir ülkede yaşayan nüfusun yaşama düzeyini millet ölçüsünde belirleyebilmek için üç usul kullanılır. Birinci usul, çeşitli ülkelerde, adam başına düşen besin miktarının kalori hesabıyle ifade edilerek karşılaştırılmasıdır. Bu karşılaştırma, daha değerli oldukları bilinen hayvanî besin kalorisi açısından yapılan bir karşılaştırmanın eklenmesiyle tamamlanır. Ne var ki, kalori, pratik bir ölçü birimi olduğu için, milletlerarası yaşama düzeyi karşılaştırılmalarında, kalori ile ifade edilen besin miktarlarını karşılaştırmakla yetinilmektedir. Ama besin maddeleri, bir ferdin veya bir ülkenin yaşama düzeyini tek başına ifade edebilecek bir unsur olmadığı için bir ölçü birimi olarak ele alınması doğru değildir. Nitekim, Arjantin'de ortalama besin tüketim imkânının 3 100 kalori olduğuna bakılarak, bu ülkede en yüksek yaşama düzeylerinden birinin bulunduğu sonucuna varılabilir. Oysa bu rakam, Arjantin'in hayvan yetiştirici bir ülke oluşundan başka bir gerçeği dile getirmez. Bu ülkedeki ortalama yaşama düzeyi, fert başına millî gelirin açıkça gösterdiği gibi, bir hayli düşüktür. Nitekim, resmî kurdan hesaplandığı zaman, bu gelirin, Fransa'ya oranla iki misli düşük olduğu görülür.

İkinci usul, resmî kambiyo hadlerine veya daha sağlam bir şekilde, çeşitli ülkelerdeki fiyat düzeyine dayanan tek bir paraya göre fert başına düşen millî gelirin hesaplanmasıdır. Bu usul iki bakımdan mahzurludur. Bir kere resmî kambiyo haddi, paranın gerçek satın alma gücünden çoğunlukla farklıdır. Bu satın alma gücü, millî parayı kullanmak isteyen kimsenin yaptığı tüketimlerin yapısına göre değişir. Başka bir deyişle, belli bir ülkedeki belirli gelir, sadece mahallî bir yaşama şekli gözönünde tutulup, bir başka ülkedeki hâkim yaşama şekli hesaba katılmadığı takdirde, daha yüksek bir yaşama düzeyi verecektir. Öte yandan fert başına ortalama millî gelir, bir ülkede veya ülkeler arasında ferdî yaşama düzeyleri hakkında kesin bilgi veremez. Çünkü, ortalama millî yaşama düzeyi çevresinde, ferdî yaşama düzeyleri, büyük farklılıklar gösterir. Yaşama düzeyini belirlemek için gelire başvurulduğu zaman, bazı ülkelerde, fert başına ortalama gelirin hiç bir şey ifade etmiyeceğini unutmamak gerekir. Fert başına ortalama gelir Amerika Birleşik devletleri ve Kanada dışındaki bütün Amerika ülkelerinden daha yüksek olan ve resmî kambiyo kurlarına göre Fransa'daki gelirin yüzde 60'ını aşan Venezüela'nın durumu bunun bir örneğidir. Bu durum, ortalama bir venezüelalının hayli yüksek bir yaşama düzeyinde bulunduğu kanısına yol açabilir. Oysa, ortalama venezüelalının payına düşen, tüm gelirin nüfusa olan oranına göre çok düşüktür. Venezüela'nın gelir kaynaklarının önemli kısmı, petrol yataklarından elde edilir. Bu yataklar ise birkaç büyük işletmenin elindedir. Bundan ötürü, ortalama venezüelalının eline geçen miktar çok düşüktür. Nitekim, beslenme imkânı açısından değerlendirildiği zaman, ortalama venezüelalının yaşama düzeyinin düşük olduğu açıkça ortaya çıkar. Ortalama venezüelalı, adam başına günde 2 100 kalori alabilmektedir.

Bu, dünyanın en düşük düzeylerinden biridir ve özellikle Güney Amerika ülkelerinden çoğunun düzeyinden daha aşağıdır.

Üçüncü usul, tüketim malları gözönünde tutularak değil, sahip olunan mallar, çeşitli ülkelerin donatımları ve genel olarak parayle değerlendirilemeyen ve bir toplumun yaşama düzeyini belirleyen mallar (sağlık ve eğitim hizmetleri, konfor) gözönünde tutularak yapılan değerlendirmedir. Burada önemli olan nokta, halkın kültür ve sağlık düzeyini, konfor derecesini belirlemeyi sağlayacak kıstasların bulunmasıdır. Bu usul de keyfîlikten kurtulamaz. Nitekim, bütünü temsil ettiği malların seçiminde de keyfîlik kendini gösterir.

● *Yaşama düzeylerinin karşılaştırılması.* Çeşitli ülkelerin yaşama düzeylerini ölçmek için hangi kıstaslar kullanılırsa kullanılsın, karşılaştırmalar sonunda inkâr edilmesi imkânsız büyük farklar ortaya çıkar. Bu farklar, zengin ülkelerle yoksul ülkeler (bunlara, «az gelişmiş» denir) arasında bir uçurumun bulunduğunu gösterir. Zengin ülkeler, yani yeryüzündeki nüfusun dörtte biri, dünya gelirinin yüzde 70'ini elinde tutar. Toplam olarak, A.B.D.'nin millî geliri 300, öbür zengin ülkelerinki 150, yoksul ülkelerinki ise 100

milyar dolardır. Fert başına yıllık gelir A.D.B.'de 1 700, Avrupa'da 570, Rusya'da 450, Güney Amerika'da 200, Yakındoğu'da 150, Afrika'da 100, Asya'da 75 dolardır. Fert başına yıllık geliri 200 doların altına düşen ülkelerin «az gelişmiş» olduğu kabul edilir. Kaynaklar arasındaki fark ise çok daha büyüktür (kimi zaman 1'e 40). Meselâ, kömür açısından değerlendirilmiş fert başına enerji tüketimi, Avrupa'da 3, A.B.D. de 7 ton olduğu halde; Güney Amerika'da 200, Afrika'da ise 140 kilodur. Öte yandan, insanların dörtte üçü (yoksul ülkelerin halkına zengin ülkelerin bazı belirli sosyal grupları eklenecek olursa), yeterince besin alamamaktadır. Bu dörtte üçün yüzde 25'ine, gerekli miktarı değil, günlük kalorinin asgarîsi düşer. Yüzde ellisi ise, bu asgarî kaloriden de mahrumdur. İnsan metabolizması, günde en az 2 700 kalorinin alınmasını gerekli kılar. Afrika'da 2 000, Hindistan ve Çin'de 1 650 kalori alınmaktadır. Danimarka ve A.B.D.'de ise miktar iki mislidir. Yoksul ülkelerde, vitamin, madenî tuzlar ve hayvanî protein (yumurta, süt, et) bakımından, beslenmede eksiklik görülür; oysa bu maddelerden, günde 35 gram almak gereklidir, Güney Amerikalılara bu maddelerden ancak 15, Afrikalılara 7, Hintlilere 3 gram düşer. Hintlilerin şeker tüketimi, Fransızlardan üç, Kuzey Amerikalılardan dört kere azdır. Açlık ve tropik iklimin etkileri, verem, tifüs, trahom, sıtma gibi hastalıkların yaygınlaşmasına yol açar. Hindistan'da, 2 milyon kör ve 80 milyon sıtmalı vardır. Oysa bütün dünyadaki körlerin sayısı 3 milyon, sıtmalılarınki ise 300 milyondur. Mısırlıların yüzde 60'ında bağırsak kurdu ve şerit vardır. Java veya Vietnam'da 60 000 kişiye, zenci Afrika'da ise 30 000 kişiye 1 doktor düşmesine karşılık, Almanya'da 600 kişiye 1 doktor düşer. Fransa'da 65 kişiye bir hastahane yatağı düştüğü halde, Hindistan'da 3 000 kişiye 1 hastahane yatağı düşmektedir. Nitekim, yoksul ülkelerde doğan bir çocuğun yaşama şansı Batı Avrupa'dakinden iki kere daha zayıftır (65'e karşı 32). Orta Amerika'da doğan 1 000 çocuktan 150'si, Şili ve Cezayirde 180'i, Hindistan'da 200'ü bir yaşına basmadan ölür. Zengin ülkelerle yoksul ülkeler arasındaki bu fark, gittikçe artmaktadır. Sağlık alanındaki ilerlemeler, yoksul ülkelerde ölüm oranını azaltmakta fakat doğum oranı, yüksekliğini muhafaza etmektedir. Bu durumdan ötürü, kaynakların gelişmesi, nüfus artışıyle atbaşı gidemez. Yoksul ülkelerde bu artış genellikle yüzde 2 ilâ 3 arasındadır (Fransa'da ise yüzde 0,57). 1940 ile 1955 arasında, besin kaynakları, Güney Amerika'da yüzde 6, Asya'da yüzde 10 azaldığı halde Batıda yüzde 10 ile 13 arasında artmıştır. İkinci Dünya savaşından önce, insanların yüzde 38'inin yarı aç yaşadığı hesaplanmıştı; 1958'de bu oran yüzde 60'a yükseldi. Aynı farklar sanayi alanında da gözlenebilir. A.B.D., on beş yıl (1938-1953) içinde, sanayi potansiyelini yüzde 150, Avrupa yüzde 35, öbür ülkeler, yani yeryüzündeki insanların üçte ikisi ise ancak yüzde 10 oranında arttırdı. 1952 Yılında, Hindistan ile A.B.D. arasındaki sınaî kalkınma oranı 1'e 15 idi; bu oran, bugün 1'e 35'tir. Olağanüstü fedekârlıklara katlanan S.S.C.B. ve çok özel şartlar (göçmen akını ve dış sermayenin büyük katkısı) içinde gelişen İsrail'in dışında, XX.yy.ın başından sonra, hiç bir ülke, gelişmiş ülkeler arasına giremedi. Zengin ve yoksul ülkeler arasındaki bu eşitsizlik, coğrafî, tarihî, teknik ve iktisadî sebeplerle açıklanabilir. En çok sözü edilenler, coğrafî sebeplerdir. Bunlar arasında, toprağın verimlilik derecesini, rasyonel bir şekilde işletilmiş olup olmamasını, petrol yatakları ve maden filizleri bakımından toprak altının zenginlik derecesini, sıcak veya tropik iklimin zararlı etkisini saymak gerekir. Tarih bakımından ise, sanayi devriminin ortaya çıkışı, coğrafî farkları daha da keskinleştirdi; teknik ilerleme, yeryüzünün bazı bölgelerini geliştirdi ve bazı bölgelerinin geri kalmasına yol açtı. Sanayi devriminin, önce, Batı Avrupa'ya büyük ölçüde yararı oldu. Bu devrim, daha sonra, dünyanın geri kalan kısmını üç gruba böldü. Eskiden hemen hiç kimsenin yaşamadığı bölgeler, XIX.yy.da çoğunlukla Anglosaksonların yerleştiği (Kuzey Amerika, Okyanusya) alanlar haline geldi. Bu bölgeler, zamanla, gelişmiş ülkeler arasına girdiler; hatta kalkınmalarını sağlayan göçmenlerin eski anayurtları olan Avrupa ülkelerini bile geride bıraktılar. Sanayi devriminden önce seyrek nüfuslu olan bazı bölgeler ise, latin ırkının ağır bastığı yerler (Güney Amerika) haline geldi; buralar daha yavaş gelişti ve sonunda Güney Avrupa ülkeleri gibi gelişmişlikle az gelişmişliğin arasında yer aldı. Bunları az gelişmiş diye nitelemek mümkündür. Çünkü bu ülkelerde, gelir dağılımı genellikle büyük eşitsizlikler gösterir; yoksulluk ve aşırı zenginlik biraradadır. Sanayi devriminin yarattığı üçüncü grupta ise, az sayıda avrupalının yerleştiği Afrika ve Asya ülkelerinin çoğu yer alır. Sanayi devrimi, bu ülkelerin ortalama yaşama düzeyinde, uzun süre, önemli bir değişikliğe yol açmadı. Asıl «az gelişmiş» ülkeler grubunu bunlar meydana getirir. Sanayi devriminden sonra, bu ülkelerde tabiî kaynaklar daha rasyonel bir şekilde işletildi, bazı modern teknikler uygulandı. Böylece, teknik ve iktisat bakımından düzeyi yüksek, ama Avrupa veya A.B.D. sanayiine bağlı veya pek az kısmı yerli kesimlere dayanan kapalı alanlar gelişti. Bu ülkelerdeki zenginliklerin bir kısmı, gelişmiş ülkelerin yaşama düzeyini yükseltmeye yaradı. Diğer bir kısmı ise sağlık şartlarının düzeltilmesinden ileri gelen nüfus artışına gitti. Ruhî ve sosyal engeller (öğretim aksaklıkları, çiftçilerin borçlanması v.b.), halka az çok sert bir tarzda teklif edilen veya zorla kabul ettirilen yeniliklere karşı tepki yarattı. Avrupa ülkelerine özenme, gerçi bu ülkelerde hayat biçimini değiştirdi (cam eşya, pamuklu kumaş, ateşli silâh, ilkel veya gelişmiş ev araçlarının kullanılması) ama, bir Afrika zencisi veya bir Hintlinin XX. yy.daki ortalama yaşama düzeyinin bundan iki üç yüzyıl öncesine oranla, hemen hiç bir yükselme göstermemiş olduğunu ileri sürmek yanlış olmaz. Fakat son yıllarda, az gelişmiş ülkelerin yaşama düzeyini yükseltmek için, hem bu ülkelerin, hem de daha zengin ülkelerin büyük çaba (Birleşmiş milletlerin teknik yardımları, A.B.D.'nin ve Fransa'nın iktisadî yardımları v.b.) unutmamak gerekir.

— Leng. *Düzey* kavramı, çift eklemleme gibi kavramların yerine ortaya atılmış yansız, soyut bir kavramdır. Dilbilimciler genellikle cümlenin kesikli bir öğeler dizisi olarak gösterilmesini kabul ederler. Ama, cümle, tek bir düzeyin terimleri içinde gösterilirse (meselâ, fonetik bir transkripsiyonda fonetik öğelerinin birbirini izlemesiyle) bir cümlenin yorumlanması için gerekli yapı bilgilerinin büyük bir kısmı elde edilemez. Bu yüzden cümle, farklı birçok düzeyin terimleriyle gösterilebilir. Her düzey, sınırlı bir öğeler bütünü ve bu öğeler arasındaki ilişkileri belirleyen sınırlı kurallar bütünüyle nitelenir. Düzeyler arasındaki ilişki düzey kuralları bütünüyle belirlenir; düzey kuralları, alt düzeydeki öğelerin üst düzeydeki öğeleri nasıl belirlediğini açıklar. (→ Bibliyo.) [LM]

DÜZGİDİŞ bış. i. Geod. Yeryüzünde iki noktayı birbirine bağlayan en kısa çizgi.

— ANSİKL. Harita hazırlanmasında temel olan meridyen ve paralel çizgilerinden meridyen *düzgidiş*, paraleller ise *eğrigidiş*'tir. Yeryüzünün iki noktası arasındaki düzgidişin yolu bu noktaları birbirine bağlayan büyük daire yayıdır. Haritada birbirinden uzak noktalar için düzgidiş ve doğru çizgi arasında büyük farklar ortaya çıkabilir. Meselâ Paris-New York düzgidişi İrlanda'nın güneyinden, Newfoundland'ın kuzeyinden, Paris-Tokyo düzgidişi Nova Lemlya'nın güney ucundan, Paris-Saygon düzgidişi Leningrad üzerinden, Paris-Tahiti düzgidişi Grönland'ın güneyinden ve Hudson körfezinden geçer. Gemi ve uçak seferlerinde genellikle daha iktisadî olan düzgidiş yolu takip edilir. (L)

DÜZGÜ i. (*düzmek*'ten *düz-gü*). Fels. *Yeni.* Kural olabilen önerme. *Eşanl.* NORM. (M)

DÜZGÜLÜ sıf. (*düzgü*'den *düzgü-lü*). Fels. *Yeni.* Düzgü'ye uygun. *Eşanl.* NORMAL. (M)

DÜZGÜN sıf. (*düzmek*'ten *düz-gün*). Pürüzü, girintisi çıkıntısı olmayan: *Düzgün bir cetvel.* || Kusursuz, iyi düzenlenmiş: *Buranın düzgün, kara sokaklarından oranın beyaz, mavi kaldırımlı iğri yolları, daha nuranî, daha neşelidir* (A.H. Müftüoğlu). *Düzgün cilt. Düzgün oda.* || Zf. Muntazam ve kurala uygun olarak: *Yabancı olmasına rağmen Türkçe'yi çok düzgün konuşuyordu.*

— Astron. ve Kronoloji. *Düzgün ay sayısı* veya *düzgün ay*, ayın günlerini gösteren sayılardan, her ayın ilk gününe Ay evresinin hangi gününün rastladığını bulmak için o yılın epaktına eklenen her biri: *on iki düzgün ay şunlardır*: 9, 10, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 16, 18, 18. || *Düzgün güneş sayısı* veya *düzgün güneş*, ayın günlerini gösteren sayılardan, her ayın ilk gününe haftanın hangi gününün düşeceğini bulmak için o yılın epaktına eklenen her biri: *on iki düzgün güneş şunlardır*: 2, 5, 5, 1, 3, 6, 1, 4, 7, 2, 5, 7.

— Bot. Bir eksene göre bakışımlı duran çiçeklere denir.

— Fizyol. *Düzgün* (veya *muntazam*) *nabız*, eşit aralıklarla vuran ve vuruşların hepsi aynı şiddette olan nabız.

— Gram. *Düzgün şekiller*, temel sayılan tiplere uygun düşen şekiller.

— Mat. *Düzgün çokgen*, bütün kenarları ve açıları eşit olan çokgen*. || *Düzgün çokyüzlü*, bütün yüzleri ve iki düzlemli açıları eşit olan çok*yüzlü. || *Düzgün eleman*, bir bileşim kuralı ile donatılmış cümlede,

$$ax = ay \text{ ve } xa = ya$$

eşitliklerinden her biri $x = y$ eşitliği gerektirecek şekilde seçilmiş a elemanı. (Bk. ANSİKL.) || *Bir bileşim kuralı için düzgün eşdeğerlik*, bu bileşim kuralının kararlı* olmasını sağlayan eşdeğerlik. || *Bir noktada düzgün fonksiyon*, z karmaşık değişkeninin bu nokta yakınlarında Taylor serisine göre açılabilen $f(z)$ fonksiyonu. || *Soldan* (*sağdan*) *düzgün eleman*, bileşim kuralı ile donatılmış bir cümlede,

$$a.x = a.y \; (x.a = y.a)$$

eşitliği, $x = y$ eşitliğini gerektirecek şekilde seçilmiş a elemanı.

— Mekan. *Düzgün hareket*, sabit hızlı hareket. (*Eşanl.* BİRBİÇİMLİ.)

— Mim. Bakışımlı (simetrik) olarak düzenlenmiş: *Düzgün bir cephe.*

— Teknol. *Düzgün elyaflı kereste*, kesiti dikdörtgenler prizması şeklinde olan işlenmemiş kereste. (*Karışık elyaflı kereste*'ye karşıt olarak kullanılır.)

— Topogr. Noktalarının belirtilmesindeki hata, grafik hatasından daha küçük olan haritalara denir.

— ANSİKL. Mat. Bir grupta bütün elemanlar *düzgün*'dür. Bir halkada (toplama ve çarpma işaretleri), $a + x = a + y$ eşitliği $x = y$ eşitliğini gerektirir (bütün elemanlar toplama için düzgündür). Çarpma için, $a = 0$ ve varsa sıfırın öz bölenleri hariç $ax = ay$ eşitliğinin basitleştirilmesi geçerlidir. Bugünün cebirinde bağıl tam sayıların Z halkasında ve gerçel sayıların R cismi üstünde yapılan kısaltmalara rastlanır. (LM)

DÜZGÜN i. (*düzmek*'ten *düz-gün*). Cildi gergin tutması için yüze sürülen beyaz veya renkli sıvı: *Kalın düzgün tabakaları altında saklanamayacak kadar çöküyordu* (Sabahattin Ali).

— ANSİKL. Eski türk kadınları, yüzlerindeki kırışıklıkları gidermek, çilleri ve sivilceleri tedavi etmek için *düzgün* adı verilen özel bir sıvı kullanırlardı. Düzgün, zeytinyağı veya badem yağı gibi bitkisel yağlardan yapılır ve içine civa amido-klorür, beyaz çökelek, çinko oksit ve bizmut tuzları karıştırılırdı. Bu karışım bir süre bekletilirdi. Osmanlı saraylarında değersiz incilerin de dövülerek bu sıvıya katıldığı söylenir. *Ak düzgün* denilen cinsi, yumurta akı, alkol, gliserin veya vazelin, lanolin, çinko oksit karıştırılarak yapılırdı. Bunun içine biraz kırmızı karmen katılarak *kızıl düzgün* elde edilirdi.

◆ **Düzgünlemek** geçl. f. *Esk.* Düzgün ile boyamak.

◆ **Düzgünlenmek** edilg. f. *Esk.* Düzgün ile boyanmak: *Büyükanneliğin müthiş sıfatı bile çocuğun ağzından düzgünlenerek, boyanarak, gençleşerek çıkıyordu* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

DÜZGÜNCÜ i. (*düzgün*'den *düzgün-cü*). *Esk. Halk dili.* Düzgün yapan ve satan kimse. || Gelinlerin makyajını yapan kadın. (M)

DÜZGÜNLÜ sıf. (*düzgün*'den *düzgün-lü*). *Esk.* Yüzüne düzgün sürmüş olan: *Yüzü düzgünlü, gözleri süzme* (Abdülhak Hâmid). [M]

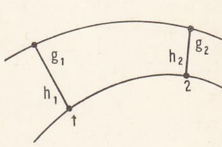

düzey yüzeyi (geod.)

DÜZGÜNLÜK i. (*düzgün*'den *düzgün-lük*). Düzgün ve muntazam olma. || *Esk.* Düzgün için kullanılan malzeme ve kutusu.
— Mat. Düzgün olan bir şeklin, bir işlemin v.b. temel özelliği. (ML)

DÜZGÜSEL sıf. (*düzgü*'den *düzgü-sel*). Fels. *Yeni.* Düzgü ile ilgili, kural ve yasa koyan. *Eşanl.* NORMATİF. (M)

DÜZGÜSÜZ sıf. (*düzgü*'den *düzgü-süz*). Fels. *Yeni.* Düzgüye uygun olmayan. *Eşanl.* ANORMAL. (M)

DÜZİKO i. (islavca *duz*'dan). *Esk.* Anasonlu üzüm rakısı. (Bk. DÜZ.) *Bir koltuk meyhanesine girer, tezgâh başında erkenci Rum balıkçılara karışırak bir kadeh düziko atar* (R.H. Karay). [M]

DÜZİNE veya **DÜZÜNE** i. (ital. *dozzina*'dan). Aynı cinsten olan şeylerden on iki tanesinin meydana getirdiği takım: *İki düzine kalem. Yarım düzine çorap.* (M)

DÜZKANATLILAR çoğl. bls. i. Dört kanatlı böcekler takımı.
— ANSİKL. Az çok sert ve dar olan üst kanatlar, uzunlamasına katlı ve geniş olan alt kanatları örter. Ağız parçaları çiğneyici, arka bacaklar sıçramağa elverişli, başkalaşma noksandır. Böcek bilginleri düzkanatlıları uzun duyargalı çekirgeler ve cırcırböcekleriyle sınırlayarak şimdi *dictyoptera* takımı denen peygamber develeriyle hamamböceklerini ve *cheleuptera* denen yaprak böceklerini onlardan ayırdılar. Kulağa kaçanlar ise tek başına *dermaptera* takımında kaldı. Düzkanatlılar genellikle yerde yaşayan iri böceklerdir. Çoğu tropikal ilkelerde bulunan binlerce türü vardır. Büyük bir kısmı, içinde yaşadıkları ortamla son derece benzerlik gösterir.

Çekirgelerle cırcırböceklerinin erkekleri ya arka bacaklarının kalça kısmını elitralarına veya elitralarını birbirine sürterek cırlak bir ses çıkarırlar. Bu böceklerden çekirgelerin ilk karın halkasında, diğer ötücü düzkanatlıların önbacaklarının altbacak parçasında tuhaf bir işitme organı bulunur. Düzkanatlılarda beslenme değişiktir. Kimisi bitkisel, kimisi hayvansal besinlerle (asıl çekirgeler), kimisi de her ikisiyle (cırcırböcekleri) beslenir. Çekirgelerin göçmen türleri sıcak ve astropikal bölgelerde tarım ürünleri için en büyük âfettir.

Düzkanatlılar takımı yalnız sıçrayıcı böcekleri kapsar. Bunlarda arka bacağın kalça kısmı şişkindir ve sıçramağa yarar. Çekirgelerle cırcırböcekleri bu takımdandır. (L)

DÜZKÖY, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümünde Trabzon ilinin Akçaabat ilçesi) bucak; 17 859 nüf.; 12 köy.
— *Bucak merkezi*, 3 512 nüf. Akçaabat'ın 25 km güneyinde; yüksl. 750 m. (M)

DÜZLEM sıf. (*düzlemek*'ten *düz-lem*). *Yeni.* Üzerinde girinti ve çıkıntı, seviye farkı olmayan.
— Mat. *Düzlem açı, düzlem şekil,* bir düzlem yüzeye çizilen açı, şekil. || *Düzlem geometri,* konusu, düzlem şekillerin incelenmesi olan geometri. || *Düzlem yüzey,* herhangi iki noktası bir doğru ile birleştirildiği zaman bu doğruyu tümüyle kapsayan yüzey.
— Opt. *Düzlem diyoptr veya ayna,* yüzeyi düzlem olan diyoptr veya ayna. || *Düzlem-dışbükey,* bir yüzü düz, diğer yüzü dışbükey olan: *Düzlem-dışbükey mercekler.* || *Düzlem-içbükey,* bir yüzü düz, diğer yüzü içbükey olan: *Düzlem-içbükey merkezler.*
◆ İ. Bot. *Çiçek düzlemi,* çiçeklerde bakışım düzlemi. (Bakışımlı olmayan çiçeklere «düzensiz» veya «birbakışımlı» denir. Bakışım düzlemi hemen daima dikey, nadiren yatay veya eğridir.)
— Fiz. *Galilei'nin eğik düzlemi,* cisimlerin düşme kanununu bulmak için Galilei'nin ufak bir arabayı üzerinde kaydırdığı ip. (İp ile yatay düzlem arasında açı α ise düşme hareketini yaptıran kuvvet, arabanın P ağırlığının ipe paralel olan P sin α bileşenidir. Hareketin ivmesi g sin α'dır. Bu ivme az olduğundan hareket, incelenmesi kolay olan bir yavaşlatılmış düşme hareketidir. Ancak, cismin yuvarlanmadan kayması gereklidir ve sürtünme de oldukça fazladır.)
— Jeol. *Katmanlaşma düzlemi,* birbiri ardınca oluşmuş iki toprak katmanı arasındaki temas düzlemi.
— Mat. *Sınırsız düzlem yüzey.* Bk. ANSİKL.
— Mekan. *Eğik düzlem,* bir cismi yukarıya kaldırmak için gerekli kuvveti veya iniş hızını azaltmak için kullanılan veya yataya oranla eğik olan düzlem yüzey.
— Opt. *Asal düzlemler,* bir optik sistemde, çizgisel büyütmesi +1 olan eşlenik düzlemler. (Bu düzlemler aynı zamanda, sistemin eksenine paralel olan eksene yakın ışınlarla odaktan geçen ışınların arakesit noktalarının da geometrik yeridir. İnce optik sistemlerde [aynalar, diyoptrlar, ince mercekler], bu iki düzlem sistemin yüzeyi ile çakışır.) || *Gelme, yansıma, kırılma düzlemi,* yansıtan yüzeyin geliş noktasındaki dikmesiyle, gelen, yansıyan ve bazen de kırılan ışından meydana gelen düzlem. || *Odak düzlemi.* Bk. ODAK.
— Zool. *Loven düzlemi,* pek çok «düzensiz» denizkestanesinde görülen iki taraflı bakışım düzlemi.
— ANSİKL. — Mat. *Düzlem,* iki noktasını kapsadığı bir doğruyu tümüyle kapsayan bir yüzeydir. Bir düzlem, birbirini kesen iki doğru, bir doğru ve dışında alınmış bir nokta, bir doğru üzerinde bulunmayan üç nokta ve paralel iki doğru ile belirtilir. İki düzlemin arakesiti de bir doğrudur. Dik olan veya olmayan bir koordinat sisteminde

$$ax + by + cz + d = 0$$

şeklindeki birinci dereceden her denklem bir düzlemi gösterir. Aynı şekilde her düzlem de bu tip bir denklemle gösterilir. Koordinatları

$$x_1, y_1;\ x_2, y^2, z^2 \text{ ve } x_3, y_3, z_3$$

olan noktalardan geçen düzlemin denklemi

$$\begin{vmatrix} x & y & z & 1 \\ x_1 & y_1 & z_1 & 1 \\ x_2 & y_2 & z_2 & 1 \\ x_3 & y_3 & z_3 & 1 \end{vmatrix} = 0\text{'dır.}$$

P = 0, Q = 0 verilen iki düzlemin denklemleri olduğuna göre, P + λ Q = 0 denklemi, λ bir parametre olmak şartıyle bu düzlemlerin arakesitinden geçen veya bunlara paralel olan bir düzlemin denklemini gösterir. Bir dik koordinat sisteminde düzlemin denklemi, bu düzleme çizilen normalin (cos a, cos b, cos c) kosinüs doğrultuları yardımıyle normal şekline getirilir. Böylece

$$x \cos a + y \cos b + z \cos c - p = 0$$

bulunur. p başlangıç noktasının düzleme olan uzaklığıdır. Çizgisel ve homogen koordinatlarda düzlemin denklemi kendiliğinden çizgisel ve homogendir.
◆ **Düzlemsel** sıf. Düzlemle ilgili. (LM)

DÜZLEMDEŞ sıf. (*düzlem*'den *düzlem-deş*). Mat. Aynı düzlemde bulunan noktalar, doğrular v.b. için kullanılır. || Aynı düzleme paralel serbest vektörler için kullanılır. (L)

DÜZLEMDEŞLİK i. (*düzlem*'den *düzlem-deş-lik*). Mat. İki veya daha çok sayıdaki şeklin veya mekanik sistem elemanlarının, verilen bir anda veya bir dönüşüm sırasında aynı düzlemde bulunması özelliği. (L)

DÜZLEME i. (*düzlemek*'ten *düz-le-me*). Düzlemek işi.
— Jeol. Engebenin başlıca çıkıntılarını yok eden yıprandırma.
— Metal. Bir madenî levhayı düzgün hale getirmek için yapılan mekanik işlem.
— Teknol. Kazancılıkta, eğrilip bükülmüş saç tabakasını düzgün hale getirme. || Şerit testerelerin lama kısmına, bilemeden sonra uygulanan tamamlayıcı işlem. || *Teşm. yol.* Çalışma anında veya kaza ile şekil değişimine uğramış bir parçayı eski biçimine getirmek, çekiç izlerini gidermek v.b. için yapılan işlem. || *Düzleme makinesi,* madenleri veya çeşitli malzemeleri düzlemeğe yarayan takım tezgâhı.
— ANSİKL. Teknol. *Düzleme,* genellikle parçaların biçimini bozan işlemlerden sonra uygulanır; özellikle otojen kaynaklarında, şalumonun verdiği yüksek sıcaklığın etkisiyle aşırı derecede genleşmeğe uğrayan ve eski biçimine dönemeyen parçalar için bir düzleme işlemi gereklidir. Bu işlem ya çekiçle elde, ya da makinede yapılır. Şekli bozulmuş düz saç tabakaları düzleme makinesinde düzeltirken özel bir bilgi ve kabiliyet gerekmez. Buna karşılık çekiçle düzleme, çok dikkat isteyen uzun bir işlemdir. Saç üzerindeki bir tümsek, maddenin bu kısımda toplanıp sertleşmesinden ileri geldiği için böyle bir tümseği gidermek pek kolay değildir; bu yüzden çekici tümseğin üzerine değil, madenin uzayıp yayılması için kenarlara vurmak gerekir. İşçi, düz veya küresel bir yere yerleştirilmiş saç üzerine perdah çekiciyle vurarak, madenin uzama veya kısalmasıyle, liflerin eski durumuna yakın bir duruma gelmesini sağlar. Çalışma sırasında aşınan dişlerin yanı sıra, saniyede 40 m'ye ulaşan bir hızla iki kasnak üzerinde dönen bir şerit testerenin laması da biçim değişikliğine uğrar. Böyle şekli bozulmuş testereleri, düzleme tezgâhı denilen özel bir tezgâhta çekiçle düzeltmek gerekir. (L)

DÜZLEMEK geçl. f. (*düz*'den *düz-le-mek*). Düz hale getirmek: *Tepeyi nerdeyse uçak alanı gibi düzleyecek* (K. Tahir). *Esk.* Tesviye etmek.
— Mekan. Kesici bir âlet yardımıyle (raspa, rende) bir tahtanın veya bir çekiç, bir makine yardımıyle bir saç tabakasının yüzeyini düzgün ve pürüzsüz hale getirmek.
◆ **Düzlenmek** edilg. f. Düz duruma sokulmak. (M)

DÜZLEMKÜRE bls. i. Coğ. Gök veya yer yuvarlağının iki yarısını aynı düzlem üzerinde gösteren harita: *Gök düzlemküresi. Yer düzlemküresi. Esk.* Küreimusattaha. (L)

DÜZLEMLİK i. (*düzlem*'den *düzlem-lik*). Düzlem olma hali.
— Opt. *Alan düzlemliği,* bir optik sistemin veya fotoğraf objektifinin, görüş alanı içinde, düzlem bir nesneyi düzlem görüntü olarak vermesi özelliği. (Bk. ANASTİGMAT.) [L]

DÜZLEMSELLİK i. (*düzlem*'den *düzlem-sel-lik*). Mat. Belli bir anda veya bir gelişme sırasında, bir şeklin veya bir mekanik sistemin bütün elemanlarının bir düzlem üzerinde bulunması. (*Eşanl.* PLANARİTE.) [L]

DÜZLEMYÜZLÜ bls. sıf. ve i. (*düzlem-yüz-lü*). Yüzleri düzlem şeklinde olan: *Düzlem-yüzlü billûr* (L)

DÜZLEŞME i. (*düzleşmek*'ten *düzleş-me*). Düzleşmek eylemi.
— Deniz bil. *Bir kıyının düzleşmesi,* denizin, kıyı çıkıntılarını gidererek boy derinliklerin azaltılması. Bk. ANSİKL.
— Fonet. Bazı kelimelerdeki yuvarlak ünlülerin, çeşitli sebeplerden dolayı düz ünlü haline gelmesi: *bildük> bildik, kaygu> kaygı, bellü> belli* gibi.
— Jeomorfol. Bir yeryüzü şeklindeki düzensizliklerin azalması: *Eğim eğrisinin gerçekleşmesi bir düzleşme olayını meydana getirir.* (Bir vâdi yamacının eğim kesiklikleriyle girinti ve çıkıntılarının bir akarsu tarafından kemirilmesi, düzlemeyi gerçekleştirir; böylece meydana gelen eğim eğrisi ileride, ancak derece derece ve ağır ağır değişikliğe uğrar.)
— ANSİKL. Deniz bil. Bir kıyının *düzleşme*'si, bir yandan, çıkıntıların aşınması ve yalıyarların önlerinde biriken döküntülerin sürüklenip götürülmesinden (böylece yalıyarlar gerilemiş olur), öte yandan da, girintilerde kıyı kancalarının oluşmasından meydana gelir. Kıyı, genellikle en kuvvetli dalgaların doğrultusuna dikey olarak yönlenme eğilimindedir (çok açıklarda oluşan bu en güçlü dalgalardan Senegal kıyılarını döğenler, Atlantik okyanusunun kuzeybatısında, Gine körfezine çarpanlar ise bu okyanusun güneyinde doğar).

Bu düzleşme, denizin sağladığı ince döküntü kütleleriyle orantılıdır. Kumlu bölgelerde düzleşme çok hızlı (Landes kıyıları, Languedoc); yassı çakıllar oluşturan ve akıntılarla kolay sürüklenmeyen homogen yapılı taze kayalardan meydana gelmiş bölgelerde ise çok ağırdır (Provence, Bretagne kıyıları). Yağışlı Tropikal bölgelerde şiddetli ayrışım olayları, büyük ölçüde kumun açığa çıkmasına meydan verdiğinden hızlı bir düzleşme olur (Fildişi kıyıları). Düzleşme aynı zamanda, buzul gerilemeleri sırasında yüze çıkan kara platformundan kopmuş ve

Flandre deniz baskınıyle getirilmiş olan gereçlere de bağlanmaktadır. Nitekim Picardie'nin Bas champs kıyılarını düzleştiren kumlar, Manş denizi tabanından gelmedir; oraya da Ren nehri alüvyonlarıyle taşınmışlardır. Düzleşme, dalgaların şiddetine, dalgalarsa enginlerin genişliğine bağlıdır. Enginin genişliği nispetinde dalgalar şiddetli, düzleşme de hızlı olur. Bölge, yakın kıyılar veya adalarla çevrili ise veya deniz sığlıksa dalgaların etkisi azalır. Böylece denizaltı tabanlarının topoğrafyası kıyı düzleşmesini geniş ölçüde etkiler, bu düzleşme ise büyük çapta kıyı yapısının şartlarına bağlıdır. Düzgün ve tatlı eğimli platformlardan oluşmuş kıyılarda düzleşme kolay ve hızlıdır (Batı Afrika kıyıları).

Menşei değişik yapılı ve engebeli yeryüzü şekilleri olan kıyılarda ise düzleşme gayet ağır (Dalmaçya, Provence, Bretagna kıyıları) ve safha safha olur; çünkü bir koyun dolması için gerekli malzemenin sağlanması, ancak yakındaki bir burunun aşınmasıyle mümkün olacaktır.

Denizler, bugünkü kıyıları ancak 5-6 bin yıldan beri etkilediğine göre, deniz düzeyin deki son değişmeler dolayısıyle düzleşme daha da karmaşık bir durum almaktadır. Deniz, çoğu zaman, bugünkü kıyıdan pek farklı olmayan, son buzullararası çağa ait kıyıları basmakla kalmıştır. (LM)

DÜZLEŞMEK dönşl. f. (*düz'den düz-le-ş-mek*). Düz hale gelmek: *Saçları taranınca düzleşti.* (M)

DÜZLEŞTİRİCİ sıf. ve i. (*düzleştirmek*'ten *düzleş-tir-ici*). Düzleştirme işini yapan. ‖ Yüzeyi düzgün hale sokan makinelere verilen genel ad. (Pratikte bu makinelerin her birinin özel ismi vardır.) [LM]

DÜZLEŞTİRME i. (*düzleştirmek*'ten *düzleş-tir-me*). Düzleştirmek eylemi.

— Hidrol. İnsanın, bir akarsu yatağını sınırlı, değişmeyen derinlikte, düzgün akışlı hale sokması. (Bu işlem, daha uzun bir seyir süresi sağlar ve su taşmalarını önlemede yardımcı olur.) [Bk. KANALİZASYON.] (LM)

DÜZLEŞTİRMEK ettrg. f. (*düzleşmek*'ten *düzleş-tir-mek*). Bir şeyi düz hale getirmek düzleşmesini sağlamak.

— Fonet. Fonemi, dudakları çok az yuvarlaklaştırarak telaffuz etmek. (LM)

DÜZLETİCİ sıf. (*düzletmek*'ten *düz-le-t-ici*). Düzelten, düzeltmek işini yapan.

— Teknol. Madenleri düzlemeğe yarayan çekiç, merdane gibi âletler. (ML)

DÜZLETMEK ettrg. f. (*düzlemek*'ten *düz-le-t-mek*). Düz olmasını sağlamak.

— Saraçl. Birlikte dikilmiş birçok derinin kesidinin tesviye edilmesi. (ML)

DÜZLÜK i. (*düz*'den *düz-lük*). Düz olma hali: *Saçlardaki düzlük.* ‖ Ağaçsız, dağlık olmayan düz yer: *Göz alabildiğine uzanan bir düzlüğe çıkmışlardı, ne ağaç vardı, ne dere, ne ev* (R.H. Karay). *Arabayı bir tarafa, çamların altında bir düzlüğe sürdü* (Sabahattin Ali).

— Dy. Bir taşıt aracı veya makinenin tekerleği, yatağı üzerinde dönerken takıldığı zaman beliren düz kısım. Düzlük çarpmalara, dingil yatağının kızışmasına ve ara sıra rayların kırılmasına da rol açar. (ML)

DÜZME i. (*düzmek*'ten *düz-me*). Düzmek işi, tertip etme: *Hanginiz bilir benim kadar / Beyit düzmesini* (O.V. Kanık). ‖ Sıf. Gerçek olmayan, benzetilerek uydurulan, sahte: *Düzme söz. Düzme senet. Düzme vesika.*

— Ed. Bk. APOKRİF.

— Teşk. tar. *Düzme solaklar,* osmanlı padişahlarının yakın muhafızları arasında yer alan solakların yerini doldurmak için solak kıyafetine sokulmuş yeniçeriler. (Yeniçeri ocağında önceleri 60, 61, 62. ortalara «solak ortaları» adı verilir; cesur, güçlü, terbiyeli, yetenekliler seçilerek hükümdarın muhafız bölüklerinde görevlendirilirlerdi. Padişahın atının sağında yürüyen, gereğinde ok ve yaylarını hükümdara arkalarını dönmeden, sol elle kullanan asıl solakların yerini sonradan, değişik ortalardan toplanarak solak kıyafeti giydirilen düzme solaklar aldı.) [M]

DÜZMECE sıf. (*düzme*'den *düzme-ce*). Düzme, uydurma, sahte. (M)

DÜZMECE MUSTAFA, osmanlı şehzadesi, (öl. 1422 ?). Yıldırım Bayezid'in oğlu. Babasının mirasında hak iddia ederek iktidardaki kardeşi Çelebi Mehmed ve yeğeni Murad II'ye karşı harekete geçtiği için *Düzme Mustafa, Düzmece Mustafa, Nâbedid Mustafa* diye anılmıştır. Bir söylentiye göre babasının ikinci oğlu, Süleyman ve İsa Çelebinin büyüğü; bir söylentiye göre de Süleyman, Musa, İsa ve Mehmed'in küçüğüdür. Ankara bozgunundan (1402) sonraki hayatı kesinlikle bilinmez. Bu yüzden osmanlı tarihçilerinin çoğunluğu onun varlığını bile kabul etmemişlerdir. Aslında Yıldırım Bayezid'in öz oğullarından biri olan Mustafa Çelebi, ortaya çıktığı zaman devlet adamları ve halk tarafından benimsendi. Ona yakıştırılan adlar bir karşı propaganda olarak çıkarıldı. 1402'den önceki hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Hamit ili ve Teke sancağı kuvvetleriyle 1402 Ankara savaşında osmanlı ordusunun merkezinde yer aldığı biliniyor. Savaş sonunda ortadan kayboldu. Bir söylentiye göre babası (Yıldırım Bayezid) ile birlikte esir düşmüş, Semerkand'a götürülerek 1405'te Timur'un ölümü üzerine serbest bırakılmıştır; bazı kaynaklar Bizans'a sığındığını naklеder. Serbest bırakılınca Karamanoğulları beyliğine bağlı Niğde'ye geldi. Osmanlılara düşman olan İsfendiyar Bey ile ilişki kurdu. Onun çağrısı üzerine Kastamonu'ya gitti. Buradan, Osmanlı imparatorluğunda düzenleyeceği ayaklanma için Bizans, Macaristan, Sırbistan ve Venedik'ten yardım istedi. 1416'da Eflak'a giderek Rumeli'deki türk kumandanları ile ilişki sağladı. Niğbolu muhafızı Cüneyd Beyden yardım vaadi aldı. Tesalya ve Selânik taraflarında faaliyete başladı. Çeşitli kaynaklar, Çelebi Mehmed ile karşılaşmaya cesaret edemeden İstanbul'a gittiğini belirtirler. İmparator Manuel II'nin yardımını sağlayarak gemi ile Selânik'e çıktı. Edirne'de padişahlığını ilân ettiği, üzerinde «Mustafa ibni Bayezid Han» yazısı bulunan gümüş parayı bastırdığı (1419) biliniyor. Sonra Tesalya ve Selânik'te yaptığı savaşta yenilerek veziri Cüneyd Bey ile Selânik'e sığındı. Bizans imparatoru teslim teklifini reddetti. Mehmed I ile Manuel arasındaki görüşmelerden sonra Mustafa Çelebi 900 bin akçe ödenek karşılığında hayatı boyunca salınmamak şartıyle Limni adasında, veziri Cüneyd Bey de İstanbul'da Pammakaristos manastırında muhafaza altına alındı. Çelebi Mehmed'in ölümünden sonra Murad II'nin osmanlı tahtına çıkmasıyle osmanlı bizans ilişkileri bozuldu ve bizans imparatoru Manuel, Mustafa Çelebi'yi serbest bırakarak Gelibolu'ya çıkmasını sağladı. Hürriyeti karşılığında vaat ettiği Karadeniz ve Ege kıyılarını veremediği için imparatorla bozuştu. Topladığı kuvvetlerle Aynaroz'a geçti. Burada Rumeli akıncılarından Turhan Bey oğlu, Evrenosoğlu ve Gümlüoğlu ona katıldılar. Vardar Yenicesi'nden Serez'e geçti, adına para bastırdı. Sonra törenle Edirne'ye girdi. Emrindeki kuvvetlerin etkisiyle ona katılmak zorunda kalan Murad II'nin veziri Bayezid Paşa da Cüneyd Beyin teşvikiyle öldürüldü. Edirne dönüşü Gelibolu kalesini tahkim etti. Murad II'nin cenovalılarla anlaşmasından telâşa düşerek 17 000 kişilik bir ordu ile Anadolu'ya geçti. Cenevizlilerin direnmelerine rağmen Lapseki'ye geldi. Bu ilerlemeden endişelenen Murad II, Ulubad köprüsünü yıktırdı. Mustafa Çelebi, padişah kuvvetleri üzerine yaptığı saldırıda Yeniçeriler karşısında yenildi. Taraftarlarından Mihaloğlu Mehmed Beyin Rumeli beylerbeyliğine tayini Cüneyd Beye de İzmir beyliğinin verilmesi üzerine desteksiz kaldı. Bu ümitsiz durumdan telâşa düştü, ordusunu bırakarak Edirne'den aldığı hazinesiyle Eflak'a kaçarken sötlentilere göre kendi adamlarınca yakalandı, Edirne'ye getirildi, kalenin bir burcuna asıldı. Başka bir söylentiye göre kurtularak Eflak'tan Kefe'ye gitmiştir. 1429'da öldürülen sahte Mustafa Çelebi'nin bu gibi söylentilerin varlığına dayanarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Kanunî'nin büyük oğlu Mustafa'nın öldürülmesinden sonra da başka Düzmece Mustafa ortaya çıkacaktır. (→ Bibliyo.) [M]

DÜZMECİ sıf. (*düzme*'den *düzme-ci*). Düzme, uydurma, sahte. (M)

◆ **Düzmecilik** i. Düzmeci olanın hali veya düzmeci işi, sahtekârlık. (M)

DÜZMEK geçl. f. (esk. türk. *tüzmek*'ten). Birçok şeyi birbirini tamamlayacak şekilde sıralamak, biraraya getirerek bütün yapmak: *Arif olan düzer türlü bohçayı* (Pir Sultan Abdal). *Meriç nehri için çocukça şiirler düzerdim* (Ş.S. Aydemir). ‖ Bir ihtiyacı karşılamak üzere eşya toplamak: *Çeyiz düzmek.* ‖ Düzene sokmak, sıraya koymak: *III. Konrad ordularını düzüp Kudüs'ü fethetmek üzere yollara dökülüyor* (N. Araz). ‖ Uydurmak: *Yine ne lâflar düzdünüz bakalım.* ‖ *Argo.* Irza geçmek.

◆ **Düzdürmek** ettrg. f. Düzmek eylemini yaptırmak.

◆ **Düzülmek** geçz. f. Düzmek eylemine konu olmak.

— DEY. *Yola düzülmek,* bir yere gitmek için yola çıkmak: *Sabahleyin erken yola düzüldüler* (A.H. Müftüoğlu). [M]

DÜZTABAN bls. sıf. ve i. Tabanı kemerli olmayan. (Genellikle ayak bileği ve ayak tarağı metatars kemiklerinin gerilimini sağlayan kasların yetersizliğinden ileri gelir.) ‖ *Mec.* Uğursuz: *Ulan ne düztaban şeysin, seninle ne zaman buluşsam bir çapariz çıkar* (Ahmed Rasim).

— Marang. Bk. KÜŞTERE.

◆ **Düztabanlık** i. Düztaban olma hali. (M)

DÜZÜN i. Müz. Bk. RİTİM.

DÜZÜNE i. Bk. DÜZİNE.

DÜZYAZI bls. i. Ed. Bk. NESİR.

Dvâir (ar. *devâ'ir*, daireler'den). XVIII. yy.-da Cezayir'de Türkler tarafından kurulan bir teşkilât. Türlü sebeplerle bölünen Cezayir halkının büyük kısmı, bölgenin içine etkili akınlar yapan türk korsanlarının hâkimiyetini tanıdı. Cezayir dayılığı ile Fas sultanlığı arasında devam eden savaş, 1701'de sona erince Fas sultanı İsmail'in seçme süvarilerini alan Vahran (Oran) beyi, Cezayir tarihinde özel yer alan Dvâir teşkilâtını kurdu. Bazı imtiyazlar ve görevlerle bölgede yerleşen bu birliklerin başına Buheysiye ailesi geçti. Vahran beyine bağlı dört kabilenin ikisinin ağası Dvâir'lerden, diğer ikisi de Zmâle'lerden oldu. Dvâir ağaları seçilişlerinde 40 000 riyal, sonraki her altı ayda da aynı miktar parayı Cezayir dayısına öder, bölgelerinin vergisini toplamak hakkını kazanırlardı. 1830'da Cezayir'in Fransızların eline geçmesi buradaki Türkleri ve onlara bağlı kuloğullarını şaşırttı. Bundan faydalanmak isteyen Fas sultanı, Arapları Türklere karşı ayaklandırdı ve Vahran beyi Hasan'ın doğuya çekilmesine sebep oldu. Önceleri işbirliği halinde olan Dvâir ağası Mustafa, emîr Abdülkadir ile arası yeniden açılınca Fransızlara yanaştı, Abdülkadir ile çatıştı, Fransa kralı Louis Philippe'ten hassa mareşali ünvanını aldı. 1843'te Smalla'yı ele geçirdikten sonra öldürülmesi ile Dvâir teşkilâtı dağılmış oldu. (M)

DVARAPALA i. «Kapı bekçisi» anlamına gelen sanskritçe kelime.

— ANSİKL. Çoğunlukla ikişer ikişer dolaşan bu kişiler tapınakların ve kutsal yerlerin kapılarının iki yanında bulunurlar. Silâhlıdırlar ve genel olarak korku veren bir görünüşleri vardır; görevleri kötü ruhları, hırsızları ve iyi niyetli olmayanları kovmaktır. Bu kelime Hindistan'da ortaya çıkmış, Buddha ve Brahma dinlerinin benimsendiği bütün ülkelere yayılmıştır. (L)

DVARAVATİ, Milâdın ilk yıllarından X. yy. a kadar Aşağı Menam havzasında hintlileşmiş Mon'ların devleti. Siyasî tarihi bilinmiyor, fakat Güney Tayland'da, özellikle

Foto. LAROUSSE

DVARAVATİ sanatı hudo rahibi maskesi VI. - VIII. yy. Guimet müzesi, Paris

Anton DVORJAK

Phra Pathom, Labouri ve Prachin'de arkeoloji kalıntıları vardır. Efsaneye göre, havzanın kuzeyindeki Haripunjaya bölgesi, VIII. yy. da Lopburi'den gelenlerle iskân edilmişti. XIII. yy. sonunda, kuzeyden thai akınının geldiği çağda burada hâlâ bir Mon devleti bulunuyordu. (L)

DVARKA, Hindistan'da (Gucrat) şehir, Kathiavar yarımadasının batı ucunda, Umman denizi kıyısında; 10 900 nüf. Brahman efsanelerine göre Krişna burada öldü. Onun adına yapılan ve Hindistanın yedi kutsal yerinden biri olan tapınağa birçok hacı gelir. Yakınındaki tuz ve kireç ocakları şehrin büyük bir kimya ve çimento sanayii merkezi haline gelmesini sağladı. (L)

DVİCA sıf. İki kere dünyaya gelen. Hindistan'ın ilk üç kastından birine bağlı olanlar (brahmanlar, kşatriyalar, vaişyalar). Bunlar mezheplerinin sırlarını öğrendikten ve ikinci doğuşun sembolü olan kutsal kuşağı takma iznini aldıktan sonra bu unvanı taşıma hakkını kazanırlardı. (L)

DVİNA (Batı), rusça **Zapadnaya Dvina,** letonya dilinde **Daugava,** alm. **Düna,** S. S.C.B.'de ırmak. Rus ovasının kuzeybatı kısmında; 1 024 km. Volga'nın kaynağından 15 km uzaktaki Valday tepelerinden doğar, Vitebsk, Polotsk, Daugavpils ve Riga'yı suladıktan sonra, Riga körfezinde Baltık denizine dökülür.

— Ask. tar. Birinci Dünya savaşı sırasında alman-rus cephesi, 1915-1917 arasında Daugavpils yakınında, Dvina kıyısında kuruldu. Riga, von Hutier kumandasındaki alman ordusuna karşı 31 ağustos- 3 eylül 1917 arasında Dvina kıyısında bir meydan muharebesi verdi. (L)

DVİNA (Kuzey), rusça **Severnaya Dvina,** S.S.C.B.'de ırmak, Suhoma ve Yug ırmaklarının birleşmesiyle (Veliki Ustyug'da) meydana gelir; Kotlas'da Viçegada'yı, sonra sağdan Pinega (623 km), soldan Vag'ı alır. Arhangelsk'i sular ve dört kolla Beyaz denize dökülür; 1 293 km. (L)

DVİPA i. («Kıta» anlamına gelen sanskritçe k.). Hint kozmogonisine göre dünya, merkezleri bir olan yedi dvipadan meydana gelir. Bunlar tuzlu su, şekerkamışı özü, şarap, arıtılmış yağ, yoğurt ve tatlı sudan meydana gelmiş olan okyanuslarla birbirlerinden ayrılırlar. (Merkezdeki dvipa jambudvipa Hindistan'dır. Ortada Meru dağı yükselir. Meru göğün desteği ve tanrıların barınağı olan kutsal dağdır.) [L]

DVORJAK veya **DVORAK** (Anton), çek bestecisi (Nelahozev, Prag 1841-Prag 1904). Bir hancının oğluydu. Eğitimini org okulunda yaptı. Brahms ve Hans von Bulow'un yardımıyle kendini tanıttı. Önce Prag konservatuvarına kompozisyon öğretmeni oldu. 1892'de New York konservatuvarında yönetmenlik görevi aldı. 1895'te Prag konservatuvarına tayin edildi. İslav folklorunun güçlü izlerini taşıyan pek çok eser besteledi: bir tanesi Brahms üslûbunda yazılmış beş senfoni (1874); piyano (1876), keman (1880), viyolonsel (1895) konçertoları; serenadlar; senfonik şiirler (*Altın Çıkrık*); bir *Scherzo Capriccioso;* islav dansları; uvertürler (*Husitska, Karnaval, Otello*); bir *Stabat Mater;* (1877); bir missa (1887); bir *Te Deum* (1893); bir *Requiem* (1890); çek operaları: *Alfred Wanda, Dimitri, Jacobin, Roussalka. Armida;* oda müziği olarak, yaylı sazlar için 8 dörtlü (1874-1895), bir altılı, bir üçlü, bir yaylı çalgılar beşlisi, yaylı sazlar ve piyano için bir dörtlü ve iki üçlü, bir keman-piyano sonatı, koro'lar ve piyano için şarkılar. (L)

DVORNİK (Frantisek), çek din adamı ve bizans uzmanı (Chomyz, Molesov 1893). Prag üniversitesinde kilise tarihi profesörüydü. Alman işgalinden sonra memleketinden ayrılmak zorunda kaldı. Bir süre Fransa'da, İngiltere'de yaşadı, sonra Harvard'a profesör oldu. Şöhretini, Orta ve Doğu Avrupa'nın ortaçağ tarihi üzerindeki çalışmalarına borçludur: IX. yy.da *İslavlar, Bizans ve Roma* (1926), *Venceslas duke of Bohemia* (Bohemya Dükası Venceslas) [1925]; *The Photian Schism: History and Legend* (Photois Ayrılması, Tarih ve Efsane) [1948] v.b. (L)

DVORYANİN i. Rusya'da, orta bozkırların Kazaklarına karşı eşit silâhlarla çarpışmak için teşkilâtlandırılmış soylu süvariler. (L)

DVUR KRALOVE, alm. **Königinhof,** Çekoslovakya'da (Doğu Bohemya bölgesi) şehir, yukarı Labe kıyısında, Luzicke Hory'nin güney ucunda; 13 700 nüf. Hafif sanayi. Dokumacılık (keten). [L]

DWELSHAUVERS (Victor Félix), belçikalı ses ve müzik bilgini (Liège 1869-ay.y. 1915). Birçok melodi besteledi ve *l'İntensité Relative des Harmoniques* (Armoniklerin Bağıntılı Şiddeti) [1877], *Richard Wagner* (1889) ve *Symphonie Préhaydnienne* (Haydn öncesi Senfoni) [1908] incelemelerini yayımladı. (L)

DWERNİCKİ (Joseph), polonyalı general (Varşova 1779-Lopatyn 1857). Poniatowski'nin polonya birliklerinde görev aldı, 1814 yılına kadar Napolyonun seferlerine katıldı. 1830 Polonya devriminde üç süvari tümeni kurdu, Vistül nehri üzerinde Rusları yendi. 1831 yılında kuşatılmak tehlikesiyle karşılaşınca Galiçya'ya kaçtı. Ruslar, yeniden Varşova'ya girinceye kadar Avusturyalılar tarafından tutuklandı. (L)

DWİGHT (Henry Otis), amerikan yazarı ve misyoneri (İstanbul 1843 - Roselle, New Jersey 1917). Ohio Weslevan University'ye devam etti; 1861'de iç savaşta Birlikçilere katılarak tahsilini yarıda bıraktı. 1866-1867 Yıllarında Northanton Streat Railway company'nin (Northanton Tramvay ortaklığı) malî işlerini yürüttü. 1867-1874 Yılları arasında İstanbul'a dinî görevle gönderilenlerin kurduğu birliğin acenteliğini yaptı. 1872-1892 Arasında *New York Tribune*'un İstanbul muhabirliğini yaptı. Eserleri: *Turkisch Life in war Time* (Harpte Türklerin Yaşayışları) [1881]; *Treaty Rights of American Missionaries in Turkey* (Türkiye'deki Misyonerlere Tanınan Haklar) [1893]; *Constantinople and its Problems* (İstanbul ve Meseleleri) [1901]. Ayrıca sir James Redhouse'ın *Turkish and English Lexicon* (Türkçe - İngilizce Sözlük) [1890] eserinin yayımına yardım etti. (M)

DWİGHT (Timoty), amerikan din bilgini ve şairi (Northampton, Massachusetts 1752-New Haven, Connecticut 1817). Teoloji profesörlüğü yaptı, Yale üniversitesinin başına getirildi (1795). «Harfort Wits» veya «Connecticut Wits» adı verilen gelenekçi bir edebiyat topluluğunun başkanı oldu. Birçok vaaz kitaplarından başka Dwight'ın eserleri arasında, eskiden ün yapmış fakat bugün unutulmuş olan şiirleri de vardır: *The Conquest of Cannan* (Kenan Ülkesinin Fethi) [1875], bu şiirinde Yeşu'nun kişiliğinde general Washington dile getirilir. *The Triumph of İnfidelity* (İmansızlığın Zaferi) [1788] adlı eseri modernistlere yöneltilmiş uzun bir yergidir. *Green Field Hill*'de (Green Field Tepesi) [1794] ise Yeni - İngiltere hatıralarını canlandırır. (L)

DWİNGER (Edwin Erich), alman yazarı (Kiel 1898). Birinci Dünya savaşına katılan Dwinger Ruslara esir düştü, daha sonra Sibirya'dan kaçmayı başardı. Eserlerinde bu hayatın izleri görülür: *Zwischen weiss und Rot* (Kızılla Ak Arasında) [1930]; *Wir Rufen Deutschland* (Almanya'ya Sesleniyoruz) [1932]; *Die Letzten Reitern* (Son Atlılar) [1935]. (L)

DWORY, Polonya'da (Krakow voyvodalığı) şehir, Yukarı Vistül kıyısında, Oswiecim'in doğusunda. Kimya sanayii. (L)

Dy, Kimyada *disprosyum*'un sembolü. (L)

DYBBÖL, alm. **Düppel,** Danimarka'da (Aabenraa-Sönderborg amt'ı) bölge, güney Jylland'da. Buraya yakın bir yerde 1849'da ve 1864'te şiddetli muharebeler oldu. (Bk. DÜPPEL *müstahkem hatları.*) [L]

DYBOWSKİ (Jean), fransız tarım uzmanı ve gezgini (Paris 1856-Güney ve Batı Mandres 1928). 1830'dan sonra Fransa'ya sığınmış bir polonyalının oğlu, Grignon Millî Ziraat okuluna girdi, bahçecilik dersleri verdi. 1899 Sonunda Güney Cezayir'de bilimsel araştırma ile görevlendirildi. 1891'de Fransız Kongo'sunu Çat gölünden ayıran bölgelerde bulunan Crampel ile buluşma görevini aldı. Crampel'in öldürüldüğü haberi üzerine Bangui'den El-Kuti'ye gitti, 1892 kasımında Fransa'ya döndü. Sömürge tarımı genel müfettişi olarak, çalışmalarıyle, sömürgelerde tarımın gelişmesinde ve deneme bahçeleri kurulmasında büyük yardımları oldu. 1889'da müdürlüğüne getirildiği Nogent-sur-Marne sömürge bahçesinin kuruluşuna öncülük etti. Eserleri: *Traité de Culture Potagère* (Sebze Yetiştirimi Üstüne İnceleme) [1885]; *la Route du Tchad, du Loango au Chari* (Loango'dan Şari'ye Kadar Çat Yolu) [1893]; *les Jardines d'Essai Coloniaux* (Sömürge Deneme-Bahçeleri) [1897]; *Guide du Jardinage* (Bahçecilik Kılavuzu) [1899]. (L)

DYCE (William), ingiliz ressamı (Aberdeen 1806-Streatham 1864). İngiliz parlamentosu için yaptığı dekoratif resimleriyle tanındı. (*«Ethelbert'in Vaftiz Edilişi* ve *Kıral Arthür'ün Hayatından Sahneler»*.) Avrupa'da resim eğitimi üstüne yazdığı bir rapor (1840) İngiltere'de önemli yeniliklere yol açtı. (L)

DYCK (Antoine VAN). Bk. VAN DYCK.

DYCKİA i. Ananasgillerden bitki.

— ANSİKL. *Dyckia*'lar çok yıllık otsu bitkilerdir. Kökten çıkan yaprakları mızrak gibi ince uzun, çiçek sapı basit, çiçekleri çok çiçekli başak durumunda, bürgüleri dikensi dişlidir. Brezilya'nın dağlık yerlerinde yetişir. Yetmiş seksen kadar türü vardır. Bazıları ılık veya soğuk limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

DYER (John), ingiliz şairi (Alberglansney, Carmarthenshire 1699 veya 1700 - Coningsby 1758). 1778'de yayımlanan eserlerinde üç şiir yer almıştır: *Gronger Hill* (1726) tabiatı anlatan lirik parçalar bulunan bir od; *The Ruins of Rome* (Roma Yıkıntıları) [1740] şairin İtalya'ya yaptığı bir yolculuktan sonra yazdığı tasviri bir şiir; *The Fleece* (Yumak) [1757], yün sanayii konusunda öğretici bir manzume. (L)

DYER (Reginald Edward Harry), ingiliz generali (Pencap, Muree 1864 - Long Ashton, Bristol 1927). 1885'te orduya girdi. 1886-1887'de Burma seferine, 1901-1902 arasında Veziristan kuşatmasına, 1908'de de Zakka Khel bölgesinde yapılan askerî harekâta katıldı. I. Dünya savaşında 45 piyade tugayının kumandanlığını yaptı. 1919'da Jullundur'da tugay kumandanı olduğu sırada Amritsar'daki bir ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Burada silâhsız halkın üstüne ateş açtırarak 300 kadar kişinin ölümüne, 1200 kişinin de yaralanmasına sebep oldu. Bu tutumu, Hintliler arasında büyük hoşnutsuzluk yarattı. Daha sonra katliamın yapıldığı Jallianvalla Bakh, Hint meclisi tarafından satın alınarak kutsal ziyaret merkezi yapıldı. (L)

DYER (sir Edward), ingiliz şairi (Sharpham Park Somersetshire 1545'e doğr. -Londra 1607). Kraliçe Elizabeth I tarafından diplomatik görevle Felemenk ve Danimarka'ya gönderildi; 1596'da dizbağı nişanı alarak krallık baş sekreteri oldu, saray şairi olarak bugün kaybolmuş olan lirik ve zamanında birer şaheser sayılan parçalar ve ağıtlar yazdı. (L)

DYGASİNSKİ (Adolf), polonyalı yazar (Niegoslawice 1839- Grodzisk 1902). Kitapçı, tabiat bilimleri uzmanı ve eğitimci. Kırka yakın roman ve büyük hikâye yazdı. Bu eserlerinde felsefesinin insancıl ve pozitivist yönüyle tabiatı ve onun şiirli havasını uzlaştırdı. Şaheseri olan *Gody Zipcia* (Hayat Şölenleri) [1902] adlı eserinde güzel bir dille, bir çalıkuşunun serüvenini anlatır. Tabiat duygusunu incelikle dile getirmesi ve üslûbunun güzelliği nedeniyle bu hikâyesi dünya edebiyatının şaheserleri arasında yer aldı. (L)

DYGAT (Stanislaw), polonyalı yazar (Varşova 1914). Zarif bir entellektüel alaycılığa dayanan üslûbu, romanlarında (*Jesioro Bodenskie* [Konstanz Gölü] 1946; *Pozegnania* [Vedalaşmalar] 1949), mizah hikâyelerinde (*W Slotne Wieczory* [Yağmurlu Akşamlar] 1957; *Na Piec Minut Przed Zasnieciem* [Uykudan Beş Dakika Önce] 1961) ve hikâyelerinde (*Pola Elizejskie* [Champs-Elysées] 1949) açıkça görülür. Ayrıca Tadevsz Breza ile birlikte *Suikast* (1946) ve Jan Kott ile birlikte yazdığı *Yeni Tartuffe* (1950) adlı iki oyunu vardır. (L)

DYJE, alm. **Thaya,** Çekoslovakya'da ırmak, Moravya tepelerinden doğar, Böhmer-

Foto. Fransa Denizaşırı bakanlığı (LAROUSSE)

wald'in güney ucundan gelen avusturya Dyje'sini alır; 350 km. Çığırının bir kısmı Avusturya sınırını takip eder. Dyje, Znojmo'dan geçer ve Breclav'ı aştıktan sonra Morava ırmağında son bulur. (L)

DYK (Viktor), çek yazarı (Melnik yakınında Psovka 1877- Ragusa yakınında Adriya denizi sularında 1931). *A Porta İnferi* (Cehennem Kapısı) [1897] adlı ilk şiir kitabından sonra, kendisine ülkesinin yazarları arasında önemli yer sağlayan eserler verdi. Lirik şiirlerini *Marnosti* (Böbürlenmeler) [1900] adlı kitabında, epik şiirlerini de *Podhadkyz Nasi Vesnice* (Köyümüzden Peri Masalları) [1910] adlı kitabında topladı. *Mila Sedmi İoupezniku* (Yedi Haydudun Sevgilisi) [1906], *Burici* (İsyancılar) [1903] adlı eserlerini siyasî ve millî ilhamla yazdı. Dyk, ayrıca iki büyük roman da yazdı. *Konoc Hackenschmidt* (Hackenschmidt'lerin Sonu) [1904] ve *Prosinec* (Aralık Ayı) [1906]. Bu romanlarda çağındaki çek gençliğinin ruh durumunu inceler. Başlıca tiyatro eserleri: *Zmoudreni Done Quijota* (Don Kişot'un Uslanması) [1913] ve *Revoluçni Trilogie* (İhtilâlci Üçleme) [1921]. Bu son eserinde Fransız ihtilâlinin belli başlı olaylarını alaylı bir dille anlatır. (L)

DYKE [dayk] i. (ing. k.). Dayanıklı püskürme kayaları damarı; bu damar aşınma etkisiyle ortaya çıkar. (L)

DYLE (la), Belçika'da akarsu, Rupel'in kolu; 86 km. Brabant'da doğar, Louvain ve Mechelen'i sular ve Nethe ile birleşerek Rupel'i meydana getirir. Sularının bir kısmı Louvain kanalını besler. Kıyıları boyunca sanayi tesisleri (özellikle Louvain'in yukarı kesiminde kâğıt fabrikaları) kurulmuştur. (L)

Dyle harekâtı, fransız-ingiliz kuvvetlerinin 1940'ta Belçika sınırlarını aşmasına ait planın adı. İkinci Dünya savaşı başında Belçika'nın müttefikler safında savaşa girmesi, Belçika tarafsızlığını Almanya'nın bozması şartına bağlıydı. Ancak böyle bir durumda ingiliz-fransız kuvvetleri Belçika topraklarına girebileceklerdi. Bu hususa ait özel şartlar general Gamelin ile belçika genelkurmayı arasında önceden incelenmiş, görüşülmüştü. Müttefik kuvvetlerinin Liège ve Meuse'e dayanarak Albert kanalına kadar ilerlemesi planı, zaman isteyen bir iş olduğu için, bir yana bırakılmıştı. İhtiyatlı çözüm yolu müttefik ilerlemesinin ancak Anvers'le Sambre nehri vâdisi arasında yapılmasını öngörüyordu. Ortalama bir çözüm yolu sayılan bu plan *Dyle Harekâtı* adını aldı: buna göre müttefik orduları Meuse ve Dyle ırmaklarına dayanarak Anvers, Louvain, Gembloux, Namur cephelerine büyük bir kuvvet sürülecekti; böylece hem Brüksel korunuyor, hem de kuvvet tasarrufu sağlanıyordu. Bu harekât 10 mayıs 1940'ta gerçekleştirildi (bk. FRANSA SEFERİ). Kuzeydeki 7. fransız ordusu (general Giraud) *Vesting Holland*'daki Hollanda karşı koymasını kolaylaştırmak üzere Breda yönünde ilerledi. I. Fransız ordusu merkezde, Gembloux mevzii önündeydi. Kuzeyde general Gort kumandasındaki ingiliz ordusuyle ve güneydeki 9. fransız ordusu ile general Prioux kumandasındaki süvari kolordusuyle (iki hafif motorlu tümen) irtibat halindeydi. Düşman bu süvari kolordusundan çabuk davranarak Albert kanalına ulaştı. 11 ve 13 mayıs günlerinde Tiremont, Hannut ve Huy mevkilerinde çetin tank savaşları yapıldı. Fransız savaş düzeni Meus'de yarılınca (bk. SEDAN *yarması*) Belçika'daki müttefik kuvvetleri kuzeyden kuşatıldı. Bu kuvvetler 17 mayıstan itibaren Denre, sonra Cambrai'de Escaut de Gand yönünde geri çekilmek zorunda kaldılar (19 mayıs). General Billotte, Dunkerque'i korumak ve alman zırhlı tümenlerine karşı durmak üzere güneye acele birlikler getirtti. Alman zırhlı birlikleri, Abbeville'e ulaştılar, Flandres'da müttefik kuvvetlerini kuşattıktan sonra kuzey yönünde ilerlediler (bk. DUNKERQUE *savaşı*). [L]

DYMANES çoğl. i. Dor'ları meydana getirdiği kabul edilen üç kabileden biri. (Öteki ikisi *Hylleis* ve *Pamphyli*'dir.) [L]

DYMASUS i. Uzun gövdeli tekeböceği. Duyargaları gövdesinden uzun, elitraları tüylü, çizgili ve yeşilimsi-gri renktedir. (Malezya'da birçok türleri vardır [*Dymasus micacens, lineatus, strigosus* v.b.]. Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasındandır.) [L]

DYMOND (Jonathan), ingiliz filozofu ve yazarı (Exeter 1796-ay.y. 1828). Peace society (Barış derneği) yöneticilerinden. Savaşın, ilâhî iradeye aykırı olduğunu ispatlamağa çalıştı. Eserleri arasında en önemlisi *Essays on Principles of Morality* (Ahlâk Prensipleri Üstüne Denemeler) [1829] adını taşır. (L)

DYMOW (Ossip), rus yazarı (Bialystok 1878). Uzun süre göçmen olarak A.B.D. ve Berlin'de yaşadı. Hikâye, roman ve oyunlar yazdı. *Nju* adlı hikâyesi Almanya'da tiyatroya uygulanmış ve filme alınmıştır. (L)

DYNAM (O) —, yun. *dynamis*, kuvvet'den alınan, ve bazı kelimelerin kuruluşunda kullanılan unsur. (L)

DYNASTES i. (yun. k.). Tar. Eski yunan oligarşilerinden (Korinthos, Thebai, Tesalya) bazılarının üyelerine veya Trakya ve İllyria gibi bazı ülkelerin küçük krallarına verilen ad. (L)

DYNASTES i. Amerika'nın sıcak bölgelerinde yaşayan iri böcek. (Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Dynastes*'lerin erkeklerinde, göğüs kısmında, yatay durumda, alt tarafı tüylü uzun bir boynuzcuk bulunur; bu boynuzcuk böceğin altındaki diğer bir boynuzcukla kıskaç teşkil eder. Beş kadar türü bilinen bu böceğin Antillerde yaşayan *Dynastes Hercules* türü siyah parlak renklidir; elitraları zeytinimsi yeşil olur. Boyu 16-18 sm'yi bulur. Kurtçuğu yaşlı ağaçların çürüklü topraklarında yaşar. (L)

DYNTER (Edmond VAN), flaman vakanüvisi (Boisle-Duc yakınlarında Dynter 1375 - Brüksel 1448). Birkaç Brabant kralının sekreteri ve mutemedi oldu: Bourgogne'lu Antoine, Jean IV, Philippe de Saint-Pol, nihayet İyi Philippe zamanında elçi oldu ve çok önemli işlerle görevlendirildi. Dynter'e elçi veya temsilci olarak gitti ve önemli görevlerde bulundu. Hayatının son günlerine doğru rahip oldu. *Chronique des Decs de Lorraine et de Brabant* (Lorrain ve Brabant Dükleri Tarihçesi) [yayımı 1854] adlı bir eser yazdı. Bu eserde güvenilir bilgiler verdi. (L)

DYPSİS i. Kamışa benzer küçük boylu palmiye. (Madagaskar'da yetişen yirmi altı türü bilinmektedir. Birçoğu sıcak limonluklarda yetiştirilir.) [L]

DYRODERES i. Göğüs kısmı geniş ve zarsı böcek. *Dyroderes umbraculatus* Avrupa'da yoğurtotunun üzerinde yaşar, meyvelerindeki özsuyunu emer. *Heteroptera* takımının *pentatomidae* familyasındandır. (L)

DYROSAURUS i. Afrika eosen fosfatlarında kalıntıları bulunan timsahımsı hayvan fosili. Jura çağında yaşamış türlerin eosene kadar gelebilen ardışıklarındandır. (L)

DYRRACHİUM veya **DYRRAKHİON.** Esk. coğ. İllyria kıyısında yunan şehri. Önce, M.Ö. 627'de *Epidamnos* adı altında bir yunan sömürgesi olarak kurulmuştu; *Brundusium*'un (Brindisi) karşısında olduğu için Yunanistan'dan İtalya'ya giden yolcuların çoğunlukla kullandığı limandı. Pompeius, M.Ö. 48'de Sezar'ı burada yendi. Dyrrachium, Arnavutluk'taki Draç şehridir. (L)

DYSASTER i. Üst jura ve alt tebeşir tabakalarında fosili bulunan denizkestanesi. (L)

DYSCHİRİUS i. Tunç renginde küçük böcek. Kumsal nemli topraklarda açtığı deliklerde yaşar. (Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Dyschirius*'lar *bledius* cinsinden böcekleri avlar, bunların kurtçuklarını yok ederler. Özellikle kuzey yarımkürede yaygın pek çok türü bulunur; Avrupa'da en iyi bilinen türlerinden *Dyschirius globosus*'un uzunluğu 2,5 mm'dir. (L)

DYSDERA i. Oldukça büyük, kırmızı ve beyaz örümcek. Pek çok türü bilinir. (*Dysderidae* familyasından.)

— ANSİKL. Batı Avrupa'da *Dysdera*'nın başlıca iki türü vardır: *Dysdera crocata, Dysdera erythrina.* Boyu 10-15 mm'yi bulan bu ikincisi taşların, yosunların altında her yerde görülür; yaptığı barınağın içinde tostoparlak durur. (L)

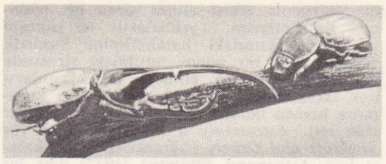
dişi ve erkek **dynastes**

DYSDERCUS i. Gözsüz ve uzun ağızlı bitki biti. Dünyanın sıcak bölgelerinde yaşar. (Bunların birçoğu tropikal tarım bitkilerinin, özellikle pamuğun en azılı düşmanıdır. Heteroptera takımının *pyrocoridae* familyasından.) [L]

DYSDERİDAE çoğl. i. Gerçek örümceklerden örümcek familyası. İki büyük gruba ayrılan 250 kadar türü bulunur: bunların bir grubunda gözler toplu bir bütün halinde, diğer kısmında ise üç ayrı küme halindedir. (Birinciler, taşların veya ağaç kabuklarının altında ipeğimsi bir kavkı içinde yaşar; ikinciler eski duvarlara uzun boru şeklinde bir ağ örer; bunun huni biçimindeki ağzında bulunan ağ telleri avını yakalamağa yarar.) [L]

DYSDERİNA i. Örümcek cinsi. Karın kısmı sert levhacıklarla kaplıdır. (Akdeniz bölgesinden Filipinlere ve Güney Amerika'ya kadar yayılmış pek çok türü bulunur. Bu küçük örümcekler bitki çürüntüleri arasında yaşar. *Oonopidae* familyasından.) [L]

DYSODİUS i. Bitki biti. Amerika'da yaşar. Göğüs kısmı hilâl biçiminde geniştir. Karın kısmı elitralarına değecek şekildedir. *Dysodius lunatus* Guyana'da yaşar. *Tingidae* familyasından böceklerle benzerlik gösterir. *Heteroptera* takımından. (L)

DYSODONTA çoğl. i. İkiçenetli yumuşakçalar takımı. Çenetlerinden biriyle veya bir bisüsle çoğu zaman kayalara tutunur. Ön tarafta, yaklaştırıcı kas körelmiştir veya hiç yoktur; arka taraftaki kas ise iyice gelişmiştir. Çenetler üzerindeki ilkel dişler uzun süre durur ve iş görür. (Başlıca familyalar: *mytilidae, pectinidae, ostreidae* v.b.) [L]

DYSON (sir Frank), ingiliz astronomu (Measham, Derbyshire 1868-Avustralya'dan dönüş yolculuğunda 1939). Cambridge'de, Trinity college'de okudu, Greenwich Kraliyet rasathanesinde asistan olarak çalışmağa başladı. 1905'te İskoçya'ya gönderildi, 1910'a kadar orada kaldı, sonra Greenwich rasathanesinin müdürü oldu. Gökcisimleri mekaniği üzerinde çalışmalar yaptı, özellikle

Dyle harekâtı
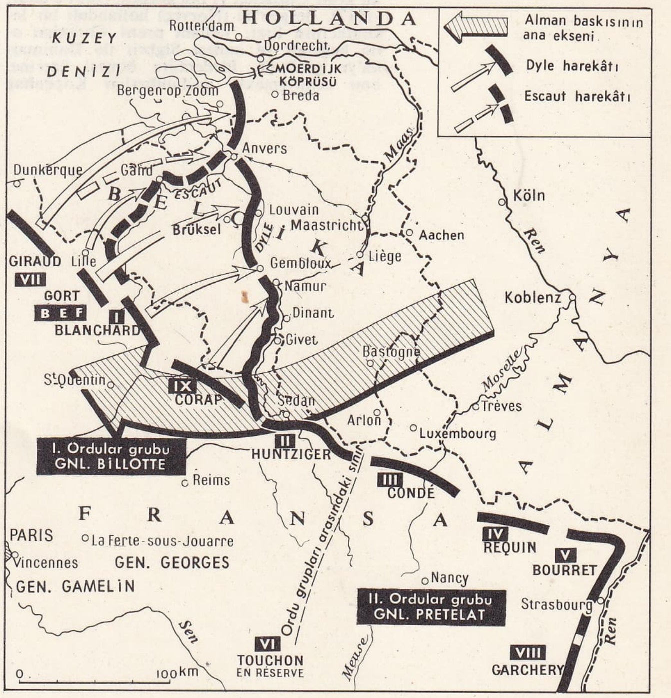

dysdera

dytiscus

bir gezegenin etkisi altına giren bir uydunun hareketlerini, yıldızların ve güneşin yıldızlar arasındaki hareketlerini inceledi. Nihayet tam bir güneş tutulması sırasında magnetik olayların etkisiyle ışın ışınlarının sapmalarını inceledi ve bağıllık kuramına hemen hemen tamamen uyan sonuçlar elde etti. *Astronomy a Handy Manuel for Students and Others* (Öğrenciler ve Başkaları için Astronomi Elkitabı) [1912] adlı bir eser yayımladı. (L)

DYSOXYLON i. Tropik bölgelerde yetişen ağaç. Asya ve Okyanusya'da yüz yetmişten fazla türü bulunur. (Bazı türlerinden marangozlukta kullanılan değerli keresteler elde edilir. *Tespihağacıgillerden.*) [L]

DYSPHOLİDUS i. Güney Afrika'da ağaçlarda yaşayan zehirli yılan. Gövdesinin uzunluğu ve renginin yeşilliği dolayısıyle ağaçlarda yaşamağa elverişli bir yapı kazanmıştır. (İlmî adı *Dyspholidus typus.* Suyılanıgillerden.) [L]

DYTİSCİDAE çoğl. i. Etçil kınkanatlı böcekler familyası. Değişik boyda, yassı gövdeli, arka ayakları yassı kürek biçiminde olan yırtıcı böcekleri kapsar.

— ANSİKL. Bu familyadaki böcekler, suda yaşamağa uygun yapı kazanmış ağılı böceklerdir. Vücut toplu ve kısadır; baş, gözlere kadar göğse gömülüdür; erkeklerin ön bacakları geniş ve üzeri çekmenli çukurlarla doludur, elitraları da düzdür; dişilerde ise elitralar çoğu zaman kıvrımlı ve köşelidir. İğ biçiminde uzun olan kurtçukların başı yassı, mandibülleri büyük orak şeklinde ve içi oyuktur, ağız açıklığı ise kapalıdır. Bunlar avlarının vücuduna sindirici bir sıvıyı şırınga eder, sonra mandibülleriyle bu dış sindirimin ürünlerini emer. *Dytiscidae* çok yırtıcıdır, suda yaşayan her çeşit hayvanı, hattâ küçük balıkları bile parçalar. Erginleri sıcak gecelerde sudan çıkar, kolayca uçarlar. (L)

DYTİSCUS i. Yassı, iri böcek. Sırtı yeşilimsi, karnı kızıl veya sarıdır. Tatlı sularda yaşar. (Kınkanatlıların *dytiscidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Dytiscus*'un Avrupa'da dokuz türü vardır; bunların en büyüğü *Dytiscus latissimus*, Fransa'nın kuzeyinde ve Voj dağlarında, büyük göl ve ırmaklarda yaşar. *Dytiscus marginalis* ve *circumflexus*, daha küçüktürler ve her yerde görülürler. (L)

DYVEKE (veya **COLUMBULA**), Danimarka kralı Christian II'nin gözdesi (1491'e doğr. -1517). Bergen'de (Norveç) hollandalı bir lokantacının kızı. Veliaht prens Christian onu beğendi ve annesi Sigbrit ile Danimarka'ya götürdü. Birdenbire ölmesi üzerine, onu zehirlemekle suçlandırılan Kopenhag şatosu yöneticisi Torben Oxe, cezalandırıldı. (L)

DZAOUDZİ, Mayotte'un (Komor takımadaları) doğusunda küçük ada, Pomanzi adası yakınında. 1962'ye kadar Dzaoudzi'de bulunan Komor adalarının yönetim merkezi o tarihte Moroni'ye nakledildi. (L)

DZERJİNSK, S.S.C.B.'de şehir, Aşağı Oka kıyısında, Gorki yakınında; 180 000 nüf. Büyük kimya sanayii merkezi. Kauçuk sanayii. (L)

DZERJİNSKİ (Feliks Edmundoviç), sovyet siyaset adamı (Vilnyus 1877-Moskova 1926). Polonya asıllı, çok genç yaşında Litvanya demokrat partisine girdi (1895), tutuklandı (1897) ve birçok defa kaçtı. 1917 İhtilâli sonunda kürek cezasından kurtuldu. 1917 Ekim ihtilâlini hazırlayanlardan biriydi. Lenin onu yeni rejimin siyasî polis kuvveti olan Çeka'yı düzenlemekle görevlendirdi. Bu işte çok sert davrandı. 1919'da içişleri, 1921'de ulaştırma komiseri oldu, sivil savaştan sonra demiryollarını yeniden düzenlemekle uğraştı. 1924'te Yüksek İktisadî konsey başkanlığına getirildi. (L)

DZI - PO. Bk. ÇÖ-PO.

DZIBAY CINRIG (*Barış adağı*), koruyuculuğunu sağlamak amacıyle Tibet Ateş tanrısı Melha için yakılan kurban. Bu kurban muntazaman, bir ölümden sonra verilir. Tibetlilere göre, âyin rahibinin büyülü sözleri (*dharanis*), bütün günahları kurbanın yakıldığı fırın içinde toplayacak güçtedir ve günahlar kurbanlarla birlikte yanar. (L)

DZI-GUNG ing. **Tzekung**, Çin'de (Sıçuan) şehir, Kızıl havzada; 291 300 nüf. Petrol ve tabiî gazlar. (L)

DZİALYNSKİ, polonyalı aile, adını Dziatyn köyünden almıştır (Plock hükümeti, bugün Varşova vilâyeti). Bu aileden gelenler: İGNACY (1754-1797); 1794 ayaklanmasıyle sonuçlanan akımın önderlerinden biriydi. — TYTUS (Poznan-1796-ay. y. 1861). Bilgin ve edebiyatçıların koruyucusu; — JAN, polonyalı vatansever (1829-Körnik, Poznan 1880), Tytus'un oğlu. Berlin Millet meclisi üyesi. Prusya Polonya'sında aristokrat parti başkanı, 1863'te patlak veren ayaklanmaya katıldı; Paris'e sığındı, gıyabında ölüm cezası verildi, mahkemenin yeniden görülmesi isteği kabul edilince beraat etti. (L)

DZİATZKO ((Karl), alman kütüphanecilik uzmanı (Neustadt 1842-Göttingen 1903). F. Althoff tarafından başlatılan Prusya'daki kitaplık reformunu O. Hartwig ve A. Willman ile yürüttü. Son yıllarında Göttingen'de kitaplık müdürlüğü yaptı. Kitaplık konusunda yazı ve yayınları vardır. (L)

DZİERZON (Johann), polonya asıllı alman tabiat bilgini ve arıcısı (Lowkowitz, Silezya 1811-ay. y. 1906). İlâhiyat öğrenimi gördü, Karlsnarkt'a papaz oldu. Arı yetiştirirken (1845), bir arı topluluğunda ana arının döllenmemiş yumurtalar yumurtladığını, bu yumurtalardan da erkek arıların çıktığını (döllenmemiş üreme) keşfetti. Bu «Dzierzon teorisi» (bugün zarkanatlılar için kabul edilmiştir), arıcılıkta ve biyoloji biliminde devrim yaptı. Modern arıcılık, arı yetiştirme metotlarında yapılan pratik ve rasyonel ilerlemeleri Dzierzon'a borçludur. Eserleri: *Theorie und Praxis des Neven Bienenfreundes* (Yeni Başlayanlar İçin Teorik ve Pratik Arıcılık) [2. bas. 1857]; *Rationelle Bienenzucht* (Radyonel Arıcılık) [1861. 2. bas. 1878]. (L)

DZİERZONİOW, esk. alm. **Reichenbach**, Polonya'da şehir, Silezya'da (Wroclaw voyvodalığı), Swidnica'nın güneydoğusunda, Gory Sowie'nin eteğinde; 25 600 nüf. Dokuma (pamuk) sanayii. Metalürji ve kimya sanayii. (L)

DZİNG GUO-FAN, çin devlet adamı (Hsiang-hsiang, Honan 1811-Nankin 1872). Gönüllülerle Tay-ping'lere karşı savaştı ve Hankou'yu onlardan aldı. Kiangsi ve Kiangsu eyalet valiyken (1860) Nankin'i alarak (1864) isyana son verdi. Ama Şan-tung köylülerinin hareketini kıramadı (1867). Dji-li (bugün Hopen) [1869], sonra Nankin eyalet valisi, Kiangsi ve Kiangsu genel valisi oldu (1871). Batıya görevliler göndermek suretiyle imparatorluğun modernleşmesini üstüne aldı. Eserleri Yeni Konfüçyüsçülüğün etkisinde kalmış, ince bir edebiyat adamıydı. (L)

DZO DZUNG TANG, çin devlet adamı (Hunan 1812-öl. 1855). Tay-ping'lerle savaştıktan sonra Fukien ve Çıkiang (1865), sonra da Şansı ve Kansu (1864) eyaletleri valiliğine getirildi. 1874'te Türkistan'da çıkan bir isyanı bastırmakla görevlendirildi. Yaptığı seferle art arda Yarkent'i, Aksu'yu, Kaşgar'ı, Hotan'ı aldı, daha sonra Sinkiang eyaleti adını alacak (1878) olan bölgeye dehşet saldı. Nankin eyalet valisiyken (1881), Fucou askerî tersanesinin yapımına katıldı. (L)

DZUNG DAO-Lİ, çin fizikçisi (Şanghay 1926). Kunming üniversitesinde çalışmalarda bulunduktan sonra A.B.D.'ye gitti ve Columbia üniversitesine girdi. 1957 Nobel ödülünü Şın Ning-Yang ile bölüştü. (L)

DZUNG-HA-BA, tibetli Buddha'cılık reformcusu (1355-1417). Tantracı pagancılığın sızmasına karşı sıkı kuralcılığı koydu ve Lassa yakınlarında bir tapınak inşa ettirdi (1409). Buddha tanrı ve azizlerinin yeniden tenleşmesini bir dogma haline getirdi. Lama'cılığın öncüsü olarak, geniş etki yaptı. Tantracı rahiplerin kızıl tarikatına karşı, sarı tarikatı kurdu. (L)

DZÜN-Yİ. Bk. ÇUEN-Yİ.

Foto. Noailles (LAROUSSE)

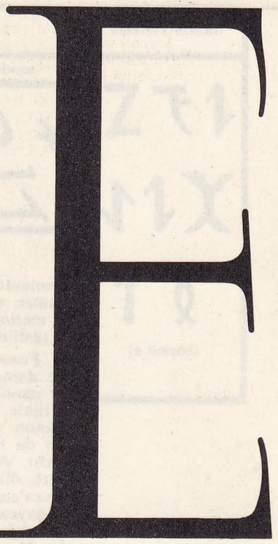

E i. Türk alfabesinin altıncı harfi; Osmanlıcada elif harfinin üstün ve ince okunan şekli. (Bk. ANSİKL. *Leng* bölümü). ‖ Ön ve ince sıradan düz ve geniş ünlü (vokal). ‖ Sınıflama ve sıralamada beşinci maddeyi belirtir.

— Deneysel psikol. *E etkisi,* karanlıkta, deneğin başı (28°-45° derece arasında) eğilmişken, başın eğik bulunduğu tarafın karşıtında görünen dikeyin yer değiştirmesi olayı. Bk. ANSİKL.

— Dil bil. *E hali.* Bk. DATİF.

— Fiz. **e,** *elektron*'un sembolüdür.

— Mat. *e sayısı, m* sonsuz arttığında $\left(1+\frac{1}{m}\right)^m$ ifadesinin limiti olarak tanımlanan sonu gelmeyen sayı. (Bu sayının aynı zamanda

$$1+\frac{1}{1!}+\frac{1}{2!}+\dots+\frac{1}{m!}+\dots$$

yakınsak serisinin toplamı olduğu ispatlanabilir. *e* sayısının değeri, 2,718 281 828...'dir. Bu sayı, Neper logaritmasının tabanıdır.)

— Meteorol. *E tabakası* veya *Heaviside tabakası,* 80 ve 200 km arasındaki iyonosfer* tabakası.

— Müz. Ortaçağ müziğinde **E,** *mi* notasının karşılığıdır. Alman okulları ve benzerleri E harfini bugün de *mi* yerine kullanırlar.

— ANSİKL. Deneysel Psikol. *E etkisi,* 1942'de Witkin ile Asch tarafından ölçüldü. Bu iki araştırıcı, başı eğik bulunan denekten, ışıklı bir çubuğu dikeye göre yerleştirmesini istediler. Karanlıkta yapılan deneyde, **E** etkisi, yalnız hafif eğilmelerde kendini gösterdi ve eğilme, 45° dereceyi aşınca, Aubert etkisi ortaya çıktı. Bu etki, hem başın eğilmesinden (bedenin eğilmesinin burada hiç bir rolü yoktur), hem de gözlerin dairevî hareketlerinden ötürü içduyusal verilerde meydana gelen bozulmadan doğar.

— Leng. ● *Harfin tarihi.* Eski Mısır yazısı ile samî alfabelerinde (Akkad, Ugarit ve Habeş yazı sistemleri dışında) *e* sesini gösteren bir harf yoktur. Sümer, Akkad, Ugarit ve Eski Girit ve Eski Kıbrıs alfabelerinde *e* sesini gösteren bir işaret kullanılmıştır. İbranî ve Süryanî yazı sistemlerinde yer alan *e* harfi, birleşeceği ünsüzün altına konan noktalarla belirtilir. Yakubî süryancadaki *e* sesi, ünsüz harfin sol üst köşesine bir küçük yunan *e*'si eklenerek ifade edilir. Habeş alfabesindeki kısa ve uzun *e* sesleri, harflerdeki küçük değişikliklerle gösterilir. Eski Farsçada *e* sesi yoktur. Avesta alfabesindeki kısa ve uzun *e*'ler (*y* + *o*'nun bileşik şekli) bileşik harflerle gösterilir. Pehlevî alfabesinde de *i, e, y* sesleri için kullanılan bir tek harf vardır.

Sanskritçe'de *ai* diftongunun kısa değeri sayılan *e* diftongu *e* harfi yerine kullanılmıştır.

E harfi Avrupa'da ilk defa Yunanca'da görülür. Yunanlılar, Fenike yazı sistemindeki *h, ḥ* seslerini işaret eden e ünlü değerine yaklaşan harfleri *e* ve *ē* değerleriyle alfabelerinde kullanmışlardı. Bu seçimin hangi esaslara dayanılarak yapıldığı ve fenike *he*'sinin etimolojisi bilinmez. Eskiden fenike *he*'si bir mısır hiyeroglifine bağlanırdı; oysa mısır hiyeroglifinde bu kelimeyi tanımak çok güçtür. Mısır dilindeki başka bir hiyeroglif kesin olarak *h*'yi belirtir; ama bu bir kanıt değildir; çünkü genellikle fenike harfleriyle türedikleri hiyeroglifler arasında fonetik yönden hiç bir benzerlik yoktur; bu *h*'nin «hiyeratik» biçimleriyle *he* arasında ilgi çekici benzerlikler görülür; ama bugün uzmanlar *he*'nin *beth*'i verdiğini ileri sürüyorlar. Buna karşılık ugarit alfabesinde *he*'ye çok yakın bir harf vardır.

Etrüsk dili, eski italyan lehçeleri ve latinceye öteki harfler gibi *e* harfi de batı yunancasından alındı. Eski yaygın latin yazılarında iki çizgili bir **E** vardı; bu **E,** M.S. I. yy.dan itibaren aynı tipteki **F** ve **M** ile birlikte balmumu üzerine yazılan yazının özelliğini taşır. İki çizgili **E**'nin nereden geldiği belli değildir. En eski latin **E**'si, M.Ö. III. yy. da özellikle çizgilerin uçlarına çıkıntı eklenmesiyle «klasik» biçimini aldı. Kamış kalemle yazılan boyalı şekillerde ve kitap harflerinde buna rastlanmaz.

M.S. ilk yüzyıllarda iki latin işlek yazı biçimine rastlanır (biri I-III. yy. da, öbürü VI. yy.'a kadar). İlk küçük (veya yarım yuvarlak) **E** ve yuvarlak **E** (karolenj küçük **E**'sini veren) kendileri gibi üç çizgili (ikincisi soldan sağa çizilir ve üçüncü çizginin başlangıç noktasına doğru eğilir) bir şekil olan işlek harfi meydana getirdi. Bu harf, IV.-VIII. yy. işlek yazılarının özelliğidir. Yalnız bazı karolenj yuvarlak harflerinde yarım çember biçiminde bir çizgi vardı.

E harfi Ortaçağda birtakım önemsiz değişikliklere uğradı. Karolenj öncesi yazılarda **E** çoğunlukla komşu harflere bitiştirildi. Bu bağlama biçimlerinden günümüzde yalnız biri kalmıştır: & (ve) işareti. VIII. veya XII. yy. larda (hattâ modern çağda) din kitaplarında çengelli bir *e*'ye rastlanır; bu *e, oe* bitiştirmesinin körelmiş bir biçimidir. Hümanistler bunu XV. yy. elyazmalarına yeniden soktular; çengelli *e* XVI. yy. baskılarında da görülür. Orhun alfabesinde *a* ve *e* sesleri için aynı işaret kullanılmıştır [Bk. A harfi]; kapalı *e* (*e*) sesi de *ı* ve *i* harfleriyle, Yenisey ve Talas alfabesinde ise ayrı bir işaretle gösterilmiştir. Uygur alfabesinde de *a* ve *e* sesleri için aynı işaret kullanılmıştır, kelime başında *e* sesi bir tek diş biçimindeki çizgiyle belirtilmiştir. Mani yazı sisteminde *a* ve *e* için iki ayrı işarete yer verilmiştir. Türk brahmi yazısında kapalı ve açık *e*'ler ayrı işaretlerle temsil edilir. Suğdî (Soğdak) alfabesindeki *e* ve Passe-pa yazısındaki uzun *e* için *a*'nın dışında farklı bir harf kullanılmıştır.

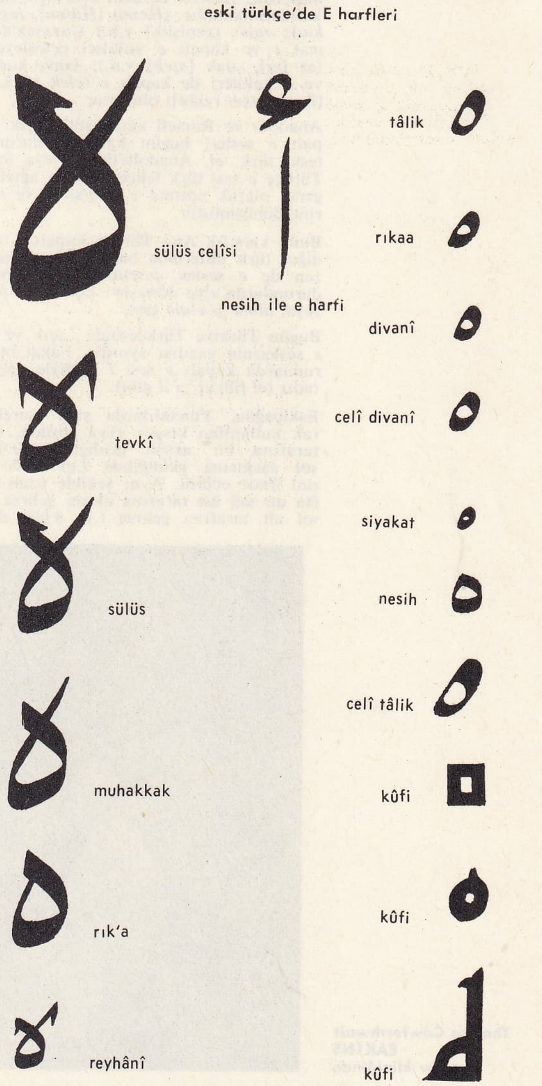

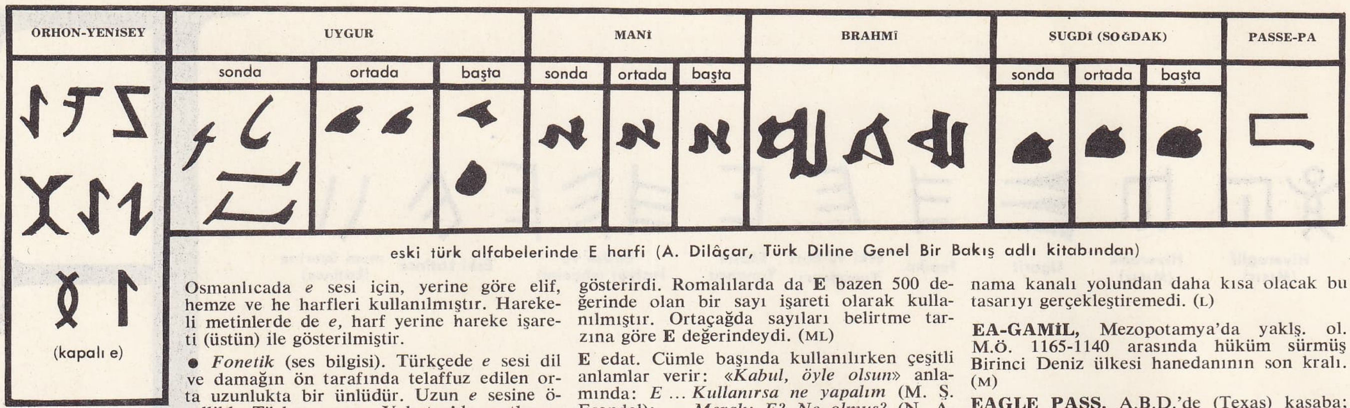

eski türk alfabelerinde E harfi (A. Dilâçar, Türk Diline Genel Bir Bakış adlı kitabından)

Osmanlıcada *e* sesi için, yerine göre elif, hemze ve he harfleri kullanılmıştır. Harekeli metinlerde de *e*, harf yerine hareke işareti (üstün) ile gösterilmiştir.

● *Fonetik* (ses bilgisi). Türkçede *e* sesi dil ve damağın ön tarafında telaffuz edilen orta uzunlukta bir ünlüdür. Uzun *e* sesine özellikle Türkmence ve Yakutça'da rastlanır; bunun yanında bazı türk şive ve ağızlarında da bu sesi taşıyan kelimeler bulunmaktadır. Ana Türkçe *e* sesinin karşılığı Volga türk dillerinde ve Başkurtça'da *i*, İrtiş Tatarca'sında *e* (veya *i*), Kazakça, Kırgızca, Sağayca, Koybalca ve Kaçaca'da *a* (kapalı *e*), diğer türk şivelerinde de normal *e*'dir. V. Thomsen Yenisey yazıtlarında *e* sesi dışında kapalı *e* sesinin ayrı bir işaretle yazıldığını, A. von Gabain de brahmi yazısındaki üç değişik *e* sesinin varlığını (normal *e*, uzun *e* [*ē*] ve kapalı *ẹ*) tespit etmişlerdir. Azerîce'de hem açık hem kapalı *e* kullanılmaktadır. (*Hesen* [*Hasan*], *feget* [*fakat*]; *enlik* [genişlik] v.b.) Çuvaşça'da normal *e* ve kapalı *e* ünlüleri genişleyerek *a* (*ar* [*er*], *ajak* [*eşek*] v.d.); buna karşılık *i* ve *ü* ünlüleri de kapalı *e* (*elek* [ilk], *yeger* [ikiz], *yeget* [yiğit]) olmuştur.

Anadolu ve Rumeli ağızlarında açık ve kapalı *e* sesleri bugün karışmış durumdadır (esk. türk. *el*, Anadolu'da *el* veya *il*). Ana Türkçe *e* sesi türk lehçe, şive ve ağızlarında genel olarak normal *e*, kapalı *e* ve *i* seslerine dönüşmüştür.

Buna karşılık Ana Türkçe kapalı *e* sesi ise diğer türk dillerinde bazen değişmemiş, bazen de *e* sesine çevrilmiştir. A sesi bazı durumlarda *e*'ye dönüşür: esk. türk. *yaşıl* > *yeşil*, *alma* > *elma* gibi.

Bugün Türkiye Türkçesinde açık ve kapalı *e* seslerinin yazılışı aynıdır. Fakat bazı durumlarda kapalı *e* sesi *i* harfiyle yazılmaktadır (*el* [ülke] > *il* gibi).

Eskiçağda, Yunanlılarda sayı işareti olarak kullanılan kısa *e* veya epsilon, üst sağ tarafına bir aksan geldiğinde (ε') 5 ve sol aşağısına geldiğinde (,ε) 5 000 değerini ifade ederdi. Aynı şekilde uzun *e* veya êta da sağ üst tarafına aksan gelirse (η') 8, sol alt tarafına gelirse (,η) 8 000 değerini gösterirdi. Romalılarda da **E** bazen 500 değerinde olan bir sayı işareti olarak kullanılmıştır. Ortaçağda sayıları belirtme tarzına göre **E** değerindeydi. (ML)

E edat. Cümle başında kullanılırken çeşitli anlamlar verir: «*Kabul, öyle olsun*» anlamında: *E ... Kullanırsa ne yapalım* (M. Ş. Esendal); — *Merak*: *E? Ne olmuş?* (N. Ataç); — Usanç: *E, yetişir artık;* — Şartlı anlatımda: «*Kabul, olur*» anlamında: *E mi?* — «*Öyle ise, öyle olunca*» anlamında: *E, bırakmazlarsa gelmeyecek misin?* — «Her halde» anlamında: *E, vardır bir onbeş yirmi kuruş* (R. N. Güntekin). [M]

— **E** sonek. Arapça kelimeleri dişil yapan sonek: *Âdil>âdile. Sahip>sahibe* v.d. (M)

EA, Sümer - Akad dininde, tanrı Enki'nin adı. Daha çok tatlı suların tanrısı olarak tanınır. Bilgelik ve Büyü tanrısı olan Ea'ya insanlığın yaratıcısı ve koruyucusu olarak tapılırdı. (L)

EÂCİB çoğl. i. (ar. *ucûbe*, garip, şaşılacak şey'den *e'âcib*). *Esk.* Şaşılacak şeyler. Vücuttaki anormallikler. || *Eâcîb-i dehr*, dünyadaki şaşılacak şeyler. (M)

EADRED veya **EDRED** (öl. Frome, Somersetshire 955), anglosakson kralı (946-955). Kardeşi Edmond'un yerine geçti. İskandinavyalılarla çok çetin savaşlardan sonra Northumbria'yı ele geçirdi. Yeni kurulmuş olan ingiliz birliğini sağlamlaştırdı. (L)

EADS (James Buchanan), amerikan mühendisi (Lawrenceburg, İndiana 1820-Nassau, Bahama adaları 1887). Bir sualtı kurtarma çanı icat etti; bununla Mississippi'de batık gemilerden eşya kurtararak zengin oldu. Ayrılık savaşı çıktıktan sonra hükûmete 65 günde 600 tonajlık gambot teslim etmeğe söz verdi. Bir kısmını 45 günde, ötekileri de oldukça kısa bir sürede yetiştirdi. 1867-1874 Arasında Mississippi nehri üzerinde St. Louis'de bir çelik köprü yaptı. Eads'in yaptığı önemli işlerden biri, Mississippi nehri ağzına bir gemi kanalı açmak oldu. Kurduğu dalgakıran sistemi ile akıntıları bir düzene soktu; ırmak, sürüklediği kum ve çakılları kendiliğinden denize taşıyordu. Ölümünden kısa bir süre önce Tehuantepec berzahı üstünde kurulacak bir demiryolu projesi üzerinde çalışıyordu. Panama kanalı yolundan daha kısa olacak bu tasarıyı gerçekleştiremedi. (L)

EA-GAMİL, Mezopotamya'da yaklş. ol. M.Ö. 1165-1140 arasında hüküm sürmüş Birinci Deniz ülkesi hanedanının son kralı. (M)

EAGLE PASS, A.B.D.'de (Texas) kasaba; Texas'ın güneybatı sınırında, Rio Grande kıyısında. 7 276 nüf. Spofford'a giden ve Monclova yakınında Meksika'ya giren demiryolu Eagle Pass'dan geçer. Pamukçuluk. (L)

EAKİNS (Thomas Cowferthwait), amerikan ressamı (Philadelphia 1844-ay. y. 1916). Gerçekçi bir eğilim taşıyan eserlerinin çoğu Philadelphia Güzel Sanatlar müzesinde, New-York Metropolitan museum'da, Washington Corcoran gallery'sinde, Brooklyn (New-York eyaleti) ve Texas'da Ford Wort müzesindedir. (L)

EALDORMAN (ing. *alderman*'ın başka bir şekli). Anglosakson dükü. (Kralın soylu bir yakını olarak bir bölgenin yönetimiyle uğraşırdı.) [L]

EALİNG, Londra'nın batısında (Middlesex) semt; 183 000 nüf. (L)

E.A.M. 1943'te alman işgaline karşı kurulan elen mukavemet teşkilâtı *Elliniko Apeleftherotiko Metopo*'nun (Yunan Kurtuluş cephesi) kısaltılmış adı. Marksçı eğilimli olan bu kuruluş E.L.A.S. adı altında askerî örgütler kurdu. 1944'te kurulan yeni Yunan hükümetini tanımayı reddetti. 1949'a kadar kurtuluştan sonra ülkeyi perişan eden iç savaşı körükledi. (L)

EANATUM, Sümer sitesi Lagaş'ın kralı (M.Ö. III. binyıl). Umma halkına karşı kazandığı zaferden sonra Akbabalar anıtını dikti. (L)

EANDİ (Hector İgnacio), arjantinli yazar (Tandil, Buenos Aires 1895-öl. 1965). Buenos Aires'in gazete ve dergilerinde yazılar yayımladı. *Hombres Capaces* (Becerikli Adamlar) [1944] adlı hikâye kitabıyle ün kazandı. İki de şiir kitabı vardır: *Petalos en el Estanque* (Havuzdaki Yapraklar) [1924]; *Errantes* (Avareler) [1926]. (L)

EANNA («*Anu'nun evi*» veya «*gökyüzünden*» anlamında sümerce k.). Uruk şehrindeki en büyük tapınağın sümerce adı. Eanna'nın başlıca tanrısı Anu ile karısı Antu idi. Ama, Eanna'da *İştar* ve *Nanna*'ya da tapılırdı. Tapınağın ve tapınak kulesinin (Ziggurat) yıkıntıları eski Uruk şehrinde yapılan kazılarla ortaya çıkarıldı. (L)

EANNATUM, M.Ö. III. binyılda Mezopotamya'da yaşamış Lagaş sitesi (M.Ö. 2500-2350) krallarından ikisinin adı. — EANNATUM I, Urnanşe'nin torunu, Akurgal'ın oğlu. Onun diktirdiği ve *Akbabalar* steli* adıyle anılan, hem heykeltıraşlık değeri hem siyasî değeri ve edebî değeri nitelikleriyle önemlidir. Stel üzerindeki yazılar, Eannatum I'den önce gelen krallar zamanında Lagaş ile Umma sitesi arasında kurulan iyi münasebetlerden bahseder. Sonra kral olarak dinî vazifelerini anlatır ve antlaşmayı kim bozarsa tanrıların onu imha edeceğini söyler. Eannatum I, Umma sitesine, Elam'a, Uruk ve Ur şehrine açtığı seferler sonunda Sümer ülkesinin büyük bir kısmını eline geçirdi. EANNATUM *II*, babası Entamena zamanında başlayan Umma sitesi savaşını kazandı. Devrinde Urnanşe sülâlesi sona erdi. (M)

EARHART (Amelia), amerikalı kadın havacı (Atchison, Kansas 1898-1937). Kanada'da Birinci Dünya savaşı sırasında askerî hemşire olarak çalışırken uçmayı öğ-

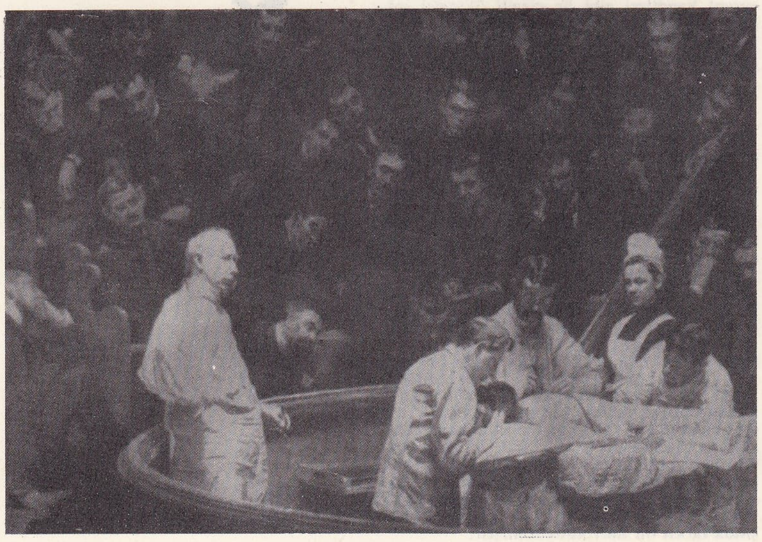

Thomas Cowferthwait EAKİNS
Agnew kliniğinde

Foto. MEYDAN

rendi. 1928'de W. Stutz ve L. E. Gordon ile birlikte Newfoundland'tan havalandı ve Atlantik'i geçerek Wales'e indi. Böylece Atlantik'i geçen ilk kadın oldu. 1932'de Atlantik'i ilk defa tek başına geçti. Bundan sonra birçok uçuş yaptı. 1931'de yayınevi sahibi George Palmer Putnam ile evlendi, fakat havacılığa genç kızlık adıyle devam etti. 1937'de Fred Noonan ile birlikte bir dünya turu yapmak üzere yola çıktı. Fakat uçakları Güney Pasifik'te Howland adası yakınlarında kayboldu. *Last Flight* (Son Uçuş) adlı kitabı 1938'de yayımlandı. (L)

EARİAS i. Küçük kelebek. Tırtılı, bükücü böceklerinki gibi kavak ve söğüt ağaçlarının, kendi ipeğiyle birleştirdiği yaprakları arasında yaşar. (Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Earias chlorana*'nın tırtılı Avrupa'da söğütlerde görülür. İktisadî yönden en önemlisi *E. insulana*'dır; bunun tırtılı pamuğun dal ve kozalarının içini oyar, böylece Eski Dünya'daki pamuk tarlalarında büyük zararlara yol açar. (L)

EARL i. (ing. k.). Kont'a eşit ingiliz unvanı. Bu görev, XI. yy. başında, danimarkalı fatihler tarafından, Anglosaksonların ealdorman görevi yerine konuldu. Zamanla yalnız unvan haline gelerek babadan oğula geçmiş ve ingiliz hanedanı tarafından muhafaza edilmiştir. (L)

EARLE (John), ingiliz rahibi ve yazarı (York 1601'e doğr.-Oxford 1665). Charles II'nin özel öğretmeniydi, kralla birlikte sürgüne gitti. Hayatı boyunca kral tarafından korundu. 1662'de Worcester, 1663'te de Salisbury piskoposu oldu. *Microcosmographie* (İnsanların Küçük Dünyası) [1628] adlı eserinde Theophrastos tarzında karakter çözümlemeleri yaptı. (L)

EARLE (Pliny), amerikan mucidi (Leicester, Massachusetts 1762-ay. y. 1832). Pamuk ve yün taramada büyük kolaylık sağlayan makineleri yaptı (1790). [L]

EARL MARSHAL [örl marşal] blş. i. (ing. k.ler). İngiltere'de rütbe sırasına göre sekizinci gelen bir devlet memurluğu. Earl Marshal'ların görevi arma ve bayraklarla uğraşmak, cenaze, düğün ve resmî törenleri düzenlemek, parlamentonun açılış ve kapanışında hükümdarın yanında bulunmak gibi işlerdir. Bugün bu görevi Norfolk dükü yapmaktadır. (L)

EARLOM (Richard), ingiliz gravürcüsü (Londra 1743-ay. y. 1822). Gravür sanatının bütün tekniklerini denedi, çoğunlukla aynı levha üzerinde kazı-kalem, beşik-kalem ve ıslak-kazı (ofort) üslûplarını bağdaştırdı. Van Huysum'un (*Çiçekler*) ve Mario dei Fiori'nin *Kuşların Konseri* adlı tablolarına göre yaptığı açık renk baskı örnekleri (estamplar) başarılı eserlerdir. Ayrıca Claude le Lorrain'in iki yüz deseninin kopyalarını yaptı. (L)

EARLY (Jubal Anderson), güneyli amerikan generali (Franklin, Virginia 1816-Lynchburg, Virginia 1894). Topçu subayı idi. 1838'de avukatlık yapmak üzere ordudan ayrıldı. Önce Meksika seferinde (1847), sonra Ayrılık savaşı sırasında güney ordusunda yeniden hizmete girdi. Bull Run'da başarı kazandı (1861), daha sonra yenilgiye uğradı. 1865'te general Lee tarafından kumandanlık görevinden uzaklaştırdı. (L)

Early Bird, yer istasyonlu amerikan haberleşme uydusu. 6 Nisan 1965'te Cape-Kennedy'den yani ekvatorda bulunmayan bir üsten atılan bu uydu, günümüzde atılan bütün uydular gibi birkaç merhalede son yükseltisine ulaştı: 1 400 - 36 000 km yükseltideki ilk yörüngeden sonra dairesel yörüngeye oturmak üzere yeröteye itiş, daha sonra da istenen enleme ulaşıncaya kadar hafif bir sapma (bugünkü durumda bu sapma 27° 5 batı, yani Atlantik okyanusu üzerinde ve Natal ile Dakar arasındaki uzaklığın üçte biri kadardır). Bütün haberleşme uyduları gibi *Early Bird* de, yönetici antenlerle donatılmış güçlü yer istasyonlarından gönderilen yayımları alır. Aldığı bu yayımları her yöne dönebilen bir anten yardımıyle iletir, ancak uydunun enerjisi güneş pilleriyle sağlandığı için yayım gücü zayıftır; 10 W'ı geçmez. Yer'den aldığı güç ise, watt'ın ancak belli bir oranı kadardır. Bu durum, yer istasyonlarındaki alıcı antenin çok ileri bir sistemde ve çok güçlü olmasını gerektirir. *Early Bird* gibi bir uydu, aynı anda 240 telefon konuşmasını veya düpleks telgrafını iletebilir, ayrıca uyduda, iki yönlü bir televizyon kanalı bulunur. Haberleşmelerin gizlilik içinde yürütülmesine imkân olmadığı için telefon konuşmalarında elverişli değildir. 1967'de Pasifik üzerine yerleştirilen ve aşağı yukarı aynı tipte olan *Canari Bird* adlı başka bir uydu, *Early Bird*'ü takip etti. (L)

EARLY ENGLİSH [örli ingliş] blş. i. (ing. k.ler). Mimarîde ingiliz gotik üslûbunun ilk devresine verilen ad. Eskiden bu addan XIV. yy.ın başına kadar olan zaman anlaşılırken, bugün daha çok XIII. yy.ın ilk yarısı kastedilmektedir. İngiltere'de XII.yy.ın sonlarında başlayan gotik üslûbu kısa sürede kesinlikle yerleşti. Bu devirden kalma başlıca eserler şunlardır: yapımına 1220'de başlanan *Salisbury katedrali;* XII. yy.ın sonuyle 1242 arasında tamamlanan *Wells katedrali;* 1230-1260 arası yapılan *York katedrali*'nin bazı bölümleri. (M)

EARN (LOCH), Büyük Britanya'da göl, İskoçya'da (Pertshire), Tay körfezine ulaşan *Earn* ırmağı vâdisinin (70 km) sonunda. (L)

EARSDON, İngiltere'de şehir; Northumberland'da, Newcastle'in 12 km kuzeydoğusunda; 13 085 nüf. Madencilik. (L)

EASDALE (Brian), ingiliz bestecisi (Manchester 1909). Öğrenimini Londra'da Krallık Müzik kolejinde yaptı. Üç opera besteledi: *Rapunzel* (1927); *The Corn King* (Mısırdan Kral) [1935]; *The Sleeping Children* (Uyuyan Çocuk) [1951]. Ayrıca senfonik parçalar, konçertolar, sahne ve filim müziği de yazdı. (L)

EAST (sir Alfred), ingiliz ressam, gravürcü ve sanat yazarı (Kettering 1849-Londra 1913). Öğrenimini Glasgow ve Paris'te yaptı. Özellikle manzara resimleri üzerinde çalıştı. Barbizon okulunun esaslarını benimsedi. Konularını gezdiği ülkelerden (Fransa, Sicilya, Mısır, Japonya, A.B.D.) aldı. Royal Academy'ye üye oldu. Kettering ve diğer birçok Avrupa şehrinin müzelerinde tabloları vardır. (L)

EAST (Thomas), ingiliz nota yayımcısı (1540'a doğr. - 1609). 1565'te Stationers müessesinde çalışmağa başladı. En büyük özelliği, Elizabeth I zamanındaki hemen hemen bütün ingiliz madrigalcilerinin eserlerini yayımlamış olmasıdır. —**Michael East,** Thomas'ın oğlu olduğu sanılan müzikçi (1580'e doğr. - 1648). Müzik eğitimi gördü. Pek çok eser besteledi. 1618'den ölümüne kadar Lichfield katedralinde org çaldı. (L)

EAST ANGLİA krallığı, İngiltere'deki eski Anglosakson krallıklarından biri. Bu krallık bugünkü Norfolk, Suffolk, Essex bölgeleriyle Cambridgeshire'ın bir kesimini içine alır. Tarihçi Bede, kral ailesini Wugginga'lar adıyle kaydeder. Bilinen ilk kral Readwald'dır (öl. 616-628 arası). Krallık hıristiyan ve pagan krallar arasında el değiştirdi; 841'de bölgeyi Danimarkalılar istilâ etti. 917'de yaşlı Edward'ın hâkimiyeti kabul edildi ve East Anglia kralları yarıkral oldular; 1004 ve 1010 yılları arasında Danimarkalılarla çarpışmalar devam etti. Bölgede bulunan en ilgi çekici tarihî kalıntılardan biri Sutton Hoo'daki gemi içine yerleştirilmiş mezarlardır (M.S. VII. yy.). East Anglia lehçesi, özel isimler, yer isimleri ve kurumlar bu bölgenin fazlasıyle danimarkalı akıncıların etkisinde kaldığını göstermektedir. (L)

EAST BARNET, Londra'nın büyük banliyösünde semt, başkentin kuzeyinde (Hertfordshire); 40 400 nüf. (L)

EASTBOURNE, Büyük Britanya'nın güney kıyısında (Sussex) şehir; 60 900 nüf. Bu büyük sayfiye merkezi, İkinci Dünya savaşı sırasındaki bombardımanlardan büyük zarar gördü. (L)

EAST CHİCAGO, A.B.D.'de (İndiana) şehir, Michigan gölü kıyısında, Chicago'nun banliyösü; 57 700 nüf. Önemli liman. Çelik fabrikaları. Kurşun ve kalay metalürjisi. Kimya sanayii. (L)

EAST CLEVELAND, A.B.D.'de (Ohio) şehir, Cleveland'ın doğusunda, Cuyahoga idare bölgesinde, Cleveland'ın kenar mahallelerinden biri, Erie gölü ovasında ve Apalaş dağları yaylasında; 37 991 nüf (1960). 1901'de buraya ilk olarak çiftçiler yerleşti. Şehir merkezine 6 km uzakta olan East Cleveland, demiryolu, kara yolu ve tramvayla merkeze bağlıdır. Daha çok bir konut semti olmasına rağmen elli kadar fabrika vardır. 1938'de J.D. Rockefellerin 9 360 ar olan sayfiye arazisi East Cleveland'a geçti. Çok güzel olan bu bölge şehir parkı olarak kullanılmaktadır. (L)

Amelia EARHART

EAST DETROİT, A.B.D.'de (Michigan, Macomb idare bölgesi) şehir. 1897'de burada Halfway adlı bir ulaşım merkezi kuruldu. Halfway, Detroit'le Mount Clemens'in arasında Nine Mile yolu üzerindeydi. 1925'te ulaşım merkezi ve çevresindeki evlerin nüfusu yaklaşık olarak 1 000 kişiye ulaştı ve burası Halfway köyü adıyle birliğe kabul edildi. Daha sonra East Detroit adını aldı. 1960 Yıllarında burada küçük işletmeler kurulmağa başladı. İş yerlerinin yüzde 70'i makine yapmakta, maden işlemektedir. Hızla gelişmekte olan East Detroit halkının çoğu Detroit'te çalışır. (L)

EAST END, Londra'nın doğu semtleri, Thames ırmağının her iki kıyısında, Tower Bridge'in ötesinde. Dokların yakınında uzanan ve halk tabakalarının yaşadığı bu sanayi semtleri, West End'in zengin semtleriyle zıtlaşır. (L)

EASTER İSLAND, Paskalya adasının ingilizce adı. (L)

EASTERLİES [isterliz] i. (ing. k.). Bir yandan kutup bölgeleri, öte yandan dönenceler arası bölgede esen doğu rüzgârları. (*Eşanl.* ALİZELER.) [L]

EAST GRİNSTEAD, Büyük Britanya'da (Sussex) şehir, Londra'nın güneyinde, Weald bölgesinde; 15 400 nüf. XVIII. yy. dan kalma düşkünlerevi (*Sackville College*). Bira fabrikaları. (L)

EAST HAM, Londra'nın doğu banliyösünde (Essex) şehir; 105 400 nüf. Kimya ve besin sanayii. (L)

East İndia company (Doğu Hindistan ortaklığı), Uzakdoğu ve Hindistan'la ticaret yapmak üzere kurulmuş ortaklık. XVII. ve XVIII. yy. da İngiltere, Hollanda, Fransa, Danimarka, İskoçya, İsveç, Avusturya ve İspanya tarafından buna benzer birçok ortaklık kurulmuştur, fakat bunların arasında güçlü olanı İngilizlerin kurduğu East India company'dir. 1599'da kurulan on ortaklık 1600'de Elizabeth I'den aldığı imtiyazlarla burada bir ticaret tekeli kurdu. Ortaklık aynı bölgelerde ticaret yapan Hollandalılarla 1610'larda çatıştı. Fakat sonunda onların varlığını kabul etmek zorunda kaldı. 1660'a kadar İran ve Çin'le de ticaret yapmağa başlayan ortaklığın 1614'te 24 gemilik bir filosu vardı. 1688 Devriminden sonra İngiltere'de ikinci bir ortaklık kuruldu, fakat bu iki ortaklık 1709'da birleşti. Bir süre Fransızlarla çatıştıktan sonra onları yenilgiye uğrattı. Sonunda Hindistan'ın yönetimini de ele geçirdi. Ancak 1858'de Hintlilerin ayaklanmasından sonra ortaklık dağıldı ve hakları doğrudan doğruya İngiliz hükümetine geçti. (L)

EAST KİLBRİDE, Büyük Britanya'da şehir. İskoçya'da (Lanark idare bölümü). Yirmi yıldan beri Glasgow'un yükünü azaltmak için geliştirilen East Kilbride'in nüfusu 40 000'i aşar. Uçak v.b. yapımı. Araştırma tesisleri. (L)

Foto. MEYDAN

George EASTMAN

EASTLAKE (sir Charles Lock), ingiliz ressamı (Plymouth 1793 - Pisa 1865). 1815'te İngilizlere teslim olan Napolyon'un *Bellerophon* gemisiyle Plymouth'a getirilişini gördü ve imparatorun subaylarıyle birlikte bir tablosunu yaptı. Bu resimle üne ulaştı. Eastlake İtalyaya birçok geziler yaptı. Özellikle din konusunu işleyen tablolarıyle tanındı. Westminster sarayının süsleme işlerinde çalıştı (1841). National gallery'nin müdürlüğünde ve Royal Academy'nin başkanlığında bulundu. (L)

EAST LANSİNG, A.B.D.'de (Michigan, İngham idare bölgesi) şehir; 30 198 nüf. (1960). Sanayi ve demiryolu bağlantıları olmayan şehir, Michigan üniversitesi çevresinde gelişti. 1907'de birliğe katıldı ve adı üstünde tartışmalar çıktı. Sonunda A.B.D. Posta idaresi Lansing'in doğusunda olduğu ve posta dağıtımı buradan yapıldığı için şehre East Lansing (Doğu Lansing) adı verildi. 1920'lerde bir konut merkezi haline gelen East Lansing halkını, öğrenciler ve Lansing'daki otomobil fabrikalarının sahipleri (şehrin kuzey kesiminde otururlar) meydana getirir. Şehrin güney bölümünde Red Cedar ırmağı kıyısında 20 000 kişilik bir öğrenci sitesi vardır. (M)

EASTLEİGH, Southampton'un (Büyük Britanya) kuzeyinde sanayi banliyösü; 30 600 nüf. (L)

EAST LİVERPOOL, A.B.D.'de (Doğu Ohio, Columbiana) şehir. Ohio, Pennsylvania ve West Virginia sınırlarının kesiştiği noktada, Ohio ırmağı kıyısında; 22 306 nüf. (1960). 1798'de Thomas Fawcett adında bir irlandalı tarafından kurulan şehir, St. Clair, Fawcettstown ve Liverpool adlarıyle anıldı. 1834'te East Liverpool adıyle birliğe katıldı.

Şehir önemli bir çömlekçilik merkezidir. Çömlek yapmağa elverişli toprak James Bennet adlı bir ingiliz tarafından bulundu. Çömlekçi olan James Bennet, bölgedeki ilk fırını 1840'ta kurdu. Çok kısa bir süre içinde çömlekçilik büyük ölçüde gelişti. 1861'de dışarıdan gelen çanak, çömlek gibi eşyalara gümrük vergisi konduktan sonra o zamana kadar küçük bir köy olan East Liverpool birden büyüdü. 1860'ta nüfusu 1308 iken 1910'da 20 387'ye ulaştı. Şehirdeki East Liverpool Historical Association müzesinde ilk günlerden beri bölgede yapılan çeşitli seramik eşya sergilenmiştir. Birçok atelye Ohio ırmağının karşı tarafına Newell ve Chester'e aktarıldıysa da, East Liverpool seramik merkezi olarak önemini sürdürmektedir. Çelik ve tahta eşya, tel, kâğıt, teneke ve kimya maddeleri sanayii de gelişmiştir. (L)

EAST LONDON, Güney Afrika cumhuriyetinde (Kap ili) liman şehri, Hint okyanusu kıyısında; 114 600 nüf. Verimli tarım bölgesi. Yün, turunçgiller ve hayvancılık ürünleri ihracatı. Makine, besin ve kimya sanayii. Gemi onarımı. (L)

EAST LOTHİAN veya **HADDİNGTONSHİRE,** Büyük Britanya'da idare bölümü, İskoçya'da Forth halicinin güney kıyısı ile Kuzey deniz kıyısında; 52 700 nüf. İdare Merkezi, *Haddington.* (L)

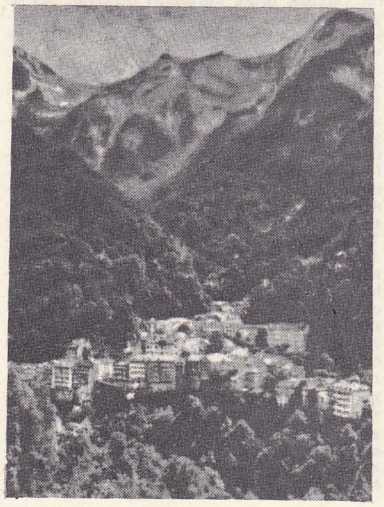

EAUX - BONNES

EASTMAİN, Kanada'da ırmak, Ungava'da, James koyuna dökülür. 600 km. (L)

EASTMAN (George), amerikan sanayicisi (Waterville, New York 1854-Roehester, New York 1932). Çocukluğundan itibaren fotoğrafçılıkla ilgilendi; 1878'de ilk jelatin ve bromür'lü gümüş plakları hazırladı; 1880'de Rochester'de altı işçiyle bunların sınaî imalâtına başladı. 1884'te kâğıt filmi, 1889'da Edison'un kendi sinema makinesinde kullanmış olduğu nitroselüloz'lu saydam filmi yaptı. 1880'de Kodak müessesesini kurdu. Servetinin büyük bir kısmını hayır işlerine vakfetti, ölümünden sonra Rochester'deki evi, fotoğrafçılık tekniğini yaymak için bir halk enstitüsü haline getirildi. (L)

Eastmancolor (Tes. edil. ad.), 1950 yılında Eastman Kodak ortaklığı tarafından bulunan ve doğrudan doğruya pozitif resim çekmeğe yarayan renkli bir fotoğraf ve filim metodu. (L)

Eastman Kodak company, amerikan şirketi, 1880'de kuruldu. Fotoğraf ve sinema âlet ve malzemesi, optik cihazlar, plastik maddeler ve bazı organik kimya üretimleri yapımında ihtisas kazandı. A.B.D'de 13 şubeyi, dünyada 44 şirketi kontrolu altında bulundurmaktadır.

Eastman Kodak company, aynı zamanda Tennessee Eastman co.'nun aracılığıyle plastik maddelerle birlikte bütün satışının yüzde 17'sini bulan sunî tekstil üretiminde önemli bir yeri vardır. Satışının diğer oranları, amatör ticarî ve askerî fotoğraf malzemesinde yüzde 53, sinema filimlerinde yüzde 12 ve organik kimya üretiminde yüzde 7'dir. Şirketin A.B.D.'de bulunan belli başlı fabrikaları Rochester (Newyork), Kingsport (Tennessee), Peabody (Massachussetts), Chicago (İllinois) ve Longview'de (Texas) bulunmaktadır. Ortaklığın İngiltere, Fransa (Kodak Pathé), Almanya ve Avustralya'da da önemli merkezleri vardır. (L)

EASTON, A.B.D.'de (Pennsylvania) şehir, Apalaş'ların kenarında, Delaware kıyısında; 32 000 nüf. Dokuma ve kimya sanayii. Kâğıt fabrikası. Kolej. (L)

EAST ORANGE, A.B.D.'de (New Jersey) şehir, New York bölgesinde; 77 300 nüf. Banliyö merkezi. Kolejler. (L)

EAST POİNT, A.B.D.'de (Georgia, Fulton idare bölgesi) şehir. 1857'de Atlanta'nın doğusunda bir demiryolu istasyonu olarak kuruldu. Ayrılık savaşı sırasında Konfedere ordunun malzeme deposu olarak kullanıldı. Siyasî açıdan bağımsız olmakla birlikte Atlanta şehrinin banliyölerinden biridir. Sanayii gelişmiştir: kumaş, gübre, kâğıt, makine, ev eşyası, madenî eşya yapımı; besin ve kimya ürünleri sanayii. Sanayi bölgeleri genellikle demiryolu boyunca uzanır. (L)

EAST PROVİDENCE, A.B.D.'de (Rhode İsland) şehir, *Providence river* kıyısında, Narragansett koyunda; 41 900 nüf. İnşaat malzemesi. Kimya ve dokuma sanayii. Metalürji. Tersaneler. (L)

EAST RETFORD veya **RETFORD,** İngiltere'de (Nottinghamshire) şehir, Nottingham'ın kuzeydoğusunda; 17 800 nüf. Demiryolu merkezi. (L)

EAST RİDİNG, Yorkshire'in (İngiltere) üç bölümünden biri, Derwent ile Kuzey denizi arasında, York Wolds'un her iki yanında; 544 200 nüf. (L)

EAST RİVER, New York körfezini, Long İsland boğazına bağlayan kanal. (L)

EAST SAİNT LOUİS, A.B.D.'de (İllinois) şehir, Mississippi'nin sol kıyısında; 81 700 nüf. Çelik ve makine sanayii. Alüminyum, kadmiyum ve çinko metalürjisi. Kimya ürünleri ve petrol rafinerisi. (L)

EATON (Amos), amerikan botanikçisi (1776'ya doğr. - öl. Troy, New York 1842). Erie gölü bölgesini jeolojik yönden inceleme görevini aldı, sonra Troy'da, Rensselaer enstitüsüne profesör oldu. Başlıca eserleri: *An İndex to the Geology of the Northern States* (Kuzey Eyaletler Jeolojisine dair Fihrist) [1816]; *Manual of Botany for the Northern States* (Kuzey Amerika Eyaletleri Botaniği Elkitabı) [1833]. (L)

EATON (Cyrus Stephen), Kanadalı maliyeci (doğ. Yeni İskoçya 1883). Demir, elektrik ve maden sanayileri yöneticisi. Başlıca eserleri: *Financial Democracy* (Malî Demokrasi) [1941]; *İnestment Banking: Competition or Decadence?* (Yatırım Bankacılığı: Rekabet mi Gerileme mi?) [1944]; *A Capitalist Looks at Labor* (Bir Kapitalist Açısından Emek) [1947]. Ayrıca iktisadî ve siyasî konularda çeşitli denemeler yazdı. (L)

EATON (William), amerikan subayı (Woodstock, Connecticut 1764-Brimfield, Massachusetts 1811). Öğrenimini askerî okulda yaptı. 1792'de yüzbaşı oldu. Tunus şehrinde konsolosluk görevinde bulundu (1797-1803). 1805'te 500 kişilik küçük bir ordunun başında Karamanlı Ahmed Paşayı Trablusgarp tahtına geçirmeğe çalıştı. (L)

EAU CLAİRE, A.B.D.'de (Wisconsin) şehir, Minneapolis'in batısında; 38 000 nüf. Ticaret merkezi. (L)

EAU-CLAİRE. Bk. CLEAR-WATER.

EAU D'OLLE, Fransa Kuzey Alplerinde sel suyu, Romanche ırmağının kolu (sağ kıyı); 27 km. Grondes Rousses'den iner, Liret vâdisi girişinde Romanche'a kavuşur. Rivier ve Vernia santralları ile Allemont dökümhanesini besler. (L)

Eau et les Rêves (L') [*Su ve Rüyalar*], Gaston Bachelard'ın 1940'ta yayımlanan eseri. Suyun maddî simgelerini rüyalardaki, şiirdeki, felsefedeki yansıması yönünden inceler: dört unsurdan biri olan su, toprak, ateş ve havayle birlikte hayal gücüne sürekli, derin, şiirli ve ruhî bir ilham verir. Böylelikle şeklî ve sathî kökleri insan ruhu tarihinde bulunan maddî hayalden ayrılır. G. Bachelard, ateşin maddî hayalini *Psychanalyse du Feu* (Ateşin Psikanalizi) [1937], havanınkini *L'Air et les Songes* (Hava ve Rüyalar) [1942], toprağınkini *La Terre et les Rêveries de la Volante* (Toprak ve İstek Hülyaları) ve *La Terre et les Rêveries du Repos* (Dinlenme Hülyaları) [1945] adlı kitaplarında inceledi. (L)

EAU-FORTE i. (fr. k.). Bk. OFORT.

EAUX-BONNES, Fransa'da Basses-Pyrénées idare bölgesinde (Oloron-Saint-Marie idare çevresi) komün, Ossau sel suyunun bir kolu kıyısında; 500 nüf. XVI. yy.da yaraların tedavisinde, bugün ise solunum yolları hastalıkları ve müzmin romatizma tedavisinde kullanılan kükürtlü radyoaktif sular. Kuş müzesi. İç turizm merkezi. Gourette'de kış sporları merkezi. (L)

EAUX-CHAUDES, Fransa'da Basses-Pyrénées idare bölgesinde (Laruns komünü) ılıca merkezi, Ossau sel suyu kıyısında, dar bir boğazda. Romatizma, kadın hastalıkları ve sinir hastalıkları tedavisinde kullanılan kükürtlü sular. Yakınında birçok iç turizm yeri. (L)

EAUZAN (*Elusatensis* veya *Elusensis pagus*), Fransa'da bölge, Gascogne'da Armagnac ile Marsan arasında; merkezi, *Eauze.* (Bugün Condom [Gers] idare çevresi sınırları içinde.) [L]

EAZ sıf. (ar. *ʿaziz*'den *eʿazz*). *Esk.* En aziz. ‖ *Eazz-i ehibba,* tanıdıkların en azizi. (M)

EÂZIM çoğl. sıf. (ar. *aʿẓam,* büyük'ten *eʿâẓım*). *Esk.* Büyük adamlar, uluları. ‖ *Eâzım-ı ehibba,* arkadaşların en sevgilisi. ‖ *Eâzım-ı millet,* millet büyükleri. ‖ *Eâzım-ı rical,* devlet adamları içinde en büyük olanları. ‖ *Eâzım-ı üdeba,* edebiyatçıların en büyükleri. (M)

EAZZE (ar. *ʿizzet,* değerli olma, büyüklük, saygı'dan *eʿazze*). *Esk.* «*Aziz etsin!*» anlamında kullanılan dilek sözü. (M)

EB i. (ar. k.). *Esk.* Baba. ‖ *Eb-i müşfik,* şefkatli baba. ‖ *Ebâ an ced,* (*eben an ced* veya *eben an ceddin*), babadan oğula, kuşaktan kuşağa: *Kureyş kavmi içinde eben an ced intikal edegelen Nur-ı Nübüvvet, Haşim'e gelmiş ve onun yüzünde görülmüştü* (Cevdet Paşa). ‖ *Eb ü ced,* peder ve dede. (M)

EBA, Ettruria'da şehir (bugünkü Magliano), Orbetello'nun kuzeydoğusunda. (L)

EBABİL i. (ar. *ebābīl*). *Esk.* Dağ kırlangıcı. ‖ Keçisağan kuşu. ‖ Bir sıra halinde giden kuş sürüsü. ‖ Kur'an-ı Kerîm'in 105. suresinde sözü edilen kuş sürüsü.

Foto. LAROUSSE

— ANSİKL. *Kur'an-ı Kerim'*in 105. Fil suresinde *Ebabil Kuşları'*ndan bahsedilir. Habeşistan'ın Yemen valisi olan Ebrehe, İslâm kaynaklarının çoğunun doğru kabul ettiğine göre Hz. Peygamber'in doğum yılı olan 570'te Mekke üzerine yürümüştü. Amacı, San'a şehrinde yaptırdığı kiliseye, Kinâne kabilesinden olan bir arabın yaptığı hakaretin öcünü almak ve Kâbe'yi yıkarak Arapları hıristiyanlaştırmaktı. Ordusunda filler bulunduğu için, Kur'an'da «fil sahipleri» diye anılır. (Fil suresi, 1). Kur'an-ı Kerim'in bildirdiğine göre, bu ordu başarıya ulaşamamış gökte beliren kuş sürülerinin attığı pişkin tuğladan yapılmış taşlarla mahvolmuştur.

Kur'an-ı Kerim'i çağdaş anlayışla yorumlamak isteyen incelemeciler kuşların orduya çiçek hastalığı mikrobu taşıdığı için ordunun mahvolduğunu ileri sürerlerse de bu yorum genellikle benimsenmiş değildir. (M)

EB'AD sıf. (ar. *bu'd,* uzaklık'tan *eb'ad*). *Esk.* En uzak. || *Eb-ad-i ihtimalât,* ihtimallerin en uzağı. (M)

EBÂD veya **EBÂT** çoğl. i. (ar. *bud'd,* uzaklık'tan *eb'âd*). *Esk.* Boyutlar: *Gülüyor şimdi nazar girdi mi derhal içeri / Aynı eb'ad ile tesbit edilen kubbeleri* (M. A. Ersoy). *Bigâne hep avâlime ruh-ı felek zedem / Eb'ad içinde uçmada bir tâir-i adem* (Abdülhak Hâmid). || *Ebâd-ı bî-nihâye,* sonsuz uzaklıklar. || *Ebâd-ı selâse,* üç boyut. (M)

EBAL, Filistin'de Garizim'in karşısında dağ. Şekem'in kuzeyinde. Yeşu zamanında burada büyük bir kurban töreni yapıldı. (Yeşu, VIII, 30-35). [L]

EBAN (Abba), israilli siyaset adamı (Kap 1915). Ortadoğu arap işleri merkezi müdürü (1944), 1946'da Yahudi ajansının siyasî faaliyetlerine katıldı. 1948'de Birleşmiş Milletler teşkilâtında İsrail'in daimî temsilciliğini yaptı. 1950'de A.B.D.'de elçi olarak bulundu. 1959'da İsrail'e dönünce Mapai partisinden milletvekili seçildi. Ben Gurion kabinesinde devlet bakanı (kasım 1959), eğitim ve kültür bakanı (temmuz 1960). Eşkol kabinesinde başbakan yardımcısı (haziran 1963) oldu. Golda Meir'in yerine dışişleri bakanlığına geldi (ocak 1966). Birleşmiş Milletler Genel kurulunun 1967 haziranındaki olağanüstü toplantısında ön planda bir rol oynadı, bu toplantıda, israil-arap savaşındaki israil tutumunun haklı olduğunu ispata çalıştı. Başlıca eserleri: *«Mısırda Çağdaş Edebî Hareket»* (1944); *«Siyonizm ve Arap Dünyası»* (1947); *«Milliyetçilik Heyecanı»* (1959). [L]

EBÂN bin OSMAN, (Ebu Said denir), üçüncü halife Osman'ın oğlu (öl. 723). Babasından ve onun yakınlarından duyarak başlıca hadis nakledicileri arasında yer aldı. Babasının öldürülmesinden sonra doğan anlaşmazlıkta Ayşe ile birleşti, Ali'ye karşı Cemel vakasına katıldı (636). Savaşın bozgunla biteceğini anlayınca kaçarak kurtuldu. Ali'ye karşı kendi soyundan Emevîlerle işbirliği yaptı. Emevî halifesi Abdülmelik zamanında yedi yıl süreyle Medine valisi oldu. Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili *El-Magazi* adlı eserin yazarı olduğu sanılmışsa da daha sonra kitabın asıl sahibibinin Ebân bin Osman bin Yahya olduğu anlaşıldı. (M)

EBÂN bin OSMAN, arap dilbilgini (Şezuna ? - Cordoba 987). Arap sarf ve nahvi (gramer) üzerinde çalışmalar yaptı. Şiirleriyle Endülüs-arap edebiyatında ün kazandı. (M)

EBÂN bin SAİD, islâm kahramanı. Bedir savaşında (623) müslümanlara karşı koydu ise de Hudeybiye mütarekesinden sonra, Hayber seferinden önce İslâmlığı kabul etti. Necd seferine katıldı. Bahreyn valiliğine tayin edildi. Peygamberin ölümü üzerine isteğiyle işinden ayrıldı; Ebu Bekir'in kendisine verdiği görevleri, Peygamber'den sonra kimseye hizmet edemeyeceğini bildirerek reddetti. Halife Ömer zamanında Halid bin Velid'in ordusuyle tekrar sefere katıldı, Şam'a gitti. Yermuk savaşlarının birinde şehit düştü. Müslüman olan beş kardeşi ile birlikte ilk müslüman kahramanları arasında anılır. (M)

EBAT çoğl. i. Bk. EBAD.

Eba tablosu, 1947 yılında eski Eba gölünde bulunan bronz tablo. Tablonun üzerine ölümünden sonra *Germanicus'*a verilen payelerle ilgili bir kanun teklifi kazılmıştır. Belge, imparatorluğun kuruluş tarihi bakımından büyük önem taşır; çünkü M.S. V yılına ait bir kanun hakkında bilgi verir. Buna göre *magistratus'*ların seçimi, yüz senatör ve şövalyenin aday göstermesinden sonra yapılabilecekti. Bu kanunla halk meclisleri değerini tamamen kaybediyordu. (L)

EBÂTIL veya **EBÂTİL** çoğl. i. (ar. *batl,* boş çıkma > *bâtıl,* anlamsız şey'den *ebâtıl* veya *ebâtil*). *Esk.* Anlamsız şeyler: *Cehillerden, vehimlerden, ebatîl ve hurafattan sıyrılmak...* (Cenab Şahabeddin). [M]

EBBİNGHAUS (Hermann), alman psikologu (Barmen 1850-Halle 1909). Deneysel psikolog olarak özellikle anlamsız heceler yoluyle bellek kazanma yöntemlerini inceledi. Başlıca eserleri: *Über das Gedächtnis* (Bellek Konusunda) [1885]; *Grundzüge der Psychologie* (Psikolojinin Anahatları) [1908]. (L)

Ebbinghaus metodu. Deneysel psikol. Ebbinghaus (1850-1909) tarafından bellek ve özellikle belleğin çağrışım mekanizmalarını incelemek üzere ortaya konan metot. (*Sufle etme metodu* diye de adlandırılır.)

— ANSİKL. *Ebbinghaus metodu.* Ezberlenecek unsurların serisi, deneğe birkaç kere sunulur. Denek, unsurların sırasını bozmayacak şekilde seriyi ezber olarak tekrarlayacaktır. Deneyi yapan, yanlışları düzeltir veya duraklayacak olursa deneğin söylemesi gereken unsuru sufle eder. Denek bütün seriyi eksiksiz olarak söylemeyi başarana kadar bu işlem devam eder. Bu metotla dört çeşit sonuç elde edilir: istenilen mükemmelliğe ulaşmak için gereken tüm zaman süresi; bu mükemmelliğe ulaşmak için yapılması gereken deney sayısı; her denemedeki doğru umma'ların sayısı; her denemede yapılan yanlışların sayısı.

Bu metotla elde edilen sonuçlar, bir cihazın kullanılması sayesinde çok daha kesin hale getirilmiştir. Bu cihaz, her unsurun sunulma zamanlarını eşit kılmakta ve iki unsur arasındaki zaman fasılasını da eşitleştirmektedir. Denek, cevabını, cihazın otomatik olarak sağladığı cevaptan daha önce vermek zorundadır. (L)

EBBON, Reims başpiskoposu (775 - Hildesheim 851). Babası bir toprak kölesi, annesi Dindar Louis'nin sütninesi idi. Prensle beraber büyüdü. Dindar Louis kral olunca Ebbon'u Reims başpiskoposu yaptı. Papa Pascal, Hıristiyanlığı yaymak göreviyle onu Danimarka'ya gönderdiyse de orada bir başarı kazanamadı (822-823). Lothaire tarafından kandırıldı, Compiègne'de toplanan Meclis'te kral Louis'nin tahttan indirildiğini bildirdi (833). Louis tahta geri dönünce (835) Thionville konsili tarafından görevinden uzaklaştırılıp Fulda manastırına kapatıldı. Lothaire imparator olunca yeniden başpiskoposluk görevine getirildi. Fakat Kel Charles'ın 841'de onu Reims'ten kovmasını imparator önleyemedi. Ebbon, yanına sığındığı germen Louis tarafından Aşağı Saksonya'da Hildesheim piskoposluğuna getirildi. (L)

EBBW VALE, İngiltere'de (Monmouthshire) şehir, Cardiff'in kuzeyinde; 28 600 nüf. Yüksek fırınlar. Teneke haddehaneleri. (L)

EBCED i. (ar. *ebced*). *Esk.* Her harfi bir rakamı karşılayan, arap harfleriyle yazılı sekiz kelimeden meydana gelen hesap sistemi. (Ebced, hevvez, huttî, kelemen, sa'fes, kareşet, sahhaz, dazıg-len.) || Ed. *Ebced hesabı,* ebced harfleriyle tarih veya bir sayıyı ortaya çıkarma sistemi: *Ebced hesabıyle doksan (i) ki ismin / Kâmile güç değil, âsân, kiminsin* (Kıymetî). [Bk. ANSİKL.] || *Ebced-han,* yeni okumağa başlayan çocuk, acemi: *Eb ü ceddiyle tefahür eden ebced-hanın / Ehl olan cedd ü kabûlüne verir mi ahkâm* (Nef'i).

— Mat. *Esk.* Ebced harfleri, cebirde miktarları göstermek için kullanılırdı. «Sa'fes»teki harfler meçhul, diğerleri bilinen yerine geçiyordu.

— ANSİKL. *Ebced hesabı,* bütün müslüman ülkeler edebiyatında, tarih düşürmede, gizli bilimlerde kullanıldı. Bu sekiz kelimenin aslı ve nasıl şekillendiği hakkında kesin bilgi yoktur. Efsanelere göre ilk altı kelime, Şuayb Peygamberle çekişen altı Medyen hükümdarının, bir söylentiye göre altı şeytanın adıdır. Bir başka tahmine göre her kelime, Âdem'in yaratılış ve cennetten ayrılış hikâyesinin dönemlerini belirtir veya haftanın günlerine işaret eder. Harflerin sayı değerlerine göre yapılan büyü ve sihirlere «hesab-ı cümel» denir. Buna göre her şey bire çevrilmektedir; birden başlayarak dokuza kadar sıralanan harfler üç defa tekrarlanınca, elde yine Tanrının birliğini gösteren bir kalır. Bir olayın (savaş, doğum, ölüm), bir eserin yapılışının (saray, çeşme, cami) tarihini ebced hesabıyle bir mısra veya beyitte tespit etmek, eski şairlerce çok değerli bir hüner sayılmış, kıt'aya benzeyen nazım şekillerinin son mısra veya beytinde ustalıkla düzenlenen kelimelerce tarih düşürülmüştür. Harflerin ebced hesabına göre sayı değerleri: elif. 1; be. 2; cim. 3; dal. 4; he. 5; vav. 6; ze. 7; ha. 8; tı. 9; ye. 10; kef. 20; lâm. 30; mim. 40; nun. 50; sin. 60; ayın. 70; fe. 80; sat. 90; kaf. 100; re. 200; şin. 300; te. 400; se. 500; hı. 600; zel. 700; dat. 800; zı. 900; gayın. 1000'e eşittir. Farsçadan gelen Pe, Çim, Je, Kâfi Nunî harfleri Be, Cim, Ze, Kef'e eşit hesaplanır. Tarih*lerde daima hicret yılı kullanılır. (→ Bibliyo.) [M]

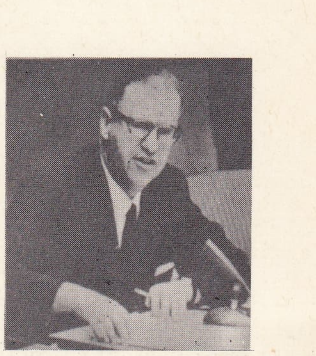

Abba EBAN

EBDA sıf. (ar. *bedâ'at,* güzellikten *bedi'* >*ebda'*). *Esk.* En çok göze çarpan, en güzel. (M)

EBDÂL çoğl. i. ve sıf. (ar. *bedel,* karşılık> *bedil,* karşılayan, yerine oturan'dan *ebdâl*). *Esk.* Karşılıklar. || Yerine oturanlar. || Aptal, şaşkın. || Kendini Tanrı'ya vermiş. Bk. ABDAL. (M)

EBDÂN çoğl. i. (ar. *beden'*den *ebdân*). *Esk.* Bedenler, gövdeler. || *İlm-ül-ebdân,* bedenler ilmi, tıp ilmi. (M)

EBE i. (esk. türk. *apa,* abla>*epe'*den). İşi doğum yaptırmak olan kadın: *Ebe hanım, hanımefendiye de çocuğa da bakıyor* (Vâ-Nû). *Ebe de ne olacak? İşte tavana urganı bağladım. Ona asıla asıla kurtulur* (Y. K. Karaosmanoğlu). Bk. EBELİK. || Çocuk oyunlarında bazen lider olan, bazen de oyunun yükünü taşıyan kişi: *Saklambaç oyununda ebe olmak.* || *Ebe iskemlesi,* doğum iskemlesine verilen ad.

— ÇEŞ. DEY. *Ebe bulguru,* bulgur bulgur yağan kar. || *Ebe* (veya *ebem*) *geçti. Halk dili.* Birdirbir oyunu. || *Ebenin (ananın) örekesi.* Bk. ANA. || *Dil (laf) ebesi,* çok konuşarak diliyle kandıran (kimse). [M]

EBED i. (ar. *ebed*). *Esk.* Sonu olmayan zaman: *Şimdi buradaydı, gitti elden / Gitti ebede gelip ezelden* (Abdülhak Hâmid). *Yarın elbet bizimdir / Gün doğmuş gün batmış ebed bizimdir* (N.F. Kısakürek). || *Ebed-âbâd, ebed-el-âbad* veya *ebed-el-ebed,* hiç bir vakit, asla. Sonsuz dünya. || *Ebed-Allah,* Allah daim eylesin! || *Ebed-Allahu mecduhu,* büyüklüğü ebedî olsun! || *Ebed-gâh* (veya *ebed-hane*), mezar: *Bari kıl hak-i ebedhaneme ihda-yı nigâh / Derd-i aşkınla ölürsem senin ey çeşm-i siyah* (Cenab Şahabeddin). || *Ebed-kıyam* (veya *ebed-müddet*), sonsuz, süresiz. || *İlel-ebed,* sonu olmayan bir zamanda.

— Tasav. Sonu olmayan. Ezel*'in (başlangıcı olmayan) karşıtı.

— ANSİKL. Tasav. Bir varlığın belli zaman ölçüsüyle ancak bir süre devam edebileceği kabul olunduğuna göre, ileriye, sonsuza doğru süren zamana *ebed* denilir. Ebed için bir son düşünülemez.

Kelâm ve felsefeye dair eserlerde, ekseriya ebediye ve ezeliye soyut (mücerred) şekilde kullanılır. Ehl-i Sünnet'e göre, Tanrı'nın ne başlangıcı, ne sonu vardır. Dünyanın ise hem başı hem sonu vardır. Âhiretin bir başlangıcı varsa da sonu yoktur. Bir şeyin başlangıcı olmaması ve sonu olabilmesi şeklinde dördüncü bir imkân düşünülemez.

Mutasavvıfların ve filozofların ezel deyimine karşı kelâmcılar, kıdem, ebed'e karşılık da beka sözünü kullanırlar. Tanrı'nın ezelî olması bir başlangıcı olduğu anlamına gelmez; burada ezelî, hiç öncesi olmayan, «lemyezel» demektir. Onun «lâ-yezâl» olması, zamanın, varlığın hiç bir şekilde aşamaması anlamına gelir.

◆ **Ebedâ** veya **ebeden** zf. *Esk.* Asla, hiçbir vakit: *Abdürrahman «vallahi ben de ebeden bu işe girmem» dedi* (Cevdet Paşa). [M]

EBEDÎ sıf. (ar. *ebed,* sonsuz zaman'dan *ebedî*). Sonsuz, son bulmayan, ölümsüz, sürekli: *Artık ebedî huzur deminin / İçebilirim sırlı taşından* (O.V. Kanık). *Değişmenin ebedî olduğu yerde / Güzeldir hayat* (A.H. Tanpınar). || *Ebedîy-üd-devam,* sonu gelmeyecek bir şekilde devam edecek olan.

— Tar. «*Ebedî ittifak*», süre tahdidi konmadan yapılan ittifak. || *Ebedî barış.* Bk. BARIŞ.

◆ **Ebediye** sıf. *Esk.* Ebedî'nin dişili: *Hürriyet-i ebediye.* (M)

EBEDÎLİK i. (ar. *ebedî*'den türk. *ebedi-lik*). Sonsuzluk, sonu olmama: *Yaşamağa ahmaklar gibi ebedîlik diyerek bağlanmayalım* (H. R. Gürpınar). [M]

EBEDİYEN zf. (ar. *ebedî*'den *ebediyyen*). Sonsuzluğa kadar. || (Olumsuz cümlede) Hiç bir zaman: *Acaba benim yarın gideceğimi, bir daha kendisini ebediyen görmemek üzere gideceğimi bilse...* (Ömer Seyfeddin). [M]

Ebedî barış, 29 kasım 1516'da Fransa kralı ile isviçre kantonları arasında Fribourg'da imzalanan barış. Uzun ve çetin müzakerelerden ve Cenevre'de 7 aralık 1515'te imzalanan hazırlık antlaşmasından sonra, François I, birçok ihsanda bulunarak, on üç isviçre kantonundan, kendisine İsviçre'den ücretli asker toplamak hakkı tanıyan genel bir antlaşma kopardı. Bu antlaşma ile, François I, önemli tazminat karşılığında, eski kavgaların hesabını kapatıyor ve bir ittifak sağlıyordu. Antlaşmanın süresi sınırsızdı. (L)

Ebedî Dönüş (*Éternel Retour*), Jean Delannoy'un Jean Cocteau'nun bir eserinden aktardığı fransız filmi (1943). Tristan ve Yseult temasını günümüze uygulayan bu filim dramatik ve plastik sanat bakımından büyük bir önem taşır. Georges Auric'in müziği de ilgi çekicidir. (L)

EBEDİYET i. (ar. *ebed,* sonsuz zaman'dan *ebediyyet*). Ebedîlik, sonsuzluk: *Hiç gölgelenmezmiş, ezeliyetten bîhayat doğmuş ve ebediyete bîhayat geçecek* (Cenab Şahabeddin). *Bir ilâh uykusu olur elbette / Ölüm bu tılsımlı ebediyette* (A.H. Tanpınar). [M]

EBEDJESUS Nizip'li, süryanî yazarı (Cezire-öl. 1318). Nizip'te piskoposluk, Ermenistan'da metropolitlik yaptı (1290). Birçok eseri vardır. *Konsiller Meclisi Kararları Özeti* ile Süryanîce yazan dinî eser yazarlarıyle ilgili bir katalogu önemlidir. (L)

EBED YEHOVA («Tanrının kulu» anlamında ibranice k.). *Eski Ahit*'te ünlü kişiler (Mesih) ve İsrailoğulları için sık sık kullanılan unvan. (L)

EBEGÜMECİ i. Almaşık yapraklı bitki. (İlmî adı *malva.* Ebegümecigillerden.)

— Kim. *Ebegümeci suyu,* ebegümecinin kuru çiçekleri suda çalkalanarak elde edilen renkli ayıraç. (Asitlerin etkisiyle kırmızı, alkalilerin etkisiyle yeşil bir renk alır.)

— Mutf. *Etli ebegümeci,* ebegümecinin yapraklarından et, pirinç, soğan ve domatesle yapılan yemek. (İçinde A ve C vitaminleriyle kalsiyum ve demir bulunan ebegümecinin yemeği ve salatası yapılır.)

— ANSİKL. Bot. Ebegümecinin her yerde bulunan yirmi kadar türü bilinmektedir. En yaygın türleri bodur ebegümeci (*Malva ratundifolia*) ile yabanî ebegümecidir (*M. silvestris*). Birçok türü süs bitkisi olarak ve yumuşatıcı ilâçlar elde etmek amacıyle yetiştirilir. Tohumla veya çelikle (çokyıllık olanlar) üretilir. (LM)

EBEGÜMECİGİLLER çoğl. blş. i. ikiçenekli bitkiler familyası. (Ebegümeçleri takımından.)

— ANSİKL. *Ebegümecigiller* yaprakları almaşık ve kulacıklı ot, ağaççık veya ağaç şeklinde bitkilerdir. Ayrı veya birleşik kömeç halinde olan çiçekleri genellikle erdişidir; her çiçekte beş çanak yaprağı, beş taçyaprağı, iki sıra erkek organ, kapalı, beş bölümlü bir yumurtalık bulunur. Meyvesi bir kapsül şeklindedir. Altmış cinsi, sekiz yüze yakın türü bilinmektedir. Tropik ülkelerde pek çok olan bu bitkiler, kutuplara gidildikçe seyrelir. Başlıca türleri: *hatmi, ebegümeci, bamya, pamuk.* (L)

EBEGÜMEÇLERİ çoğl. blş. i. İkiçenekli, ayrı taçyapraklı çiçekli bitkiler takımı. (Ebegümeçleri takımında ıhlamurgiller, *sterculiaceae* v.b. gibi familyalarda toplanan 2 000 tür yer alır. Bu takımın iyi bilinen bitkileri: ebegümeci, pamuk, kakao ağacı, baobab, ıhlamur, bamya v.b.) [L]

EBEJİCO, Kolombiya'da (Antioquia) şehir, kaza merkezinin kuzeybatısında; 260 km²; 15 710 nüf.; yüksl. 720 m. Merkezî Cordillera'nın batı yamaçlarında. Mısır, ekvator meyveleri tarımı. Hayvan yetiştiriciliği. (L)

EBEKUŞAĞI veya **EBEMKUŞAĞI** blş. i. Bk. GÖKKUŞAĞI.

EBEL (Hermann Wilhelm), alman dilbilimci (Berlin 1820-Misdroy 1875). Kelt dili araştırıcısı (*Celtische Studien* [Kelt incelemeleri], 1858); C. Zeuss'un *Grammatica Celtica*'sının (Kelt Grameri) ikinci baskısını hazırladı (1871). Çeşitli makalelerinde keltçe ile italik ve yunan dilleri arasında ilişki kurarak Hint-Avrupa dilleri arasındaki akrabalığı inceledi. (L)

EBEL (Johann Wilhelm), alman rahibi (Passenheim, Doğu Prusya 1784-Ludwigsburg, Württemberg 1861). Din bilgini Schönherre'in öğrencisi. Königsberg *Mucker*'lerinin (koyu sofu protestan mezhebi) başlarından biri idi. Mezhep, ahlâksızlıkla suçlandırıldı. Ebel bir dava sonunda (1841) görevinden alındı, fakat kısa zaman sonra suçsuz olduğu anlaşıldı. (L)

EBELİK i. (*ebe*'den *ebe-lik*). Ebe olma hali. Ebenin mesleği.

— ANSİKL. Türkiye'de *ebelik* ile ilgili bilgiler Anadolu Selçukluları hâkimiyeti devrine kadar gider. Selçuklulara ait Kayseri'deki tıp medreselerine bağlı dârüşşifalarda görevli hekimlerin yazdıkları cerrahlık kitaplarında doğumun güç oluşu sıralarında alınacak tedbirler söz konusu edilmiştir. Amasya dârüşşifası hekimlerinden Şerafeddin bin Ali'nin *Cerrahname* adlı eserinde doğumda kullanılan araçların resimleri vardır. İstanbul'da Tıphane (1826) adıyle kurulan okulda doğum bilimi de öğretiliyordu. Ancak dinî taassup yüzünden anatomi dersleri ölüler üzerinde değil modeller üzerinde yapılıyor, «fenni vilâde» (doğum bilimi) ve «fenni kıbale» (çocuğu karşılama, yani ebelik bilimi) derslerinde de bu yol güdülüyordu. Bu sebepten dolayı ebelik kadınlara münhasır bir işlem olarak kaldı.

Tıp biliminin gelişmesine paralel olarak ebelik öğrenimi de gelişti. Mektebi Tıbbiyei Şahane'de (1843) teorik olarak ebelik dersleri verildi. Okulun öğrenim programına biri tıp öğrencilerine, diğeri ebelere olmak üzere iki ayrı fenni kıbale dersi konuldu (1858). 1866'da kurulan Mektebi Tıbbiyeyi Mülkiye'de fenni kıbaleyi Dr. Mehmed Vahid, ebelik derslerini de Dr. Vuçini okuttu. Sonra Avrupa'da doğum ve çocuk bakımı konularında uzmanlaşan Dr. Besim Ömer Paşa, daha sonra da Dr. Mustafa Münif Paşa fenni kıbale hocası oldular.

Türkiye'de ilk doğum kliniği Demirkapı'da *Seririyatı Vilâdiye* adıyle açıldı (1892). Bu klinikte ebe ve kadın hastalıkları bilimleri az da olsa pratik olarak mankenler üzerinde uygulanmağa başladı. Gülhane seririyatı tatbikat okulunda da bir nisaiye ve vilâdiye servisi kuruldu.

Asaf Derviş Paşa Almanya'dan döndükten sonra Gülhane seririyatında ve Tıbbiyei Mülkiye'de nisaiye öğretmeni olarak görevlendirildi (1900). 1909'da kurulan Seririyatı Vilâdiye ve Kaabile mektebinin başına Dr. Besim Ömer Paşa, Haydarpaşa'daki Seririyatı nisaiyenin başına da Dr. Asaf Paşa getirildi.

1909'da Almanya'da ihtisasını yapan Dr. Kenan Tevfik Seririyatı Nisaiye kliniğinin önce laboratuvar şefliğine, sonra müderrisliğine getirildi; böylelikle ebelik ve kadın hastalıkları bilimi öğreniminin temeli atılmış oldu.

Cumhuriyet devrinde kurulan İstanbul Ebe okulunda ilkokuldan sonra iki yıllık bir öğrenimle ebe yetiştirilmeğe başlandı. 1938'den sonra da köy ebesi yetiştirilme yolunda çalışmalar yapıldı. Bugün Türkiye'de ebe yetiştiren dört çeşit öğretim kurumu vardır: *Köy ebesi okulları.* İlkokulu bitirenlerin alındığı köy ebesi okullarında öğretim süresi üç yıldır. Bu okulları bitirenler 6 yıl köylerde görev yaptıktan sonra doğum kliniklerinde altı aylık bir kurs görüp şehir ebesi olabilmektedirler. Ayrıca ebe okullarına girerek de şehir ebesi de olabilirler.

Ebe okulları. Ankara doğumevi, Sağlık koleji ile İstanbul Zeynep-Kâmil Sağlık kolejinde birer Ebelik bölümü vardır. 15-25 Yaşları arasında, ortaokulu bitiren kızların sınavla alındıkları ebe okullarında öğrenim süresi dört yıldır. Bu okulları bitirenler özel doğum kliniklerinde, ana ve çocuk sağlık merkez ve şubelerinde çalışabilirler.

Ebe hemşire okulları. Ortaokulu bitirenler Ebe hemşire okullarında dört yıllık bir öğrenimden sonra devlet hastahanelerinde başhemşirelik, ameliyat hemşireliği, laborantlık, doğum hemşireliği yapabilirler, sağlık merkezleri ebelerine nezaret edebilirler.

Yüksek hemşire okulları. Türkiye'de bugün iki yüksek hemşire okulu vardır. Ankara'da Gevher Nesibe okulu, İstanbul'da Florance Nightingale okulu. Öğretim süresi dört yıldır. Mezunlar Türkiye'deki ebe ve hemşire okullarında öğretmenlik yapabilirler. Ankara'daki okul ebe okulu, ebe hemşire okulu ve lise mezunlarını, İstanbul'daki ise sadece lise mezunlarını alır.

— Huk. Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair kanunun 47. md.sine göre Türkiye'de *ebelik* yapabilmek için, tıp fakültelerine bağlı veya Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı tarafından açılan ebe okullarının bitirilmesi ve diplomanın Bakanlıkça onaylanması gereklidir. Ancak, bu şekilde diplomalı ebelerin bulunmadığı yerlerde, uzmanlar nezaretinde bir hastahanede üç ay süreyle çalışıp ebelik belgesi alan ve bunları Bakanlığa onaylatan kimseler ebelik yapabilirler (md. 48). Bu ebeler, diplomalı ebe bulunan yerlerde ancak bunların ihtiyacı karşılamağa yeterli olmaması halinde Sağlık bakanlığının izni ile çalışabilirler (md. 49). Yabancı bir ülkede ebe okulunu bitirenler, durumu Sağlık bakanlığına bildirip, tescil edildikten sonra faaliyette bulunabilirler (md. 53). Ebe, çalışacağı yerde, hüviyetini, diploma veya belgesini kapsayan bir dilekçe ile o yerin en büyük Sağlık memuruna durumu bildirmek ve o yerden ayrılacak ise yine aynı yere en az 24 saat önce haber vermek zorundadır (md. 50). Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilâtı kanununun (md. 26/d), köy sağlık teşkilâtında görevli olan kimseler arasında köy ebelerini de sayar. Bu maddeye göre köy ebeleri iki sınıfa ayrılmaktadır. Köy enstitüleri kız öğrencilerinden köy ebe okullarına geçip bunları bitirenler birinci sınıf ebe olurlar. İkinci sınıf ebeler ise, Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığının açmış olduğu ikinci derecedeki ebe okullarını bitirenlerdir. Birinci sınıf köy ebeleri 4459 sayılı kanuna göre köy öğretmenleri gibi aylık alırlar ve köy öğretmenleri için söz konusu olan her haktan yararlanırlar (md. 2).

Bu ebeler 4. maddeye göre, köylerde çalıştırılırlar. Ancak en az 6 yıl köy ebeliği yapanlar, doğumevi veya hastahanelerin nisaiye kliniklerinde 6 ay çalıştıktan sonra yapılacak imtihanda başarı gösterirlerse şehir ve kasabalarda da çalışabilirler. Köy ebesi, bulunduğu köyün ihtiyar heyetinin tabiî üyesidir (md. 6).

Ebeler, Ceza Usul kanununun 48. maddesine göre meslekleri icabı öğrendikleri hususlara ilişkin şahitlikte bulunmadan kaçınabilirler; meğer ki sır sahibi rıza göstersin.

Ebelere ilişkin ceza hükümlerine gelince, Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına dair kanunun 54. maddesine göre, ellerinde bir belge olmaksızın ebelik yapan kimseler bir haftadan üç aya kadar hafif hapis ve 5 liradan 50 liraya kadar para cezasına mahkûm olurlar. Ancak fiilleri daha ağır bir cezayı gerektiriyorsa, mahkûmiyetleri ona göre olur. Ağır hapis veya 5 yıldan fazla hapis cezasına mahkûm olanlar ile mesleklerine yakışmayacak hareket ve faaliyette bulunan ebeler, Sağlık Bakanlığı Haysiyet divanı kararı ile meslekten men edilirler. Ceza kn. md. 406/1'e göre, uyuşturucu maddeleri ruhsatsız olarak imal, ithal, ihraç eden veya satan ebeler için, 403. maddede belirtilen cezalar arttırılarak verilir. Aynı şekilde md. 472/2'de çocuk düşürme suçları bir ebe tarafından işlenirse, 468. maddede öngörülen cezanın artırılacağını belirtir. 530. Madde ebelere cezalandırılacak fiil emaresi gösteren olayları ihbar mükel-

lefiyetini yükler. Bunu yerine getirmeyen ebe 30 lira cezaya mahkûm olur. (M)

EBELİNG (Adolf), alman yazarı (Hamburg 1827-Kahire 1890). Heidelberg'de felsefe öğrenimi yaptı. 1851'den 1870'e kadar alman gazetelerinin muhabiri olarak Paris'te yaşadı. 1870 Savaşında sınır dışı edildi. *Lebende Bilder aus dem Modernen Paris* (Modern Paris'ten Canlı tablolar) [1866-1876], *Bilder aus Cairo* (Kahire'den çizgiler) [1878]. (L)

EBELİNG (Johann Georg), alman bestecisi (Lüneburg 1637-Stettin 1676). 1662'de Berlin'deki Nikolaikirche'de Johann Crüger'den boşalan koro başılığa geçti; 1668'de Stettin lisesi koro başısı oldu. Altı sesli *Pauli Gerhardi Geistliche Andachten bestehend in CXX Liedern* (Paul Gerhard'ın 120 Şarkıdan Meydana Gelen Dinî Dalışları) derlemesini ve ilk müzik tarihi sayılan *Arkhaiologiai Orphicae* (1675) adlı eseri yayımladı. (L)

EBELMEN (Jacques Joseph), fransız kimyacısı (Baume-les- Dames 1814-Sèvres 1852). 1833'te Ecole Polytechnique'i, 1836'da Madencilik okulunu bitirdi; bir süre Vesoul'da mühendis olarak çalıştıktan sonra 1845'te Madencilik okuluna profesör oldu. 1847'de Sèvres fabrikası yöneticiliğine getirildi, burada kalıplama işlerini islah etti; hamurun pişirilmesinde odun yerine maden kömürünün kullanılmasını sağladı; zümrüt, lâl, zebercet gibi değerli taşların sun'î olarak elde edilmesini başardı; ayrıca yüksek fırın gazlarının terkibi ve kullanılma alanları üzerinde çalıştı. (L)

EBENACEAE çoğl. i. Bk. ABANOZGİLLER.

EBENALP, İsviçre'de (Appenzell-Innerrhoden kantonu) Säntis dağlarında yayla; yüksl. 1 644 m. Scheffel'in, *Ekkehard* adlı eserinde sözünü ettiği *Wildkirchli,* Ebenalp'e çok yakındır. Ayrıca bölgedeki mağralarda paleolitik çağdan kalma kalıntılar bulunmuştur. (M)

Eben-Emeal tabyası, Liège müstahkem bölgesinin Meuse nehriyle Albert kanalının meydana getirdiği açı üzerinde bulunan bir ileri tesis 11 mayıs 1940'ta alman paraşütçüleri tarafından baskın tarzındaki bir saldırıyle ele geçirilmiştir. (L)

EBENEZER, Filistin'de, Bethel'in batısında yer. Ebenzer, İbranice imdat taşı anlamına gelir. Filist savaşlarının yapıldığı yerde bulunan bu dikilitaş üzerinde yazı ve resim yoksa da zaferi temsil etmektedir. (M)

EBENHECHT (George Franz), alman heykeltıraşı ve fildişi yontucusu (öl. 1757). Leipzig, Berlin ve Postdam'da çalıştı. Sans-souci şatosu ile parkında, Opera tiyatrosunda ve Berlin katolik kilisesinde çeşitli süslemeler yaptı. (L)

EBENSEE, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) şehir, Traunsee'nin güney ucunda; 10 600 nüf. Tuzlalar. Kimya (amonyak, soda) ve dokuma sanayii. İnşaat malzemesi. Sayfiye merkezi. (L)

EBENUS i. Asya ve akdeniz bitkisi. On beş türü vardır. (Baklagillerden.) [L]

EBENUS i. Abanoz'un bilimsel adı. (L)

EBERBACH, Almanya'da (Baden), Heidelberg idare bölgesinde şehir, Katrenbuckel'in batısında, Neckar vâdisinde; yüksl. 130 m. Sulh mahkemesi. Lise, sanat, ticaret ve tarım okulu. Elektrik motoru ve jelatin fabrikaları yanında öbür sanayi kolları da gelişmiştir. Şehrin adı ilk olarak 1026'da duyuldu. Eski evler; atelyeler; Hohenstaufen'lerin şatosu *Stolzeneck.* (M)

EBER gölü, İç Anadolu bölgesinde, Sultandağlarının kuzeyinde göl; yüzölç. 125 km²; yüksl. 965 m. Çevresi bataklık halindedir. Yaz sonlarına doğru küçülür. Afyonkarahisar'dan gelen Akarçay ile beslenir. Sultandağlarından inen bazı küçük dereler de Eber gölüne dökülür. Gölün fazla suları, bir ayak vasıtasıyle Akşehir gölüne gider. (M)

EBERHARD, Wittelsbach'lar soyundan geldiği sanılan Württemberg kont ve dük ailesi (1495'ten sonra). Başlıca kişiler: **Eberhard I** (1265-1325), Heinrich VII'ye karşı 1308'de Kutsal imparatorluğa aday oldu. — **Eberhard II** (öl. 1392), giriştiği yolsuz işlerden dolayı 1376'da 40 000 Schawaben'lerin kendisine karşı birleşmesine sebep oldu. — **Eberhard V** (1445-Tübingen 1496), Münsingen yasası ile ülkenin bölünmezliğini sağladı (1482), Tübingen üniversitesini kurdu (1477). İmparator Maximilien I kendisine düklük payesi verdi. (L)

EBERHARD, Salzburg başpiskoposu (öl. 1164). İmparator Friedrich Barbarossa'ya karşı, papa Alexander III'e bağlı kaldı. Başpiskoposluğunu bir sığınma yeri haline getirdi ve onu imparatorun isteklerine karşı kuvvetle savundu. Birçok piskoposu bu dâva etrafında topladı. (L)

EBERHARD (Johann August), alman filozofu (Halberstadt 1739-Halle 1809). 1772'de *Neue Apologie des Sokrates*'i (Sokrates'in Yeni Savunması) yayımladı. Wolff'un izinden yürüyerek Hıristiyanlık dogmalarıyle savaştı. 1778'de Halle'ye profesör oldu. Kant felsefesine şiddetle karşıydı, onunla çarpışmak için iki gazete kurdu: *Das Philosophis che Magazin* (Felsefe Magazini) [1787-1795] ve *Philosophische Archiv* (Felsefe Arşivi) [1793-1795]. Kant, *Über Eine Entdeckung, nach Welcher Alle Neue Kritik der Vernunft durcht eine Altere Entberhlich Gemacht Werden Soll* (Aklın Her Yeni Tenkidini Daha Eskisi ile Gereksiz Kılacağını İleri Süren Bir Buluş) [1790] adlı küçük bir kitapla ona cevap verdi. Eberhard'ın son eseri *Geist des Urchristentums* (İlk Hıristiyanlık Ruhu) [1808], Chateaubriand'a rasyonalist açıdan verilmiş bir karşılıktır. Başlıca eserleri: *Allgemeine Theorie der Schönen Künste und Wissenschaft* (Güzel Sanatlarla Bilimlerin Kuralı) [1783-1786-1790]; *Handbuch der Ästhetik* (Estetik El Kitabı) [1803-1805]. (L)

EBERHARD (Wolfram), alman bilgini, çin tarihi ve dili uzmanı (Potsdam 1909). 1937'de Ankara üniversitesinde görev aldı. 1948'de Kaliforniya'da Berkeley üniversitesine gitti. Çin kültürünü sosyal ve etnolojik açılardan inceledi. Bu konuda çeşitli kitaplar yazdı. Göktürk'lerin Çin'le olan ilgileri üstünde durdu. Türk halk masallarını çeşitli yönlerden inceledi. Eserleri: *Çin'in Şimal Komşuları* (Kultur und Siedlung der Randvölker Chinas) [1942]; *Typen Türkischer Volksmarchen* (Türk Halk Masalları Tipleri) [1953 P.N. Boratav ile beraber]; *Minstrel Tales from Southeastern Turkey* (Güneydoğu Anadolu Ozan Masalları) [1955] (M)

EBERHARD, EBRARD veya **EVRARD, Béthune'lü,** XII. veya XIII. yy. flaman dil bilgini. Aslında latince bir dilbilgisi ve söz sanatı eseri olan *De Figuris et Octo Partibus Orationis Sive Grammaticae Regulae Versibus Latinis Explicatae* (Söz Sanatları ile Söylevin Sekiz Bölümü Üstüne veya Latin Mısralarıyle Açıklanmış Dilbilgisi Kuralları) [1124 veya 1212] adıyle iki binden çok mısradan kurulu bir manzumenin yazarıdır. Eser, kısa bir bölümünün başlığı olan *Graecismus* adıyle anıldı. Yazara takılan GRAECISTA adı da buradan gelir. Bir de sapkınlara karşı Eberhard'ın yazdığı *Liber Antihaeresis* vardır, fakat bu eseri belki de adaşı olan Eberhard de Béthune yazmıştır. (L)

EBERHARD, Franken dükü (öl. Brisach yakınları 939), germen kralı Konrad I'in kardeşi. 915'te Saksonya dükü Kuşçu Heinrich tarafından yenildi. Konrad I ölürken (918) onu krallık alâmetlerini Kuşçu Heinrich'e teslim etmekle görevlendirdi. Heinrich de Eberhard'ı Franken dükü yaptı. 938'de Otto I'e karşı sonuç vermeyen bir isyana kalkıştı. 939'da Loraine dükü Giselbert ile savaşa tutuştu. Sakson'larla yaptığı bir çarpışmada öldü. (L)

EBERHARDT (Isabelle), rus soyundan fransız kadın edebiyatçısı (Cenevre 1877-Ayn Sefra 1904). Bir süre Cezayir'de yaşadı; rus, arap, fransız dillerinde kitaplar yazdı. Kendine mahsus iç dünyası ve maceralarla dolu hayatı şu eserlerinde belirir: *Nouvelles Algériennes* (Cezayir Hikâyeleri) [1905]; *Dans l'Ombre Claude de l'Islam Notes de Route* (İslâmiyetin Sıcak Gölgesinde Yolculuk Notları); *Maroc* (Fas); *Algérie* (Cezayir); *Tunisie* (Tunus) [1908]. (L)

EBERHARDT (Károly), macar asıllı general (1824-1906). Önce Avusturya ordusunda çalıştı. 1848-1849'da macar hürriyet savaşlarında millî kuvvetleri yönetti. Sonra türk ordusuyle Kırım savaşına katıldı. Daha sonra italyan ordusunda Garibaldi'nin gönüllüleri arasında savaştı, generalliğe kadar yükseldi. Emekli olduktan sonra Macaristan'a döndü. (M)

EBERL (Anton), avusturyalı piyano virtuozu ve bestecisi (Viyana 1765-1807). Opera ve piyano parçaları besteledi. Mozart'ın piyano eserlerini yorumlamasıyla ün yaptı. (L)

EBERLEİN (Gustav), alman heykeltıraşı (Spickershausen 1847-Berlin 1926). R. Begas'ın barok eğilimli sanatından etkilendi, ince ve zarif figürler yaptı (*Yunanlı Flütçü* [1881]; *Psykhe* [1884]). Tarihî kişilerin heykelleriyle alegorik ve dinî konulu heykelleri vardır. Giderek sathî, ama gene de etkili bir barok üslûba yöneldi. (L)

EBERLİN (Daniel), alman bestecisi. Nürnberg (1630-1692). Bir hayli dolaştıktan sonra Eisenach'ta saray kilisesi üyeleri arasına katıldı (1670). 1685'te devlet dairelerinden birinde görev aldı, 1692'de ayrıldı. Bestelediği eserlerin sayısı çoktur; fakat ancak bir tanesi basıldı: *Trium Variantium Fidium Concordiae, Ternis Partibus Conflati* (Nürnberg, 1675). Kızlarından biri G. Ph. Telemann ile evlendi. (L)

EBERLİN (Johann Ernst), alman orgcu ve bestecisi (Schwaben 1702-Salzburg 1762). Salzburg başpiskoposluğunda müzik şefliği ve orgculuk yaptı. Missa, oratoryo, ilâhiler, insan sesi için füg, antienne'ler ve çok sayıda motet, opera, org parçaları besteledi. (L)

EBERLİN (von Günzburg, Johann), alman dinbilimcisi (1470'e doğr.-Leuterhausen, Ansbach 1533). Bir fransisken papazı idi. Wittenberg'de dinbilim okudu. Daha sonra Güney Almanya'da, özellikle Wertheim prensliğinde reformun gerçekleşmesine çalıştı, kiliseyle ilgili ve sosyal meseleler üstüne halkın anlayabileceği türde yazılar yazdı. (L)

EBERMAYER (Ernst), alman kimyacısı ve tarım uzmanı (Rehlingen, Bavyera 1829-Hintersee, Berchtesgaden yakınında 1908). 1878'de Münih üniversitesi tarım meteoroloji ve klimatoloji kürsüsünün başına getirildi, Bavyera'da birçok orman ve hava araştırma merkezini kurdu. Bitkilerin fizyolojik kimyasını, özellikle ormanların hava ve toprak üzerindeki etkisini inceledi. (L)

EBERMAYER (Ludwig), alman hukukçusu (Nördlingen 1858-Leipzig 1933). 1883-1902 Yılları arasında Bavyera adliyesinde çalıştı. 1902'de alman Yargıtay üyesi, 1921-1926 arasında başsavcı oldu. Ceza hukukunun reformu konusunda çalışmalar yaptı. (L)

EBERS (Georg), alman romancısı ve eski mısır tarihi uzmanı (Berlin 1837-Tutzing, Bavyera 1898). 1870'ten 1889'a kadar Leipzig'de eski mısır medeniyeti dersleri verdi. Kendi adını taşıyan papirüsü keşfetti. Konuları Mısır'da geçen romanları 1870-1880 yılları arasında çok tutuldu. (L)

EBERSBACH, Almanya'da iki şehrin adı: **Ebersbach in der Oberlausitz,** Löbau idare bölgesinin (Dresden) güneyinde şehir. Pamuklu kumaş, elbise ve çamaşır fabrikaları. Bohemya'daki Georgswalde şehriyle iktisadî bağları 1945'ten beri kesilmiştir. Silbermann orglarının en güzellerinden biri Ebersbach kilisesindedir. — **Ebersbach an der Fils,** Göppingen idare bölgesinde şehir. Kumaş fabrikaları. Makine sanayii. (M)

EBERSBERG, Almanya'da Yukarı Bavyera'da şehir, idare bölgesi ve bölge merkezi; yüksl. 363 m. Sulh mahkemesi. Tarım okulu. Kontrplak fabrikası. 994 Yılından kalma manastır ve kilise. (Kilise 1481-1484 arasında onarıldı ve içi XVIII. yy.da rokoko üslûbuna uygun bir şekilde yeniden düzenlendi.) — *Ebersberg idare bölgesi,* İnn ve İsar ırmakları arasında, Alp dağlarının eteklerinde uzanır; 551 km². Güney kesimleri tepeliktir, çoğunlukla tarım yapılan bir bölgedir. Çayır ve hayvan yetiştiriciliğine elverişlidir. Schotter'e kadar uzanan kuzey kesimlerinde toprak balçıklıdır, küçük ve orta boy çiftliklerde patates ve tahıl yetiştirilir. Ormanlardan da yararlanılmaktadır. Ebersberg ormanları Almanya'da çitle çevrili en büyük (5 000 hektar) ormandır. (M)

EBERSMÜNSTER, Fransa'da Bas-Rhin idare bölgesinde (Selestat idare çevresi) komün, Alsace ovasında, Ill yakınında; 489 nüf. XVIII. yy.da yeniden yapılan eski benediktin manastırından bir kilise kalmıştır. (L)

Friedrich EBERT

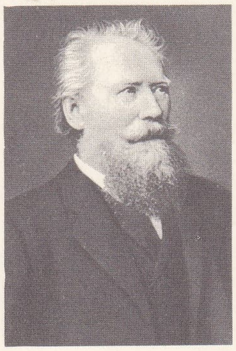
Karl Joseph EBERTH

Ebers papirüsü, 1875'te G. Ebers'in yayımladığı eski mısır belgelerinden biri. Mısır'ın XVIII. sülâle devrine ait olduğu sanılır. Papirüste sihirle ilgili unsurlar önemli yer tutar; tıbbî eczalara, çeşitli tedavi şekillerine ait bilgiler verilir. (M)

EBERSTEİN (Wihelm Ludwig Gottlob, baron VON), alman filozofu (Mohrungen, Langerhausen yakını 1762-ay.y. 1805). Kant'a karşı Leibniz-Wolf felsefesini S.A. Eberhard'dan daha güçlü bir şekilde savundu. Bilgi ve anlatım bütünlüğü bakımından tarihî eserleri daha önemlidir: *Versuch Einer Geschichte der Logik und Metaphysik* (Mantık ve Metafizik Tarihi Üstüne Bir Deneme) [1794-1799]; *Die Natürliche Theologie der Scholastiker* (İkolastiklerin Tabiî Dinbilimi) [1803]. (L)

EBERSWALDE, Almanya'da (Doğu Almanya, Frankfurt-ander Oder idare bölümü) şehir, Berlin'in kuzeydoğusunda, Finow kanalı ile Hohenzollern kanalı kıyısında; 33 800 nüf. Metalürji. Makine yapımı. Kimya sanayii. İnşaat malzemesi. Karton fabrikaları. (L)

EBERT (Adolf), alman filologu (Kassel 1820-Leipzig 1890). 1863'ten ölümüne kadar Leipzig'de Roman dil ve edebiyatları üstüne dersler verdi. Bu konuda çeşitli eserler yazdı (*Allgemeine Geschlichte der Literatur des Mittelalters* [Ortaçağ Edebiyatı Tarihi], 1884 -1887). [L]

EBERT (Carl), alman tiyatro yönetmeni ve oyuncusu (doğ. 1887). Aktörlük eğitimini ünlü alman tiyatro yönetmeni Max Reinhardt'ın yanında yaptı. Alman Millî tiyatrosunda, daha sonra Frankfurt ve Berlin Devlet tiyatrolarında oyuncu olarak çalıştı. 1927-1931 Yıllarında Darmstadt Şehir tiyatrosunda çağdaş alman yazarlarının uygulayıcısı olarak ün yaptı. Daha sonra opera ile ilgilenmeğe başladı ve sahneye koyduğu operalarda yeni bir kitle rejisi anlayışı getirdi. 1933 ile 1936 yılları arasında Buenos Aires'te Teatro Colon'da bulundu. 1938-1946 Yılları arasında da Ankara'da Devlet konservatuvarı eğitmenliğini ve tiyatro yönetmenliğini yaptı. Bu yıllar içinde, iyi bir aktörlük okulu kurarak batılı anlamda disiplinli bir tiyatro faaliyetine önayak oldu. Daha sonra yine kısa bir süre için Türk hükûmetinin davetlisi olarak Türkiye'ye geldi. 1947'de, İngiltere'de Glyndebourne tiyatro şenliğini yönetti. 1948 ile 1954 yılları arasında Los Angeles'te tiyatro eğitmeni olarak çalıştı. 1954 Yılında, Berlin Devlet operasının başına getirildi ve 1962'ye kadar bu görevde kaldı. (M)

EBERT (Friedrich), alman siyaset adamı (Heidelberg 1871-Berlin 1925). Bir terzi kalfasının oğluydu, saraç oldu. Bremen'de yerleşti (1892). 1899'da Sosyalist partiye girdi, Bebel tarafından desteklendi, Berlin'de partinin merkez komitesi sekreterliğine getirildi (1905). Elberfeld-Barmen'den Reichstag'a milletvekili seçildi (1912). Bebel'in ölümünden sonra Sosyalist parti başkanı oldu (temmuz 1913). Fakat 4 ağustos 1914'te gerekli kredilerin verilmesini Meclis'e kabul ettirdi, 1917'de başkanı olduğu Sosyalist partisinin çoğunluğu ile savaş boyunca hükûmeti destekledi. 19 Temmuz 1917'de «bir barış antlaşması ve milletlerin genel uzlaşması» konusunda bir araştırmaya girişilmesi için bir önerge verdiyse de kabul ettiremedi. 13 Ağustos 1918'de hemen barış yapılmasını isteyen önemli bir konuşma yaptı. Bağımsız ve Spartacus grubu (Spartakusbund sosyalistleri kasım 1918 ihtilâlini yapınca Ebert, Wilhelm II'nin tahttan çekilmesine yol açan (9 kasım 1918) ültimatomun yazılmasında etkili bir rol oynadı. Şansölye Max von Baden'in halefi olarak sosyalist koalisyonunun (çoğunluk partisi ile bağımsızlar) geçici komiserler konseyini kurdu. Millet meclisi seçimlerini hazırladı. Noske'nin yardımıyle iki «kanlı hafta» içinde Spartacus grubunu bozguna uğrattı (ocak 1919). Weimar'da toplanan Kurucu meclis, Ebert'i Devlet başkanlığına seçti (11 şubat 1919), kendisine büyük yetkiler tanıdı, bu hakları, Almanya'nın içinde bulunduğu ahlâkî, iktisadî ve sosyal ağır şartlarda başarıyle uyguladı. Malî enflasyon yoksulluk yaratıyordu, suikastlar çoğalıyordu (Erzberger 1921, Rathenau 1922), siyaset adamlarının aşırı davranışları rejimi tehlikeye sokuyordu (1920 martında Berlin'deki Kapp-Luttwitz'in kralcı hükûmet darbesi, 1923'te Hitler'in Münih cuntası). Ebert'in başkanlık süresi 1921'de dört yıl daha uzatıldı, rejim düşmanlarını ezmek için (savunma bakanı Noske, genelkurmay başkanı von Seeckt ile birlikte) Reichswehr'e güveniyordu. Fakat Fransızların Ruhr bölgesini askerî işgal altına almaları, milliyetçi partilerin etkisine kapılan kamuoyunu çoşkunluğa sürükledi. Uzlaştırıcı ve dürüst bir siyaset adamı olan Ebert etkisini kaybetti. 1924'te *Mitteldeutsche Zeitung* gazetesi Ebert'i 1918 grevlerini kışkırtmakla suçlandı ve bir iftira kampanyası açtı, gazete cezalandırıldı, fakat Magdeburg mahkemesi ortaya atılan iddianın doğruluğunu kabul eden bir karar verdi. Bundan büyük üzüntü duyan Ebert çok geçmeden öldü. — FRİEDRİCH, Friedrich Ebert'in oğlu (Bremen 1894). Sosyal Demokrat parti üyesiydi. 1933'ten 1939'a kadar gözaltında tutuldu. 1946'da Birleşik Sosyalist parti üyesi oldu. 1948'de Doğu Berlin Belediye başkanlığına getirildi. (L)

EBERT (Karl Egon VON), alman diliyle yazan çek şairi (Prag 1801-ay.y. 1882), 1848'de Prag Millet meclisi üyesiydi. İçinde büyük sayıda manzum ve halkın sevdiği birçok romans bulunan *Şiirler*'inden başka bir kahramanlık manzumesi *Vlasta* (1829); aşk hikâyeleri (*Manastır*) [1883] ve dramlar bıraktı: *Bretislav ve Jutta* (1835); *le Voeu* (Dilek) [1864]. (L)

EBERTH (Karl Joseph), alman hekimi ve bakterioloji bilgini (Würzburg 1835-Berlin-Halensee 1926). Öğrenimini Würzburg'da yaptıktan sonra Zürich ve Halle'de profesör oldu. Deri urları, raşitizm ve bunların kretinizmle ilişkileri hakkında çalışmalar yaptı. Özellikle tifo basilini tanımladı ve bu basilin spesifik hastalık etkeni olduğunu ispatladı, basilin ayırma ve üretim metotlarını gösterdi.

Eberth basili. Mikrobiyol. Tifo mikrobu. (*Eşanl.* TİFO BASİLİ.) Eberth tarafından 1881'de bulunan bir kokobasilidir; iki ucu yuvarlak küçük bir sopacık şeklinde görülür; et suyundaki kültürlerde, jeloz ve patatesteki kültürlerine oranla daha cılızdır, jeloz ve patates kültürlerinde daha tıknaz görünür; bayat kültürlerde ise ince iplikler halinde uzar ve bazen kıvrılır. Gram almaz, fakat âdi boya metotlarıyle boyanır. Bütün yüzeyini kaplayan kirpikler sayesinde çok hareketlidir (çevrekirpikli basil). Gerekirse havasız yaşayabilir; normal ortamlarda iyi ürer, fakat çay ve süt şekerini (sakaroz ve laktoz) ekşitmez; bu özelliğiyle koli basilinden ayırt edilir. Soğuğa ve kurumaya karşı oldukça dirençli ise de sıcağa (80°C'ta yirmi dakikada, 53°C'ta bir saatte ölür) morötesi ışınlarına çok duyarlıdır; süblime ve formol tifo basilini fenolden daha kolay öldürür. Tifo basili çok az ekzotoksin çıkarır; endotoksinlerine gelince, bunların önce omurilik ve sempatik sistemi, sonra soğanilik ve beyni etkileyerek her şeyden önce sinir sistemine zarar verdiği sanılıyor. Tifolu hastaların dışkılarıyle kirlenmiş sularda ve toprakta tifo basiline rastlanır; hastaların Peyer plaklarında, karın zarı sinir düğümlerinde ve dalağında bulunur. Canlı kültürler halinde hayvanlara ve özellikle insansılara şırınga edildikte insandaki tifo hastalığına benzer bir hastalık yapar. *Kloramfenikol,* Eberth basiline karşı en etkili antibiyotiktir. Bk. TİFO. (L)

EBERTHİT i. (fr. *éberthite*). Patol. Eberth basilinin yaptığı kan zehirlenmesi. Basil bağırsaklarda yerleşmez. (Tifonun özel bir şeklidir.) [L]

EBERWEİN (Karl), alman bestecisi (Weimar 1786-ay.y. 1868). Traugott Maximilian Eberwein'in kardeşi. Müzik eğitimini ağabeyinden gördü. Büyük dük Charles-Auguste'ün virtüoz kemancısı oldu. Zelter, Goethe'nin tavsiyesi üzerine Karl Eberwein'in eğitimiyle ilgilendi. Birçok operası Weimar'da oynandı, bunlardan en tanınmışı *Leonara*'dır. Ayrıca kantat'lar, ikili'ler, yaylı sazlar için dörtlü'ler, şarkılar ve bir de oratoryo besteledi. (L)

EBERWEİN (Traugott Maximilian), alman kemancı ve bestecisi (Weimar 1775-Rudolstadt 1831). 1817'de Rudolstadt prensinin kilisesinde müzik yönetmenliğine getirildi. *Claudine von Villa Bella* (1815), *Plunderswellern Panayırı* (1818) gibi parçalar besteledi. (L)

EBERZ (Josef), alman ressamı (Limburg 1880-Münih 1942). Stuck ve Hölzel'in öğrencisi oldu. Hocalarının soyut yüzeysel biçimine dışavurumcu bir ahenk getirdi. Rosenheim'de Christkönig kilisesinin camlarını, Freilassing'de Rupertus kilisesinin duvar resimlerini, Frankfurt'ta Frauen-Friedens ve Stuttgart'ta Georgs kiliselerinin mozaiklerini yaptı. (L)

EBEVEYN ikil i. (ar. *eb,* babadan *ebeveyn*). *Esk.* Anne ve baba: *Ahmet Ferit, ebeveyninin ağır ve serzenişkâr nazarları altında eziliyordu* (Vâ-Nû). *Âmâli tezad üzre giderken ebeveynin / Hep böyle harabolmada etfâl ara yerde* (M.Â. Ersoy). [M]

EBEZADE ABDULLAH EFENDİ. Bk. ABDULLAH EFENDİ, *Ebezade.*

EBHA, Suudî Arabistan'da şehir. Bk. ABHA. (M)

EBHAR çoğl. i. (ar. *bahr,* denizden *ebhâr*). *Esk.* Denizler: *Feza-yı bitenahisiyle, ebhar u cibaliyle* (Tevfik Fikret). ‖ *Ebhar-ı vâsia,* geniş denizler. (M)

EBHAS çoğl. i. (ar. *bahs*'tan *ebhâs*). *Esk.* Bahisler, bahsolunan şeyler. ‖ *Ebhas-ı cedide,* yeni bahisler. ‖ *Ebhas-ı müşkile,* güç bahisler. (M)

EBHER sıf. (ar. *behr,* güzellik'ten *ebher*). *Esk.* En parlak.

— Anat. *Esk.* Atardamar. (M)

EBHER. Esk. coğ. İran'da şehir; Kazvin, Zencan ve Hemedan arasında, Zencan'ın güneydoğusunda. (*Avhar* diye anılır.) Önceleri bağlık, bahçelik bir yer iken Sasanîler zamanında bir surla çevrildi. Mugire bin Şa'de'nin Kûfe valiliği sırasında müslüman topraklarına katıldı (645). Şafiî mezhebinin geliştiği şehir Deylemlilerin saldırıları sonunda yıkıldı (X. yy.). Selçuklular zamanında yeniden gelişti. Atabeg Anuştigin soyundan Haydar Beg tarafından onarıldığı için Haydariye diye anıldı; Argun Han tarafından yakınında merkez olarak Sultaniye şehri kurulunca önemini kaybetti. Bugün bir bucak halinde yönetilen şehirden İslâm kültürüne hizmet eden birçok bilgin ve din adamı yetişti. (M)

EBHERÎ (Esirüddin Mufaddal bin Ömer), türk filozof ve bilgini (öl. 1265). Horasan ve Bağdat'ta okuduktan sonra, Anadolu ve Musul'daki türk beylerinin saray ve medreselerinde çalıştı. Felsefe, matematik ve astronomi konularında yazdığı eserleri yüzyıllarca medreselerde ders kitabı olarak okutuldu. *Hidâyet-ül-Hikme* (Hikmet Kılavuzu) adlı felsefî eseri hem Hocazade hem hintli filozof kadı Mir Hüseyin el-Maybudî tarafından açıklandı; Kalküta, Luknov, Tahran ve İstanbul'da birkaç defa yayımlandı. Başka bir eseri *İsaguci,* Aristo ve İbni Sina okullarına dayanılarak yazılmış, başarılı bir yorumdur. Mantık alanında ise *Tenzil-ül-Efkâr ve Tadil-ül-Esrâr* (Sırları Değiştirme ve Fikri Yürütme), *Zûbdet-ül-Keşf* (Buluşların Özü), *Keşf-ül-Hakayik* (Gerçekleri Bulma), *Külliyât-ı Hams* (Beşli Külliyat) adlı eserleri ile Aristo mantığının güçlü bir temsilcisi oldu. (M)

EBHERİYE. i. Bk. HALVETİYE.

EBİ i. Bk. EBU.

EBİARA i. Baklagillerden iki Afrika ağacından (*Macroberlinia bracteosa* ve *Berlinia grandiflora*) elde edilen kereste. (Pembe ve kestane renginde olan bu kereste oldukça sert, ağır ve damarlıdır. Doğramacılıkta ve ince marangozlukta kullanılır.) [L]

EBİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Schwaben Jura'sının arka yamacında; 21 200 nüf. Tuhafiyecilik. Deri işlemeciliği. Hassas makineler. (L)

EBİON, Ebioncu'lar tarikatının kurucusu olduğu ve I. yy.da yaşadığı sanılır. (L)

EBİON'CULAR çoğl. i. (ibranice *ebion,* yoksul'dan). Çeşitli hıristiyan mezhepleri üyelerine verilen ad. (Bazı ebioncu'lar, yahudi yasasına bağlı ortodoks hıristiyanlardı, bazıları da İsa'nın tanrılığını kabul etmezlerdi. Bunlara II. ve III. yüzyıllarda özellikle Asya'da rastlanır.) [L]

EBİSU, Japonların yedi mutluluk tanrısından biri; İzanami-İzanagi efsanevî çiftinin üçüncü oğlu.

Japonya'da çok yaygın olan *Ebisu bayramı*

(*Ebisu-ko*) on birinci kamer ayının yirminci günü tanrı onuruna yapılır. Derebeylik Japonya'sında bu bayramın ayrı bir önemi vardı, çünkü bayram günü bütün tüccarlar ellerindeki malı düşük fiyata satmakla yükümlüydüler. Bugün ise, bayram günü, küçük Ebisu tapınakları ziyaret edilir, sunak için küçük armağanlar sunulur. Fakat çok daha önemli bir ziyaret, Osaka'daki büyük İmamiye tapınağında yapılan hac törenidir. Bu törende binlerce kişi biraraya gelir. (L)

EBKÂR çoğl. i. (esk. *bikr.* kızlık'tan *ebkâr*). *Esk.* Kızoğlan kızlar: *Değil ki mahremi olsun yabancı enzarın / Bu ihtimali tasavvurdan ürken ebkârın* (M.Â. Ersoy). ‖ *Teşm. yol.* Daha önce kullanılmamış şeyler: *Kurdun bize ânât-ı ziyadan / Hissiyat-ı ebkâr ile âraste bir çeng* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Ebkâr-ı efkâr* (*maani* veya *nükte*), daha önce kimse tarafından kullanılmamış düşünceler (anlamlar, nükteler). [M]

EBKEM sıf. (ar. *bükm*'den *ebkem*). *Esk.* Dilsiz, konuşmayan, sessiz: *Gelir feryatlar ebkem duran her seng-zârından* (M.Â. Ersoy). *Ebkem mezar taşları* [...] *sakin ve muzlim duruyorlardı* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Zulmet-i ebken,* sessiz karanlık: *Gecenin ka'r-ı pür-sükûnunda / Zulmet-i ebkemin derununda* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Ebkemî** i. Esk. Dilsizlik.

◆ **Ebkemiyet** i. *Esk.* Konuşmazlık, dilsizlik. ‖ *Ebkemiyet-i mutlaka,* tam dilsizlik. (M)

EBLAG sıf. (ar. *belâğat*>*beliğ*, açık, güzel konuşan'dan *eblağ*). *Esk.* En beliğ, sözü tam yerinde kullanan: *Nabi'ye Münif iken mukallit / Andan eblag demiş kasaid* (Ziya Paşa). [M]

EBLEH sıf. (ar. *belâhet*, aptallık'tan *ebleh*). *Esk.* Akılsız, budala. ‖ *Ebleh-firib*, ahmak aldatan.

◆ **Eblehâne** zf. ve sıf. *Esk.* Akılsızca, ahmakçasına.

◆ **Eblehiyet** i. *Esk.* Aptallık, akılsızlık. (M)

EBLEHÎ (Ebu Abdullah el-Müvelled el-Bağdadî), arap şairi (Eble, Bağdat yakınları, ?-Bağdat 1184). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Besteleyerek söylediği şiirleriyle ün kazandığı çeşitli belgelerde belirtilmiştir. Mürettep *Divan*'ı vardır. (M)

EBNA çoğl. i. (ar. *ibn*, oğul'dan *ebnâ*). *Esk.* Oğullar, insanoğulları. ‖ *Ebna-yı Âdem*, Âdemoğulları. ‖ *Ebna-yı beşer*, insanoğulları: *Ebna-yı beşer birbirinin kardeşi... / Olsun ben o hülyaya da bir canla inandım* (Tevfik Fikret). ‖ *Ebna-yı cins*, aynı cinsten olanlar. ‖ *Ebna-ül-dehaliz*, anası babası belli olmayan, sokağa bırakılmış çocuklar. ‖ *Ebna-yı dehr*, zamana uyan, kendi çıkarını gözeten. ‖ *Ebna-yı hilkat*, insanlar: *Bütün ebna-yı hilkat en mutantan bir mezelletle / Bulurken her küçük mefhanda bir matem veya bir sûr* (Tevfik Fikret). ‖ *Ebna-yı sebil*, yolcular. ‖ *Ebna-yı vatan*, vatanın evlâtları: *Ebna-yı vatan arasında iştirak-i lisan ve ittihad-ı menfaat ve kesret-i münvanese cihetiyle bir karabet-i kalb ve uhuvvet-i efkâr hasıl olmuştur* (Namık Kemal). ‖ *Ebna-yi zaman* (*zamane*), içinde bulunulan çağın insanları: *Keşki ebna-yı zamane ile bütün ihtilâttan münkati olacak bir yerde sakin olaydım* (Cevdet Paşa).

— Tar. *Ebna-yi sipahiyan.* Bk. SİPAHİ. (M)

EBNER-ESCHENBACH (Marie, barones), avusturyalı kadın yazar (Zdislavice Kromeriz, Moravya 1830-Viyana 1916). Dubsky kontesi olarak doğdu. İlk yazı denemeleri ni tiyatro alanında yaptı, çok geçmeden gerçekçi bir anlayışla roman ve hikâye yazmağa başladı. Şiir ve hikâyeleri, insanlara karşı anlayışlı, hoşgörülü bir duygululuk taşır. Soylular sınıfının hayatını, köylülerin görenek ve geleneklerini ustalıkla anlattı. Fransız ve rus yazarlarının etkisinde kaldı. Romanları arasında *Das Gemeindekind* (Toplum Çocuğu) [1887], *Unsuhnbar* (Bağışlanmaz Günahlar) [1890] anılabilir. (L)

EBNİYE çoğl. i. (ar. *binâ*, yapı'dan *ebniye*). *Esk.* Binalar, yapılar: *Bükreş'in ebniyesi arasında öyleleri var ki Berlin'de ve Paris'te bile nazar-ı dikkati celbeder* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Ebniye-i âliye*, yüksek yapılar: *Birçok ebniye-i âliye ve istihkâmat-ı cesime ile tezyin ve imar etti* (Cevdet Paşa). ‖ *Ebniye-i atika*, eski yapılar. ‖ *Ebniye-i hassa* (*seniye*), padişaha ait yapılar. ‖ *Ebniye-i hayriye*, vakıf binaları. ‖ *Ebniye-i mirîye*, beylik binalar. ‖ *Ebniye-i mürtefia*, yüksek binalar.

— Teşk. tar. *Ebniye-i Sultaniye emini*, osmanlı padişahlarının şahsî yapılarıyle ilgilenen memur. (Kanunî Sultan Süleyman'ın Mimar Sinan'a bu unvanı verişinden sonra kulanılagelmiştir.) [M]

Ebniye-i Hassa eminliği, osmanlı hanedanına ait yapıların bakım ve onarımıyle ilgili daire. İmparatorluğun ilk zamanlarında şehremini, Kanunî devrinde sermimarâni hassa (mimarbaşı) bu işle görevli iken, Mahmud II devrinde şehremini ile mimarbaşılık birleştirilerek Ebniyei Hassa eminliği kuruldu (1831). [M]

E.B.O.B., *en büyük ortak bölen*'in kısaltması. (M)

EBOLİ, İtalya'da kasaba, Campania'da (Salerno ili), Sele yakınında; 24 100 nüf. Yoğun ve çeşitli tarım yapılan küçük bir bölgenin tarım merkezi. (L)

EBOLİ (Ana **DE MENDOZA Y LA CERDA**, — prensesi), soylu ispanyol kadını (Cifuentes, Guadalajara 1540 - Pastrana 1592). Felipe II'nin danışmanı olan kocası ölünce (1573), rahibe olmak istedi ama çok geçmeden vaz geçti. Devlet sekreteri Antonio Peres ile bir ilişki kurdu. Escovedo'nun öldürülmesi olayına karışmakla suçlandırıldı. Kralın emriyle önce hapse atıldı (1578), sonra Pastrana'ya sürüldü, en sonra da evine kapatıldı (1590). Sefih bir hayat sürdü. Felipe II'nin metresi olduğu söylenir. (L)

EBOLOVA, Güney Kamerun'da kasaba, N'Tem bölgesinin idare merkezi; 9 000 nüf. Orman işletmeleri. Büyük kakao tarımı çiftlikleri. (L)

EBONİT i. (ing. *ebony*, abanoz'dan fr. *ébonite*). 100 Kısım kauçuğun 32 kısım kükürtle işlenmesinden elde edilen plastik madde. (L)

ÉBOUÉ (Félix), fransız siyaset adamı (Cayenne 1884-Kahire 1944). Sömürge yöneticisi. Martinique valiliğinde genel sekreterlik yaptı (1932), sonra Sudan'da aynı görevde bulundu (1934). Gouadaloupe'un ilk zenci valisi oldu (1936), Çat'ta da aynı göreve getirildi (1938). 1940'ta Çat'ın «Hür Fransa»'ya bağlılığını ilân etti. Fransız Ekvator Afrikası'nda genel vali olarak görevlendirildi (1940). Afrika toplumuna ve geleneklerine saygılı bir yönetim uyguladı. Ülkenin ekonomisini muhtariyet esasına göre düzenledi. Afrika'ya yerleşmiş avrupalı kolonların yerlilere yol gösterici unsurlar haline getirilerek, yönetimin geniş çapta merkezîlikten çıkarılması ve kitle eğitimi gibi konularda yeni görüşler ortaya attı. Brazzaville konferansında bu görüşlerini savundu. (L)

EBR i. (fars. k.). *Esk.* Bulut: *Sen ey ebr-i münevver, incilâbahşa-yı cavidansın* (Tevfik Fikret). *Âriydi ebr-i gamdan rûy-ı semâ-yı enver* (Recaizade Ekrem). ‖ *Ebr-âlud*, bulutlu. ‖ *Ebr-i bahar*, bahar bulutu. ‖ *Ebr-i baran* (*rahmet*), yağmur bulutu. ‖ *Ebr-i ihsan*, lûtuf bulutu. ‖ *Ebr-i mürde*, («ölü bulut») sünger gibi bulut. ‖ *Ebr-i nisan*, ilkbahar bulutu. ‖*Ebr-i sünbülgûn*, («sünbül renkli bulut») kara bulut.

◆ **Ebrkâr** bls. sıf. *Esk. Mec.* Yerinde duramayan, şaşkın (kimse). [M]

EBRAK sıf. (ar. *berk*, parlaklık'tan *ebrak*). *Esk.* Çok parlak. ‖ Kumlu, balçıklı. ‖ İki renkli (şey). ‖ Alacalı (at). [M]

EBRAR çoğl. i. (ar. *berr*, doğru sözlü, hayır işleyen kimse'den *ebrâr*). *Esk.* İyi insanlar, hayır sahipleri, doğru söyleyenler. ‖ *Ebrar-ı ümmet*, ümmetin hayırlı insanları. ‖ *Şeş-ebrar* (altı hayırlı kişi), Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan, Hüseyin. (M)

EBRARD (August), Arminius taraftarı, alman Protestan dinbilimcisi (Erlangen 1818-ay.y. 1888). Doğduğu şehirde ve Zürich üniversitesinde profesördü. Çeşitli eserler yazdı. GOTTFRİED FLAMMBERG takma adıyle hikâyeler ve CHRİSTİAN DEUTSCH adıyle de piyesler yayımladı. (L)

EBRAŞ sıf. (ar. *beraş* veya *baraş*, abraşlık, leke hastalığı'ndan *ebraş*). *Esk.* Abraş, vücudunda yer yer leke bulunan. (M)

EBREHE i. (fars. *ebrehe*). *Esk.* Zool. Dağ kırlangıcı ve gâvur kırlangıcı denilen çok küçük bir kuş. (M)

EBREHE (Ebhrehetül Esrem el-Habeşi), **El-Esrem** («dudağı yarık») denir, Habeş imparatorluğunun Yemen valisi (öl. Mekke 570). Gençliğinde Adulis'te (Zeyla) bir romalının kölesi olduğu söylenir. Hıristiyan habeşlerin Yemen'e hâkim oldukları ilk savaşta adı geçer (525). Yahudi dinindeki Nuvas'ı Latül Aber'de yenen Habeşler Yemen'e hâkim oldular. Bu sıradaki Yemen valisi Eryat'a başkaldıran Ebrehe (habeşçe İbrahim) Eryat'ı birkaç defa yenerek Necaşi'ye de başkaldırmış oldu; birçok çatışmadan sonra habeş imparatoruna vergi vermek şartıyle Yemen valiliği kabul edildi (531). Bizans-İran arasındaki anlaşmazlıktan faydalanarak topraklarını genişletti. Bizans'ın kışkırtmalarına rağmen 540'ta başlayan Bizans-İran savaşlarına katılmadı. Kur'an'da ve islâm tarihinde *Fil vakası** diye anılan savaş, Ebrehe'nin İran safına geçen Arapları cezalandırmak için Mekke üzerine yürüyüşüdür. Ordusundaki fille birlikte Mekke'deki kutsal yeri yıkmak ve Arapları El-Kulleys tapınağına bağlamak istedi ise de bir sonuç alamadan öldü. Ebrehe Sana'da ve Ma'ripte kiliseler yaptırarak Hıristiyanlığı Araplar içinde yaymağa çalıştı. Bk. EBABİL. (M)

Félix ÉBOUÉ
1943'te Brazzaville'de general de Gaulle'ü kabul ediyor

EBREŞ sıf. (ar. *bereş*, benekli olmadan *ebreş*). *Esk.* Benekli at. Bk. ABRAŞ. (M)

EBREŞTEVİM, Azerbaycan'da Bazz dağında yer. Mugan bölgesinde oturan Hurremîler buraya sığınmışlar, reisleri Babek, iyice tahkim etmişti. Halife Mutasım zamanında Ebu Said Muhammed tarafından ele geçirildi. (M)

EBRİALAR çoğl. i. Kamçılı birhücreliler sınıfı. Bunlar silisten iç iskeletli deniz ve plankton hayvanlarıdır. Silis çomacıklardan oluşmuş iç iskeletleriyle bazı ışınlıları andırır.

— ANSİKL. Bugün yaşayan *ebrialar ebria* ve *hermesinum* diye iki cinsten ibarettir. Hepsi soğuk ve ılık denizlerde yaşar. Buna karşılık tersiyer çağında bazı denizlerin planktonlarında gayet boldu. (L)

EBRİELER, bugün Fildişi sahilinde Abican'ın bulunduğu yerde, Ebrie deniz kulağı çevresinde yaşayan Batı Afrika'nın zenci halkı. (L)

EBRO, lat. **İberus**, İspanya'da ırmak, İber yarımadasının ikinci (Tajo'dan sonra) ırmağı; 930 km. Cantabria dağlarında, Pene Labra'nın eteğinden doğar, güneydoğuya yönelir, Pireneler ile Castilla'nın dağlık kenarı (İber dağları) arasındaki geniş çöküntüyü akaçlar; Logrono, Tudela ve Zaragoza'dan geçer, Katalonya kıyı sıradağlarını aşar, Tortosa'yı suladıktan sonra pirinç, sebze ve meyve tarımı yapılan geniş bir delta ile denize dökülür. Irmak, sert kara iklimli; yazları çok kurak geçen bir bölgede akar; bu bölgeyi çevreleyen yüksek taraçalar, çoğunlukla ıssız, yaylaya göç usulüyle koyun yetiştiriciliğinden başka gelir kaynağı olmayan verimsiz bozkırlardır. Ebro'nun aşağıdaki asıl vâdisi bu bölge ile zıtlaşır; XVIII. yy. sonunda girişilen önemli çalışmalarla taşınan sular, on binlerce hektarlık bir alanda sebze, yemlik, bitki ve şekerpancarı tarımı yapılmasını sağlar. Ayrıca Ebro havzası da İspanya'nın hidroelektrik üretiminin önemli kısmını sağlar. Havzanın düzenlenmesi devam etmektedir; Pirenelerdeki kollarda ve alt kollarda barajlar yapıldı. Noguera ırmağı kıyısında kurulan hidroelektrik tesis 500 MW güç sağlayacaktır. Ebro havzasında sulanan alanın 350 000 hektara çıkarılmasına çalışılmaktadır. Irmağın başlıca kolları sağda Jaon ve Guadeope, solda Aragon, Gallego ve Segre'dir. (L)

EBROİN, Merovenj'ler devrinde frank saray nazırı (öl. 680 ile 683 arası). Neustria'lıydı. Bourgogne'a ve Austrasia'ya Neustria'nın üstünlüğünü kabul ettirmeğe çalıştı. Chlothar III ölünce (673) kralın kardeşini Thierry III adıyle tahta çıkarttı. Bunu kabul etmeyen Neustria ve Bourgogne soyluları başkaldırdılar, Austrasia kralı Childerich II de onlara katılınca, Ebroin Luxeuil manastırına sürüldü, Thiery III de tahtından indirildi. Childerich II'nin öldürülmesinden sonra Triehby III yeniden kral oldu. Ebroin'de manastırdan çıktı, bu defa Austrasio'lıların davasını savundu, Chlothar III'ün tahta çıkmasını destekledi. Thierry III,

Foto. LAROUSSE

Corbie yakınında Baizieux'de yenildi. Ebroin yeniden Neustria'nın en güçlü adamı oldu. Çok geçmeden Thierry III'ü iktidara getirmek istedi, kilise adamlarına ve soylulara çok kötü şekilde davrandı. Kendisine karşı koyan Autun piskoposu Léger'yi 677 veya 679'da öldürttü. Austrasia'lılar, Neustria'nın güçlenmesini istemediler, 680'de Ebroin onları Laon yakınında, Latofao'da yendi. Ebroin çok geçmeden öldürüldü. (L)

EBRU i. (fars. *ebrū*). *Esk.* Kaş: *Dadaloğlu bunu söyler yolunan / Ebruları sırmayınan telinen* (Dadaloğlu). ‖ *Ebru-ferah,* güler yüzlü. ‖ *Ebru-yi dil-firib,* güzel kaş.

◆ **Ebruvan** çoğl. i. *Esk.* Kaşlar. (M)

EBRU i. (fars. *ebr, bulut* > *ebrî,* bulut gibi'den). G. santl. Kâğıt üzerine yapılan renkli hare. ‖ Kitap ciltlerinin iç kaplarını hareli boyama usulü. Bk. ANSİKL.

— Ciltc. Ciltli kitapların kenarlarına veya ciltçilikte kullanılan deri ve kâğıtlara yapılan, mermer damarlarını andıran çeşitli renklerdeki süsleme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Ebru* şöyle yapılır: 6 sm yüksekliğinde ağzı genişçe bir leğene gereği kadar *kitre* (çalıdan alınan bir çeşit tutkal) konur. Öte yandan madenî veya kimyevî boyalardan istenilen renkler ince toz haline getirilerek ayrı kaplarda bal yoğunluğundaki zamklı su içinde eritilir. Elde edilmek istenen boyaya taze sığır ödünden bir veya iki kahve kaşığı katılarak iyice karıştırılır. Boyaların en koyusundan başlamak üzere bir suluboya fırçasıyle gerektiği kadar alınarak kitreli suyun yüzüne serpilir. Suyun yüzünde kalan boyalar bir çöple karıştırılarak istenilen damarlar meydana getirilir. Kâğıt bu boyalı suyun yüzüne yavaşça bırakılır, beş on saniye kaldıktan sonra üst yüzüne bulaştırılmadan kaldırılır. Ebrulanan kâğıt, uçlarından bir ipe asılarak kitresi iyice akıtılır, daha sonra bu kâğıtlar düz bir yerde kurumağa bırakılır. Ebrulanacak kâğıdın kabaca ve boya çeken çeşitten olması gerekir.

Eski ustalar yalnız dalgalı ebru değil, süslü şekiller ve çiçekler de yaparlardı. Bu şekillerden ebruların kimin yapısı olduğu anlaşılırdı. Bu yüzden ebru çeşitleri birtakım adlar alır: akkâse ebru, ebrulu akkâse, battal ebru, somaki ebru, hafif ebru, necmeddin ebrusu, taraklı ebru, gelgit ebru, tarzı kadim battal ebru, yazılı ebru. Ebru önce Türkistan'da görülmüş, daha sonra İran ve Türkiye'de başarılı eserleri yapılmış bir sanattır. En eski ebru örnekleri Topkapı sarayındaki XV. yy.da yapılmış süsleme kâğıtlarıdır. Ebruculuğun belli başlı ustaları arasında şu adlar sayılabilir: Hatip Mehmed Efendi (öl. 1783), Ethem Efendi (öl. 1904), Bekir Efendi, Sami Okyay (öl. 1944), Mehmet Aziz Rifaî (öl. 1934). Bugün Türkiye'de ebru sanatının üç ustası vardır: Necmeddin Okyay (doğ. 1882), Mustafa Düzgünman (doğ. 1922), Sacit Okyay (doğ. 1915).

— Ciltc. Derilerde ebru, süngerle yapılır. Kâğıtların ve kenarların ebrulanması, arap zamkıyle hazırlanmış bir banyoda olur: banyonun üzerine bir fırça yardımıyle, içerisine balmumu ve sığır ödü karıştırılmış değişik madde eriyikleri serpilir, böylece birçok ebru şekli elde edilir. Bu renkler birbirleriyle karışmaz ve banyonun üzerinde mermer damarları gibi kalır ve büsbütün başka görünüşe bürünürler. (Bk. TANAK.) Banyonun üzerine hafifçe ve dikkatle değdirilen kitabın veya kâğıdın kenarı üstteki renklerle boyanmış olur.

◆ **Ebru ebru** sıf. [Yanak için] Dalga dalga kırmızı. (M)

EBRUCU i. (*ebru*'dan *ebru-cu*). Renkleri karıştırarak süs kâğıtları üzerine elle mermer veya sedef görünüşü veren usta. (M)

EBRULAMAK geçl. f. (*ebru*'dan *ebru-lamak*). Ebru yapmak, kâğıdı ebru ile boyamak. (M)

EBRULÎ sıf. (*ebrū*'dan *ebrūlî*). Üzerinde değişik renkler bulunan: *Ebrulî iplik.* (M)

EBRULU sıf. (*ebru*'dan *ebru-lu*). Ebrulanmış, ebru yapılmış (kâğıt, kumaş).

— Tekst. Özel olarak yapılan ve üzerine belirli aralıklarla, çeşitli uygun renkler veya aynı rengin çeşitli tonları boyanan fantazi iplik veya kumaş. (Genellikle çile halindeki trikotaj ipliklerinde ve bazen de kumaşlarda görülen, güneşten meydana gelen renk solgunlukları.) [M]

EBSAR çoğl. i. (ar. *başar,* göz'den *ebşar*). *Esk.* Gözler. ‖ *Ul-ül-ebsar,* dikkat sahipleri: *Olan muhatab-ı mazmun ya ul-ül-ebsar / Olur tefekkür-i âlâ-yı Hak'da leyl ü nehar* (Ziya Paşa). [M]

EBSTEİN (Wilhelm), alman hekimi (Jauer, Silezya 1836 - 1912). Şeker hastalığının böbrek boruları hücrelerindeki lezyonlarını tanımladı. (Buna Armani-Ehrlich lezyonu veya sakatlığı da denir.) Adı, diabetiklere mahsus bir rejimle ilgili olarak anılır. Karbonhidrat oranı düşük olan bu rejim, şişmanlığın tedavisinde kullanılır. (L)

EBSTORF, Almanya'da (Aşağı Saksonya) Ulzen idare bölgesinde kasaba. XIV. yy.-dan kalma rahibeler manastırı ve kilisesi; tarım okulu; tarım araştırma ve inceleme merkezi; bıçkı tezgâhları. (M)

Ebstorf dünya haritası, Ortaçağın en büyük ve geniş kapsamlı haritalarından biri. 1284'te yapıldı, çapı 3,5 m idi. 1845'e kadar Ebstorf manastırında kaldı, bu tarihten sonra Hannover'deki Provinzial müzesinde saklandı. 30 Parşömen yapraktan meydana geliyor ve Kudüs'ü merkez sayıyordu. II. Dünya savaşında yandı. (M)

EBTER sıf. (ar. *betr,* kesmek'ten *ebter*). *Esk.* Kuyruğu kesik (hayvan). ‖ Zürriyetsiz, kısır. ‖ Yararsız, değersiz: *Allah adı olsa her işin önü / Hergiz ebter olmaya anın sonu* (Süleyman Çelebi). ‖ *Ester-i ebter,* kuyruksuz katır. ‖ *Şahs-ı ebter,* evlâtsız adam. ‖ *Emr-i ebter,* yararsız, sonuç vermeyen iş.

— Ed. *Esk.* Dört heceden iki heceye indirilmiş kelime. (M)

EBTERİYE i. Şiî Zeydiye mezhebinin kollarından biri. Kuseyr en-Neva el-Ebter ile el-Hasan bin Sâlih bin Hayy'ın taraftarları. *Butriye* ve *Sâlihiye* diye de anılırlar. Görüşlerine göre Hz. Muhammed'den sonra imam olması gereken Ali'dir; ama imametini Ebu Bekir ve Ömer'e terkettiği için onların halifeliği meşrudur. Bu inanca sahip olanlar, Osman'ın durumunu tartışmaz ve susarlar. İlk iki halifeyi kâfirleştiren Cârûdiye'yi ve Ali'ye karşı savaşan Ayşe, Talha ve Zübeyr'i kâfirlikle suçlarlar. (M)

EBU veya **EBÎ** i. (ar. *eb,* baba'dan *ebū*). *Esk.* «Babası» anlamıyle bileşik kelimeler yapar: *Ebu Bekir* («Bekir'in babası»), ilk halifenn adı. ‖ *Ebu Eyyub,* deve. ‖ *Ebu Hafs,* halife Ömer'in lakabı. ‖ *Ebu-kalemun,* bukalemun. ‖ *Ebu-Talib,* halife Ali'nin babasının adı. Dilenci. ‖ *Ebu Türab* («Toprak babası»), halife Ali'nin lakabı. ‖ *Ebu Yahya,* Azrail. ‖ *Ebülaceb,* sihirbaz, hokkabaz. Talih, baht, şans. ‖ *Ebül beşer,* insanların babası, Hz. Âdem: *Düştü cüda naîm-i safadan Ebül beşer / Oldu Halil'e tecrübegeh gerden-i püser* (Ziya Paşa). ‖ *Ebül burun,* büyük burunlu kimse. ‖ *Ebül Enbiyâ,* Hz. İbrahim: *Ebül Enbiya, Hazret-i İbrahim Aleyhisselâm, oğlu Hazret-i İsmail Aleyhisselâm'a dua edip...* (Cevdet Paşa). ‖ *Ebül Feth,* Mehmed II'nin lakabı. ‖ *Ebül heves.* Bk. BÜLHEVES. ‖ *Ebül Hikem,* Ebu-Cehl'in lakabı ‖ *Ebül iber,* utanmaz (adam). ‖ *Ebül vakt,* prensip sahibi kimse. (M)

EBU ABDULLAH MUHAMMED bin EBÜL HASAN ALİ, Gırnata'nın (isp. Granada) son hükümdarı (1482-1492). XV. yy.da İspanya'da müslüman hâkimiyetini devam ettiren Beni Ahmer devletinin yıkılışı sırasında tahta çıktı. Batıda *Buabdil* ve *Abo Abdilla* diye anılır. İspanyollar *El Rey chico* (Küçük kral) derler. Babası Ebul Hasan Ali devrinde Cebelitarık'ın düşüşüyle Gırnata'nın durumu sarsılınca ona karşı taht kavgasına girişti. Muhammed XI adı ile emîr oldu ise de (1482) bir süre sonra tahtı tekrar babasına kaptırdı (1483-1485). *Ez-Zagel* (Yürekli) diye anılan amcası Muhammed XII'nin direnişine rağmen Castilla'lılarla anlaştı. Birçok şehrin ispanyolların eline geçişinden sonra savunamadığı Gırnata'yı Castillalılara vire ile teslim etti. 2 Ocak 1492'de kardinal Don Pedro de Mendozo, Elhamra sarayının El-Kasaba adındaki baş kulesine gümüş haçı dikti. Böylece İspanya'da müslüman hâkimiyeti sona erdi. Fas'a giden Ebu Abdullah Muhammed orada maddî sıkıntılar içinde yaşadı. (M)

EBU ALİ ERDESTANİ (Dehtar), İsmailiye mezhebinin ileri gelenlerinden. Erdestanlı Hasan Sabbah tarafından Kazvin'e vali tayin edildi. 1056'da selçuklu sultanı ile savaşan Hasan Sabbah'a yardım etti; onun 1124'te ölümü üzerine bölgeyi idare eden dört kişiden biri oldu. (M)

EBU ALİ HASAN bin ARSLAN HAN, Buğra Han da denir, Karahanlı hükümdarı (XI. yy.). Önceleri kardeşi Tuğrul Kara Hanın naibi olarak Kâşgar, Hoten ve Balasagun'da 16 yıl, sonraları da bağımsız olarak 1070-1103 yılları arasında saltanat sürdü. Balasagunlu Yusuf, eseri *Kutadgu Bilig*'i Buğra Han'ın naipliği sırasında yazdı (1069) ve kitabını ona sundu. Bu hükümdarın zamanı, Türklerin islâm kültürü içinde kalkındığı bir devrin başlangıcı oldu. Büyük Selçuklu devletinin kurulması, Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgat-it-Türk* adlı eserini yazması, Alp Arslan'ın fetihleri, hep onun zamanına rastlar. Selçuklulara ilk itaat eden Buğra Han'ın bu Buğra Han olduğu sanılır. (M)

EBU ALİ SİNA, türk asıllı İslâm filozof ve bilgini. Bk. İBN SİNA. (M)

EBU AMAMA (Muhammed bin Arbi Hacı), Avlad Sidi Şeyh aşiretinin murabutu (Figig 1840-1908). 1881'de Güney Oran'daki bütün göçebe aşiretleri ayaklandırdı. İsyanın bastırılmasından sonra Tuat'a gitti, daha sonra Figig'e yerleşti, Güney Oran kargaşalıklarında da payı oldu. 1905'te taraftarları Fas'ta Sultan'a karşı ayaklanan suikastçı Ebu Amama'ya yardım ettiler. (L)

EBU AMR (bin el-Alâ bin el-Ûryân), arap dilcisi (Mekke 689-Kûfe 770). Kur'an'ın şeriatça geçerli olan yedi kıraat şeklinden birini halife Ali'den gelen rivayetlerle meydana getirdi. Derlediği Cahiliye devri şiirlerini daha sonra dinî duygularının etkisiyle yaktı ve çalışmalarını Kur'an tetkikine çevirdi. İbni Nedim, *Kitab-ül-Kıraa* (Okuma Kitabı) ve *En-Nevâdir* (Seçmeler) adlı iki eseri olduğunu bildirir. (M)

EBU ARİŞ. Esk. coğ. Osmanlı imparatorluğu devrinde Yemen ilinde Hudeyde sancağına bağlı ilçe merkezi; 6 000-8 000 nüf. (XIX. yy.da). Tahıl, pamuk, susam tarımı; çivit ve bitkisel boya üretimi.

— Tar. 1541'de Hasan Pehlivan'ın kumandasında bir osmanlı birliği tarafından ele geçirilen Ebu Ariş, 1636'da osmanlı valisi Kansu Paşanın Yemen'den ayrılması üzerine zeydî imamlarının hâkimiyetine girdi. XVIII. yy.da şeyh emîr Ahmed burayı merkez yaparak bağımsız bir beylik kurdu. 1871'de Kıbrıslı Tevfik Paşa kumandasında Hudeyde'ye gönderilen osmanlı kuvvetlerince yeniden bir ilçe olarak teşkilâtlandırıldı. Lozan antlaşmasıyle bütün Yemen ile birlikte türk hâkimiyetinden çıktı. (M)

EBUBEKİR, asıl adı **Abdülkâbe; Sıddik, Atik** de denir, dört halifenin (hülefay-ı raşidîn) ilki (571 - Medine 634). Kureyş kabilesinin Benü Teym boyundandı. Babası Ebu Kuhâfe Osman, annesi Ümmül Hayr Selmâ'dır. İslâmiyeti kabulünden sonra adı Hz. Peygamberce *Abdullah*'a çevrildi. Hz. Muhammed'in söylediği her şeye tereddütsüz inanarak bağlı kaldığından *Sıddik* diye anılır. *Atîk* lakabının menşei ise çeşitli şekillerde açıklanır.

Müslüman olmadan önce ticaretle uğraşan Ebubekir, Mekke'nin sevilen ve sayılan kişilerindendi. Kendisine kan diyeti ve zarar ziyanın ödenmesi işlerinin görülmesi demek olan «eşnak» görevi verilmişti. Bir söylentiye göre Hz. Muhammed ile aralarındaki dostluk, Müslümanlıktan önceye dayanır. Erkekler arasında ilk müslüman olan Ebubekir'dir. Bu yeni dine yürekten bağlanarak Hz. Muhammed'in en yakın yardımcısı oldu. Bütün servetini Müslümanlık uğruna kullandı. Müslüman olan köleleri zulümden kurtarmak için fidyelerini vererek hürriyete kavuşturdu. Hz. Muhammed'e, müşrik Mekkeliler baskı yapmağa başlayınca bazı müslümanlar Habeşistan'a göç ettiler. Ebubekir, Hz. Peygamber'in yanından ayrılmadı. Baskı ve zulümlerin artması üzerine Mekke'yi tekrederek Ehabişlerin memleketine gittiyse de Ehabişlerin başkanı İbni Duğunna kendisini Mekke'ye geri getirdi; davranışlarından dolayı Mekkelileri takdir ederek onu himayesine aldığını bildirdi.

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ederken, Ebubekir yanında bulundu. Mekkeli müşriklerin takibinden kurtulmak için üç gün Sevr mağarasında kaldılar. Hicret sırasında Hz. Peygamber'in mucizelerinden birkaçına şahit oldu. Hicret olayı dolayısıyle de Kur'an'da anıldı: «Eğer siz ona (Resulüme) yardım etmezseniz (hatırlayın o zamanları ki) kâfirler onu (Mekke'den) çıkardıkları zaman bizzat Allah ona yardım etmişti. (O anlar öyle anlardı ki Resulullah ancak) İkinin ikincisinden ibaretti. O zaman onlar (Sevr dağının tepesindeki) mağaradaydılar. Peygamber, o vakit arkadaşına (Ebu Bekir-is-Sıddık'a) «Tasalanma, Allah hiç şüphe yok bizimle beraberdir» diyordu. Allah onun (arkadaşının) üzerine (kalbine) sekînetini (manevî kuvvetini) indirmiş, onu görmediğiniz ordularla teyid etmiş, kâfirlerin küfürlerini alçaltmıştı» [Et-Tevbe 40]. Ebubekir'in büyük oğlu Abdurrahman dışında bütün ailesi müslüman olarak Medine'ye hicret ettiler. Abdurrahman da Bedir savaşında mekkeli müşriklerle birlik olarak müslümanlara karşı savaştıktan bir süre sonra Müslümanlığı kabul ederek Medine'ye gitti.

Medine yakınlarındaki es-Sunh'a yerleşen Ebubekir, kızı Ayşe'yi Hz. Muhammed ile evlendirerek, yakınlığını akrabalık bağlarıyle de pekiştirdi. Hz. Peygamber'in Ayşe ile evliliği daha Mekke'de iken kararlaştırılmış, nikâh yapılmıştı.

Daha sonraları Ebubekir, Hz. Muhammed ile birlikte savaşlara katıldı. En tehlikeli anlarda bile Hz. Peygamber'i terk etmedi. Tebük seferinde sancağı taşıdı. 631'de Mekke'ye gönderilen hac kafilesine başkanlık ettiği zaman mekkeli müşriklere yapılmış olan anlaşmanın bozulduğunu açıklayan bildiriyi okudu. Hz. Muhammed hastalığı şiddetlenip de namazları kıldıramayacak hale gelince Ebubekir'in imam olarak cemaata namaz kıldırmasını emretti. Ebubekir Hz. Peygamber'in hastalığı süresince bu görevi yaptı. Hz. Muhammed mescitteki konuşmasında Ebubekir'i övdü ve arkadaşlarına tavsiyelerde bulundu. Hz. Peygamber'in ölümünden (632) sonra arkadaşları arasında meydana gelen şaşkınlığı «Muhammed ancak ve ancak bir peygamberdir. Ondan evvel nice peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür yahut öldürülürse ökçelerinizin üstünde gerisin geriye mi döneceksiniz» (Al-i İmran 144) ayetini okuyarak giderdi ve Hz. Muhammed'in «her peygamber can verdiği yere defnolunur» sözünü hatırlatarak öldüğü yeri kazdırdı ve oraya gömdürdü.

Kısa süren bir anlaşmazlıktan sonra medineli müslümanlar halifeliğe Ebubekir'i seçtiler. Ali kendisine haber verilmeden seçim yapıldığını ileri sürdüyse de bir süre sonra Ebubekir'in halifeliğini kabul etti.

Hilâfete seçildikten hemen sonra Ebubekir, Üsame'nin kumandasındaki orduyu Hz. Muhammed'in vasiyetine uyarak Suriye sınırına gönderdi. Durumun tehlikeli olduğunu, arap kabilelerinin Medine'ye hücum ederek İslâmı yok etmek isteyeceklerini ileri sürenlere «Medine'de beni kurtların parçalayacağını bilsem yine Üsame'yi gönderirim», diyerek devlet reisi olarak kesin bir siyaset takip edeceğini gösterdi. Zekât vermek istemeyen bazı kabilelerin bu hareketlerini isyan kabul etti. Şiddet kullanarak zekâtı toplattırdı. Üsame ordusunun dönüşünde ordunun kumandasını Halid bin Velid'e vererek yalancı peygamberlerle irtidat edenlerin (dinden dönenlerin) üzerine yolladı. Halid bn Velid kumandasındaki ordu Esedîleri, Fezarîleri, Temimîleri, Hadikatül Mevt'teki kanlı savaştan sonra da Benî Hanife kabilesini yendi. Bu savaşlarda Kur'an'ı ezberlemiş olan hafızlardan büyük bir kısmının şehit olması üzerine Ebubekir, Kur'an'ın çeşitli kimselerde bulunan parçalarını toplattırarak kesin şeklini hazırlamak için kurul meydana getirdi, başına da Hz. Peygamber'in kâtiplerinden Zeyd bin Sabit'i getirdi. Bu kurul tarafından toplanan Kur'an metnine «mushaf» adı verildi.

Bu arada Bahreyn ve Umman'daki ayaklanmalar bastırıldı. Yemen ve Hadramut yeniden devlete bağlandı. Devletin bütünlüğünü sağlayan Ebubekir islâm ordusunun Halid bin Velid ve diğer tecrübeli kumandanlarla Müslümanlığı yaymak için Bizans ve İran içlerine gönderdi. Irak'ta Hire alındı (633). Ecnadeyn'de de bizans ordusu yenilgiye uğratıldı (634). Bu zaferlerden kısa bir süre sonra hastalanan Ebubekir, Ömer'i kendi yerine vekil bıraktı, arkadaşlarına da kendisinden sonra onu halife seçmelerini tavsiye etti. Ölünce vasiyeti üzerine Hz. Muhammed'in kabrinin yanında hazırlanan yere gömüldü (634).

Ebubekir son derece dürüst, iffetli, merhametli, cömert ve dindardı. Hz. Peygamber servetiyle yaptığı fedekârlığı «dünyada hiç bir kimsenin malı benim için Ebubekir'in malı kadar faydalı olmamıştır» diye belirtir. Hz. Muhammed Ebubekir'in fikirlerine büyük değer verirdi. Bir defasında Ebubekir ile Ömer'e «sizin ikinizin üzerinde anlaştığı bir noktaya ben itiraz etmem» dediği söylenir. (→ Bibliyo.) [M]

EBU BEKİR bin SAD bin ZENGÎ, Salguri hanedanından fars atabeği (öl. 1260). Sultan Muhammed Harizmşah ile anlaşan babasına tuzak hazırlarken yakalanınca (1266) İstahr kalesine hapsedildi. Atabeg Sa'd ölünce hapisten çıktı. İran körfezindeki adalarla Arabistan kıyısındaki bazı yerleri aldı. Birkaç hint şehrince de metbu olarak tanındı. Moğolların istilâsı sırasında yılda 30 000 altın vergi vererek Kutluğ Han unvanıyle kendi ülkesinde hüküm sürdü. (M)

EBU BEKİR (Cafer bin Yunus el-Horasanî), türk mutasavvıfı (öl. Bağdat 945). Asıl adının *Dülef bin Cahdar* olduğu sanılır. Bir söylentiye göre, Taberistan'da prens iken Bağdat'a gelmiş, Cüneyd Bağdadî ile karşılaştıktan sonra dünya ile ilişkilerini keserek kendisini tasavvufa vermiştir. Bir başka söylentiye göre Demavend valisi iken Taberistan sultanı tarafından elçi olarak Bağdat'a gönderilmiştir. Genellikle kabul edilen tahmine göre Horasan'dan Semerra'ya gelen bir türkün oğludur; Semerra'da öğretim gördüğü, Malikî mezhebinin önde gelen bilginlerinden sayıldığı, *Muvatta*'yı ezberlediği, Cüneyd Bağdadî ile dost olduktan sonra tasavvufa yöneldiği anlaşılmaktadır. Ölümünden sonra bir veli gibi tanınarak tasavvuf, zühd ve takva konusundaki sözleri benimsendi. (M)

EBU BEKİR AĞA (Çavuş ve **Eyyubî** diye anılır), türk bestecisi (İstanbul 1685 -ay.y. 1759). Enderun'da yetişti ve çavuşluğa yükseldi. Devrinin en seçkin hanende, fasıl şefi ve bestecisi olarak tanındı. Lâle devri ile Mahmud I devrinde ünü devam etti. Musiki üzerine yazdığı iki kitaptan *Edvâr* kayıptır; elyazısı ile olan *Mecmûa* ise İstanbul Üniversitesi kütüphanesindedir. Bazı şiirler de yazan Bekir Ağanın yüzlerce eseri arasında günümüze gelebilenler 42 parçadan ibarettir (1 kâr, 14 beste, 13 ağır ve 14 yürük semai). *Mâhur Darbeyn Beste* en üstün eseri sayılır. (M)

EBU BEKİR Âmidî (Küçük Ahmedzade denir), osmanlı yazarı (öl. Diyarbakır 1910). *Tefsir-i Fatiha* (Fatiha Yorumu), *Haşiye Alâ Tefsir-il-Beyzavî* (Beyzavî Yorumuna Ek), *Risale fi-n-Neseb Beyn-il-Kazâyâ* (Kaziyeler Arasındaki Bağlar Üstüne Risale) gibi eserleri vardır. (M)

EBU BEKİR EFENDİ (Acem denir), osmanlı devlet adamı (XVII.-XVIII. yy.). Şirvan, sünnî bir türk ailesinden yetişerek öğrenimini Mısır'da yaptı, İstanbul'da divan kâtibi oldu. Anadolu muhasebeciliği ve Yeniçeri kâtipliğine geçti. Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşanın sadrazamlığı sırasında reisülküttaplığa getirildi (1690). Dört yıl sonra azledilerek Elbasan sancakbeyliğine gönderildi ise de 1704-1711 ve 1713 yıllarında yeniden reisülküttap oldu. (M)

EBUBEKİR HAZIM. Bk. TEPEYRAN.

EBU BEKİR RAZİ (Muhammed bin Zekeriya), müslüman hekimi, felsefeci ve kimyacısı (Rey 864-öl. 925). Rey'de doğduğu için türk olduğu söylenir. Doğduğu şehirde felsefe, matematik, tabiî ilimler, astronomi öğrenimini yaptıktan sonra Bağdat ve başka islâm şehirlerinde öğrenimini tamamladı. Tıp öğrenimini sonradan yaptığı sanılır. Rey'den sonra Bağdat hastahanelerinde de başhekim olarak çalıştı. Hekimlikle ilgili eserlerinin birçoğu latinceye çevrildi ve XVII. yüzyıla kadar avrupa üniversitelerinde okutuldu. Çiçek ve kızamık hakkında yazdığı risale büyük bir un kazandı. On beş yıl çalışarak yazdığı *el-Hâvî* adlı büyük tıp ansiklopedisinde, tıbbın çeşitli meselelerini yunan ve arap hekimlerinin eserlerinden parçalar nakledererek ve bunlara kendi tecrübelerinden edindiklerini de ekleyerek sonuca bağladı. Metafizikle ilgili eserlerinde İslâm inancına aykırı görüşler ileri sürdü. Din aleyhine yazdığı iki eserde peygamberin insanlardan üstün olmadığını, mucizelerin birer hile olduğunu, dinlerin insanlar arasında ayrılıklar çıkardığı, kutsal kitapların birer değer taşımadığı, eski yunan filozoflarının insanlığa daha faydalı olduğunu savundu. Fizik ve kimyaya dair çalışmaları da bulunan Razi, eserlerinde kendisini över, tıpta Hippokrates derecesine vardığını, felsefe ve mantıkta Aristo ve Eflatun'u geçip Sokrat'a yaklaştığını söyler. (→ Bibliyo.) [M]

EBUBEKİR ve Ömer
İstanbul Belediye kütüphanesi

EBU BEKİR SAMİ PAŞA, osmanlı vezirlerinden (Eğriboz, ?-Karbili 1813 ?). Eğribozlu İbrahim Paşanın oğlu. Sırasıyle kapıcıbaşı, Sipahilerağası ve Karadeniz kaptanı oldu. Abdülhamid I devrinde vezirlik rütbesiyle Mora valiliğine gönderildi (1787). Daha sonra Varna muhafızlığında, Bosna ve Rumeli valiliklerinde bulundu ve 1796'da sadaret kaymakamı oldu. Bir ara rütbesi alınarak Tekirdağ'a sürüldü ise de bir süre sonra yeniden vezirlik rütbesiyle Eğriboz, Bosna, Tırhala, Silistre ve Anadolu valiliklerine gönderildi. Zamanında beğenilen şiirlerini toplayan bir *Divan*'ı vardır. (M)

EBUBEKİRZADE AHMED EFENDİ. Bk. AHMED EFENDİ, *Ebubekirzade*.

EBU BEYHES bin EL-HEYŞEM bin CABİR, haricî lideri, Beyhesiye fırkasının kurucusu (öl. 713). Irak'ta büyük ün yaptığı için Emevîlerce takip edildi. Haccac'dan kurtulmak için Medine'ye kaçtı ise de oradaki vali Osman bin Hayyân tarafından yakalanarak Küfe'ye gönderildi. Emevî halifesi Velid'in buyruğuyle işkence edilerek öldürüldü. Ona göre iman, söz ve amel olmaksızın kalp ile elde edilen bilgidir. Herhangi bir şeyin helâl veya haram olduğunu, bilinmeyen her şeyi öğrenmek şarttır. Bir kimse Allah'ı, peygamberlerini, Muhammed'i ve tebliğlerini, velilerin velâyetlerini Allah'ın düşmanlarını, şer'an haram olan hususları öğrenip ikrar etmedikçe müslüman sayılmaz. (M)

EBU CEHİL (asıl adı **Ebül Hakem Amr bin Hişam bin el-Muğîre**), Hz. Muhammed'in düşmanı, İslâmiyetin yayılmasını önlemeğe çalışanların en tanınmışı (554-Bedir 624). Kureyş'in ünlü Mahzun ailesindendir. Mekkeliler arasında Hz. Peygamber'in aleyhinde hazırlanan bütün hareketlere katıldı. Müslüman kölelere eziyet ve işkence etti, Sümeyya adındaki bir kadını da mızrakla öldürdü. Kur'an'ı yerdiği, Peygamber'e dil uzattığı için onu kötüleyen ayetler indi. Mekkenin her ailesinden seçilen gençler topluluğunca Peygamberin öldürülmesi hareketini düzenlediyse de başarıya ulaşamadı. Hicretten iki yıl sonraki Bedir savaşında öldürüldü. Peygamberin savaştan sonra Ebu Cehl'in ölüsünü «ümmetimin firavunu» diye nitelediği söylenir. Kendisine Ebu Cehil unvanı da peygamberce verilmiştir. (M)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

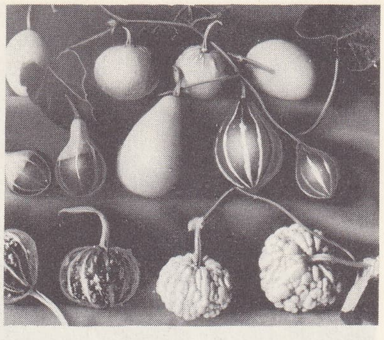

Ebucehil karpuzu

EBUCEHİL karpuzu bş. i. Sürüngen gövdeli çok yıllık bitki. (İlmî adı *Citrullus colocynthis*. Kabakgillerden.)
— ANSİKL. *Ebucehil karpuzu* otsu bir bitkidir. Yaprakları parçalı, çiçekleri sarı, meyvesi elma büyüklüğünde ve acıdır. Kuzey Afrika, sıcak Asya ve Akdeniz ülkelerinde yetişir ve yetiştirilir. Meyvesi çok eski zamandan beri tıpta müshil olarak kullanılır. Şimdi daha çok veteriner hekimlikte kullanılmaktadır. (ML)

EBU DABÎ. Bk. EBU ZABÎ.

EBU DÜLÂME (Zend bin Cevn el-Kûfî), arap şairi (? - 787 ?). Zenci bir köle idi. Abbasî halifelerinden Es-Seffah, Mansur ve Mehdî'nin hizmetinde çalıştı. Hiç bir şeyi umursamaz, para için hiciv yazar ve deli olarak tanındığı için de dinin hükümleriyle alay etmekten korkmazdı. Ebu Müslim el-Horasanî için yazdığı mersiye ile tanınır. Nükte, fıkra ve seçme sözleri toplanmıştır. (M)

EBU GABŞAN, Arapçada ahmaklık ve pişmanlığı belirten deyim haline gelmiş isim. Kureyş'in atası Kusey bin Kilâb zamanında yaşayan ve düşüncesizliğiyle tanınan Muhteriş bin Halil'in künyesidir. Ebu Gabşan'ın Kâbe'deki görevini ele geçirmek isteyen Kusey, içki düşkünlüğünden faydalanarak onu bir tulum şarapla kandırdı; Kâbe'nin anahtarlarını aldı. Ebu Gabşan ayıldıktan sonra yaptığı işten pişman olduğu için adı, düşüncesiz hareketlerin pişmanlığını belirtmek için anılmağa başladı. (M)

EBU HADRİYE, Suudî Arabistan'da (Hasa bölgesi) yer, Basra körfezi yakınında. 1939'da burada petrol bulundu. (L)

EBU HAFS ÖMER, Kuzey Afrika'da Tunus ve çevresinde devlet kuran bir sülâlenin başı. Üç yüz elli yıl (1228-1574) kadar devam eden Hafsîler devleti onun adıyle anıldı. Berberî kabilelerinden Hintâte'lerin reisi iken Magrıp bölgesinde İbn Tumert'in ilk çömezi ve Abdülmümin'in seçkin bir kumandanı olarak tanındı. Oğulları Ebu Muhammed, Ebu Zekeriya ve Ebu Muhammed Abdullah, Muvahhidî devletinin önemli mevkilerinde bulundular. (Bk. HAFSÎLER, MUVAHHİDÎLER.) [M]

EBU HAMMED, Kuzey Sudan'da bölge, Dongola ile Berberistan arasında, Nil kıyısında. Demiryolu istasyonu. Nil dirseğini dolaşmadan Korosko'ya giden patika buradan başlar. (M)

EBU HANİFE ve İmam Şafi İstanbul Belediye kütüphanesi

EBU HAMMU MUSA bin EBU SAİD OSMAN bin YAĞMURESEN, Zeyyanîlerin dördüncü emîri (öl. 1318). Kardeşi Ebu Zeyyad I'in yerine geçtiği zaman (15 nisan 1308) Merinî sultanı Ebu Yakub el-Mansur tarafından yıkılan Tlemsen'i onardı, surları sağlamlaştırdı, gerekli cephane ve malzemeyi biriktirdi; Berberîleri idaresine almak için birçok sefer yaptı. Tûcin Berberîlerine boyun eğdirerek Şelif ovalarına kadar indi. Doğuda Hafsîlerin hâkimiyetinde olan Becaye ve Konstantin'e kadar ilerledi. Batıda Ucda önünde merinî saldırısını durdurdu. Sonra güçlü bir ordu kurarak düşmanlarının, ülkesine girmesini önledi. Fakat disiplini ve baskısı karşısında başkaldıran oğlu Ebu Taşfin tarafından öldürüldü. (M)

EBU HAMMU MUSA bin EBU YAKUB YUSUF, zeyyanî emîri (Endülüs 1323-1389). Ailesi, Ebu Taşfin tarafından yurdundan çıkarıldığı için çocukluğunu sürgünde bulunduğu Endülüs'te geçirdi; iyi bir öğrenim gördü. Babasının inzivaya çekildiği, amcaları Ebu Said ve Ebu Sabit'in hâkim oldukları dönemde Tlemsen sarayında refah içinde yaşadı. 1352'de Merinîlerin galip geldiği savaşta amcası Ebu Sait ile kaçarak kurtuldu ise de Becaye valisi tarafından tutuklandı. Merinî sultanı Ebu İnan'a teslim edildi. Ebu Sabit, gizlenen yeğenini ele vermeden öldürülünce Ebu Hammu serbest bırakıldı. Tunus'taki Hafsî sarayına sığındı, onların yardımını sağlayarak bir ordu hazırladı, Tlemsen'e yürüdü, melik ilân edildi (9 şubat 1359). Merinîlerle yaptığı üç savaşın sonunda ülkesi onların eline geçince Mzab'a kaçtı (1370). Fas sultanı Abdülaziz'in ölümünden sonra yeniden ülkenin başına geçmek istedi. Fakat dostu ve vakanüvisi olan İbni Haldun'u öldürten oğlu Ebu Taşfin tarafından yakalanarak zindana atıldı (1378). Hapisten kaçarak iş başına tekrar geçtiyse de fas kuvvetlerinin yardımını alan oğlu Ebu Taşfin ile son çarpışmada öldürüldü (21 kasım 1389). Bilginlerin, şairlerin koruyucusu olarak tanınan, halka iyi muamele yaptığı için sevilen bir hükümdar oldu. Tlemsen'de yaptırdığı medreseye babasının adını verdi: *Yakubiye medresesi*. Siyasetle ilgili *El-Kalâ'id-üd-Dürriye* (İnci Gerdanlıklar) adlı bir eseri vardır. (M)

EBU HANİFE (asıl adı, **Numan bin Sabit) İmamıazam** denir, Hanefî mezhebinin kurucusu (Kûfe 699-Bağdat 767). Babası Sabit bin Zûtâ'dır. Ailesinin Kûfe'ye, Enbar, Nesa yahut Tirmiz'den geldiği, Ebu Hanife'nin arap olmadığı bilinmektedir. Türk veya iranlı olduğuna dair söylentiler vardır. Ebu Hanife Kûfe'de yetişti ve büyüdü. Önce Kur'an'ı hıfz etti, sonra da arap grameri ve edebiyatını öğrendi. Bir ara babsının mesleği olan ticarete giriştiyse de devrinin ileri gelen bilginlerinin uyarıları üzerine tekrar ilim yoluna döndü. Bir taraftan bilginlerin derslerine ve meclislerine devam etmeğe, bir tarafdan da ortakları vasıtasıyle ticarî işlerini yürütmeğe başladı. Ebu Hanife'nin önce kelâm ve münazara, sonra fıkıhla uğraşmağa başladığına dair söylentiler vardır.

Ebu Hanife yaklaşık olarak on sekiz yıl Hammad'dan ders okudu. Hocasının sağlığında bir ara ondan ayrı bir kürsü açarak ders okutmak istediyse de fıkıh konularında yeteri kadar bilgi sahibi olmadığını görerek vaz geçti.

Hammad'ın derslerine devam ederken Hac yapmak için sık sık Mekke ve Medine şehirlerine gittiği ve bu arada o bölgenin bilginleriyle görüşerek bilgisini arttırdığı, hayatta kalan tâbiîn*den hadis dinlediği bilinmektedir.

Hocası Hammad'ın ölümü üzerine arkadaş ve öğrencilerinin ricalarıyle hocasının makamına geçti ve ders okutmağa başladı (737). Bazı aralıklarla ders okutmayı otuz yıl kadar sürdürdü. Alçak gönüllülüğü, din kurallarına uyması, meseleleri incelikleriyle kavrayışı, öğretme kabiliyeti ve güzel konuşması sayesinde ünü kısa zamanda islâm dünyasına yayıldı. Çeşitli ülkelerden gelen dört bin kadar öğrenci yetiştirdi. Öğrencileri arasında kırk kadarı da müctehid* derecesine yükseldi. Bunlardan en tanınmışları Ebu Yusuf, Yakub bin İbrahim el-ensarî, Züfer bin el-Hüzeyl Enbarî, Davud-üt-Taiî, Esed bin Amr, Afiyet bin Yezid-ül-Avdi, Hibban bin Ali, Muhammed bin Hasan-üş-Şeybanî'dir.

Ebu Hanife hayatının elli iki yılını Emevîler devrinde geçirdi. Emevîlerin son devirlerinde idarenin gevşediğini, Ali taraftarlarının harekete geçtiğini gördü. Kendisi de ehl-i beyte karşı sevgi duyduğundan İmam Zeyd bin Ali Zeynelâbidin'in Emevîlere karşı ayaklanmasını, «onun bu çıkışı, Hz. Peygamber Efendimizin Bedir harbine çıkışına benzer» diyerek doğru bulduğunu ve desteklediğini belirtti. İmam Zeyd bin Ali Zeynelâbidin'in ve daha sonra da Horasan'da başkaldıran oğlu Yahya'nın öldürülmesinden sonra duruma hâkim olan Emevîlerin Irak valisi Yezid bin Hubeyre, halk ile Emevîler arasında meydana çıkan soğukluğu gidermek ve Ebu Hanife'nin de Emevîleri desteklediğine halkı inandırmak için Ebu Hanife'yi hazinedar ve kadı yapmak istedi. Ebu Hanife'nin bu görevi kabul etmemesi üzerine kendisine işkence yapıldı ve hapse atıldı. Kaçarak Mekke'ye giden Ebu Hanife, Abbasîlerin iktidarı alışına kadar orada kaldı. Mekke'de kaldığı sürece hadis ve fıkıhla uğraştı; Malik bin Enes, Süfyan bin Uyeyne ve Abdülaziz bin Seleme gibi bilginlere kendi düşünce ve sistemini açıkladı.

Abbasî halifeliğinin kuruluşu üzerine Kûfe'ye geldi ise de derslerinin ilgi gördüğü bir çevre bulamadığı için Mekke'ye döndü. 754'te Ebu Cafer Mansur'un halife olması ve siyasî durumun normale dönmesi üzerine Kûfe'ye yerleşerek derslerine başladı. Ehl-i beyte eziyet eden Abbasîlerle anlaşamadı. Muhammed Nefs-üz-Zekiyye ve kardeşi İbrahim'in isyan edip öldürülmelerinden sonra açıkça Abbasîlere karşı cephe aldı. Hareketlerini yakından takip eden Ebu Cafer Mansur ona resmî bir görev vererek hükûmete bağlı olup olmadığını anlamak istedi. Ebu Hanife kendisine teklif edilen Bağdat kadılığını kabul etmedi. Bunun üzerine zindana atıldı. Çeşitli söylentilere göre hapiste işkence yüzünden veya zehirlenerek ölünce Bağdat yakınındaki Hayzuran mezarlığına gömüldü. Kabrinin üzerine Melik Eşref Ebu Said-ül-Müstevfî el-Harizmî tarafından genişçe bir kubbe ve çevresine de medrese yaptırıldı. Türk-İran savaşlarında şiî-sünnî çatışmaları yüzünden türbesi yıkıldıysa da Kanunî Sultan Süleyman ve Murad IV tarafından iki defa yeniden yaptırıldı; daha sonra da birçok onarımlar gördü. Türbesinin etrafında kurulan mahalleye Ebu Hanife'nin hatırasına saygı için Azamiyye adı verildi.

Tâbiînin küçüklerinden, tebe-i tâbiînin de büyüklerinden sayılan Ebu Hanife'nin hocaları arasında çeşitli mezheplerden kimseler vardı. On sekiz yıl derslerine devam ettiği Hammad'dan halife Ali ve Abdullah bin Mesud yoluyle gelen fıkıh ilminin özünü öğrendi. Fıkhı, daha sonraki çalışmalarıyle sistemli bir ilim haline getirdi. Derslerinde fıkıh bilgisi verir, sonra da halkın sorduğu meseleleri öğrencileriyle tartışırdı. Ebu Hanife'nin bu yolla yarım milyona yakın meseleyi çözdüğüne dair söylentiler vardır. İslâm hukukunun her yönüyle ilgili sorular ve cevaplar Ebu Hanife'nin daha sonra da Ebu Yusuf'un öğrencisi olan Muhammed Şeybanî tarafından *Zahir-ür-Rivaye* (Söylentilerin Görünüşü) adı verilen bir dizi kitapta toplandı.

Ebu Hanife'nin fetvalarında ve çözdüğü meselelerde görülen en önemli özellik, kendisinden önce geleceğe ait farazî hükümler konmadığı halde onun ileride olabilecek olaylar üzerinde de düşünerek hükümler çıkarması, fıkhı müşahhaslıktan çıkararak, mücerred ve genel fıkhî ilkelere bağlamasıdır. Çağdaşı olan fıkıhcılar sadece geçmişte ve halde olan meselelerden beş on bin tanesi ile ilgili hüküm verirken, Ebu Hanife'nin bir sonuca bağladığı meseleler yüz bini aştı. Bu yüzden de bunların tasnif gerekliliği hissedildi. Meselelerin tasnifinden sonra da bunlar arasındaki ortak noktalardan genel kurallar çıkarıldı. Bunlara *El-Asl* adı verildi. Böylece fıkıh, sistemli bir bilgi haline geldi.

Ebu Hanife bir konuda hüküm verirken önce Kur'an'da bir hüküm olup olmadığını araştırır, yoksa o konuyle ilgili hadisleri bulurdu. Fakat İslâm esaslarına ve asıllarına uymayan haber-i vahid denilen hadisleri kabul etmezdi. Eğer o konuda hüküm çıkaracak hadis bulamazsa ashabın fetva ve

Foto. LAROUSSE ; N. Erkılıç (MEYDAN)

hükümlerinden bir dayanak bulmağa çalışırdı. Ebu Hanife'ye göre sahabenin fetva hükümleri doğruluğuna güvenilir birer kaynaktır. Ama tâbiînin fetva ve hükümlerine uymanın mecburî olmadığını söyler, o konuda kıyas ve istihsana başvurarak kendi görüş ve kanaatini belirtirdi. Ebu Hanife bazen de, «ehl-i hal vel-akd» dediği, islâm bilginlerinin müşterek hükümlerinden doğan icmaları kaynak olarak kabul ederdi.

Hüküm verirken «haber-i vahid»i kabul etmediği, tabiînin fetva ve hükümleriyle kendi fetva ve hükümlerini bir tuttuğu için, çağdaşı olan bilginlerce tenkitlere uğramış, kendi reyi (görüşü) ile hareket etmekle suçlanmıştır. Ebu Hanife'nin açtığı bu yoldan öğrencileri de yürüdüğü için çeşitli dinî meselelerde yorum ayrılıkları olan bir mezhep doğdu. Bu mezhebe, kurucusuna nispetle Hanefilik* adı verildi. Ebu Yusuf, hocasının ölümünden sonra derslerini devam ettirdiği gibi, onun, İmam Malik'in ve Ebu Hanife'nin öğrencisi olan Muhammed bin Hasan Şeybanî de *El-Asl*, *Cami-üs-Sagir* (Küçük Derleme), *Cami-ül-Kebir* (Büyük Derleme), *Ez-Ziyadat* (Fazlalıklar), *Siyer-ül-Kebir* (Büyük Siyer) adlı kitapları meydana getirdi. Bu eserlerdeki çözüm yollarından birçoğunun Ebu Hanife'ye ait olduğu kabul edilir. Ebu Hanife'nin sözlerinin öğrencileri tarafından yazılmasıyle ortaya çıkan eserler arasında en tanınmışı birçok İslâm bilgini tarafından şerh edilen *Fıkh-ı Ekber*'dir. (Büyük Fıkıh). Ebu Hanife'nin olduğu kabul edilen diğer eserler şunlardır: *Fıkh-ül-Ebsat* (Genişletilmiş Fıkıh), *Kitab-ül-Âlim vel-Müteallim* (Bilginler ve Öğrenciler Kitabı), *El-Vasiye*, *Kasidet-ün-Numaniye* (Numaniye Kasidesi), *Marifet-ül-Mezahib* (Mezhepler Bilimi), *Müsned-i Ebu Hanife* (Ebu Hanife'ye İsnat Edilenler). [→ Bibliyo.] (M)

EBU HÂŞİM (Abdullah bin Muhammed), şiî imamı (öl. 716). Tâbiînden (peygamberi görmüş olanları tanıyan ve dinleyen kişiler) sayılır. Hâşimîlere göre imamlık babasından geçmiştir. Emevî halifesi Süleyman bin Abdülmelik tarafından Şam'a getirildi. Kıskançlık yüzünden halifenin kendisini öldürtmek istemesi üzerine Hümeyme'ye yerleşti. Abbasîlerden Muhammed bin Ali ile tanışınca kendisine naip yaptığı, halife Ali'den miras kalan yeşil bayrağı ona vererek imamlığı Abbas'ın torunlarına devrettiği söylenir. (M)

EBU HATEM RAZÎ (Ahmed İbni Hamdan), ismailî yazarı (X. yy.). İsmailiye mezhebine bağlı olanlar arasında büyük nüfuz ve itibar kazanarak dâî'lik unvanını aldı. Rey'in Samanîler tarafından istilâsı sırasında Deyleman'a gitti ve bir süre Mepdaviç Ziyarî'nin himayesine girdi. Onun İsmailiye mezhebiyle mücadele etmesi üzerine Azerbaycan'a kaçtıktan birkaç yıl sonra öldü. Çağdaşı Ebubekir Muhammed İbni Zekeriya-yi Razî ile yaptığı fikir tartışmalarını *İlâm-ün-Nübuvve* (Peygamberliği Açıklama) adlı eserinde anlatır. Ayrıca *Kitab-üz-Ziynet* (Süs Kitabı) adlı bir eseri daha vardır. (M)

EBU HAYYÂN (Ali bin Muhammed bin el-Abbas et-Tevhidî), arap düşünür ve mutasavvıfı (öl. 1010'dan sonra). Hayatı üzerine kesin bilgi yoktur. İlerlemiş yaşlarda Yahya bin Adî Ebu Süleyman'dan felsefe dersi aldığı biliniyor. Bağdat'ta Ebu Said el-Sirafî ve Ali bin İsa el-Rummanî'den dilbilgisi, Ebu Bekr üş-Şafi'den fıkıh okudu. Çağının büyükleri ve din adamlarınca beğenilmeyen bazı düşüncelerinden dolayı Mehellebî tarafından Bağdattan kovuldu. Rey şehrine gitti, İbn Abbas'ın sarayında bir süre kaldı. Zamanında pek ilgi görmediği, bazı eserlerindeki yakınmalarından anlaşılmaktadır. Felsefe, dilbilgisi, tasavvuf, fıkıh gibi değişik konulardaki yirmiye yakın eserinin önemlileri: *Kitabü Mesalib-ül-Vezireyn* (İki Vezirin Kusurları); *El-Ahbar-is-Sûfiye* (Mutasavvıflarla İlgili Risale); *Kitabu Ahbar-il-Kudema* (Eskilerle İlgili Söylentiler); *Zahâir-ül-Hukema* (Filozoflarla İlgili Derlemeler); *Kitab-ül-Makamat* (Makamlar [Hikâyeler] kitabı); *Riyaz-ül Ârifîn* (Âriflerin Bahçeleri). Çağının bazı devlet adamlarını yeren eseri: *Zemm-ül-Vezireyn* (İki Vezirin Yerilmesi). [M]

EBU HAYYÂN (Esîrüddin Muhammed bin Yusuf), arap dilcisi (Gırnata 1256-Metahsarre 1345). Berberî asıllıdır. İlk öğrenimini Gırnata'da yaptıktan sonra İspanya'nın çeşitli şehirlerinde hadis ve nahiv (arapça gramer) okudu. Kuzey Afrika'ya, Mısır'a geziler yaptı, Hacdan dönüşte Mısır'da Mansuriye medresesinde hadis okuttu, devrinin ünlü dilbilginlerinden İbni Nahhas'ın gramer derslerine devam etti. Hocasının ölümü üzerine onun yerine geçti (1298). Önceleri Zahirî mezhebinde iken sonradan Şafiî mezhebini kabul ettiğini kendisi söylemektedir. Ebu Hayyân, dilbilgisi konularının dışında kıraat, hadis, tefsir, edebiyat ile de uğraştı. Çeşitli konularda yazdığı 65 eserinden bugün elimizde sadece 19'u bulunmaktadır.

Ebu Hayyan türk diline ait eserlerini, Mısır'da, devlet ve ordu teşkilâtında Türklerin önemli yerlerde bulunmaları sebebiyle Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyle yazdı: *Kitab-ül-İdrak li-Lisan-il-Etrak* (Türklerin Dilini Öğreten Kitap), *Zahr-ül-Mülk fi Nahv-it-Türk* (Türk Nahvinde Memleketin Dil Hazinesi), *El-Ef'al fi-Lisan-it-Türk* (Türk Dilindeki Fiiller), *Dürret-ül-Muziye fi Lugat-it-Türkiye*'dir (Türk Diline Işık Veren İnci).

Bunlardan ele geçen *Kitab-ül-İdrak*, Ebu Hayyân'ın 1312 yılında Kahire'de tamamladığı ve arap gramer ve lûgat sistemine göre düzenlediği eserdir; önce Mustafa Bey (1893), daha sonra Ahmed Caferoğlu tarafından yayımlandı (1931). Veled İzbudak, içindeki Türkçe kelimeleri *El-İdrak Hâşiyesi* adıyle yayımladı (1936). [M]

EBU HUREYRE, hadis nakleden sahabeden biri (589'a doğ. - 677'ye doğ.) Cahliye zamanında *Abdi Şems* olan adı, müslüman olduktan sonra Hz. Muhammed tarafından *Abdurrahman*'a çevrildi. Hayber'in alınması sırasında, Yemen'den gelerek Müslümanlığı kabul etti, kedileri çok sevdiği için Peygamber tarafından takılan Ebu Hureyre (Kedicik Baba) lakabıyle anıldı. Yoksulluğuna rağmen kendini tamamen dine verişi, Peygamber'in yanından hiç ayrılmayışı, dağdan getirdiği odunlarla geçimini sağlarken, fazlasını her zaman kendinden daha yoksullara dağıtışıyle tanındı. Peygamber ve yakınları ile sıkı ilişkisi yüzünden naklettiği hadislerle dikkati çekti, Ebu Bekir, Ömer ve Ka'b oğlu Ubeyde'den de 800 kadar hadis nakletti. Bundan dolayı *Eviye-i İlim* (İlim Hazinesi) diye anıldı. Ömer zamanında Bahreyn, Osman devrinde ise Mekke valiliği ve kadılığı yaptı. Kendisini Medine valiliğine tayin eden Muaviye ile dünya nimetlerine fazla önem verenleri çekinmeden tenkit ettiği için görevinden alındı, fakat kısa bir süre sonra yeniden Medine valisi oldu. Fetva imamlarının önemlilerinden ve zamanının en bilgili kişilerinden sayılır. (M)

EBU İSHAK İNCU (Şah Ebu İshak Cemalüddin), İncu hanedanından ünlü iran hükümdarı (öl. Şiraz 1356). Şerefüddin Mahmud Şah İncu'nun küçük oğludur. Sanatsever ve zevkine düşkün bir şah olarak tanındı. 1343'te İran'ı ele geçirerek kendi adına sikke bastırdı. 1353'te rakibi Mübarizüd-din Muhammed, Şiraz'ı elinden aldı. İsfahan'da esir edilerek öldürüldü. (M)

EBU İSHAK İSMAİL EFENDİ. Bk. İSMAİL EFENDİ (Ebu İshak).

EBU İSHAK ŞİRAZÎ (İmam Ebu İshak ibn İmrahim ibn Ali), şafiî fıkıh ve kelâm bilgini (Firuzâbâd 1002 - ? 1083). Şiraz, Basra ve Bağdat'ta öğrenim gördükten sonra din ilimleri alanında çalışmalar yaptı. Kısa süre içinde çağının en önde gelen bilginlerinden oldu. Özellikle fıkıh, cedel, usul konularında önemli eserler yazdı. Vezir Nizamülmülk tarafından Bağdat Nizamiye medresesi müderrisliği verildi. En önemli eserleri: *Kitab-üt-Tenbih fil-Fıkh* (Fıkıh Kılavuzu) [basımı: 1870]; *Tabakat-ül-Fukaha* (Fıkıh Bilginlerinin Hal Tercümeleri) [basımı: 1937]. (M)

EBU KÂMİL (Şüca bin Eslem bin Muhammed el-Mısrî), arap matematikçisi (öl. 951). Mısır'da bazı valilerin yanında muhasip olarak çalıştı. Matematik konusundaki eserleriyle tanındı: *Kitab-ül-Felâh* (Çözüm Kitabı); *Miftah-ül-Felâh* (Çözüm Anahtarı); *Eş-Şâmil fil-Cebr vel-Mukabele* (Genel Cebir ve Mukabele); *Kitab-ül-Asîr* (Zorluklar Kitabı); *Kitab-ül-Tayr-ül-Kâmil fil-Cem vet-Tefrik* (Mükemmel Ayırma ve Toplama İşlemleri Kitabı); *El-Hataiyyîn* (Yanlış Yapanlar); *El Mesâhua vel-Hendese ve Kitab-ül-Kifâye* (Alan, Geometri ve Derece Kitabı). *Eş-Şamil* adlı eseri ünlü matematikçi İstahrî tarafından şerh edildi. Matematikçiler arasında *İbn Eslem el-Hâsibî* diye anılır. (M)

EBUKİR veya **ABUKİR**, İskenderiye'nin kuzeydoğusunda Ebukir körfezinde Mısır köyü. İngiliz amirali Nelson'un Brueys kumandasındaki fransız donanmasını yok ettiği (1-2 ağustos 1789); Napolyon'un Türkleri yendiği (1799); 1801'de sir Ralph Abercromby'nin fransız ordularını bozguna uğrattığı yer olarak anılır. — Mısır'da bu adla anılan birkaç yer daha vardır. (M)

EBU KUBEYS, Mekke'nin doğusunda dağ. Kâbe'nin Hacer-ül esved köşesi karşısında, tepesi geniş bir düzlüktür. İbn Cübeyr, gezisi sırasında burada gördüğünü belirttiği zaviye ve mescidin, üç ayların sonunda Kâbe ile beraber kandillerle aydınlatıldığını yazar, Âdem peygamberin mezarı ile Şakkulkamer mucizesinin görüldüğü kutsal yerin burada olduğuna inanılır. Dağın eteğinde Ebu Talib'in evi ile Hz. Muhammed ve Ali'nin doğduğu evler yer alır. 1183'te tepede bir kale yaptıran Mekke şerîfi Emir Muksir, Emîr-i hac Taştiğin'e karşı kendisini burada bir süre savundu. (M)

EBU LEHEB (asıl adı: **Abdüluzza bin Abdulmuttalib**), Hz. Peygamber'in bir amcası (öl. 624). Peygamber'e ve Müslümanlığa ölünceye kadar karşı geldiği için Ebu Leheb (Alev babası, Cehennemlik) diye anılır. Müslümanlığın en büyük düşmanlarından Ebu Süfyan'ın kız kardeşi olan karısı Cumeyl binti Harb bin Ümeyye ile birlikte müslümanlara karşı mücadele etti. Hz. Muhammed Safa veya Mina tepesinde ailesini ve yakınlarını İslâm dinine çağırmak için topladığı zaman, Ebu Leheb Peygamber'e «tebben lek (kahrolasıca), bizi bunun için mi burada topladın» dedi. Bunun üzerine Kur'an'ın Tebbet suresi indirildi: «Ebu Leheb'in iki eli kurudu ve (kendisi de) helâk oldu. Malının da, bütün kazancının da kendisine hiç bir faydası olmadı. Yakında kendisi alevli ateşe atılacak. Karısı da odun taşıyacak. Karısının boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip bulunacak» (Tebbet suresi, 1-5.) Ebu Leheb, Bedir savaşına katılmadı, kendi yerine Asî bin Hişam'ı gönderdi. Bedir yenilgisine çok üzüldü, kısa bir süre sonra da çiçek hastalığından öldü. Kimse yaklaşmağa cesaret edemediğinden kokuşan cesedi, oğulları tarafından hiç bir tören yapılmadan gömüldü.

Heybetli, cüsseli ve kaba bir adam olan Ebu Leheb, Hz. Muhammed'e beslediği düşmanlığı, Hz Peygamber'in kızları Rukiye'yi oğlu Utbe'den, Ümmü Gülsüm'ü de Uteybe'den boşatacak kadar ileri götürdü. Peygamber'in bedduasını alan oğullarından Utbe'yi Şam yolunda arslan parçaladı, Uteybe ise hıristiyan oldu. (M)

EBUL FEREC (Abdülvahid bin Nasr, **Bebbega** denir), arap şairi (öl. 1008). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Nusaybin'li olduğu, emîr Seyfeddevle'nin sarayında, Musul ve Bağdat'ta bulunduğu, kekeme olduğu için Bebbega (papağan) diye anıldığı biliniyor. Özellikle gazel ve kasideleriyle beğenilen *Divanının* bir kısmı Phil Wolff tarafından Leipzig'de bastırıldı (1834). [M]

EBU MÂŞER (Cafer bin Muhammed el-Belhî), horasanlı astrolog (Belh 785'e doğr.-Vâsıt 886). Batılılarca *Albumasar* diye anılır. İran tarihi, Horasan'da konuşulan yerli diller ve hint kültürü üzerinde çalışmalar yaptı, hadis alanında da tanındı. Bağdat'ta felsefeye merak sardıktan sonra 47 yaşında astrolojiyle uğraşmağa başladı. Devrinin büyük astrologlarından biri olarak halife el-Muvaffak Billah'ın müneccimliğini yaptı. Bu alanda hocası Sened bin Ali'nin eserlerinden faydalandı. Başlıca eserleri: *Kitab-ül-Kıranat* (Gezegenlerin Bir Burçta Birleşmesi Üstüne); *Kitab-ı Heşt Makale der Mevâlid* (Maden, Bitki ve Hayvan Dünyası Üstüne Sekiz Makale Kitabı); *Kitab-ül-Melâhim* (Kanlı Savaşlar Kitabı); *Kitab-ül-Ekalim* (iklimler Kitabı); *Kitab-ül-Edvâr* (Devirler Kitabı); *Kitabu İsbât il-İlmin-Nücûm* (Yıldızlar Biliminin İspat Kitabı); *Mevâlid-ür-Rical ve'n-Nisâ* (Tanınmış Erkeklerle Kadınların Doğum Yerleri); *Zîyc-i Kebir*, astrolojinin bütün konularını içine alır. (M)

EBU MAZA, arap lideri (Tlemsen ile Mascara arasında, 1820-?). 1845'te, Abdülkadir'in Fas'a sığınması üzerine, Ebu Maza, Dahra'nın, Şelif nehri vâdisinin ve Varsenis'in bütün halkını fransız işgaline karşı ayaklandırdı. Gücü tükenince, albay Saint-Arnaud'ya teslim oldu. 1854'te osmanlı ordusuna girdi. (L)

EBU MEDYEN [Bumedyen] (Şuayb bin el -Hüseyn el Endülüsî), arap mutasavvıfı (İşbiliye, Sevilla ?-Ribat ez-Zubbad 1198). Fas'ta yetişti, zamanının bilginlerinden aklî ve naklî bilgileri öğrendi. Sûfî Ebû Ya'za'nın etkisiyle tasavvufa yöneldi. Maddî hayatla bağlarını kesen bir tecerrüt anlayışını geliştirdi, büyük bir halk kitlesini etkiledi. Mekke'yi ziyareti sırasında Abdülkadir Geylânî ile tanıştı, irşad görevini alarak Magrıp'a döndü. Becâye'de yerleşti. Kendisine bağlananların çoğalmasından dolayı Muvahhidî emîri Ebu Yusuf'un emriyle Merakeş'e gönderildi. Fakat Tlemsen yakınlarında İsser ırmağı kıyısında Ribat el-Ubbat'ta ölünce buraya gömüldü; mezarı ziyaret yeri oldu.

Eserleri özellikle tasavvufî bir karakter taşır. Dünya nimetlerini bırakarak Hakka ulaşmak için nefsi yok etmeyi aşılamağa çalışır; dinî şiirlerinden başka *Vasiyet* ve *Akide* adlı iki eseri daha vardır. (M)

EBU MERVAN bin ZÜHR. Bk. İBNÜZZUHR.

EBU MİHCEN (Abdullah bin Habib), arap şairi (VII. yy.). Sakıf kabilesinden. Hayatını, öğrenimini kesin olarak bilemiyoruz. Şiirlerinden çok, İslâmlığın yayılmasını önlemek için yapılan savaşlara katılmasıyle tanındı. Hz. Peygamber kumandasındaki bir orduya karşı savaşarak, Taif'in savunmasına katıldı, Ebu Bekir'in Abdullah adlı oğlunu bu savaşta yaraladı (630). Sonradan Müslümanlığı kabul ederek Ömer'in kumandasındaki orduda görev aldı; iranlılara karşı Kadisiye savaşına katıldı.

Pek başarılı bir şair sayılmayan Ebu Mihcen'in eserleri, kendi başından geçen birtakım gerçek olayları anlatır. Eserleri arasında en başarılı sayılanlar içkili toplantılar için yazdığı şarkılardı. Şaraba olan aşırı düşkünlüğü bütün açıklığı ile şiirlerinde dile gelir. Aşağı yukarı her konuda şiir yazmış, katıldığı savaşları, başından geçenleri, görüp işittiklerini anlatmıştır. Ele geçen şiirleri Leyden'de basıldı (1886). [M]

EBU MUNÂ (Ebu Nasır Huffâz el-İsrâilî), arap yazarı (XIII. yy.). Aslen yahudidir. Kahire'de yerleşerek tıp ve eczacılık konularında yazdığı eserlerle tanındı. Hastalıklar, tedavileri ve ilâçlardan bahseden en önemli kitabı *Minhâc-üd-Dükkân* (Eczane Yolu) [1258], bu konuda sonraki eserlere kaynak oldu. (M)

EBU MÜSLİM el HORASANÎ (Abdurrahman bin Müslim), Horasan'lı kumandan ve devlet adamı (İsfahan 719 - Medayin, Rumiye 755). İranlı bir aileden geldiği söylenir. Horasan'da dinî ve siyasî bir amaçla ayaklanan halkın başına geçerek Emevîleri devirdi, devlet yönetimini Abbasîlerin eline verdi. Hayatını yazan kaynaklar soyu, nereli olduğu, nasıl yetiştiği konusunda kesin bilgi veremedikleri gibi birbirini tutmayan görüşler ileri sürerler. Tarihçilerin üzerinde anlaştıkları tek konu, Ebu Müslim'in Kûfe ileri gelenlerinden ve Acl kabilesi başkanlarından Mak'il oğlu İdris ve İsâ adlı iki kardeşin hizmetinde bulunduğudur. İdris, kendisine hizmet eden Ebu Müslim'i, sonradan Abbasîlere bağlı bir koldan gelen ve Balka'nın Humayma köyünde oturan, Muhammed bin Ali bin Abdullah bin Abbas'a, Muhammed de onu bir süre sonra yerine geçen oğlu İbrahim'e verdi. İbrahim Ebu Müslim'i takdir ederek çevrenin ileri gelenlerinden Ebül-Necm Umran bin İsmail'in kızıyle evlendirdi. Sonra onu, çok genç yaşta Emin-el Muhammed adıyle değerlendirerek Horasan'da çıkarılması planlanan isyanın yönetimiyle görevlendirdi. Uzun süredir Emevîlere karşı ayaklanmak için kaynaşan Horasan halkı, bazı ileri gelenlerin de katılmasıyle, Ebu Müslim'in başarılı ve etkili propagandaları sonucu harekete geçti. Bazı söylentilere göre, Ebu Müslim bir gün içinde Merv'e yakın 60 köy halkını arkasına takmış, Horasan dehkanlarını müslüman etmiştir. Ebu Müslim'in sürekli ve etkili çalışmaları sonunda Horasan halkı, Emevîlere karşı olan bütün kabilelerle birleşerek, 747 yılında ayaklandı. Emevî hanedanına karşı ayaklananlara Yemen halkı ve Beni Rabia da katıldı. Ebu Müslim ayaklananların başında önce Merv'e (748), sonra da Nişâpûr'a girdi. Emevî halifesi Mervan II'nin doğu genel valisi Yezid bin Ömer bin Hubeyre, ayaklanmayı bastırmak üzere, Horasan'a bir ordu gönderdi. Ebu Müslim bunun üzerine Horasan ve Maveraünnehr'den bir ordu topladı, Abbasî ileri gelenlerinden Kâhtebe bin Şebib el Tai'yi ordunun başına geçirerek Emevîlere karşı gönderdi. Kumandan Kâhtebe, bütün emevî ordularını dağıttı. Irak'a girdi. *Faluca* savaşında Yezid'in kumanda ettiği orduyu bozguna uğratarak Emevî idaresine son verdi (750); Ebu Müslim bu savaşlarda görev almadı. 754 Yılına kadar Horasan'da valilik yaptı. Bir aralık Kûfe'de halifeyi ziyaret etti. Halife Abdülabbas'ın ölümünden sonra Ebu Cafer halife ilân edildi. Yeni halifenin amcası oğlu Şam valisi Abdullah bin Ali de, halifeliğini ilân ederek bütün Elcezire ve Şam ordularını kumandası altında topladı. Irak üzerine yürüyünce Ebu Cafer, Horasan ve Irak ordularını Ebu Müslim'in kumandası altında Abdullah bin Ali'ye karşı gönderdi. Nusaybin yakınlarında beş ay süren bir çarpışmadan sonra Abdullah bin Ali yenildi, bütün hazinesiyle Ebu Müslim'in eline düştü (754). Ebu Müslim hazineyi halifeye göndermediği gibi halifenin verdiği Şam valiliğini de kabul etmedi, doğruca Horasan'a gitti. Halife Ebu Cafer el Mansur, onun bu davranışlarını öteden beri duyduğu kuşkuları güçlendiren bir hareket saydı; hile ve vaatlerle Irak'a getirttiği Ebu Müslim'i Rumiye'de öldürttü.

Ebu Müslim, islâm tarihinin en başarılı kumandanlarından biri sayılır. Emevî devletini yıkıp Abbasî devletini kurması yüzünden ona nâkıl-üd-devle (devlet değiştiren) ve sahib-ül-devle (devlet kuran) denir. Abbasî devletini iş başına getirmek için Emevî ailesinin bütün ileri gelenlerini ortadan kaldıran Ebu Müslim, Horasan'ın işlerini düzene koydu, sınırlarını güven altına aldı. Merv'de camiler yaptırdı, geniş ölçüde onarımlara girişti, İslâmlığın Orta Asya ülkelerinde siyasî bakımdan, üstün duruma gelmesi ve yayılması onun çağında çin ordularına karşı kazanılan Talas savaşıyle gerçekleşti (751). Ebu Müslim, Abbasîlerin kışkırtmaları ile kendisine karşı ayaklanan iki kumandanını, Buharada başkaldıran Şarik bin Şeyh ile kendisine karşı çıkan Süleyman bin Kesil-ül-Huza'yı da öldürttü. Horasan'daki arap boylarını, Rebia ve Kuza gibi birtakım yerli prensleri kendine bağladı. Emevîlerin İran'daki bütün önemli kuruluşlarını ve orada kendine karşı çıkan arap asilzadelerini ortadan kaldırdı. Birçok tarihçilerin kan dökücü, acıma bilmez, soğukkanlı ve yiğit olarak niteledikleri Ebu Müslim'in öldürülmesi, onun insan üstü bir varlık olduğuna, bir bakıma tanrılığına inanan iran mecusîleri arasında büyük tepkiler yarattı. Bir aralık, Sinbad adlı birinin başkanlığı altında toplanarak Horasan'ın bir bölümünü, Rey ilinin bütününü ele geçirdilerse de halife Ebu Cafer'in kumandanlarından Cumhur bin Murad el İcli tarafından yenilgiye uğratıldılar. Ebu Müslim'in eski halk inançları ile yeni din inançlarını birbirine karıştırarak büyük bir kalabalığı kendine bağladığı söylenir. Bazılarına göre, tanrılığın kendi varlığında göründüğünü de ileri sürdü. Öğrencisi El Mukanna'nın kurduğu mezheplerde, Ebu Müslim'in tanrı olarak maddî bir biçim kazandığına, «tecessüd»üne inanılır. Ebu Müslim, yalnız İran'da değil, Anadolu'da özellikle Fütüvvet teşkilâtıyle halk arasında kutsal tanındı, birçok menkıbelere konu oldu. Ebu Müslim'in kahramanlıklarını, olağanüstü davranışlarını, masallaşmış hayatını konu edinen hikâye ve destan söylentileri şarkiyat uzmanlarının ilgisini çekti, uzun boylu çalışmalara, halk bilgisi araştırmalarına yol açtı. (M)

Ebu Müslimname, Ebu Müslim'in kişiliğini ve kahramanlıklarını konu edinen türk ve iran edebiyatının ortak kahramanlık hikâyesi. Ebu Müslim İran'da ve Fütüvvet teşkilâtının yaygın olduğu Anadolu'da halkça çok sevilmiş, bir kahraman olarak yüceltilmiş, yeniçeri ve diğer asker ocaklarında, esnaf odalarında *Ebu Müslimname* okunması bir gelenek haline gelmiştir. Anadolu'da birçok nüshası bulunan bu büyük hikâyenin yazmalarına Avrupa ve İstanbul kütüphanelerinde de rastlanır. Ayrıca bazı kişilerce manzum olarak yeniden yazılmış, basılmıştır.

Ebu Müslimname'nin, Ebu Tahir Tusî'nin farsça eserinden nakledildiği sanılır. Doğu türkçesi ile yazılı nüshaları da vardır. Buna göre, (sahibi dava diye de anılan) Ebu Müslim'e bir gece rüyasında Peygamber taç koyar, sırtına gömlek giydirir, beline bir kuşak sarar. Öldürülen aile fertlerinin öcünü Emevîlerden almasını söyler, Ebu Müslim de silâhlı olmadığını söyleyerek nasıl öldüreceğini sorar. Peygamber insanoğlunun görmediği bir balta gösterir; Ebu Müslim başını kaldırdığı zaman balta Cebrail'in elinde parlamaktadır. Uyanınca rüyasında gördüğü baltanın kâğıda çizilmiş resmini elinde bulur. Ebu Müslim demirci Ahi Hurdek'e gider, resmini göstererek böyle bir balta yapmasını ister. Demirci 40 batman demir lâzım olduğunu bildirir. Bir hafta sonra yedi kişinin yerinden kaldıramadığı baltayı yaparak Ebu Müslim'e verir. O da bu baltayle Peygamber'in ailesine yapılanların öcünü alır. Bu hikâye sayısız söylentiyle zenginleştirilerek çok okunan bir halk kitabı haline gelmiştir. (M)

EBUNA («Babamız») i. Şarkta kilise büyüklerine, özellikle habeş piskoposlarına verilen unvan. (Bu unvan, Habeş kilisesine muhtariyet tanınan 1951 tarihine kadar yalnız, yetkisini İskenderiye Kıptî patriğinden alan Habeş metropolidine ait gibidir.) [L]

EBU NÜMEY (Muhammed I), Mekke şerifi (1254 - 1301). Abbasî halifeliğinin yıkılması ile Hicaz'da başgösteren kargaşalığı yatıştırdı, etkili siyaseti ile Mekke'de hüküm sürdü. Kişiliği ve devlet yönetimindeki ustalığı ile Hicaz'daki seyyitler ve şeyhler arasındaki anlaşmazlığı ortadan kaldırdı, kendi ailesinin hâkimiyetini onlara kabul ettirdi. Kuvvetli tutumu Mısır ve Kızıldeniz kıyılarını alan memlûk sultanı Baybars'ı etkiledi ve Hicaz'ın idaresi kendisine bırakıldı. Zamanında Katâde oğullarının hâkimiyetinin temellerini sağlamlaştırdı. Hülâgû'nun Bağdat'ı almasından sonra *surre* (halifenin Mekke'ye gönderdiği hediyeler) Mısır'dan gönderilmeğe başlandı; aynı gelenek osmanlı devrinde de sürdü. (M)

EBU NÜMEY (Muhammed II), Mekke şerifi (1525-1566). Babası Berekât II'nin ölümünden sonra Hicaz şerifliğine gelince Ben Katâdelerin Arabistan'daki sınırlarını, kuzeyde Hayber'e, güneyde Hâlî'ye, doğuda Necd'e kadar genişletti. Zamanı ve son on yılda yönetimi eline bıraktığı oğlu Hasan'ın şeriflik dönemi, Hicaz için bir kalkınma devri oldu. Ebu Nümey, 1916'ya kadar gelen Hicaz şeriflerinin atası bilinir. (M)

EBU NÜVAS (Hasan bin Hâni bin Abdülevvel), arap şairi (Ehvaz veya Basra 747'ye doğr.- Bağdat 813'e doğr.) Çağının tanınmış bilginleri olan Ebu Usame, Halefül Ahmer, Ebu Ubeyde ve Ebu Zeyd'den ders gördü. Kur'an ve Hadis üzerinde çalıştı. Sonra Kûfe ve Bağdat'da, abbasî halifeleriyle devlet büyüklerine bağlandı. Harun-ür-Reşid'in, Muhammed el-Emin'in, Mısır defterdarı Hatib'in ve Bermekîlerden gelen devlet adamlarının ilgisini çekti, onlardan yardım gördü. Şiirlerinde gerçekçi; yaşadığını, gördüğünü, günlük hayat olaylarını ele alan, sevgilerini, yergilerini açıkça dile getiren, düşündüklerini olduğu gibi ortaya koyan bir tutumu vardı. Mısır'dan Bağdat'a döndüğü zaman serbest bir hayat sürmesi, o çağdaki toplum kurallarına uymayan davranışları yüzünden halife el-Emin tarafından hapisle korkutuldu ise de aldırmadı. Kendisi gibi şair olan, güzelliği ve şiirleriyle herkesin ilgisini çeken *Canan* adlı bir kadını sevdi. Aşkını açıkça, yapmacıklardan, üstü kapalı deyimlerden uzak bir dille şiirleştirdi.

Ebu Nüvas, arap edebiyatında yaşanan olayları olduğu gibi şiire sokan, hayatının gizli kapaklı yanlarını, günahlarını, sevaplarını açığa vuran bir şair olarak bilinir. Onun şiirlerinde çağının olayları, gelenek ve görenekleri, beğenilen, beğenilmeyen yanları yer alır. Ebu Nüvas'ın şiirleri üç ana bölüme ayrılır: Ağıtlar, yergiler ve sevgililerini ko-

E B R U

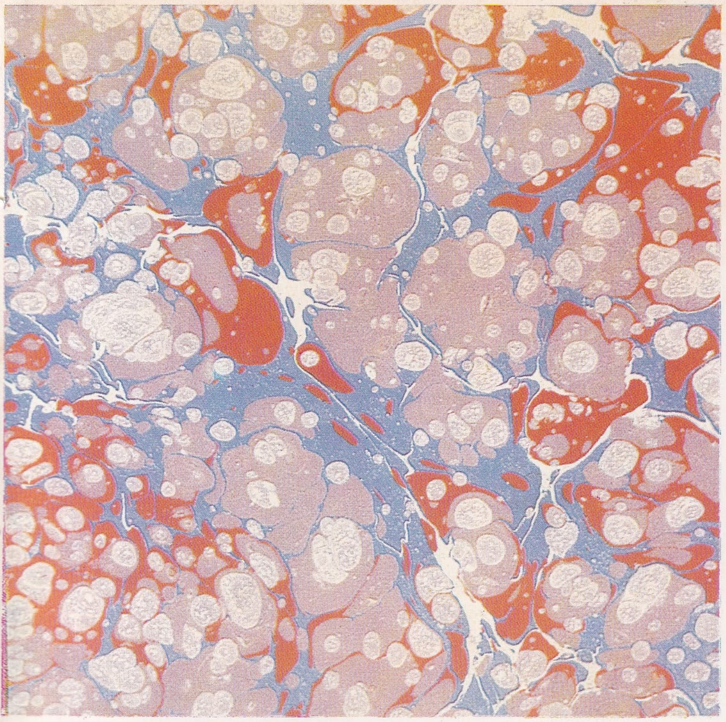

şal örneği

somaki

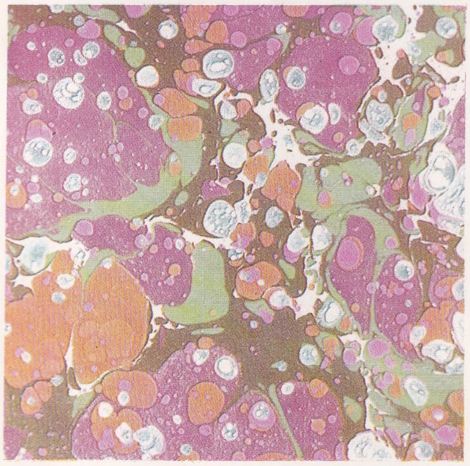

şal örneği

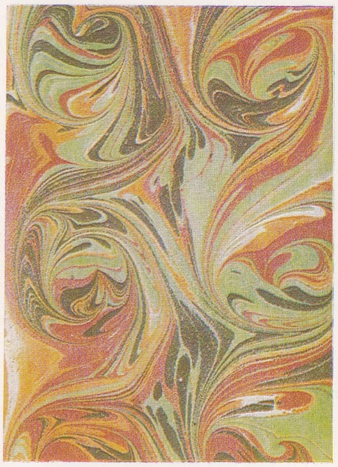

şal örneği

taraklı

Mustafa Düzgünman'ın eseri

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

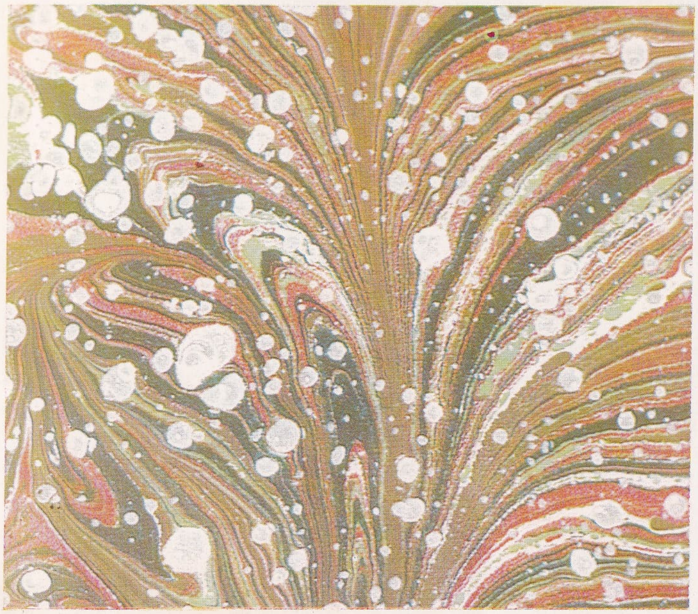

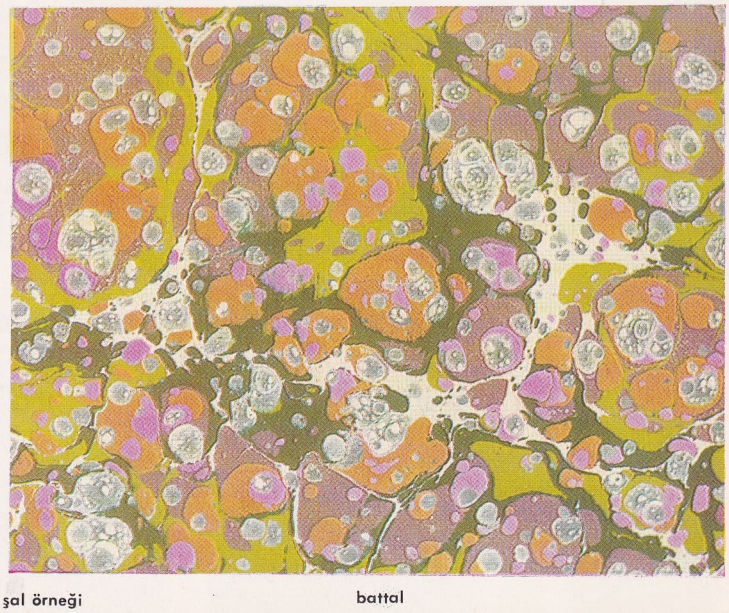

şal örneği

battal

gelincik

hatip

sümbül

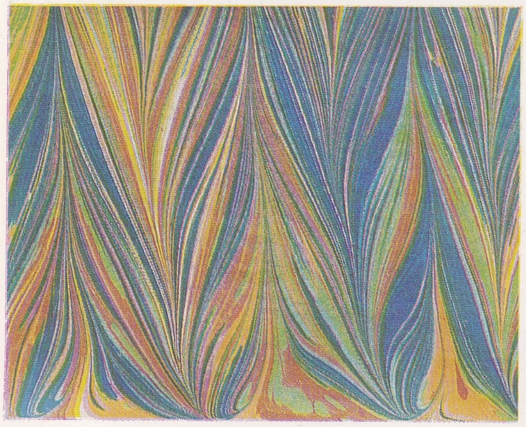

şal örneği

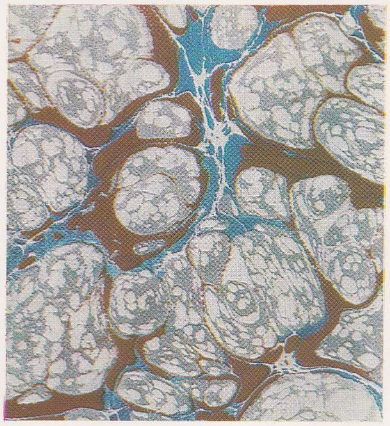

battal

şal örneği

EBRU

Mustafa Düzgünman'ın eseri

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

nu edinenler. Ağıtları, samimiyetten uzak ve başarısızsa da yergilerinde kelime oyunları, çift anlamlı kavramlardan yararlanmayı seven iğneli, dokunaklı bir anlatış görülür. Aşk şiirleri en başarılı ve en çok ilgi çeken eserleridir.

Zamanın şiî bilginlerinden Nevbahti İsmail bin Ebi Selh'i yakınlığına rağmen yermesi yüzünden, onun tarafından öldürtüldüğünü söyleyenler de vardır.

Şiirlerini Ebu Bekr es-Sufi, Hamza el-İsfahanî, İbrahim bin Ahmed et-Tabeti gibi edebiyatçılar toplamışlardır. Bugün eldeki tek eser bu şiir dergisidir. Arap edebiyatıyle uğraşan batı bilginlerinin, özellikle Brockelmann'ın Ebu Nüvas ile ilgili önemli çalışmaları, açıklamalı yayımları vardır. (M)

EBU RİGAL, bazı efsanevî arap kişilerinin adı: **1.** Hz. Peygamber'in Tâif seferinde mezarını gösterdiği kimse; Semûd kavminin atası. **2.** Şuayb'ın yardımcısı ve cizyelerini toplayan memuru. **3.** Mekke seferinde Ebrehe idaresindeki habeş kuvvetlerine yol gösteren kişi. Ebu Rigal, bu seferin kılavuzu iken El Mugommis önünde ansızın yere düşerek öldü, oraya gömüldü. Ebrehe ordusunun bozgununa başlangıç sayılan bu olaydan sonra mezarı araplarca lânetlenen, taşlanan bir yer oldu. (M)

EBURNA. Bk. BABYLONİA.

EBURON'LAR. Esk. coğ. Ren ve Meuse arasında, Belçika Galya'sında yaşayan germen asıllı topluluk. Eburon'lar, Meuse nehri kıyılarıyle Ren nehrinin Remagen ve Düsseldorf arasında kalan kıyılarında yaşarlardı. Ambiorix yönetimindeki bir roma tümenini bozguna uğratan Eburon'ları, Sezar kanlı bir şekilde bastırarak ortadan kaldırdı. Bu yenilgiden sağ olarak kurtulabilenler *Aduatici*'lerden arta kalanlarla birleştiler ve daha sonra tek bir *civitas* (şehir) meydana getirdiler. Bunların Sezar zamanında yaşadıkları topraklar üzerinde *Tungrorum* şehri kurulmuştur. *Tungri*'lerin bunların çocukları olduğu sanılmaktadır. Plinius'un eserlerinde bunların adlarına rastlanmaz. (L)

EBU SAADE (ar. *Abu-Sa'āda*, mutluluk yeri), Cezayir'de (Medea idare bölgesi) idare çevresi merkezi. Hodna ovalarının güney sınırında, Avlad Nail dağlarının eteğinde; 22 100 nüf. (L)

EBU SAİD BAHADIR HAN, ilhanlı devletinin dokuzuncu hükümdarı (1305-1335). 1313'te atabek Sevinç'in gözetimi altında Horasan valiliğine getirildi. Babası Ulcaytu'nun ölümünden (1316) sonra çocuk yaşta tahta çıktı. Bu yüzden ilk on yıl devleti Çoban Noyan yönetti. Saltanatının ilk yılında, İran'daki karışıklıkları fırsat bilen Yasavur adlı çağatay şehzadesi Horasan'ı almak amacıyle harekete geçti. Bölgenin valisini yendi. Mazenderan'a yürüme hazırlıklarına girişti (1317). Onu durdurmakla görevli İsen Kutluğ, karşı propagandaya aldanarak savaş açmadan geri döndü. Yasavur Herat'da Doğu Horasan hükümdarı Gıyaseddin Kert ile savaştıktan sonra Mazenderan'a doğru yürüyüşe geçti (1318). Tus'u ele geçirdi, oradaki ilhanlı emîrlerini kovdu, her tarafı yağma ettirdi. Bunun üzerine emîr Hüseyin Celâyir kumandasında büyük bir ordu Yasavur'a karşı gönderildi. İki taraftan saldırıya uğrayan Yasavur, Horasan'dan ayrılarak Maveraünnehr'e döndü. Bu sırada Mısır sultanı Melik el-Nasir Muhammed'in ordusu Diyarbekir yöresini ele geçirdi. Büyük bir orduyle Güney Kafkasya'ya saldıran Altınordu hükümdarı Özbek Han ise Çoban Noyan tarafından Kür ırmağı yakınlarında bozguna uğratıldı. Savaş sırasında kusurları görülenler şiddetle cezalandırılınca, birleşen moğol emîrleri Çoban Noyan'a karşı geldiler. Kurmuş Noyan ile Diyarbekir valiliğinden alınan İrencin Noyan anlaşarak Ebu Said Han'dan Çoban Noyan'ın öldürülmesini istediler. Sultan Ebu Said Han, Miyaniç yöresinde, Kurmuş Noyan ile İrencin Noyan'ın ordusunu dağıtarak, ikisini de öldürttü (1319). Bu zaferi üzerine *Ebu Said Bahadır Han* (Yiğit) diye anıldı. Sonra Mısır ile barış yapıldı (1323). Asya'dan yapılan akınlar püskürtüldü, Anadolu'da işler düzene kondu. Bu arada Çoban Noyan'ın Anadolu'daki oğlu Timurtaş devlete karşı ayaklandı. Babası Çoban Noyan bir ordu ile Anadolu'ya geldi, Timurtaş'ı yenilgiye uğrattı, emîrlerini öldürttü, kendisini de Sultan Ebu Said Hana teslim eti. Sultan, babasının hatırına Timurtaş'ı bağışlayarak tekrar Anadolu'ya vali olarak gönderdi. Bu sırada Ebu Said Bahadır Han şiî mezhebini bıraktı, bastırdığı paraların üzerine ilk dört halifenin adlarını yazdırdı. Maliye işlerini düzenlemek işini vezir Gıyaseddin Muhammed'e verdi. Anadolu'daki bütün ayaklanmaları bastırdı. Güzel sanatlara, özellikle şiir, musiki ve hat sanatına meraklı bir hükümdar olarak bilgin ve sanatçıları korudu. Ölümünden sonra yerine geçenler devlet içinde bütünlük sağlayamadıkları için İlhanlı devletinde düzensizlik ve gerileme başladı. (M)

EBU SAİD EFENDİ, osmanlı şeyhülislâmı (1593-İstanbul 1662). Hoca Sadeddin Efendinin torunu ve şeyhülislâm Esad Efendinin oğlu. İyi bir öğretim yaptıktan sonra genç yaşta rüûs elde etti ve Devriye medreselerindeki silsileyi tamamlayarak Şam kadılığına gönderildi (1620); Bursa (1622) ve 1624 ile 1628'de de iki defa İstanbul kadılıklarında bulundu. Bir süre sonra Anadolu ve Rumeli (1629) kazaskerliklerine yükseldi. Yahya Efendinin ölümü üzerine 2 nisan 1640'ta şeyhülislâm oldu ve 1645'e kadar bu görevde kaldı. Mahpeyker Kösem Sultan ile Turhan Sultan arasındaki anlaşmazlıkta Turhan Sultanı tuttuğu ve olayların başladığı sırada sarayda bulunduğu için ikinci defa şeyhülislâm oldu (6 temmuz 1652). Yeni görevinde yayınlaması gereken tayinleri geciktirdiği için Rumeli kazaskeri Hocazade Mesud Efendi, saraya ve sadrazama onu rüşvet almakla suçlayan bir dilekçe verdi. Durumunu düzeltmek için derhal tayinleri yaptı ise de bu sefer yeni tayin edilenlerle arası açıldı. Önce Kasımpaşalı Abdullah Çelebi ile sonra da Anadolu kazaskerliği verilmediği için İstanbul kadılığından ayrılan Esad Efendi ile bozuştu. Hiddeti ve sert hareketleriyle ulemanın düşmanlığını kazandı. Sadrazam Tarhoncu Ahmed Paşa durumu düzeltmeğe çalıştığı sırada küskün olanlar hükûmete karşı yeni bir ayaklanma yapılması için mollaları kışkırtmağa başladılar. Sadrazam bu durumu Mehmed IV'e bildirince, Ebu Said Efendi makamından alınarak yerine Bahaî Efendi getirildi. Bahaî Efendinin ölümü üzerine (1654) Turhan Sultan'ın aracılığıyle üçüncü defa şeyhülislâm yapıldı. Ulemanın aleyhte hareketleri üzerine Mehmed IV'ün yaptığı toplantıda kendisini ustalıkla savunduğu ve sadrazam Derviş Mehmed Paşa tarafından tutulduğu için düşmanları cezalandırıldı. Bu olaydan sonra durumu sağlamlaştı. İpşir Mustafa Paşanın sadrazamlığa getirilmesinde önemli rol oynadı ise de bu sırada çıkan ayaklanmada onunla birlikte iktidardan düştü. Nakibüleşraf Zeyrekzade tarafından ölümden kurtarılan Said Efendi, İpşir Paşanın öldürülmesinden sonra Gelibolu'ya sürüldü. Sipahi isyanından sonra İstanbul yakınındaki Azatlı çiftliğinde oturma iznini aldı. Bir süre sonra çıkan yeni bir isyan üzerine yeniden Gelibolu'ya çekildi. Affedildikten sonra önce Mekke (1657), sonra Şam kadılıklarına gönderildi. İstanbul'a döndükten sonra siyasetle uğraşmadı. Ölünce Eyüp'te dedesinin yanına gömüldü. Sadi ve Said mahlâsıyle şiirler yazmıştır. (→ Bibliyo.) [M]

EBU SAİD FAZLULLAH (Ebul Hayr), iran şairi ve mutasavvıfı (Mayhana 967-ay.y. 1049). İlk öğrenimini Mayhana'da yaptı. Merv'de Şafiî bilginlerinden Ebu Abdullah el-Husrî'den fıkıh öğrendi. Daha sonra Ebu Bekir Kaffâl'den ders aldı. Bir yıl sonra Serahs'ta sufî Ebül Fazl bin Hassan ile tanıştı, tasavvuf inançlarına bağlandı. Onun isteğiyle, Mayhana'da yedi yıl topluluktan uzak yaşadıktan sonra Nişabur'a giderek Ebu Abdurrahman es-Sülemî'den hırka giydi, Mayhana'daki riyazetine devam etti. Büyük bir mürşit olarak tanındı ve çevresine toplananların sayısı arttı. Sonraları yedi yıl boyunca çöllerde dolaştı, ot ve yaprak yiyerek yaşadığı söylenir. Ebul Fazl'ın ölümünden sonra Amul'e giderek Şeyh Ebül Abbas Kassab'ı ziyaret etti; onun yakın ilgisini gördü. Nişabur'da ders okuttu. Başka mezheplere bağlı olanlarca, Kur'an, hadis ve tefsir esaslarından ayrıldığı, müritleriyle birlikte raks ve müzikli toplantılar yaptığı ileri sürülerek Gazneli Mahmud'a şikâyet edildi. Sultan Mahmud, cezasını nişaburlu bilginlere bırakınca hepsi şikâyetlerinden vaz geçtiler. Bir yıl daha burada kaldıktan sonra Mayhana'ya döndü ve orada öldü.

Tasavvufî şiirleri Celâledin Rumî ve Feriddüddin Attar'ı etkilediği kabul edilen ilk sofîlerdendir. Rubaîleri derin anlamlı ve çoğunlukla semboliktir. Biyografisi, torunlarından Muhammed bin Ebül Münevver (1158-1202) tarafından *Esrar-üt-Tevhit fi Makamat-i-Şeyh Ali Said* (Şeyh Ali Said'in Hayat Hikâyesin'deki Birlik Sırları) adlı eserde anlatılmıştır. (M)

EBU SAİD MİRZA bin MUHAMMED bin MİRAN ŞAH, Timur'un torunu, Timurlular devletinin son hükümdarı (1427 - 1469). Babası Muhammed Mirza tarafından emanet edildiği Uluğ Beğ'in yanında yetişti. İyi bir eğitim gördü. Dindar ve dürüst davranışları, bilim ve sanat düşkünlüğü dolayısıyle halk tarafından sevildi. 25 Yaşında siyasî hayata ve Timurlu prensler arasındaki iktidar mücadelesine katıldı. Türkmen Argun kabilesinin desteğiyle Uluğ Beğ'le oğlu Abdullâtif arasındaki anlaşmazlıktan faydalanmak isteyerek Semerkand'a yürüdü (1449). Uluğ Beğ ve Abdüllâtif'in öldürülmesi üzerine saltanatı ele geçirmek istedi. Fâris hâkimi Abdullah'ın saldırısı üzerine kuzeye çekildi. Yesi şehrini merkez yaparak yerleşti. Özbek hanı Ebül Hayr ile anlaştı, Maveraünnehr'i eline geçirdi (1457). Horasan'ı zapteder (1459) Herat şehrini merkez yaptı. Irak'ı ele geçirmek istedi, Moğollara hâkim olan İsen Boğa'nın saldırıları karşısında bir süre bu tasarıdan vaz geçti. Sonra İsen Boğa'nın ağabeyi Yunus Hanla akrabalık kurarak eski Moğol-Timurlu yakınlığını tazeledi, hâkimiyetini Moğollara kabul ettirdi. Sonra Maveraünnehir, Bedahan, Kabil ve Kandahar'ı ele geçirdi. Ülkesinin sınırlarını Hindistan'dan Irak'a kadar genişletti. Şahruh'un oğlu Hüseyin Mirza Baykara'nın saldırısına başarıyle karşı koydu. Irak'ta Türkmenler arasındaki karışıklığa müdahale ederek Irak ve Azerbaycan'ı ele geçirmek istedi. Uzun Hasan'ın öldürttüğü Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın öcünü alma isteğiyle bir süre sonra Uzun Hasan'ın yazlık merkezi Karabağ'a hareket etti. Uzun Hasan barış isteğinde bulundu. Bu istekleri kabul etmeyerek ilerlemesine devam edince Uzun Hasan'ın pususuna düştü. Birlikleri aç kalarak dağıldı. Yanında kalan küçük bir birlikle çekilmek istedi ise de yolu kesildi, teslim olmak zorunda kaldı. Uzun Hasan'ın karargâhındaki sorgusunda Şahruh'un oğlu Yadigâr Muhammed Hanın saltanatını ele geçirmek, Şahruh'un dul karısı Cevher Şah Begim'i öldürtmek, müslümanlar arasında kavgaya sebep olmakla suçlandı; Yadigâr Muhammed'e teslim edilince öldürüldü. Ebu Said Mirza'nın on bir oğlundan Ömer Şeyh, Babûr'un babası olduğu için soyu Hint-Türk imparatorluğunda uzun süre hüküm sürecektir. (M)

EBUSAİDZADE FEYZULLAH EFENDİ. Bk. FEYZULLAH EFENDİ, *Ebusaidzade*.

EBU SEHL MESİHİ (Ebu Sehl İsa İbni Yahya el-Mesihî), müslüman hekimi (öl. 999 veya 1010). Bazı söylentilere göre Ebu Ali Sina'nın hocasıdır. En önemli eseri bir tıp ansiklopesi olan *Kitab-ül-Mie fit-Tıb* (Yüz Bölümde Tıp) adlı eseri Ebu Ali Sina'nın *Kanun* adlı eserine kaynak sayılır. (M)

EBU SELEME (Hafs bin Süleyman), türk asıllı abbasî veziri (öl. 750). Horasanlı Ebu Müslim ile birlikte Emevîlerin yıkılışını hazırlayan planları yaptı. Peygamber ailesi lehinde büyük bir propaganda yaptı. Horasan Türklerini ayaklandırdı. İlk Abbasî halifesi Ebül Abbas'a vezirlik yaptı. Bir süre sonra Alevîlerin tarafını tutmağa başladığından halife ile arası açılınca öldürüldü. (M)

EBUSELİK i. Mus. Buselik makamının eski ve asıl adı. Bk. BUSELİK. (M)

Ebu Simbel veya **Abu Simbel,** Nil nehrinin Nübye'deki kısmında, batı yakasındaki birinci ve ikinci çağlayanlar arasında bulunan, Ramses II (M.Ö. 1290-1223) devrinden kalma iki tapınağa verilen ad.

— ANSİKL. Kayalara oyulmuş tapınaklardan büyüğünün girişinde Ramses'i otururken gösteren, 20 m yüksekliğinde dört heykel; küçük tapınağın cephesinde de firavunun, 10 m yükseklikte, at üzerinde bir heykeli

vardır. Tapınaklarda firavunun başarıları hiyeroglif yazılarla anlatılmış ve bu başarılar kabartma resimlerle de canlandırılmıştır. Kadeş savaşında firavunun Hititler'e karşı yiğitçe mücadelesini gösteren sahneler bunlar arasındadır. B. A. cumhuriyeti tarafından girişilen Assuan barajı inşaatı Nil'in su seviyesini önemli derecede yükselteceğinden durum, buradaki 25 tapınağın acele olarak daha yüksek bir yere taşınmasını gerektiriyordu. Unesco tarafından açılan bir kampanya sonucunda Mısır'a aşağı yukarı 30 milyon dolarlık ödünç bir yatırım sağlandı. Ayrıca Mısır da para toplamak ve özel bir piyango düzenlemek yollarına başvurdu. Üç grupta toplanan tasarılara göre İtalyanlar, içinde Ramses II ve Nefertiti tapınaklarının kazılmış bulunduğu büyük yar'ı 60 m yukarı kaldırmayı teklif etmişler (maliyeti 70 milyon dolar); Fransızlar da iki tapınağı yüzer bir beton tekne içine aldıktan sonra, Arşimet ilkesini uygulayarak yar'ın üstüne çıkarmayı düşünmüşlerdi (maliyet 35 milyon dolar). Bu tasarı arkeologlar tarafından beğenilmekle beraber bir İsveç-Mısır ortak projesi tercih edildi (maliyeti 36 milyon). 1963'te imzalanan bir anlaşmayle hemen uygulanmasına geçilen bu proje, tapınakların kesilerek parçalara ayrılıp yar üzerinde hazırlanacak bir düzlüğe taşınmasını gerektiriyordu. Bu düzlüğü hazırlamak için yapı ve heykelleri sarsmamak amacıyle patlayıcı madde yerine buldozer kullanıldı. Bu iş aşağı yukarı 300 000 ton ağırlığındaki kayanın yerinden kaldırılmasını gerektirdi. Yukarıda yeniden kurulacak tapınakların ilk taşı 10 ocak 1966'da yerine konuldu. Çalışmalar 1970 yılında tamamlandı. (L)

EBUSSALT (Ümeyye ibni Abdülaziz), müslüman hekimi (1067 - Tunus 1134). *Edviyet-ül-Müfrede* (Belli Başlı Tıbbî Bitkiler) adlı eseri önemli sayılır. (M)

EBUSSUUD EFENDİ (Ebussuud bin şeyh Muhyiddin Mustafa el-İmadî el-İskilibî), osmanlı şeyhülislâmı (İskilip 1490 - İstanbul 1573). İbn Kemal'den sonra gelen ikinci önemli bilgin sayıldığı için «muallim-i sani» diye anılmıştır. İmadî lakabının dedesi Mustafa el-İmadî'den veya İmadüddin'den geldiği sanılır. Ünlü bilgin Ali Kuşçu'nun soyundan Fatih devrinde Türkistan'dan gelerek İskilip'te yerleşen bir ailedendir. İlk öğrenimini babasıyle, Müeyyedzade Abdurrahman ve Mevlâna Karamanî'den aldı. Bu dönemde Bayezid II'nin ilgisini çekti ve kendisine günde 30 akçe çelebi ulûfesi bağlandı. İlk görevi İnegöl'de İshakpaşa medresesi müderrisliği oldu, 1520'de buradan ayrılarak Davutpaşa medresesine, sonra Mahmutpaşa (1522) ve Gebze'de Çoban Mustafapaşa (1525) medreselerine geçti. 1526'da Bursa Sultaniyesine, sonra Sahn-i seman'a (1528) müderris oldu. 1533'te Bursa ve İstanbul kadılıklarında ve 1537'de de Rumeli kazaskerliğinde bulunan Ebussuud Efendi 1545'te şeyhülislâmlığa getirilerek ölünceye kadar bu görevde kaldı. Ebussuud Efendinin İstanbul ve İskilip'te yaptırdığı cami, medrese, okul, çeşme gibi birçok eser vardır. Kanunî Sultan Süleyman tarafından takdir edildiği gibi Selim II zamanında da önemini kaybetmedi. Yetiştirdiği öğrenciler arasında Hoca Saadeddin, Bostanzade Mehmed, şair Baki, Âşık Çelebi, Kınalızade Hasan, Hace-i Sultanî Ataullah gibi XVI. ve XVII.yy. Osmanlı bilim dünyasının önemli kişileri bulunmaktadır. Devlet idaresinde her türlü aşırı akıma karşı sert bir tutum gösterdi, gelenek ve görenekleri şeriat hükümleriyle birleştirmeyi başararak devlet otoritesinin sağlanmasında rol oynadı. Kazaskerliği sırasında mülâzemet usulünü yeni bir şekle koyarak Osmanlı öğretim sistemini düzenledi. Eserleri arasında en önemlisi 1566'da tamamladığı ve Kanunî Sultan Süleyman'a sunduğu *İrşad-ül-Akl-is-Selim* (Sağduyunun Kılavuzluğu) adlı tefsiridir. Ayrıca *Hidâye*'ye iki ek, *Telvih* ve *Menar*'a ayrı ayrı açıklamalar olmak üzere fıkıh alanında da eserleri vardır. Arapçayı şiirlerinde, Türkçeyi ise halka hitap eden mektup ve cevapnamelerinde kullanırdı. Basit türkçeyle yazdığı en önemli eseri *Duâname*'dir. Kanunî'nin seferlerine katılan ve özellikle Budin fethinde bulunan Ebussuud Efendi, Eyüp'te yaptırdığı okulun bahçesinde gömülüdür.

EBU SAİD MİRZA

— DEY. *Ebussuud efendinin gelini* (*torunu*), çok dindar kimseler için kullanılır. (→ Bibliyo.) [M]

EBU SÜFYAN (Sahr bin Harb bin Ümeyye), **Ebu Hanzele** de denir, Mekke'nin ileri gelenlerinden (Mekke 597 - 653). Kureyş'in Abd Menaf ailesinden. Bütün Mekkeli zenginler gibi Ebu Süfyan da Hz. Peygambere karşı cephe aldı. Bedir savaşında büyük oğlu Hanzade öldü, diğer oğlu Amr esir düştü. Bedir yenilgisinden sonra bu savaşta öldürülen Ebu Cehl'in yerine Mekke liderliğine getirildi. Savaştan hemen sonra intikam almak için adamlarını Medine'nin kuzeydoğusunda bulunan El-Ureyd'e göndererek iki müslümanı öldürttü ve hurmalıkları yaktırdı. Uhud savaşında elde ettiği başarı Mekke'deki nüfuzunu daha da kuvvetlendirdi. Hendek savaşında Medine'ye yürüyen ordunun Mekkeliler kısmına kumanda etti. Kuşatma sırasında durumun kötüye gittiğini görünce ordusunu geri çekti. Hudeybiye'de yapılan sulh antlaşması Bekrîler ve Huzzalar arasında çıkan çarpışmalarla bozulunca bu durumun Mekkeliler için büyük zararlar doğuracağını düşünerek Hz. Muhammed ile görüşmek için Medine'ye gitti. Bu sıralarda Hz. Muhammed ile evlenmiş olan kızından ve Peygamberden pek yüz bulamadı, Mekke'ye döndü. Bir süre sonra Medineli müslümanlar Mekke'yi almak için harekete geçtiler. Mekke ardındaki dağlarda kamp kuran müslüman ordusunun durumunu kontrol için keşfe çıkan Ebu Süfyan, yenileceğini anlayınca kendisini ve Mekkelileri affettirmek için Hz. Muhammed'in yanına gitti. Hz. Muhammed Ebu Süfyan'ı karargâhta alıkoydu, görüşmeyi ertesi güne bıraktı. Müslüman ordusu Mekke'ye girince Ebu Süfyan her türlü karşı koymanın faydasız olduğuna Mekkelileri inandırarak teslim olmalarını sağladı. Hz. Muhammed Ebu Süfyan'ın evine sığınanlara da dokunulmayacağını ilân ettirdi. Mekke'nin fethinden sonra Müslümanlığı kabul eden Ebu Süfyan, Hz. Peygamberle birlikte Havazin, Huneyn ve Taif seferlerine katıldı. Bu savaşlarda yararlıklar gösterdi. Taif kuşatmasında bir gözünü kaybetti. Necran valiliğine tayin edildi. Yetmiş yaşlarında iken katıldığı Yermük savaşında da diğer gözünü kaybetti. Osman'ın halifeliği sırasında da öldü. Başlangıçta Müslümanlığa ve Hz. Muhammed'e büyük bir düşmanlık gösteren Ebu Süfyan'ın, kızının Hz. Peygamberle evliliğinden sonra akrabalık yüzünden yumuşadığı görülür. Hz. Peygamberin kendisine Mekke fethi sırasında gösterdiği iyi muameleden de memnun olan Ebu Süfyan, Müslümanlığı kabul etti. Oğlu Muaviye, Emevîlerin kurucusu olduğundan, şiîler Ebu Süfyanı da yererler ve İslâmlığa girişinin samimî olmadığını iddia ederler. (M)

EBU ŞAME (Şihabüddin Abdurrahman bin İsmail), arap yazarı (Şam 1203 - 1268). Şafiî mezhebindendi; kaşının üstündeki benden ötürü *Ebu Şâme* (Benli) diye anıldı. İlk öğreniminden sonra Mısır'da yerleşti. Burada Alemüddin es-Sahavi'den hadis ve fıkıh dersleri aldı. Bir süre Eşrefiye darülhadisinde öğretmenlik yaptı. Suriye'ye dönüşünde Hükniye medresesine müderris tayin edildi. Eserleri *Mukaddime fi'n-Nahv*, (Nahv'e Giriş), *el-Mürşid-ül-Veciz fi Umur-i Tetaallaku bi'l-Kur'an-il-Aziz* (Aziz Kur'an ile ilgili Durumlarda Özetli Kılavuz), *Kitab-ül-Besmele* (Besmele Kitabı), *Nazmü Mufassar-i Zimahşerî* (Zimahşerî'nin Yorumlanmış Nazmı), *Kitab-ül-Bais alâ İnkâr-il-Havadis*'dir (Olayları İnkâr Ettiren Durum Kitabı). Ayrıca Nureddin-i Zengi ve Selâhaddin-i Eyyubî devirlerini ihtiva eden *Kitabu Ezhar ir-Ravzateyn fi Abâr-id-Devleteyn-in-Nuriye ve's-Selâhiye* (İki Devletle İlgili Haberlerin En Seçkin Örnekleri) adlı tarihi önemlidir. (M)

EBU ŞEHREYN. Bk. ERİDU.

EBU TAHİR HATUNÎ (Ebu Tahir Muvaffakuddevle Kemal), iranlı şair ve tarihçi (1067 ? - Cürcan 1135). Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın oğlu Sultan Muhammed'in karısı Cevher Hatun'un hizmetinde bulunduğu için *Hatunî* diye anılır. Şiir ve hattatlık alanında tanındı. Nasîrü'l-mülk Ebû Mansur Muhammed, Sultan Muhammed'e vezir olunca (1110) Ebu Tahir Hatunî bir görevle Cürcan'a gönderildi. Buna üzülen Ebu Tahir veziri hicveden *Tenzir-ül-Vezir-iz-Ziyr-il-Hınzir* (Domuz Vezirle İlgili Korkunç Haberler) adlı hicviyeyi yazdı. Şiir vezirin eline geçince görevinden alındı, tutuklandı. Bütün mallarına elkonduğu için yoksulluğa düştü. Başlıca eserleri. *Menâkıb-ı Şuarâ* (Şairlerin Menkıbeleri); *Tarih-i Selâçika* (Selçuklular Tarihi); *Şikârnâme-i Melikşah* (Melikşah'ın Av Kitabı). [M]

EBU TALİB bin ABDİMENAF bin ABDÜLMUTTALİB, Hz. Peygamber'in amcası (539-619). Müslüman olmadığı halde Peygamber'e karşı sevgi ve şefkat gösterdi. Halife Ali'nin babası olduğu için de Müslümanlar tarafından sevildi. Büyük babası Abdülmuttalib'in ölümünden sonra yetim ve himayesiz kalan yeğeni Hz. Muhammed'i yanına alarak ticaret işlerini öğretti. Hz. Muhammed'in peygamber olmasından sonra ona karşı çıkan Mekkeliler ile mücadele etti. Haşimîler arasında Ebu Leheb'den başka bütün kardeşlerini, yeğenini koruma yolunda birleştirdi. Mekkelilerin Hz. Peygamber'i öldürmek istemeleri üzerine Hamza ve Ömer ile birlikte onu Ebu Kubeys dağı eteklerindeki evinde sakladı. Bu sebeple Ebu Süfyan ve Ebu Cehl'in düşmanlığını kazandı (617). Ehli sünnet akidesine göre, öldüğü zaman müslüman değildi. Fakat Şiîler Ali ile olan yakınlığı dolayısıyle onun ölürken müslüman olduğunu söylerler. (M)

EBU TALİB HAN (Ebu Talib bin Hacı Mehmed Big), hintli gezgin (Lucknow 1753 - ? 1806). Soy bakımından iranlı veya Türk olduğu söylenir. Öğrenimini tamamladıktan sonra bir süre Etava'da tahsildarlık yaptı. Hindistan'daki ingiliz temsilcilerine yardımda bulundu. Richardson ile Asya, Afrika ve Avrupa'yı dolaştı (1799). 3 Yıl sonra yurduna döndü. Kalküta'da yerleşti. *Mesir-i Tâlibî fi Bilâd-i Efrencî* (Frenk Ülkelerinde Talib'in Uğradığı Yerler) adlı eseri ancak ölümünden sonra yayımlanabildi (1812) ve çeşitli dillere çevrildi. (M)

EBU TEMMAM (Habib bin Evs et-Tâyi), arap şairi (Casim-Şam yakınları 804-Musul 845). Babasının *Sadus* veya *Theodosius* adlı bir hıristiyan meyhaneci olduğu söylenir. Sonradan müslüman oldu ve baba adını Evs'e çevirdi, Tay kabilesine bağlandı. Şiirlerinden anlaşıldığına göre gençliğinde Mısır'da bir camide suculuk yapmış, çağının yazar ve şairlerinin toplantılarına katılmış, eski şairlerin eserlerini okuyarak bilgisini arttırdıktan sonra Suriye'ye dönmüştür. 833'te Bizans seferinden dönen Memun'a sunduğu bir kaside ile halifenin ilgisini çekti. Mutasım zamanında daha çok göze girdi. *Divan*'ında yer alan şiirlerinin çoğu zamanın büyükleri arasında kendisine ilgi duyanlara, yardım edenlere yazdığı kasidelerdir. Şiirlerinin edebî değeri üzerinde, zamanında tartışmalar olmuş, şair Dibil eserlerinin en az üçte ikisinin iyi olmadığını ileri sürmüştür. Kasideleri içinde sanat gücünü ortaya koyanlar daha çok savaşlarla ilgili olanlarıdır.

Ebu Temmam'ın *Divan*'ından başka, kendisinden önce gelen şairlerin divanlarından yaptığı seçmeleri biraraya toplayan *El-Hamase* adlı önemli bir eseri vardır. Ebu Temmam'ı inceleyen eserler arasında Brockelmann, G. Rescher'inkiler dikkati çeker. Freytag onunla ilgili yorumları değerlendirip yayımladı (1828). [M]

EBU TLİH, ing. **Abu Klea,** Sudan'da vaha. Sudan mehdisi Muhammed bin Abdullah'ın Hartum'u kuşatması sırasında, General Gordon'u kurtarmak için gönderilen Wolseley birliklerinin sudan kuvvetlerine karşı başarı kazandığı yer olarak anılır (17 ocak 1887). [M]

EBU UBEYD (el-Kasım bin Sellam bin Miskin), arap nahiv, hadis ve fıkıh bilgini (Herat 770-Mekke veya Medine 837). Bizanslı bir esirin oğludur. Dil ve din bilimleri üzerinde titizlikle çalışarak Ebu Zeyd el - Ensârî, Asma'î, Ebû Ubeyde, İbnül Arabî ve Kisâî'den ders aldı. Yalnız dil bilgini olarak değil Kur'an, hadis, garibülhadis ve fıkıh üzerinde yazdıkları ile de söz sahibi oldu. Horasan valisi Abdullah bin Tahir tarafından korundu. Ünlü eseri *El-Musannaf*'ı (Tasnif Edilmiş) dört yılda bitirerek ona sundu, 4 000 dinar armağan aldı. Tarsus'ta on sekiz yıl kadılık yaptıktan sonra Bağdad'a döndü. Hac yolculuğunda öldü. Başlıca eserleri: *Garib-ül-Kur'an*

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

(Kur'an'ın Seçilmiş Parçaları); *Meânî'l-Kur'an* (Kur'an'ın Anlamları); *Kitab-uş-Şuara* (Şairler Kitabı); *El-Maksur vel-Memdud* (Kısa ve Uzun); *El-Müzekker vel-Müennes* (Eril ve Dişil); *Kitab-ül-Kıraa* (Okuma Kitabı); *Kitab-ül-Emvâl* (Mallar Kitabı); *Kitab-ün Neseb* (Soy Kitabı); *Kitab-ül-Emsâl* (Atasözleri Kitabı); *Kitab-ül-Eymâl ven-Nüzûr* (Yeminler ve Adaklar Kitabı); *Fezâil-ül-Kuran* (Kur'an'ın Faziletleri); *Garib-ül-Hadis*'tir (Hadis'lerin Seçkinleri). [M]

EBU UBEYDE (asıl adı **Amir**), sağlıklarında kendilerine cennet vaat edilmiş olan on kişiden (Aşere-i mübeşşere) ve Hz. Peygamber'in dostlarından biri (doğ. 580-Amvas 639). İlk müslümanlar arasında yer aldı. Habeşistan ve Medine'ye göç edenler içindeydi. Hz. Muhammed'in yanında bütün savaşlara katıldı. Bedir savaşında babası Abdullah bin Cerrah'ı öldürmekten çekinmedi. Uhud gününde Hz. Peygamber'e siper oldu. Bu savaşlardaki fedakârlıklarından dolayı Peygamberce kendisine Eminülümme (Ümmetin emini) unvanı verildi. Necranlıları müslüman yapmak amacıyle oraya gitti. Ebubekir'in halife olmasında Ömer'e yardımcı oldu. Ebubekir ve Ömer devrindeki Suriye seferlerinde kumandanlık yaptı, sonraları Halid bin Velid'in kumandasında önemli başarılar kazandı. Şam, Humus, Antakya ve Haleb'in alınmasında yararlıkları görüldü. Yiğitliği ve fedakârlığı ile tanındı. (M)

EBU YUSUF (Yakub bin İbrahim el-Kûfî), Hanefî mezhebinin ilk fakihlerinden (Kûfe 728'e doğr.-798). Gençliğinde Ebu Hanife'den ders aldı. Ayrıca başka bilginlerden de hadis ve fıkıh öğrendi. Abbasî halifesi Mehdî tarafından Bağdad kadılığına tayin edildi. Ünü gittikçe artan Ebu Yusuf, Hâdî ve Harun zamanında da Kâdilkuzât-üd-dünya unvanını aldı. On altı yıl kadılık yaptıktan sonra öldü. Zamanla kaybolan mezarı sonradan bulununca türbesi Osmanlı hükümdarı Mehmed IV'ün emriyle yaptırıldı. Ebu Yusuf, öğrencisi olduğu Ebu Hanife'nin meslek ve mezhebini yaymak için çalıştı. Mesleğinde hadise önem vermesine rağmen daha çok reye bağlandı, nas ve sünnetin bulunmadığı meselelerde Hanife'nin içtihatlarına başvurur, ondan faydalanamadığı zaman da kendi reyi ve kıyası ile hareket ederdi. Şeriata göre yargı işlerini yürütecek kadıların rütbe sıralanışını, giyimlerini, protokoldaki yerlerini, gelir kaynaklarını tespit eden Ebu Yusuf'un koyduğu esaslar, Osmanlı devrinde de son günlere kadar aynen uygulandı. Hanefî fıkhında yazılı ilk eser onundur. Kitaplarını Ebu Ya'lâ-er-Razi topladı. Otuz altı bölümlük *El-Emâlî*, kırk bölümlük *El-Câmi*, *El-Müsned*, *Edeb-ül-Kâdi alâ Mezhebi Ebi Hanife* (Hanefi Mezhebine göre Kadılık Usulleri), *Kitab-ül-Harac* (Vergi Kitabı) [basımı: 1886] adlı eserleri vardır. (M)

EBU ZABİ veya **EBU DABİ**, Arabistan'da küçük bir sultanlık ve şehir. İran körfezinin Ummanülmütesalih bölgesinde, Umman yarımadasının kuzey kıyısında; 6 000 nüf. Petrol. (M)

EBU ZEKERİYA YAHYA bin EBU BEKR, makrıplı İbadî vakanüvislerden biri (XI. yy.). Hayatı üzerinde kesin hiç bir bilgi yoktur. Afrika İbadîleriyle ilgili en eski kaynak sayılan tarihiyle önemlidir. *Kitab-üs-Sire ve Ahbar-ül-Eimme* (Siyer Kitabı ve İmamlarla İlgili Haberler) adlı eseri Mzab'da bulundu; Masqueray tarafından 1878'de *Chronique d'Abou Zakarya* adıyle bastırıldı. (M)

EBU ZER el-GIFARİ (Ebu Zer Cundub bin Cunadet el-Gıfarî), zühd ve takvası ile ünlü, Peygamberce övülen dört islâm büyüğünden biri (?-Rebze 653). Ali'nin aracılığı ile müslüman oldu. Müslümanlığı kabul edenler arasında beşinci kişi olduğu kabul edilir. Müşriklerin düşmanlığına uğradı; Abbas tarafından kurtarıldı. Bundan sonra Hz. Peygamber'in yanından ayrılmadı, onun Umretülkaza'ya gitmesi üzerine (629) Medine'de ona naiplik etti. Daha sonra halife Ömer devrinde kurulan ilk divanın üyesi oldu. Hasan ve Hüseyin de içlerinde olmak üzere Bedir gazasına katılan beş yüz kişiye görev ve ödenek verilmesini sağladı. Osman'ın halifeliği sırasında Şam'da Suriye valisi olan Muaviye ile devlet gelirini harcaması yüzünden bozuştu. Bu ayrılık, Muaviyenin devlet gelirini, hesabı ahrette sorulacak *Mâlillah* (Allah'ın malı), Ebû Zer el-Gıfarî'nin ise, hesabı dünyada aranan *Malilmüslimin* (Müslümanların malı) saymasından doğmuştu. Durumunun sarsılmasından korkan Muaviye onun Şam'dan alınmasını istedi. Ebu Zer Medine'ye döndü ise de Mervan'ın telkiniyle burada da kalması uygun görülmedi ve görevleri elinden alınarak gönderildiği Rebze'de (Rebaze) öldü. Dinî buyruklarında son derece sert olan Ebu Zer para biriktirmeyi Müslümanlık için hoş görmez, mirası kabul etmez, gelirini yoksullara dağıtırdı. Şiîler Ebu Zer'e davranışından Ötürü Osman'ı tenkit ederler. (M)

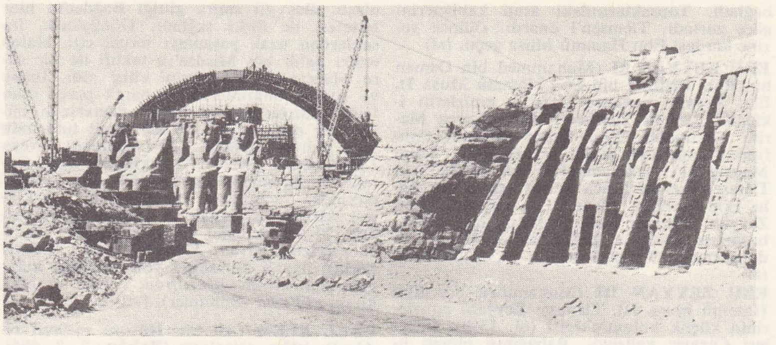

1967'de tapınakları yeniden kurma çalışmaları

EBU ZEYD el-ENSARİ (Ebu Zeyd Said bin Evs bin Sâbit el-Ensarî), arap dilcisi (Basra 730'a doğr.-ay.y. 830). Hazrec boyundandır. Abbasî halifesi Mehdî, İslâm dünyasının tanınmış şair ve bilginlerini Bağdat'a topladığı zaman Ebu Zeyd de bir süre orada yaşadı, sonra ölümüne kadar ayrılmadığı Basra'ya döndü, hadis ravîleri arasında önem kazandı. Bibliyografya kitaplarında birçok eseri olduğu belirtilmesine rağmen ancak iki tanesi ele geçti. *Kitab-ün-Nevâdir fi'l-Lûga* (Nadir Kelimeler Sözlüğü) ve yağmura dair arap atasözleri ile deyimlerini toplayan *Kitab-ül-Matar* (Yağmura Dair) adlı eserleri Beyrut'ta basıldı (1894-1905). [M]

EBU ZEYYAN, Kuzey Afrika'da hüküm süren Abdülvâdi (veya Zeyyanî) sülâlesinden dört, Merihî sülâlesinden beş emîrin unvanı. (M)

EBU ZEYYAN (Muhammed), Merinî hükümdarı Ebu İnan Fâris'in oğlu (öl. 1358). Ebu İnan ölmeden önce oğlunu tahta geçirdi ve Musa bin İsa el-Usûlî'yi de vezirliğe getirdi. Fakat sarayın ileri gelenleri Ebu Zeyyan'ın sertliğinden korkarak Ebül Hasan bin Ömer el-Fedûdî başkanlığında Ebu İnan'ın beş yaşındaki oğlu Muhammed es-Seyyid'i sultan ilân ettiler. Saray işgal edilerek Ebu Zeyyan öldürüldü. (M)

EBU ZEYYAN (Muhammed bin Ebu Abdurrahman), Merinî hükümdarlarından (öl. 1366). Ebul Hasan'ın torunu. El-Mütevekkil al-Allah unvanıyle tanınır. Gençliğinde amcası Ebu Salim'den kaçarak Gırnata hükûmetine sığındı (1349). Fakat burada da barınamayarak İşbiliye'ye (Sevilla) gitti ve Kastilya kralının himayesine girdi. Amcasının ölümü üzerine Vezir Ömer bin Abdullah el-Yâbânî, Ebu Ömer Taşfin'i emîr ilân etti. Bir süre sonra devlet erkânının isteği üzerine Ebu Zeyyan'ı Fas tahtına çağırdı. Kastilya kralı ile anlaşarak Septe'den karaya çıkan Ebu Zeyyân önce amcazadesi Ebu Ali'nin oğulları ile mücadele etti ve 1361'de Fas'ta hükümdar ilân edildi. Asıl idareyi elinde tutan vezir Ömer bin Abdullah, kendisine karşı koyanlarla anlaşmak için Mesud bin Râhû bin Mâsây'ın kızı ile evlendi ve Merakeş valisi Amr bin Muhammed'i bir Merinî prensesiyle evlendirdi. Bir süre sonra Mesud ve Amr isyan ederek biri Merakeş'te öbürü Debdu'da iki yeni sultana bağlandılar. Vezir Ömer, önce Amr bin Muhammed üzerine yürüdü. Onu yenerek Mesud ile anlaştı. Bu olaylar sırasında vezirin baskısından kurtulmağa çalışan Ebu Zeyyan, vezir Ömer'in adamları tarafından boğduruldu ve yerine Abdülaziz bin Ebul Hasan geçirildi. (M)

EBU ZEYYAN (Muhammed bin Ebul-Abbas Ahmed), Sultan Musa bin Ebul Fazl'ın ölümünden sonra beş yaşındayken vezir Yâiş bin Râhû bin Mâsây tarafından hükümdar ilân edildi. El-Muntasır Billâh lakabıyle bilinir. Vezire karşı düzenlenen bir ayaklanma sonunda, Gırnata emîrinin yardımını sağlayan ve El-Vâsık Billah lakabıyle tanınan Muhammed tarafından tahttan indirildi. (M)

EBU ZEYYAN (Muhammed bin Ebul Fazl), kardeşi Sultan Musa'nın zehirletildiği sırada Gırnata'da idi. Ebul Abbas'ın oğlu Ebu Zeyyan'ın tahta çıkarılması üzerine, Mesud bin Râhû bin Mâsây tarafından çağırıldı. Gırnata emîrinden yardım alarak Fas'a gelen Ebu Zeyyan, beş yaşındaki rakibini tahtan indirerek Merinî hükümdarı oldu (1386). El-Vâsık Billah unvanıyle tanınır. Gırnata baskısını Fas'tan kaldırmak için veziri İbn Mâsây'ı Septe üzerine yürütünce Gırnatalılarca kendisine karşı ayaklandırılan öteki Merinî prensleriyle çatışmak zorunda kaldı. Bir yıl süren savaş sonunda Fas'ta Ebul Abbas'a esir olunca Tanca'da öldü (1387). [M]

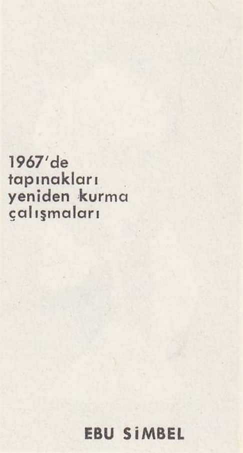

EBU SİMBEL

EBU ZEYYAN (Muhammed es-Said bin Ebu Fâris Abdülaziz), Merinî sultanı Ebu Fâris Abdülaziz'in oğlu. Babasının Tlemsen kuşatması sırasında ölümü üzerine Vezir Ebu Bekr bin Gazi bin Elkas tarafından 5 yaşındayken hükümdar ilân edildi. Fakat Merinî prensleri, Abdülvâd'ın emîrleri ve Gırnata hükûmeti onun hükümdarlığını tanımadılar. Vezir bu duruma karşı koyamadığı için Ebu Hammû, Tlemsen'i eline geçirdi. Bir süre sonra Gırnatalılardan destek gören Ebu Salim'in oğlu Ebul Abbas Ahmed, Fas'a gelince Ebu Zeyyan'ın hükümdarlığına son verildi (1374). [M]

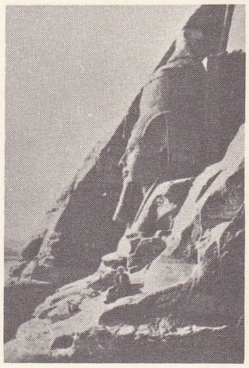

yandan görünüş

EBU ZEYYAN I (Muhammed bin Ebu Said Osman bin Yağmuresen), Zeyyan sülâlesinin üçüncü emîri (öl. 1308). 1304'te emîr oldu. 6 Mayıs 1299'dan beri Tlemsen şehrini kuşatan Merinî emîri Ebu Yakub Mansur'un harem ağalarından biri tarafından öldürülmesi üzerine Merinî kumandanlarından Ebu Sebil ile Tlemsen kuşatmasının kaldırılması ve şehrin karşısında yapılan el-Mansure'nin boşaltılması şartıyle anlaşma yaptı. Böylece 1307'de Tlemsen'i kurtardı ve Merinîlere yardım eden kabileleri dağıttı; doğudaki Tûcin Berberîlerini vergiye

kayaya oyulmuş anıtsal heykeller (detay)

Foto. LAROUSSE ; N. Erkılıç (MEYDAN)

bağladı. Topraklarındaki arap kabilelerini göçe zorladı, Tlemsen'i onardı. Ölünce yerine kardeşi Ebu Hammû Musa geçti. (M)

EBU ZEYYAN II (Muhammed bin Osman bin Ebu Taşfin I bin Ebu Hammû Musa I), Ebu Zeyyan unvanını taşıyan emîrlerin ikincisi. 1360'ta Tlemsen'i eline geçiren Merinî hükümdarı Ebu Salim İbrahim tarafından emîr ilân edildi. Fakat Ebu Salim Magrıp'taki ayaklanmaları bastırmak için Tlemsen'den ayrılınca yerini amcasının oğlu Ebu Hammû Musa II'ye kaptırdı. Ebu Zeyyan, Tlemsen'i ele geçirmek için birkaç başarısız harekete girişti ise de başarı elde edemedi. Tunus'a çekildi ve orada öldü. (M)

EBUSSUUT EFENDİ
Eski Türk minyatürü

EBU ZEYYAN III (Muhammed bin Ebu Hammû Musa II), Tlemsen Zeyyanî emîrlerinin küçük kolunun reisi (öl. 1398). Önceleri Cezayir valisiydi. Babasının ölümü üzerine hâkimiyeti eline geçiren kardeşi Ebu Taşfin II'ye karşı Merinî sultanı Ebul Abbas Ahmed'den yardım istedi (1390). Bu sırada kardeşinin ölümü ve idarenin öbür kardeşi Ebu Yusuf'un eline geçmesi üzerine mücadeleyi bırakarak Merinîlere sığındı (1393). Ebu Yusuf'un Merinîlere tabi olmak istememesi üzerine Ebul Abbas Tlemsen üzerine yürüdü ve onu tahttan indirerek Ebu Zeyyan'ı yerine geçirdi (1395). Böylece Merinîlere bağlanan Ebu Zeyyan bir süre sonra kardeşi Ebu Muhammed Abdullah tarafından tahttan indirilerek öldürüldü. (M)

EBU ZEYYAN IV (Ahmed bin Ebu Muhammed Abdullah), Abdülvâd emîri (öl. 1550). Babasının ölümü üzerine kardeşi ile mücadele etti ve Cezayir'e yerleşmiş olan Garp ocakları leventlerinin yardımıyle Tlemsen'de tahtı eline geçirdi (1540). Kardeşi Vahran'da (Oran) bulunan İspanyollardan yardım sağlayarak kendisine karşı ayaklandı ve 1542'de Tlemsen'e yürüdü. Ebu Zeyyan, Don Alfonso idaresindeki ispanyol kuvvetlerini Vahran dolaylarında yenerek hepsini yok ettiği çin buraya Şa'bet-ül-lâhm (Et geçidi) adı verildi. İspanyollar öç almak için yeniden Tiemsen üzerine yürüyerek (1543) şehri yağma ettiler ve Ebu Muhammed'i tahta geçirdiler. Fakat İspanyolların dönüş yolunda Türklerin yönetimindeki Berberî ve Arapların saldırısına uğrayarak yenilmeleri üzerine Ebu Zeyyan Tlemsen'de halk tarafından tekrar başa geçirildi. Ebu Zeyyan IV, bundan sonra Osmanlılara bağlandı, Kanunî Sultan Süleyman adına hutbe okuttu ve Cezayir Beylerbeylerinin koruyuculuğunda ölünceye kadar Tlemsen'de hüküm sürdü. (M)

EBÜL ABBAS, ilk abbasî halifesi (724-Anbar 754). Peygamberin amca torunlarından Muhammed bin Ali'nin oğlu. Peygamberin akrabaları oldukları için halifeliğin Emevîlerden çok kendilerinin hakkı olduğunu ileri süren babasının iddiasını sürdürdü. Abbasîlerin sembolü olan siyah bayrak ilkin Horasan'da çekildi (Haziran 747). Ebu Müslim'in yönetimindeki kuvvetlerle Emevî orduları yenilince Ebül Abbas Kûfe'de halifeliğini ilân etti (749). Son Emevî halifesi Mervan II'nin bozguna uğratılarak öldürülmesinden (aralık 750) sonra Ebül Abbas Emevî soyuna karşı kesin bir yok etme hareketine girişti. Bütün direnişleri sertlikle bastırdı ise de vakitsiz ölümü yüzünden halifelik kardeşi Ebu Cafer Abdullah el-Mansur'a kaldı. Halife olduğu zaman Kûfe'deki ilk hutbesinde kendisini *el-Seffah* (Kan dökücü) diye nitelendirdiği için bu adla da anılır. (M)

EBÜL ABBAS er-RİFAÎ, Rifaî tarikatının kurucusu. (Bk. AHMED RİFAÎ.)

EBÜL ALÂ el-MAARRÎ (Ebül Alâ Ahmed bin Abdullah el-Maarrî), arap şairi (Maaretünnuman, Suriye 973-1057). Küçük yaşta çiçek hastalığı yüzünden kör olduğu halde öğrenim ve çalışmalarını sürdürdü. Gezilerinde kitaplıkları araştırarak bilgisini genişletti. Babası Abdullah bin Süleyman'dan din ve dilbilgisi dersi, Halep'te Muhammed bin Abdullah bin Sâd'den dil ve edebiyat, Yahya bin Musir'den hadis dersleri alarak öğrenimini tamamladı. Lazkiye'de hıristiyan keşişlerle sohbet ederek Yahudilik ve Hıristiyanlık hakkında geniş bilgi sahibi oldu. Sonra Maaretünnuman'a dönerek öğretmenliğe başladı. Körlüğü yüzünden içe dönük ve yalnız yaşayan şair, büyük üne ulaştı. Beş yıl sonra gittiği Bağdat'ta hint felsefesi ile ilişki sağladı. Dönüşünde, insanlardan uzak yaşamayı tercih etti. Halep emîri Salih bin Mirdas'ın teklifi ile bir süre Maarre'nin yönetimini eline aldı. İnanç ve siyaset bakımlarından parça parça olan İslâm dünyasının en kritik devresinde büyük bir şair sayıldı. 10 000 Beyit tutarında şiiri olduğu söylenir. *El-Lüzumiyat* veya *Lüzum-malâ Yelzem* (Gereklilikler veya Gereği Olmayanların Gerekliliği) adlı felsefî eserinde, İslâmiyetin esaslarından uzaklaşır. Ali bin Abdullah el-İsfahani'ye yazdırdığı 73 eserin çoğu ele geçmemiştir. Başlıca eserleri: *Divan; Şerh-üt-Tenvir* (Tenvir Şerhi); hayalî bir âhiret yolculuğunun hikâyesi olan *Risalet-ül-Gufran;* vaaz ve öğüt kitabı *el-Fusûl* (Bölümler). [M]

EBÜL ÂLEM (Ali bin Hüseyn eş-Şerif el-Alevî), islâm astrologu (Bağdat, ? - ?, 985). Astroloji ile uğraştığı için *Ebül Âlem* veya *İbnül Âlem* diye anıldı. Asıl künyesi *Ebül Kasım* idi. Bağdat'ta öğrenim gördü. *Risale fi'n-Nücûm* (Astronomi üzerine Risale) ve *Ez-Ziyc* (Yıldızlar Cetveli) adlı eserleri vardır. (M)

EBÜL ÂS (Lukayt bin Rebi), Hz. Peygamber'in damadı (öl. 634). Hatice'nin kız kardeşi Hind'in oğlu. Hz. Muhammed'in kızı Zeynep ile evlendi. Karısının Müslümanlık çağrısına aldırmayarak Bedir savaşında Mekkeliler ile beraber müslümanlara karşı çarpıştı ve esir düştü. Ancak müslüman olan karısını Medine'ye göndermek şartıyle serbest bırakıldı. Hicretin yedihci yılında, Mekke'nin alınışından önce Medine'ye gelerek müslüman oldu. Kızı Ümame, halife Ali ile evlenmiştir. (M)

EBÜL ATÂHİYE (Ebu İshak İsmail bin Kasım), Arap şairi (Ayn-üt-Temr 748-Bağdat 828'e doğr). Kûfe'de kardeşi ile açtığı çömlekçi dükkânında yaptığı, üzerlerine şiirlerini yazdığı testilerle tanındı. Halife Mehdî tarafından saraya çağrıldı. Utbe adlı bir cariyeye tutulunca Hiyre şehrine çekilmek zorunda kaldı. Şiir yazması yasak edilen ve zindana atılan şair, «Ha» kafiyeli kasideyle kendini bağışlattı. Harun-ür-Reşid halife olduğu zaman şiir yazmaktan tamamen vaz geçmek istedi ise de halife buna mâni oldu. Ele geçen şiirlerinin çoğunluğu dinîdir. Divanı, *el-Envâr-üz-Zahiye fi Divani Ebi'l-Atâhiye* (Ebi'l Atâhiye Divanından Aydınlıklar) adıyle yayımlandı (1877). [M]

EBÜL BEKA el-HÜSEYNİ (asıl adı **Eyüb**), osmanlı yazarı (Kefe, Kırım ? - İstanbul 1682/1683). Naiplik ve kadılıklarda bulundu. Otuz yıl Kefe'de kaldıktan sonra İs'tanbul'a geldi. Eserleri arasında sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşaya sunduğu arap dili ve sözlüğü ile ilgili *Külliyat-ı Ebül Beka* (1838) en tanınmışıdır. Mantıkla ilgili *Hâşiye-i Vaz'iye* (Vaz'iyeye Ek); *El-Ikd-ül-Ferid* (Eşsiz İnci Dizisi) eserleri türkçe yazmalar halindedir. (M)

EBÜL BERAKÂT (Hibetullah bin Ali bin Melkâ), yahudi filozof, hekim ve müneccimi (öl. 1465). Bağdat'ta ün yaptı ve halifenin özel hekimi oldu. Hayatının sonuna doğru İslâmiyeti kabul etti. En önemli eseri *El-Muteber fi'l-Hikme*'dir (Hikmet Konusunda Güvenilir Kaynak). [M]

EBÜL CÂRÛD (Ziyad bin Ebi Ziyad el-Horasanî), Şiî Zeydî mezhebinin Cârûdiye kolunun kurucusu ve imamı. İbnün Nedim'e göre adı *Ebün Necm Ziyâd bin el-Münzir el-Abedî*'dir; Harezmî de Ebül Cârûd'u *Ebüzzeyade* oğlu olarak bildirir. Öğrenimini Muhammed el-Bâkır'ın yanında yaptığı ve Cafer es-Sadık ile çağdaş olduğu bilinir. Cârûdiye inanışına göre Hz. Muhammed kendisinden sonra imamlığa Ali'nin getirilmesini, niteliklerini açıklayarak belirlediği için Ali'nin yerine geçen Ebu Bekir ve Osman gaasıp olarak hakarete müstahaktırlar. Ali'den sonra imam olarak Hasan ve Hüseyin kabul edilir. Müslümanlarca beklenen mehdî, Hasan'ın torunu Muhammed bin Abdullah'tır. Hasan ve Hüseyin ile onların çocuklarının bilgilerinin doğuştan Peygamberinkiyle aynı olduğuna inanılır. Ebül Cârûd'a göre de bu düşüncede olmayanlar müslüman sayılmaz. (M)

EBÜL ESVED (Zalim bin Sufyan üd-Düeli), arap şairi ve dilcisi (603-Basra 689). Arap nahiv bilgisinin öncülüğünü yaparak Basra'da büyük ün kazandı. Sıffin muharebesinde halife Ali'nin yanında savaştı. Sonra Basra Nahiv mektebini kurdu. İlk olarak Kur'an'ı harekeleyerek tahrif edilmekten ve yanlış okunmaktan kurtardı. (M)

EBÜL FARİS el-HAFSÎ, Hafsîlerin Berberî Hıntate boyunun başkanı Ebu Hafs Ömer'in soyundan gelen iki emîr: EBÜL FARİS ABDÜLAZİZ BİN EBİ İSHAK İBRAHİM, emîrlik yılları 1283-1284 arasın arastlar. Ebu Hafs Ömer I tarafından düşürüldü. — EBÜL FARİS, 1394-1433 yılları arasında emîrlik yaptı. (*Ebül Faris Abdülaziz el-Mütevekkil Alâllah* lakabıyle de tanınır.) Devrinde Tlemsen'i fethederek sınırını Fas'a kadar genişletti (1433). Bilim ve sanata ilgi gösterdi; Kayrevan'ı Kuzey Afrika'nın önemli bir bilim merkezi haline getirdi. (M)

EBÜL FAZI (Abbas, **Kameri Beni Hâşim, Babülhavaic** de denir), Ali'nin, Ümmül Benîn'den olan oğlu (öl. 680). Kerbelâ vak'asında Hüseyin ile birlikte bulundu, Hüseyin'in bayrağını taşıdı ve ordugâha Fırat'tan su getirmeğe çalıştı, Hüseyin'den az önce şehit edildi. Türbesi Kerbelâ'dadır. Şiîlerin çok önem verdikleri ve saygı duydukları kimselere arasındadır. (M)

EBÜL FAZL en-NAKÛRÎ (Şeyh Ebül Fazl bin Şeyh Mübarek bin Hızr en-Nakûrî), Hint-Moğol imparatorluğunda devlet adamı ve bilgin (Agra 1551-Acin 1602). Şeyh Mübarek'in oğlu. Çin bilgelerinin, Tibet lamalarının ve bazı dinî liderlerin sözlerini inceledi. Ekber Şah ile babasının arasının düzelmesi üzerine imparatorun hizmetine girdi; Hükümdarın kâtibi sıfatıyle *Mütemenüd-devle* diye anıldı. İyi bir idareci de olduğu için Delhi'de Şah Ali Mehram'ın yanında vali yardımcısı (1586), daha sonra Dekkan valisi oldu (1592). Bu başarılarından dolayı tedirgin olan şehzade Selim (Cihangir) Ebül Fazl'ın kavgalı olduğu Racputana racası Nersengehdiv ile anlaştı. Raca, Acin'de Ebül Fazl'ı yakalattı; başını şehzade Selim'e gönderdi. Ebul Fazl Ekber'in islâm dininin dışına çıkan fikirlerini değerlendirerek, *Ayin-i ekberî Din-i ilâhî* veya *Sulh-i küll* adını verdiği yeni bir din kurma konusunda destekleyerek kendisi de bu dinin başrahibi görevini almıştı. 1602'de öldürülünce bu yeni din zayıfladı. Ekber'in ölümüyle de ortadan kalktı. Eserleri: Din-i ilâhîyi tanıtan *Ekbername;* Ekber adına kaleme aldığı Ayet-ül-kürsî tefsiri, Surei Feth tefsiri, *Envar-i Süheylî*'nin yeni şekli olan *İyâr-i Daniş* ve *İnşâ-i Ebi'l-Fazl* vardır. (M)

EBÜL FAZL MEHMED EFENDİ, osmanlı defterdarı (İstanbul ?-Şam 1574/1575). Yavuz Sultan Selim zamanında osmanlı hizmetine girerek önemli rol oynayan İdris-i Bitlisî'nin oğludur. Devrinin bilginleri tarafından yetiştirildikten sonra şiir ve tarih yazılarıyle tanındı. Divanı Hümayun kaleminden maliye tezkereciliğine yükseldi. Mısır defterdarlığında iken maliye kayıtlarında yaptığı başarılı ıslahatla dikkati çekti, imparatorluk defterdarı oldu (1566). Padişah Süleyman I'in (Kanunî) bir buyruğunun kanunlara uymadığını belirterek istifa etmek zorunda kaldı. Bir süre sonra ikinci defa defterdarlığa getirildi (1569), bu kez belirli süre doluncaya kadar görevde kaldı (1573). Tarih, edebiyat, tıp, tasavvuf konularında eserleri, pek çok da çeviri, özet ve yorumu vardır. Şiirde Fazlî mahlâsını kullandı. Eserleri: Hazreti Muhammed'in biyografisi olan *Ceride-i Asâr ve Haride-i Ahbâr* (Eserler ve Haberler Dergisi); moğol tarihi üzerinde *Tercüme-i Hulâsa-i Tarih-i Vassâf* (Vassaf Tarihi Özetinin Tercümesi); *Kudumiye* adlı Selimnâmesi, babasının eseri *Heşt Bihişt*'e bir ek. Ayrıca Süleyman I'in (Kanunî) cülusuna kadar gelen bir tarihi vardır. (M)

EBÜL FEREC (Ali bin el Hüseyin el İsfahanî), arap yazarı ve tarihçisi (İsfahan 897-? 967). İslâm dünyasını dolaşarak şiir, musiki, edebiyat ve tarih konularında araştırmalar yaptı. Samimî bir şiî olduğu için alevî tarihini inceledi ve *Makatil-üt-Tâlibiyyin* (Ali Soyundan Gelenlerin Öldürüldüğü Yerler) adlı eserini yazdı. Özel hayatında kendisine hiç dikkat etmediği halde devrinde büyük değer verildi. Hiç bir zaman iki elbisesi olmadığı söylenir. Kirli ve dağınık gezmesine rağmen zamanın hükümdarları, vezirleri kendisine saygı gösterdiler. Eserleri arasında en tanınmış olanı zamanının şarkılarını derlediği; ayrıca bes-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

tecilerini, hatıralarını, hanende ve makamlarını belirttiği *Kitab-ül-Egani*'dir (Şarkılar Kitabı). Ayrıca arap tarihi ve kültürüyle ilgili bazı kitaplar da yazdı. (M)

EBÜL FEREC İBN et - TAYYİB (Abdullah bin et - Tayyib el - Bağdadî), arap hekimi (öl. 1043). Bağdatlı hıristiyan bir ailenin çocuğu idi. Gençlik yılları katolik kilisesinde kâtiplik yaparak geçti ve bu arada da tıp öğrenimi gördü. Bir süre serbest çalıştıktan sonra Adudüddevle'nin yaptırdığı hastahanede görev alarak birçok öğrenci yetiştirdi. Felsefî eserlerini yeren İbni Sînâ, Ebül Ferec'in çok iyi bir tabip olduğunu belirtir. Daha fazla tanınması, öğrencisi İbni Butlan ile olan tartışmaları, İbni Heysem ve İbni Sînâ ile olan mektuplaşmaları yüzündendir. Galenus, Aristo, Porphynios ve Hippokrates'in eserlerini çevirerek İslâm dünyasına tanıttı. Aristo'yu Arapça'ya kazandırdı. Yazdığı eserler arasında *Makale fi'l-Kuvvet-Tabia* (Tabiat Kuvvetleri Hakkında Makale), *Makale fi'ş-Şarab* (Şarap Hakkında Makale), *Kitab-ün-Nüket ve's-Simâr üt-Tıbbiye* (Tıbbın İncelikleri ve Sonuçları) vardır. (M)

EBÜL FEREC İBNÜL CEVZÎ. Bk. İBNÜL CEVZÎ.

EBÜL FEREC İBNÜL İBRÎ (Grégoire), **Bar Hebraeus** yahudi oğlu) denir, süryanî tarihçisi, hekimi ve filozofu (Mélitene 1226-Azerbaycan'da Mararha 1286). Din değiştirmiş bir yahudi hekiminin oğludur. Antakya'da rahip, sonra Halep'te piskopos ve Doğu Yakubîler cemiyeti başkanı oldu. İçinde Kutsal Kitap tarihine, Arapların felsefe, tıp, matematik konusunda yazdıkları eserlere ait bölümler bulunan özetlenmiş bir süryanî tarihinin yazarıdır. (L)

EBÜL FETH RAZÎ (Ebül Ferec de denir), selçuklu devlet adamı, Tuğrul'un veziri (öl. 1041). Hapsedildiği Ebu Kalicar kalesinde öldü. (M)

EBÜL FEVÂRİS (Ebül Fevâris el-Hamdânî), Kuzey Suriye'deki Hamdânî sülâlesinden bir prens (X. yy.). Nâsirüddevle'nin ölümünden sonra oğulları Hamdân, Ebül Berekât ve Ebü Taglib arasında taht kavgaları başladı. Ebül Fevâris önceleri Hamdân'a karşı çıkmaya hazırlanırken Ebu Taglib'e karşı onunla birleşti. Ebu Taglib'in vaatlerine kanarak sonraları onun yanına gitti. Sözünü tutmayan Ebu Taglib tarafından kardeşleri İbrahim ve Hüseyin ile birlikte öldürtüldü (970). Siyasî hayatı kısa olmasına rağmen şairlerce övüldü ve bir sanat koruyucusu olarak anıldı. (M)

EBÜLFEYZ Feyzî, hint şair ve bilgini (1547-Lahor 1598). Şeyh Mübarek'in oğlu ve Ebül Fazl en-Nakûrî'nin ağabeyi. Babasından ve devrinin ünlü bilginlerinden ders aldı, çağının en yetkili edebiyatçısı sayıldı. Agra'da müderrislik yaparken bilgin ve şairleri tutan Ekber Şah tarafından korundu, önce Melikü̈şşuarâ, sonra da Emirân diye anıldı.

Özellikle saray çevresindeki aydınlar grubunun en ünlü şairi oldu. Şiirlerinde önce Feyzî, sonraları Feyyaz adını kullandı. Başlıca eserleri: *Ekbernâme, Dîvân-ı Süleyman ve Belkîs.* Tamamen noktasız harflerle yazdığı için Ekber Şah'ca takdir edilen Kur'an yorumu *Sevatı-ül-İlham der Tefsir-i Kur'an-ı Mecîd* (Kuran Yorumunda İlhamların Bellileri), *Merkez-i Edvâr* (Devirlerin Merkezi), *Nâl u Dâman* (bir hint hikâyesini konu alan mesnevî), *Heft Kişver* (Yedi Ülke). [M]

EBÜL FİDÂ (İsmail bin Ali bin Ömer), Eyyubî ailesinden bir prens, devlet adamı ve tarihçi (Şam 1273-Hamat 1331). İyi bir öğrenim gördükten sonra fıkıh, tarih ve coğrafya alanlarında çalıştı. Ailesi moğol istilâsı sırasında Şam'a kaçınca, Mısır hükümdarının hizmetine girerek Moğollara ve Haçlılara karşı Eyyubî imparatorluğunun savunmasında çeşitli görevler aldı. Merkeb, Akkâ, Rum/Kal'a gibi bazı kalelerin fethinde bulundu, Malatya ili çevresinde Baybars'ın Moğollara karşı yaptığı sefere katıldı. İki yıl hamat kuvvetleri kumandanlığını yaptı. 710'da *el-Meliküssalih,* 720'de Kahire'de *el-Melikülmüeyyed* unvanlarını aldı. Devlet merkezinde bilim ve onarım işleriyle uğraştı. Dünyanın kuruluşundan 1329 yılına kadar islâm tarihini anlatan *el-Muhtasar fi Tarih-il-Beşer* (İnsanlık Tarihinin Özeti) adlı eseri yayımlanarak, bazı batı dillerine de çevrilmiştir. Öteki tanınmış eserleri, 1321'de tamamladığı *Takvim-ül-Büldan* (Şehirler Dizisi) adlı genel islâm coğrafyası ve *Et-Tarik-ür-Reşad ilâ Tarif-il-Memalik ve'l-Bilâd* (Ülkeler ve Şehirleri Tanıtma Kılavuzu) adlı alfabetik coğrafya ansiklopedisidir. (M)

EBÜL GAZİ BAHADIR HAN, özbek hükümdarı ve tarihçisi (Ürgenç 1603-1663/1664). Harezm Özbek hanları soyundan Arap Muhammed Hanın oğlu. Annesi Mihr Banu da aynı soydandır. Her iki taraftan da Cengiz soyuna dayanan Ebül Gazi Bahadır Han 16 yaşına kadar babasının başkenti olan Ürgenç'te kaldı. Babası Hive'yi başkent seçince Ebül Gazi'yi de Amu Derya kuzeyindeki Kât'a vali olarak gönderdi. Kardeşlerinin başkaldırmasında babasını destekledi ise de kardeşleri Habeş ve İlbers'in babasının gözlerine mil çektirdikten sonra öldürmelerini önleyemedi. Bunun üzerine Buhara hanına sığındı. 1623'te büyük kardeşi İsfendiyar hükümdar olunca kendisine Ürgenç'i verdi.

Bu sıralarda İsfendiyar Hanın, Özbek aşiretlerinden Uygur ve Naymanların ileri gelenlerini öldürtmesi üzerine etrafında toplanan Özbekler ile birlikte kardeşine karşı bir savaş açtı. Fakat yenilgiye uğrayarak Kazakistan'a gitti; İsim Han bin Şıpay Hana sığındı. Buradan Buhara ve Taşkent'e gitti, ordu topladı, ağabeysinin Hive'de bulunmadığı sırada Hive kalesini ele geçirdi, fakat İsfendiyar Hanın gelmesi üzerine yakalanarak Ebiverd'e sürüldü (1629). Bir süre sonra İsfahan'a gönderildi, orada on yıl kaldıktan sonra kaçtı. İsfendiyarın ölümünden sonra (1644) Harizm'e han oldu. Bu tarihten ölümüne kadar han kalarak Türkmenlerle uğraştı. 1653'te bazı Türkmenler kendisine boyun eğdi. Kalmuk'lara karşı savaştı. Arapça ve farsçayı iyi bilen Ebül Gazinin iki önemli eseri vardır.

Biri 1659'da yazdığı *Şecere-i Terakime* (Türkmenlerin Şeceresi) [1659, basımı: 1892-1937], diğeri oğlu Enuşe tarafından tamamlanan *Şecere-i Türk*'tür (Türk Şeceresi) [basımı 1871-1874 metin ve tercüme]. Yarı destanî nitelik taşıyan Şecere-i Türk'te XV. yy.ın ikinci yarısından başlayarak hüküm süren Şeyban Özbek hanlarının tarihini anlatır. Bu eser Rıza Nur tarafından Batı Türkçesine çevrildi (1925). [M]

EBÜL HASAN (Ali bin Ebi Said Osman), Kuzey Afrika'da hüküm süren Merinî sülâlesinin onuncu hükümdarı (öl. 1352). Saltanatı süresince bütün Kuzey Afrika'yı ele geçirdi ve Güney İspanya'ya uzandı. Batıda Tlemsen hâkimi Abdülva'dler ile İspanya'da Castilla ve Portekiz krallarına karşı güçlü bir siyaset yürütebilmek için komşusu Mısır'a ve güney komşusu Sudan'a özel bir dostluk gösterdi. Doğu ve güneyi güven altına aldıktan sonra batıya yöneldi. Abdülva'dler İspanyollar ile anlaştılarsa da Ebül Hasan, Tlemsen'i kuşattı ve bu sürede kale yakınlarında Mansure adıyle askerî bir üs kurdu. Tlemsen'i 1337'de alınca Endülüs harekâtını genişletti. 1339'da oğlu Abdülmelik'i İspanya'ya göndererek 1309'dan beri İspanyolların elinde olan Cebelitarık kalesini aldı. Bu savaşta oğlu ölünce Ifrikiye kıyısında kurduğu donanmayle Tarifa'da karaya çıktı. Önce kaleyi kuşattı, fakat Castilla ile Portekiz birleşik orduları karşısında kesin bir bozguna uğradı (1340). Bu teşebbüs, müslüman İspanya'yı hıristiyanların elinden kurtarmak için girişilen son hareket oldu. Daha sonra Ifrikiye'de harekete geçti. Fakat burada Araplık yaygın olduğu için berberî siyaseti güden Ebül Hasan kesin netice alamadı. Hıristiyan yayılışı karşısında müslüman direncini, muvahhidi birliğini ve Berberîlere dayanarak yeni bir islâm cephesi kurmak amacını temsil eden Ebül Hasan Kayrevan civarında yenilgiye uğrayınca (1348) Merinîlerin Magrıp'taki durumu sarsıldı. Bu durum iç siyasette de başarısızlık yarattı ve oğlu Ebül-İnân tarafından ölümünden üç yıl önce tahttan indirildi (1349). Saltanatı süresince bilim ve sanat çalışmalarına, onarım işlerine önem vermiş; kendi yazdığı Kur'an'ı Mekke'ye hediye göndermişti. (M)

EBÜL HAYR, özbek hanı (1412-1468), Şiban soyundan Cuçi'nin en küçük oğlu. On yedi yaşında Tura'da (Sibirya) han ilân edildi. Aynı soydan başka hanları yenerek Kıpçak ülkesine hâkim oldu ve Harizm'i yağma etti (1430). Zamanla güçlenerek Sultan Şahruh'un ölümünden sonra (1447) Sir-Derya nehri üzerindeki Sığnak, Arkuk, Suzak, Akkurgan ve Özkent kalelerine hâkim oldu. Kuvvetli bir devlet kurarak Sığnak'ı merkez yaptı. Ebu Said ile anlaşarak, Semerkand'da hüküm süren Abdullah ile savaştı, Semerkand hükümdarlığını Ebu Said'e bıraktı. Ebül Hayr, Uluğ Beyin kızı Râbia Sultan Begüm ile evlendi ve bölgedeki karışıklıkları önlemeğe çalıştı. Kalmukların Özbekleri yenmesi üzerine (1457) Sığnak'a kaçmak zorunda kalınca ülkesi yağma edildi. (M)

EBÜL HAYR AHMED EFENDİ. Bk. AHMED EFENDİ, *Ebül Hayr Damatzade.* (M)

EBÜL HAYR RUMÎ, osmanlı yazarı. Hayatı hakkında kaynaklarda hiç bir bilgiye rastlanmıyor. Fatih Sultan Mehmed Otlukbeli savaşına giderken Balkan sınırlarının korunması için Cem Sultan'ı Edirne'de bırakmıştı. Rumeli'nin çeşitli yerlerinde Sarı* Saltuk'a ait birçok rivayetler duyan şehzade, ona ait toplu bir eser meydana getirilmesini istemiş, Ebül Hayr Rumî de *Saltukname**'yi yazmıştır. XIV.-XV. yy. kahramanlık hikâyelerine ait özellikleri biraraya toplayan ve ilk anonim osmanlı kronikleri ile de büyük benzerlikler gösteren eserin, bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesindedir (Hazine, nu. 1612) [→Bibliyo.] (M)

EBÜLHEVL blş. i. (ar. *eb,* baba ve *hevl,* korku'dan *ebü-l-hevl,* korku babası). *Esk.* Mısır'daki Sfenks heykelinin eski adı: *Dört bin seneden beri aynı vaziyeti muhafaza eden Ebülhevl-i Mısrîdir* (Cenab Şahabeddin). [Bk. SFENKS]. (M)

EBÜLİYOSKOP veya **EBÜLİYOMETRE** i. (lat. *ebullire,* kaynamak ve yun. *skopein,* denetlemek veya *metron,* ölçü'den (fr. *ebullioscope* veya *ébulliomètre*). Fiz. Cisimlerin kaynama sıcaklığını tayin etmeğe yarayan cihaz.

— ANSİKL. *Ebüliyoskop* adıyle bilinen başlıca cihazlar, uygulamada, bir alkol ve su karışımındaki alkol yüzdesini tayin etmekte kullanılır ve dansimetrelerle (yoğunlukölçer) alınan bilgileri kontrol etmeğe yarar. Bundan başka ebüliyoskop, Raoult kanunlarının uygulanması yoluyle, molekül kütlelerinin ölçülmesinde de kullanılır. (L)

EBÜLİYOSKOPİ i. (fr. *ébullioscopie*). Fiz. Kaynama sıcaklıklarının ölçülmesi. || *Bir eriticinin ebüliyoskopi sabiti,* donma noktası (kriyoskopi) sabitine benzeyen ve Raoult'nun ebüliyoskopi kanunlarında bulunan katsayı. (Suyun ebüliyoskopi sabitinin değeri 520'dir.)

— ANSİKL. Bir karışımın kaynama sıcaklığını tayin ederken, karışımdaki çok uçucu maddelerin buharlaşarak sıvının bileşimini ve bunun sonucu olarak da kaynama noktasını değiştirmemesi için buharlar, soğutulmuş bir sarmal borudan geçirilir. Boru içinde yoğunlaşan buharlar yeniden karışımın içine döküleceğinden sıvının bileşimi değişmemiş olur.

Bu ölçme işinde kullanılan özel cihazlara *ebüliyoskop* veya *ebüliyometre* denir.

Ebüliyoskopi, molekül kütle tayininde uygulanan önemli bir metottur. Raoult kanununa göre, eriticiye oranla daha az uçucu ve elektrolizlenemeyen bir maddenin seyreltik eriyiğinin kaynama sıcaklığının yükselmesi, derişmeyle (konsantrasyon) doğru, çözünmüş maddenin molekül kütlesiyle ters orantılıdır. (L)

EBÜL KASIM, Hz. Peygamber'in lakabı. Samî kavimleri ve özellikle Araplarda ana ve babaların çocuklarının adlarıyle adlandırılmaları âdeti olduğu için Hazreti Muhammed de ilk oğlu Kasım'ın babası olarak anıldı. (M)

EBÜL KASIM BABUR (Mirza Babur), Timurlular hanedanından hükümdar (1421-1455 veya 1456). Şahruh'un torunu ve Mirza Baysungur'un oğlu. Mirza Halil Sultan Timurî ile birlikte Horasan'a gelerek Astrabad'da hüküm sürmeğe başladı (1446). Bir süre sonra Horasan'ı ele geçirdi (1449). Kardeşi Sultan Muhammed'i Çınaran'da yenilgiye uğratarak öldürttü (1451). Ebu Said Gürkan ile karşılaşmak için Maveraünnehr'e yürüdü. Başarısız bir kuşatmadan sonra Semerkant'ı alamadan geri döndü (1453). [M]

Ebüzziya matbaası

Mehmed Tevfik EBÜZZİYA
İstanbul Belediye kütüphanesi

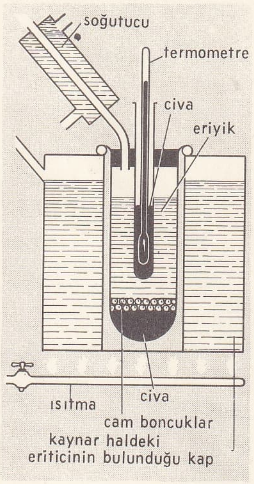

ebüliyoskop

Abdurrahman Velid EBÜZZİYA

EBÜL KASIM ZEHRAVİ (El-Zehravî Halaf bin Abbas), endülüslü hekim (öl. 1013). Batı dünyasında latinceleşmiş adıyle (**Abulcasis** veya **Abucasis**) bilinir. Hayatı ile ilgili açıklamalar yapan bazı kaynaklarda Abdurrahman III'ün özel hekimi olarak sarayda görev aldığı belirtilmektedir. Hekimlik mesleğinde Hippokrates ve Galinus'un yanı sıra üçüncü büyük bilgin olarak kabul edildi. 30 Kitaplık *Et-Tasrif limen Acize an it-Telif* (Tıpta Telif Yapamayanlar İçin Kılavuz) adlı tıp ansiklopedisini hazırladı. Eseri, sonraki yüzyıllarda da büyük ilgi topladı, ilâçların bileşimi ve yapımı konusunda ana kaynaklardan biri oldu.

Eserin her bölümü hekimlikle ilgili bir konuyu işler. Madenlerden, bitkilerden yapılan ilâç bileşimleri üzerinde durur, besinlerin sağlık bakımından önem ve niteliklerini anlatır. Cerrahî ile ilgili bölümünde, bu alanda yapılması gereken yolları, örnekler vererek hem gösterir, hem de açıklar. Eser deneysel tıp araştırmalarının temel kitaplarından biri sayılarak, bütün batı dillerine çevrildi.

Ebül Kasım, uzun zaman doğu ve batı hekimlerini, bu alanda inceleme ve araştırma yapanları etkiledi. Gerek doğuda, gerek batıda hayatı ve eseri üzerine birçok eser yayımlandı. (M)

EBÜL LEYS es-SEMERKANDİ (Nasr bin Muhammed), Hanefî fıkıhçı ve tefsircisi (Semerkant ? - ay.y. 983). Zamanında büyük bir yapı ve İmamül Hedâ lakabını aldı. Hanefî fıkıh ve kelâmı konusundaki eserleri: *Bûstan-ül-Ârifîn* (Arifler Bahçesi); *Tenbi-ühl-Gafilîn* (Gafilleri Uyarma); Tefsir, *Hasr-ül-Mesâil fi'l Füru-uş-Şerhü Câmi'-üs-Sagir* (Câmi-üs Sagir'in Şerhinin İncelikleri ile İlgili Meselelerin Özeti); *Uyûn-ül-Mesail* (Meselelerin Kaynakları); *Mebsût fi'l-üru* (Açıklanmış Teferruat); *Muhtelef-ür-Rivâye fi Mesâil-il-Hilâf* (Hilâfet Mesellelerinde Çeşitli Rivayetler); *Mukaddime fi'l-Fıkh* (Fıkıha Giriş); *en-Nevâdir-ül-Fıkh* (Fıkıhta Az Görünen Durumlar). [M]

EBÜL MAÂLİ NİZAMÜLMÜLK MUİNEDDİN NASRULLAH MÜNŞİ, gazneli yazar (XII. yy.). Gazne hükümdarı Behram Şah (1128-1149) zamanında divan kâtipliği yaptı. Şahın emri ile İbn-i Mukaffa'nın *Kelile ve Dimne*'sini farsça yeniden yazdı. Eser sanat yönünden Farsça'nın olgun eserlerinden biri olarak kabul edilir. (M)

EBÜL MEYMÛN (el-Hâfız li-dinillah Abdülmecid bin Ebil Kasım Muhammed), Mısır'daki on birinci fatımî halifesi (1130-1149). Amcasının oğlu El-Âmir'in bir ismailî fedaisi tarafından öldürülmesi üzerine halife oldu. Tek başına hüküm sürme dileğiyle veziri Yânis'i zehirletti. Güçsüzlüğü yüzünden hoşnutsuzluklar doğdu ve askerî ayaklanmalar başladı. Ölümünde, Fatımî devleti maddî ve manevî gücünü kaybetmiş durumdaydı. (M)

EBÜL MUZAFFER (Enûşe Muhammed Bahadır Han), türk devlet adamı (1663-1687). Ebül Gazi Bahadır Hanın oğlu. Babasının Buhara Hanı Abdülaziz ile yaptığı savaşta üstün düşman kuvvetlerine karşı başarı sağladı, Abdülaziz Hanı savaş alanından kaçmak zorunda bıraktı. Babasının takdirini kazandı, kendisine şölenlerle asker, tuğ ve bin at armağan edildi. Babasının ölümü üzerine (1663) hükümdar oldu. Onun vasiyeti üzerine de *Şecere-i Türk* adlı eseri tamamlattı. Hanlık zamanı Harizm'in gerileme çağında emîrler arasındaki çatışmalar ve rus entrikaları ile doludur. (M)

EBÜL SENA (Mahmud bin Ahmed Cemaleddin Konevî), osmanlı din ve fıkıh bilgini (XIV. yy.). Fıkıh ve din konularını inceleyen, çoğu başkalarının eserlerini yorumlama (şerh) niteliğinde on üç arapça eseri vardır. (M)

EBÜLULÂ MARDİN. Bk. MARDİN (Ebülulâ).

EBÜL VEFA (Muhammed bin Muhammed el-Burcânî), islâm matematikçisi (Buzcan 940-Bağdat 998). İran asıllı olduğu söylenir. Amcası Ebu Amr el-Muzgâzilî'den matematik, dayısı Ebu Abdullah Muhammed bin Anbese'den de geometri öğrendi. Bağdat'ta yerleşti (959).

Eserleri: *Kitabu Tefsir-il-Harezmi fi'l-Cebr ve'l-Mukabele* (Cebir ve Mukabele Üzerine Harezmi'nin Tefsir Kitabı); *Tefsir-i kitabu Diofantos* (*Diophontos*) *fi'l-Cebr*, (Diofantos'un Cebir Kitabının Yorumu); *Tefsir-i Kitabu Hipparhos* (*Hipparkhos*) *fi'l-Cebr* (Hipparhos'un Cebir Kitabının Yorumu). Eukleides ve Sisamlı Aristarkhos'un eserlerine şerhler yazdı. Özellikle trigonometri alanında çalıştı, tanjantı ilkin o ortaya koydu. (M)

EBÜLYOSKOPİ i. Bk. EBÜLİYOSKOPİ.

EBÜNNEVM blş. i. (ar. *eb*, baba ve *nevm*, uyku'dan *ebü-ün-nevm* > *ebü-n-nevm*, uyku babası). Bot. *Esk.* Haşhaş. (M)

EBÜRREBİ blş. i. (ar. *eb*, baba ve *rebi'*, bahar'dan *ebü-ür-rebi'* > *ebü-r-rebi'*, bahar babası). *Esk.* Çavuşkuşu, ibibik. (M)

EBÜSSAADET İBNÜŞŞECERİ (Şerif Hibetullah bin Ali). Bk. İBNÜŞŞECERÎ.

EBÜŞ ŞEVK (Hüsâmüddevle Fâris bin Ebül Feth), Hilvan kürt boylarından birinin beyi (öl. 1045). Oğuz boylarının Ön Asya'ya girişleri sırasında bölgedeki karışıklıklarda rol oynadı. Babasının ölümünden sonra beyliği ele geçirmek için kardeşi Mühelhel ve öteki kürt beyleri ile çekişti. Selçuklu kumandanı İnal Beye boyun eğerek kardeşi ile anlaştı. Ölümünden sonra beylik kardeşinin eline kaldı. (M)

EBÜZZEHEB blş. i. ve sıf. (ar. *eb*, baba ve *zeheb*, altın'dan *ebü-üz-zeheb*>*ebü-z-zeheb*, altın babası). *Esk.* Çok zengin, varlıklı (kimse). [M]

EBÜZZEHEB MEHMED BEY, Mısır'da idareyi ele geçiren Osmanlı çerkez beylerinden biri (öl. 1775). Şeyhül-beled Ali Bey tarafından yetiştirildi, güvenini kazanarak onun seraskeri ve nihayet kızı ile evlenerek damadı oldu. Eski şeyhülbeled Keşkeş Hüseyin Beyi Dimyat seferinde yendi. Şam valisi Osman Paşanın Gazze'de halka yaptığı zulme karşı koymak için Şam'a girdi (1771). Buradaki başarısından sonra Ali Bey ile arası açıldı. Kayınpederine ve padişaha karşı hıyanet ile suçlandı. Elindeki mısır kuvvetleri ile Ali Beyi Mısır'dan kovarak, onun yerine geçti, Şeyhülbeledliği Osmanlı hükûmetince de kabul edildi. Kuvvetlenen Ali Bey'i Sâlihiye'de tekrar yendi. Mısırlı Tahir Ömer'i cezalandırmak amacıyle Osmanlıların savaş müsaadesini alarak Yafa üzerine yürüdü, şehri ele geçirdi. Akkâ seferi sırasında hasımları tarafından zehirletilerek öldürüldü. Paraya zaafı olduğu için (para babası) adı ile meşhur oldu. (M)

EBÜZZİYA (Abdurrahman Velid), türk gazetecisi ve matbaacısı (İstanbul 1884-ay. y. 1945). Ebüzziya Tevfik Beyin oğlu. Galatasaray'da yarım kalan öğrenimini (1900) Saint Benoit'da imtihan vererek tamamladı. İstanbul Hukuk mektebinde okudu; bu sırada Düyunı Umumiye tercüme kalemin-de memurluk yaptı (1909). Paris Ecole des Sciences Politiques'i bitirdi (1912). İstanbul'a dönüşünde *Tasviri Efkâr*'da gazeteciliğe atıldı (1912). İlk yazıları imzasız veya *A.* (ayın), *V.* veya *A. Velid* olarak çıktı. Sonra *Ebüzziyade* takma adını kullandı. İstanbul'un işgali sırasında (16 mart 1920), yayımladığı resim ve yazılar yüzünden Malta'ya sürüldü. 1917'de sürgünden dönünce *Tevhidi Efkâr*'ı çıkardı. Gizli M. M. teşkilâtında faal rol oynadı. 1924 ve 1925 yıllarında sevkedildiği İstiklâl mahkemelerinde beraat etti. 1934'te *Zaman* gazetesini çıkardı. İkinci Dünya savaşı sırasında *Tasviri Efkâr*'da tekrar yazarlığa başladı (1940). 1943'ten sonra yazarlığı bıraktı.

Eserleri: *Girid, Mazisi, Hali, İstikbali* (1912); *Tayyarecilik, Mazisi, Ehemmiyeti, Terakkiyatı Hazırası, İstikbali* (1913); *Türkiye Demiryolları Cep Atlası* (1931); *Takvimi Ebüzziya* (1943-1945); *Fen ve Sanat Ansiklopedisi* (1944, yarım kaldı). [M]

EBÜZZİYA (Hadiye Selimoğlu), **Ruhsan Nevvare** denir, türk oyun yazarı (İstanbul 1883-ay.y. 1913). İlk ciddî kadın dergisi *Mahasin*'de (1908) yazılar yazdı. *Jön Türk* adlı 3 perdelik millî piyesi kadın yazarlarımızın oynanan ilk eseri olarak Tahsin Nahid imzasıyle Osmanlı tiyatrosunda sahneye kondu (1913). [M]

EBÜZZİYA (Mehmed Tevfik), türk yazarı, gazeteci ve matbaacısı (İstanbul 1849-ay. y. 1913). Düzenli bir öğrenim görmeden memurluğa başladı (1866). Namık Kemal ile birkaç arkadaşının kurduğu, daha sonra *Yeni Osmanlılar* adını alan *İttifakı Hamiyyet* adlı gizli cemiyete katıldı. Bu arada Şinasi'nin *Tasvir-i Efkâr*, Ali Raşid Bey'in *Terakki*, Rüşdü Beyin *Hakaik-ül-Vekayi* gazetelerinde yazılar yayımladı. Türkiye'nin ilk mizah dergisi olan *Letaifi Arar*'da (Terakki'nin haftalık mizah ilâvesi) [1870], Teodor Kasab'ın çıkardığı *Diyojen* (1871) ve *Çıngıraklı Tatar*'da (1872), *Hayal*'de (1872) mizahî ve dilce sade yazılar yazdı.

Yeni Osmanlıların Avrupa'daki hürriyet mücadelesine katıldıktan sonra yurda dönünce *İbret* gazetesinin yayın hakkını aldı ve dört ay yayımladı (1872). Gazete kapatılınca bir süre Namık Kemal ile birlikte Gelibolu'da bulundu; İstanbul'a dönüşünde gündelik *Hadika* gazetesini (1872), *Cüzdan* dergisini (1872-1873), *Sıraç* (1873) gazetesini çıkardı. *Eceli Kaza* adlı piyesinin, Gedik Paşa'da Güllü Agop'un tiyatrosunda oynanması sırasında rağbet görmesi, ayrıca *Sıraç*'da Abdülaziz'den söz ederken öğücü sıfat kullanmayıp sadece «padişah» demesi üzerine, *Sıraç* ve *İbret* hükûmetçe kapatıldı; kendisi de tutuklanarak Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre* adlı eserinin yol açtığı olaylar sırasında Rodos'a sürüldü (1873). Hapishaneden İstanbul gazetelerine makaleler yollamağa devam etti. *Muharrir* dergisini yayımladı (1873). Ancak siyasî mahkûmların yazı yayınlamaları yasak olduğundan yazılarında *Ebüzziya* takma adını kullandı. Abdülaziz indirilince İstanbul'a döndü (1876). Abdülhamid'in Midhat Paşaya hazırlattığı ilk Kanunu Esasî taslağının çalışmalarına Namık Kemal ve Ziya Paşa ile birlikte katıldı (1876). Birinci Meşrutiyetin ilânından sonra Abdülhamid II tarafından Bosna mektupçuluğuna gönderildi (1877). Bir yıl sonra istifa ederek İstanbul'a döndü.

Gazete çıkarmasına müsaade edilmediği için *Mecmuai Ebüzziya*'yı yayımlamağa başladı (1880). 1881'de kurduğu «Matbaai Ebüzziya»da «kitaphane-i meşahir» ve «kitaphane-i Ebüzziya» adlı iki kitap dizisi çıkarmağa başladı. Abdülhamid II tarafından «Mektebi Sanayi» (Sultanahmet Sanat okulu) müdürlüğüne getirildi (1892). İki yıl sonra da Şûrayı Devlet Bidayet mahkemesi azalığına (Danıştay birinci derece mahkemesi) tayin edildi (1894). Yayımladığı yazı ve eserler hakkında verilen jurnaller yüzünden tutuklandı; oğlu Tâlhâ ile birlikte Konya'ya sürgün edildi, matbaası da kapatıldı. İkinci Meşrutiyetin ilânı üzerine (1908) İstanbul'a döndü, Antalya (Konya) mebusu olarak Meclise girdi. İlk Matbuat ve Matbaalar kanununun hazırlanmasında çalıştı. Bu arada Ebüzziya matbaasını yeniden açtı, mecmuasını ve gündelik *Yeni Tasviri Efkâr* gazetesini yayımladı. 1910'da *Yeni Tasviri Efkâr*'ı *Tasviri Efkâr* adıyle çıkarttı (1911). *Tasviri Efkâr*'ın kapatılmasından sonra (12 ekim - 25 aralık 1912), *İntihabı Efkâr* (ka-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

patılışı 12 ocak 1913), daha sonra *Tefsiri Efkâr* adlı gazeteleri çıkarttı. *Tefsiri Efkâr* kapatılınca tutuklanma kararı çıktı, hasta olduğu için evinde göz hapsine alındı. Mahmud Şevket Paşa kabinesi iş başına geçince göz hapsi sona erdi, *Tasviri Efkâr*'ı yeniden çıkarmağa başladı (25 ocak 1913).

Başlıca eserleri: *Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniye* (1879); *Cümel-i Müntahabe-i Kemal* (1881); *Durubu Emsal-i Osmaniye* (1884); *Müntehabat-ı Tasviri Efkâr* (Şinasi ve Namık Kemal'in, siyasî, edebî ve çeşitli yazılarından seçmeler, 15 kitap, 1885-1893); *Meclisi Mebusanın ilk Müessir Mealisi* (siyasî nutuklar, 1908); *Lûgat-ı Ebüzziya* (2 cilt, 1886); *Yeni Osmanlılar Tarihi* (1913); Takvim ve Almanaklar: *Salname-i Hadika* (1872); *Salname-i Ebüzziya* (1879); *Takvimi Ebüzziya* (1893-1898, 3 sayı); *Takvimi Nisa* (1899). [→ Bibliyo.] (M)

EBÜZZİYA (Übeydullah Tâlhâ), türk gazetecisi (İstanbul 1881 - Lugano, İsviçre 1921). Ebüzziya Tevfik'in oğlu. Galatasaray Sultanisinde öğrenci iken siyasî faaliyetinden dolayı babasıyle birlikte sürgün edildiği (1900) Konya'dan ancak İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra dönebildi. 1911'de Matbaayı Ebüzziya'yı yeniden düzenledi; imtiyaz sahipliğini ve idaresini üzerine aldığı *Tasviri Efkâr*'ı resimli bir gazete olarak yayımlamağa başladı, yayın yasakları karşısında *Tefsiri Efkâr* ve *İntihabı Efkâr* adlarıyle sürdürmeğe çalıştı.

Tedavi için gönderildiği Lugano'da (İsviçre) öldü. (M)

EBÜZZİYA (Ziyad), türk gazetecisi (İstanbul 1911). Ebüzziya Tevfik'in torunu. Galatasaray lisesini (1933) ve İstanbul Hukuk fakültesini bitirdi (1936). Başyazarlığını Velid Ebüzziya'nın yaptığı *Tasviri Efkâr* gazetesini çıkardı (1940). 1945'te gazeteyi *Tasvir* adıyle yeniden yayımlamağa başladı. *Son Posta* adlı bir akşam gazetesi çıkardı (1945-1947). «Tasvir neşriyatı»nı kurdu; 1950 ve 1954 seçimlerinde, Konya'dan milletvekili seçildi. Hürriyet partisi kurucuları arasında yer aldı (1955). Eserleri: *Jean Jacques Rousseau ve Liberalizm* (1943); *Machiavel ve Machiavelizm* (1944); *Salazar ve Korporalizm* (1944); *Roosevelt ve New Deal* (1944); derleme olarak *Nasreddin Hoca Fıkraları* (1943); *Ebüzziya Takvimi*, resimli takvimli almanak (1946-1969, 24 cilt). [M]

EBVAB çoğl. i. (ar. *bāb*'dan *ebvāb*). *Esk.* Kapılar. ‖ Kitap bölümleri. ‖ Arapça fiillerin çekim şekilleri. ‖ *Ebvab-ı irtikâb*, irtikâp kapıları. ‖ *Ebvab-ı müzehheb*, yaldızlı, süslü kapılar. ‖ *Ebvab-ı rahmet*, rahmet kapıları. (M)

EBYAT çoğl. i. (ar. *beyt*'ten *ebyāt*). *Esk.* Beytler, iki mısradan meydana gelen şiir parçaları: *Ebyat ile kıtalar serapa / Tertib-i heca ile mukaffa* (Ziya Paşa). [M]

EBYAZ sıf. (ar. *beyāż*'dan *ebyaż*). *Esk.* Beyaz, çok beyaz. ‖ *Mevt-i ebyaz*, anî ölüm.

◆ **Ebyaziyet** i. *Esk.* Beyazlık, aklık, temizlik: *Bir ebyaziyet-i bekâretle münevver bir göz şeklinde* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

E. C. A. (*Ecomomic Cooperation Administration*'un kısaltması). Merkezi Washington'da olan ve O.E.C.E. ye (Avrupa Ekonomik İşbirliği örgütü) Marshall yardımının dağıtımını sağlayan ve her milletle özel antlaşmaları hazırlayan örgüt (1948-1951). [L]

ECANİB çoğl. i. (ar. *ecnebî*, yabancı'dan *ecānib*). *Esk.* Ecnebiler, yabancılar: *Bundan başka gerek hükümete ve gerek zat-ı şahaneye ve gerek ecanibe vuku bulan müracaatlarda ale'l-itlak «Kongre heyeti» veya «Heyet-i Temsiliye» ifadesi imza makamına kaim olmuştur* (Atatürk). [M]

ECARPİERE veya **ESCARPİERE** (L'), Fransa'da Gétigné komününe (Loire Atlantique, Nantes idare çevresi) bağlı bucak; Clisson'un güneydoğusunda. Yılda 350 000 ton maden filizi işleyen uranyum yoğunlaştırma fabrikası. (L)

ECBALLİUM i. Maviye çalar yeşil renkli, sert tüylü bitki. Meyveleri olgunlaşınca sarkar ve açılınca tohumları uzağa fırlatır. 20-60 sm yüksekliğinde olan bu bitki harabelerde ve döküntü yerlerinde yetişir. (*Eşanl.* EŞEK HIYARI.) [L]

ECCARD (Johannes), alman bestecisi (Mühlhausen, Thüringen 1553-Berlin 1611). 1571-1573 Arası Orlando di Lasso'nun öğrencisi oldu; Augsburg, Königsberg, Ansbach ve Berlin'de çeşitli görevlerde bulundu. 250'ye yakın çok sesli beste (missa'lar), *Dinî Lied*'ler, dindışı alman lied'leri yazdı. Bestelerinde motet ile çok sesli lied üslûplarını uzlaştırdı. (L)

Ecce homo («İşte adam» anlamına gelen lat. kelimeler), Pontius Pilatus'un Yahudilere, elinde asa yerine bir saz ve başında da dikenden bir taç bulunan İsa'yı gösterirken söylediği sözler. (L)

ECCE HOMO [eksehomo] blş. i. Pilatus'un «Ecce homo» sözlerinden esinlenerek İsa peygamberi başında dikenli bir taçla gösteren tablolara verilen ad.

— ANSİKL. İsa'nın yargılanışını gösteren bu sahne, *Halka Gösterilen İsa* adıyle de XV. yy. dan sonraki ressamlar tarafından sık sık canlandırıldı. Bu tablolarda, İsa'nın kırmızı mantosu, dikenli tacı ve kamış asasıyle gülünç hale sokulduğu gösterilir. Konuyu işleyen sanatçılar şunlardır: Van der Weyden (Londra), Hieronumus Bosch, Q. Matsys (Prado), Fra Bartolomeo (Floransa), A. Solario (Lutschena), Bassano (Madrid), Tiziano (Madrid, Viyana, Louvre), Tintoretto (Münih), Annibale Carracci (Münih), Guido (Dresden, Louvre), Guercino (Torino), Dürer (Venedik), Van Dyck (Viyana), Pierre Mignard (Louvre), Daumier (Essen), Lucas, Rembrandt ve Callot bu sahnenin gravürlerini yapmışlardır. (L)

Ecce Homo (*A Survey of the Life and Work of Jesus-Christ* [İsa'nın Hayatı ve Eserine Karşı Bir Bakış]), Londra'da 1867'de, yazar adı konmadan çıkan eser. İngiltere'de büyük yankılar uyandırdı. İncil'in medeniyet üzerindeki etkisi hakkında orijinal görüşler ileri süren bir kitaptır. (L)

ECCEİTAS i. (lat. *ecce*, işte'den). İskolastik fels. Duns Scotus'a göre, ferdin bir başkası değil kendisi olmasını sağlayan şey. (HAECCEİTAS diye de yazılır.) [L]

ECCHELENSİS veya **ECHELENİSİS** (Abraham), arap Maruni bilgini İbrahim İbn İbrahim Davud Hagili (öl. Roma 1664). Roma'da Arapça ve Süryanîce profesörlüğü yaptı. Paris'te M. L. Jay'in İncil tercümesine katıldı. Süryanî grameri ve birçok yazıları vardı. İznik konsili kararlarının Arapça tercümeleri bu arada sayılabilir. (L)

ECCLES, Manchester'in (İngiltere, Lancashire) batı banliyösünde şehir; 43 900 nüf. Dokuma (ipek ve pamuk) sanayii. Metalürji. Motor yapımı. (L)

ECCLES, XVII. - XVIII. yy. larda yaşamış müzikçi bir ingiliz ailesi. En ünlüleri şunlardır: SOLOMON (Londra 1618 - Spitalfields 1683), vilo ve virginal âletleri için besteler yaptı ve öğrenci yetiştirdi. — JOHN (Londra 1668 - Kingston 1735), Solomon'un oğlu; 1700'de kralın müzik şefi oldu, özellikle tiyatro ve ses için besteler yaptı. — HENRY (Londra 1670-Fransa'da 1742), John'un kardeşi; keman virtüoz'u; 1710'a kadar krallık orkestrası üyesiydi. Sonatlar yazdı. (L)

ECCLES (sir John Carew), avustralyalı fizyoloji bilgini (Melburn 1903). Hodgkin ve Huxley ile beraber, sinir ipliklerinin elektrofizyolojisi konusundaki keşifleri için 1963 Nobel Tıp ve Fizyoloji ödülünü kazandı. 1925'te Melburn üniversitesinden tıp diploması aldı, sonra Oxford'da Sherrington'un servisinde fizyoloji öğrenimi yaptı. 1937'de Sidney'de bir tıp araştırma laboratuvarı müdürlüğüne tayin edildi. 1944'e kadar Avustralya'da yaşadı. Bundan sonra Yeni Zelandada Otago üniversitesinde fizyoloji profesörü oldu. 1951'e kadar burada kaldı, daha sonra Avustralya'da Canberra üniversitesine gitti. Başlıca eserleri: *Reflex Activity of the Spinal Cord* (Omuriliğin Refleks Tepkisi) [1932]; *Neurophsiological Basis of Mind* (Zihnin Nörofizyolojik Temeli) [1953]; *Physiology of Snapses* (Sinapsis fizyolojisi). [1963]. (L)

ECCREMOCARPUS i. Güney Amerika'da yetişen bitki.

— ANSİKL. *Eccremocarpus*'lar, yapraklarının ucu sülük şeklinde olan, sarı ve yeşil yollu kırmızı renkte iri çiçekli ağaççıklardır. *Eccremocarpus scaber*, kafes çiti, balkon ve pencere süsü olarak açıkta yetişir. (*Bignoniaceae* familyasından.) [L]

ECDAT veya **ECDÂD** çoğl. i. (ar. *cedd*, dede'den *ecdād*). *Esk.* Atalar, dedeler, büyükbabalar: *Ademle Havva Ecdadım* (C. S. Tarancı). *Mahalle Rabianın ecdattan kalma evine geçmesini tabiî buldu* (H. E. Adıvar). [M]

Ecdat divanhanesi, Karnak tapınağında Tutmosis III'ün tören salonudur. Ölmüş kralların bazı törenlerde sokak sokak dolaştırılan heykellerinin burada muhafaza edildiği sanılmaktadır. Bu tapınağın cenaze töreni resimleriyle süslü duvarlarından alınmış bazı parçalar Louvre müzesindedir. (L)

ECDİCUS i. (yun. *ekdikos*). Esk. Rom. Romalı yargıçlar önünde siteyi savunmakla görevli avukat. (Bu kurum Roma hâkimiyeti altındaki yunan sitelerine aittir.) [L]

ECE i. (esk. türk. *eçü*, büyük kardeş'ten). Kraliçe. ‖ Ana: *Kapaksız kazan kaynamaz / Ecesiz oğlan oynamaz* (Atasözü). ‖ Kadın adı. ‖ *Halk dili.* Ağabey veya abla. ‖ İhtiyar kadın. (M)

ECE (Keriman Halis), türk güzellik kraliçesi (İstanbul 1913). *Cumhuriyet* gazetesi tarafından düzenlenen yarışmada Türkiye güzeli seçildi (1932). Aynı yıl Belçika'nın Spa şehrinde yapılan «Dünya Güzellik yarışmasında» 28 ülkenin temsilcisi arasında dünya güzeli ilân edildi. Kendisine *Ece* soyadı Atatürk tarafından verildi. (M)

ECEABAT, esk. *Maydos*, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Çanakkale ili) ilçe merkezi; 2 842 nüf. Çanakkale boğazının batı kıyısındadır. Başlıca caddesi kıyı boyunca uzanır. Eceabat ismi, Ece Beğ'den (Yakup Ece) gelir.

— *Eceabat ilçesi*, 490 km²; 9 021 nüf. Gelibolu yarımadasının güney kısmını teşkil eder. Tek bucak, 12 köy. (M)

ECE AYHAN (Ece Ayhan ÇAĞLAR, — denir), türk şairi (Datça 1931). Siyasal Bilgiler fakültesini bitirdi (1959). Gürün ve Alaca'da kaymakamlık yaptı. İstanbul'da Türk Sinematek derneğinde ve özel yayınevlerinde çalıştı. Eserlerinde «İkinci Yeni» adı verilen şiir akımının özellikleri görülür. Şiir kitapları: *Kınar Hanımın Denizleri* (1959); *Bakışsız Bir Kedi Kara* (1965); *Ortodoksluklar* (1968). [M]

ECE BEĞ (Ece Bey Gazi, Halil Ece Beğ, Yakup Ece de denir), Türklerin Rumeli'ye geçişlerinde ve Gelibolu'nun alınmasında önemli rol oynayan osmanlı kumandanı (XIV. yy.). Karesi'nin fethinden sonra Gazi Fazıl ile birlikte Süleyman Paşanın hizmetine girdiği tahmin edilmektedir. Rumeli'ye geçişte Süleyman Paşanın yanında yer aldı. Çimbi kalesini fethetti; ilk 200 atlı ile Bolayır yakınlarında Akça limanındaki düşman gemilerini yok etti. Ayalişunye, Odgönlük ve Eksamil kalelerini aldı. Böylece Rumeli'ye ilk ayak basan osmanlı kumandanı oldu. Sonra Bolayır'ı ele geçirerek Gelibolu kalesini kuşattı. Süleyman Paşanın ölümünden sonra Gelibolu'nun fethini gerçekleştirdi. Yarımadanın yukarı kısmı Orhan Gazi tarafından kendisine tımar olarak verildi. Süleyman Paşanın ölümünden sonra Rumeli fethine memur edilen Murad Beyin (Hüdavendigâr) maiyetinde eski görevine devam etti. Gelibolu yarımadasının alınmasında gösterdiği yararlıklarla buraya yerleşen halk arasında yüceltilen, rum gazilerince veli sayılan Ece Beğ, *Ece Baba* diye anıldı; Gelibolu yarımadasındaki birçok yere onun adı verildi: *Ece ovası*, *Eceabat*, *Ece Limanı*. (M)

ECEL i. (ar. k.). Hayatın sonu, alında yazılı olduğuna inanılan ölüm vakti: *Eceli gelen köpek cami duvarına siyer* (Atasözü). Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Ecel beşiği*, tehlikeli binit. ‖ *Ecel geldi cihana, baş ağrısı bahane*, ölümün kaçınılmaz bir olay olduğunu anlatır. ‖ *Ecel (eceli) gelmek*, ölüm mukadder olmak: *Yanında kimse de yokmuş... Aman bırak neyse / Ecel gelince ha olmuş, ha olmamış kimse!* (N.F. Kısakürek). ‖ *Ecel teri dökmek*, çok korkmak, *büyük* ıstırap çekmek: *Nihan öte odada ıztırap çekerken, acılar sızılar içinde ecel teri dökerken ben rahat rahat uyuyacağım* (R. H. Karay). ‖ *Ecelden aman olursa*, «ömrümüz kifayet ederse» anlamında kullanılır. ‖ *Eceline susamak*, bilinçsiz bir şekilde tehlikelere atılmak. ‖ *Eceliyle ölmek*, kaza veya cinayete kurban gitmeden, tabiî şekilde ölmek: *Oğlun eceliyle mi öldü, yoksa vuruldu mu?*

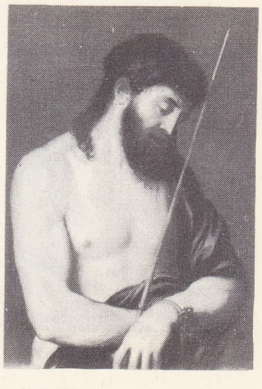

«Ecce Homo»
Titien'in tablosu
Condé müzesi, Chantilly, Fransa

sir John ECCLES

Keriman Halis ECE

Foto. Giraudon, Keystone (LAROUSSE); Cumhuriyet arşivi (MEYDAN)

Bülent ECEVİT

(Sabahattin Ali).
— *Esk.* *Ecel-resîde,* eceli gelmiş. || *Ecel-i kazâ,* kaza sonucu olan ölüm. || *Ecel-i mev'ûd* (veya *ecel-i müsemmâ*), tabiî ölüm. || *Ecel-i nagehan* (veya *nagehanî*), anî ölüm.

— Esk. huk. Bir borcun ödenmesini geciktiren veya bir sözleşmenin, ortadan kalkması sonucunu doğuran, tarafların anlaşması veya bir kanun hükmünden doğan süre. || İleride her halde meydana gelecek olan ve taraflarca veya kanun gereğince belirtilmiş olan olay.

— ANSİKL. Kur'an'ın birçok âyetinde geçen «ecel», kâinattaki her şeyin belirli bir süre yaşayacağını, sonra öleceğini belirtmek için kullanılmıştır. Herkesin öleceğini, her varlığın ölümü tadacağını, ölümden kaçılamayacağını, vakit geldiğinde (ne erken, ne geç) ümmetlerin bile öleceğini söyleyen birçok ayet vardır. (IV, 78; LXII, 8; XXI, 35; XXIX, 53; VII, 34 v.b.).
Ecel, belirli bir süreden sonra geleceğine göre, suç işleyenler hemen karşılığını görecek değillerdir; çünkü belirli bir süre yaşayacaklardır. Topluluklar, hattâ kâinatın kendisi, belirli bir süre için yaratılmıştır (Lokman suresi 28; Fatır suresi 14 v.b.). Eşairenin inancına göre tabiî olmayan ölümler (kaza, öldürme) bile Allah'ın belirlemiş olduğu süreye uygundur. Mutezile ise bu çeşit tabiî olmayan ölümleri ecel saymaz. Bazı ibadetlerin hayatı uzattığını bildiren hadisler bulunduğunu, Kur'an'ın öldürme hakkındaki kana kan ve azp hükümlerini bu düşüncelerine kanıt göstererek öldürmeyi suç ve günah diye niteler. Eşaire ise «öldürme işleminin kötü sayılması Tanrının buyruğuna uymamasındandır» der. Hayatın uzatılacağını bildiren hadislerin mecaz olarak söylendiğini, hayatın değerlenmesi anlamına geldiğini ileri sürer. (M)

ECEL sıf. (ar. *celâl,* büyüklük'ten *celil,* büyük > *ecell*). *Esk.* En büyük, çok büyük. || *Ecel-i mahlûkat,* yaratıkların en büyüğü, insan. (M)

ECELE, Cezayir Sahra'sında (Vahalar idare bölgesi, Vargla idare çevresi) petrol işletme merkezi, Ghadames'in güneyinde, Libya sınırı yakınında. 1946'da bulunan Ecele petrolü, In-Amenas pompa istasyonu aracılığıyla toplanır; oradan 250 km uzunluğunda bir petrol borusuyle Tunus'ta, Gabes körfezi kıyısında, La Skhira'ya götürülür, ek tankerlere yüklenir. (L)

Ecel-i Kaza, Ebüzziya Tevfik'in piyesi (ilk temsili 11 aralık 1872, Güllü Agop'un Osmanlı tiyatrosunda; aynı yıl basıldı: «Facia, 5 fasıl, 6 perde»). Shakespeare'in Romeo ve Jüliet oyununun açık etkisindeki eser, Tanzimat edebiyatının ilk tiyatro çalışmalarındandır. Erzurum valisi Ahmet Paşanın kızı Nimet ile aşiret beylerinden Pertev arasındaki aşk, aralarında kan davası bulunan iki ailenin düşmanlığı yüzünden umutsuz bir durumdadır. Paşa, kızını yeğeni Numan ile evlendirmek ister; Numan, hayatını kurtaran Pertev'e minnet duyduğu için Nimet'i kaçırmak planını hazırlayan Pertev ile arkadaşı Fazıl'a yardım ederek sevgisinden fedakârlık eder. Son anda olayların ters gelişimiyle Nimet ölünce Pertev de kendisine kıyar. Kan davasını veren eser, zamanında çok tutulmuş, Tanzimat edebiyatının başarılı romantik dramları arasında sayılmıştır. (M)

ECERİA i. İkiçenetli yumuşakça. Tropik Afrika'nın batısındaki nehirlerde yaşar. (Sığ yerlerde kuma gömülü olarak bulunur; bazen yerliler kireç yapmağa yetecek kadar yığın halinde bulurlar. *Donacidae* familyasından.) [*Eşanl.* GALATEA.] (L)

ECEVİT (Bülent), türk siyaset adamı (İstanbul 1925). Robert koleji bitirdikten (1944) sonra, Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinin ingiliz edebiyatı bölümüne devam etti (1946). Basın Yayım genel müdürlüğünde ve kâtip olarak Londra basın ataşeliğinde, Türkiye'ye dönüşünde (1950) *Ulus* ve *Halkçı* gazetelerinde çalıştı. *Ulus*'ta günlük fıkralar yazdı (1956). Bu arada Rockefeller bursu ile bir yıl için A.B.D.'ne gitti ve Harvard üniversitesinde incelemelerde bulundu (1957). C. H.P.'den Ankara (1957, 1961), Zonguldak (1965, 1969) milletvekili seçildi. Kurucu meclis üyeliği yaptı (1961). C.H.P. koalisyon hükûmetlerinde çalışma bakanı olarak görev aldı (1961-1965). Milletvekilliği devam ederken *Milliyet* gazetesinde fıkra yazarlığı yaptı (1965), partinin genel sekreterliğine seçilince (1966) yazarlığı bıraktı. *Ortanın Solu* (1966), *Bu düzen Değişmelidir* (1968), *Atatürk ve Devrimcilik* (1970) adlı üç kitabı yayımlandı. (M)

ECEVİT (Nazlı), kadın türk ressamı (doğ. İstanbul 1900). Bülent Ecevit'in annesi. 1915 Yılında Dârülmuallimat'dan (Kız Öğretmen okulu) mezun oldu. Öğrenimine Sanayii Nefise'de (Güzel Sanatlar akademisi) devam etti, resim bölümünü bitirdi (1922). Bundan sonra İstanbul, Ankara ve Ankara Devlet konservatuvarında uzun yıllar öğretmenlik yaptı. Eserlerini zaman zaman Devlet Resim müzesinde sergiledi. (M)

ECFÂN çoğl. i. (ar. *cefn,* göz kapağı'ndan *ecfân*). *Esk.* Göz kapakları: *Zeki nazarlarının hande-i kebûdiyle / Tenevvür eyleyen ecfânı sanki pür-şu'le* (Tevfik Fikret). *Artık öldüm bezm-i insanlığımız mahv oldu / Artık ecfanımıza tıyn-ı mezellet doldu* (Ali Ekrem Bolayır). || Kirpikler. || Asma çubukları.

— Tıp. *Esk.* *İhtilâc-ı ecfân,* göz kapaklarının seğirmesi. || *İltihab-ı ecfân,* göz kapaklarının iltihaplanması. (M)

ECHAGÜE (Rafael), ispanyol generali (San Sebastian 1815-Madrid 1887). On yedi yaşında yüzbaşı oldu, Don Carlos taraftarlarına karşı savaştı, sonra O'Donnell'in yanında yer aldı (1854). 1895'te Fas savaşında Tetuan'da başarı kazandı. 1868'de meşru olmayan yoldan iktidarın ele geçirilmesi sırasında tutuklandı, sonra serbest bırakıldı, 1873'ten 1876'ya kadar yeniden Don Carlos taraftarlarına karşı savaştı. (L)

ECHANDİA (Dario), kolombiyalı siyaset adamı (Chaparral, Tolima 1900). 1934, 1937 ve 1942'de Devlet bakanlığı yaptı. 1935'te millî eğitim bakanı, 1944-1945 arasında dışişleri bakanı oldu. 1944'te cumhurbaşkanı Alfonso Lopez bir askerî darbe sonunda tutuklanınca, geçici cumhurbaşkanlığı görevini üzerine aldı. 1946'da Londra elçisi oldu. Muhafazakâr cumhurbaşkanı Ospina Perez'in Eliecer Gaitan'ı öldürtmesiyle başlayan Bogota olaylarından önce (nisan 1948) koalisyon kabinesinin başbakanlığını yaptı. 1949 Başkanlık seçimlerinde Liberal parti adayıydı, fakat muhafazakâr yönetici Laureano Gomez karşısında yenildi. (L)

ECHANDİ JİMENEZ (Mario), Kosta Rika'lı siyaset adamı (San Joseé, Kosta Rika 1916). Millî Birlik partisi lideri, Washington elçisi, sonra dışişleri bakanı ve cumhurbaşkanı (1958-1962) oldu. (L)

ECHAVE İBİA (Baltasar DE), meksikalı ressam (Mexico 1580'e doğr.-ay.y. 1660'a doğr.). Baltasar Echave Orio'nun oğlu. Babasının yanında eğitim gördü. Üslûbu eskiye dönük, renkleri yumuşak ve tatlıdır. Daha çok dinsel konuları işledi: *Habil ve Aziz Matta* (Mexico akademisi). Çağın flaman zevkine uygun manzara resimlerini bakır üstüne çizdi. (L)

ECHAVE ORİO (Baltasar DE), **Büyük Echave** denir, ispanyol ressamı (Zumaya, Guipuzcoa 1584'e doğr. - Mexico 1620'ye doğr.). 1573'te Meksika'ya giderek yerleşti. Kişiliğiyle dikkati çeken aydın bir ressamdı. *Discursos Sobre la Antigüedad de la Lengua Cantabra* (Cantabro Dilinin Eskiliği Üzerine Düşünceler) [1607] adlı bir kitap yazdı. Eskiye dönük bir üslûp taşıyan eserler bıraktı. Başlıcaları şunlardır: *Kâhin Kralların Tapınışı, Bahçede Dua, Ziyaret,* 2 *Ağustos Aj Bayramı* (Mexico akademisi). [L]

ECHAVE RİOJA (Baltasar DE), meksikalı ressam (Mexico 1632-1682). Baltasar de Echave İbia'nın oğlu. José Juarez'in atelyesinde yetişti. İlk eserlerinde, ustasının özelliği olan Zurbaran tipi karamsarlık görülür: *İsa'nın Gömülüşü* (Mexico akademisi). Sonraları daha dramatik bir üslûba kaydı. Buna barok üslûp denebilir. *Aziz Petrus'un Şehit Oluşu* (Mexico akademisi), *Kralların Tapınışı* (Mexico Belediye müzesi). [L]

ECHEGARAY (José), ispanyol bilgini, oyun yazarı ve siyaset adamı (Madrid 1832-ay.y. 1916). Madrid Köprüler ve Yollar okulunda matematik öğretmeni oldu (1858). Müspet İlimler akademisine seçildi (1866). Milletvekili ve çalışma bakanı oldu (1872). Cumhuriyet devrinde Fransa'ya kaçtı. Bourbonların iktidara dönüşünden sonra İspanya'ya döndü (1874). Maliye bakanlığı görevinde bulundu. Kırk yaşından sonra oyunlar yazmağa başladı. Büyük başarı kazanan birçok komedi ve dram yazdı: *El Libro Talonario* (Kütük Defteri) [1874]; *En el Puno de la Espada* (Ya Çılgınlık ya Azizlik) [1877]; *O Locura o Santidad* (Ölümün Kucağında) [1879]; *El Gran Galeoto* (Büyük Galeoto) [1881]. Oyunları yapmacıklıdır, orta düzeyde bir şiirle yüklüdür, oyunun yapısı son sahnenin etkisine dayanır. 1904'te Nobel Edebiyat armağanını Fréderic Mistral ile paylaştı. (L)

ECHEL sıf. Bk. EŞHEL.

ECHELENİSİS. Bk. ECCHELENSIS, *Abraham.*

ECHENEİS i. Yapışkan balığının bilimsel adı. (L)

ECHEVARRİA Y CASTİLLO (José İgnacio), **Fuentefiel** markisi, ispanyol generali (Madrid 1818-ay.y. 1898). Muhafazakâr partiye katıldı. O'Donnel'in zulmüne uğradı. 1863'ten 1868'e kadar Küba valisi oldu, Alcolea'da yenilgiye uğradı. Bu başarısızlığı, İsabella II'nin tahtı kaybetmesine yol açtı. 1876'da Don Carlos taraftarlarının yenilmesine ve Alfonso XII'nin tahta çıkmasına yardım etti. 1880'de savunma bakanı oldu. (L)

ECHEVERİA i. Amerika'da yetişen etli bitki. Birçok türü bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Damkoruğugillerden.) [L]

ECHEVERRİA (Esteban), arjantinli şair (Buenos Aires 1805-Montevideo 1851). Avrupa'ya yaptığı gezide (1826-1830) romantizme ve demokrasi fikirlerine hayranlık duydu. Yurduna dönünce birçok edebiyat eseri yayımladı: bunlardan Byron'un etkisinde kalarak yazdığı *Los Consuelos* (Avuntular) [1834], tabiat duygusunu yeni bir söyleyişle dile getirdiği *La Cautia*'yı da (Hapisteki Kadın) içine alan *Rimas* (Şiirler) [1837] derlemesi vardır. Rosas'ın diktatörlüğüne karşıydı. Sürgünde öldü. (L)

ECHİMYS i. Kemirgen memeli hayvan. (Sekizdişligillerden.)
— ANSİKL. *Echimys*'in görünüşü ve büyüklüğü iri bir sıçanı andırır. Kuyruğu pullarla kaplıdır. *Echimys Cayennensis*'in uzunluğu 25 sm'dir. (L)

ECHİNARİA i. Otsu küçük bitki (5-30 sm). Üzeri kısa ve sık tüylerle kaplıdır. Bayırlarda ve bağlarda biter. (Buğdaygillerden.) [L]

ECHİN(O)—, yunanca *ekhinos,* kirpi sözcüğünden alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

ECHİNOBRISSUS i. Jura ve alt-tebeşir tabakalarında çok yaygın düzensiz denizkestanesi. (*Echinobrissidae* familyasından.) [L]

ECHİNOCARİS i. *Malacostraca* takımından kabuklu hayvan. Fosiline Kuzey Amerika devoniyen tabakalarında rastlanır. (L)

ECHİNOCEREUS i. Kaktüs cinsi. A.B.D.'de ve Meksika'da yetişen türleri kışın limonluklarda, yazın açık yastıklarda veya camekânlarda yetiştirilir. (Başlıca türleri: *Echinocereus acifer, E. pectinatus.*) [L]

ECHİNOCONUS i. Düzensiz, yuvarlakça denizkestanesi fosili. Genellikle koni biçiminde olur. Bunlarda anus, ağız kısmıyle tepe kısmının arasında bulunur. Ağız açıklığının çevresi kertiklidir. Tebeşir tabakalarında çok rastlanır. (L)

ECHİNOCYAMUS i. Düzensiz denizkestanesi. Boyu çok kısadır (birkaç milimetre). Avrupa denizlerinde görülen yegâne clypeaster türü budur (*Echinocyamus pusillus*). 30 m derinlikteki sularda kumlara gömülü olarak yaşar; çok ince olan dikenleri sayesinde hareket eder. (L)

ECHİNOCYSTİS i. Tırmanıcı ot. Erkek ve dişi çiçekleri ayrıdır; Amerika'da yetişir. Yirmi beş türü vardır. (Kabakgillerden.) [L]

ECHİNOİDEA çoğl. i. Zool. Bk. DENİZKESTANESİ.

ECHİNOMYİA i. Büyük sinek. Kurtçukları çeşitli tırtıllarda asalak yaşar. Kısa duyargalı sikloraf sineklerinin *tachinidae* familyasından.
— ANSİKL. *Echinomyia* maydanozgillerin çiçeklerini dolaşır, uçuşu sert ve hızlıdır. Bazı türleri Avrupa'da yaşar. En büyüğü siyah gövdeli, sarı başlı *Echinomyia grossa*'dır. (L)

Foto. Meydan arşivi (MEYDAN)

ECHİNOPHORA i. Kaba köklü, beyaz çiçekli, maviye çalar yeşil renkte bitki. Deniz kumlarında yetişir. (Maydanozgillerden.) [L]

ECHİNOPS i. Dikenli ve tüylü bitki. Soluk mavi renkte çiçekleri, 0,50-1,20 m boyunda bir sorgucu vardır. İşlenmemiş topraklarda biter. (Bileşikgillerden.) [L]

ECHİNORHİNUS i. Çivili köpek balığı, kara camgöz veya deniz tırtılının bilimsel adı (*Echinorhinus brucus, E. Spinosus*). Akdeniz ve Gaskonya körfezinde yaşar. (Uzunluk: 2 - 3 m. *Scymnorhinidae* familyasından.) [L]

ECHİNORHYNCHUS i. Çeşitli omurgalıların bağırsaklarında asalak yaşayan solucan. (*Echinorhynchus*'un uzunluğu en büyük türün dişisinde 65 sm'yi bulur. Vücudu emmeç, boyun ve gövdeden ibarettir. İplik solucanları şubesinin *acaantocephali* sınıfından.) Bk. EKİNORENKOZ HASTALIĞI. (L)

ECHİNOSPERMUM i. Amerika'da yetişen ye vinnatiko adında bir tahta elde edilen ağaç cinsi. (Yalancı unutmabeni veya lappula denen bitki bu cinstendir. Hodangillerden.) [L]

ECHİNOSPHAERA i. İlkel *cystidae* grubundan derisidikenli hayvan. Yuvarlak çanağı ışınsal bakışım göstermeyen levhacıklardan meydana gelir. Çanak sapı basittir. (Kuzey Avrupa silüryeninde bol miktarda rastlanır.) [L]

ECHİNOSTROBUS i. Paleobot. Kozalaklılardan bitki cinsi. Kozalakları yuvarlakça, pullu ve sivri uçludur. (Üst Jura ve Solenhofen şistlerinde bulunur.) [L]

ECHİNOTHURİİDAE çoğl. i. Düzensiz simetri gösteren *denizkestaneleri* familyası. Bunlara yumuşak denizkestaneleri de denir; kabuğundaki kalker levhacıklar, birbiriyle kaynaşmıştır; kiremit gibi üst üste dizili ve bağ dokusuyle gevşek bir şekilde birbirine bağlıdır; bu yüzden kabuğu gayet yumuşaktır. (Çeşitli cinsleri, sıcak denizlerin kıyılarında ve derin yerlerinde yaşar.) [L]

ECHİNUS i. Denizkestanesi. Şişkin kabuğunun çapı 15 sm'yi bulur. Batı Avrupa kıyılarında bu türün üç büyük çeşidi göze çarpar; üç dallı dikencikleri çok büyük ve uzundur; üzerlerinde enlemesine çok ince dişler dizilidir. (L)

ECHİS i. Eski Dünya'nın çöl bölgelerinde yaşayan zehirli yılan. (Engerekgillerden.) [L]

ECHİNUS [ekinus] i. Esk. Rom. Dor sütun başlıklarının başlık tablası altına konulan elips biçiminde veya yuvarlak kısım.
— ANSİKL. En yaygın türü *Echis carinatus*'tur; Mısır'dan Afganistan'a kadar Afrika ve Asya'nın kurak ve kumlu bölgelerinde görülür. *Efa* veya *Piramit engereği, afae* ve *Sind kupper*'i denilen yılan budur. (L)

ECHİTES i. Tropikal Amerika'da yetişen zehirli ağaççık. Büyük beyaz, sarı veya kırmızı çiçekli, iri cüsseli ağaççıklardır. Beyazımtırak renkte olan özsuları zehirlidir. Kırk kadar türü bilinmektedir. (Zakkumgillerden.) [L]

Echo I, Echo II [*eko*], sırayle 12 ağustos 1960 ve 25 ocak 1964'te uzaya fırlatılan pasif amerikan uyduları. Bunlar, 12 mikron kalınlığında alüminyumlu plastik bir maddeden yapılmış balonlardır. Özel bir kimyasal maddenin süblimleşmesi ve çevredeki boşluğun etkisiyle uydu durumuna geldikten sonra otomatik olarak şişerler. Bu uydulardan birincisinin çapı 30 metre, ikincisinin de 42 metredir. Işığı yansıtma güçleri fazla olduğu için, bu uyduların çıplak gözle görülmesi ve fotoğraflarının çekilmesi çok kolaydır. Görünürdeki parlaklıkları, 1. kadirden yıldızların parlaklığına yakındır. 1 600 km'ye yakın bir yükseltide (bu yükselti, özellikle Güneş'in etkisiyle meydana gelen çeşitli tedirginlikler yüzünden bir parça değişebilir) seyrettikleri için, astronomideki tan olayının minimum devresinde (yaz dönencesinin her iki yanındaki devre) bütün gece boyunca Güneş tarafından aydınlatılırlar. Bunun dışında, öteki uyduların benzeri şartlar içinde, yani gün ağarırken ve kararırken görünürler. Başlangıçta kıtalararası haberleşme sinyalleri için pasif yansıtıcı olarak düşünülen, A.B.D.'nin doğusundan ve Avrupa'nın batısından görülebilen bu uyduların günümüzde haberleşme uyduları olarak kullanılmasından hemen hemen vaz geçilmiştir. Bunun la beraber geodezi uyduları olarak özellikle Fransa tarafından Fransa ile Kuzey Afrika arasında dolaysız bir geodezik bağlantı sağlamak, S.S.C.B. tarafından da kendi geniş topraklarının çeşitli bölgeleri arasında bir bağlantı kurmak amacıyle birçok kere kullanılmıştır. Echo uydularının yörüngede kalma süresi, sanıldığından çok daha uzun sürmüştür. Başlangıçta göktaşlarının bu uyduları delip geçmesinden korkuluyordu. (L)

ECHTER (Michael), alman ressamı (Münih 1812-ay.y. 1879). Bavyera millî müzesi dekorasyonunda büyük panolar, kral Ludwig II için de Wagner'in operalarına dayanan birçok kompozisyon yaptı. (L)

ECHTERNACH, alm. **Echtern,** Lüksemburg grandükalığında kanton idare merkezi, Sûre kıyısında, Almanya sınırında; 3 000 nüf. Saint Willibrord kilisesi (XI. yy.); XVI. yy.dan kalma belediye binası. Tarım pazarı ve besin sanayii. Sentetik dokuma sanayii. Ilıca ve turizm merkezi. Echternach, 698'de Freisland havarisi Aziz Willibrord'un kurduğu manastır çevresinde gelişti; piskoposları kutsal imparatorluğun seçici prensleriydi. Manastır 1793'te Fransızlar tarafından laikleştirildi. Her yıl küçük paskalya yortusuna rastlayan salı günü Aziz Willibrord'un mezarında danslı bir tören yapılır. (L)

ECİJA, İspanya'da şehir, Endülüs'te (Sevilla ili), Genil kıyısında; 50 500 nüf. «Las Teresas» manastırı; XIV. yy.dan kalma önemli Magribî sarayı; San Gil kilisesi (barok üslûbunda güzel kule), XVI., XVII. ve XVIII. yy.dan kalma çeşitli anıtlar. (L)

ECİL sıf. (ar. *ecil.*). *Esk.* Geciktiren, sonraya bırakan. ‖ Geciktirilmiş (şey). [M]

ECİLLE çoğl. i. (ar. *celâl*, büyüklük>*celil*, büyük'ten *ecille*). *Esk.* Saygı değer ve yüksek mevki sahibi kimseler. ‖ *Ecille-i ricâl-i devlet*, devlet adamlarının büyükleri. ‖ *Ecille-i rical-i Devlet-i Aliyye*, Osmanlı imparatorluğunun ileri gelenleri. ‖ *Ecile-i üdebâ-yi Osmaniye*, Osmanlı edebiyatçılarının büyükleri. (M)

ECİNNE çoğl. i. (ar. *cin*'den *ecinne*). *Esk.* Cinler: *Efendi hazretleri evvel ervah-i ulviye davet ederdi, şimdi ecinne-i süfliye daveti için hasır altına girmiş...* (Naima). [M]

ECİNNİ i. (ar. *cin>ecinne*, cinler'den). *Halk dili.* Cin: *«Bana gayrı ecinniden, şeytandan bir kötülük gelemez» dersin* (K. Tahir). *Ey, sen almadın, ben de almadım; ecinniler mi gelip aldı?* (Ömer Seyfeddin).
— DEY. *(Bir yerde) Ecinniler top oynuyor*, bomboş, metruk yerler için kullanılır: *Odasında ecinniler top oynuyor* (H.R. Gürpınar). [M]

ECİR veya **ECR** i. (ar. *ecr*). *Esk.* Bir iş veya hizmet karşılığı: *O zaman arslan gibi ölmenin ecri, insan gibi yaşamak olduğunu anla!* (A.H. Müftüoğlu). ‖ Sevap.
— DEY. *(Allah) Ecir ve sabır versin*, başsağlığı dilemek için kullanılan söz.
— Esk. huk. Ücret karşılığı çalışan kimse (Bk. ANSİKL). ‖ *Ecr-i misil*, kira tipine giren sözleşmelerde bilirkişinin kararlaştırdığı ücret (Yeni hukukta kötü niyetli zilyedin ödeyeceği «kullanma karşılığı»dır) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Ecr-i müsemma*, anlaşma sırasında belirlenen ücret.
— ANSİKL. Eski hukukta işçi ile işveren arasındaki ilişki kira sözleşmeleri bölümünde incelenirdi. *İcare-i âdemî* adı verilen bu iş sözleşmesinde (Mecelle, md. 562-581) «kiraya veren» durumunda olan emekçi *ecir* adını alırdı. «Ecir, nefsini kiraya veren kimsedir» (Mecelle, md. 413).
● *Ecr-i misil*, eski hukukta, «icare» diye adlandırılan sözleşmeler bölümü içinde, «ücret» taraflarca kararlaştırılmamış, fakat kiracıya kiralanan şeyden yararlanma imkânı sağlanmış ise bilirkişiye tespit ettirilerek kiraya verene ödenecek ücret (Mecelle, md. 414.). Bugün «hizmet» veya «iş» sözleşmesi dediğimiz sözleşmeler önceki hukukumuzda «kira sözleşmeleri» (icarât) bölümüne girer ve ücret tayin olunmaksızın işçi çalıştırıldığında «ecr-i misil» ödemek gerekirdi (Mecelle, md. 564, 565, 566). Bugünkü hukukta, kullanma karşılığı ödenmek ve son çare olarak «sebepsiz iktisapta iade» kurallarından yararlanmak mümkünse de, bu gibi durumlarda artık «ecr-i misil» terimi kullanılmamaktadır. Yine eski hukukta «ecr-i misil»e başvurulan başka bir durum bugün «ecr-i misil» terimine başvurduğumuz durumları hatırlatır: bir kimse, bir malı, sahibinin izni olmaksızın kullanırsa, kaide olarak «ecr-i misil» ödemek gerekmez. Fakat bu mal, «vakıf» veya küçüğe ait yahut «muaddûn-lil-istiglâl» (kiraya verilmesi, gelir getirmesi için hazırlanmış) bir mal ise bu malı kullanmış olan kimse, kendisini bir sözleşme dolayısıyle haklı sayabilecek sil» isteyebileceği gibi, ölümü halinde misil» ödenmesi gerekir (Mecelle, md. 596-598). «Ecr-i misil» ödenmesi gereken bir durum da, velisinin izni olmaksızın bir küçüğün çalıştırılması halidir. Küçük, bülûğa erdikten sonra çalıştığı süre için «ecr-i misil» isteyebileceği gibi, ölümü halinde mirasçıları da hak iddia edebilirler (Mecelle, md. 599). Bugünkü hukukumuzda, bu son durumda «ecr-i misil» terimi kullanılmaz. Sebepsiz iktisap hükümlerine başvurmak mümkün olduğu gibi, ehliyetsizleri korumak için, geçerli bir iş sözleşmesi aranmayıp bir işin görülmüş olması, bir iş ilişkisinin bulunması yeterli sayılabilmekte ve işi gören doğrudan doğruya bir iş sözleşmesi varmış gibi korunmaktadır.

«Ecr-i misil» terimi bugünkü hukukta da kullanılmaktadır. 6 Temmuz 1939 tarihli ve 2699 sayılı «Hazineye Ait Ecr-i Misillerin Aranması Hakkında kanun»da adı geçer. Adı geçen kanunun birinci maddesi, hazineye ait arazi, bağ ve bahçelerin 1938 yılı sonuna kadar, üzeri örtülü gayrimenkullerin de 1934 yılı sonuna kadar «fuzulî işgal»lerinden doğan ecr-i misil alacaklarının aranmayacağını belirtmiştir (bk. FUZULÎ *işgal*). Bugünkü hukukumuzda «ecr-i misil» terimine «kullanma karşılığı» denebilir. Bir mala haksız olarak zilyed olan kimsenin malı iade etmesi halinde, iyi niyetli veya kötü niyetli olmasına göre, iade borcunun kapsamı değişir. (Bk. İYİ NİYET, ZİLYEDLİK.) Kötü niyetli zilyed, Med. kn. md. 908 gereğince sağladığı bütün yararlanmaları geri vermek ve bu arada malike «kullanma karşılığı» ödemek zorundadır. Esasen Med. kn.un 908. maddesinin kullandığı ifade, bir «zarar bulunması» veya «semere sağlanması» yahut «semere elde edilmesinin ihmal edilmesi» durumlarında, tereddütsüz olarak iade borcunun doğduğunu gösterir.

Uygulamada, «ecr-i misil» konusunda görüş ayrılıkları, tereddütler doğmuş ve bu konu zengin bir içtihada yol açmıştır. 9.XII.1931 tarihli ve 23/44 sayılı İçtihadı Birleştirme kararı «ecr-i misil» alacağında, Borçlar kanununun 60. maddesindeki haksız fiil zamanaşımının uygulanamayacağını belirtmiş; 25. V.1938 gün ve 29/37 sayılı İçtihadı Birleştirme kararı, önceki hukukun etkisi altında, ecr-i misil davalarında da kira davalarında olduğu gibi beş yıllık zamanaşımı süresinin uygulanacağı sonucuna varmış (md. 126); 8.III.1950 gün ve 22/4 sayılı İçtihadı Birleştirme kararı ise, herhangi bir zarara uğramamış olan malike «ecr-i misil» veya başka bir ad altında herhangi bir tazminat vermekle yükümlü olmadığı görüşünü benimseyerek, «zararın tazmini» kavramı dışında bir «kullanma karşılığı» borcu tanımamıştır. Doktrinde ise «ecr-i misil» kavramı ve ecr-i misil alacağının zamanaşımı süresi çeşitli görüşlerin ileri sürülmesine yol açmıştır. Kötüniyetli zilyedin, malikin «zarar»ı

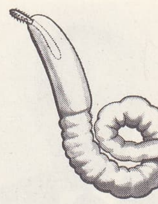

echinorhynchus

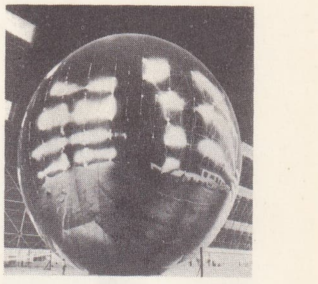

Echo I

yapma uydular

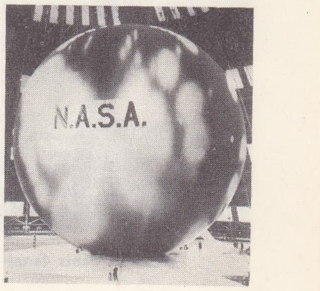

Echo II

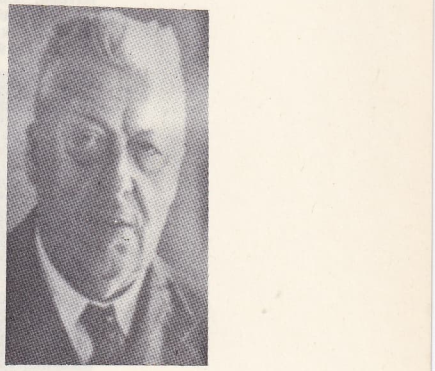

Johann ECK
◀ Hugo ECKENER

olmasa bile, kanun gereğince «kullanma karşılığı» ödemesi gerektiği ve zamanaşımı süresinin de 1 ve 10 yıllık süreler olduğu, hâkim görüş olarak kabul edilebilir (md. 60).

◆ **Ecirli** sıf. Sevabı olan: *Benimkilere yardım daha ecirli bir iştir, küçük kız* (R.N. Güntekin). [M]

ECÎR sıf. (ar. *ecr*, karşılık'tan *ecîr*). *Esk.* Ücret karşılığında çalışan.

— Esk. huk. *Ecîr-i has*, yalnız kiralayana çalışmak üzere tutulan (kişi). ‖ *Ecîr-i müşterek*, kiralayandan başkalarına da iş gören. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Mecelle'nin 422. maddesi ecîri, *ecîr-i has* ve *ecîr-i müşterek* olmak üzere ikiye ayırır. *Ecîr-i has*, yalnız kiracıya (işveren) çalışmak şartıyle tutulan ecîrdir. *Ecîr-i müşterek* ise, müstecirden başkasına işlememek şartıyle kayıtlı olmayan ecirdir. Bir ecîr-i müşterek, belirli bir süre için «ecîr-i has» haline gelebilir. (Yolcusunu karşı kıyıya geçirmekle yükümlü olan kayıkçı veya verilen yükü pazar yerinden eve götürmek için tutulan hamal gibi.) Ecîr-i has, kararlaştırılan süre içinde çalışmakla, ecîr-i müşterek ise kararlaştırılan işi tamamlamakla ücrete hak kazanır (Mecelle md. 424-425). [M]

János ECKMANN

ECİŞ BÜCÜŞ bIş. sıf. Eğri, büğrü: *Pek eciş bücüş bir yazısı var.* ‖ Değeri olmayan: *«Biz halkı aydınlatmaya çalışıyoruz!» diye kendileri de inanmadan yazdıkları eciş bücüş şiirleri neden dinlesin* (N. Ataç). [M]

ECİTODULUS i. Brezilya'da görülen böcek. Büyük çeneli karınca *Eciton legionis*'le birarada yaşar. (İlmî adı *Ecitodulus crassicornis*. Kınkanatlıların *staphylinidae* familyasından.) [L]

ECİTON i. Amerika'da yaşayan karınca. Gezgin bir hayat yaşar ve belli bir yuva yapmaz. (Zarkanatlılardan karıncagillerin, *myrmicinae* oymağından.)

— ANSİKL. Bu karıncaların birbirinden farklı iki çeşit işçi tipi vardır; bazılarında çeneler çengelli ve uzun, baş büyük, diğerlerinde ise hem gövde, hem baş küçüktür. *Eciton*'lar büyük sürüler halinde (bir milyona yakın) yer değiştirir, yollarına çıkan bütün küçük hayvanları mahveder, ünlü misafir karıncalar (atta) gibi evlere bile girerler. Özellikle *Eciton proedator* evlere girer. Bu karınca, birkaç saniye içinde bütün böcek ve örümcekleri mahveder. (L)

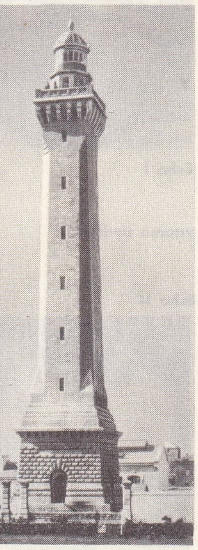

Eckmühl deniz feneri

ECK (Friedrich), alman kemancısı (Mannheim 1766-Bamberg 1810). Saray müzikçiliğinden, 1788'de Münih orkestrası yöneticiliğine geçti. Çağının önde gelen kemancıları arasında yer aldı. Evlendikten sonra Fransa'ya göç etti, Paris'te ve Nancy dolaylarında oturdu. Keman için birçok konçerto, iki keman için birçok konçerto besteledi.
— FRANZ (Mannheim 1774-Strasburg 1804), Friedrich'in kardeşi. Ağabeyinin öğütlerinden yararlandı, birinci sınıf bir kemancı oldu. Münih orkestrasında çaldı; Petersburg'a giderek saray orkestrasına solo kemancı oldu. Rusya'dan sınır dışı edildikten sonra akıl dengesini kaybetti. (L)

ECK (Johann MAİER, **Johann** — denir), alman katolik ilâhiyatçısı (Egg an der Güns, Schwaben 1486 - İngolstadt 1543). *Obelisci*'lerinde, Luther'in günah bağışlama ile ilgili görüşlerine saldırdı. Luther, buna *Asterici* ile karşılık verdi. Leipzig din kurulunda (1519) Eck, Luther'in görüşlerini başarı ile eleştirdi. 1525'te Melanchthon'a karşı, katolik dogmalarını açıklayan bir eser yayımladı. Baden'de Oecolampade ile (1527), Augsburg'da Urbanas Rhegius ile (1527) tartıştı. Worms (1540) ve Regensburg (1541) din kurullarına katıldı. (L)

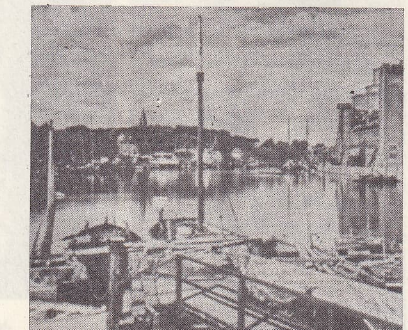

ECKERNFÖRDE

Eck akarcası, kapı toplardamarındaki kanı, alt ana toplardamara akıtmak için yapılan cerrahî müdahale. Rus fizyoloji bilgini Nikolay Vladimiroviç *Eck*'in adıyle anılır. (L)

ECKARDT (Johann Gottfried), alman piyano virtüozu (Augsburg 1735-Paris 1809). Eckardt, 1758'den sonra Paris'te yaşadı. Piyano için sonat ve çeşitlemeler yazdı. (L)

ECKART veya **ECKHART** (Johann, **Usta** — denir), alman mistik filozofu ve dominiken rahibi (Hochheim, Gotha yakınları 1260'a doğr.-Köln 1327). 1300'de Paris'te okudu. Ünü Roma'ya ulaştı ve papa Bonifacius VIII, Philippe Auguste'a karşı giriştiği mücadelede onu danışman olarak yanına çağırdı. 1304'te Saksonya dominiken leri eyalet başrahipliğine, 1307'de Bohemya piskopos yardımcılığına getirildi. 1311'de Paris'e bir seyahat yaptıktan sonra Strasbourg üniversitesine ilâhiyat profesörü oldu. Ölümünden iki yıl sonra, 1329'da papa, onun bazı düşüncelerini takbih etti. Felsefî sistemi İskenderiye'li mistiklerin, Plotinos ve Johannes Scotus Erigena'nınkine benzeyen bir panteizmdir. Johannes Tauler (1300-1361), Heinrich Suso (Seuse) [1300-1365], Johannes van Rousbroec (1293-1381) gibi mistikler, alman felsefesi üzerinde büyük etki yaratmış bulunan Eckart'ın öğrencileridir. (L)

ECKART Sadık, Germen efsanelerinin kahramanı. Kral Ermanrich'in saldırılarına karşı Harlungları ve hazinelerini korumağa çalıştı, ama başaramadı. Eckart, Tannhäuser efsanesinde de ortaya çıkar ve Venüs mağarasında kapalı kalanları kurtarmağa çalışır. Goethe ve Tieck'in birçok şiirinde de Eckart'dan söz edilir. (L)

ECKAVYL i. (tes. edil. ad.). Polivinil klorürlü kalıp maddesi. (L)

ECKENER (Hugo), alman bilgini (Flensburg 1868-Friedrichshafen 1954). 1908'de Graf Zeppelin Havacılık ortaklığında görev aldı, 1918'den sonra bu ortaklığın müdürü oldu. Versailles antlaşmasının kısıtlamalarına rağmen havacılık endüstrisini canlandırmak için büyük çabalar harcadı, güdümlü balonların yapımında büyük ilerlemeler sağladı. Halktan toplanan para ile *Graf Zeppelin* (LZ 127) adlı hava gemisini yapmayı başardı. Daha önce yapılan bütün hava gemilerinden hızlı olan bu araçla 1928 ekiminde Güney Atlantik'i, 1929 ağustosunda Kuzey Atlantik'i aştı. Güney Amerika ile sürekli hava bağıntısı böylece kurulmuş oldu. (L)

Eckenlied, almanca şiir (XIII. yy.). Üç devin macerasını anlatır. Ecke, kardeşi Fasold ve Ebenrot, üç genç kızı Köln'de hapseder. Dietrich von Bern işe karışır; üç devi öldürür, genç kızları kurtarır. Şiirin Albrecht von Kenmaten tarafından yazıldığı sanılmaktadır. (L)

ECKER (Alexander), alman anatomi bilgini (Freiburg im Breisgau 1816-ay.y. 1887). 1844'te Basel'de anatomi ve fizyoloji profesörü oldu. 1850'de Freiburg üniversitesinde Siebold'un yerini aldı. Histoloji, karşılaştırmalı anatomi, embriyoloji ve antropoloji üstüne çalıştı. (L)

ECKERBERG (Sixten), isveçli piyano virtüozu, orkestra yöneticisi ve bestecisi (Hjältevad, Ingatorp bucağı, Smoland 1909). Weingartner ve Sauer'in öğrencisi. Göteborg senfoni orkestrasını yönetti. Süitler, orkestra için senfoniler, iki piyano konçertosu (1943, 1949) besteledi. (L)

ECKERMANN (Johann Peter), alman yazarı (Winsen an der Luhe, Hannover 1792-Weimar 1854). Yoksul bir çevrede büyüdü. Yarım kalan lise öğrenimini tamamladıktan sonra Goethe'nin kâtipliğini yaptı. Goethe'nin eserlerini derledi ve 1839-1840 arasında 40 cilt olarak bastırdı. *Beiträge zur Poesie*'yi (Şiir Üzerine Araştırmalar) [1823] yayımladı. En önemli eseri, Goethe'nin hayatının son yılları konusunda değerli belgelere yer veren *Goethe ile Konuşmalar*'dır (Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens) [1836-1848] (L)

ECKERNFÖRDE, Almanya'da (Batı Almanya, Schleswig-Holstein) şehir, Baltık denizi kıyısında; 23 000 nüf. Balıkçılık limanı ve sayfiye yeri. Balık konserveciliği. Makine yapımı. Eckernförde, XVIII. yy.da seramik merkeziydi. (L)

ECKERSBERG (Christoffer Wilhelm), danimarkalı ressam (Varnoes, Aabenraa yakınları 1783-Kopenhag 1853). İlkin Kopenhag akademisinde okudu, sonra Paris'e giderek üç yıl Louis David'in atelyesinde çalıştı (1811-1813). Daha sonra Roma'ya gitti ve bu şehirde bulunan Thorvaldsen'in etkisi altında kaldı. Kopenhag'a dönüşünde bu şehir akademisine öğretim üyesi oldu (1818). Mitolojik konuları işledi, portreler (*Thorwaldsen, Natason Ailesi*), Paris ve Roma'dan görüntüler, deniz resimleri, Kopenhag günlük hayatıyle ilgili sahneler (*Langebro Yangını*) yaptı; yeni bir akımın önderi kabul edilen Eckersberg'in eserleri memleketinin müzelerinde yer almıştır. (L)

ECKERT (Karl), alman müzikçisi (Potsdam 1820-Berlin 1879). Üstün yetenekli bir çocuktu. 17 Yaşına basmadan iki operası temsil edildi. 1853'te Paris'te İtalyan tiyatrosu, Viyana İmparatorluk operası, Münih ve 1868'de Berlin operası orkestralarını yönetti. Aynı zamanda saray konserlerini düzenledi. Bir oratoryo, bir senfoni, bir bayram uvertürü, bir üçlü, birçok lied besteledi. (L)

ECKERT-GREİFENDORFF (Friedrich Eduard Max), alman coğrafya ve harita bilgini (Chemnitz 1868-Aachen 1938). En büyük harita bilginlerinden biridir. Harita bilimini (kartografya) matematik, dilbilim, sanat ve teknikten faydalanan bağımsız bir bilim olarak görür. Temel eseri *Die Karten-Wissenschaft*'dır (Harita Bilgisi) [2 cilt, 1921-1925]. Bir kartografya projeksiyonu tipi buldu (*Eckert eşdeğer projeksiyonları*). [L]

ECKHART (Johann). Bk. ECKART.

ECKHEL (Joseph Hilarius), avusturyalı eski paralar uzmanı (Enzersfeld 1737-Viyana 1798). 1774'te Viyana İmparatorluk Madalya koleksiyonu müdürü oldu. 1775'ten sonra imparatorluk koleksiyonundan, Toscana grandükünün, P. Granelli'nin, Viczay'ın, Festeticz'in, Savorgnano'nun v.b. koleksiyonlarından birtakım parçaları yayımlamağa başladı. Bugün bile çok yararlı olan ve bir çeşit eski paralar yasası yerine geçen büyük eseri, *Doctrina Numorum Veterium*'u (Eski Paralar Bilgisi) 8 cilt halinde Viyana'da bastırdı (1792-1798). [L]

ECKMANN (János), macar türk dili bilgini (Keszthely, Macaristan 1905). Budapeşte ve Viyana üniversitelerinde okudu. 1926 Yılında Türkiye'ye geldi. Orta ve Güney Anadolu ağızları üzerinde çalışmalar yaptı. 1938-1939'da Bulgaristan'a giderek Varna ağzını inceledi. Türkiye'ye ikinci gelişinde (1944), Ankara üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinde macarca okutmanlığı yaptı. 1952'den sonra İstanbul üniversitesi yeni türk filolojisinde çalıştı. 1953-1961 Arasında *Türk Ansiklopedisi*'nde uzmanlık görevi aldı. Amerika'ya gitti (1961) ve Los Angeles'teki California üniversitesinde doğu türkçesi profesörü oldu. Başlıca eserleri: *Macar Edebiyatı Tarihi* (1946); *Nehc-ül-Feradis I* (Cennetlerin Yolu) [tıpkıbasım, 1956]; *Chagatay Manual* (Çağatayca Elkitabı) [1966]; *The Divan of Gadai* (Gedai Divanı) [1970]. Türk dilinin yapısı ve özellikleri konusunda Türkiye'de ve Avrupa'daki ilmî dergilerde birçok araştırması yayımlandı. *Redhouse* Yeni *Türkçe-İngilizce Sözlük*'ün (1968) hazırlanışına katıldı. (M)

ECKMANN (Otto), alman ressamı (Hamburg 1865-Badenweiller, Baden 1902). Berlin Dekoratif Sanatlar okulu profesörü (1897). Tatbikî güzel sanatların yeniden canlanmasında etkisi oldu. Scherebeck fabrikasını kurdu, Sudermann ile Hauptmann'ın birçok eserini resimledi. (L)

ECKMÜHL prensi. Bk. DAVOUT.

ECKMÜHL veya **EGGMÜHL**, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir. Büyük Laber kıyısında. 22 Nisan 1809'da Napolyon I, arşidük Karl kumandasındaki avusturyalıları burada yendi; bu zafer Davout'un ECKMÜHL PRENSİ unvanını kazanmasını sağladı. (L)

Foto. MEYDAN arşivi; Villard (LAROUSSE)

Eckmühl deniz feneri, Fransa'da Penmarch (Finistère) burnunda deniz feneri; 47°47'9" kuzey, 4°22'4" batı enleminde. Fransız kıyılarının en güzel deniz fenerlerinden olan bu fener 1897'de Eckmühl prensi Davout'un kızı Blocqueville markizinin yardımıyle (300 000 frank) tamamlandı. Granitten yapılmış bir kuledir, en yüksek gelgitlerde bile suların 60 m üzerinde yükselir; tepesindeki elektrik ışığı 2 milyon mumluktur; açık havada 52 km uzaklıktan görülebilir. Her beş saniyede beyaz bir şimşek şeklinde (süresi 0,25 saniye) çakar. Bir radyofarı ve dakikada 3 saniye çalan bir sis düdüğü (sıkıştırılmış hava ile çalışır) vardır. Bu deniz feneri Atlas okyanusu'ndaki fransız kıyılarının başlıca yanaşma noktalarındandır. (L)

ECKSTEİN (Ernst), alman yazarı (Giessen 1845-Dresden 1900). Çeşitli eserler yayımladı. Özellikle eskiçağdan ilham alarak yazdığı *Die Claudier* (Claudius Ailesi) [1881] gibi tarihî romanlarıyle ve okul hayatını anlatan *Der Besuch im Karzer* (Hapis Odasına Yapılan Ziyaret) [1875] gibi mizahî hikâyeleriyle tanındı. *Nero* adında üç ciltlik bir romanı vardır (1889). [L]

ECKSTEİN (Ferdinand, — baronu), Danimarka asıllı fransız filozofu ve gazetecisi (Kopenhag 1790-Paris 1861). Danimarka'da fransız göçmenleriyle ilgi kurdu. Napolyon'un yüz günlük saltanatı süresince Gand güvenlik teşkilâtında çalıştı. Bu sırada Louis XVIII'in ilgisini çekti; onunla Fransa'ya gitti ve Güvenlik bakanlığı genel müfettişi, sonra da Dışişleri bakanlığının tarih yazarlığına getirildi. *Le Catholique* (1826) dergisini kurdu, birçok gazete ve dergide özellikle *l'Avenir*'de çalıştı. Büyük bir gezgin olan baron d'Eckstein, Asya edebiyatlarını Fransa'ya tanıttı. (L)

ECKSTİNE (Billy) [asıl adı **William Clarence Eckstein**], amerikan caz şarkıcısı (Pittsburgh 1914). Washington'da Buffalo ve Detroit'te çalıştı. 1939'da E. Hines orkestrasına katıldı. 1944'ten 1947'ye kadar be-bop stilinde ün yapan topluluklardan birinin şefi oldu; bazen trompet, bazen de trombon çaldı. Bu toplulukta Miles Davis, D. Gillespie ve C. Parker de vardı. 1948'den sonra hafif müziğe yöneldi. (L)

ECL edat (ar. k.). *Esk* «Sebebiyle, için, -den dolayı» anlamında edat. ‖ *Li-ecl-il-maslaha*, iş için. ‖ *Li-ecl-il-muayene*, muayene için. ‖ *Li-ecl-it-teftiş*, teftiş için. ‖ *Bu ecl-den*, bu sebepten, bu yüzden.

— Dil bil. *Ecl* kelimesi, genellikle türkçe kelimelerde *-den*, arapça kelimelerde *li-* eki ile birlikte kullanılır. (M)

ECLÂF çoğl. i. (ar. *cilf*, rezil'den *eclâf*). *Esk.* Ayaktakımından olan kimseler, baldırıçıplaklar. (M)

ECLUSE (L'), Hollanda'daki Sluis* şehrinin fransızca adı. Bu şehrin önünde, 1340'ta büyük bir deniz muharebesi oldu ve Edward III kumandasındaki ingiliz filosu fransız filosunu yok etti (166 gemi battı). Bu muharebe Yüzyıl savaşlarının başlangıcı oldu. (L)

ECLUSE boğazı veya **PAS DE LA CLUSE,** Rhône ırmağının, Fransa'ya (Ain) girişinden az sonra güney Jura'da açtığı boğaz. Kuzeyinde, Grand Crêt d'Eau (veya Credo) dağı, Güneyinde Vauche dağı yükselir. Cenevre yolu üzerindeki bu büyük geçidi, eskiden Vauban tarafından yapılan *Ecluse kalesi* korurdu. (L)

ECMA sıf. (ar *cem'*, topluluk, toplanma'dan *ecma'*). *Esk.* Çok toplanmış, fazla birikmiş.

◆ **Ecmaîn** zf. *Esk.* Hepsi, tümü. ‖ *Radıyallahü anhüm ecmaîn*, Tanrı hepsinden razı olsun. (M)

ECMEL sıf. (ar. *cemâl*, güzellik'ten *ecmel*). *Esk.* En güzel. (M)

ECNÂD çoğl. i. (ar. *cünd*, asker'den *ecnâd*). *Esk.* Askerler, taburlar. (M)

ECNÂS çoğl. i. (ar. *cins*'ten *ecnâs*). *Esk.* Çeşitler, cinsler, türler. ‖ *Ecnâs-ı muhtelife*, çeşitli cinsler. (M)

ECNEB sıf. (ar. *cenb*, uzaklaştırma'dan *ecneb*, uzaklaştırılmış.). *Esk.* Yabancı. ‖ [At için] Sert başlı. (M)

ECNEBİ sıf. (ar. *ecneb*'den *ecnebî*). Yabancı: *Bazı ecnebi kelimeleri aynen kabul etmemiz de lâzımdır* (Ziya Gökalp). *İstanbul gayet emin idi, İtalyan yahut ecnebi bir memlekete gitmeliydi...* (Ömer Seyfeddin). ‖ i. Başka devlet tebasından olan kimse: *Eğer bir ecnebi fotoğraflarını çekse tutup karakola sürükleriz* (F.R. Atay). *Ama siz ecnebiler ismi çıkmış yerlerden hoşlanırsınız* (S. F. Abasıyanık). ‖ [isim tamlamalarında] Başka devlet: *Rumeli'nin her tarafı ecnebi casuslarıyle memlûdur* (Ziya Paşa). *Viyanalara kadar ecnebi mütehassıslarla mı gittik?* (A.H. Tanpınar). ‖ *Ecnebi tüccarı. Esk.* Bk. MÜSTEMEN.

— Nümism. *Ecnebi kuruşu*, Osmanlı devletinde XVII. yy.da bir ara ispanyol parası riyal anlamında kullanılan deyim. Bk. RİYAL.

◆ **Ecnebiye** sıf. ve i. *Esk.* Ecnebi'nin dişili. ‖ *Memâlik-i ecnebiye*, yabancı ülkeler.

◆ **Ecnebiyet** i. *Esk.* Yabancılık. (M)

ECNİHA çoğl. i. (ar. *cenâh*, kanat'tan *ecniha*). *Esk.* Kanatlar: *Ferzendinin üstüne hayali / Bir kuş gibi ecniha-küşadır* (Cenab Şahabeddin). [M]

ECO, ing. *Electron Coupled Oscillator* (elektron bağlantılı osilatör) kelimelerinin kısaltması, kumanda ızgarasının devresiyle ekran ızgara devresi arasında bağlantının elektron akısıyle sağlandığı pentot lambalı osilatör. (Yüksek frekanslı bu çeşit akım jeneratörlerinde, anot ve yük devreleri titreşim devresinden ayrılmıştır ve bu devre üzerine yaptıkları etki önemsizdir; böylece, çok kararlı yüksek frekanslar elde edilir.) [L]

ECOCHARD (Michel), fransız mimar ve şehircilik uzmanı (Paris 1905). Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da çalıştı. Palmyra'da Bel tapınağını onardı (1936). Küveyt'te yansıtılmış ışıkla aydınlatılan penceresiz müzeyi yaptı. Beyrut, Casablanca, Fas, Rabat, Mekke ve Dakar (1963) ile Sabende'de (Gine) yeni bir şehrin düzenleme ve yerleşme planlarını hazırladı. Lübnan'da (Cuniye ve Cebel) müslüman evleri için yeni bir örnek hazırladı. En eski dikkate değer eseri, Abican'daki Fildişi Kıyısı üniversite binasıdır. Fransa'ya döndükten sonra özellikle Martigues'de bir uydu şehir ile Korsika'da yazlık yerleşme mahalleleri kurdu. (L)

École Normale Supérieure, Fransa'da öğretmen yetiştiren yüksek okullara verilen ad. *Erkek öğrenciler için Ecole Normale Supérieure.* 30 Ekim 1794 tarihli kararname ile Lanakal'ın teşebbüsü üzerine kuruldu. (L)

Economist (THE), 1843'ten beri Londra'da yayımlanan ve liberal fikirli olmakla beraber siyasî bir partiye bağlı olmayan haftalık ingiliz ekonomi dergisi. Bu dergi haberlerinin bolluğu ve doğruluğu ile ün yapmıştır. (L)

ECONOMO (Konstantin, — baronu), avusturyalı ruh ve sinir hekimi (Braila 1876-Viyana 1931). Viyana üniversitesinde profesör oldu (1921). Bulaşıcı uyku hastalığının (*ancephalitis letharica*) klinik ve anatomik özelliklerini tanımladı. Başlıca eserleri: *Die Encephalitis lethargica* (Beyin İltihabı) [1918]; *Über den Schlaf* (Uyku Üstüne) [125]; *Zellaufbau der Grosshirnrinde des Menschen* (İnsan Beyni Kabuğunun Hücre Yapısı) [1927]. (L)

ECORCHEVİLLE (Jules), fransız müzik bilgini (Paris 1872-Perthes-les-Hurlus, Marne 1915). Önce Franck'ın, daha sonra Hugo Reimann'ın öğrencisi oldu. *Corneille et la Musique* (Corneille ve Müzik) ve *Esthetique Musicale de Lully à Romeau* (Lully'den Rameau'ya Kadar Müzik Estetiği) [1690-1730] adlı iki tezi ile 1906'da edebiyat doktorası verdi. Millî kütüphanedeki elyazması müzik eserleri katalogunu, 1906'da *Vingt Suites d'orchestre du XVIII. S. Français* (XVIII. yy. Fransa'sının 20 Orkestra Süiti) adlı eseri ve 1907'de *Acte d'état Civil des Musiciens İnsinués au Châtelet de* 1539 *à* 1650 (1539-1650 Arası Chatelet'ye Usulca Sızan Müzikçilerin Kimlikleri) yayımladı. (L)

ECOUEN, Fransa'da (Val d'Oise idare bölgesi) kanton merkezi. Paris bölgesinin kuzeyinde; 4 000 nüf. Yapımına 1535'te başlanan, 1578'de bitirilen şato Jean Bullant'a maledilir. (L)

ECOUİS, Fransa'da Eure idare bölgesinde (Andelys idare çevresi) komün, Sen vâdisinin kuzeyinde; 872 nüf. Enguerrand de Marigny tarafından 1310-1313 arasında yapılan manastır, üslûp bütünlüğüyle ilgi çeker; heykelleri fransız heykelciliğinin şaheserlerindendir. (L)

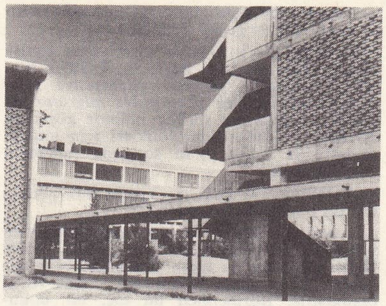

ÉCOCHARD
Abican üniversitesi

ECQUEVİLLY (Armand Hennequin, — markisi), fransız generali (Paris 1747-1830). 1788'de mareşal oldu; 1791'de Condé prensinin yanına gitti ve hizmetine girdi. 1814'te Fransa'ya döndü, general Gilly'yi ölüm cezasına çarptıran (1816) askerî komisyona başkanlık etti; askerî yönetimde çeşitli görevler aldı. (L)

ECR i. Bk. ECİR.

ECRÂM çoğl. i. (ar. *cirm*, cisim'den *ecrâm*). *Esk.* Cisimler: *Derin sulardaki ecrâmı avlayan kuşlar* (Ahmed Haşim). *Yabancı sanmayınız seyredip de ecrâmı / Bir eski ailedir, gökyüzünde ârâmı* (M. Â. Ersoy). ‖ *Ecrâm-ı felekiye* (*semaviye*), gökcisimleri. ‖ *Ecrâm-ı ulviye*, yıldızlar. (M)

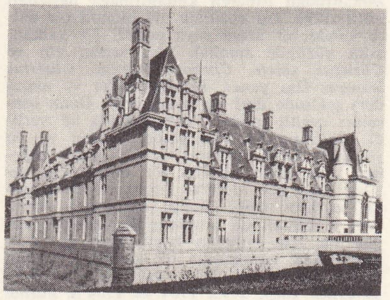

ECOUEN

ECREHOU, Manş denizinde gizli kayalıklar ve adacıklar topluluğu, Cotentin kıyısı ile Jersey adası arasında. 30 Ocak 1951'de Fransa ile Büyük Britanya arasında Ecrehou ve Minquier'ler yakınlarında balık avlanması konusunda bir sözleşme imzalandı; anlaşmazlıkları Milletlerarası Adalet divanı çözecekti. 18 Kasım 1953'te La Haye divanının kararıyle Ecrehou, Minquier'lerle birlikte Büyük Britanya'ya bırakıldı. (L)

ECRİNS (BARRE DES), fransız Alpleri'nin (Dauphiné) en yüksek dağı. En yüksek iki tepesi Barre des Ecrins (4 014 m) ve Ecrins (4 015 m). Dağa ilk olarak 25 haziran 1864'te A. W. Moore, H. Walker, Ed. Whymper'den meydana gelen heyet, Christian Almer ve Michel Croz rehberliğinde kuzey yamaçtan tırmandı. (L)

ECSÂD çoğl. i. (ar. *ceset*'den *ecsâd*). *Esk.* Cesetler, vücutlar: *Şu bombalarla çöken kubbeler derunundan / Kemik sütunları halinde fışkıran ecsâd* (M.Â. Ersoy). ‖ Cisimler. ‖ *Ecsâd-ı seb'a*, yedi cisim (altın, gümüş, kalay, kurşun, demir, bakır ve harçini. ‖ *Ümm-ül-ecsâd* («vücutların anası»), civa. (M)

ECSÂM çoğl. i. (ar. *cism*'den *ecsâm*). *Esk.* Cisimler: *Cem olmadı cem olaldan ecsam / Bir encümen içre bunca akvam* (Ziya Paşa). [M]

ECTOBİA i. Küçük hamamböceği. Genellikle esmer, sarı veya açık renklidir. Kuzey yarımküre ormanlarında, kuru yaprakların ve çalıların altında yaşar. (*Dictiyoptera* takımının hamamböceğigiller familyasından.) [L]

ECTOCARPALES çoğl. i. Esmer suyosunu takımı. Talları tamamen tel şeklinde, bir sıralı ve feosporludur. (Bu suyosunlarının bazıları, diğer suyosunlarında asalak yaşar. Üreme organları ve üreme tarzı, canlılar â-

ectopistes

leminin hiç bir takımında bu takımda olduğu kadar çok ve çeşitli değildir.) [L]

ECTOPİSTES i. Gri ve kırmızımsı esmer renkte uzun kuyruklu güvercin. Eskiden Kuzey Amerika'da yaşardı. (*Ectopistes* veya göçmen güvercinler [*Ectopistes migratorius*] yüzlerce milyonluk sürüler halinde göçerlerdi. Kitle halinde öldürüldükleri için gitgide azalmış ve XIX. yy'ın sonunda tamamen yok olmuştur.) [L]

ECTOPROCTA çoğl. i. Yosun hayvanlarının iki büyük bölümünden biri.

— ANSİKL. *Ectoprocta*'nın dokunaçlardan yapılmış büzülebilen bir tacı vardır. Daire biçiminde olan bu tacın ortasında ağız bulunur. Anus ağzın yakınında, fakat tacın dışındadır. Büzülebilen bu taç, bir dokunaç kılıfının içindedir. Eşeysel hücreler iç boşluğun herhangi bir yerinde meydana gelir, ama bunun için bez şeklinde organlar teşekkül etmez. Esnek bir bağ, bağırsak kangalını vücut çeperine bağlar. Ectoprocta, tomurcuklanmak suretiyle sayısız bireylerden ibaret çok değişik biçimde koloniler meydana getirir. Serbest larvalar ise çok karışık bir başkalaşım geçirir. *Ectoprocta* iki büyük takıma ayrılır: *gymnolaemata* (dokunaç tacı yuvarlak olanlar) ve *phylactoleamata* (dokunaç tacı at nalı biçiminde olanlar). Birinciler, bir cins hariç, denizde, diğerleri hem denizde, hem tatlı suda yaşar. *Ectoprocta*'nın cins ve türleri pek çoktur. (L)

ECU veya **EKÜ** i. (fr. k.). Birçok memlekette, özellikle de Fransa'da kullanılan eski para.

— ANSİKL. Nümism. Fransa'da Saint Louis zamanından itibaren kullanılmağa başlanan altın sikke. Ön yüzünde gül biçimli bir daire içinde bir arma veya çiçekli bir kalkan, arka yüzünde zambak haç, kralın adı ve *Christus vincit, Christus ragnat, Christus imparat* (İsa yener, İsa hükmeder ve emreder) şeklinde dinî bir yazı vardı. Daha sonraları çeşitli madenî paralara bu ad verildi: Philippe VI zamanında basılan ve ön yüzünde tahta oturmuş kralın resmi bulunan taçlı ecu); Charles VI zamanında basılan taçlı ecu, 1475'te Louis XI zamanında basılmış olan güneşli altın ecu, François I zamanında basılmış ve üzerinde küçük bir haç bulunan haçlı altın ecu v.b. Louis XIV zamanında ilk gümüş ecu olan Beyaz ecu, bunun değeri eski bir altın ecu'ye eşitti. 1689, 1693, 1701 ve 1704'te hurma dallı ecu, nişanlı ecu (üstünde bir asa ve adaletin eli vardır), Louis XV ve XVI zamanında üç taçlı ecu, defneli ecu basıldı. En son basılmış olan gümüş ecu. Cumhuriyet ecu'südür. (L)

ECUADOR. Bk. EKVADOR.

ECVED veya **ECVET** sıf. (ar. *cūd,* iyilik, eli açıklık'tan *ecved*). *Esk.* En iyi olan. || Pek eli açık, cömert. || Erkek adı. || *Ecved-i mensûcat,* dokumaların en iyisi. || *Ecved-ün-Nâs,* Hz. Muhammed. (M)

ECVEF sıf. (ar. *cevf,* boşluk'tan *ecvef*). *Esk.* İçi boş. || *Mec.* Bilgisiz, kafası çalışmayan.

— Dil bil. Üçlü kökünün iki harfi vav (و) veya ya (ی) olan arapça kelimelere *ecvef* denir. Birincisi *ecvef-i vâvî,* ikincisi de *ecvef-i yâyî* adını alır. (M)

ECVİBE çoğl. i. (ar. *cevāb*'dan *ecvibe*). *Esk.* Cevaplar, karşılıklar. || *Ecvibe-i müskite,* susturucu cevap. (M)

solda, XV. yy.da **eczacılık** «Çırağına Ders Veren Usta» Bibliothéque Nationale, Paris; sağda, «Tiryak Satıcısı» Bibliothéque Nationale, Paris

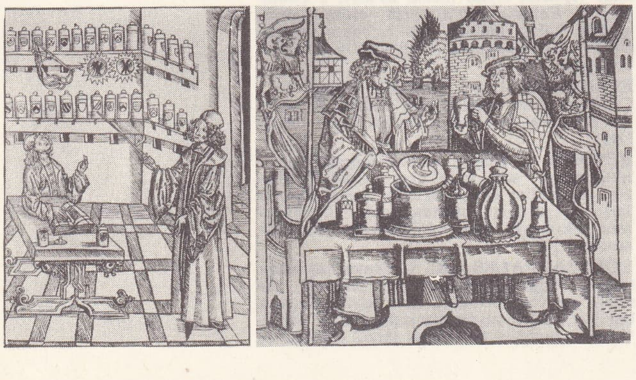

ECZA çoğl. i. (ar. *cüz'*, parça'dan *ecza'*). Boyacılık, kimyacılık ve eczacılık alanında kullanılan bileşiklere verilen ad. Kimyevî maddelerin genel adı. || İlâç: *Ecza dolabı.* || — *Esk.* Parçalar, kısımlar. || Ciltlenmemiş kitap parçaları: *Ecza-yi sahifede Ebû Eyyüb el-Ensârî'ye dair çok kıssalar geçmiştir. tekrara hâcet yoktur* (Cevdet Paşa). || *Ecza çantası,* âcil vakalarda kullanılan ve pansuman yapmağa yarayan ilâçların bulunduğu ufak portatif çanta. || *Ecza dolabı,* içine en gerekli ilâçların konduğu küçük dolap. || *Eczâ-yı nariye,* yanıcı kimyevî maddeler. || *Ecza-yı tıbbiye,* ilâç yapılan nesneler. || *Ecza-yı unsuriye,* esası meydana getiren parçalar.

— Din. *Ecza-yı şerife,* Kur'an'ın cüzleri.

— Eczc. Hayvanlardan veya bitkilerden elde edilen ve ilâç olarak kullanılan bir kısım maddelere verilen ad (msl. damla halinde kudret helvası, afyon topağı, ayrık otu kökü v.b.).

— Ed. *Esk. Ecza-üş-şi'r,* aruzun sekiz asıl parçası, failün, faulün, mefailün, müstef'ilün failâtün, mefaaletün, mef'ulâtün, mütefâilün.

— Mat. *Esk.* Askat.

◆ **Eczalı** sıf. ve i. Kimyasal madde ile karıştırılmış, kaplanmış, işlem görmüş (nesne). [M]

ECZACI i. (ar. *eczā'*'dan türk. *ecza-cı*). İlâç yapan ve satan diplomalı kimse: *Bana enjeksiyon yapan eczacıya da bağırıyor* (B. Felek). || *Eczacı çırağı,* eczanelerde çalışan, kalfa vasfını kazanmamış yardımcı. (Muavin, kalfa ve çıraklar eczane sahip veya mesul müdürünün sorumluluğu altında çalışırlar.) || *Eczacı kalfası,* eczanelerde en az beş yıl çıraklık etmiş yardımcı. || *Eczacı muavini,* eczane sahip ve mesul müdürünün sorumluluğu altında çalışan diplomalı yardımcı.

— Seram. *Eczacı çanağı,* Ortaçağda kullanılan silindir gövdeli, konik kapaklı çanak. (Fayanstan olanı eczacılıkta her zaman kullanılır.) [ML]

ECZACIBAŞI (Nejat), türk iş adamı ve kimyacısı (İzmir 1913). Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın oğlu. İstanbul'da Robert koleji bitirdi (1932). Almanya'da Heidelberg üniversitesinden kimya (1934), A.B.D.'de Chicago üniversitesinden yüksek kimya (1935) diploması aldı. Doktorasını Berlin üniversitesinde verdi (1935-1938). Kaiser-Wilhelm enstitüsünde biyokimya araştırmaları yaptı. 1941'de Eczacıbaşı İlâç Sanayii ve Ticaret A.Ş.'ni kurarak iş hayatına atıldı. 1952'de ilk türk ilâç fabrikasını kurdu. Bugün ilâç, seramik, sıhhî tesisat ve sıhhî kâğıt imal eden fabrikaları birleştiren Eczacıbaşı Holding'in yöneticisidir. — Kardeşi ŞAKİR ECZACIBAŞI (İzmir 1929), Robert koleji bitirdi, gazetecilik yaptı (1952-1955); Türk Sinematek derneğinin kurucularındandır. (M)

ECZACIBAŞI (Süleyman Ferit), türk eczacısı (İzmir 1888). İzmir idadisini ve Eczacılık okulunu bitirdi. İzmir Gureba hastahanesinde üç yıl çalıştıktan sonra serbest eczacılığa geçti. Balkan ve Birinci Dünya savaşında çeşitli sağlık görevleri aldı, tifüse karşı *halk hamamları*'nı kurdu. Eczacıbaşı adıyle kurduğu laboratuvarda önceleri bazı müstahzarlar yapılırken Fransa'daki parfüm incelemelerinden sonra kolonya, losyon ve krem imaline girişti. İzmir İl Genel meclisi kendisine hayat boyu *Eczacıbaşılık* unvanını verdi. İzmir Millî kütüphanesinin kurucuları arasında yer aldı. Kendi adını taşıyan iki ilkokul, bir ortaokul, bir verem dispanseri, bir sağlık merkezi yaptırdı. (M)

ECZACILIK i. (*eczacı*'dan *eczacı-lık*). Eskiden tamamen şahıslara bağlı olan ilâç hazırlama sanatı. || Günümüzde ilâçların hazırlanmasıyle uğraşan tatbikî bilim dalı. (Eczacılığa yardımcı olan bilimler kimya, fizyoloji, biyoloji, fizik v.b.dir.) || Eczacının mesleği. Bk. ANSİKL.

— Huk. Eczahane, ecza deposu, ecza dolabı, galenik, tıbbî ve ispençiyarî* mevat ve müstahzarat laboratuvarı veya imalâthanesi gibi kuruluşlar açan veya işleten veya tıbbî ve ispençiyarî* müstahzarat ihzar veya imal eden veyahut bu kabil resmî veya hususî kuruluşlarda sorumlu müdürlük yapanların işi, mesleği. (Eczacılar ve Eczaneler Hakkında kn. md. 1). Bk. ANSİKL.

ECRİNC

— ANSİKL. *Eczacılığın tarihi.* Başlargıçta eczacılık hekimlikten ayrı değildi. Bu konudaki ilk bilgiler, Milâttan 2 500 yıl öncesine kadar dayanır. Bu bilgiler o zamanlar hekimle ilâç hazırlayanın aynı kişiler olduğunu göstermektedir. Andromakhos Plinius, Dioskorides, Galenus övdükleri ve kullandıkları ilâçlar hakkında doğru bilgiler vermişlerdir. Daha sonraları, ilâçların hazırlanmasıyle uğraşan sınıflar, bitkisel drogları toplayan ve inceleyen herboristler ve farmasötik preparat hazırlayan mütehassıslar ortaya çıktı. Hippokratos, Dioskorides ve Galenus'un eserlerinin nasturîler tarafından tercüme edilmesinden sonra ilk çağların dinî ve mistik olan eczacılığı, felsefî bir biçim aldı ve daha sonraları yeni gözlem üzerine dayanan formüllere vardı.

Kimyanın kurucusu olan Cabir (VIII. yy.) Zekeriya Razi ile birlikte ilâç yapımında tabiî arsenik, demir ve bakır sülfürlerini kullandı. İlk resmî farmokop, arapça yazılmış olan *Akrabadin*'dir (850). Yahya İbni Mosuyah (830) bütün Ortaçağ boyunca kullanılmış olan bir kılavuz yazdı. Bunu Ebul Kasım Zehravî ile İbni Sina'nın eserleri ve Nicolas'ın *Antidotaire*'i takip etti. XVII. yy.a kadar, bir eczacılık ilmi yoktu; bir hastalığa karşı birçok ilâcın karışımı verilirdi. O devirlerde, Serapion tarafından ileri sürülmüş olan antidotlar, tiryaklar, macunlar çok sürümlüydü. Daha sonra Paracelsius, bu ilâçların geliştirilmesi yolunda ciddî bir şekilde çalıştı. O zamanki kimya bilimi, ilâçlar üzerinde derhal olumlu bir etki göstermemiş olmakla beraber, daha basit ve daha mantıklı bir eczacılığa yol açtı ve Lemery, Boulduc, Geoffroy, Margraff'ın ve daha sonra, XVIII. yy.da Klaproth, Rouelle ve Baumé'nin çalışmalarıyle büyük gelişmeler oldu. XIX. yy. başında, Lavoisier ve öğrencileri Fourcroy, Vauquelin, Parmentier, eczacılığı yeni yollara yönelttiler. Kimya, eczacılığı geliştirdi; alkaloitlerin ve daha sonra glikozitlerin bulunması tedavide yeni bir çığır açtı; polifarmasinin değerden düşen formülleri bir kenara bırakıldı. Eczacılık sanatında önemli gelişmeler oldu: yıkama-süzme, alçak basınç altında su buharı damıtma usulleri, etkili maddeleri hemen hemen hiç bozulmamış olan galenik preparatların hazırlanmasını, kaynar alkol veya alkol buharıyle sterilizasyon gibi bazı tekniklerin elde edilmesini sağladı. XIX. yy. sonunda, eczacılığa sterilizasyon metodunu, sonra serum ve aşıları kazandıran Pasteur'ün çalışmaları bu mesleğin gelişmesinde çok yardımcı oldu.

Nihayet, XX. yy. başlangıcından itibaren özellikle Fourneau ve okulunun çalışmaları sayesinde, kimyevî eczacılık büyük ölçüde gelişti, birçok yeni maddelerin sentezi yapıldı, hipnotikler, antihistaminikler, müsekkinler gibi yeni birtakım ilâç grupları ortaya çıktı: bundan başka, biyokimyanın bulmuş olduğu antibiyotik ilâçların da bu gelişmede büyük rolü oldu. Gerek hammaddeler gerekse bunlardan elde edilen maddelerin (yani hastanın alacağı şekildeki ilâçların) kontroluna imkân veren metotlar, eczacılığın büyük ölçüde gelişmesini sağladı. İlâçların kontrolu ve muayenesi fizik, kimya, biyokimya ve fizyoloji gibi ilim kollarının yardımını gerektirir.

● *Eczacılık öğretimi.* Türkiye'de eczacılık öğretimi 1839 yılında, Dr. C. A. Bernard'ın müdürlüğünü yaptığı Mektebi Tıbbiyede «Eczacı sınıfı»nın açılması ile başladı. Üç yıllık öğrenim süresinde fizik, kimya, nebatat, galenik ve farmakoloji dersleri okutulur, ayrıca eczanelerde pratik olarak staj

Foto. Feuillic, B.N. (LAROUSSE)

Eczacılık fakültesi

yapılırdı. Askerî ihtiyaçlar için doktor ve eczacı yetiştirmeyi amaç edinen bu okulun ilk mezuniyet imtihanları padişahın huzurunda yapıldı ve ilk askerî eczacı, 1840 yılında okuldan mezun oldu.
1867 Yılında Mektebi Tıbbiyeyi Mülkiye'nin açılmasıyle ilk sivil eczacı 1872 yılında yetişti.
Bugün İstanbul Üniversitesi Eczacılık fakültesi (kuruluşu 4 kasım 1963), Ankara Üniversitesi Eczacılık fakültesi (kuruluşu: 12 aralık 1960, 159 sayılı kn. ile) ve diğer bazı özel eczacılık yüksek okulları eczacı yetiştirmektedir.

● *Eczacılık mesleği.* Hekimlikten yavaş yavaş kopmuş olan eczacılık, ticarî ve sınaî bir görünüşü olmakla birlikte, her şeyden önce serbest ve ilmî bir meslektir. Bir serbest meslek erbabı olarak eczacının, halka teknik yeteneğini kabul ettiren bir diplomaya sahip olması gerekir. Eczacılık kanunlarının amacı, manevî şartlarla mesleğin maddî veya ticarî şartlarını birbiriyle bağdaştırmaktır. Bu kanunlardan maksat, eczacılık öğrenimi ile eczacıların bağımsızlığının güven altına alınması, her eczacının mesleğini bizzat icra etmesinin temini, gerekli disiplini yaratacak bir teftiş sisteminin kurulmasıdır.

Hastahane eczacılığı. Hastahanelerde, ilâçların alımı, ilâç yapımı ve hastalara ilâçların dağıtımıyle görevli bir eczanenin bulunması şarttır. Bu eczane halka açık değildir.

Türkiye'de eczacılık. Türkiye'de eczacılık tarihî gelişmesi bakımından Cumhuriyete kadar, Cumhuriyetin kuruluşundan İkinci Dünya savaşı sonuna kadar, İkinci Dünya savaşından sonra olmak üzere üç devreye ayrılabilir. Birinci devre eczacılığı, dünyada olduğu gibi hekimlikle eczacılığın genellikle aynı şahısta toplanmasıyle başladı. Hekim hem hastayı muayene eder, hem ilâcını yapar, verirdi. Bu devrede kocakarı ilâcı diye tanımlanan ilâçlar, halk arasında geniş çapta kullanılma alanı bulurdu. Saray hekimleri de aynı zamanda eczacı idiler. Meslek genellikle babadan oğula geçer veya çıraklıktan yetişerek öğrenilirdi. Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar diplomasız eczacılar bile eczane açabilirdi. O tarihe kadar tıp ve eczacılık özellikle azınlık gruplarının imtiyazlı mesleği halinde usta çırak münasebeti şeklinde sürüp gitmişti. Laboratuvar şartları elverişli değil, ilâç ticaretinin çoğunluğu yabancıların elindeydi. En basit ilâçlar bile Avrupa'dan ithal ediliyor, aranan maddeler bulunamıyordu. Bütün yabancı ilâçlar kalite, fiyat v.b. bakımından hiç bir kontrola tabi tutulmadan, ithal edilip satılıyordu. Önceleri hazır ilâçlar çok az bulunmaktaydı. Diğer ülkelerde olduğu gibi bizde de işe eczanelerde başlandı, ihtiyacın artışı ile seri imalâta geçildi, laboratuvar ve fabrikalar kuruldu. Türkiye'de ilk laboratuvar kurup hazır ilâç yapanlar Süreyya ve Ethem Pertev Beylerdir.

İkinci devrede hazır ilâç ithal ve satışı 1924 yılında çıkan bir kararname ile Sağlık bakanlığının iznine bağlandı. Ayrıca, yalnız eczacıların eczane açmaları sağlandı, eczane sayısı tahdit edildi. O devirde hazırlanan İspençiyarî ve Tıbbî Müstahzarlar kanunu yerli müstahzar sanayiinin gelişmesinde etkili oldu. İkinci Dünya savaşının sıkıntılı günlerinde yerli ilâç sanayii yurt ihtiyacını büyük ölçüde karşıladı. Bu devirde de çoğu ilâçlar, eczanelerde hazırlandı.

Üçüncü devrede Avrupa ülkelerinin savaş sonu ihtiyaçları yüzünden ilâç ithali azalınca yerli sanayi artan tüketimi karşılamak için üretimini arttırdı. 1950'de geniş çapta liberasyona gidilince hem yabancı ilâç ithali arttı, hem ilâç hammaddesi ithali kolaylaştı, böylece ilâç tüketimi arttı. Bu yıllarda verilen Sınai Kalkınma bankası kredileri ile yerli firmalar daha da gelişti. Zamanla liberasyon azalınca yerli laboratuvarların satışı arttı. Yavaş yavaş yerli ilâç sanayii yurt içi tüketiminin büyük kısmını karşılamağa başladı. Yabancı sermaye, önce ithal edilen malın temsilcisi olarak, sonra laboratuvarlar halinde Yabancı Sermayeyi Teşvik kanunundan yararlanıp Türkiye'ye girdi.

İlâç sanayiimizin genel karakteri hammaddeyi ithal edip ilâç yapma şeklindedir. Yurdumuzda hammadde imali çok düşük orandadır. Türkiye Büyük Millet meclisi araştırma komisyonu raporuna göre Türkiye'de 128 kadar ilâç laboratuvarı vardır. En önemli ilâç firmaları Mustafa Nevzat Pısak, İbrahim Ethem Ulagay, Fako, Eczacıbaşı, D.E.V.A., Santa Farma v.b. dir.

Yabancı ülkelerde eczacılık. Fransa'da, İspanya'da ve Brezilya'da, eczacılık eğitimi eczacılık fakültelerinde yapılır. Belçika'da Fen fakültesine bağlı bir ihtisas kolu halindedir. Norveç ve Finlandiya'da tıbba bağlıdır. İtalya'da başlı başına bir eczacılık öğretimi yoktur, fakat eczacı olanlara fen fakülteleri tarafından birtakım sertifikalar verilir. Rusya'da, iki türlü asil diplomalı eczacı vardır. Alt kategoride bulunanlar, yönetim işlerini üzerlerine alamazlar.
İngiltere'de, diplomalar devlet tarafından değil de, Eczacılık derneği tarafından verilir.

Batı Almanya'da, eczacılık öğretimi devlet tarafından programa bağlanmıştır.

Amerika Birleşik devletlerinde eczacılık eğitimi, eyaletlere göre bazı değişiklikler gösterir.

Birçok memleketlerde, eczacılar aynı ölçüde bağımsız değildir.
İngiltere'de bir eczacı, birkaç tane eczane açmakta serbesttir. Ancak her eczanenin başında yine eczacı olan sorumlu bir müdürün bulunması şartır. Bunlar, eczanelerinde başka bir ticarî faaliyette bulunabilirler. Amerika Birleşik devletlerinde, eczacı diploması olmayan bir kimse bir veya birkaç tane eczane açabilir ve eczanelerinde ilâçtan başka şeyler de satabilir, yalnız her eczanede eczacı olan sorumlu bir müdürün bulundurulması şarttır.

Japonya'da, Orta Amerika'da eczacı diploması olmayan bir kimse de eczane açabilir. Danimarka'da iki çeşit eczane vardır: veraset yolu ile veya satın alma yolu ile intikal eden eczaneler; işletme imtiyazı devlet tarafından bir eczacıya verilmiş olanlar. Bu eczaneler şubeler de açabilir.
Avustralya, İrlanda, Portekiz ve Şili'de eczane sahibi olmak için diplomalı olmak şart değildir.
Rusya'da, eczacılık mesleği tamamen devletleştirilmiştir. Fabrikalarda çalışan, ilâçları hazırlayan ve ilâçları veren eczacıların hepsi memurdur. Diğer halk demokrasilerinde de eczacılık devletleştirilmiştir.

— Huk. T.C. sınırları içinde eczacılık yapabilmek için: 1. Türk vatandaşı olmak; 2. Türkiye eczacılık fakülte veya okullarından birinden mezun bulunmak gerekir; yabancı bir ülkeden diploma alınmışsa 3. maddeye göre kurulacak bir jüri tarafından imtihan edilmek gerekir; 3. Diplomalar Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığınca tescil edilmelidir. Yüz kızartıcı bir suçtan bir yıl hapse mahkûm olanlar, meslekî bir suçtan bir yıl hapse mahkûm olanlar ile meslekî yetkilerini kötüye kullanmaktan ötürü haklarında beş yıl içinde iki defa meslek ve sanatın tatili cezasına karar verilenler, sanatın icrasına engel daimî bir hastalığı bulunanlar, eczacılık yapamazlar (md. 4). Bu hallerden biri sonradan ortaya çıkarsa, ruhsatname geri alınır (md. 6).

Ölen, hacredilen veya mesleğini yapmağa engel daimî bir hastalığa tutulan eczacının eşi veya çocuklarına eczanenin bir sorumlu müdür tarafından işletilmesi şartıyle ruhsat verilir (md. 8). Ancak çocuklar veya karı koca adına sorumlu müdürün eczaneyi işletmesi beş yılı aşamaz. Ölenin çocuğunun eczacılık öğrenimine başlaması halinde, öğrenimi bitinceye kadar sorumlu müdür idareye devam eder (md. 9). Usulüne uygun bir ruhsat olmadan 1. maddede yazılı yerleri açanlar 3 aydan bir yıla kadar hapis ve 500 liradan 5 000 liraya kadar ağır para cezasına mahkûm edilir. Fiil, eczacılık yapma hakkı olmayanlarca işlenirse, hapis 6 aydan, para cezası ise 1 000 TL.dan aşağı olamaz. Eczane işletmeğe başladıktan sonra mücbir sebep dışında mazeretsiz olarak, eczane bulunan yerlerde 30, eczane olmayan yerlerde 10 gün eczanesini kapalı tutan eczacı 50 liradan 500 liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılır.

Sosyal Sigortalar kanununun 123. madde-

eczacı çanağı

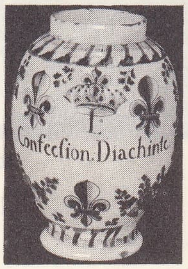

paris fayansı

eczacılık

Paracelse

Geber

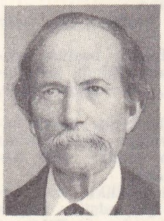

Berthelot

Bertrand

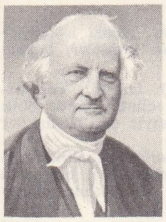

Balard

Fourcroy

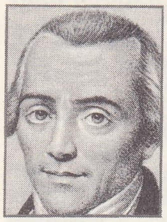

Vauquelin

Lavoisier

Rouelle

Foto. MEYDAN; Giraudon, Anderson-Giraudon, X, Manuel, Dornac (LAROUSSE)

EÇMİYADZİN
kilise ve manastırı

EDAM

sine göre, Sosyal Sigortalar kurumu da bazı hallerde, kanunda gösterilen özel kayıt ve şartlar altında eczane açabilir. (→ Bibliyo.) [ML]

Eczacılık fakültesi (İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ—), İstanbul'da eczacılık öğretimi yapan fakülte (kuruluşu: 4 kasım 1963).
İlkin Mektebi Tıbbiyei Şahanede bir eczacılık sınıfı kuruldu; 1909'da Askerî ve Mülkî tıbbiyelerin Tıp fakültesi haline getirilerek Haydarpaşa'daki yeni binalarına taşınması sırasında, eczacılık öğretimi yapacak olan kurum (1909'da kurulan Dişçi mektebi ile birlikte) kısmen bağımsız bir hale sokularak müdürlüğüne Dr. Mustafa Münif Paşa getirildi; mektep Kadırga'daki ahşap binada (Menemenli Mustafa Paşa konağı) 1925 yılına kadar kaldı; sonra Beyazıt meydanına bakan ve eskiden jandarma kumandanlığı olarak kullanılmış olan binaya taşındı. 1933 Üniversite reformuyle Eczacı okulu, Fen fakültesine bağlandı; Galenik, Farmokognozi ve Farmosötik Kimya kürsülerinin başına yabancı hocalar getirildi. Bu devrede yapılan en önemli değişiklik 1938-1939 ders yılından itibaren eczacılık tahsilinin sekiz sömestre (4 yıl) çıkarılması oldu. 1944'te yeniden Tıp fakültesine bağlandı; ders programlarında değişiklikler ve öğretim kadrolarına ilâveler yapıldı. 1961'de Beyazıt meydanındaki eski Maliye nezareti binasına taşındı. 1963'te Eczacılık fakültesi adıyle öğretime başladı.
Eczacılık fakültesine bağlı kürsüler şunlardır: Analitik kimya, Biyokimya, Farmakognozi, Farmakoloji, Farmasötik Botanik, Marmasötik kimya, Galenik Farmasi Mikrobiyoloji, Toksikoloji. (M)

ECZAHANE blş. i. Bk. ECZANE.

Eczahane, Karagöz fasıllarından. Bu oyunda Karagöz ile Hacivat bir eczane işletirler, garip müşteriler gelir. En sonunda Karagöz yaşlı bir hastanın kollarını, bacaklarını koparır. (M)

ECZANE veya **ECZAHANE** blş. i. (ar. *ecză*, parçalar ve fars. *hăne*, ev > *ecză'ne'*-den). Eczacı dükkânı, tıbbî ilâçların yapıldığı veya satıldığı yer: *Rüyamdaki Aristidi Efendinin eczanesinin arkasındaki lâbrotuvarında idim* (A.H. Tanpınar). [M]

EÇA DE QUEİROS. Bk. QUEİROS.

EÇHEL veya **ECHEL** sıf. (ar. *cehâlet*, bilgisizlik'ten *echel*). *Esk.* Çok cahil, çok bilgisiz. Daha cahil. ‖ *Echelü min Karagöz,* Karagöz'den daha cahil. (M)

EÇMİYADZİN, esk. **Vagarşapat,** S.S.C.B.'de (Ermenistan cumh.) şehir; Erivan'ın batısında; 19 800 nüf. M. S. II. yy. dan IV. yy.a kadar Emenilerce başkent sayıldı. Ermeni kilisesinin merkezi. Katedral (M.S. IV. yy.). [L]

Edda
«Tanrı Odin
Atı Sleipnir Üstünde»
Werenskiold'un eseri
Oslo Belediye sarayı

EDA i. (fars. *edă*). İşve, naz, cilve: *Öyl'olur böyl'olur Türkmen güzeli / Edası çok olur Türkmen güzeli* (Türkü). ‖ Tavır: *Küfürü andıran bir eda ile: — Burası aşçı dükkânı değil* (Ömer Seyfettin). *Hatırlarmış edasıyla avutulacak kadar saf değiliz* (Yahya Kemal). ‖ İfade tarzı: *Müedda perişan, edâ mübtezel* (M. Â. Ersoy).

◆ **Edalı** sıf. Cilveli, işveli: *Kiraz dudaklı, üzüm gözlü, inci dişli, iki / Edalı yosma gördüm...* (M. Â. Ersoy). [...] *edalı,* [...] *tavırlı*: *Ciddî edalı.* (M)

EDA i. (ar. *edă*). *Esk.* Verme, ödeme: *Abdüsselâm Bey vasiyetnamesinde, «Borçlarımın edasından sonra kalan servetim», «bakiye-i servetim» gibi tabirler kullanmıştı* (A. H. Tanpınar). ‖ [Namaz için] Yerine getirme, kılma: *Ba'dehu, Ebû Zerr'i gasl ve tekfin ve namazını eda ile defn ettikleride...* (Cevdet Paşa). ‖ *Eda etmek,* vermek, ödemek, vazifesini yerine getirmek: *O da «Tayy-ı mekân» denilen yolla Medine'ye gelir, sabah namazını orada eda edermiş* (N. Araz). ‖ *Eda-yı deyn,* borç ödeme. Vazifesini yerine getirme. ‖ *Eda-yı i'tizar,* özür dileme. ‖ *Eda-yı salat* veya *eda-yı namaz,* namaz kılma.
— Teşk. tar. *Eda tezkiresi,* mirî avcıların avladıkları hayvanların postları karşılığında aldıkları makbuz. (Eda tezkiresi, kanunen yapılması gereken bir görevin yerine getirildiğini gösteren kâğıtlar için de kullanılır.) [M]

EDADİL KADIN, Abdülaziz'in kadınlarından (öl. İstanbul 1875). Güzelliği ve nezaketiyle tanınmış, padişahın üçüncü kadın efendisi. Nâzıma Sultan ile (1866), Abdülmecid Efendinin (1868) annesi. (M)

EDAFİK sıf. (yun. *edaphos*, toprak'tan, fr. *édaphique*). **Biyol.** *Edafik etmenler,* toprağa bağlı dış etmenler. Canlıların yeryüzüne dağılışı üzerinde bu etmenlerin büyük etkisi vardı. (Ekolojide iklim etmenlerine karşılıktır.) [L]

EDAFOLOJİ i. (fr. *édaphologie*). Bazı bilginlerce toprak bilimi anlamına kullanılmış terim. (L)

EDAFON i. (yun. *edaphos*, toprak'tan). Toprakta yaşayan organizmaların tümü.
— ANSİKL. Bir çayırın toprağındaki favna (birhücreli hayvanlar, solucanlar, eklembacaklılar, kemirgenler) oradaki canlılar dünyasının yüzde 20'si kadardır; geri kalanın yarısını mantarlarla suyosunları, yarısını da bakterilerle *actinomycetes*'ler meydana getirir.
Sürekli olarak toprağın içinde yaşayan organizmalara edafon, toprağın yüzeyinde bulunan veya zaman zaman derine inen organizmalara hemiedafon denir.
Edafonu meydana getiren canlılara «jeobiont», hemiedafonu teşkil edenlere de «jeofil» denir.
Edafondaki eklembacaklılar küçük, dar ve uzun gövdeli hayvanlardır; uzantıları yüzeydekilere göre daha az gelişmiştir, bunlarda gözler körelmiş veya dumura uğramış, gövde renksizleşmiştir. Solunum organı ya çok az gelişmiş, ya da yoktur, gaz alışverişi bütün vücut yüzeyiyle sağlanır. (L)

EDAM i. Genellikle üzeri kırmızı parafinle kaplı olan yuvarlak top biçiminde hollanda peyniri. *Magrıplı başı* da denir. (L)

EDAM, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) şehir, İjselmeer'in batısında; 17 000 nüf. XIV. ve XVII. yy. dan kalma kilise. Sayfiye merkezi. Tereyağı ve peynir ticareti. Besin ve makine sanayii. (L)

EDÂNÎ çoğl. i. (ar. *denî*, alçak, aşağılık'-dan *edânî*). *Esk.* Aşağılık kimseler, bayağı insanlar. (M)

EDAT i. (ar. *edăt*, âlet). Dil bil. Tek başına anlamı olmayan ve cümle içinde öbür kelime ve kelime gruplarıyle çeşitli ilişkiler kurmağa yarayan kelime.
— ANSİKL. Dil bil. *Edatlar* genellikle çekimsizdir. İsim ve fiillerden, tek başlarına bir anlam taşımamaları ve çekime girmemeleri bakımlarından ayrılır.
Türkçede edatlar yapı, menşe ve mahiyet bakımından birkaç gruba ayrılabilir: *Fiilden türeyen edatlar,* genellikle fiil köküne gerundium eki getirilerek yapılmıştır: *göre,* (<*gör-e*) *öte* (<esk. türk. *öt-* [geçmek] *e*) v.b. *İsimden türeyen edatlar,* isim köklerine hal ek*'leri getirilerek yapılmıştır: *için, gibi, sonra* v.b. *Ses taklidi edatlar,* genellikle insan veya tabiat sesi taklidi olan veya duygu ve olayları yorumlayıp ses şeklinde ifade eden ünlemlerdir: *ah, ay, ey* gibi. *Yabancı edatlar,* islâmî-türk edebiyatı devrinde Türkçeye, Arapça ve Farsçadan girmişlerdir: *ve, hattâ, gerçi* v.b.
Türkçede edatların bir kısmı kural dışı çekim eki alarak isimleşebilir: *başka-sı* gibi. Anlam ve fonksiyon bakımından edatlar:

● *Çekim edatları.* İsimlerden sonra gelerek bağlandığı isim ile cümlenin diğer unsurları arasında yer, zaman, yön, biçim, benzerlik, başkalık v.b. bakımlardan ilişkiler kurar: *beri, içeri; sonra; doğru, dışarı; göre, nazaran; gibi, dek; başka, özge, ziyade* gibi.

● *Bağlama edatları.* Cümleleri veya cümle içindeki kelime ve kelime gruplarını anlam veya biçim bakımından birbirine bağlarlar. Eski Türkçede bağlama edatı yoktur; Türkçeye sonradan, yabancı dillerin etkisiyle girmiştir. Bu bakımdan bağlama edatlarının büyük bir kısmı yabancıdır; türkçe olanlar da bazı isim ve fiil şekillerinin sonradan edatlaşmasıyle ortaya çıkmıştır. Batı Türkçesinde bağlama edatları kendi içinde birkaç gruba ayrılır:
a) *Cümle başı edatları.* Daima cümle başında bulunan bu tür edatlar cümleleri anlam bakımından birbirine bağlar. Başında bulundukları cümleyi önceki cümle veya cümlelere bağlayanlar: *fakat, lâkin, ancak, yalnız; ... çünkü; meğer, öyleki, oysa ki, halbuki, belki, üstelik, yani, bari; sanki âdeta, gûya; yeter ki, tek; yoksa* gibi. Şart anlatımı taşıyan veya şartı pekiştirenler: *eğer, şayet* gibi. Başında bulundukları cümleyi sonraki cümlelere bağlayanlar: *gerçi, vakıa; madem, mademki, çünkü; hele* gibi.
b) *Karşılaştırma edatları.* Karşılaştırılan iki veya daha çok kelime veya cümleyi birbirine bağlayan edatlar: *ya ... ya, ya ... ya da (yahut, veya), hem ... hem, ne ... ne, da (de) ... da (de), ama ... ama, gâh, ... gâh, ha ... ha, ister ... ister, gerek ... gerek.*
c) *Denkleştirme edatları.* Birbirine eşit veya birbirinin yerini tutabilen iki kelimeyi, kelime grubunu, isim veya cümleyi bağlayan edatlar: *ya, ya da, veya, yahut, veyahut* gibi.
ç) *Sıralama edatları.* Arka arkaya gelen kelime, kelime grubu ve cümleleri birbirine bağlayan edatlar: *ve, ile, dahi, ilâ.*
d) *Berkitme* veya *pekiştirme edatları*: Kelime, kelime grubu ve cümlelerin sonuna gelerek onları, önceki veya sonraki kelime, kelime grubu ve cümlelere bağlarlar: *dahi, da (de), ise, ki, kim, bile, değil.* Sonuna geldikleri unsurları belirtmek, berkitmek, ilgiyi bunlar üzerine çekmek için kullanılırlar.

● *Ünlem edatları.* Çeşitli ruhî durumları, tabiat seslerini, seslenmeleri, soru, işaret, tasdik, ret gibi anlatım biçimlerini taşıyan edatlar.
a) *Ünlemler.* Duygu ve duyumların ve tabiat taklidi seslerin anlatımı için kullanılan edatlar: *ah, vah, af, pat, küt* gibi. Bk. ÜNLEM.
b) *Seslenme edatları.* Başlıcaları: *a, ay, be, bre, ey, hey, hu, ulan, ya, yahu.* Genellikle isimlerle birlikte kullanılır: *a kardeşim, bre oğul* gibi.
c) *Soru edatları.* Başlıcaları: *acaba, acep, hangi, hani, kaç, mı (mi, mu, mü), nasıl, ne, niçin, neden, nerde, niye.*
Soru edatlarında vurgu baştaki, ek hece üzerinde ve kuvvetlidir.
ç) *Gösterme edatları.* Bugün başlıca gösterme edatı *işte*'dir. Halk dilinde kullanılanlar: *nah (na)* [argo], *aha, deha, daha, te!*
d) *Cevap edatları.* Cümle içinde başka kelimelere bağlanmadan, yalnız başlarına bir kavram anlatımı taşıyan edatlar: *evet, hayır, yok, değil, peki, hay hay.*
Karşılıklı konuşmalarda özellikle kısa anlatımlar tercih edildiği için edatlar birçok hallerde cümle değeri kazanırlar. (→ Bibliyo.) [M]

Foto. Giraudon, Palmer-Clark (LAROUSSE)

EDBEİL veya **EDBİL,** İsmail Peygamberin oğlu. (M)

Edda, XIII. yy. izlanda edebiyatında şiirle ilgili iki derlemenin adı: Snoria Sturluson'un *Edda*'sı ve Saemund'un *Edda*'sı.
Snorai Sturluson'un 1200 yılına doğru yazdığı *Edda* üç bölümlük bir şiir sanatı kitabıdır: *Gylfaginning* (Kral Gylfi'nin Aldanması) veya kuzey mitolojisi üstüne inceleme: *Skaldskaparmal* (Şiir Dili), izlanda şiir dili, özellikle *kenning*'ler (dolaylama) üstüne inceleme; *Hattatal* (mısra çeşitlerinin sayılması), her biri ayrı bir teknik ve ölçüye örnek olarak verilen 102 bentlik bir manzumedir.
XVII. yy.da Saemund'a mal edilen *Edda* ise, konusu kuzey mitolojisi veya kahramanlık destanlarından alınmış, yazarı bilinmiyen bir şiir derlemesidir. VII. yy.ın başıyle XII. yy.ın sonu arasında yazılan bu şiirlerin çoğu *Codex Regius*'ta bulunmaktadır. (L)

EDDAİ (ar. *dā'i*, dua eden'den *ed-dā'i*). Osmanlı devrinde ulema sınıfının mühür veya imzalarının üzerine koydukları «duacınız» anlamına gelen kalıplaşmış deyim. *Dâiniz, dâileri* şekilleri de kullanılmıştır. (M)

EDDİNGTON (sir Arthur Stanley), ingiliz astronomu ve fizikçisi (Kendal 1882-Cambridge 1944). Öğrenimini önce Manchester üniversitesinde, sonra Cambridge'de yaptı. 1906'da Greenwich rasathanesine baş asistan oldu, 1914'te Cambridge rasathanesi müdürlüğüne getirildi. Yıldızların hareketleri ve evrimi üstündeki çalışmaları ve izafiyet teorisini astrofiziğe uygulamasıyle ün kazandı. Yıldızların ışıma ile ilgili dengesini inceleme sonucunda onların kütlelerini, merkezlerindeki ısılarını ve iç yapılarını ortaya çıkardı. Bu teorinin önemli sonuçları 1916'da deney yoluyle gerçekleştirildi: bir yıldızdan başka bir yıldıza geçilirken ışıldama ve kitle gücü bir zaman aynı yönde değişir; öte yandan yıldızlar arası kitleler her zaman bağıntılı olarak birbirine yakındır. Eddington da Evrenin doğuşu ve genişlemesi teorisi üstünde çalıştı. 1919'daki güneş tutulması sırasında ışığın bir gökcisminin yakınından geçerken çekim etkisinde kaldığını ispatladı.
Başlıca eserleri *Space, Time and Gravitation* (Uzay, Zaman ve Yerçekimi) [1920], *The Mathematical Theory of Relativity* (İzafiyetin Matematik Teorisi) [1923], *The Internal Constitution of the Stars* (Yıldızların İç Yapısı) [1926], *The Nature of the Physical World* (Fizik Dünyanın Özü) [1929], *New Pathways in Science* (Bilimde Yeni Yol) [1935], *The Philosophy of Physical Science* (Fizik Biliminin Felsefesi) [1939], *Eddington's Fundamental Theory* (Eddington'un Temel Teorisi) [1957] N. B. Slater tarafından yazarın ölümünden sonra yayımlandı. (L)

EDDY (Mary BAKER), *Hıristiyanlık bilimi* hareketinin kurucusu (Bow, New Hampshire 1821 - Newton, Massachusetts 1910). Ortaya attığı doktrinin ateşli bir propagandacısı oldu. Özellike 1866'da hastalıktan bir mucize olarak kurtulmasından sonra başlıca eseri olan *Science and Health, with Key to Scriptures*'ü (Kutsal Kitaplara Göre Bilim ve Sağlık) [1876] yayımladı. 1879'da Scientist İsa kilisesini Boston'da kurdu. 1883'te *The Christian Science Journal* dergisini çıkarmağa başladı. Gündelik *The Christian Science Monitor*'un ilk sayıları ise 1908'de çıktı. (L)

EDDYSTONE, Manş denizinde tehlikeli kayalık, Cornwall kıyısı yakınında, Plymouth'un güneybatısında. 1879-1882 Arasında yapılmış deniz feneri. (L)

EDE i. *Halk dili.* Büyük erkek kardeş. (M)

EDE, Hollanda'da (Gelderland) şehir, Arnhem'in batısında; 68 800 nüf. Sayfiye merkezi. Dokuma (sunî ipek) sanayii. Metalürji ve makine yapımı. Elektrik malzemesi. Besin sanayii. (L)

EDEA, Kamerun'da şehir, Sanaga-Maritime bölgesinin idare merkezi; Sanaga ırmağının sağ kıyısında; 15 000 nüf. Ticaret merkezi. Yağ fabrikaları. Orman işletmeleri. Şehir, Sanaga çağlayanlarından (24 m yükseklik) yararlanan 150 000 KW gücünde bir hidroelektrik tesis ve bir baraj kurulmasıyle önem kazandı. Bu tesisler Duala'ya, sanayileşmesi için gereken enerjiyi ve Edea'da alüminyum yapımı için fabrikaların kurulması imkânını sağladı. (L)

EDEB i. Bk. EDEP.

EDEBALİ Şeyh, Osman Gazi'nin kaynatası (öl. 1325), Karaman ve Şam'da öğrenim gördü. Söylentiye göre 120 yıl yaşadı. İslâmî ilimlerde ve rüya yorumunda geniş ünü vardı. Osman Gazi, Şeyh Edebali'de misafir kaldığı bir gece rüyasında Şeyhin koynundan çıkan ayın kendi koynuna girdiğini ve göbeğinden yetişen bir ağacın bütün cihanı sardığını görür. Şeyh Edebali bu rüyayı büyük bir devletin kurucusu olacağı şeklinde yorumlar. Bu yorumdan sonra Edebali'nin kızı Balâ Hatun'u Osman Gazi'ye verdiği söylenir. Türbesi Bilecik'tedir. (M)

EDEBÎ sıf. (ar. *edeb*, edebiyat'tan *edebî*). Edebiyatla ilgili olan: *Edebî zevki divan şiiri ile beslenmiş gençlerdik* (Y. Z. Ortaç). ‖ *Edebî eser*, bedii zevklerimize hitap eden edebiyatla ilgili eser. (M)

Edebî Hatıralar, Hüseyin Cahit Yalçın''ın eseri (1935). Yazar, basın hayatına girişini, *Servetifünun* dergisi çevresinde toplanışlarını, 1890-1908 arasındaki sansür olaylarını, tanıdığı yazarların özelliklerini bu eserinde anlatır; servetifünun edebiyatının geliştiği sosyal ortam ve o dönemin sanatçıları hakkında bilgi verdiği için, Halit Ziya Uşaklıgil'in «Kırk Yıl» hâtıraları gibi belge değeri taşır. Yazarının, Meşrutiyet dönemi, Malta sürgünlüğü ve siyaset hâtıraları tefrika olarak kalmış (*Yedigün, Fikir Hareketleri*), kitap halinde basılmamıştır. (M)

Edebî Tiyatro heyeti, Muhsin Ertuğrul ve arkadaşlarının 1918'de kurdukları tiyatro topluluğu. Birkaç tercüme oyunun yanı sıra İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci'nin yazdığı *Sivrisinekler*'i temsil ettikten sonra kısa sürede dağıldı. (M)

EDEBİYAT i. (ar. *edeb*'den *edebiyyāt*). Bir milletin, bir memleketin, bir çağın edebî eserlerinin tümü: *XIX. yy. türk edebiyatı.* ‖ *Divan edebiyatı.* Bk. DİVAN EDEBİYATI. ‖ *Halk edebiyatı.* Bk. HALK EDEBİYATI. ‖ *Karşılaştırmalı edebiyat.* Bk. KARŞILAŞTIRMALI. ‖ Bu sanatın kuralları ve ürünleriyle uğraşan bilim kolu. ‖ Belli bir bilim kolu için yazılmış eserler: *Tıp edebiyatı.* ‖ *Mec.* Yapmacık, içten olmayan boş ve süslü söz: *Üst tarafı edebiyat* (P. Safa).
— DEY. *Edebiyat yapmak*, bir konu hakkında gereksiz ve boş sözler söylemek.
— ED. TELM. ***Üst tarafı edebiyat,*** Verlaine'in *Art Poétique* (Şiir Sanatı) adlı şiir kitabının son mısraı; Verlaine, bu mısra ile, bütün duyguları en ince ayrıntılarına kadar verebilen ahenkli ve ifadeli şiir adına, yazarlık mesleği ve nazım oyunları saydığı öteki şiir anlayışlarını mahkûm eder.
— ANSİKL. *Edebiyat* kelimesi, yazıya dayanan anlatım biçimini gösterir. Gerçi, konuşmaya veya görüntülere dayanan bir edebî anlatım da düşünülebilir. Yazılı edebiyattan önce, hâlâ sürmekte olan ve efsaneleri, folklor geleneklerini, milletlerin ilkel düşüncelerini aktaran bir sözlü edebiyat vardı, bugün de vardır. Tabiî ve uzun bir gelişme sonucunda yazılı edebiyatın yerini bir gün sinemanın veya sembolik resmin alabileceğini de hesaba katmalıdır. Kelimeye en geniş anlamını verirsek, sahneye koymayı, jesti, mimiği birer anlatım aracı olarak kullanan «yazar»lardan da söz edebiliriz. Ne var ki, her insan medeniyeti kendi edebiyatını tespit etmek, başvurulacak bir kaynak haline getirmek ve bu kaynağa ya dolaylı olarak, ya da doğrudan doğruya inerek edebiyatına sahip çıkmak için, gene de, her anlatım aracından önce *yazı*'ya başvurmak eğilimindedir. Şu halde, edebiyat kavramı, edebiyat kelimesinin etimolojisinden çok, *yazın* kelimesinin etimolojisine uygun düşer.
Kelimeleri, cümleleri hareketlendirerek veya vurgulayarak, nesir yoluyle günlük konuşma diline yaklaştırılabilir veya mısra ile günlük dilin ötesinde yüceltebiliriz; bundan başka cümleleri, destanla veya onun yozlaşmış şekilleri olan romanla, hikâye ile anlatının kalıplarına sokar, lirizm ile bir türkü veya iç türkü haline getirebilir, dramla eyleme yöneltir, öğretici edebiyatla, tarihle, belâgatle, hicivle öğretimin veya mücadelenin hizmetine verebilir, gazete yazılarıyle günlük haberler için kullanabiliriz. Ama ister kalıcı, ister geçici, ister biçimci, ister sanat kaygısından yoksun olsun, ister dar bir aydın çevresine, ister halk yığınlarına seslensin, edebiyat her zaman anlatmak istediğini yazı işaretleriyle anlatır. Peki, *nedir anlatmak istediği?* Bu soruya karşılık vermek için düşünce, hayal, duygu, duyu, ahlâk, din, bilgelik ve deliliğin bütün alanlarını ele almak gerekir. Fakat, bu bolluk ve karmaşa arasında, tenkidin ve edebiyat estetiği kuramlarının yöneldiği birtakım ana çizgiler bulabiliriz. İnsana seslenen insan, kendine görev olarak, insana gene insandan söz etmeyi seçebilir. Ama bu görevi seçerken, amacı bir çağın ayrıcalığına veya bir *benlik*'in orijinalliğine sözcülük etmek değil, bir medeniyetten başka bir medeniyete geçişi sağlamak, en kalıcı veya evrensel yönleriyle çeşitli halk topluluklarını kaynaştırmak, yani insanı konu edinen edebiyatla insanı daha da insanlaştırmaktır. İşte bu *hümanizm* veya insancılık dediğimiz budur. Hümanizm'den yana olmak demek, ya insanlığın tarih boyunca edindiği kazançları bir nesilden bir nesle aktarmak ve dün, bugün ve yarın arasındaki kesintileri yoketmek, ya da, yeryüzünde ayrı ayrı manevî mirasların temsilcilerini birbirine yaklaştırarak Goethe'nin *Weltliteratur* dediği «yazarlar cumhuriyeti»ni kurmaktır.
Türk edebiyatı, islâm uygarlığı etkisindeki gelişimi boyunca Ümmet çağının özelliklerini taşımış, arap-fars edebiyatının izinde aynı ortak değerleri yansıtmıştı. Dinî inancın insanları kul ve toplumları ümmet sayan ölçüsüne uygun olarak her konu bu açıdan işlenmişti. Kur'an'ın ilkeleri, ayetler, dinî kıssalar, hadisler ve biraz da Fars mitosları̇yle anlatılan dünya, islâm ümmetinin yüzyıllarca paylaştığı dinî inancın edebiyattaki görünümüdür. Divan edebiyatının (XIII.-XX. yy.) ümmet çağına özgü bir yanı da toplumun üst kültür katındaki aydınlar azınlığının, «Osmanlıca» diye ayrı bir adla anılan karışık ve zor dili kullanmış olmasıydı. Yüksek zümrenin karşısında halk şiiri dil bakımından millî bir özellik taşıyordu.
Türk edebiyatında Tanzimattan sonra başlayan millîleşme ve çağdaşlaşma hareketi iki alanda meydana çıktı: Batı uygarlığının değer yargılarını benimseme ve yapma bir yazı dilinden konuşulan Türkçe'ye dönme eğilimi.
Modern çağların başında, hıristiyan ümmetçiliğinden sıyrılıp millerlere bölünmeğe başlayan Batı'da edebiyat da, tam bir inançla, hattâ bir çeşit bağnazlıkla milliyetçiliğe yöneldi. O kadar ki, evrenselliğiyle övünen edebiyatlar bile, milletlerarası bir nitelik taşıdığı halde latinceyi kullanmaz oldu. Edebiyat artık, her şeyden önce, bir milletin dehasını dile getirmek istiyordu. İtalya'da Sperone Speroni'nin, Fransa'da J. du Bellay'in bütün çabaları, kendi dillerinin üstünlüğünü savunmağa, kendi dillerini değerlendirmeğe yönelmişti. Gerçi, Eskiçağ edebiyatlarının mirasına da sahip çıkıyorlardı ama, asıl amaçları bu yolla Eskilerin ayrıcalıklarını ellerinden almak, onları kendi silâhlarıyle yenmek, çağdaşlara çağdaş olmak hakkını tanımaktı. Her millet, kendi kaynaklarını araştırıyor, kendi eserlerini ortaya çıkarmağa, değerlendirmeğe, yaymağa çalışıyordu. Buna sebep, o sıralarda keşfedilen matbaanın kitabı eşsiz bir propaganda aracı haline getirerek, diller arasındaki rekabetin ve devirler arasındaki kıyaslamaların sürdürdüğü üstünlük yarışmasını hızlandırmasıydı. Edebiyat, bir devleti değerlendiren, yücelten, o devlete üstünlük sağlayan bir güç olmuştu.
Bu sebepten, birçok milletin, hattâ siyasî merkezleşmesi gerçekleşmemiş olanların bile, mahallî edebiyatlarında bir gerileme oldu. Almanların *Heimatland* dedikleri küçük şehirler, genel olarak edebî eserlere daha geniş bir okuyucu ve daha genel bir anlam kazandırma isteğine feda edildi.
Fakat törelerin ve modern hayatın tek biçimliliğinden ileri gelen eserler arası benzeşmeye karşı tepki olarak, edebiyat, zaman zaman ve yer yer, yeniden belirli bir toprağa, bir memlekete yöneldi. Kimi yerde, lehçeler ve taşra ağızlarını kullanmayı veya millî dile bağlı kalmakla beraber, ona mahallî bir hava vermeyi denedi; sadece çekici olan veya «natürizm»e kayabilen, folklora, tarihî geçmişe, çocukluk veya erginlik hatıralarına dayanan temaları ele alıyor, kimi zaman, uzak ve gelişmemiş bir taşra köşesinin özelliğine, kimi zaman, ailenin silik hayatına, ortak geleneğine dayanan etkileri kullanıyordu.
Batıda bu olay, özellikle fransız ve ingiliz

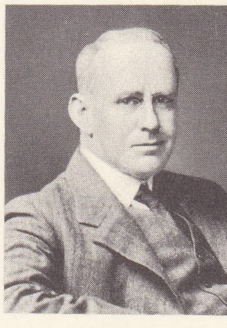

sir Arthur EDDİNGTON

Foto. LAROUSSE

edebiyatlarında meydana geldi. İspanya için bölgecilik diye bir mesele yoktur. Çünkü zaten ispanyol edebiyatı, özgü gereği, mahallîdir. Bu edebiyatta, çeşitli bölgelerin (bu arada Madrid bölgesinin) törelerini tasvir için kullanılan *costumbrismo* terimi dışında, bölgecilik anlamına gelen bir kelime bile yoktur. Belçika, Hollanda ve İsviçre için de mahallî edebiyattan söz etmek yersiz olur: İsviçreliler, Hollandalılar, Valonlar, Flamanlar bazen Fransa, Almanya ve İtalya ile ortak anlatım araçlarını, bazen kendi öz dillerini kullanarak millî duygu ve düşüncelerini dile getirirler. Kanada, Haiti, A.B.D., Brezilya ve Arjantin cumhuriyeti edebiyatları da, Fransızca, İngilizce, Portekizce ve İspanyolcayı kullanmakla beraber, yine de bağımsız kalabilmişlerdir. XIX. yy.-da birliklerini gerekleştirmiş olan memleketler için ise meselenin özel bir yanı vardır: İtalya'nın o zamana kadar çeşitli lehçe yazarları bulunan dağınık bölgeleri, İtalyan birliğinin kurulmasıyle, büyük önem kazandılar, mahallî özellikleriyle bütün bir gerçekçi edebiyatı (*verismo*) beslediler; aynı şekilde, birleşmiş Almanya'da da, mahallî *Stäme*'ler yaşamağa devam etti.

— Anadolu'da XIII. yy.dan bu yana gelişen folklor ürünleri ve Âşık edebiyatı, gerek lehçe özellikleri, gerek konuları, gerek yaymayı amaç edindiği ülkü ve inançlar açısından yerel ve bölgesel kalmış, Alevî-Bektaşî şairleri de zümrevî karakterlerini korumuşlardı. Ümmet çağı içinde Halk edebiyatının sürdürdüğü millî özellik yalnız dil bakımından oldu; yüksek kültür katının Osmanlıcasının yerini, Türkçesi aldı. XX. yy.da «Mektepten memlekete» diye formüle edilen yurt gerçeklerine yönelme hareketi de ayrı bir bölgecilik tutumu getirdi. Özellikle 1940'tan sonraki köy edebiyatında bölgesel ve yerel karakterler titizlikle korundu.

Rusya'ya gelince, XIX. yy. sonundan bu yana, bu ülkenin tarihi hem için için oluşan bir devrimin, hem bir yayılmanın veya islavcılık tutkusunun, hem de göçen bir çağa duyulan özlemin tarihidir; federalizmi bile, bugünkü biçimiyle, edebiyatın mahallî özellikleri işlemesine elverişli değildir; edebiyattan beklediği, bu özellikleri devletin genel hayatıyle kaynaştırması, devlete hizmet eden güçleri dile getirmesidir.

Bununla birlikte, tenkit, uzun süreden beri, edebiyatı doğduğu bölgeye bağlamağa, onu belirli bir toprağın ürünü saymağa çalışıyordu. Daha 1719'da, rahip Dubos, *Réflexions Critiques sur la Poésie et la Peinture* (Şiir ve Resim Üstüne Tenkitli Düşünceler) adlı eserinde; Eskiçağdan bu yana birçok gözlemcinin üzerinde durduğu iklimler ve insan karakterine etkileri teorisinin tarihî sonuçlarını incelemişti. Edebiyatın, edebiyat sorunlarının yeni bir anlayışla ele alınması birçok nedene bağlanır: devirler arasındaki farklar üstünde duran ve insan zihninin evrimine dikkati çeken tarih anlayışı; kozmopolit ilişkilerle birleşen egzotik meraklar; ilkel insan, vahşî ve coşkun tabiat modası veya tutkusu; bu tutkunun yolaçtığı eski çağa dönüşle birlikte eski kelt veya iskandinav edebiyatları üzerine araştırmalara girişilmesi. Edebiyat ürünleri artık bütün milletlerin ortak malı veya insanların ortak mirası değil, belli bir çevreye ve zamana bağlı ürünlerdir. Bu ürünler, geçici bir medeniyet döneminden ayrılamaz, bir başka dile çevrilemez, yalnız bir çağda, bir yerde yaşamış bir dehanın eserleridir; onları birtakım kurallara bağlamak veya onlardan örnek almağa kalkışmak boşunadır. Onları kabul edip açıklamaktan başka yapılacak şey yoktur.

Açıklama, tarih, biyografi veya psikoloji açısından yapılabilir; eserler, yaratıldıkları toplum veya onları yaratan kişiler gözönünde tutularak ele alınabilir. Tenkitçinin edebiyat ürünlerine çeşitli açılardan eğilmesi bundan ileri gelmektedir.

1800'de, Madame de Staël, edebiyat dehasının çağlar boyunca nasıl geliştiğini ve yetkinleşme imkânlarının sonsuzluğunu gösterdi. *De La Littérature* (Edebiyat Üstüne) adlı eseri, Bonald'ın birkaç yıl sonraki deyimiyle, «Edebiyat toplumun ifadesidir» diye özetlenebilir. Madame de Staël'den Villemain'e, Villemain'den Taine'e kadar süregelen, bu arada Montesquieu, Voltaire, Fauriel, Sismondi, A. W. Schelegel tarafından doğrulanıp değerlendirilen bu formül, edebiyat tarihini medeniyet tarihinin bir bölümü haline getirdi. Edebiyat eseri, bir medeniyetle ilgili bir belgedir. Marksçılara göre, sınıflar arasındaki ilişkiler ve iktisadî gelişme konusunda bizi aydınlatır. Aristokratik hiyerarşiyi, burjuvaların kapkaççılığını, işçi sınıfının ihtiyaçlarını açığa vurur. En suya sabuna dokunmayan, «bağımlılık»-tan en çok kaçan edebiyat bile toplum bozukluklarına tanıklık eder. Yazar, ister boyun eğsin, ister başkaldırsın, aslında bir tanıktır.

Ama, edebiyata uygulanan bu tarihî maddecilik, bu tanıklığı insanlara ulaştıran özel etkeni, yani yazarı, ortadan kaldıracak güçte değildir. Edebî eserdeki tarihî, coğrafî, siyasî, sosyal ve iktisadî etkenleri ancak yazarla olan ilişkilerinden, yazarın aile çevresinden, bu çevrenin ona yüklediği yaşama koşullarından maddî, ahlâkî ve duygusal gerekliliklerden, kısacası, yazarın biyografisinden anlayabiliriz. Bu sebepten, edebiyat, ancak biyografik bir belge olduğu ölçüde tarihî bir belge niteliği taşıyabilir. Nitekim, Sainte-Beuve, edebiyatı, karakterlerin, törelerin ve ruh sırlarının ince ve apaçık bir itirafı, «zihinlerin bir çeşit tabiat bilgisi» olarak ele alıyordu. Bununla belki de değerlerin sırasını değiştirmiş ve Gustave Lanson'un dediği gibi, «eserleri açıklamak için biyografilerden yararlanacak yerde, eserlerden yararlanarak biyografiler kurmuş», «edebiyat sanatının şaheserlerini, tıpkı bir generalin aceleye gelmiş anılarını veya için döken bir kadının mektuplarını ele alır gibi incelemiştir». Sonuç: «Sainte-Beuve'ün incelemelerinde insan eseri maskeler, eser insanın buyruğuna girer, oysa doğru olan bunun tersidir; Sainte- Beuve bir sanatçının gerçek davranışlarını yakalamak için, bu davranışların kullanıldığı sanat eserlerini parçalara ayırır, dağıtır». İşte gerçekte, edebiyat anlayışına biyografinin getirdiği katkının fidyesi budur: biyografi, sanatlarından çok kişilikleri ile bizi ilgilendiren ikinci derecedeki yazarları, eserlerinde *benlik*'lerini gizlemeyi bilen yaratıcılardan çoğu zaman üstün tutar. Ayrıca belki de bizi edebî eserin yaratıcıdaki kendinden kaçma, hatta kendi kendisiyle çelişkiye düşme ihtiyacına neler borçlu olduğunu farketmemeye sürükler. Maurice Barrès, 1922'de yayımlanan *Cahiers*'sinin son cildinde: «Goethe'nin, *Torquato Tasso*'sunun karşısına Antonio'yu çıkardığını, çünkü, kendini bırakısa Tasso'-ya çok benzeyeceğini, onun için tam tersi bir kutup yarattığını» ileri sürüyor ve şöyle devam ediyor: «Goethe, sükûnete ihtiyaç duyduğu bir sırada İphigenia'yı tasarladı. Sanat eseri, gizli eğilimlerin *ifadesi* olmaktan çok, bir *düzelticisi*'dir... Sükûnete ihtiyaç duyan bir saralı, saralı değil, dengeli bir eser yaratır. Bu, Goethe'nin bir oyunu değildir; hayatta karşılığını bulamamış ve sanat eserinin gizli bir çağrısı ile gerçekleştirmeğe çalıştığı eğilimlerin ifadesidir. Richepin, dilencilerde yalnız dilenciyi görür. Baudelaire ise orospuların ruhlarını kaybettiklerini düşünürdü. Bu da, Richepin ile Baudelaire'in ayrı ruh niteliklerı taşıdıklarını gösterir». Bu «ruh niteliği» sözü, belki de, bir anlaşma veya uzlaşma ortamı yaratabilir. Bir metinde insanı aramak, mutlaka bir hayatın olaylarını değil, belki de bir ruhun özelliğini aramaktır. Barrès, Nietzsche'deki «trajedinin doğuşu» ile ilgili görüşlerde kendi edebiyat anlayışına (ona göre edebiyat hayatın ifadesi değil, düzelticisi, denkleştiricisidir) bir dayanak buluyor: «Nietzsche, yunan trajedisini, bir düzen yaratma isteğinin ifadesi olarak niteliyor. Çünkü, Yunanlılar büyük bir korku içinde yaşıyorlardı: Asya korkusu. Onun için bir düzen hayali içinde birleştiler... «Kendimize birtakım düzelticiler yaratırız». Bu sözler aslında bir çağırıdır. Barrès, eseri, bilinçaltından kopan bir sır, hayatta olamadığımız şeyin karşılığı olarak görmeğe çağırıyor bizi. Tenkitten istediği de, belge toplamayı bırakıp «yeniden yaratma»'-ya yönelmesidir. Ne var ki, bu da, eserle yazar arasındaki bağı koparmak anlamına gelmez: Barrès'ye göre sanatçı ister kendini dile getirmek veya düşündüklerinin tersini söylemek için olsun, ister dengeye ulaşmak veya kendini tedavi etmek için olsun, gene de hep kendine başvurarak yazar. Paul Valéry daha da ileri giderek bir yazısında (*A Propos d'Adonis* [Adonis Üstüne]) şöyle der: «Tarihin gözlemleyebileceği her şey anlamsızdır.» Valéry görüşünü doğrulamak için, örnek diye Racine'i seçmekte haklı mıdır? Biyografi yazarlarının bize söyledikleri, Racine'in on binlerce fransızla paylaştığı şeyler midir sadece? Acaba Port-Royal'in bu nankör çocuğunun, bu ihtiraslı, bu türketici, bu trajik aşk adamının esrarlı, sarsıntılı hayatını, o on binlerce fransızın da yaşadığını düşünebilir miyiz? Bu olağanüstü eserin bu olağanüstü hayatın meyvesi olduğunu ileri süremezsek de, bu olağanüstü hayatın bu olağanüstü eserle uyuştuğunu söyleyebiliriz. Anlaşılan, Valéry, her insan yaşantısını kendi yaşantısından farksız sayıyor ve tersine, ancak kendine aykırı düşen eserleri kabul ediyordu. Bunu, *Degas, Danse, Dessin* adlı yazısında da belirtir: «Bir insanda önemli olan rastlantılar değildir: ne soyu, ne aşkları, ne çileleri, ne gözlenebilecek şeyleri işimize yarayabilir. Bunlardan hiç biri, ona değerini veren, onu başkalarından ve benden ayıran şeyler hakkında bana ufak bir ipucu bile veremez.»

Bununla beraber, edebiyat tarihinin bu sözde düşmanı, farkında olmadan yine de tarihçilikten kurtulamıyordu. Garip bir rastlantı olarak «A. Propor d'Adonis»'in yer aldığı *Variété II* (1923) adlı kitapta «Baudelaire'in Durumu» başlıklı yazı yanında (bu yazının başlığı bile gösteriyor ki, üstün yetenekli bir yazarı tanımak demek, onu ilişkileri içinde ele almak, yerini belirlemek demektir) bir de, genel olarak *lanson'culuk* veya *Quellenforschung* denilen akıma yol açan «Mallarmé Üstüne Mektup» yer almıştır. İster bilimde, ister sanatta olsun, sonuçların oluşumunu incelemeğe kalkarsak şunu görürüz: yapılmakta olan, yapılmış olan'ı her zaman ya tekrarlar ya çürütür: başka tonlarda tekrarlar, arıtır, genişletir, sadeleştirir, ona bazen az, bazen çok şeyler katar: veya ona karşı çıkar, onu ortadan kaldırır, yok sayar; ama, demek ki aslında, onu var saymış ve gizlice kullanmıştır. Karşıt karşıttan doğar. Başkalarını kendisine dönüştüren gizli değişimler'inden habersiz olduğumuz bir yazara, orijinal yazar deriz.»

Sonuçların oluşumu: edebiyatı anlamak istediğimiz zaman, tarih, biyografi, psikoloji ile sarıp kuşatmağa veya sınırlamağa çalıştığımız hep bu oluşumdur. Belki de, daha gizli olarak bir laboratuvar çalışmasında, hayal gücünün, belleğin, başka kitapların, şahsî deneyin, kafa yapısının katıldığı karmaşık bir teknik üretim meselesidir. Yaratıcı deha, yaratmanın sırrını öğrenmek için sarf edilen her çabaya karşı koyar ve belki çoğu zaman bu sırrı kendisi de bilmez. Vigny, *Günce*'sinde, Sainte-Beuve'ün kendisi için yazdığı bir yazı dolayısıyle şunları söylüyordu: «Bir canlının beyninin içindekileri meydana çıkarmak için başvurulan bu yol yanlış ve kötü bir yoldur. Düşüncenin nasıl doğduğunu ve biçimlendiğini yalnız Tanrı ve şair bilir. İnsanlar bu tanrısal meyveyi açamaz ve çekirdeğini arayamazlar. Buna giriştiler mi, meyve zedelenir ve bozulur.» Ama başka yaratıcılar, meslek bilgilerinin bu çok kapalı sırrı çözmeğe ve başkalarında edebiyat eserinin oluşumunu kavramağa yeteceğini sanmışlardı. Flaubert'in bir mektubunda «pratisyen» tenkitçi olarak nitelediği Turgenyef böyleydi: «Dostlarım Sainte-Beuve ile Taine'de, beni şaşırtan şey, sanatı, eserin kendisini, kuruluşunu, üslûbunu, kısacası Güzel'i yaratan şeyi hesaba kat-

«le Parnasse» Nicolas Poussin'in eseri Prado müzesi, Fransa

Foto. LAROUSSE

mamalarıdır. La Harpe zamanında gramerci idik, şimdiyse tarihçiyiz. İşte, bütün fark bu kadar.» George Sand'a da şöyle diyordu: «Ne zaman sanatçı, yalnız sanatçı, ama tam sanatçı olacağız?... Eserin doğduğu çevre ve onu oluşturan başka eserler inceden inceye ele alınıyor da esere can veren, o iç kurgusu, yapısı, üslûbu, yazarın görüşü hiç bir zaman ele alınmıyor.»

Edebiyat anlayışını olay özgüsünden ve özünü niteleyemeyecek unsurlardan kurtarma isteği, aşırıya vardırıldığı zaman, bizi, yazarın varlığını bile hesaba katmayan salt edebiyat kavramına götürebilir. Brunetière'in ortaya attığı *türlerin evrimi* ilkesine göre, eserler eserleri belirler, türler kanunu gereğince birbirlerini üretirler. Bu, bir tabiat kanununun bilimsel ve soyut katılığında bir kanundur. Türler, tıpkı hayvan cinsleri gibi, farksızlıktan farklılaşmaya, bir yapımlıdan çok yapımlıya dönüşür, ayrışarak başka türleri meydana getirir, fertlerin istek ve varlıklarını hesaba katmayan biyolojik belirimlere uyarlar. Edebiyat denilen serüven, yazar zincirlemelerinin, hattâ belli düşünce akrabalıklarının dışında, bir çeşit eserler ailesi içinde geçer.

Bununla beraber, eserle eseri yaratan düşünceyi birbirinden ayırmak kolay değildir; meraklı ve tenkitçi bir okur için, Vigny'nin günah saydığı işe kalkışmamak imkânsızdır: bir kitabı anlamak bir yazar beyninin anatomisini açıklamağa kalkışmak, yaratıcı eylemin, gerçek bir radyoskopisini yapmak demektir.

Taine'in çömezi Emile Hennequin, daha 1888'de bu anatomi veya radyoskopinin ilkelerini *La Critique Scientifique* (Bilimsel Tenkit) adlı eserinde ortaya koymuştu. Taine'in vardığı sonuçlardan hareket ederek, bireycilik konusunda daha da ileri gidiyor ve Carlyle'in kahraman anlayışından etkilenerek tenkidine sanatçının psikolojisini ve zihin çabasının tahlilini temel olarak seçiyordu. Hennequin veya Théodule Ribot'nun eğilimlerinden uzak olmakla beraber Bergson, tenkit düşüncesini aynı yola yöneltti: 1900'de *Le Rire* (Gülme) adlı kitabında, bir yaratıcıyı anlamak için onun kişiliğini, bu kişiliğin karmaşık yanlarını, hayatın her zaman açığa vurmadığı, hattâ kimi zaman saklı tuttuğu gizli güçlerini bilmek gerektiğini ileri sürdü. Aynı yıl, Théodule Ribot, *Essai sur l'Imagination Créatrice* (Yaratıcı Hayalgücü Üstüne) adlı kitabında, ilham mekanizmasını çözmek için birtakım laboratuvar metotları getiriyordu. 1894'te kurulan *Année Psychologique* (Psikoloji Yıllığı) ilk cildinden başlayarak, piyes yazarları için soruşturmalar açtı ve bunları 1903'te tekrarladı. 1914'te Kostyleff, *Mécanisme Cérébral de la Pensée* (Düşüncenin Beyinle İlgili Mekanizması) adlı eserinde, Rachilde, Anna de Noailles, Henri de Régnier ve Rosney'nin soruşturmalara verdikleri cevapları yayımladı. Bununla mülâkat, edebî soruşturma dikkati çeken ve çok kullanılan bir tür olmağa başlıyor ve yazarları bir çeşit adlî tıp konsültasyonuna çağırıyordu. Hayli eğlenceli safhalardan geçen bu akım, Arvède Barine'in *Nevrosés* (Nevrozlular) adlı eseri (1895-1897) ve özellikle doktor Edouard Toulouse'un Zola'nın sağlığında, ondaki «cinsel istek» üzerine yaptığı tıbbî ve psikolojik soruşturmasıyle (1896) başlar. Ertesi yıl, Dr. Emil Laurent'ın *La Poësie Décandente Devant la Science Psychiatrique* (Psikiyatri Bilim Karşısında Dekadan Şiir) adlı eseri yayımlandı. Edebiyat tıp tezlerine sık sık konu olmağa başlamıştı. Psikanaliz bu eğimlere bir yenisini ekledi. Albert Thibaudet, *Nouvelle Revue Française*'de (1921), Louis Cazamian, *Revue de Littérature Comparée*'de (1924) bu konudaki şüphelerini açıkladılar, fakat onların gittikçe artan uyarmaları pek etkili olmadı; nitekim Dr. René Laforgue, Dr. Charles Beaudoin, J. Vodoz, M. Antoine Adam, birçok şairin (Beaudelaire, Verhaeren, V. Hugo, Charles Nodier, Verlaine) bilinçaltını, içe tepilmiş isteklerini, eğilimlerini su yüzüne çıkarmağa çalıştılar. *Etudes Françaises* derneğinin 1955 yılı programında edebî psikanalize yeniden yer veriliyordu. Toplantıya katılan doktorlar bu çağrıyı alaylı bir şüphe ile karşıladılarsa da, edebiyat tarihçilerinin psikanalize olan inancını sarsamadılar.

İster şüphe, ister inançla karşılanmış ol-

Joachim de Bellay

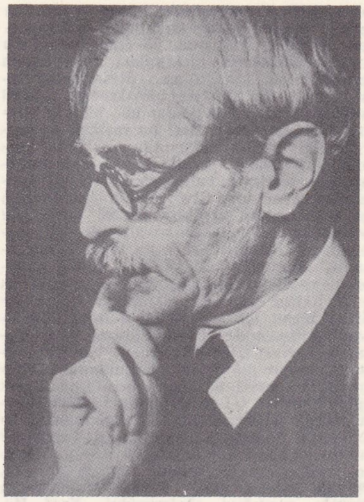

Valéry

Mme de Staël bir edebî toplantıda

A. W. von Schlegel, Hoheneck tarafından

A. Hamdi Tanpınar

Fuad Köprülü

Foto. MEYDAN

sun, edebiyat konusunda bütün merak ve ilgiler, gitgide yazarı dış hayat hikâyesinden iç zihin yapısına yönelmektedir. Bu konuda yazarların mektupları veya hatıra defterleri ise, kimi zaman destekleyici, kimi zaman da aldatıcı olmaktadır. Çünkü bunları yorumlamak kadar güç bir şey yoktur: edebiyat dedektifleri bu mektup ve defterlerdeki bilgiler karşısında ne kadar kuşkulu davransalar yeridir. Yazarların mektup ve «samimî» hatıra defterleri ile sundukları sözümona iyi niyetli yardımdan da sakınmaları gerekir. André Gide, *Le Journal des «Faux Monnayeurs»*de («Kalpazanlar»ın Güncesi) bakın ne diyor: «Bu romanın zihnimdeki gelişmesini günü gününe kaydediyorum. Düşünün bir, Dickens veya Balzac tarafından tutulan böyle bir günce bizim için ne ilginç olurdu! *Education Sentimentale* (Hissî Eğitim) veya *Karamazof Kardeşler*'in günlüğü elimizde olsaydı, eserin hikâyesini, oluşumunu bilebilseydik, bu belki de eserin kendisinden çok ilgi toplardı». İyi ki gerçekleşmemiş Gide'in dileği Chateaubriand'ın kaleminden eserlerinin doğuşunu okumayı düşünebiliyor musunuz? Fikri bile ürkütüyor insanı. Stendhal eserlerinin hikâyesini yazmış olsaydı, 1838'de kaleme aldığı *Parma Manastırı*'nı 1830'da yazdığını söyleyecekti. *Yeni Heloïse*'in doğuşu, *İtiraflar*'da, *Profession de Foi du Vicaire Savoyard*'ınki de (Savoie'lı Papaz Yardımcısının Amentüsü), *Yalnız Gezerin Hayalleri*'ndedir: ikisinde de, Rousseau, kendini savunmaktan başka bir şey yapmaz.

Tenkitçinin hakkını tenkitçiye verelim: bu işin en hoş yanlarından biri olan avlama, pusuya yatma, ipuçlarını bulma zevkinden yoksun bırakmayalım onu! Dehaya yakışan, aldatıcı belgelerle bizi kandırmaktansa, kaynaklarını da, yaratma yollarını da kendine saklamasıdır.

Ne ölçüde Taine'in etkisi altında kaldığı kendisine sorulan Barrès bir mektubunda şu cevabı veriyor: «Kaynakların biraz gizli kalmasında fayda vardır. Ele geçirilen bütün yorumlar, yapılan bütün tahminler, okuyucunun düşüncesini yönetir ve benim gerçekliği şüpheli açıklamalarımdan çok daha yararlı ve gerçeğe yakındır. Bir hayal eserinin esrarlı havasını bozmak istemem...» Gerçek yaratıcıların, edebiyat tarihi karşısında her zaman kendilerini savunma ihtiyacından gelen böyle ihtiyatlı bir tutumları olmuştur.

Daha da önemlisi var: Gustave Lanson, son yıllarında gerçek bir vicdan muhasebesine girmek zorunda kalmıştı. Bu işe onu zorlayan 1925'te, Marcel Proust oldu. Lanson, *Méthodes de l'Histoire Littéraire* (Edebiyat Tarihi Metotları) üzerine yazdığı denemeleri derlerken, edebiyatı bir bilim olarak ortaya koyan şu formüller dikkatini çekti: «Marot'nun, Montaigne'in, Corneille'in ve Pascal'ın düşüncesine *girmek*»; «metinleri doğrulukla açıklamak»; «bir yazarın eserinde ve eserinin bir sayfasında *olanı, bütün olanı, yalnız olanı bulmak*». Lanson ayrıca şöyle yazıyordu: «Bütün bu araştırmaların temelinde yatan postulat, metinlerin kendiliklerinden bir anlamı olduğu ve bu anlamın, biz okuyucuların düşünce ve duygularıyle değişmeyeceğidir». Oysa, Lanson bu yazılarını derlediği sırada edebiyat alanında «gerçek» kavramı tehlikeye düşmüştü: Marcel Proust'un makaleleri, meselenin yeni bir açıdan ele alınmasını gerektiriyordu. Doğan buhran, Lanson'u da sarstı, tereddüde düşürdü ve kitabına şu cümleleri eklemek zorunda bıraktı: «Marcel Proust'un ince psikolojisini ve bu psikolojinin içerdiği metafiziği benimseyen bir kimseye göre, algılarımızda ve bilgilerimizde *ben* ile *ben olmayan* çözülemeyecek şekilde birbiriyle kaynaşmıştır; dış gerçek diye bir şey varsa, bu gerçek, hiç bir zaman iki insanda aynı anda veya bir insanda iki ayrı zamanda aynı tepkileri uyandırmaz; bir insandan, hayat boyunca aklımızda kalan yirmi görüntü arasında herhangi birini seçmemiz, bunlardan yalnız birinin doğru veya daha doğru olduğunu ileri sürmemiz, imkânsızdır.» Cümle gitgide çıkmaza girerken şöyle bir kurtuluş formülü ortaya çıkıyor: «Şu da var ki, kitabın hiç değilse yazar için ne anlam taşıdığı araştırılabilir; gerçi, kitabın çeşitli okuyucu kuşakları için çok başka şeyler, benim için de daha başka şey ifade edebileceğini inkâra lüzum yoktur; fakat, ne de olsa, yazarın verdiği anlamın ağır bastığını kabul edebiliriz.»

Bunun üzerine Lanson biraz erken de olsa, geniş bir nefes alıyor, gerçekte, hiç bir şey çözümlenmiş değildir, bizim çilemiz de bitmiş olmuyor: çünkü Lanson, yazarın bir anlamı olduğunu ve bunu kesin olarak yakalayabileceğimizi sanıyor. Lanson'un bu iddiasına, Proust ve Valéry'den çok önce, Almanlar, eserin ayrılmaz bir parçası haline gelen bir *Nach-Dichtung*'dan, yani okuyucu tarafından eklenen yorumlardan söz ederek cevap vermişlerdi. Rémy de Gourmont da, *Second Livre des Masques* (Maskelerin İkinci Kitabı) adlı kitabında, önsözlere çatarak şöyle diyordu: «Önsözler bir sanat eserinin genel anlamını bozar, bakan veya okuyan kimse, şairin dehasına göre değil, kendi yeteneğine göre bir anlam çıkarır. Bir kitap bilirim ki, bir okuyucuya şehvet duyguları aşılamış, bir başkasını metafizik düşüncelere sürüklemiş, bir başkasında da sadece kötümserlik yaratmıştır». Gourmont ayrıca şöyle diyor: «Bizimle ustaca işbirliği kurma zevkini, etkilemek istediğimiz kimselere bırakalım». Jean Dolent da şöyle yazıyor: «Beni saran eser, sanatçının durduğu veya durur göründüğü yerden beni daha ileriye götüren eserdir.» Bu buhranı, Oscar Wilde de tenkitçiyi bir sanatçı, *anlatımcı*'dan çok *izlenimci* bir sanatçı olarak tanımlar. Birçok kimse de, Jules Lemaitre gibi, okumanın «kitaplardan zevk almak sanatı» olduğunu ileri sürer.

Aslında edebiyat konusundaki bu tartışmalar, bu buhranlar, daha genel ve daha derin bir buhrana dayanır: hakikat kavramının, daha doğrusu nesnel hakikat kavramının buhranı. Bu buhranı İtalya'da Benedetto Croce'de ve daha aykırı bir biçimde Arturo Farinelli'de, Romanya'da da Dragomirescu'da görüyoruz. Bu bakımdan, yazıları, terimler üzerinde bir bir durarak incelemeğe değer. Ancak o zaman, kavramları birbirine karıştırıldıkları ortaya çıkar: meselâ, bir kurutulmuş ot koleksiyonuyle bir biyografi fişliğinin bir tutulması veya, iç yaşantımızın zenginleşmesiyle, yüzyıllarca önce yazılmış eski bir dramı seyretmenin aynı şey sayılması. Bu karışıklık, edebiyat biliminin, kendi öz konusuna karşı duyduğu kaygıdan doğar; bu da, daha genel bir kaygının belirtisidir. Bu kompleks'in en son ifadesine Georges Poulet'nin eserlerinde rastlıyoruz. Bu eserlerde, edebiyat bilimi, «insana göre zaman» hakkında uzun bir araştırma, kitaplar yoluyle kişilik meselesini çözmek ve «varlığı parçalayan uçurumu» doldurma yolunda bir çaba olarak görülür. Ama, edebiyat biliminin, daha az güç değilse bile, daha az iddialı bir başka amacı da olabilir: bizi metinlerden ayıran uçurumu kapamak.

İnsan yetilerini, sanatı, insanlar arasındaki ilişkileri birliğe veya uyuma kavuşturmak için kapatılması gereken daha başka «uçurumlar» da vardır. Meselâ, edebiyatla insan bilimleri, tabiat bilimleri, müspet bilimler arasında kesintiler kalmasını isteyebilir miyiz? Özellikle, öğrenim kaygısıyle konan «edebiyat» ve «fen» ayırımını kabul edebilir miyiz? Eskiçağın büyük hümanistleri ile büyük ansiklopediciler bu aldatıcı sınıflamayı yapmazlardı. Meselâ, bir Jacques Peletier du Mans astronomiden şiir sanatına rahatça geçebiliyordu. Yakın zamanlarda Paul Valéry, hayal ürünü eserlerle matematik kuramların birbirinden farksız olarak türeyebilecekleri bir basit zihin işleminin peşindeydi.

Yine aynı şekilde, müzik, plastik sanatlar, romanlar, hikâyeler, karışımlardan ve uyuşumlardan meydana gelen bir sanatlar ortaklaşmasına bağlıdır. Bazı üslûplar, kontrapunto'cunun, mimarın, ressamın, yazarın, hattâ günlük yaşama ortamlarının (modalar, mobilyalar, bahçeler, danslar, konuşma ve yaşama şekilleri) buluşma noktalarıdır. Barok, klasik, rokoko, romantik, izlenimci gibi bazı kelimelerin birtakım anlam uyumu ve kavram değişikliğiyle, bir kiliseye, bir kubbeye, bir resme, bir baleye, senfonik bir şiire uygulanması sebepsiz değildir. Bir mobilyaya, bir romana, «viktorya» üslûbundadır, Clodion'un bronz heykeline, André Chénier'nin bir çoban türküsüne «Louis XVI» üslûbundadır dediğimiz zaman, bunu laf olsun diye söyleyemeyiz. Sobry, daha 1810'da üslûp sorununu gözönüne alarak karşılaştırmalı resim ve edebiyat dersleri vermeyi akıl etmişti.

Edebiyatlar asıl anlamlarını insan eylemlerinin tümünden aldıklarına göre, her edebiyatı ortak bir tarih çerçevesine yerleştirmekte fayda vardır. Bu tarihi ise, «karşılaştırmalı edebiyat» inceler. Daha XVI. yy.da Belçika'lı hitabet ustası Jean Lemaire *la Concorde des Deux Langues* (İki Dilin Uzlaşması) adlı eserinde, fransız ve toskana edebiyatlarının birbirini büyük ölçüde aydınlatıp etkilediklerini göstermişti. Karşılaştırmalı edebiyat terimine 1816'da Noel ve Laplace'ın bir eserinde rastlıyoruz: *Cours de Littérature Comparée* (Karşılaştırmalı Edebiyat Dersleri). Chateaubriand'ın *Le Génie du Christianisme* (Hıristiyanlığın Dehası), Madame de Staël'in *De la Littérature* (Edebiyat Üstüne) adlı eserlerinde karşılaştırmalı edebiyat düşüncesi ağır basar. 1836'da Philarète Chasle, Collège de France'da ilk defa «Karşılaştırmalı Yabancı Edebiyat» dersleri vermeğe başladı. 1900'de milletlerarası bir sergi dolayısıyle «Edebiyatların karşılaştırmalı tarihi» adlı bir kongre toplandı. O tarihten sonra üniversite kürsülerinde, *Karşılaştırmalı Edebiyat, Vergleichende Literatur*, Littérature Comparée v.b. adlarıyle, bu yeni bilim dalı okutulmağa başlandı.

Karşılaştırmalı edebiyat incelemeleri, yalnız edebiyatlar arasındaki ilişkilerin, geçişlerin, etkilerin, taklitlerin önemini belirtmekle kalmaz; yanlış perspektiflerin, «serapların», yanılsamaların, ters anlamların, değişmiş ve çarpıtılmış görüntülerin (ki bunlar bazen doğru bilgiden ve metne bağlı çevirilerden daha verimlidirler) önemini de ortaya koyar. Fransız romantikleri, Byron'u üstünkörü yorumlayarak kendi düşüncelerine uygun bir byron'culuk yarattılar; Ahmed Hâşim, fransız sembolizminde kendi aradıklarını vehmederek, A. H. Tanpınar Valéry'den, özelliğini yapan düşünce disiplinini değil de kurtulmak istediği unsurları alarak kendi estetiklerini kurdular. Bir edebiyatın saçtığı ışık, geçtiği sınırlara ve onu yaşayan kuşaklara göre yön alır veya renklere bürünür. Edebiyat yazıya dökülmekle hareketsiz kalmaz. Şüphesiz harflerden meydana gelmiştir ama, bu harfler insan kafasında hiç bir zaman canlılığını kaybetmez.

● *Edebiyat tarihi*, edebiyat eserlerini ve edebiyatçıları tarihî gelişme içinde inceleyen bilim koludur. Estetik, psikolojik, jenetik v.b. metotlardan faydalanır. Türk edebiyatında edebiyat tarihi sayılabilecek ilk eserler ancak XIX. yy. da meydana getirilmiştir. Şuara tezkireleri (Lâtifî, Âşık Çelebi, Ahdî v.d. tezkireleri), manakıp kitapları, *Şakayık-ı Numaniye, Keşfüzzunun* v.b. gibi eserlerde edebiyat tarihine ancak malzeme olabilecek bilgiler vardır. Abdülhalim Memduh'un *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye*'si (1888), Faik Reşad'ın gene aynı adı taşıyan eseri (1910) ders kitabı olarak yazılmış ilk örneklerdir. Fuad Köprülü'nün Şahabeddin Süleyman ile birlikte hazırladığı *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı* (1912) adlı eserden sonra kaleme aldığı *Türk Edebiyatı Tarihinde Usul* (1913) adlı inceleme, edebiyat tarihi metodu için önemli bir kılavuzdur. Fuat Köprülü daha sonraki çalışmalarında (*Âşık Tarzının Menşe ve Tekâmülü Hakkında bir Tecrübe* [1915], *Türk Edebiyatında İlk Mutasavıflar* [1919], *Türk Edebiyatı Tarihi* [1920] v.b.) bu alanda ilk başarılı örnekleri vermiş oldu. İbrahim Necmi Dilmen (*Tarih-i Edebiyat Dersleri*) [2 cilt, 1922], İsmail Habip Sevük (*Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi*) [1924], İsmail Hikmet Ertaylan (*Türk Edebiyat Tarihi*) [1924], Sadettin Nüzhet Ergun (*Türk Edebiyatı Tarihi ve Numuneleri*) [1931], Agâh Sırrı Levend (*Edebiyat Tarihi Dersleri*) [3 cilt, 1931-1938], Mustafa Nihat Özön (*Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*) [1941], Nihad Sami Banarlı (*Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*) [1948], Ahmed Hamdi Tanpınar (*XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*) [1949], Kenan Akyüz (*Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*) [1969] v.d.'nin eserleri, öğretim amacına hizmet eden edebiyat tarihi ders kitaplarıdır.

Metot bakımından tarihî şartlara ve sosyal çevreye bağlanan Fuat Köprülü'nün, daha çok psikolojik yönler üzerinde durmağa çalışan Ahmed Hamdi Tanpınar'ın çalışmaları türk edebiyatı tarihinde farklı araştırma

Tevfik Fikret

H. Ziya Uşaklıgil

C. Şahabeddin

Mehmed Rauf

Hüseyin Cahit

Ahmed Şuayıb

Hüseyin Sîret

Süleyman Nazif

Ali Ekrem

Süleyman Nesib

Hüseyin Suad

Ahmed Reşid

Celâl Sâhir

Ahmed Hikmet

Faik Âli

Ahmed İhsan

Foto. N. Erkılıç - Aşiyan müzesi (MEYDAN)

yollarını temsil eder. (LM)

Edebiyata Dair, Mme de Staël'in eseri (1800). Yazar, kitabında, dinin, ahlâkın ve kanunların edebiyat üstündeki etkilerini inceler. İlkçağ ve modern edebiyat tarihlerinin incelenmesinden, insanın yetkinleşme istidadı ilkesini ve güney edebiyatı ile kuzey edebiyatı arasındaki farklılığı ortaya koyar. Kuzey edebiyatında felsefî niteliği (o bunu Protestanlıkla ilgili sayar), iç dünya inceliğini ve hüzünlü duyarlığı sever. (L)

EDEBİYATÇI i. (*edebiyat*'tan *edebiyat-çı*). Edebiyatla uğrayan kimse. (M)

Edebiyatçılar birliği (MİLLETLERARASI), Milletlerarası Edebiyatçılar kongresi tarafından 1878'de edebiyatçıları birleştirmek ve edebî hakları korumak amacıyle kurulan birlik. Bu birliğin kurulmasıyle 1886'da Bern'de yazar haklarını koruyan milletlerarası konvansiyon imzalandı. (L)

Edebiyatçılar birliği (TÜRK), türk yazar, şair ve tenkitçilerini biraraya toplayan dernek. 1955 Yılında kuruldu. İlk yönetim kurulunda Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nuri Güntekin, Peyami Safa, Yaşar Nabi Nayır, Umran Nazif Yiğiter, Orhan Hançerlioğlu, Behçet Necatigil görev aldılar. Başkanlığa Yakup Kadri Karaosmanoğlu seçildi. Edebiyatçılar birliği, edebiyat geceleri tertipledi, kitap sergileri açtı, yıllıklar yayımladı. Türk Edebiyatçılar birliğinin Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dan sonra başkanlığını yapmış olanlar arasında Suut Kemal Yetkin, Sabahattin Eyüboğlu, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Melih Cevdet Anday, Yaşar Kemal, Haldun Taner, Ercüment Behzat Lâv gibi şair ve yazarlar bulunmaktadır. (M)

Edebiyatı Cedide, türk edebiyatında batı medeniyetinin etkisiyle meydana gelen yenilik akımı (1896-1901). Temsilcileri haftalık *Servetifünun* dergisinin çevresinde toplandığı için «Servetifünun edebiyatı» da denir. Edebiyatı Cedide hareketi, Tevfik Fikret'in (1867-1915) Servetifünun dergisinde yazı işlerini üzerine almasıyle (sayı: 256, 7 şubat 1896) başladı; «Edebiyat ve Hukuk» başlıklı tercüme bir yazıda geçen «Fakat bir gün geldi ki 1789 idaresiyle Fransa'da talâk teessüs etti» cümlesinin Fransız ihtilâlini işaret ettiği gerekçesiyle Abdülhamid II sansürü tarafından Servetifünun'un kapatıldığı tarihe (16 ekim 1901) kadar devam etti.

Edebiyatı Cedide topluluğunun meydana gelişini, Tanzimat edebiyatının son dönem sanatçılarından Recaizade Mahmud Ekrem (1847-1914) çevresinde meydana gelen edebiyat yeniliği tartışmaları hazırladı: Hasan Âsaf'ın «Burhan-ı Kudret» şiirinin *Musavver Malûmat* dergisinde yayımlanmasından sonra, bu şiirde geçen *abes* ve *muktebes* kelimelerinin kafiye olup olamayacağı konusu, eski ve yeni edebiyat anlayışlarına bağlı olanlar arasında geniş bir tartışmaya yol açtı. Eski edebiyat taraftarları, arap alfabesine göre bu kelimelerin sonlarındaki «s» harflerinden ilki *se*, ikincisi *sin* olduğu için kafiyenin söz konusu olamayacağını ileri sürdüler. Hasan Âsaf kendisini, «Kafiye göz için değil, kulak içindir» diyen Recaizade'nin düşüncelerine dayanarak savundu. Recaizade Ekrem, *Maarif* dergisinde, «Sanat müşkül ise de Muaheze Âsan değildir» başlıklı yazısıyle, kafiyenin yazılışa göre değil, sese göre olması gerektiği görüşünü ileri sürmüştü. Tartışmanın genişlediği bir sırada, Recaizade'nin tavsiyesiyle *Servetifünun* dergisinin başına Galatasaray sultanisinde öğrenci olan Tevfik Fikret getirildi. Recaizade'nin görüşlerini destekleyen genç yazarlar eserlerini bu dergide yayımlamağa başladılar. Tevfik Fikret'in şiir tenkit yazılarını Cenab Şahabeddin'in (1870-1934) şiirleri, Hüseyin Cahit'in (Yalçın) [1874-1957], Hüseyin Suad'ın (Yalçın) [1867-1942], Hüseyin Sîret'in (Özsever) [1872-1959], Müftüoğlu Ahmed Hikmet'in (1870-1927), Mehmed Rauf'un (1875-1931), Ahmed Şuayib'in (1876-1910) v.d.nin şiirleri ve yazıları takip etti. Bu yazarların meydana getirdiği yeni edebiyat anlayışı, Edebiyatı Cedide diye adlandırıldı.

Edebiyatı Cedide akımında fransız edebiyatının geniş etkisi görülür. Şiirde sembolizm ve Parnasçılık, roman ve hikâyede realist ve natüralist akım Edebiyatı Cedidecileri etkiledi. Abdülhamid II'nin istibdat yönetimi sırasında eser veren Edebiyatı Cedidecíler, toplum meseleleriyle ilgilenmekten uzaklaştılar. «Sanat için sanat» düşüncesini benimsediler; aydınlar için yazdılar.

● *Dil ve üslûp.* Edebiyatı Cedide yazarları geniş halk kütlelerine hitap etmek isteyen, halkı edebiyat yoluyle eğitmeyi amaç edinen Tanzimat yazarlarının dil anlayışından ayrılırlar. Eserlerinin dil bakımından başlıca özellikleri şunlar oldu: 1. lûgatlerden, yaygın olmayan arapça ve farsça kelimeler bularak kullandılar (nahcîr, tîraje v.b.); 2. Arapça ve Farsça köklerden, arap ve fars dillerinin kurallarına göre yeni kelimeler türettiler (mükevkep, nevin v.b.); 3. yabancı kurallara. göre anlam bakımından yeni tamlamalar yaptılar (Havf-ı siyah, Saat-ı semenfam v.b.); 4. yeni bileşik sıfatlar (vasf-ı terkibî) türettiler (tehî-baht, hayat-endîş v.b.); 5. Fransızca'dan bazı deyimleri çevirerek kullandılar (el sıkmak, dest-i izdivaç talep etmek v.b.).

Edebiyatı Cedidenin üslûp özelliklerinin başında sözdizimiyle ilgili yenilikler gelir. Bunların başlıcaları da şunlardır: 1. cümle sonlarında fiil çekimlerinin aynı şekilde tekrarlanmasından kaçınılarak, değişik zamanlar kullanılır; fiil cümlelerinin yanında fiilsiz cümlelere, isim cümlelerine yer verilir; 2. cümle içinde bağ fiiller, bağlama edatları kullanılmadan kesik ifadelere başvurulur; 3. bazen sıfatlar ismin sonuna getirilir; 4. ara yere küçük cümleler sokularak cümle ikiye bölünür; 5. mastarlar tek başlarına cümle gibi kullanılır; 6. cümlenin içinde pekiştirme amacıyle «evet» sözüne yer verilir.

Bunlardan başka özellikle şiirde şu üslûp yenilikleri görülür: 1. cümleler mısra veya beyit sonunda bitmeyerek devam eder; 2. fiilsiz cümleler kullanılır; 3. mısradan mısraa geçen uzun cümlelerden arasına küçük cümlelerden yapılmış mısralar katılır; 4. karşılıklı konuşma cümlelerine yer verilir; 5. «ve» edatı, «ah», «of» ünlemleri sık sık kullanılır.

● *Şiir.* Edebiyatı Cedide şiiri, tanzimat edebiyatında biçim ve öz bakımından başlayan batılılaşmayı geliştirdi. Özellikle Abdülhak Hâmid'in (Tarhan) [1852-1937] ve Recaizade Ekrem'in türk şiirine getirdikleri yenilikleri devam ettirdi. Edebiyatı Cedide şiiri, tanzimat şairlerinin divan şiiri ile fransız şiirinin nazım şekillerini birarada kullanmalarına karşılık, divan şiirinin nazım şekilleriyle meydana getirilen ilk denemelerden sonra bu şekillerden uzaklaştı. Edebiyatı Cedide şairleri şu nazım şekilleriyle eser verdiler: 1. fransız şiirinden alınan şekiller (msl. sone'ler); 2. divan edebiyatından alınan ve değiştirilerek fransız şiirindeki serbest nazım örneklerine yaklaştırılan serbest müstezat; 3. divan şiirinde de, fransız şiirinde de bulunmayan ve kafiyelemede kolaylık sağlayan yeni şekiller.

Edebiyatı Cedide şiirinde kesin olarak gerçekleştirilen yeniliklerden biri, anlamın bir beyitte tamamlanması geleneğinin yıkılmasıdır. Böylece şiirin içinde parçalar halinde kalan güzellik anlayışından kurtulmak ve şiirde bütünlük kurmak mümkün oldu. Bu şiir, kafiyenin göz için değil, kulak için olması gerektiği anlayışına dayandı. Genellikle aruz veznini kullanan edebiyatı cedide şairleri, kelimelerin söyleniş değerine önem verdiler; türkçe kelimeleri arapça ve farsça kelimelere benzeten imâleleri elden geldiği kadar azalttılar.

Batı edebiyatı örneklerine dayanarak, şiir konularını büyük ölçüde genişlettiler. Bu dönemde tanzimat edebiyatına ait olan, «her güzel şeyin şiire girebileceği» şeklindeki anlayış değiştirildi. «Güzel» olmayan konular da şiirde işlenmeğe başlandı. Hayattan alınan basit olaylar şiir konusu oldu. Fakat çoğunlukla ferdî duygulara, hayallere yer verildi: aşk, tabiat ve aile hayatı başlıca temalardı. Tanzimat şiirinin yöneldiği metafizik ve sosyal temalar pek az kullanıldı. Bu arada aşk teması, romantik anlayışla işlendi; tabiat sübjektif açıdan anlatıldı. Bu şiirde aile hayatına ait duygular, toplum hayatından uzaklaşmamanın ifadesi olarak, şairlerin özel hayatlarına kapanma eğilimlerini dile getirdi.

Edebiyatı Cedide şairleri çevreden ve gerçeklerden kaçış düşüncesine bağlıdır. Yalnızlık, sükûnet ve inziva istekleri marazî bir duygulanış ve hayal tarzı meydana getirdi. Hayal ile hakikat arasındaki çatışma edebiyatı cedide şiirinin en çok işlenen konularından biridir. Bu çatışmanın aşkta ve hayatta daima hayal kırıklığına yolaçtığı anlatılır. Önemli temalardan biri de maddîlik-manevîlik çatışmasıdır. Edebiyatı cedideciler maddî hayattan nefret ettiklerini belirtirler; gerçek hayattan uzaklaşarak hayal dünyasına ve tabiata sığınırlar. Aşkta kadınların maddî isteklerinden tiksindiklerini anlatırlar. Hüzün ve ıstırap duygusuna geniş yer verirler. Hastalık ve tasayı geniş ilham kaynaklarından biri olarak kullanırlar.

Edebiyatı Cedide şiirinin başlıca temsilcileri Tevfik Fikret, Cenab Şahabeddin, Hüseyin Sîret, Hüseyin Suad, Ali Ekrem (Bolayır) [1867-1937], H. Nâzım (Ahmed Reşid Rey) [1870-1955], Süleyman Nesib (Süleymanpaşazade Sami) [1866-1917], Süleyman Nazif (1869-1927), Faik Âli (Ozansoy) [1876-1950], Celâl Sahir'dir (Erozan) [1883-1935].

Edebiyatı Cedide şiirinin Cenab Şahabeddin ile birlikte en önemli temsilcisi olan Tevfik Fikret, bu şiirin özelliklerini meydana getiren bütün yenilikleri kendi eserine uygulamıştır: söyleyişin tabiî ve yer yer sade bir nesir yapısı kazanması, şekil ve kafiyenin serbestleşmesi, kelime çeşitleriyle fiil kiplerinin değişik kullanılışları sonucunda aruzun tabiîleşmesi gibi... Tevfik Fikret'in edebiyatı cedide dönemindeki şiirleri ferdî duygulara, tabiata, yaşanmış hayat sahnelerine dayanır ve romantik-lirik bir nitelik taşır. Fransız edebiyatının ve çağdaş akımların (sembolizm, parnasçılık) etkisini taşıyan Cenab Şahabeddin'in şiiri özenli bir müzikaliteye dayanır. İstiarelere ön planda yer verir. Aşk ve tabiat temalarını işler. Alafranga yaşayıştan gelen zevk özellikleri gösterir. Tevfik Fikret ile Cenab Şahabeddin'in getirdiği yenilikleri devam ettiren edebiyatı cedidecilerden Hüseyin Sîret, şiirinin hasta lirizmi ile dikkati çeker. Hüseyin Suad zaman zaman maddîleşen bir aşkla birlikte içine kapanık marazî bir duygululuğu dile getirir. Namık Kemal'in oğlu olan Ali Ekrem, ferdî duygular yanında, konusunu 1877 yunan savaşından alan ve köylü-asker bir kahramanı canlandıran *Vasiyet* şiiriyle dikkati çeker. Şiirlerinde H. Nâzım takma adını kullanan Ahmed Reşid, Recaizade Ekrem ile Abdülhak Hâmid'in geniş etkisi altındadır. Dar çerçeveli bir lirizmi, oldukça karışık bir ifadeyle dile getirir. Süleyman Nesib takma adıyle tanınan Süleymanpaşazade Sami'nin şiirlerinde, aşk temasının yanı sıra, başkalarının dertlerine karşı beslenen acıma duygusu da geniş ölçüde yer alır. 1908'den sonraki eserlerinde millî heyecana, sosyal konulara yönelen ve asıl ününü bunlarla yapan Süleyman Nazif'in, edebiyatı cedide dönemindeki şiirlerinde romantik duygu ve hayaller hâkimdir. Faik Âli'nin edebiyatı cedide dönemi şiirlerinde kadın ve aşk, hüzün veren tabiat manzaraları, karamsarlık v.b. temalar ağır basar. Edebiyatı Cedide topluluğunun en genç üyesi olan Celâl Sahir'in bu dönemdeki şiirlerinde ise hasret duyguları ve cana yakın bir samimiyet görülür.

● *Roman ve hikâye.* Türk edebiyatına Tanzimat'tan sonra giren yeni türlerden olan roman ve hikâye, edebiyatı cedide devrinde gelişti ve ilk usta romancılar bu devirde yetişti. Edebiyatı Cedide dönemindeki roman ve hikâye başlıca şu özellikleri gösterir: 1. yazarlar realizm ve natüralizm akımlarının etkisindedir; 2. anlatım tekniği tanzimat edebiyatına göre daha gelişmiştir; 3. batı edebiyatından alınan metotla yerli hayata ait olaylar anlatılırken zaman zaman batı hayatından aktarılan olaylara ve kişilere de yer verilmiştir. Çoğunlukla İstanbul'da geçen olaylar anlatılmıştır; 4. kahramanlar genellikle aydınlar arasından seçilmiştir; okuyucu kütlesi de aydınlardır; 5. kahramanlar arasında kadın ile erkek aynı seviyededir. Tanzimat edebiyatındaki cariye, odalık v.b. gibi kadın tipleri ve zavallı, hain, ahlâk düşkünü v.b. kadın karakterleri yerine, erkeklerin karşısında kendi varlık ve kudretlerini bilen tipler canlandırılır; 6. konuşma dilinden uzaklaşan bir anlatım kullanılmıştır; arapça, farsça kelime ve tamlamalara geniş ölçüde yer verilmiştir; cümle yapısında Fransızca'nın kuruluşuna uygun sözdizimi özellikleri görülür; üslûp özellikle tasvirlerde çok süslüdür.

Edebiyatı Cedidenin roman ve hikâye ala-

nında eser veren yazarları Halit Ziya Uşaklıgil (1866-1945), Mehmed Rauf, Hüseyin Cahit, Müftüoğlu Ahmed Hikmet, Saffetî Ziya'dır (1875-1929).

Halit Ziya Uşaklıgil, daha önce *Cambaz Kız* hikâyesinin çıktığı *Servetifünun* (sayı: 109) dergisinde, edebiyatı cedide topluluğuna katıldıktan sonra *Mai ve Siyah* romanını yayımladı. Edebiyatı Cedidenin öz ve biçim bakımından bütün özelliklerini toplayan bu eser, romantik çizgiler taşıyan bir kahramanın (Ahmet Cemil) çevresinde gerçekçi özelliklere de yer vermektedir. Halit Ziya'nın edebiyatı cedide döneminde *Servetifünun* dergisinde tefrika edilen diğer eserleri *Aşk-ı Memnu* («Yasak Aşk») ve *Kırık Hayatlar*'dır. İstanbul'da hazır yiyici ve alafrangalık düşkünü zümrenin hayatını anlatan *Aşk-ı Memnu*, kuvvetli tekniği ve psikolojik tahlilleriyle yazarın en başarılı eseri sayılır. Servetifünun'un kapanması üzerine yayımı yarım kalan *Kırık Hayatlar*, orta ve yoksul tabakadan kahramanların serüvenini günlük hayatın tabiîliği içinde anlatan bir töre romanıdır. Halit Ziya'nın edebiyatı cedide döneminde yazdığı hikâyeleri (*Bir Yazın Tarihi* [1900], *Solgun Demet* [1901]) genellikle halk tabakasının hayatını ve halk tiplerini canlandırır. Bunlar, hikâye türünün şekil özelliklerini geliştiren eserlerdir.

Edebiyatı Cedide romanında psikolojik tahlile en geniş yeri veren Mehmed Rauf, *Eylül* (1900) adlı eserinde varlıklı ailelere mensup kahramanlar çevresinde geçen bir aşkı, Halit Ziya'dan daha sade ve özentisiz bir dille anlatır. Hüseyin Cahit de Servetifünun'da yayımlanan *Hayal İçinde* romanında ruh tahlillerine yer verir. *Hayatı Muhayyel* (1897), *Hayatı Hakikiye Sahneleri* (1910) adlı kitaplarında topladığı hikâyelerinde halktan kimselerin hayatına pek az eğilen Hüseyin Cahit, öteki edebiyatı cedide yazarlarından daha sade ve yapmacıksız bir dil kullandı. Ahmed Hikmet Müftüoğlu'nun *Haristan* (1901) adlı kitabında topladığı hikâyeleri daha çok şairane sözlerle kurulmuş, özentili mensur şiirlerdir. Süslü bir üslûpla, olağanüstü olayları anlatır. Servetifünun'da tefrika edilen (1896-1897) *Salon Köşelerinde* romanıyle tanınan Saffeti Ziya, bu eserinde, İstanbul'daki yabancıların, onlarla ilişkisi olan sosyetenin, salon hayatının geniş bir tasvirini yapar.

● *Edebiyat tarihi ve tenkit.* Edebiyatı Cedide yazarları batı edebiyatıyle yakından ilgilendiler, özellikle örnek tuttukları fransız edebiyatıyle ilgili incelemeler yayımladılar. Bunlar arasında Halit Ziya Uşaklıgil'in roman sanatının tarihi ve özellikleriyle ilgili *Hikâye* (1889) adlı eseri, Servetifünun'da yayımlanan Alphonse Daudet hakkındaki incelemesi, Mehmed Rauf'un Paul Bourget üstüne yazısı sayılabilir. Ahmed Şuayıp'ın *Hayat ve Kitaplar* (1900) adlı eserinde de Taine ve Flaubert başta gelmek üzere bazı batılı yazarlar hakkındaki incelemeler toplanmıştır.

Edebiyatı Cedide devrinin belli başlı tenkit yazılarından bir kısmı Muallim Naci ile Recaizade Ekrem arasında Demdeme* dolayısıyle meydana gelen tartışmayı devam ettirdi. Yeni edebiyata yöneltilen saldırılar yüzünden doğan tartışma konularından biri de dekadan*lıktır. Bu tartışmalarda edebiyatı cedide akımını hararetle savunan Hüseyin Cahit tenkit yazılarını *Kavgalarım* (1910) adlı kitabında topladı. Tevfik Fikret ve Cenab Şahabeddin'in Servetifünun dergisi, *Tarik* gazetesi v.d.'deki tenkit yazıları ile edebiyat sohbetlerinden başka bu dönemin edebiyat tartışmalarına İsmail Safa'nın *Mülâhazat-ı Edebiye* (1897), Lütfi Fikri'nin *Tecrübe-i İntikat: Duhter-i Hindu* (1900) gibi eserlerinde rastlanır. (M)

Edebiyatı Cedide kütüphanesi, Edebiyatı Cedide yazarlarının eserlerinden meydana gelen kitap dizisi. 1899-1901 Yıllarında bu dizide 11 eser yayımlandı. II. Meşrutiyetten sonra, 1909-1912 yıllarında çıkanlarla birlikte dizide yer alan eserlerin sayısı 35'i buldu. Edebiyatı Cedide kütüphanesinde yer alan başlıca eserler şunlardır: Hüseyin Cahit'in (Yalçın) *Hayat-ı Muhayyel*'i (1899), *Hayal İçinde* (1901), *Hayat-ı Hakikiye Sahneleri* (1910), *Kavgalarım* (1910); Tevfik Fikret'in *Rubab-ı Şikeste* (1900), *Halûkun Defteri* (1911); Halit Ziya'nın (Uşaklıgil) *Bir Yazın Tarihi* (1900), *Aşk-ı Memnu* (1900), *Solgun Demet* (1901), *Mai ve Siyah* (1909), *Ferdi ve Şürekası* (1910); Mehmed Rauf'un *Eylül* (1900), *Siyah İnciler* (1901), *İhtizar* (1909), *Pençe* (1909), *Âşıkane* (1910), *Ferda-yı Garam* (1910), *Genç Kız Kalbi* (1911), *Menekşe* (1911); Ahmed Şuayib'in *Hayat ve Kitaplar*'ı (1901); Ahmed Hikmet'in (Müftüoğlu) *Haristan ve Gülistan*'ı (1901); Celâl Sahir'in (Erozan) *Beyaz Gölgeler* (1909), *Buhran* (1909), *Siyah Kitab*'ı (1911); Cenab Şahabeddin'in *Hac Yolunda*'sı (1909); Hüseyin Sîret'in (Özsever) *Leyal-i Girizan*'ı (1910); Hüseyin Suad'ın (Yalçın) *Lâne-i Melâl* (1910), *Kirli Çamaşırlar*'ı (1911); Saffetî Ziya'nın *Salon Köşelerinde* (1910), *Haralambos Cankıyadis* (1911), *Bir Safha-i Kalb* (1912), *Hanım Mektupları* (1912), *Kadın Ruhu* (1912). [M]

Edebiyat-ı Umumiye mecmuası, Celâl Nuri'nin (İleri) Birinci Dünya savaşı sırasında İstanbul'da yayımladığı siyasî, edebî, ilmî haftalık dergi. İlk sayısı 28 ekim 1916'da, son sayısı 8 mart 1919'da çıktı (110 sayı). İslamcılık, garpçılık, türkçülük tartışmaları sırasında kültürü ve tekniği birbirinden ayırarak Batıdan yalnız teknik medeniyeti almak gerektiğini ileri süren Celâl Nuri, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*'nda çağının fikir akımlarına karşı, eski edebiyatı savundu. (M)

EDEGEM, Belçika'da (Anvers ili ve idare çevresi) komün, Anvers'in güney banliyösünde; 17 800 nüf. Hassas âletler. Elmas yontuculuğu. (L)

Edeleanu usulü, ilk defa 1925'te, romanyalı mühendis *Edeleanu* tarafından uygulanan petrol arıtma usulü. Edeleanu, gaz yağında ve yağlama yağlarında bulunan ve yağın kalitesini düşüren aromatik hidrokarbonları ayırmak için, kükürt dioksiti (SO_2) çözücü olarak kullanmıştı. (L)

EDELFELT (Albert), finlandiyalı ressam ve siyaset adamı (Helsingfors 1854-Borga 1905). Finlandiya ve Rusya'nın kuzey bölgelerine ait yaşantıları konu olarak ele aldı. Paris'te Gérome'un atelyesinde çalıştı. *Finlandiyada Bir Aralık Günü* adlı tablosu Yaşayan Sanatçılar müzesine alındı. *Laboratuvarında Pasteur* adlı portresi ünlüdür. (L)

EDELİNCK (Gérard), flaman asıllı fransız gravürcüsü (Anvers 1640-Paris 1707). Robert Galle'in öğrencisi. 1666'da Paris'e gitti, Philippe de Champaigne ve yeğeniyle evlendiği Robert Nanteuil ile çalıştı. Madenî kalem tekniğinin ustası sayılır. Le Brun, Rigaud, De Troy gibi ressamların tablolarını maden üzerine işledi. En önemlileri: *Kanun Levhalarını Elinde Tutan Musa* (Philippe de Champaigne), *Darius'un Ailesi İskender'in Ayaklarına Kapanırken* (Le Brun), *Philippe de Champaigne'nin Kendisi Tarafından Yapılmış Portresi, Le Brun* (Mignard). 339 Parçadan meydana gelen eserinde, çağındaki kralların, bakanların, ayrıca Bossuet, Pascal, Racine, La Fontaine, Lully, Mansart'ın portreleri bulunmaktadır. Colbert'den yardım gördü, Louis XIV kendisine aylık bağladı, Gobelins'de halıcılara ders verebileceği bir daire ayırmıştır. Kardeşleri JEAN ve GASPARD FRANÇOIS ve oğlu NİCOLAS da aynı üslûpta çalışmışlardır. (L)

EDELMAN (Cornelis Hendrik), hollandalı jeolog (Rotterdam 1903). Tarım okulunda profesör. Kumlardaki maden filizlerini inceledi ve bölgelerin kaynaklarını ortaya çıkardı (1930-1940). Batı Avrupa topraklarının kartografyası ile ilgili çalışmalar yapan bir büro kurdu. (L)

EDELMANN (Jean-Frédéric), fransız bestecisi (Strasbourg 1749-Paris 1794). 1773-1786 Arasında piyano için 15 kadar derleme yayımladı. Eserleri: *Esther* adlı bir oratoryo (1781), *Tabiî Âfetler* bale'sinin *Ateş* bölümü (1782), *Ariane Naxos Adasında* adlı bir lirik dram (1782). (L)

EDELMANN (Johann Christian), alman polemik yazarı (Weissenfels 1698-Berlin 1767). Aşırı bir rasyonalistti. «Din konusunda gerçek bir serüven adamı» (Linchtenberger) sayıldı. *Christus und Belial* (İsa ile Şeytan) gibi yergi yazılarında pozitif dinleri tabiî dine indirgemek istedi. (L)

EDELSHEİM (Ludwig — baronu), alman siyaset adamı (Karlsruhe 1823-Constance 1872). Önce Hesse seçmen prensliğinde görev aldı. 1861 Baden Büyük dükalığının hizmetine girdi. 1863'te Viyana'da, 1864'te Dresden'de büyükelçilik yaptı. 1865'te başbakan ve dışişleri bakanı oldu. 1866'da Büyük dükayı Prusya'ya savaş açmağa ikna etti. Sadova yenilgisinden sonra görevinden çekilmek zorunda kaldı. (L)

EDELSHEİM - GYULAİ (Leopold, baronu), avusturyalı general (Karlsruhe 1826-Budapeşte 1893). Ludwig Edelsheim'in küçük kardeşi. Macaristan ve İtalya savaşlarında (1848-1849, 1859) başarı gösterdi ve avusturya-macaristan süvari birliklerine yeni bir düzen verdi. Kuzeni kont Gyulai kendisini evlât edindiği için onun adını da kendi adına ekledi (1868). [L]

EDEMA (Gérard VAN). Bk. VAN EDEMA.

EDEN, Büyük Britanya'da ırmak. İngiltere'nin kuzeyinde, Cumberland kütlesi ile Pennine'ler arasında; Solway Firthe'e kavuşur; 113 km. Vâdisi zengin bir tarım kesimi ve İngiltere'yle İskoçya arasında bir geçit yoludur. (L)

EDEN (Anthony), **Avon** kontu, ingiliz siyaset adamı (Windlestone Hall, Durham 1897). 1923'te muhafazakâr partiden milletvekili oldu, A. Chamberlain'in parlamento sekreterliğini yaptı (1926-1929), daha sonra Dışişleri bakanlığı müsteşarı oldu (1931-1933). Mühürhas lordluğu (1934-1935) ve Milletler Cemiyeti işleri bakanlıklarında bulunduktan sonra (1935), aynı yıl Baldwin kabinesinde dışişleri bakanı oldu. Sert bir siyasetten yana idi. Neville Chamberlain'in İtalya ve Almanya ile anlaşma siyasetini desteklemedi ve 1938 şubatında görevinden çekildi. 1939'da sömürgeler bakanı, 1940 ile 1945 arasında tekrar dışişleri bakanı oldu. Ayrıca 1942'den sonra Avam kamarası başkanlığı yaptı. Churchill'in yardımcısı olan Eden'e Churchill'den sonra, muhafazakâr partinin başına geçecek en güçlü aday gözüyle bakılıyordu. 1955'te sir Winston Churchill'in yeni kabinesinde dışişleri bakanı ve başbakan yardımcısı olarak büyük bir siyasî çaba gösterdi. Almanya'nın durumu ile ilgili Londra konferansında ve fransız Çinhindi'nin geleceği ile ilgili Cenevre konferanslarında arabuluculuğu etkili oldu. 1955'te, sir Winston Churchill, başbakanlığı ve muhafazakâr parti başkanlığını ona bıraktı. Eden, aynı yıl Cenevre'de, bütün gücünü «Soğuk harp»in hafifletilmesi yolunda harcadı. Süveyş buhranı (1956) sırasında, Mısır'a karşı silâhlı bir müdahale ile İngiltere'nin durumunu kuvvetlendirmeğe çalıştı; siyasî alanda başarısızlığa uğraması ve sağlık durumunun bozulması üzerine, görevinden ayrıldı. 1960'ta anılarını (*Mémoirs*) yayımladı. (L)

EDEN (George), **Auckland** Birinci kontu (Eden Farm, Kent 1784-Londra 1849). William Eden'in ikinci oğlu. 1835 ile 1841 arasında Hindistan Genel valiliğinde bulundu. Açlık ve bilgisizlikle savaştı. 1838'de Afganistan'ın iç işlerine karıştı, tahtı zorla ele geçirmiş olan Dost Muhammed'i devirdi, bu yüzden patlak veren karışıklıklarda Kâbil'deki ingiliz garnizonu imha edildi. 1846'da amirallik Birinci lordu oldu. (L)

EDEN (Nils), isveçli tarihçi ve siyaset adamı (Piteo 1879-Stockholm 1945). 1903'te Uppsala üniversitesi tarih profesörü oldu. 1915'te Staaff'dan sonra liberal partinin başına geçti. Hükûmet başkanlığı (1917-1920) sırasında gerçekleştirdiği seçim reformu ile kadınlara oy hakkı tanınmasını sağladı (1919). Rus ihtilâl ordularına karşı savaşan Finlandiya'ya yardımcı kuvvet gönderilmesi isteklerine karşı çıktı. Nils Eden daha sonra Stockholm valisi oldu. (L)

EDEN (William), **Auckland** Birinci baronu, ingiliz devlet adamı (Londra 1745-ay.y. 1814). Ticaret konseyi üyesi olarak 1786'da Fransa ile önemli bir ticaret antlaşması yaptı ve 1787'de Birleşik eyaletler ile sömürgeler konusunda uzlaşmalara vardı. Bu sonuncu ülkede 1790'dan 1793'e kadar önemli diplomatik görevlerde bulundu. 1798'den, 1801'e kadar dostu Pitt'in hükûmetinde posta bakanı oldu. Fakat Pitt istifa ettiği zaman araları açıldı. 1806'da Granville kabinesinde ticaret bakanı oldu. (L)

EDENİT i. (A.B.D.'de yer adı *Edenville*'den fr. *édénite*). Miner. Amfibol grubundan mineral. Aktinot'a benzer. (L)

EDENİZM i. (fr. *éden*, cennet>*édénisme*'-

Albert EDELFELT
«Laboratuvarında Pasteur»

Gérard EDELİNCK
Ph. de Champaigne'in kendi portresi (1676)

sir Anthony EDEN

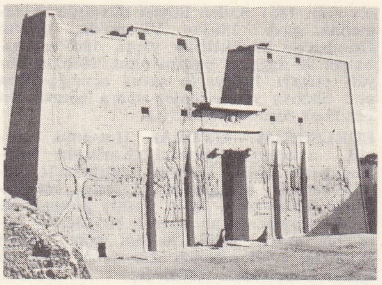

EDFU
Horus tapınağı

den). Sosyol. Fourier'nin sistemine benzeyen bazı sistemlerde vahşilik durumundan önce gelmiş olduğu ileri sürülen bir devre verilen ad. (L)

EDEP veya **EDEB** i. (ar. *edeb*). Terbiye, iyi davranış, incelik, utanma: *İnsanlara edep, terbiye öğreten sanata söz söylenir mi hiç?* (N. Ataç). *Ses yükseltme, eski Türk edebinde ayıp sayılmıştır* (F. R. Atay). ‖ *Esk.* Edebiyat bilgisi. ‖ *Edep etmek*, utanmak.

— ÇEŞ. DEY. *Edep erkân*, uyulması gereken yol yöntem. ‖ *Edep yahu!* «utan, terbiyeni takın!» anlamında kullanılır. ‖ *Edeptir söylemesi*, «ayıptır söylemesi» anlamında kullanılır.

— Anat. *Edep yeri*, karnın alt tarafında bulunan, erginlik çağında kıllanan ve üçgenimsi bir çıkıntı teşkil eden kısım. ‖ Her iki kalça kemiğinin alt ön kısmı. (Bunların dış yüzüne her iki taraftan yaklaştırıcı kalça kasları bağlanır. Edep yeri kemiklerinin birbirine eklendiği yere edep yeri çıkıntısı denir.) ‖ *Edep yeri sinir ağı*, kuyruk sokumundaki ikinci, üçüncü ve dördüncü omurlardan çıkan sinir köklerinden oluşan sinir ağı. (Gödenbağırsağına, sidik torbasına, cinsiyet organlarına ve apış arasına giden dallara ayrılır.) ‖ *Edep yeri iç atardamarı*, karın alt atardamarlarının dallarıdır; apış arasına ve dış cinsiyet organlarına dallar verir. (Kamış sırt atardamarı adıyle son bulur.) ‖ *Edep yeri dış atardamarları*, uyluk atardamarının dallarıdır; cinsiyet organlarına kan verir. (Biri üst biri alt olmak üzere iki tanedir.)

— Din ve tasav. Bk. ANSİKL.

— Ed. *Esk. Edeb-i kelâm*, ifadede bayağı sözler bulunmaması. (Bk. DOLAYLAMA.) ‖ *Edeb-i sanat*, kusursuz, beliğ söz süsleri. ‖ *İlm-i edeb*, eski belâgatçılara göre edebiyatı bölümlere ayırarak inceleyen bilim. (Bu bölümler: *Sarf, nahiv, bedi, beyan, lûgaz, iştikak, aruz, kafiye, hat, inşa, şiir, muhadarat*'tır.)

— Mant. *Esk. Edeb-ül-bahs*, belli bir konu üzerinde konuşurken tutulacak yolu gösteren mantık dalı.

— ANSİKL. Din ve tasav. Cahiliye devrinde edeb'e verilen «soylu ve insanî şeylere karşı eğilim yeteneği; bu yeteneğin hayatta ve sosyal ilişkilerde belirmesi» anlamı, İslâmlıktan sonra da kullanılmıştır. «Edep, dinin üçte ikisidir» sözüyle ifade edilen fikir, Mevlânâ'da «iman edeptir» şeklini almıştır. Birincisindeki anlayış genel ahlâk yönündendir. İmanın edep olması ise Kur'an ayetlerinin açıklanmasının ve çözümünün, derinliğine bir yorumudur. Çünkü Kur'an'daki bütün ayetler, yapılması gereken buyruklarla yapılmaması gerekenleri bildirir. Bu yönden Mevlânâ «Kur'an, ayet ayet, edeptir» demiştir. Sofilere göre edep, insanlığın onurudur, onu hayvandan ayıran niteliktir. Vücudumuzdaki «ruh» (can) bile edepten ibarettir. Mecaz anlamı ise; kişiyi eğiterek daha yüce manevî bir ortama yükseltmektir.
Edep iki türlüdür: benliği eğitme (edeb-ün-nefs), eğitim edinme (edeb-üd-ders). Benliği eğitmek hem güç, hem de zorunludur. Benliğimizden, içten iyi olmak; dinin gerektirdiği, aklın uygun bulduğu davranış ve sözlere uymaktır. Din bilginlerince de edep, sünnete uyan davranışlar demektir. Eğitim kazanmak ise, kişiyi kötü edecek durumlardan koruyan melekeyi geliştirme anlamındadır.
Eski bilginler «edep»i Arapça ile uğraşma anlamına almışlardı. Bu anlam Hicretin II. ve III. yüzyıllarında iran kültür ve edebiyatının etkisiyle oluşmuş, kültürün daha dünyevî bir doğrultuda gelişmesi sonucu olarak da, din bilimlerinden kesinlikle ayrılmıştır. «İmanın 10 edepten ibaret olduğu» sözü bu anlayışın sonucudur. Nitekim bunlardan onuncusunun «gece toplantılarında söylenen hikâye ve fıkralar» olması, edebin, insanı eğiten, manevî bir ortama yücelten eserlere ait bir vasıf sayıldığını gösterir.
Daha önceleri, Aristo'nun bilimleri tasnifinde matematik bilimlerine, yani hazırlık bilimlerine verilen bu ad, sonraları filoloji, şiir sanatı, büyü, kimya, dilbilgisi, bedi', beyan, mantık... bilimlerini ihtiva eden bilgilere verildi. Zamanla bu anlam, daralarak, şiir ve nesirle ilgili eserlerin adı oldu.

◆ **Edepli** sıf. Edep sahibi, terbiyeli, ince.

◆ **Edepsiz** sıf. ve i. Edepli olmayan, terbiyesiz, iyi eğitilmemiş, kaba: *Ne edepsiz heriflersiniz* (M.Ş. Esendal).

◆ **Edepsizce** zf. Terbiyesizce, utanmadan.

◆ **Edepsizleşmek** dönşl. f. Edepsiz hareketlerde bulunmak.

◆ **Edepsizlik** i. Edepsiz olma hali: *Demek edepsizlikten hareket ederek edebe, aşksızlıktan aşka varılacak* (S. F. Abasıyanık). [M]

EDER i. (*etmek*'ten *ed-er*). Satışta bir şeyin para karşılığı, fiyat: *Bu malın ederi bin liradır.* (M)

EDER, Batı Almanya'da ırmak, Fulda'nın kolu (sol kıyı), Vogelsberg'den doğar; 135 km. (L)

EDER (Josef Maria), avusturyalı fotokimya uzmanı (Krems 1855-Kitzbühel 1944). Viyana Grafik Sanatlar okulu müdürlüğünde çalıştı, fotokimya ve fotoğraf tekniği üzerinde araştırmalar yaptı, fotoğrafçılık tarihi ile ilgili eserler yayımladı. (L)

EDERFEN i. (fars. *ederfen*). Tıp. *Esk.* Tuzlu balgam adı verilen cilt hastalığı. (M)

E.D.E.S. *Ellinikos Dimokratikos Ethnikos Stratos* (Yunan Millî Demokrat ordusu) kelimelerinin baş harflerinden meydana gelen kısaltma. Düşman işgaline karşı koyan kral ve ingiliz taraflısı yunan direnme kuvvetlerinin sembolü. 1944'te bu kuvvetler komünist eğilimli E.L.A.S. kuvvetleriyle çarpıştılar. (L)

EDESSA i. Oldukça büyük bitki biti. Güney Amerika'da iki yüzden fazla türü bulunur. (*Heteroptera* takımının *pentatomidae* familyasından.) [L]

EDESSA, Kuzey Mezopotamya'da şehir, II.-X. yy. arasında, Suriye'nin başlıca medeniyet merkezlerindendi. Makedonya'daki Edessa şehrine benzerliği ve özellikle suları bol olduğu için Seleukos şehre bu adı verdi. Edessa'ya 1144'te bir akın yapan Türkler 1637'de şehri bir daha elden çıkarmamak üzere aldılar. IV.-V. yy.da dinbilim okuluyle tanınmıştır. Bk. URFA. (L)

EDESSA, Batı Makedonya'da şehir. Pelle ilinin merkezi; 15 534 nüf.; yüksl. 320 m. Selânik'e kara yolu ile 89 km, deniz yolu ile 112 km uzakta. Önemli tarım, sanayi ve turizm (şelâleler) merkezi. Sebze ve meyve bahçeleri; hayvan yetiştiriciliği; iplik dokumacılığı.

— Tar. Konstantinos Porphyrogennetos, Ortaçağ boyunca Bodena adı ile tanınan Edessa'nın, Makedonya ikinci themasına (Bizans imparatorluğunda bir general tarafından idare edilen bölge) bağlı bir konsüllük olduğunu yazar. Samuel hükûmeti en parlak dönemini yaşarken şehir, Bulgarların eline geçti, ama 1004'te Bizans imparatoru Basileos II tarafından geri alındı. 1204'te İmparatorluğun Latinler tarafından alınmasından sonra, şehir Epir despotluğunun bir kısmını meydana getirdi. 1246'da Nikaia (İznik) imparatoru İoannes III Batacis, Selânik'i alınca, şehir Epeiros (Epir), despotu Theodoros Angelos'a mülk olarak verildi. XIV. yy. ortasında, komşu şehirleri Okhris, Pridapos, Strominiça ve Kastoria ile birlikte sırp kralı Stephanos Duşan'ın eline geçti; Duşan'ın ölümünden sonra ise Kastoria ve Beroia ile birlikte Sırp hükümdarı Alajen tarafından alındı.
Uzun bir savunmadan sonra Edessa, Türklerin eline geçti ve Selanik sancağına verildi. Söylentiye göre şehir, daha sonra müslüman olan Kel Petro'nun yardımı ile fethedildi. Türk hâkimiyeti boyunca Edessa önemli bir merkez değildi. 1860'tan önce Makedonya'nın islavlaştırılmasına uğraşılırken, bulgarlar şehir halkına baskı yaptılar. Şehir, 18 ekim 1912'de yunan ordusunun eline geçti. (M)

EDESSA kontluğu, doğu latin prensliği, Edessa (bugünkü Urfa) müslümanlara bağlı küçük bir ermeni topluluğunun merkeziydi. 1098'de, Godefroi de Bouillon'un kardeşi, Boulogne'lu Baudouin I, sonradan, öldürülüşüne göz yumacağı ermeni prensinin manevî evlâdı oldu; onun ölümünden sonra Birinci Edessa kontu unvanını aldı (1098-1100). Saltanatı sırasında kontluk, Türklere karşı Hıristiyanların yuvalanma merkezi oldu. Baudouin I, Kudüs tahtına çağırılınca, kontluğu Melita (bugünkü Malatya) prensinin kızı Morfia adlı bir ermeniyle evli yeğeni, Bourg'lu Baudouin II'ye bıraktı (1100-1118). Baudouin II de bölgede Türklere karşı durmağa çalıştı. Kudüs kralı olunca, o da kontluğu yeğeni Jocelin I de Courtenay de (1119-1131) aynı amacı güttü. Bunun oğlu Jocelin II (1131-1150) zamanında şehir Türklere baş eğdi. İkinci Haçlı seferi Edessa kontluğunu yeniden canlandırmak istediyse de, bu emele erişilemedi. (LM)

Edessa okulu, Nisibis (bugünkü Nusaybin) İlâhiyat okulunun yerine geçtiği tahmin edilen ve en parlak çağı IV. ve V. yy. lara rastlayan ilâhiyat okulu. Ününü Manes, Markion, Dayşan ve Arius'un mezhep sapkınlıklarını çürüten, manzum ve mensur birçok eser vermiş olan Aziz Efraim'e borçludur. 412'den 436'ya kadar Edessa piskoposu olan Rabulas ve halefi İbas ateşli tartışmacılar ve seçkin yazarlardı. Onların ölümünden sonra Edessa okulu Nasturiciliğe kapıldı ve 489 yılında kapatıldı. (L)

EDESTİN i. (yun. *edestos*, yenilebilir>fr. *édestin*'den). Kenevirde bulunan bitkisel globülin. (L)

EDETANİ. Esk. coğ. Tarracononsis'de halk, Ebre ve Jucar'ın aşağı çığırı yakınında yerleşmişlerdi. (L)

EDEVAT çoğl. i. (ar. *edāt*'tan *edevāt*). *Esk.* Takımlar, avadanlık: *Top kaması ve sair edevat kaçırılması* (Atatürk). *Eslihanın kudsiyetine inanmalıyız... Edevat-ı tahribiye mucitleri taziz edilmeli* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Âlet ve edevat*, avadanlık. Bk. ÂLET. ‖ *Edevât-ı kitabet*, yazı vasıtaları. ‖ *Edevat-ı lâhika*, sona gelen ekler. ‖ *Edevat-ı raptiye*, bağlama edatları.

— Gram. *Esk.* Edatlar. (M)

EDFELT (Johannes), isveçli şair (Kyrkefalla, Vastergötland 1904). İlk şiir derlemelerinde D. Andersson ve P. Lagerkvist'in etkisinde kaldı. Oysa, *Högmassa* (Kuddas Töreni) [1934]; *Elden Och Klyftan* (Ateş ve Uçurum) [1943], *Hemliga Slagfalt* (Gizli Savaş Şarkıları) [1952] gibi olgunluk çağında yazdığı eserlerde modern bir duygululuk ve koyu bir kötümserliğin izleri görülür. Ancak bu kötümserlik, klasik bir uyum zorunluğu ve ruhun zaferine inanışla hafifler. Edfelt, çağdaş isveç şiirinin en büyük tenkitçilerinden ve alman lirik şiirinin en ünlü tercümeci ve denemecilerinden biri sayılır. (L)

EDFİNA (veya **ADFİNA**), Mısır'da şehir, Aşağı-Mısır'da (Behera ili), Nil deltasının batı kolu kıyısında; 4 800 nüf. Burada her yıl bir set (Bk. FARASKUR) inşa edilmekteydi. 1950'de bu seddin yerine bir baraj yapıldı; tatlı su seviyesini yükselten ve deniz suyunun yükselmesini önleyen savakları vardır. (L)

EDFU (veya **Adfu**), Mısır'da şehir, Yukarı Mısır'da (Asvan ili), Nil'in batı kıyısında; 18 400 nüf. Şehre geçmişte birçok ad takıldı: Utes-Hor, Behude, Ceba, Apollonopolis Magna (Atbo), sonra Edfu (kelime zıpkınla suaygırı avlamada yararlanılan bir salı ifade ediyordu). Edfu ötedenberi Yukarı Mısır'daki ikinci ilin merkezidir. Güney krallığının tacını giymiş bir doğan şeklinde temsil edilen bir tanrıya tapılırdı. Doğanın ilk denizlerden çıkan bir kamış parçasına tüneyerek dünyayı yarattığına inanılırdı. Şehir ve Edfu tapınağı (Ptolemaios tapınaklarının en iyi muhafaza edilmişidir) çeşitli dönemlerde önemli rol oynadı. (L)

EDGAR, İskoçya kralı (1072-Dundee 1107). Malcolm III ile Azize Marguerite'in büyük oğlu. Dayısı Edgar Athelig'in yardımıyle, amcası Donald III'ü tahtından indirdi. Saltanatı zamanında (1097-1107) ülke düzene

Foto. Audrain (LAROUSSE)

kavuştu ve İskoçya'nın ingilizleşmesine devam edildi. (L)

EDGAR ATHELİNG (veya **AETHELİNG**), anglosakson prensi (1050'ye doğr.-1130'a doğr.). Aziz Edward'ın küçük yeğeni, Batı-Sakson hanedanının son erkek temsilcisi. 1066'da, tahtı zorla ele geçirmiş olan Harold'a karşı haklarını savunamadı ve Normandiyalı William'a yenilerek hapse atıldı (1072). İskoçya'daki eniştesi Malcome III'ün yanına sığındı, İskoç siyasetinde etkili bir rol oynadı; 1097'de, yeğeni Edgar hesabına kral Donald Bane'i tahttan indirdi. (L)

EDGAR Barışsever (944-975), anglosakson kralı (959-975), Edmund I'in oğlu ve Edwy'nin (Eadwig) kardeşi. Kardeşinin yerine geçti ve Birleşik Anglosakson İngiltere'sinin son büyük kralı oldu. Ülkenin birliğini sağladı, idarî reformlarıyle krallığın gücünü arttırdı. (L)

EDGBASTON, Birmingham'ın (Büyük Britanya, Warwickshire) güneybatı banliyösünde şehir. Büyük Britanya'daki Oratorian tarikatı manastırlarının başlıcası. (L)

EDGE adası, norveççe **Edgeoya,** Svalbard takımadalarının güneydoğu bölümünde ada. Kısmen buzlarla örtülüdür. (L)

EDGEHİLL, Büyük Britanya'da (Warwickshire) sarp kayalık, Avon çöküntüsü yanında yükselen Lias kıyısının bir parçasıdır. Edgehill muharebesi, parlamento ordusuyle, Charles I'in ordusu arasındaki ilk önemli karşılaşmadır (ekim 1642); muharebeler kral ordusunun kesin sonuç vermeyen başarısıyle sonuçlandı. (L)

EDGERTON (Franklin), amerikalı eski mısır bilgini (Le Mars, İowa 1885-Laramie, Wyoming 1963). 1926'da Yale üniversitesinde sanskritçe ve karşılaştırmalı filoloji profesörü oldu. Nazi Almanya'sına düşmandı, İkinci Dünya savaşında, Avrupa ve doğu dileri alanında birçok genç uzman yetiştirdi. (L)

EDGEWORTH (Francis Ysidro), irlandalı iktisatçı (Edgewortstown, İrlanda 1845-Oxford 1926). Oxford üniversitesinde profesör (1891-1921), *Ecomomic Journal*'ın kurucusu (1890). Matematik ve iktisat üstüne önemli eserler yazdı. (L)

EDGEWORTH (Maria), ingiliz kadın edebiyatçısı (Black Bourton, Oxfordshire 1767-Edgeworthstown 1849). Richard Lovell Edgeworth'un kızı. İngiliz eğitimine yenilik getiren *Essays on Pratical Education* (Pratik Eğitim Üstüne Denemeler) [1798] adlı eserinde J.J. Rousseau'nun etkisi görülür. Çocuklar için yazdığı masallarda aşırı bir duygusalık yer alır. Bunların başlıcaları: *Popular Tales* (Halk Masalları) [1804] ve *Tales from Fashionable Life* (Kibarlar Hayatından Hikâyeler) [1806]. Romanlarında İrlandalıların karakter ve hayatlarını dile getirdi: *Castle Rackrent* (Rackrent Şatosu) [1800], *The Absentee* (Uzaktakiler) [1812], *Ormond* (1817). Eserleri W. Scott'u etkiledi. Babasının çalışmalarına yardımcı olan Maria Edgeworth, onun bıraktığı hatıraları da tamamladı. (L)

EDGEWORTH (Richard Lovell), ingiliz mühendisi (Bath 1744-Edgeworthstown, Longford kontluğu, İrlanda 1817). İngiltere'de ilk elektrikli telgraf hattını çekti. 1771'de Rhône nehrinin seyrini değiştirerek Lyon'un aşağısında Saône'a yöneltme teşebbüsünde bulundu ise de anî su baskınları yüzünden başarısızlığa uğradı. (L)

EDGEWORTH DE FİRMONT (Henry Essex), irlandalı rahip (Edgeworthstown 1745-Mitau, Courlande 1807). Bir protestan rahibinin oğlu idi. Fransa'ya sığındı ve katolik rahibi oldu, fakat rahiplik yeminini kabul etmedi. Louis XVI ile kızkardeşi Madame Elizabeth'in özel rahibi oldu (1791). Kralın son dakikalarında, hattâ giyotine kadar, yanından ayrılmadı. O zaman söylediği ileri sürülen «Saint-Louis'nin oğlu, makamın cennet olsun» tarihî sözünü yalanlamıştır. Kralın idamından sonra İngiltere'ye, oradan da Almanya'ya göç etti. (L)

EDGEWORTHİA i. Bot. Japonya'da yetişen bir bitkinin (*Edgeworthia papyrifera*) cins adı. Bu bitkiden, Japonya'da *mitsumata* denilen değerli bir kâğıt elde edilir. (Avrupa'da, soğuk limonluklarda, Fransa'nın güneyinde ve Cezayir'de açık havada yetiştirilir. *Thymeleaceae* familyasından.) [L]

EDGREN (Anne Charlotte LEFFLER), isveçli kadın yazar (Stockholm 1849-Napoli 1892). 1872'de hâkim Edgren ile evlendi, 1889'da ondan boşandı, 1890'da dük Cajanello ile evlendi. Ateşli bir feministti. Hikâyelerinde (*Ur livet* [Hayattan Sahneler (1882-1890]) ve tiyatro eserlerinde (*Hur Man Gör Gott* (İyilik Nasıl Yapılır) [1895]), kadın haklarını dile getirdi. (L)

EDGÜ (Ferit), türk hikâyecisi (İstanbul 1936). Güzel Sanatlar akademisinde okudu; uzun süre Paris'te bulundu (1958-1964). Tenkit yazıları ve fransızcadan tercümeler yayımladı. Hikâye kitapları: *Kaçkınlar* (1959); *Bozgun* (1962); *Av* (1969). [M]

EDHARZ i. (alm. *edel,* zengin ve *harz,* reçine). Linyit ve maden kömürü yataklarında bulunan tabiî reçinelere verilen ad. (L)

EDHEM i. (ar. *edhem*). *Esk.* Karayağız at. ‖ Erkek adı. (M)

EDHEM EFENDİ Kanunî, Kolağası, Mızıkayı Hümayun'a bağlı bir türk müzisyeni (öl. 1900 ?). Kanun çalıcılığı, öğretmenliği ve nota yazıcılığı ile tanındı. Ele geçen eserleri, 1 peşrev, 3 saz semaisi, 8 şarkı'dır. (M)

EDHEM EFENDİ Santûri (Büyük İbrahim de denir), türk bestecisi ve santur virtüozu (İstanbul 1855-ay.y. 1926). Küçük yaşta Enderun'a girdi. Santuru en iyi çalan sâzende olarak ün yaptı. 1913'ten sonra felçli olarak yaşadı. Nota yazıcılığı ile de tanındı. 49 Makamda 259 şarkısı, 73 saz eseri (bu arada 20 peşrev, 28 saz semaisi, 16 longa), 20 beste, 9 ağır ve 9 yürük semaisi, 3 köçekçe, 1 türkü, 1 marşı vardır. En tanınmış eseri *Şehnaz longa*'dır. (M)

EDHEM EFENDİ (Müştakzade Hacı Hafız İbrahim de denir) **Hacı,** türk şarkı bestecisi (İstanbul 1854-ay.y. 1934). Kadirî tekkelerinde ve Mızıkayı Hümayun'da musiki öğrendi. Hacca gitti. Şeyh oldu. Musiki hocası olarak tanındı. 1887'de *Bergüzâr-ı Edhem* adlı güfte dergisini yayımladı. Ele geçen eserleri, 3 ilâhi, 1 beste, 1 ağır ve 2 yürük semai, 1 köçekçe, 144 şarkı'dır. (M)

EDHEMİLİK veya **EDHEMİYE** (Ebu İshak *İbrahim Bin Edhem*'in adından). Melâmîlikten doğan ve batınî inançları benimseyen tarikat.

— ANSİKL. *İbrahim bin Edhem* (öl. Şam 777 veya 782), sofiyenin ilk tabakasından sayılır ve sasanî hükümdarları soyundan geldiği söylenir. *Menakıb-ı Hace-i Cihan* ve *Netice-i Can* adlı eserlerinde Vahidî, Edhemîleri, gözleri sürmeli, başlarında kubbe gibi müdevver ve dilimsiz tokalı taç bulunan, sünnete uyan, bıyıklarının dudağı örten kısmını kestirip sakal koyuveren, yenleri bol yeşil hırka giyen, boyunlarına tesbih takan ehli sünnetten bir zümre diye anlatır. Bu kitabı, Vahidî'nin adını anmadan, sadece «değerli bir kitap» diye söz ederek yeniden yazan celvetî şeyhlerinden Karakaşzade Ömer de (öl. 1637), *Nur-ül-Hüda limen İhteda* (Yol Gösterilene Kılavuzluk Işığı) adlı eserinde, Edhemîleri hemen aynı şekilde niteler, ancak taçlarının yedi kat ve dilimsiz olduğunu belirtir. Bu bilgiden Edhemîlerin XVI. yy.dan XVII. yy.a kadar Anadolu'da yaşadıkları, Hayderîler, Camîler, Abdallar gibi gezginci kolları olan bir tarikata bağlı oldukları anlaşılıyor.

Edhemîlik XVII. yy.dan sonra Bektaşîlik içinde erimiş ve bu tarikat tarafından temsil edilmiş, Bektaşîlerin giydikleri kubbesi ve lengeri dört dilimli düğmeli taca *tac-ı edhemî* denilmiştir. (M)

Edhemname, Nati Mustafa Beyin 1187 beyitlik mesnevisi. Birçok kitaplığın kayıtlarında Sabit'in *Edhem ü Hüma*'sı ile karıştırılmış olduğu görülür. Edhem adlı bir derviş, Belh şehri yakınlarında bir mağarada yaşarken padişahın kızına âşık olur; fakat kız ölür. Edhem kızın cesedini mezardan çıkarır, kız canlanır; sonunda evlenirler; İbrahim adlı bir çocukları olur. Padişah, kızına benzettiği İbrahim'den ayrılamaz, tahtını ona bırakır. İbrahim padişah olduğu sırada, bazı olaylara rastlar, bunları kendince yorumlayarak tacını tahtını bırakır, derviş olur. Bk. İBRAHİM EDHEM. (M)

EDHEM PAŞA, osmanlı devlet adamı (1818-İstanbul 1893). Gençliğinin ilk yılları ve ailesi üzerine kesin bilgi yoktur. Bir söylentiye göre sakızlı bir Rum aileden, başka bir söylentiye göre Çerkezistan kıyılarından getirilerek, Hüsrev Paşa'ya satılmıştır. 1830 Yılında Hüsrev Paşa tarafından yetiştirilen Hüseyin, Ahmed, Abdüllâtif adlı gençlerle öğrenim için Paris'e gönderildi. 1839'da maden mühendisi olarak yurda döndü. Albay rütbesiyle Dâr-ı Şurâ-yı Askeriye'de görevlendirildi. Bir süre maden işletmelerinde bulunduktan sonra İstanbul'da yeni kurulan Erkân-ı Harbiye reisliğinde görev aldı. 1849 Yılında paşalığa yükseldi, Sultan Abdülaziz'e fransızca öğretmenliği yaptı. 1851'-de ferik rütbesiyle Meclis-i Âli-i Tanzimat üyeliğine getirildi, Encümeni Dâniş üyesi, 1856'da ise vezir oldu. Hariciye nazırlığı yaptı. Mustafa Reşid Paşa tarafından Sırbistan'da çıkan anlaşmazlığın giderilmesiyle görevlendirildi (1858). Dönüşünde ticaret nazırlığına getirildi (1859). 1861'de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye üyesi oldu. Yusuf Kâmil Paşanın sadrazamlığı sırasında yeniden ticaret nazırı oldu (1863). Ayrıca ticaret nazırlığı ile birleştirilen Maarif ve Osmanlı bankası nazırlıkları görevi de kendisine verildi. 1866'da Tırhala mutasarrıfı oldu. Bu görevde uzun süre kalmadı, Yanya valiliğine tayin edildi. 1868 Yılında Danıştay üyeliği göreviyle İstanbul'a döndü. Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye başkanı oldu (1870). Sonra gene Ticaret nazırlığına (1871), iki yıl sonra tekrar Danıştay üyeliğine getirildi. Nafia nazırı oldu (1874). Berlin elçisi olarak Almanya'ya gönderildi (1876). Tersane konferansına katıldı. Konferansın dağılması üzerine Danıştay başkanlığıyle görevlendirildi. 1877'de Midhat Paşanın azliyle boşalan sadrazamlığa getirildi.

Gazi EDHEM PAŞA

Edhem Paşanın sadrazamlığı, Osmanlı imparatorluğunun en sarsıntılı yıllarına rastlar. Rus Çarı Aleksandr'ın verdiği ültimatomu Sadrazam Edhem Paşa reddetti. Bunun üzerine halk arasında *Doksan Üç Harbi* diye anılan 1877-1878 türk-rus savaşı başladı. Midhat Paşanın sadrazamlığı sırasında düşünülen Meclis-i Mebusan Edhem Paşanın sadrazamlığı sırasında açıldı. Birbirini takip eden başarısızlıklarla biten türk-rus savaşı, Edhem Paşayı kötü durumda bırakınca, meclisin hükûmete karşı artan güvensizliği sonucu Abdülhamid II tarafından sadrazamlıktan uzaklaştırıldı (1878).

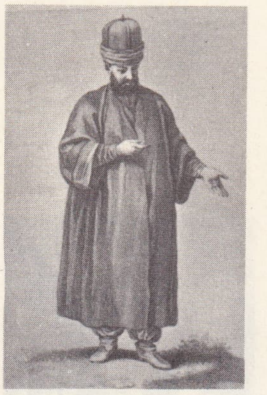

EDHEMİLİK tarikatına mensup bir derviş İstanbul Belediye kütüphanesi

14 Ay kendisine hiç bir görev verilmeyen Edhem Paşa 1879'da Viyana elçisi, 1883 yılında da dahiliye nazırı oldu. Doğu Rumeli meselesi yüzünden çıkan anlaşmazlık üzerine Said Paşa hükûmetiyle birlikte görevinden ayrıldı.

Edhem Paşa Dârülfünun, Dârüşşafaka, Rasathane gibi kuruluşlarla Matbaa-i Âmirenin çağdaş teknik imkânlara göre düzenlenmesine çalıştı. *Yeni Mikyaslara Dair* adlı eseriyle ondalık sistemini Türkiye'ye ilk defa getiren ve uygulanmasını sağlayan kişi oldu. Ayrıca, *Evzân-ı Asâriye, Mesahat* ve *Ekyal Nizamnamesi* çıkardı. *Mecmua-i Fünun*'da tabiiyat ile ilgili makaleler yayımladı. 1873 Viyana sergisi dolayısıyle Ahmed Vefik Paşa ile, *Usûl-ı Mîmari-i Osmanî* adlı eseri yazdı. Ziya Paşa ile *Endülüs Tarihi*'ni yayımladı. Fransa'da yüksek öğrenim yapması Avrupa'nın teknik gelişmelerini görmesi, Osmanlı devletinde birtakım yeniliklerin yapılması gereğini duymasına yol açtı. Devletin teknik kuruluşlarında Avrupa'yı örnek alarak, okul, tersane gibi temel kurumların çağdaş anlayışa göre düzenlenmesini düşündü. Dış siyasette, özellikle Rusya ile ilgili konularda daha titiz bir görüşü uyguladı. Çağına ve bulunduğu çevreye göre yeni olan düşünceleri yüzünden bazı kimselerin öfkesini üzerine çekti, hükûmette görevli bulunduğu sürece birtakım engellemelerle karşılaştı. (→ Bibliyo.) [M]

EDHEM PAŞA (İbrahim) **Gazi,** osmanlı kumandanı (İstanbul 1844-Mısır 1909). Harbiye'den mülâzımısani olarak çıktı (1863). Rus harbine kaymakam rütbesiyle katıldı (1877). Bazı yararlıklarından ötürü miralaylığa (albay) yükseldi. Bir süre sonra da general oldu. Dubnik çatışmasında başından yararlanmasına rağmen kuşatmayı yararak Plevne'ye erzak yetiştirdi. Grivica mevkii kumandanlığına tayin edildi. Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra müşir (mareşal) oldu (1895). Türk-Yunan savaşında (1896) osmanlı ordusuna kumanda etti. Dömeke meydan muharebesinde Yunanlıları bozguna uğrattı, *Dömeke kahramanı* ve *Gazi* diye anıldı. Askerî Teftiş komisyonu

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

başkanı iken Meşrutiyetin ilânıyle Âyan meclisi azalığına getirildi (1908). 31 Mart vakasında hasta olduğu halde Harbiye Nazırlığı yaptı. Mısır'da öldü. İstanbul'a getirilerek Eyüp'e gömüldü. (M)

EDHEM PAŞA (asıl adı; **Mahmud**), türk devlet adamı ve musiki koleksiyoncusu (İstanbul 1830-ay.y. 1886). «Kaptanıderya» diye tanınan sadrazam Damad Mehmed Ali Paşanın oğlu. Harbiye'yi bitirdi. Hanedan'a yakınlığı yüzünden 1850'de mirliva rütbesi verildi. 1857'de Abdülmecid'in kızlarından Refia Sultan ile evlendi. Ferik ve 1858'de müşir (mareşal) oldu. Şûrayı Devlet'te ve Âyan meclisinde üyelik yaptı, devlet nazırı oldu. Necip Paşadan sonra türk musikisi repertuvarını notaya aldıran ikinci kişi olarak tanınır. İlki kadar sağlam olmayan bu koleksiyonun şimdi birkaç yüz parçası Arel kütüphanesindedir. (M)

Edhem ü Hüma, divan şairi Sabit'in (1650-1712) yarım kalan mesnevîsi. Divan edebiyatının ortak aşk hikâyelerinden birini anlatır. Konusu, saka olan Edhem'in padişah kızını pencereden görerek âşık olmasına ve durumu arkadaşına anlatmasına kadar gelir. İstanbul Üniversitesi kütüphanesindeki (Türkçe yazmalar nu. 2901) *Sabit* külliyatında, müstensihin ancak bu kadarını görebildiğini, bundan sonrasını bulamadığını belirten, bulunursa eklenmesini dileyen bir notu vardır. (M)

EDİ i. *Halk dili.* Bir iş yapma. Yapılan iş. (M)

EDİB i. Bk. EDİP.

EDİB AHMED bin MAHMUD YÜKNEKİ, türk şairi. XII. yy. ile XIII. yy.ın ilk yarısında yaşadığı sanılmaktadır. Hayatı, yaşadığı devri ve çevresi hakkında kesin ve etraflı bilgiye sahip değiliz. Yalnız Yüknek şehrinde doğduğu ve babasının adının Mahmud olduğu bilinmektedir. Bazı tarihî kaynaklarda da devrinde değerli bir mutasavvıf şair kabul edildiği, eğitici nitelikte eserleri, özellikle «hikmet» ve «nükte»leriyle tanındığı, ancak anadan doğma kör olduğu için eserlerinin hikmet halinde ağızdan ağıza yayılarak biçim değiştirdiği veya kaybolduğu belirtilmektedir. Dad Sipehsalar Bey için yazdığını söylediği, ahlâklı kişi olmanın yollarını ve ahlâk ilkelerini açıklayan *Atabetü'l*hakayık* adlı 256 beyitlik manzum bir eseri vardır. Kâşgar diliyle yazılan eser, yazma nüshaları incelenerek birkaç defa (1918 ve 1951) yayımlanmıştır. (→ Bibliyo.) [M]

EDİB EFENDİ (Mehmed Emin), osmanlı vakanüvisi ve teşrifatçısı (İstanbul, ?-ay.y. 1801). Önceleri sarayda Rikâbı Hümayun teşrifatçısıydı. Sonraları, vakanüvis Enverî Efendi ve serdarıekrem Koca Yusuf Paşanın Rusya ve Avusturya'ya gitmesi üzerine İstanbul'daki olayları yazmak için vakanüvis vekili oldu. 1786'dan sonraki olayları içine alan *Tarih-i Edip* adlı bir kitabı vardır. (M)

EDİB HARABİ (asıl adı **Ahmed Edip**), bektaşî şairi (İstanbul 1835-ay.y. 1916). Şiirlerinde *Harabî* adını kullandı. Gençliğinde şair Mehmed Ali Hilmi Dede Baba'ya bağlandı. Hece ve aruz vezniyle olan şiirlerinde başarı kazandı. Muhiddin Arabî ve Mevlânâ'nın eserlerini çevirdi. Ayrıca kendi eliyle yazdığı *Divan*'ı vardır. Serbest düşünceli bir şair olarak özellikle Bektaşîlik yolunda yazdığı nefesleri çok yaygındır. (M)

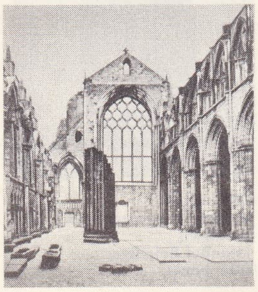

Holyrood manastırı kalıntıları

EDİNBURG

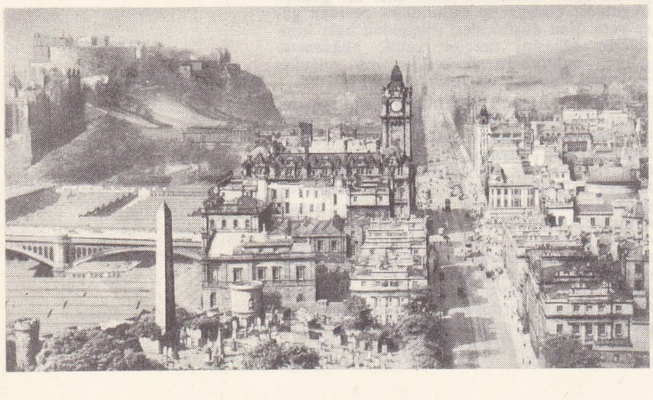

New Town (yukarıda solda şato)

EDİB İBRAHİM EFENDİ, osmanlı Maliye nazırı (İstanbul 1832-ay.y. 1888). İlk öğrenimini bitirdikten sonra Babıâli'de görev aldı. Maliye kaleminde bir süre çalıştıktan sonra Yemen defterdarlığına tayin edildi (1867). Tuna vilâyeti defterdarlığından tekrar Yemen defterdarlığına döndü. 1872 Yılında Maliye nezareti müsteşarlığına, 1873'te Danıştay üyeliğine getirildi. Bu görevde bulunduğu sırada Milletlerarası Bulgaristan Tahkik komisyonuna osmanlı temsilcisi olarak katıldı. Daha sonra Defteri Hakanî nazırı, Divanı Muhasebat başkanı (1877), Said Paşa kabinesinde Maliye nazırı oldu (1879). Bu görevde bulunduğu süre içinde personel masraflarını düzenleme ve denk hazırlamada başarılı çalışmalar yaptı. Sadrazam Said Paşa ile memur maaşlarının kesinti yapmak için anlaşmaya vardı. Bu işe o zaman 90 000 kuruş olan sadrazam maaşını 25 000 kuruşa indirmekle başladı. Memur aylıklarının belli bir düzen içinde ödenmesini sağladı. Said Paşanın sadrazamlıktan ayrılması üzerine Maliye nazırlığını bırakıp Rüsumat emini oldu (1880). Mahmud Nedim Paşa kabinesinde kendisine verilen Maliye nazırlığı görevini birkaç gün yaptıktan sonra gene Rüsumat eminliğine döndü. Ölünceye kadar bu görevde kaldı. Edib İbrahim Efendi, aylıkların ayarlanması işinde yüksek rütbeli memurların öfkesini üzerine çekti. Denk bütçenin yürürlüğe konması, gerçekleştirilmesi konusunda yüksek mevkide bulunan memurlar tarafından çıkarılan güçlüklerle karşılaştı. Bu durumda maliyede köklü bir düzenlemenin yapılamayacağını anlayınca meslekten çekildi. (M)

EDİBOĞLU (Baki Süha), türk şairi, spiker ve radyo programcısı (Antalya 1915). İstanbul'da Hayriye lisesini bitirdi (1936). *Tan, Akşam, Cumhuriyet* gazetelerinde çalıştı. Ankara ve İstanbul radyolarında görev aldı. İstanbul radyosunda baş spikerlik (1950), İzmir radyosunda müdürlük (1956) yaptı. İstanbul radyosunda Söz ve Temsil yayınları şefi, Program müdürü, müdür yardımcısı oldu. Şiirlerinde klasik biçim ve yapı teknikleri içinde tabiat ve sevgi temalarını işler. Şiir kitapları: *Cenup* (1942); *Gece Yağmuru* (1947); *İşaret* (1953); *Karanlıkta Geçen Gemiler* (1958). Hikâyeleri, antolojileri, biyografi kitapları da vardır. *Bizim Kuşak ve Ötekiler* (1968) adlı eserinde çağının türk şairleriyle ilgili hatıra ve gözlemlerini anlatır. (M)

EDİCTA i. (lat. *edicere*, söylemek, açıklamak'tan). Esk. Rom. Bir yüksek memurun görev süresince geçerliği olan genelgeleri: *Edicta praetorum.*

— ANSİKL. Rom. huk. *Yüksek devlet memurlarının edicta'ları.* Pleb ve halkın yüksek memurları olan konsül'ler, legatus'lar, praetor'lar, tribunus'lar, aedilis curulis'ler, censor'lar, bazı rahipler, eyalet valileri (imparatorluk devrinde senato eyaletleri prokonsül'leri) bildiri hakkına (*jus edicendi*) sahiptiler: bunlar memuriyete başlarken yönetimde hangi ilkeleri işleyeceklerini bildirirlerdi. Praetor edicta'ları geleneksel medenî hukuktan farklı, ancak onu tamamlayan bir praetor hukuku meydana getirerek önemli bir yer tutmuşlardır. Bu edicta'lara, sonraları, *edicta perpetua* dendi. Başlangıçta yılda bir çıkarılan bu bildiriler, zamanla devamlılık kazandılar. I. yy.dan itibaren, imparator, yayımladığı yorumlayıcı bildirilerle örnek teşkil edecek bir hukukun doğmasına katkıda bulundu. Hadrianus zamanında hukukçu Salvius Julianus, dağınık Praetor edicta'larını toplayarak biraraya getirdi. Şüphesiz ki askerî ve sivil yargı yetkisini saptayan taşra valilerinin (edictum Provinciale) bildirileri de aynı şekilde derlendi. Yüksek memurlar, bir süre daha bildiri yayımlama hakkını korumakla edicta perpetua'yı tamamladılar. (L)

EDİK i. (esk. türk. k.). Yumuşak ve renkli sahtiyandan yapılmış, sokağa çıkarken ve saya seferde giyilen kısa konçlu lapçin. || *İç edik,* bu lapçinin içine giyilen ev ayakkabısı. Bk. ÇEDİK.

— ANSİKL. Her tarafı yumuşak ve konçlu sahtiyandan yapılan edığin içinde sadece evde giyilen bir başka ayakkabı olurdu. Edik ve iç edik kelimeleri birlikte söylene söylene çedik şeklini almıştır. Kadınların giydiği iç ediklerin biçimi bazen terlik gibi arkalıksızdı. Bunlar deri üzerine sırma işlenerek süslenir, hizmetkârlar ayrı biçim ve renkte iç ediği giyerler ve bununla tanınırlardı. (M)

EDİLE i. (fr. k.). Bk. AEDİLİS.

EDİLGEN sıf. ve i. (*etmek*'ten *ed-i-l-gen*). Bir eyleme konu olan, öznesi belirsiz veya saklı (fiil). [*Zt.* ETKEN.] *Esk.* Meçhul.

— Dil bil. *Edilgen fiil,* gerçek öznesi belirtilmeyen fiil. (Türkçede edilgen fiiller etken fiillere birtakım ekler getirilerek yapılır. Ünlü ve *-l-* ile bitmeyen bütün fiil kök ve gövdelerine *-l-* eki getirilerek edilgenleştirilir: *bas-ı-l-mak, dön-ü-l-mek, yaz-ı-l-mak,* v.b. Ünlü ve *-l-* sesi ile biten fiil kök ve gövdeleri de *-n-* ekiyle edilginleşir: *besle-n-mek, de-n-mek, gel-i-n-mek, gül-ü-n-mek, bil-i-n-me* v.b.)

◆ **Edilgenlik** i. Edilgen olma hali. (M)

EDİLGİ i. (*edilmek*'ten *edil-gi*). Dıştan gelerek bir şey üzerinde değişikliğe yol açan etken. *Esk.* İNFİAL. (M)

EDİLGİN sıf. ve i. (*edilmek*'ten *ed-i-l-gin*). Fels. *Yeni.* Bir etkinin etkisinde kalan: *Bütün varlıklar, birbirlerine oranla, etken veya edilgindir.* (*Zt.* ETKİN.) *Esk.* Münfail. (M)

EDİLGİNLİK i. (*edilgen*'den *edilgin-lik*). Edilgen olma hali. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fels. Descartes'çı okula göre, düşünceden başka her şey *edilgin*'dir. Maddenin eylemsizliği (ataleti) kavramını olduğu gibi kabul edenler, bu görüşe yaklaşır. Buna karşılık Leibniz, varolan hiç bir şeyin edilgin olmadığını ileri sürer. Bu filozofa göre, kaba cisimlerin direnci bile bir tepki ve bundan dolayı bir eylemdir, ama direnç veya kuvvetin başka fizik görünüşleri olarak ortaya çıkan enerji, metafizik ve iç özü bakımından manevî nitelik taşır. Bir cismin *edilginliği,* onu kuran özlerin yetersizliğini ve etkilerinin sınırlı oluşunu gösterir. (LM)

EDİLLE çoğl. i. (ar. *delil,* sebep, kılavuz'dan *edille*). *Esk.* Kılavuzlar. || Sebepler, bir davayı ispat etmeğe yarayan belgeler: *Mazide emsile ve edille taharrisine ne hacet* (Cenab Şahabeddin). || *Edille-i akliye* (*edille-i kanuniye* veya *edille-i kaviye*) akla, kanuna uygun, sağlam deliller.

— Esk. huk. Bk. DELİL. || *Edille-i asliye* (veya *edille-i erbaa, edille-i şeriye*), islâm hukukunun dört kaynağı. (Bk. ANSİKL.)||Dayandığı ikinci derecedeki delillere verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Esk. huk. ● *Edille-i asliye.* Bu dört kaynak kitap (Kur'an), sünnet, icma-ı ümmet ve kıyas-ı fukaha'dır. Bu delillerden ilk ikisine *asl-ül-asl* (asılların aslı), diğer ikisine de *edille-i mutlaka* (mutlak deliller) denilir. Diğer bir sınıflandırmaya göre ise Kur'an, sünnet ve icma, *edille-i müspite* (ispat edici deliller), kıyas ise *edille-i muzhire*'dir (açıklayıcı delil). Kitap ve sünnetin aslî delil olmasında bütün islâm hukukçuları aynı görüşe sahiptir. Fakat icma ve kıyasın aslî delil olup olmaması konusunda çeşitli mezheplere mensup hukukçular farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

● *Edille-i taliye.* İslâm hukukçuları edille-i taliye'nin delil olarak kabul edilmesi konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Bazı hukukçular edille-i taliye'nin içine giren on altı delilden bir kısmını, bazıları da diğer kısmını kabul ederler. Tali deliller dört aslî delilden birine dayanırlar ve aslî deliller gibi başlıbaşına delil değerini taşıyan birer kaynak sayılmazlar. Tali deliller şunlardır:

1. İstishab: önce var olan bir şeyin yok olduğuna dair bir delil bulunmadıkça var olduğunu kabul etmektir. İstishabın delil olması konusunda islâm hukukçuları farklı görüşler ileri sürerler.

2. Örf ve âdet: akıl ve dinin güzel gördüğü şeyleri müslüman topluluğunun birkaç nesil boyunca yapmalarıdır. Şafiîler, örfü delil olarak kabul etmezler. Hanefiler ise şartlı olarak kabul ederler.

3. Şerayi-i salâife (geçmiş şeriatler): Hz. Muhammed'den önce gönderilen peygamberlerin getirdikleri dinî hükümler. İslâm hukukçularına göre bu hükümlerden islâm esaslarına aykırı olmayanlar ve kitap ve sünnette doğru olduklarından söz edilenler delil olarak kabul edilirler.

4. Mezheb-i ashab (Peygamberin arkadaşlarının takip ettikleri yol): Sahabenin sözlerinin Hz. Muhammed'in sözü olmaları ihtimali vardır. Bu bakımdan bunlar delil olarak kabul edilir. Ayrıca Hz. Muhammed de sahabelerinin yanlış bir fikirde birleşmeyeceklerini ve onlara uyan kimselerin doğru

Foto. LAROUSSE

yolu bulacağını bildirmiştir: «Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz».

5. İstihsan: islâm hukukçuları bu kelimeyi biri özel, diğeri genel olmak üzere iki anlamda kullanırlar. Özel anlamda İstihsan kıyas-ı hafî'dir (gizli kıyas), Genel anlamda ise istihsan kolaylık için güçlüğü terk etmek veya daha kuvvetli ve üstün bir delil ve sebepten dolayı zayıf delilin hükmünden vaz geçmektir. İstihsanı delil olarak daha çok hanefî mezhebinden olan hukukçular kullanırlar. Diğer mezheplerden olan hukukçular da başka adlar altında bu delili kullanmışlardır.

6. Maslahat: iyiliğe ve hayra sebep olan şeydir. İslâm hukukuna göre bir şeyin maslahat olabilmesi için dört şart vardır: **a)** bir şeyin bir konuda maslahat olduğu kesin olarak bilinmeli; **b)** bir şeyin maslahat olabilmesi için faydası umumî olmalıdır; **c)** bir şey hakkındaki maslahatta kötülük olmaması gerektiği gibi ileride doğması mümkün olan kötülükleri de önlemelidir; **d)** maslahat olduğu anlaşılan şeyin delil olarak kabul edilebileceğini aslî delillerden birinin küllî veya cüzî bir surette göstermesi gerekir.

7. Mezheb-i tabiîn (Tabiînin takip ettikleri yol): bu delil ashabdan sonra gelenlerin ortaya koydukları örneklere dayanır.

8. Şahadet-i kalb (kalbin şahitliği): herhangi bir konuda delil bulunmadığı zaman bu delile başvurulur. (M)

EDİM i. (*etmek*'ten *ed-i-m*). Yapılmış, gerçekleşmiş iş. *Esk.* Amel, fiil.

— Fels. Varlıklarda gerçekleşmiş, tamamlanmış olma durumu.

— Huk. Alacaklının talep edebileceği ve borçlunun yapmak zorunda olduğu davranış. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Edim hükmü*, edim davası sonucunda verilen olumlu hüküm. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Edim davası*, bir edimin yerine getirilmesi için açılan dava. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Edim*, kaide olarak, borcun konusunu ifade eder.

Edim, olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilir. *Olumlu edimler* bir şeyin verilmesi veya yapılmasına ilişkin edimlerdir. Olumlu edimler ya şahsî ya da maddî olur. Şahsî edimi, borçlu, maddî veya fikrî gücü ile yerine getirecektir. Meselâ hizmet sözleşmesinde işçinin edimi şahsî bir edimdir. Maddî edimler ise borçlunun mal varlığından yerine getirdiği edimlerdir. Satıcının satılan şeyi terhin edip mülkiyetine geçirme ediminde olduğu gibi.

Olumsuz edimler de yapmama ve katlanma edimleri olmak üzere ikiye ayrılır. Yapmama edimleri borçlunun yapmağa yetkili olduğu bir fiili yapmama mükellefiyetini doğuran edimlerdir. Meselâ A'nın B'ye bir malı iktisap etmeyeceğini taahhüt etmesinde durum böyledir. Katlanma edimlerinde borçlu genel kaidelere göre engel olabileceği bir fiile karşı koymamak borcu altına girmiştir. Meselâ malikin, mülkiyetinde olan malı kiracısının kullanmasına katlanmasında olduğu gibi.

Edimleri zamanları ve süreleri bakımından anî, sürekli ve dönemli edimler şeklinde ayrılmak mümkündür. *Anî edimler* bir anda ve bir defada yerine getirilen edimlerdir. Paranın ödenmesi, malın teslimi gibi. *Sürekli edimler* zaman içinde devam eden borçlunun devamlı bir davranışını gerektiren edimlerdir. (Meselâ kiraya verenin katlanma edimleri böyledir. Olumlu edimlerin bazıları da sürekli olabilir.) Hizmet sözleşmesinde işçinin ediminde olduğu gibi *dönemli edimler*'de ise borçlunun düzenli veya düzensiz aralıklarla belirli davranışlarda bulunması söz konusudur. Taksitle satımda alıcının borcunda olduğu gibi. Hukuken muteber bir edimin mevcut olabilmesi için belirli olması gerekir.

● *Edim hükmü.* Bu hükmün iki cephesi vardır. Bir kere davacının davalıya karşı talebinin var olduğunu tespit eder ve ona bu edimi yerine getirmesi hususunda bir emri kapsar. Davalı isteği ile bu emri yerine getirmezse davacı ilâmların cebrî icrası yoluyle hükmü icra ettirebilir. Edim davasının esastan reddi ise edimin (borcun) bulunmadığının tespit eden bir tespit hükmü mahiyetindedir.

● *Edim davası.* Bütün edim çeşitleri bu davanın konusunu meydana getirebilir. Edim davalarında, diğer iki kategori dava çeşidinden (tespit davaları ve inşaî davalar) farklı olarak bir maddî hukuk talebi ileri sürülmektedir. Öbür davalarda bir maddî hukuk talebi yoktur.

◆ **Edimsel** sıf. Fels. Gerçekleşmiş olan. *Zt.* GİZLİ, TASARILI. *Esk.* Fiilî. (M)

EDÎM i. (ar. *edimme*'den *edîm*). *Esk.* İşlenmiş deri. ‖ Yüz, satıh. ‖ *Edîm-i arz*, yeryüzü. (M)

EDİMME i. (ar. *edimme*). *Esk.* Derinin ikinci tabakası. (M)

EDİMMU, Babillilerdeki bir inanca göre, dinî törenleri yapılmayan ölülere giren kötü ruha verilen ad. (L)

EDİNBURGH, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'nın başkenti ve idare bölgesi merkezi; Forth halicinin güney kıyısı yakınında; 476 200 nüf. Üniversite. Edinburgh büyük bir geçit yolu kenarında, volkanik asıllı bir tepe (Castle Rock) üzerinde kurulan şato çevresinde gelişti; şato bugün XIV. yy.-dan kalma bölümlerini (Constable kulesi, kral David kulesi) ve norman üslûbunda küçük bir kiliseyi muhafaza eder. Eski şehir, tepede Holyrood sarayına (XVI. yy.) kadar

EDİNBURGH'ta John Knox'un yaşadığı ev

EDİNBURGH şehir planı

Foto. Encyclopedia Americana

EDİNBURGH'ta gece

uzanır; eskiden burjuvazi ve soylu sınıfın oturduğu eski ve karanlık evlerde şimdi işçiler yaşar. John Knox'un vaazlarını verdiği St. Giles katedrali XIV. ve XV. yy.dan kalmadır. Kuzeye doğru Princes Street'in ötesinde (büyük ticaret caddesi) XVIII. yy. sonu ve XIX. yy. başında kare plana uygun olarak yapılan semtler uzanır. O tarihten beri sürekli olarak genişleyen şehir, bugün Leith şehrini de kapsar; Leith'deki liman tesisleri, Forth kıyısı boyunca uzanır. Edinburgh sanayiinin büyük kısmı bu varoşta toplanmıştır: tersaneler; kimya sanayii; makine yapımı; elektrik malzemeleri; besin sanayii; konfeksiyon. Ama Edinburgh, her şeyden önce bir idare ve fikir merkezidir: büyük üniversite; dünyaca tanınan resim galerileri, müzeler ve kitaplıklar.

— Tar. Şehir VII. yy. da Northumbria kralı Edwin (adını [*Edwinsburh,* gaelce *Dun-Edin*] ondan aldı) tarafından kurulduğu sanılan kale çevresinde gelişti. Angllar'a bağlı Lothians idare bölümüyle birlikte 1018'de İskoçya kralı Malcolm II'ye geçti; Malcolm III zamanında krallığın merkezlerinden biri oldu. David I'in, yakınında Holyrood manastırını kurdurmasıyle biraz önem kazanan Edinburgh, kraliyet kasabası haline getirildi ve XII. yy.da gelişmeğe başladı. Ama ancak XV. yy.da, James II zamanında krallığın resmî başkenti oldu. Şehir tahkim edildi ve Parlamento buraya yerleşti. O tarihten itibaren XIX. yy.a kadar İskoçya'nın başlıca şehri olan Edinburgh, XIX. yy.da sanayi şehri Glasgow'un üstünlük sağlamasına rağmen hâlâ İskoçya'nın gerçek idare ve fikir merkezidir; şehirde her yıl milletlerarası müzik ve tiyatro festivali yapılır. (L)

Edinburgh antlaşması, 1560 haziranında İngilizler ile katolik monarşiye karşı ayaklanan İskoçyalılar arasında imzalanan antlaşma. Muhaliflerinin başarısına rağmen, kraliçe Marie-Stuart'ın onaylamayı reddettiği bu antlaşma protestanlığın ve daha küçük ölçüde olmak üzere İskoçya'daki ingiliz nüfuzunun bir zaferi olmuştur. (L)

EDİNBURGH dükü. Bk. PHİLİP (*prens*).

Edinburgh Holyrood manastırı, David I tarafından 1128'de yaptırılan ve 1220 yılında yeniden inşa edilen manastır. Augtinus'un kitapları için yapılan manastır Holyrood'a ithaf edildi. Bu yapı İngiltere'de XIII. yy.da yapılan kompozisyon denemelerinin en başarılı örnekleri arasında yer alır. (M)

Edinburgh Holyrood sarayı, Scotland'lı James IV tarafından Edinburgh Holyrood manastırı yanında yaptırılan saray (1500). Sarayın büyük bir bölümü 1544'te Earl of Hereford tarafından yakıldı ve dört yıl sonra İngilizler ile Scotland'lar arasındaki savaş sırasında tahrip edildi. 1650'de burayı işgal eden Oliwer Cromwel binayı restore ettirdi. Charles II zamanında bina genişletilerek şimdiki durumuna getirildi (1671). Planı modern anlamda meslekî bir anlayışa sahip ilk iskoç mimarı sir William Bruce tarafından yapıldı. Sarayda, zengin mobilyaları bulunan tarihî odalar ve özellikle iskoç kraliçesi Mary'ye ve onun çağına ait özel eşyalar bulunur. Halen kral ikametgâhı olarak kullanılan saray halka açıktır. (M)

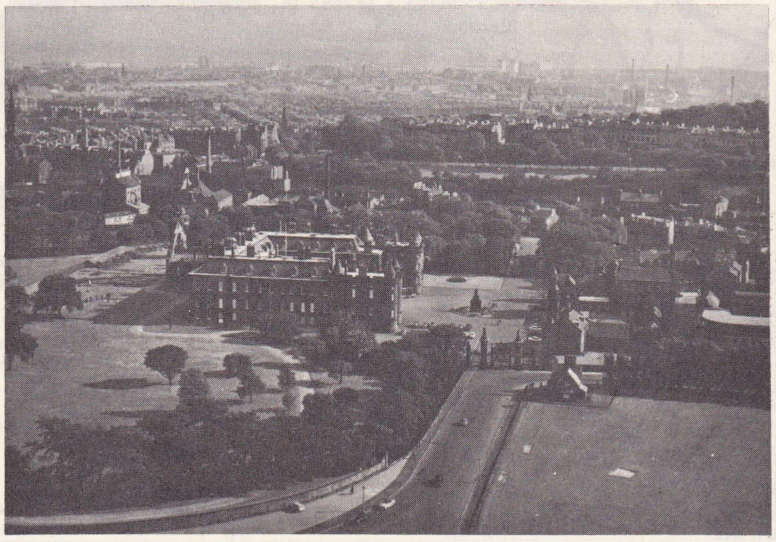

EDİNBURGH şehrin genel görünüşü

EDİNBURGH kontluğu veya **EDİNBURGHSHİRE.** Bk. MİDLOTHİAN.

Edinburgh Milletlerarası Müzik ve Tiyatro festivali (*Edinburgh International Festival of Music and Drama*), 1947'de açılan ve çeşitli opera ve müzik eserlerinin çalındığı festival. İngiltere içinden olduğu kadar dış ülkelerden gelen çeşitli orkestra ve tiyatroların da katıldığı festivalde ayrıca amatör ve profesyonel gruplar tarafından yeni oyunlar, yeniden düzenlenen eski piyesler, resitaller, resim sergileri, bale, caz, folklor, pantomim ve «happenings» gösterileri düzenlenir. Festival özellikle 1970 yılında büyük gösterilere sahne oldu. Aberdeen Üniversitesi Dram topluluğu, Cambridge Üniversitesi Tiyatro topluluğu, Deerpark Gençlik tiyatrosu, Edinburgh Halk tiyatrosu, Edinburgh Üniversitesi Dram topluluğu, Fransız Bequin tiyatrosu, Keele Üniversitesi Tiyatro topluluğu, Oxford Tiyatrosu grubu, Southampton Üniversitesi Tiyatro grubu, West Midlands Tiyatro grubu gibi yerli ve yabancı tiyatrolar katıldı. Ayrıca ikisi Smeta'nın, üçü Janacek'in olmak üzere beş eserle Prag Millî tiyatrosu da festivalde yer aldı. Bu arada 1970 yılında düzenlenen diğer şenliklerde olduğu gibi, Edinburgh'ta da Beethoven anıldı. New Philarmonia orkestrası Beethoven'in Birinci ve Dokuzuncu senfonilerini Colin Davis yönetiminde çaldı. Doğu Berlin «Deutsches Theater»ı da Aristofanes'in *Barış* adlı oyunu ile ilk defa şenliğe katılmış oldu. Resim alanında hem yeni, hem de geleneğe bağlı akımlar ilgiyle takip edildi. Düsseldorf'ta bulunan ileri devrimci ressamların önderi olan Joseph Beuys ve sembolist iskoçyalı Robin Philipson festivalde resimlerini sergilediler. (M)

Edinburgh Review, 1802'de F. Jeffrey, S. Smith ve H. Brougham tarafından kurulan ingiliz siyasî dergisi. Önce muhafazakârlar, daha sonra liberallerin görüşlerini etkili bir şekilde savundu. 1929 Yılına kadar yayımlandı. (L)

EDİNCİK, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Balıkesir ili, Bandırma ilçesi) bucak; 9 721 nüf.; 12 köy. — *Bucak merkezi,* 5 156 nüf. Erdek körfezine hâkim bir yamaç üzerinde; yüksl. 200 m. Bandırma'ya 9, Erdek'e 15 km uzaklıktadır. Zeytin ve ipekböceği. (M)

EDİNÇ i. (*edinmek*'ten *ed-i-n-ç*). *Yeni.* Edinilen şey. (M)

EDİNGER (Ludwig), alman sinir hastalıkları uzmanı (Worms 1855-Frankfurt, Meno 1918). 1904'ten itibaren Frankfurt üniversitesinde profesörlük yaptı. Sinir sistemi anatomisini ve özellikle ilk defa olarak beynin karşılaştırmalı anatomisini inceledi. (L)

Edinger-Westphal çekirdeği, göz-hareket sinirinin esas çekirdeklerinden biri. Edinger tarafından dölütte, daha sonra Westphal tarafından erginlerde tanımlandı. (L)

EDİNGTONİT i. (iskoçyalı mineraloji bilgini *Edington*'un adından fr. *édingtonite*). Miner. Baryumlu zeolit; baryumun

$BaAl_2Si_3O_{10}, 3H_2O$

formülündeki hidratlı tabiî alüminosilikatı. (İskoçya'da birçok mineralle birarada bulunur. Yarı saydamdır ve cama benzer; asitlerde pelte şeklinde erir.) [L]

EDİNİM i. (*edinmek*'ten *ed-i-n-i-m*). *Yeni.* Sahip olma. *Esk.* İktisap.

— Huk. Bk. İKTİSAP.

— Leng. Üretici gramerde, varlıkları dolaylı yoldan anlaşılabilen dil istidatları veya bilgileri bütünü; bu bütün, dili konuşan kimseler tarafından kullanılır ve dile hâkim olmayı sağlar. (Edinim, kullanımdan farklıdır: cümleleri söylediklerinde ve / veya duyduklarında [anladıkları], özel durum veya metinlerde bu bilgileri kullanırlar.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Leng. *Edinim* ile *kullanım** arasındaki fark Saussure'ün dil («güç halinde her beyinde bulunan gramer sistemi») ile söz arasında gözettiği farka benzer. Kullanım, yalnız edinimin görevi değil, ayrıca çok sayıda başka etkenlerin de (bellek, dikkat, çeşitli yanlışlıklar v.b.) görevidir ve kullanımın incelenmesi ediniminkini de öngörür; kullanım, edinime gözlem verilerini (corpus) sağlar. Edinim incelemesi (gramer) kullanım verilerinin basit bir sınıflamasıyle

Foto. MEYDAN

yetinemez, temel yapı (örnek: cümlelerin oluşma mekanizmaları) süreçleri sistemini ortaya atması gerekir. Saussure anlayışıyle üretici gramer arasındaki fark Saussure'ün dil sistemini bir öğeler listesi gibi ele alması, oysa üretici gramerin bunu sonsuz sayıdaki cümleleri içine alabilecek bir kurallar bütünü olarak kabul etmesidir. (M)

EDİNMEK geçz. f. (*etmek*'ten *ed-i-n-mek*). Kendine sağlamak, kendini sahip kılmak: *Yeni bir kat edinmek. Bir konuda bilgi edinmek.*
◆ **Edinme** i. Edinmek eylemi: *Dilimizi gerçekten öğrenmenin, tadına erip onunla güzel şekiller kurmak gücünü edinmenin başka yolu yoktur* (N. Ataç). [M]

EDİP veya **EDİB** i. (ar. *edeb*'den *edib*). Edebiyatla uğraşan, edebî eser meydana getiren kimse, yazar: *Bir edip, âlim ve şâir Muallim Naci vardı* (F.R. Atay). || Erkek adı. || Sıf. *Esk.* Edepli, terbiyeli, iyi eğitilmiş: *Tıfl-ı edîb*: terbiyeli çocuk. || *Edîb-i bîmüdânî*, eşsiz yazar.
◆ **Edibane** zf. *Esk.* Bir yazara yakışır şekilde. || Terbiyeli ve nezaketli olarak. (M)

EDİRNE, Türkiye'de (Trakya bölümü) il merkezi şehir; 46 091 nüf. İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan şehirlerarası yol üzerinde; İstanbul'a karayoluyle 235, demiryoluyle 318 km uzaklıkta canlı bir ticaret merkezi. Sanayi pek gelişmiş sayılmaz. Daha çok tarıma dayanan bazı küçük kuruluşlar (un, yağ fabrikaları, yaprak tütün bakımevi, peynir yapımevleri) vardır.

● *Coğrafya.* Şehir aslında Tunca suyunun Meriç ırmağına kavuşmadan önce meydana getirdiği yarım daire biçimli bir yayın içine yerleşmiştir; Tunca'nın Meriç ile birleştiği yerde 40 m altında olan yükselti, yerleşme alanında 55 m'yi geçer, Selimiye camiinin bulunduğu tepede 75 m'ye ulaşır. Edirne eskiden beri önemi olan bir yolun İstranca ve Rodop kütleleri arasında sıkıştığı kesimde yer alır. Şehrin yerleştiği noktayı kuşatan geniş ve derin akarsular, az çok bataklık ovaları dik yamaçlarla çevreleyen yaylalar, Edirne'yi kolay müdafaa edilebilir bir kale haline getirmiştir. Şehrin eski çekirdeğini, Tunca yayının batı ucuna yakın bir yerde eskiden surlarla çevrilmiş olduğu için bugün *Kaleiçi* denilen semt meydana getirir. Ortaçağ sonlarında Edirne osmanlı hâkimiyetine girince şehir büyüdü, kale alanının kuzeyine ve doğusuna doğru yayıldı, Selimiye camiinin bulunduğu basık tepe etrafında geniş bir alan kaplayarak doğuda Trakya yaylasının kenarına dayandı; Tunca'nın kuzeyinde ayrı semtler (Yeni İmaret ve Yıldırım mahalleleri) meydana geldi, Tunca'nın iki kolu arasında şimdi de *Sarayiçi* denilen yerde padişaha mahsus saraylar yapıldı. Şehir Tunca ile Meriç ırmağının birleştiği noktaya doğru uzadı, Meriç ile Tunca arasında güzel koru ve bahçeler, Meriç'in batısında da en önemlisi Karaağaç olan geniş bir semt meydana geldi. XVII. yy. da en geniş halini almış olan Edirne, ondan sonraki yüzyıllarda sınırlarının gerilemesi ve düşman saldırılarının sıklaşmasıyle sönükleşti, küçüldü. XIX. yy. da şehrin etrafı birkaç dizi tabya ile korundu, bu tabyalar 1912-1913 Edirne müdafaasında etkili oldu. Şehir, XX. yy. da, hemen de Tunca yayı içindeki kesimden ibaret kaldı. Son yıllardaki imar faaliyeti, şehrin yeniden gelişmeğe başladığını gösterir.

● *Tarih.* Edirne, tarihî kaynaklarda çeşitli adlar altında anılmıştır. Ammianus Marcellinus *Uscudama,* bizanslı Stephanos *Goneis,* başka bizanslı tarihçiler de *Orestia* yahut *Orestias* adlarıyle anarlar.
Bölgenin tarihöncesi devirleri hakkında 1959'da Çardakaltı* mevkiinde yapılan kazılardan bilgi edinilmiştir. Burada Cilâlıtaş ve Bakır - Tunç medeniyetiyle ilgili bir düz iskân sahasının ortaya çıkarılışı, Edirne ve yakın çevresinin en eski devirlerden beri iskân bölgesi olduğunu göstermektedir. Yunanistan'daki Ahay (Akalar) medeniyetinin M.Ö. 1400-1200 yıllarında bu bölgeyi de etkilediğini gösteren belirtiler vardır. Buna rağmen kıyı boylarındaki Yunan kolonilerinin etkisi güçlü olmamıştır. Dara I'in İskit seferinden sonra (M.Ö. 513) Trakya, Pers hâkimiyeti altına girdi; bundan sonra da Odrys'lerin kurduğu büyük devletin içinde kaldı (M.Ö. V. yy. ortaları). Bu devletin merkezinin M. Ö. IV. yy. da Kypsela (İpsala) olduğu sanılır. Odrys devleti M.Ö. IV. yy. da parçalanmağa başladı ve sonunda Makedonya kralı Filippos II tarafından Makedonya'ya katıldı. M.Ö. 280-279 yılında Galatlar (Keltler) geçici olarak Trakya'yı istilâ ettiler. Makedonya krallığının Romalılar tarafından ortadan kaldırılması üzerine (M.Ö. 168) bölge tümüyle Roma hâkimiyetine girdi. Romalılar merkezi Bizye (Vize) olan Doğu Trakya krallığını desteklediler ve bu devleti Trakya'nın bekçisi haline getirdiler. Ama bağımsızlığa alışkın olan Traklar birçok defa ayaklanacaktı. Bu karışıklıklar sonunda, bütün Trakya, imparator Claudius zamanında (M.S. 44-46) bir roma eyaleti (Provincia Thracia) haline sokularak Roma devletine katıldı, imparatora bağlı bir eyalet oldu. Önceleri «atlılar» sınıfından seçilmiş valiler tarafından yönetildi. İmparator Trajanus zamanında bunların yerine «legatus augustus propraetore» unvanını taşıyan valiler getirildi. Eyalet merkezi Marmara kıyısındaki Perinthus (Marmara Ereğli'si) oldu. M.S. 123-124'te Trakya'yı gezen Hadrianus, strateji bakımından önemli bir yerde bulunan Orestia (Orestias) kasabasına şehir hukuku verdi ve ona kendi adını taktı (*Hadrianopolisi* [veya *Hadrianupolis* veya *Adrianupolis* veya *Adrianapolis* de denir]; Edirne bundan sonra Eskiçağ boyunca bu adla anıldı. Hadrianopolis ve etrafındaki bazı şehirler idarî muhtariyete sahip bir çeşit şehir devletleri oldu.

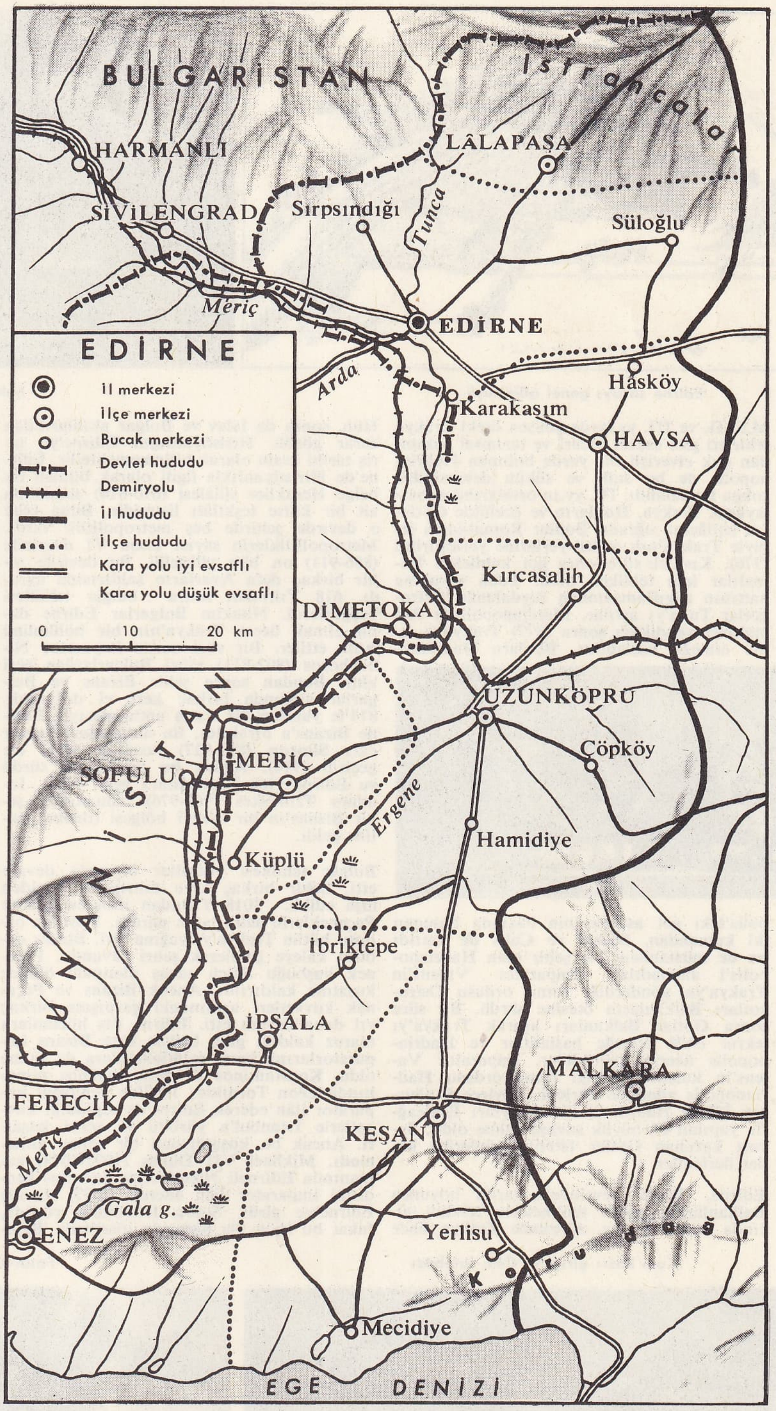

EDİRNE
il haritası

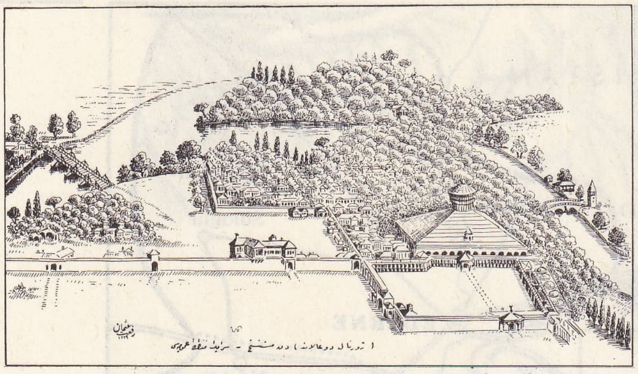

Edirne sarayı genel görünüşü

Şehsar havuzu ve Musiki kasrı

EDİRNE SARAYI

M.S. II. ve III. yy.larda gelişen öteki Trakya şehirleri gibi askerî, ticarî ve tarımsal bakımdan çok elverişli bir yerde bulunan Hadrianopolis de bu sulh ve sükûn devresinden çokça faydalandı. IV. yy.ın ortalarından başlayarak Trakya, Hunların ve özellikle Gotların istilâsına uğradı. Bunlar Romalıların izniyle Trakya'nın çeşitli yerlerine yerleştirildi (376). Kısa bir süre sonra got kabileleri Romalılar için tehlikeli oldu. Tuna savunma hattının zayıflamasından faydalanan Ostrogotlar Tuna'yı aştılar. Marcianopolis'te Romalıları yendikten sonra (377) Trakya'yı istilâ etmeğe başladılar. Bunlara Hadrianopolis'teki got askerlerinin başında bulunan iki kumandan, Suerid ve Calis de katıldı ise de müstahkem bir şehir olan Hadrianopolis'i alamadılar. İmparator Valens'in Trakya'ya gönderdiği roma ordusu Ostrogotları Balkanların ötesine sürdü. Bir süre sonra Gotlar Balkanları aşarak Trakya'yı tekrar istilâ etmeğe başladılar ve Hadrianopolis üzerine yürüdüler. İmparator Valens'in kumanda ettiği roma ordusu Hadrianopolis yönünde ilerledi. Böylece 9 ağustos 378'de Hadrianopolis dolayları Eskiçağda yapılan en büyük savaşa sahne oldu. Savaşı kazanan Gotlar İstanbul önlerine kadar ilerlediler.

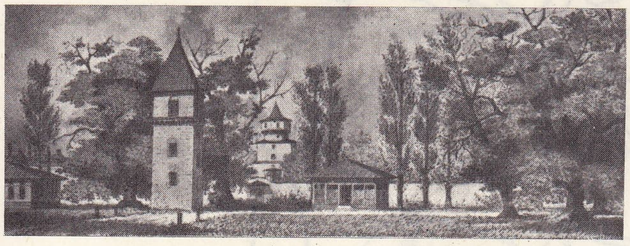

Adalet kasrı, arkada, Cihannüma; sağda, İftar köşkü; solda, Bostancıbaşı kasrı

Edirne, Bizans devrindeki tarihi boyunca Balkanlardan gelen tehlikelerin tehdidi altında kaldı. V. yy. süresince Trakya önce Hun, sonra da İslav ve Bulgar akınlarından zarar gördü. Hıristiyanlığın Edirne'ye giriş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Edirne'de Hıristiyanlıkla ilgili olarak bilinen ilk belge Heraklios sülâlesi (610-614) zamanına ait bir kilise teşkilâtı listesidir. Buna göre o devirde şehirde beş metropolitlik vardı. Metropolitliklerin sayısı Leon VI devrinde (886-911) on bire yükseldi. Bu devirde şehir birkaç defa Avarların saldırısına uğradı. 618 Yılından sonra bulgar tehlikesi başgösterdi. Nitekim Bulgarlar Edirne dahil olmak üzere Trakya'nın bir bölümünü istilâ ettiler. Bir süre sonra imparator Nikephoros (802-811) şehri Bulgarlardan geri aldı. Bundan sonra şehir Bizans ve Bulgarlar arasında birkaç kere el değiştirdi. 814'te yapılan bir barış antlaşmasıyle Edirne Bizans'a bırakıldı. Bu antlaşmayı bulgar çarı Simeon (893-927) bozarak şehri ele geçirdi (914). Ancak bu işgal kısa sürdü ve Edirne yine Bizanslılara geçti (923). İoannes Tzimiskes (969-976) zamanında şehir Bizans'ın bir askerî bölgesi (thema) haline geldi.

Bulgar tehlikesi yüzyıllar boyunca devam etti. Şehir birkaç kere tahrip ve yeniden inşa edildi. 1018 Yılından itibaren Edirne Peçeneklerin saldırısına uğradı. Peçenek ordusu bütün Trakya'yı yağma etti. Bizans ordusu kaleye çekilerek şehri savundu. Peçenek başbuğu Sulçu savaş alanında ölünce kuşatma kaldırıldı. Ancak Bizans ve Peçenek kuvvetleri arasındaki çarpışma birkaç yıl daha devam etti. Edirne dış hücumlara maruz kaldığı gibi, birkaç kere Bizans imparatorlarına karşı ayaklanmalara da sahne oldu. Konstantinos IX Monomakhos zamanında Leon Tornikios 1047'de kendisini imparator ilân ederek Edirne'de topladığı kuvvetlerle İstanbul'a yürüdü ve şehri kuşattı. Ancak bu kuşatmadan bir sonuç alınamadı. Mikhael VII Dukas (1071-1078) zamanında Edirneli Nikephoros Bryenios kendisini imparator ilân ederek (1077) törenle Edirne'ye girdi. Sonra İstanbul'a yürüdü, fakat bu isyan da başarıya ulaşmadı. Bryenios esir alınarak cezalandırıldı. İmparator Aleksios I devrinde (1081-1118) kuman tehlikesi başgösterdi. Edirne'yi hedef alan kuman saldırısı geri püskürtüldü. Edirne için bundan sonra başlıca tehlike Haçlı seferleri sırasında başgösterdi. Şehir birçok defa yağma ve tahrip edildi. Bizans'taki latin istilâsının son günlerinde İznik prensi İoannes III (1222-1224) eski Bizans topraklarını Latinlerden bir bir geri alırken Edirne'ye de girdi. Ancak Bizans'ın bir başka mirasçısı olan Epiros despotu Theodoros Angelos Edirne'yi İzniklilerin elinden aldı (1224). Daha sonra şehir bulgar çarı İvan Asen II'nin (1218-1241) eline geçti (1230). Bizans, Latinlerden temizlenip imparatorluk yeniden kurulduktan sonra Mikhael XIII (1261-1282) Edirne'yi topraklarına kattı. XIII. yy.ın bütün kargaşalığına rağmen, Edirne bulunduğu güzergâh sebebiyle bir ticaret şehri olma niteliğini korudu. Andronikos III öldüğü zaman (1341) devlet, 9 yaşındaki oğlu İoannes'e kaldı. Naipliğe yine İoannes Kantakuzenos getirildi. Fakat çok geçmeden Kantakuzenos kendisini imparator ilân etti (1341). İmparator olduğuna dair mektuplardan birini de Edirne'ye yolladı. Edirne halk meclisi İoannes V'i ve Kantakuzenos'u tutanlar diye ikiye ayrıldı. Bu yüzden asil, zengin sınıfıyle halk arasında anlaşmazlık başgösterdi. Ayaklanan fakir halk asillerin evlerini yağma ederek kendilerini öldürdü. Bu kanlı sınıf ayaklanması kısa zamanda bütün Trakya'ya yayıldı. Kantakuzenos, isyanı bastırmak için asiller sınıfının başına geçti, Sırp ve Türklerden yardım aldı. Bu arada Umurbey yönetimindeki türk kuvvetleri de demokratlara karşı savaşa girdi. Sonunda Kantakuzenos Edirne'yi teslim alarak Kudüs başpiskoposu Lazaros'un eliyle taç giydi (1346). İstanbul'a girişinden sonra da (1347) İoannes VI olarak bir defa daha on yıl süre ile İoannes V ile birlikte imparator ilân edildi. 1352 Yılında İoannes V, Edirne'yi hiç mukavemet görmeden aldı. Fakat Kantakuzenos gene Türklerden yardım görerek şehri ele geçirdi ve İoannes'e mu-

Kum kasrı girişi ve Cem cumbası

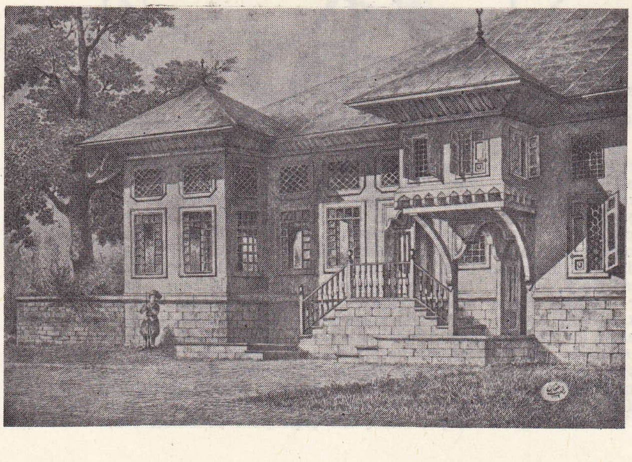

Fatih köprüsü ve Adalet kasrı

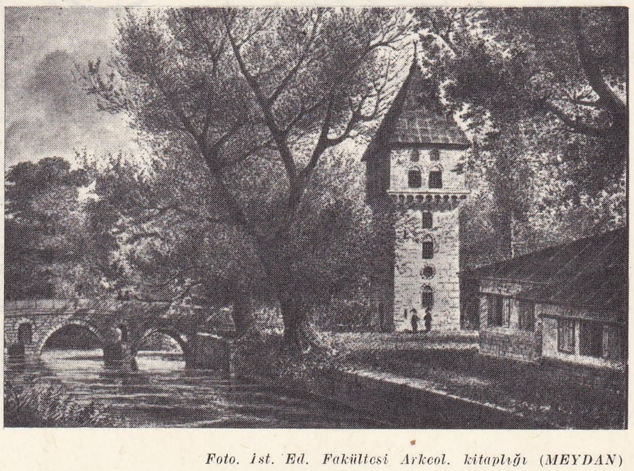

Foto. İst. Ed. Fakültesi Arkeol. kitaplığı (MEYDAN)

kavemet etmeden kapıları açtığı için, şehri ordusuna yağma ettirdi.

Orhan Bey ve Süleyman Paşa bundan sonraki yıllarda da Edirne ile ilgilenmeğe devam ettiler. Orhan Bey oğlu Süleyman Paşaya gönderdiği serdarlık beratında Edirne'nin Osmanlılar için büyük bir önem taşıdığını belirtti; Süleyman Paşa da bunu dikkate alarak Edirne kalesini ele geçirdi. Fakat şehzadenin ölümü üzerine kale Osmanlıların elinden çıktı. Murad I tahta çıktıktan sonra, Rumeli'nin ele geçirilmesi için yapılan teşebbüslere büyük bir önem ve hız verdi; Evrenos Bey ve Hacı İlbeyi tarafından Çorlu ve Keşan ele geçirildikten sonra Lala Şahin Paşayı, Edirne'nin alınmasıyle görevlendirdi. Lala Şahin Paşa bir yıl önce Hacı İlbeyi Burgası adı verilen bölgeyi anî bir baskınla ele geçirmişti. Osmanlı ordusunun Edirne üzerine yürüyüşünü haber alan Edirne tekfuru Sazlıdere'de mevzilendi; fakat osmanlı kuvvetlerince bozguna uğratıldı; bunun üzerine Edirne kalesine kapandı. Edirne'ye yaklaşan Hacı İlbeyi ile Evrenos Beyin kumandasındaki kuvvetlere karşı koyamayacağını anlayan tekfur, gizlice Meriç yoluyle Enez'e kaçtı; kale halkı da Edirne'yi kale içinde serbest yaşamaları şartıyle Lala Şahin Paşaya teslim etti (1362). Edirne'nin fethiyle ilgili menkıbe ve rivayetler Beşir Çelebi risalesinde anlatılır. Buna göre Edirne'yi kâfirlerden ilk alan Sarı Saltuk Sultan, sonra Gazi Umur Bey ve en son Umur Bey olmuştur. Edirne'nin alınışından sonra buraya gelen Murad I kalenin yönetimini Lala Şahin Paşaya bıraktı. Edirne bundan sonra Rumeli fütuhatında birinci derecede rol oynayan önemli bir hareket üssü oldu. Lala Şahin Paşa Filibe'yi zaptetmek amacıyle 1363'te buradan hareket etti; bir yıl sonra sırp, boşnak, eflak ve macar birliklerinden kurulu bir haçlı ordusu Edirne'ye doğru yola çıktığı sırada, Lala Şahin Paşa tarafından keşifle görevlendirilen Hacı İlbeyi kumandasındaki osmanlı akıncı kuvveti, anî bir baskınla haçlı ordusunu Edirne'nin 25 km batısında Meriç ırmağı kıyısında bir yerde (Cisr-i Mustafa Paşa kazası içinde bugün Sırp Sınırı, Küçük Kazovası) büyük bir bozguna uğrattı. Bu zafer osmanlı tarihlerinde *Sırp Sındığı* adıyle geçer.

Daha sonra Yıldırım Bayezid İstanbul'u kuşatmak amacıyle giriştiği hareketleri buradan yürüttü.

Edirne, Yıldırım Bayezid'den sonra şehzadelerin birbirleriyle mücadeleleri sırasında daha büyük bir önem kazandı. Ankara savaşından sonra büyük şehzade Emîr Süleyman, osmanlı hazinesini Bursa'dan Edirne'ye getirdi ve burada tahta çıkarak devleti yönetmeğe başladı; sonra şehzade Musa Çelebi Rumeli'ye geçti ve Eflak voyvodasının da yardımını sağlayarak ağabeyi Emîr Süleyman ile mücadeleye başladı. Musa Çelebi önceleri başarısızlığa uğradı; Edirne'yi ele geçirme teşebbüslerinden bir sonuç alamadı; Emîr Süleyman ile arası açılan Kösemihalzade Mehmed Bey v.d. bazı emîrlerin de yardımıyle Edirne'yi kuşattı. Emîr Süleyman, kardeşi Musa Çelebi şehri ele geçirdiği sırada birkaç adamıyle Bizans'a sığınmak için kaçtı; fakat Düğüncülü adlı bir türkmen köyünde yakalanarak öldürüldü. Edirne'de iki yıl yedi ay saltanat süren Musa Çelebi Selânik, İstanbul ve Pravadi seferlerine buradan başladı; ayrıca burada kendi adına da para bastırdı. Ölümünden sonra yerine geçen Mehmed I de yaklaşık olarak 8 yılı bulan saltanatını burada geçirdi.

Yıldırım Bayezid'in Ankara savaşında kaybolan oğlu olduğunu ileri sürerek saltanat üzerinde hak iddia eden Düzmece Mustafa, Trakya'yı ve bu arada Edirne'yi eline geçirdi; burada kendi adına para bastırdı (1419). İmparator Manuel, Düzmece'nin veziri Cüneyd Subaşı'ya etkide bulunarak Düzmece'nin Edirne'den Anadolu'ya geçmesini sağladı; Düzmece Bursa yakınlarında Sultan Murad II'ye yenildi; Gelibolu'da da tutunamayınca Edirne'ye sığındı; hazinesini de alarak Edirne'den kaçarken Kızılağaç Yenice'sinde yakalandı; Edirne'ye getirilerek öldürüldü (1422). Murad II devrinde Edirne'nin önemi daha da arttı: Edirne ve civarında imar faaliyeti hızlandı; bazı köprü ve yeni binalar yapıldı; Uzunköprü (Cesr-i Ergene) kazası kuruldu. Edirne'de şehzadeleri Alâeddin ve Mehmed'e günlerce süren debdebeli sünnet düğünleri yaptıran Murad II, Segedin barışından sonra tahtı oğlu Mehmed'e (Fatih) bıraktı; bazı sadık adamlarıyle Manisa'ya çekildi. Ancak bir haçlı ordusunun harekete geçmesi üzerine Edirne'ye geldi; sonra orduyle Varna'ya gitti; Varna'da haçlı ordusunu büyük bozguna uğrattı (1444). Sonra tahtı yine oğluna bıraktı. Yeniçerilerin bir yangını bahane ederek ayaklanması üzerine Edirne'ye gelerek üçüncü defa yönetimi ele aldı. Murad II, 5 şubat 1451'de ölünce oğlu Mehmed II Manisa'dan Edirne'ye gelerek tahta çıktı. Mehmed II, maiyetiyle birlikte İstanbul'un zaptıyle ilgili planları ve çeşitli tecrübeleri Edirne'de yaptı ve hareketi buradan başlattı. İstanbul'un 1453'te alınışı Edirne'nin tarihinde bir dönüm noktası oldu. İstanbul'un yönetimini Süleyman Beye bırakan Fatih Sultan Mehmed Edirne'ye döndü. Balkanlardaki fetihlerde merkez ve hareket üssü olarak kullanılan Edirne'de şehzade Bayezid ve Mustafa'nın sünnet düğünleri Sarayı Cedit (Yeni saray) bahçesinde yapıldı.

Edirne, Gedik Ahmed Paşayı Edirne sarayında idam ettiren Bayezid II ile oğlu Selim I arasındaki mücadelelere de kısmen sahne oldu. Bayezid II, şehzade Selim'in iddiaları üzerine divanı burada topladı; şehzadeye Semendere sancağı verildi; eğer Selim I bunu kabul etmezse Edirne'de oturması kararlaştırıldı.

Selim I bu kararı kabul etmedi ve Edirne'ye yürüdü; Bayezid II, tahtı şehzade Ahmed'e devretmesi mümkün olmayınca, Selim I'in hükümdar olmasına rıza gösterdi. Selim I kardeşleri ile mücadeleden sonra Edirne'ye geldi; kendisini tebrike gelen Venedik elçisi ile diğer elçileri burada kabul etti, daha sonra da Safevîler ile savaşma kararını Edirne'de alarak buradan hareket etti. Sefer sırasında Saruhan valisi şehzade Süleyman'ı, Rumeli'nin muhafazası vazifesiyle Edirne'de bıraktı. Sonraları bu usule zaman zaman riayet edildi. Kanunî Sultan Süleyman devrinde, 1548 seferinde şehzade Selim ve 1553 seferinde şehzade Bayezid Edirne muhafızlığında kaldılar. XVI. Yüzyılda Edirne'nin gelişmesi ve imarı daha da arttı. Batıya yapılan seferler bu-

Selimiye camii minaresinden **EDİRNE**'nin görünüşü

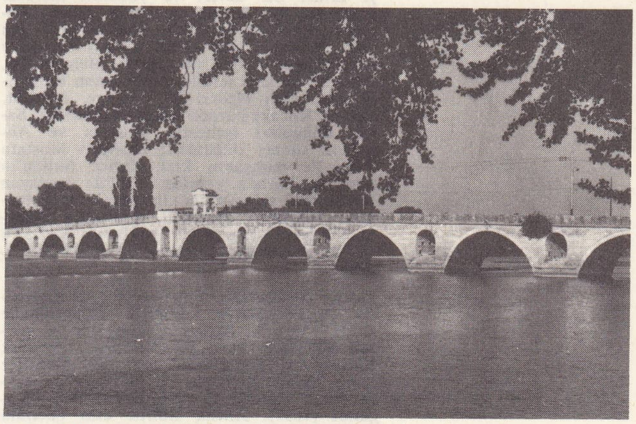

Meriç köprüsü

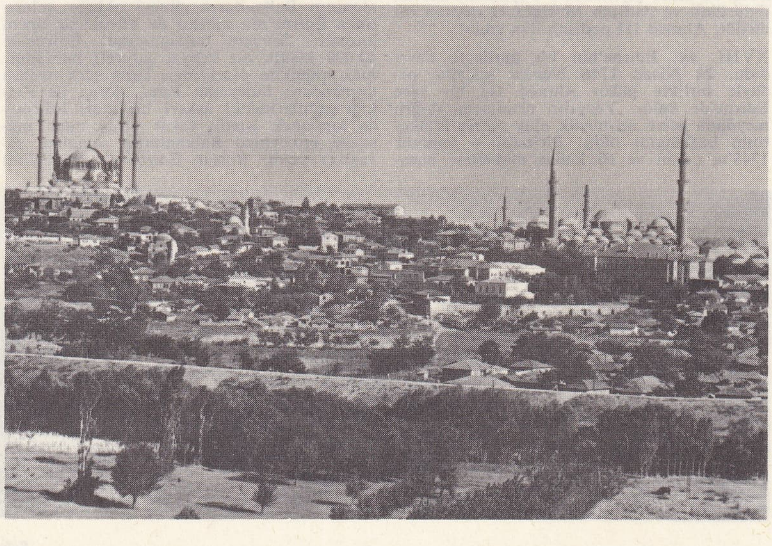

EDİRNE

şehirden bir görünüş

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

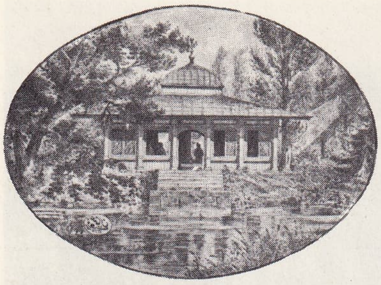

Tunca kenarında Kafesli kasır

radan başlıyor, padişah birçok zamanlarını Edirne'de geçiriyordu.

Yüzyılın sonlarına doğru Kürt Abdal hadisesi (1586) ve Avusturya seferi sırasında topçu sınıfı ile diğer sınıflar arasındaki çarpışma (1595) şehirde huzur ve sükûnu bozdu.

XVII. yy. Edirne tarihinde çok önemli bir dönemdir. Ahmed I'den itibaren hükümdarlar bu şehre karşı gittikçe artan bir ilgi gösterdiler, özellikle yüzyılın ikinci yarısında şehrin önemi arttı. Ahmed I'in Çömlekköyü, Kurtkayası gibi Edirne'ye yakın yerlerde günlerce devam eden sürek avlarına çıkışı bu yolda yeni bir çığır açtı. Leh seferine (1621) giden Osman II ve aynı amaçla hareket eden, Edirne'de seferi serdara devreden Murad IV, Edirne ve Dimetoka koruluk ve ormanlarında büyük av eğlenceleri tertiplediler. Mehmed IV, Edirne'yi ikinci bir devlet ve yönetim merkezi yaptı (1670); Edirne civarında, ayrıca Ferecek, Yanbolu ve Filibe gibi yerlerde ava gitti. Sarayı Cedit (Yeni saray) ve diğer bazı köşkler bu devirde yapıldı. Mehmed IV, Venedik ve Leh seferlerine buradan başladığı gibi, bazı elçileri de (Nemçe, Moskof, Leh ve Kazak) burada törenle kabul etti. Saray düğünleri (şehzade Mustafa ve Ahmed'in sünnet düğünleri; musahib Mustafa Paşa ile padişahın kızı Hatice Sultan'ın düğünü) burada yapıldı. 1682'de başlayan Avusturya seferlerinin bozgunla sonuçlanması Edirne'yi gölgeledi. Sadrazam Süleyman Paşaya karşı asker ayaklandı; Mehmed IV bu durumdan sorumlu tutularak hal edildi.

Devlet ileri gelenlerinin tavsiyesi ve Edirne'de alınan meclis kararıyle Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşayı veziriazamlığa getiren Süleyman II o yıl Edirne'de oturarak orduda ve yönetimde bazı düzenlemeler yaptı. Süleyman II'nin (öl. 1691) yerine tahta çıkan Ahmed II, Eskicami'de kılıç kuşandı (1690). Ancak Edirne eski önemini kaybetmişti. Ahmed II'den sonra padişah olan Mustafa II de uzun süre Edirne'de oturdu; devlet işlerini buradan yürüttü. Ancak Edirne* vakası diye anılan başkaldırma sonunda sadrazam Rami Mehmed Paşa azledilerek sürüldü, şeyhülislâm Feyzullah Efendi öldürüldü ve padişah Mustafa II tahttan indirildi; Ahmed III padişah ilân edildi.

XVIII. yy. Edirne'nin bir gerileme devri oldu. 24 Nisan 1716 Nemçe seferine orduyle birlikte giden Ahmed III bir süre Edirne'de kaldı. Yüzyılın ortalarına doğru meydana gelen iki büyük olay şehrin felâketinin başlangıcı oldu. Birincisi 4 temmuz 1745'te çıkan ve 60 kadar mahalleyi harabeye çeviren yangın; diğeri ağustos 1751'de meydana gelen ve pek çok binanın yıkılmasına sebep olan depremdir.

1768 ve 1786 seferleri sırasında Edirne yine hareket üssü oldu; fakat bu savaşların hemen hepsi yenilgiyle sonuçlandı. Selim III'ün ıslahat hareketleri devrinde Edirne bazı ihtilâllere ve olaylara sahne oldu. 1801'de Rumeli'deki durumu düzeltmekle görevlendirilen Rumeli valisi Hakkı Paşa, Edirne'de mütegallibenin baskı ve nüfuzunu kıracak biçimde harekete geçince, Rumeli âyanı ve derebeylerinin muhalefetiyle karşılaştı. Emrindeki arnavut askerler ayaklanarak, şehir halkıyle çarpışmalara sebep oldu. Bu olay üzerine aynı göreve getirilen Ömer Paşa durumu yatıştırmayı başardı. Bundan sonra 1806 yılında ikinci bir Edirne vakası meydana geldi. (Edirne* kıyamı.)

Nizamıcedit teşkilâtının Rumeli'deki başarısını engellemek isteyen Dağdevirenoğlu ve öteki Rumeli âyanı bu reform hareketinin önderlerinden Kadı Abdurrahman Paşaya karşı Edirne'de toplanarak fesat hareketine giriştiler. Sirozlu İsmail Bey ve o sırada Silistre eyaletinden ayrılan Bekir Paşanın gayretleriyle olay yatıştırıldı. Aynı şekilde Yeniçeriliğin kaldırılışı da Edirne'de bazı karışıklıklara yolaçtı. Çirmen mutasarrıfı ve Edirne muhafızı Esat Paşaya ve Edirne mollasına bu konuyle ilgili olan ferman gelince Edirne esnafının çoğunun ocağa bağlı olmaları sebebiyle çok ihtiyatlı davranıldı; buna rağmen bazı yeniçeri ileri gelenleri (Deli Muhsin, Halil Ağa v.d.) Bursa, Niğbolu ve Manastır'a sürüldü ve buralarda öldürüldüler.

Edirne 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sırasında rus işgaline uğradı. Savaştan kısa bir süre önce Edirne'nin etrafındaki istihkâmların kurulmasına başlanmış, fakat bitirilememişti. Bu bakımdan serasker kaymakamı Halil Rifat Paşa ile İbrahim ve Çirmen kaymakamı Vecihî Paşa v.d. ileri gelenler Edirne'de yaptıkları toplantılarda Ruslar ile savaşmamağa karar verdiler. Nitekim varılan teslim şartları sonucu rus ordusu 22 ağustos 1829'da savaşmadan Edirne'ye girdi. Prusya sefirinin araya girmesiyle barış görüşmeleri başladı; devlet ricalinden Sadık Efendi ile ulema sınıfından Abdülkadir Bey murahhas olarak Edirne'ye gönderildiler. Eylül 1829'da *Edirne barışı* diye adlandırılan antlaşma imza edildi. Bu savaş Edirne'yi olumsuz yönde etkiledi ve müslüman halk başka yere göç etmeğe; bunların yerine hıristiyan halk yerleşmeğe başladı. Bu durum karşısında Mahmud II halkın maneviyatını kuvvetlendirmek amacıyle Edirne'ye geldi (haziran 1831). Askerî kuruluşları denetledi, Meriç ırmağı üzerine büyük bir köprü yapılmasını emretti ve bu geçinin hatırasını taşımak üzere *Hayriye, Nısfiye* ve *Rubiye* adlarıyle Edirne damgalı paralar bastırdı.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Plevne'nin düşmesinden sonra en önemli harekât alanının Balkanların güneyi olduğu anlaşılınca Edirne'nin mevkii de büyük bir önem kazandı. Savaşın başlangıcında Edirne'de 40 000 kişilik bir ihtiyat kuvveti bulundurmak mümkün olmayınca Tuna şark ordusu kumandanı Süleyman Paşa, Sofya ile Balkan geçitlerindeki askerî birlikleri Edirne'de toplamak istedi; fakat saray buna müsaade etmeyince Balkanlarda savunma savaşları verdi. Ruslar Edirne ile Filibe'nin bağlantısını kesmek amacıyle Şıpka Balkanı'nın çeşitli yönlerinden taarruza geçtiler; Veysel Paşa kolordusu Şıpka'da esir edildi. Ruslar, Rauf Paşanın grandük Nikola'ya yaptığı barış teklifini oyalayarak hücumlarına devam ettiler; Edirne yolunu tehdit altında bulundurdular. Sonra rus ve bulgar mezalimine uğrayan bütün islâm ahalinin Edirne'ye doğru göç etmesi tavsiye edildi (1878). Bu kargaşalık sırasında grandük Nikola, barış esaslarının kararlaştırılması için Kızanlık kasabasında buluşulacağını bildirdi. Ancak rus ordusu, Edirne'ye girmeden barış görüşmelerine oturulması için sarfedilen gayret boşa çıktı. Rus ordusu Edirne'ye girdi (20 ocak 1878). Kızanlık'ta kararlaştırılan esaslara göre bir anlaşma imza edildiyse de şehir 13 mart 1879'a kadar rus işgalinde kaldı; bu arada şehrin birçok semti baştan başa harap oldu.

1912 Yılında toplanan Balkan devletleri 22 eylülde Osmanlı ülkesine hücuma karar verdiler; Edirne-Kırkkilise hattında hücuma geçen bulgar orduları bazı başarılar elde etti. Fakat Edirne'yi bir baskınla ele geçirme teşebbüsleri neticesiz kaldı. Abdullah Paşanın kumanda ettiği Şark ordusu Çatalca'da savaşırken, Şükrü Paşa kumandasındaki birlikler de Edirne'yi Bulgarların kuşatmasına karşı başarıyle savundu. Ablukayı tamamlayan bulgar ve sırp birlikleri ayrı ayrı tahkimat yaparak şehri bombardıman etmeğe başladılar. Yapılan mütareke bir netice vermediği gibi Londra'daki barış görüşmeleri de kesintiye uğradı ve Edirne yakınlarındaki savaş daha da şiddetlendi. Şükrü Paşa, kumandasındaki birliklerle başarılı savaşlar verdi; 26 marta kadar dayandı; fakat dayanma imkânı kalmayınca teslim oldu.

Temmuz 1913'te Balkanlarda Bulgarlara karşı bir durum ortaya çıkınca, Berlin sefiri Mahmud Muhtar Paşa Edirne'yi almak üzere harekete geçmek konusunda uyarmada bulundu; Osmanlı Meclisi Mebusanı toplanarak ordunun Edirne üzerine gönderilmesini kararlaştırdı. Osmanlı birliklerinin Enez-Midye hattını tecavüz etmelerini İngiltere şiddetle protesto etti; buna rağmen Enver Bey (Paşa) kumandasındaki birlikler 22 temmuzda Edirne'ye girdi. Büyük devletlerin baskı ve tehditle Türkleri Edirne'den çıkarma çabaları sonuçsuz kaldı; 10 ağustos 1913 tarihinde imzalanan *Bükreş antlaşması* fiilî duruma hukukî bir şekil verdi.

Birinci Dünya savaşından sonra, Edirne, yunan isteklerine karşı varlığını korumak amacıyle önce Trakya-Paşaeli cemiyeti bünyesi içinde çalıştı. Sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaayi Hukuk cemiyeti hareketine katıldı. Yunanlıların 1920'de Edirne'yi işgalleri büyük zafer sonunda Mudanya mütarekesine kadar sürdü. 25 Kasım 1922'de şehir tahliye edildi; Lozan antlaşmasıyle Türkiye hudutları içine alındı.

İkinci Dünya savaşı sırasında alman ordularının Balkan ülkelerini işgali sırasında sıkıntıya düşen şehir sonradan yavaş yavaş gelişmeğe başladı.

Edirne, Osmanlı imparatorluğunun son devrinde (XX. yy. başı) Meriç ırmağı aşağı çığırının iki tarafındaki topraklara yayılan büyük bir vilâyetin merkeziydi. Balkan harbinden sonra Batı Trakya topraklarının ayrılmasıyle hemen yarı yarıya küçüldü. Cumhuriyet devrinde ise eski san-

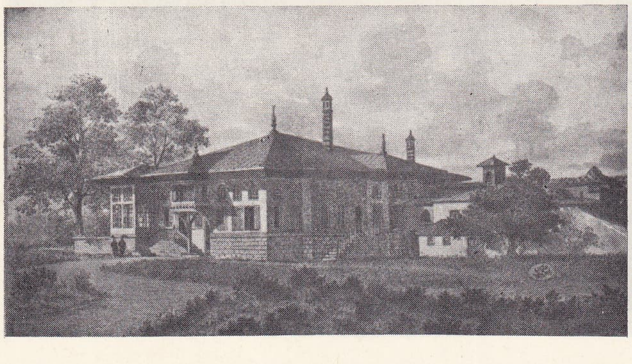

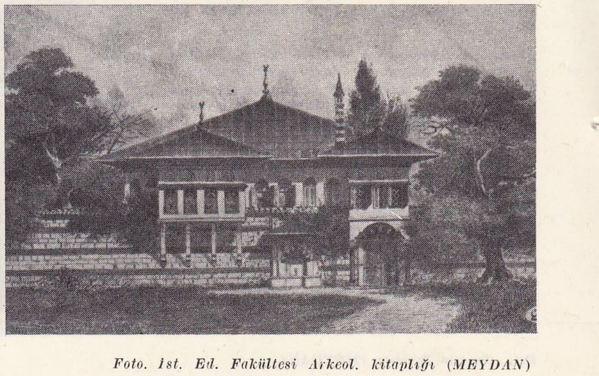

Edirne sarayında Kum kasrından iki ayrı görünüş

Foto. İst. Ed. Fakültesi Arkeol. kitaplığı (MEYDAN)

cakların vilâyet (il) haline konulması sonucunda, şimdi yalnız Aşağı Meriç vâdisini boylayan şerit üzerindeki topraklar da yer almaktadır. Batıda Meriç vâdisi Yunanistan topraklarını ayırır. Yalnız Edirne batısında Karaağaç-Bosna köyü kesiminde Meriç'in sağ yakasına taşar.

— *Nüfus.* 1829 Rus istilâsı sonucunda meydana gelen göçlerle Edirne'nin nüfusu 100 000'in altına düştü, sonra devamlı bir gerileme ile Balkan harbinden önce 70 000'e indi, Birinci Dünya savaşından sonra da 30 000'e kadar geriledi. 1927 Sayımında 34 600 olarak tespit edilen nüfus 1940'ta (askerî garnizonun varlığı dolayısıyle) 45 700'e çıktı, 1945'te yeniden 29 400'e düştü. Ondan sonra yavaş bir artma ile 1960'ta 39 800'e varan nüfus 1965'te 46 000'e yükseldi.

Mahalle ve semtler. Edirne fetihten önce yalnız 2-3 kilise ile 5-10 mahalleden meydana geliyor, kale dışında yalnız Mihal köprüsüne bağlanan Aina köyünü içine alıyordu. Türklerin eline geçtikten sonraki yüz yıl içinde kale dışında yeni bir şehir meydana geldi. Bu mahalle ve semtleri kuruluş sıralarına göre şöyle sıralamak mümkündür: 1. Kaleiçi. 360 000 m² genişliğindeki yerde. Bizans devrinde Tekfur sarayları ve kiliseler varken XVI. yüzyıl başlarında 10 müslüman mahallesi yer aldı. Ayrıca rum ve yahudi mahalleleri de kuruldu. 1700, 1903, 1912 Yangınlarında cami ve kiliselerle yeniçeriler kışlası, Ağa kapısı yandı. 2. Debbağhane. Kalenin güney tarafları ve Tunca kenarındadır. Dârülhadis medresesi bu semtte idi. Burası ulemanın yerleştiği alan oldu. 3. Kirişhane. Murad II devrinden itibaren kurulmağa başlanmış, o devrin ünlü kişileri (Ferid Bey, Saruca Paşa zevcesi Gülçiçek Hatun) cami ve medreseler yaptırmış, daha sonra Ali Kuşçu, Mîrim Çelebi bahçeleriyle Edirne'nin en güzel yeri olmuştu. 4. İstanbul yolu. Bu semtin kurucuları arasında Kınalızade Ali Efendi, Sittî Sultan (sarayı ve camii), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa önde gelirler. 5. Kuyak (Kıyık) veya Buçuktepe. Bir söylentiye göre, Adını Edirne fatihlerinden Kıyak Babadan alır. Fatih devrinde baruthane ile yeniçeri odaları burada kurulmuştu. Daha sonra Amcazade Hüseyin Paşa saray ve bahçeleri de burada yer aldı. 6. Menzil-Ahırı, Muradiye ve Tekke-kapı. Şehrin kuzeydoğusundaki semtlerdir. Muradiye ile Kıyak arasındadır. 7. Saraçhane-Horozlu yokuşu. Şehrin Edirne sarayına ait ahırları (Alaca-ahır) semti, Saray-ı Cedîd-i Âmire'ye bağlayan ve Tunca nehri üzerinde bulunan bu isimdeki köprü civarıdır. Evvelce burada sarayın bostancıları arasında yer alan Saraçhane ocağının bulunduğu anlaşılmaktadır. Çelebi Mehmed'in annesi Devletşah Hatun adına burada bir mahalle kurulduğu gibi, Beylerbeyi sarayı ve hamamı ile daha sonraları Paşa-kapısı bu semtte yer aldı. Selim II'nin kızı Esma Sultan namına Mimar Sinan'ın yaptığı cami de buradaydı. 8. Gazi Mihal (Orta İmaret), Yıldırım ve Yeni İmaret, Tunca'nın batısında bulunan mahallelerdir. XV. yy. başlarında Mihal Beyin cami, imaret ve hamam yaptırması ile Şahmelik Paşa ile zevcesi Vezirci Hatunun tesisleri burayı ikinci bir yerleşme alanı haline getirdi. 9. Hıdırlık. Şehrin batı tarafında bir tepe idi. Fetihten önce burada bir tekke bulunduğu anlaşılmaktadır. Şahmelik Paşa (XV. yy. başları) ve Kanunî devri sadrazamı İbrahim Paşa tarafından burada yaptırılan zaviyelerin Evkafını da bizzat Kanunî Sultan Süleyman tayin etti. Bunlardan başka şehir çevresinde zaman zaman rağbet gören Kazanbağları, Dörtkaya, Solak çeşmesi, İskender Çelebi bahçesi gibi mesireler vardı. 1558'de Edirne'de müslümanların oturduğu 144 mahalle, gayrımüslimlerin oturduğu 19 mahalle ve yahudilere ait 8 cemaat bulunuyordu.

Edirne'nin idare ve teşkilât bakımından Rumeli eyaleti içinde iken özel bir durumu da vardı. İlk zamanlarda şehrin idaresi kadı ile subaşıya bırakılmıştı. Bazı bakımlardan Bostancıbaşılar da idarede vazife alıyorlardı. Ayrıca Edirne kalesindeki yeniçerilerin idaresiyle bir dizdar görevliydi. İmparatorluğun birçok merkezleri gibi Edirne şehri de padişah hasları arasındaydı. XVI. yy.ın ilk yarısında Edirne haslarından, müslümanların avarızhane ve mücerret vergisi ile hıristiyanların baştina, cizye v.b. vergilerinden iki milyon akçeye yakın gelir sağlanmakta idi. Edirne'de metropolit ile hahambaşı bulunurdu. XVIII. yy. dan itibaren şehirde Fransız, İngiliz ve Rus konsoloslukları açıldı.

● *Güzel sanatlar.* Sanat tarihi bakımından çok zengin olan Edirne'de Eskiçağdan itibaren sanat eserleri meydana getirilmiştir. İznik ve Bursa'dan sonra İstanbul'un fethine kadar hükûmet merkezi olan bu şehirdeki osmanlı eserleri pek çok ve değerlidir; daha önceki devirlere ait eserler hakkındaki bilgiler ise eski kaynaklara ve bazı küçük buluntulara dayanmaktadır.

Edirne'deki en eski eser, Roma imparatoru Hadrianus (117-138) tarafından yaptırıldığı tahmin edilen Edirne kalesinden kalmış birkaç yıkıntıdır. XIX. Yüzyıl ortalarına kadar korunan Edirne kalesi, Tunca nehrinin kenarındaydı. Eski kaynaklardan anlaşıldığına göre: 360 000 m²'lik bir alanı kaplıyordu. Her köşesinde silindir şeklinde birer kule, kuleler arasında ise dört köşeli daha küçük on iki kule vardı. Dikdörtgen planındaki dokuz kapılı kalenin etrafını bir hendek çevirirdi. Bu görünümü ile tahkimatlı bir Roma ordugâhı (Castrum) şeklindeydi. Bu husus Hadrianopolis sikkeleri üzerinde görülen şehir surlarından anlaşılmaktadır. 3 m kalınlık ve 6 m yükseklikte olan duvarlar bir sıra tuğla, bir sıra kesme taştan yapılmıştır. Kalenin etrafındaki dört büyük kulenin adları şunlardır: 1. Büyük kule (Evliya Çelebi'ye göre Kaplı kule). Kalenin kuzeydoğusunda idi. Fetihten sonra uzun süre cephanelik olarak kullanıldı. 1866'da ahşap, 1894'te kârgir bir kule eklenerek saat ve yangın kulesi haline getirildi. Bugün eski kaleden kalan tek kuledir. 2. Yelli Burgaz kulesi veya Kafes kule (Evliya Çelebi'ye göre Makedonya kulesi). Kalenin kuzeybatı köşesindeydi. İstanbul'un fethinden önce vezirler ve önemli kişilerin hapis yeri olarak kullanıldı. 3. Germe kapı kulesi (Evliya Çelebi'ye göre Manyas kulesi). Kalenin güneybatısında ve 40-50 m dışarıda, Tunca nehri kenarında bulunuyordu. Kalenin su deposu vazifesini gören bu kule ile asıl sura bitişik diğer bir kule arasında germe bir duvar ve bu duvarda germe bir kapı bulunduğundan bu adla anılmıştır. 4. Zindan kulesi (Evliya Çelebiye göre Tevkifhane kulesi). Kalenin güney doğusunda bugün de Zindanaltı denilen yerdeydi. Yeniçerilik kaldırılıncaya kadar zindan vazifesini gördüğünden bu adı almıştır. Edirne kalesindeki dokuz kapının adları ise şunlardır: 1. Kule kapısı, kulenin doğusundadır; bugün Maarif bahçesi adı ile bilinir; 2. Topkapısı, bugünkü Mumcular sokağının aşağısındaydı; 3. Kafeskapı, Gazi Mihal köprüsüne dönen yol kavşağındaydı. 1752 Depreminde yıkıldı, bugün hiç bir iz yoktur; 4. Keçeciler kapısı, Debbağhane semtindeydi; 5. Oğrın kapı, Germe kapıya açılan küçük bir kapıdır; 6. Manyas kapı, 1753 depreminde yıkıldı; 7. Tavuk kapısı, Cumhuriyet caddesindeydi; 8. Balıkpazarı kapısı (İğneciler kapısı veya İstanbul kapısı da denir), kalenin doğusunda, şimdiki Balıkpazarındaydı; 9. Orta kapı, Ali Paşa çarşısının ortasına açılırdı.

Edirne kalesi, içine ve dışına yapılan birtakım binalarla şehrin ortasında kalmışsa da bazı kısımları ile XIX. yüzyıl sonuna kadar onarılarak korundu. Bu tarihten sonra, taşlarının ve kale sahasının satılmasıyle günümüze sadece Saat kulesi ile Topkapı ve Kafeskapı dolaylarındaki birkaç yıkıntı kaldı.

Edirne'de Roma devrine ait olan bu kalenin kalıntılarından başka İlkçağa ait hiç bir iz yoktur. Fakat Hadrianopolis (Edirne) sikkelerinden şehrin o devre ait görünüşünü ve binalarını tespit etmek mümkündür. Bir sikkede, cephesinde 4 sütunu ve içindeki tanrı heykeli ile bir Zeus tapınağı; yine 4 sütunlu cephesi ile Tykhe tapınağı; diğer bir sikkede, çok katlı sütunlu cephesi ile anıtsal bir çeşme binası (Nymphaeum) tanınabilmektedir. Ayrıca yine sikke resimlerindeki sembollerden burada Zeus, Hermes, Apollon, Artemis, Athena, Asklepios, Hygieia, Dionysos, Kybele, Nike, Tykhe, Herakles, Concordia, Aequitas gibi tanrı ve kahramanların ibadet gördükleri de anlaşılır.

EDİRNE
Üçşerefeli camii
(XV.yy.)

Edirne'de Bizans devrine ait hiç bir eser yoktur. Ancak eski kaynaklara dayanılarak bu devrede bazı eserlerin yapıldığı söylenebilir. Esası Roma devrinde yapılmış olan Edirne kalesinin Bizans devrinde onarıldığı, 1553 yılında alman seyyahı Hans Dernschwan'ın bir burcun üzerinde gördüğü Bizans kitabesinden anlaşılmaktadır. Bu kitabeden Edirne tarihi yazmış olan Ahmed Bâdî Efendi de bahsetmekte ve Saat kulesi adı verilen burçta olduğunu kaydetmektedir. Kitabede: «Yarab, dinin koruyucusu, İsa'nın dostu imparatorumuz İoannes'e yardım eyle» yazılıdır. Ayrıca yine bu kale duvarlarında görülen diğer bir kitabe de kalenin Bizans devrinde tamir gördüğünü belirtir.

Bizans devrine ait yapılardan olan kilise camiinin eski adı bilinmemektedir. Fatih Sultan Mehmed tarafından yıktırılarak yerine iki payeli, 6 kubbeli büyük bir cami yaptırılmıştır. 1752 Depreminde yıkılmış olan bu binadan bugün hiçbir iz yoktur. Yakın tarihlere kadar Ayasofya adı ile bilinen Halebî Medresesi camiinin de Bizans devrinde şehrin en büyük kilisesi olduğu tahmin edilir. Bina serbest haç planında, tuğladan inşa edilmiş ve dört ağır payenin taşıdığı bir kubbe ile örtülüydü. Ayrıca dışarı taşkın 4 apsisi vardı. Binanın V. yüzyıl ile XII. ve XIII. yüzyılda olmak üzere iki yapı devri geçirdiği tahmin edilir. Fetihten sonra Sultan Murad I Hüdavendigâr'ın emri ile cami haline getirildi ve ilk cuma namazı burada kılındı. Daha sonra Murad II devrinde yanına yapılan medreseye müderris tayin edilen Seraceddin Mehmed bin Ömer-i Halebî'nin adından dolayı Halebî Medresesi camii adını aldı. Kaleiçinde Keçeciler yolu üzerinde olduğu bilinen bu bina 1752 depreminde yıkıldı ve XIX. yüzyıl sonlarında yıkıntılarının da ortadan kaldırılmasıyle tamamen yok oldu.

Yıldırımbeyazıt camii, Edirne'nin XIV. yüzyıldan kalmış en eski camiidir. İncelemeler sonucunda gerek plan ve gerekse sütun başlıklarına dayanarak, bu binanın aslında haç planlı bir Bizans kilisesi olduğu anlaşıldı. Türk devrinde Yıldırım Bayezid adına camiye çevrilirken (1400) büyük değişikliklerle temeller hariç yeniden yapılmıştır. Ancak kıble, binanın eksenine uymadığından mihrap, haç kollarından birinin köşesine kondu. Bugünkü şekliyle dört kemer üzerine kubbeli ve tek minareli bir camidir. Edirne'de bir başka Bizans yapısı Sinaitikon kilisesidir. 1907 Yılına kadar var olan çok küçük, dıştan 4 kollu bir haç şeklinde, içten yonca yaprağı biçiminde bir plana sahip kubbeli bir yapıydı.

İstanbul'un fethine kadar Osmanlı devletinin başşehri olan Edirne'nin, özellikle Erken Osmanlı sanatının gelişmesini akset-

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

tirmesi bakımından Türk sanatında önemli bir yeri vardır. Buradaki Osmanlı eserleri: kale, saraylar, camiler, mescitler, medreseler, mektepler, köprüler, çarşılar, kervansaraylar, hamamlar, hanlar, sebiller, imaretler ve dârüşşifa olarak gruplandırılır. Edirne'de Osmanlı devletinin ilk devrinden itibaren önemli iki saray yapıldı. Eski* saray (Sarayı Atîk) ve Yeni* saray (Sarayı Cedit) adlarını alan bu yapılar büyük kapılardan girilen geniş avlular etrafında yer alan köşkler, kasırlar, harem daireleri ve diğer bölümlerden oluşuyordu. Bugün sadece Sarayı Cedid'in yerinde bir köşk kalıntısı, bir kule harabesi ve bazı duvar yıkıntıları vardır. Bu saraylar arasında Çadırköşkü, Buçuktepe kasrı, Hıdırlık ve Yıldız kasırları ile Demirtaş kasrı da sayılabilir. Edirne, en fazla camiye sahip Türk şehirlerinden biridir. (Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Murad IV zamanında Edirne'de on dördü selâtin camii, üç yüzü vezirler ve âyan tarafından yaptırılmış 314 cami olduğu yazılıdır.) Mimar Sinanın ünlü eseri Selimiyenin varlığı Edirnenin önemini bir kat daha arttırır.

Erken Osmanlı camilerinin ilk örnekleri; önünde son cemaat yeri olan tek kubbeli, çok kubbeli ve tabhaneli basit yapılardır. Fatih devrinde Edirne'de birçok cami yapıldı. Bu camilerden bazılarının günümüze sadece adları kaldı. Fatih'in bayraktarı Alemdar Hasan Baba tarafından yaptırılan Alemdar camii bunlardan biridir. Tunca nehrinin kenarında, âlim Ali Kuşçu'nun yaptırdığı cami ve medrese de aynı durumdadır. 1456 Yılında attar Hacı Halil adında biri tarafından yaptırılan ve kendi adını taşıyan cami 1885 yılında yıkıldı. İstanbul'da iki eseri olan Fatih'in sütannesi Hand Hatun'un Tekkekapı'da bir cami yaptırdığı bilinmektedir. Murad II'nin ve Fatih Sultan Mehmed'in vezirlerinden Fazlullah Paşanın da Putlu camii adıyle anılan bir cami yaptırdığını Bâdi Efendi yazıyor. Yine Bâdi Efendinin kaydına göre, Fatih'in hazinedarı Sinen Bey Sultanselim yakınında Hazinedar Sinanbey camiini yaptırmıştır; bu eserden de günümüze hiç bir şey kalmadı. Fatih'in zevcesi Gülbahar Hatun tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinemeyen Gülbahar camii, Bâdi Efendiye göre 1451 yılında inşa edilmiştir. Süleymaniye semtinde olduğu bilinen ve Murad II ve Fatih'in vezirlerinden Şihabiddin Paşa tarafından yaptırılan Kavaklı mescitten de bir kalıntı yoktur. 1459 Yılında Fatih küddamından Mahmud Ağanın yaptırdığı Mahmutağa camii 1876 yılında rus savaşlarında tamamıyle harap oldu. Savaş sonucu harap olan bir başka cami de şeyhülislâm Fahreddin Acemî tarafından yaptırılan Molla Fahreddin mescididir. Bu mescit 93 harbinde yıkıldı. Çelebi Sultan Mehmed'in kızı ve Varna'da şehit düşen Saruca Paşanın zevcesi olan Selçuk Sultanın, sanayi kışlası civarında inşa ettirdiği Selçukhatun mescidi de 1876 yılındaki rus savaşında yıkıldı. Bugün mevcut olmayan camiler arasında Han Timurtaş Paşanın oğlu Umur Bey tarafından yaptırılan Umurbey camii; vezir Zağnos Paşanın inşa ettirdiği Zağnospaşa mescidi; 1457 yılında Firuz Beyin zevcesi tarafından yaptırılan ve 1876'da harap olan Zenifiruz mescidi; Kıyık'ta Atlas çeşmesi yakınında Bâdi Efendinin bildirdiğine göre 1463 yılında yaptırılan Zeni İbrahimpaşa camii ve Saruca Paşanın zevcesinin Tunca kenarında, Kinişhane semtinde yaptırdığı ahşap çatılı cami sayılabilir.

Fatih devrinde yapılmış ve bugün de mevcut olan camiler Edirne'de büyük bir yer tutar. 1453 Yılında Saraçhane köprüsü yakınında inşa edilen Çakırağa mescidi bugüne kadar birçok ek ve onarım sonucunda ayakta kalmış, fakat asıl mimarî özelliğini kaybetmiştir. Tüccar Hacı Alemüddin'in kendi adını taşıyan camii 1459 yılında yaptırıldı; 7 × 7 m ölçüde tek kubbelidir ve yapı tekniği yönünden Fatih devri özelliklerini taşır. Camiyi yaptıran 1459 yılında ölmüş ve Nakşî dergâhına gömülmüştür. Caminin yanındaki medrese ise harap olmuştur.

Edirne'nin en hâkim bir noktasında, Sadrazam Mahmud Paşa tarafından yaptırılan tek kubbeli Taşlık camii, depremden sakatlandı ve 1935 yılında tamamen yıktırıldı. Bu camide mimar Sinan da onarım yaptı. Fatih devrinde yaptırılan en önemli camilerden biri de Fatih'in zevcesi Dulkadıroğlu Süleyman Beyin kızı Sittî Hatun'un yaptırdığı Sittîhatun camiidir; iç boşluğu 13,5 × 13,5 m olan, dört kalın sütun üzerindeki kubbe, üçgen dilimli on iki kenarlı bir kasnağa oturur; kasnak dıştan sekiz köşeye çevrilmiştir. Cami tamamen kesme taştan yapılmıştır. Minare şerefesine kadar eskidir. Şerefeden sonrası tamir görmüştür. Dört köşe kaide üzerine oturan üçgen ve baklava bir küp kısmından sonra, on altı yüzlü bir yönde yükselir. Caminin altta sekiz, üstte altı ve ikinci sırada da (kasnakta) dört penceresi vardır. Mimberi mermerden yapılmıştır. İnce bir taçla sonuçlanan ve etrafında hafif bir silme olan mihraptaki alçı işleme çok güzeldir. Yaşmak kısmı zengin istalaktitlidir ve etrafında alçı levhalardan meydana gelen bir sur vardır. Yaşmağın üstünde *Külleme dahek* ayeti yazılıdır. Mahfil parmaklıkları ve direkleri, pencere kapakları eskidir. Kıble kapısı doğraması da Fatih devrinden kalmadır. Caminin son cemaat yeri yıkılmıştır. Kapı kemeri üstünde üç satırlık arabesk bir kitabe vardır.

Edirne'de Fatih Sultan devrinde yaptırılan birçok da medrese vardır. Bu medreselerin de büyük kısmı bugüne kalamamıştır. Bunlar arasında Mahmutpaşa medresesi, Velioğlu Ali Bey tarafından yaptırılan Alibey medresesi, Tunca nehri kenarında Debbağhane semtinde Alikuşçu medresesi, Ekmekçiköylü Ali Ağanın Üçşerefeli camiine yakın bir yerde inşa ettirdiği Ekmekçizade veya Hüsamiye medresesi, Alipaşa çarşısının orta kapısı karşısında Tüccar Hacı Alemüddin Beyin kendi adını taşıyan medresesi vardır; vezir İbrahim Paşanın Buçuktepe yakınındaki medresesi, Şeyh Şecaüddin'in Debbağhane semtinde bugüne sadece minaresi kalan caminin yanındaki Müteređdidin medresesi, İsmail Bey, Saraciye veya Meydan medresesi olarak anılan ve Üçşerefeli caminin yanında bulunduğu bildirilen medrese de yok olmuş eserler arasındadır. Bunların yanında Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı Peykler* medresesi ve Sultan Murad II'nin Saatli* medresesi bugün hâlâ ayakta durmaktadır.

Fatih devrinde Edirne'de birçok hamam inşa edildi. Bunlarin da hemen hepsi yok olmuştur. Sadrazam Halil Paşa tarafından XVII. yy.ın sonlarına doğru yaptırılan Halilpaşa hamamı; vezir Evliya Kasım Paşanın Tunca nehri kenarındaki Kasımpaşa hamamı; İbrahim Paşa zevcesi hamamı; vezir İbrahim Paşanın yaptırdığı Kilimli hamam, Bursa ve İstanbul subaşısı Çakır Ağanın kendi adını taşıyan hamamı, vezir Şihabüddin Paşanın 1451 yılında inşa ettirdiği Fil hamamı ve Sadrazam Mahmud Paşanın Tunca kenarında Debbağhane semtinde 1460 yılında çift hamam olarak yaptırdığı Mahmudpaşa hamamı bunlar arasındadır.

Fetihten yüz yıl sonra yaptırılan Üçşerefeli camiinde önemli bir hamle gerçekleştirilerek, mekânın genişletilmesi yoluna gidilmiştir. Bu durum altı köşeli iki muazzam paye ile yan duvarlara bitişik dört duvar payesi üzerine, 24 m çapındaki büyük kubbenin oturtulmasıyle sağlanmıştır. Bu yüzden Üçşerefeli camii, yüz yıl sonra Mimar Sinan tarafından ortaya konan bir cami tipinin öncüsü olması bakımından önemlidir.

Sayıları pek çok olan Edirne camilerinden bazıları şunlardır: Halebî Medresesi camii, Kilise camii, Yıldırımbeyazıt camii, Eski cami, Üçşerefeli* camii, Muradiye* camii, Selimiye* camii, Ayşekadın camii, Şahmelekpaşa camii. Tunca kenarında Gazimihal köprüsünün sağında, iki yanında tabhanesi olan tek kubbeli, bir kemerli, tek minareli Gazimihalbey camii, yine Tunca kenarında, tek kubbeli, tek minareli Kasımpaşa* camii, içeride bir büyük, dışarıda üç küçük kubbesi ve zarif bir minaresi olan Süleymaniye* camii, Tunca kenarında, sütunsuz, tek minareli, tek kubbeli Beyazıt II camii, Mezidbey camii, Hacıivaz camii, Şehabettinpaşa camii, Lâri* Çelebi camii.

Beyazıt II camii, tabhane, dârüşşifa, medrese ve imaretle birlikte bir külliye meydana getirir. Bu sırada fethedilen Akkirman kalesi hazinelerinin buraya harcandığı tarihî kayıtlardan anlaşılmaktadır. Üç kapılı haremi 18 direk üzerine dayanan yirmi iki kubbeli revak ile çevrilidir. Dârüşşifanın dış bahçesinde hastaların tecrit ve tedavilerine mahsus kubbeli altı hücre ve önlerinde bir gezinti yeri vardır. Burada hastalara belli zamanlarda müzik dinletildiği söylenir.

Edirne eskiden beri ilim ve öğretim merkezi olduğundan burada medrese inşaatına da önem verilmiştir. En önemli medreseler: Üçşerefeli camii avlusunda Murad II tarafından yaptırılan Saatli medrese, Fatih Sultan Mehmed tarafından aynı yerde kurulan Peykler medresesi'dir. Edirne'de cami ve imaretlere gelir temin etmek için birçok bedesten ve han da inşa edilmiştir. Mehmed I tarafından Eski camiye vakıf olarak yaptırılan bedesten bugün hâlâ kullanılmaktadır. Altı kapılı Ali Paşa çarşısı, Kanunî Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Semiz Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bu çarşılardan en önemlisi olan Arasta*, Murad III tarafından Selimiye'ye gelir temin etmek için yaptırılmıştır. 225 m boyunda ve 73 kemerlidir, içinde 124 dükkân vardır. Murad II tarafından yaptırılan eski bedestenden bugün hiç bir iz yoktur. Edirne kervansaraylarının en dikkate değer olanı Rüstempaşa kervansarayıdır. Mimar Sinan'a yaptırılan bina kârgir ve iki katlıdır. Ortadaki büyük avlunun etrafını revaklı iki kat çevirir. Ayrıca avlunun ortasında yine Sinan tarafından yapılan bir şadırvan ve üzerinde küçük bir mescit vardır.

Diğer hanlar arasında Küçükrüstempaşa hanı, Ahmed I'in emriyle emîri Hacı Şaban Beye yaptırılan Ekmekçioğluahmetpaşa kervansarayı, iki kapılı han, Halilpaşa hanı, Havlucular hanı sayılabilir.

Edirne'de Sarayiçine ait iki köprüden başka dördü Tunca'da, biri Meriç üzerinde olmak üzere 7 köprü vardır. Bunlar Gazi Mihal köprüsü*, Saraçhane* köprüsü, Yalnızgöz* (Tekgöz) köprüsü, Eski köprü, Yeni* köprü, Kanunî köprüsü* (Sarayiçi köprüsü), Cephanelik köprüsü adlarıyle anılır. Hamam mimarîsi bakımından bir hayli gelişen Edirne'deki 33 hamamdan, bugün ancak 15 tanesi harabe halinde durmaktadır. Bunlardan en önemlileri Saray* hamamı, Topkapı* hamamı, Çifte hamam, Gazi* Mihalbey hamamı'dır.

— *Edirne ili.* Edirne ili kuzeyde Bulgaristan, doğuda ve güneyde Ege denizi (Saros körfezi) ile sınırlanır; yüzölç. 6 266 km²; 306 238 nüf. Edirne ili, Edirne, Enez, Havsa, İpsala, Keşan, Lalapaşa, Meriç ve Uzunköprü ilçelerine bölünür. Muhtarlık teşkilâtına sahip 267 köyü vardır. — *Edirne merkez ilçesi* 1 195 km², nüfusu 78 161; Edirne, Karakasım, Sırpsındığı ve Süloğlu bucakları içinde 47 köyü vardır.

● *Coğrafya.* Edirne ili toprakları Meriç vâdisi boyunda kuzeyde dar, güneye doğru genişleyen ve Ergene boyunda içeriye sokulan alüvyonlu bir taban ovasıyle bu ovaya az çok dik yamaçlarla inen dalgalı yaylalardan oluşmuştur. Genellikle Üçüncü zaman göl tortullarından meydana gelen bu Trakya yaylası üzerinde yer yer bazalt lav ve tüflerinden oluşmuş tepeler (güneyde Enez, doğusunda Hisarlı dağı 385 m) bulunur. Yayla sırtı Ergene ve Meriç arasında, Uzunköprü batısında 110 m'ye kadar yükselir. İlin kuzey ucu, Lalapaşa kesiminde, Bulgaristan sınırı ötelerine kadar, İstranca'ların uzantısı olan billûrlu şistlerden oluşmuş yerey üzerinde 600 m'yi aşacak kadar yükselir (Hacıdanişment, Bakacakkule ve Büyükyayla tepeleri). Bu kesim başka çevrelere benzemeyen engebeli bir alandır. Edirne ili toprakları fazla engebeli olmadığı ve denizden ayrılmamış bulunduğu halde, Balkan yarımadasının son kara kütlesinin etkisi altında oldukça şiddetli kara iklimine sahiptir. Bu etki ilin güney kıyılarına kadar kendini belli eder. Edirne meteoroloji istasyonunun 37 yıllık gözlemlerine göre ortalama sıcaklıklar 2°0 C (en soğuk ay), 24° 6 C (en sıcak ay) ve 13° 5 C (yıl), kaydedilen en düşük ve en yüksek sıcaklıklar - 22°2 C ve 41°3 C, sıcaklığın 0°C'ta kaldığı günler sayısı (ortalama) 10, sıcaklığın 30°C'ı geçtiği günler sayısı 63, 0°C'ın altına düştüğü günler de 59'dur. Yıllık ortalama yağış 597

Selimiye camii

Kervansaray'ın avlu çevresi dehlizleri

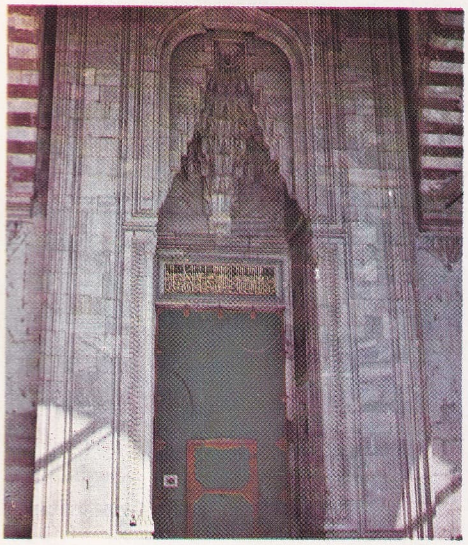

Üçşerefeli caminin kapısı

EDİRNE

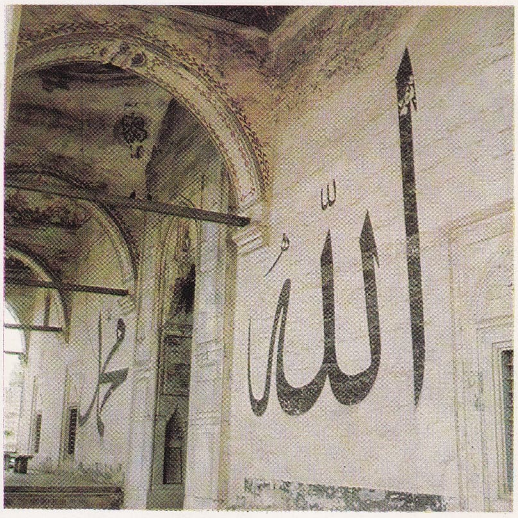

Eskicami son cemaat yeri

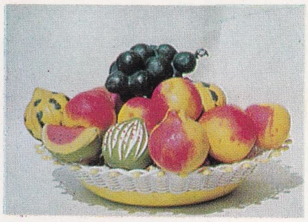

sabundan yapılmış meyveler

Üçşerefeli cami

Eskicami ▼

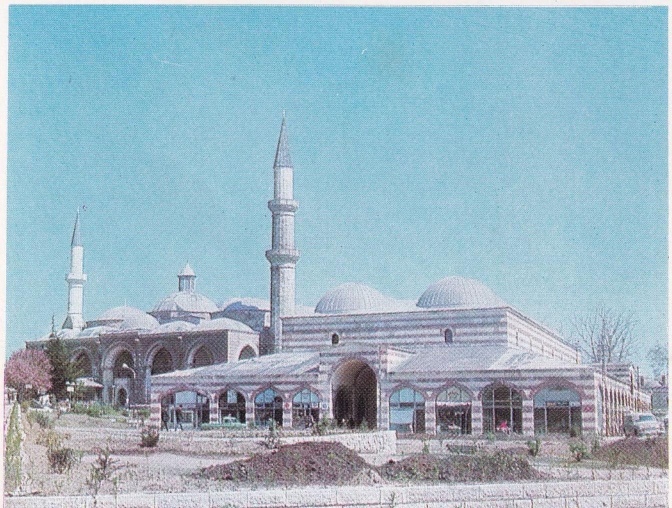

Foto. M. Erkmen (MEYDAN)

Meriç köprüsü

Sarayiçi'nde yağlı güreşler (Kırkpınar)

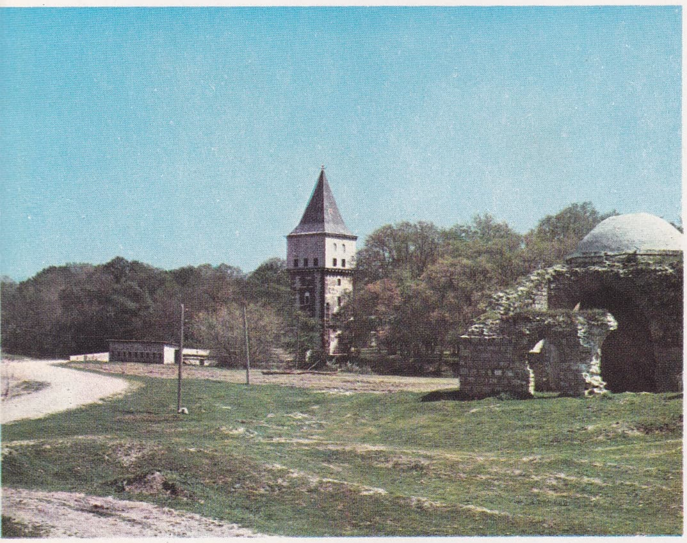

Sarayiçi'nde Mehmed IV'ün av köşkü

Karaağaç yolu

Beyazıt külliyesi

Foto. G. Çizgin, M. Erkmen (MEYDAN)

mm'dir; yağışların mevsimlere dağılışı şöyledir (yüzde ile): kış 32, ilkbahar 24, yaz 17,5, sonbahar 26,5. Ortalama yağışlı günler sayısı 108, kar yağışlı günler sayısı 9, karla örtülü günler sayısı 17'dir. İlin başka yerlerinde yağışların yıllık tutarı pek fark göstermez (Uzunköprü 567, İpsala, Keşan 631 mm).

Trakya yaylasının bitki örtüsünde otsu bitkiler hâkimdir. Ağaçlar daha çok vâdi tabanlarına, su kenarlarına kümelenir. Bununla beraber bugün yaygın görünen step'in seyrek bir ormanın kalıntılarından meydana geldiği anlaşılıyor. Edirne ilinin başlıca akarsuyu olan Meriç, ilin batı sınırını meydana getirir. Edirne yanında Bulgaristan'dan gelen Tunca'yı soldan, Arda'yı sağdan alır, ilin güney kesiminde de Ergene ile birleşir. Bu akarsular il topraklarını sulamak bakımından faydalı oldukları oranda, taşmalarıyle yaptıkları zararı önlemek de o derece önemlidir. İlin taban ovaları kesiminde, Edirne şehrinin alçak semtlerine bile zarar verecek taşkınlar görülmektedir. Bu taşkınlar en çok kış ve ilkbahar aylarında görülür, fakat bazen (1897 yılında olduğu gibi) hazirana bile rastladığı olur. 1940 Yılı aralık ayındaki taşkın sırasında Meriç'in saniyede 8 000 m^3 su taşıdığı hesaplanmıştır. Buna karşı vâdiler boyunca birtakım setler ve suyu tutan barajlar (Uzunköprü'de Altınyazı barajı gibi) yapılmaktadır. Aşağı Meriç vâdisinin düzene koyulması işi yunan hükûmetiyle işbirliğini gerektirmiştir. Bulgaristan hükûmetinin kendi topraklarında yapmayı tasarladığı barajlardan enerji bakımından faydalanılabileceği umulmaktadır.

Edirne ilinin 1965'te nüfusu 303 234, (1927'de 150 900) ve km^2'ye düşen ortalama nüfus sayısı 48'di. Bu nüfusun yüzde 61,6'sı (197 000) şehir ve kasabalar dışında yaşamakta olduğundan kır nüfusu yoğunluğu ortalaması 31'e düşmektedir. Geri kalan nüfus (yüzde 34,4) kasaba ve şehirlerde yaşamaktaydı. Edirne ilinde 20 000'den fazla nüfuslu üç şehir (Edirne 46 091, Keşan 20 293, Uzunköprü 20 237), nüfusu 3 000-10 000 arasında da 5 kasaba vardır.

Edirne ilinde toprakların yüzde 40'ına yakını tarıma ayrılmıştır; bunun büyük kısmını ekili alanlar, yüzde 1,5 kadarını dikili yerler (bağ, meyvelik, sebze bahçesi) meydana getirir. Toprakların yüzde 7 kadarı nadasa bırakılmıştır. Orman toprakları yüzde 13 kadar, çayır-otlaklar ise bunun yarısı kadardır. Orman toprakları içinde «normal koru» denilen gerçek ormanlar ancak 5 653 hektar, bozuk koru 13 736 hektar, normal baltalık 31 000 hektar, bozuk baltalık ise 34 000 hektardır. Kuzey kesiminde yayvan yapraklı ağaçlardan meydana gelme baltalıklar, güneydeki Korudağında ise Kızılçam (yüzde 90) ve Karaçam (yüzde 10) bulunur. Tarlaların yüzde 75'i tahıla, yüzde 20'si sanayi bitkilerine, yüzde 20 kadarı da baklagil ve başka kuru sebzelerle bostana (kavun-karpuz) ayrılmıştır. Tahıl grubunda en çok buğday (110 000-160 000 t), arpa (24 000-40 000 t), çavdar (12 000-20 000 t), mısır (12 000-21 000 t), yulaf, kaplıca, kuşyemi ekilir. Aşağı Meriç kesiminde (İpsala-Enez) pirinç ekimine önem verilir. Son yıllarda çeltik ürünü 14 100-18 600 t arasında oynamıştır. Kuru sebzelerden en çok patates (7 000-8 000 t ve fasulye ekilir. Sanayi bitkilerinden en fazla elde edileni şeker pancarıdır; komşu Kırklareli ilindeki Alpullu fabrikası için ekilir (72 000-108 000 t). Buğdaydan sonra en çok yer tutan bitki de ayçiçeğidir (39 000-54 000 t). Kolza (Rapitsa) ekimine de oldukça önem veriliyor (5 000 t kadar). Ayrıca susam (1 500-1 900 t), tütün (200-300 t), pamuk (60-100 t), lif, keten tohumu, süpürge otu ekilir. Meyvecilikte geniş imkânlar bulunmakla beraber henüz belirli gelişme görülmemektedir. Hayvancılık otlakların azalmasından sıkıntı çekmektedir. Bu şartlar altında mandıra hayvancılığının gelişmesi beklenir. Hemen hepsi en iyi kasaplık tür olan kıvırcık soyundan olmak üzere en çok koyun (463 000) beslenir; sütünden peynir yapılır. İl topraklarında keçi de bulunur (112 000). Sığır (117 000) yetiştirilmesine fazla önem verilmez. Manda 28 000 kadardır. At (8 700) ve eşek (11 300) de vardır. Arıcılık oldukça yaygındır (bal ürünü 285 t). Tavukçuluk belirli bir özellik göstermez (360 000). Meriç ırmağı ağzında balıkçılıkla uğraşılır.

Edirne ilinde sanayi henüz gelişmemiştir. Bunda yakın tarih olaylarının etkisi olduğu gibi bugüne kadar bol enerji sağlanmamış olmasının rolü de vardır. Maden yatakları arasında ancak bazı linyit yatakları işletilir. İldeki sanayi kolları daha çok tarıma dayanır: nebatî yağ, sabun, peynir yapımı, un fabrikaları gibi.

Edirne ilinin en işlek yolu İstanbul'dan gelen ve Havsa'da il topraklarına girerek Edirne'den geçen ve Kapıkule'de Bulgaristan'a giren Londra asfaltıdır. Şehri Kırklareli'ye, Uzunköprü-Keşan üzerinden Çanakkale boğazına bağlayan yol ötekine göre daha az önemlidir. Buna karşılık Tekirdağ üzerinden gelerek Keşan'dan İpsala'ya ve oradan Yunanistan'a geçen yol iyi kaliteli bir yoldur. İstanbul'dan gelen demiryolu Uzunköprü'den sonra Meriç'in ötesine geçer, burada iki kola ayrılır. Meriç'i takip ederek yunan topraklarından geçen demiryolu Edirne'nin karşısındaki Karaağaçta kısa bir süre türk topraklarında devam eder, sonra Bulgaristan'a geçer. Şimdi İstanbul'u doğrudan doğruya Edirne'ye bağlamak üzere Pehlivanköy'den başlayan yeni bir demiryolu yapılmaktadır, bu demiryolu Kapıkule'den Sivilengrad'a (Bulgaristan) geçecektir. Edirne, özellikle yaz mevsiminde şimdi Türkiye'nin en önemli turist giriş ve çıkış kapısı olmuştur. Önümüzdeki yıllarda Edirne şehrinin bu yolcu akımından daha iyi faydalanması beklenir. Edirne'nin ticarî münasebetleri daha çok İstanbul ile olur. (→ Bibliyo.)

● *Edirne bostancıbaşısı*, Edirne'de bulunan saray bostancılarının başına verilen ad. Bunlar aynı zamanda Edirne'de güvenliği sağlamakla görevliydiler.

● *Edirne bostancıları*, Edirne sarayında sayıları 400 ile 900 arasında değişen on bölük bostancı. Bunlar, Edirne saray bahçesi ve bostanlarına, ayrıca Edirne'de Mamak, Çömlek ve Mesihpaşa bahçelerine bakmakla görevliydiler. Bostancıbaşılarının emri altında şehrin asayişiyle ilgilenirler ve çıkmalarda kıdemlerine göre yeniçeri, sipahi veya müteferrika olurlardı.

● *Edirne işi* veya *Edirnekârî*, XIV. yy.dan başlayarak Edirne'de tahta üzerine boya ile yapılan süslemelerin adı. Sandık, kapı, çekmece, raf, saat, tavan v.b. üstüne zamanla bozulmayan boyalarla işlenen nakışlar uzun süre dayanır, inceliği yüzünden aranırdı. Edirne'de yapılan kitap ciltlerine de aynı ad verilmiştir. Altın ve boya ile yapılan nakış ve resimlerin üzerine vernik (rugan) sürülerek parlaklığı sağlanırdı.

● *Edirne ocağı*, Edirne'deki Yeniçeri ocağı. İstanbul'daki Yeniçeri ocağından sonra en güçlü yeniçeri teşkilâtıydı. Edirne'nin ilk merkez ve İstanbul'dan sefere çıkan her ordunun ilk büyük durak yeri olması dolayısıyle yeniçeri teşkilâtının kaldırılmasına (1826) kadar önemini kaybetmedi. (M)

Edirne antlaşması, 1828 osmanlı-rus savaşı sonunda Edirne'de imzalanan antlaşma (14 eylül 1829). Navarin faciasından (1827) sonra başlayan (eylül 1828) osmanlırus savaşı aleyhimizde gelişince barış isteği belirdi, ingiliz ve fransız elçilerinin teşebbüsleri ve çarın kayınpederi Prusya kralının gönderdiği aracının çabalarıyle bir antlaşma hazırlığına girişildi. 1829 Yılı yazında çarlık orduları Balkanları aşarak İslimiye ve Yanbolu taraflarını zorlamağa başladı, doğuda Erzurum'u aldı. Bu sırada Edirne de düşünce, savaşa son vermek için, İstanbul'daki Prusya elçisi denizden Tekirdağ'a gitti, rus generali Dielitsch'e haber göndererek ateşkes ilânını sağladı, iki tarafın Edirne'de barış esaslarını görüşmelerine karar verildi. Bu arada Edirne'nin doğusunda kalan rus askerleri çekildiler. Daha önce İstanbul'daki ingiliz ve fransız elçileri hükûmetlerinden aldıkları talimata dayanarak Mora'nın (Yunanistan) istiklâlini tanıması hususunda Babıâli'ye verdikleri resmî takrire yazılı cevap istediler ve Bebek köşkünde yapılan müzakereler sonucunda ilgili devletlerin evvelce Londra'da (22 mart) aldıkları kararları kabul etmek gereği belirdi (6 temmuz). Bu kararlar Yunan hükûmetinin tam bağımsız bir devlet olması, sınırlarının daha önce verilen mazbatada istenilen şekilde çizilmesi; Yunan hükümdarlığının, müttefik devletlerde hükümran olan hanedanlardan birine mensup olmayan bir prense asaleten verilmesi, Devlet-i Aliyye ile Yunan devleti arasında barışın korunması, iki tarafça genel af ilânı, Yunanistan'a göç etmek isteyen Rumlara bir yıl süre tanınması v.d. gibi hükümleri, 9 maddede kapsamakta idi. Askerî harekâta son verilerek barış müzakerelerine Edirne'de başlanması kararlaştırılınca Babıâlice Sadık Efendi birinci ve Eminbeyzade Abdülkadir Bey ikinci murahhas tayin edildiler (15 ağustos 1829). Bir ay kadar süren müzakerelerden sonra Edirne'de 16 maddelik bir antlaşma imzalandı. Başlıca hükümleri: **1.** karada ve denizde çarpışmalara son verilerek, iki devlet arasında sınırsız bir barış ve dostluk kurulacak; bu antlaşmanın şartlarına aykırı hareket edilmeyecektir; **2.** Rusya, Boğdan ülkesini eski sınırlarıyle Osmanlı devletine bırakacak, Eflak bölgesinden Dobruca, Silistre, İshakçı, Pazarcık, Varna, Yanbolu, Aydost, Kırkkilise ve Edirne ile Rumeli'de işgal etiği bütün yerlerden geri çekilecektir; **3.** Prut nehri eskiden olduğu gibi Boğdan arazisine bitiştiği yerden Tuna'ya karıştığı yere kadar iki devlet arasında sınır olacak, Tuna kollarındaki bütün adalar Rusya'nın tasarrufunda kalacak, bu nehrin sağ kıyısı Osmanlıların olacak, 10 km'lik mesafe boşaltılacak, hiç bir tesis yapılmayacak, adalarda Rusya hiç bir bina ve istihkâm yapmayacak, Tuna nehrinde seyri sefer her iki devlet için serbest olacaktı; **4.** Gürcistan ve Kafkas tarafındaki birçok eyalet uzun zamandan beri Rusya hudutları içine girmiş; 1828'deki İran-Rusya arasındaki Türkânçay antlaşma gereğince Revan, Nahçıvan hanlıkları da Rusya'ya geçmişti. Bu bakımdan iki devlet arasındaki yeni sınır, Ahısha, Poti, Anapa kaleleri Rusya tarafında; Kars, Bayazıt, Erzurum bölgeleri Osmanlılarda kalmak üzere düzenlenecektir; **5.** Eflak ve Boğdan'a yeni haklar tanınacak, Eflak-Boğdan beyleri yaşadıkları sürece görevde kalacak, Eflak ve Boğdan'daki kaleler yıktırılacak, bu iki eyalette osmanlı askeri bulunmayacak; **6.** Akkerman antlaşması gereğince Sırbistan'a tanınmış olan imtiyazlar, yani Sırbistan muhtariyeti bu antlaşma ile tekit edilecektir; **7.** rus ticaret gemilerine Boğazlardan geçiş hakkı tanınacak, rus halkından olanlar osmanlı memleketlerinde serbestçe ticaret yapabileceklerdir; **8.** Osmanlı devleti Rusya'ya on taksitte ödenmek üzere on bir buçuk milyon duka altını tazminat ödeyecek; **9.** Osmanlı devleti 6 temmuz 1827'de Londra'da, Rusya, İngiltere ve Fransız devletleri arasında ve Yunanistan'ın istiklâliyle ilgili anlaşmaya tam muvafakat bildirecek; 22 mart 1829'da bu esasa göre düzenlenen protokolu da kabul edecek; antlaşmanın tasdikinden sonra Rusya, İngiltere ve Fransa murahhaslarıyle birlikte ve antlaşma esaslarının uygulanmasını kararlaştırmak üzere osmanlı devleti tarafından murahhaslar tayin edilecek; **10.** her iki devlet savaş sırasında işgal ettikleri topraklarda genel af ilân edecek, harb esirleri de bu anlaşmanın onaylanmasından sonra derhal serbest bırakılacaklardır. (M)

Edirne Ayşekadın camii, İstanbul-Edirne kara yolunun bitiminde yüksek kasnaklı, tek kubbeli cami. Çelebi Sultan Mehmed'in kızı ve Fatih'in halası Ayşe Sultan tarafından kesmetaşlardan yaptırtılmıştır. Kubbenin çapı 11 metredir. Edirne eserlerinin planına uyularak kapısı yanda bırakılmış ve soluna iki pencere açılmıştır. Son cemaat yerinde bugün sonradan yapılmış bir çatı, sol tarafta kârgir bir duvar bulunmaktadır. İki pencere arasında bir haricî mihrap vardır. Köşeleri sarkıtlı olan kasnak pek yüksektir. Kemerlerin üzengisi yerden yedi metre yüksektedir. Sivrilik alt kısmında olmayıp kasnak üzengisi seviyesindeki kat kornişinden sonra başlar. Kat kornişinin hemen üstünde zarif üçlü kasnak pencereleri vardır. Kitabeli pencerelerde, saçak silmelerinde, kasnak köşelerinde çok güzel işlenmiş küçük sütunlar vardır. Şerefeye kadar eski olan minare zarif işlenmiştir on

EDİRNEKAPI'da araba ve atlar

iki köşeli kaidenin köşeleri sütunlu, ortaları Cami'nin içinde altta sekiz, üstte altı, kasnaklarda üçerden dokuz pencere vardır. Mimber tamamen yenidir. Kapı üstünde süslüse yazılmış iki beyitlik kitabe vardır. (M)

EDİRNEKAPI, İstanbul surlarının kuzeybatı yönünde kara tarafına açılan kapı ve çevresindeki mahallenin adı. Marmara denizinden Haliç'e kadar uzanan *Theodosios* surları üzerindedir; Bizans devrindeki adı *Kharsia Pyle* veya *Polikhandria* idi. Osmanlı-türk hâkimiyeti sırasında Edirne kara yolunun başlangıç noktası olduğundan Edirne kapısı (Edirnekapı) adını aldı. Eğrikapı'ya 900, Sulukule'ye bin adım uzaklıktadır. İstanbul'un yedi tepesinden biri üzerinde, denizden yüksekliği 74 metredir. Bizans devrinde 14 bölüme ayrılan şehrin 10. bölgesiydi. *Petrion* mahallesi, *Khristhostes Khoras* (*Kariye müzesi*) ve *Aya Nikolaos* kiliseleri, *Aetios* (*Çukurbostan*) ve *Aspar* (*Sultan Selim*) sarnıçları bu bölge içindeydi. *Khristhostes Khoras kilisesi* camiye çevrilerek Kariye adını aldı. *Aya Nikolaos* kilisesi ise 1556'da yıkılarak yerine semtin adı veya Kanunî'nin kızı Mihrimah Sultanın adıyle anılan büyük cami yapıldı. Sonradan verilen bir müsaadeyle *Aya Nikolaos* kilisesi Edirnekapı'nın karşısında yeniden yaptırıldı. 1437'de İtalya'nın Ferrara şehrinde Batı ve Doğu kiliselerinin birleşmesi için yapılan toplantı dolayısıyle kandiyeli papaz *Arsenios*'un parşömen üzerine yazdığı incil bu kilisededir. 1203'teki haçlı saldırısında 17 temmuz günü Andera Dandalo, *Petrion* mahallesini basarak buradaki surların iki burcunu ele geçirince Aleksios III paniğe kapılarak şehirden kaçtı. Müslüman arapların şehri ilk kuşatmalarında da en şiddetli saldırılar buraya yapıldı (672). Ünlü islâm büyüklerinden Ebû Eyyub el-Ensârî bu bölgede şehit düştü. 1453'te Fatih şehri kuşattığı zaman Bizans imparatoru Konstantinos XI karargâhını Edirnekapı yakınlarına kurdu. Fatih Sultan Mehmed ise merkez saldırı hattı olarak Topkapı-Edirnekapı arasını tespit etti, ağır topçu bataryalarını Tekfur sarayı ile bu kapı arasına yerleştirdi. Surlara ilk büyük saldırı buradan yapıldı. Şehrin düşmesine sebep olan 28 mayıs taarruzu da bu bölgede gelişti. Söylentiye göre 29 mayıs 1453'te Fatih Sultan Mehmed Edirnekapı'dan Bizans başkentine girdi.

İstanbul alındıktan sonra şehirde kurulan ilk türk mahallelerinden biri Edirnekapı'dır. Çeşitli imar hareketleri sonucu genişleyen mahalleye Neslişah, Dragman ve sur dışındaki Otakçılar mahalleleri katıldı. Sur içindeki başlıca mimarî eserleri: Mihrimahsultan, Neslişahkadın, Canfedahatun, Sarmaşık camileri; Sekbanbaşı Kasımağa, Çakırağa mescitleri; Mihrimahsultan medresesi, Mihrimah ve Neslişah mekteb-i sıbyanları, İsmail-i Nakşibendî, Nureddin-i Cerrahî zaviyeleri, Mihrimahsultan imaret ve hamamı, Selim III'ün yaptırdığı buğday ambarları, bölgeyi sulayan Kalın Alipaşa, Yakup Kethüda, Küçük Ahmetağa, Kasapbaşı, Berberbaşı, Cilvenazkalfa, Kâmilpaşa çeşmeleridir (sur içinde). Sur dışındaki önemli eserler: Otakçılar mescidi, medrese ve mekteb-i sıbyanı, Emîrbuharî ve Mustafapaşa tekkeleri, Sultan Mehmed IV, Mustafaağa, Ali Şah Cağalzade, Lâlî Mustafa, Ahmed Galippaşa çeşmeleri ve Otakçılar sebili.

Osmanlı devrinde önemli törenlere sahne olan Edirne kapısına, Birinci Ağa bölüğü bakar, kapandığı zaman anahtarı Yeniçeri ağasına teslim edilirdi. Burada ayrıca bölgenin düzenini korumakla görevli bir yeniçeri kolluğu (karakol) vardı. İstanbul'a resmî giriş kapısı Edirnekapı'ydı. Padişahların cülûs törenleri, kılıç alayları, Eyüpsultan türbesine gidiş - dönüş, sadrazamların sefere gidiş - geliş ve elçilerin şehre girişlerinde genellikle bu kapıdan işlenirdi. Sadrazamların İstanbul'da yaptıkları büyük kollarda da (genel denetleme) Edirnekapı'dan girilir veya çıkılırdı. Edirnekapı'dan şehrin içine uzanan ana caddenin adı Uluyol'du. (Şimdiki Fevzipaşa caddesi.) Caddenin bir ucu Davutpaşa kışlasına, öbür ucu da Babı Hümayun önüne kadar giderdi. Edirnekapı'daki Mihrimahsultan camii, sur dışındaki Emîrbuharî, Bayrampaşa, Mustafapaşa tekkesi mezarlıklarıyle Edirnekapı şehitliğinde birçok ünlü türk bilgini, yazarı, devlet adamı ve şairi yatmaktadır. Belli başlıları: kaptanıderya Sinan Paşa, Bakî, besteci Itrî, dârüssaade ağası Hacı Beşir Ağa, şeyhülislâm ibn Kemal ve Ârif Efendi, Sümbülzade Vehbi, İncili Mustafa Çavuş, Abaza şeyhi Abdürrahim-i Kayserî, İbrahim Halefî, Mehmed Âkif, Süleyman Nazif, Mehmet Emin Yurdakul'dur. (M)

Edirnekapı hamamı (*Mihrimah hamamı* da denir), Edirnekapı Mihrimah camiinin güneydoğusunda bir çift hamam. Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan tarafından 1548'de cami ile birlikte Mimar Sinan'a yaptırıldı. Erkek ve kadınlar kısmı plan ve ölçüleri yönünden birbirinin aynıdır. Bu mekânlar içten çepeçevre sedirliklerle çevrilmiş, orta yere fıskıyeli bir havuz konulmuştur. Çatısı ahşaptır. Erkekler kısmında duvar üzerinde ikişer sıra pencere, kadınlar kısmında yalnız üst sırada pencereler açılmıştır. Soyunmalıklar iki katlıdır. Sıcaklıklar dört eyvan ve dört halvetten meydana gelir. Ortada sekiz köşe göbek taşı vardır. Binanın arkasında su depoları ve bunların ortasında külhan yer alır. Soyunmalık dışındaki duvarların yapımında moloz taşı kullanılmıştır. Soyunmalık cephelerinde pencereler üçer üçer gruplandırılarak yapılmıştır. Üst pencereler sivri kemerlerle, alt pencereler düz lento ve kemerle örtülmüştür. Bina harabtır, soyunmalık kısmı fabrika olarak kullanılmaktadır. Ön cephesine bugün dükkânlar inşa edilmiştir. (M)

Edirne kıyamı, Selim III'ün Rumeli yakasında Nizam-ı Cedidi kurmak istemesi üzerine devlet otoritesine karşı çıkan ayaklanma (1806).

XIX. yüzyılın başlarında Balkanlara sarkan Rus tehlikesi, İslavların isyan hareketleri ile âyin ve mütegallibenin (Pazvantoğlu, Tirsinikli İsmail, Yıllıkoğlu Süleyman, Dağdevirenoğlu v.b.) tehdidkâr durumları nizamıcedit kuvvetlerinin Rumeli'de de meydana getirilmesini gerektirdi. Koyu bir nizamıcedit taraftarı olan sadaret kethüdası İbrahim Nesimî Efendinin hazırladığı tasarıya göre Karaman valisi Kadı Abdurrahman Paşa kumandasında 50 000 kişilik bir kuvvetin Rumeli'ye gönderilmesi kararlaştırıldı. 1806 Yılı haziran ayı başlarında 20 000 kişilik ordusuyle Abdurrahman Paşa Üsküdar'da konakladı ve orada bir hayli vakit kaybetti. Bu sırada, görünüşte yenilik taraftarı olan Sadrazam Hafız İsmail Paşa, mütegallibe sınıfı ile işbirliğine girişti. Rumeli âyanını kışkırtarak tedbir almalarını istedi. Nizamıcedit askerlerinin kendilerini ortadan kaldıracağını, derhal Edirne'de toplanmalarını bildirdi. Kadı Abdurrahman Paşa nizamıcedit kuvvetleri ile birlikte Edirne'ye doğru hareket edince, sadrazam İsmail Paşa bu işi durdurmak için acele ve gizli olarak Edirne âyanı Dağdevirenoğlu Mehmed Ağaya gönderdiği bir emirle Tirsiniklioğlunun da kendisi ile beraber hareket etmesini istedi. Bu sırada İstanbul'da yeniçerilerin harekete geçtiği söylentileri de çıkınca sadrazamın kendi taraflarında olduğunu anlayan isyancılar Edirne'de kuvvetli bir birlik meydana getirdiler. Edirne'de nizamıcedit ocağının kurulacağını ilân eden Edirne bostancıbaşısı Ahmed Ağa, kışkırtılan halk tarafından şehit edildi. Öte yandan Silivri'ye gelen kadı Abdurrahman Paşa ve emrindeki kuvvetler, halkın muhalefetine rağmen şiddet kullanmak suretiyle yola devam ettiler ve Çorlu'ya doğru ilerlediler. Bu kuvvetler Rumeli'nin her tarafında muhalefet ile karşılaştı. Ordunun Edirne'ye kadar ilerleyebileceği şüpheliydi. Bu durumda Sultan Selim III ve yakınları lüzumsuz çatışmaları önlemek için, Tekirdağ'a kadar ilerlemiş olan nizamıcedit kuvvetlerinin geri dönmesine karar verdiler. Bu karar nizamıcedit aleyhtarlarının kuvvet kazanmasına ve Boğaz yamaklarının isyanına sebep oldu. Abdurrahman Paşanın Tekir'dağ'dan dönmesi üzerine âsiler bazı isteklerde bulunarak, bu arada on kişinin katlini istediler. Abdurrahman Paşa, ordusu ile birlikte Karaman'a gönderildi. İsyanın teşvikçileri (sadrazam İsmail Paşa ve şeyhülislâm Salihzade Ahmed Esad Efendi) işlerinden uzaklaştırıldılarsa da gerçekleştirilmesi düşünülen yenilik hareketleri uzun süre gecikmiş oldu. (M)

EDİRNELİ CEVRİ, osmanlı yazarı (XVI. yy.). *Tarih-i Cevrî* adlı eserinde Selimiye camiine sarfedilen malzemeden ve ustalardan, cami inşaatının Mimar Sinan'ın *Tezkiret-ül-Bünyân* (Yapı Tezkeresi) adlı eserinde bulunmayan başlayış ve bitiş tarihlerinden açık olarak bahseder. Ayrıca Selim II devrinin olaylarını geniş olarak anlatır. (M)

EDİRNELİ EMRİ EFENDİ ((Emrullah), divan şairi (Edirne, ?-ay.y. 1574). Kanunî Sultan Süleyman ve Selim II devri şairleri arasında yer aldı. İmaret kâtiplikleri ve kadılıklarda bulundu. Edirne'de ünlü şair Bâki ile tanıştı. Onunla, birbirlerine latifeli hicviyeler yazdılar. Asıl ünün muamma türündeki manzumeleriyle yaptı. Eserleri: yazma *Divan; Pend-i Attar* (Attar'ın Nasihatı; iran şairi Şeyh Ferideddin-i Attar'ın *Pend-Nâme*'sinin [Nasihat Kitabı] tercümesi). Farsça şiirleri de beğenilir. (M)

EDİRNELİ HACI MEHMED EFENDİ, osmanlı yazarı (XVI.-XVII. yy.). Üsturgon muharebesinde bulundu (1595). Bu savaşla ilgili geniş bilgi verdi. *Nuhbet-üt-Tevarih* (Tarihlerin En İyisi) adlı önemli bir eseri vardır. Bunda Murad III ve Mehmed III devirlerindeki olaylardan bahseder. Ayrıca veziriazam Siyavuş Paşanın azli (1584) sırasındaki olayları, Tata (Dotis) [17 temmuz 1594] ve Yanık kalelerinin (27 eylül 1594) alınışını anlatır. (M)

EDİRNELİ NAZMİ (asıl adı **Mehmed**), türk şairi (Edirne ?-1555'ten sonra). Ahkâm kâtipliği yaptı. Silâhtar olarak Yavuz Sultan Selim'in İran, Mısır seferleri ile Kanunî Sultan Süleyman'ın bazı seferlerine katıldı. *Mecma-ün-Nezair* adlı eserinde kendi çağına kadar yaşamış şairlerin 243 şiiri ile bunlara kendisinin yazdığı nazireleri topladı. 48 000 Beyitlik bir divanı vardır. Şiir gücü bakımından kuvvetli olmayan bu eserindeki kasideler ve tarihlerden, yaşadığı çağın olayları, önemli kişileri, sanatçıların resmî ve özel hayatları hakkında bilgi edinilebilmektedir. Birçoğu sevgi ve rintlik konularını işleyen şiirlerinde özellikle Rumelideki mahallî hayata ait sahneler canlandırılmıştır. Şiirleri arasında kukla oyunundan bahseden bir parçadan da bu sanat dalının tarihi aydınlatılmaktadır. Edirneli Nazmî'nin *Divan*'ındaki şiirlerden bir kısmı türk-i basit denen yolda, aruz vezniyle ve yabancı kelime kullanılmadan yazılmıştır. Bu şiirler, XIII. yy.dan itibaren Anadolu türkçesinde görülen fiil çekimleri, XV. yy.dan sonra kullanılması bırakılan kelimeler v.b. bakımından önem taşımaktadır. Edirneli Nazmi'nin basit türkçeyle yazdığı şiirler, Fuat Köprülü tarafından *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Türk-i Basit* (1928) adıyle yayımlandı. (M)

EDİRNELİ RIZA EFENDİ Zehrimarzade, divan şairi ve tezkire yazarı (Edirne, ?-ay. y. 1671). İlmiye mesleğine girdi; Rumeli'nin

Foto. Hayat Tarih mecmuası

birçok şehrinde kadılık görevinde bulundu. Ömrünün son yıllarında Edirne'nin Uzunköprü kazasında müftülük yaptı. Eserleri: yazma *Divan; Tezkire-i Rızâ* (şairler tezkiresi) [bas. 1900]. (M)

EDİRNELİ SEHÎ BEY (**Sehî Çelebi** de denir), türk şairi ve tezkire yazarı (doğ. Edirne, ? - öl. ay.y. 1548). Asıl adı bilinmeyen Sehî Bey, Fatih Sultan Mehmed devrinde doğdu. Müverrih Âlî'ye göre Rumeli devşirmelerindendir. Şair Necati'nin yanında yetişti ve ölümüne kadar üstadının çevresinden ayrılmadı. Veziriazam Hersekzade Ahmed Paşa için yazdığı bir kasidesi, Sehî Beyin daha 1498 yılında, yani genç bir yaşta kudretli bir şair olduğunu gösteriyor. Bayezid II'nin damadı Davud Bey için yazdığı bir kasideden de Sehî Beyin 1505 yılından önceki tarihlerde bir süre Mora'da bulunduğu öğreniliyor.

Sehî Beyin ilk resmî görevi, Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi tezkirelerine göre, Şehzade Mahmud'un yanındaki vazifesidir. Sehî Bey 1504'te Şehzade Mahmud'un maiyetine girdi ve onunla beraber Manisa'ya gitti. Onun bu göreve tayin edilmesinde, Edirneli şair Necati ile yakın ilişkisinin büyük bir âmil olduğu şüphesizdir. Manisa'da Sehî Beyin çevresinde, şehzade Mahmud'un divan kâtibi Şevkîi Atîk, hazine kâtibi Tâlîî ve Sunî gibi şairler de bulunuyordu. 1597'de şehzade Mahmud'un ölümü üzerine Necatî gibi Sehî Bey de İstanbul'a döndü. Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi tezkirelerine göre, Sehî Bey İstanbul'da divan kâtipliği görevine tayin edildi. Necatî'nin 1508'de İstanbul'da ölmesi üzerine Sehî, Şeyh Vefâ tekkesi yakınında bir mezar yaptırdı ve kitabesine Necatî'nin vefatı için kaleme aldığı tarih kıtasını yazdırdı.

Daha sonra, Lâtifî ve Âlî tezkirelerine göre, Kanunî Sultan Süleyman'a, şehzadeliği ve valiliği sırasında divan kâtipliği yaptı. Bu görevi dolayısıyle, Kanunî ile birlikte, onun tahta çıkışına (1520) kadar Manisa'da kaldı. Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferleri sırasında, 1514-1515 ve 1516-1519 yıllarında, şehzadenin muhafız tayin edildiği Edirne'de bulundu. Kanunî tahta çıktıktan (1520) sonra, divan kâtipliğinden ayrıldı ve tevliyet hizmetine geçerek mütevellî oldu. Atâ Beyin yazdığına göre Sehî, enderun hazine koğuşuna intisap etmiş ve sır kâtipliğine (*hazineli sır kâtibi*) kadar yükselmişti. Sehî, Edirne'de Ergene ve diğer bazı imaretlerin mütevellîlik görevinde bulunduktan sonra Dârülhadis mütevellisi oldu. Bu görevde iken 1538'de ünlü tezkiresini tamamladı. Eserini Kanunî Sultan Süleyman'a, kuvvetli bir ihtimalle, Kara-Boğdan seferi dönüşünde Edirne'de konakladığı sırada takdim etti ve ihtiyarlık zamanında padişahın kapısından sebepsiz yere uzak kaldığı için ona şikâyette bulundu. Âşık Çelebi tezkiresine göre, bu görüşme sırasında padişahtan nişancılık veya defterdarlık gibi yüksek bir mansıp istedi. 1548'de seksen yaşını aşmış (Lâtifî tezkiresine göre) iken memleketi olan Edirne'de öldü. Yine Lâtifî tezkiresine göre, Sehî Bey 1466 ile 1468 yılları arasında Fatih Sultan Mehmed devrinde doğmuştu.

Eserleri: *Divan* (bir nüshası Paris'te Bibliothèque Nationale'dedir. Basılmamıştır.) *Heşt Bihişt* (Sekiz Cennet; 217 şairin hayatını anlatan bu eser *Heşt Bihişt, Âsâr-ı Eslâfdan Tezkire-i Sehî* adı altında basıldı [İstanbul, 1907]) [→ Bibliyo.] (M)

Edirne müzesi, Edirne'de Selimiye camiinin medresesinde açılan müze (açılışı 1935). Medresenin odalarında ve avlusunun iç kısmında tarihöncesi devirden başlayarak trak, yunan, roma, bizans ve osmanlı devirleri ile ilgili taş, bronz, cam, pişmiş toprak, heykel, mimarî parçalar, ziynet eşyası, sikke koleksiyonları sergilenmektedir. Müzenin avlusunda da büyük heykellerle mimarî eserler yer alır. Medresenin bir odasında etnografik eserler teşhir edilmektedir.Son yıllarda bugünkü müzenin yanında modern müzecilik anlayışına uygun yeni bir müze binası yapımına başlandı. (M)

Edirne Selimiye İl Halk kütüphanesi, Edirne'de Mimar Sinan tarafından yapılan Selimiye camii (1575) Hünkâr mahfili karşısındaki odalardan birinde açılan kütüphane, 1806'da sadrazam Çelebi Mustafa Paşa odanın önüne okuma salonu yaptırdı. Selim II kütüphaneye 277 nefis ciltli yazma eser vakfetti. *Riyaz-ı Belde-i Edirne* (Edirne Şehri Bahçeleri) adlı eserin sahibi Edirneli Ahmed Badî Efendi 213 yazma ve 649 basma eserlik kütüphanesini buraya bağışladı.

İstanbul'da 1920'de Evkaf müzesi kurulduğu sırada Edirne Selimiye İl kütüphanesinden 110 yazma eser Evkafı İslâmiye müzesinde sergilenmek üzere İstanbul'a gönderildi. Kütüphane 1952'ye kadar Selimiye camii içinde hizmet gördü; aynı yıl Halkevleri kapatılınca Halkevi binası Millî Eğitim müdürlüğüne devredildi; kütüphanedeki yeni türk harfli eserler de bu binadaki bazı odalara yerleştirilerek hizmete açıldı. Ayrıca yeni bir kütüphane binası yapılmaktadır. Eski eserler bölümünde arap harfleriyle 2 825 yazma, 4 482 basma olmak üzere 7 307 eser vardır. Yeni türk harfli eserlerin toplamı 20 658'dir. (M)

Edirne şifahanesi, Beyazıt II camii külliyesi içindeki şifahane. Burada akıl hastaları, türk musikisinin çeşitli makamlarıyle tedavi edilirdi. Bu tedavi usulünün tıp tarihindeki yeri önemlidir. (M)

Edirne vakası, Osmanlı imparatorluğu zamanında ulema ve ordunun ortaklaşa hareketleriyle gelişen, Sultan Mustafa II'nin tahttan indirilmesi ve Ahmed III'ün padişahlığa getirilmesiyle sonuçlanan ayaklanma (18 temmuz 1703 - 26 ağustos 1703). Olaylara sebep gösterilen şeyhülislam Feyzullah Efendi yüzünden *Feyzullah Efendi vakası* diye de anılır. Av ve eğlenceye dalan padişah Mustafa II şehzadeliğinde hocası olan Feyzullah Efendiyi sürgün bulunduğu Erzurum'dan getirterek usulsüz olarak şeyhülislâm yaptı. Devrinin sadrazamlarını hiçe sayacak kadar etki kazanan ve en önemli mevkileri oğulları, akrabaları, adamları arasında paylaştıran Feyzullah Efendi, ulemanın hoşnutsuzluğuna sebep oldu. Osmanlı tarihçilerinin Edirne vakasını hazırladığını kabul ettikleri Râmi Mehmed Paşa, Feyzullah Efendinin yardımıyle sadaret mevkiine geldikten sonra şeyhülislâmın oğullarının işlerine karışması yüzünden şeyhülislâm ve yakınlarının nüfuzlarını kırmayı düşünmüş olmalıdır. Başlangıçta Feyzullah Efendinin şahsına ve yakınlarına karşı hazırlanan hareket, 18 temmuz 1703'te 200 kadar cebecinin tedahülde kalan ulûfelerini istemek amacıyle cebehaneye kapanmalarıyle başladı. İstanbul kaymakamı Köprülüzade Abdullah Paşanın tedbirde gevşek davranmasıyle 3-4 gün içinde gelişti. Bu arada yeniçerilerin, seyyitlerin, ulema ile İstanbul esnaf ve tüccarının katılmasıyle bütün şehre yayıldı. Hareket sırasında sekbanbaşı Murtaza Ağa öldürüldü, bostancıbaşı Edirneli Mehmed Ağa ise bir süre direndikten sonra karşı tarafa katılmak zorunda kaldı, kaymakam Abdullah Paşanın konağı yağma edildi. Bu arada orta camide toplanan âsiler bazı tayinler yaparak şeyhülislâmlığa önce Başmakçızade'yi, onun bu görevi kabul etmemesi üzerine imam Mehmed Efendiyi, kaymakamlığa da Amcazade'nin damadı Ahmed Paşayı getirdiler, Edirne'de bulunan Feyzullah Efendi ve oğullarının kendilerine teslim edilmelerini istediler. Âsilerin isteklerini bildirecek olan heyet üyeleri Havsa'da tutuklanarak Edirneye gönderildi. İstanbul'daki ayaklanmayı Abdullah Paşanın çuhadarıyle gönderdiği mektuptan öğrenen Feyzullah Efendi, haberi padişahtan gizledi. Sultan Mustafa II durumu İstanbul bostancıbaşısının gizlice gönderdiği mektuptan öğrendi. Veziriazam Râmi Mehmed Paşadan da İstanbul'dan gelen heyetin Feyzullah Efendi tarafından tutuklanarak gizli tutulmak istendiğini duydu. Bu durumda hareketin özellikle Feyzullah Efendiye karşı olduğuna inanan padişah onun Erzurum'a sürülmesini emretti. Veziriazam, Feyzullah Efendi ile oğullarını Edirne'ye bir saat uzaklıktaki Sabuncu karyesine gönderdi. Bu arada Eğridere palangasındaki elçi heyetine durum açıklanarak isteklerin yerine getirildiği ve padişahın yakında İstanbul'a döneceği bildirildi. Uzlaşma için Edirne'den İstanbul'a galip dönen Selim Ağa da durumun vehametini anlatınca padişah tedbirlerini kuvvetlendirdi ve askerin toplanmasını, paşaların Edirne'ye dönmelerini istedi. İstanbul'a da yeni bir hattı hümayun göndererek âsilerin cemiyetlerini dağıtmalarını istedi. Fakat bu yeni uyarı âsilerin Edirne'ye karşı yürüme hazırlıklarını hızlandırdı. Hem Edirne hem de İstanbul sefer hazırlıkları ile uğraşırken Edirne'de Râmi Mehmed Paşa serdar tayin edildi. Sancakı şerifi çıkararak İstanbul âsilerine karşı askerî hazırlık yaptı. Pamukkale sahrasında bir gün dinlenen vezirazam Havsa mevkiine indiği zaman İstanbul grubu Küçükçekmece ve Büyükçekmece'yi geçerek üç gün içinde Silivri'ye geldi. Burada yeni bir padişahın tahta çıkarılması konusu ortaya atıldı. Yeni tayin edilen şeyhülislâm imam Mehmed Efendinin ısrarıyle veliaht Ahmed'in (Ahmed III) cülûsuna karar verildi (Mehmed IV'ün çocuklarına düşman olan bir grup Ahmed II'nin oğlu şehzade İbrahim'i tahta çıkarmayı düşünmüşlerse de Mehmed IV'ün hocalığını yapan şeyhülislâm Mehmed Efendinin tuttuğu taraf üstün geldi). Hutbe, ilkin Çorlu'da Ahmed'in adına okundu. Öte yandan Mustafa II'ye bağlı kuvvetler de Râmi Mehmed Paşanın kumandan tayin ettiği vezir Çakırcı Hasan Paşanın idaresinde Kumluca deresinin diğer tarafında yer aldı. Hasan Paşa İstanbul'dan gelen kuvvetlerin başıbozuk değil de asker olduğunu görünce çarpışmayı göze alamadı. Çevresindekilere danışarak maiyetindekilerden bazılarını karşı tarafa gönderdi, veziriazam rütbesinde olan Sührablı Ahmed Paşa ile görüşerek uzlaşma yollarını aradı. Ancak İstanbullular artık Ahmed'i padişah olarak tanıyorlardı ve bu durumda da uzlaşma düşünülemezdi. Nitekim heyet çaresiz geri döndü. Hasan Paşa durumu Edirne'ye bildirdi ve İstanbul grubunun uyarması üzerine de ordusunu geri çekti. Veziriazam Râmi Mehmed Paşa ile görüştü. Bu durum karşısında sadrazam Havsa'da hazırlıklara başlayarak siperler kazdırdı ve padişahı da bir yazı ile oraya çağırdı. Ancak durum, Mustafa II'nin aleyhine gelişti. Kuvvetleri siperlerini terk ederek karşı tarafa geçtiler. Bu durumda Râmi Mehmed Paşa istifa etti, Mustafa II de Edirne'ye dönmek zorunda kaldı. Sadece ikinci vezir Hasan Paşa görevinden ayrılmadı ve Havsa'ya varan İstanbul kuvvetlerinin sadrazamı Sührablı Ahmed Paşa ile anlaşarak bazı karışıklıkların çıkmasını önledi, çaresiz Edirne'ye dönmüş olan Mustafa II saltanatı Ahmed'e terk etti. Böylece 23 ağustos 1703'te Ahmed III'ün cülûsu ile karışıklıklar son buldu.

Edirne vakasının çıkmasında asıl sebep olan Feyzullah Efendi, çocukları ile birlikte yakalanarak Edirne'ye getirildi; kendisiyle birlikte bir oğlu da ağır hakaretlerle öldürüldü. (→ Bibliyo.) [M]

Edirne vakıfları, Anadolu'nun birçok ilinde olduğu gibi, Edirne'de de Osmanlıların eline geçtikten sonra, gelenek gereğince birçok vakıflar kuruldu. XIV. yy.da Süleyman Paşa ve Murad I zamanında şeyh, ahî, fakıh ve bazı kasaba kadılarına dinî kurumlar meydana getirmek amacıyle birtakım köyler, düşmandan ele geçirilmiş mülk ve arazi vakfedildi. Gelibolu, Bolayır, Malkara gibi kasabalar da bu vakıf kurumlarına katıldı. Özellikle Murad I, Ahi Musa'ya, Kavak Ahi'sine, Yegan Reis zaviyesine, Timurhan şeyhine, Hacı İbri'ye Malkara, Gelibolu kasabalarında birçok yerleri vakfetti. Bundan başka Süleyman Paşa tarafından gene dinî amaçlarla Malkara, Gelibolu yörelerinde Nadir Şeyh vakfı, Hacı İlyas vakfı, Hacı İzzeddin'in Süleyman Paşa zamanındaki İshak Fakıh vakfı gibi vakıflar defter kayıtlarında görülür.

Yıldırım Bayezid devri vakıfları. Yıldırım Bayezid, Edirne'nin fethi sırasında en çok yıkım gören Aina kasabasını onarmak amacıyle orada bir cami ve imaret yaptırdı; Edirne, Dimetoka ve Çimen'in bazı köylerini buraya kendi adına kurulan vakfa bıraktı. Yanikos (Gümüş) köyünü de ümeradan Bahaeddin Paşa bin Hızır'a verdi; Bahaeddin Paşa da bu mülkü Serez'deki zaviyeye vakfetti. Türk dervişlerinden Kızıl Deli'ye, Dimetoka'da yerleşmesi üzerine Daru Büki, Büyük Viran, Tırfullı Viranı adlı üç köyü bağışladı, sonradan bu dervişin adıyle anılan vakıf kuruldu. Gelibolu'da Eşreflü köyü adı verilen yöreyi Mevlânâ Hayreddin'e vakfetti. Malkara'da Asarbeyi Viranı köyünü de Hacı Ahmed adlı birine bağışlayarak bir vakfın kurulmasını sağladı. Ayrıca Kara Bürüklü vakfı adını taşıyan vakıf da Yıldırım Bayezid tarafından

mukarrer vakıf kaydıyle Kara Bürüklü'ye verildi.

Edirne'de Kaleiçindeki Hacı Doğan vakfı, Dimetoka'da Kasaban'da (Kuyumcu) Ahi Denek adlı bir dervişe kurduğu zaviye dolayısıyle verdiği Ahi Denek zaviyesi vakfı; Gelibolu çarşı içinde Ahi Devle zaviyesi vakfı; Malkara'da Şeyh Ahmed zemini vakfı; yine Malkara'da Yumcu Şüca vakfı; Malkara'da Halife Şeyh vakfı; Edirne'nin Ada nahiyesine bağlı Erbuz Ata vakfı.

Süleyman, Musa ve Mehmed Çelebiler devri vakıfları. Eski Cami vakfı, Edirne'nin Muvakkıthane sokağındadır. Yapımına Emir Süleyman tarafından başlandı; Mehmed Çelebi zamanında bitirildi. İsmail Bey çiftliği vakfı, İpsala'da aynı adla anılan yerdedir. Ahmed Şeyh çiftliği vakfı, Gelibolu'da Kavaklı köyündedir. Emîr Süleyman Çelebi tarafından bu adı taşıyan şeyhe vakıf olarak verildi. Şeyh Bedreddin zaviyesi vakfı, Simavna Kadısı İsrail'in oğlu Şeyh Bedreddin Mahmud tarafından kurulan zaviye vakıflarındandır.

Ali Bey bin Hamza Subaşı vakfı, Edirne'nin Hızırağa mahallesinde ve Doğancı köyündeki mülklerini içine alan bir vakıftır. Ali Bey tarafından kuruldu.

Muhlise Hatun vakfı; Edirne'nin Yıldırım mahallesinde, Muhlise Hatun binti Abdullah tarafından kuruldu.

Baba Timurtaş Bey Mescidi vakfı. Edirne'nin Üsküdar nahiyesine bağlı Timurtaş Bey, Etmekçi, Karun adlı köylerden kurulu bir vakıftır. Timurtaş Bey (Muinüddin) bin Abdullah vakfı.

Murad II devri vakıfları. Edirne Muradiye camii ve imareti vakfı, Murad II tarafından Muradiye semtinde kuruldu. Edirne'ye bağlı Daye Hatun, Halil Hayyat, Aksakal, Küşan, Nâsırlü, Çingene, Karbini, İskender, Çölmekçi köyleri halkından alınan vergi bu vakfa ayrılmıştı. Babaeski, Hayrabolu, İpsala, Gümülcine'de de önemli gelir kaynakları vardı. Yunkeldik köyü geliri de bu vakfa bağlanmıştı.

Dârülhadis vakfı, Murad II tarafından Manyas yöresinde Tunca kıyısında yaptırılan Dârülhadis camiidir.

Üçşerefeli camii vakıfları, Sırbistan ve Macaristan fethinden elde edilen gelirler, Kratova ve çevresi gelirleri bu vakfa bağlıdır. Sonraki yüzyıllarda vakfın geliri genişletildi, yapılar yeni onarımlar gördü.

Ergene İmareti vakfı, bugünkü Uzunköprü kasabasında, aynı adla anılan köprü yakınlarındadır. Hayrabolu, Ergene, Malkara'dan birtakım gelirler sağlardı. Bu vakıf sonradan yapılan eklemelerle genişletildi. İpsala Sultan Murad Camii vakfı, bağımsız bir vakıf değildir, Edirne Muradiye camiine bağlıdır. Böyle olmakla Osmanlu, Hisarlu, Çavuş, Elücek gibi köylerden gelir sağlardı.

Selânik'te Sultan Murad Camii vakfı, Selânik'te yaptırılmış olmasına rağmen gelirini, onarım giderlerini Edirne Muradiye imaretinden sağladığı vakıf defter kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Balaban Paşa İmareti vakfı, Murad II devri devlet adamlarından Balaban Paşa tarafından Edirne'de yaptırılan bir cami ile Gelibolu'da yaptırılan medreseden ibarettir. Edirne'nin Üsküdar nahiyesine bağlı Akpınar köyü bu vakfa ayrılmıştı. Ayrıca akçe yardımı da görüyordu.

Doğan Bey vakfı, Murad II'nin sekbanbaşı ve yeniçeri ağası olan Doğan Bey tarafından Edirne'nin Kayapa köyünde yaptırıldı ve zamanla geliri çoğaltıldı.

Fazlullah Paşa vakfı (*Dârüssiyade* veya *Seyyidler imareti* de denir), Murad II devri vezirlerinden Fazlullah Paşa tarafından yaptırıldı.

Gümlü Bey vakfı. Murad II devri ileri gelenlerinden Gümlü Bey oğullarından Saltık ve İskender Beylere Fatih'in verdiği Eskihisar-Zağra kasabalarının bazı köylerinin geliri bu vakfa bağlıydı.

Hadım Balaban Bey vakfı, Edirne'de Haticesultan sarayı sokağındadır. Hadım Balaban Bey tarafından kuruldu. Bu adla anılan bir mescittir. Ova nahiyesine bağlı Eminüddin köyünden gelir sağlardı.

Has Ahmed Bey zaviyesi, Murad II devri devlet adamlarından Has Ahmed tarafından Gelibolu'da yaptırılan bir zaviye ve mescidi vardır.

İsa Bey bin Bayezid Paşa vakfı, Çelebi Mehmed devrinde vezir olan Bayezid Paşanın oğlu İsa Beyin Edirne'de yaptırdığı *Kemer çarşı* diye anılan kervansaraydır, sonradan onun Bursa'daki imaretine bağlandı.

Karacabey Zaviyesi vakfı. Yıldırım Bayezid'in devlet adamlarından Karaca Bey tarafından Gelibolu'da kurulmuş hamam, dükkân, kervansaray gibi binalardan ibarettir. Kozlu-Dere, Delü-Şahin köyleri buna bağlıydı.

Karaca Paşa İmareti vakfı. Belgrad kuşatmasında şehit düşen Rumeli beylerbeyi Karaca Paşa (Dayı Karaca Bey) tarafından yaptırıldı. Edirne ve Kırkkilise'nin (Kırklareli) bazı köylerinden gelir sağlardı.

Mehmed Bey bin Minnet Bey İmareti vakfı, Çelebi Mehmed devri Samsun beylerinden Mehmed Bey'in Edirne'nin Konuş köyünde yaptırdığı imarettir. Karısı Dur-Paşa Hatunun da Edirne Hızırlık mahallesinde bir zaviyesi vardı.

Koca Mehmed Paşa imareti ve vakfı. Murad II devri vezirlerinden Koca Mehmed Paşanın Osmancık'taki imareti için Cisr-i Ergene ilçesinde iki vakıf köyünün bulunduğu kayıtlardan anlaşılıyor. Mehmed Paşanın başka illerde de vakıfları vardı.

Mezid Bey İmareti vakfı, Fetret devrinden sonra mirahur olan Alacahisar sancakbeyi Mezid Beyin Edirne'de cami, mescit ve imareti vardır. Bu imaretin vakıfları arasında Burnu-Panbuk, Helvacı köyü gibi köylerin adları geçiyor.

Mihal Bey (Gazi) İmareti vakfı. Köse Mihal Beyin oğlu Mihal Beyin Edirne'de Tunca kıyısında köprü, cami ve imareti vardır. Pınarhisar, Geredelu, Borbalu, Urum-Beylu, Suzeri, Manastır gibi köyler bunun vakıfları arasındadır.

Oruç Paşa vakfı. Anadolu beylerbeylerinden Timurtaş oğlu Oruç Beyin Dimetoka'da Çobanlu, Brankı adlı iki köy vakfı vardır.

Saruca Paşa imareti ve vakfı. Edirne'de Taşlık yakınlarında Saruca Paşa zevcesi adına kayıtlı iki vakıf biliniyor. Bunun başta Gelibolu olmak üzere yakın kasabalarda bazı köylerden gelir sağladığı defter kayıtlarından öğreniliyor.

Sinan Bey (Mirmiran) vakfı. Murad II devri devlet adamlarından beylerbeyi Sinan Bey adına bir cami ve imaret vardır.

Şahabeddin Paşa imaret ve camii. Edirne'de, Malkara'da camii ve imareti vardır, Gözsüz Doğan köyünün geliri bunlara ayrılmıştır.

Ahi Hasan (Debbağ) Mescidi vakfı, Murad II devri vakıflarındandır. Edirne'de debbağhanesi olan Ahi Hasan tarafından yaptırıldı, Tunca kıyısındadır. Bir ev, üç dükân ve odalardan ibarettir. Bunun gibi Ahmed bin Ali, Beyce bin Abdullah, Cüneyd Fakıh, Esenlu çiftliği, Evrenos çiftliği, Firuz Ağa Mescidi vakfı, Fatma binti Musa vakfı, Hacı Bedreddin Mescidi vakfı, Hacı Hatun binti Hacı Ali Mescidi vakfı, Hacı Muslihüddin bin Halil vakfı, Debbağ Hacı Yahşi bin Ahmed vakfı, Hatice binti Tanrı-Virmiş vakfı, Hayreddin vakfı, İbrahim Bey Boynu Eğri Mescidi vakfı, İncü Hatun binti İlyas vakfı, Hasım Fakıh vakfı, Kâtib Şemsüddin vakfı, Veliyyüddin Mescidi vakfı, Sittî Hatun vakfı, Zağnos Paşa zevcesi Fatma Hatun vakfı. Daha bunlar gibi XIV. yy.dan XVI. yy. sonlarına kadar kimi bugün bile duran, kimi yıkılıp giden pek çok vakıf kuruluşları vardır. Edirne'nin başkent olması, sınır ili bulunması yüzünden orada oturan sultanlar, devlet adamları, şehzadeler, sadrazamlar, beylerbeyleri, devletin ileri gelen aileleri, ulema, şeyhler, dervişler gibi değişik sınıflardan gelen kimseler tarafından mescit, cami, çeşme, imaret, hamam, medrese, zaviye gibi ayrı ayrı kurumlara bağlı vakıflar kurulmuştur. Kanunî devrinden sonra da birçok vakıfların kurulduğunu, Edirne ve ona yakın çevrelerdeki kasaba, köy, nahiye sınırları içindeki toprakların onlara bağlandığını defter kayıtlarından öğreniyoruz. Osmanlı devletinin sınırları içinde bulunan fakat bugün başka devletlerin yönetimi altına giren birçok Balkan şehirlerinde, kasaba ve nahiyelerinde de islâm türk vakıflarının bulunduğunu, birçok köylerin bunlara bağlandığını biliyoruz. Bu vakıfların birçoğu bugün millî sınırlar dışında kalmış, birçoğu da zamanla ortadan kalkmıştır. (M)

EDİSON (Thomas Alva), amerikalı mucit (Milan, Ohio 1847-West Orange, New Jersey 1931). Alman-ingiliz asıllı ve Hollanda göçmeni bir koltukçu olan Samuel Edison ile iskoç asıllı eski bir öğretmen olan Nancy'nin (Elliot) yedinci ve son çocuklarıydı. Milan'da işi bozulan Samuel Edison, ailesini, Mich Port Huron'a götürmek zorunda kaldı ve Thomas orada, orta halli bir ailenin çocuğu olarak büyümeğe başladı. Okul çağından önce, sorarak, bazı şeyleri kendi kendine keşfederek bilgi edinişi dikkate değerdi. Okul şartlarına daha ilk günden uyamadı ve başladıktan üç ay sonra okuldan ayrıldı. Öğrenime, annesinin yardımıyle evde devam etmesi gerekti. Eline ilk fizik kitabı verildiğinde dokuz yaşındaydı. Birçok bilimsel deneyin pratik şemalarına yer veren bu kitabı Thomas, doymak bilmez bir tutkuyle okudu ve bütün deneyleri kendi kendine yapıp başarı sağlayıncaya kadar elinden bırakmadı. Ertesi yıl, evlerinin bodrumunda ilk laboratuvarını kurdu. Laboratuvarına gerekli araçlar sağlayabilmek amacıyle trenlerde gazete satmağa başladı. Trenin Detroit'te durduğu saatlerde, vaktini halk kütüphanesinde okumakla geçiriyordu. Onbeş yaşına gelince, bir baskı makinesi satın aldı ve *Weekly Herald* adlı küçük bir gazete çıkarmağa başladı. Gazetenin yazılarını trende yazıyor ve kendi basıyordu. Bir sabah, hareket halindeki furgona atlarken, bir tren memuru tarafından yakalandı. Memur kulağını öylesine kıyasıya çekti ki; küçük Edison günlerce kulak ağrısından kıvrandı. Bu olay, sonradan durmaksızın artan sağırlığının başlangıç sebebi oldu. O sıralarda yakalandığı kızıl hastalığı da ayrıca sağırlığını arttırdı.

Edison on altı yaşında (1863) telgrafçılığı öğrendi, dört yıl süreyle telgraf memuru olarak Middle West'te dolaştı. Mucitlik isteği onda bu yıllarda doğdu. Boston'da, Western Union Telegraph company'de çalışırken Faraday'ın *Experimental Resarches in Electricity* (Elektrik Alanında Deneysel Araştırmalar) adlı kitabını okudu ve bu isteği daha da şiddetlendi.

Edison, ilk olarak 1868'de, elektrikli bir kayıt makinesi icat etti ve aynı yılın haziranında bu icadının beratını aldı ise de makineye hiç bir talip bulamadı ve o günden sonra, ticarî bir talep imkânı olmayan hiç bir icatta bulunmama kararı aldı. Daha iyi çalışma ve başarı imkânları bulmak ümidiyle New York'a gitti. Beş parasızdı. Lows Gold Indicator company'de çalışan arkadaşlarının odasında yatıp kalkmağa ve kumpanyadaki âletleri, elektrik bataryalarını incelemeğe başladı. Bir gün Lows endikatörünün bulunduğu nakledici santral bozuldu. Bu olay Edison'un hayatında bir dönüm noktası oldu. Edison, bozukluğu iki saat içinde gidermeyi başardı. Lows, kendisine ayda 300 dolar gibi yüksek bir ücretle iş verdi. 1870 Sonlarında bu şirkete elektrikli kayıt makinesini satarak 40 000 dolar elde etti. Eline geçen bu büyük parayle, New York'ta bir dükkân açtı ve kayıt makineleri yapmağa başladı. Ayrıca başkalarının icatlarının aksaklıklarını gidererek, kısa zamanda «harika çocuk» diye ün yaptı. Kurucu ve yapımcılar, karşılaştıkları güçlükleri çözmesi için ona başvuruyorlardı. Bunlardan biri G.D. Little'in icat ettiği otomatik bir telgraf âleti getirdi. Âlet, yapımında bir kusur olmamakla beraber, ağır aksak işliyordu. Edison, bu telgraf âletini iyi çalışır duruma getirdi ve seri halinde yapıma girişmek üzere bir atelye açtı. 1873'te, bir hat üzerinde, aynı zamanda iki telgraf çekmeyi mümkün kılan bir telgraf âleti yaptı. Bu, J.B. Steorno'nun yaptığı âletin bir başka şekliydi, karşıt yönlere telgraf çekmeğe elverişliydi. Edison, 1874'te, bu âleti geliştirerek, bir hat üzerinde dört telgrafın birden çekilmesini sağlar duruma getirdi.

Edison bir süre sonra, yapımcılıktan vaz geçti, kafasında oluşturduğu yeni icatları gerçekleştirmek amacıyle 1876'da Orange'a (New Jersey) giderek orada Menlo Park laboratuvarını kurdu. Edison, çok iyi donattığı bu laboratuvarda, yeni deneyler yap-

mak, aynı zamanda ticarî değeri olan yararlı icatlarda bulunmak amacındaydı. Sanayi alanında bugün gittikçe gelişen araştırma laboratuvarlarının öncüsü olan bu kuruluşun, Edison'un sonraki başarılarında büyük yeri oldu. Edison, bu laboratuvarda, ilk olarak, Bell'in orijinal sistemini büyük ölçüde geliştirerek, «kömür taneli» bir telefon yaptı. Edison'un Menlo Park laboratuvarındaki ikinci buluşu gramofondu (1877). Bu buluşta, parafinli bir kâğıt şerit, alıcı bir âletin arasından büyük bir hızla geçiriliyor, bir iğne de kâğıt üzerine gelen mesajı noktalar halinde kaydediyordu. Sonra, bu şerit nakledici bir âlete yerleştiriliyor ve orada başka bir iğne şeridin üzerindeki çentiklerden geçerek mesajı tekrarlıyordu. Başlangıçta, bir telgraf amplifikatörü kullandı. Sonra, şerit yerine, balmumu ile tebeşirden yaptığı ve üzerlerini kalay yapraklarıyle kapladığı yivli silindirler kullandı. İlk gramofonlar, kaba görünüşlüydü ve sesleri çığırtkan bir tizlikle tekrarlamaktaydı. Bu icat, basında büyük yankılar uyandırdı ve Edison bir «sihirbaz» ve «büyücü» olarak göklere çıkarıldı.
Edison, 1878'de, herkesçe bilinen akkor filamanlı ampulü, seri halinde piyasaya sürmeğe başladı. Ampul, her ne kadar kendi buluşu değilse de, Edison ona ekonomik olan bir elektrik sistemi uyguladı. Bu buluş, elektriğin yaygın şekilde kullanılması bakımından çok önemlidir.
Edison, elektrik alanında, kendinden önceki araştırmacıların yolundan ayrılarak, ampul ile geniş ve parlak bir aydınlatma sistemi kurmayı tasarladı. Bu sistemin can noktası, başka mucitler tarafından bulunan dirençli teller yerine, ince bir filaman kullanmaktan ibaretti. Binlerce deneyden sonra, Edison, 1870 ekiminde, içine karbonlu tel geçirdiği bir ampulün kırk saat süreyle yanmasını başardı.
4 Eylül 1882'de, New York'ta Perol Street'de ilk ticarî elektrik merkezini (santral) kurdu. Seksen beş müşterisi bulunan bu merkez, elektrik gücü bakımından önemsiz olmakla beraber, düşünce bakımından bir devrin niteliğini taşıyordu; A.B.D.'de elektrikle aydınlanma sanayiinin ilk çekirdeğiydi.
Elektrik lambalarının icadı ve aydınlatma sisteminin gelişmesi yanında Edison, bunları seri halinde yapan birçok şirket de kurdu. 1889'da bu şirketler (Edison Electric Light company ve Sprague Electric Ralway ve Motor company) Edison'un holding patenti altında birleşti ve hep birlikte Edison General Electric company adlı ortaklığı meydana getirdi. 1892'de bu ortaklık en büyük rakibi olan Thomson Houston Electric company ile de birleşti ve böylece *General Electric company* ortaya çıktı. Edison, buluşlarından ayrı olarak, dünyanın en büyük imalât sanayii durumuna gelecek kuruluşların doğmasına da yardımcı oldu. (M)

EDİSON etkisi. Elektron. Bk. ETKİ.

EDİSONİT i. (Thomas A. *Edison*'un adından fr. *édisonite*). Miner. Tabiî rütil çeşidi. (L)

EDİSYON i. (fr. *édition*). Bk. BASIM. ‖ *Edisyon kritik.* Bk. TENKİTLİ BASIM.

EDİTH, Lut'un karısı, Tevrat'ın Yaradılış bölümüne göre, Sodome'den ayrılırken geri döndüğü için tuzdan bir heykel haline getirildi. (L)

EDİTH, anglosakson kralı Harold'un (XI. yy.) metresi. Hastings savaşından sonra, anglonormand vakayinamelerine göre, ölüler arasında dolaşarak prensin cesedini bulmuştur. (L)

EDİTÖR i. (fr. *éditeur*). Bk. YAYIMLAYICI.

EDİYE çoğl. i. (ar. *du'a*'dan *ed'iye*). *Esk.* Dualar, yalvarmalar, niyazlar.
— Din. *Ed'iye-i me'sure* (veya *ed'iye-i hayriye*), Hz. Peygamber'den güvenilir rivayetlerle gelmiş dualara verilen ad. (*Ed'iye-i Me'sure* hadis ilminin bir kolu kabul edilirdi. Hadislerdeki duaların okunma şartları, kaç defa okunacağı ve faydalarından bahseden birçok kitap yazılmıştır.) [M]

EDİYOGRAF i. (yun. *aidios,* sonsuz ve *graphein,* yazmak'tan fr. *édiographe*). Geniş toprak alanın aynı zamanda hem çevresini hem de düzey eğrilerini gösterebilen pantograf. (L)

EDİZ (Hasan Âli), türk yazarı ve mütercimi (Kosova 1905). Vefa lisesini bitirdikten sonra (1922) bir süre Askerî tıbbiyede okudu; S.S.C.B.'ye giderek beş yıl edebiyat ve sosyoloji öğrenimi gördü. Gazetecilik yaptı. Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi müdürlüğünde çalıştı. Tiyatro tenkitleri, biyografileri ve özellikle Rusçadan yaptığı tercümeleriyle tanındı. Dostoyevski, Gorki, Puşkin v.d.'den çevirdiği eserlerin sayısı elliyi geçer. (M)

EDJELÉ. Bk. ECELE.

EDKU (veya **ADKU**), Nil deltasında değerlendirme çalışmaları yapılan deniz kulağı, İskenderiye yakınında. Tuzlalar. Deltayı Akdeniz'den ayıran kıyı şeridinin kenarında aynı adlı bir şehir kuruldu; 27 300 nüf. Dokuma sanayii. (L)

EDLİNGER (Joseph Georg von), avusturyalı ressam (Graz 1741-Münih 1819). 1770'te Münih'e yerleşti, 1781'de saray ressamı oldu. İleri barok üslûbunda, koyu renkli, burjuva hayatını canlandıran tablolar yaptı. (L)

EDLUND (Erik), isveçli fizikçi (Edsberg, Örebro 1819-Vaxholm, Stockholm yakınları 1888). 1850'de Stockholm Krallık Bilimler akademisinde fizik profesörlüğü, 1871'de aynı şehirdeki Yüksek Teknik okulunda müdürlük yaptı. 1872'de parlamentoya seçildi. Elektrik akımlarını, özellikle devrenin kapanması ve kesilmesi sırasındaki aşırı akımları; Peltier olayı ile elektromotor kuvvetler olaylarını ve kutup fecrini indüksiyon olayları ile açıkladı. Ayrıca, İsveç meteoroloji müdürü olarak, gözlem istasyonları şebekesini kurdu. (L)

EDMER (Eadmer), ingiliz tarihçisi (1064'e doğr.-1141'e doğr.). İngiliz anne babadan dünyaya gelen Edmer'in Doğu Kent'te doğduğu sanılmaktadır. Çocukluğu Canterbury'de Christ kilisesi manastırında geçti. Daha sonra aynı manastırda papaz ve kilisenin baş şarkıcısı oldu. Anselm, 1093'te Canterbury başpiskoposu olunca Edmer kendisiyle sıkı bir dostluk kurdu. 1124'lerde, Anselm'in biyografisini yazdı: *De Vita et Conversatione Anselmi* (Anselm'in Hayatı ve Anselm ile Konuşmalar). Edmer, Anselm'den sonra başpiskopos olan Ralph d'Escures ile de yakın ilişkiler kurdu. Canterbury ve York kiliseleri arasındaki üstünlük tartışmalarına katıldı. 1120'de Henry I'in de izniyle iskoç kralı Alexander I tarafından St. Andrews piskoposluğuna getirildi. Fakat, Alexander I, Canterbury'nin bütün ingiliz kiliselerine hâkim olma isteğini reddedince, bu görevden ayrıldı. Edmer, Canterbury-York çatışmasında aşırı derecede taraf tuttuğu halde, eserleri İngiltere'nin ve ingiliz kilisesinin 1066-1122 arasındaki durumunu tarafsız olarak yansıtır. Edmer, Anselm'in biyografisi dışında, başka ingiliz azizlerinin de hayatını yazdı. Tarih alanındaki başlıca eseri: *Historia Novorum in Anglia* (İngilterenin Yeni Tarihi). [L]

EDMONDİA i. Paleont. İki çenetli yumuşakça. Kavkısı uzunca oval, iç içe değirmi ve kabarık çizgilidir. Belçika'da karbon çağı tabakalarında fosil olarak bulunur. (L)

EDMONTON, Londra'nın kuzey banliyösünde (Middlesex) sanayi şehri; 92 100 nüf. (L)

EDMONTON, Kanada'da şehir, Alberta'nın merkezi, Kuzey Saskatchewan ırmağı kıyısında; 376 900 nüf. Alberta üniversitesi. Hudson körfezi şirketi tarafından kurulan bir ticaret merkezi olan Edmonton, demiryolları döşenmesi sayesinde gelişti: yakınındaki Strathcona şehrine (1912'de Edmonton ile birleştirildi) ulaşan Canadian Pacific Railway; büyük Trunk; Canadian Northern; Athabaska ve Paix ırmağı demiryolları. O tarihten beri, özellikle Alberta'da petrol bulunmasıyle büyük bir sanayi şehri oldu: petrol rafinerileri; kimya, plastik maddeler, et konserveciliği sanayii; un fabrikaları v.b. Şehir aynı zamanda da ülkenin kuzeybatısına giden kara ve hava yollarının ayrıldığı bir ulaştırma merkezidir. (L)

EDMUND I, anglosakson kralı (922'ye doğr. Pucklechurch, Gloucestershire 946). 939-946 Arasında krallık etti. Aethelstan'ın kardeşi ve halefi. İskoçya kralı Malcolm I'i yendi (945), Strathclyde bölgesini ona bıraktı. Danimarkalılara karşı başarıyle savaştı ise de sonunda öldürüldü. (L)

EDMUND II, Demir Kaburgalı, anglosakson kralı (980'e doğr.-öl. 1017). 1016-1017 Arasında hüküm sürdü. Aethelraed'in en büyük oğlu ve halefi. Büyük kurnazlığı sayesinde kendisini danimarkalı Knud'a Wessex kralı ilân ettirdi. (Deerhurst anlaşması), fakat birkaç ay sonra öldü. Çocukları çok küçük olduğundan, anlaşma gereğince yerine Knud geçti. (L)

EDMUND Aziz, East-Anglia'nın son kralı (Nüremberg 840-Tehtford 870). Bir sakson kralının oğlu. Kendini evlât edinip yetiştiren kral Offa'nın yerine geçti (855), sonra Danimarkalılar tarafından öldürüldü. XI. yy.'da Büyük Knud tarafından onartılan Bury Saint Edmunds'daki mezarı bir ziyaret yeri oldu. Toulouse'lular arasında ötedenberi dolaşan bir söylentiye göre, kutsal kalıntıları XIII. yy.da Saint-Sernin'e (Toulouse) nakledilmiştir. (L)

EDMUND OF LANGLEY. Bk. YORK (Edmund OF LANGLEY, — dükü).

EDMUND OF WOODSTOCK, kent kontu (Woodstock 1301-öl. 1330). Edward I'in ikinci oğlu. Üvey kardeşi Edward II'ye karşı 1326'da yapılan ayaklanmaya katıldı ve Mortimer tarafından öldürüldü. (L)

EDMUNDS (George Franklin), amerikan senatör ve anayasa hukukçusu (Richmond Vermont 1828-Pasadena, Kaliforniya 1919). İlk ve orta öğrenimi düzenli geçmemekle beraber hukuk öğrenimini tamamladı. 1849'da baroya girdi. 1854-1859 Arası Vermont Millet meclisine, 1861-1862 arasında A.B.D. senatosuna üye seçildi. 1891'de avukatlık yapmak üzere senatörlükten ayrıldı. Senatörlüğü sırasında başkan Andrew Johnson için açılan meclis soruşturmasında etkili bir rol oynadı. Başkanın memurları işten uzaklaştırma veya başka yere tayin etme hakkını kısıtlayan maddeyi savundu. Federal seçim komisyonunun kurulması yolunda çalıştı, 1876'da komisyon üyeliğine seçildi. 1880 ve 1884'te Cumhuriyetçi partinin başkan adayı oldu. Çok evlenmeyi önleyen kanun (1882) Edmunds'un önerisiyle kabul edildi. Ayrıca tröstlerin yetkisini sınırlandıran Sherman kanununun (1890) son şeklini almasında etkili oldu. Hukuk bilgisi, olayları çabuk kavrayışı ve bağımsız kişiliği herkesçe beğenildi. Tartışmalardaki ustalığı da önemli özelliklerindendi. (L)

EDMUNDSTON, Kanada'da (New-Brunswick) şehir, Saint-John ırmağı kıyısında; 12 000 nüf. Kereste, kâğıt hamuru ve kâğıt sanayii. (L)

EDNÂ sıf. (ar. *denî*, alçak, bayağı'dan *ednā*). *Esk.* En aşağı, çok kötü, çok bayağı: *Ben Hakk'ın ednâ kuluyum / Kemdamarlardan beriyim* (Pir Sultan Abdal). ‖ Çok küçük, çok az. (M)

EDO. Bk. TOKYO.

EDOARDO (İl Liberale), Savoia kontu [Baugé, Bresse 1284-Gentilly, Paris 1329]. Amedeo V'in oğlu. Ailesinin öteki prensleri içinde yalnız o Fransa'nın müttefiki olarak kaldı. Mons-en-Pévèle savaşından sonra (1304) Güzel Philippe kendisine şövalyelik verdi. Charles de Valois'nın emrinde Cassel savaşında da (1328) başarı gösterdi. Yalnız bir kızı olduğu için, yerini kardeşlerinden Barışsever Aimone aldı. (L)

EDO'LAR, Güney Nijerya'da zenci halk. Aynı soydan gelen Bini, Sobo ve Kukurukularla birlikte Nijer havzasının batı kesiminde oturarlar. Edo'ların toprakları üzerinde XIV. yy.dan itibaren Benin medeniyeti gelişmeğe başladı. Edo'lar bu medeniyet sayesinde daha yüksek Sudan medeniyetleriyle ilişki kurdular. Edo'ların dili Sudan dillerinin Kva ailesine girer. (L)

EDOLO, İtalya'da komün, Lombardia'da (Brescia ili), Oglio kıyısında; 4 400 nüf. Edolo, Valtellina'ya giden Camonica vâdisi geçidine hâkimdir. İşlek turistik merkez. (L)

EDOM (ibranicede «kızıl» veya «kırmızı» anlamına bir kelimeden). Yakup'un ağabeyi Ays'e (Esav) teninin ve saçlarının renginden dolayı takılan ad.
— *Edom ülkesi.* Bk. EDOM'LULAR.

EDOMETRE i. (fr. *œdomètre*'den). Bayınd. Bir toprak cinsinin sıkışma kabiliyetini ölçmeğe yarayan cihaz. (Bu cihaz, düşey bir basınç altında tutulan toprağın enine genleşmesine imkân verilmeyecek şekilde düzenlenmiştir.)

solda, EDİSON'un Menlo Park'ta onarılmış laboratuvarı; sağda, 1877'de icat ettiği gramofonu ile birlikte

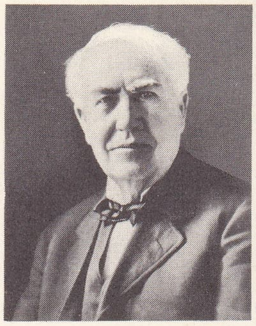

Thomas Alva EDİSON

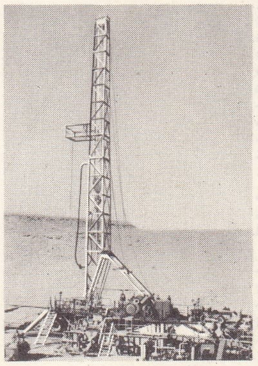

EDJELÉ (ECELE) sondaj çalışmaları

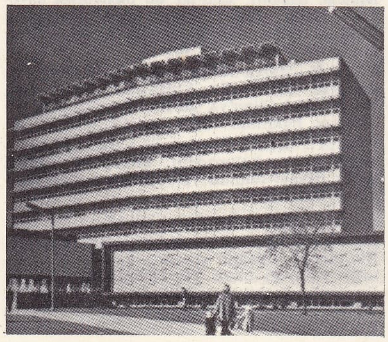

EDMONTON'da (Kanada) II. Dünya savaşından sonra yapılan büyük yapılardan biri

— ANSİKL. *Edometre,* incelenecek topraktan alınan numunelerin yerleştirildiği düşey bir silindirden meydana gelir. Silindirin alt ve üst tabanı, toprak numunesinde bulunan fazla suların basınç etkisiyle süzülebilmesini sağlayacak şekilde delikli taşlardan yapılmıştır. Silindirin içine ve iki taş arasına yerleştirilen topraklar, bir pistonla sıkıştırılır. Pistonun düşey hareketleri iki komparatör tarafından ölçülür ve uygulanan basınca bağlı olarak bir grafik üzerinde gösterilir. Cihazda ayrıca, toprak üzerine basınçlı su akımı göndermeğe yarayan bir tertibat vardır. Böylece değişik basınç altında, toprağın su geçirme niteliği tayin edilebilir. Ancak, toprağın geçirgenliği delikli taşların geçirgenliğinden fazla olursa kesin sonuç alınamaz. (L)

EDOM'LULAR veya **İDUME'LİLER,** Edom diye de bilinen Ays'ın (Esav) torunlarına verilen ad. M. Ö. 1300'e doğru Filistin'de Lut gölünün güneyine yerleştiler. Hazreti Davut krallıklarını yıktı. Hazreti Süleyman, Eilat madenlerine ve limanına giden yolu ele geçirmek için kral Hadad ile savaştı. Uzun süre Yehuda krallarının yönetimi altında kaldılar. Yoram zamanında kısa bir süre bağımsızlıklarına kavuştular (yaklş. 850). 596'dan sonra Yehuda'nın güneyini ellerine geçirdiler, bu yerler İoannes Hyrkanos'un yönetimi altındaki devrede *İdumea* adını aldı. Büyük Herodes orada doğdu. (L)

EDONİS. Esk. coğ. Trakya'da bölge, Strymon'un kenarında, adını Edonoi denilen kavmin yaşadığı Hemos'un bir bölümü olan *Edon* dağından aldı. — Edon dağında Bakkhos için düzenledikleri dinî törenlerden ötürü Bakkhalara Edonis denirdi. (L)

EDONOİ. Esk. coğ. Trakya'da halk, Edonis bölgesinde yaşarlardı, 436'da Atinalı kolonlar topraklarını alarak, Amphipolis'i kurdular. Makedonya kralı Philippos ülkelerini fethetti ve Filibe şehrini kurdu. (L)

EDRANOS, yun. **Adranos.** Esk. coğ. Anadolu'da Bithynia ile Asia topraklarını birbirinden ayıran ırmak (uzunluğu 180 km); bu ırmak üzerinde kurulan kale. Eski adı *Rhyndakos* olan ırmak Türk devrinde *Atranos, Adranas, Edranos* gibi adlarla anılmıştır. Kütahya'da Şaphane dağlarından doğar, önce kuzeydoğuya akar, sonra kuzeybatıya yönelir, Apolyont gölüne dökülür. Irmağın üzerinde M.S. 258'de yaptırılan köprü Pergamon ile Bithynia'yı birbirine bağlıyordu. Köprü, Düzmece Mustafa ayaklanması sırasında Murad II'nin emriyle yıktırıldı. Edranos ırmağı üzerinde yapılan kale (eski adı. *Adreneia Olympeum, Hedrianuterai*) Kyzikos metropolitliğine bağlı bir piskoposluk merkeziydi. İmparator Manuel Komnenos, Kılıç Arslan II üzerine yaptığı saldırıyı buradan başlatmıştı. Osmanlı beyliğinin Bizans'a doğru yayılışı sırasında (XIV. yy.) Bursa'nın bizanslı muhafızı, çevredeki kalelerle birlikte Osman Gaziye karşı savunma tedbirleri aldı. 27 Temmuz 1302'de Bapheion (Koyunhisar) önünde Osman Gazi ile Mysalon'un kuvvetleri karşılaştı; savaş bizans kuvvetlerinin yenilgisiyle sonuçlandı. Buna rağmen kale ancak 1326'da Orhan Gazi tarafından ele geçirildi, surları yıktırılarak bir kadılık haline getirildi. Sonra Bursa sancağına bağlı bir kaza oldu. Tanzimattan sonra da Hüdavendigâr vilâyeti merkez sancağına bağlı ilçe yapıldı. Millî mücadeleden sonra ilçenin adı *Orhaneli* olarak değiştirildi. (M)

EDRED. Bk. EADRED.

EDREMİT, Balıkesir ilinde ilçe merkezi şehir; 25 003 nüf. Aynı adı taşıyan ovanın kuzey kenarına yakın bir yerde düz bir kesimde kurulmuştur. İskelesi olan Akçay'a 9 km uzaklıktadır. Çanakkale-İzmir yolu Edremit'ten geçer. Bu yol ile İzmir'e 216 km, Çanakkale'ye ise 141 km uzaklıktadır. Adı, Burhaniye yakınında kalıntıları bulunan antik *Adramytteion* şehrinden gelir. Ege bölgesinin deprem alanlarından birisi içinde yer alan Edremit, 1867 yılındaki depremde önemli hasar gördü. Kurtuluş savaşında (1 temmuz 1920) Yunan işgaline uğradı ve 9 eylül 1922'de işgalden kurtarıldı. Cumhuriyet devrinde hızla gelişen şehirde başlıca ağaç türleri arasında kara çam, kızıl çam ve kayın vardır. Zeytinlikler 400-500 m yüksekliğe kadar çıkar. Bütün çevre zeytin ormanlarıyle kaplıdır.

Edremit ve çevresi özellikle tarıma dayanan gelişmiş bir endüstri merkezidir. Gelir kaynakları içinde, zeytincilik, zeytin yağcılık, meyvecilik, sabunculuk, deri ve köselecilik en önemlileridir. İlçe topraklarında başta zeytin olmak üzere, üzüm, incir, sebze ve çeşitli meyveler yetişir. Gemre denilen çekirdeksiz üzüm bölgenin karakteristik ürünüdür. İlçenin geniş otlaklarında koyun ve sığır beslenir. Bu sebeple peynircilik, yoğurtçuluk da önemli yer tutar. Bölgede balcılık da yapılır. Şehirde ticaret, ekonomik kaynakların çokluğu sebebiyle gelişmiştir. Edremit'in su ihtiyacı eskiden sarnıçlarla sağlanırdı. Sonunda Çalılık adlı yerden su getirilmiş ve sarnıçlar ortadan kalkmıştır. 1939 Yılında Eybek'ten borularla getirilen su ile şehrin ihtiyacı tamamıyle karşılanmıştır.

Şehir turistik yönden de önem kazandı. 9 km uzaklıktaki kıyı mahallesi Akçay, özellikle çok soğuk ve bol arteziyen suları yüzünden en çok rağbet gören plaj yerlerinden biri oldu. Çifte Değirmen, Cennet Ayağı Bahçeleri, Gürlek ve Güre kaplıcaları önemli turistik yerler arasındadır. M.Ö. IV. yy.dan kalma para basma atelyesi.

— *Edremit ilçesi,* 708 km², 40 186 nüf. Merkez bucağından başka Altınoluk adlı bir bucağı ve 24 köyü vardır. (ML)

EDREMİT körfezi, Ege bölgesinde körfez; ortalama genişliği 20-25 km. Eski bir çöküntü alanı olan Edremit körfezinin kuzey kıyısı doğu-batı doğrultusunda düz bir şekilde uzanır. Güneyinde irili-ufaklı birçok ada vardır: Poyraz adası, Çıplak ada, Maden adası, Balık adası, Alibey (Cunda) adaları gibi. (M)

EDRİOASTEROİDEA çoğl. i. Zool. *Cystidae*'ye yakın, sabit derisidikenlilerin küçük bir sınıfı. Alt Kambriyen'de belirmiş ve üst karbon devrinde kaybolmuştur. (Bunlar, denizhıyarları, denizkestaneleri, denizyıldızları ve yılanyıldızlarının türediği ana grup sayılır.) (L)

EDSCHMİD (Kasimir), alman yazarı (Darmstadt 1890-Vulpera, İsviçre 1966). İlkin ekspresyonizme yöneldi. *Über den Expressionismus in der Literatur und die Neue Dichtung* (Yeni Şiirde ve Edebiyatta Ekspresyonizm) [1919] adlı eserinde bu akımın kuramcısı oldu. Eserlerinde bir romancıdan çok bir fikir adamının özellikleri bulunur. Başlıca eserleri: *Der Bauchtanz* (Göbek Dansı) [1952]; *Eropaisches Reisebuch* (Avrupa Gezi Kitabı) [1953]; *Drei Hauser am Meer* (Deniz Kıyısında Üç Ev) [1958]. (L)

Éducation (LA SCIENCE DE L') [*Eğitim İlmi*], 1879'da Alexander Bain tarafından yayımlanan eser. Üç kitaptan meydana gelmiştir. Birinci kitap eğitimin psikolojik temellerini; ikincisi metotları; üçüncüsü de modern eğitimi ele alır. Bain, beden gelişmesiyle sağlık kaidelerinin eğitim içinde yer almasını kabul etmez; hattâ Rousseau ve Herbert tarafından tutulan tabiî tepkiler veya sonuçlar disipline karşı çıkar. A. Bain basitten karmaşığa, ampirikten aklî olana, taslaktan teferruata, fizikî olandan zihnî olana giden bir inceleme programına taraftardır, ölü dillerin incelenmesine karşıdır. A. Bain'in çizdiği yüksek öğrenim planı şöyledir:

1) En geniş yeri bilimlerin işgal etmesi gerekir.

2) İnsan bilimleri, yani bir yandan tarih ve sosyoloji, öte yandan, bütün milletlerin edebiyatı konusunda özet halinde bilgi.

3) Ana dilinde yazılmış kompozisyon ödevleri ile, ayrıca millî edebiyat üstüne derin incelemeler. (L)

Éducation des Filles (TRAITÉ DE L') [*Kızların Eğitimi Üzerine*], Fénelon'un ilk kitabı. Beauvilier dük ve düşesinin isteği üzerine 1681'de yazıldı. 1687'de basıldı. Bütün genç kızların, en soylu aile kızlarının bile öğrenim gördüğü manastırlarda yalnız okuma,

Foto. B.R.P. (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

yazı, hesap, din dersi, biraz aziz hikâyeleri öğretilirdi, Fénélon bu öğretime tarihi, edebiyat ve sanat konusundaki bilgilerin de eklenmesini tavsiye etti. (L)

Education: İntellectual, moral, Physical (*Fikir, Ahlâk ve Fizik Bakımından Eğitim*), ingiliz filozofu Herbert Spencer'in 1861'de yayımladığı eser. Filozofa göre, eğitim, insanı, önce hayatını kazanabilecek duruma getirmek, daha sonra iyi bir aile üyesi ve vatandaş olmasını sağlayacak erdemleri geliştirmek ve nihayet ona, sanat dünyasını açmak yoluyle en büyük yararı elde etmeyi amaç olarak kabullenmelidir. Ahlâk eğitimi ise, tabiî tepkiler ilkesi üstüne kurulacaktır; yani insan, doğurdukları tabiî sonuçlar dolayısıyle kusurlarından tiksinmeyi öğrenmelidir. (L)

Education of Henry Adams: A Study of Twentieth-Century Multiplicity (THE) [Henry Adams'ın Eğitimi: Yirminci Yüzyıl Çokluğunun İncelenmesi], amerikan yazar ve tarihçisi, Henry Adams'ın otobiyografik eseri. 1906'da özel olarak basıldı; 1918'de yazarın ölümünden sonra yayımlandı. Dış olaylardan çok yazarın idealindeki anlayış ile sürekli olarak değişen gerçek arasındaki ayrılığı yansıtır. H. Adams, enerjinin dağılmasıyle ilgili fizik kanununu uygularken insanlık tarihinde XIII. yy.ın birliğinden XX. yy.ın toptan yıkılmaya varan çokluğuna kadar gittikçe artan bir çözülme görmektedir. (L)

Éducation Sentimentale (L') [*Duygu Eğitimi*], Gustave Flaubert'in romanı (1869). Bu romanda Paris'e gelip yerleşmiş Nogent'li bir taşra delikanlısı olan Frédéric Moreau'nun hayat hikâyesi anlatılır. Frédéric, on dokuz ile kırk üç yaşları arasında birbirini takip eden üç aşk serüveni yaşar: önce Madam Arnoux ile sonra «La Marechale» adı verilen Rosanette ile («La Présidente» diye anılan Madam Sabatier'den örnek alınmıştır), bir de Madam Dambreuse ile. Bu aşklardan ilki temiz ve platoniktir; Flaubert on beş yaşında Trouville'de yaşadığı bir serüvenden esinlendi, olayın kadın kahramanı ünlü bir nota yayımcısının eşi olan Madam Schlesinger'di. İkinci aşk 1948 olaylarıyle çağdaştır (Flaubert romanın toplum ve siyaset konularından bahsettiği bölümlerde bu serüveni anlatır). Bu cinsel bir aşktır, hikâyelerden biri Fontainebleau ormanında geçer, aşkın gücü tabiatın bitkisel gücüyle karışır. Üçüncü aşk, kuru bir ihtirası yansıtır, burada yazar kendi serüvenini anlatmayı bırakıp dostu Maxime du Camp'ın serüvenini yazmağa başlar. Bu üçlü duygu eğitimi sonunda hayatın, elden kaçışın, hiç bir şeye ulaşamamanın, kuvvetten düşüşün yarattığı bir hiçlik duygusuna ulaşır. Sondan bir önceki bölümde ise yaşlanmanın etkisindeki Madam Arnoux ele alınır, onun yanındayken Frédéric eski anıları hatırlamağa cesaret edemez.

Flaubert bu eseri yazmayı 1869'dan önce düşündü. Kendi aşk maceralarını bu romanda yaşattı. Birçok taslaktan sonra *Éducation Sentimantale*'in ilk şeklini 1843-1845 arasında yazdı. Bu yarım kalan ilk romanın da adı *Éducation Sentimentale* idi, fakat bunda ele aldığı iki kahramanda hayatın iki ayrı görünüşünü veriyordu: Henri'de, bütün tatlarıyle yaşanan aşk ve basit başarılar; Jules'de ise, aşkta karşılaşılan başarısızlığın bir idealizm ve sanat düşleri haline dönüşmesi. İlk romanın kişilerinden bir tanesi ikinci *Éducation Sentimentale*'de yer aldı: Frédéric'in dostu olan, fakat onun aşkındaki yüceliği hiç bir zaman anlamayacak olan Deslauriers. (L)

EDUG (CEBEL), Cezayirde kıyı kütlesi, Annaba ovası yanında yükselir; 1 008 m. Eski ve püskürük kayalardan meydana gelen kütle, mantar meşesi ormanlarıyle kaplıdır. (L)

EDÜKSİYON (lat. *eductio*, çıkış > ing. *eduction*'dan). Spearman tarafından, neogenez* dönemini anlatmak için kullanılan kavram. Edüksiyon, deneyin kavranışından sonra gelir ve deney içinde özneye görünen bağıntıların öznenin kendisi tarafından kurulmamış olduğunu, ama onları daha önceden kapsayan deneyden çıktığını ifade eder. (L)

EDVÂR çoğl. i. (ar. *devr*'den *edvâr*). *Esk.* Devirler, zamanlar, asırlar, çağlar: *Edvâr-ı hayat perde perde... / Allah bilir ne var ilerde* (M.Â. Ersoy). ‖ *Edvâr-ı sâbıka*, geçmiş zamanlar.

— Mus. Doğu musikisi kaidelerini inceleyen eser. ‖ *Edvâr musikisi*, alaturka klasik musiki. (M)

EDVARSİT i. (fr. *édwardsite*). Miner. Seryum, lantan ve toryum'un monoklinik sistemde billûrlaşan tabiî fosfatı. (Monazit çeşidi.) [L]

EDVİGE veya **EDVİGE D'ANGİO**, Polonya kraliçesi (Krakow 1373-1399), Macaristan ve Polonya kralı Lajos I ile Bosna'lı Erzsebet'in kızı. Siyasî sebeplerle Litvanya büyük dükü Wladislaw II Yagellon ile evlendi (1386). Ancak evlenmeden önce bir şart koştu: buna göre kocası tebasıyle birlikte vaftiz edilmeyi kabul edecek ve ülkesinde Hıristiyanlığın yayılmasına çalışacaktı. (L)

EDVİYE çoğl. i. (ar. *devā*'dan *edviye*). *Esk.* İlâçlar. ‖ *Edviye-i muhaffife*, hafifletici ilâçlar. ‖ *Edviye-i mukavviye*, kuvvet ilâçları. ‖ *Edviye-i müessire*, etkili ilâçlar. ‖ *Edviye-i nebatiye*, bitkisel ilâçlar. (M)

EDWARD I, İngiltere kralı (Westminster 1239 - Burghon - Sands, Carlise yakınları 1307). 1272 ile 1307 arasında saltanat sürdü. Henri III'ün oğluydu. Babasının saltanatı zamanında sarsılmış olan krallık otoritesini sağlamlaştırdı. Yasaları istediği gibi değiştirmek için halk meclislerini sürekli olarak toplantıya çağırdı. Çok otoriter olması baronlarla rahipleri kırıyordu, bunlar 1294 ve 1297'de krala karşı koymağa kalkıştılar, fakat büyük bir başarı elde edemediler. Kralın gücü İngiltere sınırlarını aştı. Britanya birliği gerçekleşir gibi oldu. 1282-1283'te Gal krallıklarını tamamıyle zaptetti ve birkaç başkaldırma hareketine rağmen (1295 isyanı) saltanatın sonlarında yurt içinde dirliği sağladı. İskoçya da aynı duruma düşmek üzereydi: 1286'da İskoçya tahtı için hakemlik görevi ona verilince, 1292'de bu ülkeyi kendi hâkimiyeti altına aldı. İskoçya'ya kral olarak güçsüz bir insan olan John Baliol'u getirdi, etkisini onun eliyle sürdürdü. Millî bir direnmeyle karşılaşınca 1296'da bütün İskoçya'yı zaptetti. Yaşadığı sürece bütün başkaldırma hareketleri başarısızlığa uğradı. Ama Fransa'da işler o kadar yolunda gitmedi: Güzel Philippe Edward I'in sahibi bulunduğu topraklara hâkim oldu. Edward I öldüğünde krallık genişlemiş, İngiltere güçlü bir ülke haline gelmişti, fakat tahtta kendi yerini alacak kimsenin mahvına sebep olacak ağır meseleler çözümlenmeden kalmış bulunuyordu. (L)

EDWARD II, İngiltere kralı (Carnarvon Castle 1284 - Berkeley Castle, Gloucestershire 1327). 1307 ile 1327 arasında saltanat sürdü. Edward I'in dördüncü oğlu ve halefi. Zayıf karakterli bir insandı. Devlet yönetimini, yakın adamlarından Gaveston'a, sonra Genç Hugh Le Despenser'e bıraktı. Bu kişilerin ihtirasları 1312 ve 1321'de baronların başkaldırmasına yol açtı. Bu karışıklıklar sonunda İskoçya, bağımsızlığını (Bannockburn, 1314) kazandı. 1312'de Edward II başlıca hasmı Lancaster kontu Thomas'ı yendi ve onu idam ettirdi. Beceriksizliği ve İskoçya felâketi yüzünden bütün itibarını kaybetti, kraliçe İsabella of France ve Mortimer gibi güçlü düşmanlar edindi. Fransa'ya sığınan bu iki kişi 1326 ilkbaharında genel bir ayaklanma çıkartarak saldırıya geçtiler. 1327 Ocak ayında Parlamento Edward II'yi oğlu adına tahttan çekilmeğe zorladı. Edward II, eylülde hapishanede öldürüldü. (L)

Edward II, Christopher Marlowe'un tarihî dramı. İlk defa 1592'de oynandı, 1594'te kitap olarak basıldı. Oyunun konusu Edward II'nin baronlar ve kendi ailesine karşı yaptığı mücadelelerdir. Yirmi yıllık bir süreyi dile getiren oyun tarihî gerçekleri doğru yansıtması ve dramatik yapısının sağlamlığıyle Shakespeare'in, aynı çağda yazılmış olan *Richard II* adlı oyunuyle mukayese edilebilir. (L)

EDWARD III, İngiltere kralı (Windsor 1312-Sheen, Richmond 1377), 1327 ile 1377 arasında saltanat sürdü. Edward II ile İsabella of France'ın büyük oğlu. Hükümdarlık devresi ingiliz tarihinde büyük bir önem taşır. Bir ihtilâl sonucunda kral olunca 1330'dan itibaren Mortimer'den kurtularak krallık hükûmetini yeniden kurdu. Onun saltanat yıllarında parlamento (özellikle Avam kamarası) hiç bir zaman ulaşamadığı derecede önemli bir hükûmet organı haline geldi. Savaşlar içinde geçen bir saltanat süresindeki para ihtiyacının bu gelişmede büyük rolü oldu. Kral, vergi koymak, vergi almak için parlamentonun iznini istemek zorunda kaldı. İngiliz ekonomisinin gelişmesi bu devrede burjuvazinin de gelişmesine yol açtı. Avam kamarası da yararlı bir rol oynadı. Ayrıca ingiliz topluluğunda ve zihniyetinde değişikliklere yol açan iki olayı da anmak gerekir: kara veba ve Yüzyıl savaşı. Bunların ikisi de soylulara ait mal ve mülkün onda birinin köylülerin mülkiyeti (*yeomanry*) haline gelmesine yol açtı. Ayrıca Fransa'daki savaşın ilk zaferleri (Crécy 1346) o zamandan sonra belirmeğe başlayan millî duyguları uyandırdı. Fakat uzun zaferlerden sonra, 1369'dan itibaren Fransa, İskoçya ve İspanya'da yenilgiler ve bozgunlar birbirini kovalamağa başladı. Sonunda bitkin düşen ve bunayan kral ihtiyar ve tehlikeli ihtiraslara sahip olan oğlu Gand'lı John'a bırakmak zorunda kaldı. Ardında güçsüz düşmüş, morali altüst olmuş, parçalanmış ve aynı zamanda sonuçsuz bir serüvene gömülmüş bir krallık bıraktı. (L)

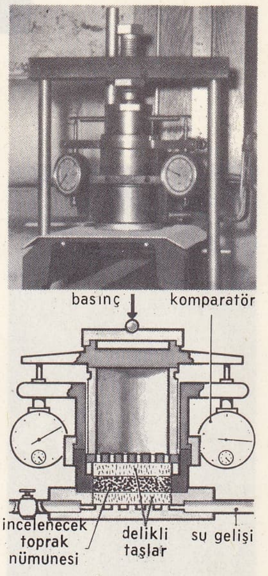

edometre

EDWARD IV, İngiltere kralı (Rouen 1442-Westminster 1483). 1461 ile 1483 arasında saltanat sürdü. York dükü Richard'ın oğlu. Babası, kraliçe Margaret ve Beaufort'ların hükümdarlığı sırasında Henry VI'ya karşı isyan etti, fakat 1460'ta savaşta öldürüldü. Böylece Edward taht üzerindeki haklarına kavuştu. Londralılar yeni kralı çok iyi karşıladılar, 1461'de taç giydi, az sonra Lancaster'lileri Towton'da bozguna uğrattı. 1466'da Henry VI'nın ele geçirilmesiyle zafer tamamlanmış oldu. Kral, kısa zamanda kendini halka sevdirdi. Fakat krallığın içinde ve dışında karışık bir durumla karşılaştı. 1464'te Elizabeth Woodville ile evlenmesi ona değerli dostlar kazandırdı. Burgonyalılarla dostluk siyaseti Warwick ile bozuşmasına yol açtı, bu da yeni bir savaş sebebi oldu (1470-1471). Savaşta düşmanını yenen Edward IV az sonra ülkede tam bir hâkimiyet kurdu. İçeride huzuru ve düzeni yerleştirdi. Pecquigny antlaşmasıyle (1475) Fransa ile olan ihtilâfı ortadan kaldırdı. Genç yaşta öldü, çocukları çok küçük olduğundan yerini güçlü bir insan olan kardeşi Gloucester dükü Richard aldı. (L)

EDWARD V, İngiltere kralı (Westminster-1470-Londra kulesi 1493). Edward IV'ün oğlu ve halefi. On iki yaşında kral oldu ve iktidarı naip amcası Gloucester dükü Richard'ın eline bıraktı. Naip, yeğenleri Edward ile Richard'ın evlilik dışı dünyaya geldiklerini ileri sürerek onları hapsettirdi, sonra da öldürttü. (L)

EDWARD VI, İngiltere ve İrlanda kralı (Hampton Court 1537-Greenwich 1553). Henri VIII ile Jane Seymour'un oğlu. Saltanat süresi kısa sürdü (1547-1553). Hükûmet işlerinde pek az payı oldu. Bu yıllar, İngiltere tarihinin dinî ve iktisadî bunalım-

EDREMİT'ten bir görünüş

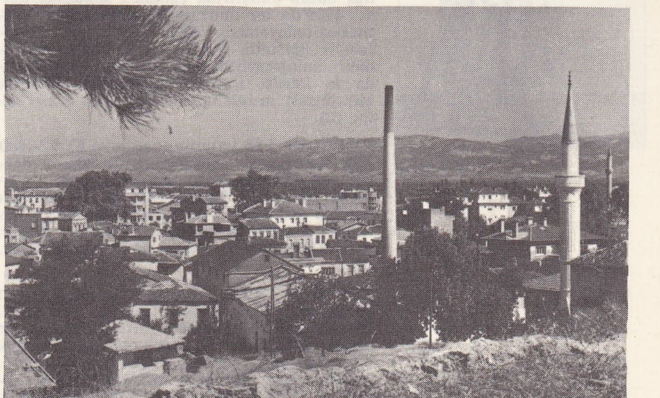

Foto. Embassade de Danemark (LAROUSSE) ; Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

St. Catherine hastahanesinde bir sandalye üzerine işlenmiş EDWARD III'ün başı

EDWARD IV

EDWARD V

larıyle dolu bir dönemi oldu. Bu çok ciddî meseleler karşısında hükûmetin tutumu genç kraldan çok, birbirine düşman iki haris naibin davranışlarına bağlı kaldı. Devlet işlerini, 1550'ye kadar naip olarak kralın dayısı Somerset dükü, sonra da Northumberland dükü korkunç John Dudley yönetti. Edward VI'nın tahta çıkışıyle birlikte protestanlık ağır basmağa başladı. Somerset dükü ve ruhanî lider Cranmer, Henry VIII'in yaptığı reformdan daha ileri gitmeğe kararlıydılar. Geleneksel din kadrolarının dağılması, imparatorluğun çeşitli yerlerinden protestan göçmenlerinin akını ve hükûmetin baskıları sonunda protestan doktrinleri gelişti. 1549 ve 1552 tarihli resmî iki «Dua Kitabı» ve âyinleri kaldıran 42 maddelik Bill bu devrimin tanığıdır. İngiliz Reformu bu zorlu aşamaya ulaştığında, daha Henry VIII'in saltanatının son günlerinde kötüleşmeğe başlamış olan iktisadî ve malî durum daha da bozuluyordu. XVI. yy.ın ortasında bütün Batı Avrupayı saran enflasyon, 1553'te iflâs durumunda olan devletle beraber kişileri de mahva sürüklüyordu. Somerset, halk tabakalarının yoksulluğunu görünce bir şeyler yapmağa kalkıştı, durumun daha kötüye gitmesini şöyle böyle durdurdu, böylece soylular arasında yeni düşmanlar edindi. 1549 Köylü isyanı, kapitalizmin gelişmesine imkân sağlayan hasmı Northumberland dükü lehine bir hava yarattı, güttüğü siyasetin başarısızlığına ve iktidardan düşmesine yol açtı: Kral Edward VI veremden öldü. Tudor hanedanının erkek vârisi onunla tükenmiş oldu. Edward VI'nın saltanatı, kız kardeşi Mary I'in şiddetli tepkisine ortam hazırlayan dramatik bir gerilim içinde sona erdi. (L)

EDWARD VII, Büyük Britanya ve İrlanda kralı (Londra 1841 - ay.y. 1910). 1901-1910 arasında saltanat sürdü. Kraliçe Victoria ile prens Albert'in oğlu. Gençliğinde sürdüğü düzensiz hayatı beğenmeyen annesi onu devlet işlerinden uzak tuttu. Yaptığı sayısız yolculuk sonunda milletlerarası meseleler üzerinde görgü ve bilgi sahibi oldu. Sürekli neşesiyle kendini görgülü bir diplomat olarak göstermesini bildi. Sadeliği ve içtenliğiyle de halkın saygısını kazandı. Başta Almanya olmak üzere, yabancı memleketlerin rekabeti yüzünden Büyük Britanya'nın iktisadî üstünlüğünü kaybetmek üzere olduğu ve yarı aristokratik bir toplumda demokratik bir topluma dönüştüğü güç bir dönemde millî birliği temsil edici bir rol oynadı. Buna karşılık lordlar nezdinde yaptığı bütün yatıştırma çabaları sonuçsuz kaldı, 1909'da bir anayasa krizinin patlak vermesini önleyemedi. En çok dış siyaset konularıyle ilgilendi, Fransa ile İngiltere arasındaki anlaşmazlıkların ortadan kalkmasında ve 1904'te Entente Cordiale'in (Dostluk anlaşması) imzalanmasında büyük etkisi oldu. (L)

EDWARD VII yarımadası veya **EDWARD VII toprakları.** Antarktika'nın Marie Byrland kesiminde, Ross denizinin doğu kıyısında yarımada. Enlemi 77° 45′ G, boylamı 156° B'dır. 1902 Yılında kaptan Scott tarafından Büyük Britanya'ya bağlandı. Bugün *Ross Dependency* bölgesi sınırları içindedir. (L)

EDWARD VIII, Büyük Britanya kralı (Richmond Park 1894), George V'in oğlu. Birinci Dünya savaşına katıldı. Babasının yerini aldığında İngilizler tarafından çok sevilmekteydi. Fakat yenilikçi eğilimleri, milletlerarası durumun nazikleştiği bir zamanda bazı ingiliz siyaset adamlarını endişeye düşürdü. 1936 Aralık ayında özel bir mesele yüzünden anayasa krizi patlak verdi: kocasından boşanmış amerikalı bir kadın olan Madam Simpson ile evlenmek istemesi, başbakan Stanley Baldwin'in, Dominyonlar temsilcileri ve Başpiskoposluğun tepkisiyle karşılaştı. Kamuoyunda önemli görüş ayrılıkları belirdi, bu yüzden de kral tahttan çekilmek zorunda kaldı. Yerini kardeşi George VI'ya bıraktı, WINDSOR dükü unvanını aldı ve yurdundan ayrıldı. 1937'de Madam Simpson ile Fransa'da evlendi. Dük ve düşes Fransa'ya yerleştiler. Windsor dükü 1940'tan 1945'e kadar Bahama Adaları genel valiliği görevinde bulundu. (L)

EDWARD VIII koyu Antarktika'nın Hint okyanusu kıyısında, Kemp yakası ile Enderbyland arasında koy. Boylamı 57°20′ D. (L)

EDWARD (sir Herbert Benjamin), ingiliz subayı (Frodesley, Shropshire 1820-Londra 1868). Hayatının büyük kısmını Hindistan'ın kuzeybatısında geçirdi. Hintli askerlerin ayaklanması sırasında bu bölgede barışı korumayı başardı (1857). [L]

EDWARD Aziz, anglosakson kralı (İslip, Oxfordshire 1000'den önce - Westminster 1066). 1042 ile 1066 arasında hüküm sürdü. Aethelred II'nin ikinci oğluydu. Harthacnut'un ölümü (1042) üzerine çıkan karışıklıklar sonunda Danimarka imparatorluğu yıkıldı. Edward kral oldu, böylece anglosakson hanedanı yeniden iktidara geçti. Koyu sofuluğundan ötürü «Günah Çıkarıcı» diye anılan Edward kaba güce başvurmaktan öyle çekindi ki aristokratların tehlikeli davranışlarına ve işledikleri suçlara karşı koymağa yanaşmadı. Sonunda kont Godwine'in elinde bir oyuncak haline geldi. Öldüğünde, İngiltere gücünü kaybetmiş, bölünmüş ve Normand'lar tarafından zaptedilmeğe hazır bir duruma düşmüştü. (L)

EDWARD Büyük, anglosakson kralı (öl. Farndon, Cheshire 924). 899 ile 924 arasında saltanat sürdü. Büyük Alfred'in ikinci oğluydu, sonra onun yerini aldı. Babasının yolundan yürüdü. Danimarkalıların Mercie'ye saldırılarından (910) faydalanarak onları Humber'e kadar sürdü. Danimarkalıları, hattâ Nurhumbria, Galler ve İskoçya krallarını başeğmeğe zorladı. Kızlarını, Basit Charles, Büyük Otton, Hugues le Grand ve Louis de Provence ile evlendirdi. (L)

EDWARD dağı, Antarktika'da Sweeney dağlarının en yüksek noktası, Tierra Alta Ellsworth'de; 2 590 m. (L)

EDWARD gölü, esk. **Albert Edward,** Doğu Afrika'da göl, Uganda ile Kongo devleti sınırında, Semliki aracılığıyle Albert gölüne dökülür; 2 150 km². (L)

EDWARD, Kara Prens (Woodstock 1330-Westminster 1376). Edward III'ün büyük oğlu, Galler prensi. Bu değerli asker kumandanlıktaki ustalığını Fransa'daki savaşlarda gösterdi: Poitiers (1356), Castilla'da (Najera zaferi 1367) başarılar kazandı. Babası kendisini ömür boyu Aquitania valisi yaptı. Castilla savaşından sonra ağır bir hastalığa tutuldu, çok geçmeden görevlerinden ayrılmak zorunda kaldı. (L)

EDWARD of Lancaster, Galler prensi. Bk. LANCASTER.

EDWARDS (Byran), ingiliz tarihçisi ve siyaset adamı (Westbury, Wiltshire 1743-Southampton 1800). Büyük toprak sahibi ve aşırı bir kölelik taraftarıydı. Kölelikten

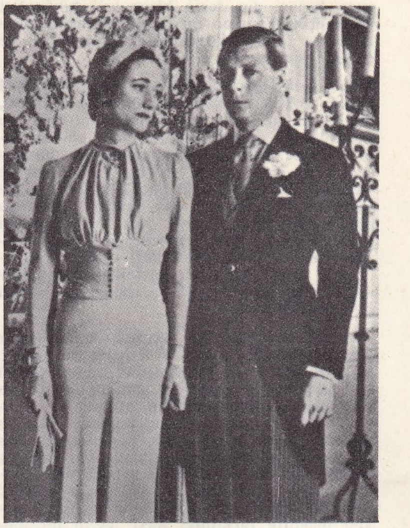

EDWARD VIII
karısı Madam Simpson ile birlikte

Jonathan EDWARDS
Henry Augustus Loop'un eseri

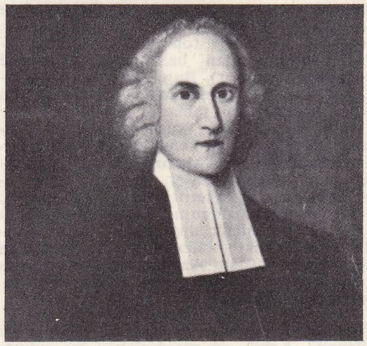

EDWARD VI
Holbein'in eseri

EDWARD VII ▼

Foto. Crown (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

yana fikirlerini Jamaika Sömürge meclisinde de savundu. Başlıca eseri: *History of the British Colonies in the West Indies* (Antillerdeki İngiliz Sömürgelerinin Tarihi) [3 cilt, 1793]. (L)

EDWARDS (Corwin D.), amerikan iktisatçısı (doğ. Nevada, Missouri 1901). Northwestern ve Cambridge üniversitelerinde profesör, hükûmet danışmanı ve National Bureau of Economic Research'ın (Millî İktisadî Araştırmalar bürosu) üyesi oldu. *Economic and Political Aspects of International Cartels* (Milletlerarası Kartellerin İktisadî ve Siyasî Yönleri) [1944] adlı bir eseri vardır. (L)

EDWARDS (Edward), ingiliz kütüphanecisi (Londra 1812-1886). «Halka açık kitaplık» kampanyasının başlatıcısı ve yayıcısıdır. Bu amaçla W. Ewart ile sıkı işbirliği yaptı. *Mémoires of Libraries* (Kitaplık Hatıraları) [1859] adlı bir kitabı ve Walter Raleigh hakkında bir biyografyası (1855) vardır. (L)

EDWARDS (George), ingiliz tabiat bilgini (Stratford, Essex 1693 - Essex, Plaistow, 1773). Hayvanların, özellikle kuşların hayatlarını inceledi, değerli koleksiyonlar hazırladı. Londra hekimlik kolejinde kitaplık memuru olarak çalıştı. Royal Society'ye üye seçildi. Hayvanlara ait resim ve desenleri geniş ilgi topladı (1700). [L]

EDWARDS (Jonathan), amerikan filozofu ve ilâhiyat bilgini (Doğu Windsor, Connecticut 1703 - Princeton 1758). 1727'den 1750'ye kadar Massachusetts, Northampton'da rahip olarak çalıştı. Kızılderili aşiretlerin yanında misyonerlik yaptı. Öldüğü sıralarda Princeton'daki New Jersey kolejinin başkanı bulunuyordu. Eserleri: *Treatise Concerning the Religious Affections* (Dinî Sevgi Üstüne İnceleme) [1746]; *Freedom of Will* (İrade Hürriyeti) [1754]; *On the Nature of True Virtue* (Gerçek Erdemin Özü Üstüne) [1772]. (L)

EDWARDS (Richard), ingiliz şairi ve oyun yazarı (Somersetshire 1524'e doğr.- Londra 1566). Elizabeth çağında kraliçe kilisesinin yöneticisi oldu. Başlıca oyunları: *Palamon and Arcite* (1566) ve klasik bir konu üstüne ilk ingiliz traji-komedisi, *Damon and Pythias* (1567). Başlıca şiirleri: *Amantium Irae* (Aşk Kavgaları) ve *Paradise of Dainty Devices* (Zarif Fantaziler Cenneti) [1575]. (L)

EDWARDS (William Frederic), ingiliz asıllı fizyolog (Jamaika 1777 - Versailles 1842). Paris'e yerleşti, ilmî çalışmalar yaptı. Etnografya derneğini kurdu. Başlıca eserleri: *De l'Influence des Agents Physiques sur la Vie* (Fizikî Etkenlerin Hayat Üzerine Etkileri) [1842]; *Lettra à M. Amédée Thierry sur les Caractères Physiologiques des Races Humaines Considérés Dans Leur Rapports Avec l'Histoire* (İnsan Irklarının Fizyolojik Karakterleri ve Bunların Tarihle İlişkileri Üstüne M. Amédée Thierry'ye Mektup) [1829]. (L)

EDWARDS BELLO (Joaquin), şilili romancı (Valparaiso 1888). *El Roto* (Şili Yerlisi) [1920] adlı romanında renkli ve sağlam bir gerçekçilikle ayak takımını ve *El Chileno en Madrid*'te (Madrid'de Bir Şilili) kozmopolit çevreleri anlattı. En iyi eseri 1931'de yayımlanan *Valparaiso, la Cindad del Viento*'dır. (Valparaiso, Rüzgârlı Şehir). Bu roman 1943'te *En el Viejo Amendral* (Eski Bademlikte) adıyle yeniden yayımlandı. Romancı, Valparaiso'daki spekülasyoncuları, zengin semtleri gerçekçi bir kalemle dile getirdi. Öteki romanları şunlardır: *La Muerte de Vanderbilt* (Vanderbilt'in Ölümü) [1922]; *Tanca y Arica* (1926); *Criollos en Paris* (Paris'te Melezler) [1933]. (L)

EDWARD the Martyr (Aziz) [963'e doğr.- Corfe Castle, Dorsetshire 978], anglosakson kralı (975-978), Edgar'ın oğlu ve halefi. Kaynanası Elfthryth ona karşı bir kısım soyluları ayaklandırdı ve onu öldürttü. (L)

EDWARD, Warwick kontu (Warwick şatosu, Warwickshire 1475 - Tyburn 1499). Clarence dükü George'un oğluydu. Henri VII tahta çıkar çıkmaz hapse atıldı, daha sonra York'luların entrikalarına karıştı, bu yüzden idam edildi. (L)

EDWİN (Aziz), Northumbria kralı (585 - öl. Heatfield, Doncaster yakınları 633). Babası Deira kralı Ella öldüğünde üç yaşındaydı. Bernicia prensi Aethelfrith onu kendi ülkesinden kovdu. Mercia krallığına sığındı, kralın kızı ile evlendi. Edwin ülkesini yeniden zaptetti (625). York başpiskoposu Pauinus'un etkisiyle hıristiyan oldu (627), bu dinin yayılmasında rol oynadı. Mercia kralı Penda'nın yönettiği pagan ayaklanmasında Heathfield'de yenildi ve öldürüldü. (L)

EDWY veya **EADWİG** (**Güzel** — denir), anglosakson kralı (955-959), kral Edmund'un büyük oğlu (öl. 959). Amcasının yerine tahta çıkınca Canterbury başpiskoposu Dunstan'ı, bir söylentiye göre tahta çıkma töreni sırasında uygunsuz davranışlarına engel oldu diye, sürgüne gönderdi. 957'de Kuzey bölgesi halkı (Mercia ve Northumbria'lılar), kardeşi Edgar'ı kral seçerek ona karşı ayaklandılar. Bir meclis (Witan), ülkenin iki kardeş arasında pay edilmesini kararlaştırdı. Edwy, Thames nehrinin güneyindeki topraklarda hâkimiyetini sürdürdü. (L)

EDYÂN çoğl. i. (ar. *din*'den *edyān*). *Esk.* Dinler: *Bir cinâyet ki kavanin, edyân / Koymamış ismini* (Tevfik Fikret). [M]

EDZARD (Dietz), alman ressamı (Bremen 1893). Max Backmann'ın öğrencisi. İlk eserlerinde mistik ve umutsuz bir hava sezilir; Dostoyevski'nin kitaplarını resimledi, Litvanya ve İsviçre'de geziler yaptı; 1927'de Manet ve fransız empresyonistlerine derin bir ilgi ve eğilim duyarak Paris'e yerleşti. Bundan sonra üslûbu ve konuları değişti. Eserlerinde yarı gerçek, yarı hayalî bir dünyanın şiiri duyulur. (L)

EECKHOUT (Gerbrand). Bk. VAN DEN EECKHOUT (Gerbrand).

EEDEN (Frederik VAN). Bk. VAN EEDEN.

EEKHOUD (Georges), fransızca yazan belçikalı yazar (Anvers 1854 - Brüksel 1927). Şiir alanında pek başarılı olamadı. Romanları ve hikâyeleri daha önemlidir. Hikâye ve romanlarında sürdürdüğü katı ve ateşli gerçekçilik, yer yer, yapmacıklı bir anlatımla, yer yer üslûp aksaklıkları ile bozulur. Bu eserlerde göçebe köylüleri, evsiz barksız insanları, topluma başkaldıranları, renkli bir şekilde anlatır. Başlıca eserleri: *Kees Doorik* (1883), *Kermesses* (1885), *la Nouvelle Carthage* (Yeni Kartaca) [1888], *Les Fusillés de Mallines* (Mallines'de Kurşuna Dizilenler) [1891], *Mes Communions* (Komünyonlarım) [1897], *Le Cycle Patibulaire* (Asılmışlar Destanı) [1895]. *Esca Vigor* (1899) adlı romanı dolayısıyle kovuşturmaya uğradı. 1895'te, aşırı Parnasse'cı bir dergi olan *Jeune Belgique* ile anlaşmazlığa düşünce *le Coq Rouge* dergisini (1895) kurdu. 1920'de Krallık Dil ve Edebiyat akademisine seçildi. (L)

EEKLO, Belçika'da şehir, Doğu-Flandre idare çevresinin merkezi, Gand'ın kuzeybatısında; 19 200 nüf. Besin, dokuma ve kimya sanayii. Fidanlık. -*Eeklo idare çevresi*, 84 600 nüf. (L)

EESTİ veya **EESTİMA**. Bk. ESTONYA.

EETİON. Yun. mit. Thebai kralı. Mysia'da Andromakhe'nin babası. Şehir Akalar tarafından alınırken yedi oğlu ile beraber öldürüldü. Fakat Akhilleus cesaretine karşı duyduğu saygıdan onu silâhlarıyle beraber gömdürdü ve karısını serbest bıraktı. (L)

EFÂ i. Bk. EFİ.

EFÂDIL çoğl. i. Bk. EFÂZIL.

EFÂHİM çoğl. i. (ar. *fahâmet*, ululuk'tan *efham*> *efâhim*). *Esk.* En büyükler: *Eş'arda zubde-i efâhim* (Ziya Paşa). [M]

EFÂİ çoğl. i. (ar. *efʿā*, engerek yılanı'ndan *efāʾī*). *Esk.* Engerek yılanları. ‖ *Dıhkü'l-efâi*, haince gülüş. (M)

EFÂİL çoğl. i. (ar. *fiʿl*> *efʿile*'den *efāʿil*). *Esk.* Yapılan işler.

— Esk. ed. *Efâil ü tefâil*, aruz vezninin hazırlanışında bulunan «Feûlün, müstefâilün, müstef'ilün, mefâilün, fâilâtün, müfâaletün, mefʿûlâtü» kelimeleridir. Bunların tekrarından bilinen aruz kalıpları meydana gelmiştir. (M)

EFÂL çoğl. i. (ar. *fiʿl*, iş'ten *efʿal*). *Esk.* Fiiller, işler, hareketler, eylemler: *Müşâreket-i ef'âlde kıdem mevzu bahis olamazdı* (Atatürk). ‖ *Ef-âl-i akliye*, aklın işlemleri. ‖ *Ef'âl-i hasene*, iyi işler, iyi hareketler. ‖ *Ef'âl-i muzırra*, zararlı işler. ‖ *Ef'âl-i seyyie*, kötü hareketler. (M)

EFAPS i. (fr. *éphapse*). Elektrobiyoloji. Paralel giden veya kesişen iki sinir telinin elektriksel bağlantı yeri; burada sinaps noktasında oluşan olaylara benzer olaylar meydana gelebilir. (L)

EFARMONİK sıf. (fr. *épharmonique*). Biyol. *Efarmonik karakterler*, canlılardaki yaşatkan organların (hayatın devamını, büyümeyi ve üremeyi sağlayan organlar) anatomik yapısının hava, su ve toprakla doğrudan doğruya ilişkilerini sağlayan karakterler. (Bu tanım canlının çevreyle uyum içinde gelişmesini ifade eder. Fakat Vesque, bu sıfatı güneşe, kuraklığa apaçık uyabilen kalıtsal karakterlere de uyguladı. Böylece terimin anlamı bulanık hale geldi.) [L]

EFASE sıf. (fr. *effacé*). Koreogr. *Efase duruş*, dansçının bacak ve gövdesini bir yarım-daire kadar döndürerek cephe duruşundan sonra geçtiği yeni bir duruş; fakat bu durumda bacaklar çapraz değil de açılarak döndürülür. (Bu duruşta dansçı seyirciye verev bir düzlem içinde görünür ve hareket eden bacağı da ya öne ya da arkaya uzanık olur.) [L]

EFÂTE adası. Bk. VATE.

EFÂZIL veya **EFÂDIL** veya **EFÂZİL** çoğl. i. (ar. *fazl*, erdem>*efdal*'den *efâzıl*). *Esk.* Çok üstün, kâmil olanlar: *Dört yüz senedenberi efâzil / Bir söz demedi ona mümasil* (Ziya Paşa). ‖ *Efâzıl-i ukalâ*, akıllıların en bilinenleri. (M)

EFDAL sıf. (ar. *fâdıl* veya *fâzıl*'dan *efdal*). *Esk.* En fazla, en üstün: *Kavim ve kabilece büyüklük kâfi olmayıp İslâmca efdal olmak lâzım gelirdi* (Cevdet Paşa).

◆ **Efdaliyet** i. *Esk.* Daha faziletli olma, üstünlük. (M)

EFDÂL çoğl. i. (ar. *fazl*'dan *efdāl*). *Esk.* İhsanlar, iyilikler. ‖ Fazlalar, artıklar. (M)

EFDAL (Baba Kâşani Efdalüddin Muhammed bin Hüseyin), iran şairi (XIII. yy.). Hace Nasüriddin-i Tûsî'nin yakınlarındandır. Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Nerede ve nasıl bir öğrenim gördüğü bilinmiyor. Batınıye inançlarının ve İbni Sina'nın etkisi altında kaldığını eserlerinden anlıyoruz. Bütün eserlerinin konusu tasavvuftur. Eserleri: *Encamname, Cavidanname, Reh-i Encamname, El-Müfid-ül-Müsdefid* (Faydalıdan Faydalanan), *Saz u Piraye* (Saz ve Süs) *Küşayişname, Se Güftar* (Üç Söz). [M]

EFDAL (el-Efdal Dırgamüddin el-Abbas), Resulî devletinin sekizinci hükümdarı (öl. 1376-1377). Babası el-Mücahid Ali'nin ölümü üzerine hükümdar oldu (1362-1363). Hükümdarlığını kabul etmeyen kardeşleri, Zeydî imamlarının yardımıyle Haraz ve Sıhr'a hücum ettiler. Zebid şehri de yerli şerif ve şeyhler tarafından işgal edildi. Zamar'da yapılan savaşta yenilen Efdal geri çekilmek zorunda kaldı. Hükümdarlığı ihtilâllerle geçti. İslâm dünyasında daha çok eserleriyle tanındı. Eserleri: *Nüzhet-ül-Uyûn* (Gözlerin Neşesi); *Tabakatu Fukaha-i Yemen* (Yemen Fıkıh Bilginleri Topluluğu), *Muhtasaru Kenz-il-Ahbar* (Kenz-ül-Ahbar'ın Özeti) ve *Muhtasarı İbn Halligan* (İbn Halligan Özeti). [M]

EFDAL (Melik el-Nasirüddin Muhammed Melik EL-), eyyubî şehzadesi (1311 - Şam 1341). Tarihçi Melik el-Müeyyed Ebül Fidâ İsmail'in oğlu. Babasının ölümü üzerine Mısır hükümdarı En-Nasır tarafından Hama ikta'ına tayin edildi. Başlangıçta ilim ve kültüre önem veren bir kimse olarak tanındı. Yolsuzluğa başlaması üzerine halk tarafından Memlûk sultanı Melik en-Nasır Ahmed'e şikâyet edildi. Şam'a sürüldü. Ölümü üzerine de Eyyubî ailesinin Hama kolu ortadan kalktı. (M)

EFDAL CEMALİ (Ebu Ali Ahmed), fatımî veziri (öl. 1132). Fatımîler devrinde bir vezir sülâlesi kuran Bedrül Cemalî'nin torunu. Babası Melik el-Efdal zamanında Suriye'de Selçuklu ve Haçlılara karşı yapılan savaşlarda gösterdiği başarılarla fatımî kuvvetlerinin başkumandanlığına getirildi. Babasının ölümü üzerine durumu sarsıldı (1118), Fakat Hafız li-dinillâh'ın hilâfet ma-

EDWARD VI
G. Stretes'in tablosu
Louvre müzesi, Paris

EDWARD VII
1905'te

EDWARD VIII

Foto. Rol, Wrighton (LAROUSSE)

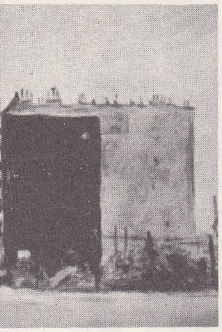

EDZARD «Siyah Duvar» Grenoble müzesi, Fransa

kamına getirilişinde yardımı olduğu için vezirliğe yükseldi. Daha sonra idareyi eline alarak halifeyi ikinci plana düşürdü. İzni olmadan halife ile kimseyi görüştürmedi. İki yıl diktatörce hareket etti ve Mısır sarayının bütün gelirlerini eline geçirdi. Halka karşı sert tutumuyle yarattığı hoşnutsuzluk yüzünden bir çevgân (polo) oyunu sırasında öldürüldü. (M)

EFDALÜDDİN el-HUNCİ (Efdalüddin Ebu Abdullah Muhammed bin Abdülmelik), mısırlı bilgin (? 1194 - Kahire 1248). Mantık ve tıp alanında ün yaptı. Şâfiî mezhebini kabul etti, ömrünün son yıllarında Mısır kadilkuzat'ı (en büyük kadı) oldu. Eserleri: mantıkla ilgili *El-Cümle fi'l-Muhtasari Nihayeti-ül-Emel* (Emel Sonunun Özetindeki Cümleler); *Keşf-ül-Esrar an Gavamız-il-Efkâr* (Düşüncenin Çıkmazlarındaki Sırları Keşfetme); *El-Mu'cez fi'l-mantık* (Mantıkta Güzel ve Özlü Söz); tıp ile ilgili *Kitab-ül-Edvar-il- Hummiyât* (Hummaların Devreleri ile İlgili Kitap); *Şerhü Makalet-i İbn Sina fi'n-Nabz* (İbn-i Sina'nın Nabız Hakkındaki Makalelerinin Şerhi); *Makale fi'l Hudud ve'r-Rüsum* (Sınırlar ve Gümrük Vergileri Üstüne Makale). [M]

EFE i. (esk. türk. *aba*, kardeş'ten?). Ege bölgesindeki köy yiğitlerine verilen ad: *Candarmaydı ama, Çine'de hep efe derlerdi* (Sabahattin Ali). *Dağlara yaslansa efemin başı / Ayağı değerdi hemen ovaya* (F.N. Çamlıbel). ‖ *Mah.* Anadolu köylerinde efendi, ağabey anlamında kullanılan hitap.

— ANSİKL. *Efe* kelimesi Osmanlı devletinin son yıllarında Batı Anadolu'da ortaya çıkan çetebaşları için kullanılmıştır. Zeybekler, kahramanlık ve mertlik gösterenlere *efe* derler ve onu kendilerine başkan seçerek buyruğu altına girerlerdi. Abdülhamid II devrinde hükûmeti uğraştıran efelerin bir kısmı Kurtuluş savaşında Yunanlılara karşı başarılı çete savaşları yaptılar (Yörük Ali Efe, Demirci Mehmed Efe gibi).

◆ **Efelenmek** geçz. f. Diklenmek, kafa tutmak: *Bıçaklı oldun mu, efelenirsin* (K. Tahir).

◆ **Efelik** i. Efe olma hali. ‖ Kabadayılık. (M)

Aydın yöresi efeleri

EFE i. (*Eve* veya *İfi* de denir). Özellikle Belçika Kongo'sunun kuzeydoğu kesiminde yaşayan Afrika Pigmelerine verilen ad. (L)

EFEDRİN i. (fr. *éphédrine*). Denizüzümünden (*ephedra*) çıkarılan veya sentez yoluyle üretilen alkaloit.

— ANSİKL. Eczc. *Efedrin*, adrenalin ve amfetamin'e yakın bir aminoalkoldür. Adrenalin niteliğinde, fakat ondan daha az zehirli olan efedrin üstelik ağızdan alındığı zaman da etkilidir. Özellikle kulak-burun-boğaz ve göz hastalıklarında, baz veya klorhidrat halinde, mukoza üzerine püskürtme veya göz banyosu şeklinde de çok kullanılır. (L)

EFEKT i. (ing. *effect*). Radyo ve televizyon yayınlarında, tiyatro temsillerinde veya filim seslendirmelerinde, hareketleri takip etmesi gereken tabiî seslerin yeterli olmadığı veya yeniden meydana getirilemediği zaman bunların özel olarak yaratılması işlemi. (Sonradan meydana getirilen sesler çok defa gerçek seslerden daha etkilidir.) [L]

EFEKTİF i. (fr. *effectif*). Nakdî para. ‖ Bir kurumun kadrosunda fiilen çalışanların miktarı.

— İkt. ve mal. Kasa işlemlerinde çek ve benzeri kolayca tahsil edilebilen senetler dışındaki kâğıt ve madenî para. ‖ Esham ve tahvilât işlerinde portföy'ün realize ettiği gerçek değer. ‖ Kambiyo işlemlerinde çeşitli ticarî senetler dışındaki kâğıt veya madenî yabancı para mevcudu. ‖ *Efektif hisse senedi* veya *tahvil* üzerinde muhalefet iddiası olmayan ve paraya çevrilebilen değer. ‖ *Efektif sermaye*, ödenmiş ve işte fiilen dönen likit sermaye. (L)

EFELEK i. Bk. LABADA.

EFELKİSTİKON sıf. (yun. *ephelkystikon*). Leng. Yunancada, (özellikle hiatus'tan kaçınmak için) istendiğinde bazı son ünlülere takılabilen *n* harfi: estin veya esti, eluen veya elue v.b. (Bazen ART TÜREME anlamına da gelir.) [L]

EFEMERİD i. (fr. *éphéméride*). Bk. GÖKGÜNLÜĞÜ.

EFEMİNE sıf. (fr. *efféminé*). Kadınlara has davranışları olan (erkek). [M]

EFENDİ i. (yun. *authentes*, sahip>*efentis*'ten). Eskiden «bay» anlamında, özellikle şehzadeler, din adamları ve öğrenciler için, bugün ise yaşlı kimseler için kullanılan unvan: *Hoca efendi. Süleyman efendi.* (Bk. ANSİKL.) ‖ Sahip, iye: *Köylü memleketin efendisidir* (Atatürk). ‖ Bey, koca: *Bizim efendi de pek kıskanç.* ‖ [Hizmetçiler ve uşaklar için] Çalışan evin erkeği, hizmetinde bulunulan adam: *Zalim, değersiz bir adam olan efendisi bir gün, eğlence olsun diye onun ayağını kırdı ve Epiktetosu sakat bıraktı* (Ş.S. Aydemir). ‖ Sıf. Saygı değer, kibar, terbiyeli: *Arkadaşım efendi adamdır.* ‖ Ünl. [Erkekler için] Seslenme sözü: *Efendi! Biraz dikkat etsene.*

zeybek oynayan efe İzmir

— ÇEŞ. DEY. *Efendi baba*, eskiden bazı ailelerde çocukların babaları, gelinlerin kayınpederleri için kullandıkları saygı sözü: — *Rabiayı görmek istemez misin, efendi baba?* (H. E. Adıvar). ‖ *Efendi gibi yaşamak*, rahat yaşamak. ‖ *Efendiden bir adam*, efendi görünüşlü, kibar erkek. ‖ *Efendiler götürsün*, bir çağrı karşısında «Efendim» deyip gitmeyen kimse için söylenilen «öl» anlamında şaka yollu beddua. ‖ *Efendime söyleyeyim*, konuşurken gerekli kelime bulunmadığı zaman vakit kazanmak için kullanılan söz. ‖ *Efendim nerde ben nerde!*, «ben ne diyorum siz ne anlıyorsunuz» anlamında. ‖ *İstanbul efendisi*, İstanbullu gibi nazik, ince. ‖ *Kalem efendisi*, kalemden yetişmiş memur.

— Kıyf. *Efendi biçimi*, çeşitli fes kalıplarından birine verilen ad. (Genellikle feslerin sıfır numaradan 16 numaraya kadar 17 değişik biçimi vardı. Son zamanlarda kullanılmağa başlanan Beyoğlu adlı kalıbın numarası 2 idi. Bunun çeşitleri arasında Büyük Hamidiye, Hamidiye, Aziziye, Tam zuhaf, Efendi biçimi, İzmir biçimi adlı kalıplar varsa da topluca hepsine Efendi biçimi denilir ve daha çok okumuş kişilerce tercih edilirdi.)

— Teşk. tar. *Efendi dâimiz*, osmanlılarda, padişahların şeyhülislâmlara bir hitap şekli. ‖ *Efendi kapısı* (veya *dairesi*), yeniçeri efesinin (yeniçeri kâtibi de denir) çalıştığı makam. (Yeniçeri efendisi burada esame ve kütük denen ana defterleri bizzat tutar, kimseye göstermezdi.) ‖ *Efendi kapısı* (veya *dairesi*) *kâtipleri* (veya *şakirtleri*), yeniçeri kâtibinin yanında çalışan yazıcılar. (Bunlar yalnız maaş defterlerinin düzenlenmesinde ve yazıya ait işlerde kendisine yardım ederlerdi.)

— ANSİKL. *Efendi* kelimesi Türkçeye Selçuklular zamanında, Bizanslılardan alınarak girdi. Emîrlere, önemli mevki sahiplerine, efendi demek âdet oldu. Osmanlı devletinde, belirli zümre mensupları efendi unvanını aldı. Bütün ilmiye sınıfı, şeyhülislâmdan en alt kademelere kadar «Efendi» unvanını taşırlardı. İlmiye sınıfı dışında sayılan cami ve tekke mensuplarına da genellikle efendi denmiştir. Tanzimat'tan (1839) sonra Osmanlı şehzadeleri (veliaht dahil) efendi diye anıldı. Bazı mülkî rütbe sahiplerinin de unvanı efendi idi. 1908 Meşrutiyeti'nden sonra unvanının derecesi biraz daha düştü, zamanımızda ise, bey denmeyen kimselerin çağırıldığı bir kelime oldu. Osmanlı idaresindeki Arap ülkelerinde de bu şekilde kullanılıyordu. Kelime, saygı mübalâğası olarak diğer unvanların sonuna getirilmiştir: hâlâ kullanılan bey-efendi, hanım-efendi ve sultan-efendi (Osmanlı prensesleri hakkında) hattâ ağa-efendi, paşa-efendi gibi. Efendimiz, Osmanlı toplumunda mutlak mânâda padişah için kullanıldığı gibi, hanedan mensuplarına da böyle hitap edilmiştir. Peygamber, hattâ Allah hakkında da kullanılır («Peygamber Efendimiz, Efendimiz Allah»). Tanzimat'tan önce İstanbul kadısına İstanbul efendisi, reisülküttaba reis efendi, şeyhülislâma müftü efendi veya müfti-l-enâm efendi, Rumeli ve Anadolu kazaskerlerine sadreyn efendiler denilmiştir.

◆ **Efendi efendi** zf. Uslu uslu: *Efendi efendi oturup ders çalışmalı.*

◆ **Efendice** zf. Efendi gibi, efendiye yakışır şekilde: *Şöyle bir efendice oturalım* (A. H. Tanpınar). *Efendice yaşamak.*

◆ **Efendilik** i. Efendi olma hali. ‖ Efendiye yakışan davranış. (M)

EFENDİM ünl. (*efendi*'den *efendi-m*). Bir çağırı karşısında sesin işitildiğini anlatmak için «buradayım» anlamında kullanılır: — *Ayşe! — Efendim!* ‖ Anlaşılmayan bir sözü tekrarlatmak için söylenir: *Efendim, Gelmeyecek misin?* ‖ Cümle sonunda nezaket ve saygı belirtmek için eklenir: *Affedersiniz, efendim!*

◆ **Efendimiz** i. Hz. Muhammed, padişahlar ve yol gösterici olarak kabul edilen kimseler için kullanılan saygı sözü: *Efendimiz buyurmuştur ki...* (M)

EFES, yun. **Ephesos**. Esk. coğ. Anadolu'da şehir. Batı Anadolu kıyılarının orta kısmında, Küçük Menderes (Kaystros) nehrinin sularının döküldüğü işlek bir körfezin kenarında kurulmuştur. Burası Sardeis'ten geçen Kral Yolu'nun başlangıç noktası olduğu gibi, güneyindeki Maiandros (Büyük Menderes) ve kuzeyindeki Hermos (Gediz) vâdileri boyunca Anadolu'nun içlerine doğru uzayan büyük ticaret ve kültür yollarının ortasındaydı. İkinci derecede yollarla Maiandros ve Hermos'a bağlı bulunduğundan ticaret, kültür ve siyaset alanında her türlü gelişme ve ilerleme imkânına sahipti. Bundan başka, şehrin yanında, başlangıcı efsanevî devirlere kadar çıkan büyük bir tanrıça tapınağının bulunuşu ve bu kutsal yerin bütün Eskiçağ süresince dinî önemini kaybetmeyişi, Efes'in gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır.

Efes şehrinin yeri Küçük Menderes ırmağının alüvyonlarla limanı doldurması tehlikesi karşısında zaman zaman değiştirildi. *Efes* (*Ephesos*) adının kesin etimolojisini yapmak mümkün değildir. Antik yazarlardan bazıları bir amazon adı olduğunu, ba-

Foto. Piccardy (LAROUSSE); N. Erkılıç, Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

zıları da Yunancadan geldiğini ileri sürerler. Yeni dil araştırmaları bu adın Anadolu kaynaklı olduğunu göstermiştir. Şehrin kimler tarafından ve ne zaman kurulduğu kesin olarak belli değildir. Ancak daha M.Ö. II. binyılın ikinci yarısında sonradan *Artemis* adını alacak olan Ana-Tanrıça'nın tapınağı yanında bir iskân sahasının bulunduğu bilinmektedir. Strabon'a göre tapınak ve şehir Amazonlar tarafından kurulmuştur ve ilk şehir halkı Karia'lılar ile Leleg'lerdir. Pausanias ise halkın Leleg'ler ve Lydia'lılar ile diğer topluluklardan meydana geldiğini bildirmektedir. Son yıllarda Selçuk şehrinde bulunan Aka devrine ait mezarlar ve bol miktarda Aka seramiği Efes ve çevresinde Akalar'ın yerleşmiş olduğunu gösterir.

İon'ların, Efes ve dolaylarını M.Ö. XI. yy.ın başlarında ele geçirdikleri bilinmektedir. Bu tarihten önce Hitit hâkimiyeti sahasına girdiğini ise bölgenin yakınındaki Hitit kralı Tudhalia IV'e ait olduğu sanılan Karabel* kaya kabartması göstermektedir. Efes'e gelen İon'ların kumandanı Kodros oğlu Androklos'u, Efesliler şehirlerinin kurucusu ve ilk kralları olarak tanıyorlardı. En eski şehrin mevkii hakkında antik yazarların verdiği bilgiler yeteri kadar aydınlatıcı değildir. Son zamanlarda yapılan araştırmalar sonucunda bu şehrin Panayır dağının kuzey eteklerinde kurulduğu anlaşıldı. Önceleri krallık Basilid'ler diye anılan Androklos'un sülâlesi tarafından idare edilirken, sonraları asiller ve nihayet (M.Ö. VII. ve VI. yy.) tiranlar tarafından yönetildi. Lydia'daki Vasilike Odos (Kral yolu) başlangıcında kurulan Efes, iktisadî ve ticarî faaliyeti, Doğu ile kurduğu geniş ilişkiler sayesinde zenginleşti. Daha M.Ö. VIII. yy.da Küçük Asya'nın en büyük para merkezi olmuştu. Kaynağını eski Sümer'den alan Babil geleneklerine göre çalışan bankerler büyük güç kazandılar. Özellikle, erkek çocuklarını daima Lydia prensesleriyle evlendiren Melas ailesi, Mermand'lar hanedanına, monarşi siyasetlerini yürütmeleri için gerekli kredileri açıyordu. Böylece Efes, ticaret ilişkileriyle Sardeis'lilere bağlandı. Şehir en büyük tehlikeleri M.Ö. VII. yy.da geçirdi. Bu devirde önce yeni kurulan ve Mermand'lar hanedanının başa geçmesiyle kuvvetlenen Lydia krallarınca tehdit edildi, M.Ö. 652 yıllarında da Kimmer saldırılarına uğradı; bir Kimmer saldırısında Efes Artemis tapınağı Kimmer kralı Lygdamis tarafından yıktırıldı. Fakat şair Kallinos'un yurttaşlarını kahramanca savunmaya teşvik etmesiyle bu hücum püskürtüldü. Bundan sonra Efes ticaretle gittikçe gelişti ve daima Lydia krallarına karşı kendini korumak zorunda kaldı. Lydia krallarının sonuncusu ve en ünlüsü olan Kroisos tahta geçince diğer İon şehirleriyle beraber Efes'i de vergiye bağladı ve Herodotos'a göre yeğeni tiran Pindaros'a düşmanlığı yüzünden Efes'e hücum etti. Pindaros şehri terk etmek zorunda kaldı. Efes halkını tepe kalelerinden ayrılıp ovada yerleşmeğe zorlayan Kroisos yüzyıl önceki Kimmer istilâsından beri yapımına devam edilen tanrıça tapınağı için geniş ölçüde para yardımında bulundu. Bu yüzden Artemis tapınağının sütunları üzerinde «Kral Kroisos vakf etti» şeklinde yazılar vardır.

Şehrin yeriyle birlikte idare tarzında da değişiklik yapıldı. Aristarkhos adında soylu bir atinalı Efes'e çağrılarak şehrin siyasî ve idarî durumunu düzeltmesi istendi. Aristarkhos, Efes'te beş yıl süren görevi sırasında birçok reform yaptı. M.Ö. 546 yılında pers kralı Keyhüsrev, Kroisos'u yenip Lydia devletini ortadan kaldırınca M.Ö. 540 tarihine kadar bütün Anadolu'da hem Yunanlılar, hem de yerliler Keyhüsrev'in hâkimiyeti altına girdi. Efes de İonia satraplığına bağlandı. Şehir M.Ö. 500-499 yıllarında Perslere karşı yapılan İonia ihtilâline katılmadığı için rakibi Miletos şehrinin aksine bu ihtilâlden hiç bir zarar görmedi. Yunanlıların M.Ö. 480 ve 479 yıllarında Perslere karşı kazanmış oldukları Salamis ve Plataia zaferleri üzerine Efes, Attike-Delos deniz birliğine katıldıysa da, Peloponnesos savaşında Ispartalıların tarafını tuttu. Bu savaşlar sırasında Isparta donanmasının bir limanı olarak kullanıldı. M.Ö. 407 tarihinde Efes'te üslenen Lisandros kumandasındaki 90 gemilik bir Isparta donanması Alkibiades kumandasındaki Atina donanmasını burada bozguna uğrattı. Atina'nın deniz üstünlüğünü sona erdiren deniz savaşında Efes Ispartalıların yanında yer aldı (M. Ö. 405). Peloponnesos savaşlarından sonra Perslere karşı, Isparta kralı Agesilaos'a hareket üssü görevini yaptıysa da, M.Ö. 387 yılındaki Antialkidas barışıyle Perslere haraç vermeyi kabul etmek zorunda kaldı. Büyük İskender M.Ö. 334 tarihinde kazandığı Granikos zaferiyle Efes şehrinde demokrasi yönetiminin yeniden kurulmasını sağladı. İskender'in ölümünden sonra generalleri arasında meydana gelen savaşlarda Efes birkaç kere el değiştirdi. Nihayet M.Ö. 287'de Lysimakhos'un adamlarından Lykos, şehri zaptetti. Bu devirde şehrin limanının, nehrin getirdiği alüvyonlarla dolma ve bataklık haline gelme tehlikesi arttığı için Lysimakhos şehri daha batıya nakle karar verdi. Böylece şehrin hayatında yeni bir devir başladı. Yeni şehrin limanı için Efes Artemis tapınağından 2,5 km güneybatıda, güneyi Bülbül (Koressos) dağı, doğusu Panayır (Pion) dağı tarafından korunan derin bir alan seçildi. Limanın yanında kurulan yeni şehrin etrafı Panayır ve Bülbül dağlarının yüksek noktalarından geçen kuvvetli surlarla çevrildi. Şehir, Helenistik devrin birçok şehrinde olduğu gibi düzenli bir plana göre kuruldu ve halk bu şehre taşınmağa zorlandı. Kolophon ve Lebedos halkı da bu şehre nakledilerek Efes'in nüfusu çoğaltıldı. Lysimakhos şehre, karısının adından ötürü *Arsinoeia* adını taktı. Fakat Lysimakhos'un ölümünden (M. Ö. 281) sonra Seleukos tarafını tutan Efesliler şehir duvarlarından bir kısmını yıktılar, kralın karısı Arsinoe ölümden güçlükle kurtuldu. Arsinoeia adı da tamamen unutularak şehir yeniden eski adını aldı. Bundan sonra bazen Ptolemaioslar, bazen de Selefkiler ile birleşti. M.Ö. 191'de Efes, Roma'ya karşı Antiokhos III'ün yanında yer aldı, Antiokhos'un yenilgiye uğramasından sonra Bergama* krallarının eline geçti (M.Ö. 190). Attalos III'ün ölümünden sonra M.Ö. 133 yılında Roma'ya katıldı ve Yeni Asya eyaletinin başkenti oldu. Fakat Roma'nın gelişigüzel ve adaletsizce koyduğu vergiler, Efeslilerin diğer şehirlerle beraber Pontos kralı Mitridates VI tarafına geçerek Roma'ya karşı ayaklanmasına sebep oldu. Mithradates Efes'te dostça karşılandı (M.Ö. 88). Şehirdeki roma büyüklerine ait anıtlar tamamen yıktırıldı. Ancak Mithridates'in şehirde bıraktığı askerlerden memnun kalmayan Efesliler M.Ö. 86'da tekrar Romalıların tarafına geçtiler. Roma ile Mithridates arasında barış antlaşması imzalandıktan sonra Sulla M.Ö. 85'te Efes'e geldi ve şehri haraca bağladı.

Efes şehri, karışıklıklara son verip bütün ülkeyi bir elde toplayan Augustus'un barış devresinde büyük bir gelişmeye sahne oldu. Bu devirde Lysimakhos'un duvarlarla çevirdiği geniş alan tamamen iskân edilerek, İskenderiye'den sonra doğunun en büyük şehri olan Efes'in nüfusu 225 000'e yükseldi. Efes'e iki defa gelen Hadrianus zamanında şehrin limanı Küçük Menderes'in getirdiği alüvyonlardan temizlendi ve nehre yeni bir yatak yapıldı. Bu devirde havarilerin vaızlarından etkilenen merkezlerden biri haline geldi. Aziz Paulus en önemli mektuplarından birini Efes kilisesine gönderdi; Aziz Yuhanna M.S. 66 yıllarında Efes'te oturdu ve bir söylentiye göre oraya gömüldü. Suriyeli monofizismcilerin bir inanışına göre de Meryem orada öldü. İlkel kilisenin birçok konsili orada toplandı. M.S. 263'te Got'ların istilâsına uğrayan Efes kendini çabuk toparladı, IV. ve V. yy.larda yeniden gelişti. Bizans hâkimiyetine girdi, 655'te Araplar tarafından yağma edildi. 1090'dan 1097'ye kadar geçici olarak, sonra XIV. yy. başlarında kesinlikle Türklerin eline geçti. Kalıntıları yakınında bugün Selçuk şehri bulunmakta dır. Bk. AYASULUK.

● *Arkeolojik araştırmalar ve kazılar.* Efes'te ilk kazılar 1863-1874 arasında ingiliz mühendisi John Turtle Wood tarafından British museum adına yapılmağa başlandı. Wood özellikle Artemis tapınağının yerini bulmağa çalıştı ve 1869'da da bunu başardı. Uzun bir aradan sonra 1904-1905 yıllarında yine aynı yerde, ingiliz arkeologu D. G. Hogarth, British museum adına kazı yaparak Artemis tapınağını inceledi. 1895 Yılında Viyana akademisi üyelerinden Prof. Otto Benndorf ve Karl Humann bir ferman ile kazı izni alarak Artemis tapınağının batısında kazıya başladılar. Sonra uzun yıllar bu izin tazelenerek Avusturyalıların kazılarına Panayır ve Bülbül dağlarıyle eski liman arasındaki geniş alanda devam edildi. 1898 Yılında Avusturya Arkeoloji enstitüsünün kurulmasıyle Efes'teki kazılar da enstitü adına yapılmağa başlandı; bu çalışmalar 1912 yılına kadar sürdü.

1926 Yılında Avusturya Arkeoloji enstitüsü, yayın hakkı enstitüye ait olmak üzere, İzmir müzesi adına tekrar büyük çapta kazılara başladı. Bu kazılar Prof. J. Keil tarafından 1935 yılına kadar sürdürüldü. Kazılar bugün de W. Alzinger ve H. Vetters başkanlığında devam etmektedir.

Eskiçağ dünyasındaki tarihî önemi dışında, bina ve sanat eserleri bakımından da önemli olan Efes'teki arkeoloji kazıları bunların bir kısmını gün ışığına çıkardı. Artemis tapınağı bölgesinde İngilizlerin kazıları önemli sonuçlar verdi. İon sömürgelerinin ilk yerleşme yerinin eski limanın ağzı olduğu anlaşıldı. Burada eski bir tapınağın kalıntıları bulundu. Kroisos'un, şehri iç vâdiye doğru kaydırdığını biliyoruz. Ancak tapınak etrafındaki mesken sistemi hakkında yeterli bilgimiz yoktur. *Artemis tapınağı,* bugün Ayasuluk denilen tepenin güneybatısında kurulmuştu. Kroisos'un Artemis tapınağı yakınlarında kurulmuş olan şehri ise Helenistik devirde terk edildi. Lysimakhos, Efes'i yeniden yaptırdı. Sekiz kilometre uzunluğunda duvarla çevrili meskenler bölümü Roma ve Hıristiyanlık devirlerinde değişikliklere uğramış olmasına rağmen, arkeolojik kazılarda, düz ve revaklı, beyaz kalkerden kaldırımlı caddeleriyle ortaya çıkarıldı. *Arkadianen* denilen yol, şehri limana bağlıyor, *Damiano* denilen bir başka yol da Artemis tapınağına ulaşıyordu. Her kenarı 160 m boyunda kare biçimindeki *Agora,* çepeçevre revaklarla süslüydü. Helenistik devre ait tiyatrosu Roma devrinde, özellikle Nero zamanında değişikliklere uğradı. Stadyum da yeniden düzenlendi. Odeon tamamen Romalılar devrine aittir. Hadrianus devri mimarî üslûbunda süslenmiş olan zengin Celsus* kütüphanesi efesli bir sanatseverin eseridir. Roma devrine ait Verulanus meydanı (240×200 m; Hadrianus zamanında mermerle döşendi) birkaç gymnasium (sonradan kaplıca oldu; Vedius Antoninus'un gymnasium'u bunlar arasındadır), kimin yaptırdığı bilinmeyen biri sekiz, öbürü dört köşe temelli dairevî iki bina da önemlidir. Marcus Aurelius ve Lucius Verus'un zaferlerini kutlamak üzere dikilmiş anıtların kabartmalı kapak taşları bugün Viyana müzesindedir.

Şehirden 12 kilometre uzaktaki Belevi köyü yakınlarında yapılan arkeolojik kazılar (1931-1933-1935), M.Ö. IV.-III. yy.lara ait bir mezar anıtının kalıntılarını ortaya çıkardı. Bu mezar anıtı Halikarnassos'dakine (Bodrum) benzer. Anıt yaklş. ol. 11 m yüksekliğinde bir kaidenin üstünde yükselir. Kaidenin üstünde önce üç basamak ve sonra, bunun üzerinde dört tarafı Korinthos nizamında işlenmiş sekizer sütunla çevrilmiş olan cella vardır. Sütun başlıklarının taşıdıkları saçaklıkla beraber bu kısmın bütün yüksekliği yaklş. ol. 11 m'yi bulur. Önünde küçük bir hol bulunan mezar odası, kaya kitlesinin ortası oyularak meydana getirilmiş-

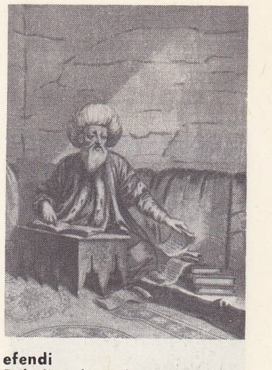

efendi
Belediye kütüphanesi,
İstanbul

EFES
tiyatro (M.S. II.yy.)

Foto. N. Erkılıç, Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

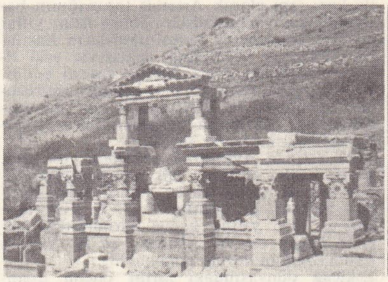

EFES
solda, Trajanus çeşmesi; sağda, Hadrianus tapınağı

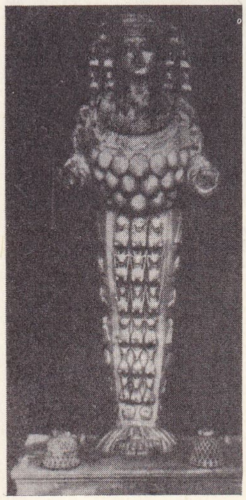

Efes Artemis heykeli

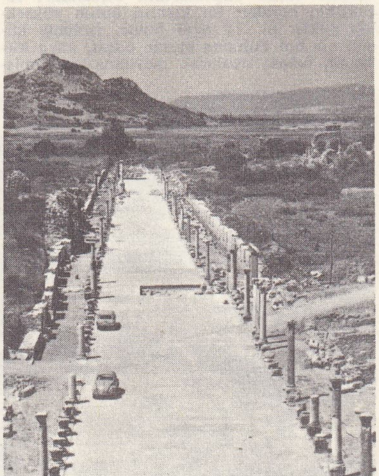

EFES'te denize inen sütunlu yol

tir. Dışarı açılan bir kapı izine rastlanmadığından anıtın yapımı tamamlandıktan sonra artık içine girmenin mümkün olmayacağı anlaşılmaktadır. Odanın içinde âbidevî bir lahit vardır. Bir tek bloktan karyola şeklinde işlenmiş olan lahtin ön yüzünde üzerinde sirenler bulunan bir efriz göze çarpar. Çok büyük masraf ve emekle yapıldığı anlaşılan bu mezar anıtında dikkati çeken bir nokta da zengin polikromiye rastlanmış olmasıdır. Belevi mezar anıtı büyük bir ihtimalle Selefki kralı Antiokhos II'ye aittir ve M.Ö. III. yy.ın ortalarında yapılmıştır. Mezar anıtından biraz batıda da bir tümülüs vardır. Tümülüsün güney tarafındaki girişten, dromos'a girilir. Dromos'un ucunda arka arkaya sıralanmış dikdörtgen şeklinde iki oda bulunur. Odaların tavanları arı kovanı şeklinde yalancı kubbelerle örtülüdür. Her iki oda da boşaltılmış, soyulmuştur. İç ve dış duvar tekniğine bakılarak anıtın M. Ö. IV. yy.da yapıldığı tahmin edilmektedir. (→ Bibliyo.) [ML]

Efes Artemis heykeli, Efes Prytaneion'unda bulunan mermer tanrıça heykeli; M.S. I. yy.ın sonuna ait bir roma eseridir (Efes müzesi). Tanrıça, ayakta ve tamamen giyinik olarak tasvir edilmiştir. Başında silindirimsi çemberlerle tutturulmuş bir örtü, grifon ve sfenkslerle süslü üç katlı bir taç vardır. Heykelin yüzünde tatlı bir ciddîlik görülür. Kaşlar sertçe çekilmiş, gözler badem şeklindedir. Şişkin dudaklar birbirine yapışık şekilde işlenmiştir. Boyun kalın ve gerdanlıkla süslüdür. Göğsünü girlant'lar ve yumurta şeklinde bereket sembolleri doldurur. Etek kısmı bölümlere ayrılmıştır, her bölüm kutsal hayvanlara ait kabartmalarla doludur. Elbise uçları, ayak bileklerinden bir bağ ile boğulmuştur. Ayakların yalnız uçları görülür.

Efes'te yapılan kazılarda Artemis'e ait daha birçok heykel ve heykel parçasına rastlandı. Efes Artemis tapınağında yer alan fakat kazılarda bulunamayan ilk Artemis heykelinin tahtadan yapıldığını antik yazarlar bildirirler. (→ Bibliyo.) [M]

Efes Artemis tapınağı (Artemysion da denir), Efes'te İsabey camiinin yaklş. ol. 300 m güneybatısında, Kuşadası'na giden kara yolunun sağında Eskiçağ yazarları tarafından dünyanın yedi harikasından biri olarak gösterilen tapınak. Bugün, halkın *İngiliz çukuru* diye adlandırdığı bu yerde ancak birkaç tane beyaz mermer parçası görülür. Artemis tapınağının yerini ilk defa ingiliz mühendislerinden J. T. Wood, bugünkü toprak seviyesinden 6-7 m derinlikte buldu (1869), British museum adına 1874'e kadar devam eden bu kazılarda ele geçen değerli arkeolojik buluntular İngiltere'ye taşındı. Bunlar arasında özellikle Lydia kralı Kroisos tarafından hediye edilen, kabartmalarla süslü sütun gövdeleri ilgi çekicidir. 1904-1905 Yıllarında D. G. Hogarth, yine British museum adına, aynı yerde kazı yaptı. Fakat bu defaki buluntulardan ancak bir kısmı İngiltere'ye götürüldü, eserlerin çoğu İstanbul Arkeoloji müzelerine taşındı.

Artemis kültü ve dolayısıyle Efes Artemis tapınağının ilk kuruluşu efsanevî geleneğe dayanır. Eski yazarlardan bazıları Artemis kültünün, Amazon'lar tarafından kurulduğunu ileri sürerler, bazıları da bu kültün Amazon'lardan önceki devirlerde Artemis'in doğumundan hemen sonra, tanrıların buyruğu üzerine kurulduğunu kabul ederler. Bugün, Artemis kültünün kaynağı Küçük Asya Ana Tanrıçası Kybele'ye kadar uzanmaktadır. Efes Artemis'i bu çok eski ve aynı zamanda çok ilgi çekici Anadolu Ana Tanrıça'sının birçok özelliğini taşımaktadır. Kazılarda Büyük Artemis tapınağının altında daha eski dört inşa devresi tespit edildi, M.Ö. VIII. yy.a kadar çıkan ilk devrelerde, duvarla çevrili kutsal bir alanın ortasındaki masif bir kaideden, etrafındaki duvarın derece derece genişletilmesiyle dördüncü inşa devresinde megaron tarzında bir tanrı evi meydana getirildiği anlaşıldı. Anadolu'da M.Ö. VI. yy.a ait İon nizamı yapıların enkazından başka bir şey kalmamıştır. Bununla birlikte Efes Artemis tapınağında İon nizamının en gelişmiş şeklini buluruz.

Tapınak, eski sunaklar veya küçük tapınakların kalıntıları üzerinde, en kutsal kısmı ortaya almak suretiyle, M.Ö. VI. yy.ın ilk yarısında giritli mimar Khersiphron ve oğlu Metagenes'in planlarına göre yapıldı. Cephelerinde sekizer, yan taraflarında yirmişer sütun bulunan çok büyük bir dipteros halindedir (55×110 m). Bu tapınağın esas batı cephesinde Lydia kralı Kroisos tarafından hediye edilen, gövdelerinin alt kısımları kabartmalarla süslü sütunlar vardır. Eski devirlerden kalma sunakların üzerinde duran tanrıça heykelinin yer aldığı cella'nın açık olduğu, bu yerin, etrafı duvarla çevrili bir açık hava tapınağı karakterini bu devirde de koruduğu anlaşılıyor. Bu arkaik devir tapınağı inşaatına başlandığı tarihten yaklş. ol. iki yüzyıl sonra (M.Ö. 356) adını tarihe yazdırmak isteyen *Herostratos* adlı bir deli tarafından yakıldı. Efes halkı yanan tapınak yerine daha büyük ve daha mükemmelini yapmağa karar verdi. Eskiçağın en büyük ve en ünlü anıtı olan ve eski yazarlar tarafından dünyanın yedi harikasından biri olarak gösterilen bu büyük eserin mimarı Kheirokrates idi. Yeni yapı 3 m yüksekliğinde bir platform üzerinde, arkaik tapınağın planına göre yapılmağa başlandı. M.Ö. 334 tarihinde henüz bitirilemeyen tapınağa ait kalıntılar azdır. Bu dönemde de alt kısımları kabartmaları süslü sütunlar bulunması Kroisos yapısının geleneğinin devam ettirildiğini gösterir.

M.S. 263 tarihinde Gotların hücumuyle, yağma ve tahrib edilen Efes Artemis tapınağı cella'sı yeniden yapıldıysa da gitgide kuvvetlenen Hıristiyanlık, tapınağın eski haşmet ve debdebesiyle yeniden inşa edilmesini imkânsızlaştırdı. Hıristiyanlığın az sonra kesin bir zafer kazanması üzerine tamamıyle yüzüstü bırakılan tapınak kalıntıları, uzun yüzyıllar boyunca birçok bina için yapı malzemesi olarak kullanıldı. Bazı sütunları Ayasofya kilisesinde kullanılmak üzere İstanbul'a taşındı.

Tapınağı süsleyen pek çok sanat eseri vardı. Devirlerinin ünlü sanatçıları tarafından yapılan, fakat günümüze kadar gelemeyen bu sanat eserleri hakkında ancak antik yazarlardan bilgi edinilebilmektedir. Tapınakta Phidias, Kresilas ve Polykleitos'un birer *Amazon* heykeli, Timanthes'in «*Palamedes'in Ölümü*»nü, Zeuksis'in «*Menelaos'un Kurban Sunuşu*»nu, Apelles'in *İskender*'i tasvir eden tabloları bulunduğu, Praksiteles'in de sunaktaki kabartmaları yaptığı bu kaynakların verdiği bilgilerdir. (→ Bibliyo.) [M]

Efes harfleri, ilk defa olarak Efes'teki Artemis heykelinin tabanına işlenmiş olduğu sanılan sihirli formüller. Sonradan çoğaltılan bu harfler hastalıklardan korunmak için üstte taşınan yazılı muska veya nazarlık olarak kullanıldı. Bu harflerden yapılan birçok derleme Eskiçağ büyücülüğünün başlıca metinleri olmuştur. (L)

Efes konsilleri, V. yy. da Efes'te iki konsil toplandı. 431 Konsili, üçüncü evrensel konsildir (Oıkumenike synodos). İsa'nın kişiliği ve Meryem'e verilen bakirelik sıfatı konusunda İstanbul başpiskoposu Nestorius'un tartışmalarına bir son vermek amacıyle imparator Theodosius II tarafından toplantıya çağırıldı. 22 Haziran 431'de İskenderiye patriği Kyrillos'un başkanlığında toplanıldı. Nestorius mahkûm edildi ve görevine son verildi. Konsil, İsa'nın tek bir kişiliği ve iki varlığı bulunduğuna, Meryem'in gerçekten Tanrı'nın annesi olduğuna karar verdi. İmparatorun temsilcisiyle bazı piskoposlar kararı kabul etmediler. Ancak bir süre sonra papa Celestinus'un elçileri gelince konsilin tanımlamasına uydular. Öte yandan Nestorius da taraftarlarını topladı ve karara karşı geldi. Bunun üzerine Nestorius sürgüne gönderildi ve orada öldü. Bununla beraber Doğu kilisesinin yatışması ancak 433 birleşmesinden sonra sağlanabildi.

Aziz Leo Magnus'un tanımlamasına göre *Efes haydutluğu* diye bilinen 449 konsili, İskenderiye patriği Dioskoros'un başkanlığında toplandı ve Eutykhes'in sapkınlığını destekleyen piskoposları biraraya getiren bir kurul oldu. İsa'nın iki varlığı olduğu yolundaki ayrım mahkûm edildi. Papalık temsilcileri kaçmak zorunda kaldılar. Bununla birlikte iki yıl sonra Khalkedon (Kadıköy) konsili (451) bu konsilin kararlarını iptal etti. (L)

Efes müzesi, İzmir'in Selçuk ilçesinde, Efes harabeleri yolu üzerinde müze, 1929'da kuruldu; 1964'te Avusturya Arkeoloji heyetinin de yardımıyle yapılan yeni binasında ziyarete açıldı. Müzede sergilenen eserlerin çoğu Efes'te 1863'ten beri devam eden Avusturya kazılarında bulunmuştur. Müze'nin girişinde, M.S. II. yy.a ait Efes Artemis heykeli yer alır. Sağdaki büyük salonda Roma devri Büyük Artemis heykeli, helenistik ve roma heykelleri (Dionysos, Eros, Zeus, Satiros, Hermes v.b.), kadın ve erkek büstleri, tritonlar, küçük salondaki vitrinlerde de yunan ve roma devri kandilleri, vazolar, heykelcikler, kadın ve erkek başları, bizans devri büstleriyle Hadrianus tapınağı efrizi, çeşitli buluntular teşhir edilmektedir.

Müzenin, havuzlu avlusunda mezar taşları, kabartmalar, sütun başlıkları ve mimarî parçalar vardır. Avlunun ortasında bir güneş saati, lahit, girişteki vitrinlerde Efes kazılarında bulunmuş küçük eserler (Bes ve Hermes başları, bronzdan Eros heykelciği, efesli bir filozof başı ve daha başka buluntular) yer alır. *Efes Müze deposu,* Efes kazılarından ve bu çevreden derlenmiş zengin eserleri içine alır. (M)

EFEZİT i. (fr. *éphésite*). Kalsiyumlu mikalar grubundan mineral. Margarit'e benzer. (L)

EFFEL (François Lejeune, **Jean** — denir), fransız karikatürcüsü (Paris 1908). 1934'ten sonra kuşların, çiçeklerin, melekciklerin kaynaştığı şiirli karikatürleriyle tanındı. *Le Colonel de La Rocque* (Albay de la Rocque) [1936], *Jours sans Alboches* (Alboches'suz Günler) [1945] gibi yergi der-

Foto. Nihat Acar, Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

lemelerinden başka kendine has mitolojik evreni yansıtan çeşitli albümler yayımladı: *Le Petit Ange* (Küçük Melek); *La Vie Naive d'Adam et Eve* (Âdem ile Havva'nın Saf Hayatı); *le Diable et Son Train* (Şeytan ve Oyunları); *la Creation du Monde* (Dünyanın Yaradılışı). La Fontaine'in *Masallar*'ını resimledi. Gazete ve dergiler için reklam resimleri ve siyasî karikatürler çizdi. (L)

EFFEN (Justus VAN), hollandalı yazar (Utrecht 1684-S'Hertogenbosch 1735). 1715-1727 tarihlerinde Londra'da, 1719'da İsviçre'de elçilik kâtipliğinde bulundu. İngiltere'deki örneklerinden esinlenerek *De Holandsche Spectator* adlı dergide (1731-1735) sosyal konuları klasik hollanda diliyle yazdı, o zamanlar Hollanda'da ağır basan fransız etkisini ortadan kaldırdı. (L)

EFFEN (VAN). Bk. VAN EFFEN.

EFFİNGER (Cecil), amerikan besteci ve obuacısı (Colorado Springs 1914). N. Boulanger'nin öğrencisiydi. Colorado üniversitesinde profesörlük yaptı. Dört senfoni (1947-1954, üçüncüsü koroludur), konçertolar, yaylı çalgılar için dört dörtlü, dinî müzik ve piyano parçaları besteledi. (L)

EFFNER (Joseph), alman mimar ve süslemecisi (Dachau 1687-Münih 1745). Paris'e Boffrand'ın yanına gitti, Saint-Cloud şatosunun yapımında onunla birlikte çalıştı, sonra 1714'te Münih'e döndü. 1717'de İtalya'ya bir yolculuk yaptı. 1719'da Münih yakınında, Zucalli'nin 1701'de yapımına başladığı Schleissheim malikânesinin iç süslemelerini yaptı. (L)

EFFREM (Muzio), italyan bestecisi (Napoli 1555 ?-ay.y. 1626 ?). Yirmi yıldan fazla, prens Geusaldo di Venosa'nın yanında çalıştı. Sonra Mantova (1616-1620), Floransa (1622-1623) ve Napoli (1623-1626) saraylarında bulundu. Beş sesli birkaç madrigali devrin antolojilerinde yayımlandı. Prens Gesualdo'nun *Altı sesli madrigalleri*ni prensin ölümünden sonra yayımladı. «*M. Marco da Gagliano'nun Altıncı Madrigial Kitabı Üstüne Tenkit*» adlı eseri floransalı besteci ile yaptığı şiddetli polemiğe belge olması bakımından ilgi çekicidir. (L)

EFGAN i. (fars. *efğān*). *Esk.* Acı ile bağırma, ıstırapla inleme: *Bülbül hiç durmayıp efgan edersin / Bir an âram etmez her an ötersin* (Halk türküsü). [M]

EFGANİSTAN. Bk. AFGANİSTAN.

EFGÂR sıf. (fars. *efgār*). *Esk.* Yaralı, incinmiş, kötürüm, yorgun: *Matem tutup etti ol giriftar / Tırnağı ile yüzünü efgâr* (Fuzulî). ‖ *Efgâr-ı mey*, çok sarhoş, içki etkisiyle ağırlaşmış. ‖ *Dil-efgâr*, gönlü yaralı. ‖ *Dil-i efgâr*, yaralı gönül. (M)

EFGEN veya **EFKEN** sıf. (fars. *efgenden* veya *efkenden*'den *efgen* veya *efken*). *Esk.* «Düşüren, yıkan, deviren» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Düşmen-efgen*, düşmanı kıran, yenen; *esb-efgen*, at deviren, kuvvetli; *kûh-efgen*, dağ deviren, çok kuvvetli. (M)

EFGENDE veya **EFKENDE** sıf. (fars. *efgenden* veya *efkenden*'den *efgende* veya *efkende*). *Esk.* Yıkılmış, yıkık. ‖ *Mec.* Çaresiz, düşkün. ‖ *Bende-i efgende*, düşkün köle. ‖ *Mec.* Âşık. ‖ *Âşık-ı efgende*, çaresiz, zavallı âşık.

◆ **Efgendegî** i. *Esk.* Düşkünlük. (M)

EFHAM sıf. (ar. *fahāmet*, ululuk > *fahîm*'den *efḫam*). *Esk.* En fahametli, en ulu, en yüce, çok ünlü. (M)

EFHÂM çoğl. i. (ar. *fehm*'den *efhām*). *Esk.* Anlayışlar, idrakler. (M)

EFHEM sıf. (ar. *fehm*'den *efhem*). *Esk.* Çok çabuk anlayan, en anlayışlı. (M)

EFİ veya **EFÂ** i. (ar. *ef'ī* veya *ef'a*). *Esk.* Engerek yılanı. ‖ *Mec.* Yılan gibi, kötü huylu kimse: *Tıynetlerindedir sokan ef'î-i melânet* (Yahya Kemal). ‖ *Ef'î-i münakkaş*, alaca renkli engerek yılanı. (M)

EFİJİ i. (fr. *efigie*). Nümism. Sikke ve madalyalar üzerinde bulunan insan resmi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Efiji hakkı*, herhangi bir kişiye sikke üzerine kendi portresini koyma izni veren hak. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Nümism. İslâm dünyasında Emevî, Abbasî ve hattâ Hamdanî ve Büveyhîler zamanında bayram, düğün gibi önemli olaylar dolayısıyle üzerinde insan tasvirleri bulunan ağır ve büyük çaplı birtakım hatıra veya atiye sikkeleri basılmıştır: Emevîlerden Abdülmelik bin Mervan zamanında bastırılan ve üstünde kılıç kuşanmış insan resmi bulunan altın sikkeler ile yine aynı halife zamanında Basra valisi Bişr bin Mervan'ın Azerbaycan'da (73 tarihli) ve Basra'da (75 tarihli) bastırdığı gümüş sikkeler. Bu sikkelerde halife, ayakta ellerini dua etmek için kaldırmış durumda görülür. El-Razi'nin hilâfetinde emîrülümera Beckem, bir bayram vesilesiyle bastırdığı altınlarda, kendini elinde silâh ile resmettirmiştir. Hamdanoğulları Bağdat'a hâkim oldukları sırada Seyfüddevle, üzerinde kendi adı ve resmi bulunan 10 miskal ağırlığında birtakım atiye dinarları bastırdı. Bundan başka Büveyhoğullarından İzzüddevle Bahtiyar ile abbasî halifesi El-Tayi, Medînet-üs-Selâm'da 18,30 gr ağırlığında bir hatıra dinarı bastırdılar (975). Bu nitelikteki bütün sikke ve dinarlar ancak halifeden izin alınarak bastırılabiliyordu.

Eskiçağda Yunanistan'da bir hükümdar portresinin sikkeler üzerinde yer alması ilk defa Büyük İskender zamanında görülür. Romalılarda, yaşayan bir hükümdarın kendi portresini sikkeler üzerine koyma hakkını, Roma senatosu 45 yılı martının 15'inde ölümünden kısa bir zaman önce Jül Sezar'a tanıdı. Ondan sonra bu gelenek yerleşti, Roma imparatorları İmparatorluk devrinde bu haktan bol bol yararlandılar. Doğu hükümdarları da bu geleneği kabul etti, fakat hükümdar portresi zamanla yalnız hükümdarlığın bir sembolü haline geldi. Sonradan barbar krallar da bu geleneği benimsediler. Bunun izlerine Merovenjlerin sikkeleri üzerinde rastlanır. 800 Yılında imparatorluk tacını giyen Charlemagne, bastırdığı sikkelerin üzerine sakalsız portresini koydurdu. (ML)

EFİK, Güneydoğu Nijerya'da (Calabar ili), Cross ırmağının her iki kıyısı ile deltasında yerleşmiş zenci kabile. Efik'lere, *ırmak İbibio*'ları da denir. Tek heceli olan dilleri, Sudan dilleri ailesindendir. (L)

EFİL EFİL zf. (onomatope) [*etmek* veya *esmek* fiilleriyle beraber kullanılır]. Saç, elbise v.b. gibi hafif şeylerin rüzgârda dalgalanmasını belirtir: *Efil efil eder yârin yüzünde / Zülüf müdür perçem midir, tel midir?* (Karacaoğlan). [M]

EFİMOV (Boris Efimoviç), sovyet karikatürcüsü (Kiev 1900). 1922'den bu yana çeşitli gazetelerde özellikle *Krokodil*'de sayısız karikatür yayımladı. (L)

EFİMOV (Nikolay Efimoviç), sovyet mimar ve gravürcüsü (1799-1851). Uzun yıllar İtalya'da oturdu. Rusya'ya dönüşünde Novodeviçiy manastırını yaptı (Moskova, 1845). [L]

EFİPİ i. (yun. *epi*, üstünde ve *hippos*, at'tan fr. *éphippie*). *Daphnia*'larda döllenmiş yumurtaların (kış yumurtaları) bulunduğu zardan kese. (Kese, at eyeri gibi, hayvanın sırtında bulunur.) [L]

EFKÂR çoğl. i. (ar. *fikr*'den *efkâr*). Fikirler, düşünceler: *Sorarlar: «Nicedir, anlat, efkârın?»* (F.N. Çamlıbel). *Ziya efkâr-ı asra ittibâ et rahat istersen* (Ziya Paşa). ‖ *Teklz.* Tasa, kuruntu, üzüntü.

— ÇEŞ. DEY. *Teklz. Efkâr dağıtmak*, üzüntüyü ortadan kaldırmak, neşelenmek. ‖ *Efkâr etmek*, endişelenmek, kaygılanmak.

— *Esk. Efkâr-ı âliye*, yüce fikirler. ‖ *Efkâr-ı sahiha*, doğru düşünceler. ‖ *Efkâr-ı umumiye*, kamuoyu, bir konu üzerinde halkın düşünce ve görüşü: *Bize efkâr-ı umumiyyesi lâzım Garb'ın* (M.Â. Ersoy).

◆ **Efkârlanmak** dönşl. f. *Teklz.* Üzülmek, kuruntuya kapılmak, tasalanmak: *Kara gözlüm, efkârlanma, gül gayrı* (B. Sıtkı Erdoğan).

◆ **Efkârlı** sıf. *Teklz.* Tasalı, üzgün: — *Uzattın gâvuroğlu! Zati efkârlıyım* (K. Tahir). [M]

EFKAR sıf. (ar. *fakr*'dan *efkar*). *Esk.* En fakir, çok yoksul. ‖ *Efkar-ı fukara*, yoksulların yoksulu: *Kıyafet ve muamelâtından zamanının efkar-ı fukarasından fark olunmazdı* (Namık Kemal). [M]

EFKASYE. Bk. LEFKOŞE.

EFKEN sıf. Bk. EFGEN.

EFKENDE sıf. Bk. EFGENDE.

EFLÂH, sahabeden birkaçının adı: **1.** Hz. Muhammed'in eşlerinden Ümmi Seleme'nin azatlı kölesi. **2.** Ebu Fekîhe Eflâh, Hicretten önce Mekke'de Müslümanlığı kabul eden, köle olduğu için Müslümanlığı müşrikler tarafından hoş karşılanmayan, bu yüzden hırpalanan kişi. **3.** Eflâh bin Ebil Kuayş, sahabeden biri. (M)

EFLÂK çoğl. i. (ar. *felek*'ten *eflāk*). *Esk.* Felekler, semalar, gökler: *Yaşasın sesleri eflâke yükseliyor* (M.Â. Ersoy). ‖ *Mec.* Talihler, bahtlar. *Eflâk-ı cüziye*, dünyadan daha küçük küreler. ‖ *Eflâk-ı külliye*, yeryüzünü çevreleyen büyük küreler. ‖ *Eflâk-ı seb'a*, hayat, bilgi, kudret, irade, işitme, görme ve konuşmayı temsil eden Ay, Utarit, Zühre, Güneş, Merih, Müşteri ve Zuhal'den meydana gelen gökcisimleri topluluğu. ‖ *Eflâke ser çekmek*, çok yüksek olmak. ‖ *Eflâkşinas*, astronom, gökbilimci.

◆ **Eflâkî** i. *Esk.* Göklere mensup, melek.

◆ **Eflâkiyan** çoğl. i. *Esk.* Melekler. (M)

EFLAK, eski Tuna prensliği, Boğdan ile birlikte Romanya krallığını meydana getirdi. Bugün Romanya'nın iki coğrafî bölgesini teşkil eder: Olt'un doğusunda Muntenia; batısında Oltenia.

● *Tarih.* Eflak ovaları çok eski devirlerden beri meskûndur. Bilinen en eski sakinleri Dak'lar Trakların bir koludur. Herodotos bu konuda bilgi verir. Sonra İskitlerin, Keltlerin ve M.Ö. I. yy.da da Romalıların eline geçti. Romalılar çekilince doğudan gelen Got ve Gepid kavimlerinin, İslavların istilâlarına uğradı. Böylece Dak-Roma etnik temeli islav dil ve kültürüyle kaynaştı, ortaya Rumen milleti çıktı; latin asıllı bir dille konuşan ve Roma kültürüne bağlı bulunan Rumenler ile Hunlar, Bulgarlar, Macarlar, Kumanlar ve Peçenekler arasında temaslar oldu. Kumanların Eflak topraklarındaki hâkimiyeti 1241'e kadar sürdü. 1241'de Batu Han devrinde Bücek kumandası altında başlayan moğol istilâsı Eflak'ı birkaç defa harap etti ve geçici bir zaman için Macar krallığı da ortadan kalktı. Daha sonra Eflak'ta ve Doğu Avrupa'da durum eski haline gelince Macarların bölgede hâkim olduğu görüldü. Eflak toprakları üzerinde rumen siyasî teşkilâtının varlığı ilk defa 1247 yılından itibaren başladı. Belgelerde adı geçen iki voyvoda, Avrupa feodalitesi örfüne uygun olarak Macar kralına bağlı bulunmakla beraber, doğu tarafında Türklerle komşu olarak yaşıyorlardı. 1310 Sıralarında bütün Eflak'a hâkim olan ve Kuman asılından geldiği tahmin edilen voyvoda Basaraba, 1330'da Macar kralı Robert Karoly'yi Posada mevkiinde büyük bir yenilgiye uğrattığı gibi Kıpçak memleketlerinden bir kısmını, bu arada İbrail taraflarını da ülkesine kattı.

XIV. yy. ortalarından itibaren Balkan yarımadasında fetihlere girişen Osmanlı Türkleri Eflak Rumenleriyle 1368'de temas ettiler. Daha önce de XIII. yy. sonlarında Sarı Saltuk Sultanın manevî nüfuzu altında Dobruca'ya gelip yerleşen Türklerden başka 1340 yıllarına doğru Aydınoğlu Umur Bey, Kili'ye bir sefer yapmıştı. Murad Hüdavendigâr Tırnova bulgar çarı ŞİŞMAN'ı kendisine bağladıktan sonra Eflak hâkimi Vlaicu'nun ülkesi Vidin üzerine kuvvet gönderdi, realist bir siyaset takip eden Vlaicu 1373'te osmanlı padişahı ile anlaştı. Osmanlıların Eflak üzerine hâkimiyet kurması Mircea Cel Batran (1386-1418) zamanında oldu. Bu voyvoda Kosova savaşında Sırp kenezi Lazar'a yardım ettiği için Yıldırım Bayezid tarafından cezalandırıldı: osmanlı süvarileri Tuna'yı geçerek Eflak'ı yağma ettiler, Mircea kesin olarak yenilgiye uğradı, Erdel'e kaçmak zorunda kaldı. Osmanlı padişahı da onun yerine bir başkasını voyvodalığa getirdi. Bu sırada Eflak voyvodası, Fetret devrindeki şehzade mücadelelerine karıştı. Musa Çelebiyi, sonra Düzmece Mustafa'yı destekledi. Şehzade mücadelelerinden başarıyle çıkarak tahta geçen Mehmed I, 1417'de Mircea'ya karşı açtığı seferde onu yenilgiye uğrattı; Eflak'ta Tuna'nın kuzeyinde bulunan Turna ve Yerköyü Osmanlı devleti eline geçti. Osmanlılara boyun eğmeyi kabul eden Mircea, yılda 3 000 dukalık bir vergi vermeyi taahhüt ederek memleketinin bütünlüğünü hanedan ve kanunlarını güvenlik altına almış oldu.

Mircea'nın oğlu Mihail (1418 - 1420) zamanında bu bağlılık daha kuvvetli bir şekil aldı. Osmanlı devletinin kuzey sınırı boyunca Eflak ile temasta bulunması ve Hun-

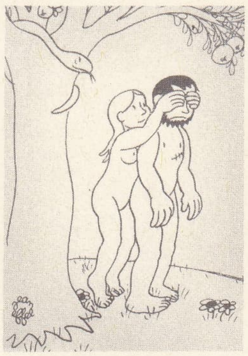

«Ben Kimim?» Jean EFFEL'in deseni «Âdem ile Havva'nın Saf Hayatı»

Jül Sezar'ın efijisini taşıyan para, Cabinet des Médailles, Paris

EFLAK

Foto. Camera Press (LAROUSSE)

yadi'nin idare ettiği Macaristan'ın devamlı baskısı yüzünden XV. yy.da Eflak zayıfladı; iki asil aile arasındaki iktidar kavgası da buna eklendi.
Vlad Dracul (1436 - 1446) Varna meydan savaşında hıristiyan müttefikler safında mücadeleye katıldı ise de zaferin Osmanlılara geçmesi üzerine yeniden Murad II'ye boyun eğdi; bu yüzden Hunyadi tarafından öldürtüldü. Bu yüzyılın en ünlü voyvodası *Kazıklı Voyvoda* adıyle tanınan Vlad III Tepeş'tir, 1461'de Erdel'de Saksonları tenkil ettikten sonra, Fatih Sultan Mehmed adına kendisini hileyle tevkife gelen Niğbolu valisi Hamza Beyi kazığa vurdurdu, Tuna'yı geçerek Dobruca'nın büyük bir kısmını ve bazı Rumeli memleketlerini talan etti. Ertesi yıl Fatih Sultan Mehmed Eflak'a bir sefer açtı, yenilen voyvoda kaçtığı Transilvanya'da tutuklandı, yerine kardeşi Radu cel Frumas (1467-1474) getirildi. Yüzyılın ikinci yarısında kuvvetli Boğdan voyvodalarının Eflak işlerine karıştıkları ve Eflak voyvodaları ile mücadelelerde bulundukları görülür. XVI. yy.da Eflak tarihi ile ilgili olaylardan biri, voyvoda Rodu Paisie (1535 - 1545) devrinde Tuna'nın sol sahilinin Braila limanı yakınlarındaki bütün arazi ile Eflak'ın ayrılması ve Osmanlı devletine bağlanmasıdır. Diğer bir voyvoda İstanbul'a gönderdiği koyunlar sebebiyle *Ciobanul* (*Çoban*) adını aldı, bir başkası Mihnea II, Müslümanlığı kabul ederek türkleşmiş nadir Eflak voyvodalarından biri oldu. Bu yüzyılın sonlarında Eflak voyvodası Mihaiu Viteazul (1593-1601) bağımsızlık isteğiyle Osmanlı devletiyle Avusturya arasındaki savaşlara karıştı, birçok olayda Avusturyalıların müttefiği olarak veya kendi başına önemli bir rol oynadı. İlk olarak 1594'te Babıâli'ye karşı isyan etti. Eflak voyvodalarının borçlarını tahsil etmek üzere Bükreş'te toplanan türk ve rum alacaklıları ile beraberlerinde bulunan iki bin kişilik osmanlı garnizonu efradını öldürttü. Bu isyanı bastırmak üzere Koca Sinan Paşa kumandasında bir kuvvet gönderildi. Mihaiu voyvoda çarpışmalarda mevziî başarılar elde etti. 1596'da Babıâli'ye itaat ettiyse de, imparator Rudolf II'den para yardımı alınca yeniden karşı harekete girişti. Bir aralık Boğdan ve Erdel'i de alarak, Rumenlerin yaşadığı üç bölgeyi kendi elinde birleştirdi (1600). Ancak bu hareketi tasvip etmeyen Avusturya'nın da kendisine cephe alması sonunda Avusturya kumandanı Basta tarafından öldürtüldü (1601).
XVII. yy.da Eflak'ta büyük bir değişiklik olmadı. Voyvodaların iktidara gelmesinde Türk nüfuzu ve yardımı görülüyordu. Bunlardan biri, Silistre'de bulunan Abaza Paşanın yardımıyle voyvoda olan Matei Basarab (1633 - 1654), özellikle memleketi iyi teşkilâta ve kültüre kavuşturdu, matbaalar açtı. Bizans imparatorluğu ailesinden geldiğini iddia eden Şerban Cantacuzino (1679 - 1688) ikinci Viyana kuşatmasına katıldı. Voyvodalardan bir kısmı Osmanlı devleti aleyhindeki harekelere katılınca Babıâli, Boğdan ile birlikte Eflak voyvodalarını doğrudan doğruya tayin etmeğe başladı. Eflak'ta bu devri ilk açan Fenerli rum beylerinden Nicolae Mavrocordato'nun 1716'da tayini oldu. 1821'e kadar süren bu devreyi rumen tarihçileri memleket için genellikle bir gerileme saymakla birlikte esaretin kaldırılması, okul ve hastahanelerin açılması gibi bazı ilerlemeleri kabul ederler. Bu devrede üç yılda bir voyvodaları değiştirmek âdeti yerleşti. Yabancılar buna hospodars (vali) diyorlardı. Arada Rusya ve Avusturya işgalleri altında kalınan devirler de oldu. Küçük Kaynarca antlaşmasında Eflak prensleri lehine hükümler yer aldığı gibi Eflak'ta rus konsoloslukları açılmasına, Rusların Tuna üzerinde ticaret serbestliğini sağlamalarına da yol açtı. Daha sonra Eflak prenslerinin yedi yılda bir değiştirilmesi kararlaştırıldı ve 1828'den sonra Rusya'nın da hami devlet tanınması kabul edildi. Avrupa'daki milliyetçilik akımları Eflak'ı etkiledi, bütün Rumenlerin bir devlet altında birleşmelerine, Rusya himayesinden ve Osmanlı devleti hâkimiyetinden kurtulma çabalarına girişildi. Eflak 1848 ihtilâliyle sarsıldı, fakat Rusların müdahalesi üzerine Babıâli düzeni sağlamak üzere önce Süleyman Paşayı, sonra da yanında Ahmed Cevdet Paşa da bulunduğu halde sadrazam Fuat Paşayı gönderdi.
Baltalimanı antlaşmasıyle (1849) durum düzenlendi, Paris antlaşmasıyle de (1856) *Memleketeyn*, rus himayesi yerine Babıâli'nin hâkimiyeti altında batı devletlerinin teminatını sağladı. Bundan sonra Memleketeyn'de (Eflak, Boğdan) yeni reformlar yapıldı ve nihayet 1859'da, Eflak milletvekilleri, Boğdan'da da seçilmiş olan Alexandr Cuza'yı başkan seçtiler. Bu zat İstanbul'a yaptığı seyahatten sonra Sultan Abdülaziz tarafından da iki memleketin prensi olarak tanındı ve böylece bugünkü Romanya'nın temeli atıldı. Daha sonra prenslik, kral unvanına çevrildi, millî meclis ihtirasların önüne geçmek üzere Hohenzollern - Sigmaringen hanedanından Carol'u seçti (1866 - 1914) ve 1881'de ona kral unvanını verdi. Tarihî Eflak voyvodalığının önemli bir bölümünü meydana getirdiği Romanya, Birinci ve İkinci Dünya savaşlarına katıldı, birçok olaya ve değişikliğe sahne oldu, bir aralık Balkan paktının faal bir uzvu sayıldı; bugün de önemli bir Balkan devleti durumundadır. (Bk. BOĞDAN, ROMANYA). [→ Bibliyo.] (M)

EFLAK (Michel), suriyeli siyaset adamı (doğ. 1909). Milliyetçi sosyalist akımın öncüsü olarak 1940'ta Arap Kalkınma partisini kurdu. 1942'de partinin genel sekreteri, 1947'de de başkanı oldu. Yakındoğu'nun bütün Arap devletlerini «bir tek Arap devleti» ülküsünde birleştirmek istedi. 1952'de, Ekrem Havranî'nin Arap Sosyalist partisi ile birleşen ve kısaca Baas partisi diye anılan Sosyalist Arap Kalkınma partisinin kuruluşuna katıldı. Kısa bir süre sonra kurulan Birleşik Arap cumhuriyeti ise siyasî partilerin kapatılmasına yol açtı. Eflak, ancak 1961'de Suriye'nin Birlik'ten çekilmesi ile yeniden siyasete döndü. Mısır devlet başkanı Nâsır'ı Arap birliğini gerçekleştirebilecek tek kişi olarak görüyor ve ona inanıyordu. Homs kongresinden sonra Havranî'den tamamıyle ayrıldı, Beyrut'a çekildi (1962). Suriye'nin kısmî bağımsızlığının korunacağı, bir federal Suriye, Irak, Mısır devleti kurma düşüncesini öne sürdü. 17 Nisan 1963'te yapılan anlaşmaya rağmen, Nâsır'ın iktidarı bir başkası ile paylaşmaktan kaçınması yüzünden bu tasarı gerçekleşemedi. Arif'in Bağdat'ta Baas partisini iktidardan uzaklaştırmasına (kasım 1963) engel olamayan Eflak'ın kendisi de, bu partinin aşırı sol kanadının, ordu içinde bir hizip tarafından destek görerek Şam'da çıkardığı ayaklanmanın kurbanı oldu. Memleketini terk ederek Lübnan'a sığındı. (M)

EFLAKAN, Eflak-Ulah ve Ulah adlarıyle anılan, Ortaçağ boyunca Balkan yarımadasındaki çeşitli istilâlar sebebiyle dağlarda yaşayan, Osmanlı fetihleri sırasında dağlardan inerek köylü safına katılan Sırbistan, Bulgaristan ve Makedonya'daki bir kısım halka verilen ad.
Bu etnik grubun uzun süre beraber yaşadığı islav halkları arasında tamamen islavlaşmış olanları varsa da dağlık yerlerde yaşayarak hüviyetlerini kaybetmeyenleri de vardır. Osmanlı devrinde Karadağ bölgesinden Romanya'ya kadar olan bütün serhat boylarında oturan halk Eflakan diye anılırdı. Kanunî Sultan Süleyman devrine ait Kanunnâme-i Ali Osman, Eflakların statülerini tespit etmiştir. Buna göre, Brançova ve Vidin'de yaşayan Eflaklar haraç, uşur ve *ispençe* resmi vermedikleri gibi, *avariz-i divaniye* ve *tekâlifi örfiye* denilen yükümlerden muaf tutulmakta, *gerdek* resmi dahi vermemekte, fakat cürüm ve cinayet resmini sancak beyine ödemekteydiler. Buna karşılık tehlikeli yerlerde karakol bekler di ve düşman zuhur edince hepsi atlanıp yoldaşlık etmek ve her ev için sancak beyine senede seksen üç akçe vermek zorunda idiler.
Semendre Eflakları ise ayrıca *Âdeti Agnam* (koyun vergisi) ve *Resmi Arus* (gelir vergisi) vermez, ancak, Noel zamanları her ev için bir flori karşılığı kırk beş akçe ve diğer bazı yükümlüler ücreti (koç pahası, peynir, ip ve yular bedelleri), ilkbaharda da (hıdrellez günü) yirmi akçe olmak üzere hepsi seksen üç akçe verirlerdi. Diğer yandan akınlarda nöbetle hizmet ederler, sancak beyine elli ev için bir hizmetçi (*Toriçe* denilmekte idi) altı ay kulluk yapar, fakat çıra ve tahta getirmek, hisar beklemek gibi hizmetlerde bulunmazlardı. Seferde ordunun geri hizmetlerinde çalıştırıldıkları, bazen kale ve köprü tamiriyle görevlendirildikleri olurdu. Elli hane bir *Katuna* meydana getirir, nahiye kethüdalarına *Kenez* ve köy kethüdalarına *Primkür* denilirdi. Bu iki vazife de babadan oğula geçerdi. Bazı resimlerin onda biri keneze aitti. Bunlar her sene *flori vergisi* de denilen vergiyi toplayan eminlere yardım eder, buna karşılık kendileri vergiden muaf tutulurlardı. (M)

EFLAK-BOĞDAN, 1878 Berlin antlaşmasından önce Tuna prensliklerinin adı. Son devir osmanlı tarihlerinde *Memleketeyn* diye adlandırılmıştır. (Bk. ROMANYA.) [ML]

EFLÂKÎ (Şemseddin Ahmed), türk yazarı (1291 ?-1360). Bedreddin-i Tebrizî'den ders gördü. Zamanının birçok ilmini öğrendi, özellikle yıldızlar ilminde (felekiyat) büyük bir ün sağladığı için halk arasında *Eflâkî* mahlâsı ile tanındı. Birçok seyahat yaptı. Moğol hükümdarlarından Keygatu'nun Konya'ya geldiği sırada (1291), Sultan Veled'i ziyaret etti, sonra oğlu Ulu Arif Çelebi'ye intisap ettiği için *Arifî* diye anıldı. Hilâfet alarak uzun yıllar mesnevîhanlık yaptı. Eserleri: *Türkçe Şiirleri* (Veled İzbudak yayını), *Menâkıb-ül-Ârifîn* adlı farsça eserinde Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin etrafında bulunanların hayat hikâyeleri yer alır (basımı: 1959-1961). Eser Türkçe'ye ve batı dillerine de çevrildi. (M)

Eflak seferleri, Osmanlıların Eflak'ı hâkimiyetlerine almalarını sağlayan seferler:
● *Birinci Eflak seferi* (1416). Şehzadeler mücadelesi sonunda padişah olan Mehmed I (Çelebi) zamanında, 1416'da yapıldı. Eflak voyvodası Mircea'nın akrabasından olduğu için saltanat iddiasında bulunan «Dan», osmanlı padişahı Mehmed Çelebi'ye sığınarak yardım istedi. Mircea ise daha önce şehzade Musa Çelebiye yardım etmiş, vergisini de vermemişti. Bu yüzden 1416 yılında Eflak üzerine bir sefer düzenlendi. Bu sefere İsfendiyar oğlu Kasım Bey de, birkaç bin askerle katıldı. Mehmed Çelebi, kuvvetleri ile Rumeli bölgesine geçti; Edirne üzerinden Rusçuk doğrultusunda Tuna'yı aşarak Eflak topraklarına girdi. Alman imparatoru ve macar kralı Sigismund, kuvvet göndererek Mircea'yı desteklediyse de, Yerköy ile Bükreş arasındaki şiddetli savaş sonunda Mircea kuvvetleri yenilgiye uğratıldı. Mircea aman diledi, üç yıllık vergi borcunu ödedi ve iki oğlunu rehin olarak gönderdi. Ayrıca osmanlı seferlerine asker göndererek katılmayı da kabul eden Eflak voyvodasını sürekli olarak kontrol edebilmek için Tuna'nın karşı yakasındaki Yerköy-Giurgievo kalesi yeniden yaptırıldı, İsakçı ve Yenisale kaleleri de onarılarak Tuna nehri kuzeyinde sürekli bir köprü başı kuruldu.
● *İkinci Eflak seferi* (1420). Çelebi Sultan Mehmed'in 1420 yılında Eflak üzerine düzenlediği seferde, Eflak voyvodası Mihaiu yenilgiye uğratılarak öldürüldü ve Dobruca'daki aşağı Tuna kaleleri Osmanlıların hâkimiyeti altına alındı. Bundan sonra ilk kez olarak, Moldavya, yani Boğdan topraklarına akınlar yapılmağa başlandı. Bu akınlar sonunda Dinyester ırmağı ağzındaki Akkerman liman ve iskelesi de kuşatıldıysa da, ele geçirilemedi.
● *Üçüncü Eflak seferi* (1424). Murad II, 1423 yılında saltanat iddiasıyle harekete geçen Küçük Mustafa Çelebi hareketini bastırmağa uğraşırken, Eflak'ta Mircea ve Dan'-

Eflatunpınar
Yeni Hitit devrine ait kaya anıtı

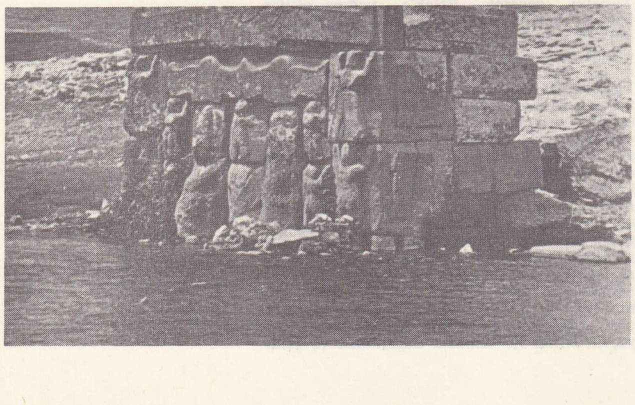

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

dan sonra voyvodalığı eline geçirmiş olan Wilad Drakul (Şeytan Drakul), Silistre'den Tuna'yı geçerek Osmanlı topraklarına akınlar yaptı. Murad II, Wilad Drakul'a karşı Rumeli beylerbeyinden Firuz Beyi gönderdi. Firuz Bey 1423 yılında Rumeli'deki kuvvetleriyle Drakul'u yenilgiye uğrattı. Voyvodayı iki yıllık vergi borcunu ödemeye ve iki oğlunu padişaha rehin vermeğe, osmanlı uyrukluğunu kabul ederek barışa zorladı. Bundan sonra 1424 yılında Murad II, Anadolu'daki işlerini bitirerek Edirne'ye dönünce, Eflak beyi de iki oğlunu beraberine alarak Edirne'ye geldi, vergisini verdi, itaatını ve bağlılığını padişaha bildirdi. İki çocuğu rehin olarak alıkondu ve kendisi de geriye eski görevine gönderildi. Bundan sonraki devirlerde Eflak'a karşı çeşitli vesilelerle, memleketin XIX. yy.a kadar Osmanlı devletine bağlılığını sağlamak için birçok sefer daha yapıldı. (Bk. EFLAK, BOĞDAN, ERDEL, ROMANYA.) [M]

EFLÂNİ, Zonguldak iline bağlı ilçe merkezi; 2 157 nüf.; yüksl. 850 m. 27 km'lik bir yolla Safranbolu-Bartın yoluna bağlıdır. Safranbolu'ya 45, Bartın'a 62 km uzaklıktadır. İlçe merkezinin bulunduğu yere *Çelebiler* adı da verilir. 1953 Yılından beri ilçe merkezi olan kasaba, 1957 yılında önemli bir yangın geçirdi. — *Eflâni ilçesi*, 619 km², 22 083 nüf. Tek bucaktan ibarettir ve 52 köyü vardır. Tarım. (M)

EFLATUN sıf. (ar. *eflâtûn*). Leylak ile erguvan arası renk: *Eflâtun gözlerin olduğunu bilmiyordum / Gece yarısını yaşamaktan yorgunum* (Atilla İlhan).

◆ **Eflatunî** sıf. Eflatun renginde olan. (M)

EFLATUN, yun. **Platon**, yunan filozofu (Atina M.Ö. 428-ay.y. 348/347). Soylu bir ailedendi. Sokrates'in derslerini izlemeden önce, filozof Kratilos'un öğrencisi, Herakleitos'un çömezi idi. Eflatun, Otuz'lardan biri olan Kritias ile akrabalığına rağmen oligarşi hükûmetine katılmadı. Demokratik tepkilerle bu tepkilerin doğurduğu sonuçlar, ayrıca Sokrates'in ölüme mahkûm edilişi (399) karşısında Atina'nın siyasî hayatından uzaklaştı. Mısır'ı, Kyrenaia'yı, Güney İtalya'yı gezdi. Yaşlı Dionysios'un kayınbiraderi Dion tarafından Sicilya'ya çağrıldı; burada Dion'u filozof bir hükümdar olarak yetiştirmeğe çalıştıysa da başarı sağlayamadı. Atina'ya döndü (387). Akademia adında bir felsefe okulu kurdu: yazılarıyle kendini bir okul önderi olarak kabul ettirdi. Yaşlı Dionysios'un ölümünden sonra iki defa daha (367 ve 361) Sicilya'ya gittiyse de Genç Dionysios'u etkileyemedi. Sicilyalı öğrencisi olan Dion, 354'te, Sicilya'ya yaptığı silâhlı bir çıkartmadan sonra öldürüldü. Eflatun 80 yaşlarında öldüğü zaman Akademiyi, yeğeni Speusippos'a bıraktı.

Eflatun'un eseri, 28 *diyalog* tutar, bunlardan ikisi (*Devlet* ve *Kanunlar*) büyük çapta birer inceleme niteliğindedir. Eflatun ayrıca mektuplar bıraktı; mektuplarda yedinci ve sekizinci, Sicilya'daki siyasî serüvenlerini anlatır (öteki on bir mektubun Eflatun tarafından yazıldığını kesinlikle söylemek mümkün değildir). Diyalog'ların hemen hepsinde Sokrates tartışmayı başlatan bir kişi olarak görünür; her diyalog adını, Sokrates'e karşı tartışmayı sürdüren kişinin adından alır.

Diyalogların tarihlerinin kesinlikle bilinmemesi yüzünden, bunların üç grupta toplanması genellikle kabul edilmiştir. Bu üç grup, Eflatun'un düşüncesinin üç evresini karşılar.

● *Gençlik dönemi diyalogları*. Bu diyaloglarda Sokrates metodu savunulur ve açıklanır. Sokrates, hâkimler önünde kendini savunur (*Sokrates'in Savunması*) ve kurtuluşu kaçmakta aramaktansa yasaların katı hükümleriyle yüzleşmeyi seçerek bir yurttaşlık dersi verir (*Kriton*). Sokrates'in dayandığı metot açıktır: sıkı bir tartışma yoluyle belirli bir tanım veya meseleyi karşısındakine onaylatmak. Bunun için tartışmacıya önce, bilmediğini bildirmek gerekir. Sokrates böylece, birbirini takip eden birtakım sorularla tartışmacıyı sarsıp şaşırtarak, onu kendi kendisiyle çelişkiye düşürür: Sokrates'ci alaycılık (*Eironeia*) budur. Bundan sonra tartışmacıya, kendi kendine doğru tanımlara ulaşabilme gücüne sahip olduğu gösterilir. Bu yeni aşamada tartışmacı, bu doğru tanımı bildiğini bilmez. Bu sebepten burada *maieutike* (doğurtma) metodu kullanılır. Bu metotla zihin doğruyu ortaya çıkarmağa, doğrunun «doğurtulmasına» yöneltilir. Eflatun'un ilk diyalog'u bu metodun örneklerini verir: dine bağlılık nedir? (*Euthyphron*), cesaret nedir? (*Lakhes*), bilgelik nedir? (*Kharmides*), dostluk nedir? (*Lysis*), adalet nedir? (Devlet'in ilk kitabı), Erdem öğretilebilir mi? (*Protagoras, Menon*), Retorikin özü ve nitelikleri nelerdir? (*Gorgias*). Eğer çoğu zaman olduğu gibi, doğru bir tanıma varılamıyorsa bunun sebebi, Sokrates'ci metodun yapıcı olmaktan çok tenkitçi bir özellik taşımasıdır. Soruyu ortaya koymak için eironeia yetmektedir, fakat maieutike'yi sağlamak için bir teori gereklidir.

● *Olgunluk dönemi diyalogları*. Bu diyaloglar Sokrates'çi metotla, Eflatun'un getirdiği yenilikleri ve *İdea*'lar nazariyesine dayanan *diyalektik* metodu birleştirirler. İdea'lar veya Biçimler mutlak, birtek, değişmez ve sürekli olan gerçeği; duyularla algılanan dünya ise çoklu, değişken ve ölümlü olanı gösterir. Bu dünya, İdea'lar dünyasının kopyası ve bozulmuşudur. İdea'ya ancak bir diyalog sanatı olan diyalektik ile varılır. Diyalektik, sayısız görünüşler ötesindeki tek gerçekliği, *duyulur* örnekler ötesindeki *düşünülür* örneği ortaya koyar.

Diyalektik, geniş bir deney alanına dayanır. Meselâ ölümün bir kurtuluş olduğu düşüncesinde ruh, kendisini, beden hapishanesinden kurtarmağa çalışır, İdea'ların hatırlanışında bir önceki hayatın kesinliğini, ruhun İdea ile olan yakınlığında da, gelecekteki hayatın umudunu (*Phaidon*) bulur. Bir de, sevginin diyalektiği vardır: arzu, bedenin güzelliğinden ruhun güzelliğine, sonra da bilginin güzelliğine yükselir, sonunda mutlak güzelliğe erişir (*Şölen*). Eflatun'culuğun en yüksek noktası, bilimin diyalektiğidir: diyalektik, duyulur dünyada imgelerden eşyaya, düşünülür dünyada da, matematik kavramlardan İdea'lara doğru ilerler. Bilginin bir üst derecesi her zaman birlik'in bir üst derecesidir. Böylece, İdea'nın mutlak birliğine ulaşan sezgisel zekâ (*nus*), gidimli zekâdan (*dianoia*) daha üstündür; gidimli zekâ, çeşitli ve çok sayıdaki aracılar yoluyle, varsayımlardan sonuçlara ulaşır. Eflatun, İdea'lardan da üstün bir gerçeklik derecesi de sezer: o da bütün varlıkların ve bilimlerin ilkesi olan, fakat bilginin ötesinde kalan iyiliktir (*Devlet*).

İdea'lar nazariyesi, Eflatun'un siyasî görüşlerine ve psikopojisine de ışık tutar. Bir «hiyerarşi saygısı» olarak tanımlanan Adalet İdea'sı yönetim, savunma, iktisat gibi devlet fonksiyonlarının sınıflanmasını ve birbirine bağlı olmasını sağlar. Örnek devlet, bireyin işlevlerinin (zekâ, irade ve istekler) büyütülmüş bir imgesidir. Diyalektik metotla yetişmiş bulunan felsefeci, kendi kendisini yönetebildiği gibi devleti de yönetebilir, fakat Adalet İdea'sı yoksa, devlet düzeni bozulur, birey yozlaşır (*Devlet*).

● *Son diyaloglar*. Eflatun, bu diyaloglarda, İdea'larla ilgili ilk görüşlerinin eksikliğini sezer; bu eksiklikleri gidermek amacıyle yeni görüşler getirmeğe çalışır. Birlik ve mutlak arılıkla açıklanan İdea'lar, ne kendi aralarında, ne duyulur dünya ile, ne de insan zihniyle ilişki kurabilirler (*Parmenides*). İdea'ların kendi aralarındaki ilişkiyi açıklayabilmek için, arı özdeşlik anlamına gelmeyen bir gerçeklik biçimi benimsemek gerekir.

Başkası kategorisi böyledir (*Sofist*). Elatun, genel olarak yalnız saf biçimlere değil (*Politikos, Philebos*), «karma» biçimlere de bir gerçeklik tanımağa çalışır. Böylece duyulur dünya, sanki bir zanaatçı tarafından şekilsiz bir maddeden İdea'lar örnek alınarak yapılmış gibi, değişmezlikle değişirliğin karışımıdır; zaman «hareketsiz ebedîliğin hareketli bir imajı»; kısacası, karma bir gerçektir. Maddî nesneler saf ve temelli 4 nesnenin karışımıdır (*Timaios*).

Ahlâk ve siyasete gelince, bunlar daha az mutlaktır: mutluluk, haz ve zekânın karışımıdır. Devlet, Eflatun'un son eserinde, artık örnek bir tasarı değildir; yapısı bir monarşi ile demokrasinin karışımıdır (*Kanunlar*).

Bu diyaloglarda diyalektik de gelişmiş, birleştirmekten çok ayrıştırmağa, bir sınıflama metodu olmağa yönelmiştir (*Sophistes, Politikos, Philebos*).

● *Eflatun'culuğun kaynakları ve orijinalliği*. Eflatun'un felsefesinde, yunan düşüncesinin iki büyük akımı görülür: akılcılık ve spiritüalizm.

Akılcılık, fizikçilerde, matematikçi Pythagorasçılarda, Parmenides ve Sokrates'te sağlam ve belirli biçimleri kullanarak, görünüşlerin ve sanıların (*doksa*) değişkenliğinden kaçan yolları arar.

Dinci Pythagoras'çılıkta ve orpheusçu doktrinlerden gelen spiritüalizm, bu dünyadaki hayatın bir hol olduğunu kabul eder, ruhun ölümsüzlüğünü ve gelecekteki hayatın bize yüklediği zorunlukları gösterir.

Eflatun'culuğun belli başlı temalarını bu iki akımın sentezi meydana getirir; bunlar, anlaşılır bir dünyada İdea'ların gerçek varlığı, Ruh ile İdea'ların yakın akrabalığı, bilginin kaynağı olan anımsama ve bilginin üstün derecesi olan zihni sezgidir.

Özetle söylemek gerekirse Eflatun'culuk, hem bir bilgi, hem de gerçek dünyanın mutluluğuna erişme nazariyesidir.

● *Yazar olarak Eflatun*. Filozof, yazılarında en soyut üslûptan (*Parmenides*) şiire kadar (*Şölen, Phaidon*) değişik ifade biçimleri kullanır. En sevdiği deyişler ise, belâgate olan tutkusunu yansıtan parçalardır (*Gorgias, Şölen, Phaidros, Meneksenos*), Eflatun bize, Sokrates'ten renkli çizgiler (*Şölen*), ayrıca Sokrates'in ölümünü anlatan dokunaklı bir eser (*Phaidon*) bırakmıştır. Diyaloglarında alegorik hikâyeler biçiminde soyutlamalar yapar; «Mağara» alegorisi (*Devlet*), ölümden sonra ruhun öbür dünyaya göçüşü (*Gorgias, Phaidon, Devlet*). — İkonogr. Eflatun'un ünlü bronz heykelini Eskiçağda (IV. yy.) Silanion yaptı. İngiltere'de muhafaza edilen bir roma heykeli, Silanion'unkinin bir benzeridir. Daha başka büstleri de vardır: bunlardan bazıları Vatikan'da, bazıları Berlin'de, bazıları Siracusa'da ve Roma'da, Terme müzesindedir. (→ Bibliyo.) [L]

Eflatunpınar, Beyşehir'in 22 km kuzeyinde Yeni Hitit (M.Ö. 1450-1190) devrine ait kaya anıtı. Pınar kaynağında, 14 büyük taş blokundan sunî bir kaya yüzeyi meydana getirilmiş gibidir. Her blokun üzerindeki figürler bütünüyle bir kompozisyon meydana getirirler. İlk defa Hamilton tarafından keşfedilen eserin Boğazköy kabartmaları ile ilgisini Charles Texier gördü. Orta yerde dikey olarak konmuş iki blokun üzerinde biri kadın biri erkek iki tanrı oturur. Tanrıların iki tarafındaki bloklar üzerinde de birbiri üzerinde duran aslan başlı demonlar vardır. Bunlar yukarı kaldırdıkları kollarıyle kanatlı güneş kurslarını tutarlar. Aynı şekiller yanlarda daha büyük bloklar üstünde ve daha büyük demonlarla tekrar edilmiştir. (M)

Eflatunpınar savaşı, Osmanlılarla Karaman beyliği ve yardımcıları arasında Konya dolaylarında yapılan savaş (1471). 1467'de başlayan Karaman isyanı, birkaç yıl süren mücadeleden sonra Karaman ve İçel'in birçok kalesi ele geçirilerek bastırıldı. Pir Ahmed ve Kasım Beyler Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a sığındılar ve kendisinden yardımda bulunmalarını istediler. Bunu fırsat bilen Uzun Hasan 30 000 kişilik bir kuvveti Karamanoğullarıyle veziri Emîr Ömer bin Bektaş Musli'ye vererek kardeşinin oğlu Mirza Yusuf Şahî ile birlikte Karaman'a gönderdi. İsfendiyaroğlu Kızıl Ahmed ve Karamanoğlu Yakup Beyler de bu harekete katıldılar.

Osmanlı ordusunun Karaman ilinden geri çekilmesi üzerine Osmanlı topraklarına giren bu kuvvet, doğu sınır bölgesi kumandanı şehzade Bayezid'e (Bayezid II) bir elçi göndererek, hareketlerinin amacını «biz padişah hazretlerinin dostlarındanız, onun memleketine bir kastımız yoktur. Ancak Kılıç Aslan Beyin oğlunu atasının yerine götürmek için Dulkadır iline geleceğiz» şeklinde bildirdi; fakat Sıvas geçildikten sonra Tokat basıldı, yağma ve tahriple birlikte halka eziyet edildi. Amasya sancak beyi şehzade Bayezid, Tokat üzerine yürüyünce Emîr Ömer bin Bektaş bir kısım askerle memleketine döndü. Mirza Yusuf Şahî ise 20 000 seçkin askerle Karaman ülkesine doğru yürüyüşe devam etti. Karamanoğulları bu kuvvetin önüne düşerek Aksaray'a geldiler, oradan Akşehir üzerine yürüdüler. O sırada Konyada vali bulunan şehzade Mustafa Çelebiye yurda gi-

ren bu düşmanı yok etmek görevi verildi.

Mirza Yusuf Şahî kuvvetleri, Karamanoğullarıyle beraber Beyşehir'e doğru yürüdü. Şehzade Mustafa Çelebi Mirza Yusuf'u Konya-Akşehir-Yalvaç üzerinden Beyşehir yönünde takip etti. Beyşehir'in 15 km kadar kuzeyinde Eflatunpınar yakınlarında Karamanoğulları ve Mirza Yusuf Şahî kuvvetlerine yetişerek savaşa girişti, ağır yenilgiye uğrattı, Yusuf Şahî'yi esir etti. Fatih'in huzuruna çıkarılan Yusuf, Uzun Hasan'ı bu harekete Karamanoğlu Kasım ile Pir Ahmed'in kışkırttığını söyledi. Yusuf büyük bir fidye karşılığı iade edildi, diğer esirler Tokat'ta yaptıklarının cezasını başlarıyle ödediler. Kaçarak kurtulan Karamanoğlu Pir Ahmed ve İsfendiyaroğlu Kızıl Ahmed yine Uzun Hasan'a sığındılar. Kasım ise İçel'de gizlendi. (M)

EFLÜV i. (lat. *fluere,* akmak'tan fr. *effluve*). Elektr. Bir iletkenin çevresinde meydana gelen az ışıklı elektrik boşalması. (İletkenin yakınında, ancak elektrik alanının belli bir değeri aştığı kısımlarda meydana gelen bu boşalma iletkenin fazla derecede ısınmasına yol açmaz.) Bk. ANSİKL.

— Giz. ilm. Manyetizmacıdan, manyetizma yapılan kişiye geçen ve birincinin istek veya duygularını ikinciye aktaran enerji veya madde. (Eflüvlerin meydana gelişi genel bir olay olmakla birlikte, ancak trans halindeki medyumlarda sık olarak rastlanır.)

— Tıp. *Eflüv tedavisi,* statik veya yüksek frekanslı elektrik eflüvünün, ağrıların ve bazı deri hastalıklarının tedavisinde kullanılması. (*Eşanl.* EFLÜVYOTERAPİ). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Elektr. *Eflüv,* gerilimin patlama boşalmasına yetersiz olduğu durumlarda, bir yalıtkanla ayrılmış armatürler arasında az ışıklı veya ışıksız bir elektrik akısıyle meydana gelen özel bir boşalma şeklidir. Elektrik yayıyle boşalmadan önce daima meydana gelen eflüv, havaya çok az miktarda elektrik enerjisi yayar. Uzun sürdüğü için de yalıtıcıların yıpranmasına yol açar. Tel, kablo gibi daire kesitli bir enerji iletim hattında, iletkenlerle ortamın havası arasında büyük bir gerilim farkı olursa, iletkenin çevresinde bir elektrik halkası meydana gelir; bu durumda eflüve *hale* veya *korona* adı verilir. Eflüvün kimyasal etkisini inceleyen Berthelot, bu etkinin bazı hallerde kıvılcım etkisinden fazla olduğunu görmüştür.

— Tıp. Tedavide kullanılan elektrik eflüvü (kıvılcımlama) sinirlerin çalışmasında ağırlaşma ve tutukluğa sebep olur. *Eflüvyoterapi* bu yüzden nevraljilerin ve yarım baş ağrılarının tedavisinde kullanılır. Ayrıca kaşıntı, anus çatlakları ve basur gibi deri hastalıklarının tedavisinde de uygulanır. (L)

EFOD i. Esk. ibranî. Hahamların kutsal giysisi. || Hâkimler çağında kendisine danışılan Yehova'nın cevaplarının yazılı bulunduğu tabletlerin konulduğu vazo. (Davud'dan sonra artık görülmez olmuştur.)

— ANSİKL. *Efod,* genellikle ketenden yapılmış basit bir peştemaldı. Samuel, Şilo'da; Davud da içinde kanun levhalarının saklandığı sandığın Kudüs'e törenle getirildiği gün *efod*u giydiler. Hahambaşının dinî görevini yaparken giydiği ketenden giysiye de bu ad verilir. Bu giysi ayrıca İsrail'in on iki kabilesinin adını taşıyan ve kırmızı iki akik taşın takılı olduğu çok zengin bir kumaştan yapılmış bir hamail ve omuzluklarla süslüydü. Bu çeşit *efod*'lar ancak israillilerin sürgünden dönüşünden sonra ortaya çıktı. (L)

EFORİA, Romanya'da kasaba. Dobruca kıyısında, Köstence'nin güneyinde. Sayfiye yeri. Carol II'nin eski yazlık sarayı. (L)

EFRÂD çoğl. i. Bk. EFRAT.

EFRÂHTE sıf. (fars. *efrāhten,* yükseltmek'ten *efrāhte*). *Esk.* Yükseltilmiş, yükselmiş, yukarı kaldırılmış. (M)

EFRAİM, Yusuf'un ikinci oğlu. Adını, İsrail'in, toprağı Akdeniz ile Erden ırmağı arasında, Benyamin'in ve Dan'ın kuzeyinde bulunan bir boyuna verdi. Bu boy daha sonraları Kuzey krallığının merkezi oldu. (L)

EFRAS çoğl. i. (ar. *feres* at'tan *efrās*). *Esk.* Atlar, beygirler. (M)

EFRASİYAB (veya **AFRASİYAB**). Fars mit. *Şehname*'de ve diğer bazı farsça eserlerde sözü geçen İranlıların geleneksel Turan kahramanı. Türkçe kaynaklardaki adı Alp Er Tunga'dır. Kâşgarlı Mahmud ve Yusuf Has Hacib eserlerinde Alp Er Tunga'yı Tacikler*in Efrasiyab'ı olarak gösterirler. (Bk. ALP ER TUNGA.) [M]

Efrasiyab borusu, Evliya Çelebi'nin *Evsaf-ı Konstantiniye* adlı esere dayanarak verdiği bilgiye göre XVII. yy.da İstanbul'da kullanılan bir çalgı âleti. (*Acemî boru* da denir.) [M]

EFRAT veya **EFRÂD** çoğl. i. (ar. *ferd*'den *efrād*). *Esk.* Fertler, bireyler: *Efrâdınıza birer yük hurma verelim de dönüp gidiniz* (Cevdet Paşa). || Erler, rütbesi olmayan askerler: *Efrat ve zâbitanını esir ve bazılarını şehit etmiş* (Atatürk). || *Efrâd-ı âile,* aileyi meydana getiren kişiler: *Rehin bıraktığın efrâd-ı âilen tutulur* (M. Â. Ersoy). || *Efrâd-ı beşer,* insanlığın bireyleri. || *Efrâd-ı cemaat,* topluluğun bireyleri. || *Efrâd-ı millet,* milletin bireyleri. || *Efrâd-ı nas,* halk, avam. || *Efrâd-ı ümmet,* bir topluluğa dahil olan kişiler.

— Ask. *Esk. Efrâd-ı askeriye,* erler, neferler, rütbesi olmayan askerler. || *Efrâd-ı müstebdele,* muvazzaflık süresini tamamlayan erler. (Bk. ANSİKL.) || *Efrâd-ı redife,* osmanlı ordusunda nizamiye hizmetini bitiren erlere verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Mant. *Efrâdını câmi, ağyarını mâni,* (tanım için) aynı özelliğe sahip olanların hepsini içine alıp farklı olanları dışarıda bırakan; eksiksiz ve fazlasız.

— Tasav. Manevî derece ve mertebeleri aşmış ve sayıları belli seçilmiş kişiler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Efrâd-ı müstebdele* (değiştirilen fertler), muvazzaf askerlik görevini bitirenler memleketine gönderilir, yerlerine yenileri alınırdı. Bunların askerlik görevini yaptıklarını gösteren belgelere istibdal tezkeresi (değiştirme belgesi) denirdi. Bu bir terhis belgesi niteliğindeydi.

● *Efrâd-ı redife,* ordudaki erler sıra ile nizamiye, redif ve mustahfiz adı verilen üç dereceye ayrılmıştı. İkinci sınıf olan redif erlerinin görevi nizamiye'den sonra başlardı. Nizamiye görevini bitirenler redif sınıfına geçer, görev süresini doldurma yaşına gelenler ordudan çıkarılırdı. Orduların yeniden düzenlenmesi sonucu bu sınıflarla *efrâd-ı redife* de kaldırılmıştır.

— Tasav. Efrâd'ın belli sayıda olduklarına, ilk üç halife çağında yaşadıklarına, yücelik kazandıklarına inanılır. Tabaka-i efrâd ve tarif-i ahvalihim (Efrâd sınıfı ve durumlarının açıklanışı) adlı bir dergiye göre bunların en ünlüleri Hızır, Murtaza ve Abdullah ibn-i Abbas'tır. Bu üç kişiden başka efrâd'ın bulunduğunu söyleyenler varsa da adları bilinmiyor. (M)

— **EFRAZ** veya — **FİRAZ** sıf. (fars. *efrāşten* veya *efrāhten,* yükseltmek'ten - *efrāz* veya - *firāz*). *Esk.* «Yükselten ve yükselmiş» anlamlarında bileşik sıfat yapar: *Ser-efrâz* veya *ser-firâz* («başı yükselmiş»), tanınmış. (M)

EFREM. Esk. coğ. Filistin'de şehir, Yahudiye'de, Kudüs'ün 20 km kuzeydoğusunda, Yuda çölünün yanında; İsa burada Lazarus'u diriltmesi ile çarmıha gerildiği Kudüs'e gidişi arasında birkaç gün kaldı. (L)

EFREM, süryanca **Mar Aphrém,** süryanî din adamı ve yazarı (Nisibis [Nusaybin] 306 - Edessa [Urfa] 373). Nisibis'te diyakonosluk yaptığı sırada şehir Parthların eline geçti (363). Bunun üzerine Edessa'ya göç ederek Edessa okulunu kurdu. Süryanca yazdığı eserleri daha sonra yunanca, latince, ermenice, arapça ve islavcaya çevrildi. Sonra kutsal kitap çalışmaları yaptı. Doctor Ecclesiae (kilise doktoru) oldu ve Süryanîlerin tanınmış bir lideri haline geldi. Üslûbunda, gereksiz kelimeler kullanması ve sözü uzatması dikkati çeker. Yazıları duygu bakımından zengindir, şiirleri dünya edebiyatının en güzel örnekleri arasına girer. Başlıca eserleri: *Madhraşe* (İlâhiler) ve *Memre*'dir (Manzum Vaızlar). [M]

EFREMOV. Bk. YEFREMOV.

EFRENC i. (ar. k.). *Esk.* Avrupalı, frenk: *Hemnâm-ı şehinşah-ı rüsûl fatih-i efrenc Yekta alem-efraz-ı cihan safder-i âlem* (Neşatî). || *Tâife-i efrenc,* Avrupalılar.

— Bot. *Esk. Efrenc-müşk,* reyhan.

— Tıp. *Esk. Dâ'-ül-efrenc,* frengi hastalığı.

◆ **Efrencî** sıf. *Esk.* Avrupa ile ilgili: *Tarih-i efrencî.*

— Tıp. Frengi hastalığı olan.

◆ **Efrenciye** sıf. *Esk.* Efrencî'nin dişili. || *Elsine-i efrenciye,* Avrupa dilleri. || *Sene-i efrenciye,* milâdî tarih.

◆ **Efrenciyûn** çoğl. i. *Esk.* Avrupalılar. (M)

EFRİDUN. Bk. FERİDUN.

EFRİZ veya **FRİZ** i. (fr. *frise*). Saçaklıklarda, baştabanı korniştten ayıran ve binanın uzunluğunca devam eden kısım.

— ANSİKL. Mim. Dor düzeni *friz*'lerinde metope ve triglyphon'lar birbirini takibeder. Metope'ler önceleri yalın iken sonradan işlemeli oldu. İon düzeniyle, bayram alayları, geçit törenleri ve savaş sahneleri ile süslü frizler (Parthenon'un Panathene'leri gibi) ortaya çıktı. Efriz'in Anadolu'da arkaik ve klasik devirlerde olduğu gibi, hiç kullanılmadığı da görülmüştür. En ünlü Yunan efrizleri Parthenon'un, Aptera Zafer tapınağının, Delphoi'de Siphnos hazine binasının Bassai Apollon tapınağının ve Halikarnassos mezar anıtının efrizleridir. Roma'da efriz baştabandan daha yüksektir (Korinthos düzeninde); bu efrizde insan veya canavar figürleriyle birlikte sarma dallar bulunur. Beri yandan süsleyici oymacılığa hız veren Roma, efrizi çeşitli anıtlarda süsleme motifi olarak kullanmıştır: kemer, mezar, sunaklar (*Ara Pacis*'te olduğu gibi) [LM]

EFRUHTE sıf. (fars. *efrūhten,* parlatmak, yakmak'tan *efrūhte*). *Esk.* Yanmış, parlatılmış. || *Dil-efrûhte,* gönlü yanık. || *Şem'-efrûhte* veya *çerağ-efrûhte* («mumunu yakmış»), geçimini sağlamış. (M)

EFRUZ i. (fars. *efrūz*). *Esk.* Parıltı, yalım. || Erkek adı.

— Klas. dil. Fars. *efrûhten,* yakmak veya parlatmak'tan gelen *-efrûz* şekli de kelimelere eklenerek bileşik sıfatlar meydana getirir: *Âlem-efrûz* veya *cihan-efrûz,* dünyayı aydınlatan; *can-efrûz* veya *dil-efrûz,* gönül yakan. (M)

Efruz Bey, Ömer Seyfeddin'in tamamlanmamış romanı (1919). İkinci Meşrutiyetten Birinci Dünya savaşı ortalarına kadar türk fikir hareketlerinin ve sosyal hayatının yergisidir. İlk bölümü *Vakit* gazetesinde tefrika edilmiş (10 aralık-23 aralık 1919); ikinci ve üçüncü bölümleri yazarın ölümünden sonra gene *Vakit* gazetesinde (1 temmuz-10 temmuz 1926, 19 temmuz-1 ağustos 1926); dördüncü bölümü *Resimli Ay* dergisinde (şubat, mart 1927) çıkmıştır. Eserin sonuncu bölümü ele geçmemiştir.Ömer Seyfeddin'in «fantezi roman» diye adlandırdığı eser ortak bir kahramanın (Efruz Bey) çevresinde gelişen ayrı ayrı hikâyelerden meydana gelmektedir. Yazarın Tam Bir Görüş (*Gizli Mabed* [1926]) ve İnat adlı hikâyeleri de aynı kahramanla ilgilidir. *Efruz Bey* romanının elde bulunan bölümleri, Ömer Seyfeddin külliyatının 5. cildi olarak ilk defa 1956-1957'de *Asılzadeler - Efruz Bey* başlığı altında biraraya getirlerek yayımlandı. (M)

EFSAH sıf. (ar. *feṣāhat,* dil akıcılığı'ndan *efṣaḥ*). *Esk.* Daha fasih, çok fasih, en fasih: *Bu lûgaat-ı muhtelifenin yedisi, sâirine nispetle fasih olup cümlesinin efsah ve ercahı kabîle-i Nebevviyye olan Kureyş kabilesinin lûgâtı idi* (Cevdet Paşa). || *Efsah-ı üdebâ,* yazarların en açık dille yazanı: *Fikret efsah-ı üdebamızdır diyebilirim* (Cenab Şahabeddin). || *Efsah-ül Arab* veya *efsah-ül-Kureyş,* Hz. Muhammed'in bir lakabı. (M)

EFSANE veya **FESANE** i. (fars. *efsāne* veya *fesāne*). Halkın gözünde veya nakledenin hayal gücünde biçim değiştirerek olağanüstü niteliklerle donatılarak anlatılan hikâye: *Onların efsanelerinde bozkır tanrıları, yayla masalları yoktur* (Ş.S. Aydemir). *Korku, efsâne cinsinden bir ejderhadan başka bir şey değildir* (H.E. Adıvar).

— *Esk. Efsane-cû* («masal arayan»), masallara değer veren. || *Efsane-gû,* masal söyleyen. || *Efsane-nüvis,* masal yazan. || *Efsane-perdaz,* masal uyduran, masalcı, meddah. || *Efsane*

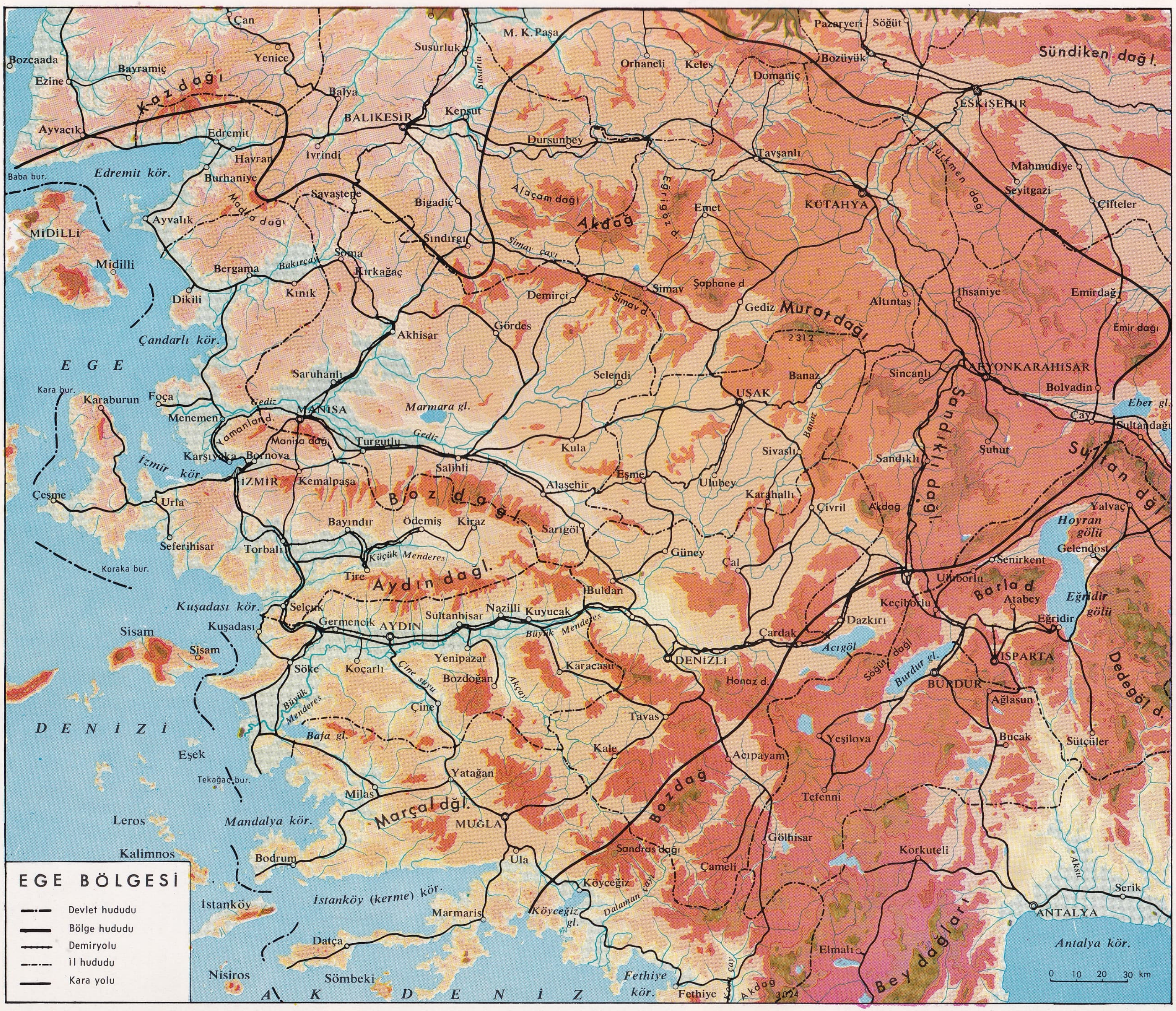
EGE BÖLGESİ
Devlet hududu
Bölge hududu
Demiryolu
İl hududu
Kara yolu
0 10 20 30 km
EGE DENİZİ
AKDENİZ
Kazdağı
Akdağ
Murat dağı
Boz dağı
Aydın dağı
Marçal dğl.
Bozdağ
Bey dağları
Sandıklı dağı
Sultan dağı
Dedegöl d.
Sündiken dağl.
Türkmen dağı
Barla d.
ESKİŞEHİR
KÜTAHYA
BALIKESİR
MANİSA
İZMİR
AYDIN
DENİZLİ
UŞAK
AFYONKARAHİSAR
ISPARTA
BURDUR
MUĞLA
ANTALYA
MİDİLLİ
Edremit kör.
Çandarlı kör.
İzmir kör.
Kuşadası kör.
Mandalya kör.
İstanköy (kerme) kör.
Fethiye kör.
Antalya kör.
Eğridir gölü
Hoyran gölü
Burdur gl.
Acıgöl
Marmara gl.
Bafa gl.

Hadrianus tapınağı

Efes Artemis heykeli

EFES

Trajanus çeşmesi

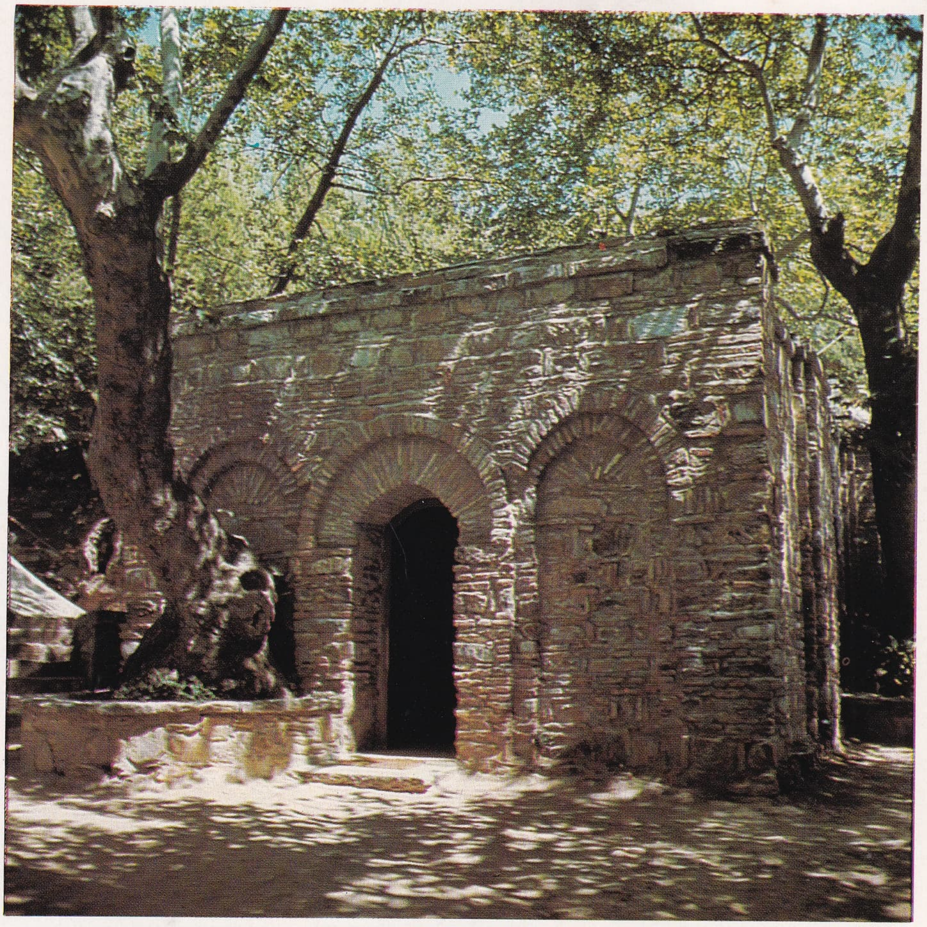

Meryemana kilisesi

Selçuk Sen Jan kilisesi

Foto. H. Çiltepe, D. Diköz (MEYDAN)

vü *efsun,* masal ve büyü, boş lakırdı.

— Ed. tar. Bk. ANSİKL.

— Müz. Çeşitli biçimlerdeki yapısı edebî bir efsaneye dayanan, çoğunlukla «mystère» oyunlarının ve eski çağların havasını yansıtan müzik parçası. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ed. tar. *Efsane* kelimesi daha yaygın olarak, az çok gerçek olan bir geleneğe dayanan geçmişteki bir olayın her türden olağanüstü anlatılışı için kullanılır. Doğu milletlerinin büyük kozmogoni (evrendoğum) ve din kitapları, mısır, yunan ve italyan mitolojisi, kuzey ülkelerinin efsanevî şiirleri olan saga'lar, fransız ortaçağ destanları ve şövalyelik romanlarının temel ve özü de efsaneye dayanır. Bir efsane, çoğu zaman, halk veya folklor hikâyelerini konu almakla beraber bir hikâyeci veya bir şairin, zamanının tasavvuruna veya kendi hayal gücüne dayanarak meydana getirdiği orijinal bir masal da olabilir: fransız ortaçağ destanları için de durumun aynı olduğuna şüphe yoktur. Romantizm, Fransa'da olduğu gibi yabancı ülkelerde de büyük çapta efsaneler yaratan bir akım olmuştur.

Efsaneler sanatlı bir anlatıma sahip olmayışlarıyle destandan ayrılır. Çoğunlukla olağanüstü olayları, insanüstü güçleri ele alırlar. Olayları gerçekten uzaklaşarak anlatırlar. Türleri bakımından şu gruplarda toplanır: **1.** dünyanın yaratılışını, tabiat varlıklarının meydana gelişini ve şekil değiştirmesini, dünyanın yaratılışını anlatan efsanelerdir. Msl. Yusufçuk kuşunun meydana gelmesiyle ilgili efsane. (Koyun güden iki küçük kardeş koyunlarını kaybeder. Babalarından korktukları için Tanrıya kendilerini ya kuş ya taş yapması için yalvarırlar. Erkek taş kesilir; kız, kuş olup uçar. Kardeşini «Yusufçuk!» diye bağırarak aramağa başlar); **2.** tarihî efsaneler. Şehirlerin, köylerin, büyük yapıların tarihiyle, tarihî şahısların hayatıyle, savaşlarla, sevda maceralarıyle ilgili efsanelerdir. Msl. Ayasofya ile ilgili efsaneler, Genç Osman efsanesi (Murad IV'ün Bağdat seferi sırasında çok genç bir asker olan Genç Osman kahramanlıklar gösterir. Savaşta kesilen başını koltuğuna alarak çarpışmağa devam eder), Köroğlu efsanesi, Kara koyun efsanesi (Ağasının kızına âşık çobandan sevgilisiyle evlenebilmesi için olağanüstü bir başarı göstermesi istenir. Tuz yalatılmış ve susuz bırakılmış sürüsü dere kenarına inerken kaval çalarak koyunları durduran çoban imtihanı kazanır v.b.); **3.** olağanüstü varlıklarla ilgili efsaneler. Kader, ölüm, tekinsiz yerler, cinler, periler, hastalıkları meydana getiren varlıklar v.b. hakkındaki efsanelerdir. Msl. Alageyik efsanesi. (Birkaç delikanlı geyik avına çıkarlar. İçlerinden biri peri sürüsünden ayrılmış olan bir geyiğin ardında yalçın kayalıklara doğru sürüklenir. Aşağı inmenin imkânsız olduğu bir yerde kayalar üzerinde kalır. Arkadaşları kendisini kurtarmayı başaramazlar); **4.** dinî efsaneler. Din inanışlarına yer veren efsanelerdir. Msl. islâm mutasavvıfı Hallacı Mansur hakkındaki efsane. (Mansur «Enel Hak!» Ben Tanrıyım dediği için gözlerini oyarlar; kanı toprağın üzerine «Enel Hak» yazar. Vücudunu yakarlar; külü nehrin üzerine aynı sözü yazar. İlâhî bir ilhamla bu sözü söylediği, haksız yere öldürüldüğü anlaşılır.).

— Müz. Efsaneler başlıca iki şekil altında belirir:

1. *Tek çalgı için parçalar,* balad, türkü, fantezi kuruluşları örnek alınarak meydana getirilir: Liszt'in piyano için efsaneleri (Assisi'li Aziz Francesco, Paola'lı Aziz Francesco), Vierne veya Dupré'nin org için efsaneleri, Rimski-Korsakov'un orkestra için efsanesi;

2. *Dramatik eserler,* bir çeşit oratoryo ve operadır: Berlioz'un *Faust'un Lânetlenmesi,* Lizst'in *Azize Elisabeth'i,* Rimski-Korsakov'un *Çar Saltana* ve *Kitej'i,* Pierné'nin *Çocukların Haçlı Seferi, Aziz Christophe* bu bölümün örnekleridir. (ML)

Efsaneleşmek geçz. f. Efsane halini almak, ağızdan ağıza söylenmek: *Söylentiler yüzünden kişiliği değişik biçimlerde efsaneleşen Karacaoğlan'ın gerçek hayatını bilmek, içinden çıkılmaz duruma gelmiştir* (Cahit Öztelli).

◆ **Efsanevî** sıf. *Esk.* Efsaneye ait, efsane ile ilgili, efsaneye konu olacak kadar ünlü, büyük: *Hepimiz, eski zaman mânasıyle, efsânevî zenginliklerin haznedarlarıyız* (A.Ş. Hisar). [ML]

EFSARDÛZAN çoğl. blş. i. (fars. *efsâr,* yular ve *dûzân,* dikiş dikenler'den *efsâr-dûzân*). *Esk.* Yularcılar, yular yapanlar.

— Teşk tar. *Efsâr-dûzân* veya *Efsâr-dûzân-ı Hassa.* Bk. YULARCILAR. (M)

EFSER i. (fars. *efser*). *Esk.* Taç, hükümdarların başlarına taktıkları değerli bir madenden yapılmış, mücevherle süslü başlık: *Zannetme ki hükûmetinin efseriyledir* (M. A. Ersoy). *Alınlarında da çepçevre gülden efserler* (Yahya Kemal). [M]

EFSUN i. (fars. *efsûn*). *Esk.* Büyü, sihir: *Zavallı kızcağıza efsun yapmışlar.* (*Eşanl.* AFSUN.) ‖ *Efsun-ger,* büyü yapan, sihirbaz. ‖ *Efsun-gerî,* büyücülük, üfürükçülük.

◆ **Efsunkâr** sıf. *Esk.* Büyülü, sihirli: *Ne efsunkâr imişsin âh ey didar-ı hürriyet / Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten* (Namık Kemal).

◆ **Efsunlamak** geçl. f. Büyülemek. *Eşanl.* AFSUNLAMAK.

◆ **Efsunlu** sıf. Büyülü, sihirli: *Lâkin efsunlu güzellikleri sensin yaratan* (Yahya Kemal). *Eşanl.* AFSUNLU. (M)

EFSÛS ünl. (fars. *efsûs*). *Esk.* «Yazık», «eyvah», anlamında kullanılır: *Efsûs ki şimdi ruhsuzdur bedenim* (Yahya Kemal). [M]

EFSÛS, iranlı Mir Şîr Ali'nin şiirlerinde kullandığı takma ad. (Delhi ? - ? 1809). Peygamber soyundan geldiğine inanılan Ali Muzaffer Han'ın oğludur. İyi bir öğretim gördü. Birçok emîrin sevgisini kazanarak onlara hizmet etti. Mirza Hasan Rıza Han vasıtasıyle vali W. Scott'a tanıtıldı. Sonra valinin tavsiyesiyle Kalküta'ya gitti (1800-1801). Burada Fort William kolejinin Hindustanî bölümünün başmünşiliğine getirildi. Hintçe *Divan*'ı vardır; Sadî'nin *Gülistan*'ını *Bağ-i Urdu* adıyle urdu diline çevirdi (1800). Sucân Râe'nin 1696'da tamamladığı farsça *Hülâsat-üt-Tevârih*'in ilk bölümünü tercüme etti. (M)

EFSUS-EFŞİN. Bk. AFŞİN.

EFSÜRDE i. (fars. *efsürde*). *Esk.* Donmuş, donuk: *O alevler, o tûde tûde şerer / Şimdi efsürde bir avuç ahker* (Tevfik Fikret). ‖ Duygusuz: *Değildi bezmimiz efsürde-i hazan böyle* (Ziya Paşa). ‖ *Efsürde-dil* (*efsürde-can* veya *efsürde-revan*), yüreği donmuş, duygusuz. ‖ *Efsürde-dimağ* (veya *efsürde ma-ğ-z*), beyni donmuş, düşünemez olmuş. ‖ *Efsürde-hatır,* keyfi kaçmış, neşesi kırılmış. ‖ *Efsürde-mizac,* mizacı soğuk.

◆ **Efsürdegân** çoğl. i. *Esk.* Duygusuz, soğuk kimseler.

◆ **Efsürdegî** i. *Esk.* Donukluk, donma. ‖ Duygusuzluk, gayretsizlik: *Eser etmez yine efsürdegî-i bâl ü periden* (Ziya Paşa). [M]

—EFŞAN sıf. (fars. *efşânden,* serpmek, saçmak'tan *-efşân*). *Esk.* «Saçan, serpen, dağıtan» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Dâmen-efşan* («etek silken»), vaz geçen, *gül-efşan,* çiçek dağıtan, serpen, *hun-efşan,* kan döken, kan saçan; *zer-efşan,* altın saçan v.b. (M)

EFŞAR sıf. (fars. *efşür'den,* sıkmak'tan *efşâr*). *Esk.* Sıkılmış. ‖ İ. Çimdikleme. (M)

EFTALİOTİS (Kleanthis MİKHAİLİDİS, **Argyris** de denir), yunan yazarı (Midilli 1849 -öl. Antibes 1923). Değerli bir hikâyeci olan Eftaliotis «halka inen» nesirciler kuşağındandır. 1894'te çıkan *Nisiotikes İstories*'i (Adalardan Hikâyeler) bunların en önemlisidir. (L)

EFTASİLER, Beni Eftas, Endülüs Emevî devleti yıkıldıktan sonra Tavâif-i Mülûk adı altında kurulan islâm beyliklerinden birinin adı. Eftasîler beyliği 1027-1094 arasında Batalyos yöresinde yaşadı. Beyliğin kurulmasına çalışanlardan ilki 1010 yılında Emevî devletinin Batalyos valisi olan Sabur'dur. Beyliğe adını veren Eftas'ın Sabur'un yerine geçen Abdullah bin Muhammed'in dedesi olduğu tahmin edilir. Abdullah bir süre Batalyos valisi olan Sabur'un müşavirliğini yaptı. 1022 Yılında Batalyos emîri olunca Arapları kendi tarafına çekmek için arap olduğunu, Yemen'in tanınmış bir kabilesinden geldiğini ileri sürdü. Emîrliğinin ilk yıllarında ülkesi ibn Abbad ile Carmona emîri Muhammed'in saldırılarına uğradı. Abdullah 1034'te ibn Abbad'ın oğlu İsmail pusuya düşürüp yenilgiye uğratılınca emîrliğinin tanınmasını da sağladı. Abdullah 1045 yılında ölünce oğlu Ebu Bekr Muhammed el-Muzaffer yerini aldı. Onun emîrliği süresince de Eftasî beyliği, komşuları ibn Abbad ve İşbiliye (Sevilla) emîri ibn Zi'n-Nûn ile savaşmak zorunda kaldı. 1053 Yılında el Muzaffer, İşbiliye emîri ibn Abbad ile yaptığı savaşta yenildi. Bir süre sonra kuzey kaleleri, ülkesine saldıran Fernando I'in eline geçti (1055). El Muzaffer 1068 yılında öldü. Siyasî alanda başarısız geçen emîrliği, kültür konusunda Batalyos için yararlı oldu. *Muzafferî* adlı elli ciltlik eseriyle ülkesinde edebiyatın öncüsü sayıldı. Ölümünden sonra oğlu El-Mansur Yahya'ya karşı Ewora valisi olan öteki oğlu Ebu Muhammed Ömer ayaklandı. Bu yüzden Eftasî emîrliği ikiye bölündü. 1081'de Yahya'nın ölümü üzerine kardeşi Ömer beyliğin yönetimini tek başına ele aldı. Babası gibi bir edebiyatçı olan Ömer de siyasî alanda pek başarı sağlayamadı.

Bir süre sonra Castilla kralı Alfonso V'in saldırılarına karşı koyamayan Eftasî beyliği Tuleytule'yi de (Toledo) ona kaptırdı. Bunun üzerine Tavâif-i Mülûk emîrleri Murabıtları yardıma çağırdı. Fakat haçlı ordularını Zelaka savaşında yenen Yusuf bin Taşfin (Murabıtların kralı) Endülüs'ten çıkmadı. Zîr bin Ebu Bekr kumandasındaki Murabıt ordusu Batalyos'u ele geçirdi, Ömer ile iki oğlu Fazl ve Abbas'ın öldürülmesiyle Eftasî beyliği ortadan kalktı (1094). Bu beyliğin kısa süren hayatına karşılık kültür ve sanat alanındaki başarıları geniş bir alana yayıldı, Endülüs islâm kültürüne büyük faydaları oldu. (M)

EFTİM I (papa). Bk. ERENEROL (Pavli Eftim).

EFTİM II (papa). Bk. ERENEROL (Turgut).

EFTİMİU (Victor), rumen yazarı (doğ. Bobostitza, Arnavutluk 1886). Rumence ana dili olmadığı halde bu dilde bir üslûpçu yetenek gösterdi. En çok tiyatro alanında başarılı oldu. En tanınmış oyunları: rumen halk efsanelerinden esinlenerek yazdığı *İnşira-te Margarite* (Dizi Dizi İnciler) [1911] ve *Cocoşul Negru* (Kara Horoz) [1912] ile *Akim* (1914) adlı traji-komedi. Çok değişik konulu şiirlerinde sıcak duyguları dile getirdi: *Poemele Singuratașii* (Yalnızlık Şiirleri) [1912], *Candele Stinse* (Sönük Mumlar) [1915]. Ayrıca birçok hikâye de yazdı: *Poveștile Focului* (Ateş Masalları) [1915], *Focuri pe Baragan* (Baragan Ateşler İçinde) [1940], *Printesa Moruzof* (Prenses Moruzof) [1925]. *Dragomirna* (1930) adlı romanı ile 1932'de Millî Edebiyat armağanını kazandı. (L)

EFÜZYON i. (fr. *effusion*). Fiz. Gazların, gözenekli bir bölmeden değişik hızlarda (yoğunluğu az olan gazlar daha çabuk geçer) geçmesine dayanarak, bir gaz karışımının içindeki gazları ayırma usulü. (Gazların geçiş hızı *Graham* kanunu* ile belirlenmiştir.) [L]

EFVAC çoğl. i. (ar. *fevc,* bölük'ten *efvâc*). *Esk.* Kısımlar, bölükler: *Uyur nağmenle efvac-i hayalât* (Tevfik Fikret). [M]

EFVAH çoğl. i. (ar. *fevh,* ağız'dan *efvâh*). *Esk.* Ağızlar. ‖ Menfezler, delikler: *Ey mi-delerin zehr-i takazası önünde / Her zilleti bel'eyleyen efvah-ı kadide* (Tevfik Fikret). ‖ *Efvah-i nariye,* ateşli silâhlar. ‖ *Efvah-ı nas,* halk ağzı, halk dili.

◆ **Efvahî** sıf. *Esk.* Asılsız, önemsiz [halk sözü.] (M)

EFVE EVDÎ (Salah bin Amr), Cahiliye çağı arap şairi. Evd kabilesindendir. Hayatı hakkında kesin bilgimiz yoktur. Kendi kabilesiyle Beni Âmir kabilesi arasında geçen savaşlarla ilgili şiirleriyle tanınır. Yaşadığı olayları konu edindiği için şiirlerinde gerçekçi bir hava vardır. (M)

— EFZÂ veya **— FEZÂ** sıf. (fars. *efzûden,* arttırmak'tan *-efzâ* veya *-fezâ*). *Esk.* «Arttıran, çoğaltan» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Behcet-efzâ,* neşelendiren, sevinci arttıran: *ferah-efzâ,* neşe veren; *ruh-efzâ,* günlü açan; *zînet-efzâ,* çok süs bağışlayan. (M)

EFZÂYİŞ i. (fars. *efzûden,* çoğaltmak'tan *efzâyiş*). *Esk.* Artma, fazlalaşma, çoğalma:

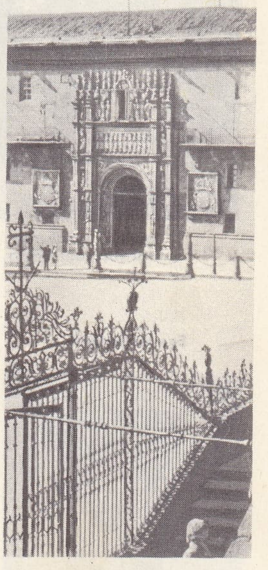

Enrique EGAS
Compostela
Krallık hastahanesinin girişi

Ege medeniyeti
Girit'teki
Knossos sarayı
erzak küpleri

Foto. İspanyol Turizm bürosu (LAROUSSE); N. Erkılıç (MEYDAN)

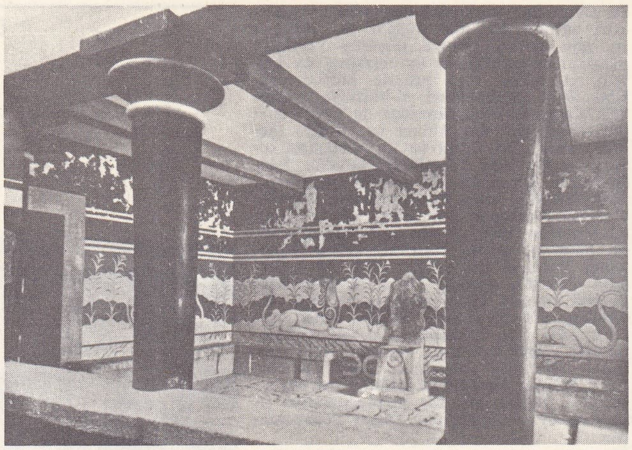

Knossos sarayında kıralın taht odası

Ege medeniyeti

konik kap Hagia-Triada sarayı

Knossos sarayından bir fresk boğa oyunları

Efzâyiş-i farka oldu bâis (Ziya Paşa). [M]

EFZON i. (esk. yun. *euzônos,* hafif, çevik [kelime anlamı: «kemeri güzel»]; yeni yun. *evzonas*'tan). Yunan ordusunun piyade askerlerine XIX. yy.dan beri verilen ad. (Tören kıyafetleri geleneksel yunan giysilerini hatırlatır: kırmızı fes, kırmızı yakalı siyah ceket, beyaz fistan ve gömlek.) [L]

— **EFZÛD** sıf. (fars. *efzûden,* arttırmak'tan *-efzûd*). *Esk.* «Arttıran, çoğaltan» anlamıyle bileşik sıfatlar yapar: *Dehşet-efzûd,* dehşeti arttıran, korkunç. (M)

EFZÛN sıf. (fars. *efzûden,* arttırmak'tan *efzûn*). *Esk.* Fazla, çok, aşkın: *Onlar size nispetle daha zengin ve kuvvet ve kudretçe sizden efzûn değil miydiler?* (Cevdet Paşa).

◆ **Efzunî** i. *Esk.* Çokluk, artıklık.

◆ **Efzunter** sıf. *Esk.* Daha fazla, daha çok. (M)

EGADES adaları, lat. **Egades İnsulae,** Sicilya'nın batı kıyısında italyan adaları topluluğu. Adalar üçgen biçiminde dizilmiştir (Favignana, Levanzo, Marettimo). Adalılar (6 500 nüf.), balıkçılık ve hayvancılıkla geçinir. Roma konsülü Lutatius Catulus, kartaca filosunu burada yendi; Hamilkar ve Hannon ile imzaladığı antlaşma, birinci Kartaca savaşına son verdi (M.Ö. 241). [L]

EGAN (Pierce), ingiliz gazetecisi ve mizah yazarı (Londra 1772-ay.y. 1849). *The Mistress of Royalty* (Kralın Sevgilisi) [1814] adlı bir yergi romanı ve özellikle *Life in London or the Day and Night Scenes of Jerry Hawthorn and his Elegant Friend Corinthian Tom*'u (Londra'da Hayat veya Jerry Hawthorn ile Zarif Arkadaşı Tom Corinthian'ın Gece ve Gündüz Maceraları) [1821] yazdı. Gruikshank tarafından resimlendirilen bu kitapta Londra'da naiplik devrinde eğlence ve spor hayatı dile getirilir. — Oğlu PIERCE, *Genç* denir (1814-1880), Walter Scott türünde sayısı yirmiye varan roman yazdı, bunlar kendisine «ucuz edebiyatın öncüsü» unvanının verilmesine sebep oldu. Bundan başka desinatörlük de yaptı. (L)

EGANA (Juan), şilili hukukçu ve siyaset adamı (Lima 1769-Santiago 1836). Öğrenimini Peru'da yaptıktan sonra, Şili'ye yerleşerek orada avukatlığa başladı. San Felipe üniversitesinde belâgat kürsüsüne getirildi. Şili siyasî hayatına yalnız 1810 devrimi sırasında, ilk millî kongre üyesi olduğu zaman karıştı. Bu meclisin dağılmasından ve Rancagua savaşından sonra hapse atıldı. 1817'ye kadar Juan Fernandes adasında sürgün hayatı yaşadı. Bir anayasa tasarısı (1823) kaleme aldı; denemeci olarak tanındı. (L)

EGANA (Mariano), şilili siyaset adamı (Santiago 1793-ay.y. 1846). Juan Egana'nın oğlu. 1823'te Yüksek cunta sekreteri, aynı yıl içişleri ve dışişleri bakanı oldu. 1824-1829 Arasında çeşitli Avrupa ülkelerinde Şili'yi temsil etti; 1831'de Millet meclisi başkanlığına getirildi, Adalet bakanlığı yaptı (1837-1841). Muhafazakâr ve merkeziyetçi nitelikteki 1833 tarihli Şili Anayasasını hazırladı; bu anayasa, pek az değişiklikle 1925 yılına kadar yürürlükte kaldı. (L)

EGANÎ çoğl. i. (ar. *uğniye,* şarkı'dan *eğânî*). *Esk.* Şarkılar, nağmeler. (M)

EGAS (Enrique), ispanyol mimarı (1455-1534), Hanequin Egas'ın yeğeni. Katolik krallar onu Santiago Compostela krallık hastahanesini ve Granada krallık şapelini yapmakla görevlendirdiler. Granada katedralinin planlarını hazırladı, Toledo'daki hastahanenin ve Salamanka üniversitesinin cephesini yaptı. Plateresk (alçı bezeme ve resim) en belirli üslûbun mimarlarından biridir. (L)

EGAS (Hanequin) veya **JAN VAN DER EYCKEN,** flaman asıllı heykeltıraş ve mimar (doğ. Brüksel-Toledo 1494). Belçika'da Louvain Belediye sarayının yapım işlerinde çalıştı. 1458'de Toledo'ya gitti ve şehir katedralinde ustabaşılık yaptı. (Arslanlar kapısı 1459). Mezar heykelciliği de yaptı, (Guadaloupe manastırı ve Escurial sarayı). [L]

EGAS CUEMAN, flaman asıllı heykeltıraş (XV. yy.). İspanya'da heykelde kuzey etkisinin en belirli temsilcisidir. Kardeşi Hanequin ile Cuenca katedralinin koro yerini yaptı (1454). Guadaloupe manastırında çeşitli çalışmaları vardır (Gonzalo de Illesca'nın [1458] ve Alfonso de Velasco'nun [1467-1468] mezarları). Aynı manastırın bahçesindeki bazı heykelleri de onun yaptığı söylenir. Toledo katedralinin aslanlı kapısında (1465'e doğr.) ve mimberinde (1483) çalıştı. (L)

EGAS MONİZ (Antonio Caetano de Abreu Freire), portekizli sinir hastalıkları uzmanı (Avanca 1874-Lizbon 1955). 1949'da W. R. Hess ile birlikte Nobel tıp ödülünü kazandı. Öğrenimini 1899'da Coimbra'da tamamladıktan sonra, birkaç yıl aynı üniversitede ders verdi. Daha sonra nöroloji uzmanı olmağa karar verdi, Bordeaux ve Paris'te öğrenimine devam etti. 1911'de Lizbon üniversitesinde yeni açılan nöroloji kürsüsüne getirildi ve 1945'te emekliye ayrılıncaya kadar bu görevde kaldı. Egas Moniz ayrıca Portekiz'in siyasî hayatında da etkili oldu. 1903-1917 Arasında birkaç defa milletvekili seçildi. 1918-1919 Paris barış konferansında dışişleri bakanı ve grup lideri olarak Portekiz'i temsil etti. 1927-1937 Arasında beyin damarları üstüne çalışmalar yaparak damar içi hastalıklarının tespit edilmesinde son derece yararlı bir metot buldu. Buna göre, beyin damarlarına, röntgen ışınları karşısında saydam olmayan bir madde veriliyordu, sonraları alın loblarında beyaz cevherin hasara uğraması sonucu ortaya çıkan bazı akıl bozukluklarını alın lokotomisini ameliyat ederek tedavi etmek yolunda çalıştı. Bu tedavi bazı hastalıklarda büyük bir başarıya ulaştı ve tedavisi çok güç, hattâ imkânsız sayılan hastalıkları bile iyileştirdiği görüldü. (L)

EGBA'LAR, Nijerya'nın Dahomey ile Nijer arasındaki kıyı bölgesinde yaşayan zenci halk. Egba'lar, geniş Yoruba'lar ailesinden gelirler. Tarımcıdırlar ve puta taparlar. Bir kısmı müslüman olmuştur. (L)

EGBERT, Northumbria kral ailesinden, büyük rütbeli anglosakson rahibi (öl. 766). York piskoposu (Eoforwic) [732]. Başpiskoposluk kisvesini 735'te giydi. Bütün Northumbria üzerinde kendisine verilen bu yetkiden faydalanarak, ruhanî çevre sistemini kurarak kiliseyi yeniden düzenledi. York'un kültürel gelişmesi için çalıştı, açtığı okulun büyük başarısı Avrupa'dan birçok öğrenciyi oraya çekti. (L)

EGBERT Büyük, Wessex kralı (775-839). 802 ile 839 arasında saltanat sürdü. Mercia'nın hâkimiyetine karşı başkaldırdı (822-823), kesin zaferi 825'te kazandı. Doğum yeri olan Kent ve Essex'de krallığı kabul edildi, Cornwall'lileri yendi. Bu, batı Sakson hanedanının yükselmesinde ilk adım oldu. (L)

EGE (Hasan Fehmi), türk bestecisi (doğ. 1903), küçük yaşta müzik eğitimine başladı. Amatör olarak kanun çalan babasının desteğini gördü. İstanbul'da Goldberg'den keman, Sokoloff'tan bestecilik ve armoni dersleri aldı. Bir süre İstanbul ve Benliyan operetlerinde çalıştıktan sonra kendi adına bir orkestra kurdu. «Ege» vapurunda çalıştı. Ankara ve İstanbul radyolarında yayımlanan besteleri, özellikle tangoları ile ün yaptı. 1936-1948 Arasında Ankara'da Cumhurbaşkanlığı köşkünde orkestrasıyle hizmet gördü. 1948'de İstanbul'a döndü. Ege, yüze yakın tango'dan başka rumbalar, fox-trotlar, paso-dobleler, valsler, fanteziler ve 21 operet besteledi. (M)

EGE bölgesi, Türkiye'nin batısında coğrafî bölge; 79 140 km² yer kaplar; yarıdan azı Ege bölümüne (38 618 km²), biraz fazlası İçbatı Anadolu bölümüne (40 522 km²) girer; Ege bölgesi, Türkiye'nin yüzde 10,2'si kadar yer tutar.

● *Bölgenin sınırları.* Ege bölgesi çok girintili-çıkıntılı bir deniz yalısında, kuzeyde Edremit körfezi kıyılarından güneyde Köyceğiz gölü ağzı yakınlarına kadar uzanır. Güneydoğu Akdeniz bölgesine (Antalya bölümü: Antalya ve Göller yöreleri) komşu olur; doğuda İç Anadolu'ya doğru girer, kuzeydoğuda Marmara bölgesine (Güney Marmara bölümü) bitişir; kuzeyde bu bölge Susurluk çayının kuzey-güney doğrultulu vâdisi etrafında Ege bölümü içine doğru girer. Ege bölgesi iki bölüme ayrılır: *Ege bölümü* doğu-batı doğrultulu geniş tabanlı vâdilerle denize doğru açılır. Fazla yüksek olmayan dağ kütlelerini yaran bu vâdiler aracılığıyle deniz havası kolayca içerilere girer; aynı zamanda kıyı ile memleketin iç kesimleri arasında ulaşım kolaylığı sağlanır. Ege bölümünün çukur alanlarla kesilmiş topraklarından İç Anadolu düzlüklerine doğrudan doğruya geçilmez, araya epeyce yüksek bir eşik girer; üzerinde kesintili, fakat oldukça yüksek dağlar bulunan bu geçit alanı *İçbatı Anadolu bölümü*'dür. Bölüm iklim bakımından deniz etkisinin içerilere sokulmasını güçleştiren bir engel meydana getirmekle beraber, ulaşım bakımından güçlük çıkartmaz ve böylelikle Ege kıyıları ve gerçekte bütün yolların gelip düğümlendiği İzmir limanı, memleket içine doğru geniş bir hinterlanda sahip olur.

Ege bölgesi sınırları içinde İzmir, Manisa, Aydın, Uşak ve Kütahya illerinin bütünü, Muğla, Denizli ve Afyon illerinin büyük bir kısmı, Balıkesir (Edremit körfezi kıyıları) ve Bursa ilinin de küçük bazı bölümleri yer almaktadır. Bölge sınırları içinde yer aldığı kabul edilen il ve ilçe birimlerinin toplam yüzölçümü 83 358 km², nüfusu da 1965 sayımında 4 315 000'dir. İktisadî olayların tespiti bakımından İzmir, Manisa, Aydın, Muğla ve Denizli illeri Ege bölümünün; Uşak, Kütahya ve Afyon illeri de İçbatı Anadolu bölümünün özelliklerini taşırlar. Ege bölgesinin iki bölümünü birbirinden ayıran sınır yaklaşık olarak Denizli ve Akhisar doğusundan geçen güneydoğu-kuzeybatı doğrultulu bir çizgidir. Bu bölümler içinde birtakım yöreler ayrılabilir: **a)** Ege bölümü içinde: Edremit, Bakırçay, Aşağı Gediz, İzmir-Urla, Küçük Menderes, Büyük Menderes (orta ve aşağı kesimler, Menteşe [İç ve güney kesimleri]); **b)** İçbatı Anadolu bölümünde: Simav, Yukarı Gediz, Yukarı Büyük Menderes, Afyon ve Kütahya yöreleri.

● *Yüzey şekilleri. Ege bölümü*'nde dikkati çeken özellikler, Kuzey ve Güney Anadolu'da olduğu gibi kıyıya paralel dağ sıralarının bulunmayışıdır, çoğu doğu-batı doğrultusunda uzanan geniş vâdiler yüzey şekillerine yön verir, yer yer kuzey-güney veya kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu olanları varsa da, bütün bu vâdi sistemlerinin ayırdığı dağ kütleleri fazla yüksek değildir. Başlıca çukur alanların genel doğrultusu se-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

bebiyle bölüm içinde yüzey şekillerinin kuzeyden güneye bir sıralanış gösterdiği dikkat çeker: Kuzeyde Edremit körfezi ve ovasıyle Bakırçay ovası arasında Madra dağı kütlesi (1 344 m), Bakırçay ve Aşağı Menderes ovası arasında Yunt dağı kütlesi (1 075 m), Gediz ve Küçük Menderes vâdileri arasında Bozdağlar (2 160 m) ve bunların batıya uzantısıymış gib görünen Urla yarımadası yükseklikleri (Akdağ, 1 218 m); Küçük Menderes ve Büyük Menderes ovaları arasında Aydın dağları (1 675 m), nihayet Büyük Menderes vâdisi güneyinde güneydoğu-kuzeybatı doğrultulu vâdilerle yarılmış dağlık Menteşe yöresi dağları (doğu ve güneye doğru gitgide yükselir: Beş parmak dağı 1 350 m, Madranbaba dağı 1 792 m, Baba dağı 2 300 m, Honaz dağı 2 571 m, Güney Menteşe'de Sandıras dağı 2 294 m). Bütün bu dağınık dağ parçaları aslında, ortada billûrsal yapılı eski bir kütle (Lidya-Karya veya Saruhan-Menteşe kütlesi; son yıllarda kullanılan adıyle Menderes kütlesi) ile bunun etrafında onun kalıbına uyan daha yeni yapılı dağ sıralarından oluşmuş, Üçüncü zaman içinde aşınmış ve göllerle kaplanmış, göl tortullarıyle örtülmüş, Üçüncü zaman sonunda meydana gelen yer hareketleriyle birbirinden ayrılarak bugünkü düzene girmiştir. Böyle bir düzen, birbirinden farklı doğrultulara sahip yüzey şekillerini denizle temasa getirdiği için kıyı çizgisi de son derecede girintili çıkıntılıdır.

İçbatı Anadolu. Ege bölümünde dağlık kütleleri ayıran derin, geniş ve devamlı vâdiler Denizli-Akhisar doğusundan geçen çizgi ötesinde artık görünmez olur; bunun yerini güneydoğu-kuzeybatı doğrultulu bir ekseni bulunan bir eşik, *İçbatı Anadolu eşiği* alır. Bu eşik üzerinde eksenin doğrultusunu boylayan, birbirine paralel ve araları oldukça alçak oluklarla ayrılmış kesintili dağ dizileri görülür. Dağlar genellikle eski temele ait billûrsal yapılı, bazen de volkaniktir. Dağlar arasındaki çukur alanlar ve dalgalı düzlükler de Üçüncü zamanın ikinci yarısına (Neojen) ait göllerin çökelttiği killi -kireçli katmanlar (bazen volkan tüfleri) ile örtülüdür. Dağ sıraları Sultan dağlarıyle Uludağ arasındaki alanı kaplar. Dağ dizilerinin en batısındaki Murat dağı (2 129 m), Şaphane dağı (2 120 m), Alaçam-Akdağ (2 089 m) ile daha doğuda Emir dağı (2 307 m) ve Türkmen dağı (1 825 m), Domaniç dağı (1 910 m) ve Uludağ'ı (2 543 m) içine alır. Dağları ayıran ve onların etrafında yer alan yayla düzlükleri içinde de yer yer ovalar (Afyon ovası, 1 000 m, gibi) ve yayla üzerinde volkanik menşeli tepeler görülür. Kula dolaylarındaki kara kayalardan oluşmuş dağlar arasında çok taze volkan konilerine rastlanır.

● *İklim, bitki örtüsü ve sular.* Ege bölgesi yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı Akdeniz ikliminin etkisi altındadır; fakat burada kıyıya paralel devamlı dağlar bulunmadığı için deniz etkisi içerilere daha fazla sokulur. Ege bölgesi kuzey etkilerine az çok açık olduğu için, özellikle bölgenin kuzey kesimlerinde kışın soğuk baskınları daha sık görülür. Yağışlarda yaz kuraklığı geneldir. Yağış tutarı bakımından Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde görülen ölçüde önemli farklar görülmez. İçbatı Anadolu kesiminde yaz-kış arasındaki sıcaklık farkları artar. En soğuk ve en sıcak ayların ortlama sıcaklık dereceleri kıyı boyunda güneyden kuzeye azalır: Bodrum 11°3 C ve 28°C, İzmir 8°6 C ve 27°5 C. Ege ovalarında kışlar ılık, yazlar kıyıdan daha kavurucudur; İçbatı Anadolu eşiğinde yükseklik dolayısıyle İç Anadolu şartlarına yaklaşan bir durum belirir. Ortalama Uşak'ta 2°C ve 23°5 C, Afyon'da 0°3 C ve 22°C olur. Minimum ve maksimumlar da farklıdır. En düşük sıcaklık Bodrum'da —4°, İzmir'de —8°, Aydın'da —11°, Uşak'ta —24°, Kütahya'da —28°; en yüksek sıcaklık Ege bölümünde tropikal havanın yayıldığı sıralarda genellikle 40°C üstünde (Bodrum 43°5, İzmir 42°7 C, Manisa 44°5 C), eşik üstünde buna yakındır (Uşak 39°8 C, Kütahya 36°7 C). Yıllık yağış tutarı genellikle 500 mm üstünde olmakla beraber bazen 1 metreyi geçer: İzmir 693 mm, Edremit 725 mm, Aydın 660 mm, Uşak 540 mm, Afyon 460 mm. Güney Menteşe dağlık kesimi bol yağışlıdır (Muğla 1 180 mm). Yağış rejimi kıyı boyunda tipik Akdeniz rejimidir: yaz mevsimi yağış payı yüzde 2'yi geçmez (Bodrum yüzde 1'den az, İzmir yüzde 2); kışın ise yüzde 50'yi, hattâ yer yer yüzde 60'ı geçer (Bodrum yüzde 63,5, İzmir yüzde 55). Sonbaharın yağış payı ilkbaharınkinden az farklı veya biraz daha fazladır. Ege bölümü ovalarında yaz yine çok kurak geçmekle beraber, bu mevsimin yağış payı yüzde 3-4'ü bulur. İçbatı Anadolu'da kış yağışları yüzde 50'nin altına düşer (Uşak yüzde 42,5, Afyon yüzde 31,5); ilkbaharda yağış payı gittikçe artar (Afyon yüzde 34); yazın payı da yüzde 10'u geçebilir (Uşak yüzde 9, Afyon yüzde 16,5). Kar yağışları kıyı boyunda son derecede seyrek, fakat iç kesimlerde oldukça fazladır: ortalama Bodrum'da 0,1, İzmir'de 0,2, Muğla'da 1,2, Denizli'de 3,5, Uşak'ta 9, Kütahya'da 20 gün. Bulutluluk kıyıda az, eşik kesiminde fazladır. Açık günler sayısı Bodrum'da 178 günü bulur. Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü kesimlerde tabiî bitki örtüsü alçak kesimlerde maki görünüşü olan kurakçıl bir orman biçimindedir. Kuzeye doğru nemli rüzgârlara açık dağların yamaçlarında bunların arasına Karadeniz kıyısında görülen tipler karışır. Doğuya doğru gittikçe deniz etkisinin azalması, yükselti artması ve yağışların eksilmesi dolayısıyle otsu bitkiler (step) hâkim duruma geçer. Maki, bölgenin güney kesimlerinde 800 m'ye, kuzeyde ve içerilere doğru 500 m'ye kadar yükselir. Tahrip edildiği yerlerde lâdenotu gibi bitkilerin yayıldığı frigane tipi cılız bitki örtülerine rastlanır. Maki içinde pırnal meşesi, palamut meşesi (Gördes-Uşak yaylası, Yunt dağı), defne, kocayemiş, mersin ağacı, yabanî zeytin (delice) çok görülür. Asıl orman, daha maki basamağında kızılçam ile belirir; kızılçam da yükseklerde yerini karaçam'a bırakır. Karaçam ormanlarıyle step alanları arasına meşeler ve meşe çalıları girer. Sarıçam'a Türkmen dağında, fıstık çamına Kozak (Yunt) dağlarında, ayrıca Medran ve Beşparmak dağlarında, göknar'a Kaz dağında rastlanır. Üçüncü zamanın sıcaknemli devri yadigârı olan günlük ağacı (*Liquidambar Orientalis*) güney kıyılarına sığınmıştır. Steplerin İçbatı Anadolu'nun düzlüklerinde yayıldığı görülür. Bununla beraber, step, çok yerde insanların yaptıkları baltalamalar sonucunda seyrek bir ormanın yerini almış olmalıdır. Bu kesimde akarsular boyunda söğüt dizileri, köyler etrafında kavaklıklar bulunur.

Ege bölgesinin büyük kısmında sular Bakırçay, Gediz, Küçük ve Büyük Menderes ırmakları aracılığıyle Ege denizine dökülür. Yalnız İçbatı Anadolu bölümünün kuzey kesimi sularını Susurlu ırmağının yukarı çığırı (Simav çayı) ve sağdan aldığı Emet çayı ve Kocaçay ile Marmara denizine, Sakarya ırmağı ve önemli kolu Porsuk çayı ile Karadenize, nihayet doğuda da Afyonkarahisar önünden geçen Akarçay aracılığıyle Akşehir gölüne gönderir. Ege bölgesinde yazlar çok sıcak ve kurak geçtiği için bu mevsimde akarsular çok fakirleşir, hattâ bazıları tükenecek hale gelir. Buna karşılık kışın ve ilkbaharda kuvvetli yağışlarla ve hızlı kar erimeleriyle kabarır. Bazen bu kabarmalar çevreye zarar verecek hale gelebilir. Ege bölgesinde Akarçay çevresi dışında kapalı havza yoktur. Yalnız Güney Menteşe yöresinde zeminin geçirimli kireçten oluşması dolayısıyle sular yer altına çekilmekte ve yer altı yollarıyle başka akarsulara veya denize ulaşmaktadır. Ege bölgesinin büyücek iki gölünden Marmare (Mermere) gölü Gediz vâdisinin çukur bir alanını kaplar; Bafa gölü ise Büyük Menderes alüvyonlarıyle önü tıkanmış eski bir körfezden ibarettir. Simav çayının yukarı çığırındaki Simav gölü şimdi hemen tamamıyle kurumuş gibidir. Gediz üzerindeki Demirköprü ve Büyük Menderes'in kolu Akçay üzerindeki Kemer barajları gerisinde de birer yapma göl bulunur.

● *Nüfus ve yerleşme.* Ege bölgesi kapladığı alan bakımından Türkiye'nin yüzde 10'unu pek geçmediği halde, memleket nüfusunun yüzde 14'ünü kapsamaktadır. Bütünüyle bölge içinde yer alan 5 il ile kısmen yer alan başka 5 ilin bölgeye giren ilçelerinde (84 046 km²), 1965 sayımına göre nüfus 4 315 000'dir; km²'ye düşen nüfus sayısı (51) ise, Türkiye ortalamasına (41) göre daha yüksektir. Ege bölgesi nüfusunun 2,4 milyondan fazlası (yüzde 55 kadarı) 3 000'den az nüfuslu yerlerde yaşar; buna göre de, Ege bölgesinde kır nüfus yoğunluğu km²'ye 29 kişi olur. 3 000'den fazla nüfuslu kasaba ve şehirlerin sayısı 132'dir; buralarda yaşayanlar bölge nüfusunun yüzde 45'ini meydana getirir. 10 000'den fazla nüfuslu olan 38 şehirde yaşayanlar bölge nüfusunun yüzde 32'si oranındadır. Sözü geçen şehirler arasında biri 400 000'den fazla nüfuslu (İzmir, 85 600 nüfuslu Karşıyaka ile beraber: 414 600), 7'si de, 40 000'den fazla nüfusludur (Manisa: 69 700, Denizli: 64 300, Kütahya: 49 300, Akhisar: 46 200, Afyon: 44 000, Aydın: 44 500, Nazilli: 41 300). Cumhuriyet devrinde Ege bölgesinde nüfus ile birlikte şehir sayısı da artmıştır: 1927 sayımında bölgedeki 10 000'den faza nüfuslu şehirlerin sayısı 14, toplam nüfusu 371 000 idi.

● *Ekonomi.* Nüfusunun yarıdan fazlası şehirler dışında yaşayan Ege bölgesinde toprak başlıca geçim kaynağı sayılırsa da bu bakımdan msl. Doğu Anadolu, hattâ İç Anadolu'ya benzemez. Tarım dışı geçim kaynakları (sanayi ve ticaret) küçümsenemeyecek kadar önemli bir yer tutar. İzmir Türkiye'nin ikinci iktisadî merkezi sayılır.

Tarımın çeşitlilik göstermesinde iklim ve toprak şartları, coğrafî mevki, ulaşım kolaylıkları etkili olmuştur. Daha çok Akdeniz iklimine uyan bitkilerin tarımı yapılır. Hattâ bunlardan bazıları asıl Akdeniz bölgesinden daha kaliteli ürün verir: zeytin, üzüm, başka meyve ve sebzeler gibi. Gerçekte bu özellikler Ege bölümünde görülür. İçerilere doğru gidildikçe ve yükselti arttıkça İç Anadolu'ya geçiş karakteri belirir; tahıl ekilişi, nadas oranı artar, hayvancılık gitgide daha önemli yer tutar. Topraktan faydalanma bölünüşü yaklaşık olarak şöyledir (1965'te yüzde ile): ekili-dikili topraklar 28; nadas toprakları 7,5; orman alanları 21; çayır ve otlaklar 26; ürün vermiyen yerler 17,5.

Ekili-dikili topraklar bakımından Ege bölgesi Marmara bölgesinden (yüzde 31) biraz geride, İç Anadolu'ya eşit, Doğu Anadolu'nun (yüzde 10) üç katına yakın bir durumdadır. Orman alanları da Türkiye ortalamasının çok üstünde olmakla beraber, yüzey şekillerinin fazla kuvvetli olmayışı ve yaz kuraklığı ağaçların tahribini kolaylaştırmakta, gerçek ormanlar daha çok İçbatı Anadolu'nun kuzey kesimlerinde ve Menteşe dağlık yöresinde bulunmaktadır. Çayır ve otlaklar pek fazla yer tutmaz. Ekili alanlar ağaç ve fidan dikili yerlerden fazla olmakla beraber, dikili alanlar İçbatı Anadolu'da yüzde 1,5'a düşmekte, Ege bölümünde ise yüzde 7'yi geçmektedir (Aydın ilinde yüzde 12). Ekili alanların ortalama bölünüşü şöyledir: tahıl yüzde 70, sebzeler yüzde 9, sanayi bitkileri yüzde 21. Tahıl tarlaları, ekili yerlerin onda yedisini meydana getirir (Akdeniz bölgesinde yüzde 67). Gerçekte bu oran Kütahya ilinde yüzde 91, Afyon'da yüzde 90 olduğu halde İzmir'de yüzde 44 ve Aydın'da yüzde 46'ya düşer. Tahıl türleri arasında genellikle buğday başta gelir; ortalama 1 milyon ton (Türkiye üretiminin yüzde 11 kadarı) elde edilir. Afyon, Manisa ve Kütahya illeri başta gelir. İkinciliği arpa (500 000 ton kadar) alır, mısır çok geriden gelir. Genellikle pirinç üretimine az yer verilir (son yıllarda Manisa ilinde bir gelişme görülmektedir). Sebze ekimi oldukça önemlidir. Yaş sebze ekimi iklim şartlarından faydalanır ve turfandacılık gelişmiştir. Patates ekimi oldukça gelişmiş olmakla beraber ilden ile fark gösterir (İzmir: 130 000 t, Uşak 2 000 t; 8 ilin toplamı 280 000 t). Yaygın olan kavun-

savaşçılar vazosu (Miken)

Ege medeniyeti

altın maske (Miken)

alçıdan baş (Miken)

altın kâse Vaphio mezarlığı (Miken)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

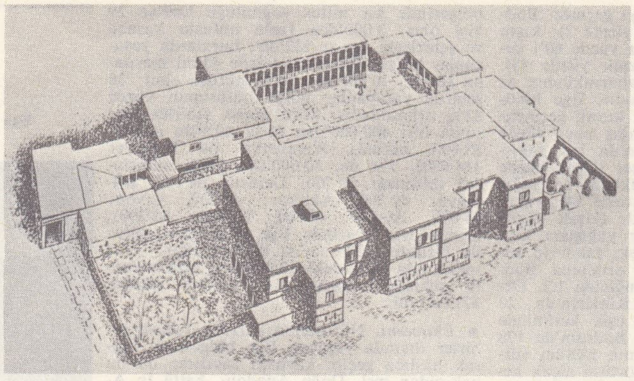

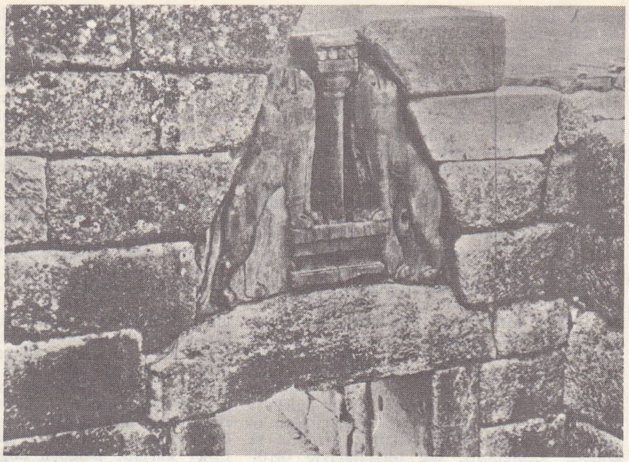

yukarıda, Mollia sarayının tahminî görünüşü; sağda, Mykenai şatosunun «Arslanlı Kapı»sı

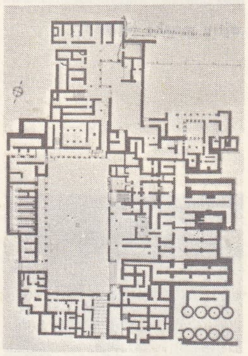

Mallia sarayı planı

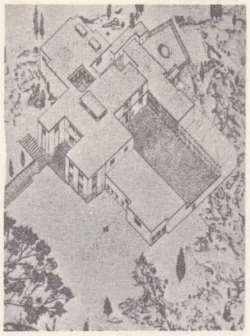

Phaistos sarayı tahminî görünüşü

karpuz ekiminde Manisa ili başta gelir. Sanayi bitkileri ekimi çok daha önemlidir. Fakat bu bakımdan İçbatı Anadolu ile Ege bölümü arasında büyük fark görülür: Kütahya ve Afyon illerinde tarlaların ancak yüzde 5 kadarı sanayi bitkilerine ayrıldığı halde, bu bitkilerin oranı İzmir ilinde yüzde 47'yi, Aydın'da yüzde 51'i bulur. Ege bölgesinde sanayi bitkileri ekimi çok çeşitlidir. Tütün özellikle Manisa (45 000 t), İzmir (40 000 t) ve Muğla'da (15 000 t) ekilir. Denizli (8 000 t) ve Aydın (3 000 t) illerinin payı daha azdır. Kütahya ve Uşak illerinde çok az tütün ekilir. Toplam olarak Ege bölgesinin tütün üretimi son yıllarda büyük artma göstermiş, 120 000 tona yaklaşarak Türkiye tütün üretiminin yüzde 60'ını aşmıştır (1968'de 8 ilin payı yüzde 65,5). Ege bölümünün bazı kesimlerinde (İzmir yöresi: Seydiköy, Cumaovası; Gediz yöresi: başta Akhisar; Küçük Menderes: Ödemiş-Kuşadası; Bakırçay; Söke; Muğla) ünlü tütünler yetişir. Pamuk, eskiden beri ekilirse de son yıllarda hem üretimi artmış, hem kalite yükselmiştir; son yıllarda 160 000 tona yaklaşmış, Türkiye pamuk ürününün yüzde 36'sı Ege bölümünden yetişmiştir. Aydın ili başta gelmekte, onu İzmir ve Manisa illeri takip etmekte, Denizli ve Muğla illeri de arkadan gelmektedir. Bu illerde 250 000 t kadar da çiğit (pamuk çekirdeği) elde edilmektedir. Başka yağ bitkileri arasında haşhaş ürünü öteden beri Afyon ilinde kümelenmekte (yüzde 30-45) ve Ege bölgesi afyon ürününün üçte ikisine yakınını vermektedir. Bununla beraber afyon ekiminin sınırlandırılması için bazı teşebbüslere girişilmiştir. Susam üretiminde başta Muğla ili olmak üzere Türkiye üretiminin üçte biri ile dörtte bir arasında bir miktar, Ege bölgesine düşmektedir. Ayrıca biraz ayçiçeği, yerfıstığı ve anason da ekilir. Şekerpancarı Cumhuriyet devrinde ilk olarak Uşak fabrikası için ekilmeğe başlamış, sonra Kütahya, Eskişehir, Balıkesir ve Burdur fabrikaları için bu ekim geniş alanlara yayılmıştır: son yıllarda Aydın ve Muğla illeri dışında bütün illerde (başta Afyon ve Kütahya) pancar ekilmektedir (500 000 t'dan fazla).

Dikili alanlar bakımından bölgenin büyük özelliği çekirdeksiz üzüm ve kurutulmağa elverişli incir yetiştirilmesidir. Ayrıca zeytin üretimi de bölgenin belli kesimlerinde toplanır. Üzüm asmasına bölgenin her tarafında rastlanır ve ürünün çoğu yerinde tüketilir. Ege bölgesinin özel öneme sahip üzümü kurutmalık çekirdeksiz üzüm (sultaniye, güneşdamlası) olup en çok İzmir yöresinde ve Gediz ovası yamaçlarında (Alaşehir-Manisa), ayrıca Küçük Menderes yöresinde yetişir. Kuru üzüm ihracatı 50 000-70 000 ton arasındadır. Ayrıca 8 ilin yaş üzüm üretimi 700 000 ton kadardır; yarıdan fazlası Manisa iline, yirmide biri İçbatı Anadolu'ya düşer. Ege bölgesinin ünlü kurutmalık inciri ise çoğunlukla Büyük Menderes vâdisinde, yani Aydın ilinde toplanır, ayrıca Küçük Menderes ve İzmir yörelerine de taşar. Ürün yıldan yıla değişir (35-40 000 t). Türkiye'de bulunan 6,5 milyon kadar incir ağacının 4 milyondan fazlası Ege bölümünde, bunun 2,5 milyonu Aydın ilinde, 1 milyondan fazlası İzmir ilindedir. Turunçgillere özellikle bölgenin güney kesiminde rastlanır. Bodrum öteden beri mandalinasıyle ünlüdür. Türkiye zeytinliklerinin yüzde 68'i (65 milyon ağacın 42 milyondan fazlası) Ege bölgesinde toplanır. Edremit körfezi kıyıları başta gelir. Manisa'da bağcılık yüzünden biraz gerilemiş görünen zeytincilik Aydın ve Muğla illerinde tekrar gelişir. Zeytinyağı üretimi 35 000-80 000 t arasında oynar.

Hayvancılık bakımından özellikle İçbatı Anadolu'da çayır ve otlakların Ege bölümüne göre daha fazla yer tuttuğu dikkat çeker. En çok küçükbaş hayvan beslenir. Koyun sayısı 4 milyona yaklaşır (3 960 000); Afyon ilinde 1,2 milyon, İzmir ve Manisa illerinde yarımşar milyon koyun bulunur; otlakların az yer tuttuğu Aydın ilinde bu sayı 165 bine düşer (yalnız bu ilde sığır sayısı koyun sayısına hemen hemen eşittir). Keçi sayısı koyunun yarısı kadardır (1 950 000) ve Muğla ilinde (Akdeniz bölgesinde olduğu gibi) keçi sayısı koyundan fazladır (200 000'e karşı 350 000). 500 000'e yakın olan tiftik keçisinin hemen hepsi Afyon ve Kütahya illerinin kurak otlaklarında beslenir. Sığırların sayısı yalnız Kütahya ve Afyon illerinde 200 000'i aşar ve bölgenin 8 ilinde toplam sayıları 1 250 000'i bulmaz. Manda sayısı önemsizdir (70 000 kadar). At sayısı (180 000) eşek sayısından (320 000) azdır. Ege bölgesini temsil eden 8 ilde yaşayan evcil hayvanların Türkiye toplamına oranı şöyledir (yüzde ile): koyun 10,8, kılkeçi 12,8, tiftik keçisi 9, sığır 9, manda 5,5. Kümes hayvancılığı oldukça yaygındır (4,5 milyon tavuk). Arıcılık her tarafta yapılır. Muğla ili yıllık 900 tona yakın bal üretimiyle Türkiye'de birinci gelir. Bölge, Türkiye bal üretiminin yüzde 20'sini verir. İpekböcekçiliğinde bütün Türkiye'de olduğu gibi gerileme görülür. Ege bölümünün bütün illerinde, ayrıca Kütahya ilinde az-çok ipekböceği yetiştirilir (1968'de yaş koza ürünü 67 t; Türkiye ürününün yüzde 3,9'u). Deniz ürünlerinde çeşitlilik görülür, özellikle İzmir körfezi kıyıları balıkçılıktan yana önem taşır. Balık yumurtası özellikle Akdeniz bölgesi sınırındaki Köyceğiz gölünde çıkartılır. Bafa gölünde ve kıyı göllerinde de balık tutulur. Süngerciliğin başlıca merkezi Bodrum'dur.

Ege bölgesinde maden bakımından çeşitlilik varsa da maden yataklarından rezervi zengin olanlar sayılıdır. Bölge madenleri arasında çok eskiden işletilmiş olanlar vardır: Lydia kralı Kroisos'un zenginliğini sağlayan altın, başkenti olan Sardeis'ten geçen Paktalos çayının alüvyonları içinden çıkartılmaktaydı. Bugün işletilen maden yatakları arasında yakıtlardan linyit özellikle Kütahya yöresi (Değirmisaz, Tavşanlı-Tunçbilek, Seyitömer) ve Soma dolaylarında kümelenmiştir. Ayrıca İzmir, Tire, B. Menderes (Söke, Nazilli), Milas, Denizli (Buldan) dolaylarında da linyit bulunur. Borasit (kolemanit) İçbatı Anadolu'da zengin yataklar halinde bulunmaktadır (Emet v.d.). Krom cevheri (kromit) ilk olarak Bursa güneyinde işletilmeğe başlanmış (şimdi tükenmiş olan Çardı ve hâlâ işletilen Dağardı, Dursunbey dolayları) olup ayrıca Güney Menteşe yöresinde de bulunur. Ege bölgesinde çok yerde demir yataklarına rastlanır (Edremit yöresi; Eymir, Ayazmant, Simav, Torbalı, Turgutlu v.b.). Manganez, manyezit, zımpara (Menteşe v.b.), kükürt, civa (Karaburun, Halıköy), asbert, antimon, arsenik, mika da bu arada sayılabilir. Çeşitli mermer (Afyon v.b.) ve yapı taşı yatakları, maden suyu (Afyon) kaynakları vardır. Türkiye'nin başlıca tuzlası İzmir körfezinde Çamaltı'ndadır.

Sanayi bakımından Ege bölgesi Marmara bölgesinin ardından ikinci gelir. Sanayi faaliyetleri özellikle İzmir şehrinde toplanmış bulunmakla beraber, İzmir dışında da birtakım önemli sanayi tesisleri bulunur. İzmir'de kümelenen sanayi kollarından en önemlisi dokumacılık alanına düşer (pamuklu, yünlü, halı, trikotaj); ikinci grupta makine, madenî eşya, tamir atelyeleri ve dökümhaneler sıralanır. Besin maddeleri arasında un, makarna, konserve, yağ fabrikaları, kuru üzüm ve incir işlenen tesisler, ayrıca ispirtolu içki yapımı, tütün hazırlanması sayılabilir. Deri, ayakkabı, giyim eşyası, lastik ve cam işleri de söylenebilir. Zeytinyağ fabrikaları Edremit yöresinde (Edremit ve Havzan, Ayvalık, Burhaniye), ayrıca, güneyde (Milas v.d.) kümelenmiştir. Şeker fabrikaları Uşak ve Kütahya'da kurulmuştur. İzmir dışında Aydın, Nazilli, Denizli ve Uşak'ta pamuklu dokuma fabrikaları vardır. Halıcılık İçbatı Anadolu'da önemlidir. Başlıca merkezler Uşak, Kula, Gördes, Simav ve dolaylarında kümelenir. Bunların bir kısmı *İzmir halısı* adı altında İzmir'den ihraç edilir. İzmir kuzeyinde Aliağa koyunda büyük br petrol rafinerisi kurulmaktadır. Ege bölgesi ulaşım bakımından Türkiye'nin en canlı köşelerinden biridir. Bunda yüzey şekillerinin ulaşıma güçlük çıkartmayan durumu kadar deniz-kara bağlılığının kolaylığı, çeşitli ürünlerin varlığı, İzmir'in önemli bir düğüm olmasının etkileri vardır. Daha Eskiçağda Ege kıyılarındaki limanlar (Efes, Milet v.b.) doğu kervanlarının mal getirdiği önemli ticaret merkezleri olmuştur. Sonradan bunların yerini İzmir aldı ve şehrin faaliyeti XIX. yy.ın ikinci yarısında demiryolları yapılmasıyle arttı. Kara yolları Cumhuriyet devrinde önem kazandı.

Ege bölümünde yollar, deniz kıyısına doğru yönelen vâdi oluklarıyle boydan boya kesilmekte, bu olukların birinden ötekine, denize yakın kesimde kolaylıkla geçilmektedir: bu durum İzmir'in önem kazanmasının sebebini ortaya koyar.

İçbatı Anadolu eşiğinde de ulaşım çeşitli yönlere doğru kolayca yönelebilir. Afyon ve Kütahya'da düğümlenen kara ve demiryolları İç Anadolu'ya, Marmara bölgesine, ayrıca göller yöresi üzerinden Akdeniz kıyılarına bağlanabilir. Kıyılarda birçok tabiî liman bulunmakla beraber, faaliyet İzmir'de toplanmıştır. Diğer iskeleler hemen hemen turistik değer taşır: Ayvalık, Çeşme, Kuşadası, Güllük, Bodrum, Marmaris gibi. Dış ticaret bakımından Ege bölgesi imtiyazlı bir durumdadır. Bölge, ticarî faa-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

liyetlere katılma bakımından önemli rol oynar. İzmir, Türkiye'nin en önemli ihracat limanıdır: İzmir ithalâtta oldukça geri bir durumda (yüzde 9) kalmasına karşılık ihracatta başta (yüzde 39) gelmektedir. (M)

EGEDE (Hans), norveçli misyoner (Senjen, Norveç 1686-Stubbek Jobing, Falster 1758), Luther'ci rahip. Lofoten adalarında bulundu. 1721'de Grönland'a gitti, orada *Godthaab* şehrini kurdu. Eskimo'lar arasında Hıristiyanlığı yaymağa çalıştı. On beş yıl sonra Kopenhag'da, Grönland'a misyoner yetiştirmek üzere bir okul açtı. — Oğlu PAUL (Vaagen 1708-Kopenhag 1789), babasının eserine devam etti ve Grönland dili üstüne birçok inceleme yayımladı. (L)

EGE denizi, kuzeyde Trakya, doğuda Anadolu, güneyde Akdeniz, batıda Balkan yarımadası ile kuşatılan deniz; 196 000 km² yüzölç. Kuzey-güney doğrultusunda (Karaağaç Lapos koyu-Girit adası) 620 km, doğrultusunda (Çandarlı-Golos körfezleri arası) 350 km boyutlarına ulaşır. Kuzeydoğu köşesinde Çanakkale boğazı aracılığıyle Marmara ve Karadeniz'e bağlanır. Güneyde Mora-Girit-Rodos yayı ile Akdeniz'den ayrılmış sayılırsa da Girit'in kuzeyinde yer alan geniş, derin ve hemen hemen adasız çanak bazen Girit denizi diye bundan ayrılır ve böyle olunca, daha kuzeyde kalan ve Kiklad adalarıyle Girit denizinden ayrılan adası bol, derinliği daha az olan kuzey kesimi asıl Ege denizi kabul edilir.

● *Coğrafya.* *Ege* adı klasik mitolojiden türemiştir. Bu ad bugün hemen bütün batı dillerinde kullanılıyor. Cumhuriyet devrinden önce buraya *Adalar denizi* deniliyordu. XVII. yy. kaynaklarında bu kesime genel olarak *Akdeniz* denildiği gibi. Bazı kaynaklarda *Adalar arası* deyimine rastlanır. Bunların yakın zamana kadar Ege denizine Batıda verilen *Archipel* (Takımadalar) *denizi* deyiminin karşılığı olması mümkündür. Ege denizinin hemen göze çarpan özellikleri kıyılarının çok girintili çıkıntılı olması ve üzerinde çok sayıda adalar bulunmasıdır. Anadolu kıyılarında Daraçya-Datça ve Bodrum yarımadaları arasında İstanköy (Kerme) körfezi, daha kuzeyde Mandalya ve Kuşadası körfezleri, Urla yarımadası ve İzmir körfezi, Çandarlı, Dikili ve Edremit körfezleri; Balkan yarımadası kıyılarında Gelibolu yarımadası, Saros ve Karaağaç körfezleri, Orfani ve Selânik körfezleri arasında Khalkidike yarımadası (güneydoğuya doğru Aynaroz, Longos ve Kesendire kollarına bölünür); asıl Yunanistan kesiminde Pelion yarımadasının kapattığı Golos (Volos) körfezi, Eğriboz adasının kapattığı Lamia körfezi, Petalion ve Egine körfezleri arasında Attike yarımadası, Aigina ve Navplia körfezleri arasında Argolis yarımadası, daha güneyde Malia burnuyle sona eren yarımada. Ege denizi adalarına gelince, bunların çoğunlukla bir yay biçiminde sıralandıkları veya belli kesimlerde kümelenerek dizildikleri görülür. Başlıca ada yayını Mora'nın güneydoğusundaki Malia yarımadasıyle Anadolu'nun Daraçya yarımadası arasında Kithir (Cerigo, «Çuha»), Andikithira (Cerigotta «Küçük çuha»), Girit, Kasos («Kaşot»), Karpathos («Kerpen») ve Rodos adaları meydana getirir. Başlıca ada kümeleri Kiklad* adaları ile Kuzey Sporad'lardır (Skyros v.b.). Bunların dışında, Anadolu karası önünde yer alan Rodos, Sisam (Samos) -Nikarya adaları ve Oniki ada (Dodekanisos): Sömbeki, İstanköy, Kalimnos, Leros v.d. daha kuzeyde Sakız, Midilli, Bozcaada, İmroz, Limni, Ege denizinin kuzey kenarı önünde Semadirek, Taşoz ve yunan kıyısından uzun ve dar bir boğazla ayrılan Eğriboz (Evboia) adaları sayılabilir.

Ege denizinin su altı engebeleri üzerinde araştırmalar epeyce eski olmakla beraber yakın zamana kadar yetersiz sayılacak bir durumdaydı. Son yıllarda Ege denizinin derinliği üzerinde bazı yeni bilgiler edinildi. Meselâ Ege denizinin en derin kesimi olan Girit denizinde en fazla derinliğin 2 500 (2 524 m) olduğu ileri sürülürken yeni iskandillerle bu kesimde 2 000 metreyi geçen 7 çukur tespit edildi, bunların birisinin derinliği Girit'in kuzeydoğusunda 3 150 m, bir başka çukur da 2 962 m olarak ölçüldü. Asıl Ege denizi alanında ise, bugünkü bilgimize göre en fazla derinliğin 1 500 m'ye varmadığı söylenebilir. Limni adası kuzeyinde, Saros körfezinde başlayan oluğu güneybatıya doğru uzatan çukur içinde 1 441 m derinlik bulundu. Eğriboz adası kuzeyinde 1 244 m, Sakız adası batısında 1 262 m derinlik tespit edildi. Buna karşılık Anadolu karasına komşu olan adalar (Rodos hariç), derinliği 200 m'yi bulmayan bir kıyı sahanlığı üzerinde yer almaktadır.

Ege denizi alanı Üçüncü zaman ortalarında meydana gelen yer hareketleriyle Alp kıvrımlarının kuzeyden ve güneyden kuşattığı eski yapılı bir kara alanı durumundaydı. Üçüncü zamanın ikinci yarısında (Neojen), bu kara parçasının yüzey şekilleri Anadolu ve Balkan yarımadalarında olduğu gibi, aşınmış ve peneplen haline gelerek üzeri yer yer tatlı su gölleriyle kaplanmıştı. Üçüncü zamanın sonuna doğru, şimdiki Ege denizinin yerinde bulunduğu için *Egeid* adı verilen bu alan, yer yer alçalıp yükselmelere, yer yer kırılıp çökmeye uğradı ve o sırada Girit'in güneyindeki büyük deniz (eski Akdeniz) yavaş yavaş kuzeye doğru yayılarak Ege alanını kendine kattı, hattâ eski bir vâdi olan Çanakkale boğazından Marmara ve oradan da eski bir göl olan Karadeniz ile birleşti. Aslında bu hareketlerin tek taraflı ve bir defalık olmadığı, msl. Dördüncü zaman içinde Karadeniz gölünün taşan tatlı sularının Ege denizi alanına doğru yayıldığı da bilinmektedir. Bugünkü Ege adaları ve yarımadaları Egeid karasının sular üstünde kalan parçalarından başka şey değildir ve Anadolu kıyısına yakın adaların yerleştiği kara sahanlıkları da yakın yer hareketleri sonucunda su altında kalmış ve derin çıkmalara doğru eğimlenmiş eski kara yüzleridir.

Ege denizi çanağını dolduran su, hemen hemen Akdeniz kadar tuzludur. Denizin çoğu yerinde deniz suyunda erimiş tuz oranı binde 38'in üstünde, güneye doğru binde 39 dolaylarındadır. Ege denizinde saat yelkovanı hareketinin tersine bir yönelme gösteren akıntılar Akdeniz'in tuzlu sularını Anadolu kıyısı boyunca kuzeye sürüklemekte, hattâ bu ağır sular Çanakkale boğazının dibini boylayarak Marmara denizine girmektedir. Karadeniz asıllı az tuzlu ve hafif sularla beslenen bir akıntı (tuzluluk Çanakkale boğazı ağzında binde 33) denizin batı kıyısını boylayarak güneye doğru inmektedir. Ege denizindeki tuzluluk, doğu kesiminde derinlere doğru çok az bir eksilme gösterir, buna karşılık kuzey ve batı kesiminde 200 m derinliğe kadar bir artış, sonra (doğuda olduğu gibi) hafif bir azalış görülür. Deniz sularında yüzeyde yazın sıcaklık ortalaması ayrı bölümler arasında hemen aynıdır (ağustosta kuzeyde 23°C, Girit dolaylarında 24°C) kış mevsiminde ise sıcaklık ortalaması farkı artmaktadır (şubatta kuzeyde 10°C, güneyde 15°C). Denizin derinlerine doğru özellikle güneyde azalma görülmekte, 300 m'den aşağılarda 13°C dolaylarında sabit kalmaktadır. Ege denizi sularının gelgit hareketleri Karadeniz ve Marmara denizindekilere göre biraz daha kuvvetlidir. İzmir körfezinde gelgit genliği 70 sm, Eğriboz körfezinde 90 sm'ye varabilmekte, fakat kuzey kıyılarında önemini kaybetmektedir.

Ege denizi kıyılarında ve adalar üzerinde tipik Akdeniz iklimi görülür. Bütün kıyılarda Akdeniz ikliminin tanıtıcı bitkisi olan zeytin ağacına rastlanır. Bununla beraber Balkan yarımadası üzerinden inen soğuk baskınları yüzünden turunçgiller Ege denizinin ancak güney kesimlerine doğru yaygın hal alır. Ege denizi üzerinde genellikle yazın kuzey doğrultulu ve düzgün eteziyen* rüzgârları eser. Bu durum, adaların sıklığı, tabiî limanların çokluğu ile beraber tarihin çok erken devirlerinde Ege denizinde gemiciliğin gelişmesine hizmet etmiştir. (→ Bibliyo.) [M]

EGEDESMİNDE, eskimoca **Ausiait,** Batı Grönland'da Disko koyunun güney kıyısında, Danimarkalılara ait yerleşme noktası 670 nüf. (1945). Balıkçılık üssü. Bir meteoroloji ve verici radyo istasyonu vardır. (L)

Ege göçleri, M.Ö. XII. yy.ın başlarında Ön Asya'yı alt üst eden kavimler hareketi. M. Ö. II. binyılda Trakların elinde bulunan Balkan yarımadasının güneybatı bölgelerine İllyrialı'lar girince bazı Trak kabileleri (özellikle Brig'ler veya Frig'ler) Boğazlar üzerinden Anadolu'ya geçtiler; Anadolu'nun batısında ve kuzeyinde oturan bazı cenkçi kavimlerle birlikte Hitit devletini ortadan kaldırdılar. Bu kavimlerden bir kısmı Doğu Anadolu üzerinden Transkafkasya'ya, diğer bir kısmı da Suriye ve Filistin üzerinden Mısır sınırlarına kadar uzandılar. Mısır firavunu Ramses III tarafından bozguna uğratılınca geri dönmek zorunda kaldılar; bazıları Filistin'e yerleşerek Ege kültürünü burada bir süre yaşattılar.

Mısır kralı Ramses III'ün kitabesine göre Ege göçlerine katılan kavimler şunlardır: Pelest, Turşa, Şerdana, Şekeleş, Zakkari, Danuna ve Vavaş.

Ege göçleri dünya tarihinde bir dönüm noktası sayılır. Bu göçler sonucu M.Ö. II. binyılın ikinci yarısında, aralarında bir denklik kurmuş olan Yakındoğu'nun devletler sistemi ortadan kalktı. Ege göçlerinden en çok Anadolu etkilendi; kültür seviyeleri pek yüksek olmayan birtakım Trak kavimleri, en çok Frigler ve bunlarla akraba olduğu anlaşılan Kaşki'ler ve Muşki'ler tarafından işgal edildi. (M)

Ekrem Şerif EGELİ

EGELİ (Ekrem Şerif), türk hekimi (Bandırma 1901). İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesini bitirdi (1922). Gülhane hastahanesinde asistan olarak göreve başladı (1923). Ordu sağlık danışmanlığına getirildi (1927). Ankara Merkez hastahanesi iç hastalıkları şefi (1927), İstanbul Tıp fakültesi iç hastalıkları doçenti (1933), aynı yerde profesör (1940) oldu. Ordinaryüs profesörlüğe yükseldi (1952). Çeşitli devrelerde İstanbul Tıp fakültesi dekanlığında bulundu (1953, 1957, 1959, 1962, 1965). İstanbul üniversitesi rektörlüğüne seçildi (1965). Meslesinde kalp ve karaciğer hastalıkları üzerindeki çalışmaları ve buluşlarıyle dikkati çekti. 1954'ten bu yana Yüksek Sağlık şûrası üyesidir. Birçok milletlerarası kongreye katıldı, çeşitli tıp derneklerinin üyesi oldu. Eserleri: *Kalp ve Damar Hastalıkları* (1948); *Klinikten Notlar* (1957). [M]

EGELİ (Reşid Şerif), türk bankacısı (Balıkesir 1910). Kabataş lisesini, Mülkiye'yi bitirdi. Maliye bakanlığı tetkik memuru, Ziraat bankası müfettişi (1934-1939), İstanbul şubesi müdür muavini ve müşterek müdürü (1940-1949), İller bankası (1949) ve Anadolu sigorta genel müdürü (1951) oldu. 1952'de İdare meclisi başkan yardımcısı seçildiği Türkiye Sınaî Kalkınma bankasının 1 eylül 1953'ten beri genel müdürüdür. (M)

EGELL (Paul), alman heykeltıraşı (Manheim 1691-ay.y. 1752). Dresden'de B. Permoser'den ders aldı; saray heykeltıraşı oldu. Almanya'da barok sanatın en seçkin heykeltıraşlarından biridir. Mannheim, Mainz, Frankfurt ve Londra'da çalıştı. (L)

Ege medeniyeti, M.Ö. III. ve II. binyılda Yunanistan (Hellas), Ege adaları, Girit (Minos) ve Anadolu'nun batı kıyılarında gelişen (Truva) medeniyete verilen ad.

Girit medeniyeti. İlk Minos, Orta Minos ve Son Minos adı verilen üç bölümde incelenir. M.Ö. 3000 yılından biraz sonra Girit kültürü Taş devrinden Maden devrine geçmeğe başlar. Adanın güneyindeki Mesara ovasında, çok katlı evleri, dar ve dolaşık sokaklarıyle şehirleşmeğe başlamış en ikiden fazla yerleşme noktası bulundu. Bu devrin mezarları genellikle yuvarlak bir oda ile dikdörtgen şeklinde bir dehlizden ibarettir. Üzerleri taş ve kerpiçten, bindirme tekniğiyle yapılan arı kovanı şeklinde bir kubbeyle örtülüdür. Düz çatılı oda mezarlar da vardır. Girit ve Anadolu arasında sıkı kültür bağları ve Mezopotamya ile ticaret ilişkileri bu devirde kuruldu. M.Ö. III. binyılın Girit'te, birtakım küçük devletlerin mevcudiyetine rağmen bir barış devresi olduğu, yerleşme alanları çevresinde tahkimat yapılmamış olmasından anlaşılır. M.Ö. II. binyılda kültürel gelişiminin en üstün safhasına ulaşan Girit'te, krallık yönetiminde şehir devletleri kuruldu. Kandiye yöresinde Knossos ve güney kıyılarındaki Mallia'da, güneyde Phaistos'ta büyük sarayların kalıntıları bulundu. Büyük bir iç avlunun etrafındaki yüzlerce oda ve koridordan meydana gelen bu sarayların çevresinde hiçbir tahkimat yoktur. M.Ö. 1900 yıllarında yıkıldığı ve tekrar yapıldığı bilinen bu sarayların en büyüğü Knossos'takidir. Bu sebeple Knossos kralının bütün adayı içine alan birleşik bir krallık kurduğu kabul edilir. Sarayların etrafında sur bulunmayışı kralın kuvvetli bir donanmaya sahip olduğunu gösterir. M.Ö 1570'e doğru Girit büyük bir felâkete uğrar. Fakat yıkı-

Foto. Yeni Sabah arşivi (MEYDAN)

lan saraylar kısa zamanda yeniden yapılır. XVI. yy. Girit'in en parlak devri haline gelir. Knossos sarayında yeniden yapılan doğu daireleri dört katlıdır. Duvarlar türlü renkte resimler ve fresklerle süslüdür. Bu devrin vazo nakışları, siyah veya kahverengi parlak bir boyayle açık kil zemin üzerine yapılan bitki, hayvan ve deniz yaratıklarıdır. Girit medeniyetinin kudret ve ihtişamı M.Ö. 1400'e doğru sona erdi, şehirler ve saraylar yakılıp yıkıldı, yerlerine Miken mimarîsi üslûbunda binalar yapıldı. Bk. MİNOS MEDENİYETİ.

● *Hellas medeniyeti.* İlk Hellas, Orta Hellas ve Son Hellas adı verilen üç bölümde incelenir.

İlk Hellas devri Yunanistan'da taş devrinin başlarına rastlar. Yerleşme bölgeleri gitgide şehir niteliğini kazanır. Henüz Girit medeniyetinin etkisi görülmez. (Bk. DİMENİON ve SESKLO.) Orta Hellas devri mezar şekilleri ve seramik tipleri bakımından önceki devirden farklılık gösterir. Mat desenli toprak çanak-çömleğin yanında Minyas tipi keskin profilli, kül rengi kaplar ortaya çıkar. (Bk. MİNYAS SERAMİKLERİ.) M.Ö. 1600 tarihlerinde başlayan Son Hellas kültürü, Girit'in etkisindedir. Bu kültür en önemli merkezi olan Mykenai şehrinin adından «Mykenai kültürü» diye de anılır. (Bk. MYKENAİ.

«Mykenai kültürü» diye de anılır. Bk. li eden 6 adet kuyu mezarı dikkati çeker. Kral hanedanına ait olan mezarlar, yanları taş duvarlarla, üzerleri tahta kalaslar ve yassı taşlarla örtülü dikdörtgen şeklinde çukurlardır. Bu mezarların içinde altın, gümüş, fildişinden yapılmış çeşitli süs eşyası bulundu. Mykenai'de ikinci gelişim safhasını M.Ö. XVI-XIII. yy. arasındaki 9 kubbeli mezar temsil eder. Doğudan gelen etkilerle yapılan bu tip mezarlar, yukarıya doğru darlaşan yatay taş halkalardan meydana gelmiş arı kovanı şeklinde bir «sahte kubbe» ile örtülü yuvarlak bir oda (tholos) ile ince uzun bir yoldan oluşur (dromos). Kubbeli mezarlara en iyi örnek «Atrevs hazine binası»dır. Daha iyi bir durumda bulunan ve son şeklini XIII. yy.da alan Tyrins şatosu Mykenai şatoları için iyi bir örnektir. Alçak bir tepenin üzerinde yer alan şato, yamaçları takip eden burçlu, kalın bir surla çevrilidir. Saray duvarları, freskler ve taş frizlerle süslüdür. Bk. MİKEN MEDENİYETİ.

Kiklad medeniyeti. Bakır ve Tunç devrinde Kiklad adalarının barış içinde olmadığı açık olan oturma yerlerinin sonradan bir surla çevrilmesinden anlaşılır. Perdahlanmış yüzleri, parlak kırmızı veya siyaha boyanarak geometrik bezekler kazınan Kiklad seramiği dikkati çeker. Ayrıca Girit'e bile ihraç edilen mermer idoller büyük bir tabiat tanrıçasına tapılmış olduğunu gösterir.

Batı Anadolu medeniyeti. Anadolu'da Truva'da yapılan kazılar Ege medeniyeti hakkında bilgi vermektedir. M.Ö. 3000-2600 yılları arasına giren Truva I tabakasında megaron tipli evler görülür. Temeller taştan, üst kısım ise kerpiçten yapılmıştır. Evlerin çatıları ahşap ve bir tarafa meyillidir. Truva II'nin etrafı 10 m kalınlığında bir surla çevrilidir. Bu surun güneydoğusunda kule ve kapılar ortasında bir şato yer alır. Bk. TRUVA. (M)

EGEMEN sıf. (esk. türk. *ige,* sahip'ten *egemen*). *Yeni.* İdaresini hiç bir kısıtlama veya denetime bağlı olmaksızın sürdüren, bağımlı olmayan: *Egemen Devlet. Eşanl.* HÂKİM. (M)

EGEMENLİK i. (*egemen*'den *egemen-lik*). Egemen olma, buyruğunu yürütme: *Şart padişahlığı nerede, halk egemenliği nerede* (F. R. Atay). *Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Eşanl.* HÂKİMİYET.

— Huk. *Hâkimiyet* karşılığı kullanılan bu kelime ile, milletin ve onun tüzel kişisi olan devletin haiz olduğu yetkilerin tümü kast olunur. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anayasa'nın *egemenlik* başlığını taşıyan 4. maddesinde «Egemenlik, kayıtsız şartsız Türk milletinindir» denilmiştir. Millî mücadelenin bayrağı olan «Hâkimiyet, bilâ kayd ü şart Milletindir» (Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir») esası 1921 ve 1924 Anayasalarında da yer aldı. Bu esas, yürürlükteki 1961 Anayasasına alınmakla Türkiye cumhuriyetinin dayandığı tarihî gerçek, bir hukuk kuralı halinde ifade edildi. (M)

EGER, Macaristan'da şehir, Heves idare bölgesinin merkezi, Mátra tepeleriyle Bükk kütlesi eteğinde, meyve bahçeleri ve bağlarla örtülü bir bölgenin merkezinde; 40 000 nüf. XIII. yy.dan kalma bölümler muhafaza eden önemli kale. Eski (1758-1773) kilise. Barok üslûbunda din okulu. XIX. yy.dan kalma katedral. Kaplıca. (L)

EGER, Ohrje ırmağının almanca adı. (L)

EGER, Cheb'in almanca adı. (L)

EGER (veya **AEGER** veya **AEGİR**), iskandinav mitolojisinde coşkun ve vahşî deniz tanrısı. Karısı Ran idi. Dokuz kızı denizdeki dalgalardı. Tanrıları davet ettiği bir şölende, hırçın Loki tanrılara ve dünyaya tehditler savurunca Thor tarafından kovuldu. (L)

EGERAN i. (fr. *égérane*'dan). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum ve kalsiyum silikat. Bileşiminde ayrıca demir ve manganez de bulunur. Bohemya'daki *Eger*'de (Cheb) çok yaygındır. (Egeran bir idokraz çeşididir.) [L]

EGERİA. Mit. Latiumlu peri, kaynaklar tanrıçası. Ormanlar Diana'sı kültüne bağlanır. Roma'da Copena kapısı yakınında tapınağı vardı. Geleneğe göre, kral Numa'nın danışmanıydı, onunla geceleri buluşurdu. Kral ölünce, kaynak haline getirildi. (L)

EGERNİA i. Tuhaf görünüşlü kertenkele. Başında büyük bir kalkan bulunur; gövdesi iri pullarla kaplı, kuyruğu yuvarlak ve dikenlidir. (Pek az türü bulunan bu kertenkele Avustralya'da yaşar. Skinkgillerden.) [L]

EGERSİMETRE i. (fr. *égersimètre*'den). Elektroradyol. Kronaksiyi ölçmeğe yarayan âlet. (Weiss'in balistik reotomunun dayandığı prensibe göre yapılmıştır.) [L]

EGERSUND, Norveç'in güneybatı kıyısında (Rogaland) köy, Jaeren ovasıyle Telemark dağlarının birleştiği yerde; 4 100 nüf. Konserve ve yağ fabrikaları. Çimento fabrikaları. Çanak çömlek ve çini yapımı. (L)

EGERTON (Francis). Bk. BRİDGEWATER.

EGERTON (Thomas). Bk. ELLESMERE.

EGERVARY POTEMKİN (Agost), macar ressamı (1859-1930). Önceleri hayatını tiyatro oyuncusu olarak kazandı. İstanbul'da yaptığı resimler Budapeşte müzesindedir. (M)

EGESTA, yunan yazarlarının çoğunlukla Segesta şehrine verdikleri ad. (L)

EGG (Augustus Leopold), ingiliz ressamı (Londra 1816-Cezayir 1863). Bir silâhçının oğluydu. 1860'ta Royal academy'den mezun oldu. 1853'te Dickens ve Wilkie Collins ile İtalya'ya gitti. Egg, üstün kabiliyetli bir aktördü, Dickens'in amatör topluluğunda oynadı. En çok başarı gösterdiği rollerden biri, Collins'in *Frozen Deep* (Donmuş Derinlik) adlı oyunundaki John Want rolüdür. Küçük konulu resimleriyle tanındı.

Belli başlı resimleri: *Kraliçe Elizabeth Artık Genç Olmadığını Anlıyor* (1848), *Büyük Petro'nun Katerina'yı İlk Görüşü* (1850), *Charles I, Hotlingham'a Bayrak Dikiyor* (1854), *Buckingham'ın Hayatı ve Ölümü* (1855), *Geçmiş ve Bugün, Vefasız Bir Kadının Üçlü Resmi* (1858) v.b. (L)

EGGE (Peter), norveçli yazar (Trondheim 1869-Oslo 1959). Bir işçinin oğluydu. Halkın yaşayışını dile getiren çekici ve gerçekçi anlatımı ile kendini tanıttı. Roman ve hikâyeleri: *le Nordfra* (Kuzey) [1895]; *De Gara Hoar* (Kır Saçlar) [1904]; *Inde i Fjordene* (Fiyord'da) [1920]; *Hansine Solstad* (1925). Komedileri: *Jacob og Kristoffer* (Yakub ve Kristoffer) [1900]. İbsen geleneğine uygun lirik dramı: *İdyllen* (1910). [L]

EGGENBERG, Graz'ın (Avusturya) sanayi varoşu. İçinde bir av müzesi bulunan XVII. yy.dan kalma şato. (L)

EGGENBURG, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) komün, Viyana'nın kuzeybatısında; 3 800 nüf. Eski sur ve kuleler. Roman-gotik üslûbunda kilise. Müzeler. (L)

EGGER (Emile), fransız filologu ve helenisti (Paris 1813-Royat 1885). 1855'te Sorbonne'da yunan edebiyatı profesörü oldu. Filoloji, edebiyat ve Eskiçağ tarihi ile ilgili birçok araştırma yaptı. (L)

EGGER (Victor Emile), fransız filozofu (Paris 1848-ay.y. 1909). Emile Egger'in oğlu. Paris Edebiyat fakültesinde felsefe profesörü. Eserleri arasında, *La Parole intérieure* (İç Konuşma) [1881] önemlidir. Egger, Hume ve Stuart Mill'in okuluna bağlı bir psikologdur. Psikofizyolojistlerden de, idealist metafizikçilerden de uzak kaldı. (L)

EGGER-LİENZ (Albin), Tirol'lu ressam (Striebach, Lienz 1868-Zwölfmalgreen, Bolzen, 1926). Babası Georg ile çalıştı. Münih akademisinde okudu, 1899'da Viyana'ya taşındı. 1911'de Weimar akademisinde ders vermeğe çağrıldı. 1912'de Tirol'a yerleşti. Tabiata uygun ilk çalışmalardan sonra, tarihî ve alegorik kompozisyonlara geçti (*Hayat, Toprak*). Resimlerinde F. Hodler ve A. Gallan'ın (Kallela) etkisi açıkça görülür (Mannheim'deki Kunsthalle freskleri, 1904). [L]

EGGERS (Bartholomeus), hollandalı heykeltıraş (Anvers 1637-Amsterdam 1692'ye doğr.). Alman asıllı olduğu tahmin edilen sanatçı, hizmetine girdiği Brandenburg Seçmen prensi için Potsdam şatosuna konulacak ve Brandenburg prensleri ile Sezar, Konstantinos, Charlemagne ve Rudolphe von Habsburg'u temsil eden bir seri mermer heykel yaptı (1687). Bunlardan başka, Sans-Souci sarayı için birçok dekoratif heykel yaptı. Hollanda'daki eserleri: St. Jacob katedralinde (La Haye) amiral Jacob van Wassenaer van Obdam'ın mezarı (1667) ve Amsterdam Borsa sarayının cephesini süsleyen *Mercurus* heykeli. (L)

EGGLESTON (Edward), amerikan ilâhiyatçısı ve yazarı (Vevay, İndiana 1837-New York, Lake George 1902). önce, metodist rahip olan Eggleston, mezhep dışı bir kilisenin kurulmasına çalıştı. *American Historical association*'ın (Amerikan Tarih cemiyeti) başkanı iken, öğrenciler için *The Begginners of A Nation* (Bir Milleti Kuranlar) [1896] adlı bir tarih kitabı yazdı. (L)

EGGMÜHL. Bk. ECKMÜHL.

EGHAM, İngiltere'de (Surrey) şehir, Londra'nın batısında, Thames'in sağ kıyısında; 30 600 nüf. Akıl ve ruh hastalıkları hastahanesi. (L)

EGHETEÇ, şeytanın persçe adı. *Avesta*'da, *Akatasa* adıyle geçer. (L)

EGHİA, Ermenistan patriği (Arciş-öl. 718). Ermenilere katolikliği kabul ettirmek isteyen Aghovania (Kafkasya'da) piskoposu Narses'in çabalarını endişe ile takip etti. Narses'i Bizanslıların gizli memuru olmakla suçladı ve halife Ömer II'yi etkileyerek onu hapse attırdı. (L)

EGİCA (öl. Toledo 702), vizigot kralı (687-702). 681'de Ervigius tarafından tahttan indirilen Wamba'nın yeğeni idi. Fakat, gasıp Ervigius, iki aileyi barıştırmak amacıyle kızı Cixilona'yı onunla evlendirdi ve 687'de tahtını ona bıraktı. Egica, taahhütlerini 15. Toledo konsiline iptal ettirerek karısını boşadı. Ervigius'un çıkardığı kanunu (*Lex renovata*) tamamlattı ve Afrika müslümanlarıyle suç ortaklığı ettikleri ileri sürülen yahudilere işkence yaptı. 698'de tahtına ortak ettiği oğlu Wittiza, daha sonra onun yerine geçti. (L)

EGİDİO CANİSİO, yüksek rütbeli italyan rahibi (Viterbo 1465'e doğr.-ay.y. 1532). Hümanist ve vaız. 1488'de Augustinus tarikatına girdi, geniş bilgisiyle kendini gösterdi. 1507'de tarikatın başına getirildi. 1512'de V. Laterano konsilinin açılışında kilisenin reforma ihtiyacı olduğunu cesaretle ileri sürdü. 1517'de kardinalliğe yükseldi ve papa Leo X tarafından elçi olarak, Türklere karşı haçlı seferi düzenlemek amacıyle Karl V'e gönderildi. Dönüşünde Viterbo piskoposluğuna tayin edildi. Felsefî ve tarihî birçok eser yazdı. (L)

EGİDİO ROMANO veya **EGİDİO COLUMNA,** Augustinus tarikatına bağlı rahip (Roma 1243'e doğr.-Avignon 1316). Aziz Tommaso'nun öğrencisi. Paris'te okudu. 1292'de tarikatın başına geçti. 1295'te Bourges başpiskoposu, 1302'de kardinal oldu. Güzel Philippe'e öğretmenlik ettiği söylenir. *De Regimine Principum* (Prenslerin Yönetimi Üstüne) adlı eserini onun için yazdı. Güzel Philippe ile Papa Bonifacius VIII'in arası açık olduğu bir sırada Roma'da *De Ecclesiastica Potestate* (Kilisenin Gücü Üstüne) adlı eserini yayımladı. Bu, papalığın dünyevî ve ruhanî iktidarını aşırı bir ölçüde savunan ve siyasî Augustinus'culuğu en son noktasına vardıran bir eserdir. (L)

EGİDY (Morintz VON), alman subay ve yazarı (Mainz 1847-Potsdam 1898). Barışçı düşünceleri dolayısıyle ordudan atıldı. *Einiges Christenthum* (Birleşik Hıristiyanlık) adlı derginin müdürlüğünü yaptı; akla dayanan sosyal bir hıristiyanlık kurmağa çalıştı. *Das Einige Christentum* (Tek Hıristiyanlık) [1891] adlı bir eser yazdı. (L)

EGİLL SKALLAGRİMSSON, izlandalı şair (910'a doğr.-983). Snorri Sturluson'un yazdığı söylenen ve İzlanda'nın en güzel vakayinamelerinden biri olan *Egils Saga*'da hayatı anlatılır ve belli başlı şiirlerinden ikisi yer alır. Bunlar, şairi hapisten kurtaran norveç kralı Erik Blodöks'e sunduğu *Hofualausn* (Kurtulmalık) ile, oğlunun ölümü üzerine yazdığı *Sonartorrek* (Evlât Kaybı) adlı nefis şiirdir. (L)

EGİLONE. Bk. AİLO.

EGİNA. Bk. AİGİNA.

EGİNA körfezi, yun. **Aigina,** Ege denizinde, Mora ve Attike yarımadaları arasındaki körfez. Doğusunda Pire limanı, kuzeyinde Eleusi limanı vardır. Kuzeybatıda, Korinthos körfezine, aynı adı taşıyan bir kanalla bağlanmıştır. Körfezin genişliği 40-50 km, uzunluğu 70 km kadardır. (L)

EGİNHARD veya **EİNHARD,** Karolenjler devri bilgini (Maingau, Main vâdisi 770'e doğr.-Seligenstadt 840). Fulda'da Bangolf'tan ders gördü. 796'da Charlemagne'ın sarayına girdi, geniş bilgisi ile dikkati çekti. Charlemagne'ın hayatını açık bir latince ile yazdı (*Vita Caroli Magni* [Charlemagne'ın Hayatı]). Ona maledilen *Annales* (Yıllık) adlı eser, aslında onun değildir. Eginhard'dan birçok mektuptan başka, Aziz Marcellinus ile Aziz Petrus'un kutsal kalıntıları ile ilgili bir eser kaldı. Eginhard, yalnız yazar değil, aynı zamanda mimardı. Aachen sarayının yapı işlerini yönetti. Worms piskoposunun kız kardeşi Emma ile evlendi. Aziz Marcellinus ve Aziz Petrus'un kutsal kalıntılarını saklamak üzere Mülheim am Main (Seligenstadt) manastırını kurdu. Alcuin'in dostuydu. IX. yy. düşüncesinde ve eğitim alanında büyük rolü oldu. (L)

EGİNTON (Francis), ingiliz cam ressamı (Birmingham 1737-ay.y. 1805). Önceleri seramik ve emaye üzerinde çalıştı; XVIII. yy. sonlarında Reynolds'un ve öteki çağdaş ressamların taslaklarını cam üzerine aktardı. Salisbury katedrali ile Oxford üniversitesine bağlı New College kilisesinin vitraylarını yaptı. (L)

EGİPTOLOG i. (fr. *egyptologue*). Egiptoloji uzmanı. (L)

EGİPTOLOJİ i. (fr. *egyptologie*). Eski Mısır medeniyetinin incelenmesi. (L)

EGK (Werner), alman bestecisi ve orkestra yöneticisi (Auchsesheim, Augsburg yakınları 1901). Frankfurt ve Münih'te müzik eğitimi gördü. 1935-1941 Arasında Berlin operasının orkestrasını yönetti, 1950-1953 arasında Berlin müzik okuluna yönetmen oldu. Daha çok sahne eserleri besteledi: *Peer Gynt* (1938), *Die Zaubergeige* (Sihirli Keman) [ilk uygulama, 1934; ikincisi, 1954], *Joan von Zarissa* (1940) ve *Abraxas* (1947) baleleri, *Columbus* oratoryosu (1934). Ayrıca fransız etkisi altında: *Aziz Antonius ve Şeytan, Fransız Süit'i* ile şarkı ve romanslar yazdı. Son zamanlarda bir opera (*San Domengo'da Nişan,* 1963), bir bale (*Danza,* 1960), orkestra için *Karayip Temi Üstüne Çeşitlemeler* (1959) besteledi, ayrıca *Musik-Wort-Bild* (Müzik-Söz-Resim) adlı bir inceleme yayımladı (1960). [L]

EGKELADOS, Yun. mit. Uranos adlı dev ile Gaia'nın oğlu. Tanrılara karşı girişilen ayaklanmaya katıldı. Kardeşi Pallas'ın ölümü üzerine dehşete kapılarak kaçtı; peşine düşen Athena Sicilya adasını sırtına fırlatarak onu ezdi. Yunanlılar, sık sık meydana gelen yer sarsıntılarını, Egkelados'un geri dönmesine yorarlardı. (L)

EGLE (Joseph VON), alman mimarı (Dellmensingen Vürtemberg 1818 - Stuttgart 1899). 1842'de Viyana'da çalıştı, 1848'de Stuttgart mimarlık okulu müdürlüğünde bulundu, sonra Polytechnikum'da profesör oldu. Yaptığı binalar: Polytechnikum (1860-1864), Süsleme Sanatları okulu (1867-1870) ve Marienkirche (1872-1879). [L]

EGLESTONİT i. (fr. *églestonite*). Miner. Tabiî civa oksiklorürü; kübik sistemde billûrlaşır. (L)

EGLEVSKİ veya **YEGLEVSKİ** (Andrey), rus dansçısı (Moskova 1917). 1939'da amerikan yurttaşlığına geçti. On dört yaşında, albay V. Basil bale topluluğuna girdi; 1930'da, Monte Carlo rus bale topluluğuna geçti. G. Balachine, özel olarak onun için *Aşk Denemesi* adlı baleyi düzenledi. Amerika'da, 1942'den 1944'e kadar Ballet Theatre topluluğunda, 1946-1947 arasında da Rus Original Ballet topluluğunda dansetti. Marquis de Cuevas Büyük Bale topluluğunun başdansçısı oldu, Massine'in *Deli Tristan*'ında büyük başarı kazandı; sonra Ballet Theatre topluluğuna girdi; ordan da George Balanchine'in New York City Ballet topluluğuna geçti, Maria Tallchief ile dans etti ve G. Balanchine'in *İskoç Senfonisi* (1952) ve *Batı Sefonisi*'nde oynadı. 1952'de Ch. Chaplin'in *Sahne Işıkları* adlı filminde rol aldı. New York'ta bir dans okulunu yönetmektedir. (L)

EGLİ (Ernest Arnold), isviçreli şehirci, mimar ve profesör (Viyana 1893). Avusturya'da devlet hizmetinde çalıştı. 1927'de Türkiye'ye gelerek İstanbul'da Güzel Sanatlar akademisinde ders verdi. 1930-1936 Yıllarında mimarlık bölümü başkanı olarak akademiyi yeniden kurdu. Sonra Türk Hava kurumunda baş mimar olarak görev aldı (1936-1940). 1942'de Zürich Teknik üniversitesinde ders verdi. Bir ara Lübnan'da şehircilik uzmanlığı yaptı (1947-1951). Birleşmiş Milletler teşkilâtında uzman olarak Ankara'da çalıştı (1953-1955). Bu arada Orta Doğu Teknik üniversitesi ve Siyasal Bilgiler fakültesinde şehircilik ve bölge planlama dersleri verdi. Mimar olarak başlıca eserleri: Viyana'da Hans Swoboda (1918-1919); Viyana Belediye halk konutları (1920-1921); Atatürk'ün *Marmara köşkü* (Orman çiftliği), Ankara *Siyasal Bilgiler fakültesi, İsviçre büyükelçiliği* v.d. (M)

EGLİ (Johann Heinrich), isviçreli besteci (Seegräben 1742- Zürich 1896). İnsan sesi ve piyano için çok sayıda *Lied* besteledi. Bunlar o çağ İsviçre'sinde yazılmış en güzel lied'ler sayılır. (L)

EGLİ (Johann Jacob), isviçreli coğrafyacı (Uhwiesen-Laufen 1825-Zürich 1896). Yer adları bilimi ve coğrafî terminolojiyle uğraştı. Eserleri: *Nomina Geographica* (Coğrafya Adları) [1872]; *Der Völkergeist in den Geographischen Namen* (Coğrafî Adlarda Halk Yaratıcılığı) [1894]. (L)

EGLİNGTON kontları, bir iskoç ailesi olan Montgomerie'lerin 1508'den sonra taşıdığı unvan. Ailenin, Shrewsbury lordu ROGER OF MONTGOMERİE'den (öl. 1904) ileri geldiği sürülmüşse de, bu iddia inandırıcı olmaktan uzaktır. Kesin olarak bilinen, ailenin, 1388'de Otterburn savaşına katılan ve 1398'lerde ölen sir JOHN MONTGOMERİE OF EAGLESHAM'dan geldiğidir. — Montgomerie of Eaglesham'ın torunu sir ALEXANDER MONTGOMERİE (öl. yakl. 1470), 1445'te Montgomerie baronu sıfatıyle iskoç parlamentosuna girdi. — Sir Alexander'in torunu HUGH (1460-1545), 1508'de **Eglington** kontu unvanını aldı. — Kendisinden sonra torunu HUGH (öl. 1546) **II. Eglington** kontu oldu. — Hugh'un oğlu HUGH (yakls. 1531-1585), III. kont oldu, bir yandan Roma katolik kilisesini, bir yandan da Stuart'ı destekledi. — Hugh'un oğlu IV. kont HUGH (1563-1586), 1586'da Cunningham'larla arasında çıkan bir kavgada öldürüldü. — 1612'de V. kont HUGH'un (1584-1612) ölümünden sonra kontluk unvanı kral tarafından I. Winton kontunun üçüncü oğlu sir ALEXANDER SETON'a (1588-1661) verildi. Böylece, sir Alexander VI. Eglington kontu oldu. **Gri çelik** lakabıyle tanınan Alexander, koyu bir presbiteryendi. Montgomerie adını aldı. — VII. kont olan oğlu HUGH (1613-1669) ingiliz iç savaşında kralcıları tuttu. — XIII. kont ARCHİBALD (1812-1861), lord Derby'nin başkanlığı sırasında 1852'de ve 1858-1859'da İrlanda genel valisi oldu. — Şimdi Eglington kontu XVIII. kont ARCHİBALD GEORGE'dur (1939). [L]

EGLİSAU, İsviçre'de (Zürich kantonu) komün, Ren'in sağ kıyısında; 1 900 nüf. Bağcılık. Hidroelektrik tesis. 1797'de burada Fransızlar, Ruslar ve Avusturyalılar arasında muharebeler oldu. (L)

EGLİSİA i. Karındanbacaklı yumuşakça. Kavkısı enine ve boyuna değirmi ve kabarık dolambaç çizgili, ağız kısmı küçük, kenarları iyice kalındır. (Bu hayvanlar hemen bütün denizlerde ve öncelikle sıcak denizlerde yaşar. *Scalidae* familyasından.) [L]

EGLİTİS (Andrejs), letonyalı şair (Landona, Riga 1912). Sanat hayatına *Kristus un Mila* (İsa ve Sevgi) adlı şiir kitabıyle atıldı (1934). Bunu, yaşamanın hiçliği ile sevinci arasındaki bocalamaları dile getiren *Zelta Valodze* (Altın Ardıç Kuşu) [1939] ve *Varaviksna* (Gökkuşağı) [1940] izledi. En iyi şiiri olan *Dievs, Tava Zeme Deg!* (Ey Tanrı, Toprağın Yanıyor!) [1943] birçok dillere çevrildi ve letonyalı bir müzikçi tarafından bestelendi. 1945'ten bu yana İsveç'te sürgündedir. Sovyet aleyhtarı lirik şiirler yayımlamağa devam etti: *Uz Vairoga* (Kalkan Üstüne) [1946]; *Nesaule* (Güneşin İnkârı) [1953]. (L)

EGLİTİS (Anşlavs), letonyalı yazar (Riga 1906). Edebiyata *Vientulis un Dzirotajs* (Yalnız ve Sarhoş) [1936] adlı şiir kitabıyle atıldı *Gelin Avcıları* (1937), *Ateş Şehri* (1946) ile sürgünler üstüne yazılmış hikâye derlemesi olan *Çingizhana Gals* (Cengiz Han'ın Sonu) [1949] letonyalı aydınlar üstüne bir hiciv romanı ve çağdaş zorba yöneticilere açık imâlarda bulunan tarihî ve fantastik bir uzun hikâyesi vardır. Geniş kültürü, ince duygunluğu ve alaycılığıyle yurdunda ve dışarıda çok okunan bir yazar oldu. 1944'te Almanya'ya sürüldü. 1950'den beri A.B.D.'de yaşamaktadır. (L)

EGLİTİS (Viktors), letonyalı yazar (Madona, Riga 1877-Riga 1945). V. Brjusov'un yakın dostu idi. 1902'den bu yana Leton «dekadanlığı»nın en göze çarpan kişilerinden birisi oldu. Tartu (eski Jurev) üniversitesinde yaptığı klasik filoloji incelemelerinden (1907-1913) sonra yeni klasisizme yöneldi. Nazariyelerini *Leton Rönesansına Giden Yol* (1914) adlı denemeler derlemesinde ortaya koydu (*Elejiler,* [1907], *Castalia Kaynağı* [1925]); romanları (*Suç Ortakları,* [1915-1917], *Önüne Geçilmez Altınyazısı* [1926]) vardır. Ayrıca deneme ve tenkit de yazdı. (L)

EGLOFF (Gustav), amerikan kimyacısı (New York 1886-Chicago 1955). Petrol alanındaki buluşları ile tanınır. *Universal Oil Produets company*'nin müdürü oldu; saf karbonların özellikleri, katalizler, hidrokarbonların izomerizasyonu üzerinde önemli incelemeler yaptı. (L)

EGLOG i. (lat. *ecloga;* yun. *ekloge,* seçme'den fr. *églogue*). Küçük çoban şiiri.

— ANSİKL. Etimolojisine göre *eglog,* önceleri, seçilmiş ayrı bir metindi. Kelime, Theokritos'un *Eidyllion*'larına veya «küçük tablolar»ına, sonra da Vergilius'un bunlardan esinlenen *Bucolica*'larına bu anlamıyle uygulandı. Böylece eglog, geleneksel olarak, hemen hemen daima aşk duygularını dile getiren bir çoban şiiri oldu ve çoğu zaman içine karşılıklı konuşmalar katıldı. Ronsard, alegorik biçimler altında devrinin büyük olaylarını işleyerek eglogları konu yönünden zenginleştirdi. A. Chénier'nin *bucoliques* adlı şiirlerinden bazıları da bu türe bağlanır. Bk. İDİL ve PASTORAL. (L)

EGLON, Moab kralı. İsrail milletini on sekiz yıl haraca bağladı. Benyamin soyundan Ehud, vergiyi teslim etmek bahanesiyle yanına gitti ve kılıçla karnını deşti. (L)

EGMOND AAN ZEE, Hollanda'da (Kuzey-Hollanda) komün, Kuzey denizi kıyısında; 4 100 nüf. Sayfiye yeri. (L)

EGMONT veya **EGMOND sülâlesi,** geleneğe göre, VIII. yy.da bir Friesland kralının oğlu Radbod'un soyundan gelen felemenk ailesi. — Halefi **Egmont** senyörü JAN I'in (öl. 1370) torunu JAN II (1385-1451), imparator Sigismund tarafından 1424'te imparatorluk, kontluk ve prensliğine yükseltildi; Arkel senyörü Jan'ın kızı Maria ile evlendi, ondan iki oğlu oldu: büyüğü ARNOLD, Gelre dükü, küçüğü WİLLEM I, **Egmont** dükü oldu. — JAN III (Hattem 1438-Egmont 1516), Willem I'in büyük oğlu. İmparatorun Hollanda, Zeeland ve Friesland *stathouder*'i (vali) oldu. — Jan III'ün oğlu JAN IV (öl. 1528), Gavre kontesi Lüksemburg'lu Françoise ile evlendi, ondan LAMORAL (1522-1568) dünyaya geldi. — Jan IV'ün dördüncü kuşaktan gelen torunu PROCOPİUS FRAN-

Werner EGK

Lamoral EGMONT
Arras koleksiyonu

Karel EGMONT
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. Serge Lido, Giraudon (LAROUSSE)

halı Gobelins'in «Dinlenen Avcı» adlı eserinden detay

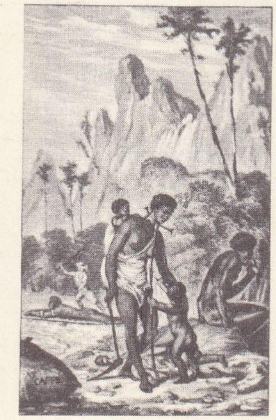

Bernardin de St.-Pierre'in «Paul ile Virginie»si için Moreau le Jenne'ün yaptığı resim

çois'nın (öl. 1707) halefi, yeğeni Bissacia dükü Procopio Carlo Pignatelli oldu. *Buren dalı*, Egmont kontu Willem I'in ikinci oğlu Buren kontu Frederik **Egmont'un** soyundan gelir. — Frederik Egmont'un torunu Buren kontu MAXİMİLİAN (öl. Brüksel 1548), alman protestanlarına ve Fransa kralı François I'e karşı, imparator Karl V adına savaştı. — Maximilian'ın kızı Buren kontesi Anna **Egmont**, Hollanda stathouder'i Nassau'lu Willem'in ilk karısıydı. (L)

EGMONT (John PERCEVAL, — kontu). Bk. PERCEVAL.

EGMONT (Justus VAN). Bk. VAN EGMONT.

EGMONT (Karel), Guelderland dükü (Gavre 1467-Arnhem 1538). Babası, Guelderland dükü Adolf'u yenerek esir alan yiğit Charles'in haklarına Avusturya imparatoru Maximilian sahip çıktığı için, Karel Guelderland'ı elde edememişti. Fransa'nın desteği ile 1942-1528 arasında dukalığına kavuşmak için durmadan savaştı, birkaç defa onu ele geçirdi ise de yine kaybetti. Gorinchem antlaşması (1528) ona Karl V'in metbuluğu altında dukalığın hükümranlığını sağladı. Fakat antlaşma gereğince, erkek vâris bırakmadan ölürse, dukalık Karl V'e kalacaktı. İmparatorun kötü niyetinden şüphe eden Karel, 1534-1537 arasında dukalığını Fransa'ya bırakmağa kalkıştı ise de isteğini gerçekleştiremedi. Ölünce, Karl V, Gualderland'ı işgal etti. (L)

EGMONT (Lamoral, — kontu), **Gavre** prensi, XVI. yy.ın en iyi kumandanlarından (La Hamaide, Hainaut 1522 - Brüksel 1568). Cezayir kuşatmasında (1541), Karl V'in dikkatini çekti, 1554'te, İspanya kralı Felipe II'nin Mary Tudor ile evlenmesinde sağdıçlık etti, Saint-Quentin ve Gravelines savaşlarında (1557-1558) yararlık gösterdi. Felipe II kendisini Flandre genel kumandanlığına ve devlet danışmanlığına getirdi. Fakat çok geçmeden Egmont, Hornes kontu ve Orange prensinin yardımıyle, kardinal Granvelle'e tanınan üstünlüğe karşı çıktı, Felemenk'i sarsan buhranda birinci derecede bir ol oynadı. Felipe II'ye karşı kendisini ayaklanmağa zorlayan Hornes ve Orange'ı dinlemedi. Buna rağmen, 1567'de Alba dükü tarafından tutuklandı ve ertesi yıl, Kargaşalıklar kurulu tarafından ölüme mahkûm edildi ve Brüksel'in büyük meydanında, Hornes kontu ile birlikte, boynu vuruldu. (L)

EGMONT dağı (Maori dilindeki adı *Taranaki*), Yeni Zelanda'nın Kuzey adasının batısında, Kuzey ve Güney Tranaki koyları arasında volkanik dağ. (L)

Egmont kontu, Goethe'nin 1775-1787 arasında yazdığı mensur trajedi. 1791'de oynandı ve pek başarı kazanamadı. İffland ile Schiller tarafından yeniden düzenlenmesinden sonra 1796'da daha olumlu karşılandı. Olay Felipe II'nin halkın Orange prensine sevgisinden ve gizlice reformu desteklediğinden kuşkulandığı Egmont kontundan tedirgin olarak Felemenk valiliğine Parma düşesi Margarita'nın yerine Alba dükünü gönderdiği sırada Brüksel'de geçer. Brüksel halkının hüriyetlerini savunan Egmont hapse atılmış ve halk tarafından terkedilmiştir. Sadece halktan bir kız, sevdiği Clara ona sadık kalır. Egmont, Alba dükünün entrikalarının kurbanı olarak ve özellikle de hüriyet aşkı dolayısıyle ölür.

Beethoven bu eser için bir sahne müziği yazdı (1810). [L]

Egnatia yolu, lat. **Egnatia via**. Esk. coğ. M.Ö. II. yy.ın sonlarına doğru Egnatiuslardan biri tarafından yapıldığı sanılan eski roma yolu. *Dyrrachium*'dan (Draç), başlar, *Liknidus* (Ohrid), *Heraklea* (Bitolj) ve *Pella*'dan geçerek Balkan yarımadasını baştan başa aşar ve Selânik'te sona ererdi. Romalıların Doğu ile askerî ve ticarî ilişkilerinde önemli rol oynadı. (L)

EGNATİUS (Gellius), samnit başbuğu (öl. M.Ö. 295). Etrüskleri, Galyalıları ve Umbrialıları Roma'ya karşı ayaklandırdı. Sentinum savaşında öldürüldü. (L)

EGNATİUS (Marius), samnit generali. Campania'da, Venafrum şehrini hile ile ele geçirdi. İki Roma piyade bölüğünü yok etti. Massicus dağında L.J. Sezar'ın ordusunu bozguna uğrattı, fakat az sonra kendisi de öldürüldü (M.Ö. 89). [L]

EGNER (Erich), alman iktisatçısı (doğ. Ferdinandshos, Pomeranya 1901). Frankfurt ve Göttingen üniversitelerinde iktisat profesörü. Başlıca eserleri: *Der Sinn des Monopols in der Gegenwärtigen Wirtschaftsordnung* (Çağdaş İktisat Düzeninde Tekelin Anlamı) [1931], *Blüte und Verfall der Wirtschaft* (İktisadın Yükselişi ve Çöküşü) [1935], *Wirtschaftlische Raumordnung in der Industriellen Welt* (Sanayi Dünyasında İktisat Düzeni) [1950] ve *Der Haushalt* (Ev İdaresi) [1952]. (L)

EGO i. («ben» anlamında lat. k.). Psikanaliz dilinde kişinin öz benliği, özbenliğin derin eğilimleri ve istekleri kişinin bulunduğu çevreyle çatışma halindedir: *Ego rüyalarda açığa vurulur.* (L)

EGO (*Elektrik, Gaz, Otobüs*), Ankara şehrinin elektrik, havagazı ve şehiriçi otobüs işletmeciliği ihtiyacını karşılıyan kamu kuruluşu (24 mart 1927).

Ankara'nın elektrikle aydınlatılması ve evlerde havagazı kullanılması için Nafıa vekâletince alman Stettiner Chamotte Fabrik firmasıyle temasa geçildi; imzalanan antlaşma gereğince firma Ankara'ya 24 saate 5 000 m³ havagazı verecek, en az 2 500 kilovat elektrik sağlayacak, ayrıca Adana şehrinin elektrik ihtiyacını da karşılayacaktı. 7 Temmuz 1939'da çıkarılan 3688 sayılı kanunla firmanın, bir ingiliz şirketi elinde bulunan hisse senetlerinin 6 616 136 lirası satın alınması kabul edildi. Bunun 1 058 318 lirası Adana elektrik tesislerinin karşılığıydı.

Ankara elektrik ve havagazı tesislerinin kamulaştırılmasından sonra işletilmesi şehir belediyesine devredildi. 16 Ocak 1942 tarihli ve 4325 sayılı kanun gereğince Ankara elektrik ve havagazı işletmesi ile Adana elektrik işletmesi ayrı kuruluşlar haline getirildi; Ankara'daki işletmeye, belediyeye bağlı, tüzel kişiliğe sahip bir statü verilmesi uygun görüldü. Böylelikle belediyenin işletme gelirlerine müdahalesi önlenmiş oldu.

Ayrı bir kuruluş olan otobüs işletmesinin durumu 1948'de bir heyete incelettirildikten sonra elektrik ve havagazı müessesesine bağlanması kararlaştırıldı. (M)

EGOCULUK. i. (lat. *ego*, ben'den). Bk. BENLİKÇİLİK.

EGOFONİ i. (yun. *aix, aigos*, keçi ve *phônê*, ses'ten fr. *égophonie*). Keçi sesini andıran insan sesi. Yalnız kulağı göğse dayayıp dinleyince farkedilir. Akciğer zarında (plevra) su toplandığını gösterir. (Bazen zatürreede de aynı ses duyulur.) [L]

EGOİST sıf. (fr. *egoïste*). Bk. BENCİL.

Egoist (THE), Meredith'in romanı (1879). Genç, zengin, güzel ve akıllı, ama bencil ve kendini beğenmiş bir insan olan sir Willoughby Patterne, birkaç defa nişanlanır. Ama bütün nişanlıları, bencilliği yüzünden onu terk ederek, her defasında yoksul birer gençle evlenirler. Sonunda Patterne de, genç ve yoksul bir kızla evlenir. Başlangıçta Patterne'i seven karısı, sonradan onu sevmez olur. Meredith bu romanda, karmaşık dış olaylardan sıyrılarak, baştan başa ruh tahlillerine girişir. (L)

EGOİSTLİK i. (fr. *egoïste*'ten). Bk. BENCİLLİK.

EGOİZM i. (fr. *égoïsme*). Bk. BENCİLLİK.

EGOREVSK. Bk. YEGORYEVSK.

EGORLYK (veya **BOLŞOY EGORLYK**), S.S.C.B.'de ırmak. Kafkaslardan (Stavropol'un güneyi) doğar, genellikle kuzeye doğru akar, Salsk'ın doğusunda, Batı Manyc'de son bulur. Uzunluğu 282 km; Kuban-Egorlyk sulama sisteminin parçasıdır. (L)

EGOROV. Bk. YEGOROV.

EGOROVA veya **YEGOROVA** (Liyubov), prenses **Trubetskaya**, rus kadın dansçısı (Petersburg 1880). İmparatorluk bale okulunda okudu. Mariinski tiyatrosu bale topluluğuna katıldı. 1912'de «yıldız dansçı» olarak gerek klasik balelerde, gerek genç Mihail Fokin'in o dönemde düzenlediği balelerde oynadı: *Sylphides, Kuğu Gölü, Giselle, Firavunun Kızı, Armid'in Küçük Evi*, v.b. 1917 devriminde Rusya'dan kaçarak Paris'e gitti, Champs-Elysées tiyatrosu bale temsillerinde oynadı. 1921-1922 Arasında Diaghilev'lerin Londra turnesinde *Ormanda Uyuyan Güzel* balesinin baş rolünde oynadı, Paris'e dönüşünde, dans okulu açtı. 1937'de Gençlik balelerini düzenledi. (L)

EGOSANTRİZM i. (fr. *égocentrisme*). Bk. BENİÇİNCİLİK.

EGREMONT, İngiltere'de (Cumberland idare bölgesi) kasaba. Ehen ırmağı kıyısında, Whitehaven'in 5 km güneyinde; 6 500 nüf. Kâğıt, bakır, fayans sanayileri. Demir madeni. (L)

EGREMONT (Charles WYNDHAM, — kontu), ingiliz siyaset adamı (Londra 1710-ay.y. 1763). Eniştesi Grenville ile birlikte Bute kabinesine girdi (1761). Başbakanın Fransa'ya olan aşırı eğilimine cephe alan Grenville'i destekledi. (L)

EGRİ (Susanna), macar asıllı italyan kadın dansçı, koreograf ve pedagogu (Budapeşte 1924). Budapeşte operasında yetişti, 1947'de İtalya'ya giderek H. Kreutzberg, M. Wigman, B. Kniaseff, K. Jooss, Preobrajenska ile çalıştı. 1952'de, Ballet der lage Landen topluluğuna koreograf olarak Amsterdam'a çağrıldı, 1953'te Amsterdam operasında misafir dansçı olarak çalıştı. Aynı yıl Torino'da bir okul kurdu. Festivaller için baleler düzenledi (*Spoleto*, 1963; *Baux-de-Provence*, 1965); televizyon için düzenlediği balelerde yeni bir akım yarattı ve İtalya ödülünü kazandı (1963): *Bekleyiş, Klasik Senfoni* (1961). [L]

EGRİS, Cezayir'de (Mostaganem idare bölgesi) ova; kuzeyde Beni Şugran dağları, güneyde Sayda dağları arasında. Vad Habra ve Vad Mina ile kolları tarafından akaçlanan bu ovada, tahıl tarımı ve Maskara çevresinde bağcılık yapılır. (L)

EGUİA (Francisco Ramon DE), ispanyol generali (Durango, Biscaya 1750-Madrid 1827). Napolyon ordularına karşı savaştı. Bakanlık yaptı, yeni Castilla, sonra Yeni-Granada genel kumandanlıklarında bulundu. Liberal düşüncelere karşı idi. Meşrutiyetçilere işkence yaptı. 1820'de Fransa'ya sürüldü. 1823'te Angoulême düküyle birlikte tekrar İspanya'ya döndü. (L)

EGUİLAZ (Luis DE), ispanyol oyun yazarı (Sanlucar de Barameda 1830-Madrid 1874). Çeşitli komediler (*Verdades Amargas* [Acı Gerçekler] 1853), *La Cruz del Matrimonio* [Evlilik Çilesi] 1861) ve tarihî dramlar (*Alarcon* [1853], *Una Aventura de Tirso* [Tirso'nun Başından Geçen Bir Olay] 1855) yazdı. (L)

EGUREN (José Maria), perulu şair (Lima 1882-ay.y. 1942). Çağdaşı Chocano ile birlikte memleketindeki modern şiir akımını temsil etti; fakat *Simbolicas* (Sembolikler) [1911] adlı eserinde lirizmden çok, ses uyumuna önem verdi. (L)

EGUSQUİZA (Juan Bautista), paraguaylı siyaset adamı (1845 - 1898). Cumhurbaşkanı olunca (1894-1898) liberallerle anlaştı, onlara mecliste çoğunluk sağlayarak siyasî çekişmeleri yatıştırmağa çalıştı. Liberaller, uzlaşmayı kabul eden «milliyetçiler», kabul etmeyen «radikaller» olmak üzere ikiye bölündüler. Böylece, parlamentoda gerçek muhalefete yer verilmiş oldu. Egusquiza'nın yönetimi barış içinde geçti. Düşünce hayatında canlanma oldu. Paraguay enstitüsü ile Yüksek Öğretmen okulu onun zamanında kuruldu (1896). [L]

EGUSQUİZA (Rogelio DE), ispanyol ressamı (Santander 1845-öl. 1915). Resim öğrenimini Paris'te yaptı ve Léon Bonnat'nın etkisinde kaldı. İspanya'ya döndüğünde, Fortuny ve Madrazo ile yakın ilişki kurdu. Başlıca eserleri: *Aziz Graal, Tristan ve İsolde, Wagner, Titurel.* Ayrıca tarihî tablolar, ofort ile gravürler (*Wagner, Schopenhauer* ve *Goya*'nın portreleri) yaptı. (L)

EGYPTOS'LULAR. **Yun.** mit. Elli Danaides ile evlenen ve zifaf gecesinde bunlar tarafından öldürülen, *Egyptos*'un elli oğlunun soyadı. (L)

EGZALTON i. (fr. *exaltone*). Kim. Sentez yolu ile hazırlanan $C_{15}H_{28}O$ formülündeki siklik keton. (*Eşanl.* SİKLOPENTADEKANON.) — ANSİKL. *Egzalton*, HOCO — $(CH_2)_{11}$— CO_2H diasidin kalsiyum tuzunun ısıtılarak ayrıştırılmasından elde edilir. 63°C'ta eriyen ve kuvvetli bir misk kokusu çıkaran katı bir maddedir. (L)

Foto. *Alinari* (*LAROUSSE*)

EGZAMA i. (yun. *ekzema*, kaynama'dan). Tıp. Üst deride kızarıklık ve kabarcıklanma şeklinde beliren kaşıntılı ve yaygın deri hastalığı.

— Vet. Hayvanlarda, doğuştan veya sonradan olma, anormal bir duyarlığa ve bünyece elverişliliğe bağlı, inatçı, zaman zaman depreşen, had veya müzmin çeşitli deri hastalıklarının genel adı.

— ANSİKL. Tıp. *Egzama*, çocukluktan itibaren görülebilir ve çeşitli alerjik belirtilerle, özellikle astma ile birlikte yer alabilir. Az çok uzun süren rahatlama devreleri dışında zaman zaman azarak hayat boyunca devam edebilir. Soyunda kurdeşen, astma ve saman nezlesi gibi hastalıklar bulunan ve dolayısıyle egzamaya özel bir «eğilim» gösteren yetişkinlerde her yaşta arada bir ortaya çıkabilir. Çoğu zaman alerji yapan maddelerle sürekli temastan ileri gelen bu hastalık daha çok bir meslek hastalığıdır. (Çimento işçileri, berberler, ev işleri gören kadınlar v.b.) Bazı egzamalar mikroplardan (bacaklarda görülen mikroplu deri iltihabı) veya mantarlardan (*hébra egzaması*) ileri gelir. Meslek icabı tahriş edici maddelerle temas etme ve yersiz ilâçlar kullanma egzamayı daha da azdırabilir. Sindirim sisteminin çalışması, beslenme tarzı, hormon durumu (âdetten kesilme v.b.) gibi etkenler de her olayı değişik ölçüde etkiler. Egzama az veya çok yaygın olabileceği gibi az veya çok şiddetli de olabilir; sinir bozukluğundan ileri gelen ve bazen yıllarca aynı yerde yerleşen (ense, bacak v.b.) çevreli egzama çeşitli görünüşlere bürünebilir. Egzama kabarcıkları kapalı kalabileceği gibi (kuru egzama) açılarak bol miktarda akıntı da yapabilir (sızıntılı egzama). Egzamanın tedavisi bulunduğu yere, gelişme şekline ve sebebine göre değişir. (L)

EGZAMATİT i. Yüzde veya gövdede yan yana dizili pullar halinde beliren ve egzamayı andıran kızartılı döküntü. (Çevresi değirmi veya çentikli olan egzamatitler, başka hastalıklarla da [psoriazis, pitiryazis v.b.] karıştırılabilir; yerel ve genel, uygun bir tedaviyle kolayca iyileşebilir.) [L]

EGZANSEFAL i. ve sıf. (fr. *exencéphale*). Teratoloji. Egzansefali durumu gösteren. (L)

EGZANSEFALİ i. (fr. *exencéphalie*). Teratoloji. Kafatası veya yüzün üst kısmında bulunan sivri ur.

— ANSİKL. *Egzansefali*, basit bir beyin zarı fıtığı olabildiği gibi, içinde beyin kısımları da bulunabilir, o zaman buna *enkefalosel* adı verilir. (L)

EGZERSİZ i. (fr. *exercice*). Bk. ALIŞTIRMA.

EGZİBİSYONİZM i. (fr. *exhibitionnisme*'den). Bk. TEŞHİR *hastalığı*.

EGZİSTANSİYALİST sıf. ve i. (fr. *existentialiste*). Bk. VAROLUŞÇU.

EGZİSTANSİYALİZM i. (fr. *existentialisme*). Bk. VAROLUŞÇULUK.

EGZO- veya **EKSO-**, yunanca *exô*, dışında, kelimesinden alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek. (L)

EGZO-ELEKTRON i. (fr. *exo-électron*). Bir madenin enerji veren alatropi dönüşümünde açığa çıkan elektron. (L)

EGZOFORİ i. (fr. *exophorie*). İki gözle görme bozukluğu. Bk. HETEROFORİ. (L)

EGZOGAMİ i. (fr. *exogamie*). Dışarıdan evlenme. Bk. DIŞARI.

EGZOGNATİ veya **EGZOGNATİZM** i. (fr. *exognathie* veya *exognathisme*). Antropol. Çenelerden birinin ileri doğru çıkık olması. Bk. PROGNATİZM. (L)

EGZOJEN sıf. (fr. *exogene*). Dışarıdan gelen.

— Bot. Endojen karşıtı olarak kendisini oluşturan organ veya elemanın dışından doğan organ veya vücut parçası. (L)

EGZOMFAL i. (fr. *exomphale*). Yeni doğmuş çocukta görülen göbek fıtığı. (L)

EGZOMORFİZM i. (fr. *exomorphisme*). Taşbilim. Bir iç kayaya değen çevre kayaların değişimi (değme başkalaşımı). [DIŞ BAŞKALAŞIM da denir.] (L)

EGZOPODİT i. (fr. *exopodite*). Kabukluların en uzantılarındaki parçalardan biri. (Egzopodit, kabuklulardaki çatallı bacakların dış koludur.) [L]

EGZOREİK sıf. (fr. *exoréique*). Coğ. Bk. *Dışarıya* AKIŞ'*lı*.

EGZOREİZM i. (fr. *exoréisme*). Coğ Bk. *Dışarıya* AKIŞ'*lılık*.

EGZOS veya **EGZOZ** i. (ing. *exhaust*'tan). Termik. Bir ısı motorunda yakıt gazlarının veya pistonlu bir buhar makinesinde genleşen buharın dışarı atılması. ‖ Bu gaz veya buharın atılmasını sağlayan tertibat. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Egzos gövdesi. Eşanl.* SUSTURUCU.

— Astronotik. Bir füzede, yanma odasında meydana gelen gazların borularla dışarıya atılması.

— ANSİKL. Termik. Dört zamanlı çevrime göre işleyen, çevrimin en son safhasıdır. Silindirlerden çıkan yanmış gazlar, borular yardımıyle ve soğuyarak genleşmelerini tamamladıktan sonra, perdelerle donatılmış *egzos* gövdesiyle dışarı atılır. Böylece, çıkan gazların havaya çarpmasıyle bir basınç ve çok hafif bir gürültü meydana gelir. Gaz çıkışına bir susturucu koymakla sağlanan gürültüsüz egzos, motor gücünde yüzde 5 kadar bir kayba yol açar. Pistonlu bir makinede egzos, silindirdeki buhar çevriminin son safhasıdır. Buhar bir kondansöre, daha düşük basınçlı bir silindire veya tazyikli ısıtma cihazlarına gönderilir, bazen de doğrudan doğruya dışarı atılır. Bu son şekil, yalnız buharlı lokomotiflerde veya bazı şantiye makinelerinde uygulanır. Dağıtım çekmecesinin, kondansör, silindir, düşük basınç cihazları veya dışarının havasıyle piston arasında kurduğu bağlantı, piston geri geldiği zaman buhar geçecek şekilde düzenlenmişse egzos, genleşmeden sonra meydana gelir.
Eğer egzos piston geri çekilmeden önce başlarsa buna «erken egzos» denir. Lokomotiflerde, kazanın çekişini artırmak ve dumanın bacayı tıkamasını önlemek için egzos baca altına yerleştirilir. Egzos borusunun açıklığı, lokomotifin hız değişikliğine göre çekişi düzenleyebilmek amacıyle ayarlanacak şekilde yapılabilir. (L)

EGZOSFER i. (fr. *éxosphère*). Meteorol. Yaklaşık olarak 100 km'nin üstünde uzanan atmosfer tabakası. (Bu tabakadaki hafif moleküller yer çekiminin etkisinden kurtularak yavaş yavaş gezegenlerarası boşluğa doğru yayılır.) [DIŞYUVAR da denir.]

— ANSİKL. *Egzosfer* terimi, 1950-1955 yıllarında astronom ve jeofizikçilerin, güneş plazmasının etkisi altında bulunan (bu etki, Güneş'in taç tabakasının yayılması olarak da nitelenebilir) Yer'in magnetik alanı üzerinde yeni bilgiler edinmeleriyle ortaya atıldı. Başlangıçta bu etki alanının, aşağı yukarı küre biçiminde bir sınır boyunca uzandığı kabul edildiğinden, *dış küre* anlamına gelen bu terim seçildi. Daha sonra, egzosfer yerine magnetosfer (magnetik küre) terimi kullanıldı. Bununla birlikte, iyonosferin üst tabakalarından sonra yer alan bütün atmosfer tabakalarını egzosfer terimiyle adlandırmak alışkanlık olarak kaldı. Daha özel bir anlamda bu terim, «atmosfer ısılıkları»nın yayılmasından söz edildiği zaman kullanılır. (L)

EGZOSMOS i. (fr. *exosmose*). Fiz. Yoğunlukları farklı iki sıvıyı ayıran bir zarın içinden dışına doğru geçen akım.

— ANSİKL. *Egzosmos*, endosmozun ters yönünde gelişen bir olaydır; sıvıların geçişme basıncı farklı olduğu için, geçirimli bir zarın iki yanında bulunan iki ayrı sıvı arasında endosmozun zıt yönünde bir akım meydana getirir. Bu olay, hidrostatik basınç farkından ileri gelen bir sızıntıya bağlanabilir. Zarın *yarı-geçirgen* olduğu sistemlerde egzosmos olayı görülmez. (L)

EGZOSPOR i. (fr. *exospore*). Bot. Spor zarının kütinleşmiş dış tabakası. ‖ Egzojen spor *Eşanl.* EPİSPOR. (L)

EGZOSPORLU sıf. Bazitli mantarlar gibi egzojen sporları bulunan bitkilere denir.

◆ **Egzosporlular** i. Sporları spor kesesi tablasının dışında bulunan cıvık mantarlar grubu. (Egzosporluluk seyrek görülen bir durumdur.) [L]

EGZOSTOZ i. (fr. *exostose*). Patol. Normalden fazla sayıda bir «kemikleşme noktasından» kökenini almış doğuştan yalancı kemik tümörü. Bk. ANSİKL.

— Bot. Ağaçların saplarında ve dallarında rastlanan sert çıkıntılar.

— ANSİKL. Sahici *egzostoz*, hastalığına bağlıdır (egzostoz osteojenik). Etraf kemiklerinin epifizleri hizasında fazladan çıkıntılar yapar. Ailevî bir anomalidir. Egzostoz osteofitten farklıdır. Osteofit kemik çevresi bir kireçlenmedir (artroz v.b.). [L]

EGZOTERMİK sıf. (yun. *eksô*, dış ve *thermon*, ısı'dan fr. *exothermique*). Isı veren: *Egzotermik tepkime*. (Bk. ENDOTERMİK.) [L]

EGZOTİK sıf. (yun. *eksotikos*, yabancı'-dan fr. *exotique*). Yabancı ülkelere ait olan. ‖ İ. Egzotik olan şey. (L)

EGZOTİZM i. (fr. *exotisme*). Yabancı ülkelerin törelerini ele alan veya görünüşünü anlatan bir eserin niteliği. ‖ Egzotik şeylere düşkünlük.

— ANSİKL. *Egzotizm* sözü ilk olarak XIX. yy. da ve uzak halkların sanat biçimlerini ve törelerini anlatmak için kullanılmağa başlandı. Ama kavram, Yeni Dünyanın keşfinden beri biliniyordu. Portekizliler tarafından Uzakdoğudan getirilmiş eşya o zaman da pek tutuluyor, bu konulardaki hikâyeler çok okunuyordu. Yeni bir dünyanın bulunması

eğeler

başlıca kesitler

eğe yapımı

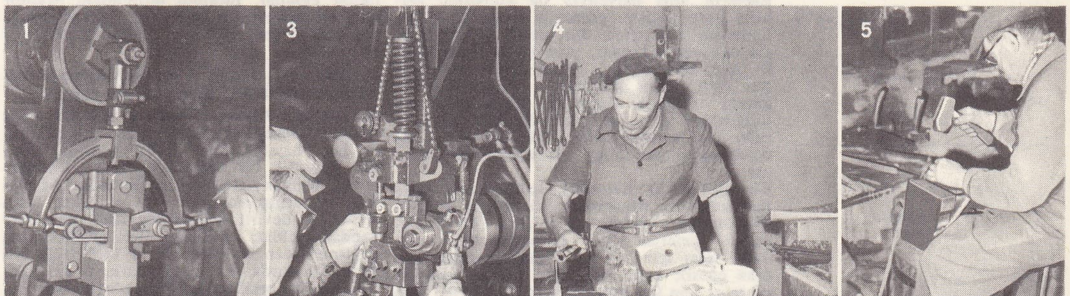

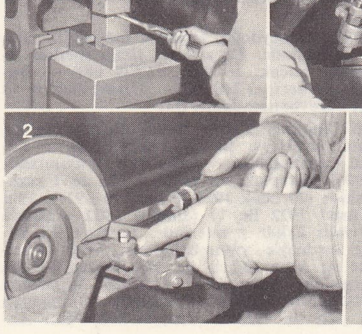

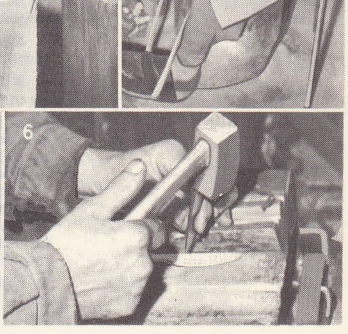

1. Lamadan çekilmiş taslağın dövülmesi; 2. taslağın taşlanması; 3. makinede diş açılması; 4. önceden ısıtılmış eğeye bir tuz banyosunda su verilmesi ve eğenin düzeltilmesi; 5. bir eğeye elde diş açılması; 6. özel şekilli eğelere elde diş açılması.

Foto. Leperre (LAROUSSE)

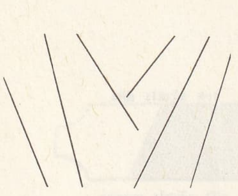

egik çizgiler (mat.)

eğiklik (astron.)

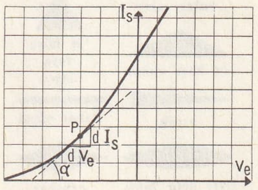

eğim (elektr.)

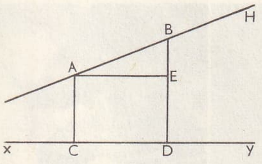

eğim (mat.)

insanların hayal gücünü genişletmişti. İyi ve erdemli tabiat teması o zaman ortaya çıktı: Montaigne, içinde kötülüğü olmayan kan dökücüyü, ön yargılarla doldurulmuş savaşçıya karşı çıkarıyordu. Fakat Amerika, macera zevkini uyandırmasına karşılık, koleksiyonculara bir şey sağlamıyordu. Bunu da Doğu yaptı. Louis XIV Fransa'sında Hindistan'dan gelen gemilerin değerli yükleri kapışılıyor, bütün sanat bu değerli eşyadan ilham alıyordu. Delft, Nevers ve Rouen, Meissen ve Sèvres'den öne geçerek çin ve japon porselenlerini, Lyon, Tours ve Saint-Maur ise bu ülkelerin kadifelerini ve ipeklilerini taklit ediyordu. Bu arada Gobelins'de ve Hollanda'da da lake işleri taklit ediliyordu. XVIII. yy. *çin işi*'ni sanatının başlıca temalarından biri durumuna getirdi. Böylesine zengin bir konuyu romantizm de ihmal etmeyecekti. Bernardin de Saint-Pierre ve Chateaubriand kahramanlarını Hint okyanusuna ve Amerika'ya götürdüler. Delacroix, Dohedencq ve daha sonra da Fromentin ise Afrika'yı tercih edeceklerdi. E. de Goncourt ve Louis Gonse için ise, Japonya edebî bir ilham kaynağından çok bir inceleme konusuydu. Egzotizm bütün bu alanlardaki uygulamalarla tükenmemişti: Melanezya sanatlarında kendine yeni bir alan buldu. Ardından, animist belgelerden hareketle yapılan stilistik yorumlar ve özellikle de kübizm, egzotizmle olan bağlarını ortaya koydular. (L)

EGZOTOKSİN i. (fr. *exotoxine*). Mikropların dış ortama boşalttıkları madde. (Difteri ve tetanos basilleri sinir sistemine zararlı egzotoksinler çıkarırlar.) [L]

EGZÜLSERASYON i. (fr. *exulcération*). Yüzeyde az derin yara. (Genellikle frengi şankrını anlatmak için kullanılan terim.) [L]

EĞE i. (esk. türk. *ige*'den). Madenleri, tahtayı v.b. yontmak, düzeltmek ve perdahlamak için kullanılan, sert çelikten yapılmış, üzeri çizgi çizgi, genellikle uzun ve ensiz el âleti: *Cebinden bir eğe çıkarır, elindeki zinciri kesmeğe başlar* (Namık Kemal).

— ANSİKL. *Eğeler*, uzunluğuna (10 ile 35 sm arasında değişir), biçimlerine ve diş hatvelerine göre adlandırılır. Başlıca eğe çeşitleri şunlardır: madenlerin kabasını almakta kullanılan *alman eğesi; perdah* işlerinde kullanılan *yassı lama eğe;* bir yüzü yarım yuvarlak, öteki yüzü yassı *yarım yuvarlak eğe* (*balık sırtı eğe*), konik silindir biçiminde *fare kuyruğu eğe* (*yuvarlak eğe*); kare kesitli *dört köşe eğe;* üçgen kesitli *üç köşe eğe;* her iki yüzüyle de çalışılabilen, çok uzun dörtgen biçiminde *yaprak eğe* (*sivri uçlu lama eğe*); sivri ve dar köşeleri, kanalları eğelemekte kullanılan, bıçak biçimindeki *bıçak eğe.*

Eğelerin «diş hatveleri» de kullanma alanına göre değişir: yumuşak madenlerde çalışılırken *tek ağızlı düz*, çeliği eğelemek için *çift ağızlı çapraz,* yine yumuşak madenler için, eğik kenarlı basit dişleri olan *köşeli dişli* eğeler kullanılır. Ağaç işlerinin kabası törpüyle alınır ve işlem, törpünün dişlerinden daha az çıkıntılı, birbirine paralel diş hatveleri olan, böylece daha iyi perdahlama yapabilen bir eğeyle tamamlanır.

Bir eğenin diş hatveleri, kaldırılacak talaş miktarıyla ve eğelenecek yüzey için istenen düzgünlükle orantılı olmalıdır. Bu hatve, çeşitli eğelerde şöyle düzenlenmiştir: *çok kaba talaş* için 1,5 ile 2 mm arasında (alman eğesi); *kaba talaş* için 1 mm; *yarı ince talaş* için 0,5 mm; *ince talaş* için 0,3 mm ve *çok ince talaş* için 0,1 mm.

● **Eğelemek** geçl. f. Eğe ile düzleştirmek, aşındırmak: *conta eğelemek.*

◆ **Eğlenmek** edilg. f. Eğelemek işine konu olmak. (LM)

EĞE i. (esk. türk. *ige'den*). Anat. Göğüs kafesini meydana getiren yassı kemiklerin her biri. *Eşanl.* KABURGA.

— Zool. *Eğe damarı*, böceklerde kanadı çevreleyen veya sadece kanadın ön kenarında bulunan ve genellikle boynuzsu maddeden bir kalınlıkla son bulan kabarık çizgi. (Eğe damarının hemen arkasındaki uzunlamasına damara eğe-altı damarı denir.)

◆ **Eğelerarası** bls. i. ve sıf. Eğe kemikleri arası veya bu kemikler arasında bulunan. (ML)

EĞER edat. (fars. *eger*'den). Şart ifadesini kuvvetlendirmek için şart cümlesi başına gelir: *O zaman inandığım gibi / Sahiden bir öbür dünya varsa eğer / Orada da cumaysa bugün* (C.S. Tarancı). *Eğer yağmur durursa, oraya gideriz.*

◆ **Eğerçi** edat. *Esk.* Her ne kadar, gerçi: *Leylî Mecnun eğerçi çoktur / Amma ki bunun misâli yoktur* (Ziya Paşa). *Fatıma, eğerçi al kana boyandı ve canı yandı, lâkin gayrete gelip ...* (Cevdet Paşa). [M]

EĞER i. Bk. EYER.

EĞİÇ i. (*eğmek*'ten *eğ-i-ç*). *Halk dili.* Meyve ağaçlarının dallarını aşağı çekmeğe veya kovandan bal almağa yarayan çengelli âlet. (M)

EĞİK sıf. ve zf. (*eğmek*'ten *eğ-i-k*). Yatay bir çizgi veya düzlemle açı meydana getirecek şekilde olan: *Onu eğik yazı ile dizdirmiş* (N. Ataç). *Eğik durmak. Esk.* Mâil.

— DEY. *Başı eğik*, itaatkâr: *Tanrı emri önünde başları eğikti* (N. Araz).

— Anat. Çalışması vücudun simetri düzlemine paralel olmayan kasları belirtmek için kullanılır. Bk. ANSİKL.

— Bot. Uçları toprağa doğru eğik organlar için söylenir. || *Eğik sap,* ucu aşağıya gelecek şekilde eğri çizen sap. || *Eğik spor kesesi,* kara yosununda yere doğru eğik duran spor kesesi. || *Eğik yapraklanma,* tomurcukta, üst kısmı alt kısmına çakışan yaprakların düzeni. (Virjinya lâle ağacında böyledir.)

— İstat. *Eğik etkenler,* aralarında bağlılaşma bulunan etkenler. (Bk. ETKEN *analizi.*)

— Mad. oc. *Eğik yol.* Bk. YOL.

— Mat. *Eğik koni.* Bk. KONİ. || *Eğik prizma.* Bk. PRİZMA. || *Eğik silindir.* Bk. SİLİNDİR.

— Mekan. *Eğik düzlem.* Bk. DÜZLEM.

— Müz. *Eğik hareket.* Bk. HAREKET.

— ANSİKL. Anat. Karındaki iç ve dış *eğik* kaslar enine kas ile beraber karın çeperinin ön-yan kısmını meydana getirirler. Önde, karın doğru kaslarının ve beyaz çizginin yapısına giren çok sağlam bir aponevroz ile devam ederler. Boyundaki büyük ve küçük eğik kaslar boynun derin katında bulunan iki küçük kas demetidir, başa dönüş hareketleri yaptırırlar. Gözdeki büyük (üst) ve küçük (alt) eğik kasları gözü, göz çukuru içinde devindirirler.

◆ İ. Mat. Dik veya paralel olmayan doğru: *Bir düzleme bir eğik çizmek.* (LM)

EĞİKLİK i. (*eğik*'ten *eğik-lik*). Eğik durma, eğik, olma hali. *Esk.* Meyil.

— Astron. Bir gezegenin yörünge düzleminin tutulum düzlemiyle yaptığı açı. || *Tutulum eğikliği,* tutulum düzlemiyle ekvator düzlemi arasındaki açı. (Bu açının günümüzdeki değeri yaklaşık olarak 23°27''dır.) Bk. ANSİKL.

— Mat. İki doğru veya iki düzlemin konumları arasındaki açıyı belirten bağıntı.

— ANSİKL. Astron. *Tutulum eğikliği* sabit değildir. Gezegen devinmesinden ötürü, eğiklik her yüzyılda değerini 47'', 6 kadar uzaltan yüzyıllık bir değişmeye uğrar. Bu yüzyıllık değişme, tutulum düzleminin çok yavaş yer değiştirmesinden ve gerçekte uzun süren bir devirli değişimden ileri gelir. Öte yandan eğiklik, üğrümden ileri gelen devirli değişmelerden de etkilenir ve 18,6 yıllık bir devir sırasında, en büyük fark, 9'', 21 olacak şekilde ortalama değer dolaylarında değişir. (LM)

EĞİL, Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde, Diyarbakır ilinin merkez ilçesinde bucak. 16 köy; 12 879 nüf. — *Bucak merkezi;* 3 248 nüf. Diyarbakır'ın 53 km kuzeybatısındadır. (M)

Eğil Dağlar, Yahya Kemal Beyatlı'nın İstiklâl savaşıyle ilgili yazıları. Yahya Kemal enstitüsünce derlenerek yayımlandı (1966). Kitaptaki 86 yazıdan 61'i *İleri* gazetesinde (27 ocak 1921-30 haziran 1921), 19'u 9 mart 1922 ile 17 temmuz 1922 arasında *Tevhidi Efkâr* gazetesinde, bazıları iki yıldız imzasıyle yayımlanmıştır. «Esir Jeminüs ve Altor Şehri» ile «Üç Tepe» *Dergâh* dergisinde çıkmıştır. 1924-1925 Yıllarında *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde yayımlanan üç yazı ile 1928'de Varşova'dan Fazıl Ahmed'e (Aykaç) yazılan mektup da bu kitaba alınmıştır. Mütareke ve İstiklâl savaşı yıllarında İstanbul dârülfünununda öğretim görevinde bulunan Yahya Kemal Beyatlı, fıkra, sohbet, hatıra ve makale türlerindeki bu yazılarında işgale uğrayan türk vatanının kültür ve tarih değerlerine dayanarak bağımsızlığının savunmasını yapar; milletlerarası siyasette Türk İstiklâl savaşının haklılığını ispatlamağa çalışır. Kitabın adı 1897 Türk - Yunan savaşına ait bir türküden alınmıştır. (M)

EĞİLİM i. (*eğilmek*'ten *eğil-i-m*). *Yeni.* Bir nesneye veya düşünceye yönelmiş fikir veya görüş: *Her şiirde, her romanda yazanın da yazıldığı çevrenin, zamanın da eğilimlerini, nelere inandığını görebiliriz* (N. Ataç). *Esk.* Meyil, temayül. || Bir cismi herhangi bir nesne yönünde harekete getiren kuvvet veya etki.

— Ahl. Bk. ANSİKL.

— İstat. *Genel eğilim,* bir olayın normal gelişimini temsil eden ve yükselme veya alçalmaya yönelmiş olan sürekli, ağır ve uzun süreli hareket.

— Psikol. İnsanı belli nesnelere yönelten duygu ve güç.

— ANSİKL. Ahl. *Eğilimler,* genellikle, bencil; özgeci ve yüce olarak birbirinden ayırt edilmiştir. Ama birçok ahlâkçı, bu kaba ayrıma bazı incelikler katmayı denemiş ve kategorileri birbirleriyle bağıntılı hale getirmiştir. Spencer'in ben-özgecilik'i bunun bir örneğidir.

◆ **Eğilimli** sıf. Eğilimi olan. *Esk.* Meyyal. (ML)

EĞİLME veya **İĞİLME** i. (*eğilmek*'ten *eğil-me*). Eğilmek eylemi, bükülme, kıvrılma.

— Magnetik. *Eğilim* veya *eğilim açısı,* Yer üzerindeki herhangi bir noktada, Yer'in magnetik alanının doğrultusu ile yatay düzlem arasındaki açı. (Bk. EŞEĞİLİM). || *Eğilim pusulası.* Bk. PUSULA.

— Mekan. Bir noktanın çökmesi bir hat, bir yüzeyin belvermesi sonucu ortaya çıkan durum. (Demiryollarında yolun eğilmesi, traversleri taşıyan platform veya balastın hatalı yerleştirilmesi yüzünden rayların bazı kısımlarda çökmesiyle meydana gelir.) || *Eğilme momenti,* eğilen bir parçanın bir kesitinde, kesitin aynı yönünde bulunan ve kesite etki eden bütün kuvvetlerin momentlerine toplamı. (M)

EĞİLMEK veya **İĞİLMEK** geçz. f. (*eğmek*'ten *eğ-i-l-mek*). Belirli bir yönle açı meydana getirecek bir duruma gelmek, bir tarafa doğru çarpılmak: *Otuz yıllık bir ağaç eğildi bir dal gibi* (F. N. Çamlıbel). || Vücut için öne doğru bükülmek: *Sabiha Hanım eğildi, kocasının elini yakaladı* (H. E. Adıvar). *Eğildi, altına bakmak için sandukayı kaldırdı* (Ömer Seyfeddin). || *Mec.* Boyun eğmek: *Hakkın önünde eğil, zulmün önünde değil* (F. N. Çamlıbel). || (Bir şeye) Önem vermek, dikkatle gözden geçirmek: *Gerçekler üzerine eğilmek. Bir konu üzerine eğilmek.* (M)

EĞİLMEZ (Cafer Tayyar), türk generali (Priştine 1877-öl. İstanbul 1954). İlk öğrenimini Drama ve Manastır Askerî rüştiye ve idadisinde yaptı. Harp akademisini bitirdi (1904). 1907'de Üsküp'te İttihat ve Terakki merkezini kuranlar arasında yer aldı. 1910'da Kosova'da Mürettep kolordu kurmay başkanlığında görevlendirildi. Rumeli'deki çarpışmalara katıldı. Malisor ayaklanmasını bastırdı. Sonra İstanbul'da Erkânı Harbiyeyi Umumiye riyasetinde görev aldı. Balkan harbinde Garp ordusunda bulundu (1912). Birinci Dünya savaşında 1. tümen kumandanı olarak Çanakkale savaşına katıldı. Filistin cephesinde 1. ve 2. kolordu kumandanlıklarında bulundu. Birinci Dünya savaşı sonunda Trakya'daki kuvvetleri idare etti. Birinci ve ikinci Büyük Millet meclisine Trakya milletvekili olarak girdi. Birinci kolordu kumandanı iken generalliğe yükseldi. 1928'de emekliye ayrıldı. Kâzım Karabekir'in liderliğindeki Cumhuriyet Terakkiperver partisine katıldı. (M)

EĞİM i. (*eğmek*'ten *eğ-i-m*). *Yeni.* Eğilmiş olma durumu. || Eğiklik, bir yüzeyin yatay düzleme doğru eğilmesi: *Damın eğimi. Esk.* Meyil.

— Bayınd. Bir yolun yatay düzlemle yaptığı eğilim açısının tanjantı. (Bk. ANSİKL.) || Kanallar ve akarsularda, su yüzeyinde alınan iki nokta arasındaki seviye farkının, bu iki nokta arasında akarsuyun eksenine göre ölçülen uzaklığa bölümü. || *Boylamasına eğim*, bir cadde veya yolun uzunluğu yönünde ölçülen eğimi. || *Enlemesine eğim*, bir yolun iki yan kenarı arasındaki eğim. (*Yanal eğim* de denir.)

— Elektron. Bir yükselteç elemanının (elektron lambası veya transistör) girişine uygulanan gerilim değişmesinin çıkıştaki akım şiddetine yaptığı etkiyi gösteren büyüklük. Bk. ANSİKL.

— Jeomorfol. *Sınır eğim*, yamaçların biçimlenme işleminin durduğu noktada başlayan eğim.

— Mat. *Bir doğrunun eğim ölçeği*, doğrunun, «yuvarlak kotlar»la (tam sayılar) gösterilen yatay izdüşümü. (Ardışık iki izdüşüm arasındaki uzaklığa *aralık* denir; aralık eğimin tersidir.) || *Bir düzlemin eğim ölçeği*, bu düzlemin en büyük eğimli doğrusunun eğim ölçeği. (Yuvarlak kotlu noktalara dik olarak çekilmiş çift çizgiyle gösterilir.) || *Bir düzlemin en büyük eğimli doğrusu*, düzlemin, yatay düzlemle en büyük açı yapan doğrusu. (Bu doğru düzlemin yatay doğrularına diktir.) || *Bir yüzey üzerindeki en büyük eğimli çizgi*, yüzey üzerinde çizgili olan ve düzey eğrilerini dik açı ile kesen eğri. || *Bir doğrunun eğimi* (veya *açısal katsayısı*), doğru üzerindeki bir vektörün EB düşey ve AE yatay bileşenlerinin $\frac{EB}{AE}$ oranı. (Bu oran, doğrunun yatay düzlemle yaptığı açının tanjantıdır. Eğim bazen doğrudan doğruya açı ile ifade edilir: 15°*lik bir eğim.*) || *Bir düzlemin eğimi*, bu düzlemin yatay bir düzlemle yaptığı açı: bu düzlemin en büyük eğimli doğrusunun eğimi.

— ANSİKL. Bayınd. *Eğimler*, hem suyun akışını kolaylaştırmak, hem de engebe ve tepelerden geçen akarsuyun toprağı düzleştirmesini önlemek için yapılır. Kara yollarına da, yolun yapımında kullanılan malzemeye göre değişen bir eğim verilir.

Trafiğe açık kanallarda, akarsuyun gemilerin hareketine karşı göstereceği direncin her iki yönde de mümkün olduğu kadar eşit olmasını sağlamak için, eğimin çok hafif olması uygundur. Ancak kanal, birkaç şehrin su dağıtım şebekesini besliyorsa, hızlı bir akıntının bitkilere zarar vermesini önlemek için eğimin yeterince fazla olması gerekir.

— Elektron. Diğer büyükler değişmemek şartıyle bir yükselteç elemanının S *eğim*'i, I_s çıkış akımının dI_s değişme miktarının V_e giriş geriliminin dV_e değişme miktarına olan oranına eşittir:

$$S = \frac{dI_s}{dV_e}$$

Bir elektron lambasında eğim, anot geriliminin değiştirmeden ızgara-katot gerilimini değiştirip, anot devresinden geçen akım şiddetinin değişme miktarlarını ölçmekle bulunur. Transistörlerde eğim, toplayıcıya (kollektör) uygulanan geriliminin değişmemesi şartıyle, toplayıcı akımının değişme miktarının, bu değişmeye sebep olan taban-verici geriliminin değişme miktarına olan oranına eşittir. Eğim grafiği, çıkış akımının giriş gerilimine göre değişimini gösteren $i_s = f(V_e)$ karakteristiğinin bir noktasındaki teğetin apsis ekseni ile yaptığı açının tanjantıyle gösterilir. Çıkış devresinde bir yük empedansı varsa eğim *statik*, yoksa *dinamiktir*. Lambaların eğim eğimi volt başına 20 miliamperden fazla değildir; transistörlerde ise volt başına birkaç amperdir.

— Jeomorfol. *Eğim eğrisi*, aşağı kesimine doğru debisi azalmayan nehir için en elverişli uzunlamasına eğim. Kaynaklardan taban seviyesine* doğru sürekli alçalan eğimler (yani içbükeyliği yukarıya dönük parabol görünümünde bir çizgi) meydana gelir. Yukarı kesimdeki düzelme, zayıf debi ve kaba gereçlerden meydana gelen yığınla ilişkilidir; çünkü bu gereçlerin boşaltılması için daha dik bir yamaç gerekir (oysa yukarı kesimde debi taşıdığı yüke oranla daha fazla artar); küçük gereçlerin boşaltılması için hafif bir eğim yeterlidir. Bu eğim, nehir yatağının en iyi şartlar altında ve en az güçle havzası yüzeyine düşen sularn akıtılması ve aşınma sonucu oluşan gereçlerin boşaltılmasını sağlamak için gerçekleştirmek zorunda olduğu eğimdir. Bir nehir kaynağına yakın yerde ne kadar büyük debiye sahip olursa, aşındırma işi kayaların yapı ve niteliği tarafından ne kadar kolaylaştırılırsa, aşağı kesime doğru eğimin azalmasıyle bıçık ırmağın ağzından o oranda uzakta ve derin olarak oluşur ve eğim eğrisi de o kadar içbükeyleşir. Bazı şartlarda (taban seviyesi, tektonik bozulmalar, iklim şartları) yatağın kazılması eğim eğrisini aşamayabilir. Bu kavram gerçekte çok yağış alan, nemli bölgelerin nehirlerine uygulanabilir. Gerçekte dönenceler arasındaki ırmaklar yataklarındaki dayanıklı kayaların topuklarını aşındırmağa yetmeyecek kadar az yük taşırlar ve bu kayaları çok yavaş oluşan ivintiler veya çağlayanlar meydana getirerek aşarlar. Ayrıca, başka bölgelerde iklim değişiklikleri ve deniz seviyesinin buzlar sebebiyle yükselip alçalması eğim eğrisi kavramına nazarî bir görünüş kazandırır.

● *Sınır eğimleri*, içinde oyuldukları malzemenin niteliğine ve aşınma işlemine göre değişir. Meselâ, çekim molozu işlemine uğrayan çıplak sağlam kayaların bir yamacı, parçaların harekete geçtiği bölgede yaklaşık olarak 45°, moloz konisinden kaş eteğine kadar ise 30-35°'lik bir eğime sahiptir.

Buzul çevresinde sınır eğimlerinin değeri çamur içindeki döküntü oranına bağlıdır. Bu oran ne kadar yüksek olursa sınır eğimi o kadar azalır; sınır eğimi aşınma işlemine göre değişir; çekim molozu konisi, sınır eğimini sabitleştirmesine rağmen evrim geçirmeğe devam edebilir; gerçekten de, bloklar önce toplanıp sonra yavaş yavaş dağılır ve ince döküntüler meydana getirir; bu döküntüler, suyle şişerek akma sonucu oluşan bir biçimlenmenin başlamasına yol açabilir. Bu oluşma, daha çok, düzenli molozların oluşumunda ortaya çıkar. Bu çeşitli işlemlerin birbirini izlemesi, dış etmenler yüzünden engebenin gittikçe azalmasını açıklar. Genel olarak bitkiler mekanik aşındırma işleminin etkisini azaltarak sınır eğimlerini oldukça yüksek tutmağa yardım eder. Sınır eğimlerinin belirlenmesi jeomorfolojinin modern metotlarının (nicelik) amaçlarından biridir. Bu belirlenme önemli pratik uygulamalara elverişlidir (moloz konileri, nehir kenarı yamaçları, yalı profilleri v.b. nin sabitleşmesi).

◆ **Eğimli** sıf. Bir şeye yönelmiş. *Esk.* Meyyal. || Eli yatkın. (LM)

EĞİMÖLÇER blş. i. Antropol. Canlılar veya iskeletler üzerinde açı ölçmeğe yarayan âlet.

— Denizc. Bir gemi omurgasının yatay üzerindeki eğimini ölçmeğe yarayan cihaz.

— Havc. Özellikle siste veya bulutlar arasında uçuş yapan bir hava taşıtının eğimini ölçmek ve ufuk çizgisi kaybolduğu zaman taşıtın yataylık derecesini kontrol etmek için havacılıkta kullanılan cihaz.

— Jeol. Bir arazinin, bir tabakanın, bir çatlağın eğimini ölçmeğe yarayan cihaz. (L)

EĞİN i. (esk. türk. *eğin*) *Halk dili.* Sırt, arka: *Saçım başım yolup kendi eğnime / Geyik postlarını bağlar gezerim* (Karacaoğlan). [M]

EĞİN. Bk. KEMALİYE.

EĞİNİK sıf. (*eğinmek*'ten *eğin-i-k*) Eğilen, eğilmiş olan. *Esk.* Mâil. (M)

EĞİNİM i. (*eğinmek*'ten *eğ-i-n-i-m*). *Yeni.* Bir nesneye veya amaca yönelmiş tabiî eğilim: *Alışkanlığı öne sürerek günün eğinimlerine karşı koyanlar...* (N. Ataç). *İyi eğinimler. Kötü eğinimler. Esk.* Temayül. (M)

EĞİNMEK geçl. f. (*eğmek*'ten *eğ-i-n-mek*). Bir şeye içten yönelmek. *Esk.* Meyletmek. (M)

EĞİNTİ i. (esk. türk. *egemek, eğelemek*'ten *eğe-n-ti* > *eği-n-ti*). Eğelenen bir şeyden dökülen ince talaş.

— Jeomorfol. Düzgün ve az eğimli topoğrafya yüzeyi; eğimi, 5° veya 6°'yi geçmez.

— ANSİKL. Jeomorfol. *Eğintiler*, özellikle kurak bölgelerde gelişir ve bu bölgelerin başlıca özelliklerinden birini meydana getirir. Yanıbaşlarında sarp, parçalanmış dağlar (İnselberg'ler) yükselir. Eğintiler, dağlardaki yarıklardan çıkarken su örtüsü şeklinde yayılan bir akarsu tarafından meydana getirilir. Genellikle, eğintiler, geniş şekilde yayılmış bir döküntü tabakasıyle örtülüdür. Örtü halindeki akış şişkinleşmenin kopardığı döküntüleri kaldırdığından yerli kayanın bu kabuğa rağmen aşınmaya devam ettiği kabul edilir. Bu olay, eğintilere, aşınma eğintisi veya kayalı eğinti adının verilmesine yol açar. Dördüncü zamanın soğuk devirlerinde Kuzey Afrika ve Akdeniz bölgelerinde birçok defa eğintiler meydana geldi. Donma sonucu yanlarında yükselen dağlarda meydana gelen döküntüler eğintiler üzerine yayılır. Buzullararası devirlerde ırmaklar, eğintileri yontup açarak seki haline getirmişlerdir. Eğintilere yalnız kurak bölgelerde rastlanmaz: Vosges'ların eteklerinde, Alsace'a kadar eğintilerle karşılaşılır; bu eğintilerin bir kısmı Dördüncü zamana aittir ve yumuşak kayalar içinde biçimlenmiştir; bu biçimlenme, yüksek engebenin eteğinde eriyen karların artmasıyle meydana gelen anî yayılma olayı ile soğuk devirlerde oluştu. (LM)

EĞİR i. *Halk dili.* Arıların çiçeklerden topladığı sarı madde. || *Eğir mumu*, arı reçinesi. (M)

EĞİR i. Bot. *Halk dili.* Bk. AZAKEĞERİ.

EĞİRİCİ i. (*eğirmek*'ten *eğir-ici*). İpekböcekçiliği. Kozaları boşaltmak için ipek çeken işçi. (Bu iş sonucunda ham ipek elde edilir.)

— Teknol. Halat yapımında kullanılan bükme makinesi. (M)

EĞİRMEK veya **İĞİRMEK** geçl. f. (esk. türk. *eğirmek*, çevresini çevirmek'ten). Dokuma için kullanılan yün, pamuk v.b. ni bükerek iplik haline getirmek.

◆ **Eğirtmek** ettrg. f. Eğirmek işini yaptırmak.

◆ **Eğrilmek** veya **İğrilmek** edilg. f. Yün ve pamuk için iğ ile bükülmek: *Yünü iyi eğrilmediği için hırka pek iyi olmadı.* (M)

EĞİRMEN i. (*eğir*'den *eğir-men*). *Halk dili.* İplik eğirmede kullanılan âlet. (M)

EĞİTBİLİM blş. i. Bk. PEDAGOJİ.

EĞİTİCİ sıf. ve i. (*eğitmek*'ten *eğit-ici*). Eğitimle ilgili, eğitim yarayan: *Eğitici yayınlar.* || Eğitimle uğraşan kimse. *Esk.* Mürebbî. (M)

EĞİTİM i. (*eğitmek*'ten *eğit-i-m*). Bir çocuğu, bir kimseyi eğitmek, okutmak, yetiştirmek eylemi: *O, hâlâ eğitim ve öğretim dünyamızın eşini bulamadığı adamdır* (Y. Z. Ortaç). *Millî Eğitim.* (Bk. ANSİKL.) || Eğitimli bir kimsenin bu yanını meydana getiren bilgiler. || İnsan topluluklarında kültürün geliştirilmesi için yararlanılan araçların tümü. || Eğitmek amacıyle verilen dersler, bilgiler. || *Eğitim araçları*, eğitim ve öğretim işinde kullanılarak eğitici özelliklerinden, sorunların çözülmesinde ve bir bilginin kazanılmasında varlıklarından yararlanılan her şey. (Ders araçları da denir.) [Bk. DERS *araçları*.] || *Eğitim kurumları*, çocukların, gençlerin öğrenim yoluyle yetiştirilmeleri amacıyle kurulan, öğrencilerin eğitildikleri okulların tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Eğitim metotları*, öğrenim yolu ile insan yetiştirmede izlenen yol ve yöntemler. (Bk. ANSİK.) || *Beden eğitimi.* Bk. BEDEN *eğitimi.* || *Cinsel eğitim*, insanın cinsî içgüdüsünün toplum ve ahlâk baskıları yüzünden zararlı hale gelmemesi için cinsî bilgilerin gerçekte olduğu gibi verilmesini sağlayan eğitim. (Bk. ANSİKL.) || *Çocuk eğitimi*, yetişkinlerin yardımıyle çocuklara toplum değerlerini iletme ve bu yönde çeşitli alışkanlıklar kazandırma işi. (Bk. ANSİKL.) || *Dinî eğitim*, bir çocuğun, bir insanın belli bir dinin öğretisine, inancına, kurallarına göre öğrenim yoluyle yetiştirilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Eski eğitim*, yetişkinlerin çocuk ve gençlere bazı bilgiler ve alışkanlıklar kazandırma için başvurdukları zorlayıcı, disiplinli, baskılı öğretim yolları. Ezbere dayanan bir yolla iskolastik ilkelere göre yürütülmüş; yerini yeni eğitim yöntemlerine bırakmıştır. || *Halk eğitimi*, yetişkinlerin okuma yazma öğrenmeleri, temel bilgiler yo-

«Akhilleus'un Eğitimi»
Delacroix'nın eseri
(1844)
Bibliothèque
de l'Assemblée Nationale,
Paris

luyle iş hayatlarında gelişme sağlamaları, yurttaşlık şuuru ve sorumluluğu kazanmaları için yürütülen okul dışı eğitim. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Karma eğitim,* kız ve erkek çocukların öğrenim kurumlarında birarada yetiştirilmesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Laik eğitim,* din etkilerinden kurtulmuş olan, bilimsel konuların öğretimine önem veren, din işlerini okul hayatına karıştırmayan, fertlerin dinî inançlarına herhangi bir müdahalede bulunmayan eğitim. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Meslek ve iş eğitimi,* gençleri iş ilkesine göre çalıştırarak belli bir mesleğin şartlarına göre eğitmek işi. (Bk. MESLEKÎ ve TEKNİK *Öğretim.*) ‖ *Okul eğitimi,* yetişme çağındaki kişilerin eğitim sağlayan kurumlarda yetiştirilmesi. ‖ *Okul dışı eğitim.* Bk. HALK *eğitimi.* ‖ *Okul öncesi eğitim,* 3 - 7 yaş arasındaki çocukların ilk öğrenim öncesinde bakım ve yetiştirilmesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Okul sonrası* veya *sürekli eğitim,* çağdaş toplumlarda öğrenim çağı içinde olsun olmasın herkesin kültürel gelişimini sağlamak, onları kişisel başarılarında yeni aşamalara götürmek amacıyle devletçe düzenlenen eğitim çalışmalarının tümü. (Radyo, televizyon yayınları, mektupla öğretim, kitaplıklar, müzeler, sergi gösterileri, halkevleri, halk üniversiteleri, gece üniversiteleri, akşam liseleri, kültür derneklerince toplumun bütün tabakalarına yöneltilerek yürütülür. (*Okul sonrası eğitim* de denir.) ‖ *Temel eğitim,* yurttaşlık bilincini sağlamak, okul dışında kalan kişilere yaşama ve üretim alanında yararlar sağlamak amacıyle okuma - yazma seferberliğinden başlayarak yürütülen eğitsel çalışmaların bütünü. (Bk. HALK *eğitimi.*) ‖ *Yeni eğitim,* dinî eğitimin yerine geçen laik öğretim kurumlarında çağın gerçeklerini ve pozitif bilimleri konu edinen öğretim programlarıyle çocuk ve gençlere toplumsal değerleri kazandırmayı amaç edinen aktif eğitim yöntemlerinin genel adı.

— Ask. Bir erin veya askerî birliğin savaş durumuna göre yetiştirilmesi amacı ile her çeşit teorik ve pratik bilgilerin verilmesi ve gerekli niteliklerin kazandırılması için yapılan çalışmaların tümü. Bk. ANSİKL.

— Biyol. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Eğitim ve öğretim mükellefiyeti.* Bk. ANSİKL. ‖ *Suçlu çocukların eğitimi.* Bk. ÇOCUK.

— İkonogr. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Eğitimle* ilgili olarak, toplumların gelişme süresi içinde yavaş yavaş beliren ayırımlar, antik çağlarda görülmez. Eskiçağda eğitim, çağımızdaki gibi, aile eğitimi, din eğitimi ve okul eğitimi diye farklılaşmamış, tek bir eğitim anlayışına dayanarak, ana babalar, büyükler ve din adamları, toplumun gelenek ve görgü kurallarını çocuklara öğretmekle yetinmişlerdir. Eğitim aracılığı ile çocuk, yavaş yavaş, bir ruh yetkinliğine varır; aile, bölge ve milletin kültürünü, giderek ön yargılarını edinir. Nesiller arasındaki sosyal sürekliliği sağlayan, eğitim'dir.

Locke ve Helvétius gibi XVIII. yy. filozoflarının teorileri ile Fransız ihtilâlinin getirdiği yeni düşünceler, toplumun eğitim anlayışında temelli bir değişiklik yarattı. Jean-Jacques Rousseau *Emile*'inde (1762) çağdaşlarına, ferdi, toplumun etkilerinden kurtarmak gerektiğini öğütledi, toplumun insanı bozan kötülükler getirdiğini öne sürdü. Rousseau, böylece, geleneksel eğitime taban tabana aykırı olan tabiata dönük yepyeni bir eğitim düzeni teklif etti. Geothe, bu bakımdan, Emile'i «eğitimcilerin İncil'i» diye adlandırır. Gerçekte Rousseau'nun erdemi, bireysel özgürlük adına, çocukları çok küçük yaştan başlayarak toplumun bozucu etkilerinin dışında tutmak gerektiğini, savunmuş olmasıdır. Rousseau, bu konudaki düşüncelerinde aşırıya giderek çocukların ailelerinden, hattâ öteki çocuklardan da tecrit edilmelerini öğütledi. Ona göre tabiat, çocuğun biricik öğretmenidir. Çocuk, herşeyle doğrudan doğruya ilişki kurup deney yaparak kendi kendini eğitecektir: «Deney veya güçsüzlük, yasaların yerini alacaktır.» Rousseau'nun, kitaba değil duygu ve kol yetkinliğine dayanan bu eğitim anlayışı, daha XVI. yy. da Rabelais ve özellikle Montaigne tarafından öne sürülen görüşlere bağlanır. *Denemeler*'in yazarı şöyle demişti: «İnce bir ruhun eğitiminde, kişi özgürlüğüne ve onuruna tuzak kurmuş her türlü zorbalığa karşıyım.» (Kitap II, Bölüm. VIII). Ama Rousseau'nun Emile'de ortaya attığı soru, geçerliliğini muhafaza etti: toplumun ve ferdin ilişkileri. Eğitim toplum içinde insan haklarını koruyacak bir uyumu ne ölçüde sağlayabilir? Çağdaş devletlerde fertlerden her birinin, kişisel onurunun ve topluma karşı olan ödevlerinin şuuruna varmış bir yurttaş kılacak kültür, ahlâk ve uygarlık eğitimine hakkı olduğu, tartışmasız kabul edilmektedir. Her ülkede bir millî eğitim bakanı vardır. Dünya ölçüsünde ise, Birleşmiş milletler tarafından 1946'da kurulan UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür teşkilâtı), eğitim alanında devletlerarası işbirliğini mümkün kılmıştır.

Devlet, Bouglé'nin deyimi ile, kendinde, «bir dayanak olarak yararlanabileceği manevî güçleri, ortak bir sonuç doğrultusunda düzenlemek» amacıyle, gelecekte yurttaşlık sorumluluğu yükleneceklerin eğitimine karışma yetkisini görür. Ama devletle birlikte aile ve din kurumlarının varlığını da unutmamak gerekir. Eğitim meselesinde beliren tereddütler, bu üç kurumun amaç ve çıkarlarının her zaman bir uyuşma içinde olmamasından doğar. Montesquieu bu durumu daha XVIII. yy. da açıkça belirtmişti: «Biz üç ayrı veya birbirine aykırı, eğitimden geçiyoruz. Babalarımızın eğitiminden, öğretmenlerimizin eğitiminden ve dünyanın eğitiminden.» Bugün eğitimle ilgili çeşitli problemlerin bir milletin yaşamasında kapladığı önemli yer, çağdaş dünyada birbirinden farklı derecelerde görülen devlet müdahalesini açıklar. Şüphesiz bu müdahale, din kurumlarının muhalefetiyle karşılaşmamış da değildir. Din kurumları, kendilerini devletten önce ve aile ile birlikte gençliğin eğitimi ile yükümlü sayarlar. Eğitim alanında devletle din kurumları arasındaki bu çatışma çeşitli şekillerde görünür. Günümüzde devlet bazen aile dışı ve din dışı bir eğitimi tekelinde tutmak, bazen de pluralist bir sistem uygulamak yolunu seçmiştir. *Pluralist* sistemde, devlet kurumlarının yanı sıra, özel eğitim kurumlarına da yer verilir. Bu durumda devlet; üniversiteler, okullar, patronajlar, gençlik kuruluşları, kültür ve sanat dernekleri, kitaplıklar, müzeler, spor kulüpleri gibi özel eğitim kurumlarını, ülkelere ve zamana göre, malî bakımdan destekleyip desteklememe yetkisini elinde tutar. Öte yandan iktisadî ve sosyal gelişmelerin çabukluğu hayat şartlarını o kadar değiştirmiştir ki, eğitim düzeni de fertlerin çevrelerindeki dünyaya ayak uydurabilmelerini sağlayacak duruma gelmek zorundadır. Yeni devletlerde eğitimin geliştirilmesi için hazırlanan planlar, gitgide, iktisadî ve sosyal kalkınma planlarıyle daha büyük ölçüde koordine edilir olmuş; eğitimde reformlar, gelecek yıllarda ülke sanayii ve tarımının ihtiyaçları gözönüne alınarak düzenlenmeğe başlanmıştır. Buna karşılık iktisadî ve sosyal kalkınma planları da, artık, eğitim kalkınması planından ayrı düşünülmemektedir. Eğitim görgü ölçülerinin, hayatta rahata erme yollarının ve nezaket kurallarının öğrenilmesi gibi basit bir kavram olmaktan çıkmıştır; bugün eğitim, ferdin yetişmesi ve insan zihninin gelişmesi ile ilgili her şeyi kapsamaktadır. Eğitim, okulla da sınırlı değildir; öncelikle aile, din ve okul eğitimi olsa bile eğitim, modern milletlerde okul öncesi, okul dışı, ve okul sonrasına da uzanır. Eğitimin örgütlenmesi işinin karmaşıklığı, eğitimi en varlıklı sosyal sınıfların imtiyazı olmaktan çıkarmış ve çok sayıda insanın yararlanmasını sağlayacak bir kurum niteliğini kazandırmıştır. Erkeklerle kadınların bir tutulması anlamında sosyal eşitlik, eskiden kız çocuklarla erkek çocukların ayrı ayrı eğitilmelerini gerektiren farkların azalması sonucunu doğurmuştur. Bununla birlikte *karma eğitimin* ülkelere göre değişik ölçülerle uygulandığını da belirtmek gerekir.

Aslına bakılırsa XX. yy. da, sözgelimi Fransada, gençlerin aynı zamanda veya birbiri ardınca birçok eğitimden geçtiği söylenebilir: aile eğitimi, okul eğitimi (laik veya dinî), içinde yaşanılan sosyal ortam eğitimi, gençlerin katıldıkları gençlik örgütlerinin, spor ve kültür derneklerinin eğitimi ve düşüncenin yayılmasını sağlayan modern haberleşme araçları yoluyle eğitim: kitaplar, gazeteler, dergiler, sinema, radyo ve televizyon. Bu eğitici faaliyetler bütününün uyumlu bir denge içinde bulunması, eğitimcileri ve ana babaları, çoğu zaman çözülmesi güç birtakım problemler karşısında bırakmaktadır.

Bu yüzden, sözgelimi, Fontenelle, Auguste Comte ve Schopenhauer gibi filozofların, karakterin değişmez olarak doğuştan belirlendiğini öne süren ve eğitimin etkinliğini reddeden teorilerinin artık bir geçerliliği kalmamıştır; ama eğitimin kurallarını tespit edecek ilkeler üzerinde bir anlaşmaya varıldığı da söylenemez. *Yeni eğitim* anlayışından yana olanlar aktif metotlara önem vermekte, eğitimde çocuğa daha büyük bir hürriyet ve teşebbüs imkânı tanınmasını istemektedirler. Rousseau'nun da öngördüğü gibi, çevrenin çocuğun kendisi tarafından keşfedilmesi görüşüne dayanan bu metotlar, eski eğitim anlayışı ile çatışır. Ama gene de, bu iki sistemin (eski ve yeni eğitim) birlikte yürürlükte olması, bazen, özel karaktere göre çocuklara kişiliklerini yetkin bir şekilde geliştirme imkânı bağışlamak gibi olumlu bir sonuç da verebilir. Öte yandan modern dünyanın hızla gelişmesi *sürekli bir eğitim*'i gerekli kılar görünmektedir. Sürekli eğitim, gençlerin olduğu kadar birbirinden farklı sosyal tabakaların *halk üniversitesinde, kültür kulüplerinde* ve *kültür evlerinde,* gelişmelerini bütünleştirme imkânı verir. Yeni kurulmuş devletlerde okuma yazma bilmeyenlerin sayısı halkın büyük çoğunluğunu teşkil eder. Bu ülkelerde eğitim, her şeyden önce en ileri haberleşme araçlarından yararlanmaya yönelir: basın, radyo, sinema, televizyon. Bu ülkelerde «millet şuurunu» oluşturmaya; yurttaşların, hayat seviyesini yükseltecek iktisadî ve sosyal kalkınmaya katılmalarını sağlamaya öncelik verilir. Bu eğitim şekli, okuma yazma seferberliğini de kapsayarak *temel eğitim* veya *halk eğitimi* adını alır.

Eğitim, yoğun bir uzmanlaşmanın ağır bastığı bir dünyada belirli ve sınırlı amaçlara göre şekillenerek, daha az genel bir nitelik kazanır. Bu yüzden erginlik çağının güçlüklerinin üstesinden gelebilmek için *cinsel eğitim* (oysa, sözgelimi, Fransa'da bu mesele büyük bir ihtiyatla ele alınmış, cinsel eğitim, şimdilik ana babaya bırakılmıştır); yurttaşlık şuurunu temellendirmek ve öğretim kurumlarındaki öğrencilere bu alanda yararlı olacak bilgileri vermek için *yurttaşlık eğitimi* (yurttaşlık bilgisi dersleri); mesleğe hazırlayıcı bilgilerle donatmak için *meslek eğitimi;* vücudu, zorlamalara karşı dirençli kılmak, sporla karakter ve beden yeteneklerini geliştirmek için de *beden eğitimi* gerekli sayılmaktadır.

Eğitim kurumları insan hayatında gitgide daha büyük bir yer kaplamaktadır; okullar, kitaplıklar, müzeler, radyo ve televizyon eğitimin etkin araçlarıdır. Geçmişin değerlerinin özenle korunması, bunların gelecek nesillere gereken saygılılıkla iletilmesi ile sınırlı değişmez bir kültür anlayışı varlığını devam ettirmektedir. Bu kültür mirası bütün zenginliği ve değeri ile durmakta, bu kültürü iletme eğitimle mümkün olmaktadır. Eğitimin görevi sadece bu değildir: çocukları, yetişkinleri, erkekleri, kadınları millî kültürü kapsayan, ama bu sınırları aşarak evrenselliğe varan bir kültür ve tekniğin değişik görünümleri konusunda aydınlatmak da eğitimin işidir. Eksiksiz bir eğitimin amacı insanı dünyadaki yeri konusunda bilinçlendirmek, geçmişe neler borçlu olduğu, bugünün ne olduğu ve geleceğin nasıl olacağı konusunda bilinçli kılmak; bu eğitimin temel uğraşı da insana geleceği kendi ellerinde tutuğu güvenini vermek ve buyruğu altına aldığı güçler üzerindeki egemenliğini devam ettirerek bu güçlere tutsak olmamanın ona bağlı olduğunu öğretmektir.

● *Türk eğitim tarihi.* Toplumsal kültürü bir kuşaktan ötekine aktarmayı iş edinen eğitim, en eski zamanlardan beri vardır. Orta Asya Türklerinin, göçebe hayatları içinde uyguladıkları eğitim, aşiret geleneklerinin gençlere benimsetilmesi ve tabiat şartlarına gereğince uyulması şeklinde oluyor, savaş ve akın hayatının ihtiyaçlarına cevap veren silâh, spor, binicilik, avcılık, hayvancılık bilgileri yetişkinlerden yetişenlere görgü yoluyle aktarılıyordu. İslâmlığın kabulünden sonra yerleşik hayata geçen Türk-

Foto. X (LAROUSSE)

ler dinî eğitime girdiler ve islâmî eğitim kurumlarının etkisiyle yetiştirildiler. Osmanlı imparatorluğunda halkın büyük çoğunluğu klasik okul eğitiminden faydalanamamış, buna karşılık yeniçeri ocağı, esnaf loncaları, ahi birlikleri, tekkeler ve zaviyeler kendilerine has eğitimi çevresinde bulunanlara uygulamıştı. XIX. yüzyıl ortalarına kadar imparatorluğun eğitim kurumları mahalle veya sıbyan mektepleri, medreseler ve saray okulları olan Enderun mektebinden ibaretti. İlk öğrenim ihtiyacını karşılayan sıbyan mektepleri, 4-11 yaş arasındaki kız-erkek çocukların birlikte eğitim gördükleri vakıf kurumları idi. Mahalle mektepleri ise bir çevre halkının elbirliğiyle yaşattıkları kuruluşlardı: hepsindeki eğitim dine dayalı, okuyup yazma öğreten bir ilkokul derecesindeydi. Bk. SIBYAN ve MAHALLE.

Hicretin ikinci yılından beri rastlanan medreseler ise, bütün islâm ülkelerinde görülen benzer kurumlardı. Selçuk medreselerini örnek alan osmanlı medreseleri özellikle Fatih ve Kanuni devirlerinde en üstün düzeye getirilmiş, vakıf usulü bu alanda da yaygınlaşarak ülkenin heryerinde medreseler açılmıştır. Bilim ve din dili Arapça'yı öğretmekle başlayan medrese, şeriat düzenine göre yürütülen tam bir dinî eğitim kurumudur. Medreseleri bitirenler imparatorluğun hem adalet, hem eğitim, hem din hayatına hâkim olan ulema sınıfını meydana getirir, fetva yoluyle devlet yönetimine de karışırlardı. Toplumun bütün hayatı (hukuk, sanat - edebiyat - ekonomi..) dinî etkiler altında olduğu için medrese yüzyıllarca gücünü korumuş, Tanzimat yenileşmesinden sonra da onlara dokunulamamıştır. (Bk. MEDRESE.) Fatih Mehmed II devrinde ilk örneği görülen saray okulları ise (bk. ENDERUN MEKTEBİ) hıristiyan çocuklarını devşirerek imparatorluğun ihtiyacı olan yöneticileri yetiştirmeyi, hükümdara yürekten bağlı bendeleri yaratmayı hedef edinmişti. Enderun'a kabul edilecek devşirme veya esir çocuklar titiz bir seçmeden geçirilir, işle eğitimin birleştiği uzun süren bir çalışma döneminden sonra başarılı sonuçlara ulaşılırdı. Spora çok önem verilir, meslek derslerine öncelik tanınır, medreselerde olmayan Türkçe de okutularak öğrenciler iyice türkleştirilirdi. Bk. ENDERUN.

Tanzimattan sonra eğitim hayatının düzenlenişine öncelik tanıyan devlet adamları ilk adımda orduyu güçlendirmek için açılmış olan *Mühendishanei* Bahrii Hümayun* (1795) ve *Mühendishanei Berrii Hümayun*'un izinde gittiler. Yeniçeri teşkilâtının kaldırılışından sonra ordunun ihtiyacını karşılamak için açılan Tıphanei* Amire (1827), Mektebi* Ulûmi Harbiye (1834, Harpokulu) ve *Mızıkayi* Hümayun* gibi yüksek eğitim kurumları orta öğretimden geçmiş öğrenci aradığı için *rüştiye*ler* ve *idadî*ler* açıldı. Bazıları Avrupadan getirilen, çoğunluğu ordudan ayrılan subaylar olan askerî okul öğretmenleri, çağdaş bir eğitim ve öğretim sağlamakta öncülük yaptılar. İş temeline dayalı bu disiplinli öğretim hayatı için gerekli laboratuvarlar, uygulama yerleri, matbaalar da açılarak yavaş yavaş dinî eğitimin etkisinden kurtulma başladı; ilk türkçe ders kitapları da bu okulların öğretmenlerince yazıldı. 1860'ta ilk örneğini Midhat Paşa'nın açtırdığı *sanat* okulları* ise önceleri bir yetimhane ve işevi niteliğindedir. Ordu ihtiyacını karşılayacak atelyelerle desteklenen bu okullara devletçe ödenek ayrılmamış, bu kurumlar kendi çalışmalarıyle giderlerini karşılamışlardı. Tanzimat hareketi yukarıdan aşağıya gelişen bir yenileşme olduğu için medreselerden umut kesen reformcular yeni okulların bağlı olacağı bir merkez teşkilâtı kurarak işe başladılar: *Mekatibi* Umumiye Nezareti* (1846) — *Maarifi Umumiye Nezareti*, 1856 (Eğitim bakanlığı). Yeni asker okulları nasıl ordunun subay ihtiyacını karşılıyorsa yeni sivil okullar da (Galatasaray sultanîsi, idadîler, rüştiyeler, Mektebi Mülkiye v.b.) Babıâli'nin memur unsurunu yetiştirmeye başladı. Parasız olan bu okulların hepsi devletçe kurulduğu, eskisi gibi vakıf gelirleri olmadığı için bitçeye büyük yük oldu; parasız eğitimin bu başlangıcı Cumhuriyete kadar ve Cumhuriyet sonrasında devletin başlıca meselelerinden birini teşkil edecektir. En büyük etkiyi Fransız eğitim sisteminden alan Tanzimat, halktan uzaklaşmış bir aydın sınıf yetiştirir, buralardan yetişenlerin hepsi devlet teşkilâtında görev almaktan başka yol bulamadıkları için yeni bir bürokratlar sınıfı doğar.

Sıbyan okullarını modernleştirmek, yurt çapında zorunlu bir öğretim haline getirmek için Tanzimat döneminde (1868, *Maarifi* Umumiye Nizamnamesi*) dinî bilgilerin yanına tarih, coğrafya, Osmanlıca, hesap gibi dersler konuldu. Bozulan vakıf sistemi artan giderleri karşılamadığı için ilk öğretim gene halkın sorumluluğuna bırakıldı; *âşâr** ve *avârız** vergilerinin bir kısmıyle öğretmen maaşları karşılanmak istendi, yetmeyince *salma** usulüne başvuruldu. Devlet ancak orta öğretim kurumlarının ihtiyaçlarını karşılayabilmekte, mecburi ilk öğretimi okul binalarının yapımından başlayarak her kademede halkın omuzlarına bırakmaktadır. 1848'de açılan ilk öğretmen okulunun yanına 1868'de Dârülmuallimini Sıbyan eklenir; taşradaki örnekleri ancak 1870'ten sonra kurulur. Gerçekte medreselilerle, din adamlarının yönetimindeki sıbyan okulları yenileştirilemez; yalnız «usuli cedide mektepleri» (Mektebi İptidaî) adı verilen yeni okullar önce merkezde sonra yurdun her tarafında yavaş yavaş çoğalır; eski sıbyan okullarıyle yeni okullar yan yana yürür. Vakıf sisteminden yararlanamayan yeni okullarda yalnız varlıklı aile çocukları okuyabilmiş, vakıflara dayanan medreseler gene ayakta kalmıştır. Böylece medreseden ve modern okullardan çıkan, hayat anlayışları ve eğitimleri birbirine uymayan iki ayrı nesil imparatorluğun reform yılları boyunca yan yana fakat birbirine düşman olarak yaşar. Bu ikilik ancak Cumhuriyetin medreseleri kaldırmasıyle son bulacaktır.

1908 Meşrutiyetinden sonra her alanda olduğu gibi eğitimde de gelişim olur. 1912 Tarihli *Tahsil-i iptidaî Kanun-ı Muvakkatı* çıkarılarak parasız ve mecburî ilk öğretim; her kariye ve mahallenin kendi okulunu yapması, giderlerini karşılaması şartı konur. Satı Bey'in yönetiminde İstanbul Öğretmen okulu ıslah edilir, alman profesörler getirilerek üniversite güçlendirilir, kızlar için *İnas* dârülfünunu* açılır, okullardaki din dersleri aklîleştirilerek laik eğitimin ilk adımları atılır, eğitim hayatında takrir metodunun yanında deneye ve düşünmeye dayanan yöntemlere yer verilir.

Millî Mücadele yıllarında *halkçılık* adıyle formüle edilen bir programla T.B.M.M. hükûmeti eğitim bakanlığını 2 mayıs 1920'de kurar; dinî ve millî eğitimi düzenlemek işini üstüne alan bakanlık savaş yıllarının kargaşası içinde en az teşkilâtla yetinmek zorunda kalır. Eldeki okulların yönetimiyle uğraşılmış, maaşlar verilememiş, birçok okul kapanmış, halk okul masraflarına katılmaktan çekinmiştir. Bu konulardaki güçlükleri gidermek için Ankara'da toplanan Heyeti İlmiye (15 temmuz 1921) yunan taarruzu karşısında hiç bir şey yapamadan dağılır. Vehbi Efendinin eğitim bakanlığı sırasında toplanan program komisyonu din derslerinin artırılmasını, sultanîlere *yeni medrese* denmesini, müzik derslerinde ilâhiler öğretilmesini, çizgi dersi adını alan resim derslerinde canlı hiç bir şeyin resminin yapılmasını kararlaştırırsa da zaferden sonra bunların uygulanmasından vazgeçilir.

Cumhuriyet eğitiminin amacı Atatürk'ün 1922'de Bursa Öğretmenler birliğindeki konuşmasının şu cümleleriyle belirir: «Muallimler! Ordularımızın kazandığı zafer sizin ve sizin ordularınızın zaferi için yalnız zemin hazırladı. Hakikî zaferi siz kazanacaksınız. Ben ve bütün arkadaşlarım sarsılmaz bir imanla sizi takip edeceğiz; sizin karşılaştığınız her engeli kıracağız.» Böylece *Tevhidi* Tedrisat* (Öğretim Birliği, 1924) kanunu ile öğretim birliği sağlanır, din eğitimin yerini laik eğitim alır, medreseler kaldırılır, il genel kurullarının ilk öğretimi denetleme gücü zayıflatılır, Mustafa Necati'nin eğitim bakanlığı sırasında da merkez teşkilâtı genişletilir, maarif eminlikleri kurulur, *Talim* Terbiye dairesi* ile Sağlık dairesi eklenir, eğitimde merkeziyetçi bir tutum yerleşir, laik esaslara göre düzenlenen eğitim hayatında karma eğitim esas olur, okul programları değiştirilir. (1924,1926, 1931, 1935.) 1939'da toplanan ilk maarif şurası tek kitap usulünü kabul eder. Bundan önce yapılan en köklü hareket uzun bir hazırlıktan sonra gerçekleşen alfabe değişikliğidir. Bk. HARF *inkılâbı*.

● Teokratik bir monarşi olan Osmanlı imparatorluğunun tamamen dine dayanan eğitimi yerine Tanzimattan başlayarak modern eğitim kurumları yaratmak, ıslahat devrinin ana meselesi olmuştur. Askerî okullar hareketi şeklinde başlayan yenilik adımları, sanat okullarıyle küçük bir gelişim gösterir, yeni sivil okullarla iki sistem yan yana yürür. Abdülhamid II döneminde duraklayan çalışmalar 1908'den sonra hızlanır. Ziya Gökalp'e göre eğitimin amacı kişiyi tabiî ve sosyal çevreye uydurmak, toplumun yaşattığı kütür değerlerini (münteşir terbiye) insana kazandırmakdır. Bu anlamda eğitim psikolojik bir olay değil sosyal bir olaydır; amacı millî kültürü aşılamaktır. Onun için batının yalnız evrensel tekniğini almalı, millî değerlerimizi titizlikle korumalıyız. Modern eğitim taraftarları ise, değer yargılarını ailenin aşılamaya yeterli olduğunu, çevrenin bu tutucu eğitimine karşı okul eğitiminin mümkün mertebe çevre baskılarından kurtarılması gerektiğini savunurlar (Sadrettin Celâl Antel). Bireyci görüşü savunan Satı Bey, Prens Sabahattin, Abdullah Cevdet ise bir yandan anglosakson yöntemlerinin kabulünü ve uzmanlarının çağrılmasını, bir yandan da kişilerin yeteneklerinin geliştirilmesini salık verirler. İslâmcıların eski eğitimi desteklemelerine karşılık bazı yerli formüller de ortaya atılır. 1914 Osmanlı Mebusan meclisinde İsmail Mahir efendi, yatılı bölge ilkokullarının açılmasını, köylerden seçilecek kız-erkek birer çift öğrencinin ayrı ayrı okutulmasını, okul açılacak köylere bu evlendirilen çiftlerin öğretmen gönderilmesini, köy şartları içinde yaşayan bu öncülerin ilk öğretimi yurt çapında kısa zamanda gerçekleştirmesini teklif eder. Kendilerine toprak ve araç verilen bu öğretmenlerin devlete büyük yükü olmayacak, köyden yetiştikleri için köy şartları yüzünden küskünlük ve bezginlik getirmeyeceklerdir. 1935'ten sonra yürürlüğe konan köy eğitmenleri ve köy enstitüleri de aşağı yukarı aynı ilkelere dayanacaktır. Çünkü türk eğitiminin karşılaştığı en büyük güçlük malî kaynakların yetersizliği olmuş, bütün XIX. yy. boyunca ilk öğretim gene halkın sorumluluğuna bırakılmıştır. (1869 Tedrisatı Umumiye Kanunu, 1912 Tahsili İptidai Kanunu Muvakkatı). Kurtuluş savaşı yıllarında Anadolu'nun eğitimden yoksun kalan durumu aydınların dikkatine çarpınca yaygın bir eğitim seferberliğinin gereği duyulur. Savaş sonunda sınıfsız bir cemiyetin tek partisi olmağa hazırlanan C.H.P., toprak mülkiyetinde gerekli değişime yönelmeden kanunlar, yazı, kılık kıyafet, laiklik konularındaki devrim uygulamalarına girişir. Bu arada osmanlı reform yıllarının yetiştirdiği medrese çıkışlı dinci-tutucularla Tanzimatın kurduğu okullarda okuyan batıcı-reformcular arasında sürekli bir çekişme vardır. Hilâfet ve saltanat isteklerinde ısrar eden birinci zümre saf dışı bırakılınca eğitim alanındaki girişimler kolaylaşır. Eğitim masraflarını yerli idarelere bırakan imparatorluk tutumu, Cumhuriyetin ilk yıllarında da yürürlükte kaldığı için il idare kurullarında söz geçiren eşrafın etkisi bir süre daha devam eder. *Masarifi* Mecbure* adı altında toplanan eğitim vergisine halk ilgisiz kalır; bu yüzden 1925'te Mustafa Necati öğretmenlere şöyle söylemek gereğini duyar: «Şehremaneti ve il genel kurullarını elde ettiğiniz gün Eğitim bakanlığı sizindir, o zaman her isteğiniz temin edilecektir.» 1927'de okul masrafları kazanç, yol ve arazi vergilerine yapılan eklemelerle gizlenerek halkın direnci ortadan kaldırılır. 1935'te Eğitim Müdürlükleri kurularak il genel kurullarının görevlerinin en önemlileri bu müdürlüklere verilir ve teftişler bakanlık teşkilâtına bağlanır. Bununla birlikte öğretmen okulları ile orta öğretim kurumları bakanlık bütçesinden beslendiği halde (1923) 1934'e kadar ilkokullarla sanat okullarının giderleri özel idarelerince karşılanır. 1934'te Eğitim bakanlığının sağladığı döner sermaye ile sanat okullarının sipariş atelyelerinin dışarıya iş yapması, eğitmen kursları ve köy enstitüleri, üretim yapan okul örneklerini yaratarak yeni bir yol açar. Bu aşamada İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun «toplumsal okul» diye adlandırılan teklifleri dikkate değer. Ona göre eğitimin yapacağı iş, gerçek

eğreltiotu

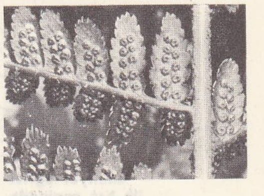

erkek eğreltiotu

fosil eğreltiotu

kartallı eğreltiotu

eğreltiotları

Foto. LAROUSSE

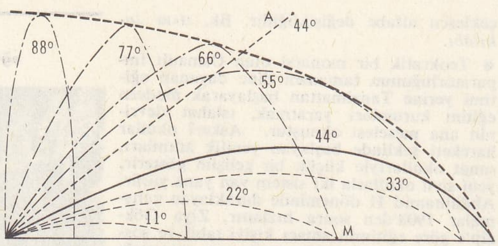

emniyet eğrisi ilk hız saniyede 1 000'den az (balistik)

çevreleri hazırlamak, kişileri bu gerçek iş ve hayat çevreleri içinde yetiştirmektir. Demokrat yurttaşlar yetiştirmek için okul topluluğunun da demokratik ilkelere dayanması ve öğrencilerce yönetilmesi gerekir. Kişilik, çevre, travay ve inisiyasyon ilkelerine göre kurulması gereken toplumsal okul (içtimaî mektep) gerçek kişilikler yetiştirmek için tek yoldur. Bu arada eğitim hayatını düzenlemek için yabancı uzmanlar çağrılmış (John Dewey, Kühne, Omar Duyse, E. Walter Kemerrer, Berly Parker), Cumhuriyetin ilk on yılı içinde dinî temellere dayanan eski eğitim tamamen yıkılmışsa da modern eğitimin yerleştirilmesi konusunda ciddî güçlüklerle karşılaşılmıştır. Özellikle bir kısım Doğu Anadolu halkının eğitimden yoksun kaldığı Dersim isyanı sırasında iyice anlaşılmış, fakir halk çocuklarının eğitimden uzak bırakılışları topluca eleştirilmiştir. 1930-1940 Arasında modern eğitimin geliştirilmesi amacıyle yeni denemelere girilir. Eğitimi köyün üretim hayatına bağlamak, öğretmeni de köyde üretim hayatının bir unsuru durumuna getirmek isteği hedef alınır. 1933'te Reşit Galip'in bakanlığı sırasında kurulan «Köy İşleri komisyonu» köy eğitiminin ana şartlarını belirten önemli bir rapor hazırlar. Bu gerçeklere dayanarak Saffet Arıkan'ın bakanlığı sırasında eğitmen denemesine girişilir; olumlu sonuç alınınca Köy enstitüleri kanunu çıkarılarak (17 nisan 1940) yeni bir döneme girilir Bk. KÖY ENSTİTÜLERİ.

Türkiye'de Cumhuriyetten sonra hâkim olan görüş daima laik millî eğitim olmuş, bütün okul ve kurumlar Atatürk devrimlerinin yarattığı ihtiyaca göre teşkilâtlandırılmıştır: «Millî Eğitim ülkümüz, Türk milletinin bütün fertlerini kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde millî şuur etrafında toplamak; millî, insanî, ahlâkî üstün değerlerini geliştirmek ve milletimizi hür ve demokratik düşüncenin hâkim olduğu ve kişisel teşebbüse ve toplum sorumluluğuna değer veren bir hava içinde bilgi, teknik, güzel sanatlar ve ekonomi bakımından çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı haline getirmektir.» «Bu ülküye ulaşmak için, gençleri ve yetişkinleri, eşit eğitim imkânları içinde istidat ve kabiliyetlerine göre en üstün seviyede yetiştirmek, memleketimize ve insanlığa yararlı, iyi ve verimli yurttaşlar haline getirmek; sosyal ve ekonomik kalkınma programlarının gerçekleşmesi için gereken çeşitli evsaftaki insan gücünü hazırlamak, Millî Eğitimin amacıdır.»

Anayasanın eğitimle ilgili maddeleri de bu amaçtadır: «Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir. Eğitim ve öğretim, devletin gözetim ve denetimi altında serbesttir. Özel okulların bağlı olduğu esaslar, devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak kanunla düzenlenir. Çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılamaz.» (md. 21). «Halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlama devletin başta gelen ödevlerindendir. İlk öğrenim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için mecburîdir ve devlet okullarında parasızdır. Devlet, maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin en yüksek öğrenim derecelerine kadar çıkmalarını sağlamak amacıyle burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları, topluma yararlı kılacak şekilde yetiştirme tedbirleri alır» (md. 50).

● *Eğitim kurumları*. VII. Mill) Eğitim Şûrasının (5-15 Şubat 1962) kabul ettiği ilkelere göre bugünkü uygulamada türk millî eğitim sistemi, üç ünitede toplanan eğitim kurumlarından oluşur: ilk öğretim, orta öğretim, yüksek öğretim. Ana okulları veya okul öncesi eğitim kurumları (yuvalar), ilk öğretime hazırlayıcı nitelikte 4-6 yaş arasındaki çocukları kabul eden, devletçe açılmayan özel kuruluşlardır. 6-11 veya 7-12 yaş arasındaki öğrenciler ilk öğretim kademesindedirler; Türkiye'de devlet okullarında parasız ve bütün yurttaşlar için mecburîdir. Orta öğretimin birinci devresi (ortaokul) bütün meslekî okullar için de ortak temeldir. Üç sınıflı ortaokullardan sonra Orta öğretimin ikinci devresinde öğrenciler liseler ve kolejlerle meslekî-teknik okullara gitmekte serbesttirler. Yüksek öğrenim için lise diploması şarttır. Meslekî ve teknik okullarda ikinci devreyi okuyan öğrenciler bazı fark derslerin sınavlarını vererek lise diploması alabilirler. Üniversiteler ve yüksek okullar yüksek öğretim kurumlarıdır. Türkiye'de son yıllarda ancak giriş sınavlarında yeterli başarı puvanlarını alan öğrenciler belli kontenjanlar içinde üniversite ve yüksek okullara girebilmektedir. (Bu konuyle ilgili olarak aşağıdaki maddelere bakınız: ÖĞRETİM (*ilk, orta, yüksek, meslekî, teknik*), ÜNİVERSİTE, FAKÜLTE, TEKNİK ÜNİVERSİTE, ENSTİTÜ.)

● *Eğitim metotları*. İlk ve Ortaçağdaki eğitim sistemleri çocukların ve gençlerin özellik ve yeteneklerine bakmadan zorlayıcı ve cezalandırıcı bir baskı gücünü kullanmış; öğrencilere hiç bir hak tanımamıştı. Ders araçlarının yokluğu, öğrenimin yalnız ezbere dayanması, yetişme çağındaki öğrencilerin maddî, manevî ihtiyaçlarının yeterince sağlanmaması, sıkı bir disiplin ve korkunun yerleştirilmesini gerektirmiştir. Rönesans'tan sonra çocukların özelliklerine ve bedenî imkânlarına uydurulmağa çalışan eğitim, günümüze kadar bu olumlu yönde gelişir. Sağlığa uygun okul yapılarında eğitim araçlarından faydalandırılan öğrenciler aktif çalışmalar içinde yetiştirilir. Fransız devriminden bu yana devlet sorumluluğunda yürütülen eğitim işlerinde çocuk ve gençlerin yetenek ve imkânlarıyle hak ve ihtiyaçlarına öncelik tanımak başlıca ilke olur. Bu alanda öncü çalışmalarda bulunan ve örnekler uygulayan Johann Amos Comenus (Komensky), John Locke J. J. Rousseau, Pestalozzi, Johann Friedrich Herbart, Froebel, Herbert Spencer, John Dewey, A. Binet, Thorndike, Judd, Zattell, S. Freud v.b. bilim adamı ve eğitimcilerin çalışmaları yanısıra eğitim ve öğrenimin pratik hedeflere verimlilikle ulaşmasını sağlayan çeşitli yöntemler ileri sürülür. Bk. ÖĞRETİM *yöntemleri*.

● *Cinsel eğitim* çağımıza özgü bir aşamadır. Eski devirlerde gizlilik ve yasaklarla çocuğa kapatılan bu konudaki bilgilerin sağlıklı bir gelişim için gerekli olduğu ancak yeni zamanlarda düşünülmeğe başlanmıştır: Çocukluktan kalma anıların insanın ilerideki hayatında birtakım nevrozlar ve sapıklıklar yarattığı, bilinçaltı libidonun kişiliği etkileyen gücü özellikle Freud tarafından gösterildikten sonra bu alanda çalışmalar oldu. Çevresine meraklarla bakan çocuğun her konuda olduğu gibi cinsel gözlem fırsatlarında da sorular sorması tabiîdir. Eğitim alanı dışında çocuğun karşılaşabileceği durumlara sert ve olumsuz cevaplar vermek, merakını engellemek, geciktirmek, esrarlı ve bilinmez bir konu olarak tanıtmak çağdaş eğitimcilerce sakıncalı sayılmaktadır. Biyolojinin ve tabiat gözlemlerinin gerçeklerine dayanması gereken cinsel eğitim, ilkin aile ocağında çocuğun sorularına doğrulukla cevap veren ana baba ilgisi ile başlamalıdır. Yanlış ve yersiz sanılarla bu konuda çekingen davranan çocuklara soru sormaları için ailenin hoşgörü ve kılavuzluğu şarttır. Sağduyuya dayalı bu aile gözetiminden sonra okulda bilimsel bir eğitim varlığından söz edilebilir. Bütün toplumsal kültür ürünleri gibi cinsel konulardaki toplum tutumu da okulda açıklıkla verilebilir. Birçok ülkenin cinsel eğitimi aileye bırakması yanısıra bazı memleketlerde de biyolojik özelliklere, sağlığı koruma tedbirlerine, cinsî hayatın toplumun değer yargıları ve ahlâk karşısındaki önemine dayanan cinsel eğitim verilebilmektedir. Tabiat ve spor sevgisi, araştırı ve buluş, düşünme ve değerlendirme, öğrenciyi aktif metodlarla uğraştıran yeni öğretim yöntemleri, cinsel eğitimi de gençlerin ihtiyacı oranında karşılamakta çağdaş bir yoruma ulaşmışlardır.

● *Çocuk eğitimi*'nin amacı çocukluk çağındaki insanların topluma uymalarını sağlamaktır. Bu amaçla çocuk yalnız bir tek kişinin değil çevresini kuşatan bütün kurumların eliyle toplumunun kazandığı değerleri benimsemeğe hazırlanır. Dünyaya geldiği andan beri çocuk aile ve çevre kişilerince sürekli olarak eğitilir; bu sistemsiz çaba, çocuk okul çağında örgütlenmiş eğitim kurumlarına katıldıktan sonra da sürer. Bütün toplumlarda içinde yaşadığı çevrenin kültürünü görgü, taklit, oyun yolu ile kazanan çocuk; herşeyden önce ana dilini anlar, konuşur hale gelir. İlkel toplumlarda kabilenin sihirbazı, büyücüsü, din adamları tarafından dinî gelenekleri, törenleri ve sağlık yollarını öğretme biçiminde başlayan çocuk eğitimi, yazının bulunuşundan sonra yerini okul eğitimine bırakır.

● *Dinî eğitim*. Çocuklara, yetişkinlere toplum kültürünü kazandırma işi insanlık tarihinin en eski devirlerinden başlamıştır. Özellikle din eğitimi bu konuda öncelik taşır. En eski aşiret topluluklarında gençlere kabilenin örf, âdet, totem ve tabularının öğretilmesi için belli bir dönemde yaşlılar, sihirbazlar, din adamları görev almışlardır. Tapınaklara bağlı olan okul örneklerinin hepsinde de toplumun kutsal değerleri, inancı, âyin ve ibadetlerinin öğretilmesi yoluyla dinî eğitim sağlanmıştır. Ana babanın gözetiminde geçen okul öncesi dönemden dinin kurallarını yerine getiren kurumlar eğitimine geçenler, ilkçağ ve ortaçağ boyunca din eğitimine göre yetiştirilmişlerdir. Din eğitiminin amacı araştırıcı ve düşünen kişiler değil, kurallara kayıtsız şartsız boyun eğen inançlı ve kuşkusuz müminler yetiştirmektir. Hindistan'da Brahman rahiplerinin Kast sistemine göre düzenledikleri eğitim, toplum değerlerini tartışmasız kabul eden öğrenciler yetiştirmeyi amaç sayar. İbranîlerde babaya düşen ilk din eğitimi görevini, havralardaki okullarda hahamlar tamamlar. Bu çağda yalnız Atina'da yurttaşlık bilgileri ve güzel sanatlar; İsparta'da spor ve beden eğitimine ayrı bir önem verilirse de dinî eğitimden vazgeçilmiş değildir. Eflatun'un *gymnasion*, Aristo'nun *lykeion* (lat. *lyceum*, lise) adını verdikleri kurumlar birey eğitimine önem vermek, düşünmeye alıştırmak bakımlarından çağdaş eğitim kurumlarının amaçlarına en yakın örnek olurlar. Roma okulları daha pratik hedeflere yönelmekle birlikte dinî eğitimi hiç ihmal etmemişlerdir. Hıristiyanlıkla birlikte okul ve eğitim, dinin ilke ve inançlarına göre yeniden düzenlenir, manastır ve okullar kilisenin egemen yönetimine girer; pek tabiî olarak öğretmenler de din adamlarıdır. İslâm dünyasında da durum aynıdır. Osmanlı imparatorluğunda ilk öğretim veren sıbyan okulları (Mahalle mektepleri) ile yüksek öğrenim kurumu olan medreseler yetkili dinî makamlarca yönetilmiş; vakıf kuran kişiler vakıflarının niteliklerini değişik şekillerde belirtebildikleri halde eğitim yolunu seçememişlerdir. Şeriat kızların da okumasını buyurduğu için sıbyan okullarında 4-11 yaş arasındaki kız erkek çocuklar karma din eğitiminden geçirilmiş, büyük merkezlerde kızlar için ayrı sıbyan okulları da kurulmuştur. Devlet müslüman olduğu için din eğitimi de islâmlık açısından uygulanmıştır. Kişilerin vakıfları olan bu kurumlar genellikle medrese ve camilerin yanlarında yer almış; eğitimin temeli olan dinî bilgiler, müslümanlığın ana ilkeleri yönünde verilmiştir. Kur'an okumak ve ezberlemek, namaz surelerini öğrenmek, yazı yazmak (kitaplar Kur'an, elifbe, ilmihal) başlıca ders konularıdır. Medreseyi bitirenlerin öğretmenlik yapabileceği sıbyan okulları, Fatih'in buyruğuna rağmen sadece okuyup yazması olan imam ve yaşlılarca yönetilmiş, ücretlerini ya vakfın gelirinden ya paylaşarak ödeyen velilerden almışlardır. Hiç bir eğitim aracının bulunmadığı sıbyan okullarında (sıra, yazı tahtası, masa bile) hasır üzerine diz çöken öğrenciler rahlelerin üzerine koydukları dinî metinleri ezberlerlerdi. (Bk. FALAKA). Çoğunlukla çevrenin din adamı da olan öğretmenler bu törenler ve âyinler yoluyle halka da kılavuzluk etmekte, gerektiğinde evlenme, boşanma, ölü gömme, doğan çocuklara ad koyma gibi

hareketleriyle hukuk yönünden de etki kazanmaktaydılar. Bu bakımdan dinî eğitim, topluma ve devlete hâkim olan teokratik gücün sürekli ve yaygın bir baskısı olarak her yerde geçerli idi. Bütün müslüman dünyasında rastlanan medreseler de din eğitiminin ilkelerine göre düzenlenmiş, yüksek öğrenime hazırlayan ve yüksek öğrenim veren kurumlardır. Bu parasız-yatılı okullarda vakıf geliriyle beslenen öğrenciler, müderris ve yardımcıları olan muid'lerce yetiştirilirler; bilim dili sayılan Arapçayı ve dinî bilgileri öğrenirlerdi (Kur'an, tefsir ve şerh, sarf ü nahiv [Arapça], fıkıh, kelâm, hadis). Bazı medreselere eklenen mantık, tıp, matematik, astronomi konuları da skolastik yöntemle okutulmuş, XVII. yy.dan sonra ise her çeşit gözlem ve araştırma küfür ve felsefiyat sayılarak önlenmiştir. XX. yy. başına kadar güçlü bir din eğitimi veren sıbyan okulları ve medreseler, Tanzimattan sonra kurulan rüştiye, idadî ve askerî okulları etki altına alamamışsa da dinî eğitimin geçerliğini korumuştur. Cumhuriyetten sonraki eğitim kalkınması içinde bütün vakıf okulları Millî Eğitim bakanlığına bağlandı, hilâfetin kaldırılışından sonra da laik eğitim düzenine aykırı kalan medreseler kapatıldı. Günümüze laik eğitim hâkimdir. Anayasa ve Tevhidi Tedrisat kanununun ilgili maddelerine göre, Millî Eğitim bakanlığı, isteyen velilerin öğrencilerine karakter ve ahlâk eğitimini de hedef tutacak şekilde dinî duygular, inanç ve ibadet hakkında temel bilgileri kazandırmak için imkânlar hazırlar. Diyanet İşleri teşkilâtında görev alacak kişileri yetiştirmek için kurumlar açar. (Bk. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI, YÜKSEK İSLÂM ENSTİTÜSÜ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ, İMAM-HATİP OKULLARI, KUR'AN *kursları.*)

● *Halk eğitimi.* En eski çağlardan beri toplum içinde insanların karşılıklı etkilerle birbirlerinden eğitim ve öğrenim sağlamaları mümkün olmuştur. Zamanla örgütlenen bu hareket batı dünyasında XIX. yy.da gelişmiş ve demokratik bir toplumun ihtiyacına cevap verir hale gelmiştir. Birçok ülkede görülen yetiştirici kurslar (kadınlar için ev ve aile işleri, erkekler için tarım, hayvancılık, avcılık, balıkçılık, el sanatları gibi dallarda üretimi arttırıcı nitelikte bilgi ve ustalık kazandıran çalışmalar) halk eğitiminin ilk örnekleridir. Eski Türk toplumlarında da ahilik ve lonca teşkilâtı içinde halk eğitiminin yürütüldüğünü görürüz. 1861'de yayımlanan Cemiyet İlmiyei Osmaniye nizamnamesi halkın yayın yolu ile aydınlatılmasını, yetişkinlere de ders verilmesini öngörmüştür. Meslekî planda ilk çırak okulu 1865'te açılmıştır. İkinci Meşrutiyetten sonra Türk ocaklarında düzenlenen dersler ve konferanslar halk eğitiminin bir uygulanışı olmuştur. Cumhuriyetten sonra bu alanda gerçekleştirilen ilk teşkilât, Maarif vekâleti kuruluşu içindeki Halk Terbiyesi şubesi oldu (1926). Harf devriminden sonra (1928) açılan Millet mektepleri ise bir buçuk milyon kişiye okuma yazma öğreterek halk eğitimi alanında başarılı bir uygulama yarattı. 1932'den sonra açılan halkevleri (12 şubat 1932'de Kültür ocakları) halk eğitiminin bütün amaçlarına uygun çalışmalarla yetişkinleri eğitmek, millî kültürü aşılamak, devrimlerin ilkelerini yerleştirmek, toplumu millî bir bilinç ve ülküde kaynaştırmak ilkelerinde toplanan kuruluşlar halinde çalışmağa başadı. 9 Şubeye bölünen Halkevleri (dil-edebiyat, güzel sanatlar, temsil, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri ve kurslar, kütüphane - yayın, köycülük, tarih-müze) yanında köylerde «halk odaları» kuruldu. 8 Ağustos 1951'deki kapanışına kadar 474 halkevi ve 4 360 halk odası çeşitli çalışmaları gerçekleştirdi. 1936'da askerlik görevlerinde çavuşluğa yükselenleri köylere öğretmen olarak göndermeyi sağlayan eğitmen kursları, 1938'de kadın ve erkekler için ayrı olmak üzere gezici kurslar düzenlendi. Halkevlerinin ve halkodalarının 1951'de siyasî sebeplerle kapatılması ve mallarının hazineye bırakılmasından sonra kurulan Türk Kültür dernekleri (1960) daha sonra yeniden Halkevine çevrildi (1963); siyasetle uğraşmamak, hiçbir partiye bağlanmamak şartı ile tüzel kişilik sayıldı. Bu arada Millî Eğitim bakanlığı içinde kurulan Halk Eğitim bürosu (1952), köylerde halk okuma odaları (1953), ilçelerde halk eğitim merkezleri (1956) açtı. Bu çalışmalar VI. Millî Eğitim şûrasındaki görüşmelerden sonra bir Halk Eğitim Genel müdürlüğünün kurulmasıyle sonuçandı (1960). Bu kuruluşun 1964'te Köy İşleri bakanlığına bağlanması, 1967 yılı sonunda tekrar Millî Eğitim bakanlığı içine alınması yüzünden aksayan çalışmaları şu amaçları programına alır: Dörder ay süreli çalışmalarla yetişkinlere okuma yazma, temel bilgiler kazandıracak Halk dershaneleri açmak; halkı okuma yoluyle yetiştirmek için özel yayınlar yapmak, iller ve ilçeler çapındaki uygulamaları birleştirici bir yönetimde toplamak, çeşitli bakanlıklarla iktisadî devlet teşekküllerinin halk eğitimi alanındaki çalışmalarını organize etmek. 1970 Yılında köylerdeki okuma odalarının adları eğitim odaları olarak değiştirildi, daha verimli bir çalışma sağlayacak programlar için yeni bir Halk Eğitim kanunu tasarısı hazırlandı, bir Halk Eğitimi enstitüsünün kurulması kararlaştırıldı.

● *Karma eğitim.* Osmanlı imparatorluğunda kızlar için tek öğrenim imkânı, sıbyan mektepleri idi; iş hayatına kadınların katılmadığı devirlerde 11 yaşına gelen kızlar örtünerek (tesettür) sosyal hayattan uzaklaşırlardı. Tanzimatan sonra kızlara okuma imkânı hazırlandı ise de daima ayrı okullarda toplandılar (ilk kız rüştiyesi İstanbul'da 1858'de açılır). Yüksek duvarlı avlular içindeki okulların yabancı gözlerden gizlenmesine dikkat edilir, ancak yeteri kadar kadın öğretmen bulunmayınca yaşlı erkeklere görev verilirdi. Erkek öğretmenler ayrı yerlerde oturur, ancak bir kadın mubassırın refakatinde sınıfa gidip gelirlerdi. İkinci Meşrutiyetten sonra kadınların bazı sosyal yardım kurumlarında, Balkan savaşı sırasında da hastahanelerde görev almaları onlara, yavaş yavaş yüksek öğrenimin kapısını açtı. Cumhuriyetin ilk yıllarının başlayarak devlet ve hükûmet adamlarının kadınlara eşit haklar vermek istemeleri 1926 yılındaki Medenî kanunla gerçekleşti; harp okulları dışında bütün öğrenim kurumlarına kızlar da kabul edildi. Ancak kızlar için ayrı okullar açmak imkânının bulunamaması üzerine 1927 yılında orta öğretimde karma öğrenim için ilk tasarı hazırlandı; Talim Terbiye dairesinin karşı çıkmasına rağmen millî eğitim bakanı (Mustafa Necati) kişisel sorumluluğuyle 70 ortaokulda karma eğitimin uygulanmasına geçti. 1930'dan sonra karma liseler de açıldı, toplumun kabul ettiği bu yöntem yüksek öğrenime de geçti; hayatta, siyasette de kadınlar bütün alanlarda eşit haklarını kullandılar. Son yıllarda uzun yıllardır «erkek lisesi» diye alışılan kurumlara da kız öğrenci alınmaktadır. (Galatasaray ve İstanbul Erkek liseleri gibi.)

● *Laik eğitim.* Yazının bulunuşundan sonra başladığı kabul edilen okul eğitimi her çağda toplumun yerleşik değerlerini iletmeyi görev edinmiş ve din bilgilerine öncelik tanımıştır. Asya ve Mısır'daki ilk okulların tapınaklara bağlı oluşu da bunu belirler. Gençleri iyi bir yurttaş olarak yetiştirmeyi amaç edinen eski yunan okullarında da site inançları önde gelir. Eflâtun'un *Devlet* eserinde tanrıları küçük düşürücü Homeros metinlerini okutmama konusundaki düşünceleri dikkati çeker. Ortaçağ boyunca eğitim hayatı Hıristiyanlığın öğretisine göre düzenlenmiş, manastır ve büyük kiliselerde latinceyi öğretim dili sayan din okulları gelişmiştir. Ancak reformdan sonra millî dile önem veren, kutsal kitabı ilk yazılış dili olan İbranice ve Yunancasından inceleyen okullara rastlanır. Kilisenin ve din adamlarının etkileri bugün de batı dünyasında sürmekte, din, eskisi gibi kurumsal bir güçle devleti denetleyemediği halde, eğitim hayatında rol oynamaktadır.

Türklerin İslâmlığı kabul edişlerinden sonra kurulan sıbyan okulları ve medreselerde din eğitimi hâkim olmuş, Tanzimattan sonra açılan yeni okullarda da zorunlu din dersleri ile ibadetler yer almıştır. Evkaf ilkokullarının Eğitim bakanlığına devredilmesi, (1916) İttihat ve Terakki Genel kongresinden sonra gerçekleşirse de medreselere dokunulamaz, Bâbımeşihata bağlanır. Millî mücadeleden sonra Atatürk'ün işaret ettiği eğitimin birleştirilmesi (Tevhidi Tedrisat kanunu) amacına 1924'te (24 temmuz) hilâfetin kaldırılışından sonra ulaşılır; hilâfetle birlikte Evkaf bakanlığı ve medreseler de eğitim hayatından uzaklaştırılır. «Yüksek diyanet uzmanları» yetiştirecek olan İlâhiyat fakültesi ile memleketin çeşitli yerlerinde açılan 26 imam-hatip okulu cumhuriyetin laik tutumu karşısında gelişme gösteremez (1924'te 224 öğrencisi olan İlâhiyat fakültesinin öğrenci sayısı 1934'te 20'ye düşer.) 1934'te yapılan üniversite reformu sırasında kapatılan İlâhiyat fakültesi yerine İslâm İncelemeleri enstitüsü kurulur. 1928'de laiklik ilkesi anayasaya girince bu çeşit kuruluşlar devletten aldıkları maddî yardımı kaybederler. Devlet dışında besleyici ve destekleyici bir kuruluş olmadığı için 1930-1931 yıllarında imam ve hatip okullarının hepsi kapanır. Bu arada 1927'deki program değişiklikleri sırasında din dersleri, arapça, farsça ortaokul ve lise müfredatından çıkarılmış, laik bir ülkenin okullarında din dersleri okutulmasının Anayasaya aykırı olduğu kabul edilmiştir. Yalnızca 1940'a kadar köy ilkokullarında haftada bir saatlik din dersi bırakılmıştır. Tanrının birliği ve tarihî gerçeklere bağlı kalmak şartıyle peygamberin hayatı, modern ahlâk ilkeleriyle uyuşan islâmî esaslar, laiklik anlayışı içinde bir eğitim gücü olarak kullanılır. Kimsenin dinine ve inancına karışmamak, çok çalışmak, hayırlı insan olmak, başkalarıyle iyi geçinmek, yalancılık ve sahtekârlık yapmamak, kadercilikten ve taassuptan uzak durmak biçiminde ahlâkî ilkeler aşılanır.

Eğitimde laikliğin hâkimiyeti, aileyi ve toplum kurumlarını baskı altında tutan dinî yasa ve kuralların kaldırılışıyle sağlanır. Resmî okullardaki laik eğitim Türkiye'deki bütün yabancı okullara da uygulanır. Din propagandası yapmakta devam eden birkaç yabancı okul (Merzifon'da amerikan, İzmir'de bazı fransız kurumları) kapatılır. Devlet hiç bir dinin eğitimine izin vermez.

● *Okul öncesi eğitimi.* Çeşitli ülkelerde 2-6 veya 3-7 yaş arasında kabul edilen okul öncesi eğitim, çocukların sağlık kurallarına uygun bakımını, ilk öğretim öncesindeki zihnî gelişmelerini, aile ve ananın zorunlukla yerine getiremediği görevleri başarmayı amaç edinir. Aile eğitimi döneminde okul öncesi bir kurum etkisinin gerekliliğini savunan eğitimciler, 2-7 yaş arasındaki çocukların sosyal bir varlık olmağa başladıkları çağda çevreye uydurulmasını, iyi alışkanlıklar edinmesini şart koşarlar; bu dönemdeki ihmal ve yanlışlıkların ileride giderilmesi güç zararlar getireceğini iddia ederler. Okul öncesindeki çocuklar yaş guruplarına göre ayrılarak iki yaşına kadar emzirme odaları ve kreşlere, 3-4 yaş arasında çocuk yuvalarına, 5-6 yaşlarında çocuk bahçelerine veya ana okullarına alınırlar. Yetersiz ve düzensiz ev hayatının yoksunluklarını gideren, dışarıda çalışma zorunluğunda bulunan anaların bakım görevini yüklenen ana okulları da, okul öncesi eğitimin en yaygın örneğidir. Uzman eğitimcilerin ve çocuk bakıcılarının gözetiminde çocuklar, beden, ruh ve zekâca geliştirici iş ve oyunlarla oyalanırken kümeler halinde iş birliği alışkanlığına yöneltilir; el testleriyle yeteneklerinin tespitine çalışılır. Okul öncesi eğitimin en büyük yararlarından biri de normal olmayan çocukların erken tanınmasına fırsat vermesidir. Bedenî ve ruhî bozuklukların giderilmesi için vakitli tedbirler alabilme imkânı, çocuk sınıflarındaki dikkatli gözlemin sonucunda mümkün olabilir. Kız ve erkek çocuklar ana okullarında birlikte bulunur, zekâ ve ruhî gelişimlerine göre kümelere ayrılır, oyun havası içinde eğitilirken iyi alışkanlıklar kazanmalarına dikkat edilir. Eflatun'un bu konudaki düşünceleri okul öncesi eğitimin önemini belirtir. Bu düşünceyi işleyen eğitimciler arasında Komensky, Locke, Rousseau ve Pestalozzi önde gelirler. Fransa'da Jean Frédéric Oberlin'in 1769'da açtığı ilk ana okulundan sonra Samuel Wilderspin'in kurucusu olduğu çocuk bahçeleri gözükür. Ana okullarını öğretici bir kurum olarak değil oyun, gezi, masal ve el işlerinin yardımıyle bir eğitim kurumu haline getiren ise Froebel olur. Montessori'nin «çocuk evi» adını verdiği kuruluş da aynı ihtiyaca cevap verir. Türkiye'de ana okulları öğrenim kurumları arasında sayıldı, 1915'te ana mektepleri nizamnamesi gereğince birçok ana okulu açıldı ise de yararları görülmediği için ihmale uğradı. 1961'-

de çıkan Ana okulları ve Sınıfları yönetmeliğine göre daha çok kişiler ve özel kurumlarca ana okulları açıldı. Özellikle büyük şehirlerimizde ilgi gördü. 4-6 Yaş arasındaki çocukları kabul eden bu özel ana okulları ve sınıfları çoğunlukla «yuva» adıyle anılır; Millî Eğitim bakanlığınca denetlenir.

— Ask. Eğitim, bir eri ve bir birliği ruh ve bedence geliştirir, güven ve gurur aşılar, birlik ruhunu sağlar. Eğitim tek ere belli durumlarda otomatik olarak karşı koyma alışkanlığını kazandırır. Cesaret ve atılganlık verir. Yalnız başına süratle kara verme ve zorlukları yenme nitelikleri gibi savaşta gereken en önemli yetenekleri sağlar. Birlik eğitimi ile de er; birlik içindeki görevini, değişik savaş durumlarında en etkili bir biçimde görevini başaracağını öğrenir, bu niteliğini iyi alışkanlıklar haline getirmiş olur.

— Biyol. Biyolojide eğitimin anlamı, pedagoji veya ahlâkta olduğundan daha geniştir; bireyin yumurta halinden ölümüne kadar geçirdiği durumların tümünü ifade eder. Geniş anlamda çevreyi ifade eden bu durumlar karmaşık ve değişiktir. Bu bakımdan maddî ortamın etkisi, öğretimden, aile ve toplum çevresinden ayrı tutulabilir. Her canlı varlık, kendi kalıtsal varlığı ile içinde yaşadığı ortamın (iç veya dış) karşılıklı etkileşmesinin sonucudur; içinde bulunulan ortam bünyedeki potansiyel güçlerin gelişmesini kolaylaştırır veya körletir.

— Huk. *Eğitim ve öğrenim mükellefiyeti*, 5 Ocak 1961 tarihli ve 222 numaralı İlk öğretim ve Eğitim kanununun 2. maddesi türk yatandaşı erkek ve kız çocukları için ilk öğretim mecburiyetini koyar. Bu öğretim mükellefiyeti çocuğun altı yaşını bitirdiği eylül ayında başlar ve 15 yaşına girdiği öğretim yılı sonunda biter (md. 3). İlk öğretimin türk vatandaşı olan çocuklar için, resmî veya özel türk okullarında yapılması mecburîdir (md. 4). Devlet okullarındaki ilk öğretim parasızdır (md. 2). Yurt dışında bulundukları, oturduğu yerde ilkokul olmadığı veya sağlık durumu özrüyle okula devam edemedikleri halde özel eğitim gören çocuklar, imtihanla ve yaşlarına göre lâyık oldukları sınıfa veya ilkokul bitirme imtihanına alınırlar.

— İkonogr. Eğitim, pek çok temsilî resmin konusu olmuştur. Akhilleus'un Kentauros Kheiron tarafından eğitimi özellikle ressamlar için ilham kaynağıydı: bir Herculanum freskinin (Napoli) sanatçısı, Il Primaticcio (Fontainebleau), Rubens, Crespi (Viyana), Philippe de Champaigne (Tuilleries sarayında bulunan ve veliahtın dairesinin dekorasyonu için ısmarlanmış olan tablolar, Louvre), F. Battoni (Floransa), Delacroix (Chambre des Débutés, Paris) bunların başlıcalarıdır.
Aşk Tanrısının Eğitimi, Tiziano tarafından (Stafford House) ve birçok mitolojik resimlerde (Boucher'nin Soubise sarayındaki resmi); *Jupiter'in Eğitimi* Poussin (Berlin), *Meryem'in Eğitimi* Murillo (Madrid), Jouvenet (Floransa) ve adları bilinmeyen birçok Ortaçağ sonu heykelcisi tarafından temsil edilmiştir. (→ Bibliyo.) [ML]

Eğitim bakanlığı (MİLLÎ—), Türkiye cumhuriyetinde «gençliğin ve halkın bilgi, sanat, teknik ve refah derecesi bakımlarından medenî seviyesini yükseltmek, milletin millî, ahlâkî ve insanî değerlerini geliştirmek» amacıyle kurulmuş devlet teşkilâtı. (Kuruluşu: 1926.) Bakanlığın teşkilât ve görevleri 10 haziran 1933'te çıkarılan 2287 sayılı kanunla tespit edildi.

● *Görevleri.* Türk yurttaşlarının eğitimini sağlamak amacıyle ilk, orta ve yüksek dereceli okullar, akademiler, meslekî ve teknik öğretim kurumları, enstitüler, kurslar açmak; bu kuruluşlar için binalar yaptırmak ve donatmak; gerekli öğretmen ve idarecileri yetiştirmek; öğretmenlerin mesleklerinde yetişip gelişmelerini sağlamak; çeşitli eğitim kademeleri için ders programlarını hazırlamak; korunmağa ve özel eğitime muhtaç çocuklarla ilgilenmek; ders kitaplarını hazırlatmak ve incelemek; eğitim ve türk kültürüyle ilgili basın ve yayın işlerine bakmak; eğitim kurumlarını ve türk kültürünü tanıtıcı yayınlar yapmak; yabancı ülkelerde öğrenim yapacak öğrencilerin ve öğretmenlerin işlemleriyle uğraşmak; bütün eğitim kademelerinin ihtiyacı olan ders araç ve gereçlerinin etüt, araştırma, planlama, yapım ve dağıtım işlerini yürütmek; kültür anlaşmaları yapmak; kültür alanında faaliyet gösteren milletlerarası kuruluşlarla ilişki kurmak; başka bakanlıklara bağlı okulların programlarının hazırlanmasına yardım etmek; halk eğitimi kursları açmak; tiyatro, sergi, öğretici radyo ve sinema programları gibi kültür ve sanat çalışmalarıyle ilgilenmek; müzeler açmak; eski eserlerin ve anıtların korunmasını, onarılmasını sağlamak ve bu konularla ilgili araştırmalarla kazılara ait işlemleri yapmak; Millî Kütüphaneye ve halk kitaplıklarına, çocuk kitaplıklarına kitap yollamak ve yeni kitaplıklar açmak; arşivler meydana getirmek.

● *Teşkilâtı.* Bakanlık makamı, bakan, baş müsteşar, meslekî ve teknik öğretim müsteşarı ile kültür müsteşarı ve müsteşar yardımcılarından meydana gelir. Teftiş kurulu başkanı ile genel müdürlerden teşekkül eden Müdürler komisyonu idarî işleri yürütür; Disiplin komisyonu ceza, takdir ve taltif işlerine bakar.

Milli Eğitim bakanlığının danışma birimleri, Millî Eğitim şûrası, Talim ve Terbiye dairesi, Teftiş kurulu, Hukuk müşavirliği, Bütçe ve Planlama dairesi, Organizasyon ve Metot müdürlüğü, Eğitim müdürlüğü, Savunma sekreterliği, Basın ve Enformasyon müdürlüğüdür; esas birimler İlk öğretim Genel müdürlüğü, Sağlık İşleri Genel müdürlüğü, Yüksek Öğretim Genel müdürlüğü, Öğretmen Okulları Genel müdürlüğü, Özel Öğretim Kurumları Genel müdürlüğü, Dış Münasebetler Genel müdürlüğü, Din Eğitimi Genel müdürlüğü, Beden Eğitimi ve İzcilik Genel müdürlüğü, Seferberlik ve Askerlik Öğretimi Genel müdürlüğünden meydana gelir; yardımcı birimler Özlük İşleri Genel müdürlüğü, Sağlık İşleri Genel müdürlüğü, Levazım müdürlüğü, Muhasebe müdürlüğü ve Genel Evrak müdürlüğünden meydana gelir.

Bunlardan başka Meslekî ve Teknik Öğretim müsteşarlığına bağlı Yüksek Danışma kurulu, Etüt ve Planlama dairesi başkanlığı, Meslekî ve Teknik Öğretim Genel müdürlüğü, Erkek Teknik Öğretim Genel müdürlüğü, Kız Teknik Öğretim Genel müdürlüğü, Ticaret ve Turizm Öğretim Genel müdürlüğü, İnsan Gücü Eğitimi Genel müdürlüğü, Mektupla Öğretim ve Teknik Yayınlar Genel müdürlüğü, Eğitim Araçları ve Teknik İşbirliği Genel müdürlüğü, İşletme ve Donatım Genel müdürlüğü, Yapı İşleri Dairesi başkanlığı, Meslekî ve Teknik Öğretim Muamelât müdürlüğü ile Kültür müsteşarlığına bağlı Güzel Sanatlar Genel müdürlüğü, Eski Eserler ve Müzeler Genel müdürlüğü, Devlet Tiyatroları Genel müdürlüğü, Devlet Opera ve Balesi Genel müdürlüğü, Kütüphaneler Genel müdürlüğü, Millî Kütüphane Genel müdürlüğü, Yayımlar ve Basılı Eserler Genel müdürlüğü, Millî Folklor enstitüsü, Arşiv İşleri müdürlüğü birimleri vardır.

Her ildeki Millî Eğitim müdürlüğü ile ilçelerdeki İlk Öğretim müdürlükleri çevrelerindeki eğitim işlerini yürütür.

Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu başkanlığı mimarî ve tarihî değer taşıyan eserlerin bakımı, korunması ve onarımı işleriyle meşgul olur, bu konulardaki anlaşmazlıklarda bilimsel mütalaa bildirir.

Bakanlığa bağlı Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel müdürlüğü özel hukuk hükümleri içinde yüksek öğrenim öğrencilerine kredi sağlar, burs verir, yurtlar açar ve bunları yönetir.

Bakanlığın Yüksek Öğretim Genel müdürlüğüne bağlı olarak Federal Almanya, Amerika, Fransa, İsviçre, İngiltere ve Irak'ta öğrenci müfettişlikleri ve kültür ateşelikleri vardır.

Bakanlık dairelerinden Talim ve Terbiye dairesi, bakanlığın bilimsel danışma kurulu görevini yapar; kanun tasarılarını, tüzük ve yönetmelikleri hazırlar veya hazırlanmışları inceler; eğitim ve eğitimle ilgili konularda bilimsel araştırmalar yapar; okul kitapları hakkında karar verir; özel okulların denkliklerini tespit eder; eğitimin millî yönüyle ilgili tedbirleri alır; bakanlığa tekliflerde bulunur.

Millî Eğitim bakanları. Rıza Nur (4 mayıs 1920), Hamdullah Suphi Tanrıöver (14 aralık 1920), Ahmet Vehbi Bolak (20 kasım 1921), İsmail Safa Özler (6 kasım 1922), Vasıf Çınar (8 mart 1924), Şükrü Saraçoğlu (22 kasım 1925), Mustafa Necati (20 aralık 1925), İsmet İnönü (9 kasım 1929), Cemal Hüsnü Taray (10 nisan 1929), Esat Sağay (27 eylül 1930), Dr. Reşit Galip (19 eylül 1932), Hikmet Bayur (27 ekim 1933), Abidin Özmen (9 temmuz 1934), Saffet Arıkan (10 haziran 1935), Hasan Âli Yücel (28 aralık 1938), Reşat Şemsettin Sirer (5 ağustos 1946), Tahsin Banguoğlu (10 haziran 1948), Avni Başman (22 mayıs 1950), Tevfik İleri (11 ağustos 1950), Prof. Rıfkı Salim Burçak (9 nisan 1953), Celâl Yardımcı (17 mayıs 1954), Prof. Ahmet Özel (9 aralık 1955), Atıf Benderlioğlu (9 aralık 1959), Prof. Fehmi Yavuz (30 mayıs 1960), Prof. Bedrettin Tuncel (8 eylül 1960), Prof. Turhan Feyzioğlu (6 mayıs 1961), Ahmet Tahtakılıç (3 mart 1961), Hilmî İncesulu (20 kasım 1961), Şevket Raşit Hatipoğlu (26 haziran 1962), İbrahim Öktem (11 haziran 1963), Cihat Bilgehan (20 şubat 1965), Orhan Dengiz (28 ekim 1965), İlhami Ertem (1 nisan 1967), Prof. Orhan Oğuz (3 kasım 1969). [M]

EĞİTİMCİ i. (*eğitim*'den *eğitim-ci*). Eğitimle uğraşan kimse.

◆ **Eğitimcilik** i. Eğitimcinin görevi ve yaptığı iş.

◆ **Eğitimli** sıf. ve i. Eğitilmiş (kimse).

◆ **Eğitimsiz** sıf. Eğitim görmemiş, eğitilmemiş.

◆ **Eğitimsel** sıf. Eğitimle ilgili, eğitsel. *Esk.* Terbiyevî. (M)

Eğitim fakültesi, Ankara üniversitesine bağlı olarak 1965'te kurulan fakülte. Amaçları; başka fakülteler mezunlarından öğretmen olacaklara öğretmenlik formasyonu vermek, eğitim alanında bilimsel incelemeler ve araştırmalar yapmak, Türkiye'nin eğitim meselelerine çözüm yolları aramak, çeşitli eğitim alanlarında uzman yetiştirmektir.

Eğitim fakültesinin bölümleri yoktur. Öğretim sekiz kürsüye dağıtılmıştır: Eğitim bilimleri, sistematik eğitim felsefesi, eğitim psikolojisi, eğitim sosyolojisi, güzel sanatlar, anormaller ve yüksek istidatlılar eğitimi, eğitim hukuku, eğitim idaresi ve planlama.

Ankara Hukuk fakültesinin eski binasında bulunan Eğitim fakültesinde bugün 450 öğrenci, 25 öğretim üyesi vardır. (M)

Eğitim şûrası (MİLLÎ—), Millî Eğitim bakanlığının çağrısıyle eğitime yön verecek genel ilkeleri tespit etmek için toplanan danışma kuruluşu (ihdası: 22 haziran 1933).

Millî Eğitim bakanlığının kuruluş ve görevleriyle ilgili 2287 sayılı kanunla kadro, görev ve faaliyet esasları tespit edilen Millî Eğitim şûralarının birincisi, 12-29 temmuz 1939'da Millî Eğitim bakanı Hasan Âli Yücel'in başkanlığında toplandı ve şu konuları görüştü: **1.** Cumhuriyet millî eğitiminin plan ve esasları; **2.** çeşitli dereceleredeki eğitim kurumlarına ait yönetmeliklerin tespiti; **3.** öğretim programlarının ince-

EĞRİDİR gölü

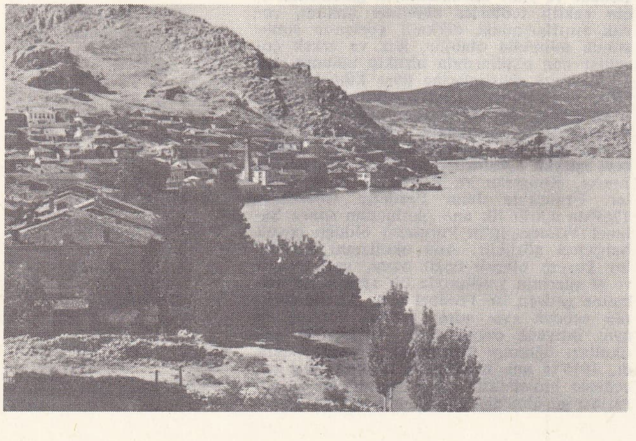

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

lenmesi; **4.** şûra üyelerinin teklif ve dilekleri. 15-21 Şubat 1943'te gene Millî Eğitim bakanı Hasan Âli Yücel'in başkanlığında toplanan ikinci şûranın gündemi şöyle idi: **1.** okullarda ahlâk eğitiminin geliştirilmesi; **2.** öğretim kurumlarında ana dil başarısındaki verimin arttırılması; **3.** milliyetçilik açısından tarih öğretiminin metot ve vasıtalar bakımından incelenmesi. Üçüncü şûra Millî Eğitim bakanı Reşat Şemsettin Sirer'in başkanlığında 2-10 aralık 1946'da toplandı; görüşme konuları: **1.** ticaret ortaokulları ile liselerinin program ve yönetmeliği; **2.** erkek sanat ortaokulları ve enstitüleri program ve yönetmeliği; **3.** kız enstitüleri program ve yönetmeliği; **4.** İstanbul teknik okulu yönetmeliği, Teknik öğretim okulları öğretmen ve öğreticileri ile ilgili mevzuatın günün ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi; **6.** aile ve okul arasında işbirliği sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması. 23-31 Ağustos 1949'da Millî Eğitim bakanı Tahsin Banguoğlu'nun başkanlığında toplanan Dördüncü Eğitim şûrası; **1.** 1948-1949 ders yılından itibaren uygulanmağa başlanan ilkokul programlarını; **2.** yeni ortaokul program projesini; **3.** lise ders konularının dört yıllık öğrenim devresine göre tespitini; **4.** ortaokullara ve liselere öğretmen yetiştiren eğitim enstitüleri ve öğretmen okulu teşkilâtının ihtiyaçlara göre yeniden düzenlenmesini; **5.** eğitim ve öğretimde dayanılan demokratik esasların gözden geçirilmesini inceledi. Beşinci şûra 5-14 şubat 1953'te Millî Eğitim bakanı Tevfik İleri'nin başkanlığında toplandı; **1.** ilk öğretim kanunu tasarısı ve mecburî ilk öğretim; **2.** ilkokullara öğretmen yetiştirme, öğretmen okullarıyle köy enstitüleri yeni öğretim programı ve meslekte olgunlaşma; **3.** ilkokul programını geliştirme; **4.** yeni ilkokul yönetmeliği tasarısı; **5.** okul öncesi eğitim ve öğretim ve ana okulları için hazırlanmış olan program ve yönetmelik; **6.** özel eğitime muhtaç çocuklar için hazırlanmış olan rapor, yetiştirme yurtlarının yönetmelikleri; 5387 sayılı kanunun tadile muhtaç taraflarını araştırma ve bu konudaki teklifler; **7.** ilkokullarda sağlık bakımından alınması gerekli tedbirler, maddî ve manevî bakımlardan çocuğu koruyucu mevzuat, çocukları koruma kanununa mesnet teşkil edecek rapor; **8.** ilkokul öğretmenlerini ilgilendiren konularla ilk öğretim sorunları etrafında üyelerce yapılacak teklifler incelendi. Altıncı Eğitim şûrası 18-23 mart 1957'de bakan Prof. Ahmet Özel'in başkanlığında toplandı; **1.** meslekî ve teknik öğretim: **a)** erkek teknik öğretim; **b)** kız teknik öğretim; **c)** ticaret öğretimi; **2.** halk eğitimi; **3.** şûra üyelerince incelenmesi gerekli görülen diğer meseleler görüşüldü. Yedinci Eğitim şûrası 5-15 şubat 1962'de bakan Hilmi İncesulu'nun başkanlığında toplandı; **1.** millî eğitimin temel ilkeleri; **2.** genel ve meslekî teknik öğretim; **3.** öğretmen yetiştirme; **4.** kültür işleri ve güzel sanatlar; **5.** halk eğitimi; **6.** yönetim teşkilâtı konuları incelendi. Sekizinci Eğitim şûrası, şûranın kuruluşu ile ilgili kanun değişikliği uyarınca 28 eylül - 3 ekim 1970'te bakan Prof. Orhan Oğuz'un başkanlığında toplandı, yalnızca öğretim sisteminin kuruluşu ile yüksek öğretime geçişin yeniden düzenlenmesi konuları ele alındı. Yeni kanuna göre her yıl toplanacak olan Millî Eğitim şûraları, öğretim sisteminin bütünlüğü için gerekli konuları görüşecektir. (M)

EĞİTMEK geçl. f. (esk. türk. *igitmek*, beslemek, bakmak'tan). Eğitim yoluyle yetiştirmek: *Çocuklarımızı topluma yararlı olacak şekilde eğitmeliyiz.* || Herhangi bir şekilde yetiştirmek: *İnsanı eğiten eylemdir.*

◆ **Eğitme** i. Eğitmek işi.

◆ **Eğitilmek** geçz. f. Eğitmek işine konu olmak. (M)

EĞİTMEN i. (*eğitmek*'ten *eğit-men*). Eğitme işiyle uğraşan kimse. *Esk.* Mürebbî. || *Köy eğitmeni*, Köylerde öğretmenlik yapan okur yazar kimse. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Köylerde öğretmen sayısının yetersizliğini karşılamak amacıyle ve askerliklerini onbaşı ve çavuş olarak bitirenler arasından seçilen ve bazı yetiştirici kurslardan geçtikten sonra üç sınıflı köy okullarında ders verme yetkisi kazanan eğitimcilere *köy eğitmeni* adı verildi.

Tarım ve Eğitim bakanlıklarının işbirliğiyle ilk eğitmen adayları 1936 yazında köylerden seçilerek Eskişehir dolaylarındaki Mahmudiye Devlet çiftliğinde kurslara tabi tutuldu. Tarım bakanlığının sağlıyacağı tohum, kredi ve üretim araçları ile köyde küçük bir işletme kuracak olan eğitmenler, eğitim bakanlığınca ödenecek bir maaş karşılığında köy hayatı için her alanda gerçek bir kılavuz olacaklardı. Eğitmen adaylarının seçiminde köy halkına sorumluluk tanındı. İlk kurs, öğretmen ve tarım uzmanlarınca uygulamalı olarak yürütüldü. İş ve ders programlarının serbestçe yürütüldüğü bu beş aylık kurstan sonra (ekip biçme, hayvan yetiştirme, okuma yazma, aritmetik, yurttaşlık bilgileri, köy işleri, tarih, coğrafya) adaylar, Ankara'nın köy okullarına stajyer öğretmen olarak gönderildiler. Ertesi yaz dört aylık bir kurs daha düzenlendi. Önceki şartlar içinde yürütülen ve çok verimli bir başarıya ulaşan bu kursun sonunda eğitmenler asıl köylerine döndüler; 8-10 köy bir bölge sayılarak meslekî çalışmaları kurs öğretmenlerince denetlendi; müfettişlerin görevinin, eğitmeni yetiştirmeğe devam etmek olduğunda görüş birliğine varıldı. Bu başarılı denemeden sonra Köy Eğitmenleri kanunu (11. VI. 1937) ve yönetmeliği kabul edildi. Buna göre: Askerliğini başarı ile bitirmiş, okuma yazma bilen, tarımla uğraşan, arazi veya hayvan sahibi olan kişiler eğitmen yetiştirme kurslarına aday olur (Md. 1), eğitmenler haftada en az iki gece yetişkinleri de okutur (Md. 25); eğitmen bulunduğu köye, köy kanununa uyarak bir okul binası yaptırır; bu binanın her türlü işlerinde köylüler ve ustalarla birlikte çalışır (Md. 26); eğitmen bulunduğu köyde bir fidanlık yetiştirir, meyve bahçesi ve koru kurar, köy'ün ağaçlanmasında önderlik eder (Md. 30); Tarım bakanlığı bulundukları yerin özelliklerine göre eğitmenlere üretimi arttırıcı, ıslah edici, kolaylaştırıcı araç ve gereçleri verir; eğitmen bu araçlardan köylüyü de faydalandırır (Md. 32). Köy enstitüleri kuruluncaya kadar bağımsız kurslar halinde eğitmen yetiştirilmesine devam edildi; sonradan Köy enstitülerine bağlanan çalışmalar halinde sürdürüldü. 1937-1946 Arasında yetişen 8 bin eğitmen köylerde görev aldı. Köy enstitüleriyle birlikte eğitmen yetiştirilmesi işi de niteliğini değiştirdi ve durduruldu. (M)

EĞİTSEL sıf. (*eğitmek*'ten *eğit-sel*). Yeni. Eğitimle ilgili olan, eğitimi sağlayan: *Eğitsel kitaplar*. *Esk.* Terbiyevî. (M)

EĞLEK i. (*eğlemek*'ten *eğle-k*). *Halk dili.* Oturulan yer. Öğle sıcağında sürünün çekildiği gölgelik. (M)

EĞLEMEK geçl. f. (esk. türk. *eglemek*'ten). Durdurmak, gitmesine engel olmak: *Geçti dost kervanı eğleme beni* (Pir Sultan Abdal). || Hoş vakit geçirtmek, oyalamak.

◆ **Eğleşmek** geçz. f. Bir yerde oturmak, bulunmak: *Hem de bir alay değil, orada birkaç alay eğleşir* (K. Tahir). || Eğlenmek. (M)

EĞLENCE i. (*eğlenmek*'ten *eğle-n-ce*). Eğlenmek eylemi: *Onu da eğlencesine ortak ediyordu* (Ahmed Rasim). || Eğlendirerek vakit geçirten şey: *Bu cuma gezintileri de mahalledeki çocukların pek mühim eğlencelerinden biri idi* (Sabahattin Ali). || Neşeli vakit geçirilen toplantı: *Beni Keçiören'de bir bağ eğlencesine götürmeğe kalkmasaydı...* (A.H. Tanpınar). || *Mec.* Kolay iş: Onun için bu bir eğlencedir.

◆ **Eğlenceli** sıf. Eğlendiren, hoşa giden: *Burada ne güzel, ne eğlenceli bir hayat var* (R.N. Güntekin). [M]

Eğlencehanei Osmanî kumpanyası, tuluatçı Şevki Efendinin kurup uzun süre yürüttüğü bir tuluat topluluğu. Şehzadebaşı'nda Letafet apartmanı karşısında çalışmağa başladı; 1919-1920 yıllarında Beşiktaş'ta Pazariçi'nde gösterilerine devam etti. Repertuvarında tuluat oyunları ve kantoların yanı sıra melodramlar ile Namık Kemal, Şemsettin Sami gibi yazarların eserleri yer aldı. (M)

EĞLENCELİK i. (*eğlence*'den *eğlence-lik*). Oyalanmak için yenilen kuru yemiş, fındık, fıstık. (M)

EĞLENDİRME i. (*eğlendirmek*'ten *eğlendir-me*). Eğlendirmek eylemi.

— Denizc. Hareket halindeki bir geminin herhangi bir nedenle yol keserek (sürat azaltarak) veya tamamen durarak vakit geçirmesi. (M)

EĞLENMEK geçz. f. (*eğlemek*'ten *eğle-n-mek*). Hoşça vakit geçirmek: *Seviyorum, onunla beraber mesut olacağım, ikimiz bu evin içinde evvelkinden ziyade eğleneceğiz zannediyorum* (H.Z. Uşaklıgil). || Alay etmek: *Sağlar bitti de şimdi ölülerle mi eğleniyorsunuz?* (Abdülhak Hâmid). *Babası kendisi ile eğleniyor zannetti, ciddileşti, kaşlarını çattı* (Ömer Seyfeddin). || Durmak, beklemek: *Eğer benim ilen gitmek dilersen / Eğlen güzel yaz olsun da gidelim* (Karacaoğlan).

◆ **Eğlendirmek** ettrg. f. Eğlenmesini sağlamak: *Kâh hikâyeler söylüyordu, kâh romanlar okuyarak beni eğlendirmeğe, güldürmeğe çalışıyordu* (R.N. Güntekin). *Vapurda kendisiyle meşgul olan, onu eğlendiren başka insanlar vardı* (Vâ-Nû).

◆ **Eğlenme** i. Eğlenmek eylemi. (M)

EĞLENTİ i. (*eğlenmek*'ten *eğlen-ti*). Çalgılı, içkili eğlence: *Hafta sekiz ben eğlentide* (O. V. Kanık). [M]

EĞLEŞİK sıf. (*eğleşmek*'ten *eğleş-i-k*). Bir yerde vakit geçiren, eğlenen, duran. (M)

EĞME i. (*eğmek*'ten *eğ-me*). *Halk dili.* Başa eğik olarak geçirilen başlık. Eğribaş da denilir.

◆ **Eğmeli** sıf. Eğmesi olan. (M)

EĞMEÇ i. (*eğmek*'ten *eğ-meç*). Eğilmiş, yay şeklini almış nesne. *Esk.* Kavis. (M)

EĞMEK veya **İĞMEK** geçl. f. (esk. türk. *egmek*'ten). Düz duran bir şeyi eğik duruma getirmek, çarpıtmak: *İri kalpaklarımızı biz de yana eğmiştik* (Ş.S. Aydemir). *Cevap vermedi, başını daha ziyade eğdi* (R.N. Güntekin). || Kıvırmak, yay biçimine sokmak: *Teli eğmek.* || [Göz için] Çevirmek: *Kâmil Bey gözlerini yere eğdi* (K. Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *Ağız eğmek*, alay etmek. || *Baş eğmek.* Bk. BAŞ. || *Boyun eğmek.* Bk. BOYUN.

◆ **Eğdirmek** ettrg. f. Eğmek işini yaptırmak: *Tel eğdirmek.*

◆ **Eğme** i. Eğmek, kıvırmak eylemi. (M)

EĞRELTİLER çoğl. i. Eğreltiotları ile benzeri bitkileri (kibritotları, atkuyrukları, v.b.) kapsayan bitki topluluğu.

— ANSİKL. *Eğreltiler*'i birleştiren nitelik sadece üremelerindeki benzerliktir. Bunlarda üreme ardışık ve değişik iki evre gösterir:

1. *Gametli bitki evresi.* Spor çimlenerek, erkek (anteridyum) ve dişi (arkegonyum) organları taşıyan genellikle yassı bir önçim (protal) meydana getirir. Erkek organda oluşan bir anterozoit, dişi organda oluşan yumurta hücresini (oosfer) döller. Döllenmiş yumurta önce önçim üzerinde gelişerek embriyonu meydana getirir.

2. *Sporlu bitki evresi.* Bu evrede önçim kaybolur ve embriyon yapraklı bir bitki olarak gelişir. Yapraklar, hemen her zaman soruşlar halinde birarada bulunan spor keselerini taşır. Her spor kesesinde bir sürü spor bulunur; spor kesesinin çeperi, her yeri aynı kalınlıkta olmayan bir hücre tabakasıyle çevrilidir; bu halka çatlayınca sporlar etrafa saçılır. Toprağa düşen sporlar, şartlar elverişli ise orada çimlenir. Eğreltiler, damarlı bitkilerdir ve sporlu bitki evresinde yapraklıdır; bu bakımdan karayosunlarından ayrılır.

Nemli toprağa düşünce, eşeysel organlarının

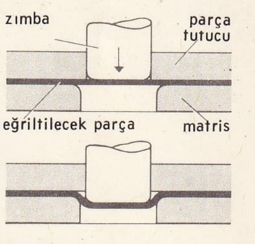

eğriltme

eğriltme

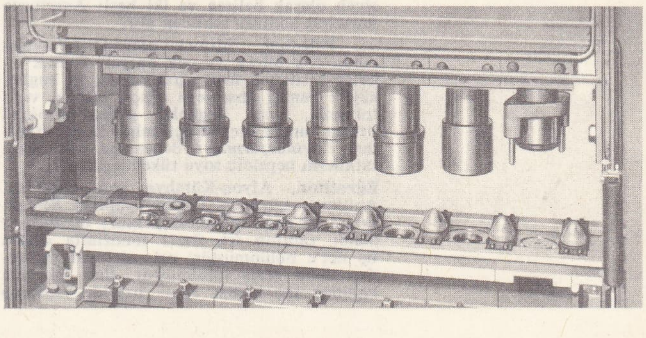

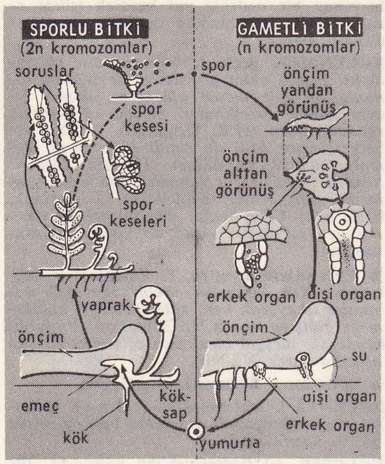

eğreltilerde ardışık üreme evrelerini gösteren şema

oluşmasıyle de ilkel çiçekli bitkilerden (açıktohumlular) ayrılır. Sporun çimlendiği yerde oluşan sporlu bitki başka yere taşınmadan (tohum yoktur) ve büyümesine ara vermeden gelişme imkânı bulur. (L)

EĞRELTİLİK i. (*eğrelti*'den *eğrelti-lik*). Eğreltiotu dikili yer. (M)

EĞRELTİOTLARI çoğl. bls. i. Eğreltiler şubesinden gerçek eğreltiler sınıfı. (M)

EĞRELTİOTU bls. i. Yapraklarının iç yüzünde spor ve spor keseleri taşıyan damarlı çiçeksiz bitki.

— ANSİKL. *Eğreltiotları*, çoğunlukla hümüsçe zengin topraklarda yetişir. Suda yetişenleri de vardır. Fransa'da 88, Yeni Kaledonya'da 2 000, Dünyada 10 000'e yakın eğreltiotu türü bilinmektedir. Tropik bölgelerde eğreltiotları genellikle ağacımsı olduğu halde ılıman bölgelerde otsudur. Sapları toprak altındadır (köksap). Körpe iken kıvrık olan yaprakları büyük ve çok parçalıdır. Eğreltiotu eğreltiler şubesinin eğreltiotları sınıfındandır. Bu sınıf, aynı şubedeki diğer sınıflardan iki yönüyle ayrılır: bunlarda spor keseleri başak şeklinde bir sapın ucunda değil, bayağı yaprakların üzerindedir. Önçimse iki eşeylidir; yani hem erkek, hem de dişi üreme hücrelerini taşır.

● *Erkek eğreltiotu.* Adına rağmen hem erkek hem dişi üreme hücreleri bulunan bu tür (*Aspidium Driopteris filix mas*) silisli ormanlarda boldur ve kocaman yeşil bir demet halindedir. İri olan köksapının üzerinde yaprakların pulcuklu dipleri bulunur ve kalın bir kın ödevi görür. Erkek eğreltiotunda solucan, özellikle şerit düşürücü bir madde bulunur. Solucanlılara 6-8 gramlık eterli özütler halinde verilir. Genellikle bir kapsül içinde, iç sürdürücü bir yağla birlikte yutulur.

● *Dişi eğreltiotu.* Bu türün de (*Athyrium filix femina*) adından başka dişilikle özel bir ilintisi yoktur.

● *Kartallı eğreltiotu.* (*Pteridium aquilinum*). Yaprakları dik ve çift parçalı olan bu eğreltiotu toprağı killi ormanlarda çok olur. Adını, yaprak sapının enine kesitinde, siyah olarak beliren ve iki başlı Avusturya kartalını andıran şekilden alır.

— Paleobot. Birinci zaman tabakalarında çok büyük ve çok parçalı yaprak izlerine rastlanan fosil eğreltiotları, ya bugünkülere benzer otsu veya ağaçsı bitkiler veya tohumlu, yani bugünkü ginkgo'larınkine benzer tarzda üreyen açıktohumlu eğreltilerdir. *Pteridospermales* denen bu takımdaki bitkilerin hepsinin soyu tükenmiştir. (M)

Eğrethan, Afyon-Kütahya yolu üzerinde, Anıtkaya köyünde 1278'de yapılan Selçuklulara ait han. Kitabesi yoktur; dikdörtgen planlı yapının içi, üzeri tonozlarla örtülü üç nef'e bölünmüştür; orta nef yan neflerden daha geniş tutulmuştur. Batı yüzünde bulunan taç kapısı aynı yüzyılda yapılmış öbür hanlarınkine benzemez: arabesk ve mukarnaslar yerine yuvarlak bir kemer ile iki yanda sütun demetleri ile süslenmiştir. (M)

EĞRETİ veya **İĞRETİ** sıf. ve zf. (ar. *ʿāriyet*, ödünç> *ʿāriyeti*'den). İstenildiği zaman konulup çıkarılan, takma: *Eğreti bacak.* ‖ Bir yere belirli bir süre için konulan: *Eğreti merdiven.* ‖ İyi yerleşmemiş: *Tuğla eğretiymiş, kedi basar basmaz düştü.* ‖ Ödünç: *Eğreti alınmış elbise.* ‖ [Mücevher için] Yalancı: *Altının ve gümüşün itibarı yok idi. Bu cihetle Beni İsrail, bu eğreti hulliyatı boyunlarındaki veballeri gibi beyhude kendilerine yük edip taşıyorlardı* (Cevdet Paşa). ‖ *Mec.* Durmuş oturmuş olmayan, düzensiz: *Bastığı yerin ayaklarının altında sıkı durduğunu hissedememek, hemen yola çıkılacakmış kadar eğreti bir hayat yaşamak ne azaplı şeydi?* (Sabahattin Ali).

— Huk. *Eğreti ilişiği.* Germen hukukundaki *Lehnsverhaeltnisse*'nin türkçe karşılığı. ‖ *Eğreti sözleşmesi,* bugünkü Türk hukukunda *âriyet* sözleşmesinin bazı yazarlar tarafından kullanılan karşılığı. ‖ Roma hukukundaki *Precarium* sözleşmesinin türkçe karşılığı. Bk. ANSİKL.

— İnş. *Eğreti kiremit,* sonradan düzeltilmek üzere dama yerleştirilmiş kiremit örtü. ‖ *Eğretiye almak,* bir yapının onarılacak kısmı altına destek koymak.

— ANSİKL. *Precarium sözleşmesi,* Roma hukukunda *«isimsiz sözleşmeler»* (*contractus innominati*) bölümüne girer. Bu sözleşmede, âriyet sözleşmesinde (*Commodatum*) olduğu gibi bir malın, fakat genellikle bir taşınmazın ücretsiz kullanılması, *Precarium* alanın (*Precarista*) ricası üzerine, bu kimseye devredilirdi. Malı veren, dilediği zaman geri isteyebilirdi. Âriyet sözleşmesinden farklı olarak, malı alan (*Precarista*) sadece *vâziülyed* (*detentor*) olarak kalmaz, aynı zamanda *zilyed* (*Possessor*) olur ve zilyedliği koruyan *interdictum*lardan yararlanabilirdi. Klasik sonrası devirde bir isimsiz sözleşme olarak kabul edilmiş ve *Precarium* verene, şeyin geri verilmesini sağlamak için, *actio praescriptis verbis* davasını açma hakkı tanınmıştır. Germen hukukunda, toprak üzerinde *proprietas* veya *eigen* denen bir üst -mülkiyet hakkına sahip olan derebeyi (*Lehnsherr*), âdeta Roma hukukundaki *Precarium* sözleşmesindeki ilişkiye benzer bir şekilde, topraktan yararlanma hakkını (*Lehen, Precarium, beneficium, feudum*), topraktan bir nevi alt-mülkiyet hakkına sahip olarak yaralanan kişiye (*Lehnsmann*) bırakıyordu. Germen hukukundaki bu nevi *feodalite* ilişkileri, aradaki farkları gözönünde bulundurmak ve tam bir aynılık değil, sadece bir benzerlik olduğunu unutmamak şartı ile, İslâm-Türk hukukunda, mirî arazi üzerinde Devlet'in *rakabe*'ye ve *reâyâ*'nın tasarruf hakkına sahip oluşu durumu ile mukayese edilebilir.

◆ **Eğretiden** zf. Eğreti olarak. *Esk.* Muvakkaten.

◆ **Eğretilik** veya **iğretilik** i. Eğreti olma hali. (ML)

EĞRETİLEME veya **İĞRETİLEME** (*eğretilemek*'ten *eğretile-me* veya *iğretile-me*). Ed. *Yeni.* Bk. İSTİARE.

EĞRİ veya **İĞRİ** sıf. (esk. türk. *egri*'den). Doğru olmayan, çarpık: *Lâkin senin dergâhından içeri odunun bile eğrisi girmez* (N.Araz). *Esk.* Muavveç. ‖ Yay gibi kavislenmiş: *Boyu kadar uzun ve beli gibi eğri kılıcının kabzasına dayandı* (F.R. Atay). *Esk.* Mukavves. ‖ Yere doğru eğrilmiş: *Turnamın kanadı eğri / Böyle midir yarin ahdi* (Halk türküsü). *Eğri duvar. Esk.* Mail. ‖ *Mec.* Söz ve hareketleri güven vermeyen: *Eğri adam.* ‖ Aldatıcı, samimiyetsiz söz: *Eğri adam.* ‖ Aldatıcı, samimiyetsiz: *Eğri söz.* ‖ *Zt.* Yanlış: *O, doğru söylemiş amma, ben eğri anlamışım* (M.Â. Ersoy).

◆ **İ.** Eğri çizgi. Bir olayın azalıp çoğalmasını belirli bir ölçüye göre gösteren çizgi: *Sıcaklık eğrisi. Grafik eğrisi.*

— ÇEŞ. DEY. *Eğri bakmak,* bir şeye kötü düşüncelerle bakışlarını yöneltmek. ‖ *Eğri büğrü,* çarpık, doğru yanı olmayan: *Eğri büğrü, kambur zeytinler... ihtiyar gövdeleriyle, dalları ve yaprakları olmasa bir mezarlığı andıracaktı* (Sabahattin Ali). ‖ *Eğri gemi, doğru sefer,* uygun olmayan araçlara rağmen iyi sonuç alma. ‖ *Eğri oturup, doğru konuşmak,* her zaman gerçeği söylemek. ‖ *Eğrisi doğrusuna gelmek,* engel çıktığı halde sonunda iyi sonuç alınmak: *O sırada nasılsa, eğrisi doğrusuna geldi, bizi buraya yolladılar* (M.Ş. Esendal).

— Balistik. *Emniyet eğrisi,* atış açısı yalnız 0 ile 90° arasında değişmek üzere, aynı silâhtan aynı ilk hızla atılan bütün mermilerin yörüngelerini çevreleyen eğri. (Emniyet eğrisi atış düzlemini iki bölgeye ayırır: eğrinin içinde kalan her noktaya, gerek düşey atışta gerek dalma atışta mermi bu ilk hızla ulaşır; buna karşılık eğrinin dışındaki bütün noktalar, bu ilk hızla atılan merminin isabet alanı dışında kalır.)

— Denizc. Eğri gidiş (kerte hattı), bir uçak veya geminin sürekli olarak aynı rotayı takip ettiği zaman, yani bütün meridyenleri aynı açı ile kesmesinin sonucunda meydana gelen açı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Yer değiştirme eğrisi,* bir geminin yaptığı yer değiştirme hareketini, geminin su içi derinliğine bağlı olarak veren eğri. (Yer değiştirme ya metre sisteminden ton cinsinden veya 1 016 kg yahut 2 240 libre değerindeki ingiliz tonu cinsinden verilir.)

— Dy. Bir demiryolunun daire yayı şeklindeki parçası.

— İstat. *Aritmetik eğri,* iki büyüklüğün aldığı değişimleri gösteren ve gerçek büyüklüklerle orantılı uzunlukları apsis ve ordinatlara yerleştirerek elde edilen eğri. ‖ *Kronolojik eğri,* zaman birimlerini apsis, incelenecek olayın birbiri ardınca gösterdiği gelişmeleri de ordinat olarak alan eğri. ‖ *Logaritmik eğri,* büyüklükler arasındaki oranları karşılaştıran ve bu büyüklüklere ifade eden sayıların logaritmalarına göre çizilen eğri. ‖ *Yarı logaritmik eğri,* apsisi aritmetik değerler cinsinden olmak üzere, yalnız ordinatı logaritma ölçeklerine göre çizilen eğri. ‖ *Derleme eğrisi,* her zaman aralığından sonra, incelenen olayın yalnız bu zaman aralığındaki gelişmesini değil, sonuncu da dahil olmak üzere daha önceki zaman aralıklarında gösterdiği bütün gelişmeleri ordinat olarak kabul eden kronolojik eğri: *Derleme eğrisi, bir olayın gözlenmeye başlandığı andan itibaren gösterdiği gelişme derecesini değerlendirmek imkânını verir.* (Yanlış bir deyimle İNTEGRAL EĞRİSİ de denir.) ‖ *Tekrar eğrisi,* bir istatistik serisinin tekrarlanma aralıklarını belli bir ölçüte göre veren eğri. (Ayrıca GAUSS EĞRİSİ, LAPLACE-GAUSS EĞRİSİ, NORMAL EĞRİ de denir.)

— Jeomorfol. *Eğim eğrisi,* bir bölgenin ortalama eğimini yükseltiye bağlı olarak veren eğri.

— Mat. Doğru olmayan çizgi. *Esk.* Münhani. Belli bir kurala göre yer değiştiren bir noktanın, birbiri ardınca bulunduğu konumlarının geometrik yeri. ‖ *Teşm. yol.* Bir olayın gelişmesini gösteren çizgi: *Barometre eğrisi. Sıcaklık eğrisi.* ‖ *Çift eğrilikli eğri* veya *uzay eğrisi,* bütün noktaları aynı düzlem üzerinde bulunmayan eğri: *Helis çift eğrilikli bir eğridir.* ‖ *Cebirsel eğri, üstün eğri* (transandant eğri). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Jordan eğrisi,* çok katlı noktaları olmayan sürekli eğri. (SÜREKLİ BASİT EĞRİ de denir.) ‖ *Yürek eğrisi,* çemberin konkoidi. (Kutup, çemberin bir noktasında alınmak şartıyle ve *a*, kesen üzerinde herhangi bir yönde alınmış sabit uzunluk, R çemberin yarıçapı olmak üzere, yürek eğrisinin kutupsal koordinatlardaki denklemi $p = a + 2\ \mathrm{R}\cos\theta'$- dır). *Eşanl.* KARDİYOİT, KALP EĞRİSİ.

— Mim. *Basınç eğrisi,* bir tonozun bütün derz noktalarının birleşmesinden meydana gelen ve bu tonozun basınca karşı dayanıklılığını ölçmeğe yarayan eğri. ‖ *Rampa eğrisi,* bir merdivenin eğri olarak yükselen böğrü.

— Topogr. *Düzeç eğrisi,* bir plan üzerinde, aynı kottaki (rakımdaki) çeşitli noktalardan geçen eğri. (TESVİYE EĞRİSİ de denir.) Bk. DÜZEÇ.

— Tıp. *Sıcaklık eğrisi,* hasta veya sağlıklı kişilerde, sabah ve akşam alınan vücut ısısını gösteren grafik. (Kadınlarda, iki âdet hali arasında geçen devre boyunca sıcaklık eğrisini incelemekle, yumurta oluşumunun zamanı belirlenebilir. Bu devrenin ilk kıs-

mında, sabah saatlerinde gödenden alınan vücut ısısı hep aynı seviyededir. Yumurta oluşumu sırasında vücut ısısı yükselir ve daha sonraki âdet haline kadar aynı derecede kalır.)

— ANSİKL. Denizc. Bir geminin ekvatorda tam kuzeye, güneye, doğuya veya batıya gerçek rota takip etmesi hali hariç, yani pusulaya (magnetik kutba) göre değil de coğrafî kutba göre seyir etmesi halinde, daima bir kerte hattı kavsi (eğrigidiş) çizer. Bu iki halde kerte hattı kavsinde veya büyük dairede seyir etmiş bulunur. Kerte hatları konusu üzerinde ilk duran ve seyir edenleri (kaptan, uçak pilotu) yöneltmeğe yarayacak hesap cetvelleri yapılmasını teklif eden, portekizli geometri bilgini Novius'tur. Bir kerte hattı kavsi üzerindeki yol, bir büyük daire üzerindekinden daha uzundur, hele söz konusu iki nokta, boylam daireleri bakımından birbirinden ne kadar açık olursa, yol (rota) o kadar uzun olur: Le Havre-New York arasında rota açıları, başlangıç noktasında, bu iki seyir usulünde birbirinden 26°30′ farklıdır. Meridyenlerin yaklaşma düzeltmesi denilen miktar (1/2 Δλ sin qm) kaidesi ile bulunur. 60° enlemlere kadar kullanılması uygun olan Lambert sistemleriyle kutup bölgeleri için kullanılan stereografik kutup sistemlerinde, bir kerte hattının düz bir satıhta gösterilmesi çok daha karışıktır. Halley kerte hattı kavsinin kutup bölgesinde logaritmik bir spiral olduğu esasını koymuştur. Deniz haritalarında uygulanan MARCATOR sistemi izdüşümünde, kerte hattı, boylam dairelerini aynı açı ile kesen düz bir çizgi ile gösterilmiştir ki bu da dümencinin takip ettiği rotadır.

— Mat. *Düzlem eğrileri.* Bir düzlem eğrisi gözönüne alınarak, bu düzlem üzerinde eğrinin herhangi bir M noktasının koordinatlarını gösteren x ve y koordinat eksenlerini çizelim. M noktası eğri üzerinde yer değiştirdiği zaman iki koordinat da noktayla birlikte yer değiştirir: ancak, apsise keyfî bir değer verildiği zaman ordinatın değeri bellidir. Buradan şu sonuca varılır: eğrinin geometrik tanımı yapılmışsa x ve y arasında, ancak ve ancak bu eğrinin bütün noktaları için sağlanabilen bir bağıntının geometrik tanımı yapılabilir. Bu bağıntıya ***eğri denklemi*** denir. Veya karşıt olarak $f(x, y) = 0$ bir eğri denklemi ise ve x sürekli olarak değiştirildiğinde y de sürekli olarak değişiyorsa, koordinatları x ve y olan nokta, düzlem üzerinde, denklemi $f(x, y) = 0$ olan bir eğri çizer.

Kartezyen koordinatlar sistemi için geçerli olan bu kurallar, bütün koordinat sistemlerine uygulanabilir. Özellikle kutupsal koordinatlar sisteminde bir eğri, düzlemin herhangi bir M noktasının kutupsal koordinatları olan p ve ω arasındaki bir bağıntıyle gösterilir.

Bir eğri, kartezyen koordinatlar sistemine yöneltilmişse, bu eğriye, denkleminin cebirsel veya üstün (transandant) denklemler olmasına göre cebirsel veya üstün (transandant) eğri denir. Bu cebirsel denklemin x ve y için gerçel ve tam olduğu varsayılırsa, denklem x ve y'ye göre m'inci dereceden olduğu zaman eğri de «m'inci dereceden bir eğri» olur. Kartezyen koordinatların dönüşüm formülleri çizgisel olduğunda, yani yalnız birinci dereceden eski ve yeni koordinatları kapsadığına göre, koordinat eksenleri değiştirilse bile bir eğrinin derecesi değişmez.

Bir eğrinin, x'in fonksiyonu olarak kabul edilen y'nin koordinatlarına göre veya bunun tersine göre çizimi. Denklem y veya x değişkenlerinden birine göre çözüldüğü zaman, bir değişkenli bir fonksiyonun değişimlerini incelemek gerekir. Eğer denklem değişkenlerden birine göre çözülmemişse, bir denklemin kökleriyle ilgili teoremlere dayanarak eğriyi çizmek mümkün olur. Bazı durumlarda, yardımcı bir değişken sayesinde eğrinin çizimi yapılabilir. Meselâ, $y = tx$'ten $x = \varphi(t)$ çıkarılır ve t değiştiği zaman x ve y'nin göstereceği değişimler incelenir. Koordinatları x_0, y_0 olan bir M noktasının yakınında bulunan ve $f(x, y) = 0$ denklemi gerçel ve tam olan cebirsel bir eğriyi incelemek için, yeni denklemde başlangıç noktası M olarak alınır, $y = tx$ elde edilir ve M noktasından çıkan herhangi bir doğrunun eğriyi kestiği noktaların apsisini veren denklem bulunur. Bu denklem, M noktasının yakınındaki eğrinin biçimini kesinlikle belirlemek ve özellikle M noktasının iki katlı nokta, tekil nokta veya dönüm noktası olup olmadığını anlamak imkânını verir.

Bir eğrinin kutupsal koordinatlara göre çizimi, ω'nin fonksiyonu olarak kabul edilen p'nin değişimlerini incelemeğe dayanır. Önce, bütün eğriyi kurmak için ω'yı hangi sınırlar arasında değiştirmek gerektiği araştırılır ve p'nin negatif değerleri alınır; sonra, p'nin negatif değerini veren ω değerine ters yönde bu değerler yerleştirilir.

Uzay eğrileri. Uzaydaki bir eğri, iki yüzeyin arakesitiyle belirlidir: böylece eğri, iki yüzeyin $f(x, y, z) = 0$ ve $Q(x, y, z) = 0$ denklemleriyle doğrusal koordinatlar halinde gösterilir. Bu iki yüzeyden biri düzlem ise veya iki yüzey bir düzlem eğrisini izleyerek kesişiyorsa, bu eğri bir düzlem eğrisidir. (LM)

EĞRİ, macarca **Eger,** almanca **Erlay,** Macaristan'da (Heves vilâyeti) vilâyet merkezi şehir ve eski bir kale. Mátra ve Bükk dağlarının arasında, Eger nehrinin vâdisindedir. Eğri kalesi, türk hâkimiyeti devrinde, savunma ve kuşatmalarıyle meşhur olmuş ve fethinden (1596) sonra Macaristandaki dört osmanlı eyaletinden birini meydana getirmişti. Macar devletinin kurucusu ilk kral Szent István burada bir piskoposluk kurmuştu. Daha sonraki krallar da burayı dinî, iktisadî bir merkez yaptılar ve Fransa'dan gelen Vallonların büyük bir kısmını buraya yerleştirdiler. Moğolların doğu Avrupa'yı istilâsı zamanında Eğri, Batu Hanın kumandanı Şibam tarafından ele geçirilerek tahrip edildi (1242). Fakat kral Béla IV şehri 1361'de yeniden imar etti. XV. yy.da da dinî bir hareket olan Hus taraftarlarının tecavüzüne uğrayarak yeniden harab oldu (1442). Mohaç meydan muharebesinden sonra Zápolyai bazen de Ferdinand'a tabi oldu.

Eğri'nin Osmanlı tarihindeki önemi 1552'de ikinci vezir Ahmed Paşa (Kara) kumandası altında ordunun kale ve şehri kuşatmasıyle başlamaktadır. Bu sıralarda Eğri kalesi, Kassa şehriyle Macaristan'ın kuzeyindeki (Orta Macar) maden şehirlerinden bazılarının bulunduğu bir bölgenin savunulması bakımından önemli idi. Kale Ferdinand ile Macar asilzadeleri tarafından tahkim edilmişti. Ahmed Paşa'nın kuşatması sırasında meşhur savunucusu *Dobo* İstván'ın kumandası altındaki iki bin kişilik macar kuvveti kırk gün kadar büyük bir gayretle kaleyi savundu. Serdar ekim ayında kuşatmayı kaldırmağa mecbur oldu. Bundan sonra daha fazla tahkim edilen ve müdafileri arasına Avusturyalı askerler de alınan Eğri kalesi, Osmanlı topraklarına yapılan akınlarda önemli bir hareket noktası oldu, 1592'de başlayan Avusturya savaşlarına kadarki devirde, zaman zaman iki taraf serhat kumandanlarının dostluk kurdukları da görüldü.

1592 Seferinin, Mehmed III'ün katıldığı 4. yılında (Eğri seferi) Eğri'nin fethi kararlaştı ve Orduyu Hümayun 22 eylül 1596'da kaleyi kuşattı. Padişahın teslim teklifi reddedildikten sonra, vezirler ve kumandanlar (Cağalzade Sinan Paşa, Hadım Cafer Paşa, Rumeli beylerbeyi vezir Hasan Paşa, Cerrah Mehmed Paşa, Lala Mehmed Paşa), kuşatmada görev aldılar. Kumandasında Nyári Pál'in de bulunduğu kale 12 ekimde teslim oldu. Padişah camiye çevrilen büyük kilisede cuma namazı kıldı ve kendisine Osmanlı tarihleri «Eğri fatihi» unvanını verdiler. Buradan her tarafa fetihnameler gönderildi. Evliya Çelebinin, fetihten sonra, veziriazamın yedi sancak beyi ve 12 000 reayaya yeniden inşa ve tahkim ettirdiğini bildirdiği Eğri kalesi, XVII. yy. boyunca önemini korudu. Kale hizmetinde bulunan reaya, bu mükellefiyetlerine karşılık örfî tekaliften (şer'î vergiler dışındaki vergiler) muaf tutuluyordu. Önceleri Budin'e bağlı bir sancak olan Eğri sonradan Szolmok, Hatvam, Szegedin, Fübk ve Szécseny livalarını içine alan bir eyalet haline getirildi. XVII. yy.da Eğri beylerbeyinin önemli siyasî ve askerî rolü bulunduğu görülmektedir. Macar palatin ve Eğri kumandanlarıyle haberleşmede bulunarak iki tarafın reayayı korumaları gereğini hatırlatmaları, bir tecavüz karşısında misilleme hareketine girişmeleri, Babıâliye sadakat gösteren Erdel beylerine yardımda bulunmaları bu arada anılabilir. Evliya Çelebi, Eğri kalesini, türk hâkimiyeti devrinde, Nemse hisarı, Macar hisarı, Aşağı Varoş ve Baruthane kaleleri olmak üzere dört kısımda anlatır. Paşa sarayı, Paşa camii, Ali Şerif camii, yeniçeri odaları gibi binalarıyle muhtelif kapılarını ve üç tane meşur kaplıcasını da anlatmaktadır.

İkinci Viyana bozgunu (1683) ile başlayan Avusturya harpleri sırasında Eğri kalesi, Macaristan'da en son kaybedilen kalelerden biri oldu. Türk kuvvetleri Macaristan'ı tamamen terkettikten sonra 1687'de Avusturya kumandanı general Caraffa'ya teslim edildi. Avusturyalıların eline geçince Leopold I burayı kendisine ait şehirler arasına kattı. 1704'te Erdel prensi Ferdinand II Rákóczi, Avusturyalılara karşı istiklâl hareketi sırasında şehri ele geçirdiyse de 1710'da yine Avusturyalılar hâkim oldu; kale tamamen yıktırıldı. Eskiden beri bir piskoposluk merkezi olan Eğri, 1804'te üçe bölündü; idarî bakımdan 1807'de alınan bir kararla Heves eyaleti içinde sayıldı. Şehirde türk devrinden kalma, 1829'da tamir ettirilen 35 m yükseklikte ve kaidesi 14 köşeli bir minare vardır. (M)

EĞRİ ABDİZADE MEHMED BEY. Bk. MEHMED BEY *Eğri, Abdizade.*

EĞRİBACAK veya **İĞRİBACAK** bls. sıf. Bacakları eğri olan (kimse). [M]

EĞRİBAŞ (Dursun Ali), türk güreşçisi (Rize 1934). Türkiye şampiyonalarında dikkati çekerek 1956'da millî güreş takımına seçildi. Aynı yıl 52 kiloda dünya şampiyonluğunu kazandı. Uzun yıllar millî güreş takımındaki yerini korudu, 1956 Olimpiyat oyunlarına katıldı. Sonra antrenörlüğe geçti. Soyadını *Erbaş* olarak değiştirdi. (M)

EĞRİBOZ, yun. **Euboia** veya **Evvia,** Ortaçağda **Negroponte,** Ege denizinde yunan adası. Kıta Yunanistanından Oreoi, Atalante ve Euripos kanallarıyle ayrılır; 160 300 nüf. Kuzeyde Üçüncü zaman sıradağları, güneyde ise Birinci zaman kütlelerinden meydana gelen adanın yerşekilleri çok çeşitlidir. Ovalar ve havzalar, verimli tahıl tarımı alanları ve meyve ağaçlarıyle örtülüdür. Dağlık bölgelerde büyük koyun sürüleri beslenmesine elverişli otlaklar vardır. Linyit ocakları. — *Eğriboz nomosu* (il), Kuzey Sporad adalarını içine alır; 164 500 nüf. İdare merkezi, *Khalkis* (yeni adı *Khalkida*).

— Tar. Kiklad adalarının iktisadî uyanışından (obsidiyen ticaret medeniyeti) M.Ö. VII. yy. sonuna kadar Eğriboz, yunan tarihinde çok büyük rol oynadı. İon halkının bütünlüğüne rağmen (M.Ö. XI. yy.) ada, birçok site arasında bölündü: kuzeyde Histiaia; güneyde Styra ve Karystos; özellikle Lelanton ovasının her iki yanında, Euripos kenarında Khalkis ve Eretria.

Yeryüzü ve yer altı kaynakları (hasbuğday; sığır yetiştiriciliği [ada, adını sığır kelimesinden almıştır]; demir ve bakır filizi; mermer ocakları) güçlü bir oligarşinin (*hippobotai*) kurulmasını sağladı; V. yy.a kadar büyük buhranlarla karşılaşmadan adayı yöneten bu oligarşi, Eğriboz'u yunan dünyasının başlıca sömürgeci ülkesi haline getirdi. Eretrialılar Kerkyra'ya yerleştikleri sırada Khalkisliler, Kyme'de (Cumae) Büyük Yunanistan'ın en eski (uzun süre sanıldığı gibi 400'e doğru değil, 750'ye doğru) ve en kuzey tesisini, sonra Parthenope, Neapolis, Dikaiarkheia (Pozzuoli) ve Nakso'u (Sicilya'da) kurdular. Doğuda Khalkisliler «otuz iki şehirli» Khalkidikya'yı sömürgeleştirdiler. Bu sömürge emperyalizmine Kikladlarda genişleme (Eretria, Andros, Tenos ve Keos'u aldı) ile büyük bir ticaret canlılığı (Eretria çanak çömlekleri, Khalkis metalürji ürünleri ihracatı) eklendi. Eğriboz ölçü sisteminin (Euboikon metrikon) yaygınlaşması adanın etkisini gösterir. M.Ö. VII. yy. sonunda ovaya hâkim olma yüzünden çıkan uzun Lelanton savaşı, Khalkis'le (Korinthos ve Samos [Sisam] tarafından desteklendi) Eretria'yı (Miletos, Aigina ve Megara'dan yardım görüyordu) karşı karşıya getirdi. Savaşı Khalkis kazandı; ama Korinthos ve Megara'nın gelişmeye başladıkları dönemde güçsüz kalmış ve gerilemeğe başlamıştı. Atinalılara yenilince (506) en iyi topraklarını atinalı kolonlara bırakmak zorunda kaldı. Adada bulunan ve

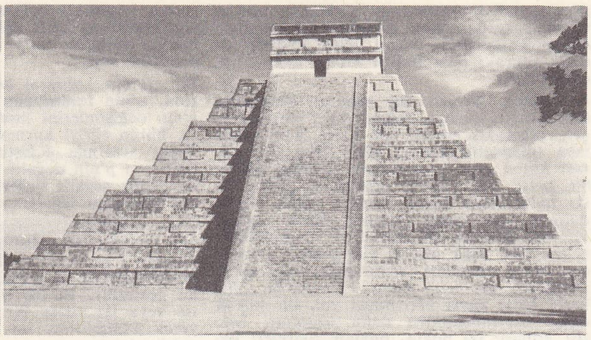

ehramlar
yanda, Sakkara'daki ehram (Mısır); sağda, Chichen-Itza ehramı (Meksika)

aynı zamanda hem vatandaş hem askerleri olan bu kolonlar sayesinde Atina, Adaya müdahale etme fırsatını buldu ama bu üstünlük birçok kere tehlikeye düştü: 490'da Persler Karystos'u kuşattılar, Eretria'yı yaktılar ve halkını Babil'e sürdüler; 446'da Atina'ya karşı olan soylular partisinde Koroneia yenilgisi sonucunda ortaya çıkan karışıklıklar, Isparta, Megara ve Boiotia'nın desteklediği bir ayaklanmaya yol açtı. 411'de Eretria, Khalkis ve Karystos'un yeniden ayaklanması, Eğriboz birliğinin kurulmasıyle sonuçlandı; birliğin iktisadî önemi büyüktü. Perikles Histiaia'yı yerle bir ettikten sonra durumu düzeltti; Atina'ya karşı olan parti, Peloponnesos savaşı sırasında yeniden muhalefete başladı. Leuktra'dan sonra (371), 359-357 seferi Atina'nın üstünlüğünü sağlayana kadar, ada Boiotia etkisinde kaldı; Makedonyalı Philippos'un site krallarını (Khalkis'te Kallias) desteklemesine rağmen Atina, 342'deki siyasetiyle birçok sitenin kendisini Lamia savaşı sırasında desteklemesini sağladı. Romalılar tarafından Makedonya himayesinden çıkarılan (M.Ö. 196) Eğriboz, Aitolia-Suriye savaşı sırasında Roma'ya sadık kaldı (Antiokhos'un yerleştiği Khalkis dışında). Ada, roma eyaleti Akhaia'nın bir bölümü oldu. Ortaçağda Egripo adını alan Khalkis ve Negroponte adını alan adayı, Lombard haçlıları işgal etti (1204), önce Lombardlar, sonra Venedikliler (1351) yönetti. Türk hâkimiyetine (1470-1821) karşı başlayan ayaklanma (1821), yunan ayaklanmasıyle birleşerek Yunan krallığına bağlanmasını hazırladı. Bk. AĞRIBOZ ADASININ ZAPTI. (L)

EĞRİBOZLU İBRAHİM PAŞA. Bk. İBRAHİM PAŞA *Eğribozlu.*

EĞRİDAĞ. Bk. AĞRI DAĞI.

EĞRİDERE. Esk. coğ. Anadolu beylerbeyliğine ait timarlardan biri; merkezi Edincik kazasına bağlı *Sungur köyü* idi. Fatih devrinde yıllık geliri 6 643 akçaydı. (M)

EĞRİDERE, bugün **Ardino,** Bulgaristan'- **EĞRİDERE,** sırpça **Kriva,** Makedonya cumhuriyeti (Yugoslav Federatif Sosyalist cumhuriyeti) sınırları içinde çay. Bulgaristan sınırında Osogova yaylasında Gyueşevo yakınlarından çıkar, güneybatıya doğru akada kasaba. Doğu Rodop dağlarında Kardjali (Kırcaali) şehrinin 31 km güneybatısında; 2 680 nüf. Tütün, patates. Kasaba daha sonra Ardino adını aldı (1934). [M]

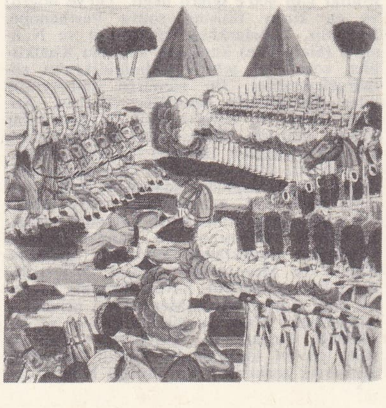

Ehramlar savaşı
Epinal'in resmi
Carnavalet müzesi,
Paris

rak Eğripalanka (sırpça *Kriva Palanka*) kasabasından geçer; Vardar'ın kolu Peinja'ya dökülür. (M)

EĞRİDİR, Akdeniz bölgesinde (Göller yöresi, Isparta ili) ilçe merkezi; 8 912 nüf. Aynı adlı gölün güneyinde, göle doğru bir çıkıntı meydan getiren yarımadanın üzerinde kurulmuştur. İl merkezi Isparta'ya 34 km uzaklıktadır. Kasabanın gerisinde *Eğridir Sivrisi* adı verilen dağ yükselir. Önce yarımadanın ucunda kurulmuş olan kasaba zamanla gelişerek adı geçen dağın yamaçlarına doğru yayılmağa başladı. Kasabanın karşısındaki Yeşilada da (Nis adası) Eğridir'in bir mahallesidir. Bu adada 100 kadar ev vardır. Ondan daha küçük olan Canada ise meskûn değildir. Eğridir 1912 yılında demiryoluna kavuştu. 1959 Yılından itibaren İzmir-Konya kara yolunun buradan geçmeğe başlaması, kasabanın önemini biraz daha arttırdı. Eğridir, Selçuklular devrinde ve daha sonra kurulan Hamidoğulları devletinin başkenti olduğu sıralarda birçok önemli tarihî eserle süslenmiştir. Halıcılık, Gülsuyu ve gülyağı. — *Eğridir ilçesi,* 1 840 km², 37 308 nüf. Merkez, Aksu ve Barla bucaklarına bağlı 43 köyü vardır. (M)

EĞRİDİR gölü, Akdeniz bölgesinde (Göller yöresi) suyu tatlı göl; Türkiye'nin dördüncü büyük gölü; 486 km² yüzölç. Denizden yüksekliği 916 m. Kuzey-güney doğrultusunda 50 km'ye yaklaşan uzunluğu olan gölün genişliği kuzeyde 10 km iken Keltepe-Akkeçili boğazında 2 km'ye iner. Gölün güneyinde genişlik yeniden artarak 16 km'yi bulur. Gölün daraldığı yerin kuzeyindeki kesimine *Hoyran gölü* adı da verilmektedir. Eğridir gölünün derinliği, çok yerde 6-7 m kadardır. En fazla derinlik Eğridir kasabasının kuzeyinde 16,5 m'yi bulur. Gölün güneyinden çıkan küçük bir ayak, daha güneydeki Kovada gölüne dökülür. Gölün güneyinde Eğridir kasabasının karşısında *Yeşilada ve Canada* adı verilen iki ada vardır.

Eğridir gölünün suları ilkbaharda yükselir, sonbaharda alçalır. Yüksek ve alçak seviyeler arasındaki fark bazı yıllar 1 metreye varır. Bu fark hiç bir yıl yarım metreden aşağı düşmez. Gölde yıldan yıla da seviye değişikliği görülür. Bazı yıllarda göl kıyıları su istilâsına uğrarken bazı yıllar sular iyice çekilir. (M)

EĞRİ eyaleti. Bk. EĞRİ.

EĞRİGİDİŞ bls. i. Geod. Meridyenleri değişmez bir açı meydana getirerek kesen çizgi. (Eğrigidiş eğrisi karşıladığı geodezi eğrisinden daha uzundur. Kullanışlı bir projeksiyon olan Merkator projeksiyonunda eğrigidişin izi düz çizgilidir; Merkator projeksiyonunda meridyenler eş aralıklı paralel çizgilerle gösterilir.) [L]

EĞRİGÖZ dağı, Ege bölgesinin İçbatı Anadolu bölümünde dağ; 1 955 m yüksl. Kütahya ilinin Emet ve Simav ilçeleri sırasında tabiî sınırı meydana getirir. (M)

Eğrikapı, İstanbul'un kuzeybatısında kara tarafında bulunan kapılardan biri ve bu kapının bulunduğu semt. Eğrikapı'nın bulunduğu semt, Theodosios surları yapılmadan önce ufak bir site halindeyken Blakhernai adını taşıyordu.

Theodosios devrinde şehir batıya doğru gelişince, bu semt de İstanbul'un içine alındı. Avar saldırısı sırasında (626) Eğrikapı, savaşların kızıştığı bir yer oldu. Bulgarların, Krum Han kumandasındaki saldırılarında da savaşlar Eğrikapı civarında geçti. Bu durum karşısında imparator Leo V, Eğrikapı surlarını takviye etmek zorunda kaldı. Bu onarım sırasında bugünkü Eğrikapı'nın kuzeyinde yeni bir kapı daha açıldı. Manuel Komnenos'un surlarda büyük onarımlar yaptığı sırada kesin yeri belirlenen kapı bir daha değişikliğe uğramadı. 1203-1204 Yıllarındaki Üçüncü Haçlı seferi sırasında, Latinlerin saldırıları özellikle burada gelişti ve şehir Blakhernai'nin düşmesiyle zapt edildi.

Eğrikapı'ya Latinler de aynı önemi verdiler. Latinlerin buradan kovulmasından sonra semt, eski halini bir türlü bulamadı. Fatih, İstanbul'u kuşatmağa giriştiği sırada üçüncü ağır topçu grubunu bu kapı karşısına yerleştirdi. 12 Mayıs 1453 hücumu, özellikle bu yönde gelişti. Eğrikapı surları tamamen tahrip edildi.

Eğrikapı semti Türkler tarafından ilk iskân edilen bölgelerden biriydi. Türk kumandanları burada yaptırdıkları tesislerle bu bölgeyi türkleştirdiler. Eğrikapı çevresindeki surlar Türk devinde (1722) bir defa onartıldı. (M)

EĞRİKAPILI MEHMED RASİM, osmanlı hattatı (İstanbul 1687-ay.y. 1756). Öğrenimi sırasında babası imam Yusuf Efendiden sülüs ve nesih yazı dersleri aldı. Sarayı Âmire yazı hocası Yedikuleli Emîr Eefendi ile İmrahor camii imamı Seyyid Abdullah Efendiden 6 çeşit yazı (*aklâm-ı sitte*) öğrenerek 18 yaşında icazetname aldı. Tâlik yazıyı da meşhur hattat Kâtibzade Mehmed Refi Efendiden öğrendi. Sonra 1714'te yeniden açılan Galatasaray-ı Hümayun'a Şehit Ali Paşa tarafından yazı hocası olarak tayin edildi, ayrıca Sultan Ahmed III, Mahmud I, Damad İbrahim Paşa ve Musahip Mehmed Paşanın lütuflarına mazhar oldu. 1737'de ta'lik yazı hocası Nur Mustafa Efendinin vefatıyle açılan Saray-ı Hümayun yazı hocalığına getirildi.

Devrinin tanınmış bir hattatı olduğu için eserleri zamanının müzehhipleri tarafından tezhip edilen Mehmed Rasim'in kendisi de bu sanatı merak ederek Sultanselimli Mustafa Reşid, Üsküdarlı Ruganî (Revganî) Ali Çelebi ve Bursalı hattat ve müzehhip Mehmed Efendiden tezhip öğrendi. 60'tan fazla Kur'an'ı, sayısız En'am'ı, hilyeleri, dua kitapları, murabba ve kıt'aları müzelerde ve hususî ellerde bulunmaktadır. Bundan başka Azapkapı'da Sultan Mahmud I'in annesinin yaptırdığı çeşme, sebil ve mektep kitabeleri ile Nuriye camii kapı yazıları onundur.

Edebiyatla da uğraşmış olan Mehmed Rasim, şiirde Rasim mahlâsını kullandı. Divanının bir nüshası Topkapı Sarayı kütüphanesindedir. Nakşibendiye tarikatına bağlı olan Mehmed Rasim'in şiirlerinde tasavvuf düşüncesi hâkimdir. (M)

EĞRİLİK veya **İĞRİLİK** i. (*eğri*'den *eğrilik* veya *iğri-lik*). Eğri olma hali, çarpıklık: *Çizgide eğrilik var.*

— Bot. Oksin maddesi bitkinin yukarı kısmında eşit dağılmadığı zaman sap ekseninin, dikey doğrultu ile yaptığı açı.

— Fiz. *Evrenin eğriliği.* Bk. ANSİKL.

— Mat. *Bir yüzeyin eğrilik çizgisi,* bir yüzey üstüne çizilen ve değişik noktalarındaki normalleri açımlanabilir yüzeyler meydana getiren çizgi. ‖ *Eğrilik yarıçapı,* bir eğrinin

Foto. *Audrain-mission Samivel, Viollet* (*LAROUSSE*)

belli bir noktasındaki oskülatör çemberinin yarıçapı.

— Mim. Sütun başlıklarındaki yaprakların eğrim ve kıvrımı. || Bir kubbenin veya bir kemer kıvrımının eğimi.

— Patol. Vücudun bazı kısımlarında yer alan biçimsizlik: *Omurga eğriliği.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fiz. *Evrenin eğriliği,* Bağıllık teorilerine göre, fiziksel olaylar dört boyutlu bir uzay-zamanda meydana gelir. Bu uzayda maddenin varlığı öylesine kuvvetli bir eğrilik yaratır ki, maddenin yoğunluğu çok büyük olur. Bu olay, ışık enerjisi taşıyan ışıközlerinin (fotonlar) hareketli kütlelere özümlenebilmesinden ve bunun sonucu yerçekim kuvvetinin etkisinde kalmalarından ileri gelir. Bu yüzden, evrenin yapısındaki bütün gökcisimlerinin ve yıldızlararası boşluğun bileşiminde bulunan maddeler, uzayzamanın kendi üstüne kapanarak, bütün gökcisimlerini içine alacak şekilde belirli bir yarıçapı olan dört boyutlu küresel bir yüzey haline gelmesini zorunlu kılar.

— Mat. *Eğrilik,* inkâr edilemeyen ilk geometri kavramıdır; en basit şekliyle çemberlerde görülür. Gerçekten de çemberin eğriliği tek biçimli ve her noktasında aynıdır. Eğrilik bir çemberden diğerine değişir; yarıçap küçüldükçe eğrilik büyür, yarıçap büyüdükçe küçülür. Böylece eğrilik ve yarıçap arasında $\frac{1}{R}$ ters orantısı kurulabilir; $\frac{1}{D}$ yayın her iki ucundan çembere çizilen teğetler arasındaki açı ile yayın uzunluğu arasındaki orantıyı gösterir. Genellikle, herhangi bir yayın *ortalama eğriliği* diye, bu yayın uzunluğu ile uçlarından çizilen teğetlerin açısı arasındaki orantıya denir. Bir eğri yayının uçları, eğri üzerinde verilmiş belli bir noktaya iyice yaklaştığı zaman bu yayın ortalama eğriliğinin limitine, *eğrinin belli bir noktadaki eğriliği* denir. Birbirine çok yakın noktalardaki iki teğet arasında kalan ve bu iki noktadaki normallerin yaptığı açıya eşit olan açıya *olumsallık* (kontenjans) *açısı* denir. Sonsuz küçük limitlerde, eğri yayı bir çember yayına benzetilebilir; bu çemberin yarıçapı *eğriliğin yarıçapı* olur. Eğer tasarlanan bir noktada eğriye teğet ve yarıçap eğriliğin yarıçapına eşit bir çember düşünülürse, *eğrilik merkezini* merkez kabul eden bir *eğrilik çemberi* elde edilir.

Uzay eğrilerinin eğriliği. Uzay eğrilerinde verilmiş bir noktadaki *ikinci eğrilik* veya *burulma,* sonsuz yakın iki noktadaki iki oskülatör düzlem arasındaki açının, bu noktaları birleştiren sonsuz küçük yaya olan oranının limitidir. Bu tanım gereğince bir düzlem eğrisinin burulması daima sıfırdır. *Bir yüzeyin eğriliği.* Belli bir noktadan geçen bir yüzeyin bütün normal kesitleri arasında ve dikdörtgen biçimindeki düzlemler içinde, birinin eğrilik yarıçapı maksimum, ötekinin minimum olmak üzere iki eğrilik vardır: bunlar ana kesitlerdir; eğer R_1 ve R_2 ana eğriliklerin yarıçapları ise, $\frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2}$ toplamına yüzeyin *ortalama eğriliği* denir; $\frac{1}{R_1R_2}$ çarpımı ise *toplam eğrilik* adını alır.

Eğrilik çizgileri. Bir yüzeyin her noktasından, birinci basamaktan ve ikinci dereceden bir diferansiyel denklemle belirlenen iki eğrilik çizgisi geçer. Her noktadaki eğrilik çizgileri ana normal kesitlere teğettir. Bir dönel yüzeydeki eğrilik çizgileri meridyen ve paralellerdir. Açılabilen bir yüzeyde eğrilik çizgilerinin birinci dizgesi anadoğrulardan, ötekiler ise bu anadoğruların dik yörüngelerinden meydana gelir. Eğer iki yüzeyin ortak bir eğrilik çizgisi varsa, bu iki yüzey çizginin bütün noktalarında aynı açı altında kesişir. (*Joachimstal teoremi*). Dik bir üçlü sistemin yarıçapları, eğrilik çizgilerini izleyerek kesişirler (*Dupin teoremi*). Eğrilik çizgileri sistemlerinden biri dairesel ise, kolaylıkla bir yüzey elde edilebilir. Böyle bir yüzey, keyfi seçilmiş bir parametreye bağlı kürelerin zarfıdır; eğer hareketli kürenin yarıçapı sabitse, bir *kanal yüzey* elde edilir. Dupin ayrıca, eğrilik çizgilerinin her iki sistemi de dairesel olan yüzeyleri incelemiştir.

— Patol. Omurgada *eğrilik* üç yönde olabilir: arkaya, öne, yana. Arkaya doğru dışbükey eğriliğe ters kamburluk; yanlara doğru eğriliğe de böğür kamburluğu denir. Bu çeşitli eğrilikler az çok birbirleriyle karışabilir. Sebepleri çok çeşitli olduğundan tedavileri de ona göre yapılır. *Dölyatağı eğrilikleri* (öne eğiklik, öne büküklük) ve arkaya (arkaya eğiklik, arkaya büküklük) doğru olabilir; bazen bu eğrilikler dölyatağının asılması denilen bir ameliyata ihtiyaç gösterebilir. (LM)

EĞRİLMEK veya **İĞRİLMEK** geçz. f. (*eğri*'den *eğri-l-mek* veya *iğri-l-mek*). Eğri bir hal almak, bükülmek, kıvrılmak: *Tel eğrildi. Dal eğrildi.*

— Teknol. Genellikle, çelikten yapılmış parçalardan bahsederken, bu gibi parçaların su verme işlemi sırasında bükülmesi, çarpılması. (Daha çok ÇARPILMAK deyimi kullanılır.)

◆ **Eğriltmek** veya **İğriltmek** ettrg. f. Eğrilmesine yol açmak, bükmek, kıvırmak: *Biraz zorlayınca kapının demirini eğriltti.* (ML)

EĞRİLTME veya **İĞRİLTME** i. (*eğriltmek*'ten, *eğrilt-me* veya *iğrilt-me*). Eğri hale getirme.

— Metalürji. İnce bir maden levhayı, çelikten veya dökme demirden yapılmış bir kalıpla sıkıştırarak soğukta şekil verme işlemi. (*Çekme* de denir.) || Termoplastik levhaların yüzeyini genişletmek veya dik kesitini küçültmek amacıyle uygulanan çekme işlemi. || *Eğriltme çekici,* elde eğriltme işleminde kullanılan yuvarlak başlı çekiç (*Çekme çekici* de denir.)

— ANSİKL. *Eğriltme* işlemi sıcakta veya soğukta, elde veya makinede yapılır. Ne şekilde olursa olsun işlemin amacı, madenin esneklik sınırını aşarak şekil değişikliğinin sürekli olmasını sağlamaktır. Böylece, esneklik sınırı aşıldığı için, uygulanan kuvvet kalktıktan sonra da maden eski şekline dönemez ve belli biçimde ince bir parça elde edilir.

Mekanik presler gelişinceye kadar eğriltme işlemi yalnız elde yapılırdı. Oysa günümüzde, elde eğriltme, ancak bazı parçaların yapımında veya kazancılıkta çok büyük parçaların hazırlanmasında başvurulan bir işlem haline gelmiştir. Maden levha üzerine çizilmiş belirli şeklin her noktasına çekiçle vurarak, istenilen şekil değişikliği sağlanır. Çok uzun süren ve pahalıya malolan bu işlemin, bilgili ve tecrübeli işçiler tarafından yapılması gerekir.

Bugün seri imalâtta, elde eğriltme yerine mekanik eğriltme uygulanır. Bu işlem için, hazırlanacak parçanın kabartma şekli işlenmiş bir zımba veya oymalı şekli işlenmiş bir matris veya alt kalıp (dişi kalıp) kullanılır. Şekil değişikliği sürekli olduğu için alt kalıp üzerine bastırılan zımba kaldırıldıktan sonra da maden kendisine verilen biçimde kalır. İki kalıp ayrıldığı zaman, parça ya matrise yapışıp kalır veya zımbayle beraber yukarı kalkar. Parçayı kalıptan ayırmak için bir sıyırıcı veya çıkarıcı kullanılır. Küçük mekanik işlerde (çilingirlik, oyuncak sanayii, kuyumculuk v.b.) bu işlem, sürtünmeli bir vida presiyle yapılır; bu preste zımbanın hareketini, sabit bir somun içinde hareket eden bir vida sağlar. Daha büyük işlerde genellikle *eğriltme presi* veya *çekme presi* denilen bir pres kullanılır. Bu makinede zımbanın hareketi, bir krank mili veya bir eksantrikle idare edilir. Otomobil sanayiinde, yüzlerce tonluk sıkıştırma kuvveti olan bu tip presler kullanılır. Ayrıca, *yavaş çalışmayı* gerektiren hafif alüminyum alaşımları için, daha ağır işleyen hidrolik kumandalı presler kullanmak daha uygundur. Elde eğriltmede olduğu gibi mekanik eğriltmede de, parçaya bir pres darbesinde gereğinden fazla derinlik vermekten kaçınmalıdır; aksi halde, uygulanan kuvvet kopma sınırını aştığı zaman maden parçalanıp yırtılabilir. Bu yüzden, eğriltme işlemini birkaç pasoda yapmak gerekir. Her pasodan sonra maden bir parça eğrilir. Bu arada bozulan molekül dengesini yeniden sağlamak için madeni *tavlamak* gerekir. Tavlama sırasında uygulanan ısıtma, maden üzerinde hafif bir oksitlenmeye yol açabilir; bu oksit tabakası asitli suyle temizlenir. Temizlenen parça, bir sodyum veya potasyum hidroksit eriyiğine daldırıldıktan sonra tatlı suda çalkalanır ve yeni bir paso uygulamadan önce yağ veya sabunlu suyle ovulur. Bazen, parçayı yağlayacak yerde üzerine molibden bisülfür püskürtülür. Ayrıca bir bakır sülfat eriyiğine de daldırılabilir; daldırma sonucu elde edilen bakır kaplama, parça üzerinde kaygan bir tabaka meydana getirir. Son zamanlarda uygulanan yeni bir teknik de, parçanın yüzeyini fosfotlamağa dayanır. Mekanik eğriltmede kullanılan makine ve tezgâhlar çok pahalı olmakla birlikte, uzmanlaşmış işçiye ihtiyaç yoktur; özellikle seri imalâtta, ucuza mal olan büyük üretim imkânları sağlar. Günden güne daha geniş bir uygulama alanına kavuşan mekanik eğriltme, sıcak eğriltmeden daha iyi sonuç verdiği, kızgın haldeki madenin soğuma sırasında biçim değişikliğine uğrama ihtimali olmadığı, dolayısıyle eğriltmeden sonra parçanın yeniden elden geçirilmesi gerekmediği için özellikle soğuk madenler üzerine uygulanır. (L)

EĞRİM i. (*eğirmek*'ten *eğir-i-m* > *Eğr-i-m*). Su çevrintisi. Burgaç. *Eşanl.* GİRDAP.

— Mim. *Eğrimli kayıt,* alevli gotik tarzda, iki dişli bir ayçadan meydana gelen pencere ağı parçası. (Yalnız kullanıldığı gibi [Evreux katedrali] körükle birlikte kullanılabilir [Mehun-sur-Yèvre Cher].) || Bir saçak silmesi damlalığının suyun aşağıya akmasını önleyen çıkıntılı kısmı. SAÇAK DAMLALIĞI da denir. (LM)

EĞRİSEL sıf. (*eğri*'den *eğri-sel*). *Yeni.* Mat. Eğri çizgilerle meydana gelen: *Eğrisel üçgen.* || *Eğrisel apsis.* Bk. APSİS. || *Eğrisel açı* veya *iki eğri arasındaki açı,* iki eğrinin birbirini kestiği noktadan eğrilere çizilen teğetler arasındaki açı. || *Eğrisel integral.* Bk. İNTEGRAL. (ML)

EĞSİNİM i. (*eğmek*'ten *eğ-si-n-i-m*). *Yeni* Psikol. Sürükleyici eğilim. *Esk.* Meyelan.

EH ünl. «Olabilir» anlamında: *Eh, istediği de istenmez bir şey değil ya, çocuk istiyor!* (M.Ş. Esendal); — çaresizlik belirtir: *Eh, ne yapalım taş da onların elinde, kuş da onların elinde* (N. Araz); — yarı memnunluk gösterir: — *Nasılsınız?* — *Eh, iyiceyim,* — bıkma anlatır: *Eh, yeter artık!* (M)

EHAD çoğl. i. Bk. AHAD.

EHADİS çoğl. i. Bk. AHADİS.

EHAF sıf. Bk. AHAF.

EHAK sıf. Bk. AHAK.

EHALİ çoğl. i. Bk. AHALİ.

EHANATON. Bk. AKHENATON.

EHAR sıf. Bk. AHAR.

EHAS sıf. Bk. AHAS.

EHÂSİN çoğl. i. Bk. AHÂSİN.

EHAVEYN çoğl. i. Bk. AHAVEYN.

EHDAF çoğl. i. (ar. *hedef*'ten *ehdâf*). *Esk.* Hedefler, nişan alınacak yerler. || Amaçlar, istekler: *Ne müstesna ehdaf-ı istihza keşfeder* (Cenab Şahabeddin). || Yüksek şeyler. (M)

EHDEL veya **el-AHDAL** (Bedreddin el-Hüseyin bin Abdürrahman), arap yazarı ve mutasarrıfı (1377-1480). Yemen'de yetişti; tarih, biyografya, hadis ve tasavvuf konularında birçok eser yazdı. Başlıcaları: *el-İşâret-ül Vecize İle-l-Meânî'l-Azize* (Kutsal Anlamlar Üzerine Özlü İşaretler), El-Cenâdi'nin Yemen tarihini özetleyen *Tukfetüzzeman fî Âyâni Ehl-il-Yemen* (Yemen Halkının İleri Gelenleri İçin Zamanın Armağanı), *El-Huccec-üd Dâmiga* (Aklî Deliller) v.d. (M)

EHDELİYE i. (ar. *ehdeliyye*). Tasav. Es-Sayid Hasan Ali-yül-Ehdelî'nin kurduğu tarikat. (M)

EHEBERG (Karl Theodor VON), alman maliyecisi (Münih 1855-Erlangen 1941). Erlangen üniversitesi profesörü (1882-1926). Eserleri: *Finanzwissenschaft* (Maliye Bilimi) [1882], *Grundriss der Finanzwissenschaft*

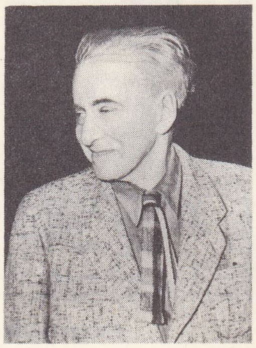

İlya EHRENBURG

Paul EHRLİCH

Foto. LAROUSSE

EIKHENBAUM

Joseph von EICNENDORFF

(Maliye Bilminin Ana Hatları) [1888], *Die Kregsfinanzen* (Savaş Maliyesi) [2. baskı, 1917]. (L)

EHEM sıf. (ar. *hemm*, zihni meşgul etme'den *ehemm*). *Esk.* En mühim, en önemli: *Bu nokta-i mutenabihayi... rical-i âliye-i siyasiyenize göstermek ehem ve elzemdir* (Atatürk). ‖ *Takdim-ül-ehemm ale-l-mühim*: İki mühim işten en önemlisini öne alma. (M)

EHEMMİYET i. (ar. *ehemm*, pek önemli'den *ehemmiyyet*). Önem, önemlilik: *Sıra ve ehemmiyet derecesi nasıl tayin olunurdu* (Ş. S. Aydemir). *İnsan, öleceğini bilince bu gibi sözlerin kıymet ve ehemmiyetini iyi anlar* (Vâ-Nû).

◆ **Ehemmiyetli** sıf. önemli, değerli: *Ehemmiyetli bir keşif yapmıştım* (R. N. Güntekin).

◆ **Ehemmiyetsiz** sıf. Önemsiz, değersiz: *Bilhassa, kendisinin ne kadar âciz ve ehemmiyetsiz kaldığını son günlerin vukuatı açıktan açığa göstermişti* (Sabahattin Ali). (M)

EHİBBÂ çoğl. i. Bk. AHİBBÂ.

EHİL veya **EHL** i. (ar. *ehl*). *Esk.* Topluluk, cemaat: *Bir hamlede ehl-i İslâmla Medine'den çıkıp gurre-i zilkadede Bedir'e vardı* (Cevdet Paşa). ‖ Bir işte yetkili, maharetli kimse: *Cemal Paşa'da anlamadığı işi ehline bırakmak ve güvendiği kimseye her türlü yardımı yapmak meziyyeti...* (M. Ş. Esendal). ‖ Sahip: *Sanat ehli.* ‖ Karı ve kocadan her biri: *Bu adam ehliyle iyi geçinmesini biliyor.* ‖ *Ehl-perver*, değerli insanları koruyan. ‖ *Ehl-i aba*, Hz. Muhammed ve ailesi. ‖ *Ehl-i âhiret*, ölüler. ‖ *Ehl-i aruz*, şiir kurallarını bilenler. ‖ *Ehl-i âlem*, insanlar. ‖ *Ehl-i arz*, cin, peri, şeytan v.b. ‖ *Ehl-i badiye*, çöl halkı, bedevîler. ‖ *Ehl-i basiret*, sağduyu sahipleri. ‖ *Ehl-i bagy*, kuvvet sahibi olanlar, bir bölgeyi zorbalıkla idare altına alanlar. ‖ *Ehl-i bid'at*, dinin yeniliklerine taraftar olan kimse veya mezhep. ‖ *Ehl-i büyûtat*, şanlı şöhretli kabilelere mensup olan. ‖ *Ehl-i cehennem*, kötü ruhlu, günahkâr. ‖ *Ehl-i cehl*, cahil insanlar. ‖ *Ehl-i cennet*, iyi karakterli, cennete gidebilecek kimse. ‖ *Ehl-i cihad*, din için savaşanlar: *Tevhide koşmuş ehl-i cihadın birer birer / Zer-Hatla tâk-ı arşa yazılsın gazaları* (Yahya Kemal). ‖ *Ehl-i dünya*, dünya adamı: *Çünkü Muaviye ve diğer ümera-yı Emeviye, ehl-i dünyadır* (Cevdet Paşa). ‖ *Ehl-i ehvâ*, dinde mezhep ayrılığı yaratan. ‖ *Ehl-i fesâd*, hilekâr. ‖ *Ehl-i harabat*, meyhane adamları. ‖ *Ehl-i heva*, haylaz. ‖ *Ehl-i hey'et*, astronomiyle uğraşanlar. ‖ *Ehl-i hikmet*, filozoflar. ‖ *Ehl-i hüner*, maharetli kimseler, sanattan anlayan kimseler: *Ehl-i hüner ne söylese düşmân eder avam* (Yahya Kemal). ‖ *Ehl-i ırz* veya *ehl-i iffet*, dürüst, saygıdeğer kimse: *Senin keyfin gelsin diye, zindana ehl-i ırzları mı atalım?* (Namık Kemal). ‖ *Ehl-i idrak*, zeki, akıllı. ‖ *Ehl-i iman*, dindar. ‖ *Ehl-i irfan*, bilgili. ‖ *Ehl-i ittika*, dindar, sofu. ‖ *Ehl-i kalem*, yazı işleriyle uğraşan. ‖ *Ehl-i kanaat*, kanaatkâr olan. ‖ *Ehl-i kelâm*, iyi konuşan. ‖ *Ehl-i kerem*, eli açık, cömert. ‖ *Ehl-i keyf*, eğlenceye düşkün. ‖ *Ehl-i kubûr*, ölüler. ‖ *Ehl-i mahşer*, kıyamet günü dirilecek olanlar. ‖ *Ehl-i mansıb*, mevki sahibi. ‖ *Ehl-i marifet*, kabiliyetli kimseler. ‖ *Ehl-i merakib*, bir şeye (râkip olarak) binerek seyahat edenler. ‖ *Ehl-i muhasebe*, muhasebeci. ‖ *Ehl-i naîm*, cennet sakinleri. ‖ *Ehl-i namus*, namuslu, dürüst insanlar. ‖ *Ehl-i nâr*, kötü ruhlu insanlar, cehennemde yanmağa mahkûm olduklarına inanılan kimseler. ‖ *Ehl-i nifak*, ayrılık yaratan kimseler. ‖ *Ehl-i nücum*, müneccimler. ‖ *Ehl-i perde*, peçeli kadın. ‖ *Ehl-i rey*, hâkimlik eden. ‖ *Ehl-i sabıka*, ilk müslümanlar: *Lâkin onların fudalâsı, ehl-i sabıka olan sahabeyi tafdil ederler ve kadirlerini bilirlerdi* (Cevdet Paşa). ‖ *Ehl-i safa*, kalbi temiz. ‖ *Ehl-i salâh*, dindar, dürüst, namuslu insan. ‖ *Ehl-i servet*, servet sahibi. ‖ *Ehl-i sûk*, aşağı tabaka: *O herif ise ehl-i sûktan bir adamdır* (Cevdet Paşa). Tüccar, çarşı esnafı. ‖ *Ehl-i sülûk*, bir mezhebe mensup olan. ‖ *Ehl-i şer*, fenalık yapabilecek karakterde olan. ‖ *Ehl-i şia*, şiiler. ‖ *Ehl-i tahkik*, araştırmacı, filozof, doktor gibi kimselere verilen genel unvan. ‖ *Ehl-i takva*, dindar kimse. ‖ *Ehl-i tarik*, bir tarikata mensup, derviş. ‖ *Ehl-i tasavvuf*, tasavvufla uğraşan. ‖ *Ehl-i tedbir*, akıllı idareci. ‖ *Ehl-i teslis*, hıristiyanlar. ‖ *Ehl-i tevarih*, tarihçiler. ‖ *Ehl-i tevhid*, müslüman. ‖ *Ehl-i zimmet*, müslüman bir ülkede bulunan müslüman olmayan vatandaşlar. ‖ *Ehl ü ıyal*, çoluk çocuk, aile: *Ehl ü ıyâlini alıp Mısır'a giderken Tur dağına uğradı* (Cevdet Paşa). ‖ *Ehl-ül-kisa*, Hz. Muhammed ve ailesi.

— Din. *Ehl-i bid'at*, İslâmiyetin genel kurallarına ve şartlarına uymayan kimse veya topluluk. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Ehl-i Hak*, Tanrı ehli, kendini Tanrıya vermiş, gönlünde ve gözünde Tanrı'dan başka bir şey olmayan ve dünya işlerine önem vermeyen kimse. ‖ *Ehl-i Hak*, İran'da, resmî mezhep olan Şiî-Caferî mezhebinden farklı ve batınî özellikler gösteren bir mezhep mensuplarının kendilerine verdiği ad. Bu mezhep mensuplarına özellikle Batı İran'da rastlanır. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Ehl-i Kıble*, Kıble'ye yönelme, namaz esnasında yüzünü Mescid-i Harâm-a çevirme. (Müslümanları diğer kitap ehlinden ayıran bir vasıf olduğu için, ehl-i kıble deyimi müslüman anlamına gelir.) ‖ *Ehl-i kitap*, kendilerine Tanrı tarafından bir kutsal kitap indirilen topluluk. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Ehl-i Suffa*, Medine'de, İslâm'ın ilk çağında, mescide yakın bir revak altında barındırılan yoksul sahabeye verilen ad. Bunların sürdükleri hayat tarzı, sonradan tasavvuf yolunu tutmuş olanların bir kısmının düşünce ve davranışlarını etkilemiştir. (Bk. EHL-ÜS-SUFFA.) ‖ *Ehl-i Sünnet*, İslâmda Hz. Muhammed'in koyduğu kaideleri aynen takip eden, onun izinden giden. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Ehl-i tertib*, mükellef olduğu andan beri namaz borçlarını yerine getirmiş ve üzerinde kaza namazları yığılmamış olan kimse.

— Huk. *Esk. Ehl-i örf*, kanundan çok, örfî ve idarî tedbirlerle iş gören idare adamlarına verilen ad. ‖ *Ehl-i ukubet*, yasak edilen şeyleri yaptıkları için cezaya çarptırılanlar. (Cezaya ehil, lâyık kimseler anlamına da gelir.)

— Tar. *Ehl-i Kıyam*, cami cami dolaşarak ders okutan hocalara zor sorular sorup onları güç durumda bırakan öğrencilere verilen ad. (Daha çok yeni şöhret kazanmakta olan hocaların derslerine giderler, çetrefil sorular sorarak onları bunaltırlar, sonra da topluca kalkıp giderlerdi. Devlete karşı ayaklananlar için de ehl-i kıyam deyimi kullanılırdı.) ‖ *Ehl-i Rûm*, Roma imparatorluğuna ait memleketleri fetheden Osmanlılar için kullanılan deyim.

— Tasav. *Ehl-i Hak*, Allah adamı. İran'ın batı tarafında yayılmış bir mezhebin adı. ‖ *Ehl-i hakikat*, doğru yol adamı. ‖ *Ehl-i hâl*, ilâhî tecellilere mazhar olanlar: *Sözün dinle kelâm-ı ehl-i hâli gayre benzetme* (Şeyhülislâm Yahya). ‖ *Ehl-i kâl*, ilâhi gerçeklerden haberi olmayanlar.

— Teşk. tar. *Ehl-i divan*, divan kaleminde çalışanlar. ‖ *Ehl-i Rum*, Osmanlılar. ‖ *Ehl-i örf*, Osmanlılarda, medreseden yetişen şeriat bilginleri (müderisler, kadılar, şeyhülislâmlar, kazaskerler v.b.) *ehl-i şer* ve enderun'dan veya asker ocağından yetişen idare adamları da *ehl-i örf* diye adlandırılırdı. Özellikle taşrada, zaman zaman su yüzüne çıkan ve softa (suhte) kıyamlarında kendisini gösteren bir ehl-i örf-ehli şer rekabeti ve çekişmesinden söz edilebilir. ‖ *Ehli zimmet*, bir İslâm devletine tâbi olan, vergi veren ve korunan kitap ehli. Bk. ZİMMET ve EHL-İ KİTAP.

— ANSİKL. *Ehli bidat.* Dinin koyduğu genel kuralların bazılarına uymayan, dince bidat diye nitelenen hareketleri yapmaktan çekinmeyen kimseler veya topluluklar, islâmlar arasında ehli bidat diye nitelendi. Bu deyim ilk defa Kerbelâ savaşında Hüseyin'i öldürenlerden öç alma amacıyle ortaya çıkan Muhtar bin Ebu Ubeyd-üs-Sakafî'nin görüşlerini benimseyenler için kullanıldı. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra Hicaz'da Abdullah bin ez-Zübeyr adında birisi, İmam Ali el-Asgar adını alarak halifelik iddiasında bulundu. Bunun üzerine Muhtar da Muhammed bin Hanefiye adıyle ona karşı çıktı. Muhtar'ın bunu yapmaktaki gerçek amacı siyasî idi, düşüncelerini çevresindekilere benimsetebilmek için, dince iyi karşılanmayan ve bidat sayılan görüşlere dayamaktan çekinmedi. *Bidat Arapçada bir şeyi kaldırmak, yerine başka bir şey koymak* anlamına gelen «*nesh*» sözünün karşılığıdır. Kendini yetkili bir imam gibi gösteren kimse, dediği doğru çıkmayınca, «Rabbiniz size verdiği sözden vaz geçti, bidat etti» gibi Tanrı adına yalan beyanlarda bulunarak halkı aldatır. Muhtar'ın ortaya attığı bu görüşü benimseyenler sonradan Muhtariye ve Keysaniye adıyle aşırı bir mezhep kurdular.

● *Ehli Hak*, mezhebinin tarihi, Karakoyunlular devrine kadar çıkar. Halife Ali'ye bağlılıkları sebebiyle Dürzî ve Nusayrî mezheplerine, tenasuh inancı dolayısıyle İsmailîye mezhebine yakınlığı vardır. Mezhebin kurucusu Sultan Sohak'tır (Sultan İshak). Ona göre Ulûhiyet 7 kere art arda tecelli etmiştir ve bu tecelliler Tanrı'nın giydiği elbiselere benzetilmiştir. Tanrı önce kâinatın yaratıcısı olarak; sonra Halife Ali; daha sonra Sultan Sohak ve nihayet Âteş Beg olarak tecelli etmiştir. Sultan Sohak arada başka şahıslar kabul ederse de asıl bu üçüne önem verir. Melekler Tanrı'nın vekilleridir. Musa Peygamber iyilikleri yazan melektir. İnsanlar, kıyamet gününde Şehrizor veya Sultaniye ovalarında toplanacaklar, iyiler cennete gireceklerdir. Ehli hakkın özel âyinleri vardır. Bunların en önemlisi Âyini Cem'dir ki burada saz çalma, zikir ve ateş üzerinde yürümek gibi gösteriler yapılır.

Türkiye'de Doğu Anadolu, Sıvas, Tunceli ve Antep Alevî'leri arasında bu inançlara sahip olanlar vardır.

● Kur'an-ı Kerim'de *ehl-i kitap* Hz. Muhammed'den önceki kitap ve şeriatlere tabi olanlar; özellikle musevî ve hıristiyanlar anlamındadır. *Ehl-i kitap*'tan bazı ayetlerde «kendilerine kitap verilenler» diye de bahsedilir. Ehl-i kitap, diğer inanmayanlardan, «müşrik»lerden farklı ve daha elverişli hükümlere tabi olabilir. İslâm devletinin tebaası olan kitap ehli (ehl-i zimmet) serbestçe ibadet edebilir. Kanı ve malı, aynen müslüman tebaa gibi korunur. (Bu hükümler için ZİMMET *ehli* maddesine bakınız.) Zaman zaman, musevî ve hıristiyanlar dışındaki dinî toplulukların da ehl-i kitap muamelesi gördükleri olmuştur. Mecusîler hakkındaki tatbikat, Hz. Muhammed sünnetine dayandırılır. Mâide suresi, 5. ayette, «kendilerine kitap verilenler»in yemeğini yemenin ve bunlara mensup kadınlarla evlenmenin müminlere helâl olduğu belirtilir. Ancak, bu âyetin yorumlanmasında da bazı ihtilâflar çıkmıştır. Özellikle Şiî-Caferî mezhebi hukukçuları, Kur'an-ı Kerim'in diğer ayetlerinde belirtilen «zebh» usullerine uyulmadığı için, kitap ehlinin kestiği hayvanın yenmesini caiz görmezler. Domuz eti gibi esasen haram olan yiyecekler de, bu umumî ifadeli ayet gereğince helâl olmaz. Nitekim bu ayet-i kerime'den biraz önce, Mâide suresinin 3. ayetinde, haram edilen bu gibi yiyecekler ayrıca belirtilmiştir. Yine Şiî-Caferî mezhebine mensup müçtehitlerden bir çoğu, kitap ehli olan kadınlarla daimî nikâh akdetmenin değil sadece «mut'a nikâhı» yapmanın caiz olduğu görüşündedirler. Fakat, daimî nikâhı caiz görenler de vardır.

● Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Kuran ve sünnet dışında kalan felsefî, siyasî bazı meselelerde görüş ayrılıkları doğdu. Kaza, kader, irade üzerindeki farklı inançlar yüzünden Mutezile, Murcie ve Cebriye fırkaları ortaya çıktı. Buna karşı *ehl-i sünnet*'in ileri gelen bilginleri de VIII. yy.dan sonra kendi görüş ve metodlarını ortaya koymağa başladılar ve bunun sonucunda itikad (inanış) ve fıkıh (islâm hukuku) üzerinde bazı mezhepler meydana geldi.

İtihadî mezhepler şunlardır:

1. Selefî'ler (Selefiyyun) sahabe ve tâbiin devrindeki müslümanlar ve onların takip ettiği yol.

2. Eş'ârîler mezhebi, Ebul Hasan Ali el-Eş'arî (873-?) tarafından kuruldu.

3. Maturidiye mezhebi, Ebu Mansur Muhammed bin Mahmud bin Maturî (öl. 944) tarafından kuruldu.

Bunlardan birincisi Kur'an ve hadise bağlı kaldı, fakat diğer ikisi kendi görüşlerini ileriye sürdüler. Ehli sünnetin fıkha bağlı mezhepleri ise şunlardır:

1. Hanefî mezhebi, Ebu Hanife Numan bin Sabit (699-767) kurdu. Bu mezhebe bağlı olanlara Hanefî denir.

Foto. A.P.N. (LAROUSSE)

2. Mâlikî mezhebi, İmam Mâlik (712-795) kurdu. Bu yolda gidenlere Mâlikî denir.

3. Şâfiî mezhebi, Muhammed bin Şâfiî (767-819) kurdu. Bu mezhebin saliklerine Şâfiî derler.

4. Hanbelî mezhebi, Ahmed bin Hanbel (789-855) kurdu. Buna bağlı olanlara da Hanbelî denir.

Bu mezhep kurucuları arasında Ebu Hanife, imamıazam (en büyük imam) olarak bilinir. Müslümanların çoğunluğu onun kurduğu mezhebe bağlıdır. Bu mezhepler arasındaki ayrılıklar esasta değil teferruattadır. (→ Bibliyo.) [M]

EHİME, Japonya'da il, Şikoku'nun kuzeybatısında; 1 540 600 nüf. İdare merkezi, *Matsuyama.* (L)

EHLÎ sıf. (ar. *ehl*'den *ehlî*). Evcil: *Arkadaşım kedi ve köpek gibi ehlî hayvanlar yetiştirmekle uğraşıyor.* ‖ Yerli: *Hakikat şu ki evimizin âdeta küçük ve ehlî bir mitolojisi...* (A. H. Tanpınar).

◆ **Ehlîleşmek** dönşl. f. Ehlî hale gelmek evcilleşmek.

◆ **Ehlîlik** i. Ehlî, evcil olma hali. (M)

EHLÎ (Tayyibzade) asıl adı **Mehmed.** Türk şairi (öl. Rodos 1601). Edirne'lidir. Müderrislik yaptı. Son yıllarını Rodos'ta kadılık görevinde geçirdi. Edebiyat, şiir ve tasavvuf ile ilgili eserler verdi. *Divan* ve *Hüsn-i Dil* (Gönül Güzelliği) adlı mesnevîsi vardır. (M)

EHLİBEYT blş. i. (ar. *ehl* ve *beyt,* ev'den *ehl-i beyt* ev halkı). Hz. Muhammed'in kızı, damadı ve torunlarından ibaret ailesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Teşm. yol.* Peygamber ailesi: *Yalnız Lut aleyhisselâm ehl-i beytiyle geceleyin içlerinden çıkıp kurtuldu* (Cevdet Paşa). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. *Kur'an-ı Kerim*'de, Hud suresinin 73. ayetinde, Hz. İbrahim'e gelen elçi meleklerin O'na oğul müjdesi verirken hanımının şaşırmasına karşılık olarak şöyle dedikleri nakledilir: «Allah'ın işine mi şaşıyorsun? dediler. Ey ehlibeyt, Allah'ın rahmeti ve bereketleri size; şüphesiz o Hamîd ve Meciddir.» Burada «ehlibeyt» ibaresi, Hz. İbrahim'in ev halkı, ailesi için kullanılmıştır. Fakat Hz. İbrahim'in Hz. Muhammed'in atası olduğu da göz önünde tutulmalıdır. Kur'an-ı Kerim'in 33. suresi olan Ahzâm suresinin 33. ayetinde ise «ehlibeyt» sözü, doğrudan doğruya Hz. Muhammed'in ev halkı için kullanılır: «... Ancak ve ancak ey ehlibeyt; Allah sizden her türlü kötülüğü gidermek ve sizi tam bir temizlik ile temizlemek diler.» Kur'an-ı Kerim'deki bu ayetlerden başka, ehlibeyt ile ilgili hadis-i şerifler de vardır. Ehelibeytimin meseli, Nuh'un gemisinin meseli gibidir. Ona binen kurtulur...» mealindeki hadis ile, «size iki ağır emanet bırakıyorum. Bunların birincisi Allah'ın kitabıdır... Diğeri de ehlibeytimdir...» hadisi gibi. Ayrıca «size iki ağır emanet bırakıyorum...» mealindeki «Sakaleyn» hadisinden de anlaşılacağı üzere, ehlibeyte hata ve günahlardan kurtulamayan kişiler giremez; ancak «tam bir temizlikle temizlenmiş» kişiler girer. Ehlibeyte, Hz. Muhammed'in abasının altında toplanan beş kişi dahildir. (Hamse-i Âl-i Abâ, Penc Âl-i Abâ, Ehl-ül-Kisâ.) Hüseyin'in soyundan gelen dokuz imam da seçilmiş ve arınmış kişiler olarak ehlibeytten sayılır. (M)

EHLİDİL blş. i. (ar. *ehl* ve fars. *dil,* gönül'den *ehl-i dil*). Gönül eri, maneviyata önem veren rint. (M)

EHLİHİBRE blş. i. (ar. *ehl* ve *hibre,* bilgi'den *ehl-i hibre*). Huk. *Esk.* Bk. BİLİRKİŞİ.

EHLİSALİP blş. i. (ar. *ehl* ve *salib*'den *ehl-i salib*). *Esk.* Bk. HAÇLILAR.

EHLİSALİP muharebeleri. Bk. HAÇLI SEFERLERİ.

EHLİVUKUF blş. i. (ar. *ehl* ve *vukûf,* bilme'den *ehl-i vukûf*). Huk. *Esk.* Bk. BİLİRKİŞİ.

EHLİT i. (fr. *éhlite*). Miner. Hidratlı tabiî bakır fosfat. Zümrüt yeşili billûrlar halinde ortorombik sistemde billûrlaşır. (L)

EHLİYET i. (ar. *ehl*'den *ehliyyet*). Yeterlik: *Daha sonra bu müdürlüklerde on sene ehliyetle çalışan, işlerinin içinde pişip yetişmiş memurlarımızın tahsillerini, ihtisas ve salâhiyetlerini ele aldılar* (A. H. Tanpınar). ‖ Genel olarak bir kimsenin belli bir konuda yeterliğini göstermek üzere verilen belge, özel olarak da şoförlük belgesi: *Polis şoförün ehliyetini aldı.*

— Din. İslâm hukukunda ehliyet. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Ceza ehliyeti,* kişinin suç faili sayılabilmesi ve cezalandırılabilmesi için haiz olması gereken niteliklerdir. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Fiil ehliyeti,* şahsın, kendi fiili ile borç altına girebilme ve hak kazanma yeteneği ve şahsın hukukî fiillerinden sorumlu tutulma ehliyeti. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hak ehliyeti,* şahısların hak sahibi olabilme ve borç altına girebilme yeteneği (Bk. ANSİKL.) ‖ *Haksız fiil ehliyeti,* kişilerin, hukuka aykırı fiillerinden sorumlu tutulabilmeleri. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Tüzel kişilerin ehliyeti.* Bk. ANSİKL. ‖ *Trafik ehliyeti.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. İslâm hukukunda *ehliyet* bahsinin genel teorisi, fıkıh usulünde incelenir. Fıkıh usulünde *ehliyet;* bir bakıma bugünkü hukukumuzdaki *hak ehliyeti* (Yararlanma ehliyeti) ve *fiil ehliyeti* (Kullanma ehliyeti) ayırımına benzer bir biçimde ikiye ayrılır: **a)** *vücûb ehliyeti,* **b)** *eda ehliyeti. Vücûb ehliyeti;* bütün insanlarda var olan ve dar anlamı ile *hukukî* olmaktan çok dinî ve felsefî açılardan izahı yapılan *zimmet* vasfına dayanır. *Vücûb ehliyeti;* insanı lehinde ve aleyhinde olan şeylere ehil kılan *nefs-i vücûba ehliyet,* eda ehliyeti ise mükellef olan kimseden geçerli sayılabilecek şekilde fiil olabilmesi demektir. *Eda ehliyeti,* bugünkü hukukumuzdaki tam ve mahdut fiil ehliyeti ayırımına benzer bir şekilde, kaasır ve kâmil diye adlandırılan iki bölüme ayrılır. Vücûb ve eda ehliyetinde bazı arızalar görülebilir. *Ehliyetin avarızı* adını alan bu arızaların bir kısmı müktesep olup insan fiil ve ihtimalinin etkisi görülür. Bir kısmında ise, insan fiil ve ihmalinin etkisi yoktur. İnsanın elinde olmadan, kendiliğinden ortaya çıkan bu arızalara *avarız-ı semaviyye* denir. Bugünkü hukukumuzda ehliyeti sınırlayan veya ortadan kaldırılan durumlar arasında değil de *iradeyi* bozan haller olarak ayrıca incelenen irade bozuklukları, Vücûb ve eda ehliyetini ortadan kaldırmayıp sadece *rıza*'yı *ifsad* ederler.

Meselâ *bâlig* olmayış; henüz bülûğ yaşına gelmeyiş durumu, semavî bir arızadır. Bülûğ yaşı hakkında Mecelle'nin kabul ettiği çözüm şudur: Bülûğ yaşının başlangıcı erkekte on iki, kızda dokuz yaşın tamamlanmasıdır. Bu yaşların tamamlanmasına rağmen bülûğun fizyolojik belirtileri görülmezse, böyle kimselere bâlig oluncaya kadar *mürâhık* veya *mürâhıka* denir. Bülûğ çağının başlangıcını idrak etmiş, fakat fiilen henüz bâliğ olmamış bir kimse, erkek veya kız olsun, on beş yaşını tamamladığı anda, kendisinde bülûğun fizyolojik belirtileri ortaya çıkmamış olsa bile hükmen bâliğ sayılır.

Mecelle, yalnız «bülûğ» ile yetinmemiş ayrıca bir de rüşt kavramını düzenlemiştir. Rüşt, malını koruyup gözetebilme, israftan, saçıp savurmaktan kaçınabilme anlamındadır. Çocuk bülûğa erince, mallarının kendisine teslimi hususunda tez davranılmamalıdır. Reşit ise malları kendisine verilir; değil ise eskisi gibi, tasaruftan men olunur. Hanefî mezhebinde bu konu İmam Ebu Hanefî ile İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed arasında ihtilâflıdır. Mecelle, İmam Ebu Yusuf'un görüşünü benimsemiş görünmektedir.

Fiilen veya hükmen bâliğ olmayan kimseler, mümeyyiz veya gayrimümeyyizdirler. Ehliyet durumları buna göre değişir. Gayrimümeyyiz küçük, alım-satımı kavrayamayan, yani satın alma ile mal varlığına satılan şeyin mülkiyetinin girdiğini, satma ile de satılan şeyin mülkiyetinin malvarlığından çıktığını anlayamayan ve muamelenin konusunu meydana getiren şeylerin değerinde, farkına varamadan yarıyarıya aldanabilen küçüktür.

Akıl hastalığı da ehliyetin arızalarından birisidir. Akıl hastasının hastalığı devamlı olursa, bu kimseye *mecnûn-i mutbık* denir. Bazı devrelerde şuûrunu kaybetmesine rağmen aklı başında bulunduğu devreleri de olan kişiye *mecnun-i gayr-i mutbık* denir. Akıl hastalığı, semavî arızalardan biridir. Akıl zayıflığı da böyledir. Akıl zayıflığına müptelâ olan, şuûru karışık (muhtel) anlayışı kıt ve sözü abuk-sabuk (müşevveş) davranışları da düzensiz olan kişiye *mâtûh* denir.

Uyku ve baygınlık halleri de semavî arızalardandır. Malını boş yere harcayan ve masraflarında saçıp savurucu olan kişiler ile, saflıkları dolayısıyle kendilerine yararlı ve kazançlı olan yolları tutamayıp alışverişlerinde aldanan kişiler *sefih* sayılır ve bir hâkim tarafından *hacr* edilebilirler.

Kendisini bilemeyecek derecede sarhoş olan kimse de ayılıncaya kadar ehliyetini yitirmiştir. Sarhoşluk hali, müktesep arızalardandır.

Kölelik durumu, islâm hukukunda, devletler hukukunun o zamanki durumuna uygun olarak savaş esirlerinin durumlarının belirlenmesi için kabul edilmiş bir arıza idi. Bugün için önemini kaybetmiştir. Muameleyi yapan kimse gayri mümeyyiz ise, yapılan muamele *sahih* olmaz; *bâtıl* olur. Gayri mümeyyiz küçüğün ve yaptığı muamelenin müeyyidesi bakımından gayri mümeyyiz küçük ile aynı durumda olan devamlı akıl hastasının durumu böyledir. Bu gibi kişilerin yaptığı muameleler, bugünkü hukukumuzdaki *kesin hükümsüz* muameleler gibi, izin veya icâzet ile sahih olmazlar. Gayri mümeyyizler, doğrudan doğruya kendi yararlarına *nef'i mahz* olan muameleleri de yapamazlar.

Devamlı akıl hastalığına tutulmamış olan ve bazen aklı başına gelebilen *mecnûn-i gayri mutbık*'a gelince, aklı başında ve şuuru yerinde iken yaptığı tasarruflar, aklı başında olan kimselerin yaptığı tasarruflar gibi geçerli bir sonuç doğurur.

Mümeyyiz küçüğün yaptığı tasarruflara baktığımızda, bunların bazı bölümlere ayrılmış olduğunu görürüz: **a.** doğrudan doğruya mümeyyiz küçüğün yararına olan *nef'i mahz tasarruflar:* bunlar, medenî hukuk'taki karşılıksız kazandırmalar gibi, mümeyyiz küçüğe yapılan bağışlamalardır. Bu tasarruflar sonucunda mümeyyiz küçüğün malvarlığına bir hak girer ve karşılığında herhangi bir şey çıkmaz. Bu gibi tasarruflar, velinin izni aranmaksızın geçerli olur; **b.** mümeyyiz küçüğün, bir diğer kişiye birşey bağışlaması gibi, *zarar-ı mahz* olan tasarruflar: bunlar, velinin izni olsa bile geçerli olmazlar; **c.** zararlı veya yararlı olabileceği kesin olarak söylenemeyen ve duruma göre değişen muamelelere gelince, geçerli olmaları velinin icâzetine bağlıdır ve küçüğün velisi icazet verip vermemekte serbesttir. Küçük için yararlı görürse icazet verir, görmezse vermez. Bu üçüncü bölüme giren tasarruflara örnek olarak satım akdini gösterebiliriz.

Yine medenî hukukta olduğu gibi, mümeyyiz küçüğün yapabileceği muamelelerin alanı, velinin izni ile genişleyebilir.

Küçük üzerinde babası velâyet hakkını haizdir. Baba, ölümü halinde kimin vasi olacağını tayin edebilir. Vasi de bu hakkı haizdir. Vasi yoksa, dedesi veya dedesinin babası veli olur. Bunlar da hayatlarında kendilerinden sonra kimin vasî olacağını belirtebilirler. Vasi de aynı hakkı haizdir. Bu sayılan kişilerden hiçbirisi yoksa, hâkim küçüğe bir vasi bulmaya yetkilidir.

Akıl zayıfı *matûh*'un durumu hukukçular arasında tartışmalı olmakla beraber, Mecel-

EIDSVOLL
1814'te Millî kurultayın toplantısı

Foto. X (LAROUSSE)

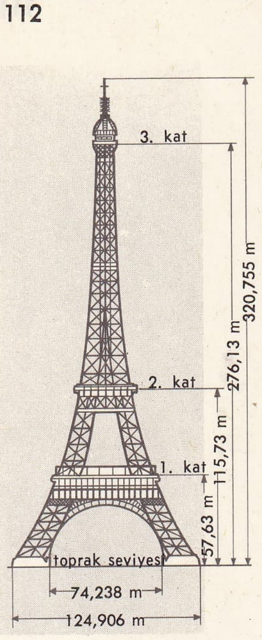

Eiffel kulesi

Gustave EIFFEL

önde
EIGER tepesi

le'de mümeyyiz küçüğün durumuna getirilmiştir. (m. 978). Bu hükmün isabet derecesi tartışma götürür. Hacredilmiş sefihler de muamele ehliyeti bakımından mümeyyiz küçüğün durumundadır.
Uyku ve baygınlık halinde yapılan *kavlî tasarruflar* hükümsüzdür. Sarhoşluk halinde yapılan muamelelerde, hanefî fıkhına mahsus bir özellik vardır: sarhoşluk mübah yoldan veya mazur görülebilir bir şekilde meydana gelmemişse, sarhoşun tasarrufları hüküm doğurur ve bağlayıcı olur.

— Huk. *Ceza ehliyeti.* Bütün insanların ceza hukuku alanında suç faili sayılabilmeleri mümkün değildir. Bu sebeple fail olabilmek için bazı nitelikleri taşımak gereklidir. Bu niteliklerin bir kimsede varlığı veya yokluğu, o kişinin cezaî ehliyetinin varlığı veya yokluğu sonucunu doğurur. Bir kişinin cezaen sorumlu olabilmesi için isnat kabiliyetini haiz olması gerekir. İsnat kabiliyeti, kişinin anlayabilme ve isteyebilme kudreti olarak tarif edilebilir. Bu kavramdan anlaşılan, fail yaptığı hareketin anlamını bilecek durumda ise ve bunun neticesini de tahmin edebiliyor ve bilebiliyorsa, isnat kabiliyeti vardır. Kanunkoyucu hangi hallerde sözü edilen isnat kabiliyetinin tamamen veya kısmen ortadan kalktığını öngörerek buna sonuçlar bağlamıştır. Bu halleri Türk Ceza kanunu 5 bölüm altında düzenlemiştir:

1— yaş küçüklüğü (md. 53-55), 2— akıl hastalığı (md. 46-47), 3— sağır-dilsizlik (md. 57-58), 4— arızî sebepler (md. 48-1), 5— gayri ihtiyarî sarhoşluk veya uyuşturucu madde tesiri (md. 48-2).

1. *Yaş küçüklüğü.* Yaş küçüklüğünün isnat kabiliyetine ve ceza ehliyetine tesirini kanun 3 devre içinde düzenlemiştir: **a.** birinci devre, doğumdan 11 yaşın bitimine kadarki devrede bulunan failler hakkında kanunî takibat yapılmayacağını ve ceza verilmeyeceğini kabul etmiştir. Bu devredeki failler hakkında bazı şartlarla bazı tedbirler alınabilir; **b.** ikinci devre, 11 yaşın bitiminden 15. yaşın doldurulmasına kadar geçen devre. Fail temyiz kudretini haiz değilse cezalandırılmaz. Aksi halde kendisine indirilmiş ceza verilir; **c** üçüncü devre, 15 yaşın bitiminden 18. yaşın doldurulmasına kadar geçen devre. Kanun bu devredeki failin isnat kabiliyeti bulunduğunu kabul eder ve kendisine indirilmiş ceza uygulanmasını öngörür.

2. *Akıl hastalığı.* Kanun burada da üçlü bir ayırım kabul eder. Akıl hastalığı isnat kabiliyetini ya tamamen kaldırır (md. 46), ya önemli ölçüde zaafa uğratır (md. 47), ya hiç tesir etmez veya tesir edecek dereceye ulaşmaz.

Kanun isnat kabiliyetinin tamamen ortadan kalkması halinde faile ceza verilmeyeceğini kabul eder, ikinci bölümde, yani ehemmiyetli derecede zaafa uğratma durumunda indirilmiş ceza ve üçüncü durumda tam ceza verir.

3. *Sağır-dilsizlik.* Kanunumuz sağır-dilsizler bakımından yaş küçüklüğüne ait kuralları benimsemiş, ancak yaş hadlerinde değişiklik yaparak daha büyük yaşları kabul etmiştir.
4. *Arızî sebepler.* Kanun arızî bir sebebin varlığı halinde bunun isnat kabiliyetine etkisinin incelenmesini istemiş ve sonuca göre akıl hastalığı halindeki kuralların uygulanmasını kabul etmiştir.

5. *Gayri ihtiyarî sarhoşluk* veya *uyuşturucu madde tesiri.* Bu durumda da isnat kabiliyetine tesir araştırılacak ve sonuca göre akıl hastalarına ait kurallar uygulanacaktır.

Yukarıdan beri sözünü ettiğimiz bu beş grubun dışında kalan kişilerin isnat kabiliyetinin tam olduğu kabul edilecek ve diğer şart ve unsurların da bulunması ile fiillerinden dolayı sorumlu tutulabileceklerdir.

● Hak ehliyetinden yararlanabilmek için, şahsın sağ olarak doğması yeterlidir. Hattâ, sağ doğmak şartı ile, cenin de ana rahmine düştüğünden itibaren, hak ehliyetine sahip olabilir. (Medenî kanun 27/II), [Bk. CENİN] Hak ehliyetine hâkim olan prensipler genellik ve eşitliktir. Genelliğin anlamı, her şahsın (Medenî kanun 8 c. 1), din, ırk, sosyal sınıf v.b. gözetilmeksizin, hak ehliyetinden yararlanmasıdır. Eşitliğin ifade ettiği şey ise, bütün insanların, eşit surette hak ehliyetinden yararlanmalarıdır. Ancak, bu eşit yararlanma, kanun dairesinde olacaktır. (Medenî kanun 8 c. 2). Kanun ise, belirli durumlarda şahısların hak ehliyetini sınırlamaktadır. Bu sınırlamalardan birincisi yaş durumundan doğabilir. Bazı hallerde kanun, belirli bir haktan yararlanmayı, şahsın belirli bir yaşa gelmesi ile sınırlanmaktadır. Örneğin, şahısların evlenebilmeleri için, erkek iseler 17, kadın iseler 15 (olağanüstü hallerde erkek 15, kadın 14) yaşını doldurmaları gereklidir (Medenî kanun 88). Aynı şekilde vasiyetname yapabilmek için de, 15 yaşın doldurulmuş olması gereklidir (Medenî kanun 499). Nihayet, evlât edinebilmek için ise, evlât edinecek olan kimsenin 40 yaşını doldurmuş olması aranmaktadır. (Medenî kanun 253 c. 1). İkinci eşitliği bozan durum ise, cinsiyetten doğabilir. Her ne kadar kanun, kadın ve erkeğin her yönden eşit olmasını kabul etmiş ise de, bazı noktalarda buna istisnalar getirmiştir. Bunlardan birincisi, biraz yukarıda belirtilen evlenme yaşı yönündendir. Yine aile hukukunda, bu eşitlik boşanmış olan kadın aleyhine bozulmuştur. Boşanan kadının yeniden evlenebilmesi için, nesep karışıklığını önlemek maksadıyle, 300 gün beklemesi gerekli iken (Medenî kanun 95), erkek yönünden böyle bir şey söz konusu değildir. Medenî kanun 597'nin getirdiği diğer bir eşitsizlik de, miras hukukunda tarımsal gayrimenkullerin tahsis edilmesi yönündendir. Gerçekten, tarımsal gayrimenkullerin tahsisinde, miras bırakanın oğullarına öncelik tanınmıştır. Bu gibi gayrimenkullerin miras bırakanın kızlarına tahsis edilebilmesi için, oğullarının bunu işletmek istememeleri ve kız evlâdın da bunu işletmeye muktedir olması gerekmektedir (Medenî kanun 598). Aynı şekilde, karının, kocanın soyadını taşımak zorunda olması (Medenî kanun 153/I) ve velâyet hakkının kullanılmasında, karı-kocanın anlaşamamaları halinde, kocanın reyine üstünlük tanınması da yine kadın aleyhine eşitliğin bozulmasını ifade eder. Nesep durumu da, hak ehliyetindeki eşitliğin istisnalarından biridir. Medenî kanun 443/1'e göre, babasına evlilik dışı nesep bağı ile bağlanan çocuk, onun evlilik içi çocukları ile birlikte mirasçı olursa, o zaman, evlilik içi çocukların aldığı miras payının yarısını alır. Diğer bir istisna da şeref ve haysiyetsizliktir. Medenî kanun 368 bent 2'ye göre, kötü hal sahibi olanlar, vasi olamazlar. Hak ehliyetinden yararlanabilmedeki eşitlik prensibinin son bir istisnasını ise, akıl hastalığı teşkil eder. Nesebin sıhhatini korumak amacı ile, Medenî kanun 89 /II, akıl hastalarının evlenmesini yasaklamıştır.

● *Fiil ehliyeti.* Fiil ehliyeti, bir yandan, hukukî muamele yapabilme ehliyetini, diğer yandan da, şahsın haksız fiillerinden sorumlu tutulabilmesini kapsar. Hak ehliyetinden farklı olarak fiil ehliyeti, kendiliğinden kazanılmayıp, bazı şartların gerçekleşmesi ile elde edilir. Bu şartlar şunlardır:

1— *Rüşt*: kural olarak, şahsın 18 yaşını doldurması Medenî kanun (11/I) veya Medenî kanun 11/II'ye göre evlenme ile yahut da, Medenî kanun 12 ye göre, 15 yaşın doldurulması ve diğer bazı şartların bulunması halinde hâkimin kararı ile elde edilir. Bk. RÜŞT.

2 — *Temyiz kudreti*: Yani makul surette hareket edebilme iktidarı. Bk. TEMYİZ *kudreti.*

3 — *Mahcur olmamak*: Medenî kanunun 355-358. maddelerinde yazılı sebeplerden biri yüzünden, mahkemece hacir altına alınmamış olma. Bk. HACİR.

Fiil ehliyeti açısından kişiler, yerine göre, şu dört gruptan birine girebilirler:

1. *Tam ehliyetliler*: reşit, mümeyyiz ve hacir altında olmayan kimseler tam ehliyetlidirler. Bunlar, hiç bir kimsenin yardımına muhtaç olmaksızın, kendi fiilleri ile hak sahibi olabilirler ve borç altına girebilirler. Haksız fiilerden de daima sorumlu olurlar.

2. *Mahdut ehliyetliler*: bunlarda, ehliyet asıl, ehliyetsizlik istisnadır. Bu kimseler, fiil ehliyetinin bütün şartlarına sahip olmakla beraber, istisna olarak bazı işlemleri yapabilmek için, başkalarının izin veya icazetine muhtaçtırlar.

Bunlar, evli kişiler, (özellikle evli kadın) ve kendisine kanunî müşavir tayin edilen kimselerdir.

Evli kadının fiil ehliyetinin kısıtlanmasına en iyi örnek Medenî kanun 169/II hükmüdür. Buna göre, karının koca lehine üçüncü kişilere karşı geçerli olarak borçlanabilmesi için hâkimin söz konusu işlemi tasdik etmiş olması şarttır. Kendilerine kanunî müşavir tayin edilen kimselere gelince, bunlar hacir altına alınmaları için yeterli bir sebep olmayan, fakat fiil ehliyetinden kısmen mahrum edilmeleri kendi menfaatleri icabı olan kimselerdir. Bu kimseler, Medenî kanun 379'a göre, gayrimenkul alım-satımı, ödünç alma ve verme, bağışlama ve kefil olma gibi bazı önemli işlemleri yaparken, kanunî müşavirlerinin reyini almak zorundadırlar.

Mahdut ehliyetliler, temyiz kudretine sahip oldukları için, haksız fiillerinden tamamen sorumludurlar.

3. *Tam ehliyetsizler*: Yaş küçüklüğü, akıl hastalığı, akıl zayıflığı, sarhoşluk ve buna benzer sebeplerle temyiz kudretinden mahrum olan kimseler tam ehliyetsizdir. Bu kimseler hiç bir hukukî muamele yapamazlar. Yaptıkları muameleler, mutlak butlan ile batıldır (kesin hükümsüzdür); zamanın geçmesi, icazet verilmesi veya temyiz kudretinin kazanılması ile geçerli hale gelmezler. Ancak, yapmış oldukları evlenmenin veya ölüme bağlı tasarrufun hükümsüz duruma düşmesi için hâkim kararına ihtiyaç vardır (Medenî kanun 124, 125, 499/I). Haksız fiillerine gelince; kusurlu sorumluluğu gerektiren hallerden, temyiz kudretleri bulunmadığı için sorumlu olmazlar. Ancak, Borçlar kn. 54/II'ye göre, temyiz kudretinin geçici olarak kaybedilmesinde kusurları varsa, bu durumda iken ifa ettikleri zararlardan sorumlu olurlar. Aynı şekilde, Borçlar kn. 54/I'e göre, hakkaniyetin gerektirdiği hallerde de, yine temyiz kudretleri bulunmamasına rağmen sorumlu tutulurlar. Nihayet sorumluluk için kusurun aranmadığı objektif sorumluluk hallerinde de verdikleri zarardan sorumlu olurlar.

4. *Mahdut ehliyetsizler*: Mümeyyiz küçük ve mümeyyiz mahcur olan kimseler mahdut ehliyetsizlikler. Bu kimselerde ehliyetsizlik asıl, ehliyet istisnadır. Bu kimseler, münhasıran şahsa bağlı hakları kendi başlarına iktisapta bulunabilirler (meselâ lehlerine yapılan bir bağışlamayı kabul edebilirler) [Medenî kanun 16/II]. Bunun dışında kalan özellikle kendilerini borç altına sokan işlemleri ise, ancak kanunî mümessillerinin izin veya icazeti ile yapabilirler (Medenî kanun 16/I). Ancak, bağışlama, vakıf kurma ve kefalet muamelelerini ne bizzat kanunî temsilcileri (veli veya vasi), ne de kanunî temsilcilerinin izni ile kendileri yapabilirler (Medenî kanun 392, 269/I, c. 2). Aynı şekilde, Borçlar kn. 348/III'e göre, vasi mahdut ehliyetsiz adına rekabet memnuiyeti anlaşması da yapamaz. Mahdut ehliyetsizler, temyiz kudretleri bulunduğu için, haksız fiillerinden sorumlu olurlar.

● *Tüzel kişilerin ehliyeti.* Bir şahsiyet olmaları sonucu, tüzel kişiler de hak ehliyetinden yararlanabilirler. Ancak bunların hak ehliyetinin sınırı, gerçek kişilerin durumuna nazaran farklıdır. Bu sınırı Medenî kanun 46 göstermektedir. Bu maddeye göre, hükmî şahıslar, yaş, cins, hısımlık gibi yaradılış icabı insanlara has olanların dışında kalan haklara sahip olabilirler. Bunun yanında, üyeliğe alma, üyelikten çıkarma gibi, sadece tüzel kişilerin yararlanabilecekleri haklar da vardır. Fiil ehliyetini ise, tüzel kişiler, Med. kn. 47'ye göre, kanun veya tüzüklerinde belirtilmiş olan organları kurmakla kazanırlar. Hukukî muamele yapma yönünden tüzel kişilerin bir fikre göre hak, bir diğerine göre ise fiil ehliyetleri (yani organlarının temsil yetkisi) bunların gayeleri ile sınırlanmıştır. Hükmî şahısların, organlarını yapmış oldukları haksız fiillerden sorumlu olmaları için; organların, bu sıfatla hareket etmiş olmaları ve fiilin, organın fonksiyonuna dahil bir görevin yapılması esnasında yerine getirilmesi gereklidir.

● *Trafik ehliyeti.* Motorlu vasıta ve lastikli traktör kullanabilmek için gerekli olan trafik ehliyetinin türleri, Karayolları Trafik kanununun 23. maddesinde şu şekilde sıralanmıştır:

Foto. Rébuffat (LAROUSSE)

1. Ağır vasıta ehliyeti. Kamyon ve otobüs kullanabilmek için alınması gerekli ehliyet. *2. Amatör ehliyeti.* Motosiklet, otomobil ve kamyonetleri, bir şoför istihdam etmeden bizzat kullanan kimseler ile, kazanç gayesi gütmeden kullanan diğer kişilere ve bazı devlet daireleri ile belediyelerin araçlarının kullanılması için verilir. *3. Milletlerarası ehliyet.* Tek taraflı veya karşılıklı anlaşmalara göre verilen ehliyettir. *4. Profesyonel ehliyeti.* Motosiklet, otomobil ve kamyonetleri bir kazanç gayesi için kullananlara verilen trafik ehliyetidir. *5. Traktör ehliyeti.* Lastik tekerlekli traktörlerin kullanılması için alınır.
26. Maddeye göre, ehliyet alabilmenin şartları şunlardır: 1. amatör ve traktör ehliyeti için 18 yaşını, profesyonel ve ağır vasıta ehliyeti için 19 yaşını doldurmuş olmak; 2. okur yazar olmak; 3. evvelce ehliyet verilmiş ise, bunun geri alınmamış olması; 4. nazarî ve amelî imtihanı başarmak; 5. uyuşturucu madde kullanılmadığının ve alkole müptelâ bulunulmadığının tevsiki; 6. sağlık muayenesi sonucu, şoförlüğe engel bir halin bulunmadığının tevsiki; 7. Ceza kanununda yazılı bazı suçlardan mahkûm olmamış bulunma.
◆ **Ehliyetli** sıf. Yeterlikli. ‖ Bir konuda yeterlik belgesi olan.

EHLİYETNAME bls. i. (ar. *ehliyyet* ve fars. *nâme*'den *ehliyyetnâme*). Bir kimsenin herhangi bir iş yapabileceğine dair ilgililer tarafından verilen vesika. Şahadetname yerine kullanılan bir tabirdir.

◆ **Ehliyetsiz** sıf. Yeterliksiz. ‖ Yeterlik belgesi, ehliyeti olmayan: *Ehliyetsiz sürücü yakalandı.* (M)

EHLÜLCEBEL («dağ halkı»), Filistin'de Havran Bedevîlerine verilen ad. (M)

EHLÜNNAZAR («gözlemciler»), nakle önem vermeyip akıl ve gözlem sonucu elde edilen bilgilere inanan islâm filozoflarına verilen ad. El Kindî, İbn Sina, Farabî gibi islâm filozofları bu gruptandır. (M)

EHL-ÜS-SUFFA, hicretten sonra Medine'de yapılan Mescid-i Nebevînin Suffa yahut Zulla denilen bölümünde barınan yoksul ve kimsesiz muhacirlere verilen ad. Suffa, mescidin kuzey yönünde hurma ağacı kütüklerine oturtulmuş, üstü hurma dalları ve kil ile kapalı bir bölümdür. Suffa'da Medine'ye göç eden fakir muhacirler, Medine'de evi bulunmayan öğrenciler, İslâmiyeti öğrenmek için gelen yabancı ziyaretçiler barınırlardı.
Suffa'da Hz. Muhammed ders verirdi. Ashabın ileri gelenleri de okuma yazma ve Kur'an öğretmekte kendisine yardımcı olurlardı. Übadet ibni Sâmit, Said ibn-ül-As burada görev yapan öğretmenlerdendi.
Suffa'da barınanların yiecekleri Hz. Peygamber ve zengin müslümanlar tarafından sağlanırdı. Bunlara bu yüzden edyaf-ül-müslimîn (müslümanların misafirleri) de denirdi. Medineli Sa'd ibn-i Übade her gün 80 kişinin yiyeceğini temin ederdi. Hz. Peygamber Suffa'da yatıp kalkan ve çoğu da su taşımak ve odun kesmekle hayatını kazanan öğrencilerine yardım için Medineli müslümanları teşvik eder ve kendisi de yiyeceğini onlarla paylaşırdı. Suffa'da kalan müslümanların sayısı zaman zaman değişirdi. Bir ara bu sayı dört yüze kadar yükseldi.
Suffa ehli, öğrenimden arta kalan zamanlarını ibadetle geçirirlerdi. Çoğu gündüz oruç tutar, gece de namaz kılardı. Bazıları dünya ile ilgili bir tek kelime bile ağızlarına almazlar, bir kısmı asla gülmez, bir kısmı da her zaman gözü yaşlı olur, ağlardı. Sonraki yüzyıllarda birçok mutasavvıf, hankah ve riyazet hayatı için Suffa'yı örnek almışlar, tasavvufla uğraşan bazı bilginler de tasavvuf kelimesinin Suffa'dan geldiğini ileri sürmüşlerdir. Suffa'da yetişen kimseler çoğu kere Arabistan'ın çeşitli bölgelerine öğretmen ve din yayıcısı olarak gönderilirlerdi. Buradan yetişip de önemli görevler yapan kimseler arasında İbn-i Mesud, Abdullah ibn-i Ömer, Bilâl Habeşî, Ebu Zer, Süheyb, Selman-ı Farisî, Sa'd ibn-i Ebu Vakkas, Ebu Hureyre gibi ashabın ileri gelenleri vardır.
Suffa ehlinin faziletleri üzerine çeşitli eserler yazılmıştır. Bunlardan Abdurrahman Sahavînin *Menakıbı Ehli-s-Suffe*'si (Ehl-üs-Suffa'nın Menkıbeleri) ile Subkî'nin *Tuhfet-ül-Kelâm alâ Ehl-is-Suffa* (Ehl-üs-Suffa'nın Söz Hediyeleri) bilinmektedir. Ebu Nuaym el-İsfehan, *Hilyet-ül Evliya* (Ermişlerin Nitelikleri) adlı eserinde Ebu Said bin Arabî ile Ebu Abdurrahman Sülemî'nin de bu konuda birer eser yazdıklarını bildirir. (→ Bibliyo.) [M]

EHRAM i. (ar. *herem,* piramit'ten *ehrām,* piramitler). Mısır'da bulunan piramit biçimindeki eski yapıların her biri: *Hep Kanalı, Kahire'yi ve ehramları düşünüyordum* (F. R. Atay). *Daha yukarıda bu ehramın zirvesi helezonlaşıyordu* (Ş.S. Aydemir). [Bk. EHRAMLAR.] ‖ Piramit: *Saf bir billûr ehramı gibi, hâlâ güneşin ışıklarını güneşe aksettirip duruyor* (Ahmed Hâşim).
— Mat. *Esk.* Piramit biçimindeki şekiller. ‖ *Ehram-ı gayr-ı muntazam,* düzgün olmayan piramit. ‖ *Ehram-ı kaim,* dik piramit. ‖ *Ehram-ı mâil,* eğik piramit. ‖ *Ehram-ı muntazam,* düzgün piramit. ‖ *Ehram-ı mürabbaî,* dörtgen piramit. ‖ *Ehram-ı müsellesî,* üçgen piramit. ‖ *Ehram-ı nâkıs,* kesik piramit. ‖ *Ehram-ı zû kesir-ül-vücûh,* çokgen piramit.

◆ **Ehramî** sıf. *Esk.* Piramit biçiminde. (M)

EHRAMEN i. Bk. EHREMEN.

EHRAMLAR, tabanı dörtgen ve dört cephesi üçgen biçiminde, tepesi sivri bir uçla biten ve ülkesine göre mezar veya tapınak olarak kullanılmış olan büyük yapılar. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Mim. *Mısır ehramları,* Nübiye'de mısır hâkimiyeti altındaki bölgelerde yapılmış olanlar (Napata ehramları) bir yana bırakılırsa, Mısır'da altmıştan çok ehram vardı. Bunların en ünlüleri, Gize (IV. Sülâlenin mezarlığı), Keops (Hufu), Kefren (Hafre) ve Mykerinos (Menkaure) ehramlarıdır. Bu ehramlar, III. Sülâlenin başlangıç devresinde ilk taş anıtın yapımıyle ortaya konan çalışmaların gelişmiş şeklidir. III. Sülâlenin başlangıcında yapılan ilk taş anıt, kral Zozer'in Sakkara'daki ehramıdır. Üstleri bugün kaybolmuş olan taş levhalarla kaplı taş parçalarından yapılmış ve boyları birbirinden küçük, art arda altı *mastaba*'dan meydana gelen bu anıt-mezarı, kralın mimarı İmhotep yapmıştır. İlk *mastaba* dikdörtgen biçimindeydi. Yapının altında da, zeminden aşağıda, hükümdarın mezar odasına ve kaymak taşından yapılmış binlerce vazoyla dolu birçok depo ve odaya giden uzun dehlizler vardı. Sakkara ehramı, diğer anıt-mezar bütünlerinde olduğu gibi, ölmüş olan krala saygı törenleri için yapılmış tapma yerleri ve ek yapılardan meydana gelen bir bütündür. Mezar yapısının çevresinde (üzerinde çepeçevre bir yol bulunan) geniş bir çevre duvarı vardır. Bu çevre duvarı sarımsı kireç taşı bloklarından yapılmıştı. Gize'de ve Sakkara'da V. Sülâle krallarının diğer mezarlarında, daha ileride Ebu Sir'de veya IV. Sülâlenin başlangıcında, Medum'da, Dahşur'da, Ebu Ruas'ta, daha sonraları Dahşur'da, Liht'te, El Fayyum'un girişinde ve hattâ Teb'de (Deyr-ül-Bahrî'de Mentuhotep'lerin anıt-mezarında), mezarın bulunduğu ehram biçimindeki yapı, ölmüş olan hükümdarın mezarı için gerekli yapı bütününün ana bölümünü meydana getirir. Eğik bir yol zeminden aşağıdaki bir odaya, bazı yollar da yukardaki odalara gider. Bu yolların sonuncusu (Keops ehramında), dar uzun iki kanaldan havalandırmayı sağlıyordu. Keops ehramının (dünyanın yedi harikasından biri) boyu bugün 138 m, genişliği 227 m'dir.
«Ehramların Dinî Metinleri» adıyle bilinen ünlü metinler ancak V. Sülâlenin son kralının saltanat devrinden itibaren, VI. Sülâlenin hükümdarlarının mezarlarında ve yine aynı devirdeki bazı kraliçelerinin odalarında görülür.
IV. Sülâlenin ilk kralı Senefru, tepesi kesik üç katlı bir ehramdan sonra, açıları çok dik ve yapım sırasında biçimini değiştirdiği bir diğer ehram ile çok geniş tabanlı bir ehram daha yaptırdı. Keops ehramı, günümüze kadar kalanların arasında örnek olarak gösterilebilecek tek ehramdır. Ehramların kaplamaları bugün hemen hemen yok olmuştur. Bu kaplamalardan günümüze kadar kalan yalnız, Kefren ehramının üzerinde kalmış olan kaplamalardır.
Orta imparatorlukta, El Fayyum ehramları kerpiçten yapılmıştır ve üstleri de yine bugün kaybolmuş olan kireç veya granit levhalarla kaplıydı. Taştan yapılmış tapınakların kalıntıları, XII. Sülâle devrinde Orta Mısır'da bu tapınakları yaptırmış olan kanun koyucu kralların, kendileri için yapılacak ölüm törenlerine verdikleri önemi gösterir (Havara ehramının yakınındaki ünlü Ammenemes labirentinin kalıntıları). Kraliçeler, prensler, prensesler daha küçük ehramlara gömülürdü.
Yukarı Nübye'de, Meroe kralları, yandan görünüşü çok dik olan mezar biçimini benimsemişlerdi. Ama bu anıtlar, Mısır'ın Eski İmparatorluk devrindekiler kadar muhteşem değildi. Mısır ehramlarının taklidi olarak, bugün Roma'da, kerpiçten yapılmış ve üstü mermer kaplamalı bir ehram vardır. Bu ehram, M.Ö. 12'de ölmüş olan romalı hâkim ve hatip Caius Cestius'un mezarıdır.
Ehramların yapımı. Ehramların yapımı konusunda birçok iddia ortaya atılmıştır. Bunlardan biri, ehramların yapımında, bir kaldıraçla hareket ettirilebilen kızakların kullanılmış olduğunu öne sürer. Bu kızakların küçük boyda olanlarına rastlanmıştır. Fakat bu araçlar, yalnız Yeni İmparatorluk devri mezarlarında görülür; Eski ve Orta İmparatorluk devri mezarlarının hiç birinde rastlanmaz. İkinci bir iddia da, bugün kuyulardan su çekmekte kullanılan çıkrıkların işleyişini andıran bir metodun kullanılmış olduğudur. Yalnız, bu iki varsayım da rampalardan faydalanılmış olması ihtimalini ortadan kaldırır. Lauer v.b. gibi bilginler, rampalar ve iskeleler kullanıldığını kabul eder, birçok yerde rastlanan kalıntılar (Ebu Gurab, Ammenemes I ehramı ve bugün de bir rampanın kalıntılarına rastlanan Kefren ehramı v.b.) açıklamaları destekleyecek niteliktedir.
Güney Amerika ehramları. Ülkenin ispanyol hâkimiyeti altına girmesinden önce Meksika'da hüküm süren halklar birçok ehram yapmışlardı. Meksika'da «Teotihucan» adı verilen medeniyete ait (M.Ö. 200 - M.S. 700) son derecede büyük kalıntılar vardı. Kat kat beş taraçadan meydana gelen yüksekliği 60 m'yi aşar. Daha küçük olan Ay ehramı da aynı tarzda yapılmıştır. Böylece, «Kale» denilen geniş bir düzlükte daha başka ehramlar da bulunmaktadır. Bunların yükseklikleri daha azdır ve bir kısmı kabartma yılan başlarıyle süslüdür. «Körfez» (Meksika körfezi) medeniyeti denilen devreden, büyük Tajin ehramı kalmıştır (Veracruz eyaleti). Bu ehramın geri çekik taraçaları, belki yılın günlerine işaret etmek, belki de içlerine tapınılan heykelcikler koymak için yapılmış göz göz yuvalarla süslenmiştir. Maya'ların yurdu Palenque'ta da (Chiapas eyaleti), içinde buradaki diğer ehramlarda olmayan bir ölü odası ve taş bir lahit bulunan, duvarları kabartmalarla süslü, «Yazıtlar tapınağı» adındaki ehram bulundu.
Meksika ehramları, yapının tepesinde yer almış olan veya içeride bulunan bir tapınağın kaidesini yahut tabanını meydana getirir. Daha yakın zamanlara ait olan Maya devri kültürünün eserlerinden Chichen-İtza'daki (Yucatan eyaleti) El Castillo, dokuz katlı büyük bir ehramdır. Dört merdiveni olan bu ehramın da üstünde bir tapınak vardır. Aynı bölgedeki Savaşçılar tapınağı da basamaklı bir ehramın üstündedir. Uxmal'daki Rahibeler tapınağı geri çekik ve ehram görünüşündeki dokuz taraçanın üstünde yapılmıştır. Toltek kültürünün merkezi Tula'da ise (Hidalgo eyaleti) kezalkoalt yılanı tapınağının yapılışında da yine aynı tarza uyulmuştur.
Peru'da da, sayıları daha az olan basamaklı ehramlar, birer tapınma yeridir. Kıyı bölgesinde bulunan Güneş ve Ay ehramları adlarını taşıyan ikiz ehramlar özellikle anılmağa değer.
Hindistan. Hindistan'da bazı tapınaklar, kare biçimindeki tabanları (VI. ve VII. yy. lar) ve ehram biçimindeki damlarıyle dikkati çeker (Mahabalipuram, Dharmarajaratha). Zamanla bu çatı biçimi gitgide daha büyük bir önem kazanacak ve geri çekilmiş katlar artarak yapıya (1000 yılına doğr.) yüksek bir ehram görünüşü verecektir (Tanjore). Bu tarz, islâm devrinde de devam etti (hükümdar Ekber'in anıt mezarı). [L]

Ehramlar savaşı, Mısır'da Osmanlılar ile Fransızlar arasında Gize ehramlarının yakınında yapılan savaş (21 temmuz 1798). Napolyon, doğudaki toprakları ve Mısır'ı

Luigi EİNAUDİ

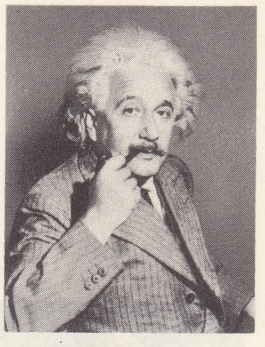

Albert EİNSTEİN

ehramlar,
Ehramlar savaşı
(fotoğrafları 108. sayfada)

Foto. X, Keystone (LAROUSSE)

almak amacıyle güçlü bir donanmayle Cesr-i Esved'e geldi. Memlûklu Murad Beyin ordusunu önce Kahire'de yendi ve Rahmâniye'de bozguna uğrattı. Murad Bey kaçınca Napolyon Mısır beylerbeyi vezir Ebu Bekir Paşanın ordusuna karşı top ve humbara ateşi kullandı. Ebu Bekir Paşa yanında bulunan İbrahim Paşa ile birlikte Adliye'ye çekildi. 21 Temmuz'da da Napolyon Kahire'ye girdi. (M)

EHREMEN veya **EHRİMEN** veya **EHRAMEN** i. (fars. *ehremen* veya *ehrimen* veya *ehrāmen*). *Esk.* Şeytan, kötü ruh. Bk. AHRİMAN. (M)

EHRENBERG (Christian Gottfried), alman tabiat bilgini (Delitzcsh 1791-Berlin 1876). Haşlamlılar, mercanlar ve basit hayvanlar ile ilgili incelemeler yaptı. 1818'de hekim oldu. Hemprich ile birlikte (1818-1822) Habeşistan ve Nübye'ye bilimsel geziler yaptı; Alexander von Humboldt ile Altay ve Ural dağlarına gitti (1829). Mikroskopla birhücrelileri inceledi ve dönüşümcülüğe (transformisme) karşı çıktı. (L)

EHRENBERG (Victor Leopold), alman asıllı Eskiçağ tarihçisi (Altona 1891), 1939'da Prag üniversitesinden ayrılarak İngiltere'ye gitti; burada ingiliz uyrukluğuna geçti, Londra'da Bedford College'de Eskiçağ tarihi okuttu. En önemli eserleri: *Sophocles and Pericles* (Sophokles ve Perikles) [1954], *The People of Aristophanes* (Aristophanes'in Kişileri) [1957]. (L)

EHRENBERGİT i. (*Ehrenberg*'in adından fr. *ehrenbergite*). Miner. Ren kıyılarındaki Siebengebirge dolaylarında bulunan alofan çeşidi. (L)

Ehrenbreitstein, Ren nehrinin sağ yakasında, Kobleinz'in karşısında bulunan alman kalesi (XVI. yy.). 1801'de Fransızlar tarafından yıkıldı. 1815-1832 Tarihleri arasında Prusyalıların müstahkem mevkii haline getirildi. Bu istihkâmlar Versailles antlaşması gereğince kaldırıldı. (LM)

EHRENBURG veya **ERENBURG** (İlya Grigoriyeviç), sovyet gazetecisi ve romancısı (Kiev 1891-Moskova 1967). Son derece verimli bir yazar olan Ehrenburg Rusya'nın veya çoğunlukla, dış ülkelerin günlük olaylarını ele alan birçok roman ve hikâye yazdı: savaş sonrası Avrupa'sını dile getiren *Neobiçayniye Phojdenya Hulio Hurentio* (Julio Jurennito'nun Olağanüstü Serüvenleri) [1921], göçten söz eden *Moskva Slezam nye Verit* (Moskova Göz Yaşlarına İnanmaz) [1932], beş yıllık plan ile ilgili meseleleri ele alan *Vtoroy den* (İkinci Gün) [1934]. Fransa'nın istilâsını anlatan *Paris Düşerken* (Padenye Parija) [1941-1942], *Fırtına* (Burya) [1948], savaş sonrası Avrupa'sının görünüşü, *Devyatıy Val* (Dokuzuncu Dalga) [3 cilt, 1951-1952], S.S.C.B.'de sanat çevrelerini dile getiren *Buzlar Çözülürken* (Ottepel) [1954]. Diğer eserleri: «*Denemeler*», «*Çehov'la Buluşma*» (1962). Hatıraları: «*Yıllar ve İnsanlar*» (1962, «*Devrim İçinde Bir Yazar*» (1963), «*İki Kutup*» (1964) ve sayısız makale, röportaj, gezi notları. (L)

EHRENFELS (Christian, — baronu), avusturyalı filozof (Rodaun 1859 - Lichtenau 1932). Prag üniversitesinde profesör. Psikoloji ve ahlâk konuları (değerler meselesi) üstünde çalıştı. Fenomenoloji okulundandır, salt psikoloji alanında *Gestalt* teorisine bağlıdır. Eserleri: *System der Werttheorie* (Değer Teorisi Sistemi) [1897-1898]; *Grundbegriffe der Ethik* (Ahlâkta Temel Kavramlar) [1907]; *Sexualethik* (Cinsel Ahlâk) [1907]. (L)

EHRENFEST (Paulus), hollandalı fizikçi (Viyana 1880-Amsterdam 1933). 1912'den sonra Leiden üniversitesi teorik fizik profesörü. Kırınımın (refraction) nicel kuramı ve atom çekirdeğiyle ilgili konular üzerinde incelemeler yaptı.

Ehrenfest prensibi. Ehrenfest, 1917'de fiziğe adiyabatik değişmez kavramını soktu. Bu konuda kendi adını taşıyan prensibi ortaya attı. Buna göre «bir sistem kuanta durumunda bulunuyorsa adiyabatik bir dönüşümle getirildiği durum da kuantadır ve aynı kuanta sayılarla belirtilir.» (L)

EHRENHAFT (Felix), avusturyalı fizikçi (doğ. Viyana 1879). L. Boltzmann'ın öğrencisi. 1920-1938 Yılları arasında Viyana'da fizik profesörü oldu. 1938-1946 Yıllarında Fransa, İngiltere v.b. de bulundu. 1946'da Viyana'ya döndü. R. Millikan ile birlikte yaptığı elektrik yükleme deneyleriyle tanınır. Ayrıca ışığın yayılması olayını inceledi. (L)

EHRENHEİM (Per Jacob VON), isveçli siyaset adamı (1823-1918). Milletvekili seçildi, 1870'e kadar De Geer hükûmetine danışmanlık etti. Liberal eğilimli idi. Birlik Komitesi* başkanı (1895) oldu. Yumuşak bir siyaset güttü, iktisadî ve sosyal meselelerle de ilgilendi. (L)

EHRENMALM (Lars Johan), isveçli siyaset adamı (1688-1774). İsveç-fin karışımı **Malm** adlı bir ailenin çocuğuydu, «Ehrenmalm» adıyle soylular sınıfına alındı. Ruslara esir düştü (1710-1712), Rus imparatorluğunun askerî ve siyasî durumu üstünde hükümetini aydınlattı. 1728'de Danıştay üyesi, 1747-1749 arasında Abo (Turku) valisi oldu. İsveç parlamentosuna, Finlandiya'nın iktisadî durumunun «düzeltilmesi» ile ilgili «olağanüstü bir muhtıra» sundu. (L)

EHRENREİCH (Paul), alman etnolog ve gezgini (Berlin 1855-ay.-y. 1914). Brezilya'da yaşayan yerli kabileleri dolaştı. K. Von den Steinen'in ikinci seferine katıldı. Rio Araguaya boyunca gezdi. Doğu Brezilya halkları üzerine önemli incelemeler yaptı. Başlıca eserleri: *Beiträge zur Völkerkunde Brasiliens* (Brezilya Sosyolojisine Katkılar) [1891], *Anthropolische Studien über die Urbewohner Brasiliens* (Brezilya'nın İlk Halkı Üzerine Antropolojik İncelemeler) [1897]. (L)

Ehrenritter düğümü veya **gangliyonu,** dil-yutak sinirinin üzerinde ve kafatasından çıktığı yerde bulunan küçük sinir düğümü. (L)

EHRENROTH (Jean Casimir), fin generali (1833-1885). 1850'de rus ordusuna girdi, 1863 Polonya ayaklanmasının bastırılmasına, sonra 1877 Türk-Rus savaşına katıldı. Bulgaristan'ın hizmetine girerek Tsankov kabinesinde savaş bakanı oldu, orduya yeni bir düzen vermeğe çalıştı (1880). 1881 Hükümet darbesinden sonra kabineyi kurmakla görevlendirildi, Sofya'daki rus temsilcisiyle anlaşamayınca Bulgaristan'dan ayrıldı. Finlandiya'ya döndü, oradan bakan oldu. (L)

EHRENSTRAHL (David KLOKER VON), alman ressam ve desinatörü (Hamburg 1628-Stockholm 1698). Amsterdam'da Jacobsz'ın öğrencisi oldu. Roma'ya gitti. Pierre de Cortone ile çalıştı. İsveç'te, Almanya ve İtalya'da (1654-1661) yaşadıktan sonra İsveç'te yerleşerek sarayın gözde ressamı oldu. Drottningholm ve Gripsholm şatolarını süsledi. Yaptığı portreler: *Karl XI* (Helsinki, Uppsala), *Karl XII* (Stockholm), kraliçe *Ulrike Eleonore* (Helsinki); *Kont Oxenstierna* (Helsinki), *Amiral Stenbock* (Lund). [L]

EHRENSVÄRD (Augustin, kont), isveçli feldmareşal ve amiral (Fullerö, Västmanland 1710-Sarsi, Turku 1772). Topçu subayı olarak kıyıları bir filotilla ile korumak amacıyle Finlandiya'da Sveaborg deniz üssünü takviye etti. Bundan sonra Yediyıl savaşında pomeranya ordusuna kumanda etti. Stockholm Bilimler akademisi başkanlığında bulundu. Askerlikle ilgili eserler yazdı. (L)

EHRENSVÄRD (Carl August, kont), isveçli subay ve yazar (Stockholm 1745-Örebro 1800). Augustin Ehrensvärd'in oğlu. 1784'te isveç deniz kuvvetleri kumandanlığına çağırıldı, 1789'da Gustaf III tarafından Svensksund'da deniz savaşına zorlandı; önce bir rus filosunu yendi ise de, sayıca üstün düşman karşısında ağır yenilgiye uğradı. 1790'da görevinden ayrılarak kendini edebiyata verdi. Montesquieu'nün etkisi altında, Güney insanı ile Kuzey insanı arasındaki ayrılık üzerine bir inceleme yazdı. Bir ara, geçici olarak donanmanın kumandasını tekrar ele aldı (1792-1794). Aynı zamanda, iyi bir desinatör olan Ehrensvärd, isveçli şair ve sanatçılarla dost oldu ve «*İtalya Gezisi*» (1786) ve «*Güzel Sanatlar Felsefesi*» (1787) adlı eserlerinde, Winckelmann'ın Yeni - Kalsisizminin başlıca savunucularından biri oldu. (L)

EHRENSVÄRD (Johan Jacob Albert), isveçli diplomat (Göteborg 1867-Lund 1940). Elçilik yaptı; dışişleri bakanı oldu (1911-1914). Aland ve Svalbard adaları meselesini görüşmek üzere Milletler cemiyeti'ne gönderildi. Fransız edebiyatı ve tarihi üzerine eserler yazdı. (L)

EHRETİA i. (alman botanikçisi *Ehret*'in adından). Hodangillerden bitki cinsi.
— ANSİKL. *Ehretia*'lar, almaşık karşıt veya üçlü küme yapraklı ağaç veya ağaçsılardır. Çiçekleri salkım veya demet halinde yaprakların koltuğunda ve dalların ucunda bulunur. Meyvesi zeytinsidir. *Ehretia*'nın tropiklerde yetişen elli kadar türü vardır. Tatlı *ehretia*'nın çiçekleri kokulu, meyveleri tatlıdır, yenir. (L)

EHRHARD (Albert), alman ilâhiyatçısı (Herbitzheim 1862-Bonn 1940), Würzburg (1892), Viyana (1898), Freiburg in Breisgau (1902), Strasbourg (1903) ve Bonn (1927'nin sonuna kadar) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Özellikle din uğruna ölen eski azizlerin hayatını inceledi (*Die Kirche der Martyrer* [Din Uğruna Ölenler] 1932), Avrupa'da ve Doğu'da elyazmalarını inceledikten sonra eski yazılar üzerine bir çalışma yayımladı: *Überlieferung und Bestand der Hagiographischen und Homiletischen Literatur der Griechischen Kirche* (Yunan Kilisesine Bağlı Azizlerin Hayratları ve Vaız Edebiyatı Geleneği) [1937-1941]. (L)

EHRHARDT (Hermann), alman deniz subayı (Dierburg, Törrach yakınları 1881). 1904'te Afrika'da Herero'lara karşı savaştı, Birinci Dünya savaşında bir torpida filotillasına kumanda etti, Jutland deniz savaşında (31 mayıs 1916) yararlık gösterdi. 1919'da bir gönüllü birliği kurarak komünist militanlara karşı, özellikle Münih'te, harekete geçti. 1920'deki Kapp darbe hareketinde, Berlin'i ele geçirmeğe kalkıştı ise de, görevinden uzaklaştırıldı. Bunun üzerine, Münih'te gizli bir örgüt kurdu, 1922'de tutuklandı ve 30 haziran 1934 gecesi Hitler'in emriyle girişilen temizleme hareketinde, kaçarak ölümden kurtuldu. (L)

EHRHART (Frédéric), isviçreli botanikçi (Holderbank 1742-Herrenhausen 1795). Önemli Herbaryum'lar üstüne birçok inceleme yayımladı. Dikkate değer gözlemlerle dolu bir eser yazdı: *Suppléments à l'Histoire Naturelle* (Tabiat Tarihine Ekler) [1787-1792]. (L)

EHRİMEN i. Bk. AHRİMAN.

EHRLER (Hans Heinrich), alman yazarı (Mergentheim 1872-Liebenau — Waldenbuch 1951). Şiirler ve romantik hikâyeler yazdı. Şiirlerini, *Unter dem Abendstern* (Akşam Yıldızının Altında) [1937] ve *Neuer Cherubinischer Wandersmann* (Yeni Kerubî Gezgini) [1941] adlı kitaplarda topladı. (L)

EHRLİCH (Paul), alman bilgini (Strehlen, Silezya 1854-Bad Homburg 1915). Birçok üniversitede patoloji okuttuktan sonra kendini tamamen serum ve farmakoloji araştırmalarına verdi. 1890'dan sonra, özellikle bağışıklık olaylarını inceledi ve organizmanın, mikroplu hastalıklara karşı tepki olarak meydana getirdiği antikorlar nazariyesini ortaya koydu. Abselerle bulaşıcı hastalıkların tedavisi üstünde çalışırken, kimyasal tedavinin verileri ile imkâalarını kesin olarak belirledi. Uzun araştırmalar sonunda ve japon bilgini Hata'nın yardımı ile 1909'da, özellikle, frengiye karşı arsenobengen'in formülünü buldu (Ehrlich-Hata 606). 1908'te Nobel tıp armağanını kazandı. (L)

EHRMANN (François), fransız ressamı (Strasbourg 1833-Paris 1910). Gleyre'in öğrencisi. Halı ve vitray için taslaklar çizdi, Légion d'Honneur başkanlığı binasının tavanını süsledi (*Musa'lar*), Paris Belediye sarayında birçok dekoratif duvar resimleri yaptı. (L)

EHRWALD, Avusturya'da (Tirol) kış sporları merkezi, Almanya sınırı yakınında, Zugspitze'nin eteğinde; yüksl. 996 m. (L)

EHSÂS çoğl. i. (ar. *hiss*'den *ehsās*). *Esk.* Duygular. *Ehsâs-ı rakîka,* ince duygular. (M)

EHUE'LER, özellikle Gana, Togo ve Dahomey'de yaşayan zenci halk. Sayıları 60 000'den fazladır. Üç ayrı gine lehçesi konuşan üç topluluğa ayrılırlar: Asıl Ehue'ler, Uaçi'ler (Togo'da) ve Anlos'lar. (L)

EHVÂ çoğl. i. (ar. *hevā*, istek'ten *ehvā*). *Esk.* İstekler, hevesler, yönelişler. (M)

EHVÂL çoğl. i. (ar. *hevl*, korku'dan *ehvāl*).

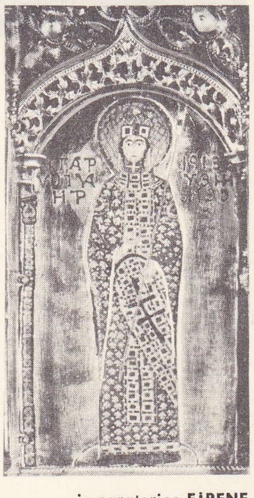

İmparatoriçe EİRENE
St. Marc bazilikası,
Venedik

İlya Ehrenburg,
(fotoğrafları 109. sayfada)

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

Esk. Korkular. (M)

EHVÂZ (el-Ehvâz), iran'da şehir, 120 092 nüf. (1956). Huzistan'da Karun ırmağının sol yakasında. Araplar buraya Şuk-ül-Envâz derlerdi. Stratejik mevkii ve ticarî değeri vardır.

— Tar. Şehrin Elâm'lılar tarafından kurulmuş olduğu sanılmaktadır. Ehvâz'ı Ardeşir I, Elam prensi Nirofar'dan aldı. 636-637 Başında Utbe tarafından görevlendirilen Hurkus bin Zuheyr tarafından fethedilen şehir, Arapların eline geçti. Bir söylentiye göre 638'de Ebu Musa el Eş'ari tarafından zaptedilmiştir. Ortaçağ boyunca bereketli topraklarında yapılan tarımla İslâm dünyasının birçok ihtiyacı karşılandı. Şehir bu tarihte Karun ırmağının iki tarafına yayıldı. Doğu kısmı büyük çarşılar ve camilerle şehrin merkezi durumunda idi. Her iki yakayı Hinduvan adı verilen taştan bir köprü bağlıyordu. Köprü, Zenci isyanı sırasında Büveyhlilerden Adududdevle tarafından yıkıldı. Şehrin tarihi, Huzistan tarihi ile beraber gelişti. XVI. yy.da da şehirde ticarî çöküş başladı. XX. yy. da Huzistan'da petrolün çıkması ile tekrar önem kazandı. Şehirde imparator Valerianus'tan kalma su kemeri, şiî imamlarından Ali yy'ür Rıza tarafından yaptırılan mescit ve Sasanîlerden kalma Şurabe harabeleri vardır. (M)

EHVEL sıf. (ar. *hevl,* korku'dan *ehvel*). *Esk.* Pek korkunç: *Ehvel-i heyâkil,* heykellerin en korkuncu. (M)

EHVEN sıf. (ar. *ehven*). Ucuz: *Yarı resmî vaziyeti olan bu otellere gayet ehven fiat konuyor* (R. N. Güntekin). ‖ Tercih edilen, daha iyi olan: *Onsuz yaşamaktansa beraber ölüş ehven* (Tevfik Fikret). *Yayan yürümek kendini bu biçarelere sürükletmekten elbette ehvendir* (M. Ş. Esendal). ‖ *Ehven kurtulmak,* ucuz kurtulmak.

◆ **Ehveniyet** i. *Esk.* Ehven olma hali. (M)

EHVENİŞER bİş. i. (ar. *ehven* ve *şerr,* kötülük'ten *ehven-i şer*). *Esk.* İki kötüden daha az kötü olanı: *Ehven-i şer şerlerin en kötüsüdür* (Atatürk). [M]

EİBAR, İspanya'da (Guipuzcoa ili) şehir; 31 700 nüf. Şehir, iç savaş sırasında yıkıldı. El sanatları (altın ve gümüş tel işlemeciliği). Makine yapımı: motosiklet; bisiklet; dikiş makineleri. (L)

EİBSEE, Bavyera Alplerinde buzul gölü, Zugspitze'nin eteğinde, bir buzul yalağı içinde. İç turizm merkezi. (L)

EİCH, Lüksemburg grandükalığında semt, Lüksemburg'un varoşu, Alzette ırmağı kıyısında. Gül fidanlığı. Çelik fabrikaları. Çinko ve kurşun rafinerisi. Besin sanayii. (L)

EİCH (Günter), alman yazarı (Lebus, Brandeiburg 1907). İktisat öğrenimi yaptıktan ve çin dili ve kültürü üstünde çalıştıktan sonra edebiyat hayatına atıldı. Çinceden tercümeler, hikâyeler ve radyofonik oyunları toplayan eseri, özellikle savaş sonrası alman edebiyatındaki şiirsel yenileşmeye tanıklık eder: *Abgelegene Gehöfte* (Issız Çiftlikler) [1948]; *Botschaften des Regens* (Yağmurun Getirdikleri) [1955]; *Neue Kedichte* (Yeni Şiirler) [1966]. (L)

EİCHELBAUM (Samuel), arjantinli tiyatro yazarı (Dominguez, Entre Rios 1894 - 1967). Yazı hayatına bir perdelik piyeslerle başladı: *El Lobo Manso* (Evcil Kurt), *Por Mal Camino* (Kötü Yollar), *En la Inquietud del Pueblo* (Halkın Tedirginliği) [1919]. 1920'de ilk önemli eseri olan *La Mala Sed'i* (Kötü Tutku) sahneye kondu. Diğer eserleri: *Un Hogar* (Ocak) [1922]; *El Ruedo de las Almas* (Ruhların Kenarı) [1923]; *La Hermana Terca* (Hırçın Abla) [1924]; *Senorita* (1930); *Soledad es tu Nombre* (Senin Adın Soledad) [1932]; *El Gato y su Selva* (Kedi ve Orman) [1936]; *Un Guapo del 900* (900'ün Yakışıklısı) [1940]; *Pajaro de Barro* (Toprak Kuşu) [1940]; *Un Tal Servando Gomes* (Servando Gomes Adında Biri) [1942]; *Rostro Perdido* (Kayıp Yüz) [1952]; *Dos Brasos* (İki Ateş) [1955]; *Las Aguas del Mundo* (Dünyanın Suları) [1957]; *Subsuelo* (Çukur) [1966]. Eichalbaum ile Rio de la Plata tiyatrosu (Arjantin tiyatrosu) töresel piyeslerden psikolojik drama geçti. Eserleri, ahlâk ve düşünce arasındaki çatışmaları yansıtır. Tiyatro yazarlığı yanı sıra birçok dergide yazı yazdı ve Uruguay'da diplomatik görev aldı (1955). [L]

EİCHELBERGER (Robert Lawrence), amerikan generali (Urbana, Ohio 1886-Asheville, Ohio 1961). 1909'da West Point'ı, 1930'da da Amerikan askerî akademisini bitirdi, 1918 - 1920 arasında Sibirya'da araştırma gezileri yapan amerikan kuvvetlerine katıldı. Daha sonra çeşitli amerikan askerî okullarında çalıştı, 1940-1942 arasında West Point akademisinin müdürlüğünü yaptı. Sonra Avustralya'ya giden I. kolorduyu yönetti. 1943'te Buna'ya (Yeni Gine) yapılan bir saldırı hareketine kumanda etti, bununla İkinci Dünya savaşında Japonlara karşı ilk büyük zaferlerden birini kazanmış oldu.

Eichelberger, 1944'te Hollanda Yeni Gine'sinde yeni kurulan 8. amerikan ordusunun yönetimini üstüne aldı ve Filipin adaları seferi dahil olmak üzere birçok seferi başarıyle sonuçlandırdı. 1950'de *Our Jungle Road to Tokyo* (Cengel Ormanlarından Tokyo'ya) adıyle hatıralarını yayımladı. (L)

EİCHENDORFF (Joseph, baron VON), alman şairi (Lubowitz, Yukarı Silezya 1788-Neisse 1857). Lützow'un gönüllü alayına katıldıktan sonra, sırasıyle Breslau hükümetinde raportör, naiplik danışmanı, sonra da Berlin'de millî eğitim bakanlığı danışmanı oldu (1831-1844). Protestanların çoğunlukta olduğu Prusya devleti hizmetinde çalıştığı halde, katolik inancına bağlı kaldı. Bazı alman romantiklerinde görülen bir mistisizme yöneldi. Schleiermacher ile Görres'in etkisi ondaki bu eğilimi güçlendirdi. Böylece romantik okulun son savunucusu oldu. Bugün tiyatro eserleri unutulmuşsa da, hikâyelerinden bazıları hâlâ beğenilmektedir: *Das Marmorbid* (Mermer Heykel) [1815]; *Au dem Leben eines Taugenichts* (Bir Hayalzın Hayatından Sahneler) [1826]; *Schloss Durande* (Durande Şatosu) [1837]. Fakat, Eichendorff'un asıl değerini ortaya koyan, lirik eserleridir: gençlik şiirleri romanları arasına serpiştirilmiş ise de. 1837'de üç bölüm halinde (*Wanderlieder* [Yol Şarkıları], *Sängerleben* (Şair Hayatı) ve *Zeitlieder* [Günün Şarkıları]) yayımladığı şiirleri derin bir din duygusu içinde tabiatın insana dost ve cana yakın güzelliklerini dile getirir. Şair bu şiirlerinde öbür romantiklerin tersine hüzünden uzak ve mutluluk arıyan hür bir kişilik içinde görünür. (L)

EİCHHORN (Hermann VON), alman mareşali (Breslau 1848-Kiev 1918). 1866 ve 1870 savaşlarına katıldı, Birinci Dünya savaşında, önce 10. ordunun, sonra kendi adını taşıyan ordular grubunun başında rus cephesinde bulundu. Brest-Litowsk antlaşması gereğince Almanya'ya verilmesi gereken tahılları sağlamak üzere 1918'de Ukrayna'yı işgal ederek Kiev, Sivastopol ve Rostov şehirlerini ele geçirdi. (L)

EİCHHORN (Johann Albrercht Friedrich), prusyalı devlet adamı (Wertheim 1779-Berlin 1856). Ateşli bir yurtseverdi. 1813 Olaylarında etkin bir rol oynadı. 1815'te prusyalılar tarafından işgal edilen fransız eyaletlerini yönetti. Millî eğitim bakanı (1840 - 1848) iken kilise siyasetine uygun bir yol tuttu ve serbest düşünceli öğretmenlere baskı yaptı, bu yüzden de sert bir muhalefetle karşılaştı. 1848 Devrimi ile siyasî hayatı sona erdi. (L)

EİCHHORN (Johann Gottfried), alman şarkiyatçı ve tarihçisi (Dörrenzimmern 1752 - Göttingen 1827). Jena'da doğu dilleri profesörü idi. 1813'te Krallık Bilim derneği müdürü oldu. Doğu dilleri ile ilgili değerli eserler yazdı. Başlıca eserler: *Historsch-Kritsche Einleitung ins Alte Testament* (Tarih ve Tenkit Açısından Eski Ahid'e Giriş) [1780-1783]; *Yeni Ahid'e Giriş* (1804-1827); *İncil Üstüne Yazılan Eserler* (1787-1803). İslâmiyet ile ilgili incelemeler yaptı. — KARL FRİEDRİCH, tarihçi ve hukuk bilgini (Jena 1781-Köln 1854). Johann Gottfried'in oğlu. Eserleri: *Deutsche Staats-und Rechtsgeschichte* (Almanya'da Devlet ve Hukuk Tarihi) [1808-1823] ve *Einleitung in das Deutsche Privatrecht* (Alman Özel Hukukuna Giriş) [1823]. (L)

EİCHHORN (Karl Friedrich), alman hukuk tarihçisi (Jena 1781-Köln 1854). Johann Gottfried'in oğlu. Frankfurt an der Oder, Berlin, Göttingen üniversitelerinde profesörlük yaptı. *Deutsche Staats-und Rechtsgeschichte* (Alman Devleti ve Alman Hukuku Tarihi) [1808-1823] adlı eseri klasikler arasındadır.

EİRENE (Barış)
«Bolluk Getiren Barış»
Mme Vignée-Lebrun'un tablosu
Louvre müzesi, Paris

F. K. von Savigny ve J. F. Göschen ile birlikte *Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*'ı (Hukuk Bilimi Tarihi Dergisi) [1818-1845] kurdu. Bundan, *Zeitschrift für Rechtsgeschichte* (Hukuk Tarihi Dergisi) [1880] doğdu. (L)

EİCHHORNİA i. (J.A.F. *Eichhorn*'un adından). Amerika nehirlerinde bulunan su bitkisi. (*Pontederiaceae* familyası.)

— ANSİKL. *Eichhornia*'lar, çiçekleri başak şeklinde bitkilerdir. Bunların bir kısmı, yaprak sapı kesecikli olduğu için suyun yüzünde durur ve güzel mavi çiçeklerinden dolayı sıcak limonluklardaki havuzlarda yetiştirilir. *Eichhornia crassipes,* Amerika'daki nehirlerde, ulaştırmayı güçleştirecek kadar boldur. Parklarda, su havuzlarında yetiştirilen iki türü vardı. (L)

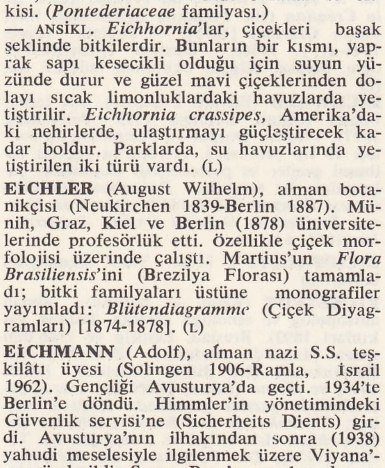

Charles EİSEN
«Henriade»ın kapak resmi,
Tardieu'nün gravürü

EİCHLER (August Wilhelm), alman botanikçisi (Neukirchen 1839-Berlin 1887). Münih, Graz, Kiel ve Berlin (1878) üniversitelerinde profesörlük etti. Özellikle çiçek morfolojisi üzerinde çalıştı. Martius'un *Flora Brasiliensis*'ini (Brezilya Florası) tamamladı; bitki familyaları üstüne monografiler yayımladı: *Blütendiagramme* (Çiçek Diyagramları) [1874-1878]. (L)

EİCHMANN (Adolf), alman nazi S.S. teşkilâtı üyesi (Solingen 1906-Ramla, İsrail 1962). Gençliği Avusturya'da geçti. 1934'te Berlin'e döndü. Himmler'in yönetimindeki Güvenlik servisi'ne (Sicherheits Dients) girdi. Avusturya'nın ilhakından sonra (1938) yahudi meselesiyle ilgilenmek üzere Viyana'ya gönderildi. Sonra Prag'a, oradan da yahudileri yok etmek görevi ile Heydrich'in yardımcısı olarak Polonya'ya gitti. Heydrich'in ölümünden sonra (1942), büyük bir yetki ile on üç memlekette yahudileri sürgün veya imha etme işini yönetti. Savaştan sonra sığındığı Arjantin'de yahudiler tarafından kaçırıldı (1960), İsrail yüksek mahkemesi tarafından ölüme mahkûm edilerek asıldı. (L)

EİCHRODT (Ludwig), alman şairi (Durlach 1827-Lahr 1892). Asıl adı Rudolf Rodt olan Eichrodt, 1855-1857 arasında A. Kussmaul ile birlikte *Fliegende Blätter* dergisinde *Schwäbischer Schullehrers Gottlieb Biedermaier* (Schwaben'li Öğretmen Gottlieb Biedermaier'in Şiirleri) adıyle bir dizi mizahî şiir yayımladı ve kendi çağının «Biedermaier çağı» diye anılmasına yol açtı. (L)

EİCHSFELD, Almanya'da bölge, Göttingen'in güneydoğusundaki Üçüncü zaman kumtaşlarından oluşan yayladan meydana gelir, Yukarı Leine vâdisine hâkimdir; en yüksek noktası, doğu kesiminde, *Ohmberge*'lerde (535 m.). İyi ekilmiş balçıklı topraklarla (yulafa dayanan çeşitli tarım) ve ormanlarla kaplıdır. Ama köy halkı göçtüğünden nüfusu giderek azalmaktadır. XIII. yy. dan itibaren Mainz seçmen piskoposunun yurtluk prensliği olan Eichsfeld, 1815'te Prusya ile birleştirildi. (L)

EİCHSTÄTT, Batı Almanya'da (Bavyera) şehir, Tuna'nın kolu Altmühl ırmağı kıyısında; 10 900 nüf. XI. yy. da inşa edilen, sonra birçok defa değişiklik yapılan güzel katedral. XV. yy.dan kalma belediye sarayı. Bir tepedeki Rönesans üslûbunda Willibaldsburg şatosu (tarihî müze), eskiden prens piskoposların sarayıydı.

— Tar. Başlangıçta Roma şehri olan Eichstätt, VIII. yy. da piskoposluk ve bir dinî

Joseph von Eichendorff
(fotoğrafı 110. sayfada)

Foto. Giraudon Bibl. Nat. (LAROUSSE)

EİSENHOWER

Kurt EİSNER

Eidsvoll (fotoğrafı 111. sayfada) · Gustave Eiffel, Eiffel kulesi (fotoğrafları 112. sayfada)

prensliğin başkenti oldu. 1803'te kiliseden ayrıldı. 1805'te Bavyera'ya katıldı. 1817'de Bavyera kralı, damadı Eugène de Beauharnais'ye «Eichstätt prensi» unvanını verdi. (L)

EİCHTHAL (Gustave D'), fransız yazarı (Nancy 1804-Paris 1886). Bir yahudi bankerin oğlu. Ana ve babasıyle birlikte katolik oldu. Auguste Comte'un etkisi altında saint-simon'culuğu benimsedi. Saint-simoncular grubunun dağılması üzerine, Yunanistan'a gitti; orada, memleketin servet kaynaklarını değerlendirmek amacıyle bir iktisat bürosu kurdu. Bir hükûmet değişikliği sırasında şüpheli kişi durumuna düşünce, Fransa'ya döndü ve «Doğu meselesi» üzerine ilginç bir kitap yazdı: *les Deux Mondes* (İki Dünya) [1836]. Asya Etnoloji ve Coğrafya derneklerinin üyesi idi. 1867'de *l'Association pour l'Encouragement des Etudes Grecques*'i (Eski Yunan Kültürünü Geliştirme derneği) kurdu. Başlıca eserleri: *De L'Eta Actuel et de l'Avenir de l'Islamisme dans l'Afrique Centrale* (Orta Afrikada Müslümanlığın Bugünkü Durumu ve Geleceği) [1841]; *Etudes sur l'Histoire Primitive des Races Océaniennes* (Okyanus Irklarının İlkel Tarihleri Üstüne İncelemeler) [1943]; *Examen Critique des Evangiles* (İncillerin Tenkitli İncelemesi) [1863, 2 cilt]; *Mémoire sur le Texte Primitive du Premier Récit de la Création* (İlk Yaradılış Efsanesinin İlkel Metni Üzerine) [1875]. — EUGÈNE (Paris 1844-ay. y. 1936), Gustave D'Eichthal'ın oğlu. Siyasal Bilgiler okulunun müdürü idi. (L)

EİCHWALD (Edvard İvanoviç), rus tabiat bilgini (Mitau, Letonya 1795 - Petersburg 1877). Vilnius, Dorpat ve Petersburg'da zooloji ve tıp profesörü. Avrupa'ya yaptığı bilimsel geziler ve paleontoloji alanındaki çalışmaları ile tanındı: *Rusya'nın Dilüvyen Öncesi Dünyası* (1840-1847), *Rusya'da Hayvan Fosillerinin Dağılışı Üstüne Araştırmalar* (1857) v.b. (L)

EİCHWALDİT i. Miner. Tabiî alüminyum borat. (L)

EİCKSTEDT (Egon, — baronu), alman antropolog ve etnologu (Jersitz, Poznan yakınları 1892). Breslau, Leipzig ve 1946'dan sonra Mainz'da profesör. *Zeitschrift für Rassenkunde* (Irk Bilimi Gazetesi) [1935-1944] ve *Homo* (İnsan) [1949'dan sonra] gazetelerinde yazılar yayımladı. Başlıca eserleri: *Rassenkunde und Rassengeschichte der Menschheit* (Irk Bilimi ve İnsanlığın Irk Tarihi) [1934]; *Die Forschung am Menschen* (İnsan Üstüne Araştırmalar) [2 cilt, 1937]; *Rassendynamik von Ostasien* (Doğu Asya'da Irk Dinamiği) [1944]; *Atom und Psyche* (Atom ve Ruh) [1954]. (L)

EİDER i. (izlandaca k.). Büyük cüsseli ördek cinsi. Erkeklerinin tüyü beyaz ve siyah, dişilerinin tüyü esmerdir. Kuzey yarımküre, soğuk bölgelerdeki deniz kıyılarında yaşar.
— ANSİKL. *Eider*'in beş türü vardır. En yaygın türü *pufla ördeği*'dir (*Somateria mollissima*); yumurtalarının ve yuvasına döşediği tüylerin toplanması yüzünden bu ördeklerin sayısı pek azalmıştır. Şimdi, İskandinavya ve İzlanda'da bu aramalar sıkı kurallara bağlanmıştır. Pufla ördeğinin tüyüne pufla denir. (L)

EİDER, Almanya'da ırmak, Schleswig-Holstein'de; 188 km. Kiel yakınlarından doğar, Jutland yarımadasını baştanbaşa aştıktan sonra geniş bir haliç ile Kuzey denizine dökülür. Buzultaşlı bölgelerde akar, eğimi azdır ve çoğunla bataklıklar halinde yayılır. Akaçladığı çöküntünün bir bölümünden Kiel kanalı geçer. Bu kanalın açılmasından önce Eider, Baltık denizini Kuzey denizine bağlardı. (L)

EİDERSTEDT, Kuzey Almanya'da yarımada, Schleswig'in batısında, Eider ve Hever ırmakları arasında. — *Eiderstedt idare bölgesi*, yarımadayı içine alır; 340 km²; idare merkezi, *Tönning*. Toprakları verimlidir. Özellikle sığır ve koyun yetiştirilir, sütçülük yapılır. Yengeç avlanır ve üç fabrika'da işlenir. Sanayi daha çok Tönning ve Garding'de toplanmıştır. Kuzey denizi kıyısındaki St. Peter-Ording'de kaplıcalar. (M)

EİDETİK sıf. ve i. (yun. *eidos*, imge > *eidetikos*'tan fr. *éidétique*). Psikol. Daha önce gördükleri bir nesnede farketmedikleri ayrıntıları, bu nesneyi gözleri kapalı olarak tasavvur ettikleri zaman ayırt edebilen bazı (genç) deneklere verilen ad. || *Eidetik imaj*, herhangi bir anı veya düşüncenin dışarıya aktarılmış gibi görünen canlı ve çarpıcı imgesi. Delikanlılık çağındaki bazı kişilerin ve rüya veya sanrı gören yetişkinlerin bu çeşit imgeleri algıladıkları bilinmektedir.
— Fels. Günlük deneyde kendilerini ortaya koyuşlarına karşıt olarak eşyanın özünü ve akıl gözüyle kavranılmasını (*eidetik indirgeme*) belirtmek için Husserl tarafından kullanılan terim: *Husserl, eidetik indirgemenin nasıl mümkün olduğunu, yani somut fenomenlerin bu fenomenlerin özüne doğru nasıl aşılabileceğini gösterdi.* (J. - P. Sartre). [L]

EİDOFOR i. (tes. edil. ad) [yun. *eidos*, görüntü ve *phoros*, taşıyan'dan fr. *éidophore*]. Elektron. Bir televizyon görüntüsünü 40 m² lik büyük bir ekran üzerine aktararak, büyük bir seyirci kitlesinin izlemesine imkân veren gösterim usulü.
— ANSİKL. *Eidofor* usulü, profesör Fischer ve doktor Thieman tarafından bulundu. Güçlü bir ışık kaynağı, paralel bir ışık demeti verir. Bu ışık demetinin yörüngesi üzerine ışık geçirmeyen iki ekran yerleştirilir. Üzerlerinde, birbirine paralel çok sayıda yarık açılmış olan bu ekranlardan ikincisi birincinin tamlayıcısıdır, yani birinci ekranın yarık kısımlarıyle ikinci ekranın kesiksiz kısımları ve ikinci ekranın yarık kısımlarıyle birincinin kesiksiz kısımları karşı karşıya gelir. Eğer sistem iyi düzenlenmişse, gösterim (projeksiyon) ekranı üzerinde en ufak bir ışık düşmez. Yarıklı iki ekran arasına, üzerine ince bir yağ tabakası kaplanmış bir cam disk yatay olarak yerleştirilmiştir. Bir elektron tabancasından çıkan elektron demeti, cam disk üzerinde dikdörtgen bir yüzeyi sıyırır. Elektron tabancasının sağladığı elektronların hızı, televizyon sinyalinin genliğiyle modüle edilmiştir. Cam diski kaplayan yağ tabakasının kalınlığı da, elektron demetinin taşıdığı yüküyle elektrostatik olarak değişikliğe uğrar. Yani, bütün yüzeyi eşit kalınlıkta olan yağ tabakası üzerinde biçimlenir. Bu görüntünün çeşitli noktalardaki kabarıklığı, bu noktalardan her birine tekabül eden televizyon sinyalinin şiddetiyle orantılı olarak değişir. Işık kaynağından çıkan ve bu yağ tabakasının içinden geçen ışık, yağın kalınlığına göre değişen bir kırılmaya uğrar. Böylece ikinci ekranın yarıklarından geçebilen ışık, gösterim ekranı üzerinde bir görüntü meydana getirir. (L)

EİDO-KİROSKOPİ i. (fr. *eido-chiroscopie*). Eldeki geçici elemanların (deri dokusundaki leke ve renkler, el çizgilerinin, parmakların ve özellikle tırnakların renkleri) incelenmesi. (L)

EİDOTHEA veya **İDOTHEA**. Yun. mit. Birçok mitoloji kahramanının adı. Bunlardan biri Proteus'un kızı olan bir peridir. Gemisi batan Menelagos, Pharos adasına çıktığı zaman, Yunanistan'a dönüşünü kolaylaştırmak için bu perinin yardımı ile Proteus'u şaşırtarak geleceği açıklamaya zorladı; — Kör kral Phineus'un karısı ve Kadmos'un kız kardeşi; — Miletos şehrini kuran Miletos'un karısı ve Kaunos'un anası. (L)

EİDSVOLL veya **EİDSVOLD**, Norveç'te (Akershus) köy, Mjösa gölünün güneyinde. 1814'te burada toplanan ülke büyükleri bir anayasa hazırladılar ve veliaht prens Christian-Frederik'i kral ilân ettiler. Büyük devletlerle isveç kralının baskısı sonucunda Norveçliler, İsveçle birleşmeyi kabul ettiler; ama Norveç bağımsızlığa kavuşunca (1905) bu anayasa yürürlüğe girdi. (L)

EİDYLLİON i. Bk. İDİL.

EİERMANN (Egon), alman mimarı (Neuendorf, Berlin yakınları 1904). Poelzig'in yanında yetişti, İkinci Dünya savaşından sonra ülkesinin en gözde mimarlarından biri oldu. Fonksiyonalist mimariye sıkı sıkı bağlı olan Eiermann, yapılara geometrik bir düzen vermeğe ve ayrıntıları belirtmeğe çalışır. Üslûbunu en iyi temsil eden eseri Blumberg İplik fabrikası binasıdır (1951). Berlin'deki Kaiser-Wilhelm-Gedanchtniskirche'yi onardı (1957-1963). Eyrıca Heidelberg, Stuttgart, Frankfurt'taki büyük mağazalar ile Washington'daki alman elçilik binasını yaptı. (L)

EİFEL, Batı Almanya'da bölge, şistli Ren kütlesinin kuzeybatı kısmında, Ardenne'le birleştiği yerde. Eifel, yükseltisi *Hohe Acht'*-de 746 m'yi bulan bir yayladır; vâdilerin yukarı kesiminde kenarlara doğru genişleyen küçük vâdilerle yarılı Üçüncü zaman aşınım yüzeyinden oluşmuştur. Akarsular Ren ve Moselle ırmakları ile Köln havzasına yönelir ve aşağı kesimde kenarları dik iki menderes (Urft, Ahr) meydana getirir. Eifel'in doğu bölümünde yanardağlar yükselir: çoğu çilâlı taş devrine kadar faaliyetlerini sürdüren patlama kraterlerinden (*maare*) meydana gelmiştir. İklim sert, sisli ve yükseklerde rüzgârlıdır; topraklar doğudaki volkanik kısım dışında verimsizdir.
Beşerî bakımdan birçok bölge ayırt edilebilir. Adenau'nun güneyinde ve Prüm çevresinde, almanların *Schneeeifel* (*Karlı Eifel*) de dedikleri yukarı *Eifel* (*Hohe Eifel*), turbalı fundalıklarla örtülü verimsiz ve geri kalmış bir bölgedir; burada yapılan çam ağacı dikme denemeleri orta derecede başarılı olmuştur. Moselle vâdisini çevreleyen ve hayvan yetiştiriciliğiyle uğraşılan *Aşağı Eifel* (*Vordereifel*) yaylaları daha verimlidir. Verimli bazaltlı ve löslü toprakları ona *Volkanik Eifel*'de çeşitli tarım ile sanayi faaliyeti (inşaat malzemesi, değirmen taşı ve sünger taşı imalâtı için taş çıkarılması ve yontulması) bağdaştırılır. Taşlar mavnalarla Andernach'a taşınır. Öbür bölgelerden daha yoğun olan nüfus, geçinme imkânları sayesinde göçmez. Laachersee çevresinde, küçük Pellenz bölgesinde turizm gelişmiştir. (L)

EİFEL tabakası blş. i. Jeoloji. Orta Devonyenin alt katı. (İki çeşit kafadanbacaklının [*Agoniatites occultus* ve *Anarcestes subnautilinus*] varlığı ile ayırtlanır. Eifel tabakasında bu kat, *Calceola sandalina*'lı denizel kiltaşı, Köln'ün kuzeydoğusunda ise bitkisel kiltaşı halindedir.) [L]

EİFFEL (Gustave), fransız mühendisi (Dijon 1832-Paris 1923). Demir inşaatı çalışmalarıyle ün kazandı. 1858'de Güney ve Orléans şebekelerini birleştiren Bordeaux demir köprüsü inşaatını yönetti; ilk olarak, boru şeklinde köprü ayaklarının yapımında basınçlı hava kullandı. Daha sonra Nive (Bayonne) nehri üzerindeki köprü ile Capdenac ve Florac köprülerini, 1868'de de Commentry-Gannat demiryolu üzerinde demir ayaklı Sioule ve Neuvial köprülerini kurdu. En tanınmış eseri, Marjevols Saint-Flour yolu üzerindeki Garabit demiryolu köprüsüdür (1882). Doğrudan doğruya bir desteğe dayanmıyan köprü tabanlarını yerleştirme tekniğini geliştirdi. Panama kanalının setlerini yapmağa başladı ise de bu işi bitiremedi. Son olarak, Paris Milletlerarası sergisi için kendi adını taşıyan Eiffel kulesini yaptı (1887-1889). Kule ile ilgili incelemeler yaparken aerodinamik ile de ilgilendi ve kulenin yapımı tamamlandıktan sonra ilmî araştırmalarında aerodinamik ilkelerinden faydalandı. 1912'de Auteuil'de ilk aerodinamik laboratuvarını kurdu ve havacılığın gelişmesinde büyük ölçüde payı oldu. Birinci Dünya savaşı sırasında, uçak kanatları, gövde, pervanesi üstünde çalışmalar yaptı. 1921'de laboratuvarını devlete bağışladı. DEMİR SİHİRBAZI diye adlandırılan Eiffel, modern aerodinamiğin kurucularından biridir.

Eiffel kulesi, Gustave Eiffel tarafından Paris'te Champ-de-Mars'ta kurulmuş demir kule. XIX. yy.da kaydedilen büyük ilerlemeler, araştırmacılar 305 m yüksekliğinde bir kule yapma özlemi yarattı. Böyle bir kule yapma tasarısı ilk defa 1833'te İngiltere'de doğdu ve 1874'te de Amerika'da yeniden ele alındıysa da belirli bir sonuca varılamadı.
Fransız mühendisi Gustave Eiffel, o sırada derin yarlar üstünden demiryolunun geçmesini sağlayan birçok kemerli köprüler yaparken köprü döşemelerini destekleyecek yüksek demir kuleler kurmakla görevlendirildi. Garabit kemerli köprüsünün çalışmalarını tamamladıktan sonra Emile Nougier ve Maurice Koechlin adlı iki ünlü mühendis arkadaşı ile 300 m yüksekliğinde bir kule yapmağa karar verdi.
6 Haziran 1884'te Koechlin'in çizdiği ilk proje sonradan «Eiffel kulesi» adıyle yapılan kuleninkinden hayli farklı olmakla beraber, bu anıtın ana hatlarını veriyordu. 1886'da Gustave Eiffel, 300 m yüksekliğindeki ku-

Foto. U.S.I.S., Ullstein (LAROUSSE)

lenin projesini ele aldı. Sanayi ve ticaret bakanı Lockroy'ya sunduğu proje 12 haziran 1886'da kabul edildi. Sözleşme 8 ocak 1887'de imzalandı. 26 Ocak 1887'de başlanan temel inşaatı aynı yılın haziran ayı sonunda tamamlandı. Atelye işleri 1887 haziranından 1889 martına kadar sürdü. Demir montajına 1 temmuz 1887'de başlandı. Birinci kat 1 nisan 1888, ikincisi 14 ağustos 1888 ve üçüncüsü de 24 şubat 1889'da bitirildi. 31 Mart 1889'da açılış töreni yapılarak Eiffel kulesine fransız bayrağı çekildi. Demirden yapılan kulenin ağırlığı 7 175 tondur. Kule için 5 300 desen, 18 038 detay çizildi. Parçaların birleştirilmesinde 1 050 846 perçin kullanıldı.

Üç katlı kule, kenarları içbükey olan dörtgen piramit biçimindedir. Birinci katın yerden yüksekliği 57,63 m; ikincinin 115,73 m, üçüncüsünün ise 276,13 m'dir. Son katın tepesinde bulunan çan ve fenerle kulenin yüksekliği 1889'da 300,51 m idi. Bu yükseklik, sonradan tepeye yerleştirilen radyo verici istasyon antenleriyle 320,755 m'yi buldu. Piramitin kenarları ikinci kata kadar kare biçiminde dört ayrı payandadan meydana gelmektedir. Demir gövdenin başlangıcından itibaren, bu dört payandadan her birinin merkezi, kenarları 101,40 m olan bir karenin köşe noktalarında bulunur.

İkinci kattan itibaren payandaların dış yüzeyleri ikişer ikişer birleşir. İç yüzeyleri ise kaybolur ve üst kısmı artık yekpare, dörtgen bir piramit gövdesi şeklini alır. Katlara hidrolik asansörlerle çıkılabilir. General Ferrier, Eiffel'de ilk telsiz yayınını kurdu ve Birinci Dünya savaşında kuleden geniş ölçüde yararlanıldı. Uzun süre radyo verici istasyonu olarak kullanılan Eiffel kulesi bugün radyo-televizyon verici merkezi olmuştur. (L)

Eiga Monogatari, yazarı belli olmayan japonca eser. XII. yy.ın ilk yıllarında yazıldığı sanılıyor. Pujivara sülâlesinin parlak devrinde saray hayatını dile getiren bu eserde, saray kadınlarının hatıra defterlerinden parçalar yer almaktadır. Eserin Akazome Emon tarafından yazıldığı da ileri sürülmüştür. (L)

EİGER, Bern alplerinde zirve, İnterlaken'in güneydoğusunda, yamacından Jungfrau demiryolu tüneli geçer; 3 975 m. 1858'de Christian Almer ve Peter Bohren adlı iki kılavuzla birlikte Berrington tarafından fethedildi. Özellikle 1 600-1 800 m yüksekliğindeki kuzey cephesi veya *Eigerwand*'a tırmanmak güçtü. Eigerwand'a 1938'de bir alman-avusturya ekibi tırmandı. (L)

EİGERGLETSCHER, İsviçre'de (Bern kantonu) turistik merkez. Eiger kitlesinin kuzey eteğinde; yüksl. 2 300 m. (L)

EİGTVED (Nicolai), danimarkalı mimar (Egtved, Jutland 1701 - Kopenhag 1754). Saray mimarı idi. En iyi eseri Amalienborg şatosudur. Bu şato rokoko üslûbundadır ve Dresden şatosunun etkisini taşır. Kendinden sonra saray mimarı olan fransız Nicolas Henri Jardin, bu üslûbun yerine, Soufflot'nun üslûbunu getirdi. Eigtved'in eserleri arasında, Prens sarayı (1745) ile Krallık darphanesi (1744-1750) anılmağa değer. (L)

EİJKMAN (Christiaan), hollandalı fizyolog (Nijkerk 1858-Utrecht 1930). Endonezya'da askerî hekimlik yaptı. Berlin'de Robert Koch'un yanında bakteriyoloji alanında çalıştı. Endonezya'ya dönüşünde Batavia Patoloji enstitüsünü yönetti (1888-1896), sonra Utrecht'te hijyen ve adlî tıp profesörü oldu (1898-1928). Beriberi üzerindeki çalışmaları vitaminlerin keşfine yol açtı. 1929 Yılı Nobel Tıp ödülünü kazandı. (L)

EİKADES i. (yun. *eikas,-ados,* yirminci gün). Esk. yun. Epikuros'cu filozoflar topluluğunun bayramı. Eikades'çi denen bu filozoflar Epikuros'un anısına düzenlenen bu bayramı her ayın yirmisinde bir şölenle kutlarlardı. (Felsefe sorunlarını tartışmak bahanesiyle yapılan bu şölenler alay konusu oluyordu.) [L]

EİKER i. Denizc. Hollanda'da turba taşımağa yarayan dar uzun yük teknesi. (L)

EİKE VON REPGOW, alman hukukçusu ve yazarı (XIII. yy.). Elbe kıyısında, Aken yakınlarında Reppichau'da doğduğu sanılır. Yukarı ve Aşağı Saksonya, Thüringen ve Brandenburg prenslerinin yanında hukuk danışmanı olarak bulundu. Bu görevleri sırasında *Sachsenspiegel* (Saksonya Aynası) [1220-1235] adlı eseri yazdı. Ayrıca *Sach'sichen Weltchronik*'in de (Saksonca Dünya Kroniği) yazarı olduğu sanılmaktadır. (L)

EİKHENBAUM (Boris Mihayloviç), sovyet edebiyat tenkitçisi (Krasni 1886-Leningrad 1959). 1919'dan 1949'a kadar Leningrad üniversitesinde rus edebiyatı tarihi okuttu ve 1916-1930 arasında rus formalizm akımına katıldı. Bu dönemdeki başlıca eserleri: *Lirik Rus Şiirinde Ezgi* (1922), *Anna Ahmatova* (1923), *Edebiyatın İçinden* (1924), *Edebiyat* (1927), *Süreli Yayınlama* (1929). Aynı dönemde Leningrad Sanat Tarihi enstitüsünde dersler verdi. 1949'da üniversiteden ayrıldı, çalışmalarına 1956'da Rus Edebiyatı enstitüsünde yeniden başladı. Yıllarca Lermontov ve Tolstoy üstünde çalıştı. (L)

EİKOSTE i. (yun. k.). Esk. Yun. Atina konfederasyonuna bağlı limanlardan giriş ve çıkışta alınan yüzde beşlik vergi. (Atinalı yurttaşlar bundan bağışık tutulmuştu. Bir çeşit baç olan ve M.Ö. 413 ile 409 arasında alınan *phoros*'un [müttefikler vergisi] yerini almıştı.) [L]

EİKOZAN i. (fr. *eicosane*). Miner. 36°C'ta eriyen $C_{20}H_{42}$ formülündeki doymuş hidrokarbon. (Parafinler grubunda bulunur.) [L]

EİLAT veya **ELATH,** İsrail devletinde şehir. Akabe körfezi kıyısında. Negeb'in körfeze döküldüğü yerdeki bu liman önemli bir turizm, aynı zamanda da bir sanayi merkezidir (balık konserveciliği, kâğıtçılık); civarda alçı taşı ve feldispat işletmeleri. Hayfa'ya giden bir petrol boru hattının başlangıcı. Petrol tasfiyehanesi ve bunun yakınında bakır yatakları. (L)

EİLBERT, alman kuyumcusu ve minecisi (XII. yy.). Klön'de papazdı. En ünlü eseri, bugün Viyana'daki Cumberlind dükünün sarayında saklanan mihraptır. Diğer eserleri, Siegburg'ta St. Mauritius kilisesinde, Münih manastırında, Darmstadt müzesi ile Berlin Dekoratif Sanatlar müzesinde bulunmaktadır. Eskiçağ ve karolenj devri üslûplarından etkilenen Eilbert'in üslûbu, Ren ve Saksonya okulu arasında yer alır. (L)

EİLDON tepeleri, Büyük Britanya'da üç volkanik tepe, İskoçya'da (Roxburghshire), Melrose'un güney-güneydoğusunda. Eskiden Eldune adı verilen bu tepelerden Durman'lı Simeon (öl. 1129'dan sonra) *Eldunum* diye söz eder. Eildon adının gal dilinde kaya anlamına gelen *aill* ve tepe anlamına gelen *dun* kelimelerinin birleşmesiyle meydana geldiği veya keltçe çıplak tepe anlamına gelen *moeldun* kelimesinden türediği sanılmaktadır. 323 m yüksekliğinde olan kuzey tepede, tarihöncesi devirlerden kalma kalıntılar vardır. Orta tepe 422 m, güney tepe 370 m yüksekliğindedir. Romalılar'dan kalma Trimontium ordu kampı tepelerin yakınındadır. Birçok efsaneye konu olan Eildon tepeleri'nin, Michael Scot'un emriyle şeytan tarafından yapıldığına inanılır. Yine efsaneye göre bilinen en eski İskoç şairi Thomas of Erceldoune burada periler kraliçesiyle buluşmuş, kraliçenin ülkesine gitmiştir. (M)

EİLEİTHYİA ve **EİLEİTHYİASPOLİS.** Esk. coğ. Yukarı Mısır'da firavunlar zamanında üçüncü eyaletin başkenti olan Nekheb'in yunanca adı. Bugün, *El Kab.* (L)

EİLEİTHYİA veya **İLİTHYE.** Yun. mit. Doğum tanrıçası. Eileithyia adı bazen Artemis'e, Hera veya Demeter'e verildiği gibi, bazen de Zeus ile Hera'nın kızı olan bağımsız bir tanrıçaya verilir. Bu tanrıça'ya önce Girit'te, sonra da Delos'ta tapılmağa başlandığı sanılır. Yunanistan'ın birçok şehirde, hattâ Mısır ve Etruria'da Eileithyia tapınakları vardı. Roma'da ise Eileithyia, zamanla *Juno Lucina* ile karıştırıldı. (L)

EİLENBURG, Almanya'da (Doğu Almanya, Leipzig idare bölümü) şehir, Elbe'nin kolu Mulde ırmağı kıyısında; 18 800 nüf. Eski savaş alanı olan eski şato. Makine sanayii ve tahta işçiliği. Kimya sanayii. (L)

EİLENDORF, Almanya'da (Batı Almanya) sanayi merkezi, Aachen'in 5 km doğusunda; 11 566 nüf. Çelik fabrikaları. (L)

EİLHART VON OBERG, alman şairi (XII. yy. sonu-XIII. yy. başlangıcı). Saksonya dükü Aslan Heinrich'in ve Otto IV'ün saraylarında yaşadı. *Tristan ile İsolde* adlı destanın almancaya ilk tercümesini yaptı (1180'e doğru). [L]

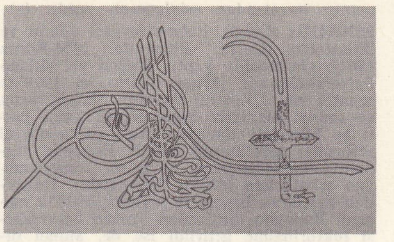

ejderha başlı zülfikâr
Selim III'e ait tuğra
Malik Aksel koleksiyonu

EİMERİA i. (alman tabiat bilgini Theodor *Eimer*'in [1843-1898] adından). Omurgasızlarda ve birçok omurgalı hayvanda asalak yaşayan koksidi.
— ANSİKL. Kümes hayvanları, bağırsakta yaşayan çeşitli *eimeria*'lara yakalanabilir. Hastalık, özellikle genç hayvanlara zarar verir. *Eimeria tenella, Eimeria maxima* ve *Eimeria necatrix* piliçte bağırsak iltihabı yaparak kanamalara yol açar. Kaz palazları, çoğu zaman, bağırsaklarında veya böbreklerinde yaşayan eimeria'lar yüzünden ölür. Evcil tavşanın bağırsağında altı çeşit eimeria bulunur; bunlardan *Eimeria stiedae* bağırsak koksidiyozuna sebep olur. Boynuzlugillerde rastlanan ve kanlı basur denen koksidiyoza özellikle bir iki yaşındaki danalarda rastlanır. Hastalığın ilk belirtileri görüldükten iki-dört gün sonra hayvan ölür. Domuzlarda da eimeria bulunur, ama hayvanda hastalık yapmaz. Koyunda da eimeria'lar bulunur, fakat yalnız bir türü dört beş haftalık kuzuları hasta eder. (L)

EİMME çoğl. i. (ar. *imâm*'dan *e'imme*). *Esk.* İmamlar. || *Eimme-i din,* din konusunda sözü geçen kimseler. || *Eimme-i izam,* din imamlarının büyükleri. || *Eimme-i mahallât,* mahalle imamları. || *Eimme-i nuhat,* sözdizimi bilginleri.
— Din. *Eimme-i erbaa* (dört imam), İmam Ebu Hanife, İmam Şafiî, İmam Malik, İmam Hanbel. || *Eimme-i isna-aşar* (on iki imam), Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelabidin, Muhammed Bâkır, Cafer-üs-Sadık, Musa Kâzım, Aliyy-yür Rıza, Muhammed-üt-Taki, Aliyy-ün-Naki, Hasan-ül-Askerî, İmam Mehdî.
— Tasav. *Eimmet-ül-ema* («esmanın başı»), Esma-ı Seb'a (yedi ad: [Hay, alîm, mürif, kadîr, şemî, basîr, mütekellim]) yerine kullanılan deyim. (M)

Eiger
(fotoğrafı 110. sayfada)
Eighenbaum
(fotoğrafı 112. sayfada)

EİNAR TAMBASKJELVE, norveçli kahraman (982-1053). Okçulukta usta idi. Kral Olav Tryggvasson'un yanında Svolder savaşına katıldı (1000). Tahtı ele geçirmek isteyen Olav II Haroldsson'a cephe aldı ve 1035'te onun oğlu iyi yürekli Magnus'un tahta çıkmasını sağladı. Magnus'un yerine geçen kral Harold Hardrade, Einar Tambaskjelve'yi öldürttü. Björnstierne Björnson, *Bergliot* adlı destan şiirini bu kahra-

ejderha
Malik Aksel koleksiyonu

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

manın hayatından esinlenerek yazdı. (L)

EİNAUDİ (Luigi), italyan siyaset adamı ve iktisatçısı (Carru, Piemonte 1874-Roma 1961). Gazetecilik yaptı. Torino ve Milano üniversitelerinde iktisat okuttu ve 1919'da senatör oldu. Liberal iktisatçı olarak tarım ve sanayi alanında himayeciliğe karşı çıktı ve hürriyete dayanan geniş çapta sosyal reformlar yapılmasını önerdi. Faşizmin düşmanı idi. Habeşistan savaşını onaylamayan senatörlere (420'de 19) katıldı. İtalya'dan ayrılarak İsviçre'ye yerleşti. 1943'te mareşal Badoglio tarafından Torino üniversitesi rektörlüğüne getirildi ise de, alman ordularının yaklaşması üzerine kaçarak İsviçre'ye sığındı. 1945'te Roma'ya döndü ve İtalya bankasının müdürü oldu. 1946'da Kurucu meclise liberal parti üyesi olarak seçildi, 1947'de 3. De Gasperi kabinesinde başbakan yardımcısı ve bütçe bakanı oldu. Kredi sağlayan kurumların devlet kontrolu altına alınmasını istedi, banka kredilerini kısıtladı, serbest kambiyo piyasasının kurulmasına önayak oldu; bu yoldan, paranın sürümünü yavaşlatarak toptan eşya fiyatlarının alçalmasını sağladı ve hayat pahalılığını önledi. 11 Mayıs 1955'te yerini Giovanni Gronchi aldı. Einaudi para ekonomisi ile ilgili önemli eserler yazdı. (L)

Einaudi yayınevi. Luigi Einaudi'nin oğlu doktor Giulio Einaudi tarafından 1933'te Torino'da kuruldu. Bu yayınevi, tarih, felsefe, siyaset, sanat eserleri, klasikler, romanlar yanında, çağdaş italyan (Carlo Levi, E. de Filippo, Pavese, L. Einaudi, Salvemidi) ve yabancı (Hemingway, Proust, Musil, Thomas Man, A. Huxley) deneme eserleri de yayımlamaktadır. (L)

EİNBECK, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Leine kıyısında; 19 000 nüf. Eski bir alman prensliğinin merkezi. Sur kalıntıları. Gotik üslûbunda kiliseler. Biracılık. Dokuma sanayii ve çeşitli imalâthaneler (metalürji, deri, kâğıt v.b.). [L]

EİNDHOVEN, Hollanda'da (Kuzey Brabant) şehir, Dommel kıyısında; 184 500 nüf. Çeşitli sanayi: dokuma ve besin sanayii; radyo ve televizyon alıcıları yapımı; metalürji, makine (otomobil ve kamyon) yapımı; kimya sanayii; cam fabrikaları.

— Ask. tar. Müttefiklerin Ren'e doğru ilerleyişini (bk. SİEGFRİED *hat muharebesi*) önleyebilmek için Wehrmacht, Ardenne'ler karşı hücumuna paralel olarak güçlü bir hava akınına girişti; bu akının amacı Hollanda ve Belçika hava alanlarında toplanan müttefik uçaklarını havalanmadan yok etmekti. Luftwaffe'nin bütün yedeklerinin yer aldığı 800 uçak akına katıldı; fakat okullardan yeni çıkmış birçok pilotun tecrübesizliği yüzünden bu hareket büyük bir hava muharebesi halini aldı ve alman uçaklarının yüzde 30'u düşürüldü. Yalnız Eindhoven'e karşı girişilen harekat etkili oldu ve üs bütünüyle yıkıldı. Bu akın, Luftwaffe'nin toplu halde giriştiği son harekâttır. (L)

EİNEM (Gottfried VON), avusturyalı besteci (Berne 1918). Eserleri: *Capriccio* (1943); *Konçerto* (1943-1944); *Danton'un Ölümü* (1944-1946); *Orkestra Müziği* (1948); *Duruşma* (1950-1952); *Meditasyon* (1955). Ayrıca *Mutluluk, Ölüm ve Düş* (1954), *Medusa* (1957), *Senfonik Sahneler* (1957) adlı baleler; bir *Balad, Gecemüziği* ve orkestra için *Philadelphia Senfonisi* (1961), bir *piyano konçertosu* (1956), melodiler (*Aşk Üstüne* [1861]) besteledi. (L)

EİNEM (Karl VON), alman generali Herzberg 1853-Mülheim an der Rhur 1934). 1870-1871 Savaşı sırasında subaylık yaptı, 1903'te harbiye bakanı oldu. 1914'ten 1918'e kadar Champagne cephesinde 3. alman ordusuna kumanda etti. 1933'te *Die Alte Preussisch-Deutsche Armee* (Eski Prusya-Alman Ordusu) adlı eseri yayımladı. (L)

EİN GEV, İsrail'de kibbutz, Taberiyye gölünün doğu kıyısında. Balıkçılık limanı. Bağcılık ve hurma ağacı yetiştiriciliği. Müzik ve güzel sanatlar okulu. -Çevrede Susitha'nın (Dekapolis bölgesindeki Hippos şehri) kalıntıları. (L)

EİNHARD. Bk. EGİNHARD.

EİN HAROD, İsrail'de kibbutz, Nasıra'nın güneydoğusunda; 2 000 nüf. 1921'de Rusya'dan gelen öncüler tarafından kuruldu ve önemli bir kooperatif denemesi oldu. 1948 Savaşları sırasında çekişmelere yol açan askerî bir üstü. Güzel Sanatlar müzesi. (L)

Luigi Einaudi, Albert Einstein (fotoğrafları 113. sayfada)

EİNHERJAR (iskandinav dilinde *mükemmel savaşçılar* anlamında k.) İskandinav mitolojisinde, savaş alanında ölen ve tanrı Odin tarafından *Walhalla* denilen cennete kabul edilen kahramanlara verilen ad. (L)

Einhorn sondası, ince çaplı lastik sonda. Üzerinde ölçü çizgileri ve ucunda madenden zeytin çekirdeğine benzer delikli bir kısım vardır. Ağızdan sokularak mide ve onikiparmak bağırsağını incelemeğe yarar. Rus asıllı Amerikan hekimi Max Einhorn'un (1862-1953) adıyle anılır. (L)

EİN KEREM, İsrail devletinde şehir. Kudüs'ün doğusunda, 20 000 nüf. Şehir hızla gelişmektedir. Vaftizci Yahya'nın burada doğduğu sanılır. Manastırlar. (L)

EİNSİCHT i. (alm. k.). Hayvan psikol. Bk. İNSİGHT.

EİNSİEDEL (Friedrich Hildebrand VON), alman yazarı Leipzig, Thüringen 1750-1828). Goethe ve Karl August'un dostu idi. Tiyatro oyunları yazdı. Başarılı tercümeleri vardır. *Grundlinien Einer Neuen Theorie der Schauspielkunst* (Yeni Bir Tiyatro Sanatı Teorisinin Esasları) [1797] adlı kitabıyle tanındı. (L)

EİNSİEDELN (fr. *Notre-Dame-des-Ermites*), İsviçre'de (Schwyz kantonu) komün, Sihlsee yakınında; 8 800 nüf. Her yıl 100 000'den fazla hacının ziyaret ettiği büyük benediktin manastırı; XVIII. yy.dan kalma yapılar; zengin kitaplık. Yazlık yer ve kış sporları merkezi. (L)

EİNSTEİN (Albert), alman asıllı fizikçi (Ulm 1879-Princeton 1955). Çocukluğu, Münih şehrinde geçti ve ilk öğreniminin bir kısmını buradaki lisede yaptı. Ailesi Milano'ya göç ettikten sonra, lise öğrenimini 1894'te İsviçre'de tamamladı ve 1896'da Zürich Politeknik enstitüsüne girdi. Sonradan İsviçre tabiiyetine geçti ve sırp asıllı bir kız öğrenci ile evlendikten sonra, Berlin'de federal patent dairesinde görev aldı. Bu küçük görevden arta kalan zamanlarında çağdaş fizikte ortaya atılmağa başlayan büyük problemler üzerinde düşünmek fırsatını buldu. Dikkatini önce, atomun yapısı ile Planck'ın kuvanta teorisi çekti. Brown hareketine ihtimaller hesabını uygulayarak bunun teorisini kurdu ve Avogadro sayısının değerini hesapladı. Kuvanta teorisinin önemini ilk anlayan fizikçilerden biri oldu ve bunu ışıma enerjisine uyguladı. Bu da, onun, ışık tanecikleri veya *foton*'lar hipotezini kurmasını sağladı. Bu yoldan fotoelektrik olayını açıklayabildi ve kanunlarını buldu. Bu çalışmalarını açıklayan ve 1905 yılında *Annalen der Physik*'te (Fizik Yıllığı) yayımlanan iki yazısından başka, üçüncü bir yazısı daha çıktı ve bunda bağıllık teorisinin temelini attı. Bu teoriler sert tartışmalara yol açtı. 1909'da Zürich üniversitesine öğretim görevlisi oldu. Prag'da bir süre (1911-1912) kaldıktan sonra, Zürich Politeknik okuluna profesör oldu. 1913'te Berlin Kaiser-Wilhelm enstitüsünde ders verdi ve Prusya Bilimler akademisine üye seçildi. İsviçre yurttaşı olarak Birinci Dünya savaşında tarafsız kaldı. İkinci defa evlendi; bu yirmi yıl içinde birçok özlü inceleme yazısı yayımladı ve bunlarda, yavaş yavaş teorilerini geliştirdi. 1921'de Nobel Fizik armağanını kazandı.

Yabancı ülkelere birçok gezi yapmakla birlikte 1933'e kadar Berlin'de yaşadı. O sıralarda Almanya'daki nasyonal sosyalist rejimin tutumu dolayısıyle Almanya'dan ayrılmak zorunda kaldı. Paris'te Collège de France'ta ders verdi; Belçika'ya, oradan da İngiltere'ye geçti. Son olarak A.B.D.'ye giderek Princeton üniversitesinde profesör oldu. 1940'ta, amerikan yurttaşlığına geçti. Einstein hiç şüphesiz çağımızın en büyük bilginidir. Matematik, fizik alanındaki çalışmaları modern bilimi büyük ölçüde etkiledi. Kendisi, özellikle, zaman ve uzay için düzenlenmiş bağıllık (izafiyet) teorisiyle tanındı. Bu teori üç bölüme ayrılır: Newton mekaniğinin kanunlarını değiştiren ve kütle ile enerjinin eşdeğerli olduğunu öne süren sınırlı bağıllık (1905); eğrisel ve sonlu olarak düşünülen dört boyutlu bir evrene ait çekim teorisini veren genel bağıllık (1916); elektro-magnetizma ve yerçekimini aynı alanda birleştiren bir teori denemesi. *A priori* olarak hazırlanan bu teorilerin gerçekliği, özellikle büyük kütleler veya hızlar söz konusu olduğu zaman, atom fiziği ve astronomi alanında yapılan parlak deneylerle ispatlanmıştır. Ayrıca Einstein insancıl hareketleri ile de tanındı. Barışseverdi. Haksızlığa karşıydı. Ezilmişlerin yardımına koşardı. Atom bombasının insanlık için büyük bir tehlike olduğunu biliyordu. Bütün gücü ile, atom enerjisinin milletlerarası kontrola bağlanmasına çalıştı. (L)

EİNSTEİN (Alfred), alman müzik bilgini (Münih 1880-El Cerrito, Kaliforniya 1952). *Berliner Tageblatt* dergisinde müzik tenkitçiliği yaptı (1927), Londra'ya göç etti, oradan da A.B.D.'ye geçti; Amerikan tabiiyetine girdi (1939). Eserleri: *Viol de Gamba için Alman Müziği* adlı bir tez (1905), madrigal üstüne üç ciltlik kitap yazdı (1949). Ayrıca, Köhel'in, Mozart'ın Eserlerinin Katalogu'nun üçüncü baskısını yaptı. *Mozart* (1948) ve *Schubert* (1951) adlı iki eseri daha vardır. (L)

EİNTHOVEN (Willem), hollandalı fizyolog (Samarang, Cava 1860-Leiden 1927). Leiden üniversitesinde profesör (1886). Elektrokardiyografiyi bulduğu için 1924'te Nobel armağanını kazandı. (L)

EİNWOHNERWEHR [aynvonerver] («halk muhafızı» anlamında alm. k.). Almanya'da, Birinci Dünya savaşından sonraki karışıklık döneminde (1918-1919) kamu düzeninin korunması ve güvenliğin sağlanması amacıyle kurulmuş olan milis kuvveti. (1921'de müttefiklerin emriyle kaldırıldı.) [L]

EİPEL. Bk. İPEL.

EİRE, İrlanda'nın gaelce adı. 1937'de hür İrlanda devletinin resmen aldığı bu ad, 1949'dan itibaren, İrlanda cumhuriyeti (Poblacht nan Eireann) adıyle birlikte kullanıldı. (L)

EİREN i. (yun. k.). Esk. Yun. Kendisinden daha genç arkadaşlarının askerlik öğretmenliği görevini yapan yirmi iki yaşlarındaki genç ıspartalı. (L)

EİRENAİOS, Tir piskoposu (öl. 450'ye doğr.). İmparatorluğun ileri gelenlerinden, Nestorius'un yakın arkadaşı ve savunucusu idi. Efes konsilinde danışman olarak Nestorius'a eşlik etti, sürgün edildiği (435) ve gözden düştüğü günlerde de onun yanında bulundu. Petra'da on yıl kaldı; orada, yaşadığı devrin tarihini yansıtan ve Efes kilise büyüklerini suçlayan *Tragodian tu Eire Naiu* (Eirenaios'un Trajedisi) adlı bir eser yazdı. 466'da Tir piskoposu oldu, iki yıl sonra görevinden uzaklaştırıldı. (L)

EİRENAİOS (Aziz), Lyon piskoposu (Küçük Asya 130'a doğr.-Lyon 208'e doğr.) İzmir piskoposu Polykarpos'un öğrencisi, Polykarpos onu 157 yılına doğru Galya'da görevlendirdi. Lyon'da Aziz Potheinos kendisine papazlık rütbesini vererek Paskalyayı Yahudilerle aynı günde kutlayan Doğu hıristiyanlarının Kilise cemaatinden çıkarılmasını rica etmek üzere papa Eleutherius'a gönderdi. 178 Yılına doğru Eirenaios, Potheinos'un yerine Lyon piskoposu olunca, bu defa da papa Victorius nezdinde Doğu Hıristiyanları paskalyası konusunda teşebbüsler yaptı (190'a doğr.). Din uğruna ölmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Aziz Eirenaios özellikle Gnostiklere karşı girişilen mücadelede önemli rol oynadı. *Elenhos kai Anatrope tes Psevdonymu Gnoseos* (Gnosis [bilgi] Yalancı Adının Reddedilmesi ve Çürütülmesi) adlı bir eseri vardır. Edebî iddiası olmayan bir yazar olmakla birlikte sade üslûbu ile güvenilir ve bireşimci bir doktrini savunmuş, III. yy. da Batıda inanç bütünlüğünün koruyucusu olmuştur. (L)

EİRENARKHES i. (yun. *eirene,* barış ve *arkhein,* hâkim olmak'tan). Roma imparatorluğu teşkilâtında yer alan (M.S. II. yy.'dan itibaren), sonra da Bizans'ta Küçük Asya ve Mısır sitelerine vali tarafından tayin edilen yüksek görevli memur. Zabıta işleri ve soruşturmayle görevli idi. (L)

EİRENARKHİA (yun. k.). Eirenarkhes'lerin görev ve makamı. (L)

EİRENE, barış tanrıçası; Dios ve Themis'in kızı. *Eunomia* (hakkaniyet) ve *Dike*'nin

(adalet) kız kardeşi; üçü *Treis Horas*'ı (üç zamanı) meydana getirirler. Birçok eski yunan yazar ve şairi, bu arada da, Hesiodos, *Theogonia*'sında Eirene'den söz eder. Bk. PAX.

— Tar. *Eirene* birçok bizans prensesinin adıdır. Bunlardan en ünlüleri şöyle sıralanabilir: — EİRENE *Hazar'lı*, Hazar Hanın kızı; Leon III (714-741) tarafından vaftiz edilerek Eirene adını aldı. Siyasî ve askerî sebeplerden dolayı Leon'un henüz çok genç olan oğlu Konstantinos ile evlendirildi. Konstantinos iki yaşındayken babasıyle birlikte kral ilân edildi ve babasının ölümünden sonra tek başına Bizans krallığında kaldı (741-775). Hazar soyundan olduğu için *Hazar'lı* diye anılan Eirene, kocasının ikonlarla ilgili anlayışını benimsemedi; — EİRENE Leon IV'ün (775-780) karısı. Bk. *Bizans imparatoriçesi* EİRENE.

— EİRENE, macar kralı Laszlo I'in kızı, İoannes Komnenos II'nin (1118-1143) karısı. *Piriska* olan adını, kocasının tahta geçmesinden önce değiştirip Eirene adını aldı. 1134'te öldü; — EİRENE, Manuel Komnenos'un (1143-1180) karısı, alman imparatoru Konrad III'ün baldızı, asıl adı Bertha von Sulzbach iken Eirene adını aldı; — EİRENE, Birinci Komnenos'lar devrinde meşhur olan Manuel Botaneiatos'un karısı, rahibe olup Maria adını aldı; — EİRENE, Manuel Komnenos'un (1143-1180) kardeşi, *Sevastokrator* (imparatordan sonra gelen kişi), Andronikos Komnenos'un karısı (öl. 1193). Eirene, aralarında İoannes Gecis ile kronik yazarı Konstantinos Manasses'in bulunduğu birçok yazar ve aydını çevresinde topladı. — EİRENE, Aleksios Palaiologos'un karısı, Aleksios III'ün (1195-1203) kızı. Bu evlilikten doğan Theodora, Andronikos Palaiologos ile evlenip imparator Mikhael Palaiologos'un annesi oldu; — EİRENE, İsaak Angelos'un (1185-1195) kızı (öl. 1208). Alman kralı Heinrich VI'nın kardeşi olan Schwaben dükü Philipp ile evlendi (1197); bu evlenme dolayısiyle Heinrich, Bizans tahtı üzerinde hak kazandı. Heinrich bu haklarını, kendi yararına çalışan Aleksios III'e (1195-1203) karşı kullandı. Alman halkı Eirene'yi çok sevdi, evi ise aydınların toplandığı bir merkez oldu. — EİRENE, Laskaris Theodoros I'in (1204-1222) birinci karısı Anna'dan olan kızı (öl. 1241). Aleksios III'ün (1195-1203) torunu; önce Andronikos Palaiologos ile, onun ölümü üzerine de Kral İoannes Bataces (1222-1254) ile evlendi, edebiyatla ilgilendi. — EİRENE, Epir (Epeiros) devletinin hükümdarı Theodoros Angelos'un kızı; 1237'de bulgar kralı İoannes Asan II ile evlendi. İoannes Asan II, Eirene'nin babasını hapsedip gözlerini kör ettiyse de karısına olan sevgisinden dolayı, onu yalnız serbest bırakmakla kalmadı, kardeşi Manuel'i kovarak Thessalonike'de (Selânik) yeniden başa geçmesi için yardım etti; — EİRENE, Mikhael Palaiologos'un (1259-1282) ablası: Mikhael Kantakuzenos ile evlendi. Kardeşinin dinî siyasetine karşıydı; Eulogia adı ile rahibe olup Philanthoropos Khristos manastırını kurdu; — EİRENE, Nikephoros Khupsnos'un kızı; Andronikos II'nin (1282-1328) oğlu kral İoannes Palaiologos'un karısı; — EİRENE, Mikhael Palaiologos'un (1259-1282) kızı, bulgar kralı İoannes Asan III'ün karısı; — EİRENE, Theodoros II Laskaris'in (1254-1258) kızı (öl. 1270). Ailesi onu Mikhael Palaiologos ile (1259-1282) evlendirmek istedi, bunda başarı sağlayamayınca bulgar hükümdarı Konstantinos Tekh veya Toikhos ile evlendirdi. Bulgar devletinin Mikhael Palaiologos'a karşı düşmanlığını körükleyen odur. Mikhael Palaiologos Eirene'nin kardeşi İoannes'i Bizans tahtından uzaklaştırıp gözlerini kör etmişti. Ayasofya'ya yakın bir kilise duvarındaki resimde, birçok kişiyle birlikte Eirene ve kocası görülür; — EİRENE, Andronikos II'nin (1282-1328) evlilik dışı kızı, Tesalya kralı İoannes II (1303-1318) ile evlendirdi; — EİRENE bizans kralı Andronikos Palaiologos III'ün (1328-1341) karısı (öl. 1324), asıl adı Agnes von Brunswick'tir; bizans kralı ile evlendikten sonra Eirene adını aldı; çocuk dünyaya getirirken öldü; — EİRENE, İoannes Kantakuzenos'un (1347-1354) karısı, Asan sülâlesinden olan Eirene, Didymoteikhon'da kraliçe olarak taç giydi, kocasının İoannes Palaiologos'a karşı giriştiği isyan süresince bu şehirde kaldı (1341-1345). Öğütleri ile kocasına yardımcı oldu. Kocası rahip olunca, o da *Eugenia* adını alarak Martha Manastırında rahibeliği seçti; — EİRENE (Syrikaina), Trabzon hükümdarı Manuel I Komnenos'un (1238-1263) ikinci karısı; — EİRENE (Palaiologina), trabzon hükümdarı Basileios I Büyük Komnenos'un (1332-1340) birinci karısı. Bizans kralı Andronikos III Palaiologos'un (1328-1341) evlilik dışı kızı olan Eirene, 1335'te Basileios ile evlendi. Fakat Basileios, çocuğu olmadığı için, onu kovup Eirene Trapezundia (Trabzon'lu) ile yaşamağa başladı. Basileios'un 1340'ta ölümünden sonra Eirene tahta geçti; Trapezundia'yı Bizans'a yolladı ve Trabzon Akropolisindeyken çıkan isyana karşı koydu. Bir süre sonra Basileios'un kız kardeşi Anna, manastırı terk etti ve bir ordunun başına geçerek Eirene Palaiologina'yı İstanbul'a yolladı, tahta kendisi geçti; — EİRENE, trabzon hükümdarı Basileios II Komnenos'un (1332-1340) ikinci karısı (öl. 1382'den sonra), Basileios birinci karısını kovduktan sonra bununla evlendi; kocasının ölümü üzerine, iki çocuğu ile birlikte Eirene Palaiologina tarafından İstanbul'a sürgün edildi. Sürgünden Trabzon'a oğlu Aleksios Büyük Komnenos (1349-1390) ile birlikte döndü ve ana kraliçe oldu. (L)

EİRENE (Atina 752'ye doğr. - Lesbos 803), bizans imparatoriçesi (797-802). Daha sonra imparator (775-780) olan Leon IV ile evlendi (768). Kocasının ölümü üzerine de küçük yaştaki oğlu Konstantinos VI'ya naiplik etti. Otoriter davrandı, fakat dış tehlikelerden çok, din meseleleri ile uğraştı. Patrik Tarasios'un etkisiyle İznik (Nikaia) konsilini topladı (787); konsil, kiliselerde resimlere tapınılmasını yasaklayan görüşleri reddederek resimlerin kutsal sayılmasını onayladı. Oğlunun erginlik yaşına gelmesinden sonra da hükümdarlığa devam etmek istedi, ordunun ayaklanması karşısında çekilmek zorunda kaldı (aralık 790). Oğlu Konstantinos VI tarafından tekrar iş başına çağrıldı (792), oğluna karşı yeni entrikalara girişti; Konstantinos'u boşanmasından sonra, iki kadınla evli olmakla suçladı (795), tahtından indirdi ve gözlerine mil çektirdi (temmuz 797). İmparatorlar için kullanılan «basileus» unvanını alarak tahta çıktı. Dış siyaset meselelerini ihmal ederek Harun-ür-Reşid'e haraç vermeğe razı oldu (798) ve İslavların imparatorluğa sızması tehlikesine seyirci kaldı. Büyük Karl ile evlenerek imparatorluğun birliğini yeniden kurmayı düşündü, çevresindekileri tedirgin eden bu tasarı, onun iktidardan düşmesine sebep oldu (802). Midilli'ye (Lesbos) sürüldü, orada öldü. İstanbul'a nakledilen cesedi halk tarafından bir azizenin cenazesi gibi karşılandı. Ortodoks kilisesi kendisini Azize ilân etti. (L)

Eirene (*Barış*), Aristophanes'in komedisi (M.Ö. 421). Aristophanes bu eserinde, Isparta ile Atina arasındaki görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmağa yüz tuttuğu bir sırada barışın yararlarını överek görüşmelerin kesilmesini önlemeğe çalışır. Oyunda koro çiftçilerden meydana gelmiştir. Bir bağcı olan Trygaio bir domuzlan böceğine binerek Olympos'a çıkar ve tanrılardan savaşa son vermek için yol sorar. Hermes'ten, Savaş'ın yunan ülkesini ezmeğe hazırlandığını ve Barış'ı bir mağaraya atmış olduğunu öğrenir. Ülkesinin insanlarının yardımıyla Barış'ı yeryüzüne çıkarmayı başarır. Geçimlerini savaşa borçlu olan zırh, başlık, borazan, mızrak, tuğ tacirlerinin kınamalarına rağmen, başarısını kutlar. Hasat tanrıçası Opora ile evlenir. Nikias barışından (Nikicios Eirene) kısa bir süre önce oynanmış olan bu oyunun tarihî önemi büyüktür. (L)

EİRENE DUKAS, bizans imparatoriçesi (1066-1120). Andronikos Dukas'ın kızı ve imparator Konstantinos X'un yeğeni; Alexis I Komnenos ile evlendi (1078) ve bunun üzerine büyük bir nüfuza sahip oldu. İmparatorun ölümünden sonra damadı Nikephoros Bryennios lehine, oğlu İoannes II'yi bertaraf etmeğe yeltendiyse de başarı sağlayamadı ve Panagia Kekharitomene manastırına çekilmek zorunda kaldı. (L)

EİRESİONE i. (yun. *eiros*, yün'den). Esk. Yun. Üstü zeytin dolu ve yün ipliklerle çelenk şeklinde sarılmış zeytin dalı; bu ipliklere turfanda ürünler tutturulur, (*pyanepsia, thargelia* gibi) bazı şenliklerde taşınır

ekarte
(koreografi)

ve Apollon'dan iyi bir ürün istemek veya bir kötülüğü kovmak amacıyle tapınakların ve evlerin kapılarına asılırdı. (L)

EİSAİ, japon buddha papazı (1141-1215). Hieizan'ın çömezi idi. 1191'de Çin'den, Zen tarikatına ilham kaynağı olan belgelerle birlikte çayı getirdi. İlk önce Kyu Şu'da ekilen çay daha sonra da bütün adalara yayıldı. (L)

EİSELSBERG (Anton VON), avusturyalı cerrah (Steinhaus 1860-Viyana 1939). Önce Utrecht'de, sonra Königsberg ve Viyana'da cerrahî kliniği profesörü oldu. Bakteriyoloji ile ilgili çalışmaları, deneysel araştırmaları vardır. Tiroid bezi, sindirim ve sinir sistemi cerrahisini geliştirdi. Cerrahinin çeşitli dallarıyle ilgili birçok eser yazdı. (L)

EİSEN (Charles), fransız ressam, desinatör ve gravürcüsü (Valenciennes 1720-Brüksel 1778). Resim öğrenimini ilkin babası François'nın, sonra Le Bas'nın yanında yaptı. Madame de Pompadour'un resim öğretmeni oldu. La Fontaine'in Masalları (1762, Fermiers généraux yayınları), Ovidius'un *Metamorphosis* (Değişimler), Dorat'nın da *Henriade* ve *Les Baisers* (öpücükler) adlı kitapları için yaptığı resimlerle tanındı. Boucher'ninkine benzeyen hareketli üslûbu «Rocaille» adı verilen sert çizgili resme örnek gösterilir. (L)

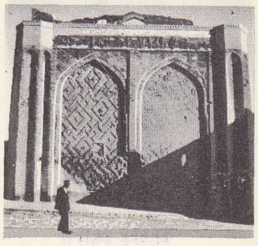

EKBATANA
Ester ve Mordekay'ın anıtkabri

EİSENACH, lat. **İsenacum**, esk. alm. **İsenach**, Almanya'da (Doğu Almanya, Erfurt idare bölümü) şehir. Eski Saksonya-Weimar -Eisenach dükalığının ikinci başkenti; 50 7000 nüf. Kimya ürünleri ve boya fabrikaları. İnce marangozluk. Otomobil. Tahta işçiliği. Elektrik malzemesi. XVIII. yy.dan kalma şato; belediye binası (1641); Luther'in çocukluğunu geçirdiği ev; St. Nikolai (Roman üslûbunda) ve St. Georg (Gotik üslûbunda) kiliseleri. Johann-Sebastian Bach burada doğdu.

— Tar. XI. yy.da Thüringen landgraf'ları tarafından kurulan Eisenach, Saksonya hanedanının Ernestine kolundan bir prensliğin başkenti oldu ve 1741'de Saksonya-Weimar topraklarına bağlandı. Şehir, 5 nisan 1945'te III. ordu tarafından (Patton) alındı. (L)

EKBER ŞAH I

EİSENBERG, Almanya'da (Doğu Almanya Halle idare bölümü) şehir. Gera'nın kuzeybatısında; 14 100 nüf. Sonradan Saksonya-Altenburg dükalığı ile birleşen, Saksonya-Eisenberg dükalığının merkezi. Porselen. Çimento. Dokumacılık. Makine sanayii. (L)

EİSENERZ, Avusturya'da (Steier) şehir, Leoben'in 30 km kuzeybatısında; 12 900 nüf. Önemli Erzberg demir madenleri yakınında Steier'in başlıca çelik sanayii merkezi. (L)

EİSENHOWER (Dwight David), amerikan generali ve devlet adamı (Denison, Texas 1890-Washington 1969). Abilen'deki (Kansas) öğreniminden sonra West Point Harp okulunu bitirdi (1915). Birinci Dünya savaşında, Fransız cephesine gönderilen amerikan kıtalarının kurulmasında teşkilâtçılığını gösterdi. Amerikan ordusu genelkurmayında çalıştı; 1935'te görevle Filipin'lere gitti, burada pilot brövesi aldı. 1941'de tuğgeneral oldu. 1942 Eylülünde Fas ve Cezayir'e yapılması tasarlanan çıkarmayı düzenlemek üzere Londra'ya gönderildi. Kuzey Afrika'daki müttefik orduları kumandanlığına tayin edildi (11 şubat 1943), bu sıfatla Tunus savaşını, Sicilya ve İtalya'ya yapılan çıkarmaları yönetti. Ertesi yıl 24 aralıkta Cezayir şehrinden ayrıldı, Londra'da Batı Avrupa'nın kurtuluşu ile görevli müttefik kuvvetleri başkumandanlığına getirildi. Eisenhower bu görevde üstün yeteneğini gösterdi. Kara, deniz ve hava kuvvetlerini bir tek kurmaylıkta topladı. Kurtarma savaşlarında, çoğu zaman çeşitli tekniklerle modern savaşın gereklerini uzlaştırmasını bildi. 7 Mayıs 1945'te Reims'te alman ordusu teslim olduktan sonra, amerikan ordusu genelkur-

Foto. Lipnitzki, Viollet (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

EKBER ŞAH II

may başkanlığına getirildi, fakat kısa zamanda askerlikten ayrıldı ve 1948'de Columbia üniversitesi rektörlüğüne seçildi. Kuzey Atlantik paktının imzalanmasından biraz önce (1949) yeniden aktif göreve çağrıldı, amerikan kurmay başkanları heyetinin başına getirildi ve Truman'ın askerî danışmanlığına tayin edildi. 1950'de NATO yüksek karargâhı kumandanı oldu ve S.H.A.P.E. (Avrupa Müttefik kuvvetleri Genel Karagâhı) kumanda örgütünü kurdu. 1952'ye kadar Roquencourt'da bu karargâhı yönetti. Cumhuriyetçi parti adayı olarak 1953'te Amerika cumhurbaşkanlığına seçildi ve Truman'ın yerine geçerek Kore savaşına bir çözüm yolu bulmağa çalıştı. 1957'de yeniden Cumhurbaşkanlığına seçildi. Tahran, Yalta ve Postdam konferanslarının gizli şartlarını bozdu (2 şubat 1953); bir dünya nükleer denetleme örgütü meydana getirilmesini teklif etti (aralık 1953). A.B.D.'nin Avrupa devletleriyle olan ilişkilerine büyük önem verdi, hattâ Avrupa Savunma birliğine (C.E.D.) Amerika'nın garantisini sağladı (nisan 1954), Avrupa devletlerine iktisadî ve askerî alanlarda yardıma devam edebilmek için, amerikan kamuoyunda kısmen beliren direnişi önledi. S.S.C.B.'ye karşı saldırganlığa kaçmayan, sert bir siyaset uyguladı; komünizme karşı her türlü silâhlı saldırıları önlediği gibi, gerek diplomasi alanında gerek askerî alanda A.B.D.'nin gevşemesini önledi. 1957'de yeniden Cumhurbaşkanlığına seçildikten sonra, Güneydeki ırk problemini eğitim birliği yolu ile çözmeğe çalıştı; grevin iktisadî ve sosyal tehlikelerini azaltmak amacıyle, patronlar ve işçiler arasındaki anlaşmazlıklarda devletin hakemlik yapmasını sağladı. Milletlerarası alanda enerjik bir siyaset uyguladı; bu siyaseti, amerikan deniz piyade birliklerinin Lübnan'a çıkarılması (nisan 1958), Formoza'nın savunulması işlerinde ve Foster Dulles'ın ölümünden sonra kendi görevinin bitimine kadar (ocak 1961), kısmen Dulles'ın metotlarıyle sürdürdü: resmî geziler yaparak yabancı devlet ve hükûmet başkanlarıyle doğrudan doğruya temasa geçti. Bu arada 1959'da Türkiye'yi de ziyaret etti. 1948'de hatıralarını (*Memorys*) yayımladı. Başkanlık görevi bittikten sonra *Encyclopedia Americana*'nın yayın bürosunu yönetti (1961). Emekliliğinin boş zamanlarını hatıralarını yazmakla geçirdi: *Mandate for Change, The White House Years* (Değişik İktidar, Beyaz Saray'da Geçen Yıllar) [1963]; *Waging Peace, The White House Years* 1956-1961 (Barış Tehlikede, 1956-1961 Beyaz Saray Yılları). [L]

Eisenhower doktrini, Ortadoğu'da, komünist bir devletin tehdit veya saldırısına uğrayacak bir milletin bizzat yaptığı talep üzerine, Amerika Birleşik devletlerini, iktisadî ve askerî bakımdan müdahalede bulunmakla görevli kılan siyasete verilen ad. Başkan Eisenhower'in bir yıl önce 5 ocak günü ileri sürdüğü talep üzerine, 7 mart 1957'de A.B.D. Senato ve Temsilciler meclisinin aldığı ortak kararla belirlenen bu doktrin, Süveyş meselesi (1956) sırasında, S.S.C.B.'nin Yakındoğu olaylarına karışmasına ve bu olaylar üzerine Moskova'nın Mısır'a askerî yardımda bulunmasına verilen bir cevap mahiyetindeydi. Hükûmetin talebi üzerine, amerikan deniz piyadelerinin Lübnan'a çıkarma yapmasıyle, doktrin ilk defa uygulanmış oldu. Bu doktrin sayesinde, NATO ile SEATO kuvvetlerinin bulunduğu bölgeler arasındaki boşluk dolduruldu. Eisenhower doktrini, böylece, CENTO devletlerini de dolaylı olarak desteklemiş oluyordu. (L)

«EKHO ile Narleissos» Nicolas Poussin'in eseri Louvre müzesi, Paris

EİSENHUT, Avusturya'da Nor Alplerinin Stang Alpleri bölümünün en yüksek (2 441 m) doruğu. (L)

EİSENHUT (Ferenc), [Nemetpalanka 1857-Münih 1903), macar ressamı (hocası Bertalan Szekely idi. Macaristan'da ve Münih'te çalıştı. Mısır ve Kafkasya'ya seyahat etti. Bu yolculuğun etkileriyle «Doğu»yu ele alan birçok resim çizdi. 1886'da yaptığı «*Gülbaba'nın Ölümü*» tablosu, halen Ankara'daki Macar büyükelçiliğindedir. (M)

EİSENHÜTTENSTADT, esk. **Stalinstadt,** Almanya'da (Doğu Almanya, Frankfurt Ander-Oder idare bölümü) şehir; 33 000 nüf. Irmak yoluyle taşınan demir filizinden, Yukarı Polonya Silezya'sının kömüründen ve önemli bir mahallî linyit yatağının sağladığı enerjiden yararlanan büyük çelik kombinası, Fürstenberg Ander Oder yakınında kuruldu. Şehir, Doğu Almanya'nın başlıca ağır sanayi merkezlerindendir. Fabrikalar yakınında örnek bir işçi şehri kuruldu: burası alman sosyalist şehirciliğinin pilot bölgesidir. Önemli cam fabrikaları. (L)

EİSENKİESEL i. (alm. k.). Miner. Bileşiminde demir III oksit bulunduğu için kırmızı renkte olan kuvars çeşidi. (HEMATİTLİ KUVARS da denir.) [L]

EİSENLOHR (Jakob Friedrich), alman mimarı (Lörrach 1805-Karlsruhe 1855). Öğrenimini Karlsruhe'de yaptı, bu şehrin Politeknik enstitüsüne profesör yardımcısı (1832) ve profesör (1839) oldu. Baden'deki bütün demiryolu garlarını yaptı, Ortenberg şatosu ile Lahr'daki protestan kilisesini onardı. (L)

EİSENSTADT, Avusturya'da kasaba, Burgenland'ın merkezi, Leitha'nın eteğinde; 5 500 nüf. Macar seçmen prensi Pal Esterharzy için yaptırılan (1663-1672), italyan üslûbunda şato. Joseph Haydn ile ilgili hatıra eşyaları. (L)

EİSENSTEİN (Ferdinand Gotthold Max), alman matematikçisi (Berlin 1823 - ay.y. 1852). Çeşitli alanlarda önemli araştırmalar yaptı (sayı teorisi, cebir, eliptik fonksiyonlar). 1844'te 3. ve 4. sıradan ikili şekillerin başlıca değişik biçimlerini inceledi. 1850'de tam katsayılı çokterimlilerin indirgenmezliği üzerine önemli bir ölçüt ortaya koydu. $a + b$. δ formülünün *a, b,* tamsayı; δ birimin ilkel küp kökü) meydana getirdiği bütün üzerinde çalıştı. Bu çalışma daire biçimindeki cisimlerin incelenmesinde ileri bir adımdır. (L)

EİSENSTEİN (Sergey Mihayloviç). Bk. AYZENŞTAYN.

EİSİTERİA i. (yun. k.). Esk. Yun. Atina bule'sinin, yılın başında, göreve başlarken tanrılara sunduğu kurban. (L)

EİSLEBEN, Almanya'da (Doğu Almanya, Halle idare bölümü) şehir; 31 800 nüf. Gotik üslûbunda kiliseler. Bakır ve uranyum filizi çıkarılması ve işlenmesi. Konfeksiyon; besin ürünleri. Martin Luther burada doğdu. (L)

EİSLER (Hanns), alman bestecisi (Leipzig 1898-Berlin 1962). Schönberg ve Webern'in öğrencisi. New York'ta öğretmen olarak çalıştı. Hollywood'da Chaplin ile işbirliği yaptı (1942-1947). Viyana'ya, daha sonra Doğu Berlin'e yerleşerek Güzel Sanatlar akademisinde öğretmen oldu. Önceleri on iki ses tekniğinin etkisinde kaldı, sonraları B. Brecht ile işbirliği yaptı ve koro müziği yazarak üslûbunu sadeleştirdi. Süitler, senfoniler, orkestra için çeşitli parçalar, koro ve sahne için besteler yazdı. Demokrat Alman cumhuriyetinin millî marşını besteledi. (L)

EİSLER (Rudolf), avusturyalı filozof (Viyana 1873-ay.y. 1926). Eserlerinde Kant'ın, Kant sonrası idealizmin ve özellikle Wundt'un etkisi görülür. En önemli eseri: *Wörterbuch der Philosophischen Begriffe* (Felsefe Terimleri Sözlüğü) [1900 (3 cilt)]. (L)

EİSLİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya Baden-Württemberg) şehir. Göppingen'in doğusunda; 14 500 nüf. Petrol rafinerisi. Metalürji ve makine yapımı. Suni dokuma fabrikaları. (L)

EİSNER (Kurt), alman sosyalist yazarı ve siyaset adamı (Berlin 1867-Münih 1919). Berlin'li bir fabrikatörün oğlu idi. Sosyalist partiye girdi ve *Vorwärts*'in yazarları arasına katıldı. 1914'te savaşa ve Pangermanistlerin ilhakçı siyasetlerine karşı çıktı. 1918'de Münih maden işçilerini greve sürüklediği için tutuklandı. Ekimde serbest bırakıldı; 7 kasımda Münih'teki Cumhuriyetçi devrim hareketinin başına geçti ve Bavyera'da sosyalist bir hükûmet kurdu. Bağımsız sosyalistlerin de desteği bu hükûmete radikal bir yön verdi, bazı bakımlardan sovyet devriminin etkisiyle yeni bir rejim kurmağa çalıştı. Birinci Dünya savaşının patlamasında Almanların suçluluğunu gösteren resmî belgeleri yayımladı, Bavyera'yı öbür Alman devletlerinden, özellikle, Prusya'dan ayırmağa çalıştı. Fakat 1919 seçimlerinde, hükûmeti azınlıkta kaldı, kendisi de çekilmek üzere iken kont Arco-Valley adında genç bir kralcı tarafından öldürüldü. Ölümü, sosyalist hükûmete görev alanlara karşı kanlı bir askerî baskının başlangıcı oldu. Tarihî bir eser (*Wilhelm Liebknecht*) [1906] ve piyesler yazdı. (L)

EİSPHORA i. (yun. k.). Esk. Yun. Savaş sırasında alınan olağanüstü vergi. (İlk defa M.Ö. 428 yılında Atina'da Peloponnesos savaşı sırasında uygulandı. Sermaye üzerinde vergi yani eisephora daha çok âyinleri yapmakla görevli vatandaşlara zorla uygulandı ve halkın tutmadığı bir şey oldu. Aksine olarak 378-377'de, hemen bütün Atina halkından daha az ve gitgide azalan bir şekilde sürekli oldu: bunun için vatandaşlar symmoria'lara ayrıldı. (L)

EİSSFELDT (Otto), alman şarkiyatçısı (doğ. Northeim 1887). Halle üniversitesi profesörü. Bilimsel çalışmalarını Eski Ahit, fenikece ve ugarit dili alanlarında yaptı. Bu konuları özellikle dinî açıdan ele aldı. Başlıca eserleri: *Einleitung in das Alte Testament* (Eski Ahit'e Giriş) [1934]; *Philister und Phönizier* (Filistinliler ve Fenikeliler) [1934]; *Tempel und Kulte Syrischer Städte* (Suriye Şehirleri Tapınakları ve Kültleri) [1941]. (L)

EİSTEDDFOD i. Eski Keltler zamanında Galler ülkesinde her yıl yapılan şiir, şarkı ve çalgılı müzik yarışması. (Eisteddfod'lar XVIII. yy. sonlarında değer kazandılar ve Gal dilinin korunmasında önemli bir rol oynadılar.) [L]

EİTEMAN (Wilford J.), amerikan iktisatçısı (Rock Island, İllinois 1902). Michigan üniversitesinde profesör, Office of Price Administration'ın (O.P.A.) üyesi. Eserleri: *Price Determination, Theory and Pratice* (Fiyatın Belirlenmesi, Teori ve Uygulama) [1949]; *Essay in Finance* (Maliye Üstüne Denemeler) [1952]; *Personal Finance and Investment* (Özel Finansman ve Yatırım) [1952]. (L)

EİTLANDİT i. (fr. *éitlandite*). Miner. Uranyum ve yttriyum'un tabiî niyobat ve titanat'ı. (*Eşanl.* SAMARSKİT.) [L]

EİTNER (Robert), alman pedagog ve bibliyografyacısı (Breslau 1832-Templin, Uckermark 1905). 1853 ile 1882 arasında, Berlin'de müzik profesörlüğü yaptı. 1868 Yılında, Müzik Araştırmaları birliğini kurdu. *Monatshefte für Musikgeschichte*'yi (Aylık Müzik Tarihi Dergisi) yayımladı. Bu yayını, *Publikationen alter praktischen und theoretischen Musikwerke* (Teorik ve Pratik Eski Müzik Eserlerinin Yayımları) ile tamamlandı. *Bibliographie der Musiksammelwerke des 16. und 17. Jahrhunderts*'i (XVI. ve XVII. yy. Müzik Derlemeleri Bibliyografyası) yayımladı. Bu eserinde her eseri tanıtmağa ve kaynağını göstermeğe çalıştı. En önemli eseri, on ciltlik *Biographisch-Bibliographisches Quellenlexicon*'dur (Biyografik ve Bibliyografik Kaynaklar Sözlüğü) [1900-1904]. (L)

EİTNER (Wilhelm), avusturyalı bilgin (İglau 1843-Sankt Christophen, Viyana yakını 1921). 1874'te Viyana'da deri sanayiiyle ilgili bütün meseleleri fennî olarak öğreten bir okulda okudu ve deriler üstündeki kılları düşürmek için sodyum sülfür kullanma usulünü uyguladı. (L)

EİTOKU, japon ressamı (Yamaşiro 1543-Kyoto 1590). Kano Şoeyi'nin oğlu. Kano Motonubu'nun öğrencisi. Birçok saray ve tapınağı süsleyen resimlerinden hiç biri günümüze kadar gelemedi. XVII. yy. japon süsleme sanatına büyük etki yaptı. Büyük paravanalar üzerine yaptığı resimlerde çin üslûbuyle japon üslûbunu kaynaştırdı. (L)

EİTROF, Batı Almanya'da kasaba, Sieg

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN); Braun (LAROUSSE)

nehri kıyısında, Bonn'un 22 km doğusunda; 11 756 nüf. (1953). [L]

EİTZ (Carl), alman müzik eğitimcisi (Wehrstedt, Halberstadt 1848-Eisleben 1924). Eitz, ses kelimesi (Tonwort) diye anılan sistemi kurdu, bu çalışmasıyle solfejlemeye büyük katkıda bulundu. Sistemde kromatik tonlar, düzenli olarak değişen sesli ve sessiz harflerden meydana gelen mutlak ton-heceleri ile belirtilir. Meselâ do-majör için şu heceler kullanılır: bi, to, gu, au, la, fe, ni, bi. Eş sesliler yarım tonları gösterir. (L)

EİZZE çoğl. i. Bk. AİZZE.

EJA, S.S.C.B.'de ırmak, Kafkasya'nın kuzeyindeki bölgeleri sular. Azak denizine dökülürken kıyı kordonuyle kapalı bir haliç yapar. Ejsk şehri bu haliç kıyısındadır; 311 km. (L)

EJDERDEHAN blş. i. (fars. *ejder* ve *dehān*, ağız'dan *ejder-dehan*, ejder ağızlı). *Esk.* Top. (XVI. yüzyılın son yarısı ile XVII. yüzyılda Türkler tarafından kullanılan bir cins top). [M]

EJDERHA veya **EJDER** i. (fars. *ejderha* veya *ejder*). Genel olarak, arslan pençeli, kanatlı ve kuyruğu yılan kuyruğu biçiminde gösterilen masal hayvanı: *Elinden gelirse, her gece yalnız kanlı kefenle değil, cehennem alevinden kılıçlar, Gayya kuyusundaki ejderhadan kırbaçlarla yatağına geleceğim* (Namık Kemal). ‖ Büyük yılan: *Musa aleyhisselâm, asasını yere bıraktı. Hemen büyük ejder oldu, harekete başladı* (Cevdet Paşa). Bk. ANSİKL.

— DEY. *Ejderha gibi,* çok iri ve korkunç görünüşlü.

— *Esk. Ejder-i kâhir,* ölüm ejderhası. ‖ *Ejder-i münakkaş,* alaca derili büyük yılan.
— Astron. *Ejder ayı,* Ay'ın, yörüngesi üzerindeki çıkış düğümünden (Ay'ın Güney yarıküreden Kuzey yarıküreye geçerken tutulum düzlemini kestiği nokta) art arda iki geçişi arasında kalan zaman aralığının ortalama değeri. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Ejder çizgisi,* Ay'ın düğümler çizgisi, yani Ay'ın yörünge düzlemiyle tutulum düzleminin arakesiti. Bk. ANSİKL.

— İkonogr. Bk. ANSİKL.

— Mit. Bütün milletlerin masal dünyasında yeri olan, bazen arslan gövdeli, yılan kuyruklu, bazen kanatlı olarak gösterilen, olağanüstü hayvan. (Ejderha'nın daha çok eski Babil inançlarından doğmuş masallardan türediği, her milletin hayal gücüne göre biçimlendiği ileri sürülmektedir.) ‖ *Hesperis'lerin bahçesinin ejderhası.* Bk. HESPERİS'LER veya HESPERİDES.

— Rom. tar. *Roma taburu cohors'ların ejderi,* Romalılar tarafından Barbarlardan alınmış olan işaret. (Traian devrinden itibaren kullanılmağa başlandı. Bir mızrağın ucuna takılmış, içine rüzgâr dolan gümüş bir ejder ağzıydı. 235-476 Arası Roma imparatorluğunda kumaştan ejderler yapıldı. Bu işareti, Roma taburları cohors'larla aynı zamanda süvari birlikleri turma'ler de kabul etti).

— ANSİKL. İnsan hayal gücünün yarattığı çeşitli masal varlıklarına *ejderha* denmiştir. Çin edebiyatında *Yi King*'in kitabı ejderhalara büyük yer verir. Çin sanatında en çok rastlanan unsurlardan biri de ejderha'dır. Eski çin armalarında ve birbirine geçme üç harfle temsil edilmiş olan kore armalarında, ejderha figürüne rastlanır. Genellikle, kartal kanatlı, arslan pençeli ve yılan kuyruklu bir çeşit timsah şeklinde tasvir edilir. Eski Türklerde hava ve suların hâkimi olarak gösterilirdi. Kaynağı Sümerlere kadar inen ejder, bu bölgedeki halkların kozmoloji ve mitolojisinde önemli yer tutar. İncil'de geçen seraflar, yani uçan yılanlar şüphesiz ejderhalardır. Eski Yunan mitolojisinde de ejderhalardan söz edilir. Ama bunların çeşitli şekilleri ve adları vardır. Gözleri gece gündüz açık, yüz başlı bir ejderha, Hesperides bahçesini bekler; Herakles onu öldürür. Kadmos ile Iason ejderhanın dişlerini ekerler, bunlardan insanlar meydana gelir. Masallardaki hazinelerin bekçileri olan ejderhalar ülkelerin başbelâsı olarak tasavvur edilmiştir. Bu ejderhaların karnını doyurmak için, delikanlılar ve genç kızlar arasından, her yıl kurbanlar vermek gerekir. Böylece, ejderhaya karşı, zenginlikleri ele geçirmekten çok ülkeyi belâdan kurtarmak amacıyle mücadele edilir. Germenlerin Nibelungen efsanesinde, Siegfried, Ren altınını büyük bir hırsla bekleyen «Lindwurm»u öldürür. Başka efsanelerde de yiğit şövalyeler şehirleri ve ülkeleri bu dev varlıklardan kurtarırlar. Ejderhalar, çoğunlukla asıl güçlerini, etrafa yaydıkları dehşetten alan hantal varlıklardır. Hıristiyan efsanelerinde de, ejderhalarla yapılan mücadelelerin sözü geçer. Aziz Gregorius, Libya kralının kızını, alınyazısına kurban olup korkunç bir hayvan tarafından yutulacağı sırada kurtarır. Aziz, ejderhayı mızrağıyle öldürür. Başka metinlerde ejderha, uysal bir köpek gibi başını tasmaya geçirip kral kızının peşinden şehre kadar gider ve orada boynu vurulur. Azize Martha, Arles ile Avignon arasındaki ormanda yaşayan ejderhaya saldırır; üstüne kutsal su serper ve korkunç hayvan bir kuzu gibi uysallaşır; halk gelip taş ve mızraklarla kendisini öldürene kadar yerinden kıpırdamaz. Tarascon'daki yıllık âyin alaylarında, *tarasque* adı verilmiş olan bu ejderhanın tasviri gezdirilir. Metz'de de *Graouilli* adlı buna benzer bir ejderha Rogations bayramında sokaklarda dolaştırılır.

— Astron. Güneş ve Ay tutulma*'ları, ancak Ay, yörüngesi üzerindeki düğümler çizgisinden geçerken, tutulum düzlemini dolanan Güneş de bu doğrultuya çok yakın bir yerde bulunursa gerçekleşebilir. Eski astronomlar Ay tutulmasının, Ay'ın yörüngesindeki düğüm noktalarından birinde pusuya yatmış bir «ejder» in Ay'ı yutmasından ileri geldiğini sanırlardı; *ejder çizgisi, ejder düğümü* ve *ejder ayı* deyimleri buradan gelir.

Ay yörüngesindeki düğümler çizgisi döndüğü için (aşağı yukarı 18,6 yılda bir devreden gerileme hareketi), ejder ayı yıldız* ayından biraz daha kısadır (27 gün 7 saat 43 dk 11,5 sn yerine 27 gün 5 saat 5 dk 35,8 sn). Güneş'in görünürdeki konumuna göre hesaplanan kavuşum* ayı veya kavuşum dönümü ise, 29 gün 12 saat 44 dk 2,8 sn'dir.

— İkonogr. Ejder, çeşitli devletlerde birbirinden farklı şekilde tasvir edildi. Orta Asya Türklerinde gagalı, kanatlı ve arslan ayaklıdır. Kafkasya ve Sibirya'da başı öküze benzeyen, dört köşe kıvrık burunlu, vücudu kıllı bir hayvan şeklinde tasvir edilir. Önceleri dinî bir anlam taşıyan ejder motifi, sonradan bezeme unsuru olarak kullanıldı. Ejderin bulut halinde stilize edilmiş şekline Eski Türklerde çok rastlanır. Minyatür, tezhip, oyma ve kumaşlarda bu motif vardır. Çok daha sonra Selçuklu Türklerinde de stilize ejder motifleri, süsleyici unsur olarak kullanıldı. (LM)

EJDERHA, Kuzey yarıkürede takımyıldız. Az parlak birçok yıldızdan meydana gelmiştir. En parlak yıldızı α *Ejderha,* ancak 3,6 kadirdendir. Ejderhanın başını üç yıldız çizer. Diğer yıldızlar α *Ejderha* veya *Etamin*'den başlayarak dolambaçlı bir sıra boyunca dizilir ve iki Ayı'yı birbirinden ayırır. Kutup yıldızına doğru kıvrılarak da kuyruğu meydana getirirler. (Bk. AYI [*küçük*].) [L]

EJDERHAN hanlığı (*Astırhan, Astrahan, Eçtirhan, Ecderhan, Hacitarhan hanlığı* da denir), İdil (İtil, Volga) ırmağının Hazer denizine döküldüğü yerde, başkenti *Astrakhan* olan hanlık. XV. yy.ın sonlarına doğru Altınordu devletinin dağılmasıyle bölgede Kazan Kırım hanlıkları ve Nogay-ordası ile aynı zamanda kuruldu (1466). XVI. yy.da bir taraftan Kazan ve Kırım hanlıkları ile giriştiği mücadeleler ve iç karışıklıklar yüzünden Rus istilâsına uğradı (1554). Yerli türk kuvvetleri, Kırım hanlığı ve Osmanlı devleti, Rusların buralara kadar sızmalarına engel olmak için bölgeye çeşitli şekillerde yardım ettiler. Kanunî Sultan Süleyman ve Selim II devirlerinde, bu konuda bazı tedbirler alınması düşünüldü. Murad III devrinde 1569 yılında Kefe beylerbeyi Kasım Paşa tarafından girişilen ve Don-Volga arasına bir kanal açılması ile birlikte Ejderhan'ın da geri alınmasını amaç edinen teşebbüs gerçeleştirilemedi; hanlık da Rus çarlığına katıldı. (Bk. ASTRAKHAN.) [M]

EJEA DE LOS CABALLEROS, İspanya'da (Aragon, Zaragoza ili) şehir; Arba kıyısında; 11 000 nüf. Bir tarım bölgesinin merkezindeki *Cinco Villas*'dan (Beş şehir) biriydi. (L)

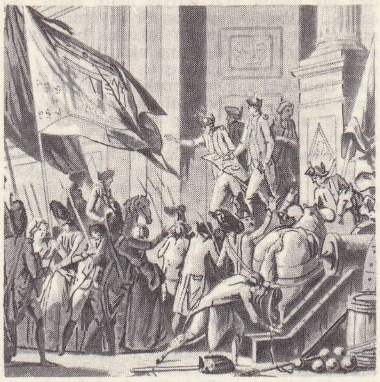

Ekim günleri
La Fayette, Versailles sarayına gitmek üzere belediye sarayından ayrılıyor (5 Ekim 1789) anonim gravür Cabinet des Estampes, Paris

EJEKTOKOMPRESÖR i. (fr. *éjectocompresseur*). Su buharıyle çalışan bir soğutma tesisinin buharlaştırıcısında hava boşluğu meydana getiren cihaz. (Ejektokompresör, buharlaştırıcıdan çıkan su buharını sürükleyen bir buhar trompudur.) [Bk. SOĞUK.] (L)

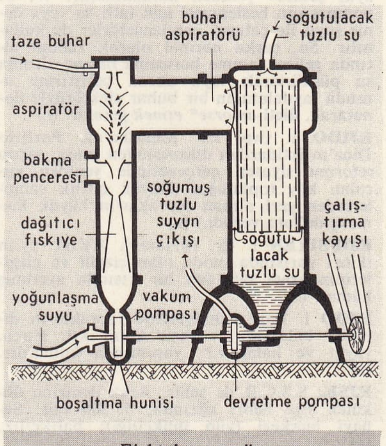

Ejektokompresör

ekim ayı
Amiens katedrali

EJEKTÖR i. (fr. *éjecteur*). Akışkanlar mekan. Belli bir hızla hareket eden bir akışkan kütlesi yardımıyle, başka bir akışkanın boşalmasını sağlayan cihaz: *Hava ejektörü.*

— ANSİKL. Akışkanlar mekan. *Ejektör* belli bir hızla hareket eden veya basınç etkisiyle bu hıza ulaşan bir akışkan kütlesi yardımıyle, diğer bir akışkanın yer değiştirmesini sağlar. Temel parçası yakınsak bir hava borusudur (meme); bu boru içinde, hareket verici akışkan (hava, buhar, su v.b.) büyük bir hız kazanırken basıncı küçülür; çıkışta fışkırtılacak akışkana rastladığı zaman kendisiyle beraber onu da sürükler. *Hava ejektörü,* eşmerkezli iki borudan meydana gelir; bu borulardan birinde hızla dolaşan buhar akımı, öteki borudan giren havayı sürükler.

Bu cihaz, vakumlu frenlerde kullanılır. Bu tip frenler, fren kumanda çubuğuna bağlanmış ve üzerine atmosfer basıncı etki e-

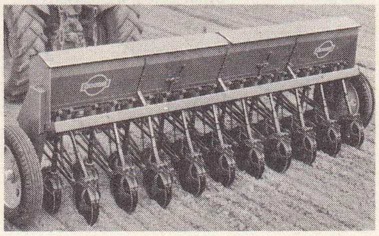

ekim makinesi

Foto. Bulloz, Roubier, Gougis (LAROUSSE)

den bir piston aracılığıyle idare edilir. Su çekme, yıkama, kondansatör suyunu boşaltma, raylar ve lokomotif tekerlek bandajları arasına ince kum dağıtma ejektörleri de aynı temele göre yapılmıştır. Ejektörler, sanayi tipindeki soğutma makinelerinde kompresör olarak da kullanılır. 2 ile 3 kg/sm² basınç altındaki buhar akımıyle beslenen ejektör, su buharını veya tuzlu suyu emerek buharlaştırıcı içinde bir hava boşluğu meydana getirir. Sıcak ve soğuk buhar, dağıtıcı içinde birbirine karışır, bu da basıncı arttırır ve buharın kondansatör içinde yoğunlaşmasını sağlar.

Buharlaşan su veya tuzlu su, buharlaştırıcıda soğuduktan sonra bir pompa yardımıyle kullanma devresine gönderilir.

Westinghouse-Leblanc pompası. Ejektörlerin verimi çok düşüktür. Bu mahzuru gidermek için, ejektördeki suyun basınç aracılığıyle değil de doğrudan doğruya iterek gerekli hıza ulaştırılması düşünüldü. Su, bir çarkın kanatları üzerine gönderilir; kanatlar da suyu enjeksiyon borusuna fırlatır. Fışkırtılan su, aralarında bir miktar hava kalacak şekilde ince su tabakaları meydana getirir. Böylece hava, tromp etkisiyle daha etkili bir şekilde sürüklenir. Çarktan çıkarken suyun hızı 40 m/saniye kadardır. Bu pompanın verimi basit bir ejektörün veriminden daha yüksektir. Çarkla fırlatılan su, aynı şekilde yeniden kullanılabilir. W. L. pompasının beslenmesi için tatlı su veya deniz suyu ile çalışan kondansatörler de kullanılır. Su, çarka normal olarak vakum altında gelirse, emme borusuna basınç altında su püskürterek veya ancak çalıştırma anında faydalanılan bir buhar ejektörüyle donatarak, âleti *amorse* etmek* gerekir. (L)

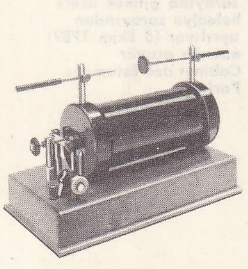

eklatör

EJİDO i. (isp. k.). Meksika'da, Porfirio Diaz'ın iktidardan düşmesinden sonra, tarım reformu siyaseti çerçevesinde yeniden kurulan köy topluluğu. (Büyük çiftlik sahiplerinden geri alınan toprakların büyük kısmı ejido'lara verildi.) [L]

EJİPSİYEN i. (fr. *égyptien*). XVIII. yy.ın ikinci yarısında moda olan çizgili ve çizgilerinin arası taftadan bir kısımla ayrılmış kumaş. (L)

EJOO i. Bazı palmiyelerde yaprakların dibinde bulunan bir çeşit kalın kıl. Fırça, yaygı ve halat v.b. yapımında kullanılır. (L)

EJSK, S.S.C.B.'de şehir. Azak denizine dökülen Eja nehri ağzında; 55 500 nüf. Sanayi merkezi (yün iplikçiliği); balıkçılık. (L)

EK i. Eksiğini gidermek veya yeni bir parça ilâve etmek üzere bir şeye katılan parça: *Kitabın sonundaki on sayfa ekler bölümüdür. Perdenin ucuna ek konması hiç hoş olmamış.* || Sıf. Bir başka şeye katılmış, eklenmiş: *Ek ödenek. Ek görev.* *Eşanl.* İLÂVE. || *Ek yeri,* eklem yeri. Yara izi.

— ÇEŞ. DEY. *Ek bent olmak. Halk dili.* Şaşkınlığa uğrayıp bir şey diyememek. || *Ek dolaş olmak. Halk dili.* Musallat olmak, rahatsız etmek. || *Ek vurmak,* ekleme yapmak. || *Ekini belli etmemek,* noksan tarafını sezdirmemek. || *Ekten pükten,* derme çatma.

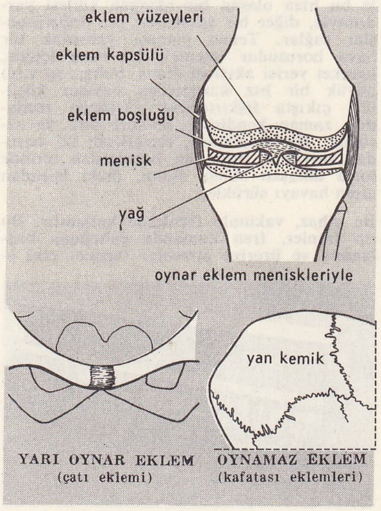

eklem

— Astron. *Ekgün.* Bk. ARTIKGÜN.

— Biyol. *Embriyon ekleri,* döllenmiş yumurtanın içinde, fakat embriyonun dışında bulunan ve onu besleyen veya koruyan organlar. Bk. ANSİKL.

— Bot. Aynı nitelikte bir organın bulunmadığı yerde gelişen organlar için söylenir. (Saplardan çıkan bazı kökler, yaprakların koltuğundan başka yerlerde çıkan tomurcuklar, bir evin hücresinden doğarak döllenmeden büyüyen bazı embriyonlar böyledir. Bunlara, ek kökler, ek tomurcuklar, ek embriyonlar denir.) [Bk. BİTKİ.] || *Ek köklü,* sarmaşık, çilek v.b. gibi gövdeleri boyunca çeşitli noktalardan ek kökler çıkaran bitkilere denir.

— Gram. Kelime türetmek veya kelimenin görevini belirtmek için kullanılan ses veya sesler (Bk. ANSİKL.) || *Bağlantılı ek,* ünsüzle biten kelime kök veya gövdelerine yardımcı ses ile bağlanan ek (*-m, -msi, -mtırak, -nci, -n-, -l-* v.d.): *kardeş-i-m, beyaz-ı-msı, yeşil-i-mtırak, sekiz-i-nci, bak-ı-n-, yarad-ı-l-* v.d. || *Çatı ekleri,* fiil kök veya gövdelerinden dönüşlü (-[i] n-), edilgen (-[i] l-), ettirgen (-[i] t-; -[i] r-; -[i] dır-, -[i] dır-t-), işteş (-[i] ş-) çatılar yapmada kullanılan ekler. || *Çekim eki,* Bk. ÇEKİM. *Esk. Tasrif lâhikası.* || *Ek fiil.* Bk. FİİL. || *Ettirgenlik* (veya *faktitif*) *ekleri.* Bk. ETTİRGENLİK. || *Gerundium ekleri.* Bk. GERUNDİUM. || *İlgi eki,* isim soylu kelimelere gelerek bağlantı kavramı veren *-ki* eki: *benim-ki, dün-kü* gibi. || *Küçültme eki,* kelimelerin anlamlarına küçüklük, azlık, ve sevgi kavramları veren ekler (*-cik, -cek; -ceğiz; -msi, -mtırak; -rak; -ce*): *küçücük, kadıncağız, mavimsi, kırmızımtırak, ufarak, bolca.* || *Nispet eki* (yâ - yi nispî), arapça isimlerin anlamlarına bağlı sıfatlar kuran ek (*-î*): *ilmî, edebî* v.d. (Bu ek farsça kökenli kelimelere eklendiği zaman sıfat yaptığı gibi daha çok isim meydana getirir: *kahramanî,* yiğitlik, *civanî,* gençlik [bazı türkçe kelimelere getirildiği de görülür: *altunî, gümüşî*]). || *Olumsuzluk eki,* fiil soylu kelimelere olumsuzluk eki *-ma, -me*'dir): *bakmamak, gülmeyen, kalkmayın* gibi. || *Önek,* bazı dillerde kelimelerin önüne gelerek onlara belirli bir anlam kazandıran ek. *Esk.* Lâhikayı mütekaddime (Türkçede önek yoktur). || *Partisip ekleri.* Bk. PARTİSİP. || *Son ek,* kelime sonuna getirilen ek. *Esk.* Lâhikayı müteahhire. || *Yapım eki,* kelimelerin kök veya gövdelerine getirilerek onları yeni anlamlı kelimeler haline getiren ek: *gözlük, vatandaş,* gibi.

— Huk. *Ek bütçe.* Bk. BÜTÇE'*ye ödenek eklemesi.* || *Ek ödeme.* Bk. ÖDEME. || *Ek sigorta.* Bk. SİGORTA.

— Jinekoloji. Yumurtalığa ve yumurtalık borusuna verilen ad: *Dölyatağı eklerinde çok defa aynı hastalık, eklenti hastalığı görülür.*

— Mal. *Ek vergi.* Bk. VERGİ.

— Mat. Geometrik tanımına bağlı olarak düşünülen karmaşık nicelik. (Bk. ANSİKL.)

— Mekan. ve Dy. Başka bir parça üzerine tespit edilen küçük parça. || *Kros eki,* Walschaerts dağıtımında, bir piston çubuğunun krosuna tespit edilen ve avans kolunun komuta biyeliyle eklemlenen rijit parça. (HAÇEKİ de denir.)

— Patol. *Ek bulaşma,* özgün bir mikroplu hastalığa tutulmuş kimsede ortaya çıkan ikinci enfeksiyon.

— ANSİKL. Biyol. Balıklar ve ikiyaşayışlılarda (amniyonsuzlar) yalnız bir göbekbağı torbası (veya vitellüs kesesi) vardır. Göbekbağında asılı olan bu besleyici kese çoğu zaman yavrunun yumurtadan çıkmasından sonra da kalır. Amniyonlularda (sürüngenler, kuşlar ve memeliler) bundan başka, amniyon sıvısıyle dolu, koruyucu bir amniyos (baş kılıfı) ile besleyici bir alantoit bulunur. Bu alantoit, eteneli memelilerde yumurtanın koryonunu kaplar ve etenenin dölüt tümürlerinin yapımına katılır. Memelilerde, göbekbağı torbası embriyonsal hayat sırasında körelir.

İkiyaşayışlıların bazı türlerinde, kendilerine özgü, solunumla görevli embriyon ekleri bulunur: *gastrotheca*'nın yassı solungaçları, *Rana opisthodon*'un karın kıvrımları, *hylodes*'in kuyruğu. Çok damarlı olan bu organlar, yavrunun yumurtadan çıkmasıyle derhal kaybolur.

— Gram. Bir veya daha çok sesten meydana gelen *ekler* yalnız başlarına bir anlam taşımaz; köklerle birleşerek gövdeler meydana getirir, kök ve gövdelerin çeşitli durumlarını, biçimlerini ifade eder. Bir başka deyişle, kök ve gövdelerin anlamında kısmen değişiklik yapar.

Genel olarak dillerde üç türlü ek vardır: *önek, içek, sonek.* Önek kelimenin başına, içek kelimelerin içine, sonek de kelimelerin sonuna getirilir. Türkçede yalnız sonek vardır.

Türkçede ekler çok şekillidir; yapı bakımından şöyle gösterilebilir: **a)** bir ünlüden meydana gelen ekler (*-a, -e, -ı, -i, -u, -ü*); **b)** bir ünsüzden meydana gelen ekler (*-ş, -l, -n,* v.d.; **c)** bir ünlü ve bir ünsüzden meydana gelen ekler (*-ar, -er, -ın, -in,* v.d.); **d)** bir ünsüz ve bir ünlüden meydana gelen ekler (*-la, -le, -da, -de,* v.d.); **e)** bir ünsüz, bir ünlü ve bir ünsüzden meydana gelen ekler (*-lar, -ler, -lık, -lik* v.d.). Bir de iki veya daha çok ekin birleşmesi veya kıyas yoluyle meydana gelmiş olması muhtemel ekler vardır: Msl. Gün - de - lik.

Eklerin yapısında da, kelimelerin yapısında olduğu gibi, türk dilinin tarihî gelişimi ve şive farklılaşmalarıyle ilgili değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler eklerde, kelime köküne oranla daha çok görülür. Genel olarak Türkçede kelime kökleri kendi yapılarını iyi koruyabildikleri halde ekler oluşum ve anlam bakımlarından birçok değişikliğe uğramıştır. Zamanla kullanıştan düşen veya farklı görev kazanan ekler bulunduğu gibi, daha sonra ortaya çıkan ekler de vardır: Msl. Eski Türkçe gelecek zaman eki *-ğay, -gey* bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmaz; *-ça, -çe* eşitlik eki çekim eki görevini bırakarak yapım eki olarak kullanılmağa başlanmıştır.

Türkçede ekler kelimelerin sonunda bulunduğundan köklere nispetle daha çok genişleme imkânına sahiptir. Eklerde ünlü uyumu ancak Türkiye Türkçesi devresinde kesinlikle uygulanmıştır. Türkçe sondan eklemeli bir dildir. Ancak bazı örneklerde (*dimdik, masmavi* gibi) olduğu gibi anlamı pekiştirmek için kökten önce bazı unsurların getirildiği görülürse de bu unsurlar gerçekte birer ek değil, kökün değişik biçimde tekrarıdır.

● *Ek çeşitleri.* Ekler görevleri bakımından ikiye ayrılır: kök ve gövdeye getirilerek kelimeye yeni bir anlam kazandıran ekler (*yapım ekleri*), kök ve gövdelere işleklik veren ekler (*çekim* veya *işletme ekleri*).

YAPIM EKLERİ. Türkçede dört çeşit yapım eki vardır.

1. *İsimden isim yapma ekleri,* isim kök ve gövdelerinden isim yapmak için kullanılan ekler. Başlıcaları: *-ca* (*-ce; -ça, -çe*) [*Türkçe*]; *-cı* (*-ci, -cu, -cü; -çı, -çi, -çu, -çü*) [*deve-ci*]; *-daş* (*-taş*) [*yurt-taş*]; *-ki* (*şimdiki*); *-lı* (*-li; -lu, -lü*) [*Osman-lı*] v.d.

2. *İsimden fiil yapma ekleri.* İsim kök ve gövdelerinden fiil yapmak için kullanılan ekler. Başlıcaları: *-al- (-el-)* [*çoğ-al-mak*]; *-ar- (-er-)* [*baş-ar-mak*]; *-da- (-de-)* [*şırıl-da-mak*]; *-kır- (-kir-, -kur-, -kür-)* [*tü-kür-mek*]; *-l- (kısa-l-mak)*; *-la- (-le-)* [*baş-la-mak*]; *-sa- (-se-)* [*önem-se-mek*] v.d.

3. *Fiilden isim yapma ekleri.* Fiil kök ve gövdelerinden isim yapmak için kullanılan ekler. Başlıcaları: *-ağan (-eğen)* [*ol-ağan*]; *-ak (-ek)* [*dön-ek*]; *-ga (-ge)* [*bil-ge*]; *-gan (-gen; -kan, -ken)* [*et-ken*]; *-gı (-gi, -gu, -gü, -kı, -ki, -ku, -kü)* [*bas-kı*]; *-gıç (-giç; -güç, -güç)* [*bil-giç*]; *-gın (-gin, -gun, -gün; -kın, -kin, -kun, -kün)* [*ol-gun*]; *ış (-iş, -uş, -üş)* [*gel-iş*]; *-k (dile-k)*; *-ma (-me)* [*sev-me*]; *-mak (-mek)* [*at-mak*] v.d.

4. *Fiilden fiil yapma ekleri.* Fiil kök ve gövdelerinden fiil yapmak için kullanılan ekler. Başlıcaları: *-a- (-e-)* [*tık-a-mak*]; *-ar- (-er-)* [*kop-ar-mak*]; *-dar- (-der-)* [*gön-der-mek*]; *-dır- (-dir-, -dur-, -dür-; -tır-, -tir-,*

Foto. LAROUSSE

ma-mak]; *-n-* (*ara-n-mak*); *-ş-* (*gör-ü-ş-mek*); *-r-* (*aş-ı-r-mak*); *-t-* (*uza-t-mak*) v.d.

— *Çekim ekleri.* Türkçede çekim ekleri iki gruptur: *İsim çekim ekleri, fiil çekim ekleri.*

İSİM ÇEKİM EKLERİ. **1.** *Çoğul eki.* İsimlerin çoğul şeklini yapan çekim ekidir. Türkçede, çoğul eki başlangıçtan beri -lar, -ler'dir. **2.** *İyelik ekleri.* İsimleri kişi ve nesne kavramına bağlayan ekler: tekil: *-m; -n; -ı, -i,* (*-u, -ü*), *-sı, -si* (*-su, -sü*); çoğul: *-mız, -miz* (*-muz, -müz*); *-nız, -niz* (*-nuz, -nüz*); *-ları, -leri.*

Asıl görevi isimden isim yapma olan *-ki* eki de çekim eklerinden sonra gelmek (*çocuğun-ki, elde-ki* gibi), iyelik ekleri gibi yardımcı ses almak bakımlarından iyelik görevi taşır ve ikinci bir iyelik eki olarak kabul edilir.

3. *Hal ekleri.* İsim ile, ismin bağlı olduğu cümle unsurları arasında ilişki kuran ekler. Bu ekler ismi isimlere, edatlara ve özellikle fiillere bağlar. Hal ekleri şunlardır: **a)** *genetif eki,* isimleri isimlere bağlar. Bugün Türkçede kullanılan genetif ekleri: *-ın, -in, -un, -ün, -nın, -nin, -nun, -nün;* **b)** *akkuzatif eki,* isimleri doğrudan doğruya fiile bağlar. Bugün Türkçede kullanılan akkuzatif ekleri: *-ı, -i, -u, -ü;* **c)** *datif eki,* ismi fiile bağlar. Bugün Türkçede kullanılan datif ekleri: *-a, -e;* **d)** *lokatif eki,* ismi fiile bağlar. Bugün Türkçede kullanılan lokatif eki: *-da, -de;* **e)** *ablatif eki,* ismi fiile bağlayan bir çekim ekidir. Bugünkü şekli: *-dan, -den;* **f)** *instrumental eki,* ismi fiile bağlar. Türkçede instrumental eki *-n*'dir. Ancak bu ek şimdi işlekliğini kaybetmiş, yerini hemen de aynı görevleri yapan *ile* edatı almıştır; **g)** *yön eki,* ismi fiile bağlayan bir çekim ekidir. Bugün *-ra, -re, -arı, -eri.* Bugün yapım eki durumundadır; *h)* *eşitlik eki,* ismi fiile bağlar. Bugün *-ca, -ce, -ça, -çe* şeklindedir.

4. *Soru eki.* Edat menşeli soru eki daha çok fiil çekim ekidir. İsim çekim eki olarak isimlerin soru şeklini yapar. Bugün dört şekli kullanıştadır: *mı, mi, mu, mü.*

FİİL ÇEKİM EKLERİ. Fiillerin çekimli şekillerini yapan eklerdir. İki gruba ayrılır: *şahıs ekleri, şekil-zaman ekleri.*

1. *Şahıs ekleri.* Çekimli fiillerde eylemi yapan veya olan şahsı anlatan eklerdir. Türkçede 4 grup şahıs eki vardır: **a)** birinci grup şahıs ekleri, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gereklik çekimlerinde kullanılır: tekil. *-ım,* (*-im, -um, -üm*), *-sın* (*-sin, -sun, -sün*), eksiz; çoğul: *-ız* (*-iz, -uz, -üz*), *-sınız,* (*-siniz, -sunuz, -sünüz*), *-lar* (*-ler*); **b)** ikinci grup şahıs ekleri, iyelik menşelidir; bugün görülen geçmiş zaman ve şart çekimlerinde kullanılır: tekil: *-m, -n,* eksiz; çoğul: *-k, -nız* (*-niz, -nuz, -nüz*), *-lar* (*-ler*); **c)** üçüncü grup şahıs ekleri, emir ekleridir: tekil: eksiz, *-sın* (*-sin, -sun, -sün*); çoğul; eksiz, *-ın* (*-in, -ün; -iniz, -unuz, -ünüz*), *-sınlar* (*-sinler, -sunlar, -sünler*); **d)** dördüncü grup şahıs ekleri, istek ekleridir; tekil: *-ım* (*-im*), *-sın* (*-sin*), eksiz; çoğul: *-lım,* (*-lim*), *-sınız* (*-siniz*), *-lar* (*-ler*).

2. *Şekil-zaman ekleri.* Fiilin gösterdiği eylemi şekle ve zamana bağlayan eklerdir. Fiil çekiminin temeli olan dokuz fiil şeklini (görülen geçmiş zaman, anlatılan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, emir, istek, şart, gereklik) meydana getirir. Şekil ve zaman eklerinden sonra şahıs ekleri getirilerek fiil çekimi tamamlanır. Bk. FİİL.

● *Eklerin kalıplaşması.* Türkçede kelime hazinesini zenginleştirme yollarından biri de *kalıplaşma*'dır. Kalıplaşma eklerin kelime kök veya gövdesi ile beklenilenden ayrı, yeni bir anlam meydana getirecek biçimde birleşmesidir: *gözde* «sevgili», *yatsı* «yatsı vakti», *tanış* «tanıdık» v.d.

Kalıplaşma olayının meydana gelişi kelimenin cümle içindeki değişik kullanışlarıyle ilgili bir anlam kaymasının sonucudur.

— Mat. $a + b\sqrt{-1}$ şeklindeki karmaşık bir nicelik, düzlem üzerindeki dik iki eksene göre apsisi *a* ve ordinatı *b* olan bir P noktasıyle gösterilir: $a+b\sqrt{-1}$, karmaşık niceliğin temsilcisi olarak gözönüne alınan P noktasının *ek*'idir.

P noktası O başlangıcına birleştirilirse, karmaşık nicelik, kendisinin *modül*'ü olan OP = ϱ uzunluğu ve *argüman*'ı olan XOP = ω açısıyle de gösterilebilir.

◆ Sıf. Mat. *Bir determinantın ek determinantı* her eleman yerine, bu elemanın kofaktörünü koymakla elde edilen determinant (*aij*'nin kofaktörü, bu elemanın bulunduğu satır ve sütunu kaldırmakla elde edilen minörün $(-1)^{i+j}$ ile çarpımıdır). a_i^j *elemanlı n'inci basamaktan bir determinantın ek determinantı,* a_i^j'nin cebirsel tamamlayıcısı A_i^j olmak üzere, A_i^j elemanlı ve aynı basamaktan determinant. ‖ *Bir kare matrisin ek matrisi,* verilen matrisin transpozesini kurup, bu transpozenin her elemanı yerine buna tekabül eden determinanttaki kofaktörünü koymakla elde edilen matris. (Bir kare matrisin ek matrisle çarpımı, verilen matrisin determinantının değeri D ile gösterilirse, birim matrisle D'nin çarpımına eşittir. Bir kare matrisin evriği, ek matrisin bütün elemanlarını D ile bölerek elde edilir.)

◆ **Ekli** sıf. Eklenmiş, ek yapılmış: *Ekli kumaş.*

◆ **Eksiz** sıf. Eki olmayan. (→ Bibliyo.) [ML]

EKA—. Kim. Sanskritçedeki *eka* («bir») kelimesinden alınan önek. Mendelyev sınıflamasında, henüz bilinmeyen, fakat var oldukları kabul edilerek kendilerine Mendelyev tarafından boş yer ayrılan elementlerin adlandırılması için kullanıldı. O zamandan beri bütün bu boş yerler doldurulmuştur .(Msl. *ekabor,* [skandiyum Sc], *ekasezyum* [frankiyum Fr], *ekaiyot* [Astat At], *ekasiyum* [germanyum Ge] v.d.) [Bk. KİMYA, *Periyodik sınıflama.*] (L)

EKABA i. Afrika'da çıkan kereste. Baklagillerden. *Tetraberlinia bifoliolata* denilen bir ağaçtan elde edilir. (Kamerun'da *ribi, Kongo*'da *andung* adı verilen ve sarımtırak beyaz renkte olan bu kereste kontrplak yapımında kullanılır.)

EKÂBİR çoğl. i. (ar. *kebir,* büyük'ten *ekâbir*). *Esk.* Büyükler, ileri gelenler: *Ona itaat etmeyen ekâbir ve eşraf-ı Kureyş, hep zelîl ve hakîr olsalar gerektir* (Cevdet Paşa). ‖ *Ekâbir kapısı,* Osmanlı imparatorluğunda büyük devlet memurlarının daireleri için halk arasında kullanılan deyim. ‖ *Ekâbir kulu,* Osmanlı imparatorluğunda büyük devlet memurlarının dairelerinde bulunan kimseler için halk arasında kullanılan deyim.

◆ **Ekâbirane** zf. ve sıf. *Esk.* Ulular yakışır şekilde. (M)

EKAL sıf. Bk. AKAL.

EKALİM çoğl. i. Bk. AKALİM

EKALİM-İ SEBA. Bk. AKALİM.

EKALLİYET i. Bk. AKAL (*Akalliyet*) ve AZINLIK.

EKANİM veya **AKANİM** çoğl. i. (ar. *üknum*'dan *ekânim* veya *akânim*). *Esk.* Asıllar, temeller.

— Din. *Ekanîm-i selâse* («üç esas»), Tanrı kavramının baba, oğul ve kutsal ruh şeklinde belirdiğini gösteren ve Hıristiyanlığın temeli sayılan ilke. (M)

EKAR i. (fr. *écart*). Koreogr. *Büyük ekar,* bacakların boylu boyunca yere değmesini sağlayacak biçimde ayrılmasına dayanan dans hareketi. Müzikhol balerinde çok kullanılan bu figür, akademik dans derslerinde günlük çalışmalar arasındadır. (L)

EKARİB çoğl. i. Bk. AKARİB.

EKÂRİM sıf. (ar. *kerem*> *ekrem,* cömert kişi'den *ekârim*). *Esk.* Pek cömert kimseler. (M)

EKARTE sıf. (fr. *écarter*'den). Bir kenara atılmış, uzaklaştırılmış. ‖ *Ekarte etmek* (*edilmek*), bir kenara atmak (atılmak, atlatılmak); uzaklaştırmak (uzaklaştırılmak).

— Koreografi. Bir bacağın, yere göre eğik açı biçiminde kaldırılmasıyle geçilen duruşa denir. (Bu duruşta gövde seyirciye eğri görünür. Ekarte duruş iki türlüdür: öne ekarte, arkaya ekarte.) [ML]

EKARTÖR i. (fr. *écarteur*). Bir yaranın dudaklarını, çeneleri, göz kapaklarını, bir cerrahî kesitin kenarlarını veya bazı kanalları genişletmeğe yarayan âlet. (L)

EKASİM çoğl. i. Bk. AKASİM.

EKÂSİRE çoğl. i. (ar. *kisrâ*'dan *ekâsire*). *Esk.* Fars hükümdarları: *Ekâsire-i Acem,* Acem hükümdarları. (M)

EKATERİNA. Bk. KATERİNA.

EKATERİNBURG. Bk. SVERDLOVSK.

EKATERİNENSTADT. Bk. MARKS.

EKATERİNODAR. Bk. KRASNODAR.

EKAVİL çoğl. i. Bk. AKAVİL.

EKAVYA dili, Ştovakya (Kuzey Sırbistan, Syrmia Baçka ve Banat) beyliğinin doğusunda konuşulan sırp-hırvat dili çeşidi. Özelliği, *e* harfinin jekavya dilindeki *-je-* (kısa) veya *ije*'ye (uzun) tekabül etmesidir. (Meselâ «Çocuk» *dete* [jekavya dilinde *dijete*] ve «çocuklar» *deca* [jekavya dilinde *djeca*].) [L]

EKÂZİB çoğl. i. (ar. *ükzûbe,* yalan'dan *ekâzib*). *Esk.* Yalanlar, uydurulmuş sözler. (M)

EKBÂD çoğl. i. (ar. *kebed,* karaciğer'den *ekbâd*). *Esk.* Karaciğerler. ‖ *İltihâb-ı ekbâd,* karaciğerlerin iltihaplanması. (M)

EKBATANA. Esk. coğ. Medya'nın başkenti. Adına kaynaklarda ilk olarak M.Ö. 1100'e doğru rastlanır. Apobatana, Aybatana, Epiphaneia diye de anılmıştır. Ktesias, şehrin mitolojik devirde kurulduğunu söyler. Herodotos'a göre, şehrin kurucusu Deiokes'tir. M.Ö. VII. yy. sonu ve VI. yy. başından Keyhüsrev'in eline geçinceye kadar (555'e doğr.) Medlerin başkenti oldu. Keyhüsrev 546'da Lydia'yı fethedince Kroisos'un hazinesini Ekbatana'ya taşıdı. Ekbatana, Babil, Susa ve Persepolis'in yanı sıra Akamanışların başkentlerinden biri oldu. Şehir bu devirlerde zenginliği, sedir ve selvi kerestesinden yapıları, bazılarının çatıları ve sütunları altın veya gümüş levha larla kaplanmış saraylarıyle (art arda surlarla korunurlardı) tanındı. Büyük İskender (331), Seleukos (313), sonra Antiokhos III (M.Ö. 209), Ekbatana'nın hazinelerini yağmaladılar. Şehir sonradan Partların ve Sasanîlerin yazlık başkenti oldu ve yavaş yavaş önemini kaybetti. Arapların eline geçtikten sonra (644) bir süre Selçukluların da başkenti oldu. Yezdgerd'in yahudi eşi için yaptırdığı sanılan *Ester ve Mordekay'ın anıt kabri* (V. yy.); Part heykelciliğinin eseri *Taş Aslan* (Seng-i Şir). *İbni Sina türbesi.* Selçuklulardan kalma *Kümbeti Aleviyan* (XII. yy). Bugün, *Hamadan.* (L)

EKBER sıf. (ar. *kibr,* büyüklük'ten *ekber*). *Esk.* En büyük: *Ey şark cedd-i ekberimiz âb-ı tîğinin / Bî-hadd imiş güneş gibi tenvîr savleti* (Yahya Kemal). ‖ İ. Erkek adı. ‖ *Ekber ü erşed,* soyun en büyük ve en ergini. ‖ *Allahü ekber,* Tanrı uludur. ‖ *Cihâd-ı ekber, gazâ-yi ekber,* din uğruna yapılan büyük savaş.

— Esk. huk. *Ekber evlât hakkı,* Osmanlılarda saltanatın hanedanın büyük erkek evlâdına geçmesi esası. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ekber evlât hakkı Osmanlı devletinde Ahmed I zamanında (XVII. yy.) kanunlaştı, hanedan mensuplarından ekber ve erşed olanın saltanata sahip olması esası kabul edildi. 1876 Kanun-u Esasîsinin 3. maddesi, Ahmed I'den beri gelen *ekber evlât hakkını* kabul etti: *Saltanat... Usul-i kadimesi veçhile ekber evlâda aittir.* En büyük erkek evlâdın üstün hak sahibi olmasına, her zaman titizlikle riayet edilmiş bir kural olmamakla birlikte, toprak hukukunda *sahib-i arz* denen sipahinin veya toprağı ekip biçen reayanın ölümü halinde de rastlanırdı. Batı feodalitesinde bu telâkki mevcut olduğundan, *ekber evlât hakkı* müessesesinin izlerine, toprak hukuku alanında ve bir örf ve âdet hukuku kuralının uygulanması şeklinde çağdaş hukuk sistemlerinde de rastlanır. (Med. kn. md. 598). Miras taksiminde, bir bütün olarak işletilen ziraî gayrimenkuller bakımından de erkek evlât üstün tutulmuştur (Med. kn. md. 598/II). [M]

EKBERİYE i. (ar. *ekberiyye*). Muhiddin Arabî tarafından kurulan tarikat. (M)

Ekbername (veya **Ayin-i Ekberî),** Ebul Fadıl Allami'nin (1550-1602) farsça tarih kitabı (1597). Hint hükümdarı Ekber Şah devrinin tarih olayları ile şairlerinin hayat hikâyelerini anlatır. İlk defa Kalkü-

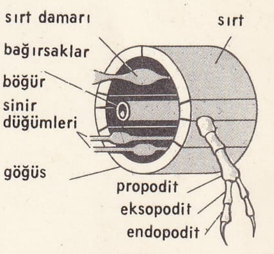

eklembacaklılar

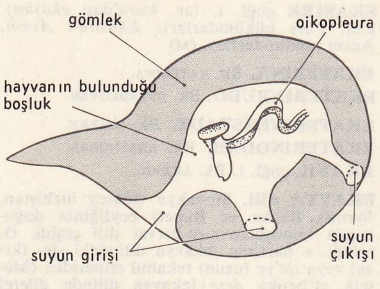

ekliceler

-tur-, -tür-) [*öp-tür-mek*]; *-ma-* (*-me-*) [*bak*-te'da basıldı (1877-1886). [M]

EKBER ŞAH I (Ebül Feth Celâleddin), Hint-Türk imparatorluğunun üçüncü hükümdarı (Ömerkut 1542-Feth pur Sirki 1605). Hümayun'un oğlu, Babür'ün torunudur. Babasının yanında önemli hizmetlerde bulunduktan sonra Seıhend'e saldıran İskender Şah'ı yenerek ilk başarısını kazandı (1555); aynı yıl yanına atabeğ olarak verilen Bayram Hanla birlikte Pencap valiliğine gönderildi. Babasının anî ölümü üzerine 13 yaşında imparator oldu (1556). Tahta geçtiği zaman toprakları sadece Pencap'ın bir kısmı ile Ganj (Ganga) ötesindeki Katehr eyaletinden, ordusu da Bayram Han kumandasındaki kuvvetlerden ibaretti. Delhi ve Agra da babasının ölümü üzerine düşmanların eline geçmişti. Bu kadar kötü bir durumda devleti eline alan Ekber, saltanatının ilk yıllarında sürekli çatışmalara girdi. İlk yedi yıllık siyasî ve askerî çalışmalarıyle Agra ve Delhi'yi yeniden sınırları içine kattı. Daha sonra Racputların kalesi Çitor ve Ecmir'i (1567), Udh ile Kvalior'u (1570), Gucrat ve Bengal'ı (1572), Orissa'yı (1578), Kabil'i (1581), Keşmir'i (1587), Sind'i (1592) ve Kandehar'ı (1594) aldı, ordularını Dekkan üzerine göndererek bölgenin fethine girişti. Bu arada Berar'ı hâkimiyeti altına soktu. 1573'ten sonra geniş ıslahat hareketlerine girişmişti. Damgalama nizamını koyarak bütün zeametleri hükümdara bağlı devlet toprakları haline getirdi, memurların rütbe, derece ve gelirlerini düzenledi. İmparatorluğun başveziri Muzaffer Han Türbetî bu ıslahata karşı koyunca onu azlederek yerine Todar Mal'ı getirdi. Onun hazırladığı vergi tasarısı (1582) köylü ve çiftçiye yeni imkânlar getirmediği için fethedilen yeni topraklarda eski sistemi devam ettirdi. Fakat damgalamayı tam olarak uygulattırdı.

Bu tutumu yüzünden Bihar ve Bengal'de çıkan ayaklanmaları bastırdı. Daha sonra idarî teşkilâtta da değişiklikler yaparak Feth-pur-Sikri'de yayımladığı bir emirnameyle (1583) devlet yönetimini, özel amaçlarla görevlendirilmiş kuruluşlara bıraktı. Asıl üzerinde durduğu, din meselesiydi. Özellikle Hindu-Müslüman münasebetlerinin devlet için çok tehlikeli olduğunu görerek bunun üzerinde durdu. Gençliği süresince spora düşkün olan Ekber, okumaya karşı fazla meraklı değildi. Ancak etrafındakilerden duyduklarıyle tarih, felsefe ve din bilimlerini öğrendi. Mistik bir mizaca sahip olduğu için din konusu üzerinde önemle durdu ve karışıklıkları önlemek için 1573'ten sonra yeni bir din kurma fikrine saplandı. Din-i hak veya Din-i ilâhî adını verdiği bu görüşünün ilk telkinlerini hocası Abdüllâtif Kazvinî'den aldı. Asıl gayesi bütün inanışları bir müsamaha çizgisinde toplamak, Sulh-i kül anlayışında birleştirmek ve bütün tebaasının babası, Hindistan'ın hakikî hükümdarı olmaktı. Ekber bir erkek evlâda sahip olabilmek

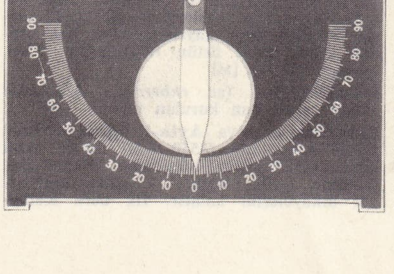
eklimetre

için Ecmir'de Şeyh Muinüddin Çiştî'nin ve Delhi'deki velilerin türbelerini ziyaret etti. Son olarak Şeyh Selim Çiştî'nin ziyaretinden sonra nihayet 1573'te evlendiği Raca Bihari Mal'in kızından bir oğlu oldu. (Bk. CİHANGİR.) Şeyhin ruhaniyetine olan güveninin bir tezahürü olarak Feth-pur-Sikri şehrini onun dergâhı civarında kurdu ve hükûmet merkezini oraya taşıdı. Burada mutasavvıf Ebü'l-Fazl'ın etkisiyle İslâm dinine karşı olan şüpheleri arttı. İmparator sarayında, dinî konuların tartışıldığı ve ibadethane adını verdiği büyük bir divanhane kurdu (1575). Önceleri buraya sadece müslüman bilginler, şeyhler, seyyidler getirildi; dinî konular tartışıldı. Ekber tasavvuf anlayışı içinde olmakla birlikte henüz müslümanlıktan çıkmamıştı. Bu sırada Zerdüştî ilâhiyatçısı Mahyarcı Rânâ'ya büyük ilgi gösteriyordu. Sarayda güneşe saygı gösterilmesini, kandille âyinler yapılmasını emretti. Bu tutumu onun Zerdüşt dinine girdiği fikrini uyandırdı ve halk arasında hoşnutsuzluğa sebep oldu. Halkı yatıştırmak için Ecmir'e gitti ve Müslümanlığın gereklerini yerine getiren bir kimse olarak görünmeğe çalıştı. 1580'de Feth-pur-Sikri'ye gelen bir Cizvit heyetine büyük bir ilgi göstererek onların bir kilise kurmalarına izin verdi ve çocuklarına Hıristiyanlığı tanımalarını emretti. Buna rağmen kendisi Hıristiyanlığı kabul etmedi. Kendisinin her türlü dine müsamaha etmesine rağmen müslümanlara karşı gösterdiği sıkı tutum, Bihar ve Bengal'de isyanların çıkmasına sebep oldu. Müslümanlar Kâbil emîri kardeşi Muhammed Hâkim'i tahta geçirmek isteyince Ekber bu ayaklanmaları bastırarak duruma hâkim oldu. Bütün valilerin toplu bulunduğu bir sırada Şeyh Mübarek'in tesirinde kalarak, Din-i ilâhîyi ilân etti (1582). Ekber, devrindeki ulemanın şekilciliği ve müsamahasızlığı yüzünden Müslümanlığa karşı büyük bir kin besledi; kendi dininde onlara hiç bir şekilde yer vermedi ve Sulh-ü küll deyimine rağmen Müslümanlığı afaroz etti. Bu sebeple 1582-1585 yılları müslümanların en çok baskı gördüğü yıllar oldu. Yeni dini ise az çok tanınan kimseler arasında ancak 18 kişi kabul etti. Yeni dinin başrahibi Ebü'l-Fazl'ın (1602) ve Ekber'in ölümünden sonra Din-i ilâhî unutuldu. Bu dinin Hint sosyal yapısında yarattığı tek faydalı sonuç, kocaları ölen Hindu kadınların yakılmaları âdeti ile çocukların küçük yaşta evlenmelerine mani olmasıdır. Bazı yazarlar Ekber'in ölürken müslüman olduğunu söylerler. Cenazesi de İslâm âdetlerine göre kaldırıldı ve sarayından 4-5 km uzaktaki Behişt-âbâd adlı bahçeye gömüldü. (M)

EKBER ŞAH II (Ebûnnasr Muînüddin Muhammed), Hint-Türk imparatorluğunun 16. hükümdarı (1759-1837). İmparatorluğun bölünmesi sırasında tahta çıktı ise de saltanatını ancak İngiltere'nin himayesinde sürdürdü. Esasen babası Şah Âlem'in 1764'te Maratha'ların saldırıları karşısında Allahabâd antlaşmasını kabul etmesiyle Hindistan İngilizlerin kontroluna girmişti. 1803'te de Maratha lideri Sindhia, Delhi'den sürülünce imparatorların devlet idaresinde hiç bir yetkisi kalmadı. İmparatora ancak saray dahilinde hareket serbestisi verildi. Bu durum karşısında tahta çıkan (1806) Ekber Şah II, 32 yıl söz sahibi olamadan hükümdarlık yaptı, zamanında İngiltere genel valisinin kendisine eşit tutulmasını kabul etmek zorunda kaldı. (M)

EKDAR çoğl. i. (ar. *keder*, üzüntü'den *ekdār*.) *Esk.* Kederler, kaygılar: — *Ağlasam, ah azıcık ağlayabilsem, ömrüm / Bütün âlâm ile ekdâr ile geçsin aramam* (Tevfik Fikret). ‖ Bulanıklıklar. (M)

EKDEMİT i. (fr. *ecdémite*). Miner. Tabiî kurşun kloroarsenyat. (L)

EKDİKOS i. (yun. k.). Roma'da, hâkimler önünde savunma yapmakla görevli site avukatı. (Site avukatlığı, Roma imparatorluğu idaresi altında bulunan yunan sitelerine has bir kurumdur.) [L]

EKDİZON i. (yun. *ekdysis*, çıkış'tan fr. *ecdysone*). Böcek kurtçuklarının salgıladığı hormon. Başta veya öngöğüste bulunan bezlerce (başlı göğüs bezi) salgılanır. Bu salgı deri değiştirmeyi ve başkalaşmayı etkiler. (Bu etkinin ilk belirtisi, meselâ çamur kurdunda, hormonun şırınga edilmesinden 15-30 dakika sonra, hücre kromozomlarının belli noktalarında şişkinliklerin ortaya çıkmasıdır. Ekdizon döl hücrelerinin olgunlaşması üzerinde de etki gösterir. Etkisi böceklerde olduğu kadar kabuklularda da görülür. Alman biyokimyacılarınca ipekböceği krizalitlerinden elde edilmiştir.) (L)

EKDYSİA i. (yun. *ekdysis*, soyunmak'tan, Muhtemelen, genç kadınlar tanrıçaya giysilerinden bir parçayı sundukları için.) Esk. Yun. Phaistos'ta (Girit) genç evliler tarafından tanrıça Leto onuruna yapılan şenlik. (L)

EKEBERG (Carl Gustaf), isveçli kâşif ve bilgin (Djursholm 1716 - öl. 1784). Önce hekimlik yaptı, sonra denizci oldu. Bir geminin kaptanı olarak Hindistan kumpanyası hesabına Hindistan'a birçok yolculuk yaptı. Tabiat bilimleri ve coğrafya alanındaki gözlemleriyle ün kazandı. Stockholm Bilimler akademisine üye seçildi. *Capitaine C.G. Ekebergs Ostidindiska Resa* (Kaptan C.G.E.'nin Doğu Hindistan Yolculuğu) adlı eseri 1773'te yayımlandı. (L)

EKEBERGİA i. Afrika'da ve Madagaskar'da yetişen ağaç. (Tespihağacıgillerden.) [L]

EKEBERGİT i. (*Ekeberg*'in adından fr. *ekebergite*). Miner. Wernerit cinsinden tabiî silikat. (L)

EKE-BURHAN (veya **DARA-EKE**), Moğolların *Buddha'nın anası* sayarak taptıkları tanrıça. Hintlilerin *Tārā* adını verdikleri bu tanrıça, Bodhisattva Avalokiteçvara'nın Çakti veya hareket halindeki enerjisidir. Çin'e ve Japonya'ya *Mou-Fo* adıyle geçti. (M)

EKECEK veya **EKECİK dağı,** İç Anadolu'da Konya ve Yukarı Kızılırmak bölümleri sınırında, Tuz (Koçhisar) gölü doğusundaki dağların en yükseği; 2 136 m. Dağın doruğu neojen (Üçüncü zamanın ikinci yarısı) volkanik örtüsü içinden çıkan granit yapılı billûrsal kayaçlardan meydana gelir. Kızılırmak (Karadeniz) ve Tuz gölü (Kapalı havza) arasında su bölümü çizgisi meydana getiren bu dağın batı eteklerinden önemli bir kırık çizgisi geçer. (M)

EKEGARDH (Hans), isveçli ressam (Kristianstad 1881). İlkin Stockholm müzik konservatuvarında okudu, sonra Paris'e geldi (1902). Bu şehirde yerleşerek Concert Cortot ve Concert Rouge topluluklarında birinci kemancı oldu. Daha sonra müziği bırakıp resme başladı, 1908 Sonbahar sergisine katıldı. Özellikle çiçek konusunda işlediği ilk tabloları, daha açık bir palette, Monticelli'nin eserlerine benzer. Ekegardh, Renoir'in üslûbuna yaklaşan bir çalışma tekniğiyle çıplak kadın, manzara, natürmort ve kompozisyon resimleri yaptı. Eserleri Paris'te Modern Sanat müzesinde yer aldı. (L)

EKELE çoğl. i. (ar. *ekl*, yeme> *ākil*, yiyen'den *ekele*). *Esk.* Çok yiyenler, obur kimseler. (M)

EKELÖF (Gunnar), isveçli şair (Stockholm 1907). Doğu dilleri üzerinde çalıştıktan sonra ilk şiir derlemesi *Sent Po Jorden'i* (Yeryüzünde Geç Vakit) yayımladı [1932]. Geniş bir kültürü vardır. Rimbaud'yu, A. Breton'u, Hölderlin'i ve isveçli romantikleri olduğu kadar arap şairlerini de iyi tanıyan Ekelöf, fransız gerçeküstücülerine yakındır, fakat onların izleyicisi olduğunu reddeder. *Dedikation* (İthaf) [1934], *Farjesang* (Irmak Salcısının Şarkısı) [1941], *Non Serviam* (Hizmet Etmeyeceğim) [1945], *Om Hösten* (Güz) [1951] ve *Strountes* (Saçma Sapan) [1955] adlı şiir kitaplarıyle ün yapan Ekelöf'ün şiiri, aklın, idrâk, düş ve müzik sınırlarındaki sürekli bir araştırmasıdır. Ekelöf isveç şiirini derin bir şekilde etkilemiştir. 1959'la 1966 arasında yayımlamış olduğu son denemeleri Doğu sanatına ve filozoflarına hayranlığının yarattığı mistik bir ilhamı ortaya koyar: *Mölna Ağıtı* (1960), *Otocac'da bir Gece* (1961), *Prens Emgion'un Divanı* (1965), *Fatumeh Destanı* (1966). [L]

EKELUND (Vilhelm), isveçli şair (Stehag 1880 - Saltjöbaden 1949). Ola Hansson'un öğrencisiydi, fransız sembolistlerinden etkilendi. Duygulu şiirlerden düşünce şiirine doğru bir ilerleme gösterdi. Son şiirlerinde

Foto. LAROUSSE

bir yandan Goethe, Hölderlin veya Mallarmé, öbür yandan Pindaros'un eskiçağ şiirlerine karşı duyduğu hayranlık kendini gösterir. Serbest nazmı ustalıkla kullandı. Modern isveç şiirinin öncülerinden biri sayılır. Başlıca şiir kitapları şunlardır: *Melodier i Skymning* (Alaca Karanlıkta Ezgiler) [1903)], *Elegier* (İçli Şiirler) [1903], *Dithyramber i Aftonglans* (Akşam Işığında Övgüler) [1906], *Havets Stjärna* (Deniz Yıldızı) [1906], *Po Havsstranden* (Deniz Kıyısında) [1922]. Denemeler de yayımladı: *Antikt İdeal* (Eskiçağ Ülküsü) [1909], *Veri Similia* (Gerçeğe Benzeyenler) [1915-1916], *Metron* (Ölçü) [1918]. (L)

EKEN (Bülent), türk futbolcusu (Mersin 1924). Galatasaray takımında orta haf olarak oynadı. Türk millî takımında 12 defa yer aldı. Profesyonel futbolcu olarak gittiği İtalya'da üç yıl Salertina ve Palermo takımlarında oynadı, orada antrenörlük kursunu bitirdi. Türkiye'de çeşitli takımları çalıştırdı. (M)

EKENAS, fince **Tammisaari,** Finlandiya'da (Ulusimaa ili) köy, 1546'da Pojo koyunun girişinde kuruldu; 5 200 nüf. Halkı İsveççe konuşur. Liman. Turistik merkez ve sayfiye yeri. — Yakınında, 1370'te yapılan Raseborg kalesinin kalıntıları. (L)

EKEREN, Belçika'da (Anvers ili ve idare çevresi) komün, Escaut kıyısında, Anvers'in kuzeyinde; 25 200 nüf. Irmak limanı. Hassas âletler. Elmas yontuculuğu. İnşaat malzemesi. (L)

E.K.G. ELEKTROKARDİYOGRAM'ın kısaltması. (L)

EKGONİK sıf. (fr. *ecgonique*). Formülü $C_7 H_{11} NO_3$ olan bir asit için kullanılır. (Ekgonin'in yükseltgenmesinde tropik asitle birlikte oluşan bu madde N-metil α pirolidon α asetik asittir.) [L]

EKGONİN i. (fr. *ecgonine*). Kokainin hidroliziyle elde edilen $C_9H_{15}NO_3$, H_2O formülündeki alkaloit.

— ANSİKL. *Ekgonin,* kokainin derişik klorhidrik asitle ısıtılması sonucunda meydana gelir, kokain bölünerek, benzoik asit, metil alkol ve levojir ekgonin haline geçer. Ekgonin, ısıtılınca karbon diksot kaybederek tropanol veren tropanol α - karboksilik asittir. Susuz olduğu zaman 198°C'ta eriyen, suda çözünebilen beyaz, katı bir maddedir. Metilleme ve benzoilleme işlemleriyle kolaylıkla yeniden kokain haline dönüştüğü için, sanayide kokain yapımında kullanılır. Yani kokain, kendisine eşlik eden alkaloitlerden çıkarılacak yerde bütün bazlar ekgonin haline dönüştürülür ve bu bileşikten kokain elde edilir. (L)

EKHEİON. Esk. Yun. ve Roma. Tiyatrolarda oyuncuların ve müzik sanatçılarının seslerini kuvvetlendirmek için kullanılan yankı kutuları ve özellikle de tunç vazolar. (Bu vazolar, herbiri belirli bir sesi yansıtacak biçimde yan yana dizilirdi. Bu ses kuvvetlendirme düzeninin etkililiği çok zaman tartışma konusu olmuştur.) [L]

EKHEKRATES, sevdiği Delphoi'li genç bir rahibeyi kaçıran Tesalya'lı. Ondan sonra Pythialar, elli yaşında olan kadınlar arasından seçilir oldu. (L)

EKHEKRATES, yunan generali. Ptolemaios Philopator'un emrindeydi. M.Ö. 217'de Raphia savaşında önemli bir rol oynadı. (L)

EKHEMOS, Arkadia'nın efsanevî kralı. Lykurgos'un halefi, Dioskuros'larla Helene'nin eniştesi. Korinthos yakınlarında Doris'li istilâcıları yendi, Herakles'in oğlu Hyllos'u öldürdü ve Herakles oğullarına elli veya yüz yıllık bir mütareke kabul ettirdi. (L)

EKHETOS, Epir'in zalimliği dillere destan olmuş kralı. Kızı Netope, Aikhmodikos'un metresi olduğu için gözlerini oydurdu ve âşığını sakatladı. (L)

EKHİNADES veya **NASYA adaları.** Esk. coğ. İon denizinde küçük takımadalar, Korinthos körfezinin girişinde; adını kumsallarındaki deniz kestanelerinden (*ekhinoi*) aldı. Bu adalar bugün kıta Yunanistan'ına bağlanmıştır. Ekhinades adalarının en büyüğü Dulikhion, Odisseus krallığına bağlıydı. (L)

EKHİNDA, («engerek» anlamında yun. k.), Kilikya'nın, yarısı kadın yarısı yılan biçimindeki efsanevî yaratığı. Khrysaor ile Kallıroe'nin, veya Gaia ile Tartaros'un kızı. Typhon ile evlendi ve Kerberos'u, Lerne su yılanını, Khimaira'yı, Sphyngk'i, Nemea arslanını v.b. doğurdu. (L)

EKHİNOS i. Bk. ECHİNUS.

EKHİON, yunan mitolojisinde devlerden biri. Argonaut'lardan biri; Hermes'in oğlu.

— Kalydon yaban domuzunun avlanmasına katılan kahramanlardan biri. — Ejderhanın dişlerinden doğan ve hayatta kalan beş savaşçıdan biri. Bu savaşçılar Thebai'nin kurulmasında çalıştılar. Kadmos'un kızı Agaue ile evlendi ve bu birleşmeden Pentheus doğdu. (L)

EKHO. Yun. mit. Kaynakların ve ormanların perisi; yankı'nın kişileşmiş hali. Su perileri tarafından büyütüldü, sanat tanrıçaları tarafından eğitildi. Tanrılardan ve insanlardan kaçar, yalnızlık arardı. Onun tarafından reddedilmiş olan ve onun yeteneklerini kıskanan Pan, ülkelerin çobanlarını ona karşı kışkırttı ve çobanlar da onu parçalayarak parçalarını yeryüzünün dört köşesine dağıttılar. — Başka bir inanışa göre de Ekho mutsuz bir aşkla Narkissos'u sevmiş ve kahrından ölmüştü. Sonra da yakınmalarına ormanlarda ve dağlarda devam etti. — Ovidius'a göre ise, Ekho tanrıların tanrısı Zeus'un aşk maceralarında ona yardımcı oluyor ve Zeus kır perileriyle ahbaplık ederken o da gevezelikleriyle Hera'yı eğlendiriyordu. Ama Zeus'un karısı Hera bu düzenin farkına vardı ve genç kızı yankı haline getirerek onu kelimelerin ancak en son hecesini tekrarlayabilmeğe mahkûm etti. (L)

EKHOF (Konrad), alman tiyatro oyuncusu ve oyun yazarı (Hamburg 1720 - Gotta 1778). Değişik tiyatrolarda oynadı ve Almanların GARRİCK'i ve ROSCİUS'u adını aldı. (L)

EKİBASTUZ-UGOL, S.S.C.B.'de (Kazakistan) maden kömürü işletmeleri merkezi, Karaganda'nın kuzeydoğusunda. (L)

EKİD sıf. (ar. *ekîd*). *Esk.* Kuvvetli, sağlam. ‖ Kesin. ‖ *Ekr-i ekîd,* kesin buyruk. ‖ *Tenbihat-ı ekîde,* kuvvetli tenbihler.

◆ **Ekîden** zf. *Esk.* Kesin olarak. (M)

EKİDNA i. Bk. KARINCAYİYEN.

EKİDNİN i. (yun. *ekhidna,* engerek yılanı). Eskiden yılan zehirlerindeki etkin maddeye verilen ad. (L)

EKİDNİT i. (fr. *échidnite*). Eskiden mineraloji bilginlerinin bir akik türüne verdikleri ad. (L)

EKİDNİZM i. (yun. *ekhidna*'dan fr. *echidnisme*). Yılan zehirinin meydana getirdiği zehirlenme. (L)

EKİLİ sıf. (*ekilmek*'ten *ekil-i*). Ekim yapılmış, ekilmiş (yer): *Ekili topraklar.* (M)

EKİM i. (*ekmek*'ten *ek-i-m*). Zır. Ekmek eylemi: *Tohum ekimi.* ‖ *Ekim makinesi,* tohum ekmeğe yarayan makine (*mibzer* de denir). Bk. ANSİKL. ‖ *Ekim zamanı,* ekime en elverişli olan ay. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Zır. *Ekim,* bitkilerin en tabiî vardır: 1 — serpme usulü; 2 — sıra usulü; 3 — ocak usulü; 4 — yastıklara ekim. Serpme ve sıra usulü ekim genellikle tahıl ekiminde kullanılır; ekim elle veya makine ile yapılır. Yumrulu bitkilerin ekiminde (patates, pancar v.b.) ocak usulü uygulanır. Sebzelerin çoğunda tohum önce yastıklara ekilerek fide yetiştirilir, sonra fideler tarlaya sıra veya ocak usulü ekilir.

Ekimde iri tohumlar daha derine gömülmeli, toprak önceden iyi gübrelenmiş ve işlenmiş olmalıdır.

● *Ekim makinesi*'nin ilkesini 1650'de ispanyol Lucatello ortaya koydu. Bu ilkenin uygulanmasını İngiltere'de Jethro Tull (1730), Hornsby ve Smith v.b. Fransa'da Hugues (1830), Valcourt ve Dombasle sağladılar.

Tohum ekme makinelerinin sıra halinde, serpme şeklinde, küme halinde ve karık içine (özellikle pamuk ekiminde) eken çeşitleri vardır.

Sıra halinde eken makineler, en çok kullanılan ekim makineleridir. Bu makineler az tohum kullanılmasını, ekilen tohumların daha düzgün çıkmasını, çapalama ve yabanî otları ayıklama v.b. gibi bakım işlerinin kolay yapılmasını, bitkilerin toprak yüzeyinde daha düzenli yayılmasını, dolayısıyle daha gür olmasını sağlar.

Sıra halinde eken bir ekim makinesinde bir tohum haznesi, bir dağıtıcı, bir serpici ve bir gömücü aygıt bulunur. Tohum, hazneden dağıtıcıya gelir; oradan gömücüye geçer. Sıra halinde eken ekicilerin hemen hepsinde, gömücü aygıt, toprak seviyesindeki değişikliklere göre yükselip alçalabilen bir dizi huniden ibarettir. Bu hunilerin uçlarında toprağa girerek tohuma gömü izi açan bir çeşit saban demiri bulunur.

Serpme yoluyle eken ekiciler, sıra halinde eken ekiciler gibidir. Aradaki fark, bu ekicilerde, dağıtıcı boruların yerini, tohumu toprağın üstüne eşit bir biçimde dağıtan eğik bir düzlemin almış olmasıdır.

Küme halinde eken ekiciler de sıra halinde eken ekicilerle aynı düzende yapılmıştır. Aradaki fark, bu ekicilerde, dağıtıcının, tohumun toprağa sürekli olarak değil de belirli aralıklarla ve küme halinde düşmesini sağlayacak biçimde ayarlanmış olmasıdır.

● *Ekim zamanı.* Kış soğuklarına dayanıklı bitkilerin ekimi sonbahar veya ilkbaharda, diğer bitkilerin ekimi yaza doğru veya yazın yapılır.

Buğday ekimi için genel olarak en elverişli zaman sonbahar, arpa ekimi içinse ilkbahardır. Ekilecek tohum çimlenme yeteneği yüksek, en iyi ve en sağlam tanelerden seçilmelidir. (ML)

EKİM i. (türk. *ekmek*'ten *ek-i-m,* ekim zamanı). Bugünkü takvimde yılın onuncu ayı: *Ekim ayı otuz bir gün çeker. Esk.* Teşrînievvel.

— ANSİKL. Latince adı *October*'dir. Avrupa dillerinde en çok bu kelimeden türemiş adlar kullanılır. Roma'nın kurucusu Romulus'un takviminde, bu ay yılın sekizinci adıydı (lat. *octo,* sekiz). Kral Numa Pompilius zamanında yapılan bir değişiklikle *october* adı değiştirilmeyerek yılın sonuncu ayı yapıldı. Eski Yunan'da Atina takvimindeki *maimakterion* (fırtına ayı) aşağı yukarı bu aya tekabül ederdi. Anadolu'da tarlaların ekildiği ay olarak tanımlanan ekim'in türlü milletlerde aldığı çeşitli ad ve anlamlar şöyledir: Eski Germenlerde (Büyük Karl) *Windumemanoth* (bağ bozumu ayı), Anglosaksonlarda *Wintifylli* (kış dolunayı), Eski İzlandalılarda *Gormanudr* (hayvan kesimi ayı), alman köylülerinde *Weinmonat* (şarap veya üzüm ayı) ve *Gilbhart* (sararma ayı).

— Tar. Ekim ayı içerisinde türk tarihi bakımından birçok önemli olay cereyan etti: 1923 (6 *Ekim*) türk kuvvetleri işgal kuvvetlerinin boşalttığı İstanbul'a girdi. — 1922 (10 *Ekim*) *Mudanya mütarekesi** imzalandı. — 1965 (10 *Ekim*) genel seçimler yapıldı. — 1579 (12 *Ekim*) Sokullu Mehmed Paşa bir suikast sonucu öldürüldü. — 1923 (13 *Ekim*) Ankara başkent oldu. — 1961 (15 *Ekim*) genel seçimler yapıldı. — 1950 (17 *Ekim*) ilk türk tugayı *Kore*'ye ayak bastı. — 1827 (20 *Ekim*) ingiliz-fransız ve rus donanmaları bir baskınla *Navarin**de türk ve mısır donanmasını yaktılar. — 1921 (20 *Ekim*) Türk-Fransız Ankara antlaşması imzalandı. — 1937 (25 *Ekim*) Celâl Bayar başbakan oldu. — 1961 (25 *Ekim*) yeni Anayasa uyarınca ilk TBMM toplantısı açıldı. — 1596 (26 *Ekim*) *Haçova** meydan savaşı kazanıldı. — 1961 (26 *Ekim*) Cemal Gürsel cumhurbaşkanı seçildi. — 1927 (27 *Ekim*) Türkiye'de birinci nüfus sayımı yapıldı. — 1957 (27 *Ekim*) genel seçim yapıldı. — 1938 (28 *Ekim*) Ankara radyosu açıldı. — 1923 (29 *Ekim*) Cumhuriyet ilân olundu. — 1918 (30 *Ekim*) *Mondros** mütarekesi imzalandı. (M)

Ekim devrimi nişanı, 1967'de konan sovyet nişanı. Bu nişan ekim 1917 devriminin ellinci yıldönümü dolayısıyle devlet hizmetinde yararlık gösteren sivil ve asker sovyet yurttaşlarına ve yabancı ülkelerle dostluk ilişkilerinin gelişmesinde veya barış çabalarında katkısı olan yerli ve yabancılara ödül vermek amacıyle konuldu. Gök mavisi beş dar banttan bileşik bir şeride bağlanan nişan, kırmızı mineden yapılma beş çıkın-

tılı bir kızıl yıldız biçimindedir. Üstünde «Mayıs Devrimi» yazılı bir bayrak Aurora kruvazörü, altından bir orak-çekiç vardır. (L)

Ekim günleri, fransız devriminin 5 ve 6 ekim günleri Paris'ten göçün başlamasının yol açtığı işsizlik, ekmeğin pahalılaşması, Meclisin taşraya nakledileceği söylentileri, halkın kral ailesini Paris'e geri getirmesini teşvik eden bazı gazetelerin (*L'Ami du Peuple, les Révolutions de Paris*) sürdürdüğü bir hoşnutsuzluğa yol açmıştı. Bu durumdan tedirgin olan hükûmet, aralarında Flandre alayı da bulunan bazı askerî birlikleri Paris'e çağırdı. Kralın muhafızları tarafından bu birliklerin subaylarına verilen bir yemek sırasında (1 ekim) üç renkli fransız kokartının ayaklar altına alındığı öne sürüldü. Orléans dükü bu söylentilere yabancı değildi. 5 ekim günü, Mailard adındaki bir mübaşirin önderliğinde 6 000 kadın, önlerinde Paris hallerinin satıcı kadınları olduğu halde, La Fayette'i de birlikte sürükleyen Bastille galipleriyle Versailles'a yürüdüler. Meclise öğleden sonra vardılar. Burada kral, Louison Chabry başkanlığındaki bir delegasyonu kabul ediyor ve Paris'in iaşesini sağlayacağını vaat ediyordu. Bu delegasyondan başka, Mounier'nin başkanlığındaki meclis delegasyonunu da kabul etti ve kendilerine İnsan Hakları beyannamesi ile Ağustos kararnamelerini kabul ettiğini bildirdi. Ama halk dağılmıyordu. Gece gelmiş olan La Fayette şatonun bahçesinin demir parmaklıklarının muhafazasının millî muhafızlara bırakılmasını öğütlüyordu. 6 ekim günü şafakta, göstericilerden bir kısmı şatoya girmeyi başardı ve bazı milî muhafızları öldürerek kraliçenin dairesine girmeye çalıştı. Bu arada kraliçe, Louis XVI'nın yanına kaçmıştı. La Fayette'in ısrarları üzerine, kral, kraliçe ve veliaht şatonun balkonundan halka göründüler ve kral Paris'e geleceğini bildirdi. Millî muhafızlarının kesik başlarını sallayarak gösteriler yapan halkın eşliğindeki saray arabaları gece Paris'in Tuileries sarayına vardı. Ayın 19'unda da kendilerine Kurucu meclis katıldı. Kral ailesi, bundan sonra artık, devrime yön verecek olan Paris halkının tutsağı durumunda kalacaktı. (L)

EKİMOZ i. (yun. *egkhymosis*'ten fr. *ecchymose*). Patol. Bere. (M)

EKİN i. (*ekmek*'ten *ek-i-n*). Tarlaya atılan tohumun harmanlanıncaya kadar geçen zaman içinde aldığı hale verilen ad: *Küçüklüğüm ekinler arasında geçti* (R.H. Karay). *Allah ne kadar büyüktür, / Ekinlere güneş verir çocuğum* (F.H. Dağlarca). ‖ Kültür. ‖ *Ekin bağı*, demet halinde bağlanmış ekin. ‖ *Ekin biçmek*, harman zamanı, olgun başakları kesmek. ‖ *Ekin sapı*, ekin demetlerini bağlamak veya evlerin damını örtmek için kullanılan çavdar veya buğday sapı. ‖ *Ekin tarlası*, ekillmiş tarla. *Teşm. yol.* Ekili toprak. ‖ *Ekin vakti*, tohumlama zamanı.

— DEY. *Ekin iti gibi*, mağrur kimseler için söylenir.

— Bot. *Ekin pası*. Bk. PAS *hastalığı*.

— Mit. *Ekin tanrıçası*, Yunanlılarda Demeter, Romalılarda Ceres. (ML)

EKİN biti veya **böceği** blş. i. Zool. Curculionidae familyasından ekinlere zararlı böcek. (L)

EKİNCİ i. (*ekin*'den *ekin-ci*). Çiftçi, ekin işleriyle uğraşan kimse. (M)

EKİNCİ (Melâhat), türk ressamı (İstanbul, 1913). Güzel Sanatlar akademisini bitirdi (1932). Üçüncü Devlet Resim ve Heykel sergisinde ödül kazandı. Resimlerinde daha çok peyzaj ve portreye yönelmiş olduğu görülür. Çeşitli koleksiyonlarda, Resim ve Heykel müzesinde eserleri vardır. (M)

EKİNCİLİK i. (*ekinci*'den *ekinci-lik*). Çiftçilik. (M)

EKİNÇ i. (*ekmek* > *ekinmek*'ten *ekin-ç*). *Halk dili*. Ekin. (M)

EKİN-İTİ SEYYİD FEYZULLAH. Bk. FEYZULLAH EFENDİ (Divitigüzel Ekin-iti Seyyid).

EKİN kargası blş. i. Zool. Bk. KARGA.

EKİN kazı blş. i. Zool. Bk. KAZ.

EKİNLİ. Bk. ÇİFT.

EKİNLİK i. (*ekin*'den *ekin-lik*). Ekili yer, ekilmiş alan. (M)

EKİNLİK adası, esk. **Elaphonesos.** Marmara denizinde, Marmara adasının 5 km güneybatısında, kuzeybatısındaki Avşa adasından 2 km'lik oldukça sığ bir deniz alanı ile ayrılan küçük ada. Öteki Marmara adalarından farklı olarak toprakları tarıma elverişli olduğu için bu adı aldı. Adanın güneydoğu kıyısında küçük bir koy, kuzey kıyısında su kaynakları vardır. Yelkenlilerle sefere çıkıldığı sırada gemiler bu adadan su alırlardı. Yüksl. 153 m. Turizm alanı, plâj. (M)

EKİNOKOK veya **EKİNOKOKKUS** i. Köpek şeridinin (*Taenia echinococcus*) kurtçuğu. Köpekte asalak yaşayan şeridin ancak kurtçuğu insanda asalak olabilir.

— ANSİKL. *Ekinokokkus*, 3-4 halkadan ibaret, 3-4 mm uzunluğunda bir kurttur; baştaki halkada çok sayıda çengel bulunur. Kurtçuk şekli insanda sulu kistler meydana getirir. Bu kistler karaciğer, akciğer, deri, böbrek v.b. gibi organlarda yer alabilir. Kistler delme ve cerrahî ameliyatla yok edilir. (L)

EKİNOKOKKOZ i. (fr. *échinococcose*). Asalak bilimi. Köpek şeridi kurtçuğunun sebep olduğu hastalık.

— ANSİKL. Hidatid de denilen kurtçuk, yerleştiği dokuda bir sıvı kesesi meydana getirir. Hidatid kist adı verilen bu kese bazen oldukça iridir. Kurtçuğun yerleştiği organlar değişiktir: olayların yüzde 70'inde karaciğerde olmakla beraber akciğerlerde, karın zarında, böbrekte, dalakta, hattâ bazen beyinde ve yürekte de görülür. Kistin patlaması veya dışta bir yavru keseciğin teşekkülü, diğer bir organda, her zaman tehlikeli olan ikinci dereceden bir ekinokokoz yapar.

Bu hastalığa dünyanın beş kıtasında rastlanır, en fazla İzlanda ve Güney Amerika'da görülür. İnsanın ekinokokkoza tutulması, şeridi taşıyan köpeğin dışkısıyle öteye beriye saçtığı şerit yumurtalarının ağız yoluyle alınmasıyle olur.

Serodiagnostik, vakaların yüzde 80'inde teşhise yeterlidir. Kistten geçmeyen X ışınları, tek etkili tedavi olan cerrahi için önemli bilgiler verir.

Köpek şeridi, köpekte asalak yaşadığından önleyici çaba buna doğru yöneltilmelidir. Yeni Zellanda'da sürüleri koruyan bütün köpekleri sistematik olarak tedavi etmek amacıyle hükûmet asalak düşürücü ilâçları parasız dağıtmaktadır.

— Veter. *Ekinokokkoz*, bir zar içine yerleşmiş (kist) köpek şeridi kurtçuğunun evcil hayvanların karaciğerinde veya akciğer, böbrek, dalak gibi başka organlarında gelişmesiyle ortaya çıkar. Ekinokokkoz özellikle sığır, koyun, keçi, domuz ve seyrek olarak atlarda görülür. Hastalığın ilk belirtileri bütün cinslerde gözden kaçabilir. Kistlerin çoğalması bir dolaşım bozukluğu meydana getirdikten sonra, nefes darlığı, sarılık ve zayıflama ortaya çıkar. Herhangi bir iyileştirici tedavisi yoktur; ancak önleyici tedavi yapılabilir. Korunma, köpekleri şeritlerden kurtarmak, bulaşmış sakatatı bunlara yedirmemek ve köpeklerin mezbahalara girmelerini yasaklamaktan ibarettir. (L)

EKİNOKS i. (lat. *aequinatium*'dan fr. *équinoxe*). Bk. ILIM *noktası*.

Ekinorenkoz hastalığı, kazların ve ördeklerin ince bağırsağında görülen iplik solucanlarının yol açtığı asalak hastalığı.

— ANSİKL. Solucanlar pek fazla ise şiddetli bir bağırsak iltihabı olur; hattâ tıkanma ve delinme bile görülebilir. Bu hastalığa tutulan hayvanlar genellikle kısa zamanda ölür. (L)

EKİN SAP ARISI blş. i. Basık karınlı uzun böcek.

— ANSİKL. *Ekin sap arısı* buğdaylara ve çavdarlara çok zararlıdır. Dişileri ekin sapının içine yumurtlar; kurtçukları, sapların içini kemirerek başakların gelişmesine engel olur. Bitkinin dibinde, ekin sapının boşluğunda başkalaşma geçirir. Bu böcekleri yok etmek için anızlar yakılır. (İlmî adı: *Cephus pygmoeus*. Zarkanatlıların *cephidae* familyasından.) [L]

EKİP i. (fr. *équipe*). Aynı görevde işleri paylaşmış kimseler topluluğu, takım: *O gece eve geldiğim zaman evi ve bahçesini, sivil bir emniyet ekibi tarafından sarılmış buldum* (Ş.S. Aydemir). *Millî oyunlar ekibi. Sağlık ekibi.* ‖ İşçi takımı grubu.

— Spor. Kolektif sporlarda takım. ‖ Tek kişilerin yaptığı sporlarda oyun kulübü veya ülkeyi temsil eden topluluk. *Atış ekibi.* (M)

EKİPOLAN sıf. (fr. *équipollent*). Mat. Eşit ve aynı yönde paralel olan iki vektör için kullanılır: *Ekipolan vektörler.* Bk. EKİPOLANS'*lar hesabı*. (L)

EKİPOLANS i. (fr. *équipollence*). Mat. *Ekipolanslar hesabı*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Ekipolans*'lar metodunu, italyan matematikçisi Giusto Bellavitis (1803-1880) buldu. Bu metot, cebirsel çokluklarla ilgili temel işlemlerle aynı özellikleri gösteren ve hem büyüklük hem de yön olarak gözönüne alınan doğru parçaları üzerinde yapılan geometrik işlemlerin varlığına dayanır. Yönlü doğru parçalarının eşitliği ve toplaması belirlendikten sonra, cebirsel bir sayıyle çıkarma, çarpma ve bölmelerinin nasıl yapılacağı tasarlanabilir. Cebirin işaretleriyle art arda çizimleri gerçekleştirilebilir veya karşıtı olarak, cebirsel ifadeler geometrik olarak yorumlanabilir.

Çizimlerin aynı sonucu vermesi, bunları ifade eden semboller arasına = («ekipolan») işareti koyarak gösterilir ve bulunan eşitliği cebirsel eşitlikten ayırt etmek için buna «ekipolans» denir. Bu geometrik eşitlikler cebirsel eşitliklerin geçirdiği aynı dönüşümleri geçirebilir; böylece, düzlem geometride kullanılması kolay analitik bir yol bulunmuş olur: bu, *ekipolanslar hesabı*'dır. (*Eşitlik*: paralel, eşit ve aynı yönlü iki doğru parçası birbirinin ekipolansıdır. — *Toplama*: iki veya daha çok doğru parçasını toplamak için, herbirinin başlangıç noktası bir öncekinin bitim noktasına gelecek şekilde paralel olarak kaydırılır; birincinin başlangıç noktası ile sonuncunun bitim noktası arasında kalan doğru parçası bunların toplam'ıdır. — *Çıkarma*: çıkarma toplamanın ters işlemidir. — *Çarpma*: bir doğru parçasının bir tam sayıyle çarpılması, toplamanın bir sonucudur v.b.) [L]

EKİRİ i. (japonca k.). Japonca'da büyük çocukların tutuldukları dizanteriye benzer salgın hastalık. (L)

EKİUROYİD'LER çoğl. i. Silindirimsi gövdeli deniz hayvanları sınıfı. Bunlarda vücut dıştan bölütsüzdür; baş tarafında oluk şeklinde bir emmeç, arka tarafında uzun kıllar bulunur. (Başlıca cinsleri: *echiurus, bonelia, thalassema*.) [L]

EKK (Nikolay), rus filim yönetmeni (doğ. 1898). Önce, Meyerhold ile birlikte, Devlet Deneme tiyatrosunda oyuncu ve sahneye koyucu olarak çalıştı. Sinemaya 1928'de teknisyen olarak girdi. En ünlü filimleri *Putyevka i Gizn* (Hayat Yolu) [1931]; ilk renkli rus filmi *Grunya Kornakova* (Küçük Bülbül) [1936]. (L)

EKKLESİA i. (yun. k.). Esk. Yun. Yunan sitesinde. Halk meclisine verilen ad.

— ANSİKL. Hemen hemen bütün yunan sitelerinde, halk siyasî haklarına fiilen sahip olsun olmasın bir halk meclisi toplanır ve toplantılar çok zaman agorada yapılırdı. Bu meclisler, *agora, apella* (Isparta), *heliaid* (dor ülkelerinde) meclisi adlarını da alırlardı. Atina'da, Ekklesia, kaide olarak, yurttaşlık haklarına sahip ve *ephebia* (delikanlılık, ergenlik) yaşına gelmiş bütün Atinalılardan ve atinalı çocuklarından meydana gelirdi. Oysa gerçekte, *meteikos* adı verilen ve hiç bir siyasî hakkı olmayan yerleşik yabancılardan veya kölelerden birçok kimse kaçak olarak toplantılara katılıyor, buna karşılık birçok yurttaş da meclise katılmaktan kaçınıyordu. Klasik dönemde, yurttaşların sayısı 20 000 ile 40 000 arasında değişiyordu; ama Ekklesia'nın toplantılarına katılanların sayısının 3 000-4 000'i geçtiği çok az görülürdü. Zenginler toplantılara pek katılmaz; buna karşılık, 395'e doğru konan ve miktarı ilk zamanlar 1 obolos iken sonraları 3 obolos'a çıkarılan toplantılara katılma tazminatı buraya yoksulları ve aylakları çekerdi.

Ekklesia, toplantılarını ilkin Agora'da, sonra da sırasıyle *Pnyks*'te, Dionysos tiyatrosunda, hattâ Pire'de de yapmıştır. Kleisthenes'ten itibaren, yılda on oturum yapılırdı. Sonraları bu sayı arttı. Her toplantının belirli bir gündemi vardı. Ayrıca, önemli veya olağanüstü toplantılar da yapılırdı. Toplantı saatinde, kollukçular, dokunanı kırmızıya boyayan bir iple, geç kalmış olanları *Pnyks*'e doğru sürerlerdi. Meclis ilkin *prytanis'lerin epistates*'inin, sonra da kendi *epistates'lerinin* yönetiminde ve kura ile seçilmiş dokuz *proedros*'luk bir kurulun başkanlığında toplanırdı. Kurban kesilmesinden ve fala bakılmasından sonra da, münadi, Bule'nin sunduğu kararname tasarısını okur, konuşmacılar tasarıyı tartışır ve tasarı el kaldırılarak oylanırdı (*Kheirotonia*). Atina ekklesiasının yetkileri çok genişti. Savaş ve barış konusunda karar verir; kanunları kabul veya reddeder, bir kimseyi sürebilir yahut namussuz olduğunu ilân edebilir, yüksek görevlileri seçer ve sıkıca denetlerdi. Ekklesia'nın medeniyet bakımından etkisi büyük olmuştur. Atinalılar siyasî eğitimlerini bu meclisle yapmışlar ve bu meclis sayesinde, gelişen ve canlı bir demokrasi kurmayı başarmışlardır. (L)

EKKONİ i. (*ek* ve *koni*'den). Jeol. Yanardağın yamaçlarında görülen ikincil koni ve kraterler. (L)

EKKYKLEMA i. (yun. *ek*, dışına ve *kyklos*, daire'den). Eski Yunan'da, seyirciye önce bir evin dışını gösterdikten sonra çevirerek içini de göstermeğe yarayan sahne düzeni. (L)

EKL i. (ar. *ekl*). *Esk.* Yeme, yenilme. ‖ *Ekl etmek*, yemek. ‖ *Ekl ü şürb*, yeme içme.

◆ **Ekile** sıf. ve i. *Esk.* Yenmiş, yenilmiş (şey). [M]

EKLAMPSİ i. (fr. *éclampsie*). Bk. HAVALE.

EKLATOMETRE i. (fr. *éclatomètre*). Tekst. Bir dokumanın basınca karşı direncini ölçen cihaz. (L)

EKLATÖR i. (fr. *éclateur*). Elektr. Bir gaz veya sıvı yalıtkanla birbirinden ayrılmış iki elektrottan meydana gelen cihaz. (Elektrotlar arasındaki uzaklık ayarlanabilir ve gerilim farkı belli bir değere ulaştığı zaman iki elektrot arasında bir kıvılcım fışkırır.) ‖ *Ölçü eklatörü*, kısa süreli maksimum gerilimleri ölçmek için düzenlenmiş, elektrotları genellikle küre şeklinde olan eklatör. (Gerilim, iki elektrot arasında kıvılcımın atladığı uzaklığa göre ölçülür): *Bir sıvının yalıtkanlık derecesini tayin etmekte kullanılan ölçü eklatörüne «spinitermetre*»* denir. ‖ *Koruyucu eklatör*, elektrik malzemelerini aşırı gerilime karşı koruyan eklatör.

— Radyotek. Sönümlü dalgalı telsiz telgraf postalarında kullanılan, aralarında kıvılcımlar meydana gelen iki iletkenden yapılmış cihaz. (L)

EKLEKTİK i. (fr. *éclectique*). Masonluk. Sadece çırak, kalfa ve usta derecelerini sayan ve bu üç derecenin dışında kalan bütün diğer yüksek dereceleri reddetmemekle birlikte yararsız bulan düzenin adı. (L)

EKLEKTİZM i. (fr. *éclectisme*). Bk. SEÇMECİLİK.

EKLEM i. (*eklemek*'ten *ekle-m*). Anat. (lat. *articulatio*). İnsanda ve omurgalı hayvanlarda iki kemiğin birleştiği yer. (Bk. ANSİKL.)‖*Eklem grafisi*, eklem boşluğuna kontrast madde zerkinden sonra eklemlerin radyografik incelenmesi. (Diz ekleminin eklem grafisi, meniskusların durumuyle ilgili bilgi verir). ‖ *Eklem kapsülleri*, eklemleri saran ve eklem yüzleri yakınında kemiklere yapışan telsel dokulu kılıf. ‖ *Eklem sıvısı salan zar*, eklem sıvısı keselerini meydana getirir. (Bu sıvı eklemlerdeki sürtünme ve kaymayı kolaylaştırır. Diz ve dirsek gibi kemik çıkıntıları ile deri arasında da bu çeşit zarlar bulunur.) ‖ *Yeni eklem*, yeni baştan oluşan bir eklem. Bk. ANSİKL.

— Bot. Bitkilerin bazı kısımlarında görülen ve parçalara ayrılmayı kolaylaştıran halkamsı boğumlar.

— Böcek bilim. Eklemli hayvanların vücudunda çeşitli bölgelerin birleşme yeri: *Baş-göğüs eklemi*. (Eklem yerinde, kütikūla büsbütün kaybolmaz, ama başka yerdekilerden daha ince ve yumuşak olur.)

— Histol. *Nöron eklemleri*, bir nöronun kısa uzantısının diğer bir nöronun aksonunun uç demeti ile birleştiği (devamlılığını sağladığı değil) nokta. (Sinir akımının değişikliğe uğradığı yer burasıdır; meselâ burada bir duyum akımı hareket akımına dönüşür. Bu ekleme SİNAPS da denir.)

— Jeol. Kayanın bölünmeye elverişli yüzeyi.

— Patol. *Eklem ağrısı*, eklemin dış görünüşünde değişiklik olmaksızın eklem etrafında veya eklemde yerleşen ağrı. Bk. ANSİKL.

— Psikol. *Eklem duyusu*, eklemlerin duruşunun verdiği duyuların tümü. (*Eşanl.* KİNESTEZİ.) ‖ *Eklem yolu ile birleşmek*, özellikle kemiklerden veya böceklerin ve kabukluların vücut parçalarından bahsedilirken: *Kol kemiği kürek kemiği ile eklemlenir.*

— ANSİKL. Anat. *Eklem*ler başlıca üç çeşide ayrılır: oynar eklem, yarı oynar eklem, oynamaz eklem. Oynar eklemde kemiklerin eklem yüzeyi kıkırdakla kaplı ve kaygandır; eklem yüzeyleri bir boşlukla birbirinden ayrılır. İki kemiğin ucu bir eklem kapsülü ile birbirine bağlanır; eklem kapsülü yer yer kalınlaşmalar gösterir; eklem bağı denilen bu kısımlar eklem yüzeylerine yakından veya uzaktan yapışarak kapsüle büyük bir direnç kazandırır. Eklem kapsülünün iç yüzü eklem sıvısı salan zarla kaplıdır; ince ve saydam olan bu zar renksiz, yapışkan ve kaygan bir sıvı salgılar: eklem sıvısı. Bazı eklemlerde yüzeyler birbirine tam oturmaz; bu gibi eklemlerde, gerekli uyum menisk adı verilen telsel kıkırdaktan organlarla sağlanır. Eklem yüzeylerinin karşılık duruşuna göre altı çeşit oynar eklem vardır: yuvar eklem, lokma eklem, eyer eklem, makara eklem, döner eklem, düz eklem.

— Karşılaştırmalı anat. İç iskeleti bulunan bütün hayvanlarda eklemlerin şekli insandaki gibidir. Fakat dış iskeletli hayvanlarda (msl. böceklerde) eklem sistemi büsbütün başkadır. Bacaklardaki her parça silindirimsi biçimdedir; bunlardan her biri kendisinden sonra gelen parçanın kaslarına bağlıdır.

— Patol. Eklemlerde her çeşit dokuya özgü hastalıklar, özellikle bağ dokusu iltihapları görülebilir. Eklem iltihapları. Bk. ARTRİT ve ARTROZ.

● Kırık bir kemiğin yapışmasında bir kusur olduğu zaman *yeni eklem* ortaya çıkar. Bu gibi hallerde genellikle yalancı eklem terimi kullanılır. Günümüzde yeni eklem deyimi bir eklemin kesilmesinden veya yerine konmamış bir çıkıktan sonra (eski çıkık) meydana gelen eklemi tanımlar; aynı zamanda artroz hallerinde yan yana iki omurun dikensi çıkıntıları arasında da görülebilir. (LM)

EKLEMBACAKLILAR çoğl. bls. i. Hayvanlar âleminin bir şubesi.

— ANSİKL. *Eklembacaklılar* genellikle serbest hareket edebilen hayvanlardır. Bunlarda vücut kitinle kaplı halkalardan oluşur. Halkaların üzerinde hareket ettirici eklemli organlar bulunur; bu organlar solunum veya yakalama organlarına dönüşebilir. Gelişmeleri esnasında kabuk değiştirir, başkalaşım geçirirler. Kitin örtü vücudun her yerinde aynı kalınlıkta değildir. Kabukluların çoğunda kitin maddesi kireçli tuzlarla katışık bulunur. Eklembacaklıların *eklentileri* uç uca ekli ve birbiriyle eklemli parçalardan oluşur. Genel olarak vücudun her halkasında bir çift eklenti bulunur. Üstün yapılı eklembacaklılarda ağza yakın eklentiler besinleri yakalama ve çiğneme işlerini görecek şekilde gelişir. Eklembacaklıların vücudu genellikle üç kısma ayrılır; baş, göğüs ve karın. *Başta* beyin, duyu organları ve ağız parçaları bulunur; başta bulunan eklentiler duyargalarla çiğneme organlarıdır. *Göğüs*, değişik sayıda halkalardan oluşur. Göğüsteki üyelerin (bacaklar) esas görevi hareketi sağlamaktır. Kabuklular, örümcekler gibi bazı guruplarda başla göğüs birleşerek *başlı-göğüs* denen bir bütün meydana getirir. *Karın*sa, daha değişik bölütlerden oluşur. Karında eklentiler varsa genellikle harekete yardımcı olmaktan başka iş görmezler. *Kas sistemi*, çizgili kas tellerinden oluşur. *Sinir sistemi*, hemen hepsinde bir beyin, bir yutak halkası ve bir yutak altı düğümü ile karnın sonuna kadar uzayan, birbirine az veya çok yakın sinir düğümlerinden oluşma bir sinir düğümü zincirinden ibarettir. Eklembacaklıların kanı canlı hayvanda renksizdir. *Dolaşım aygıtı* genellikle bir sırt damarından ibarettir. Damar sisteminde daima boşluklar bulunur. *Solunum*, *solungaçla*, *trakeyle* veya *akciğerle* (akrepler, örümcekler) sağlanır. Eklembacaklıların *basit gözleri*, *petek gözleri* ve *işitme organları* vardır. *Tat alma* ve *dokunma duyusu* ise çok defa sadece duyargalar ve ağız dokunaçları ile sağlanır.

Eklembacaklılar şubesi iki büyük gruba ayrılır: *İlkel eklembacaklılar* ve *gerçek eklembacaklılar*. İlkel eklembacaklılar trilobitler altşubesini kapsar. Gerçek eklembacaklılar ise iki alt şubeye ayrılır: *Zehir çengelliler* ve *duyargalılar*. Zehir çengelliler üç sınıfa ayrılır: *merostomata, örümcekler, pantapoda*. Duyargalılar da üç sınıfa ayrılır: *kabuklular, çokayaklılar* ve *böcekler*. Yalnız eklembacaklılar şubesinde, hayvanlar âlemindeki diğer bütün türlerin toplamından fazla tür bulunur. (L)

EKLEME i. (*eklemek*'ten *ekle-me*). Eklemek işi. Katma, ilâve etme. ‖ sıf. Eklenmiş: *Ekleme kumaş*.

— Elektr. İki elektrik iletkeninin uçlarını getirip birbiri üstüne kıvırarak lehimleme. ‖ Bir çeşit ekleme el mengenesi. ‖ *Burmalı ekleme*, çapraz iki telin iki ucunu burup, burulan yeri lehimlemekle elde edilen ekleme. ‖ *Dolamalı ekleme*, bir telin ucunu öbür telin etrafına sarıp gerdikten sonra lehimlemekle elde edilen ekleme. ‖ *İngiliz eklemesi*, dışa doğru çengel halinde bükülmüş tellerin uçlarını yan yana getirip araya lehim akıtarak elde edilen ekleme.

— Fonet. Kelime sonunda genellikle okunmayan bir ünsüzü bir sonraki kelimenin başındaki ünlüye ekleyerek okuma. ‖ *Ekleme ünlüsü*, telaffuzu kolaylaştırmak için gövdeyle çekim eki arasına konan ünlü.

— G. santl. *Uygun ekleme*, bozulmuş bir tabloyu, sürülen yeni boya etkisiyle uyumsuz olmayacak biçimde onarmak.

— İnş. Duvar veya tavana bir parça ilâvesi ile meydana gelen kısım. ‖ Ekleme dişi, duvar dişi.

— Marang. Bk. ANSİKL.

— Seram. Bir donatım parçasının (kulp, kulak, parça, ayak) bir çanak veya çömleğe eklenmesi.

— Tekst. *Ekleme makinesi*, seri imalâtta, dokunmakta olan çözgünün bitiminde ikinci çözgüyü ekleyerek dokuma tezgâhının durmamasını ve dokuma işleminin devamını sağlayan otomatik düğümleme makinesi.

— ANSİKL. Marangozlukta çok kullanılan *ekleme* deyiminin genel anlamı, iki parçanın birleşmesinden meydana gelen çizgidir. Aslında birleştirme ve ekleme deyimleri eşanlamlı sayılabilir. Kontrplak yapımında «ekleme» tamamen genel anlamda kullanılır. Kaplanacak tabakaların kenar eklemeleri için yapım sırasında gösterilen itina, kontrplağın kalitesi için vaz geçilmez bir unsurdur. Bir dış yüz üzerindeki hatalı eklemeye *ayrık ekleme* denir. Kaplamaların ek yerlerinde bir aralık kalacak şekilde yapılmış eklemelere de *açık ekleme* denir. İç kaplama levhalarının birbiri üstüne binmesi ve kaplamanın dış yüzeyinde bir çıkıntı meydana getirmesine de *çıkıntılı ekleme* veya *kıvrım* denir. (LM)

EKLEMEK geçl. f. (*ek*'ten *ek-le-mek*). Bir şeyi ek katarak bütünlemek veya büyütmek: *Kısa gelen masa örtüsünü ekledim*. ‖ Bir şeyi ek olarak kullanmak: *Kordelâyı eteğin ucuna ekledik*. ‖ Birleştirmek, birbirine katmak: *İki ortak, «paralarımızı ekleyerek bir sermaye ortaya çıkarırız» dedi.*

— Mat. *Birim eklemek*, bir sayının küçük basamaklarından atılan rakamlar yerine, kalan son rakama birim eklemek.

— Tekst. Devamlı çözgülerde, yeni çözgü ipliklerini, biten çözgü ipliklerine parmakla bükerek bağlamak, uç uca birleştirmek. (Bu tip eklemeler bugün, özel çözgü düğümleme makineleriyle yapılmakta ve bu şekilde büyük bir zaman tasarrufu elde edilmektedir.)

◆ **Eklenmek** geçz. f. Ek katılarak bütün-

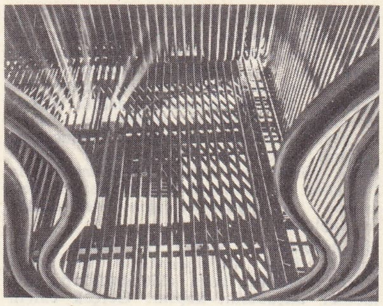

bir kazanın su ekranı (termik)

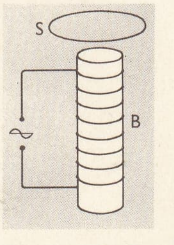

elektrodinamik ekran (elektr.)

lenmek: *Masa örtüsü eklendi.* || Ek olarak kullanılmak, bir şeye katılmak: *Fakat bu küçük talih büyük bir ruha eklenmişti* (A.H. Tanpınar). *Kordelâ eteğin ucuna eklendi.*

◆ **Ekletmek** ettrg. f. Eklemek işini yaptırmak. (M)

EKLEMELİ sıf. (*ekleme*'den *ekleme-li*). Eklemesi olan

— Gram. *Eklemeli diller.* Bk. BİTİŞİM'*li diller.* (M)

EKLEMEOTU blş. i. Bot. Bir atkuyruğu türü. İlmî adı *Equisetum arvense.* (M)

EKLEMLEME i. (*eklemlemek*'ten *eklemle-me*). Leng. Bir cümlede öğe veya cümleciklerden her birinin birleştiği yer. || Bu birleşmeyi sağlayan kelime (bağlaçlar). || *Birinci eklemleme,* dilin sesli bir görünüşe ve anlam içeriğine sahip birimler düzeyinde yapılan eklemlemesi (monem veya morfem). || *Çift eklemleme,* A. Martinet'ye göre bütün dillerin içerdikleri özellik; bu özelliğe göre, diller, iki farklı düzeyde eklemlenirler. (Bk. ANSİKL.) || *İkinci eklemleme,* monemlerin ayırıcı ses birimleri (fonemleri) düzeyinde eklemlenmesi.

— ANSİKL. *Çift eklemleme* kavramı çeşitli isimler altında ve küçük ayrıntılarla yapısalcı dilbilimcilerin çoğunda vardır; meselâ amerikalı dilbilimciler morfem ve fonem düzeyinden söz ederler. (Bk. GLOSSEMATİK.) Üretici dilbilgisinde bu ayırım arka plana geçer ve dil bilgisini meydana getiren üç bölümün (sözdizimi, fonoloji ve anlambilim) ayırımından sonra gelir; bu bölümlerin her biri farklı birçok düzeyler ortaya koyabilir. (LM)

EKLEMLEMEK geçl. f. (*eklem*'den *eklemle-mek*). Eklem aracılığı ile birleştirmek.

— Tıp. Kemikleri eklem ilişkilerine göre birleştirmek: *Bir iskeleti eklemlemek.*

◆ **Eklemlenmek** edilg. f. Eklem aracılığı ile birleştirilmek.

— Zool. özellikle böceklerin ve kabuklularin vücut halkalarının birbirine bitişmesi, eklenmesi. (LM)

EKLEMLİ sıf. (*eklem*'den *eklem-li*). Eklemi olan.

◆ **İ.** Leng. Çeşitli öğeleri, bileşimi açıklamaya yarayan sözdizimi (bağlaçlar, ilgi zamirleri) bağlarıyle birbirine eklenen cümle. (LM)

EKLEMLİLER çoğl. i. Hayvanlar âleminin büyük bir dalı. Vücudu halkalardan oluşan hayvanları kapsar (böcekler, çokayaklılar, örümcekler, kabuklular.) || Deniz lâleleri takımı, bugün yaşayan bütün deniz lâleleri bu takıma girer. || Kolsuayaklıların iki sınıfının biri. Bu sınıfı diğerinden (eklemsizler) ayıran özellik, kavkılarının birbirine eklenmiş parçalardan meydana gelişidir.

— ANSİKL. Fransız bilgini Cuvier'nin sınıflandırmasına göre, *eklemliler* hayvanlar âleminin dört şubesinden biridir; *halkalı solucanları, çokayaklıları, örümcekleri* ve *böcekleri* içine alır. Bugün *halkalı solucanlar* ayrı bir şube sayılmakta ve diğer sınıflara da eklembacaklılar adı verilmektedir. Bununla beraber *eklemliler* terimi *eklembacaklılar* anlamında gene de kullanılmaktadır. (L)

EKLEMLİLİK i. (*eklemli*'den *eklemli-lik*). Eklemli olma hali. (M)

EKLEMSİZLER çoğl. i. Kolsuayaklıların iki sınıfından biri. Bunlarda kavkı çenetleri arasında menteşe yoktur; eklemli kolsuayaklılarda anus olmadığı halde bunlarda vardır.

— ANSİKL. *Eklemsiz kolsuayaklılar* kambriyen devrine kadar çıkar. Bugün sadece üç türü vardır. Kalker kavkılı *cranian* ılık ve sıcak denizlerde; boynuzsu kavkılı *lingula* ve *discina* sıcak denizlerde yaşar. (L)

EKLENTİ i. (*eklenmek*'ten *eklen-ti*). Bir şeye eklenmiş olan küçük veya ehemmiyetsiz parça.

— Leng. Bir sonraki kelimeye yapışarak tek bir kelime meydana getiren vurgusuz kelime veya öğe. (M)

Ekler sineması (Ciné Eclair), İstanbul'un ve Türkiye'nin en eski sinemalarından. Beyoğlu'nda İstiklâl caddesi üzerinde şimdi Lüks sineması adını taşıyan binada idi. Yabancı adlı sinemaların Türkçe adlar aldığı sırada Şark sineması diye anıldı. II. Meşrutiyet'ten önce ve sonra, uzun bir süre *Odeon tiyatrosu* ve *Verdi tiyatrosu* adlarıyle Beyoğlu'nun başlıca eğlence yerlerinden biri oldu. I. Dünya savaşı sırasında sinemaya çevrildi. (M)

EKLİCELER çoğl. i. Gömlekliler sınıfı. Tulumlu hayvanların kurtçuğundaki gibi bir kuyruk uzantısı bunlarda da vardır, ama onlarınki gibi sürece devam eder; ayrıca bunlarda omurgalıların yapısında yer alan bazı organlara (sırt ipi, sinir ekseni) rastlanır.

— ANSİKL. *Ekliceler* (burada *oikopleura*) gömlek adı verilen kıkırdağımsı maddeden çok geniş ve saydam bir kavkının içinde yaşar; terkedilen kavkıya yeni bir *oikopleura* yerleşebilir. Sinir sistemi baştaki bir sinir düğümü ile kuyruktaki bir sinir düğümü dizisinden ibarettir. Engin denizlerde yaşayan bu hayvanlar planktonlarla beslenir. (L)

EKLİKTİK sıf. ve i. (fr. *ecliptique*). Astron. Bk. TUTULUM.

EKLİMETRE i. (fr. *éclimètre*'den). Eğimleri ölçmeğe yarayan topografya âleti. || *Eklimetreli pusula,* büyük boyda, dürbünlü, kerteli bir kenar üzerinde düşey olarak hareket edebilen âlet: *Eklimetreli pusulada miknatıslı iğne açıklığı, dürbünün eğikliği eğim derecesini verir.* || *Eklimetreli cetvel,* plançeteli alidat; eklimetresi, tesfiye âletiyle tutturulan, düşey kerteli kenar üzerine oturtulan küçük bir dürbünden meydana gelir. (L)

EKLİPS i. (fr. *éclipse*). Astron. Bk. TUTULMA.

EKLİYIL blş. i. Bk. ARTIKYIL.

Ekloga (yun. *Eklogê tôn nomôn,* kanunlardan seçilmiş parçalar), Leon III (717-741) tarafından, ölümünden az önce, 740 yılında yayımlanan bizans medenî kanunu. Justinianus kanununun yerini almak üzere hazırlanan Ekloga, Hıristiyanlığın etkisi altında daha yumuşak bir anlayışla kaleme alınmıştır. (L)

EKLOGE i. (yun. k.). Ed. Bk. EGLOG.

EKLOJİT i. (yun. *ekloge* seçim'den fr. *éclogite*). Bileşiminde omfazit (piroksen çeşidi), grena, amfibol (smaragdit) ve rutil bulunan başkalaşmış kaya. (Ağırdır; yoğunluğu 3-4,3 arasında değişir.) [L]

EKMAN (Frans Gösta Viktor), isveçli tiyatro ve sinema oyuncusu (Stockholm 1890-ay. y. 1938). İsveç sinemasının ilk büyük oyuncusu. Çevirdiği filimler: *Hamlet* (1918); *Karl XII* (1925); *Faust* (1926); *Swedenhielm* (1935); *Johan Ulfstjerna* (1936). [L]

EKMAN (Robert Wilhelm), finlandiyalı ressam (Nystad 1808 - Turku 1873). Öğrenimini Paris'te P. Delaroche ile birlikte yaptı. Sonra Stockholm'da saray ressamı oldu. Turku kilisesi için bir dizi fresk ve fin destanlarından ve folklorunden etkilenerek çok sayıda tablo yaptı. (L)

EKMAN (Vogn Walfrid), isveçli fizikçi ve oseanograf (Stockholm 1874-Gostad 1954). Okyanus akıntılarının dağılımı konusunda Ekman helezonu diye bilinen niceliksel bir açıklama yaptı. 1902'de Uppsala'dan doktor derecesiyle mezun oldu. 1902-1908 Arasında Oslo'daki Milletlerarası Okyanus Araştırmalar laboratuvarında asistan olarak çalıştı. Burada kutup uzmanı Fridtjof Nansen ile tanıştı. Ekman bu yıllarda gemilerin ilerlemesine engel olan ve ölü deniz diye adlandırılan durumun ne olduğunu açıkladı. Deniz suyunun sıkıştırılma kabiliyetini gösteren pek çok deney yaptı ve Ekman akıntı-ölçerini icat etti. Bu akıntıölçer derin denizlerde akıntıların gücünü ölçmek için hâlâ kullanılmaktadır. 1905'te okyanuslarla ilgili en önemli incelemelerden biri olan «Dünyanın dönmesinin okyanus akıntıları üstündeki etkisi»ni hazırladı. Bu yazı, okyanus yüzeyindeki rüzgârların meydana getirdiği akıntıları inceliyordu. Bu yazıda sözü edilen okyanus yüzeyinin hemen altında ve okyanus dibinin hemen üstündeki hızın nazarî dikey dağılımı, okyanus biliminde ve meteorolojide Ekman helezonu adıyle anılmaktadır. Okyanusun dibinin hemen üstündeki dağılım karaların üstündeki rüzgâr hızına da uygulanmaktadır. Ekman daha sonra Lund üniversitesinde mekanik ve matematiksel fizik profesörlüğünü yaptı (1910-1939). [L]

EKMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Bir tohumu bitki haline dönüşmesi için toprağa atmak veya gömmek: *Ekin ektim gül bitti / Dalında bülbül öttü* (Halk türküsü). *Buğday ekmek.* || Bir toprağı ekip biçmek için kullanmak: *Kimine tarla vermiş onu eker / Bekler sabahların sisini* (F. H. Dağlarca). || *Argo.* Birini bırakıp kaçmak, savuşmak: *Beni ekip hep birlikte sinemaya gittiler.* || [Yarış v.b. için] Geride bırakmak. || [Para için] Boş yere harcamak. || Vurmak, çarpmak, darbe yağdırmak: *Bir tane ekersem görürsün gününü.*

— ÇEŞ. DEY. *Ekmediğin yerde biter,* umulmadık yer ve zamanda karşılaşılan can sıkıcı kimseler için söylenir. || *Ektiğini biçmek,* yaptığı işin sonucunu almak. || *Dibine darı ekmek.* Bk. DARI. || *Rüzgâr ekip fırtına biçmek,* kötülük eden kötülük bulur anlamında kullanılır: *Kadıköy'ünde «rüzgâr ekip», Samatya'da «fırtına biçiyor»* (F. R. Atay).

◆ **Ekilmek** edilg. f. Ekmek eylemine konu olmak: *Daha kuvvetleniyor kanla sulanmış toprak / Ekilen gövdelerin hepsi yarın fışkıracak* (M. Â. Ersoy). || *Argo.* Birisi tarafından atlatılmak, yarı yolda bırakılmak.

◆ **Ekme İ.** Ekmek eylemi.

◆ **Ektirmek** ettrg. f. Ekmek eylemini başkasına yaptırmak: *Biraz darı, biraz buğday ektirmiştim* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

EKMEK i. (esk. türk. *ötmek*>*etmek*'ten). Çeşitli tahıl unundan yapılmış hamurun ateşte, saç üzerinde, tandırda, fırında veya tepside pişirilmesiyle hazırlanan yiyecek: *Suların ve dağların aydınlığında / Ekmek yapmak isterim başaktan* (F.H. Dağlarca). *Fırından ekmek aldım.* || — *Teşm. yol.* Yiyecek, yemek: *Geceyi hemen hemen uykusuz geçirdik, gündüzü de hiç şüphe yok ekmeksiz geçirecektik* (Cenab Şahabeddin). || Geçim sağlayacak iş, kazanç. || *Ekmek içi,* ekmeğin yumuşak iç kısmı. || *Ekmek fırını,* ekmek pişirilen ve şehirlerde ekmek satışı da yapılan fırın. || *Ekmek kabuğu,* pişmiş ekmeğin sert, koyuca renkli kabuğu. || *Ekmek teknesi,* içinde ekmek hamuru yoğurulan tekne. || *Ekmek ufağı (kırıntısı),* ekmekten dökülen küçük kırıntılar. || *Çarşı ekmeği.* Bk. ÇARŞI. || *Çavdar ekmeği.* Bk. ÇAVDAR. || *Has ekmek,* iyi undan yapılmış beyaz ekmek. || *Kuru (yavan) ekmek,* yanında katık olmaksızın yenen sade ekmek. || *Mısır ekmeği.* Bk. MISIR. || *Şebit ekmeği.* Bk. ŞEBİT. || *Yufka ekmeği.* Bk. YUFKA.

— ÇEŞ. DEY. *Ekmek aslan ağzında,* geçinmek için iş bulmanın ve para kazanmanın çok zor olduğunu anlatır. || *Ekmek çarpsın!* Karşısındakini söylediği şeye inandırmak için edilen yemin. || *Ekmek düşmanı. Argo.* Karı, eş. || *Ekmek elden su gölden,* başkasının kesesinden yiyip içmeyi anlatır. || *Ekmek gibi aziz,* çok değerli. || *Ekmeğe el basmak.* Bk. EL. || (*Birini*) *Ekmeğinden etmek,* birinin geçim kaynağını yok etmek veya işinden atılmasına yol açmak. || *Ekmek kapısı,* geçim sağlayan iş yeri: *Bu Altun Yaprak Şirketi bizim son ekmek kapımızdı* (R. N. Güntekin). || *Ekmek parası,* geçinmek için gerekli olan para: *Gönül yarası desem / Değil! / Ekmek parası desem / Değil!* (O. V. Kanık). || *Ekmeği bütün,* kazancı yerin-

Foto. Doc. Stein et Roubaiz (LAROUSSE)

de, kimseye muhtaç olmayan. ‖ *Ekmeği dizinde,* nankör. ‖ *Ekmeğinden olmak,* kazanç sağladığı işi kaybetmek: — *Sarhoşluğundan dolayı ekmeğinden olmuş* (Ahmed Rasim). ‖ *Ekmeğine koç,* misafirperver, sofrası herkese açık. ‖ *(Birinin) Ekmeğine mâni olmak,* birinin kazanç sağlama yolunu engellemek. ‖ *(Birinin) Ekmeğine yağ sürmek,* farkında olmadan, istemediği halde birinin işine yarayacak bir şey yapmak: *Bu canlandırış, Mısırlı'nın ekmeğine yağ sürdü* (Vâ-Nû). *Bilerek yahut bilmiyerek düşmanların ekmeğine yağ sürüyor ve memleketi felâkete sürüklüyorsunuz* (Atatürk). ‖ *Ekmeğini ayağıyle tepmek,* kendi beceriksizliği yüzünden iyi bir fırsatı değerlendirememek. ‖ *Ekmeğini çıkarmak,* çeşitli yollardan geçimini sağlamak: *Zekiydi. Aç kalmaz, her yerden ekmeğini çıkarabilirdi* (S. F. Abasıyanık). ‖ *Ekmeğini kana doğramak,* eziyet çekmek, büyük bir sıkıntıya katlanmak. ‖ *Ekmeğini kazanmak,* geçimini sağlamak: *Görgüsünü, bilgisini orada arttıracak, ekmeğini orada kazanacaktır* (Y. Z. Ortaç). ‖ *Ekmeğini taştan çıkarmak,* geçimini sağlamakta becerikli olmak. ‖ *(Birinin) Ekmeğini yemek,* birinin sayesinde geçinmek: *Karşısında duran, ekmeğini yediğin büyük bir zatın kardeşi, zevcenin de amcasıdır* (H.R. Gürpınar). ‖ *(Birinin) Ekmeğiyle oynamak,* birinin geçimini sağladığı kaynağı tehlikeye düşürmek. ‖ *Eli ekmek tutmak,* hayatını kazanmak, geçimini kendisi sağlamak. ‖ *Kuru ekmeğe muhtaç,* çok fakir. ‖ *Peynir ekmek gibi,* çok kolay: *Benim için o iş peynir ekmek gibi.* ‖ *Peynir ekmek hazır yemek,* ayaküstü hazırlanan hazır yemeklerden bahsedilirken kullanılır. ‖ *Tuz ekmek hakkı,* şükran borcu.

— Ask. *Tayın ekmeği,* askerlere verilen beylik ekmeği.

— Bot. *Ekmek küfü,* bayat ekmek üzerinde meydana gelen mantar tabakası (*penicillium*).

— Din. *Kutsal ekmek,* hıristiyan kiliselerinde takdis sırasında kullanılmak üzere hazırlanmış özel ekmek.

— Huk. Belediyeler, başka bazı gıda ve yakacak maddeleri gibi, ekmeğe de azamî bir satış fiyatı (narh) koymağa yetkilidir. (Belediye kn. md. 15/43). [Bunun dışında çeşitli belediyelerce hazırlanan Belediye Sıhhî Zabıta yönetmeliklerinde gerek ekmek yapımı, gerek ekmek nakli ve satışına ilişkin sağlığı koruyucu hükümler yer almıştır.]

— Mutf. *Ekmek kadayıfı,* pide biçiminde hazırlanan ve kurutulan kadayıfa koyu şerbet içirilerek hazırlanan ve istenirse üzerine kaymak dilimleri de konulan hamur tatlısı. ‖ *Ekmek tatlısı,* francala veya ufalanmış bayat ekmekle yapılan bir tatlıdır.

— Tar. Bk. ANSİKL. *Ekmek karnesi,* ekmek kıtlığı çekildiği yıllarda, ekmek alabilmek için verilen vesika.

— Tasav. *Ekemek evi,* bektaşî tekkesi makamlarından biri.

— Ted. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Ekmek* yapımında başlıca üç işlem yer alır: *Yoğurma, mayalama, pişirme.* Yoğurma, unu hamura çevirir. Mayalama hamuru ekşitip kabartır, pişirme ise ekmek haline getirir. Un, su, tuz ve maya bir kazan veya teknede birbirine karıştırılarak yoğrulur, una su karışınca erimeyen kısımlar (glikoz, tuz v.b.) dışında erimeyen kısımlar (glüten, nişasta) su emerek şişer. Tuz ekmeğin lezzetini arttırır. Yoğurma eskiden teknelerde elle ve ayakla yapılırdı. Şimdi köylerde ve küçük kasabalarda gene böyle olmakla beraber şehirlerde makineyle yoğrulmaktadır. Yoğurma şekli ne olursa olsun, ekmeklik hamur, su ve un oranına göre üç çeşide ayrılır: lüks ekmek hamuru (yüzde 65 su); ekmeklik hamur (yüzde 60 su); çöreklik hamur (yüzde 40-45 su).

Yoğurma sırasında hamura bir miktar *maya katılır.* Bu maya bir parça ekşi hamur olabileceği gibi fennî hamur mayası da olabilir. Birinci şekilde pişirici, ekmek hamurundan bir parçayı bir kenara ayırır, ertesi gün yoğuracağı hamura katar. Fennî mayalarsa sıvı olarak hamur suyuna katılır. Sıcak bir yere konan hamurun içindeki mayalar şekerlerle karşılaşınca alkol ve karbon gazı oluşur. Gaz kabarcıkları hamuru kabartır; kabarcıklar arada bir patlar, gaz salıverir. Ekşime teknede başlar, hamur parçalara ayrılıncaya kadar sürer. Elverişli büyüklükte parçalara ayrılan hamur, istenilen şekil verilerek fırına atılır ve pişirilir. Ekmeğin ortalama bileşimi: su yüzde 30-40, proteinler yüzde 6-8, glüsitler yüzde 50-55, lipitler yüzde 0,4-0,8, madenî tuzlar yüzde 1,5-2.

Fırınların ortalama pişirme derecesi 250° C'tır; fakat su oranı yüksek olduğu için ekmeğin sıcaklığı 100°C'ı aşmaz. Fırında mayalı hamurun içindeki alkol, karbon gazı ve suyun bir kısmı çıkar, ekmek hafifleyerek gevşek ve gözenekli bir yapı kazanır. Ekmeğin kalitesi kullanılan una ve pişirme süresine bağlıdır. 74-76 Randımanlı unlardan *francala,* 78-80 randımanlı unlardan *beyaz ekmek,* daha yüksek randımanlı (kepekli) unlardan *kara ekmek* elde edilir. Taze ekmeğin sindirimi zordur. Ekmek fırından çıktıktan sonra en az 6 saat sonra yenmelidir. Ekmek durdukça kendiliğinden değişikliğe uğrayarak sertleşir ve bayatlar. Bayatlama sadece su kaybından değil, ekmekteki maddelerin de değişikliğe uğramasından ileri gelir. Ekmekleri karıştırmak için içerisine baklagillerden çeşitli tohumların unları, patates unu, yemek sodası, ağırlaşsın diye barit sülfat gibi maddeler katılır. Bu gibi hile ve karıştırmalara ve eksik ağırlıkta ekmek çıkarılmasına karşı belediyelerce sıkı mücadele yürütülür. Belediye nizamlarınca ekmek hamuruna ağırlaştırıcı (alçı, kil, kemik unu v.b.), kabartıcı, bozuk unları ıslah edici (bakır ve çinko sülfat, şap v.b.) maddelerin katılması, iyi pişmemiş hamur ekmeklerin satışa çıkarılması yasaktır ve cezayı gerektirir.

Türkiye'de ekmek genel olarak buğdaydan yapılır. Buğdayın kıt ve pahalı olduğu yerlerde sırf arpa, mısır ve çavdar unundan ekmek yapılabildiği gibi bu tahılların unu belli bir oranda buğday ununa katılarak karışık ekmek de yapılır.

Pişirme tarzına göre ekmekler ikiye ayrılır: *Ev ekmeği, fırın ekmeği.*

Ev ekmeği, hamuru evlerde elle veya ayakla yoğrulan, saçta, tandırda veya ilkel fırınlarda pişirilen ekmeklerdir. Saçta pişirilen ekmeğe *bazlama* ve *yufka* denir. Tandır ekmeğinin en yaygın şekli *pide*'dir. Ev fırınlarında ise daha çok *somun* yapılır.

Fırın ekmeği şehir ve kasabalarda, ordu birliklerinde, klasik odun fırınlarında veya ekmek fabrikalarında yapılan ekmektir. Fırın ekmeğinin en yaygın şekli, altı düz, üstü bombeli, değirmi bir ekmek olan *somun*'dur. Somun, francala biçiminde uzun olarak da yapılır.

— Tar. Ekmeğin medeniyetle birlikte, Uzakdoğuda ortaya çıktığı tahmin edilebilir. Ekmek yapımı Mısır'da çok eski tarihlerden beri biliniyordu. İlk zamanlarda ekmek yapmak için, iyice kızdırılmış yassı taşlar kullanılıyor, bunlarla bir çeşit peksimet pişiriliyordu. Sonraları ocakların üstüne konan ızgaralar kullanılmağa başlandı. Daha sonra tuğladan veya topraktan, küçük fırınlar icat edildi. Roma'da yurttaşlar ekmeklerini evlerindeki fırınlarda pişirirlerdi. Fırıncıların bir çeşit lonca meydana getirmeleri ancak Trajanus devrinde olmuştur. Ekmek yemek alışkanlığı Roma imparatorluğunun bütün diğer bölgelerine İtalya'dan yayıldı.

— Ted. Eskiden *ekmek* tedavide çeşitli alanlarda kullanılırdı. Günümüzde, güllâçlar mayasız ekmekten yapılır. Tedavide kullanılan *glüten ekmeği,* suda eriyen kısımlarından ve nişastasından ayrılmış unla yapılır; *taze soya ekmeği,* soya unuyle yapılır. Şeker hastalarının beslenmesinde bu tip ekmekler kullanılır. Diğer ekmekler azotemi ve damar sertliği hastalarının rejimlerinde verilir: *az azotlu ekmek* ve *tuzsuz ekmek* gibi. (ML)

EKMEKAĞACI blş. i. Artocarpus cinsinden ağaç türü. (Dutgillerden.)

— ANSİKL. *Ekmekağacı* (*Artocarpus incisa, A. integra, A. integrifolia* ve *A. jaca*) kalın gövdeli, büyük meyveli bir ağaçtır. Anayurdu Pasifik adalarıdır. Boyu 15-20 m'yi bulur. Yaprakları küçük ve düz kenarlı, çiçekleri bir eşeyli ve birevciklidir; erkek çiçekler kalın, yuvarlak, dişi çiçekler ise süngerimsi yuvarlak ve dikenli topaklar halinde aynı bitkide bulunur. Meyveler gövdenin her yerinden çıkar; her meyvenin boyu 10-15 sm'dir; 30 kg kadar çekenleri vardır: Meyve iyice olgunlaşmadan önce beyaz etli ve biraz unludur. Ekmek gibi fırında pişirilerek yenebildiği gibi haşlanarak veya değişik şekillerde pişirilerek de yenir. Bitkinin her yerinde zamk yapmağa yarayan sütlü bir sıvı vardır. Odunu kâğıt yapımında kullanılır.

Ekmekağacı. Malezya, Hindistan ve Antillerde yetiştirilir. (ML)

EKMEKAYVASI blş. i. Bot. Bk. AYVA.

EKMEKÇİ i. (*ekmek*'ten *ekmek-çi*). Ekmek satıcısı.

— DEY. *Ekmekçi küreği gibi dili var,* çok geveze kimseler için kullanılır.

— Ask. *Ekmekçi bölüğü,* manevra ve savaş sırasında silâhlı kuvvetlerin ekmek ihtiyacını karşılamakla görevli bir geri hizmet ve ikmal kuruluşu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. Askerî levazım sınıfı içerisinde bulunan *ekmekçi bölüğü,* birkaç ekmekçi takımından meydana gelir. Seyyar fırınları arazide çalıştırarak silâhlı kuvvetlerin ekmek ve peksimet ihtiyaçlarını sağlar, ikmal noktalarında teslim eder.

Seyyar ekmekçi bölüğü, günde 47 000 libre (21 773 kg) ekmek hazırlayarak 24 190 kişinin ihtiyacını karşılayabilecek imkândadır.

Bağımsız olarak çalışan ekmekçi takımları ise, günde 8 064 kişiyi besleyebilecek şekilde 7 258 kg ekmek hazırlayabilir. Genellikle bir ekmekçi bölüğü, bir piyade tümeninin ekmek ihtiyacını hazırlayabilecek kabiliyettedir.

Ekmekçi bölükleri, ordu levazım başkanlığına bağlı olarak çalışır, gerekirse bunlara kasaba fırınlarının ekmek imalâtını arttırmak görevi de verilebilir. (M)

EKMEKÇİBAŞI blş. i. Teşk. tar. Sarayda yenen ekmeği hazırlayıp pişirmekle görevli sınıfın başkanı. (Saray ekmekçibaşısına, «Ser habbâzîn-i Hassa» denilir, kapıkulu ocaklarındakiler ekmekçibaşı diye anılırlardı. Saray şölenlerinde matbah-ı âmire emini, mehterbaşı ve vekilharç ile birlikte divan durur, terfi ettiği zaman kapıcıbaşılığa geçerdi.) [M]

EKMEKÇİLER çoğl. i. Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğunda sarayın ve yeniçeri ocağının ihtiyacı olan ekmeği hazırlayan teşkilât.

— ANSİKL. Teşk. tar. Enderundaki kilercibaşı'na bağlı olan *ekmekçi*'ler hamurkâr, pişirici, elekçi, fodlacı gibi sınıflardan meydana geliyordu. Bunlar matbah emininin emrinde çalışırlardı. Sekban fırınında, av köpekleri için ekmek hazırlayan acemi erlere de ekmekçi denirdi; bu acemilerin tecrübelileri halife, bir küçüğü hamurkâr, daha küçüğü simitçi diye anılır. Ekmekçiler terfi ettikçe daha önemli fırınlara geçer, daha sonra da kapıcı bölüklerine verilirlerdi. (M)

EKMEKÇİLİK i. (*ekmekçi*'den *ekmekçilik*). Ekmekçinin yaptığı iş. (M)

EKMEKÇİZADE AHMED PAŞA. Bk. AHMED PAŞA *Ekmekçizade.*

EKMEKLİK sıf. (*ekmek*'ten *ekmek-lik*). Ekmek yapmağa yarayan: *Ekmeklik un.* ‖ İ. İçine ekmek koulan kap. ‖ *Argo.* Oyunda kolayca yenilen ve kendisinden para kazanılan kimse. (M)

EKMEL sıf. (ar. *kāmil*'den *ekmel*). *Esk.* En olgun, kusursuz (kimse): *Resul-i Ekrem* [...] *hilkatçe ve ahlâkça nev-i ben-i Âdem'in ekmeli idi* (Cevdet Paşa). ‖ *Ekmel-i enbiya,* Hz. Muhammed'in sıfatı.

◆ **Ekmeliyet** i. *Esk.* Olgunluk, kusursuzluk. (M)

EKMELEDDİN MEHMET BAYBURDÎ, osmanlı yazarı (öl. 1384). Eserleri arasında şerhler fazla yer tutar. Başlıcaları şunlardır: *İnayet* (Hidayet Şerhi), *Et - Takrir* (Yezdevî Şerhi), *Haşiye-i Keşşaf.* (M)

EKMNEZİ (yun. *ek,* itibaren ve *mnesis,* bellek'ten fr. *ecmnésie*). Psikiyatr. Bellek bozukluğu. Hasta geçmişteki olayları bugün yaşıyormuş gibi hatırlar. (J. Delay'e göre

EKSEKİAS
Attike Amforası
«Zar Atan
Akhilleus ile Aias»
Vatikan müzesi, Roma

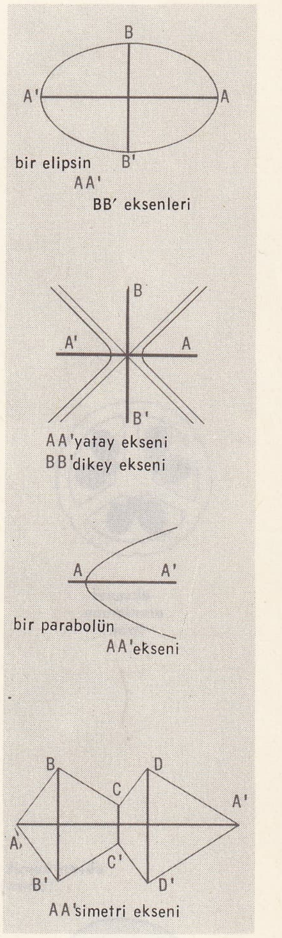

eksen (mat.)

Foto. Alinari (LAROUSSE)

hasta geçmişte yaşadıklarını şimdiki belleği sanır). [L]

EKNÂF çoğl. i. (ar. *kenef*, taraf'tan *eknâf*). *Esk.* Yönler, taraflar. ‖ *Etraf ü eknâf*, taraflar ve yönler: *Nas dahi... etraf ü eknâftan fevc fevc Medine-i Münevvere'ye gelip toplanmağa başladılar* (Cevdet Paşa). [M]

EKNOMON veya **EKNOMOS.** Esk. coğ. Güney Sicilya'da dağlık burun. Agrigentum' un güneydoğusunda. Bu burun önünde iki önemli deniz savaşı oldu: ilkinde kartacalı Hamilkar Siracusa'lı Agatokles'i yendi (M. Ö. 310); ikincisinde Hamilkar ile Hannon'un kumandasındaki 250 parçalık Kartaca donanması, M. Atilius Regulus ve L. Manlius Vulso'nun emrindeki 230 gemilik roma donanması tarafından bozguna uğratıldı (M.Ö. 256). Bugün *Poggio Sant'Angelo* (*Licata* yakını). [L]

EKNÛN zf. (fars. *eknûn*). *Esk.* Şimdi, şu anda. (M)

EKO i. (fr. *écho*, yankı). Bk. YANKI.

— Müz. *Eko klavyesi*, orgun klavyelerinden biri veya Fransa'da XVII. yy. başlarında çıkan 27-33 notalı yarım klavye. Bu klavye, daha açık ses çıkaran alt klavyelere cevap verme imkânını sağlıyordu. (L)

EKO-ANSEFALOGRAM i. (fr. *écho-encéphalogramme*). Kafatasına yöneltilen bir ultrason demetinin yansımasını (eko) ele alarak yapılan beyin inceleme metodu. (Beyinden gelen yankılar elektrik potansiyeline çevrilirler, bunlar bir ur veya kist yüzünden yön değiştirebilirler. Meselâ «orta» denen bir yankının yer değiştirmesi kafatası içinde yaygın bir bozukluğun bulunduğuna işarettir. Belginliği ve doğruluğu sınırlı olan bu metodun değeri çabuk uygulanabilmesi ve zararsız oluşundandır.) [L]

EKOGRAFİ (fr. *écographie*). Nöroloji ve Psikiyatr. Kendisine yazdırılan cümle veya kelimeleri birkaç kere yazan bir hastadaki bozukluk. (L)

EKOİ'LER, Doğu Nijerya'nın, yönetimi din derneklerinin elinde olan bantu halkı. Bu topluluklarda sanat, üstü deri kaplı ve kadavra görünüşlü maskeler biçiminde ortaya çıkmıştır. İnsan eti yiyen Ekoi'ler özel bir yazı bulmuşlardır ve çok ince bir dekoratif sanatları vardır. (L)

E.K.O.K., *en küçük ortak kat*ın* kısaltması. (L)

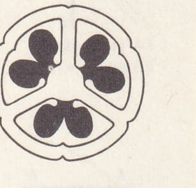

eksenel etenlenme (bot.)

EKOKİNEZİ (yun. *ekho*, yankı ve *kinesis*, hareket'ten fr. *échocinésie*). Nöroloji ve Psikiyatr. İlkel insanlarda, zekâca geri olanlarda ve bazı bunaklarda görülen, başkalarının hareketlerini hemen ve aynen taklit etme hastalığı. (L)

EKOKLİMATOLOJİ (fr. *écoclimatologie*). Biyoklimatolojinin canlı organizmaları ile iklim çevreleri arasındaki ilişkileri inceleyen bölümü. (Bu bölüm canlı yaratıkların iklime uymalarını ve iklime göre dağılışlarının incelenmesini kapsar.) [L]

EKOL i. (fr. *école*). Bk. OKUL.

EKOLALİ i. (fr. *écolalie*). Tıp. Bk. YANKICA.

EKOLOJİ i. (yun. *oikos*, mesken ve *logos*, bilim'den fr. *écologie*). Canlı varlıkları yaşadıkları tabiî ortamla ilişkileri (toprağın fiziksel-kimyasal etmenleri, iklim, barınakların topoğrafyası ve görünüşü, hayvan ve bitki rekabeti) bakımından inceleyen bilim.

— ANSİKL. Tabiat bilgisi lûgatine Haeckel'in kattığı *ekoloji* terimi, özellikle canlıların içinde bulundukları ortama uyumları bakımından kullanılıyordu. Daha sonra insan coğrafyası ve sosyoloji gibi insan bilimlerine de girdi. Biyoloji bilginleri arasında yarattığı tartışmalardan çıkan sonuca göre, bu terimin anlamını canlıları çevreleyen ortamla sınırlandırma eğilimi çoğunluktadır. Fakat canlı varlık ile ortam arasındaki ilişkileri iki yönlü düşünmek gerekir: çünkü her canlı yaratık, öz varlığıyle ortamın yaratılmasına katılır. Ağacın kök saldığı toprak basit bir maden bileşiği değildir, bizzat ağacın da eseridir (toprağı örten canlı ölüleri, ortakyaşar organizmalar, kök salgıları, mekanik etkiler). Yaşama düzenlerinde görülen ilişkilerin tümüne birden *genel ekoloji* denir. Bu çeşit bir sistemleme kabul edilmese bile, biyolojik problemlerin anlaşılması bakımından ekoloji, temel unsurlardan biridir. Ekolojiye ilişkin bütün düşünceler uyum kavramına dayanır. Ekoloji tamamen evrim prensiplerinden doğmuştur. Metot anlaşmazlıklarının ayrıntılarına girmeden diyebiliriz ki, bitki coğrafyacıları için her ekolojik inceleme, hem ele alınan alandaki ortamın karakterlerini, hem de bu ortama bağlı olarak yaşayan grupların kini analiz etmeyi gerektirir. Bozkır, ekvator ormanı, dağ çimenleri iklim ve toprağın belirlediği tiplerle ilişkili bitki tipleridir. Bu bitkilerin arasındaki bağ, bitkiler hakkında edinilen uyum bilgisi, yani daha anlaşılır ifadeyle bitki fizyolojisi sayesinde kurulur. İnsan coğrafyası, geniş ölçüde ekolojik karakter gösterir. İnsan gruplarının etkinliği fizik ortamın niteliklerine bağlıdır; bu nitelikler insan etkinliğini kolaylaştırır, zorlaştırır veya yöneltir; meşhur bir ifadeyle tabiata, ancak boyun eğilerek kumanda edilebilir. Fakat coğrafyacı, en ilkel topluluklardan modern tekniğe sahip topluluklara kadar bütün insan gruplarının tabiatta yaptığı büyük değişikliklere dikkat eder.

eksen kemik (anat.)

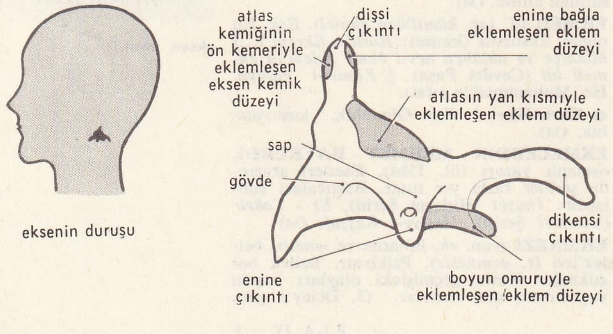

Ayrıca, amerikalı sosyologlar, sosyal olayların, özellikle şehir toplumlarında geçen olayların incelenmesinde de ekolojiye yer verirler. Bir ilişki ağıyle birbirine bağlı olayların tümünü anlamağa çalışırlar. Buna göre belli homojen alanlarda geçen sosyal olaylar hep aynı karakterdedir; buna dayanılarak bağıntılar araştırılabilir. Bu anlamdaki ekoloji Chicago'lu Robert Ezra Park'ın öğretisine dayanan sosyoloji okulunca uygulanmıştır.

Günümüzde ekolojiyi iki dala ayırma eğilimi vardır: bunlardan biri dış etkenler karşısında bireylerin reaksiyonlarını inceleyen «otoekoloji», öteki de birbirinden farklı ortamlardaki hayvan ve bitkilerin tümünü birden inceleyen ve bunları meydana getiren türlerin ayrıntılarıyle bir dökümünü yapan «sinekoloji»dir. (L)

EKOLOJİK sıf. (fr. *écologique*). Ekolojiyle ilgili. ‖ *Ekolojik çeşit*, gerek Linnaeus'un, gerekse Jordan'ın görüşüne uygun olarak bir kısım karakterleriyle birbirinden ayırt edilebilen fakat aynı türden olan bireyler grubu. (Bu karakterler dış ortam şartlarına bağlı olduklarından, şartlar değişince onlar da ortadan kalkar). [L]

EKOLOKASYON i. (fr. *écholocation*). Bk. YANKI.

EKOMATİZM i. (yun. *ekho*, ses ve *matos*, araştırma'dan fr. *échomatisme*). Nöroloji ve Psikiyatr. Başkalarının söz, hareket ve duruşlarını taklit ve tekrar etme (başlıca iki şekli *ekokinezi* ve *ekolali*) hastalığı. (L)

EKOMETRİ i. (fr. *échométrie*). Mim. Bk. YANKI *ölçümü*.

EKOMİMİ i. (yun. *ekho*, yankı ve *mimos*, taklit eden'den fr. *échomimie*). Nöroloji ve Psikiyatr. Bazı ruh hastalarında başkalarının yüz hareketlerini hemen ve aynen taklit etme durumu. Bk. EKOKİNEZİ. (L)

EKONDROZ i. (yun. *khondros*, kıkırdak'tan fr. *ecchondrose*). Patol. Özellikle artrozlarda, çeşitli sebeplerden ileri gelen tahrişlerle kıkırdak dokunun anormal gelişmesi sonucunda meydana gelen çıkıntı. (L)

EKONOMA. i. (fr. *économat*). İşçilere veya bunların aile fertlerine yiyecek, içecek, giyecek ve yakacak gibi zorunlu ihtiyaçları sağlayan satış yerleri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. 8 Haziran 1936 tarihli eski 3008 sayılı İş kanunu, 27. md. de bu kurumu *Ekonoma* olarak nitelendirdiği halde, 28 temmuz 1967 tarihli ve 941 sayılı yeni İş kanunu (md. 22) *kantin* deyimini kullanmaktadır. Bölge Çalışma müdürlüğünün yapacağı inceleme sonucu kantin açılmasının hangi hallerde mecburî olduğu kanunda gösterilmiştir. İşçiler kantinlerden alışveriş etmeğe zorlanamaz. (M)

EKONOMETRİ i. (fr. *économétrie*). Belirli bir kuruluş çerçevesine giren muayyen iktisadî olaylar arasındaki matematiksel nitelikteki ilişkileri, istatistik verileri veya ölçülen büyüklükleri matematiksel işlemden geçirerek çözümleme yöntemi.

— ANSİKL. *Ekonometri*, şimdiye kadar tek başına kullanılan çözümleme yöntemlerini birleştirmeğe çalışır. Bir yandan gerekli sayı verilerini sağlayan istatistiğe başvurur, öte yandan da değişik iktisadî olaylar arasındaki ilişkileri belirtmek için matematiği bir tanıtma ve kanıtlama aracı olarak kullanır. Ekonometri uzmanı, korelasyon hesaplarının ışığı altında, aralarında birtakım ilişkilerin bulunduğuna inandığı kronolojik dizilerden işe başlar. Eğer bunlar üst sıradan dizilirse, yalnız bu dizilerle ilgili belirli alan için geçerli bir nedensel varsayım (hypothese causale) ortaya koyabilir. Böylece ekonometri, iktisadî kuramı açıklama aracı olarak, metamatiği iktisadî kuramla ilgili varsayımları tanıtma yöntemi olarak, istatistiği de olaylardan önceki kuramsal bağıntıları doğrulama aracı olarak birbirleriyle sıkıca bağlar. Ekonometrik araştırmalar 1930'dan bu yana büyük ölçüde gelişti. Birçok uzman istatistik verilerden başlayarak, belirli bazı eşya için talep esnekliği gibi soyut iktisat değerlerini ölçmeğe çalıştılar. Bunun yanında, göze çarpan bir düzenlilik gösteren bazı olaylardan matematik kanunlar çıkartmak da araştırma konusu oldu (King kanunu). Bazı uzmanlar da, dikkatle seçilen ve incelenen istatistiklere dayanarak, iktisadî dalgalanmayle ilgili başlıca tümdengelimli kuramları kanıtlamaya çalıştılar. Ekonometrenin gelişmesini önleyen çeşitli engeller vardır: matematik araçların yetersizliği, istatistik verilerin hatalı oluşları; çözümlenecek iktisadî mekanizmada raslantı ve insan davranışlarındaki belirsizliğin rol oynamaları. Bununla birlikte ekonometri, kabule değer modellerin kurulmasında, yeni ve geçerli bir yöntem olarak gittikçe önem kazanmaktadır. (L)

EKONOMİ i. (fr. *économie*). Bir insan topluluğunda veya bir ülkedeki üretim, dağıtım ve servetlerin tüketim durumuyle ilgili olguların tümü. İktisadî faaliyet: *Geri kalmış ülkelerin ekonomisi. Dünya ekonomisi.* (Bk. İKTİSAT.) ‖ Bir evi iyi yönetme sanatı: *Ev ekonomisi.* ‖ *Teşm. yol.* Para, mal v.b. şeylerin harcanmasında düşünceli davranma, tutum: *Para ekonomisi.* (Bk. İKTİSAT.) ‖ *Ekonomi politik* veya *iktisat bilimi*, üretim, tüketim ve dağıtıma ilişkin olayları inceleyen bilim. ‖ *Ekonomi yapmak*, tutumlu davranmak. Tasarruf yapmak. ‖ *İnsan ekonomisi*, beslenme, yaşama düzeyi, eğitim, sağlık, bakım, konut ve çalışma şartları gibi insanî değerler açısından iktisadî düzeni inceleyen iktisat bilimi dalı. ‖ *Köy veya tarım ekonomisi*, iktisat biliminin tarım kesimiyle ilgili bölümü. ‖ *Sanayi ekonomisi*, sanayi kesimini inceleme konusu olarak alan iktisat biliminin bir bölümü. ‖ *Sosyal ekonomi*, iktisadî etkenlerden emeğin durumuna ilişkin bilgilerin tümü. (ML)

EKONOMİK sıf. (fr. *économique*). Ekonomiyle ilgili olan: *Ekonomik düzen.* ‖ Tutumlu, masrafı az: *Ekonomik bir otomobil.* (M)

Ekonomi Politiğin Eleştirilmesine Katkı (*Zur Kritik der Politischen Ökonomie*), Karl Marx'ın 1859'da yayımlanan eseri; *Kapital**'e bir giriş olarak kabul edilebilir. Marx, bu eserinde diyalektik maddeciliğin genel ilkelerini geliştirir, değer ve para konusundaki çözümlerini açıklar. (L)

EKONOMİSTLER çoğ. i. XVIII. yy. da ilk iktisat teorilerini meydana getiren yazarlara verilen ad. (Bk. FİZYOKRATLAR.) ‖ Rusya'da *ekonomizm* adı verilen siyasî akım taraftarları. (L)

EKONOMİZM i. (fr. *économisme*). XX. yy. başında, Rus Sosyal Demokrat partisi içinde, ihtilâlci marksçılığa karşı çıkan akım.

— ANSİKL. *Ekonomizm*'i savunanlara (Prokopoviç, Kuskova) göre, işçi sınıfının sade-

ce ekonomik mücadeleye girişmesi ve bağımsız bir işçi partisinin kurulmasına karşı durması gerekiyordu. Lenin, çeşitli eserlerinde, ekonomizmi savunanları oportünistlerle bir tutmuş ve hem bu görüşü benimseyenleri hem de daha sonra onların yolundan yürüyen menşevikleri şiddetle tenkit etmişti. (L)

EKONOMİZÖR i. (fr. *économiseur*). Termik. Bir buhar kazanının besleme suyunun, ocaktan çıkan yakıt gazlarında kalan ısı ile ısınmasını sağlayan cihaz. Bk. ANSİKL.

— Mekan. Yakıt sarfiyatını mümkün olduğu kadar azaltmak için patlamalı bir motora takılan ayar cihazı.

— ANSİKL. *Ekonomizör,* aslında bir *su ısıtma cihazı* olduğu halde, daha çok bir *ısı değerlendirici*'sidir. Suyun sıcaklığını, genellikle kaynama sıcaklığının altında bir dereceye yükseltir; böylece, ekonomizör içinde anî bir kaynamanın meydana gelmesi önlenmiş olur. Bununla birlikte termik santrallarda kullanılan bazı ekonomizörler buharlaşmaya da katılacak şekilde yapılmıştır; bu ekonomizörleri meydana getiren sarmal boruların kesiti ve eğimi, buharın aşırı basınca meydan vermeden dışarı çıkmasını sağlayacak şekilde ayarlanmıştır. (L)

EKOP i. Afrika menşeli ticaret kerestesi. Çeşitli türlerden elde edilmektedir: *Brachystegia, sulbernardia, monopetalanthus, tetraberlinia, didelotia, cryptosepalum.* (Gabon'da bu ağaca ANDUNG adı verilir.) [L]

EKOPRAKSİ i. (yun. *ekho,* yankı ve *praksis,* eylem'den fr. *échopraxie*). Nöroloji. Bazı ruh hastalarında görülen ve başkalarının hareketlerini hemen ve aynen taklit etmekten ibaret olan bozukluk. Bk. EKOKİNEZİ. (L)

EKOSE i. (fr. *écossais*). Tekst. Geniş kareli bir desenle dokunmuş ve karelerdeki canlı renklerin her biri. İskoç klanlarından birini temsil eden yünlü, pamuklu veya ipekli kumaş. (L)

EKOSİSTEM i. (fr. *écosystème*). Canlılar ile çevre arasındaki madde ve enerji değiş tokuşu ve dağılımı bakımından, belli alanda yer tutan hayvan ve bitki topluluklan ile bunlara bağlı cansız varlıkların tümü. (L)

EKOSİZM i. (fr. *écossisme*). İskoçya'dan geldiği öne sürülen masonluk yöntemlerinin genel adı. (L)

EKOTİP i. (fr. *écotype*). Biyol. Linnaeus'a göre, bir türün, belli bir coğrafî alana değil de çevre şartlarına bağlı bir bölümü. (Bu tip, heterojen bir toplulukta etkisini gösteren üstün ekolojik etmenler yüzünden meydana gelen ayıklanmanın sonucudur: *Bir sahil bitkisi için bir deniz ekotipi.*) [L]

EKOYLUM blş. i. Bk. ÇUTRA.

EKPHANTİDES, atinalı mizah şairi (M. Ö. V. yy. ilk yarısı). Piyeslerinden sadece birkaç mısra kalmıştır. (L)

EKPHANTOS Syrakusai'li, yunan filozofu (M.Ö. 500'e doğr.). Pythagorasçı idi. Syrakusai'li Hiketas'tan ders aldı. Her şeyin temeli olarak Pythagoras gibi sayıları değil, cisim halindeki atomları kabul ediyordu; bu atomları gözle görülmez şekilde boşlukta yüzer sayıyordu. Fakat Demokritos ile aralarındaki fikir benzerliği bu kadarla kaldı. Dünyanın birliğini, mekanik sebeplerle değil, ilahî bir kudretle açıklaması bakımından Anaksagoras'a yaklaştı. Hiketas gibi, dünyanın ekseni etrafında döndüğünü kabul ediyordu. (L)

EKPHONESİS i. (yun. k.). Müz. Daha sonraki nömalı notalamaların temeli olan nömalı bizans notalama işareti.

— ANSİKL. VIII. - XIII. yy. lar arasında kullanılmıştır. Kutsal kitapları süslemeğe yarardı. *Ekphonesis* işaretleri, okumaya gösterişli ve ahenkli bir hava veren müzik motiflerini belirtirdi. Musevîler, Suriyeliler, Ermeniler, Kıptîler (Mısır yerlileri), İslavlar ve Latinler tarafından da kullanıldı. (L)

EKRÂD çoğl. i. (ar. *kürd*'den *ekrâd*). *Esk.* Kürtler. (M)

EKRAN i. (fr. *écran*). Işık yoluyle üzerinde görüntü beliren düz yüzey (özellikle sinema perdesi).

— Elektr. Bir uzay parçasını, bazı elektrik, magnetik ve başka çeşit etkilerden koruyan kutu veya çeper. ‖ *Elektrodinamik ekran,* uzayda bir bölgeyi bir magnetik alanın etkisinden koruyan ve demir çekirdeği bulunmayan tertibat. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Elektromagnetik ekran,* bir ölçü âletinin aktif parçasını, dışarıdaki alternatif magnetik alanların etkisinden koruyan iletken kutu. ‖ *Elektrostatik ekran,* bir bölgeyi dışarıdaki elektrikli cisimlerin etkisinden koruyan kapalı veya kafes şeklinde iletken kutu. (*Eşanl.* FARADAY KAFESİ.) ‖ *Magnetik ekran,* bir ölçü âletinin aktif parçasını dış magnetik alanların etkisinden koruyan ferromagnetik maddeden yapılmış ekran.

— Elektron. Bir katot lambasında, görünür görüntünün meydana geldiği yüzey. ‖ *Gazışıl ekran,* katodun sağladığı gazışı etkisiyle ışıklı bir leke veren ekran. ‖ *Madenleştirilmiş ekran,* bir katot lambasında, ön yüzü ince bir maden tabakasıyle kaplanmış ekran. Elektronları geçiren ve ışığı yansıtma gücü yüksek olan bu madenî tabaka, ekranın yayımladığı ışığın büyük bir kısmını gözlemciye doğru gönderir. ‖ *Soğurucu ekran,* yüzeyin bütün kısımlarından daha koyu bir ışık lekesi veren ekran.

— Graf. santl. *Filtreli ayırma ekranı,* fotogravür işlerinde, ayırma negatiflerini elde etmek için kullanılan ve ayrılacak negatifin rengini tamamlayıcı renkte seçilen ekran. (Üç renkli fotogravürde, sarı için mavi-mor, koyu kırmızı için yeşil ve yeşil-mavi için kavuniçi-kırmızı renkte ekran kullanılır.)

— Sine. Bk. BEYAZ *perde.*

— Televizyon. *Katot lambalarının flüoresan ekranı,* üzerine elektronlar çarptığı zaman ışık ışınları yayımlayan bir maddeyle kaplı olan ve televizyon alıcılarında, görüntünün belirli şekle gelmesini sağlayan ekran.

— Termik. *Su ekranı,* bir kazanın, içinden su veya su ve buhar karışımı geçen, birbirine eklenmiş veya eklenmemiş boru demeti. (Bu borular, ya doğrudan doğruya yanma odasının duvarlarını meydana getirecek veya ısıtma yüzeyi olarak vazife görmekle beraber ışınımlarından ve alevlerin etkisinden çeperleri koruyacak şekilde döşenir. Seyrek borulu bazı ekranlar, borulardan geçen gazları ve bu gazların sürüklediği cıvık külleri soğutarak, aşırı ısıtıcının veya kazanın daha sık yerleştirilmiş boruları arasından geçmeden bu küllerin katılaşmasını sağlar.)

— ANSİKL. Elektr. *Elektrodinamik ekran.* Alternatif akımla beslenen demir çekirdekli bir B bobininin (bk. *demir nüveli* BOBİN) yanına, bakırdan yapılmış kapalı bir S halkası (sarım) konulursa o halkada, akısı, indükleyici akıyı iten bir indükleme akımı meydana gelir. (Bk. İNDÜKLEME.) İndükleyen alanın kuvvet çizgileri şekilde aşağıya doğru itildiği için, S halkasının üstünde indükleme kuvvet çizgisi yoktur. S halkası B bobini üstüne konulursa, bobin halkayı yukarıya doğru iter: *Elihu Thomson deneyi.* Elektrodinamik ekran etkisinden çeşitli cihazlarda (enerji sayaçları, bazı duyarlıklı âletlerde koruma tertibatı) yararlanılır. (L)

EKRAN-IZGARA blş. i. Elektron. Çok ızgaralı bir radyo lambasında, ızgaralar arasındaki sığa etkilerini gidermek veya azaltmak amacıyle iki ızgara arasına yerleştirilen genellikle yüksek pozitif gerilimli elektrot. (L)

EKRAZİT i. (fr. *écrasite*). Temel maddesi pikrit asit olan çok dayanıklı bir patlayıcı. (Bu patlayıcı madde Avusturya-Macaristan ordusu tarafından 1914-1918'de kullanıldı.) [L]

EKREH sıf. (ar. *kerâhet*'den *ekreh*). *Esk.* En iğrenç. ‖ *Ekreh-i mahlûkat,* yaratıkların en iğrenci. (M)

EKREM sıf. (ar. *kerem*'den *ekrem*). *Esk.* En cömert, en şerefli. ‖ İ. Erkek adı. ‖ *Ekrem-ül-ekremin* («cömertlerin cömerdi»), Tanrı. ‖ *Ekrem-ül-ümem* («ümmetlerin en şereflisi»), müslümanlar.

◆ **Ekremî** sıf. *Esk.* Cömert ve iyilikseven bir kimseyle ilgili.

◆ **Ekremiyet** i. *Esk.* Cömert olma. (M)

EKREM MAHMUD. Bk. RECAİZADE MAHMUD EKREM.

EKRON. Esk. coğ. Filistin pentapolis'inin şehirlerinden biri, Dan ve Efraim sınırları yakınında. Burada bir Baalzebub tapınağı vardı. Bugün, *Akir.* (L)

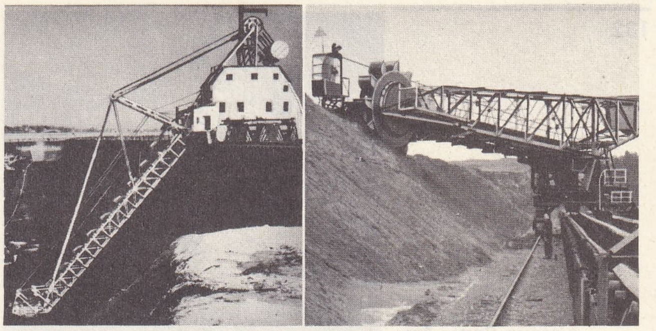

ekskavatörler

EKRÜ i. (fr. *écru*). Boya veya beyazlatma işlemine tabi tutulmamış ve kullanılan hammaddenin tabiî rengini muhafaza eden iplik veya kumaş. ‖ Kozadan çekilmiş ve henüz pişirme işlemine tabi tutulmamış ipek ipliği veya bu iplikle dokunmuş ham ipek kumaş. ‖ Bitki veya odunun pişirilmesiyle elde edilen, beyazlatılmamış kâğıt hamuru. (L)

EKSAKESTİDAS, Camarina paralarının yapımcısı, Sicilya'lı para oymacısı (V. yy.). [L]

EKSANTRİK sıf. (fr. *excentrique*). Dış merkezli. ‖ *Mec.* Alışılagelmiş töre ve davranışlara aykırı bir tutumu olan, acayip, garip: *Eksantrik bir adam.*

— Mat. Bk. DIŞ MERKEZLİ.

— Mekan. Düzgün dairesel hareketi doğrusal gidip gelme hareketine dönüştüren mekanizma. Bk. ANSİKL.

— Oto. *Eksantrik mili,* bazı makine elemanlarının çalışmasına kumanda eden bir çeşit yuvarlak kam mili. (Supapsız motorlarda eksantrik, silindir gömleklerinin kaymasını sağlar.)

— Teknol. İşlenecek parçanın merkezini, parçayı tornadan sökmeden değiştirmeğe yarayan mandren.

— Tekst. Basit dokuma tezgâhlarında, ayaklara, kalkma ve inme hareketini veren mekanizma. ‖ Belirli zamanlarda bir itme hareketi vermek için merkezi yana kaçık kasnak, kam.

— Temş. santl. Sirk soytarısı gibi giyinen ve genellikle yalnız olarak sahneye çıkan, palyaçoluk repertuvarını temsil etmeyip bunlardan birkaç önemli temayı bir tek numara içinde kusursuz bir şekilde ve tam yerinde temsil eden müzikhol komiği. (Little Tich ve Grach bu komiğe örnek olarak gösterilebilir.) ‖ Çalışmasına komik bir bölüm ekleyen sanatçı: *Eksantrik bir dansöz.*

— ANSİKL. Mekan. *Dairesel eksantrik* veya *bilezikli eksantrik* gidip gelme hareketi yapan yataklanmış (kızaklanmış) bir çubuğa bir biyelle bağlanmış manivela vazifesini görür. Buhar makinelerinde dağıtımın düzenlenmesi gibi, küçük güçlerin iletilmesinde kullanılır.

Galeli eksantrikte, dönme ekseni üzerinde, yataklanmış bir çubuğun uç kısmının dayandığı döner bir parça bulunur. Çubukla dönme ekseninin teması, bir kanal içinde kayan küçük bir gale yardımıyle sağlandığı için, çubuğun uzantısı dönme ekseniyle çakışır. Döner parçanın (kam) biçimi, galenin hareketini tayin eder. Eğer $r = f(\theta)$, galenin, dönme merkezine yöneltilmiş kutupsal denklemi ise ve $\theta = \omega t$ kabul edilirse, galenin doğrusal hareketinin denklemi $x = f(\omega t)$'dir.

Galenin yarıçapını da hesaba katmak için hafif bir şekil değişikliği uygulanmış iki Archimides spiralinden meydana gelen *yürek kam,* birbirini izleyen düzgün hareketler doğurur. Bunun iki sakıncası vardır: hız doğrultusunun aniden değişmesi darbelere yol açar ve köşe noktasında galenin idaresi imkânsızlaşır.

Çerçeveli eksantrik'te hareketli parça, yataklanmış çubuğun parçası olan bir çerçevenin karşılıklı iki kenarı arasında kayar. Eksantriği çevreleyen bütün bantların genişliği, çerçevenin kolları arasındaki uzaklığa

eksomis

Foto. X (LAROUSSE)

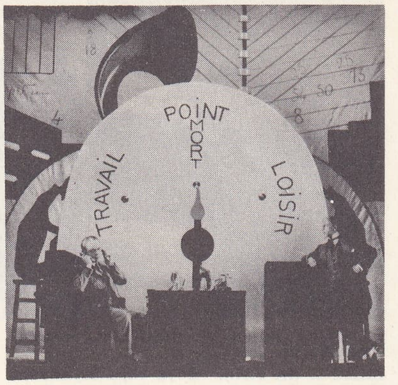

J. V. Pellerin'in «Yedek Başlar» adlı oyunu mizansen Gaston Baty Montparnasse tiyatrosu (1926)

aktör Conrad Veidt «Dr. Caligari'nin Kabinesi» adlı alman filminde (1919)

EKSPRESYONİZM

eşit olmalıdır. Bu şart, şu durumlarda gerçekleştirilebilir:

a) dönme ekseniyle diskin merkezi arasındaki uzaklığın iki katı genlikte bir sinüsoidal hareket veren dairesel bir eksantrik için;
b) yarıçapı r olan ve r kenarlı bir eşkenar üçgenin tepelerini merkez kabul eden üç daire yayından meydana gelen «üçgen» eksantrik; burada üçgenin tepelerinden biri dönme eksenidir. Dönme hareketinin devri T ise, $\frac{T}{6}$ — süreli durma devirlerinin izlediği $\frac{T}{3}$ — sürekli hareketler meydana gelir. (L)

EKSARK i. (lat. *exarchus* > yun. *eksarkhos*'tan fr. *exarque*). Tar. Doğu imparatorları adına İtalya ve Afrika'da kumanda eden şahıs. Bk. ANSİKL.

— Din. Millî Bulgar kilisesinin manevî başkanına verilen unvan. (Bk. ANSİKL.) ‖ Bir eksarklığın başında bulunan ruhanî lider. Bk. EKSARKLIK.

— ANSİKL. Tar. IV. yy. sonunda bir «ala» veya bir «numerus»a kumanda eden âmire verilen bir unvan olan *eksark,* VI. yy. sonunda Afrika ve İtalya'nın başında bulunan askerî valilere verildi. Doğrudan doğruya imparatoru temsil eden, Patris payesine ulaşmış olan eksark, gerçek bir kral naibiydi. Ordunun başkumandanı olan ve siyasî işleri de yöneten eksark, sonradan mülkî idarede de büyük bir yetki sahibi oldu ve kilise meselelerinden başka özellikle papalık seçimlerini de kontrol etme hakkını elde etti.

— Din. V. yy.'dan itibaren eksark unvanının patrikten daha küçük, fakat metropolitliklerin üstünde olan bir rütbe için kullanıldığı sanılmaktadır. Sonraları bu unvan sık sık verildiğinden metropolitliklerin oldukça büyük bir kısmı «Eksarkhos kai upertimos» unvanını aldı. (L)

EKSARKHANE, Osmanlı imparatorluğunda bağımsız bulgar kilisesine verilen ad. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethinden sonra ortodoks kilisesinin başına Gennadios Skholarios II'yi getirdi. Böylece bütün ortodoksların aynı kiliseye bağlanmalarını sağlamak istedi. Rumlar bundan bazı çıkarlar sağladılar. İmparatorluğun zayıflama döneminde ortodoks tebaa patrikhane tarafından teşkilâtlandırıldı. Önceleri Rusya, İngiltere ve Fransa tarafından desteklenen ayaklanmalar, İstanbul patrikhanesinin isteğinin tersine merkezî otoritelerinin yıkılması ve millî kiliselerin doğmasıyle sonuçlandı. Patrikhaneden ayrılarak ayrı kiliseler teşkil eden ortodoks toplulukları, sonunda millî devletler kurdular. 1807'de sırp, 1821'de ulah kiliseleri ayrıldı ve 1870'te eksarkhane kuruldu. Babıâli, millî bulgar kilisesinin, ortodoks patrikliğinin kışkırtmalarını ve panislavizm akımını engelleyeceğine ve Bulgarların imparatorluğa bağlı kalacağına inanıyordu. Bu düşünceyle Reşid Paşa 1849'da aslen bulgar olmakla birlikte rumlaşmış bir osmanlı memuru olan Stefanaki Beyin ricasıyle Bulgarlar için bir kilise açılmasına izin verdi. Fatih'ten beri İstanbul'da yeni bir kilisenin açılması imkânsız olduğu için Stefanaki Bey, Cibali'deki konağında *papazhane* adı altında bir teşkilât kurarak faaliyete geçti. Böylece bulgar kilisesinin temeli atılmış oldu.

1856 Hattı hümayunu ile yeni bir kilise tüzüğü hazırlandı. Ayrıca cemaat kiliselerinin kurulmasına göz yuman maddeler bulunduğu için Sinod meclisi bu hükümlerin uygulanmasına izin vermedi. 1860'ta bir bulgar heyeti Babıâli'ye başvurarak rum patriğini bundan sonra dinî lider olarak kabul etmeyeceklerini bildirdi. Ayrılışa engel olamayan patrik Kyrillos istifa etti. Yeni patrik seçimine Vidin, Filibe, Tırnova ruhanî cemaatleri katılmadılar.

Katoliklik Bulgarlar arasında, Selânik ve Manastır bölgelerinde, sonra da Edirne ve Tulça'da benimsenmeğe başlandı. Edirne piskoposu Hırisan da katolik oldu. Bu ayrılmayı Edirne valisi Kıbrıslı Mehmed Paşa da destekledi. Yeni seçilen patrik İoakeim, bulgar kilisesince tanınmadı. Katolik olan Bulgarların, dinî lider olarak seçtiği Yosif Sokolski, Rusların etkisiyle Odessa'ya kaçtı. 1770'ten beri Bulgarlardan alınarak Rumlara verilen hakların iadesi için patrikhane karar aldı ise de bütün tedbirler boşa çıktı. Bulgarlar bağımsız bir kilise kurma fikrinde direndiler. Bu sırada başgösteren Girit isyanında ortodoks rum papazlarının oynadığı zararlı rolü tespit eden Babıâli, Rum patrikliğinin parçalanması için Bulgarların dileklerini kabul etti. Rusya, Balkan ortodokslarının parçalanması halinde kendi çıkarlarının kaybolacağını, bu durumun panislavizm akımı için tehlikeli olacağını düşünerek Osmanlı hükûmetine baskı yaptıysa da patrikhane ile bulgar temsilcileri arasındaki görüşmelerden bir sonuç alınmayınca Âli Paşa bir ferman yayımlatarak eksarkhanenin kuruluşunu kabul etti (2 mart 1870). Bulgarlara ait dinî işler yeniden kurulan eksarkhane aracılığıyle yürütüldü. Emrine yeterli sayıda metropolit ve piskopos verildi. Daimî olarak kurulan bulgar sinodunun ruhanî başkanı eksark oldu. Ortodoks mezhebinin töre ve yasalarına riayet ederek çalışacak olan eksarkhanenin işine ve bulgar papazlarının seçimine patrikhane hiç bir müdahalede bulunamayacaktı. 5 Milyon ortodoks bulgarın ayrılışını kabul etmek istemeyen patrik Grigorios, sadrazam Âli Paşa hükûmetinin sert tutumu karşısında boyun eğdi. Böylece millî bulgar kilisesi Bulgaristan'ın bağımsızlığını çabuklaştırırken, bir yandan da panislavistlerin çıkarlarını engellemiş oldu. (M)

EKSARKHOPULOS (Georgios), Amorgos'lu (Yunanistan) çeteci. 1820'de Filiki Eteria teşkilâtına girip Kiev'e gitti ve Yunanistan'ın bağımsızlığı için çalıştı. Dragatsani ve Skuleni'de Aleksis Ypsilantis kumandası altında savaştı. 1823'te Yunanistan'a geldi ve mücadele bitinceye kadar Dimitrios Ypsilantis'in yanında çalıştı. (L)

EKSARKLIK i. Tar. Bir eksark tarafından yönetilen il. ‖ Eksarklık rütbesi. Bk. ANSİKL.

— Din. Bir eksark, patrik veya başpiskopos tarafından yönetilen kilise çevresi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. *Eksarklık* kelimesi, Bizans imparatoru Mavritios tarafından VI. yy. sonlarına doğru İtalya'da ve Afrika'da kurulmuş olan askerî yönetmelikleri belirtir. Daha sınırlı bir anlamda bu terim Bizans İtalya'sında bir eksark tarafından doğrudan doğruya yönetilen bir ili yani Ravenna bölgesini gösterir. Bu kelime XII. yy. a kadar bu anlamda kullanılmıştır. Bu idarî teşkilâtı yeniden düzenlemenin amacı bunlara daha kuvvetli bir bağlantı sağlamak ve savunma gücünü artırmak, yeniden düzenlenen bu yönetmeliğin başına da savunmayı esaslı şekilde sağlamakla yükümlü bir askerî âmir getirmekti. Ravenna'nın tarihte bilinen ilk eksarkı 584 yılına doğru, ilk Kartaca eksarkı da 587 yılına doğru ortaya çıktı. 647'de Araplar tarafından istilâ edilen Afrika eksarklığı Septem (Ceuta) şehrinin düşmesiyle 709'da ortadan kalktı. Lombardların durmadan saldırılarına hedef olan İtalya eksarklığı da Astolf'ın hücumları karşısında 751'de yıkıldı.

— Din. İstanbul patrikliğine bağlı olarak Balkanlarda birkaç eksarklık da yaşamış, bunlardan günümüze ancak Patmos eksarklığı kalmıştır. Eksarklıkların bir kısmı da yabancı ülkelerde yaşayan Yunanlılar ve Ruslar için kurulmuştur (Londra, Sydney, Paris, Berlin v.b.de). Roma kilisesi de Doğu kilisesine bağlı olanlar için bazı eksarklıklar kurmuştur.

— *Bulgar eksarklığı.* Bk. EKSARKHANE. (L)

EKSEDRA (yun. k.). Bk. ÇUTRA.

EKSEKİAS, siyah figürlü vazoların Attike'li ressam ve çömlekçisi (M.Ö. VI. yy.ın ikinci yarısı). Ünlü birçok eserde imzası vardır. (Münih kupası *Dionysos Bir Gemide,* Vatikan Amforası *Dioskuroslar;* «*Zar Atan Akhilleus ile Aias*», Bologna Amforası «*Aias'ın İntiharı*»). [L]

EKSELANS i. (lat. *excellentia*'dan fr. *excellence*). Bakan ve elçiden itibaren cumhurbaşkanına kadar yüksek rütbeli kişilerin adları önüne konulan saygı unvanı. (L)

EKSEMİ i. (yun. önek *eks* ve *haima,* kan'dan fr. *exémie*). Patol. Kan plazmasının damarlardan anormal olarak hücre dışı aralıklara geçişi: *Eksemi, şokun bazı evrelerinin önemli bir elemanı*'dır. (L)

EKSEN i. *Yeni.* Bir cismi iki eşit parçaya bölen gerçek veya sanal çizgi: *İnsan vücudunun ekseni. Esk.* Mihver. ‖ Etrafında dairesel bir hareket yapan bir veya daha çok parçayı birleştirmeğe yarayan parça: *Tekerlek ekseni.* ‖ At veya öküzle çekilen arabalarda iki tekerlek arasındaki mil. Dingil.

— Anat. *Eksen kemik,* boyun omurlarının ikincisi; (üzerindeki eksen kemik dişi çıkıntısı, başın sağa sola dönüşünde eksen vazifesi gördüğü için bu adı almıştır). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Beyin-omurilik ekseni,* tüm beyin ve omurilik sinir merkezlerinin tümü. ‖ *Görme ekseni,* görülen cisimden gelip görme merkezinden geçerek en duyarlı bölgesine giden çizgi. ‖ *Optik eksen,* saydam tabakanın merkezinden geçen doğru.

— Bot. Bir bitkide yan eklentileri taşıyan ana veya yardımcı kısım. ‖ Bir meyvede tohumların bağlı bulunduğu noktalardan geçen hayalî çizgi. ‖ *Sınırlı eksen,* bir çiçek sapı veya sapçığı ile değişmez bir tarzda sona eren eksen. Bitkinin yan tomurcuklar yoluyle büyümesinin sebebi budur. ‖ *Sınırsız eksen,* tepe tomurcuğundan dal oluşturan eksen. Bitkinin tepe tomurcuğuyle yukarı, ardışık yan tomurcuklarla yana doğru gelişmesi bu eksenlerle olur.

— Dy. *Eksen aralığı,* yan yana iki hattın,

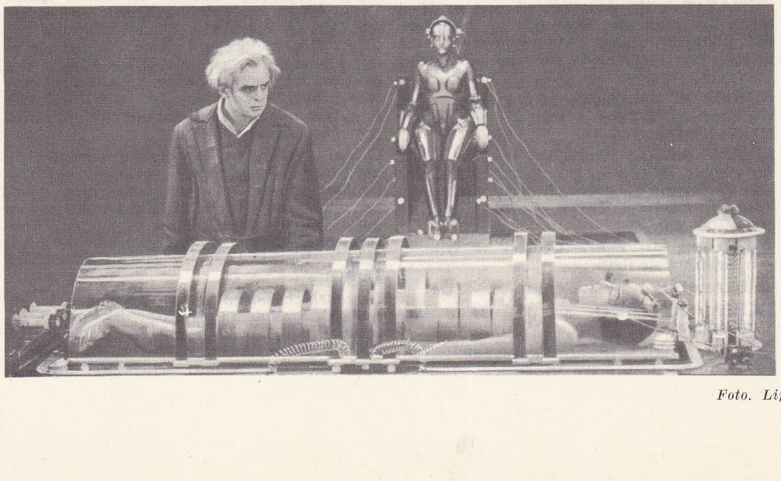

Fritz Lang'ın «Metropolis» filminden bir sahne (1926)

Foto. Lipnitzki, Arch. ciném. franç., U.F.A. (LAROUSSE)

iki dingilin v.b. eksenleri arasındaki uzaklık.

— Fiz. *Bir sarkacın salınım ekseni,* sarkacın asılma ekseni ile ağırlık merkezinden geçen düzlem içinde, asılma eksenine paralel olarak çizilen doğru. (Salınım ekseniyle asılma ekseni arasındaki uzaklık, sarkaçla eşzaman [senkron] olan basit bir sarkacın boyuna eşittir.) || *Mıknatıslı bir çubuğun magnetik ekseni,* çubuğun magnetik kutuplarından geçen doğru.

— Mat. *Eksene göre simetri,* bir düzlem üzerinde alınmış bir doğru boyunca ikiye katlanan bir şeklin gösterdiği simetri. (Bu doğruya, şeklin *simetri ekseni* denir.) [Bk. BAKIŞIM.] || *Anî dönme ekseni,* serbest bir cismin belli bir anda etrafında döndüğü doğru. (Bk. ANSİKL.) || *Bir cismin dönme ekseni,* cismin, bu eksenden geçen düzlemlerle alınan bütün kesimlerinin birbirine eşit olduğu eksen: *Bir kürenin çaplarından her biri, aynı zamanda bir dönme eksenidir.* || *Bir çiftin ekseni,* bu çiftin düzlemine dik olan doğru. || *Bir düzlem alanının ekseni,* alanın merkezinden geçen ve düzlemine dik olan doğru. || *Bir eğrinin eksenlerinin analitik belirtimi.* Bk. ANSİKL. || *Bir şeklin simetri ekseni,* şeklin her noktasına, bu doğruya göre simetriği olan bir başka nokta tekabül edecek şekilde şekli ikiye bölen doğru. || *Homoloji ekseni.* Bk. HOMOLOJİ. || *Koordinat eksenleri,* bir düzlem üzerindeki veya uzaydaki noktaların konumlarını belirlemek için, bu noktaların koordinatlarının taşındığı kesişen doğrular. || *Kutupsal eksen.* Bk. *Kutupsal* KOORDİNATLAR. || *Kuvvet ekseni.* Bk. KUVVET. || *«n» inci basamaktan yenilenme ekseni,* çevresinde *n* kere dönen bir uzay şeklinin, yeniden ilk konumuyle çakışacak duruma geldiği dönme ekseni. || *Simptoz ekseni,* iki koniğin, iki ortak noktasını birleştiren gerçek veya sanal doğru. || *Sürekli dönme ekseni,* hiç bir kuvvetin etkisi altında bulunmayan serbest bir cismin, çevresinde bir kere dönmekle sürekli olarak çevresinde dönmeğe devam edeceği doğru. Bk. DÖNME.

— Mekan. *Eksenler arası mesafe,* bir parça üzerine çizilmiş veya oyulmuş, eksenleri birbirine paralel iki deliğin eksenleri arasındaki uzaklık. (Bu deyim genellikle, bazı delgi makinelerinin [matkap tezgâhı, delik koordinat tezgâhı] iş gücünü belirtmek için kullanılır.) || *Bir cismin bir noktasındaki temel eylemsizlik eksenleri,* bu noktadan geçen ve cismin eylemsizlik momentlerinin kendilerine göre *maksimum* veya *minimum* olduğu doğrular.

— Miner. *Billûr eksenleri,* üç billûr dizisinden meydana gelen üç vektör. Bu vektörler üzerine kurulan bir paralelyüz, billûr dokusunun ilk halkasını meydana getirir. (Billûr dizilerinin ve yüzlerinin doğrultusu, bu eksenlere göre tanımlanır.) || *Bir billûrun asal ekseni,* billûrun yüzlerini belirlemek için düşey olarak yerleştirilen bakışım ekseni. || *Bir billûrun optik ekseni,* çift kırılmaya uğramamış bir ışık dalgasının yayılma doğrultusu. || *«n» inci basamaktan bakışım ekseni,* bir billûr dizisinin, çevresinde $2\pi/n$'-lik bir dönme yaptıktan sonra yine kendi üzerine geleceği doğrultu (*n*'in değeri ancak 2, 3, 4 veya 6 olabilir).

— Müz. Diatonik düzenin birinci basamağına verilen ad. || Bu düzenin dayandığı sese adını veren nota. || Kullanılan diatonik veya kromatik düzenin en düşük frekanslı, yani en kalın notası. || *Eksen değişimi.* Bk. ANSİKL. || *Eksen sistemi,* eksenliği bağlı olan sistem: *Gamların yapısını düzenleyen cisimlerin ses vermesine dayanan eksen sisteminin tümü.* (Makamlı'nın karşıtı olarak bir gama «eksenli» denebilir).

— Opt. *Asal eksen,* küresel bir aynada, aynanın şekil merkezi (tepe noktası) ile kürenin merkezinden geçen doğru. || *Bir dürbünün optik ekseni,* objektif ile göz merceğinin merkezlerinden geçen doğru. || *Bir merceğin ekseni,* merceğin küresel iki yüzünün merkezlerinden geçen doğru. (Yüzlerden birinin düzlem olması halinde; küresel yüzün merkezinden diğer yüze inilen dikme.) || *Talî eksen,* küresel bir aynada, aynanın üzerindeki belli bir ışıklı noktadan ve kürenin merkezinden geçen doğru.

— Teknol. *Ana eksen,* motorun doğrudan doğruya hareketi ilettiği mil. (Daha çok ANA AKS denilir.) || *Kadran ekseni,* saatleri

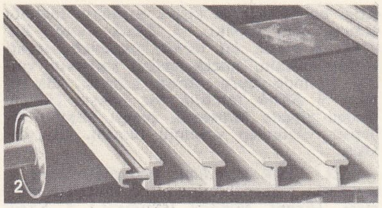

gösteren akrebin mili. (*Kadran aksı* veya *kadran mili* de denir.) || *Talî eksen,* hareketi harcayan mil ile ana mil arasındaki vasıta mil. (*Talî aks* da denir.) || *Yol ekseni,* yolun iki dış kenarı arasında uzanan sanal çizgi.

— ANSİKL. Anat. *Eksen kemik,* üstte atlas'la, altta üçüncü boyun omuruyle eklemleşir. Öteki boyun omurlarından üst yüzüne yapışan ve atlas'ın ön kemeriyle eklemleşen eksen kemik dişiyle ayrılır. Bu çıkıntı atlasa eksen kemik üzerinde dönebilmesi için menteşe ödevi görür; böylelikle başın sağa sola dönüşü atlas-eksen eklemi üzerinde olur. Eksen kemik dişinin kırığı atlas'ın yerinden oynamasına yol açar ve soğaniliğin alt kısmının kesilmesine sebep olabileceğinden çok tehlikelidir.

— Mat. *Anî dönme ekseni.* Bir cismin sabit bir nokta etrafındaki hareketinin, bu noktadan geçen bir eksen etrafında gerçekleşen bir dönme hareketi olduğunu ilk Euler ispatladı. Genellikle cisim ancak çok kısa bir an aynı eksen etrafında döner, *anî dönme ekseni* deyimi de buradan gelir. Cismin sürekli hareketinin ise, bu cisme bağlı bir koninin sabit bir koni üzerinde yaptığı hareketten ileri geldiği kabul edilebilir. || *Bir eğrinin eksenlerinin analitik belirtimi.* Dik koordinatlarda gösterilen bir eğrinin denklemi yalnız dik ordinatın çift kuvvetlerini kapsıyorsa, koordinat eksenlerinden biri eğrinin simetri eksenidir.

Bir $f(x, y) = 0$ eğrisinin bir ekseni olup olmadığını anlamak için, bu eğriyi yönlendirilmemiş dik eksenlere taşımak ve meselâ ordinatın tek kuvvetlerini kapsayan çeşitli terimlerin katsayılarını sıfıra eşitledikten sonra, yeni x'ler ekseninin eskisi ile yaptığı açının ve yeni başlangıç noktasının koordinatlarının bu bulunan denklemleri sağlayıp sağlamadığını incelemek gerekir: eğer sağlanıyorsa, denklem doğrudan doğruya aranan eksenleri verir.

Kutupsal koordinatlarda, denklemi $\varrho = f(\omega)$ olan bir eğrinin, ω'yı 0'dan 2π'ye değiştirmekle elde edildiğini farzedelim; eğer ω'ya verilen α ve $2\pi-\alpha$ değerleri, ϱ için hep aynı değeri verirse veya α ve $\pi-\alpha$ değerleri ϱ için eşit ve ters işaretli değerler verirse, kutupsal eksen bir simetri eksenidir.

İkinci dereceden eğrilerde eksenler, iki eşit parçaya böldükleri kirişlere dik olan doğrusal çaplardır.

—Müz. Belirli bir eksenlilik içinde oluşturulan *eksen değişimi,* geçilecek olan yeni tonun ayırt edici notalarından birinin üzerinde ısrarla durmaktır. Ayırt edici özelliğe sahip modcu notalardan bazıları, yeni tonu söz götürmez bir şekilde hazırlar; buna karşılık kimileri de arrıştırma yoluyle işler ve yeni tonu doğuracak ikinci bir notaya basamak olur. Eksen değişimi iki çeşitir: *yakın tonlar arasında* ve *uzak tonlar arasında eksen değişimi.* Birinci şekli uygulamak için, geçilecek tonun eksen belirtici notalarından bir veya birkaçını içinde bulunduran bir veya birden fazla düzeni (akordu) duyurmak yeter. Geçiş yapılacak tonlar birbirlerinden ne kadar uzak olursa eksen değişimi o derece incelik ister: yeni tona ulaştıracak olan yakın tonlara, aşamalar şeklinde gerçekleştirileceği gibi makam (mod) değiştirerek, yani eksen düzeninin üçlü aralığında bir değişiklik yaparak veya komşu tonların düzenlerinden kurulacak karma düzenlerle yani ikincilik veya kendisiyle hısımlığı olan sesdeş düzenlerde oluşturulur. (LM)

EKSENEL sıf. (*eksen*'den *eksen-el*). Eksenle ilgili.

— Bot. *Eksenel etenlenme,* çok yumurtacıklı bir yumurtalıkta, yumurtacıkların bölme köşesine bağlanması. (Bu çeşit etenlenme eksenel ve yan etenlenmeye karşıttır.) ||

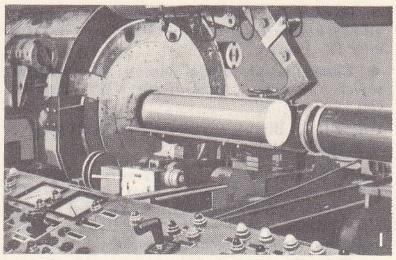

ekstrüzyon
1. bir magnezyum çubuğunun prese girişi; 2. elde edilen profil (mekan.)

Eksenel tohum, meyve eksenine bağlı tohum.

— Mat. *Eksenel simetri,* bir noktanın resmi olarak, bu noktanın bir D doğrusuna göre simetriğini veren noktasal dönüşüm. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mat. Bir D doğrusuna göre *eksenel simetri,* aslında bir yer değiştirmedir. R ve (D) şeklinde gösterilen bu simetri, bir π açısının D doğrusu etrafında dönmesine eşittir.
D ve D' doğrularının iki yanında kalan iki simetriğin çarpımı, D ve D' doğrularının ortak dikmesini eksen kabul eden helisel bir yer değiştirmedir. A ve A' noktaları bu ortak dikmenin ayakları ise, helisel yer değiştirme, $2\,\overrightarrow{AA'}$ ötelenmesi ve bu yer değiştirmenin çift açısının, D ile D' doğrularını paralel duruma getiren dönmesiyle belirlenir. D ve D' doğruları çakışıyorsa (A ve A' noktaları da çakışır) çarpım bir *dönme*'ye, D ve D' paralel ise çarpım $2\,\overrightarrow{AA'}$, *ötelenme*'sine indirgenir; bu ötelenmede A ve A', ortak dikmelerden herhangi birinin dikme ayaklarıdır. Eksenel iki simetriğin çarpımı değişli değildir. (L)

EKSENLİ sıf. (*eksen*'den *eksen-li*). Belli bir ekseni olan, bir eksen etrafında dönen.

— Müz. *Eksenli müzik,* diyalektiği eksenlilik ilkelerine bağlı olan müzik tekniğinin tümü. (ML)

EKSENLİLİK i. (*eksenli*'den *eksenli-lik*). Müz. Müzikte kullanılan bütün sesler, imtiyazlı bir notaya veya «eksen» notasına dayanarak gelişiyorsa, bu notadan hareketle meydana gelen yapının tüm işlemlerini belirtir. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Müz. Pek uzak bir geçmişi olmayan (Fetis) ve kimi zaman «ton»un anlamdaşı olarak kullanılan *eksenlilik* terimi, modallik (töresellik) teriminin karşıtı olarak, kilise ve egzotik makamlar dışında, yalnız majör ve minör makamları kullanan klasik sistemleri belirtir. «Eksenlilik» aynı zamanda «eksensizlik» sisteminin karşıtı olarak da kullanılır: 1. tonlar arasında bulunan ilintiler üstüne kurulan yapıyı belirtmek için; 2. onikitoncular dilinde, düzen ve armoni çatkılarını belirlemeğe yarayan fakat bu okulun reddettiği topaklanma veya uyuşumlu sekansların varlığını haber vermek için. (LM)

EKSENSİZ sıf. (*eksen*'den *eksen-siz*). Ekseni olmayan. (M)

EKSENSİZLİK i. (*eksensiz*'den *eksensiz-lik*). Ekseni olmama hali.

— Müz. Bk. ATONALLİK. (M)

EKSER sıf. (ar. *kesret,* çoğunluk'tan *ekser*). En çok, en fazla: *Bu geceleri ekser insanların bütün hayatlarını yaşadıkları gibi...* (A. Ş. Hisar).

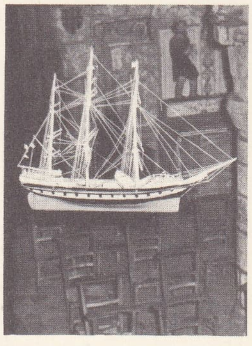

exvoto, yukarıda, Port-Blanc kilisesinde üç direkli modeli; yanda, «Vebadan Kurtulmuş Port-l'Abbe» (1632) Sainte Anne d'Auray'in tablosu

Foto. Revue de l'aluminium, Lauzanne, J. de Beaupré (LAROUSSE)

◆ **Ekseri** zf. Çok defa, genellikle: *Hanım yalnız kalmasın diye ekseri bir dost refakat eder* (B. Felek).

◆ **Ekseriya** zf. Çoğu zaman: *Söyledikleri şeyler / ekseriye hüzünlüdür* (O.V. Kanık). [M]

EKSER i. Büyük çivi. ‖ *Ekser kesmek,* çivi yapmak. (M)

EKSERİYET i. (ar. *ekşeriyyet*). Çoğunluk çokluk, yarıdan fazlası: *Evet ekseriyet Efruz Bey'e taraftardı* (Ö. Seyfeddin). 1 500 *Kişi, şehrin içinde, halk ekseriyetinin mukavemetine rağmen uğraşıyordu* (F.R. Atay).

— *Esk. Ekseriyet-i ârâ,* bir kurulda üyelerin verdiği oyların çoğunluğu, en az yarıdan bir fazla olması hali. ‖ *Ekseriyet-i mutlaka,* oylamada büyük farkla elde edilen çoğunluk. ‖ *Ekseriyet-i sülüsan,* oylamada oyların üçte ikisini kazanmak suretiyle elde edilen çoğunluk. (M)

EKSİ i. Mat. Çıkarma işleminin (—) işareti: 5 — 3 = 2 (Bir sayının önüne geldiği zaman, o sayıyı negatif bir büyüklük haline getirir; bu durumda — 3 için «eksi 3» veya — e için «eksi e» denilir. «İşaretler kuralı»na göre, *artı ile eksinin çarpımı veya bölümü eksi, eksi ile eksinin çarpımı veya bölümü artıdır. Esk.* Nâkıs. ‖ Matematik, fizik ve benzeri bilimlerde sıfırın altındaki sayılar, negatif değerler.

◆ Sıf. Elektr. *Eksi elektrik* veya *negatif elektrik.* Bk. ELEKTRİK. ‖ *Eksi kutup.* Bk. KATOT, KUTUP.

— Fiz. Sıcaklık için, sıfırın altında: *Sıcaklık eksi 15°'Ca düştü.*

— Mat. *Eksi büyüklük.* Bk. NEGATİF *büyüklük.* ‖ *Eksi sayı.* Bk. NEGATİF *sayı.* (M)

EKSİ i. *Halk dili.* Ucu yanık odun. (M)

EKSİBE çoğl. i. (ar. *kesib*'den *eksibe*). Çok. *Esk.* Kum yığınları. (Bk. KUMUL.) ‖ *Eksibe-i bahriye,* gelgit olan kıyılarda oluşan kum yığınları. (M)

EKSİK sıf. ve i. (esk. türk. *eksük*'ten). Herhangi bir şeyin bütünlenmesi için gereken: *Cephe gerisinde demiryolunun Amanos dağlarındaki eksiğini tamamlamak* (F. R. Atay). ‖ Bütün olmayan, bir parçası bulunmayan: *Bu eksik kitap işine yarayacak mı acaba?* ‖ Bulunmayan şey: *Müslüman denmek için eksiği ancak Tevhîd* (M. Â. Ersoy). *İstediğin kadar uzatabileceğin bir eksikler ve ihtiyaçlar listesinden başka ne yapabilirsin?* (A. H. Tanpınar). ‖ Az: *Derdimiz eksik gibi niçin başımıza yeni bir sevda almalı?* (R. N. Güntekin). *Köyde onu sevenler de eksik değildi* (S. F. Abasıyanık). ‖ Kusurlu, mükemmel olmayan: *Zavallının aklı biraz eksiktir.* ‖ *Eksik gelmek,* az gelmek, yetişmemek: *Elbiselik kumaş eksik geldi.*

— ÇEŞ. DEY. *Eksik artık,* yaklaşık olarak, aşağı yukarı. ‖ *Eksik doğmak,* vaktinden önce dünyaya gelmek. ‖ *Eksik doldurmak,* bir ihtiyacı şöyle böyle kapamağa çalışmak. ‖ *Eksik etek. Halk dili.* Kadın. ‖ *Eksik etmemek,* bulundurmak, devam etmek, ara vermemek: *Seyit efeciğim gideceği güne kadar bir şeyimizi eksik etmemişti* (Sabahattin Ali). *Mektuplarınızı eksik etmeyiniz.* ‖ *Eksik gedik,* ufak tefek ihtiyaçlar. ‖ *Eksik olma!* «Yaşa, sağ ol!» anlamında teşekkür sözü. ‖ *Eksik olma bayır turpu gibi. Teklz.* «Aferin» anlamına kullanılan alaylı söz. ‖ *Eksik olmamak,* her zaman bulunmak: *Sıkıntısı derdi eksik olmadı.* ‖ *Eksik olmasın (olmasınlar),* «Allah razı olsun» anlamında hoşnutluk ifade eden söz: *Eksik olmasınlar eş dost yardım ederler, bizi kurtarırlar* (M. S. Esendal). *Eksik olmasın komşunun hanımı verdi.* ‖ *Eksik olsun,* «olması olmamasından iyidir» anlamında söz: *Senden gelecek hayır eksik olsun.*

— Denizc. *Eksik yük,* manifesto ve konişmentoda yazılı olduğu halde, genellikle çalınma dolayısıyle, boşaltmada eksik çıkan veya bulunamayan yük.

— Dokumc. *Eksik ilmek,* herhangi bir dokumada ilmeklerden noksan kalmış biri veya birkaçı. Dantelalardaki ilmek kaçığı. Halı dokumada, eksik atılmış bir veya birkaç düğüm.

— Huk. *Eksik başkası yararına sözleşme,* vaat edenin, vaat ettiren karşısında, vaat ettiği edimi üçüncü kişiye yapmayı taahhüt etmesi. Bk. ANSİKL. ‖ *Eksik borç.* Bk. BORÇ. ‖ *Eksik iki taraflı muamele,* taraflardan birinin, ancak belirli şartların varlığı halinde borç altına girmesi. Bk.ANSİKL. ‖ *Eksik teselsül,* bir haksız fiilden, birden ziyade kimsenin, çeşitli hukukî sebepler yüzünden sorumlu olması. Bk. ANSİKL.

— İkt. *Eksik istihdam,* kullanılabilecek el emeğinin sadece bir kısmının istihdam edilmesi. (*Eşanl.* NOKSAN İSTİHDAM.) ‖ *Eksik tüketim,* süreklilik gösteren tüketim eksikliği veya noksanlığı. (Eksik tüketim, hastalıkların ve ölüm oranının yükselmesiyle kendini gösteren fizik güçsüzlük ve düşkünlük hali yaratır.) ‖ *Eksik üretim,* üretimin normal ortalamanın altına düşmesi. Bk. ANSİKL. ‖ *İşçilerin eksik tüketim teorisi,* bu teori, iktisadî dalgalanmaları, ücretlerin tunç kanunu ve artık değerden meydana gelen ücret yetersizliği ile açıklar. (İşçi sınıfı yetersiz bir gelire sahip olduğundan, devamlı olarak artan üretim karşısında yeterli talebi sağlayamamakta, bu yüzden arz, talebi aşmakta ve buhranlar ortaya çıkmaktadır.) ‖ *Kapitalist eksik tüketim teorisi,* bu teoriye göre, iktisadî dalgalanmalar, tasarruf aşırılığından doğar. (Tasarruf edilen para, bir yandan, tüketim mallarının satın alınmasına harcanmamakta ve bu yüzden üretimin bir kısmı piyasada alıcı bulamamakta, öte yandan, tasarruf, yatırımlara yönelerek üretim araçlarını çoğaltmakta ve dengesizliği artırmaktadır.)

— Müz. *Eksik aralık.* Bir yarım perdeyi bir dizeyle alttaki notaya, yahut bir bemol ile üsttekine indiren her çeşit aralık için söylenir.

— ANSİKL. Huk. *Eksik iki taraflı hukukî muameleler*'de, taraflardan biri daima borç altına girerken, diğer taraf sadece belirli şartların bulunması halinde, borç altına girer. Sözleşmenin gayesi, karşılıklı edimlerin mübadelesi değildir. Örneğin, ariyet sözleşmesinde, ariyet alanın iade borcu, bir karşı edim olmayıp, sadece o şeyin kendisine de daha evvel teslim edilmiş olmasının sonucudur. Buna karşı, tam iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerin en başında genel satış sözleşmesinde, taraflardan her birinin borcu diğerinin borcunun karşılığını teşkil etmektedir. *Eksik teselsül* hallerinde, zarar bir kişi tarafından verilmekte, fakat birden fazla kişi, muhtelif sebeplerle, bu zarardan sorumlu olmaktadır. Yani, ortak bir kusurları bulunmaksızın, birden fazla kişinin sorumluluğu söz konusudur. Borçlar kanunu madde 51'e göre, bir zarardan dolayı birden fazla kimse, muhtelif sebeplerden dolayı sorumlu olursa, zarar gören, zararın tazmini için, bu kimselerden dilediğine başvurabilir. Zararı ödeyen kimse, diğer sorumlu olanlara rücû eder. Bu rücû, kaide olarak, Borçlar kanunu madde 5/II'deki sıra içinde olur. Buna göre, zarardan en önce sorumlu olan haksız fiil ika eden kimsedir. Onu sözleşme yüzünden sorumlu olan takip eder. En son olarak ise, kanun icabı (objektif sorumluluk esasına göre) sorumlu olan, zararı yüklenir. Örneğin, ev reisi C'nin hâkimiyeti altında bulunan B'nin, A'ya bir zarar verdiğini düşünelim. Bu halde A, zararın tamamını dilerse B'den, dilerse C'den alabilir. Şu var ki, iç ilişkide, tazminatı ödeyen C, B'ye rücû edebileceği halde, B, C'ye rücû edemez. Ancak bu kural emredici değildir ve olayın özelliğine göre, hâkim B ile C arasındaki iç ilişkiyi başka şekilde düzenleyebilir.

Borçlar kanunu madde 3/I'e göre, *eksik başkası yararına olan sözleşmelerde,* üçüncü kişi için hiç bir talep hakkı doğmaz. O, sadece yapılan ifayı kabule yetkilidir. Borçlu da sadece üçüncü kişiye ifadede bulunmakla borcundan kurtulabilir.

— İkt. *Eksik üretim.* Tekelin (monopolün) hâkim olduğu bir iktisadî faaliyet alanında, tekelci, talep aynı kaldığı takdirde, ürünlerinin ve hizmetlerinin arzını, fiyat yükselmesi sağlamak amacıyle azaltmaktan kazanç elde edebilir. Bu, tekelciye kazanç sağlayan ama topluma aykırı düşen bir davranıştır. Çünkü, tekelin (monopolün) kötü bir ün kazanmasına yol açar. Fazla üretim durumunda ise, güdülen enflasyon siyasetinin, bile bile ürün tahrip edilmesi gibi sunî tedbirler dolayısıyle eksik üretimin ortaya çıkmasına yol açtığı görülmüştür. (LM)

EKSİKLİ sıf. (*eksik*'ten *eksik-li*). Muhtaç, fakir, âciz. ‖ *Mec.* Kadın.

— Leng. Zamanları, kipleri veya şahısları tamam olmayan fiil. Bk. ANSİKL. ‖ Cinsliği, tekili-çoğulu veya bütün halleri olmayan çekimli isim.

— Mat. *Eksikli hiperbol,* ancak bir tane doğrusal asimptotu olan üçüncü dereceden hiperbolik eğri.

— ANSİKL. Leng. *Eksikli fiiller,* bazı zamanları veya şahısları olmayan fiillerdir. Aralarından bazıları, gerçekte, eksikli olarak kabul edilemez, çünkü az rastlanan biçimleri kapsamazlar. Eksikli fiiller, dilin evrim geçirdiği sıralarda anlamları aynı ama çekimleri düzenli öbür fiillere rakip olarak ortaya çıktı, ama büyük bir kısmı yok oldu. Şahıssız fiiller daima eksiklidir, çünkü yalnız üçüncü şahısları vardır. (LM)

EKSİKLİK i. (*eksik*'ten *eksik-lik*). Eksik olma hali: *Bütün uzviyeti ancak bir kadının huzuruyle tamamlanacak bir eksiklik içinde kavruluyordu* (A. H. Tanpınar). ‖ Mevcut olmama, bulunmama hali: *Onun eksikliği hissolundu.* ‖ Kusur: *Onun hiç bir eksikliği yoktur.*

— Bitki hastalıkları. Toprakta emilebilecek bir elementin veya oligo elementin yetersiz miktarda bulunduğu zaman bitkilerde meydana gelen spesifik patolojik bozukluk. ‖ Azot. fosfor, potas, demir, magnezyum, çinko, manganez, bakır, bor v.b. yokluğuna bağlı eksiklik hastalıkları bilinmektedir. (Pancar göbeği hastalığı bor yetersizliğinden ileri gelen bir hastalıktır.)

— Biyol. Bir kromozomdan parça kopması ve kopan parçanın kaybolması: *Eksiklik değişinim doğurur.* Bk. ANSİKL.

— Jeol. Bk. BOŞLUK.

— Tıp. *Eksiklik hastalığı.* Dokuların beslenmesi için kaçınılmaz olan bazı maddelerin alınan besinlerde yokluğundan ileri gelen bir hastalıktır.

— ANSİKL. Biyol. Hücre bölünmesi sırasında bir kromozomdan kopan kromozom parçası, santromersiz olduğu için bir sonraki bölünmede kaybolur. Bitkilerde ve hayvanlarda bu gibi *eksiklik*'lere çok rastlanır. İnsanda, yaşayan bir çocuğun doğuştan getirdiği kromozomsal eksiklikler, zekâ geriliği ile birlikte ağır vücut kusurlarının belirmesine yol açar.

— Tıp. Önceleri eksiklik hastalıkları vitaminlerin yokluğuna bağlı bozukluklar olarak sınırlandırılmıştı. Vitaminlere özümleme için çok ufak dozlarda ihtiyaç vardır, bu yüzden de bu hastalıklara avitaminozlar adı verilmiştir.

Başka eksiklik hastalıkları da vardır. Kullandığımız bütün besinler değişik ortamlarda yaşamamız için gereklidir, bunlardan bazılarının yokluğu, alınan besinin kalorisi yeterli olsa dahi, eksiklik hastalıklarına benzer olaylara yol açar; o zaman da bir beslenme dengesizliği vardır denir. Eksikliklerin yanına Mouriquand'ın sindirim eksikliğini ve beslenme eksikliğini de koymak gerekir. Sindirim eksikliği, sindirim suyuklarının yetersizliğinden, peristaltizm azlığından veya sindirim kanalı içinde besin kitlesinin ilerlemesine karşı koyan bir engelin varlığından ileri gelebilir. Beslenme eksikliğine gelince, bunun alınan maddelerin hücrelerdeki dağılımı, özümlenmesi ve değişimiyle ilgili bir bozukluktan ileri gelmesi mümkündür. (LM)

EKSİKSİZ sıf. (*eksik*'ten *eksik-siz*). Eksiği olmayan (kusursuz), bütün, tam. ‖ Mükemmel, olgun, ergin: *Onun gibi eksiksiz insan az bulunur.* ‖ Zf. Tamamen, bütün bütüne: *Ellerini tutabilsem Pia'nın / Ölsem eksiksiz ölürdüm* (Attila İlhan).

— Gram. *Eksiksiz cümlecik,* kendisini meydana getiren bütün öğeleri kesin olarak kapsayan cümlecik. (Msl. *Dünya yuvarlaktır.*) [M]

EKSİLEN sıf. (*eksilmek*'ten *eksil-en*). Mat. *Yeni.* Çıkarma işlemindeki ilk sayı. ‖ *Eksilen dizi. Eşanl.* AZALAN DİZİ. (M)

EKSİLMEK geçz. f. (esk. türk. *eksümek*'ten *eksi-l-mek*). Azalmak, daha az hale gel-

mek: *Şu dünyaya gelen bir bir gitmede / Hiç eksilmez derdim hergün artmada* (Pir Sultan Abdal). [*Zt.* ARTMAK.] || Gözden kaybolmak, bulunmaz hale gelmek: *Eksilmesin şu mutlu şafaklar bu ülkeden* (Yahya Kemal).

◆ **Eksilme** i. Eksilmek eylemi: *Bu yılki toplu gezilerimizde büyük bir eksilme oldu.* (M)

EKSİLTİ i. (*eksilmek*'ten *eksil-ti*). Leng. *Yeni.* Cümlenin anlamı bakımından kaçınılmaz olmayan, yerinin doldurulması kolayca mümkün olan bir veya birçok kelimeyi cümleden atma. (ML)

◆ **Eksiltili** sıf. Leng. Bir eksilti kapsayan. || *Eksiltili cümlecik,* başlıca öğelerinden (özne, fiil, yüklem) biri örtülü olan cümlecik. (LM)

EKSİLTME i. (*eksiltmek*'ten *eksilt-me*). Eksiltmek eylemi. || Büyük bir işi kimin daha ucuza yapabileceğinin anlaşılması için istekliler arasında yapılan fiyat indirme yarışı.

— Huk. ve Tic. *Artırma ve eksiltme.* Bk. ARTIRMA.

— Müz. Kontrapunto'da bir ses bölümünü, gittikçe küçülen, eksiltilen değerlere yer vererek değiştirmek. (XVII. ve XVIII. yüzyılda eksiltmeler yazılmaz; icracının zevk ve keyfine bırakılırdı; eksiltme ağır bir parçanın ikinci tekrarlanışında, bir şarkının ikinci kıtasında v.b. uygulanabilir.)

— Tıp. Organizmanın beslenmesi için gerekli olan bazı besin etkenlerinden kişiyi yoksun etmek. (Bir hayvandan şu veya bu vitamini eksilterek o vitamine uyan avitaminozu incelenir.) [LM]

EKSİLTMEK geçl. f. (*eksilmek*'ten *eksi-l-t-mek*). Azaltmak: *Bugünlerde sigarayı epey eksilttin.*

— Müz. *Bir metni eksiltmek,* bir kontrapunto cümlesinin notalarının, temanın çizgisinden ayrılmayarak daha küçük değerde, buna karşılık sayıları arttırılan notalarla değiştirmek. (M)

EKSİTEL i. (fr. *exitèle*). Miner. Bk. VALENTİNİT.

EKSİTRON i. (fr. *excitron*). Elektr. Yardımcı ikaz anotu ve mekanik çalışma düzeniyle donatılmış, tek anot tipinde civa buharlı redresör. (Bu redresörün katodunda civa bulunur; ikaz anodunun taşıdığı ufak kaptaki civa ile katottaki civa, başlangıçta birleştirilir. Kapanan bu devreden bir dış bataryanın verdiği akım geçer. İkaz anodunun katottan uzaklaştırmakla meydana gelen elektrik yayı, civa buharını iyonlaştırır ve katot ile pozitif elektrot arasındaki dış devrede bir doğru akım elde edilir. Eksitronların gücü 250 A ve 200 kW kadardır. Bu değerleri aşınca, redresör içinde sürekli olarak boşaltma yapmak gerekir. Tek fazlı lokomotiflerde kullanılan güçlü eksitronlar 800 A ve 350 kW'lıktır.) [L]

EKSJÖ, İsveç'te (Jönköping) şehir, 10 000 nüf. Kereste sanayii; hayvan ticareti. (L)

EKSKAVATÖR i. (fr. *excavateur*). Bayınd. Mafsallı bir kol üzerinde hareket edebilen kepçeli bir çark veya zincirle donatılmış kazı makinesi.

— ANSİKL. Couvreux tarafından icat edilen *ekskavatör,* sürekli çalışmaya elverişli olduğu için önemli kazı işlerinde kullanılır. Ancak bu makinenin kullanılacağı arazide toprağın hep aynı cinsten ve oldukça yumuşak olması gerekir. Paletli tekerlekler veya raylar üzerine oturtulan ekskavatör, bir çark veya bir zincir üzerine yerleştirilmiş keskin kenarlı kepçelerle donatılmıştır. Bu kepçeleri taşıyan kolun durumuna göre makine *kazı* veya *toprak yığma* işlerinde kullanılır. Derinliği az (2,50 m) ve genişliği 0,35-0,60 m'yi geçmeyen hendekler açmağa elverişli küçük ekskavatörler de vardır. Paletli tekerlekler üzerine oturtulan bu ekskavatörler araziyi dikine kazar ve çıkan toprağı da hendeğin bir yanına yığar. (L)

EKSLİBRİS (lat. *ex libris,* ...'nın kitaplığından). Kitapseverlerin, kendi kitaplarının kapakları içine yapıştırdıkları özel etiket. Bu etikette *ekslibris* ibaresinin yanına kitap sahibinin adı, soyadı veya monogramı yazılıdır; üzerinde çoğunlukla bir arma da bulunur.

— ANSİKL. *Ekslibris*'in XVI. yüzyılın başından itibaren önce Almanya'da kullanılmağa başlandığı sanılmaktadır. Fransa'da ise ekslibris 1600 yıllarında ortaya çıktı. Başlangıçta yazıları elle dizilen ekslibris'lerin sonradan çizilmiş veya basılmış ve nihayet kitabın sırtına yapıştırılan bir süs haline gelmiştir. XVIII. yy.da ünlü ekslibris'lere Voroguier, Malherbe ve Mansart sahipti. XVIII. yy.ın bu alandaki en ünlü ustaları da Boucher, Bouchardon, Choppart, Cochin fils, Eisen, Gravelot, Marillier, Monnet, Moreau le Jeune, Saint-Aubin'dir. En dikkate değer ekslibris'ler de Louis XV, Madame de Pompadour, Champcenetz, başkan Hénault, Lavoisier ve Mirabeau'nunkilerdir. Victor Hugo'nun ekslibris'lerinde bezeme olarak Paris'deki Notre-Dame kilisesinin kuleleri, Goncourt'larınkinde ise Gavarni'nin bir deseni vardır. XX. yy.da ise ekslibris'ler kitaplıkların bir simgesi haline gelmiş ve bir kaşeyle basılmağa başlanmıştır. (L)

EKSO—. Bk. EGZO—.

EKSOASKUS i. Asklı mantar türü; *taphrina*'nın eşanlamlısı. (Eksoaskus, şeftalide deri kabarcığı hastalığı yapar.) [L]

EKSODOS i. (yun. k.). Yun. ed. Yunan trajedisinde son koroyu takip eden ve olayın çözülüşüne yer veren bölüm. (L)

EKSOMİS i. (yun. *eksô,* dış ve *ômos,* omuz'dan). Esk. Yun. Açık veya kapalı, fakat sağ omuzu açıkta bırakan, işçiler, köleler, zanaatkâr, asker ve denizcilerin giydiği özel elbise. (L)

EKSOMOLOGESİS i. (yun. k.). Kilise tar. Hıristiyanlığın başlarında uygulanmış olan açıkta günah çıkarma. (L)

EKSOSTOMA i. Bot. Yumurtacığın tepesinde bulunan ve yumurtacık dış zarından oluşan delik. (L)

EKSOTEKA i. (yun. *eksô,* dış ve *thêkê,* hücre'den fr. *exothèque*). Bot. Başçık çeperini meydana getiren iki tabakanın dışta olanı. (Çek fizyoloji bilgini Purkinje tarafından ortaya konmuştur.) [L]

EKSPELLER i. (fr. *expeller*). Yağlı taneler için kullanılan sürekli pres. *Eşanl.* SÜREKLİ PRES. (L)

EKSPER i. (fr. *expert,* bilirkişi). Kazandığı bilgi ve tecrübeye dayanarak bir iş konusunda söz söyleme yetkisine sahip olan ve bu yetkisine güvenilerek düşünce ve yorumlarına başvurulan kişi.

— G. santl. Bazı sanat eserlerinin doğruluğunu bilme ve değerini tahmin etme işi ile uğraşan kişi. *Eşanl.* MUHAMMİN.

— Huk. Bk. BİLİRKİŞİ.

— İşletmec. ve Tic. Bk. ANSİKL. || *Eksper-Muhasip* (*sayman*), hesapları kendi adına ve sorumluluğu altında düzenleme, denetleme, değerleme veya düzeltme işlerini gören kişi.

— ANSİKL. İşletmec. ve Tic. Deniz Ticaret hukukunda dispeçci olarak belirtilenler dispeç (*dispatch*) eksperleridir. Ayrıca 2/4281 sayılı «Tütün Eksperleri nizamnamesi» de tütün eksperleri kullanılmasına ilişkin yöntem ve kuralları düzenler. Özellikle rehin, ulaşım ve sigorta alanlarında eksperler oldukça önemli bir yer tutar. Taşınır ve taşınmaz mallara değer takdiri, ticarî işlemlerde mal nietliklerine ilişkin rapor verme, hasarların tespiti gibi incelemeler eksperlerce yapılır.

◆ **Eksperlik** i. Eksperin görevi. Bilirkişilik. (M)

EKSPERTİZ i. (fr. *expertise,* bilirkişi teftişi). Belirli bir konunun ekspere verilmesi veya düşünce ve yorumları alınmak suretiyle eksperlerce yapılan bir inceleme işlemi.

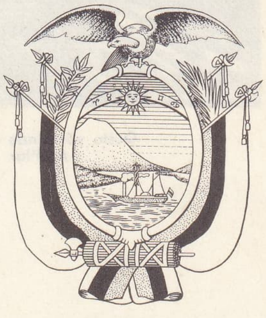

EKVADOR amblemi

EKVADOR haritası

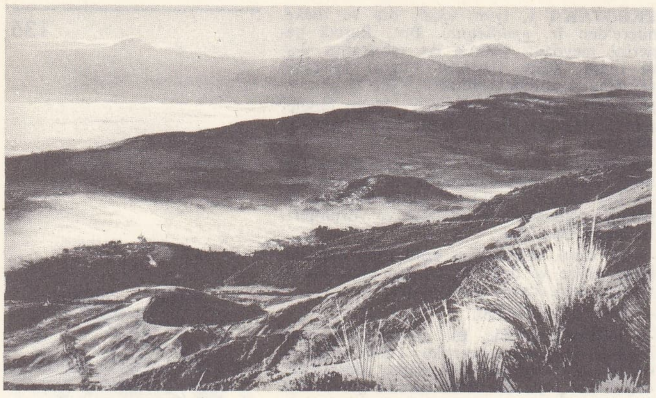

Quito yöresinde And'lar

Quito'dan bir görünüş

Guayaquil Belediye Sarayı meydanı ve Antonio José de Sucre anıtı

— G. santl. Sanat eserleri üzerine yapılan inceleme. (Bu inceleme eserin doğruluğunu ve değerini tahmin işlemlerini kapsar.)
— Huk. Bk. BİLİRKİŞİ.

— İşletmec. ve Tic. *Ekspertiz değeri,* taşınmaz veya taşınır bir mala, ticarî bir akit veya hukukî bir işlem ve sözleşme için eksperlerce takdir edilen değer. (Bu değerler arasında rehin edilen malın, sigorta işlemlerinde hasar gören sigortalı malın ve gemilerdeki yıkımlarda borçluluğa [garamete] esas teşkil eden dispeç mallarının değerleri sayılabilir.) || *Ekspertiz raporu,* eksperin kendisine havale edilen konuya ilişkin görüşlerini anlatan ve akitlerde belge niteliği taşıması dolayısıyle hukukî bir değeri olan rapor. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İşletmec. ve Tic. Herhangi bir işletmenin denetimini sağlamak üzere yapılan *ekspertiz raporu*'nun genellikle işletmenin geçmişini, şimdiki durumunu, işletme faaliyetlerini, tesis ve genişleme faaliyetlerini, idarî, malî yapıyı kapsaması gerekir. (M)

EKSPLORATÖR i. (fr. *explorateur*). Tıp. Işınların geçtiği alana el girmeden röntgencinin hastayı muayene etmesine yarayan âlet. || Erkek siyekinin çapını ve geçirgenliğini anlamağa yarayan âlet. (L)

EKSPLOZİMETRE i. (fr. *explosimètre*'den). Atmosferdeki yanıcı gaz oranını tespit etmek için kullanılan portatif cihaz. (L)

EKSPONANSİYEL sıf. ve i. (fr. *exponentiel*). Mat. Bk. ÜSTEL.

EKSPRES i. (fr. *exprès*'ten ing. *express*). Çok hızlı giden ve ancak belli başlı yerlerde duran tren, vapur gibi taşıt: *Paris'e giden ekspres yürüdü gitti* (S.F. Abasıyanık). *Doğu ekspresi. Köprü-Yalova ekspresi.* || *Teşm. yol.* Acele yapılan çeşitli işler için kullanılır: *Ekspres temizleyici.*

— ANSİKL. *Ekspres* nitelikteki taşıtlar önemli garlarda veya iskelelerde durur; saat tarifesi, en kısa zamanda başlıca ulaştırma noktalarına varılmak üzere ayarlanmıştır. (M)

EKSPRESYONİST i. (fr. *expressionniste*). Ekspresyonizm ile ilgili olan. (*Eşanl.* ANLATIMCI.) [L]

EKSPRESYONİZM i. (fr. *expressionnisme*). Yirminci yüzyılın ilk yıllarında, izlenimciliğe tepki olarak doğan sanat ve edebiyat akımı. Dış dünyanın insan üzerindeki etkisini belirtmeği bir yana bırakır, dış dünya gösterimini sanatçının kendi duyarlığına uydurmağa çalışır. Plastik sanatları olduğu kadar edebiyatı, müziği, tiyatro ve sinemayı da etkilemiştir. (Bk. ANLATIMCILIK.) [L]

EKSTANSÖR i. (fr. *extenseur*'den). Anat. Uzatmağa yarayan: *Önkolun ekstansör kasları.*

— Spor. Kauçuk bir şerit veya kayışlardan meydana gelen ve kol kaslarını çalıştırmak için, iki kolla çekilen jimnastik âleti.

— ANSİKL. *Parmakların birleşik ekstansör kası,* dışyan epikondil üzerine yapışır, önkolun arka yüzünde ilerleyerek başparmaktan başka dört parmağa yapışacak olan dört kirişe ayrılır; her kiriş, her üç parmak kemiğinin arka yüzlerine yapışır. *İkinci* ve *beşinci parmakların ekstansör kasları,* önkolun arka yüzünün iki küçük ince kasıdır; birleşik ekstansör kasın o parmaklara ait kirişleri üzerinde son bulur. *El başparmağının uzun ve kısa ekstansör kasları,* önkolun ince iki kasıdır, kısa olan başparmağın birinci kasına, uzun olanı ikinci parmak kemiğine yapışır. Ayak parmakları birleşik ekstansör kası, bacağın iki kemiğine yapıştıktan sonra kaval kemik önünde ilerleyerek dört kirişe ayrılır, bu kirişler ayak başparmağından gayrı dört parmağın son iki parmak kemiğinin sırt yüzlerine yapışır. Ayak başparmağının ekstensor kası birleşik ekstensor kasın iç tarafında ilerler ve ayak başparmağının ikinci parmak kemiğinin sırt yüzüne yapışır. (L)

EKSTRA i. (fr. *extra*). En iyi cins: *Ekstra zeytinyağı.* || i. Bir şeyin en aşırı derecesi: *Buna tuhaflıkların ekstrası diyeceğim* (H. R. Gürpınar). [M]

EKSTRADOS i. (fr. *extrados*'dan). Mim. Bk. *Alt* YÜZ.

EKSTRAFOR i. (fr. *extra-fort*). Terz. Elbisenin etek ucuna, kol ve yaka kenarına geçirilen bir çeşit ince kesilen şerit. (M)

EKSTRANÜKLEER sıf. (fr. *extranucléaire*). Çekirdeğin dışında olan. || Organik kimya'da, halkalı bir bileşiğin çekirdeğine değil de yan zincire bağlanan bir kök için kullanılır. (L)

EKSTRAPERİTONİZASYON. i. (fr. *extrapéritonisation*). Bk. KARINDANÇIKARMA.

EKSTRAPOLASYON i. (fr. *extrapolation*). İstat. İçindeki terimlere, serinin kanununa uyacak yeni bir terim ekleyerek bir istatistik serisini uzatmak veya bir eğrinin uzantısında bulunan ve bu eğrinin denklemini gerçekleyen noktanın ordinatını belirlemek. Bk. ANSİKL.

— Mat. Bir kanunun geçerliliği veya bir fonksiyon hakkındaki bilgiyi, bu kanunun ve bilginin verildiği sınırların ötesine yaymayı amaç tutan işlem: *Ekstrapolasyon, interpolasyonun tamamlayıcısıdır.* Bk. ANSİKL.
— Mant. Genelleme.

— ANSİKL. İstat. *Ekstrapolasyon* özellikle, iktisadî tahminler alanında kullanılır. Böylece herhangi bir iktisadî eğilimin daha sonra da aynı yönde gerçekleşmeye devam edeceği var sayılır. Teknik ilerlemenin hızı ve siyasî değişikliklerden ötürü eğilimin daha sonra değişmeyeceği kabul edilir.Geçici değişmeleri bir yana bırakan bu metot, ilkel bir tahmin yoludur. Gözlemlenen alandan ne ölçüde uzaklaştırılırsa metodun sağladığı sonuçları da o ölçüde ihtiyatla ele almak gerekir. Ekstrapolasyon, ancak daha sağlam tahmin usulleri mevcut olmadığı zaman kullanılır.

— Mat. *Ekstrapolasyon* problemi, yalnız sınırlı sayıda denemenin sonuçlarına dayanarak genel bir kanuna varmak istenildiği zaman ortaya konur. Ekstrapolasyon yoluyle bir fonksiyon kurulduğu zaman, değişkenin, fonksiyonun kuruluşunda yararlanılan uç değerler arasında kalan değerleri için bu fonksiyonun alacağı değerleri hesaplamak mümkündür: bu durumda *interpolasyon* söz konusudur; eğer uç değerlerin arasında olmayan değerler hesaplanacaksa *ekstrapolasyon* söz konusudur. Bu problemler, özellikle fizik dalında varılan sonuçları belirlemekte kullanılır. Bk. İNTERPOLASYON. (L)

EKSTRASİSTOL i. (fr. *extrasystole*). Tıp. Normal sistol*den hemen sonra meydana gelen, yani normal olması gerektiği fizyolojik andan önce gelen sistol. (Normalden daha uzun bir ödünleme zamanı onu takip eder ve az çok şiddetli bir şok duyusu, bazen de geçici bir sıkıntı ve darlık duyusu ile beraber olur. Kalbin organik hastalığına bağlı değildir, daha çok sempatik veya kalb içi sinir sisteminin anormal bir irkilmesine bağlıdır. Özellikle sinir hastalarında, midesinden şikâyet eden kişilerde ve aşırı tütün veya dijital kullanan kişilerde görülür. Kinin ve özellikle kınakınadan elde edilen başka bir madde olan kinidin, bugün için ekstrasistollerin en etkili ilâcı olarak görülmektedir.) [L]

EKSTRAVAGAN'LAR çoğl. i. Kilise huk. *Clementine*'lerden sonra biraraya getirilen ve bu derlemenin dışında kalan papalık kanunlarına verilen ad.

— ANSİKL. Kilise huk. Jean XXII'nin ve başka papaların kararname yazarı hukukçuları tarafından meydana getirilmiş olan kanun derlemelerine *ekstravagan'lar* (yani, *Corpus* dışı) adı verilir. Bu derlemeler, XVI. yy. da, *Corpus juris canonici*'nin içine resmen dahil edildi. (L)

EKSTRE i. (fr. *extrait*). Öz, hulâsa.

— Tic. *Ekstre çıkarmak,* bir ticarî defterin suretini, özetini, durumunu çıkarmak: *He-*

Quito ve Pichincha'dan görünüş

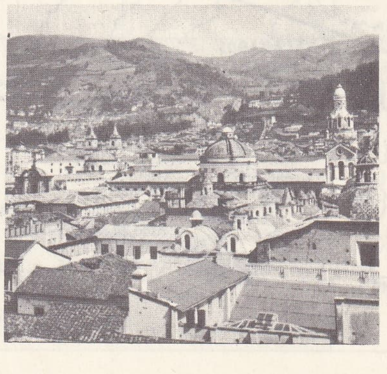

1822'den 1942'ye kadar sınırlar

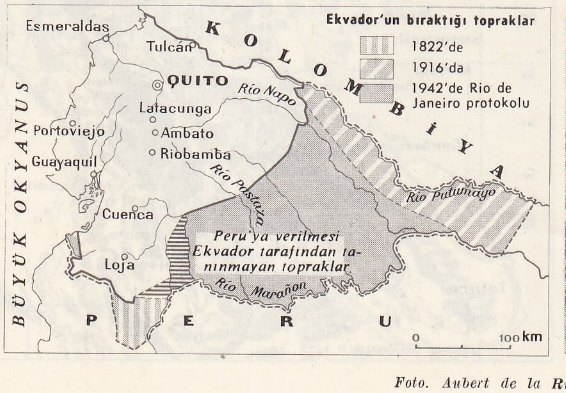

And eteklerinde tarım

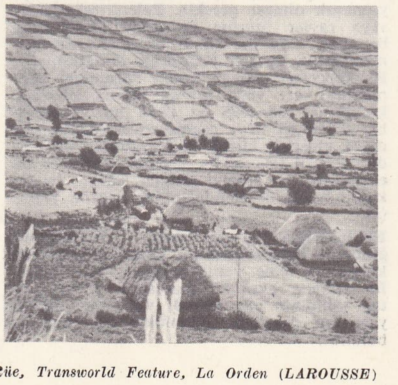

Foto. Aubert de la Rüe, Transworld Feature, La Orden (LAROUSSE)

sabın ekstresini çıkarmak. (LM)

EKSTREMAL i. (fr. *extrémale*). Mat. Değişimler hesabında bir problemin çözüm eğrisi. (L)

EKSTREMUM i. (lat. *extremum*). Mat. Değişebilen bir niceliğin maksimum veya minimumu. (L)

EKSTRENSEK i. (lat. *extrinsèque*). Nümizm. *Ekstrensek değer,* ağırlığı ve gerçek değeriyle ilgisi olmayan bir paranın kanunî değeri (YAZILI DEĞER de denir.) [L]

EKSTROFİ i. (lat. önek *ex,* dışta ve yun. *strophe,* devrilme'den fr. *extrophie*). Patol. İç yüzünün dışa dönük göründüğü bir organın şekil bozukluğu: *Mesane ekstrofisi.*

— ANSİKL. *Mesane ekstrofisi* sık görülen gelişim bozukluklarından biridir. Mesane, göbek altı karın duvarında doğrudan doğruya dışarıya açıktır. Ureter delikleri görünür. Ağır bir şekil bozukluğudur, tedavisi güçtür, çoğunlukla kesin de değildir. (L)

EKSTRÜZİF sıf. (fr. *extrusif*). Jeol. Dışarı doğru itilme oluşumuyle yeryüzüne çıkmış. (*Zt.* ENTRÜZİF.) [L]

EKSTRÜZYON i. (fr. *extrusion*). Jeol. Yanardağ kanalı içinde yükselen püskürtü maddelerinin dışarıya fışkırıp lav halinde akmadan, sivri doruk veya kubbe biçiminde katılaşması.

— Mekan. İstenilen profile uygun kesitteki bir hadde makinesine yerleştirilen madenin çok yüksek basınç altında ergimesiyle, soğukta, profile madenî parçalar yapma metodu.

— Plast. mad. Bir ezme makinesiyle gerçekleştirilen sürekli yapım usulü. (Bir doldurma hunisine koyulan plastik madde, ısıtılmış bir silindir içinde dönen bir vidanın dişleri arasına dökülür. Böylece, silindirin ucundaki bir dişe doğru sıkıştırılan madde, borunun biçimine göre halka halinde veya profilli olarak çıkar.) [L]

EKSUN i. Bk. İKSUN.

EKSVOTO i. (lat. *ex voto;* bir dileğin kabulü sonucu). Bir dileğin gerçekleşmesine karşılık veya Tanrı'nın lûtfuna bir övgü olarak kilise veya bir ibadet yerine bağış olarak verilen tablo veya herhangi bir eşya.

— ANSİKL. Eski Mezopotamya'da tapınaklarda tanrılara sunulan heykeller, alçak kabartmalar, vazolar, silâhlar *eksvoto* olarak tanımlanabilir. Klasik çağda da galip savaşçılar, başarılı sporcular, halk ve özellikle hastalar, tanrılara sundukları silâh, taç, pişmiş topraktan ilkel şekilde yapılmış heykeller, heykelciklerle, adak geleneğini sürdürmüşlerdir. Fransa'da kiliselerde çok sayıda eksvoto bulunur. Bunlar çoğu zaman atlatılan bir kaza veya hastalığı anlatan, naif tarzda yapılmış resimlerdir: (*Dereye Düşen Çocuk,* Notre Dame de - la - Garde'da; *Pont - l'Abbe Vebası,* Sainte Anne-d'Auray'de). Fransız ressamlarından Cargilliére 1696'da ve François De Troy 1726'da yaptıkları resimleri Azize Geneviéve'in hatırasına adamışlardır. (Paris belediye memurlarının, havaların düzelmesi için Azize'ye yalvarmalarını gösteren bu resimler Saint-Etienne du Mont kilisesindedir.) Koruyucu azizlerin heykel ve alâmetleri, bir felâketi atlatan gemici ve pilotların hediye ettikleri küçük gemi ve uçak modelleri de eksvoto olarak kabul edilebilir. (L)

EKŞİ sıf. (esk. türk. *ekşig*'ten). Limon veya sirke tadında olan: *Teğmen Faruk, ekşi bir şey yemiş gibi suratını buruşturarak sayıklamıştı* (K. Tahir). ‖ Bozulmuş, tadı değişmiş olan: *Ekşi yoğurt.* ‖ *Mec.* Somurtkan, asık: *Anjele cevap olarak muharrir o ekşi çehresiyle der ki...* (H. R. Gürpınar). ‖ İ. Limon veya sirke tadı veren şey: *Yemeğe fazla ekşi koyma.*

— DEY. *Ekşi (acı) yemedim ki karnım ağrısın,* kötü bir eylemde bulunmadığı için «müsterih» olduğunu belirtmek isteyen kimsenin kullandığı söz.

— Deric. *Ekşi su,* güdericilerin deriyi yumuşatmak için kullandıkları asitli sıvı.

◆ **Ekşimsi** sıf. Tadı ekşiye yakın.

◆ **Ekşimtırak** sıf. Biraz ekşi. (M)

EKŞİLİ sıf. (*ekşi*'den *ekşi-li*). İçinde ekşi madde bulunan: *Ekşili köfte.*

— Mutf. *Ekşili köfte,* bir cins sulu köfte. (Koyun kıymasına ince doğranmış soğan, yıkanmış pirinç, tuz, biber, kıyılmış maydanoz katılarak hazırlanır. Küçük yuvarlak parçalar yapılır. Yayvanca bir kaba alınır ve üzerine kıyılmış maydanozla 1-2 domates serpiştirilir ve kaynar et suyu haşlanır. Piştikten sonra limon sıkılır.) [M]

EKŞİLİK i. (*ekşi*'den *ekşi-lik*). Ekşi olma hali: *Ne acılığı, ne ekşiliği var* (F.R. Atay).

— Patol. Mide asitlerinin geri gelmesiyle üst karın bölgesinde duyulan ve hoş olmayan duygu. (Mide ekşilikleri genellikle hiperklorihidriden olur.) [M]

EKŞİMEK geçl. f. Ekşi hale gelmek: *Hamur ekşidi. Yoğurt ekşidi.* ‖ Mayalanmak.

◆ **Ekşime** i. Asit haline gelme, bozulma.

— ANSİKL. *Ekşime,* mayalanmış sıvıların (şarap, elma suyu, bira v.b.) asit bakterileri etkisiyle uğradıkları değişimdir. Bu bakteriler alkolü, sirke asidine dönüştürür. *İğnelenme* veya *ekşi hastalığı* da denilen bu değişim daha çok taze ve az alkollü şaraplarda görülür. Önlenmesi için, kullanılacak kapların çok temiz olması, fıçıların kükürtle tütsülenmesi ve daima dolu bulundurulması gerekir. İlk iğnelenme belirtileri görülür görülmez potasyum metabisülfit katmak, bir çökeltmeye başvurmak, mikrop öldürücü levhalar üzerinde süzmek veya bakterileri yok etmek için şarabı pastörize etmek gerekir.

◆ **Ekşitmek** geçl. f. Bir şeyin ekşimesine yol açmak. (LM)

EKŞİMİK i. (*ekşi*'den *ekşi-mik*). Yağı alınmış veya kesilmiş sütle yapılan peynir. (Kıvamı yumuşaktır ve kolayca dağılabilir. Genellikle börek içlerinde kullanılır.) [M]

EKŞİYONCA blş. i. Oksalik asitçe zengin, çok yıllık otsu bitki. (İlmî adı *oxalis.* Ekşiyoncagillerden.)

— ANSİKL. Bu bitkilerin tohumları meyve çatlayınca fırlayıp etrafa saçılır. Ayrıca çelik veya soğanla da çoğalır. Bir türü (*Oxalis crenata*) sebze olarak yetiştirilir. Nispeten küçük bitkilerdir (10-30 sm). [L]

EKŞİYONCAGİLLER blş. çoğl. i. Kapalı tohumlu, ayrı taç yapraklı çiçekli bitkiler familyası. Ot, ağaççık, hattâ ağaç şeklinde bitkileri kapsar. (Çiçekleri düzgün ve erdişidir; her çiçekte beş çanak, beş taç yaprağı, on erkek organ bulunur. Meyveleri üzüm veya kapsül biçimindedir. (Turnagagaları takımından.) [L]

EKTATOSOMA i. Bacakları yaprak gibi geniş olan büyük böcek. Avustralya'da yaşar. (Yalnız erkekleri kanatlıdır. İlmî adı: *Ektatosoma tiaratum. Cheleutoptera* takımının phasmidae familyasından.) [L]

EKTAZİ i. (fr. *ectasie*). Patol. Bk. GENİŞLEME.

EKTENEİA i. (yun. k.). Ortodoks kilisesi âyininde *Kyrie eleison* (Efendimiz, bizi bağışla) sözlerinin tekrarlandığı bir çeşit ilâhi. (L)

EKTHESİS i. (yun. k.). Katolik ilâhiy. İnanç ilkelerinin açıklanması. Bu deyim özellikle Ekthesis makrostikha (*l'Ecthese macrostique*) ve Sergios Ekthesisi (*l'Ecthese de Sergius*) için kullanılır. (345'te Antakya konsilince hazırlanan birinci açıklamada ariusçulukla birlikte Samsatlı Paulos ve Ankaralı Markellos'un ileri sürdükleri fikirler inkâr edilir. 638'de İmparator Herakleios tarafından hazırlanan ikinci açıklamada Monotelizm'in [İsa'da tek irade kabul eden inanç] kabulünden doğan tartışmalara son vermeğe çalışılmıştır. Doğulu patrikler de bunu onaylamışlardır.) [L]

EKTİ sıf. (esk. türk. *iktii,* elde beslenen hayvan'dan). Her yiyeceği canı çeken. ‖ Biri-

EKVADOR
ekonomi haritası

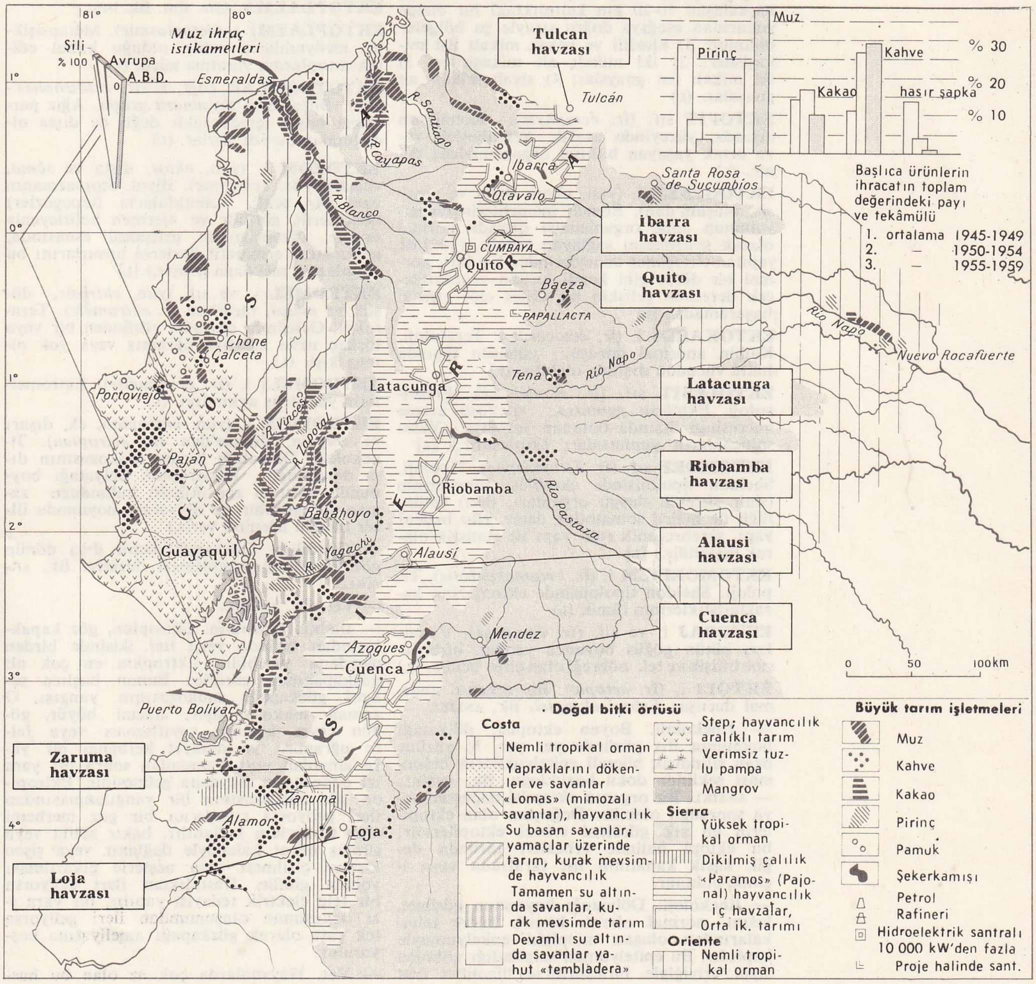

nin sırtından geçinen asalak. *Esk.* Tufeylî.

— DEY. *Ekti püktü*, bir yere dadanan asalak kimse.

◆ **Ektilik** i. Ekti olma hali. || Asalaklık. (M)

EKTİMA i. (yun. *ekthyma*, fr. *ecthyma*, fırlama). Sivilceli, yaralı, kalın kabuklu deri hastalığı.

— ANSİKL. *Ektima*, genellikle streptokokların sebep olduğu bir hastalıktır. Çoğu zaman düşkün kimselerde ve genellikle bacaklarda görülür. Sivilce çabuk oluşur, üstü önce sarı, sonra esmer bir kabukla toplanır; kabuk kendi kendine düşer, yerinde yaralı bir iz kalır. Sonunda bu da kapanır. Hastalık kaşıntılıdır, bazen ateş de yapar. Bulaşıcı olan hastalık kaşımayle yayılır.

— Vet. *Bulaşıcı ektima*, koyun ve keçilerde görülen mikroplu ve bulaşıcı bir hastalıktır. Sebebi bir ültravirüstür. Hasta hayvanın dudaklarının dış yüzünde sivilceli döküntüler belirir; döküntü ağız mukozasına ve vücudun çeşitli yerlerine kadar yayılabilir. Küçük yaştaki hayvanlar hastalığa daha kolay tutulur. Hastalık ağızda olursa kuzularda önemli miktarda ölüme yol açar. Önleyici tedavi için, çiçek hastalığındaki gibi hayvana virüs aşılanmak suretiyle hafif bir enfeksiyon yaratılarak bağışıklık sağlanır. (L)

EKTİNİT i. (fr. *ectinite*). Dışarıdan hiç bir madde eklenmeden veya çok az bir katışmayle (bu durum sözü edilen kayayı migmatitlerden ayırır) önceden var olan kayanın maddelerinin yeniden düzenlenmesiyle meydana gelen kristofil kayalar.

— ANSİKL. Çoğunlukla kalın bir çökel dizi kendi ağırlığıyle derinlere battığı sırada, ısının etkisi ve mekanik güçler sebebiyle *ektinitler* meydana gelir. Ektinitler, mikaşistlerle gnaysların bu kısmını kapsar. Başlangıçta şistli olan, sonra bölgesel olarak başkalaşan 10-20 km kalınlıktaki bir dizide yukarıdan aşağıya doğru sırayle şu bölgeler bulunur: 1) kloritli ve beyaz mikalı üst mikaşistler; 2) iki mikalı alt mikaşistler; 3) iki mikalı üst gnayslar; 4) siyah mikalı alt gnayslar. (L)

EKTOFİT sıf. (fr. *éctophyte*). Konağının dışında, yüzeyinde asalak, kendibeslek veya ortak yaşayan bitkisel organizmalara denir. (L)

EKTOGENEZ i. (yun. *ektos*, dışta ve *genêsis*, oluşum'dan). Eteneli memelilerin embriyonunun anne organizması dışında normal olarak gelişmesini sağlayan teknik. (1967'de yapılan ektogenez deneylerinden hiç biri, normal bir dölüt gibi kendi başına yaşayabilecek derecede gelişkin bir dölüt elde etmeyi başaramadı.) [L]

EKTOKARDİ i. (fr. *éctocardie*). Teratoloji. Kalbin anormal duruşu; göğüsün dışında hattâ vücudun dışında olabilir. (L)

EKTOLESİT sıf. (fr. *éctolécithe*). Embriyoloji. *Ektolesit yumurta*, vitellüsü üreme hücresinin dışında bulunan yumurta. (Yassı solucanların yumurtaları ektolesittir.) [L]

EKTOMORF sıf. (fr. *éctomorphe*). Tipoloji. Sheldon tipolojisinde ektoblast türevlerinin (sinir sistemi, duygu organları, deri) üstünlüğü ile belirli somatotipe denir. (Bu bedenî yapı, serebrotonik ruhî yapı ile statistik olarak ilişkilidir.) [L]

EKTOMORFİZM i. (fr. *ectomorphisme*). Tipoloji. Sheldon tipolojisinde ektomorfun karakteristiklerinin tümü. (L)

EKTOPAJ i. ve sıf. (fr. *éctopage*). Vücutları bütün göğüs boyunca yandan birbirlerine bitişik ve tek böbreği olan çifte ucube. (L)

EKTOPİ i. (fr. *ectopie*). Bir organın anormal duruşu: *Erbezi ektopisi*. Bk. ANSİKL.

— Jinekoloji. Boyun ektopisi, dölyatağı boynunun dış yüzünde yer yer, iç yüzüne özgü silindirik hücreli epitelyumların bulunması şeklinde doku bozukluğu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bir organın *ektopi*'si doğuştan veya sonradan olabilir. Doğuştan olan ektopilerin en sık görüleni erbezi ektopileridir; bu ektopi halinde erbezleri torbada değil, kasık kanalının üst tarafında veya içinde bulunur.

— Jinekoloji. Dölyatağı boynunun görünen kısmı, normal olarak birçok hücre tabakalarından oluşan malpighi epitelyumuyle kaplıdır. Bu epitelyumun salgıladığı glikojen biyol eriyiğiyle birleştirilirse lügolden iyot alarak esmer mahun rengine boyanır (lügollü Schiller testi). Tek kat hücre tabakasından ibaret olan silindirik epitelyum glikojen değil, müküs salgılar; bu tabaka boyun kanalının sadece içinde bulunur. Dölyatağı boynu ektopisi doğuştan olabileceği gibi (heterotopi), sonradan da olabilir (boyun içi bezlerin ülserasyonu, mukozanın dışa dönüklüğünde tamamlanmamış bir epidermleşmesi [mukozanın dışa devrikliği gibi]). Bu anomaliye çok sık rastlanır ve kolposkopi ile kolaylıkla meydana çıkarılabilir: ektopik olan silindirik mukoza küçücük, yuvarlak birbiri üzerine yığılı taneciklerin yaptığı alanlar halinde görülür ve üzüme benzetme zorunluğunu doğurur. İyotlu eriyiğin tatbikinden sonra rengi hiç değişmeyen yabancı epitelyum, etrafındaki koyu esmer rengi almış olan malpighi epitelinden kolaylıkla ayırt edilir. İki mukoza arasındaki sınır düzensiz ve girintili çıkıntılıdır. Ektopiye genellikle mukozanın fazla bir salgısı ve eklenmiş iltihabı eşlik eder. Bir zamanlar *boyun metritleri* diye adlandırılan boyun iltihaplarının çoğunluğunun dayanağını teşkil eder. Bir ektopinin normal geleceği ya yanındaki epitelin kayarak kendisinin yerine geçmesi ya da silindirik hücrelerin tabanında bulunan *yedek hücrelerin* değişimi ile yenileşmesidir. Kayma ile olan durumda kaplama, epitelyumun altında kistik bezli bölgeler saklar (Naboth yumurtası). Değişim halinde ise metaplazik yenileşmede, epitelyum ya normal bir epitelyuma doğru ya da displazik bir epitelyuma doğru yönelir. Bu çeşit ektopilerin dikkatle tedavisi ve özellikle elektrik koagülasyon ile tedavisi, rahim boynu kanserlerinin önlenmesinde önemli bir faktördür. (L)

EKTOPLAZİ i. (fr. *éctoplasie*). Giz. ilm. Medyumlara has özel etkiye bağlı olarak maddesel biçimlerin görünmesi. (L)

EKTOPLAZMA. Giz. ilm. Bk. DIŞ.

EKTOPLAZMİ i. (*éctoplasmie*). Metapsişikte, medyumların sahip olduğu kabul edilen ektoplazma yaratma gücü. (L)

EKTOTROF'LAR çoğl. i. (fr. *ectotrophes*'dan). Böceklerin *thysanura* grupu. Ağız parçaları başın içinde saklı değil de dışta olduğundan bu adı alırlar. (L)

EKTOZOM i. (yun. *ektos*, dışta ve *sôma*, vücut'tan fr. *ectosome*). Biyol. Stoplazmanın özel bir şekli. Kabuklularla (tepegözler) böceklerde görülür ve «jermen belirleyeni» sayılır. (Embriyonun gelişmesi esnasında, gelecekteki erminatif bezlerin unsurlarını bu sitoplazma meydana getirir.) [L]

EKTROMEL i. ve sıf. (yun. *ektrosis*, düşük ve *melos*, taraf'tan fr. *ectromèle*). Teratoloji. Gelişimin durması yüzünden bir veya birkaç uzvu atrofiye uğramış veya yok olmuş kişi. (L)

EKTROMELİ i. (fr. *ectromélie*). Ektromellerin yaradılış aykırılığı. (L)

EKTROPİON i. (yun. *ektropion*, ek, dışarı ve *trepein*, dönme'den fr. *ectropian*). Jinekoloji. Dölyatağı boynu mukozasının dışa dönüklüğü. (Ekstropion dölyatağı boynunda müzmin zar iltihabı bulunduğu zaman sık görülür ve dölyatağı boynunda ülser olduğu izlenimi verir.)

— Gözbilim. Gözkapaklarının dışa dönüp göz kürelerini örtememesi durumu Bk. ANSİKL.

— Vet. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Gözbilim. Ektropion, göz kapaklarından birinde veya her ikisinde birden meydana gelebilir: ektropion en çok alt gözkapağında görülür. Bunun başlıca sebebi gözkapağı mukozasının yangısı. O zaman mukoza şişer, hacmi büyür, gözün çevre kasının zayıflaması veya felce uğraması ve nihayet herhangi bir yara almadan veya yanmadan sonra bir yara izi dokusunun meydana gelmesidir. Ektropion göz mukozasının bir yangılanmasından ileri geliyorsa sıkıştırıcı bir göz merhemi olan Collyrium kullanılır, bakır sülfat veya gümüş nitrat kalemiyle dağlanır veya şişen kısmın çizilmesi veya neşterle çıkarılması yoluna gidilir. Hastalıktan ileri geliyorsa bir felç elektrik tedavisi yapılır, bir yara izi dokusunun oluşumundan ileri geliyorsa tek çare olarak gözkapağı ameliyatına başvurulur.

— Vet. Hayvanlarda çok az olan bu hastalık, ancak köpekte görülür ve cerrahî müdahale ile iyileştirilir. Bu ameliyat gözkapağı mukozasının bir parçasının enine kesilip atılmasına dayanır. (L)

EKUİLENİN i. (fr. *équilénine*'den). Gebe kısrak sidiğinden elde edilen ve hidrojensiz steroid grubundan olan cinsiyet hormonu. (L)

EKÛL sıf. (ar. *ekl*, yeme'den *ekûl*). *Esk.* Obur.

◆ **Ekûlane** zf. *Esk.* Oburcasına.

◆ **Ekûlî** i. *Esk.* Pisboğazlık. (M)

EKÜ i. Nümism. Bk. ECU.

EKÜMENİK i. (fr. *écuménique*). Bk. EVRENSEL.

EKÜMENİZM i. (fr. *écuménisme*). Bk. EVRENSELLİK.

EKÜSON i. (fr. *écusson*). Eczc. Kullanılacağı sırada, reçetesine uygun şekil ve büyüklükte hazırlanan yakı. (L)

EKVADOR, isp. **Ecuador,** Güney Amerika'nın kuzeybatısında devlet. Peru, Kolombiya ve Büyük Okyanus arasında; yüzölçümü 300 398 km² (Doğu bölgesi [*Oriente*] ve Galapagos adalarıyle birlikte) veya (Birleşmiş Milletler teşkilâtının, Doğu bölgesini saymadan yaptığı tahmine göre) 270 670 km²; 5 326 000 (1966) nüf. Başkenti, Quito (401 800 nüf.). Başlıca şehirleri: Guayaquil (601 500 nüf.), Cuenca (60 800 nüf.), Ambato, Riobamba, Latacunga, Loja, İberra.

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

● *Yüzey şekilleri.* Batıdan doğuya birbirini takip eden üç büyük bölge vardır:

1. *Kıyı bölgesi*, güneyde pek dardır, kuzeyde ise 100 km'yi aşan bir genişliğe ulaşır. Kıyı, güneyde, Santa Elena yarımadasındaki gibi alçak topraklardan; sonra, Colonche Cordillera'sında yüksekliği 800 m'yi geçmeyen, kumtaşı ve tebeşirli kalkerden küçük bir sierra'nın hâkim olduğu kumtaşı ve kil yapılı bir yayla ile sınırlanmış, hemen hemen kesintisiz bir yalıyardan oluşmuştur. Bu yaylanın doğusunda, hemen bütün ülke boyunca, dik yamaçlı piemonte oluşumlarıyle Andlardan ayrılmış bir alüvyon ovası uzanır. Ovanın güney kısmı, savanalarla (*lomas*) kaplı ve kumtaşı yapılı alçak tepelerle birbirinden ayrılan Daule ve Vinces ırmaklarıyle sulanır. Aşağıda, bu iki ırmağa Caracol ile Chimbo katılır: bunların ortak halici Guayas'ı meydana getirir. Bu alçak ülkede, ırmakların kabarması sırasında, akarsu kollarını birbirinden ayıran yer yer tabiî setler oluşur (*banco*'lar).

2. *Sierra*, yerşeklinin ikinci büyük bölgesini teşkil eder: bir çöküntü hendeği ile birbirinden ayrılan, billûrlu And dağlarının birbirine paralel iki bölümünden meydana gelmiştir. Yanardağlar faal durumda olup Andların düzensiz yücelerine (*paramos*) hâkim münferit doruklarla karlı kütlelerden meydana gelen gerçek bir *yanardağlar caddesi* oluşturur. Batı Cordillera'da, kuzeyden güneye, Cumbal, Chiles, Pichincha, İlliniza, Quilotoa, Carihuairazo, Chimborazo; Doğu Cordillera'da veya Cordillera Real'da ise Cayambe, Antisana, Cotopaxi, Tungurahua, Altar ve Sangay başlıca yanardağlardır; bunların hepsi de 5 000 m'yi aşar. Bütün yanardağlar aynı yaşta değildir: Azuay'ın sadece eski bir yanardağ takımının tabanı olmasına karşılık, başkaları, hâlâ sık sık faaliyet göstermektedir. Batı rüzgârlarının taşıdığı küller, çorak kum ovalarının (*arenales*) oluşmasına yol açar. Yanardağ püskürtüleriyle dolan Andlar-arası havzalar, faaliyetin türlü safhaları sırasında zaman zaman yeniden oyulmuştur. Buzulların bugünkü yayılışı sınırlı olmakla beraber, 3 900 m'ye kadar iki eski buzullaşmanın izleri görülür.

3. Üçüncü büyük bölge, *Oriente*, Amazon bölgesi olup Ön Andlarla ülkenin doğu ucundaki ovaları kapsar. (Bk. AMAZON, *Amazon havzası.*)

● *İklim ve bitki örtüsü.* Sadece *Oriente*'de gerçek bir ekvator iklimi hüküm sürer; yüksek sıcaklıklar mayıs-ağustos arası artmakla beraber, yıl aylarına düzenli bir şekilde dağılmış bol yağışlar bu iklimi niteler: burası, Andların dış yamacında 3 000 m'ye ulaşan, daima yeşil kalan sık ormanlar bölgesidir.

Sierra'da yağmurlar kasımdan mart-nisan aylarına kadar yağar; bu, *invierno* mevsimidir ve kurak geçmekle beraber ekimde yeniden hafif yağışlar alan *verano* mevsiminden ayrılır. Doğu rüzgârlarına en açık bulunan havzalar en nemli olanlardır. Bodur bambularla kaplı sık bir çalılık 3 000 m'ye kadar tırmanır, fakat gözenekli tüfler, ağaçlı bir bitki örtüsünün beslenmesine yetecek kadar nem saklayamamaktadır. Kömürcüler, çalılarla ağaçcıkların kökünü kurutmuştur. Bambuların üstünde, 4 400 m'ye kadar olan yüksekliklerde, aralıklı demetler halinde, *paja brava* veya *ichu* denilen buğdaygillerden bir bitkiyle kaplı *pajonal'*ler uzanır; Quito'nun kuzeyinde bunların yerini *frailejon* alır. İkisi de *paramos*'un özelliklerindendir. Tarım alanının son bulduğu yükseklikler, toprağın verimine, mevkiine ve sulama imkânlarına göre değişiktir: bu alan, ortalama 3 200 m'de başlar, en fazla 3 600 m'ye kadar çıkar.

Kıyı bölgesinin, Bahia de Caraquez'in yüksekliklerine kadar olan güney kesimi kuraktır: yıllık yağış ortalamaları 1 m'nin, hattâ ekseri 200 mm'nin altındadır; aralık-haziran aylarında daha çok yağmur yağar, haziran-kasım arasıysa batıdan ve güneybatıdan esen soğuk rüzgârları, sisli (*garua*) ve bulutlu havasıyle belirlenen *verano* hüküm sürer. En çorak bölgelerde kurakçıl bitkiler vardır; tropikal ormanlarda bunların yerini, yapraklarını döken ormanlarla yer yer savanalar alır. Bu kıyı bölgesinin kuzey kesiminde ise bol yağmurlu sıcak bir iklim hüküm sürer ve ekvator tipinde ormanlar yer alır.

Beşerî coğrafya

Sömürgecilik devrindeki ispanyol göçüne, afrikalı köle ithaline rağmen nüfusun temelini kızılderili yerliler teşkil eder. Yüzde 10 beyaz, yüzde 39 kızılderili, yüzde 40 melez, yüzde 5 zenci ve zenci kırması, yüzde 5 de asyalı vardır. Oriente'de daha fazla Jivaros kızılderilileri oturur: zencilerle kırmalar kıyı bölgesi nüfusunun yarısına yakın bir oranını sağlar; And bölgesi nüfusunun yüzde 70'ini kızılderililerle melezler teşkil eder. Ortalama nüfus yoğunluğu (kilometre kare başına 14 kişi) yüksek dağlık bir ülke için oldukça kabarıktır; hele kıyıda yüzde 45, Sierra'da ise yüzde 58'e ulaşan nüfus yoğunluğunun, Ekvador topraklarının yarısına yakın bir bölümünü kaplayan Oriente'de yüzde 1,5'e düştüğü dikkate alınırsa bu durum daha iyi belirir.

İktisadî coğrafya

Ekvador'un iktisadî gelişmesi genellikle bölgesel, hattâ millî olmaktan ziyade mahallî olmuştur. Aykırıklar, Sierra ile kıyı bölgesi arasında özellikle göze çarpar. Sierra, geniş çapta tarıma elverişli topraktan yoksundur, üstelik de usta olmayan bir işgücü fazlası vardır. Kıyıda ise işlenecek topraklar olduğu halde yeterli işgücü yoktur. Sierra'da daha çok tahıl, meyve ve sebze ekilir, yetiştirilen ürünü yine buranın yerlileri tüketir, buna karşılık kıyı bölgesinde tarım geniş çapta ticarîleşmiştir, ürünler milletlerarası pazarlarda satılır, başlıca ihraç ürünleri muz, kakao, kahve ve pirinçtir.

Tarım. Her ne kadar topraklarının yalnız yüzde 5'i ekiliyse de Ekvador aslında bir tarım ülkesidir. İktisadî alanda faaliyet gösteren nüfusun yarısı tarımda çalışmaktadır. Ondan sonraki en kalabalık iş alanı, nüfusun dörtte birini çalıştıran el sanatlarıyle fabrikalardır. Gerek Sierra'da gerek kıyı bölgesinde ekili toprakların kapladığı alan her birinde yaklş. ol. 650 000 hektar olmak üzere aynıdır.

Fakat Sierra'da soğuk, engebeler ve kuraklık yüzünden kullanılamayan toprakların oranı daha fazladır.

Sierra'da yetiştirilen başlıca besin maddeleri mısır, patates, arpa, buğday ve fasulyadır. Yulaf ile birlikte Sierra'da çalışan nüfusun asıl yiyeceğini meydana getiren mısır, ekim alanı en yaygın olan bitkidir. Elde edilen patates ürünü de mısırınkine yaklaşıktır. Mısır, muz, pirinç, şeker ve tatlı patatesin yanında kıyı bölgesinde de çok ekilen bir bitkidir. Ekili toprakların yüzde 15'i mısır ile arpaya ayrılmıştır. Arpa, patates gibi 3 500 m'den daha yüksek bölgelerde yetişir. Buğday ekimi 2 000 m - 3 000 m arasındaki arazide yapılır. Metotların yetersizliği, gübresizlik, yağışların düzensizliği gibi nedenler buğday veriminin düşük olmasına yol açar. Aslında Sierra'da yetişen bütün tahılların verimi düşüktür. Andlar arasında yer alan en verimli düzlükler İbarra, Quito, Ambato ve Cuenca yöresinde olanlardır. Bazı yerlerde su ihtiyacını karşılamak ve lavlı topraklar üzerinde tarım yapabilmek için sulama sistemleri kurulmuştur.

Ekvador 1920'den beri muz ihraç ettiği halde geniş çapta bir ticarî üretime ancak 1945'ten sonra başlayabildi. 1945'te fiyatlar arttığı gibi Karayip ülkelerinin üretimi, bitki hastalıkları, hortumlar gibi nedenlerle düşmüştü. Bütün bunlar muz üretiminin gelişmesini teşvik eden nedenler oldu. Büyük Okyanus bölgesinde yeni yollar yapılması da sanayiin gelişmesine çok yardımcı oldu. Yeni muz çiftlikleri genellikle küçük işletmelerdir. Yabancı sermayeli işletmeler tüm üretimin ancak küçük bir kısmını yetiştirir. İhracat merkezleri Guayaquil, Puerto, Bolivar ve Esmeraldas'tır.

Ekvador 1870'ten yaklş. ol. 1920'ye kadar dünyanın en iyi kakaosunu yetiştiren ülkelerin başında geliyordu. Üretimin en yüksek olduğu 1916 yılında 50 000 ton kakao elde edildi. Fakat 1916'da ve 1922'de çıkan bitki hastalıkları Guaya düzlüklerinde birçok büyük çiftliğin terkedilmesine yol açtı. Ayrıca Batı Afrika ve Brezilya gibi başka tropikal ülkelerde de kakao ekimine başlanması Ekvador'u etkiledi. 1940, Ekvador'da kakao üretiminin en düşük seviyeye vardığı yıldır. 14 000 Ton civarındaki bu ürün, dünya üretiminin yüzde 2'sinden az olduğu gibi ülkenin ihracat gelirinin de ancak yüzde 10'unu meydana getiriyordu. İkinci Dünya savaşından sonra kakao fiyatlarının yükselmesiyle kakao sanayii toparlanmağa başladı ve Ekvador yeniden, kakao yetiştiren belli başlı ülkeler arasına katıldı.

Ekvador'un başlıca ürünlerinden biri olan kahve Guayaquil'in kuzeybatısında yer alan tepelik kıyı bölgelerinde, yine Guayaquil'in doğusunda ve güneydoğusunda yer alan ve yüksekliği 1 500 m'yi geçmeyen And dağları yamaçlarında yetişir. Kakaonun tersine, kahve büyük çiftliklerde değil de küçük alanlarda ekilir. 1950'den bu yana üretim yaklş. ol. iki misli arttı.

Gerek kıyı bölgesinde, gerek Sierra'da çok aranan bir besin maddesi olan pirinç de ihraç ürünleri arasındadır. Fakat pirinç ihracatı yıldan yıla büyük farklar göstermektedir. Kakao üretiminin düştüğü yıllarda pirinç ülke iktisadında büyük rol oynadı. 1926 ve 1937'de ise ihracat gelirlerinin yüzde birini bile karşılayamadı. Ancak İkinci Dünya savaşı sırasında ve savaştan hemen sonra başlıca ihracat maddesi oldu. Fakat kısa bir süre sonra muz, kakao ve kahvenin gerisine düştü.

Ekvador'da yetişen ürünlerden biri olan şekerkamışı ihracat açısından önemli değildir. Aslında elde edilen şeker ülkenin kendi ihtiyacını karşılamağa yetmemektedir. Şekerkamışı ürününün yaklş. ol. üçte ikisi kıyı bölgesinde elde edilir. Şekerkamışı Guayaquil-Quito demiryolu üzerindeki iki fabrikada işlenir. Daha seyrek olmakla beraber, Sierra'nın alçak vâdilerinde de yetişir. Bu kamışlar *aguardiente* adı verilen ve hükûmetin tekelinde bulunan bir çeşit beyaz rom yapımında kullanılır.

Ülkenin ihtiyacını karşılayabilecek miktarda pamuk yetiştirmek için de bazı teşebbüsler vardır. Fakat ürün, bazı yıllar dışında, genellikle çok düşük olmaktadır. Asıl üretim alanı, Manta yakınlarında nispeten kuru bir kıyı bölgesidir. Fakat bu bölgede yağışlar düzensiz olduğu gibi çeşitli bitki hastalıklarına da rastlanmaktadır. Verimin yüksek olması için sulama ve madenî gübre gereklidir.

Et endüstrisi fazla gelişmemiş olmakla beraber büyük otlakların yer aldığı dağlık bölgelerde önemlidir. Guayaquil'in et ihtiyacını Sierra karşılamaktadır.

Ormanlar. Ormanlar Ekvador topraklarının yaklş. ol. yüzde 65'ini kaplar. Ormanlardan iktisadî açıdan önemli olan birçok ürün elde edilir. Kereste sanayiinin gelişmesine ve kerestenin önemli bir ihraç maddesi haline gelmesine ulaşım yetersizliği engel olmuştur. Gerek ormanlar gerek ırmak kıyılarında bol miktarda yetişen dev bambu ağaçları ülkenin yapı kerestesi ihtiyacını karşılar. Balsa ağacı ise özellikle İkinci Dünya savaşı sırasında önemli bir ihraç maddesi olmuştur. Bu ağaç Guaya ırmağının kuzeydoğu kolları boyunca yetişir. Batı Ekvador'un ve Kolombiya'nın tropik ormanlarında kendi kendine yetişen vahşî bir bitkiden *tagua* adı verilen bir cins bitkisel fildişi elde edilir. Tagua sanayii her ne kadar düğme yapımında kullanılan diğer maddelerin rekabetinden zarar görmekteyse de 1960'larda hâlâ esaslı bir yer tutmaktaydı.

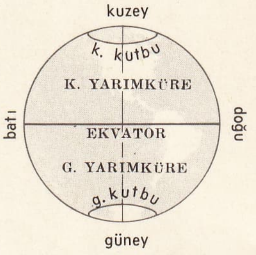

ekvator

Manabi ve Esmeraldas ormanlarında Panama şapkalarının ve diğer hasır eşyanın yapımında kullanılan ve büyük sürümü olan *toquilla* lifleri yetişmektedir. Kapak adında, nem'e dayanıklı bir cins hasır da özellikle İkinci Dünya savaşı sırasında çok rağbet gördü.

Kauçuk, batıdaki alçak düzlüklerde ve Amazon bölgesinin alçak kısımlarında yetişir. Kinin elde edilen kınakına ağacı kabuğu Ekvador'un en önemli orman ürünlerinden biridir. Fakat son zamanlarda sentetik maddelerin çoğalması yüzünden değeri azalmaktadır. Özellikle And'ların batı yamaçlarındaki ormanlardan çıkar.

Yeraltı zenginlikleri. Yeraltı kaynakları şimdiye kadar Ekvador iktisadiyatında diğer And ülkelerinde olduğu kadar önemli bir rol oynamadı. Maden araştırmaları özellikle Oriente bölgesinde yapıldı. Burada zengin petrol yatakları bulunduğu sanılmaktadır. 1937-1949 Arasında Amazon bölgesinde iki şirket birlikte çalıştı, fakat petrolü sevketmek için bu uzak bölgeden petrol boruları döşenmesi gerekiyordu, halbuki elde edilen petrol bu masrafı korumuyordu. Bununla beraber, kıyı bölgelerinde de petrol yatakları işletilmektedir. Petrol burada ilk defa Birinci Dünya savaşından önce Guayaquil körfezinin kuzeyindeki Santa Elena yarımadasında bulundu. 1918'den sonra ingiliz ve kanada şirketleri bu bölgede çalışmağa başladılar. İngiliz şirketlerinden biri ilk defa 1925'te ham petrol ihraç etmeğe başladı. Kanada şirketi 1947'de bütün haklarından vaz geçti. İngiliz şirketlerinden birisi daha başarısızlığa uğradı ve imtiyazını 1951'de bir amerikan şirketine devretti. Bu şirket 1953'te küçük bir rafineri kurdu. Bu rafineri de 1962'de Ekvador'a geçti. Petrol çıkaran şirketler arasında birkaç yerli ortaklık da vardı. 1960'larda ülkenin petrol üretiminin yüzde 90'ı faaliyetine devam eden ingiliz şirketinin elindeydi. Bu şirket Ancon'la La Libertad limanı arasında 17,7 km'lik bir boru hattı döşemişti.

Ekvador'da çıkan başlıca maden altındır. Eskiden beri Andlardan doğuya doğru akan sulardan ve kıyı bölgesinin kuzeybatısındaki ırmaklardan altın çıkarılmıştır. Bu alanda çalışan ilk büyük şirket bir amerikan ortaklığı oldu (1895). Şirkete Guayaquil körfezinin güneyindeki Portovelo eyaletinde altın çıkarma imtiyazı verilmişti. 1950'lerde altın dışında gümüş ve bakıra da sahip olan maden, yatakların tükenmesi yüzünden terkedildi.

Sanayi. Ekvador sanayii genellikle iç pazarın az miktardaki tüketim ihtiyacını karşılamaktan ileri gitmez. Sanayi maddeleri çoğunlukla işlenmeyi gerektiren yiyeceklerden, kumaş, ayakkabı, ev eşyası ve mahallî pazarlarda satılan ufak tefek bazı şeylerden meydana gelir. Ülkenin çeşitli bölgelerine dağılmış küçük fabrikaların dışında iki büyük şeker fabrikası, ithal malı buğdayı işleyen bir büyük un fabrikası ve iki yemeklik yağ fabrikası vardır. Bütün bu fabrikalar kıyı bölgesinde yer alır. Quito'da bulunan bir bira fabrikası Sierra'da yetişen arpayı, Guayaquil'deki başka bir fabrika ise Şili'den ithal edilen arpayı işlemektedir.

Çalıştırdığı işçi sayısı, yatırım hacmi ve üretim miktarı açısından ülkenin en önemli sanayi kolu dokumacılıktır. Dokuma fabrikaları Quito'da kümelenmiştir, ayrıca Ambato, Riobamba ve birkaç Sierra şehrinde de dokuma fabrikaları vardır. Hammadde yetersizliği zaman zaman bu sanayi kolunun çalışmasına engel olmuştur. Elle yapılan ku-

maşlar, özellikle Otavalo kızılderililerinin dokudukları yünlüler kayda değer.

Ayrıca Ekvador'un sattığı panama şapkaları da önemlidir. Bunlar, ilk defa Panama'da piyasaya bolca sürüldükleri için bu adı almıştır. Şapka yapmak için toquilla lifleri kullanan ilk bölge Manabi'nin kıyı şehirleridir, nitekim en güzel şapkalar hâlâ buralarda yapılmaktadır. Üretim merkezi daha sonra Sierra'nın güney şehirlerine kaydı. Şimdi şapkaların yüzde 80'i buralarda yapılmaktadır. Çoğunluğu kadın olan binlerce işçi şapkaları evlerinde hazırlar. Sanayi merkezi Cuenca'dadır. Buradaki simsarlar kıyı bölgelerinden topladıkları lifleri yapımcılara aktarırlar. Hazırlanan şapkalar ihracat şirketlerinin bu şehirdeki atelyelerinde yıkanır, ağartılır, ütülenir ve satışa çıkarılır.

Ulaşım

Yerşeklinin bölmelere ayırdığı bir ülkede ulaştırma güçtür, halbuki halkın yaşayışı için de o nispette önemlidir. Demiryolları, Colombia ve Peru şebekelerine bağlanmamıştır. Başlıca hat, Guayaquil - Quito hattı olup Quito - San Lorenzo hattıyle tamamlanmaktadır. Karayollarının döşenmesi çetin ve pahalı bir iştir; bunların çoğu kurak mevsim dışında kullanılamayan patikalardır. En önemli kara yolu panamerikan kara yolu olup aşağı yukarı sömürgecilik devrinin kraliyet yolunu takip eder ve Tulcan'dan başlayıp Quito, Ambato ve Cuenca'ya ulaşır. Oriente ile olan bağlantılar bugün pek sınırlıdır. Hava yolları gittikçe önem kazanmaktadır. Başlıca deniz limanı, dış ticaretin büyük kısmını sağlayan Guayaquil'dir; fakat Quito'ya demiryoluyle daha çabuk ulaşım sağlayan San Lorenzo'nun rekabetiyle karşılaşacağı muhakkaktır.

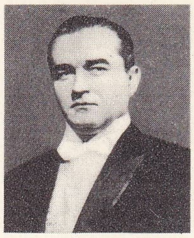

Arosemena Gomez

TARİH

İspanyollardan önceki dönem. İspanyolların gelişinden önce Ekvador'un dağlık bölgelerinde ve bu bölgeleri çevreleyen alçak arazide oldukça ilkel bir medeniyet düzeyine sahip yerliler yaşıyordu. Bu toprakların kuzeyinde (bugünkü merkezî Kolombiya), çibça dili konuşan daha ileri halklar, güneyinde ise (bugünkü Peru ve Bolivya) keçua dili konuşan halklar bulunuyordu. Ekvador'un dağlık kısmındaki çukur alanlarda yaşayan topluluklar aynı dil ailelerine mensup altı çeşit dil konuşuyorlardı. Bunlar kuzeyden güneye doğru Pasto'lar, Kara'lar, Panzaleo'lar, Puruha'lar, Kanari'ler ve Palta'lardı. Bu topluluklar birbirlerinin bugün artık kaybolmuş olan dillerini anlayamadığı gibi, görenek ve inanç bakımından da aralarında büyük farklar vardı. Bununla beraber, hepsi aynı dağlarda yaşıyor ve tabiat şartlarının doğurduğu ortak bir And medeniyetine sahip bulunuyordu. Toprağa yerleşmişlerdi, tarımla uğraşıyorlardı; mısır, fasulya, patates ve kabak yetiştiriyorlardı. Evcilleştirilmiş hayvan olarak yalnız köpek ve gine domuzu vardı. El sanatlarında oldukça ileri bazı halklar arasında altın, bakır işlemeciliği ve çanak çömlek yapımı gelişmişti.

Kıyı bölgesinde ve Oriente'de yaşayan yerliler, dağlık bölge halklarından daha da ilkeldiler. Kıyıda oturanlar balık tutarak ve avlanarak yaşıyor, dağlık bölge halklarına tuz ve balık satıyorlar, karşılığında elbise, altın ve gümüş alıyorlardı. Guaya körfezinin yakınındaki büyük Puna adasında ise son derece güçlü bir kabile yaşamaktaydı. Manabi kıyılarının karşısındaki La Plata ve Santa Clara adalarına yerliler kutsal gözüyle bakıyor ve bu adalara kabile başkanlarını gömüyorlardı. Kuzeybatıdaki ırmakların daha üst kesimlerinde yaşayan Kayapa'larla Kolorado'ların dışında, kıyıda yaşayan yerliler zamanla ya toptan tükendiler, ya da beyazlar ve zencilerle karıştılar. Beyaz ve zencilerle karışmış bu yerli halklara bugün *montuvio* denilmektedir. Buna karşılık, Oriente'deki kabileler, Amazon bölgesinin güç ulaşılır olması yüzünden zamanla pek değişmediler. Batıdaki medeniyetlerin tersine, bunlar avlanarak ve balık tutarak geçiniyorlar, toprağı da son derece ilkel bir biçimde işliyorlardı. Civaro'lar ve Zaparo'lar ise özellikle savaşçıydılar. XV. yy.ın ilk yarısında Kara'lar, Quitus'u ve Kuzey Ekvador'u ele geçirdiler. Kara'ların hükümdarı olan Şiri'nin krallığı o sıralarda güneyde Sierra'nın ortalarına kadar genişlemişti. XV. yy.ın ikinci yarısında İnka'lar hem bu krallığın hem de Ekvador dağlık kesiminin güneyindeki kabileleri buyruklarına aldılar. Güneydeki kabileler uzun çarpışmalardan sonra 1480'de İnka imparatorluğunun denetimi altına girdiler, daha kuzeydeki kabileler de birkaç yıl süren çetin savaşlardan sonra İnka'lara boyun eğdiler. İnka'lar, direnmenin güçlü olduğu bölgelerde yerli halkın büyük bir kısmını buralardan sürüyor, yerlerine Peru ve Bolivyadan gelen kuvvetli sömürge halkını yerleştiriyorlardı. Yeni gelen bu yabancı topluluklar yerli halk üstünde İnka'ların nüfuzunu geliştiren merkezler vazifesi görüyordu. İnka'lar keçua dilini yaydıkları gibi, halka yeni bitkiler tanıttılar, yük hayvanı olarak lamaları kullanmayı öğrettiler, sulama ve ulaşım sistemleri getirdiler.

Bir inka hükümdarı olan Huayna Kapak, ölümünden önce (1525) imparatorluğunu Atahualpa ve Huaskar adlı iki oğlu arasında bölüştürdü. Atahualpa annesi tarafından Şiri'lerin de vârisiydi. Huaskar ise bir inka prensesinin oğluydu; Atahualpa, imparatorluğun Quito krallığı adı verilen kuzey kısmını, Huaskar ise Peru ve Bolivya'yı kapsayan Kuzko bölgesini almışlardı. Aralarında çıkan savaşta Atahualpa bütün imparatorluk üstünde hak iddia eden Huaskar'ı yendi. Ancak bu zafer uzun ömürlü olmadı. Atahualpa, bölgeye o sıralarda gelen İspanyol'lar tarafından esir edildi ve bir süre sonra öldürüldü.

İspanyol sömürgeciliği dönemi. Batılılar bugünkü Ekvador'a ilk 1526'da ayak bastı. Panama'da Francisco Pizarro ve arkadaşları tarafından donatılmış bir gemi kaptan Bartolomé Ruiz yönetiminde kıyı boyunca ilerleyerek Ekvador'un güneyine indi. Burada karaya çıkan Ruiz, kızılderililere ait üç yerleşme merkezine rastladı. Büyük miktarda kıymetli taşa ve altına sahip olan kızılderililer Ruiz'i iyi karşıladılar. Daha sonraki yıllarda İspanyollar İnka imparatorluğunun fethine hazırlık olmak üzere birçok defa Ekvador'a geldiler. 1532 yılının ilk aylarında Pizarra, kuvvetlerini Ekvador'daki San Mateo körfezine çıkardı. Buradan yola çıkan İspanyollar geçtikleri yerleri yakıp yıkarak kıyı boyunca güneye, İnka imparatorluğunun merkezine inmeğe başladılar. Pizarro'ya bağlı bir kumandan olan Sebastian de Benalcazar Ekvador'u ele geçirmekle görevlendirildi. Benalcazar bugün Kuzey Peru olan, Pizarro'nun kurduğu San Miguel üssünden yola çıkarak kuzeye, Ekvador'un dağlık kesimlerine doğru ilerledi, yol boyunca kızılderililer pek az direnme gösterdi. 1534'te geri çekilen kızılderililerin bıraktığı Kara şehrinin yıkıntıları yanında Villa de San Francisco de Quito, 1535'te Benalcazar kuvvetleri tarafından da Guayaquil şehirleri kuruldu.

1539'da Francisco'nun kardeşi Gonzalo Pizarra, Quito adıyle anılan bu toprakların valisi oldu. Peru'nun kral tarafından tayin edilmiş ilk valisi Blasco Nünez Vela, Lima'ya giderken Ekvador'dan geçmek zorunda kalmış ve Gonzalo Pizarro yönetimindeki sömürgecileri krala isyan halinde bulmuştu. Kral, buradaki ispanyolların kızılderililerin emeğini sömürmesini kısıtlamak istemiş, isyan bu yüzden çıkmıştı. Kralın temsilcisi durumunda olan Vela'nın kuvvetleri 1546'da Quito yakınında Gonzalo'ya yenildiler. Gonzalo 1548'de yenilgiye uğratıldıysa da kızılderililerin sömürülmesi devam etti.

Ekvador bundan sonra bir süre barış içinde yaşadı. Birtakım yeni kurumlar ortaya çıktı. Bu kurumlar zamanla pek az değişti. Nitekim bugün Yeni Dünya'da ispanyol sömürgecilerinden kalma kurumlar ilk durumlarından pek farklı değildir. İspanyollar önceleri bölgedeki kıymetli taşlar ve altınlar sayesinde çok zengin oldular; daha sonra da büyük topraklara ve kızılderili emeğine dayanan bir tarımı geliştirdiler. Kızılderililerin bildiği ve yetiştirdiği bitkilere ek olarak Avrupa'dan çeşitli bitki türleri, ayrıca da hem eti yenmek hem çalıştırılmak üzere hayvanlar getirildi.

1600'lerde altı şehir kurulmuş bulunuyordu. Quito, sömürgenin yönetim, iktisat, kültür ve din merkezi haline gelmişti. Nitekim, 1563'te krallık audiencia'sı Quito'da toplandı. Adlî bir organ olan bu kurul bazı durumlarda bir meclis vazifesi görüyordu. Quito'nun gelişmesinde rol oynayan etkenlerden biri de, şehrin bugünkü Kolombiya'da Karayip denizi kıyısında yer alan Cartagena şehrini Peru'nun başkentini Lima'ya bağlayan kara yolu üstünde bulunmasıydı. XVI. ve XVII. yy.larda Ekvador Peru'ya bağlıydı. 1545'te Quito piskoposluğu kuruldu. Bu tarihten itibaren Quito, audiencia'nın dinî merkezi durumuna geldi. Bunun sonucu olarak da aydınların toplandığı bir kültür merkezi oldu. Quito'da yapılan dinî konulu resimler, Amerika'daki benzeri bütün resim ve heykellerden üstündü. 1594'te Cizvitler burada San Luis İlâhiyat okulunu, 1622'de de San Gregorio Magna üniversitesini kurdular. Dominikenler ise 1688'de Santo Tomas'da Aquino üniversitesini açtılar. Bu öğretim kurumlarının seviyesi, İspanyol Amerika'sındaki «büyük» üniversitelerin çizgisinde olmamakla beraber, sömürgeye aydın bir hava getiriyordu. 1769'da bu üç yüksek okul birleşerek *Universidad Central de Ecuador*'u (Ekvador Merkez üniversitesi) meydana getirdi. Quito'dan Amazon'un içerilerine doğru yürütülen misyonerlik hareketlerinin yanı sıra yapılan keşifler, XVII. yy. boyunca ilimlere ve coğrafyaya büyük katkıda bulundu. 1717'de İspanya ile Büyük Britanya arasındaki sömürgecilik yarışı kızışınca İspanya audiencia'yı Peru genel valiliğinden kaldırarak sömürgeleriyle olan bağlarını güçlendirmek üzere yeni kurdurduğu Nueva Granada'ya aktardı. 1723'te Nueva Granada'nın zayıflaması üzerine Ekvador yeniden Peru'ya bağlandı. 1740'ta Nueva Granada tekrar gelişince Ekvador yine buraya bağlandı. Ekvador bundan sonra bağımsızlığını kazanıncaya kadar Nueva Granada'nın bir parçası olarak kaldı.

XVIII. yy. sonlarına doğru İspanya imparatorluğunda bir ayaklanma ile sonuçlanan huzursuzluklar Ekvador'da da kendini hissettirmeğe başladı. Amerika'da doğan devlet adamlarının (kreoller) hükûmete katılış biçimleri yetersiz bulunuyor, İspanya'nın artık verecek bir şeyi kalmadığı inancı yayılıyor, İngiltere, Fransa ve Kuzey Amerika'dan yeni düşünceler geliyor, Napolyon'un İberik yarımadasını istilâ etmesi hayal kırıklığı uyandırıyordu. Peru ve Kolombiya'ya bağlı genel valilerin İspanya adına yaptığı baskıdan huzursuzluk duyanlar, yarı kızılderili bir doktor ve gazeteci olan Francisco Eugenio de Santa Cruz y Espejo ve Juan Pio Montüfor önderliğinde teşkilâtlanıyorlardı.

Kreollerle Peninsulare'lerden (İspanyollar) meydana gelen «yurtseverler», 10 ağustos 1809'da Quito'da Ekvador'un ilk «bağımsızlık bayrağı»nı açtılar. Bu ayaklanma aynı yılın ekiminde bastırıldı ve ayaklanmanın yıldönümü yaklaşınca da tutuklu bulunan önderler idam edildi. 11 Ekim 1810'da Quito'lu bir grup Ekvador'un bağımsızlığını ilân etti. Fakat bu teşebbüs 1812 aralığında başarısızlığa uğradı ve İspanyollar yeniden hâkimiyeti ele geçirdiler. Bu arada ispanyollarla yurtseverler arasındaki çatışmalar audiencia sınırları dışında hızlanıyordu. 1821'de gerek Kolombiya'dan, gerek Peru'dan gelen kuvvetlerin audiencia sınırlarına geçmeleriyle Ekvador'daki çatışmalar yeniden alevlendi. Simon Bolivar'ın en güvendiği askerlerinden biri olan José de Sucre, ileride kurulacak altı Latin Amerika ülkesinden topladığı adamlarıyle 24 mayıs 1822'de Pichincha muharebesinde Ekvador'un bağımsızlığını İspanya'dan aldı; iki gün sonra da audiencia'nın son başkanı teslim oldu.

Bir yandan Simon Bolivar yönetimindeki Kolombiya, öte yandan Arjantin'li general José de San Martin yönetimindeki Peru, Ekvador'un yöneticiliğini ele geçirmek için bir süre yarıştılar. 26 Temmuz 1822'de iki başkan Guayaquil'de buluştu. Bu tarihî buluşmadan Bolivar galip çıktı. Ekvador «Güney İdare bölgesi» adıyle Venezuela ve Kolombiya ile birleşerek Gran Colombia konfederasyonunu meydana getirdi. Fakat birliğe katılmasından 1830'a kadar Ekvador'daki huzursuzluk ve kışkırtmalar devam etti. Bu dönemde Bolivar, Peru, Bolivya

Foto. ambassade de l'Equateur (LAROUSSE)

ve Gran Colombia'yı ele geçirmek istiyordu; Ekvador da için için kaynamaktaydı. *Cumhuriyet dönemi başlangıcı.* Ekvador 1830 eylülünde Kolombiya'dan ayrıldı; nitekim, Venezuela da 1829 kasımında aynı şeyi yapmıştı. Böylece Ekvador için bağımsızlık dönemi başlıyordu. Bir millî anayasa kabul edildi ve Venezuela'lı general Juan Jose Flores ilk başkan seçildi. Cumhuriyetin ilk on beş yılı yeni her ülkenin gelişmesinde karşılaşabileceği güçlükler ve çekişmelerle dolu geçti. Flores, siyasî olayları yönetiyordu, 1831-1835 ve 1839-1845 arasında başkanlık yaptı. Fakat iktidarda kalabilmek için anayasayı durmadan değiştiriyordu. Çünkü anayasa ilk haliyle aynı kişinin iki defa arka arkaya başkan seçilmesini yasaklıyordu. Sonunda ihtilâl çıktı ve «yabancı» general sürüldü. 1835-1839 Arasında başa geçen Vicente Rocafuerte zamanında yasama kanunlarına dair bir taslak hazırlandığı gibi, halk eğitimi, vicdan hürriyeti, basın hürriyeti ve kızılderililerin sosyal refahını sağlama konusunda da bazı ilerlemeler kaydedildi.

1845-1860 Arası Ekvador tarihinin en çalkantılı dönemi oldu. Bu dönemde beş başkan görev aldı. Dış ilişkiler, Peru ve Kolombiya ile yapılan savaşlar yüzünden tehlikeye girmişti. Kilise aleyhtarı bir akım baş gösteriyordu. Her şehrin bağımsız olarak yönetilmesi neredeyse ülkenin dağılmasına yol açacaktı. Millî hükûmetin de çözülmesi üzerine iki dönem başkanlık yapan güçlü bir önder, Gabriel Garcia Moreno (1861-1865 ve 1869-1875) başa geçti. Garcia Moreno'nun zamanında tahıl üretimi gelişti. O zamana kadar çıplak olan dağlık bölgelere okaliptüs ağaçları dikildi. Yollar yapıldı ve Guayaquil-Quito demiryoluna başlandı. Öğrenim sistemi genişletildi. Cezaevleri düzeltildi. Kendisi de koyu bir katolik olan Garcia Moreno, Ekvador'da sağlam bir birlik kurabilmek için dinî terbiyeden yararlanmayı düşündü. Bütün öğretim kurumları kilisenin emrine verildi. 1863'te Vatikan'ın verdiği belgeyle kiliseye medenî hakların düzenlenmesinde geniş yetkiler tanındı. 1869 Anayasasına göre yalnız katolikler hemşehriliğe kabul ediliyordu. Üstelik bu katı program diktaya dayanan güçler tarafından yürütülüyordu. Yine de ülkede yazar Juan Montalvo'nun temsilciliğini yaptığı bir liberalizm yavaş yavaş gelişti. Garcia Moreno 1875 seçimlerini kazanmağa teşebbüs edince öldürüldü.

Garcia Moreno'nun ölümünden sonraki 20 yıl boyunca Ekvador'da büyük karışıklıklar devam etti. Aslında Sierra'daki katolik eğilimli derebeylik rejiminin temsilcisi olan «tutucular» genellikle denetimi ellerinde bulunduruyorlardı. Fakat kıyı bölgelerinde ihracat ekonomisinin genişlemesiyle milletlerarası ilişkiler, dolayısıyle liberalizm gelişti. Yavaş yavaş *costeno*'lar (kıyıda yaşayanlar) ile *serrano*'lar (Sierra'da yaşayanlar) arasında bir bölgecilik çatışması başladı. Sonunda Guayaquil'li liberaller, daha önce Orta Amerika'daki liberal hareketlere karışmış olan Eloy Alfaro'nun önderliğinde toplandılar. Bir «kıyılı» (*costeno*) olan Alfaro, 1895'te, bir yıl süren bir iç savaştan sonra hükûmeti ele geçirdi ve 1897 anayasasının çıkmasından sonra başkan seçildi.

Son zamanlar. Liberal hareket, gerek Alfaro (1897-1901 ve 1906-1911) gerek Leonidas Plaza (1901-1905 ve 1912-1916) zamanında hızla gelişti. Hükûmetin uğraştığı başlıca meselelerden biri Katolik kilisesiydi. Kilise ile devlet birbirinden ayrıldı ve öğretim işleri kilisenin elinden alındı. İnanç, düşünce ve basın hürriyetinin teminat altına alınması için harekete geçildi. Medenî nikâh zorunlu oldu, boşanma kanunları çıkarıldı. Kilisenin elinde olduğu halde dinî amaçlar için kullanılmayan topraklara 1908'de elkondu. Devlet büyük çiftlikleri denetlemeğe başladı. Halk sağlığında ve öğrenim kurumlarında gelişmeler oldu. Su, kanalizasyon ve elektrik gibi kamu hizmetleri gerçekleştirildi. Guayaquil ile Quito arasındaki demiryolu (1908'de) tamamlandı; böylece dağlık bölge ile alçak arazi arasında ulaşım mümkün oldu. Guayaquil'de büyük ticarî kayıplara yol açan sarı humma salgınını önlemek ve şehrin sağlık şartlarını gerçekleştirmek için bazı tedbirler alındı. Alfaro 1912'de yeniden iktidara gelmek için uğraşırken bir sokak çarpışmasında öldürüldü. Plaza, ikinci başkanlık süresini, çok kuvvetli bir muhalefete rağmen tamamlamayı başardı.

1916-1925 Arasında kıyı bölgesi iktisadı ülkenin siyaset hayatına hâkimdi. Bu bölgenin çıkarlarını özellikle Guayaquil'deki Ticaret ve Tarım bankası temsil ediyordu. Şeker ve petrol sanayiinin gelişmesi, yeni fabrikaların ve sendikaların kurulmasıyle, ülke ekonomisi hızla gelişti. Fakat kakao sanayiinde hastalıklar yüzünden başarısızlığa uğranıldığı gibi, Birinci Dünya savaşından sonraki piyasa buhranı da büyük huzursuzluklara yol açtı. Sonunda çoğunluğu *serrano*'lardan meydana gelen ordu, 1925'te, kıyı bölgesinin hâkimiyetine son verdi ve birbiri ardından cunta hükûmetleri kurulmağa başlandı.

1930'lardaki dünya iktisadî buhranı sırasında iş başına gelen hükûmetleri ciddî iktisadî ve sosyal meseleler bekliyordu. 1935-1940 Arasında başkan, geçici başkan veya diktatör olmak üzere 7 kişi hükûmet başkanlığına geldi.

1940'ta Carlos Arroyo del Rio adlı bir liberal başkan seçildi. Bundan bir yıl sonra Peru, Ekvador'u istilâ etti ve 1942'de Rio de Janeiro'da yapılan Pan-Amerikan dışişleri bakanları seviyesindeki bir konferansta Peru, Oriente'nin büyük bir kısmını kendine bırakan bir protokol imzalatmayı başardı. Bu kayıp yüzünden Ekvador yöneticileri suçlandı. Arroyo del Rio ülkeyi sıkı bir kontrol altında tuttuğu gibi, muhaliflerini de baskıyle susturdu. Bu sıralarda Demokratik ittifak adıyle çeşitli aşırı uçlardan meydana gelen, aralarında komünistlerin de bulunduğu bir geniş cephe, bir yeraltı teşkilâtı kuruldu. Arroyo del Rio'nun bundan sonraki seçimleri kontrol etmek ve kendi adayını başkan seçtirmek istediği anlaşılınca ayaklanma oldu, hükûmet devrildi ve 1944'te Jose Maria Velasco İbarra yeniden başkanlığa getirildi. Velasco İbarra daha önce, 1933'te, tutucuların adayı olarak seçime katılmış ve seçilmişti. Buna rağmen hemen bütün liberaller kendisini destekliyordu. Fakat meclisi dağıtmak istemesi üzerine düşürülmüştü. 1944'te Demokratik ittifakın desteğiyle göreve başladı, fakat İbarra kısa bir süre sonra kendisini destekleyen sosyalist ve komünistlere sırt çevirdi. 1946'da ise bir yıl önce hazırlanan radikal anayasayı geçici olarak yürürlükten kaldırdı. Artık tutuculardan başka kendisini destekleyen kalmamıştı. Nitekim, 1946 anayasasını hazırlayan kurucu mecliste yalnız tutucular vardı. Velasco İbarra'nın zıtlıklar ve çelişmelerle dolu başkanlığı sonucunda kendisinden gittikçe daha büyük kütleler yüz çevirmeğe başladı. İkinci Dünya savaşını takip eden yıllarda ortaya çıkan iktisadî güçlükler huzursuzluklara yol açtı. Sonunda ordu işe karıştı: 1947 ağustosunda Velasco düşürüldü. 1948'de Yapılan serbest seçimlere kadar birçok geçici hükûmet iş başına geldi. 1948'de eski başkan Leonidas Plaza'nın oğlu Galo Plaza seçimleri kazandı.

O zamana kadar süregelen parti siyasetinin tersine, Galo Plaza'yı ayrı ayrı partilere mensup bir topluluk destekliyordu. Plaza daha ılımlı bir yol seçmeyi denedi. Demokratik bir yönetim kurmak, halkoyunu dinlemek, fert haklarını tanımak gibi amaçlara yöneldi. Besin maddelerini geliştirmek, toprağın verimini artırmak, sulama tesisleri kurmak gibi reformlar yaptı. Ekvadorlular seyrek nüfuslu Sierra'dan yeni yapılan yollar boyunca kıyı bölgelerine inmeğe teşvik edildiler. Galo Plaza 1952'de görevi bıraktığı zaman çok gösterişli işler yapamamış olmakla beraber ülkede bazı temel meselelerin çözülmesinde ilerlemeler kaydedilmişti. 1952'de yeniden Velasco İbarra başkan oldu. Bir yıl sonra Sierra ile kıyı bölgesini birbirine daha iyi bağlamak amacıyle dört yılda tamamlanmak üzere 50 000 000 dolarlık bir yol yapımı ve demiryolu döşeme faaliyeti başlatıldı. Dış ticaret geliştiği gibi 1955'lerde bütçe rakamları daha yükseldi. Mecliste çoğunluğa sahip olan tutucu partinin adayı Camilo Ponce Enriquez, 1956'da küçük farkla başkan seçildi. Enriquez kanunî yoldan görevi devralan üçüncü başkandı.

1956'da Arjantin'e sürgüne giden Velasco İbarra 1960'ta Ekvador'a döndü ve başkan seçildi. Seçimlere bağımsız aday olarak katılmış ve geleneksel partilerin adaylarını yenmişti; 1961 kasımında, enflasyon, yükselen gelir vergileri ve ticaret açığı yüzünden büyük huzursuzluklar doğması üzerine istifa etmek zorunda kaldı. Yerine başkan yardımcısı Carlos Julio Arosemena Monroy geçti. Arosemena hükûmeti bütün dikkatini aşırı sol üstünde topladı, siyasî çalkantılarla dolu iki yıldan sonra 1963 temmuzunda ordu, başkanı görevinden uzaklaştırdı, bir cunta hükûmeti kuruldu. Cunta, şartlar uygun olduğu zaman yerini sivil bir hükûmete bırakacağına söz verdi. 1966'da cuntaya karşı olan muhalefet yoğunlaştı. Martta bir yandan genel greve gidilirken, öte yandan Quito ve Guayaquil'de öğrenciler ayaklandı. 29 Martta askerler cuntayı kaldırdılar ve belli başlı siyasî partilerden geçici bir başkan seçmelerini istediler. Parti temsilcileri bu göreve Guayaquil'li bir iş adamı olan Clemente Yerovi İndaburu'yu getirdiler. İndaburu'nun ilk işi siyasî tutuklular için genel af çıkarmak oldu. İndaburu'ya karşı olanların 1966'da Quito ve Guayaquil'de yaptıkları gösteriler üzerine silâhlı kuvvetler bir Kurucu mèclis hükûmetinin iş başına getirilmesini kabul etti. 1966 Ekiminde Kurucu meclis için seçimler yapıldı. Meclis yeni bir anayasa yapmak üzere kasımda toplandı. Aynı meclis Otto Arosemena Gomez'i Ekvador başkanlığına getirdi (17 kasım 1966).

2 Haziran 1968'de ilk genel seçimler yapıldı ve 1 milyon seçmen, bir başkan, bir başkan yardımcısı, 80 milletvekili ve 59 senatörden 39'unun seçimi için oy kullandı. Beş başkan adayı vardı: geçen 34 yıl boyunca dört kere başkan olan 75 yaşındaki Jose Maria Velasco İbarra; 1956-1960 arası başkan olan 56 yaşındaki Camilo Ponce Enriquez; 1940'ta sekiz ay için başkanlık görevinde bulunan 76 yaşındaki Andres Fernandez Cordova Nieto; millî devrimci partinin adayı Jorge Crespo Toral ve aşırı solcuların desteklediği Elias Gallegos Anda.

Bu seçimi, Cordova Nieto'nun 259 508 oyuna karşılık 274 782 oy alarak Velasco İbarra kazandı ve 1 eylül 1968'de beşinci defa başkanlık görevine başladı.

Sınırlar. 1941'de peru kuvvetlerine yenilen Ekvador bu yenilgiden sonra Rio de Jane-

«Asa ve Adaletin Elini taşıyan St. Louis» XIV. yy. minyatürü Millî arşiv, Fransa

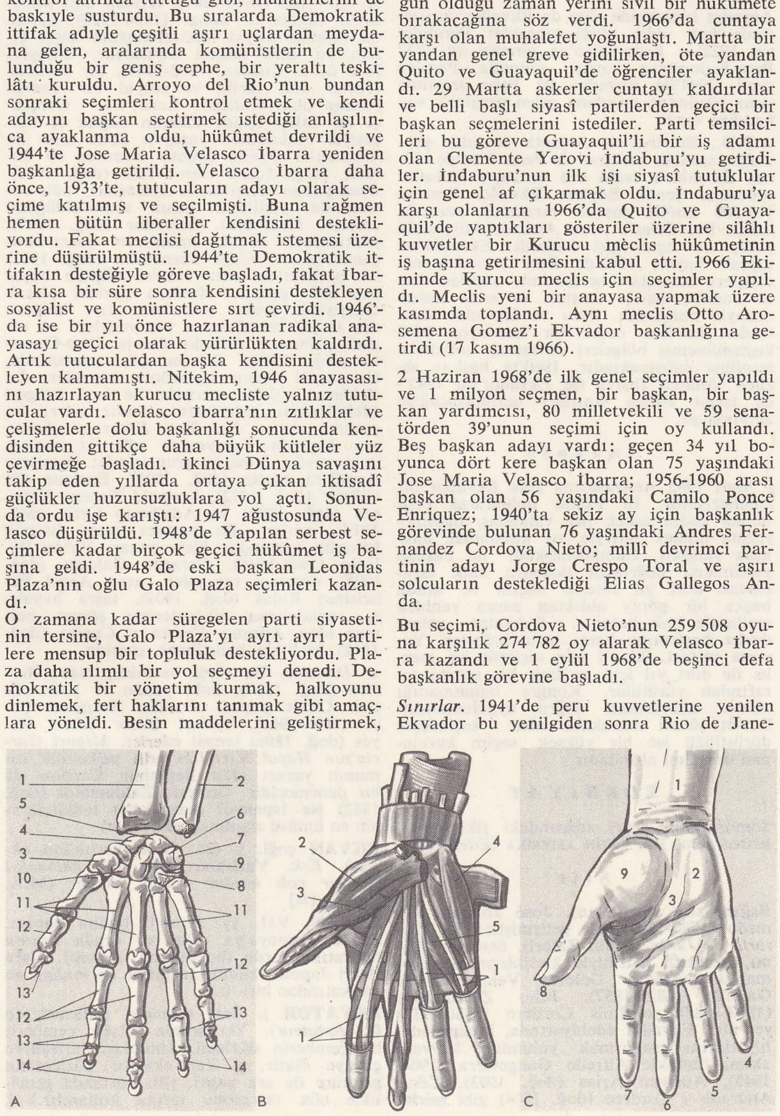

el bileği kemikleri (anat.)

A. 1. döner k. (önkol k.); 2. dirsek k.; 3. yamuk k.; 4. kayıksı k.; 5. aysı k.; 6. piramit k.; 7. nohutsu k.; 8. çengelli k.; 9. büyük k. (başlı k.); 10. yamuksu k.; 11. el tarak kemikleri; 12. parmak kemikleri; 13. parmak kemikleri; 14. parmak kemikleri. —B. 1. yüzeysel bükücükas; 2. başparmak kısa açıcı kası; 3. kısa bükücükas; 4. serçe parmak açıcı kası; 5. iğsi kaslar. —C. 1. bilek; 2. üst aya tümseği; 3. el ayası; 4. serçe parmak; 5. yüzük parmağı; 6. orta parmak; 7. işaret parmağı; 8. başparmak; 9. aya tümseği.

Foto. LAROUSSE

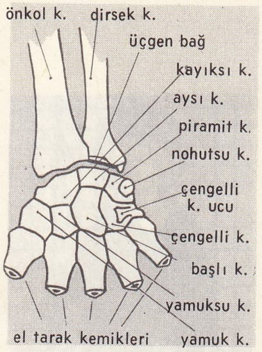

el bileği kemikleri (anat.)

el yaprak (mim.)

Çin'de kullanılan el arabası (marang.)

iro protokolunu imzaladı. Bu protokolla Ekvador'un sınırları tespit edilmiş oluyor, fakat ülke 11 300 km² lik bir toprak parçasından vaz geçiyordu. Ülkenin yüzölçümü 1960'ta Galapagos adaları da dahil olmak üzere 283 561 km² idi. Ekvador her zaman eski Quito valiliğinin toprakları üstünde hak iddia etmişti. 1740'ta Quito valiliği Nueva Granada genel valiliğinin sınırları içine alınmıştı. Bu sınırlar, bugünkü Güney Kolombiya'nın büyük bir kısmı da dahil olmak üzere 1 036 000 km²'lik çok geniş bir alanı çevreliyordu. Başarıyle sonuçlanan bağımsızlık savaşlarından sonra Güney Amerika'nın kuzeybatısında yer alan ispanyol asıllı eyaletlerden üçü (Venezuela, Nueva Granada ve Quito) birleşik Gran Columbia konfederasyonunu meydana getirdiler. Fakat konfederasyon birkaç yıl devam edebildi, 1830'da dağıldı. 1832'de Ekvador Kolumbiya devletiyle arasındaki sınırları tespit eden geçici bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmanın bir süre sonra yenilenmesi Ekvador'un 323 750 km²'lik toprak kaybetmesine yol açtı. Bu durumda Ekvador'un yüzölçümü 712 250 km²'ye iniyordu. Ekvador XX. yy. da sınırları yüzünden sürekli olarak Peru ile çekişti. 1904'te Tobar Rio Branco anlaşmasıyle Brezilya'ya Amazon bölgesinden 69 930 km²'lik toprak vermek zorunda kaldı. 1916'da ise Munoz Vernaza Suarez anlaşmasıyle yine Amazon bölgesinden 168 450 km²'lik bir toprak parçasını Kolombiya'ya verdi. 1916'da Ekvador toprakları 466 200 km²'ye inmişti.

Amazon bölgesinde olup da Ekvador'un üzerinde hak iddia ettiği topraklar Peruluların 1922'de Kolombiya'ya girmesi ve 1932 Peru-Kolombiya savaşı sonunda Peru'ya geçti. 1941'de Ekvador ile Peru arasında sınır yüzünden meydana gelen gerginlik son haddine vardı.

A.B.D., Brezilya ve Arjantin aracılık yapmağa teşebbüs ettilerse de Peru 1941'de Güney Ekvador'u istilâ etti ve zayıf Ekvador ordusunu yendi. Böylece Ekvador Peru'ya 111 300 km²lik toprak bırakmak zorunda kaldı. Bu, Oriente veya Amazon bölgesinin yaklş. ol. üçte ikisi kadardı. Ekvador'un toprak kaybı, 1942'de Batı yarımkürenin dışişleri bakanları seviyesinde yapılan Rio de Janeiro barış, dostluk ve sınır anlaşmasıyle onaylandı. Peru ve Ekvador tarafından kurulan ortak bir komisyon hâlâ keşfedilmemiş bölgeleri dolaşarak sınırların tespitine çalışmaktadır. 1960'ta başkan seçilen Velasco İbarra ise Ekvador'un 1942'de tespit edilen sınırları tanımayacağını açıklamıştı.

Anayasa

6 Mart 1945 Anayasasına göre Ekvador bir cumhuriyettir. 18 Yaşını doldurarak reşit olmuş kadın erkek her vatandaş, okuma-yazma bilmek şartıyle, oy kullanmak hakkına sahiptir. Cumhurbaşkanı ile başkan yardımcısı doğrudan doğruya halk tarafından dört yıl süreyle seçilir ve arada başka bir görev aldıktan sonra yeniden seçilmeğe hak kazanır. Bakanlar yalnız devlet başkanına karşı sorumludurlar. Yasama yetkisi, iki yıl için seçilmiş bir meclis ile dört yıl için seçilmiş bir senato tarafından yürütülür. Kongre bulunmadığı sürece, anayasanın doğru uygulanmasını Devlet şûrası murakabe eder; seçimlerin dürüstlüğü ise bir yüksek seçim kurulunun denetimi altındadır.

EDEBİYAT

Sömürgecilik devri sırasındaki fikir hareketleri için, Bk. LATİN AMERİKA (*Edebiyat*).

Şiir

Bağımsızlık savaşlarını, José Joaquin Olmedo (1780-1847) dile getirmiştir: *La Victoria de Junin* (Junin Zaferi), destansı ilhamı, azametli lirizmiyle klasikleşmiştir. Romantik kuşakta: Dolores Veintemila de Galindo (1829-1857), Julio Zaldumbide (1833-1887) ve Luis Cordero (1830-1912) yer alır. Ekvador edebiyatında, avrupa edebiyatlarını araştırmak yolundaki kuvvetli akım, özellikle Alfredo Gangoterra (1904-1945), Augusto Arias (doğ. 1903), César Andrade y Cordero (doğ. 1904) gibi şairler tarafından sürdürülmüş olmakla beraber, bunun yanında da, Manuel Augustin Aguirre (doğ. 1904), Humberto Gonzalo Mata (doğ. 1904) ve Pedro Jorge Vera (doğ. 1914), toplum ve siyasetle ilgili bir şiir geliştirmişlerdir. Yerliliğe doğru bu eğilim, Quito'da 1914'te kurulmuş olan *Madrugada* topluluğunun estetiği çerçevesinde büyük bir şekil kaygısı gösterir. Bu şairler grubu, César Davila Andrade'nin (doğ. 1918) etrafında toplanmıştır: Alejandro Carrion (doğ. 1915), aynı zamanda bir hikâyeci ve romancıdır; Jorge Enrique Adoum (doğ. 1923), Pablo Neruda'nın etkisini taşır. Bu grup, bunalımını klasik mısralarda dile getiren Francisco Tobar Garcia'nın (doğ. 1920) sanatına da ilham kaynağı olmuştur.

Nesir

● *Roman.* Ekvador, Latin Amerika'nın en temiz nesircilerinden biri ve *Capitales que se le Olvidaron a Cervantes* (Cervantes'in Unuttuğu Bölümler) adlı romanın yazarı olan Juan Montalvo'yu (1833-1889) yaratmış; Montalvo'nun, diktatör Gabriel Garcia Moreno ile şiddetli kalem tartışmaları olmuştur. Ekvador'un ilk romancısı sayılan Juan Leon Mera (1832-1894), *Cumanda* adlı eserinde, Chateabriand ile Fenilmoore Cooper'in romantizmi içinde, bâkir ormanları tasvir eder. Daha sonraki romancılar arasında: Roberto Andrade (1852-1937), Manuel J. Calle (1867-1918), Luis A. Martinez (1868-1909), *Kıyıda* adlı romanıyla Carlos L. Tobar (1854-1920); ayrıca da rejimin sosyal haksızlıklarına karşı çıkan bir sürü nesirci sayılabilir: hikâyeci José de la Cuadra (1902-1941), *Su Üstünde Haçlar* adlı tarihî ve sosyal bir roman yazmış olan Gallegos Lara v.b. Gerçekçi bir üslûp içinde ülkenin dağlık iç bölgesiyle başkentteki yaşayışı konu alan bu romancılar (Quito grubu) arasında en ünlüsü, Jorge İcaza Coronel'dir (doğ. 1906). *Huasipungo* (Kızılderili Mezarları) adlı romanında yerlilerin nasıl sömürüldüğünü anlatır; Humberto Salvador (doğ. 1907), şehirlerdeki küçük insanların yaşantısını canlandırır; Jorge Fernandez (doğ. 1912) ise başkentteki orta sınıfın düşkün hayatını dile getirir. Bunlara paralel olarak Guayaquil grubu yazarları, kıyı bölgesinin sosyal meselelerine yer verirler: en verimli romancı Alfredo Pareja Diez-Canseca (doğ. 1908), *Rıhtım* adlı romanında, Guayaquil liman işçilerinin hayatını; *La Beldaca* başlıklı eserinde ise kıyı bölgesi Melezlerinin yaşantısını tasvir eder; bu yazarın ayrıca *Las Tres Ratas* ve *Zamanın Dışında Yaşayanlar* adlı iki romanı daha vardır. Yine bu grup içinde: Demetrio Aguillera Malta (doğ. 1905), Enrique Gil Gilbert (doğ. 1912), Leopold Benites Vinueza (doğ. 1906) ve Adalberto Ortiz (doğ. 1914), anılır. Bu insancı grup dışında kalanlar arasında: hiciv yazarı Pablo Palacio (1906-1946), Gerardo Galegos (doğ. 1905), destansı romanlar yazan Angel Felicisimo Rojas (doğ. 1909), taşra hayatını canlandıran hikâyeleriyle şöhret bulmuş olan Alfonso Cuesta y Cuesta (doğ. 1912) özellikle belirtilmek gerekir.

● *Deneme.* Bu türü, özellikle, Isaac Berrara (doğ. 1884), ünlü yunan ve latin dilcisi, Cizvit papazı Aurelio Espinoza Polit (1894-1961), tarihçi Oscar Efrén Reyes (doğ. 1896) temsil ederler. *Miguel Garcia'nın Hayal Kırıklığı* adlı psikolojik romanın yazarı olan Benjamin Carrion da bir denemecidir. Gonzalo Zaldumbide (doğ. 1882) ise İspanyol Amerika'sı tenkitçilerinin en ünlüsü sayılmaktadır. (LM)

EKVÂN çoğl. i. (ar. *kevn*, varlık'tan *ekvân*). *Esk.* Varlıklar: *Bu bir gülbank-i Hak'tır çok mudur inletse ekvânı* (M.Â. Ersoy). [M]

EKVAN, VII. yy. Kore'li budha papazı. 625'te Japonya'ya geldi ve orada *sanron* tarikatını kurdu (üç sastros tarikatı). Nara devri Japon buddhacılığının üç *muhayana* tarikatından biri. (L)

EKVATOR i. (lat. *aequare*, eşitlemek'ten fr. *équateur*). Yerkürenin büyük çemberi; bu çemberin düzlemi, kutupları birleştiren çizgiye diktir. ‖ Yer ekvator düzleminin gökküre ile ara kesiti. (Bu durumda genellikle GÖK EKVATORU terimi kullanılır.) ‖ *Teşm. yol.* Eksen düzlemli organizmalarda ön ve arka ekseni enine biçen bakışım düzlemi.

— Fiz. *Magnetik ekvator,* yeryüzündeki magnetik eğilim açısı sıfır olan noktaların geometrik yeri. (Yatay ekseni serbest olarak dönebilen bir pusula bu noktalarda Yer'e paraleldir. Magnetik ekvator, genellikle, coğrafya ekvatoruna yakındır, yalnız bazı bölgelerde 10°'lik enleme kadar coğrafya ekvatorundan uzaklaşabilir.)

— Hücrebilim. *Ekvator plağı,* mitoz bölünmenin metafaz safhasında, hücrenin ekvator düzleminde, kromatik iğin iki kutbundan eşit uzaklıkta sıralanan kromozomların tümü.

— İklimbilim. *Ekvator iklimi,* ekvatorun her iki yanında gözlenen iklim tipi; bütün yıla yayılmış bol yağmurlar, sürekli yüksek sıcaklıklarla özellik gösterir. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Işıl ekvator,* yeryüzünde en yüksek yıllık sıcaklık ortalamalarını gösteren çizgi. (İki yarıkürede kıtaların dağılışı eşit olmadığı için ısıl ekvator, coğrafî ekvatorun kuzeyinde, 10. kuzey enleminin biraz güneyindedir. Dünyanın en sıcak [yıllık ortalama 28°C] üç bölgesi şunlardır: Kaliforniya; Sahra; Dekkan.) Bk. İZOTERM.

— Mat. Bir dönel yüzeyin en büyük paraleli.

— Okyanusbilim. *Ekvator akıntıları,* Atlas okyanusunun alçak enlemlerinin sularını etkileyen, batıya yönelmiş ve başlıca alizelerin geliştirdiği akıntılar. Bk. ANSİKL.

— Zool. *Ekvator çizgisi,* bir eksenin iki yanında, birbirine benzer iki kutuplu bakışım gösteren her canlının eksen çizgisi. (Msl. dikenli birhücrelilerin iğnecikleri ekvator çizgisinde bulunur.)

— ANSİKL. *Astron.* Yer üzerindeki bir noktanın coğrafî koordinatları *yer ekvatoru*'na göre tanımlanır: bir başlangıç meridyenine göre boylam* farkı ve enlem*.

Bir gökcisminin ekvatoral* koordinatları ise gök ekvatoruna göre tanımlanır; yükselim, saat açısı ve bahar açısı. Son iki koordinat için, gözlem yerinin meridyen düzlemi veya ufukla bahar noktası dikkate alınır.

— İklimbilim. *Ekvator iklimi,* Amazon çanağında, Konga çanağında, Gine körfezi kıyılarına yakın alanlarda, Endonezya adalarının dağlık olmayan bölümlerinde görülür. Bu iklim tipi başlıca nemliliği ile ayrıtlanır. Güneşin başucundan geçtiği sıralarda artan yağmur sayesinde yıllık yağış 1 500 mm'yi aşar (Nijerya'daki Akasa'da 3 655 mm; Brezilya'daki Para'da 2 204 mm, Endonezya'daki Cakarta'da 1 800 mm). Yılın sıcaklık ortalamaları yüksektir (Akasa'da 25,3°C, Para'da 25,7°C, Cakarta'da 26°C). Sıcaklık değişimleri ise çok zayıf olup yıllık genleri düşüktür (Akasa'da 2,2°C, Para'da 0,9°C ve Cakarta'da 0,7°C). Sıcaklığın yüksekliğinden çok biteviyeliği ve nemlilik yüzünden bu iklim Avrupalılara yaramaz.

Ekvator iklimi çevresindeki iklimlere «*astropikal iklimler*» denir. Bu iklimlerin belirtici özelliğini, güneşin ufuk üzerinde doğru biraz indiği bir veya iki kurak mevsim ve aylar arasındaki büyük sıcaklık farkları gösterir. En az yağışlı aylarda en yüksek sıcaklıklar görülür.

— Okyanusbilim. Ekvatorun her iki yanında olmak üzere iki tip *ekvator akıntısı* ayırtlanmıştır. Bu iki tip akıntı, doğuya yönelmiş bir karşı-akıntıyle ayrılmış olup her biri 15 enlem derecesini aşan bir alana yayılmış, pek düzenli akıntılardır; hızları 1 deniz milini geçmez. Büyük Okyanusta bazen daha hızlı benzeri akıntılara rastlanılır. Bu okyanusta yine doğuya yönelmiş, dipten giden büyük bir karşı-akıntı vardır ki 140° doğudan itibaren görülür ve hızı yüzdeki akıntıların 3 katıdır.

● *Kuzey ekvator ve güney ekvator akıntıları,* doğrudan doğruya alize rüzgârının etkisindedir ve tropikal enlemlerin soğuk akıntıları boyunca uzanırlar. Bunlar, termoklinin ters yönde akışıyle birarada giden iki ıraksak akıntı oluştururlar. (Doğu'ya doğru yönelen ekvator karşı-akıntısı, daha önceki iki akıntıdan gelen suların bir yakınsaması civarındadır.)

Fakat ıraksama ile güney ekvator akıntısının altında iki derin akıntı vardır: Bü-

Foto. LAROUSSE

yük Okyanustaki Cromwell akıntısı ve Atlas okyanusundaki Lemonossov akıntısı. Bunların suları zaman ve mekâna göre 25-150 m arasında değişen derinliklerde doğuya doğru akar. Bugün en iyi bilinen Cromwell akıntısı, en çok 1,25 ilâ 1,50 m/s arasındaki hızlara ulaşır; debisi 39 milyon m^3/s'dir. (Bu akıntı, Gulf Stream ile Kuro-shio'dan sonra dünyanın üçüncü büyük akıntısıdır.) Lemonossov akıntısının hızı daha azdır (0,70 ilâ 1,10 m/s). Bu derin akıntıların ekseni, yüzey sularında fosfat oranının artmasıyle birlikte derindeki suların bir karşı-akıntısına (upwelling hareketi) tekabül eder. Bu durum, suların fitoplankton bakımından zenginleşmesine ve deniz hayvanlarının, özellikle ton balıklarının bu bölgede yoğun olarak toplanmasına yol açar. (L)

EKVATORAL sıf. (fr. *équatorial*). Bir gökcisminin ekvatoral koordinatlarını, yani *saat açısı* ve *kutup uzaklığını* doğrudan doğruya ölçmeğe yarayan araç. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Ekvatoral,* ekseni kutba yönelmiş ve temel dairesi gök ekvatoruna paralel olan, teodolite benzer bir araçtır. Dürbün, gözlemlenen gökcisminin günlük hareketine eşit bir hızla ekseni etrafından ve saat ibrelerinin yönünde dönerse, yer değiştiren yıldızı sürekli olarak izler ve yıldız dürbünün görüş alanı içinde hareketsiz kalır. Demek ki bir ekvatoral araç (dürbün veya teleskop) birbirine dik iki eksene dayanır: yer eksenine paralel olan birinci eksen (kutup veya saat ekseni), ikinci eksenin (ekvator veya yükselim ekseni) içinde dönebileceği yatakları taşır; araç ekvator eksenine dik olan yükselim eksenine bağlanmıştır ve aracın optik ekseni bu eksene diktir. Her eksen etrafındaki dönme hareketi, bölmelere ayrılmış bir daire üzerinde ölçülür: saat ekseni üzerine tespit edilmiş saat dairesi veya (bahar açısı), saat, dakika ve saniye olarak bölmelere ayrılmıştır; öyle ki, dürbün meridyenden geçtiği zaman gösterge sıfıra işaret edecek şekilde ayarlanırsa, gözlenen gökcisminin saat açısı doğrudan doğruya saat dairesi üzerinde okunur. Gerek kutup uzaklıklarını ve gerekse yükselimleri işaret eden öbür daire yükselim eksenine diktir. Özel araçlar dürbünü düzenler ve ileri geri gitmesini sağlar. Bir ekvatoral araç çeşitli şekillerde monte edilir. Alman tipi montaj da düşey bir ayak ve dürbünü dengeleyen bir denkleştirme ağırlığı vardır. Ancak bu montaj, çok önemli olmayan araçlar için kullanılır. Mikrometreli bir ekvatoral dürbün yakın iki yıldızın yükselim ve açılım farklarını ölçer. Bununla birlikte, poz süresi çok uzun fotoğraf klişeleri elde etmekte de kullanılır. (L)

EKVATOR ili, Kongo'nun kuzeybatısında eski il, Kongo ırmağının her iki yanında; bugün Orta-Çanak, Orta-Kongo ve Ubandi illeri arasında bölüşülmüştür; idare merkezi *Coquilhatville* idi. (L)

EKYÜK blş. i. Elektr. *Yeni.* Elektrik cihazları ve makinelerinde, nominal yüke oranla sistemdeki yük fazlası.

— Teknol. Bir tertibat, bir cihaz veya bir makinenin, olağanüstü şartlarda taşıyabileceği fazla yük. Makine veya cihazın tertibindeki elemanları belirtirken, ekyükü de hesaplamak gerekir. (M)

EL i. (esk. türk *elig*'den). İnsan kolunun, tutma, alma, verme v.b. hareketlerini yapmağa yarayan ve beş parmakla biten dokunma ve kavrama organı: *Elleriyle yüzünü, sanki gözyaşlarını göstermemek istiyormuş gibi kapattı* (A.H. Tanpınar). *Sağ el. Sol el.* ‖ Bazı eşya ve âletlerin tutmağa yarayan kulp, sap v.b. kısmı: *Havan eli. Kapı eli.*‖(*-imde, -inde, -imizde* gibi iyelik ekli şekillerle) Sahiplik, iyelik anlamı verir: — *Orasını bilmem. Elimizde kâğıt var* (B. Felek). *Bereket versin ki kıymetli zamanlar geçmiş olmakla beraber tetkik olunacak hazineler elimizdedir* (A.Ş. Hisar). ‖ (*ile* edatıyle) Aracılık anlamını verir: *Zarfın üstüne «Ahmet eliyle» yazdın mı, mektup elime geçer.* ‖ *Teşm. yol.* Defa, kere: *Bir el ateş etti. Yedi el iskambil oynadılar.* ‖ İskambil oyununda kâğıt atma sırası: *Sizden sonra el bende mi?* ‖ *Mec.* Eylemi açısından gözönünde bulundurulan kimse: *Sana bu kötülüğü hangi eller yaptı?*
— ÇEŞ.DEY. *El açmak,* dilenmek: *Ben bu parayı alırsam, kula el açanların hakkını yemiş olurum* (N. Araz). ‖ *El alışkanlığı,* (*uzluğu, yatkınlığı*), bir iş veya hareketin çokça yapılmasıyle kazanılan özellik. ‖ *El almak,* [çırak için] ustasından öğrendiği sanatı yapabilmek için izin almak. ‖ *El altı. Esk.* Maiyet. ‖ *El altında,* kolayca alınabilecek yerde: *Naci Efendi'nin lûgatı da el altında duruyor* (N. Ataç). ‖ *El altından.* Bk. ALT. ‖ *El atmak.* Bk. ATMAK. ‖ *El ayak çekilmek,* ıssızlaşmak, sessizleşmek: *Köprünün üstünde el ayak çekilmişti* (S.F. Abasıyanık). ‖ *El bağlamak.* Bk. BAĞLAMAK. ‖ (*Kitaba, Kur'an'a, ekmeğe*) *El basmak,* ekmek veya Kur'an gibi kutsal bir şeyin üzerine elini koyarak yemin etmek. ‖ *El bebek gül bebek.* Bk. BEBEK. ‖ *El birliği,* dayanışma, beraberlik, birleşme: *Karşılarındakilerle kucaklaşmak, olanları artık unutup el birliği ile çalışmak isteyenler çıktı* (N. Ataç). *Bunlar burjuvalarla el birliği yaparak sömürdükleri kıymetleri birbirleriyle paylaşıyorlardı* (Ş. S. Aydemir). ‖ *El bulmak. Halk dili.* Yardımcı, dost bulmak. ‖ *El çabukluğu,* bir şeyi çabucak ve maharetle yapabilme: *El çabukluğuyla şeker kutusunu torbasındaki esrar dolu kutuyla değiştiriyor* (K. Tahir). ‖ (*Ne sihirdir ne keramet*) *El çabukluğu marifet,* ustaca ve çabucak yapılan işler için söylenir. ‖ *El çekmek,* yapmaktan vazgeçmek. ‖ *El çektirmek* (*çektirilmek*), işinden uzaklaştırmak (uzaklaştırılmak): *Yanlışlıkla işten el çektirilen bir memuru... müsteşar hemen eski işine göndermişti* (M. Ş. Esendal). ‖ [Eşya için] *El değiştirmek,* bir kimseden öbürüne geçmek. ‖ *El değmemiş,* dokunulmamış, çok yeni: *Ayın birinci günü, zarf içinde el değmemiş, gün görmemiş paralar* (Y.Z. Ortaç). Saflığı bozulmamış. ‖ *El elde baş başta,* çaresiz kalmış: *Zavallı ben... çamaşır, tahta, her gün uğraş da / Sonunda bir paralar yok, el elde baş başta* (M.Â. Ersoy). ‖ *El elden üstündür* (*arşa varıncaya dek*), her şeyin veya herkesin kendinden daha üstünü vardır anlamına gelir. ‖ *El ele,* birlikte, beraberce: *Mazi ve istikbâlin el ele gezdiği yer* (F.H. Dağlarca). ‖ *El ele vermek,* birlik olmak, manen birleşmek. ‖ *El emeği,* bir kimsenin uğraşarak, çalışma karşılığı meydana getirdiği şey. ‖ *El erimi. Halk dili.* Fazla uzakta olmayan, elin ulaşabileceği uzaklıkta. ‖ *El ermez, güç yetmez,* bir konudaki çaresizliği anlatmak için kullanılır. ‖ *El etek öpmek,* yalvarmak, yaltaklanmak: *El etek öptü, ne yaptı etti, ama işini gördürdü.* ‖ *El etmek,* gelmesi, durması v.b. hareketler için işaret etmek: *Salona girince bana el ettiler. Ağır ağır gittim* (B. Felek). ‖ *El ilânı,* halka dağıtılan ve ufak kâğıtlara basılan ilân. ‖ *El işi,* makine kullanılmadan el ile yapılan iş veya eşya: — *Eski saatler el işiydiler* (A.H. Tanpınar). ‖ *El* (*ayası*) *kadar,* çok küçük: ‖ *El kaldırmak,* karşı gelmek, vurmağa kalkışmak: *Korkma! / Sana ne dil uzatır, ne de el kaldırırım* (F.N. Çamlıbel). ‖ (*Bir işe*) *El katmak,* karışmak, müdahale etmek. ‖ *El kiri,* kolayca vaz geçilebilir şey. ‖ *El koymak,* sorumlu olarak bir işi ele almak: *Hükûmet işe el koymuş.* Kendi hükmü, buyruğu altına almak: *Uzun zaman sahipsiz kalmıştı; sonradan bir Dürzü Şeyhi el koydu* (R. H. Karay). ‖ *El kesmek,* yapmaktan vaz geçmek. ‖ *El mahareti,* bir şeyi elle ve düzgün olarak yapabilme yeteneği. ‖ *El pençe divan durmak.* Bk. DİVAN. ‖ *El peşrevi. Argo.* Elle yapılan şaka ve sarkıntılık. ‖ *El sanatı,* ufak el tezgâhlarında yapılan iş. ‖ *El sıkmak* (*sıkışmak*), tokalaşmak: *Bunun üzerine bu bayanla Karadenizli hoca, sahnede alkışlar arasında el sıkıştılar* (Ş.S. Aydemir). ‖ *El sürmek,* dokunmak, ellemek: *Yoksa kaymağa el sürmek biz gibilerin haddine mi düşmüş* (R.N. Güntekin). *Sakın kimse el sürmesin bu odalara* (A.H. Tanpınar). ‖ *El şakası,* elle yapılan lâubali şaka. ‖ *El tazelemek,* kuvvet yenilemek. ‖ *El ulağı,* elden haber götürüp getiren kimse. ‖ *El uzatmak,* kendine ait olmayan bir şey üzerinde hak iddia etmek: *Her işe karıştığı gibi benim hisseme de el uzattı.* ‖ (*Bir kimseyi*) *El üstünde tutmak,* bir kimseye büyük saygı ve sevgi göstermek. ‖ *El vurmak. Esk.* Bir işe başlamak. Birini çağırmak için ellerini birbirine çarpmak. ‖ *El yordamı,* görmeden, el yarmıdıyle. ‖ *Elde avuçta* (*bir şey*) *kalmamak.* Bk. AVUÇ. ‖ *Elde* (*elinde*) *avuçta* (*avcunda*) *ne varsa.* Bk. AVUÇ. ‖ *Elde bir,* bazı durumlarda gözönünde veya ihtimal dahilinde bulundurulan. ‖ *Elde bulunan,* hazırda ne varsa. ‖ *Elde etmek,* sahip olmak, ele geçirmek: *Haydutlar parayı bu kadar çabuk elde ettikleri için sevindiler* (Ömer Seyfeddin). Kendi fikrine iştirak ettirmek, kendi tarafına çekmek: *Bunu hisseden Sait Molla, Hikmet'i elde edecek çareyi bulur* (Atatürk). Sahip olmak, kandırmak: *Fakat ne olursa olsun Ülfet'i elde edecekti* (Ahmed Rasim). ‖ *Elde* (*elinde*) *kalmak,* satılamamak: *Adam «On kilo ıspanak aldım, elimde kaldı» diye dert yanıyordu.* Harcanmadan veya kullanılmadan bir tarafta durmak: *Onun elde kalmış bir kaç öteberisinin getirdiği parayı benim maaşıma katarak geçiniyorduk* (A.H. Tanpınar). ‖ *Elde* (*elinde*) *tutmak,* bir iş veya duruma hâkim olmak: *Piyasayı elinde tutuyor.* İhtiyat olarak saklamak. ‖ *Elde var...,* toplama, çarpma gibi işlemlerde bir sonraki işleme eklenecek sayıyı akılda tutmak için sayının başına getirilen söz. ‖ *Elden ağıza yaşamak,* sadece günlük yaşayışını sürdürmek için çalışmak. ‖ *Elden almak* (*vermek*), bir şeyi aracısız olarak sahibinden almak (vermek): *Ben kaç defa elden koyun aldım... Pek güzel çıktı* (B. Felek). *Arabayı elden aldık.* ‖ *Elden ayaktan düşmek* (*olmak*), hastalık veya yaşlılık yüzünden kuvvetsiz kalmak: *Ne çabuk elden ayaktan düşecekmiş meğer* (M.Â. Ersoy). ‖ *Elden çıkmak* (*çıkarmak*), satılmak (satmak). İyeliği (iyeliğini) başkasına geçmek (geçirmek): *Konak da elden çıktı.* ‖ *Elden düşme,* kullanılmış ve değerinden daha az bir fiyata satılan veya alınan şey: — *Benim böyle elden düşme bir piyano almağa hazır kaç tane talebem var* (H.E. Adıvar). ‖ *Elden düşürmemek* (*bırakmamak*), bir şeyle devamlı meşgul olmak: *O divanı elimden bırakmam demiyeceğim* (N. Ataç). ‖ *Elden ele dolaşmak* (*geçmek veya gezmek*), sahip değiştirmek, herkes tarafından ele alınmak: *Eğer meslek saygısı ona kalemi bıraktırmasaydı, bugün elden ele dolaşan romanlarını görecektik* (Y.Z. Ortaç). (Kadın için) Kötü şöhretli olmak. ‖ *Elden geçirmek,* noksan veya bozukluklarını gidermek, kontrol etmek için incelemek: *Sefere çıkmadan önce bütün aksamı elden geçirdi.* ‖ *Elden* (*elinden*) *geldiği kadar,* mümkün olduğu, yapabildiği kadar. ‖ *Elden gelmek,* yapabilmek, becermek. *Argo.* Vermek, ödemek. ‖ *Elden gitmek,* bir şeyi kaybetmek, o şeyden yoksun kalmak: — *Olursun ama sonunda da bu can elden gider* (B. Felek). Ölmek. ‖ *Elden ne gelir?,* «ne yapılabilir?» anlamına gelen ve çaresizlik bildiren söz. ‖ *Ele almak,* incelemek, gözden geçirmek: *Bu konuyu ele almalıyız.* ‖ *Ele avuca sığmamak.* Bk. AVUÇ. ‖ *Ele* (*eline*) *bakmak,* avuç içindeki çizgilere bakarak kehanette bulunmak. ‖ *Ele geçirmek,* yakalamak, güç bulunan veya akla gelmeyen bir şeyi elde etmek: *O sözlüğü sahaflarda dolaşırken ele geçirdim. Define arayıcılarının göz koydukları, ele geçirmek istedikleri define...* (R.H. Karay). *Hırsızı ele geçirdiler.* ‖ *Ele geçmek,* yakalanmak. ‖ *Ele gelmek,* tutulabilir olmak. [Bebekler için] Kucağa alınacak kadar büyümek. ‖ *Ele girmek* (*geçmek*), yakalanmak. ‖ *Ele vermek,* bir kimseyi yakalatmak. ‖ *Eli açık.* Bk. AÇIK. ‖ *Eli* (*eline*) *ağır,* çabuk iş çıkaramayan. Vurduğu zaman acıtan: *Eli çok ağırdır, bir vurdu mu kolay kolay doğrulamazsın.* ‖ *Eli ağır, işi pak,* ağır, fakat temiz iş yapan kimseler hakkında söylenir. ‖ *Eli* (*parmağı*) *ağzında kalmak,* çok şaşırmak. ‖ *Eli alışmak,* herhangi bir hareketi âdet edinmek: *Eli alışmış, durmadan vuruyor.* Bir işte maharet edinmek: *Eli alıştığı için kutuları çabucak katlıyor.* ‖ (*Bir şey*) *Eli altında olmak,* bir şey emrinde olmak. ‖ *Eli armut devşirmiyor ya!,* saldırıya uğrayan bir kimsenin kendini koruyabilecek durumda olduğunu belirtmek için kullanılır. ‖ *Eli ayağı* (*kolu*) *bağlı kalmak,* çaresiz, bir şey yapamayacak durumda olmak. ‖ *Eli ayağı buz kesilmek,* çok heyecanlanmak. Çok korkmak. ‖ *Eli ayağı* (*yüzü*) *düzgün,* güzelce: *Kendine eli ayağı düzgün bir yardımcı arıyordu.* ‖ *Eli ayağı kesilmek* (*tutmamak*), güçsüz, dermansız kalmak. ‖ *Eli ayağı tutmak* (*tutmamak*), çalışabilir halde, sıhhatli olmak (ol-

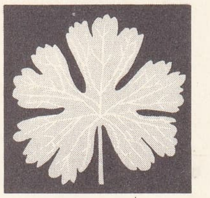
el damarlı yaprak

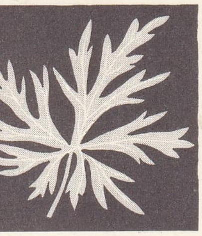
el damarlı yaprak

el şamdanları

mamak). || *Eli (belinde), bayraklı (maşalı).* Bk. BAYRAK'*lı*. || *Eli boş*, işsiz. Elinde hediye v.b. bir şey olmayan: *Onun için huzuruna böyle elim boş geliyorum* (N. Araz). || *Eli (elleri) boş kalmak*, birini kaybetmek. || *Eli (iki eli, elleri) böğründe (koynunda) kalmak.* Bk. BÖĞÜR. || *Eli (eline) çabuk*, hamarat, çabuk iç gören: *Çalâk ve eli çabuk, çakır pençeli bir merd-i ayan idi* (Cevdet Paşa). || *Eli dar.* Bk. DAR. || *Eli darda olmak*, maddî sıkıntı çekmek. || *Eli değmek (değmemek)*, bir işi yapmak için fırsat bulmak (bulmamak): *Eli değdikçe uğruyordu.* || *Eli ekmek tutmak.* Bk. EKMEK. || *Eli ermez, gücü yetmez (eli koynunda)*, çaresiz, zavallı. || *Eli genişlemek* (veya *eli para görmek*), zenginleşmek, bol paraya kavuşmak. || *Eli hafif*, [operatör, dişçi, berber v.b. kimseler için] işini can acıtmadan veya rahatsız etmeden gören: *Ben dişçilerden çok çekinirdim, fakat bunun eli pek hafifmiş.* || *Eli işte, gözü oynaşta* (veya *eliyle hamur ovalar, gözüyle dana kovalar*), [kadınlar için] ciddî çalışmayan, dikkatini başka şeylere veren: *Deli, şımarık, eli işte gözü oynaşta, sokak süpürgesi...* (Ahmed Rasim). || *Eli kalem tutmak*, duygu ve düşüncelerini yazılı olarak anlatabilmek. || *(Bir işe) Eli kırılmak*, eli işe alışmak, yatkın hale gelmek. || *Eli kısa. Argo.* Beceriksiz. || *Eli kulağında*, olması, gerçekleşmesi çok yakın. || *Eli olmak*, bir işe herhangi bir şekilde katkıda bulunmak. || *Eli pek* (veya *eli sıkı*), cimri: *Eli son derece sıkı bir iş adamı idi* (Y. Z. Ortaç). || *Eli silâh tutan*, silâh kullanabilen: *Kirmasti, Gönen, Biga dolaylarında bütün eli silâh tutanlar çetelere girmişler* (K. Tahir). || *Eli sopalı*, zorba. || *Eli tartısız*, ölçüsüz. || *Eli terazili* (*uz* veya *yordamlı*). *Esk.* Usta, becerikli, hünerli. || *Eli uzun*, hırsız. || *Eli varmamak*, kıyamamak. Yapmağa yanaşmamak: *Ama yapmağa elim varmıyor bir türlü* (Y.Z. Ortaç). || *Eli yatkın*, eli işe alışık: *İkimiz de yaş farkına rağmen idmanlı, eli yatkın adamlardık* (R. H. Karay). || *Elimi sallasam ellisi, saçımı (başımı) sallasam tellisi. Halk dili.* Kendini fazla beğenen, kendine güveni olan kimselerin söylediği ve «her şey benim bir işaretime bakar» anlamına gelen söz. || *Elinde avcunda nesi varsa*, neye sahipse. || *Elinde bulunmak*, sahip olmak. || *Elinde bulundurmak*, bir şeyi, gerekebilir düşüncesiyle saklamak. || *Elinde ekşimek*, uzun zaman beklemek, sürüncemede kalmak. || *Elinde olmak*, iradesi, gücü dahilinde olmak. || *Elinden almak*, birini sahip olduğu şeyden yoksun bırakmak: *Demek bunu da elinden Bihter alacaktı* (H. Z. Uşaklıgil). || *Elinden geleni ardına (arkasına) koymamak*, her türlü kötülüğü yapmak. || *Elinden geleni yapmak*, her çareye baş vurmak: *O cevapsız kalıncaya kadar, elimden geleni yapacağım* (N. Araz). || *Elinden gelmek*, yapabilmek: *Elinden gelse bir an evvel yemeği bitirip kalkan davetliye bir mükâfat bile vaat edecekti* (A. H. Tanpınar). || *Elinden iş çıkmamak*, çabuk iş görememek. Beceriksiz olmak. || *Elinden kaza çıkmak*, istemeyerek bir suç işlemek: *Evet, elimden bir kaza çıktı. Bir kıptiyi vurdum* (Cevdet Paşa). || *Elinden kurtulmak*, birinden kaçmayı başarmak: *Dün gece Çakalarof'u sardık. Yine elimizden kurtuldu* (Ömer Seyfeddin). Yanından uzaklaşmak: *Elinden güç kurtulup kendimi sokağa attım.* [Cisimler için] Elden kaymak: *Sabun elimden kurtuldu.* || *Elinden (hiç bir şey) kurtulmamak*, her işin altından kalkabilmek, çok becerikli olmak. || *(Birinin) Elinden tutmak*, birine yardım etmek: *Yalnız sensin elimden tutacak, yaş yetmiş* (M.Â. Ersoy). *Kitabı yazan gençmiş, gençlerin de elinden tutmak gerekmiş* (N. Ataç). || *Eline almak*, bir yerin veya işin yönetimini buyruğu altına almak: *Hükûmet ve nüfuzu ellerine aldılar mı, iş bitmiş demektir* (Sabahattin Ali). Bir işi kendi yapmağa başlamak. || *Eline ayağına kapanmak (sarılmak, düşmek)* veya *elini ayağını öpmek*, birine çok yalvarmak. || *Eline bakmak (kalmak)*, birinin yardımıyle geçinmek: *Babasının ölümünden sonra bütün aile Rasim'in eline bakar oldu.* || *Eline doğmak*, (yaşlı kimselere göre) birini küçüklüğünden itibaren yakından tanımak. || *Eline düşmek*, istemediği kimsenin buyruğu altına girmeye mecbur olmak. Yakalanmak: *Nihayet jandarmaların eline düştüler* (R. H. Karay). Rastlamak: *O ses mutlak iyi bir musiki mualliminin eline düşmeli* (H. E. Adıvar). || *Eline eteğine doğru*, temiz kalpli, iyi niyetli. || *Eline geçmek*, almak eylemine konu olmak: *Elime ancak yarın para geçecek. Karşıki tepe bizim kuvvetlerin eline geçti.* || *Eline gelmek*, hemen kolayca bulmak. || *Eline ne geçerse*, ne bulursa. || *Eline sağlık*, yapılan iş veya hareketin beğenildiğini anlatmak için kullanılan takdir sözü: *Eline sağlık, börek çok nefis olmuş.* || *Eline su dökememek*, birinin üstün bir kimseyle kıyaslanamayacak durumda olduğunu belirtir. || *Elini ağır tutmak*, yaptığı işi ağırdan almak: *Daha çok dinlenmek için de elini ağır tutuyordu* (R. H. Karay). ||*Elini çabuk tutmak*, işini çabuk görmek. || *Elini eteğini (ayağını) çekmek*, ilgisini kesmek. || *Elini kana bulamak*, birini öldürmek. || *Elini kesmek*, vaz geçirmek, yapılmasını engellemek. || *(Birinin) Elini kolunu bağlamak*, bir kimseyi bir şey yapamayacak duruma getirmek. || *Elini kolunu sallaya sallaya gelmek*, gideceği yere eli boş gitmek. || *Elini kolunu sallaya sallaya gezmek (dolaşmak)*, çekinmeden, pervasızca dolaşmak. || *Elini oynatmak*, para vermeyi esirgememek. || *Elini sıcak sudan soğuk suya sokmamak*, hiç bir işe el sürmemek, çok nazlı olmak. || *Elini veren kolunu alamaz*, kendisine iyilik yapıldığı zaman devamını fazlasıyle isteyen kimseler için söylenir. || *Elini vicdanına koymak*, doğru ve insaflı konuşmak. || *Elini yumak. Esk.* Sorumluluğu üzerine almamak, vaz geçmek. || *Elinin hamuruyle erkek işine karışmak*, (kadınlar için) beceremeyeceği işleri yapmağa çalışmak: *Vay! Pakize teyze «elinin hamuruyle erkeğin işlerine karışıyor!»* (Vâ-Nû). || *Elinle ver, ayağınla ara*, aldığını kendiliğinden vermeyen kimseler için kullanılır. || *Eliyle koymuş gibi bulmak*, aradığını kolaylıkla bulmak: *Bu cadde Sanat Mektebi civarındadır. Elimle koymuş gibi bulabilirim* (R. H. Karay). || *Elle tutulacak tarafı kalmamak.* Sağlam tarafı kalmamak: *Ceket o kadar eski ki elle tutulacak tarafı kalmamış.* || *Elle tutulacak tarafı olmamak*, hiç bir değerli tarafı olmamak: *O adamın elle tutulacak tarafı yok.* || *Eller yukarı!*, «ellerini kaldırarak teslim ol!» anlamına gelir. || *Ellerde gezmek*, çok sevilmek. || *Ellerim yanıma gelecek*, «bir gün nasıl olsa ölüp Allah'ın huzurunda yaptıklarımın hesabını vereceğim, onun için doğrudan ayrılmam» anlamına gelir. || *Ellerin dert görmesin!*, «Allah senden razı olsun!» anlamında iyi dilek sözü: *Ah! o güzel ellerin dert görmesin! Nezaketinle, güzelliğinle bin yaşa!* (Ahmed Rasim). || *Bir eli yağda, bir eli balda*, istediği her şeye sahip. || *Dört elle sarılmak.* Bk. DÖRT. || *Emin eller*, güvenilecek kimseler. || *İki elim yakanda olsun!*, «hakkımı helâl etmiyorum», «yaptıklarının hesabını öbür dünyada soracağım» anlamına gelir. || *İkinci elden*, dolaylı, aracılı olarak. || *İlk elden*, dolaysız, aracısız olarak. || *Tez elden*, çabucak, hemen.

— Anat. Bk. ANSİKL. || *El ayası atardamarı*, önkol atardamarının nabız olduğu kısmından ayrılan kolu. (Dış aya budu kabarıklığının zemininden geçtikten sonra dirsek atardamarıyle birleşerek yüzeysel aya kemerini meydana getirir. || *El bileği kemikleri*, önkolun iki kemiği ile el tarağı kemikleri arasında bulunan kemikler. (Bk. ANSİKL.) || *El tarağı*, elin yukarıda bileğin ikinci sıra kemikleri ile aşağıda parmak kemiklerinin başlangıcı arasında kalan kısmı.

— Arkeol. *Adak eli*, adak olarak kullanılan bronz veya mermer el. (Çoğu zaman kabartmalı palamutlar, kertenkeleler gibi koruyucu figürlerle [nazarlık] süslü olurdu.) || Daha önce Mısırlılarca da kullanılan, ucunda el bulunan değnek (*eşanl.* SIRTKAŞIYAN). || *Adaletin eli*, Fransa kraliyet asasının ucunda adaletin kudretini temsilen bulunan fildişi el. (XIV. yy. da paralarda ve mühürlerde görülür.)

— Bot. *El damarlı yaprak*, el ayası şeklinde olan yaprak.

— Çocuk oyun. *El el üstünde kimin eli var*, ebenin sırtına konan ellerden en üsttekinin kime ait olduğunu bulma oyunu. || *Elim sende*, birbirlerinin eline dokunmak suretiyle oynanan çocuk oyunu.

— Denizc. *El değiştirerek halat çekmek*, bir halatı evvelâ bir el, sonra öteki el ile düzenli olarak çekmek. || *El ile çekmek*, bir halatı, bir yomayı el ile çekmek. || *El ile yedeklemek*, bir sandalı, üzerinde el ile tutulacak takma parça halatlar bulunan bir yedek halatla ve bu parçalardan tutarak çekmek. || *El ile yukarı çekilmek*, bir halata el ile asılarak kendini yukarıya çekmek.

— Eldivencilik. *El ayası*, eldivenin parmaklarının dip kısmı ile başparmak arasında kalan kısmı. || *El ölçü âleti*, eldivencilerin elin ölçüsünü almak için kullandıkları âlet.

— Ev eşyası. *El bezi.* Bk. BEZ. || *El değirmeni.* Bk. DEĞİRMEN. || *El feneri.* Bk. FENER. || *El havlusu*, elleri kurulamağa yarayan havlu. || *El ısıtacağı*, eskiden elleri ısıtmakta kullanılan, içinde kızdırılmış maden parçası veya ateş bulunan, kafesli madenden içi oyuk küre. (Bugün, aynı amaçla kullanılan, akümülatörlü, yuvarlak ve yassı, küçük madenî kap.) [Bk. ANSİKL.] || *El kandili*, elde taşınan küçük kandil. || *El kantarı*, küçük yaylı kantar. || *El leğeni*, eskiden el yıkamak için kullanılan leğen. || *El şamdanı*, saplı veya kollu ayaksız küçük şamdan. || *El tası*, içinde el yıkanan tas.

— Falcılık. *El falı*, avuç içindeki çizgilerle insan şahsiyetinin ve kaderinin ilişkisini araştıran falcılık kolu. Bk. ANSİKL.

— G. santl. *El altlığı. Esk.* Hattatların yazı yazarken sayfayı kirletmemek için ellerinin altına koydukları deri parçası, kâğıt, kürk v.b. maddelerden yapılmış şey. || *El dayamalık*, ressamların fırça tutan ellerini dayadıkları ucu deri veya bez kaplı bir metre uzunluğundaki sopa. || *El sanatları*, bir yardımcı araç kullanarak elle yapılan işlerin tümüne verilen ad: *Oymacılık, kakmacılık, dövmecilik v.b. el sanatlarındandır.* (Bk. ANSİKL.) || *El yazısı*, elle yazılan yazı. Harfleri birleştirilerek yazılan yazı çeşidi. (Bk. ANSİKL.) || *El yazması*, elle yazılmış kitap: *Anglosakson el yazması kitapları ilk tetkik etmiş adam olan dostuna Disraeli çok itibar ederdi* (F. R. Atay). || Yayımlanmamış bir kitabın aslı veya kopyası. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Elbirliği ortaklığı.* Bk. İŞTİRAK *halinde mülkiyet.*

— İkt. *İkinci el imalât*, bir sanayici tarafından kendi hesabına ve verdiği teknik direktifler gereğince belirli planlara ve uyulması gerekli normlara göre imalâtın tamamının veya bir kısmının bir zanaatçıya veya başka bir sanayiciye yaptırılması. (Bk. ANSİKL.) || *İkinci elden müteşebbis*, bir işin yapılmasını üzerine alan müteşebbisin yerine o işi yapan kimse.

— İşl. *El işi*, iğne, şiş, tığ, mekik v.b. âletlerle yapılan veya tezgâhta dokunan çeşitli işlere verilen genel ad. Bk. ANSİKL.

— Marang. *El arabası*, tek tekerlekli, iki kollu ve insan gücüyle çekilen taşıt. (Bk. ANSİKL.) || *El bıçkısı.* Bk. BIÇKI. || *El merdiveni.* Bk. MERDİVEN.

— Mat. *Elde tutmak*, bir toplama veya çarpmada, birimleri yazılan bir rakamın onlar sayısını sola doğru bir sıra ilerletmek: 4 *kere* 9: 36;6 *yazıyorum ve* 3'*ü elde tutuyorum (veya* 6 *yazıyorum, elde var* 3). || *Elde tutulan sayı*, iki haneli rakamın kendisinden sonra gelecek rakama eklenmek üzere tutulan sayısı. (Kısaca elde denir.)

— Matbaac. *El işareti*, eskiden, kitap içindeki bazı notlara veya işaretlere dikkati çekmek için bu kısmın üzerine basılan, işaret parmağı dışındaki bütün parmakları kapalı bir el biçiminde baskı işareti. (Bugün bu işaret, ancak bazı sözlüklerde ve gazetelerde kullanılır.)

— Mim. ve Dekoratif santl. Cami kandillerinde, kandilin asılı bulunduğu zincire bağlı, genellikle bakırdan yapılan plaka. (Yazılarla süslü olan bu küçük plaka, dikine duran beş parmak biçimindedir.) [Bu plakaya kutsal el adı da verilir.] || *El yaprak*, genellikle küçük bir sap çevresinde ve simetrik olarak düzenlenen küçük hurma dallarının meydana getirdiği stilize motif. (Eski Yunan ve Roma'da çok kullanılan bu motiflerde pek az değişirlik görülür. Rönesansta bu motifler yeniden kullanıldı. Gerçek bir tutulma ancak Ampir üslûbunda ortaya çıktı.)

— Müz. *El aşırma*, yaylı çalgılarda sol elin gidip gelmesi. (Eskiden bu kelime elin sap üzerindeki duruş değişikliğini, dokunağın daha üstünde yer almasını belirtirdi.) || *Armonik el*, notaları, nota gruplarını hatırlamak veya okumak için Larousağ-

Foto. LAROUSSE

da sık sık kullanılan usul. (GİDON EL de denir.) Bk. ANSİKL.

— Oto. *El freni.* Bk. FREN.

— Oyun. Birçok kere döndürülen bir oyunun her bir partisi. ‖ *El açmak,* briç gibi eşli kâğıt oyunlarında partönerinin oynayacağı oyunda diğer oyuncunun elindeki kâğıtları yere açması. ‖ *El almak,* rakibinin oynadığı kâğıdın daha kuvvetlisini oynayarak el kazanmak (aksi el vermek). ‖ *El tutmak,* el aldıktan sonra ilk hamle yapmak hakkını kazanmak. ‖ *Elden çıkarmak,* oyuncunun kurtulmak istediği kâğıdı oyuna sürmesi. ‖ *Elini belli etmek,* elindeki kâğıdı eşinin tahmin etmesine imkân verecek şekilde oynamak. ‖ *İki el oynamak,* bir oyunu iki parti oynamak.

— Patol. *El sakatlığı,* elin önkola nazaran sürekli duruş bozukluğu. (Sakatlık elin hareketine göre ya dirsek kemiği - tarak eklemindeki veya döner kemik - tarak eklemindeki bozukluktan ileri gelir.) [Bk. ÇOLAK.] ‖ *Maymun eli,* bazı kas bozukluklarında, dış aya budu (tenar), iç aya budu (hipotenar) ve kemik ara kaslarının bozulması sebebiyle elin aldığı çirkin görünüş. ‖ *Sızıntılı el,* elin, srengomiyeli'de, bazı miyopatilerde ve eski yarım inmelilerde görülen kendine özgü görünüşü. (Elin üst tarafında ve ilk parmak kemiklerinde görülen ve ödemle ilgili olan sızıntılı bir şişmenin sonucudur ve çoğu zaman da bir kas körelmesiyle birlikte görülür.) ‖ *Vaiz eli,* bazı kas körelmelerinde elin duruşu. (El önkola doğru gerilmiş, parmaklar bükülmüştür.)

— Prehist. *El baltası,* badem şeklinde her iki yüzü yontulmuş çok yaygın bir taş âlet. (Şekli ve boyu çok değişik olabilen el baltası alt paleolitik devrin tipik âletidir. Anadolu'da ilk el baltası 1894'te J. E. Gautier tarafından Birecik yakınlarında bulundu.)

— Sil. *El bombası* (*humbarası*). Bk. BOMBA.

— Spor. *El ense,* yağlı türk güreşinde bir oyun. (Bk. ANSİKL.) ‖ *El ense çekme,* rakibin ensesine yapışan elle onu ensesinden öne doğru çekme hali. (Bk. ANSİKL.) ‖ *El topu,* elle oynanan bir top oyunu. Bk. ANSİKL.

— Tasav. *El almak,* bir şeyhten veya mürşitten, gösterdiği kabiliyet karşılığı, bir yetkiyi devralmak: *Kabakulağa karşı okumak üzere şeyhinden el almak.* ‖ *El etek tutmak,* bir tarikata girmek, derviş olmak. ‖ *El vermek,* mürşit tarafından, bir talibi derviş yapmak. Bir dervişe belli bir yetkiyi vermek, devretmek.

— Teknol. *El breyizi* veya *el matkabı.* Bk. DRİL.

— Terz. *El işçisi.* Bk. İŞÇİ.

— Tıp. *El ayası - taban belirtisi,* tifo, ileri derecede eklem romatizması, verem gibi bazı bulaşıcı ağır hastalıklarda görülen belirti. (El ayaları ve ayak tabanları kendine özgü sarı bir renk alır. Ayrıca, hastanın iyileşmesi sırasında, yine aynı yerlerde çokça döküntü olur.)

— ANSİKL. Anat. *Elin iskeleti,* yukarıdan aşağıya doğru şu bölümlerden meydana gelir: iki sıra halinde dizilmiş sekiz kemikten meydana gelen ve döner kemikle eklemlenen bilek; beş kemikten meydana gelen eltarağı; her parmakta üçer, başparmakta yalnız iki tane olan parmak kemikleri. Elin üstünde, derinin hemen altından açıcı kasların kirişleri geçer.

Elin iç tarafı ise üç bölüme ayrılır:

1. *Dış aya budu kabarıklığı.* Başparmağın üst tarafındadır ve başparmağın çeşitli hareketlerini sağlar. Başparmağın bükücü uzun kası da bu bölümden geçer.

2. *İç aya budu kabarıklığı.* Küçük parmağın üstündedir ve bu parmağın dört küçük kasından meydana gelir.

3. *Asıl el ayası.* Parmakların yüzeydeki ve derindeki bükücü kaslarının kirişleri buradan geçer. Solucansı kaslar bu kirişlere bitişir. Bu bölgede ayrıca, elin dönerkemik atardamarı ile dirsek kemiği atardamarı arasındaki ağızlaşmalardan meydana gelen iki atardamar kemeri de yer alır.

Kemiklerarası kaslar. Elin sırt bölümü kasları ve el ayası kasları ise el tarağı kemikleri arasındaki boşlukları doldurur. El, pek çeşitli ve değişik hareketler yapabilir. Başparmağın diğer parmakların karşısında olması dolayısıyla bir şey tutmayı, kavramayı sağlayan özelliği insanı ayırt ettiren bir durumdur.

● *El bileği* kemikleri iki sıra üzerine dizili sekiz kemikten meydana gelir. Üst sıra dıştan içe doğru, sandal kemik, ay kemik, piramit kemik ve bunun üzerine oturan nohutsu kemikten yapılmıştır. Alt sıra dıştan içe doğru, trapez kemik, trapezoid kemik, büyük kemik veya başlı kemik ve çengel kemikten ibarettir. El bileği kemikleri yukarıda döner kemiğin alt ucu ve bu ucu dirsek kemiğinden ayıran üçgen bağ ile eklemlenir. El bileğinin 8 kemiği açıklığı öne bakan ve bilek ön bağı ile el bileği kanalını meydana getiren bir oluk yaparlar.

— Ev eşyası. *El ısıtacakları,* Ortaçağ'da genellikle içi oyuk küçük bir madenî küreden ibaretti. Menteşeleri üzerinden ikiye bölünmüş bu kürenin ortasındaki oyuğa yanmakta olan kor parçaları doldurulurdu ve yüzeyinde bulunan birkaç hava deliği sayesinde içerideki ateşin sürekliliği sağlanırdı. El ısıtacakları, bazen ufak bir zincirle bileğe takılan değerli bir eşyaydı.

— Falcılık. *El falı* ilkelerinin çoğu, kaynakları itibarıyle müneccimliğe ve cinciliğe dayanır. İlk olarak Hintlilerin el falıyle uğraştıkları ileri sürülür. Mısırlı rahiplerden başka Kaldeliler, Asurlular, Çinliler, İbranîler de el falına bakarlardı. Çin geleneğinde, çok eski çağlara dayanan el falı gizli bilimlerin başında gelirdi. İslâmî kaynaklarda, Zohar'da, Eyüp peygamber'in kitabında, Aziz Yohanna'nın Apokalypsis'inde bu sanatla ilgili izlere rastlanır. Yunan ve latin filozofları, Hippokrates, Galenus, Sputina, Plinius ve Jül Sezar da el falıyle ilgilenmişlerdir. Küçük Asya ile Mısır ve Yunanistan arasındaki ilişkiler sonucu el falının Doğu'dan Batı'ya geçtiği sanılır. Başka bir yoruma göre, bu sanatı Batı'ya Çingeneler tanıtmıştır. Günümüzde de Çingeneler el falına bakarak az çok sembolik bir şekilde gelecekten haber vermeğe çalışırlar. Eskiçağda el falı, insanın tanınması için kullanılırdı, fakat Batı'da soysuzlaştırılarak kehanet niteliğine büründü. Genellikle, çalışmaktan sağ ele göre daha az bozulan sol el avucunda fala bakılır. Önce bir çeşit M harfi meydana getiren ve *hayat, akıl, kalp* ve *talih* (zuhal çizgisi de denir) çizgileri denen dört büyük çizgi incelenir, sonra parmakların diplerindeki kabarıklıklara bakılır, bunların az veya çok belirgin oluşuna göre karakter ve istidatların derecesi belirtilir: *Jüpiter* çıkıntısı dini, ihtirası, neşeyi, mutluluğu; *Satürn* çıkıntısı sağduyuyu, talihi; *Apollon* veya *Güneş* çıkıntısı ünü, zekâyı, güzellik zevkini; *Merkür* çıkıntısı ça-

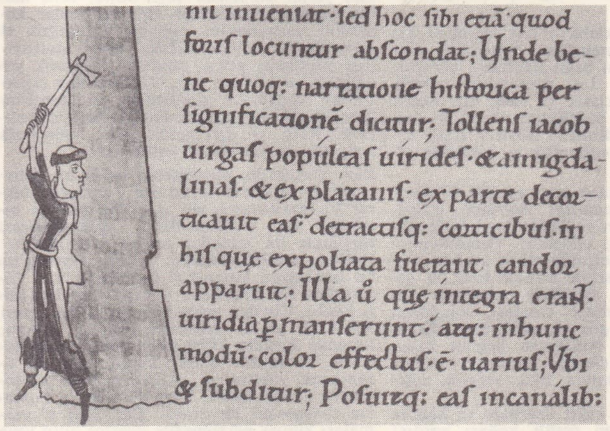

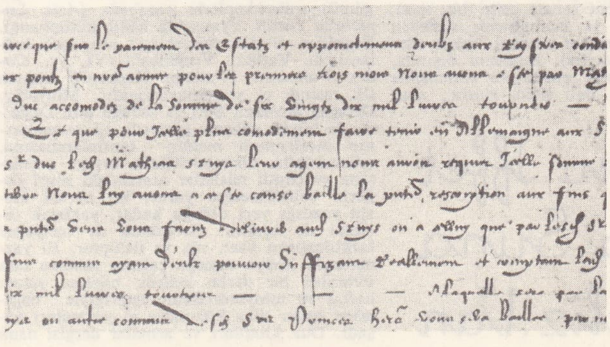

el yazmaları

yanda, Cîteaux'nun el yazması «Ağaç Kesen Rahip», 1120'ye doğr.; altta, XII. yy. alman minyatürü, Werden manastırının incil yazarı «St. Matthieu», Condé müzesi, Chantilly, Fransa; solda, Odet de Coligny'ye yazılan bir yazı (12 şubat 1570), Millî arşiv

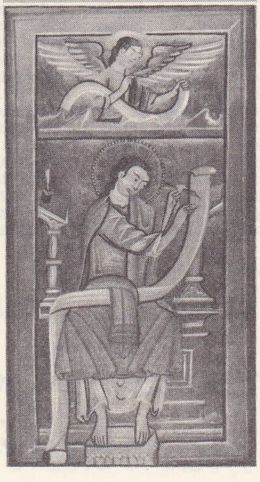

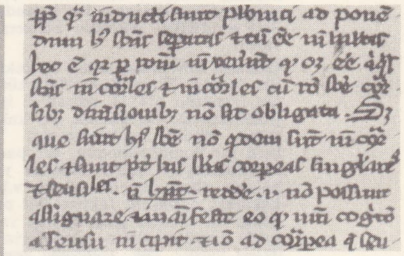

üniversite el yazması Ortaçağ Millî kütüphane

«Boèce ve felsefe» Hollanda el yazması Millî kütüphane

lışma, ticaret, bilim aşkını; *Mars* çıkıntısı cesareti: *Ay* çıkıntısı hayal gücünü, iffeti; *Venüs* çıkıntısı da yardımseverliği, zarifliği ve aşkı gösterir. Falda açılar, haçlar, yıldızlar meydana getiren ikinci derecedeki çizgiler de dikkate alınır.

El falı ile uğraşanlar elleri yedi esas bölüme ayırmışlardır (yunan filozoflarından Anaksagoras kişilerin karakterini tanımada bu bilimi uygulardı):

1) İlkel el - geniş ayalı, 2) Lüzumlu el - duvarcı malası biçiminde, 3) Sanatçı el - koni biçiminde, 4) Yararlı el - dört köşe, 5) Felsefî el - boğumlu, 6) Ruhsal el - sivri, 7) Karma el.

Günümüzde bağımsız bir bilim dalı olmaktan çıkan el falı, biyotipoloji'nin bir unsuru olma yolundadır.

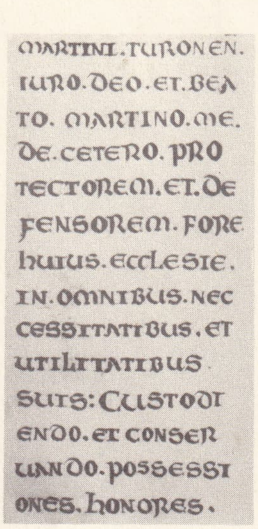

el yazması
IX. yy.
Bibliothèque
municipale de Tours
Fransa

— G. santl. Çok geniş bir alanı kapsayan *el sanatları* konusunu, kullanılan malzemeye ve tekniğe göre 1. toprak işleri, 2. ahşap ve tahta işleri, 3. deri ve cilt işleri, 4. maden işleri, 5. yapı ve taş işleri, 6. cam işleri, 7. kâğıt işleri olmak üzere, birkaç kolda toplayabiliriz.

1. Toprağı malzeme olarak kullanan el sanatlarının çok eski bir geçmişi vardır. Orta Asya Türkleri ev ve mutfak eşyasını ağaçtan, deriden ve topraktan yaptılar. Fakat göçebe düzende toprak eşya kırılması bakımından makbul sayılmıyordu.

Toprak eşya iki cins oluyordu: sırlı çanak çömlek, sırsız çanak çömlek. Renkli ve cilâlı sır kullanıldığı zaman elde edilen malzameye çini dendi. Bk. ÇİNİ.

Türkler, tarım yapmak üzere yerleşip şehirler kurdukları zaman toprak işlemeciliği gelişti. Daha sonra, gelişen mimarî âbidelerin duvarlarını korumak amacıyle kullanılmağa başlanan pişmiş tuğla fikri çininin ve mozayiğin mimarîye uygulanmasına yol açtı.

2. Ahşap işlemeciliği, Türklerde, el sanatlarının önemli bir kolu olarak gelişti. Bugüne kadar dayanabilmiş olan örneklerden eski türk evlerinde, saray, köşk, kasır tavanlarında, camilerin mimber ve mihraplarında, sandık, kutu, konsol v.b. eşyada, kaşık, yazı takımı gibi ince işlerde bu sanatın en güzel belirtilerini bulmak mümkündür. Özellikle Türk-İslâm Eserleri müzesinde bulunan XII., XIII. yy.dan kalma tahta oyma kapılar, rahleler, sandukalar v.b. eşya arasında el sanatlarının bu dalında ne kadar ileri gidildiğini gösteren benzersiz parçalar vardır.

Osmanlı devrinden kalan en eski tahta işçilik, Murad II'nin Bursa'daki türbesinin ahşap tavanıdır (1451). Ahşap el işlemelerinde genellikle ya yapıştırma, ya kakma, ya da oyma tekniği kullanılmıştır. Yapıştırma, belli bir kompozisyonun, her parçası ayrıca hazırlanmış bir modeli birbirine yapıştırarak; kakma, ahşap üzerine gümüş v.b. maddeler kakarak; oyma ise yekpare bir parçayı, herhangi bir modele göre oyarak yapılır. Edirne'de yapılan ahşap işlemelerin ayrı özellikleri vardır. (Bk. EDİRNEİŞİ veya EDİRNEKÂRİ.)

3. El sanatlarının önemli bir kolunu da deri ve cilt işleri teşkil eder. Orta Asya Türkleri, kullandıkları eşyanın büyük bir kısmını, sürekli göçlerde, dayanıklılığı sağladığı için deriden yaparlardı. Bu, Türklerin deri işlerinde fazla çalışmasına ve bu sanatı geliştirmesine yol açtı. Türkler hurç, tulum, torba, hayvan koşumu v.b. ihtiyaçları sağlamak için deriyi işlerken iyi terbiye etmenin yollarını da öğrendiler. Dericilik sanatı böylece gelişti. İslâmlığı kabul, Anadolu'ya geçiş ve yerleşik düzene girme bu sanatın daha da gelişmesine yol açtı. Kur'an ve dinî kitapların süslenmesi gayreti, dericilikle beraber ciltçilik sanatını da geliştirdi. Ve bu iki sanat türk el sanatlarının çok seçkin ve yaygın kollarından biri halini aldı. (Bk. CİLT, DERİCİLİK.)

4. Türk el sanatları içinde çok önemli bir yeri olan maden işçiliğinin ne kadar eski bir tarihi olduğu Altay, Orhon ve Yenisey dolaylarında yapılan kazılarda meydana çıkmıştır. Bu kazılar, altın, bakır ve tunç eşya yanında ayrı bir yeri olan demir işçiliğinin de varlığını haber verir. Nitekim eski çin kaynakları Türklerden «demir üreten ve bunu en iyi işleyen millet» olarak bahseder.

Selçuklu Türkleri ve sonra Osmanlılar Orta Asya'dan Anadolu'ya geçen bu sanata çok şey kattılar.

Maden işçiliği özellikle Osmanlılarda: a) silâh, b) günlük eşya ve mimarî, c) kadın süs eşyası alanlarında gelişti.

İmparatorluğun sürekli bir savaş ortamı içinde bulunması özellikle silâh yapımını etkiledi. Bunun yanında bakır, pirinç, dövme demir ve çelikten yapılmış zırh, miğfer, kalkan v.b. eşya, sağlamlığı, uygunluğu, kıvraklığı yanında bir de sanat ve zarafet niteliği taşıyordu. Silâh saplarında oyma veya kakma yoluyle yapılan süslemeler, dünyaca ün kazanmıştı. Maden işleri, parmaklıklar, şebekeler ve sütun, kapı, çeşme v.b. üzerinde süsleme malzemesi olarak mimariye de girdi. Ülkede bakır madeninin çok oluşu, ev eşyası konusunda dövme bakırın işlenmesine yol açtı. Bakırın nakışlarla süslenmesi, üzerine altın tozu ile kaplama yapılması (tombak), yazı ve desenlerle süslenmesi günlük hayatta kulanılan kapkacağa birer sanat eseri niteliği kazandırdı.

Som altın ve diğer kıymetli madenler üzerindeki çalışmalar el sanatlarının bir ayrı ve önemli kolu olan kuyumculuğun gelişmesini sağladı.

5. El sanatlarını geliştiren bir konu da yapı ve taş işleridir. Türk taş işçiliği ilk olgun örneklerin Anadolu Selçukluları ve beylikleri devirlerinde vermiştir. Osmanlı yapılarında bu sanat, iç ve dış dekorasyonda ana malzeme oldu. Selçuklu mimarîsinin anıtsal taç kapılarında taş oymacılığının en güzel örnekleri yer aldı. Oyma yazılarla süslü bordürler, ulamalar ve geçmeler, boşlukları dolduran rozetler; halı, kilim gibi dokuma sanatlarında, tezhip, hat gibi yazı sanatlarında; kumaşlarda, çinilerde, işlemelerde görülen kompozisyonların taş oymacılığındaki yansımalarıydı.

Osmanlılar, Selçukluların çok ayrıntılı taş oyma üslûbunu muhafaza etmediler; motiflerin istif tarzına bağlı kalmakla beraber, yüksek kabartma taş oymacılığı yerine, büyük yapılarda klasik ve sade bir üslûbu tercih ettiler. Bu sadelikleri stalaktik dolgularla hareketlendirdiler. Böylece taşın dekorasyona kattığı sağlamlık ve bütünlük etkisini sağladılar.

6. El sanatları içinde cam işçiliği Türklerde, özellikle Osmanlılar devrinde gelişti. Bu gecikme, camın en kolay kırılabilir nesne olması ile izah edilebilir. Osmanlılarda cam işçiliği önce selçuklu etkisi altında başlamış, sonra, mimarîyle birlikte hızlı bir gelişme göstermiştir. Özellikle camilerde kullanılan renkli pencere camları, kandiller; kadeh, sürahi, nargile ve gülâbdan, lâledan v.b. ev eşyası ve bunlardan bugüne kalan örnekler belli bir devirde camcılık sanatındaki gelişme hakkında fikir verecek niteliktedir.

7. El sanatlarının kâğıt üzerinde ve kâğıtla ilgili olarak gelişen çeşitli kolları vardır: bunların başında hat sanatı gelir (bk. HAT). Kitap sayfalarını ve başlıklarını süsleyen tezhip ve minyatür, hat sanatını takip eder (Bk. TEZHİP, MİNYATÜR). Bunların dışında, bizzat kâğıdı terbiye etmek ve süslemekle ilgili iki el sanatı dalı daha vardır: ahar (bk. AHAR) ve ebru (bk. EBRU). Üzerine hat eseri yazılacak kâğıdı, aharlayarak bozulmaz ve cilâlı bir hale getiren aharcılıkla, cilt kapaklarının içinde kullanılan kâğıtları süsleyen ebruculuk bugün el sanatlarının birer ölü dalı haline gelmiştir.

● Türkiye'de *el yazısı* öğretimine ilkokul ikinci sınıfta başlanır. İlkokul programında ilkokulların II.-V. sınıflarının yazı dersleriyle ilgili amaçlar ve ilkeler belirlenmiştir. Bunlara göre, el yazısının kolay yazılabilir olması için bazı niteliklere dikkat edilir. Harf biçimlerinde, güçlük çekilen büküntü ve kıvrıntılardan kaçınılır, harflerin kolay bitiştirilir olmasına dikkat edilir. El yazısının çabuk yazılır, işlek ve okunaklı hale gelmesi için dört sınıfta da gerekli alıştırmalara geniş şekilde yer verilir. Bu konuda resim dersinin imkânlarından da yararlanılır ve yazının kâğıda zevkli bir şekilde yerleştirilmesi sağlanır. El yazısı önce *dikyazı* şeklinde öğretilir. Zamanla beliren şahsî üslûp, el yazısına güzellik değeri veren bir unsur olduğundan, bu üslûba karşı gelinmez, üstelik üslûp korunur. Sağa eğik el yazısı yazmağa eğilimli olanlara, örneğe göre eğik el yazısının özellikleri gösterilir ve onların da bu yazıda gelişmeleri sağlanır. El yazısı öğretilirken kesinlikle *müsvedde* ve *temiz* diye iki tür yazıdan sakınılır. El yazısında çabukluk derecesi II. sınıfta dakikada on hece iken gittikçe hızlanır ve V. sınıflar on yedi hece yazabilirler.

● *El yazması* deyimi genellikle edebiyat, bilim, din v.b. konularda yazılmış, fakat basılmamış olan eserleri tanımlamak için kullanılır. Taş, kiremit, tuğla, astrabon üzerindeki yazıtlar, papirüs, parşömen veya kâğıt üzerindeki mektuplar, imtiyaz beratları v.b. gibi şeyler elle yazıldığı halde el yazması olarak nitelendirilmez.

Papirüs parşömen üzerindeki ilk el yazmaları iki sopaya tutturulmuş bir rulo biçimindedir (*volumen, rotulus*); bu el yazmasında metin iki sütun halinde yazılıdır. III. ve IV. yy. larda bu biçim yerini giderek *kodeks*'e (codex) bıraktı; kodeks, genellikle modern kitaplarımız gibi dörde katlanmış bir sayfadan meydana gelen defterler dizisini biraraya getirirdi. Metnin sırası, her defterin ilk sayfasının numaralanması (imza) ve son sayfaya bir sonrakinin ilk kelimelerinin yazılmasıyle sağlanırdı. Kılıfların (*capsae*) yerini parşömen veya tahta, deri, maden veya fildişi kutular aldı ve bunlar kodeks'in yerleşmesini sağladı. Eskiçağda el yazmalarını sayısız köleler veya azatlılardan meydana gelen yazıcılar (*librarii*) yazarlardı ve böylece çok sayıda nüsha çıkartılması sağlanırdı. Karolenjler ve Romalılar devrinde bu işi manastırlardaki keşişler yaptılar. XIII. yy. dan sonra laik müstensih atelyeleri manastırların yerini aldı.

Bazı devirlerde, parşömenin azlığı ve pahalılığı, kullanılmış sayfaların kazınarak tekrar kullanılmasına yol açtı. Bu şekilde incelenen eski parşömenlerle (*palimpsestes*) genellikle ilk metinler ortaya çıkmaktadır: Vatikan kütüphanesinde, Aziz Aurelius'un bu incelemesi kazınınca altından çıkan Ciceron'un *De Republica* (Devlet Üzerine) adlı kitabı. Çin'den gelen kâğıdın kullanılması XI.-XIII. yy.lar arasında Batı'da yayıldı; bununla birlikte kâğıt uzun süre düşük kalitede bir madde olarak kabul edildi ve özenilerek yazılan el yazmaları için parşömenler tercih edildi. Kısa süre sonra bunların süslemeleri ele alındı. Bazı lüks el yazmaları kumaş parşömenler üzerine altın veya gümüş mürekkeplerle yazılırdı (*Aziz Lupicin'in İncil'i,* Fransa'da Millî kütüphane). Başlıklar ve minyatürler için altın çok kullanılırdı. Vatikan Vergilius'u (VI. yy., *Codex Vaticanus* [Vatikan Kodeksi]) bilinen ilk resimli el yazmalarındandır. Minyatür, Ortaçağ boyunca Batı'da olduğu gibi Doğu'da da büyük gelişme gösterdi. El yazmalarının incelenmesi metnin tanımlanmasına, müstensih'in dikkatsizliğinin ortaya çıkmasına ve çeşitli nüshalar arasındaki nispî değerin belirtilmesine yarar; bu ayrıca eserin yazdığı yeri olduğu kadar, yaklaşık tarihini de açıklar. Gerçekten de atelyeleri farklılaştıran yazı, süs ve üslûptur. El yazmalarını kopya etmeğe çalışan matbaa ona öldürücü bir darbe indirdi; böylece yalnız hattat ve minyatürcünün ustalığıyle beğenilen ender lüks kitaplarla el yazmaları yaşadı. Dua kitapları ve armalar dergisi uzun

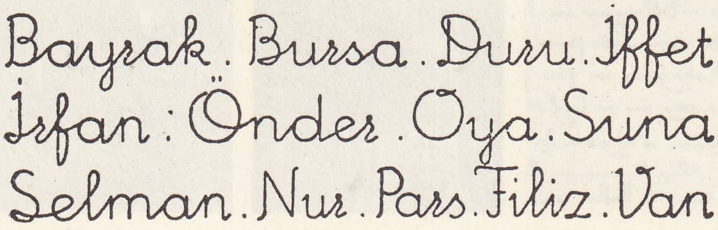

Foto. X (LAROUSSE)

EL İŞLERİ VE EL SANATLARI

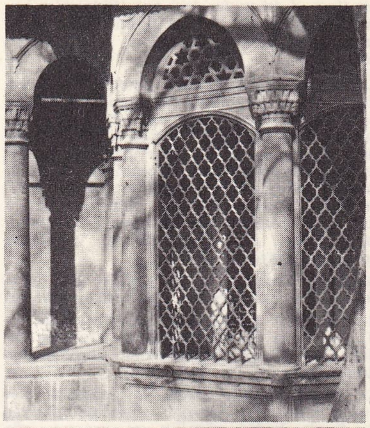

soldan sağa;

demir işçiliği, şebekeli sebil penceresi; taş işçiliği, mermer giriş kapısı kakma işçiliği, sedefli Kur'an mahfazası

kâğıt işçiliği, ebru desenleri

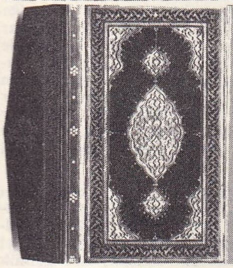

ciltçilik, deri üzerine altın süslemeler

hesap ve el işi çeşitli işleme motifleri ▲

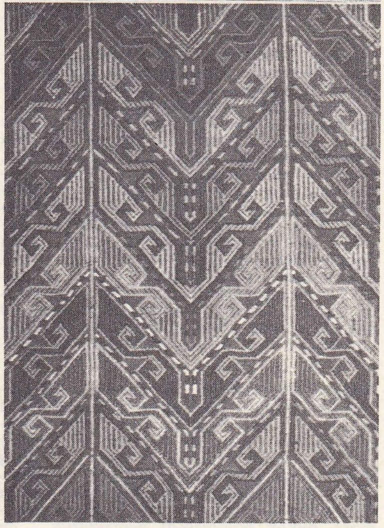

▶ el tezgâhı, Avşar kilimi

el örgüsü nakışlı çorap

maden işçiliği bronz mangal

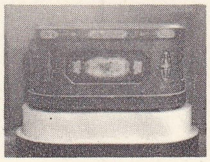

deri işçiliği tezhipli kutu

cam işçiliği Beykoz billûru

süre elle yazıldı. Gerek yayımlanmayan incelemeleri, gerek kaybolan metinlerin kopyasını içeren bilginlerin el yazmaları büyük bir değer taşır. Ayrıca bugün büyük yazarların kendi elinden çıkan el yazmalarına büyük değer verilmektedir. El yazmalarının bozulmasının sebebi çoktur (iyi korunmamaları, savaşlar ve çeşitli âfetler); bununla birlikte özel veya millî kütüphanelerde korunan el yazmalarının sayıları pek fazladır. Fransız Millî kütüphanesinde 150 000'den fazla el yazması vardır; Vatikan, Münih, Viyana kütüphaneleri ve British museum bu yönden çok zengindir.

● Doğu yazmaları çeşitli yazı üslûplarında yazılmıştır. Yazma kitaplar geleneğinde, yazarlar itibar adlarını genellikle eserin önsözünde *hamdele ve salvele*'den («Allah'a hamd olsun ve Tanrı selâmı Muhammed üzerine olsun» cümlesinin kısaltılmış şekli) sonra, *sebebi telif* bahsinde açıklarlar. Divan veya manzum eserlerde ise yazar ancak, kendisinden bir münasebetle bahsedebilir. Bunlardan başka birtakım medrese ders ve âlet kitaplarında, yazarın ismi yoktur. Bu gibi hallerde yazarın tespiti, özel araştırmaları ve incelemeleri gerektirir. Kitabın herhangi bir yerinde yazarın adını bulmak mümkün olmadığı hallerde bibliyografya kaynaklarından yararlanılır veya bu kitap diğer nüshalarıyle karşılaştırılır. El yazmaları, bitirirken yazılan dua ve hamd mahiyetindeki, *hatime* adı verilen son yaprakla biter. El yazması kitapları kopya eden ve bu işi kendine sanat edinen kimseye «müstensih» denir. İstinsah edilen kitaplarda sahibinin «temellük» kaydı ve tarihi bulunur. Yazma kitapların ciltlerinde «şemse» denilen basılarak yazılmış şekil bulunur. Cilt kenarında okunacak sayfayı kaybetmemek için kullanılan ve *miklep* denilen çıkıntılı bir kısım vardır. Yazma kitabın cilt kapağının içinde gizli şeylerin saklandığı *zahriye* denilen bir kısım da bulunur. El yazması eserler mutlaka aharlı* (aherli) kâğıtlara yazılırdı. Bu kâğıtların bir kısmı dışarıdan gelirdi. Özellikle Hint, Çin, Türkistan ve Venedik kâğıtları tercih edilirdi. Çizgisiz olan aharlı kâğıtlar üzerinde satırlar şu şekilde gösterilirdi: bir karton veya mukavva üzerine istenilen aralıkta ince ipler gerilir; kullanılacak kâğıt bu iplerin üzerine konarak hafifçe bastırılınca, ipler kâğıtta çizgiler halinde iz bırakırdı. Müstensih ve hattatlar bu izlerin üzerinden yazardı. El yazması eserlerde kullanılacak kâğıdın beyaz renkte olmasına dikkat edilir, beyaz kâğıt üzerinde siyah mürekkeb tutulmazdı. *Nohudî renk*, el yazmalarının kâğıtları için en makbulü idi. Bazen el yazması eserlerin sayfa kenarına eklemeler yapılır, şerhler yazılırdı. *Derkenar* adı verilen bu tip kenar yazılarına hattatlarca yazılan eserlerde pek rastlanmaz.

El yazması eserlerin genellikle hattat elinden çıkanlarının ilk iki sayfası tezhipli olurdu. El yazmalarının etrafı genellikle dört çizgi ile çevrilirdi; bu çizgilere *cetvel* adı verilirdi. Güzel ve önemli el yazmalarında bu cetveller birkaç tane olur ve araları altınla doldurulurdu.

El yazmalarının saklanması, tasnifi, kullanılması ve buna dair başka işlemler ise kütüphanecilik bilgisinin konusudur. Türkiye yazmalar bakımından zengin bir ülkedir. Özellikle İstanbul, Bursa, Konya, Manisa, Kayseri, Edirne gibi eski kültür merkezlerindeki kitaplıklarda büyük çapta el yazması koleksiyonları vardır. Özel kişilerin ellerinde de değerli yazmalar vardır. Özel koleksiyonlardaki el yazmalarının bir kısmı çeşitli tarihlerde Avrupalıların eline geçmiştir. Bugün Avrupa'nın büyük merkezlerinde (Paris, Londra, Viyana, Vatikan, Budapeşte, Leiden) muhtelif müze ve kitaplıklarda zengin türkçe el yazmaları vardır. Türkiye'deki müze ve kitaplıklarda korunan el yazmalarının katalogları henüz tam olarak yayımlanmamıştır. Ancak İstanbul kitaplıklarında bulunan yazma eserlerin defter veya fihristleri, bazı şehirlerdeki kütüphanelerin katalogları yayımlanmıştır. Diğer kütüphanelerdeki ise makaleler halindedir: *İstanbul Kütüphanelerinde Tarih Coğrafya Yazmalar Katalogu*, İst. (1943-1951, XI c.), *İstanbul Kütüphanelerinde Türkçe Yazma Divanlar Katalogu* (1953-1969, 4 c.), *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Katalogu* (1962), *Manisa Genel Kütüphanesi Türkçe Tarih Coğrafya Yazmalar Katalogu* (1952), *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu* (1961, 2 c.).

Avrupa müze ve kitaplıklarındaki türkçe, arapça ve farsça yazmalar katalogları birarada hazırlanmıştır. Türk edebiyatı ve tarihi bakımından önemli yazmaları içine alan bu koleksiyonlara ait kataloglar: Ali Hilmi Dağıstanî, *Fihrist-ül-Kütüb-it-Türkiyet-il-Mevcudeti fil—Kütüphanet-il-Hidiviyye* (Hidiviye Kitaplıklarındaki Türkçe Kitapların Fikristi) [1306]; Ettore Rossi, *Elenco dei Manoscritti Turchi della Biblioteca Vaticana* (Vatican Kütüphanesindeki Türkçe El Yazmaları Dizisi) [1953]; K. Vollers, *Katalog der Handscriften der Üniversitäts Bibliothek* (Üniversite Kütüphanesinde Bulunan El Yazmaları Katalogu) [1906]; W.D. Simirnow, *Manuscrits Turcs de l'Institut des Langues Orientales* (Doğu Dilleri Enstitüsünün Türkçe El Yazmaları) [1897]; A. Dozy ve Goeje, *Catalogus Codicum Orientalium Bibliothecae* (Doğu Kitaplıkları Katalogu) [1851-1857, 6 c.]; Albrecht Kraft, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Orientalischen Akademie zu Wien* (Viyana Doğu Akademisindeki Türkçe, Farsça ve Arapça El Yazmaları) [1842]; Gustav Flügel, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschiften der Kaiser,*

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Königlichen, Bibliothek zu Wien (Viyana İmparatorluk Kütüphanesindeki Türkçe, Farsça ve Arapça El Yazmaları) [1865-1867, 3 c.]; Sharles Rieu, *Catalogue of the Türkish Manuscripts in the British Museum* (British Museum'daki Türkçe El Yazmaları Katalogu) [1888]; Edger Blochet, *Catalogue des Manuscrits Turcs de la Bibliothèque Nationale* (Millî Kütüphanedeki Türkçe El Yazmaları Katalogu) [1932-1933, 2 c.]; Wilhelm Pertsch, *Die Türkischen Handschriften der Königlichen Bibliothek* (Krallık Kütüphanesindeki Türkçe El Yazmaları) [1889]; Wilhelm Pertsh, *Die Türkischen Handschriften der Herzoglichen Bibliöthek zu Gotha* (Gotha Prenslik Kütüphanesindeki Türkçe El Yazmaları) [1864]; Josef Blaşkoviç, *Arabische, Türkische und Persische Handschriften der Universitäts-bibliothek in Bratislava* (Bratislava Üniversitesi Kütüphanesindeki Arapça, Türkçe ve Farsça El Yazmaları) [1961]; K.V. Zettesteen, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Üniversitäts bibliothek zu Uppsala* (Uppsala Üniversite Kitaplığındaki Arapça, Farsça, Türkçe El Yazmaları) [1928-1935, 2 c.].

— İkt. Malzeme taahhüdünde sorumluluk, malzemeyi taahhüt eden müteahhide ait olduğu halde, *ikinci el* imalâtta bu sorumluluk, emir veren müesseseye aittir ve bu bakımdan ikinci el olarak imalât yapan kimse malzeme taahhüt eden müteahhitten farklıdır. Bundan ötürü, ikinci el imalâtta, ücret işe göre verildiği halde (meselâ imalât saatı miktarına göre) malzeme müteahhidine sadece sattığı malın bedeli ödenmektedir. Bâzı hallerde, iptidaî maddeler ve bazen de âletler, bunların yalnız sipariş edilen işlerde kullanılmaları şartıyle emir veren müessese tarafından sağlanır. İkinci el imalât yapan müessese imal ettiği mal hakkında hiç bir durumda söz sahibi olamaz. Bu bakımdan müşterileri olan müesseseler karşısında bir nevi bağımlılık durumunda kalmaktadır.

İkinci elden imalâtın esas itibarıyle iki şekli vardır. Birinci şekil tamamlayıcı ikinci el imalât veya üretim gücü yetersizliği dolayısıyle ikinci el imalât veyahut konjonktür sebebiyle ikinci el imalâttır. Bu, çok geniş ölçüde uygulanmaktadır. Emri veren müessese kendi atelyeleri tamamen dolu olduğu için aldığı siparişleri kendi başına karşılamağa imkân bulamadığı zamanlarda, bu yola müracaat eder. Burada ikinci elden imalât yapan müessese esas müesseseye yardımcı olmakta, onu müşkülâttan kurtarmaktadır.

Bu durumun birtakım avantajları vardır. Meselâ, emir veren müesseseyi işgücünü artırmak zorunda bırakmaz ve böylece işler artınca işçi alıp işler azalınca bunların çıkarılması yoluna gidilmesini önler. Ayrıca, emir veren müessese mevsim ve konjonktür dolayısıyle ortaya çıkan talep dalgalanmalarına daha çabuk uymak imkânını bulur. Buna karşılık, yardımcı ödevini gören ikinci el imalâtçı bu ilişki içinde oldukça sakat bir duruma düşer. İkinci el, emir veren bir tek müesseseye bağlıysa, bu durum daha da tehlikelidir. Çünkü, faaliyetin yavaşlatılması, imalâtın durdurulması, model değiştirilmesi ve hattâ, emir veren müessesenin ikinci el konusundaki siyasetinin değişmesi gibi, üretimin her türlü kötü etkilerine göğüs germek zorundadır. İkinci el kendisine yetecek ölçüde emir veren bir müessese şebekesi yaratmışsa ve özellikle bu müesseseler değişik kesimlerdense tehlikeleri hafifletmek mümkündür.

İkinci şekil, mütehassıs ikinci el şeklidir. Bu şekil birinci şekilden daha karmaşıktır. Çünkü bu durum emir veren müessesenin teknik bakımdan işin gerektirdiği birtakım işlemleri yapmasına imkân olmadığı ve bunu ancak gerekli donanım ve kalifiye personel sahibi olan bir ikinci elin yapması gerektiği ve ikinci el bu sebeple arandığı zaman ortaya çıkar. Şu halde buradaki ikinci el, yapmayı üzerine aldığı işlemde uzmanlaşmış olan devamlı bir ikinci imalâttır. İkinci el imalâtın iki şekli arasındaki sınırlar, tam anlamıyle kesin değildir ve müesseselerin devamlı veya geçici olarak bu iki şekil faaliyetten birine veya ötekine başvurduklarını görmek mümkündür. Bunun gibi, bazı büyük müesseselerin, faaliyetlerini çeşitlendirmek üzere ikinci el imalât yaptıkları görülür. Meselâ bir uçak imalât firmasının kendi fabrikalarında otomobil sanayiine mahsus saç levha şekillendirme âletleri yapması mümkündür.

Genel olarak, bir memleket ne kadar sanayileşmiş ise orada ikinci el imalât o ölçüde geniş uygulanır. İleri derecede sanayileşmiş ve serbest rekabet sisteminin mevcut bulunduğu bir memlekette sanayiciyi en çok meşgul eden şey verimlilik (rantabilite) meselesidir. Bazı işlemler dışarıda uzman ikinci el imalâtçılar tarafından çok iyi şartlar altında yapılabildiğinden, verimlilik endişesi, sanayiciyi, yetersiz veya tesadüfî bir randıman verecek ve buna karşılık büyük yatırımlar gerektirecek işlerini mümkün olduğu kadar azaltıp bunları dışarıda ikinci ellere yaptırmağa sevk eder. Emir veren birçok müesseseyle birden çalışmak suretiyle ikinci el imalâtçılar donanımlarından tam olarak faydalanmak ve böylece amortisman yüklerini azaltmak ve dolayısıyle maliyet fiyatını düşürmek imkânını bulurlar. Böylece, küçük ve orta müesseselere bir şans tanınmış olur. Amerika örneği, bu konuda, birtakım dev firmaların sayısız küçük müesseselerle birarada yaşayabileceklerini göstermiştir. Fransa'da bu usul mekanik ve elektrik imalâtın yüzde 10'unu meydana getirmektedir (otomobil sanayiinde yüzde 15).

İkinci el imalâta başvuran müesseseler çok çeşitlidir. Bu arada otomobil ve uçak sanayii, mekanik imalât (donatma, kontrol, ayar, optik malzemesi v.b.) elektrik ve elektronik imalât, ev âletleri imalâtı, gemi inşaatı, dokuma sanayii, bina inşaatı, mobilya imalâtı v.b. sayılabilir.

A.B.D.'de 1953 tarihli bir kanun 500 000 dolar üzerinde bir umumî pazardan faydalananların işlerinin bir kısmını ikinci el imalâtçılara vermelerini mecburî kılmaktadır. İkinci el imalât müesseseleri modern makinelerle donatılmış olduklarından mükemmel bir üretkenliğe sahip bulunmaktadırlar. Buna mukabil Fransa'da bu müesseselerin çoğunluğu yeteri kadar donatılmış ve uzmanlaşmış değildir. Bu yüzden siparişlerin gününde teslim edilmesi, genellikle mümkün olmaz. İkinci el imalâtçılar ise, emir veren müesseselerin çoğu zaman işin teslim edilmesindeki güvenlik yerine ucuz fiyat aramalarından ve kendi atelyelerinde yeteri kadar iş olmadığı zamanlarda ikinci ellere yaptırdıkları işleri bizzat üzerlerine almalarından yakınırlar.

Bu hususlar bazı zorluklar yarattı ve bundan ötürü ikinci el imalâtın teşkilâtlandırılması ve ikinci el imalâtçılar hakkında bilgi verebilecek birtakım kuruluşlar meydana getirerek arz ve taleplerin karşılaştırılması ve bazen de gruplara ayrılması yoluna gidildi. Bu amaçla, 1959'dan itibaren ikinci el imalât borsaları kuruldu. Bunlar, birer gerçek bölgesel haber alma servisi ödevini görmektedir. Emir veren bir müessese bu servise başvurduğunda, servis, üyelerinin donatımı konusunda tuttuğu ayrıntılı fişler sayesinde bu müesseseye, bölgede vermek istediği işi yapabilecek atelye ve işletmelerin listesini verebilir. Söz konusu borsalar, ticarî aracı durumunda olmadıkları gibi komisyon da almazlar. Burada, borsa sözünün akla getirdiği bir pazar da yoktur. Bu borsalar, iş ve istihdam imkânlarıyle ilgili arz ve taleplerin kaydedildiği merkezlerdir. İkinci el imalâtçı borsalarının görevleri malzeme ve personel bakımından üyelerinin durumlarının tespit edilmesinden ibarettir. Bunun sonucu olarak, elde ettiği bilgilere göre bu borsa tarafsız bir aracı görevi yapmakta ve emir veren bir müesseseye, sadece teknik bilgilere göre, istediği işi yapabilecek ikinci el imalât müesseselerine ait bir dizi fiş sunmaktadır. Böylece ikinci el imalât borsaları, bir bölgenin küçük veya orta boy müesseselerinin üretim güçlerini tam olarak çalıştırmalarına (tam randımanla çalışmalarına) yardım edebilmektedir. Ama ikinci el imalât borsaları, sadece aracı görevi yapmaz. Yeni usullerin (tekniklerin) uygulanması sırasında ve maliyet fiyatlarının hesaplanmasında danışmanlık etmek ve hattâ piyasa incelemelerine girişmek de bu borsaların yaptıkları işler arasındadır. Avrupa ve Amerika'da merkezler dışındaki taşra şehirlerinin pek çoğunda bölgesel borsalar kurulmuştur.

— İşl. Kadınlar tarafından meydana getirilen türk *el işi* malzemesi genellikle dört bölümde toplanabilir: 1. el dokumaları; 2. el örgüleri; 3. kasnak işlemeleri; 4. el işlemeleri.

1. El dokumaları çeşitli amaçlarla ve çeşitli araç ve gereçlerle dokunan a. halı, kilim, heybe, çuval, sili v.b. ev eşyası; b. kumaş, bez, bürümcük, keten v.b. giyim eşyası; c. kolan, atkı, çadır bezi v.b. çadır ve at eşyası olmak üzere çeşitlidir. Bu malzemeyi dokuyacak el tezgâhlarının M.Ö. V. ve IV.yy. lardan beri var olduğunu biliyoruz. İskit mezarlarında bulunan en eski Pazarik halısı, halı tezgâhlarının varlığının en kesin ispatıdır.

Anadolu Türkleri aşağı yukarı yedi yüzyıldır el tezgâhlarında halı dokumaktadır. Bu tezgâhlar hemen ilk yapılışlarından beri, dik, yatık ve meyilli olmak üzere üç çeşittir ve büyük değişiklikler göstermeden süregelmiştir.

El tezgâhlarından çıkan ve genellikle kadınlar tarafından yapılan elişlerinde ihtiyaç ve fayda kadar güzellik ve yaratıcı güç kaygusu da yer almıştır. Gelenekler, en eski çağlardan beri, evlenecek genç kızlara yeni evinin halı, kilim, cicim v.b. ihtiyaçlarını kendi eliyle hazırlamasını emretmektedir. Yedi yaşını aşınca tezgâh önüne oturtulan genç kız, dokuma sanatının inceliklerini annesinden, nenesinden veya çevrenin «usta» diye bilinen kadınından öğrenir. Ondan sonra beşik örtüsü, yatak örtüsü, tabut örtüsü diye de anılan üç halı veya kilim dokur. Bunlar çeyizinin ana malzemesini teşkil eder. Tezgâh işleri, kadınların çiftçilik için ayırdıkları vakitten sonra en fazla vakit verdikleri iştir.

Bir yandan çeyizini işleyen genç kız, öte yandan evin ve ailenin giyim ve çamaşır malzemesini dokur. Bu malzeme genellikle kendi eğirdikleri yün, iplik ve ketenle yapılır. Dış giyim, iç giyim malzemesinden ayrı olarak yatak yüzleri, çarşaflar, örtüler v.b. kumaşlar da el tezgâhlarında, kadınlar tarafından dokunur. Tezgâh işleri, özellikle dokumalar, elişi sanatlarının ancak belli bir bölümünü teşkil eder.

2. El örgüleri, ancak tığ, şiş, mekik gibi küçük araçlarla meydana getirilen ve çorap, hırka, kazak v.b. günlük ihtiyaç maddelerini karşılamak üzere girişilen bir el çabasının mahsulleridir. Ancak, sırf günlük ihtiyaçları karşılamak amacıyle başlayan bu çalışma ağır ağır sanat ve güzellik kaygularının etkisi altında gelişmiş, tığ ile yapılan örgülerden, bir sanat eseri niteliğinde örnekler veren danteller (bk. DANTEL); tığ ile yapılan örgülerden ünlü anadolu çorapları (bk. ÇORAP); mekiklerden yine her biri resim sanatıyle yarışabilecek oyalar (bk. OYA) doğmuştur. Türk kadınına iğne ve tığ ile resim yapma niteliğini kazandıran el örgüsü sanatları bugün, sanayi ürünleri ile yarışamıyorsa da, yer yer, mahallî özellikleri de muhafaza ederek yaşamakta ve çeşitli kurumlar tarafından, yaşaması için gayret sarfedilmektedir.

3. El işi konularından bir başkası olan kasnak işlemeleri türk kadınlarının çok eskiden beri bildiği ve kumaş bir kasnağa ve ya bir gergefe gerildikten sonra işlenen bir iştir. Topkapı sarayında, XVI.yy. dan kalma kıymetli kasnak işlemeleri vardır. (Bk. KASNAK.)

4. El işi malzemesinin en yaygın kolunu teşkil eden el işlemelerine gelince: bunları çarşı işlemeleri, saray işlemeleri ve ev işlemeleri diye üç ayrı dalda toplamak mümkündür.

Yukarıda belirtildiği gibi, evde yapılan el işlemelerinin kökü, el ve ev dokumalarına dayanır.

Keten, bürümcük, çözme bez v.b. kumaşları dokuyan genç kızlar bunları uçkurluk, peşkirlik, gömleklik, yazmalık, yemenilik, çarşaflık, çarlık, havluluk v.b. gibi çeşitlemelere birbirlerinden ayırırlar. Bunlar kullanılacakları yerlere göre ayrı ipliklerden ayrı büyüklük ve niteliklerde dokunmuştur. Hazırlanan bu kumaşlar üzerine nakış da denilen el işi yapılacağı zaman, önce kumaşın özelliklerine göre el işi modeli seçilir. Bu model uygulamada kullanılacak gereçler ve araçlar ayrılır. Bu araç ve gereçler ibrişim, ipek, sırma, pamukaki, at

kılı, mekik, kasnak v.b. olabilir. İpekler, ibrişimler, yünler, genellikle evlerde ve yüzyılların getirdiği bilgilerin ışığı altında, kök boyalarla yapılır.

El işleri, kullanılacak iğne tekniğine göre çeşitli adlar alır: kırmatel, çapraz iğne, düz iğne, pesent, sarma, çiniğnesi, muşabak, sıçandişi, beyaziş v.b.

Genellikle bu el işlerinde ipek ve sırma birlikte kullanılır. Sırma kullanılmadan ve renkli ibrişimlerle yapılan el işlerinin motif kenarlarına koyu renkli (genellikle siyah) ibrişimle tahrir geçilir. (Bk. TAHRİR.) Aynı usulün, türk tezhip ve süsleme sanatında da kullanılması ilgi çekicidir.

Eski türk el ve hamam havlularında sırmanın çeşitli renkleriyle (sarı, beyaz, yeşilimsi) yapılan sırma işlemeleri dünya kadınlarının el işleri arasında çok üstün bir nitelik taşır.

El işlerinde kullanılan motiflerin kendine özgü özellikleri vardır. En sık tekrarlanan motifler tabiattan alınmış ve çoğu zaman stilize edilmiş yapraklar, çiçekler, ağaçlar meyveler, kuşlar v.b. dir.

Bunun yanında düğün alayları, mezarlar, mezarlıklar, evler, çeşmeler, selviler, emsalsiz kompozisyonlar halinde ve resim sanatıyle boy ölçüşebilecek başarılarla kumaşlar üzerine işlenmiştir. Hattâ bazı türkü konuları (gümüş ibrik), bazı masallar (mecnun yuvası), bazı olaylar (şehper hanımın kâhkülü) bu el işlerine stilize edilmiş motifler halinde girmiştir.

Motiflere, kimlikleri bilinmeyen sanatçı kadınların verdiği adlar bugün bile bilinmektedir: Bir avuç altın, anagüldüren, muska, mavili, şahreran v.b.

El işlemelerinde motifler, şekillerine ve konularına uygun renklerle ve dengeli bir birlik içinde işlenir. Renk kompozisyonları motifler kadar önemli tutulur. Genellikle renk tercihleri ve kompozisyonları bölge özellikleri gösterir ve bir el işlemesine bakıldığı zaman onun hangi bölgeden ve hangi devirden kalma olduğunu çıkarmak mümkündür.

El işlerinde iğne tekniği **a.** bir yüzlü ve **b.** iki yüzlü diye ikiye ayrılır.

a. Bir yüzlü denilen teknikte kumaşın altı ile yüzü arasında fark olur ve alt yüzden hiç faydalanılamaz. Bu, genellikle kadife v.b. kumaşlar üzerine yapılan sırma işlemelerde kullanılan tekniktir. **b.** İki yüzlü işlemeler genellikle hesap iğne adı altında toplanır (bk. HESAP) ve bunların sekiz ayrı türü vardır.

Hesap iğne ile el işleri gevşek dokulu kumaşların atkı ve çözgüleri sayılarak ve üzerine motifler çizilmeden doğrudan doğruya işlenir. Model genellikle daha önce işlenmiş bir elişi olur. Hesap iğnenin sekiz ayrı örneği şöylece sıralanabilir:

Düz iğne, iğne önce alttan batırılır üste çıkar, iğnenin çıktığı yerden üç veya dört düz iplik sayılır ve tekrar batırılır. Bu işlem kumaşın bir altından, bir üstünden tekrarlanarak motifler doldurulur.

Verev iğne, düz iğne gibi başlar ama öyle devam etmez, her düz iğneden sonra sağa ve sola verevlemesine, üçer iplik sayılarak iğne batırılır.

Muşabak, düz ve verev iğnelerin karışımı bir teknikle işlenir. (Bk. MUŞABAK veya MUŞEBAK.)

Susma iğne, aralarında kumaşın yalnız birer ipliği bırakılan uzunlu kısalı sıracıklar yapılarak işlenir. (Bk. SUSMA.)

Kesme, bu teknikte, kumaşın atkı ve çözgü ipliklerinden belli bir miktar çekilerek çıkarılır, sonra birbirine eşit çizgiler halinde duran ipliklerden birkaçı biraraya toplanarak renkli ibrişimlerle işlenir.

Pesent, bir düz iğne, bir verev iğne tekniği ile bazen tek renkle, bazen de tahrirli olarak işlenir.

Balık sırtı, bir atkının aralığı ortalama olarak merkez yapılır ve bunun sağ ve soluna verev iğne işlenir.

Civan kaşı, iplik sayıları üçten başlar ve giderek çoğalır, verev olarak işlenir.

Mürver iğne, kare, üçgen ve dörtgen biçiminde, yine sayı ile yapılır. İğne daima yatık tutulur ve genellikle altı iplik sayılarak işlenir.

Renkli sarma, çoğu zaman kumaşın altı doldurularak işlenmez ama yine de hesap işlerinden sayılır.

Ciğerdeldi, iki dik, iki yatık olarak dört taraftan iplikler sayılarak ve diklerin arası verev olarak işlenir. Sonra gözemeleri yapılır. Merkezden dışa doğru meydana gelen boşluklar doldurulur.

Bu elişi çeşitleri çevreler, kuşaklar, duvaklar, fermeneler, yazmalar, gömlekler, havlular, kavuk ve aşure örtüleri, peşkirler, keseler, makremeler, mevlüt takımları, ocak yaşmakları, sofra örtüleri, uçkurlar, yağlıklar, çarşaf ve yastık örtüleri v.b. eşya üzerine işlenir.

— Marang. *El arabası,* Çin'de çok eski zamanlardan beri bilinen bir araçtı. Kullanılışını kolaylaştırmak için Çinliler bu arabalara bir direk ve bir yelken bile takmışlardı, böylece uygun yönde esen rüzgârın insan gücüne yardımı çok büyüktü. Tahtadan veya madenî modern el arabası, insan gücüne yardımcı olmak için genellikle lastik tekerleklidir. Hattâ bazı hallerde, iki tekerlekli yapılmakta, ağırlık merkezinin yer değiştirmesiyle ön tarafı devrilebilen bir kasa haline gelmektedir.

— Müz. Gidon sistemi kullanılmadan önce dört tetrakort, elin dört parmağı ile gösterilir, oktav dereceleri el üzerinde bölünürdü. XI. yy. da bu sistem birden fazla oktava da uygulanmağa başlandı. Gidon sistemi ile el, sadece gamları ve yarı sesleri belirtmez, ayrıntıları da belirtirdi. Öğrenciler el notalarını okumayı şu şekilde öğrenirlerdi: F-do, A-re, B-mi, C-fa-do, D-sol-re, E-la-mi, F-fa-do, G-sol-re-do, A-la-mi-re, Rönesans'a kadar gidon el ilk müzik öğretiminde başarı sağlayan bir hatırlatıcı olarak anılır.

— Spor. *El ense,* türk pehlivanlarının bütün dünya pehlivanlarına karşı üstünlük gösterdikleri bir güreş oyunudur. Gergin vaziyetteki kolu rakibin boyun köküne dayadıktan sonra başparmağı gırtlağı üzerinde tutup dört parmağı da ensesine yapıştırmak halidir. El ense halinde, öbür kol aşağıya sarkık vaziyette durur. Rakip güreşçi de aynı pozisyonu alır. İhtiyatlı pehlivanlar vücutları dik vaziyette iken el enseye girmezler, rakibin dalma tehlikesini önlemek için vücutları iyice öne doğru eğilmiş halde ve aşağıdan yukarıya doğru yükselmek suretiyle el enseye girerler.

● *El ense çekme,* sırasında diğer kolla da rakibin sarkan kolu tutulur ve dengesini bozmasına yardımcı olunur. Bu hareket ne kadar anî ve çabuk yapılırsa, rakibin yüzükoyun yere düşmesi ihtimali o kadar büyük olur. Çok çevik olan pehlivanlar, el ense çektikleri anda rakiplerine ayakta sarma takmasını da becerirler.

● Bir adı da *hentbol* (veya *handball*) olan *el topu* Almanların çıkardığı bir oyundur, ilk defa 1915 yılında 20 × 40 ebadında salonlarda ve kadınlar arasında oynanmağa başlanmış, 1919 yılından itibaren de erkekler arasında yayılıp yerleşmiştir. 1934 Yılında kurallarında yapılan birtakım değişikliklerle nizamî futbol sahalarına intikal ettirilmiştir. El topu, 1927 yılında yurdumuza bir salon sporu olarak girdi, 1932 yılında Gazi Terbiye enstitüsü öğrencileri arasında oynanmağa başlandı ve öğretmen olarak bu okuldan mezun olan gençler tarafından yurdun dört yanına yayıldı. El topunda ilk İstanbul şampiyonası 1942-1943 mevsiminde oynandı ve Defterdar takımı birinciliği kazandı.

1947 Yılında Fenerbahçe el topu takımı dağıldı, bundan sonra İstanbul şampiyonluğu uzun yıllar Galatasaray takımı elinde kaldı. 1955'ten sonra el topu ölü sporlar arasına karıştı (ML)

EL i. (esk. türk. *il*'den). Yabancı, yakınların dışında kalan: *Kâtip benim ben kâtibin el ne karışır* (Halk türküsü). ‖ *Esk.* Kabile: *Yine göç eyledi Afşar elleri / Ağır ağır giden eller bizimdir* (Dadaloğlu). ‖ Ülke, yurt: *Rum-eli.*

— ÇEŞ. DEY. *El ağzıyla kuş tutmak* (*el kanadıyle uçmak* veya *el kazanıyle aş kaynatmak*), kendi işini başkasının aracılığı ile gördürmek. ‖ *El ârı düşman gayreti,* herkese karşı, zevahiri kurtarmak için. ‖ *El beğenmezse yer beğensin,* «şerefsiz yaşayacağına ölsün daha iyi» anlamına gelen söz. ‖ *El evi* (*kapısı*), genellikle hizmet için gidilen yer: *Evet, sen el kapısında sürün işin yoksa* (M. Â. Ersoy). ‖ *El gün,* yabancılar, başkaları. ‖ *El iyisi,* yabancılara iyi, kendi yakınlarına kayıtsız davranan (kimse). ‖ *El mi yaman bey mi yaman? El yaman!* «Başta bulunan ne kadar güçlü olursa olsun, asıl kuvvet halktadır» anlamında kullanılır. ‖ *El oğlu,* yabancı: *Dokundurur mu, ne mümkün, el oğlu hiç adama ...* (M. Â. Ersoy). ‖ *Elden ayrıksı. Halk dili.* Hareketleri başkalarınınkinden farklı. ‖ *Elden vefa, zehirden şifa,* «yabancıdan yardım beklemek, zehirden yarar sağlanacağını ummak gibidir» anlamına gelen söz. ‖ *Ele güne karşı,* dost düşman herkese karşı. ‖ *Ele* (*âleme*) *verir talkını kendi yutar salkımı,* başkasına tavsiye ettiklerinin aksini yapanlar için kullanılan söz. ‖ *Elin adamı,* yabancı kimse. ‖ *Elin ağzı torba değil ki büzesin,* «başkalarının dedikodu yapmasına karışamayız, herkes istediğini düşünmek ve söylemekte serbesttir» anlamında kullanılır. ‖ *Elinin körü. Teklz.* İleri sürülen bir fikir beğenilmediği zaman söylenen bir azarlama sözü: — *Ne mi olmuş? Elinin körü ... Ne olacak uzun hikâye ...* (H.R. Gürpınar). ‖ *Elle gelen düğün bayram,* herkesle beraber uğranılan felâket üzüntü konusu olmaz.

— Teşk. tar. *El beyi* (veya *il beyi*), bir bölgenin yönetimini elinde bulunduran kimse. Bk. İL (M)

EL— ek (ar. *al-, el-*). *Esk.* Arapça harfi tarif diye adlandırılan ek. Osmanlıcada bazı deyimlerde ve daha çok isim ve sıfat tamlamaları ile bileşik biçimlerde kullanılmıştır.

— ANSİKL. *El-harfi tarifi.* Arapçada önlerine geldiği isimlerin anlamlarını belirli (marife) hale getirir. Harfi tarifi bulunmayan kelimeler belirsizdir. Meselâ *el-kitab* «bilinen kitap», *kitab* «bir kitap, herhangi bir kitap» v.d.

Ekin «*l*» harfi, önüne getirildiği kelimenin ilk harfinin şemsî veya kamerî oluşuna göre, değişik şekilde telaffuz edilir. Kelimenin ilk harfi *t, s, d, z, r, ş, n* gibi bir şemsî harf ise, *l* bu harfler gibi okunur; *et-tarik, es-sene, ed-derecat, ez-zeheb, er-rahman, eş-şitâ, en-nehr;* kelimenin ilk harfi bu harfler dışında bir harf ise *l* olduğu gibi kalır: *el-kalem, el-bahr, el-vech* v.d.

Arapça isim ve sıfat tamlamalarında ikinci kelimenin başında *el-* bulunur, tamlama dolayısıyle bu ekin *e*'si düşer, ilk kelimenin sonu *-u, -ü* okunur: *darü'l-fünun* (*dar-ül-fünun*), *tezkiretü'ş-şuara, hubbü'l-vatan, keşfü'z-zünun, düvelü'l-muazzama* gibi.

Eski yazı dilimizde arapça kelimeler harfi tarifsiz kullanılmıştır. Ancak tamlamalarda birleşik şekillerde ve deyim niteliğindeki kelimelerde harfi tarif görülür: *ile'l-ebed* (ebediyen, sonsuza kadar), *ale'l-husus* (hususiyle, hele, en çok), *bi'l-akis* (aksine, tersine), *fi'l-hakika* (gerçekten); *el-eman,* «aman, medet», *el-an* «hâlâ, şimdi, henüz», *el-aceb* «tuhaf, şaşılacak şey», *el-hakk* «doğrusu, gerçekten», *el-hasıl* «hasılı, netice itibarıyle», *el-kıssa* «hulâsa, sözün kısası», *el-veda* «Allah'a ısmarladık», *el-yevm* «bugün, hâlâ, henüz, şimdi» gibi. (M)

EL, Samîlerde bir tanrı adı. Özellikle, gök tanrısı için kullanılır. Kötülükler yapan atmosfer tanrısı Baal'in tersine bir iyilik tanrısı olarak kabul edilirdi. Ras Şamra mitolojisine göre El'in Aşherat adında bir yardımcısı ve Elat ile Anat adında iki kızı vardı. El, İslâmdan önce Mekke'de tanrı sayılır ve onun Allat, el-Manat ve el-Uzza adlarında üç kızı olduğuna inanılırdı. Palmyra (Tedmür) din anlayışı, Baal'i gök tanrısı Belsamin, Allat'ı Bereket tanrısı Dusares'in karısı haline soktu. İbraniler, kendi tanrıları Yahve'ye «El» ve «Elohim» (El'in çoğulu) adını taktılar. 1965, 1966 Yıllarında Ras Şamra'da oturan bir tanrıyı temsil eden bir dikilitaş ve altın kaplama bir heykelcik bulundu; bunlar Ken'anlılar ülkesindeki yüce tanrı heykelciğini ilk defa tanıtan kalıntılardı. Heykelcik, bronzdan yapılma heybetli bir boğa heykeliyle birliktedir. Yaratıcı kudret olarak bu tanrı temsili, Filistin'in kuzeyinde tesadüfen bulunmuş olan başka bir kutsal boğa heykelinde de vardır.

Bu heykelde, Tell el-Amarna dönemi (M. Ö. XIV. yy.ın ortası ile XII. yy. başı arası) mısır sanatının güçlü etkileri görülür. (L)

EL veya **ELL** veya **ELLE** i. Eski uzunluk ölçüsü; Hollanda, İngiltere, Almanya'da özellikle kumaş ölçmede kullanıldı. (L)

ELÂ sıf. (esk. türk. *ala*'dan). [Göz için] Sarıya kaçan açık kestane rengi: *Yumdu dünyaya elâ gözlerini* (Yahya Kemal). *Yalnız elâ bir gözü yazacak mısralarım* (F. N. Çamlıbel). [M]

ELÂ, İsrail'in dördüncü kralı (öl. M.Ö. 885 veya 876). Baaşa'nın oğlu. Generallerinden biri olan Zimri tarafından bütün ailesi ile birlikte öldürüldü. (L)

EL-ABBASE. Bk. ABBASE.

ELA BUGA. Bk. YELABUGA.

ELACHİSTA i. (yun. *elakhistos*, en küçük'ten). Parlak renkli çok küçük güve. Madenî renkte kanatlarında ipeğimsi uzun saçaklar bulunur. (Tırtılı, tahılların ve papirüsgillerin yapraklarında açtığı deliklerde yaşar. Pulkanatlılardan *elachistidae* familyasının örnek tipi.) [L]

EL ADEYME. Arkeol. Filistin'de Teleylat Gasul'ün yakınlarında tarihöncesi devre ait mezarlık sahası. 1932 ve 1933 yıllarında Stekelis tarafından yapılan kazılar sonucu dolmenlerin dört yanları açık taş yapılar olmadığı, ufak taş, kum veya topraktan tümülüslerle örtülü büyük taş bloklardan yapılma mezar odalarından ibaret bulunduğu anlaşıldı.

El Adeyme mezar sahasında üç ayrı dolmen tipine rastlanır. Çepeçevre dairevî taş örgüyle çevrili bir tümülüs altında kare veya dikdörtgen şekilli boşluklar içinde büyük yekpare taşlardan yapılma odalar; yine taşlarla çevrili bir tümülüs altında taş sandukalar ve nihayet büyük bir ihtimalle mezar olmayıp da ölüm âyinlerinde kullanılır gayet muntazam, hemen hemen dairevî taş dizilerinden ibaret, sahaca belirli kült yerleri, yani «templum»lar. Mezarlardan çoğu yağma edilmiştir; ancak bazılarında az sayıda mezar eşyasına rastlandı. Gerek çakmak taşı âletleri, gerek seramikler, Teleylat Gasul'de bulunanlarla büyük benzerlik gösterir. Sivri dipli, ayaklı vazolar ve üzerlerine çapraz çentikli birer şerit yapıştırılmış çömlekler El Adeyme'de de bulundu. El Adeyme mezarlarının önemi, dolmen gömme usulünün M.Ö. IV. binyılın ikinci yarısında kullanıldığını belirlemiş olması yanında, mezar mimarîsindeki gelişmeden ileri gelir. (M)

ELAEİS i. Tropik Afrika'da yetişen yağ palmiyesinin (*Elaeis Guineensis*) ve tüysü yapraklı yakın türlerin cins adı.

— ANSİKL. Yağ palmiyesi yalnız siyah Afrika'da değil, Sumatra ve Malezya'da da geniş ölçüde yetiştirilir. (Meyvesinden palmiye yağı çıkarılır. Anayurdu Afrika ve Amerika'nın tropik bölgeleridir. Yedi türü vardır.) [L]

ELAEOCARPUS i. (yun. *elaia*, zeytin ve *karpos*, meyve'den). Tropik bölgelerde yetişen ağaç. Meyvesi zeytine benzer. Eski Dünya'da 100 kadar türü vardır. *Eleocarpaceae* familyasının örnek tipi. (L)

ELAEODENDRON i. Hint okyanusu çevresinde (Kap, Moris adası, Tropik Asya, Avustralya) yetişen ağaççık. Meyvesinden yağ çıkarılır. 35 türü vardır. *Celastraceae* familyasından. (L)

ELAGABALUS (SEXTUS VARİUS AVİTUS BASSİANUS, askerlerince MARCUS AURELİUS ANTONİNUS diye selâmlanır, — diye anılır), [204-Roma 222], roma imparatoru (218-222), Sextus Varius Marcellus ve Julia Soemias Bassiana'nın oğlu; anası Julia Donna'nın yeğeni Septimius Severus'un ikinci karısı idi. Emesa'daki (Suriye) güneş kültüne bağlıydı, henüz genç yaşındayken, kara bir taş biçiminde ve El Cebal (Roma resmî transkripsiyonu: Elagabalus; Yunanlılarda, güneşin adı Helios ile karıştırarak imlâsı: Heliogabalos) adı altında tapınılan bu tanrının büyük rahibi oldu. Güzelliği ve ağırbaşlılığı Emesa askerlerini kendi safına çekti ve on dört yaşındayken Augustus ilân edildi. Bunun üzerine Roma senatosu temmuz ayında Elagabalus'un imparatorluğunu kabul etti. Birkaç yıl daha Suriye'de kalan yeni imparator 218-219 kışını Nicomedia'da geçirdi. Bu sırada suriyeli rahiplerin elbiselerini giydiği için Asurlu lakabını aldı. Fakat Elagabalus'un bu elbiseleri giymemesi ve roma âdetlerine uyması istendi. Elagabalus bu isteklere uymadığı gibi tanrısal işaretini Roma'ya gönderererek bunun senato binasındaki Zafer tasvirinin üzerine konmasını ve bütün diğer tanrılardan önce buna tapılmasını istedi. Çok geçmeden Elagabalus'u tahta geçiren askerler de yaptıkları hatayı anladılar ve kumandan Verus'u onun yerine geçirmeğe teşebbüs ettiler. Fakat bu sadakatsizlikleri şiddetle cezalandırıldı.

M.S. 219 yazında Elagabalus ve ailesi suriyeli bir birlikle Roma'ya geldi. Böylece Roma üç yıl süreyle, alışamayacağı doğulu bir kültün etkisi altında kaldı. Güneş tanrısına her çeşit şeref ve hizmet ifa edildi. Tanrı için iki muhteşem tapınak yapıldı. Bunlardan ilki Palatinus tepesinde, öteki şehrin kenarındaydı. Diğer tapınak ve sunaklardaki kutsal eşya yeni yapılan bu tapınaklara taşındı. Yaz ortasında yapılan büyük festivalde Tanrı, Palatinus'daki tapınağına taşındı. Tanrı heykeli altı beyaz at tarafından çekilen, mücevherlerle süslü bir arabaya konuldu. Arabaya hiç bir sürücü binmemişti, fakat imparator gözlerini sabit bir şekilde Tanrı'ya dikmiş olduğu halde sessiz bir huşû içinde arkasından ilerlemekteydi. Bu yolculukta imparatoru bir muhafız birliği korumakta, büyük halk topluluğu da onları takip etmekteydi. Dinî tören sırasında halka altın ve gümüş dağıtan imparator yenilmez güneş rahibi tayin edildi. Üç yıl boyunca, biri Vesta rahibesi olmak üzere beş kere evlenip ayrıldı. Suriye kültüyle birlikte Roma'ya, bir imparator-rahip sıfatı da girmiş oldu. M.S. 218'de praetor prefekti bulunan Comazon, M.S. 222'de imparatorla birlikte konsül seçildi. Macrinus ile son savaşında ordularına kumanda etmiş olan Gannys ölüme mahkûm edildi. Gannys'in suçu Elagabalus'a karşı gelmekti. Elagabalus'un zalimliği diğer eyalet valilerine örnek oldu. Daha Suriye'deyken bu eyaletin valisini ve Macrinus'un yakınlarını öldürmüştü. Daha sonra bunu, Arabistan, Kıbrıs, Cappadocia ve Trakya'daki vali ve Macrinus taraftarlarının ortadan kaldırılması takip etti. Aynı şeyi Roma'da da uygulayarak eski Roma imparatoruna bağlı bilinenleri öldürttü. Bu devrede batı eyaletleri sıkıntı çekerken, sınır bölgelerinde barış hüküm sürmekteydi. Sivil ve askerî amaçlarla yollar ve binalar yapıldı. Doğu eyaletlerine, büyük bir tarafgirlik örneği göstererek aşırı ilgi gösteren Elagabalus, bu kesimde ticaret ve ekonominin düzenlenmesine büyük ölçüde yardımcı oldu.

İmparatorun sarayında azatlılar daha fazla güç kazandılar. Hattâ, Claudius adındaki bir berberin hububat vergisi prefekti olduğu söylenir. Gratius adındaki bir arabacı da itfaiye kumandanı tayin edildi. Bunlara ek olarak imparatorun garip yaradılışta bir insan olması, köleleri sarayda görülmemiş bir duruma getirdi. Kendisini erkek değil, bir kadın sayıyordu. *Bassianus* adını dişil şekli olan *Bassiana*'ya çevirişinin sebebi buydu.

Elagabalus'a karşı halkta ve askerlerde uyanan hoşnutsuzluğu fark eden Julia Maesa bu duruma bir çare aramağa başladı. Toruna karşı yapılacak bir hareketin kendi hâkimiyetini de ortadan kaldıracağını biliyordu. Hattâ bu durum, sülâlenin de sonu olabilirdi. Çözüm yolu olarak, Julia Mammaea'nın oğlu olan diğer torunu Alexianus'a devlet yönetiminde bir görev vermek imkânı aradı ve Elagabalus'u kuzenini evlât edinmeğe ikna etti. Eğer imparator Alexianus'u evlât edinirse, dünya işlerini ona teslim edebilir ve kendini büsbütün Tanrının kutsal işlerine verebilirdi. Maesa bu planında başarıya ulaştı. M.S. 221'de Marcus Aurelius Severus Alexander adıyle caesar ve Elagabalus'un vârisi oldu. M.S. 222'de ise iki kuzen, konsüllüğü paylaştılar. Alexander, kuzeninden tamamen ayrı yaradılıştaydı ve bu sırada on üç yaşında bulunuyordu. İmparator kuzenini sevmeğe devam ettiği sürece güven içindeydi, fakat Elagabalus bütün tehlikelerin Alexander'den gelebileceğini düşündü. Bu yüzden de onu evlâtlığından çıkarmak istedi; fakat büyükannesinin ve teyzesinin tepkisiyle karşılaştı. Alexander askerler, praetorlar da dahil herkes tarafından sevilip sayılıyordu. Elagabalus, kıskançlığı ve Alexander'e karşı takındığı tavır yüzünden büsbütün gözden düştü; bir süre sonra da saraydan kaçmağa karar verdi. Fakat bu niyeti öğrenilince M.S. 222 yılı 11 martında sarayda, annesiyle birlikte öldürüldü. Başları kesilerek Roma sokaklarında gezdirildi ve vücutlarına bağlanan ağırlıklarla cesetleri Tiber ırmağına atıldı. (ML)

ELAİA. Bk. ELEA.

ELAİDİK sıf. (fr. *élaïdique*). Elaidin'in sabunlaşmasından elde edilen, $C_{18}H_{34}O_2$ formülündeki bir asit için kullanılır. (51° C'ta eriyen ve oleik asidin izomeri olan bu asit, permanganat etkisiyle yükseltgenince —8—9 dioksi stearik aside dönüşür. *Oleik-elaidik* izomeri, oleik asidin *trans*, elaidik asidin *sis* şeklinde olduğu etilenik bir *sis-trans* izomeridir.) [L]

ELAİDİN i. (fr. *élaïdine*). Kim. Nitröz asidin olein üzerine etkimesiyle elde edilen ve oleinin izomeri olan bileşik. (Elaidin 36° C'ta erir; alkaliler etkisiyle sabunlaşarak elaidik asit ve gliserin verir.) [L]

ELAİK sıf. (fr. *élaïque*). Kim. *Eşanl.* OLEİK.

ELAİOCOCCA i. Çin'in güneyinde yetişen ağaç. Bundan tahta yağı denen bir yağ çıkarılır. Bu yağ tahtaların boyanmasında ve cilâlanmasında, kumaşları su geçirmez hale getirmekte, yalancı sakız ve linolik yapımında kullanılır. (Sütleğengillerden.) [L]

ELAİOS, Sakarya nehrinin doğusunda, eski Bithynia bölgesinde ırmak. Büyük bir ihtimalle Ptolemaios'un *Elata* adıyle bahsettiği ırmaktır. (L)

ELAİTİKOS KOLPOS, Çandarlı'nın eski adı. (L)

ELAİUS. Esk. coğ. Trakya'da (Khersonesos) şehir, Çanakkale boğazında, Atina sömürgesi (M.Ö. VI. yy.). Miltiades Limni'yi (506), Büyük İskender de Anadolu'yu almak için (M.Ö. 334) buradan yola çıktılar. Eskiköy ve Hisarlık yakınında kalıntılar. (L)

ELÂLEM bls. i. (türk. *el*, halk ve ar. *'âlem*, dünya'dan *el-'âlem*). Elgün, herkes: *Bana zehir yedirdin / Elâleme balını* (N.F. Kısakürek). *Atma bu taşları ben yaralıyım / Elâlem al giymiş ben karalıyım* (Türkü). [M]

EL-ALEMEYN. Bk. ALAMEYN (EL-).

ELAM, Aşağı Dicle'nin batısında, Sümerlerin Haltam ve Yunanlıların Elumais (Yunanlılar aynı zamanda Cissia ve Susiane isimlerini de kullanmışlardır) dedikleri bölgeye Tevrat'da verilen ad. Uknu (Khoaspes; bugün Kerkha) ve Ulai (Eulaeos; bugün Karun) akarsularının Antik çağda tuzlu bir göle dökülen aşağı kolları buradan geçer. Elam'ın en iyi bilinen şehri Susa'dır; Anşan (Anzan), Barahsu, Simaş sitelerinin yerleri henüz tespit edilememiştir. Akad ve İran dillerinden gelen katkılara rağmen varlığını uzun süre koruyan Elam dili Asya kaynaklıdır. Çivi yazısını biraz değiştirerek kullandılar.

● *Tarih.* Elam'ın merkezi Sus'ta yapılan kazılar sonucunda M.Ö. IV. binyılın ilk yarısından M.Ö. VII. yy. a kadar yaşayan bir kültür ortaya çıkarıldı. Kazılarda en alt tabakada (Sus I) ele geçen, iyi temizlenmiş ince kilden yapılan vazolar, sarımtırak zemin üzerine siyah geometrik süsler ve üslûplaştırılmış insan ve hayvan motifleriyle süslüdür. Çömlekçi çarkı olmadığı halde çok dikkatli bir işçilik görülür. Çakmak taşı ve obsidiyenden yapılmış âletlerin yanı sıra ok uçlarının ve bakır baltaların varlığı bu devirde tarımın yanında hayvancılıkla da uğraşıldığını gösterir.

Aşağı Mezopotamya'daki Uruk kültürüyle paralel bir kültüre, Sus I ile Sus II tabakalarındaki bağlayıcı katta rastlanır. Bu kültür nakışsız kırmızı vazolar, taştan yahut asfalttan yapılmış düğme şeklinde mühürler ve piktografik bir yazının başlangıcıyle kendini gösterir.

Cemdet* Nasr devri ile aynı zamana rastlayan fakat bu devirden sonra da bir süre devam ettiği anlaşılan Sus II kültüründe, vazoların Sus I kültürüne nazaran daha

kaba ve büyük yapıldığı görülür. Zemin daha itinasız birtakım süslerle bezelidir. Bu gerileme, o devirde madenciliğin ilerlemesi ile izah edilir. Bu devirde bulunan mühürler damga ve silindir şeklindedir ve piktografik yazılarla süslüdür. Bu yazıyla ifade edilen dilin, Elam dilinin arkaik bir türü olduğu sanılmaktadır. Siyasî bakımdan İran, coğrafî bakımdan Mezopotamya ovasının devamı olan bir ovada bulunan Sus bölgesine, çeşitli yerlerden gelen kültürlerin büyük etkisi vardır. Yüksek bir kültür beşiği olan Elam'da, tarihin başlangıç devirlerinde, Mezopotamya'da olduğu gibi birtakım küçük şehir devletleri vardı. Merkezi Sus olan Anşan devleti en çok gelişenler arasındaydı. Bu devlet, komşu devletleri idaresi altına alarak bir çeşit federasyon meydana getirmeği başardı.

Yarı-efsanevî metinlerde III. binyıldan itibaren Elamlıların adı geçer; Aşağı Mezopotamya'da hâkimiyet sürmüşler, yurtları zaman zaman Mezopotamyalılar tarafından işgal edilmiştir. Avan hanedanından iki Elamlı kral Akad kralı Sargon'a karşı savaştı (2800 yılları); Naram-Sin, Susa'da Akad hâkimiyetini kurunca buranın kralı ona sadakat yemininde bulundu. Adı Puzur - Şuşinak şeklinde okunan son Avan kralı, bazıları protoelamit dilinde yazılmış birçok yazıt bıraktı. Sonra krallık Simaş hanedanına geçti. Guti'lerin istilâsından sonra III. Ur, sonra da Larsa hanedanları kralları Elam'da hâkimiyetlerini sürdürmeğe çalıştılar. I. Babil hanedanı devrinde ülke Sukkal'lar (yüksek komiserler) tarafından yönetildi; Kassit istilâsı bu rejimi sona erdirdi ve Elam, birkaç yüzyıl boyunca tarihten silindi. 1340 dolaylarında, Kassit'leri Babil'den kovmayı başaran Elam kralı Hurpatila (Khurbatila) dikkati çeker. Kassit kralı Kurigalzu tarafından yenilen Elam, daha sonra Babil ülkesine eklendi, fakat Adad-Nirâri I devrinde Asurluların ilerlemesinden yararlanan Elam yeniden bağımsızlığına kavuştu. Yeni bir hanedan kuruldu. Asurlu kral Aşur-Dân I, 1174'te Babil ülkesine saldırınca, Elam'lı Şutruk-Nalhunte de yenik ülke üzerine çullanarak oğlunu Babil krallığına atadı ve Susa'ya birçok ganimetle döndü. Fakat, Elam Babil ülkesini uzun zaman elinde tutamadı: Şilhak-in-Şuşinak komşu ülkeyi yeniden fethe kalkıştı; Nabukhodonosor I'i yenen oğlu Huteldus-İnhuşinak kendi adamlarının ihanetine uğradı. Böylece Elam'ı ele geçiren Asur'lular, ülkenin yönetimini yine bir Elamlı olan Ritti-Marduk'a bıraktılar.

Kaynaklar, M.Ö. 1150-820 yılları arasındaki Elam tarihi hakkında bilgi vermemektedir. Adı bilinen ilk Yeni-Elam kralı Humban-Nugaş (Khunbanigas) [742-717], 721 yılında Elam'a tabi olan Akadlılara saldıran Sargon II'yi bozguna uğrattı. Elam'a sığınan Babil kralı Marduk-Apal-Iddin'i korumak için Elam kralları, Asurluların saldırılarına göğüs germe durumunda kaldılar; ülkede ikilik çıktı, saray isyanları sık sık hükümdar değişmelerine yol açtı. Huban-Haltas (Khumba-Khaldas) [681-675], Marduk-Apal-Iddin'in oğlunu öldürterek Asur ile savaşı sona erdirmeğe çalıştı; fakat ülke Babil ittifakına taraftar olanlarla Asur taraftarı olanlar arasında ikiye bölündü. Elam kralları, birbiri ardınca tahttan indirildi. Asurlular, Huban-Nugaş II'yi (653-651) Elam'a, Urtaki'nin oğlu Tammaritu'yu da Hidâlu'ya kral yaparak ülkeyi ikiye böldüler. Huban-Nugaş, ayaklanan Babil ülkesine yardım için asker gönderince Elam da ayaklandı ve Tammaritu'yu Ninova sarayına sığınmak zorunda bıraktı. Assurbanipal, ülkesini yeniden ele geçirmesi için onun emrine bir ordu verdi. Önce galip gelen Tammaritu, Huban-Haltaş III (648-638?) taraftarlarının çoğunluğu karşısında yurdundan bir daha kaçmak ve tekrar Asurlulara sığınmak zorunda kaldı. Asur orduları Elam'a girdi, Pers sınırlarına vardı; Elam halkının büyük bir kısmı başka yere nakledildi ve Susa'ya Asurlu bir vali atandı. Huban-Haltaş, Marduk-Apal-Iddin'in torununun cesedini teslim ederek Asurlularla barış yapmağa çalıştı, yeni bir ihtilalle tahtından oldu. Asurlular ülkeyi istilâ ettiler ve bağımsızlığına son verdiler. Buna rağmen dilini ve medeniyetini büsbütün ortadan kaldıramadılar. Akamanışların hâkimiyeti altına giren Elam, Dara I'in (Dareios, M.Ö. 521) hükümdarlığı sırasında ayaklandı: bir Anzan kralının soyundan olan Athrina, Susa'da esir edilerek öldürüldü. İskender'in fethine kadar Elam, Susiana adıyle, Pers imparatorluğunun yirmi satraplığından biri olarak kaldı; Dara, Susa'da muhteşem bir saray yaptırdı. İskender'in ölümünden sonra 312 yılında Elam'ı, Seleukos işgal etti. Elam bu imparatorluğa bağlı kalmakla beraber, uzun zaman geniş bir kültür hürriyetine sahip oldu.

● Din. Elam'da baş tanrı, *Şamas* adındaki gök tanrısı idi. Susa'nın tanrısına *Şuşinak*, Malamir'inkine de *Ruhuratir* adı veriliyordu. Sümer tanrılarını belirten ideogramlarda adları yazılı tanrılar dışında, Elamlı olan daha birçok tanrı bilinmektedir; tanrılara çoğu zaman sadece *ilu* (tanrı) adı verilirdi.

● G. santl. *Elam sanatı*. Bazı arkeologlar Elam medeniyetini M.Ö. 3700'e kadar çıkarmakta ve Sümer medeniyetiyle çağdaş olduğunu ileri sürmektedirler. Elamlılar Sümerlerle münasebete girişen kavimlerin başında gelirler. Bunların en ünlü şehri olan eski Sus şehrinde 1897 yılından beri M. de Morgon tarafından yapılan arkeolojik kazılar sonucunda Elamlılara ait birçok sanat eseri meydana çıkarıldı.

Burada en eski zamanlara ait üzerleri nakışlı birçok çanak, çömlek parçası ele geçirildi. Bir mezarlığa ait olduğu anlaşılan bu çanak çömlek parçalarının yanında bakır baltalar, kalker taşından gerdanlıklar ve birçok ziynet eşyası bulundu ve Paris'te Louvre müzesine götürüldü. Bu buluntular Elam sanatı hakkında etraflı bilgi edinmeğe yarayan ve çömlekçilik tarihine büyük hizmeti olan önemli vesikalardır.

Sümer ve Keldani sanatlarıyle akrabalığı olan bu sanatın karakteristiği birçok eserlerde Sümer ve Keldani sanatlarıyle karışmaktadır. Elam mimarîsiyle Sümer mimarîsi arasında büyük benzerlikle olduğu gibi heykel ve tezyinatta da Sümer eserlerini çok andırmaktadır. Yükseliş devrinde Elam sanatı çok güzel bir seramik üslûbu meydana getirdi. Heykelcilik ve kabartmacılıkta Sümer ve Akad sanatlarının kalıplarına uyduysa da, çok geçmeden madenlerin (altın, gümüş, bakır ve daha çok bronz) daha geniş çapta kullanılmasıyle onlardan ayrıldı. Elam sanatının en ileri devrinden kalma (M.Ö. 1250 dolayları) kraliçe Napir-Asu'ya (Louvre) ait bir bronz heykel ve yine bronzdan kral Şilak'in-Şuşinak'a ait kabartmalar gibi değerli eserler toprak altından çıkarılmıştır. Kuyumculuk eseri, heykelcik (adak), silâh, kutsal sanat eseri (adak tepsileri) [Louvre] gibi birçok madenî eşya da bulundu. İran'da Fransızların yaptığı kazılar sayesinde, Susa yakınındaki Çoga Zembil'de, binanın cephelerine dikey olarak kurulmuş büyük merdivenlerle çıkılan, çok iyi halde muhafaza edilmiş bir ziggurat (bir çeşit kule) ortaya çıkarıldı. (ML)

ELÂM, Sam'ın oğullarından biri. (L)

ELAMAN ünl. (ar. *el-amân*). *Esk.* Sıkıntılı durumlarda yakınma belirtir: *Elaman ey yüzü mahım / Söyle nedir benim günahım* (Şarkı). ‖ «Yardım et, aman medet!» anlamında yalvarış ünlemi. ‖ *Elaman çağırmak,* yardım istemek. ‖ *Elaman çekmek,* yakınmak. ‖ *El'aman-hâh,* aman dileyen. (M)

ELAM dili. Leng. Eskiden bugünkü Zagros, Luristan ve Huzistan'da konuşulan dil. (SUSCA da denir.) Bu dil Elam'ın ve başkenti Sus'un diliydi. En eski elamca eserler M.Ö. III binin ortalarına rastlar. Daha sonra, M.Ö. XVI. yy.dan itibaren çivi yazısı yazıtlar gelir. Pers yazıtlarının büyük bir kımı eski farsça, akadça ve elamca'dır. Bu dilin ne zaman ortadan kalktığı bilinmemektedir. (L)

ELAN veya **EL'AN** zf. (ar. *el-ân*). *Esk.* Şimdi, şu anda, daha: *Ah o sabit bakış el'an yaradır kalbimde* (Yahya Kemal). *Terennüm eyliyor el'an kulaklarımda sesin* (Tevfik Fikret). [M]

Elan, bölünme ürünlerinden yararlanarak, kimyasal yolla sezyum 137'yi stronsiyum 90'dan ayırmak ve bu iki radyoelementten kuvvetli kaynaklar elde etmek için kurulmuş nükleer tesisler. Bu kuruluşlar, izotop başına yılda milyonlarca curie değerinde üretim yapabilecek güçtedir. Kullanılan hammadde, pratik bakımdan içinde sezyum 134 bulunmayan sezyum 137 ve az miktarda stronsiyum 89 yönünden fakir bir stronsiyum 90 verir. (L)

EL ANTİLLANO veya **BETANCES** (Ramon), Porto Riko'lu hekim ve siyaset adamı (Cabo Rojo, Porto Riko 1830-Paris 1898). Genç yaşta Paris'e giderek tıp öğrenimi gördü. Yurduna döndükten sonra hekim olarak herkesin sevgisini kazandı, Porto Riko ve Küba'nın bağımsızlığı yolunda çalıştı. Memleketinden ayrılmak ve Paris'e yerleşmek zorunda kaldı, orada Küba Devrim cuntasının temsilcisi oldu. (L)

ELANUS i. Sıcak bölgelerde yaşayan yırtıcı kuş. Rengi soluk gri ve beyazdır. (Kartalgillerden.) [L]

ELAPHEBOLİA i. (yun. *elaphebolia; elaphebolos,* geyikleri vuran'dan). Esk. Yun. Avcı Artemis şerefine yapılan eğlence. (*Elaphebelion* ayında Atina ve Phokis'te yapılır; tanrıçaya geyik biçiminde bir pasta sunulurdu.) [L]

ELAPH(O)—, yun. *elaphos,* geyik sözünden alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

ELAPHOCERA i. *Rhizotrogus*'a yakın uzun gövdeli böcek. Güney ve Doğu Akdeniz bölgelerinde yaygındır. (Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

ELAPHODUS i. Tavşan iriliğinde küçük geyik. Çin dağlarında yaşar. (İlmî adı *Elaphodus cephalophus.* Geyikgillerden.) [L]

ELAPHOMYCES i. Küçük boyda asklı mantar. Yer mantarlarına benzer ve onlar gibi toprak altında, bazen ağaç köklerine bitişerek yaşar. (L)

ELAPHRUS i. Üzeri çukurcuklu, madenî renkte böcek. Kuzey yarımkürede çamurlu yerlerde yaşar. (Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

ELAPHURUS DAVİDİANUS i. P. David geyiği denen bir geyik türünün ilmî adı. Pekin'de saray hayvanat bahçesinde görülür. (Burnu uzun ve dar kulakları küçüktür. Boynuzları 80 sm'yi bulur. Bunların boynuzlarında mızrak uzantısı bulunmaz. Soyu tükenmek üzeredir.) [L]

ELAPS i. (yun. k.). Tropik Amerika'da yaşayan mercansı yılanla diğer otuz kadar zehirli yılanın cins adı. (Suyılanıgillerden.)

— ANSİKL. *Elaps*'ların fon rengi çok parlaktır. Üzeri beyaz zırhlı, siyah halkalı ve uzunlamasına koyu çizgilidir. Güney Amerika, Güney Hindistan, Avustralya ve Güney Afrika'da yaygın otuz kadar türü bilinmektedir. Mercansı yılan (*Elaps fulvialis*) orta boylu, kırmızı veya *zincifre* renginde, üzeri siyah halkalı zehirli bir yılandır. Brezilya'dan Meksika'ya kadar sık ormanlık ve ağaçlıklarda yaşar. (L)

ELARA. Yun. mit. Orkhomenos'un kızı. Zeus ona âşık oldu. Hera, Elara'yı kıskanmasın diye Zeus sevgilisini yer altına gizledi. Elara burada Tityos adlı devi doğurdu. (L)

EL ARAHAL, İspanya'da (Navarra ili) şehir, Navarra'nın kuzeybatısında; 17 361 nüf. Şehir, güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda akan Guadaira ırmağı tarafından sulanır. Tahıl tarımı. Zeytinlikler. Koyun, keçi ve binek hayvanları yetiştiriciliği. Un fabrikaları. (L)

ELARİŞ. Bk. ARİŞ - EL.

E.L.A.S., ETHNİKO LAİKO APELEFT - HERİKO SOMA'nın (Millî Halk Kurtuluş ordusu) ilk harflerinden kurulu rumuz, «E. A.M.» diye anılan yunan direnme teşkilâtının 1943'ten beri meydana getirdiği askerî kuruluşlar. Komünist yönlü E.L.A.S.'ın yöneticisi Markos'tu; başlangıçta Almanlara karşı savaştı, ülkenin kurtuluşunda Atina hükûmetine bağlı kalmayı reddetti. Onun dağılma emrine, başkente yürüyüşle cevap verdi (1944), bu da ingiliz birliklerinin işe karışmasına yol açtı. E.L.A.S. 1946 yunan referandumunu tanımadı. *Yunan demokrat ordusu* halini alarak, 1945 mütarekesini bozdu ve yurdu harap eden üç yıllık iç savaş boyunca hükûmet birlikleriyle çarpıştı; sonunda kuvvetleri Grammos dağında, mareşal Papagos tarafından yenildi (1949). Üyeleri Bulgaristan'a, Yugoslavya'-

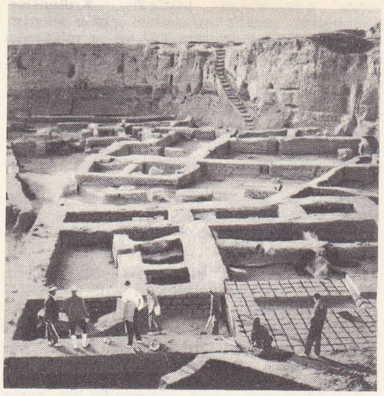

yanda, onuncu **ELAM** şehri kazıları; altta, **ELAM** kazıları buluntularından çivi yazısı

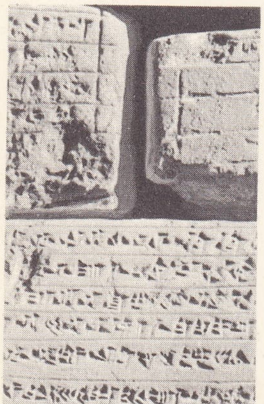

ELAM sanatı kraliçe Napir-Asu'nun heykeli

ya, Macaristan'a ve S.S.C.B.'ne sığındı. (L)

EL-ASİFA, El-feth teşkilâtının askerî kolu. Bk. FİLİSTİN. (L)

ELASM(O)—, yun. *elasmos,* levhacık sözünden alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

ELASMOBRANCHİİ. çoğl. i. KESKİSOLUNGAÇLILAR.

ELASMOTHERİUM i. Gergedana benzer, büyük boylu fosil memeli hayvan.

— ANSİKL. *Elasmotherium*'un kafatasında, alın bölgesinde çok büyük bir tümsek bulunur. Azı dişleri gergedanların, atların ve ve fillerin dişini andırır. Avrasya'da pleistosen tabakalarında kalıntılarına rastlanır. (L)

ELASSONAS (veya **BATOPULOS**) [Dimitrios], yunan çetecisi, 1821 Yunan isyanı sırasında, Grivas, Liakopulos ve Hacipetros gibi çete önderlerinin kumandasında Peloponnes ve Makedonya'da savaştı. Yunan bağımsızlığından sonra orduya girdi (1833). Kırım savaşı (1854) sırasında Yunanistan'da çıkan isyandan faydalanarak çetesiyle beraber Tesalya'ya girdi ve Kalambaka'da öldü. (L)

ELASTİK sıf. (fr. *élastique*). Bk. ESNEK.

◆ **Elastikî** sıf. Bk. ESNEK.

◆ **Elastikiyet** i. Bk. ESNEKLİK. (M)

ELASTİN i. (fr. *élastine*). Biyokim. Tohum kabuğunda ve destek dokularında görülen skleroprotein. (L)

ELASTİSİMETRE i. (fr. *élasticimètre*'den). Bk. ESNEKLİKÖLÇER.

ELASTİSİMETRİ i. (fr. *élasticimérie*). Bk. ESNEKLİKÖLÇÜMÜ.

ELASTİSS i. (tes. edil. ad.). Poliyamid ipliklerle dokunan, esnek bir kumaş türü. (L)

ELASTOMER i. (yun. *elastos,* tel haline gelebilen ve *meros,* kısım'dan fr. *élastomère*). Esneklik özelliği fazla makromoleküler madde: *Sentetik kauçuklar ve kauçuk niteliğindeki plastikler birer elastomerdir.*

— Tekst. Çok ilgi çekici esneklik ve kalıcılık özellikleri gösteren kimyasal elyaf.

— ANSİKL. *Elastomer*'ler, büyük ölçüde değişen esneklik derecelerine değil, bu esnekliğin cinsine göre nitelendirilir. Meselâ, büyük bir esneklik özelliğinin yanı sıra şekil değiştirmeğe de çok yatkın olan kauçuk bir elastomerdir: ilk uzunluğunun yüzde 500 oranında gerilmiş bir kauçuk, uzatmak için yapılan etkiden kurtulur kurtulmaz hemen eski haline döner ve ilk uzunluğundan çok az farklı bir uzunlukta kalır. Buna karşılık kauçuktan daha önemli bir esneklik göstermesine rağmen çelik bir elastomer değildir, çünkü hemen hemen şeklini hiç değiştirmez. Bunun yanında, şekil değiştirmeğe çok elverişli, fakat kendi kendine ilk şeklini alamayan plastik maddeler de elastomer değildir. Kauçuk ve balata gibi tabiî elastomerler yanında birçok sentetik elastomer, kauçuğun kullanıldığı alanların çoğunda rahatlıkla onun yerine kullanılabilir.

Öte yandan silikonların esnek türleri, kauçuğun dayanamadığı yüksek sıcaklıklarda bile esneklik özelliğini korur. Nihayet yağla zenginleştirilmiş elastomerler, molekül kütlesi çok yüksek polimerlerin yağla karıştırılmasından elde edilir. (L)

ELASTOREKSİ i. (fr. *élastique,* esnek ve yun. *reksis,* kopma'dan fr. *élastorrexie* veya *élastorhexie*). Katılgan dokunun esnek ipliklerinin kopmasıyle ilgili hastalık. (Sistematize elastoreksi, damarlı tabakada [göz], deride ve yürek kasında kendini gösterir.) [L]

ELATEİA. Esk. coğ. Yunanistan'da (Phokis) şehir. Kephisos kıyısında, Thermopylai yakınında. Eski Yunanistan'ın anahtarı sayılıyordu: bu yüzden sık sık kuşatıldı. Kserkses'in ele geçirdiği şehri, M.Ö. 339'da Makedonyalı Philippos aldı ve tahkim etti; İskender'den sonraki hükümdarlar arasında çekişme konusu oldu, sık sık el değiştirdi. Elateia'da Athena Kraneia ve Asklepios tapınakları yapılmıştı. Kalıntıları Drakhmani şehri yakınındaki Lefta köyü dolaylarındadır. (L)

ELATER i. Sıçrayıcı uzun böcek (8-15 mm). Rengi siyah, elitraları parlak ve kabukludur. Bütün Kuzey yarımkürede yaygın olan elater genellikle kurtyenikli odunlarda yaşar; kurtçuğu odunlarda yaşayan diğer kın kanatlıları yiyerek beslenir. *Elateridae* familyasından. (L)

ELATERİDAE çoğl. i. Dişli duyargalı, kın kanatlı böcekler familyası. Sırt üstü düştükleri zaman sanki bir zemberekle fırlatılıyormuş gibi çok yükseğe sıçrama özelliği taşıyan delici böcekleri kapsar.

— ANSİKL. *Elateridae* başı tamamıyle göğüs kısmına gömülü, her boyda, kanatlı böceklerdir. Kurtçukları silindirimsi, uzun ve sert kabukludur, çeşitli bitkilerin saplarında ve odunlarda yaşar. Yerde yaşayan ve köklerle beslenen çeşitleri de vardır; çoğu etçildir. Erginleri yaprakların ve çiçeklerin üstünde barınır. Bunların binlerce türü dünyanın her tarafında yaygındır. Ekvator'a yaklaştıkça bu böceklerin boyları daha büyük, renkleri daha parlaktır. Bazı türleri ise fosforışıldır. (L)

ELATERİT i. (fr. *élatérite*). Miner. Bitümün esnek çeşidi. (MADENÎ KAUÇUK veya FOSİL KAUÇUK da denir.) [L]

ELATER(O)—, yun. *elater, elateros,* iten sözünden alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

ELATEROMETRE i. (fr. *élatéromètre*'den). Motorlarda kullanılan buhar veya gazların basıncını ölçen cihaz. (L)

ELATEROMETRİ i. (fr. *élatérométrie*). Gaz ve buhar basıncının ölçülmesi. (L)

ELATH. Bk. EİLAT.

ELATİDES i. Köknar fosili; bu fosilin silindir veya yumurta biçimindeki meşinimsi yapraklı, kaygan sivri uçlu konileri araucaria konilerine benzer. (Bu fosillere jura topraklarında rastlanır.) [L]

ELATİF i. (fr. k.). Leng. Bazı Fin-Ugur dillerinde isim çekim hali; bu hal «çıkmak» için yapılan bir hareketi belirtir. (L)

ELATİNE i. Asitli sularda yetişen iki yaşayışlı bitki. Su, rüzgâr veya kuşlarla dağılan çok küçük tohumları vardır. (*Elatinaceae* familyasının örnek tipi.) [L]

ELATOS. Yun. mit. Arkadia kralı. Arkas ve Leaneira'nın oğlu. Phokis'e gitti ve orada Elateia'yı kurdu. (L)

EL-AVVA i. (ar. *el -ʿavvā*). *Esk.* Gökyüzünün kuzey kısmında beş parlak yıldızdan meydana gelen yıldız kümesi. Bk. SIĞIRTMAÇ. (M)

ELAZIĞ, Doğu Anadolu'da (Yukarı Fırat bölümü) il merkezi şehir; 78 605 nüf.; yükselti 1 000-1 200 m. Etrafı tepelerle çevrilen Elazığ ovası, güneydoğuda Perçenç boğazıyle Uluova'ya açılır ve suları Harinket deresiyle Murat ırmağına dökülür. (Keban barajı tamamlanınca Murat ırmağının bu kesimi ve Uluova'nın bir kısmı göl halini alacaktır.) Önemli bir yol düğüm noktası olan Elazığ, kara yoluyle Malatya'ya (101 km), Diyarbakır'a (156 km), Tunceli üzerinden Erzincan ve Erzurum'a, Bingöl ve Muş üzerinden Van gölü kıyısına, batıda Keban'a bağlanır; ayrıca Malatya-Diyarbakır demiryolunun Yolçatı istasyonundan ayrılan bir kolu da Elazığ'dan geçerek Van gölü batısında Tatvan'a ulaşır. Havaalanı. Canlı bir sanayi ve ticaret merkezi (şeker, dokuma ve iplik, çimento fabrikaları, un, şarap, deri ve kereste gibi küçük sanayi kuruluşları).

● *Tarih.* Bugün Elazığ adını taşıyan şehir, XIX. yy.ın ilk yarısında, bu yörenin en tanınmış eski şehri olan *Harput*'un yerini almıştır. Harput, tarihi boyunca yüksek olan yerinin (yüksl 1 280 m) savunma imkânlarından faydalandıktan sonra, sınırlardan uzak kalması, ana yollara göre sapa bir yerde bulunması yüzünden önemini yavaş yavaş kaybetti. Mahmud II devri sonlarına doğru (1834) ordu müşiri ve genişletilmiş bir eyalet valisi olarak görevlendirilmiş bulunan Reşid Mehmed Paşa birkaç ay Harput'ta oturduktan sonra idare merkezini şehrin yaslandığı dağın eteğindeki ovada bulunan Mezraa'ya (halk arasında *Mezre*) taşıdı, kışla ve hükûmet dairesi yaptırdı, padişah Abdülaziz devrinde buraya gönderilen vali İsmail Paşanın teklifi üzerine Mezraa adı *Mamuretülazîz*'e çevrildi (1862), daha sonra da yeni ad kısaltmaya uğrayarak *Elâziz* oldu. Cumhuriyet devrinde ise 10 aralık 1937 kararı ile bu ad *Elazığ*'a çevrildi. Mezraa (Elâziz), idare merkezi durumuna geçince, işlek bir yol üzerinde bulunması dolayısıyle çabucak gelişti. XIX. yy. sonlarında Harput'ta 20 000 nüfus yaşarken, Elâziz 5 000 nüfuslu bir merkez haline gelmişti. Harput Birinci Dünya savaşı sırasında çok geriledi, yeni şehir ise Cumhuriyet devrinde, özellikle 1950'den sonra hızlı bir gelişme gösterdi: 1927 sayımında 20 052 olan nüfusu 1945'te 23 695'i geçmezken 1950'de 35 581'e, 1960'ta 68 585'e vardı ve 1965'te 80 000'e yaklaştı. Cumhuriyet devrinden önce Samsun-Sıvas üzerinden kara yoluyle çok zor ulaşılan şehir, Cumhuriyet devrinde 10 ağustos 1934'te buraya varan demiryolu ile kolay erişilir bir hale geldi ve daha sonra kara yolları ulaşım durumunu daha da iyileştirdi.

Elazığ, düzenli planıyle dikkati çeker. Şehrin esas eksenini doğu-batı doğrultusunda uzanan Gazi caddesi teşkil eder. Bu cadde şehri iki büyük parçaya ayırır. Güneyde kalan kısmı ikiye bölen İstasyon caddesi de Atatürk caddesini dik olarak keser. Diğer cadde ve sokaklar da birbirine ya paralel olarak uzanır ya da biri diğerini dik olarak keser. Ticaret sahası şehrin güneydoğu parçasında yer alır. Bu kesimde üstü açık pazar yerleri ile bunların çevresinde sıralanan hanlar, dükkânlar ve kahveler görülür. Gazi caddesine yakın olan kesimlerde görülen muntazamlık, çarşı kesimindeki sokaklarda görülmez. Çarşıdaki sokakların her birinde ayrı bir sanat ve iş sahipleri bulunur. Ayakkabıcılar, bakırcı ve kalaycılar, manifaturacılar ayrı ayrı sokaklardadır. Bu el sanatları arasında ayakkabıcılık yaygındır. Şehrin son yıllardaki büyümesi sonucunda eskiden köy durumunda olan İğiki, Sürsürü, Kesrik gibi yerler, bugün şehirle birleşerek birer mahalle halini almıştır. Bu mahallelerde oturanlar daha çok sebzecilikle uğraşırlar.

— *Elazığ ili,* Doğu Anadolu'nun Yukarı Fırat bölümünde yer alan il, kuzeyden Tunceli, doğudan Bingöl, güneyden Diyarbakır, güneybatı ve batıdan Malatya illeriyle kuşatılır; yüzölçümü 9 151 km², 322 727 nüf.

● *Coğrafya.* İl topraklarının güney kesimi Güneydoğu Toroslar'ın orta bölümüyle engebelenir. Batı-doğu doğrultusunda uzanan dizinin batı yarısında Hazarbaba dağı (2 285 m), Mihrap dağı gibi dağlar, kuzeyde Hazar gölü çukurlarıyle bunlardan ayrılan Mastar dağı (2 170 m) yer alır; bu kesim *Maden dağları* adıyle anılır (bakır çıkartılan Maden kasabasının adından). Doğuya doğru dağlar daha da yükselir: Akdağ (2 575 m). Bu dağlara doğuda Birinci zaman şist ve kalkerleri (yer yer granit çıkmaları), doğuda da *Ergani-Hakkâri serisi* adı verilen karmaşık yapı hâkimdir. Bu kesimin kuzeyinde, Murat suyu-Fırat vâdisi arasında orta yükseklikte çalılıklarla kısmen örtülü dağlık bir alan göze çarpar: *Baskil kütlesi* denilebilecek bu alanda yeşil kayaçlar, granitlerle beraber, kıvrımlı bir Eosen örtüsü yer alır ve yükselti 2 000 metreyi geçebilir (Haroğlu dağı 2 170 m). Bu iki dağlık alan doğuda Uluova ile birbirinden ayrılır. Elazığ ovası gibi girintileriyle beraber yüzölçümü 410 km²'yi bulan üsttabanı alüvyal topraklarla kaplanan ova, yüzey şekilleri-

Foto. Viollet, Giraudon (LAROUSSE)

genel görünüş

Harput kalesi

Harput müzesi

parktan bir görünüş

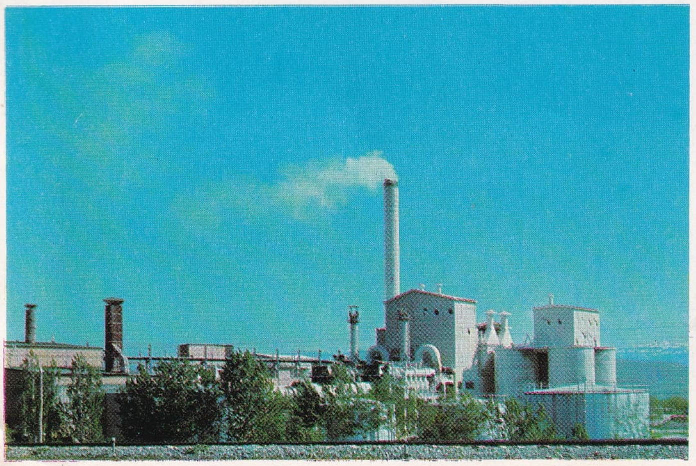

Elazığ çimento fabri- kası

Elazığ'da eski bir ev

Georges ROUALULT, «Çırak»
Modern Sanat Millî müzesi, Paris

James ENSOR «Maskeli ihtiyar», özel koleksiyon

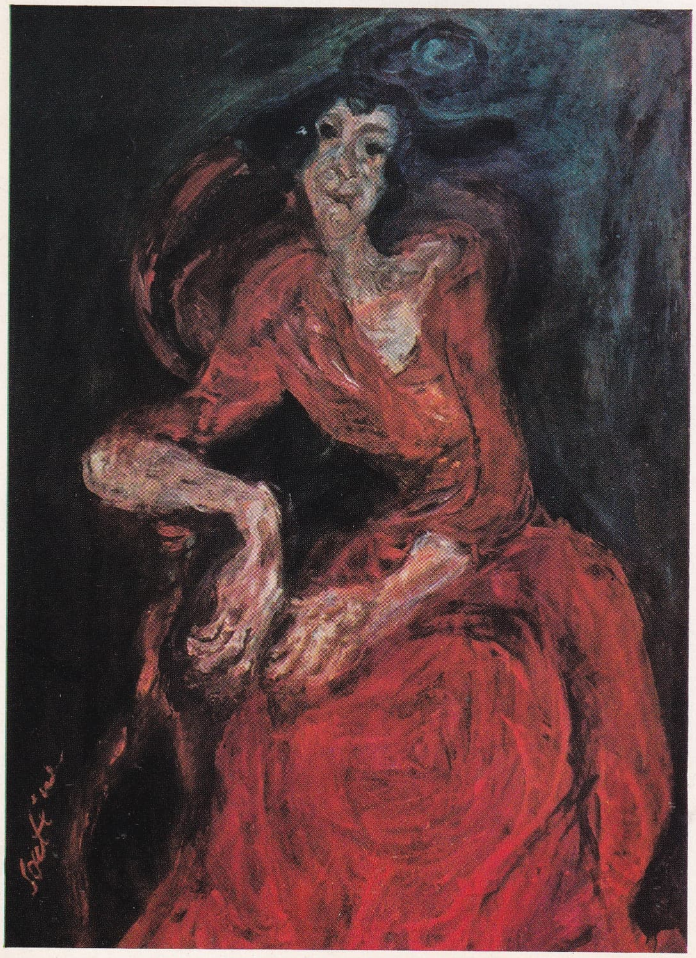

◀ Chaim SOUTİNE «Kadın Portresi», Petit Palais, Paris

Max BEKMANN, «Balık», Modern Sanat Millî müzesi, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

nin genel doğrultusunu (güneybatı-kuzeydoğu) boylar ve Murat vâdisine açılır. Elazığ ili toprakları Murat ve Peri suyu vâdileri arasında tekrar dağlık bir alan meydana getirir. Baskil kütlesi gibi yeşil kayaçlar ve Eosen killi kireçli tabakalarından oluşan bu kesimde doğuya doğru yeni püskürük kayaçlara geçilir ve yükselti 2 500 m'yi geçer. Elazığ ili toprakları içinde veya sınırları üzerinde yer alan Fırat kollarının (Murat, Karasu) vâdileri boyunda yer yer dar boğazlar ve oluk biçiminde ovalar göze çarpar. Elazığ ilinde iklim genellikle karasal, yazlar çukur alanlarda çok sıcak, kışlar her tarafta soğuk, yağışlar orta niteliktedir. İl merkezindeki meteoroloji istasyonunda yapılan yıllık gözlemlere göre ortalama sıcaklık en soğuk ayda —15°C, en sıcak ayda 27° 2C, yıllık 13°C; şimdiye kadar kaydedilen en düşük sıcaklık —22°6; en yüksek sıcaklık 42°0; sıcaklığın 30°C üstüne çıktığı günler sayısı (ortalama) 86,4; 0° altına düştüğü günler 83,3; sıcaklığın 0°C'ın üstüne çıkmadığı günler sayısı 18,3'tür. Yıllık yağış ortalaması 428 mm, bu yağışın mevsimlere dağılışı şöyledir (yüzde ile): kış 33, ilkbahar 40,5, yaz 4,5, sonbahar 22. Buna göre en fazla yağış ilkbahara rastlamakta, yazlar belirgin şekilde kurak geçmektedir. Yağışlı günler sayısı (ortalama) 89, karlı gün sayısı (ortalama) 17,7, karla örtülü gün sayısı 31'dir. İl topraklarının bazı kesimlerinde yıllık yağış daha düşük (Baskil: 351 mm) veya daha yüksek (Keban ve Sivrice: 530, Palu: 545, Karakoçan: 623 mm), Güneydoğu Toroslar kesiminde daha da artmaktadır (Maden: 1 055 mm).

Tabiî bitki örtüsü olarak il topraklarında önceleri yaygın durumda olan bir ormanın yer yer bozulmasıyle meşe çalılıkları veya çıplak yamaçlar ortaya çıkmış düzlükler de bozkır görünüşünü almıştır. Sular bakımından il topraklarının hemen bütünü Fırat aklanında yer alır ve bu koca ırmağın iki önemli kolu Karasu ve Murat ilin kuzey sınırında, Keban yakınında birleşir. Murat ırmağının önemli kolu olan Peri (Piri) suyu da ilin bir kısım kuzey sınırı boyunca akar. İlin yalnız güney ucunda dar bir alan sularını Dicle'ye gönderir ve Dicle'nin baş kaynağı da bu kesimden çıkar. Hazar (Gölcük) gölü tabiî olarak Dicle aklanına bağlıysa da Hazar santralının yapılmasıyle şimdi fazla suyunu Murat ırmağına doğru yollamaktadır. Bütün akarsuların en kabarık mevsimi ilkbahar (nisan), en düşük mevsimi ise yaz sonu, sonbahar başıdır (eylül).

Elazığ ili nüfusu 1965 sayımına göre 322 727'dir ve km²'ye ortalama 38 kişi düşer. İl nüfusunun üçte birinden azı (yüzde 29) sayısı 4'ü geçmeyen şehir ve kasabalarda, geri kalanı (yüzde 71) 587 muhtarlık halindeki köylerde ve bunların Mezraa, Kom v.b. gibi eklerinde yaşar. Tek önemli şehir, nüfusu 80 000'e yaklaşan Elazığ'dır ve yalnız tek bir yerleşmenin nüfusu 10 000'i geçer (Maden: 10 166). Ayrıca 3 000'den fazla nüfuslu iki kasaba bulunur (Palu ve Sivrice). İlin kır-köy nüfusu yoğunluğu 24,7'dir. Elazığ ili, Elazığ, Ağın, Baskil, Karakoçan, Keban, Maden, Palu ve Sivrice ilçelerine ayrılır. — *Elazığ merkez ilçesi*, 2 157 km², 142 361 nüf. Bucaklar: Merkez, Balibey, Hankendi, Harput, İçme, Mollakendi, Poyraz; 156 köy.

Tarım, Elazığ ili halkının geçiminde en önemli yeri tutar. Ekili- dikili alanlar ve nadas toprakları oranı Doğu Anadolu ortalamalarını geçer, çayır-otlak alanları ise buna göre daha geri kalır. Ekili alanların yaklaşık bölünüşü şöyledir: tahıl ekimi: yüzde 85, kuru sebzeler ve bostan: yüzde 10, sanayi bitkileri: yüzde 5. Yaş sebze ekilen bahçelikler, mevvelikler ve bağlar bu hesabın dışında kalır. Tahıl türleri arasında en çok buğday (78 000-92 000 t), daha az olarak arpa (16 000-29 000 t), mısır (1 200-2 000 t), pek az olarak da pirinç (100 ton kadar), darı ve yulaf ekilir. Kuru sebzelerden en çok fasulye (3 300-4 300 t), nohut (1 100-1 700 t), mercimek (1 000-1 600 t), patates (3 500 t) ekilir. Sanayi bitkileri ekilen alanların en büyük kısmını şekerpancarı kaplar (99 000-114 000 t). Ovada pamuk da ekilir (500-600 t). Afyon üretimi gerilemiştir. Susam ekimi azdır. Üzüm bağları geniş yer tutar. Üzümden şarap, pekmez, pestil (dut'tan da yapılır), cevizli sucuk v.b. yapılır. Elazığ çevresinde iyi nitelikte çeşitli meyve yetiştirilir. Vâdilerin yamaçlarında badem, armut, kayısı, vişne, dut, erik gibi meyveler görülür. Bazı köyler geçimini sadece paşaarmudu denen ve bu çevrede çok ün yapmış olan bir çeşit armuttan sağlamaktadır.

Hayvancılık daha çok küçükbaş türlere yönelmiştir: koyun (280 000) ve ona yakın kılkeçi (246 000) beslenir. Sığır daha azdır (126 000). Manda çok yetişmez (5 000). Eşek sayısı (31 000) at sayısının (5 800) 5 katını geçer. Arıcılık da yapılır (bal üretimi 120 ton kadar).

Elazığ'ın büyük şehir ölçüsüne yükselmesi, birtakım fabrikalar kurulmasına yol açmıştır. Ayrıca Elazığ ili topraklarında çok eskiden beri işletilen iki önemli maden yatağı vardır: Maden (Ergani Madeni) bakırı, Keban kurşunu (çinko ile beraber; içinde az olarak gümüş ve altın da bulunur). Yakıtsızlık yüzünden işletilmesi bırakıldıktan sonra Cumhuriyet devrinde yeniden ele alınmıştır. Bundan başka Maden yakınında Guleman'da zengin bir krom yatağı işletiliyor. Elazığ ilinin çeşitli kesimlerinde krom, bakır ve demir cevherlerine rastlanmıştır.

Engebeli bir alanda ve denizden uzakta bulunduğu halde Elazığ ili ulaşım bakımından canlıdır. Demiryolu ve kara yolu ile Güneydoğu, Doğu ve İç Anadolu, Akdeniz bölgelerine bağlanır.

● *Güzel sanatlar*. Elazığ'da XIX. yy.a ait birkaç resmî bina, kışla, okul v.b.'den başka sanat tarihi bakımından önemli eserler bugün şehrin dışında kalmış olan Harput'ta bulunmaktadır. Bk. HARPUT. (→ Bibliyo.) [M]

Elazığ müzesi, Elazığ'da 1965'te açılan müze. Elazığ'ın çevresine has etnografik eserlerle bakır, oya, kilim, çorap ve para koleksiyonları dikkati çeker. Son yıllarda Keban bölgesindeki arkeolojik araştırmalardan çıkan tarihöncesi ve tarihî çağlara ait eserler ayrı bir odada sergilenir. Keban buluntuları için şehrin dışındaki Devlet Mimarlık ve Mühendislik okulunun bir bölümü müze deposu şeklinde kullanılmaktadır. Yeni bir müze binasının yapımına başlandı. (M)

ELBAB çoğl. i. (ar. *lübb*, akıl'dan *elbāb*,). *Esk.* Akıllar.

— *Esk. Ulü'l-elbab*, akıl sahipleri. (M)

EL-BAKİ sıf. (ar. *el-bāķī*). *Esk.* Ebedî. Tanrı'nın sıfatlarından biri. ‖ *Hûve-l-baki*, baki kalan odur. (M)

ELBASAN, arnavutça. **Elbasani,** Arnavutluk cumhuriyetinde il merkezi. Tirana'nın kuzeydoğusunda, Şkumbi ırmağı üzerinde; 35 330 nüf. Şehir, Bulgarlar tarafından X. yy.da yok edilen eski *Scampa* şehrinin yerinde kuruldu (1567). Dokuma sanayii, çelik fabrikası.

● *Tarih*. Şehrin tarihi Makedonya sülâlesi devrine kadar uzanır. Eskiçağda Draç ile Selânik arasında uzanan ve Roma devrinde mükemmel hale getirilen Ignatius askerî yolu üzerinde önemli bir pazar yeriydi. Adının *Albanopolis*'den geldiği veya Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan ve *Arnavut ilini basan* veya *gözetleyen kale* anlamına gelen *İl-basan* kelimesinden doğduğu sanılır. Şehrin eski devirleri hakkında fazla bilgi yoktur. Osmanlılar buraya ilk defa Draç prensi Thopia'nın daveti üzerine girdiler. Birliklerin başında bulunan Hayrettin Paşa 1385 veya 1386'da bölgede bulunan Savra ovasında Arnavut prensi Balşa'yı yendi. Şehrin esas tarihi Fatih Sultan Mehmed'in Arnavutluk'a girmesiyle başladı (1465). Fatih Sultan Mehmed bölgeyi daha iyi kontrol etmek gayesiyle Elbasan kalesini yaptırtarak içine asker yerleştirdi. İskender Beyin Balaban Paşayı öldürmesi ve Elbasan kalesini kuşatması üzerine Fatih Sultan Mehmed buraya ikinci defa girdi (1467). Arnavutluk'un tamamının fethi üzerine yapılan teşkilâta göre Draç ve İşpat ile beraber üç kadılık haline getirildi. İlk sancak beyi Mehmed Bey oldu. Sonra onun yerine Evrenoszade Mehmed Bey tayin edildi.

XVII. yy.da bu sancak 201 963 akçe gelirli bir has durumunda iken sonra 18 zeamet, 128 tımara bölündü. 1 150 Hane olan şehirde Fatih, Gazi Sinan Paşa, Balizade ve Sinan Bey camileri göze çarpar. Evliya Çelebi ilgi gösterdiği bölgenin halkı, örf ve âdetleri üzerine birçok bilgi verir. Şehir Osmanlıların elinde kaldığı sürece rumeli ordusuyle bütün savaşlara katıldı. Tanzimattan sonra yapılan vilâyet teşkilâtıyle bir ilçe haline getirildi ve Debre sancağına bağlandı. 1875'ten sonra tekrar sancak oldu. Balkan harbinin sonunda Osmanlı imparatorluğundan ayrıldı. (M)

ELBASÎR sıf. (ar. *el-başîr*). *Esk.* Her şeyi gören. Tanrı'nın sıfatlarından biri. (M)

ELBAŞI, İç Anadolu bölgesinin Orta Kızılırmak bölümünde (Kayseri ili, Bünyan ilçesi) bucak; 10 292 nüf. 12 köy. — *Bucak merkezi* (1 675 nüf.), Bünyan'ın 26 km güneydoğusunda denizden 1 450 m yükseklikte kurulmuştur. (M)

EL—BAYAZ, Cezayir'de (Sayda idare bölgesi) idare çevresi merkezi, Cebel Amur'un eteğinde, Yüksek Yaylaların kenarında, 15 932 nüf. 1852'de Fransızların önemli Velid Sidi Şeyh kabilesini gözlemek için kurdukları askerî karakol. — *El-Bayaz idare çevresi*, 43 710 nüf. (L)

ELBE, çekçe **Labe,** Orta Avrupa'da ırmak; Almanya ve Çekoslovakya'da akar, Dresden, Magdeburg ve Hannover'den geçer; 1 100 km.

Elbe'nin yukarı havzası, orta kısmı ırmak tarafından akaçlanan Bohemya kütlesinden meydana gelmiştir. Böhmerwalden'in yükselmeye uğramış kenarıyle Moravya dağları, Tuna havzasıyle ayrılma çizgisini meydana getirir. Elbe'nin yukarı havzasındaki ırmakların aynı yöne doğru akması, Bohemya'nın vaktinden önce birleşmesinde büyük rol oynamıştır. Elbe sonradan Lausitz horstları ve Maden dağları (Erzgebirge) arasında Saksonya İsviçre'sinin kumtaşlı yaylalarını boğazlarla geçer. Irmak böylece hızla İkinci ve Üçüncü zaman tepelerinden meydana gelen alçak Saksonya yaylalarına, sonra Almanya'nın kuzeyindeki büyük ovaya ulaşır; bu ovayı süngü biçimi bir yolla eğik olarak aşar ve denize dökülür. Dördüncü zaman içbuzullarının erimesiyle oluşan buzulöncesi kanallardan birbiri ardına geçer ve Saale aracılığıyle Maden dağlarının kuzey yamacının ve Thüringen havzasının sularını, Havel aracılığıyle de Brandenburg buzul ovasının ve Aşağı Lausitz'in sularını alır. Aşağı çığırı Havel'in aşağı kesiminde ancak mahallî kolları toplar.

Elbe'nin okyanus geçiş tipindeki rejimi bütün çığırı boyunca aynı özellikleri taşır: ilkbahar taşkınlarının sebebi sağnaklar ve karların erimesidir; yazın suların alçalması (sık fırtınalara rağmen aşağı kesime doğru giderek artar), özellikle ovada belirgin olan en çok buharlaşma mevsimindedir. Hem yazın suların alçalması hem de kışın buz tutması ulaşımı sürekli olarak engeller; buna 1945'ten beri Avrupa'nın iki bloka ayrılması da eklendi. Elbe, Bohemya'ya en kolay giriş yollarından biridir ve Çekoslovakya Hamburg'da bir serbest liman elde etmişti. Versailles antlaşmasıyle Elbe milletlerarası ırmak ilân edildi ve 1922'de imzalanan Dresden antlaşmasıyle emniyeti ve sefere elverişli yolun bakımını sağlayacak bir komisyon kuruldu. Ama sözleşmenin maddeleri bugün geçerli değildir. 1945'ten önce Elbe'nin trafiği Havel ile Hamburg arasında (mavnaların 1 000 tondan çok yük taşıyamamasına rağmen) Aşağı Ren'in trafiğine eşitti. Hamburg, Elbe sayesinde Berlin ve Prag'ın başlıca limanı olmuştu. Irmağın trafiği aşağı kesiminde 30-40 milyon ton arasındaydı. Bugün bu sayılara erişilmiyorsa da Elbe'nin trafiği işlektir. Aşağı kesiminde ticarî trafiğin dörtte birini Doğu Almanya ve Çekoslovakya'ya ihraç veya ithal edilen mallar sağlar; dörtte birini de Batı Berlin ile olan trafik meydana getirir. (L)

ELBE (Bouches-de-l'), Fransa'da Birinci imparatorluk zamanında idare bölgesi; Kuzey Almanya'daydı, başkenti *Hamburg* idi. (L)

ELBE adası, ital. **Elba,** Tiren denizinde bir italyan adası. Livorno iline bağlıdır, kıyıdan Piombino kanalıyle ayrılmıştır; 29 000 nüf. Merkezi, Portoferraio. 10 Km genişliğinde olan bu ada, güneyde tortul kayalıklarla (Monte Capanne, 1 019 m), batıda volkanik kayalıklarla kaplıdır: kıyılar pek girintili çıkıntılıdır. Türlü kaynakları vardır: üzüm ve zeytin yetiştiriciliği, ton ve sardalya ba-

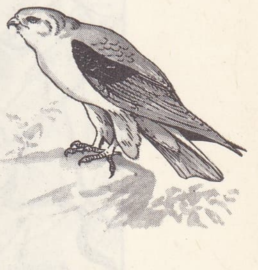

elanus

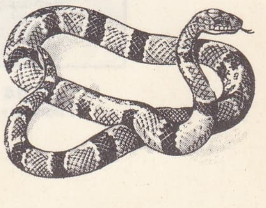

elaps

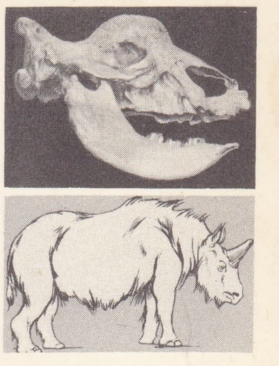

elasmotherium
yukarıda, kafatası

Foto. LAROUSSE

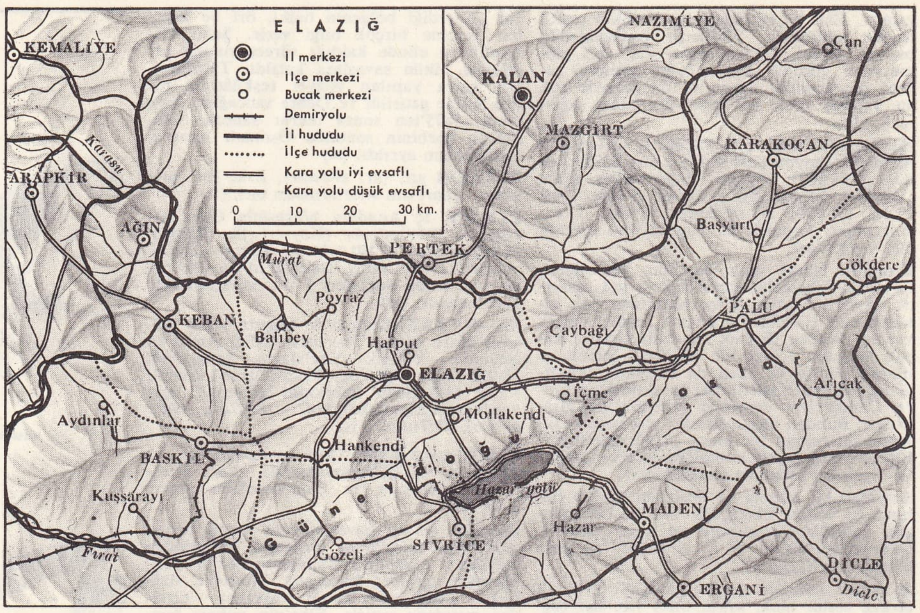

ELAZIĞ
il haritası

lığı avı. Etrüskler zamanından beri bilinmekte olan demir madenleri işletilmekte olup üretiminin çoğunluğu ihraç edilmektedir. Pek çok sayfiye yeri vardır.

— Tar. Ada, Eskiçağda, sırasıyle, Etrüsklere, Kartacalılara, Phokaia'lılara ve Romalılara ait oldu, sonra Cenevizlilerin bu yüzden savaştığı Pisalıların (X. yy.), Piombino senyörlerinin (1399), Cosma de Medicis I'-in (1548) ve Floransa'nın hâkimiyeti altına girdi. Porto Longone, 1596-1709 arasında İspanya'ya, sonra da Napoli krallığına bağlı kaldı. En sonunda ada Fransa'ya geçti, o da burasını Etruria krallığına ilhak etti (1801). 1803'te Fransa topraklarına katılan Elbe, 1808'de Méditerannée bölgesinin bir parçası oldu. 4 Mayıs 1814'ten 26 şubat 1815'e kadar Napolyon I'in oturduğu ve Fransa'ya dönmek üzere bıraktığı ada Toskana'ya verildi. 1860'tan beri İtalya'ya aittir. (L)

EL BEDR. Bk. BEDİR.

ELBEE (Maurice GIGOST D'), Vendée'li general (Dresden 1752-Noirmoutier 1794). İskoçya asıllıdır; önce orduda hizmet gördü, sonra Anjou'da Beaupréau' yakınındaki kendi malikânesine çekildi. Az varlıklı olduğundan ihtilâli önce sevinçle karşıladı ve Tiers -Etat meclisine üye seçildi. 1791'de göç etti. 1792'de dönüşünde Ouest bölgesi ayaklanmasına katıldı. Mauges köylülerinin başında Stofflet'nin ve Cathelineau'nun kıtalarıyle birleşti. Thouars'ın (mayıs 1793), Saumur'ün (haziran) zaptı harekâtına, Nantes üzerine yapılan başarısız taarruza katıldı. Cathelineau'nun ölümünde «Katolik ve kralcı ordunun» başkumandanlığına getirildi (temmuz). Caron'de ve Torfou'da zafer kazandı (eylül), Cholet muharebesinde ağır yaralandı (17 ekim). Noirmoutier'ye ulaşmayı başardı, orada bir Harp divanı önünde muhakeme edildi ve idama mahkûm oldu. Yaralı generali bir koltuğa oturtarak kurşuna dizdiler. (L)

EL BEKA. Bk. BEKA *(el)*.

ELBERFELD, Almanya'da eski şehir, 1929'da Barmen ile birleşerek Wuppertal'i meydana getirdi. (L)

Elberfeld tavuğu, Ren vâdisinde yetiştirilen tavuk ırkı. (Horozu ötüşüyle tanınmıştır). [L]

ELBET veya **ELBETTE** zf. (ar. *elbette'*-den). Şüphesiz, mutlaka: *Elbette vardır türkçesi bu sözün* (N. Ataç). ‖ Eninde sonunda, er geç: *Elbet bir gün bizim elimize de fırsat geçecektir.* (M)

EL-BETTANÎ. Bk. BETTANÎ (Ebu Abdullah Muhammed bin Cebir EL—).

ELBEUF, Fransa'da Seine-Maritime idare bölgesinde (Rouen idare çevresi) kanton merkezi; Rouvray, Londe ve Bord ormanları yakınında; 19 800 nüf. Saint-Jean (XVII. yy.) ve Saint-Etienne (XVI.-XVII. yy.) kiliseleri. Dokuma ve kimya sanayii. Elektrik pili fabrikası; bira fabrikası; kazancılık.

— Tar. Şehir, roma şehri *Ugaddum* yakınında Sen ırmağı kıyısında kurulan liman çevresinde gelişti. Colbert'in bir dokuma imalâthanesi kurmasıyle (XVI. yy.) hızla büyüdü. (L)

ELBEYLİ, Güneydoğu Anadolu bölgesinin Orta Fırat bölümünde (Gaziantep ili, Oğuzeli ilçesi) bucak. 6 742 nüf. 21 köy. — *Bucak merkezi* (1 799 nüf), Oğuzeli'nin 46 km güneyinde bulunur. Güney demiryolu üzerindeki Çobanbey istasyonuna 5 km uzaklıktadır. (M)

ELBİRE. Bk. ELVİRA.

ELBİSE i. (ar. *libās*, giyecek'ten *elbise*, giyilecek şeyler). Çamaşırın üstüne giyilen her türlü giyecek: *Onlara giydirilecek elbiseleri bile düşünüyordu* (H.Z. Uşaklıgil). *Unutmayın ki bu keşif de onun elbisesi sırtıma geçtikten sonra olmuştur* (A. H. Tanpınar). *Hazır elbise. İş elbisesi. Matem elbisesi.* ‖ *Elbise fırçası*, elbise, palto v.b. giyeceklerin tozunu almak için kullanılan fırça.

— Havc. *Yükseklik elbisesi*, yüksekte uçuş için özel olarak hazırlanan ve önbasınç sisteminin bozulması halinde insan organizmasının fizyolojik tepkilerini sınırlandırmağa yarayan bir basınç tertibatıyle donatılmış uçuş tulumu. ‖ *g (ci) elbisesi*, yerçekimi ivmesinin insan vücudu üzerindeki etkilerini hafifletmeğe yarayan uçuş tulumu.

◆ **Elbiselik** sıf. ve i. Elbise için kullanılacak kumaş: *Elbiselik kumaş. Yeni elbiseliğimi gördün mü?* (M)

ELBİSTAN, Doğu Anadolu'da (Maraş ili) ilçe merkezi şehir; Akdeniz bölgesi sınırı yakınında; 13 492 nüf. Yüksek dağlarla kuşatılmış Ceyhan ırmağının başlıca kollarının birleştiği aynı adı taşıyan ovanın güney kenarında, Şar dağının (2 300 m) kuzeydoğu eteklerinde kurulmuştur; yüksl. 1 150 m. Fevzipaşa-Malatya demiryolu üzerindeki Kapıdere istasyonuna 66 km, Maraş'a (Göksun yakınından dolaşan bir yolla) 146 km uzaklıktadır. Karahan geçidinden faydalanan bir yol da (126 km) Elbistan'ı Malatya'ya bağlar. Tahıl, baklagiller, şekerpancarı ekimi. Hayvancılık. Tarım ürünleri ticareti merkezi. — *Elbistan ilçesi*, 4 028 km²; 78 664 nüf. Merkez, Gücük ve Nurhak bucakları içinde 99 köyü vardır. İlçe, Elbistan ovasının doğu kesimini ve çevresini içine alır.

● *Tarih.* Elbistan'ın eski adı *Albastan* (arapça kaynaklarda *Ablustayn*'dır; XVI. yy.-dan sonra *Albistan* veya *Elbistan* adı kullanılmıştır.) Eski çağlardan beri yerleşme alanı olarak bilinen Elbistan, Ortaçağda, arap-bizans mücadelesinde yıkılan Arabissos kalesinin yerini aldı. Hıristiyanlık tarihinde civarındaki Afşin (Efsus) Ashab-ı Kehf menkıbesi sebebiyle önemi büyüktür. Halife Ömer zamanında müslümanların eline geçen Elbistan Abbasîler devrinde çeşitli akınlara uğradı. Ebu Cafer Mansur zamanında Abdülvahhab bin İbrahim (756) ve halife El-Mehdî (780) bölgeyi karargâh olarak kullandılar. Efsus'un Seyfüddevle tarafından harap edilmesinden sonra Elbistan'ın önemi arttı (951). Anadolu'nun Türklerce işgali sırasında (1073) Philaretos'un eline geçti. Süleyman Şahın kumandanı Buldacı tarafından türk hâkimiyetine alındı. Bundan sonra bölge birkaç defa Haçlılar ile Türkler arasında el değiştirdi. Meyafarkin seferinden (1105) dönen Kılıç Aslan, Elbistan'ı alarak veziri Ziyaeddin Muhammed'e verdi ve Ziyaeddin Muhammed bölgenin ilk valisi oldu. Kılıç Aslan'ın ölümü üzerine çıkan karışıklıktan istifade eden Antalya prensi Tancrède Elbistan'ı zaptetti (1111). Bir süre sonra İl-Aslan'ın geri aldığı şehir, 1114 depreminde harap oldu. 1124'te Danişmentlilerin eline geçti; Antakya prenslerinin saldırısına uğradı (1139). Sonra Sultan Mesud tarafından da Anadolu Selçuklu sultanlığı topraklarına katıldı (1143); oğlu Kılıç Aslan valiliğe getirildi. Danişmentliler ile olan mücadele sırasında bir aralık Yağıbasan'ın eline geçti, fakat Kılıç Aslan II tarafından geri alındı. Emîr Mahmud burada kendini hükümdar ilân etti (1164); bir süre sonra Kılıç Aslan, bölgeyi yeniden kendi topraklarına kattı ve valiliğine de oğlu Tuğrul Şahı getirdi. Selçuklular devrinde önemli savunma merkezi ve kale olan Elbistan'ın sonradan yeri değiştirilerek eski şehrin 5 km uzağına kuruldu. Güneyden gelen (XIII. yy.) ve Ermeni kralı Levon'un saldırılarına karşı dayandı (1205). 1234'te Mısır sultanı Melik el-Kâmil'i, Sultan Alâeddin Keykubat Akçaderbent'te yendi. Bölgedeki göçebe Türkler Baba İshak isyanına katıldılar. Melik el-Zâhir Baybars Elbistan ovasında Moğolları yendi (1277). Bundan sonra Baybars Kayseri'ye kadar ilerledi, dönüşünde Elbistan'a uğradı. Moğolların yenilgi haberini alan Abaka Han, Baybars ile karşılaşmak üzere Elbistan'a geldi, Baybars'ı bulamayınca intikamını şehir halkından aldı. Mısır'a sefer açan Mengü Timur, moğol ordusunu burada topladı. Moğollar bölgede tam bir hâkimiyet kuramadılar; nitekim Taraklı oymağı beylerinden Halil Bey bölgeyi eline geçirerek beyliğini kurdu (1336). Fakat bu beyliğe Dulkadıroğlu Karacabey son vererek kendi beyliğini ilân etti. Mısır ile Dulkadıroğulları arasındaki mücadelede şehir sık sık istilâlara uğradı ve tahrip edildi. 1353, 1381, 1384'te Memlûkların, 1399'da da ilk olarak Osmanlıların eline geçti. Timur'un (1400), Mısır'ın (1435, 1436, 1471) ve Şah İsmail'in orduları (1507) tarafından işgal edildi. Bu işgaller sırasında şehir çok fazla tahrip edildi. Dulkadırlı hükümdarı Alâüddevle Bey, hükûmet merkezini Maraş'a nakledince Elbistan önemini kaybetti. Alâüddevle'nin öldürülmesinden sonra Kanunî Sultan Süleyman'ın kurduğu ve merkezi Maraş olan Zülkadriye eyaletinin kazası oldu. Arazinin tahriri meselesinde ellerindeki mukataalarını kaybedeceklerinden korkan boy beyleri Kalender Sultan'ın etrafında toplanarak başkaldırdılar. İsyan sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından Elbistan'da bastırıldı. Yönetimde bazı düzeltmeler yapıldı. XVII. yy.da âsi Kalenderoğlu kuvvetlerini Elbistan'da topladı ve sadrazam Kuyucu Murad Paşanın üzerine yürüdü.

Elbistan'da da Kozan ve Dersim'de olduğu gibi devlet otoritesi Tanzimata kadar tam olarak kurulamadı. Bu durum Elbistan'ın geri kalmasına sebep oldu. Amik ovasında kışlayan Türkmen boylarının savaşları ile kısmen harap oldu. 1847'de müsellimlik yerine müdürlüğün, sonra da kaymakamlık teşkilâtının kurulmasıyle asayiş sağlandı. XIX. yy.ın ikinci yarısındaki ermeni ayaklanmalarının bastırılmasında ve Millî Mücadelede Maraş ve Ayıntab'ın düşman istilâsından kurtulmasına Elbistan halkının büyük rolü oldu.

— G. santl. Elbistan ve dolayları türk asıllı devletlerin mücadeleleri sırasında epey tahrip edildiyse de bugün bazı eserler hâlâ ayaktadır. Selçuklu valisi Hüsameddin Yusuf'un *Ulucami*, son zamanlarda tahrip

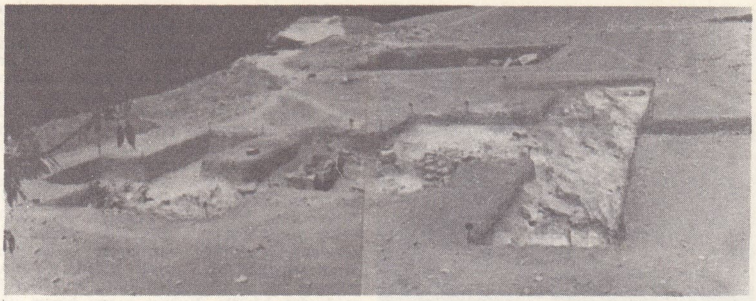

Keban kazıları, Ağın

edilen *Candargazi türbesi, Kemer hanı.* Ayakta kalanlardan Emîr Mübarizüddin Çavlen'in yaptırdığı *Ulu camii*'in (1239-1240) kitabesinde Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in adı görülür. Sonraki onarmalarla eski şeklini kısmen kaybetti. Kanunî Sultan Süleyman devrinde yapılan bir onarımla kubbeli bir osmanlı camii niteliği kazandı. *Selçuklu dârüşşifası* ise taşlarından faydalanmak için yıkıldı. *Dulkadır sarayı* Safevîler tarafından yıkıldı (1507). [M]

ELBİSTAN ovası, Doğu Anadolu'da ova; Akdeniz bölgesine komşu olan kesiminde, Ceyhan ırmağının başlıca kollarının (Harman, Söğütlü ve Göksun çayları) toplanıp birleştiği yerde; yüksl. 1 100-1 200 m. Batıdan Binboğa (2 935 m), kuzeyden Hezanlı (2 266 m) dağları, doğuda yükseltisi 2 000 m'yi geçen dağlar, güneyde ise Nurhak (3 031 m) ve Berit (3 925 m) dağlarıyle kuşatılır; kenardaki dağlardan ayrılan kollar ova içine doğru sokulur: Elbistan şehrinin yanındaki Şar dağı (2 300 m) gibi. Ovanın tabanı kalın bir alüvyon tabakası altında Neojen katmanları taşır. Bunlar arasında işletmeye çok elverişli zengin linyit yatakları bulundu. Ovanın iklimi karasaldır: yazlar sıcak, kışlar soğuk, yağışlar az (Elbistan'da yıllık ortalama 266 mm; Afşin'de 395 mm). Dağlık kesimler daha çok yağış alır. Ovada ve yakın çevresindeki yamaçlarda ormanlar köklenmiş, ancak erişilmesi güç yerlerde ağaçlıklar kalmıştır.

Ova, 1947 yılında Tahsin Özgüç başkanlığındaki bir heyet tarafından incelenmeğe başlandı. Bu heyet bu bölgenin M.Ö. IV. binyıldan itibaren iskân edilmiş olduğunu gösteren höyükleri tetkik etti. Fakat asıl kazı, Elbistan ovasından geçen bütün yollara hâkim bulunan Karahöyük*te yapıldı. İdare bakımından Elbistan ovası toprakları Maraş ilinin Elbistan, Afşin ve kısmen Göksun ilçeleri arasında bölünmüştür. Ovada iki önemli yerleşme yeri Elbistan (13 492 nüf.) ve Afşin'dir (8 069 nüf.). Ova halkının geçimi tahıl ekimine ve hayvancılığa dayanır. Son yıllarda ovada şeker pancarı tarımına da önem verildiği görülmektedir. Yetiştirilen şeker pancarı Malatya Şeker fabrikasına gönderilir. (M)

ELBLAG, esk. alm. **Elbing,** Polonya'da (Gdansk voyvodalığı) şehir, Vistül deltasının doğusunda, Vistül deniz kulağının küçük bir kolu kıyısında; 85 100 nüf. İkinci Dünya savaşında tamamıyle yıkılan sanayi (metalürji, türbinler) merkezi.

— Tar. Şehir başlangıçta Töton şövalyeleri tarikatı himayesinde bir Lübeck'li ve Bremen'li tacirler kolonisiydi. İmparator Friedrich III'ün 1226'da muhtariyet verdiği Elblag, 1246'da «Lübeck'in haklarını» aldı, Hansa birliğine girdi, XV. yy.da Polonya kralının himayesinde küçük bir ticaret cumhuriyeti oldu. 1560-1626 Arasında ingiliz mallarının Baltık denizi kıyısında tek antreposuydu. Otuzyıl savaşlarıyle birlikte gerilemeğe başladı. Polonya'nın ilk bölüşülmesi (1772) sırasında Prusya'ya verildi ve 1945'e kadar bu devlette kaldı. (L)

ELBO (José), ispanyol ressamı (Ubeda 1804-Madrid 1844). Sanat hayatı Madrid'de geçti. José Aparicio'nun yanında öğrenim gördü. Az sayıdaki eserlerinden, kendisinin ispanyol resminin en etkileyici ve romantik sanatçısı olduğu anlaşılır. Resimleri arasında en iyileri şunlardır: *Cayetano Fuentes Ailesi* (1837); *Asker ve Karısı* (1837); *Sürü ile Çoban; Köy Yolunda Bir Han* (1843); [Romantico müzesinde, Madrid] *Monoza'da Boğa Sürüsü.* Kitap süslemeleriyle tanındı. (L)

ELBOGEN (İsmar), polonyalı ibranî medeniyeti uzmanı (Poznan 1874-Cincinatti, New York 1943). Floransa Haham kolejinde (1900 -1902), sonra Berlin'de öğretmenlik yaptı. 1940'ta Amerika'ya kaçtı. İbranî tarihi üstüne birçok eser ve ibranî litürjisi hakkında önemli bir kitap yayımladı: *Der Jüdische Gottesdienst in Seiner Geschichtlichen Entwicklung* (Yahudi İbadetinin Tarihî Gelişmesi) [1931]. (L)

EL-BOSNAVÎ. Bk. MUSTAFA BOSNAVÎ.

ELBRUZ, Kafkas dağlarının (S.S.C.B.) en yüksek zirvesi, Avrupa ile Asya sınırında; 5 633 m. Büyük Kafkas'ın orta kesiminde, Kuban ırmağı kaynağının yukarısında olan Elbruz; ilkel kayalar çekirdeği yanında yükselen sönmüş bir yanardağ sistemidir. Güzel buzulları vardır. Elbruz'a ilk olarak 31 temmuz 1868'de ingiliz dağcıları D. W. Freshfield, C.C. Tucker ve A. W. Moore ve fransız kılavuz F. Devouassoud tırmandılar.

— Ask. tar. Wehrmacht'ın 1942 Kafkas harekâtı sırasında bir dağ birliği, Elbruz dağına tırmanarak gamalı haçlı bir bayrak dikti (21 ağustos 1942). Bk. ALMANYA-RUSYA SAVAŞI. (L)

ELBSANDSTEİNGEBİRGE, Almanya'da bölge. Bk. SAKSONYA İSVİÇRE'*si.* (L)

ELBUKEMAL (veya **EBUKEMAL**), Fırat üzerinde, bugün Suriye cumhuriyetine bağlı idare merkezi kasaba.

Osmanlılar devrinde, Deyrizor sancağına bağlı bir ilçe merkeziydi. Adı Suriye-Irak sınırının tespiti konusunda çok duyuldu. Birinci Dünya savaşının sonlarına doğru, osmanlı kuvvetlerini yenen bir ingiliz birliği tarafından işgal edildi. Savaş sonrası İngilizler ve Fransızlar kendi çıkarları için iki arap devleti meydana getirmeyi tasarladıklarında Elbukemal, bu iki devlet arasında tartışma konusu oldu. 1919'da galip devletlerin Emîr Faysal başkanlığında, kurulacak Suriye hükümdarlığına bıraktıkları Elbukemal, Faysal'ın Irak hükümdarlığına getirilmesi üzerine Irak'a bağlanmak istendi. Fakat Suriye adına burayı Mevlût Paşa işgal etti. Fransızlar ve İngilizler aralarında anlaşarak Elbukemal'i Suriye'ye verdilerse de uzun süre Irak-Suriye arasında bir anlaşmazlık konusu olarak kaldı. (M)

ELBURZ, Kuzey İran'da dağ kütlesi, çok genç iki sıradağdan meydana gelir; bir çöküntü havzasıyle ayrılan bu kıvrımlı dağlar boyunca yanardağlar uzanır; en yüksek yanardağ (Demavend) 5 670 m'ye ulaşır. Dağların çok yağış alan kuzeye bakan yamaçlarında, içinde kaplan ve pars yaşayan sık ormanlar vardır. (L)

ELCAHİZ (Ebu Osman Amr bin Bahr), arap yazarı ve kelâm bilgini (Basra 772-ay. y. 870). Çağının ünlü bilginlerinden ders aldı. Halife Memun tarafından Bağdat'a davet edildi. Birçok halifeler ve vezirlerle ilgi kurarak eserlerini onlara ithaf etti, kazanç sağladı. Özellikle Aristo'nun eserlerinden geniş ölçüde yararlandı. Muhammed bin Abdülmelik el-Zeyyat'ın vezirliği sırasında ikbal devrini yaşadı. Onun ölümüyle durumu biraz sarsılır gibi oldu ise de yeni bir koruyucu bulmakta gecikmedi. Çeşitli bilim dallarıyle uğraşan Elcahiz 200'den fazla eser yazdı. Başlıca eserleri: *Kitab-ül-Marife* (Biliş Kitabı); *Kitabı Halk-ül-Kur'an* (Kur'an'ın Meydana Getirilmesi Hakkında Kitap); *Kitab-ül-Hucac* (Hacılar Kitabı); *Kitab-ül-Hayavan* (Yaratıklar Kitabı); *Kitab-ül-Zer ve'n-Nahl ve'z-Zeytun ve'l-A'nab* (Üzüm, Zeytin, Hurma ve Buğday Kitabı); *Kitab-ül-Buhalâ* (Cimriler Kitabı); Abbasî halifelerinin ordusundaki türk askerleri hakkında *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri* (Fazail-ül-Etrak) [1967]. Elcahiz ayrıca Mutezile akımı için de «Cahiziye» adı verilen bağımsız bir kelâm mektebi meydana getirdi. (M)

ELCANO (Juan Sebastian), ispanyol denizcisi (Guetaria, 1476'ya doğr.-Pasifik okyanusu 1526). Macellan'ın (Magalhaes) ölümünden sonra Victoria gemisini yönetti. Gemiyi Hint okyanusu ve Ümit burnundan geçirmeği başardı. San Lucar'da (eylül 1522) büyük zorluklar ve tehlikelerle karşılaştı. Loaisa'nın yönettiği ikinci *Macellan boğazı* ve *Pasifik seferi* sırasında öldü. (L)

ELCASİ i. (ar. *el-casi*). Astron. *Esk.* Herkül* takımyıldızı. (M)

ELCEBBAR i. (ar. *cebr,* zorlama'dan, *el-*

ELAZIĞ

ELAZIĞ parkı ve çaydaçıra kompozisyonu

Keban kazıları Kalaycık

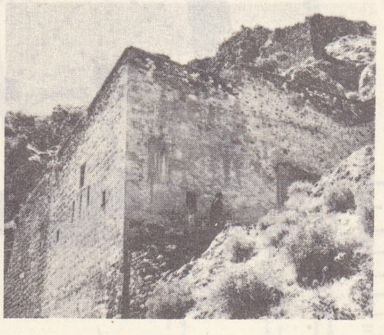

yukarıda, Meryemana kilisesi Harput; yanda, Harput kalesinden bir görünüş

Foto. Turizm-Tanıtma D. Kovancı (MEYDAN)

solda, «Napolyon I'in **ELBE adasından** Fransa'ya dönüşü» detay Beaune'un eseri Versailles müzesi Fransa; sağda, Napolyon'un kaldığı Portoferrario villasının bahçesi

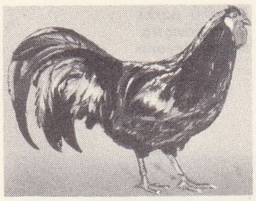

Elberfeld horozu

El-Cüyuşi camii planı

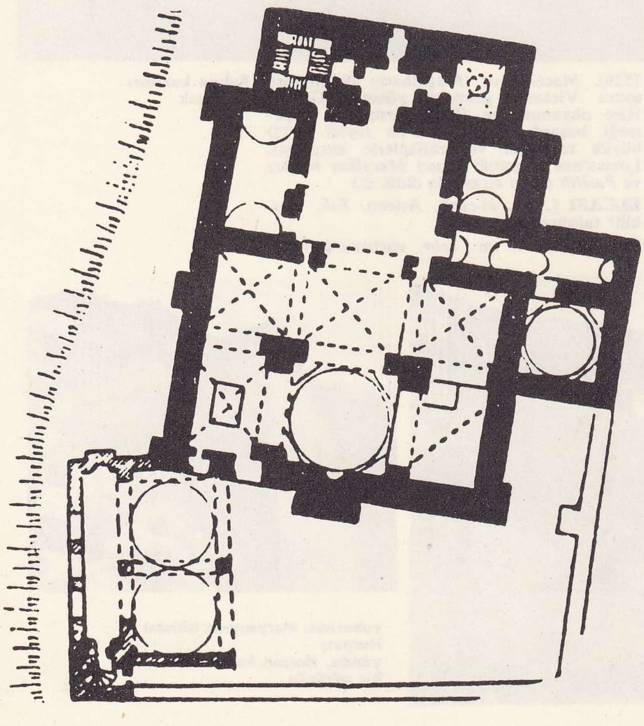

cebbâr, zorlayan). *Esk.* Tanrı'nın bir adı. — Astron. *Esk.* Oriyon takımyıldızı. (M)

EL CEM, Tunus'ta (Sus valiliği) bucak. Sus ile Sfaks arasında; 6 800 nüf. Önemli bir sanayi merkezi. Zeytinlikler. III. yy.-da Kuzey Afrika'nın en zengin sitelerinden biri olan Romalıların Thysdrus şehrinden kalma çok önemli kalıntıları, amfiteatr Afrika'daki en büyük Roma anıtıdır (148×122 m). Efsanede bu amfiteatr, ünlü Berberî kadın kahraman Kâhina'nın sarayı olarak gösterilir. (L)

EL-CENNÂBÎ (Ebu Said), karmatî reisi (öl. 913). Ticaretle uğraşırken karmatî reisi Hamdan tarafından Güney İran'a dâî* olarak gönderildi. İranlıların tarafını tutarak Arapların aleyhinde faaliyette bulundu. Müritleri arasında eşitliği gerçekleştirdi. Halife bu duruma son verince Hamdan tarafından Bahreyn'e gönderildi. Bölgede başlayan köle ayaklanmasından yararlandı; zengin bir ailenin kızını alarak durumunu güçlendirdi. Sonra Bahreyn'i ve Katif'i ele geçirdi. Basra'nın fethine gönderdiği karmatî birlikleri halife Mutezid'in 2 000 kişilik kuvvetlerini bozguna uğrattı. Daha sonra Yemame'yi aldı; Umman'a saldırdı. Davranışlarından kuşkulanan büyük dâî Ubeydullah'ın emriyle Lansa sarayında taraftarlarıyle birlikte öldürüldü. El-Cennâbî, kendisini *Ebu Saidî* adıyle anan taraftarlarınca bir velî sayılır, bir gün Bahreyn'e döneceğine inanılır. (M)

EL CENTRO, A.B.D.'de (Güneydoğu Kaliforniya) kasaba. Meksika sınırı yakınında; 18 340 nüf.; yüksl. 15 m. İmperial Country yönetim bölgesinde kuruldu. El Centro demiryolu kavşağı. (San Diego hattının 140 km batısında; kuzeyinde San Bernardino; güneyinde Meksika sınır.) (L)

ELCEZİRE. Bk. ALGECIRAS.

Elcezire senedi; Fas'ın hukukî statüsünü tespit eden anlaşma. 15 Ocak-7 nisan 1906 tarihleri arasında Avrupa devletlerinin büyük çoğunluğunun katıldığı konferansın sonunda kabul edildi.

Senette şu üç esas öngörüldü:

1. Fas sultanının hâkimiyet ve bağımsızlığı korunacak.

2. Fas'ın bütünlüğü kabul edilecek ve korunacak.

3. Ayrıcalıksız iktisadî hürriyet tanınacak (Fransa'nın bu bölgede iktisadî üstünlük sağlamasını önlemek için).

Senet, istenilen düzeni sağlayamadı. 30 Mart 1912'de Fransa bir himaye (protectorat) sözleşmesiyle Fas'ı himayesi altına aldı. (M)

ELCHE, İspanya'da (Alicante ili) şehir, Vinalopo kıyısında; 94 300 nüf. Elche'ye hurma bahçelerinin çokluğundan dolayı *İspanyol Kudüsü* de denir. XVI.-XVII. yy.dan kalma Santa Maria kilisesi. 1897'de burada yüz hatları ince ve düzgün, garip başlıklı bir genç kadını temsil eden eski bir büst bulundu. *Dama de Elche* adı verilen bu büst, Cerre de los Santos'ta bulunan eserlere benzer ama sanat değeri daha büyüktür; çeşitli tartışmalara yol açtı: bazılarına göre bir yunanlı, bazılarına göre ise asya-yunan sanatını (M.Ö. V. yy.ın ilk yarısı) bilen bir yerli tarafından yapılmıştır. Öyle güçlü bir yunan etkisi yansıtır ki, modellerinin etrüsk havası altında tarihöncesi sanatçılarının taslakçılığından izler taşıyan bronzdan küçük adak heykelleri olmasaydı, bu dönem İspanya'sı yunan sanatının bir eyaleti sayılabilirdi. (L)

ELCHİNGEN veya **OBERELCHİNGEN,** Almanya'da (Bavyera) köy, Schwaben Jura'sının arkasında, Tuna'nın kuzeyinde. Mareşal Ney, Mack kumandasındaki Avusturyalıları burada yendi (14 ekim 1805) ve Elchingen dükü unvanını kazandı. Yakınındaki benediktin manastırı Ortaçağda tanınmıştı; 1120'de Saksonya dükü Konrad tarafından kuruldu, 1802'de kapatıldı. (L)

ELCHİNGEN dükü. Bk. NEY.

El-Cisr, İranlılar ile Araplar arasında yapılan savaş (634). Müslümanlar bu savaşta büyük bir yenilgiye uğradılar. Bu olay sonradan savaşa gidenlere *Yevm ül cisr* sözüyle daima hatırlatılırdı. Ebubekir'in ölümünden sonra Ömer halife olunca. Ebu Ubeyde bin Mesud üs-Sakafî'yi Irak cephesine kumandan olarak gönderdi. Ebu Ubeyde ordusunun bir kısmını Fırat'ın karşı kıyısına geçirmek için ırmak üzerine bir köprü yapılmasını istedi. Bazı söylentilerden köprünün eskiden beri var olduğu, ancak Ebu Ubeyde'nin köprüyü tamir ettirdiği anlaşılmaktadır. Cisr savaşı bu köprünün başında oldu. Karşı kıyıya geçen arap ordusu, İranlıların hücumuna uğradı ve yenildi. Ebu Ubeyde de bu savaşta öldü. (M)

El-Cüyuşi camii, Kahire yakınlarında cami. Nil vâdisine bakan ve Mukattem adı verilen sarp tepenin üzerinde, halife el-Mustansır'ın kumandanlarından emîr el-Cüyuş Bedr el-Cemâli tarafından yaptırıldı. Cami birbirini takip eden üç kısımdan meydana gelir: ön kısım kare şeklinde bir kapı dehlizidir ve üzerinde minare yükselir, sağında minareye çıkan merdiven yer alır; solunda abdest almağa mahsus bir salon bulunur. Orta kısım bir avluyle, sağında ve solundaki ziyaretçilerle hizmetçilerin yatıp kalkmalarına ait tonozlu birer odadan ibarettir. Arka kısım ise namaz kılınan yerdir. Buraya, çifte sütunlar üzerine dayanan üç kemerden girilir. Orta kemer diğer ikisinden daha büyüktür. Mihrabın önünde, büyük, yumurtamsı bir kubbe yükselir. Bu kubbe Ezher ve el-Hâkim camilerinde olduğu gibi, köşelerdeki trablar vasıtasıyle sekiz pencereli sekizgen bir kasnağa oturur. Caminin mihrabı fatımî devrinden kalan en güzel örneklerden biridir. Yukarı kısmı harap olan ve sütunları ortadan kalkan mihrabını, çiçekli kûfi yazıyle yazılmış çifte bir friz çevreler. Mihrabın kemeri gemi teknesi biçimindedir ve köşeleri ince işlenmiş kıvrım dallarla süslüdür.

Namaz kılınan bölümün bitişiğindeki kubbeli oda Bedrel-Cemâlî'nin türbesidir. Cümle kapısının üzerinde bulunan minare Kahire camilerinde tekrarlanan minare tipinin taslağıdır ve bina ile bir bütün meydana getirir; roman ve gotik kiliselerindeki gibi binanın üzerinde bir kule gibi yükselir. (M)

ELÇİ i. (esk. türk. *il*, el, halk, topluluk ve -*çi*'den). Bir devleti başka bir devlette temsil eden kimse, sefir: *Dostlarımdan biri Bern sokaklarında İsviçre'nin o zamanki Ankara elçisine rastgelir* (F.R. Atay). ‖ *Teşm. yol.* Bir tarafın belli bir konuda görüşmek üzere karşı tarafa gönderdiği kimse. ‖ *Esk.* Hükümdar, başbuğ. ‖ Peygamber.

— DEY. *Elçiye zeval olmaz* (*yoktur*), «getirdiği haber kötü de olsa elçi görevini yapmaktadır, onun için kınanamaz» anlamında kullanılır: *Ve Kubeysa «Emin miyim?» dedikte «Elçiye zeval yoktur» diye buyurdu* (Cevdet Paşa).

— ANSİKL. Eski türk kavimlerinden Uygurların *elçi* kullandıklarını biliyoruz. Osmanlı devletinde, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar yabancı ülkelere gerektiği zaman elçi gönderilirdi. Osmanlılarda ilk elçi Çelebi Mehmed zamanında Venedik'e gönderilmiştir. Gelibolu ve Eğriboz savaşları sonucunda 1417'de yapılan barış anlaşmasının bir nüshasını Venedik'e götüren bu elçinin adı bilinmiyor. Bu tarihten sonra Osmanlı devleti tarafından bir padişahın cülusunu bildirmek, dost kralların taç giyme törenlerinde hazır bulunmak, anlaşma yapmak, ihtilâflı sınır meselelerini halletmek, sadrazamın mektubunu götürmek, yabancı ülke krallarına padişahın hediyelerini sunmak v.b. için çeşitli ülkelere geçici olarak elçiler gönderildi. Selim III devrine kadar bu durum devam etti. Selim III, çeşitli Avrupa ülkelerinin başkentlerinde daimî elçilikler kurdurdu. İlk *daimî elçi* olarak 1792'de Londra'ya Yusuf Âgâh Efendi, sonra Paris'e Seyit Ali Efendi ve Berlin'e de Aziz Efendi gönderildi. Mahmud II devrinde daimî elçi gönderme bir süre aksadı ise de padişahlığının son yıllarında bir düzene girdi. 1834'ten sonra imparatorluğun Paris, Londra, Viyana, Berlin, Petersburg ve Tahran'da *fevkalâde büyükelçi, büyükelçi, ortaelçi* unvanlarını taşıyan elçileri görülür. Osmanlılar çeşitli tarihlerde, yabancı ülkelere çeşitli sebeplerle elçi yolladılar. Bu sebepler şu şekilde sıralanabilir:

1. Sultanların tahta çıkışlarının yabancı devlet hükümdarlarına bildirilmesi için (Osman III'ün tahta çıkışını Lehistan kralına bildirmek üzere Sipahiler ağası Ziştovili Ali Ağa yollandı [1754]).

2. İmparatorların taç giyme törenleri için (Maximilien'in taç giyme töreninde Bali Çavuş elçi olarak bulundu [1562]).

3. Antlaşma metinlerinin verilmesi için (Vaşvar'da imzalanan muahedenin tasdikli metnini tevdi için Avusturya'ya kapu kethüdası Yusuf Ağa gönderildi [1665]).

4. Dostluk ilişkilerini yeniden kurmak için (Pasarofça anlaşmasından sonra İbrahim Paşa bu amaçla Viyana'ya yollandı).

5. Sınır anlaşmazlıklarını ve ihtilâflı meseleleri çözmek için (Türkiye-Rusya sınırına Niş'li Mehmed Ağa yollandı [1722]).

6. Nezaket ve dostluk ziyaretleri için (Ahmed Dürrî Efendi İran safevî şahı Hüse-

Foto. Viollon, Henrard (LAROUSSE)

yin'e dostluk ziyaretinde bulundu [1721]).

7. Ön görüşmeler yapılması için (Zülfikâr Paşa tahta geçen Süleyman III'ün cülusunu bildirmek meyanında, Viyana bozgunuyle başlayan savaşı barışla sonuçlandırmak teklif edildiği takdirde ön görüşmeler yapmak için Viyana'ya gönderildi [1687]).

8. Mektup ve armağanları bir ülkeye götürmek için (Murad Paşa kapu kethüdası İsmail Ağa, İran şahının mektubuna padişah tarafından yazılan cevabı ve hediyeleri İran'a götürdü [1656]).

9. Sadrazam mektuplarının yollanması için (Giritli Mehmed Bey rus başvekiline böyle bir mektup götürdü [1729]).

10. Tarziye vermek için (hakaret gören fransız elçisi için Fransa'ya tarziye vermek amacıyle Hüseyin Çavuş, Paris'e gönderildi [1618]).

11. Mukabil olarak elçi gönderilmesi (çeşitli tarihlerde mukabil olarak elçiler yollandı).

12. Devlet alacağını istemek ve ödeme şartlarını kararlaştırmak için (bu amaçla Yirmisekiz Çelebizade Mehmed Said Efendi Osmanlılara sığınan Demirbaş Karl'ın borçlarını tespit ve ödeme şartlarını tayin için İsveç'e yollandı [1727]).

13. İki ülke arasındaki ilişkileri değiştirmek için (Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi bu amaçla Fransa'ya gitti [1720]).

14. Yabancı devletlerin isteği üzerine (Prusya kralı Büyük Fredrik'in isteği üzerine Berlin'e Ahmed Resmî Efendi elçi olarak yollandı [1763]).

Yabancı ülkelerin ise Osmanlı imparatorluğunda çok eski tarihlerden itibaren daimî elçiler ve maslahatgüzarlar bulundurdukları görülmektedir. Osmanlı imparatorluğuna ilk elçinin de yine Çelebi Mehmed devrinde Venedik'ten geldiği kabul edilmektedir. Osmanlı devleti, yabancı elçilerin sınırlardan içeri girdiğinden dönüşlerine kadar olan her çeşit masrafını karşılardı.

Diğer yabancı ülkeler tarafından uygulanmayan bu usul Selim III devrinde kaldırıldı. Yabancı ülke elçilerini, büyük bir törenle karşılamak âdet idi. Elçiler Çemberlitaş'taki Elçi hanında misafir edilir ve bir süre sonra da törenle huzur'a kabul edilirlerdi. Osmanlı devletinde yabancı ülkelere elçi olarak gönderilecek kimseler belli bir sınıftan seçilmezdi. Elçi olacak kimsenin şahsiyeti, yabancı dil bilir olması, devletler siyasetinden anlaması gerekirdi. İlk zamanlarda imparatorlukta yabancı dil bilen kimselerin az olmasından ötürü zaman zaman alman veya leh asıllı olan kimselerin gönderildikleri görülür. XVIII. Yüzyıldan sonra elçi olarak gönderilecek kimseler çokluk devlet memuriyetinde çalışanlar arasından seçilmeğe başlandı. Elçi olarak gönderilen kimselere dönüşlerinde geri alınmak üzere kıymetli eşyalar ve yüksek dereceli rütbeler verilirdi (defterdarlık, nişancılık, Mekke payesi, kazaskerlik, Anadolu veya Rumeli beylerbeyliği v.d.). Elçiler gönderildikleri ülkenin kralına ve devlet büyüklerine kıymetli hediyeler sunarlardı. Devletin maddî bakımdan zayıf olduğu anlarda bile buna büyük önem verilmiş, hediyelerin nadir ve çok kıymetli olmasına dikkat edilmiştir. Elçi tayin edilen kimse yola çıkmadan sadrazam ve şeyhülislâmla birlikte padişahın huzuruna çıkar ve hilât giyerdi. Götürülecek mektubu sadrazam padişahtan alarak elçiye saygıyle verir, elçi de huzurdan çıkınca divan kâtibine teslim ederdi. Elçi, beraberinde götüreceği kimseleri (maiyet) tespit ettikten sonra bir alay halinde İstanbul'dan hareket eder ve bu töreni de çok kere padişah Alay köşkünden seyrederdi. Elçiler sınıra varınca bir tören ve mazbata ile komşu memlekete teslim edilirlerdi. Elçiler yurda döndüklerinde görevlerini ne şekilde yaptıklarını ve karşılaştıkları durumları anlatan bir *sefaretname**yi padişaha takdim ederlerdi.

● *İslâm'da elçi.* İslâm dünyasında elçilerin maiyetleri ie birlikte dokunulmazlıkları vardır. Öldürülemezler ve herhangi bir şekilde kendilerine kötü de davranılmaz. Hattâ elçi olarak gönderilen kimse gönderildiği memleket nazarında bir suçlu olsa dahi kendisine bir elçiye yapılan muameleden farklı bir muamele yapılmaz. Hz. Peygamber'in, peygamber olduğunu iddia eden Müseylime'nin elçilerine «eğer elçi olmasaydınız başlarınızın kesilmesini emrederdim» dediği rivayet edilir. Elçiler sadece olağanüstü durumlarda göz hapsine alınırlar. Hz. Peygamber Mekke'ye gönderilen müslüman elçisinin dönüşüne kadar, Mekke'den gelen elçileri alıkoymuştur. Hz. Peygamber'e gelen elçilere önce teşrifat memurları tarafından peygamberin huzurunda nasıl davranacakları öğretilirdi. Elçiler çokluk Medine'de Büyük camide *Elçiler sütunu* denilen yerde Hz. Peygamber tarafından kabul edilirlerdi. Bu kabul sırasında Hz. Peygamber ve arkadaşlarının güzel elbiseler giydikleri söylenir.

Yabancı devletlere gönderilen elçilere hazineden gittikleri ülkenin devlet reislerine sunulmak üzere hediyeler verilirdi. Yabancı devlet reislerinin elçiler aracılığıyle gönderdiği hediyeler de hazineye konulurdu. Hz. Peygamber, gelen yabancı elçilere hediyeler verdiği gibi kendinden sonra da bu şekilde hediyeler verilmesini vasiyet etmiştir. Elçiler devletin misafiri olarak ağırlanırlardı. Medine'de elçilerin ikametine ayrılmış birçok büyük evler vardı. İkametleri sırasında her türlü rahatlıkları sağlanan elçiler ibadet ve dinî âyinlerini de serbest bir şekilde yaparlardı. Bir keresinde Hz. Peygamber Necranlı hıristiyan elçilerin ibadetlerini mescitte yapmaları için izin vermiştir. (→ Bibliyo.) [M]

Elçi hanı, İstanbul'da, Çemberlitaş'ın kar-

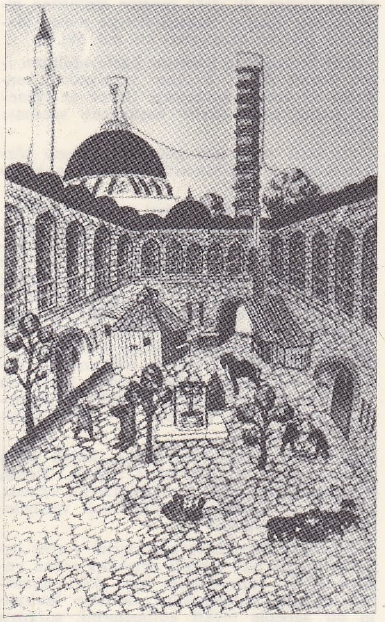

şısında, bugünkü Dârüşşafaka iş hanının yerinde bulunan eski bir han. Atik* Ali Paşanın vakıflarına bir ek olarak 1510-1512 yılları arasında Atikalipaşa külliyesi içinde yaptırıldı. XVI. yy.da avrupalı gezgin ve elçilerin kaldıkları bir yer olduğu için *Elçi hanı* adı verildi. Kare planlı han iki katlıdır; ahır olarak kullanılan alt katta penceresi yoktur; dışarıya üç kapıyle açılır. Üst katta misafirlerin kalması için odalar bulunur. Giriş kısmındaki sağlı sollu iki merdivenle yukarı kata çıkılır; odalar küçük ve aynı ölçüdedir. (Schweigger'e göre oda sayısı otuzdur.) Hanın ortasında yer alan avluyu yirmi iki paye çevreler. Payeler kemerlerle birbirine ve binanın duvarlarına bağlanmıştır. Revak hücreleri kubbe ile örtülüdür. Galeride revak payeleri dibinde, oturmağa ve yatmağa mahsus bir ser vardır. Revağın arkasında sıralanan kırk iki hücrenin her birinin içinde birer ocak bulunur. Camsız iki pencere ile aydınlanır ve zemin tuğla ile döşelidir. Kapıları ahşaptır; cephe kapısının iki yanında on dükkân sıralanır. Üstleri kurşun kaplı bir saçak ile örtülüdür. Kubbe ile örtülü olan hanın yapımında kırmızı taş kullanıldığı ve avlunun ortasında bir kuyu bulunduğu ileri sürülür. Daha sonra hana mutfak ve fırın gibi binalar da eklenmiştir. Hana ait bütün bilgiyi XVI. yy.da buraya gelen yabancı elçi ve gezginlerin yazdığı notlardan edinebiliyoruz. Binanın Bizans devrine ait bir yapının yerinde inşa edildiği bilinir. Alt kattaki mahzenlerin, eski binanın kalıntıları olduğu düşünülürse de, Evliya Çelebi ve 1553-1555 yıllarında İstanbul'a gelen alman gezgin Hans Dernschwan, binanın bütünüyle türk yapısı olduğunu iddia ederler. 1578 Yılında İstanbul'a gelen elçilik papazı Salomon Schweigger yazdığı kitabında bu handan bahsetmiş ve bir resmini de eklemiştir. Schweigger'e göre, hanın kapılarında bir çavuş ile dört yeniçeri görevliydi. Yeniçerilerin her birine elçi, yılda elli duka ve bir elbise verirdi. Yeniçeriler her yıl değişirdi.

Handa yabancı elçilerin ağırlanması Sultan İbrahim devrine kadar devam etti. Bu tarihten sonra yalnız müslüman elçiler ağırlanmağa başlandı, diğer yabancı elçilerin de İstanbul dışında Beyoğlu'nda oturtulmaları sağlandı. Bir süre sonra da han Kapıkulu sipahilerinin ikamet yeri oldu. XVII. yy.da İstanbul isyanlarının merkezi haline geldi. Mehmed IV'ün cülusu zamanında da ilk gösterilere sahne oldu. Cülus töreni sırasında içoğlanlarının dışarı çıkmaları gerekirken, Yenisaray, Galata, İbrahimpaşa saraylarındaki içoğlanları işlerini bırakıp Elçi hanında toplandılar. İçerideki esnaf ve misafirleri dışarı çıkardılar. Yine Mehmed IV zamanındaki Yeniçeri-Sipahi mücadelesinde sipahilerin toplanma yeri oldu. Köprülü Mehmed Paşanın sadrazam olması sırasında sipahiler başkaldırarak kaptanıderya Seydî Ahmed Paşanın Bosna valiliğini istediler. Köprülü Mehmed Paşa hanı basarak âsileri yakaladı ve İstanbul dışına sürdürdü. Han, XVIII. yy.da önemini kaybetti, Kırım'dan kaçan göçmenlerin misafirhanesi oldu ve *Tatar hanı* adını aldı. XIX. yy.da burada karagöz oyunları oynatılmağa başlandı.

1830'da İstanbul'da bulunan R. Walsh, hanın dar ve pis bir harabe olduğunu yazar. L. Enault ise 1855'te yazdığı kitabında hanın yıkıntı halinde olduğunu belirtir. 19 Eylül 1864'teki büyük Hocapaşa yangınında çok zarar gördü. Abdülhamid II zamanında (1880-1883) hanın harabesi tamamen yıktırılarak yerine Matbaai Osmaniye adlı bina yaptırıldı. 1965 Yılında bu bina da yıktırılarak bugünkü Dârüşşafaka işhanı yaptırıldı. (→ Bibliyo.) [M]

Elçiler, Genç Hans Holbein'in tablosu. 1533 Tarihini taşıyan eser, 1890'dan beri Londra'da National gallery'dedir. Soldaki kişi, Aziz Mikael tarikatının alâmetlerini taşıyan, Heinrich VIII nezdindeki Fransa elçisi, Polisy derebeyi, Jean de Dinteville'dir. Mütevazi kıyafetli ve tavırlı sağdaki kişi sonraları Karl V nezdinde Fransa elçisi olacak olan, Lavaur piskoposu, Georges de Selve'dir. Yerde ise, meşhur anamorfoz görülmektedir. (L)

ELÇİLİK i. (*elçi*'den *elçi-lik*). Elçi olma hali. || Elçinin görevi. || Elçilik binası: *Türk elçiliği.*

— Devl. huk. Devletlerin karşılıklı ilişkile-

yükseklik elbisesi (havc.)

ELBEUF

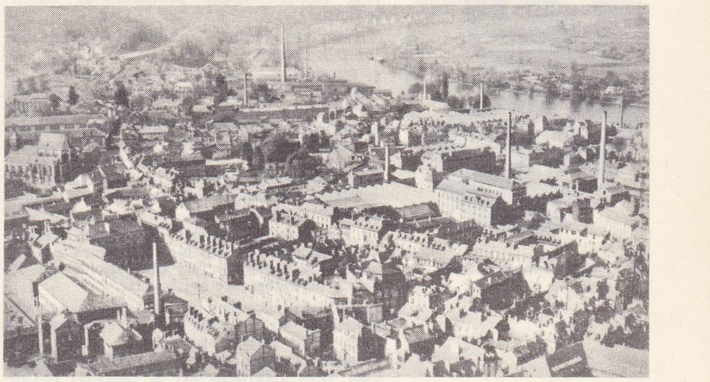

Foto. Giraudon (LAROUSSE) ; Metin And arşivi (MEYDAN)

Elçiler
Hans Holbein'in
tablosu

rini sağlamak üzere temsilci göndermeleri ve kabul etmeleri. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Elçilik binalarının dokunulmazlığı*. Bk. ANSİKL. ‖ ***Aktif elçilik hakkı***, bir devletin diğer devletler nezdinde diplomasi temsilcileri gönderebilme hakkı. ‖ ***Pasif elçilik hakkı***, bir devletin diğer devletlere gönderilen diplomasi temsilcisini kabul edebilme hakkı.

— ANSİKL. Devl. huk. Devletler Hukukunda elçilik, devletlerin karşılıklı rızalarına dayanır. Her bağımsız devlet elçilik hakkından yararlanabilir. Elçilik, milletlerarası ilişkilerin çok sıklaştığı son yüzyıllara kadar geçiciydi ve belirli görevlere inhisar etmekteydi. Ancak, devletlerin birbirlerine gönderdikleri temsilcilere farklı kurallar uygulamak gereği daha Eskiçağdan itibaren duyulmuştur. Meselâ, Eski Çin, Hint, Mısır, Sümer, Eski Yunan ve Roma sitelerinde elçiliklere bazı ayrıcalıkların uygulanacağı tespit edilmiştir.

İlk zamanlarda elçiler devleti temsil etmekten çok, hükümdarın resmî temsilcisi durumunda idiler. Bu devrelerde geçici olan elçilik, italyan şehirlerinin iktisadî bakımdan gelişmesiyle sürekli bir müessese olmağa başladı. İlk daimî elçilik 1455'te Venedik tarafından Cenova'da kuruldu. Osmanlı imparatorluğu ise ilk daimî elçisini Selim III zamanında göndermiştir.

Dama de **ELCHE**
Madrid Arkeoloji müzesi

Daimî elçiliğin yerleşmesiyle diplomatik temsilciler sınıfı yeni bir memurlar sınıfı olarak ortaya çıktı.

Aralarında diplomatik ilişkiler kurmak isteyen devletler birbirlerine gönderdikleri temsilciler, sınıf ve dereceleri bakımından bazı kategorilere ayrılabilir; bu kategoriler 1815 tarihli Viyana tüzüğü ile 1818 tarihli Aix-la-Chapelle protokolünde düzenlenmiştir.

Viyana tüzüğünün 1. maddesine göre diplomatik ajanlar:

1. Büyükelçiler, lega'lar ve nons'lar; **2.** Hükümdarlar nezdine gönderilen orta elçiler ve diğer temsilciler; **3.** Hariciye vekilleri nezdine gönderilen maslahatgüzarlar şeklinde ayrılmışlardır. Ancak birinci kategoriye mensup ajanlar temsil sıfatını haizdirler. Aix-la-Chapelle protokolü ile ayrıca bir «mukim elçiler» (ministres résidents) sınıfı da ihdas edilmiştir.

Halil Edhem ELDEM

18 Haziran 1961 tarihli «Diplomatik İlişkiler hakkındaki» Viyana sözleşmesinin 14. maddesinde misyon şefi olan diplomatik ajanlar üç kategoriye ayrılmıştır.

1. Devlet başkanları nezdine gönderilen büyükelçiler veya nons'lar ve eşit dereceyi haiz diğer misyon şefleri; **2.** Devlet başkanları nezdine gönderilen murahhaslar, elçiler veya enternons'lar; **3.** Dışişleri bakanları nezdine gönderilen maslahatgüzarlar (chargés d'affaires).

Bu sınıflandırma misyon şefi olmayan diğer elçilik memurları bakımından söz konusu değildir.

Bir devlette görevli bulunan diplomatik temsilcilerin tümü «corps diplomatique»i meydana getirmektedir. Bunun hukukî kişiliği olmamakla birlikte, diplomatik temsilciler ve maiyetleri ile ilgili konularda bazı yetkileri mevcuttur. «Corps diplomatique»in başkanlığını, o memlekete tayin edilen temsilcilerin en kıdemlisi «duayen» veya papanın temsilcisi bulunan devletlerde «nons» yapar.

Diplomatik temsilcilerin seçilmesi iç hukuka bırakılmışsa da, tayini Devletler hukukunu ilgilendiren bir işlemdir. Diplomatik temsilcinin tayin edilebilmesi için nezdine gönderileceği devletten gönderilecek şahsı kabul etmesi hususunda muvafakati (agrément) istenmelidir. Devletler muvafakat verip vermemekte serbesttirler. Muvafakat almış temsilci «persona grata» sayılır. Kabul eden devlet önerilen şahsı «persona non grata» saymakta ise bunun nedenlerini bildirmek mecburiyetinde değildir. Muvafakat alındıktan sonra temsilcinin tayini yapılabilir.

Türkiye'de elçi, Dışişleri bakanlığının teklifi ve Bakanlar kurulunun kararı üzerine Cumhurbaşkanınca tayin edilir. Elçi tayin edilecek kişi, hükûmetin göreceği lüzum halinde, meslek dışından bir kimse de olabilir (17 Temmuz 1927 tarih ve 1154 sayılı Hariciye Vekâleti Memurin kn. md. 2/III). Bu gibi, diplomasi mesleği dışından tayin edilen kişiler, ilk defa memur statüsüne girecek bile olsalar, yüksek derece maaşı alabilirler (Devlet Memurları kn. md. 59).

Ancak temsilcinin görevine başlayabilmesi için, kendi devlet başkanı tarafından kendisine verilen itimatnameyi (lettre de créance) kabul eden devlet başkanına sunması gerekir.

Diplomatik misyonun görevleri Viyana sözleşmesinin 3. maddesinde şu şekilde belirtilmiştir:

1. Gönderen devleti, kabul eden devlet yanında temsil etmek; **2.** Devletler hukukunun kabul etmiş olduğu sınırlar içinde kabul eden devletle, gönderen devletin ve onun vatandaşlarının çıkarlarını korumak; **3.** Kabul eden devletin hükûmeti ile müzakerelerde bulunmak; **4.** Kabul eden devlette, durumlar ve olayların gelişimi hakkında meşru olan her yolda bilgi toplamak ve bunları gönderen devletin hükûmetine bildirmek; **5.** Kabul eden devletle gönderen devlet arasındaki dostluk ilişkilerini ilerletmek ve iktisadî, kültürel ve bilim ilişkilerini geliştirmek.

Diplomatik temsilcinin ayrıca kabul eden devlete karşı da vazifeleri vardır. Kabul eden devletin kanun ve nizamlarına uymak, bu devletin içişlerine karışmamak vecibelerini yüklenmişlerdir.

Diplomatik temsilciler görevlerini yerine getirebilmek için gerekli ayrıcalıklardan yararlanırlar. Temsilcilerin kişi dokunulmazlığı onların bulundukları devlette herhangi bir sebeple tevkif edilmelerini, sorguya çekilmemelerini gerektirir. Devletler ayrıca diplomatik temsilcilerin koruması için gerekli bütün tedbirleri almakla yükümlüdürler.

Diplomatik temsilcilerin yazışma, telgraf, şifreli telgraf veya kuryeler vasıtasıyle olan haberleşmelerinin her türlü ihlâlden masun olması gerekir.

Diplomatik temsilcilerin yararlandıkları diğer bir dokunulmazlık da elçilik binasının dokunulmazlığıdır.

Elçiler görevli bulundukları ülkede bu devletin cezaî, hukukî ve idarî yetkilerine tabi olmazlar. Ancak ağır bir suç işlemiş olanların geri alınması istenebilir. Elçilerin tanıklık yapma yükümlülükleri de yoktur.

Elçiler her türlü vergi, harç, gümrük vergisinden muaftırlar. Ayrıca elçilik binası da millî, mahallî veya belediyeye ait vergi ve harçlardan muaftır.

Ayrıcalıklar diplomatik temsilcinin kabul eden devletin ülkesine girdiği andan itibaren başlar. Temsil görevinin sona ermesinden sonra da görevlinin makûl bir süre içinde ülkeyi terketmesine kadar devam eder. Ülkeyi terkettiği anda son bulur.

Görevine giden veya memleketine dönen elçi üçüncü devletlerin, ülkelerinden geçmek zorunda ise, bu ülkelerde de bazı ayrıcalıklardan yararlanır.

Elçinin temsil görevi geçici bir görev görmesi halinde bunun sona ermesi, istifa, emeklilik, ölüm, geri çağırma gibi hallerde sona erer. Geri çağırma, gönderen devletin takdirine kalmış bir husustur. Ancak temsilcinin kabul eden devletin ülkesindeki dostane olmayan davranışları yüzünden bu devletçe «persona non grata» sayılması halinde, gönderen devlet temsilcisini geri çağırmak zorundadır.

Diplomatik ilişkilerin kesilmesi veya iki devlet arasında savaş durumunun ortaya çıkması ile de temsil görevi sona erer. Kabul eden devletin başkanının herhangi bir sebeple görevinin sona ermesi halinde de temsilcilerin temsil görevi son bulur. Uygulamada bu durumda temsilciler geri çağrılmamakla birlikte, kendilerine yeni itimatnameler verilmektedir.

● *Elçilik binalarının dokunulmazlığı.* Elçilik binalarına, diplomatik temsilcinin nezdine gönderildiği devletin hiç bir adliye veya idare memurunun, temsilcinin müsaadesi olmadan girememesi, sözkonusu binaların işgal edilmemesi, hasara uğratılmaması, araştırma, kamulaştırma veya cebrî icraya konu olmaması genel kuraldır. Dokunulmazlığın hukukî esası, bugün, artık ülke dışılık (extraterritorialité) faraziyesi teorisine değil, diplomatik temsilcilerin yaptıkları görevin niteliğine dayandırılmaktadır. Bu dokunulmazlık eskiden, yalnız elçilik binalarına değil, bu binaların bulunduğu mahalleye de tanınırdı (*franchise du quartier, jus quarteriorum*). Ancak bu uygulama XVII. yy.dan itibaren devletlerin itirazlarına yol açtı; XVIII. yy.da ise tamamen ortadan kalktı. «Diplomatik Münasebetler hakkında Viyana sözleşmesi»ne (1961) göre «elçilik binası, mülkiyeti kimde olursa olsun, elçilik misyonunun (misyon başkanının ikametgâhı da dahil) kullanılmasına tahsis edilmiş binalar, bina kesimleri ve bunlara bağlı arazidir» (md. 1. bent 1). Dokunulmazlığın kötüye kullanılması halinde, ülke devleti bunun önlenmesini isteyebilir. Meselâ, İngiltere 1869'da Londra'daki Çin elçiliğinde ağır şartlar altında tutuklu kalan Dr. Sun Yat Sen'in serbest bırakılmasını istemiş ve bu istek yerine getirilmiştir. Elçilik binasına sığınma hakkı genellikle kabul edilmemektedir. Ancak âdi suçlar bakımından tereddütsüz kabul edilen ve ayrıca antlaşmalarda açıkça belirtilen bu kuralın siyasî suçlular bakımından aynı derecede kesin olup olmadığı tartışmalıdır. Güney Amerika devletleri 1928 tarihli Havana sözleşmesinde böyle bir sığınma hakkını birbirlerinin vatandaşlarına tanımışlardır. Ancak bu konuda henüz bir Devletler hukuku kuralı oluşmuş değildir. (M)

ELÇİ MUSTAFA PAŞA. Bk. MUSTAFA PAŞA *Emîr-i Ahûr, Elçi.*

ELÇİOĞLU (İzzeddin Hümâyî), türk bestecisi (İstanbul 1875-ay. y. 1950). İsmail Hakkı Bey'in Musikî-i Osmanî okulunda onun yardımcılığını yaptı. Okullarda musiki okuttu. 3 000'den fazla eser bestelediği söylenir. Bir mevlevî âyini, tevşih, ilâhi, pek çok şarkı ve marş'ı vardır. (M)

ELDA, İspanya'da (Alicante ili) şehir. Vinalopo kıyısında; 32 800 nüf. Verimli ova. (L)

EL-DABH (Halim), mısırlı besteci (Kahire 1921). Copland'ın öğrencisi, eserinde memleketinin halk müziğiyle Batı estetiğini başarılı bir biçimde bağdaştırmağa çalıştı (*Clytemnestre*, koreografik trajedi 1958; üç senfoni, 1952-1956; bir dörtlü, nefesli ve vurgulu çalgılar için bir altılı). [M]

ELDAD ha-DANİ, yahudi şahsiyet. M.S. 880'de Kayravan ibranî topluluğuna giderek kendisini Dan boyuna bağlı gibi gösterdi. Bu boyun, öbür yahudi boylarıyle birlikte Doğu Afrika'da yerleştiği, Yehova'ya kadar çıkan gelenekleri ve dilleriyle (İbranice) bağımsız bir krallık kurduğu sanılır. Daha sonra Eldad, Fas ve İspanya'ya geçti. *Sefer Eldad* kitabı vazılarını dinleyenlerden birisi tarafından yazıldı. Kitaptaki âyinle-ilgili kaidelerin kendisi tarafından kaleme

Foto. Anderson-Giraudon, Scheide (LAROUSSE); N. Erkılıç (MEYDAN)

çeşitli eldivenler

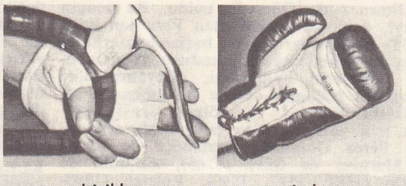

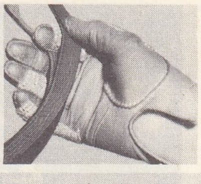

otomobil bisiklet boks av binicilik eskrim

alındığı sanılır. Kişiliğinin esrarı çözülememiştir. (L)

EL-DAHİLA. Bk. DAHİLA VAHASI.

ELDEBERAN i. Astron. Bk. ALDEBARAN.

ELDECİ i. (*el*'den *el-de-ci*). Bir şeyi eli altında tutan kimse. *Esk.* Zilyed. Vazülyed. (M)

ELDEM (Halil Edhem), türk arkeolog ve müzecisi (İstanbul 1861-ay. y. 1938). Sadrazam Ethem Paşanın oğlu, müzeci Osman Hamdi Beyin kardeşi. Zürich, Viyana, Bern üniversitelerinde okudu. İstanbul'da askerî fabrikalarda ve erkânıharbiye tercüme kaleminde çalıştıktan sonra uzun süre öğretmenlik yaptı. Ağabeyi Osman Hamdi Beyin yanında müzeler müdür yardımcısı oldu (1892); Hamdi Beyin ölümü üzerine, müzeler müdürlüğüne getirildi (1910). Eski Şark Eserleri müzesinin kurulmasında, Topkapı sarayının müze haline getirilmesinde çalıştı. *Matériaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicanum* adlı koleksiyonun yayım çalışmalarına katıldı. İstanbul üniversitesi tarafından kendisine fahrî arkeoloji profesörlüğü unvanı, Basel ve Leipzig üniversiteleri tarafından da fahrî doktorluk unvanı verildi. Emekliye ayrıldıktan sonra İstanbul milletvekili seçildi (1931). Başlıca eserleri: *Osmanlı Meskûkâtı Katalogu; Kayseriye Şehri* (1916); *Düvel-i İslâmiye* (1927); *Topkapı Sarayı* (1931); *Yedikule Hisarı* (1932); *Camilerimiz* (1932); *Elvâhı Nakşiye Koleksiyonu* (?, 1970). [M]

ELDEM (Nezih), türk mimarı (İstanbul 1921). Güzel Sanatlar akademisini bitirdi. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık fakültesine asistan oldu (1944). Şimdi aynı yerde profesör. 1951-1953 Arasında İtalya'da araştırmalarda bulundu. Mersin stadyomu, Gaziantep Ticaret odası, İstanbul Eski Harbiye okulunun Askerî müze olarak düzenlenmesi gibi yarışmalarda birincilik ödülü aldı; İ.T.Ü. yerleşmesi içinde Mustafa Kemal anfisini, Yüksek Gerilim laboratuvarını ve İstanbul Eski Şark Eserleri müzesinin restorasyonunu gerçekleştirdi. Eserleri: *Modern Mimarî ve İtalya* (1952); *Çağdaş Mimarînin Sorunları* (1960). [M]

ELDEM (Sedat), türk mimarı (İstanbul 1908). Güzel Sanatlar akademisini bitirerek (1928) burada asistan ve öğretmen olarak çalıştı (1930-1962). Eski Eserler encümeni üyeliği ve başkanlığı, belediye müşavirliği yaptı. Başlıca mimarî eserleri: Yalova Termal oteli (1937); Ankara Fen fakültesi (1941-1945); İstanbul Fen fakültesi (1941); İstanbul Adalet sarayı (1950); İstanbul Hilton oteli (1954). [M]

ELDEROĞLU (Abidin), türk ressamı (Denizli 1901). İstanbul öğretmen okulunu bitirdi (1926). 1930'da Paris'e giderek André Lhote atelyesinde ve Albert Laurens atelyesinde iki yıl çalıştı. Türkiye'ye döndükten sonra resim öğretmenliği yaptı. Başlangıçta manzara resimlerine ve portreye daha fazla yer veren sanatçı 1940'lardan sonra tabiatla ilgisini azaltarak ışık-gölge gözlemlerinden faydalanan lekeci bir ifade şeklini kullandı. 1950'ye doğru bu soyutlamayı geleneksel sanatlardan gelen etkilerle birleştirdi. Özellikle hat ve süsleme örneklerini kendi biçim ve renk anlayışını geliştirme yolunda kullandı.
1935 Yılından beri Türkiye'de ve dışarıda birçok sergi düzenledi, birçok sergiye katıldı ve ödüller kazandı: 1945 İzmir «Ege ressamları» sergisinde 1. ödül, 1963 Sao Paolo Biennale'inde şeref ödülü, 1964 XXV. Devlet sergisinde 2. ödül, 1966'daki Tahran sergisinde ise İran Şahı'nın özel ödülü.
Bazı eserleri Devlet Resim ve Heykel müzesinde ve Millî kütüphanededir. (M)

ELDERSHAW (M. BARNARD), 1879'de New South Wales'de doğan avustralyalı iki kadın yazar, Flora ELDERSHAW ve Marjorie BARNARD'ın ortak adları. Birçok romanlarını, bu arada XIX. yy. da bir ailenin hikâyesini anlatan *A House is Built* (Bir Ev Yapıldı) [1929] adlı eserlerini bu ad altında yayımladılar. (L)

ELDİVAN, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü) ilçe merkezi kasaba. 3 344 nüf. Aynı adlı dağın kuzey eteğinde Dümeli ovasında kurulmuştur. Yüksl. 930 m. Kasabanın yanıbaşından Kızılırmak'ın kolu Acıçay'a karışan Karadere geçer. Eldivan, Çankırı'ya 20 km'lik bir yolla bağlıdır. 1960'tan beri ilçe merkezidir.

Eldivan ilçesi (346 km², 10 079 nüf.), tek bucaktan ibarettir ve 15 köyü vardı. Hububat tarımı, çeşitli sebzecilik ve meyvecilik yapılır. Kirazları ünlüdür. (M)

ELDİVEN blş. i. (*el* ve esk. türk. *tügmek,* bağlamak, düğümlemek'ten *dügen* > *düven* > *diven, el-diven*). Çeşitli dış etkilerden korumak için ellere takılan deri, kumaş, örgü v.b. malzemeden yapılmış giyecek: *Mademoiselle de Courton ötede, kendisine yünden yarım bir eldiven örüyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Deri eldiven.* ‖ *Eldiven maşası,* tahta veya madenden yapılmış âlet; ince ve boğumlu iki koldan meydana gelir; saplarından tutulup sıkıştırıldığı zaman parmakları açmağa yarar. (Bu maşaları eldivenciler birleştirme işini kontrol etmek ve eldiveni ele uydurmak için kullanır.) [*Eş-anl.* TAKİTO.] ‖ *Düello eldiveni,* XVI. yy.da düellolarda ve başka kapışmalarda sol ele giyilerek kullanılan eldiven. (Tamamıyle tel örgülü olan bu eldiven, hasmın kılıcını elinden almağa veya onun vuruşlarının yönünü değiştirmeğe yarardı.) ‖ *Kürklü eldiven,* eli daha sıcak tutması için içi kürkle kaplanmış eldiven.

— Denizc. *Balıkçı eldiveni,* yalnız başparmağı olan ve branda bezinden yapılmış eldiven. ‖ *Yelkenci eldiveni,* yelken dikmek için kullanılan meşin eldiven; iğneyi itmek için madenî bir yüksüğü vardır.

— Moda. Bk. ANSİKL.

— Sağ. bil. *Kıl eldiven,* banyodan veya duştan sonra friksiyon için kullanılan kıldan örülü kese. ‖ *Yıkanma eldiveni,* pamuklu veya sentetik bezden yapılmış olan ve yıkanmak için kullanılan kese.

— Spor. *Boks eldiveni.* Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Eldiven*'in kaynağının İran olduğu söylenir. Romalılar hemen hiç eldiven kullanmadılar. Tarihte eldiven hakkında ilk yazıya Homeros'un Odysseus adlı eserinde rastlanır: «Odysseus'un babası Laertes'in bahçesinde çalışırken ellerine gül dikenlerinin batmaması için eldiven giyerdi». Ksenophon ise İranlılar hakkında yazdığı eserde, özellikle kadınlaşmış taraflarını anlatırken «Onlar yaz ve kış eldiven giymektedirler» der. Sonra eldiven, yavaş yavaş Yunanlılar arasında yayıldı. Önceleri sadece sporda kullanarak olimpiyatlardaki boks yarışmalarını eldivenle yaptılar. Kuzey memleketlerinde soğuktan korunmak için deriden yapılmış ufak keseler kullanılırdı; sonraları koruyuculuk vasfı olduğu anlaşılan bu giysi Rusya'da yayıldı. Yalnız Ruslar kese tipini değiştirdiler ve yana bir de baş parmak için ek yaptılar. Anadolu'da özellikle köylerde, elde örülen, yün eldivenler görülür. Bk. ÖRGÜ.

VI. yy. dan IX. yy. a kadar, keşişlerin içi miflonlu eldivenleri yalnız kaba işlerde kullanılırdı. VII. yy. da, eldiven lüks eşyalar arasında yer aldı. İmparatorların nar kırmızı, inci ve mücevherle bezenmiş eldivenleri vardı. Müflonlulardan sonra ayrı parmaklı eldivenler çıktı. İçleri tüylü ve işle-

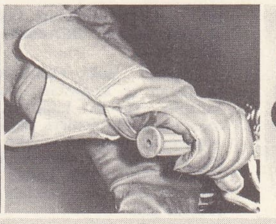

golf motosiklet kayak

meli olan bu eldivenler XII. yy. da birçok kimse tarafından kullanıldı. Askerler, doğancılar ve avcılar köpek ve geyik derisinden yapılmış eldivenler giyerler, sivil hayatta da daha ince deri, bazen de kadife ve ipekli eldivenler kullanılırdı. XVI. yy.da, parfümlü, ipek, altın ve sim işlemeli, genellikle de yüzüklerin görülmesini sağlayan delikli eldivenler ortaya çıktı. Kabartma süslemelerin yerini işlemeli baş harfler, rozetler veya kokartlar aldı. Bu çeşit eldivenlere «*gants à fraises*» dendi. Louis XIV zamanında eldivenin uzun bir vazo biçiminde açılan bilek kısımlarının kenarları ipekli saçaklarla süslendi. Askerlerin kullandığı eldivenler ise manda derisinden yapıldı; bileği kılıç vuruşlarına karşı korumağa yarayan kolluklar eklendi.

● *Anadolu*'da daha çok *ellik** adıyle söylenen eldiven, kadınların örgü işleriyle bağlantılı gelişmiştir. Kendi eğirdiği yün veya tiftikten, tıpkı çorap gibi, beş şişle örülen ve üzeri renkli nakışlar ve desenlerle süslü eldivenler, daha çok Doğu ve Orta Anadolu bölgelerinde, elleri soğuktan korumak için ve genellikle dışarda bulunduğu süre daha fazla olan erkekler için hazırlanır. Bu eldivenler Anadolu'da örülen çorapların bütün özelliğini taşır. (Bk. ÇORAP.) Kadınlar için ince ibrişimden tığ ile veya mekikle örülmüş eldivenler sandık ve çehiz eşyası olarak hazırlanırdı ve örnekleri pek azdır. Kadınların sokağa çok az çıktıkları eski İstanbul'da el işlemesi eldivenden daha çok dışarıdan getirtilen deri ve kumaş eldivenler giyilirdi. Kısacası, bir döneme kadar eldiven belli maksatlar dışında az kullanılan bir giyim eşyasıydı. Bugün, günün ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte (iş, sokak, kış, süs, spor v.b.) eldivenler büyük imalâtçılar tarafından hazırlanmakta ve Türkiye'nin her tarafında kullanılmaktadır.

— Moda. Kadın modasında eldiven, ellerin bir koruyucusu olduğu kadar kıyafeti tamamlayan bir unsur olarak da kabul edilir. Yapıldığı maddeye, şekillerine ve ihtiyacı karşılama özelliğine göre ayrılır. Günlük spor kıyafetlerle kısa veya orta boylu, deri, yün örgü veya kumaştan yapılan eldivenler kullanılır. Öğleden sonra giyilen fantezi kısa kollu elbiselerle, dirseklere kadar uzun eldiven tercih edilir. Gece elbiseleri ile dirsekleri geçen uzunlukta parmaklı veya parmaksız eldivenler kullanılır. Bunlar dan-

XVI. yy. İspanyası kırmızı ipek üzerine altın sırma işlemeli eldiven Victoria and Albert museum

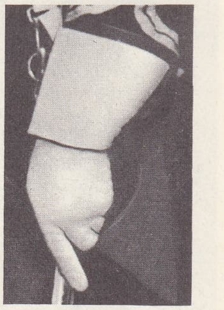

manşetli eldiven

yün eldiven

uzun eldiven

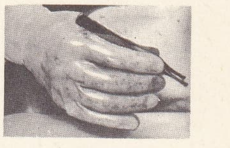

tıpta kullanılan kauçuk eldiven

Foto. LAROUSSE

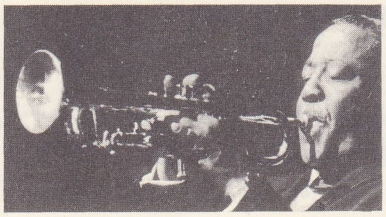

David Roy ELDRİDGE

beş şişle örülmüş motifli yün eldiven

tel, ipekli ve üzerleri taşlı veya simle işli olabilir. Gece eldivenleri genellikle elden çıkarılmaz.

— Spor. Boks eldivenlerinin elin dışına rastlayan iç kısımları, yumruk şiddetini azaltmak için kıl kaplıdır. Antrenman veya müsabaka eldivenleri değişik ağırlıkta olur. Amatörler için, müsabaka eldivenleri 8 ons'tur (228 gr). Profesyoneller için, sinek sikletten hafif siklete kadar 5 ons (141,75 gr) orta sikletten ağır siklete kadar 6 ons'tur (170.10 gr).

— Teknol. *Eldiven*'ler, ipek, yün, naylon, deri veya kauçuktan yapılır: bazıları (naylon ve ipek) kalıba göre kesilip dikilir, bazıları da (ipek, yün, pamuklu) tekparça olarak tezgâhta dokunur ve dikişe ihtiyaç göstermez. Deri eldivenler, sepilenmiş kuzu, oğlak, koyun derilerinden veya güderi haline getirilmiş geyik, köpek, kunduz ve dağ keçisi derilerinden yapılır. Vidala ve süet eldivenler yine sepilenmiş deridendir; ancak süet olanlarda derinin iç kısmı eldivenin dışına getirilir. Kauçuk eldivenler ameliyatlarda, ev işlerinde veya sanayide elle yapılan işlerde eli korumak için kullanılır. (LM)

ELDİVENCİ i. (*eldiven*'den *eldiven-ci*). Eldiven yapan veya satan kimse.

ELDİVENCİK i. (*eldiven*'den *eldiven-cik*). Cerr. Pansumanları parmaklar üzerinde tutmağa yarayan bir sargı çeşidi.

ELDİVENCİLİK i. (*eldivenci*'den *eldivencilik*). Eldivencinin sanatı. (LM)

ELDO, ing. EUROPAN LAUNCHER DEVELOPMENT ORGANİSATİON kelimelerinin kısaltması. Bk. UZAY* ARAÇLARINI GERÇEKLEŞTİRME VE GELİŞTİRME AVRUPA KOMİSYONU. (L)

ELDON (John SCOTT, birinci — kontu), ingiliz hukukçusu ve devlet adamı (Newcastle 1751-Londra 1838). Lord Stowell'in kardeşi, 1776'da Baro'ya girdi, kısa sürede güçlü bir hukukçu olduğunu gösterdi. 1782'de Tory partisinden milletvekili seçildi, İkinci Pitt'in yakın çalışma arkadaşları arasına girdi. 1793'te başsavcı oldu ve bu sıfatla devrimci veya öyle sayılan hareketlerin bastırılması işini yönetti. 1799'da Addington kabinesinde başhâkimliğe getirildi. 1827'ye kadar bu görevde kaldı. Katoliklere düşman ve aşırı muhafazakâr tutumluydu; siyaset veya hukuk alanındaki bütün yenilikleri tehlikeli saydı: Wellington ile birlikte Altı Kanun'u kabul eden ve 1816-1819 yılları arasındaki öteki baskı tedbirlerini alan aşırı tory grubunun akıl hocalığını yaptı. Fazla liberal ve katolik taraflısı sayılan Canning'in iktidara geçmesi, onu istifa zorunda bıraktı (1827). 1828'de, dostu Wellington'un kabinesine girmeyi umduysa da Peel, sertliğinden dolayı onu safdışı bırakmayı başardı. (L)

ELDORADO, Güney Amerika'da efsanevî bölge. İspanyol istilâcıları, buranın zengin altın yataklarıyle dolu olduğunu söylerler. Bu bölgede daha başka maden ve değerli taşın da bulunduğu ileri sürülür. Bölgenin Crinoco ile Amazon nehirleri arasında bir yerde bulunduğu sanılırdı. Bu ad, Kolombiya'da Guatavita gölünde yaşamış güçlü bir chibcha (çibça) kabile reisiyle ilgili efsaneden gelir. Efsaneye göre reis, her gün, üstünü başını bir nesneyle kaplar, üstüne sıvı altın döktürür, bu yüzden de, altından yapılmış bir heykel gibi parlardı. Böyle bir ülkenin varlığıyle ilgili ilk haberi alan, Crinoco'daki Ordaz olmuştur. İlgisini çeken «Meta», «chibcha» ülkesiyle ilgili bir deyimdir, bu ülke 1531'de bilinmiyordu. Bilinmeyen bu ülkeyi, Herrera (1534), Ortal ve Spira (1535), Federmann (1537), Sadeno ve Benalcazar (1538) bulmak için araştırmalar yapmışlarsa da, ancak 1537'de Jimenez de Quesada buldu. Bu zengin ülkeyi, daha da zengin olan Peru'nun keşfi (1533) İspanyolları, daha başka benzerliklerinin bulunabileceğine inandırdı. Yeni coğrafî bölgelerin bulunması, dünyanın dört bucağının bilinmesi, böyle bir bölgenin olmadığını gösterdi. Bu bölgeyi arayıp bulmak için yola koyulan belli başlı arayıcılar: Pérez Quesada, Fernandez de Serpa ve Maraver de Silva (1569), Antonio de Berrio (1584, 1587, 1590), Raleigh (1595-1616) ve Fernando de Berrio (1597-1608). Son olarak, XVIII.yy.da Guyana valisi Centurion'un bu ülkeyi bulmak üzere yaptırttığı iki seferin başarısız kalması (1771-1776), efsaneye son vermiştir. (L)

ELDORADO, Arjantin'de şehir, Misiones bölgesinde, Alto Parana ırmağı kıyısında, ormanlar arasında; 10 200 nüf. 1924'te Almanlar tarafından kurulan Eldorado, Alto Darana'nın başlıca tarım kolonisidir. (L)

ELDORADO, A.B.D.'de (Arkansas) şehir, Büyük Ovalar bölgesinde, Shreveport'un kuzeydoğusunda; 25 300 nüf. Ticaret merkezi. Önemli petrol rafinerileri. (L)

El Dorado, Marcel l'Herbier tarafından çekilen fransız filmi (1921-1922). İzlenimci resim sanatının etkisinde kalan yapımcı, bu akımın getirdiği yenilikleri sinema diline aktarmıştır. El Dorado fransız öncü sinemasının klasik eserlerinden biridir. (L)

ELDORADO madeni, Kanada'da (Kuzeybatı arazisi, Büyük Ayı gölü bölgesi) tabiî uranyum filizi yatağı (radyum, uranyum). [L]

ELDORET, Kenya'da şehir, Victoria gölünün kuzeydoğusunda; 8 200 nüf. Avrupalıların yerleştiği merkez. (L)

ELDRİDGE (David Roy), *Little Jazz* diye tanınan amerikan zenci caz trompetçisi, şarkıcısı ve orkestra yöneticisi (Pittsburgh 1911). Davul çalmasını öğrendikten sonra, trompeti seçti. Bir süre doğduğu şehrin orkestralarında çalıştıktan sonra 1933'te kendi orkestrasını kurdu. Daha sonra McKinney's Cotton Pickers (1934), Teddy Hill (1935) ve Fletcher Henderson (1936) orkestralarına katıldı, 1937'den 1940'a kadar büyük bir topluluğu yönetti (Billie Holiday ile doldurduğu plaklar bu döneme rastlar). 1941'de, Gene Krupa, 1944-1945 arası Artie Shaw orkestrasında yıldız solocu olarak çaldı, 1949'da yeniden Gene Krupa'ya döndü. 1950'de Benny Goodmann ile Avrupa turnesine çıktı, A.B.D.'ye dönüşünde J.A.T.P.'ye (Yıldız Cazcılar Topluluğu) katıldı. 1963'ten 1965'e kadar Ella Fitzgerald'e eşlik etti, 1966'da Count Basie'ye bağlandı. Louis Armstrong ile Dizzie Gillespie arası bir üslûpla çalan Roy'un, 1930'dan 1960'a kadar trompetin geçirdiği merhalelerde çok büyük rolü oldu. Doldurduğu plaklar: *Wabash Stomp* (1937); *Fish Market I've found a new Baby* (1954), Fitzgerald ile *Jailhouse Blues*'u (1963). [L]

ELDUAYEN (José), ispanyol siyaset adamı (Madrid 1823-ay. y. 1898). Yol ve köprü mühendisi. Canovas del Castello ile işbirliği yaptı. Birkaç kere bakan oldu. Alfonso II., kendisini PAZO DE LA MERCED markisi yaptı (1875). [L]

ELEA, yun. **Elaia**. Esk. coğ. İtalya'da şehir, Büyük Yunanistan'ın Leukania bölgesinde, Hales (*Alento*) ırmağının Tiren denizine döküldüğü yerde. Phokianalıların Alalia'da M.Ö. 535'te bozguna uğramasından sonra, Region'lu göçmenler tarafından kuruldu. Filozof Parmenides ve Zenon burada doğdu. *Eleatike Skhole* adıyle tanınan felsefe okulu burada kuruldu. Romalılar zamanında Elea, *Velia* adını aldı. Bugün, *Castellammare della Bruca*. — Anadolu'da (Aiolis) şehir, Ege denizi kıyısında, Midilli adası karşısında, Bergama yakınında. Elea'nın Atina'lılar tarafından kurulduğu sanılır. Büyük İskender tarafından fethedildi, sonra Bergama krallarının eline geçti, 190'da Antiokhos tarafından yağmalandı. Soter Asklepios tapınağı. Prytaneion. (L)

ELEA i. Leng. Eski yunanca lehçesi; kuzeybatı lehçe ailesine girer.

— ANSİKL. Leng. *Elea lehçesi*, hemen yalnız Olympia'daki kazılardan elde edilen yazıtlar aracılığıyle bilinir. En eski yazıtlar bronz levhalar üzerindedir; bu levhalarda sözleşmeler veya yasa metinleri vardır; ama yazıtların okunması ve yorumu henüz kesin değildir. Olympia af yasası (M.Ö. IV. yy.) ve Demokrates şerefine çıkarılan kararname (III. yy.) gibi daha yeni devirlere ait yazıtlar da vardı.

Elea, yunan lehçeleri arasında en bozuk olanlardandır. Eski Yunanlılar ona barbar dili gözüyle bakarlardı. Dor lehçesiyle birçok ortak yanı vardı. Başlıca niteliği sondaki *s*'nin *r*'ye dönüşmesidir. (L)

ELEA'CILIK i. Elea okuluna bağlı filozofların doktrini. (L)

Elea okulu, eski yunan felsefe okulu. M.Ö. 545'e doğru Yunanistan'a sığınan Kolophon'lu Ksenophanes (doğ. M.Ö. 580'e doğr.) bazılarınca bu okulun kurucusu olarak kabul edilir. Ne var ki, bu filozofun Elea'da yerleştiği kesinlikle ispatlanamıyor. Öte yandan felsefesi de, Elea'lılarınkinden farklıdır. Ksenophanes'in bu okul üzerinde ancak etkisi olduğu söylenebilir. Elea okulunun en büyük temsilcisi, mutlak birlik metafiziğini ortaya koyan Parmenides'tir (M. Ö. V. yy. ın başı). Hareketin imkânsız olduğunu göstermek için ileri sürdüğü *paradokslar*'la (Akhilleus ve kaplumbağa, ok) ün salmış olan Elealı Zenon ise okulun diyalektikçisidir. Elea okulu, duyumlarla bilinen ve hem çeşitlilik hem de değişme gösteren fizik dünya ile akılla kavranıp bilinen, bilime konu olan, mutlak, tümel ve ebedî dünyayı birbirinden kesin olarak ayırdı. Empedokles, Demokritos ve Anaksagoras, bu okulun etkisinde kaldı. Elea felsefesi, Eflatun metafiziği üzerinde de derin etki gösterdi. Gerçekten de, Eflatun, değişip duran çokluğun, kendisinde ele alındığı zaman açıklanamayacağını ve birliğin zorunlu olduğunu ileri sürdü. Ayrıca, Zenon'un hareketle ilgili «paradokslar»ı, Eflatun'un, kavramları yumuşatarak ve aralarında ilintiler kurarak kendi diyalektiğini ortaya koymasına yol açtı. (L)

ELEAZAR, Davut'un Filistî'lere karşı yaptığı savaşta yanında bulunan ve yiğitçe çarpışan üç kahramandan biri. (L)

ELEAZAR, M.Ö. III. yy. da yaşamış hahambaşı. Onias I'in oğlu idi. Ptolemaios II Philadelphos devrinde kardeşi Âdil Simon'un yerine hahamhbaşı oldu. (M.Ö. 270'e doğr.). [L]

ELEAZAR, Suriye kralı Antiokhos Epiphanes'in zulmü sırasında din uğrunda can veren yahudi (M.Ö. 167). Zamanının seçkin vaizlerinden biri idi. (L)

ELEAZAR Makkabi, yahudi savaşçı. Mattatias'ın dördüncü oğlu. M.Ö. 162'de, Betsur'un kuzeyinde, Bet-Zakharia'da, bir savaşta, kral Antiokhos Eupator'un bindiğini sandığı bir filin altına girerek onu öldürmüş ama kendisi de filin altında ezilerek ölmüştü. (L)

ELEBAŞI bls. i. Oyun arkadaşlarına başkanlık eden çocuk: *Yeniden, evdeki çocukların elebaşısı olmuştu* (R. N. Güntekin). ‖ Kötü işlerde önderlik yapan kimse: *İsyanın elebaşıları*. (M)

ELEBEKHOS veya **ELLEBİKHOS**, Theodosius I (379-395) zamanında Antiokheia'da (Antakya) 387'de çıkan isyan hareketleri vesilesiyle adı geçen bizanslı general. Kış sonlarına doğru, şehir halkı yüksek vergiden dolayı isyan etti ve Antiokheia piskoposu Phlabianos'tan arabuluculuk diledi. Fakat hemen sonra halk kitleleri çarşıyı yağmaladı, imparator Theodosius, imparatoriçe Plakille, prens Honorius ve Arkadius'un heykellerini kırdı, asillerin evlerini ateşe verdi. Ordu yetişerek asayişi sağladı. Bu arada Comes Orientis'in curiosileri imparatora ifade vermek için başkente geldi. Onlar ayrıldıktan hemen sonra piskopos da imparatora müsamaha göstermesi için yalvarmağa gelir. Piskopos Antiokheia'ya dönmeden *magister officiorum Kaisarios* ve *magister militiae Elebekhos* şehir halkını cezalandırmak emriyle geldiler. Zenginlerden de, fakirlerden de birçok kişi misillemeden korkup şehirden kaçtı, rahipler manastırları bırakıp, çıkan olaylardan dolayı, subaylardan özür dilemeğe geldiler. Alınan tedbirler ve verilen cezalar çok sertti. Halktan şehirde kalanlar hapsedildi. Tiyatrolar, hipodrom ve hamamlar kapandı, kiliseye karşı da tedbir alındı. Sonuçta piskopos Phlabianos, Theodosius'tan, daha yumuşak davranmasını ve alınan tedbirlerin azaltılmasını sağladı. İsyanın başlamasından, yani kış sonlarından Paskalya'ya (387) kadar

Foto. J.P. Leloir (LAROUSSE)

olan zaman içinde Aziz İoannes Khrysostomos, «heykeller üzerine konuşmalar» (*ai Peri ton Agalmaton Homiliai*) diye tanınan 21 konuşmasını yaptı. İstanbul'da azize Hermione manastırının bulunduğu semte, *Elebekhos* adı verildi. (L)

ELEBERG (Karl Theodor VON), alman maliyecisi (Münih 1855-Erlangen 1941). Erlangen üniversitesi profesörü (1882-1926). Eserleri: *Finanzwissenschaft* (Maliye Bilimi) [1882], *Grundrisse der Finanzwissenschaft* (Maliye Biliminin Ana Hatları) [1888], *Die Kriegsfinanzen* (Savaş Maliyesi) [1917]. (L)

Electre, Jean Giraudoux'nun oyunu (1937). Giraudoux bu eserinde, Elektra'nın serüvenine dayanarak, en karmaşık ve şiirsel deyişlerle, en parlak ve ince ifade tarzlarıyle yüklü bir oyun meydana getirmiştir. Ama konu ona, daha çok, psikolojik tahliller bakımından yararlı olmuştur. Clytemnestre'nın Agamemnon'a olan kini, olayın kahramanı Electre ile annesi arasındaki bitmek tükenmek bilmeyen anlaşmazlık, Electre'ın rızasını almaksızın Argos'u savunamayan ve artık kendisinin olmayan bir cinayet için ölen Egisthe'in çaresizliği üstünde duran yazar, efsanenin derin anlamını bir kere daha belirtir. (L)

Electre, Crébillon'un trajedisi (1708). Büyük bir başarı kazanan bu oyunda Orestes istemeyerek annesini öldürür, bu cinayeti işlerken yalnız tanrıların buyruğunu dinlemiştir. (L)

ELEDONA i. Siyah veya esmer küçük böcek. Mantarlar içinde yaşar. (Çayırmantarı eledona'sı [*Eledona agaricicola*] yaşlı ağaçlar üzerinde yetişen kavmantarlarında yaşar. Kınkanatlıların *tenebrionidae* familyasından.) [L]

ELEDONE i. Kollarında tek sıra çekmen bulunan küçük boy bir ahtapot olan *ozaena*'nın yaygın adı. (Çeşitli derinliklerde yaşayan birçok türü bilinir: bazıları dipte sürünür, diğer bir kısmı ise planktonlarda yaşar. Avrupa denizlerinde pek çok türü vardır. *Ozaena Aldrovandi*, bütün Akdeniz pazarlarında satılır; *O. mosehata* deri bezlerinin çıkardığı keskin misk kokusuyle tanınır. Ahtapotgillerden.) [L]

Elegia di Madonna Fiammetta, Giovanni Boccaccio'nun romanı (1343-1344). Napoli'li soylu bir kadın olan Fiammetta'nın Floransa'lı tüccar Panfilo'ya olan aşkını anlatır. Roman, önce mutluluğu, sonra ayrılık acılarını ve terkedilmişliğin verdiği umutsuzluğu dile getirir. Ovidius'un Heroides* adlı eserini örnek alan bu roman otobiyografya unsurları bakımından zengindir. (L)

ELEĞİMSAĞMA bls. i. (ar. *ʿalāim*, alâmetler ve *semā*, gök'ten *ʿalāim semā*, gök alâmetleri). *Halk dili.* Bk. GÖKKUŞAĞI. (L)

ELEİA veya **İLİA,** Yunanistan'da bölge, Peloponnesos'un kuzeybatısında; orman ve otlaklarla örtülü oldukça çorak tepelerden meydana gelir, kıyı ovaları bataklıktır. — *Eleia nomos*'u, 188 861 nüf. İdare merkezi *Pyrgos.*

— Esk. tar. M.Ö. II. binyılın ortasından itibaren Akaların yerleştiği sanılan, Dor akınlarından geç bir dönemde ve pek az zarar gören Eleia (*Elis*), M.Ö. V. yy. a kadar kırlık bir bölge olarak kaldı. Küçük kasabalara ayrılmıştı: kuzeyde, Kyllene limanı; güneyde, Triphylia'da Lepreion; iç kısımda, Olympia tapınağı sayesinde büyük önem kazanan Pisa. İktidarı ele geçiren mahallî soylular, her yıl bu kasabaların her birinde çeşitli kamu görevlerini (ancak dinî bir özellik taşıyan krallık dahil) bölüşürdü. Oksylidai kralları aleyhine kurulan oligarşiden 90 geron yararlanıyordu: geronlar Herakleides soyundan üç aşiretin temsilcileriydi ve iktidarı ömür boyu ellerinde tutarlardı. Bu rejim ilk olarak şu şekilde sarsıldı: iktidardan pay isteyen orta soylular büyük ailelerin ortaklaşa sorumluluğuna baş kaldırdılar (M.Ö. VII. yy. sonu-VI. yy. başı); *hellanodikia* görevinin ikiye bölünmesini sağladılar; 472'de Atina'yı örnek alarak oligarşinin yerine demokrasiyi kuran devrimden sonra on soylu vardı. Eleia kasabaları Synoikismos yoluyle, on aşirete bölünen tek bir şehir halinde birleşti; bu birliği bir meclis, bir beşyüzler meclisi, on *hellanodikai* yönetiyordu ve merkezi yeni bir şehir olan Elis idi.

O tarihten itibaren Atina'nın müttefiki olan Eleia, Isparta'ya karşı savaşa katıldı, ama Nikias barış antlaşması (M.Ö. 421) sırasında Lepreion'u Isparta'ya bırakmak zorunda kaldı; bununla birlikte antlaşmayı tanımadı ve Triphylia'nın mutlak hâkimiyetini ele geçirmeğe çalıştı (371'de Isparta'ya karşı ikinci Messenia savaşına katılması; Thebai'nin desteğiyle 366'da Büyük Kral fermanını elde etmesi; bu ili kesinlikle ele geçirmek için Isparta ile Arcadia'ya karşı ittifak yapması [M.Ö. 364-362]).

Topraklarında Olympia tapınağı bulunduğu için Eleia, yunan dünyasında önemli rol oynuyordu; tapınağı Eleia'lılar M.Ö. 580'de Pisa'dan almışlardı; 468-456 arasında olimpiyat oyunlarının önemini arttırarak kutsal ateşkese uyulmasını bu yoldan sağlamağa çalışan (zaman zaman başarısızlığa uğradılar) Eleia'lılar, Zeus tapınağını yaptırdılar; Pheidias'ın yaptığı altın ve fildişinden Zeus heykeli bu tapınağa yerleştirildi. Eleia 336'da Korinthos birliğine girdi, müttefiklerin Makedonya kralı Philippos V'e karşı açtıkları savaşa (M.Ö. 220-217) katıldı. Bu savaşta bütün gücünü tükettiğinden yunan dünyasındaki önemini kaybetti ve Ortaçağda Peloponnesos'un kaderine uydu.

◆ **Eleialı** sıf. ve i. *Eleia*'ya ilişkin; *Eleia*'da oturan, *Eleia* asıllı (kimse). [L]

ELEİATLAR çoğl. i. Eleia okuluna bağlı yunanlı filozoflara verilen ad. (L)

ELEJİ i. (yun. *elegia*, matem şarkısı> lat. *elegia*'dan fr. *élégie*). Eskiçağda herhangi bir konu üstüne heksametron ve pentametron karışımıyle yazılan şiir. ‖ Konusu çoğunlukla duyguları yumuşatan ve keder veren küçük lirik şiir. ‖ Elejinin kederli ve melankolik tonu içine giren bütün eserler.

— ANSİKL. Eskiçağ. *Eleji,* Yunanistan'da doğdu; önce konusuyle değil, vezin biçimiyle tanımlandı. Eleji beyitleri bir heksametron ve bir pentametron şeklinde yazılır, flüt eşliğinde okunur, çeşitli duyguları anlatabilirdi (Kallinos ve Tyrtaios'un elejilerinde savaşçı, Mimnermos'unkilerde yakınıcı ve duygulu, Solon ve Theognis'inkilerde siyasî ve ahlâkî, Ksenophanes'inkilerde felsefî, Phokylides'inkilerde hikmetli). İskenderiye'lilerde (Kallimakhos, Philetas) eleji değişmez biçimini sürdürmesine karşılık niteliğini değiştirdi: mitoloji telmihlerini, aşkın sevinç ve üzüntülerini güçlü bir biçimde anlattı.

Roma'ya eleji beyti Ennius ile girdi; ama asıl eleji, İskenderiye'lileri örnek tutan sanatçıların aracılığıyle Roma'ya sokuldu. Catullus, epigrammalarda olduğu gibi aşk şiirinde de eleji mısraları kullandı. Ama Tibullus geleneksel beyti, türün niteliği haline gelen bir aşk melankolisinin veya ölüm düşüncelerinin anlatımına ayırdı. Propertius daha da tutkulu olarak aşkının kederlerini ve acılarını anlattı. Bununla birlikte, IV. kitabında eleji kaynağındaki millî ve vatansever ilhama döndü. Daha yapmacıklı olan son eleji şairi Ovidius, *Tristia*'da (Kederliler) sürgüne gönderilmesinden ötürü duyduğu acıyı içten söyleyişlerle anlattı.

● *Modern edebiyatlarda.* Ortaçağ *halk türküsü,* ilham kaynağı bakımından eleji türüne benzeyebilir; ama asıl eleji, Batı edebiyatlarına ancak eskiçağ şiirinden ilham alan hümanizma ile girdi. XII. yy.dan itibaren italyan Arrigo da Settimello'nun daha sonra Toscana lehçesine çevrilen latince elejisi eskiçağ lirizmine dönüldüğünü gösterir. XIV. yy.da Petrarca'nın *Canzoniere*'si latin şairlerinden yapılan aktarmalarla zenginleşti. XVI. yy.da italyan Sannazzaro, beyitler halinde latin elejileri yazarken fransız Pléiade şairleri latin ve italyan şairlerinden aldıkları örneklere zamanın hızlı akışı, varlıkların çabuk yok olmaları ve insanın ıstırapları karşısında duydukları içten heyecanı kattılar. Ronsard (*Elégies, Mascarades et Bergeries,* 1565; *Elégie sur la Forêt de Gastine,* 1584) ve J. du Bellay (*les Regrets,* 1558) fransız millî şiirine yeni bir kaynak buldular. Aynı döneme doğru Portekiz'de Camoes'in, İtalya'da Chiabrera'nın şiiri, elejiye geniş yer ayırdı.

XVI. yy.ın sonunda Desportes'un biraz yumuşak inceliği, daha sonra XVII. yy.da Théophile de Viau'nun sevimliliği ve La Fontaine'in *Elégie aux Nymphes de Vaux* (1661) adlı eserindeki dokunaklı heyecanı, bu türün yenilenmesine yetmedi. Bununla birlikte, İngiltere'de Milton'un bazı eserlerinde (özellikle *Lycidas* elejisi ve soneleri) ingiliz lirizminin gelişmesine büyük etki yapan duygulu bir canlılık görülür. Ancak XVIII. yy.ın sonunda eleji bentler halinde yazılan klasik manzume biçimini sürdürürken köklü bir evrim geçirdi. Parny de Leonard, Bertin ve özellikle A. Chénier'nin elejilerinin içten olmaktan çok sevimli ilhamında aşırı bir duygululuk ve şehvetli bir epikurosçuluk birleşti; A. Chénier, *Elégies Antiques* adlı eserinde buna İskenderiye'cilikten gelen etkileri de kattı. Almanca edebiyatta Gessner'in *İdyllen*'i (İdiller) [1756] göz yaşartıcı bir duygululuğun izlerini taşır; oysa Goethe'nin *Römische Elegien* (Roma Elejileri) [1790] özellikle saf güzelliği ve nefse düşkünlüğü yüceltir. Young'ın *Night*'ında (Geceler) [1742] ve Th. Gray'ın *An Elegy Written in a Country Churchyard* (Bir Kır Mezarlığında Yazılan Eleji) [1751] adlı eserinde şiir gücü, hayal ve düşünceye doğru yöneldi. Bütün bu eserler elejiye modern biçimini verecek romantik lirizmin ortaya çıkışını hazırladı. Klasisizmin geleneksel terimleri terkedildiğinden eleji terimi bile ortadan kalkmağa yüz tuttu. Ama aslında her şairin kişisel bir anlatım kattığı romantik melankoli, eleji ilhamının gelişmesinden başka bir şey değildir. Lamartine'in *Méditations Poétiques*'i (1820) Fransa'da bu yeni lirizm döneminin başladığını işaret eder; ama bu eserden başka, elejinin aldığı değişik şekilleri göstermek için Hugo, Vigny Musset'nin sayısız şiirlerini de saymak ve çağdaş devre kadar şiir tarihini gözden geçirmek gerekir. Başka milletlerin XIX. ve XX. yy. edebiyatlarında da lirizmin gelişmesi, aynı zenginliği gösterir.

— Esk. vezin. *Eleji beyti,* birbiri ardı sıra dizilen heksametron ve pentametron daktyloslardan meydana gelen mısralar; özellikle epigrammalarda ve elejilerde kullanılır. ‖ *Eleji mısraları,* bazen pentametron daktylos mısraına verilen isim. (L)

ELEK i. (*elemek*'ten *ele-k*). Taneli veya un gibi toz halinde olan şeyleri, yabancı maddelerden ayırmakta kullanılan, tahta bir kasnak ve tek tarafa geçirilmiş tel, kıl, gözenekli v.b. bezle yapılan âlet. ‖ *Elekten geçirme,* taneli maddelerin irisini ufağından ayırmak ve onları büyüklüklerine göre sınıflandırmak için yapılan ayırma işlemi. (Bu işlem kuru elekten geçirme ve ıslak elekten geçirme olarak iki çeşittir.)

— ÇEŞ.DEY. *Eleğini boğazına geçirmek,* elinde avucunda ne varsa hepsini kaybetmek. ‖ (*Ununu eleyip*) *Eleğini duvara asmak,* işini bitirip bir kenara çekilmek. ‖ *Elekten geçirmek,* inceden inceye araştırmak, titizlikle incelemek.

— Camc. Ayna yapımında, içindeki yabancı maddelerden temizlemek için civayı süzmekte kullanılan delik kumaş.

— Kuyuculuk. *Titreşimli elek,* bir titreşim hareketi yapan ve açılan kuyudan çamurla birlikte çıkan taş toprağı ayırmağa yarayan özel elek.

— Teknol. *Elek makinesi,* taş ocağından çıkarılan maddeleri büyüklüklerine göre ayıran, alternatif hareketli bir elekle donatılmış eleme makinesi. ‖ *Değirmen eleği,* öğütülmüş maddeleri elemeğe yarayan araç. Bk. ANSİKL.

— Tekst. Tekstil hammaddelerini, içlerinde bulunan yabancı maddelerden temizlemek için kullanılan ve süratle dönen dövücü bir silindirden meydana gelen makine. ‖ *Elek makinesi,* özellikle taranmamış yün ipliği (ştrayhgarn) yapımında, hammadde içindeki toz, toprak ve yabancı maddeleri temizleyen ve eleyen makine. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teknol. Değirmencilikte kullanılan santrifüj *elek,* tahta veya madenden yapılmış altıgen veya daire biçiminde, bir yüzü ipekle kaplı bir kasnaktan ibarettir. Eleğin tümü hafif eğilimli yatay bir eksenin çevresinde döner. Bazen de kasnağın içinde bir mile bağlı dövücüler döner ve elenecek maddeyi ipek eleğe doğru fırlatır. Hazırlanacak unun kalitesine göre, kasnağı kaplayan ipeğin dokusu sık veya seyrek olur. Günümüzde yavaş yavaş eleme makinesinin yerini düz elekler almaktadır.

— Tekst. Bu makine genel olarak, saçtan ya-

ELEKTRA
kırmızı figürlü bir yunan vazosundan detay

Foto. Camera (LAROUSSE)

pılmış kapalı bir silindir içinde dönen ve üzerinde iri çiviler bulunan bir davul ile bu davul altında toprakların döküldüğü bir ızgaradan meydana gelir. Ayrıca, özel şekilde yerleştirilmiş bir aspiratör, davulun bulunduğu silindirdeki havalanmış tozları emerek ayrı bir toz odasına depo eder. (ML)

— **ELEK** ek. Fiilden isim yapma eki. Kalın ünlü şekli olan *—alak* gibi işlek değildir. Bk. —ALAK. (M)

ELEKÇİ i. (*elek*'ten *elek-çi*). Elek yapan ve satan kimse. || *Halk dili.* Çingene.

— Teknol. Herhangi bir maddeyi elekten geçiren işçi. (M)

ELEKLİK i. (*elek*'ten *elek-lik*). Tekst. Genel olarak at yelesinden veya keçi kılından yapılan iplikle dokunan ve sanayide değişik tip sıvıları süzmek için kullanılan bez. (M)

ELEKTR— veya **ELEKTRO—**, yun.,*elektron*, sarı kehribar kelimesinden alınan ve önüne getirildiği kelimenin elektrikle veya elektriksel özelliklerle ilgili olduğunu gösteren önek. (L)

ELEKTRA. Yun. mit. Atlas'ın kızları olan yedi Pleiades'ten biri. Zeus Elektra'ya âşık oldu. Birleşmelerinden Iasion ve Dardanos dünyaya geldi. — Okeanos ile Tethys'in kızı, İris'in ve Harpyiai'nin anası. (L)

ELEKTRA, Agamemnon ile Klytaimnestra' nın kızı; Orestes'in ve İphigeneia'nın kızkardeşi. Homeros devri şiirlerinde adı geçmez. İphigeneia trajedi çevrimiyle birlikte ortaya çıkar. Agamemnon'un öldürülmesinden sonra, henüz çocuk olan Orestes'i kurtarmış ve Phokis'e göndermiştir. Kendisi de Aigisthos'tan cariye muamelesi görür. Orestes geri döndüğü zaman, onun Agamemnon'u öldürmüş olan Aigisthos'u ve Klytaimnestra'yı öldürmesine yardım etti. Ölüme mahkûm edilen Elektra da, Orestes gibi, Apollon'un müdahalesiyle kurtuldu. Daha sonra da Phokis kralının oğlu Pylades ile evlendi. — Elektra'nın ve öc alışının efsanesi üç büyük yunan trajedi yazarına ilham kaynağı olmuştur: Aiskhylos'a *Khoephoroi'de* ve Sophokles ile Euripides'e her ikisinin de Elektra adını taşıyan trajedilerinde. Çağdaş devirlerde ise, Elektra ne Corneille'e ne de Racine'e ilham kaynağı olmamışsa da, Crébillon'un bir trajedi yazmasına; daha yakın zamanlarda da ispanyol Perez Galdos'un [1901], avusturyalı Hugo von Hofmannsthal'ın (1905) aynı konuyu ele alan birer dramına, amerikalı Eugene O'Neill'in *Yas Yaraşır Elektra*'ya (Mourning Becomes Electra) adlı oyunuyle [1932] J. Giraudoux'nun oyununa [1937] yol açtı. (L)

Elektra, Sophokles'in trajedisi. (Bazılarına göre M.Ö. 425'e doğru oynandı, bazılarına göre ise Euripides'in *Elektra*'sından sonra oynanmıştır. Konu, Klytaimnestra ile Aigisthos'un Orestes tarafından öldürülmesidir. Ama oyun asıl, Elektra'nın karakterini açık bir biçimde ortaya koyacak gibi kurulmuştur. Orestes'in tasarılarını açıkladığı bir giriş bölümünden sonra Elektra görünür ve hemen hemen bütün oyun boyunca da sahneden ayrılmaz. Sırasıyle, koro ile birlikte sızlanır ve yakınır, kız kardeşi Khrysothemis'i zaafından ötürü kınar, Klytaimnestra'ya çatar, Orestes'in öldüğünü sandığı sırada elemini, onu yeniden bulduğu zaman da sevincini ortaya döker. Sonunda, Orestes çifte bir cinayetle Agamemnon'un öcünü alınca da kini üstün gelir. (→ Bibliyo.) [L]

Elektra, Euripides'in yaklş. ol. M.Ö. 413'te oynanmış olan trajedisi. Yazar bu eserine romansı bir unsur katarak geleneği değiştirmiştir. Elektra, Aigisthos tarafından Argos'lu bir köylüyle evlenmeğe zorlanmıştır. Orestes ile kız kardeşi Elektra, Elektra ile kocasının kulübesinde, kardeş olduklarını anlarlar. Bundan sonra, Aigisthos öldürülür; Klytaimnestra bir doğum olduğu bahane edilerek kızının yanına çekilir ve orada oğlu tarafından hançerlenir. Bu pek değişik oyunda yazar kendisinden önceki yazarları serbestçe tenkit ve efsanenin iğrençliğini protesto etmiştir. (→ Bibliyo.) [L]

Elektra, R. Strauss'un bir perdelik müzikli trajedisi (Dresden, 1909). Avusturya'lı şair Hofmannsthal ile işbirliği yaparak bestelediği bu eserle, Strauss senfonik orkestrayı en yüksek noktasına çıkarmıştır. (L)

Elektra, trajedi-bale, Sophokles'in eserinden Janine Charvat ve P. Rhallys tarafından düzenlendi ve sahneye konuldu; 1960'ta Brüksel'de Monnaie tiyatrosunda Janine Charrat'nın koreografiliği, Henri Pousseur'ün elektronik müziği, P. Rhallys'in libretto'su ile oynandı. Danslar Janine Charrat, Milenko Banoviç, Hélène Trailine, Juan Giuliano, Patrick Belda tarafından yapıldı; diğer rolleri M. Rivière, H. Billen, J. Vernal, J. Nergel, Y. Larec oynadılar. (L)

Elektra kompleksi. Psikiyatr. Erkek çocuklarda görülen ve anaya aşırı düşkünlük biçiminde ortaya çıkan Oidipus kompleksinin kızlarda görülen ve babaya aşırı düşkünlük biçiminde beliren çeşidi. (L)

Elektra sineması (*Ciné Electra*), İstanbul'da (Beyoğlu, İstiklâl caddesi) İpekçi kardeşlerin açtıkları ilk sinema (1920). Yakın zamanlara kadar Alkazar sineması diye anıldı. Uzun süre, macera ve kovboy filimleri oynattı. 1959'da kapandı. (M)

ELEKTRET i. (ing. *electret*'den). *Sürekli elektret*, geçici bir elektrik alanının etkisinden sonra sürekli olarak elektrikli kalabilen yalıtkan (Carnauba mumu). [Elektrik histerezisi gösteren elektretler, elektrik yönünden daimî mıknatıslara benzer.] (L)

ELEKTRİK i. (yun. *elektron*, sarı kehribar'dan fr. *électrique*). Fiz. İki cismin birbirine sürtünmesiyle, sıkıştırma gibi herhangi bir mekanik etki sırasında veya ısının bazı kristaller üzerindeki etkisi v.b. ile meydana gelen ve etkisini çekme, itme veya mekanik, kimyasal, ısıl olaylar şeklinde gösteren enerji çeşidi: *Bu inkişafın en büyük itici kuvvetlerinden biri de şütlerden istihsal olunan elektrik kuvvetinin kömür yerine geçmesidir* (F.R. Atay). *Pozitif elektrik* veya *cam elektriği, negatif elektrik* veya *ebonit elektriği, statik elektrik, dinamik elektrik, atmosfer elektriği.* (Bk. ANSİKL.) || Elektrik gücüyle yanan lamba: *Evin bütün elektrikleri, donanma gecesi gibi yandı* (Vâ-Nû). || *Mec.* Heyecan, gerginlik: *Rabiacığım, birbirini sevenler için arada sırada kavga etmek fena değil, havadaki elektriği dağıtır* (H.E. Adıvar). || *Çekirdek elektriği.* Bk. ELEKTRONİK.

— Balıkç. *Elektrikle balık avı.* Bk. ANSİKL.

— Biyol. *Elektriğe göçüm,* elektrik akımının hayvanlarda sebep olduğu zorunlu yönelme tepkisi. (*Eşanl.* GALVANOTROPİZM.) [Bir elektrik alanına konan hayvanlar anot veya katot doğrultusunda yönelirler. Meselâ, planaryalar katoda doğru göçerler. Göçüm mekanizmasını açıklamağa çalışan çeşitli teoriler vardır.]

— Cerr. *Elektrik cerrahîsi,* yüksek frekanslı akımların çeşitli özelliklerinin cerrahîde kullanılması. (Sönümlü dalgalı akımların kullanılışı daha çok pıhtılaştırıcı etkiler doğurur [kan durdurma]; sönümsüz dalgalı akımlar ise kesici bir etki yaparlar [elektrik bisturisi]. Elektrik cerrahîsi özellikle kanser ameliyatlarında uygulanmakta ve büyük yarar sağlamaktadır.)

— Elektr. *Elektrik akımı.* Bk. AKIM. || *Elektrik akümülatörü.* Bk. AKÜMÜLATÖR. || *Elektrik bataryası.* Bk. BATARYA. || *Elektrik devresi.* Bk. DEVRE. || *Elektrik enerjisi.* Bk. ANSİKL. || *Elektrik gerilimi.* Bk. GERİLİM. || *Elektrik hattı,* belli bir hat boyunca elektrik enerjisini taşıyan iletkenlerin tümü. || *Elektrik ızgarası.* Bk. IZGARA. || *Elektrik iletkenliği.* Bk. İLETKENLİK. || *Elektrik kablosu.* Bk. KABLO. || *Elektrik kaynağı.* Bk. KAYNAK. || *Elektrik lambaları.* Bk. LAMBA. || *Elektrik makineleri.* Bk. MAKİNE. || *Elektrik motorları.* Bk. MOTOR. || *Elektrik pilleri.* Bk. PİL. || *Elektrik rezonansı.* Bk. REZONANS. || *Elektrik santralı.* Bk. SANTRAL. || *Elektrik sayaçları.* Bk. SAYAÇ. || *Elektrik sobası.* Bk. SOBA. || *Elektrik süpürgesi,* evlerde kullanılan ve elektrikle çalışan süpürge cihazı. || *Elektrik tesisatçısı,* her çeşit hat döşeme, elektrik iç tesisatı, motorların ve elektrikli âletlerin basit tamiri, ufak çapta ince mekanik veya ufak tesviye işlerini yapabilen, yüksek ve alçak gerilim yeraltı kablolarının döşenmesinde çalışabilen işçi. || *Elektrik titreşimleri.* Bk. TİTREŞİM. || *Elektrik üreteci.* Bk. JENERATÖR. || *Elektrik yayı.* Bk. *Elektrik* ARK'ı. || *Elektrik yükü.* Bk. YÜK. || *Elektrikle ekranlama.* Bk. BLENDAJ. || *Elektrikle ölme* (veya *elektrik çarpması*), elektrik akımıyle hayatın sona ermesi olayı. (Bk. ANSİKL.)

— Fizyol. *Elektriğe yönelim* (fr. *galvanotropisme*), italyan fizyoloji bilgini Galvani'nin adından elektrikle meydana gelen uyartılara verilen ad.

— Huk. *Elektrik hırsızlığı.* Bk. ANSİKL. || *Elektrik için geçit,* temellük edilebilen bir tabiî kuvvet olan elektrik, hukukta, menkul mülkiyetinin konusunu meydana getirir. (Medenî kanun 686.) [Bk. ANSİKL.] || *Elektrik sandalyesi,* Amerika Birleşik devletlerinin bazı eyaletlerinde idam mahkûmlarının elektrik akımıyle öldürülmek üzere oturtuldukları koltuğa verilen ad.

— Miner. Bk. ANSİKL.

— Ted. *Elektrik tedavisi,* radyum tedavisi, röntgen tedavisi ve ışık tedavisi dışında elektriğin tedavi aracı olarak kullanılması. Bk. ANSİKL.

— Tekst. *Elektrik giderici,* ipek fabrikalarında, tarak ve büküm makinelerinin çalışması sırasında meydana gelen ipek yumağın elektriklenmesini önlemeğe yarayan araç. (Bu araç, aynı zamanda yün, sun'i ve sentetik tekstil sanayiinde de kullanılır.)

— Vet. *Elektrikle tedavi,* bir cerrahî çözümde (*diathermis*) elektriğin vücuda hararet verme usulü. (Özellikle yüksek frekanslı elektrik cereyanları kullanılır.)

— ANSİKL. Fiz. Fiziğin ana dallarından biri olan *elektrik*'in incelenmesi, çok çeşitli olayların incelenmesini gerektirir. Bu olayların sınıflandırılmasına geçmeden önce elektriğin tarihçesine bir göz atalım:

Tarihçe

● *Elektrostatik.* Bilinen en eski elektrik olayı, bir yere sürtülen sarı kehribarın, tüy, saman çöpü, ince altın veya gümüş varak gibi hafif cisimleri çekme özelliğini kazanmasıdır. İlkçağ'ın yunan yazarları, özellikle M.Ö. VII. yy.da yaşayan Miletos'lu Thales bu olaydan bahsederler. Ayrıca Aristoteles'in, damla hastalığını tedavi etmek için torpil balığından yararlandığı ve bu balığın bir elektrik deşarjı sağladığı da bilinen bir gerçektir. Öte yandan, eski kızılderililer ısıtılan bazı kristallerin sıcak külleri çektiğini fark etmişlerdi (piroelektrik). Ortaçağ, bu ilkel bilgilere yeni bir katkıda bulunmadı. Ancak XVI. yüzyılda ingiliz Gilbert (1544-1603), kehribarın gösterdiği özelliğin cam, reçine, kükürt gibi çeşitli maddelerde de bulunduğunu farketti ve bu maddelere o zaman idyoelektrik (yalıtkan) adı verildi; buna karşılık, madenler gibi elektrik toplamayan başka maddelere de anelektrik (iletken) denildi. Otto von Guericke (1602-1686) ilk elektrik üretecini yaptı: kükürtten yapılmış bir küre döndürülüyor ve gerekli sürtünmenin sağlanması için birisi elleriyle kürenin üzerine bastırıyordu. İlk elektrik kıvılcımı bu âletle elde edildi. Guericke ayrıca, elektriklenmiş madde tarafından önce çekilen cisimlerin, elektrikli maddeye değdikten sonra itildiklerini de ispatladı. 1727'de Gray (1670 -1736) yalıtılmak şartıyle iletkenlerin de elektriklenebildiklerini farketti; dokunmakla elektriklenmeyi keşfetti ve iletkenlikten faydalanarak uzağa enerji nakli konusunda ilk deneyleri yaptı. Bu olayları doğrulayan Du Fay (1698-1739), insan vücudu dahil, bütün cisimlerin elektriklenebileceğini ispatladı ve elektrik sarkacı (bir ipe asılı mürver ağacı özünden küçük top) yardımıyle, cam ile ebonitin sürtünme sonucunda değişik cinsten elektrikle yüklendiğini gördü; böylece camın kazandığı elektrik yüküne cam elektriği (pozitif elektrik), ebonitinkine de ebonit elektriği (negatif elektrik) denildi. 1745'te Pieter Van Musschenbroek, kıvılcımların etkilerini büyük ölçüde arttıran Leyde şişesini bularak elektrik toplandığını keşfetti. Bu arada elektrik makineleri de gelişiyordu: bunlar arasında, cam silindirli Hawksbee makinesi (1709), silindiri yataklar arasında sürtünen Winkler makinesi (1766), cam levhalı Ramsden makinesi (1768) sayılabilir. Franklin (1706-1790) sivri uçların özelliğini farkederek bundan, yıldırıma karşı korunmada yararlandı (paratoner), uçurtma deneyiyle de bulutların elektriğini inceledi. 1754'te ingiliz Canton (1718-1772) indükleme yoluyle elektriklemeyi gerçekleştirdi. Keşifler birbirini izlerken,

teoriler de doğmaya başlamıştı: Watson (1710-1787) ve Franklin sürtmenin elektrik meydana getirmediğini, fakat sürtülen cisim ile sürtücü arasındaki elektrik dağılımını değiştirdiğini, birinin elektrik kaybederken diğerinin kazandığını kabul ediyorlardı. Symmer, iki elektriksel akışkanın varlığı hipotezini ortaya atıyordu (1759).

İlk nicel incelemeler Coulomb'un (1736-1806) eseridir. Burulma terazisi yardımıyle, elektriksel itme ve çekmeleri ölçerek bunların, mesafenin karesi ile ters orantılı olduğunu ispatladı (1785). İletkenlerin elektriklenmesinin yüzeysel olduğunu buldu ve elektriğin dağılımını belirtti. Coulomb deneylerinin Laplace (1749-1827), Biot (1774-1862), Gauss (1777-1855) ve Poisson (1781-1840) tarafından analitik yoldan sağlanan sonuçları ve Faraday'ın (1791-1867) elektrostatik etki teorisi, elektrostatiğin başarısıdır.

Gelişmeler, Holtz (1836-1913), Wimshurst (1832-1903), daha yeni olarak da Van de Graaf (1935) ve Felici (1946) tarafından daha güçlü indükleme makinelerinin, yüksek kapasiteli kondansatörlerin yapılmasıyle W. Thomson (1824-1907) ve Lippmann (1845-1921) elektrometreleri gibi daha hassas elektrometrelerin icadıyle gerçekleşti. Bu arada basınç elektriğinin (piezo-elektrik) bulunmasını da (J. ve P. Curie, 1880) belirtmek gerekir.

● *Elektrokinetik.* 1790'da Kalvani (1747-1798) farklı iki madenin temasıyle bir kurbağanın kaslarının büzüştüğünü gösterdi. Volta (1745-1827) bu olayın sebebini iki madenin temasından üreyen elektriğe yükledi. Bu iki bilgin arasındaki tartışma sonunda Volta'nın kendi adıyle anılan pili bulmasıyle (1800), elektrik akımını inceleyen elektrokinetik kuruldu. Bu pilden yararlanarak, Nicholson ve Carlisle, aynı yıl suyu bileşenlerine ayırmayı başardılar. 1801'de Thenard (1777-1857) elektrik akımının, bir kondansatörün boşalmasında olduğu gibi, madenî bir teli akkor haline getirebileceğini gösterdi. 1807'de Davy (1778-1829) elektroliz yoluyle alkali madenleri ayırmayı başardı; 1811'e doğru da elektrik arkını buldu. Gautherot ile Wallaston, pillerde kutuplaşma olayını farkettiler. Bu mahzuru önlemek için kutuplaşmayı giderici maddeli (depolarizan'lı) pillere başvuruldu; potasyum bikromatlı pil (Poggendorff, 1842), nitrik asitli pil (Grove, 1839; Bunsen, 1843), manganez dioksitli pil (Leclanche, 1877), havalı pil (Féry, 1914). 1829'da, A. Becquerel (1788-1878) iki sıvılı kutuplaşmayan pili düşündü, bunun başlıca örnekleri: Daniell pili (1836) ve 1908'de elektromotor gücü ayar ölçüsü (20° C'ta 1,018 30 volt) olarak seçilen Weston pilidir (1893). Seebeck (1770-1831), 1821'de iki değişik madenin kaynak yerleri arasındaki sıcaklık farkından doğan olayları açıkladı ve bu ilkeye dayanan ilk termoelektrik pili yaptı. Melloni (1798-1854) bu olayları iletken ısının incelenmesinde kullandı (1830). 1834'te Peltier (1785-1845) 1856'da, kendi adıyle anılan olayı keşfetti. W. Thomson da kendi adını taşıyan olayı buldu. A. Becquerel madenleri termoelektrik sıraya göre sınıflandırdı. Modern termoelektrik piller 1886'da H. Le Châtelier (1850-1936) tarafından hazırlandı.

Akım kanunları yavaş yavaş kuruldu. 1827'de Ohm (1787-1854), bir devrenin iki noktası arasındaki gerilim ile devreden geçen akımın şiddeti arasında ilgi kuran bir bağıntı verdi ve direnci tanımladı. Pouillet (1790-1868), 1837'de bu sonuçları kapalı bir devreye uyguladı. R. Kohlrausch (1809-1858), 1848'de özdirenci tanımladı. Kirchhoff (1824-1887), kollara ayrılmış bir devredeki akımların dağılımını tespit etti. Wheatstone (1802-1875), dirençlerin ölçülmesi için Weatsone köprüsünü tasarladı (1844). 1841'de Joule (1818-1889) devrelerdeki akımların termik etkilerini inceledi ve bu olayın kanununu verdi. Bu, Clausius'a (1822-1888) 1852'de kalorinin mekanik eşdeğerini ölçme imkânını sağladı. 1805'te Grothuss (1785-1822) elektrolizin bir teorisini ortaya koydu. Elektrolitik çözülmeleri inceleyen Faraday 1833'te bunlara ait nicel kanunları verdi. 1887'de Arrhenius (1859-1927) tarafından ileri sürülen iyon ayrışması varsayımı bu kanunları yorumlar. Elektrolizin uygulamaları arasında: 1837'de H. Jacobi (1806-1874) tarafından bulunan galvanoplasti; 1840'ta Elkington'un (1801-1865) ortaya koyduğu ve 1841'de Ruolz'un (1808-1887) geliştirdiği gümüş ve altın kaplama; hidrojen, klor ve sodyum hidroksidin elektrokimyasal üretimi, bakırın tasfiyesi, 1859'da Planté (1834-1889) tarafından tasarlanan akümülatörler sayılabilir. Héroult ve Girod tarafından geliştirilen Moissan (1852-1907) elektrik fırını kalsiyum karbürün hazırlanmasını sağlayarak elektrometalürjiye (alüminyum, demir alaşımları) yol açtı. 1878'de Edison (1847-1931) karbon filamanlı ilk akkor ampulü gerçekleştirdi; 1900-1904 yılları arasında çeşitli madenlerin denenmesinden sonra, bu iş için tungsten madeni seçildi. 1901'de Cooper Hewitt (1861-1921) cıva buharlı lambayı yaptı. Hawksbee, XVIII. yüzyıl başlarında, gazların alçak basınç altında elektriği ilettiklerini bildirmişti. 1853'te Masson (1806-1880), sonra 1855'te Gessler (1814-1879), indükleme bobini sayesinde, seyrelmiş gazlar içinden elektrik akımı geçirdiler. Bu olay, elektrolüminesans ile aydınlatmanın başlangıcı oldu.

«Volta Bonaparte'a **Elektrik** Pilini Sunuyor»
Bertini'nin tablosu
Bilimler enstitüsü, Milano

● *Elektromagnetizma.* XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren birçok araştırıcı, elektrik ve magnetizma olayları arasında bir bağıntı kurmağa çalışıyorlardı. Ancak 1820'de Oersted (1777-1851), bir akımın mıknatıslı bir iğneyi saptırdığını keşfetti. Ampère (1775-1836) ve Aragoh (1786-1853) tarafından yeniden ele alınan bu deney büyük bir merak uyandırdı. Biot (1774-1862) ve Savart (1791-1841) meydana gelen magnetik alanı ölçtüler. Laplace (1749-1827) bu sonuçlardan, olayın ilk basit kanununu çıkardı; sonra da 1822'de Ampère olayın bütününe ait kanunu ortaya koydu. Bu iki fizikçi magnetik alanların akımlar üzerindeki karşılıklı etkisini incelediler. Ampère, bir bobini mıknatısa benzeterek elektrodinamiğin teorisini kurdu. Maxwell de (1831-1879) buna genel bir şekil verdi (Maxwell denklemleri). Arago 1820'de bir elektrik akımı ile çelik bir iğneyi mıknatıslamayı başardı. Rowland (1840-1901), 1876'da mıknatıslı iğnenin, hızlı dönen elektrikli bir çarka yaklaştırılınca saptığını gördü; bu olay statik ve dinamik elektriğin özdeşliğini gösteriyordu. 1882'de Ewing (1855-1935), Warburg'un (1846-1931) deneylerinden faydalanarak histerezisi, Maxwell ise, 1900'de Japon Nagaoka'nın (1865-1947) incelediği magnetik kasılma olayını buldu. Önce Ampère tarafından düşünülen elektromıknatıslar, Sturgeon (1823), Brewster (1826), amerikalı Henry (1831) tarafından gerçekleştirildi. Elektrikli telgraf denemeleri Gauss tarafından yapıldı. 1843'te ise Morse (1791-1872) ilk telgraf âletini gerçekleştirdi. Yazıcı telgraf (telemprimör) 1878'de Baudou (1845-1903) tarafından icat edildi. Elektromagnetik olaylar akım şiddetini ölçmeğe yaradı. Nobili (1784-1835) 1826'da bozulmaz dengeli magnetik sistemi buldu, Pouillet de 1837'de tanjantlar pusulasını yaptı. W. Thomson'un galvanometresi 1851'de, Deprez (1843-1918) ile Arsonval'in (1851-1940) döner bobinli galvanometresi ise 1882'de yapıldı.

İndüklemeyi keşfederek mekanik işin elektrik enerjisine dönüştürülebileceğini ispat eden Faraday'dır (1831). 1834'te Lenz (1804-1865) indüklenmiş akımın yönünü bildiren kanunu koydu; Foucault (1819-1868), 1855'te kendi adını taşıyan akımların varlığını ispatladı. Henry (1797-1878) 1832'de özindükleme üzerine bir inceleme yazısı yayımladı. Neumann (1798-1895), 1845'te, potansiyel kavramına dayanarak bu olayların matematik teorisini kurdu; bu teori sonradan Weber (1804-1891), Kirchhoff, Helmholtz (1821-1894), W. Thomson tarafından tamamlanacak veya deneylerle doğrulanacaktır. Nihayet Maxwell 1873'te bir elektrik alanının durumunu belirten genel denklemleri verdi ve elektromagnetik ışık teorisini geliştirdi.

İlk elektrik motoru, 1828'de yapılan Barlow (1776-1862) tekerleğidir. İndükleme olayı, akım üretimine uygulandı: 1832'de Ampère, Pixii kardeşlere bir makine yaptırdı. 1866'da Siemens (1816-1892) daimî mıknatıslar yerine elektromıknatıslar kullandı. Üreteçler ilk defa 1860'ta sanayide yer aldı; bunlar alternatif akım üreten makinelerdi. 1869'da Gramme (1826-1901) ilk dinamoların yapımına yol açan kolektörlü halkayle doğru akım üretti. Uzak mesafeye ilk enerji nakilleri 1873'te Fontaine (1833-1910) tarafından gerçekleştirildi, sonra onu 1882'de Deprez izledi ve yüksek gerilimlerin kullanılmasını teklif etti. 1840'ta Masson ve Breguet (1804-1883) tarafından meydana getirilen indükleme bobini son şeklini 1851'de Ruhmkorff (1803-1877) ile almıştır. Alternatif akım transformatörleri 1884'te Gaulard (1850-1888) ve Gibbs (1839-1903) tarafından icat edildi. Çok fazlı akımlar ve döner alanlı motorlar 1885'te yapıldı (Ferraris [1847-1897] ve alternatif akım jeneratörü [alternatör] ile *asenkron* motorun bulucusu olan Tesla [1856-1943]). 1869'da Bergès (1833-1904) akarsu kuvvetinden yararlanmayı tavsiye etti.

Telefonu 1875'te Graham Bell (1847-1922) icat etti. Hughes (1831-1900), 1878'de, Bell'in vericisinin yerine daha hassas bir âlet olan mikrofonu getirdi. Kamerlingh Onnes (1853-1926), 1911'de aşırı iletkenliği buldu. Bu özellikten Haas (1878-1960) ve von Laue (1879-1960) magnetik alanın incelenmesinde yararlandılar.

● *Elektronik.* 1869'da Hittorf (1824-1914), Crookes'un (1832-1919) 1872'de tüplerinde üreteceği katot ışınlarını buldu; Goldstein (1850-1930) 1886'da pozitif ışınları elde etti. Tait (1831-1901), Hertz (1857-1894), Lenard (1862-1947), J. J. Thomson (1856-1940) ve Jean Perrin'in (1870-1942) deneysel ve teorik incelemeleri sonunda bu ışınların elektriksel cisimciklerden ibaret olduğu kesinlikle ortaya çıktı. Millikan (1868-1953), 1911'de elektronun elektrik yükünü tayin etti, J. J. Thomson ve Aston'un (1877-1945) kütle spektografı, atom ve iyonların kütlesini verdi.

Röntgen (1845-1923), 1895'te X ışınlarını buldu. Bunların dalgalı yapıda olduğu von Laue'nin kırınım deneyleriyle kesinlik kazandı; Hertz 1887'de fotoelektrik olayını, Richardson (1879-1959), 1901'de, termoelektronik olayını, H. Becquerel (1852-1908) ise 1896'da radyoaktifliği buldu.

Maxwell, elektromagnetik teorisiyle, elektromagnetik dalgaların varlığını teorik olarak ortaya koydu. Hertz bu dalgaları, 1888'de üreterek inceledi. Bu dalgaların deteksiyonu 1890'da Branly (1844-1940) dalga alıcısı yardımıyle kolaylaştı; Popoy (1859-1905) 1895'te anteni keşfetti. Bu, Marconi'ye (1847-1937) aynı yıl 30-40 kilometre uzağa telsiz telgraf işaretlerini nakletme imkânını verdi. Poulsen (1869-1942) telsiz telefonu buldu. Sönümsüz dalga üretilmesini, bunların amplifikasyonunu, modülasyonunu ve alınmasını gerçekleştiren diyotların (Fleming, 1904) ve triyot lambaların (Lee de Forest, 1906) bulunması, radyo yayınını mümkün kıldı.

Fotosellerin ve 1897'de Braun (1850-1918) tarafından bulunan katot ışınlı osilografın kullanılmasıyle, sesli sinema, televizyon, elektronik mikroskop, radar v.b. gerçekleştirilebildi.Son elli yıl içinde elektrik biliminin gelişmesi incelenirse deney ile teorinin her zaman birbirini tamamladığı, yardımcı olduğu görülür. Deneyler alanında katot ışınlarının keşfiyle başlayan çalışmalar, pozitonʼun (Anderson, 1932) ve nötron'un (Chadwick 1932) bulunmasına yol açmış, teori alanında ise Maxwell, Hertz, Lorentz (1853-1928), Einstein (1879-1955)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Oersted

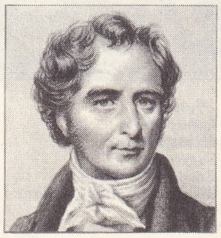

Arago

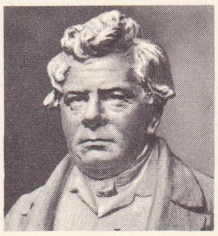

Ohm

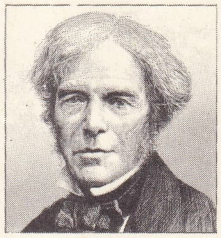

Faraday

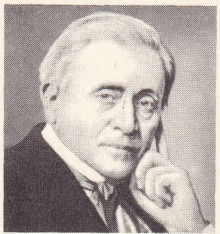

Henry

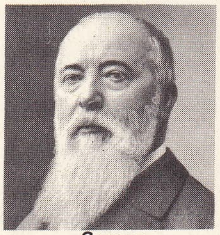

Gramme

[bağıllık teorisi], Planck (1858-1947) [kuvanta teorisi], Bohr (doğ. 1885), Louis de Broglie'ye (doğ. 1892) [dalga mekaniği], Schrödinger'e (1887-1961) ve Heisenberg'in (doğ. 1901) çalışmaları sayılabilir.

Hareket noktaları çok değişik olan deney ve teori, bugün atom çekirdeğinin bilinmeyen yönlerini araştırmak üzere birleşmiştir.

Elektriğin bölümleri

Tarih sırası bakımından, önceleri yalnız, *statikelektrik*'in konusu olan durgun elektrik biliniyordu. Aynı zamanda, fizikçilerde, mıknatıslı demirin gösterdiği ve *magnetizma* diye adlandırılan benzeri olaylara karşı da ilgi uyanmıştı. 1800 Yıllarına doğru, içinde elektriğin hareket halinde bulunduğu elektrik akımı bulundu ve bunu inceleyen bilim dalına *elektrokinetik* adı verildi. Yirmi yıl kadar sonra da, akımlarla mıknatısların karşılıklı etkilerini inceleyen *elektromagnetizma* doğdu; *elektrodinamik, mıknatıslanma, indüklenme,* bu dalın çeşitli bölümleri arasında yer alır. Sanayi alanlarında doğru akım yerine *alternatif akım* kullanılmağa başlandı. Bunlar arasında bulunan *yüksek frekanslı* akımlar veya *elektrik titreşimleriyle,* uzak mesafeden telsiz telgraf ve telsiz telefon haberleşmeleri gerçekleştirildi.

Nihayet, elektriğin *çekirdek* yapısının ve elektriklenmiş parçacıkların maddî destek olmaksızın hareket etmeleri olayının incelenmesiyle teorik elektrik konisi tamamlanmış olur. Bu son incelemelerin bütünü *elektronik*'in konusunu meydana getirir. Elektriğin uygulamalarını inceleyen bölüme *elektro teknik* adı verilir; bu bölümün birçok kolu vardır. Uzak mesafeye nakledilen elektrik enerjisi *elektrikle ısıtmada* ısıya, *elektrik motorları* ile *telemekanik* düzenlerde işe, *elektrikle aydınlatma, telsiz telgraf* ile *telsiz telefon*'da ışıma enerjisine, *elektro kimya* ve *elektro metalürji*'de kimyasal enerjiye dönüştürülür. Elektriğin tedavideki uygulamaları çok çeşitlidir ve *tıbbî elektrik*'in konusuna girer. Son olarak da *atmosfer elektriği*'ni sayabiliriz.

Elektrostatik

● *Sürtmeyle elektriklenme. Dielektrikler* veya *yalıtkanlar* (cam, reçine, ebonit, kükürt, yün, ipek v.b.), sürtme ile hafif cisimleri çekme özelliğini kazanırlar; bu durumda bu cisimler için bir elektrik yükü kazandılar veya elektriklendiler denir; bu elektrik yükü sürtünme noktalarında toplanır. Bir maden, üzerinde aynı deneyin başarılı olması için, madenin yalıtkan bir sapla tutulması gerekir; elektriklenme madenin bütün yüzeyinde görülür, bu gibi cisimlere iletken adı verilir (madenler, karbon, kenevir, tabiî sular, insan vücudu, toprak).

● *Dokunmayle elektriklenme.* Önceden nötr olan bir iletken, elektrik yüklü bir cisme değdirilerek elektriklendirilebilir.

● *İki çeşit elektriğin varlığı.* Elektrik sarkacı veya elektroskop yardımıyle iki çeşit elektrik olduğu anlaşılabilir. Çuha ile oğuşturulan camın üzerinde meydana gelen elektriğe *pozitif,* güderiyle oğuşturulan ebonit üzerinde oluşan elektriğe de *negatif* elektrik denir. Aynı işaretli elektrik yükü taşıyan iki cismin birbirini ittiğini ve değişik işaretli elektrik yükü taşıyan iki cismin birbirini çektiğini deneyler göstermektedir.

● *Coulomb kanunu.* Elektriklenmiş iki ufak cismin birbirine uyguladığı çekme veya itme kuvvetleri, aralarındaki uzaklığın karesiyle ters orantılı olarak değişir. Bu kuvvetler cisimciklerin taşıdığı elektrik yüklerine ve ortama göre de değişir. Elektriklenmiş bir cismin taşıdığı *elektrik yükü* veya *elektrik miktarı,* aynı ortamda aynı uzaklığa konulmuş diğer bir cisme uygulandığı kuvvetle orantılı bir büyüklük olarak tanımlanır. C.G.S. sisteminde, elektrostatik yük birimi veya *franklin,* boşlukta kendisinden 1 sm uzağa konmuş aynı elektrik yükü üzerine 1 din'lik bir itme kuvveti uygulayan elektrik miktarıdır. M.K.S.A. sistemindeki brim *coulomb*'dur ve 3×10^9 franklin'e eşittir.

● *Elektriğin korunumu.* Bir cam levha ile çuha kaplı bir levha birbirine sürtüldüğü zaman bunların ters işaretli elektrik yükü kazandığı görülür. Bu prensipten, yalıtkan bir sistemde bulunan elektrik miktarlarının cebirsel toplamının sabit kaldığı sonucu çıkar.

● *Elektrik alanı.* Yüklü bir taneciğin, bir kuvvetin etkisinde kaldığı bütün uzay bölgelerine bu ad verilir. Eğer taneciğin yükü q ile, uygulanan kuvvet F ile gösterilirse, $E = \frac{F}{q}$ oranı, gözönüne alınan noktadaki *alan şiddeti*'ni verir. Bunu, kuvvet ile aynı doğrultu ve aynı yöndeki bir vektörle göstermek mümkündür. Alanın her noktasında o noktadaki alan vektörüne teğet olan eğriye alanın *kuvvet çizgisi* denir.

● *Potansiyel.* Bir elektrik alanının her noktasında bir potansiyel tanımlanır, şöyle ki: bir q yükü bir A noktasından bir B noktasına geldiğinde, A'dan B'ye gelmek için izlenen yol ne olursa olsun, V_A ve V_B, A ve B noktalarındaki potansiyelleri göstermek üzere elektrik kuvvetinin yaptığı iş $W = q\,(V_A - V_B)$'dir. Herhangi bir elektrik yüzünden sonsuz uzakta bulunan bir noktada potansiyel sıfır kabul edilir. C.G.S. elektrostatik potansiyel birimi erg/franklin; M.K.S.A. sisteminde ise volt (Joule/coulomb)'dur ve 300 defa daha küçüktür. Elektrik alanının, daima azalan potansiyeller yönünde olduğu ve bir kuvvet çizgisi boyunca, potansiyel ne kadar çabuk azalırsa, alanın o kadar daha şiddetli olduğu ispatlanır.

● *Bir iletkenin dengesi.* İçinde yüklü başka hiç bir iletken bulunmayan denge durumundaki yüklü bir iletkende, elektrik yükü tamamen dış yüzeydedir (Faraday kafesi deneyi). Bu elektrik yükünün dağılımı, bir noktadaki elektrik (daha doğrusu yük) yoğunluğu olarak tanımlanır. Bu yoğunluk, o noktanın çevresinde bulunan küçük bir yüzeydeki elektrik yükünün o yüzeye oranı, yani $\sigma = \frac{q}{s}$'dir. Bu değer, deneme düzlemiyle göterilebilir. Bütün cisimlerden uzakta bulunan bir küre üzerinde yoğunluk sabittir; genel olarak, dışbükey iletkenlerde yoğunluk eğrilik yarıçapıyle orantılıdır. Elektrostatik bakımdan dengede olan bir iletkenin içinde alan sıfırdır, potansiyel ise bütün noktalarında sabittir. Bir iletkenin dışında ve yüzeyinde son derece yakın bir noktada alan bu yüzeye diktir ve değeri $\frac{4\pi\sigma}{\varepsilon}$ (rasyonel olmayan sistemde) veya $\frac{\sigma}{\varepsilon}$ (rasyonalize sistemde). ε, ortamın yalıtkanlık sabitidir ve seçilen birim sistemine bağlıdır. Rasyonalize M.K.S.A. sisteminde, boşluğun yalıtkanlık sabiti $\frac{1}{36\pi \times 10^9}$'dur. $\frac{2\pi\sigma}{\varepsilon}$ (veya rasyonalize sistemde $\frac{\sigma}{2\varepsilon}$)'dir. Buradan, bir iletkenin taşıdığı yüklerin kendisinden ayrılma eğiliminde oldukları sonucu çıkar. Yüzeyi s olan bir elemanın yüküne, yalıtkana doğru dik bir kuvvet uygulanır ve değeri $\frac{2\pi\sigma^2 s}{\varepsilon}$ $\left(\text{veya } \frac{\sigma^2 s}{2\varepsilon}\right)$'dir. *Elektrostatik basınç* denen $\frac{f}{s} = \frac{2\pi\sigma^2}{\varepsilon}$ $\left(\text{veya } \frac{\sigma^2}{2\varepsilon}\right)$ oranı yoğunluğun çok fazla olduğu uç noktalarında büyüktür. Bu da, elektrik yükünün bir hava akımı meydana getirerek (elektrik rüzgârı) iletkenlerden ayrılmalarını sağlayan *uç etkisi*'ni açıklamaktadır.

● *Sığa.* Bütün cisimlerden uzakta bulunan bir iletkenin Q yükü V potansiyeli ile orantılıdır. $C = \frac{Q}{V}$ oranına iletkenin *sığa*'sı denilir. C.G.S. elektrostatik sığa birimi, 1 sm yarıçaplı bir kürenin sığasıdır. M.K.S.A. birimi veya *farad,* 9×10^{11} defa daha büyüktür; *mikrofarad,* farad'ın milyonda biri; *pikofarad,* mikrofarad'ın milyonda biridir.

● *Enerji.* Elektriklenmiş bir iletken boşalırken mekanik bir iş veya eşdeğerini (meselâ, ısı) verebilir. Demek ki iletkende bir potansiyel enerji sığa vardır. Bu enerjinin değeri, Q yükü, V potansiyeli ve C sığası cinsinden:

$$W = \frac{1}{2}QV = \frac{1}{2}CV^2 = \frac{1}{2}\frac{Q^2}{C}$$

formülleriyle hesaplanabilir.

● *Elektrik etkisi.* Yalıtılmış ve elektriklenmemiş bir A iletkeni olsun; buna pozitif yüklü ikinci bir B iletkeni yaklaştıralım. B tarafından meydana getirilen alanın etkisi altında, A üzerinde B'ye yakın bölgelerde negatif, öbür bölgelerde pozitif yükler meydana gelir; A iletkeni tesirle elektriklenmiştir. Etkiyen bu B cismi uzaklaştırılınca elektriklenme kaybolur. Etkilenmiş cisme parmakla dokunulursa, pozitif yükü toprağa geçer, yalnız negatif yükü kalır. Etkiyen cisim, etkilenen cismi tamamen kaplıyorsa, etki *tam*'dır, denir. O zaman iç yüzeyi üzerinde bir —Q yükü, dış yüzeyi üzerinde ise bir + Q yükü meydana gelir; Q değeri sayısal olarak etkiyen cismin + Q yüküme eşittir (Faraday kanunu). Bu olay, hafif cisimlerin elektriklenmiş cisimler tarafından çekilmesini açıklar. Bunun sonucunda *elektrik ekranları* teorisi ortaya çıkmıştır. Toprağa bağlı, içi boş bir iletkene elektrik ekranı denilir; çünkü içinde meydana gelen elektrik olayları dışında meydana gelenlerden bağımsızdır.

● *Kondansatörler.* Bir A iletkeni ile bunu çevreleyen ve B iletkeninden meydana gelen bir bütün, kondansatördür; A iletkeni iç armatürü, B iletkeni dış armatürüdür. A iletkeni V potansiyeline, B iletkeni de V' potansiyeline getirilirse, birbirine bakan yüzeylerde değeri (V—V') farkı ile orantılı Q ve — Q yükleri meydana gelir. Q = C (V—V') formülünde C sabiti *kondansatörün sığa*'sıdır. B iletkeni A iletkenini tamamen çevrelemese bile, açıklıklar yeteri kadar küçük olmak üzere aynı sonuçlar geçerlidir. Meselâ, aralarındaki uzaklık boyutlarına göre küçük olan iki paralel düzlem parçası, bir *düzlem kondansatör* meydana getirir. Birbirine bakan paralel armatür parçalarından her birinin yüzeyi S ve aralarındaki uzaklık e olan hava yalıtkanlı kondansatörün sığası, C.G.S. elektrostatik birim sisteminde $C = \frac{S}{4\pi e}$, M.K.S.A. rasyonalize sistemde $C = \frac{\varepsilon S}{e}$'dir.

e uzaklığı artınca sığa azalır. Bütün cisimlerden uzakta bulunan bir armatürün sığası, tanımlanan değerden çok daha düşüktür. Aynı potansiyel farkı için, birbirine yaklaştırılmış iki armatür yardımıyle çok daha büyük bir yük elde edilebilir, bu da kondansatör adını doğrulamaktadır.

● *Yalıtkanın etkisi.* Armatürler arasındaki hava yerine katı veya sıvı bir yalıtkan yerleştirilirse, yalıtkana ait bir katsayı ile sığa çarpılmış olur. Bu katsayıya, yalıtkanın *yalıtkanlık sabiti* denir. Bu sabit, cam için ortalama olarak 6, mika için 8'dir. Yüklü bir kondansatörün armatürleri (bobinleri) bir iletkenle birleştirilirse, depolanmış olan enerji boşalır. Armatürler arasındaki potansiyel farkı V olursa depolanan bu enerji $W = \frac{1}{2}QV = \frac{1}{2}CV^2$ ile ifade edilir.

Kondansatörün boşaltılması sırasında armatürleri bağlayan iletken ısınır. Boşaltma, yalıtkanı delerek armatürler arasında meydana gelen bir kıvılcım şeklinde de meydana gelebilir (kıvılcım boşanması). Bir kıvılcım meydana getirmek için gerekli potansiyel farkı veya patlama potansiyeli, yalıtkanın cinsine ve kalınlığına bağlıdır. 1 sm kalınlığında yalıtkana tekabül eden patlama potansiyeline *elektrik sertliği* adı verilir. Bu sertlik mikada pek fazladır. Elektrik boşalmasının ısıl ve mekanik etkilerinden başka, ışık (kıvılcım, akkor ışık, elektrolüminesans), kimyasal (hidrojen ile oksijenin birleşmesi, ozon meydana gelmesi), fiziyolojik etkileri de vardır.

● *Yaygın olarak kullanılan kondansatörler.* İlk kullanılan kondansatör, yüksek gerilime dayanan, fakat sığası çok küçük olan *Leyde* şişesi*'dir. Parafinli kâğıt ile birbirinden ayrılmış kalay veya alüminyum bantlardan yapılmış kondansatörler çok kullanı-

Foto. LAROUSSE

lır. Bu şekilde, fazla yer kaplamayacak biçimde sarılabilen şeritler elde edilir. Radyo-elektrikte değişken sığalı kondansatörler kullanılır. Yükü arttırmak için paralel bağlanmış kondansatörler, potansiyel farkını arttırmak için de seri bağlanmış kondansatörler kullanılır.

● *Elektrostatik makineler.* Bunlar, yüksek potansiyeller (100 000 volt gibi) altında küçük elektrik yükleri verebilen cihazlardır. Elektrik üretimi sürtme veya indüklemeyle olur. Bk. MAKİNE, HOLTZ, WİMSHURST.

● *Elektrostatik ölçmeler.* Potansiyel farkları, elektrometreler, yükler ise balistik galvanometrelerle ölçülür. Bölme yaparak sığa değerleri hesaplanır. Yüklü bir kondansatörün enerjisi bu kondansatörün yükünü hava dolu bir balon içindeki bir dirence boşaltmakla bulunur.

Elektrokinetik

● *Tanımlama.* Potansiyelleri farklı olan ve bir elektrolite batırılan iki iletken; madenî bir telle birbirine bağlanırsa, bu telden geçen elektrik akımı tele bazı özellikler kazandırır:

1. devamlı bir ısı kaynağı olur;

2. tel kesilip iki ucu asitli suya batırılırsa su, bileşenlerine ayrılır;

3. denge halindeki mıknatıslı bir iğneyi saptırır.

Potansiyel farkının etkisi ile telde, bir elektrik akımı meydana getiren bir elektrik alan ortaya çıkar. Eğer t zamanında, q elektrik yükü geçerse, $i = \frac{q}{t}$ oranına *akımın şiddeti* denilir. Şiddeti sabit olan akımlara ***doğru akım*** denir. M.K.S.A. sisteminde, şiddetler ***amper*** olarak hesaplanır.

Bu olaylar sırasında enerji harcanır, demek ki, akım bir enerji *taşınması*'dır, potansiyel elektrik enerjisi bu sırada kinetik elektrik enerjisine dönüşmüştür. Aslında, doğru akımlar, aynı zamanda enerji transformatörleri olan üreteçler, kimyasal enerji harcayan elektrokimyasal üreteçler (manyeto, dinamo); ısı enerjisi kullanan termoelektrik üreteçler (termoelektrik piller); ışıma enerjisinden yararlanan fotoseller yardımıyle üretilir.

● *Akım kanunları.* A. *Elektroliz**: 1. ayrışmanın ürünleri ancak elektrotların yüzeylerinde ortaya çıkar;

2. elektrolitler iki kısma ayrılır: katotta hidrojen veya onun yerini alan maden (katyon); anotta ise molekülün geri kalan kısmı (anyon) toplanır;

3. ayrışan elektrolit kütlesi, içinden geçen elektrik miktarıyle orantılıdır;

4. katyonun bir valans-gr'ını elde etmek için, elektrolit ne olursa olsun, 96 490 coulomb'luk elektrik gerekir (Faraday kanunu).

B. *Isı etkisi* veya *Joule etkisi.* Homogen bir iletkende açığa çıkan ısı miktarı, akımın geçtiği süre ve akım şiddetinin karesi ile orantılıdır (Joule kanunu). Bu ısı miktarı aynı zamanda iletkenin cinsine de bağlı olduğundan, iletken için belli bir süre içinde belli bir akımın açığa çıkardığı ısı miktarıyle orantılı bir büyüklük tanımlanır; buna elektrik *direnci* denir. M.K.S.A. sisteminde direnç birimi *ohm*'dur.

C. *Elektrik enerjisi.* İçinden geçen akım Joule etkisinden başka bir etki meydana getirmeyen her iletken *ölü direnç* (veya sadece direnç), başka enerji belirtileri de meydana gelen iletken ise *alıcı* (voltametre, motor) adını alır. Bir direncin uçları arasındaki potansiyel farkı (veya *gerilim*) bu direnç değeri ile içinden geçen akım şiddetinin çarpımına eşittir: V =RI (Ohm kanunu).

Bir üreteçte, ürettiği elektrik gücünün verdiği akım şiddetine oranı, üretecin ***elektromotor kuvveti*** E olarak tanımlanır; enerjinin korunumu ilkesi uygulanarak, üretecin uçlarındaki gerilimin V = E — *r*I olduğu (*r* iç direnci göstermektedir) ispatlanır. Bir alıcının ***zıt elektromotor kuvveti*** de böyle tanımlanır: ısıdan başka şeya dönüşen gücün akım şiddetine oranı, *e* alıcının zıt-elektromotor kuvveti ve *r* iç direnci olmak üzere, alıcının uçları arasındaki gerilim V = *e* + *r*I olur. Bu sonuçlardan, kollara ayrılmayan bir kapalı devre içindeki akım şiddetini veren Pouillet formülü $I = \frac{\Sigma E}{\Sigma R}$ çıkarılır: buradaki Σ E, elektromotor kuvvetlerin cebirsel toplamı (zıt-elektromotor kuvvetler negatif olarak alınır), Σ R ise dirençlerin toplamıdır. Herhangi bir devre parçası için geçerli olan genelleştirilmiş ohm kanunu da elde edilebilir: akımı izleyerek değeri V = Σ RI — Σ E olan potansiyel (veya gerilim) düşmesi hesaplanabilir.

● *Paralel akımlar.* Biraz önce belirtilen sonuçlar yardımıyle, bir devre ile ilgili bir problemi çözmek mümkündür. Devreyi peşpeşe iletkenler halinde bölerek ve ohm kanununu uygulayarak çözüme varılır. Diğer taraftan, birçok iletkenin geldiği her düğüm noktasında, gelen akımların giden akımlara eşit olduğunu yazmak suretiyle elektriğin korunumu sağlanmış olur. Bunlara Kircchoff kuralları denir. Yalnız ölü dirençlerden meydana gelen kollar sözkonusu ise, bunların yerine, iletkenliği (direncin tersi) kolların iletkenlikleri toplamına eşit olan tek bir iletken konabilir.

Alternatif akımlar

Ortalama değeri sıfır olup zamanın periyodik bir fonksiyonu olan akımlara alternatif akım denir. Bunlar arasında en basitleri (sanayide kullanılan akımlar hemen hemen daima bu cinstendir) sinüsoidal akımlardır. Böyle bir akımın bir t anındaki şiddeti $i = I_m \sin \pi Nt$'dir, buradaki N *frekans*'ı (saniyedeki periyot sayısı) ve I_m akımın maksimum değerini veya genliğini göstermektedir. Avrupa'da kullanılan alternatif akımların frekansı 50'dir.

Böyle bir akımın kimyasal magnetik etkileri her alternansta değişir. Buna karşılık, ısı etkisi doğru akımdakinin aynıdır. Bu, alternatif akımın *etkin şiddeti*'ni tanımlar: aynı bir iletken içinden, bir periyotluk zaman aralığında aynı ısı miktarını açığa çıkaran doğru akımın şiddetidir. Sinüsoidal bir akımda etkin şiddet $\frac{I_m}{\sqrt{2}}$'dir.

Alternatif akımlar aletrnatörlerle (alternatif akım jeneratörleri) elde edilir. Bu akımlar, doğru akımlardan çok daha fazla kullanılır, çünkü, yüksek gerilim altında üretilebilir, çok az bir kayıpla uzak mesafeye nakledilebilir ve transformatörler sayesinde gerilimi kolayca değiştirilebilir. Bu takdirde, frekansları aynı olup aralarında üçte bir periyot kadar faz farkı bulunan üç akım, yani *trifaze akımlar* kullanılır.

«Supap»lar (bakır oksitli redresör, diyot lamba, civa buharlı lamba) yardımıyle alternanslardan biri ortadan kaldırılarak, doğru akım özellikleri gösteren *doğrultulmuş akım* elde edilir.

Yüksek frekanslı alternatif akımlar veya *elektrik titreşimleri*, ışık hızıyle çok uzak mesafelere kadar yayılan alternatif bir alan meydana getirirler. Bu elektromagnetik dalgalar, yalnız dalga boylarının daha uzun oluşuyla ışık dalgalarından ayrılırlar. İşaretleri (telsiz telgraf ve telsiz telefon) nakledebilirler, şiddetlerinin modülasyonu veya frekansları radyo televizyon yayınlarının gerçekleşmesini sağlar.

Elektromagnetizma

Çalışan bir elektrik devresinin çevresindeki her noktada, şiddeti ve durumu hesaplanabilen bir magnetik alan yer alır. (Bk. ELEKTROMAGNETİZMA). Bu alan, mıknatısların doğurduğu alanlarınkine benzer özellikler gösterir. (Bk. MAGNETİZMA.) Devre ile bir mıknatıs arasında *eşdeğerlik* vardır. Tersine, bir mıknatıs yerine eşdeğeri olan devre konabilir; magnetostatiği incelemenin en güzel şekli budur.

Devreden bir doğru akım geçerken her noktada alan şiddeti ve durumu sabittir. Birçok elektrik cihazında (elektromıknatıslar, dinamolar, alternatörler) gerek mekanik etkiler, gerekse indükleme akımları meydana getirmek için bu akım kullanılır.

Akım değişkense, alanın şiddeti değişimi aynen izler (transformatörler, alternatif akım motorları). Bazı şartlar altında böyle bir alanın, yine değişken olan bir elektrik alanıyle birleştirilmesi sayesinde, uzayda yayılabilen bir elektromagnetik dalga elde edilir (telsiz haberleşme, radar, televizyon). Bu olay uzaktan etkimeye çok güzel bir örnek verir: devre ile dış ortam arasında devamlı bir enerji alışverişi vardır. Bu olay, uzayın her noktasında istenildiği zaman kullanılabilecek bir elektromagnetik enerji bulunduğunu gösterir. Buna karşılık, uzayın da devre üzerinde bazı tepkileri bulunması gerekir. Böylece iki karşıt durumu gözönüne almak icabeder:

1. İçinden bir elektrik akımı geçen bir devre, önceden var olan bir magnetik alan içine yerleştirildiği zaman alanın devre üzerine hesaplanabilen bir mekanik etki yaptığı görülür.

Elektrik motorlarıyle çeşitli ölçü âletlerinin işlemesi, bu mekanik enerji üretim imkânına dayanır. Mevcut magnetik alan da başka bir elektrik akımı tarafından sağlanmış olabilir; demek ki iki akımın birbirine karşılıklı etkileri vardır. Ampère, bazı şartlar altında bir akımın kendi üzerinde bile etkisi olabileceğini göstermiştir (Amper deneyi).

2. Bir dış magnetik alan içine bırakılan etkin bir devre, kendisine uygulanan «Laplace kuvvetleri»nin etkisi altında yer değiştirebilir: böylece elektrik enerjisi mekanik enerjiye dönüşür. Aynı olayı ters yönde gerçekleştirmek de mümkündür: içinden akım geçmeyen kapalı bir devre bir alan içinde hareket ettirilirse, bu devrede bir indüklenmiş akım meydana gelir. Kullandığımız elektrik üreteçlerinin (alternatörler, dinamolar) dayandığı prensip işte bu elektromagnetik indükleme olayıdır.

Deneyler, bu konuda bize bir şey daha öğretiyor: bir devre içinde bir indüklenmiş akım oluşturmak için, devrenin değişken bir magnetik indükleme akısını çevrelemesi yeter; bu akının değişimi, hareket ettirmekle veya başka bir yoldan sağlanabilir. Değişken bir alan içindeki iletkenler kütlesinde meydana gelen Foucault akımları, bir akımın kendi üzerine etkisinden doğan özindükleme olayı, karşılıklı etkilerle elektrik devrelerinin bağlanması (transformatörler, radyo elektrikte birçok montaj) bu yoldan açıklanabilir.

Atmosfer elektriği

Gezegen-atmosfer sistemi çok büyük bir küresel kondansatör meydana getirir: çok iyi iletken olan toprak ve iyonosfer, bu kondansatörün iki armatürünü; iyi iletken olmayan stratosfer ve troposfer de yalıtkanı teşkil eder. Elektrik alanı, pozitif elektrik yüklü üst tabakalardan negatif elektrik yüklü toprağa doğru yönelmiştir. Potansiyel farkı, hava açıkken ılıman bölgelerde ortalama olarak 100 ile 130 volt/metredir. Bu potansiyel farkı, santimetre kare başına 3×10^{-16} amperlik bir akım meydana getirir. Alan ve akım şiddeti ters yönde değişir: hava çok iyi iletken olduğu zaman alan zayıflar. İletkenlik, iyi iletken olan *küçük iyon*'ların sayısına bağlıdır; nemli ve kirli havada bu küçük iyonlar yalıtkan özellik gösteren büyük iyonlar haline dönüştüğünden sayıları azalır. O halde saydam havanın elektrik alanı zayıf, buna karşılık iletkenliği kuvvetlidir. Kirli ve puslu havada ise, elektrik alanı kuvvetli, iletkenlik de zayıftır.

Yapılan hesaplara göre, toprağa doğru akan ortalama akım, bütün atmosfer elektriğini bir saatten daha kısa bir sürede boşaltabilir. Şu halde atmosfer yükünün korunması bugün bile çözülmemiş bir problemdir. Genel olarak aşağıdaki açıklama şekli kabul edilir. Düşey olarak gelişen fırtına bulutlarında çok büyük elektrik yükü birikir (bir şimşeğin çakmasından önce 2 000 ile 3 000 volt/sm kadar). Bu bulutların istatistik incelenmesi, alt kısımlarda negatif, yukarıda, ise pozitif elektriğin toplandığını gösterir. Bu yük, atmosfer alanı etkisiyle elektriklenen yağmur damlalarının ve buz parçacıklarının sürtünmesinden doğar. Alt taraftaki negatif yükün bir kısmını toprağa, üst taraftaki pozitif yükün bir kısmını da yüksek tabakalara bırakan fırtına bulutları, atmosfer kondansatörünü devamlı olarak dolduran elektrostatik bir makine gibi çalışır.

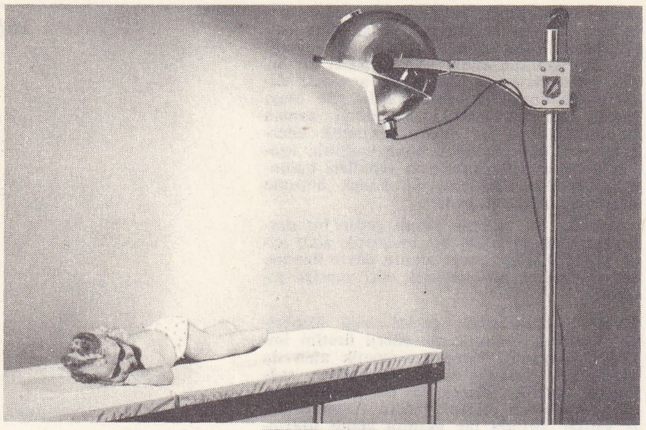

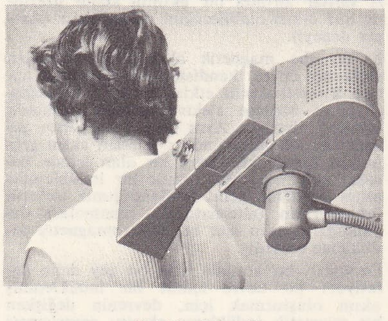

yukarıda, ültraviyole ışınlarıyle **elektrik** tedavisi; yanda, santimetre cinsinden dalgalarla **elektrik** tedavisi

Tıbbî elektrik

Tıbbî elektrik, birçok kolları bulunan karmaşık bir bilimdir. Elektriğin canlı varlıklar üzerindeki etkisini veya organizmalarda elektriğin üretilmesini incelediği zaman, *elektrobiyoloji* veya *elektrofizyoloji* olur. Kasların veya sinirlerin bir elektrik akımına karşı tepkilerini incelemeğe çalıştığında, *elektrodiyagnostik* adını alır. Elektriğin tedaviye uygulanmasına *elektrikle tedavi* denir.

Elde edilmek istenen etkilere göre: 1. doğru akım (galvanizleme, elektroliz ve iyonizasyon); 2. faradik akım, yavaş değişen akım; 3. galvano-faradik akım (Watteville akımı); 4. üstel akımlar; 5. alçak frekans akımları; 6. yüksek frekans akımları (diyatermi, metrik kısa dalgalar, santimetrik dalgalar, elektrokoagülasyon) kullanılır.

Elektrostatik makineler (franklinizasyon) bugün artık tıbbî alanda pek kullanılmamaktadır. Bunların yerine yüksek frekanslı gerilimler uygulanmaktadır (Oudin rezonatörü).

elektrik santimetre cinsinden dalgalar

Elektriğin coğrafyası

Elektrik, gerek kullanılmasındaki kolaylık (sayısız kollara ayrılabilir ve dağıtılabilir) gerek uygulamalarının çeşitliliği (tamamen ısıya veya mekanik enerjiye dönüştürülebilir) yüzünden en çok aranan enerji şekillerinden biridir. Sanayi de, enerji tüketiminin en yaygın şekli haline gelmiştir. Çok yüksek ve çok alçak sıcaklıkların elde edilmesini sağlar; kimya ve metalürjinin bazı işlemlerinde (elektroliz) eşi olmayan bir araçtır. Yüksek gerilim hatlarıyle elektrik enerjisinin bir yerden başka bir yere nakli fazla enerji kaybına yol açmaz. Üstelik, elektrik motorunun verimi buhar makinesininkinden çok yüksektir; bu yüzden, gün geçtikçe, taş kömürü ve petrol yakıtlarının elektrik enerjisine dönüştürülmesi tercih ediliyor. Elektrik enerjisi ayrıca, değeri düşük veya yararlanılması zor olan linyit, kesek, kömür tozları, düşük değerli taş kömürü, rüzgâr, gelgit, akarsular gibi enerji kaynaklarının değerlendirilmesine de imkân verir. Nihayet elektrik, şimdiye kadar nükleer enerjinin tek kullanılış şekli olmuştur. Elektriğin kullanılmasındaki güçlükler oldukça önemsizdir; büyük miktarda depolanamaması ve oldukça pahalı bir nakil şebekesine ihtiyaç göstermesi gibi.

Yüzyıla yakın bir zaman önce henüz deneme safhasında bulunan elektrik üretimi, çok büyük bir gelişme göstermiştir: bugün elektrik tüketimi, dünya enerji tüketiminin üçte birini geçer (1929'da yüzde 12); sanayi ülkelerinde elektrik tüketimi, her on yılda ortalama iki katına ulaşır. Dünyadaki elektrik üretiminin coğrafyası, büyük sanayi merkezlerinin elektrik ihtiyacını yansıtır. A.B.D. dünya üretiminin yüzde 40'ı ile başta gelir; bunu yüzde 15 ile S.S.C.B., yüzde 6,7 ile Federal Almanya ve yüzde 5,6 ile İngiltere izler. Bu büyük üreticiler elektriği termik enerjiden elde ederler: İngiltere'de elektrik enerjisinin hemen hepsi, Almanya'da yüzde 90'ı, S.S.C.B.'de yüzde 80'i, A.B.D.'de ise yüzde 78'i bu yoldan üretilir. Taş kömürü veya petrol kaynakları fakir olan bazı ülkelerde daha çok hidroelektrik üretime başvurulur. Bu ülkeler, dünya üretiminin dörtte birinden fazlasını sağlayan bir grup meydana getirir: Kanada yüzde 5,4 (yüzde 96 hidroelektrik), Japonya yüzde 4,5 (yüzde 75 hidroelektrik), Fransa yüzde 3,4 (yüzde 52 hidroelektrik), İtalya yüzde 2,6 (yüzde 86 hidroelektrik), İsveç yüzde 1,8 (yüzde 95 hidroelektrik) Norveç yüzde 1,6 (yüzde 99 hidroelektrik). Bu ülkelerden bazıları dünyanın en yüksek elektrik tüketim oranlarına (yıl ve nüfus başına) ulaşmıştır: Norveç, Kanada, A.B.D., İsveç, A.B.D. dışındaki diğer ülkelerde elektrik üretiminin önemi, elektrokimya ve elektrometalürji sanayilerinin (özellikle alüminyum) varlığıyle açıklanabilir. Bugünkü teknik şartlarla, yüksek gerilimler kullanılsa bile elektriği 1 000 km'den daha uzağa iletmek mümkün değildir. Son yıllara kadar kuzey ülkelerine has bir özellik olan elektrometalürji bugün, hidroelektrik imkânları bulunan Orta Afrika'da da önem kazanmıştır.

Bazı ülkelerdeki hidroelektrik kaynakların oldukça farklı kullanılmasına ve gerek Sovyetler Birliğindeki (Volga, Yenisey, Angara), gerekse A.B.D. deki (Tennessee, Columbia) büyük hidroelektrik üretim kuruluşlarına rağmen termik yolla elde edilen elektrik, dünyadaki elektrik üretiminin hemen hemen üçte ikisini bulur. Gerçekten, hidroelektrik üretimin elverişliliğine karşılık, bu sistemin kullanılması, yeteri kadar eğim ve düzenli debi gibi, dünyanın her yerinde bulunmayan bazı doğal şartları gerektirir. Akarsu santralları, hafif eğimli ve akışı oldukça düzenli büyük nehirlerden beslenir. Buna karşılık, büyük çağlayan santrallarında, aşağı yukarı 2 000 m yükseklikten inen küçük bir debinin enerjisi kullanılır. 100 m'nin altında seviye farkı gösteren orta önemdeki çağlayanlara 30 m'den az yükseklikten düşen küçük çağlayanlar üzerinde kurulan santrallar, ikisi arasında bir çözüm yoludur ve seviye farkı azaldıkça daha büyük debileri gerektirirler. Çok az işletme masrafına karşılık, hidroelektrik santralların düzenli bir üretim sağlamaları için gerekli barajların yapımına yatırılan sermayelerin amortismanından ötürü üretimin maliyeti hayli kabarıktır. Hidroelektrik üretim, hem don veya kuraklık sebebiyle debide meydana gelecek düzensizliklere, hem de kış mevsimiyle akşam saatlerindeki tüketim artışlarında doğacak talep düzensizliklerine göğüs germek zorundadır. Buna karşılık, işletmesi daha pahalı ve oldukça kısa ömürlü olan termik santralların kullanılmaları daha kolaydır ve ihtiyaç değişikliklerine kolayca ayak uydurabilirler. Yüzölçümlerinin genişliği yanında en iyi nakil imkânlarına sahip olan ülkelerde, üretim ve tüketimin günlere ve mevsimlere göre değişmelerini karşılamak üzere millî çapta santrallar arası bir şebekenin kurulması gerekir. Termik santralların çokluğuna ve enerji artıklarının kullanılmasına rağmen, termik yoldan elde edilen elektrik oldukça pahalıdır. Bu durum özellikle, sınırlı ve pahalı üretimlerle enerji ihtiyaçlarının hızlı artışını karşılamak durumundaki sanayi ülkelerinde önem kazanır. Bu sebepten, nükleer enerjinin kullanılması bazı şartlar altında oldukça ilgi çekicidir. A.B.D. ile S.S.C.B.'de birçok atom santralı bulunduğu halde bu ülkelerde geleneksel enerji kaynaklarının bolluğu, şimdiye kadar nükleer enerji üretimi programlarını nispeten sınırlamıştır. Buna karşılık, Fransa ve özellikle İngiltere'de büyük miktarda elektrik enerjisinin atom santrallarında üretilmesi yoluna gidilmektedir. Bununla beraber, araştırmalara ve sanayideki uygulamalara rağmen, bu enerjinin maliyeti, hidroelektrik ve termik elektriğin maliyetinin altına düşürülememiştir.

1960 ile 1964 arasında dünya elektrik üretimi, saatte 2 300'den 3 100 TW'a çıkmıştır. Bununla birlikte topla enerji üretimi bilançosundaki payı yavaş yavaş artmaktadır. Bu pay, petrol üretiminin hızlı artışı ile sınırlanmıştır ve aynı süre içinde sadece yüzde 6,5'ten 8'e çıkmıştır. Milletlerarası mübadelelerin genişlemesi, elektrik ticaretinin millî olması özelliğini kısıtlamaz. Akımın uzak yerlere ulaştırılması imkânını sağlayan çok yüksek gerilim hatları (700 kv'tan fazla), son zamanlarda geniş ülkelerde (S. S.C.B., Kanada) kullanılmağa başlanmıştır. Ancak bunlar ülke içinde kullanılmak içindir. Hattâ petrolün aksine olarak, millî ölçüde, üretim ile tüketim birbirinden iyice ayırdedilebilir. Dünya elektrik üretiminin üçte ikisi termik kaynaklıdır ve hidrolik kaynaklı elektrik yüzdesi azalma eğilimindedir. 1960'tan itibaren başlayan bir gelişme, gittikçe daha fazla sayıda devleti kapsamakta ve daha önce geniş çapta donanmış ülkelerdeki verimli kaynakların tükenmesinden doğmaktadır. Bu ülkelerde yeni hidrolik santralların maliyeti termik santrallarınkinden daha yüksektir. 1960'tan 1964'e kadar hidroelektrik oranı, Kanada'da yüzde 93'ten 86'nın altına, İtalyada yüzde 82'den 60'ın altına, Japonya'da yüzde 50'den 35'e düşmüştür. 1960'tan bu yana Fransa'da hidroelektrik oranı, sürekli olarak yüzde 50'nin altında kalmıştır. Beşinci plan, elektrik üretimi toplamında yüzde 50'ye yakın bir artış olduğu takdirde, hidroelektrik üretimi için yüzde 15'in altında bir artışı öngörmektedir. Dev hidroelektrik santrallarının, bugüne kadar donanım bakımından geri kalmış bölgelerde (Bratsk, Sibirya'da Krasnoiarsk, Zambia ile Rodezya'nın sınırlarındaki Kariba, Gana'da Akosombo ve bu arada Mısır Nil'i üzerinde yapımı bitmek üzere olan Sadd-ad-Ali) hizmete girmesiyle, bu gelişimin dünya çapında taşıdığı önem gölgelenmiştir. 1964'te nükleer elektrik, dünya üretiminin henüz yüzde 1'ini teşkil ediyordu. Ama mahallî açıdan bu pay çok daha yüksek olabilir. Büyük Britanya'da 1966'dan beri nükleer kaynaklı elektrik, üretim toplamının yüzde 10'undan fazlasını kaplıyor. Geri kalmış ülkelerde bu tür üretimin maliyeti çok yüksektir. Bu yüzden bu ülkelerde nükleer kaynaklı elektrik üretimi çok yavaş gelişmektedir. Bununla birlikte nükleer kaynaklı elektriğin, teknik ilerlemeler maliyeti düşürdükçe, daha geniş çapta ve hızlı üreticileceğinden şüphe edilemez.

Gelgit hareketinden yararlanılarak üretilen elektrik ikinci derecede bir yer tutar. Bugün, Rance fabrikası bu tür üretim yapan ve hizmette olan tek fabrikadır. Üretimi, yarım TW civarındadır. 1960'tan 1964'e kadar, dünya üretimi içinde büyük bölgesel kuruluşların payı, birbirlerine oranla hemen hiç değişmemiştir. Kuzey Amerika hâlâ dünya üretiminin yüzde 40'ını (Birleşik devletler yüzde 33), Avrupa yüzde 30'unu, S.S.C.B. yüzde 15'e yakın kısmını, Asya yaklaşık olarak yüzde 10'unu (bunun yarısını yalnız başına Japonya verir), Latin Amerika yüzde 2,3 ünü, Afrika yüzde 1,7 sini, Okyanusya yüzde 1,4 ünü sağlamaktadır. 1964'te nüfus başına yıllık tüketim Kuzey Amerika'da 6 000 kw-saat'e yaklaşır. Avrupa'da (S.S.C.B. dahil), 2 000 kW/saate yaklaşır. Bu son rakam Japonya ile Güney Afrika'dakine yakındır. Fakat Asya ile Afrika'nın geri kalan kısımlarında 100 kW-saat'ten az, bütün Latin Amerika'da 200 kW-saat'tir. Sanayi kalkınması ve hayat seviyesi özelliklerini açıkça gösteren bugünkü elektrik üretimi coğrafyası, gelişmiş bölgelerle az gelişmiş bölgeleri birbirinden ayıran ve gittikçe büyüyen uçurumu apaçık olarak gözönüne serer.

— Balıkç. *Elektrikle balık avı.* Balıkçılıkta ortadan kaldırılmak istenen bazı balıkları yakalamak üzere başvurulan elektrikle av şu ilkeye dayanmaktadır: negatif elekrodu toprağa bağlı iken, diğer elektrot suya daldırılır ve devreden bir elektrik akımı geçirilirse, belli bir uzaklıkta bulunan balıkların anot tarafından çekildikleri görülür.

Foto. Duflot (LAROUSSE)

etkisine maruz kalmış balıklar farklı şekillerde tepki gösterirler. Bir doğru akım balıkların vücudunda titremeler ve sarsıntılar meydana getirir, başları anot doğrultusuna gelir (galvanik eksen) ve anoda çok yakın gelenlerde narkoz veya kendini bilmezlik görülür. Bir alternatif akımın etkisi altında balık, iki elektrot arasında bir titreşim ekseni boyunca kuvvet çizgilerine dikey durur. Gerilim arttırılırsa, balıkta yine narkoz görülür. Elektrikle balık avında kısa süreli akım darbeleri de kullanılır. Darbeli akımlar zaman zaman narkoz meydana getirir ve balıkların galvanik eksen boyunca doğrultularını değiştirir.

— Elektr. ● *Elektrik enerjisi.* Geçen yüzyıla kadar enerji üç şekilde tanınıyordu: mekanik, kimyasal ve termik. Elektrik enerjisinin ortaya çıkması birçok sanayinin büyük ölçüde gelişmesine yol açtı. Enerjinin bu dört şeklinin herhangi birinden diğerine, dönüşümleri sağlayan özel düzenler yardımıyle dolaylı veya dolaysız olarak geçmek her zaman mümkündür. Bununla beraber, elektrik enerjisinin önemli üstünlükleri vardır: doğrudan doğruya herhangi başka bir enerji şekline yüksek bir verimle dönüşebilir veya tersine aynı şekilde herhangi bir enerji şeklinden dönüştürülebilir; oldukça küçük kayıplarla havaî hatlar aracılığıyle çok uzaklara iletilebilir; kuvvetli akım sanayiinde, zayıf akım uygulamalarında veya genel günlük ihtiyaçlarda kullanılmak üzere uygulamada sonsuza kadar bölünebilir. Buna karşılık bir mahzuru vardır: bu enerjiyi büyük miktarlarda depolamak mümkün değildir; bir kondansatör, sanayi için küçük sayılan bir enerji yükü biriktirebilir, bir akümülatör ise enerjiyi ancak kimyasal enerji şeklinde saklayabilir.

● *Elektrik enerjisinin üretimi.* Elektrik enerjisi, başka bir enerji şeklinden, genellikle ışık veya hidrolik enerjiden elde edilir. Su kuvveti büyük bir enerji kaynağıdır; birçok bilgin bu kuvvetten sanayide yaralanma imkânlarını araştırdı. Georges Claude, hidrotermik santrallar kurarak denizlerin veya başka su alanlarının termik enerjisinden elektrik enerjisi üretmek istedi. Soğuk kutup sularının tropiklerin sıcak suları altında ve derinden okyanuslara doğru akması olayından yararlanarak, bu iki su kütlesi arasında bir ısı alışverişi sağlamayı düşündü; bu iki su kütlesi durmadan yenilenmekte olduğu için tükenmez bir enerji kaynağı sağlayacaktır.

● *Gerilimin değiştirilmesi gerekliliği.* Üç fazlı 50 Hz frekanslı alternatif akım halinde üretilen elektrik enerjisinin tüketim merkezlerine taşınması gerekir. Çeşitli sebepler üretici ve tüketici merkezler arası bağlantıyı icap ettirir, bunlar: tüketimdeki düzensizlikler; duruma göre tercihan termik veya hidrolik santrallara, bunlar arasından da göllü tesviye havuzlu veya açık kanallı olanlarından birine başvurulabilmesindeki iktisadî yararlılık; her türlü şartlar altında hizmetin devamlılığını sağlamak gibi sebeplerdir.

Millî şebeke, hem enerji naklini hem de dolambaçlı yapısı sayesinde santrallar arası bağlantıyı sağlar. Bu şebekenin düğümnoktalarında bağlantı postaları, ilgili hatları birbirine bağlar. Genellikle kullanılan gerilim, 150, 225 ve 400 kV'tur. Ayrı tüketim merkezleri bazı istisnalar dışında, bu esas nakil şebekesine doğrudan doğruya bağlanmazlar; enerji, tüketicilere, tali şebekeler aracılığıyle verilir; bunlar bölünüm ve dağıtım şebekeleridir. Bölünüm şebekelerinde kullanılan gerilimler, uzak mesafelere büyük güçlerin nakli için gerekli olan 45, 63 ve 90 kV olarak üretilir. Daha kısa mesafe ve daha küçük güçler için daha küçük gerilimler kullanılır. Santrallarda elektrik enerjisi 10 ile 15 kV olarak üretilir. Fabrikanın transformatör postası da bu enerjiyi, bölgesel ihtiyaçlara uygun gerilimler altında dağıtır.

Ara bağlantı şebekesinin düğüm noktalarına yerleştirilen bağlantı ve transformatör postaları, nakil hatlarının irtibatını, santrallardan gelen enerjinin toplanmasını, bölünüm ve dağıtım şebekelerinin beslenmesini sağlar. Elektrik akımı bağlantıları, irtibatı sağlanacak şebeke hatlarının ulaştığı bir çubuklar dizisi üzerinden yapılır. Genel

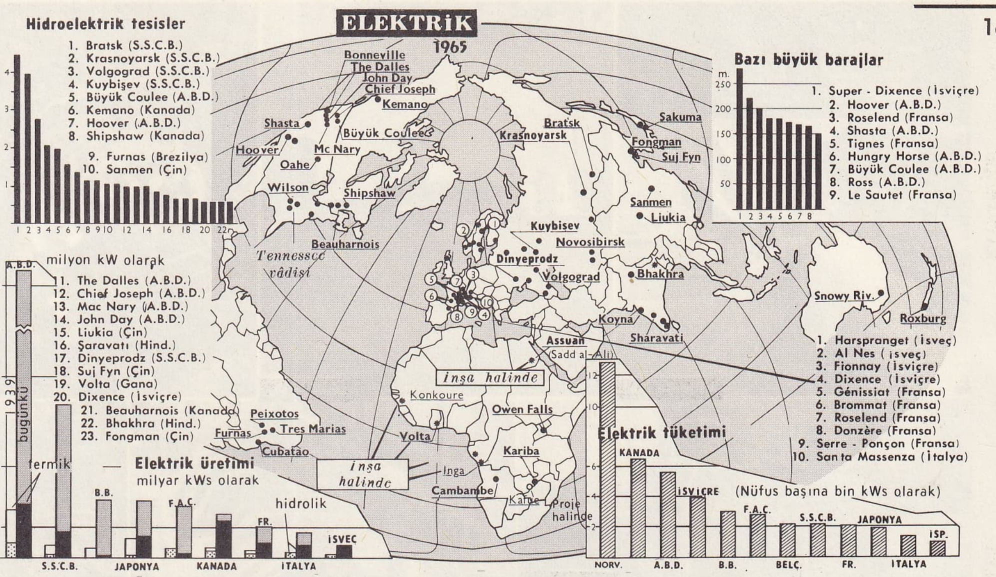

olarak, manevrada esnekliği artırmak için iki çubuk dizisi kullanılır: posta, isteğe göre, ya iki ayrı kesim halinde veya birleşik olarak çalıştırılabilir. Her devre, çubuklara bir «hücre» ile bağlanır. Bir hat hücresinde, çubuklardan itibaren: çubuk dizileri yönünde makas ayırma anahtarları, bir devre kesici, hat başı ve toprak ayırma anahtarları, ● ölçü transformatörleri ve hatlara kumanda eden yüksek frekanslı telekomünikasyon donatımı bulunur. Modern bağlantı ve dönüşüm postalarıyle, yüksek güçlü transformatörler genel olarak açık havada kurulmuştur.

● *Alçak gerilim şebekelerinin ayarlanması.* Teknik alanda hizmeti kolaylaştırmak ve geliştirmek için, kuruluşlar rasyonalize edilmiştir. Prefabrike elemanlar yardımıyle transformatör postaları basitleştirilmiş, alçak gerilimle havaî hatlar için betonarme direkler kullanılmıştır.

● *Türkiye'de elektrik enerjisinin iletimi ve enerji hareketleri.* Türkiye'de elektrik enerjisinin planlarını yapan ve denetleyen, proje ve tesisleri hazırlayan, üretim ve dağıtım tesislerini işleten birçok kuruluş vardır. Bunlar, Enerji dairesi, Elektrik İşleri Etüt idaresi, Etibank, Devlet Su işleri, İller bankası, Yol-Su-Elektrik Genel müdürlüğü, belediyeler ile özel Çukurova Elektrik şirketi ve Kepez-Antalya Havalisi Elektrik Santralları T.A.Ş.'dir. 1970 Yılında özel bir kanunla kurulmuş olan Türkiye Elektrik kurumu (T.E.K.), bütün Türkiye'deki elektrik enerjisi üretim ve dağıtımını üzerine alarak enerji işlerini tek elde toplamış olacaktır.

Türkiye'de elektriklendirme 1913 yılında İstanbul'da Silâhtarağa santralının kurulmasıyle başladı. Kurtuluş savaşından ve kuruluştan sonra, şehirler ve sanayi tesisleri için elektrik üretilmeğe başlandı ve bu enerjinin tüketim merkezlerine iletimi konusunda ileri adımlar atıldı. Yurdumuzda kurulan ilk büyük enerji iletim hatları şunlardır: Aksaray (Konya) hidrolik santralı (1927); Konya ve Işıklar köyü (Trabzon) hidrolik santralları (1929); Bünyan (Kayseri) hidrolik santralı (1931); İvriz (Konya) hidrolik santralı (1940); Kozlu (Zonguldak) ve Kandilli (İstanbul) santralları (1947); Ereğli (Karadeniz) santralı (1952). Buradan da anlaşılacağı gibi elektrik iletim hatları 1947'ye kadar yalnız bir tüketim merkezini beslemek amacıyle kurulmuştur. Bugünkü elektriklendirmede amaç, Türkiye'yi tek bir ağ sistem (interkoneksiyon şebeke) haline getirmektir. Halen Kuzeybatı ve Batı Anadolu sistemleri birbirlerine bu şekilde bağlanmıştır. Keban projesi gerçekleştiğinde, Keban-Ankara-İstanbul 380 KV'luk enerji iletim hatları eksen olmak üzere, Orta ve Güneydoğu Anadolu da, Kuzeybatı ve Batı Anadolu interkoneksiyon sistemine bağlanmış olacaktır. İleride Güney ve Güneybatı bölgeleri de bu sisteme bağlanacaktır. Türkiye'deki elektrik enerjisinin yüzde 60'ı termik, yüzde 40'ı ise hidroelektrik santrallardan sağlanmaktadır. Ancak yurdumuzdaki akarsuların birçoğu yılın 4-5 ayında tam verimle akar. Akarsu rejimlerinin düzensizliği ve yağışların yetersizliği yüzünden barajlı santralların çoğunda göller tamamıyle dolmamakta ve bu santrallar yılın ancak bir kısmında tam güçle çalışabilmektedir.

Türkiye'deki yüksek gerilim iletim hatlarında kullanılan gerilimler 154 kV, 66 kV ve 33 kV'tur. Kuruluş halinde olan Keban santralından Ankara ve İstanbul'a çekilecek 2 280 km'lik hattın gerilimi ise 380 kV olacaktır.

Bugün interkoneksiyon şebekede çalışan en yüksek gerilimli hatlar 154 kV'luktur ve şu merkezleri birleştirir: 1. EREĞLİ (Erdemir santralı) - ADAPAZARI - İSTANBUL (Silâhtarağa ve Ambarlı santralları) - BABAESKİ; 2. ADAPAZARI-SARIYAR-ANKARA-KIRIKKALE; 3. KIRIKKALE-HİRFANLI-KONYA; 4. HİRFANLI-KIRŞEHİR-KAYSERİ; 5. KIRIKKALE-ÇANKIRI-KARABÜK; 6. ÇANKIRI-MERZİFON-SAMSUN; 7. BİLECİK-BURSA-BALIKESİR-SOMA-MANİSA-İZMİR-AYDIN-NAZİLLİ; 8. BİLECİK-TUNÇBİLEK-KÜTAHYA-AFYON.

Elektrik enerjisi stok edilemeyen ve tüketildiği anda üretilmesi gereken bir enerji olduğuna göre, jeneratörlerin herhangi bir andaki toplam yükü, tüketicilerin o andaki isteklerine bağlıdır. Bunun için, yükün anî değerleri ölçülüp kaydedilerek günlük, haftalık, aylık ve yıllık tüketim eğrileri çizilir.

Önceki yıllarda aynı gün için çizilmiş tüketim eğrilerinden hareket ederek ve o günün meteorolojik şartlarını da hesaba katarak tahminî bir tüketim eğrisi çıkarılır. Eğer belirli zamanlarda tüketim eğrisi üretim eğrisini aşarsa, yedek santral ve jeneratörler devreye sokulur.

Ayrıca, çeşitli santrallar ve merkezler arasındaki haberleşmeyi sağlamak üzere, taşıyıcı akım işaretlerinin iletilmesinde de enerji iletim hatlarından yararlanılır.

● *Elektrikle ölme.* Elektrikle ölmeye sebep olan ana etkenler, elektrik akımının gerilimi, şiddeti ve frekansıdır. Bu olay, genel olarak yüksek gerilimden ileri gelir; bununla beraber, evlerde kullanılan elektrik akımı da aynı sonucu doğurabilir. Derisi ıslak (yani direnci az) olan ve bir iletkenle (meselâ su, madenî borular) toprağa (sıfır potansiyel) akım geçecek şekilde bağlı durumda bulunan bir kimse, 110 voltluk gerilimden ölebilir. Çünkü vücuttan geçen akım şiddeti çok yüksek olabilir. Elektrikle ölmenin şekilleri akımın gerilimine ve frekansına göre değişir.

«Elektrik Perisi»
Raoul Dufy'nin eseri
Modern Sanatlar müzesi, Paris

Foto. LAROUSSE

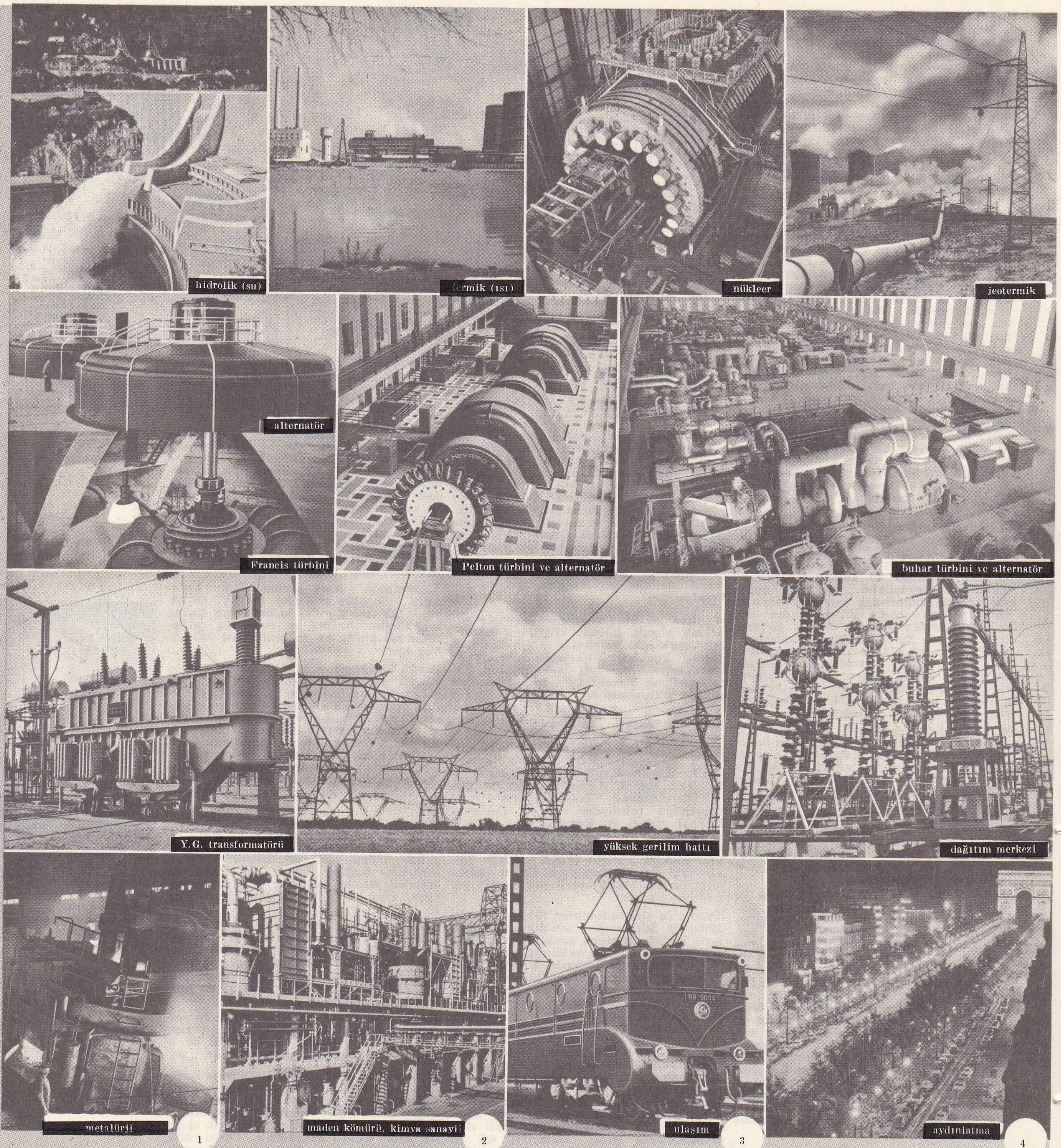

KAYNAKLAR: hidrolik (su) · termik (ısı) · nükleer · jeotermik

ÜRETEÇLER: alternatör · Francis türbini · Pelton türbini ve alternatör · buhar türbini ve alternatör

DAĞITIM: Y.G. transformatörü · yüksek gerilim hattı · dağıtım merkezi

TÜRKİYE'DE TÜKETİM: metalürji 1 · maden kömürü, kimya sanayii 2 · ulaşım 3 · aydınlatma 4

ev ve ticarethane % 19

resmî daire % 3

sanayi dalları % 76

sokak aydınlatması % 2

Foto. LAROUSSE

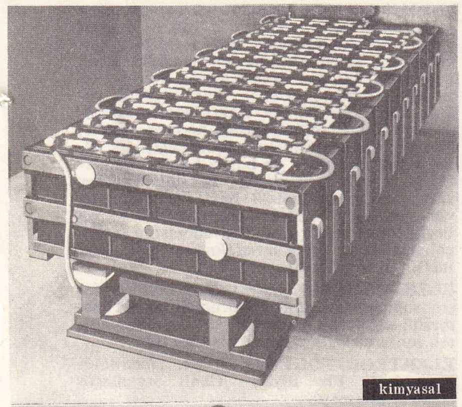
kimyasal

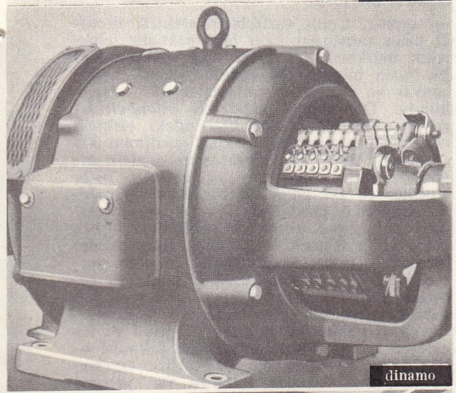
dinamo

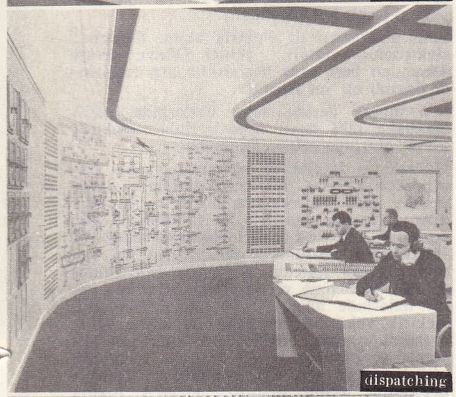
dispatching

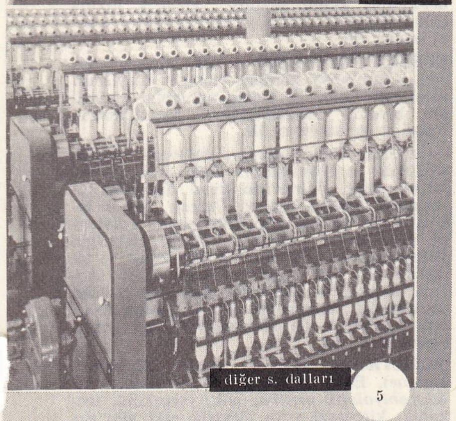
diğer s. dalları

5

ELEKTRIK

Foto. LAROUSSE

Kablolarda, transformatörde, pilonlardaki yüksek gerilimli alternatif veya doğru akımlar (1 200 V'un üstünde), genel olarak soğancığa etki eder ve kalpte herhangi bir etki yapmadan soluğun tıkanması yoluyle ölüme yol açar.

120 V'tan düşük alçak gerilimler ise; 50 frekansta tehlikeli olurlar; çünkü kalbin liflerine etkileyerek kasların çalışmasını durdurur ve kanın basıncını sıfıra düşürürler. 120 ile 1 200 V arasında, elektrik akımı, duruma göre kalp ve soğancığa aynı zamanda etki eder.

Organizma, saniyede 100 000 periyottan fazla, yüksek frekanslı akımlara daha fazla dayanır. Bu akımların sadece termik etkisi vardır.

Elektrik akımına çarpılmış kimselere uygulanacak tedavi, boğulanlara uygulananın benzeridir. Kazaya uğrayan kimseye dört ile beş saat süresince, sunî teneffüs yaptırılır ve gerekiyorsa kalp masajları ve adrenalin iğnesi uygulanır. Fakat bunların zaman kaybetmeden yapılması gereklidir.

Ölüm mahkûmlarına uygulanan elektrikle öldürme, elektrik sandalyesinde yapılır. Bir elektrot baldıra, diğer elektrot da alın üzerine konur ve şahıs ölene kadar 1 300 V gerilimli akım verilir.

— Huk. Türk Ceza kanununda ve diğer mevzuatta *elektrik hırsızlığı*'nın suç sayıldığı hakkında açık bir hüküm yoktur. Bu fiilin suç sayılıp sayılmayacağı konusunda tartışmalar vardır. Bazı ülkeler bu tartışmaya son vermek için açık hükümler koymuşlardır. Türk Yargıtayı yorum kurallarını uygulayarak, bu fiili hırsızlık saymış ve cezalandırmıştır.

Elektrik için geçit. Medenî kanun md. 668'e göre, bir gayrimenkulün sahibi, komşu gayrimenkulün sahibinin, kendi arazisinin altından veya üstünden elektrik için gerekli olan tesisatı geçirmesine katlanmak zorundadır. Ancak bunun için iki şartın gerçekleşmesi gereklidir. Birinci şart, elektrik hattının başka bir yerden geçirilmesinin ya imkânsız veya çok masraflı olmasıdır. İkinci şart ise, içinden tesisat geçirilecek gayrimenkulün sahibine, uğrayacağı zararlar için tam bir tazminatın verilmesidir.

— Miner. Bazı mineraller, meselâ *kalsit* ($CaCO_3$), üzerine parmakla hafifçe bastırıldığı zaman elektriklenir. Saf haldeki saydam ve renksiz mineraller (kuvars gibi) genel olarak yalıtkandır; özel renkli ve reçine cinsinden olan bazı mineraller de (kükürt ve kehribar gibi) yalıtkandır. Saydam olmayan, maden parlaklığındaki mineraller ise iletkendir.

Isıtıldıkları zaman değişik işaretli elektrik yükleri meydana getiren bazı billûrların bu özelliğine *piro-elektrik* denir. Bunlar, simetrileri, elektrik alanının simetrisinin bir altgrubu olan billûrlardır.

Nihayet, simetri eksenlerine uygun yönde çekme veya sıkıştırma kuvveti uygulanan bazı billûrların bazı yüzlerinde aynı ve değişik işaretli elektrik yükleri meydana gelir: bu, Jacques ve Pierre Curie tarafından bulunan *piezo-elektrik* olaydır.

— Ted. Duchenne de Boulogne ilk defa, galvanik ve indüklenmiş akımlarla kas atrofileri ve çeşitli sinir sendromlarının tedavisini ortaya atmıştır.

Motor - irkilme etkileri. Felç olmuş kas veya sinirler üzerine uzunlamasına veya enlemesine, ritimli veya tetani yapan faradizasyon, galvanofaradizasyon, elektroşok şeklinde (kafatasını geçen yüksek şiddette dalgalı akım tatbikiyle) elde edilir:

Tahrip edici etkiler. Madenî iğneler, galvanokoter, elektrokoagülasyon, yüksek frekanslı akımla beslenmiş elektrik bisturisi ile elde edilen elektroliz, ültrasonların tahrip edici yeteneklerinin kullanılması ile oluşurlar.

Uyuşturucu etkiler. Sinirsel ağrılar, eklem ağrılarına pozitif kutup civarında sinirsel etkilenmeyi azaltan doğru akım tatbikiyle, elektrikle iyonizasyon (organizmaya iyonların sokulması), yüksek frekanslı akımların geriliminin tatbiki (kondansatör elektrotlar), ültrason tedavisi yapımıyle elde edilir.

Isı etkileri. Sönümlü ve devamlı dalgalı yüksek frekanslı jeneratörlerle dokular içi ısının elde edilmesi (kısa dalgalı diyatermi). Nevraljilerde, artrozlarda, iç organ çevre iltihaplarında, dolaşım bozukluklarında, felçlerin artıklarında, çocuk felçlerinde tatbik edilir. Bundan başka bir de kısa dalgalarla elektropireksi yapılabilir (sunî ateş — humma.)

◆ **Elektrikî** sıf. *Esk.* Elektrikle ilgili olan. Bk. ELEKTRİKSEL. || *Cereyan-ı elektrikî*, elektrik akımı.

◆ **Elektrikiyet** i. *Esk.* Elektrikle ilgili olma. (LM)

ELEKTRİKÇİ i. (*elektrik*'ten *elektrik-çi*). Her çeşit montaj işleri yanında elektrik ve mekanik işlerinin düzenlemesini de yapabilen elektrik bilgisine sahip kişi. (M)

ELEKTRİKÇİLİK i. (*elektrikçi*'den *elektrikçi-lik*). Elektrikçinin yaptığı iş. (M)

Elektrik İşleri Etüt idaresi, Türkiye'yi elektriğe kavuşturma planını ve bu plan içinde yer alan kuruluşların ön projelerini hazırlamak üzere kanunla kurulmuş, tüzel kişiliğe sahip, Enerji ve Tabiî Kaynaklar bakanlığına bağlı kamu iktisadî teşebbüsü niteliğinde devlet teşkilâtı (kuruluşu: 24 haziran 1935). Görevleri: mevcut su kuvvetlerini ve diğer enerji kaynaklarını inceleyerek elektrik üretimine elverişli olanlarını tespit etmek, meskûn yerlerle sanayi tesislerinin elektrik ihtiyacıyle ilgili iktisadî hesapları yapmak, geleceğe ait elektriklendirme planlarını hazırlamak, elektrik üretimi ve dağıtımıyle ilgili istatistikleri tutmak, elektrik santrallarının maliyet bakımından verimli çalışıp çalışmadığını denetlemek, santralların verimini arttırıcı tedbirleri araştırmak, elektrik enerjisine konan vergiler ve elektrik malzemesiyle ilgili gümrük tarifeleri üzerinde araştırmalarda bulunmak; Enerji ve Tabiî Kaynaklar bakanlığı, başka bakanlıklar, hükûmet kurumları, gerçek ve tüzel kişiler hesabına, ücret karşılığında incelemeler yapmak.

Elektrik İşleri Etüt idaresi, bir genel müdürün başkanlığında genel müdür yardımcıları tarafından idare edilir. Danışma birimleri teftiş ve kontrol heyeti, müşavirler, Sivil Savunma sekreterliği ve Hukuk müşavirliğinden meydana gelir. Esas birimler: Etüt kolu, İstatistik ve Rasyonalizasyon kolu, Program müdürlüğüdür. (M)

Elektrik kurumu (TÜRKİYE—), Türkiye'de elektriğin üretim, iletim, dağıtım ve ticaretini yapmakla görevli iktisadî devlet teşekkülü. 15 Temmuz 1970 tarihli ve 1312 kanunla kuruldu; tüzel kişiliğe sahip, faaliyetlerinde muhtar ve sorumluluğu sermayesi ile sınırlıdır. Merkezi Ankara'dadır. (M)

ELEKTRİKLEME i. (*elektrik*'ten *elektrikle-me*). Elektrik akımı verme.

— Tıp. *Statik elektrikleme,* tedavi amacıyle hastaya statik elektrik akımının uygulanması. || *Lokal elektrikleme,* kesme ve batırma gibi işlemlere başvurmaksızın elektrik akımının bir organa uygulanması. (LM)

ELEKTRİKLEMEK geçl. f. (*elektrik*'ten *elektrik-le-mek*). Bir cismin yüzeyinde elektrik yükü meydana getirmek; bu yüzden elektrik akımı geçirmek: *Bir cam çubuğu elektriklemek.* || *Mec.* Şiddetli bir etki ile coşturmak, heyecanlandırmak: *Dinleyicileri elektriklendiren iki mısra.*

◆ **Elektriklenme** i. Elektriklenmek eylemi.

◆ **Elektriklenmek** geçz. f. Elektrik enerjisiyle yüklü duruma gelmek. || *Mec.* Heyecanlanmak, gerginleşmek: *O içeri girince toplantı elektriklendi.*

◆ **Elektriklendirmek** geçl. f. Bir işletmede elektrik gücünü kurmak: *Bir demiryolu hattını elektriklendirmek.* (LM)

ELEKTRİKLEŞTİRME i. (*elektrik*'ten *elektrik-le-ş-tir-me*). Bir makine, bir tesis v.b.nin elektrik enerjisi yardımıyle çalıştırılmak üzere değiştirilmesi. || Herhangi bir işletmeye elektrik uygulanması. || Tarım, sanayi ve ev işlerinde diğer enerji kaynaklarının yerine elektrik enerjisinin kullanılması. || Elektrik enerjisinin sağlanması veya kulanılması amacıyle tesisler kurulması. (M)

ELEKTRİKLİ sıf. (*elektrik*'ten *elektrik-li*). Elektriği olan, elektrikle çalışan: *Elektrikli süpürge.* || *Mec.* Gergin, heyecanlı: *Muhasamat derhal tatil edildi, fakat adanın havası çok elektrikli kaldı* (H.E. Adıvar).

— Balıkç. *Elektrikli iskandil.* Bk. İSKANDİL. || *Elektrikli parakete.* Bk. PARAKETE.

— Dy. *Elektrikli tren,* elektrik enerjisiyle işleyen ve prensip itibarıyle değişik olmayan bir veya birkaç diziden meydana gelen tren. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Elektrikli tulumba,* döner bir tulumba ile bu tulumbayı çeviren bir elektrik motorunun tümü: *Elektrikli tulumbalar, suların yükseltilmesinde ve sulama işlerinde kullanılır.* || *Elektrikli vana,* bir sıvının debisini ayarlayan ve elektromıknatısla çalışan vana.

— Telekom. *Elektrikli telgraf.* Bk. TELGRAF.

— ANSİKL. Dy. Türkiye'de ilk *elektrikli tren,* 1955 yılında Sirkeci-Halkalı arasında sefere kondu. 29 Mayıs 1969 tarihinde ise Haydarpaşa-Gebze arasında elektrifikasyon çalışmaları sona erdi ve bu yol da işletmeye açıldı. Gebze-Arifiye, Arifiye-Adapazarı arasında ve Ankara banliyösünde elektrifikasyon çalışmaları 1971 başında devam etmekteydi. Ankara banliyösü 1971'de elektrikli işletmeye açılacaktır. Demiryollarında çalışacak elektrikli taşıtların Eskişehir ve Adapazarı Demiryolu fabrikalarında imali için gerekli çalışmalar yapılmaktadır. (M)

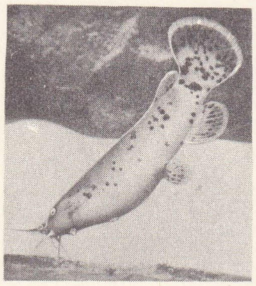

elektrikli yılanbalığı

ELEKTRİKLİ yayın blş. i. Kemikli balık türü. Nil ve Senegal nehirlerinde yaşar. Böğründe elektrik organları bulunur. Boyu 1,50 m'yi bulur. (İlmî adı *malopterurus electricus.* Yayınbalığıgillerden.) [L]

ELEKTRİKLİ yılanbalığı blş. i. Karaksgillere yakın kemikli balık. Torpil balıkları ile elektrikli yayınlarınkine benzer elektrik organları vardır.

— ANSİKL. Elektrikli yılanbalığı (*Elec-*

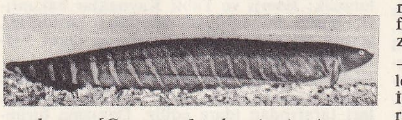

trophorus [*Gymnotus*] *electricus*) Amazon havzasındaki sakin, durgun veya yavaş akarsularda bulunur. Çamurlu dipleri sever. Uzunluğu 2 m'yi bulan elektrikli yılanbalığı iri bir yılanbalığına benzer. Yüzgeçlerinin durumundan kolayca ayırdedilir; bunda sırt yüzgeci yoktur, uzun olan anus yüzgeci de dalgalıdır. Böğründe iki tane elektrik organı vardır; baştan kuyruğa kadar uzar. Bu organlar, Volta pilindeki parçalar gibi, birbirine yapışık ve disk şeklinde bölünmüş prizmamsı sütuncuklardan meydana gelir. Baş pozitif kutup gibi, kuyruk negatif kutup gibi iş görür. Balığın istediği anda meydana getirdiği deşarj büyük hayvanları bile felce uğratacak kadar şiddetlidir; elektrikli yılanbalıkları yedikleri balıkları öldürmek için bu silâhlarını kullanırlar. Venezuela'da bu balıkları büyük ağlarla avlar, kauçuk eldiven giyerek tutarlar. Çarpması şiddetli ağrı yapar, hattâ insanı devirebilir; ama hiç bir zaman öldürücü değildir. (L)

Elektrik Perisi, Raoul Dufy'nin eseri. Paris Modern Sanatlar müzesinde bulunan bu dekoratif tablo 600 m²'dir ve 1937 Milletlerarası Elektrik sergisinde sergilenmiştir. Tablonun ortasında, bir fabrikanın üstüne oturtulmuş şekilde ve Olympos tanrılarına hâkim durumda koca bir kıvılcım vardır. Ayrıca tablonun birçok yerinde, tabiat olayları ve insan yapısı âletlerle birlikte bilginler ve araştırıcılar göze çarpar. (L)

ELEKTRİKSEL sıf. (*elektrik*'ten *elektriksel*). Fiz. Elektrikle ilgili, elektrikten doğan veya elektrik üreten. *Eşanl.* ELEKTRİKÎ. || *Elektriksel sarsıntı,* bir elektrik boşalımının sebep olduğu sinirsel sarsıntı. || *Elektriksel kasılma,* elektrik alanının etkisi altında yalıtkanın boyutlarında meydana gelen kasılma. *Galvanoplasti*'de elektrot üzerine konulan madende meydana gelen gerilme. (Bir decenenin haznesi üzerine madenî bir depo yapıldığında, taksimatın sıfırında bir değişim görülür. Bu değişim, madenin, hazne üzerine yaptığı basınçtan ileri gelir. Bu olay Mill tarafından ortaya çıkarılmış ve Bouty tarafından incelenmiştir.) [LM]

ELEKTRİKSİZ sıf. (*elektrik*'ten *elektriksiz*). Elektrik gücü ile yüklü olmayan; elektrikle çalışmayan.) [M]

Elektrik, Tramvay, Tünel işletmesi (İSTANBUL—). Bk. İ.E.T.T.

ELEKTRO—, önek. Bk. ELEKTR—.

ELEKTROAKUMETRE i. (fr. *électro-acoumètre*'den). Tıp. Elektrikli dinleme cihazı. (L)

ELEKTROAKUSTİK sıf. (fr. *électro-acoustique*). *Elektroakustik zinciri,* sesi mikrofondan hoparlöre ileten devrelerin tümü. (İletmeyi bir zaman içinde yapan, yani bir zamanla kayıtlı olan ve uzayda bir yerden başka bir yere belli bir gecikmeyle iletme yapan, *uzay* zincirleri vardır.)

◆ i. Elektrik aracılığıyle ses elde eden plağa alan ve yeniden elde edilmesini sağlayan teknik.

— ANSİKL. *Elektroakustik,* elektrik akımıyle ses elde etmek (mikrofon) veya elektrik akımını sese çevirmek (hoparlör) için kullanılan metot ve araçları, elektrik titreşimleri aracılığıyle doğrudan doğruya ses veren çeşitli elektronik müzik âletleriyle inceler. Plaklar veya magnetik şeritler üzerine elektrikle yapılan bütün kayıtlar da elektroakustiğin sınırları içindedir. Bunlardan başka elektroakustikte, seslerin şiddet ve tınılarının değiştirilmesi, seslerin karıştırılması, yansımaları değiştirerek sunî yankılar elde edilmesi olayları da incelenir. Radyo yayımında ve fonograf plaklarının hazırlanmasında bu tekniklerden yararlanılır. (L)

ELEKTROANALİZ i. (fr. *électro-analyse*). Elektroliz edilmiş bir eriyikteki çökelti miktarını belirtmek amacıyle, bir elementin elektrolitik olarak çökeltilmesi. (L)

ELEKTROANSEFALOGRAFİ i. (fr. *électro-encéphalographie*). Nöroloji. Beyin hücreleri arasında var olan ve saçlı deri tarafından toplanan potansiyel farklarının yazılması.

— ANSİKL. *Elektroansefalografi* beyinin elektrik faaliyetinin incelenmesi metodudur. İnsanda, 1929'da H. Berger tarafından önerilen bu metot beyin hücreleri arasındaki potansiyel farklarındaki değişiklikleri kafatası derisi üzerinden yazmaktan ibarettir.

Elektrotlar saçlı deri üzerine deriye temas edecek şekilde yerleştirilir. Potansiyel değişiklikleri çok küçük olduğundan (10 ile 150 mikrovolt civarı) çok katlı lâmbalı amplifikatörler kullanmak gerektir. Potansiyel farkı amplifikatörden çıkışında bir elektrik mıknatısı üzerine etki yaparak, sabit bir hızla ilerleyen bir kâğıt şerit üzerine yazıcı bir iğnenin kaydetmesini sağlar. Potansiyel farkları saçlı deri üzerine yerleştirilmiş iki elektrot arasından (iki kutuplu metot) veya biri saçlı deri üzerinde, tanıklık eden ikincisi uzakta (tek kutuplu metot) iki elektrot arasından kaydedilir.

Birçok derivasyondan alınan çizgelerin karşılaştırılması potansiyellerin geliş yerlerini bulmağa yarar.

Elektroansefalografi fizyolojide ve patolojide her zaman kullanılan bir tekniktir. Çizgedeki bozuklukların şekli ve dağılımı çok zaman teşhisin konmasına hizmet eder. (L)

ELEKTROANSEFALOGRAM i. (fr. *électroencéphalogramme*). Nöroloji. Beyin hücrelerinin doğurduğu potansiyel farklarının yazılmasıyle elde edilen grafik.

— ANSİKL. *Elektroansefalogram* grafiğinde, onu teşkil eden elemanların şekli, genliği, dağılışı ve özellikle bütün bunların frekansları incelenir ve bu elemanlar dört çeşit ritim olarak sınıflandırılır. Yetişkin bir insanda, dinlenme halinde, gözler kapalıyken hâkim ritim, saniyede 8-13 frekanslı ritimdir; buna *alfa ritmi* denir. Alfa ritmi beyinin arka bölgelerinden karşılıklı olarak elde edilir. Bir dikkat çabası, gözleri açmak gibi duyusal bir işlem bu ritmi durdurur: buna durma tepkisi denir. Beynin ön bölgelerinden karşılıklı olarak elde edilen ritme *beta ritmi* denir; frekansı saniyede 15-30'dur; beta ritmi duyusal uyartılarla bozulmaz. Beynin özellikle şakak loblarından karşılıklı olarak elde edilen ritme *teta ritmi* denir; frekansı 4-7,5 olan bu ritim bazı hallerde patolojik bir anlam taşıyabilir. Frekansı saniyede 0,5-3 olan ritme *delta ritmi* denir; yetişkinlerde uyku dışında, her zaman patolojik ritimlerden sayılır. Çocukta normal grafik yetişkindekinden çok farklıdır. Çocukta bir buçuk yaşına kadar delta ritmi hâkimdir; bundan sonra yavaş yavaş teta ve alfa ritimleri ortaya çıkar; erginlik çağına kadar grafik, her elektroansefalogramda değişebilir, ama alfa ritmi hep kararsızdır. Normal elektroansefalogramda değişiklik olması çok önemlidir ve bazen bunların sınırlarını tayin etmek güçtür. Bununla beraber sara, belli noktalardaki beyin bozuklukları v.b. gibi hastalıkların incelenmesinde ve bu beyin fonksiyonlarının araştırılmasına ilişkin çalışmalarda elektroansefalogram çok kıymetli bir araçtır. (L)

ELEKTROBETON i. (fr. *électrobéton*). Kışın soğuğun etkisinden korumak ve sertleşmesini sağlamak amacıyle kalıba döküldükten sonra elektrikle ısıtılan beton. (L)

ELEKTROBİYOGENEZ i. (fr. *électrobiogenès*'den). Fiz. Biyol. Canlı organların elektrik üretmesi.

— ANSİKL. Canlı varlıkların elektrik ürettiği uzun zamandan beri bilinmektedir (elektrikli balıklar); fakat bu olay hakkındaki ilk kesin bilgiler Du Bois-Reymond, D'Arsonval ve Marey'in çalışmalarıyle ortaya kondu. D'Arsonval *elektrikli yılanbalıkları*'yle *elektrikli kedibalıkları*'ndaki elektrik organlarının çıkardığı elektrik gerilimini 300 V olarak ölçtü; bu hayvanların elektrik organları tatlı suda tam yüklü iken 10-20 Voltluk ve 1-7 amperlik bir deşarj yapabilir. Bugünkü elektronik tekniği organizmadaki çok zayıf akım ve gerilimleri (0,1-0, 000 010 V) ölçmek ve çıkan akımın şeklini incelemek (katotlu osilograf) imkânı vermektedir. En kuvvetli gerilimi sağlayan organlar kaslarla sinirlerdir; kalp kasının çıkardığı gerilimin incelenmesine elektrokardiyografi denir; bu bilimin gelişmesi ve inceleşen tekniği kalp hastalıkları bilimine olumlu veriler sağlamış; bu veriler sayesinde kalp hastalıklarının teşhisi ve gelişme şeklini tespit kolaylaşmıştır.

Sinir merkezleri de elektrik akımı doğurur: elektroansefalografi, İkinci Dünya savaşı sonundan beri sinir hastalıklarının teşhisinde önemli bir yer kazandı.

Son olarak deride, salgı bezlerinde, hattâ ağtabaka gibi duyu organlarında elektrik akımı oluştuğu ortaya konmuştur.

Hücrelerde de elektrik akımının varlığı tespit edilmiştir: 1. hücrenin dinlenme durumunda, hücre merkeziyle hücre zarının dış kısmı arasında özellikle K iyonlarının göç etmesiyle elektrik yükü oluşmaktadır; 2. fonksiyonel etkinlik devresinde ise anî deşarjlar (veya hareket akımları) belirmektedir. Bu yüklenme ve boşalmalar özellikle sinir tellerinde apaçık belli olur; bunlarda elektrik yükü hücre ekseni ile hücre kılıfı arasında oluşur; boşalma ise sinir teli boyunca ve oldukça zayıf bir hızla (saniyede birkaç metre) ağır ağır gerçekleşir; sinirlerdeki sinir akımı hızının elektrik hızına (300 000 km/s) oranla yavaş olmasının sebebi budur. (L)

ELEKTROBİYOLOJİ i. (fr. *électrobiologie*). Canlılarda görülen elektrik olaylarını inceleyen bilim. || Geniş anlamda, elektriğin biyoloji incelemelerine uygulanması. *Eşanl.* ELEKTROFİZYOLOJİ.

— ANSİKL. *Doğru akımın* dokulara etkisi, elektroliz ve iyonlaşmayı, elektrotonus olaylarını, duyu sinirleriyle duyu organları üzerindeki etkileri kapsar. *Dalgalı akımın* etkisi, duyu ve hareket sinirlerinin tepkilerini incelemekte kullanılır. Statik elektriğin *yüksek frekanslı akımların* fizyolojide ve tedavide pek çok uygulama alanı vardı. Ayrıca, canlılarda elektriğin meydana gelişini ve elektrik akımlarının sebep olduğu kazaları incelemek de *elektrobiyolojinin* çerçevesine girer. (L)

ELEKTROBİYOLOJİK sıf. (fr. *électrobiologique*). Elektrobiyolojiyle ilgisi olan. || *Elektrobiyolojik gerilim,* ışık, yerçekimi, mekanik, kimyasal veya elektrik etki gibi dış etkilerden dolayı bitkilerde meydana gelen potansiyel fark değişimi. (L)

ELEKTRODANSİTOGRAF i. (fr. *electrodensitographe*). Bir elektrotta, akımın dağılımını otomatik olarak sağlayan âlet. (L)

ELEKTRODERMAL sıf. (fr. *électroder-*

Foto. LAROUSSE

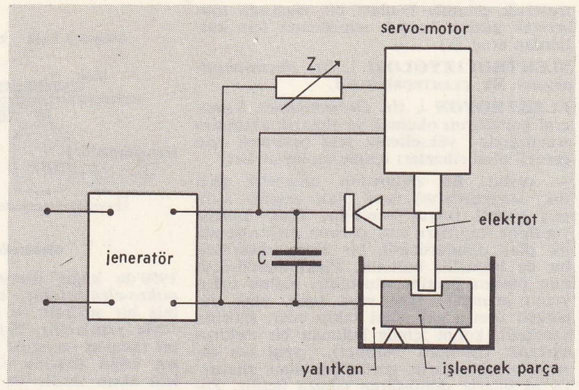

elektroerozyon'la işleme makinesinin çalışmasını gösteren şema

mal). Deneysel psikol. *Elektrodermal cevap* veya *tepki,* derinin, elektriksel mukavemetinde ortaya çıkan değişim. Bu değişim, bir «psişik» terleme olayından meydana gelir. Bu terleme ısı terlemesinden farklıdır. Çünkü, elayası ve ayak tabanı düzeylerinde ortaya çıkar. Psişik terleme, merkezî sinir yapılarının ve özellikle retiküle bölgenin kontrolu altındadır. *Eşanl.* PSİKOGALVANİK REFLEKS.

— ANSİKL. «Psişik» terlemenin, bazı merkezî sinir yapıları tarafından kontrol edilmesi, *elektrodermal* tepkinin, kişideki uyanıklık durumunun düzeyini gösteren bir işaret olarak kullanılması durumunu açıklar. Mukavemet, uyanıklık düzeyiyle ters orantılıdır.

Kaydetme tekniğine göre, iki tip olay elde edilir. Bunlardan birincisi, elektrik cereyanının geçişinde, derinin mukavemetinin, geçici olarak azalmasıyle belirir (Féré etkisi). İkincisi ise, bir yandan elayası yüzeyinin iki noktası arasındaki dinlenme hali potansiyeli ile, öte yandan, bir uyarım sırasında bu potansiyelin geçici negatifliği (Tarçanov etkisi) arasındaki farkla temsil edilir. Bundan başka, elektrodermal cevap, meselâ kelime çağrışımı denemelerinde, uyarıcı kelimenin duygunluk yükünün belirtisi veya yine duygunluk geriliminin işaretçisi olarak kullanılabilir. Bu tepkinin şartlandırılması bakımından, kişiler arasında çok belirgin farklılaşmalar vardır. Meselâ endişeli denekler, çok daha süratle şartlanırlar. Deneğin aldığı emir veya talimat da, şartlanmanin hızını bir hayli değişikliğe uğratabilir. Elektrodermal cevabın şartlandırılması, bazı eşikaltı algılamalarının ortaya çıkarılmasını mümkün kıldı. (Bu şartlandırma çeşidi, Pavlov'un şartlandırması tipindedir ve genellikle, ya bir elektrik şokuyle veya bir sesle gerçekleştirilir.) [L]

ELEKTRODERMOGRAM i. (fr. *électrodermogramme*). Tıp. Zamanla orantılı olarak deri üzerindeki gerilim değişikliklerini grafik olarak yazma. (L)

ELEKTRODİYAGNOSTİK i. (fr. *électrodiagnostic*). Hasta bir bölgenin sinir ve kaslarının muayenesi için elektriğin kullanılması.

— ANSİKL. Bu araştırma, sinir-kas aygıtının motör noktalara tatbik edilen galvanik ve faradik akımlara karşı olan irkilmesini inceler. Bu metodu Duchenne de Boulogne (1806-1875) buldu, Louis Lapicque'in (1866-1952) çalışmaları bu buluşa «çıkışı birdenbire olup irkilme yapabilen en zayıf akım» olan galvanik eşiğin (reobaz) incelenmesine dayanan yeni bir *elektrodiyagnostik* metot ilâvesiyle katkıda bulundu. Bu kavrama dayanarak Lapicque tarafından kronaksi* adı verilen yeni bir irkilme karakteristiği ortaya atılmıştır. Kronaksi G. Bourguignon tarafından insanda kasların, duygu ve duyu sinirlerinin irkilmelerinin incelenmesinde kullanılmıştır. Duhem ilerleyici akımlar aracılığı ile *klimatolizin* incelenmesi sayesinde elektrodiyagnostiği tamamlamıştır.

Elektrodiyagnostik, sinir-kas sistemlerinde galvanik ve faradik akımlara karşı azlı veya çoklu irkilme yeteneklerini ölçer, sinir-kas cevaplarının niteliklerindeki değişiklikleri, kısmî veya tam *soysuzlaşma tepkilerini* ortaya çıkarır. Merkezî (beyin) veya çevresel (sinir) bir lezyon karşısında bulunulup bulunulmadığını tayin edebilir. Elektrodiyagnostik bazı sinir hastalıklarının belirtilerini ortaya çıkarıp bir teşhis koymayı ve pronostiği tayin etmeyi mümkün kılar. (L)

ELEKTRODİNAMİK i. (fr. *électrodynamique*). Elektrik akımının dinamik etkisini inceleyen fizik bölümü. Bk. ELEKTROMAGNETİZMA.

◆ Sıf. Elektrodinamik ile ilgili.

— Mekan. *Elektrodinamik fren,* magnetik alanı düzenlenebilen elektromıknatıslar arasında mile bağlı olarak dönen masif madenî diskte meydana gelen Foucault akımları aracılığıyle çalışan fren sistemi. (Birçok fren sisteminde olduğu gibi burada da kinetik enerji ısı enerjisine dönüşür ama bir yıpranma olmaz.) [L]

ELEKTRODİNAMOMETRE i. (fr. *electrodynamomètre*'den). Elektr. Elektrik akımının şiddetini ölçen âlet.

— ANSİKL. İ şiddeti ölçülecek akım, seri bağlanmış B_1 ve B_2 bobinlerinden geçirilir. B_1'in magnetik alanında bulunan B_2 bobinine, $İ^2$ ile orantılı olarak bir Laplace kuvvet sistemi etki eder. Bu sistemin bir tane kuvvete (Kelvin tipi) veya yalnız bir kuvvet çiftine (Pellat tipi) denk olması sağlanır. B_2 bobini âdi bir terazinin (veya burulma terazisi) koluna bağlıdır. Teraziyi dengeye getirmekle, B_1'in B_2'ye etkisi «tartılır»; sonuç olarak *i* bulunur. Şekil Pellat terazisinin şemasını göstermektedir, M kütlesiyle denge sağlandığında, bobinlerin eksenleri birbirine diktir ve bu durumda

$$i = k\sqrt{M}$$

dir. *k,* âletle ilgili sabit bir değerdir; bu değeri, bilinen akım şiddetiyle daha önceden yapılan bir ölçü verir. Bir elektrodinamometre, çeşitli ölçme işlerinde kullanılabilir; meselâ, bobinlerden alternatif akım geçirmekle akımın etkin şiddeti bulunabilir. B_1 ve B_2 bobinlerinden şiddetleri değişik i_1 ve i_2 akımları geçirilirse, tartı i_1 i_2'yi verir. Akımlardan biri, bir *v* potansiyel farkı ile orantılı olduğu zaman âlet, doğrudan doğruya *vi* çarpımını veren bir vatmetredir. (L)

ELEKTRODİYALİZ i. (fr. *électrodialyse*). Kim. Bazı iyonların, öteki iyonlara oranla gözenekli zarlardan daha kolay geçmesi özelliğine dayanan arıtma ve kimyasal ayırma usulü. (Kullanılan zarlar yarı geçirgendir. Yani iyonların geçmesini engellemez, ancak bunların geri gelmesini engeller. Ayrıca, sırayle bir pozitif ve bir negatif iyonu geçirir. *Elektrodiyaliz,* deniz suyunun tuzdan arıtılması için kullanılır.) [L]

ELEKTROENDOSMOZ i. (fr. *electro-endosmose*). Bir elektrik alanı etkisiyle akışkanların diyaframlardan geçmesi. *Eşanl.* ELEKTROOSMOZ. (L)

ELEKTROEROZYON i. (fr. *électro-érosion*). Metalürji. Kalıp çıkarma, oyma, çekme âletleri ve seri üretimde makine parçalarını kıvılcımla işleme yöntemi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kıvılcımla işleme yöntemi olan *elektroerozyon*'la işlemede, işlenecek parça, maksimum çıkış gerilimi yaklaşık olarak 60 volttan düşük olan polarılmış akımlı bir empülsiyon jeneratörünün pozitif kutbuna bağlanır. Elektriği ve ısıyı iyi ileten madenlerden (bakır, pirinç veya tungsten ve bakırla sinterlenmiş madenler) meydana gelen elektrot-âlet, elde edilmek istenen çukurun biçiminde hazırlanır ve makine üzerine katot olarak monte edilir. Bir servomotor, bu katodu işlenecek parçadan sabit bir uzaklıkta tutar. Elektrot-parça ve elektrot-âletten meydana gelen bütün, yalıtkan bir sıvı içine daldırılır. Bu sıvı genellikle, yapışkanlığı azaltan ve ıslanmayı sağlayan çeşitli katılma ürünleri ile hidrokarbonlardan meydana gelen bir karışımdır. Empülsiyon jeneratörünün sağladığı polarılmış deşarjlar, süresi 1 ile 1 000 sn (peş peşe iki empülsiyonu bir empülsiyon süresinden 10 ile 100 defa daha fazla değişerek ayıran aralık) cinsinden olan ve peş peşe atlayan elektrik arklarına tekabül eder. Bu arklar, küçük bir kontak bölgesinin patlayıcı süblimleşmesi veya anot yüzeyinin yakınında bulunan katot çıkıntısının ucundaki soğuk elektron yayımıyle meydana gelir. Bu şekilde çıkan elektronlar, elektrotlar arasındaki gerilim farkına eşit olan ve elektron-volt cinsinden ölçülen bir kinetik enerjiyle anoda çarpar. Anot üzerinde yerel bir buharlaşma meydana gelir ve işlenen malzemenin sertliği ne olursa olsun âlet parça içine girer. İşlenen parça üzerinde anodun şeklinde bir çukur meydana gelir; kopan maddeler ise yalıtkan sıvı içinde küçük küremsi parçalar halinde yüzer.

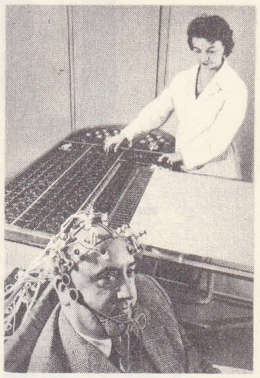
elektroansefalografi

Prensip olarak bütün madenî malzemeler elektroerozyonla işlenebilir. Ancak, madeni karbürden, su verilmiş çelikten, süper alaşımlardan, ateşe dayanıklı çelikten âletlerin yapımında bu metot uygulandığı halde, genellikle işlenmesi imkânsız veya güç iletken maddeler için klasik metotlar uygulanır. Çok sayıdaki üretim problemleri elektroerozyon yöntemiyle incelenmiştir. İşleme yavaş yapılır; fakat makineler otomatik olarak çalıştığından parçaların seri halde işlenmesi mümkün olur. Çok küçük kesitli (çapı 1/10 milimetre kadar), derinliği fazla (30-40 santimetre) çukurların işlenmesi için, elektrodu kendi üzerinde dönen bir telden meydana gelen ve bir kılavuzla yaklaşık olarak 1 mm kadar parçanın üst yüzeyinde tutulan makineler kullanılır.

Elektroerozyonla işlemenin avantajları klasik yöntemlere göre çok fazladır:

— pratik olarak, işleme hızı, üzerinde çalışılan malzemenin sertliğine göre değişmez;
— elektrot-âlet işlenen parçanın üzerine hiç bir mekanik güç yapmaz ve parçada bir şekil değişikliği meydana getirmez;

— işleme, iç gerilmeleri ve billûr yapısında değişiklikleri olmayan işlenmiş parçaya termik darbeler uygulamaksızın yapılır;

— işleme otomatiktir;

— elde edilen yüzey kusursuzdur; bunun için âletlerin bu yöntemle bilenmesi tercih edilir;

— kolay işlenen madenlerden (bakır, pirinç v.b.) yapılan elektrot-âlet, çoğu kez madenle kaplanarak, bazen de dökümle elde edilir. Sakıncalar ise doğrudan doğruya işlem sırasında meydana gelir:

— en önemli sakınca, anodun git gide aşınmasıdır ve bu aşınma tek gözlü deliklerin açılması sırasında işlenmiş koni biçiminde bazı çukurların meydana gelmesine sebep olur;

— yöntem yavaş olarak yapılır; yumuşak çelik gibi gevrek malzemelerin işlenmesinde, elektroerozyon klasik usullerin yerini hiç bir zaman tutamaz. (L)

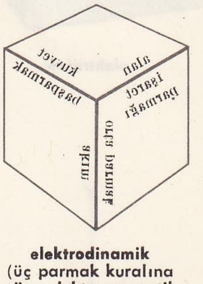

elektrodinamik (üç parmak kuralına göre elektromagnetik akımın yönü)

ELEKTROFANİT i. (fr. *électrofannite*). Baş ağrısı, aksırık, anjin ve kimi zaman da bronşitle ortaya çıkan bir üst solunum yolları hastalığı (kapalı yerlerde elektrikli vantilatörlerin havaya karıştırdığı tozların teneffüs edilmesinin sonucu olduğu öne sürülür.) [L]

ELEKTROFİL sıf. (fr. *électrophile*). Kim. Bir elektron çiftine bağlanabilen bir taneciğin özelliği.

— ANSİKL. *Elektrofil* tanecikler, atomların-

elektrodinamometre

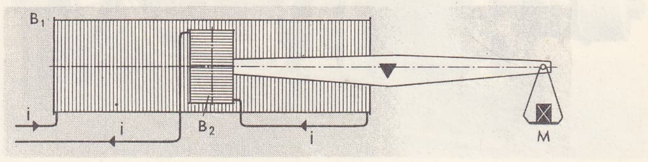

Foto. Doisneau-Rapho (LAROUSSE)

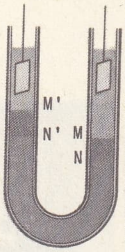

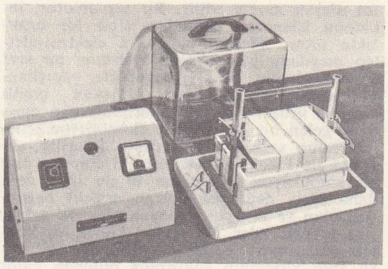

elektroforez MN ve M'N' taneciklerin akımı

dan birinin dış elektron tabakası üzerinde, bu atomu izleyen asal gazınkine göre bir elektron boşluğu gösteren taneciklerdir. Örnek:

$$H^+, CH_3^+, BF_3^+.$$

Böyle bir taneciğin bir pozitif iyon veya yansız bir molekül olabileceği görülüyor.

● *Elektrofil ornatma.* Bu olay, bir organik molekülde, bir elektrofil taneciğin başka bir elektrofil taneciğin yerine geçmesidir. Pratik olarak, çoğunlukla bir protonun veya bir maden iyonunun başka bir elektrofil taneciğe yerini terketmesidir:

$$C_6H_5—H + Cl^+ \rightarrow C_6H_5Cl + H^+ ;$$

$$CH_3—Mg\,Br + H^+ \rightarrow CH_3H + Mg\,Br^+ .$$

En önemli elektrofil ornatmalar, aromatik halkalarda meydana gelir: klorlama, nitrolama, sülfonlama, Friedel ve Crafts metoduyle alkilleme, Lewis asitleri, alüminyum klorür, birçok elektrofil ornatmada katalizör rolü oynarlar; bunların,

$$Al\,Cl_3 + Cl_2 \rightleftarrows Al\,Cl_4^- + Cl^+$$

tepkimesi uyarınca, bir elektrofil tanecik (burada (Cl^+) meydana getirdikleri kabul edilmektedir.

● *Elektrofil katılma.* Bu, etilenik (veya asetilenik) bağlara katılmadır. Burada etkin kısmın bir elektrofil tanecik olduğu kabul edilir. Meselâ, HCl asidinin katılmasında ($HCl \leftrightarrows H^+ + Cl^+$) önce

$$R — CH = CH_2 + H^+ \rightarrow R — CH \overset{H}{\wedge} CH_2^+$$

(«π kompleksi») sonra

$$R — CH \overset{H}{\wedge} CH_2^+ + Cl^- \rightarrow R — CHCl — CH_3$$

tepkimelerinin meydana geldiği öne sürülmektedir.

● *Elektrofil güç.* Elekrofil bir taneciğin, bir organik molekülden bir nükleofil tanecik koparma gücüdür. Meselâ, E bir elektrofil olduğuna göre: $R—Cl + E^+ \rightarrow R^+ + ECl$.

Bu koparma, çok aktif olan R^+ karbokasyonunu serbest hale getirir; bu da daha sonra tepkime ürünlerini vermeğe başlar. Elektrofilliği en yüksek tanecikler şunlardır: Ag^+, H^+, Lewis asitleri. En düşük olanlar da ağır alkali iyonlardır (K^+); $(R)_4N^+$ iyonlarının elektrofilliği sıfırdır. (L)

ELEKTROFİLTRE i. (fr. *électrofiltre*'den). Sanay. Tozları iyonlaştırıp, daha sonra elektrostatik çekimle bunları bir ızgarada toplayarak gazları tozdan temizlemek için kullanılan araç. (L)

elektrofon

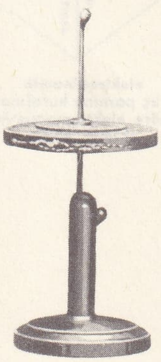

elektrofor

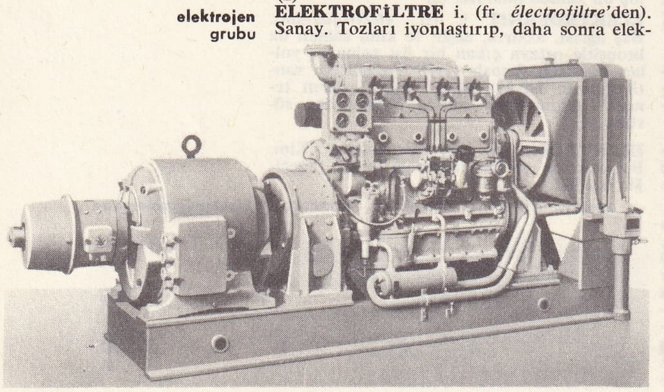

elektrojen grubu

ELEKTROFİZYOLOJİ i. (fr. *électrophysiologie*). Bk. ELEKTROBİYOLOJİ.

ELEKTROFON i. (fr. *électrophone*). Fonograf kayıtlarını okumak ve elektrik akımının aracılığıyle yükselterek sese çevirmek için gerekli olan cihazları içinde toplayan âlet.

— ANSİKL. Bir *elektrofon*, magnetik şerit (bk. MAGNETOFON) veya plak üzerine alınmış sesleri tekrar verebilir. Plak üzerine yapılmış kayıtları sese çeviren elektrofonda bir plak döndürücüsü, bir akım yükseltici, bir de hoparlör bulunur. Plak, döndürücünün tablası üzerine oturtulur. Kolun (okuyucu) ucundaki iğne veya safir, plak dönerken üzerindeki izleri takip eder. İğnenin hareketli, kolun içinde bulunan bir elektromekanik osilatöre (salınıcı), yani ses titreşimlerini onların görüntüsü olan alternatif akımlarla dönüştüren cihaza iletilir. Zayıf olan bu akımları lambalı yükselteç şiddetlendirir ve plak üzerine kaydedilmiş olan ses ve sözleri tekrarlayacak olan hoparlörün içindeki hareketli bobine gönderir. Elektrofonlar, fonograflardan çok daha üstündür: seslerin tekrar verilmesinde üstünlüğe ulaşılmıştır; sesin şiddet ve tınısı da değiştirilebilir. (L)

ELEKTROFOR i. (fr. *électrophore*). Volta'nın icat ettiği, az miktarda statik elektrik üreten ve çoğaltan âlet.

— ANSİKL. *Elektrofor,* bir kalıp içine dökülmüş ve sürtmeyle negatif olarak elektriklenmiş reçine tablası üzerine yalıtkan saplı madenî bir diski oturtmakla elde edilir. Tesirle elektriklenme sonucu, madenî disk üzerinde pozitif ve negatif yükler meydana gelir. El ile bir an dokunmakla (yer ile birleştirme) negatif yükü nörtleşen disk, pozitif olarak elektriklenir. (Evvelâ el, sonra da sapından tutulan disk kaldırılıp boşaltıldıktan sonra işlem tekrarlanır; reçine tablasının yükü değişmez.) [L]

ELEKTROFORETİK sıf. (fr. *électrophorétique*). Elektroforeze ait: *Elektroforetik ayırma.* (L)

ELEKTROFOREZ i. (fr. *électrophorèse*). Elektr. Linder ve Picton tarafından 1897'de açıklanan olay. Koloidal eriyiklerde asıltı halinde bulunan tanecik ve misellerin, eriyiğine daldırılan iki elektrot arasında bir elektrik alanı uygulandığı zaman hareket etmesine elektroforez denir. (Göçme, anot yönünde olduğu takdirde *anaforez,* katot yönünde olduğu zaman ise *kataforez* diye adlandırılır.)

— ANSİKL. Asıltı halinde bulunan koloidal taneciklerin taşıdığı elektrik yükünün işareti ve büyüklüğü, hareket ettikleri sıvının kimyasal yapısına bağlıdır. Bu yük, sıvıda bulunan iyonların, tanecikler tarafından tutulmasından ileri gelir. Taneciklerin yükü ile sıvının yükü değişik işaretlidir. Ancak mutlak değerleri eşittir. Akımın etkisi altında, tanecikler tarafından tutulan iyonlar, bunları zıt yüklü elektroda doğru sürükler. Bu işlemin mekanizması basit eriyiklerin elektrolizinden pek farklı değildir; yalnız burada koloidal iyonlar, genellikle tek molekülü olamaz, olsa bile çok daha büyük boyutludur; sonuç olarak, bu şekildeki bir elektroliz için, Faraday kanunu ancak boyutları ve yükü belirli bir tanecik için uygulanabilir. Gerçek koloidal eriyiklerde, *elektroforez* poliasit veya polibazik olan büyük moleküllü bileşiklerin çözeltilerinin elektrolizinden farksızdır. U şeklindeki tüpün bir koluna koloidal eriyik, diğer koluna da iletken tempon eriyik konulup tüpün uçlarına uygun bir potansiyel farkı sağlanırsa, elektroforez başlar ve incelenen misellerin tampon iletkene doğru aktığı görülür. Göçme hızı elektrik yüklerinin boyutlarına bağlı olduğundan, çeşitli maddeler değişik hızlarda hareket eder ve her madde için bir elektroforez katsayısı tespit edilebilir. Çok maddeli bir karışım üzerinde çalışılıyorsa, tampon eriyikle, maddelerin her biri verilen bir yükseklikte saf halde bulunur. Her birinin bulunuşu ve derişmesi fizik yoluyle (kırılımölçümü veya girişimölçümü) gözlenebilir. Ne var ki, bu metot, çok sayıda âlete ihtiyaç gösterir. İncelenecek madde miktarı yeteri kadar olmalıdır.

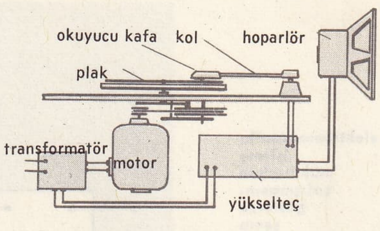

elektrofon şeması

1950'de kâğıt üzerinde meydana getirilen *mikro-elektroforez,* bu tekniklerin basitleşmiş bir şeklidir ve çok az miktarda maddeyle yapılabilir. Koloidal eriyiğin bir kısmı tampon eriyiğine batırılmış olan bir süzgeç kâğıt üzerine sürülür; belli bir süre için akım verilir ve kâğıt kurutulur; sonra uygun ayıraçlar ile lekeler halinde dağılmış maddeler boyanır. Boyanan maddenin ışığı yutma derecesi, miktarı ile orantılıdır. Elektrofotometre ile yutma derecelerinin her biri ölçülür, cinsini ve derişmesini gösteren bir diyagram çizilir.

Latekste, elektroferez ile bir anot üzerine kauçuk taneciklerini toplamak mümkündür. Böylece galvanoplastide olduğu gibi bir kalıp elde edilir. Elektroforez ile, karışık koloidal eriyikleri meydana getiren maddelerin hızlı analizi sağlanır. Özellikle kan serumu albümin orantısı, α, β ve γ globülinlerin diyagramları elde edilir. Normal serumun diyagramını, patolojik serumların diyagramlarıyle karşılaştırma, teşhis koymağa veya teşhisi doğrulamağa yarar ve hastalığın iyiliğe veya kötülüğe doğru seyrini takip etmek mümkün olur. Lipoidik nevrozda albüminer, γ globülinlerin çoğalmasına karşılık azalmakta, sirozda α ve β globülinler çoğalmaktadır. (L)

ELEKTROFOTOMETRE i. (fr. *électrophotomètre*'den). Kesiksiz tayf bölgelerinde, renkli eriyikler veya bulanık sıvılar tarafından ışığın soğurulma miktarını ölçmeğe yarayan âlet. (L)

ELEKTROGALVANİK sıf. (fr. *électrogalvanique*). Elektrik piliyle üretilen: *Elektrogalvanik akımı.* (L)

ELEKTROGALVANİZM i. (fr. *électrogalvanisme*). Elektrik pillerinin meydana getirdiği etkilerin incelenmesi.

— Dişçilik. Ağızın içinde birbirine yakın iki dolgu veya protezde kullanılmış olan iki ayrı maden arasında bir elektrik akımı ortaya çıkması. (L)

ELEKTROGENEZ i. (fr. *électrogenèse*). Bk. ELEKTROBİYOGENEZ.

ELEKTROGORSK, S.S.C.B.'de şehir, Noghinsk'in doğusunda. Elektrik malzemesi yapımı. (L)

ELEKTROGRAFİT i. (*elektro* ve *grafit*'ten). Elektr. *Elektrografit fırça,* çeşitli karbonlarla (is mürekkebi, imbik kömürü, grafit v.b.), zift veya katran karışımı ile yığılıp toplanan ve yüksek basınçta elektrik fırınlarında havasız olarak 3 000°C'a kadar ısıtılarak elde edilen fırça. *Elektrografit fırçalar kullanıldığı zaman, kolektörün mikalarını frezelemek gerekir.*

◆ **Elektrografitleme** i. Elektrografit fırça yapım usulü.

◆ **Elektrografitlemek** geçl. i. Elektrografit fırça yapmak. (LM)

ELEKTROJEN sıf. (fr. *électrogène*). Elektrik üreten. ‖ *Elektrojen grubu,* bir buhar veya bir patlamalı motorla bir dinamodan meydana gelen ve motorun kinetik enerjisini elektrik enerjisine çeviren sistem. (L)

ELEKTROJENERATÖR i. (fr. *électrogénérateur*). Elektrik akımı üreten araç. (L)

ELEKTROKAPİLARİTE. i. (fr. *électrocapillarité*). Bk. ELEKTROKILCALLIK.

ELEKTROKARDİYOGRAF i. (fr. *électrocardiographe*). Kardiyol. Elektrokardiyografi elde etmeğe yarayan aygıt. (Kalp çalışmasıyle meydana gelen elektrik akımını büyütmeye ve kaydetmeye dayanır..) [L]

ELEKTROKARDİYOGRAFİ i. (fr. *électrocardiographie*). Kardiyol. Elektrokardiyogram ile meydana çıkartılan kalp kası elektrik faaliyetinin incelenmesi.

Foto. Prolabo, Boyer, Thomson-Houston (LAROUSSE)

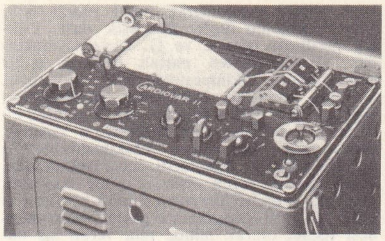

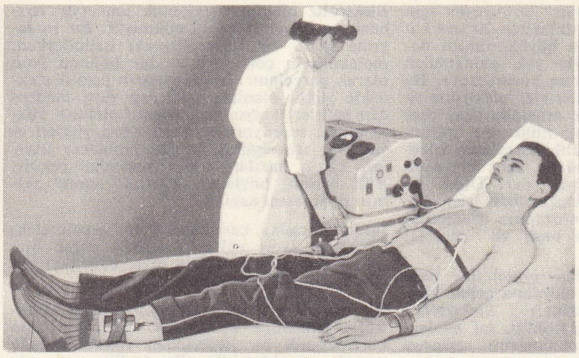

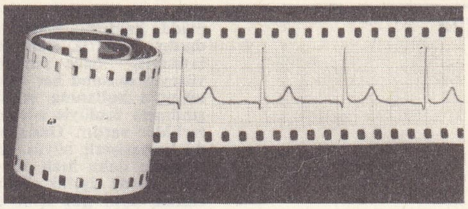

elektrokardiyografi
solda, kaydedici aygıt;
ortada, kayıt işlemi;
sağda, kayıt bandı

— ANSİKL. *Elektrokardiyografi*, kalp kasılmalarından ileri gelen elektrik gerilimlerinin kol ve bacaklarla göğüs etrafına konan elektrotlar tarafından alımı ile uygulanır. Gerilimler büyültülerek, değişiklikleri, titreşimleri yazan bir aygıt aracılığıyla fotoğraf kâğıdına veya infraruj ışınlarına hassas kâğıt üzerine yazılır. Elde edilen çizge derivasyonlara göre değişirse de her zaman kulakçığın kasılmasından ileri gelen bir P dalgası, karıncıkların kasılmasına bağlı bir QRS dalgası ve miyokardın kutupsuzlaşması olayını belirten bir T dalgası bulunur. Kullanılan ilk derivasyonlar, iki kol, sağ kol ve sol bacak, sol kol ve sol bacak arasında yapılmıştır (D_1, D_2, D_3 derivasyonları). Bunların incelenmesi birçok olayda hâlâ faydalıdır. Sol göğüs yarısı üzerine yani sternumdan koltukaltı çizgisine kadar (koltukaltı önü) konan elektrotlarla bugün, her bir karıncığın çalışması, kalbin elektrik ekseni ve varsa koroner lezyonlarının tam yerleri hakkında kesin bilgiler verebilen vektörel derivasyonlar elde edilmektedir (V_1, V_2, V_3, V_4, V_5, V_6). Bunlardan başka sağ kol, sol kol veya sol bacak üzerine konan tek elektrotlarla tek kutuplu derivasyonlar da kullanılmaktadır. Elektrokardiyogramdaki değişiklikler bazı kalp hastalıkları hakkında çok önemli bilgiler verir. Meselâ ritim bozuklukları (takikardi, bradikardi, aritmiler) koroner dolaşımı bozuklukları ve karmaşıklıkları (miyokard enfektüsü) gibi. Buna karşılık elektrokardiyogram kalp kasında ağrılar bulunmadığı zamanlar kalp kapakçıkları hastalıklarında ilginç olabilecek çok az bilgi getirir. (L)

ELEKTROKARDİYOGRAM i. Kardiyol. Elektrokardiyografi metoduyle üstüne kalp atışları tespit edilmiş olan şerit. (L)

ELEKTROKARDİYOSKOP i. (fr. *électrocardioscope*). Elektrokardiyografın çizdiği elektrokardiyogramın bir ekran üzerine projeksiyonunu yapmağa yarayan aygıt. (L)

ELEKTROKARTOGRAF i. (fr. *électrocartographe*). Psikopatol. ve Nöroloji. *Beyin elektrokartografı*, elektronik bir hesap makinesi sayesinde otomatik olarak, beyin çalışmasının zaman ve mekân içinde kartografik görünümünü verebilen aygıt. (Kişinin beyni tarafından meydana konan potansiyel değişiklikler, manyetik bir şerit üzerine yazılır, sonradan bunlar bir değiştirici aracılığıyla rakkamlarla gösterilir ve hesap makinesine nakledilir. Verilen bu bilgilere dayanarak, özel bir gerilim kıymetleri cetveline uyan hesap makinesi topografik yerleşme serisini hem tayin eder, hem de basar. Her bir devreden sonra, bu çeşitli çizgilerin noktaları birbirine bağlanarak düzey eğrileri toplamını çizer.) [L]

ELEKTROKILCALLIK blş. i. Elektr. Elektrotların polarlaşmasında, elektrotlardan biri dışbükey yüzeyli bir civa sütunu olduğu zaman meydana gelen olay. (Civanın dışbükey yüzündeki yüzey gerilimi, polarlaşmanın etkisi altındadır.) [L]

ELEKTROKİMYA blş. i. Kimyasal enerji ile elektrik enerjisinin birbirlerine dönüşümünü inceleyen bilim ve teknik kolu.

◆ **Elektrokimyasal.** Elektrokimya ile ilgili: *Elektrokimyasal üretim.* (L)

ELEKTROKİNETİK i. Meydana gelen magnetik alanı bir yana bırakarak, hareket halindeki elektriği inceleyen bilim dalı. (L)

ELEKTROKOAGÜLASYON i. (fr. *électrocoagulation*). Yüksek frekanslı bir elektrik akımının tatbikiyle canlı dokuların ya kesilmesini ya da tahribini sağlayan koagülasyon. (Elektrik bisturisi.) *Eşanl.* DİYATERMOKOAGÜLASYON.

— ANSİKL. *Elektrokoagülasyon* kanın pıhtılaşmasını çabuklaştırır ve kanser hücrelerinin yayılmasını önler. İlk defa Doyen kötü tabiatlı (habis) urların tahribinde kullandı. Jinekolojide de kullanılır. (L)

ELEKTROKOPİ i. (fr. *électrocopie*). Elektrostatiğe dayanan baskı usulü.

— ANSİKL. *Elektrokopi*, basılacak resimi foto iletken bir maddeyle kaplı bir levha üzerine düşürülerek sağlanır. Bu levha, resmin aydınlık noktalarında elektrik yükünü kaybeder, karanlık noktalarında ise pozitif yükünü aynen taşır. Negatif yüklü bir toz, saklı olan pozitif görüntünün üzerine serpilir; sonra levhanın üzerine bir kâğıt yaprağı konur, bu da yeni bir pozitif yük alır; üzerine yapışan tozun erimesi için kâğıt yaprak birkaç saniye ısıtılır. Kullanılmağa hazır bir kopya böylece elde edilir. Baskı şu usule göre yapılır: foto iletken madde yeniden kullanılabilecek bir levha üzerine konur veya bu madde baskı kâğıdı üzerine dökülür ve bir defa kullanılabilir. Bu usul, foto iletkenliğe dayandığından, bütün yarı-tonlar ve renkler kopya edilebilir. Ayrıca bu işlemler çok basittir ve süratle yapılabilir. (L)

ELEKTROKORTİKOGRAM i. (fr. *électrocorticogramme*). Nöroloji. Beyin ameliyatlarında doğrudan doğruya beynin üzerine elektrotlar yerleştirerek, beyin hücrelerinin farklı elektrik akımlarının kaydedilmesiyle elde edilen çizge. (Bu muayene, dış manzaraları normalden ayırt edilemeyen bazı beyin bölgelerindeki anormal çalışmaları meydana çıkarır ve ameliyatın bu bölgelere uygulanmasına yardımcı olur.) [L]

ELEKTROKOSTİK i. (fr. *électrocaustique*). Canlı dokular üzerine elektriğin tahrip edici etkisi. (L)

ELEKTROKOTER i. (fr. *électrocautère*). Elektrik akımının geçmesiyle kırmızı oluncaya kadar ısıtılmış bir telle dokuları koterize etmeğe yarayan cerrahî âlet. (*Eşanl.* GALVANOKOTER.) [*Elektrokoterin* yerini elektrik bisturisi almaktadır. (Yüksek frekanslı akımla elektrokoagülasyon ve elektrik kesiti.)] (L)

ELEKTROKÜLTÜR i. (fr. *électroculture*). Bitkilerde, çiçeklenmeyi hızlandırmak ve verimi arttırmak için elektrik akımından yararlanan bir tarım usulü. (L)

ELEKTROLEPSİ i. (fr. *électrolepsie*). Nöroloji. Kaslarda sarsılma ile kendini belli eden çocuk hastalığı. Sarsılmalar tıpkı bir elektrik akımından olmuşçasına ritmik şekilde ve muntazam aralıklarla olur. (BERGERON HASTALIĞI da denir.) [L]

ELEKTROLİT i. (fr. *électrolyte*). Sıvı halindeyken bir elektrik akımı etkisiyle ayrışabilen madde. (*Elektrolitler* yalnız suda veya uygun bir çözücüde çözülmüş olan asitler, bazlar veya tuzlardır. Arrhenius hipotezi, akım geçmeden önce bu tuzların iyonlara ayrıldığını kabul eder.) [Bk. ELEKTROLİZ, İYON.] || *Elektrolit kabı*, içinde elektroliz yapılan cihaz. (VOLTAMETRE de denir.) [Elektrolit kabının şekli, yapılacak elektrolizin cinsine göre değişir.]

— Ted. *Siyek* veya *yemek borusu elektrolit kapları*, içinden, ucu bir noktada çıplak hale getirilmiş bir iletken geçirilmiş bir sondadan ibarettir. Negatif kutbu elektrolizörle ilişiktir, pozitif kutbu ayrımsız bir elektrottan yapılıdır. (L)

ELEKTROLİTİK sıf. (fr. *éléktrolitique*). Teknol. *Elektrolitik eritme*, bir elektrodun maddesini elektroliz yoluyle eritme usulü. || *Elektrolitik artık*, elektrolitik arıtma haznesinin dibine çökelen, değerli maden görünümündeki tortu. || *Elektrolitik işleme*, iletken malzemeye anot çözülmesi ile şekil verme usulü. (ELEKTROKİMYASAL İŞLEME de denir.) || *Elektrolitik taşlama*, iletken malzemeye uygulanan ve maddenin kaldırılmasını anot çözülmesi ile gerçekleştirilen taşlama usulü. (ELEKTROKİMYASAL TAŞLAMA da denir.)

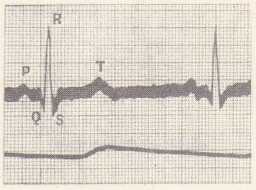

elektrokardiyogram

— ANSİKL. Teknol. ● *Elektrolitik taşlama.* Sinterlenmiş karbür kesici takımları bilemek için kullanılan bu usulde, gövdeden yalıtılmış bir yatak içinde dönen elmas taşlama taşından kurulu bir makineden faydalanılır. Çok iyi iletken olan bu taş, doğru akımlı bir üretecin negatif kutbuna bağlıdır. Aynı üretecin pozitif kutbuna bağlı olan bilenecek kesici takımı ayrıca bir desteğe tespit edilmiştir ve böylece istenen açı altında elmas taşlama taşı üzerine bastırılır. Pas ve aşınma meydana getirmeyen özel bir elektrolit, taşlama taşına akıtılır. Bunun üzerindeki deliklerden, çark ve parçanın meydana getirdiği iki elektrot arasında devamlı yenilenen bir elektrolit tabakası doğar. Aralarında doğrudan doğruya bir temas yoktur; fakat iki cisim, işlenen parça üzerinde meydana gelebilecek bir zar tabakasının taşlama taşı tanecikleri tarafından aşındırılması için birbirine çok yakın yerleştirilir. Üretecin uçlarındaki gerilim 4 ile 12 V arasında değişir. En büyük akım yoğunluğu 100 A/sm² kadardır.

Elektrolitik taşlama özellikle karbür yapılı keski âletlerinin bilenmesinde kullanılır. En önemli özelliği kesme hızının, normal bir bileği taşının kullanılması ile elde edilen hızın üç katı kadar olmasıdır. Normal taşlamanın tersine, işlenen parça hemen hemen ısınmaz, bu şekilde iç gerilmeler ve ince çatlaklar da meydana gelmez. Kullanılan elmas taşlama taşı da bir bileği taşından daha yavaş aşınır.

● *Elektrolitik işleme.* Kullanılan makine, yoğunluğu çok yüksek bir doğru akım üretecinden, işlenecek parçanın üzerinde tutulan otomatik bir ilerleme sistemine bağlı hareketli bir elektrottan ve parçaları (depo, pompa, filtre v.b.) ile birlikte bir elektrolit devresinden meydana gelir. Anot çözülmesini daha iyi sınırlamak için, pirinçten, bakırdan veya paslanmaz çelikten yapılmış olan elektrikli âlet bölgesel olarak yalıtkan bir vernik ile kaplanır. Kimyasal işlemede kullanılan maskeye lüzum yoktur, çünkü anot çözülmesi elektrotların elektrik alanı ile sınırlanır. Madenlerin ve alaşımların birçoğunda delik açmak, dökmek ve frezelemek için elektroliz yolu kullanılır. İşlenen malzemeye göre, katodun ilerleme hızı, 200 ile 1 000 A/sm²'lik akım yoğunlukları için dakikada 1 ile 10 mm'dir. 10 000 A'den bü-

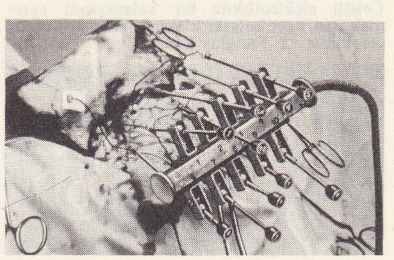

elektrokardiyogram

yük akım şiddetiyle, 50 sm²'lik yüzeyler için madde kaldırma nispeti dakikada 10 sm³ kadardır. Elektrik alanının büyük olması dolayısıyle, önce pürüzler yok olduğundan yüzeyin durumu her zaman kusursuzdur. Bu tekniğin kullanma şekilleriyle, elektrikle aşındırma usulüyle işleme arasında bazı benzerlikler vardır. Onda bir milimetre oranında hassasiyetli büyük çelik parçaların işlenmesinde daha hızlı ve daha ucuz bir usuldür; ancak işçilik kabaca olur. Diğer taraftan, aynı güç için, elektrolizle işlemedeki akım üretici, elektroerozyonla işlemedeki darbe üretecinden daha basit ve masrafı daha azdır. (L)

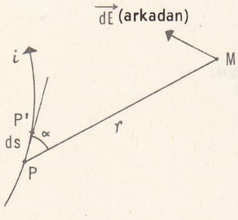

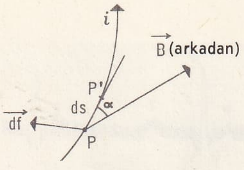

elektromagnetizma

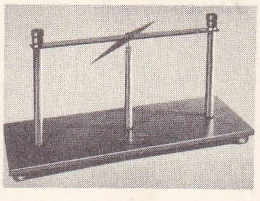

Oersted deneyi

ELEKTROLİZ i. (fr. *électrolyse*). Bir elektrik akımının etkisiyle meydana gelen kimyasal ayrışma. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Elektrolizle arıtma,* saf olmayan elektrolitin, saf madenden katot üzerinde toplanmasını sağlayan arıtma işlemi.

— Metalürji. *Ergimiş bir elektrolitin elektrolizi,* elektrolit olarak, ergimiş haldeki tuzdan yararlanan elektroliz işlemi. Bk. ANSİKL.

— Ted. *Tedaviye değgin elektroliz,* organik dokuların doğru akımla bozulmasıdır. Benlerin, siyillerin, fazla kıllanmaların yok edilmesi için negatif kutuplara bağlanmış iğnelerden yararlanılır. Siyek ve yemek borusu darlıkları içinse özel aygıtlar (elektrolizör) kullanılır. Bk. GALVANİZASYON.

— Teknol. *Elektrolizle çökeltme,* elektroliz yardımıyle ince bir parça veya çökelti hazırlama tekniği: *Kromik ve sülfürik asit çözeltisinden elektrolizle çökeltme tekniğiyle hazırlanmış krom, termik indirgeme veya alüminotermiyle elde edilen kromdan daha büyük bir sertlik gösterir.* ‖ *Elektrolizle kalıp çıkarma,* doğrudan doğruya elektrolizle çökeltme usulüyle parça hazırlama tekniği: *Elektrolizle kalıp çıkarma, plastik maddeler için kalıp, elektronikte baskı devresi, radyoelektrikte dalga kılavuzları gibi bakırdan yapılmış parçaların hazırlanmasında uygulanır.*

— ANSİKL. 1800'de Carliste ve Nichelson, asitli sudan akım geçirerek, büyük miktarda hidrojen ve pek az oksijen elde ettiler. 1800'de, Cruikshank ve 1803'te Berzelius tarafından, bu konuda daha kesin sonuçlar elde edildi. 1806'da Davy, 2 000 elemanlı kuvvetli bir pil kullanarak birçok maddeyi ayrıştırdı. Nihayet 1832'de Faraday, bu olayın kanunlarını ve günümüzde uygulanan sınıflama metodunu buldu.

İçlerinden elektrik akımı geçtiğinde, bazı maddeler ayrışır; bunlara «elektrolit» denir.

Elektrolitin konulduğu kaba, elektrolit kabı veya voltametre denir. Elektrotlar (anot ve katot), akımın geliş ve gidişini sağlayan iletkenlerdir. Bu işlemde, genel olarak şu olaylar görülür:

1. Ayrışma ürünleri, elektrotların yüzeyinde ortaya çıkar.

2. Bu ayrışmada, iyonlardan kurulu elektrolit molekülü ikiye ayrılır. Parçaların biri (*katyon*), katoda göçer. Bu, hidrojen (asidin hidrojeni) veya madendir (tuzun veya baz'ın madeni). *Anyon* adı verilen ikincisi ise, anoda göçer. Bazı hallerde, ilk iyonlar meydana gelmeyebilir.

Bunun sebebi, iyonların elektrotlar, elektrolit veya çözücü üzerine kimyasal etkide bulunarak, ikincil tepkimeler doğurmasıdır.

Çeşitli elektrotlarda bir valansgram ayrışan madde kütlesi, elektrolitten geçen elektrik miktarına bağlıdır ve onunla orantılıdır. (1. Faraday kanunu.)

Çeşitli elektrotlarda bir valansgram ayırmak için aynı miktar elektrik (96 490 kulon) gereklidir. (2. Faraday kanunu.)

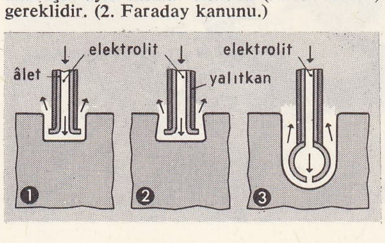

elektrolitik işleme şeması: 1. sabit bir ilk hızla sağlanan silindir biçimi boşluk; 2. gittikçe azalan bir ilk hızla sağlanan konik boşluk

Elektroliz olayını açıklamak amacıyle Arrhenius varsayımı kabul edilmiştir. Bu varsayıma göre, bir elektrolit sıvı halindeyken, moleküllerin çok veya az bir bölümü iyon olarak parçalanır. Bu parçaların pozitif elektrikle yüklü olanları (hidrojen veya madenden gelirler) katyondur; negatif elektrik yüklü olanı ise anyondur. İki iyonun yükleri eşittir ve ters işaretlidir. Bu iyonların bazıları katot, bazıları anot tarafından çekilir. Yük iletimi, böylece, elektrolit içinde akımın doğmasını sağlar.

İkinci Faraday kanununa göre, çeşitli elektrolitlerin iyon yükleri, mutlak değer olarak, 1 elektronun yüküne veya onun tam katına eşittir. Bk. ELEKTRON.

Bir maden tuzunun elektrolizi, ancak, elektroliz cihazının uçlarındaki gerilim, tuzun karakteristik bir değerinden yüksek olduğu zaman gerçekleşebilir. Bu özellik, art arda yapılan elektrolizler sayesinde, bir alaşımdaki çeşitli madenleri ayırmayı mümkün kılar.

Elektrolizin sanayideki uygulamalarına *elektrokimya* adı verilir. Bu uygulamalar, gittikçe daha büyük bir önem kazanmaktadır. Bakır ve çinkonun elektroliz yoluyle arıtılması, klorun ve renk gideren klorürlerin hazırlanması, deniz tuzunun elektroliziyle sodyum hidroksit elde edilmesi, hidrojen ve oksijen üretimi, alüminyum elde edilmesi, galvanoplasti, altın kaplama, nikelaj v.b. bu uygulamaların örnekleridir.

— Metalürji. *Ergimiş bir elektrolitle elektroliz prensibi,* ergimiş bir tuzun, doğru akımın etkisi altında ayrışmasına dayanır. Burada, elektrik akımının iki görevi vardır: 1. maddenin sıcaklığını yükseltmeğe yarar (tuzun ergimesini sağlar); 2. ergimiş tuzun ayrışmasını sağlar (açığa çıkan maden negatif kutupta toplanır). Bu işlem, sodyum, kalsiyum, magnezyum ve özellikle en önemli uygulanma alanı olan alüminyumun üretiminde kullanılır. (L)

ELEKTROLOJİ i. (fr. *électrologie*). Elektrik, magnetizma ve elektromagnetizma olaylarını ve bunların başka olaylarla ilişkilerini inceleyen fizik bölümü. ‖ Elektriğin tedavi ve teşhiste uygulanması. Bk. ELEKTRORADYOLOJİ. (L)

ELEKTROLÜMİNESANS i. (fr. *électroluminescence*). Fiz. Bir akımın, bir elektrik boşalmasının veya bir elektrik alanının etkisiyle bazı cisimlerin kazandığı ışık verme özelliği.

— ANSİKL. İçinde asal veya düşük basınçlı bir gaz bulunan tüplerin elektrotları arasında meydana gelen elektrik boşalmasının verdiği özel ışıldamadan *elektrolüminesans*ta yararlanılır. İlk örnekler bir laboratuvar cihazı olan Geissler tüpleriyle elde edilmiştir. Bununla beraber, aydınlanmada elektrolüminesanstan yararlanma düşüncesi oldukça eskidir. Tesla tübü (1890) ve fransız Witz'in tübü (1899) pratikte kullanılmış değişik iki örnektir. Daha sonraları Moore, düşük basınçlı karbon dioksitli tüpleri elektrolüminesansta kullandı. Civa buharlı tüpler yeşilimtırak mavi renkli ışık, azot ve argonlu tüpler mor ışık verir. Yüksek gerilimle işleyen ve G. Claude tarafından gerçekleştirilen parlak kırmızı ışıklı neon tüpleri, reklâmcılıkta çok kullanılır. Çalışma sırasında buharlaşan madenlerden şiddetli birer ışık kaynağı olan lambalar elde edilir: sodyum sarı, kadmiyum kırmızı, çinko yeşil ışık verir. Elektrolüminesans özelliği taşıyan panoların hazırlanmasında, bugün gazışı veren cisimlerin bir magnetik alandaki elektrolüminesansından yararlanılır. Bu yeni kaynakların gazışı veren maddesi (genel olarak içinde ışık veren bir unsur bulunan bir sülfür) armatürleri yüksek frekanslı elektriksel itişler alan bir kondansatörün yalıtkanıdır. (L)

ELEKTROMAGNETİK sıf. (fr. *électromagnétique*). Elektr. Elektromagnetizmayle ilgili: *Elektromagnetik olaylar.* ‖ *Elektromagnetik devre anahtarı,* bir elektromıknatısın çalıştırdığı maksimum akımlı röle veya anahtar.

— Fiz. *Elektromagnetik dalga,* dalga yüzünün her noktasında birbirine dik elektrik ve magnetik alanlarının meydana gelmesiyle beliren ve yayılan bir uzay değişikliği. Birbirine dik olan iki alan yayılma doğrultusuna da diktir (enine dalga). ‖ *Elektromagnetik C.G.S. sistemi,* magnetizma ve elektromagnetizma hesaplarında kullanılan birim sistemi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Elektromagnetik teori,* ışığın, elektrik ve magnetik alanlarının birlikte yayılmasıyle meydana gelen bir olay olduğunu gösteren ve Maxwell tarafından kurulan teori. (Radyo dalgalarını [$\lambda > 1$ mm.], kızılötesi dalgaları [$\lambda > 0{,}8$ μ], ışık dalgalarını [$\lambda > 0{,}4$ μ], morötesi dalgaları [$\lambda > 100$ A°], X ışınlarını [$\lambda > 0{,}1$ A°] ve α ışınlarını kapsayan bütün elektromagnetik dalgalardır ve aynı şekilde yayılan iki alan vardır [λ dalga boyudur].)

— ANSİKL. *Elektromagnetik C.G.S. sistemin*de elektrik ve magnetik büyüklüklerin birimlerinin tanımı, boşluğun μ magnetik geçirgenliğinin itibarî olarak 1'e eşit olduğunu kabul etmekle mekanik birimlerden çıkarılır. Magnetik kütlelerin etkisine ait Coulomb kanununa göre boşlukta $f = \dfrac{mm'}{r^2}$'dir.

Öyleyse, birbirine eşit ve aralarındaki uzaklık 1 sm olan noktasal iki kuzey magnetik kütle boşlukta birbirini 1 dinlik bir kuvvetle itiyorsa, o kütlelerden her biri 1 elektromagnetik, C.G.S. magnetik kütle birimine eşittir. Boşlukta *oaus* cinsinden indükleme alanının şiddeti *oersted* cinsinden magnetik alan şiddetine eşittir. Tanımı Laplace formülünden çıkarılan akım şiddeti birimi *dekaamper*'dir. Magnetik akı birimi *maxwell*'dir. Elektromagnetik C.G.S. sisteminde boşluğun magnetik geçirgenliği, elektrostatik C.G.S. sisteminde de boşluğun yalıtkanlık sabiti 1'e eşittir. Her iki sistemde Coulomb kanunlarının ifadelerinde bulunan birimlere göre değişen μ_0 ve ε_0 katsayıları arasında $\varepsilon_0 \mu_0 c^2 = 1$ bağıntısı vardır. Elektromagnetik C.G.S. sisteminde $\mu_0 = 1$ olduğundan $\varepsilon_0 =$

elektrolitik elektrolizle çalışmasını gösteren şema

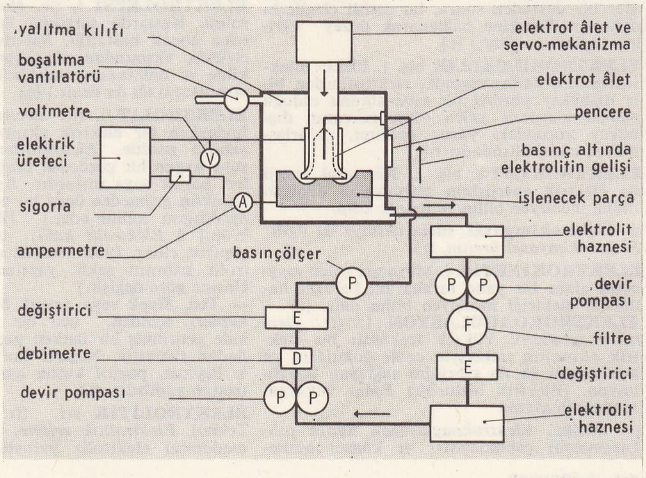

3. büyük bir uzunluk üzerinde elektrolitik frezleme

Foto. LAROUSSE

$\frac{1}{9 \times 10^{-20}}$'dir. (Bk. ELEKTROSTATİK.) Elektromagnetik C.G.S. sisteminde boşluğun yalıtkanlık sabiti $\frac{1}{9 \times 10^{-20}}$'dir. (L)

ELEKTROMAGNETİZMA i. (fr. *électromagnetisme*). Elektrik akımlarıyle magnetik alanların karşılıklı etkilerinin incelenmesi. Bk. ELEKTRİK.

— ANSİKL. Elektrik akımının bir magnetik pusulaya etkisini ilk olarak 1819'da gözlemleyen danimarkalı fizikçi Oersted'dir; ancak *elektromagnetizma* olaylarının tümünün ilk teorisini 1820'de Ampere kurdu. Bu olaylar, geniş sınıflara ayrılarak incelenir.

I. *Akımın magnetik alanı.* Üzerinden *i* akımı geçen bir devrenin yakınında, kolaylıkla tespit edilen bir $\vec{B}$ magnetik indükleme alanı meydana gelir (Oersted pusulası, magnetik tayf). $\vec{B}$'yi bulmak için PP' = *ds* gibi devre elemanlarının M noktasında meydana getirdikleri $\vec{dB}$ elemanter magnetik indüklemelerin vektörel toplamı yapılır. $\vec{dB}$ vektörü, MPP' düzlemine M noktasında diktir, bu vektörün yönü Ampere adamı kaidesine göre bulunabilir: $\vec{dB}$ vektörünün yönü, ayaklarından akım giren M noktasına dönük Ampere adamının soluna doğru olan yöndür (bu yön sağ el kaidesiyle de bulunur). $\vec{dB}$ vektörünün değerini *Biot-Savart* kanunu verir:

$$dB = 10^{-7}\, i\, ds \sin \alpha / r^2;$$

bu bağıntıda, *ds* ve *r* metre, *i* amper, *dB* de weber / m² cinsindendir.

Devrenin magnetik dengi olan mıknatısı* tanımlamak mümkündür. Bu her M noktasında yukarıdaki indüklemeyi meydana getirebilecek olan itibarî mıknatıstır. Söz konusu mıknatısın magnetik momenti, kullanılan devre şekilleri için kolaylıkla hesap edilebilir. Bk. BOBİN, SOLENOİT.

Değişen *i* akımının gelişimini bir noktadaki $\vec{B}$ indüklemesi aynen takip eder. Meselâ sinüsoidal bir akım aynı fazlı sinüsoidal bir indükleme meydana getirir.

II. *Bir magnetik alanın akımı üzerine etkisi.* Üzerinden *i* akımı geçen ve indüklemesi $\vec{B}$ olan bir dış magnetik alanda bulunan devreye, ***Laplace kuvvetleri*** denilen kuvvetler etki eder. Bu kuvvetlerin hesabı devrenin dengi olan mıknatıstan veya her PP'=*ds* devre elemanına etki eden *df* kuvvetlerinden çıkarılır. $\vec{df}$ vektörü PP' ile $\vec{B}$'nin düzlemine diktir; yönü, akımı P noktasında ayaklarından alan $\vec{B}$'ye dönük Ampere adamının soluna doğru olan yöndür. *df*'nin değerini Laplace kanunu verir:

$$df = i\, B\, ds \sin \alpha,$$

df newton, diğer büyüklükler de yukarıda kullanılan birimler cinsindendir.

Devrenin yer değiştirmesiyle Laplace kuvvetleri bir iş yapar:

$$T = i\, (\varphi_2 - \psi_1).$$

Bu bağıntıda T joule, *i* amper ψ_1 ve φ_2 de weber cinsinden ilk ve son durumda devre yüzünden geçen magnetik indükleme akılarıdır.

III. *Bir akımın bir akıma etkisi.* Magnetik alanı ikinci bir devrenin meydana getirmesi halinde de, yukarıda yazılan formüller geçerlidir, gerçekten akımın magnetik alanı bir mıknatısın magnetik alanı gibidir. Yalnız bu halde iki devrenin karşılıklı etkisini söz konusu etmek daha uygundur. Bu etkilerin hesabı birbiri karşısındaki bir devrenin enerji ifadelerinden çıkar.

$$W = M\, i_1\, i_2$$

i_1 ve i_2 akımların amper cinsinden değerleri, M de henry cinsinden iki devrenin karşılıklı indükleme katsayısıdır. Ampere deneyine göre çok özel bir hal olan bir devrenin kendi üzerindeki etkisinde de aynı düşünceler uygulanabilir. Ama bu özel durumda, şekli değişebilen bir devrenin yüzeyi maksimum olacak şekil alması veya akım şiddetinin değişmesi ve esas akıma bir indükleme akımı eklenmesi gereklidir. Burada, M yerine L özindükleme katsayısı alınır. Bk. İNDÜKLEME ve ÖZİNDÜKLEME. (L)

ELEKTROMEKANİK sıf. (fr. *électromécanique*). Mekanik elemanlardan meydana gelen ve bu elemanların hareketiyle, elektrikli elemanlara bağlı olarak, uzakta bulunan cihazların kontrol ve manevrasını gerçekleştiren bir kumanda tertibatı için kullanılır: *Demiryolları sinyal odalarında çeşitli elektromekanik tertibatlar kullanılır.*

◆ i. Mekanikte elektrik uygulamalarının tümüne verilen ad. (L)

ELEKTROMEKANOTERAPİ i. (fr. *électromécanothérapie*). Mekanik ve elektrik tedavilerini birleştiren tedavi metoduna verilen ad. (L)

ELEKTROMER i. (fr. *électromère*). Kim. Elektromerlik olayını gösteren bileşik. (L)

ELEKTROMERLİK i. Kim. Atomlarının yerleriyle değil, yalnız elektronların dağılışı ile birbirinden farklı olan iki bileşiğin izomerliği. Bk. MEZOMERLİK. (L)

ELEKTROMETALÜRJİ i. (fr. *électrométallurgie*). Metal. Metalürji ürünlerinin elde edilmesi ve arıtılmasında termik elektriğin ısı ve elektrolizleme özelliklerinin kullanılması. ‖ Elektrikle ısıtma olaylarından faydalanılarak yapılan ve madenlere uygulanan termik işlemlerin bütünü.

— ANSİKL. *Elektrometalürji*'de üç metot kullanılır.

● *Elektrotermik metot.* Elektrik yalnız, madenî ürünlerin elde edilmesi veya arıtılması için gerekli kimyasal tepkimelerin hiç bir elektrolit ayrışması olmadan meydana geldiği sıcaklığı sağlamak için kullanılır. Sıcaklık artışı üç şekilde elde edilir:

1. *Direnç ile.* Bu metotta, işlenecek madde doğrudan doğruya ısıtıcı direnç olarak kullanılır. Isı, dış dirençler yardımıyle de elde edilir ve işlenerek maddeye gerek iletim, gerekse konveksiyon yolu ile aktarılır.

2. *Ark ile.* Bu ısıtma şekli elektrotlu fırınlarda uygulanır; elektrik arkı, ya doğrudan doğruya elektrotlar ile yük arasında (Héroult fırınlarındaki gibi) ya da ısıtılacak maddelerin dışında meydana gelebilir (Mazières ve Stassano fırınları). Héroult fırınında genel olarak, fırının kubbesinden geçen iki veya üç elektrot bulunur; fırına yüklenen madenin veya maden banyosunu kaplayan iletken tabakanın değmesi ile ark meydana gelir; elektrik devresi banyo üzerinden kapanır ve bu sebeple arkın meydana getirdiği yüksek ısıyle ek olarak dirençle de ısı ortaya çıkar.

3. *İndükleme ile.* Son zamanlarda uygulanan ve önemi her geçen gün artan bir ısıtma şeklidir. Foucault akımları ve histerezis olaylarından faydalanılarak uygulanan bu ısıtma, maddenin meydana getirdiği sekonderi kısa devre şeklinde olan bir transformatör niteliği taşır. Uygulamada, ısıtılacak madde, transformatörün primerini çevreleyen bir halka içinde (Ajax-Wyatt fırınları) veya primer sargının çevrelediği silindir şeklinde bir pota içinde (potalı fırınlar) bulunabilir. Bu usul birçok üstünlük gösterir: sıcaklık çok büyük bir duyarlıkla ayarlanabilir; kimyasal tepkimeleri kolaylaştıran yüksek sıcaklıklar daha çabuk elde edilir, Héroult fırınlarında arıtma işlemleri rahat bir şekilde yapılır, fırın atmosferi kolayca ayarlanır. Ayrıca bakım kolaylığı, yüksek verim, işletme kolaylığı, el işinin azlığı ve elde edilen ürünlerin kaliteli oluşu gibi özellikleri de unutmamak gerekir.

Elektrotermik usullerin tek mahzuru, elektrik kalorisinin maliyet fiyatının yüksek oluşudur. Elektrotermi yoluyle, elektrik döküm ve çeliklerin demir alaşımları ve özel bazı metotlarla, nikel, nadir elementler ve kalay elde edilir. Elektrotermi, bazı alaşımların elde edilmesinde kullanılan tek usuldür.

● *Kızgın elektrolitik metot.* Bu metotta maden, bir tuzunun veya kendisinin bulunduğu bir tuz karışımının eritilmiş banyosu yardımıyle, elektrolitik olarak elde edilir ve arıtılır. İşlem oldukça yüksek bir sıcaklıkta yapılır. Çoğu zaman negatif elektrot

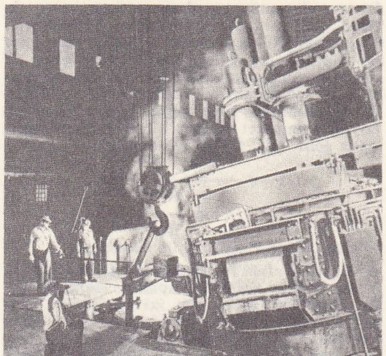

elektrometalürji
15 tonluk
elektrik fırını

olarak kullanılan bir kap içinde uygulanır. Diğer elektrot (demir levha veya karbon bloku) banyoya batırılır. İstenen ürün, elektroliz edilen tuz veya tuzların doğrudan doğruya ayrışması ile veya katoda yerleşen maden ile eritilmiş tuz banyosu arasında meydana gelen kimyasal bir tepkime sonucunda ortaya çıkar. Alüminyum, magnezyum, sodyum, kalsiyum v.b. bu metotla elde edilir.

● *Sulu elektrolitik metot.* Bir tuzun eriyiğinin, normal sıcaklıkta veya 100°C'ı geçmeyen daha yüksek bir sıcaklıkta elektroliz edilmesine dayanır. Aşağıdaki metotlardan birine göre hareket edilir:

1. *Çözünür anotlu.* Bu demir, kömür veya kurşundandır. Maden, sürekli olarak yenilenmesi gereken elektrolitten sağlanır. Yan tepkimeler sonucunda, bu yolla bazı tuz veya tuz eriyikleri de elde edilebilir (meselâ javel suyu, kloratlar, perkloratlar, persülfatlar, oksijenli su).

2. *Çözünmez anotlu.* Arıtılacak maden karışımından meydana gelmiştir. Elektrolit içinde elektrokimyasal tepkimeler sonucunda eriyerek devamlı olarak yenilenir. Bakırın, gümüşün, kurşunun, kalayın arıtılması, nikel ve krom kaplama bu şekilde yapılır. İşlem, bir madenî veya tahta kap içinde uygulanır. Bu sonuncu durumda kabın içi bir madenle, genellikle kurşun yaprakları ile kaplanır. Bütün bu elektrik metotları, modern metalürjinin en büyük gelişmelerinden birini meydana getirir. Büyük yararlar sağlayan bu metotların sanayideki uygulanması, elektrik akımının elde edilmesi ve dağıtımı ucuzladıkça, her gün biraz daha genişlemektedir. (L)

ELEKTROMETRE i. (fr. *électromètre*'den). Elektrikte kullanılan çeşitli ölçü âletlerine verilen ad. ‖ Özel olarak elektrostatik voltmetreye verilen ad.

— ANSİKL. Elektr. *Elektrometrelerin* yapılış ve kullanılmaları değişik prensiplere dayanır. Çoğu zaman elektrometrenin esasını elektrostatik itme ve çekme meydana getirir. Elektrokılcallık esasına dayanan elektrometreler de vardır.

● *Lord Kelvin'in mutlak elektrometresi.* Farkları ölçülecek V ve V' potansiyelleri, birbirinin karşısında yatay olarak duran dairesel A ve B levhalarına uygulanır. Çevre yakınında elektrik alanı düzgün olmadığından çevre etkisinin önlenmesi için A levhası B'den küçüktür. A levhasını çevreleyen ve potansiyeli A'nın potansiyeline eşit olan halkaya *koruyucu halka* denir.

A levhasının koruyucu halka düzeyinde bulunduğu durumda ED yayı F kuvvetini gösterir. Potansiyeller tatbik edildikten sonra A levhasını aynı yere getirmek için alttaki mikrometrik vida ile B hareket ettirilir. Bu durumda iki levha arasındaki uzaklık *e*, yüzölçümü S olan A levhasının elektrik yoğunluğu da μ olsun. Coulomb kanununa göre $4\, \mu\, \pi\, e = V - V'$ dür. $F = 2\, \mu^2\, \pi\, S$ olduğundan μ'yü yok etmekle

$$V - V' = e \sqrt{\frac{8\,\pi\,F}{S}} \text{ (e.s. C.G.S.)}$$

veya

$$V - V' = e \sqrt{\frac{2\,F}{\Sigma_0\,S}} \text{ (M.K.S.A.) bulunur.}$$

● *Bichat - Blondlot mutlak elektrometresi.*

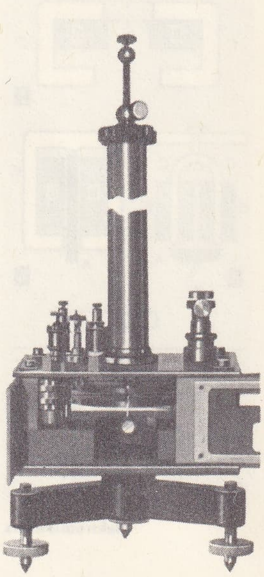

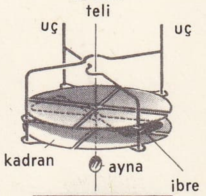

LORD KELVİN'İN ELEKTROMETRESİ

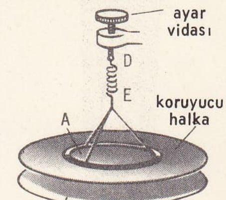

LORD KELVİN'İN MUTLAK ELEKTROMETRESİ

elektrometre

Foto. Savail-Acheson (LAROUSSE)

Bir kondansatör meydana getiren aynı eksenli madenî iki silindirden yapılmıştır. Yarı çapı R_1 olan A iç silindir, yarı çapı R_2 olan B dış silindirine kısmen girer ve eksen boyunca hareket eder. İki silindir arasına bir V potansiyel farkı tatbik edildiğinde A silindirini B'ye doğru çeken ve eksen boyunca hareket ettiren bir F kuvveti meydana gelir. (e.s. C.G.S.) sisteminde

$$F = \frac{V^2}{4 \log \frac{R_2}{R_1}}\text{'dir.}$$

F kuvveti bir P ağırlığı ile dengelenir.

● *Lord Kelvin'in kadranlı elektrometresi.* Yassı silindir şeklinde kapalı madenî bir kutu, eksenden geçen dik iki düzlemle dört parçaya ayrılmıştır. Birbirinden ayrı olan her parça bir kadran meydana getirir. Alüminyumdan yapılmış 8 şeklinde çok hafif bir ibre kadranlar arasında bir eksen etrafında ekseni burmakla dönebilir.

1. *İdiyostatik metot.* Karşılıklı kadranlar iletkenlerle birbirine bağlanır. Farkları ölçülecek potansiyeller çift kadranlara uygulanır. İbre, bir iletkenle çift kadranlardan birine bağlanır.

2. *Heterostatik metot.* Bu metotta, ibre yardımcı bir kaynakla yüklenir. İbre ile kadranların sığaları c ve C, ibre ile çift kadranların potansiyelleri V, V_1 ve V_2 olsun. α sapma açısıyla bu büyüklükler arasında aşağıdaki bağıntı vardır:

$$(1)\ \sin\alpha = \frac{c}{C}\left(V_1 - V_2\right)\left(V - \frac{V_1 + V_2}{2}\right).$$

İdiyostatik metotta $V = V_1$'dir.

Gouy'un gösterdiği gibi (1) formülü bazı sınırlar içinde doğrulukla uygulanabilir. Mascart modeli Fransa'da en çok kullanılan kadranlı elektrometredir. Bu modelde ibre, ipekten bir ipliğe bağlıdır; ibre ekseni, içinde asitli su bulunan bir kaba batırılır; elektrik bağlantısı bu kap aracılığı ile elde edilir.

● *C.T.R. Wilson'un elektrometresi.* Kafes içinde, bir madenî tabla ile ucunda, eğilebilen ve esnek yaprak şeklinde bir madenî parça taşıyan eğik bir çubuk bulunur. Yardımcı bir V_0 potansiyeli ile duyarlığın en fazla olduğu bölgede bir α_0 sapması elde edilir. Ölçülecek V potansiyelini bu potansiyele eklemekle, sapma α olur. V potansiyeli $\alpha - \alpha_0$ farkıyle orantılıdır. Âletin sığasının azlığı, çoğunlukla, yararlı olmasını sağlar.

● *Hankel'in telli veya yapraklı elektrometresi.* Potansiyelleri + V ve — V olan iki iletken levha arasında sapabilen 1 veya 2 μ çaplı platin telden veya levhadan yapılır. Sapma, mikrometrik gözleme mercekli bir dürbünle ölçülür. Bu âletle 0,01 voltluk potansiyel farkı ölçülebilir.

● *Lippmann'ın elektrokılcal elektrometresi.* Elektriklenmenin etkisiyle, civanın yüzey geriliminin değişmesi esasına dayanır. İçinde civa bulunan bir tüpün kılcal boru haline getirilmiş olan alt kısmı asitli suya batırılır. Bir mikroskopla gözlemlenen iki sıvıyı ayıran yüzeyin şekli, ikisi arasındaki potansiyel farkıyle değişir.

● *Lambalı elektrometre.* Bir triyot lambanın ızgara potansiyelinin 10^{-8} volt kadar değişmesiyle plak akımında 10^{-6} amperlik bir değişme olur. Bu fark bir galvanometre ile kolayca ölçülebilir veya bir yükselteçle yükseltilebilir. İçi iyice boşaltılmış olan lambanın ızgarasının potansiyeli katoda göre negatifse, ızgara devresinden akım geçmez. Bu halde, yalıtılmış iletkenler ızgara ile birleştirilirse, yük kaybı olmadan, onlarla katot arasındaki potansiyel farkları ölçülebilir. Az da olsa akım kaçıran triyotlar yerine özel lambalar kullanmakla 10^{-6} voltluk potansiyel farkları tespit edilebilir. Lambalı elektrometreler gittikçe daha fazla kullanılmaktadır. (L)

ELEKTROMETRİ i. (fr. *électrométrie*). Elektrometrelerin kullanılmasını öngören ölçü metotlarının tümü.

— ANSİKL. ● *Gerilimlerin ölçülmesi.* Çeşitli frekanstaki gerilimler elektrometre ile ölçülebilir. Derecelere ayırma, frekansa bağlı olmaksızın yalnız gerilimin etkin değerlerine göre yapılabilir. Bu âletleri kullanmanın sakıncası, sığanın dönen kısımla, sonuç olarak da ölçülecek gerilimle değişmesidir. Bu sebeple, bağlı bulundukları devrenin karakteristiklerini değiştirdiklerinden yüksek frekansta kullanılmaları oldukça zordur.

● *Yüklerin ölçülmesi.* Elektrometreyi bir Faraday silindirine bağlamakla yük ölçülebilir. Herhangi bir etkiye meydan vermemek için âlet, toprakla birleştirilen bir madenî çeper içine konulmalıdır. Dönen kısmın hareketiyle sığanın değişmesine meydan vermemek için, sıfır metotları uygulanır.

● *Zayıf akımların ölçülmesi.* Elektrometrede sapma hızı akımın şiddetiyle orantılı olduğundan, zamanla değişen yük miktarlarının ölçülmesinden akım şiddeti ölçülmesine geçilebilir. Bu metodun, galvanometre kullanma karşısındaki üstünlüğü enerji harcamaması ve çok daha duyarlı olmasıdır; en hassas galvanometrelerle 10^{-12} amper ölçülebildiği halde elektrometre ile 10^{-16} amper şiddetinde akımlar ölçülebilir. (L)

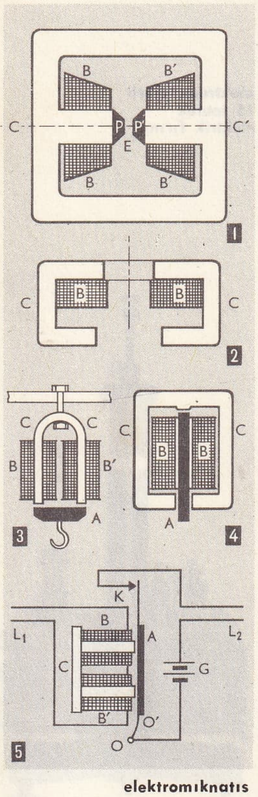

elektromıknatıs

ELEKTROMIKNATIS blş. i. Elektromagnetik. Bir demir çekirdek üzerine sarılmış bobin veya bobinlerden doğru akım geçirmekle elde edilen mıknatıs.

— Göz hekimliği. Göze kaçan magnetik cisimleri çıkarmak için özel elektromıknatıslar kullanılır. (Yabancı cismin bulunduğu yere değişen bu teknik uygulanırken ve uygulanmadan önce çok ihtiyatlı davranmak gerekir.)

— ANSİKL. Elektromagnetik. Bir *elektromıknatıs*'ta çekirdek denilen yumuşak demirden yapılmış *kaburga*'nın (kulas) yönelttiği açık bir magnetik devre vardır. Çekirdeğin uçlarında, elektromıknatısın kutuplarını meydana getiren, özel şekilleri olan (kesik koni, silindir, kama) ve kutup başlıkları denilen demirden parçalar bulunur. Bunların arasındaki dar bölgeye aralık denir. Aynı yönde sarılmış seri bağlı bobinler, aralığın iki tarafında olmak üzere çekirdek üzerine yerleştirilir. Bobinlerden doğru akım geçirmekle, aralıkta şiddetli bir magnetik alan elde edilir.

Aralığının şekli değiştirilebilen veya *değiştirilmeyen elektromıknatıslar* ve *magnetik devresi kapanabilen elektromıknatıslar* vardır. Çekirdek demir-kobalt alaşımından yapılır, değiştirilebilen PP' başlıkları çekirdek uçlarına vidalanır. Bazı eletromıknatıslarda CC' kaburgası çift magnetik devre meydana getirir (şekil. 1). E aralığının genişliği bir kaç mm ile birkaç sm arasındadır. Aynı yönde sarılmış seri bağlı B ve B' bobinlerinin sarımları yalıtkan bir madde ile kaplı iletken borulardır; bu borulardan geçen su devreyi soğutur.

Taneciklerin hızlandırılmasında kullanılan siklotron denilen elektromıknatıslar da aynı modele göre yapılır; yalnız bobinlerin ekseni düşeydir.

Çok daha ufak olan elektromıknatıslardan meydana gelen magnetik merceklerde, çekirdeklerin şekilleri değişiktir. Şekil 2'de, basit bir magnetik merceğin eksenden geçen düzlemle kesidi gösterilmiştir.

Magnetik devresi kapanabilen elektromıknatıslarda, akımın geçmesiyle çekirdeğin çektiği bir armatür vardır. Akımın kesilmesiyle bu armatür bir yay veya ağırlığın etkisiyle çekirdekten ayrılır. Bu tip elektromıknatısların kullanıldığı yerler:

a) *yük kaldırma araçları;* şekil 3 ve 4'te klasik iki model gösterilmiştir. Elektromıknatısın kaldırabileceği ağırlık

$$F = \frac{10^7 B^2 S}{8}$$

formülüyle hesaplanır (F, newton cinsinden kuvveti, B, weber/m² cinsinden indüklemeyi, S, m² cinsinden armatürle çekirdeğin ortak alanının yüzölçümünü gösterir);

b) *röleler;* şekil 5'te bir model şeması gösterilmiştir. O noktasında sabit olan OO' yayı, serbest halde A armatürünü çekirdekten ayırır; birinci L_1 devresinden akımın geçmesiyle çekirdek armatürü çeker ve K noktasında L_2 devresi kapanır. Bu şekilde, uzaktan G jeneratörüne kumanda edilmiş olur. Röleler pek çok yerde kullanılır: şalter, telgraf alıcısı, uzaktan çeşitli kumanda (zil, haber verici, enterüptör v.b.) araçları.

Aşırı iletkenlik sayesinde, az güç çeken hafif elektromıknatıslarla şiddetli magnetik alanlar elde edilebilir. Mutlak sıfır noktasına yakın olan sıvı helyum sıcaklığında, iletkenlerde aşırı iletkenlik olayı meydana gelir; anî bir indükleme ile iletkende elde edilen elektrik akımı, direncin sıfıra yakın olmasıyle (aşırı iletkenlik) hemen hemen ısı çıkarmadan devreden günlerce geçebilir. Ağırlığı birkaç 10 kilogram olan, üzeri ince bir tabaka halinde niyobyum kalay alaşımı ile kaplı ince tel sarımlı bir elektromıknatıs, iç direnci çok az olan 6 voltluk bir batarya ile beslenebilir. Bu elektromıknatısla, aşırı iletkenlik halinde, dış direnç sıfıra yakın olduğundan birkaç on bin gauss'luk bir magnetik alan elde edilir. Normal sıcaklıklarda bu şiddetteki magnetik alanlar 100 ton ağırlığında 100 kilowat'lık güç çeken elektromıknatıslarla elde edilir. Bk. AŞIRI *iletkenlik.* (L)

ELEKTROMİYOGRAFİ i. (fr. *électromyographie*). Kasların kasılmasına eşlik eden elektrik olaylarının elektromiyogram vasıtasıyle incelenmesi. (L)

ELEKTROMİYOGRAM i. (fr. *électromyogramme*). Tıp. Kasların kasılmasından meydana gelen elektrik geriliminin grafik şeklinde yazılması. (L)

ELEKTROMOTOR sıf. (fr. *électromoteur*). Elektr. Dinamo veya pillerde olduğu gibi, mekanik veya kimyasal bir etki altında elektrik üreten. (Volta bu terimi, akım üretebilen bütün cisimler, özellikle madenler için kullanmıştır.) || Bu şekilde üretilen elektrikle ilgili. || *Elektromotor kuvvet.* Bk. KUVVET.

— Elektromagnetik. *Elektromotor alan,* değişken bir magnetik indükleme uygulanmış bir iletkende doğan ve hiç bir potansiyel farkı yokken, bu iletkenin hareketli yükleri üzerine etki yaparak indüklenmiş akımlar meydana getiren elektrik alanı. (Bu elektromotor alan, $\text{rot}\ \vec{E}m = -\frac{d\vec{B}}{dt}$ olmak üzere bir $\vec{E}m$ vektörüdür. Buradaki $\vec{B}$, magnetik indükleme vektörüdür. Tel şeklindeki bir iletken boyunca dolaşımı, bu iletkende meydana gelen indüklenmiş elektromotor kuvvete eşittir.)

◆ i. Elektrik enerjisini mekanik enerjiye dönüştüren cihaz. (L)

ELEKTROMÜSKÜLER sıf. (fr. *électromusculaire*). Fizyol. Bir kasın içinde meydana gelen elektrik olayı. (L)

ELEKTRON i. (fr. *électron*). Tecrit edilebilen en küçük elektrik yükü taşıyan elementer tanecik. (Bk. ANSİKL.) || *Elektron akısı,* serbest elektronların yer değiştirmesi. || *Elektron analizi* veya *elektronik analiz.* Bk. ANALİZ. || *Elektron çoğaltıcı.* Bk. ÇOĞALTICI. || *Elektron değeri.* Bk. ELEKTROVALANS. || *Elektron demeti,* aynı kaynaktan çıkan ve birbirine yakın yörüngede yayılan elektron akışı. || *Elektron gazı,* boş veya gaz dolu bir ortamda veya bir iletkenin içinde dolaşan serbest elektronların tümü. || *Elektron geçişi,* bir elektronun bir enerji seviyesinden başka bir seviyeye geçmesi. || *Elektron ışını,* bir demette bulunan bir elektronun yörüngesi. || *Elektron iletkenliği,* madenlerin elektrik iletkenliğini, madenin içinde bulunan elektronlar üzerinde bir elektrik alanının yapmış olduğu etkiden yararlanarak açıklayan teori. || *Elektron kırınması.* Bk. KIRINMA. || *Elektron lambası,* gaz geçirmeyen bir tüp içindeki boşlukta veya bir gaz ortamda elektron akımı meydana getiren elektronik âlet. || *Elektron mikroskopu.* Bk. MİKROSKOP. || *Elektron tabakası,* bir atomda birbirlerine yakın bir enerji düzeyinde bulunan elektronun tümü. || *Elektron yığılması.* Bk. YIĞILMA. || *Tâli elektronlar,* madenî bir levha üzerine gelen birinci derece elektron demetinin yayınladığı elektronlar. (Vakum tüplerin çalışmasında önemli bir rol oynayan bu olay, elektron çoğaltıcılarında kullanılır.)

— Elektron. *Elektron-delik çifti,* fotoelektrik olaylarda, negaton-pozitron elektron çiftine verilen ad. || *Elektron tabancası,* çok büyük hıza sahip yoğun bir elektron demeti üreten elektrotlar dizisi. Bk. ANSİKL.

— Kim. *Elektron ilgisi,* bir kimyasal ele-

bir ordinatörün genel görünüşü; ön planda, baskı elemanı ve hemen arkasında, delikli kart okuyucu - seçici; ikinci planda, sağda, magnetik şerit açıcıları; ortada işleme ünitesi (merkez proses ünitesi)

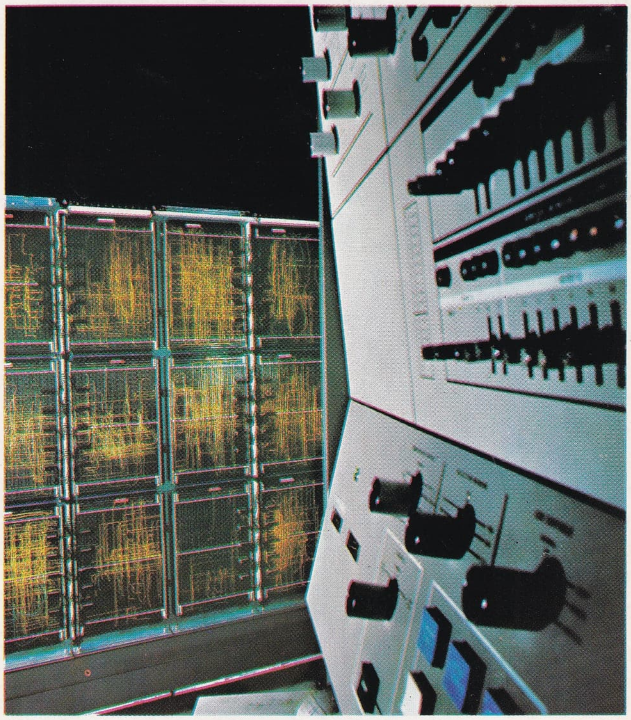

ordinatörün idare şebekesinden bir bölüm

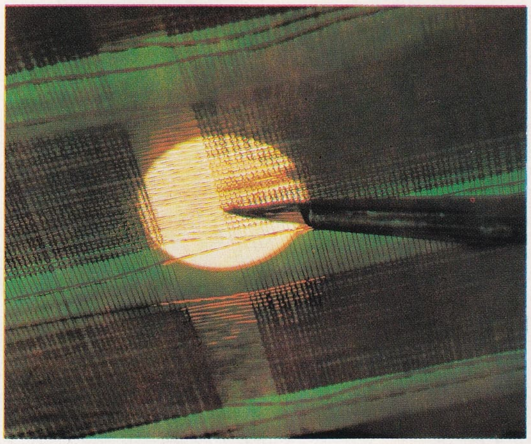

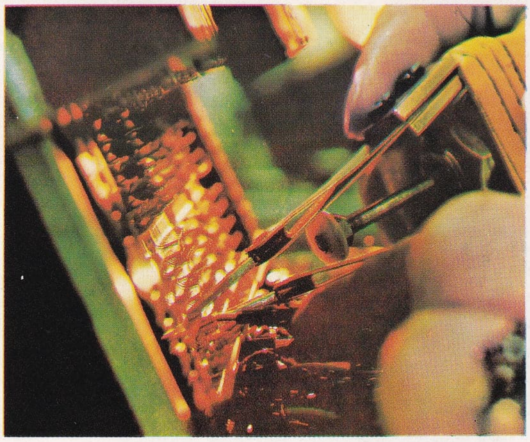

aşağıda,
bir parçanın
yerine yerleştirilmesi;

yukarıda,
bir matrisin
kontrolu

Foto. İ.B.M., Van der Veen-Rapho (LAROUSSE)

NÜKLEER ENERJİ

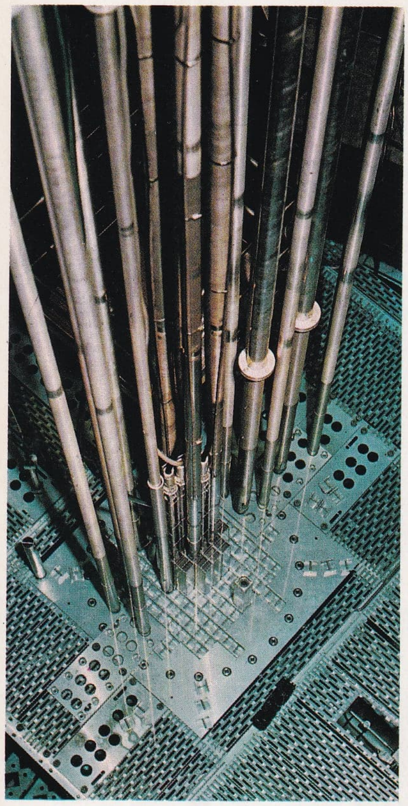

«Cabri» reaktörünün kalbi, bataryaların kontrolu için gerekli açık kalp türü havuz

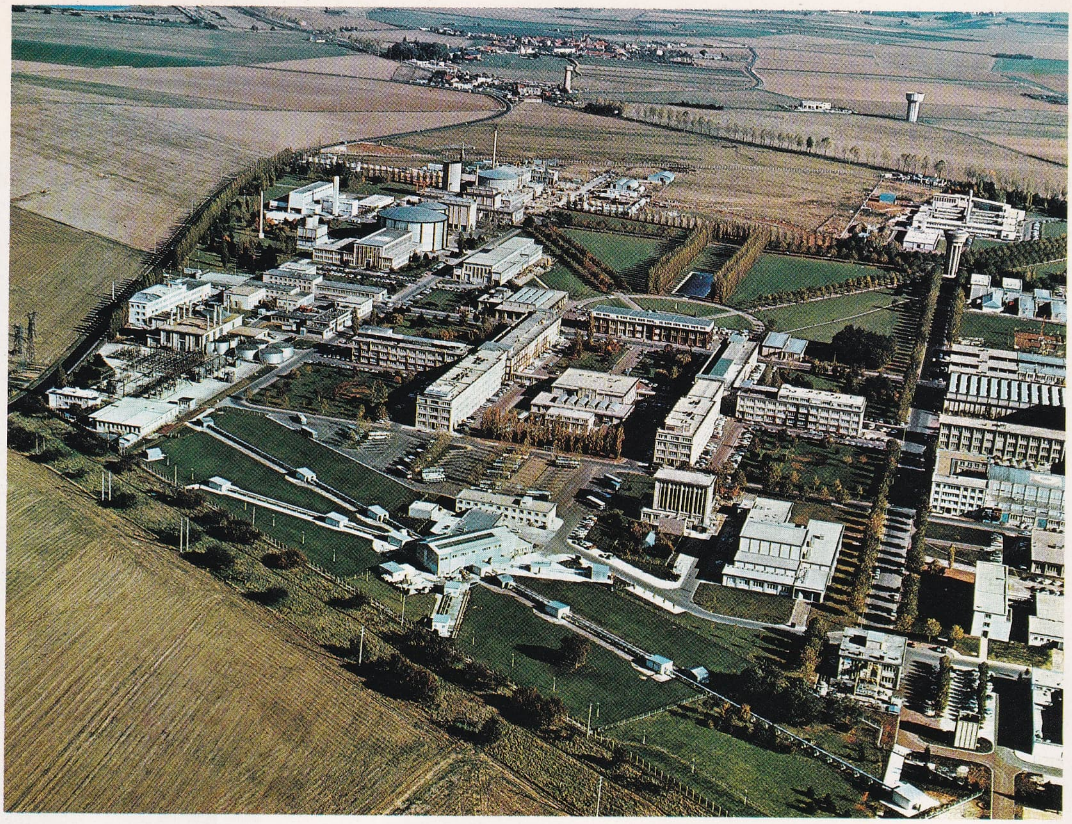

Saclay Nükleer Araştırma merkezi

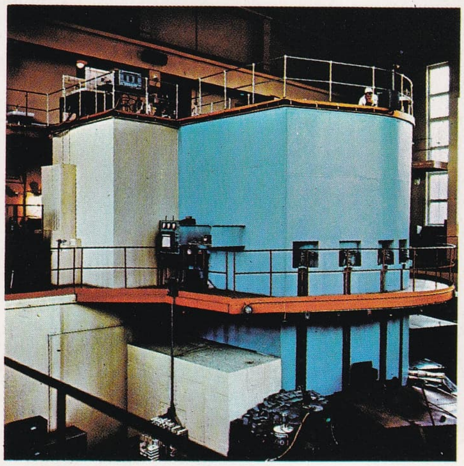

Beyaz Rusya Bilimler Akademisi Atom Araştırmaları enstitüsünde atom reaktörü

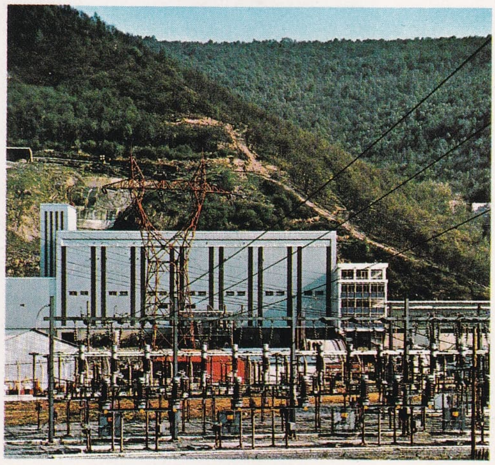

Chooz Fransa-Belçika Ortak Nükleer merkezinin enerji iletim hatları

Oldbury Nükleer Enerji merkezi (Büyük Britanya)

Foto. Alain Perceval, Brosse, Novosti, Brigaud-EDF, U.K.A.E.A. (LAROUSSE)

mentin elektron alma yatkınlığı veya güçlüğü. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. Temel maddesi magnezyum, yüzde 3 ile 4 alüminyum ve yüzde 1 ile 3 çinko karışımı olan çok hafif bir alaşım. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Elektron demetiyle işleme,* malzemeyi düşük basınç altında tutarak ve üzerine çok iyi odaklanmış yüksek hızlı bir elektron demeti yollayarak işleme. Elektronların kinetik enerjisi ısıya dönüştüğünden, değdikleri bölgedeki malzemeyi buharlaştırırlar. (ELEKTRON BOMBARDIMANIYLE İŞLEME de denir.)

— ANSİKL. *Maddenin atom teorisi,* elektriğin tanecikli yapıda olduğunu varsayar. Nitekim, elementer yüklerin, elektrik atomlarının varlığı, elektroliz olayında açıkça görülür: cinsi ne olursa olsun, artı ve eksi iyonlar, 96 490 coulomb'un Avogadro sayısına (6,02 × 10^{23}) bölünmesine eşit veya bunun tam katı bir yük taşır. (Bk. BİRLEŞME *değeri.*)

Pek çok şartlarda gazlar da iyonlaşır; yani içlerinde, elektrolit iyonlarıyle aynı yükü taşıyan kimi artı kimi eksi elektrik yüklü merkezler meydana gelir.

Elementer *e* yükü (1891'de ingiliz Stoney buna *elektron* adını verdi) 1916'da amerikalı Millikan tarafından kesinlikle tanımlandı. Gaz halindeki iyonlar üzerinde çalışan Millikan, bu iyonlara eşlik eden mikroskobik damlacıkların bir elektrik alanının etkisi altında ve yerçekim kuvvetinin varlığı ya da yokluğu sırasındaki düşüş hızını incelemekteydi.

Ayrıca, daha pek çok olay sırasında eksi elektrik yüklü parçacık (korpüskül) ışını meydana gelir. Bütün bu ışımaların, eksi elektrik yükü taşıyan bir tek tip tanecikten doğduğu anlaşılmıştır. Bu tanecikler, bazen çok büyük bir hızla hareket eden serbest elektronlardır. Bu ışımalara örnek olarak şunları sayabiliriz: aşırı seyreltilmiş gaz dolu bir ampül içinde meydana gelen katot ışınları; radyoaktif cisimlerin yaydığı beta ışınları, ışık etkisiyle (fotoelektrik etkisi) bazı madenlerin verdiği ışınlar; ısıtılan madenlerin ışık yayımı (termoelektronik etki) v.b. Bk. ELEKTRİK.

Hareket halindeki elektronların yörüngeleri, elektrik veya magnetik alanların etkisiyle sapmaya uğrar. Bu çift sapmanın incelenmesiyle, yükün elektron kütlesine bölümünü veren $\frac{e}{m}$ oranı belirlenebildi; *e* ve *m* için bugün kabul edilen değerler şöyledir: $e = 1{,}6 \times 10^{-19}$ coulomb ve $m = 9 \times 10^{-28}$ gram (elektron hareketsizken). Tamamen elektromagnetik kaynaklı olan bu kütle, hidrojen atomunun kütlesinden 1840 defa daha küçüktür.

Bağıllık teorisine göre, elektronun kütlesi hızıyle orantılı olarak artar. Bir *v* hızı için, kütle şu formülle gösterilir:

$$m = \frac{m_0}{\sqrt{1-\beta^2}}$$

Burada m_0 hareketsiz haldeki kütle, β ise $\frac{v}{c}$ oranıdır (*c*, ışığın boşlukta yayılma hızı). Bu formülü, 1916 yılında isviçreli Guye ve Lavanchy gerçekleştirdi.

Negatif elektron, maddenin bileşiminde bulunan temel unsurlardan biridir; serbest halde yaygın olarak bulunması bundan ileri gelir. Bütün atomların dış kısmı, çekirdekten gittikçe uzaklaşan ve K,L,M... diye adlandırılan tabakalarda toplanmış elektron bulutlarından meydana gelir. En dış tabakadaki elektronların sayısı ve düzeni, o elementin kimyasal özellikleriyle ve birleşme değeriyle yakından ilgilidir. (Bk. KİMYA.)

1932'de amerikalı Anderson, kozmik ışınlarda (evren ışınları), elektronla aynı kütlede ancak *e*'ye eşit değerde artı yük taşıyan tanecikler bulunduğunu keşfetti. Bu pozitif elektronlar veya *poziton*'lar (negatif elektronlara *negaton* da dendiği için bu ad verilmiştir) atom içinde serbest halde bulunmaz; ortalama yaşama süreleri de çok kısadır (saniyenin on milyonda biri kadar). Meydana gelişleri, bir poziton-negaton çifti doğuran bir *foton*'un *maddeleşme*'sine bağlıdır. Bu olayın tersi gerçekleştiği zaman da kaybolurlar.

— Elektron. *Elektron tabancası,* dolaylı veya dolaysız ısıtma yoluyle elektron yayan sıcak bir katottan, bu katodu çevreleyen «Wehnelt» silindiri (veya, elektron lambalarının elektroduna benzediği için bazen de «ızgara») denilen ve elektron demetinin şiddetini ayarlamağa yarayan bir silindirden, katoda oranla artı gerilimde olan ve elektronların akışını hızlandırmakla görevli bir veya birkaç anottan meydana gelir. Ayrıca, şekilleri bu uygun potansiyeller tatbiki sayesinde bu anotlar, elektron akışını eksenel dar bir demet halinde bir noktaya yöneltecek bir elektrik alanı yaratacak niteliktedir. Bazen bu yöneltme veya odaklama işlemi bir magnetik alanla da sağlanabilir.

— Kim. Elektropozitif veya elektronegatif elementlerin, ***elektron ilgisi*** ölçülebilir. Bakır sülfat eriyiğine çinko katılırsa: $CuSO_4 + Zn \rightarrow ZnSO_4 + Cu$ ile gösterilen tepkime meydana gelir.

Bu tepkime sırasında meydana gelen enerji elektrik yoluyle ölçülür (Daniell pili de kullanılabilir) ve her molekül-gram için yaklaşık olarak 50 k.kal. bulunur. Bu durumda, çinkoya göre bakırın elektron ilgisi 50 k.kal.-den yüksektir. Buna göre, artan elektron ilgilerine göre madenleri sınıflandırmak mümkündür. Böylece aşağıdaki liste elde edilir: potasyum, kalsiyum, sodyum, magnezyum, alüminyum, çinko, demir, nikel, kurşun, hidrojen, bakır, gümüş, civa, altın. Bu şekilde bir sınıflandırma birçok alanda uygulanmaktadır. Çünkü, madenler, kendi tuzlarında bu sırayı izleyerek birbirinin yerine geçer. Bu sıra, hava veya suyun etkisi ile, gittikçe azalan bir değişme eğilimi gösterir.

— Metalürji. İlk defa Almanya'da hazırlanan *elektron,* kalıpla, presle veya dövülerek imal edilir. Özgül ağırlığının (1,8) düşük oluşu, 25 kg/mm²'lik çekme kuvvetine dayanıklı olması ve yüzde 15 oranında uzama niteliği göstermesi, uçak sanayiinde çok aranılan bir malzeme olmasına yol açar.

— Teknol. *Elektron demetiyle işleme,* bir katottan çıkan, yüksek bir magnetik alanla hızlandırılan ve magnetik veya elektrostatik mercek sistemleriyle odaklanan elektronlarla, işlenecek parçanın çok küçük bir bölgesini (kenarı 5 ile 20 μ olan kare) bombardıman etmek suretiyle yapılır. Küçük bir yüzeye çarpan elektronların çok yüksek olan hızları, çarpma anında, erimesi çok zor olan cisimleri (molibden, tantal, titan) buharlaştıracak kadar yüksek sıcaklıklar meydana getirebilir. Elektronlar, süreleri 0,1 ile 100 mikrosaniye arasında ayarlanabilen ve anî enerjisi 1 kW'tan büyük olan, enerji yoğunluğu yüksek periyodik darbeler şeklinde yollanır. Böylece parçanın bütününün ısınması önlenir; elde edilen şekil daha düzgün ve maddenin buharlaşma hızı arttırılmış olur. Odaklama çapı birkaç mikron olan elektron demeti, küçük bir freze gibi çalışarak maddeyi tabakalar halinde kaldırır. Bombardıman bölgesi madde üzerinde gezdirilerek herhangi bir profil şekil elde etmek mümkündür. Genel olarak şekillendirme tamamen otomatik olarak yapılır: elektronların bombardıman ettiği bölge, bir televizyon lambasında olduğu gibi demetin saptırılmasıyle değiştirilir. Bu da elde edilen duyarlığın derecesini açıklar; çünkü mekanik kumandanın kusurlarına karşılık, parçanın işlenmesi doğrudan doğruya gözlem dürbünüyle kontrol edilir. Buna karşılık, birim zamanda işlenen kısım çok azdır. İletken veya yalıtkan birçok malzemenin işlenmesinde kullanılan bu usul, elektrikle aşındırma ve sesötesi usullerle işleme tekniğiyle aynı üstünlükleri gösterir: maddenin kaldırılması, işlenen malzemenin sertliğine bağlı değildir ve uygulanan kuvvet ihmal edilebilecek kadar küçüktür. Bu şekilde çok yüksek duyarlıkla ince işler yapmak mümkün olur; en büyük üstünlüğü vakumda yapılabilmesidir, böylece parça her türlü kimyasal etkiden ve çevre atmosferinden, şekil verme âleti veya sıvısından gelen yabancı madde atomlarından korunmuş olur. Bu teknik özellikle, elektronikte geçen çok küçük elemanların işlenmesinde, örneğin düzlem dirençler, diyotlar, transistörler v.b. kullanılır. Çok küçük kesitli ve oldukça derin izler açmağa yarar; delik açmak daha zordur, çünkü içeride daima bir yuvarlanma meydana gelir. Sentetik dokuma sanayiinde kullanılan haddeleri, iğneleri, diyafram v.b. larını işlemek için sanayide kullanılan ince veya duyar taşların delinme ve frezelenme işlerine yarar. Bu usul, ayrıca ekleme ve lehimcilikte de kullanılır. (L)

ELEKTRONARKOZ i. (fr. *électronarcose*). Tıp. Ruh hastalıklarında elektroşok tedavisine benzeyen, fakat zayıf gerilimli akımla uzun süre uygulanan tedavi metodu. (Elektronarkoz, elektroşok gibi çırpınmalara yol açmaz, sadece birkaç dakikalık bir uyku verir.) [L]

ELEKTRONEGATİF sıf. (fr. *électronégatif*). Atomları kolayca elektron bağlayan ve elektroliz yapıldığı zaman anoda giden kimyasal elementlerin niteliği. (L)

ELEKTRONEGATİFLİK i. (*elektronegatif'-ten elektronegatif-lik*). Bir atomun, elektronları çekme niteliği.

— ANSİKL. Elementlerin *elektronegatiflik*'i, bağıl olarak hesaplanmıştır. Bu amaçla lityum madeninin elektronegatifliği 1,0 olarak kabul edilmiş ve lityumla karşılaştırılarak öteki elementlerin elektronegatiflikleri bulunmuştur. Meselâ, sodyum madeninin elektronegatifliği lityumdan daha azdır (0,9). Buna karşılık azotun elektronegatifliği 3,0'-tür. Görüldüğü gibi bunlar bağıl, yani birimsiz sayılardır.

Periyotlar cetvelinde elektronegatiflik, elektron ilgisi gibi, soldan sağa ilerledikçe artar. Buna karşılık düşey dizilerde, yani gruplarda, yukarıdan aşağı doğru azalır. Bu nedenle elektrografitliği büyük olan elementler, periyotlar cetvelinin sağ üst bölümünde toplanmış ametallerdir. Bunlar arasında elektronegatifliği en büyük olan element flüor'dur. Flüor'un elektronegatifliği bağıl olarak 4,0'tür.

Elektronegatiflik kovalent bir bağın iyonik karakterini anlamak için kullanılır. Kovalent bağla bağlanmış atomların elektronegatiflikleri arasındaki fark arttıkça kovalent bağın iyon özelliği de artar; bu tür bağlara *iyonik* bağ denir. Bir iyonik bağın sağlamlığı ise, birbirine bağlanan atomların elektronegatiflikleri arasındaki farkla orantılı olarak çoğalır. Bk. KİMYA. (L)

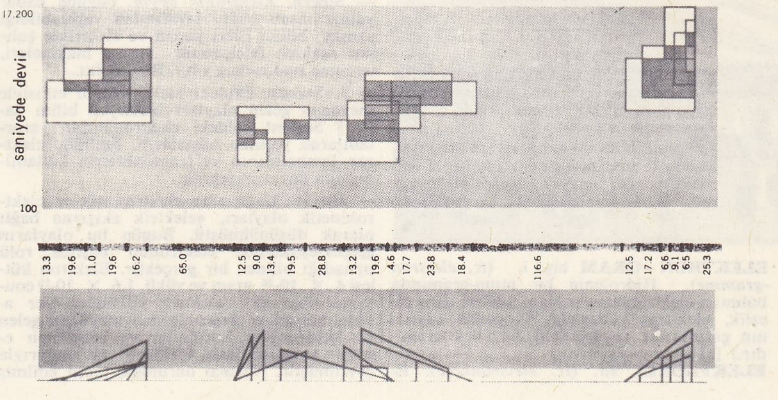

elektronik müziğin kurucularından Stockhausen'ın II numaralı etüdü

elektronik

elektronikte kullanılan başlıca cihazlar: **1.** bulucu ve doğrultusu lambalar; **2.** transistörler; **3.** hiperfrekans magnetronu; **4.** fotoelektrik lambalar; **5.** katodik osilograf; **6.** elektron çoğaltıcı fotoelektrik lamba; **7.** süper ikonoskop; **8.** görüntü transformatörü; **9.** sayaç lamba; **10.** Piezo-elektrik kuvarslar; **11.** dirençler, kondansatör ve transistörlerle kablo şeması.

ELEKTRON - GRAM blş. i. (fr. *électron -gramme*). Hidrojenin bir atom-gramında bulunan elektronların toplam kütlesi. (Bu nicelik, elektron kütlesiyle Avogadro sayısının çarpımıdır ve değeri 0,000 548 5 gram'dır.) [L]

ELEKTRONİK sıf. (fr. *électronique*). Elektronik dalıyle ilgili bütün teknik işlemler ve bu prensibe göre çalışan bütün tertibatlar için kullanılır. (Bilgi için bk. ANSİKL.) ‖ *Elektronik ayna,* bir elektron demetinin yansımasını sağlayan tertibat. ‖ *Elektronik gizli görüntü,* bazı analiz tüplerinde optik görüntünün, bir yüzey üzerinde dağılmış elemanter yükler halinde elektriğe dönüşmesi. ‖ *Elektronik kamera.* Bk. KAMERA. ‖ *Elektronik mercek.* Bk. MERCEK. ‖ *Elektronik mikroskop.* Bk. MİKROSKOP. ‖ *Elektronik optik,* elektrik veya magnetik alanlarda, elektronların veya iyonların yörüngeleriyle, ışık ışınlarının ışın kırıcı ortamlardaki hareketleri arasında bulunan benzerliğe dayanarak, elektronik cihazların çalışmasını inceleyen optiğin bir kolu. (Bu şekilde alanlar meydana getiren sistemlere *elektronik mercek* denir; bu sistem gerçek elektronlu optik âletlerin yapımını sağladı.) ‖ *Elektronik teleskop.* Bk. TELESKOP. ‖ *Elektronik lamba.* Bk. ELEKTRON *lambası.*

— Ask. *Elektroniğin askerlik alanında uygulanması.* Bk. ANSİKL.

— Büro. *Elektronik düzen,* önceden hazırlanmış bir programa göre, delikli veya magnetik bantlar ve kartlar şeklinde elde edilen bilgilere dayanarak, büyük bir hızla birbirini izleyen temel ve karmaşık işlemleri (aritmetik veya isteğe bağlı) gerçekleştiren elektronik makineler grubu. (Elektronik düzendeki güçlü hafıza elemanları ve verilerin iyi saklanması sayesinde, bu temel işlemler çok sayıda verilere dayanarak, tek bir işlemle gerçekleştirilebilir.)

— Denizc. *Elektronik yardımcılarla seyir,*

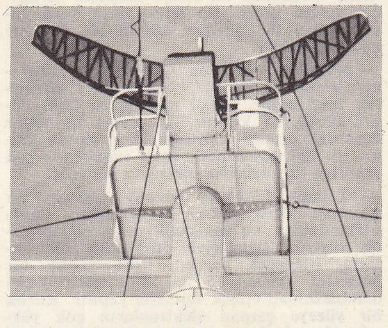

radyo-elektrik usullerden yararlanarak yapılan seyir tekniği. (Bu usul özellikle mesafelerin ses yankıları [radar ve altimetre], aktif veya pasif cevap verici, havada ve denizde seyir emniyetini sağlayan ve bu sistemlerden çıkarılan usuller, aynı zamanda işaretleme kılavuz teşhis tertibatı veya Hertz dalgalarından meydana gelen sistemleri kapsar.)

— Fiz. Bk. ANSİKL.

— Müz. *Elektronik çalgılar,* müzik sesleri yaratmak için elektrik salınımlarını üreten ve hoparlörler aracılığıyle bu sesleri elde eden araçların tümü. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Elektronik müzik,* elektronik çalgılar veya âletlerle yapılan müzik.

— Sanay. Bk. ANSİKL.

— Sibern. *Elektronik beyin,* bugüne kadar yalnız insan beyni tarafından yapılabildiği sanılan bütün işleri yapan ve elektrikle çalışan makine (elektronik hesap makineleri, tercüme makineleri v.b.). Bk. ANSİKL.

◆ **İ.** Serbest haldeki elektronların etkisiyle meydana gelen olayları inceleyen bilim dalı. ‖ Serbest haldeki elektronlardan yararlanılarak yapılan cihazların, özellikle elektron lambalarının ve transistörlerin kullanılmasına dayanan teknik.

— ANSİKL. Uzun süre elektrostatik ve elektrokinetik olayları, «elektrik akışı»na bağlı olarak düşünülmüştü. Bugün bu olayların gerçekleşmesinde elektronun başlıca rolü oynadığı bilinen bir gerçektir. Elektron kütlesi 4×10^{-28} gram ve yükü, $1{,}6 \times 10^{-19}$ coulomb olan eksi elektrik yüküdür. Her atom, nötron ve protonlardan meydana gelen bir çekirdekten kuruludur ve belirli bir enerji seviyesinde elektron tabakalarıyle çevrilmiştir. Normal durumda, tecrit edilmiş atom nötr'dür (yansız); yani çekirdeğin yükü, kendisini çevreleyen elektron tabakalarının yüküne eşittir. Bazı dış olayların veya katı ve sıvılarda olduğu gibi karşılıklı iç tepkilerinin etkisiyle bazı elektronlar serbest kalabilir.

1. *Katot ışınları.* İçindeki gaz basıncı, bir milimetre civa basıncının binde biri kadar olan bir kap içine yerleştirilmiş iki elektrot arasında binlerce voltluk bir gerilim uygulanırsa, pozitif elektrottan ayrılan birkaç elektron, arta kalan gaz moleküllerine çarparak bir *iyonlaşma* meydana getirmek, yani bu moleküllerde bir elektron kaybına yol açmak üzere yeterli enerji seviyesine yükselir. Böylece, kap içinde gerçek bir elektron akımı meydana gelir. Elektrik ve magnetik alanların etkisiyle, bu yoldan elektronun yükünü ve kütlesini belirlemek mümkün olmuştur.

2. *Billûrlu katılarda iletkenlik.* Bir billûr meydana getirmek üzere birleşen atomlarda, yakınlıkları dolayısıyle görülen karşılıklı tepkiler elektron tabakaları üzerine etki eder. Derindeki tabakalarda etki daha azdır ve elektronlar çekirdek etrafında toplanmıştır. Buna karşılık dış tabakada büyük değişiklikler meydana gelir. Bu tabakanın elektronları artık bir atom etrafında toplanmış halde değildir ve «değerlilik bandı» denilen bir çeşit enerji bandı üzerinde hareket edebilir. Eğer bu bant tamamıyle dolmuş değilse (madenlerde), bir elektrik alanı uygulamakla, büyük hızdaki termik çalkantıya (âdi sıcaklıktaki bakırda 1 500 km/sn kadar), elektrik alanının ters yönünde 1 mm/sn'lik bir yer değiştirme hızı eklenmiş olur. Madenlerde elektrik akımını meydana getiren bu yer değişimidir. Buna karşılık eğer değer bandı tamamen dolmuşsa bir yalıtkan veya yarı iletken söz konusudur. Bu son durumda termik işlem veya seçilen saf olmayan maddelerin konulmasıyle elektronlarla dolu olan bu bantta boşluklar meydana getirebilir. Delik adı verilen bu boşluklar, bir artı yük gibi hareket eder. Neticede, bir elektrik alanın etkisiyle bir iletkenlik meydana gelir. Bu buluş, redresör ve transistör gibi önemli yeniliklerin gerçekleşmesini sağlayan yarı iletkenler teorisinin temelidir.

3. *Diğer olaylar.* Bir madende, yüzeydeki potansiyel seti engellediği için serbest elektron bulutu billûrdan ayrılamaz. Ancak maden çok yüksek bir sıcaklık derecesinde ısıtılırsa, termik çalkantı bazı elektronlara, bu potansiyel setini aşmak için gerekli enerjiyi sağlar. Bu *termoelektronik olay*'dır. Bu maden yüksek bir vakum altına koyup «plak» denilen başka bir elektrotla maden arasında bir potansiyel farkı uygulanırsa, yayımlanan elektronları toplamak mümkün olur. Diyot lambanın prensibi budur. Potansiyel setini aşmak için gerekli enerji, dalga boyu yeterince kısa ışık (genellikle morötesi) yayımıyle de sağlanabilir. Bu da *fotoelektrik olay*'dır. Ayrıca bazı atomlar, kendiliklerinden çok yüksek enerjili elektronlar verebilir (radyum). Bu; beta bozunmasıyle radyoaktiflik olayıdır.

4. *Elektrolit akımlar.* «Elektrolit» denilen bazı cisimlerin molekülleri, ters işaretli iyonlar halinde kısmen parçalanır ve bu iyonların, bir elektrik alanının etkisiyle yaptığı çift yönlü hareket, anot ve katot arasında belli miktarda bir elektrik yükü taşır. Bk. ELEKTRİK.

— Ask. *Elektronik'in askerlik alanında uygulanması.* Frekans bantları üzerinde gittikçe genişleyen elektromagnetik dalgaların askerlik alanında kullanılmasında elde edilen büyük gelişmeler, İkinci Dünya savaşı sırasında silâhlarda görülen değişmelerin başlıca özelliklerinden birini meydana getirmiştir. Bu alanda özellikle komuta makamlarıyle kıtalar arasındaki irtibatın daha uygun bir halde yapılmasını sağlayan telsiz telgraf ve telsiz telefon kullanılmasının yaygınlaşması (bk. MUHABERE); uçaksavar savunma meselesini kökten değiştiren radar; radarlar; elektronik hesap makineleri ve servo-motorların kombine olarak kullanılması suretiyle havadan yapılan uzaktan kumandalı atışlar; güdümlü özel araç ve mermilerin kullanılmasını sağlayan özgüdüm ve uzaktan güdüm usulleri; özellikle av ve bombardıman uçaklarının sevk ve idare sisteminde uygulama sahası bulan aeroelektro-

Foto. *LAROUSSE*

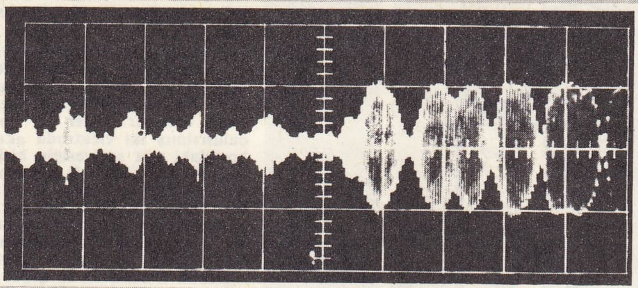

«Sputnik»in hep aynı tondaki bip-bip sinyali bir osilografla incelenmiş ve karmaşık yapıda bir haber sinyali olduğu anlaşılmıştır.

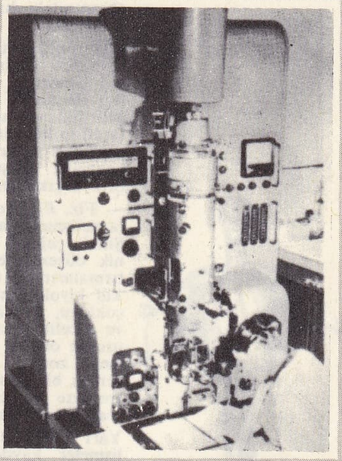

Merceklerin yerine bobinler, ışık yerine de bir elektron demeti kullanmağa başladıktan sonra, optik elektroniğin uygulama alanı genişlemiştir. Resimde, profesör Castaing'in mikrosonda'sı görülüyor.

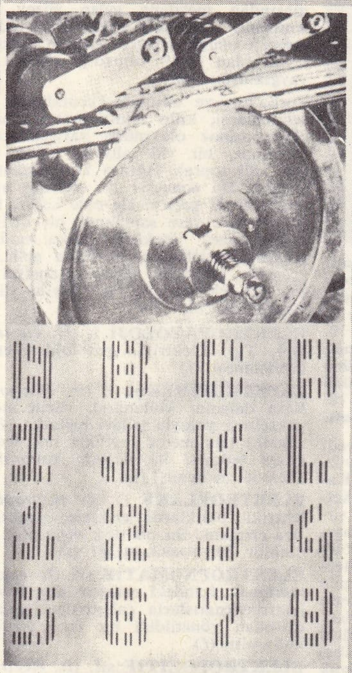

Bu makine, alt kısmına magnetik mürekkeple harfler ve sayılar basılmış çekleri okuyabilir.

8 transistör ve rezistorlu mikrolojik pil elemanı. Karınca, âletin boyutları hakkında bir fikir veriyor.

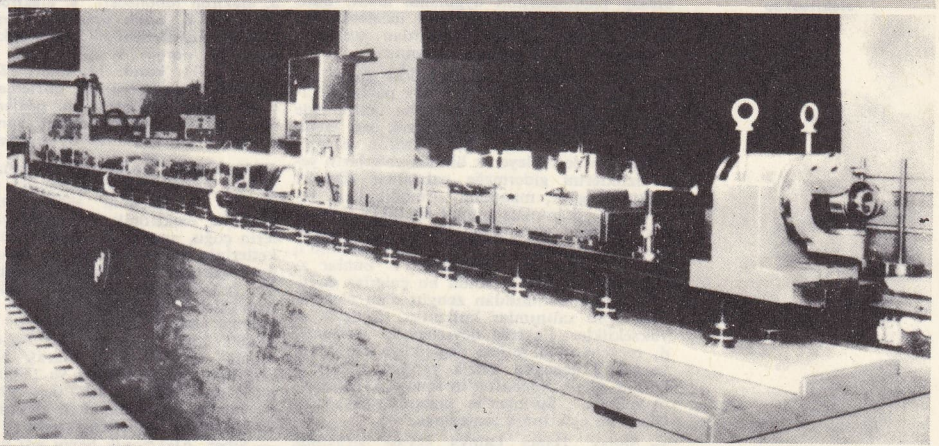

Bir çelik levhayı delebilen, dar ve şiddetli bir ışık demeti halindeki lazer ışınlarının çok geniş bir uygulama alanı vardır: ince kaynak işleri, cerrahî, uzay haberleşmeleri, radar, v.d.

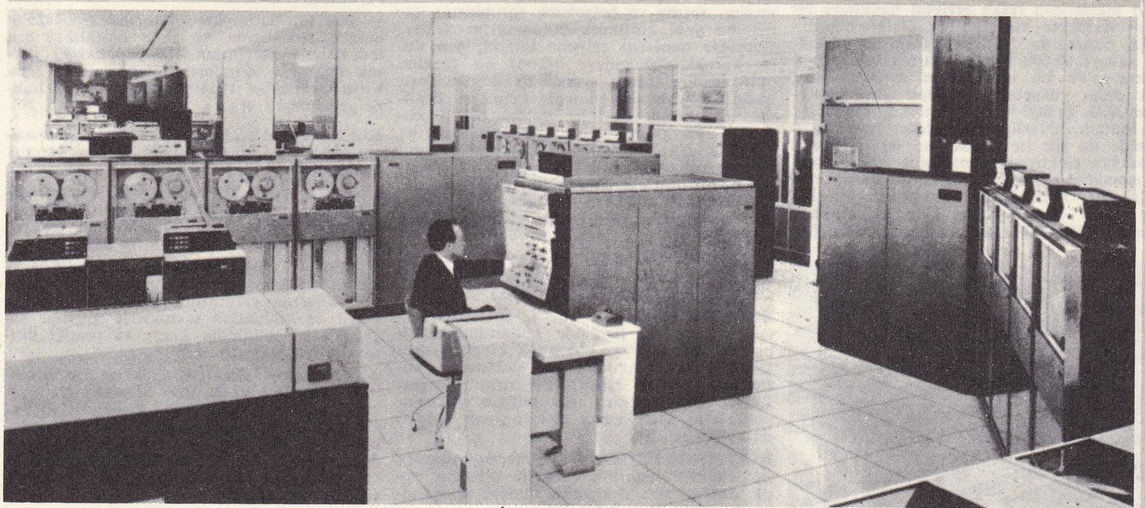

Bir ordinatörün genel görünüşü. Ön planda, baskı elemanı ve hemen arkasında, delikli kart okuyucu - seçici. İkinci planda, sağda, magnetik şerit açıcıları. Ortada, işleme ünitesi (merkez proses ünitesi).

Foto. LAROUSSE

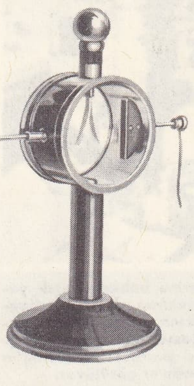

elektroskop

nik tekniği; radarla televizyonun birlikte kullanılmasını sağlayan ve bir uçak radarının ekranındaki hayali yere ulaştıran teleradar sayılabilir.

Elektroniğe ait bu tekniğin, modern savaşın verilerini değiştirmiş olmakla beraber güçleri birbiriyle mukayese edilebilen muharipleri de kendi sahaları içinde karşı karşıya getirdiği unutulmamalıdır. Bu suretle iki taraftan her birinin hasmının gönderdiği dalgalardan yararlanarak onları kesmeğe veya bozmağa çalıştığı bir ses dalgaları savaşı ortaya çıkmıştır.

— Fiz. *Elektroniğin* uygulama alanının hızla gelişmesi çağımızı büyük ölçüde etkiledi. Şimdi çağdaş bütün teknikler için elektronik düzenlerden yararlanılıyor. Atom araştırmalarında, uzay bilimlerinde veya molekül biyolojisinde çözülecek yeni sorunların çokluğu, bir ölçüde gerekli olan çabukluk ve incelik, araştırmacıları yeni teknolojik usuller ortaya çıkaran düzenleri gerçekleştirmeğe zorladı. Belli başlı araştırmalarda gerçek bir yarışma ortaya çıktı, çünkü elektronikte gerçekleştirilen yeni buluşlar hemen sanayi alanında uygulanıyordu.

Yarı iletkenler alanında, çok ilgi çekici gelişmeler kaydedildi. Meselâ, cevap süresi saniyenin milyarda biri kadar olan transistörler, bazıları çeşitli ışınımların deteksiyonunda, bazıları da çok geniş frekans bantlarında yayın için kullanılabilen diyotlar gerçekleştirildi. Yeni tekniklerle, çeşitli lojik işlemleri yapabilen çok küçük boyutlarda integre (tamamlanmış) devreler yapıldı. Hesap makinelerinin uygulama alanı, büro âletlerinden, uzay araçlarının incelenmesinde ve çalıştırılmasında kullanılan çok karışık ordinatörlere kadar genişlemiştir.

— Müz. *Elektronik çalgılar* dört grupa ayrılır: **a.** mevcut olan fakat çok pahalıya çıkan çalgıların niteliklerini daha ucuza elde etmeyi amaç edinenler (elektronik org, Hammond, dereux, v.b.); **b.** bir mikrofon ve amplifikatörle destekleyerek bilinen çalgıların yetersizliklerini gidermeğe çalışanlar (örnek: elektrikli gitar, mandolin, armonika); **c.** yeni sesler çıkaranlar; bunlar özellikle elektronik müzik yapmağa yarar (Martenot'nun ses dalgaları, Jenny'nin Ondiolin'i, Dr. Trautwein'in Trautonium'u bunlar arasında sayılabilir). Bütün bu çalgılar doğuşuk sesler bakımından zengin olan elektronik tüplü salınımlar kullanılır, genişlik ve yükseklikler elektrik devreleriyle ayarlanır; **d.** mevcut olan sesleri değişikliğe uğratmak ve çeşitli deneysel müzik yapmak için kullanılan âletler (Schaffer'in fonojeni, Dudley'in vokoderi, Springer'in zaman ayarlayıcısı, Olson'un elektronik sentezleyicisi).

— Sanay. İkinci Dünya savaşı sırasında gerçekleştirilen teknik gelişmelerin bir sonucu olarak, büyük iktisadî sektörlerin işletme durumlarını düzeltmek ihtiyacından doğan çağdaş elektronik sanayii, bütün sanayi ülkelerinin refah seviyesi hakkında bir fikir vermekte yararlanılan ölçütlerden biridir. Fransa'da 1 600'den fazla iş yerinde bu sanayi 60 000 kişi çalıştırmaktadır. Batı Almanya'da bu işletmelerin merkezleşmesi çok daha yüksektir (Standart Electrik-Lorenz A.G. 21 000 kişi, Telefunken 17 000 kişi, toplam 120 000). Bu merkezleşme İngiltere'de de söz konusudur ve 600 işletmeyi kapsayan elektronik sanayiinde 300 000 kişi çalışmaktadır. Amerika için de durum aynıdır. 500 Elektronik firma (buna bin kadar ikinci derece firma eklenirse) toplam olarak 1 300 000 kişiyi çalıştırır. Her biri 5 000 kişiden fazla işçi kullanan on yedi şirket, kendi başlarına toptan olarak yüzde 50 iş hacmini sağlamaktadır. Kanada'da, elektronik alanda iş yapan şirketlerin çoğu, amerikan, ingiliz ve hollanda şirketlerinin şubeleridir ve bu şirketlerde aşağı yukarı 25 000 kişi çalışmaktadır. 1950'de Associazione Nazionele Industrie Electrotecniche tarafından yeniden düzenlenen italyan elektronik sanayii 160 işletmesinde 23 000 kişi çalıştırır. Hollanda'da elektronik üretimi, tekel olarak N.V. Philips tarafından yönetilmekte ve 25 000 kişi çalışmaktadır. Nihayet, 1957'den itibaren büyük bir hamle yapan Japonya elektronik sanayii de 80 000 kişi çalıştırmaktadır.

elektrotlar
1. Ark kaynağında
2. Çelikhanelerde

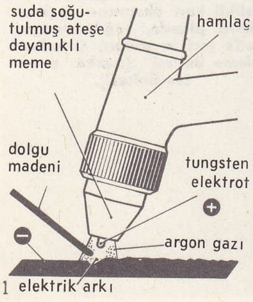

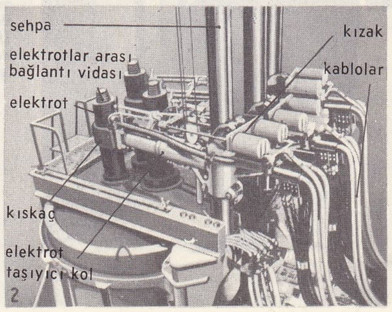

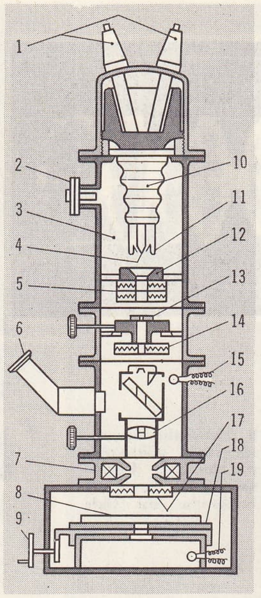

elektronik

elektron demetleriyle işleme makinesinin şematik kesiti

1. akımın gelişi; 2. boşluk ölçme tertibatı; 3. elektron tabancası; 4. elektron tabancası filamanı; 5. optik ekseni saptırma sistemi; 6. gözleme dürbünü; 7. magnetik mercek; 8. işlenecek parça; 9. çalıştırma volanı; 10. izolatör; 11. katot; 12. anot; 13. diyafram; 14. düzeltme sistemi; 15. gözleme dürbününü aydınlatma tertibatı; 16. gözleme dürbünü objektifi; 17. elektron demeti yansıtıcısı; 18. çalışma tezgâhı; 19. aydınlatma tertibatı.

— Siber. *Elektronik beyin* adı verilen bütün cihazların ortak özelliği, elektrik enerjinin kullanılmasından doğan çok büyük bir çalışma hızıdır. Elektriğin kullanılması, verilen bilgilerin olağanüstü bir hızla değerlendirilmesini, seçme ve belgeleme sorunlarına tamamen yeni çözümler bulunmasını sağlar. Gerçekte bunların çalışma tarzını, çok daha karışık (80 milyar nöron) bir makine olan ve düşüncenin «genelliği» ile nitelenen insan beyniyle kıyaslamak mümkün değildir. Elektronik beyinler yalnız belirli komutlar ve programlara göre çalışabilir; bununla beraber belirli alanlarda sistemli olarak kullanılmaları şimdiye kadar görülmemiş bir düşünce devrimidir. (L)

ELEKTRONLAMA i. (*elektron*'dan *elektron-la-ma*). Kim. Bir atoma elektron eklenmesi. Bk. YÜKSELTGEME. (L)

ELEKTRONÜKLEER sıf. (fr. *électronucléaire*). Nükleer enerjiden yararlanan bir elektrik santralı için kullanılır. (L)

ELEKTRON - VOLT bls. i. (fr. *électron - volt*). Çekirdek fiziğinde kullanılan enerji birimi (sembolü eV). 1 Volt'luk bir potansiyel farkıyle hızlandırılmış bir elektronun kazandığı enerjiye eşittir. (Bu birimin değeri 1,6 × 10^{-12} erg'dir. Bir milyon elektron-volt'a eşit olan mega elektron-volt (MeV) da kullanılır.) [L]

ELEKTROOPTİK sıf. (fr. *électro-optique*). Bir elektrik alanının etkisiyle ortamın optik özelliklerini değiştiren olaylar için kullanılır (Kerr olayı gibi). [L]

ELEKTROOSMOZ i. (fr. *électro-osmose*'dan). Asıltı halindeki koloidal maddelerin elektrikle çökeltilmesi. (Seramikte kullanılan kilin temizlenmesi ve balçıklı toprakların akaçlanmasında bu usulden yararlanılır.)

— ANSİKL. *Elektroosmoz* veya elektrikle osmoz olayı, ilk defa 1808'de Reuss tarafından incelenmiştir. Uçları açık olan iki cam boru, ıslak bir kil tabakasının içerisine dikey olarak batırılır. Her iki borunun içerisine daldırılmış iki elektroda akım verildiğinde, borudaki sıvı seviyesinin birinde yükseldiği, ötekinde de alçaldığı görülür. Bu olaydan koloidal balçık yığınının ortasından sıvının süzülmeğe başladığı anlaşılır. Bu olayın teorisini kuran Wiedemann, bunun *elektroforez*'le aynı özellikte olduğunu ve gözenekli bir kütlenin arasından sıvının süzülmesini sağlayan kanalların iç çeper yüzeylerinin elektriklenmesinden ileri geldiğini ortaya koymuştur. Bugün, sıvının katı maddelerle temasından meydana gelen yüzey elektriklenmenin sebebinin kimyasal olduğu ve prensip olarak elektroosmozun elektroliz olaylarından farklı olmadığı görüşü gittikçe yaygınlaşmaktadır.

Turba'nın ve odunun kurutulması, derinin sepilenmesi, kilin temizlenmesi gibi işlerde elektroosmoz olayından yararlanılır. Elektroosmoz, bir yük altında kalan ve sıkışan killi toprak yığının kurumasını çabuklaştırır. Bu sonuçlar iki elektrot arasından doğru akım geçirmekle elde edilir. Elektrotlardan biri, yere saplanmış bir dizi madenî sondalardan, öteki de başka maddelerden yapılmış prizlerden meydana gelir. İki uç arasında meydana gelen potansiyel farkına kılcallık eklenir. Böylece suyun yükselmesi kolaylaşmış olur. (L)

ELEKTROPATOLOJİ i. (fr. *électropatologie*). Tıp. Elektriğin patolojik etkilerinin incelenmesi. (L)

ELEKTROPİREKSİ i. (fr. *électropyrexie*). Kısa dalgalar kullanarak vücut sıcaklığını yükseltme yoluyle tedavi metodu. (Bk. DİYATERMİ.) [Bu metot özellikle felç tedavisinde sıtma tedavisi ile birlikte kullanılır. ATEŞ TEDAVİsi de denir.] (L)

ELEKTROPLAKS i. (fr. *electroplaxe*). Elektrikli balıklarda elektrik organının başlıca elemanı. Bu bir disk veya plak şeklinde olabilir. Bk. TORPİL BALIĞI. (L)

ELEKTROPNÖMATİK sıf. (fr. *électropneumatique*). İçindeki sıkıştırılmış havanın, elektromıknatıslarla çalıştırılan supaplar tarafından yönetildiği bir fren tertibatı için kullanılır. (L)

ELEKTROPOZİTİF sıf. (fr. *électropositif*). Atomları kolayca elektron veren ve elektroliz yapılırken katotta toplanan kimyasal elementlerin niteliği. (L)

ELEKTROPUNKTÜR i. (fr. *électropuncture*). Tıp. Deride belirli yerlere elektrik potansiyeline tutulmuş iğne batırılarak yapılan tedavi metodu.

— ANSİKL. Sarlandière tarafından 1825'te damla, romatizma ve sinir hastalıklarının tedavisinde kullanılan *elektropunktür*, yüksek frekanslı akımları kullanan R. de La Fuye tarafından 1934'te yeniden moda haline getirilmiştir. (L)

ELEKTRORADYOLOG i. (fr. *électroradiologiste*). Elektroradyolojide ihtisas yapmış hekim. (L)

ELEKTRORADYOLOJİ i. (fr. *électroradiologie*). Hastalıkların teşhis ve tedavisinde elektriğin (elektroloji) ve ışınların (radyoloji) uygulanmasını öngören tıp dalı.

— ANSİKL. *Elektroradyoloji* kullanıldığı alanlarının genişliğini ispatladığı gibi bütün tıp dallarına yardımını sağlar ve bundan ötürü de kullanılan tekniklerle aygıtlar sayesinde bir bütünlük kurar ve pratiği ihtisasa ihtiyaç gösterir.

● *Elektroloji.* Elektrik sinir ve kas hastalıklarının teşhisinde (bk. ELEKTRODİYAGNOSTİK) ve birçok tedavilerde kullanılır. (Bk. ELEKTRİK *tedavisi*.) Bundan başka elektrokardiyogramda ve elektroansefalogramda olduğu gibi teşhis maksadıyle organların meydana getirdikleri elektrik de incelenir (elektrobiyogenez).

● *Radyoloji.* Kullanılan ışınlar; morötesi ışınlar (bk. AKTİNOTERAPİ), X ışınları (bk. RADYODİYAGNOSTİK - RADYOTERAPİ), tabiî veya

Foto. LAROUSSE

sunî radyoaktif maddelerin yayınladıkları ışınların birçoğu (α, β, ϑ ışınları ve nötronlar). Bk. KÜRİTERAPİ.

Sesötesi veya sesüstü (ültrasonik, süpersonük) denilen ve dalga frekansı çok yüksek olan mekanik titreşimler de elektroradyolojiye bağlanır, çünkü bu titreşimler yüksek frekanslı üreteçlerce sağlanır ve bu âletleri de özellikle elektroradyolojistler kullanır. Buna karşılık elektriğin bazı uygulanma şekillerinin bu uzmanlarla bir ilgisi yoktur. Meselâ elektrik bıçağını cerrah, elektrokardiyografı kalp hastalıkları uzmanı kullanır. (L)

ELEKTRORETİNOGRAM i. (fr. *électrorétinogramme*). Deneysel psikol. Retina tabakası üzerindeki potansiyel farklarının yazılması. (Elektroretinogram, retinanın bir bölgesindeki potansiyelin değişim genliğinin ve sinir akımının frekansının [*b* dalgası, göz siniri akımlarının frekansını idare eder], uyarıcının [stimülüs] şiddetinin logaritmasına, belirli bir şekilde orantılı olduğunu göstermiştir: meselâ Fechner kanunu, retina gibi duyumsal alıcılarda doğrulanır.) [L]

ELEKTROSİDERÜRJİ i. (fr. *électrosidérurgie*). Isı kaynağı olarak elektrik akımından yararlanan demir işlemi yöntemi.

— ANSİKL. Maden banyosu üzerindeki hava tabakasını devamlı olarak kontrol etmek ve ısıyı istenildiği şekilde ayarlamak imkânı olduğu için *elektrosiderürji*, klasik usullerden daha kaliteli ürün verir. Buna karşılık maliyet fiyatı daha yüksek olduğu için, maden filizi pek ender olarak işlenir: isveç elektrikli yüksek fırınları bu genellemenin dışındadır. Elektrik fırını genellikle Martin veya Thomas fırınlarında hazırlanan çeliklerin arıtılmasında kullanılır. Öteki usullerde olduğu gibi elektrosiderürji de, saflığını bozmadan ergitilmesi gereken veya güç ergiyen çelikler için uygulanır. Elektrosiderürjide değişik tipte elektrik fırınları kullanılır: dirençli (az kullanılır), arklı (çeşitli tipleri vardır, büyük ölçüde üretimler için çok kullanılan bir fırın tipidir), indüklemeli (küçük ölçüde üretimler için). [Bk. ELEKTROMETALÜRJİ.] (L)

ELEKTROSKOP i. (fr. *électroscope*). Bir cisimde elektrik yükünün varlığını ve cinsini (işaretini) bulmağa yarayan âlet.

— ANSİKL. ● *Altın yapraklı elektroskop.* Dikey olan madenî bir çubuğun üst kısmında bir küre veya bir plaka, alt kısmında çok hafif ve serbest olarak asılı olan iki altın yapraktan meydana gelir. Çubuk, yalıtkan bir tapa aracılığıyle yerle bağlantılıdır ve saydam bir camı bulunan madenî bir kafesin üst kısmına bağlanmıştır. Eğer elektriklenmiş bir cisim balona yaklaştırılırsa, çubuk tesirle elektriklenmiş olur ve cismin elektrik yükü yapraklara da geçtiğinden bunlar birbirlerinden ayrılır; cisim uzaklaştırılırsa yapraklar kapanır. Balon, elektriklenmiş bir cisimle temas ettirilerek elektroskop elektrikle yüklenebilir. Tesirle yükleme daha uygundur: elektriklenmiş bir cisim, balonun yakınındayken balonla toprak arasında geçici bir bağlantı kurulmuş olur; bu bağlantı kesildiğinde elektrikli cisim uzaklaştırılır. Elektroskopun, cismin ters işaretli elektrik yükünü alıkoyduğu görülür. Bir elektroskopun elektrik yükünün işareti bilinirse, elektrikli bir cismin işaretini bu cismi balona yaklaştırmak suretiyle anlamak mümkün olur. Yapraklar birbirlerinden daha fazla ayrılır veya kapanırsa, cismin yükü elektroskop yükünün aynı veya değişik işaretli olur. Elektroskop bir kondansatöre benzetilebilir; dış armatür kafestir, iç armatür de çubuk ve yapraklardır. Yaprakların birbirlerinden ayrılmaları, bu armatürler arasında bir potansiyel farkı bulunduğunu gösterir. Elektroskop, radyoaktiflikte de kullanılır.

● *Kondansatör elektroskop.* Yalıtkan ince bir vernik tabakasıyle birbirinden ayrılan iki madenî levhadan biri çubuğa, öteki yalıtkan bir sapla donatılarak kafese bağlanır. Bu şekilde, cihazın sığası yükseltilmiş olur. Bunlar, geçici bir süre için az gerilimli bir kaynağın iki ucuna bağlanırsa iki levha da elektrikle yüklenir. Sonra, kafese bağlı olan levha öteki levhadan uzaklaştırılırsa, cihazın sığası azalır ve potansiyeli yükselir: yapraklar birbirinden ayrılır, böylece cihaz, birkaç voltluk potansiyel farklarını bile meydana çıkarabilir.

● *Saussure'ün meteorolojik elektroskopu.* Havada veya bulutlardaki elektriğin varlığını belirten ve cinsini gösteren bu âlette, madenî çubuk bir çeşit paratoner ödevi görür. Elektrik yüklü bir bulutun etkisinde kalan âlette, çubuğun ucundaki samanlar birbirinden ayrılır ve sapma miktarı kafese yapışık olan bölümlü bir daire üzerinden ölçülür. (L)

ELEKTROSONDA i. (fr. *électrosonde*'dan). Fiz. Serbest atmosferdeki elektrik potansiyelini ölçmeğe yarayan radyosondajlı elektrometre. ‖ Elektrikle çalışan ve su derinliği az olan yerde, denizin derinliğini ölçen âlet. (L)

ELEKTROSTAL, S.S.C.B.'de şehir. Moskova'nın doğusunda; 105 000 nüf. Metalürji sanayii ve makine yapımı merkezi. (L)

ELEKTROSTATİK sıf. (fr. *électrostatique*). Durgun elektrikle ilgili. ‖ *Elektrostatik makineler.* Bk. MAKİNE. ‖ *Elektrostatik C.G.S. sistemi*, elektrostatik hesaplarında kullanılan birimler sistemi. Bk. ANSİKL.

◆ İ. Elektriklenmiş cisimler üzerinde elektriği denge halinde inceleyen fizik dalı.

— ANSİKL. *Elektrostatik C.G.S. sistemi*'nde geometri ve mekanik birimler, C.G.S. birimleridir. Elektrik ve magnetik birimler, boşluğun yalıtkanlık katsayısını 1'e eşit kabul etmekle önceki birimlerden elde edilir; boşluktaki noktasal elektrik yükleriyle ilgili Coulomb kanunu şu şekilde ifade edilir: $f = \frac{qq'}{r^2}$. Elektrik yük birimi *franklin* artı yüktür ve boşlukta 1 sm mesafede bulunan başka bir noktasal yük, bu yükü 1 din'lik kuvvetle iter. 1 Coulomb 3×10^9 franklin'dir. Boşluğun μ_0 magnetik geçirgenliği, $\mu_0 \varepsilon_0 c^2 = 1$ formülünü doğrular ve değeri $\frac{1}{9 \times 10^{20}}$'dir. Bk. ELEKTROMAGNETİK. (L)

ELEKTROSTENOLİZ i. (fr. *électrosténolyse*). Bir elektrik alanının etkisi altında, kılcal borularda iyonların veya koloidal taneciklerin toplanması. (L)

ELEKTROŞOK i. (fr. *électrochoc*). Beyin içine elektrik akımı yollayarak yapılan psikiyatrik tedavi metodu.

— ANSİKL. Cerletti ve Bini 1936'da bu metodu insana uyguladılar. Elektroşok genellikle haftada iki veya üç defa olmak üzere yaklaşık olarak dört ilâ on şok halinde kullanılır. Pentiobarbital ve kürar tipi ilâçların verilmesi bir taraftan şok yapımının heyecanını, öte yandan çırpınmaların hastanın kemik ve oynak yerlerinde yapabileceği arızaları azaltmağa veya ortadan kaldırmağa yarayabilir. Birçok hastalıkta ve özellikle melankolik depresyonda kullanılan bu tedavi bazı psikiyatrik hastalıkların sonucunu değiştirmiştir. (L)

ELEKTROT i. (fr. *électrode*'dan). Elektr. Kullanıldığı ortamda elektrik akımını taşıyan iletken parça. (Bk. ANSİKL.) ‖ Bir elektroliz banyosuna daldırılan iletkenlerden herhangi biri. (Bk. ELEKTROLİZ, ELEKTROMETALÜRJİ.) ‖ *Elektrot teli*, elektrot vazifesi gören madenî tel. ‖ *Ark kaynağı elektrodu*, elektrik akımını ileten ve ucunda bir elektrik arkı meydana gelen iletken çubuk. ‖ *Karbon* veya *kömür elektrot*, karbonun sanayide kullanılan çeşitleriyle (grafit, kömür) hazırlanan elektrot. ‖ *Madenî elektrot*, iletken ucu madenî olan elektrot. ‖ *Örtülü elektrot*, madenî bir çubuktan meydana gelen ve «örtü» denilen bir kılıfla kaplı olan ark kaynağı elektrodu.

— Metalürji. Bk. ANSİKL.

— Radyotek. *Bir elektronik sistemin elektrodu*, elektron veya iyonların yayımı, yakalanması ve bir elektrik alanının etkisiyle kumandası gibi çeşitli fonksiyonları yerine getiren iletken eleman. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Elektr. Kullanılacağı yere göre *elektrot*'ların çok değişik çeşitleri vardır. Kimyada, elektroliz için özellikle platin, demir, kömür ve civa elektrotlar kullanılır; tedavide kullanılan elektrotlar ise iğne, lama ve levha şeklindedir.

— Metalürji. Metalürjide kullanılan ark fırınlarında (Heroult veya Girod tipi) veya elektrometalürji fırınlarında, elektrik akımının geçişi iletken elekrotlarla sağlanır. Bu elektrotların sayısı ve boyutları, fırının gücüne bağlıdır. Genellikle üç çeşit elektrot kullanılır:

1. *Amorf karbon elektrotları*, petrol veya antrasit kokundan elde edilir. Uçucu maddelerin giderilmesi için kok önce 900°C'a kadar ısıtılır, sonra öğütülür ve bağlayıcı madde olan ziftle (yüzde 30 oranında) karıştırılır; elde edilen karışım kalıpta sıkıştırılır veya presten geçirilir. Bu yolla hazırlanan elektrotlar, elektrik veya gazla ısıtılmış özel fırınlarda 1 100°C'taki bir sıcaklıkta pişirilir.

2. *Grafit elektrotlar*, bir öncekilere benzer şekilde ancak tercihan antrasit koku kullanarak (çelikhane fırınları) hazırlanır. Bu elektrotlar, içlerinden 40 A/sm²'yi aşan bir elektrik akımı geçirmek suretiyle birkaç gün 2 000°C'ta ısıtılarak grafitleştirilir. Karbon elektrotlarından daha pahalı oldukları halde, daha üstün elektrik iletkenliği, oksitlenmeye, aşınmaya ve darbelere karşı üstün dayanıklılık, daha yüksek bir saflık derecesi gibi bazı nitelikleri yüzünden, özel çelikler üreten zayıf veya orta güçteki fırınlarda bu elektrotlar kullanılır.

3. *Söderberg sürekli elektrotları*, kullanıldıkları fırının içinde geliştirilir. Hamur halindeki kok ve bağlayıcı karışımı, çalışır haldeki elektrotun üzerine monte edilmiş madenî bir kasa içine doldurulur; bu karışım, elektrot aşağı doğru inerken fırının ısısı ve elektrik akımının yardımıyle tedricen pişer. Özel bir tertibat gerektiren bu elektrotlar, ancak yüksek kapasiteli ark fırınlarında veya demir II alaşımı ve kalsiyum karbür elde eden bazı fırınlarda kullanılır.

— Radyotek. Radyoelektrikte kullanılan havasız veya gazlı elektron lambalarında *elektrotlar*, elektron yayar (katot), elektron alır (anot) veya elektronların hızını değiştirir (ızgara). Elektron lambalarının cinsine göre elektrotların sayısı, şekli ve durumu değişir. (L)

ELEKTROTAKSİ i. (fr. *électrotaxis*). Canlı bir organizmanın ekseninin, bulunulan ortamdaki elektrik akımının yönüyle ilişkili tarzda yer alması. (L)

ELEKTROTEKNİK sıf. (fr. *électrotechnique*). Elektrik tekniğine ait.

◆ İ. Elektrik tekniğinin uygulamalarını inceleyen bilim dalı. (L)

ELEKTROTERAPİ i. (fr. *électrothérapie*). Bk. ELEKTRİK *tedavisi*. (L)

ELEKTROTERMİ i. (fr. *électrothermie*). Yalnız elektrik enerjisinin ısıya dönüştürülmesini inceleyen bilim ve teknik dalı. ‖ Elektrik enerjisinden, yalnız malzemenin ısıtılmasında yararlanan elektrometalürji usulü. (L)

ELEKTROTEST i. (*électrotest*) [tes. edil. ad]. Bir alaşımı meydana getiren başlıca elementlerin cinsini tayin etmeğe yarayan cihaz. Bu cihazın analiz prensibi, madenlerin elektrolitik korozyonuna dayanır. (L)

ELEKTROTONUS i. (fr. *electrotonus*). Fizyol. Bir elektrik akımının geçişi sırasında bir sinir veya kasın irkilme yeteneğindeki değişiklik. (Bu elektrik akımı anot'un bulunduğu bölgede sinir veya kasın irkilmesini azaltır [bk. ANELEKTROTONUS] ve ka-

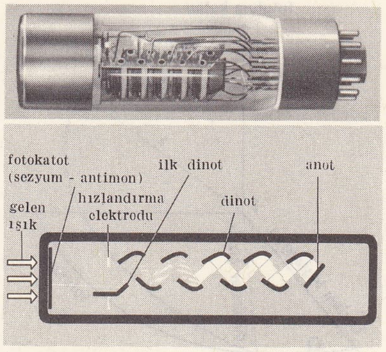

elektron çoğaltıcı

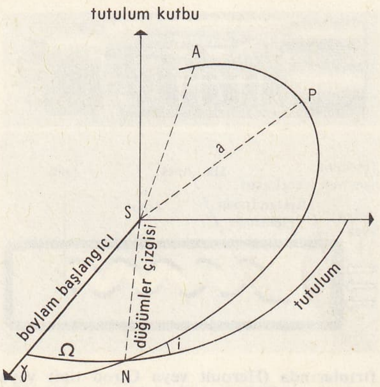

bir yörüngenin **elemanı** (astron.)

tot bölgesinde çoğaltır. [Bk. KATELEKTROTONUS.] Akımın kesildiği an bu olayın tam tersi meydana gelir.) || Bir elektrik akımının geçişi sırasında veya ondan sonra sinir veya kas içinde zar gerilimindeki dağılımın değişmesi. (L)

ELEKTROTROPİZM i. (fr. *électrotropisme*). *Eşanl.* GALVANOTAKSİ.

ELEKTROVALANS i. (fr. *électrovalence*). Kim. Bir elementin (veya bir kökün), elektroliz olaylarıyle saptanan kimyasal birleşme değeri.

— ANSİKL. Kim. Elektrolizde, elektrik akımı iyonlarla taşınır ve Faraday kanunlarının uygulanmasıyle bu iyonların yükleri bulunabilir: bir sodyum tuzunun elektrolizinde bir atom-gram sodyumu serbest hale getiren bir faraday (96 490 coulomb), bir kalsiyum tuzunun elektrolizinde ancak yarım atom-gram kalsiyumu, bir alüminyum tuzunun elektrolizinde ise ancak 1/3 atom-gram alüminyumu açığa çıkarır. A, atom kütlesi olmak üzere A/n şeklinde gösterilen bu kütleler adı geçen elementlerin elektrokimyasal *eşdeğer*'idir; n ise elektrolitteki iyonun *elektrovalans*'ıdır. Buna göre, sodyum iyonunun elektrovalansı 1, kalsiyum iyonunun 2, alüminyum iyonun da 3'tür, demek ki elektrovalans, iyonların yüküyle orantılıdır. Elektrovalans kavramı, basit anyonlara kolaylıkla uygulanabilir: klorür iyonununki 1, sülfür iyonununki 2'dir. Ayrıca buna, iyonların yüküyle aynı olan bir cebirsel işaret eklenir. Sonuç olarak, bu kavram karmaşık iyonlara da uygulanabilir: meselâ, bir değerli artı yük taşıyan amonyum iyonu NH_4 veya iki değerli eksi yük taşıyan sülfat iyonu SO_4^{-2} gibi. Şurasını da belirtmek gerekir ki, basit veya karmaşık katyonların elektrovalansı, yansız halden iyon haline geçmek, yani dış elektron tabakalarını oktet (sekiz elektronlu) haline getirmek için verdikleri elektron sayısına eşittir. Meselâ, Na^+ haline geçmek için, sodyum atomu tek yüzeysel M elektronunu kaybeder; bu durumda Na^+ iyonunun dış elektron tabakası (L) bir oktettir. Aynı şekilde, basit veya karmaşık anyonların elektrovalansı mutlak değer olarak, yansız halden iyon haline geçmek için bağladıkları elektron sayısına eşittir; meselâ, Cl^- haline geçmek için, klor atomu M tabakasına bir elektron bağlar ve böylece bu tabaka bir oktet haline gelir. Bu oktet, asal gazların elektron yapısını hatırlatır. İyonlarının büyük ölçüde kararlı oluşu bu yoldan açıklanabilir. (L)

ELEKTROVALF i. (fr. *électrovalve*'dan). Açılışı ve kapanışı bir elektromıknatısla kumanda edilen valf veya supap. (L)

ELEKTRUM i. (lat. *électrum*'dan). Nümizm. Anadolu ırmaklarının kumlarından özellikle Paktalos çayının yatağından tabiî olarak elde edilen gümüş ve altın alaşımı. (Rengi kehribara benzediği için, yunanca kehribar anlamına gelen *élektron* kelimesinden adını almıştır. Ege denizi kıyısında kurulan eski yunan şehirlerinde M.Ö. VII. yy. başlarından itibaren basılan ilk sikkeler bu madenden yapılmıştır.)

— Miner. İçinde yüzde 20'den fazla gümüş bulunan altın; GÜMÜŞLÜ ALTIN da denir. (Rengi açık sarıdır.) [L]

ELEKTRYON i. Yun. mit. Mykenai'nin efsanevî kralı. Perseus ile Andromeda'nın oğlu. Yeğeni Anakso ile evlendi, bundan Alkmene adında bir kızı ve birçok oğlu oldu. Damadı Amphitryon tarafından kaza ile öldürüldü. (L)

ELEM i. (ar. k.). Istırap, keder, dert, üzüntü: *Artık o eve girerse nefretinden ve hiddetinden elem ve nedametinden ölmeyecek miydi?* (Ömer Seyfeddin).

— Tıp. *Esk.* Ağrı, acı, sancı: *Elem-i üzn,* kulak ağrısı.

◆ **Elemli** sıf. Kederli, üzüntülü: *Rıhtımda kalanlar bu seyahatten elemli / Günlerce siyah ufka bakar gözleri nemli* (Yahya Kemal).

◆ **Elemzede** bış. sıf. *Esk.* Elemli, kederli, dertli. (M)

ELEMAN i. (fr. *élement*). Bileşik bir şeyi meydana getiren unsurlardan her biri: *Bu maddî elemanlar kadar manevî elemanlara da muhtaç olduğunu bildiğimden* (N. Araz). *Yeni.* Öğe. *Esk.* Unsur. || Bir grup içinde çalışan insanların her biri: *Bu eleman ile işi başarabileceğimize doğrusu inanmıyorum* (M. Ş. Esendal). *Her sahada bütün teknik elemanları, bu teknik öğretim sisteminin içinden istediği kadar çekip alabilecekti* (Ş. S. Aydemir).

— Astron. *Bir yörüngenin elemanları,* uzaydaki bir gezegen veya kuyrukluyıldızın yörüngesini ve bu yörünge üzerindeki bir yıldızın konumunu belirtmeğe yarayan elemanlar. Bk. ANSİKL.

— Elektr. Bir elektrik pili veya bir akümülatörün çifti: *Elli elemanlı bir pil.*

— Histol. *Anatomik elemanlar,* kimya analizini işe karıştırmadan organların ve dokuların meydana çıkarılabilen en küçük parçaları. Bk. ANSİKL.

— İkonogr. *Dört eleman.* Bk. ANSİKL.

— Kim. Bk. ELEMENT.

— Mat. Bir cümlenin kuruluşunda bulunan matematik varlıklardan her biri. (a elemanının E cümlesine ait oluşu $a \in E$ şeklinde yazılır ve a, E cümlesinin bir elemanıdır diye okunur; veya $E \ni a$ şeklinde yazılır ve E, a'yı ihtiva ediyor diye söylenir. Eğer b E'nin bir elemanı değilse $b \notin E$ yazılır ve b, E cümlesinin elemanı değildir şeklinde okunur veya $E \not\ni b$ şeklinde yazılır ve E, b yi ihtiva etmiyor diye okunur.) || Geometrik bir şekli veya cismi meydana getiren kısım: *Bir üçgenin altı temel elemanı kenarları ve açılarıdır.* || Bir eğrinin, bir yüzeyin, bir hacmin sonsuz küçük parçası. || *Bir halkanın birim elemanı,* çarpma kanununun (varsa) nötr elemanı. (Birim elemanının bölenlerine, (varsa) birimsel denilir.) || *Bir halkanın sıfır elemanı,* toplama kanununun nötr elemanı. || *Bir matrisin elemanı,* matrisi meydana getiren dikdörtgen şeklindeki tabloda gözüken sayılardan her biri. || *Değme elemanları,* bir eğri için, bu eğrinin bir teğetiyle değme noktasının cümlesi; *bir yüzey için,* bu yüzeyin bir *teğet düzlemiyle* değme noktasının cümlesi. || *Düzgün eleman,* ● ile gösterilen bir iç bileşim kuralıyle donatılmış bir cümlede, $a \bullet b = a \bullet c$ ve $b \bullet a = c \bullet a$ bağıntılarından $b = c$ eşitliğini veren a elemanı. (Şartlardan yalnız birincisi sağlanıyorsa eleman *soldan düzgün,* yalnız ikincisi sağlanıyorsa *sağdan düzgün* denir. Eğer işlem değişmeliyse iki şart bir tek şart haline gelir. Bir grupta, bütün elemanlar düzgündür. Gerçel sayılar cümlesinde sıfır, çarpma için düzgün değildir: $0 \times a = 0 \times b$ eşitliğinden $a = b$ sonucu çıkmaz. Düzgün olmayan bir elemana *tekil* denir.) || *Simetrik elemanlar,* bir iç bileşim kuralıyle donatılmış nötr elemanlı bir cümlede, bileşimi nötr elemanı veren elemanlar. (TOPLAMA İÇİN KARŞIT ve ÇARPMA İÇİN TERS ELEMANLAR da denir.) || *En büyük eleman,* bir sıra bağıntısı bulunan bir cümlede, kendisiyle kıyaslanabilen bütün elemanlardan sonra gelen eleman. || *En küçük eleman,* bir sıra bağıntısıyle donatılmış bir cümlede, kendisiyle kıyaslanabilen bütün elemanlardan önce gelen eleman. || *Genel eleman,* bir cümlenin, alfabenin ilk harfleriyle gösterilen *özel elemanı*'na karşılık, genellikle X harfiyle gösterilen herhangi bir elemanı. || *Majorant eleman,* bir sıra bağıntısı bulunan bir cümlede, bir a elemanı için, a'dan sonra gelen eleman; bir sıra bağıntısı bulunan bir E cümlesinde bir A alt cümlesi için, A'nın bütün elemanlarından sonra gelen eleman. ||*Minorant eleman,* bir sıra bağıntısı bulunan bir cümlede, bir a elemanı için, a'dan önce gelen eleman; bir sıra bağıntısı bulunan bir E cümlesinde bir A alt cümlesi için, A'nın bütün elemanlarından önce gelen eleman. || *Nötr eleman,* ● ile gösterilen bir iç bileşim kuralıyle donatılmış bir cümlede, bütün a elemanlarıyle birleştiği zaman $e \bullet a = a \bullet e = a$ sonucunu veren e elemanı. (Gerçel sayıların çarpımında nötr eleman 1'dir. Nötr bir elemanın varlığı, grup* aksiyomlarına girer. [Bk. GRUP.])

— Müz. *Müzik elemanları,* bir müzik parçasını meydana getiren notaların tümü. || *Tartım elemanı,* zamanın eşit değerli notalara bölünmesi sonucu elde edilen ölçü kısmı.

— Patol. Bir hastalığı meydana getiren belirtiler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Astron. Bir gezegenin veya bir kuyrukluyıldızın yörünge *eleman*'larını belirtmek için, tutulum düzleminin ve bu düzlemdeki γ ilkbahar noktasının hareket yönünün bilindiği varsayılır. Başlıca iki durum gözönüne alınabilir.

● *Yer yörüngesi.* Bu yörünge beş elemanıyle tanımlanır;

Yörünge elipsinin biçimini ve boyutlarını belirleyen iki eleman: elipsin a yarı büyük ekseni ve elipsin e dışmerkezliliği; elipsin tutulum düzlemi içindeki yönünü belirleyen bir eleman: ω, günberi* noktasının boylamı, yani γ noktasının doğrultusuyle yörüngenin büyük ekseninin doğrultusu arasında kalan açı; hareketi veren iki eleman: yıldız ayının T süresi ve Yer'in günberi noktasından geçtiği θ anı.

Aslında, üçüncü Kepler kanununa göre, bir sistemdeki bütün gökcisimleri için $\frac{a^3}{T^2}$ oranı aynı olduğundan, bütün Güneş sistemi için bu beş yörünge elemanı dört elemana indirilebilir (her gezegenin kütlesini, merkezî gökcisminin kütlesine göre ihmal etmek şartıyle).

● *Bir gezegenin* veya *bir kuyrukluyıldızın yörüngesi.* Yörünge düzleminin konumunu, tutulum düzlemine göre belirtmek için iki ek elemanın katılması gerekir: yörünge düzleminin i eğikliği ve tutulum üzerinde γ ılım noktasının doğrultusuna göre ölçülen, yörünge düzleminin düğümler çizgisinin Ω boylamı. Ayrıca P günberi noktasının ω boylamı, bir düzlem içinde olmayan $\widehat{\gamma N}$ ve $\widehat{NP}$ yaylarına ayrılır: $\omega = \widehat{\gamma N} + \widehat{NP}$. Gezegen kendi yörüngesi üzerinde bir A konumunda bulunduğu zaman, $\mathcal{L}_A$ boylamı için de durum aynıdır: bu niceliğe, *yörüngede boylam** denir, $\mathcal{L}_A = \widehat{\gamma N} + \widehat{NA}$.

— Histol. Bichat'dan önce anatomik eleman deyince her organda bulunabilen hücre, kesecik, telcik, borucuk ve zar gibi kısımlar anlaşılırdı. Bichat, ondan sonra Schwann ve onları izleyenler, organların dokulardan meydana geldiğini ve her dokunun bir tek cins elemandan oluştuğunu gösterdiler. Bu elemanlar bazen yassı (epitelyum), bazen yuvarlak (hücreli doku), bazen çok kenarlı (bez dokusu), bazen iplik (kas, elastik doku) ve bazen de silindir şeklinde (sinir dokusu) v.b. olabilir. Mikroskopun ve histoloji tekniğinin gelişmesinden sonra bütün anatomik elemanların, şekilleri pek çok çeşitli hücrelerle hücreler arası temel maddeden ibaret oldukları meydana çıktı. Bundan ötürü de bugün anatomik elemandan bahsedildiğinde şu veya bu dokunun yapısına giren hücreler anlaşılır.

— İkonogr. *Dört eleman,* mevsimler ve dünyanın kıtaları ile birlikte sanatçıların en çok işledikleri süsleme temalarından biridir. Genel olarak, Vulcanus'un demirci ocağı ateşi; Aiolos ve rüzgârlar veya Junon'un arabası havayı; arslanların çektiği bir arabaya binmiş olan *Kybele* veya çocuğunu emziren çıplak bir kadın toprağı; *Neptunus, Galateia* gibi deniz tanrıları suyu temsil ederler. Bu temsilî figürler Bari katedralindeki *Exultet* kemer kuşağında, daha sonra Anagni katedrali fresklerinde görülür. Birçok sanatçı eserlerinde *Dört eleman* konusunu canlandırmıştır: Jan Bruegel (Louvre), Albani

(Torino), Veronese (Maser villası freskleri) de Bry'nin gravürleri, Michel Anguier'nin heykelleri (Anne d'Autriche'in dairesindeki alçı kabartmalar, Louvre) ve Fr. G. Adam (Berlin). Ayrıca Van den Hoecke'nin desenleri örnek alınarak dokunan örtülük kumaşlarla Le Brun'ün düzenlediği ve J. Yvard, Audran, Van der Meulen ve Bullin'in çizdikleri modellere göre Gobelin tezgâhlarında dokunan altı parçalık ünlü örtülük kumaşı da saymak gerekir.

— Patol. Barthez'e ve onun izinden gidenlere göre hastalık elemanlarının sayısı pek çoktur: ateş, iltihap, ağrı, nezle, takatsizlik, nöbet (belirli aralıklarla tekrar), kötüleşme, sinirlilik v.b. Hastalığın yeri ve belirtileri ne olursa olsun, bunların hepsi değilse bile bir kısmı bütün hastalıklarda bulunur. Müzmin hastalıklarda bunlar sürekli, had hastalıklarda geçicidir. Eskiden hastalıkların tasnifinde, bu elemanların şu veya bu oranda bulunuşu esas alınırdı. İnsan mizacına bağlı olan bu belirtileri bir çeşit kişilik haline getiren bu kavram bugün kabul edilemez: bununla beraber bir hastalığın belirtisi anlamında bugün gene de kullanılır.

◆ **Elemansal** sıf. Elemanla ilgili. (L)

ELEMANCILIK i. (*eleman*'dan *eleman-cılık*). Fels. Temel olarak, doğal elemanları ve bunların insan imgelem ve mithoslarındaki yerini inceleyen doktrin. (L)

ELEMANTER sıf. (fr. *élémentaire*). Basit bir eleman meydana getiren. || Elemanlarla ilgili olan. || *Küçük elemanter parçacıklar*, elektron, nötron, proton, mezon v.b.'ne verilen ad. (Aslında, bağımsız ve sürekli bir varlığı varmış gibi düşünülen küçük parçalara verilen ad. Bu küçük parçaların çeşitli değişimleri [meselâ nötronun radyoaktifliği] gerçekten elemanter olmadıklarını gösterir.)

— Mat. *Elemanter geometri*. Bk. *Temel* GEOMETRİ. (L)

Elem Çiçekleri (*Les Fleurs du Mal*), Charles Baudelaire'in şiir derlemesi (1857). Bu kitap halkın tepkisiyle karşılandı ve sonradan çıkarılan ve sevicilikle ilgili bazı şiirlerden ötürü suçlandı. Şairin *Les Limbes* adını vermeyi düşündüğü bu kitabındaki şiirler daha önce *le Messager de l'Assemblée*, *la Revue des deux Mondes* v.b. gibi dergilerde parça parça yayımlanmıştı. Baudelaire'in eserine aldığı şiirleri sıralayış düzeni bu derin ve insancıl kitabı tanrısal bir araştırma, Allah'sız insanın zavallılığı ile Pascal üslûbunda bir dinî savunu ve sonsuzluğa çağrı kitabı haline getirdi. Ruhun sanat, güzellik ve aşk arasında bocaladığı, kendi güçsüzlüğünün bilincine vardığı ya da şairin kendinden nefret ettiği «Karamsarlık ve ideal» şiirleri dizisinden sonra Paris'in sisle örtülü görünümlerini dile getiren şiirler gelir. Bunlardan sonra da kitapta çevreden kaçış yolları (sefihlik ya da «Elem çiçekleri», «Şarap» «Başkaldırma») şiirleri yer alır ve bunlar da «Ölüm»le, yani dönüşü olmayan bir yolculukla son bulur. Baudelaire bu şiirleriyle Edgar Poe'nun etkisinde kalmaktan çok onunla ayni fikirde olarak Hugo'nun söylediği gibi korkunun vecidle karıştığı «yeni bir heyecan» yaratmıştır. Poe'nun yaptığı gibi de «şiirsel denemeyi» «mistik bir deneme» haline dönüştürmeğe çalışmış, fransız şiirini sembolizme yönelten duyumların, renklerin, kokuların ve seslerin birbirleriyle ilişki kurup dile geldikleri şiirler yazmıştır. *Elem Çiçekleri*'ndeki 136 şiirin birçoğu fransız şiirinin klasikleri arasında yer alır: «Albatros», «Çoklukta Birlik», (Correspondances), «Akşam Ahengi» (Harumonie du Soir), «Yolculuğa Çağrı» (L'invitation au Voyage), «Müzik» (La Musique), ve «Yoldan Geçen Bir Yolcuya» (A une Passante). [→ Bibliyo.] (L)

ELEME i. (*elemek*'ten *ele-me*). Elemek eylemi. || Sıf. Elenmiş, seçilmiş. || *Eleme sınavı*, ayırma sınavı.

— Spor. *Eleme müsabakaları*, daha önemli bir yarışmaya katılacak en iyi atletleri seçmek amacıyle yapılan yarışmalar.

— Teknol. *Eleme*, toz halindeki bir maddede bulunan taneler içinde, normal boyutlardan daha büyük veya daha küçük olanları ayıklamak için yapılır. (Nitekim, içindeki tanelerin hep aynı büyüklükte olmasını sağlamak için bir perdahlama tozu bu şekilde elenir. Bu usul, parlatma işlerinde ve sunî bileyi taşlarının yapımında kullanılır.)

— Zır. İrmiklik buğdayın kepeklerinden ayrılmasından ve irmik haline getirilmesinden önce taneleri yoğunluk derecesine göre temizleyip sınıflandırma işlemi. (LM)

ELEMEK geçl. f. (esk. türk. *elgemek*'ten). Elek, kalbur v.b. şeylerle ayıklamak veya ufağını irisinden ayırmak: *Un elemek*. || Sınav, yarışma v.b. ile en iyileri seçmek.||*Mec.* Gözden geçirmek, ayıklamak, iyisini kötüsünden ayırmak: *Sarı Saltuk bu beyleri bir bir görür, eler, tartar; içlerinden en çok Osman Bey'i gözü tutar* (N. Araz). || *Halk dili*. İpliği elemgeden geçirip yumak yapmak.

— ÇEŞ. DEY. *İnce eleyip sık dokumak*, bir işi yaparken büyük titizlik göstermek, hiç bir hususu gözden kaçırmamak. || *Ununu eleyip eleğini asmak*, yaşı gereği, her işini tamamlamış, her şeyden hevesini almış olmak.

— Bilgi işlem. Elektronik sisteme aktarılan veriler veya belgeler arasında sonradan kullanılacak olan bu belge veya verileri sayıca azaltmak amacıyle bir ön ayırım yapmak.

— Mutf. Toz halindeki bir maddeyi elekten geçirmek. || Unu irmik ve kepeklerinden ayırmak.

— Spor. Bir yarışmacıyı yarışma dışı bırakmak.

◆ **Elenmek** edilg. f. Elemek işlemine konu olmak: *Didiklenir, elenir, kül, kemik, bütün kümeler*... (M. Â. Ersoy).

◆ **Eletmek** ettrg. f. Elemek işini yaptırmak: *Un eletmek*. (ML)

ELEMENT i. (alm. *element*, unsur). *Yeni*. Kim. Kimyasal analizle ayrıştırılamayan veya sentez yoluyle elde edilemeyen madde. (Elementler bazen değişik şekillerde olabilir; meselâ, grafit ve elmas, karbon elementinin iki değişik şeklidir. Her iki madde de karbon atomlarından yapılmıştır; ancak bu atomların birbirine bağlanış biçimi elmasta başka, grafitte başkadır.) [Bk. KİMYA.] || *Element analizi*, bir bileşikte bulunan elementlerin aranması. (LM)

Elements of the Philosophy (OF THE HUMAN MİND) [*İnsan Zihni Felsefesinin Unsurları*], Dugald Stewart'ın, düşüncelerini geliştiren eseri (1793). Giriş bölümünde, felsefeyi insan zihni bilimi ve bu bilimi de fenomenlerin basit bir tanımlanması sayar. Anlık (idrak) yetisi, inancın temel yasaları, insan yetileriyle hayvanların yetilerinin karşılaştırılması, dil, sempatik taklit ilkesi kitapta ele alınan bellibaşlı konulardır. (L)

Eléments Principaux de la Représentation (ESSAİ SUR LES—) [*Tasavvurun Temel Unsurları Üzerine Deneme*], Octave Hamelin'in eseri (1907); Hamelin, bu kitabında Kant ile Renouvier'den sonra, fenomenlerin genel ilişkilerini açıklayabilecek, bugünkü ve gelecekteki bütün bilimlere yeterli bir temel sağlayabilecek olan kategorilerin yeni bir tablosunu kurmağa çalışır. Yöntemi Eflatun ile Hegel'in yöntemini andırır; bu, soyuttan somuta doğru giden sentezlerin art arda gelmesiyle kurulan bir diyalektiğe dayanır. Fakat bu şekilde kurulmuş olan kavramlar, Hegel'deki gibi, mutlak'ın görüntüleri değil, fakat *tasarının öğeleri*dir. En üstün, en somut ve en zengin sentez, *kişilik*'tir. Hamelin'in eseri çağdaş idealizmi geniş ölçüde etkilemiştir. (L)

ELEMGE i. Bk. ÇİLE *makinesi*.

ELEMİ i. (fr. *élémi*). Burseraceae familyasına ait çeşitli bitkilerden elde edilen, Malezya ve Brezilya'da işlenen yumuşak reçine. Bazı vernik ve cilâlarda, çeşitli renk taşbaskı boya ve mürekkeplerinin, ayrıca bazı ilâçların yapımında yumuşatıcı madde olarak kullanılır. || *Antil elemisi*, burse*'dan elde edilen zamk. (L)

EL EMİN (Muhammed bin Harunurreşid bin el-Mehdî), altıncı Abbasî halifesi (Rusâfe 787-813). Babası ölünce Bağdat'ta halife oldu (809). Bağdat halkına gösterdiği yakın ilgi ile kendisini sevdirdi. Memun'a sadık kumandanları da tarafına çekti. Sonraları içkiye düşkünlüğü, düzensiz yaşayışı, namaza önem vermeyişi ve devlet işlerini aksatması yüzünden daha önce kazandığı sevgiyi kaybetti. Veziri Fazl bin er-Rebi'nin etkisinde kalarak Horasan valisi olan ağabeyi Memun'a karşı takındığı tutumu değiştirdi. Diğer kardeşi Kasım'dan El-Cezire valiliğini alarak ona sadece Süğûr eyaletini bıraktı. Bu tutumu ile Memun'u endişelendirdi. Suriye'de isyan eden Ümeyye ve Ali soyundan olan Süfyan'a karşı tutumu ile de Arabistan ve Suriye'yi kendinden soğuttu, buraların Memun'a biat etmesine sebep oldu. Durumu daha da kötüleşti. Bu durumdan faydalanan Memun Horasan halkından aldığı vergiyi azaltarak onları kendi yönüne çekti, ayrıca kendine bağlı düzenli bir ordu meydana getirdi. Herseme bin Hazm'ın iktidarını dinlemeyen El Emin, oğlu Musa'yı veliaht gibi hutbeye dahil edince Memun ile arası büsbütün açıldı ve tehlikeli bir mücadelenin doğmasına sebep oldu. Memun kardeşinin adını bütün hutbelerden kaldırttı. Bunun üzerine El Emin tarafından valilikten uzaklaştırılarak yerine eski Horasan valisi Ali bin İsa getirildi. Ali bir orduyle doğu illerine gönderildi. Ali'nin sert tutumu karşısında doğu halkı Memun'a daha candan bağlandı ve halifeye karşı tam olarak cephe aldı. İşte bu direnmeye karşı koymak için Rey şehrinde Memun'un kumandanı Tahir bin Hüseyin ile yapılan savaş kaybedildi ve Ali savaş alanında öldü. Bu başarıdan sonra Memun'un birlikleri Bağdat üzerine yürüdü. El Emin'in, Abdurrahman bin Cebele kumandasında Memun üzerine sevkettiği ikinci ordu da yenildi ve Abdurrahman savaş alanında öldürüldü. Böylece Tahir, Cibal'i hâkimiyeti altına aldı. 812'de Ahmed bin Mürted ile Abdullah bin Humeyd kumandasında hazırlanan yeni ordu, aralarına sokulan casusların etkisiyle Hanıkin'de dağıldı. Bunun üzerine veziri Fazl, El Emin'i bırakarak kaçtı. Yerine İbrahim getirildi. Fakat İbrahim durumu kurtaracak ehliyette değildi. Memun'un kumandanları Tahir ve Herseme Bağdat'ı kuşatınca en iyi kumandanlarının Memun tarafına geçtiğini gören El Emin Dicle'den kayıkla kaçarken Tahir'in adamları tarafından yanındaki Herseme bin Hazm ile beraber yakalandı. Tahir'in azatlı kölesi Kureyş bin Şibl tarafından başı kesildi. (M)

Habsburg'lu ÉLÉONORE
Clouet okulu
St. Roch şatosu

ELEMİSİN i. (fr. *élémicine*). Kim. *Manila elemi* esansının temel maddesi.

— ANSİKL. Formülü

$$CH_2{=}CH{-}CH_2{-}C_6H_2\,(OCH_3)_3$$

olan *elemisin*, trimetil pirogallol'un alilli bir türevidir. Sodyum hidroksidin alkoldeki çözeltisi karşısında *iza-elemisin*'e dönüşür. Bu madde, yükseltgemeyle trimetil gallik asit $(CH_3O)_3C_6H_2{-}CO_2H$ veren bir propenil türevidir. (L)

ELENA, prenses *Petrovic Njegos*, **Karadağlı** (Çetine 1873-Montpellier yakınları 1952). İtalya kraliçesi. Karadağ kralı Nicolas I'in kızı. Sonradan kral olan Victor Emmanuel III ile evlendi (1896). Kral tahttan çekilince (1946) onunla birlikte Mısır'a gitti. Kocasının ölümünden sonra Fransa'ya yerleşti, orada öldü. (L)

ELENCHUS (lat. k.). Esk. çağ. Küpe yapmakta kullanılan veya yüzüklere süs olarak takılan armut biçiminde büyük inci. (L)

ELENCHUS i. Çok küçük böcek. Dişisi ve kurtçuğu başka böceklerin, özellikle *andrena* grubundan yalnız arıların vücudunda asalak yaşar. (*Strepsiptera* takımının *stylopidae* familyasından.) [L]

ELENİKA veya **ELİNİKA** i. ve sıf. (yun. *hellen*'den). Modern yunanca. || Yunanistan ve yunanlılarla ilgili.

— DEY. (*Bir şeyin*) *Elenikasını bilmek*, bir şeyin en iyisini bilmek. (M)

ELENOPHORUS i. Çorak bölgelerde döküntüler içinde yaşayan böcek. (İlmî adı *elenophorus collaris*. Kınkanatlıların *tenebrionidae* familyasından.) [L]

ELENTİ i. (*elenmek*'ten *elen-ti*). Elendikten sonra elek altına geçen kısım: *Buğday elentisi*. (L)

ELEOCHARIS i. Sapı yapraksız ve tek başaklı bitki. (Dünyanın her tarafında yaygın 100 kadar türü vardır; Avrupa'da seyrek bulunur. Papirüsgillerden.) [L]

ELEOLİT i. (fr. *éléolite*). Miner. Feldispatoit grupundan tabiî silikat. (Yağlı veya reçineli görünüşte bir nefelin çeşididir. YAĞLI TAŞ da denir.) [L]

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

ELEPHANTA
Siva'nın anıtsal büstü

ÉLÉONORE D'AQUİTAİNE. Bk. ALİENOR D'AQUİTAİNE.

ÉLÉONORE Habsburg'lu, Avusturya arşidüşesi (Louvain 1498-Talavera 1558). Önce Portekiz, daha sonra Fransa kraliçesi oldu. Avusturya arşidükü ve Castilla kralı Felipe I ile Castilla kraliçesi Deli Juana'nın kızı Karl V'in ablası idi. 1519'da Portekiz kralı Büyük Manuel ile elvendi. 1521'de kocası öldü. Fransa başkumandanı, Bourbon dükü Charles III ile evlenmesi kararlaştırıldı. Fakat Pavia zaferinden sonra Karl V, ablasının Claude de France'tan dul kalan François I ile evlenmesine karar verdi. Madrid (1526) ve Cambrai (1529) antlaşmalarında bu evlenme de yer aldı. Nikâh 1530'da kıyıldı. Éléonore zevke düşkün bir çevrede erdemli bir hayat sürmesini bildi; kendini din ve hayır işlerine verdi, kocasının sadakatsizliğini unutmağa çalıştı. François I'den çocuğu olmadığı için, kocasının ölümünden sonra 1547'de Fransa'dan ayrıldı. Önce Felemenk'e Karl V'in yanına gitti, sonra 1556'da Badajoz (İspanya) yakınında Talavera'ya çekildi. (L)

ÉLÉONORE Provence'lı (1222-1291), Provence kontu Barcelona'lı Raimond - Béranger IV'ün ve Savoie'lı Béatrice'in ikinci kızları. 1236'da, İngiltere kralı Henry III ile evlendi. Annesi ve babası gibi o da yaşadığı bölgenin konuşma özelliklerini taşıyan kahramanlık şiirleri yazdı. Şiirlerinde o bölge insanlarını övdü, bu yüzden İngiltere'de şair olarak pek tutulmamıştır. (L)

ELEONORİT i. (fr. *éléonorite*). Miner. Hidratlı tabiî demir fosfat. (L)

ELEOPTEN i. (fr. *éléoptène*). Kim. Kokulu yağların katı kısımlarını adlandırmak için kullanılan *steraopten*'e veya *kâfuru'*-ya karşılık, bu yağların sıvı ve uçucu kısımlarına verilen ad. (Bu terim eskimiştir.) [L]

ELEOTHESİON. Esk. çoğ. Zeytinyağı sürünülen banyo veya beden eğitimi salonu. (L)

ELEOTRAGUS i. Karaca büyüklüğünde antilop.

— ANSİKL. *Eleotragus,* Orta ve Güney Afrika'nın nemli bölgelerinde yaşar. Kuyruğu oldukça uzundur. Çoğunda gözyaşı pınarı bulunur. Yalnız erkeklerinde boynuz vardır. (L)

ELEOTRİS i. Kayabalıklarına yakın kemikli balık. Çeşitli türleri sıcak denizlerin kıyılarında görülür, buradan nehir ağızlarına tatlı sulara girer. (Madagaskar'da yaşayan bazı türleri nehir hayatına tamamen uymuştur. Kayabalığıgillerden.) [L]

ELEPHANTA GHARAPURİ veya **GHARİPUR,** Bombay körfezinin ortasında küçük ada. Adını karaya çıktıkları yerde taştan bir fil heykeli bulan portekizliler verdi. Yerli dilindeki adı *Mağaralar şehri* anlamındadır. Adadaki süslemeli mağaralardan içinde tanrı Siva'nın anıtsal büstü (M.S. VI. yy.ın ilk yarısı) bulunanı en tanınmışıdır; büste tanrının dört yüzünden üçü işlenmiştir. (L)

ELEPHANTİASİS i. (lat. k.). Bk. FİL *hastalığı.*

ELEPHANTİNE adası, Nil'in meydana getirdiği ada, Asvan'ın karşısında. Firavunlar zamanından kalma rıhtımların ve Strabon'un sözünü ettiği nilölçer'in kalıntıları. Arkeoloji müzesi.

Eskiden To Khentit (sınır) nomosunun merkezi olan ve büyük Abu şehrinin bulunduğu ada, firavunlar zamanında çok zengindi. Yunan ve roma döneminde Philai İsis ve Osiris'ine tapmanın yaygınlaşmasıyle Syene kurulunca geriledi; Bizanslılar zamanında bütün önemini kaybetti. Ada'da XX. yy. başında, mahallî yahudi kolonisinden kalma aramca bir papirüs tomarı (M.Ö. V. yy.) ve Süleyman tapınağından sonra yapılan bir ibranî tapınağı bulundu. (L)

ELEPHANTİS, M.Ö. I. yy.da yaşadığı sanılan yunanlı kadın yazar. Galenos'a göre *Kosmetika* (Güzellik İlâçları) adlı bir eser yazdı. Elephantis daha çok açık saçık şirleri ve nesirleriyle tanınır. (L)

ELEPHENOR. Yun. mit. Euboia (Eğriboz) adasında Abantların efsanevî kralı Khalkodon'un oğlu, Abas'ın torunu. İstemeyerek, dedesini öldürdü, yurdundan kaçmak zorunda kaldı. Truva savaşına giderken savaşçılarını toplamak üzere Euboia kıyısından biraz uzakta bir kayanın üzerine çıktı. (L)

ELESMATİS i. (fr. *élesmatis*). Sim. Mürdesenk. (L)

ELEST i. (ar. *elestü,* değil miyim?'den). *Esk.* İnsan ruhlarının yaratıldığı zaman: *Elestin arkasından gelmesin cennet, cehennem de / Neden ervaha tekrar imtihan olsun bu âlemde* (M. Â. Ersoy). ‖ *Biz ehl-i harâbâttanız mest-i elestiz* (Bağdatlı Ruhi). ‖ *Bezm-i elest.* Bk. BEZM. ‖ *Rûz-ı elest,* insanlığın en eski çağı: *Biz gönlümüzü rûz-ı elestten beri millî harsımıza vermişizdir* (Z. Gökalp).

— ANSİKL. Tasav. *Kur'an*'ın VII. suresinin 172.-173. ayetlerinde Tanrı'nın insanları yarattığı zaman onlara «Elestü bi rabbiküm?» (Ben sizin Tanrınız değil miyim?) sorusuna karşı onların da «Belî», (Evet Tanrımızsın) diye şehadette bulundukları anlatılır ve bu sorunun kıyamet gününde, insanların, «bizim bundan haberimiz yoktu; biz atalarımızdan sonra geldik» demelerine engel olmak için sorulduğu belirtilir. Halk inancına göre Tanrı'nın insanları yarattığı gün bu soruya evet diyenler mümin, hayır diyenler de kâfir olmuşlardır. Elest, bir bakıma göre bir «ahdi sabık» yani Tanrı ile kulları arasında yapılmış bir antlaşma demektir. Dinî, tasavvufî edebiyatta *bezmi elest* veya *elest bezmi* deyimiyle bu antlaşmaya değinilir. (M)

ELEŞKİRT. Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Murat-Van bölümünde Ağrı iline bağlı ilçe merkezi kasaba. 6 019 nüf. Aynı adı taşıyan bir ovada denizden 1 820 m yüksekte kurulmuştur. Trabzon-Tebriz transit yolu buradan geçer. Bu yol ile birlikte il merkezine 34 km uzaklıktadır. Eskiden beri işlek yol üzerinde bir konaklama mevkii olarak önem kazanmıştır. Bugün de Ağrı ilindeki ilçe merkezleri arasında Doğubayazıt'tan (8 523 nüfus) sonra en fazla nüfusa sahip olanıdır.

— *Eleşkirt ilçesi,* 1 559 km², 25 168 nüf.; merkez bucağından başka Tahir adlı bir bucağı ve 72 köyü vardır. Hayvancılık ve tarım. Arıcılık. Eleşkirt balı çevrede ün yapmıştır. (M)

ELEŞTİRİ i. (*eleştirmek*'ten *ele-ş-tir-i*). *Yeni.* Bk. TENKİT.

ELEŞTİRİCİ i. (*eleştirmek*'ten *eleştir-ici*). Bk. TENKİTÇİ.

ELEŞTİRİM i. (*eleştirmek*'ten *eleştir-i-m*). *Yeni.* Fels. Bilginin eleştirilmesi görüşü. (M)

ELEŞTİRİMCİ sıf. ve i. (*eleştirim*'den *eleştirim-ci*). Eleştirimcilikle ilgili veya onu destekleyen. (M)

ELEŞTİRİMCİLİK i. (*eleştirimci*'den *eleştirimci-lik*). Fels. Bilginin eleştirilmesine dayanan felsefe sistemi, bu sistemin kurucusu Kant'tır. (Bk. KANT'ÇILIK.) ‖ *Yeni-eleştirimcilik.* Bk. YENİ-ELEŞTİRİMCİLİK. (LM)

ELEŞTİRMECİ i. (*eleştirme*'den *ele-ş-tir-me-ci*). Eleştirme yapan kimse: *Bir eseri değerce yargılamaktan çekinmeyen eleştirmeci, yargılarının nesnel olduğunu ileri sürünce korkulacak bir kişidir* (N. Ataç). *Esk.* Münekkit. (M)

ELEŞTİRMEK geçl. f. (*elemek*'ten *ele-ş-tir-mek*). *Yeni.* Bir fikir veya sanat eserinin değerli veya kusurlu yanlarını ortaya çıkarmak. *Eşanl.* TENKİT *etmek.*

◆ **Eleştirme** i. Eleştirmek işi: *Eleştirme nedir? Bir eserin özelliklerini görmek, onları göstermek* (N. Ataç). Bk. TENKİT.

◆ **Eleştirmeli** sıf. Eleştirme ile ilgili: *Eleştirmeli makale. Esk.* Tenkidî. (M)

ELETS. Bk. YELEST.

EL-EULMA, esk. *Saint-Arnaud,* Cezayir'de, Cezayir idare çevresinin (Setif idare bölgesi) idare merkezi. Konstantin Yüksek yaylalarında, 22 762 nüf. Tarım merkezi. — *El-Eulma idare çevresi,* 164 617 nüf. (L)

ELEUSİNE i. (lat. k.). Beyaz başaklı otsu bitki. Eski Dünya'nın tropik bölgelerinde yetişir. Bir türü (*Eleusine coracana*) sebze ve yem bitkisi olarak yetiştirilir. (Buğdaygillerden.) [L]

ELEUSİNİA (yun. k.). Eski Yun. Eleusis şenliği. (Eleusis mister oyunlarından ayrı olan bu şenlikler ağustosta tanrıça Demeter'in onuruna yapılırdı.) [L]

ELEUSİS, yaygın şekli **Lepsina,** Yunanistan'da şehir. (Attike nomos'u), *Eleusis körfezi* kıyısında, Atina'nın kuzeybatısında; 11 200 nüf. Sabunculuk. Damıtma tesisleri. Çimento fabrikası. Boksit işletmesi.

tiyatronun Telesterion'dan görünüşü

— Tar. Şehir, verimli Thria ovasında bulunuyordu. Demeter tapınağı bütün Eskiçağ boyunca çok rağbet gören bir ziyaret yeriydi. Başlangıçta silik bir kasaba olan Eleusis, çok geçmeden Atina'ya bağlandı ve bitkiler Tanrıçası Demeter'e tapınma, bütün Attike'de ortak bir din halini aldı. Kızı Phersophone ile birleştirilen Demeter, çok geçmeden kültünü ortak tanrılarla paylaştı: ülkenin eski kralı olup tarımın babası mertebesine yüceltilen Triptolemos, fakat özellikle, pek çabuk Dionysos ile karıştırılan İakkhos gibi. Bunların her biri ilkel toprak kültünü yeni katkılarla zenginleştirdi; orpheus'çuluğun üstün etkisi bulunan tek bir dinî formül meydana getirildi. Eleusis sırları, Eskiçağ Yunanistan'ının manevî hayatı, sonra da Roma dünyası üzerinde derin bir tesir yarattı. XIX. yy.da girişilen kazılar, Eleusis'in dinsel yapılarını ve bu arada, külte bağlı sırların öğretildiği büyük bir salon olan *Telesterion*'u gün ışığına çıkardı. Kısmen kaya içine oyulmuş olan bu salon, 54,15 m × 51,80 m büyüklüğündeydi; dört yanını çevreleyen sekiz basamak üzerinde 3 000 kişi oturabilirdi. Tapınak, Theodosius'un emriyle kapatıldı, 396'da da Barbarlar tarafından yıkıldı. *Büyük Eleusis kabartması* (Atina millî müzesi), ihtimal ki, Parthenon kabartmalarından kısa bir süre önce Phidias'ın atelyelerinden çıkmış bir şaheserdir. (L)

Eleusis mysterion'ları, Eleusis'te yapılan dine giriş törenleri. *Küçük mysterion*'lar hazırlayıcı nitelikte bir tören olmak üzere mart ayında, Atina yakınındaki Agra'da, İlissos kıyılarında yapılırdı. *Büyük mysterion*'lar (misterler) eylül sonunda Eleusis'te yapılır ve on gün sürerdi. Atina'dan Eleusis'e

kadar kutsal eşya ile birlikte büyük bir olay meydana getiren, yeni müritlerin toplu halde

Foto. LAROUSSE

yaptıkları arınma âyinleri (denizde yıkanmalar) 21 eylüldeki büyük törene bir hazırlık olurdu. Kutsal mağaralarda dualar edilir, Demeter ve Kore ile ilgili mister oyunları temsil edilir ve bunlarla ebedî bir dünyanın varlığı anlatılırdı. Bundan sonra töreni yöneten başrahip, ibadet eşyasını gösterirken kutsal formülleri söylerdi. Ertesi gece eski müritler kutsal bir içki olan *kykeon*'u içtikten sonra bir ziyafet sofrasında en son rütbeye yükselirler, böylece *epoptes* adını alırlardı. Zeus ve Demeter'in kutsal evlenmesini gösteren bir temsilden sonra bunlara buğday başağı gösterilirdi. Mysterion'lar ertesi günü batı ve doğu yönüne şarap dökülerek sona ererdi. Hafta boyunca öğrenilen şeylerin gizliliği kesindi: bu sırların kutsallığına karşı yapılacak her türlü suikast ağır bir ihanet suçu olarak cezalandırılırdı. (L)

ELEUTHERA, Bahama takımadalarında (Britanya'ya bağlı) ada; 6 000 nüf. (L)

Eleutherai, Kithairon dağının Attike yamacında, Attike'yi Boiotia'dan ayıran Dryos Kephalai («Meşe başları») geçitinin yakınında bulunan kale (M.Ö. IV. yy.). Günümüze dek iyi durumda kalmış olan çevre duvarının uzunluğu 360 m, genişliği 10 m'dir. Duvarların kalınlığı 2 ile 3 metre arasında değişir. (L)

ELEUTHERİA (yun. k.). Bir sitenin kurtuluşunu kutlamak üzere yapılan yunan şenliği. ‖ Yılda bir kere yapılan ve her beş yılda bir, Plataia'da İranlılara karşı kazanılan zaferi (M.Ö. 479) anmak üzere oyunların da yer aldığı şenlikler. ‖ Thrasybulos tarafından tiranların sürülüp çıkarılması olayının yıldönümü dolayısıyle Sirakusai'de yapılan şenlik. ‖ Sisam'lıların Eros onuruna yaptıkları şenlikler. ‖ Yeni azatlıların özgürlüğe kavuştukları gün yaptıkları şenlik. (L)

ELEUTHERİADİS (Nikolaos), yunanlı hukukçu ve tarihçi (1867-1943). İstanbul patrikhanesinin imtiyazları ve müslüman hukuku ile ilgili incelemeler yaptı; Doğu dilleri üstüne çalıştı. *Pelasgikl Hellas* (Pelasgia Yunanistanı) adlı bir eseri vardır. (L)

ELEUTHERİOS, Herakleios'un harem ağası ve mabeyincisi (öl. 619). Ravenna valisi (616-619) idi. Ravenna'da ve Campania'da çıkan ayaklanmayı bastırdı. Sonra imparatora başkaldırarak Roma'ya yürüdü. Askerleri tarafından öldürüldü, başı Herakleios'a götürüldü. (L)

ELEUTHERİUS Aziz, papa (öl. 189). 175'te papa oldu. Paskalya yortusu üstüne elde bulunan en eski tüzüğü hazırladı. Papalığı zamanında Hıristiyanlığı savunan birçok eser yazıldı, İskenderiye okulu kuruldu, Lyon ve Viyana kiliselerine karşı birtakım baskı hareketlerine girişildi. (L)

ELEUTHEROPOLİS, Batı Filistin'de eski şehir; bugünkü adı Beyt Cibril'dir (ibranice Bethogabra veya Beth-Gubrin «Gabriel'in [Cebrail] evi» [Tevrat]). Şehre *Eleutheropolis* adını, Roma imparatoru Septimius Severus verdi (M.S. 146-211). 1900 Yılında İngilizlerin burada yaptıkları kazılarda Roma imparatorluğu ve haçlı seferleri devirlerine ait anılar bulundu. Kıbrıs Salamin piskoposu Aziz Epiphanios'un yurdu sayılır. Hıristiyanlık devrinde Caesarea (Filistin) metropolitliğine ait piskoposluk merkeziydi. (L)

ELEUTHEROZOA i. Zool. Serbest yaşayan derisidikenliler alt şubesi veya üst sınıfı. Bugünkü derisidikenlilerin büyük çoğunluğunu içine alır ve dört sınıfa ayrılır (denizhıyarları, denizkestaneleri, denizyıldızları ve yılanyıldızları). Fosillerine ordovisyenden hattâ kambriyenden itibaren rastlanır. Bilginlerin çoğunluğu bunların *edrioasteridae* familyasından türediği inancındadırlar.) [L]

ELEVASYON i. (fr. *élévation*). Koreogr. Bir dans sanatçısının sıçrama, süzülme ve havada hareketler icra edebilme yeteneği. (L)

ELEVATİO i. (lat. k.). Müz. Katolik kilisesinde missa sırasında takdis edilmiş sungunun papaz tarafından yukarı kaldırılışı sırasında çalınan özel motet, org veya çalgı parçası. Msl. Frescobaldi'nin *Fiori Musicali* (Müzik Çiçekleri) adlı defterinde org için bir *Toccata per l'Elevazione* (Elevatio İçin Tokkato) [1935] vardır. Motet'in metni İsa'yı kutsama âyininde okunan duadır (*O salutaris hostia, O mysterium ineffabile* v. b.). Müzik bölümü sürekli ses eşliğinde bir, iki, üç sesli olabilir. Belli başlı fransız elevasyon bestecileri şunlardır: Du Mont, Nivers, Charpentier, Clérambault, Campra v.b. XIX. yy.da elevasyon, çoğu zaman fransızca bir ilâhi, bir org parçası veya bir yaylı çalgı solosu olurdu. (ML)

ELEVATOR i. (fr. *élévator*). Zır. Bir dizi silodan meydana gelen ve içindeki tahıl taneleri taşıyıcı ve kaldırıcı araçlarla durmadan karıştırılarak havalandırılan büyük tahıl deposu. (L)

ELEVATÖR i. (fr. *élévateur*, kaldırıcı). Bayınd. *Gemi elevatörü*, mekanik usullerle gemileri yükselten ve alavere havuzu vazifesi gören cihaz. *Eşanl.* GEMİ ASANSÖRÜ.

— Mad. oc. Bir sonda tesisatında, kafanın kuyu içinde iniş ve çıkışları sırasında, sondaj borusu veya çubuklarını uçlarından çentiklerden kavrayarak yukarı çekmeğe veya bırakmağa yarayan, palanganın kancasına bağlı, hızlı açılıp kapanır kelepçe. (Dış çidarları düz olan borular için, bunları iyice kavrayabilen çeneli bir elevatör kullanmak gerekir.)

— Oto. *Benzin elevatörü*, bir arabanın motorunu yerçekim kuvvetinden yararlanarak beslemek üzere, yakıt deposundan benzini emerek küçük kapasiteli bir besleme haznesine gönderen cihaz.

— Taşıma. *Oto elevatörü*, bir tabladan veya düşey iki destek üzerinde kayan çatallardan meydana gelen, elle veya bir motorla çalışan ve saman balyalarını yükseğe kaldırmağa yarayan düşey hareketli elevatör. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Elevatör* kelimesi, kaldırılacak gemileri yatay bir doğrultu boyunca taşıyan cihazlar için kullanılır; taşıma doğrultusu dikey olan kaldırma cihazlarına ise *gemi asansörü* denir. Elevatörler iki çeşittir: geminin eksen doğrultusunda hareket eden boyuna hareketli elevatörler ve gemi eksenine dik yönde hareket eden enine hareketli elevatörler, çoğu zaman gemi, bir çeşit tesviye havuzu vazifesi gören ve içinde gemi yüzebilecek şekilde düzenlenen bir havuz içine yerleştirilir; bununla birlikte, su havuzu gerektirmeyen elevatörler de vardır. Kanal sisteminde havuz bulunmaz; bunun yerine gemi, su sızdırmayan ve gerektiği zaman açılıp kapanabilen bir kapakla donatılmış bir kanaldan gelen düz bir su kesimi üzerinde yüzer. Charleroi'daki (Belçika) Brüksel kanalı üzerinde bulunan boyuna hareketli Ronquières elevatörünün boyu 1 431 m'dir ve 1 500 ton ağırlığında bir gemiyi 68 m yükseğe kaldırabilir. Rhin nehrindeki Marn kanalı (Fransa) üzerinde bulunan enine hareketli Arzviller elevatörünün boyu 108, 65 m'dir ve 300 ton'luk şalupaları 44,5 m yükseğe kaldırır. Gemi elevatörleri tesviye havuzlarından daha kullanışlıdır ve gelecekte bütün büyük kanallar elevatörlerle donatılacağa benzer.

— Taşıma. *Elevatör*'lerden bazıları sabit, bazıları hareketlidir. Tahıl, kum, kömür gibi paket halinde olmayan maddeleri veya fıçı, kasa, balya, paket gibi eşyaları kaldırmak için düzenlenmiş elevatörlerden bazıları, aynı zamanda taşıyıcı vazifesi görür. (Bk. ASANSÖR, YÜK *asansörü*.) [L]

ELEVON i. (fr. *elevator* ve *aileron*, manevra kanadı'ndan *élevon*). özellikle kuyruksuz uçaklarda kullanılan, hem manevra kanadı hem de yükseliş dümeni vazifesini gören uçak dümeni. (L)

ELEZ sıf. (ar. *lezzet*, tat'tan *elezz*). *Esk.* Daha (en, pek) lezzetli: *Bulmuştum elez vaslınızı ülfetinizden / Şirinter imiş ülfetiniz vuslatınızdan* (Recaizade Ekrem). [M]

ELF sıf. (ar. k.). *Esk.* Bin: *Elften kat'-i nazar mevlidimin tarihi / Mahlasımdan bilinirdi bihesâb-ı ebced* (Recaizade Ekrem).
— Din. *Elf-i evvel*, Hicret'ten sonraki ilk binyıl. ‖ *Elf-i sanî*, Hicret'ten sonraki ikinci binyıl.
— Ed. *Esk. Elfi-i Leyle ve Leyle*, Binbir Gece Masalı. (M)

El-Ferec Bad-eş-Şidde («Şiddetten Sonraki Neşe»), arap, iran ve türk edebiyatlarında çeşitli yazarlar tarafından toplanıp işlenmiş masal derlemelerinin ortak adı. Arapçada bu adı taşıyan ilk eseri El-Medainî meydana getirdi. Daha sonra bu yoldaki eserleri geliştirerek kaleme alanlar arasında Eb-üd-Dünya (öl. 894), Kadı Ebül-Hüseyn (öl. 938), Kadı et-Tenuhî (938-994) sayılabilir. Bugüne kalmış olan El-Ferec kitaplarının en tanınmışı, Tenuhî'nin eseridir (basımı 1908). Bu kitap 14 büyük bölüme (bab) ayrılmıştır. Her bölümde 10 hikâye yer aldı. Eserde hikâyelerin her çeşitten sıkıntıya uğrayanları teselli için yazıldıkları belirtilir. İdam mahkûmları, hastalar, sürgünler, mahpuslar, âşıklar için ayrılmış bölümler vardır.
Tenuhî'nin kitabına dayanılarak, tarihî bazı olaylar hikâyeleştirilmiş ve manzum parçaların tercümelerine yeni şiirler eklenmiştir. Fatih, Millet kütüphanesinde (nu. 628) bulunan hikâye külliyatı bu çeşit tercümelerdendir.
Eser farsça bir nüshadan değiştirme ve zenginleştirmelerle türkçeye de çevrilmiştir. Bu eseri meydana getirenin Kasım ibni Mehmed (XVI. yy.) olduğu sanılıyor. Türkçe El-Ferec kitabı, türk edebiyatının sözlü geleneğinden izler taşır ve sade nesrin başarılı örneklerinden birini meydana getirir. Murad Molla kütüphanesi (nu. 1173), Süleymaniye-Lâleli kütüphanesi (nu. 1698), Fatih Camii kütüphanesi (nu. 3718), Üniversite kütüphanesi (nu. 284; 460;1194), Türk Dil Kurumu kütüphanesinde (6118/6725) yazmaları bulunan kitabın temiz türkçesi, hareketli sözdizimi dikkati çeker.
Binbir Gece Masalları'nı hatırlatan bu hikâyeler, kuruluş ve tema bakımından kendine has özellikler gösterir. Bütün hikâyelerin konusunda uzun sıkıntılardan sonra ferahlığa kavuşma vardır. Hikâyelerde sık sık gerçek dışına çıkılır, hayale dayanan olaylar canlandırılır. Hikâyelerin yazılış amacının yalnız okuyuculara hoş vakit geçirmek olmadığı, aynı zamanda islâm kültürüne dayanan bir dünya görüşünün, te-

tarımda kullanılan elevatör

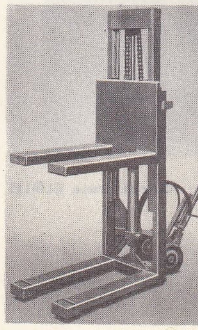
hidrolik elevatör

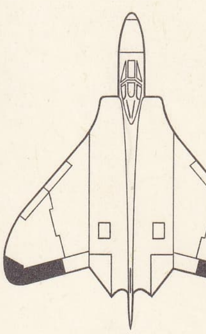
elevonlar

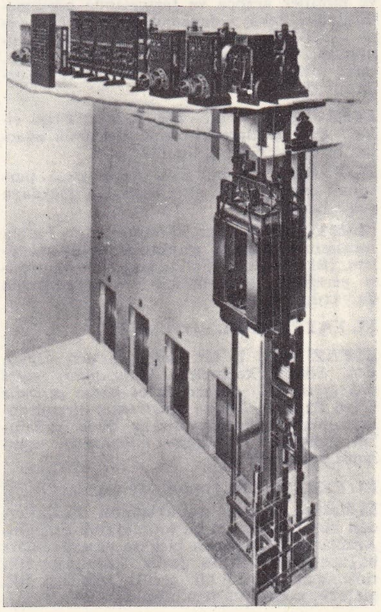
elevatör

Foto. LAROUSSE

vekkül, kadere razı oluş, hak ve hakikat yolunda fedakârlık duygularının benimsetilmesi olduğu fark edilir.

Konular gerek olayların başlaması, gerek sonuçları bakımından birbirine yakındır. Birçoğu Harun-ür-Reşid zamanında geçen hikâyelerin hemen hepsinde temiz karakterli bir şehzade veya yüksek mevki sahibi bir kahraman tanıtılır. Bu kahramanlar gezi amacı, gönül meseleleri, merak veya hayat güçlükleri gibi sebeplerle ülkelerinden ayrılırlar. Hayatta karşılaşılan ezici olayları temsil eden düşmanların veya cinlerin, perilerin hükmettiği aksiliklerle mücadele ederler. Güzel bir rastlantının yardımı veya bir mürşidin kılavuzluğuyle felâketleri, sıkıntıları yenerler; dileklerini gerçekleştirirler. Bütün hikâyelerde iyiler kötüleri, hak zulmü, namus ahlâksızlığı alt eder. Her hikâye, şu şekilde ahlâkî bir sonuç çıkararak sona erer: «Bu hikâyetün faydası oldur kim bilindi her kişi, eyü ya yavuz, niderse kendüye eder. Aferin bu kitabı yazana, okuyana, işidene ve sahibine olsun.»

James Bruce ELGİN

Hikâyeler konuları bakımından şu bölümlere ayrılır: **1.** Gerçek veya tarihî kişilerin yayatına dayananlar. Bunlarda olaylar ve kişiler tabiî hayatın şartlarına uyarlar. (Harun-ür-Reşid ve veziri Fazl ibni-Rebi'nin hikâyesi; Harun-ür-Reşid'in kaybolan hokkasını zekâsıyle bulan körün hikâyesi; Gazneli Mahmud'a ait dört hikâye; Musul emîrinin oğlu Fazlullah'ın Bağdat'ta evlenmesi ve kendisine fenalık yapan kadıya oynadığı oyun; Bem şehrindeki mimar karısının iffeti ve halifenin adaleti; kadıların körü körüne kitaba bağlanmalarından doğacak zararlara ait hikâye; şehzadelerin bile bir sanat öğrenmelerinin faydaları hakkındaki hikâye v.d.). **2.** Ahlâk prensiplerinin benimsetilmesi için cin, peri gibi hayalî kuvvetlerin etkilerini ele alan hikâyeler. Bu gruptaki hikâyeler gerçek hayattan uzaklaşan düşünce ve inançlara dayanmaktadır. Bunlarda insanlarla cinler arasındaki garip ilişkileri anlatılır. Peri kızlarıyle şehzadeler arasındaki sevgiler ele alınır. Müneccimlik, falcılık, remil dökmekten söz edilir. (Bir ceylan şeklinde tanıdığı cin melikesiyle sıkıntı ve mahrumiyetlerden sonra evlenen Rıdvanşah'ın hikâyesi; Keşmir sultanı Ferahnaz'a âşık olan Fars şehzadesi Ferahşad'ın bir tılsımla uzun süre geyik olarak yaşadıktan sonra sevgilisine kavuşması; rüyada karşılaştığı aslana av olma tehlikesinden kaçarken bir balığın fenalıklarına uğrayan Ferahzad'ın hikâyesi v.d.); **3.** Din inançlarını konu edinen hikâyeler. İslâmlık prensipleri savunulur, ayet, hadis ve dualara yer verilir. (Hacca giderken Bağdatlı Beşir'de misafir olarak kalan gezginin hikâyesi; yıkanırken besmele çekmediği için yedi yıl evinden ayrı kalan kişinin hikâyesi v.d.).

Eserin türkçesinde yer alan birçok hikâye ve motifler arapça ve farsçasında görülmemektedir. Zekâya dayanan üstünlükler, yurda ait ödevin şahsî mutluluktan üstün tutulması, küçük şehzadelerin başarıları v.b. esere türk halk masallarından geçen unsurlardır. (M)

ELFAF çoğl. i. (ar. *liff*, kalabalık'tan *elfâf*). *Esk.* Dalları birbirine dolaşmış ağaçlar, birbirine dolaşık fidanlar. (M)

EL-FARİS. Astron. *Esk.* Andromeda burcunun kuyruğunda altı yıldızdan meydana gelen burç. (M)

EL-FATİHA ünl. (ar. *el-fâtiha*). *Esk.* Fatiha suresinin okunması gerektiğini bildiren ünlem. (Bk. FATİHA). [Fatiha suresinin okunması gereğini bildirmek için mezar taşlarına da yazılır.] (M)

EL FAYYUM. Bk. FAYYUM (El).

ELFAZ çoğl. i. (ar. *lafz*, söz'den *elfâz*). *Esk.* Sözler, kelimeler: ***Manzumları gerçi pek metindir / Elfazı da ol kadar çetindir*** (Ziya Paşa). ‖ ***Elfaz-ı müştereke***, birçok anlamı olan kelimeler. Birkaç dilde kullanılan kelimeler. ‖ ***Elfaz-ı müteradife***, eşanlamlı kelimeler. (M)

EL FERROL. Bk. FERROL DEL CAUDİLLO.

El-Fetih, Filistin topraklarının İsraillilerden kurtarılması ve bu topraklarda Filistinli Araplarla Yahudilerin birlikte yaşayacakları bağımsız bir Filistin devleti kurulması fikrini amaç edinen bir gerilla teşkilâtı. Bk. FİLİSTİN KURTULUŞ TEŞKİLÂTI. (L)

ELFİRAK ünl. (ar. *el-firâk*). *Esk.* «Elveda» anlamında ayrılık sözü. (M)

ELFİYE i. (ar. *elf*'ten *elfiyye*). Ed. *Esk.* Bin beyitlik manzume. (Manzum risalelerde bin sayısı Arapların çok tuttuğu bir ölçü olmuş, bu boyutta pek çok eser yazılmıştır. Önemlileri, İbn Malik ve Mutî'nin gramere ait elfîyeleridir. Irakî'nin elfîyesi hadis usulüne aittir. Kâtip Çelebi'nin *Keşf-üz-Zünun* eserinde bu eserlere pek çok örnek sayılır.) [M]

ELF'LER, Alman-İskandinav mitolojisine göre, hava, ateş, toprak ve genellikle atmosfer kuvvetlerini simgeleyen üstün yetenekli yaratıklar.

— ANSİKL. Yeltek ruhlar olan *Elf'ler* bazen iyilik, bazen de kötülük yaparlar. Erkek Elf'ler çoğu zaman yeraltının cüce cinleri gibi çirkin, arkadaşları ise aksine güzel varlıklardır. Kelt perileri de Elf'lerdendir. Bu tabiatüstü yaratıklar yalnız İskandinavlarda değil, Germenler ve Anglosakson'lar da da *Alf, Alfr* ve *Alb* adlarıyle bilinirler. (L)

ELGAR (sir Edward), ingiliz bestecisi (Broadheat, Worcester 1857 - Worcester 1934). Kendi kendini yetiştirdi, müzik bilgisini, babasının müzik mağazasında eline geçen beste ve kitapları okuyarak geliştirdi. Saint-George kilisesinin orgculuğunu yaptı ve şehrin orkestralarında çeşitli görevler aldı, sonra beste yapmağa başladı. Sağlığı bozulunca 32 yaşında görevlerini bırakmak zorunda kaldı, kendini tamamen besteye verdi. Bütün müzik çığırlarının dışında kaldı. En önemli besteleri: birçok oratoryo (özellikle Gerontius'un Rüyası) [1900], bir keman konçertosu (1910), ***Falstoff*** adında bir senfonik şiir (1913), kantatlar, orkestra için ***Enigma çeşitlemeleri*** (1899), iki senfoni, iki orkestra süiti, bir viyolonsel konçertosu v.b. (L)

ELGİN, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'nın kuzeyinde, Morayshire'in idare merkezi, Kuzey denizi yakınında; 12 000 nüf. XIV. yy.dan kalma kısmen yıkılmış katedral. — Yakınında Birnie (XII. yy.) kilisesi ve XIII. yy.dan kalma Pluscarden Priory manastırı. (L)

ELGİN, A.B.D.'de (İllinois) şehir, Chicago'nun kuzeybatısında; 49 400 nüf. Ticaret merkezi. (L)

ELGİN (James BRUCE, sekizinci — kontu), ingiliz siyaset adamı (Londra 1811-Dharmsala, Hindistan 1863). Thomas Bruce'un oğlu. Parlamentoya seçildi, 1842'de Jamaika valisi, 1846'dan 1854'e kadar Kanada genel valisi oldu. Kayınbabası lord Durham'ın liberal düşüncelerinden etkilenerek 1848'de Baldwin-Lafontaine kabinesini kurdu. Bu kabinede kanadalı fransızlar da sayıları oranında yer aldılar. Uzlaştırıcı yönetimi Londra hükûmetince de beğeniliyordu. Krallık temsilcisinin yetkilerini kısıtlayan sorumlu bir hükûmetin kurulmasında da rol oynadı. Daha sonra özel bir görevle Çin'e (orada Tien-tsin antlaşmasını gerçekleştirdi, 1858) ve Japonya'ya gönderildi. 1858'de Hindistan'da ilk kral naibi olarak görev aldı, ölünceye kadar bu görevde kaldı. (L)

ELGİN (Thomas BRUCE, yedinci — kontu), ingiliz diplomatı (Londra 1766-Paris 1841). Türkiye'de büyükelçi olduğu sırada, Atina'da eski Yunan harabelerindeki sanat eserlerinin pek çoğunu İngiltere'ye taşımayı düşündü ve böylece bugün British museum'da bulunan eşsiz değerdeki koleksiyonu meydana getirdi. Parthenon tapınağı efrizlerinin çoğu da bu koleksiyona dahildir. Sanat eserlerinin bu şekilde kaçırılması büyük tenkitlere yol açtı. (L)

ELGİN (Victor Alexander BRUCE, dokuzuncu — kontu), ingiliz siyaset adamı (Montréal 1849-Broomhall 1917). James Bruce'un oğlu. Liberal partiye girdi. 1849'dan 1899'a kadar Hindistan kral naipliği görevinde bulundu. Afridi'lerin ayaklanmasını (1897-1898) bastırdı. Daha sonra Güney Afrika savaşı soruşturma komisyonunu yönetti. Campbell-Bannermann kabinesinde sömürgeler bakanı oldu (1905-1908). [L]

ELGİNİA i. (lat. k.). Teremorflardan sürüngen hayvan. Üçgen biçimindeki başının üzerinde dikensi çıkıntılar bulunur. İskoçya'da Elgin permiyeninde fosili bulunmuştur. (L)

ELGİNİZM i. G. santl. (*Elgin* kontu Thomas BRUCE'un adından). Genel veya özel koleksiyon eşyası haline getirmek üzere, sanat eserlerini mimarî anıtlardan ve yapıtlardan sökmekten ibaret olan bir çeşit çapulculuk. (L)

Elgin mermerleri, XIX. yy.ın başlarında Thomas Elgin'in İngiltere'ye kaçırdığı mermerden eski yunan eserlerine verilen ad. 1800 Yılı mayıs sonlarında, İstanbul'da İngiltere büyükelçisi olarak bulunan Thomas Elgin, Osmanlı hükûmetinin izniyle Akropol'deki sanat anıtlarını incelemek üzere Yunanistan'a bir heyet gönderdi. Bu heyetin dokuz ay süren çalışmaları sırasında Elgin, kazı sonucunda çıkarılan bazı küçük eserlerinin İngiltere'ye götürülmesi konusunda sözlü izin aldı. Daha sonra kaymakam Seyid Abdullah, mermerlerin götürülebileceği konusundaki bu izni resmîleştirdi. On bir yıl süren (1803-1814) bu sistemli çalışmanın günlük notları da vardır. Mermerler gemilerle İngiltere'ye gönderilmiş, bu arada fırtına dolayısıyle bu gemilerden bazıları batmıştır. Kythera'nın Aulemon limanında batan gemiden daha sonra dalgıçlar birçok eser çıkarmışlardır.

Chateaubriand, lord Byron ve çağın birçok aydını bu mermerleri Akropolis'ten İngiltere'ye taşıdığı için Thomas Elgin'e sert hücumlarda bulundular. Mermerler üzerine ciddî bir çalışma yapan italyan arkeologu Visconti, kaçırılan eserlerin sayısının 253 olduğunu belirtir. Bunlar yalnız Atina Akropolis'inden değil, Eleusis, Daphnion. Aigina, Nemea, Mykenai, Tirynthos'tandır. Bunların en tanınmışları Erekhtheion'un heykel sütunu ve Parthenon'un alınlık kabartmalarıdır; bazıları da Apteros Nike tapınağındandır. Elgin mermerleri konusunda lehte ve aleyhte tartışmalar yapıldı. Bu hareketi kötüleyenler ***Give back the Elgin marbles*** (Elgin mermerlerini geri verin) sloganı ile harekete geçtiler. İngiliz müzesi, kaçırılan eserlerin alçıdan kalıplarını Yunanistan'a gönderdi. 1891'de Frederick Harisson adında bir İngiliz aydını, ***Nineteenth Century*** adlı dergide yayımladığı yazıda, mermerlerin Yunanistan'a geri verilmesi fikrini savundu. 1 Mart 1891'de bu derginin sahibi J. Knowles, buna bir yazı ile cevap verdi. Bunda J. Knowles, Elgin mermerlerinin geri verilmesinden söz etmenin ancak bir şaka olabileceğini belirterek Harisson ile alay etti. Knowles modern Yunanlıların bu eserleri muhafaza etme konusunda itimat telkin etmediklerini ileri sürdü. İskenderiyeli şair Konstantinos Kavaphis bu tartışmaya ***Rivista Quindicinale*** dergisinde bu konuda yayımlanan yazıların eleştirisini yaparak katıldı ve Knowles'i «paranoyak» diye nitelendirdi. Kavaphis, daha sonra da İskenderiye'den Atina'daki ***Ethniki*** gazetesine bu konuda mektuplar gönderdi. (L)

ELGON dağı, doğu Afrika'da sönmüş yanardağ, Kenya ile Uganda sınırında; 4 321 m. (L)

EL GRECO. Bk. GRECO (EL).

ELGSTRÖM (Per), isveçli yazar (Algaryd 1781 öl.-1810). Şiirler ve polemik yergiler yazdı: *Hvad Rätt Har Ett Folk Att Dömma En Regent?* (Halkın bir Hükümdarı Yargılama Konusundaki Hakları Nelerdir?) [1809]. Ayrıca, felsefî ve iktisadî konularda kitaplar yayımladı. (L)

ELGÜN (Nakiye), türk eğitimcisi (İstanbul 1882). İstanbul Kız Öğretmen okulunu bitirdi (1901), aynı okulda muavin oldu. 1908'de Kız idadîsine geçti. Vakıf okullarının düzene sokulmasıyle uğraştı. 1919'da İstanbul'un işgalini protesto için Sultanahmet'te yapılan mitingdeki konuşmasıyle dikkati çekti. Cumhuriyetten sonra liselerde müdürlük yaptı, çeşitli sosyal kurumların yönetim kurulu üyelikleri ve başkanlıklarında görev aldı; 5, 6 ve 7. dönemde TBMM'de Erzurum milletvekili olarak bulundu. (M)

ELHAC sıf. ve i. (ar. *hacc*, kutsal bir yeri ziyaret etme'den *el-hâcc*). *Esk.* Hacı, usulüne göre Kâbe'yi ziyaret eden (kimse). [M]

EL-HACER, esk. **Duzerville,** Cezayir'de (Annaba idare bölgesi ve idare çevresi) komün, Seybuz ovasında; 13 717 nüf. Bağlar; zeytinlikler; turunçgil (portakal, limon ağaçları) bahçeleri. (L)

ELHAC ÖMER, sudanlı dinî lider (Futa Alvar 1797-1864). Senegambia'ya bağlı eya-

Foto. LAROUSSE

letlerden Futa-Alvar'da ünlü bir murabıt başbuğu olan babasının yanında başladığı öğrenimini Vabata'da tamamladı. 1820'de Mekke'ye giderek bir süre kaldı. Burada ticanî liderlerinden Şeyh Muhammed Gali'nin tarikatına girdi ve onun ateşli müritlerinden biri oldu. Mekke'den dönüşünde Sokoto sultanlığının Boynû şehrinde kendisini yenilikçi bir tarikat şeyhi olarak kabul ettirdi. Yayılan ünü yüzünden sultan kendisini hapsettirmek isteyince Futa Callon'a giderek Biegunko'da bir zaviye kurdu. 1848 Yılına kadar bölgede gezmediği yer bırakmadı. Cihat ülküsüyle hareket ederek Nijer vâdisindeki bütün Senegal kabilelerine Müslümanlığı kabul ettirdi. Daha sonra yerleştiği Dingiray'da bir kale yaptırarak küçük bir askerî birlik kurdu. Zamanla askerî teşkilâtını genişleterek 1849'da Bûre, Bambuk ve Beludugu topraklarını ele geçirdi. Bundan sonra Kaarta üzerine yürüyerek burayı fethetti; fethettiği yerlerdeki halkı müslüman olmağa zorladı. Bu şekilde ticanî tarikatına bağlı bir devlet kurdu. Hayatı mücadelelerle geçti. Devletin devamı için Fransızlar ve komşu ülkelerle savaşlar yaptı. 1864'te kendisine karşı ayaklanan Massinalılar tarafından kuşatıldı; ateşe vererek kaçtığı Hamd Allahi şehri dolaylarında korunmak için girdiği mağarada yanındaki barutu ateşleyerek intihar etti; bir söylentiye göre de dumandan boğuldu. Yerini, oğlu Ahmedû Şeyhu aldı. Çeşitli bölünmelerden sonra Fransızlar 1890-1893 yılları arasında yapılan savaşlar sonucu Elhac Ömer'in kurduğu Ticanî devletini ortadan kaldırdılar. (M)

ELHAK zf. (ar. *el-hakk*). *Esk.* Gerçekten, doğrusu: *Elhak bu iki eser güzeldir / Yok misli denir ise mahaldir* (Ziya Paşa). [M]

El-Hakim camii, Kahire'de Fatımîlere ait cami. Temeli El-Aziz tarafından 990'da atılan camiyi, El-Hakim tamamlattırdı. Kareye yakın geniş avlusu, kıble duvarına paralel beş nefi, hafifçe taşkın sivri kemerli küçük sütunların gömüldüğü tuğladan ayaklarıyla, Tolonoğlu camiini hatırlatır. Kıbleye paralel beş nefi kesen ve kıble önünde bir kubbe taşıyan orta nef, Camiülezher'in mimarî özelliklerini devam ettirir. Kıble duvarının her iki ucunda «T» planı meydana getiren birer kubbe bulunur. Bu plan Magrıp'ta XII. yy. camilerinde sık sık görülür. Mihrap önündeki kubbe, kıble duvarı ile çifte sütunların taşıdığı üç büyük sivri kemere oturur. Sekiz kenarlı kasnak üzerinde, sivri kemerli sekiz pencere vardır. Cümle kapısı, caminin kuzey cephesinde bir çıkıntı teşkil eder. Daha önce de görülen bu çıkıntılı cümle kapısı Tunus'taki Mehdiye camiinde de vardır. Kuşatma duvarının taştan olması Kahire'de Fatımî devri mimarîsinde bir yenilik olmuştur. Caminin taştan iki minaresi vardır: kuzeydoğu köşesindeki silindir, güneybatı köşesindeki sekizgen biçimindedir. Her iki minare de sonradan dikdörtgen birer kaide içine alınmıştır. Bu iki minare, dekorları bakımından farklıdır, ama pencerelerinin, frizlerinin, yazarlarının katlara bölünmesi bakımından birbirine benzer. (M)

Elhamd suresi. Bk. FATİHA SURESİ.

ELHAMDÜLİLLAH ünl. (ar. *el-hamdü li'llâh*). *Esk.* Allah'a hamd olsun, Allah'a şükür: *Bugün için vaziyet elhamdülillâh tamamen milletin lehindedir* (Atatürk). *Sen de dindar mısın dostum? —Elhamdülillâh müslümanım* (H. E. Adıvar). [M]

Elhamra sarayı, Gırnata'da Magrıp krallarına ait eki saray ve kale. Magrıp sultanları tarafından Cezayir'de yaptırılmış sarayların ancak adları ve yerleri bilinebildiği halde Elhamra sarayı, o devir magrıp sivil mimarîsi hakkında kesin bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Saray, Daro ve Ganil ırmaklarına bakan sarp bir tepenin üzerindeki düzlükte kurulmuştur. IX. yy.da başlayan iç savaşlar sırasında Gırnata'ya hâkim olan bu tepede önce tahkimli bir kale yapıldı; yapımında kırmızı renkli malzeme kullanıldığı için *Elhamra* adını aldığı sanılır. XI. yy.da Gırnata'nın etrafı sarayın mimarîsine uygun surlarla kuşatıldı. XIII. yy.da Nasrî emîrleri buraya yerleştiler. Bu sülâleden olan Muhammed İbnül Ahmer, Elhamra'nın tahkimatını kuvvetlendirmek için dört kule daha yaptırdı; Daro deresinden getirttiği suyle sarayın su ihtiyacını karşıladı. Muhammed'in oğlu da saraya bazı yeni kısımlar ekledi. Bugün ayakta duran binaların çoğu, 1341'den sonra Nasrîlerin yerini alan ve aynı sülâlenin bir başka kolundan gelen üç emîr tarafından yaptırılmıştır. Comares kulesini ve bazı daireleri Yusuf I (1344-1391), Aslanlar avlusu ile sarayın diğer bazı kısımlarını oğlu Muhammed V (1353-1391) yaptırdı. Böylelikle Elhamra, saray ve köşklerden meydana gelen bir bütün halini aldı.

Elhamra sarayı önceden tespit edilmiş bir plana göre yapılmamış, çeşitli ihtiyaçlar, emîrlerin şahsî zevkleri v.b. hususlar sarayın değişik biçimde gelişmesine sebep olmuştur. Çeşitli devirlerde bir hayli zarar gören Elhamra'nın büyük bir kısmı, Şarlken tarafından yıktırılarak, yerine Rönesans üslûbunda tamamlanamamış bir saray yaptırıldı. 1522'deki depremde ve 1590'daki infilâkte büyük ölçüde harap olan Elhamra sarayı XVII. yy.dan XIX. yy. ortalarına kadar kullanılmadı. 1912'de Napolyon orduları buradan geri çekilirken sarayın birçok bölümü daha tahribe uğradı. Saray bugün birbirine eklenmiş iki büyük yapı topluluğundan meydana gelir. Salonlar, birbirine dikey olan iki uzun avlunun (El-Bürke avlusu ve Aslanlı avlu) etrafında toplanmaktadır. Yusuf I'in yaptırdığı uzun kenarları 36 m olan El-Bürke avlusunda iki büyük kenarda açılmış kapılarla yan salonlara geçilir. Avlunun kuzey ve güneyinde, ince sütunlara dayalı yedi kemerli galeriler, özellikle süslemeleri bakımından dikkati çeker. Güney galerilerinin üstünde harem daireleri yer alır. Avlunun kuzey kenarının ortasında yer alan bir kapıdan geniş bir dehlize, sonra Elçiler divanhanesine geçilir. *Elbarca* adı verilen bu dehlizin köşelerindeki mukarnaslı pandantifler, ahşap tavanı taşır.

Comares kulesinin içinde yer alan Elçiler divanhanesi, Elhamra sarayının en büyük divanhanesidir. Divanhanenin üç tarafına üçer pencere açılmıştır. Duvar kalınlığının 3 m'yi bulması, bu pencerelere birer oda görünümü verir. Kubbeyi taşıyan mukarnaslı kornişin altında yarı daire kemerli yirmi küçük pencere vardır. Tamamıyle mukarnaslardan meydana gelen bu kubbenin yerine sonradan üstünde bir kule bulunan ahşap bir kubbe konmuştur. El-Bürke avlusunun doğusunda hamam, batısında da bir mescit vardır. Duvarların, daire kavisli kemerlerin ve kubbelerin süslemesi, özellikle Muhammed V'in yaptırdığı bölümlerde çok zengindir. Bu bölümlerde fazlaca kullanılan mukarnaslar da yapının mimarîsinde büyük rol oynamıştır. Yusuf I'in oğlu zamanında yapılan süslemelerdeki üslûp farkları açıkça bellidir. Yusuf I'in Elhamra sarayına yaptırdığı ek bölümlerde Fas medreselerinin ve Tlemsen camilerinin üslûbu ile benzerlik gösterir. Muhammed V'in yaptırdığı eklemelerdeki süslemelerde, üslûp ve kompozisyon denemelerine girişildiği görülür. Fakat her iki hükümdarın da eklemeleri mimarî yönden bazı benzerlikler gösterir. Elhamra sarayının yapıcıları mimarîden çok süsleme sanatına önem vermişler ve bu alanda yeni birçok özellikler oratya koymuşlardır. Süsleme sanatındaki bu yenilik, özellikle XII. yy. ortalarına doğru Muvahhidlerden Abdül Mümin'in Marakeş ve Tinmel'de yaptırdığı camilerde karşımıza çıkar. Burada alçı süsleme, mimarî çizgilere zarar vermeden bütün tuğla örgüye hâkim bir durumdadır. Atnalı şeklindeki kemerler değişmekte, satıhlar panolara ayrılmakta ve mimarîde mukarnaslar ön plana geçmektedir. İslâm sanatının her devrinde ve her ülkesinde olduğu gibi bu yeni sanat anlayışında da süsleme, bitki ve geometrik motiflere dayanır. Özellikle hurma yaprakları birçok defa ele alınarak işlenmiş ve etrafları zarif çizgilerle sınırlandırılmıştır. Şekiller dolgunlaşmış, yaprak yüzleri kalınlaşmıştır. Elhamra sarayında görülen süsleme üslûbu, islâm sanatının en olgun seviyesini gösterir. Sarayın duvar, tavan, sütun, kemer, niş gibi kısımları son derece zengin ve değişik süslerle örtülüdür. Mermerler türlü motiflerle yontulmuştur. Alçı üzerine yapılan ve yıldız, bitki, sekizgen şekillerini andıran çok kıvrımlı çizgiler özenle işlenmiştir. Bu motiflerin yanında özellikle friz boyunca devam eden neshî üslûptaki yazılar dikkati çeker. Bu yazı motifleri, kemerleri, pencereleri, nişleri çevreler. Ayrı motifler simetrik olarak konulan madalyonların içinde birleşerek, arabeskler benzeyen bir motif meydana getirir. Bu yazılar diğer islâm sanatından farklı olarak bazı manzum methiyeleri, gazelleri ihtiva eder. Bütün bu süslemeler nakışlarla bir kat daha zenginleştirilmiştir. Sarayın bütün oda ve salonları ayrı ayrı renklerdedir. Mekânların yukarı kısımları koyu kırmızı, altın sarısı ve mavi; aşağı kısımları ise daha açık tonda menekşe, erguvanî, turuncu renklerle boyanmıştır. Zemini kaplayan dört köşe mermer levhaların da boyalı olduğu sanılıyor.

Merinîler, Elhamra sarayındaki bu zengin süsleme üslûbunu, büyük değişikliklere uğratmadan Kuzey Afrika'daki bütün dinî yapılarda kullanmışlardır. (→ Bibliyo.) [M]

Elhamra sineması (*Ciné - Alhambra*). İpekçiler'in Beyoğlu'nda Elektra sinemasından sonra açtıkları ikinci sinema (1922). İstiklâl caddesinin Tünel'e uzanan kısmında, şimdi *İstanbul tiyatrosu* adını taşıyan yapıdır. Sinema salonuna çevrilmeden önce *Cristal* adıyle uzun süre Beyoğlu'nun en tanınmış eğlence yeri oldu. (M)

Elhamra tiyatrosu, İstanbul'da açılan çeşitli tiyatroların adı. İstiklâl caddesi 341 numarada bulunan *Küçük elhamra* bir şarkılı kahve olarak kullanıldı. Şimdiki Saray sinemasının bulunduğu yerde önceleri *Verdi, Odeon* gibi çeşitli adlar alan tiyatro, 1874'te yeniden yapıldığı zaman, *Elhamra,* ertesi yıl *Yeni elhamra* adını aldı. (M)

ELHAN çoğl. i. (ar. *lahn*, nağme'den *elhân*). *Esk.* Nağmeler, ezgiler: *Ne güzel manzara ne hoş elhan / Ana dil-besteyim, buna hayran* (Recaizade Ekrem). ‖ *Elhan-ı sürûr,* sevinç nağmeleri: *Kırlarda o tenhayi-i hüznaver içinde / Titrer gibidir hilkatin elhan-ı sürûru* (Tevfik Fikret). ‖ *Elhan-ı şitâ,* kış nağmeleri. ‖ *Elhan-ı tuyûr,* kuş cıvıltıları. ‖ *Dar-ül-elhan.* Bk. DÂR. ‖ *Şair-i elhan,* ahenk şairi: *Şairlerin en ahenkdarı olduğu halde, bir şair-i elhan olmakla kanaat etme-*

El-Hakim camii planı

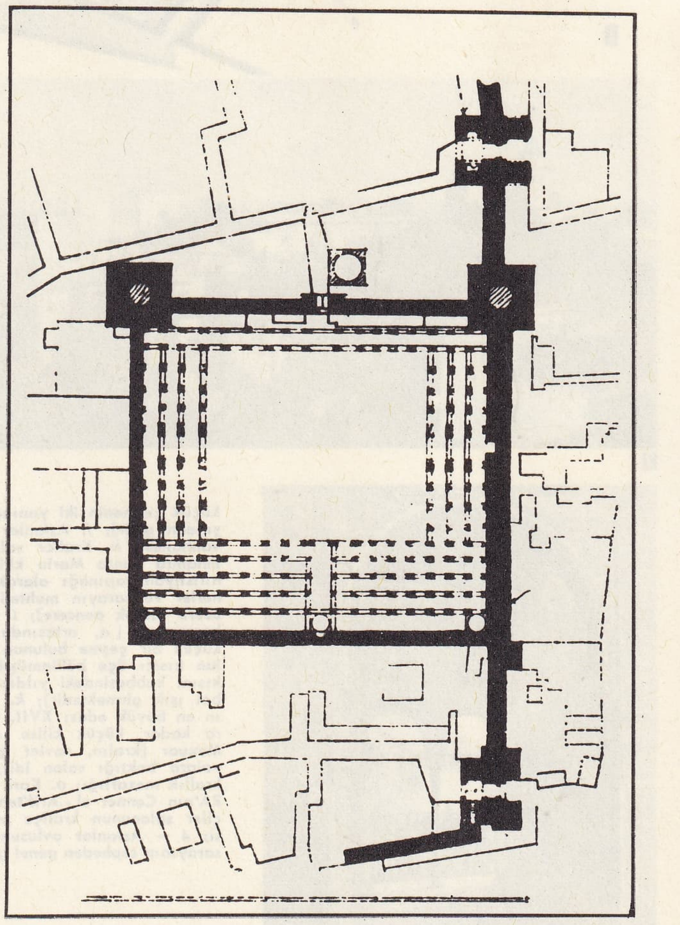

ELHAMRA sarayı

İç kale ve saray XIII. yy. da Muhammed el - Ahmer'in emri üzerine yapıldı. Sivil yapılan çoğu XIV. yy. da bitirildi. 1 — Dikine kesit (*a.* Comares kulesi; *b.* Elçiler divanhanesi [taht odasıydı]; *c.* Barca [Baraka] divanhanesi [hükümdar maiyeti salonu, bekleme salonu olarak da kullanıldı]; *d.* Mersin Ağaçları bahçesi [bu bahçeye Barca avlusu veya Havuzlu bahçe de denir]; *e.* İki Kızkardeşler divanhanesi [bu isim ortadaki

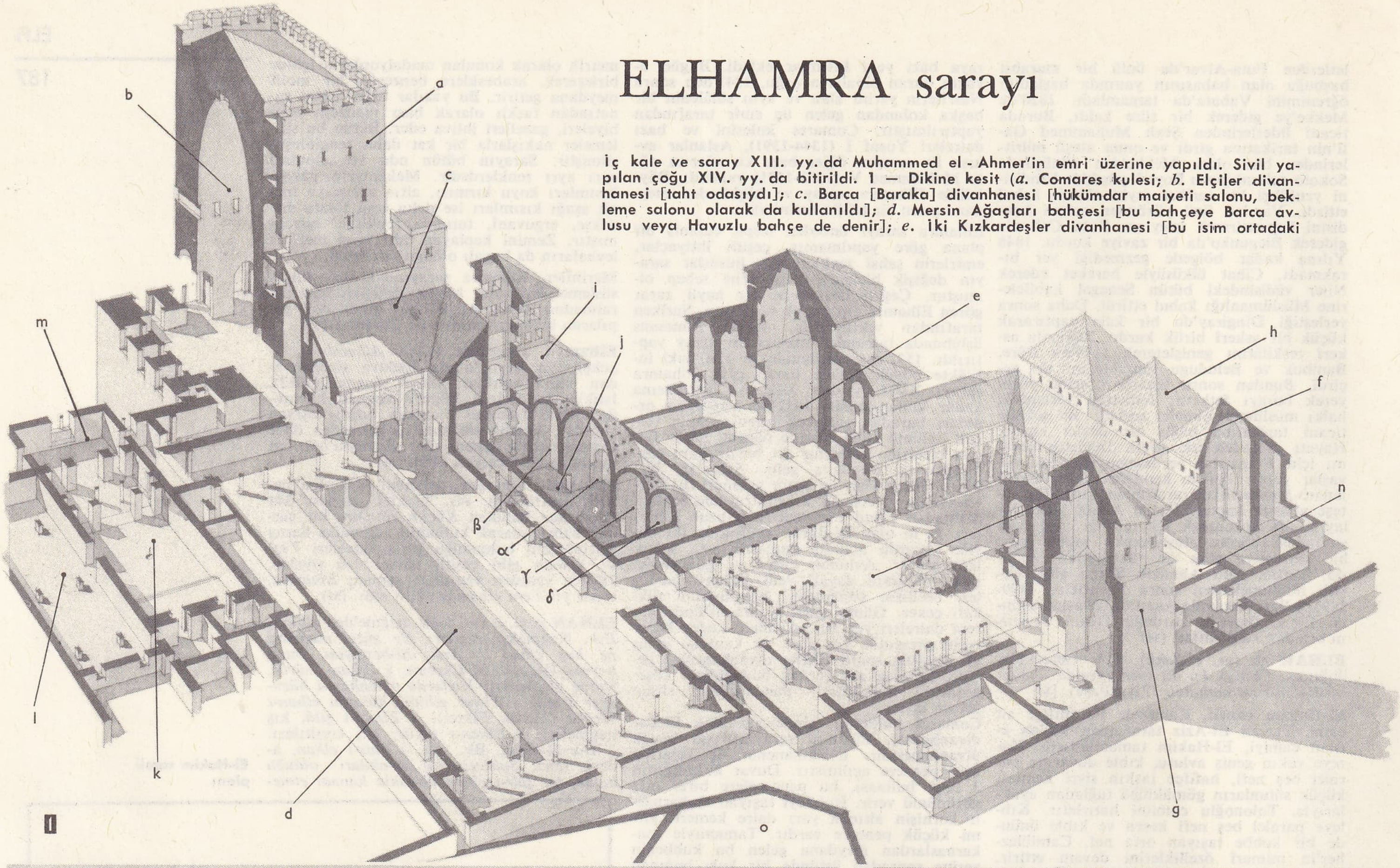

1

2

4

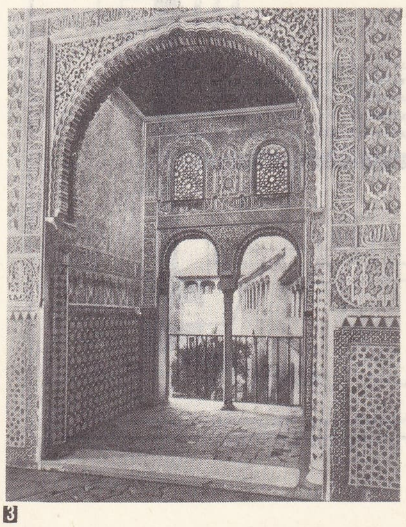

3

küçük çeşmenin iki yanındaki iki büyük döşeme taşından gelir]; *f.* Aslanlar avlusu; *g.* İbn Seraç divanhanesi; *h.* Krallar salonu [caminin yıkılışından Elhamra Santa Maria kilisesinin yapılışına kadar hıristiyan tapınağı olarak kullanıldı; kemerler, fenerler ve sarayın muhtelif kısımlarını işaret etmek üzere birçok pencere]; *i.* yatak odaları; *j.* sarayın hamamları [*α*, ortasında XVI. yy. çinileriyle süslü küçük bir çeşme bulunan dinlenme odası; geri kalan kısmı üçe bölünmüştür (*β*, *γ*, *δ*), bu her üç kısım kubbesindeki yıldız biçimi camlardan içeriye bol ışık girmektedir]; *k.* Mexuar avlusu, [Mexuar'ın en büyük odası XVII. yy. dan beri son zamanlara kadar küçük kilise olarak kullanılmıştır]; *l.* Mexuar [kralın, devlet işleri ile uğraştığı ve davalara baktığı salon idi]; *m.* mahkeme salonu; *n.* krallık mezarlığı; *o.* Karl V'in sarayı); 2 — ELHAMRA'nın Cennet el - Arif'ten genel görünüşü; 3 — Elçiler salonunun kraliçe pavyonuna açılan penceresi; 4 — Aslanlar avlusundaki çeşme; 5 — Karl V sarayının cepheden genel görünüşü.

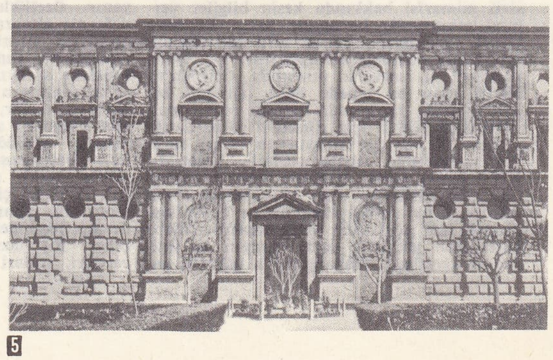

5

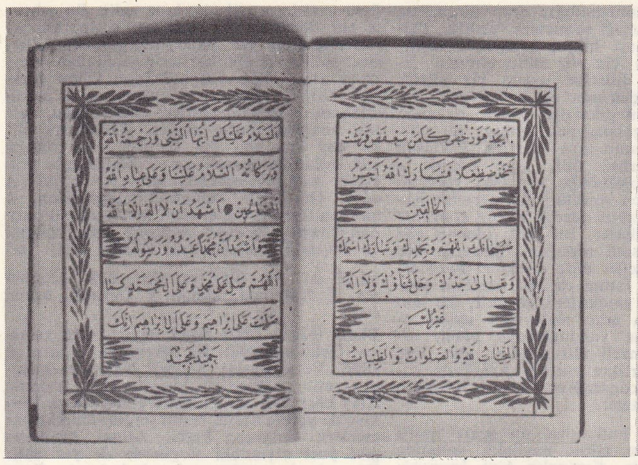

sarayda şehzadelere okutulan elifba kitabı Malik Aksel koleksiyonu

di (Cenab Şehabeddin). [M]

ELHAP i. (ar. *habt,* sessizliği, huzuru sevme > *el-habt*'tan). *Esk.* En uzun susabilen kimsenin kazandığı bir çocuk oyunu.

— DEY. *Elhabı bozmak,* susamamak, sessizliği bozmak. (M)

EL-HASAN bin İSHAK, yahudi hekimi (XVII. yy.). Fatımîler devrinde Mısır'da yaşadı. Hekim Ebül Hasan Ali bin Rıdvan'dan ders aldı. Hekimlik alanında olduğu kadar kitap severliğiyle de ün yaptı. Kitaplara olan merakından dolayı fatımî veziri El-Efdal'in sevgisini ve himayesini kazandı. Büyük bir kütüphane halinde çalışan konağında her gün birkaç hattat kitap istinsah ederdi. Öldüğü sırada 20 000'den fazla kitabı olduğu anlaşıldı. Başlıca eserleri: *Kitab-üt-Tâlik ve'l-Mücerrebat* (Sebepler ve Deneyler Kitabı); *Et-Tezkiret-üt-Tıbbiye fi Muslihat-il-Ahval-il-Bedeniye* (Bedenî Şartları Islah Konusunda Tıp Tezkiresi); *Makalet fi Takrir-il-Balgam* (Balgam Üstüne Makale). [M]

ELHASIL zf. (ar. *el-hâsıl*). *Esk.* Sonuç olarak, kısacası, sözün kısası: *Elhasıl bir saat kadar orada kaldık* (Ahmed Rasim). *Eşanl.* VELHASIL. [M]

ELHAZER ünl. (ar. *el-hazer*). *Esk.* «Sakın ha!» anlamında kullanılır: *Elhazer olma sakın bâde-perest / Ki eder renc-i humâr âdemi mest* (Nabi). *Sad elhazer ki sevdiğin ol âfet olmasın* (Nedim). [M]

EL-HEMİS, esk. **Affreville,** Cezayir'de (El-Asnam [Orléansville] idare bölgesi, Miliana idare çevresi) komün, Miliana kütlesi eteğinde, Şelif vâdisinde; 23 519 nüf. Roma merkezi *Malliana*'nın yerinde kurulan şehir, bağlı olduğu Miliana'nın zararına gelişmektedir. (L)

EL HEVÂ i. (ar. *el-hevā*). Astron. *Esk.* Herkül takımyıldızının altında zincir biçiminde sıralanmış yıldız kümesi. (M)

ELHOVO, esk. **Kızılağaç,** Bulgaristan'da kasaba; Yambolu çevresinde, Tunca ırmağının sol kıyısında; 11 355 nüf. Kasaba, Yambolu, Grodovo, Topolovgrad ve Burgaz'a şose ile bağlıdır. Tarihi XI. yüzyıla kadar dayanır. 1488'de Yenice Kızılağaç adıyle bucak merkezi, 1606'da ise ilçe merkezi oldu. (M)

ELHUYAR Y DE SUVİSA (Juan José), ispanyol madenbilimcisi (Logrono 1754-Santa Ana de Bogota 1804). Vergara'da başladığı öğrenimini, Paris ve Freiberg'te (Saksonya) tamamladı. Macaristan, İsviçre ve Norveç'te bulundu. İsviçre'de, Sehecle ile Bergman'ın yanında çalıştı. Vergara'ya dönüşünde profesör oldu, tungsteni birçok fennî deneyler sonunda elde etmeyi başardı. Bu konuda kardeşiyle birlikte bir eser yazdı: *Analisis Quimico del Volframio y Examen de un Nuevo Metal que Entra en Sucomposicion* (Volframın Kimyasal Analiz ve Bileşimine Katılan Yeni bir Maddenin İncelenmesi) [1783]. Daha sonra Nueva Granada'ya yerleşti (1785), orada mineraloji profesörlüğü yaptı. Celestino Mutis ile birlikte civa, gümüş ve platinin işlenmesi üzerinde çalıştı. (L)

ELİ. Bk. HELİ.

ELİADE (Mircea), rumen yazarı (Bükreş 1907). Dinler tarihi ve özelikle hint mistisizmi uzmanı. Felsefî düşüncesine uygun konuları işleyen romanlar yazdı. Büyük bir ruhsal derinlik taşıyan *Maitreyi* (Bengal Gecesi) [1933] adlı, konusu Hindistan'da geçen kısa bir aşk romanı yazdı. Başlıca eserleri şunlardır: *İntoarcere din Rai* (Cennetten Dönüş) [1934]; *Huligani* (Huligan'lar) [1935]; Yasaklanan Orman (1955). [L]

ELİADE-RADULESCU (Ion), rumen yazarı ve siyaset adamı (Tirgovişte 1802-Bükreş 1872). Yayımladığı ilk rumence gramerde latin harflerinin yerine kiril harflerini kullanmak istedi. 1829'da *Curierul Rumanesce* (Romanya Postası) [1829-1848] ile ilk rumen edebiyat dergisi olan *Curierul de Ambe Sexe* (İki Cinsiyetten Haberler) adlı dergiyi çıkardı (1834-1847). Millî bir tiyatro kurmayı amaç edinen bir toplulukta, Filarmoni derneğinin kuruluşunda önemli rol oynadı. 1848 İhtilâl hareketine canlılık verenlerden biriydi. Paris'te sürgündeyken, *Souvenirs et İmpressions d'un Proscrit* (Bir Sürgünün Anıları ve İzlenimleri) [1850] ve *Romanya'daki Yenileşmenin Tarihine Dair Hatıralar*'ı (1851) yayımladı. 1859'da sürgünden dönünce, rumen akademisinin çekirdeği olan akademi derneğinin kuruluşuna katıldı (1866). Rumen dilini kökten italyanlaştırmağa çalıştı ve karışık felsefî görüşlere sahip olduğu için pek tutunmadı, ömrünü yalnızlık içinde geçirdi. Eserleri: *Kutsal Kitap* (1858); *Madde ve Ruh arasında Karşı Tezler Dengesi* (1849-1859). Şiir kitapları: *Carlova'nın Ölümü İçin* (1831); *Tirgovişte Harabelerinde Bir Gece* (1836); *Peri* (1843). [L]

ELİADES, (Euthyphron), yunanlı sanat tenkitçisi (Söke 1905). *Perigetiki* dergisini yönetti, çeşitli eserler ve sanat tenkitleri yayımladı. (L)

ELİAS (José) ispanyol bestecisi ve orgcusu (XVII. yy. başları-Madrid 1749'a doğr.). J. Cabanilles'in en iyi öğrencilerindendi. Krallık kilisesi müzik yönetmeni ve Madrid Senoras Descalzas manastırı başorgcusu olduğu bilinmektedir. Org için çeşitli eserler besteledi (prelüdler ve fügler v.b.). İspanya'da klasik org müziğinin son temsilcisi sayılır. (L)

ELİAS (Ney), ingiliz seyyahı (Kent 1844-Londra 1897). 1866'da Çin'e gitti; 1868'de Sarı nehirde araştırma gezisi yaptı. 1872'de Gobi çölünü geçti ve sırayle Türkistan ve Afganistan'ı dolaştı. (L)

ELİAS (Nicolaas). Bk. PİCKENOY.

ELİAS DE SALOMON, fransız müzik kuramcısı. XIII. yy.ın ikinci yarısında yaşadı; Perigord'da Saint-Astère kilisesi çömezlerindendi. 1274'te papa X. Gregorius'a bir müzik inceleme kitabı sundu: *Scientia artis musicae* (Müzik Bilimi Sanatı). Bu kitabın içinde doğal kontrapunta'nın en eski kurallarını, *notalı şarkı söyleme usullerini,* fransız çalgıları ve kilise makamlarıyle ilgili bilgileri bulmak mümkündür. (L)

ELİAS Giritli, bizanslı ilâhiyatçı (XII. yy.ın ilk yarısı) *Nazianzos'lu* (*Kappadokia*) *Gregorios'un çeşitli söylevleri üzerine eleştiriler*'in yazarı. (L)

ELİASİT i. (Bohemya Jachymov dolaylarındaki *Elias* maden ocağının adından fr. *éliasite*). Bileşiminde silisyum ve kalsiyum da bulanan hidratlı tabiî uranyum oksit. (*Eşanl.* GUMMİT.) [L]

ELİÇPUR, Hindistan'da (Madhya Pradeş) şehir, Amraoti'nin kuzeybatısında; 31 500 nüf. Büyük bir pamuk tarımı bölgesinin ticaret merkezi. Bıçkıhaneler. (L)

ELİE DE BEAUMONT (Léonce), fransız jeolog (Canon, Calvados 1798-ay.y. 1874). Orduda istihkâm subayı (1824), madencilik okulunda (1829), daha sonra Collège de

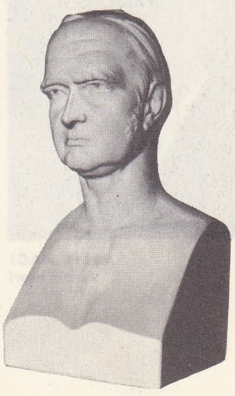

ELİE DE BEAUMONT
Barthélemy'nin yaptığı büst

«Eliezer ile Rebeka'nın Karşılaşması»
Nicolas Poussin'in eseri
Louvre müzesi, Paris

Elif ile Mahmud

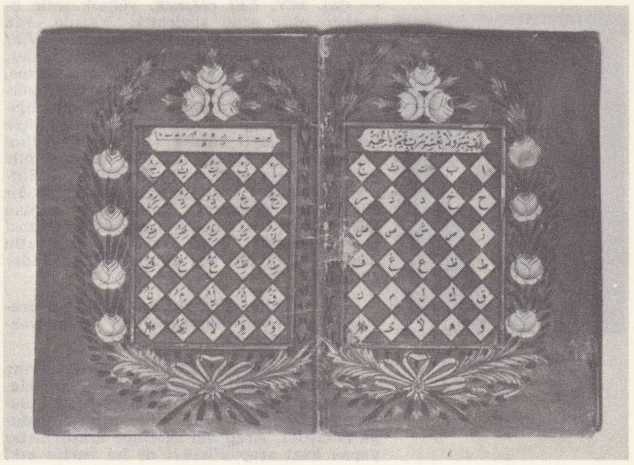

şehzadelerin elifba kitabı
Malik Aksel koleksiyonu

Foto. Giraudon (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

ELİF NACİ ve bir eseri

France'ta profesör. Senatörlüğe tayin edildi, Aragon'un ölümünden sonra Bilimler akademisi sekreteri oldu. 1823'te Dufrénoy ile birlikte *Fransa'nın 1/500 000'lik jeoloji haritası*'nı hazırlamakla görevlendirildi. Lehmann'ın, yeryüzündeki bütün sıradağların hep aynı yaşta olmadığı yolundaki buluşunu destekledi. Pireneler'in altı evrede oluştuğu tezini savundu. Sıradağların, yerkabuğundaki büzüşmeler sonucunda meydana geldiğini ve 159 çemberle belirlenen beşgen bir ağa göre sıralandığını ileri sürdü. (L)

ELİEZER («Tanrı yardım eder» anlamına gelen ad). Yahudi tarihinde birçok kimsenin adı. (L)

ELİEZER, Yahuda kralı Yehoşafat zamanında peygamber (M.Ö. IX. yy.). [L]

ELİEZER, İbrahim'in, oğlu İshak'a eş bulmak için Mezopotamya'ya gönderdiği kölesi. Tevrat'ın Tekvin bölümüne göre Nahor şehri yakınındaki bir pınara varan Eliezer, karşısına çıkacak ve su verecek ilk genç kızın İshak'a eş olması için Tanrı'ya yakardı. Karşısına Rebeka çıktı. Eliezer, Rebeka'yı efendisinin oğlu için ailesinden istedi ve bu isteği kabul edildi.

— İkonogr. Eliezer ile Rebeka'nın karşılaşması gerek el yazmalarına (Viyana Tekvini; Saint Louis'nin Dua Kitabı) gerek birçok ressama (Zelotti [Prado]; El Guido [Floransa]; Murillo [Madrid]; Poussin [Louvre]; A. Coypel [Louvre]; Piazetta [Milano]; Solimena [Venedik]; Decamps [Chantilly]; Horace; Vernet; Gros) konu oldu. (L)

ELİF i. (ar. k.). *Esk.* Arap alfabesinin ilk harfi: ***Bu teklif sahibinin teklif ettiği vilâyetin ismi elif ile başladığı gibi isminin de ilk harfi elif ile başlıyordu*** (Atatürk). [Bk. ANSİKL.] ‖ Ebced hesabında değeri bir olan harf. ‖ Kadın adı: ***İncecikten bir kar yağar / Tozar Elif Elif diye*** (Karacaoğlan). ‖ ***Elif-i iklim,*** yedi iklimin ilki, Ekvator. ‖ ***Elif-i kûfiyan,*** kûfi yazısıyle yazılan elif.

— ÇEŞ. DEY. ***Elif çekmek,*** yüksek sesle okurken elifi uzun söylemek. Yazıda, elin tek hareketiyle elif harfini çizmek. ‖ ***Elif gibi,*** dimdik, ince ve uzun. ‖ ***Elifi bilmez,*** okuma yazması olmayan. ‖ ***Elifi elifine,*** noksansız, tamamı tamamına, ‖ ***Elifi görse mertek (direk) sanır.*** ***Teklz.*** Bilgisizliğine rağmen bilgiçlik taslayan kimseler için kullanılan alaylı söz. ‖ ***(Bir şeyin) Elifini bilmemek,*** bir konuda en ilkel bilgiden bile yoksun olan kimseler için kullanılır. ‖ ***Eliften y'ye kadar,*** baştan sona kadar. ‖ ***Bir elif miktarı (uzatmak),*** içinde ***a*** ve ***e*** olan kelimelerde; bu harfler okunurken, normal uzunluklarından daha fazla uzatmak. (Bu uzatma dört veya beş elif miktarına kadar çıkabilir.)

— Örf ve âdet. ***Elif yazma,*** iki kaşın arasına, koyu siyah mürekeple elif harfini yazma. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Dil bil. Doğu islâm ülkelerine arap diliyle yayıldığı sanılan *elif* harfinin, yapılan araştırmalar sonucu bir arap buluşu olmadığı, daha çok hint kaynaklı olduğu anlaşıldı. Arap dili üzerinde araştırmalar yapan bazı arap dilcileri de bu harfin eski arap dilinde bulunmadığı, arap alfabesine başka yerden girdiği sonucuna vardılar. Onlara göre bu harf bütün harfleri birleştirdiği (telif ettiği) için *elif* adını almıştır. Elif harfi samî dillerine uygun bir nitelik taşır. Dudak uçlarında söylendiği için daha çok gırlaktan çıkarılan seslere dayanan arap dilinin yapısına pek uymaz. Bu yüzden Araplar bunu *ayn* harfine yaklaşan bir sesle söylerler. Elif, arap dilinde *a* harfinin uzun okunduğu zamanki görevini yapar. Bu yüzden Araplar elifi ayrı bir işaret olarak da kabul ederek *el-elif el-ayyine* veya *el-sakine* derler. Bu türlü okuyuş elif harfinin kalın sesli olduğunu gösterir. Öte yandan bazı dilciler elife *el-elif el-mutaharrika* derler. Bu tanım da elif harfinin ince sesle okunması gerektiğini gösterir. Bu son harf her zaman arap söyleyişine uygun olarak hemze ile yazıldığından *el-elif el-mahmuza* («hemzeli elif») adını alır. Elif ile hemzenin birlikte yazılışı Arapçada kelimenin nasıl okunacağını veya hangi anlama geldiğini gösterir.

İslâmdan önce kullanılan on sekiz harfli arap alfabesinde elifin bugünkü anlamda olmadığı görülür. *Kur'an*'ın hint kaynaklı harflerle yazılmağa başlanması üzerine elif de yeni bir okunuş düzenine uyduruldu. Üzerine konulan işaretlerin, yanına gelen harflerin yardımıyle arap dilinin yapısına uygun olarak bazen *u, o, e;* bazen de *u* ile *ü* arasında bir ses çıkaracak durumda okundu. Sonra isimlerin başında harfi tarif ve terkiplerde, duruma göre ulaştırma eki olarak kullanıldı; *elif el-vasl* («birleştirme elifi»), *elif el-kat* («ayırma elifi») gibi değişik adlar aldı. Kelime sonlarına geldiği zaman gırtlak, sesi çıkarabilmesi için, bazı işaretler eklendi. Elifin sesini yumuşatmak amacını güden bu gibi işaretlere *tahfif el-hemze* («hemze hafifletilmesi») dendi. Elif, Arapçada *vav* veya *ya* olarak okunması gerektiğinde aldığı işaret dolayısıyle *ibdal el-hemze,* bu iki harften birine yaklaştığı zaman *ca'l el-hemze,* büsbütün ortadan kaldırılması, okunması gereken durumlarda ise *el-hazf* adlarıyle anıldı.

Dilbilgisi bakımından elif harfi arap dilinde çok değişik durumlar gösterir. Arapların *elkab el-elifat* dedikleri ve elifin nasıl kullanılacağını gösterdikleri ayrı bir dilbilgisi konusu ortaya çıktı. Bazı fiil biçimlerinde görülen elif *elif el-vikaye* veya *elif el-fasıla* («ayırma elifi»), bazı hallerde *elif el-ilhak* («ekleme elifi») adını alır. Bunların dışında elif harfi kullanıldığı yere göre *el-arta, el-sakra, el-elif el-maksure* («kısa elif») veya *el-kuba, el-hamra*'da görüldüğü gibi *elif el-memduda* («uzun elif») adını alır. Elif, kelimenin başına geldiği zaman *elif el-tafzil ve'l-taksir* («tafzil ve taksir elifi») olarak nitelenir. Muzari sigasının birinci şahsını kurarken *elif el-âmile* veya *elif el-ibare* («ibareye tesir eden elif») olur. Bir soru bildirilmek istendiği zaman *elif el-istifham,* nida yerine geçtiği zaman *elif el-nida,* kelimenin çoğulu yapılmak istenince *elif el-cem* denir. Arapçada müzekker veya müennes (eril veya dişil) kelimelerin başına geldiği zaman onların adını alır.

— Örf ve âdet. *Elif yazma.* Elif, Allah adının ilk harfi olduğu için yüzyıllar boyunca kutsal bir değer taşıdı. Bu sebeple, kutsal sayılan insanların yüz süsleme ve makyajına da girdi. Çocukken veya çok genç yaşında tahta oturtulan padişahlar cülûs töreninde, tahta oturacak olana muhteşem elbiseler giydirilir, başına tuğ takılır, murassa kılıç ve mücevherlerle süslenirdi. Bu süs, alnın ortasına yazılan bir *elif*'le tamamlanırdı. Böylece, çocuk veya delikanlı padişahın alnında Allah adının (ismi Celal) ilk harfi çizilince, onun; kendisine sadakat yemini verecek olan devlet büyüklerine daha heybetli, daha celalli görüneceğine inanılırdı. Ayrıca, genç gelinlerin, güzel kızların ve çok akıllı çocukların da alnına, nazar değmesin diye, *elif* yazılırdı. Bu yazılma töreni genellikle manevî değerlerine inanılan bir şeyh, bir mürşit tarafından yapılırdı.

— Tasav. Arap alfabesinin ilk harfi olan *elif* bir sofî terimi olarak Tanrı'nın mutlak varlığını işâret eder. Diğer harfler gibi elif de noktadan meydana gelmiştir. Buna göre nokta, mutlak varlığın ilk görünüşü telâkki edilebilir. Kalem, kâğıdın üzerine konunca orada bir nokta olur; bu nokta aşağıya uzatılırsa elif meydana gelir. Bu sebeple elif dünyada var olan her şeyin, Tanrı'nın bilgisinde var olması mertebesidir. Böylece sofîler bütün harflerin noktadan meydana gelen elifte var olduğunu kabul ederler. Elifte herhangi bir işaret veya nokta olmaması cihetiyle sofîler, kâmil insan, varlığı yoklukta bulur derler. Edebiyatta elif ile boy arasında ilgi kurulmuştur. Ayrıca elif, Allah'ın lâfzına işaret olduğu gibi mücerret yani evlenmemiş kimseye de delâlet eder. Gramerde kelime sonunda uzun *a* okunan (medli) elif'e, *elif-i memdude; a* okunan *y* harfine de *elif-i maksure* denir (*Semâ* ve *Mustafa* kelimelerinde olduğu gibi). [M]

ELİF sıf. (ar. *ülfet*'ten *elif*). *Esk.* Alışılan şey. ‖ Alışılmış, alışık. ‖ Tanıdık, âşina. (M)

ELİF (Naci) [**Elif Naci** denir], türk ressamı (Gelibolu 1898). İlk öğrenimini Edirne'de yaptı. Vefa lisesini, Sanayii Nefise mektebinin resim bölümünü bitirdi. 1930 Yılında Alay köşkünde açtığı ilk sergiden sonra, Türkiye'de açılan bütün resim sergilerine katıldı; eserleri, Belgrad, Peşte, Atina, Moskova gibi yurt dışındaki sergilerde de yer aldı; D* grubu kurucuları arasında bulundu. Genç yaşta katıldığı basın hayatında sırasıyle *Milliyet, İkdam, İleri, Tan, Türk Sesi* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde çalıştı; çeşitli dergilerde sanat ve tarih yazıları ile eleştirmeleri yayımlandı. 1937'de Türk ve İslâm Eserleri müzesi müdür yardımcılığına getirildi; 1943'te aynı müzenin müdürü oldu. 1957'de geçtiği Topkapı Sarayı müzesi müdür muavinliğinden 1963'te emekliye ayrıldı. İlk eserlerinde empresyonist olan ressam, sonra 'atmosfer ve perspektifin dışına çıkarak bağımsız bir resim anlayışına geçti. Türk motifleriyle arap harflerinin estetiğini araştıran soyut kompozisyonlar yaptı. Resim ve Heykel müzesinde eserleri vardır. (M)

ELİFBA veya **ELİFBE** i. (ar. *elif* ve *bā* veya *be'den elif-bā* veya *elif-be*). *Esk.* Arap, Fars veya Osmanlıca'nın alfabesi: ***Mevcut elifba-yı Osmanî atılarak yerine latin harfleri kabul edilecektir*** (Peyami Safa) ‖ Bir işin başlangıcı: ***Elifbasını gördüğüm musikimizin mühim parçalarından bazılarını hifzetmeye çalışırdım*** (Ahmed Rasim). ‖ Alfabe kitabı: ***Elifbamın yapraklarında / Kız kulesi / Gemilerim*** (O. V. Kanık).

— ANSİKL. Leng. *Elifba,* bir dilin harflerini, seslerini ve okunmalarını öğretir. Müslümanlar tarafından kullanılan elifba arap harflerine dayanır. Bu elifba, ba, ta... (bizdeki teläffuz elif, be, pe, te...'dir), diye başladığından harfleri gösteren mecmuaya da elifba denmiştir. Son harfi ye olan arap elifbasının başka bir tertibi de Ebced'e göredir ki bu tertip «elif be, pe, te» tertibinden evveldir. Sonradan elifbanın bu düzeni bozuldu ve şekil itibarıyle birbirine benzeyen harfler bir araya getirildi ve böylece bugünkü arap alfabesi düzeni meydana geldi. Bu düzende hiçbir harfe benzeyişi olmayan 3 harf (vav, he, ye) elifbanın en sonuna kondu. Bu usulün, islâmdan evvel mevcut fenike, süryanî ve ibranî elifbasına uyularak yapıldığı sanılmaktadır.

Bununla beraber arap elifbasındaki bu tertip Kuzey Afrika ülkelerinde farklı şekildedir. (Msl. ... ze, te, zı, k, l... gibi).

Arap elifbasında 28 harf veya ses vardır. İranlılar arap elifbasını kabulden sonra kendi dillerinde bulunan 4 harfi (ses) yani p, j, çe, gef'i ilâve ederek bu elifbanın ses sayısını 32'ye çıkardılar.

Türkler de islâm topluluğuna girdikten sonra bu elifbayı kabul ettiler ve latin harflerinin kabulüne kadar kullandılar. (M)

ELİF EFENDİ (Haserizade Şeyh Mehmed), mevlevî şeyhi (İstanbul 1849-ay.y. 1926). İstanbul, Sütlüce Mevlevî dergâhı şeyhi Ahmed Muhtar Efendinin oğlu. İlk öğrenimini dergâhta babasının yanında yaptı. Sonra Ahmed Nüzhet Efendiden icazetname aldı (1885). Özel olarak Hafız Şakir Efendiden, Haydar Efendiden, hattat Zeki Dededen yararlandı. Yenikapı mevlevihanesi Şeyhi Osman Sabahaddin Efendinin Mesnevi derslerine devam etti. Mesneviden icazet ve halifelik aldı (1885). Bir süre Mesnevi okuttu. Babası ölünce onun yerine Sütlüce Dergâhı şeyhi oldu. Dergâhta mesnevî, Şemail-i Şerif, Meşarik, 1909'dan sonra da yalnız Bu-

George ELİOT

Thomas Stearns ELİOT

Foto. Cumhuriyet arşivi (MEYDAN); LAROUSSE

hari ve Mesnevi okuttu. Başlıca eserleri: *Semeratül Hads fi Ma'rifetin-Nefs* (Nefsin Bilinmesinde Sezginin Faydaları) [1893], *Ed-Durrul Mensûr fi Hizâneti Esrâr-in Nûr* (Nur Suresinin Özünde Saklı İnci Dizisi) [1904], *Et-Tenbih* (Uyarma) [1922], *Tasrîh-il Ümmeti bi-Tavzihi Hikem is Salâti Bitterceme* (Tercüme Yolu ile Namazın Hikmetlerini Açıklayarak Ümmeti Aydınlatma) [1925], *İrşâad-ül-Gâvîn bi Reddi Nazariyyeti Darvin* (Darvin Nazariyesini Reddetme Konusunda Doğru Yoldan Ayrılanlara Kılavuzluk), *Divan-ı Eş'ar* (Şirler Divanı). [M]

ELİFÎ sıf. (ar. *elif*'ten *elifî*). Elif biçiminde olan, dimdik.

— Kıyf. *Elifî şalvar,* kesimi pantalona benzeyen bir cins şalvar. *Ütülü çeşit pantalonlu, elifî şalvarlı, hatta poturlu...* (Ahmed Rasim). Bk. ANSİKL.

— Tasav. *Elifî nemed,* mevlevî dervişlerinin kullandığı bir çeşit keçe kemer. ‖ *Elifî sumat,* mevlevî dervişlerinin üzerinde yemek yedikleri hasır sofra örtüsü. ‖ *Elifî taç,* bektaşîlerin kullandığı bir çeşit başlık. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Sadece *elifî de* denen *elifî şalvar*'ın kalça kısmı pantalondan daha bol, paçası ise daha dar olurdu. Erkekler giyerdi. Şalvarın ağ kısmı yere sürünecek kadar uzun olurdu. Bu biçim şalvar Sultan Mahmud II'nin kıyafet devrimi sırasında ortaya çıktı. O devirde askerlere ve memurlara pantalon giydirildi. Ulema sınıfı, özellikle bunların üst kademeleri de elifî şalvarı benimsedi. Renkleri de çeşitli olurdu.

— Tasav. Genellikle bektaşîlerin giydiği *elifî taç* adlı külâh dört dilimli idi: Edhemî taç denilen külahtan daha uzun olurdu. En güzel örneklerinden biri Rumelihisarı'nda, Bektaşî tekkesi mezarlığında, Fatih Sultan Mehmed ile beraber İstanbul fethinde bulunmuş olan şeyh Mustafa adlı bir şehidin mezar taşında burma sarıklı elifî taçtır. (M)

Elif ile Mahmud, türk anonim halk hikâyesi. Türk halk edebiyatında pek çok benzeri olan aşk hikâyelerinden biridir. İki sevgilinin çeşitli sıkıntılara katlandıktan sonra birbirine kavuşmalarını anlatır.

Hikâyenin erkek kahramanı olan Mahmud, Buhara şahının oğludur. Bir çocuğunun olacağını önceden bir derviş müjdeler ve kendisi gelene kadar ad koymamalarını ister. Üç yıl sonra geldiğinde çocuğa Mahmud adını verir ve sihirli bir pala hediye eder. Mahmud büyür. Bir gün avlanırken bir ceylanın peşine düşerek bir mağaraya gelir. Orada *kırklar*'a rastlar, onların elinden aşkın şarabını içer ve duvarda resmini gördüğü kıza âşık olur. Kendisine bu kızın onun kısmeti olduğunu söylerler. Mahmud onu aramak için yollara düşer. Bundan sonra aksilikler birbirini kovalamağa başlar. Önüne önce arap maskesi takmış bir kız çıkar. Mahmud Zülfiperişan adlı bu kızla, sonra da kardeşi Zülfisiyah ile vuruşur ve onları yener. Kızların ikisi de Mahmud'a bağlanırlar. Fakat o alınyazısı olan kızı aramaya devam eder. Bu arada biri dalgıç biri de remilci olan iki arkadaş edinir. Sonunda âşık olduğu kızın yaşadığı saraya varır. Bu kızın adı Elif'tir. Mahmud sazıyle derdini anlatır. Elif de onun alâkasına cevap olarak Mahmud'a saçından bir tutam verir. Mahmud bu saçı nehre düşürür. Akıntıyle sürüklenen saç Ejderhan şehrinde bir balıkçı tarafından bulunur ve padişaha götürülür. Padişah saçın sahibine, kendisini görmeden âşık olur. Büyücüleri vasıtasıyle Elif'i getirtir. Elif düğün için kırk günlük bir zaman ister. Bu süre zarfında da Mahmud remilci arkadaşının yardımıyle Elif'in yerini bulur ve onu saraydan kaçırır. Bu defa dönüşte haramilere yakalanırlar. Fakat haramilerin reisi Elif'in türkülerinden Mahmud'un kim olduğunu anlayarak onları serbest bırakır. Elif ile Mahmud önce Elif'in yurdu olan Huten'e giderler, sonra da Buhara'ya gelirler. Mahmud bu arada Zülfiperişan ile Zülfisiyahı da beraberinde getirir. Fakat aksilikler bitmemiştir. Mahmud'un babası Elif'i görür görmez âşık olur. Bu yüzden oğlunu öldürtmeğe kalkışır, ama bunu yapamaz, oğlunu hapse attırır. Mahmud arkadaşlarının yardımı ile hapisten kurtularak, palasını ele geçirir. Babasını yenip yerine padişah olur. Zülfiperişan ile Zülfisiyahı arkadaşlarıyle evlendirir. Kendisi de Elif ile evlenir. (M)

ELİFLİ sıf. (ar. *elif*'ten türk. *elif-li*). Üzerinde elif işareti bulunan.

— Bot. *Esk. Elifli kiraz,* üzerinde koyu kırmızı renkte bir çizgi olan kiraz çeşidi. (M)

ELİGİUS Aziz, Noyon piskoposu (Chaptelat [?], Limousin 588'e doğr.-Noyon 660). Limoges darphane ustabaşısı Abbon'dan kuyumculuk öğrendi. Geleneğe göre, Chlothar II ona bir taht ısmarlamış, Eligius da kendisine verilen değerli madenle iki taht yapmış, bunun üzerine onu darphane müdürlüğüne atamış. O çağın altın paraları Eligius'un imzasını taşır. Eligius, Aziz Dionysius'un anıtkabrini yaptı. Dagobert I'in haznedarı oldu, 622'de Solignac manastırını kurdu. 641'de Noyon piskoposu olduktan sonra hastahaneler, manastırlar yaptırdı ve piskoposluk bölgesinde, özellikle kuzeydeki paganları Hıristiyanlaştırmağa çalıştı. Rouen başpiskoposu Aziz Ouen onun hayatını kaleme aldı. (L)

El-ihvan-üs-safa (Safa kardeşleri), X. yy.-da Basra'da ortaya çıkan bir felsefe çığırının taraftarlarına verilen ad. İnsan ruhunun ölümsüzlüğüne, karşılıklı yardımlaşma ve eğitim ile ruhlarının arınacağına inanan kimselerin biraraya gelmesinden doğan bu ihvan-üs-safa daha çok Yeni Eflatuncu görüşünün etkisi altındaydı. Onlara göre, insanın kötülüklerden, geçici eğilimlerden sıyrılıp mutluluğa ulaştırıcı bir ahlâk ilkesine kavuşması için bilgi gereklidir. Eski yunan öğretim ve eğitim ilkelerini benimseyen El-ihvan-üs-safa dört öğrenim bölümüne ayrılıyordu. 12-30 Yaş arasındaki gençlerin katıldığı ilk bölümde öğretmenlerin sözlerine uymak, onların gösterdikleri yolda yürümek, düzenli bir nefis eğitimine alışmak gereği vardır.

30 ile 40 yaş arasında olanların girdiği ikinci bölümde dünya ile ilgili felsefî bilgiler öğretilir. Üçüncü bölümde yalnız 40-50 arasında olanlar öğrenim görür. Bunlar ilâhî bilgiler üzerinde çalışırlar. Bu basamağa yükselenler birtakım ilâhî sırları öğrenir, peygamberlerle eşit sayılırlar. 50 Yaşından yukarı olanların kabul edildiği bölüme girenler *melâike-i mukarribin* denen, Tanrı'ya en yakın melekler sırasındadır. Bu son sınıfa girenler, içinde bulunduğumuz âlemin ve şeriat kanunlarına bağlı bütün olayların üstünde bir değer taşırlar. El-ihvan-üs-safa'nın düşünce ve görüşlerini, felsefî inançlarını *Resail* adı verilen 52 küçük kitaptan öğreniyoruz. Bu risaleleri yazanlar arasında El-Mukaddesi, Ebül Hasan Ali bin Harun el-Zencanî, Muhammed bin Ahmed el-Nehracurî, El-Avfî, Zeyd bin Rifa'a gibi X. yy.da yaşadığı bilinen düşünürlerin adları geçmektedir. Risalelerin incelenmesinden anlaşıldığına göre El-ihvan-üs-safa çığırı eski Hint ve İran kültür ürünlerine, felsefî-dinî görüşlerine yabancı değildir. El-ihvan-üs-safa'nın üzerinde durduğu ana konu dünyanın ilâhî kaynağı, ruhun Tanrı'ya dönüşü, ilâhî niteliklerin ve ruhun özüdür. Dünya, Tanrı'dan fışkırmıştır (sudur etmiş). Bu çıkış olayı derece derece oldu: **1.** Tanrı birliği (vahdet-i ilâhî); **2.** el-akl; **3.** nefis; **4.** ilk madde (madde-i ulâ); **5.** âlem (tabiat); **6.** cisimler (ecsam); **7.** felekler (âlem-i eflâk); **8.** ilkeler (anasır); **9.** madenler, bitkiler ve hayvanlar (cemadat, nebatat, hayvanat). Âlemin Tanrı'dan çıkışı (sudur) sonucu her sonra gelen varlık katı belli bir sıraya göre bir öncekinden doğdu, yaratılış olayı Tanrı'dan ilk çıkıştan sonra yukarıdan aşağı doğru tamamlandı. Son varlık katı olan madde her türlü kötülük ve eksikliğin kaynağıdır. Tanrı'da bütün evreni kuşatan sonsuz ve sınırsız bir ruh doğdu, bütün ruhlar (ervah-ı ferdiye) bu engin ruhtan (ilâhî ruh) birer parçadır. Gerek Tanrı'dan çıkan engin ruh, gerek insan ruhları (ferdî ruh) bedenin dağılıp yok olmasından sonra geldikleri ana kaynağa, Tanrı'ya dönecek. El-ihvan-üs-safa inancına göre bütün âlemi kuşatan engin ruhun kaynağı olan Tanrı'ya dönüş, bütün diriliştir (Basübadelmevt). El-ihvan-üs-safa çığırına bağlı kalanların ölümü ise, ruhlarının geldikleri yere dönmelerinden dolayı küçük dirilişţir. Yeryüzünde ortaya çıkan bütün dinlerin gerçeğe ulaşabilmeleri için bu görüşleri benimsemeleri, onlara göre davranmaları gerekir.

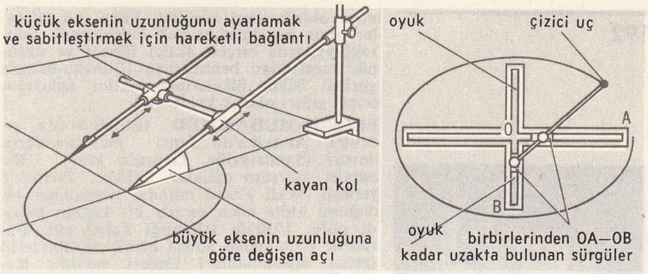

elipsograf

Bütün felsefe çığırlarının, dinlerin, insanı konu edinen düşünce düzenlerinin tek amacı insan ruhunu geldiği ilâhî kaynağa, Tanrı'ya elden geldiği kadar benzemesi için yetiştirmek olmalıdır. El-ihvan-üs-safa, insanı beden değil, bir ruh varlığı olarak alır. İnsanın gerçek değeri bir ruh taşımasındadır. Öz olan, soylu ve yüce olan ruhtur. Beden geçicidir, ölümlüdür. Bedenin bu nitelikleri varlık katları içinde en alt basamakta bulunan maddeden yaratılmış olmasındadır. El-ihvan-üs-safa filozofları Kur'an'ı mecazî olarak yorumlama yolunu benimsediler. Şeriatın ruhçu bir açıdan yorumlanması gereğini öne sürdüler. Bu konuda yalnız din kitaplarına bağlı kalmadılar, *Kelile ve Dimne* gibi hint kaynaklı kitapları, zerdüşt eserlerini yorumladılar. İnsan düşüncesi iki ayrı doğrultuda kendi yaratıcı gücünü ortaya koyar. İlk durumda, bilgi insan özünde genel bir biçim kazanır ve bilim denen varlık ortaya çıkar. İkinci durumda sanat ortaya çıkar. Sanat, sanat adamının öz varlığında doğar, sonra biçim kazanarak eser niteliğine bürünür. İnsanın sanat ve bilim yapabilmesi için üç ana yol vardır. Duyular insana kendinden aşağı katta bulunan varlıkların bilgisini verir, insan kanıtlama (el-burhan) yoluyle kendinden üs tün varlıkların bilgisini elde eder. Üçüncü yol akıl ve sezgi yoludur. İnsan bu yolla kendini (nefsini) öğrenir, tanır. Bilgi türleri içinde en üstünü, insanın kendini bilmesidir, en gerçek bilgi nefsin bilgisidir. İnsan geçici olan dünya varlıklarından el etek çekerek, iyi davranışlarda bulunarak, iyiyi (hayır) kendine amaç edinerek en yüksek derecedeki bilgiye ulaşır.

Bunları yapabilmek için de en güvenilir kaynak olan akla uymak, onun ilkelerine göre davranmak gerekir. Çünkü akıl insanda doğruyu kavramağa yarayan en kesin ölçüdür. El-ihvan-üs-safa bu konuda eski Anadolu ve yunan felsefesinin izinden gider; Aristoteles'in mantığına, Eflatun'un görüşlerine çok bağlı kalır. Ayrı ayrı düşünce çığırlarını birbiriyle bağdaştırır. Tanrı ile kul arasında üçüncü varlık olarak yalnız aklın bulunabileceğine inanırlar. Bütün varlıkları kuşatan Tanrı kanunu hiç bir zaman kötülük (şer) istemez, o yüce iyiye (hayır) yönelmiştir. Bu bakımdan kızan, öfkelenen, insanları acı çekmek için cehenneme atan bir Tanrı'nın varlığına inanmak akla uygun değildir. Bilgisiz, iyilik duygusundan yoksun bir insan (nefis), yaptıklarının cezasını içinde bulunduğumuz dünyada yeter kadar çekiyor. Ölümden sonra dirilmek olayı ruhun bedenden ayrılmasıdır. El-ihvan-üs-safa ahlâk konusunda da ayrı ayrı çığırların görüşlerini birleştirerek genel bir sonuç çıkarır. Tasavvufun ahlâk anlayışını, Yeni Eflatunculuğun görüşlerini akılcı felsefe çığırlarının verileriyle uzlaştırır. Ahlâkın amacı insan nefsini her türlü kötü eğilimlerden kurtarmak, arıtmaktır. İnsan aklın ilkelerine uyarak nefsini arıtmakla Tanrı'ya yaklaşır. İnsan bu yolla geçici olan varlığından sıyrılıp aşk ile Tanrı'nın özünde yokluğa erişir. Bedenin, iyi işler yapabilmesi, iyi davranışlarda bulunabilmesi için sağlık kurallarına uyması gerekir. El-ihvan-üs-safa bu görüşleri bütün dinlerin üzerinde anlaşabileceği bir nitelikte yorumladı. Akla geniş yer verdiğinden, bütün olaylara akılcı bir açıdan baktı. Din ile ilmi uzlaştırmağa çalışması, islâm ülkelerinde aynı ilgiyi görmedi. Din ile imanı akıldan üstün tutan öteki düşünce çığırları, El-ihvan-üs-safa'ya karşı çıktı. Aklın bir gerçek ölçüsü olamayacağı, insanı yanıltan duyulara dayandığı için her zaman şüphe ko-

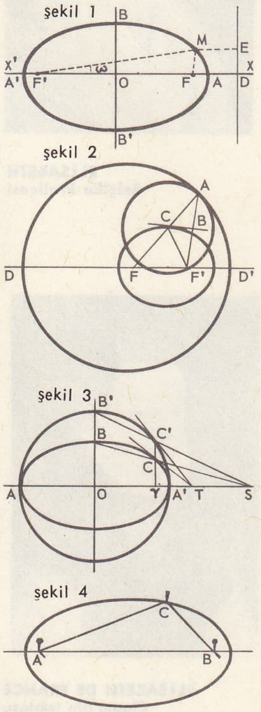

elips

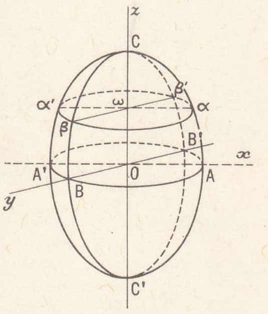

elipsoit

ELİSABETH
Belçika kraliçesi

ELİSABETH DE FRANCE
Clouet'nin tablosu
Museum of Art Toledo,
Ohio

nusu olduğu ileri sürüldü. Fakat bu görüşler onun yayılmasını pek önleyemedi. Sonraki yy.larda birçok akılcı filozof ve düşünür tarafından benimsenen El-ihvan-üs-safa görüşü islâm ülkelerinde akılcı anlayışın temel çığırı olarak kaldı. (M)

ELİJAH-MUHAMMED (Elijah POOLE, — denir), Amerika'da zenci müslümanların önderi (Sandersville, Georgia 1897). Bir baptist vaizinin oğludur. 1923'te Detroit'e yerleşti. Wali Farad adında, peygamber olduğunu iddia eden esrarlı bir kişinin müridi oldu. 1930'da İslâmlığı kabul etti. Farad'ın ölümünden sonra black muslim'lerin (zenci müslümanlar) önderi sayıldı. Kargâhını Chicago'da kurdu. Yeryüzünde Tanrı'nın sözcüsü olduğunu iddia eden Elijah Muhammed birçok güçlükleri yenerek temsil ettiği eylemi 1930 yıllarının iktisadî güçlüklerine rağmen yaşatabildi. Askerlik yoklamalarına karşı çıktığı için tutuklandığı 1924 yılına kadar Black Muslim eylemini ayakta tutabildi. 1942'de kapatılan Chicago tapınağının açılması iznini 1945'te elde etti, böylece Black Muslim eylemine yeni bir atılım kazandırdı. Beyazlardan tamamen ayrılma siyasetinden yana olan Elijah, sonunda öğrencisi Malcolm X tarafından ileri sürülen, bir Zenci cumhuriyeti kurma fikrini benimsedi. Başkan Kennedy'nin öldürülmesinden sonra Elijah-Muhammed ile Malcolm X arasında anlaşmazlık çıktı. (L)

ELİK i. *Halk dili.* Dağ keçisi. (M)

ELİM sıf. (ar. *elem,* üzüntü'den *elim*). Acıklı, çok üzücü: *Acı bir bahsi bütün müz'ic ve elîm tafsilâtıyle meydana dökmüştü* (H. Z. Uşaklıgil). *Ölüm bu hayvanın çehresinde ne elîm bir manzara ile gözüküyordu* (H. R. Gürpınar). ‖ *Esk.* Ağrı ve acı veren. (M)

ELİM, İsraillilerin Mısır'dan kaçışları sırasında çölde konakladıkları ikinci yer. Burada akarsu kaynakları ve palmiyeler bulmuşlardı. Burası Sina'nın güneyindeki bugünkü *Tur,* ya da Süveyş ile Sina arasındaki *Vad-Garandel*'dir. (L)

ELİMİNE sıf. (fr. *éliminer*'den). [Genellikle *etmek* fiili ile kullanılır.] *Elimine etmek,* bir kimseyi bir topluluktan, bir şeyi bir bütünden çıkarmak. Bk. ELEMEK. (L)

ELİNDELİK i. (*elinde*'den *elinde-lik*). Fels. *Yeni.* Bir şeyden çok öteki şeyi seçme istemi yetisi. (*Esk.* İradei cüziye).

— ANSİKL. Bk. ÖZGÜRLÜK. (L)

ELİNDESİZLİK i. (*elinde*'den *elinde-sizlik*). Fels. Ahlâkî gerekircilik, kadercilik. (*Elindelik*'in karşıtı). Bk. ÖZGÜRLÜK. (L)

ELİNİKA i. ve sıf. Bk. ELENİKA.

ELİN PELİN (Dimitr İvanov, — denir), bulgar yazarı (Baylovo 1878-Sofya 1949). Batı Bulgaristanlı bir köylünün oğluydu. Sağlam bir gözlem kabiliyetiyle köylü hayatının bütün yönlerini belirten, psikolojik yapısı güçlü eserler yazdı. Hikâye ve romanlarında bulgar köylüsünün gelenek ve göreneklerini mizahî bir üslûpla anlattı. Başlıca eserleri: *Razkazi* (Hikâyeler) [1904], *Pizo i Pendo* (Pizo ile Pendo) [1918], *Zemya* (Toprak) [1928], *Geracite* (Geraklar) [1930], *Az, Ti, Toy* (Sen, Ben, O) [1936]. (L)

EL-İNSAF ünl. (ar. *el-inṣāf*). *Esk.* «insaf edilsin», «insaf etmeli» anlamlarında kullanılır. (M)

ELİNVAR i. (fr. *élastique* ve *invar*'dan). İçinde demir (yüzde 45), nikel (yüzde 40), krom (yüzde 15) ve az miktarda tungsten bulunan alaşım. Termoelastik katsayısı -50°C ile + 100°C arasındaki sıcaklıklarda sıfır olduğundan, saat zembereklerinin imalinde kullanılır. (L)

ELİO (Francisco Javier), ispanyol generali (Navarra 1767-Valencia 1822). Fransız Suchet'ye karşı savaşarak zafer kazandı. Ferdinando VII'nin tahta çıkışından sonra liberallere baskı yaptı. 1822'de bir askerî kurulca ölüme mahkûm edildi. (L)

ELİONURUS i. Buğdaygillerden tropik bölgelerde yetişen bitki (25 türü vardır). [L]

ELİOT (Charles William), amerikalı kimyager ve eğitimci (Boston 1834 - Northeast Harbor, Maine 1926). Öğrenimini Harvard'da bitirdikten sonra aynı üniversitede matematik ve kimya dersleri verdi. Harvard üniversitesi başkanı olduğu 1869 yılına kadar, Massachusetts Teknoloji enstitüsünde analitik kimya profesörlüğü yaptı (1865). 1863'ten 1865'e kadar Avrupa'da bulundu ve 1867'de uzun süre Fransa'da kaldı. Amerika'da, üniversite sınavlarında seçimli derslerin kabulünü savunan sisteme adı verildi. Eliot ayrıca din sorunları, dünya barışı, halk eğitimi ve işverenlerle işçiler arasındaki ilişkilerle de ilgilendi. (L)

ELİOT (John), ingiliz misyoneri (Widford, Hertfordshire 1604-Roxbury, Massachusetts 1690). 1631'de amerikan sömürgesi New England'a yerleşti. Yerlileri hıristiyanlaştırmağa çalıştı, bu amaçla yerli lehçelerini de öğrendi, İncil'i ve Hıristiyanlıkla ilgili bir kitabı algonkin diline çevirdi. (L)

ELİOT (Mary Ann EVANS, **George** denir), ingiliz kadın edebiyatçısı (Argury Farm, Nuneaton yakınları, Warqickshire 1819-Londra 1880). Otuz yaşına kadar babasının yanında yaşadı. Çok kültürlüydü. Felsefeyle ilgilendi; rasyonalizmi ve A. Comte ile H. Spencer'in öğretilerini benimsedi. 1846'da Strauss'un *Leben Jesu* (İsa'nın Hayatı) adlı şiirini *Life of Jesu* adıyle İngilizceye çevirdi. Babasının ölümünden (1849) sonra Londra'ya yerleşti ve 1852'de *Westminster Review*'ün yönetmen yardımcısı oldu. Burada fransız ve alman edebiyat ve felsefeleri üstüne çeşitli eleştiri denemeleri yayınladı. Bu arada bir yandan da Spinoza'nın *Ethica*'sından (Ahlâk) ve Feuerbach'ın *Das Wesen des Christentums* adlı eserinden çeviriler yapıyordu (1854). O tarihten sonra, gazeteci George Lewes ile birlikte yaşamağa başladı. Toplumsal sözleşmelerden bağımsız kalmak istediğini göstermek için, onunla evlendi. Lewes onu hayal ürünü eserler yazmağa yönelterek meslek hayatını etkiledi. 1856'da, kazandığı başarı onu çalışmalarını bu yolda sürdürmeye yönelten *Amos Berton*'u yayımladı. Bundan başka iki hikâye daha yazdı. İlk hikâyesiyle birleştirilen bu iki hikâye 1857'de yayımlanmış olan *Scenes of Clerical Life* (Papaz Hayatından Sahneler) adındaki kitabının ortaya çıkmasına yol açtı. İki yıl sonra da artık ününü kesin olarak sağlayan *Adam Bede* adındaki romanını yayımladı. Bundan sonra da birçok eseri kısa aralıklarla birbirini izledi: yazarın yarı yarıya kendi hayat hikâyesinden alınmış olan *The Mill on the Floss* (Floss Çayı Üzerindeki Değirmen) [1860], *Silas Marner* (1861), konusu Savonarola devrinde İtalya'da geçen tarihî roman *Romola* [1863], *Felix Holt* [1866], psikolojik roman *Middlemarch* (Aradaki Mart) [1872], *Daniel Deronda* [1876] ve *The Impressions of Theophrastus Such* (Theophrastus Such'ın İzlenimleri) [1879]. Lewes'in ölümünden (1878) sonra J. W. Cross ile evlendi, ama evlendiği yıl öldü (1880). İngiliz taşra hayatını onun kadar doğru bir biçimde vermiş, köy ve kır yaşayışının onun kadar dokunaklı tasvirlerini yapmış olan pek az yazar vardır. Kara ve kötümser bir gerçekçiliği vardı. Ama bu kapanık gerçekçilik, gerçek bir mizah anlayışı ve gönül yüceliğiyle dengeleniyordu. Etkisi yalnız İngiltere'de değil, eserleri romanın natüralizme yönelmesine yardımcı olması dolayısıyle Fransa'da da büyük oldu. (L)

ELİOT (sir John), ingiliz siyaset adamı (Port Eliot, Corwall 1592-Londra 1632). Buckingham'ın yakını ve koruduğu bir insan olarak 1614'te parlamentoya girdi. Fakat onun sert davranışlarını beğenmediğinden kısa bir süre sonra muhalefete geçti. Kanun dışı vergilere, katolik eğilimlere, kralın ve başbakanın siyasetine şiddetle karşı koydu. Cadiz (1627) felâketinden sonra Buckingham'a baş kaldırdı, onun yurda ihanet suçuyle yargılanmasını isteyecek kadar ileri gitti. Eliot'u hiç sevmeyen Charles I, onu Londra kalesi zindanına attırdı. Eliot orada öldü. (L)

ELİOT (Thomas Stearns), amerikan asıllı ingiliz şairi, oyun ve deneme yazarı (Saint Louis, Missouri, A.B.D. 1888-Londra 1965). Öğrenimini Harvard, Sorbonne ve Oxford'da yaptı. 1915'de *Poetry* dergisinde yayımlanan *J. Alfred Prufrock'un Aşk Şarkısı* (The Love Song of J. Alfred Prufrock) gibi ilk şiirlerinde fransız sembolistlerinin, özellikle Laforgue'un etkisi sezilir. Daha sonra *The Sacret Wood* (Kutsal Orman) [1920] adındaki denemeler derlemesi ile açıkça «Elizabeth» çağı lirizmine, Donne gibi XVII. yy. «metafizk» ozanlara ve Dryden'in klasisizmine yöneldi. 1923'de ıssız ve kısır toprağın unutulmaz bir tasviri olan *Çorak Ülke* (The Waste Land) [1923] yayımladı. Bu kitabı ile Eliot, Ezra Pound ile birlikte, ingiliz-amerikan yeni edebiyat okulunun ustalarından biri sayılmaya başladı. *Oruç Çarşambası* (Ash Wednesday) [1930] ve Four *Quartets* (Dört Kuartet) [1935-1944] ile büyük bir üne kavuştu. 1935'te Eliot, Canterbury festivalinde halk çoğunluğunun birden ilgisini çeken *Murder in the Cathedral* (Katedralde Cinayet) adlı trajedisi ile oyun yazarlığına başladı. Bir dram (*The Family Reunion* [Aile Toplantısı], 1939) ve bir komedi (*Kokteyl Parti* [The Cocktail Party], 1950) ile bu başarıyı sürdürdü. Başlıca eleştiri eserleri: *The Use of Poetry and the Use of Criticism* (Şiir ve Eleştirmeden Yararlanma) [1933], *Elizabethean Essays* (Elizabeth Çağı Denemeleri) [1934], *The Idea of Christian Society* (Hıristiyan Toplumu Düşüncesi) [1939], *On Poetry and Poets* (Şiir ve Şairler Üzerine) [1957] ve garip bir fars olan *The Elder Statesman* (Yaşlı Devlet Adamı) [1957]. 1948'de Nobel Edebiyat ödülünü aldı. (L)

ELİOTT (George Augustus), Birinci *Heathfield* baronu, İngiliz generali (Stoles, Roxburghshire, 1717-Aachen 1790). Cebelitarık valisi iken yapmış olduğu başarılı savunma ile tanındı. (1779-1782). [L]

ELİO Y EZPELETA (Joaquin), ispanyol generali (Pampelune 1803-Pau 1876). Don Carlos taraftarlarının birinci savaşı sırasında İsabel II'ye karşı Don Carlos'u tuttu (1833). Fransa'ya sığınmak zorunda kaldı, 1872'de, âsi kuvvetlerin başkomutanı olarak silâha sarıldı, fakat hastalandığından Don Carlos taraftarlarının açtıkları ikinci savaş sona ermeden görevinden ayrıldı. (L)

ELİPANDO, Toledo başpiskoposu ve ispanyol din sapkını (717-807'ye doğr.). Piskopos Felix de Urgel gibi, adopsiyonizm öğretisini yaydı. Bu öğretinin 792'de Regensburg konsilince mahkûm edilmesini protesto etti. Sonunda Frankfurt konsilinde kendisi de, doktrini de mahkûm oldu (794). Gene de inancından dönmedi. (L)

ELİPS i. (fr. *ellipse*). Mat. Bir düzlemin, *odaklar* adı verilen sabit iki noktadan uzaklıkları toplamı sabit 2 *a* uzunluğunda olan noktalarının geometrik yerini gösteren kapalı düzlem eğri: *Yer, Güneş çevresinde dolanırken bir elips çizer. Esk.* Katı nakış.

— ANSİKL. Mat. *Elips*'in iki simetri ekseni vardır (şekil 1): AA'odaklar ekseni ve FF''ye ortasında dik olan BB' ekseni; bu yüzden O noktası bir simetri merkezidir. OA = AO' = *a* eşitliğine veren A ve A' noktaları, odaklar ekseninin veya büyük eksenin köşeleridir; FB = FB' = *a* eşitliğini veren B ve B' noktaları da küçük eksenin köşeleridir. Bir noktanın elips içinde veya dışında oluşuna göre, bu noktanın iki odağa olan uzaklıkları toplamı 2 *a*'dan küçük veya büyüktür.

Büyük eksen AA' = 2 *a*'dır; FF' uzaklığı 2 *c* ve BB' küçük eksen uzaklığı da 2 *b* ile gösterilirse

$$a^2 = b^2 + c^2$$

bulunur.

«Bir elipsin bir noktadaki teğeti, bu noktayı odaklara birleştiren yarıçap vektörlerinin meydana getirdiği açının *dış* açıortayıdır.»

Bir odağın teğetlere göre simetriklerinin geometrik yeri, öbür odağı merkez kabul eden yarıçapı 2*a* olan çemberdir (doğrultman çember); odakların teğetler üzerindeki izdüşümlerinin geometrik yeri ise, AA''yü çap kabul eden çemberdir (asal çember) [şekil 2]. Dik açı yapan elips teğetlerinin çizildiği noktaların geometrik yeri, merkezi elips merkezi, yarıçapı da $\sqrt{a^2 + b^2}$ olan bir çemberdir. Bu çembere *Monge çemberi* veya *ortoptik çember* denir.

Simetri eksenleri, koordinat eksenleri olarak alınan elipsin denklemi

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} - 1 = 0\text{'dır.}$$

Bu denklem, gerek elipsin tanımından, gerek koniklerin genel denkleminden çıkarılabilir. Bir elips, kendi AB' C' A' asal çemberinin ABCA' izdüşümü olarak kabul edilebilir (şekil 3). Asal çember bu izdüşümle,

Foto. Manuel, Bulloz (LAROUSSE)

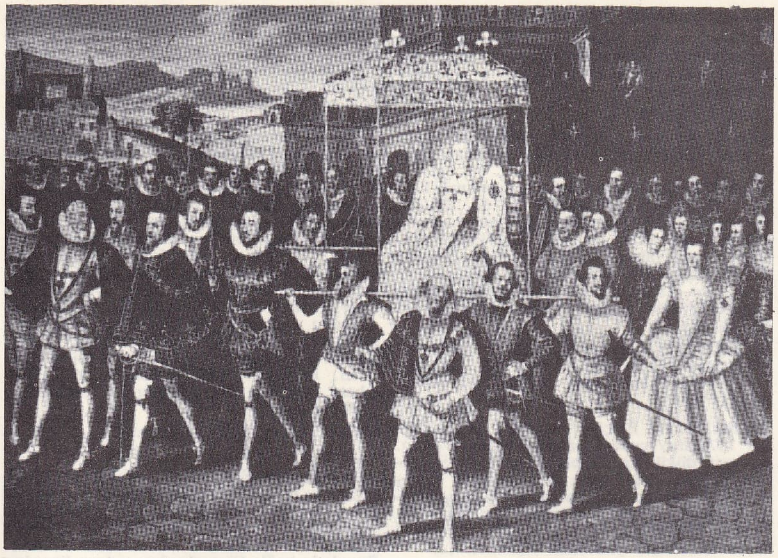

ELİZABETH I sarayına mensup soylularla bir gezintide, Château de Sherbone koleksiyonu

$\cos \varphi = \frac{b}{a}$ olacak şekilde bir φ açısıyle AA′ etrafında döndürülmüştür, yani bir elipsin asal çemberinin ordinatlarını — oranında $\frac{a}{b}$ küçültmekle bu elips elde edilmiştir (şekil 3). Çemberin dik iki çapının izdüşümü, elipsin öyle iki çapını verir ki, bu çaplardan her birine paralel kirişlerin orta noktalarının geometrik yeri öbür çaptır. Bu iki çapa *eşlenik çaplar* veya *eşlenik köşegenler* denir. Bir elipsin alanı, bu elipsi kendi asal çemberinin izdüşümü olarak kabul etmekle hesaplanabilir:

$$S = \pi a^2 \times \frac{b}{a} = \pi ab.$$

Merkezin her iki yanında $\frac{a^2}{c}$ uzaklığında, büyük eksene çıkılan dikmeler elipsin doğrultmanlarıdır. Elips, bir doğrultmandan ve odaktan uzaklıkları oranı $\frac{c}{a} < 1$ (dışmerkezlik) olan noktaların geometrik yeri olarak da düşünülebilir.
Kutupsal koordinatlarda, kutup olarak F′ odağı, kutupsal eksen olarak da F′x odak ekseni alınırsa (şekil 1) elipsin denklemi

$$\varrho = \frac{\frac{b^2}{a}}{1 - \frac{c}{a}\cos\omega} = \frac{p}{1 - e\cos\omega}$$

şeklinde bulunur; burada $p = \frac{b^2}{a}$ (parametre) ve $e = \frac{c}{a}$ (dışmerkezlik) hesaba katılmıştır.
Elips gerek nokta nokta, gerekse sürekli bir hareketle çizilebilir. Arazi üzerinde bir elips çizmek için yere A ve B gibi iki kazık dikilir (şekil 4); bu kazıklar çizilecek elipsin odaklarıdır. Bu iki kazık üzerine, hareketli üçüncü bir C kazığıyle gerilen bir ip bağlanır; sonra ip çok gergin tutularak hareketli kazıkla elips çizilir.

◆ **Elipsimsi** sıf. Elips biçiminde olan. (L)

ELİPSOGRAF i. (yun. *elleipsis,* elips ve *graphein,* yazmak'tan fr. *ellipsographe*). Sürekli bir hareketle elips çizmeğe yarayan âlet. (ELİPS PERGELİ de denir.) [L]

ELİPSOİDAL sıf. (fr. *ellipsoïdal*). Mat. Elipsoit şeklinde olan: *Elipsoidal yüzey.* (L)

ELİPSOİT sıf. (yun. *elleipsis,* elips ve *eidos,* görünüş > fr. *elipsoïde*'den). Mat. Bir elipse benzeyen. (ELİPSIMSI de denir). *Esk.* Mücessem kat-ı nakıs.

◆ i. Mat. Sabit uzunluktaki ekseni etrafında dönen, öbür ekseni de, dönme düzlemine dik bir düzlem içinde çizili aynı merkezli başka bir elipsin yarıçapının bütün değerlerini alabilen değişken bir elipsin meydana getirdiği ikinci dereceden kapalı yüzey veya kuadrik. ‖ *Dönel elipsoit,* eksenlerinden biri etrafında dönen bir elipsin meydana getirdiği şekil: *Dönel elipsoit, elipsoidin özel bir halidir.* ‖ *Uzun elipsoit,* bir elipsin büyük ekseni etrafında dönmesiyle meydana gelen dönel elipsoit. ‖ *Basık elipsoit,* bir elipsin küçük ekseni etrafında dönmesiyle meydana gelen dönel elipsoit. Bk. ANSİKL.

— Geod. *Yer elipsoidi,* nirengi ölçülerinden hareket ederek coğrafî koordinatların hesaplanmasında geodezicilerin yararlandığı basık elipsoit. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mat. *Elipsoit,* bütün noktaları sonlu uzaklıkta bir içbükey yüzeydir. İkişer ikişer birbirine dik üç simetri düzlemi vardır; bu düzlemlerin kesişme noktası elipsoidin merkezidir. Yine ikişer ikişer birbirine dik olan üç simetri ekseni de bu noktada kesişir.
Üç koordinat ekseni, elipsoidin simetri eksenleri ve koordinat başlangıcı elipsoidin simetri merkezi olarak alındığında, elipsoidin denklemi

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} + \frac{z^2}{c^2} - 1 = 0$$

olur. Bu yüzeye, düzlemi xOy düzlemine paralel olarak yer değiştiren, merkezi Oz ekseni üzerinde bulunan $\alpha\beta\alpha'\beta'$ hareketli elipsin yer değiştirmesinden meydana gelmiş bir yüzey gözüyle bakılabilir; şekil değişikliği, $\alpha\alpha'$ ve $\beta\beta'$ köşeleri, sırayle, elipsoidin xOz ve yOz asal düzlemleriyle kesitleri olan ACA′C′ ve BCB′C′ elipslerini çizmesiyle meydana gelir.
$a = b$ ise, elipsoit denklemi:

$$\frac{x^2 + y^2}{a^2} + \frac{z^2}{c^2} - 1 = 0$$

olur; bu durumda elipsoit döneldir ve CC′ ekseni etrafında dönen CAC′A′ elipsi tarafından meydana getirilebilir.

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} + \frac{z^2}{c^2} - 1 = 0$$

elipsoidinin

$$\left(\frac{1}{c^2} - \frac{1}{b^2}\right) z^2 - \left(\frac{1}{b^2} - \frac{1}{a^2}\right) x^2 = 0$$

şeklinde gösterilen düzlemlere paralel iki dizi dairesel kesidi vardır; b elipsoidin yarım orta eksenini gösterdiğine göre, dairesel düzlemlerin doğrultuları gerçeldir. Elipsoidin hacminin, pozitif koordinatların açısı arasında kalan ve bütün hacmin 1/8'i olan kısmı,

$$\vartheta(x) = \int_0^y c\sqrt{1 - \frac{x^2}{a^2} - \frac{y^2}{b^2}}\, dy$$

ve

$$y = \frac{b}{a}\sqrt{a^2 - x^2}$$

almakla

$$\frac{1}{8} V = \int_0 \vartheta(x)\, dx$$

olur; $\frac{b}{c}\vartheta(x)$ yarıçapı y olan bir çeyrek dairenin alanıdır.

$$\vartheta(x) = \frac{c}{b}\frac{\pi}{4}y^2 = \frac{\pi bc}{4}\left(1 - \frac{x^2}{a^2}\right);$$

$$\frac{1}{8} V = \int_0^a \frac{\pi abc}{4}\left(1 - \frac{x^2}{a^2}\right) dx - \frac{\pi abc}{6};$$

$$V = \frac{4}{3}\pi abc.$$

Elipsoit alanının hesaplanması, birinci ve ikinci türden eliptik integrallerle ilgilidir.

— Geod. Jeoyit* dönel bir elipsoidin genel şeklini gösterir. Bu elipsoidin *a* büyük ekseni 6 378 250 m ± 150 m kadar ve α basıklığı, yaklaşık olarak 1/297 civarındadır. Elipsoidin boyutları, bir meridyen yayı üzerinde seçilmiş noktalar boyunca yapılan nirengi ölçülerinden ve bu ölçülerin, nirengi noktalarının φ astronomi enlemleriyle kıyaslanmasından çıkarılır. Yer'in basıklığı, ayrıca yerçekimi metotlarıyle de hesaplanabilir.

Yunanlılar zamanından beri bilinen Yer yuvarlaklığı, Mısır'da, yunan astronomu Eratosthenes'in (276-196) yaptığı ilk meridyen ölçüsüne konu oldu. Eratosthenes, Yer'i bir küreye benzeterek çevresini 250 000 stad, yani yaklaşık olarak 39 700 km kabul etti; buna göre de 6 300 km olan yarıçap bulundu. Aynı konu XVI. özellikle XVIII. yy. da tekrar ele alındı; rahip Picard, 1670'e doğru Melun ve Amiens arasında yapılan bir nirengi sonunda, Yer yarıçapını 6 372 000 m olarak hesapladı.

Bu tarihlerde, Newton ve Huygens, teorik yoldan Yer'in şeklinin gerçekten basık dönel bir elipsoit olduğunu ortaya çıkardılar; bu sonuç bir yüzyıl sonra Maclaurin ve Clairaut tarafından ispatlandı. Şu var ki, Picard'ın yaptığı ölçümler, onun peşinden de Jean-Dominique Cassini ile oğlu Jacques'ın, Maraldi'nin, Lahire'in elde ettikleri ölçüler, 1720 yıllarında, Yer şeklinin uzun bir elipsoit olduğu yolunda hatalı bir sonuç verdi; bu sonuç hemen nazariyecilerin itirazına uğradı. Bu tereddüt, Bilimler akademisinin teşvikiyle Peru'da, (Bouguer, La Condamine, Godin), Laponya'da (Maupertius, Clairaut) ve Fransa'da (Cassini de Thury ve Lacaille) girişilen ölçümlerle 1740 yıllarında ortadan kalktı: bu uzmanların bulguları, basık elipsoit varsayımını doğruladı. Dalambre ve Méchain'in giriştiği çalışmalar (1792-1798) sayesinde bu elipsoidin boyutları yaklaşık olarak belirlendi; metrenin uzunluğunu da tespit eden bu bilginler, elipsoidin basıklığını 1/334 olarak hesapladılar.

Özellikle bütün XIX. yy. boyunca üstünde çalışılan daha sonraki ölçümler, bu boyutların değişmesine yol açtı. Yeni değerler, gelişme sırasına göre aşağıda gösterilmiştir:

Ağırlıklar ve ölçüler		a	α
Delambre	1799	6 375 738,7	1/334,29
Everest	1810	6 376 985	1/308,64
Bessel	1830	6 377 276	1/301
Clarke	1841	6 377 397,15	1/299,1528
Hayford	1880	6 378 249,2	1/293,466
(iç elipsoit)	1909	6 378 388	1/297
Krassowsky	1947	6 378 245	1/298

Milletlerarası Geodezi birliği, 1924'ten beri, Hayford elipsoidini kabul eder; bu elipsoidin büyük ekseninin ölçüsü günümüzde biraz daha fazla kabul edilir.
Bununla beraber, Yer'in daha karmaşık bir şekli vardır; dönel bir elipsoide benzetilişi, hesaplarda kolaylık sağlamak için düşünülmüş bir çaredir. (L)

ELİPTİK i. (fr. *elliptique*). Mat. Elips ile ilgili; elips biçiminde: *Eliptik şekil.*

ELİJAH-MUHAMMED

ELİŞA
Charles katedrali, Fransa

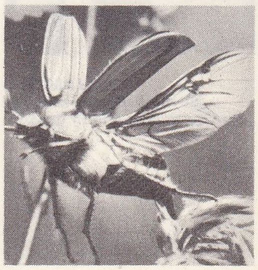

elitra

Foto. A.F.P., Wissenbach-Lanc-Rapho (LAROUSSE)

ELIZABETH I (İngiltere)
Pourbus'un eseri
Versailles müzesi, Fransa

ELİZABETH II
Büyük Britanya kraliçesi
ve Commenwealth'in başkanı

— ANSİKL. Mat. *Eliptik fonksiyonlar.* İkinci dereceden bir çokterimlinin kare kökünden başka orandışı sayısı bulunmayan ve cebirsel, logaritmik ve trigonometrik fonksiyonlarla ifade edilebilen cebirsel diferansiyellerin integrali alındıktan sonra sıra, 3. ve 4. dereceden bir çokterimlinin kare kökünden başka orandışı sayısı bulunmayan cebirsel diferansiyellerin ele alınmasına geldi. Bunların integral hesabıyle analize üç yeni fonksiyon girdi; bunlara Lagerdre, «eliptik integraller» adını verdi, çünkü bu integraller, ilk defa bir elips yayının uzunluğunu hesaplarken ilgisini çekti. Böylece, X, x'e bağlı 4. dereceden bir çokterimli olmak üzere $\int F\left(x, \sqrt{X(x)}\right) dx$ şeklindeki integrallerin incelenmesi gerekti. Aslında bu integraller *hipereliptik integraller* adıyle bilinen integrallerin özel hallerinden başka bir şey değildir (bu durumda X çokterimlisi herhangi bir dereceden olur), hipereliptik integraller de Abel integrallerinin özel bir halidir. Eliptik integraller aşağıda üç integrale dönüştürülebilir:

$$u = \int_0^x \frac{dx}{\sqrt{(1-x^2)(1-k^2x^2)}};$$

$$v = \int_0^x \frac{x^2dx}{\sqrt{(1-x^2)(1-k^2x^2)}};$$

$$w = \int_0^x \frac{dx}{(1+nx^2)\sqrt{(1-x^2)(1-k^2x^2)}};$$

u, v, w'ye 1'*inci*, 2'*nci*, 3'*üncü türden eliptik integraller* adı verilir; k ise *modül* adını alır: bu sayı 1'den küçük bir sayıdır; n'ye *parametre* adı verilir. $n = -1$ veya $-k^2$ ise, 3'üncü tür integral (w), 1'inci ve 2'nci tür integraller yardımıyle ifade edilebilir. Eğer $x = \sin\varphi$ ve $\Delta\varphi = \sqrt{1-k^2\sin^2\varphi}$ konursa bu üç integral pek sade bir şekil alır:

$$u = \int_0^\varphi \frac{d\varphi}{\Delta\varphi}$$

$$v = \int_0^\varphi \frac{\sin^2\varphi\, d\varphi}{\Delta\varphi}$$

$$w = \int_0^\varphi \frac{d\varphi}{(1+n\sin^2\varphi)\Delta\varphi}.$$

Eliptik fonksiyonların bugünkü teorisini kuran Abel'dir (1823). Abel, u'nun bir fonksiyonunun tersi olduğunu ve u'nun fonksiyonu $\varphi = \text{am}(u)$ [u genişliği] olarak kabul edilen φ'yi incelemenin çok daha basit bir iş olacağını hatırlattı. Gudermann, genellikle kabul edilen şu ifade şeklini teklif etti: $sn\,u = \sin\varphi$, $cn\,u = \cos\varphi$, $dn\,u = \Delta\varphi = \sqrt{1-k^2\sin^2\varphi}$.

Eliptik fonksiyonlar adı verilen, bu $sn\,u$, $cn\,u$, $dn\,u$ fonksiyonlarıdır. Bunlar, periyotarından biri karmaşık olan çift periotlu fonksiyonlardır. (L)

ELİS. Esk. coğ. Yunanistan'da şehir, Eleia'nın merkezi. M.Ö. 471'de kuruldu. Filozof Pyrrhon ve Phaidon burada doğdular; Phaidon, Elis okulu denen felsefe okulunun kurucusudur. Bugün, *Kaliskopi*. (L)

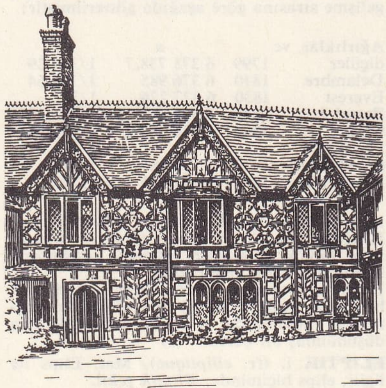

Elizabeth üslûbu
Warwick'teki
Leycester hastahanesinin
ön cepheden görünüşü

ELİS i. (lat. k.). Böcek türü. Kurtçuğu bazı mayısböceklerinde asalak yaşar. (İlmî adı *Elis sexmaculata*. Zarkanatlıların *scoliidae* familyasından.) [L]

ELİS. Bk. ELEİA.

ELİSA, G. Boccaccio'nun Decameron'unda sırayle hikâye anlatan yedi kadından biri. (L)

ELİSABETA, Wied prensesi, Romanya kraliçesi (Neuvied 1843-Bükreş 1916). 1881'de Romanya kralı olan Hohenzollern hanedanından prens Karl ile 1869'da evlendi. CARMEN SYLVA takma adıyle yazdığı *Pensées d'une Reine* (Bir Kraliçenin Düşünceleri) [1882] ve *Rumanicshe Dichtungen* (1880) başlığı altında rumen şiirlerini almancaya çevirdi. (L)

ELİSABETH, Avusturya düşesi (Brüksel 1501-Gand 1526). Karl V'in kız kardeşi. 1514'te Danimarka kralı Christian ile evlendi. (L)

ELİSABETH, Belçika kraliçesi (Possenhofen 1876-Stuyvenberg şatosu, Brüksel 1965). Bavyera dükü Karl-Theodor'un kızı. Sonradan Belçika kralı olan Albert I ile evlendi (1900). Birinci Dünya savaşı boyunca hayırseverliği ve ağırbaşlılığıyle ün kazandı. Kralın ölümünden sonra (1934), sanat ve hayır eserleriyle yakından ilgilendi. (L)

ELİSABETH Bohemyalı, Pfalz prensesi (Heidelberg 1618-Herford 1680), Pfalz seçmen prensi ve Bohemya kralı Friedrich V ile evlendi. Annesiyle La Haye'e sığındı, Descartes ile ilişki kurdu. Daha sonra Herford'da bir protestan manastırına çekildi (1661), orada ilk Descartes'cı okul sayılabilecek bir çeşit akademi kurdu. (L)

ELİSABETH - CHARLOTTE Bavyeralı (Pfalz prensesi denir). Bk. CHARLOTTE-ELİSABETH. (L)

ELİSABETH-CHARLOTTE D'ORLEANS, Mademoiselle denir, Lorraine düşesi ve Commercy prensesi (Paris 1676-Commercy 1744). Louis XIV'ün kardeşi, Orléans dükü Philippe ile Pfalz seçici prensinin kızı Charlotte - Elisabeth'in kızı idi. 1698'de, Lorraine dükü Léopold ile evlendi; on üç çocuğu oldu, en büyüğü François-Etienne, avusturyalı Maria-Theresa ile evlendi ve Alman imparatoru oldu. Kocasının ölümü üzerine (1729), kral naibi oldu. 1736'da, Lorraine, Stanislas Lesczynski'ye bırakıldığı zaman Commercy prensesi unvanını aldı. (L)

ELİSABETH D'AUTRİCHE, Fransa kraliçesi (Viyana 1557-ay.y. 1592), imparator Maximilian II'nin ölümünden sonra doğan kızı. 1570'te Fransa kralı Charles IX ile evlendi, kral üzerinde hiç bir etkisi olmadı. Erdemli yaşayışı saray çevresiyle bağdaşmadı. Viyana'da Maria von der Engeln manastırını kurdu. (L)

ELİSABETH DE FRANCE (Philippe Marie Helène, **Madame** —) [Versailles 1764-Paris 1794]. Louis XV'in torunu ve Louis XVI'nın kız kardeşi. Genellikle saray çevresinde, kardeşinin yakınında yaşadı, bir ispanyol prensi ve Aosta dükü ile evlenmeyi reddetti; Louis XVI ile Paris'e gitti, kararlarında onu çok etkiledi, Temple hapishanesinde onunla kaldı, orada Marie-Antoinette'in ölümünden sonra, kız yeğeni ile ilgilendi; yeğeninden ayrılınca Conciergerie'ye hapsedildi, ölüme mahkûm oldu ve giyotin altında can verdi (10 mayıs 1794). [L]

Elisabeth madalyası (KRALİÇE —), 1916'da Birinci Dünya savaşında kendilerini hayır işlerine veren kadınları mükâfatlandırmak için ihdas edilen, belçika nişanı. Mor kırmızı kenarlı, mavi-gri kurdela. (L)

Elisabeth nişanı, 1898'de, aynı yıl öldürülen imparatoriçe Elisabeth'in hatırasını anmak, toplum ve din alanlarında çalışmış kadınları mükâfatlandırmak amacıyle, Franz Joseph tarafından çıkarılan avusturya nişanı. Gül köşeli stilize haç, kırmızı zırhlı beyaz kurdela. (L)

ELİSABETH Pomeranya'lı, Germanya imparatoriçesi ve Bohemya kraliçesi (öl. 1393). 1363'te imparator Karl IV ile Krakov'da evlendi. (L)

ELİSABETHVİLLE. Bk. LUMUMBAŞİ.

ELİSABETH Wittelsbach'lı, Avusturya imparatoriçesi (Possenhofen, Starnberg yakınları, Bavyera 1837-Cenevre 1898). Bavyera dükü Maximilian - Joseph ve Bavyera kralı Maximilian I'in torunu. 1854'te Avusturya imparatoru Franz-Joseph I ile evlendi, dört çocuğu oldu. Arşidük Rodolf bunlardan biridir (1858). Evliliğinin ilk yıllarında zarifliği, güzelliği ve zekâsıyle Avrupa'nın en çekici kadınlarından biri sayıldı. Daha sonra, ailevî acı ve yasların etkisiyle bütün resmî törenlerden uzaklaştı ve 1880'den sonra, ömrünün en büyük kısmını yabancı ülkelerde gezerek geçirdi. Korfu'da, Akilleion diye adlandırdığı geniş bir saray yaptırdı. Kaynı Meksika imparatoru Maximilian'ın idamı (1867), görümcesi Charlotte'un delirmesi, kardeş çocuğu Bavyera kralı Ludvig II'nin esrarengiz ölümü (1886), oğlu Rodolf'un intiharı (1889), en son olarak da kız kardeşi Alençon düşesinin, Paris'te hayır işleri kermesi yangınında diri diri yanarak ölmesi (1897) hayatının son yıllarını büsbütün kararttı. 10 Eylül 1898'de, Cenevre'de, Lucchemi adlı bir italyan anarşisti tarafından bıçaklandı. (L)

ELİSAVETPOL. Bk. KİROVABAD.

ELİSE. Bk. YEĞİŞE.

Elis okulu, Sokrates'in öğrencisi Elis'li Phaidon tarafından, öğretmeninin ölümünden sonra kurulan okul; bu okul Menedemos tarafından Eretria'ya taşındı. Bu yüzden Elis okulu ile Eretria okulu aynı okuldur. Bu okula bağlı filozoflardan sadece Phaidon ve Menedemos konusunda bilgimiz vardır. Okulun, Menedemos'un ölümünden sonra kapandığı sanılır. Elis okulu Kinikler gibi, duyulur niteliklerin bireylerin dışında gerçekliğini inkâr eder; ancak özdeşlik ilkesine dayanan yargıları kabul eder; öte yandan da en üstün İyi'nin tek olduğunu savunur, bu da bilgeliktir. Elis okulu, Elea okulu ile Pyrron'culuk arasında bir çeşit geçiş dönemi sayılır. (L)

ELİSSA veya **ELİSA,** lat. ed. 'Vergilius'un *Aeneis*'inde (4. kitap) bazen *dido*'ya verilen ad. Bk. DİDO. (L)

ELİSSAMBURU (Jean-Baptiste), fransız yazarı (Sare, Basses - Pyrénées 1828-ay.y. 1891). Fransız ordusunda subaylık yaptı. İnce duygulu, lirik şiirler, manzum ve mensur hikâyeler yazdı. (L)

ELİSTA. Bk. STEPNOY.

ELİŞA M.Ö. IX. yy. İsrail peygamberi. II. Krallar kitabına göre İlya onu kendine halef seçti, dünyayı terkederken de kendisini koruduğunu belirtmek için cübbesini ona bıraktı. Elişa putperestliğin artmasını önlemeğe çalıştı. Mucizeler gösterdi. Saray çevresine İsrail kralının danışmanı olarak girdi. İsrail dışında Yehova inanışının güçlü bir savunucusu oldu.

— İkonogr. Elişa, Eli tasvirlerinde sık sık görülür. (Moulins'deki *Souvigny İncili* minyatüründe veya Vatikan'daki *Dinteville Dua Kitab*ında; Arles müzesindeki taş sandukada.) Ayrıca Chartres katedralinin kuzey haç kolu heykeli, Jan Matsys'ın *Elişa'nın Tanrı Çağrısı* (Anvers), La Hire'in *Elişa ve Betel'li Çocuklar* (Arras), Berregetto'nun Toledo kilisesi koltuklarındaki alçak kabartmalar, Benjamin West ve Madox Brown'ın *Elişa Sunamlıların Oğlunu Diriltirken* (Londra). XII. yy. mosan minesi, *Elişa Nanman'ı Sağlığa Kavuşturulurken* (Londra) sayılabilir. (L)

Elişa çeşmesi. Bk. AYN - ES - SULTAN.

ELİŞEBA (Azize), Meryem'in akrabası, Zekeriya'nın karısı ve Vaftizci Yahya'nın anası. Meryem'in kendisine yaptığı ziyaret sırasında birkaç sözü Ave Marie (Selâm Sana Meryem) duasına geçmiştir.

— İkonogr. Elişeba, *Meryem'in Ziyareti* veya *Kutsal Aile* tablolarında göze çarpar: Raffaello'nun *Kutsal Aaile*'si (Louvre). [L]

ELİŞİ blş. i. Okullarda, kâğıt, mukavva ve tahta gibi malzemelerle yaptırılan çalışma. ‖ *Elişi kâğıdı*, resim yapmakta kullanılan, yalnız bir yüzü parlak ve renkli kâğıt: *Masallar ve rüyalar gibi kalpler kesmiştim, / Elişi kâğıtlarının birçok rengiyle* (F. H. Dağlarca).

— ANSİKL. Psikoloji bilimi, 1887'den bu yana çocukla ilgilenerek onu tanımak için çaba gösterdi. Çocukların iç dünyaları incelenerek buna göre sonuca varılma yolu tutuldu. Elişi derslerini okullara Herbert Spencer (1820-1903) koydurdu. Bu çalış-

Foto. LAROUSSE

Hand and Eye Training (El ve Göz eğitimi) devresi denildi. Bu tür çalışmalar Avrupa'dan başka Amerika'da da yürütüldü ve Yeni Dünya'da modern metotlarla daha çok ilerleme sağlandı. Avrupa, bu konuda Amerika'nın etkisi altında kaldı. Her çeşit felsefî düşünüşün değerini pratikteki sonuçlarıyle ölçen, düşünceyi faydalı ise değerli sayan pragmatizm'in temsilcilerinden Dewey'e göre öğrenciler, bilgileri kitaptan değil, eşyayı inceleyerek, ona dokunarak, üzerinde deneyler yaparak öğrenmelidirler. Özellikle bu düşüncenin etkisi altında okullarda iş atelyeleri kurularak elişi eğitimine yer verildi.

Sanat eğitiminde elişine, okullarda ilk olarak kısıtlayıcı bir otorite altında, kopyacılık olarak başlanmıştı. Öğretmenlerin eğitimci değil, sadece bir ressam olarak fonksiyonları vardı. Öğrenciler bu yüzden ilk zamanlar tabiatı, diğer ressamları veya geometrik şekilleri taklitle yetindiler; çalışmalarında zekâ ve duyguya yer vermediler. Bu dönemin öncüleri Amerika'ya İngiltere'den göç ederek yerleşen Massachusetts, sanat eğitiminin yöneticisi Walter Smith idi. Smith'in etkisiyle birçok elişi-resim kitapları yayımlandı. Bu kitaplar kademeli kopya çalışmalarını öngörüyor, böylelikle çocukların el ve gözlerinin eğitildiği sanılıyordu. XIX. yy. sonlarında sanat alanında beliren entellektüalizm akımı elişi eğitimini etkiledi. Signac, Seurat, Chevreul gibi ressam ve yazarlar renk görüş açısını, deseni, fizik kanunlarını ve yüzey kompozisyonlarını soyut bir çözümleme ile yorumladılar.

Bu akıma karşı da ekspresyonizm akımı çıktı. Derain, Matisse, Rouault gibi ekspresyonistler insan ruhunun kaidelerin üstüne çıkması gereğini savundular. Eşyanın dış görünüşünden, sağduyudan çok heyecan, duygu ve anlamcılığa önem verdiler. Avusturya'da öğretmenlik yapan sanat eğitimcisi Cizek bu akımı kendi metodolojisine örnek aldı. Öğretim sisteminden «kopyacılık»ı çıkarttı. Çocukları, yaşantılarındaki çeşitli olayların etkilerini görülebilir (visual) bir şekilde anlatmağa yöneltti. Ancak, onu izliyenler daha ileri gittiler ve artık öğretmenin fonksiyonu, yapacaklarını şaşırmış çocuklara malzeme dağıtmaktan öte gidemez oldu. Zamanımızda, ileri bir otoritecilik ve başıboş ekspresyonizm akımları bağdaştırılmıştır. Öğretmen, bir danışman, bir yol gösterici oldu. Bunun yanı sıra bugünkü elişi-resim v.b. eğitiminde yaratıcı ve şahsî anlatışa ve kişinin söylemek istediğini, kendi istediği, dilediği biçimde söylemek hakkına inanılır.

Sanat eğitiminin ünlü isimlerinden Prof. Franz Cizek (1864-1946) çocukların ya hiç karışılmadan veya az karışılarak yaptıkları kil, suluboya, kurşun kalem eserlerini yıllarca inceledikten sonra çocuklardaki eğilimleri şu üç esasta topladı: **1.** yaratma eğilimi; **2.** düzenleme eğilimi; **3.** şekille anlatma eğilimi.

Cizek, ayrıca çocuğun yaratma gücüne koruyucu ve yumuşak bir şekilde yön verilmesi gerektiğini de savundu. Onların, her zaman duygu ve düşüncelerini serbestçe tahtaya, renge, madene, kile aktarmalarını ve istedikleri zaman çalışabilmelerinin sağlanmasını istedi.

Böylelikle çocuklarda yaratıcı sanat gücünü engelleyen başlıca dört yanlış eğitim metodunun varlığı ortaya çıktı:

1. taklit veya diğer bir sanat üslûbunun aynen kopya edilmesi;

2. tabiatın kopya edilmesi;

3. büyüklerin kendi ölçülerini ustalıkları da dahil, uygulamağa zorlamaları;

4. entellektüalizm (salt akılcılık).

Günümüzde modern eğitim yapan okullar, çocukların elden geldiğince çeşitli malzeme ile karşı karşıya gelmelerini ve ellerine birçok şekillendirme aracı ve teknik imkân verilmesini sağlamağa çalışırlar.

Türkiye'de elişi ortaokullardaki «iş bilgisi» dersinin bir bölümü olarak okutulmaktadır. Bu dersin okul programlarına konuşunun amacı şöyle özetlenebilir:

a) öğrencilere el yatkınlığı, iş becerikliliği, teknik yetiler kazandırmak, araç ve gereçlerle iş yapmayı, bir konuyu canlandırmayı öğretmek;

b) sanat yeteneklerini geliştirerek estetik duygularını sağlamlaştırmak;

c) işi sevdirmek, işin kutsallık ve değerini hissettirmek, çalışan kişilere karşı öğrencilerde saygı duygusu uyandırmak;

ç) kişiliklerinin bağımsızlık kazanmasına yardımcı olmak;

d) metotlu, planlı, işbirliği halinde dayanışarak çalışmayı öğretmek ve bu davranışları onlarda alışkanlık haline getirmek;

e) kendi kendilerini tanıma güçlerini, imkân ve kabiliyetlerini anlamalarını sağlamak;

f) çevreyi anlamalarını sağlamak ve çevrenin iyi duruma getirilmesi yolunda istek uyandırmak;

g) diğer derslerin öğrenilip anlaşılmasına yardımcı olmak.

Elişleri dersinde (kâğıt ve mukavva işleri, ağaç işleri, maden işleri, grafik işleri, modelaj işleri, örme dokuma ve hasır işleri, karışık teknik işler) altmış beş çeşit araç ve gereç kullanılması okul programlarında öngörülmüştür. (M)

ELİTRA i. (yun. *elytron,* kın'dan). Bazı böceklerin katı ve sert üst kanadı. Bunlar alt kanatları örten birer kılıf halini alabilir: kınkanatlıların çoğunda kanatlar dumura uğradığından elitralar birbiriyle birleşip kaynaşarak karın kısmını yanlardan tamamen sarar.

— ANSİKL. *Elitra* kınkanatlılarla dermoptera takımından böceklerde (kulağakaçan) bulunur. Böcek hareketsizken yani uçmazken elitralar gövdenin üzerinde yatay olarak durur ve çoğu zaman gövdenin hemen tamamını örter. Elitraların arka ucuna tepe, bağlanma yerine yakın ön kısmına dip denir. Elitralar orta göğüs halkasına özel kaslarla bağlıdır; bu kaslar sayesinde istendiği zaman açılıp kapanabilir. Heteroptera takımından böceklerde üst kanatların yalnız bir kısmı elitralaştığından bu çeşit elitralara *hemelitra* denir.

Halkalı solucanlardaki kabuk veya pulcuk şeklindeki levhacıklara da *elitra adı* verilir. Mumsu bir maddenin enlemesine yığılmasından meydana gelen bu elitralar sırtta kiremit gibi üst üste birikerek gerçek bir zırh halini alır. (L)

ELİTROSEL i. (yun. *elytron,* dölyolu ve *kêlê fıtık*'tan). Jinekol. Doğuştan veya sonradan olan Douglas çıkmazı fıtığı. (L)

ELİYYAH. Bk. İLYAS.

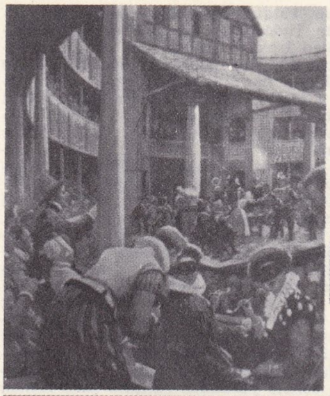

Elizabeth üslûbu, solda Globe tiyatrosu; yukarıda, tiyatronun sahnesi; aşağıda, 1763'te sahneye konulan Macbeth'ten çağdaş giysiler

«Elizabeth'in Ölümü», P. Delaroche

Hardwick Hall

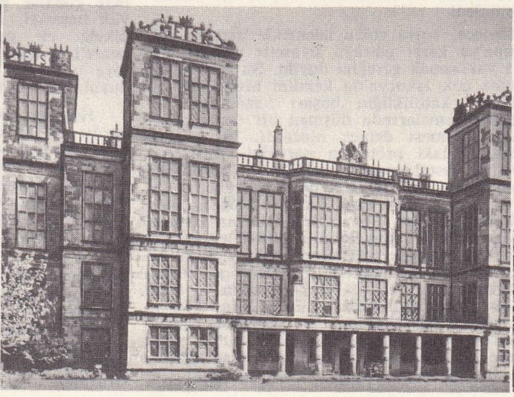

Elizabeth üslûbu

Burgley House

Foto. MEYDAN; National Building Record (LAROUSSE)

Duke ELLİNGTON

ELİZABETH, A.B.D.'de (New Jersey) liman şehri, New York'un güneybatısında, Newark koyu ile Staten İsland'ı kıtadan ayıran boğaz kıyısında; 107 700 nüf. Princeton üniversitesi. Kısmen New York'un şehircilik ve iktisat bölgesi içinde olan şehir, New York'un sanayi varoşudur; petrol rafinerisi; çelik tesisleri, ağır metalürji ve imalât metalürjisi; gübre, zeytinyağı fabrikaları v.b. Elizabeth, New York'un sanayi yükünü azaltmaktadır. (L)

ELİZABETH, Büyük Britanya kralı George VI'nın karısı, kraliçe (Waldenbury, Hertfordshire 1900). XIV. Strathmore kontu Claude George Bowes-Lyon'un en küçük kızı. 1923'te York düküyle Westminster kilisesinde evlendi. İki kızını da (Elizabeth ve Margaret) York düşesi iken dünyaya getirdi. 1937'de George VI ile birlikte Westminster kilisesinde taç giydi. Kraliçe olarak kocasına yardımcı oldu. Kralın hastalığı sırasında pek çok işi üstüne aldı. (L)

ELİZABETH I, İngiltere ve İrlanda kraliçesi (Greenwich 1533-Richmond 1603). Henry VIII ve Anne Boley'in kızı. 1558 ile 1603 yılları arasında saltanat sürdü. Edward VI ve Mary I'in saltanatları sırasında muhalefetin bir âleti haline gelmek tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bu yüzden de çocukluğundan beri şüpheli bir insan durumunda kaldı. Küçük yaştan ihtiyatlı ve kuşkulu olmayı öğrendi. Tahta geçince de bu endişelerden kendini kurtaramadı, çünkü annesinin kralla olan evliliği feshedildiğinden meşruluğu da şüpheli hale gelmişti. Protestan partisinin öne sürdüğü Grey'lerin taht üstündeki iddiaları büyük bir önem taşımıyordu, ama kraliçeye «piçkız» gözüyle bakan katolik muhalefeti, İskoçya kraliçesi Mary Stuart'ın taht üstündeki haklarını savunarak uzun zaman tehlikeli oldu. Bu hükümdarlık hakkı davası Elizabeth I'in bütün saltanatı boyunca sürüp giden veraset sorununun etkisiyle daha da karıştı. Kanunî bir mirasçının bulunmayışı Stuart'ların itibarını yükseltme tehlikesini yaratıyordu. Buna rağmen kraliçe birçok sevgilileri olduğu ve siyaset oyunlarında başarı kazanmak için çeşitli evlenme teşebbüslerine giriştiği halde, hiç bir zaman evlenmeyi kabul etmedi. Elizabeth I gerçek anlamıyle bir Tudor'du, cimri ve sert tabiatlı, davranışlarında soğukkanlı, yargılarında isabetliydi. Gözdelerine rağmen danışmanı Robert Cecil gibi değerli kimselere özel bir güven beslerdi. Din, düşünce, iktisat, sosyal hayat bakımından kaynaşmalar içinde bocalayan, Henry V'in saltanatı sırasından daha güçlü milliyetçilik duygularıyle sarsılan bir İngiltere'yi ileri görüşlülüğü, enerjik fakat ihtiyatlı davranışlarıyle yönetmeyi başardı. Otoritesini koruma kaygısı, kraliçenin kiliseye ve İskoçya'ya karşı izlediği siyasete yön verdi. Din konusunda, Elizabeth I, babası Henry VIII'in ilâhiyata gösterdiği ilgiyi hiç bir zaman duymadı. Kraliçe Mary I'in katolikliğe gösterdiği aşırı yakınlığın ingiliz halkını protestanlığa yaklaştırdığını biliyordu. İktidarı elinde tutmak isteyen Elizabeth I, gençliğinde katolikliği kabul etmiş olmasına rağmen tahta oturuşundan sonra Anglikanlığı, *Supremacy Act, Uniformity Act* (Üstünlük Yasası, Birlik Yasası) [1559-1563] ile *Thirtynine Articles*'ı (Otuz Dokuz Madde) [1563] resmen yayınlayarak yeniden İngiltere'de egemen kıldı, katoliklerin ve Calvin'cilerin davranışlarını büyük bir sertlikle önledi.

Böylece, «orta yol»u izlemekle beraber Avrupa'ya karşı güttüğü siyasette protestanlara yaklaşmak gereğini duydu. Bu zorunluluk daha çok İskoçya'da kendini hissettirdi, bu ülkede katolikliğin başarı kazanması İngiltere sınırlarında düşman bir devletin ortaya çıkması demek olacaktı. Bu yüzden İskoçya'daki protestan partisini silâh kuvvetiyle desteklemekten çekinmedi (Edinburgh anlaşması, 1560). Bu parti Elizabeth I'in yardımıyle kesin zafer kazandı (1568). Mary Stuart rakibesi Elizabeth'in yanına sığındı. Mary Stuart, hapiste bile tehlikeler yaratıyordu. İngiltere tahtı üzerindeki hakları İngiltere'deki muhalefeti ister istemez kendinden yana çekecekti. Bu korkuların ve daha çok protestan kamuoyunun etkisinde kalan kraliçe, esir konuğu ve akrabası Mary Stuart'ı sıkı şekilde gözaltında tuttu, uzun tereddütlerden sonra onu idam ettirdi (1587).

Elizabeth I, bir yandan İskoçya tehlikesini ortadan kaldırmağa çalışırken, öte yandan da Tudor'larda bir gelenek haline gelmiş olan İspanya ittifakından ayrılmak zorunda kaldı. En güçlü Avrupa devleti ve katolikliğin baş savunucusu İspanya'nın iddiaları, Mary Tudor'un kocası Felipe II'nin İngiltere'de çevirdiği entrikalar, özellikle İspanya'nın Yeni Dünya'ya kendi sömürge tekelini zorla kabul ettirmek istemesi, serüven ruhunun ve atılım gücünün coşkunluğu içindeki İngiltere'de kızgınlık yarattı. İngiliz denizcileri ve tüccarları okyanusötesi ülkelerdeki zenginliklerin önemini anladılar, keşif seferlerini arttırdılar. Bu yüzden İspanyollarla yapılan çatışmalar çok geçmeden korsanlık haline geldi. Tordesilas anlaşması çiğnenerek Virginia sömürgesi kuruldu (1584). Başkaldıran Felemenk'te, iç savaş sonunda bölünen Fransa'da, din kavgalarıyle altüst olan Avrupa'da iki siyaset birbiriyle çarpıştı. Elizabeth'in ölçülü davranışları, Felipe II'nin elini kolunu bağlayan dertler yüzünden çatışma uzun zaman gecikti, nihayet 1587'de savaş ilân edildi. Büyük İspanya'nın askerî alandaki üstünlüğü Yenilmez armada'nın felâketiyle bitti (1588), İrlanda'da durum İngiltere aleyhine dönmekle birlikte, İspanya artık tehlike yaratamaz duruma düştü. Bunun için 1588 zaferi ada'da kraliçenin ölçülülüğü ile bağdaşamayacak aşırı coşkunluklara yol açtı. Kraliçe her şeyden önce savaş giderlerinden çekiniyordu. Bozulan maliyesini yoluna koymak başta gelen düşüncelerinden biriydi. Para değerinin durmadan düşmesine rağmen, Cecil'in yardımıyle maliyesini kalkındırdı. Enflasyon durdurulmadı, ama yeni doğmakta olan kapitalizmin teşebbüs ve serüven açlığı daha da arttı. Sömürge ticareti ve sanayinin gelişmesiyle birlikte, o zamana kadar sönük kalmış olan burjuvazi de gelişti. Ama İngiltere gene de köylüler ve toprak aristokrasisi arasında bölünmüş bir tarım ülkesi olmaktan geri kalmadı. Kapitalizmin ataları sayılan *monneyed men* (paralı adamlar) şehirlerde olduğu kadar köylerde de faaliyet gösterdiler. Edward VI döneminde olduğu gibi bu dönemde de belli başlı sosyal problem *enclosure* (tarlaların etrafının çevrilmesi ve bundan doğan sorunlar) problemiydi. Elizabeth, bir dereceye kadar dengeyi sağlamak istedi, nefret uyandıran burjuvazi tekellerini tutmaktan vaz geçti. 1598 Tarihli iradesiyle hür köylü sınıfını desteklemeğe çalıştı. Fakir halk lehine çıkardığı kanunlarla (*Poor laws*) sosyal kargaşalıktan doğan yoksulluğa çare bulmağa çalıştı. Elizabeth yönetimi, ihtilâlci bir yüzyılın gelişimini yaşadı. Saltanatının son yıllarında yeni güçlüklerle karşılaştı. İrlanda tehlikesi uzaklaştırıldı, ama Avam kamarası monarşik otoriteyi aynı şevkle desteklemedi. Anglikan kilisesi, yetersizliğinden ötürü birçok boşluk bıraktı. Bu boşlukları Calvin'cilik doldurdu. Protestanlığın gelişmesi Avam kamarasına da kendini kabul ettirdi, halk temsilcileri ile hükûmet arasında süregiden ve Elizabeth için büyük kuvvet kaynağı olan düzeni sarstı. Elizabeth döneminin son yılları, bir yüzyıl sonra Stuart'ları zor durumda bırakacak olan, bu yeni protestan İngiltere'nin kuruluş yıllarıdır. Elizabeth parlamentoyle ilişkilerinde, öbür Tudor'lardan çok daha otoriter olmayı başardı. Gerçekten millî bir hükümdar olan Elizabeth, çağının hayatına büyük ölçüde katıldı ve bu alanda unutulmaz çabalar gösterdi. Elizabeth'in en büyük başarısı, Drake ve Hawkins'lerin yeni ülkeler ele geçirmelerinden çok, Shakespeare'i de içine alan ingiliz rönesansının ortaya çıkışıdır. Ada'da Elizabeth I çağına duyulan özlem buradan gelir.

— İkonogr. Kraliçenin pek çok portresi vardır: Marcus I Gheeraerts (Londra), Cornelis Vroom (Hatfield), Zuccaro (Siena), Pohurbus (Versailles) resimleri; N. Hilliard (Londra, Hatfield) ve İsaac Oliver (Londra) minyatürleri; Westminster'deki mezar heykeli. P. Delaroche'un *Elizabeth'in ölümü* de (1828 Londra) bu arada sayılabilir. (L)

ELİZABETH II, Büyük Britanya kraliçesi ve Commonwealth başkanı (Londra, 1926). 1952'den beri saltanat sürmektedir. 1947'de Edinburg dükü Philip ile evlendi. Tahta çıkmadan önce bütün Commonwealth ülkelerinde geziler yaptı. Denizaşırı bir yolculuk sırasında babasının ölüm haberini aldı (şubat 1952). Siyasî alandaki çabaları pek önemli olmamakla birlikte, Commonwealth ülkelerine (kasım 1953-mayıs 1964) ve Kanada'ya (haziran 1959-ekim 1964) yaptığı yolculuklarda olduğu kadar, yabancı ülkeleri resmen ziyaretlerinde, özellikle Fransa'yı (nisan 1957) ve Amerika Birleşik devletleri'ni (haziran 1959) ziyaretinde İngiliz Milletler topluluğunu, babası George VI gibi, başarıyle temsil etti. (L)

ELİZABETH II takımadaları, Kanada'ya bağlı arktika takımadalarının bir kısmı, Lancaster ve Melville boğazlarının kuzeyinde; Ellesmere, Devon adası, Parry adaları, Sverdrup takımadaları v.d.'nı içine alır. (L)

ELİZABETH adaları, A.B.D.'de (Massachusetts) kıyı adaları, Buzzardo koyu ile Vineyard körfezi arasında. Sayıları on beş kadardır. (L)

ELİZABETH (veya **HENDERSON**) **adası,** Büyük Okyanus'un güneyinde ıssız atol. Tuomotu takımadalarının güneydoğusunda. Enlemi 24°21′ güney; boylamı 128°18′ batı. Siyasî açıdan bağlı olduğu Pitcairn'in 200 km kadar kuzeydoğusundadır. (L)

ELİZABETH CİTY, A.B.D.'de (Kuzey Carolina eyaleti) şehir; 14 052 nüf (1960). Mahfuz liman. Balıkçılık ve pamuklu dokuma. (L)

ELİZABETH OF YORK, İngiltere kraliçesi (Westminster 1465-Londra 1503). Henry VII ile evlenerek İngiltere kraliçesi oldu (1486). York ve Lancaster hanedanlarının vârislerinin bu evliliği millî barışın kurulmasında rol oynadı. (L)

ELİZABETH STUART, James I'in kızı, Bohemya kraliçesi (Falkland, Fifeshire 1596 - Londra 1662). Pfalz seçmen prensi ve daha sonra Bohemya kralı olan (1619) Friedrich ile 1613'te evlendi. 1620'de kocasının komuta ettiği protestan ordusu bozguna uğradı. Elizabeth, Birleşik eyaletlere yerleşmek zorunda kaldı. Ailesi tarafından terk edildiğinden genel valiliğin 1648'deki kısmî restorasyonundan faydalanamadı, 1661'de kendisini İngiltere'ye zorlukla kabul ettirdi. On üç çocuğundan biri olan ve Hannover dükü ile evlenen Sophie şimdiki İngiliz hanedanındandır. (L)

ELİZABETHTOWN, Tennessee'de (A.B.D.) şehir. Vatanga nehri kıyısında, Johnson City'nin 15 km doğusunda; 10 785 nüf. (1950). Sunî ipekçilik. Manganez yatakları. Çeşitli tahta işçiliği. (L)

Elizabeth üslûbu. G. santl. *Elizabeth uslûbu,* ayrı ayrı çeşitlerden bazı unsurlar ekleyerek Tudor'ların gotik uslûbunu sürdürmüş olmakla birlikte, İngiltere kraliçesi Elizabeth I'in (1558-1603) uzun süren saltanat devri bu adla anılmayı haklı gösterecek niteliktedir. Bu dönem boyunca, mimaride İtalyan zevki, yani Fontainebleau'nun süslemelerine benzeyen *strop-work* ağır basıyordu. Sütunlar, alınlıklar ve «konsol»larla dolu büyük yapılarda bu üslûbun özellikleri görülür. Sir John Thynne tarafından yeniden yaptırılmış olan Longleat (Wiltshire) [1567-1575], Wardour Castle (Wiltshire), Robert Smithson tarafından (1590'dan önce) yaptırılmış olan Wollaton Hall (Notinghampshire) [1580-1588] ve Workshop Manor (Notinghampshire), Hardwick Hall (Derbyshire) [1590-1599], Burgey House (Northamptonshire) [1577-1585], Theobalds (Hertfordshire), Kirley Hall (Northamptonshire) [1570-1575], Wimbledon House (Surrey) [1588] ve özellikle de Montacute House (Somerset) [1599] bu konuda verilebilecek en belli başlı örneklerdir. Devrin mimarlarının en tanınmışı John Thorpe'tu (1563'e doğr.-1655). Resim alanında ise, Elizabeth üslûbu devri, portreciler okulunun gelişmesiyle kendini gösterir. Bu gelişmeyi Gheeraerts'in ve Critz'in atelyeleri sağladı ve en tanınmış ressam da George Gower'di. 1590 Yılının *Lumley inventory*'sinde, Steven van der Meulen'in, Seigar'ın (William Seigar), Hubbert'in ve yabancılardan da Lucas de Heere'nin, Cornelis Ketel'in ve Federico Zuccaro'nun adları anılmağa değer. O devrin modası, «hayalî tarihî portreler»di (krallar, din reformcuları ve özellikle de Edward Hoby'nin *Constables of Queenborough Castle*'ı [1593]). Elizabeth'in devri aynı zamanda da minyatür devriydi. Bu alandaki en önemli iki ad, Hilliard (1547-1619) ve İsaac Olivier'dir (1556'ya doğr.-1617).

Foto. A.i. (LAROUSSE)

Döşeme eşyası konusunda Elizabeth üslûbu, kendini kraliçenin lüks ve şatafat düşkünlüğünün etkisiyle ortaya koyar ve flaman mobilyasının boysuz ve şişkin biçimlerinin rönesans biçimlerine (Bk. TUDOR) katılmasının sonucudur.

— Ed. *Elizabeth çağı üslûbu.* İngiliz edebiyatının, Londra'nın halka açık ilk tiyatrosunun kurulduğu yıl olan 1576 ile parlamentonun bir kararıyle bütün tiyatroların kapandığı 1642 arasındaki bu döneminde tiyatro en zengin alandı. Bütün bu dönem boyunca Shakespeare'in adı başta gelir. Bununla birlikte, oyunlarının değeriyle ve halkın gözünde kazandıkları başarı sayesinde, tiyatroya karşı yapılan çeşitli hücumlara dayanmayı başarabilen bütün bir tiyatro yazarları topluluğu da yine bu dönemde ortaya çıktı.

İlk tiyatronun 1576'da açılmış olmasına karşılık, 1600'e doğru tiyatroların sayısı sekizi bulmuştu ki bu da sahne sanatlarının gördüğü rağbeti ortaya koyar. Bu tiyatrolarda oynayan pek değerli birçok oyuncunun arasında, trupu James I'in tahta çıkışında *kralın oyuncuları* adını alan Richard Burbage'i ve Lord Amiral'in oyuncularını yöneten Edward Alleyn'i özellikle anmak yerinde olur. Bu dönem, ayrıca, birçok millî oyunların ortaya çıkmasına da yol açtı. Bu oyunların ilk örnekleri kaybolmuştur. Bilinenlerin arasında, *Euphues* (1581) adındaki eserinin başarısı sarayın resmî oyun yazarı olmasını sağlayan John Lyly'yi; George Peele'nin, Thomas Kyd'in, Christopher Marlowe'un, Robert Green'in oyunlarını ve yazarı bilinmeyen bir oyunu anmak gerekir. Bu yazarların hepsi de eserlerinin bazı yanlarıyle dikkate değer olmalarına rağmen, 1592'de, yirmi beş yıl boyunca başarısıyla bütün rakiplerini ezecek olan William Shakespeare'in yanında sönük kalacaklardı. Oysa, ister oyun yazarlığına daha sonra gelmiş olan hümanist George Chapman, ister ilkçağ klasisizmine bağlı ve Shakespeare'in amansız rakibi Ben Jonson, ya da John Marston, Thomas Dekker, Thomas Heywood, Thomas Middleton ve John Webster olsun, hepsi de başarılı yazarlardı. Shakespeare'in çağdaşı bu kimselerin arasında, altmış kadar oyunu günümüze kalmış olan ve tek başına yazdığı gibi hattâ daha da çok Francis Beaumont ile (1622'den sonra o da tek başına yazmağa başlayan) Philip Massinger ile, William Rowley ile, Cyril Tourneur ile, hattâ bizzat Shakespeare ile birlikte yazmış olan John Fletcher'i de anmak yerinde olur.

Charles I'in tahta çıkışıyle (1625) birlikte ingiliz sahnelerinde yeni bir tiyatro yazarları kuşağı etkili olmağa başladı. Bunların birçoğu James'in devrinde yazmağa başlamış olan kimselerdi ve başlıcaları şunlardı: en tanınmışları olan Massinger, John Ford, James Shirley, Henry Glapthorne, Richard Brome, John Day, oyuncu-yazar Nathaniel Field, sir John Suckling v.d. O halde, demek oluyor ki parlamentonun püritanizmin geçici başarısını sağlayan tiyatro yasaklama kararı son derecede verimli bir dönemde çıkmıştı (1580'den beri binden fazla oyun yazılmıştı). Bu durumda, ingiliz tiyatrosunun yeni ve son derecede parlak bir döneme girmesi için, krallığın yeniden kurulduğu 1660'a kadar beklemek gerekecektir. Bu parlak dönem de, yeni bir seyirci topluluğu ve yeni bir repertuvarla gerçekleşti.

— Müz. *Elizabeth çağı müziği.* Bu terim, Elizabeth I devrinin başlangıcıyle (1558-1603) İç savaş (1642) arasındaki dönemi kapsar. Bu dönem, en yüksek aşamadır. Elizabeth devrinin başında anglikan kültünün kurulması, ingiliz diliyle söylenen bir din müziğinin doğmasına yol açtı. Bunun yanı sıra latin ilâhileri de yaşamağa devam ediyordu. İşte bu sırada Myrd önemli bir ol oynamıştır. 1588'e doğru İngiltere, sanat alanında büyük bir gelişme dönemine girdi. Kendini duyuran fransız ve italyan etkilerine rağmen, Elizabeth devrinin müzik sanatçıları gerçekten ingilizlere özgü eserler meydana getirdiler. Madrigal'lerin ve lavta eşliğinde söylenen şarkıların gelişmesi aşağı yukarı 1612'ye kadar sürdü. Çalgı müziği alanında ise (viyola, virginal) bu gelişme, Bull, Gibbons, Dowland, Weelkes ve Ferrabosco ile daha da sürekli oldu. (L)

ELİZABETH WOODVİLLE, İngiltere kraliçesi (1437'ye doğr.-Berdmondsey 1492). Lancaster'li bir şövalyeden dul kaldı. Edward IV ile 1464'te gizlice evlendi, böylece İngiltere kraliçesi oldu. Bu evlenme Woodville ailesinin ihtirasını arttırdı, bazı York devlet adamları bundan memnun olmadılar. Edward IV çeşitli zorluklar karşısında kaldı. Sonunda Richard III tahtı ele geçirdi. (L)

ELİZABETGRAD, Kirovograd (S.S.C.B.) şehrinin 1774-1924 arasındaki adı. (L)

ELİZALDE (Federico), ispanyol bestecisi ve orkestra yöneticişi (Manilla 1907). E. Bloch' un öğrencisi idi. Manilla orkestrasını ve Filipin radyosunu yönetti. Bir operası (*Paul Gauguin,* 1948), senfonik şiirleri, piyano için bir konçerto-senfonisi, konçertoları vardır. (L)

ELK, alm. **Lyck,** Polonya'da (Bialystok ili) kasaba. Eskiden Doğu Prusya'ya bağlı olan Elk, Masuri göller bölgesindeki küçük Elk gölü kıyısındadır. Hayvan pazarı ve demiryolu kavşağı. İkinci Dünya savaşında çok zarar gördü ve Almanların buradan göçmesiyle nüfusu azaldı (1939'da 16 842; 1946'da 6 104). 1390'da kuruldu. 1425'te birtakım imtiyazlar elde etti. 1663'te şehir oldu. 1914-1915 Arasında rus kıtaları burayı tahrip ettiler. (L)

ELKAB çoğl. i. (ar. *lakab*'dan *elkâb*). *Esk.* Lakaplar, unvanlar.

— Teşk. tar. *Elkabı resmiye* (resmî unvanlar), islâm kültüründe hükümdarlardan itibaren bütün devlet memurlarıyle olan yazışma ve görüşmelerde rütbe görev ve derecelerine göre kullanılan unvanlara verilen ad.

— ANSİKL. Bütün müslüman devletlerde kullanılan *elkabı resmiye,* çeşitli devirlerde, hitap edilen kişiye duyulan saygıya göre değişmiştir. İslâm tarihinde sadece Abbasîler devrinde emîr-ül-müminin (müminlerin emîri -halifeler) için elkabı resmiye kullanılmamıştır. Selçuklularda ve beylikler zamanında hükümdarlara sultan-ül-berrı ve'l-bahr, sultan-ül-muazzam, sultan-ül-âzâm, mâliki rikâb-il-ümem (ümmetlerin baş yöneticisi), emîr-ül-muazzam, sultan-ül-mülûki ve'l-Acemi ve'l-Arap (Arap ve Acem ülkelerinin sultanı) gibi unvanlarla hitap olunurdu. Yarı bağımsız beyler için de emîr-ül-kebir (büyük emîr), sipehsâlâr (en büyük asker), felek-üd-devle ve'd-din (din ve devletin ulusu), muzaffer-üd-devle ve'd-din (dinin ve devletin muzafferi), şücâ-üd-devle ve'd-din (din ve devletin cesuru), gazi-ül-mücahid fi sebilillâh (Tanrı yolunda savaşan gazi), Suriye ve Irak ile Azerbaycan beylikleri için de atabeg-ül-âzâm, melik-ül-ümera (emîrlerin meliki) deyimleri kullanılırdı. Padişah annelerine ve eşlerine de ismet-üd-dünya ve'd-din (din ve dünyanın masumluğu), safvet-üd dünya ve'd-din (din ve dünyanın temizliği); Osmanlılar devrinde de mehdi ulya-i saltanat-i seniyye (yüce saltanatın ulu beşiği) unvanlarıyle hitap edilirdi. Şehzadeler için genellikle şu lakaplar kullanılmıştır: ferzend-i ercemend-i esad ü emced (şerefli ve hayırlı muhteremlerin oğlu), vâris-i mülk-i Süleymanî (Süleyman mülkünün mirasçısı), nur-ı hadeka-i sultanî (sultanlık gözbebeğinin nuru), nur-i hadeka-i hilâfet ve şehriyarî (saltanat ve hilâfetin gözbebeğinin nuru), sahib-ül-izzi ve't-temkin (ağırbaşlılık ve yücelik sahibi), mahz-i lutfillâh oğlum (Tanrının has lûtfu oğlum) v.b.

Osmanlı devletinde sadrazam, beylerbeyi, şeyhülislâm, kadı gibi devlet memurlarına padişahların yazdırdığı fermanlar ile bu memurların kendi aralarındaki yazışmalarda kullanılan lakaplar selçuklu devrine nazaran daha sade olmakla birlikte tam bir kesinlik kazanamamıştır. (Msl. XVI. yy.da sadrazam ve vezirlere düstur-ı ekrem [cömert vezir], müşir-i efham [en ulu habercı], nizam-ül-âlem [dünyanın düzeni] v.d.; beylerbeyine emîr-ül-ümera -il-kiram [cömert emîrler emîri], kebir-ül-kübera-il-fiham zül-kadri ve'l-ihtiram [saygı ve değer sahibi büyüklerin büyüğü] şeklinde hitap edildiği görülmektedir.)

Elkabı resmiyenin tespiti meselesi ilk defa 1846 yılında ele alındı ve her rütbe ve derecedeki görevlilere nasıl hitap edileceği geçici olarak bir nizama bağlandı. (Msl. sadrazamlara hitap ederken kullanılacak kelime şöyle kalıplaştırıldı; fahametlu [itibarlı, ulu] devletlu paşa; şehzadeler için kullanılan unvanlar: devletlu, necabetlu [refah, saadet, devlet sahibi soylu]; Mısır hıdivi için kullanılan unvanlar devletlu, fehametlu; patrikler için kullanılan unvanlar rütbetlu şeklinde kalıplaştırıldı. Mekke şeriflerine siyâdetlu (Hz. Muhammed'e intisap şerefindeki zat), seraskerlere ve generallere âtufetlu (şefkatli), sancakbeylerine saadetlu, alaybeyleri ile eşit mevkideki sivil memurlara izzetlu, binbaşılara ve eşit mevkideki sivil rütbelere rif'atlu, kolağası ve yüzbaşılara fütuvvetlu denmesi kararlaştırıldı. Aynı şekilde Ulema derecelerinin de unvanları kesinleşti. Şeyhülislâmlara devletlu, kazaskerlere semâhatlu, müderrislere mekremetlu, kadılara reşâdetlu diye hitap ediliyordu. Fakat Abdülhamid II devrinde elkabı resmiyenin kullanılışı karıştı, 1908'den sonra da bu geleneğe uyulmaz oldu. 1934'te 2590 sayılı kanunla elkabı resmiye ortadan kaldırıldı. (M)

ELKAN (Sophie), kızlık adı **Salomon,** isveçli kadın yazar (Göteborg 1853-ay.y. 1921). Önce, RUST ROEST takma adıyle hikâyeler, romanlar yazdı: *Dur och Moll* (Erginler ve Küçükler) [1889]; *Med Surdin* (Gizlice) [1891]; sonra asıl adıyle, geniş bir tarih romanı (*John Hall* [1899]) ve Selma Lagerlöf ile birlikte Doğu'ya yaptığı bir gezi dönüşü, *Drommen om Osterlandet* (Doğu Rüyası) [1901] adlı bir eser yazdı. Daha sonra Gustaf Adolf IV'ün hayatını anlatan (*Konungen* [Kral])'ı kaleme aldı. (L)

EL KANTARA. Bk. KANTARA.

ELKASAİT (kurucu Elkasai'nin adından), Din tar. 2. 3. Asırda ölü deniz çevresinde yaşayan bir yahudi-hıristiyan tarikatı üyesi. Elkasaitler ruh göçüne inanır ve Yahudi yasasına uymayı zorunlu sayarlardı. (Elkasait'e SAMPSEEN de denir.) [L]

ELKAS MİRZA, iran şehzadesi (öl. 1579). Şah İsmail I Safevî'nin küçük oğlu. Şah Tahmasb'ın küçük kardeşi ve Şirvan valisi. Sonradan Şah aleyhine ayaklandı, ordusu bozguna uğrayınca Kırım yoluyle Osmanlı devletine sığındı (1547). Edirne'de Kanunî Sultan Süleyman tarafından kabul edildi; Osmanlı devletinin İran'a karşı savaş açmasında etkili oldu. Padişah Elkas Mirza'yı, osmanlı kumandanlarından Ulama Paşa ile birlikte öncü olarak sınır boyuna gönderdi. Onun tavsiyelerine uyularak Tebriz ve Van zaptedildi. Elkas Mirza'nın Isfahan, Kum, Kâşan taraflarına akın edilmesi hususundaki arzusu padişah tarafından kabul edilince kendisine bir miktar kuvvet katılarak ordudan ayrılmasına izin verildi. Hemedan'dan sonra yol boyunca şahın ve öteki sultanların saraylarını yağma etti. Ele geçirdiği hazinelerden bir kısmını padişaha gönderdi. Osmanlıların intikamını aldığını bildirdi. Ancak sonradan, Fars eyaletini ele geçiremeyerek Bağdat'a dönmek zorunda kaldı. Yanlış hareketleri yüzünden maiyetindeki osmanlı kuvvetlerinin de kendisinden ayrıldığı haberi alınınca padişah tarafından Diyarbakır civarına davet edildi. Bu çağrıya uymadığı gibi, bir söylentiye göre ağabeyi Şah Tahmasb'dan da af diledi. Yanına sığındığı (1549) kürt reislerinden Suhrâb tarafından Şah Tahmasb'a teslim edildi. Ölünceye kadar Kahkaha (Alamut) kalesinde hapis kaldı. (M)

EL KERAK. Bk. KERAK (el).

ELKHART, A.B.D.'de (İndiana) şehir, South Bend'in doğusunda; 40 300 nüf. Ticaret merkezi. Çalgı yapımı. (L)

ELKISSA edat. (ar. *el-kıssa*). *Esk.* «Sözün kısası, hal böyleyken» anlamlarında eski hikâye ve masallarda kullanılır. (M)

ELKİN (William Lewis), Amerika'lı astronomi bilgini (New Orleans 1855-New Haven, Conecticut 1933). Yale üniversitesi rasathanesi müdürü oldu (1896-1910). Yıldız paralaksları üstüne araştırmaları vardır. (L)

EL-KİNDÎ (Ebu Ömer Muhammed bin Yusuf), arap yazarı ve tarihçisi (Mısır 897 -El-Fustat 961). Amr İbnül-As ile Mısır'a gelen Beni Tucib kabilesindendir. İlk öğrenimini doğduğu yerde yaptı; sonra İbn Kudeyd ve El-Nassai gibi din bilginlerinden hadis okudu. Bazı kaynaklara göre son yıllarında kendisi de hadis okutmakla görevlendirildi. Daha çok tarihçi olarak bilinen El-Kindî'nin islâm hukuku (fıkıh) ile ilgili belgeleri topladığını, kadıların haya-

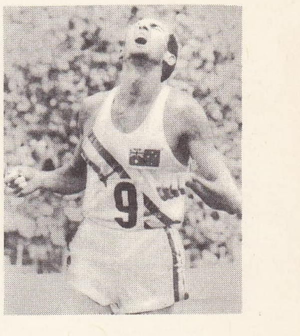

Herbert ELLiOTT
Roma'da (1960)

Foto. A.F.P. (LAROUSSE)

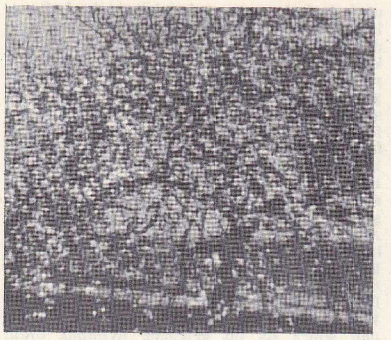
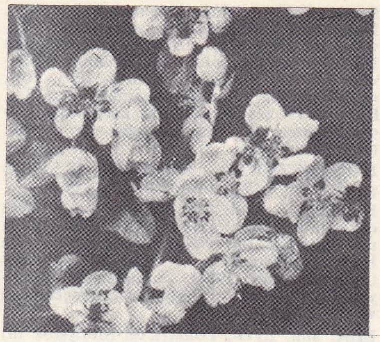

elma ağacı çiçeği meyvesi

tını yazarken sırası düştükçe bu belgeleri de biyografilere eklediğini elimize geçen eserlerinden öğreniyoruz. Topladığı bu fıkıh belgeleri sonradan islâm hukuk tarihi üzerinde çalışanların başvurdukları birer kaynak oldu.
El-Kindî'nin bir tarihçi olarak ün sağlamasına yarayan iki eseri vardır: *Tesmiyet-i Vulat-ül-Mısr* (Mısır Valilerinin Adlarını Sıralama) ve *El-Kudad*'dır (Kadılar). İlk eserinde 946 yılına kadar gelen Mısır valileri, emîrler ve emniyet görevlileri yer alır. Geleneksel tarih kitapları niteliğinde olmayan esere sonradan, adı bilinmeyen bir yazar tarafından Fatımîlerin yönetimi ele aldıkları 972 yılına kadar geçen süreyi ekledi. Avrupalı şarkiyatçıların ilgisini çeken bu tarihten seçilmiş bazı parçalar İbn Said'in *Kitab-ül-Magrıb* (Magrıb Kitabı) [basımı 1899] adlı eserine ek olarak K. Tallquist tarafından; N.A. König tarafından da *The History of the Governors of Egypt* (Mısır Valileri Tarihi) [basımı: 1908] adıyle yayımlandı. Bu eserine biri Ahmed bin Abdurrahman, öteki de bilinmeyen bir yazar tarafından yazılmış iki «zeyl» vardır. Bu eserler de D. Gotheill tarafından Paris'te bastırıldı (1908). El-Kindî'nin diğer önemli eserleri: *Kitab-ül-Cünd-il-Garbî* (Batı Askerleriyle İlgili Kitap); *Kitab-ül-Hendek ve'l-Tevarih* (Tarihler ve Savaş İçin Kazılan Hendekler Kitabı); *Kitab-ı Feza-il-i-Mısr* (Mısır Erdemleri Kitabı). Bunlardan başka eserleri olduğu da bazı kaynaklarda belirtilmektedir. (M)

elma

EL-KİNDÎ (Ebu Yusuf Yakub bin İshak), arap filozofu (Kûfe, ?-Bağdat 872). Zamanın ünlü kültür merkezlerinden Basra ve Bağdat'ta öğrenim gördü. Anadolu'da doğup sonradan Yunanistan'a geçen tabiat felsefesi üzerinde çalıştı. Doğuda *gezimciler* (peripatos'cular) diye anılan ve daha çok akla dayanan Eflatun-Aristoteles felsefesini inceledi. Bir aralık Mu'tasım'ın oğluna öğretmenlik yaptı; saray kütüphanesinde çalıştı, birçok yunanca eseri arapçaya çevirdi. El-Kindî, eski anadolu-yunan felsefesinin islâm ülkelerinde derli toplu olarak tanınmasını sağlayan ilk arap filozofu (*Feylesof-ül-Arab*) diye bilinir.
El-Kindî, felsefe alanında yeni bir çığır açmadı. İskenderiye okulu yoluyle doğuya yayılan Plotinos'un Yeni Eflatuncu görüşlerini ayrı bir anlayışla yorumladı. Aristoteles ile Eflatun'u uzlaştırmağa çalıştı. O çağlarda ilginç görünen Pithagoras matematiğini bütün bilimlerin temeli olarak benimsedi. Kaynağını gene Anadolu'da bulan

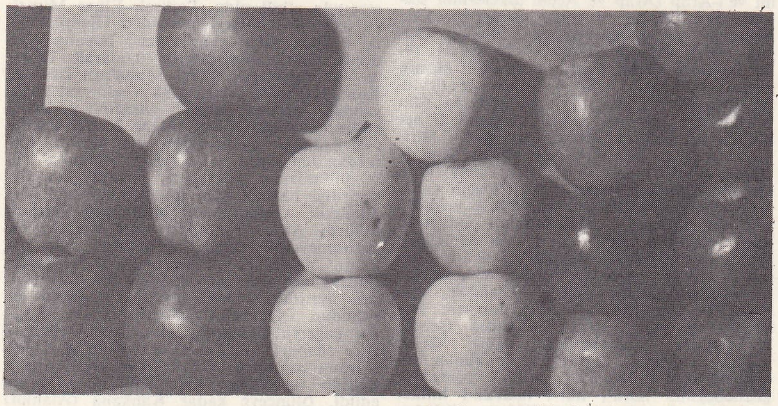

solda, Amasya ortada, Golden sağda, Starking elmaları

maddeci yunan felsefesinin o zaman bilinen eserlerini okudu. El-Kindî'nin felsefesi akla dayanır, başlıca ilkesi kanıtlama'dır (*el-buhran*). Kanıtlamayı aklın Tanrı'ya yaklaşması, onu bir bütünlük içinde kavraması için kullanır. İnsan, aklın gösterdiği yolda giden kanıtlamaya dayanarak, ruhunu arınmış (saf), manevî oluş ve biçimlenmeleri kavramağa elverişli bir duruma getirir. Böyle sürekli bir arınma içinde bulunan ruh kavrayıcı güç niteliğinde manevî bir suret (*el-sure*) olur. İnsan ruhu aklın basamak basamak yükselmesini, en alt varlık katından, en yüksek varlık katına çıkmasını sağlayan çalışmalarıyle arınır «saf kuvve» denen arınmış güç durumuna gelir. Ruhun bu niteliği kazanması sonucu anlama ve kavrama alanı genişler; bilmeyi, özü olduğu gibi tanımayı sınırlandıran, önleyen engeller ortadan kalkar.
Felsefede kanıtlamayı temel ilke olarak alan El-Kindî'ye göre kanıtlamanın amacı maddenin ana biçimlerini, daha doğrusu maddeye biçim kazandıran özleri bilmek, tanımaktır. Böyle özlere yönelen, özleri bir bütünlük içinde kavramak isteyen kanıtlamanın çıkış yeri, öz bilgisi (varlığın özüne, zatına yönelen bilgi) olmalıdır. Özü (*zatı*) anlamak isteyen felsefî bilginin ilk basamağı akıl yürütme'dir (*el-istidlâl*). Akıl yürütme iyi bilinen özelliklerden (*el-havas*) kalkıp az bilinene, bilinenlerden (*el-âraz*) öze (*el-zat*) gitme gereğindedir. İnsan, akıl yürütme yoluyle adım adım yalınçtan (basit) bileşiğe (mürekkep), en yetkin olana (mükemmel) yükselir. El-Kindî bu konuda Eukleides'in ortaya koyduğu matematik kanıtlama ilkelerine dayanır. İşlenen konular geliştikçe insan aklında da kavrayış ve ilerleme bakımından bir gelişme sezilir. Bilgi bir özdeşlik, aynîliktir. Onun gerçekliği, kesinliği konusuna (nesne) uygun gelmesindedir. Her bilginin amacı bilen (özne) ile bilinen (nesne) arasındaki özdeşliktir. Bu açıklamadan anlaşıldığına göre, El-Kindî'de bilgi, bilenle bilinen arasındaki kesin uygunluktur. Bu görüş yeni değildir. Daha önce İskenderiye okulunun kurucusu Plotinos tarafından ortaya atılmıştır.
El-Kindî varlığa akılcı bir açıdan baktığı için, Tanrı'nın özüyle ilgili bütün nitelikleri (*el-sıfat-üz-zatiyye*) reddeder. Ona göre Tanrı'nın nitelikleri (sıfatları) bilinemez, onlar insan aklının dışındadır, fakat akıldışı (*lâ-aklî*) değil, akıl almaz (*gayr-i aklî*) niteliklerdir. Onlar bilinemez, anlatılamaz, ancak olumsuz olarak tanımlanabilir, onlar birer «el-sıfat-ül-selbiyye»dir. Tanrı mutlak Bir'dir. Mutlak varlık olması dolayısıyle Bir'in maddesi, biçimi, niceliği, niteliği, göreliği (el-izafe) yoktur, bunlar belli ve kesin ölçülere uyması gereken akılla bilinemez, bunlar daha çok maddeye, bilinene yakışan durumlardır. El-Kindî, bu konuda da Plotinos'un, Yeni Eflâtuncu felsefenin etkisi altındadır. Onun Plotinos'un bazı görüşlerini benimsemesi tabiat felsefesine karşı çıkmasına, onu reddetmesine yol açtı.
El-Kindî *en-nefs* dediği ruhta güç (kuvve) olarak aklın bulunduğuna, onun kendi kendine eyleme (fiile), eylemci akıl (*el-akl-ül-faal*) haline geçtiğine inanır. Ruh ile faal akıl arasında kazanılmış akıl (*el-akl-ül-mukteseb*) yer alır. Akılla anlaşılabilir olanlar (*el-makulat*) buradadır. El-Kindî'de birtakım düşünce ve görüş aykırılıkları, tutarsızlıklar, İslâm dininin temel inançlarıyle bağdaşmayan açıklamalar görülür. Bunlar onun düşüncelerindeki gelişme yüzündendir. Her olayı plotinosçu bir görüşle akla dayanarak yorumlamağa, dine akıl ölçüleri içinde yer vermeğe çalışan düşünceleri onu filozof kişiliğini kazandırmıştır.
El-Kindî, bazı konularda Aristoteles'ten ayrılır; ona göre boşluk yoktur, evrenin içinde veya dışında bir boşluğun varlığı düşünülemez. Ruh, organizmayle ilgili bütün hareketlerin sebebidir. Bu yüzden de bağımsız bir cevherdir. El-Kindî bu konuda Eflatun'un görüşlerine yaklaşan bir düşünceyi benimser. Aristoteles ile Eflatun'un ruh anlayışlarını uzlaştırmağa çalışır. Âlemin bir sonu vardır, gök kürelerinin hareketleri ergeç bir gün duracaktır. Işığın güneşten fışkırması gibi başlı başına bir öz olan ruh da Tanrı'dan çıkmıştır. Ruh, aynı zamanda bedensiz bir cevherdir. El-Kindî, bilimleri tabiat bilimleri ve tabiatüstü bilimler diye iki bölüme ayırır.
Gerek Doğu'da gerek Ortaçağ Avrupası'nda üzerinde önemle durulan El-Kindî'nin başlıca eseri *Kitab-ül-Akl ve'l-Makul* (Akıl Kitabı ve Akla Uygun Gelen) adını taşır.

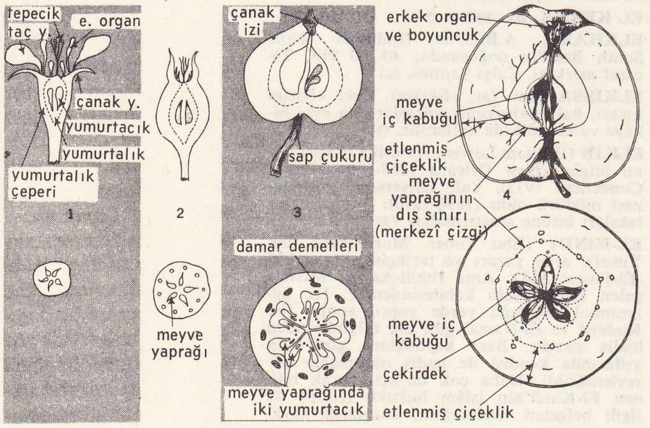

Foto. Giraudon (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

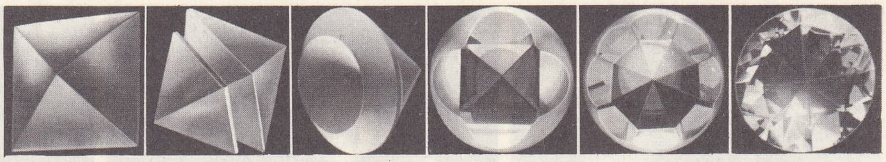

elmasın tıraşlanması
hükümdarlık elmasları
Louvre müzesi, Paris

düzgün sekizyüzlü — biçilmiş — yuvarlatılmış — 4 façetalı — 8 façetalı — pırlanta

Bundan başka çeşitli fizik ve optik konuları üstünde yaptığı çalışmaları biraraya getiren risaleleri vardır. Yazıları hemen hemen bütün avrupa dillerine çevrildi. Eserlerinin birçok açıklamalı baskısı yapıldı. K. Flügel, Tj. De Boer, O. Lloth, A. Nagy, H. Suter gibi bilginler El-Kindî'nin eserleri üzerinde ilgi çekici çalışma ve yayımlar yaptılar. El-Kindî'nin görüşlerini, felsefî düşüncelerini Ahmed Serahsî, Ebül Maşer Belhî gibi doğu düşünürleri sürdürdüler. (M)

ELKİNGTON (George Richards), ingiliz mucidi (Birmingham 1801-Pool Park, Denbighshire 1865). 1840'ta gümüş ve altının elektroliz ile kaplama usulünü ticarete uyguladı. Ayrıca elektrolitik usulle bakırı tasfiye etmeyi başardı. Bu usul 1867'den sonra Galler ülkesinde uygulanmağa başladı. (L)

ELKİSMOMETRİ i. (yun. *elkysmos*, çekiş ve *metron*, ölçü'den; fr. *elkysmométrie*). Fiz. Çekme güçlerinin ölçülmesi. (L)

ELKJAER (Sigurd), danimarkalı yazar (Haurum, Horsens yakınları 1885). Eğlendirici halk hikâyeleri yazdı. Hikâyelerinde, eski ve yeni Jutland'ı ve bura insanlarını anlatır. Başlıca eserleri: *Hans Nielsen Smed* (1918), *Landet i Vaade* (Tehlikedeki Ülke) [1923-1928], *Charlotte Delgaard* (1932), *Niels Tambours Datter* (Niels Tambour'un Kızı) [1940], *Jens Rytter* (1941), *Nyt Liv* (Yeni Hayat) [1945], *Strömhvirvler* (Akıntıdaki Girdaplar) [1949], *Bönder, Praester og Herremaend* (Köylüler, Rahipler ve Efendiler) [1942], *Naturens Orden* (Tabiat Düzeni) [1947], *Tarnduer* (Kule Güvercinleri) [1955], *Jernaebler* (Demir Elmalar) [1961]. (L)

EL KUDS eş ŞERİF. Bk. KUDÜS.

ELKUTLU (Râkım, **İzmirli Neyzen Hoca Mehmed** denir), türk bestecisi (İzmir 1872-ay.y. 1948). İzmir lisesini bitirdikten sonra cami derslerine devam etti ve musikiye çalıştı. 20 Yaşında babasının yerine Hisar camiinin imam ve hatibi oldu. Tanburî Ali Efendi ve Santo Şikârî'den ders aldı. Her çeşitten 444 eser besteledi. Hanende ve neyzen olan Elkutlu'nun «Visâl-i yâr ile mest ol...» diye başlayan hicâzkâr şarkısı çok sevildi. Büyük eserleri arasında karcığar âyin, rast tevşih, hüseynî kâr, karcığar faslı sayılabilir. Hisar-aşiran diye bir makam yaptı. (M)

EL Kutr el MASRİ. Bk. MISIR.

ELL i. Metrol. Bk. EL.

ELLADHA. Bk. SPERKHEİOS.

ELLAGOTANİK sıf. (fr. *ellagotannique*). Meşe kabuğundan ve dividivi'den çıkarılan, $C_{14}H_{10}O_{10}$ formülündeki bir asit için kullanılır. (Tepkimeleri âdi taneninkilerini andıran ve çözeltisi kapalı bir kapta, 110°C'ta ısıtılınca bir ellajik asit çökeltisi veren sarı bir tozdur.) [L]

ELLAJİK sıf. (fr. *ellag*> *ellagique*). Gallik asidin yükseltgenmesiyle elde edilen bir asit için kullanılır.

— ANSİKL. *Ellajik asit*, mazı çözeltilerinde kendi kendine meydana gelir. Hidrojen peroksidin tanen üzerine etkimesiyle kolayca elde edilir. Arsenik asidin ve iyodun gallik asidi etkimesiyle de meydana gelir. Suda çözünmeyen, fakat alkolle sarı bir çözelti veren, $C_{14}H_6O_8$ formülünde bir maddedir. Çinko tozu üzerinde damıtılarak *fluoren* verir. (L)

ELLAMPUS i. Madenî görünüşte küçük parlak böcek. Yaprakların üstünde yaşar, bitkilerin özsuyu ve bitki bitlerinin dışkılarıyle beslenir. Kurtçuğu, *eumenides* ve *mellifera* gibi çeşitli zarkanatlıların yuvalarında asalak yaşar. (Zarkanatlıların *chrysididae* familyasından.) [L]

ELLAND, İngiltere'de (Yorkshire, West Riding) şehir, Halifax'ın güneyinde; 18 400 nüf. Metalürji. Dokumacılık (pamuk). [L]

ELLAS. Bk. YUNANİSTAN.

ELLE i. Metrol. Bk. EL.

ELLE, fransız ressamlar ailesi. Başlıca üyeleri: — FERDİNAND, çağdaşları onu soyadıyle değil adıyle anarlardı (Malines 1585-Paris 1637-1640). Genç yaşta Paris'e gitti, Louis XII'ün ressamı ve sanıldığına göre de Nicolas Poussin'in hocası oldu. «Mouy markisi Lorraine'li Henri II'nin portresi»ni onun yaptığı sanılır (Reims); — LOUİS LE PÈRE veya *Ferdinand* (Paris 1612-ay.y. 1689). Ferdinand'ın oğlu. Protestan olduğu için Resim akademisinden çıkarıldı, katolikliğe geçtikten sonra yeniden oraya döndü (1868). Başlıca portreleri: *Thomas Regnaudin* (Louvre), *François d'Epinay* (Reims); — OĞUL LOUİS veya *Ferdinand* (Paris 1648-Rennes 1717). Louis'nin oğlu. 1681'de ressam Samuel Bernard'ın başarılı bir portresini yaptıktan sonra aynı yıl Resim akademisine alındı (Louvre) ve protestanlıktan katolikliğe geçtikten sonra, 1686'da Akademi üyeliği onaylandı. Portreler yaptı: *Madame de Maintenon* (Versailles). Ayrıca din konularını işledi: *Meryem Ananın Takdimi* (Rennes). [L]

ELLEBİKHOS. Bk. ELEBEKHOS.

Elle et Lui, George Sand'ın, konusu kendi hayatından alınmış romanı (1859). Eser, Alfred de Musset ile George Sand'ın ilişkisinin yirmi beş yıl sonra anlatılan hikâyesi, ya da daha doğrusu, hikâyenin kadın kahramanının kendini sevgilisinin karşısında haklı çıkarmasıdır. Paul de Musse, olayları ters yönde değiştiren *Lui et Elle*'i yazarak erkek kardeşinin öcünü almıştır. Bugün, özellikle iki âşığın mektuplarının yayımlanmasıyle, bu hikâye daha iyi bilinmektedir. (L)

ELLEMEK geçl. f. (*el*'den *el-le-mek*). El ile dokunmak, yoklamak.

— Denizc. Küçük bir deniz aracını bir rıhtım veya bir iskele boyunca elle dayanarak götürmek. ‖ Bir halatı elden ele vererek çekmek. ‖ Yükleri gemiden rıhtıma, rıhtımdan gemiye veya rıhtımdan antrepoya, antrepo içinde bir yerden bir yere aktarmak ve buralara istiflemek.

◆ **Elleme** i. El ile tutma, dokunma. ‖ *Elleme kömürü*, seçme odun kömürü.

◆ **Ellenmek** edilg. f. El ile dokunulmak. — DEY. *Ellenmiş dillenmiş*, kötü ünlü, iffetsiz (kadın). [M]

ELLENBOROUGH (Edward LAW, birinci — baronu), ingiliz hâkimi (Great-Salkeld, Cumberland 1750-Londra 1818). 1780'de baroya girdi; 1795'te, Lordlar kamarasınca beraat ettirilen Warren Hastings'in avukatı olarak ün yaptı. İkinci Pitt'in arkadaşıydı; 1801'de başsavcılık, 1802'de de krallık yüksek mahkemesi başyargıcı oldu. (L)

ELLENBOROUGH (Edward LAW, birinci — kontu), ingiliz sömürge yöneticisi (Great Salkeld, Cumberland 1790-Southam House Cheltenham yakınları, Glouchestershire 1871). Baron Edward Law Ellenborough'un oğlu. Genel vali olarak, düzeni sağlamak üzere, lord Auckland'ın yerine Hindistan'a gönderildi (1841); orada ciddî meselelerle karşı karşıya kaldı: Afganistan'la savaş (1842); Sind emîrleriyle ilişkilerin kesilmesi ve Sind'in alınması; Gwalior'a yapılan sefer (1843) gibi. Ellenborough'un kendi başına buyruk hareketinden usanan Hindistan şirketi 1844'te onu görevinden uzaklaştırdı. (L)

ELLERO (Pietro), italyan hukukçusu ve devlet adamı (Pordenone 1833-Roma 1933). Milano bilim ve edebiyat akademisinde hukuk felsefesi, sonra 1889'a kadar Bologna üniversitesinde ceza hukuku profesörlüğü yaptı. İktisadî ve toplumsal sorunlarla ilgilendi; italyan pozitif ceza okulunun kurucularından biridir. 1866'da milletvekili, 1889'da senatör seçildi. *Archivio Giuridivo* (Hukuk Arşivi) dergisini kurdu (1868). Eserleri: *Della Pena Capitale* (İdam Cezası Üstüne) [1858], *La Riforma Civie* (Yurttaş Hakları) Reformu) [1879], *Trattati Criminali* (Cinayet Üzerine İncelemeler) [1875], *La Questione Sociale* (Toplumsal Sorun) [1900], *La Vita dei Popoli* (Milletlerin Yaşayışı) [1915] vardır. (L)

ELLERT (Gerhart), avusturyalı yazar (Wolfsberg, Karnten 1900). Asıl adı Gertrud Schmirger olan Ellert, *Karl V.* (1935), *Mohammed* (1938), *Richelieu* (1948) adlı tarihî romanlar yazdı. (L)

ELLESMERE (Francis EGERTON, — kontu), ingiliz siyaset adamı ve yazarı (Londra 1800-ay.y. 1857). Canning'in öğrencisi idi. Maliye müsteşarlığından (1827) sonra İran'da (1828) ve Millî Savunma (1830) müsteşarlıklarında bulundu. Goethe'nin *Faust*'unu İngilizceye çevirdi ve çeşitli eserler yazdı (şiirler, gezi hikâyeleri). Büyük tablo koleksiyonu sergilemek için, Bridgewater House'da güzel bir galeri yaptırdı. (L)

ELLESMERE (Thomas EGERTON, baron), Vikont Brackley, İngiltere baş hakimi, (Doddlestone, Cheshire 1540-Londra 1617). Mary Stuart davasında önemli bir rol oynadı (1586). Dostu Essex'in başkaldırmasını bütün çabalarına rağmen önleyemedi (1601). Dürüst bir yargıç olduğundan 1603-1617 yılları arasında James I'in hizmetinde çalıştı ve onun mutlakiyetçi eğilimlerini desteklidi. (L)

ELLESMERE adası veya **arazisi,** Kanada'ya bağlı Arktik takımadalarında (Kuzeybatı arazisi) ada. Grönland'dan Kane havzasıyle ayrılır. 1 500 km'den uzundur, yükseltisi kuzey ucunda Grant arazisinde 2 000 m'yi aşar. Büyük kısmı iç buzullarla örtülüdür; ama kuzey kıyısında buzul seti gerilemektedir. (L)

ELLESMERE gölü, Yeni Zelanda'da Güney adasında kıyı gölü; 278 km^2. Banks yarımadasının berzahında. (L)

ELLESMERE PORT, Büyük Britanya'da (Cheshire) liman şehri, Mersey halicinin güney kıyısında; 44 700 nüf. Petrol rafinerileri. Kimya sanayii. Makine yapımı. Otomobil montajında kullanılan parçalar. (L)

ELLEŞMEK ortaklş. f. (*ellemek*'ten *el-le-ş-mek*). *Halk dili.* Elle itişerek şakalaşmak. ‖ Alışveriş esnasında el ele tutuşarak pazarlık yapmak. ‖ Birbirinin elini sıkarak güç denemesi yapmak. ‖ El sıkışarak selâmlaşmak, tokalaşmak. (M)

ELLET (Charles), amerikan mühendisi, (Pensylvania 1810-Cairo, İllinois 1862). «Amerika'nın Brunel'i» diye anılırdı. Yaptığı birçok köprünün en önemlileri Schuylkill (Fairmount) [1842], Wheeling (Virginie) [1849] köprüleridir. Ayrılık savaşında Memphisi'i (1862) ele geçirdi, fakat aldığı yaralar sonunda öldü. (L)

ELLİ sıf. (esk. türk. *elig*'den). Beş kere on. Kırk dokuz ile elli bir arasındaki sayı: *Elli defter. Elli lira.* ‖ i. Kırk dokuzdan sonra gelen sayının adı: *Ellinin beşte biri ondur.* ‖ Elli sayısını gösteren rakam: *Elliyi büyük yazın.*

— ÇEŞ. DEY. *Argo. Ellialtı*, tokat, şamar. ‖ *Elli dirhem otuz*, (eskiden rakının bir dirheminin otuz paraya satılmasından dolayı) çok sarhoş. ‖ *Ellisekiz*, homoseksüel erkek.

— Teşk. tar. *Ellialtı*, Yemiş iskelesinde Çardak denilen yerde belediye hizmetlerine bakmakla görevli yeniçerilere verilen ad. (Şehre gelen çeşitli yiyecek maddelerinin gerekli yerlere düzenli bir şekilde dağıtılmasına bakarlardı. Yeniçeri teşkilâtıyle beraber ellialtılar da bozuldular, rüşvetsiz ve eziyetsiz hiç bir görev yapmaz oldular.) ‖ *Ellibaşı*, ulufeli Humbaracı ocağı subaylarından birine verilen ad. (Humbaracılardan yüz kişi bir oda sayıldığına göre, her odada ikiyüz akçe gündelikli bir odabaşı ile, dok-

«Régent»

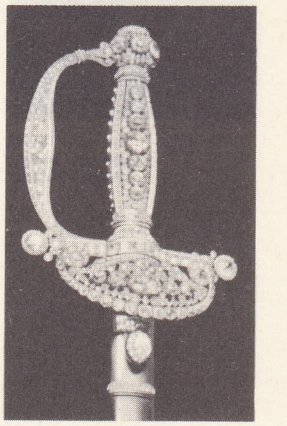

Charles X'un kılıcının kabzası
Louvre müzesi, Paris

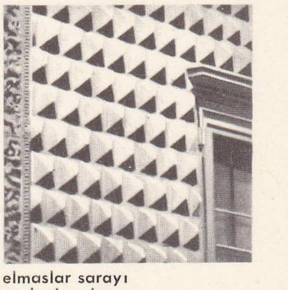

elmaslar sarayı
cepheden detay
Ferrare

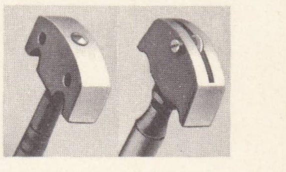

elmastıraş

Foto. Chevallier (LAROUSSE)

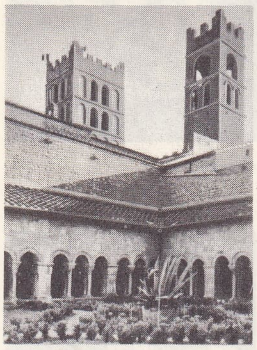

ELNE
manastır avlusu
ve çan kuleleri

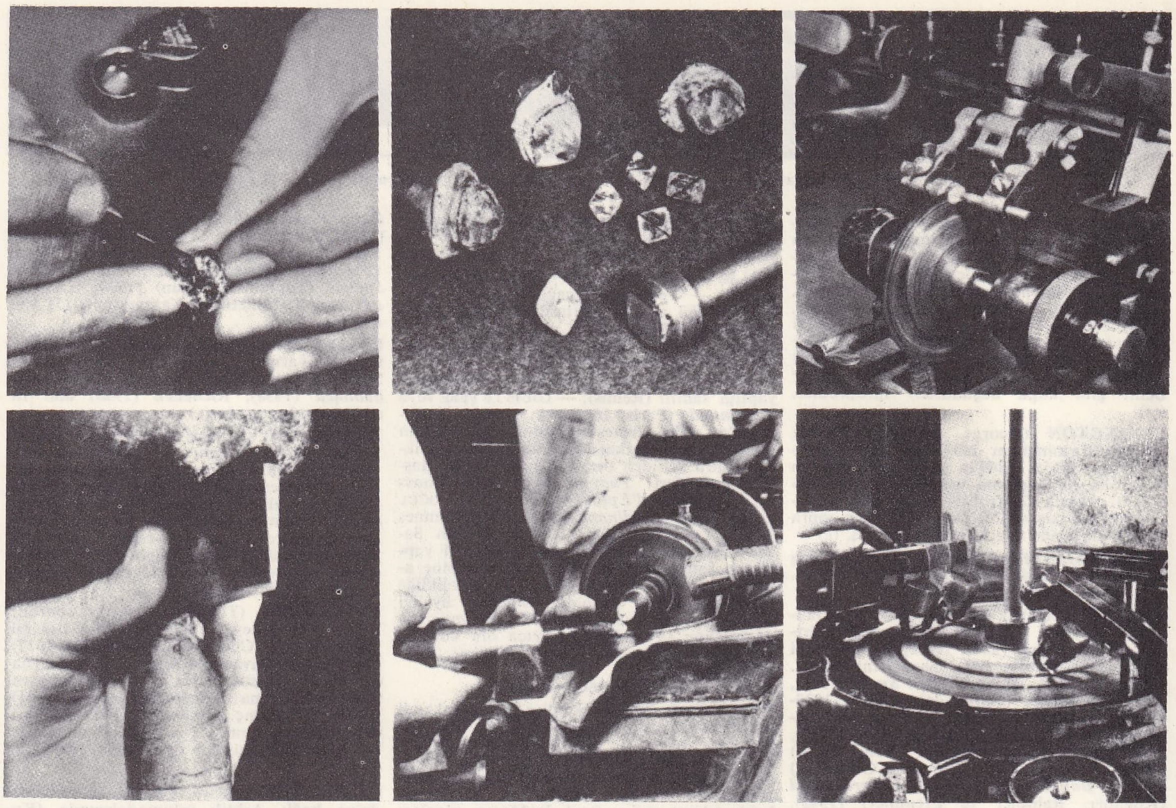

BİR ELMASIN TRAŞLANMASI

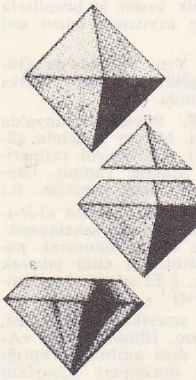

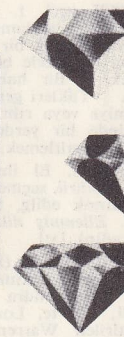

Resimlerde, oktaedrik sistemde billûrlaşmış 8 yüzlü bir elmasın 58 façetalı olarak tıraşlanması ve cilâlanması; alt dizide ise günümüzde uygulanan elmas tıraşlama usûlleri görülüyor. Kesilecek taş, sert bir camla çizilerek incelenir ve tıraşlanacak façetalar mürekkeple işaretlenir. Madenî yuva içine yerleştirilen taşlar, bronzdan yapılmış ince bir döner testereyle kesilir. Testereden çıkan elmas tozları da, parlatma tozu ve perdah maddesi olarak kullanılır. Ayrıca bir elmas, molekül düzlemi boyunca özel bir bıçakla da kesilebilir. Son işlem olarak, elmas tozuna batırılmış ve yağlanmış bir döner çelik çarkla façetalar yontulur.

«**Aziz Eligius** ve Nişanlılar»
Petrus Christus'un tablosu
New York
(maddesi 191. sayfada)

sanar akçe gündelikli iki ellibaşı; elli akçe ile üç otuzbaşı ve otuzar akçe ile on onbaşı bulunurdu.)

◆ **Ellinci** sıf. Elli sayısının sıradaki yeri: *Ellinci dosya ona aittir.*

◆ **Ellişer** sıf. Elli sıfatının üleştirme şekli, ellisi bir arada: *Ellişer ellişer gruplar halinde dağıldılar.* (M)

ELLİ (veya **ELLE**). İskandinav mit. İhtiyarlık. Dev Utgardloki'nin süt anası olan Elli, bir mücadelede tanrı Thor'a diz çöktürdü. Bu mücadele, en güçlüleri yenen ihtiyarlığın sembolüdür. (L)

ELLİCE, Büyük Okyanus'un ortasında küçük takımadalar, Polinezya'da; Gilbert ve Ellice adalarındaki İngiliz sömürgesine bağlı, 1764'te kaptan Byron tarafından bulundu. Başlıca adası Funafuti. (L)

ELLİK i. (*el*'den *el-lik*). Denizc. Yelken dikenlerin kullandığı meşin eldiven: iğneyi itmek için madenî bir yüksüğü vardır.

— Kıyf. *Mah.* Eldiven.

— Saraçl. Kıvrılmış küçük bir tahta parçasından meydana gelen âlet. Ortasında, iğnenin deriye geçmesini sağlayan bir yüksük vardır. (M)

ELLİLİK sıf. (*elli*'den *elli-lik*). Yaşı elliye yakın olan, elli yaşında. ‖ İ. Elli lira değerinde olan para: *Cüzdanımdan dört tane ellilik çıkardım* (R.H. Karay).

— Teşk. tar. *Ellilik medrese,* elli akçe gündelik alan müderris efendilerin görev aldıkları medreseye verilen ad. (M)

ELLİNGTON (Edward KENNEDY, **Duke** — denir), amerikalı zenci piyanist, besteci ve caz orkestra yönetmeni (Washington 1899). Meslek hayatı 1929'da Harlem'de Coton Club'da başladı. Avrupa'ya ilk turnesini, 3 trompet, 3 trombon, 4 saksafon, piyano, banjo, kontrbas ve davul takımından kurulu orkestrasıyle 1933'te yaptı. *Harlem speaks Saddest Tale, Echoes of Harlem,* Ellington'un gelişmekte olan ustalığına birer örnektir. 1940-1941 Yılları, *Concerto for Cootie, Ko-Ko, Blue Serge* gibi şaheserlerin izlerini taşır. 1944'ten bu yana caz müziğinin sınırlarını genişletmeğe çalışarak *Black Brown and Beige, Parfume Suite, Liberian Suite*'i (1947) gibi eserler verdi. Besteci ve orkestra yöneticisi olarak önemi bü-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

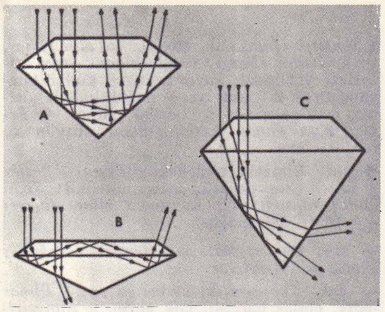

elmas yontma oranları; A — yontulmuş bir elmas, ışın tepeden yansır; B — daha fazla yontulursa, bazı ışınlar elmastan geçer; C — fazla yontulursa, gelen ışınların çoğu kenarlardan dışarı çıkar

yüktür. *Çengel tarzı* denilen üslûpta bestelediği eserlerini taklit etmek zordur. 1960'tan bu yana doldurduğu plaklar arasında en önemlileri: ***Hinda Dukish*** (1960), ***Segue in C*** (Count Basie ile birlikte) [1961], ***Virginia Island Suite*** (1966). Louis Armstrong (1961), Count Basie (1961), Charlie Mingus ve Max Roach (1962), Coleman Hawkins (1961) ve John Coltrane (1962) ile çeşitli caz gösterilerine katıldı. (L)

ELLİNİKO. Bk. HELLENİKON.

ELLİOT, Roxburgh'lu iskoçyalı aile. En ünlü üyeleri *Minto** unvanını taşıdı. (L)

ELLİOT (George Augustus), **Heathfield** baronu. Bk. ELİOTT.

ELLİOT (sir Henry George), ingiliz diplomatı (Cenevre 1817-Ardington House 1907). Minto kontu Gilbert Elliot'un oğlu. 1841'de diplomasi mesleğine girdi. 1859'da Napoli Bourbon sarayına gönderildi. Napoli sınırında yaptığı harekâtı durdurması için Garibaldi'ye başvurdu. Ülkesini Torino (1863), İstanbul (1867) ve Viyana'da (1877) büyükelçi olarak temsil etti. 1884'te emekliye ayrıldı. (L)

ELLİOTSON (John), ingiliz hekimi (Southwark, Londra 1791-Londra 1868). Tıpta hipnotizma ile tedavi usulünü denedi, klinik derslerin önemine dikkati çekti ve stetoskop'un kullanılmasına önayak oldu. 1831'de Londra üniversitesinde profesörlük yaptı. 1834'te University College hastahanesi doktoru oldu. Hipnotizmaya olan merakı hastahane yöneticileriyle arasının açılmasına yol açınca, 1838'de görevinden çekilerek Mesmer'in düşüncesine uygun bir hastahane açtı (1849). Eserleri: ***Principles and Practice of Medicine*** (Tıbbın İlke ve Uygulamaları) [1839], ***Human Physiology*** (İnsan Fizyolojisi) [1840]. (L)

ELLİOTT (Charles Loring), amerikalı ressam (Scipio, New York 1812-Albany, New York 1868). New York'ta Trumbull'dan ders gördü (1834), fotoğraf etkisinde kalarak yedi yüzü aşkın portre yaptı. Bunlar, çoğunlukla, yeni burjuva sınıfının tanınmış kişilerinin portreleridir. (L)

ELLİOTT (Ebenezer), ingiliz şairi (New Foundry, Masborough, Yorkshire 1781-Great Haughton, Barnsley yakınları 1849). Dökümcü idi. Sheffield'e yerleşti; önceleri Thomson'un etkisi altında tasvirî şiirler yazdı: ***The Vernal Walk*** (İlkbahar Gezintisi) [1801]. İngiltere'de 1830 reformunun ve ekmek vergisinin yarattığı karışıklıklardan esinlenerek yazdığı ***Corn-law Rhymes'***da (Buğday Vergisi Üstüne Dizeler) [1831] toplumsal haksızlığa karşı sesini yükseltti. (L)

ELLİOTT (Herbert), avustralyalı atlet (Perth 1938). Antrenman uzmanı. 1960 Roma olimpiyadında 1 500 metre şampiyonu oldu. Bu şampiyonlukta kırdığı dünya rekorunu (3 dakika 35 saniye 6/10) 1967 yılına kadar elinde tuttu. (L)

ELLİPSOCEHALUS i. *Olenidae* familyasından trilobit. Kambriyende fosil olarak bulunur. (L)

ELLİS (Henry), ingiliz denizcisi ve gezgini (1721-öl. Napoli 1806). 1746-1747'de Hudson körfezinden yola çıkarak Amerika kıtasının kuzeyinde bir geçit bulmağa çalıştı. (L)

ELLİS (Henry Havelock), ingiliz psikolog ve seksologu (Croydon, Surrey 1859-Hintlesham, İpswick yakınları, Suffolk 1939). Birçok gemi yolculuklarından sonra, bir süre New South Wales'te kaldı (1875-1879). İngiltere'ye dönünce kendini edebiyat, tıp ve psikoloji incelemelerine verdi. Ayrıca başka konularla da ilgilendi. Eserleri: ***The Soul of Spain*** (İspanya'nın Ruhu) [1908], ***The World of Dreams*** (Düşler Âlemi) [1911], ***Philosophy of Conflict*** (Çatışma Felsefesi) [1919], ***The Danse of Life*** (Hayat Dansı) [1923] v.b. (L)

ELLİS (Howard Sylvester), amerikan iktisatçısı (doğ. Denver, Colorado 1898). Michigan ve California üniversitelerinde profesörlük, Amerikan İktisat derneği başkanlığı yaptı. ***German Monetary Theory***, 1905-1933 (Alman Para Teorisi, 1905-1933) [1934] adlı bir kitabı vardır. Savaş sonrası iktisadî sorunları ile ilgili ortak araştırmalara katıldı. 1952'den beri A.B.D. Dışişleri bakanlığında danışmanlık yapmaktadır. (L)

ELLİS (Robinson), ingiliz bilgini, latince uzmanı (Barning, Kent 1834-Oxford 1913). Oxford'da profesör. Özellikle, Catullus'un eserleri ile ilgili çalışmalarıyle tanınır. (L)

ELLİS (William), ingiliz misyoneri (Londra 1794-ay.y. 1872). London Missionary Society'nin başlıca üyelerinden idi. Daha çok Polinezya'da kaldı ve ülkenin ilerlemesine çalıştı. Birçok defa Madagaskar'a gitti. (L)

ELLİS İSLAND, New York körfezinde ada, Manhattan'ın güneybatısında. Eskiden göçmen kontrolu karakoluydu (1802), ülkeye göçmek isteyenlerden işlemleri kanuna uymayanlar burada alıkonurdu (1954'e kadar). [L]

ELLOBİOPSİDAE i. Parazitoloji. Az çok miselyum görünüşünde, dallı veya dalsız birçok borumsu uzantılardan ibaret çok özgül yapılı canlı varlıklar takımı. Zoosporlu bazı mantarlara yakınlığı olan bu canlıların kamçılı hayvanlarla yakınlığı da tamamen yabana atılamaz. (Kabuklularda, özellikle derin deniz kabuklularında ve çok kıllı halkalı solucanlarda asalak yaşarlar.) [L]

ELLORA, Hindistan'da (Maharaştra) köy, Evrengabad'ın kuzeybatısında. Brahma, Cayna ve Buddha dinleriyle ilgili arkeoloji kalıntıları: tapınak biçiminde oyulmuş otuzdört mağara (M.S. VI.-VIII. yy.); taş ocakları içine oyulmuş M.S. VII. ve VIII. yy.dan kalma iki tapınak (Kailaşa). Bu mağaralarla tapınakları süsleyen yüksek kabartmalar, Hint heykelciliğinin en güzel eserlerindendir. (L)

ELLORE veya **ELURU,** Hindistan'da (Andhra Prades) şehir, Godavari ve Kistna sulama kanallarının birleştiği yerde; 108 400 nüf. Elektrik malzemesi imalâtı. Dokuma (pamuklu ve yün halı) sanayii. Sepicilik. (L)

ELLSWORTH (Hardy Vincent), kanadalı mineraloji bilgini (Ridgeway, Ontario 1889-Ottawa 1952). Kanada'da jeoloji ile ilgili çalışmalar yaptı. Mineraloji kimyası ve radyoaktif minerallerle ilgilendi; jeoloji olaylarının kesin tarihlerini bulmada radyoaktif minerallerden ilk olarak Ellsworth yararlandı. (L)

ELLSWORTH (Lincoln), amerikalı kâşif (Chicago 1880-New York 1951). 1925'de Amundsen ile birlikte Kuzey kutbuna hava yoluyle ulaşmağa çalıştı. Svalbard'dan yola çıkan Ellsworth ile Amundsen hedefin 250 km uzağına inmek zorunda kaldılar. Fakat Ellsworth ve Nobile 1926'da *Norge* adlı güdümlü balonla, Svalbard'dan Alaska'ya kutbu geçerek uçtular. Ellsworth, And kordillerası ile (1924) Amazonia ve Antarktika'ya yapılan seferleri de yönetti. 1935'te Palmer yarımadasından Küçük Amerika'ya kadar bir hava seferi yaptı ve Antarktika'da, büyük babasının adını verdiği geniş bir bölgeyi A.B.D.'ye kazandırdı. (L)

ELLSWORTH (Oliver), amerikalı yargıç ve devlet adamı (Windsor, Connecticut 1745-ay. y. 1807). Yale ve Princeton'da okudu. 1778'den 1783'e kadar Müttefik Müstemlekeler meclisi üyeliği, 1785'ten 1789'a kadar Connecticut yüksek mahkemesinde yargıçlık yaptı. 1787 Philadelphia Anayasa sözleşmesinde aracı rolü oynadı, Senatoda Federalist partinin şefi ve Yüksek mahkemede başyargıç oldu (1796-1800). [L]

ELLSWORTH yaylası, Antarktika'da bölge, Graham arazisinin güneybatısında. (L)

ELLWANGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Franken Jura'sında; 13 300 nüf. 1812'de kurulan üniversite 1817'de Tübingen üniversitesiyle birleşti. XIV. yy.dan kalma şato (tarım okulu). Mobilya fabrikası. Dokuma sanayii. (L)

ELLWOOD (Charles Abram), amerikalı sosyolog (Ogdensburg 1873-Durham 1946). Missouri üniversitelerinde (1900-1930) ve Kuzey Carolina'da Duke üniversitesinde (1930-1944) dersler verdi. Eserlerinin amerikan sosyolojisi araştırmaları üzerinde büyük bir etkisi oldu: ***Sociology and Modern Social Problems*** (Sosyoloji ve Çağdaş Toplum Sorunları) [1910], ***Sociology in its Psychological Aspects*** (Psikolojik Yönleri ile Sosyoloji) [1912], ***İntrdouction to Social Psychology*** (Sosyal Psikolojiye Giriş) [1917], ***The Psychology of Human Society*** (İnsan Toplumu Psikolojisi) [1936], ***The Word's Need of Christ*** (Dünyanın İsa'ya Olan İhtiyacı) [1940]. (L)

ELLWOOD (Thomas), ingiliz ilâhiyatçısı (Crowell, Oxfordshire 1639-öl. 1714). Babasının karşı koymasına rağmen, Pennington'ların etkisi ile quaker'ler tarikatına girdi ve bu tarikatla ilgili eserler yayımladı. Bu yüzden zorluklara uğradı, birkaç defa hapis yattı. Milton'un dostu idi. Birçok şiir, Davud ile ilgili manzum bir destan (1712) ve bir otobiyografi yazdı. (L)

ELMA i. (esk. türk.*alma*'dan). Elma ağacının meyvesi. Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Elma gibi,* kırmızı yanaklar için kullanılır. || *Elmanın yarısı o, yarısı bu,* birbirine çok benzeyen kimseler için kullanılır. || *Yarım elma, gönül alma,* az bir şeyle hoşnut etme.

— İçk. sanay. *Elma şarabı,* elma suyunun mayalanmasıyla elde edilen içki. Bk. ANSİKL.

— Kıyf. *Elma kürk,* tilkinin yalnız elmacıklarından yapılan kürk.

— Kim. *Elma asidi.* Bk. MALİK ASİT.

— Mit. *Hesperides'ler bahçesinin elmaları.* Bk. HESPERİDES'LER.

— Mutf. *Elma kompostosu,* kabukları soyulup dörde bölünmüş elmaların şekerli suda kaynatılmasıyla hazırlanan tatlı. || *Elma reçeli,* kabukları soyularak ikiye ayrılmış veya rendelenmiş elmaları istenilen kıvama gelinceye kadar şeker şerbetinde kaynatarak hazırlanan ve içine vanilya ile limon suyu da konulan reçel. (Sıcak olarak kavanoza boşaltılır.) || *Elma şekeri,* çubuğa geçirilmiş elmanın üzerine kırmızı boyalı şeker tabakası kaplanarak yapılan şekerleme.

— Tar. *Newton'un elması,* Newton'un yerçekimini keşfetmesi olayını anlatan terim. Bk. ANSİKL.

— Zool. *Elma göz kurdu.* Bk. ANTHONOMUS.

— ANSİKL. *Elma* güzel, hoş kokulu, ferahlık verici bir meyvedir. Besin değeri yüksektir. İçinde şeker, protein, metal tuzları, B, C vitaminleri bulunur. 100 gr'ı 47 kalori verir. En çok çiğ olarak yenir. Ezmesi, reçeli, hoşafı, kompostosu yapılır, sıkılarak

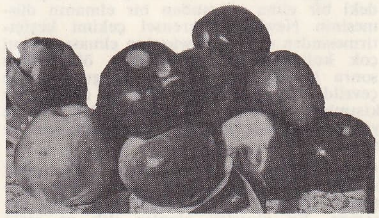

meyve suyu çıkarılır. Tanınmış başlıca yerli elmalar: *amasya* (orta irilikte, kırmızı, eti beyaz, tatlı, kokulu, sert, saklamaya elverişli); *demir* (orta irilikte, yeşil üzerine sarı kırmızı çizgili, eti açık yeşil ve mayhoşça, saklamağa ve kurutmağa elverişli); *ferik* (orta irilikte, uzunca, saklamaya elverişli); *gürcü* (iri, yuvarlak, sarı-kırmızı, eti beyaz, yumuşak) adlarıyle anılır.

Türkiye'de üretilen başlıca yabancı elmalar: *golden* (hafif uzunca, orta irilikte, rengi sarı, eti hafif mayhoş ve tatlı); *starking* (iri, uzunca, beş memeli, koyu kırmızı, üzeri beyaz noktalı, eti hafif mayhoş, kokulu, saklamaya elverişli); *renet kanada*

Foto. Yeni Sabah arşivi (MEYDAN)

(iri, açık yeşil üzerine pas rengi lekeli, eti tatlı, mayhoş, kokulu, sulu, saklamaya elverişli); *staymared* (iri, yuvarlak, kırmızı sarı, parlak, eti açık sarı, tatlı, kokulu, saklamaya elverişli) çeşitleridir.

● *Elma ağacı,* kolay yetişen verimli ve dayanıklı bir ağaçtır. Yaprakları oval, yaprak kenarı dişlidir. Çiçekleri açık pembe olur. Her çiçekte 5 çanak yaprak, 5 taç yaprak, 15-20 erkek orkan, 5 parçalı bir dişi organ bulunur. Elmanın meyvesi çiçek tablasından oluşur (yalancı meyve). Asıl meyve bunun ortasında, kıkırdağımsı bir zarla çevrilidir; içinde 10 çekirdek bulunur. Tozlaşma çapraz olur. Onun için bir elma bahçesine değişik çeşitlerden dikmek gereklidir. Elma ağacı soğuktan pok korkmaz. Killi -kumlu, killi-kireçli, humusça zengin, nemlice, bol ve iyi güneş gören yerlerde iyi yetişir.

Elma ağacı tohumla yetiştirilirse iyi sonuç vermez; bu yüzden aşı yoluna başvurulur. Anaç olarak yabanî elma, dusen, paradis, niğde elması kullanılır. Elma ağaçlarına ve meyvelerine zarar veren böcekler çoktur: elma iç kurdu, elma ağ kurdu, pamuklu bitler v.b.

Süs elma ağaçları: Avrupaya Sibirya ve Çin'den gelen ve muhtelif türleri bulunan küçük meyveli çeşitlerdir; bunlardan bir kısmı çiçekleriyle, diğerleri kırmızı veya sarı renkli meyveleriyle parkları süsler. Başlıca çeşitleri: buket elma ağacı veya çin çiçek elma ağacı (*malus spectabilis*), katmer çiçekleri küçük güllere benzeyen çok güzel bir ağaçtır; *M. Floribunda,* yalın veya katmerli veya küçük çiçeklidir; *M. Baccata, Apetala* ve *Sibirya*'dan *M. Punifolia* da güzel çiçekli türlerdir.

— İçk. sanay. *Elma şarabı,* elma şırasının mayalanmasıyle elde edilir. Çok eskiden beri bilinen bu içki bugün daha çok Batı Avrupa (Fransa, Avusturya. İsviçre, İngiltere) ve İskandinav ülkelerinde yapılır. Akdeniz ülkelerinde üzüm şarabı başta geldiği için elma şarabı pek önemli değildir.

Şarap yapılacak elmalar cinslerine ve olgunlaşma devrelerine göre toplandıktan sonra, yıkanır, ezilir veya rendelenir. Elde edilen elma özü birkaç saat dinlendirilir. Sonra presten geçirilerek şırası ayrılır. Şırayı durultmak için bazen kalsiyum tuzları katılır. Elde edilen duru şıra fıçılara aktarılarak mayalanmaya bırakılır. Sert elma şarabı elde etmek istenirse, mayalanma işlemi, bütün şekerler alkole dönüşünceye kadar sürdürülür.

Bazı şarapçılar elma şarabını uzun süre bozulmadan saklayabilmek için şişelemeden önce pastörize ederler.

Türkiye'de şimdilik elma şarabı yapılmamaktadır. Bunun bir sebebi ise elmanın pahalı, diğer bir sebebi üzümün bol ve ucuz olmasıdır. Ayrıca elmanın şıra verimi üzüme göre azdır ve elma şarabı kalite bakımından üzüm şarabı ile boy ölçüşemez.

— Tar. *Newton'un elması,* Newton ile ilgili bir olayı anlatan Woolsthorpe'ta bahçesindeki bir elma ağacından bir elmanın düşmesinin Newton'a evrensel çekimi keşfettirmesinden dolayı Newton'un elması deyimi çok kullanılmıştır. Newton'un ölümünden sonra bu ağaç gerçek bir saygı halesiyle çevrildi. Yaşlanıp kuruyunca da arta kalan kısımları saklandı. Olağanüstü bir sonuca yol açan olağan durumları anlatmak için bu terim kullanılır. (LM)

● *Türkiye'de elmacılık.* Elma, pek soğuk yerler hariç Türkiye'nin hemen her bölgesinde yetişir. Şiddetli sıcaklar elmaya yaramaz. En elverişli alanlar ılık ve serin bölgelerdir. Amasya, Malatya, Niğde, Gümüşhane, Kocaeli elmacılık bakımından tanınmış illerimizdi. Ama bugün birçok ilimiz elma üretimi bakımından bunları geride bırakmıştır.

Son yıllardaki hızlı nüfus ve refah artışıyle orantılı olarak elmacılık da hızla gelişmiştir. 1968 Yılında elma ağacı sayısı 23 milyonu, elma üretimi 700 000 tonu bulmuştur. Ağaç başına ortalama verim 38 kg. dır. En çok elma yetiştiren illerimiz Niğde (185 000 t), Konya (105 000 t), Kastamonu (63 900 t), Nevşehir (33 000 t), Tokat (26 000 t), Kayseri'dir (21 700 t). [LM]

ELMABAŞ blş. i. Bk. TEPELİ DALGIÇ.

ELMACIK i. (*elma*'dan *elma-cık*). Anat. Yüzde yanakla göz arasındaki çıkıntılı kısım: *Tevfiğin sarı yüzünün elmacık kemikleri yeniden tifolanmış gibi parça parça kızardı* (H.E. Adıvar). || *Elmacık çıkıntısı,* elmacık kemiği ile eklemlenen üstçene kemiği çıkıntısı. || *Elmacık kemiği,* yüzün üst ve yan tarafında, üstçene, alın, temel kemiğin büyük kanadı ve şakak kemikleri arasında bulunan kemik. (Göz çukurunun yapısına girer.) [LM]

EL MACIN. Bk. MEKİN (el).

ELMADAĞ, esk. **Âsi Yozgat,** daha sonra **Küçük Yozgat,** İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Ankara ili), ilçe merkezi kasaba; 9 000 nüf. Ankara'nın 41 km doğusunda, Elmadağı'nın kuzeydoğu eteklerinde; yüksl. 1 130 m. Demiryolu istasyonu. Barut fabrikası (kuruluşu: 1927). Daha önce Çankaya ilçesine bağlı bir bucak merkezi olan Elmadağ 1960 yılından beri ilçe merkezidir.

— *Elmadağ ilçesi,* 573 km², 20 526 nüf. Tek bucağı ve 12 köyü vardır. Tahıl tarımı ve meyvecilik. (M)

ELMA dağı, İç Anadolu'da Ankara'nın 18 km güneydoğusunda bir dağ kütlesi; yüksl. 1 860 m. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda 35 km uzanarak doğuda Balaban deresi çukurunu Mogan ve Emir gölleri oluğundan ayırır, Kuzeydoğu ucunda Ankara-Kayseri demiryolu ve kara yolunun geçtiği Lalabeli alçalmasından sonra İdris dağı 1 993 m ile devam eder. Elma dağının yapısı, arada volkanik çıkımlar bulunan eski temele (Birinci zaman şist ve kalkerleri) ait elemanlardan oluşmuştur. Elma dağı Ankaralılar için bir kış sporu merkezidir. (M)

ELMAK i. Astron. *Yeni.* Bk. ALMAK.

ELMALI, Akdeniz bölgesinde (Antalya bölümü, Antalya ili) ilçe merkezi kasaba; 8 482 nüf. Teke yöresinin orta kesimindeki Elmalı ovasının kuzey kenarında aynı adı taşıyan dağın güney eteklerinde kurulmuştur; yüksl. 1 100 m. İl merkezi Antalya'ya Korkuteli'den geçen 123 km'lik bir yolla bağlıdır. Elmalı ayrıca Finike'den, Kaş'tan ve Fethiye'den gelen yolların düğümlendiği bir yer olduğundan Teke yöresinin önemli bir ticarî merkezi olmuştur. Osmanlı imparatorluğu devrinde Anadolu eyaletine bağlı Teke livasının merkeziydi. El sanatları, dokuma tezgâhları ve tabakhaneler.

— *Elmalı ilçesi,* 1 594 km²; 31 900 nüf. Merkez, Akçay ve Gölova bucaklarına ayrılmıştır. 50 köyü vardır. Tahıl ve baklagiller. (M)

ELMALIDERE, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat-Van bölümü, Erzurum ili, Karayazı ilçesi) bucak; 4.924 nüf.; 23 köy. — *Bucak merkezi* (*Mollaosman köyü*), 296 nüf. İlçe merkezinin 30 km doğusunda; yüksl. 1 865 m. (M)

ELMALIK i. (*elma*'dan *elma-lık*). Elma yetiştirilen yer. (M)

ELMALILI HAMDİ HOCA. Bk. HAMDİ HOCA *Elmalılı.*

ELMAN (Mischa), rus asıllı amerikan kemancısı (doğ. Talnoj Kiev 1891-New York 1967). L. Auer ve C. Kjuj'un öğrencisi; çağımızın en seçkin virtüozlarından biridir. Keman ve piyano için besteleri de vardır. (L)

EL MANSURA. Bk. MANSURA (el).

ELMAS i. (yun. *adamas*'tan ar. ve fars. *elmâs*). Miner. Genellikle renksiz ve saydam olarak bulunan billûrlaşmış saf karbon. (Çok sert, fakat kolay kırılır bir taş olan elmas tıraş edildikten sonra kuyumculukta kıymetli taş olarak, sanayide kayaların delinmesinde ve taşlama taşlarının perdahlanmasında kullanılır.) [Bk. ANSİKL.] || Mücevher olarak kullanılan saydam kıymetli taş: *Keşfet bakalım; küpe, yüzük, elmas, hiçbiri değil* (R.N. Güntekin). [Bk. ANSİKL.] || Cam kesmeğe yarayan ucu elmaslı keski. || Kadın adı. || *Düzgün elmas,* düzgün yüzlü kristaller halinde billûrlaşmış ham elmas. || *Rosa elmas,* üstü façetalı olarak traş edilmiş, altı ise düz bırakılmış elmas. (Bu teknik 1520'ye doğru ortaya çıktı.) || *Savoie elması,* siyah veya koyu kahverengi elmas. || *Sentetik elmas.* Bk. ANSİKL. || *Tabiî elmas,* veya *sanayi elması,* rengi, biçimi veya kusurları yüzünden kuyumculukta kullanılmayan, tıraş edilerek veya doğal haliyle delme makinelerinde kullanılan elmas. || *Temiz ham elmas,* kendiliğinden düzgün ve parlak elmas.

◆ Sıf. Elmasla süslenmiş: *Elmas bilezik.* || *Mec.* Çok değerli, üstün nitelikli: *Sizin elmas ruhunuz bir kuyumcu eline düşmemiş* (A.H. Müftüoğlu).

— DEY. *Elmas gibi,* çok temiz ve değerli: *Elmas gibi kalbi var.*

— *Esk. Elmas-nisar,* elmas saçan. || *Elmas-pâre,* elmas parçası, çok güzel. || *Elmas-rîze,* elmas kırıntısı.

— G. santl. *Elmas biçimî yontma,* taşları, kristali, çeşitli eşyayı façeta biçimi yüzeyler halinde yontma şekli. || *Elmas uçları,* Roma anıtlarında, taç kapının taçkemer üstünü ve dış kornişlerin kabartılarını süsleyen motif. (Gotik devirde fazla kullanılmayan bu süsleme motifi, Rönesansta ve klasik çağda yeniden ortaya çıktı.)

— Kim. *Yontulmuş elmas.* Bk. ANSİKL.

— Kuyumc. Bk. ANSİKL. || *Elmas tozu,* elmas kırıntıları ve bitkisel yağların karışmasından meydana gelen ve elmasın, çok ender olarak da başka değerli taşların yontulmasında, kesilmesinde ve parlatılmasında kullanılan madde.

— Metal. Döküm parçalarının yüzeyinde elmastaki kireçlenmeler gibi, özellikle soğuk, sert bir damladan meydana gelen ve işlemeyi güçleştiren kusur: *Fosforlu dökme demirdeki elmaslarda çok yüksek oranda fosfor vardır.*

— Tar. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Cam kesmekte kullanılan aynacı ve camcı âleti; eskiden bir sapa takılmış bir elmas parçasından meydana gelirdi, fakat günümüzde bir eksen etrafında dönen madenî küçük bir dişliden yapılır. || Biley ve taşlama taşlarının düzeltilmesinde kullanılan bir çelik parçasının ucuna takılmış elmas parçasından meydana gelen âlet. || *Elmas tutucu,* taşlama taşlarının düzeltilmesinde, bronz, pirinç veya alüminyum parçalarının taşlamasında kullanılan elmasın takıldığı madenî sap.

— ANSİKL. Miner. *Elmas* yoğunluğu 3,5 olan saf karbondur, kübik sistemde billûrlaşır. Elmasın yüzü genellikle çiziklidir Saydam ve renksiz olmakla beraber, bazen sarı veya sarımtırak, nadiren de başka renklerde elmasa rastlanır. Dört tane oktaedrik dilinimi vardır. Mohs ölçeğine göre sertlik derecesi 10'dur.

Tabiatta üç çeşit elmas vardır: *adî elmas* veya *renksiz elmas,* değerli taşların en önemlisidir; bu elması parlatmağa yarayan eğri yüzlü *kaba elmas* delici makinelerde en sert kayaları delmekte kullanılan *kara elmas* (*karbonado*); bu elmas bazen yumruk büyüklüğünde olur. En ünlü elmas yatakları Hindistan, Brezilya ve Kap'tadır. Hindistan ve Brezilya'dakiler hemen hemen tükenmiştir. Elmas en çok alüvyonlarda bulunur (Brezilya'dakiler gibi). Bununla beraber bu ülkede şistlerin çürümesi sonucu meydana gelen killi arazide de elmas bulunur. Borneo'da pegmatit içinde de rastlanmıştır. Kap elmaslarına volkan bacalarında, *mavi oyuk* (*kimberlit*) adı verilen oyuklarda rastlanır.

● *Sentetik elmas sanayii,* 1955'ten itibaren önceleri A.B.D.'de, sonra da başka memleketlerde gelişti. Birkaç saat süren üretim işlemi 30 000 atmosferlik basınç altında ve 3 000°C sesötesi cihazlar ve katalizörlerden de yararlanılabilir.

General Electric firmasının kullandığı cihazın üçgen prizma şeklinde bir oyuğu vardır. Prizmanın yüzleri tungstenden yapılmış, uçları üçgen şeklinde olan ve hidrolik preslerle idare edilen bir silindirle sıkıştırılır. Sıkıştırılacak parça, aynı zamanda ısıtıcı direnç vazifesi gören bir tüpe yerleştirilir. Basınç odası talka benzeyen ve basıncı ileten pirofilitle doldurulur.

Elde edilen elmas billûrlarının rengi genellikle koyu, boyutları küçük olur, maliyeti ise tabiî elmasınkinden düşük değildir. Fakat üstün bir aşındırma gücüne sahip olduğu için değirmen taşı, elmas ağızlı testere, vida haddesi v.b. gibi araçların yapımında kullanılır.

— Kim. *Yontulmuş elmas,* kırılma indis'inin ve ışığı yayma gücünün yüksek olması nedeniyle çok güzel bir şekilde ışıldar; maddeye giren ışınımlar çok sayıda iç yansımaya uğrar, beyaz ışık ise kuvvetli bir şekilde dağılır. Elmasın sunî yoldan üretimi için özellikle Moissan tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır; bu deneyler; uygun bir eriticinin, meselâ pikin içindeki doymuş bir karbon çözeltisini çok yüksek bir basınç altında soğutmak suretiyle billûrlaştırmaya dayanır; ancak bu teşebbüsler, henüz teknik bakımından faydalanılacak sonuçlar vermiş değildir.

— Kuyumc. Halk arasında sanılanın tersine, bir elmas tıraş edilmemişse parlamaz. Elmas tıraşında başlıca üç işlem uygulanır: *bölme* veya *yarma yuvarlaklaştırma* ve asıl *tıraş.* Taşı ikiye bölen yarma işlemi, tabiî billûrlaşma durumuna bakarak taşın biçimini tayin etmeğe dayanır. Bu işlemin özelliği çabuk yapılmasıdır. İyice tespit edilen billûrlaşma eksenlerine göre, çok ince bakırdan yapılmış, üstünde elmas tozları bulunan yuvarlak plakaların yardımıyle ikiye bölünür. Elması yuvarlaklaştırmak amacını güden bu işlemin öteki işlemlerden farkı, bütün doğrultularda yapılmasıdır. Bu safhada, bir önceki işlemle bölünen iki elmas parçası birbirine sürtülerek yuvarlaklaştırılır. Asıl tıraş işleminin de dört sahası vardır: dört façetalı, sekiz façetalı yontma, parlatma ve cilâlama. Cilâlama işi, yatay olarak yerleştirilmiş ve üzerine elmas tozları serpiştirilmiş bir parlatma (taşlama) çarkının yardımiyle yapılır. Bu çark, bir destek üzerine tespit edilmiş taşa sürtünür. Elmaslar değişik biçimlerde tıraş edilir ve her biçimin ayrı bir adı vardır. Kopan parçalar veya siyah elmaslar, camcılıkta cam kesmek için, saatçilikte saat taşı olarak kullanılır. Kuyumcular da değerli taşları parlatmak için, toz halindeki elmas artıklarından yararlanırlar. Ayrıca, maden ocaklarında kullanılan delme makinelerinin çelik disklerine de elmas parçaları takılır. Hakikî elmasla sahte elması kolaylıkla ayırt edebilmek için, taşların üzerine bir alüminyum çubuğu sürtülür. Alüminyum sahte taş üzerinde iz bıraktığı halde, hakikî elmasta hiç iz bırakmaz. Elmas en şiddetli basınçlara dayandığı halde, çarpma sonucu kolaylıkla kırılabilir.

— Tar. XVIII. yy. a kadar, elmas çıkan tek ülke Hindistan'dı. Sonra Brezilya'da (Minas Gerais bölgesinde) [1728], Afrika'nın güneyinde de (Vaal bölgesi) [1850'ye doğr.] elmas bulundu ve 1870'ten itibaren, Kap burnundan bu bölgeye bir maceracılar akını başladı. Hollandalıların yerleşmiş oldukları bu bölgeye arkadan anglo-saksonların da gelmesi, Boerler savaşının başlıca nedenlerinden biri olmuştur. En ünlü elmaslar arasında, XVI. yy.da iran şahına ait olan ve bugün nerede olduğu bilinmeyen *Büyük Moğol*'u, Yiğit Charles'dan Avusturya hanedanına geçen *Florentin*'i, Katerina II'nin bir rus prensinden satın aldığı *Orlov*'u, önce Yiğit Charles'a ait iken sonra Henri III tarafından satın alınan *Sancy*'yi, Fransa kral naibi Orléans dükünün *Régent*'ını, 1853'te Brezilya'da bulunmuş olan *Güney Yıldızı*'nı, en eski elmaslardan biri olarak bilinen ve ingiltere kraliçesi Victoria'ya sunulmuş olan *Kûh-i-Nur*'u (Işık dağı) ve İngiltere kralı Edward VII'ye hediye edilmiş olan dünyanın en büyük elması *Cullinam*'ı saymak yerinde olur. Çok daha küçük bir elmas olan (137 kırat) *Régent,* bu ünlü elmasların en temizi olarak bilinir.

— Teknol. Büyük ölçüdeki sertliği yüzünden, alüminyum, boynuz v.b. gibi çeşitli madde ve madenlerin işlenmesinde elmastan yararlanılır: işlenmiş madenlerin taşlandığı veya âletlerin bilendiği taşların düzeltilmesi veya yarıçapı çok ince olan düzenli tellerin hazırlanmasında kullanılan haddelerin yapımında yararlanılır; meselâ radyo ve aydınlatma lambalarının yapımında faydalanılan tungsten telleri. Madenlerin çok süratli işlenmesi için elmasın kullanılması özel şartlar gerektirir. Elmas çok çabuk kırılır ve ne çarpmaya ne de titreşime dayanıklıdır. Ancak çok hafif bir sürtünme ile çalıştırılır; köşelerinin çok ince oluşu yüzünden eksiksiz bir iş elde edilir. Bu işlerde Brezilya kaynaklı karbonlar olan renkli elmaslardan faydalanılır. Yontulurken çıkan elmas döküntüleri, madenî disklerin yataklarında toplanır ve değerli âletlerin, özellikle «elmaslı taşlar» denilen özel taşlama disklerinin yapımında kullanılır. Tanınmış bütün aşındırıcıların en serti olan elmas tozu parlatma işlerinde kullanılır.

◆ **Elmasçı** i. Madenden elmas çıkaran kimse. ‖ Elmas işleyen kuyumcu.

◆ **Elmaslamak** geçl. f. Bir biley taşını bir elmas parçasıyle perdahlamak.

◆ **Elmaslı** sıf. Elmasla süslü. Elmas kapsayan: *Elmaslı iğne, elmaslı toprak.*
— Teknol. Bileşiminde elmas tozu bulunan. ‖ *Elmaslı alaşım.* Bk. ALAŞIM. (LM)

ELMAS dağları veya **KUMGANGSAN,** Kore'de billûrsu dağ kütlesi, doğu kıyısına paralel uzanır. Eski buddha dini tapınakları. (L)

ELMASİYE i. (*elmās*'tan *elmās-iyye*). Dondurulmuş meyve suyundan yapılan bir çeşit pelte. (M)

ELMAS MEHMED PAŞA. Bk. MEHMED PAŞA *Elmas.*

ELMASTIRAŞ blş. sıf. ve i. (fars. *elmās* ve *-tirāş,* yontan'dan *elmās-tirāş*). Elmas gibi yontulmuş iyi cins cam, kristal: *Elmastıraş nargile.* ‖ Yontulabilen iyi cins kristal. ‖ Elmas yontan zanaatçı.

— Camc. Camcıların cam kesmekte kullandığı kesici âlet.

— Kuyumc. *Elmastıraş çarkı,* elmas yontucularının kullandığı, içi dolu ve yüzeyi çizikli bir çark biçiminde, çok ince taşlama taşı.

◆ **Elmastıraşlı** sıf. Özel biçim verilerek yontulmuş.

— İnş. Ucu basık dikdörtgen piramit biçiminde olan taş. (M)

EL MATARİYA. Bk. MATARİYA. (*el*).

ELMENDORFF (Karl), alman orkestra yöneticisi (Düsseldorf 1891-Wiesbaden 1962). Büyük bir Wagnerci idi; özellikle Münih, Wiesbaden, Mannheim ve Dresden operalarında çalıştı. Bayreuth festivallerine de katıldı. (L)

ELMENLİK. Bk. ZİLYEDLİK.

ELMHURST, Amerika Birleşik devletlerinde, Du Page'da (Kuzey İllinois) şehir. Chicago'nun banliyölerinden. Chicago'dan 26 km uzaklıkta olan Elmkurst'ta kireç taşı ocakları vardı. Şehrin eski adı Cottage Hill (Kulübe Tepesi) idi. Eskiden, batıda Fox vâdisinde oturan çiftçiler, Chicago'ya iki günde varabilirdi. 1843'te bu yol üstünde Hill Cottage adıyle çiftçilerin konaklaması için bir han yapıldı. Şehrin eski adı buradan gelmektedir. Yeni adı ise, bölgedeki karaağaçlar dolayısıyle verilmiştir. Elmhurst, Karaağaç ormanı anlamına gelmektedir. 1849'da demiryoluna bağlanan Elmhurst'da karma eğitim yapan bir kolej açıldı (1871). Kolejin amacı ilâhiyat fakültelerine öğrenci hazırlamak ve alman göçmenlerin çocuklarına öğretmen yetiştirmekti. Şehir 1910'da Birliğe katıldı. (L)

ELMİNA, Gana'da kasaba, Gine körfezi kıyısında; 4 800 nüf. Elmina'da ilk olarak XIV. yy.'da Dieppe'lilerin bir tesis kurduğu sanılır. Portekizlilerin 1481 veya 1482'de kurdukları Sao Jorge da Mina, XIX. yy. sonuna kadar bölgede çıkarılan altının ihraç edildiği başlıca limandı. (L)

EL-MİNA i. Arkeol. Bk. MİNA (*el*).

ELMİRA, A.B.D.'de (New York eyaleti) şehir, Apalaş'ların kuzeyinde, Binghamton'un batısında; 46 550 nüf. Ticaret merkezi. Kimya sanayii. Cam fabrikası. (L)

ELMO (Cloe), italyan mezzosopranosu (Lecce 1910-Ankara 1962). 1934-1935 Yıllarında Roma operasında kazandığı başarıları İtalya'da ve yabancı ülkelerde sürdürdü. Büyük repertuvar operalarında (*Aida, Trovatore, Carmen*) ve çağdaş operaların (Granados'un *Goyescas,* Malipiero'nun *Değişen Oğul'un Hikâyesi* ve Stravinski'nin *Düğün* adlı eserleri) ilk icralarında rol aldı. Son yıllarında Ankara konservatuvarında şan öğretmenliği yaptı. (LM)

Elmo ateşi, akdeniz denizcileri, fırtınada, Elmo adını taşıyan azizi yardıma çağırırlar. Gemilerin direklerinde ve serenlerinde kimi zaman görülen ve atmosfer elektriğinin sonucu olan parlaklık. Bazen dalgaların ya da durgun suların üstünde uçuşan alevimsi parlaklık. (*Aziz Nicolaus, Azize Clara* veya *Azize Helena ateşi* de denir.) [L]

ELMSHORN, Almanya'da (Batı Almanya, Schleswig-Holstein) şehir; 38 000 nüf. Elbe'nin küçük bir kolu kıyısında ticaret limanı. Tersaneler. Makine yapımı. Besin sanayii. Ayakkabı imalâtı. Dokumacılık. Tahta eşya yapımı. Kâğıt. (L)

ELNAT, β Boğa veya β *Tauri* yıldızına verilen ad. Kadiri 1,8, tayf sınıflaması B 8. Bk. YILDIZ. (L)

ELNE, Fransa'da Pyrenées-Orientales idare bölgesinde (Perpignan idare çevresi) komün, Roussillon ovasında, Tech'in sol kıyısında; 5 900 nüf. Burası eski keltiber şehri *İlliberis*'tir; IV. yy. başında imparator Constantinus yeniden kurdurdu ve annesinin adını verdi (*Castrum Helenae*). Eksi Sainte-Eulalie ka-

EL SALVADOR haritası

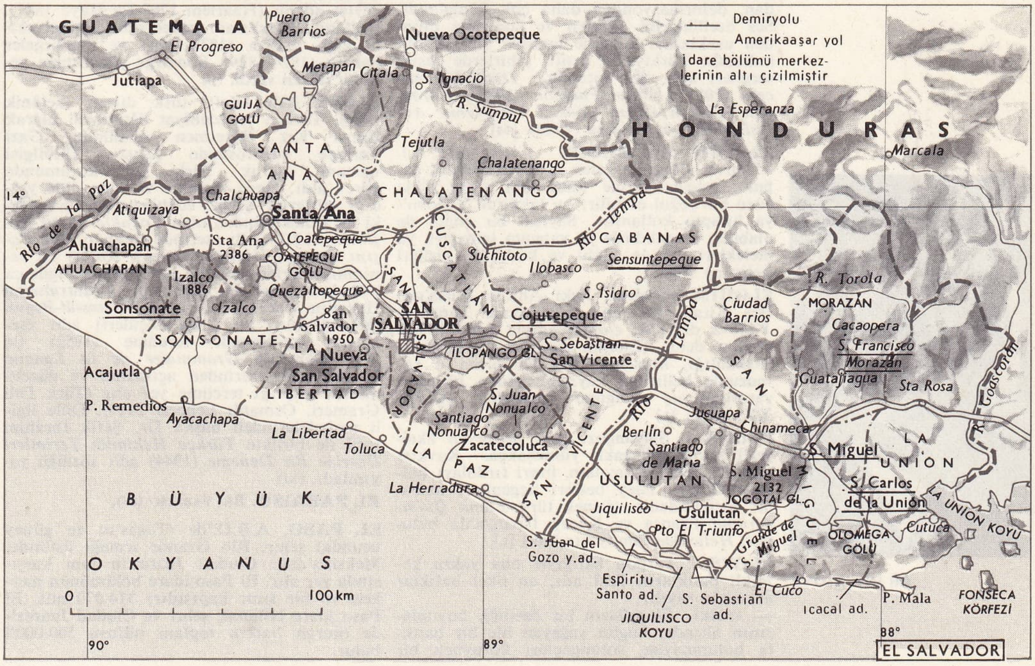

EL SALVADOR solda, La Libertad meydanı, San Salvador; ortada, Barios Millî sarayı ve arka planda Salvador volkanı; sağda, Libertad parkından görünüş, San Salvador

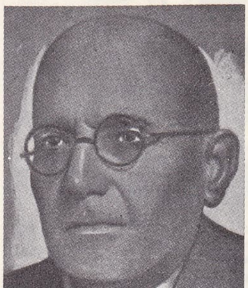

Ali Ulvi ELÖVE

tedrali XI. yy. dan kalma, XII. yy. da onarılmış, XIV. ve XV. yy. da genişletilmiş bir yapıdır; oymalı cephesiyle tanınmıştır. İçinde: 1069'dan kalma sunak masası; XIV. yy. dan kalma Piskopos Raimond Costa'nın mezarı; gotik üslûbunda resimli mihrap arkalığı. Katedralin yapımına 1175'te başlanıldı, XIV. yy. da tamamlandı; mimarî bakımdan çok zengindir; XII. ve XIII. yy. dan kalma birçok mezar kapsar; roman üslûbunda Roussillon heykelciliğinin en güzel bütünlerindendir (Ademin yaradılışını, Herodes'in büyücü kralları kabul edişini temsil eden sütun başlıkları). Damıtma kooperatifi. Sebze ve meyve yetiştiriciliği. (L)

ELOAH. Din. Bk. ELOHİM.

ELOBEY adaları, Gine körfezinde İspanyol adaları, rio Muni'nin ağzında. Eskiden İspanyol Gine'sinin kıta bölümünün hükümet merkeziydi. (L)

ELODEA i. Su bitkisi. Anayurdu Amerika'dır. Kendi parçalarıyle üremesine rağmen hızla çoğalarak Avrupa'da kanal ve gölcükleri, ulaşımı sıkıntıya sokacak derecede doldurur. (İlmî adı *Elodea Canadensis,* Kurbağazehirigillerden.) [L]

ELOGUY, Sibirya'da Yenisey ırmağının kolu (560 km). Vach ırmağının da kaynağı olan bataklık bölgeden çıkar. Önceleri, Ob ve Yenisey arasında işlek bir ulaşım yoluydu. (L)

ELOĞLU (Metin), türk ressam ve şairi (İstanbul 1927). Güzel Sanatlar akademisi resim bölümünde okudu (1943-1947). İlk şiirlerinde sosyal yergi unsuruna ve argoya geniş ölçüde yer verdi. Zamanla soyutlamalardan, deformasyondan daha çok faydalandı. Ses özelliklerini gözeten ve konuşma dilinden uzaklaşan, kendine mahsus bir şiir dili kullandı. Türkiye'de çeşitli şehirlerde resim sergileri açtı. Şiir kitapları: *Düdüklü Tencere* (1951), *Sultan Palamut* (1959), *Horozdan Korkan Oğlan* (1960), *Türkiyenin Adresi* (1965), *Ayşemayşe* (1968). [M]

ELOHİM veya **ELOİM** i. (ibranice k.). «Tanrı» anlamına gelen *el* veya *éloah*'ın çoğulu. («Sen» yerine «siz» gibi saygı ifade eden bir çoğul olabilir; bu takdirde Yehova'ya hitapta kullanılır. Sayısal bir çoğul da olabilir; bu takdirde ya yabancı tanrıları, ya melekleri, ya da güçlü ve kudretli kişileri belirtir.) [L]

ELOHİM sureleri, Eski Ahit'in Musa'nın Beş Kitabı ile ilgili bölümünde Tanrının *Yehova* değil de *elohim* adıyle anıldığı bölümlere denir. (Elohim sözünün kullanılması alışkanlığı, Musa'nın Beş Kitabının *E* rumuzuyle belirtilen kaynaklarından birinden yararlanılmış olduğunu gösterir.) [*Çıkış,* XX. gibi.] (L)

ELONA i. Salyangoza çok benzeyen akciğerli karındanbacaklı yumuşakça. Kavkısı göbekli, ince ve saydam, üzeri fırdolayı halka halkadır. Eşey bezleri üçgenimsi torbalar biçimindedir. (Örnek türü *Elona Quimperiana* Fransa ve Kuzey İspanya'da bulunur. *Helicidae* familyasından.) [L]

ELOPS i. Tarpon balığıyle ona yakın kemikli balıkların ilmî adı; en ilkel balıklar arasında sayılır.
— ANSİKL. *Elops*'ların bir özelliği, boyunlarının altında, bugün yaşayan hiç bir balıkta bulunmayan, solungaçları koruyucu bir kapak bulunmasıdır. Ringa büyüklüğünde olan asıl elops'lar tropik denizlerin kıyılarında yaşar (*Elops senegalensis*); tarpon denen megalops'lar ise daha büyüktür (*Mega lops Atlanticus*). Hepsi yenebilir. *Elopidae* familyasından. (L)

ELORN, Fransa'da Bretagne'da (Finistère) kıyı ırmağı; 51 km. Arrée dağından doğar, Landivisiau ile Landerneau'dan geçer ve Brest limanına dökülür. (L)

EL ORO, Ekvador'un güneyinde bir idare bölgesi. Kuzeyinde Guayas, doğusunda Azuay ve Loja, güneyinde Loja, batısında Peru ve Guayaquil körfezi yer alır; 160 650 nüf. Yüzölç. 7 897 km². Yönetim ve ticaret merkezi 32 770 nüfuslu Machala şehridir. El Oro topraklarının büyük kısmını And'ların batı yamaçları ve Guayaquil körfezini çevreleyen alçak kıyılar meydana getirir. Kıyı toprakları kuzeydeki yağışlı arazi ile güneydeki çöl arasında yer alır. Ekvador'un doğusunda bulunan dağlarda zengin altın madenlerinin dışında daha az olmakla birlikte bakır, gümüş ve kurşun da vardır. Başlıca ürünler kakao, kahve, şekerkamışı, pirinç, tropikal meyveler, tagua kestanesi ve kauçuktur. Otlak olarak kullanılan bazı çayırlarda sığır besilenir. 1950'den sonra Machala'da sulama sistemi kurulmuş ve buraya muz ekilmiştir. (M)

ELOTHERİUM i. Bugünkü domuzlara yakın toynaklı memeli hayvan. *Elotherium*'ların her ayağında sadece iki parmak vardı. Avrupa ve Amerika'da oligosen ve miyosen tabakalarında fosil olarak bulunur. *Eşanl.* ENTELEDON. (L)

ELOUT (Cornelis Theodorus), hollandalı devlet adamı (Haarlem 1767-La Haye 1841). Hollanda Hindistanı genel valisi, milletvekili, elçi, maliye (1821-1824) ve sömürgeler bakanı (1824-1829). Sömürge yönetimine yeni bir düzen verdi. (L)

ELÖVE (Ali Ulvi), türk dilcisi (Selânik 1880). Türkçe ve edebiyat öğretmeni olarak Bursa Kız Öğretmen okulunda, Gazi Terbiye enstitüsünde çalıştı. Dilbilgisi uzmanı olarak Türk Dil kurumunda görev aldı. Hece vezniyle ve sade dille yazdığı şiirlerini çocuk edebiyatının türkçedeki ilk örneklerinden olan *Çocuklarımıza Neşideler* (1912) adlı eserinde topladı. *Dağ Başını Duman Almış* marşının sözleri en tanınmış eserlerindendir. Dilbilgisiyle ilgili çalışmaları arasında Kütahyalı Abdurrahman Hocanın *Mikyas-ül-Lisan ve Kıstas-ül-Beyan* (Konuşmanın ve Dilin Ölçüleri) adlı eserinden açıklamalı tercüme (1952) ile Jean Deny'nin *Grammaire de la Langue Turque* adlı eserinden açıklama ve düzeltmelerle yaptığı tercüme yer alır (Türk Dili Grameri, Osmanlı Lehçesi 1941). Dille ilgili makalelerinden başka Dr. Şefik İbrahim İşçil ile birlikte *Türkçe Hekimlik Terimleri Üzerine Bir Deneme* (1944) adlı sözlüğü yayımladı. (M)

EL PARAİSO. Bk. PARAİSO *(el).*

EL PASO, A.B.D.'de (Texas'ın en güney ucunda) şehir. Rio Grande ırmağı üstünde, Meksika'daki Ciudad Juarez'in tam karşısında yer alır. El Paso idare bölümünün merkezi ve bir sınır kapısıdır; 314 070 nüf. El Paso idare bölümü, şehri ve Ciudad Juarez'de oturan halkın toplam nüfusu 500 000'i bulur.
Şehir Franklin dağı eteklerindedir. Rio Grande ırmağının Rocky dağlarını yararak açtığı geçit buradadır. Yüksl. 1 150 m. İklimi güneşli, ılıman ve kurudur. Yıllık yağış 10,3 sm civarındadır. Belediyenin açtığı derin kuyular şehrin su ihtiyacını karşılamağa yetmektedir. Meksika sınırındaki en büyük şehirdir. Gerek Meksikalıların, gerek Amerikalıların yaşadığı milletlerarası bir merkezdir. Çok geniş bir çevrede yer alan tek büyük yerleşme ve ticaret alanıdır. Konuşulan dilin İspanyolca olması ve bir latin kültürü mirası taşıması şehre ayrı bir hava verir. Eski kerpiç binalar genellikle Meksikalılar tarafından yapılmış olmakla birlikte genel havasıyle modern bir A.B.D. şehridir. Kıtalararası bir geçit yolunun üstünde kurulmuştur; gelişmesini de bu önemli konumuna borçludur. Hem A.B.D., hem Meksika kara ve hava yollarının geçtiği önemli bir dış ticaret, ulaşım ve yükleme merkezidir. Bir Pan-Amerikan otorutu da El Paso'dan geçer, şehir bu yol sayesinde Ciudad Juarez'e ve Meksika'nın iç bölgelerine gitmek isteyen turistler için bir çıkış kapısı haline gelmiştir. Ayrıca A.B.D. sınırları içinde kalan Carlsbad mağaraları ve Big Bend Millî parkı gibi turistik yerlere de buradan gidilmektedir. El Paso'ya yılda 1 000 000 turist geldiği sanılmaktadır.
Başlıca geçim kaynaklarını sığır çiftliklerinden, sulamayle yetiştirilen pamuk ve maden işçiliğinden sağlayan geniş bir ticaret alanının hem ticarî, hem malî merkezidir. Bir kurşun-bakır tasfiye fırını ve elektrolitik bakır rafinerisi vardır; ikisi de dünyadaki bu tür işletmelerin en büyükleri arasında yer alır. Ayrıca petrol rafinerileri, bir çimento fabrikası, büyük otomobil mağazaları olduğu gibi, dünyanın en büyük tabiî gaz dağıtımı yapan şirketinin merkez büroları da buradadır. El Paso aynı zamanda mamul eşya dağıtımcılarının ve toptancılarının kümelendiği bir şehirdir. Birçok küçük sanayi dalı da şehir ekonomisine katkıda bulunur. Yün örgü sanayiinde, özellikle pamuklu elbise yapımında binlerce işçi çalışır. El Paso'daki et paketleme fabrikalarında, A.B.D.'nin güney batısından ve Kuzey Meksika'dan gelen sığır ve koyunlar işleme tabi tutulur. El Paso aynı zamanda Rio Grande ırmağının çevresinde yer alan ve Elephant Butte ile Caballo barajlarının suyunu kullanan yaşamağa elverişli geniş bir alanın da merkezidir. Yıllık üretimin üçte ikisini genellikle uzun saplı ve iyi kaliteli olan pamuk meydana getirir. Pamuk vâdideki işletmelerde çiğit'ten ayrılır ve işlenir.
El Paso'daki askerî tesisler de önemlidir. 1849'da sınırda nöbetçilik yapmak üzere kurulan Bliss kalesi 1960'tan beri A.B.D. ordusunun savunma füzelerini kontrol eden bir merkez olmuştur. Bugün çok geniş bir alana yayılan bu tesiste 25 000 kişi bulunur. William Beaumont General Askerî hastahanesi de Bliss kalesine bağlıdır.
Şehirde halka açık bir golf sahası vardır. Franklin dağını çevreleyen çok güzel bir yoldan şehri ve vâdiyi seyretmek mümkündür. Texas üniversitesi de buradadır. Masrafları şehir halkı tarafından karşılanan üniversitenin bir senfoni orkestrası ve 240 000 kitaplık bir kütüphanesi vardır. 1954'te kurulan kütüphane özellikle arkeoloji konusunda çok zengindir. 1960'ta yapılan sanat mü-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

zesinde eski ustaların eserleriyle modern çalışmalar sergilenir. Her yıl 26 aralıkla 1 ocak arasında güneş bayramı kutlanır.

— Tar. Rio Grande geçidinin stratejik önemini ilk defa 1598'de New Mexico'da koloni kuran Juan de Onate fark etti ve geçide El Paso del Norte (Kuzey Geçidi) adını verdi. 1659'da buraya fransisken misyonerleri yerleşti; onların zamanında yapılan kilise bugün Ciudad Juarez'in ortasında bulunmaktadır. Pueblo isyanından (1680-1682) kaçan ispanyollar da buraya gelerek çevrede yeni misyonlar kurdular. 1776'da artık ırmak boyunca küçük köyler ve çiftlikler uzanıyordu. Aralıksız olarak yedi fersah uzayan bu yerleşme yerinde 5 000 nüfus yaşıyordu. Irmağın kuzey kıyısına, yani bugünkü El Paso'da ilk yerleşme 1827'de başladı. El Paso 1848'de A.B.D. topraklarına katıldı. Kısa süre sonra bir askerî merkez ve Kaliforniya'ya güneyden giden yolcular için bir yol üstü durağı haline geldi. Şehir 1873'te Birliğe resmen katıldı. 1880'de El Paso 736 nüfuslu, kerpiç evli bir köydü. 1881'de demiryoluna kavuştuktan sonra nüfusu 10 338'e çıktı. XX. yy. öncesinde artık kanunsuzluğun yerini düzen almıştı. Şehir altmış yılda sürekli olarak büyüdü ve gelişti. 1848'de Rio Grande'nin güneydeki menderesleri yatak değiştirmeğe başladı. Bu durum 1860'ta Meksika ile A.B.D. arasında sınır anlaşmazlıklarının başgöstermesine yolaçtı. Meksikalılar Texas tarafından solda olan El Chamizal bölgesi üstünde hak iddia ediyorlardı. 1963'te kanal yatağı değiştirildi ve 1967'de de resmen anlaşmaya varıldı. (M)

ELPASOLİT i. (fr. *elpasolite*). Miner. Tabiî alüminyum ve potasyum flüorür. (L)

ELPENOR. Yun. mit. Odysseus'un arkadaşlarından biri. Şarapla sarhoş oldu ve uyurken Kirke'nin evinin taraçasından düşerek öldü. Cehennemde, Odysseus, Elpenor'un kendisinden bir mezar isteyen gölgesine rastladı. (L)

Elpenor belirtisi. Tıp. Besin zehirlenmesinden veya aşırı alkol alımından sonraki anî uyanışlarda bazen meydana gelen akıl bozuklukları, özellikle hafızanın kaybedilmesi. (L)

ELPHİNSTON (John), iskoçyalı denizci (İskoçya 1722 - öl. 1785). Önce ingiliz, sonra rus deniz kuvvetlerinde çalıştı. Rus bahriyesinde tuğamiral olarak hizmet etti (1768 -1774). Türk donanmasına karşı 1770'te kazanılan Çeşme deniz zaferinde birinci derecede rol aynadı. (L)

ELPHİNSTONE (George Keith), **Keith** vikontu, ingiliz amirali (Elpihnstone Tower, Stirling yakınları 1746-öl. Tallyallen, Louth İrlanda 1823). Hindistan şirketinde zengin olduktan sonra fransız devrimi ve imparatorluk devri savaşlarında yararlık gösterdi. 1795-1797'de Hollandalılara ait olan Ümit burnu (Kap) ve Hindistan sömürgelerini zaptetti. 1801'de Gn. Abercromby ordusunun başarıyle Ebukir'e çıkarılmasını sağladı. Bu da İngilizlerin Mısır'da zafer kazanmalarına yol açtı. (L)

ELPHİNSTONE (Mountstuart), ingiliz sömürge yöneticisi (Cumbernauld, Dumbartonshire 1779 - Hookwood, Surrey 1859). George Keith Elphinstone'un oğlu. 1796'da Doğu Hindistan şirketinde görev aldı, 1810'da Maharatta prensliğinin en önemli şehirlerinden Poona'ya ingiliz sömürge valisi oldu. Bu görevinde ileri görüşlülüğü yanında büyük bir incelik ve sabır gösterdi. 1817'de prens başkaldırdığı zaman verdiği kesin kararlarla ingilizlerin zaferini sağladı, prensin arazileri Elphinstone'un yönetmekle görevli olduğu topraklara bağlandı. Bu başarısı üzerine Bombay valiliğine atandı (1819-1927). Bu şehirde adalet mekanizmasında birtakım reformlar yaptı ve eğitim sisteminde önemli gelişmeler sağladı. Hindistan tarihi üzerine bir eser yayımladı (1841). [L]

ELPHİNSTONE (William), iskoçyalı din ve devlet adamı (Glasgow 1431 - Edinburgh 1514). James III ve James IV. ün danışmanı, Fransa ve İngiltere'ye birçok kere diplomatik görevlerle gönderildi. Önce Glasgow üniversitesi rektörü oldu, sonra 1498'de, 1483 yılından beri piskoposu bulunduğu Aberdeen üniversitesini kurdu. (L)

ELPİDİOS, bizanslı zorba. İmparatoriçe Eirene tarafından Sicilya kumandanlığına atandı (780). Başkaldırdı, fakat imparatorluk orduları karşısında yenilgiye uğrayınca Araplar'a sığındı (781). [M]

ELPİDİT i. (fr. *elpidite*). Miner. Tabiî zirkonyum ve sodyum silikat. (L)

ELPİNİKE, atinalı Miltiades'in kızı ve Kallias'ın karısı (M.Ö. V. yy.). Babalarının hapiste ölmesi yüzünden gençliğini kardeşi Kimon'un yanında geçirdi. Böylece Kimon'a karşı yönetilen iftiralara yolaçtı ve zina ile suçlanmasına sebep oldu. (L)

EL PROGRESO. Bk. PROGRESO.

EL RENO, Oklahoma ilinde (A.B.D.), Canadian ırmağı kıyısında kasaba. Oklahoma City - Amarillo hattı ile Fort Worth hattı üzerinde demiryolu kavşağı. 10 990 nüf. (1950). [L]

ELSAESSER (Martin), alman mimarı (Tübingen 1884-Stuttgart 1957). 1912-1920 Arası Stuttgart Teknik üniversitesinde, sonra Köln ve Frankfurt üniversitelerinde, 1947'den sonra Münih üniversitesinde profesörlük yaptı. Başlıca eserleri arasında Stuttgart -Geisburg'daki protestan kilisesi (1912), Köln ve Mannheim'da kömür işçileri sendikası binası (1922-1924), Frankfurt'ta bazı hastahaneler (1927-1930) ve Ankara'daki birkaç bina (1934-1938) sayılabilir. (L)

EL SALVADOR, Orta Amerika'da devlet, Büyük Okyanus kıyısında, La Paz ırmağı ile Fonseca körfezi arasında; Orta Amerika kıstağındaki altı devletin en küçüğü; batıda Guatemala, kuzeydoğuda Honduras, doğuda ise, Fonseca körfezi suları aracılığıyle Nikaragua ile sınırlıdır; 21 393 km²; 3 037 000 nüf. Başkenti, *San Salvador* (281 000 nüf.) Ülkenin resmî dili İspanyolcadır; maya ve nahua dilleri de konuşulur.

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

● MORFOLOJİ. El Salvador toprakları, Amerika'nın Büyük Okyanus boyunca uzanan sıradağlarını meydana getiren Üçüncü zaman dağoluş hareketleri sonucunda meydana gelmiştir. Kısmen, Üçüncü ve Dördüncü zaman volkanik kayalarıyle kaplıdır. Ülkede yüzey şekilleri bakımından dört büyük bölge ayırdedilir:

Orta Amerika And dağları (Güney kolu), bu bölgeye El Salvador bölgesi Sierra Madresi de denir; ülkenin kuzeyinde Honduras'la sınırı meydana getiren bu sıradağlar, mezozoik gereçlerle, eski volkanik kayalardan meydana gelmiştir. En yüksek yerleri 1 800-2 000 m'ye ulaşır. Batı kısmındaki Lempa dirseği, Metapas ile Alotepeque dağlarını, doğu kısmındaki Nahuaterique dağlarından ayırır.

Nispeten soğuk olan bu bölgede (özellikle Atlas okyanusu iklimi etkisi altındaki kuzey bölümünde) halk, çobanlık ve orman işletmeciliğiyle geçinir.

El Salvador orta çöküntüsü veya orta meseta, And sıradağlarıyle Kıyı sıradağları arasında kalır ve doğudan batıya doğru uzanır. Yeni oluşumlarla (Üçüncü, Dördüncü zaman oluşumları) örtülü bir çöküntüdür. Enlemesine beliren bazı yüzey şekilleri, bir üst dolgu olayının kalıntılarıdır.

Batı ve orta kesimleri, Lempa ırmağı ve kollarıyle (Titihuapa, Jiotique) sulanır. Bu ırmaklar çöküntüyü, Lempa ırmağı dirseğine kadar, uzunlamasına böler. Doğu kesimindeki ırmaklar (Grande, Goascoran) ise çöküntüyü kuzeyden güneye doğru akaçlar. Orta çöküntü, ülkenin en yoğun nüfuslu bölgesidir. Sanayi faaliyeti ve ticarî bitkiler tarımı (şekerkamışı ve kahve) burada toplanmıştır. Çöküntünün ortasından uzunlamasına Amerika ülkelerini birleştiren kara yolu ve demiryolu geçer.

Kıyı sıradağları, Guatemala-San Salvador volkanik hattı üzerindedir; Büyük Okyanus kıyısı boyunca uzanan dağlık bölgeyi meydana getirir. Jiboa ve Lempa vâdileri ile kesilir. Rio Grande, sıradağların doğu uçlarını sular ve geniş bir vâdi meydana getirir.

Tepelerden çoğu yeni volkanlardır, son dağoluş olayları sırasında oluşmuşlardır, on beşi hâlâ faaldir. Başlıcaları: Santa Ana (2 385 m); Chaparrastique veya San Miguel (2 153 m); Chichumtetec veya San Vicente (2 174 m); San Salvador (1 950 m); Usulutan (1 402 m). Bölge henüz yerine oturmamıştır, sık sık deprem olur. 1936 ve 1937 depremlerinde San Vicente ve Ahuachapan şehirleri yıkılmıştır.

Kıyı ovası, kıyı sıradağları eteklerinde uzanan bir alüvyon ovasıdır. Genişliği 10 ile 20 kilometre arasında değişir. Sıcak, bol yağış alan bir bölgedir. Dağlardan inerek denize dökülen birçok küçük sel suyuyle sulanır. Bu bölgenin zengin tarım ve hayvancılık kaynakları, 1962'de kıyı demiryolunun tamamlanmasıyle gelişti. Bataklık kısımlarda ve büyük ırmakların ağızlarında «manglar» (Güney Amerika'ya has bir pirinç cinsi) yetiştirilir.

İKLİM VE BİTKİ ÖRTÜSÜ. El Salvador'un iklimine kuzey rüzgârları hâkimdir. Bu sayede ekvator bölgesinde olmasına rağmen ılımlı bir iklimden yararlanır. Yıllık ortalama sıcaklığı 17°C'tan düşük bölgeler, yalnız And dağları tepelerinde ve 1 800 metreden yüksek yerlerdedir. Yüksek tepelerin çevresinde ortalama yükseklikleri 100 ile 1800 metre arasında olan, yer yer 1800 - 2400 mm arası yağış alan, yıllık sıcaklık ortalamaları 17-21°C arasında değişen «ılıman bölgeler» bulunur. Kıyı sıradağları yamaçlarının büyük kısmı da aynı iklim bölgesi içindedir, ancak nispeten daha fazla yağış (2 000 mm kadar) alır. Çöküntülerle, sıradağlar arasına sokulan vâdiler, «sıcak iklim bölgesini» meydana getirir. Bu bölgede yıllık sıcaklık ortalamaları 22-26°C arasında değişir. Yağış ortalaması 1 600 ile 2 000 mm arasındadır; yıl boyunca, sıcaklık az değişir. Ancak aralık-nisan ayları arasındaki «yaz» mevsimi kuraktır. Mayısla eylül arası yağışlı geçer.

EL SALVADOR amblemi

Kıyı ovasında daha sıcak bölgeler vardır. Ekvator ikliminin bütün özelliklerini taşırlar. Yağış ortalaması 1 800 ile 2 000 mm arasında değişir, sıcaklıklar yüksektir. Yıllık sıcaklık ortalaması 28°C dolaylarındadır, ama sık sık 40°C'ı aşan sıcaklar görülür; sıcaklık minimumları 15°C'ın altındadır. El Salvador'da nüfusun çok yoğun olması ve büyük ölçüde tarım yapılması, ülkenin tabiî bitki örtüsünün yok olmasına yol açmıştır; «manglar» tarımı devam eden kıyı dolayları bazı nem kapan ormanlar, parazit otlar ve çalılıklarla örtülüdür. 500 m yükseklikten sonra başlayan kahve tarımı işletmeleri tabiî ormanların yerini almıştır. Sıcak vadilerde tahıl (özellikle mısır) tarımı yapılır. Kuzeybatıdaki daha kurak topraklar ve And bölgelerindeki geniş otlaklarda büyük sığır ve koyun sürüleri yetiştirilir. Dağlık arazide, kuzey yamaç, Atlas okyanusu etkisinde olduğundan daha çok çamlıktır; bu kısım, ormanlar ve otlaklarla örtülüdür.

Hernández Martinez

HİDROGRAFYA. El Salvador ırmakları genellikle kısa ve sel niteliğindedir. Kışları sık sık hızlanır ve sık sık çağlayanlarla kesilir. Bu sayede meydana gelen hidrolik güç yaklaşık olarak 300 000 Kw'tır. Paz ırmağı Guatemala ile tabiî sınırı meydana getirir. Grande de Sonsonate, Jiboa (Llopango gölünden çıkar) ve daha birçok ırmak, Kıyı sıradağlarını düzgün aralarla sular. Başlıcaları Lempa, Orta Amerika And dağlarında doğarak, kaynağının bulunduğu Guatemala'dan sonra Honduras'ı geçer, Guija boğazında suları çok bol (orta çöküntü sularını toplar) bir ırmak olarak ülkeye girer; And sıradağlarına sokulan geniş bir kıvrım çizdikten sonra Kıyı sıradağlarını kuzeyden güneye doğru yararak Büyük Okyanusa ulaşır. Üstündeki hidroelektrik tesisler, Guayabo'daki 5 Kasım barajını da içine alır.

Grande de San Miguel ırmağının kaynağı, kolları tarafından oyulan uzunlamasına bir çöküntüdedir. Honduras'ta doğan Goascoran ırmağı, bu ülkeyle tabiî sınırı meydana getirir.

Volkanik kesimlerde, krater gölleri (Coatepeque gibi), deniz kulakları (Zapotitan, Olomega, Metapan, El Espino, Uitziapa, Apaztepeque ve Chanmico gibi) vardır. Tektonik göllere de rastlanır: yarısı Guatemala da bulunan el Guija ve el Llopango gölleri. Guija gölü sularının meydana getirdiği ırmak, Guajoyo hidroelektrik santralını besler. Özellikle Ahuachapan bölgesinde, bol

Oscar Osorio

José M. Lemus

Fidel Sánchez Hernández

Francisco Gavidia

kaplıcalar ve sıcak su kaynakları vardır.

İktisadî ve beşerî coğrafya

NÜFUS. Son yıllarda, El Salvador, Latin Amerika'nın en çabuk çoğalan ülkesi oldu. Nüfus artışı yaklaşık olarak, yüzde 34'tür. (1950'de 33,8, 1962'de yüzde 34,4). Arada bir değişiklikler de gösterir (1953'te yüzde 33,2, 1956'da yüzde 34,6). Ölüm oranı, gelişmiş ülkelere has seviyededir (1962'de yüzde 10,8). Yüksek doğum oranı (45,2 0/00) her yıl artan insan kitlesinin toplanmasına, ve El Salvador'un, km²'ye 134,9 kişi ile, Latin Amerika'nın nüfusu en yoğun ülkesi olmasına yolaçar. Nüfusun ancak yüzde 11'i dışarıdan, yüzde 80,1'i öbür Orta Amerika ülkelerinden gelmedir.

Nüfus dağılımı nispeten düzenlidir. Yoğunlukları km² başına 100 kişiden az olan sadece üç il vardır: Chalatenango (74,6); Morazan (84,9); La Union (89,9). Buna karşılık, San Salvador, millî ortalamanın çok üstündedir (541,1). Nüfus artışında da durum aynıdır: San Salvador'da artış yüzde 39,7, Chalatenango'da ise yüzde 28,6. Son yıllarda faal nüfus oranı da gelişmiş ülkelere has bir seviyeye ulaşmıştır (1950'de yüzde 35,2, 1955'te yüzde 35,0, 1960'ta yüzde 34,9). Faal nüfusun yüzde 53,3'ünü erkekler, yüzde 11,3'ünü kadınlar meydana getirir. El Salvador'un başlıca iktisadî faaliyetini meydana getiren tarım, nüfusun yüzde 60,2'sini kapsar. Sanayide nüfusun yüzde 12,5'u, ticarette yüzde 6,2'si çalışır. Ama ticaretin büyük kısmı da, tarım ürünlerine bağlıdır. Hizmetler kesiminde erkeklerin sadece yüzde 5,9'u çalışırken bu kesimde çalışan kadınların oranı yüzde 47,7'dir. Bu durum hizmetler kesiminde çalışan nüfus oranının düşüklüğünü (13,5) gösterir; bu kesimde çalışanlar çoğunlukla gelişmiş ülkelerdeki hizmetlerle (meselâ uşaklık, hizmetçilik) uğraşır. İktisadî hayat bölümlerine göre nüfus dağılımı El Salvador'un Latin Amerika'daki gelişmemişliğe uyduğunu gösterir. Ama nüfus yoğunluğu çokluğu ve elde edilen ürünler (tahıl üretimi) bakımından Latin Amerika ülkelerinin çoğundan önce gelir. Zaten tarımla uğraşan nüfus (1950'de yüzde 63,1, 1969'da yüzde 60,2) sanayie doğru kaymaktadır (yüzde 14,2'den yüzde 16,7). Bu arada hizmetlere doğru da bir kayış (1950'de yüzde 19, 1961'de yüzde 22) görülür.

Nüfus çoğunluğunun tarımla uğraşması sonucu olarak köy bölgelerinde nüfus çok yoğundur. Halkın yüzde 32,2'si nüfusu 1 000'den yüksek olan yerlerde, yüzde 36,5'i, idarî, siyasî ve sınaî merkezlerde yaşar.

İKTİSAT. Gayri safî millî hâsılanın yüzde 37,-4'ünü (1962'de) meydana getiren ve toprakların büyük kısmını kapsayan tarım, ülke iktisadının temelidir. Ancak, toprakların yüzde 18,4'ü tamamen yararsız ve çoraktır, yüzde 9,2'sini ise otlaklar örter. İnce tarım yapılan toprakların oranı yüzde 15,7'dir. Tarım ürünlerini başta bütün cinsleriyle mısır, (para değeri olarak toplam üretiminin yüzde 54,5'i), kahve (yüzde 25,6), fasulye (yüzde 7,1), pirinç (yüzde 5,4) ve şekerkamışı (yüzde 3,8) meydana getirir. Üretimin büyük kısmı iç tüketime ayrılmıştır. Yalnız kahve ihraç edilir ve toplam ülke ihracatının yüzde 87,6'sını temsil eder. El Salvador topraklarından yüzde 9,7'sinin ormanlara, yüzde 33,3'ünün otlaklara ayrılması hayvancılığa önem kazandırır.

Hayvan sayısının yüzde 59,7'si sığır, yüzde 24,7'si domuz, yüzde 13,6'sı binek hayvanıdır. Önemi az olan madencilikte, faal nüfusun ancak yüzde 0,9'u çalışır. Ayrıca, sanayi ile ticaret, toplam gelirde küçük bir yüzdeyle temsil edilir; çoğunlukla, tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasından öteye geçmez.

HAYAT SEVİYESİ VE İKTİSADÎ GELİŞME

Tarım kaynaklarına dayanan El Salvador ekonomisi, dikkati çekecek şekilde istikrarlıdır. Bu istikrarın temelini, kıt'anın diğer ülkelerinkinden çok değişik olan tarım şekli meydana getirir. Bir yandan, nüfus çok yoğun olduğu için, toprakların hepsi işlenir. Öte yandan toprakların verimliliği, sunî gübre kullanılmasıyle artırılmaktadır. Ayrıca, El Salvador'da tarım büyük ölçüde makineleşmiştir. Kişi başına ortalama 300 dolar millî gelirle, El Salvador'un iktisadî durumu Latin Amerika'daki diğer ülkelerden iyidir. Millî para olan «colon» son otuz yıldan beri değerini korumuştur; kambiyo değeri A.B.D. doları için 2,5 colon'dur. Donatımını sağlamak, içyapı çalışmaları yapabilmek (uzun vadeli temel yatırımlar) ve sınaî kalkınmayı gerçekleştirmek için, El Salvador, B.İ.R.D.'den (Milletlerarası İmar ve Kalkınma bankası), Export-İmport bank'tan, F.M.İ.'den (Milletlerarası Para fonu) ve Amerika Devletleri Arası Gelişme bankasından kredi almaktadır. Bunlara, Kuzey Amerika özel teşebbüs bankalarının sınaî yatırımları eklenir. İktisadî ve sosyal gelişme planlamasını El Salvador Sınaî Kalkınma enstitüsü düzenler. Sınaî gelişmeyi desteklemek için, sermayenin yüzde 50'sinin millî olmasını şart koşan bir yabancı Sermaye kanunu çıkarılmıştır. 1961'de iktisadî istikrarı korumak için, döviz alım satımı, Merkez bankasının tekeline verilmiştir. İhracatçılar dövizlerini Merkez bankasına satar, ithalâtçılar da lisansa tabi olarak ithalât yapabilir. Yani, bir kambiyo kontrol sistemi kurulmuştur. Aynı şekilde, kredilerin ve yatırımların hepsi, Maliye bakanlığı onayına bağlıdır. Sosyal refah bakımından ülkede büyük bir konut sıkıntısı hüküm sürer (yalnız şehirlerde nüfus yoğunluğu yüksekliği sonucu olarak 60 000 konuta ihtiyaç olduğu hesaplanmaktadır). Şehir Konutları enstitüsü, şehir bölgelerinde halk tipi konut yapımını desteklemektedir. Bu görevi köy bölgelerinde İskân enstitüsü üzerine almıştır. Latin Amerika ülkelerinin çoğunda olduğu gibi, El Salvador'un dış ticareti, çoğunlukla Amerika Birleşik devletlerine yönelmiştir (ithalâtın yüzde 70'i, ihracatın yüzde 80'i). Kahve, pamuk (toplam ihracatın yüzde 80-yüzde 82'si arası), susam, şeker, deri ve kösele mamulleri, yiyecek, bitkisel sıvı yağlar, maden filizi v.b. başlıca ihracat ürünlerini, un, makine, otomobil, kimyevî maddeler, benzin, kitap v.b. başlıca ithal maddelerini meydana getirir.

TARİH

El Salvador topraklarının adına Meksika'dan gelen ispanyolların yazılarında rastlanır ve «nahuatl» dilindeki adı olan «Cuscatlan» veya «Cuxcatlan» («verimli toprak») diye anılır. Darien'den (Panama) gelenler, (Martin de Estete, Pedrarias Davila) bu bölgeden, Nequepio adıyle söz ederler.

Maya öncesi ve Maya devrinde El Salvador

Doktor Jorge Lardé'nin 1917'deki bulgularından önce El Salvador'da Mayalarınkinden eski bir medeniyet olduğu sanılmıyordu. Ama, bulunan kalıtlar (yazılı kayalar, mağaralar) az sayıda olsa da, Maya devrinden önceki bir medeniyetin varlığını gösterir. Tehuacan, Cihuatan gibi Maya kalıntıları sayesinde, M.S. IV.-VII. yy. sıralarında, El Salvador bölgesinin, Guatemala ile Honduras'ın yanı sıra eski Maya imparatorluğu içinde, özerk bir siyasî bölge meydana getirdiği ve bu bölgenin merkezinin «Copan»'da bulunduğu anlaşılmıştır. Rafael Girard'ın kısa süre önce yaptığı çalışmalar sonucunda, Maya medeniyetinin sanıldığından daha eski olduğu ve Orta Amerika Büyük Okyanus kıyısında, özellikle Guatemala ile El Salvador'da doğduğu kanısı yaygınlaşmaktadır. Bugün olduğu gibi, XVI. yy. a kadar olan sürede de, bu bölge kıtanın en yoğun nüfuslu bölgesiydi.

Çuscatlan krallığı veya derebeyliği. Anlaşıldığına göre, Maya'lar, VII. yy. dan itibaren El Salvador topraklarından çekildiler ve Guatemala'nın kuzeyine ve Yucatan'a göçtüler. Dört asır sonra bir nahua dalgası (F. de Alva İxtlixochilt'e göre «toltek» ler) El Salvador'a vardı. Bunları başka nuaha dalgaları izledi.

Fetihten hemen önce Azteklerin Pipil (soylu anlamına da gelir) kolu ülkeyi işgal etti. Rahip Juarros y Fuentes'e göre, Pipil *fanlum*'u, gerçek bir krallıktır. Santiago Barberena'ya göre ise, «aşiretlerin toprağı ortaklaşa işletip paylaştıkları bir askerî demokrasidir».

Bu krallıkta askerî ve soydan geçen bir soylu sınıfın varlığına dayanan bir rejim uygulanıyordu (1576'dan sonra Diego Garcia de Palacio tarafından tanımlandı). Rejim kölelikten çok güç ayırdedilebilen bir hâkimiyet şeklindedir. İlk çocuk bütün hukukî haklara sahipti ve *ad vitam* (ömür boyu) tek eşlilik uygulanmaktaydı. İspanyollar geldikleri sırada, Pipil'ler, ülkenin ortasıyle batısına, Lempa ırmağının Paz ırmağına kadar uzanan bölgeye hâkimdiler. Bu arada Doğu bölgesini Lenca aşiretleri (Carlos Antonio Castro'ya göre, Güney Amerikalı topluluklarının kıstakta en çok ilerleyenleridir) «Pocoman»'lar, «Chorti»ler ve «Misticomatagalpa»lar işgal etmişti. El Salvador'da böylece yaklaşık olarak 120 000 ile 130 000 kızılderili barınıyor, bunların ancak 40 000'i (veya daha az) pipil bölgesinde yaşıyordu.

İspanyol fethi

İspanyollar, Mexico'dan başlayan Orta Amerikadaki ilerlemeleri boyunca, «Quiche»ler ve «Cakchiquele»lere karşı yüzyıl süren savaşlarında, Pipil'lerin yardımına dayandılar. Pedro de Alvarado, pipil olan 100 süvarisi ve 250 piyadesiyle ve çoğu pipil olan 5 000-6 000 dost kızılderiliyle 1524'te asıl Cuscatlan senyörlüğüne ulaştı. Baron Castro, *«Libro Viejo de la Fundacion de Guatemala»* (Guatemala'nın Kuruluşu Hakkında Eski Kitap) adlı ilgi çekici eserinde Alvarado'nun kumandanı Hernan Cortez'e 27 temmuz 1524'te gönderdiği mektubun (17 haziranda şehre girişini anlatır) kopyasını verir. «Cuxcutleca»lar, yirmi yıldan çok İspanyol egemenliğine karşı direndiler. 1529'dan sonra, San Salvador adlı İspanyol şehri, eskiden Cuscatlan'ı meydana getiren bölgenin tümüne ve bugünkü cumhuriyetin yaklaşık olarak bütün topraklarına bir yıl içinde hakim oldu. (Diego de Alvarado, İspanyollara dağıttığı topraklardan üçte ikisini, Kızılderililerden almıştı.)

Sömürge devrinde El Salvador toprakları

XVI. yy. boyunca, bugünkü cumhuriyet toprakları, birbirinden ayrı birçok ili içine alıyordu. Bu illerden her biri kendi başına, «Nueva Espana» (Yeni İspanya) naipliği başkumandanlık merkezi olan Guatemala'nın bir bölümüydü. 1576'da, bu illeri İzalcos, San Salvador ve San Miguel meydana getiriyordu. XVII. yy. da, San Salvador ve Sonsonate il merkezi oldular; 1786'da, San Salvador, idare merkezliğine yükseltildi. O tarihte bu nüfuz bölgesi, Honduras'a ancak 1841'de geçen Fonseca körfezindeki adaları ve körfez kıyılarını da kapsıyordu. 1576'da, krallık hâkimi Palacio, İzalcos eyaletini «Majestelerinin buralarda sahibi olduğu bölgelerin en zengini ve en büyüğü» diye tanımlanmış ve şöyle devam etmişti: «verimli ovaları, kakao tarımı işletmeleri, meyveleri ve balıklarının bolluğu, nüfusunun yoğunluğu, sömürge ürünleri ticareti yapan mağazaları, Guatemala ile kara yolundan bağlantısının kolaylığı, Peru ve Yeni İspanya arasında bağlantının bu bölgedeki Acajutla limanı aracılığıyle kolayca sağlanması nedeniyle İzalcos Amerika'nın nispeten en zengin bölgesidir.»

Lopez de Velasco'ya göre, 1571'de Sonsonate'de öbür topraklardan çok daha fazla kakao yetiştiriliyordu. (Acajutla limanından yılda 300 000 düka değerinde ihracat yapılıyordu. XVII. yy. başlangıcında ise Vazques de Espinosa yılda 500 000 düka değerinde kakao ihracatından 200'den çok çivit yapım yerinin varlığından, sayılamayacak kadar kalabalık sürülerden söz eder (El Salvador'un batısı kakao üretim bölgesiydi, ortası ve doğusu sürüler ve çivit ağaçlarıyle kaplıydı). 1778 Yılından önce tek bir ilkokulu olmayan El Salvador'da, San Salvador'a rahip Juan de Dios del Cid'in 1641 de getirmiş olduğu matbaa ile, Orta Amerika'da basılan ilk kitap yayımlandı. Bu, çivit üzerine kısa bir nazariye kitabıydı: *«El Puntero Spuntado Con Apuntes Breves,* (Kısa Hatlarla Çizilen Desen). XVIII. yy. ın birinci yarısında, İzalco volkanının birbirini izleyen püskürmeleri, kakao tarımının Sonsonate'de gerilemesine yol açtı. Guayaquil

Foto. MEYDAN

ile Caracas'ın rekabeti, Acajutla limanının korsanlar tarafından talan edilerek önemini kaybetmesi ve dünya piyasasında kakao fiyatlarının düşmesi bu gerilemeyi hızlandırdı.

Bu gerilemenin sebepleri arasında Kızılderililerin köle olarak kullanılmasının XVI. yy. ortalarından itibaren kaldırılması da sayılabilir. Ama bu reforma, Kızılderililerin zorla çalıştığı tarım işletmelerinin kaldırılması eşlik etmedi; sözkonusu tarım örgütleri, sömürge devrinin sonuna kadar muhafaza edildi.

Köleliğin kaldırılması başka tarım işletme şekillerinin işine yaradıysa da çoğu bütün kızılderili işçilerini kaybeden El Salvador kakao çiftlikleri sahipleri, bundan zarar gördüler. Meselâ, Sonsonate Kızılderilileri, Guatemala Santiago'sunda oturanlara hizmet ederlerdi ve kakao bölgesi merkezindeki İspanyol tesislerinin hiç birinde «encomienda» yoktu. Buna karşılık, az sayıdaki El Salvador «encomienda» sahipleri, çok büyük encomiendaları ellerinde tutuyorlardı. 60 Kadar yerleşme merkezinde 10 000 kadar kızılderili zorla çalıştırılırdı. Bu arada çivit ile uğraşanlar çoğaldı ve XVIII. yy. da «İndigo üreticileri «Montepio»su (Yardımlaşma kurumu) kuruldu. 1776'da kurulan ve büyük ölçüde güçlenen bu teşkilât üyeleri, belediye ve hükûmet temsilciliklerine seçildiler ve 1821'de bağımsızlığın ilânında önemli rol oynadılar.

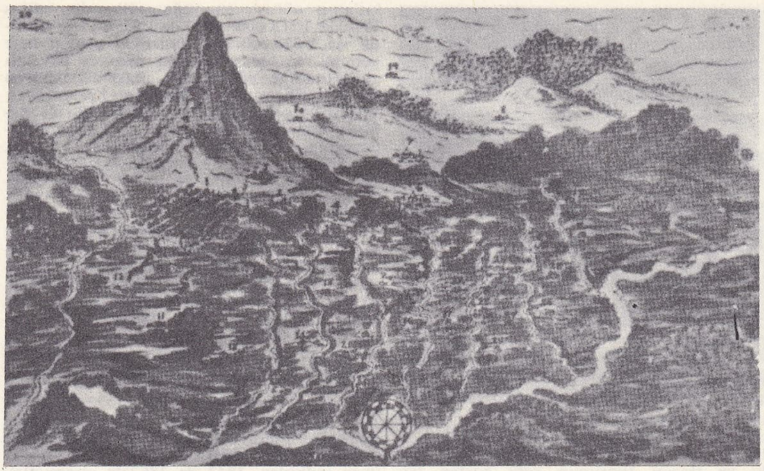
EL SALVADOR haritası (1768-1770)

Bağımsızlık

XVIII. yy.ın son otuz yılında, El Salvador halkı, bugünkü özelliklerinden bir kısmını kazanmıştı: nüfusun çoğunluğunu melezler meydana getiriyordu; Orta Amerika'nın nüfusu en yoğun bölgesiydi (1551'de 50 000 ile 60 000 arasında olan nüfus, 1769'da 132 092'ye yükseldi). Bu sayıları veren Baron Castro'ya göre, nüfus, sonraları 1790'da 161 035'e, 1807'de 176 925'e, 1821'de ise 200 000'den çoğa ulaştı. Gutierrez de Ulloa, 1807'de yayımlandığı *«Estado General de la Provincia de San Salvador»* (San Salvador Eyaletinin Genel Durumu) adlı eserinde eyaletteki ispanyol köylülerinin inanılmayacak derecede ülkeye uymuş olduklarından ve son derece bozulduklarından söz eder. Beyazların, melezlerin, dağlıların, Gaskonyalıların, Katalanların, Fransızların hepsinin aynı havaya uymuş olduklarını söyler. 1770'te başpiskopos, Cortés y Larraz da bu bölgede yaşayanlar üzerine aynı yargılara varıyor, okuryazar olmamakla, inançtan tamamen ayrılmış olmakla ve puta tapmakla suçluyordu.
Orta Amerika bağımsızlığı lehine hareket, 5 kasım 1811'de San Salvador şehrinde başladı. Sokağa dökülen melez halk, İspanyadan tamamen ayrılmak, bağımsız bir cumhuriyet hükûmeti kırmak, topraklara sahip olmak, malî ve askerî yükümden kurtulmak istiyordu. (Cadiz Meclisindeki El Salvador Belediye temsilcileri, meşrutiyet, beyazlarla melezlere eşit hak, Guatemala'ya karşı ademi merkeziyete dayanan bir idare sistemi, eyalet bağımsızlığı ve iktisadî liberalizm taraftarıydılar.) Ülke ileri gelenlerini temsil eden kilise adamı José Matias Delgado ve Manuel José Arce, yatıştırma ve ılımlılık taraftarı olduklarından bu halk ayaklanmasını desteklemediler.

Ama kamuoyu baskısını devam ettirdi ve 15 eylül 1821'de sonradan Millî saray olan binada toplanan meclisin bağımsızlığı ilân etmesini sağladı. Bu meclisin ileri gelenleri şunlardı: 20 «caballeria» lık, çivit ağacı ve tütün tarlası sahibi bir toprak ağası olan Rahip J.M. Dalgado; M.J. Arce (182 «caballeria» lık toprağı vardı); J.S. Canas (27 caballeria); J.V. Villacorta (31 caballeria); İ. Menendez (85 caballeria). Bu beş toprak ağasının topraklarının toplamı yaklaşık olarak 16 000 hektarı aşıyordu. Ayrıca çok kalabalık sürüleri vardı. Bu sebeple XVI. yy. İspanyol fatihlerinin torunları olan bu önderlerin daha kudretli toprak ağalarına karşı giriştikleri bu mücadelede, iktisadî ve sosyal bir determinizm aramak, yersizdir. Bağımsızlığa karşı çıkanlar, emirlerindeki köylüleri silâhlandırarak, San Miguel'de, Santa Ana'da, San Vicente ve Son sonate'de harekete geçirdiler. Guatemala'daki başkumandan tarafından hareketi bastırmak için gönderilen büyük toprak sahibi melez albay Aycinena isim yaptı. İspanya'ya karşı bağımsızlık ilânından sonra El Salvador hiç bir zaman tanımadığı Meksika ile birleşmeyi ilân etti, ama 21 şubat 1823'te bir yıllık savaştan sonra general Filisola'nın kuvvetlerine karşı teslim olmak zorunda kaldı. Sonunda, Meksika'ya karşı bağımsızlık, 29 haziran 1823'te kabul edildi ve İturbide'nin iktidardan düşmesine yolaçtı. Cumhuriyetin 1 şubat 1841'de El Salvador'un Orta Amerika federasyonuna karşı tam olarak bağımsızlığını resmen ilân etmesiyle El Salvador, Orta Amerika federasyonunda önemli rol oynadı. San Salvador, 1834 ile 1839 arasında Federasyon başkenti oldu. Kurulan yeni Cumhuriyet genellikle liberal bir tutum izledi ve Guatemala'nın egemenliğine cephe aldı. San Salvador piskoposluğunun kurulmasıyle, siyasî bağımsızlık kilise tarafından da tanınmış oldu. 1832 ile 1840 arasında ülkeye Guatemala, Honduras ve Nikaragua müdahale ettiler. Bunlardan ikisini Morazan, birini Carrera yönetti. 1832 ile 1833'te, ülkenin orta bölgesindeki Pipil'ler çivit ağacı üretiminde zorla çalıştırıldıkları için Anastasio Aquino kumandasında başkaldırdılar. Anastasio Aquino, 3 000 kişilik; mızraklarla silâhlanmış kuvvetleriyle, el salvador kuvvetlerini yendi ve kendisini «Nonoalco» lar kralı ilân etti. Yakalanarak kafası kesilmeden önce (Nisan 1833) «aguardiente» (bir çeşit ispanyol rakısı) üretim ve satışını yasaklayan kanunlar koydu (alkol düşkünlüğü, ülkenin başta gelen âfetlerindendi). Vergileri kaldırdı, tefeciliği, borç vermeyi yasakladı. Az tanınmış ve çok az öğrenim görmüş olan yerli lider, «Bu topraklardaki her şey, yoksulluk içinde yaşayan kardeşlerimindir» şeklinde bildiriler yayımlıyordu.

1841 ile 1846 arasında ülkeyi, Guatemala'lı Carrera'nın kuklası olan silâhlı kuvvetler kumandanı Francisco Malespin ve ilk El Salvador piskoposu Jorge Viteri Ungo yönettiler. 1846'da Malespin öldürüldü, Viteri sürgün edildi. Doroteo Vasconcelos (1848-1851), Gerardo Barrios (1859-1863), bundan önce altı kere daha devlet başkanı olan tutucu ve Cerrera'nın kuklası Francisco Duenas (1863-1871), Santiago Gonzales ve Andres Valle (bunlar Barries gibi liberal

EL SALVADOR'dan iki ayrı görünüş

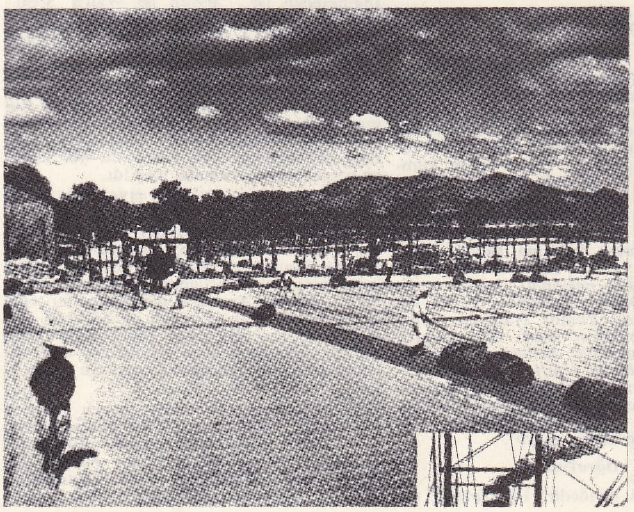

Foto. MEYDAN

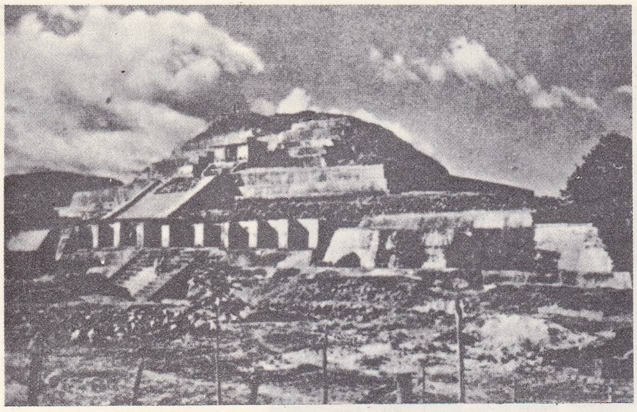

Tazumal Yacimiento'su

idiler, öğretimde laiklik taraftarıydılar, kilisenin devletten ayrılmasını istiyorlardı, kahve üretiminin geliştirilmesi, ordu ve ticaret filosunun yeni baştan teşkilâtlandırılması taraftarıydılar), yeni bir Guatemala müdahalesine kadar dikkati çeken cumhurbaşkanlarıdır. Bu sefer, Justo Rufino Barrios'un desteğiyle yapılan müdahale, Andrés Valle'yi iktidardan indirerek, yerine birlikçi muhafazakâr Rafael Zaldivar'ı getirdi. Rafael, Barrios ile ilişkinin kesilmesine, yani 1885'e kadar iktidarda kaldı. 1886'daki yeni anayasa (ondan evvelki anayasaların tarihleri: 1824, 1841, 1864, 1871, 1872, 1880, 1883, 1885) her yıl bir temsilciler meclisinin seçilmesini öngören dolaysız bir demokrasi ilân etti. Cumhurbaşkanı ve vekilinin her dört yılda bir halk tarafından seçilmesini öngördü. Aslında, 1886'dan sonra da daha önce olduğu gibi, cumhurbaşkanı, ondan bir önceki başkan tarafından seçildi veya kendi kendini başkan ilân etti: Francisco Menendez (1883-1890), Carlos Ezeta (1890-1894), Rafael Gutierrez (1894-1898) ve Tomas Regalado (1898-1903) iktidara darbelerle geldiler; Pedro José Escalon (1903-1907), Fernando Figueroa (1907-1911) ve Manuel Enrique Araujo, kendilerinden önceki başkanın onayıyle «seçildiler» ve silâhlı kuvvetleri yardıma çağırma gereği duymadılar.

Araujo 1913'te öldürüldü. 1913 ile 1926 tarihleri arasında ülkenin yönetimi, Menendez-Quinones ailelerinin eline geçti. Bu aileleri ülkenin kahve ticaretini elinde tutan çevreleri destekliyordu. Bu arada, ülke, hiç değilse kâğıt üzerinde yeni bir kıstak birliği teşebbüsüne katıldı: El Salvador'u, Guatemala'yı ve Honduras'ı içine alan üçlü Cumhuriyet (1921-1922). Öte yandan, yeni fikirler de (Anarşizm, sendikacılık, Marksçılık ve Alberto Masferrer'in minivitalizm'i) ülkede köklenmeğe başlamıştı. İlk işçi sendikaları 1910'da ortaya çıktı. 1929'da El Salvador Muhafazakar partisi kuruldu. 1931'de Cumhurbaşkanlığına, Arturo Araujo seçildi. Seçim kampanyasında bir sürü demagojiye başvurarak vaat ettiği şeyleri sonradan gerçekleştirmeyince, geniş halk kütleleri hayal kırıklığına kapıldı; İzalco ayaklanması başladı ve böylece El Salvador resmî makamlarının verdiği sayılara göre 24 000 kişinin öldürüldüğü korkunç bir katliam oldu. 1932-1944 Arasında El-Salvador'da dikta rejimini sürdüren general Maximiliano Hernandez Martinez, Orta Amerika devletlerinden çoğu ve A.B.D. tarafından başlangıçta tanınmadı; iktidarda olduğu sürece, hiç bir demokratik veya anayasal gerçeğe uymadan ülkeyi yönetti. Milletlerarası seviyede bağımsızlık blöfleri yaptı, sonunda 1934-1936'da kendisiyle birlikte, o zamana kadar dünyada tanınmayan öbür diktatör rejimlerinin de tanınmalarını sağladı. İkinci Dünya savaşında El Salvador, açıkça müttefiklerden yana tutum takındı. 1944'te yapılarak, diktatörü deviren sulhçu darbeden sonra ve yeni anayasayı izleyen senelerde de siyasî istikrarsızlık devam etti.

XX. yüzyılda iktisadî gelişme

Nüfusun çok büyük ölçüde artması (Ricardo Gallardo'ya göre km²'ye 120 kişi, W.J. Feuerlein'a göre km²'ye 90 kişi ile, kıt'anın nüfusu en yoğun ülkesidir; nüfus 1920'de 1 168 000, 1950'de 1 855 917 ve 1966'da ise 2 520 000 idi), işsizliğin yaygın hale gelmesi ve halkın komşu ülkelere devamlı göç etmesine yol açması, iktisadî olmayan maliye sisteminin doğurduğu haksızlıklar, küçük ve orta sermayeyi ezerek büyük sermaye sahiplerini destekleyen dolaylı vergilendirmenin, dolaysız vergilendirmeye mutlak üstünlüğü, kahve fiyatlarındaki 1930 yılları buhranı (aynı kalite ve miktar için, 1938'de 8 centavos, 1944'te 14 centavos, 1948'de 26 centavos, 1950'de 50 centavos, 1951 ve 1954'te 54 centavos) ülkede istikrarsızlık yarattı. Bu durum sadece kahve fiyatlarının 1950'den sonraki gelişmesiyle frenlenebildi ve böylece hayat seviyesi yükseldi. (Aynı zamanda geçim indeksi de 1948'de 167 iken, 1951'de 255'e yükseldi.) 1880 Senelerinden itibaren Güney Amerika'nın üçüncü büyük kahve üreten ülkesi durumuna geçen El Salvador'da, kahve üretimi çivit üretimini geçti (1835'ten itibaren 1827'de çıkarılarak, kamu topraklarının açık artırma yoluyle satılmasını öngören kanun, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak, kahve üretimini destekledi. Bununla ilgili koruyucu tedbirler, 1847 ile 1867'de alınmıştır). Bu yüzden El Salvador, öbür Latin Amerika ülkelerine nispeten daha çok tek bir ürün ihracatına bağlanmış durumdadır ve bu üretimin kalite ve satışıyle, dünya piyasasındaki fiyat değişikliklerinin etkisi altındadır.

1945'ten sonraki siyasî olaylar

Hernandez Martinez'in devrilmesi, durumda bir değişiklik yaratmadı. Kahve ihracatını ellerinde tutarak en zengin toprakları sahip olan ülkenin 14 ailesinin hâkimiyeti, birbirini izleyen çeşitli askerî hükûmetlerin yanı sıra devam etti; bu askerî iktidarlar (general Castaneda Castro 1945-1948, binbaşı Oscar Osorio 1948-1949 ve yarbay Jose Maria Lemus 1956-1960), toprak ağalarının oligarşisine dokunmağa cesaret edemediler. Lemus'un devrilmesinin başlıca sebebi kahve ve pamuk fiyatlarının düşmesidir. Sonra nisan ve mayıs devrimine bağlı bazı sivillerle subaylardan kurulu bir cunta hükûmeti kuruldu. Sol eğilimli bu cunta, Castro rejimine sempati gösterdi. «14 aile» ile sağcı askerler, A.B.D.'nin de desteğiyle cuntayı üç ay içinde devirdiler ve yerine, gene sivil ve askerlerden meydana gelen bir idare getirdiler (25 ocak 1961). Yine de, bu yeni idare, bazı sosyal reformları gerçekleştirebildi. Merkez bankasını millîleştirdi ve yavaş yavaş oligarşinin elinde tuttuğu imtiyazlara el attı.

Az ölçüde bazı sosyal reformlara rağmen hükûmetin siyasetine hâlâ devlet iktisadını elinde tutan güçlü aileler hâkimdir. Millî Birlik partisi mutlak çoğunlukla iktidardadır. Adayları cumhurbaşkanlığına seçilmiştir: 1962'de albay J.A. Rivera; 1967'de albay F. Sanchez Hernandez. Ama 1968 milletvekili ve belediye seçimlerinde liberaller özellikle hıristiyan demokratlar (önderleri M. Duarte, San Salvador belediye reisi seçildi) ilerlediler.

KURUMLAR

Anayasa

Ocak 1962'de hükûmeti, cumhuriyetçi, demokratik ve temsilci bir hükûmet olarak tanımlayan anayasa onaylandı. Yasama gücü, sadece bir tek meclise, yani üyeleri iki yılda bir seçilen temsilciler meclisine tanındı. Yürütme gücünü elinde tutan cumhurbaşkanı beş yıl süreyle seçilir. Yüksek mahkeme, yargı yetkisini temsil eder. Üyeleri, temsilciler meclisi tarafından seçilir. Genel seçimde, 18 yaşını doldurmuş her vatandaş, oy verme hakkına sahiptir. Ülkede altı parti vardır: Millî Birlik partisi (*P. de conciliacion nacional*) iktidar partisi; Hıristiyan Demokrat partisi (*P. de democrato cristiano*); Yenilik Hareketi partisi (*P. accion renovadora*) ılımlı liberal parti; Devrimci Demokratik Birleştirme partisi (*P. revolucionario de Unificacion democratica*) eski başkan Lemus'un partisi; Demokratik Hareket partisi (*P. de accion demokratica*); Nisan ve Mayıs Devrimi partisi (*P. revolucionario de abril y mayo*).

Öğretim

Öğretim devletin elindedir. İlk öğretim parasız ve mecburîdir. Özel eğitim merkezleri devletin sürekli denetimi altındadır. Öğretim üyesi yetiştirme işini de devlet yüklenmiştir.

Kültür bakanı, Millî Eğitim kurulunun yardımıyle, ilk ve orta öğretimi, yüksek öğretmen okulunu, okur-yazarlığı yayma hareketini ve güzel sanatları yetkisi altında bulundurur.

Dört ile yedi yaşları arasında, küçükler, yuvalara devam eder. İlkokula yedi ile on üç yaş arasındaki çocuklar gider. Ondan sonra, teknik veya daha basit mesleklerin öğrenilmesini sağlayacak orta okula veya köy öğretmeni olabilmeyi sağlayan öğretmen okuluna devam edilebilir. Bu ikinci eğitim devreleri, seçilen dallara göre üç veya beş yıl sürer. Aynı şekilde, ilkokulu bitirenler, isterlerse devresini izler, ikinci senesi sonunda olgunluk sınavına girebilir. Olgunluk, edebiyat ve fen kollarına ayrılmıştır.

Orta öğretimin ilk üç senelik devresi, aynı zamanda, ikinci devre öğretim müesseselerine devam hakkı verir, üç senelik ticaret okulu, dört senelik harp okulu ve üç senelik şehir öğretmen okulu gibi. Bu okullarda eğitimlerini başarıyle tamamlayanlar, öğretmen olurlar. Ancak isterlerse üniversite seviyesinde öğretim yapan yüksek öğretmen okuluna da devam edebilirler. Üniversiteye girebilmek için, olgunluk veya eşdeğerli bir sınavı başarmak ve giriş sınavını kazanmak gerekir.

Ülkede iki üniversite vardır. Bunlar başkenttedir. Özerk El Salvador (bütçesi devlet tarafından sağlanır) üniversitesi; Katolik üniversitesi.

Haberleşme

— *Basın.* San Salvador'da yayımlanan *El Diario de Hoy* (Bugünün Gazetesi) bağımsızdır. 1936'da kurulmuştur. 50 300 tirajlıdır. —*Radyo-televizyon*: Ticarî bir radyo teşkilâtı olan *Asociacion Salvadorena Empresario Radiodifusion* (El Salvador Radyo Yayın İşletmesi ortaklığı) isimli bu örgütün 48 vericisi vardır. *Radio Nacional de El Salvador* (El Salvador Millî radyosu) ise bir kültür radyosudur. Ülkede iki televizyon verici istasyonu vardır: iki kanallı «Television salvadorena S.A.» (El Salvador Televizyon A.Ş.); «Television nacional» (Millî televizyon). 1965'te ülkede 400 000 radyo ve 27 000 televizyon alıcısı vardı.

EDEBİYAT

Sömürge devri fikir hareketleri için bk. İSPANYOL AMERİKASI *edebiyatı*.

Bağımsızlık savaşları ve kahramanlar yeni klasik şairler tarafından yüceltilirken, romantizmden de esinlenen, XVIII. yy. «bilimci» fikir akımı ülkede kendini ancak XIX. yy. başlarında göstermeğe başladı. Üç yy. a yakın süre sadece İspanyol etkisinde kalan ülkede, Hugo, Lamartine ve Chateaubriand'ın etkileri duyulmağa başladı.

İngiltereden ise, Byron ile Walter Scott'un etkileri geldi. Buna rağmen, bağımsızlıktan sonra, Larra, Espronceda ve Zorilla, etkilerini Amerika'ya yaydılar. Romantik konular başta geldi, natüralizm, insancıl tipler, Amerika'daki hayat türleri işlendi, duygularla siyasî görüşlere önem verildi. Romantik hareket daha çok, şiiri destekledi, örf ve âdeti konu alan romanları geliştirdi. Böylece modern edebiyata yol açıldı ve sosyal konulu romana ulaşıldı.

● *Şiir.* Francisco Gavidia (1864-1955), El Salvador'un başlıca romantik şairidir. Victor Hugo'nun *Étoile* (Yıldız) şiirini ispanyolcaya çeviren Francisco, ispanyolcaya fransız «aleksandren» mısra türünü ve Yunan heksametresini uyarlamanın yollarını araştırdı. 1892'de Amerika gençliğine bir edebiyat manifestosu yayınladı ve edebiyat türlerinde reform için çağrı yaptı. Ruben Dario'nun öğretmeni olan Francisco, onu «aleksandren»de yenilikler aramağa yöneltmiştir.

Vicente Acosta (1867-1907) duyarlı ve içten bir şairdi. 1890'da *La Lira Joven* (Genç Lir) isimli kitabını yayımladı. Bu eserin önsözünü Ruben Dario yazdı. *Poesias Selectas* (Seçme Şiirler) ise 1924'te yayımlandı. Arturo Ambrogi (1878-1936) daha onaltı

Foto. MEYDAN

yaşındayken modern edebiyatın başlangıç hareketine katıldı ve bir grup genç edebiyatçıyla *La pluma* (Kalem) isimli dergiyi çıkardı. Çoğunlukla kısa şiirsel nesir yazmıştır. Bunlara *Bibelots* (Biblolar) adını verdi. Ayrıca *Cuentos y Fantasias* (Hikâyeler ve Fanteziler) [1895] adlı bir eseri, birkaç ciltlik kronikleri vardır. Alberto Masferrer (1867-1932), modern üslûpta şiir ve nesir yazarıdır. Daha çok, öğretileriyle etkili oldu. El Salvador'da modern edebiyat akımını başlatanlar arasında, *Panoplias* (Panopli) [1904] yazarı Manuel Alvarez Magana, *Parnaso Salvadoreno* (El Salvador Şiir Hayatı) isimli bir antoloji yayımlayan Salvador L. Erazo, Carlos Bustamente (1890-1952) ve Julio Enrique Avila da (1892) sayılabilir. Bu akımı temsil eden öbür yazarlar şunlardır: *Poesia Pura* (Arı Şiir) [1923] adlı eserin yazarı olan ve *La Prencesa Esta Triste* (Hüzünlü Prenses) [1925] piyesiyle (bu eserde Ruben Dario'nun *Sonatina* eserinden esinlenmişti) hareketi tiyatroya uygulayan Raul Contreras (1896); Alberto Guerra Trigueros (1898-1950); Vicente Rosales y Rosales (1894). Bu sonuncusu başlangıçta modern akımı benimsediyse de sonradan öncü eğilimli bir şair oldu.

Bundan sonraki kuşağın başlıca kişileri şunlardır: *Prensencia en el Tiempo* (Zamanda Varlık) [1962] adlı antolojisiyle dikkati çeken Claudia Lars (1899); *Jicaras Triste* (Hüzünlü Kaplar) kitabındaki duygulu peyzajlarıyle dikkati çeken Alfredo Espino (1900-1928); «Corason Con S» (Kalp «S» ile Yazılır) yazarı Serafin Quiteno (1906); Luis Mejia Vides (1909). Bu arada siyasî mücadeleye girişen bir topluluk da belirdi: Carlos Lovato (1911); Pedro Geoffroy Riyas (1908); aşk şiirleri yayınlamış olmasına rağmen geniş esinli bir toplumsal şiir yazarı olarak isim yapan Oswaldo Escobar Velado (1919-1961); Jorge A. Cornejo (1923), Eduardo Mejivar (1920); Matilde Elena Lopez (1932); italo Lopez Vallecillos (1923); özellikle eyleme de geçen Valdo Chavez Velasco (1933). *Biografia del Pan* (Ekmeğin Hayat Hikâyesi) ve *Cuatro Cantoz de Amor Para la Paz Futura* (Gelecekteki Barış İçin Dört Aşk Türküsü) Velasco'nun başlıca eserleridir. Başka şairler de akıma paralel olarak, içten bir hava içinde, lirik içedönmeyi uyguladılar: Claribel Alegria (1924) *Vigillas* (Bekleyişler)i [1953] ve *Acuario*'yu (Havuz) [1955] yayımladı; Dora Guerra (1925); Alfonso Morales (1919); daha genç kuşaktan Eugenio Martinez Orantes (1932), Alvaro Menendez Leal (1931), Mercedes Durand (1933), İrma Lanzas (1933) dikkati çekmekteydiler. Antonio Gamero (doğ. 1915) ve Oswaldo Escobar Vatedo (1961) gibi 1940 kuşağı şairleri dünyadaki değişikliklerden duygulandılar ve eserlerinde sosyal meselelere yer verdiler. Claribel Alegria (doğ. 1924), kişisel duyguların anlatımını sürdürdüyse de 1950'de kurulan ve başlıca temsilcileri İtalo Lopez Vallecillos (doğ. 1932) ile Waldo Charer Velasco (doğ. 1933) olan *Octubre* topluluğu üyeleri modern şiire militan bir görünüş kazandırdılar.

● *Nesir.* Günlük hayat konularının işlenmesi El Salvador'da José Maria Lagos ile başladı (1873-1944). Onu, özellikle köy hayatıyle ilgilenen Alberto Bonilla (1891) izledi ve *Andanzas y Malandanzas*'ı (Yollarla Kötü Yollar) yayımladı. Salvador Salazar Arrue (1899); Sallarué takma adıyle gerçekçi bir köy hikâyeleri dizisi olan *Cuentos de Baro*'yu (Toprak Hikâyeleri) [1933], *Cuentos de Cipotes*'i (Küçük Çocuklar İçin Hikâyeler) [1958], *la Espodo y Otras Narraciones*'i (Kılıç ve Daha Başka Hikâyeler) [1960] yayımladı. Sosyal şartların kötü olmasından yakınanlar da oldu: *Pacunes* (Halktan Bir Adam) [hikâyeler] ve *La Tinajas de Barbasco* (Barbasco'nun Küpleri) adlı eserlerin yazarı Ramon Gonzales Montalvo (1908); *Jaragua* adlı eserinde halk dilini sadık, zevkli bir anlayışla yeniden yaratarak yansıtan Napoleon Rodriguez Ruiz (1910); Manuel Aguilar Chavez (1913-1957); Roland Velasquez (1913), Hugo Lindo (1917), *Varia Poesia* (Değişik Şiirler) [1961] adlı kitabı dışında, *Guaro y Champana* (Kamış Rakısı ve Şampanya) [1955] ve *Justicia Senor Governador* (Adalet, Vali Bey) [1960] adlı eserlerinde kişilerde yan-

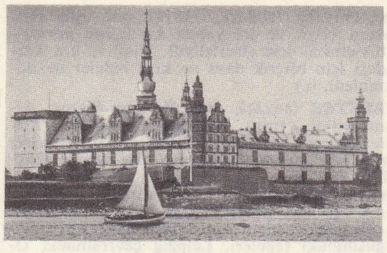
ELSENEUR Kronborg şatosu

sıttığı sosyolojik unsurla, örf ve âdetçiliğe dönmüş sayılır. Ricardo Triguro de Leon (1917), *Campanario y Pueblo* (Köylü ile Halk) isimli eserinde, büyük bir ustalığa erişti. Cristobal Humberto İbarra (1918) *Tembladeral*® (Karıştırıcı) [1957] adlı bir köy romanı yazdı. Bir sonraki kuşakta, Alvaro Menendez Leal (1931); hikâye ve romanlarıyle tanındı. Gerçekçi hikâyelerinin yanı sıra, Miguel Angel Espino (1904) şiirsel nesirle *Trenes* (Trenler) yazdı.

Masferrer'den başka, roman türünde Manuel Andino (1892-1938), Joaquin Ramon Uriarte (1884-1934) ve Napoleon Viera Altamirano (1894) isim yaptılar. J. Emillio Aragon (1887-1938) ve en genç kuşaktan Walter Beneke (1928) tiyatronun başlıca yazarlarıdır.

GÜZEL SANATLAR

● *Arkeoloji.* Arkeoloji kazıları, VII. yy.dan önceki çağlarda, El Salvador cumhuriyetinin bugün içine aldığı ülkede, Maya kültüründen insanların yaşadığını ortaya koydu. Bilinmeyen bir tarihte, ve eski Maya imparatorluğunun kuruluşu tarihinden daha eski bir devirde, bu bölgede anlamları hâlâ çözülemeyen birçok taş yazıtın tanıklık ettiği ilkel bir kültürün varlığı anlaşılmaktadır. Eski Maya imparatorluğundan birçok ilgi çekici kalıntı bulunmuştur. Thuacan ve Cihuatan şehirleri bunların başlıcalarıdır. VII. yy. a doğru, Maya halkının güneye doğru göç ettiği anlaşılmıştır.

Böylece, bölgenin hemen hemen boş kalan kuzey kısmına, XI. yy.da hepsi Meksika'dan gelen «toltek» grupları yerleşmeğe başladı. Daha sonra ise «nahuatl» dili konuşan ve aztek oldukları sanılan topluluklar geldi. Nahuatl dili konuşan Pipil halkı, İspanyol fethi sırasında El Salvador bölgesinin büyük kısmını (özellikle Paz ile Lempa ırmakları arasındaki bölge) elinde tutuyordu. Pipil topluluklarıı çeşitli aşiretlere ayrılmışlardı, başlıcaları olan «Cuscatlan» aşireti bütün bu bölgeye adını verdi. Pipil'lerden kalma birçok kalıntı (kümbetler, mezarlar, dinî yapılar) vardır. La Campana, San Andrés ve Tazumal'daki tabakalarda birbirini izleyen çeşitli yapıların kalıntıları görülmektedir. Daha büyük ustalıkla ve daha iyi malzemeyle yapılan daha eski yapıların toltek kültürüyle büyük ilişkileri vardır.

İnsan biçiminde *Tazumal Meryemi* batı bölgesine has heykeltıraşlıkla ilgili tek eserdi. Aztek'lerin yağmur tanrısı Tialoc'u temsil eder. Santa Ana de Ahuachapan bölgesinde, taştan oyulmuş anıtsal pars başları ve büyük azı dişleri vardır. Pipil bölgesinde ise ne işe yaradıkları bilinmeyen dallarla donatılmış oyma hayvan başlarına rastlanır. Yıldız şeklinde lobutlar, oyma desenlerle süslenmiş yeşimden âletler, süslemeli üçgen şeklinde başlar ve insan yüzü maskeleri bulunur. Pipil bölgesi seramikleri Meksika kaynaklıdır. Bu arada, dört ayaklı, hayvan başı biçiminde küre biçimi vazolar ilgi çekicidir. *Plombifera* (kurşunlu) adı verilen El Salvador üslûbuna has seramiklerde dikkati çeker. Katı yüzeyli, iyi pişmiş, çok renkli süslemeli bu seramiklerin çok çeşitli biçimleri (vazolar, buhurdanlar ve bolluk tanrısı Xipe Totec'e adanan dinî âyinlerle ilgili eşyalar) vardır.

Lempa nehri boyunda Lenca'lar yaşıyorlardı. Chaparristique beyliğini meydana getiren bu Maya halkı, kültür bakımından da yeni Maya imparatorluğuna katılıyordu. Bu bölgenin tipik eserleri, «düşünen adam» denen sabit ve oturmuş insan heykelleridir. Antropomorfik ve zoomorfik şekilli, boyunları insan başı biçiminde vazolar da vardır. Guatemala sınırı bölgesinde Eski Maya devrinden kalma güzel seramiklere rastlanır: çeşitli parlak renklerle boyanmış sahnelerle süslenmiş, ince çeperli, silindir biçiminde vazolar. Sahneler âyinleri temsil eder. Ayrıca vazolarda görülen hiyeroglifler bunların copan (Guatemala'da bir nehir) asıllı olduklarını gösterir.

— Mim. Sömürge devrinden çok az mimarî eser kalmıştır. En eski şehir olan San Salvador, arka arkaya yer sarsıntılarından büyük zarar gördüğünden, İspanyol egemenliği belirtileri yok olmuştur. Yalnız şehir planları İspanyollardan kalmadır. San Salvador ve San Miguel katedralleri en eski yapılardır. Bağımsızlıktan sonra inşa edilen yapıların başlıcaları, Millî tiyatro ve eski San Salvador üniversitesidir.

MÜZİK

Areitos'larla *mitotes*'ler El Salvador'un en tanınmış danslarıdır. En çok kullanılan çalgı, öbür Orta Amerika ülkelerinde de çalınan «carimba» veya «caramba»dır. Buna El Salvador'da «quijongo» adı verilir. Tek telli ve kutulu bir sazdır. Meksika asıllı bir davul (teponaztli) ritim çalgısı olarak kullanılır.

El Salvador'da sanat müziği, Guatemala'lı müzikçi José Escolastico Andrino (1817-1862) ile başlar. Andrino, 1845'te sonradan birçok El Salvador'lu müzikçinin yetiştiği bir müzik okulu kurdu. Yerli temaları kullanan ilk besteci 1895'te oynanan *Adala* operasını yazan Wenceslao Garcia oldu. Başlıca besteci ve müzikçiler arasında Ciriaco de Jesus Alas (1886), Domingo Santos (1892) ve Maria de Barrata'yı (1894) sayabiliriz. Barrata, Millî Folklor Araştırma komitesi başkanıdır. Bu komite, tipik El Salvador sanatıyle ilgili araştırmalar yapar. Yeni kuşak, geleneksel yerli temaları bir yana bırakarak daha çok milletlerarası müzik akımlarıyle uğraşmaktadır. (L)

ELSEN sıf. (ar. *lisân*'dan *elsen*). *Esk.* Düzgün konuşan. (M)

ELSENE (fr. *İxelles*), Belçika'da (Brabant, Orta Brüksel idare çevresi) komün, Brüksel'in güneydoğu bölümünde; 94 100 nüf. 1201'de kurulan Cambre manastırının XVII.-XVIII. yy. dan kalma binaları. XIV. yy.'dan kalma kilise. Metalürji, kimya ve dokuma sanayii. Radyo yayın merkezi. (L)

ELSENEUR, Danimarka'da liman ve şehir. Bk. HELSİNGÖR. (L)

Elsevier, Hollanda'da yayınevi. 1880'de J. G. Robbers (1839-1925) tarafından kuruldu. Ansiklopediler (*Winkler Prins Encyclopediëen*), sanat, iktisat, bilim ve tarih kitapları yayımlar. İngilizce bilimsel eserler yayımlayan bir şubesi (1938'de kurulmuş olan *Elsevier Publishing company*) ve 1946'dan beri de bir Belçika şubesi vardır. (L)

ELSGAH, Ajoie'nin almanca adı. (L)

ELSHEİMER (Adam), alman ressam ve gravürcüsü (Frankfurt-Maint 1578-Roma 1610). Frankfurt'ta okudu. Frankenthal flaman ressamlarıyle ilişkiler kurdu, daha sonra Münih'e, 1598'e doğru da Venedik'e gitti ve bu şehirde Rottenhammer ile çalıştı. 1600'e doğru Roma'da yerleşti, orada Paul Bril ve Rubens ile tanıştı. Elsheimer, daha çok bakır üzerine ince bir işçilikle kazılmış kır manzaraları içinde yer alan, mitolojiden ve Kutsal Kitap'tan aktarılmış konuları canlandırmıştır. Başlıca eserleri: *Tobit ve Melek* (Münih), *Şafak* (Braunschweig), *Truva Yangını* (Münih), *Philemon ve Baukis* (Dresden), *İyi Yürekli Samiriyeli* ve *Mısır'a Kaçış* (Louvre). [L]

ELSHOECHT (Carl), fransız heykeltıraşı (Dunkerque 1791-Paris 1856), Bosio'nun öğrencisi, Paris'te Concorde meydanındaki çeşmelerden birini süsleyen «*Triton ve Nereides*» heykel grubuyle Lyon hastahanesinin önyüzündeki *Saône ve Rhône nehirleri, Analık ve Yoksulluk* adlı anıtsal gruplar onun eseridir (1841). [L]

ELSHOLTZİA i. Güzel yeşil renkte kokulu bitki. Boyu 30-50 sm kadar olan bu bitkinin çok küçük pembe çiçekleri vardır. Ren

Max ELSKAMP

Fanny ELSSLER
«Portici Dilsizi»nde Fenella rolünde

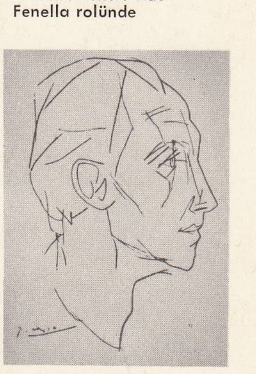
Paul ÉLUARD
Picasso'nun deseni

EL UBEYD
Uruk çağı seramiği örneklerinden

nehrinin doğu yakasında yetişir. (Ballıbabagillerden.) [L]

ELSİ sıf. (*el*'den *el-si*). El gibi, ele benzeyen.
— Anat. *Elsi damarlı,* damarları bir elin parmakları konumunda olan yapraklar için söylenir: *Çınar yaprakları elsi damarlıdır.*
— Bot. Bir elin parmakları veya bir yelpazenin ışınları gibi parçalara ayrık olan organlara denir. Parçalar arası yarıklar yaprak ayasının ortasına kadar ulaşır: *Elsi basit yaprak. Elsi yaprak damarı.* (M)

ELSİNE veya **ELSÜN** çoğl. i. (ar. *lisān*'dan *elsine* veya *elsün*). *Esk.* Diller: *Bahadırlığı elsine-i enâmda destan olmuştur* (Cevdet Paşa). ‖ *Elsine-i garbiye,* batı dilleri. ‖ *Elsine-i selâse,* («üç dil»); *Türkçe, Farsça ve Arapça.* ‖ *Elsine-i şarkiye,* doğu dilleri. (M)

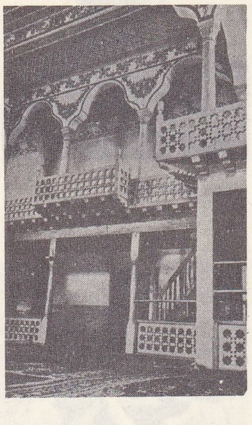

Elvançelebi camiinden bir görünüş

ELSKAMP (Max), fransızca yazan belçikalı şair (Anvers 1862-ay. y. 1931). Belçika edebiyat rönesansına ve sembolizm akımına adı karışmıştır. Kasten çocuksu bir üslûp içinde yoksulların hayatını dile getirdi. Şiirlerine, eski fransız nakkaşlarının tasvirlerini hatırlatan bir efsane, dua, ilâhi ve ezgi havası sinmiştir. Başlıca eserleri: *Dominical* (Pazar Gününe Mahsus) [1892], *Salutations dont d'Angéliques* (Selâmlar, Meleğin Meryem'e Selâmları) [1893], *Six Chansons de Pauvre Homme Pour Célèbrer la Semaine de Flandre* (Flandre Haftasını Övmek İçin Bir Yoksulun Altı Türküsü) [1896], *Enluminures* (Tezhipler) [1898], *la Chanson de la Rue Saint-Paul* (Saint-Paul Sokağı Türküsü) [1922] ve savaş felâketinin etkisiyle yazdığı *Sous les Tentes de l'Exode* (Göç Çadırları Altında) [1921]. Halk geleneklerine çok bağlıdır ve Anvers folklor müzesinin kurucularından biridir. Edebiyattan uzak kaldığı uzun yıllarını bu müze uğrunda, özellikle de çok sevdiği bir sanat olan ağaç-kazı işlerinde harcadı. Son eserleri olan *Délectations Moroses* (Marazî Zevkler) [1923], *Aegri Somnia* (Bir Hastanın Düşleri) [1924], Uzakdoğu düşünce ve sanatının etkisi altında kaldığı anlaşılmaktadır. Medenî dünyanın aldattığı ve hayal kırıklığına uğrattığı bir insan olarak kendini sessizce Uzakdoğu felsefesine vermiştir. (L)

ELSNER (Jozef Ksawery), polonyalı besteci (Krodkow, Silezya 1769-Varşova 1854). Tıp öğrencisi iken keman öğrendi ve orkestra yöneticisi, sonra da Varşova konservatuvar müdürü oldu. Pek çok eser yazdı: 19 opera (*Beyaz Lerzek, Kral Zokiatek*), düodramlar, sahne ve bale müzikleri, kantatlar, üç senfoni, iki polonez, dörtlükler, çeşitli konçertolar, yüze yakın dinsel parça. Ayrıca leh dilinin müziksel nitelikleri hakkında bazı notlar bıraktı. (L)

ELSSCHOT (Alfons DE RİDDER, **Willem** — denir), flamanca yazan belçikalı yazar (Anvers 1882-ay.y. 1960), romanlarında yalın ve canlı bir üslûpla kendi hayatına ait olayları anlattı: *Villa des Roses* (Güllü Villa) [1913]; *İmbrogliare* (Entrikalar) [1924]; *Kaas* (Peynir) [1933]; *Penstoen* (Pansiyon) [1937]; *Feu Follet* (Nur İnmesi) [1946]. (L)

ELSSLER (Franziska, **Fanny** — denir), avusturyalı kadın dansçı (Viyana 1810-ay.y. 1884). Filippo Taglioni'nin kendi kızı Maria için düzenlediği balede dansederek sanat hayatına başladı (1822). Napoli'de dansetti, çok geçmeden şöhrete ulaştı, 1839'da, Maria Taglioni ile birlikte Londra King's Theatre bale temsillerine katıldı. Paris operası yönetmeni doktor Véron, Taglioni'nin aşırı isteklerini önlemek amacıyle Elssler'i de Opera'ya aldı. Auguste Vestris'in üslûbunu benimseyen Elssler, 1834'te Jean Coralli'nin *Fırtına* balesinde ilk rolüne çıktı. Kazandığı başarı bale meraklılarını ikiye böldü: «Elssler'ciler» ve «Taglioni'ciler», Theophile Gautier Viyana'lı yıldızı destekledi ve Paris'te parlamasında yazılarının büyük payı oldu. Elssler karakter danslarında özellikle başarılıydı: Coralli'nin *Topal Şeytan* balesindeki *cachucha* (1836), Maziller'nin *Çingene* balesindeki (1839) Krakow'lu kadın. Taglioni'nin Petersburg'a gidişiyle Paris operasının tek yıldızı kalan Elssler bu fırsattan yararlanarak *Sylphide* balesinde kendini göstermek istedi. Temsil tutmadı. Elssler de Amerika'ya giderek başarısını orada sürdürdü; dünyanın hemen hemen bütün şehirlerinde dansetti, 1851'de Viyana'da sahneden ayrıldı. Kız kardeşi THERESA (Viyana 1808-ay.y. 1878), ona eşlik etti, uzun boyu ve iri yapısı kardeşine *portör*'lük etmesi için elverişliydi. Elssler, kız kardeşi için birçok dans ve kısa baleler de düzenledi. (L)

ELSTER (BEYAZ), alm. **Weisse Elster,** Almanya'da ırmak, Fichtelgebirge (veya *Elstergebirge*), «Elster dağları» ile birleştikleri noktada Maden dağlarının batı ucunu akaçlar; 195 km. Labe'nin kolu Saale'ye katılmadan önce Elster, eski kütlede kenarları dik bir vâdi açar; Plauen bölgesini (sanayii çok gelişmiştir), Thuringen havzasının doğusundaki tepeleri, Leipzig çevresindeki Üçüncü zamanda ve tebeşir çağında oluşmuş tepeleri aşar. Irmak, adını en büyük alman iç buzuluna vermiştir; çünkü o çağda çığırını tıkayan buz, suları bir iç delta şeklinde Leipzig'in güneyine sürmüştü. (L)

ELSTER (SİYAH), alm. **Schwarze Elster,** Almanya'da akarsu, Elbe'nin kolu; Lausitz kütlesinden doğar, Saksonya'nın kuzeyindeki Üçüncü zaman ve tebeşir çağı tepelerini, sonra da büyük buzul ovasını aşar; 188 km. (L)

ELSTER (Johann Philipp Ludwig *Julius*), alman fizikçisi (Blankenburg 1854-Wolfenbüttel 1920). Wolfenbüttel'de profesör. Meslektaşı Geitel ile birlikte atmosferdeki elektrik olayları üzerine birçok araştırma yaptı. Toprağın radyoaktif yayınlarından meydana gelen iyonların varlığını ispatladı. Her iki bilgin de morötesi ışınlar için fotometre yapımında çinko malgamasının fotoelektrik özelliklerinden yararlandılar. 1899'da bir radyo-eleman civarında bir elektroskopun boşalımını buldular ve radyoaktif azalma kuralını saniyede yayınlanan parçacıkların sayısı zamanla üstel olarak azalır şeklinde bir formüle bağladılar. Crookes (1903) ile aynı zamanda, alfa ışınlarının çinko sülfür bir ekran üzerine çarpmasıyle ortaya çıkan pırıldamaları incelediler. 1905'te alkali elemanlı fotoelektrik hücreleri yaptılar. (L)

ELSTER (Kristian), **Genç,** norveçli yazar (Trondheim 1881-Oslo 1947). Gerçekçi yazar Kristian Mandrup **Elster'in** (Öysvoll 1841-Trondheim 1881) oğlu. 1918'de gazeteci ve yazar olmak için memurluktan ayrıldı. *Av Skyggernes Slegt* (Gölgeler Soyundan) [1919] en iyi romanı olarak kabul edilir. Elster bu eserinde memur sınıfını ele alır ve bu sınıfın yeni toplum karşısındaki tutumunun insafsız bir tahlilini yapar. (L)

EL-SUVAYRA, esk. **Mogador,** Fas'ta (Marakeş ili) liman şehri. Şiadmas bölgesi kıyısında; Vad Ksob'un Atlas okyanusuna döküldüğü yerde; 26 400 nüf. Eskiden, karaya kumullarla kaplı kıstakla bağlanan bir adacık üzerinde tahkimli bir yer ve korsan limanıydı. 1765'te avrupaî tarzda yeni bir şehir kuruldu ve P. Cornut adlı bir fransız mühendisi tarafından Vauban üslûbunda tahkim edildi. Burası uzun süre Fas'ın, Moritanya kervanlarının ulaştığı başlıca limanlarındandı. Bugün trafik, sardalya balıkçılığı sayesinde yeniden canlanmıştır. Kalabalık yahudi topluluğu. (L)

ELSVORTİT i. (mineraloji bilgini *Ellsworth*'un adından). Miner. Hidratlı tabiî niyobiyum, uranyum ve kalsiyum oksidi. Kübik sistemde billûrlaşır; rengi kehribar sarısı ile kahverengi arasında değişir. (L)

ELSWICK, Newcastle-upon-Tyne'de (İngiltere, Northumberland) semt, Tyne'ın sol kıyısında. Silâh imalâtı. (L)

EL ŞADDAY, Tufan öncesi peygamberleri devrinde Kutsal Kitapta Tanrıya verilen adlardan biri. Bu ad muhtemelen «kudreti sonsuz tanrı» anlamına gelmektedir. (L)

E.L.T., Avrupa ülkeleri arasında geçerli olan indirimli telgraf. (Avrupa dışındaki ülkelerde geçerli olanı L.T. adını taşır.). [L]

ELTAF çoğl. i. (ar. *lutf*'tan *eltāf*). *Esk.* Lûtuflar, iyilikler: *Gelip pederinin kendi hakkında vaki olan eltaf ve inâyâtından bahisle bir memuriyet istedi* (Cevdet Paşa). [M]

ELTAF sıf. (ar. *latîf*'ten *eltaf*). *Esk.* En lâtif, en lâtif olan. (M)

EL TAFİLA. Bk. TAFİLA (*el*).

EL TENİENTE. Bk. TENİENTE.

ELTEPE, türk. **Yeltepe,** bulgarca **Vihren.** Bulgaristan'da Pirin dağının en yüksek tepesi; yüksl. 2 915 m. Eltepe, Bulgaristan'da Musala'dan sonra en yüksek tepedir. Binderitsa ve Vlahinska ırmakları arasındaki bir sırt üzerindedir. Mermerden meydana gelen tepenin sarp ve dik yamaçlarında *edelweiss* (aslanayağı) yetişir. (M)

ELTHAM, Londra'nın güneybatı banliyösünde (Kent) kasaba. Kraliyet şatosu kalıntıları. (L)

ELTİ i. Birbirlerine göre kardeş karılarının her biri: *Ortak gemisi yürür, elti gemisi yürümez* (Atasözü). [M]

ELTON (James Frederic), ingiliz gezgini (1840-öl. Usekha, Tanganika 1877). Hindistan ordusunda hizmet ettikten sonra Natal ile Transvaal'de geziler yaptı. Limpopo boyunca bu ırmağın ağzına kadar indi. 1877'de büyük bir geziye çıktı ve Nyassa gölünü buldu. (L)

ELTON gölü, S.S.C.B.'de göl, Hazar önündeki bozkırda, Volgograd'ın doğusunda. Büyük ölçüde tuz elde edilir. (L)

ÉLUARD (Eugène GRİNDEL, **Paul** — denir), fransız şairi (Saint-Denis, Seine 1895-Charenton-le-Pont 1952). 1911-1913 Yılları arasında Davos sanatoryumunda yatan ve bu nedenle öğrenimi yarıda kalan Éluard hastalığı süresince birçok yeniçağ şairinin eserlerini okudu. Birinci Dünya savaşına önce hasta bakıcı, sonra piyade eri olarak katılan Éluard ilk şiirlerini: *Le Devoir et l'İnquiétute* (Ödev ve Kaygı) [1917] adıyle yayımladı. Bu şiirlerinde barışa olan inancını dile getirdi; öncü şairler arasına girdi, Dada'cılarla birleşti, sonra da gerçeküstücülük akımını ortaya atan öncülerin arasında yer aldı. Okyanusya, Malezya ve Hindistan'da bir süre dolaştıktan sonra arka arkaya yayımladığı şiir kitaplarıyle gerçeküstücülerin en ince şairi sıfatını kazandı. *Mourir de ne pas Mourir* (Ölmemekten ölmek) [1924], *Capitale de la Douleur* (Acının Başkenti), *Les Dessous d'une Vie ou la Pyramide Humaine* (Hayatın Gizli Tarafları yahut İnsanlık Piramidi) [1926], *Défense de Savoir* (Öğrenme Yasağı) [1928], *L'Amour, la Poésie* (Aşk, Şiir) [1929], André Breton ve René Char ile birlikte yazdığı *Ralentir Travaux* (İşleri Yavaşlatmak) [1930], *La Vie İmmédiate* (Aracısız Hayat) [1932], *La Rose Publique* (Herkesin Sevgilisi) [1934], *Nuits Partagées* (Bölüşülen Geceler) [1935], *Les Yeux Fertiles* (Cömert Gözler) [1936], *L'Evidence Poétique et les Mains Libres* (Şiir Gerçeği ve Serbest Eller) [1937], *Cours Naturel* (Tabiî Akış) [1938], *Donner à voir* (1939). Bu devrede gerçeküstücü akımdan ayrılmayan Éluard'ın en sevdiği konular aşk, isyan ve hayal oldu. 1938'de bu akımdan ayrıldı. İspanya İç savaşından sonra savaş şiirleri yazmağa başladı ve daima insanların acısına ortak oldu. Alman işgali sırasında da yazdığı *Poésie et Vérité* (Şiir ve Gerçek) [1942], *Dignes de Vivre* (Yaşamaya Lâyık Olanlar) ve *Au Rendez-vous Allemand* (Almanlarla Buluşma) [1944] adlı şiir kitaplarıyle direniş şairleri arasında yer aldı. Kurtuluştan sonra birçok eser daha yayımladı: *Poésie İninterrompue* (Bitmiyen Şiir) [1946], *Poésie Politiques* (Siyasî Şiirler) [1948], *Une Leçon Morale* (Bir Ahlâk Dersi) [1949], Komünist şair olarak Éluard Orta Avrupa'da birçok gezi yaptı. 1951'de *Première Anthologie Vivante de la Poésie du Passé* (Eski Şiirin Yaşayan İlk Antolojisi) adlı eserini yayımladı. Ölümünden önce *Phénix,* ölümünden sonra ise *les Sentiers et les Routes de la Poésie* (Şiirin Yolları ve Patikaları) [1954], *Lettres de Jeunesse avec Poèmes İnédits* (Yayımlanmamış Şiirlerle Gençlik Mektupları) [1962], *Derniers Poèmes d'Amour* (Son Aşk Şiirleri) [1936], *le Poète et son Ombre* (Şair ve Gölgesi) [1964] adlı şiir kitapları çıktı. Éluard'ın eseri yirminci yüzyılın en zengin eserlerinden biridir. Akıcı ve şiir dolu etkili bir dili vardır. Özellikle insan sevgisini dile getirirken şiirini örgütleyen lirizmi insanı gittikçe saran bir içtenlik kazanır. Bu özelliğiyle *L'Évidence Poétique* (Şiir Gerçeği) adlı eserindeki «Şair ilham almaktan çok ilham veren insandır» sözünü doğrular. (L)

EL UBEYD (veya **EL OBEYD**), Aşağı Mezopotamya'da eski Ur şehri yakınında höyük; 1919, 1923 ve 1937'de yapılan üç kazı sonucunda tarihöncesinden kalma eski bir medeniyetin izleri ile birçok değişiklik geçirmiş olan bir şehir bulundu.

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

şehrin M.Ö. IV. binyıldan kalmış ve çamurdan yapılmış kulübelerle kurulduğu anlaşıldı. Ele geçen oraklar, ölçü âletleri, çiviler; pişmiş topraktan yapılmış, bazıları yılan başlı hayvan ve tanrıça heykelcikleri ile taş ve toprak eşya arasında bulunmuş olan bir çömlek dikkati çeker. Yeşilimsi bir zemin üzerinde siyah veya kahverengi geometrik desenlerle süslü olan bu çömlek, temsil ettiği medeniyet seviyesinin yalnız Aşağı Mezopotamya'nın Ur, Tello, Eridu gibi yerlerinde değil, Yukarı Mezopotamya'da Tepe Gavra, Arpaçiya ve İran'da da yaşandığını gösterir. Ayrıca höyüğün kuzey bölümünde, beyzî bir duvarla çevrili ve hemen hemen tümüyle yıkılmış, yüksekçe bir zemin üzerine kurulu bir tapınak bulundu. Tapınak, I. Ur hanedanı devrine (M.Ö. 3000 yılına doğr.) aittir. Bu dönemden kalma buluntular arasında şu parçalar özellikle anılmağa değer: taştan yapılmış bağdaş kurmuş durumda bir insan heykeli; aslan başlı bir kartal kabartması; bakırdan yapılmış boğa heykelleri; dövme bakırdan, gözleri ve dili kakmalı aslan başları; (bazıları ağaç üzerine dövülmüş bakırdan, öbürleri karasakız sıvanmış ağaç üstüne kakma siyah, beyaz, kırmızı taşlardan) sütunlar. Bütün bu buluntuların hangi tarihten kalmış oldukları, Ur kralı Aannipadda tarafından tanrıça Ninhursag'a adanmış bir tablet sayesinde anlaşılmıştır. (M)

ELUKAB i. (ar. *el-ʿukāb*). Astron. *Esk.* Kartal burcu. (M)

ELUL, Yahudiler tarafından Babillilerden alınmış olan takvimde yılın altıncı ayı. (Ağustosun sonu ile eylülün başı arasına rastlar.) [L]

ELURU. Bk. ELLORE.

ELUSALILAR. Esk. coğ. Toprakları bugünkü Condomois bölgesinin bulunduğu yere düşen İberik Akitanya kaynaklı halk. Başkentleri Elusa'ydı (Eauze). [L]

ELUVİUM i. Bk. ELÜVYON.

ELÜSYON (lat. *elutio*, yıkama'dan fr. *élution*). Kim. Yüze soğurulmuş maddelerin art arda ayrımsal yıkamayle birbirinden ayrılması: *Elüsyon kromatografide kullanılır.* (L)

ELÜVYASYON i. (fr. *éluviation*). Toprağın üst düzeylerinde erimiş veya kolloit halinde bulunan elemanların derinlere inmesiyle meydana gelen toprak türümü eylemi. (Süzülme suyu, elüvyasyonun mekanik veya kimyasal aracıdır.) [L]

ELÜVYON veya **ELUVİUM** i. (fr. *éluvion* veya *éluvium*). Jeol. Atmosfer etkileriyle ufalanan ama yerinde kalan veya yamaçlarda pek az yer değiştiren kayaç parçaları yığını. Bir akarsu tarafından uzaklara taşınan, sürüklenen alüvyonla zıtlaşır. (Elüvyon işletilebilecek bir maden ocağı meydana getirebilir; yerli kayanın gerektirdiği parçalama masraflarını elüvyon ortadan kaldırdığından bu çeşit ocaklar kârlıdır.) [L]

ELÜVYONLU sıf. (*elüvyon*'dan *elüvyon-lu*). Jeol. Elüvyon yapısında olan, elüvyonla ilgili: *Laterit, bir elüvyon oluşuğudur.*

— Pedoloji. Toprak düzeyinin aşağılara taşınma mekanizmaları yüzünden bazı elemanlar yönünden fakirleşmesi. (Bu düzeye A düzeyi adı verilir.) [L]

ELÜYANT i. ve sıf. (fr. *éluant*'tan). Biyol. Fiz. ve Kim. Kromatografide elüsyon yapmakta kullanılan özel eriyikler. (L)

ELVAH çoğl. i. (ar. *levh* veya *levḥā*'dan *el-vāḥ*). *Esk.* Düz yüzeyler. ‖ Levhalar, tablolar. (M)

ELVAN çoğl. i. (ar. *levn*, renk'ten *elvān*). *Esk.* Renkler: *Kuşlarla, çiçeklerle, ipeklerle yaşarsın / Elvân ü revâyih / Kut-ı hevesindir* (Tevfik Fikret).

— Tekst. Kumaş veya iplik çilelerinde, bir rengin değişik tonları birbirlerini takip edecek şekilde yapılan bir çeşit boyama işlemi.

◆ Sıf. Çeşit çeşit renkte olan, rengârenk: *Elvan çiçeklerin takma başına / Kudret kalemini çekme kaşına* (Karacaoğlan). ‖ *Elvan şekeri*, çeşitli renklerde olan şeker. (M)

ELVAN i. (keltçe *el*, kaya ve *van*, beyaz). Taşbilim. Müskovitli mikrogranülit. (L)

Elvançelebi camii, Ankara'da Arslanhane semtinde, Selçuklulardan kalma ahşap bir camı. (Bk. AHİELVAN CAMİİ.) [M]

ELVAN-I ŞİRAZİ (Şeyh), türk mutasavvıfı (XV. yy.). Türkistanlıdır. Kaynaklardaki bilgilerden türkleşmiş bir iranlı olduğu, ailesinin Şiraz'dan geldiği anlaşılır. Sultan Orhan zamanında Anadolu'ya yerleşti. Hacı Bayram Veli'nin halifeleri veya dostları arasında yer aldığı kabul edilir. Veli olduğu söylentisi de yaygındır. Mahmud-ı Şebüsteri'nin *Gülşen-i Raz*'ını (Sırların Gül Bahçesi) Farsçadan Türkçeye çevirerek tasavvuf biliminin gizli deyimlerini, açık ve güzel bir türkçe ile nazma geçirdi.

Latifî Tezkiresi, Kafile-i Şuara gibi kaynaklarda, Şeyh Elvan-ı Şirazî'nin sözlerinin nazik, vezne uygun, inci gibi dizilmiş, parlak ve beğenilir olduğu kaydedilir. (M)

ELVANLI, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, İçel ili, Erdemli ilçesi) bucak; 20 038 nüf.; 19 köy. *Bucak merkezi* (*Tömük kasabası*), 4 610 nüf. İlçe merkezine uzaklığı 9 km'dir. (M)

ELVAS, Portekiz'de (Portalegre idare bölümü) şehir. İspanya sınırı yakınında, Badajoz'un batısında; 14 800 nüf. Önemli müstahkem mevki (XII.-XV. yy. dan kalma şato). 1517'ye doğru Francisco de Arruda tarafından yapılan katedral. — Yakınında, 1489'da Francisco de Arruda'nın planlarına göre başlanan ve XVII. yy. da tamamlanan *Amoreira* su kemeri. (L)

ELVEDA ünl. (ar. *el-vedāʿ*). *Esk.* Allahaısmarladık, Allaha emanet olun. (Bir daha karşılaşılmayacak şekilde ayrılırken kullanılır): *Elveda! ... Köprüden ayrılıyoruz* (Ahmed Rasim). *Elveda onaltı, onyedi, onsekiz, ondokuz yaşım!* (A. Ş. Hisar). [M]

ELVEN, Fransa'da Morbihan idare bölgesinde (Vannes idare çevresi) kanton merkezi. Lanvaux fundalıkları kenarında; 2 800 nüf. Yakınında, bir süre Descartes ailesinin malı olan ve filozofun oturduğu şatonun kalıntıları. Kerfily şatosu (XVII. yy.). XIII. ve XV. yy.dan kalma Largoet derebeylik şatosunun (*Elven kuleleri*) kalıntıları; XIV. yy.dan kalma burç. (L)

ELVEND, İran'da, Irak yakınlarında dağ kütlesi; 3 571 m. (L)

ELVEND HAN, Akkoyunlu emîri (öl. Diyarbakır 1504). 1497'de Azerbaycan'da tahta çıktı. 1498'de Muhammed Mirza'ya yenilince Diyarbakır'a kaçtı. 1499'da Muhammed Mirza'nın öldürülmesi üzerine Tebriz'e gelerek tekrar tahta çıktı ise de 1501'de Şah İsmail I'e Nahçivan yakınında yenilince gene Diyarbakır'a kaçtı. (M)

ELVERİŞLİ bls. sıf. (*elvermek*'ten *elver-işli*). Uygun, yerinde: *Halam bu iş için en elverişli insandır* (A. H. Tanpınar). *Cephemizle karşı cephe arasında en elverişli tarassut yeri burası idi* (F. R. Atay).

— Huk. *Elverişli vasıtalar.* Bk. TEŞEBBÜS. (M)

ELVERİŞSİZ sıf. (*elveriş*'ten *elveriş-siz*). Uygun düşmeyen, yerinde olmayan: *Ne rüya, ne de uyanıklığa bel bağlamağa elverişsiz bir uyuşukluk içinde geriye doğru uçtu gitti* (S.F. Abasıyanık). [M]

ELVERİŞSİZLİK i. (*elveriş*'ten *elveriş-sizlik*). Elverişli olmama hali.

— Patol. Doğuştan veya sonradan edinilmiş yetersizliklerden ötürü kişinin bazı işleri yapamaması veya bazı fizik şartlara (soğuk, sıcak v.b.) dayanamaması. (M)

ELVERMEK geçz. bls. f. (*el* ve *vermek*'ten). Yetmek, kâfi gelmek: *Elverdi masal dinlediğim bunca zamandır; / Ben Kanmıyorum, git de sen aptalları kandır!* (M. Â. Ersoy). ‖ Uygun gelmek: *Ne yapayım, düşündüm, taşındım, işime elvermedi* (Y.K. Karaosmanoğlu). [M]

ELVİRA, İberik yarımadasındaki eski İliberri şehrinin (lat. *İliberis*) bugünkü adı. IV. yy.ın başında ilk İspanyol konsili burada toplandı. Bu konsilin resmî kararları, Milano fermanından önceki ispanyol hıristiyanlığının bilinmesi bakımından çok önemli bir belgedir: kararlardaki yargılar, hıristiyan inancının henüz paganlığın etkisinden kurtulmamış uygulamalarına karşı çıkar. Bunlar arasında din adamlarının bekârlığı hakkındaki buyrukla dinî resim kültü yasağı sayılabilir. (L)

ELVİRA i. Amerikan türü bir üzümdür, çabuk erginleşir, salkımları küçük, taneleri etlidir ve özel bir tadı vardır. (L)

ELVİRA konsili. Bk. İLİBERİS *konsili.*

ELVİYE i. (ar. *livā*, bayrak, sancak'-tan *elviye*, bayraklar, sancaklar). *Esk.* Tanzimattan sonra, vilâyet ile kaza arası idarî teşkilât: *Vilâyet ve elviye meclisi idaresinden intihap olunacak ikişer aza ile birlikte meclis-i mebusanın yeniden eski şekil ve mahiyetinde toplanması...* (Atatürk).

— Teşk. tar. *Elviye-i müstakile*, eskiden Çanakkale, İzmit, Antalya, Samsun ve Muğla gibi doğrudan doğruya Dahiliye nezaretine bağlı sancaklar: *İşbu tamim vilâyet ve elviye-i müstekile heyet-i merkeziyelerine tebliğ olunmuştur* (Atatürk). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Elviye-i sultaniye*, Osmanlı imparatorluğunda kullanılan saltanat bayrakları. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğunda Tanzimattan sonra kurulan taşra teşkilâtında, vilâyetlere tabi olmayan ve doğrudan doğruya Dahiliye nezaretine bağlı olan livalara *elviye-i müstakile* deniyordu. Bu teşkilât imparatorluk devrinin eyaletlere bağlı liva (sancak) kuruluşunun bir çeşit devamı sayılabilir. Siyasî ve sosyal yapısı veya iktisadî ve askerî önemi bakımından hükûmet merkezine bağlanması gereken bir bölge kuruluşudur. *Mutasarrıf* adı verilen yönetim âmirlerinin yetki ve sorumlulukları vali derecesinde sayılır ve rütbeleri de asker olanların *mirliva*, mülkiyeden gelenlerin *ûlâ sanisi* derecesinden başlayarak, vezir ve müşirliğe kadar da değişebilirdi. Tanzimattan sonra kurulan elviye-i müstakile şunlardır: Çatalca, Karesi (Balıkesir), Kocaeli (İzmit), Bingazi (Trablusgarp) ve Deyrizor (Suriye) sancakları. Cumhuriyet devrinde bütün sancaklar il haline getirilerek elviye-i müstakile ortadan kaldırıldı.

● *Elviye-i sultaniye.* Osmanlı imparatorluğundaki saltanat bayraklarının ve sancaklarının sayısı ve şekilleri imparatorluğun gelişmesi ile ilgili olarak değişmiştir. İmparatorluğun kuruluşu sırasında, Osman Gazi zamanında üç, Yavuz devrinde dört, Kanunî Sultan Süleyman zamanında da yedi saltanat sancağı vardı. Tanzimat devrine kadar da saltanat bayraklarının sayısı yedi olarak kaldı. Saltanat bayraklarının birinci ve en önemlisi *akalem**'dir. Bayrağın rengi hakkında fazla bilgi yoktur. Bayrak üç köşeliydi, uçkurluğunda ayetler yazılıydı. Üzerinde ise uçları açık hilâl, bazen de Zülfikâr (halife Ali'nin kılıcı) resmi bulunurdu. Emîri alem ağa tarafından taşınan akalem, sefere giderken kılıfı içinde saklanır; savaş alanında padişahın arkasında, fakat diğer bayrakların önünde açılırdı. Elviye-i sultaniyenin ikinci derecede olanı, Murad I (Hüdavendigâr) zamanında saltanat bayrakları arasına katılan *yeşil bayrak*'tır. Savaşların iki kıtada birden devam etmesi halinde önem bakımından ikinci derecede olan cepheye gönderilen serdara verilirdi. Meselâ Cığalazade Sinan Paşa'ya, İran cephesine giderken (1603) yeşil bir sancak verildi. Padişahın sefere katıldığı sırada yeşil sancak akalemin gerisinde, diğer sancaklarla birlikte yer alırdı. Elviye-i sultaniyenin üçüncüsü Fatih Sultan Mehmed tarafından saltanat bayrakları arasına katılan *kırmızı sancaktır.* Özellikle XIX. yy. da büyük önem kazandı ve bugünkü türk bayrağının ilk örneği oldu. Yavuz Sultan Selim zamanında elviye-i sultaniye arasına, ilkin Çaldıran ovasında açılan sarı renkli bir sancak ilâve edildi. Kanunî Sultan Süleyman zamanında elviye-i sultaniyenin sayıları yediye çıkarıldı (1529). Böylece bayraklar yedi iklimi, yedi gezegeni, Fatiha suresinin yedi ayetini, aynı zamanda din ve dünya hâkimiyetini temsil eder hale geldi. Kanunî tarafından elviye-i sultaniyeye eklenen sancakların renkleri hakkında kesin bilgiye sahip değiliz.

Elviye-i sultaniyenin sırıklarının başında genellikle hilâl biçiminde altın bir alem bulunur, bunun ucuna da *sancak mushafları* asılırdı. Her bayrağın üzerinde zafer ayetleri ve Fetih suresi yazılır, sancağın kumaşı da sarı ve beyaz renkli sırmayle çeşitli biçimlerde (çiçek, hilâl, geometrik biçimler) işlenirdi. Mahmud II devri elviye-i sultaniyesi üzerinde padişahın tuğrasının işlenmiş olduğu görülür.

Fatih devrine kadar saltanat sancakları Ala-

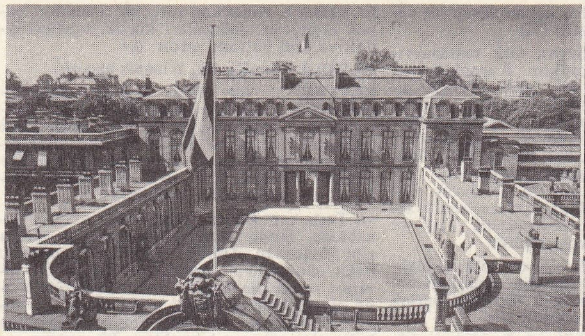
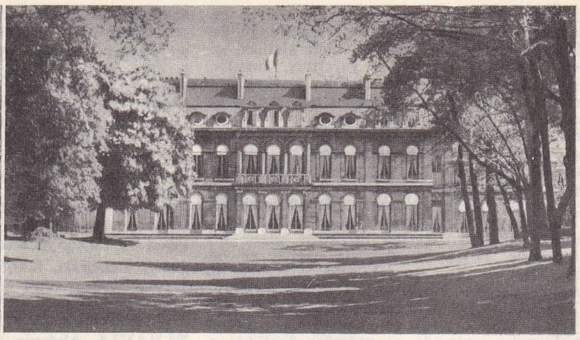

Elysée sarayı
solda, şeref avlusu;
sağda, sarayın
bahçelere bakan
cephesi

şehir bezinden yapılıyordu. Sonraları ipek ve atlastan yapılmağa başlandı. Her cülusta yeni padişah kendi elviye-i sultaniye'sini yeniden yaptırır, eski padişahların bayrakları ise kendileri ile ilgili kalelere, camilere hediye edilirdi.

Savaş sırasında önde sancağı şerif, onun ardında padişah veya serdarıekrem, daha sonra da, önde akalem olmak üzere elviye-i sultaniye yer alırdı. Elviye-i sultaniyenin yanında da emîrialem ve alemdar, alem mehterleri ve mehterhane hazır durumda beklerlerdi. Sancakların bakımını ve korunmasını *mehterhane-i alem* adlı özel bir kuruluş yapardı. (M)

ELVİYE-İ SELÂSE (ar. «*Üç sancak*»), Kars, Ardahan ve Batum sancaklarına verilen ad. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonunda yapılan Ayastafanos* antlaşması ve Berlin kongresi uyarınca Elviye-i Selâse, savaş tazminatı karşılığı olarak Çarlık Rusya'sına verildi. Ruslar, Osmanlı devletinden türk ordusunun Kafkaslarda yaptığı zarar, savaş masrafları, rus demiryollarına, ticaret ve ihracatına, Rusya'nın güney kıyılarına yapılan zarar ve Türkiye'deki çarlık ruslarının uğradıkları ziyana karşılık olmak üzere topluca 1 410 000 000 ruble (zamanın parasıyle 245 207 301 TL ve 1,5 mecidiye) istediler. Çarlık Rusya'sının para tazminatının toprak parçasıyle ödenmesi isteğini Osmanlı devletinin de olumlu karşılaması sonunda Dobruca'da Tulça sancağı, yani Süne, İsakçı, Mecidiye, Maçin, Babadağ, Hırsova, Köstence ilçeleri, Tuna adaları, Kuzeydoğu Anadolu'da Kars, Ardahan ve Bayazıt Rusya'ya bırakıldı. Ancak, verilen topraklar istenen savaş tazminatının hepsini karşılayamadı, Osmanlı devleti Rusya'ya 310 000 000 ruble borçlu kaldı. Yine antlaşmaya göre, Rusya'ya verilen topraklardaki halkın, mallarını satma hakkı serbest bırakılmakta, üç yıl içinde göç etmeyenlerin rus uyruğuna girmiş olacakları belirtilmekteydi. Berlin konferansında, İngiltere-Rusya ve İngiltere-Türkiye itilâfnamelerine uygun bir değişiklik yapıldı. Eleşkirt vâdisiyle Bayazıt Osmanlılara geri verildi. Birinci Dünya savaşında Rusların yenilgiyi kabul etmesinden sonra imzalanan Brest-Litovsk antlaşmasına göre Elviye-i Selâsenin plebisit sonucu Osmanlı devletine bağlanması hakkı tanındı. Ancak Mondros mütarekesi (30 ekim 1918) Osmanlı hükûmetinin bu sancakları altı hafta içinde boşaltması mecburiyetini koyuyordu. Elviye-i Selâse'nin bu sefer İngilizlerin de destekledigi Gürcüler ile Ermenilere verilmesi öngörüldü. Ancak yerli halk, silâhlanarak ermeni ve gürcü kuvvetlerine karşı direnişe geçti. Millî Türk hükûmeti ilk askerî ve siyasî zaferini Kars, Ardahan sancaklarını, Aras'ın doğusundaki Sürmeli (Iğdır ve Kulp, Tuzluca) ve Batum sancağının güney topraklarını (Artvin) işgalden kurtarmak suretiyle sağladı. Batum, Acarlar ülkesi, Çürüksu bağımsız bir cumhuriyet olarak Gürcistan'a bağlandı. Bu değişiklikler Kars (1920) ve Moskova (1921) antlaşmalarıyle gerçekleşerek resmiyet kazandı. (M)

ELVSTRÖM (Paul), danimarkalı yatçı (Hellerup, Kopenhag banliyösü 1930). 1948, 1952, 1956 ve 1960 Olimpiyatlarında yelken yarışlarında finn tipi tekne yarışlarını kazandı. (L)

ELWART (Antoine Elie), fransız bestecisi ve müzik kuramcısı (Paris 1808-ay.y. 1877). Paris konservatuvarında okudu, 1834'te Roma ödülünü kazandı; 1840'ta Konservatuvar'a armoni hocası olarak tayin edildi. Birçok eser, bu arada üç opera, üç missa ve dört oratoryo yazdı. Ayrıca on beş teorik kitabı vardır. (L)

ELWELL (Herbert), amerikalı besteci (Minneapolis 1898). Müzik öğrenimini önce Ernest Bloch, sonra Fransa'da Nadia Boulanger ile çalışarak tamamladı. Cleveland'da profesör oldu. Oda müziği eserleri, ayrıca bir kantat (*Lincoln*) ve *Mutlu İkiyüzlü* adlı bir bale besteledi. (L)

ELWOOD, Orta İndiana'da (A.B.D.) Anderson - Logansport demiryolu üzerinde kasaba. Tarım alanında domates yetiştiriciliği ve konserve sanayii gelişmiştir. 11 362 nüf. (L)

ELWOOD CİTY, Batı Pennsylvania'da (A. B.D.), New Castle'ın 20 km güneyinde ve Beaver ırmağı kıyısında kasaba. Metalürji sanayii gelişmiştir, kömür yatakları vardır. (L)

ELY, Büyük Britanya'da (Ely adası idare bölgesi, Cambridgeshire) şehir, Cambridge'in kuzeybatısında, Ouse kıyısında; 10 000 nüf. İngiltere'nin en eski şehirlerinden olan Ely, William I'e (1069- 1070) karşı direndi; katedrali ve manastırıyle tanınmıştır. Norman üslûbunda bir plana göre yapılan kilisenin eşit olmayan üç absidi ve çapraz sahanlığı Bury Saint Edmunds mimarlarını etkiledi. Kilisede XI. - XVI. yy. arasında değişik üslûplarda yapılmış çeşitli bölümler vardır: özellikle «Prior's Door» (Dua Kapısı) [1140'a doğr.]; piskopos Kilkeny'nin (1255'e doğr.-1260) mezarı gibi lahitler. Batı kapısının revakı ilkel ingiliz üslûbunun en güzel örneklerindendir. Meryem kilisesiğinin kubbesi iyice alçaltılmıştır, bol süslemeleri vardır. XVIII. yy. dan kalma piskoposluk sarayı. (L)

ELY (Richard Theodore), Amerikan iktisatçısı (Ripley, N. Y. 1854-Old Lyme, Conn 1943). J. Hopkins (1881), Wisconsin (1892), Nort Western (1925-1933) ve Columbia üniversiteleri profesörü. İnstitute for Economic Research'ın ve American Economic Association'ın kurucusu, Alman tarihçi okulunun ve İnstitutionaliste'lerin izleyicisidir. Devlet müdahalesine yöneltilen tenkitlere, ilk karşı koyanlardan biri oldu *Outlines of Economics* (Ekonominin Ana Çizgileri) [1894] ve *Property and Contract* (Mülkiyet ve Sözleşme) [1914] adlı eserleri, amerikan iktisadî düşüncesini büyük ölçüde etkiledi. Öteki önemli eserleri şunlardır: *Monopolies and Trusts* (Tekeller ve Tröstler) [1900]; *Studies on the Evolution of İndustrial Society* (Sanayi Toplumunun Gelişimi Üzerine İncelemeler) [1903], *Foundation of National Prosperity* (Millî Refahın Temelleri) [1917]. (L)

ELYAF çoğl. i. (ar. *lif*'ten *elyāf*). *Esk.* Hurma dalı ve benzeri ağaç kabuğundan çıkarılan ince iplikler, lifler. ‖ Adalelerde, sinirlerde ve bitkilerde dokuların önemli bir kısmını meydana getiren demet biçiminde ince iplikler.

— Teknol. *Bir ağacın burma elyafı*, düz bir çizgi şeklinde uzanmayıp, helezon biçiminde bükülmüş ağaç elyafı. Bk. ANSİKL.

— Tekst. Dokuma hammaddeleri; özel işlemlerle iplik haline getirilebilen her çeşit lifli maddeler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teknol. Bir ağaç parçasının, ağaç eksenine eğik olarak dizilmiş *burma elyaf*'ı, malzemenin kullanma alanını kısıtlayan büyük bir mahzurdur ve helezonun adımı ne kadar küçükse mahzur da o kadar büyük sayılır. Kesilmemiş ağaç üzerinde de bu kusur kolayca görülebilir; burma elyafı olan bir ağacın kabuğu üzerindeki yarık ve çatlaklar, ağacın kusurlu olduğunu gösteren işaretlerdir.

— Tekst. Dokuma hammaddesi olarak kullanılabilecek lifli maddeler çok çeşitli olmakla birlikte, bunlar içinde en çok kullanılanlar incelik, uzunluk, direnç ve üretim yönünden teknik ihtiyaçları karşılayabilecek maddelerdir. Bugün üretimde kullanılan dokuma hammaddeleri şöyle gruplandırılabilir: **1.** hayvansal kaynaklı olanlar: yün, ipek, tiftik, keçi kılı, deve ve tavşan tüyü gibi maddeler; **2.** bitkisel kaynaklı olanlar: pamuk, keten, kenevir, manila keneviri, yeni zelanda keteni, hindistancevizi elyaf, kauçuk v.b.; **3.** madenî kaynaklı olanlar: asbest, amyant gibi elyaflı olanlar ve her cins madenden sürekli iplik halinde çekilenler; **4.** sunî hammaddeler: yün taklidi, yani kazeinden yapılan merinova; pamuk taklidi, yani çam selülozundan yapılan viskon; ipek taklidi, yine çam selülozundan yapılan reyon; **5.** sentetik hammaddeler: tabiatta benzeri bulunmayan ve sentez yoluyle, zincirleme tepkimelerle kimyasal olarak hazırlanan naylon, perlon, türlon gibi poliamitler; tergal, terilen, sasa gibi polyesterler; orlon, dakron gibi poliakrilnitriller v.b. Ayrıca, gerek sunî gerekse sentetik hammaddeler, sadece belirli uzunluklarda kesilmiş elyaf halinde değil, istenilen boyutlarda devamlı iplik halinde de hazırlanabilir. (ML)

ELYAK sıf. (ar. *liyākat* > *lāyık*'tan). *Esk.* Daha lâyık, en liyakatlı olan: *Hoştur dahi mesnevisi, elhak / Nâbî'ye ikinci dense elyak* (Ziya Paşa). [M]

ELYAZMASI bİş. i. Bk. EL.

ELYEVM zf. (ar. k.). *Esk.* Bugün, şimdiki zamanda: *Cemiyetimizin merkezi elyevm Erzurum'dur* (Atatürk). [M]

ELYMAS *Kâhin,* BARYEŞU'nun takma adı. (M)

ELYMUS i. Arpaya yakın bitki. Kurak yerlerde biter. Bir türü (*Elymus arenarius*) deniz kıyılarında kumulları tutmak için kullanılır. (Buğdaygillerden.) [L]

ELYOT (sir Thomas), ingiliz hümanisti ve diplomatı (Wiltshire'de 1490'a doğr.-Carleton, Cambridgeshire 1546). Henry VIII. tarafından diplomatik bir misyonla görevlendirildi. Başlıca eseri *Boke Named the Governour*'dur (Yöneticinin Kitabı) [1531]. Elyot, bir ahlâk ve pedagoji elkitabı olan bu eserde devrin eğitim sisteminden daha yumuşak olan bir sistemi öne sürer ve yöneticiler sınıfı için pratik ahlâk kuralları ortaya koyar. Latinceden ve italyancadan yaptığı çevirileri dışında, *The Castell of Helth* (Sağlık Şatosu) [1534] adlı bir elkitabıyle Defense of Good Women'ı (İyi Kadınların Savunulması) [1545] yazdı. Ayrıca ilk latince-ingilizce sözlüğü (Bibliotheca Elyotae, 1548) yayımladı. (L)

ELYRİA, A.B.D.'de (Ohio) şehir, Cleveland'ın güneybatısında; 43 800 nüf. Uçak v.b. sanayii. Elektrik donatımı. (L)

Elysée sarayı, 1873'ten beri fransız cumhurbaşkanlarının resmî ikametgâhı olan eski malikâne. 1718'de mimar Claude Mollet tarafından Evreux kontu ve maliyeci Crozat'nın damadı Henri de La Tour d'Auvergne için yapılmıştır. İlk adı «Evreux kona-

Foto. LAROUSSE

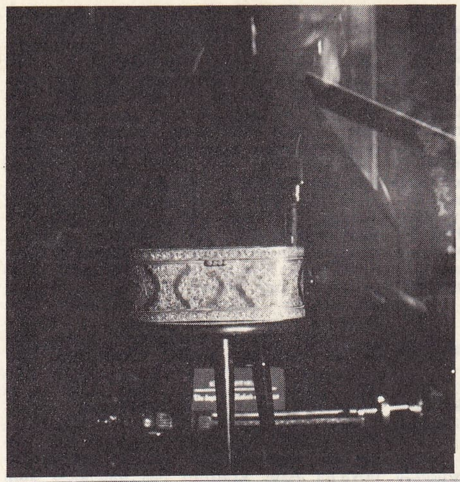

Hz. Muhammed'in kabir toprağının bulunduğu altın çekmece

Hırkayı Saadet odasının iç mimarî dekoru

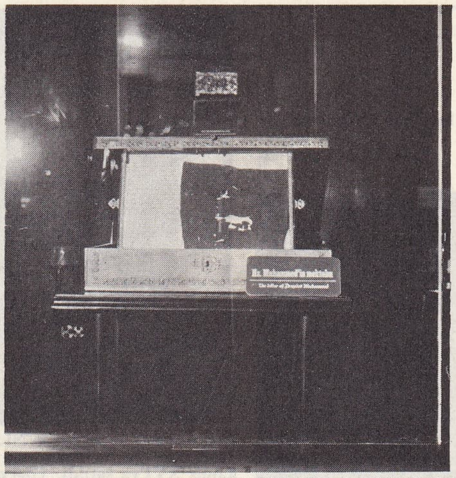

Nameyi Saadet
(Hz. Muhammed'in mektubu)

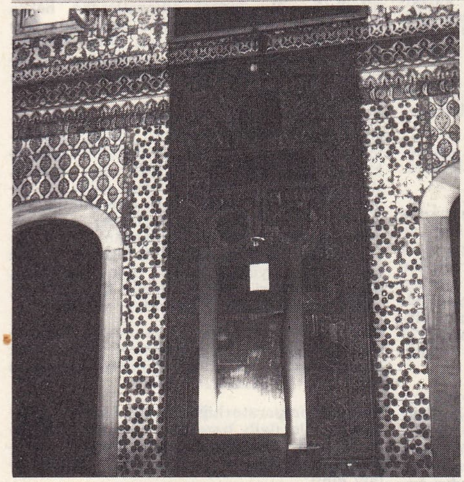

Kâbe'deki Bab-ı Tövbe kanadı

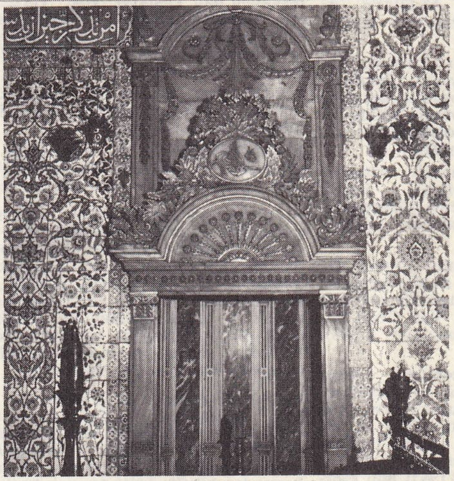

Hırkayı Saadet odasını süsleyen mermer şömine (Sultan Reşad devri)

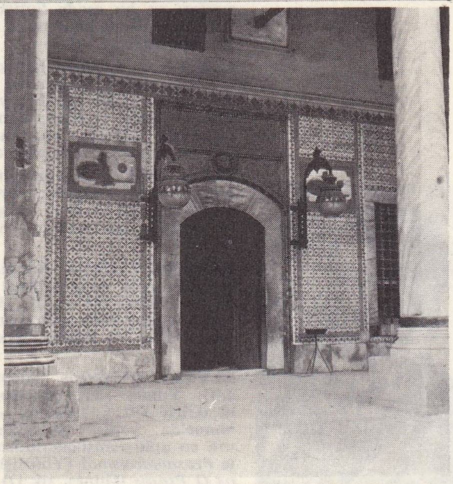

Mukaddes Emanetler dairesinin giriş kapısı

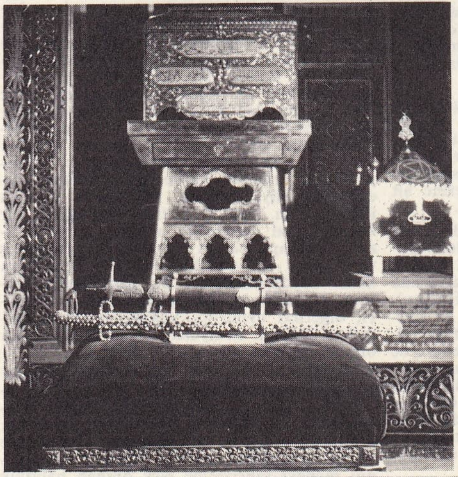

Hz. Muhammed'in hırkalarının bulunduğu altın çekmece, ön planda iki kılıcı

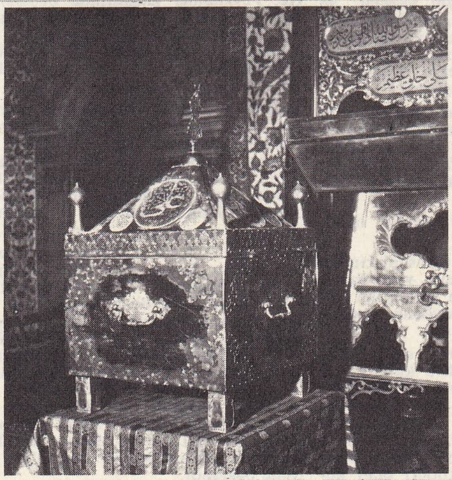

Hz. Muhammed'in sancaklarının bulunduğu çekmece

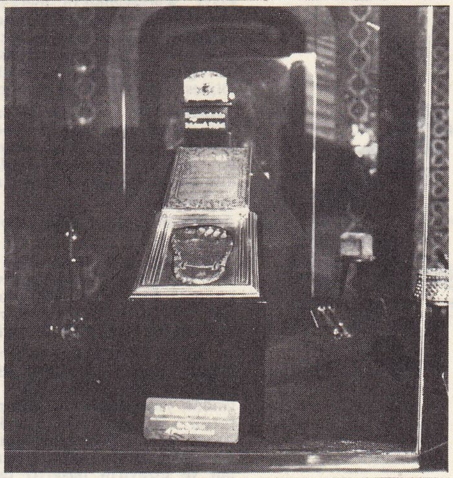

Nakşi Kademi Saadet
(Hz. Muhammed'in ayak izleri)

Foto. N. Erkılıç - Topkapı Sarayı Müzesi Mukaddes Emanetler dairesi (MEYDAN)

Emanatı Mukaddese'den iki ayrı gravür Belediye kütüphanesi İstanbul

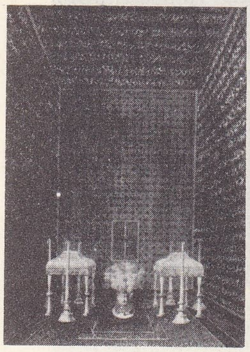

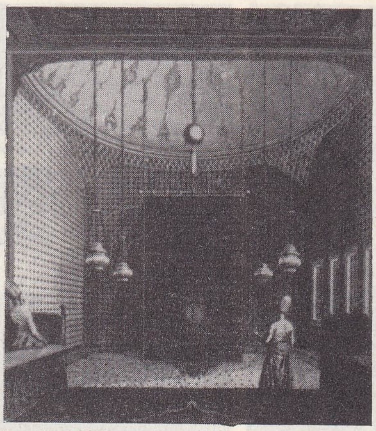

ğı»ydı. 1773'te maliyece Nicolas Beaujon tarafından satın alındıktan sonra 1786'da Louis XVI'ya satıldı. 1788'de Bourbon düşesisinin malı oldu ve Eysée - Bourbon adını aldı. Louis-Philippe devrinde hükümdarın yabancı konuklarının kaldığı yer oldu. İngiltere kraliçesi Victoria, Avusturya İmparatoru Franz-Joseph gibi yabancı devlet konukları ve bu arada Sultan Abdülaziz de Paris'te bulundukları süre boyunca burada ağırlanmışlardır. (L)

ELYSİA i. Karındanbacaklı, kavkısız yumuşakça. Gövdesi uzun ve yassı, dokunaçları uzun, ayağı kısadır; yosunlar üzerinde gezer, onlarla beslenir; dünyanın bütün denizlerinde görülür. (Arttansolungaçlılar alt sınıfının *elysiidae* familyasından.) [L]

ELYSİİDAE i. Karındanbacaklı, arttansolungaçlı yumuşakçalar familyası. Kulak şeklindeki dokunaçları ve geniş yüzgeçleriyle «aplysia»ları andırır. Kavkısız hayvanlardır. (L)

EMANUEL-FİLİBERTO

ELYSOEİ CAMPİ, Aurelianus yolunu Arles yakınında sona erdiren cadde, kenarında eski mezarlar vardı. Bugünkü caddede ancak birkaç lahit kalmıştır. Van Gogh burasını ünlü bir tablosuna konu aldı (1888). [L]

ELYTİS (Odysseus Alepudeli'nin takma adı). Yunan şair, denemeci ve eleştirmeni (Girit 1911). Tahsilini Atina'da ve Sorbonne'da yaptı. Gerçeküstücülük akımının en ünlü temsilcilerinden biridir. Özellikle *Prosanatolismoi* (Yönelişler) [1940] ve *İlios O Protos* (Güneş, İlk O) [1943] adlı eserleriyle ün yaptı. Son şiirlerinde daha gelenekçi bir lirizme doğru yöneldi: *Aksion Esti* (1959). [L]

ELZ, Almanya'da ırmak, Ren'in kolu (sağ kıyı), Karaorman'ın merkezini akaçlar; 96 km. Dirsek yaparak akması, yerkabuğunun yerinden oynamışlığıyle açıklanır. Kenarındaki sırtlar başka yerlerdekine oranla daha az eğimli olduğundan, kütlenin değerlendirilmesinde önemli rol oynamıştır. (L)

emberiza cirlus

ELZEM sıf. (ar. *lüzūm*'dan *elzem*). *Esk.* En gerekli olan, vaz geçilmez: *Bu kelime lisanımızın atılması mümkün olmayan elzem bir unsuru olmuştur denildi* (Z. Gökalp). *Sen zatını bu âleme elzem mi sanırsın?* (Ziya Paşa).

◆ **Elzemiyet** i. *Esk.* Çok gerekli olma. (M)

ELZEVİR i. Elzevir ailesi mensuplarından biri tarafından bastırılan veya yayımlanan kitap. ‖ Elzevirler tarafından kullanılan tipteki harflerin benzerini meydana getiren matbaa harfleri: *Elzevir başlık.*

— ANSİKL. Genellikle *elzevirler* adı altında küçük formalı, 1593'ten 1680'e kadar Hollanda'da basılan ve ünlü yayımcılar tarafından yayımlanan bir kitap koleksiyonu belirtilir. Bu özellikle elzevir koleksiyonuna örnek olan 12'lik formadır. Genel olarak bu koleksiyona aynı devreye doğru basılan ve elzevirin başarılı taklitleri olan küçük formalı baskılar da ilâve edilir. (L)

ELZEVİR veya **ELZEVİER** veya **ELSEVİER'LER,** hollandalı kitapçı ve basımcı ailesi. — LODEWİJK (Louvain 1540'a doğr.-Leiden 1617). Önce Anvers, Wesel, Donai'de ciltçi. 1580'de Leiden'de yerleşti ve bir kitapçı dükkânı açtı. Üniversite odacılığına girdi, işini Akademinin bulunduğu arazi üzerinde yapmak iznini aldı (1587). Paris kitabevleriyle sürekli olarak temas halindeydi. — Oğullarından beşi, mesleğini devam ettirdi, özellikle MATHİAS (Anvers 1564-Leiden 1640), önce yalnız, sonra kardeşi BONAVENTURA (Leiden 1583-öl. 1652) ile birleşti, yalnız kitap ticareti yapan Leiden kitabevini yönetti. — Mathias'ın oğullarından biri, İSAAC (1596-1651), üniversitenin yeminli basımcısı oldu (1636), ailesine Th. Erpenius'un doğu basımevinden gelme demirbaşı bıraktı. Elzevirler La Haye ve Kopenhag'a yerleşti. Sezar, Terentius, Plinius baskıları, tipografyanın şaheseri sayılır. Çalışmaları 1712'de son buldu. (L)

EM i. (esk. türk. k.). İlâç, deva.

— DEY. *Eme seme yaramaz,* hiç bir işe yaramayan.

EMA çoğl. i. (ar. *mi'ā*'dan *em'ā*). Anat. *Esk.* Bağırsaklar. ‖ *Em'â-yı galîza,* kalınbağırsaklar. ‖ *Em'â-yı rakîka,* incebağırsaklar. (M)

EMAJOGİ, S.S.C.B.'de (Estonya) ırmak, Otepia dağlarından doğar; 79 km. Virsiary gölünü aşar, Tartu bölgesinin alçak ovaları ve bataklıkları arasından geçerek bu gölü Çud (esk. Peypus gölü) ile birleştirir. (L)

EMAKİN çoğl. i. (ar. *mekân* > *emkine,* mekânlar'dan *emākin*). *Esk.* Yerler, mevkiler: *Sahildeki emâkin olmakla bahre akis / Bir resm ederdi teşkil gayet bülend ü pehnâ* (Recaizade Ekrem). ‖ *Emâkin-i mukaddese,* kutsal yerler. (M)

EMAN i. (ar. *emān*). *Esk.* Eminlik, korkusuzluk. ‖ Yardım isteme, aman dileme. ‖ Şikâyet. Bk. AMAN. (M)

EMANASYON i. (fr. *émanation,* çıkma, yayılma). Fiz. ve Kim. Radyoaktif bir maddenin yaydığı ışınlar veya gaz kütlesi.

— ANSİKL. Radyoaktifliğin keşfi sırasında radyoaktif maddelerin yaydığı alfa, beta ve gama ışınlarının tümüne birden *emanasyon* denildi. Daha sonra tabiî radyoaktiflerden toryumun bir gaz yaydığı görüldü, kendisi de radyoaktif olan bu gaz'a emanasyon adı verildi ve emanasyonun 86 numaralı element olduğu anlaşıldı (sembolü Em). 1923 Yılından sonra bu elementin adı radon (sembolü Rn) oldu. Bk. RADON. (L)

EMANAT çoğl. i. (ar. *emānet*'ten *emānāt*). *Esk.* Emanetler. ‖ *Emanatı Mukaddese* (*Mübareke* veya *Şerife* veya *Emanat ve Teberrükat* veya *Eşyayı Müteberrika* veya *Kutsal emanetler*), İslâm dini ve tarihi bakımından büyük önem taşıyan kişilerden kalan bazı şahsî eşyalar ile hatıralara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Kutsal emanetler*'in toplanması Hz. Peygamber zamanında başladı. Bunların en yaygını Hz. Peygamber'in sakalının her kesilişinde ashap tarafından toplanan kıllarıdır (Sakalı Şerif). Hz. Muhammed'in ölümünden sonra da eşyası dört halife ve ashap tarafından saklandı.

Emevî ve Abbasî ilerigelenleri Peygamber'den, dört halifeden ve diğer islâm büyüklerinden kalan her çeşit hatıraların toplatılmasına büyük bir dikkat gösterdiler. Daha sonra kutsal emanetlerin arasına İslâmdan önceki peygamberler ve din büyüklerine ait olduğuna inanılan hatıralar da alındı.

Emanatı Mukaddese'nin Osmanlı devletine geçişi 1517 Mısır seferi sırasında oldu. Yavuz Sultan Selim, Kahire'ye girdiği zaman halife el-Mustansır billâh'ın muhafazasında bulunan ve daha önce Bağdat'tan, Hülâgu'nun elinden kaçırılmış olan eşyaya el koyduğu gibi, Mekke şerifi Ebu Berekât'ın, oğlu ile gönderdiği diğer kutsal emanetleri de alarak İstanbul'a gönderdi. Mısır'dan getirtilen veya Suriye ve Filistin'den, İran'dan derlenen emanetler ve teberrükat, önce İç hazineye yerleştirildi, sonra Hasodaya alındı, Hırkayı Saadet dairesi kurulunca da bunların saklanması ve bakımları özel bir usule bağlandı.

Emanatı Mukaddese'nin en önemli sayılan eşyası *Hırkayı Saadet*'tir. İkincisi Peygamber'in Uhud savaşında kırılan dişinden bir parçadır (*Dendânı Saadet*). Bunun mahfazası, Sultan Mehmed IV tarafından yaptırılmıştır. Hırkayı Saadet dairesinde *Sakalı Şerif* de yer almaktadır. Bunlardan başka, üzerinde Hz. Muhammed'in ayak izlerinin bulunduğu altı tane (dördü taş, ikisi tuğla) kalıp vardır (*Nakşi Karemi Saadet*). Eyüp, Mustafa III, Abdülhamid I türbelerinde de bunlardan üç tane bulunmaktadır. Kutsal emanetlerin önemlilerinden biri de Mısır'dan Hayırbay tarafından gönderilen ve Ukap adı verilen siyah renkteki *Sancağı Şerif*'tir. Peygamberin mukaddes emanetler arasında bulunan mührü (*Mühri Saadet*), ortasında kûfi yazı ile «Muhammed Resulullah» yazılı bulunan kırmızı akikten yapılmıştı. Hz. Muhammed'in mührünü halife Osman kuyuya düşürerek kaybetmiş ve ona benzer biçimde bir yenisini yaptırmıştır. Diğer kutsal emanetler, Hz. Peygamber'in kılıcının kabzası, ok ve yayı, gusül suyunun saklandığı şişenin bir parçası, ayağına giydiği nalınlardan biri (*Na'aleyni Saadet*), Hz. Peygamber'in Mısır hâkimi Mukavkas'ı dine davet eden mektubu (*Namei Saadet*), Peygamber'in, Ebubekir ve Hz. Fatma'nın seccadeleri ile Peygamber'in teyemmüm için kullandığı taştır. Bu taşın bir asur tableti olduğu, Ninova'da Asur kralının baş hademesi Şum İddina'nın imzasını taşıdığı, Barsip şehrinde Marişter adlı bir heykeltıraşa yazdırdığı, büyük tanrı Esagila'nın tapınağına konulmak üzere kralın heykellerinin gönderilmesini bildirdiği, Prof. Unger tarafından çözülmüştür. Bu kutsal emanetlerden başka Peygamber, Musa ve Şuayb peygamberlere ait olduğuna inanılan asalar, Nuh peygamberin tenceresi, İbrahim peygamberin kazanı, Yusuf'un gömleği, Davud'un kılıcı da bulunmaktadır.

Teberrükat arasında da Kâbe'nin altın oluğu, Haceri Esved çerçevesi, Babı Tövbe'nin bir kanadı, Makamı İbrahim'in gümüş kapağı v.b. eşya yer almaktadır. Bunlar, Kâbe'deki kutsal makamların osmanlı hükümdarlarınca zaman zaman onarılmaları sırasında teberrüken gönderilmesi suretiyle biraraya toplanmıştır. Bunlardan başka Kâbe anahtar ve kilitleri, halife Osman, Ali ve diğer din büyüklerine ait olan Kur'anlar, mushaf, cüzleri, oklar, yaylar, kılıçlar, taç, hırka, sarık, tespih ve bayraklar vardır.

İslâm âleminde halife sultanlar ve hükümdarlar Emanatı Mukaddese'yi yanlarında bulundururlar ve belirli günlerde bunlarla ilgili dinî törenlere katılırlardı.

Osmanlı imparatorluğunda da Emanatı Mukaddese ile ilgili bazı özel törenler düzenlendi (msl. Hırkayı Saadet ziyareti, Sancağı Şerif çıkış ve giriş alayları, Miftah alayı gibi).

Kutsal emanetlerin arasına katılan eşyanın sayısı zamanla arttı, bunun yanı sıra bazı uydurma eşyaya da burada yer verildi; hattâ bu uydurmaların gerçek Emanatı Mukaddese arasına girmesi yakın zamanlara kadar sürdü. Bu türlü yakıştırma eşya arasında Yusuf peygambere ait olduğu söylenen son devirlerden kalma yeşil tülbentten yapılma bir kavuk, Hz. Muhammed'in torunu Hüseyin'e ait olduğu iddia olunan yine son yüzyıllardan kalma bir Bergama seccadesi, Âdem peygamberin ayağının nakşı olduğu iddia edilen işlenmiş bir bez parçası yer alır. Bunlardan başka, İkinci Dünya savaşı sırasında halife Ali türbedarı, gördüğü bir rüya üzerine, Ali'ye ait olduğu iddia edilen, çok yeni İran işi değerli bir kılıcı kutsal emanetler arasına konmak üzere Topkapı Sarayı müzesine göndermiş ve böylece bu yoldaki gelenek zamanımıza kadar sürdürülmüştür. Bu bakımdan Emanatı Mukaddese, biri gerçek hatıra eşyaları, diğerleri uydurma, yakıştırma veya saygıdan doğma hediyeler, teberrükat eşyası olmak üzere iki kısma ayrılabilir.

Halifeliğin kaldırıldığı 1924 tarihine kadar Emanatı Mukaddese, osmanlı nizam ve usullerine göre saklanmaktaydı. Sonra Haremeyn'e hâkim olan Suudî Arabistan krallığı bu kutsal emanetlerin kendilerine teslim ve iadesini istemiş, fakat T.B.M.M.'nin manevî şahsiyetine terk olunan halifelik makamı ile ilgili oldukları için bu istek kesinlikle reddolunmuştur. Böylece Topkapı sarayının müze haline getirilmesi (3 nisan 1924) üzerine, bu emanetler ve teberrükat eşyası yerinde bırakıldı, 1927'de sarayın

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

son hazine kethüdası Rasim Efendiden devralınarak son yıllarda ziyaretçilere de açıldı. (→ Bibliyo.) [M]

EMANATARIUM i. (lat. *emanare*, akma'dan). Elektroradyol. Radyum ışınlamaları ile tıbbî tedavi için özel surete hazırlanmış oda. (L)

EMANCİPATİO i. (lat. k.). Rom. huk. Konusu, bir babanın oğlunu onun üstündeki babalık hak ve yetkilerinden azat etmesi olan akit. Bk. REŞİT, RÜŞT ve ERGİN, ERGİNLİK.

— ANSİKL. Huk. *Emancipatio*'nun kökeni roma hukukuna dayanır. Bu hukukta, karmaşık biçimler altında uzun süre devam etti. Eski fransız hukukunda, yirmi beş yaşına kadar süren baba velâyetinden veya vesayetinden kurtulmayı sağlardı. (L)

EMANET i. (ar. *emānet*). Güven duyulan kimseye muhafaza etmesi için bırakılan nesne veya kimse: *Ayşe Hanımefendi, evden ayrılacağı zaman ikimize birden, «Babam size emanet!» dedi* (A.H. Tanpınar). || Emanet eşyanın bırakıldığı yer: *Saatimi emanete bıraktım.* || *Emanet etmek*, bir kimseye koruması için bırakmak: *Bu neticeyi Türk gençliğine emanet ediyorum* (Atatürk).

— ÇEŞ. DEY. *Emanete hıyanet olmaz*, emanet edilen şeyin titizlikle korunması gerektiğini bildirir. || *Allaha (Hüdaya, Rabbiye veya Allahın birliğine) emanet*, «Allah bütün kötülüklerden korusun!» anlamında kullanılır: *Efendim Rabbiye emanet olun* (B. Felek). || *Evvel Allah, sonra sana emanet*, emanet konusunda Allahtan sonra yalnız sana güveniyorum anlamında kullanılır. || *Hak emaneti* (veya *emanet-i Hak*), Tanrı emaneti, manevî değeri yüksek olan emanet: *Tanrı emanetim yâre bir selâm / Götür bir tenhada ver seher yeli* (Halk türküsü). *Vücud emanet-i Hak, doğru, hem de cennetlik* (M. Â. Ersoy). || *Kediye ciğer emanet etmek.* Bk. CİĞER.

— Din. *Emaneti Mukaddese.* Bk. EMANAT.

— Dy. Bir garda, trenin hareketine kadar kalması için bırakılmış eşyaların muhafazasını sağlayan yer.

— Huk. *Emanet şeklindeki satış*, bir malın satılmak üzere ticarî memur veya komisyoncuya verilmesi. (Mal sahibiyle bu aracı arasındaki münasebetler, aracının vekil veya komisyoncu olmasına göre bunlara ait kurallara bağlıdır.) || *Esk.* İdare hukukunda emanet. (Bk. ANSİKL.) || İslâm hukukunda emanet. Bk. VEDİA.

— Teşk. tar. Eskiden devlet dairelerinden bazılarına verilen ad: *Darülfünun emaneti*, rektörlük; *Rüsûmat emaneti*, vergi dairesi; *Şehremaneti*, belediye. || *Emanet-ullah* (Tanrı emaneti), Osmanlı imparatorluğu devrinde padişahların anlayışına göre halk, tebaa.

— Tic. Bir malın avans çekmek veya satışını sağlamak amacıyle bir yere bırakılması. || Bu şekilde bırakılan mal veya eşya. || *Emanet bırakmak*, bir şeyi, bir süre muhafaza edilmesi için veya belirli bir işlemden sonra geri almak üzere bir yere bırakmak, teslim etmek.

— ANSİKL. İda. huk. *Esk. Emanet*, bir kamu hizmetinin doğrudan doğruya veya diğer bir kamu tüzelkişisi tarafından işletilmesi, imtiyaz sözleşmesi ile bir özel hukuk kişisine devredilmemiş olması demekti. Bir vergi veya herhangi bir devlet gelirinin toplanması *iltizam*'a değil de *emanet*'e verilmiş olabilirdi. İltizama verilmesi halinde, mültezim, taahhüt ettiği götürü bir bedel karşılığında bazı gelirleri kendisi için toplama yetkisini kazanır; emanet usulünde ise, vergi, devletin memuru durumunda olan kişi tarafından devlet hesabına toplanırdı. Bu durumda emanet, hemen hemen memuriyet anlamına gelmektedir. Nitekim Osmanlı devleti teşkilâtında bazı görevlilere *emin* denir: *Arpa emini* (*emin-i cev*) v.d.

Kur'an-ı Kerim'de «*emanetleri ehline tevdi ediniz!*» ayetinde, emanetin aynı zamanda kamu görevlerinin verilmesi anlamına gelebileceği işareti vardır. Emanetin insan tarafından yüklenilmesinden bahseden ayette ise, emanet daha özel ve felsefî bir anlam taşır. İnsan emaneti yüklenmekle davranışlarından sorumlu olmuştur. Bu anlamda emanet, *akıl, temyiz kudreti* gibi kavramlarla yorumlanabilir.

◆ **Emaneten** zf. Emanet olarak: *Bunları ancak emaneten kabul ettim* (Ş. S. Aydemir). [M]

EMANETÇİ i. (*emanet*'ten *emanet-çi*). Para karşılığında emanet almayı meslek edinen kimse. *Esk.* Emanetdar. (M)

EMANETÇİLİK i. (*emanet*'ten *emanet-çilik*). Emanetçinin işi. (M)

EMANOMETRE i. (fr. *émanomètre*'den). Atmosferdeki radon yüzdesini ölçmeğe yarayan araç. (Havadan alınan radon'un etkenliği bir iyonlaşma odasında ölçülür.) [L]

EMANON i. (fr. k.). Kim. Atom numarası 86 olan kimyasal element için teklif edilen ad: *Emanon 222 radondur.* (Aktinon ve toron emanonun izotopudur). [L]

EMANOTERAPİ i. (fr. *émanothérapie*). Bazı radyoaktif cisimlerin (toron, radon) türevlerinin kullanıldığı tedavi usulü. (L)

EMANTS (Marcellus), hollandalı yazar (Woorburg 1848-Baden, İsviçre 1923). Kozmopolit eğilimi *De Nieuwe Gids* dergisinin geniş ölçüde yer verdiği natüralizmin gelişmesine yolaçtı. Alman mitolojisiyle Schaopenthauer'in karamsarlığının etkisinde kalan Emants çoğu zaman terbiye ve ahlâkı hiçe sayar, alaycı ve umutsuzdur. *Lilith* (1879) adında bir şiir; *Adolphe von Gelder, Domheitsmocht* (Çılgınlığın Gücü) [1904] gibi dramlar yazdı. Ayrıca *Een Nagelaten Bekentenis* (Ölümden Sonra Bir İtiraf) [1894], *İnrvizding* (Alıştırma) [1901] adlı romanlarla gezi anlatıları yayımlandı. (L)

EMANUELE - FİLİBERTO Demirkafa (Chambery 1528-Torino 1580). Savoia dükü (1553-1580), dük Carlo III ve portekizli Beatriz'in oğlu, 1536'da François I'in devletlerinden kovduğu babasının yerine geçti. Karl V'in hizmetinde Mülhberg savaşına katıldı (1547), sonra Felipe II zamanında Felemenk genel valisi başkomutan Montmorency'ye karşı Saint-Quentin savaşında büyük ün kazandı (1557). Cateau-Cambresis barışıyle (1559) babasından kalan ülkeleri yeniden ele geçirdi, kesinlikle Chambery yerine Torino'yu başkent yaptı (1562). Merkezden uzak yerlerden vaz geçerek Vaud ülkesini Bern'lilere bıraktı, fakat Valais'yi muhafaza etti ve Gavot'ya karşılık Vieux Chablais'yi bıraktı (Lozan [1564] ve Evian [1569] anlaşmaları). Ele geçirdiği yerlerde (Chablais), François de Sales'i destekleyerek Katolikliği yeniden yerleştirmeğe çalıştı. Sonra etkili bir siyaset güderek Felipe II'nin, hattâ kız kardeşi Marguerite de France ile evli bulunduğu Henri II'nin yardımıyle, dükalığının sınırlarını özellikle İtalya'da genişletmeye girişti. Fakat İspanya kralı kendisini hiç desteklemedi. Cathérine de Medicis ise Charles IX ve Henri III devirlerinde, Cenevre'nin geri alınması hedefini güden ve 1577'de Savoia ile katolik kantonlar arasında sıkı bir anlaşma ile sonuçlanan Savoia siyasetini engelledi; fakat Fransa buna, Soleure veya Cenevre'nin korunması antlaşmasıyle karşılık verdi. Her şeyden önce bir asker ve siyaset adamı olan Emanuele-Filiberto, aynı zamanda değerli bir yöneticiydi. Devlet meclislerinin yetkilerini kısıtladı, millî bir ordunun nüvesini kurdu, dükalığının malî ve iktisadî dengesini yeniden düzenledi, Savoia'yı komşularına bağlı olmayan bir ülke haline getirmeğe çalıştı ve itibarının yükselmesi için kendisine krallık unvanı verilmesini istedi. (L)

EMARAT çoğl. i. (ar. *emāre*, iz'den *emārāt*). *Esk.* Belirtiler, deliller, ipuçları. || *Emarat-ı hasene*, iyi belirtiler. (M)

EMARE i. (ar. *emāre*). İz, belirti, alâmet, ipucu: *İçinde adam bulunduğuna dair bir emâre ancak üçüncü katın pencerelerinde görülüyordu* (H.E. Adıvar). || *Emare-i hasene*, iyi belirti. (M)

EMARET i. (ar. *emr*'den *emāret*). *Esk.* Emîr tarafından yönetilen bölge, valilik: *O zaman en büyük emâretler, Basra ve Kûfe ve Şam ve Mısır valilikleri olup ...* (Cevdet Paşa). || Emîrlik, emîr olma, beylik: *Muaviye'nin zihnini sevdâ-yı emâret sarmış olduğundan bu misillû nasihatler hep tesirsiz kaldı* (Cevdet Paşa).

— ANSİKL. *Emaret* sistemi, Emevî devletinin Arabistan yarımadası dışında yeni ülkeleri fethi ile başlar. Dört halife devrinde ordu kumandanları fethedecekleri ülkelere önceden emîr yani vali olarak tayin edilirlerdi. Bu kumandanlar fethettikleri ülkelerde güvenliği sağlar, dinî görevlere bakar, halifeye vekillik ederlerdi. Emaretin yönetimi önceki eski devlet nizamlarına göre yapılırdı. İlk defa emevî halifesi Abdülmelik devrinde emaret sisteminde değişiklik yapılarak iki çeşit emaret meydana getirildi: *Emareti istikfa*, geniş yetkilere sahip genel valilikler; *emareti mahsusa*, sınırlı yetkileri bulunan valilikler.

Emareti istikfa. Doğrudan doğruya halife tarafından bu göreve getirilen emîrlerin askerî kuvveti yönetmek, memur, kadı v.b. görevlileri tayin etmek, güvenliği sağlamak, tarımın gelişmesi için tedbirler almak v.b. görevleri vardı. En tanınmış olanları: Ziyad bin Ebihî, Yusuf bin Ömer el-Sakafî v.d. Abbasîler devrinde istikfa emaretleri hükûmet merkezinin ve halifelerin zayıflamasıyle güçlendi; emîrler bazı görevleri dışında bağımsızca hareket etmeğe başladılar. Bir süre sonra da bağımsızlıklarını kazanarak mahallî bir hükûmet şeklinde siyasî bir teşekkül olarak ortaya çıktılar (*Emareti istilâ*). Halifeler de bu emaretlerin başındakileri ister istemez vali tanımak zorunda kaldılar. Halife, üzerinde bulundurduğu bazı görev ve yükümlülükleri birtakım şartlarla istilâ emîrine devrederdi. Emareti istilâya örnek olarak Abbasîler devrinde Büveyhoğulları, Selçuklularda Anadolu Selçukluları, Musul ve Azerbaycan atabeylikleri, Osmanlılarda Mısır hıdivliği gösterilebilir.

Emareti mahsusa. Maveraünnehir, Endülüs gibi dârülcihada ait valiliklerin emîrleri ordunun yönetimini, halkın korunmasını sağlamakla görevliydiler.

Emaret deyimi zamanla bütün Ortaçağ İslâm-Türk devletlerinde, bağımsız, yarı bağımsız veya otonom siyasî kuruluşlar için kullanıldı; Türkçede beylik terimi emaretin karşılığı olarak kabul edildi. (M)

EMARGİNULA i. Karından bacaklı deniz yumuşakçası. Dokunaçları uzun, ayağı oval, kavkısı koni biçimindedir. Laminarya bölgesiyle mercan bölgesi arasında yaşar. (Yarısı sıcak denizlerde olmak üzere yüz kadar türü bilinmektedir; bu türler de çok sayıda alttürlere ayrılır. Triyas'tan beri fosili bulunur. Öndensolungaçlılar altsınıfının *fissurellidae* familyasından). [L]

EMASİL çoğl. i. (ar. *misl* > *emsel*, çok benzeyen'den *emāsil*). *Esk.* Akranlar, eşler. ||Sayılan, itibarlı kimseler: *İftihar-ül-emasil ve'l-akran*, akranlarının övüncü. (M)

EMATHEİA, günlük dilde **İmathia**, Yunanistan'da Nomos (il), Makedonya'da; 114 150 nüf. İdare merkezi, *Beroia*.

— Esk. coğ. Ematheia, Haliakmon ile Aksios ırmakları arasında uzanan verimli bir ovaydı. Tarihöncesinden itibaren Bottia'lılar buraya yerleşti. Bottaialılar, Ematheia'dan kovulunca, Khalkidike'ye yerleştiler; Makedonya'lılar da Ematheia'da başkentleri Aigai'yi, sonra da Pella'yı kurdular. (L)

EMATHEİON. Yun. mit. Tithonos ile Heus'un oğlu. Herakles tarafından öldürüldü. (L)

EMATURGA i. Esmer benekli sarı ve kızıl renkte pervane. (Pulkanatlı böceklerin *geometridae* familyasından.)

— ANSİKL. Avrupa'da yaygın türü esmer, benekli sarı *Ematurga atomaria*'dır; tırtılı kum otu veya katırtırnağı v.b. üzerinde yaşar. *Bupalus piniarus*'un tırtılı ise yeşil renktedir; sırtında beyaz çizgiler ve enine bir çizgi bulunur. Çam ve köknarda yaşar. (L)

Emaux et Camées (Mineler ve Akikler), Th. Gautier'nin şiir derlemesi, 1848 ihtilâli günlerinde yazıldı ve 1852'de yayımlandı. «Arı sanat» cereyanını temsil eden kitap, sekiz heceli mısralarla yazılmış küçük şiirlerden meydana gelir; yazar, «sanat için sanat» estetiğini gerçekleştirmeğe çalışır; her şeyden önce biçim kaygısındadır. Bununla birlikte, bazı şiirlerde (*Symphonie en Blanc Majeur, Tristesse en Mer, les Vieux de la Vieille*) duygulu seslenişlere, alttan alta bir düşünceye, hattâ bir çeşit sembolizme rastlanır. (L)

EMAVAS. Bk. EMVAS.

EMAY i. (fr. *émail*). Bazı maddeleri koru-

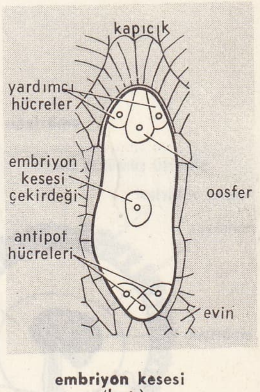

embriyon kesesi (bot.)

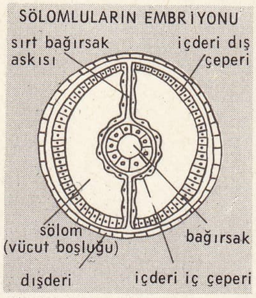

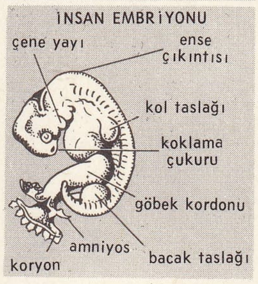

embriyon

embriyon

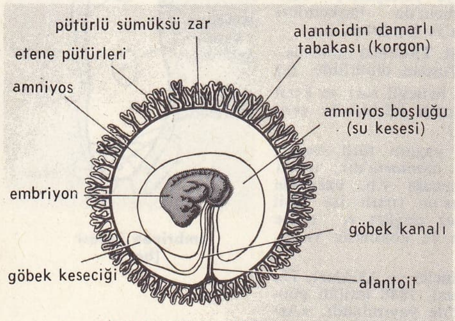

MEMELİLERİN EMBRİYONU

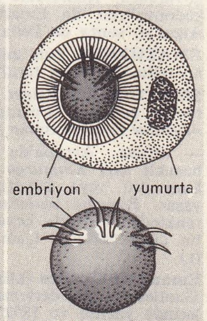

ALTICENGELLİ EMBRİYON

CİVCİV EMRİYONU (ENİNE KESİT)

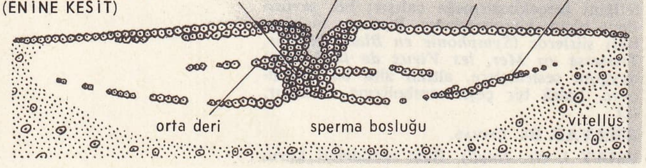

mak, belirli bir parlaklık kazandırmak veya boyamak için kullanılan, saydam veya donuk, cama benzeyen cilâ.

— Foto. *Emay yöntemi* veya *foto-emay*, oleobromi*ye benzeyen bir teknik kullanarak, camlaşabilen tozlarla elde edilen görüntü. (Klişecilikte, bazı baskı klişeleri, bileşiminde alkali bikromat bulunan gomalaka [şellak] çözeltisi veya türdeş maddelerin çözeltileri kullanılarak elde edilir. Bu işlem, kullanılan maddenin cinsine göre, sıcak veya soğuk emay adını alır).

— Graf. santl. *Sıcak emay*, sıcak maden üzerine şekil çıkarma usulü; duyar tabakası, bikromatlı balık tutkalı çözeltisidir ve gravürden önce pişirilip sertleştirilmesi gerekir. ‖ *Soğuk emay*, duyar tabakası bikromatlı gomalaka'nın alkoldeki çözeltisi olan, soğuk maden üzerine şekil çıkarma usulü. (Buna benzeyen başka bir usulde polivinilik alkol çözeltisi kullanılır).

— Seram. Bk. SIR.

— ANSİKL. Metalürji. ● *Maden üstüne emay.* Maden üstüne yapılan emay, genellikle, erimiş kum, sülüğen, potasyum hidroksit, sodyum hidroksit ve renk veren maden oksitleri karışımıdır. Bu karışım toz veya macun halinde kullanılır ve bir muflanın içinde ısıtılarak yapışkan duruma getirilir.

Saç ve dökme üstüne emay. İyice ezilmiş bir hamur ve bir katılma ürününden meydana gelir. Hamur genellikle, feldispat, kuvars, boraks, kriyolit, tebeşir, güherçile (potasyum nitrat), sodyum hidroksit, kalsiyum florür v.b.'den meydana gelir. Emay, kalay veya antimon oksidiyle saydamlaştırılır ve gerekirse maden oksitleriyle renklendirilir. Katılma ürünü, yüzde 5 ile 10 oranında yağlı kildir. Bu madde hamurun bileşimini tamamlar ve emay banyosuna daldırılan parçaların üstüne emayın yapışmasını sağlar.

Emaylama işlemi, emaylanacak parçaların iyice temizlenmesiyle başlar. Daha sonra parçaların üstüne özel bir emay sürülür. Parçalar pişirilir ve üstlerine emay sürüldükten sonra ikinci bir pişirme uygulanır. Pişirme işlemlerinin her biri birkaç dakika sürer, pişirme sıcaklığı ise 800°C-900°C arasında değişir. Emaye saçtan, madenî levhalar, mutfak araçları, tuvalet malzemesi ve çeşitli kaplamalar yapılır. *Bölmeli emaylar,* genellikle altından yapılmış bir zemin üstüne küçük bölmeler uygulamakla yapılır. Emay, küçük göz biçimindeki bu bölmelerin içine konur. *Oymalı emaylar* ise daha kaba bir işçilikle ve kalın bakır levhalar üstüne yapılır. Bu emaylarda bölmeler zemine yapışık değil, zeminin içine oyulmuştur. *Yarı saydam emaylar* ise, üstleri saydam bir emay tabakasıyle kaplanmış oyma veya kakma, alçak kabartmalardır. *Tek renkli kabartma taklidi emaylar*'da zemin küçük bölmelere ayrılmamıştır ve düz beyaz bir emayla kaplıdır; emaycı bu emayın üstünü, eritilerek cam haline getirilebilen renklerle boyar. (ML)

EMAYCI i. (*emay*'dan *emay-cı*). Teknol. Seramik veya madenî eşyaları emaylamak işinde çalışan işçi. *Lambayle çalışan emaycı,* fırınlamaya elverişli olmayan çok küçük eşyaları gaz lambasıyle emaylayan işçi.

— ANSİKL. *Paris emaycıları,* Charles IX tarafından özel bir birlik halinde biraraya getirildi. Daha eskiden, kuyumcular, mücevherlerini süsleyen emayları kendileri yapmaktaydı. (L)

EMAYE sıf. (fr. *émail*'den). Üzeri emayle kaplanmış olan: *Emaye buzdolabı. Emaye soba.* ‖ *Emaye etmek,* bir şeyin üzerini emayle kaplamak.

— Elektr. *Elektrik iletkenlerinin emaye edilmesi,* iletkenlerin yağlı veya sentetik yalıtkan bir vernik tabakasıyle kaplanması.

— Foto. *Emaye etme,* sık sık elle dokunulması gereken denemeleri korumak için, oldukça dayanıklı bir tabaka meydana getiren maddeler yardımıyle, bu denemeleri emay ile kaplama. (L)

EMAYLAMA i. (*emaylamak*'tan *emaylama*). Boyalarda maden oksitler kullanılarak, bir madenî parçayı, emaya benzer renklerle kaplamak amacıyle yapılan sanat çalışması. (L)

EMAYLAMAK geçl. f. (*emay*'dan *emay-lamak*). Bazı maddeleri emayle kaplamak.

— Metalürji. Bk. EMAY.

EMBA, S.S.C.B.'de (Kazakistan) ırmak, Mugocari dağlarından doğar ve Ural ırmağı ağzının yüz kilometre kadar uzağında Hazar denizine dökülür; 600 km. Emba, bozkırlardan geçerken suları giderek azalır; aşağı çığırı zaman zaman kurur. Peçora ve ikinci Baku yatakları bölgesinin devamı olan petrol bölgesine, *Emba havzası* adı verilmiştir. Bu bölge Emba ırmağı hidrografya havzasının dışına taşar ve 250 000 km²'lik bir alanı içine alır. Petrol kuzeydoğuda Temi (başlıca merkezi Aktiyubinsk), güney'de Guriev bölgesinde çıkarılır. Dossor, Makat, Bayçuna, İskin ve Koşçagil başlıca petrol alanlarını meydana getirir. Bu merkezlerde üretilen petrol Orsk ve Guriev rafinerilerinde arıtılır. Havza petrolü, Guriev'i Çakalov'a bağlayan demiryolu hattı ve petrol boruları (Guriev-Orsk-Magnitokorsk ve Kuriev-Astrahan-Mahaçkale) aracılığıyle taşınır. (L)

EMBABEH veya **İMBABA,** Kahire'de (Mısır) semt, Nil'in sol kıyısında, Şubra semtinin karşısında; 50 100 nüf. Eskiden bir köy iken bugün başkentin bir bölümü olmuştur. Irmak limanı. (L)

EMBALLONURA i. Bk. SERBESTKUYRUKLU YARASA.

EMBATES i. (yun. k.). Esk. yun. Boiotia'lıların kaba ayakkabısı. ‖ Sıradan insanların ayakkabısı. ‖ Daha sonraları, oyuncuların giydiği çeşitten lüks ayakkabı. (L)

EMBELİA i. Frenküzümüne benzeyen bitki cinsi. *Embelia ribes* Asya'da, Hindistan'dan Cava'ya kadar yetişir. Meyveleri frenküzümü gibi kullanılır. (Bu cinsin Eski dünyanın tropikal bölgelerinde 65 türü vardır. Mersingillerden.) [L]

EMBERİZA CİRLUS i. Avrupa'da çok yaygın yelve türü. Çalı yelvesi de denir. Daha yaygın olan sarı yelveden, siyah boynuyle ayırt edilir. (L)

EMBERLİN i. (fr. *imberline*). Çözgüsü ipek ve atkısı pamuk ipliğinden yapılmış saten örgülü ve çizgili bir çeşit döşemelik kumaş. (L)

EMBESİL i. ve sıf. (lat. *imbecillus,* güçsüz veya düşkün'den fr. *imbécile*). Zekâ ve düşünceden tamamen yoksun olan (Bk. *Geri* ZEKÂ'*lı*). [L]

EMBİA i. Kısa bacaklı, uzun gövdeli, kanatlı böcek. Kurtçuğu taşlar altında, ipekten bir kılıf içinde yaşar; buna rağmen ileriye veya geriye doğru hızla yer değiştirebilir. (*Embia*'lar kısa boylu, esmer veya kızıl renkte etçil böceklerdir. Daha çok sıcak bölgelerde yaşarlar. Birçok türlerine Akdeniz bölgesinde raslanır. *Embioptera* takımından *embiidae* familyasının örnek tipi.) [L]

EMBİEZ adası, Fransa'da Provence kıyılarında (Var) ada, Sanary'nin güneyinde. Turistik merkez. (L)

EMBİOPTERA çoğl. i. Düzkanatlılara yakın böcekler takımı. *Clothoidae* ve *embiidae* gibi birkaç familyaya ayrılan yüz kadar türü vardır.

— ANSİKL. Bu takımdaki böcekler silindirimsi uzun gövdeli (en fazla 2 sm) böceklerdir; tespih dizisini andırır uzun duyargaları vardır. Yalnız erkekleri kanatlıdır. Ön ayakların topuğunda ipek salgılayan bezler bulunur. Bu böcekler sıcak bölgelerde, taşların altında, bitki kırıntılarında, kabuklar üzerinde yaşar. (L)

EMBİRİKOS (Andreas), yunan yazarı (Braila, Romanya 1901). Uzun yıllar Fransa ve İngiltere'de yaşadı. Gerçeküstücü estetiğin etkisinde kalarak yazdığı hikâye ve şiirleriyle başarı kazandı. Başlıca eserleri şunlardır: *İpsikaminos* (Yüksek Fırın) [1935], *Endokhora* (Ülkenin İçi) [1945], *Yazılar veya Kişisel Mitoloji* (1960). [L]

EMBLA, İskandinav mitolojisinde ilk kadının adı. Ask'ın karısıydı. (L)

EMBLETONİA i. Çıplak, uzun, ince gövdeli, karındanbacaklı deniz yumuşakçası. Ağız dokunaçları yassı lop halini almıştır. Kuzey yarımküre denizlerinde yaygındır. (Atlantikte yaşayan *Embletonia pulchra*'nın uzunluğu 4 mm'dir. Arttansolungaçlılar altsınıfından.) [L]

EMBLİCA i. *Phyllanthus*'a yakın ağaç veya ağaççık. «Mirobolan» veya «mirobalan» denilen bir meyve verir. (Sütleğengillerden.) [L]

EMBOLİSMALİS, ilkçağ ve Ortaçağ takvimcilerinin, ay yılı ile güneş yılı arasında uygunluk sağlamak amacıyle, içine fazladan otuz günlük bir ay (*mensis embolismalis*) ekledikleri yılın adı.

— ANSİKL. İsrail takviminde *embolismalis,* 12 aylık yılın tersine, içinde fazladan bir ay bulunan yıldır. Embolismalis, 383, 284 ya da 385 günlük oluşuna göre, eksik, tam ya da fazla olabilir. Yahudilerin Yunanlılardan alınmış 19 yıllık bir dönem olan ay çevriminin sonunda, yılın başlangıcı güneşyılının başlangıcıyle aynı zamana rastlar ve 19 yılın, 3., 6., 9., 11., 14., 17., 19. yılları artıkyıl, yani embolismalis yılıdır. (L)

EMBOLİT i. (fr. *embolite*'ten). Miner. Gümüş kloro-bromür. (Cam parlaklığında, grimsi yeşil renktedir.) [L]

EMBOLON i. (yun. k.). Eski Batı Trakya ve İskit süvarileri tarafından kabul edilmiş, köşeli veya üçgen biçiminde savaş düzeni. (Bu muharebe şekli Ortaçağda da *Çıkıntılı Daire Düzeni* adıyle kullanıldı.) [L]

EMBOTHRİUM i. Güney Amerika ve Avustralya'da yetişen ağaççık. Çiçeklerinin güzelliğinden dolayı Avrupa'da limonluklarda yetiştirilir. (*Proteaceae* familyasından.) [L]

EMBRİACHİ'LER, venedikli süslemeci heykelciler ailesi (XV. yy.). Atelyeleri, kemik veya fildişi üstüne oymalı küçük panoların yapımında uzmanlaşmıştı. Bu panolar, genellikle gömme işi bezemeli tahta çerçevelere geçirilerek kutu, çekmece, ayna, triptik veya mihrap arkalığı yapımında kullanılırdı (Berlin, Floransa, Londra, Milano, Venedik, Viyana müzeleri), Jean de Berry'nin siparişi üzerine Poissy manastırı için yapmış oldukları büyük mihrap arkalığı Louvre müzesindedir. (L)

EMBRİYOGRAFİ i. (fr. *embryographie*'-den). Embriyonları tanımlamak amacıyle yazılan yazı. (L)

EMBRİYOİT sıf. (fr. *embryoïde*'den). Patol. *Embriyoit ur* daha çok cinsiyet organları üzerinde görülen bir çeşit deri kisti (yumurtalıklara kıyasla erbezi üzerinde bu çeşit kistlere daha sık raştlanır).

◆ **Embriyonlu** sıf. Bir embriyon taşıyan, içinde embriyon bulunan.

— ANSİKL. *Embriyon* kelimesini en dar anlamında alan eski botanikçiler, tohumla üreyen bitkilere fanerogam, *embriyonlu,* buna karşılık tohum yapmayanlara da kriptogam, *embriyonsuz* derlerdi. (L)

EMBRİYOKARDİ i. (fr. *embryocardie*). Kalbin atışındaki vuru sayısının ve ritim

değişikliğinin dölüt kalbinin atışını andırır şekilde artması. (L)

EMBRİYOLOG i. (fr. *embriyologue*'dan). Embriyoloji ile uğraşan kimse. (L)

EMBRİYOLOJİ i. (fr. *embryologie*'den). Biyol. Döllenmiş yumurtadan başlayarak canlıların tam bir şekilde meydana gelişine kadar geçen gelişme aşamalarını inceleyen bilim.

— ANSİKL. Fabrice d'Acquapendente, memelilerin gebeliği, civcivin ve bazı balıkların gelişmesi hakkındaki araştırmalarından (1625) dolayı embriyolojinin kurucusu sayılabilir. Ondan bir süre sonra (1651), Harvey kuş embriyolojisi ve memelilerde gelişmenin ilk evreleri hakkındaki çalışmalarını yayımladı. Fakat XVIII. yy.a kadar, embriyonsal hayat hakkındaki bilgiler karmakarışık ve anlaşılmazdır. O zamanlar atmığın (sperma) mahiyeti bilinmiyordu. Yumurtalıktaki göbek bağları gerçek yumurta sanılıyordu, oyca hollandalı Reinier De Graaf'ın (1641-1673) tanımladığı bu organlar gerçek yumurtaların barınağıdır. Gelişme problemi, kısa zamanda, önoluş (preformasyon) ve sıralıoluş (epigenez) ikileminin içine kapandı kaldı. Önoluşçular, Malpighi'ye uyarak, her şeyin, organizmanın minyatürü olan tohumun içinde önceden var olduğunu kabul ediyorlardı. Sıralıoluşçular ise Harvey ile (1578-1657) birlikte, her şeyin gelişme sırasında gitgide oluştuğunu ileri sürüyorlardı. 1677'de Anton Van Leeuwenhoek (1632-1723) «sperma hayvancıklarının varlığını ispat edince mesele iyice karıştı ve spermacılık taraftarları zafer kazanır gibi oldular. 1759'da Kaspar Friedrich Wolff (1733-1794) kesin bir adım attı. Tavuk yumurtasında iki üç gün içinde meydana gelen derin değişiklikleri ve yumurta beneğinde tam bir embriyonun oluştuğunu gösterdi. Alman tabiat bilgini bu buluşuyle sıralıoluşa önemli bir kanıt getirmiş oluyordu. Morfogenezi ilk inceleyenlerden biri odur. Değerli gözlemlerde bulunan bernli Albrecht von Haller (1708-1777) ise önoluşçulukta direniyordu. Önoluşçularla sıralıoluşçular arasında anlaşmazlık günümüze kadar defalarca tekrarlandı.

XIX. yy.da üç devre görülür: **1.** emriyoloji alanındaki çalışmalar Wolff ile Haller'i izleyenlerce yürütüldü; bunların en önemlisi, Königsberg ve Petersburg'da profesörlük etmiş olan Karl Ernst von Baer'dir (1792-1876). Von Baer modern embriyolojinin babasıdır. Memelilerde gerçek yumurtayı keşfeden odur; amniyonlu omurgalılarda embriyon eklentilerini meydana getiren kısımları da o tanımladı. **2.** XIX. yy.ın ortalarında darwincilik embriyolojiye yeni bir yön verdi. Soy ve akrabalık bağlarını kurabilmek için çeşitli grupların gelişmesini bilmek gerekir. Ernst Haeckel (1834-1919), 1842'de Serres tarafından açıklanan, soyoluşun her bireyce tekrarlanması kanunu üzerine dikkati çekti. Aynı zamanda kesit alma metotları mükemmelleşti ve embriyonların iç kısımlarını inceleme işi kolaylaştı. **3.** Ebriyolojiye deney metodunun girişi araştırmalara yeni bir yön verdi. Soyoluş (ontogenez), türün geçirdiği evrimin bir tekrarı sayıldı ve sebepleri araştırılmağa başlandı. Halle'li genç bir anatomi bilgini (Wilhelm Roux) 1880'de, embriyonun oluşmasını sağlayan mekanizmaları araştırmağa koyulan bilginlerin ilki oldu; gelişme mekanizması hakkındaki bilgileri derleyip yayınlamak üzere bir dergi çıkardı (*Entwicklungsmechanik*). 1910'a doğru Speemann morfogenetik indüklemeyi keşfetti. Onun çevresinde, özellikle Freiburg in Brisgau'da, kurbağalar üzerinde deneysel embriyoloji çalışmaları yapıldı. Denizkestanesi yumurtası üzerinde incelemelere başlandı (Hörstadius, Child, Gustavson, Sävhagen, J, Pasteels). Embriyoloji bilginleri embriyonun gelişmesini etkileyerek tabiatta raslanan çeşitten anormallikler yarattıkları gibi yenilerini de sağladılar.

Child'in organ yenileme olayları için ileri sürdüğü gradyanlar teorisi yumurtanın gelişimine de teşmil edildi.

Yumurtadaki gelişmenin başlangıcında bütün hücreler, birbirinin yerini tutacak kadar birbirine benzerdir; bunların geleceği sadece embriyonun tümüne göre bulundukları yere bağlıdır. Biraz sonra hücresel farklılaşma başlayacak, gittikçe daha da artacaktır. Briggs ve Knig'in deneylerine göre, belirli bir evreden sonra hücre çekirdekleri «özgülleşme yoluna» girerler; bu çekirdek farklılaşması belirgin hale geldikten sonra çekirdeğin yapıcı gücünde gittikçe artan bir kesintiye yol açar.

Embriyoloji çeşitli bölümlere ayrılır, *tanımlamalı embriyoloji,* yumurta ve embriyonun geçirdiği evreleri tanımlar; *karşılaştırmalı embriyoloji,* gruplar arasındaki yakınlıkları ve genel kuralları ortaya çıkarmak amacıyle çeşitli bireylerin oluşunu ele alır, karşılaştırır; *nedensel embriyoloji,* gelişmenin mekanizmasını analiz eder; *kimyasal embriyoloji,* yumurtanın ve embriyonsal unsurların kimyasal analizini yapar. Embriyoloji çeşitli tekniklerden faydalanır; yumurtadaki çeşitli bölgelerin geleceğini izlemek imkânı veren, Karl Vogt'un (1817-1895) renkli işaretleri; elektronik ve kontrast fazlı mikroskop; sinematografik tespit, doku kimyası; hücre kimyası, «freezingdrying» (dondurma-kurutma) metodu, izotoplar v.b. gibi. (L)

EMBRİYOLOJİK sıf. (fr. *embryologique*'ten). Embriyolojiyle ilgili. (L)

EMBRİYOM i. (fr. *embryome*'dan). Patojenik mekanizması doğuştan bir şekil bozukluğuna veya bir dizembriyoplaziye bağlı ur. (L)

EMBRİYOMORFOZ i. (fr. *embryomorphose*'dan). Biyol. *Yenileme süreci.* Bu süreçte, harap olmuş veya erimiş olan organlar normal bireyoluş kanunlarına göre yeniden meydana gelir. (L)

EMBRİYON i. (yun. *en,* içinde ve *bryein* çimlenmek, büyümek > *embryon,* dölüt > fr. *embryon*'dan). Embriyoloji. Yumurtanın bölünmeye başladığı andan vitellus zarını yırtıp çıkıncaya kadar yumurtaya verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Biyol. *Embriyon oluş,* yumurtanın açılıncaya kadar, embriyonun doğuma kadar art arda geçirdiği değişiklikler dizisi. ‖ *Embriyon sonrası,* bir canlının embriyon devresini izleyen yaşama devresini veya bir canlının embriyonsal gelişimini izleyen devre. ‖ *Embriyon taslağı,* döllenmeden sonra yumurtada ilk bölünmelerin sonunda meydana gelen embriyon öncesi organizma. Bk. ANSİKL.

— Bot. Yumurta hücresinin gelişmesi sonucunda meydana gelen ve ana dokuların zararına asalak yaşayan hücreler topluluğu. Kapalı tohumlu bitkilerin tohumunda, genellikle bir kök taslağı, bir sap taslağı, bir tomurcuk taslağı ve bir veya iki çenek bulunur. Açık tohumlu bitkilerde ise embriyonların birçok çeneği bulunabilir. Damarlı çiçeksizlerde embriyon önçim üzerinde gelişir. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Embriyon kesesi,* yumurtacıktaki ana hücrenin meydana getirdiği hücre grubunu barındıran kese. Oosfer de bu hücreler arasındadır. ‖ *Ek embriyon,* döllenmeksizin yumurtacıktan meydana gelen embriyon. (Böyle bir embriyon, tohumun içinde gerçek embriyonla birlikte gelişebilir.)

— Asalakbilim. *Altı çengelli embriyon,* şerit yumurtalarının içinde bulunan altı çengelli kütle. Yumurta arakonağa girince gelişerek keseli kurt haline geçer. Keseli kurt da sonra asıl konağına girince tam şerit halini alır. (Altı çengelli embriyonun boyu yirmi mikron kadardır.)

— Tıp. *Embriyon hastalığı,* gebelik sırasında anadan dölüte geçmiş bir hastalıkten (enfeksiyon veya zehirlenme) meydana gelen embriyon kökenli şekil bozukluğu.

— ANSİKL. Embriyoloji. Yumurta gelişimi dölyatağında olan insanda, döllenme ürününün gebeliğin ikinci ayının sonuna kadar olan hali *embriyon* adıyle belirtilir; üçüncü aydan itibaren dölüt adını (fetus) alır ve şekli genel olarak insana benzer, boyu aşağı yukarı 10 sm'dir. Eteneli (placentalı) memelilerle insanda, embriyon ana karnında asalak olarak yaşar. Bunu sağlayan, dölüt-ana alışverişlerinin fizyolojik alanını meydana getiren etenedir. Gerçekten, pratik olarak, yumurta vitellüs'ten yoksundur ve ana organizması hesabına yaşar, bundan ötürü de embriyon dışı ekler çabuk gelişir. Bu ekler amniyos, göbek keseciği, alantoit ve koryondur. Doğumda dölütün atılmasından sonra, etene dahil bütün zarlar dölyatağı mukozasının üst tabakası ile beraber dışarıya atılır. Bunların tümüne *son* adı verilir. Embriyon ekleriyle beraberce gelişen omurgalılar (sürüngenler, kuşlar, memeliler) amniyonluları, embriyon ekleri olmadan gelişen diğer omurgalılar da (çenesizler, balıklar, kurbağagiller) amniyonsuzları meydana getirirler.

— Biyol. Her canlı varlık, ait olduğu türün bütün yeteneklerini gizli olarak içinde taşıyan bir hücreden gelir. Bu hücrenin bölünerek çoğalma hızı yumurtanın iç yapısına ve vitellüs miktarına bağlıdır. Bu çoğalma blastula evresiyle son bulur. Ondan sonra gastrula başlar, bu evrede tabakalar ve organ taslakları oluşur. Amniyonlu omurgalılar (sürüngenler, kuşlar, memeliler) embriyon eklentileriyle (amniyos, koryon, göbek kesesi, alantoit) gelişir. Daha sonra embriyon, yani dölüt kılıfından kurtulacak ve yavru doğacaktır. Birçok hayvan gruplarında embriyondan kurtçuk oluşur; kurtçuk yetişkin hayvandan farklıdır ve başlı başına bir hayat sürebilir. Sonra bir dizi başkalaşma geçirerek yetişkin hayvan haline dönüşür.

Speemann'ın (1869-1941) çalışmaları, yumurtada, gastrula devresinde blastoporun sırt dudağının orta kısmında, yumurtanın örgütlenmesini sağlayan bir merkez bulunduğunu ortaya koydu. Bu kısma örgütleyici adı verildi. Burası indükleme yoluyle ilk taslakların oluşmasını, ayrıca bu taslakların da indükleyici nitelik kazanmasını sağlar. İlk indükleme ile sonraki indüklemeler yumurtanın birbirini karşılıklı olarak etkileyen çeşitli kısımları arasında sıkı ilintiler doğurur. Örgütleyicinin özgül bir hareketi yoktur, ama kimyasal yapısı henüz iyice bilinmeyen etkin bir madde (organizin) çıkardığı sanılıyor. Hans Speemann (1924) ile öğrencileri örgütleyici kavramını geliştirirken diğer embriyoloji bilginleri de daha genel bir kavram olan gradiyenler kavramı üzerinde çalıştılar. Gradiyen alan (veya kutuplaşma alanı) fiziksel veya kimyasal bir etmenin varlığını gösteren nicelik bakımından dereceli bir bölge demektir. En yüksek hareket noktasından itibaren etkisi düzgün bir şekilde artar. O zaman örgütleyici, gradiyenin baskın etki bölgesince özümsenebilir. Gradiyenler teorisi ingiliz ve isveç bilginlerince parlak bir şekilde savunulmuş, özellikle denizkestanelerinin yumurtası üzerinde ispat edilmiştir. Bu etkiler fiziksel-kimyasal olaylara dayanır. Bugünkü durumda embriyonun gelişmesini nasıl görüyoruz? Elimizdeki bilgiler tam inandırıcı bir teori kurmak için yeterli değildir. Öyle görülüyor ki sıralıoluş (epigenez) ve önceden bellilik kavramları birbirini tamamlayıcıdır ve duruma göre, biri veya diğeri daha önemli olabilir. Wintrebert'in fizyolojik epigenez teorisi doğruya benzemektedir. Bölgesel farklılaşmaların açıklığa kavuşması morfogenetik potansiyel kavramını gerektirmektedir. Her tipe uygun özel şeklin oluşması başlangıçta daima bir anizotropi gösterir. Yapıyı meydana getiren kısımların dozajında bazı belirli yönlere göre ufak farklar göze çarpar. Morfogenezin (beden oluşumu) temel çizgileri niceseldir. Ama bu alanda daha pek çok bilinmeyen var.

— Bot. *Kapalı tohumlularda embriyon kesesi,* genellikle *n* kromozomlu sekiz hücreden meydana gelir; hücre plazması her zaman zarla kaplı değildir. Bu hücrelerden sadece bir tanesi doğurucu hücredir ve erkek hücre tarafından döllenerek 2 *n* kromozomlu embriyonu meydana getirecektir, çekirdekleri birleşen diğer iki hücre de ayrıca bir erkek hücreyle birlikte 3 *n* kromozomlu besi dokusunun temelini teşkil edeceklerdir.

— Tıp. Frenginin, zehirlenmelerin, beslenme bozukluklarının embriyonun gelişmesi üzerindeki rolleri çok zamandan beri bilinmektedir. Ayrıca gebeliğin birinci haftaları içinde annenin kızamıkçığa tutulmamasına özel bir önem verilmektedir. Diğer taraftan toksoplazmoz da ağır embriyon hastalıklarının sebebidir.

EMBRİYOTOM i. (fr. *embryotome*'dan). Dölyatağındaki ölü dölütü kesip çıkarmağa yarayan alet.

— ANSİKL. *Embriyotom*'lar baş veya omurga embriyotomisi yapılacağına göre değişik tipte olur.

emeç

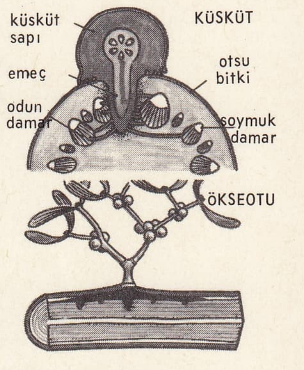

emeç

1. *Baş embriyotomisi.* Basit kraniyotomi için Blot kraniyotomu kullanılır. Baziotripsi için, dölüt başının hacmini küçültmek amacıyle kullanılabilecek en elverişli âlet Tarnier baziotribidir. Kroniyoklazi içinse Simpson-Brown kraniyoklastı kullanılır.
2. *Omurga embriyotomisi.* Ölü çocuk enlemesine geldiği takdirde ya Dubois testereleri, ya Tarnier giyotinli embriyotomu, ya da Ribemont-Dessaignes embriyotomu kullanılır.

— Vet. *Embriyotom,* büyük boy dişi hayvanların doğumunda veterinerlerce çok kullanılır. Dölütün derisini ve dokularını kesmeğe yarar. Bunun da birçok modelleri vardır: Ağzı sabit ve hareketli özel bıçaklar, birbiri üzerine sarılı birçok dişli çelik tellerden oluşma tel testereler, bir çarka sarılı madenî kablo gibi. (L)

EMBRİYOTOMİ i. (fr. *embriyotomie*'den). Tıp. Ölmüş dölütün hacmini küçültüp rahimden çıkmasını kolaylaştırmak için yapılan müdahale.

— ANSİKL. Tıp. *Embriyotomi* baş ve omurga embriyotomileri diye ikiye ayrılır. *Baş embriyotomileri*: *kraniyotomi,* başın sadece delinmesi, *baziyotripsi,* kadın havsalası ile dölüt başı hacmi arasında bir orantısızlık varsa, başınkini küçültmeğe denir; *kraniyoklazi* başın hacmini, delerek bariz bir şekilde azaltır fakat asıl maksadı gelişini iyice tespit ederek dölütün çıkarılmasıdır.

Omurga embriyotomileri yandan gelme hallerinde öngörülür; bu müdahaleler sırasında eşarp şeklinde bir koparma elde edilmeğe çalışılır, vücut kollardan birisi çekilerek, baş ise ikinci kol çekilmesiyle çıkarılır.

— Vet. *Embriyotomi* veteriner tarafından büyük baş hayvanların doğumunda, yavrunun hacim büyüklüğünde, kafa veya bacakların fena duruşlarında, yaradılış aykırılıklarında veya ananın havsala biçimsizliklerinde sık sık kullanılır. (L)

EMBRİYOTROF i. (fr. *embriyotrophe*'tan). Embriyol. İnsan etenesinin ilk gelişmesi sırasında, etene kıvrımlarının aralıklarını dolduran hücre artıkları.

— ANSİKL. Bu artıklar koryon epitelyumunun döküntüleri veya bu epitelyumun gelişmesinin ana dokularında meydana getirdiği artıklarıdır. Etenenin gelişimi embriyotrofik devre ile başlar, hemotrofik devre ile devam eder. (L)

Embros, İstanbul'da rumca olarak yayımlanan günlük siyasî gazete (kuruluşu 30 mart 1953). Dr. Nuri Akça ve Todori Çilos tarafından kuruldu; Akça, 17 ocak 1955'te ortaklıktan ayrılarak imtiyaz haklarını Çilos'a devretti; Çilos da 23 ağustos 1967'de gazeteyi Otton Andriyadis'e sattı. Embros, Mihal Vasiliyadis'in yönetiminde dört sayfa olarak çıkmağa devam etti. (M)

EMBRUN, Fransa'da, Hautes-Alpes idare bölgesinde (Gap idare çevresi) kanton idare merkezi, Embrunais'de, Durance'a hakim bir kaya üzerinde; 4 285 nüf. XII. yy.-dan kalma katedrali Dauphine'in roman üslûbunda en güzel anıtlarındandır (XV.-XVIII. yüzyıllardan kalma dinî süslemeler; XVIII. yy.dan kalma tezhipli elyazmaları ve güzel kutsal ekmek kapları). Brune kalesi (XII. yy.). Eski evler (vali konağı, rahipler meclisi binası v.b.). Kereste sanayii. Elektrik âletleri.

— Tar. Embrun (*Ebrodunum*), Roma imparatorluğu zamanında Alpes-Maritimes bölgesinin merkezi oldu. Uzun süre önemli bir savaş alanıydı. (L)

EMBRUNAİS, güney fransız Alp'lerinde bölge, Parpaillon kütlesi ile Champsaur arasında, Durance'ın her iki kıyısında. Tarım faaliyeti (buğday; büyük baş hayvan yetiştiriciliği; bağcılık) vâdilerde toplanmıştır. (L)

EMBUBİ sıf. (ar. *enbûbe,* boru'dan *enbûbi* > *embûbi*). *Esk.* Boru biçiminde olan, borumsu.

— Zool. *Esk. Zat-ül-efvah-ı embûbî,* ağzı boru biçiminde olan hayvancıklar. (M)

EMCED sıf. (ar. *mecd*'den *emčed*). *Esk.* En onurlu, şeref, ululuk ve haysiyet sahibi. ‖ İ. Erkek adı. ‖ *Emced-i emâcid,* şereflilerin şereflisi. ‖ *Cedd-i emced,* çok ulu ata. (M)

EMCEK veya **EMCİK** i. (*emmek*'ten *emecek*>*emcek* veya *emcik*). *Halk dili.* Meme. (M)

EMDEN, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) liman şehri, doğu Fries'de, Ems halici yakınında; 44 700 nüf. Ulaşıma elverişli bir kanalla Ems'e bağlanan bu eski ticaret limanı, Federal cumhuriyetin üçüncü balıkçı limanı olmuştur. Dortmund-Ems kanalı (Borkum adasına giden yolun hatbaşı) aracılığıyle Ruhr'la bağlantı kurar. Balık konserveciliği. Otomobil yapımı. (L)

EMDEN (Robert), isviçreli fizikçi ve astrofizikçi (St. Gallen 1862-Zürich 1940). Politropik gaz küreleri üstünde bir kuram geliştirdi ve bunu yıldızların yapısına uyguladı. Emden Heidelberg, Berlin ve Strasbourg'da matematik ve fizik okudu. 1899'da Münih'teki Teknik Yüksek okulunda öğretmen oldu. 1907'de burada fizik ve meteoroloji, 1928'de de üniversitede astrofizik profesörü oldu. 1934'te emekliye ayrılana kadar bu görevde kaldı.

Emden genellikle termodinamiklerin doğal olgulara uygulanması (geofizik ve astrofizik alanında) üstünde çalıştı. 1907'de, termodinamiklerin uygulanması üstüne verdiği derslerini *Gaskugeln* (Gaz Küreleri) adlı bir kitapta yayımladı. Yıldızsal yapı ile atmosferdeki dolaşımların fizik kuramını anlamakta büyük yardımları olacağını savundu. Emden birbirlerini çeken gaz küreleri üstünde de uzun süre çalıştı. Bu gazların varlığı ilk kez J. H. Lane ve A. Ritter, onlardan ayrı olarak da lord Kelvin tarafından saptanmıştı. Emden bunlar hakkında mantıksal ve sistematik incelemeler yaptı. Böylece politropik indeksin değişik değerleri üstüne dayanan birçok homolog seri için sayısal çözümler çıkarmayı başardı. İletken bir model olan (n—3/2 monotomik gazlar için) ve Eddington'un örneği (n—3) n index'inin özel durumlarını belirtiyorlardı. Emden *Zeitung für Astrophysik* (Astrofizik Dergisi) adlı derginin kurulması için de çok uğraştı. 1930'da çıkmağa başlayan dergiyi 1936'ya kadar yönetti. (L)

Emden kazı, anayurdu Friesland olan kaz ırkı; beyaz ve irice bir kazdır. İngiltere'de yaygındır. (L)

Emden kruvazörü, amiral Von Spee'nin filosuna bağlı alman kruvazörü. 1914'te Hint okyanusunda filodan ayrılarak 28 ekim 1914 günü birden Penang önlerinde göründü ve burada bulunan rus kruvazörü *Yemçuğ* ile *Mosquet* adındaki fransız torpidosunu

batırdı. Aynı yılın 9 kasımında da avustralya kruvazörü Sydney tarafından Keeling adalarının yakınlarında batırıldı. Üç ay içinde, tonilatolarının toplamı 120 000 t'u bulan yirmi iki ticaret gemisi batırmıştı. (L)

EMEÇ i. (*emmek*'ten *em-eç*). Bot. *Yeni.* Bir kısım bitkilerin köklerinde (melampyrum) veya gövdelerinde (küsküt) asalak yaşayan bitkilerin, bulundukları bitkilere saldırdıkları emme organı. ‖ Su ve kara yosunlarının kökü andıran tutunma organı. (Ham besisuyu almağa yaramaz.) [L]

EMEÇ (Selim Ragıp), türk gazetecisi (İstanbul 1899-ay.y. 1970). Sıvas Frerler okulundan ve Galatasaray lisesinden sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk fakültesini bitirdi. 1920 Yılından sonra *Tercüman-ı Hakikat* ve *Vakit* gazetelerinde çeşitli röportaj, fıkra, makale ve tercümeler yayımladı. Bu arada bazı azınlık okullarında öğretmenlik yaptı. 1930'da *Son Posta*'yı, daha sonra da Hakkı Tarık Us ile birlikte *Son Saat* gazetesini çıkardı. Gazete Sahipleri sendikası ile Matbuat cemiyetinin kurucularındandır. 1950-1960 Yılları arasında Bursa ve İzmir milletvekiliydi. 1960'tan sonra siyaset ve gazetecilikten ayrıldı. (M)

EMEK i. (esk. türk. *emgemek,* zahmet çekmek'ten *emgek* > *emek*). Bir işin yapılması için harcanan beden veya kafa gücü: *Bunun sebebi şudur ki emek ve vakit ona göre bir kıymet değildir* (R. N. Güntekin). ‖ Uzun ve zahmetli çalışma.

— ÇEŞ. DEY. *Emek birliği,* yardımlaşma. ‖ *Emek görmek* (veya *yemek*). *Esk.* Çok çalışmak. ‖ *Emek vermek,* özenle çalışmak, çaba harcamak: *Ne kadar emek verirdi çizdiği karikatürlere* (Y. Z. Ortaç). ‖ *Emeği geçmek,* bir konuda hizmeti olmak, yardımı dokunmak: *Size bu kadar emeğim geçti* (H.R. Gürpınar). *Ne yalan söyliyeyim ona anasının bile senin kadar emeği geçmemiştir* (Sabahattin Ali). ‖ *El emeği.* Bk. EL.

— Huk. Bk. İŞ.

— İkt. Üretim unsurlarından biri. Bk. ANSİKL. ‖ *Emek dağılımı.* Bk. İŞBÖLÜMÜ.

— ANSİKL. İkt. *Üretim unsuru olarak emek.* İktisadî hayatla ilişkilerinde emek, önce üretimin temel unsurlarından biri olarak görünmektedir; fakat aynı zamanda iktisadî bir faaliyet olduğundan emeğin bir faydası ve bir fiyatı da olması gerekir.

İnsan, ihtiyaçlarını giderecek nesnelerin azlığına karşı emeğiyle bilinçli bir savaşı sürdürmektedir. Emeğin faydası üreticiliğindendir.

Bu çok tartışılmış bir meseledir. XVIII. yy.da fizyokratlar yalnız toprağı üretim unsuru olarak görürlerdi. Liberal okul A. Smith ile birlikte, sadece mal üretimi miktarını arttıran emeği üretici saymış, hizmetleri bu kategoriye sokmamıştır. Buna karşılık J. B. Say, fayda yaratan her emeği üretici saymıştır. Saint-Simon'cular da insanları, maddeye yeni bir şekil veren üretiler ve aylaklar (soylular, toprak sahipleri, yargıçlar, askerler, memurlar, siyasetçiler ve yöneticiler) olmak üzere iki sınıfa ayırmışlar; marksistler ise emeği biricik üretim unsuru olarak görmüşlerdir: el ve kafa emekçileri, üretici sınıfı meydana getirirler. Çağdaş teori, fayda yaratan her emeği üretici sayar. Ancak emek aynı zamanda bir çabayı, dolayısıyle bir maliyeti gerektirir. Emekçi bu çabayı başka bir işte kullanmaktan vaz geçmekte, bedenî, fikrî ve psişik bir iş görmektedir. Marjinalistlere göre ise emeğin sağladığı gelirin azalan faydasıyle, yapılan çalışmanın her yeni biriminin gerektirdiği zahmet veya «faydasızlık» arasında bir denge sağlandığı zaman insan, çalışmağa son verir. Emek, homogen bir gerçek değildir; buluş, yönetim, organizasyon ve uygulama çalışmaları arasında önemli farklar vardır. Çeşitli biçimleriyle çağdaş emek düzeni gitgide daha kolektifleştirilmiş, işbölümüne uğramış, rasyonelleştirilmiş ve makineleştirilmiştir.

Eski çağlarda, el emeği, yurttaşlara yakışmayan bir iş sayılır, kölelere ve azat edilenlere bırakılırdı. Hıristiyanlık emeğe değer kazandırdı. İnsan, kişi olarak geçimini sağlamak ve yetilerini geliştirmek zorundadır: insan emek aracılığı ile bu iki ödevi yerine getirir; topluma karşı adaletle davranma ödevini çalışarak ve ortak esere katılarak gerçekleştirir. İnsanlık açısından ise emek, insanı, tabiatı hâkimiyeti altına almak ve zihin yetilerini medeniyet görevleriyle geliştirmek için gösterdiği büyük ortak çabanın içine sokmaktadır. Emeğe bağlı bulunan zahmet, günahın bir sonucu sayılmıştır. Fakat bu, bazı kötümser hıristiyanların öne sürdükleri gibi, emeğe «cezaî» bir nitelik kazandırmamaktadır. Hıristiyanlığın etkisi, köleliğin ortadan kalkmasına önemli bir katkıda bulunmuştur. Loncalar rejimi, Fransa'da devrime kadar devam etmiş; mesleklerin icrası, çalışma yöntemleri ve çalışanların şartları meslek teşekkülleri tarafından düzenlenmiştir. Grevler ve sendikalar kanun dışı sayılmıştır. Villers-Cotterets nizamnamesi (1539) Fransa'da, «meslekleri, dolayısıyle işçilerin birleşmelerini» yasaklamış, kurucu meclis loncalarını kaldırmış ve emeğin hürriyetini ilân etmiştir. (Loncaların ortadan kalkışı, XVIII. yy.-ın sonuna doğru gerçekleşti: Lonca düzeni Almanya'da XIX. yy.a, Rusya'da ise 1917'ye kadar devam etti.) XIX. yy.da sanayi kapitalizminin gelişmesiyle emek, gitgide piyasanın arz ve talep kanunlarına bağlı bir meta sayıldı ve fiyatı, malların fiyatları gibi, serbest rekabet yoluyle belirlendi. Böylece insancıl anlamını kaybeden emek, sözleşme konusu herhangi bir meta durumuna geldi. Le Chapelier kanunu, her türlü cemi-

Foto. X (LAROUSSE)

yet kurmayı, 1810 Fransız Ceza kanunu her türlü birleşmeyi yasakladığı için emekçi, gerek patronların gerek işçilerin kendi aralarındaki çifte rekabet arasında ezildi. Ücretler çok düşük seviyede kaldı ve çalışma şartları insanlık dışı bir duruma geldi. 1838'de Dr. Villermé'nin dokuma sanayiinde yaptığı anket ve Lyon'da 1831 ve 1934'teki kargaşalıklar, şehirlerde yoksul bir proletarya sınıfının gelişmekte olduğunu ortaya koydu. Bununla birlikte işçilerin kolektif hareketleri yavaş yavaş emek piyasasını temelli bir şekilde değiştirmeğe başladı: iş kanunları hazırlandı, emeğin değeri yavaş yavaş tanınmağa başladı. Versailles muahedesi (1919), 427'nci maddesiyle «emeğin, bir meta veya ticaret konusu sayılmaması gerektiğini» ilân etti. Bir meta fiyatı sayılmamağa başlayan ücret, işçi ve ailesinin geliri olarak, eşyadan çok insana bağlı bir nitelik kazandı. 1945'ten sonra sosyal güvenlik sistemlerindeki ilerleme bu gelişmeyi tamamladı. Batı Almanya'da 1952'den beri 1 000'den fazla işçi çalıştıran kömür ve çelik işletmelerinde, demir madenlerinde ve kok fabrikalarında işçilere yönetime katılma hakkı tanındı. Fransa'da işyeri komiteleri kuruldu (1945-1947). Böylece çağımız işçinin, çalıştığı kurumun hayatına daha çok uymasına ve bazen de yönetimine katılmasına tanık oldu. Koruyucu haklar, işçiyi güvensizliğe karşı gitgide daha fazla teminat altına almağa çalışmakta, sendika ve politika emekçinin, milletin, siyasî ve iktisadî hayatına girmesine yardım etmekte, bu suretle sosyal engeller ve ön yargılar sarsılmış olmaktadır.

◆ **Emeksiz** sıf. Emek harcanmamış. ‖ *Emeksiz evlât,* üvey evlât.

◆ **Emektaş** i. İş arkadaşı. (LM)

Emek (*Le Travail*), Emile Zola'nın «Evangiles» serisinde, Döl Bereketi'nden (Fécondité) sonraki ilk eseri. 1901'de yayımlandı. Yazar bu eserinde, *Döl Bereketi*'nde ortaya koyduğu sosyal görüşlerini geliştirir; ekonomik sosyalizmden ütopik sosyalizme yönelir. Eserin ana fikri her çeşit sosyalizmin ortak fikridir: · toplumu düzenlemek için emeği düzenlemek. Genç mühendis Luc Froment, «sermayenin, emeğin ve yeteneğin birleştiği» bir dünya düşünür. Düşüncesini, iş adamı Jourdan'ın yardımıyle gerçekleştirmeğe kalkar: işçiler Jourdan'ın fabrikasına ortak olurlar. Daha sonra bütün bir köy bu ortak çalışmaya katılır. Para kalkar, mal değişimi başlar. «Köylü, buğdayını, kendisine tarım araçları veren endüstri işçisine veriyordu... Ticaretle birlikte hırsızlık da kalkmıştı...» Renkli tanımlamalar bakımından zengin olan bu eser, natüralist bir roman olmaktan çok bir hayal romanıdır. (L)

EMEKÇİ i. (*emek*'ten *emek-çi*). Emeğini vererek geçinen kimse, işçi.
— Huk. Bk. İŞÇİ.
— İkt. Bk. İŞÇİ ve İŞGÜCÜ. (M)

EMEKDAR bìş. sıf. Bk. EMEKTAR.

EMEKLEMEK geçz. f. (esk. türk. *emgek* >*emek*, zahmet'ten *emek-le-mek*). Dizler ve eller üzerinde yürümeğe çalışmak: *Hebe çaresizlik karşısında topal topal, emekleye emekleye Volkan'ın önüne kadar sürüklendi* (S.F. Abasıyanık). ‖ *Mec.* Yeni başlanan işte acemilik geçirmek. (M)

EMEKLİ sıf. ve i. (*emek*'ten *emek-li*). Görev süresi tamamlandıktan sonra belli bir aylık bağlanarak işten ayrılan (memur): *P.T.T. Müdürlüğünden emekli babası o yıl oradayımış* (Y. Z. Ortaç). *Bu adamcağız Ürdün Devletinin hizmetine girdi, ordan bir emekli maaşı bile vardır* (F. R. Atay). *Esk.* Mütekait. ‖ *Emekli maaşı (aylığı)*, emekli olmuş kimseye bağlanan belirli aylık. *Esk.* Tekaüdiye.
— Huk. Kamu kuruluşlarındaki herhangi bir görevde belli hizmet süresini tamamlamak veya hastalık sebebiyle iş göremeyecek duruma düşmek suretiyle kendisine aylık bağlanarak işinden ayrılan kimse.
— ANSİKL. Memur veya başka bir hizmetteki görevliler, bağlı oldukları kuruluşların statüsüne göre belirli hizmet sürelerini doldurduktan sonra, kendi istekleri ile emekli olabilecekleri gibi, görevlerindeki yetersizlik, disiplinsizlik ve başka sebeplerle kendi kuruluşlarına ait daireleri tarafından da emekli edilebilirler. Emekliye, bağlı olduğu kanuna göre gerekli aylık bağlanır. Yalnız kamu hizmet ve kuruluşlarındaki görevlilerden başka, sigorta statüsüne sahip kuruluşlardaki görevliler de, özel kanun ve sözleşmelerine göre gereğinde emekli olabilirler. Böylece emekliler yaşlılıklarında ve iş göremez hale geldikleri çağda, geçim şartları güvenlik altına alınmak suretiyle, genellikle yeterli bir sosyal güvenliğe kavuşmuş olurlar. (M)

EMEKLİLİK i. (*emekli*'den *emekli-lik*). Emekli olma hali. *Esk.* Tekaüdiyet. ‖ *Emekliliği gelmek,* kanunen emekli olacağı yaşa ulaşmak. ‖ *Emekliliğini istemek,* [memur için] görev süresinin tamamlanması veya başka sebeplerle belli bir aylık bağlanarak işten çekilmek istemek.
— Huk. Devlet veya bir kamu kurumunda kanunun gösterdiği süre hizmet görmenin bir memura veya müstahdeme sağladığı hak. Bk. ANSİKL.
— Tar. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Huk. *Emeklilik,* yaş haddi, fena sicil, mahkeme kararı, disiplin cezası gibi durumlar sebebiyle emeklilik zamanından önce de olabilir. Yürürlükteki 1961 Anayasası, emeklilik konusunda yalnızca hâkimler hakkında özel hükümler getirmiştir. 133. maddeye göre kendileri istemedikçe Anayasa'da gösterilen yaştan önce emekliye ayrılmama hakkını tanımıştır. Anayasanın 134. maddesi bu yaşı 65 olarak tespit etmiştir. Sadece askerî hâkimlerin yaş haddinin kanunla belli edilmesi öngörülmüştür. Anayasa mahkemesi üyeleri de 65 yaşında emekliye ayrılırlar (Anayasa md. 146). Bu konuda kendilerine kanunla özel bir statü sağlanan diğer bir personel grubu da üniversite profesörleridir. Üniversiteler kanununun 66. md.ne göre üniversite profesörlerinden öğretim görevini yapabilecek durumda bulundukları ilgili üniversite senatosunca kabul olunanlar, emeklilik yaş tahdidi hükümlerinden ayrı tutulur. Devlet personelinin emeklilik işlemlerini şimdi «T.C. Emekli* Sandığı» görmektedir.
— Tar. Emeklilik sistemi Osmanlı devletinin kuruluşuna kadar uzanır. Devletin kuruluşu ile Tanzimat dönemi arasında iki sistem uygulandı: *Varidatın tahsisi usulü, hizmet aylığına göre emekli aylığı verilmesi usulü.*

Birinci sisteme göre, *Tımar kanunu* gereğince emekli aylığı için bir yerin tımarı, diğer bir deyimle âşar (öşür) hâsılatı ayrılırdı. Genellikle, bu sistem eyalet sipahilerine veya «sahibi arz edilen» eşkinci tımarların yaşlılarına uygulanırdı. Ayrıca zeamet ve haslardan yararlananlara ve bu arada beylere ve beylerbeylerine «berveçi tekaüt» sancaklar ve sonradan kurulan salhaneler ayrılırdı.

Tımar yasasına göre askerlik hizmeti karşılığında tımar verilen ve arazinin *hukuku öşriyesi ve rusumiyesi* ayrılan kişilere *tımarlı* adı verilirdi. Tımar 3 000 akçe ile 20 000 akçe arasında değişirdi. 3 000 Akçe, tımarın esas bölümünü meydana getirirdi. Buna *kılıç tımar* denirdi. Ancak savaşlarda gösterilen kahramanlık sebebiyle tımarın tutarı yükseltilebilirdi. Tımarlı ihtiyarlayınca kendisine emekli aylığı olarak tımarın kılıç tımarı dışında biriken bölümü ayrılırdı. Kılıç tımar'a gelince, bu tutar ise tımarlıların verdikleri *müsellâhlara, zırhlı* ve *yerli süvarilere,* diğer bir deyimle *cebelûlerin* hak kazanmış olanlarına ayrılırdı. Zira kılıç tımar, fiilî askerlik hizmetini gerektirirdi. Bu da devletin giderlerinin artmasını önlerdi. Bu sayede bir yandan emekli aylığı ödenir, bir yandan da asker sayısının azalması söz konusu olmazdı.

Bu durum, o günün şartlarına uygundu. Ancak zamanla, XVII. yy.ın başlarına doğru, tımar yasası kötü işlemeğe başladı. Birkaç kere aksaklıkların giderilmesine çalışıldıysa da başarılı ve olumlu sonuçlara ulaşılamadı. 1846 Yılında 30 000 dolaylarındaki tımarlıların eğitilmesine çalışıldı. Bu da bir sonuç vermeyince, güvenliği sağlamak üzere bunlar çeşitli illerde görevlendirildi. Sonuçta hepsi kaydı hayat şartı ve yarı tımar bedeli karşılığı emekliye çıkarıldı. Bu tarihte *varidatın tahsisi* usulü olarak adlandırılan bu sistem tarihe karıştı.

İkinci sistem günümüzde uygulanan emeklilik sistemini andırır. Zira önceleri ulûfeli yeniçeri ocağına ve sonra devlet memurlarına uygulanan bu sistem, hizmet ve derece aylıkları üzerinden emekli aylığı bağlamak esasına dayanıyordu. Uygulanan bu sistemde kurumsal nitelikteki yeniliklerden biri de kuloğullarına, yani yeniçerilerin yetim kalan çocuklarına emekli ödeneği ayrılmasıydı. Her yetim 15 akçe aylık üzerinden üç ayda 45 akçe alırdı. Bunun yanı sıra aynî olarak *tayın* da alırlardı. Tayın istemeyenlere ise bunun bedeli ödenirdi.

Tanzimat döneminde ise Batı'da görülen ve emeklilik işlemlerini yürütmekle görevli sandıklara benzer kuruluşlar Osmanlı devletinde de faaliyete geçti. Nitekim bu tarihlerde her daireye özgü emeklilik işlerini yürütmekle görevli *sandıklar* kuruldu. Bunların yanı sıra dul ve yetimlere bağlanan aylıkları da ödeyen dul ve yetim sandıkları da çalışmağa başladı. Sayıları 14'ü bulan bu sandıklar şunlardı: **1)** Askerî Tekaüt ve Eytam sandıkları, **2)** Dairei Bahriye ve Tophane Tekaüt sandıkları, **3)** Umera ve Zabıtanı Bahriye Mütekaidinin Yetimlerine Mahsus Tekaüt sandığı, **4)** Mülkiye Memurları Tekaüt sandığı, **5)** İlmiye Tekaüt sandığı, **6)** İnfakı Muhtacani Eytam ve Erami-li İlmiye sandığı, **7)** Rüsumat Memur ve Hizmetlileri Tekaüt sandığı, **8)** Rüsumat Kantarcılarıyle Muhafaza Kayıkçılarına ait Hususî Tekaüt sandığı, **9)** Telgraf ve Posta Memur, Kâtip ve Hademelerine ait Tekaüt sandığı, **10)** İdarei Sıhhiye Tekaüt sandığı, **11)** Zaptiye Tekaüt sandığı, **12)** Tersanei Amireye Mensup Sınıfcı Amele vesaire tekaüt sandığı, **13)** İdarei Mahsuse «Seyrisefain» Tekaüt sandığı, **14)** Hicaz Demiryolları Memur ve Hizmetlileri Tekaüt sandığı.

Sandıklarda önceleri yüzde 2 prim esası uygulanıyordu. Ancak uygulama alanında bunların yeterli yaşama imkânlarından yoksun olduğu görüldü. Bu yüzden 19 şubat 1885 tarihli bir irade ile, sivil ve askerî sandıkların ayrı ayrı kendi aralarında birleşmesi öngörüldü ve prim oranı yüzde 5'e çıkarıldı. Sivil sandıkları bünyesinde toplayan *Umum Mülkiye Tekaüt sandığı,* askerî sandıkları içine alan ise *Umum Askerî Tekaüt sandığı* idi.

Cumhuriyet devrinde 3 haziran 1930 tarihinde 1683 sayılı Askerî ve Mülkî Tekaüt kanunu yürürlüğe girdi. Bu kanun yeni esaslar getirdi: emekli aylıklarının genel bütçeden ödenmesi, emeklilik haklarının maaşlı memurlara tanınması, maaşa oranla sabit bir birim konulması. Ancak uygulamada görülen aksaklıklar sonucu, 1934'ten sonra devlet kuruluşlarının ücretli memurları için çeşitli özel kanunlara dayanan emekli sandıkları kuruldu. Bugün ise *Emekli sandığı* ve *Sosyal Sigortalar kurumu* aldıkları vergiye benzer harçlarla (parafiskal mükellefiyetler) belli şartlarda üyelerine emekli aylığı ödemeyi tekeffül etmektedir. (Bk. EMEKLİ SANDIĞI, SOSYAL SİGORTALAR KURUMU.) [M]

Emekli sandığı kurucusu Midhat Paşa

Emekli sandığı (TÜRKİYE CUMHURİYETİ—), kamu personelinin emeklilik işlemleriyle meşgul olmak üzere Maliye bakanlığına bağlı olarak kurulmuş, tüzel kişiliğe sahip kamu iktisadî teşebbüsü (kuruluşu: 1 temmuz 1949). Teşekkülünden önceki çeşitli emeklilik kuruluşlarının görevlerini de üzerine alan Emekli Sandığı 17 haziran 1949'da çıkarılan 5434 sayılı kanunla meydana getirilirken buna emekli aylığı, âdi malûllük, vazife malûllüğü aylıkları, dul ve yetim aylıkları, toptan ödeme, keseneklerin geri verilmesi, harp malûllüğü zammı, biriktirme sandığında biriken paraların geri verilmesi gibi ödeme işleri, kanunla tespit edilecek ikramiyelerin ödenmesi, sandık gelirlerinin toplanması, gelirlerinin belirli kısmını taşınmaz mallara, devlet tahvillerine, devlet sermayesiyle veya sermayesinin yarıdan fazlası devlete ait olarak kurulmuş ortaklıklara yatırma, Devlet Yatırım bankasıyle millî bankaların tahvillerine yatırma görevleri verildi ve nakit varlığının geri kalan kısmını millî bankalarda vadeli ve vadesiz mevduat şeklinde değerlendirmesi uygun görüldü.

Emeklilik işlemleri alanında Sosyal Sigortalar kurumu dışında tek kuruluş olan Emekli sandığının merkez teşkilâtı müdürler kurulu ile genel müdürlük makamından teşekkül eder. Müdürler kurulu bir başkan ve üç üyeden meydana gelir. Bu kurul

Ralph Waldo EMERSON

genel müdürlüğün hazırlayacağı bütçe ve kadroları inceler, bilanço, kâr ve zarar hesaplarını takip eder, bütçe içinde yapılması teklif edilecek aktarmalar hakkında karar verir, tahakkuk ve aylık bağlama işlemlerinde gerekli düzeltmeleri yapar, Sandığı malî yönden denetler, Sandıkla ilgili hukukî işlemleri yürütür, gerekli yerlerde şubeler ve ajanlıklar açar, bunlardan lüzumsuz hale gelenleri kapatır.

Genel müdürlük makamı bir genel müdür ile iki yardımcısı, özel büro ve tercüme bürosundan meydana gelir.
Sandığın danışma birimlerini teftiş kurulu, hukuk müşavirliği, sağlık müşavirliği, savunma sekreterliği teşkil eder.
Sandığın altı esas ve yedi yardımcı birimi vardır. Esas birimler: tahsis müdürlüğü, merkez müdürlüğü, sağlık kurulu, borç verme müdürlüğü, emlâk ve iştirakler müdürlüğü, inşaat ve fen işleri müdürlüğü; yardımcı birimler: personel müdürlüğü, genel muhasebe müdürlüğü, muhasebe makineleri müdürlüğü, aktüerya ve istatistik müdürlüğü, malzeme müdürlüğü, evrak ve arşiv müdürlüğü, sağlık yardım sandığı müdürlüğü.
Tahsis müdürlüğü, emekli, dul, yetim ve malüllere bağlanacak maaşların tahsis işlerini yürütür, bunlarda yapılacak değişikliklerle meşgul olur, çeşitli ikramiyelerin miktarını tespit eder, avans verme ve toptan ödeme konularında yetkilidir, iştirakçilerin ve tevdiatçıların niteliklerini, bunların emekliliklerine esas teşkil edecek aylık ücret ve ödenekleri kararlaştırır, fiilî ve itibarî hizmet hesaplarını yapar.
Merkez müdürlüğünün başlıca görevi emekli aylıkları ile ikramiyelerini, ölüm yardımlarını ve toptan ödemeleri tahakkuk ettirmek, ödemek, takip etmek ve bunlarla ilgili kayıtları tutmaktır.
Sağlık kurulu, görev veya harp malûllüğü derecelerini tespit eder, bu konulardaki raporları inceler. Borç verme müdürlüğü, borç isteklerini inceler ve bunlara ait ödeme planlarını hazırlar, verilen borçların tahsilini takip eder.
Emlâk ve iştirakler müdürlüğü, Sandığın katılabileceği ortaklıklara yapılabilecek yatırımlarla meşgul olur, bu konuda genel iktisadî durumu dikkate alarak değerlendirmeler yapar, yatırım prensiplerini ortaya koyar, sözleşme planları hazırlar, satın alınacak veya inşa edilecek gayrimenkullerin imar durumu, fiyatları, verimlilikleri gibi hususları inceler.
İnşaat ve fen işleri müdürlüğü, Sandığa ait inşaatı mimarî, kesin hesap, statik, keşif ve tesisat bakımlarından takip ve kontrol eder.
Emekli sandığının taşra teşkilâtı İstanbul İrtibat bürosundan ibarettir. Bu büro tesis ihtiyaçları için merkez ambarı meydana getirir, ambarla şantiyeler arasındaki malzeme işlemlerini takip eder, ithal edilecek malzemenin taşınması ve depolanmasıyla meşgul olur, İstanbul'daki gayrimenkullerin bakım, onarım, yıkım gibi işlerini yürütür, kiraları toplar, inşaat işlerine bakar, ayrıca emekli, dul ve yetimlerin müracaatlarını inceleyerek karara bağlar.
Emekli sandığının çeşitli yatırım alanlarında ~~hissesi vardır~~ ve bunların başlıcaları şunlardır: Denizcilik bankası, Deniz Nakliyatı A.O., Eskişehir Çimento fabrikası, Emek Sinema limited ortaklığı, Emek İşletme Limited ortaklığı, Emek İnşaat ve İşletme A.O., Türkiye Emlâk Kredi bankası, Ankara İmar ve Emlâk İşletme A.O., Türkiye Petrolleri A.O., Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası A.O., Petro-Kimya A.O., Anadolu Demiryolları (tasfiye halinde), Tutum bankası (tasfiye halinde), Taksim Otelcilik A.Ş. (M)

EMEKSİZ (Turan), 27 mayıs 1960 öncesi öğrenci gösterilerinde ölen öğrenci (Malatya 1937-İstanbul 1960). İstanbul Üniversitesi Orman fakültesi öğrencisi idi. Beyazıt meydanında düzenlenen gösteriler sırasında emniyet kuvvetlerince açılan ateş sırasında öldü (28 nisan 1960). 27 Mayıs'tan sonra Anıtkabir'deki «Devrim şehitleri» mezarlığına gömüldü. Vurulduğu yerde adına bir anıt, Millî Türk Talebe birliği (MTTB) binası yanında büstü dikildi. (M)

EMEKTAR veya **EMEKDAR** bls. sıf. (türk. *emek* ve fars. *-dār*, sahip olan'dan *emekdār*). Emeği geçmiş, bir işte uzun süredir hizmet eden: *İki ahretlik, bir de ahçı gibi eski emektar bir kadın vardı* (M.Ş. Esendal). ‖ *Teşm. yol.* Eski, çok yıllık: *Sırtında emektar bir kostüm* (B. Felek). *Çok zaman kaçamak buluştuğumuz / Gün görmüş, emektar çamlar altında* (C. S. Tarancı). ‖ İ. Uzun yıllar aynı yerde sadakatle hizmet etmiş kimse: *Erkek çocuklar için saatler, eski emektarlar için alınmış entarilikler. üst üste, paket paket odasına dizildi* (A. H. Tanpınar).
— Ask. tar. *Emektar koğuşu,* osmanlı ordusunda Yeniçerilerin en kıdemlilerine ait koğuş; Ağakapısı dairesinde bulunuyordu.
◆ **Emektarlık** veya **emekdarlık** i. Emektar olma hali. (M)

EMEL i. (ar. k.). Gerçekleşmesi zamana bağlı olan istek, ümit, arzu: *Ben belki onuncu defa ona emellerimi anlattım* (Ömer Seyfeddin). *En büyük bir emelime daha kavuştum* (R. N. Güntekin). ‖ *Tûl-ı emel,* aşırı istek, gerçekleşmesine insan ömrü yetmeyecek istekler. ‖ Kadın adı. (M)

EMENADİA i. İnce uzun, küçük böcek (birkaç milimetre). Sarı veya kırmızı benekli esmer veya kızıl renkte olur. Yuva yapan zarkanatlılarda ve özellikle *odynerus*'larda asalak yaşar. (Kınkanatlıların *ripiphoridae* familyasından.) [L]

EMERALDİN i. (fr. *émeraldine*). Kim. Fenilkinon-imin'in polimerleşmesiyle meydana gelen yeşil boyarmadde.
— Tekst. Açık renkli mavi boya. (L)

EMERCENSİ i. (ing. *emergency,* âcil durum). Denizc. *Emercensi batarya,* emercensi ışıklandırmayı sağlayan akümülatör bataryası. ‖ *Emercensi dizel,* emercensi ışıklandırmayı sağlayan dizel motoru. ‖ *Emercensi ışıklandırma,* makine dairesinin herhangi bir kazaya uğraması veya yangın geçirmesi, dolayısıyla de ana jeneratörlerin çalışamaz duruma düşmesi halinde gemilerin makine dairesinden ayrı ve mümkün olduğu kadar üst güvertelerden birinde ayrılmış özel bir kompartımana yerleştirilmiş dizel jeneratör veya akümülatör bataryasına bağlı müstakil bir devre ile aydınlatılması. (M)

EMERİAU (Maurice, kont), fransız tümamirali ve Pair'ler meclisi üyesi (Carhaix 1762-Toulon 1845). Amerika İstiklâl savaşında yararlık gösterdi ve 1795'te İrlanda seferine katıldı. 1798'de ilk olarak Malta'ya girdi, Ebukir'de ağır şekilde yaralandı. 1802'de tuğamiral oldu. 1803'te Port-au-Prince ablukasının kaldırılmasına yardımcı oldu. 1810'da kont payesini aldı, 1811'de tümamiral rütbesiyle akdeniz filosuna komuta etti, Toulon'un saldırıya uğramasını önledi. Yüzgün devresi sırasında Fransa Pair'ler meclisi üyesi oldu. Bourbon'ların gözünden düştü, 1831'de yeniden Pair'ler meclisine üye seçildi. (L)

EMERİC veya **EMERİ**. Bk. İMRE.

EMERİC-DAVİD (Toussaint, Bernard), fransız bilgini (Aix-en-Provence 1755-Paris 1829). Terreur devrinde doğduğu şehrin belediye başkanı olarak hayatını tehlikede gördüğünden 27 temmuz 1794'ten (9 Thermidor) sonra Paris'e yeşleşti ve kendini arkeoloji araştırmalarına verdi. Yasama meclisine seçildi (1809), oyunu Napolyon I'in düşürülmesi lehinde kullandı. En önemli eserleri ölümünden sonra yayımlandı: *Histoire de la Peinture au Moyen Age* (Ortaçağ Resim Tarihi) [1842], *Histoire de la Sculpture Antique* (Eskiçağ Heykelciliği Tarihi), *Histoire de la Sculpture Française* (Fransız Heykelciliği Tarihi), *Vies des Artistes Anciens et Modernes* (Eski ve Yeni Sanatçıların Hayatları) [1853]. (L)

EMERİGON (Balthasar Marie), fransız hukukçusu (Aix-en-Provence 1725 - Marsilya 1785). Belli başlı eseri 1783'te yayımlanan *Traité des Assurances Maritimes et des Contrats à la Grosse*'dur (Deniz Sigortaları ve Groston Üzerinden Yapılan Sözleşmeler Elkitabı). 1681'de deniz ticareti filosu kararnamesinin tefsirinde bu kararnameyi basan Valin ile işbirliği yaptı. Emerigon'un hazırladığı bir yorumlama taslağı, 1870'te, yazarın adı belirtilmeden Marsilya'da *Nouveau Commentaire sur Ordonnance de la Marine, Par un Avocat au Parlement* (Deniz Ticareti Kararnamesi Hakkında Parlamento Üyesi bir Avukat Tarafından Hazırlanmış Yeni Yorumlama) adı altında yayımlandı. (L)

EMERİL i. (fr. *émeril*). Beyaz mermerde bulunan sert kısım. (L)

EMERİLİT i. (fr. *émerylite*). Miner. Mika grubundan ve margarit türünden mineral. (L)

EMERİTA AUGUSTA. Esk. coğ. Merida şehrinin (İspanya) eski adı. (L)

EMERİTUS i. («haketmiş» anlamında lat. k.). Esk. Rom. *Emeritus asker,* hizmet süresini tamamlayarak emekli olmuş asker. (L)

EMERJANS. Bot. Altderi gözelerinin çoğalmasıyle, bir organın (sap ve yaprak) yüzeyinde büyüyen fışkırma. Dıştan üstderi ile kaplıdır. (Örnek: gül veya böğürtlen v.b. dikenleri). [L]

EMEROFONİ i. (yun. *hemera,* gündüz ve *phône,* ses'ten fr. *émérophonie*). Psikopatol. Gece olduğu zaman konuşmama; kökeni histeriye dayanır. (Bununla beraber hasta çoğu zaman alçak sesle konuşur). [L]

EMERSİYON i. (fr. *emersion*). Bk. YÜZ (*Yüze Çıkma*).

EMERSON (Ralph Waldo), amerikan filozofu ve deneme yazarı (Boston 1803-Concord, Massachusetts 1882). Birlikçi (Tanrı'da bir tek kişilik kabul eden hıristiyan mezhebi) bir protestan papazının oğlu, sekiz yaşında öksüz kaldı ve annesi tarafından yetiştirildi. 1817'de Harvard üniversitesine girdi ve bir süre ilkokul öğretmenliği yaptı. 1829'da birlikçi protestan papazı oldu, aynı yıl evlendi, 1832'de karısının ölümünden birkaç ay sonra papazlık görevini terkettiyse de birlikçi mezhebinin eğilimlerini muhafaza etti ve 1837 yılına kadar vaizlar verdi. İtalya'ya, Fransa'ya ve İngiltere'ye gitti. İngiltere'de Coleridge, Wordsworth ve Carlyle ile tanıştı. Carlyle ile sürekli bir dostluk kurdu. Amerika'ya döndükten sonra, edebiyat ve ahlâk meseleleri üzerinde konferanslar verdi. Küçük Concord köyünde yerleşti (1834), bir yıl sonra da yeniden evlendi. 1836 Yılında, Amerikan *deneyüstücülüğünün** temel kitabı sayılan *Nature* (Tabiat) üzerine verdiği konferanslarını yayımladı. 31 Ağustos 1837'de, *American Humanisme* (Amerikan hümanizması) adını taşıyan ünlü konuşmasını yaptı. Daha sonra felsefî anlayışını daha kesin ve açık şekilde belirtmeğe koyuldu. Emerson'a göre fert, vicdanî inançlardan, geleneksel dogmalardan, kutsal kitaplardan ve kiliselerden daha üstündür. Emerson ruhu, manevî konularda söz sahibi olan en yüce yargıç sayar. 1840 ile 1844 yılları arasında, deneyüstücülük akımının organı olan *The Dial* (Kadran) gazetesine yazılar yazdı. O yıllarda, *Şimdiki Zaman* ilgili derslerini ise 1844 yılında verdi. The Dial'da yayımlanan *Poems*'lerini (Şiirler) kitap halinde topladı (1847). Avrupa'da ikinci bir geziye çıkarak orada *Representative Men* (İnsanlığın Örnek Kişileri) konulu konferanslar verdi (bunlar, 1850'de yayımlandı). Bu konferanslar yazarın, insanlığın seçkin ve büyük kişilerini, kişiliğin belli başlı türlerini belirleyen tipler olarak sunduğu bir dizi incelemedir. Ne var ki Emerson bunu ileri sürerken, Carlyle'in yapmış olduğu gibi, bu büyük insanların olağanüstü görevler yüklenmiş kişiler olduklarını öne sürmedi.

İngiltere'ye ve İskoçya'ya yaptığı geziler sırasında, almış olduğu notları, daha sonra bir kitap haline getirdi: *English Trait* (İngiliz Karakterinin Özellikleri) [1856]. Daha sonra *Atlantic Monthly* dergisinin yöneticisi oldu. Bu sırada: *The Conduct of Life* (Hayatın Yönetilmesi) [1860], *Society and Solitude* (Toplum ve Yalnızlık) [1870] adlı kitaplarını yayımladı. Emerson bir peygamber ve mistik bir düşünür sayılabilir. Maddî zenginlikleri yüceltmenin yarattığı büyük tehlikelere karşı inandırıcı eleştirmeler yaptı. Dinî düşünceleri bütün öteki doktrinlerden daha çok panteizme yaklaşır. Emerson, insan ruhunun Tanrı ile birleşebilmesi için her türlü bencil ve hayvanca özelliklerinden temizlenmesi gerektiğini öne sürdü. İnsan kaderi konusundaki iyimser inançları bir kuşku, tereddüt ve ahlâk maddeciliği çağını yaşayan Amerika'ya ilham kaynağı oldu. (L)

EMERSON (Roy), avustralyalı tenisçi (Kingoroy, Queensland 1936). Hoad ile Rosewall'ın gerçek halefi, 1960'tan beri dünyanın en iyi amatör tenisçisi. Davis kupasında Avustralya'ya zafer kazandırdı, ayrıca

Foto. Houghton Mifflin (LAROUSSE)

tek'lerde ve çift'lerde milletlerarası bütün büyük turnuvaları kazandı. Tek'lerde Fransa (Roland-Garos, 1963 ve 1967), A.B.D. (Forest Hills, 1961 ve 1964), Avustralya (1961, 1963, 1964 ve 1966) şampiyonu oldu, 1965'te de Wimbledon'u kazandı. (L)

EMERY (Carlo), italyan zoologu (Napoli 1848-Bologna 1925). Bologna üniversitesi profesörü; morfoloji, histoloji, embriyoloji ile karıncaların hayatı ve topluluk içgüdüleri üzerinde önemli araştırmalar yaptı. Napoli zooloji istasyonunda deniz biyolojisi ile ilgili konularla da uğraştı. (L)

EMERY (Michel PARTICELLİ, Sieur D'), italyan asıllı fransız maliyeçisi (Lyon 1595'e doğr.-Paris 1650). Richelieu ve Mazarin'in güvenini kazandı. Önce krallık malî işler müfettişi, sonra 1643'ten 1647'ye kadar maliye genel müfettişi, 1647'den 1648'e kadar da başmüfettiş oldu. İcat ettiği vergiler yüzünden halkın sevgisini kaybetmesi ve Paris'te ayaklanmalara sebep olması sonucu gözden düştüyse de 1649'da hiç bir muhalefetle karşılaşmadan yeniden baş müfettişliğe getirildi. Çok zeki fakat ahlâksız bir kişi olduğu söylenir. 1640'ta Torino'ya büyükelçi olarak gönderildi. Mantova ile Montferrato dükalıklarıyle ilgili ve 1621-1630 yılları arasında geçen olayların bir tarihini yazdı (1632). [L]

EMESA i. Çok uzun böcek. Bacakları ve duyargaları çok incedir. Aynı türün kanatlı ve kanatsız olanları vardır. Amerika'da yaşar. (*Heteroptera* takımının *reduvidae* familyasından.) [L]

EMESUS. Esk. coğ. Suriye'de şehir, Âsi nehri (Orante) kıyısında. Suriye ailesinden Roma imparatorları Emesus'ta doğdular. Şehir, imparator Elagabal'in başrahibi olduğu Güneş tapınağıyle tanınmıştı. Elagabal, karataşı Roma'ya naklettirdi ve Emesus tanrısı kültü III. yy.da Roma imparatorluğunun her yerine yayıldı: 272'de Aurelianus, tapınağı adaklarla donattı. Şehir 636'da Araplar tarafından alındı. Septimus Severus'un karısı Julia Donna burada doğdu. Bugün, *Humus.* (L)

EMET, Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü, Kütahya ili) ilçe merkezi kasaba; 4 815 nüf. Aynı adı taşıyan çayın 3 km kadar doğusunda, eğimli bir yüzey üzerinde kurulmuştur. Tavşanlı'yı Simav'a bağlayan yol Emet'ten geçer. Bu yol ile Tavşanlı'ya 48, Simav'a 55 km uzaklıktadır. Germiyanoğulları devrinde önemli merkezlerden biri idi. XV. Yüzyılın ilk yarısında da osmanlı idaresine geçti. Kasaba ve çevresinde birçok eski eserler vardır. Emet zaman zaman şiddetli deprem felâketlerine uğradı. Özellikle 1898-1930 ve 28 mart 1970 depremleri kasabada büyük ölçüde can ve mal kaybına sebep oldu. Sıcak su kaynakları ve kaplıcalar. — *Emet ilçesi,* 1 605 km^2, 50 527 nüf. Merkez ve Örencik bucaklarına bağlı 82 köyü vardır. (M)

EMETİK sıf. (lat. *emeticus,* yun. *emein,* kusmak'tan fr. *émétique*). Kusturan: *Emetik mantar.*

◆ İ. Bir tartarat asitle bir sesküioksidin birleşmesinden doğan maddelerin genel adı.

— ANSİKL. Hakikî *emetik,* XVII. yy.dan beri bilinen ve tartarat kremiyle hidratlı antimon oksit biraraya getirilerek hazırlanan $KSb\ C_4H_4O_6$, 1/2 H_2O formülündeki potasyum ve antimon tartarattır. Bu madde düzgün sekizgen şeklinde billûrlaşır; 15°C'ta iki kısım suda erir. Sıvı eriyiği mide bulandırıcıdır. Alkol, tanen ve albüminle çökelir. Kükürtlü hidrojen ve bazlarda ayrışır. Isıtılınca su kaybeder. Akkor haline gelinceye kadar ısıtılırsa toz halinde kömürümsü bir potasyum ve antimon alaşımı meydana gelir, patlayıcı kömür denen bu madde bir damla su değer değmez patlar. Emetik, 5-10 sg'lık dozda kusturucu olarak kullanılır; 50 sg'lık bir doz ölüme sebep olur. Demir, bor, arsenik, bizmut kullanılarak da emetikler yapılır. (L)

EMETİN i. (fr. *émétine*). Eczc. İpekanın alkaloitlerinden biridir. Emetinin klorhidrat tuzu, amipli dizanteri, amipli hepait ve hemoptizide, enjeksiyon halinde kullanılır. 24 Saatlik dozu 0,04-0,08 gramdır. (L)

EMETROP sıf. (yun. *en,* içinde, *metron,* ölçü ve *ops,* göz'den fr. *emmétrope*). Görmesi normal olan insan gözüne denir. Bu gözün görme aygıtının özelliği, dinlenme halinde, paralel ışınların tam ağtabaka üzerine yönelmekte olmasıdır. *Emetrop göz* ne miyop ne hipermetroptur. ‖ İ. Normal görmesi olan kimse. (L)

emevî sanatı Kubbet-üs-Sahra camii, Kudüs

EMETROPLUK i. (fr. *emmétrope* ve türk. *-luk*'tan). Emetrop veya normal görmesi olan gözün özgüllüğü. (L)

EMETULLAH KADIN, Ahmed III'ün başkadını (XVIII. yy.). 1705'te Fatma Sultanı doğurdu. 1707'de Simkeşhane içine bir mescit, yanına çeşme, mektep ve bir sebil yaptırdı. Malını mülkünü bunlara vakfetti. Ahmed III'ün tahttan indirilmesi üzerine Eski saraya gönderildi. (M)

EMEVÎLER (veya **BENİ ÜMEYYE**), I. Doğu Emevî halifeliği (661-750). Dört halifeden sonra islâm devletinin başına gelen hanedan. Kurucu olan Muaviye bin Ebu Süfyan'ın Beni Ümeyye ailesinin asıl koluna mensup bulunmasından dolayı bu hanedana Emevî adı verilmiştir. Sonradan halifelik bu ailenin başka bir koluna geçmiş ise de yine bu adı korumuştur. 80 Yıldan fazla bir süre islâm devletinin en yüksek otoritesi olan bu hanedandan 14 halife gelmiştir:

Muaviye b. Ebu Süfyan, cülusu temmuz 661; **Yezid b. Muaviye,** cülusu nisan 680; **Muaviye (II) b. Yezid,** cülusu kasım 683; **Mervan b. el-Hakem,** cülusu haziran 684; **Abdülmelik b. Mervan,** cülusu nisan 685; **Velid b. Abdülmelik,** cülusu ekim 705; **Süleyman b. Abdülmelik,** cülusu şubat 715; **Ömer b. Abdülaziz b. Mervan,** cülusu ekim 717; **Yezid II b. Abdülmelik,** cülusu şubat 720; **Hişam b. Abdülmelik,** cülusu ocak 724; **Velid II b. Yezid II,** cülusu şubat 743; **Yezid III b. Velid b. Abdülmelik,** cülusu nisan 744; **İbrahim b. Velid b. Abdülmelik,** cülusu ekim 744; **Mervan II b. Muhammed b. Mervan,** cülusu aralık 744.

Emevîler devri, bu konuda yetkili yazarlarca genellikle arap devleti olarak nitelendirilmiş, böylece arapların dünyada millet olarak güçlerini belirtmek üzere giriştikleri bir teşebbüsü temsil ettiği, bu teşebbüste dinin ancak ikinci derecede bir rol oynadığı gösterilmek istenmiştir. Bu görüşteki gerçek payı biraz mübalâğalı sayılabilir. Gerçekten, İslâmiyet ile başlangıçta mücadele etmiş olan koyu dindarlık ve tasavvufî yönelişlere yabancı kalan, daha çok Cahiliye devrinden kalma «seyyid» kafası ve tüccar iş adamı zihniyeti ile hareket etmelerine rağmen arap dünyasının bu dönemdeki zaferinin İslâmiyet sayesinde gerçekleştiği kabul edilir. Emevî halifeleri, zamanlarının ve çevrelerinin ölçüsüyle, islâm inançlarının yayılması ile ülkelerinin genişlemesini aynı şey saymışlar, ister şiî ister haricî olsun kendi siyasetlerine düşman olanların aynı zamanda Müslümanlığa da düşman olduklarına inanmışlardı. Bu bakımdan İslâmiyetin özellikle Emevîler devrinde evrensel bir din haline geldiği gerçeğini unutmamak gerekir. Abbasîler devrindeki resmî vakayinamecilerin «zühd ve takva» geleneği, Emevîleri, dinî vecibeleri ihmal etmekten çok Peygamber'in kurduğu teokratik devlet düzeninin ruhuna ihanet etmekle ve halifeliğin yerine, mülk'ü geçirmiş olmakla tenkit eder. Bu suçlamada, dünya üzerindeki hükümranlığı yalnız Tanrı'ya tahsis etmek isteyen teokratik zihniyetin itirazları ile, bedevîlerin her nevi düzenli otoriteye karşı hoşgörüsüzlüğünü görmek mümkündür. Muaviye ile olan mücadelesinde halife Ali, öldürülen akrabalarının kanını talep eden Muaviye ile Emevîlerin bu basit ve cahiliye ruhundan doğma isteklerine karşı «hikmet-i hükûmet»i temsil ediyordu. Halife Osman'ın katilleri ile uyuşmuş görünmesi yüzünden, halife Ali'nin düştüğü durumu Muaviye, siyasî kabiliyeti sayesinde, ustalıkla istismar etti. Bunun sonucunda, emevî aleyhtarlarının iki gruba ayrılması özellikle Emevîlerin işine yaradı. Böylece,

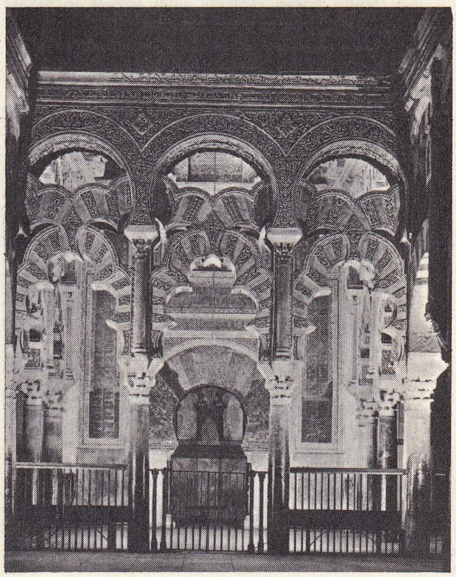

emevî sanatı Ümeyye camiinde mozaik süsleme, Şam

Foto. MEYDAN

EMEVÎ HALİFELERİ
(661 - 750)

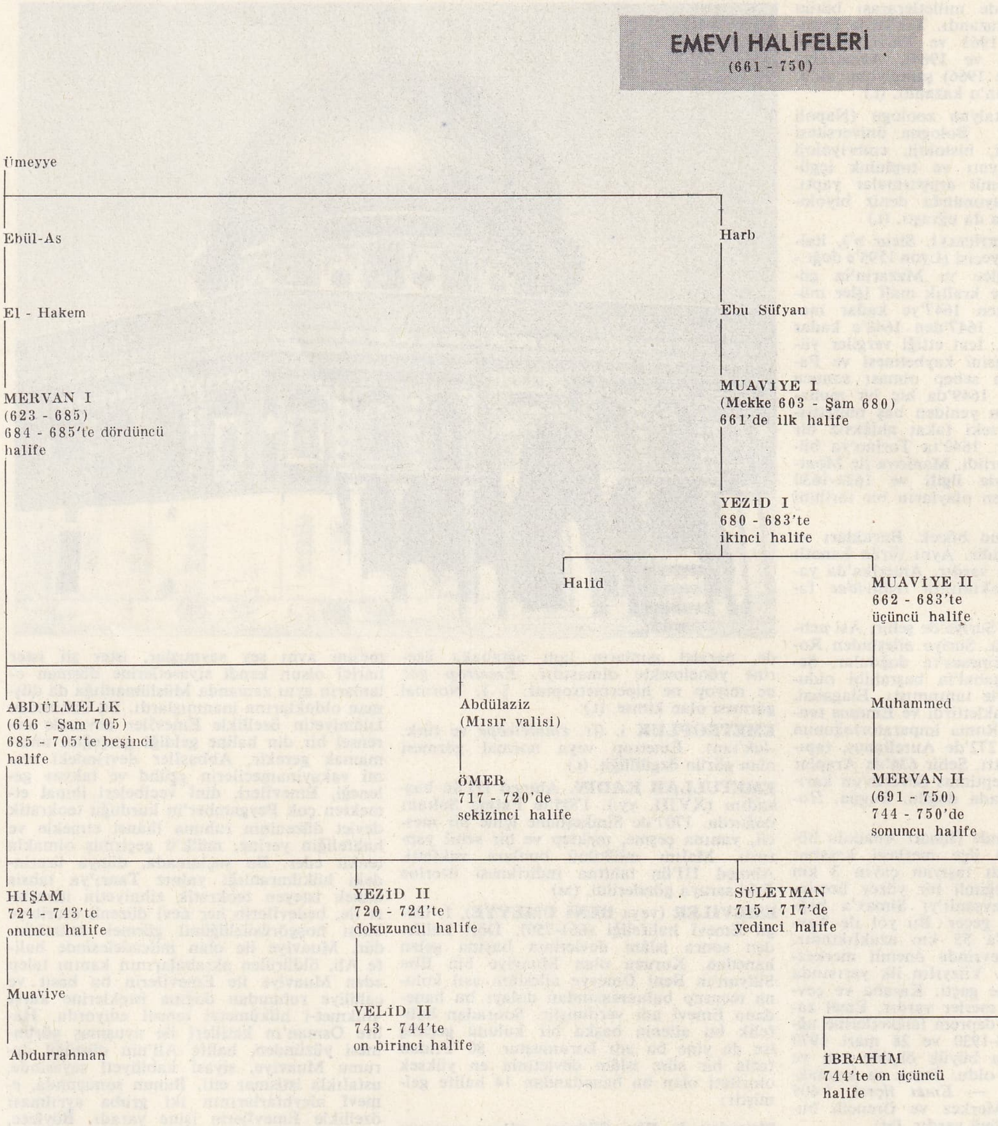

Irak'ı harap etmekte olan sonsuz iç savaşlar karşısında, düzen ve refahı sağlayarak fetihlerin istismarı için gereken ilk şartı gerçekleştirmek isteyen ılımlı bir parti tavrını takınmış oldular. Bu hanedanın kurucusu olan Muaviye, halife Ali ve oğulları ile mücadele neticesinde, halifeliği ailesine kazandırdı. Önceleri Muaviye, bahtsız rakibinin oğulları ile uzlaşmağa çalıştı, Hasan ile anlaştı ise de Hüseyin ile uyuşamadı; genellikle gerek halife Ali ve gerek Abbas soyundan olan Peygamber ailesi ile ensâr'a saygı ve itibar göstermeğe dikkat etti. Bununla beraber, Emevîlere karşı bir kin ve düşmanlık uyandıran bazı kötü tedbirlere de başvurdu. Irak'taki valisinin merhametsiz tenkil hareketlerine karşı ses çıkarmadığı gibi, 20 yıllık halifeliği zamanında, bir defa bile Irak'a ayak basmadı. Bu bakımdan ırak halkına göre emevî halifeliği, Suriye'nin diğer islâm ülkeleri üzerinde bir hegemonya kurmak arzu ve teşebbüsü olarak kaldı. Muaviye'nin Suriye'de devamlı olarak kalmasını gerektiren sebeplerin başında, kendi ailesiyle ve kabileler ile olan münasebetleri meselesi gelir. O, arap âdetine göre hareket ederek, yakınlarını kayırdı ise de, halife Osman'ın düştüğü hataya düşmedi, kendi kabilesinin kölesi olmamağa dikkat etti ve en önemli eyaletleri emevî olmayan valilere verdi. Muaviye kabile reisleri ile olan ilişkilerinde de çok dikkatli davrandı. Gerek Kureyşîlerin otoritesi gerek emîrülmüminin'in dinî nüfuzu altında yaşamağa yanaşmayan bu kabile reisleri, halifenin halini, feodalite devrinde avrupalı bir metbûun haline benzetmişlerdi. Muaviye'nin uzun ve sabırlı bir gayretle, kabile nüfuzlarını kendi davasına kazanmağa çalışması, bir yandan kendi otoritesini sağlamlaştırmayı, öbür yandan da kabile reislerini oğlu Yezid'e biat ettirmeyi hedef tutuyordu. Zaten bu ikinci maksat onun bütün hayatının gayesi olduğu için, halifeliği babadan oğula geçen bir saltanat haline getirmeyi başardı. Yezid'in ölümünden sonra meydana çıkan devamlı karışıklıklara rağmen emevî halifeliğinin daha 70 yıl devamını sağlayan bu durum Muaviye siyasetinin en büyük başarısıdır. Ancak Yezid, geleneksel tarih söylentilerinin göstermek istediği gibi dinsiz bir iblis olmasa bile, babasının esaslı meziyetlerinden yoksun olduğu için ancak onun başladığı işi devam ettirebildi.

İlk fetihler devrinde Arap imparatorluğunun yarattığı kargaşa ve böylesine geniş bir alanın idaresinde sistemli bir usulün yokluğu, Muaviye için çözülmesi güç birçok mesele yarattı. Anadolu'da ve Avrupa'da doğrudan doğruya tehdide maruz kalan Bizanslıların Araplara karşı gösterdikleri ciddî direnme sonunda fetihler ilk hızını kaybetti. Anadolu seferleri sonunda İstanbul kapılarına kadar dayanılarak Ege denizinde Sicilya kıyılarına kadar uzanıldı ise de kesin bir sonuç alınamadı. Buna karşılık bizans donanmasının Suriye kıyılarına saldırısı ve Lübnan dağlılarının ayaklanmaları, Muaviye'yi arap izzet-i nefsine pek hoş gelmeyen şartlar ile mütareke imzalamağa mecbur etti (677). Irak'taki başarılar daha parlak oldu. Doğu İran ovalarına gittikçe daha çok nüfuz edildi. Afrika'da Mısır,

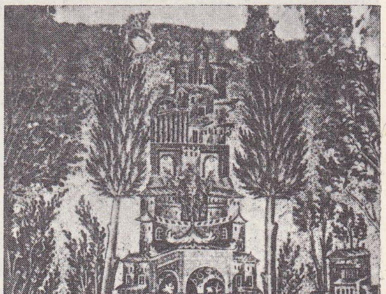

emevî sanatı
Kurtuba camii
iç süslemesi

Foto. MEYDAN

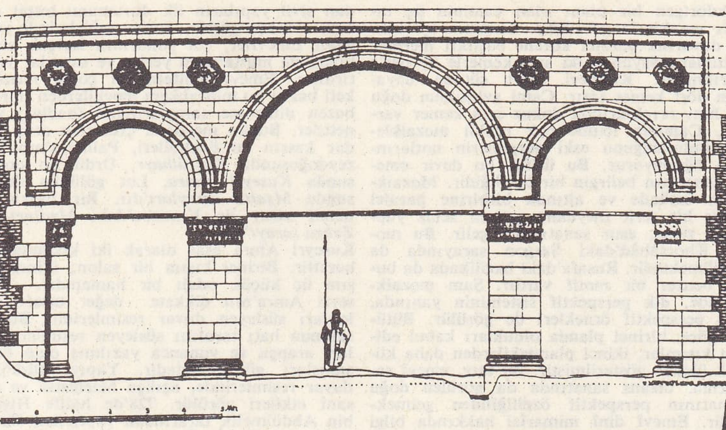

Creswell'den

emevî sanatı
Mşatta sarayının
üç kapılı girişi

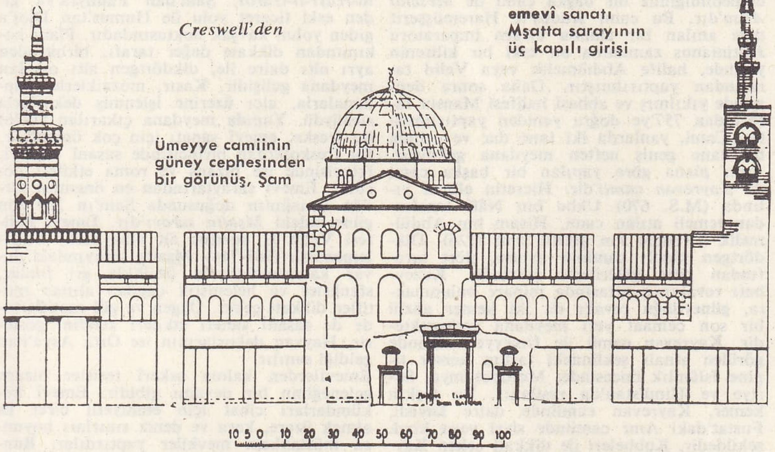

Ümeyye camiinin
güney cephesinden
bir görünüş, Şam

batıya olduğu kadar güneye doğru da yapılan seferlerin hareket üssü oldu. Bu seferler eskiden de olduğu gibi, eyalet valilerinin şahsî teşebbüsüne bırakılmıştı. Halifenin Suriye Cund'lerinden meydana gelen ordusu, Bizanslılara karşı yapılan seferlere ve ülkenin içinde halifenin şahsını korumağa ayrılmıştı. Bu kendilerine bağlı kuvvetler sayesindedir ki, Emevîler 684'te çıkan iç savaşta zaferi kazandılar. Muaviye iç idarede hıristiyanların tecrübelerinden geniş çapta faydalandı. Ömer ve Osman devrinde Suriye'de vali bulunduğu sırada, hıristiyanlar ile sıkı ilişkilerde bulunmuş, onların idare sahasındaki kabiliyetlerini beğenmişti. İşte ârâmî-bizans tipinde hıristiyan kültürünün müslüman çevrelerine sızması bu devirde başlar; bu etki karakteristik islâm medeniyetinin meydana gelmesinde etkili olmuştur. Yezid'in erken ölümünden sonra Muaviye'nin idareciliğiyle örtbas edebildiği bütün anlaşmazlıklar şiddetli bir şekilde meydana çıktı, mezhep kavgasının etkisi ile daha da güçlendi. Yaşlı olan Mervan bin Hakem halife olduğu zaman kabileler arasındaki kavgalar ile Peygamberin geleneğine sıkı sıkıya bağlı olan ashab arasındaki rekabet ve entrikaları bildiği için durumunu idare edebildi, ancak Arabistan ile Irak'ı yola getirmek gibi büyük güçlüklerin halli meselesi, oğlu Abdülmelik'e kaldı. Hiç umulmadık bir surette halife olan Abdülmelik, halifeliğin babadan oğula geçmesini sağlamağa yeniden girişti. İktidarı ailenin bütününün bir imtiyazı gibi gören arap töreleri ile karşıt olan bu iddia, Muaviye'nin de önem verdiği bir noktaydı. Gerek Abdülmelik'in gerek hemen bütün haleflerinin başlıca gayeleri, halifeliğin babadan oğula geçmesini ve yan kolların bu makamdan uzaklaştırılmalarını sağlamaktı. Abdülmelik, kendisine başarı sağlayan iki adamdan (El Muhalleb ve El Haccac) çok yararlandı. Haccac, devlet otoritesini bütün kabile ve parti infiratçılığının üstünde tutmak uğrunda, merhametsiz ve sert bir tutumu benimsedi. Haccac'ın ideolojisi ve bu ideolojiyi gerçekleştirmek için kullandığı usuller, gerek eski kabile hassasiyetine ve gerek dinin yeni oluşmakta olan bireyci, devlet aleyhtarı anlayışına aykırı düştü. Ancak Haccac aslında inanmış bir müslümandı; onun Peygamber tarafından kurulmuş olan teokratik devlet geleneğini devam ettirdiği söylenebilir. Bu gelenek, özü itibariyle, ilâhî hukuk üzerine kurulmuş Doğu hanedanları geleneğine bağlıdır. Firavunlar ile sümerli rahip krallar devrinden itibaren Roma ve Sasanî imparatorluklarına kadar Ön Asya'da ve Mısır'da binlerce seneden beri bilinen bu geleneğin o zamanki vârisleri Peygamberin halefleri idi. Abdülmelik'in bütün halifeliği, Haccac'ın hamleleri ile, mutlak bir monarşiye yönelen bir teşebbüsten başka bir şey olmamıştır. O, bu amaca varmak için birçok tedbir aldı. Bu tedbirlerin başında eyalet valilerinin iktidarını ve kabileler ile olan münasebetlerini asgarî hadde indirmek gelir. Bu sistem özellikle, İranlılar ile Türklere karşı yapılan harplerin kabile cengâverliğini her zaman uyanık tuttuğu, hilâfet merkezinden pek uzakta bulunan doğu eyaletlerinde başarı ile uyguladı. Haccac, Muhalleb ve başkalarının muhtariyet teşebbüslerini önleyerek, devletin siyasî birliğini güçlendiriyor ve imparatorluğun yarısına hâkim olduğu halde kendisini halifenin bir hizmetkârı saydığı için valileri alelâde bir memur haline getirmeğe çalışıyordu.

Özet olarak denebilir ki, Abdülmelik'in halifeliği, durumun ve şartların müsaadesi ölçüsünde, arap devletini güçlendirmiştir. Onun zamanında atılan tohumlar, oğlu halife Velid zamanında mahsul vermeğe başladı. Haccac'ın kuvvetli kişiliği bu devirde de hâkimdir. İstanbul'u muhasara edecek olan Maslam bin Abdülmelik, İspanya fatihi Musa bin Nusayr ve Kutayba bin Müslim İslâm ordularını zaferden zafere ulaştırdılar. Şam'daki Emevîye camii ve öbür büyük mimarî eserler Emevîlerin bu devirdeki kudretlerini gösterir. Ancak, halifeliğin miras olarak geçmesi meselesi yeniden buhrana sebep oldu. Hişam'ın ölümünde Emevî halifeliği ikbalinin en yüksek noktasına erişmiş bulunuyordu. Halifenin otoritesine sağlamca dayandığı hissini veren devletin, çok kısa bir süre sonra, tam bir karışıklık içinde kalması, güç anlaşılır haldir. O devrin kroniklerinde, kurulu düzenin yıkılması, sarhoş ve kararsız bir adam olan Velid II'nin değildir. Bunun sebeplerini yine özellikle, kötü hareket tarzı ile yorumlanır. Birdenbire meydana gelen çözülme olayını, bir tek adamın hataları ile izah etmek mümkün Hişam devrine ikbal ve refah manzarası veren unsurlarda aramak gerekir. Bu devirde ağırlaştırılan vergiler halkı güç duruma soktu; Haricîlik biraz da bu sebeple canlandı. Cund'larda disiplin bozuldu. Fetihlerin gittikçe genişlemesi, uzakta kalan eyaletleri merkezin kontrolu dışında bıraktı. Kabile kavgaları, mezhep çatışmalarına karışarak meydana çıktı. Bu gibi etkenler Emevîlerin düşüşünü hazırladı. Emevîler devrindeki arap medeniyetinde dikkati çeken nokta, eski ve yeni âlemin yan yana ve birlikte bulunmasıdır. Abbasîlerin islâm dünyasında düşünce ve ahlâk bakımından vücuda getirecekleri birlik de Emevîler zamanında başlamış sayılabilir.

II. Endülüs Emevîleri

Beni Ümeyye (veya arap tarihçilerince Beni Mervan), Suriye Emevîlerinin soyundan gelerek, Cordoba başkent olmak üzere, İberya yarımadasında kurmuş oldukları islâm devletinde VIII. yy.dan XI. yy.a kadar hüküm sürmüşlerdir.

Doğu'da Abbasîlerin hamlesi ile çöken Emevî devletinin islâm dünyasının batı ucunda ihya edilmesi, ortaçağ arap tarihinin en karakteristik olaylarından biridir. Müslüman Endülüs'ü arap dünyasının geri kalan kısımlarından ayıran ve bu ülkenin siyasî birliğini gerçekleştiren hanedan, bölgenin sosyal bünyesine Suriye Emevî geleneğinin kuvvetli damgasını vurmuştur. Yine bu hanedan, halifelerinin enerjisi sayesinde, önce Abbasîlerin ve sonra da Fatimîlerin tecavüzlerine başarı ile karşı koymuş, ancak irsî bir diktatörlüğün kuruluşuna müsaade ettiği ve ordusunda ücretle çalışan askerlerin taşkınlıklarını zamanında önleyemediği için, iç savaşlar yüzünden güçsüz düşerek yıkılmıştır. Endülüs Emevîlerinin tarihini başlıca üç devreye ayırmak mümkündür: **1.** Bağımsız Cordoba emîrliği; **2.** halifelik; **3.** hanedanın gerilemesi ve çöküşü.

ENDÜLÜS EMEVÎ HALİFELERİ

Abdurrahman I el-Dahil, 756-788; **Hişam I**, 788-796; **el-Hakem I**, 796-822; **Abdurrahman II**, 822-852; **Muhammed I**, 852-886; **el-Munzır**, 886-888; **Abdullah**, 888-912; **Abdurrahman III el-Nâsır b. Dinillâh**, 912-961; **el-Hakem II el-Mustansır billâh**, 961-976; **Hişam II el-Müeyyed billâh**, 976-1009 ve 1010-1013; **Muhammed II el-Mehdî**, 1009-1010; **Süleyman el-Müsta'in billâh**, 1009-1016; **Abdurrahman IV el-Murtazâ**, 1017-1019; **Abdurrahman V el-Mustazhir billâh**, 1023; **Muhammed III el-Müstekfî billâh**, 1023-1025; **Hişam III el-Mu'tadd billâh**, 1027-1031.

Arap tarihçilerinin çoğu, bağımsız Cordoba Emevî emîrliğinin 756'da Muaviye bin Hişam'ın oğlu Abdurrahman I tarafından kurulmuş olduğunu kaydeder ve onu el-Dâhil muhacir lakabıyle anarlar. Abbasîlerin iktidara geçişi sırasında Abdurrahman, Filistin'e iltica etti, oradan da azatlısı ile Mısır'a ve İfrikiya'ya gitti. Kayravan'da valinin baskısına uğradığı için Magrıp'a doğru yollandı, muhtelif berberî kabilelerinde misafir kaldı. Siyasî faaliyetine Magrıp'ta uygun bir ortam bulamayınca Endülüs'e geçmeyi tercih etti. Bu sırada yarımadaya yerleşmiş olan Beni Kays ile Yemenîler arasında şiddetli bir rekabet vardı; bundan faydalanmayı bildi. Nihayet 756'da o zamana kadar arap valilerinin merkezi olan Cordoba şehrinde emîr olarak tanındı. Cordoba Emevî emîrliğinin kurucusu 33 yıldan fazla saltanat sürdü. Başarıları bütün Doğuda duyuldu ve çok geçmeden Emevî taraftarları ile mevâlisi, Suriye'de çöken bu hanedanın İspanya'da ihyasına yardım etmek maksadı ile akın akın Endülüs'e gelmeğe başladılar. Fakat Cordoba emîri, bir sürü siyasî endişe ile karşılaşmakta gecikmedi. İspanyol aslından olup da ihtida etmiş olanlar arasında, devamlı bir huzur-

«Émile»
J.-J. Rousseau'nun eseri
Moreau le Jeune'ün
gravürü

Foto. LAROUSSE

suzluk hüküm sürdüğü gibi, kabile kavgaları yüzünden, birbirlerine kin besleyen berberîler ile araplar arasında da kargaşalıklar oluyordu. Yeni devlette asayiş ve güvenliği sağlamak Abdurrahman I'in bütün haleflerini meşgul eden başlıca mesele oldu.

Endülüs Emevî halifeliği Abdurrahman III ile başlar ve bu devir ikiye ayrılır: ilkinde içte güvenlik sağlandı ve Cordoba devletinin siyasî bütünlüğü gerçekleşti. İkinci devre daha uzun sürdü ve daha çok dış siyasetle uğraşılarak kuzeydeki hıristiyan krallıklarına ve Fatımîlerin idaresi altına geçmeğe başlayan İfrikiya'ya karşı harekete geçildi.

émilienne okulu «kış» Benedetto Antlami'nin eseri

Abdurrahman III el-Nâsır 961'de ölünce yerine geçen oğlu Hakem II el-Mustansır billâh babasının siyasetini yürüttü. Daha önce girişilmiş ve zaman zaman mücadeleyi gerektiren olaylarda da aktif bir siyaset sürdürdü. Halefleri devrinde durum idare edildi, fakat saltanatın eski ihtişamı kalmadı. Daha sonra Emevî devletinin çöküşüne kadar iç savaşlar ve otoritesizlik Cordoba'ya ve bütün ülkeye hâkim oldu. Sayısı artan berberîler ile öbür unsurlar bu karışık devirde gittikçe daha zararlı bir rol oynamağa başladılar. Halife Süleyman el-Müsta'în haciplik ve vezirlikleri berberîlere verdi. Cordobalılar görülmemiş bir baskı altına düştüler. O sırada Septe valisi bulunan Ali soyundan Ali bin Hammud'a ümit bağladılar. İhtiraslı olan Hammud, Cordoba üzerine yürüdü, şehri ele geçirdi ve kendisini halife ilân etti (1016). El-Müsta'în öldürüldü, çok geçmeden Hammud da katledildi.

Bundan sonraki yıllar da çok karışık ve buhranlı geçti. Hammudîlerden Kasım bin Hammud ile yeğeni Yahya bin Ali, Emevîlerden de Abdurrahman IV bin Muhammed el-Murteza, Abdurrahman V el-Mustazhir, Muhammed III el-Müstakfî ve Hişam III el-Mu'tadd, 1030 yılına kadar kararlılığını gittikçe kaybeden iktidarı ele geçirmeğe çabaladılar. Bütün Endülüs, bu sonu gelmeyen rejim değişikliklerinden bıkıp usanmıştı. Cordobalılar da halifeliği kaldırmağa karar vermişlerdi. Hişam II ortadan kayboldu. Hişam'ın sarayı yağma edilirken öldürüldüğü veya İspanya'dan kaçıp Doğuda mütevazi bir ömür sürdükten sonra öldüğü söylenir. Özet olarak XI. yy. başlarında Endülüs Emevî devletinin birliği parçalandı. Bütün endülüs bölgelerinin endülüslü yahut berberî reislerin idaresi altında bağımsızlıklarını ilân edecekleri ve böylece Tavâif-i Mulûk'un meydana çıkacağı devir yaklaşmıştı. Cordoba ise bir çeşit küçük cumhuriyet haline gelmek istidadında idi. Böylece, içlerinden ortaçağın ve islâm dünyasının en büyük hükümdarlarından biri olan Abdurrahman III el-Nâsır'ın yetiştiği büyük emevî emîrlerinin çok sağlam bir şekilde kurmuş oldukları bu devletin çökmesi için 20-30 yıl yetti.

Emevî sanatı

Emevîler devri, islâm sanatının kuruluş dönemini ifade eder. Bu bakımdan yaratıcılıktan çok derleyicilik dikati çeker; dış etkiler açıkça görülür. Hz. Muhammed'in sağlığında Medine'de yapılan cami, daha sonraki bütün camilerin ilk örneği olmuştur. Taş ve kerpiç duvarlarla çevrilmiş kare bir alan halinde olan *Medine camii*'nin kuzey yönü, ağaç direkler üzerine tutturulmuş hurma dallarıyle kapalıydı. Hz. Muhammed burada kuzeye yani Kudüs'e dönerek namaz kıldırırdı. Bu yön, 627'de Medine'ye göre güneyde bulunan Mekke'ye çevrildi. Bu ilk camiden bugüne hiç bir iz kalmadığı için mimarî değeri hakkında bir şey söylenemez. 639'da Kûfe'de yaptırılan cami hakkında da pek az şey bilinmektedir. İlk islâm camilerinin mimarî özellikleri hakkında açık ve kesin bilgi bugüne kadar bir değişiklik geçirmeyen Şam'daki *Ümeyye camii*'nden edinilebilmektedir. Ümeyye camiinin yerinde, M.Ö. I. yy.da Romalılarca Jüpiter için yapılmış bir tapınak bulunuyordu. Kısmen yıkılmış olan bu tapınağın yerine sonraları bir bazilika yapılmış; Şam, müslümanların eline geçerek başkent olduktan sonra kilisenin yerine Ümeyye camii yapılmıştır (halife Velid devri [705-715]). Dikdörtgen bir planı olan caminin üç tarafı revaklarla çevrilidir. Caminin içi kıble duvarına paralel korent başlıklı mermer sütunlara dayanan iki sıra kemerle üç nef'e ayrılmıştır. Kubbeyi, dört sütuna dayanan dört kemer taşır. Cami avlusunun doğu ve batı revaklarında dokuz sıra kemer vardır. Caminin içinde çok renkli mozaiklerin bulunduğunu eski gezginlerin notlarından öğreniyoruz. Bu üslûp, bu devir emevî sanatının belirgin bir özelliğidir. Mozaiklerin üstünde ve altında birbirine paralel geniş bir şerit meydana getiren sekiz yapraklı rozet, asur sanatından gelir. Bu motif Khorsâbâd'daki Sargon sarayında da görülmektedir. Rusafa'daki bazilikada da buna benzer bir motif vardır. Şam mozaiklerinde, dik perspektif sisteminin yanında, ters perspektif örnekleri de görülür. Bütüne göre, birinci planda oldukları kabul edilen kısımlar, ikinci plandakilerden daha küçük ölçüde gösterilmiştir. Bu tarz, emevî sanatına, bizans sanatında da görülen doğu sanatının perspektif özelliğinden gelmektedir. Emevî dinî mimarîsi hakkında bilgi edinebildiğimiz bir başka cami de *Mescidi Aksa*'dır. Bu cami Kudüs'te Haremüşşerif diye anılan bir alanda bizans imparatoru Justinianus zamanına ait eski bir kilisenin yerinde, halife Abdülmelik veya Velid tarafından yaptırılmıştır. Daha sonra depremde yıkılmış ve abbasî halifesi Mansur tarafından 757'ye doğru yeniden yaptırılmıştır. Cami, yanlarda iki tane dar ve ortada bir tane geniş neften meydana gelmiştir. Aynı plana göre yapılan bir başka cami de *Kayrevan camii*'dir. Hicretin ellinci yılında (M.S. 670) Ukbe bin Nâfi tarafından temeli atılan cami, Hişam bin Abdülmelik devrinde son şeklini aldı (726). Dikdörtgen planlı caminin avlusu, dört taraftan çifte galerilerle çevrilidir. Kuzeybatı revakının ortasında minare bulunmakta, güneydoğu revakı da iki kemer gözlü bir son cemaat yeri meydana getirmektedir. Kayrevan camii ile Ümeyye camiinde görülen atnalı şeklindeki taşkın kemer tipine İslâmlık öncesinde, Mezopotamya, Suriye ve Hindistan'da rastlanır. Bu taşkın kemer, Kayrevan camiinde daire kavisli, Fustat'daki Amr camiinde sivri veya kırık şekildedir. Kubbeleri ile dikkati çeken Kayrevan camiinin birçok unsurlarında, doğunun, özellikle Mezopotamya'nın etkisi görülür. Bunlar arasında iran mimarîsinde öteden beri kullanılan tromplardan başka, süsleyici nişler, dilimli kemerler dikkati çeker. Emevî sanatının önemli bir örneği de *Kurtuba camii*'dir. Temeli 26 temmuz 786'da Abdurrahman I tarafından atılmış, fakat 2 yüzyıl boyunca çeşitli bakım ve değişiklikler görmüştür. Kurtuba camiinin dikkate değer özelliği, iki katlı kemerleridir. Yukarı kattaki kemerler, beyaz taşlar ile kırmızı tuğlaların sıra ile işlenmiş olmasından dolayı zengin bir görünüş kazanmıştır. Som duvarlar mimarî bir paradoks ile, yapının üst kısmında bırakılmıştır. Bu yapı tarzı Müslüman İspanya sanatının büyük dekor üslûplarından birini doğurmuştur. Hıristiyan batı mimarîsinde süsleme daima yapının aşağı kısımlarında başladığı halde, Müslüman İspanya'da süsleme yukarılara doğru kaymıştır. Suriye Emevîleri devrinde yapılan camilerden biri de yanlış olarak *Ömer camii* denilen *Kubbet-üs-Sahra camii*'dir. Halife Abdülmelik tarafından 691'de Kudüs'te yaptırılan cami dışarıdan sekiz köşeli, içeriden merkezî dairelidir. İslâmlıktan önceki Suriye mimarîsinde de bu şekilde sekiz köşeli plan uygulanmaktaydı. Caminin birinci kısmına dört kapıdan girilir. Kubbeyi taşıyan iki katlı kasnak burada dört ayak ve on iki sütunun taşıdığı on altı kemere dayanmaktadır. Dört ayağın her biri de birinci galerideki ayakların ortasına düşmektedir. Merkezî planlı caminin galerilerinde Suriye kiliselerinin etkisi görülür. Tekniği, temaları ve unsurları yönünden Kubbet-üs-Sahra'nın süslemesinde helenistik unsurlar hâkim durumdadır. Bu süslemede yer alan bitki motifleri özellikle hıristiyan bazilikaları süslemelerinde görülen kenger yaprağı ve arma gibi klasik bitkilerdir. Bununla beraber simetrik motifler, dalgalı kurdeleler, mozaiklerin kompozisyonunda da sasanî sanatının etkileri görülür.

Emevîler devri sivil mimarîsine ait yapılar gibi iyice korunmamıştır. Bu bakımdan sivil yapıların ilk durumunu tespit etmek oldukça güçtür. Suriye şehirlerinde yerleşen Emevîler, çöl yollarının kavşak noktalarında müstahkem yerler ve saraylar yaptırdılar. Emevî halifelerinin çoğu, memleketi bazen bu müstahkem mevkilerden (hira), bazen dinlenme saraylarından (badiye) yönettiler. Bugün meydana çıkarılan otuz kadar kasrın en önemlileri, Palmyra'nın kuzeydoğusunda *Kasrülhayr*, Ürdün'ün doğusunda *Kuseyri Amra*, Lut gölünün doğusunda *Mşatta sarayları*'dır. Bir başka önemli saray da Kurtuba'daki *Medinet-üz-Zehra sarayı*'dır.

Kuseyri Amra esas olarak iki kısımdan ibarettir. Birinci kısım bir salon; ikinci kısım üç küçük odalı bir hamamdır. Kuseyri Amra'nın dikkate değer tarafı, salonları süsleyen duvar resimleridir. Büyük salonun batı tarafını süsleyen resimler, adları arapça ve yunanca yazılmış olan bazı şahısları göstermektedir. Yapıyı süsleyen duvar resimlerinde, açıkça helenistik ve sasanî etkileri görülür. 728'de halife Hişam bin Abdülmelik tarafından yaptırılan *Kasr-ül-Hayr-il-Garbî*, Şam'dan Palmyra'ya giden eski ticaret yolu ile Humus'tan Djoj'a giden yolun kavşak noktasındadır. Planı bakımından dikkate değer tarafı, birbirinden ayrı altı daire ile, dikdörtgen altı odadan meydana gelişidir. Kasır, mozaiklerle, kaplamalarla, alçı üzerine işlenmiş dekorlarla süslüydü. Yapıda meydana çıkarılan (1936) iki fresko, emevî sanatı için çok önemlidir. Bu freskolardan birincisinde sasanî etkileri, ikincisinde ise bizans ve roma etkileri görülür. Emevî saraylarından en önemlisi Ürdün ırmağının doğusunda Şam'ın 200 km güneyindeki *Mşatta sarayı*'dır. Emevî halifesi Velid II devrine ait olan saray bitirilememiştir (743-744). Mşatta sarayındaki duvar kabartmalarında özellikle gri fonlar, sfenksler ve helenistik çağdan alınan motifler dikkati çeker. Üçgen ve gül motiflerinde de sasanî sanatı etkileri kendini gösterir. Hayvan dekorlarının ise Orta Asya'dan geldiği sanılır.

Emevîlerden kalma askerî tesisler bizans geleneğinin bir devamı gibidir. Emevî hükümdarları cihat için emniyetli birer üs olmak üzere, kara ve deniz sınırları boyunca müstahkem mevkiler yaptırdılar. Bunlardan en iyi korunmuş olanları *Sus ribatı* ile *Manastır ribatı*'dır. Sus ribatı, köşeleri ile genlerinin ortasında kuleler bulunan yüksek ve kalın duvarlarla çevrili dikdörtgen şeklindedir. Güneydoğu köşesindeki, kare şeklinde bir çıkıntı üzerinde 15 m yüksekliğinde bir minare vardır. Emevî sanatı helenistik sanat ile sasanî sanatının büyük ölçüde etkisinde kalmıştır. Bu iki kaynaktan gelen unsurlar, birbirini içinde erimeden, bazen de birbirine üstün gelerek gelişmiştir. Emevî saraylarıyle sasanî saraylarının benzerlikleri özellikle kulelerde ve duvarlardaki süslemelerde kendini gösterir; her ikisinde de duvarlar ve kuleler sağır kemerle süslüdür. Sasanî ve helenistik sanatın özelliklerinin görüldüğü Mşatta kasrında Bizans sanatının etkisi ağır basar. Kuseyri Amra, tonozları freskoları bakımından bütünüyle helenistik sanatın etkisindedir. Ancak müstahkem bir sur içinde dairelerin toplanması, stükonun kullanılması, panoların baklava şekillerine bölünmesi, bitki unsurlarının üslûplaştırılması v.b. bakımlardan orijinaldir.

Helenistik ve sasanî sanatından gelen unsurların Emevîlerin dinî ve sivil yapılarında değişik amaçlarla kullanılması emevî sanatının devşirmeci özelliğinin başka bir delilidir. Hiç boş yer bırakmadan satıhları süslemek, boşluktan bir çeşit korku duymak, bu sanatın açık bir özelliğidir. Bütün bu özellikler, Şam'dan, Kudüs'e, Kayrevan'a, Kurtuba'ya kadar bütün emevî eserlerinde görülmektedir. (→ Bibliyo.) [M]

EMİCİ sıf. (*emmek*'ten *em-ici*). Emme işini yapan.

— Bot. *Emici tüyler,* kökte, kök ucunun hemen üstündeki kısımlarda bulunan, tek hücreli, canlı tüyler. (Suyun ve toprakta çözünmüş olarak bulunan madenî tuzların bitki tarafından emilmesinde önemli rol oynarlar. Kök, ucu ile büyüdüğünden, bu tüyler kökün büyüme hareketinden zarar görmezler. Bitki, yeni meydana gelen tüyler yardımıyle, toprağın yeni bölgelerinden su ve besin maddelerini emer.)

Foto. LAROUSSE

— Denizc. *Emici tarak dubası.* Bk. ANSİKL. || *Emici tarak gemisi.* Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Emici türbin,* kok fırınlarındaki gazları emmek için, yüzde 15 ile 30 kadar bir basınç sağlayan santrifüj türbin.

— Petr. Petrol sanayiinde, gazların emilmesinde kullanılan arıtma cihazı. (SOĞURUCU da denir.) Bk. ANSİKL.

— Taşıma. Pnömatik taşıma tertibatlarında, emme vazifesi gören organın ucuna yerleştirilen ve taşınacak maddelerle temas halinde olan ağız.

— Teknol. *Emici-ayırıcı,* değirmenlerde, buğday içindeki yabancı maddelerin kolaylıkla farkedilebilecek büyüklükte olanlarını ayıklayan cihaz. (Bu cihaz, bir git-gel hareketi yapan, hafifçe eğik üç elekten meydana gelir; ayrıca buğday içindeki tozlar, cihaza giriş ve çıkışta kuvvetli bir aspiratörle emilir.)

— Zır. Tahılları emme yoluyle nakleden cihaz. (Bir hava hortumu meydana getirerek tahılları çeken emici cihazlar, kendi ekseni üzerinde dönen ve istenilen yöne çevrilebilen geniş bir borudan ve bir ağızdan meydana gelir. Vantilatör yardımcı motorla çalışır.)

— ANSİKL. Denizc. *Emici tarak dubası,* taranacak deniz dibinin çamur, kum ve benzeri yumuşak karakterde olduğu yerlerde yapılacak tarama işleri için kullanılan bir çeşit tarak dubası tipi. Genel olarak teknenin orta kısmında yandan veya kıç tarafından istenilen derinliğe sarkıtılabilen bir emici boru ile bu borunun gemi içindeki ucuna bağlı bir santrfüj tulumba ve bu tulumbanın emici borusu vasıtasıyle dipten çektiği çamur veya kumla karışık suyu dışarı atan bir borudan meydana gelmiş bir tarak makinesi ile bu makinenin yerleştirildiği bir dubadan ibarettir. Dibe sarkıtılan borunun uç kısmı bir miktar dibe gömülür. Buradaki döner kanatlar vasıtasıyle kazılan veya basınçlı su püskürtmek suretiyle yerinden kaldırılan dip maddeleri emici boru içine kolaylıkla çekilerek tulumbaya gelir ve buradan ya kıyıya uzatılmış borular vasıtasıyle belirli bir yere yığılır veya tarağa yanaşmış çamur dubasına boşaltılır.

● *Emici tarak gemisi,* tarak tertibatı emici tarak dubasının aynıdır. Yalnızca gemi biçimindedir ve kendi makinesi ile hareket eder. Genellikle nehirler ve kanallar boyunca ağır ağır ilerlediği sırada emici borusunu dipte sürümek suretiyle tarama işi yapar ve taradığı maddeyi kendi ambarına boşaltır. Ambarı dolduktan sonra bu maddeyi eğer kum ise kıyıda gereken yerlere, çamur ise açığa çıkararak denize boşaltır.

— Petr. Bir *emici,* genellikle bir *tablalı sütun*'dan veya Rasching halkası takılmış bir kuleden meydana gelir. Gaz, soğurucu veya eritici sıvının içinden geçirilir. Eriticı burada genellikle girişte *zayıf yağ,* çıkışta da *zengin yağ* denen bir petrol ürünüdür (gazolin veya gazyağı). Stpipping* denen yeniden damıtma yoluyle gaz, yağdan ayrılabilir. (LM)

EMİK i. (*emmek*'ten *em-i-k*). *Halk dili.* Emme sonucu çürümüş, kan oturmuş yer. || Gırtlak. Bk. İMİK, ÜMÜK. (M)

EMİ KUSSİ, Tibesti (Çat) dağlarının en yüksek dağı; çok büyük (14 km çapında) bir patlama kraterinden meydana gelmiştir; 3 415 m. (L)

Émile veya **Eğitim Üstüne,** Jean-Jacques-Rousseau'nun pedagojik romanı (1762). «Sağlam, özgür, cumhuriyete lâyık bir yurttaş yetiştirmek için o insanın yüreğini, muhakemesini ve zihniyetini» tabiata göre oluşturmak gerekir. Çünkü insan doğuştan iyidir. Rousseau Emile'i önce yetim, sonra sırasıyle zengin, soylu ve sağlıklı olarak doğumundan evlenmesine kadar ele alır ve eğitimini beş bölüm içinde tamamlar. Birinci bölümde Rousseau çocuğa küçük yaşlarda verilecek terbiyeyi (beşik terbiyesini) ayrıntılarıyle açıklar, çocuğun ana sütüyle beslenmesini savunur. Çocuğun kundaklanmasına ve çağının peşin yargılarına karşı çıkar. Emile kırda yaşar, alışkanlıklar ve korkulardan uzak tutulur ve konuşma yeteneğinin çok hızlı gelişmesine çalışılmaz. Öğretmen beş yaşından on iki yaşına kadar (bölüm II) hiç bir işe karışmaz, tabiatın gerçekleri karşısında öğrencinin mizaç ve vücudunun gelişmesini gözler ve bu süre içinde ne ahlâk dersi verilir, ne kitap okutulur; ne de kuramsal öğretim yapılır. On iki yaşından on beş yaşına kadar deneyler yardımıyle coğrafya ve fizik gibi yararlı bilimleri kendi kendine bulup çıkarmağa, düşünmeğe ve muhakeme etmeğe alıştırılır; öğretmeni kendisine marangozluk mesleğini öğretir; o zaman bir tek kitap okumasına izin verilir: bu da doğal insanın kitabı olan Robinson Crusoe'dır. Emile on beş yaşından yirmi yaşına kadar (bölüm IV) manevî eğitim görür. Dostluk ve acıma duyguları, insanlarla kurulan ilişki ve okunan eski tarih kitapları sayesinde ortaya çıkar (özellikle Plutarkhos'unkilerle). On sekiz yaşında Emile, öğretmeninden, gençliğinde tanıdığı Savoia'lı bir papazla olan konuşmasının hikâyesini dinler. Bu papaz, Po ırmağına bakan bir dağın tepesinden, evrenin düzenine ve vicdanın sesine dayanan tanrıcı bir inancı seslenmektedir. Bundan sonra Emile, basit ve doğal bir hayat programına bağlı olarak korkmadan toplum arasına karışabilir. Cinsiyetinin gereklilikleri hesaba katılarak, fakat yine de doğaya göre eğitilen Sophie (bölüm V) Emile ile karşılaşır ve Emile insanları ve siyaseti daha iyi görüp anlamak amacıyle iki yıl Avrupa'da dolaştıktan sonra onunla evlenir. Öğretmen onları ancak bir çocukları olduktan sonra yalnız başlarına bırakır.

Bu eser, anlayışı bakımından bir utopya niteliğindedir, ortaya attığı fikrin gerçekleştirilmesi de güçtür; bununla birlikte ayrıntılarındaki birçok gerçek bakımından yararlı olmuştur. Yeteneklerin yanlış düzeni üzerine kurulan bir öğretimi, kitaplara karşı uyandırılan kin, çocuğun ailesinden ve öteki çocuklardan uzak tutulması, her türlü baskının kaldırılması eğitmenin, makine başındaki işçi gibi «menfi» bir rol oynaması, tenkit edilebilirse de beden eğitimine yer verilmesi, yavaş yavaş ve serbestçe gelişen kişiliğe karşı gösterilen saygı, nesnelerle ilişki kurulması sırasında kendiliğinden edinilen kişisel deneyler övülmeğe değer. Bunca yenilikler karşısında hayran kalan çağdaş terbiyeciler, bu pedagojik programı, Rousseau'nun kendi tavsiyelerine de aykırı olarak harfi harfine uygulamağa kalkıştılar. Filozoflarca kınanan Savoia'lı papazın tanrıcı inancı bir çok hıristiyan tarafından tehlikeli görüldü ve kitap yakılmağa mahkûm edildi, İsviçre'ye sığınan yazarı hakkında tutuklama kararı alındı. (→ Bibliyo.) [L]

EMİLE COHL (Emile COURTET, — denir), fransız desinatörü ve karikatüristi (Paris 1857-ay.y. 1938). Önce André Gill'in öğrencisi oldu. 1907'de Emile Reynaud'nun metodunu benimsedi. Bu metot, görünen hareketin parçalanmasını ve her biri o hareketin evreleri olan resimleri birleştirmekle bir seri ortaya konmasını öngörür. Emile Cohl, resimlerini fotoğraf filmiyle tespit eden ilk ressamdır. Bu çalışmasıyle, «canlı resimler» sanayiinin doğmasına yol açtı. *Fantasmagorie* (Göz Yanılması) [Ağustos 1908] adını taşıyan birçok canlı resim filmi yaptı. 1912'de Amerika Birleşik devletleri'ne gitti. Orada *Snookum* adlı seriyi yarattı. 1918'de Fransa'da Benjamin Rabier ile *les Pieds Nickeles*'yi (Nikel Kaplanmış Ayaklar) yaptı. (L)

EMİLİ veya **EMİLİO** (Paolo), **Paul Emilie** diye anılır, tarihçi (Verona 1460'a doğr.-Paris 1529'a doğr.). Fransa'ya Charles VIII tarafından çağrıldı ve Notre-Dame'ın piskoposluk meclisi üyesi oldu. *De Rebus Geestis Francorum* (Fransızların Yaptığı Büyük İşler) adlı büyük Fransa tarihi, ilk modern tarih kitabı sayılabilir. (L)

EMİLİA, kıta İtalya'sında bölge, Po. Adriya denizi, Apenninler ve Trebbia vâdisiyle sınırlıdır; 22 123 km²; 3 797 000 nüf. Emilia sekiz il'e bölünmüştür: *Bologna; Ferrara; Forli; Modena; Parma; Piacenza; Ravenna; Reggia Emilia.* Bu bölgeye genellikle Emilia-Romagna adı verilir. (Bugünkü Forli ve Ravenna illerini içine alan Romagna, coğrafî bakımdan Emilia'ya sıkıca bağlıdır; fizikî ve iktisadî özellikleri aynıdır.) Emilia birbirine paralel üç bölgeyi içine alır: dağ, tepeler; ova.

1. Kuzeydoğuda Liguria Apennin'i, merkezde ve güneydoğuda Toscana Apennin'i yükselir. Bölge sınırı her yerde doruk çizgisine tekabül etmez; en yüksek tepeler (başlıcası *Monte Cimone,* 2 165 m) Emilia topraklarındadır. Sıradağlar marnlı ve killi kalker tabakalarını etkileyen kıvrımlardan meydana gelir; kıvrımların yapısı yer yer püskürük damarlarından ötürü karmaşıktır. Sel rejiminde ırmaklar, bu yumuşak kayaları kolayca etkiler ve güneybatıdan kuzeydoğuya doğru birbirine paralel uzanan sıradağcıklar meydana getirmiştir. Dağlık toprağın üçte biri çıplaktır veya cılız otlaklarla örtülüdür. İklimin sertliği ve toprağın verimsizliğinden ötürü ancak küçük çiftliklerde verimsiz bir tarım uygulanabilir. Halkın yaşama düzeyi çok düşüktür ve dağ giderek ıssızlaşmaktadır.

2. Emilia tepeleri dağ ile Po ovası arasında bir geçiş bölgesi meydana getirir. Debileri dağdakine oranla daha yüksek olan sel suları, Pliyosenden kalma sarı kum ve mavi killeri kolayca aşındırır. Bu topraklar oldukça verimlidir ve bölgede tarım yaygındır. Gelir kaynaklarının üçte ikisini tahıl (buğday ve mısır) tarımı meydana getirir. Yaz mevsiminde sıcaklıkların yüksekliği, meyve ağaçları yetiştiriciliği, özellikle bağcılık yapılmasını sağlar: üzüm üretimi önemlidir ve Val Trebbia ile Lambrusco şarapları tanınmıştır. Köy iktisadını sığır ve domuz yetiştiriciliği tamamlar. Nüfus vâdilerde toplanmıştır, yoğunluğu kilometrekareye 400 kişiyi bulur.

3. Ova, Piacenza'dan Adriya denizine kadar 200 km boyunca uzanır. Bütünüyle alüvyonlu topraklardan (yüzlerce metre kalınlıkta katlar halinde birikmişlerdir) meydana gelir. Apennin sel sularının taşıdığı gereçler aşağı kesime doğru giderek irileşir; bu yüzden Po'ya ve denize doğru yaklaşıldıkça ova daha verimlileşir. Engebe yokluğu ve şevlerin azlığı eskiden suların birikmesine yol açıyordu. Adriya denizi yakınında bulunan ve önemli denizkulakları Comacchio' da ve Po deltasında kurutulmaktadır. Toprağın verimliliği ve öteden beri çiftçilikle geçinen halkın çalışmasıyle Emilia ovası bugün özellikle Piacenza, Parma ve Reggia'da İtalya'nın en zengin bölgelerinden biri olmuştur. Genellikle çok büyük olmayan çiftliklerde ince tarım uygulanır ve çok çeşitli ürünler elde edilir. Emilia buğday, şekerkamışı (özellikle Ferrara ve Ravenna illerinde gelişmiştir), keten (Bologna ve Modena) ve domates üretiminde İtalya'nın başlıca bölgesidir ve bölgede çok yaygın olan pirinç ve sığır yetiştiriciliği bakımından İtalya'da üçüncüdür.

Sanayi faaliyeti ikinci derecededir. Ama 1947-1950 arasında Piacenza ilinde önemli metal kaynakları bulundu; Cortemaggiore'de çıkarılan metal sayesinde Emilia, İtalya'nın tabiî gaz üreten başlıca ili oldu. Bütün öbür sanayiler sıkıca tarıma bağlıdır. Başlıca sanayi faaliyeti şeker arıtılmasıdır; özellikle Ferrara ilinde büyük bir sanayi halini almıştır. Süt ürünleri, meyve ve sebze konserveciliği, et ürünleri sanayii bu faaliyeti tamamlar. Makine sanayii, otomobil yapımı (Modena) ve tarım makineleriyle temsil edilir.

— Tar. Emilia (at. *Aemilia*) adını M.Ö. 187'de Marcus Aemilius'un konsüllüğü zamanında başlanan ve sonradan birçok ikinci derecede kolla uzatılan Via Aemilia'dan aldı. Bronz çağından itibaren Etrüsklerin, sonra Keltlerin yerleştiği Emilia, Augustus zamanında VIII. bölgeyi meydana getirdi. Sonra, IV. yy.a kadar Liguria'yla tek bir il meydana getirdi. Daha sonra Lombardlarla Doğu Roma imparatorluğu arasında sürekli çekişmelere yol açtı. Ortaçağ'da birçok devlet (Modena, Parma, Ferrara, Kilise devletleri v.b.) arasında bölüşüldü. Parma ve Piacenza 1802'de Fransa'ya bağlandı, Modena ile Reggio ise önce Cispadana cumhuriyeti, sonra İtalya krallığı topraklarına katıldı. Parma ve Piacenza dükalığı, Maria-Luiza, sonra Bourbon'lar (1814-1860 arası) tarafından yönetildi, Modena ve Reggio ise Este sülâlesinin yönetimine girdi. (L)

Emilia Galotti, Lessing'in trajedisi (1772). Gustala prensi, uyruklarından birinin kızı olan Emilia'yı sevmektedir. Emilia'nın nişanlısı kont Appiani ile gittiğini öğrenir ve akıl hocası Marinelli'nin teşvikiyle kızı kaçırtır, kont da prensin hesabına haydutlar tarafından öldürülür. Fakat Emilia'nın babası Odoardo Galotti kızını istemeğe gelir. Nefsini yenemiyeceğini hisseden ve düşmekten korkan kızında yiğit bir ruh bulur;

Hacı EMİN EFENDİ

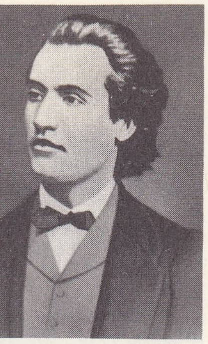

Mihail EMİNESCU

EMİN LÂMİ

şerefsiz bir duruma düşmekten kurtulmak isteyen Emilia'nın yalvarmalarına dayanamayarak onu hançeriyle öldürür. (L)

EMİLİANİ GİUDİCİ (Paolo), italyan edebiyat tarihçisi (Mussomeli, Caltanissetta 1812-Tunbridge, Kent, Büyük Britanya 1872). 1855'te *Storia della Letteratura Italiano* (İtalyan Edebiyatı Tarihi) başlığı altında yayımlanan eserinde XVIII. yy. başlarındaki italyan edebiyatını birçok yönüyle inceledi. Vico ve Foscolo'dan hareket eden, fakat yabancı örnekleri de gözönünde tutan yazar, «olaylara dayanan felsefî eleştirme» yöntemi ile italyan edebiyatının genel bir panoramasına çizdi. Kendisinden öncekilerin eleştirmelerini de kapsayan ilk baskının önsözü, yazarın programını belirtmesi bakımından önemlidir. Belgeler ölçüsünden eksik ve klasik geleneğe bağlı yargılar ölçüsünden yetersiz olan *Storia,* yine de italyan milletinin edebiyat tarihiyle ahlâkî ve siyasî hayatı arasındaki ilişkilere tanıklık eder. (L)

EMİLİANO cumhuriyeti, Transpadana cumhuriyetinin ilk adı. (L)

EMİLİANO - ROMAGNOLO lehçesi. Birbirine çok yakın iki değişik biçimi olan Emiliano, Emilia, Mantova, Voghera ve Pavia dahil Lombardia şehirlerinde ve Romagnolo (Romagna'da konuşulur) Kuzey İtalya lehçelerinden biri.

— ANSİKL. XVI. yy. da lehçe (özellikle Emilia lehçesinde) edebiyatı gelişti; bu sırada Bologna'lılar ağızlarının yazı italyancasından giderek ayrıldığını hissettiler. Bu lehçede yazan ilk şairlerden biri İppolito Pincetti'dir (öl. 1595); ama ilk büyük şair Giulio Cesare Croce'dir (1550-1609); bu şairin yarattığı kahramanın (Bertoldo) ünü eyalet sınırlarını çok aştı. Ayrıca Paolo Ferrari'nin (1822-1889) *La Butega del Capler* ve *La Medseina d'onna Ragazza Maleda*'sı Emiliano-Romagnolo lehçesinin edebî canlılığını tanıttılar.

Vurgulu latin kısa *e*'si XVI. yy. da diftonglaştı (*miert,* İtalyancada *merito*); ama bu diftong, bugün sadeleşerek kapalı *e* veya *i* (*fivra* veya *fevra,* İtalyancada *febbre*) oldu; latin *o*'su serbest hecede *ö* (*nöra,* İtalyancada *nuora*); kapalı hecede ise açık *o* verir (*ot,* İtalyancada *otto*), *A,* oldukça kapalı veya açık *e*'ye dönüşür (*fè, nès,* İtalyancada *fare, naso*). Uzun *u, ü* olur; Bologna'da Latincedeki uzun *i,* kapalı *e* verir (*parté* İtalyancada *partito*), ayrıca Latincedeki uzun *o* Bologna'da (*mrous,* İtalyancada *amoroso*), *ou,* Emilia'nın batısında kapalı *o* veya *u* (*fior, fiur*; İtalyancada *fiore*), Romagna'da *ou* veya kapalı *o* (*crouzn* veya *cros,* İtalyancada *croce*) verir. İki ünsüz arasındaki ilk hece ünlüsü düşme eğilimi gösterir; bu düşme, başa bir *a* eklenerek doldurulur (*armor,* İtalyancada *rumore*). *A* dışındaki son ünlüler genellikle düşer (*gal, fium* İtalyancada *gallo, fiume*). Şırlamalılar benzeşirler (*les,* İtalyancada *legge*); iki ünlü arasındaki titreşimsiz kapantılılar zayıflar: k > g, p > v ve t > d (*pegura, straferrà* İtalyancada *pecora, Strada ferrata*). Morfoloji yönünden en ilgi çekici olgular şunlardır: sıfatların çoğul yapılmaları (*be;* İtalyancada *belli; bèli,* İtalyancada *belle*); *avere* (*andep,* İtalyancada *ando*) fiilinden örneksenen sonu *-epp* ile biten birinci grup fiillerin perfectum üçüncü tekil şahıslarının genelleşmesi; birinci grup fiillere özgü fiil çekim eklerinin genelleşmesiyle fiil sisteminin sadeleşmesi; bazı fiillerin perfectum'unda kuvvetli ve zayıf biçimlerin birarada yaşaması (*mès* veya *mitè,* italyancada *misi*). [L]

Emilia okulu, mimarîde roman çağından beri gelişmeğe başlamış olan Bologna, Ferrara, Parma ve Modena bölgesi, XV. yy.ın ikinci yarısında ve bu alanda çok önemli bir rol oynadığı XVI. yy. başlarında özellikle resim alanında kendini gösterdi.

● *Mimarlık.* Roman çağında, Parma'da, Piacenza'da, Ferrara'da, hattâ Lombardia'da (Cremona) Lanfranco tarafından Modena katedralinde (1099'dan itibaren) meydana getirilmiş olan, kabartmaları çevreleyen yüksek sıra kemerler biçimindeki cephelere rastlanır.

Gotik mimarî tarzı Bologna'da fransız örneklerine daha yakın olan San Domingo (1233) ve San Francesco ile (1251-1270) ortaya çıktı. San Petronio'da (1390-XVII. yy.) Antonio di Vincenzo, Floransa katedralinden ilham alarak aynı tarzın daha açıkça gotik olan bir örneğini verdi. Este düklerinin 1385'te Bartolino da Novara (öl. 1410'a doğr.) tarafından başlanmış olan şatosu ile 1391'de başlanmış olan Schifanoia sarayı da yine aynı devrin eserlerindendir. Biagio Rossetti (öl. 1516) XV. yy.da Emilia mimarî tarzının başta gelen kişisidir. Ercole d'Este, Ferrara şehrinin planının yapılması işini ona vermişti. 1494'te başlanmış olan San Francesco kilisesiyle 1492'de başlanmış olan Diamanti sarayı da yine Rossetti'nindir. Bologna'daki Sanuti ya da bugünkü adıyle Bevilacqua (1479) sarayının duvarlarını da yine aynı gözenekli duvar kabartmaları süsler. Bu sarayın avlusu, o zaman Kuzey İtalya'daki birçok sarayda benimsenmiş olan pişmiş topraktan süslemenin en güzel örneğini ortaya koyar. Parma'da ise, Zaccagni'ler, (Bernardino ile oğlu Gianfrancesco) Lombardia rönesansından ve Bramante tarzından ilham alıyorlardı (Modena de la Steccata, 1539). XVI. yy.da Pellegrino Tibaldi, Bologna'da Poggi sarayıyle başta geliyordu. Sonraki ikiyüzyıl boyunca da, Bologna, Giovanni Battista Aleotti (1546-1636) ve Bibiena'lar hanedanıyle tiyatro mimarîsi alanında kendini gösterecekti.

● *Heykelcilik.* XI. ve XII. yy.larda, heykelcilik, sıkıca bağlı olduğu mimarîyle aynı gelişmeyi gösterdi. Bu dönemin en önemli olayı, Wiligelmo'nun Modena katedrali için yaptığı kabartmalardı. Aradan bir yüzyıl geçtikten sonra da etkinliğini 1177 ile 1223 arasında göstermiş olan Benedetto Antelami'nin sanat anlayışının ürünü olarak, fransız katedrallerinden ilham alan bir tarzda yapılmış incil sahneleri daha çok görülmeğe başlandı ve bu gelişme 1200'den sonra Apeninlerin kuzeyine de yayıldı (Ferrara katedrali). Bundan sonra da artık Emilia yabancı ustalara başvurmağa başladı. Bununla birlikte, Roma'da, Bernini'nin rakibi Algardi'yi ve onun *Aziz Paulus'un Kafasının Uçurulması* (Bologna'daki San Paolo kilisesinin) adlı eserini de anmadan geçmemek gerekir.

● *Resim.* Emilia tarzı resmin ilk örneği, Parma'daki vaftiz yeridir. Bundan sonra da Emilia bölgesi daha çok minyatürde ve özellikle de Bologna'da kendini gösterdi. Bologna'da, 1300'e doğru, hukuk kitaplarının ve klasiklerin resimlerle süslenmesi pek parlak bir dönem geçiriyordu ve bu durum XIV. yy.da Niccolo di Giacomo ile (öl. 1400'e doğr.) devam etti. 1330 ile 1350 arası döneminde, Bologna'lı Vitale Cavalli Lippo Dalmasio (1352-1410). Jacopino di Francesco Bavosi (*Dört Aziz'in Taç Giymesi,* Bologna) ve 1400'den sonra da Modena'lı Giovanni adlarındaki ressamların da adlarını anmadan geçmemek gerekir. XV. yy.da, Bologna ve Emilia bölgesi Ferrara'lı ressamların etkisi altında kaldı. (Cosimo Tura [1430'a doğr.-1495], Francesco Del Cossa [1440'a doğr.-1478'e doğr.], Ercole de'Roberti [1440'a doğr.-1496].) XVI. yy.ın başında ise *Garofalo* adıyle anılan Benvenuto Tisi (1481'e doğr.-1559). O sırada Este düşesi olan Lucrezia Borgia için çalışıyor, Dosso Dossi de (1479'a doğr.-1542'ye doğr.) duygulu tablolar yapıyordu. Ama devrin büyük ustası Correggio Parma'da ortaya çıktı. Nicolo Dell'Abato, Bologna'ya Giulio Romano'nun tarzını getirdi. Bu arada, Corregio'nun anlayışını sürdüren Francesco Mazzola da (1503-1540) ince bir sanat anlayışıyle resimler yapıyordu. Yüzyılın ikinci yarısı ise Carracci'lerin etkisi altındadır. XVIII. yy.da, Girolamo Curti tarafından başlanan aşağıdan yukarıya görünüşlü büyük dekorlar tekniği öğrencileri Agostino Mitelli (1609-1660) ile Angelo Michele Colonna (1600-1687) [Sassuolo sarayı, Modena yakını] tarafından da sürdürüldü. (L)

EMİLİO. Bk. EMİLİ, *Paolo.*

EMİLMİŞ sıf. (*emilmek*'ten *emil-miş*). Seram. Emilme işlemi yapılmış. || *Emilmiş sır,* pişirme süresinde tamamen emilmiş sır. || *Emilmiş çanak,* sırı emilmiş çanak. (L)

EMİLY (Jules), fransız askerî hekimi (Olmerto, Korsika 1866-Paris 1944). Marchand ile beraber Kongo - Nil misyonu üyesi idi (1897-1898). Tropikal hastalıklar üzerinde çalışmalar yaptı ve filarya hastalığının tedavisini buldu. (L)

EMİN sıf. (ar. *emn*'den *emin*). Güvenilebilir, emniyet edilebilecek: *Emin bir adam.* || Tehlikesiz, emniyetli: *Herhalde, İstanbul'da, benim için Gülmisal Kalfa'nın evinden daha emin bir yer yoktu* (R. N. Güntekin). *Baharın emin rahatlığında / Büyüyen sellere doğru* (F. H. Dağlarca). || Şüphesi olmayan, inanan, güvenen: — *Evet, yanlış ... — Sonra pişman olacaksınız. Buna emin misiniz?* (Ömer Seyfeddin). *Zira, Jülide, Saliha'nın Murtaza'ya Fazıl Alkasdî'den bahsedeceğine emindi* (Vâ-Nû). || İ. Hz. Muhammed'in lakabı. || Erkek adı.

— Ask. *Esk. Alay emini,* rütbece binbaşıdan sonra gelen ve bir alayın hesap işlerine bakan subay. || *Bölük emini,* rütbece çavuştan sonra gelen ve bir bölüğün hesap işlerine bakan asker.

— Denizc. *Emin liman.* Bk. LMİAN.

— Din. Doğruluğu ve güven aşılayan kişiliği yüzünden Mekkelilerin Hz. Muhammed'e verdikleri lakap. (Siyer ve islâm tarihi kitaplarında bu kelime *Muhammed-ül-Emin, Emin-i Vahy, Emin-i Vahiyullah* şekillerinde geçer.) || *Esk. Fetva emini,* Şeyhülislâmlık dairesinde çalışan memur.

— Huk. *Emin sıfatıyle zilyet,* önceki zilyedin rızası ile ferî zilyetliği kazanan kimse (kiracının, malı emanet olarak alanın, vekilin v.b.nin zilyetliğinde olduğu gibi). [Bk. ANSİKL.] || *Yedd-i emin.* Bk. YEDİEMİN.

— Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğunda bazı devlet görevlerindeki sorumlu kişilere verilen ad. (Saray hizmetlerindeki eminler *matbahıamire emini* [saray mutfağı emini], *şehremini* [sonraları İstanbul belediye başkanı], *darphane emini* ve *arpa emini* olmak üzere dört kısımdı. Yeniçeri ocağında ise geçici işlere bakan eminler vardı. *Defteri hakanî emini, rusumat emini* gibi memurluklar görülen lüzum üzerine sonradan kuruldu.) [Bk. EMİNLİK.] || *Emini cev,* saray ahırları için gerekli ot, arpa ve diğer maddeleri sağlayan görevli. (*Arpa emini* de denir.) || *Beytülmal emini,* imparatorluğun hazinesine ait işlerden sorumlu olan memur. || *Haseki emini,* enderunda, silâhtarın emrinde bulunan sofa ocağı zabitine verilen ad. (Haseki eminliği Kanunî Sultan Süleyman zamanında kuruldu. Ana görevi saray muhafızlığı, ek görevi de ulufe töreninde sadrazamın giydiği hilâtı getirmekti.) || *Hazine emini,* imparatorlukta devlete ait kıymetli eşyanın korunmasından sorumlu memurun adı. || *Sarf emini,* mensup olduğu devlet dairesine ait para ve eşyayı dağıtmakla görevli olan memura verilen ad. (Bir çeşit mutemet.) [M]

Biri İstanbul, biri de Edirne sarayında bulunan iki hassa harç emini padişah ve valide sultanların gelirlerini toplar, gereğince harcarlardı. Bunlardan başka ilmiye kurumlarında da eminlikler vardı. Bazısı kadılara bağlı memurluklarda, biri de Babı Meşihat'ın önemli görevlileri arasında bulunurdu (fetva emini). Orduda, maliye teşkilâtında ve idarî kurumlarda birçok eminlik vardı. Yeniçeri ocağının ihtiyacı olan çuhalar, Çuha emini olan kadılarca Selânik'ten gönderilir, Beyazıt'taki Darphane ambarında saklanır, korunmasından ambar emini sorumlu tutulurdu. İstanbul çuha emini ise kıdemli yeniçeriler arasından seçilirdi; ambar emini ve *ambar çorbacısı* adı verilen görevliler ve 150 kadar yeniçeriyle birlikte iş görürdü.

XVI. yy.ın ikinci yarısından sonra Yeniçeri ocağının çeşitli işlerine bakan görevliler, *devşirme emini* adı altında bu işi de gördüler. Ordunun yürüyüşü sırasında gerekli yiyecek, içecek ve yakacağı hazineden verilen paralarla çevre halkından sağlamakla görevli menzil veya nuzül eminliği vardı. Ayrıca İstanbul'da kapıkulu askerinin, savaşta bütün ordunun et ihtiyacını sağlamakla görevli koyun eminliği eminliydi. Bütün bu eminliklerin dışında, görevlerine göre adlandırılan odun (hatab) emini, donanmanın tersane işlerine bakan tersane emini, mahzen (gümrük) emini, idarî kuruluşlarla ilgili işlere bakan defter emini, hassa emini, beytülmal emini gibi görevliler vardı. Osmanlı devletinin yıkılışından sonra bu görevler de tarihe karıştı veya başka adlar altında başka makamlara bağlandı. (M)

EMİN (Mehmed) **Tokadî,** divan şairi (öl.

Foto. X (LAROUSSE); N. Erkılıç (MEYDAN)

1745). Öğrenimini Mekke'de tamamladıktan sonra İstanbul'da yerleşti; öğretim işi yanısıra musiki ve hat'a çalıştı. Arapça ve türkçe on kadar risalesi arasında başlıcaları: *İrşâd-ı Sâlikin* (Saliklere Yol Gösterme), *Risalet-ül-Etvâr* (Davranışlar Üstüne Risale), *Hülâsa-i Tarikat* (Tarikatın Özeti), *Risâle-i Rûhiye* (Ruhla İlgili Risale), *Soru ve Cevap*, bazı *ilâhiler* ve *manzumeler*. İmam Gazalî'nin *Risâle-i Emanet*'ini de Türkçeye tercüme etti. (M)

EMİN (Muhammed EL-). Bk. EL-EMİN (Muhammed bin Harunurreşid bin el-Mehdî).

EMİNA i. Tahıllar için kullanılan eski bir ağırlık ölçüsü. (*Eşanl.* HEMİNA). ‖ Eskiden Fransa, İtalya ve İsviçre'de kullanılan ve yerine göre 20 ile 476 litre arasında değişen ağırlık ölçüsü. (Fransa'da bir emina 78,05 litre idi.) [L]

EMİN AĞA Sermüezzin, Tanburî, Denizoğlu, türk bestecisi (1750-İstanbul 1814). Enderunda yetişti. Tanbur hocası oldu ve padişahın müezzinbaşılığına yükseldi. Yalnız saz eserleri besteledi. Selim III okuluna mensup olan Emin Ağanın başlıca eserleri: zengûleli sûznâk peşrevi, saz semaileri, acemaşiran peşrevi, müstear peşrevi, bayatî peşrevi, nişabur peşrevi, arabâr saz semaisi. (M)

EMİN AHMED BEY, türk hekimi (öl. 1870). Askerî tıbbiyeyi bitirdi (1867); okulda öğretmen yardımcısı olarak görevlendirildi. *Hıfzıssıhha* adlı eseri *Hakayık-ı Tababet* (Hekimliğin Gerçekleri), *Saadet-i Ümem* (Halkların Mutluluğu) adlı iki broşürü, ayrıca *Mehalik-i Şebap* (Gençlik Tehlikeleri) adlı bir tercümesi vardır. (M)

EMİNBEY, Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum - Kars bölümü, Kars ilinin Posof ilçesi) bucak; 13 233 nüf.; 23 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Cilvana*), 1 033 nüf. S.S.C.B. sınırına 7, Posof'a 8 km uzaklıkta; yüksl. 1 325 m. (M)

EMİN BEY, türk hattatı (İstanbul 1757 - ay. y. 1809). Ünlü hattat Esad Yesari Efendi'den tâlik yazıyı öğrendi. Bu yazıdaki ustalığı yüzünden *Sanii Yesari* diye anılır. 1800'de İstanbul kadısı oldu; 1806'da Anadolu ve 1808'de de Rumeli kazaskerliği payelerini kazandı. (M)

EMİN BEY (Mehmed), Abdülhamid II'nin mabeyincisi (öl. 1907). Dağıstanlı bir aileden gelir. Öğrenimini Mülkiye'de yaptıktan sonra saraya alındı. *Musavver Tarih-i Hayvanat* (Resimli Hayvanlar Tarihi) [1894-1895] ile *Musavver Tarih-i Ümem* (Resimli Milletler Tarihi) [1892-1893] adlı iki eseri vardır. (M)

EMİN BEY Sağırahmedbeyzade, türk yazarı (İstanbul ? - ay.y. 1824). Bağdat valisi Necippaşazade Sağır Ahmed Beyin oğlu. Babıâli Tercüme odası kâtipliğinde bulundu. Yeni Osmanlılar cemiyetinin kurucularından biri olarak Sultan Murad'ı isteyen gençlerle birlikte Avrupa'ya kaçtı.

Amcası Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında İstanbul'a döndü. Şiirlerini *Güldan* adlı bir kitapta topladı. (M)

EMİN BÜLENT. Bk. SERDAROĞLU (Emin Bülent).

EMİN DEDE EFENDİ Neyzen, türk bestecisi ve hattatı (?-1745). Bir peşrevi ve üç saz semaisi ele geçmiştir. (M)

EMİN DEDE Nâyî, türk bestecisi (öl. 1745). Ancak şivenüma peşrevi ve saz semaisi ile şehnazbuselik ve sabazemzeme saz semaileri zamanımıza kadar gelmiştir. (M)

EMİNE sıf. ve i. (ar. *emin*, korkusuz'dan *emine*). Emin'in dişili. ‖ Kadın adı. (M)

EMİNE burnu, bulgarca *Nos Emine*, Doğu Bulgaristan'da Karadeniz'e bakan, Burgaz'ın 40 km kuzeydoğusunda bir burun. *Eminska planina* sıradağlarının doğu ucu. Yüksl. 60 m. Fener. Eskiçağdaki adı *Haimonion*. (L)

EMİNE dağı, Bulgaristan'daki *Eminska planina* sıradağlarının türkçe adı. (L)

EMİN EFENDİ, türk hattatı ve neyzeni (İstanbul 1882-ay. y. 1945). Mektebi Mülkiye idadîsini bitirdikten sonra Hukuk mektebine ve Süleymaniye camiindeki dinî derslere devam etti. Sülüs yazıyı Kadri Efendiden, tâlik'i de Sami Efendiden öğrenerek usta bir hattat oldu. Yazı taklidinde üstünlük kazandı. Posta ve Telgraf nezareti mektubî kalemindeki görevinden sonra Birinci Dünya savaşında genelkurmay harita şubesi hattatlığına tayin edildi. Galata mevlevîhanesinin neyzenbaşı idi. Âyini, peşrev ve semaileri vardır. (M)

EMİN EFENDİ (Mehmed) **Bağdatlı,** türk bilgini (Bağdat ?-İstanbul 1891). Bağdat'ta öğrenim görerek müftü oldu. İllerden seçilen Devlet şûrası üyeliği göreviyle İstanbul'a geldi (1867). Abdülhamid II'nin açtığı Âyan meclisine üye oldu (1877). Cevdet Paşanın başkanlığında toplanan kurulda *Mecelle*'nin meydana getirilmesi için çalıştı. (M)

EMİN EFENDİ Notacı, Muallim, Hacı, türk bestecisi ve nota basıcısı (İstanbul 1845-ay.y. 1907). Muzıkayı Hümayun'da türk musikisi ve batı müziği öğrendi. Ticaretle uğraştı. Hocası Guatelli Paşa tarafından çoksesli hale getirilen 400 kadar türk bestesini çok iyi bir baskıyla yayımladı. Neveda makamını yaptı. Bir peşrev ve saz semaisi ile altı şarkısı eldedir. (M)

EMİNE HATUN, Çelebi Mehmed'in kadını (XV. yy.). Dulkadıroğlu Süli Beyin kızıdır. 1403'te Çelebi Mehmed ile evlendi. 1404'te Murad II'yi dünyaya getirdi. (M)

EMİNEK MİRZA, Sibirya Özbek hanı (öl. 1515'e doğr). Arabşah kolundan Yadigâr Hanın dört oğlundan biri. İlbars Hanın kurduğu Hive hanlığını işgal eden beş hükümdarın babası olarak tanınır. Ömrünü Özbek birliğinin kavimleri olan Konrat, Mangıt, Nayman ve Kıpçaklar arasında geçirdi. (M)

EMİNENTİSSİMUS sıf. (lat. *eminens*, üstün'den). Malta şövalyeleri tarikatı ileri gelenlerine verilen unvan. ‖ Bir kardinal veya papa orta elçisini selâmlarken kullanılan resmî hitap şekli. (L)

Eminentissimus vir, Hadrianus'un hükümdarlığından beri (M.S. II. yy.), roma bürokrasisinin en yüksek dereceli şefleri olan atlı sınıfına verilen unvan. Mahkeme yargıçları, Septimus Severus'tan itibaren Mezopotamya ve Mısır valileri *viri eminentissimi* idiler. IV. yy.dan itibaren fiilen yokolan bu unvanın yerini «perfectissime» unvanı aldı. (L)

EMİNESCU (Mihail), rumen şairi (İpoteşti, Botoşani yakınları 1850-Bükreş 1889). Öğrenimini önce Çernoviç, sonra Viyana ve Berlin'de yaptı. 1870'te, henüz Viyana'da öğrenci iken *Scrieri Literare* (Edebiyat Sohbetleri) adlı dergide, bugün de beğenilen *Venere şi Madona* (Venüs ile Madonna) ve *Epigonii* (Epigonoslar) adlı iki şiiri çıktı. Eminescu, Iaşi'ye döndükten sonra millî eğitim müfettişliği, kütüphanecilik yaptı, gazetelerde yazı yazdı. Çağdaşları tarafından ilgi görmedi. 1883'te bir süre aklî dengesini yitirdi ve yoksul bir hayat sürdü. Kaldığı bir akıl hastahanesinde bir hasta tarafından kafası ezilerek öldürüldü.

Eminescu Romanya'nın en önemli şairidir. Ölümünden sonraki etkisi çok büyük oldu. Yüz kadar şiir ve birkaç kısa hikâyeden ibaret olan eseri derin duygularla dolu, ahenkli ve orijinaldir. İlhamını halktan, tarih ve felsefeden aldı. Schopenhauer ve Vigny'nin kötümser düşüncelerinin etkisi altında, varlık ve yaşama sorunları karşısında umutsuzluğa yakın bir tutumu benimsedi ise de bu felsefi kötümserliğini yurduna ve millî değerlere olan güçlü inancı ile yumuşatmayı başardı. Eminescu eserlerini edebiyat dergilerinde yayımladı. Eserleri, arkadaşı ve koruyucusu Titu Maiorescu'nun özenli çalışmaları ile 1881'de kitap halinde yayımlandı. İlk şiirleri arasında *Muraraşu* (Akşam Yıldızı), *İmparat şi Proletar* (İmparator ve Yoksul Adam); ikinciler arasında *Mektup III;* kısa hikâyeleri arasında da *Sarmanul Dionis* (Zavallı Dionis) [1872] ve yazıları çok ilgi çekicidir. (L)

EMİNE SEMİYE, türk kadın yazarı (İstanbul 1868-ay. y. 1944). Ahmed Cevdet Paşanın kızı. Paris ve İsviçre'de bir süre sosyoloji ve psikoloji okudu. Gazetelerde tefrika olarak kalan roman ve hikâyelerinden yalnız biri (*Sefalet* adlı romanı) basıldı. Uzun süre Türkçe öğretmenliği yaptı. (M)

EMİNE SULTAN, Mustafa II'nin kızı (İstanbul 1696-ay.y. 1739). 1701 Yılında Emîri Hac ve Şam valisi Hasan Paşa ile nişanlandı. Mustafa II, Hasan Paşaya kızarak onu damatlıktan atınca bu defa Çorlulu Ali Ağa ile nişanlandı. Babasının tahttan indirilmesi yüzünden düğünü gecikti. Ancak 1708 yılında sadrazam olan Çorlulu Ali Paşa ile evlenebildi. Ali Paşanın öldürülmesi üzerine 1711 yılında Trabzon valisi Recep Paşa ile, onun ölümünden sonra da İbrahim Paşa ile evlendi. İbrahim Paşanın da ölmesinden (1728) sonra, dördüncü defa Aydın muhassılı Abdullah Paşa ile evlendi. Abdullah Paşanın ölümünden sonra (1736) bir daha evlenmedi. Türbesi mevlevihane kapısındadır. Topkapı dolaylarındaki Çivizade camii minaresi önündeki çeşmeyi yaptırdı (1715). [M]

EMİN GİRAY, osmanlı hâkimiyetini tanıyan ve Kırım hanı olan giraylardan ikincisi (öl. 1551). Babası Sahip Giray'ın rehin olarak İstanbul'a gönderilmesi üzerine Konrat beylerinden Hüda Birdi Big'in oğlu Safa Big'in yanında yetişti. 1532'de Saadet Giray'ın İslâm Giray tarafından öldürülmesi üzerine Sahip Giray İstanbul'dan Gözleve'ye gönderildi. Babası yeniden işbaşına geçince Emin Giray onun yanına gitti ve daha önce öldürdüğü Kalgay Ahmed'in görevini üstüne aldı. Boğdan üzerine yaptığı akınlar ve Lehistan seferindeki başarılarıyle kendini tanıttı. 1543'te padişahın emri üzerine Macaristan seferine katıldı. Esztergom (Estergon) kuşatmasında bulundu. İstolni Belgrad kuşatması sırasında da Balaton gölü dolaylarına akınlar yaptı. Ejderhan seferinde büyük başarılar gösterdi. Babasının Babıâli ile bozuşması yüzünden kendisinin de durumu sarsıldı. Kırım'a han olarak tayin edilen Devlet Giray tarafından öldürüldü. (M)

EMİN MUHLİS PAŞA

EMİN HİLMİ EFENDİ, türk şairi (Trabzon 1851 - İstanbul 1883). 1876'da açılan ilk Osmanlı meclisine Trabzon mebusu olarak katıldı. Meclis feshedildikten sonra İstanbul'da çeşitli devlet görevlerinde bulundu. Öldüğü zaman Bahriye matbaası nazırıydı. Şiir kitapları: *Kaside-i Kur'aniye* (Kur'an Kasidesi); *İstiğfarname-i Hilmi* (Hilmi'nin Tövbesi); *Muhakeme-i Yeis ve Emel* (Ümit ve Ümitsizliğin Muhasebesi); *Külliyat-ı Divan-ı Hilmi.* (M)

EMİN LÂMİ, türk yazarı. Fecriati yazarlarından. İkinci meşrutiyetten sonraki yıllarda edebiyat dergilerinde çeşitli yazıları çıktı. «Fecr-i Ati Encümen-i Edebîsi Beyannamesi»ni imzalayan sanatçılar arasında yer aldı. (M)

EMİNLİK i. (*emin*'den *emin-lik*). Emin olma hali. Emin yetkisiyle görev alma.

— Teşk. tar. Bazı memurluklara verilen ad: *Şehreminliği. Arpa eminliği.* (*Eşanl.* EMANET). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Osmanlı devlet düzeninde birtakım devlet işlerinin görülmesi için özel yetkilerle görevlendirilmiş makamın adı. Güvenilir kimselere verilen *eminlik* makamları maliye, askeriye, ilmiye gibi çeşitli devlet kurumlarında bulunur, devletin denetim ve yönetimi altında çalışırdı. Bazı eminlikler nazırlık seviyesinde memurluklardı (gümrük emini, sürre emini, arpa emini). Görevlerine karşılık devletten aylık alan, kendilerine teslim edilen mukataayı önceden belirlenen bir gelir karşılığında mültezimlere satan, taksitlerini toplayan, uyuşmazlıkları gideren eminler, bağlı oldukları kuruluşun en yüksek yöneticisine karşı sorumluydu.

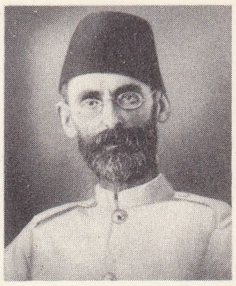
MEHMED EMİN PAŞA

Osmanlı devletinde, Darphane emini, Matbahi Âmire emini, Şehremini, Arpa emini doğrudan doğruya Saraya karşı sorumlu olan en yüksek dereceli eminlikler idi. Bu makamlara getirilen eminler her zaman hacegân sınıfından, mülkiye memurları arasından seçilirdi.

Eminlik, Osmanlı devletine Selçuklulardan geçmiştir. Selçuklu devletindeki ilk emin, *Emin-i Cev* (Arpa emini) idi. Bk. ARPA *emini*. (M)

EMİN MEHMED PAŞA, türk mühendisi ve kumandanı (İstanbul, ?-Şam 1850). Tophane'den yetişti, Fransa'da mühendislik öğrenimi gördü. Çeşitli görevlerden sonra paşalığa yükseldi. Askerî Devlet şûrası ve Meclis-i Maarif başkanı oldu. Rumeli ve arabistan ordusu müşirliğinde bulundu. Encümeni Dâniş üyeliğine seçildi (1850). [M]

EMİN MUHLİS PAŞA (Müftüzade Mehmed de denir), osmanlı veziri (öl. 1874). Gençliğinde Babıâli Tercüme kalemine girdi. Viyana elçiliği kâtipliğinden sonra baş

Foto. N. Erkılıç (*MEYDAN*) ; Walter (*LAROUSSE*)

tercüman, Divanı Hümayun tercümanı ve hariciye kâtibi oldu. Valiliklerde bulunarak vezirliğe yükseldi. Daha sonra da Reşid Paşanın kurduğu Encümeni Dâniş'e üye oldu (1850). [M]

EMİNÖNÜ, İstanbul şehrinin bir semti ve şehir içinde bu adı taşıyan ilçe.

● *Eminönü semti,* asıl İstanbul'un Galata köprüsüne açılan Eminönü meydanı çevresindeki bölgeyi kapsar. Adı, eskiden burada yer alan Gümrük eminliği dairesinden gelir. Eminönü, İstanbul'un canlı bir ticaret bölgesidir. Şimdi çok değişikliğe uğramış olan Balıkpazarı kesimi, kapalı bir çarşı olan Mısır çarşısı, ticaret evlerinin kümelendiği Bahçekapı, Eminönü semtinin komşusu veya parçası sayılır. Eminönü'nün doğusunda Sirkeci demiryolu garı bulunur. Semtin en ünlü yapısı Eminönü meydanı kenarında yükselen *Yenicami*'dir.

● *Eminönü ilçesi,* asıl İstanbul şehrinin, batıdaki Fatih ilçesinden Atatürk bulvarı ile ayrılan Haliç ve Marmara deniziyle sınırlanmış doğu ucu; 4 km², 137 849 nüf.; 45 mahalle. İlçe 5 bucağa ayrılır: Merkez, Alemdar (Sirkeci), Beyazıt, Kumkapı, Küçükpazar. İstanbul'un birçok ünlü camii (*Ayasofya, Rüstem Paşa, Sultanahmet, Beyazıt, Yenicami*), eski anıtları (*Dikilitaş, Çemberlitaş, Yerebatan* v.d.), müzeleri (*Topkapı sarayı*) ve kitaplıkları, *İstanbul üniversitesi*'nin merkez binası ve başlıca fakülteleri, *Kapalıçarşı, Gülhane* (Sarayburnu) *parkı* burada yer alır. (M)

EMİN PAŞA (Eduard Carl Oscar Theodor SCHNİTZER, **Mehmed—),** alman kâşifi (Oppeln, Silezya 1840-Kinena, Kongo 1892). 1864 Yılında Berlin'de tıp öğrenimini tamamladıktan sonra 1865'te askerî doktor olarak, Arnavutluk'ta osmanlı hizmetine girdi. İşkodra valisi İsmail Hakkı Paşanın teveccühünü kazanarak türk, arnavut âdetleri üstüne araştırmalar yaptı, bu arada Türkçe öğrendi. Hayrullah adıyle halkın arasında güven sağladı. Daha sonra Mısır'da MEHMED EMİN olarak ün yaptı. 1875'te Mısır'a, oradan da mayıs 1876'da ekvator vilâyetleri merkezi Lado'ya gittiğinde kendisine genel vali Gordon Paşa tarafından askerî doktorluk görevi verildi. Bu arada siyasî elçi olarak Uganda ve Unyoro'ya da gönderildi. Haziran 1878'de ekvator bölgesi vilâyetlerine vali tayin edilen Emin Paşa buralarda karşılaştığı birçok güçlüğe rağmen idarede başarı sağladı ve bölgesini imara girişti. Mehdî hareketinden sonra durumu sarsıldı; 1883 nisanında Hartum ile olan bağıntısı kesildi. Mısır ordusunun Mehdî taraftarlarına yenilmesi ve Bahr-ül-Gazel'in düşmesi, durumu iyice karıştırdı. Bu sıralarda Avrupa'da, İngilizlerin de yardım edecekleri Batı Afrika seferi düşünülüyordu. Leopold II'nin ajanı Stanley kumandasındaki kuvvetler Kongo üzerinden giderek Emin Paşa ile buluştular. Ancak Emin Paşa böyle bir müdahaleye pek taraftar değildi. Ayrıca kendi kuvvetleri arasında da, bir kaynaşma belirdi. 1888 Yılı haziranında Ömer Salih idaresindeki Mehdî kuvvetleri kendisini Lado'da kuşatmak istedilerse de oradan kurtarıldı. Bu defa Stanley ile buluşup batı Afrika'ya gitti ve orada Almanya hizmetine girerek bugünkü Tanganika'ya sefer yaptı. Tekrar eski askerlerini toplamağa giriştiyse de bir kabile reisi tarafından öldürüldü. (M)

EMİN PAŞA Yağlıkçızade, Hacı, osmanlı sadrazamı (İstanbul 1723 - Edirne 1769). 1744'te Hindistan'a elçi olarak giden babasının yanında bulundu. Hindistan hakkında sunduğu takrirler beğenildiği için sadaret mektubî kalemine alındı. Güzel yazısı ve kitabeti ile tanınarak 21 ağustos 1764'te reisülküttaplığa getirildi. 1765'te nişancı oldu, 1767'de de kaptan paşalığa vekâlet etti. Sonra vezir rütbesi ile Mora valiliğine, oradan Aydın valiliğine tayin edildi. Mustafa III'ün kızlarından Şah Sultan ile evlenerek damat olunca Sadaret kaymakamlığına getirildi. 1768'de sadrazam oldu. Rus savaşlarına başkumandan olarak katıldı, başarı kazanamayınca idam edildi. (M)

EMİN RAZİ (Ahmed), iranlı tezkire yazarı (XVI. yy.). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Babası, Hace Mirza Ahmed Şah zamanında Rey valisi oldu. Hindistan'a bir seyahat yapan Emin Razi'nin elimizde *Heft İklim* (Yedi Ülke) adlı bir eseri vardır. İran edebiyatı tarihi bakımından önemli bir kaynak niteliği taşıyan bu biyografya eserini Hindistan'da yazdığı sanılmaktadır. İçinde 1 560 kişinin hal tercümesi bulunan *Heft İklim,* aynı zamanda gezdiği ülkelerin tarih ve coğrafyasıyle ilgili açıklamaları da kapsamaktadır. Birçok yazma nüshası bulunan eser üç defa basılmıştır. (M)

Eminsu (*Emekli İnkılâp subayları*), Türkiye'de emekli subayların kurduğu derneklerden biri (kuruluşu: 6 eylül 1960). 27 Mayıs 1960 hareketinden sonra silâhlı kuvvetlerin subay kadroları bakımından yeniden düzenlenmesi sırasında emekliye sevkedilen binbaşı ve orgeneral rütbeleri arasındaki 7 bini aşkın subaydan 20 kişilik bir grup tarafından «üyelerin maddî ve manevî haklarının, Atatürk devrim ve prensiplerinin korunması, aşırı akımlara karşı çıkılması» amaçlarıyle kuruldu. 4 200 Tabiî üyeye sahip derneğin ilk genel başkanlığına emekli tümgeneral veteriner Dr. Sabri Baki Ersoy seçildi. Derneğin 1969 yılında yapılan genel kurul toplantısında, 42 sayılı kanunla üyelerin emekliye sevkedildiği 20 ağustos gününün «matem günü» olarak anılması kararlaştırıldı. (M)

EMİR veya **EMR** i. (ar. *emr*). Belirli bir davranışta bulunmağa zorlayıcı söz, buyruk: *Ellerini bütün düğmeleri iliklenmiş ceketinin önünde kavuşturmuş, emir bekliyordu adeta* (Y.Z. Ortaç). *Her sözüne Kur'an emri gibi inanıyorduk* (K. Tahir). || Bir makamdan öbürüne geçerken görevliye verilen belge: *Emrim çantamda.* || *Esk.* Reçete.

— ÇEŞ. DEY. *Emir büyük yerden,* itiraz edilemeyecek buyruklar için söylenir. || *Emir kulu,* verilen emirleri sorgusuz sualsiz yapmağa mecbur olan kimse. || (*Birinin*) *Emri altına* (veya *emrine*) *girmek,* biri tarafından idare edilmeğe başlamak: «*Oradaki jandarma tabur kumandanı kimdir, ne kadar jandarma kuvveti vardır, emriniz altına girdi mi?» sualini yazdırdım* (Atatürk).

— *Esk. Emre âmâde.* Bk. ÂMÂDE. || *Emre müheyya,* emre hazır, her an emir bekler durumda. || *Emr-i âli* (veya *emr-i şerif*), padişah buyruğu. || *Emr-i bi'l-maruf ve nehy ale-l-münker,* şeriatın emir ve yasalarına göre hareket etmeği halka bildirme. || *Emr-i hak* (veya *emr-i ilâhî*), Tanrı'nın emri. (Bk. EMRİHAK.) || *Emr-i maruf,* Tanrı ve kula göre doğru ve âdil olan. || *Emr-i muhal,* gerçekleştirilmesi imkânsız olan emir. || *Emr-i sami,* sadrazam buyruğu için kullanılan söz. || *Emr-i şer'in* «şeriatın emirlerini yerine getirmeğe hazırım» anlamında kulanılan söz. || *Emr-i vaki.* Bk. EMRİVAKİ. || *Emr ü ferman,* buyruk ve ferman. || *Emr ü ferman hazret-i men leh-ül-emirindir* (veya *emr ü ferman veliy-ül-emrindir*), genellikle yazışmada kullanılan ve «buyruk ve ferman, emri verenindir» anlamına gelen söz. || *Ul-ül-emr,* emir veren ve emirleri dinlenen kimseler.

— Ask. Hizmete ait bir istek veya yasağın sözle veya yazı ile ifadesine verilen ad. (*Kumanda* da denir) [Bk. ANSİKL.] || *Emir eri,* haber ve emirleri taşıyarak irtibatı sağlayan veya günlük işleri yapmak için bir subayın emrine verilen er. (*Posta* da denir.) || *Emir ve kumanda birliği,* ortak bir amaç için, eldeki bütün kuvvetlerin ahenkli bir şekilde hareketini sağlamak ve gerçekleştirmek eylemine verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Ask. denizc. *Emre hazır,* malzeme ve teçhizat bakımından kullanılmağa hazır, fakat içinde personel ve ikmal (iaşe, cephane, yakıt v.b.) maddeleri bulunmayan gemi. (Bu geminin makineleri ve diğer yardımcı âletleri pasa karşı yağlanır ve az sayıda teknik personel ile bakım tutumu yapılır. Tasarruf düşüncesiyle bir kısım harp gemileri barışta, emre hazır bağlı gemi durumuna sokulur.)

— Dy. *Emre teslim,* çalışır halde bulunan bir lokomotifin depodan çıkarılıp trene bağlanmak üzere işletme servisine teslim edilmesi.

— Gram. *Emir kipi,* eylemin yapılması istendiğini veya emredildiğini bildiren fiil kipi. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Emre itaatsizlik.* (Bk. ANSİKL.) || *Emre yazılı havale,* açıkça emre yazılı olarak düzenlenen ve metinde poliçe kelimesi hariç Ticaret kanununun poliçeler için öngördüğü diğer bütün unsurları ihtiva eden havale. (Bk. ANSİKL.) || *Emre yazılı ödeme vaadi,* metninde *bono* veya *emre muharrer senet* kelimelerini taşımamakla birlikte, açık ve emre yazılı olarak konulan ve Tic. kn.-nun 688. ve 689. maddelerine göre, bonoda aranılan diğer unsurları ihtiva eden senetler. (Tic. kn. md. 742) [Bk. ANSİKL.] || *Emre yazılı* (*muharrer*) *senet,* açık olarak bir kimsenin emrine düzenlenmiş bulunan veya kanundan ötürü emre yazılı sayılan kıymetli evrak türü. (Tic. kn. md. 736) [Bk. ANSİKL.] || *Ödeme emri.* Bk. ÖDEME.

— Teşk. tar. *Emri şerif,* osmanlı padişahlarının verdiği emirleri yüceltmek amacıyle kullanılan bir deyim. (Padişah adına yazılan fermanlarda, hükümlerde padişah ağzından da kullanılırdı.)

— Tic. Sipariş ile eşanlamdadır: *Satın alma emri.* || *Emrine,* ticaret senetlerine konan ve bunların ciro yoluyle temlikini mümkün kılan deyim.

— ANSİKL. Ask. Askerî hizmet ve görevlerin yapılması için verilecek emirler, açık, kısa, kesin olmalıdır. Emrin üniforma ile verilmesi gerekir. Üzerinde üniforması olmayan bir âmirin verdiği emri ancak onu tanıyanlar yapmak zorundadır. Üniformasız âmir kendisini kimlik kartı ile tanıttığı zaman emirleri yerine getirilir. Emir düzenli bir kıtaya verilir ve silâhlı veya silâhsız bir hareketin hemen yapılmasını gerektirirse «komut» adını alır; hiyerarşideki yüksek bir kademeden çıktığı ve asta belirli bir karar yetkisi ve süre bıraktığı takdirde «direktif» veya «talimat» adını alır.

Emirler, hizmetin niteliğine ve verildiği andaki şartlara göre sözlü veya yazılı olur. Sözlü emri alan astın emri kendiliğinden tekrar etmesi kuraldır.

Hizmete ait emirlerin, Silâhlı Kuvvetler İç Hizmet kanununa ve yönetmeliğine uygun olması gerekir. Askerî Ceza kanununun 41. maddesinin b fıkrası şumulüne giren haller dışında, ast aldığı emri kanun ve nizama uygun bulmasa bile, yapmağa mecburdur, ancak, sonra şikâyet edebilir. Askerî ceza kanununun bu maddesine giren hallerde ise emir, yapılmadan en kısa sürede bir üst derece âmire bilgi verilir.

● Savaş gücünün tümünün kesin sonuçlu olarak kullanılması *emir ve kumanda birliği*'ni gerektirir.

Kuvvetler ve birlikler arasındaki işbirliği, emir vermek suretiyle veya birlikte çalışılarak meydana getirilir. Yetkinin bir tek kumandana verilmesi suretiyle görev, en iyi şekilde başarılır.

Gayret birliği, ılgili kuvvetlerin bütün birlikleri arasında istekli ve anlayışlı işbirliği ile geliştirilir.

İkinci Dünya savaşında amerikan kuvvetlerinin Pearl Harbour'da uğradıkları baskın, emir ve kumanda birliğinin yeteri gibi sağlanamamış olmasından doğmuştur.

— Gram. Bugün Türkiye Türkçesinde *emir kipi* birinci tekil ve çoğul şahıslar için kullanılmaz. İkinci tekil şahıs eksiz olarak ifade edilir: *gel!, git!,* gibi. *Emir ekleri*: üçüncü şahıs tekil: *-sın, -sin, -sun, -sün;* ikinci şahıs çoğul: *-ın, -in, -ün, -ınız, -iniz, -unuz, -ünüz;* üçüncü şahıs çoğul: *-sınlar, -sinler, -sunlar, -sünler* (*gelsin; gelin; geliniz; gelsinler,* gibi). Emir eklerinde başlangıçtan beri birtakım değişiklikler olmuştur: tekil birinci şahıs eki Eski Türkçede *-ayın, -eyin, -ayım, -eyim* biçimlerinde görülür. Eski Türkçede, Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcanın ilk döneminde kullanılan tekil ikinci şahıs emir eki *-gıl, -gil* bugün sadece bazı Anadolu ağızlarında, özellikle Azerîce'de yaygınlaşmıştır. Tekil üçüncü şahıs emir eki Eski Türkçede *-zun, -zün, -sun, -sün* idi; aynı zamanda *-zu, -zü, -su, sü, -suni, -süni* ve *-çun, -çün* şekillerine de rastlanır. Bu eklerden Batı Türkçesine yalnızca *-sun, -sün* şekli geçmiş ve Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlıcanın sonuna kadar bu şekliyle kullanılmıştır. Osmanlıcanın sonunda ünlü uyumuna bağlanan ek *-sın, -sin, -sun -sün* biçimini almıştır.

Çoğul birinci şahıs eki Eski Türkçede de bugünkü (*-alım, -elim*) gibiydi. Batı Türkçesini ilk yıllarında ve Eski Anadolu Türkçesinde *-alum, -elüm* biçimlerinde görülür.

Osmanlıcanın sonlarında, bugünkü biçimini almıştır.

Çoğul ikinci şahıs emir eki Türkçede aslında -*ñ* idi. Ayrıca Eski Anadolu Türkçesinde çoğul anlatımını kuvvetlendirmek için -*lar*, -*ler* eki getirildi: *barıñlar* (varınız) gibi. Batı Türkçesinde ek'teki -*lar*, -*ler*'in yerini çoğul belirtisi -*z* almış, Eski Anadolu Türkçesinde de -*ñ* ve-*ñuz*, -*ñüz* biçimiyle kullanılmıştır. Osmanlıcanın sonlarında -*ıñ*, -*iñ*, -*uñ*, -*üñ*, -*ıñız*, -*iñiz*, -*uñuz*, -*üñüz* biçimlerini alan ek, İstanbul Türkçesinde sağır keflerin (*ñ*) *n*'ye dönüşmesiyle bugünkü biçimini almıştır. Çoğul üçüncü şahıs emir eki, Eski Türkçede -*sunlar*, -*sünler*, -*sular*, -*süler*; Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcanın başlarında *suñlar*, — *suñler*; Osmanlıcanın sonlarında ünlü uymuna bağlanarak bugünkü -*sınlar*, -*sinler*, -*sunlar*, -*sünler* biçimlerini almıştır.

— Huk. Askerî Ceza hukuku alanında bugün *emre itaatsizlik* bir disiplin suçu sayılmış, Disiplin Mahkemeleri Kuruluşu, Yargılama Usulü ve Disiplin Suç ve Cezaları hakkında 477 sayılı kanunda cezalandırılmıştır. Adı geçen kanunun 48. maddesine göre, «Kast veya ihmal ile hizmete ait emri tam yapmamak, değiştirmek veya sınırını aşmak suretiyle itaatsizlik edenlere on günden iki aya kadar oda veya göz hapsi cezası verilir.»

● Uygulamada *emre yazılı havaleler* iradî olarak pek düzenlenmemekte ve hemen daima metninde *poliçe* kelimesi unutulduğu için Ticaret kanununa göre poliçe olarak kabul edilemeyen bir havale türü olarak meydana gelmektedir.

Emre yazılı havaleler esas itibarıyle poliçeler hakkındaki hükümlere tabi olmakla beraber, şu üç bakımdan poliçeden ayrılır:

1. Poliçede olduğunun aksine, emre yazılı havale kabul için ibraz edilemez. Fakat bu yasağa rağmen kabul de ibraz edilir ve kabulden de kaçınılırsa hamilin bu sebepten dolayı keşideci veya cirantaya vâdeden önce müracaat hakkı yoktur. Havalenin vadesini beklemek mecburiyetindedir.

2. Poliçe hakkında cari olan vadeden önce müracaat hükümleri de (Tic. kn. md. 625/2.) emre yazılı havaleler hakkında uygulanmaz.

Gerçekten, emre yazılı havalenin ihtiyarî olarak kabulü poliçenin kabulü hükmünde olmakla beraber, hâmil, kendisine havale edilen kimsenin (muhatabın) iflâsı veya ödemelerini tatil etmesi yahut aleyhine yapılan icra takibinin semeresiz kalmış olması halinde vâdenin gelmesinden önce müracaat hakkını kullanamaz. Keza, havale edenin (keşidecinin) iflâsı halinde de hâmil vâdenin gelmesinden önce müracaat hakkını kullanamaz. (Tic. kn. md. 740).

3. Nihayet, İcra ve İflâs kanununun poliçe, bono ve çeklere müstenit icra takipleri için öngördüğü özel hükümler de emre yazılı havaleler hakkında uygulanmaz (Tic. kn. md. 741.). Emre yazılı havaleye bağlı alacaklar bakımından İcra ve İflâs kanununun takibe ilişkin genel hükümleri cari olur.

● Uygulamada *emre yazılı ödeme vaadi* iradî olarak pek düzenlenmemekte ve hemen hemen daima, bono olarak düzenlenmek istenilip de metninde «bono» veya «emre yazılı (muharrer) senet» kelimeleri unutulmuş bir senet olarak görülmektedir.

Ticaret kanunu bu tür senetleri kural olarak bono hükmünde saymış ve iki istisna ile bonolara ilişkin bütün hükümlerin bu tür senetler hakkında da uygulanmasını öngörmüştür. Bu iki istisna şudur:

1. Ticaret kanununun «araya girme suretiyle ödeme»ye ilişkin 646-650-654. maddeleri hükümleri, Tic. kn.un 690. maddesinin yollaması gereğince bonolar hakkında da cari olduğu halde, emre yazılı ödeme vaatlerine uygulanmaz. Bununla beraber, Borçlar kanununun 67. maddesinde yer alan ve bir çeşit araya girme suretiyle ödeme sayılabilecek olan üçüncü şahıs aracılığıyle ödemeye ilişkin hüküm, emre yazılı ödeme vaatleri hakkında da caridir.

2. İcra ve İflâs kanununun poliçe, bono ve çeklere müstenit icra takipleri için öngördüğü özel hükümler de emre yazılı ödeme vaatleri hakkında uygulanmaz. Emre yazılı ödeme vaatlerine müstenit icra takipleri genel takip hükümlerine tabidir.

● *Emre yazılı senetler*, tedavül kabiliyetleri çok olan ticarî senetlerdir. Bunların devir ve tedavülü ciro ve senedin teslimi suretiyle olur. Sadece ciro, senetteki hakkın devri için yeterli değildir.

Bono, poliçe, çek, konşimento, deniz ödüncü senedi kanundan ötürü emre yazılı senetlerdir. Bunların nama yazılı olarak düzenlenebilmeleri için «emre değildir» kaydının senette yer alması gerekir.

Emre yazılı senedi elinde bulunduran kimsenin vadesinde senet bedelini tahsil edebilmesi için başkasına ciro edilmemiş olan bonoda alacaklı olarak gösterilen kimse olduğunu veya senedi muntazam bir ciro silsilesine müsteniden elde ettiğini ispat etmesi gerekir. Son ciro beyaz ciro ise bunun senedi elinde bulunduran lehine yapıldığı kabul edilir.

Emre yazılı senedin ciro ve teslimi ile ciro edenin hakları değil, senette yazılı haklar ciro edilene geçtiğinden, senet borçlusu senedi elinde bulunduran haklı hâmile karşı ancak senedin hükümsüzlüğüne (meselâ senedin kıymetli evrak niteliğinde olmadığına) ilişkin olan veya senedin metninden anlaşılan defileri (meselâ senedin zamanaşımına uğradığı veya vadesinin gelmediğini) yahut da senedin son hâmiline karşı şahsen haiz olduğu defileri (meselâ takas defi) ileri sürebilir. Buna karşılık, senedin ilk alacaklısına veya onu takip eden cirantalara karşı şahsen haiz olduğu defileri ileri süremez. Senet borçlusunun bir evvelki hamile karşı haiz olduğu şahsî defileri, senedi ondan devralan hâmile karşı da ileri sürebilmesi için, senedin sonuncu hâmil tarafından bilerek borçlunun zararına iktisap edilmiş olması lâzımdır. (Tic. kn. md. 737/2.).

Emre yazılı olarak düzenlenemeyecek senetler. Bazı senetlerin emre yazılı olarak düzenlenmesine kanunen imkân yoktur. Bunlara misal olarak ipotekli borç senedi (Med. kn. md. 828) ile anonim ortaklık hisse senetleri (Tic. kn. md. 400) ve tahviller (Tic. kn. md. 420 v.d.) gösterilebilir.

◆ **Emrî** sıf. *Esk. Emre ait, emirle ilgili*. (M)

EMÎR i. (ar. *emr*'den *emîr*, buyuran, emir veren). *Esk.* Bir kavim, şehir veya memleketin başı, başkanı: *Darbukalar çalındı, kalkan kılıç oynandı, Allah'a padişaha emîre dualar edildi* (R. H. Karay). ‖ *Yanında ileri gelen devlet emîrleri vardı* (N. Araz). [Bk. ANSİKL.]‖Kumandan: *Ebû Şebre, İbn-i Ebu Rehm'in de iki orduya emîr olmasını emretti* (Cevdet Paşa). ‖ Hz. Muhammed'in evlâtlarından olan veya büyük bir hanedana mensup olan kimse, halife: *Resûl-i ekreme halife olacak bir emîr intihabı mevzu-ı bahs edildi* (Atatürk). ‖ **Emîr-zade**, kumandanın oğlu. ‖ **Emîr-i âb-hayvan**, Hızır. ‖ **Emîr-i nahl**, Hz. Ali'nin lakabı. ‖ **Emîr-i zenburan**, arıbeyi. ‖ **Emîr-ûl-bahr** veya **emîr-ül-mâ**, amiral. ‖ **Emîr-ül-ceyş**, serasker, başbuğ, kumandan.

— DEY. **Emîr sarmak**, peygamber soyundan olduğunu belirtmek amacıyle yeşil sarık sarmak.

— Teşk. tar. **Emîr-âhur**, hasahırın en büyük amiri. (Bk. İMRAHOR) ‖ **Emîr-ül alem**, sancak emîri, Selçuklularda, Memlûklarda ve Osmanlılarda sultanın bayrağını taşıyan ve gösteren görevinin adı. (Maiyetinde alemdarlar bulunur.) [Bk. ANSİKL.] ‖ **Emîr-i candar**, muhafız kumandanı. Selçuklularda saray muhafız kumandanı ‖ **Emîr-ül ceyş**, başkumandan, orduların başkumandanlarına verilen ad. ‖ **Emîr-i çeşnigîr** (çaşnigîrbaşı), Selçuklularda ziyafetlerde hizmet eden ve hükümdarın sofrada zehirlenmesini önlemek amacı ile yemeği tadan görevlinin adı. (Bk. ÇAŞNİGÎR.) ‖ **Emîr-i dâd** (adalet emîri), Büyük Selçuklularda ve Anadolu Selçuklularında bir divan memuriyeti. (Bk. ANSİKL.) ‖ **Emîr-i devat** (divit emîri); Selçuklularda büyük divanda, diviti taşıyan ve saklayan, mahrem evrakı yazan ve saklayan görevli. (Bk. DİVİTDAR.) ‖ **Emîr-ül hac** veya **emîri hac** (hacılar emîri), hac zamanında ayrı ayrı ülkelerden gelen hacı adaylarını Mekke'ye götürüp getirmekle, hac sırasında onlara yol göstermekle görevlendirilen kimse. (Bk. ANSİKL.) ‖ **Emîr-i meclis** (toplantı emîri), Memlûklularda ve Anadolu Selçuklularında hükümdarın bezm denilen özel toplantılarının, ziyafet ve içki meclislerinin düzenlenmesiyle ilgili kimse. ‖ **Emîr-i Mekke** (Mekke emîri), Peygamber sülâlesinden olan ve Mekke'de idarî işlerle meşgul görevli. ‖ **Emîr-ül mü-minin** veya **emîr-ül müslimin** (müminlerin, müslümanların emîri). [Bk. ANSİKL.] ‖ **Emîr-i silâh** (silâh emîri), Selçuklularda silâhhanenin muhafız ve kumandanı. (Mısır Memlûk sarayında en yüksek rütbeli memur, hükümdar silâhhanesini ve silâh taşıyanları idare etmekle görevli olan emîr-i silâh büyük emîrler arasında ikinci sırayı işgal eder.) ‖ **Emîr-i şikâr** (av emîri), Selçuklularda, hükümdarın avlanma işleriyle görevli olan ve av hayvanlarına bakan görevli. ‖ **Emîr-ül ümera** (emîrlerin emîri). Bk. ANSİKL.

emîr
Belediye kütüphanesi
İstanbul

— ANSİKL. İslâm dünyasında bir topluluğun başı veya kumandanı. Sonra *emîr-ül-müminin* şeklinde isimlendirildi. Dört halife devrinden itibaren Abbasî ve Emevîlerin merkezî otoriteyi sağladıkları yıllarda vali ve serdar oldular. Abbasî otoritesi zayıflayınca vassal beyliklere, emaretlere ve meliklere verilen bir unvan oldu. Osmanlı imparatorluğunda bu özelliği korudu. Fatih Sultan Mehmed'e kadar kullanıldı. Fetret devrinde (1402-1413) şehzadeler bu unvanı benimsediler ve paralarda kullandılar. Fatih'ten sonra bu unvan padişahlar için çok küçük kaldı ve osmanlı valileri için kullanılmağa başlandı. Aynı unvan halife Ali neslinden gelen seyit ve şerifler için de kullanıldı.

Emîr, sultan ve kral (melik) unvanları tutunduktan sonra, emîr unvanı, küçük prensler, beyler özellikle de subaylar için kullanılır oldu. Nitekim Eyyubîler ve Memlûklar devrinde Mısır ve Suriye'de bu anlamlara gelmiştir. O zamanlar yüzbaşı, binbaşı, muhafız alayı emîrleri vardı; general, mareşal, amiral gibi bütün üssubaylar rütbe adlarının yanına «emîr» kelimesini eklerlerdi. Peygamber sülâlesinden olanlar da başlarına bir soy işareti olarak yeşil sarık sarar ve bu unvanı kullanırlardı.

● *Emîr-ül alem*'in görevi, büyük Selçuklu imparatorluğunda emîr-ül alem maiyetindeki alemdar denilen şahıslara yaptırılırken, Memlûklarda daha değerli bir hizmet sayıldı. Memlûk sultanlığında XV. yüzyılda ümeradan olmayan kişiler bu mevkiye getirildiyse de emîr-ül alem'lik her zaman önemli bir görev olarak kaldı ve adı Aşarât (onlar) zümresinde anıldı. Emîr-ül alemler sultanın bayrağını korur, törenlerde hükümdarın arkasından onun bayrağını taşır, aynı zamanda tabılhane-i sultanîdekilerin (mehterhane) âmiri sayılırdı.

Osmanlı imparatorluğunda bu kuruluşun, devletin kuruluşu ile aynı zamanda olduğu söylentisi vardır. Selçuklu hükümdarı Alaeddin II'nin yeni devletin sembolü mahiyetinde gönderdiği tabıl ve alemi muhafaza gayesiyle bu hizmet ortaya çıktı. Osmanlı imparatorluğunda emîr-ül alemler, memlûk devletindeki emîr-ül alemlerin yetkilerine sahip olarak rikâb-ı hümayûn ağalarının önüne geldiler. Bu görev, kapıcıbaşı, çavuşbaşı ve şikâr ağası olmak için de bir nevi kademe idi. Mehteran-ı alembaşılar da terfi ettiklerinde emîr-ül alem olabilirlerdi. Emîr-ül alem bazen yeniçeri ağalığına da getirilebilirdi; XVI. yüzyıl ile XVII. yüzyılın ilk yarısında yeniçeri ağası tayinde imrahor, kapıcıbaşı ve silâhtar kadar emîr-ül alemler de tercih edildi. Görevlerinden alındıkları zaman, XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar 400 akçe has ile sancakbeyliğine tayin edilirler veya kendilerine yıllık 34 000 akçelik zeamet ile bir arpalık verilirdi. Osmanlı imparatorluğunda emîr-ül alemlerin görevleri; seferlerde ak alemin taşınması, padişah sancaklarının bakımı, mehterhanenin yönetimi ve sancakbeyleri için yapılan törenlerin yürütülmesiydi. Bu hizmetleri dışında, padişahların tahta çıkışları (cülûs) sırasında kılıç alayı töreninde kapıcıbaşılarından sonra yer alırlar. Bayramlarda Kırım hanzadelerinden sonra nakib-ül eşraf ve padişahlar hocası huzurdan çıkınca padişahı tebrike girerlerdi. Sefer için tuğ-ı hümayunun çıkarılışında yapılan törende, sefere harekette ve seferde, sulta-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

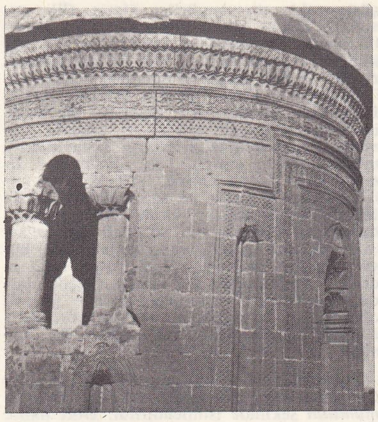

Emîrbayındır kümbeti detay, Ahlat

EMÎR ASLAN BEY

nın sancaklarının açılışında kendisi için ayrılan yerde bulunurlardı. Barış zamanlarında padişahın atının dizginini tutmak, imparatorluğun ilk zamanlarında arz odasındaki kabullerde tahtın sol arkasında durmak, elçi kabullerinde elçinin namesini alıp vezirlere veya padişah namesini vezirlerden alıp elçiye vermek, arife tebriklerinde üzengi ağalarının reisi olarak sadrazamın bayramını kutlamak da görevleri arasındaydı. Sancakbeylerinin tayin töreni ise, emîrül alemlerin önemli görevlerinden biriydi. Herhangi bir sancakbeyliğine yeni tayin olduğu zaman onun evine (İstanbul'da ise) bir mehter takımı gönderir ve mehter de bir nöbet çalarak sancakbeyliğini ilân ederdi. Ertesi gün, yeni sancakbeyi emîr-ül alemden görevini öğrenirdi. Emîr-ül alemler ayrıca yeni vezir ve beylerbeylere tuğ ve alemlerini gönderir, ölüm veya şehadet halinde bunları geri alırlardı. Bu işleri yaparken de belli hediyeler (vezirlerden 29 000, beylerbeylerinden 10 000, sancakbeylerinden ise 1 000 akçe tuğ ve sancak bahası) alırlardı. Bunlardan başka bir at ve hil'at kabul ederlerdi. Sözü geçen bu hediyelerin miktarı çeşitli zamanlarda değişti. Emîr-ül alemlerin seferde sancak taşıma görevleri, padişahların şahsen sefere katılmamalarıyle kalktı. 1832 Yılında da emîr-ül alemlik hizmetleri, imrahor'a devredildi. (M)

● *Emîr-i dâd,* Büyük Selçuklularda ve Anadolu Selçuklularında ayrı bir divan olan Divan-ı Mezalimin başkanı şerî meseleler dışındaki örfle ilgili davalara bakardı. Aynı zamanda hacib-ül-huccâb'a da (Osmanlı imparatorluğunda kapıcıbaşı) vekâlet ederdi. Anadolu Selçuklularında adalet, ceza ve tevkif işleriyle de uğraşırdı. Osmanlı imparatorluğunda çavuşbaşılık ile eşit tutuldu.

● *Emîr-ül hac.* İlk defa Mekke'nin müslümanlar eline geçtiği yıla rastlayan hac ayında ortaya çıktı ve çağımıza kadar süregeldi. Medine, yeni kurulan İslâm devletinin başkenti olunca (630) düzenlenen ilk resmî hac kafilesinin başına Hz. Peygamber, Ebubekir'i emîr-ül hac olarak getirdi ve kendisini hacı adaylarının gerek yolculukları, gerekse hac sırasındaki davranışlarını düzene koyma işiyle görevlendirdi. Bu olaydan sonra halifenin hac kafilesine başkanlık etmesi bir gelenek oldu. Halifelik Emevî ve Abbasîlere geçince hac kafilesine halifenin başkanlık edemediği durumlarda bu iş için hanedandan birinin görevlendirilmesi geleneği ortaya çıktı. İslâm büyükleri arasında anlaşmazlık başgösterince halife olduğunu ileri süren herkes kendi adına bir emîr-ül hac gönderdi, böylece 688 yılında Arafat'ta hac zamanı dört halife adayının dört emîr-ül haccı toplandı. Abbasî devrinde her bölgeden delillerle gelen hacı adayları Şam ve Bağdat'ta toplanır, başlarında emîr-ül hac olmak üzere, yola çıkarak Mekke'ye giderdi. Kâbe'de, Arafat'ta ve hac göreviyle ilgili yerlerde emîr-ül hac'ın başkanlığı altında gereken dinî törenleri yaptıktan sonra Medine'ye giderler, buradaki kutsal yerleri de emîr-ül hac'ın önderliğinde gezdikten sonra, gene Şam ve Bağdat'a dönerlerdi. Emîr-ül hac'ın görevi de böylece biterdi. Moğollar, Bağdat ve Şam'ı ele geçirdikten sonra halifeliğin başkenti Kahire oldu, Emîr-ül hac'lar buradan yola çıkmağa başladılar. Selçuklular çağında bu görev subaşılara verildi. Memlûklar zamanında emîr-ül hac devletin ileri gelenleri arasından seçilirdi. Yavuz Selim'in Mısır savaşından sonra halifelik Osmanlılara geçince, padişah emîr-ül hac görevini Şam, Halep, Trablus-Şam ve Sayda beylerbeyi veya sancakbeylerine verdi. Osmanlı halifesini temsil görevi de İstanbul'dan yola çıkan hacı adaylarının başına getirilen *surre** eminine verildi. Osmanlılar zamanında emîr-ül hac'lar Şam'dan yola çıkarlar Mekke'ye kadar yol boyunca hacı adaylarının yiyecek içeceklerini, yol güvenliklerini, konaklama yerlerini sağlarlardı. Emîr-ül hac'ın yanında, yolda geçen önemli olayları padişaha bildirmek için *müjdeci* adı verilen bir görevli bulunurdu. Hac sırasında geçen olaylar padişaha bir raporla bildirildikten sonra *mevlit** alayı denen dinî bir tören düzenlenirdi. Müjdecinin yanında ona yardımcı olmak amacı ile bir *yamak**, hacı adayları arasında çıkan anlaşmazlıkları görüşmek üzre *mahmil** kadısı bulunurdu. Halifelerin görevlendirdiği emîr-ül hac'lar dışında, başka islâm ülkelerinden gelen hacı adaylarını getiren kimseler, o bölgenin vali veya beylerbeyi tarafından seçilir, geldiği bölgenin adı ile anılırdı.

● *Emîr-ül müminin* (veya *müslümin*). Bu unvan ilk defa halife Ömer'e verildi. Emevî ve abbasî halifeleri de bu unvanı aldılar. Sonra Fatımîler, Karmatîler ve Alevîler de aynı unvanı kullandı. Abbasîlerin yıkılışından sonra Doğuda küçük hükümdarlar da bu unvanı kullanmağa başladılar. Magrıpta bu unvan daha ziyade yayıldı. Rüstemîler, Ağlebîler, Zirîler, Hammadîlerden itibaren Endülüs'teki emevîler de aynı unvanla anıldılar. Şimdi de Fas şeriflerine emîr-ül mümînin denilmektedir.

Hilafet Osmanlılara geçtikten sonra hükümdarlara emîr-ül müminin denilmiş, yalnız en son hükümdara hilafet-ül müslimin adı verilmiştir. Bugün de cuma hutbelerinde dört halifeye dua edilirken onlardan emîr-ül mümînin diye bahsedilir.

● *Emîr-ül ümera.* Abbasîlerde, önceleri ordunun başkomutanına verilen addı, zamanla çeşitli eyaletlerde hükümdarlık yetkilerini fiilen kullanmağa başlayan kimseler emîr-ül ümera adını taşıdılar ve halifelerin yetkileri sadece görünüşte kaldı. Osmanlılarda, beylerbeyi rütbesinde olanların lakapları arasında emîr-ül ümeraya da rastlanır. XIX. yy.da imparatorlukta bu unvan daha çok vilâyet eşrafına verilen bir mülkiye rütbesini karşılıyordu.

◆ **Emîrane** zf. *Esk.* Emîrlere yakışır bir şekilde.

◆ **Emîre** i. Emîr'in dişili, kadın emîr. (M)

EMİR veya **EMR** i. (ar. k.). *Esk.* İş, husus. ‖ *Emr-i azîm,* büyük iş. ‖ *Emr-i garîb,* tuhaf şey. ‖ *Emr-i mübîn,* apaçık durum. ‖ *Emr-i müşkil,* güç iş. ‖ *Emr-i tabiî,* tabiî iş. ‖ *Âhir-ül-emr,* en sonunda. ‖ *Evvel-i emîr,* (veya *evvelemir*), ilk iş olarak, en başta. ‖ *Nefs-ül emr,* bir işin asıl, özü. (M)

EMİRALEM, Ege bölgesinde (İzmir ili, Menemen ilçesi) bucak; 6 275 nüf.; 14 köy.

— *Bucak merkezi,* 1 024 nüf. Menemen'in doğusunda, İzmir-Manisa demiryolu ve karayolu üzerinde bulunur. Meyvecilik. Bağcılık. Tütüncülük. (M)

EMİR ASLAN BEY, osmanlı milletvekili (Lazkiye, ? - İstanbul 1909). İkinci Meşrutiyetten sonra kurulan Osmanlı Meclisi Mebusanına Lazkiye mebusu olarak girdi. 31 Mart ayaklanmasında Hüseyin Cahit Yalçın sanılarak öldürüldü. (M)

Emîrbayındır kümbeti, Ahlat'ta Selçuklular devrine ait kümbet. 1491'de yapılan kümbetin altında üç pencereli mezar odası, üstte kısa sütunlarla sınırlandırılan dokuz açıklık vardır. Sütunların üzerine oturduğu kaide silme ve arabesklerle süslenmiş dikdörtgenlerle bezenmiştir. (M)

EMİRBER blş. i. (ar. *emr* ve fars. *ber,* getiren>*emr-ber*'den). Emir eri. Bk. EMİR *eri.* (M)

EMİR BUHARÎ (Seyit Ahmed bin Muhammed el-Hüseynî el-Buharî), İstanbul'un ünlü velilerinden (Buhara 1443 [?] - İstanbul 1516), Soyu Hüseyin'den geldiğinden seyit sayılır. Önceleri Hâce Ubeydullah Ahrâri Semerkandî'ye bağlandı, sonra Şeyh Abdullahı İlâhî'nin dervişi oldu. Şeyhiyle birlikte Simav'a yerleşti. Bir süre sonra hac için Mekke'ye gitti. Mekke'de kaldığı zaman içinde kendini tamamen ibadete verdi. Sonra yine Simav'a döndü. Şeyh İlâhî'nin müsaadesiyle İstanbul'a giderek Şeyh Vefazade vaziyesine girdi. Bilgisi, terbiyesi, züht ve takvası ile çok geçmeden üne erişti. Bayezid II, Fatih camii yakınlarında kendisi için bir tekke yaptırdı. Burada, nakşibendî erkânına göre halkı irşada başladı. Her şeyden elini ayağını çekmiş olmasına, haktan kaçınmasına rağmen İstanbullular kendisine gönülden bağlandılar, tekkesi dolup taştı. Ölünce Fatih'teki tekkenin haziresine gömüldü ve burası sayılı ziyaret yerlerinden biri oldu. Yerine, damadı Mahmud Efendi geçti. Tekkelerin kapatılmasına kadar burada nakşibendî usulüne göre zikir ve âyinler yapıldı. Tekkede bir mescit ve 16 hücre vardı. Mescidin minberini sadrazam Bayram Paşa (XVII. yüzyıl) koydurtmuştu. Tekkenin mektebini de kazasker Kızıl Abdurrahman efendi yaptırdı. İstanbul'da Emîr Buharî adını taşıyan iki nakşibendî tekkesi daha vardı. Bunlardan biri Edirnekapı dışında, diğeri Ayvansaray'dadır. (M)

EMİRCİK i. *Halk dili.* Yalı çapkını ve iskele kuşu da denilen kuş. İlmî adı Alcedo atthis. (M)

EMİR ÇELEBİ, XVIII. yy. ilâhi bestecilerindendir. Diyarbakır'lıdır. Isfahan ve neva makamında birer, saba makamında ise iki ilâhisi ele geçmiş, diğer besteleri kaybolmuştur. (M)

EMİR ÇELEBİ (Mehmed) **Tespihçizade,** türk murabba bestecisi. İstanbul'da Ahmed III zamanında Tophane semtinde yaşadı. Bestelerinin ancak sözleri günümüze kaldı. (M)

EMİR ÇELEBİ (Muhammed el-Hüseynî) **Hekimbaşı,** osmanlı hekimi (Edirne, ? - 1638). İlk öğrenimini Edirne'de yaptıktan sonra Kahire'ye gitti. Burada öğrenimini tamamlayınca Kalavun-Mansuriye hastahanesi hekimliğine getirildi. 1622'de çıktığı Akdeniz seferi sırasında Kahire'ye gelen Kaptanıderya Recep Paşanın özel hekimliği görevini aldı. Recep Paşanın öldürülmesi üzerine (1630) açıkta kaldı, bir süre sonra Unkapanı'nda bir muayenehane açtı. Sonra kapı yoldaşlarının yardımı ile timar defterdarlığı görevine getirildi. Bilgisi ve davranışlarıyle Murad IV'ün dikkatini çekti; padişahın yakınları arasına girdi ve hekimbaşısı oldu. Bu durum, silâhtarı şehriyarî Mustafa Paşanın kıskançlığına yol açtı. Mustafa Paşanın, hassa tabipleri arasına bir tanıdığını sokmak istemesi aralarının iyice açılmasına sebep oldu. Mustafa Paşa, Emîr Çelebi'nin afyon kullandığını padişaha haber verdi. Bağdat seferi sırasında padişah Emîr Çelebi'nin üzerinde bulduğu afyonu ona zorla yedirdi. Öğrencilerinin kurtarma gayretlerine rağmen öldü.

Emîr Çelebi'nin en ünlü eseri *Enmuzec-üt-Tıb*'dır (Tıbbın Örneği). Kaptanıderya Recep Paşa adına yazdığı bu eseri hava, toprak ve iklimin niteliklerini inceleyen bir bölümle başlamaktadır. Kısaca verilen teşrih bölümünden sonra hastalıklar ve tedavileri yer alır. Emîr Çelebi, eserini kendi gözlemlerinin sonuçlarına dayanarak meydana getirdiğini söyler. Diğer eserleri *Nehcet-üt-*

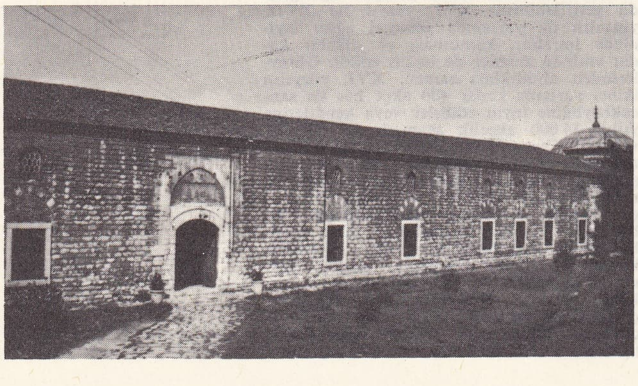

Topkapı sarayı ahırları

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Tıb (Tıbbın Yolu); *Garib-ül-Hekim* (Hârikulade Hekim). Edebiyatla da ilgilenen Emîr Çelebi'nin muammaları bir risale halinde toplanmıştır. (M)

EMİR ÇOBAN. Bk. ÇOBAN NOYAN.

EMİRDAĞ, Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü, Afyon ili) ilçe merkezi şehir; 10 914 nüf. Afyonkarahisar-Eskişehir karayolu üzerinde, yüksl. 920 m. Şehrin ortasındaki Cumhuriyet alanının çevresi ve

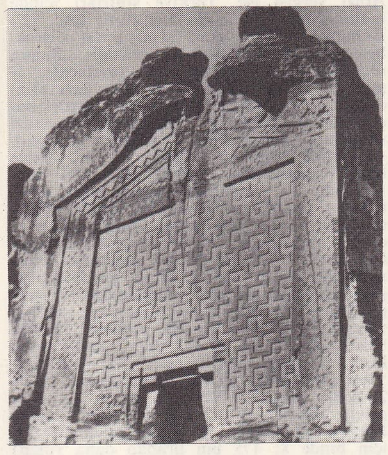

ona açılan caddeler başlıca ticaret sahalarıdır. Eski adı *Muslucalı* iken, Tanzimattan sonra *Aziziye* denilmeğe başlandı ve 1932 yılında da *Emirdağ* adını aldı. — *Emirdağ ilçesi,* 2 714 km^2, 74 808 nüf. Merkez, Bayat, Davulga ve Umraniye bucaklarına ayrılmıştır. 92 köyü vardır. Tahıl tarımı, haşhaş ekimi ve küçükbaş hayvancılık. Civarda kral Midas'ın Yazılıkaya adlı kaya mezarı vardır. (Bk. FRİGYA.) [M]

EMİR dağı, İç Anadolu-İçbatı Anadolu sınırında, Afyon ili topraklarının doğu kesiminde yükselen dağ kütlesi; yüksl: 2 307 m. Doğu-batı doğrultusunda bir bel (Yellibel) ile ikiye ayrılır. Asıl Emir dağı doruğu (Emiroğlu tepesi), bu alçalma alanı güneyinde yükselir; kuzeyde ise Yellibel tepesi (2 070 m) yer alır. Emir dağı kütlesinin yapısında billûrlu şistler, birinci zaman kıvrımlı tabakaları, arada andezit ve bazalt yer alır. Dağın etek kesimlerinde dağınık meşe ve ardıç çalıları, yükseklerde yer yer orman görünüşü alır. (M)

EMİR DOLVAT. Bk. DOLVAT, *Emir.*

EMİREAŞIK blş. i. Bot. Horozibiği çiçeği. Celosia Cristana. (M)

EMİRFER (Firuz), ermeni dönmesi (öl. 1098). Birinci Haçlı seferinde Haçlıların Antakya kalesini kuşatmaları sırasında burçtan haçlıları içeri alarak Türklere ihanet ettiği için öldürüldü. (M)

EMİRGÂN, asıl adı **Mirgûn,** Boğaziçi'nin Rumeli yakasında semt; Rumelihisarı (Balta limanı) ile İstinye (Tokmak burnu) arasında. Semtin güney kısmına *Boyacıköyü* denilir. Eskiden yamaçlardan kıyıya kadar güzel korularla kaplıydı ve XVII. yy.da *Feridunpaşa bahçesi* denilirdi. Revan kalesini Murad IV'e teslim eden iranlı Mirgûne Hana verilince onun adını aldı ve hanın yaptırdığı saray meşhur oldu. Bunun yerine sonradan Abdülhamid I, bir cami, hamam ve dükkânlar yaptırdı; şimdi çay bahçeleri ile bir dinlenme yeridir. Korunun büyük kısmı yakın yıllarda parsellenerek villalar yapıldı; tepede bulunan Emirgân parkında özellikle lâle yetiştirilmekte, ilkbaharda park (koru) ziyaretçilerce çok rağbet görmektedir. (M)

EMİR GAZİ, Danişment beyi (öl. Malatya 1134). Babası Danişment Gazi'nin ölümünden sonra Danişment beyliğinin başına geçti. Kardeşlerini etkisiz hale getirerek Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan I ile dostluk kurdu. Kılıç Arslan I'in ölümünden sonra selçuklu şehzadelerinin taht kavgalarına karıştı. Damadı sultan Mesud'un ağabeyi sultan Şehinşah'ı Konya'dan çıkararak Selçuklu tahtını ele geçirmesine yardımcı oldu (1116). 1120'de Malatya sultanı Tuğrul Arslan ile anlaşarak Erzincan üzerine yürüdü. Mengücekoğlunu ve müttefiki Trabzon dukasını yendi. Fakat Mengücekoğlu kendi damadı olduğu için serbest bırakarak affetti. Bunun üzerine Tuğrul Arslan ve atabeyi Emir Belek ile arası açıldı. Belek 1124'te ölünce Sultan Mesud ile beraber Malatya'yı ele geçirdi. Sonra Harput kalesi üzerine yürüdü ise de başarı kazanamadı. Sultan Kılıç Arslan'ın, ülkelerini Danişment beyliğine katması, sultan Mesud'un kardeşi Ankara-Kastamonu hâkimi Melik Arab'ı telâşlandırdı. Sultan Mesud'u cezalandırmak isteyen Melik Arab Konya'ya yürüdü. Sultan Mesud kaynatasına sığınınca Emîr Gazi 1126'da Konya ovasında yaptığı savaşta Melik Arab'ı yendi. Kilikya'ya kaçan Arab ertesi yıl bir akın daha yaptı ise de yine bozguna uğradı. Emîr Gazi bu başarılarından sonra Kayseri ve Ankara kalelerini ele geçirdi. Melik Arab'ın üçüncü saldırısını da bertaraf etti. Fırat kıyılarından Sakarya nehrine kadar uzanan Selçuklu topraklarını idaresine aldı ve Anadolu'nun gerçek hâkimi oldu. Kuzey Anadolu ve Karadeniz kıyılarını ele geçirmek üzere harekete geçti. 1120'de Kilikya'daki ermeni prensi Toros'un ölüm haberi üzerine fetihlerini bu ülkeye yöneltti. Antıkya prensi Bohemond II'yi Anazarba'da yenilgiye uğrattı. Böylece birçok kaleyi kolayca zaptetti. Kardeşi İsaac'ın Emîr Gazi'ye sığınması ve onu Bizans'a karşı kışkırtması üzerine imparator İoannes Komnenos Kastamonu üzerine yürüdü. Çankırı ve Amasya'yı da eline geçirdi. İmparatorun 1133'te İstanbul'a dönmesi üzerine Emîr Gazi elinden çıkan toprakları yine aldı. Bu başarısı ile bütün türk ve İslâm dünyasının ve halife El-Müsterşid'in takdirini kazandı. Sultan Sencer'in gönderdiği dört siyah bayrak ve hükümdarlık alâmeti olan tabıl, altın kolye ve altın değneği aldı. Kullandığı *melik* unvanı da Sultan Sencer tarafından tasdik edildi. Fakat halife ve sultanın gönderdiği elçilerle görüşemeden öldü. Malatya'daki Melik Gazi türbesine gömüldü. Anadolu'da tam bir otorite kuran ve babasından kalan Danişment beyliğini 2-3 kat genişleten Emîr Gazi'nin ünü bütün türk boyları arasında yayıldı. Babası ve oğlu Melik Mehmed ile beraber hatırası bugüne kadar saygı ile anıldı. (Bk. DANİŞMENTLİLER, DANİŞMENTLİ ELİ.) [M]

EMİRGÛNEOĞLU (asıl adı: **Tahmasb Kulı Han**), iranlı kumandan (öl. 1641). Şah Abbas I'in kumandanlarından Emirgûne Han'ın oğlu. Babasının ölümü üzerine, 1616'da, kendisine Errân eyaleti ve Revan muhafızlığı verildi. 1634 yılında, Murad IV'ün üstün kuvvetlerine karşı Revan kalesini savunamayarak aman diledi ve 1635'te Revan'ın teslim olmasıyle de Osmanlılara sığındı. Yusuf adı verilen Emirgûneoğlu'na vezaret payesi ve Halep beylerbeyliği tevcih edildi ise de Halep'teki hareketleri hoş görülmeyerek İstanbul'a getirildi, kubbe vezirleri arasına katıldı. Padişahın teveccühü yüzünden itibar kazandı. Vezirlik haslarından başka Boğaziçi'nde Feridun Paşa bahçesi (şimdiki Emirgân), Ahırkapı'da bir saray ve Kâğıthane'de bir çiftlik verildi. Özellikle musiki bilgisi ve zevke uygun eğlenceler hazırlamasıyle padişahın yakınlarından biri oldu. Yaptırdığı bir sarayı İran üslûbunda süsleterek, divanhanesine Murad IV için bir de taht koydurttu. Bütün bunlar osmanlı devlet adamları arasında Emirgûneoğlu'na karşı bir düşmanlığın doğmasına sebep oldu. Murad IV'ün ölümünü izleyen günlerde İran elçisi İbrahim Han'ın gelişinden sonra öldürüldü. İran elçisinin telkinleri sonucunda yapıldığı süsü verilen bu olaydan sonra bütün malları müsadere edildi. (M)

EMİRHAN (Fatih), tatar yazarı ve siyaset adamı (öl. 1926). Ural ve Kazan Tatarlarının kurtuluş hareketi önderlerinden. Başlıca eserleri: Tatar kadınının hayat ve hürriyet özlemini dile getiren *Tatarka, Fathullah Hazret, Abdullah Basır*'ın *Aşkı.* Ayrıca, Ural Tatarlarının ilk Sosyalist gazetesi olan *Ural*'da makaleler yazdı. (M)

Emir hanı (Bey hanı da denir), Bursa'da Orhan Gazi zamanında yaptırılmıştır (1336-1339). İki katlı olan yapının ortasındaki avluyu sivri ve yuvarlak kemerli revaklar kuşatır, revakların gerisinde odalar yer alır. Üst kata çıkan merdivenler girişin iki yanındadır; otuz beş kadar odası ve o kadar da deposu vardır. (M)

EMİR HUSREV Dehlevî. Bk. HUSREV DEHLEVÎ *Emir.*

EMİR HÜSEYİN, moğol beylerinden (öl. 1369). Timur'un en yakın adamı olduğu halde bir süre sonra araları açıldı. Yapılan savaşlar sonunda öldürüldü. (M)

EMİRÎ. Bk. ALİ EMİRÎ.

EMİRÎ sıf. Bk. MÎRÎ.

EMİRÎ, divan şairi (XVI. yy.). Hayatı hakkında pek bilgi yoktur. *Gülşen-i Ebrar*'ı (İyilerin, Hayır Sahiplerinin Gülbahçesi) dinî ve tasavvufî manzumelerden meydana gelmiş didaktik bir mesnevîdir. Eserde Mehmed III için yazılmış farsça bir kaside de yer alır. *Mir'at-ı Ebrar* (İyilerin, Hayır Sahiplerinin Aynası) adlı mesnevîsi de öğüt verici nitelikte bir eserdir. (M)

EMİRÎ (Mevlânâ Fahri bin Muhammed), iranlı şair. Şah Tahmasb (1512-1577) zamanında yaşadı. Çağataycadan Farsçaya çevirdiği Ali Şîr Nevaî'nin *Mecalis-ün-Nefâis* adlı tezkiresine (*Letaifname*) çağının ünlü şairlerinin biyografilerini ekledi. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Bir süre Sint ve Tata valisi Şah Hasan Ergun'un (1528-1553) yanında bulunarak bazı eserlerini ona sunduğu biliniyor. Başlıca eserleri: Vezir Habibullah Savacı'ya sunduğu, şairlerin seçme gazellerini toplayan *Tuhfet-ül-Habib* (Dost Armağanı), çağının şairlerinden seçme gazelleri toplayan *Bûstan-i Hayal* (Hayal Bahçesi); *Cevahir-ül-Acaib* (Şaşılacak Değerler) ve *Ravzat-üs-Selâtîn* de (Sultanlar Bahçesi) birer şairler tezkeresidir. (M)

EMİRÎ (Seyit Mahmud), türk şairi (? - 1534). Peygamber soyundan geldiğine inanılır. Evlâtlığı olduğu Molla Kırımî tarafından yetiştirildi. İran'a geziler yaptı. İstanbul'a gelişinde Sultan Bayezid II ve Selim I devrinde ilk nakibüleşraf oldu. Lâtifî, tezkeresinde onu arap şairi Hassan'a ve kasidede de iranlı Zakir ve Hakani'ye eşdeğerde tutar. Örnek olarak gösterilen birkaç şiiri dışında eseri ele geçmemiştir. (M)

EMİRÎ (Yusuf), çağatay şairi (XV. yy.). Şeyh Kemaleddin Hocendî'den ders gördü. Eserleriyle çağatay edebiyatının gelişmesinde önemli rol oynadı. *Divan*'ı Baysur Mirza adına yazdığı *Dihname*'si; *Beng ve Çağır* (Esrar ve Şarap) adlı nazım-nesir karışık münazarası vardır. (M)

EMİRİAHUR MUSTAFA PAŞA. Bk. MUSTAFA PAŞA *Emîriahur.*

EMİR-İ HAC (Mîr-i Hac, Emîr-ül Hac da denir), asıl adı bilinmeyen bir türk bestecisi (? - 1600 ?). 1582'de Mısır'dan gelerek Mehterhane'ye girdi. Zurnacı Ahmed'in öğrencisi oldu. Günümüze Irak, Bûselik, Nevâ ve Muhayyer makamlarında 4 peşrevi kalmıştır. (M)

EMİR KAZGAN, moğol beylerinden (öl. 1358). Semerkant valiliğinde bulunduğu sırada çağatay hanlarına karşı isyan ederek emîrlik elde etti. Timur'u koruyarak, yükselmesinde büyük rol oynadı. Bir anlaşmazlık yüzünden iki kumandanı tarafından öldürüldü. (M)

EMİRLİK i. (*emîr*'den *emîr-lik*). Emîr olma hali. || Emîrin yönettiği bölge. (M)

EMİR MUSTAFA PAŞA. Bk. MUSTAFA PAŞA *Emîr.*

EMİR MUSTAFA ŞERİFÎ PAŞA. Bk. MUSTAFA ŞERİFÎ PAŞA *İşkodralı.*

EMİRNAME blş. i. (ar. *emr* ve fars. *nâme*'den *emir-nâme*). *Esk.* Emir kâğıdı, yazılı buyruk: *İşini gör ve Ömer'in de boynunu vur, başını bana gönder deyip bu mealde eline bir de emirname verdi* (Cevdet Paşa). [M]

EMİR ÖZBEK Bk. ÖZBEK *bin* MUHAMMED.

EMİR SULTAN (Şeyh Şemseddin Muhammed bin Ali Hüseyni-i Buharî) **[Emîr Buharî** de denir], türk mutasavvıfı (Buhara 1368/1369 - Bursa 1429/1430). Babası Seyid Ali'dir. Bazı kaynaklara göre buharalı bir aileden gelir; Hac'ca gittikten sonra Anadolu'nun birçok ilini dolaşmış, sonra Bursa'nın Gökdere yöresinde, dünyadan el etek çekerek bir mağarada yerleşmiştir. Kübrevî tarikatından olduğu söylenen Emîr Sul-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

tan'ın kısa bir süre Anadolu müslümanları arasında büyük ün yaptığını, çevresinde çok büyük kalabalığın toplandığını hayatından bahseden kitaplardan öğreniyoruz. Bir aralık Yıldırım Bayezid'in ilgisini çekti, onun kızıyle evlendi. Timur ile Yıldırım Bayezid arasında yapılan Ankara savaşına katıldı (1402). Tutsak olarak Timur ordusunun eline düştüyse de sonradan serbest bırakıldı. Müritleriyle Murad II'nin İstanbul kuşatmasına katıldı (1422).

Emîr Sultan'ın gerek zamanında, gerek ölümünden sonra birçok mutasavvıf şairleri, halk ozanlarını etkilediği görülüyor. Aradan geçen uzun yıllar süresince yaratıcı halk düşüncesi, Emîr Sultan'ı insanüstü başarılarla dolu menkıbe ve kerametlerle anmış, onu Anadolu tarikat ulularının en büyüklerinden biri yapmıştır. Bugün Bursa'da Emîr Sultan adını taşıyan bir mahalle, bir cami ve içinde yattığı bir türbe vardır.

Onun kerametlerini konu edinen menakıbnamelerden adı en yaygın olanları, *Hacı Kasım* diye bilinen İbrahim bin Zeyneddin'in *Vesilet-ül Metalib* (Dileklerin Kaynağı) ile Yahya bin Bahşî'nin *Menakıb-ül-Cevâhir* (Mücevherlerin Menkıbeleri) adlı eserleridir. (M)

Emîrsultan camii, Bursa'da aynı adı taşıyan semtte, Yıldırım Bayezid'in kızı Hundi Fatma Hatun tarafından kocası Emîr Sultan adına yaptırıldı. 1795 Yılında yıkılınca Selim III tarafından aynı planda yeniden yaptırıldı (1804). 1855 Depreminden sonra onarıldı. Ahşap sütunlar üzerinde sivri ve yatay kemerli revaklarla çevrili bir şadırvan avlusu, avlunun kıble yönünde tek kubbeli, iki minareli, dörtköşe ibadet mekânı, kuzey yönünde yanlarında iki oda olan sekiz köşeli bir türbe ile cami, dikdörtgen biçimindedir. Asıl cami, bir kenarı 15,20 m olan bir kare planındadır. Kubbe yuvarlağına geçiş kemerli tonozlar aracılığı iledir; mihrabı ağaçtandır. Caminin iç mekânı kasnakta bulunan on iki ve kaidede bulunan kırk büyük pencere ile çok aydınlık bir görünüştedir. (M)

EMİR SÜLEYMAN (Süleyman Çelebi de denir), osmanlı şehzadesi (1377-1410). Bayezid I'in (Yıldırım) en büyük oğlu. Batılı tarihçiler tarafından Süleyman I diye nitelendirilir. Osmanlı tarihçilerine göre sadece Fetret devrinin bir şehzade emîri sayılır. Babasının devrinde Balkan savaşlarında başarılı görevlerde bulundu. Karesi, Saruhan, Aydın sancaklarının başında olarak Ankara savaşına katıldı, yenilgiden sonra da Timur tarafından kendisine Rumeli yakasının hükümdarlığı verildi. Yine Timur'un baskısıyle Edirne'yi başkent ilân etti. Edirne'ye giderken Gelibolu'da bizans imparatoru Manuel ile İstanbul anlaşmasını yaptı (1403). Buna göre, Emîr Süleyman Selânik ve Halkidikya (Khalkhydikia) yarımadasını, Tesalya'nın bir kısmı ile Gebze'ye kadar Marmara, Varna'ya kadar da Karadeniz kıyılarını imparatora bıraktı. Aynı zamanda bazı ticarî imtiyazlar vererek Venedik ve Cenevizliler ile de anlaştı.

Emîr Süleyman yedi yıl süren saltanatı sırasında devamlı olarak kardeşleri İsa Çelebi, Mehmed Çelebi ve Musa Çelebi ile mücadele etti. Anadolu tarafına geçerek Ankara ve Bursa'da savaş hazırlıklarına girişti. Bir ara Aydınoğlu Cüneyd Bey'in üzerine de yürüdü; fakat Karamanoğlu ve Germiyanoğlu beyliği kendi aleyhinde ittifak yapınca Edirne'ye döndü. Değerli devlet adamı ve müşaviri Çandarlızade Ali Paşanın ölümü ile kuvvetli bir destekten mahrum kaldı. Bu sırada Musa Çelebi, Eflak voyvodası, sırp despotu ve büyük ağabeyi Mehmed Çelebi'den yardım alarak Emîr Süleyman'a karşı saldırıya geçti. Eğlence ve içkiye düşkün olan Emîr Süleyman bunu haber alınca Edirne'den İstanbul'a doğru kaçtı, fakat yolda *Düğüncü ili* denilen köyde tutularak Musa Çelebi'nin bir adamına teslim edildi; kısa bir süre sonra da öldürüldü. Bursa'da Murad I'in türbesine gömüldü.

Bilim ve edebiyata yakın ilgi gösteren Emîr Süleyman'ın kendisi de bilgin ve şairdi. (→ Bibliyo.) [M]

EMİR YAHYA AĞA (Bedestanî), türk bestecisi (XVIII. yy.). Hayatı hakkında bilgi yoktur. Müstakimzadenin güfte dergisinde adı geçer (1750). [M]

EMİSUN, M.Ö. II. binyılda Mezopotamya'da hüküm sürmüş Larsa krallığının ikinci hükümdarı (M.Ö. 1939-1912). [M]

EMİSYON i. (fr. *émission*). Bk. PARA.

E.M.K. Elektr. ELEKTROMOTOR KUVVETİ'nin kısaltması. (M)

EMKİNE çoğl. i. (ar. *mekân*'dan *emkine*). *Esk.* Mekânlar, yerler, evler. || *Emkine-i cedîde,* yeni evler. (M)

EMLÂH çoğl. i. (ar. *milh*'ten *emlâh*). *Esk.* Tuzlar. || *Emlâh-ı bahriye,* deniz tuzları. (M)

EMLÂK çoğl. i. (ar. *mülk,* mal'dan *emlâk*). Ev, arsa, bahçe gibi taşınamayan malların, mülklerin ortak adı: *Öldükten sonra da* [...] *üç beş parça emlâkim onu geçindirip gidecekti* (R.N. Güntekin).

— Huk. *Emlâk alım vergisi,* 29 temmuz 1970 tarihli ve 1318 sayılı finansman kanunu ile değişik 18 şubat 1963 tarih ve 198 sayılı Emlâk Alım vergisi kn. uyarınca, bedeli karşılığı Türkiye'deki gayrimenkullerin iktisabı, gayrimenkuller üzerinde irtifak haklarının ve gayrimenkul mükellefiyetinin kurulması, bu hakların ve kuru mülkiyetin devri: arsa üzerine inşa veya binaya ilâve suretiyle binalar, bağımsız bölümler veya katlar (eklentiler veya ortak yer rayları dahil) meydana getirilmesi hallerinde alınan vergi. (Bk. ANSİKL.) || *Emlâk vergisi,* Türkiye sınırları içindeki bina ve arazilerden alınan vergi. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Emlâki emîriye* (veya *emlâkı mîriye*), beylik emlâki. (Bk. ANSİKL.) || *Emlâki hassa* (veya *emlâki hümayun*), hükümdar emlâki. || *Emlâki mazbuta,* elkonulmuş mallar. || *Emlâki mevkufe,* vakf edilmiş, bağışlanmış emlâk. (Emlâk sahibi tarafından şerî hükümlere ve vakıf kurallarına göre vakfa bağlanmıştır). || *Emlâki milliye,* devlete ait mallar. Bk. MİLLÎ *emlâk.*

— ANSİKL. Huk. *Emlâk alım vergisi* kanunu, değişiklikten önceki şekliyle verginin konusu olarak gayrimenkullerin başkasından bedeli karşılığı iktisabını esas alıyordu. Yapılan değişiklik ile, gerek arsa üzerine inşa edilmek suretiyle, gerek mevcut binaya ilâve olmak üzere binalar, bağımsız bölümler veya katlar meydana getirilmesi de verginin konusu içine alınmıştır. Bu gibi durumlarda vergiyi doğuran olay inşaattır. Aynı kanunla getirilen ve uygulamada ortaya çıkan tereddütleri ortadan kaldıran yeniliklerden biri de, kuru mülkiyetin devrini verginin konusuna sokan hükümdür. 29 temmuz 1970'te kabul edilen 1319 sayılı *Emlâk Vergisi* kanunu, binalar ve arazilerden alınacak vergileri düzenlemektedir. Kanunun 2. maddesine göre, sabit olmak şartıyle, kara veya suda yapılmış olan inşaat bina sayılır. Bina vergisinin mükellefi, binanın maliki veya intifa hakkı sahibi, her ikisi de yoksa binaya malik gibi tasarruf eden kimsedir. Müşterek mülkiyet halinde, pay sahipleri, pay oranlarına göre vergi verirler. Bina üzerinde iştirak halinde mülkiyet söz konusu ise, malikler vergiden müteselsil olarak sorumlu olurlar (md. 3). Hangi binaların vergiden daimî muaf olduğu 4. maddede gösterilmektedir. Bunların içinde, kamu emlâki ve kamu yararına ayrılmış binalar önemli bir yer tutmaktadır. Bu yerlerin vergi muafiyetinden yararlanmaları için, kiraya verilmemeleri şarttır. Bu şartın istisnası ise, 4. maddenin a ve b bentlerinde gösterilir. Aşağıdaki niteliklere sahip olan binalar ise, geçici olarak vergiden muaftır: **1.** mesken olarak kullanılmak şartı ile, değeri 50 000 liraya kadar olan yeni yapılmış binalar veya apartman katlarının tamamı; değeri 100 000 liraya kadar olanların 50 000 lirası, 150 000 liraya kadar olanların ise 25 000 lirası bitimlerini takip eden bütçe yılından itibaren 10 yıl için (eğer bunlar sonradan satın alınır iseler, sürenin geri kalan kısmı için); **2.** Turizm Endüstrisini Teşvik kanunu hükümleri içine giren ve turizm belgesi alan kurumların binaları için, belgenin alınmasını takip eden bütçe yılından itibaren 5 yıl için; **3.** tabiî âfetlerin olduğu bölgelerde, âfeti takip eden 5 yıl içinde yapılan veya kamu kurumlarınca yapılarak sahiplerine devredilen binalar yapımın bitimini veya devri takip eden 10 yıl için vergiden muaf olurlar. Bu muafiyetten yararlanabilmek için, iki ay içinde, ilgili vergi dairesine başvurulması gereklidir. 6. madde, köylerdeki binalar için vergiden muaf olan kısmı 10 000 liraya yükseltilmiştir. Bina vergisinin nispetleri: 50 000 liraya kadar binde 7; 100 000 liraya kadar binde 8; 150 000 liraya kadar binde 9; 150 000 liradan yüksek değerde olan binalar için ise, binde 10'dur (md. 8).

Arazi vergisi ise, Türkiye sınırları içinde bulunan arazi ve arsalardan alınır (md. 12). Kanunun tarifine göre arsa, kural olarak, belediyelerce parsellenmiş arazidir. Bunun dışında hangi yerlerin arsa sayılacağı, İmar ve İskân bakanlığının mütalâası alındıktan sonra Maliye bakanlığınca hazırlanacak bir yönetmelikte gösterilecektir. Arazi vergisinin mükellefleri yönünden 13. madde, daimî muafiyet yönünden de 14. madde bina vergisindekine paralel hükümler koymaktadır. 15. Maddede belirtilen geçici muafiyetten yararlanan arazilerde ortak nokta, bunların tarım kollarından birine tahsis edilmiş olmalarıdır. Muafiyet çeşitli ihtimallere göre, 6 yıl ile 50 yıl arasında değişmektedir. Aynı şekilde, küçük çiftlikler için getirilen istisnaya göre, mükellefin, bir vergi dairesi içindeki tarım arazisinin toplam vergi değeri 50 000 lira ise, tamamı; 150 000 liradan fazla ise 50 000 liraya kadar olan kısmı vergiden muaftır (md. 16). Arazi için vergi nispetleri: 50 000 liraya kadar binde 2; sonra gelen 75 000 için, binde 3; sonra gelen 100 000 için binde 4; sonra gelen 100 000 için binde 6; sonra gelen 100 000 için binde 8; 475 bin liradan daha yukarı olan matrahlar için ise binde 10'dur. Arsalar için vergi nispeti binde 15'tir. Gerek bina, gerek arazi vergileri için beyan sistemi kabul edilmiştir.

— Teşk. tar. *Emlâki emîriye,* aslında emîre, hükümdara ait mallar anlamına gelir. Fakat müslüman türk devletinde, gerektiğinde devlet adına kullanılmak amacıyle, büyük sultana bırakılan araziyi, ayrıca askerî ve sivil ihtiyaçları karşılamak için yapılan kale, kışla, tersane, köprü, imalâthane, han, konak v.b. tesisleri ve bütün taşınmaz malları ifade etmek üzere kullanılan bir deyimdir. Osmanlı imparatorluğunda, XV.yy. ın ikinci yarısından itibaren, merkezî idarenin gitgide kuvvetlenmesi sonucunda (vakıflar dışındaki) bütün taşınmaz mallar, hattâ birçok gelir kaynakları emlâki emîriye arasında gösterildi. XVII. yy. da devlet teşkilâtının zayıflaması sonucu, bu mallar, usulsüz olarak, rüşvet ve iltimasla çeşitli kimselere dağıtılmağa başlandı; bu tutum halk arasında *devlet malı deniz, yemeyen domuz* tekerlemesiyle ifade edildi. Emlâki emîriye'nin idaresi Tanzimat'tan (1839) sonra Maliye nezaretine, Cumhuriyet devrinde de Millî Emlâk Genel müdürlüğüne devredildi. (M)

EMLÂKÇI i. (*emlâk*'ten *emlâk-çı*). Emlâk alım satım işleri ile uğraşan kimse. (M)

EMLÂKÇILIK i. (*emlâkçı*'den *emlâkçı-lık*). Emlak alım satımıyle uğraşma işi. (M)

Emlâk Kredi bankası (TÜRKİYE -), Türkiye'de halkın inşaat teşebbüslerini destekleyerek, gerekli kredileri sağlamak amacıyle kurulan banka. 3 Haziran 1936 tarih, 844 sayılı kanunla, 20 milyon lira sermayeli Emlâk ve Eytam bankası kuruldu. 1926-1944 Arasında banka, yeni inşaata ipotek karşılığı kredi verdi. Ankara ve İzmir'de birçok bina, Samsun şehir ve su tesisatı, Trabzon, Konya elektrik tesisatı, Ankara'da Saraçoğlu (Namık Kemal) mahallesi gibi tesisler kuruldu. İhtiyaçlara daha geniş ölçüde cevap verebilmek amacıyle, 1 eylül 1946'da husussî hukuk hükümlerine tabi bir anonim ortaklık şeklinde, 100 milyon sermayeli bugünkü banka kuruldu. Sermayesi, 1953'te 300 milyona çıkarıldı. Mart 1964'ten itibaren 440 sayılı kanuna tabi olarak bir iktisadî devlet teşekkülü oldu.

Yapı tasarruf sistemi ve artan taahhütler dolayısıyle, sermaye 1 milyar liraya çıkarıldı (783 sayılı kn.). Bunun yüzde 55'i hazineye aittir, temsil hakkı Maliye bakanlığında iken sonradan İmar ve İskân bakanlığına devredildi (A grubu hisseler). B grubu hisseler tutarının 400 milyonu hazineye ve kalan 50 milyonu da Emekli sandığı Millî Reasürans TAŞ., Türkiye İş bankası,

Sümerbank ve Güven Sigorta şirketlerine aittir. İstanbul'da 17, Ankara'da 10 olmak üzere yurt içinde 154 şubesi vardır.

Bankanın amaçları: yurttaşı mesken sahibi yapmak, hazır ve yapılacak binaların ipoteği karşılığı ikrazda bulunup kredi açmak, bina yapmak, yaptırmak ve bunları satmak, yapı malzemesi sanayii ve ticareti, sigortacılık, bankacılık, gayrimenkul alım satımı, plan, proje, etüd ve ekspertiz işleri. Banka bu amaçla (İstanbul ve Ankara'da) toplu meskenler inşa ettirdi.

İpotekli krediler toplamı 1946'da 27 milyon lira iken 1958'de 486 milyona ve 1968 sonunda da 1,8 milyara yükseldi. Ticarî krediler 1952'de 24 milyon, 1969 sonunda birleşik krediler 2,3 milyona ulaştı. Mevduat 1947'de 14,6 milyon iken 1 milyarı aşmış durumdadır (1,151 milyar). Dışarıda çalışan türk işçilerinin tasarruflarını değerlendirmek amacıyle bir ikraz ve mesken fonu kondu (499 sayılı kanun). Piyasaya çeşitli yıllarda toplam 595 milyon liralık tahvil çıkardı. İstanbul'da Levend, Kadıköy'de Koşuyolu mahallesinden başka Ataköy sahil şehri, iç ve dış turizme faydalı bir tesis oldu.

Emlâk Kredi bankası; Türk Ticaret bankasına, T.C. Merkez bankasına, Türkiye Vakıflar bankasına, Denizcilik bankasına (toplam 3 milyon), Güven Sigorta ve Millî Reasürans'a (423 000 TL), Ankara İmar Ltd.'ye, TİMLO Şti'ne, İstanbul İmar Ltd. Şti'ne (toplam 55 milyon), çeşitli çimento şirketlerine (52,5 milyon), porselen ve çini sanayiine 40 milyon TL. ile katılmaktadır. (M)

Emlâk ve Eytam bankası. Bk. EMLÂK KREDİ BANKASI (TÜRKİYE—). [M]

EMLER (Josef), çek tarihçisi (Lübnan 1836-Prag 1899). İlk *Çek Ansiklopedisi*'nde çalıştı ve 1871'de Prag şehri arşivcisi oldu. Bohemya tarihi ile ilgili incelemeler yaptı: *Reliquae Tabularum Regni Bohemiae* (Bohemya Krallık Arşiv Kalıntıları) [1870 - 1872], *Regesta Diplomatica Nec Non Epistolaria Bohemiae e Moraviae* (Bohemya ve Moravya Üstüne Açıklamalı Diplomatik Belge ve Mektup Derlemesi) [1872-1892]. (L)

EMLES sıf. (ar. *melâset*, pürüzsüzlük'ten *emles*). Düz, pürüzsüz, cilâlı.

— Jeol. *Esk. Hacer-i emles*, pürüzsüz, düz taş. (M)

EMMA, İngiltere kraliçesi (öl. Winchester 1052), Normandiya dükü Richard'ın kızı. 1002'de, anglosakson kralı Aethelred II, Danimarkalıları kovmağa çalıştığı sırada, Normandiya ile barışmak için, Emma ile evlendi. Danimarka kralı Knud da, 1017'de İngiliz krallığını ele geçirdiği zaman, tahtına meşruluk kazandırmak için, onunla evlendi. Emma, Aethelred'den olan Alfred ve Edward adlı oğullarını Normandiya'da bıraktı. Knud'dan olan oğlu Harthaknund'un Danimarka tahtına geçmesini sağladı. Harthaknud ölünce (1042), yerine Emma'nın ilk kocasından olan oğlu Edward geçti. Günah çıkarıcı Edward ölünce, İngiltere tahtına Emma'nın küçük yeğeni Normandiya'lı William geçti (1066). (L)

EMMAHAVEN. Bk. TELUK BAYUR.

EMMA - HOO. Japon mit. Buddha dininde cehennem tanrısı. EMMADAİ-O ve EMMAO da denir. (L)

EMMANUEL, ibranî dilinde *Allah bizimle* anlamına gelen isim. Peygamber Isaias, bunula gelecekteki Mesih'i belirtmek istemiştir. Aziz Matta İncilinde Emmanuel ile İsa'nın aynı kişiler olduğu kabul edilir. (L)

EMMANUEL (Maurice), fransız bestecisi ve müzik bilgini (Bar-sur-Aube 1862-Paris 1938). Paris konservatuvarına girdi, Léo Delibes'den beste, Bourgault-Ducoudray'den müzik tarihi okudu. Bir yandan da Sorbonne ve Louvre okulunun kurslarına devam etti. Makam konusundaki düşünce aykırılığı yüzünden Roma yarışmasını kazanamadı. Guiraud'dan ders almağa başladı ve Debussy ile tanıştı. 1895'te *Yunan orkestra bilimi* üzerine, edebiyat fakültesinde bir doktora tezi verdi. Sainte-Clotilde kilisesinde müzik işlerini yönetti ve Bourgault-Ducoudray'den boş kalan konservatuvar müzik tarihi öğretmenliğini üzerine aldı (1907-1936). 1898'de Collège de France profesörleri, Emmanuel için bir müzik tarihi kürsüsü kurmak istedilerse de, kimya profesörü Berthelot buna şiddetle karşı koydu. Başlıca eserleri: Enstrümantal müzik için: «*si bemol*» *dörtlüsü* (1903) ve *Yunan Halk Şarkıları üzerine Süit* (1907); orkestra için: *Neşeli Bir Masal için Uvertür* (1890), *Zingaresca, Fransız Süiti* (1935), *Rhone şiiri* (1938), iki senfoni (1919-1931); ses müziği ve sahne için: *Zincire Vurulan Prometheus* (1916-1918), *Salamis* (1921 -1928), *Amphitryon* (1936) belli başlı eserleridir. Ayrıca, *Eski Yunan Müziği, Müzik Dili Tarihi* (1911-1928) adlı öğretici eserlerle, *Pelléas et Mélisande* operası (1929), *Reicha* ve *Franck* üzerine çeşitli incelemeler yazdı. (L)

EMMANUEL (Noël MATHİEU, **Pierre** — denir), fransız şairi (Gan, Aşağı Pireneler 1916). Güçlü, tumturaklı, devrimci, aynı zamanda hıristiyan bir yazardır. Şiir kitapları: *Tombeau d'Orphée* (Orpheus'un Mezarı) [1941], *Combats avec tes Défenseurs* (Koruyucularınla Savaş) ve *Jour de Colère* (Öfke Günü) [1942], *La Liberté Guide nos pas* (Hürriyet Adımlarımıza Kılavuzluk Ediyor) [1945], *Sodome* (1946), *Cantos* ve *les Chants du Dè à Coudre* (Yüksük Şarkıları) [1947], *la Colombe* (Güvercin) [1952], *l'Evangéliaire* (Dua kitabı) [1962]; denemeleri: *la Nouvelle Naissance* (Yeni Doğuş) [1963]; *Poésie* (Şiir), *Raison Ardente, Qui est Cet Homme?* (Kim Bu Adam?) [1947], *l'Ouvrier de la Onzième Heure* (Saat On Bir İşçisi) [1953], *le Goût de l'Un* (Birinin Zevki) [1963]; *la Face Humaine* (İnsan Çehresi) [1965]; *le Monde est Intérieur* (Dünya İçtedir- [1967]. Yazar, eserlerinde, gençliğinde, olgunluk döneminde ve şiir alanında edindiği tecrübelerini gözden geçirir, yanlış bir din eğitiminin sahteleştirdiği manevî bir riyazetin gereklerini dile getirir. (L)

EMMÂRE sıf. (ar. *emr*'den *emmâre*). *Esk.* Çok zorlayan, emreden. || *Nefs-i emmâre*, insanı fenalığa, günaha ve şehvete sürükleyen nefis: *Nefs-i emmâre hizâsında henüz duygulari* (M. A. Ersoy). [M]

EMMA Waldeck-Pyrmont'lu, prens Georg Viktor'un kızı (Arolsen 1858-La Haye 1934). 1879'da Hollanda kralı Wilhelm III ile evlendi ve kızı Wilhelmina'nın küçüklüğünde (1890-1898) kral naipliği yaptı. (L)

EMME i. (*emmek*'ten *em-me*). Emmek eylemi.

— Bot. Bitkilerde sıvıların yukarı doğru yükselmesini sağlayan kuvvetlerden birine verilen ad. (Bazı mekanik etmenlerle [buharlaşma, kılcallık v.b.] fiziksel ve kimyasal olaylara dayanır. Ham besisuyunun yukarı çıkmasının sebeplerinden biri emmedir.)

— Cerr. Mide bağırsak emmesi. Emici bir aygıta bağlı olarak burun veya ağızdan mide veya bağırsağa kadar sokulmuş yumuşak bir tüple sindirim aygıtını boşaltma metodu. (Bu metot özellikle bağırsak kıvrımlarının genişlemesini önlemek amacıyle bağırsak tıkanmalarında kullanılır.)

— Fiz. Bk. ANSİKL.

— Fiziyol. Emme, sıvı besinleri ağza alma yoludur. (Emmede ağız emme tulumba, dil piston rolü oynar; hava basıncı sıvıları ağza doğru yükseltir. Bebelerin meme emmesi, sokucu böceklerin, sülüklerin kan veya besisuyu emmeleri de buna benzer.)

— Mekan. Saf veya asıltı halindeki katı cisimlerle yüklü bir akışkanı veya toz halindeki maddeleri özel cihazlar yardımıyle emmek işlemi. (Bk. ANSİKL.) || *Emme-basma tulumba*, emme tulumba ile basma tulumbanın çalışma prensiplerinden yararlanılarak hazırlanan bir çeşit tulumba. (Bk. ANSİKL.) || *Emme deliği*, buharın silindire girmesi için, silindir üzerinde açılmış delik. (Lokomotifte emme ayarı, makinistin eli altında bulunan bir hareket volanı yardımıyle yapılır. Makinist, kazandan çıkan buharı, katarın yön, hız ve yüküne göre ayarlayabilir.) || *Emme tulumba*, boşluk meydana getirerek, suyun (veya genel olarak, herhangi bir akışkanın) seviyesini yükselten tulumba. Bk. ANSİKL.

— Oto. Bir patlamalı motorda, dört zamanlı devir*'in birinci zamanı. (Bu devirde, karbüratörden gelen yanmış gazlar silindire alınır.) || *Emme borusu*, hava-yakıt karışımını karbüratörden silindirlere taşıyan boru. (*Emme manifoldu* da denir.) || *Emme deliği*, iki zamanlı bir motorda, silindir üzerinde bulunan ve gerekli zamanda piston tarafından açılan delik. || *Emme supabı*, gaz veya sıvıların, bir motor silindirine veya pompa gövdesine geçmesini sağlayan supap.

— Petr. Bir akışkanın pompaya gelişi. || Bir haznenin pompayle boşaltılması.

— Ted. Yaraları, içlerinde bulunan zararlı maddelerden kurtarmak için bunları emme usulü. (Günümüzde, zehirli hayvanlar tarafından yapılan yaralarda hâlâ tatbik edilmektedir [yılan, akrep v.b.]. Emmeyi yapabilmek için ağız mukozasında ve diş etlerinde en küçük bir yara veya sıyrık bulunmamalıdır, yarayı emdikten sonra derhal tükürmeli ve ağız çalkalanmalıdır.)

— Teknol. Çeşitli sanayi dallarında, özellikle ağaç sanayiinde, dökülen küçük parçaların ve talaşların pnömatik makinelerle çekilmesi. (Toplanan talaş artıkları *hortum* denilen bir bölmede birikir. Emme işlemi, hem talaşların başka bir alanda değerlendirilmesini sağladığı, hem de ağaç atelyesinde yangın tehlikesini azalttığı için yararlıdır.)

— Toprakbilim. *Emme gücü*, topraktaki, kil ve humus asitleri gibi negatif elektrikle yüklü koloitlerin, pozitif elektrikle yüklü katyonları tutma özelliği. (Pratik bakımdan, toprağın besleme gücü bu özelliğe dayanır. Tutulan bu iyonlarla, topraktaki bazlar arasında bir alışveriş meydana gelir.)

— ANSİKL. Fiz. *Emme*, bir sıvının, kılcallık olayına bağlı olarak, gözenekli veya toz halindeki katı bir madde için sızması olayıdır. Bu olay, koloidal yapılı katı maddelerin şişmesinden ayrıdır. Çok sık olarak bu iki olay birlikte görülür: suya batırılmış bir sünger veya kurutma kağıdında olduğu gibi. Buna karşılık, pişmiş toprak gibi gözenekli bir maddenin suya batırılması halinde emme olayı tek başına meydana gelir ve gözenekler ne kadar küçükse emme o kadar hızlı olur. Çözünmez maddelerin tozları, kumlar v.b. için de olay aynı şekilde gelişir. Jamin'in yaptığı deneyler, emme olayının bazen 20 atmosferi aşabilen çok yüksek basınçlara yol açtığını göstermiştir.

— Mekan. Bir pompanın en büyük *emme* yüksekliği teorik olarak 10,33 m'dir. Aslında emme yüksekliği bu rakamın çok altındadır; çünkü süzgeçteki, klapeden geçişteki ve çeşitli borulardaki yük kayıplarını hesaba katmak gerekir. Öte yandan, bir pompanın emişinde aşırı ölçüye vardırılan vakum, çukurlaşma olaylarına yol açabilir ve çarkın kanatçıklarını tahrip edebilir. Ayrıca, yükseltiyi (900 m'de, 10,33 m yüksekliği 1 m'ye kadar düşürmek gerekir), suda çözünmüş havanın uçmasını ve boşluktaki su buharının uçmasını da gözönüne almak gerekir. Böylece, 20°C'lık bir ısı derecesinde su, 0,024 kg/sm² basınç altında kaynar; bu da 0,24 m'lik bir yüksekliğe tekabül eder. Ayrıca emme borusuna, özellikle pompanın yataklarından az miktarda hava girebilir (emme yönünde) ve bu yüzden pompanın çekişi durabilir. Bu sebeplerle emme yüksekliği söz konusu olduğu zaman teorik yüksekliğin yarısını aşmamak yerinde olur.

● *Emme-basma tulumba.* Emme tulumba ile basma tulumbanın bileşik modelidir. Tulumbanın gövdesi, emme tulumbanınki gibi su dışındadır. Ancak biçim olarak gövde, basma tulumbaya benzer. Piston deliksiz ve supapsızdır. Yalnız gövdenin alt tarafında iki supap bulunur; bunlardan emme tarafında olanı, gövdenin içine doğru, basma tarafındaki ise gövdenin dışına doğru açılır. Tulumbada hem emme, hem de basma borusu bulunur. Piston yukarı çıkarken su gövdeye dolar, aşağı inerken emme supapı kapanır ve su, basma borusu supapından geçerek basma borusuna dolar.

● *Emme tulumba.* Bir emme borusu, bir silindir gövdesi ve bu silindir içinde hareket eden bir pistondan meydana gelir. Emme borusu kuyunun içine dalar; su, aşağıdan yukarıya doğru açılan bir supapla gövdeden ayrılır. Piston üzerinde, yine aşağıdan yukarıya doğru açılan supaplarla örtülmüş bir veya birkaç delik bulunur. Tulumba, bir kola basmak suretiyle elle çalıştırılır. Piston kursu, pompa gövdesinden boşaltma ağzına kadar uzanır.

◆ **Emmeli** sıf. Yanına yerleştirilmiş bir vantilatör yardımıyle çekişi sağlanan bir

Waldeck-Pyrmont'lu EMMA

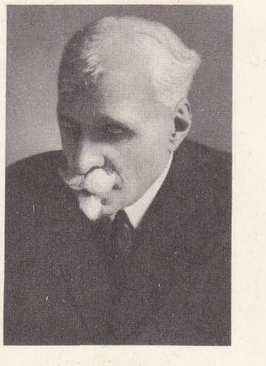

Maurice EMMANUEL

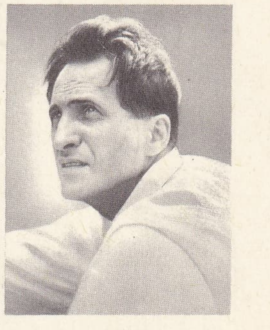

Pierre EMMANUEL

Foto. C. Busters, X (LAROUSSE)

ısıtma cihazı için kullanılır. (LM)

EMME, İsviçre'de (Bern, Solethurn ve Luzern kantonları) iki ırmağın adı. **Büyük Emme,** kuzeyde Brienz gölü yakınında yükselen dağlardan çıkar, *Emmentha*'den geçer, Berthoud'yu sular ve Solethurn'un aşağı kesiminde Aere ırmağına dökülür: 80 km. **Küçük Emme,** Luzern'in biraz aşağısında Reuss ırmağı ile birleşen ve vâdisi *Entlebuch*'u meydana getiren bir Alp akarsuyudur. Pilatus'un kuzey eteğinde, Luzern ile Emmenthal (sonra Bern) arasında ulaşım yoludur. (L)

EMMEÇ i. (*emmek*'ten *em-meç*). Fiz. *Yeni.* Bağlı olduğu kabın gazını seyreltmeğe veya sıkıştırmağa yarayan ve içinden sıvı geçirilerek çalıştırılan âlet. (Bk. ASPİRATÖR.) ‖ *Boşluk emmeci,* bir ortam içinde boşluk yapmağa yarayan bir çeşit hidrolik hava boşaltma makinesi. (*Vakum tromp*'u da denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fiz. Bir kap içinde tam bir boşluk meydana getiren *boşluk emmeci,* çoğu zaman boşaltma makinesine tercih edilir. Alvergniat'nın maden veya camdan yapılan su emmeci (su trompu), alt ucu aşağıya doğru daralan yuvarlak bir şişeden meydana gelir. Bu dar kısımda bulunan basınç altındaki su, en sonunda basıncın etkisiyle geniş ağızlı bir huniye akar. Huninin çeperlerine değmeden geçen su, buradaki havayı emer. Şişe ve huni, üstüne delik açılmış bir boru içine yerleştirilir. Bu deliğe yatay olarak sokulan başka bir boru da emmeci, boşluk yapılacak kapla birleştirir. Bu yolla tam bir boşluk sağlanamaz; elde edilen basınç ancak şişedeki suyun doyurucu buharının basıncı kadardır. Bu emmeçlerin en büyük özelliği, yapılışında ve kullanılışındaki kolaylıktır.

Sanayide su emmecinden, daha çok röntgen ampulleri ve akkor lamba ampulleri içinde boşluk sağlamak için yararlanılır. Civa emmeçleri (civa trompu) daha iyi sonuç verir, ancak işlem çok uzun sürer. Civa emmeci ancak, basınç birkaç milimetre civadan fazla olmadığı zaman kullanılır. Bir kılcal boru içine damla damla civa akıtılır; boruya düşen her damla arasında küçük bir hava kabarcığı meydana gelir. Civa damlası ağır olduğu için hava kabarcığını aşağı doğru iter, sıkışan hava yavaş yavaş aradan çekilir ve civa, damlatılan ağızdan dışarı çıkar. (LM)

EMMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Dil, dudak ve nefes yardımıyle bir şeyi içine çekmek: ***Sütünü emen bu pembe dudakların, yarın, yüz binlerce insanı, [...] duygularıyle besleyip olgunlaştıracağından habersizdi*** (N. Araz). ‖ Ağzında tükürük yardımıyle eriterek içine çekmek: ***Akide şekerini emerek yemek hoşuma gider.*** ‖ Sıvı bir maddeyi içine geçirmek, içmek: ***Saksıya döktüğüm suyun hepsini toprak emdi.*** ‖ *Argo.* Bir kimseden iyice yararlanmak.

— ÇEŞ. DEY. (*Anasından*) *Emdiği süt burnundan fitil fitil gelmek.* Bk. ANA. ‖ *Emdiği sütü haram etmek,* (anne için) evlâdını lânetlemek. ‖ *Eme eme* (*kanını iliğini*) *kurutmak,* birinin kuvvetini tüketmek. ‖ *Kanını emmek,* sömürmek, güçsüz ve perişan bırakmak: ***İngiltere Hindistan'ın kanını emiyor*** (Ömer Seyfeddin).

◆ **Emdirmek** ettrg. f. Emmek işini yaptırmak.

◆ **Emilmek** edilg. f. Emmek eylemine konu olmak.

◆ **Emişmek** ortaklş. f. Karşılıklı olarak birbirini emmek. *Halk dili.* (iki çocuk için) Birbirinin annesinin sütünü emmiş olmak. (LM)

EMMELOORD, Hollanda'da (Kuzeydoğu polder'i) komün. Kuzeydoğu polder'inin başlıca yerleşme bölgesi olan şehirde, idarî servisler, bankalar, öğretim kurumları vardır. (L)

EMMEN, Hollanda'da (Drenthe) şehir, Drenthe ırmağının güneydoğusunda; 76 600 nüf. Emmen, aralarında *Emmen* kasabası da (18 750 nüf.) bulunan birkaç kasabanın birleşmesiyle meydana geldi. Verimli kılınmış (tarım, çayırlar) bir bölgede kurulu bir tarım topluluğudur. Patates tarımı nişasta sanayiinin ve kola hazırlayıcılığının kurulmasına yol açtı. İkinci Dünya savaşından sonra, çeşitli sanayi kolları (naylon ve tuhafiyecilik; elektroteknik; dökümevleri; karosercilik; ecza malzemesi) gelişti. (L)

EMMENAGOG sıf. ve i. (yun. *emmena,* aybaşı ve *agogos,* getiren'den fr. *emménagogue*). Aybaşı hallerinin meydana çıkmasına sebep olan ilâçlara denir.

— ANSİKL. Tam anlamıyle *emenagog* yoktur. Aybaşı halinin yokluğunun (amenore) sebebine yönelen tedavide yardımcı olarak bu ilâçlar kullanılır. (L)

EMMENDİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Kara Orman'ın batı kenarında; 15 000 nüf. Kenevir iplikçiliği. Deri sanayii. Makine yapımı. Eski Hochburg markgraf'lığının başkenti. 1130 Yılında Hochsburg'ların yerine geçen Baden markgrafları şatosunun kalıntıları. (L)

EMMENSİT i. (fr. *émmensite*). Amerika'da kullanılan patlayıcı madde.

— ANSİKL. Dr. *Emmens*'in keşfettiği bu patlayıcı maddenin bileşiminde genellikle sodyum veya amonyum nitrat bulunur. Pikrik asitle karıştırıldığı zaman patlama gücü oldukça artar ve bozulmadan uzun süre saklanabilir. (L)

EMMENTAL veya **EMMENTHAL,** İsviçre'de vâdi. Ön Alpler'de, Büyük Emme tarafından akaçlanır. Vâdideki taraçalarda yemlik bitki tarımı yapılır. Buzultaşlı ve molaslı yamaçlardaki otlaklarda büyük ölçüde sütçül inek yetiştirilir. Peynircilik, dokuma sanayii ve küçük sanayi yoğun nüfusu (Km²'ye 100 kişiden çok) besler ve Emmental'in Bern Alplerinin en faal bölgelerinden olmasını sağlar. (L)

EMMER (Luciano), İtalyan filim yönetmeni (Milano 1918). Enrico Gras ile birlikte resim sanatının şaheserlerini kısa filimlerle perdede canlandırdı: Hyrenimus Bosch'un *Yeryüzü Cenneti* adlı tablosundan *İl Paradiso Terrestre* (1940), Giotto'nun Padova kilisesinin duvarlarındaki *İsa'nın Dramı*'ndan *İl Dramma di Cristo* (1940) [1948'de yeniden çevrilen bu iki filim «sanat filmi» türünün ilk klasikleridir, İtalya'da ilgi uyandıran bu filimleri, ancak savaştan sonra, 1946'da, H. Langlois Fransa'da tanıttı]; Carpaccio'nun eserlerinden alınan *La Legganda di Sant'Orsola* (Aziz Orsola Efsanesi) [1948], *Piero Della Francesca* (1949). Öteki filimleri: *Goya* (1950), renkli olarak *Leonardo da Vinci* (1952). Konulu uzun filimleri: *Domenica d'Agosto* (Bir Ağustos Pazarı) [1949]; *Parigi e Sempre Parigi* (Paris Her Zaman Paris'tir) [1951]; *İl Bigamo* (İki Karılı Adam) [1955]. (L)

EMMERİCH, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland - Westfalen) şehir, Ren kıyısında, Hollanda sınırında; 18 200 nüf. XI., XII., XV. yy. lardan kalma katedral. Makine yapımı. Kâğıtçılık. Besin sanayii. (L)

EMMERİCİA i. Karındanbacaklı tatlı su yumuşakçası. Kavkısı yüksek burmalı, pürüzsüz koni biçimindedir; kapakçığının ortasında bir çekirdek bulunur. Güney Avrupa ırmaklarında, özellikle İspanya ve Portekiz'de yaşar. (Önden solungaçlılar altsınıfının *hydrobiidae* familyasından). (L)

EMMERİCK veya **EMMERİCH** (Anna Katharina), **Dülmen Rahibesi** diye anılır, germen mistiklerinden (Flamske, Westfalen 1774-Dülmen 1824). İsa'nın çilesi ile ilgili olarak gördüğü hayaller Clemens Brentano tarafından kaleme aldı. (L)

EMMET (Robert), irlandalı ihtilâlci (Dublin 1778-ay. y. 1803). Aşırı milliyetçi idi. «Birleşik - İrlandalılar»ın hayatta kalanları ile ilgi kurdu ve 1802'de fransız hükümetiyle temasa geçti. 1803'te büyük bir ayaklanma için hazırlıklara girişildi. Emmet, aynı yılın temmuz ayında Dublin'de ayaklanma bayrağını çekti ise de elindeki kuvvetlerin yetersizliği yüzünden, ayaklanma Dublin garnizonu tarafından kolayca bastırıldı. Emmet, bir ay sonra tutuklandı, vatana ihanet suçu ile yargılandı ve ölüme mahkûm oldu. Başarısızlığına rağmen, bu genç ve romantik kahramanın ölümü, İrlanda'yı karıştırdı ve millî hislerin canlanmasına yol açtı. (L)

EMMİ i. (ar. *ʿamm, amca*'dan). *Halk dili.* Amca: ***Lâkin emminin avradını görüyon mu?*** (Orhan Kemal). [M]

EMMİUS (Ubbo VAN EMBDEN, — denir), hollandalı tarihçi (Greetsiel, Doğu Friesland 1547 - Groningen 1625). Théodore de Bèze'in dostu idi. 1579'da Norden okulunun müdürü oldu. 1587'de Augusburg bildirisini imzalamadığı için görevinden alındı. Leer'e çekildi, orada yeni bir okul kurdu (1594). 1614'te, Groningen akademisinde tarih ve yunan dili profesörlüğü yaptı, Nassau kontu Willem Ludwig'in danışmanı oldu. (L)

EMMONİT i. (fr. *émmonite*). Miner. Kalkerli tabiî stronsiyum karbonat. (Stronsiyanit çeşidi.) [M]

EMMONS (Ebenezer), amerikalı hekim ve jeolog (Middlefield, Massachussets 1800 - Brunswick 1863). Kuzey Carolina Jeoloji dairesi başkanıydı; çok sayıda fosil biçimleri buldu ve bunlar üzerinde stratigrafik incelemeler yaptı. Eserleri arasında *Jeoloji Elkitabı* (1826), *Amerikan Jeolojisi* (1854-1857) sayılabilir. (L)

EMMONS (Samuel Franklin), amerikalı jeolog (Boston, Massachusetts 1841-Washington 1911). 1896'dan 1903'e kadar A.B.D. Devletler Jeoloji derneği başkanlığında bulundu. Maden kaynakları üzerinde araştırmalar yaptı. Başlıca eserleri: *Leadwille'de Jeoloji ve Maden Endüstrisi* (1886); *Kayalık Dağlar'ın Jeolojik Rehberi* (1890); *Aşağı California'nın Jeolojisi* (1890); *Birleşik Devletlerde Faydalı Metallerin Jeolojik Dağılımı* (1893). [L]

EMN i. (ar. *emn*). *Esk.* Eminlik, rahatlık, emniyet. ‖ *Emn ü eman* (*emn ü âsâyiş* veya *emn ü selâmet*), huzur ve sükûnet: *Her yerde remz-i emn ü emân oldu tuğlar* (Yahya Kemal). *O, her işe dikkat ve bizzat tekayyüd eyler ve emn ü asayişi muhafaza için gene sokaklarda gezerdi* (Cevdet Paşa). [M]

Emnâbâd, İstanbul'da Fındıklı semtinde ünlü sahil saraylarından biri. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılarak (1724-1725) karısı, Fatma Sultana verildi. Sarayın yerinde eski sadrazamlardan Kara İbrahim Paşanın yeğeni Osman Beyin yalısı bulunuyordu. Osman Bey ölünce Hazineye olan borçlarına karşılık yalı müsadere edildi ve padişaha ait mülkler arasına katıldı. Sultan Ahmed III'ün kızı Fatma Sultan için yaptırmayı düşündüğü sarayın yeri olarak burası seçildi. Bina eminliğine başbaki kulu Mehmed Emin Ağa getirildi. Saray kıyı boyunca uzanan ve denize şahnişlerle çıkıntılar yapan selâmlık, ağalar dairesi, mabeyin ve harem dairelerinden ve buna dik denize doğru çıkıntı yapan bir köşkten meydana geliyordu. Patrona Halil isyanından sonra (1730) saray Fatma Sultandan alınarak Hazine emlâkine katıldı. Abdülmecid devrinde de tamamen yıkıldı. Yerine padişahın iki kızı Adile ve Cemile Sultanlar için iki sahil sarayı inşa edildi. (Bina daha sonra Meclisi Mebusan, Güzel Sanatlar akademesi ile Edebiyat fakültesi ve Atatürk Kız lisesi olarak kullanıldı.) [M]

EMNİYE i. (ar. *emniyye*). *Esk.* Emniyet, eminlik, korkusuzluk.

— Teşk. tar. *Emniye resmi,* osmanlılar devrinde Yemen'de toplanan vergi. (Terekeden toplanan gelirlerdendir. Miktarı belirli olmadığı için düzenli bütçenin dışında sayılırdı. Yazıldıkları tarihten itibaren beş yıl içinde vârisleri çıkmayan malların satışıyle meydana gelir ve Yemen defterdarları tarafından İstanbul'a gönderilirdi.) [M]

EMNİYET i. (ar. *emniyyet*). Kuşkulanacak hiç bir şey olmama, eminlik, korkusuzluk: *Ruhumda gurur ve emniyet rüzgârları esiyordu* (Ş. S. Aydemir). ‖ Güvenlik: *Bunları yapamayan adam bu devletin emniyetini elinde tutamaz* (H. E. Adıvar). ‖ Güven, itimat: — *Hay Allah cezasını versin! Artık kimseye emniyet kalmadı* (B. Felek). ‖ Polis müdürlüğü: *Emniyete gidiyorum, 4. Şube'de işim var.* ‖ *Emniyet etmek,* güvenmek: *Devlete Avrupa emniyet eder mi heyhat* (Ziya Paşa). *Ah keşke, heykelinin yapılmasına müsaade etseydi! Fakat yine emniyet etmiyordu* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Emniyet lambası.* Bk. LAMBA. ‖ *Emniyet zinciri.* Bk. ZİNCİR.

— ÇEŞ. DEY *Emniyet altına almak,* korumak. ‖ *Emniyet vermek* (veya *telkin etmek*), güven aşılamak: *Hiç olmazsa gelip gitseydi, aramızda bulunması biraz emniyet verirdi* (A. H. Tanpınar).

— *Esk. Emniyet-bahş,* güven veren. ‖ *Em-*

niyet-i âmme, halk güvenliği. || *Emniyet-i tâmme,* tam güvenlik. || *Emniyet-i umumiye,* genel güvenlik.

— Ask. Herhangi bir askerî birliğin düşman keşif, gözetleme, taciz ve baskınlarına karşı korunmak ve kendine hareket serbestliği sağlamak maksadıyle aldığı tedbir ve tertiplerin tümüne birden verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Emniyet görevi,* askerî kuvvetleri, düşman saldırı ve gözetlemesine karşı korumak ve gizlemek için yapılan iş veya göreve verilen ad. || *Emniyet hattı,* bir emniyet bölgesinde görevlendirilen nöbetçi ve devriyelerin bulunduğu noktalardan geçtiği düşünülen hat. || *Emniyet müfrezesi,* askerî bir birlik veya kuruluşu düşman baskın, saldırı ve yer gözetlemesine karşı koruma ve örtmekle görevli birliğe verilen ad. (Emniyet müfrezesi, yaptığı göreve göre; birlik yürüyüşte iken öncü, yancı, artçı, keşif kolu, örtme birlikleri veya gözcü; konmada iken, ileri karakol, savunmada ise muharebe ileri karakolu gibi adlar alır). || *Emniyet nöbetçisi,* hırsızlık, yetkisiz girme, doğal tehlikelerin ve âfetlerin yaratabileceği hasar ve emniyeti bozarak olayları önlemek amacıyle askerî kuruluşlarda ve bunların bulundukları çevre içerisinde nöbet hizmetiyle görevli askerî personele verilen ad. || *Emniyet prensibi,* diğer harp prensiplerinin başarı ile uygulanabilmesi için alınacak güvenlik tedbir ve tertiplerinin tümüne birden verilen ad. || *Emniyete almak,* bir birliği veya elde bulundurulması gereken bir savaş mevziini çeşitli düşman saldırı ve gözetlemesine karşı korumak.

— Bayınd. *Emniyet bacası,* basınç galerileri olan hidrolik kuvvetle işleyen fabrika tesislerinde, hidrolik basınç ve yedek güç dengesini düzenleyen tertibat.

— Camc. *Emniyet camı.* Bk. CAM.

— Dy. *Emniyet kancası,* emniyet zincirinin sonunda bulunan kanca.

— Elektr. *Emniyet aydınlatması,* normal aydınlatmada meydana gelen bir arıza sonucu, bir iş yerinde çalışanların çıkış yollarını kolaylıkla bulabilmesini sağlayan aydınlatma.

— Havc. *Emniyet bacası,* büyük hücum açılarında, hava akıntısının kanattan ayrılmasını önlemek için, kanadın hücum kenarının ön kısmına konan profillendirilmiş küçük sabit uç. || *Emniyet kemeri,* uçağın kalkış ve inişlerinde yolcuların taktığı tokalı kemer. (Motorlu taşıtlarda, taşıtı kullananın kendi emniyeti bakımından çapraz olarak taktığı, uçları tokalı kemer.)

— Huk. *Emniyet tedbirleri,* suç karşılığı olarak, suçludaki tehlike haline orantılı şekilde hükmedilen ve esas olarak sosyal savunma hedefine yönelmiş bulunan müeyyidelerdir. (Bk. ANSİKL.) || *Emniyeti suistimal,* başkasına ait olup da iade veya muayyen bir suretle kullanmak üzere kendisine tevdi veya her ne suretle olursa olsun teslim olunan bir şeyi kendisinin veya başkasının menfaatine olarak satmak, rehin etmek, sarf ve istihlâk etmek yahut saklamak ve inkâr etmek veyahut değiştirmektir. (Bk. ANSİKL.) || *Emniyeti Umumiye nezareti.* (Bk. ANSİKL.) || *Kamu emniyeti,* kamu düzeninin bir unsuru. || *Yol emniyeti,* yolda gidip gelenlerin korunması için kullanılan hizmetlerin bütünü.

— İda. *Emniyet âmiri,* ilçelerin genel güvenliğinden kaymakama karşı sorumlu olan âmir. || *Emniyet müdürü,* ilin genel güvenliğinden valiye ve içişleri bakanına karşı sorumlu olan müdür.

— İnş. Bir kilidin, kendi anahtarından başka bir araçla açılmaya karşı gösterdiği az veya çok direnç. (Bir kilidin emniyeti, mekanizmasına eklenen sayısız emniyet tertibatlarıyle sağlanır.)

— Kuyumc. *Emniyet kilidi,* bir mücevherin kopça *yuva*'sına yerleşen ve yay meydana getirecek şekilde kıvrılmış parçaya basınç yapan küçük kol. (Bu küçük kol kaldırılmadıkça mücevher açılamaz.)

— Mad. oc. *Emniyet lambası.* Bk. LAMBA.

— Mekan. *Emniyet supabı.* Bk. SUPAP.

— Piroteknik. *Emniyet fitili.* Bk. FİTİL.

— Sil. Dolu bir ateşli silâhın kazara ateş almasını önleyen mekanik tertibat: *Bir silâhı emniyete almak.* (Gerektiğinde silâhı yeniden ateşlerken vakit kaybına yol açmamak için, açılıp kapanışı çok kolay ve yapısı çok basit olan bu tertibat, kapalı olduğu zaman tetiği ve horozu hareketsiz kılan küçük bir parçadır.) || *Emniyet açısı,* bir ateşli silâhta, mermi yolunu dost kıtalar üzerinden aşırmak için kabul edilen en küçük açısal aralık. || *Emniyet mandalı,* bir ateşli silâhın kazara ateş almasını önleyen kilit tertibatı. || *Emniyet maşası,* mayınlarda ve el bombalarında kazara patlamayı önleyen emniyet tertibatı. || *Emniyetli,* bir top mermisinde, tapanın kazara patlamasını önlemek için, tapa gövdesinden geçerek bütün oynak parçaları emniyete alan tel. (Ateşten hemen önce bu tel çıkarılır.)

— Teknol. *Emniyet supabı.* Bk. SUPAP. || *Emniyet tertibatı,* bir parçanın kopması halinde, tehlikeli bir kazaya meydan vermemek için bir cihaz veya makineye eklenen tertibat. || *Emniyet yükü,* belirli bir malzeme için seçilen işin, o malzemenin kesitinin milimetre karesine oranı. (Emniyet yükü, ne şekilde olursa olsun malzemenin esneklik sınırını aşmamak için, malzemelerin dayanıklılık hesaplarında kullanılır.) || *Emniyet zinciri.* Bk. ZİNCİR.

— ANSİKL. Ask. *Emniyet,* taktikte olduğu kadar, strateji alanında da kendisini kabul ettiren temel ilkelerden biridir. Her şeyden önce iki unsura dayanır: 1. kumandan tarafından düşman durumunun izlenebilmesi için bilgi toplama ve araştırma. 2. Birliklerin uygun kaymalarıyle kumandanın manevra alanına hâkim kalmasını sağlayan, ana birliğin savaş düzeni. *Uzun süreli emniyet,* haber alma araştırmaları üstüne kurulur. Eskiden süvari sınıfına düşen bu görev, günümüzde, düşman hatları gerisinde çalışan haber alma ajanlarından, zırhlı araçlara, havadan çekilen fotoğraflar vasıtasıyle çok süratli ve kesin bilgi veren keşif uçaklarına kadar bütün haber alma vasıtalarına dayanmaktadır. *Yakın emniyet,* bir birliğin savaş veya manevra düzenine girmesini kolaylaştıran ana cephe düzeninin basamaklaşmasına dayanır. Ön karakollar, öncü birlikleri ve yan birlikler koruma görevi görürler. *Anlık emniyet,* cephe düzeninin basamakları arasında, her şeyden önce bir baskını önlemeyi amaç edinir ve küçük birlikleri ilgilendirir. Bu ise, gözcüler çıkarmaya, nöbetçiler dikmeye, kumandanla birlik arasındaki bağı korumağa dayanır. Nihayet çok süratle kullanılmaları emniyette yeni ve önemli bir etken olan müdahale vasıtalığını indirme birlikleri yüklenir.

— Huk. Bugün için *emniyet tedbirleri* dar ve teknik anlamda cezalar yanında uygulanan ve artık ceza hukukuna yerleşmiş tedbirlerdir. Ayrıca doktrinde de bunlara geniş yer verilmekte ve savunulmaktadır.

Tarihî bakımdan emniyet tedbirlerini Eflatun'a kadar götüren yazarlar bulunmakla birlikte, aslında bu tedbirler pozitivist ceza hukuku ile birlikte ortaya çıkmıştır denebilir. Çünkü emniyet tedbirleri pozitivist ceza hukuku okulunun dayandığı, suçlunun tehlike halinin tabiî bir sonucu olarak ortaya çıktı. Pozitif hukuk yönünden ilk defa İsviçre Ceza kanunu projesinde Carl Stooss emniyet tedbirlerine yer verdi, sonra bütün kanunlara bu tedbirler girdi.

Emniyet tedbirlerinin nitelikleri cezalardan farklıdır; bunlarda esas olan, suçlunun ıslahı ve uslandırılmasıdır.

Emniyet tedbirleri, taallûk ettikleri hukukî değerler bakımından üçlü bir ayrıma tabi tutulabilir: 1. hürriyeti tahdit eden emniyet tedbirleri (tedavi amacıyle gözaltına alınma, ikamet mecburiyeti, içki içilen yerlere gidememe gibi); 2. haklardan yoksun bırakan emniyet tedbirleri (siyasî haklardan mahrumiyet, velâyet hakkından mahrumiyet gibi); 3. diğer tedbirler (hükmün ilânı, önleyici kefalet gibi).

Türk Hukukunda emniyet tedbirlerini 5 bölüm altında incelemek gerekmektedir. Bu bölümler, küçük suçlular hakkında tedbirler, sağır dilsizler hakkında tedbirler, suçlu akıl hastaları hakkında tedbirler, alkol ve uyuşturucu madde müptelâları hakkında tedbirler ve mecburî müsaderedir.

1. *Küçük suçlular hakkında tedbirler.* Türk Ceza kanununda küçük suçlular ile ilgili emniyet tedbirleri yer alır. Kanun her şeyden önce bu tip sorumluluk için bir yaş haddi kabul etmiştir.

Ceza kanununun 53. ve 54. maddelerinde yer alan hükümlerle, 11 yaşını bitirmemiş küçükleri ve 11-15 yaş arasında bulunup da temyiz kudretine sahip olmayanları tedbir mesuliyetine tabi kılmıştır. Tedbir mesuliyetinin ön şartı kanunda, küçük tarafından işlenen suçun, bir yıldan fazla hapis cezasını ve daha ağır bir cezayı gerektiren bir cürüm olması şeklinde belirtilmektedir. Kanun bu konuda çocuğun bir müesseseye konulması ve ana baba veya vasi'ye teslimi tedbirlerini kabul etmiştir. Bu tedbirleri mahkeme reisi emreder. Tedbirlere hükmederken uyulacak usul, duruşmaların gizli yapılması ve duruşmalara ait tafsilâtın yayımlanmasının yasak oluşunda özellik gösterir.

2. *Sağır dilsizler hakkında tedbirler.* Türk Ceza kanununda yer alan hükümlere göre bu tedbirler, sağır dilsiz suçlunun 15 yaşından küçük olması halinde uygulanır. Tedbir çeşitleri yönünden küçük suçlular ile aynı tedbirlere tabidirler.

3. *Suçlu akıl hastaları hakkında tedbirler.* Türk Ceza kanununun 46. maddesi akıl hastası suçlular hakkında tedbire hükmolunacağını kabul etmiştir. Kanuna göre bu tedbir, suçlu akıl hastasının korunması ve tedavisi amacıyle sıhhî bir müesseseye yatırılmasıdır. Müessesenin resmî olması, devlete ait bulunması şarttır.

Tedbire, hazırlık tahkikatında sulh hâkimi, ilk tahkikatta sorgu hâkimi ve son tahkikatta da mahkeme hükmeder. Tedbire hükmetmek mecburîdir. Bu tedbir suçlu hasta iyileşinceye kadar devam eder.

4. *Alkol ve uyuşturucu madde müptelâları hakkında tedbirler.* Türk hukukunda ancak uyuşturucu madde kullanmak (md. 404, bent 2) ve alkollü içki müptelâsı olmak (md. 573) suçlarının işlenmesinde tedbir uygulanmasını kabul etmiştir. Ayrıca tedbire hükmetmek için alışkanlığın iptilâ derecesine varmış olması gerekir. Tedbir iyileşmeye kadar sürer.

5. *Mecburî müsadere.* Türk Ceza kanununun 36. maddesinin 2. fıkrasında kabul edilmiş bir emniyet tedbiridir.

● *Emniyeti suistimal.* Türk Ceza kanununun 508 ve 510. maddelerinde düzenlenmiş bir suçtur. Yeni devirlerde sözü edilen ve ortaya konulan kavramlardandır. Modern devir yazarları, bu kavramın ancak XX. yüzyılda teşekkül etmeğe başladığını yazmaktadırlar. Bu devre kadar emniyeti suistimal bazen hırsızlığın bir çeşidi, bazen de sadece tazminatı gerektiren bir fiil olarak görülmüştür. Ancak bugün için bu suç nev'i, mala karşı işlenen suçlar içinde önemli bir yer tutar. Özellikle mükerrirler için âdeta seçilmiş bir meslek durumundadır.

Emniyeti suistimal suçunun korumak istediği hukuk (menfaat) mülkiyet hakkıdır. Kanun koyucu bu hükmü ile malikin mülkiyet hakkını, aynı mal üzerinde ferî zilyet olan ve şahsî bir hakkı bulunan kişilerin haklarından üstün saymış ve bu şahısların malikin malı üzerindeki fiillerini cezalandırmak yolunu seçmiştir. Emniyeti suistimal suçunun bir niteliği de bu suç için başta bir aktin, bir mukavelenin yapılmasının gerekli olmasıdır. Bir mal, önceden bir şahsa tevdi edilmekte, sonra bu şahsın o mal üzerindeki hileli maksat taşıyan fiili suç sayılarak cezalandırılmaktadır.

● *Suçun unsurları ve şartları. Ön şart.* Malın faile mağdur tarafından iade veya belli bir şekilde kullanılmak üzere teslim edilmiş olması gereklidir. Bu unsur emniyeti suistimali dolandırıcılık ve hırsızlıktan ayıran bir niteliktir. Hırsızlıkta mal sahibinin bir hatası olmaksızın alınmaktadır. Dolandırıcılıkta ise, failin kullandığı hile ve sanialar dolayısıyle mağdur malı teslim etmektedir. Halbuki emniyeti suistimal cürmünde ise mal hiç bir hile ve sania söz konusu olmaksızın teslim edilmektedir. Diğer sözlerle, mağdur yaptığı aktin sonucu olarak malı suç failine vermektedir. Ayrıca malın mutlak olarak fail tarafından teslim edilmiş olması da gerekmez. Türk Ceza kanunu genel olarak teslimden söz eder. Halbuki bazı kanunlar

malın hangi akitler sonucu teslim edileceğini de saymak suretiyle belirtmişlerdir (msl. Fransız Ceza kanunu).

Mal. Emniyeti suistimal cürmünün konusu, üzerinde mülkiyet hakkı bulunan bir mal olabilir. Kanunumuz misli ve gayri misli eşya bakımından bir ayırım yapmış değildir. Her iki cins eşya da suçun konusu olabilir. Ayrıca kanunumuzda gayrimenkullerin suçun konusu olabileceklerine dair bir açıklık yoktur. Ancak gayrimenkuller üzerinde bu suçun işlenemiyeceği kanunun ibarelerinden ve bu suçun geleneksel anlamından anlaşılmaktadır.

Hareket. Kanun genel bir ibare kullanmak yerine, failin yapabileceği hareketleri saymak yolunu kabul etmiştir. Ancak bu durum, kanunda yapılan değişiklikten sonra ortaya çıkmıştır. Metinde sayılan bu hareketler kısıtlıdır, ancak bunlar suç teşkil edebilir, bunların dışında bir hareket suçu gerçekleştirmez.

Satmak ve rehin etmek tabirleri, Borçlar ve Ticaret kanunu hükümlerine göre tayin edilmelidir. *Sarf ve istihlâk* tabirlerinden malın kullanma yoluyle miktar ve değerinin azalmasını anlamak gerekir.

Ketm ve inkâr, failin, malın kendisine teslim ve tevdi edilmediğini iddia etmesidir. *Tahvil,* bir şey yerine bir diğerini koyma, *tagyir* bir şeyden alınan kısım yerine başka bir şey karıştırarak hacim ve miktarı koruyup kıymet farkından faydalanmadır.

Suçun tamamlandığı an, malın teslim edildiği an değil, iade isteğinin reddedildiği andır.

Suçun neticesi için mağdurun zarar görmüş olması şarttır.

Fail'in cürmü kasıtla yapmış olması manevî unsurdur. Bu suçun koğuşturulabilmesi için mağdurun şikâyetçi olduğunu bildirmesi şarttır.

● *Emniyeti umumiye nezareti.* Türk Ceza kanununun 28. maddesinin tetkikinden, emniyeti umumiye nezareti altına alınmanın bazı hallerde bir ceza sayıldığı anlaşılmaktadır. Maddeye göre, kanun hangi hallerde mahkemece verilen cezaya ferî olarak emniyeti umumiye idaresinin nezareti mahsusası altında bulundurulmak cezasını eklemek gerektiğini tayin eder. Bunun dışındaki hallerde, bu müeyyide mahkûmiyetin kanunî bir sonucu olmaktadır. (ML)

EMNİYETLİ sıf. (*emniyet*'ten *emniyet-li*). Güvenilir, kendisine emniyet edilir: *Evde her şey rahat, bol ve emniyetli idi* (A. H. Tanpınar). *Ambarda başka emniyetli adam bulamadık* (B. Felek).

— Piroteknik. *Emniyetli cephane,* yapım ve ambalaj şartları, sandık içindeki cephanenin bir kısmı patlasa bile bütün cephanenin patlamasına yol açmayacak şekilde düzenlenmiş cephane. || *Emniyetli patlayıcı,* gerek yangında, gerek taşıma sırasında meydana gelebilecek en şiddetli darbeler karşısında patlamayan patlayıcı madde. (Nem derecesi yüzde 25 olan pamuk barutu, dumansız barutlar, nitratlı patlayıcı maddeler emniyetli patlayıcılardır.) || *Grizu ve kömür tozlarına karşı emniyetli patlayıcı* veya kısaca *emniyetli patlayıcı,* grizulu maden kömürü ocaklarında, usule uygun olarak patlatıldığı zaman, grizu veya kömür tozlarının parlamasına yol açmayan patlayıcı madde. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teknol. İlk yapılan *emniyetli patlayıcılar,* bileşiminde fazla miktarda amonyum nitrat bulunan, patladıkları zaman yüksek sıcaklık vermeyen patlayıcılardı. 1930'dan sonra, sodyum klorür katılan bir patlayıcı maddenin grizu patlamalarını önleyici bir nitelik taşıdığı görüldü; bundan sonra da klorürlü grizu dinamitleri ve klorürlü grizu - naftalitler yapıldı. (LM)

EMNİYETSİZ sıf. (*emniyet*'ten *emniyetsiz*). Güvenilmez. || Önemsiz.

◆ **Emniyetsizlik** i. Güvensizlik: *Biraz evvel hayata gösterdiğim emniyetsizlik için kendi kendimden utanıyorum* (R. N. Güntekin). [M]

Emniyet Genel müdürlüğü, Türkiye'nin genel güvenliği, asayişin korunması ile görevli, içişleri bakanına bağlı teşkilât. Bazı maddeleri sonradan değişikliğe uğrayan 3201 sayılı 4 haziran 1937 tarihli Emniyet Teşkilâtı kanunu ile kuruldu. Emniyet Genel müdürlüğünün merkez kuruluşu, başta emniyet genel müdürü, gereği kadar müdür yardımcısı, dört tane daire başkanlığı ve dokuz tane şube müdürlüğünden meydana gelir. Şubeler şunlardır:

Birinci şube. Casusluk, siyasî iç olay ve hareketler, rejim aleyhtarı veya dinî, irticaî veya tarikatçılıkla ilgili davranışlar, düşük hanedana ilişkin işler, Cemiyetler kanunu uygulaması ve diğer güvenlik işleriyle uğraşır.

İkinci şube. Talim ve terbiye işlerine bakar. Özellikle Polis enstitüsü ve okullarındaki meslekî öğretimin düzenlenmesi, gelişmeye uygun eğitim planlanmasının yapılması bu şubenin görevidir.

Üçüncü şube. Emniyet teşkilâtı içinde görev alan personelin mesleğe alınma, nakil, terfi, maaş yükselmesi, izin, emekliye ayrılma gibi özlük işlerine bakar.

Dördüncü şube. Yabancılar ve pasaport işleri ile uğraşır (yabancıların Türkiye'de ikamet ve seyahatleri, elçilik ve konsolosluklarla yazışmalar, yasak bölgelere giriş ve çıkışlar v.b.).

Beşinci şube. Parmak izi, fotoğraf, suç sicillerinin düzenlenmesi gibi teknik polis hizmetlerini yerine getirir.

Altıncı şube. Asayiş şubesidir. Bekçiler, açılması izne bağlı olan yerler, kaçakçılık, uyuşturucu maddeler, silâh belgeleri, patlayıcı maddeler, fuhuşla mücadele hep bu şubenin faaliyet alanına girer.

Yedinci şube. Sınır olayları ile pasavan işleri, yabancı harp gemilerinin türk karasularına girmeleri, mülteciler ve sınır protokollarına ilişkin işler bu şubece yürütülür.

Sekizinci şube. Emniyet Genel müdürlüğünün bütçe uygulamasını sağlayıcı malî işlere bakar.

Dokuzuncu şube. Basınla, filim ve senaryoların denetimi (sansürü) ile ilgili işleri görür.

Ayrıca teşkilâtta yer alan şu bölümler vardır: Teftiş Kurulu başkanlığı, Hukuk İşleri müdürlüğü, Sivil Savunma sekreterliği, Merkez Trafik Şube müdürlüğü (Türkiye'de trafik düzeni ve bunun denetimine ait işleri görür), Merkez Bölge Trafik Şube müdürlüğü (bölge trafiğinin kontroluna verilen yollarda trafik düzenini sağlar), Telsiz müdürlüğü, Arviş müdürlüğü, Önemli İşler müdürlüğü (önemli ve gizli işlerde genel müdür tarafından verilen direktif dahilinde çalışır. Haber toplama işleriyle uğraşır. Güvenlik görevlerine yardımcı olur). Baş tabiplik, Özel kalem, Tercüme bürosu, Kapı karakolu. Genel müdürlüğün her ilde bir emniyet müdürlüğü, önemli ilçelerde emniyet âmirliği veya komiserliği; bucak, iskele ve istasyonlarda da emniyet komiserlikleri bulunur. Emniyet makamı bulunan bir yerde, ilgili il emniyet müdürünün teklifi ve valinin onayı ile karakol açılabilir.

İl sınırı içinde bulunan genel veya özel bütün zabıta kuvvetlerinin ve teşkilâtının âmiri, ilin valisidir. Bütün bu teşkilâta dahil âmir ve memurlar, suç işlenmesini önlemek, kişi dokunulmazlığını ve tasarruf emniyetini korumak, kamu düzenini, huzur ve güvenliği sağlamak için vali tarafından verilen emirleri derhal yerine getirmek zorundadırlar (İl İdaresi kn. md. 11/A, C). Ancak vali il içindeki zabıta kuvvetleri ile bastırılamayacak olaylarla karşılaşırsa, en yüksek askerî kara, deniz, hava kuvvetleri kumandanlarına mümkün olan en çabuk vasıtalarla başvurarak yardım ister. Valinin yazı ile de doğruladığı bu isteği derhal yerine getirilir (İl İdaresi, kn. md. 10/D).

İl emniyet müdürlüklerinde genel olarak şu kısımlar yer alır: siyasî işlere bakan Birinci şube, adlî işlerle görevli İkinci şube, idarî işlerle uğraşan Üçüncü şube, Trafik şubesi. Şubeler kendi içinde büro ve masalara bölünür. İlin önemi ve büyüklüğü, hizmetin gerekleri bazı işlerin ayrılması suretiyle başka şubeler kurulmasına yolaçabilir.

● *İstanbul Emniyet müdürlüğü*'nün başında bir emniyet müdürü, beş müdür yardımcısı ve çeşitli şube ve büro müdürleri bulunur. Birinci şube siyasî şubedir ve toplum olaylarında rolü büyüktür. İkinci şube, adlî şubedir. Kişinin hürriyetini, malını ve canını tehdit eden suçların takibini yapar, suç yerini inceler, gece ve gündüz asayişin sağlanmasına yardımcı olur. Üçüncü şube, personel şubesidir. Personelin kadro, tayin, nakil, tezkiye, künye işleri ile uğraşır, suç işleyen memurlara ilişkin tahkikatı yapar, filim sansür işlerini, silâh belgesi işlemlerini ve asker kaçaklarını takip eder. Önleyici zabıta görevi vardır. Dördüncü şube, vatandaşların pasaport işlerini, yabancıların yurt içine giriş ve çıkışlarını düzenler. Beşinci şube, İstanbul limanına dışarıdan gelen ve giden her çeşit deniz araçlarını yolcu ve personel bakımından denetler, yetkili olduğu sınırlar içinde deniz trafiğini düzenler, turizmle ilgili çalışmalar yapar. Deniz korsanlığına ilişkin işlerde adlî görevi de vardır. Altıncı şube, trafik şubesidir. Şehir trafiğini en iyi şekilde düzenlemekle görevlidir. Yedinci şube, levazım şubesidir. Teşkilâtın maaş, elbise ve diğer ihtiyaçlarını sağlar. Sekizinci şube, malî şubedir. Ticaret hayatına veya bankalara ilişkin dolandırıcılıkları, her türlü gümrük, tekel ve döviz kaçakçılığını, hileli iflâsları, kalpazanlık ve tefecilik suçlarını takip eder. Narkotik şube, uyuşturucu maddelerle ilgili zararlı faaliyetleri önlemeğe çalışır. Eğitim şubesi, meslek içi eğitim kursları tertip eder, Polis okulundan geçmemiş meslek mensuplarını eğitir, atış çalışmalarını düzenler.

Sivil Savunma müdürlüğü, yurt içi savunma hizmetlerini yürütür. Çocuk Bürosu müdürlüğü, suçlu çocuklar ile terk edilmiş çocukları himayesine alır, yurtlara yerleştirir, eğitimlerini ve topluma faydalı bir kimse olarak yetişmelerini sağlar. Telsiz şubesi, Emniyet teşkilâtının şehir içi ve şehirlerarası haberleşmesini sağlar, asayiş üzerinde etkili olaylara süratle el konulmasına imkân hazırlar. Araştırma ve Planlama şubesi, emniyet teşkilâtının rasyonel bir şekilde çalışmasını sağlamak amacıyle bilimsel araştırmalar yapar, şube müdürlükleri ile emniyet âmirlikleri arasındaki koordinasyonu temin eder, teşkilâtın sosyal ihtiyaçlarını etüt eder, anketler hazırlar, çalışmaları planlar. Tahkikat Bürosu müdürlüğü, âmir ve memurlarla ilgili her türlü idarî tahkikatı yürütür. Toplum Zabıtası müdürlüğü, toplum olaylarında genel nizam ve asayişin korunmasını sağlar. Özel Büro müdürlükleri; Emniyet müdürüne bağlı Polis radyosu; Emniyet başhekimliği; Polis Laboratuvarı müdürlüğü; Saraylar başkomiserliği; Haydarpaşa, Sirkeci gar, Havaalanı, Motorlu Vasıtalar ve Müteferrika emniyet âmirliği.

Ayrıca İstanbul Emniyet müdürlüğü kuruluşu içinde 18 İlçe emniyet âmirliği ve bunlara bağlı 42 başkomiserlik ve 86 karakol vardır.

● Emniyet teşkilâtı içinde genel, özel zabıta ve idarî, siyasî, adlî zabıta ayırımları. (Bk. JANDARMA, POLİS, ZABITA.) [M]

Emniyet sandığı. Türkiye Cumhuriyeti Ziraat bankasına bağlı ve bu bankanın denetiminde çalışan tüzel bir kişiliğe sahip kurum (kuruluşu: 19 haziran 1868). Yürürlükteki tüzüğe göre T. C. Ziraat bankasının önerisi üzerine Ticaret bakanlığınca tayin edilen bir müdür ve bankanın tayin ettiği iki müdür yardımcısı tarafından yönetilir. Sermayesi bulunmadığı için 440 sayılı İktisadî Devlet Teşekkülleri ve İştirakleri Hakkında kanundaki tanıma uymamakla birlikte, T.C. Ziraat bankasına bağlılığı gözönüne alınan sandık, İktisadî Devlet teşekküllerine ait mevzuata paralel hükümlerle yönetilmekte ve Başbakanlık Yüksek Denetleme kurulunca denetlenmektedir. Bilânço ve netice hesaplarının onayı, Yönetim kurulunun ibrası, Senato ve Millet meclisine aittir. Sandık mensupları, İktisadî Devlet teşekkülleri memurları gibi 3659 sayılı Barem kanunu ile ek ve tadillerine tabidir. Bunlardan Sandık komisyonu üyesi olanların atama ve diğer zat işleri T. C. Ziraat bankasınca, memur ve müstahdemlerin zat işleri ise Sandıkça görülür. Emniyet sandığı, yabancı sermayeli İstanbul bankası ile Osmanlı bankasının yalnız türk olmayan tüccarlara hizmet ettiği dönemde kurulmuştur. Bu dönemde ihtiyacı olan halk, musevî ve ermeni sarraflarla, dul ve yetimlere ait paraları işleten Eytam ü-eramil adındaki bir kuruluşa başvurmak zorundaydı. Bu sonuncu kuruluş da nüfuzlu kişilerin velâyet ve

vesayeti altında olduğundan halka yeterli hizmeti yapmaktan uzaktı. Midhat Paşa, Niş'te vali iken (1863) ülke ekonomisinin kredi piyasasını kurmak ve daha çok millî sermayeyi ön plana çıkarmak amacıyle çiftçi ve ekinciler için Memleket sandıklarını ve Rusçuk'ta da halkın tasarruflarını toplayan bir Emniyet sandığı kurdu.

Bu denemelerden sonra, İstanbul'a Şûrayı Devlet (Danıştay) başkanı olarak döndüğünde, 19 haziran 1868'de faaliyete başlayan Emniyet sandığını kurdu. Sandık Mahmutpaşa'da Tarakçılar'da hazine malı bir hanın iki odasında çalışmağa başladı. Kurum, hukukî bakımdan, kuruluşla ilgili şûrayı devlet tezkeresindeki esaslar içinde, devletin zaman ve kefaletinde olmak üzere düzenlenen 22.VIII.1868 tarihli ilk tüzüğe bağlıydı. Tüzüğün başlangıç bölümüne göre yalnızca bir tasarruf sandığı niteliğinde olduğu için sermaye konmamış, kuruluş giderleri hazineden borç alınarak ödenen ilk seksen lira ile karşılanmıştır.

Sermaye, toplanan paralar ile verilen borcun faiz tutarları arasındaki farkın büyümesi ile zamanla biriktirildi.

Sandığın kuruluşta hukuk durumu ve yönetimi şöyle idi: Sandık hükûmetin denetiminde bağımsız bir kişiliğe sahipti. Sandığın başında yönetici olarak bir müdür ve dört üyeden meydana gelen bir sandık komisyonu vardı. Bu komisyonun ilk üyeleri şunlardı: direktör Mıgırdıç Efendi, tüccardan Saadetlü Osman Remzi Efendi, Balmumcuzade Eşref Efendi ve Tıngırzade Poz Efendi.

Emniyet sandığı herkese bazı şartlar karşılığı kredi açmaktaydı. Bu şartlara göre, kredi isteğinde bulunan kimse Devleti Âliye'den iki geçerli kefil gösterecek veya alınacak paranın bir buçuk iki katına eşit bir değeri rehin olarak verecekti. Ayrıca buna benzer bazı kayıtlar da konmaktaydı. Sandık bu arada mevduatını artırdı ve Tarakçılar'daki hanın iki odası yetmediğinden, 1872 yılında Yeni hana taşındı. Ancak, ülkenin o tarihte içinde bulunduğu şartlar, sandığın tüzüğünde öngörüldüğü biçimde çalışmasını engelledi. İki kefille işlem yapmak, Araziî emîriye ve mevkufe ile evkafa ait musakkafat gelirinin rehin olarak tutulmasını sağlamak zorunlukları işleri geciktirdi. Bu yüzden sandık özellikle değerli eşya karşılığında rehin işlemine daha çok yöneldi. Bu tutum sandığın çalışmasını güçleştirdi ve sermaye birikimini büyük ölçüde kısıtladı. Bu arada 1871 Fransız - Alman savaşının olumsuz etkisi yanında yüzde 9 üzerinden faiz ödeme yükümlülüğü de sandığın durumunu sarstı.

1877-1878 Osmanlı - Rus savaşı sırasında karşılaşılan buhran, sandığın faaliyetlerini olumsuz yönde etkiledi. Bu yüzden sandığın kefalet karşılığı kredi, gelir rehni, poliçe ve maaş üzerine avans verme gibi işlemleri durduruldu ve dışa borç verme yalnız mücevher, hisse senedi ve tahvillerin rehni karşılığı yapılmağa başlandı. Bu da sandık tüzüğünün değiştirilmesini zorunlu kıldı. 22 Eylül 1885'te sandık için ikinci bir tüzük yapıldı. Buna göre sandık, borç vermeyi de amaçları arasına alarak bir biriktirme ve borç verme kurumu özelliğine büründü. Ayrıca Ticaret bakanlığının gözetimi altına sokuldu. Mevduata verilen faiz, 20 000 kuruşa kadar yüzde 6'ya, 20 000'den 100 000 kuruşa kadar ise yüzde 5'e indirildi. Borçların da rehin karşılığı verilmesi kararlaştırıldı. Böylece sandık bir rehin sandığı biçimini aldı. Sandık ikinci defa olarak 1895 yılında büyük bir buhranla karşılaştı. Bu buhran on iki yıl sürdü. Bu buhranı hazırlayan sebepler şöyle sıralanabilir: a) Sandık sermayesiz kurulduğu için malî yapısı zayıftı. Kuruluşunda yabancı birkaç bankaya finansman kredisi için yaptığı teklif olumsuz karşılık almıştı. Bu kredi sonra 5 000 lira ile sınırlı olarak Şirketi Umumiyei Osmaniye'den sağlandı. b) Millî nitelikteki bir kurumun kurulması ve hızla gelişmesi, o tarihlerde ülke ekonomisini tekellerinde tutan yabancı zümreleri ürküttü. Bu zümreler sandık aleyhine çalışmağa başladılar. Özellikle 1877-1878 Osmanlı - Rus savaşı içinde ve sandığın ödeme güçlüğü çektiği dönemde yabancılar faaliyetlerini arttırdılar. c) 7 Ocak (1874) tarihinden sonra birçok defa Fatma ve Refia Sultanlara mücevher karşılığı borç verildi. Bu borçlar 1895 yılında faizsiz olarak 23 000 liraya ulaştı. Ancak bunların ölümü üzerine vâris bulunan sultan rehin altındaki mücevherlerin teslimini istedi. Rehinlerin ancak borcun yerine getirilmesi ile geri verilebileceğini bildiren müdür Ömer Bey ertesi gün Bitlis valiliğine tayin edildi, yerine Divanı Hümayun kaleminden Hacı Muhip Remzi Bey getirildi. Yeni müdür borca karşılık hazine bonosu alarak rehinleri geri verdi. d) Bu olayı yabancı zümreler koz olarak kullandılar ve sandığın paralarına hazinece el koyulduğu yolundaki uydurma söylentileri sandığa olan güveni sarsmak için ortaya çıkardılar. e) Sandık yabancı bir bankada bulunan 80 000 liralık vadeli hesabını iskonto ettirmek istedi, ancak banka buna razı olmadı. Sonuçta ödeme gücünü yitiren sandık, memurlarının maaşlarını dahi ödeyemeyecek hale geldi.

Sandık 1907 tarihinde Zıraat bankasına bağlandı. Öte yandan küçük halk tasarruflarını biraraya getirerek kamu yararına çalışan teşebbüslerde kullanmak üzere 10.VI.1930 tarihinde tasarruf sandıkları kurulması hakkındaki 1711 sayılı kanun yürürlüğe kondu. Emniyet sandığı da bu kanunun ikinci maddesinden yararlanıyordu. Ancak kurulacak sandığın zararını kurucu durumunda olan hükûmet, özel idare ve belediyelerce karşılanması meselesi bu tür bir sandığın kurulmasına engel oldu. Sadece Emniyet sandığı bir sandık olarak faaliyetini sürdürdü. Cumhuriyet döneminde Emniyet sandığı ile ilgili olarak 28 mart 1924 tarihli ve 447 sayılı Emniyet Sandığı Bütçe kanunu ile 10 haziran 1930 tarihli, 1711 sayılı Tasarruf sandıkları kanunları çıkarıldı. Bu arada Emniyet sandığı 1927 yılı nisanında Cağaloğlu'nda şimdiki genel müdürlük binasına taşındı. Mevduatı önemli artmalar gösteren sandık, Türkiye genel tasarruf mevduatının 1933'te yüzde 26'sını, 1934'te yüzde 28'ini, 1935'te yüzde 28'ini topladı. 1933-1935 Arasında ise mevduatı Türkiye genel mevduatının yüzde 11'ine ulaştı.

1937 Yılında, Türkiye Zıraat bankasını yeniden düzenleyen ve Türkiye Cumhuriyeti Zıraat bankası adını veren 3202 sayılı kanunun yürürlüğe girmesi sandığa yeni bir kişilik verdi. Adı geçen kanunun 25. maddesi sandığın hukukî yapısını belirtti. Buna göre sandık T. C. Zıraat bankasına bağlı ve onun denetiminde faaliyet gösteren bir tüzel kişilik durumuna giriyordu. Ayrıca 7.IV.1939 tarihli, 10683 sayılı hükûmet kararnamesi ile sandığın üçüncü tüzüğü yürürlüğe girdi. Sandığa daha hızlı karar alma ve önceliğini genişletme imkânı veren 7. III. 1947 tarihli ve 5581 sayılı Bakanlar kurulu kararı ile de halen yürürlükte olan dördüncü tüzük uygulanmağa başlandı. Sandık banka faaliyetlerine benzer çalışma yaptığından, önce 1936 tarihli ve 2999 sayılı ve daha sonra da 1958 tarihli ve 7129 sayılı Bankalar kanununun kapsamı içine alındı. Ancak ortaya çıkan bu hukukî durum, sandığın verimli çalışma yapmasına ve Anadolu'da teşkilâtlanmasına engel oldu.

Zira Cumhuriyetle birlikte gelişmeğe başlayan millî ekonominin yapısının kredi ile beslenmesi gereği, ülkedeki bankaların sayısını hızla çoğalttı ve kredi işlemleri gelişti. Bu işlemlerin gelişmesi, bankaların uzmanlaşmasına yol açtı. Kâr ve sermaye kurumu olan diğer bankalarla aynı kanuna bağlanan Emniyet sandığı yalnız tüketim alanında çalıştığından, oldukça zarar etti.

Öte yandan 440 sayılı İktisadî Devlet Teşekkülleri ve İştirakleri Hakkındaki kanunun 1. maddesi gereğince kurulan yeniden düzenleme komisyonu, sandığa gerekli devlet sermayesi ayırmak ve ülke çapında teşkilâtlanması olanak sağlamak suretiyle sandığı bağımsız bir niteliğe kavuşturma yolunda çalışmalara başladı. Yürürlükteki tüzüğüne göre sandık, halkın biriktirdiği paraları ve türlü tevdiatı kabul ve teşvik etmek, teminat karşılığında az gelirli kimselere öncelik tanıyarak küçük kredi ihtiyaçlarını kolay ve ucuz şartlarla karşılamak; yukarıdaki amaçların dışına çıkmaksızın, tüzükteki esaslara göre elverişli gelir sağlayacak diğer plasmanlar, banka ve kredi işlemleri yapmak gibi görevleri yüklenir. Daha çok İstanbul içinde teşkilâtlanan Emniyet sandığının Ankara, Bursa, İzmir'de şubeleri vardır. Toplam olarak 35 şubelik bir teşkilât halinde çalışmaktadır. (M)

Emniyet teşkilâtı (MİLLÎ—). Bk. MİLLÎ İSTİHBARAT TEŞKİLÂTI.

EMO (Angelo), venedikli amiral (Malta 1731-ay.y. 1792). 1751'de venedik donanmasına girdi. Berberî korsanlarına karşı açılan savaşta yararlık gösterince baş amiralliğe atandı. Cumhuriyet kabinesinde görev almak için donanmadan ayrıldı. 1784'te Tunuslulara karşı girişilen bir seferin başına getirildi. Sus ve Sfax limanlarını topa tuttu ve La Goulette limanını yerle bir etti. (L)

EMODİN i. (fr. *émodine*). Ravent antraglükozitlerinin parçalanması sonucunda meydana gelen ve iç sürdürücü olarak kullanılan metitrioksiantrakinon. (L)

EMOROYİD veya **HEMOROYİD** i. (fr. *hemorroïde*'den). Bk. BASUR.

EMPAİN (Edouard, baron), belçikalı mühendis, maliyeci ve sanayici (Beloeil 1852-Brüksel 1929). Léopold II'nin, sömürgecilikle ilgili çalışmalarına katıldı. Paris metrosunun yapılışında görev aldı. Mısır'da kumlar altında kalmış olan Yeni Heliopolis şehrini meydana çıkardı. Birinci Dünya savaşında general rütbesiyle Paris ve Havre'da belçika ordusunun silâhlanmasını ve donatımını yönetti. (L)

EMPATİ i. Sosyal ben hakkında edinilen bilginin özel şekli. (Empati üç biçimde ortaya çıkar: kendini başkalarının gözüyle görme yatkınlığı [oto-empati], başkalarını başka insanların gözüyle görme yatkınlığı [allo-empati] ve başkalarına onların gözüyle bakma yatkınlığı [başkasının bilincinin bilinci].) [L]

EMPECİNADO. Bk. DİEZ (Juan Martin).

EMPEDANS i. (lat. *impedire*, önlemek'ten fr. *impédance*). Elektr. Bir elektrik devresinden geçen alternatif akımın etkin (veya en yüksek) geriliminin, etkin (veya en yüksek) şiddetine bölümü. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Bağlama empedansı*, ana devreye bağlanan tali devrenin sebep olduğu negatif empedans. ‖ *Bir devrenin vektörel empedansı*, modülü empedans, fazı ise (argüman) akım ile gerilim arasındaki faz farkına eşit olan vektörel büyüklük. ‖ *Çok fazlı simetrik bir sargının devre empedansı*, çeşitli fazlarından dengeli bir akım sistemi geçen bir sargıda, bir fazın uçlarındaki potansiyel farkının, bu faz içinden geçen akıma bölümü. ‖ *Dalga empedansı*, bir elektrik hattından geçen akım ve gerilimin hareketli iki dalgası arasındaki oran. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Karakteristik empedans*, bir iletim hattının herhangi bir noktasında, iki karmaşık niceliğin (gerilim ve akım) bölümü ile tanımlanan ve kullanılan iletkenin öz direncine göre değişen nitelik. ‖ *Tekrarlı empedans*, belli bir noktayle sınırlanmadan, sürekli olarak uzatıldığı kabul edilen dönüşlü bir hattın başlangıçtaki empedansı.

— Elektroakust. *Akustik empedans*, sinüsoidal bir dalga ve verilen bir yüzey için, bütün bu yüzey boyunca eşit olduğu varsayılan akustik basıncın, bu yüzey arasından geçen hız akısına bölümü.

— ANSİKL. Elektr. Alternatif akımlarda *empedans*, doğru akımlardaki direnç ile eşdeğerlidir. Empedans da direnç gibi ohm'la ifade edilir. Pülsasyonu ω olan sinüsoidal bir akımda, ohm cinsinden bir R direnci, L özindükleme katsayısı ve C sığası gösteren bir elektrik devresinin empedansı, ohm cinsinden direncin ve zahirî direncin kareleri toplamının kareköküne eşittir:

$$Z = \sqrt{R^2 + \left(L\omega - \frac{1}{c\omega}\right)}.$$

● *Dalga empedansı*. Bir elektrik hattı, A ve B gibi iki nokta arasında elektrik enerjisini taşımak için kullanıldığı zaman, bu hattın herhangi bir noktasındaki gerilimlerin ve akımların düzeni, hareketli dalgaların iki çiftine tekabül eden düzenlerin üst üste gelmesi olarak kabul edilebilir. Birinci çift, taşınan enerji ile aynı doğrultuda ancak onu sönümleyecek şekilde yayılır. Bu çift, *gerilim* ve *akım gelen dalgaları* deni-

baron EMPAİN

len, bir gerilim ve bir akım dalgasından meydana gelir. Gelen dalgaların genlikleri daha fazladır. İkinci çift, taşınan enerjiyle ters doğrultuda ve yine bu enerjiyi sönümleyecek şekildedir. Bu çift, *yansıyan dalgalar* denilen, bir gerilim ve bir akım dalgasından meydana gelir. Yansıyan dalgaların genliği azdır. Bütün bu olaylar, devre, gerilim dalgalarına, gelen ve yansıyan dalgalara sabit bir empedans gösteriyormuş gibi meydana gelir: bu empedansa *dalga empedansı* veya *karakteristik empedans* denir. Eğer *r* direnç, *l* indüktans, *g* perditans ve *c*, devrenin birim uzunluğuna tekabül eden sığası olursa, ω pülsasyonlu sinüsoidal düzende Zc dalga empedansı

$$Zc = \sqrt{\frac{r + jl\omega}{g + jc\omega}}$$

olur. (L)

EMPEDOKLES, yunan filozofu (Agkritzento [bugün Agrigento], Sicilya M.Ö. 490'a doğr.). Nüfuzlu, zengin, üyeleri arasında olimpiyat oyunlarında birincilik kazananlar bulunan bir ailedendi; kendisinin de olimpiyatlarda birincilik kazandığı söylenir. Babası Meton, demokratik partinin önderiydi, Empedoklesin de sonradan bu partinin önderi olduğu öne sürülür. Empedokles siyaset adamı, kanun yapıcısı, şair, hekim, müneccim idi. Ayrıca, keramet sahibi olduğu söylenirdi. Bugün elimizde *Peri Phiseos* (Tabiat Üstüne) adlı şiirinden 450 mısra, *Katharmoi*'dan da (Arınmalar) 120 mısra kalmış bulunuyor. Empedokles felsefî düşüncelerini açıklayan bu mısralarda, kendisine bir tanrı gözüyle bakılmasından hoşlandığını söyler. Aristoteles'e göre, Empedokles 60 yaşlarında, Peloponnessos'ta ölmüştür. Diogenes Laertios ise onun Etna yanardağının kraterine atladığını, yanardağın da, filozofun, ayağına giydiği sandallardan birini dışarı fırlattığını ileri sürer. Empedokles'in güçlü bir zekâya sahip olduğu söylenir. Belirtildiğine göre Gorgias da onun öğrencisiydi. Lucretius, Empedokles'i öve öve göklere çıkarır.

Herakleitos'tan, Parmenides'ten ve Pythagoras'tan yararlanmakla birlikte eklektik bir filozof olan Empedokles'in kendine özgü olan dört unsur teorisi modern kimya çağına kadar süregeldi. Bu teoriye göre var olan her şeyi yaratıp meydana getiren dört unsur, su, hava, ateş ve toprak'tır. Bu bileşim süreklidir. Empedokles, hem Parmenides'e hem de Herakleitos'a hak verir: Ona göre, hiç bir şeyin başlamadığını ve bitmediğini söyleyen Parmenides haklıdır; çünkü unsurlar, sürekli olarak aynı kalır. Her şeyin sürekli olarak değiştiğini öne süren Herakleitos da haklıdır; çünkü, unsurların meydana getirdiği bileşimler, bir an bile birbirleri ile özdeş değildir. Empedokles'e göre unsurlara iki ilke hâkimdir: onları birleştiren sevgi, ayıran da nefrettir.

Biyoloji alanında Empedokles'te, evrim ve doğal ayıklanma kavramlarını bulmak mümkündür. Empedokles aynı zamanda değişimcilik teorisinin de, uzak bir öncüsü sayılabilir. (L)

EMPELOROS i. (yun. k.). Esk. Yun. Çarşılarda düzeni sağlamakla görevli *Lakedemonyalı* belediye görevlisi. (L)

EMPERMEABİLİMETRE i. (fr. *imperméabilimètre*). Kumaşların su geçirmezliğini ölçen laboratuvar âleti.

— ANSİKL. Bu âletler iki çeşittir: statik ve dinamik. Statik olanlarda incelenecek kumaş üzerine basınçla su fışkırtılır ve kumaştan suyun geçip geçmediği ölçülür. Dinamik olanlarda ise, incelenecek kumaş sunî bir yağmur altında tutulur ve geçirmezlik kontrol edilir. (L)

EMPERMEABL i. (fr. *imperméable*). Bk. YAĞMURLUK.

EMPERMEABİLİZE sıf. (fr. *imperméabilisé*). Su geçirmez: *Empermeabilize kumaş.* ‖ *Empermeabilize etmek*, su geçirmez hale getirmek. (M)

EMPERYALİST sıf. (fr. *impérialiste*). Emperyalizmden yana olan: *Emperyalist eğilimler. Büyük devletlerin emperyalist anlayışı.* (L)

EMPERYALİZM i. (lat. *imperium*, imparatorluk'tan fr. *impérialisme*). İmparatorluk kurma eğilimi, aynı iktisadî ve sosyal bütün içinde etnik ve kültürel bakımdan farklı halkların, hâkim halkın elinde olan merkezî bir iktidarın otoriter yönetimi altında biraraya getirilmesi eğilimi. ‖ Bu eğilimi haklı çıkaran doktrin. ‖ Kolektif veya ferdî yayılma ve hâkim olma iradesi.

— ANSİKL. Bir imparatorluğun özelliği, bir veya birden çok hâkim halkın; tam boyun eğişten tabiliğe kadar varan çeşitli bağımlılık dereceleri içinde bulunan halklar topluluğu üzerinde otoriteye sahip olmasıdır. *Emperyalizm* kelimesi ya olayın kendisini ya da bu olayı çeşitli gerekçelerle açıklayan, haklı çıkarmağa çalışan ve doktrin alanında ortaya çıkan eğilimleri dile getirir. Bu kelime, çoğu zaman, kalem tartışmalarında kullanılmıştır. Sosyalist ve komünist nazariyecilerde ve özellikle Lenin'de (*Kapitalizmin en yüksek merhalesi emperyalizm*) bu durum açıkça görülür. Her imparatorluk ve her emperyalizm sömürgeci olmasa da, emperyalist teoriler ile sömürgeci teoriler arasında olduğu gibi, imparatorluk olayı ile sömürgecilik olayı arasında da sık sık rastlanan bir bağ vardır.

İmparatorluklar kurma eğilimi, insanlık tarihinin eski çağlarına kadar uzanır. Akdeniz havzasında, Mısır, Asur, Med, Pers, Yunan, Makedonya ve Roma imparatorlukları; Uzak doğu'da çeşitli Çin imparatorlukları, kolomb-öncesi Amerika'da Meksika, Maya ve Aztek imparatorlukları; Güney Amerika'da İnkalar imparatorluğu bu eğilimin tarihin başlangıcında görülen somut örnekleridir.

İmparatorluk kurma eğilimi tarih boyunca sürüp gitti ve XVI. yy.dan itibaren imparatorlukların sömürgeci karakteri daha belirgin hale geldi (Osmanlı, İspanyol, İngiliz, Fransız, Rus, Alman, Avusturya-Macaristan, Amerikan, Japon imparatorlukları). Sahradaki Mandig ve Güney Afrika'da Zulu imparatorluklarıyle zenci Afrika da, bu olaya sahne oldu.

Bugün, «imparatorluk» kelimesi geçerli olmasa da, A.B.D. ve S.S.C.B. gibi bazı siyasî bütünler fiilen imparatorluk niteliğinde gözükmektedirler. Buna karşılık, en eski sömürgeci imparatorluklar, devletler arasında kurulan bir ilişki sistemine yöneliyor. Commenwealth (İngiliz Milletler topluluğu) ve Communauté (Fransız birliği), bunun örnekleridir. Emperyalist eğilim, çok daha derin bir eğilimle; saldırganlık ve kendini koruma güdülerine, yani yaşama eğilimine bağlı görünmektedir. Bu eğilimin, toplumları, her yönden (demografik, iktisadî, siyasî, kültürel), genişlemeye ittiği söylenebilir. Bu açıdan, emperyalist eğilim, çoğu kere, demografik şartlara bağlanmaktadır: mutlak veya nispî nüfus fazlası, halkların göçü v.b. Çeşitli emperyalizm türlerini birbirinden ayırdetmek âdet olmuştur:

Siyasal emperyalizm'in temel sebebi fetihler yapan bir hükümdarın şan kazanması veya stratejik noktaların ele geçirilmesiyle bir halkın güvenliğinin sağlanmak istenmesidir.

Demografik emperyalizm, her şeyden önce, nüfus fazlasına yerleştirme bölgeleri aranmasından doğar.

Dinî emperyalizm, inancı yayma sebebine bağlıdır: Hz. Muhammed döneminde İslâm'ın ve Arapların yayılması gibi.

Kültür emperyalizmi, belli bir hayat tarzını ve anlayışını yayma amacı güder.

İktisadî emperyalizm, ilk maddeler ve ticarî sürüm alanları aranmasından doğar.

Tarihî bakımdan, bu türlerden hiç birine, saf halde rastlanmaz. Çeşitli türler, her zaman iç içe geçmiş durumdadır. Herhangi bir emperyalizmi belirleyen, bu türlerden sadece birinin varlığı değil, baskın bir unsurun bulunuşudur. Emperyalist doktrinler, açık ve sistematik ifadelerini, sömürgeci gelişmelerin görüldüğü son yüzyıldan itibaren buldular ve bu gelişmelerin ideolojisi haline geldiler. Genişleme halinde olan her ülkede, bu doktrinlerin nazariyecileri ve hattâ şairleri yetişti: İngilterede İoseph Chamberlain, Froude, Seeley ve Rudyar Kipling; A.B.D.'de başkan Theodore Roosevelt; Almanya'da Pangermanistler (Bernhardi, Houston, Stewart Chamberlain ve daha sonra Adolf Hitler); Rusya'da bazı panislavistler; Fransa'da büyük bir sömürgeci fikir akımı. Bu doktrinlerin yankıları Japonya'da bile kendini duyurdu. Okakura Kakuzo gibi orijinal nazariyecilerin yetişmesi bunu gösterir. Emperyalist doktrinler, kuvvete dayanarak imparatorluk kurma hakkını, ırk, kültür, ekonomi ve toplum nedenleriyle ve çoğu kere de bunların tümüyle haklı çıkarmağa çalışırlar. Bu doktrinlerin, bazı başka teorilerle bağları vardır. Bunlar arasında, kuvvet teorilerini, hayat mücadelesi kavramına dayanan «sosyal darwincilik»i, güçlü olma iradesine dayanan «sosyal nietsche'cilik»i, millî ekonomi ve büyük alanlar doktrinlerini (Otto Naumann), «nasyonal sosyalizm»e yönelmiş bazı sosyalist akımları saymak gerekir. Bu doktrinler, fetihçi bir millette veya bir imparatorluğa başkaldıran bir millet içinde ortaya çıkmalarına göre milliyetçilikle bağdaştılar veya çatışmaya düştüler. İkinci Dünya savaşı sırasında, emperyalist doktrinler eski parlaklığını kaybetti ve savaştan sonra sömürge ülkelerin başkaldırmaları ile tamamen ortadan silindi. Bugün, sözü geçen doktrinleri açıkça savunan kimseye pek rastlanmaz. Ne var ki emperyalizm, yeni biçimler altında bugün de yaşamaktadır. (L)

Emperyalizm: Kapitalizmin Son Aşaması. Lenin'in eseri. 1917'de yayımlandı, bir bakıma Marx'ın *Kapital*'inin bir «devamı» sayılır. Lenin «emperyalizm»i, sosyalizme dönüşmenin eşiğine gelen ve iç çelişkileri aşırı ölçüde çoğalmış kapitalizmin son aşaması sayar. Ona göre bu son aşama tekeller karşısında serbest rekabetin kaybolması, sermaye ihracı, sürüm pazarlarının ele geçirilmesi için milletlerarası mücadeleler, bundan doğan savaş tehlikeleri ile olduğu kadar burjuva demokrasilerinin yerini alacak otoriter rejimlerin ortaya çıkmasıyle de belirlenir. «Azamî kâr kanunu», kapitalist yoğunlaşmayı aşırı uca doğru itecek ve böylece kapitalizm «kendi çukurunu kazmış» olacaktır. Bu aşamada sosyalizme dönüşüm için gerekli bütün maddî şartlar biraraya gelir: üretimin sosyalleşmesinde ileri bir aşama olan tekellerin egemenliği; emekle sermaye, devletle tröstler ve anavatanla sömürgeler arasındaki çelişkilerin artması. (L)

Emperyal sineması, Birinci Dünya savaşı sırasında İstanbul'da Şehzadebaşı'nda açıldı. Sonradan *Felek sineması* adını aldı, daha sonra da yıkıldı. (M)

EMPETRACEAE çoğl. i. İkiçenekli, çiçekli bitkiler familyası.

— ANSİKL. Bu küçük familyanın üç cinsi (*empetrum, corema, ceratiola*) ve sekiz türü vardır. Bunlar çalı görünüşünde küçük yeşil ağaçcıklardır. Kenarları aşağıya doğru kıvrık şeritsi yapraklarla kaplı olan bu bitkiler Kuzey yarımkürenin soğuk bölgelerinde yetişir. Bentham ve Hooker bunları taçsızlardan sayarak söğütgiller arasına sokarsa da, bu küçük familyanın sınıflandırmadaki yeri hakkındaki görüşler pek değişiktir. Bazı empetrum türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

EMPETRUM i. (lat. k.). Bot. Bk. KARGA *üzümü.*

EMPHYTENSİS sıf. (lat. k.). Kiracının, yapmayı taahhüt ettiği birtakım önemli işler karşılığında, çoğu zaman az bir kira bedeli ödeyerek yararlandığı uzun vadeli kira sözleşmesi için kullanılır: *Emphytensis kira sözleşmesi verimsiz toprakların işletilmesini sağlar.* (L)

EMPHYTUS i. Küçük uzun böcek. Rengi genellikle siyah, üzeri beyaz veya sarı kemerlidir. Kurtçuğu yaprakların üzerinde açıkta yaşar. Başkalaşma zamanında bazı bitkilerin yumuşak özeğine sığınır. Zarkanatlıların *tenthredinidae* familyasından. (L)

EMPİDİDAE çoğl. i. Kısa duyargalı ortoraf sinekler familyası. Bunlar uçan böcekleri ön bacaklarıyle yakalayarak yiyen yırtıcı sineklerdir. Genellikle çalıların ve çiçeklerin üzerinde yaşar ve avlarını oralarda yakalarlar. (L)

EMPİRE [empayr] i. (ing. k.). *Empire gemisi*, İkinci Dünya savaşı sırasında kayba uğrayan deniz ticaret filosunu hızla takviye ve denizden ikmalin devamını sağlamak amacıyle İngiltere'nin seri halinde inşa ettiği kuru yük gemisi tipi. Asgarî masraf, azamî hızla inşaat esaslarına göre planlanmış, beş ambarlı, iki güverteli ve kullanılması kolay, sade yapıda bir gemidir. EC-2 adı altında da anılır. Başlıca nitelikleri:

Foto. Manuel (LAROUSSE)

Tam boy 136,42 metre; dikmeler arası boy 129,54; kalıp genişliği 17,07; kalıp derinliği 8,46; dedveyt kapasitesi 9 960 ton; gros tonajı 6 945,8; net tonajı 4 223,3; makine 2 500 beygir gücünde üç silindirli mütenavip sürat 10 mil. (L)

Empire State Building, New York'ta 338,66 m yüksekliğinde bir gökdelen. 1929 Ekimi ile 1931 nisanı arasında yapılan 102 katlı binanın tümünde bürolar vardır. (L)

EMPİRİOKRİTİSİZM i. (fr. *empiriocriticisme*'den). Mant. Bilimin değerini ağır bir şekilde eleştiren doktrin.

— ANSİKL. XIX. yy. sonunda Almanya'da ortaya çıkan bu doktrine göre bilim, ancak özel ve bağıntılı bir bilgi olabilir; bilimsel kuramlar da, olsa olsa, kullanışlı birer araç olmaktan ötede bir değer taşımazlar. Empiriokritisizm, görecelik, pozitivizm, eleştirici idealizm ve bilinemezcillik gibi görüşlere yaklaşır. Bu doktrinin belli başlı temsilcileri R. Avenarius ile E. Mach, en büyük muhalifleri ise bilimden yana olanlar, özellikle, diyalektik maddelerdir. (Lenin'in, empiriokritisizmi çürütmek amacıyle yazdığı *Materyalizm ve Empiriokritisizm* adlı bir kitabı vardır.) [L]

EMPİRİOMONİZM i. (fr. *empiriomonisme*'den). Fels. Deneyin kaynağının kolektif bilinç olduğunu ileri süren kuram. (Bu görüş *empiriokritisizm*'in bir koludur.) [L]

EMPİRİZM i. Bk. AMPİRİZM.

EMPİS i. Böceklerin kanını emen, küçük, etçil sinek (4 - 12 mm). (Çiftkanatlıların *empididae* familyasından.) [L]

EMPLANTASYON i. (fr. *implantation*). Ted. Küçük bir cerrahî müdahale ile deri altına yavaş yavaş soğurulmağa elverişli bir implantın sokulması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ted. Deri altı komprime *emplantasyonları* özellikle hormon yetersizliklerini gidermek için düşünülmüştür. Komprime (veya emplant) yavaş yavaş soğurulur ve organizmada yeterli bir hormon miktarını korur. Bununla beraber, şırınga edilen veya ağızdan alınan «geç etkili» hormonların hazırlanmasında görülen ilerlemeler hormon emplantasyonlarının gerekliliklerini azaltmışlardır. Ornatma tipi bu kullanışlar dışında organizmaya yararlı olabilecek çeşitli dokular veya özütler sokmak için emplantasyona başvurulmaktadır. Meselâ plasenta, amnios v.b. gibi emplantasyonlar savunma tepkilerini güçlendirir, yara veya ülserlerin iyileşmesini hızlandırır.

Uç-yan tipi cerrahî birleştirme (emplantasyon) sidik torbası kanseri vakalarında siyekin kalınbağırsağa; kısırlık halinde Fallop borusunun dış kısmının dölyatağına dikilmesi ameliyatı. (L)

EMPLECTOPTERİS i. Paleobot. Bir fosil eğrelti yaprağının ait olduğu bitki cinsi. (*Emplectopteris triangularis* Çin'de [Şansi] permiyen tabakalarında bulunmuştur.) [L]

EMPLEKTİT i. (yun. *emplektos*, örülmüş'ten fr. *emplectite*). Miner. Formülü

$$Cu_2\ Bi_2\ S_4$$

olan tabiî bizmut ve bakır sülfür. (İnce uzun billûrları, örme kumaş görünümü verecek şekilde kuvarsın içine dağılmıştır.) [L]

EMPODİUM i. (yun. *empodion*, köstek'ten). Böceklerde, ayağın son parçasındaki çengellerin orta uzantısına verilen ad. [L]

EMPOLİ, İtalya'da şehir, Toscana'da (Floransa ili), Arno kıyısında; 42 200 nüf. XI. yy. dan kalma, İkinci Dünya savaşından sonra yeniden inşa edilmiş manastır. S.-Stephano kilisesinde Masolino'nun freskleri. Önemli pazar yeri. Dokuma sanayii. Camcılık. Kibrit fabrikası.

— Tar. Empoli, Ortaçağda, Floransa savaşlarında faal rol oynadı. Şehri çevreleyen verimli ova o tarihte «Toscana'nın ambarı» olarak tanınırdı. (L)

EMPOLİ (Jacopo CHİMENTİ, — denir), italyan ressamı (Floransa 1554-ay.y. 1640). Takma adını babasının doğduğu şehirden aldı. Maso'da San Frediano'nun atelyesinde bilgisini arttırdı. XVI. yy. öncesi resim ustalarından ve özellikle Andrea del Sarto'dan esinlendi. *Mucize*'yi (Floransa, Santissima Annunziata) gençlik yıllarında yaptı. Sonra Santi di Tito'ya yakın bir üslûpla çalıştı, bu yüzden resimleri daha donuklaştı: gölgeleri koyulaştı ve renkleri (*Meryem ve Dört Aziz*'de [Floransa, Santissime Annunziata, 1528] olduğu gibi) parlaklığını yitirdi. *Nuh'un Coşkunluğu* (Floransa, Uffizi) ve Pitti sarayındaki (Floransa) iki natürmort'ta görüldüğü gibi son eserlerinde renk ve ışıkta canlılığa ulaşmasını bildi. (L)

EMPORİUM i. (yun. *emporion*'dan lat. k.). Eski Roma. Düşman veya yabancı bir ülkede kurulan ticaret kurumu. || Çoğulu: Emporia.

— ANSİKL. Emporia adı özel olarak, daha çok Tacape (Babes) ve Leptis Magna'yı içine alan, Kartaca'nın Küçük Syrtis kolonilerine verilirdi; bu kuruluşlar başlangıçta, Etrüskler, Romalılar ve Yunanlıların yerleşemedikleri büyük ticaret şehirleriydi. Emporia ülkesi M.Ö. 193 yılından başlayarak veya 162 yılından önce Masinissa'nın saldırısına uğradı. Üçüncü Pön savaşı sırasında (149-146) Syrtis şehirlerinin bir kısmı Kartaca'ya karşı Roma'yı destekledi. (L)

EMPORİUM veya **EMPORİON.** Bk. AMPURİAS.

EMPOUSA. Yun. mit. Hekate'nin yolladığı ve genellikle yolculara saldıran, güzel bir genç kız şeklinde girerek kurbanlarının kanını emen görüntü. (L)

EMPOZE sıf. (fr. *imposer*'den). Zorla kabul ettirilmiş. || *Empoze etmek,* zorla kabul ettirmek: *Birine düşüncesini empoze etmek,* (M)

EMPRENYE f. (fr. *imprégner,* bir maddenin içine bir sıvıyı emdirmek, içine işletmek'ten). [Türkçe'de *emprenye etmek* şeklinde kullanılır.]

— Bayınd. *Emprenye etme,* bir arazi üzerindeki toprak veya kum tabakasının, bağlayıcı bir akışkan yardımıyle yüzeyden içeri sızması ve bağlayıcı akışkanın topraktaki ince damarları tıkayarak araziyi geçirimsiz hale getirmesi.

— Mad. oc. *Emprenye etme yatağı,* başkalaşıma uğramış eski bir arazide, dağınık olarak veya tabakalar arasına yığılmış halde bulunan sülfürlü yatak.

— Metalürji. *Emprenye etme,* sinterlenmiş bir madenin gözeneklerini, ergime noktası daha düşük olan sıvı haldeki bir başka madenle doldurma işlemi. (LM)

EMPRESYONİST i. (fr. *impressioniste*). İzlenimcilikle ilgili: *Empresyonist akım.* || İzlenimcilik tarzında: *Empresyonist bir tenkit.* || İ. İzlenimcilik anlayışına uygun çalışan ressam, yazar, müzisyen. (M)

EMPRESYONİZM i. (fr. *impressionnisme*'den). Bk. İZLENİMCİLİK. || *Empresyonizm sonrası,* izlenimcilikten hemen sonra gelen ve onu devam ettiren sanat akımı. Bk. NABİ'LER. (L)

EMPREVİZYON i. (fr. *imprévision*). Huk. İki tarafa borç yükleyen sürekli borç ilişkilerinde, önceden görülmesi ve düşünülmesi mümkün olmayan hallerin meydana gelmesi sonucu, taraflardan birinin ediminin aşırı olarak güçleşmesi sebebiyle, sözleşmenin değiştirilebilmesi veya feshedilmesi imkânını tanıyan görüş.

— ANSİKL. Huk. Büyük iktisadî değişiklikler sebep olan olayların ortaya çıkmasıyle, ahde vefa *pacta sunt servanda* kuralının doğurduğu haksızlığa karşı ileri sürülen bu görüş, ifanın, borçlu için yıkım teşkil edecek hale gelmesi karşısında, ona yardım etmenin hakkaniyet gereği olduğundan hareket eder. Edimler arasındaki eşitlik dengesi taraflardan biri aleyhine bozulacak olursa, ona, sözleşmeyi değiştirme veya, bunun mümkün olmaması halinde, feshedilmesi imkânı tanınmaktadır. Ancak borçlunun bu imkândan yararlanabilmesi için: 1. olayın, savaş, tabiî âfetler, para ayarlanması gibi, kişinin iradesi dışında meydana gelmesi; 2. sözleşme yazılırken önceden görülememesi; 3. edimler arasındaki dengesizlik ile, bu olay arasında illiyet bağının bulunması; 4. olayın meydana gelmesinde borçlunun kusurunun bulunmaması; 5. edimler arasındaki dengenin ağır surette bozulması; 6. sözleşme ile emprevizyonu ileri sürme hakkından feragat edilmemiş olması gereklidir. Bu şartların bulunması halinde, borçlunun emprevizyona dayanabilmesinin temelinin ne olduğu çeşitli teorilerle açıklanması istenmiştir. Bu teoriler arasında en çok yankı bulanı, *Clausule rebus sic stantibus* ve dürüstlük (objektif iyiniyet) kuralına dayananlardır. *Clausula rebus sic stantibus* kuralına göre, her sözleşmede yapıldığı zamanki durumda bir değişiklik olmayacağı şartı hiç olmazsa zımnen bulunmaktadır. Bu sebeple, durumda bir değişiklik olursa borçlu, bu şarta dayanarak sözleşmenin yeni duruma uydurulmasını ister veya sözleşmeyi fesheder.

Dürüstlük (objektif iyiniyet) kuralına dayanarak fikre göre ise, borçlunun borcunu olduğu gibi yerine getirmesi esastır. Yani *pacta sunt servanda* kuralı hâkimdir. Ancak, bu kural da kendisinden daha üstün olan dürüstlük kuralı ile sınırlıdır. Başlangıçta mevcut olan durumun sonradan, ifanın borçluyu yıkacak derecede ağırlaşması halinde, yine ifayı istemek dürüstlük kuralına aykırı düşer. Bu sebeple, böyle hallerde borçluya, sözleşmeyi yeni durumlara uydurmak veya bu mümkün değil ise, fesih hakkı tanımak hakkaniyet gereğidir. (M)

EMPREZARYO i. (ital. *impresa,* teşebbüs'ten *impresario,* müteşebbis). Eskiden bir tiyatroyu yöneten ve turne işlerini ayarlayan kişiye denirdi. Günümüzde, sanatçıların iş yerleri ile olan anlaşmalarını sağlayan ve sanat işlerini yürüten kişi. (M)

EMPRİME i. (fr. *imprimé*). Tekst. Değişik renkte boya kullanarak kumaş üzerine desen ve resim basma işlemi. (Bu işlem, özel kalıp levhalar kullanarak elle yapılabildiği gibi, üzerine özel desenler oyulmuş silindirlerle mekanik olarak veya film-druck yoluyle optik-kimyasal olarak da yapılabilir.) [Bk. BASMA.] || Bu işleme tabi tutulan ipekli yünlü v.b. kumaşlara verilen ad: *Emprime yünlü.* (M)

EMPROSTOTONOS i. (yun. *emprosthen* ileri ve *tonos,* tansiyon'dan). Nöroloji. Bükücü kasların kasılmasından ötürü bedenin öne eğilmesi. Bazı tetanos vakalarında görülür. (*Emprostotoni* de denir.) *Zt.* OPİSTOTONOS. (L)

EMPROVİZASYON i. (fr. *improvisation*). Bk. İRTİCAL.

EMPSON (William), ingiliz şair ve eleştirmeci (Howden, Yorkshire 1906). Öğrenimini Cambridge'de yaptı. *Seven types of ambiguity* (Anlam belirsizliğinin yedi türü) [1930] adlı kitabıyle genç yaşta ün yaptı. Daha sonra *The Structure of Complex Words* (Karmaşık Kelimelerin Yapısı) [1951] ile en yetkili Anglo-Sakson denemecilerinden biri olduğunu kabul ettirdi. 1961'de *Milton's God'u* (Milton'un Tanrısı) yayımladı. Ayrıca bir kaç lirik şiir de yazdı: *Poems* (Şiirler) [1935], *Complete Poems* (Bütün Şiirler) [1955] adlı eserleri, «metafizik şairler»i örnekseyerek yazdığı son derece özlü ve yoğun şiirlerdir. Bazı eleştirmercilere göre bunlar Empson'u çağdaş şiirin en önemli ve etkili isimlerinden biri durumuna getirdi. (L)

EMPUSA i. (*Empousa* özel isminden). Böceklerin vücudunda asalak yaşayan mantar. (Karasinekte *empusaya* çok sık rastlanır. *Etnomophtorales* takımından.)

— Böcekbilim. İlginç böcek. Bacakları yer yer yaprak şeklinde geniş, göğüs kısmı çok dar, kanatları uzundur. (*Dictyoptera* takımının *empusidae* familyasından.) [L]

EMPYREUMA i. (yun. *en,* içinde ve *pyr,* ateş > *empyreuma*). Kim. Kuvvetli bir ateş karşısında bırakılan bir organik maddenin aldığı acı, keskin, kötü tat ve koku. (L)

EMPÜLSİYON i. (fr. *impulsion*). Mat. *Dirac empülsiyonu,* gerçel x değişkeninin, yalnız koordinat başlangıcında sonsuz, bütün öteki noktalarda sıfır olan $\delta\ (x)$ sözde fonksiyonu.

— Mekan. *Bir kuvvetin empülsiyonu,* bu kuvvetin şiddeti ile, etki ettiği zaman aralığının çarpımı. (Bk. ANSİKL.) || *Hareketli bir kütlenin empülsiyonu* veya *hareket miktarı,* bu kütlenin hızı ile çarpımına eşit olan vektör.

— Psikol. Bk. İÇTEPİ.

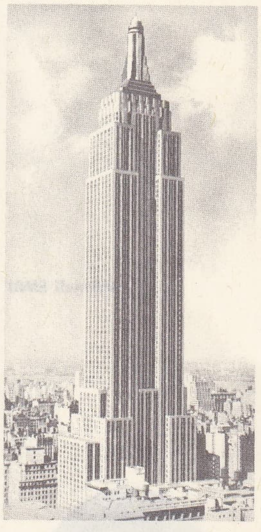

Empire State Building

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE)

Edirneli EMRÎ

— Radyotek. Özellikle radar*da kullanılan çok yüksek frekanslı salınımlar dizisi. (Bu salınımlar, saniyenin on milyonda biri kadar zaman aralıklarında devirli olarak birbirini izler ve salınım süreleri, saniyenin yüz milyonda biri ile milyonda biri arasında değişir.) Bk. ANSİKL.

— Televizyon. Darbe jeneratörlerinin senkronlama işaretlerini iletmekte yararlanılan, modülasyon genliğindeki anî değişme.

— ANSİKL. Mekan. *dt* sonsuz küçük zaman aralığında, $\vec{F}$ *kuvvetinin temel empülsiyonu* $\vec{F}\,dt$ vektörüdür.

$\int_{t_0}^{t} \vec{F}\,dt$ sonlu zaman aralığındaki integrali ise, kuvvetin, bu $t-t_0$ zaman aralığındaki empülsiyonudur. Bu empülsiyon, $m\vec{v}$ hareket miktarı vektörünün bu zaman aralığındaki değişimine eşittir.

— Radyotek. *Empülsiyon*'lar, ortalama gücü oldukça zayıf kaynaklardan çok yüksek anî güç değerlerinin elde edilmesini sağlar. Enerjinin zaman içinde böylece yoğunlaştırılmasından, empülsiyona radyo haberleşmeleri konusunda büyük mesafelere ulaşmak imkânı doğmuştur. Empülsiyonlar genlik, frekans «genişik» (yani süre) veya konum yönünden modüle edilebilir. (L)

EMPYRİOS i. (yun. k. *en*, içinde ve *pyr*, ateş'ten). Esk. çağ. Bazı eski evrenbilimlerde ateşimsi öğenin toplandığı üst gökyüzü katı. ‖ Göğün, tanrıların oturduğu en yüksek katı. (L)

EMR i. Bk. EMİR.

EMRAH Ercişli, türk saz şairi. Van'ın Erciş kazasından yetiştiği, XVII. yy.ın ilk yarısında yaşadığı bilinir. Şiirleri uzun süre Erzurumlu Emrah'ın sanılmıştır. *Emrah ile Selvi Han* adlı halk hikâyesinin kahramanıdır. Osmanlı-İran savaşları sırasında Van'ı kuşatan Şah Abbas'ın (hük. 1586-1628) askerleri tarafından esir edilerek götürülen Selvi Han'ın ardından Isfahan yollarına düşen Emrah, yıllarca diyar diyar dolaşır. Sonunda iki sevgili birbirlerine kavuşurlar. Bu hikâye Ercişli Emrah'ın türkülerinden meydana gelmiştir. (M)

EMRAH Erzurumlu, saz şairi (Erzurum ?- Niksar 1854-1855). Öğrenimini Erzurum'da gördü. Divan edebiyatını ve eski saz şairlerinin eserlerini iyi bilen Emrah'ın şiirlerinin Fuzuli, Nedim, Baki, Şah İsmail ve Ahmed-i Daî'nin tesirleri görülür. Aruzla yazdığı şiirler kusurlu ve bozuktur. Hece ile yazdığı tasavvuf üzerine şiirleri varsa da asıl kişiliği âşık tarzındaki koşma ve semaîlerde görülür. Bektaşî şairlerinin tesiri altında kalıp, devriyeler yazdı, zahidlere hücumlarda bulundu. «Vahdeti Vücut»tan bahsetti, fakat hiç bir zaman bunlarda belirli bir kişilik göstermedi. Şöhreti Sivas, Konya, Niğde ve Kastamonu havalisinde yayıldı. İstanbul'a da geldiği tahmin ediliyor. XIX. yy.ın Dertli ve Seyranî gibi iki büyük halk şairi yanında yer alan Emrah'ın basılı divanı vardır. İst. 1913. (M)

EMRÂZ çoğl. i. (ar. *maraż*'dan *emrâż*). *Esk.* Hastalıklar: *Bu vücûd-ı mukaddes, her türlü ilel ve emrâzdan berîdir* (Cevdet Paşa).

— Tıp. *Esk. Emrâz-ı akliye*, akıl; *asabiye*, sinir; *ayniye*, göz; *bevliye*, idrar yolu; *cildiye*, cilt; *dahiliye*, iç; *efrenciye*, frengi v.b.; *hariciye*, dış hastalıkları; *intaniye*, mikroplu; *mühlike*, öldürücü; *müstevliye*, salgın; *nisâiye*, kadın (hastalıkları); *sâriye*, bulaşıcı; *zühreviye*, zührevî hastalıklar. (M)

EMRE sıf. (esk. türk. *amrak*'tan). Âşık, müptelâ. (M)

EMRE (Ahmet Cevat), türk dil bilgini (Resmo, Girit 1887 - Ankara 1961). Mektebi Harbiyede öğrenim yaptığı sırada meşrutiyet taraftarı olduğu için tutuklanarak Fizan'a sürüldü. Trablusgarp'ta Yusuf Akçura v.d. sürgün arkadaşlarıyle *Hatıra* (1897, 5 sayı) gazetesini çıkardı. Trablusgarp'tan Avrupa'ya kaçtı; jön-türklerin arasına katıldı. Türkiye'ye döndükten sonra bir ara İstanbul Dârülfünunu Lisaniyat ve Türkoloji bölümünde öğretmenlik yaptı. Atatürk'ün dil ve yeni yazı konularındaki çalışmalarında görev aldı. Alfabe komisyonunda çalıştı (1928). Beşinci dönemde Çanakkale milletvekili seçildi. 1928-1932 Yılları arasında edebî bir dergi olan *Muhit*'i yayımladı.

Çalışmalarını türk dilinin yapısı, özellikleri, daha çok da karşılaştırmalı türk dilleri grameri üzerinde yürüten Ahmet Cevat Emre'nin başlıca eserleri şunlardır: *Muhtasar Türkçe Gramer* (1928); *Türkçenin Hint-Avrupa Dilleriyle Mukayesesi* (1933); *Türkçede Kelime Teşkili Hakkında Bir Anket* (birinci kitap, 1933; ikinci kitap, 1933); *Dil Yazıları. Türkçenin Etimolojisi için Metot Araştırmaları* (1934); *Sur l'Origine de l'Alphabet Vieux Tu*[illegible] (Eski Türk Alfabesinin Menşei Üzerine) [1938]; *Sur la Formation du Langage* ([illegible]Dilin Kuruluşu Üzerine) [1938]; *Ondördüncü Asır Betikleri* (1942); *Türkçenin Yapılışı. Mukayeseli Türk Gramerine Hazırlık İrdemleri* (1942); *Türkçede İsim Temelleri. Mukayeseli Türk Gramerine Hazırlık İrdemleri* (1943); *Türk Dilbilgisi* (1945); *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri* (ilk deneme, birinci kitap, fonetik, 1949); anıları *İki Neslin tarihi* (1960) kitabındadır v.d.

Ayrıca ders kitapları (*Yeni Elifba* [1928]; *Lisan-ı Osmanî* [1910]; v.d.); tercümeleri: (*Odysseia* [Homeros'tan, 2 cilt, 1941, 1942]; *Agamemnon* [Aiskhylos'tan 1943]) v.d. (M)

EMRED sıf. (ar. *merd*'den *emred*). *Esk.* Bıyığı sakalı çıkmamış, tüysüz genç. ‖ *Emred-perest*, genç delikanlılardan hoşlanan erkek. ‖ *Şab-emred*, tüysüz genç. (M)

EMRELİ, esk. **Eymur, (İmralı, Amir-Ali** de denir), türkmen boyu. Ortaçağda Yomut'lardan ayrılarak türkmen boyları arasına katıldılar. Doğu Anadolu'ya, Afganistan'a, İran Türkmenistanı'nın sınır bölgesine yerleştiler. Çiftçilik ve hayvancılıkla (koyun) uğraşan Emreli boyunun kilimleri de ünlüdür. (M)

EMRETMEK geçl. blş. f. (ar. *emr* ve türk. *etmek*'ten). Emir vermek, buyurmak: *Hızır Paşa, bunun üzerine Pir Sultan'ın asılmasını emrediyor* (A. Gölpınarlı).

— DEY. *Emretti patrik efendi* (veya *emretti kadı*), yersiz bir emirle alay etmek için kullanılır.

— Huk. *Emredici* (veya *âmir*) *hukuk kuralları*, herkes tarafından mutlak surette uyulması gereken kurallar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Emredici hukuk kuralları*'nın aksi fertler tarafından kararlaştırılamaz. Kararlaştırılırsa, bu kesin olarak hükümsüz olur. (Borç. kn. 19, 20). Bu kuralların büyük bir kısmı kamu düzenine ilişkin olmakla beraber, kamu düzenine ilişkin olmayan emredici hukuk kuralları da vardır. Genel ahlâkı ilgilendiren hükümler ile, doğrudan doğruya fertleri korumak amacını güden emredici hukuk kuralları gibi. (Örnek olarak bk. Med. Kn. 169 ve Borç. Kn. 163/I). Medenî hukukta, emredici hukuk kurallarına özellikle, Aile hukuku ve Eşya hukukunda rastlamaktayız. (M)

EMRÎ (Emrullah) **Larendeli**, türk şairi (öl. 1702). İstanbul'da medrese öğrenimi gördü, müderrislik ve kazaskerlik yaptı. Halep kadısı iken öldü. *Kenz-ül-İnşa* (İnşa Hazinesi) adlı eseri tanınmıştır. Türkçe, arapça, farsça şiirleri vardır. (M)

EMRÎ Edirneli (asıl adı **Emrullah**), divan şairi (öl. 1575). İmaret katipliği yaptı. Kınalızade Ali Efendinin Edirne kadılığı sırasında Beyazıt vakfına mütevelli olarak tayin edildi. Bir süre sonra da görevinden alındı. Zamanının en ünlü şairi Baki için hicviyeler yazdı. Fevzî ve Rahîmî'nin, şiirlerine nazireler ve tahmisler yazmaları zamanının ünlü kişilerinden biri olduğunu açıklar. Özellikle muammacılık ve tarih düşürmekte usta idi. *Divan*'ının birçok yazmaları vardır. *Pend-i Attar*'ı (Attar'ın Öğüdü) tercüme etti. Tezkerelerde adı anılan *Husrev ü Şirin* mesnevîsi ele geçmemiştir. (M)

EMRÎ EFENDİ (Murad), türk gazetecisi ve basımcısı (Yenişehir Tırnovası, Bulgaristan 1850 - Bursa 1916). Bursa'nın ilk gazetecisidir. 15 Günlük *Fevait*, haftalık *Bursa* ve *Sanayi* adlı gazeteleri çıkardı. Ayrıca matbacılıkla da uğraştı. Şiirleri *Divan*'ında toplanmıştır. (M)

EMRİHAK blş. i. (ar. *emr* ve *ḥaḳ*'tan *emr-i hakk*, Allah'ın emri). *Esk.* Ölüm. ‖ *Emrihak vaki olmak*, (insan için) ölmek. (M)

EMRİVAKİ blş. i. (ar. *emr* ve *vāḳi*ᶜ'den, fars. taml. *emr-i vāḳi*ᶜ, vukubulan hadise veya durum). Kabul edilmek zorunda kalınan durum, olup bitti: *Aksi takdirde millet, gayet müşkül vaziyette ve gayr-i kabil-i telâfi emrivakiler karşısında kalabilir* (Atatürk). ‖ (*Birine*) *Emrivaki yapmak*, kendisine sormadan bir şeyi birine kabul ettirmek: *Amma da fırsat düşkünü imiş. Hemen emrivaki yaptı* (B. Felek). [M]

EMRULLAH EFENDİ

EMRULLAH EFENDİ, türk maarifçisi ve siyaset adamı (Lüleburgaz 1858 - İstanbul 1914). İlk ve orta öğrenimini Lüleburgaz'da yaptı. 1871'de İstanbul'da Mülkiye mektebinin bitirdi. 1882'de Yanya, 1884'te Selânik, daha sonra Halep, 1891'de İzmir millî eğitim müdürü oldu. Siyasî amaçlarla İsviçre'ye kaçtı ise de hükümetin müdahalesiyle İstanbul'a getirildi; Maarif meclisi üyeliğine tayin edildi (1900). Birçok dergiye bu arada *Servetifünun*'a *Emrî* imzasıyle pedagoji ve eğitimle ilgili yazılar yazdı. Sınırların çok geniş tuttuğu *Muhit-ül-Maarif* ansiklopedisinin I. cildini ancak 1902'de yayımlayabildi. Maarif nazırı olduğu zaman onu tamamlamak için kurduğu komisyon da verimli bir çalışma yapamadı. 1908'de Galatasaray lisesi müdürü, az sonra Maarif meclisinde ilmî daire başkanı oldu. Aynı yıl Kırkkilise (Kırklareli) milletvekili seçildi. 1909'da da Maarif nazırlığına getirildi. İki ay sonra bu görevden çekildi. Nail Beyin bakanlığından sonra tekrar aynı işe getirildi. Bu dönemde önemli konulara el attı. Türk millî eğitim tarihinde birçok tartışmaya yolaçan «Tuba ağacı nazariyesi»ni ileri sürdü. Böylece eğitim alanındaki yenilik ve düzeltmelerin önce yüksek öğretimden başlaması gerektiğini iddia ediyordu. Devrinin başka bir eğitimcisi Satı Bey ise çürük ilköğretime dayanan bir öğretim hayatının temelsiz ve başarısız olacağını ileri sürüyordu.

1917 İttihat ve Terakki kongresinde okuduğu raporla Emrullah Efendinin nazariyesini savunan Ziya Gökalp'in desteğine rağmen 1912'de bakanlıktan ayrıldı. Liselere ilk defa Felsefe derslerini koyduran Emrullah Efendi milletvekilliği sırasında toplum ve eğitimle ilgili problemler üzerinde teklifler hazırladı Dârülfünûn'da da dersler verdi. (M)

EMS, Almanya'da bir şehir Bk. BAD EMS.

— Tar. Treves, Köln, Mainz ve Salzburg başpiskoposlarının temsilcileri 1786 ağustosunda Ems'de toplanarak Ems punctation'u denen bir anlaşma tasarısı yaptılar (bunu başpiskoposlar tasdik etti); buna göre, rahiplerin yetkisi, kilisenin ilk kuruluşundaki sınırlara iniyordu. Yüksek rahibin sadece bir teftiş yetkisi oluyordu. Papalık kararlarının ancak mahallî piskoposun teyidi ile

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

zorunlu olduğunu açıklıyorlardı. Bavyera seçmen prensi gibi, Joseph II de, piskoposların yetkilerini kuvvetlendirme niyetinde değildi. Oy kullanan piskoposlar, başpiskoposluk yargılama yetkisinin genişlemesinden çekiniyorlardı. Papa Pius VI tarafından kabul edilmeyen Punctation (1789) böylece hükümsüz kaldı. Bu, radikal febronianismin bir kanıtından başka bir şey değildir. (L)

EMS, Kuzey Almanya'da ırmak, Hollanda sınırı boyunca akar, 320 km. Teutoburger Wald'dan doğar, Münster havzasının büyük kısmını akaçlar, sonra Kuzey denizine yönelir ve Dollart körfezinde denize dökülür. Hemen bütünüyle buzul çağında meydana gelen Saale adlı buzullar dolgusu üstünde akar ve büyük turba yataklarını (Boertange bataklığı) aşar; bu durum Dortmund-Ems kanalının açılmasını ve Hollanda ve Weser'le (Hunte-Ems) ikili bir bağlantı kurulmasını kolaylaştırmıştır. Minder, İtanover ve Braunschweig yönünde akan Mittelland-kanal da (Ren'de) Ems'e bağlanır Irmak böylece Ruhr ile deniz (Emden) ve Ruhr ile Aşağı Saksonya sanayi bölgesi arasında bağlantıyı sağlar. Bu yüzden Batı Almanya iç ulaşımında büyük rol oynar. (L)

EMSÂL çoğl. i. (ar. *meşel*, hikâye'den *emşāl*). *Esk.* Hikâyeler, destanlar. || *Durûb-ı emsâl.* Bk. DURUB. (M)

EMSAL çoğl. i. (ar. *mişl*'den *emşāl*). Eşler, benzerler: *Cenup otellerinden birinde emsaline nadir tesadüf edilir lüks bir banyo dairesi görmüştüm* (R.N. Güntekin). || Yaşıt, denk, eş: *Sen kendi emsallerinle oyna.* || Örnek: *Çocuklara kötü emsal oluyorsunuz.*

— *Esk. Emsâl-i hikemiye*, vecize. || *Emsâl-i kesîre*, birçok, bol örnek. || *Emsâl-i kesîresine nail olasınız*, daha nice bayramlara veya iyi günlere ulaşılmasını dileyen söz. || *Emsâli misillû*, benzeri durumlarda olduğu gibi, aynı şekilde anlamında kullanılır. || *Emsâli nâmesbûk*, görülmemiş, eşsiz, örneği daha önce bulunmayan. || *Emsâl-i Süleyman*, Hz. Süleyman'ın vecizeleri.

— Ast. *Esk. Emsâl-ı inkisâr*, havanın içinden geçen ışığın kırılma miktarı.

— Mat. Bk. KATSAYI.

◆ **Emsalsiz** sıf. Eşsiz, benzeri olmayan: *İstanbul'da tabiatın emsalsiz güzelliği, şüphe yok ki, Boğaziçi'ndedir* (A. Ş. Hisar). *Zeynep her bakımdan güzel ve emsalsizdi* (A. H. Tanpınar).

◆ **Emsalsizlik** i. Eşsizlik, benzeri olmama hali. *Ben sizi sevinçlerimin, yahut acılarının emsalsizliğiyle hayran edeceğim...* (N. Ataç). [M]

EMSÂR çoğl. i. (ar. *mısr*, şehir'den *emṣār*). *Esk.* Şehirler, beldeler. || *Emsâr ü bilâd*, büyük şehirler. (M)

EMSCHER, Almanya'da ırmak, Ren'in kolu (sağ kıyı), Hamborn'da Ren'e kavuşur; 98 km. Şistli Rheinland kütlesinin kuzey yamacında akar ve büyük sanayi bölgesi Ruhr'un eksenini meydana getirir. Vâdisini Ren'den Herne'e giden önemli kanal izler; bu kanal Herne, Gelsenkirchen, Ersen, Oherhavsen'den geçtikten sonra, Rheinland'ın büyük limanı Duisburg-Ruhrort'da sona erer; yukarı kesiminde Dortmund-Ems kanalına bağlanır. (L)

EMSDETTEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir. Ems kıyısında; 27 800 nüf. Hint lifi sanayii. Pamuk ve keten dokumacılığı. (L)

EMSER (Hieronymus), alman katolik ilâhiyatçı (Weidenstetten, Ulm yakınları 1477-Dresden 1527). Luther'in öğretmeni, Dük Georg von Sachsen'in sekreteri oldu, sonra Erfurt ve Leipzig'de kilise hukuku okuttu. Leipzig tartışmasından (1519) sonra, Luther'e şiddetle çattı ve hayatının sonuna kadar eski öğrencisinin görüşlerinin çoğunu eleştirdi. (L)

EMSİLE i. (ar. *mişāl*, örnek'ten *emşile*). *Esk.* Örnekler.

— Gram. *Esk.* Arap gramerinde fiil çekim örneklerini bulunan kitap. || *Emsile-i muhtelife* («çeşitli örnekler»), Arapçada bir fiilin geçmiş, geniş, şimdiki, gelecek zaman gibi çeşitli kiplerinin çekiminin birer örnekle gösterilmesi. || *Emsile-i muttaride* («sıralı örnekler»), Arapça fiil çekiminde bir kipin teklik, çokluk ve ikili şekillerinin sırasıyle çekimi. (M)

EMSLAND, Batı Almanya'da bataklık bölge, *Ems* ile Hollanda sınırı arasında. Akaçlama çalışmalarıyle kısmen değerlendirilen Emsland'da birçok petrol yatağı vardır. (L)

Ems telgrafı, Prusya kralı Wilhelm I adına, müşavir Abeken tarafından 13 temmuz 1870'te Ems'den Bismarck'a çekilen telgrafa verilen ad. Telgrafta, Hohenzollern'lerin İspanya tahtına hiç bir zaman aday gösterilmemesini sağlamak için, Prusya kralı nezdinde fransız maslahatgüzarı Benedittí'nin yaptığı teşebbüs anlatılmaktaydı. Kral Wilhelm I bu yolda bir teminat verilemeyeceğini dostça fakat kesinlikle belirtti. Ancak, alman birliğinin gerçekleşmesini Fransa ile çıkacak bir anlaşmazlıkta gören Bismarck, Roon ve Moltke, basına telgrafın kısaltılmış şeklini açıkladılar. Prusya kralının tutumu Fransa için aşağılatıcı sayıldı ve bu durum fransız-alman savaşına yol açtı. (L)

EMTAR çoğl. i. (ar. *maṭar*'dan *emṭār*). *Esk.* Yağmurlar. || *Sahâib-i emtâr*, yağmur bulutları. (M)

EMTİA çoğl. i. (ar. *metāᶜ*, mal'dan *emtiᶜa*). *Esk.* Kumaş ve esvap gibi mallar, satılacak eşyalar. || *Emtia-yı ecnebiye*, yabancı memleket malları. || *Emtia-yı günagûn*, çeşitli mallar. || *Emtia-yı ticariye*, ticaret eşyası.

— Huk. *Emtia senedi*, emtiayı temsil eden kıymetli evrak niteliğindeki senetlere verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Muhas. Müessese tarafından, sonradan hiç bir değişikliğe uğratılmadan, tekrar satılmak üzere satın alınan eşya, madde veya malzeme.

— ANSİKL. Huk. *Emtia senetleri*'nin faydası, çeşitli emtiayı elden ele teslim masraf ve külfetine katlanmağa lüzum kalmaksızın veya henüz kara ve deniz araçlarıyle taşınma sırasında rehnetme veya satıp devretme imkânını vermesidir. Böylece, ticarî hayatta emtia üzerinde satım ve kredi muameleleri yapmak imkânı geniş ölçüde kolaylaşmış ve artmış olmaktadır. Emtia senetlerinin çeşitli nevileri vardır. Bunlardan *makbuz senedi* ve *varant* umumî mağazalar tarafından, müesseseye tevdi edilen emtiayı temsil etmek üzere düzenlenen ve emtiayı tevdi edene verilen emtia senetleridir (Bk. *Makbuz* SENET'*i* ve VARANT). Emtia senedinin diğer bir türü *taşıma senedi*'dir. Taşıma senedi, nakledilmek üzere tevdi ve teslim edilen eşyayı temsil etmek üzere gönderen tarafından düzenlenen kanunî şekil şartlarına tabi (Tic. kn. md. 769) bir emtia senedidir. Emtia senedinin diğer bir türünü de deniz yoluyle taşımada söz konusu olan *konişmento* teşkil eder. Konişmento, malın gemiye yüklenildiğini veya taşınmak üzere teslim alındığını ispata yarayan ve mal taşıyanın elinde iken onu temsil eden bir emtia senedidir (bk. KONİŞMENTO). Konişmentonun rehin veya mülkiyeti nakil amacıyle çiro ve teslimi suretiyle gemiye yüklenmiş olan mallar üzerinde rehin veya temlik tasarrufları yapmak mümkün olur. (ML)

EMU i. (Okyanusya dillerinden birinden). Çok büyük (2 m yüksekliğinde) koşucu kuş. Uçamaz. Yegâne türü koşucu devekuşudur (*Dromiceius Novae-Hollandiae*). Tüylerinin rengi esmer, boynu tüylüdür; başında ibik yoktur. İyice körelmiş olan kanatları tüylerinin arasında saklıdır. Yumurtaları koyu yeşil renkte ve uzunca olur. Avustralya ovalarında sürüler halinde yaşar. (Tepeli devekuşugillerden.) [L]

EMÜLSİN i. (fr. *émulsine*). Bademlerde bulunan ve birçok heterozit'in hidrolizinde kullanılan enzimli karmaşık tuz.

— ANSİKL. *Emülsin*, yosunlarda, mantarlarda, tatlı veya acı bademlerde, karayemiş yapraklarında v.b. bulunur. Yağı alınmış badem küspesinden çıkarılır. Bu madde, levojir glükozitlere etki ederek glükoz ile heterozit'in glüsidik olmayan grubunu verir. Amigdalinden itibaren glükoz, benzaldehit ve siyanhidrik asit verir. Bir enzimler karışımıdır. Emülsin'in, glükozitlerin sentezini sağladığı ispat edilmiştir: demek ki etkisi tersinirdir. Açığa çıkan ve glüsidik olmayan maddenin cinsine veya miktarına göre, heterozitlerin ayrı edilmesi, aranması ve doz tayininde kullanılır. (L)

EMÜLSİYON i. (fr. *émulsion*). Kim. Bir sıvının, başka bir sıvı içinde küçük damlacıklar halinde dağılmasıyle meydana gelen heterojen ortam. (Bk. ANSİKL.) || *Emülsiyon cihazı*, emülsiyon hazırlamağa yarayan cihaz. || *Sulu emülsiyon*, sürekli olarak sulu halde bulunan emülsiyon. || *Yağlı emülsiyon*, sürekli olarak, suda çözünmeyen bir sıvı halinde bulunan emülsiyon.

— Bayınd. *Yol emülsiyonu*, su içinde asıltı halinde bulunan, ancak sabunlaştırıcı bir maddenin etkisiyle suya karışmayan bitüm damlacıklarından meydana gelen malzeme. (Bu emülsiyon günümüzde, toprak yolların yüzey kaplamasında çok kullanılır.)

— Eczc. Süt renginde ve süt kıvamında olan sıvı ilâç. Bk. ANSİKL.

— Fiz. *Emülsiyon hazırlama*, biri «yağ», öbürü «su» tipinde olan iki emülsiyondan, gerekli işlemlerle bir emülsiyon elde edilmesi: *Emülsiyon hazırlanması; bir emülsiyonlaştırıcı veya bir kararlaştırıcı madde kullanmakla kolaylaştırılır.*

— Foto. Fotoğrafçılıkta kullanılan filim, kâğıt tabaka ve camların üzerine çok ince bir tabaka halinde sürülen ışığa duyarlı karışım. (Bu karışım, mikroskobik billûrlar halinde jelatin, kollodyum veya başka uygun bir madde içinde asıltı halinde bulunan gümüş tuzlarından [bromür, iyodür veya klorür] meydana gelir.) Bk. FOTOĞRAFÇILIK.

— Nükl. *Nükleer emülsiyon*, iyonlaştırıcı parçacıkların geçişini kaydetmede kullanılan çok kalın (birkaç milimetreye kadar), ışığa duyarlı emülsiyon. (Yüksek atmosfer tabakalarındaki kozmik ışınların incelenmesinde kullanılan bu emülsiyonların yapımı tekniği çok ileridir.)

— Petr. *Emülsiyon bozmak*, bir yağı, bir bitümü v.b. suyle yaptığı emülsiyondan ayırmak. || *Emülsiyon bozma indisi*, bir türbin yağının veya herhangi bir yağın, buharla emülsiyon durumuna getirdikten sonra ayrılması için geçen saniye cinsinden zaman. || *Emülsiyon bozucu*, bir yağın, bir bitümün emülsiyonlaşmasını önleyen veya bu maddeleri emülsiyonundan ayıran katılma ürünü.

— ANSİKL. Kim. *Emülsiyon*, biri ötekinin içinde çok ince damlalar halinde dağılmış, birbiri içinde çözünmeyen en az iki maddeden meydana gelen bir sıvıdır. Meselâ, su az miktarda yağ ile kuvvetlice çalkalanırsa, yağ suda dağılır ve sürekli fazı su olan bir *yağlı su emülsiyonu* verir. Buna karşılık çok miktarda yağa biraz su katmakla bir *sulu yağ emülsiyonu* da elde edilebilir, o zaman da yağ sürekli fazı meydana getirir. Bu yoldan hazırlanan emülsiyonlar kararlı değildir.

Emülsiyonların kararlı hale getirilmesi için bileşimlerindeki temel iki unsura, aralarında aracı vazifesi gören üçüncü bir unsuru da (emülsiyonlaştırıcı) eriten olarak katmak gerekir. Meselâ balık yağı yüzde 0,25'lik bir sodyum hidroksit çözeltisine damla damla akıtılırsa kendi kendine emülsiyona uğrar. Sodyum hidroksit, çözelti ile yağın temas yüzeyinde, emülsiyonlaştırıcı olarak etkileyen bir sabun meydana getirir.

Tabiî emülsiyonlar arasında memeli hayvanların sütü sayılabilir: bu sıvı, suda çözünmüş şekerlek ve anorganik tuzlar ile içinde emülsiyonlaştırıcı rolünü oynayan albüminimsi maddeler bulunan bir serumla asıltı halinde yüzde 1,5-8,5 yağlı madde bulunan bir emülsiyondur.

Bazı bitkilerden, benzer bileşimde sütler çıkarılmaktadır. Kauçuk sütü, albüminimsiler bulunan bir sıvıdaki kauçuk emülsiyondur. Piratinera sütü, benzeri bir serumda bulunan balmumlardan ve sabunlaşabilen maddelerden meydana gelir v.b.

Madenler arasında birbirinden ayrılması çok güç olan petrol ve su emülsiyonları örnek verilebilir.

— Eczc. Eczacılıkta, emülsiyon yapmak için kullanılan maddeler çeşitli zamklar ve helmeli eczalardır (badem suyu v.b.). Emülsiyon, yağların ağız yoluyle alınmasını ve yağın suyun içinde çok ince zerrecikler halinde bulunduğundan kolayca soğurulmasını sağlar (balıkyağı emülsiyonu). Emülsiyonlar krem ve merhem şeklinde deriye de sürülebilir. (L)

EMÜLSİYONLAŞTIRICI sıf. (*emülsiyon*'-*laştırmak*'tan *emülsiyonlaştır-ıcı*). Bulundu-

Avustralya **emu**'su

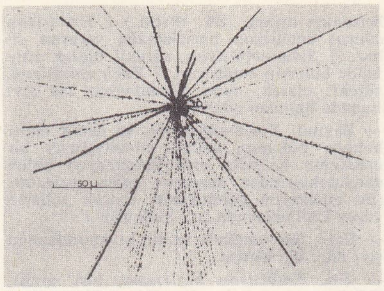

nükleer emülsiyon kozmik ışınlarla bir gümüş çekirdeğinin bölünmesi

ğu ortamda bir emülsiyon meydana getiren veya bir emülsiyonun bozulmadan kalmasını sağlayan bir bileşik için kullanılır.

◆ İ. Genellikle orta büyüklükteki moleküllerden meydana gelen bileşik veya kimyasal bileşikler karışımı. (*Emülsiyonlaştırma etkeni* de denilen bu maddeler, yüzeyler arası gerilimi düşürerek emülsiyonlaşmayı bir dereceye kadar kolaylaştırır; buna karşılık, her taneciğin ara yüzeyinde koruyucu bir tabaka meydana getirerek emülsiyonun kararlı hale gelmesine büyük katkıda bulunur.) [L]

EMÜLSİYONLAŞTIRMA i. (*emülsiyonlaştırmak*'tan *emülsiyonlaştır-ma*). Emülsiyon haline getirme. ‖ Yol yapımında kullanılan bazı ziftlere kendi hacmi kadar su katarak, soğukta kullanma imkânını sağlayan usul. (L)

EMÜLSİYONLAŞTIRMAK geçl. f. (*emülsiyonlaşmak*'tan *emülsiyonlaş-tır-mak*). Fiz. Homogen ve geçici olarak kararlı bir karışım elde etmek amacıyle, elementi veya bileşiği bir ortam içinde mümkün olduğu kadar ince damlalar halinde dağıtmak.

— Foto. Işığa duyarlı emülsiyonu bir tabaka üzerine yaymak. (L)

EMÜLSOYİT (fr. *émulsoïde*'den). Kim. Ültramikroskopla bile seçilemeyen ve ancak oldukça büyük miktarda jelatin, koloidal silis gibi uygun bir ayıraçla pıhtılaştırılabilen koloidal çözelti. *Emülsoyit süspansoyit*'in zıddıdır. (L)

EMÜLSÖR i. (fr. *émulseur*). Peynir yapımında kreması alınmış yağsız süte, istenilen oranda kremayı homogen olarak karıştıran bir süthane âleti. (L)

EMVÂC çoğl. i. (ar. *mevc*'den *emvâc*). *Esk.* Dalgalar: *Bütün o yükselen emvâc... o bînihaye deniz* (M.Â. Ersoy). ‖ *Emvâc-i bahr,* deniz dalgaları. (M)

EMVAL çoğl. i. (ar. *māl*'dan *emvāl*). *Esk.* Taşınabilen veya taşınamayan mallar, mülkler, servetler: *Bu delikanlı, ailesinin emvalinden hissesini almak için, babasının, anasının ölmesini beklemezdi* (Z. Gökalp). ‖ *Emvâl-i bâtına,* gümüş, altın v.b. gibi saklanabilen mallar. ‖ *Emvâl-i emriye,* hükümdarın malları. ‖ *Emvâl-i eytâm,* yetimlerin malları. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Emvâl-i gayrimenkule,* taşınmaz mallar. ‖ *Emvâl-i menkule,* taşınabilir mallar. (Bk. MAL.) ‖ *Emvâl-i umumiye,* kamuya ait mallar. ‖ *Emvâl-i zâhire,* toprak, bina v.b. gibi saklanması mümkün olmayan mallar.

— ANSİKL. Esk. huk. Kur'an-ı Kerim'de *emvali eytam*'ın (yetim malları) korunmasına ilişkin çeşitli hükümlere rastlanmaktadır. Bakara suresinin 220. ayetinde yetimlere güzel ve yararlı muamele edilmesi, Nisa suresinin 2. ayetinde, yetimler reşit oldukları zaman kendilerine mallarının teslim edilmesi ve onların mallarının gaspedilmemesi emredilmiş; aynı surenin 10. ayetinde yetimlerin mallarını zulmederek yiyenlerin ateş yemiş gibi olacakları ve ateşe girecekleri belirtilmiş; yine Nisa suresinin 127. ayetinde yetimlere adalet ile muamele edilmesi, Enam suresinin 152. ayeti ile İsra suresinin 34. ayetinde yetimin malına, rüştüne erişinceye kadar en güzel şekilde yaklaşılması buyrulmuştur. Bu emir ve yasaklardan başka, yetimi görüp gözetmeyi tavsiye eden daha birçok ayet vardır.

Osmanlı imparatorluğunda XIX. yy.ın sonlarında, yetim mallarının doğrudan doğruya vasiler tarafından idaresi yerine, bu malların şer'iye mahkemelerinin gözetimi altında korunması ve işletilmesi esası kabul edildi (1870). Bu malların bakımı ve yönetimi, tüzüklerle düzenleniyordu. Her kazada birer *Eytam sandığı* açıldı ve memurlar tayin edildi. Bu memurların denetimi için de ayrıca *Eytam meclisleri* kuruldu. Bu işlere bakan *Emvâl-i Eytam idaresi* önce Meşîhat'e bağlı iken 1908 temmuzundan sonra Adliye'ye bağlandı.

Cumhuriyet devrinde, yetim paralarının tamamen ticarî ve malî esaslar dairesinde işletilebilmesi için bir *Emlâk ve Eytam bankası* kuruldu. Banka muhtelit sermayeliydi. Lağvedilen eytam sandıklarında mevcut paralar, devletin kefaleti altında bu bankaya tevdi edildi. Sermayenin bir kısmını devlet sağlıyor, diğer bir kısmı da, anonim şirket şeklinde kurulan bankanın hisse senetlerinin satışa çıkarılması şeklinde sağlanıyordu. Bu banka, 1946'da *Türkiye Emlâk Kredi bankası* adını aldı. Faaliyet alanı da, meskeni olmayanlara mesken kredisi sağlama amacını da içine almak üzere genişletildi. (M)

EMVAS veya **EMAVAS**, Ürdün'de Kudüs'ün kuzeybatısında yer, M.Ö. 166'da Yuda Makkabi burada Gorgias'ın yönettiği Suriye ordusunu yendi. Şehrin adı Titus zamanında *Nikopolis* idi.

— Ürdün'de yer. Kudüs'ün kuzeyinde, İsa dirildiği akşam burada Kutsal şehirden gelen iki hıristiyana göründü. Haçlı seferlerine kadar bu olayın bugünkü Emvas'ta geçtiği kabul edildi. Bugün, *El Kubeyba.*

— İkonogr. Bazı sanatçılar İsa'yı Emvas yolunda iki hıristiyanla konuşurken temsil ettilerse de (Silos manastırındaki, Paris'te Notre-Dame kilisesi ve Chartres kilisesindeki koro yeri kapısındaki alçak kabartmalar, Rembrandt'ın deseni, Basel'de Ruysdael'in tablosu), en çok kullanılan tema handa ekmeğin bölünüşüdür: Vezelay, Toulouse'da Daurade, İssoire, Chartres sütun başlıkları; Fra Angelico'nun freski (Floransa'da San Marco manastır ve kilisesi). XVI. yy.-dan itibaren bu konuyu işleyen sayısız ressamın başlıcaları şunlardır: Carpuccio (Venedik), G. Bellini (Venedik), Pontormo (Floransa), Tiziano (Louvre), Veroneze (Louvre), J. Bassano (Dijon), ihtiyar Palma (Floransa), Caravaggio (Londra, Milano, Messina), Magnasco (Cenova), L. Le Nain (Louvre), Tournier (Nantes), Honthorst (Grenoble), Rubens (Paris), Jordaens (Brüksel), Restout (Paris), Coypel (Paris), Piazzetta (Cleveland), Delacroix (Brooklyn), von Uhde (Frankfurt). Ama en tanınmış eseri Rembrandt (1648, Louvre) yaptı. (L)

EMVÂT çoğl. i. (ar. *mevt*> *meyyit,* ölü'den *emvāt*). *Esk.* Ölüler: *Vücûd-ı nazı, ki safvette ruha benzerdi / Bıraktı bizleri cansız, karıştı emvâta* (Tevfik Fikret). ‖ *Ahya vü emvât,* diriler ve ölüler. ‖ *Arazi-i emvât,* işlenmemiş topraklar. ‖ *Defn-i emvât,* ölüleri gömme. ‖ *İhyâ-yı emvat,* ölüleri diriltme. (M)

EMYALİBAHRİ blş. i. (ar. *emyāl,* miller ve *bahrî,* denize ait'ten *emyāl-i bahrî*). Denizcilerin kullandıkları bir uzunluk ölçüsü. (İlk defa Batlamyus tarafından tespit edilen bu ölçü yelkenli devrinde mutedil bir rüzgârla bir günde alınan uzaklığın, yani bir mecra'ın altmışta birinin karşılığıdır. Bugünkü sistemde ekvator dairesine göre bir derecenin altmışta biri olarak [1 852 m] hesap edilir.) [M]

EMYDİDAE çoğl. i. Tatlı su kaplumbağaları familyası. Başlıca türü bataklık kaplumbağasıdır. Bk. CİNOSTERNUM. (L)

EMZİCE çoğl. i. (ar. *mizâc*'dan *emzice*). *Esk.* Mizaçlar, huylar. ‖ *Emzice-i muhtelife,* türlü huylar. (M)

EMZİK i. (esk. türk. *emmek*> *em-i-z-mek*'ten *em-i-z-i-k*> *em-z-i-k*). Süt çocuğunu oyalamak için ağzına verilen küçük meme. (Bk. ANSİKL.) ‖ İçine süt konulan ve uç kısmı meme başına benzeyen delikli, plastik bir kapakla örtülü şişe: *Ana kokusu arayan mâsum, bazan emzikle pek memnun olamıyarak huysuzlanırdı* (H. R. Gürpınar). [*Eşanl.* BİBERON.] ‖ İbrik, çaydanlık gibi kaplarda bulunan ve suyu azar azar akıtmağa yarayan ucu delikli lüle. ‖ *Argo.* Nargile. ‖ *Halk dili.* Meme başı.

— Teknol. *Emzik borusu,* sobaya takılan dirsek şeklinde boru.

— ANSİKL. *Emzik*le süt verme çok eski bir

emzirmek çocuğunu emziren ana Karatepe (Kadirli) M.Ö. 700

âdettir; bu türlü emzirme, zamanımızda, eskisinden çok daha az tehlikelidir; çünkü bugün emzikler sterilize edilmekte ve bileşimi kadın sütünün bileşimine uyacak şekilde değiştirilmiş süt kullanılmaktadır. Birçok emzik çeşidi vardır: kimisi, değişik biçimde alelade şişelerdir; kimisinin de havanın girmesine ve şişenin kolay temizlenmesine yarayan delikleri vardır: her iki şekilde de şişenin ağzında bir meme bulunur. En iyi emzikler en kolay temizlenebilenlerdir; bugün en çok kullanılanlar, geniş ağızlı, 200 gr. lık şişelerdir. Emziğin ve içindeki sütün (sulandırılmış inek sütü veya koyulaştırılmış süt yahut süt tozu kullanılması halinde su) mikroptan arınması (sterilizasyonu), şişenin ağzı bir kauçuk tıkaçla örtüldükten sonra bir emzik sterilizatöründe yapılır; bu sterilizatörlerin içi, genellikle, çocuğun günlük besin ihtiyacını karşılayan altı şişe alır. (M)

EMZİKÇİ i. (*emzik*'ten *emzik-çi*). *Halk dili.* Sütnine. (M)

EMZİKLİ sıf. (*emzik*'ten *emzik-li*). Emziği olan. ‖ Memede çocuğu olan kadın: *Emzikli kadınlar, poturlu zenginler, kanape üzerine bağdaş kuranlar* (B. Felek). ‖ Memede olan (çocuk): *Bazı mal sahipleri, kadınların, yanlarında getirdikleri emzikli çocuklarına meme vermelerine bile müsaade etmezlerken, Yusuf onların biraz yorulduğunu görür görmez derhal işi bıraktırdı* (Sabahattin Ali).

— Huk. *Emzikli kadın.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Emzikli* veya *gebe kadın*'ların çalıştırılma şartlarını düzenleyen tüzük (4 nisan 1969, 6/II.648) uyarınca, emzikli kadın işçilere, bir yaşından küçük çocuklarını emzirmeleri için İş kn. md. 64'e göre verilecek ara dinlenmesinden önce ve sonra ayrı ayrı iki defa yarımşar saatlik izin verilir. Bu izinler iş süresinden sayılır. Diğer taraftan emzikli kadın işçilerin, Ağır ve Tehlikeli işler tüzüğünde belirtilen bir işte çalıştırılabilmesi için, doğumdan sonraki 6 haftanın bitiminde tüzükte gösterilen mercilerden birine muayene ettirilerek çalışmalarına engel bir durum bulunmadığını gösterir bir hekim raporu alınması şarttır. Hekim raporunda sıhhî sakınca belirtilmişse, emzikli kadın işçi, doğumdan sonraki ilk altı ay içinde ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılamaz. (M)

EMZİRME i. ve sıf. (*emzirmek*'ten *emzirme*). Emzirmek işi.

— Denizc. *Emzirme kasa,* çımaları belirli

bir pay ile birbirinin bedenine kasa dikişiyle tutturulmuş iki halatın orta yerinde meydana gelen kasa. (*Muni kasa* da denir. Bir direğin, bir serenin ucundan iki tarafa karşılıklı olarak alınacak iki halatın üst üste iki kasa ile buralara takılması yerine bir tek kasa aynı işi görmeğe yarar) ‖ *Emzir-*

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

me yapmak, bir halatın çıma ile kullanılması gerektiği yerlerde ikinci bir halatın çımasını, kullanılacak halatın bedenine kasa dikişi ile tutturmak.

— Huk. *Emzirme odası.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Gebe ve emzikli kadınların çalıştırılma şartlarıyle *emzirme odaları* ve çocuk bakım yurtları (kreş) hakkındaki tüzük (4 nisan 1969, 6/II. 648) hükümleri gereğince, bir iş yerinde (yaşları ve medenî durumları ne olursa olsun) 100-300 kadın işçi çalıştırıldığı takdirde, bir yaşından küçük çocukların emzirilmesi ve bu çocukların bırakılıp bakılması için, çalışma yerlerinden ayrı ve işyerine yakın bir emzirme odasının işveren tarafından kurulması zorunludur. İşyerinde 300'den fazla kadın işçi çalıştırılıyorsa, işveren, annelerin bir yaşından küçük çocuklarını emzirmeleri ve bunlarla 1-6 yaşındaki çocukların bırakılması ve bakılması için bir kreş kurmak mecburiyetindedir. (Bk. KREŞ.) Emzirme odasının işyerine uzaklığı 250 metreyi, işveren tarafından araç sağlandığında 1 000 metreyi geçemez. Tüzük ayrıca emzirme odalarında bulunması gerekli nitelikleri de göstermektedir. (M)

EMZİRMEK geçl. f. (esk. türk. *emmek*> *em-i-z-mek*'ten *em-i-z-i-r-mek*). [Kadın ve dişi hayvan için] Memesinden süt vermek: *Çocuk emzirmek.* ‖ Biberonla süt vermek. ‖ *Argo.* Otomobilin deposundan benzin çalmak.

◆ **Emzirtmek** ettrg. f. Emzirmek işini yaptırmak. (M)

EN i. (esk. türk. k.). Bir şeyin iki yanı arasındaki uzaklık: *Masanın eni. Kumaşın eni.*

— ÇEŞ. DEY. *Eninde sonunda* (aslı «önünde sonunda»dır), bir şeyin kaçınılmazlığını anlatmak için kullanılır: *Ne yapsanız boş! Eninde sonunda benim kalacak* (R.H. Karay).

— Kıyf. *Esk.* Bir çuha cinsi. (*Çuhayı en* de denir. Daha çok Yeniçeri kâtibine, Anadolu ve Rumeli ağalarına, yayabaşılara, bunların kâtiplerine, süvari zağarcılarına, süvari sekbanlarına, acemi ocağı yayabaşılarına verilirdi.)

◆ **Enli** sıf. Eni geniş olan.

◆ **Ensiz** sıf. Eni dar olan: *O kumaşın eni çok dar, sana yetmez.* (M)

EN zf. Önüne geldiği sıfatın son yüksek derecesini belirtir: *Göğsünde yosma Gırnatanın en güzel gülü* (Yahya Kemal). *Bu dünyada insan en güzel, en büyük, en bahtiyar olacak mahlûktu* (S. F. Abasıyanık).

— DEY. *En aşağı* (*aşağısı*). Bk. AŞAĞI.

— Dil bil. *En*'in öbür nicelik zarflarından farkı tek başına kullanılmamasıdır. Onun için edat özelliği taşır. Sıfatların önünde kullanılır.

— Devl. huk. *En ziyade müsaadeye mazhar millet kaydı,* devletlerin bir antlaşmaya koyacakları kayıt gereğince üçüncü devletlere tanıyacakları daha geniş haklardan birbirlerini karşılıklı olarak veya sadece bir tarafı yararlandırmak konusunda bir hukukî yüküm altına girmeleri. Bk. ANSİKL.

— Mat. *En küçük etki prensibi,* Maupertuis'in sözünü ettiği ve Jacobi'nin kesinlikle açıkladığı metot: *Bir potansiyelden türeyen kuvvetlerin etkisinde hareket eden m kütleli maddesel bir nokta, bir A noktasından bilinen bir ilk hızla hareket edip t zamanı sonunda B noktasına ulaşırsa, s alınan yolu göstermek üzere* $\int$ mvds *integrali, A'dan başlayıp B'de sonlanan bütün öteki yörüngelere oranla en küçük değeri alır.* ‖ *En küçük kareler metodu,* çeşitli gözlemlerin sonuçları arasında, en çok ihtimal dahilinde olanı bulmağa yarayan metot. (Bk. ANSİKL.) ‖ *En küçük yüzey,* verilen bir çevreye dayanan en küçük alan parçası.

— ANSİKL. Devl. huk. *En ziyade müsaadeye mazhar millet kaydı* ile bir antlaşmanın sonuçlarından antlaşmaya taraf olmayan bir devletin de yararlanması sağlanmış olur. Kayıt daha çok ticaret, konsolosluk, ikamet antlaşmalarına konulur. Şartsız veya doğrudan doğruya şarta bağlı olabilir. Eğer devletin kayıttan yararlanması, o devletin, üçüncü devletin diğer âkit tarafın tanıyacağı hak ve menfaatleri tanıması şartına bağlı ise kayıt şarta bağlı olur.

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

«Emvas'ın Müritleri» Rembrandt'ın tablosu (1648)

«Emvas'ın Yemeği» Nicolas Tournier'nin eseri

Daha geniş hak ve imtiyazları sağlayan antlaşmanın sona ermesi veya üçüncü devletin bu kayıttan vaz geçmesi halinde, devlet bu kayıt gereğince yararlandığı hak ve imtiyazları artık öne süremez. Bu ilke Milletlerarası Adalet divanı tarafından da 27 ağustos 1952 tarihli *Fas'taki A.B.D. vatandaşlarının hakları* kararında kabul edilmiştir.

— Mat. *En küçük kareler metodu.* Legendre tarafından 1805'te düşünüldü. Gauss da, hemen aynı zamanda bu metodu açıklamıştır. Doğrudan doğruya yapılan ölçülerin birlikte yürütülmesi söz konusu problemlerin çoğunda, bu ölçülerin bağlı olduğu bilinmeyenleri mümkün olduğu kadar sağlam bir şekilde belirlemek gerektiği zaman daima bir denklem sistemiyle karşılaşılır. Bu sistemde, denklem sayısı çoğunlukla gerektiğinden fazladır. En küçük kareler metodu, hataların kareleri toplamını en aza indirmek prensibine dayanır. (LM)

EN i. *Halk dili.* Hayvanlara vurulan damga. (M)

—EN ek. (ar. k.). Gram. *Esk.* Arapça kelimelerin sonuna gelerek kelimeleri zarf yapan ek, tenvin: *Hakikat*> *hakikaten, kast*> *kasten* v.d. (M)

ENA i. Karındanbacaklı kara yumuşakçası. Değişik sayıda dolaklı, koni biçiminde uzun bir kavkısı vardır. Pek az türü bulunur. Avrupa ve Batı Asya'da yaşar. (*Ena obscura* türüne ormanlarda kuru yaprakların veya ağaç kabuklarının altında rastlanır. Akciğerli yumuşakçalar altsınıfının *enidae* familyasından.) (L)

ENÂCİL çoğl. i. (ar. *incil*'den *Enâcil*). *Esk.* İnciller: *Tevrat' ola mı yahut Enâcil / Hem menkıbet-i kitâb-ı tenzil* (Ziya Paşa). ‖ *Enâcil-i erbaa,* dört incil. (M)

ENÂFİS çoğl. i. (ar. *enfes*'ten *enâfis*). *Esk.* En nefis olanlar: *Nefaseti pek iyi tanır ve enâfise hepimizden ziyade hürmet ederdi* (Cenab Şahabeddin). [M]

ENÂHİD i. (fars. *enâhid*). Astron. *Esk.* Venüs gezegeni. (M)

ENÂİYET i. Bk. ENÂNİYET.

ENAKİEVO. Bk. YENAKİEVO.

ENALİT i. (fr. *énalite*). Miner. Bileşiminde uranyum ve azrak topraklar bulunan torit çeşidi. (L)

ENAM i. (ar. *enâm*). *Esk.* Varlıklar, yaratıklar. ‖ Halk: *Merkez-i hilâfet olan Dımaşk-ı Şam'a şeref vermek ve kulûb-i enâmı oraya teveccüh ettirmek* (Cevdet Paşa). ‖ *Beyn-el-enâm,* halk arasından. ‖ *Rabb-ül-enâm.* Tanrı. ‖ *Hayr-ül-enâm* ve *Seyyid-ül-enâm,* Hz. Muhammed. (M)

ENAM çoğl. i. (ar. *naᶜam,* hayvan'dan *enᶜâm*). *Esk.* Deve, koyun, at gibi evcil hayvanlar.

— Din. Enam suresi ile Kur'an surelerinin bazılarını içine alan küçük kitap: *Minimini En'âm'ı Şerifini cebinden çıkardı* (A. H. Müftüoğlu). [M]

Enam suresi, *Kur'an-ı Kerim'in* VI. suresi. 165 Ayettir. İbni Abbas'a göre Enam suresi bir bütün olarak Mekke'de indirildi. Ancak müfessirlerin büyük çoğunluğu bazı ayetlerinin Medine'de indirildiğini ileri sürerler.

Bu surede Allahın birliğini ve Hz. Muhammed'in de peygamberliğini kabul etmeyen Mekke'li müşriklerin kıyamet gününde cehennem ateşi ile cezalandırılacakları belirtildikten sonra çeşitli delillerle Allahın varlığı ve birliği anlatılır. Allahı bir çocukken tabiat'a bakarak bulan İbrahim peygamber örnek olarak gösterilir. Surenin sonunda Allahın müslümanlara daha önceki ümmetlere helâl olmayan çeşitli nimetleri helâl kıldığı, müslümanların bu nimetlere karşılık şükr etmeleri gerektiği hatırlatılır.

Enam suresi Kur'an'ın yedi uzun suresinden biridir. Eskiden diğer çok okunan surelerle birlikte hattatlara yazdırılırdı. Bu sureler topluluğuna enam veya enam-ı şerif denilirdi. Enamı üzerinde taşımak eski geleneklerdendi. (M)

ENÂNİYET veya **ENÂİYET** i. (ar. *enâniyet* veya *enâiyyet*).*Esk.* Kendini kayırma, bencillik, benlik: *Lâf u dâvva-yı enaniyet ne lâzım âdeme / Herkesin âlemde bir mâfevkı bin mâdûnu var* (Esad Muhlis Paşa). [M]

ENANTEM i. (fr. *énanthème*). Bk. İÇDÖKÜNTÜ.

ENANTİOSİS i. (yun. *enantios,* karşıt'tan). Fels. Pythagoras'çıların sisteminde, her şeyin kaynağını oluşturan karşıtların her biri, (Aristoteles'e göre *enantiosis*'lerin sayısı on dur: erek ve belirsizlik, tek ve çift, bir ve çok, sağ ve sol, erkek ve dişi, devingen ve devingen olmayan, doğru çizgi ve eğri çizgi, ışık ve karanlık, iyi ve kötü, tam kare ve dikdörtgen). [L]

ENANTİYOMORF sıf. (yun. *enantios,* ters ve *morphe,* biçim> *fr. énantiomorphe*). Ters biçimde düzenlenmiş aynı parçalardan meydana gelen, üst üste konulunca birbirine uymayan nesneler: *Sol el ile sağ el enantiyomorf'tur.*

— Sentetik kim. *Eşanl.* TERS OPTİK.

— ANSİKL. İki nesne enantiyomorf olunca, her biri ötekinin düz aynadaki görüntüsü, yahut da bir düzleme oranla simetrisi üstüne tam olarak oturur. (L)

ENANTİYOMORFİZM i. (fr. *énantiomorphisme*). Kim. Enantiyomorf iki bileşiğin niteliği. (L)

ENANTİYOTROP sıf. (yun. *enantiox,* ters ve *tropos,* değişiklik'ten, fr. *énantiotrope*). Kim. İki ayrı fiziksel şekil gösteren ve kararlılık bölgeleri bir dönüşüm sıcaklığının veya basıncının iki tarafında yer alan bir madde. (L)

ENÂR i. (fars. *enâr*). *Esk.* Nar: *Aceb fistâ-*

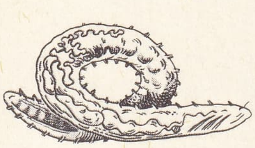
enchytraeus

nına benzer mi dikkat üzre bir baksam / Sen açsan sineni bâğ içre bir kaç da enâr olsa (Nedim). [M]

ENARBEİOS (yun. k.). Eskilerin iskit erkeklerine verdikleri ad. Herodotos ve Hippokrates, bunların cinsiyet organlarının doğuştan körelmiş olduğunu söylerler. (L)

ENARE, İnari gölünün isveççe adı. (L)

ENARGİT i. (fr. *énargite*'ten). Miner. $Cu_3As\ S_4$ formülünde, tabiî bakır arsenyösülfür. (L)

ENAYİ sıf. ve i. (ar. *ene,* ben'den *enā'i,* bencil). *Argo.* Aşırı derecede bön (kimse): *Enayiler, demişti, sanki ben bilmiyor muyum sinemayı?* (S. F. Abasıyanık). *Çok enayi adamdı.* || *Enayi dümbeleği,* enayinin anlamını pekiştirmek için söylenen kaba söz: *Enayi dümbeleği, sen beni ne sanıyorsun?.*

◆ **Enayice** zf. *Enayi gibi,* akılsızca: *Enayice bir laf etti.*

◆ **Enayilik** i. *Argo.* Enayi olma hali. || Enayiye yaraşır davranış. (M)

ENBÂ çoğl. i. (ar. *nebî*'den *enbā*). *Esk.* Peygamberler. (M)

ENBAR (veya **ANBAR**). Esk. coğ. Irak'ta şehir; Bağdat'ın 68 km kuzeydoğusunda, bugün harabe halindedir. Sasanî hükümdarı Şapur (310-379) tarafından kurulduğu söylenirse de, ilk kuruluşu Babillilere bağlanır. Şapur, şehri bir surla çevirdi. Sarayını burada yaptırdı, askerî depolarla şehri büyüttü. Kendi adını verdiği halde şehir depo anlamına gelen *Enbar* diye anıldı. El-Hıyre'de Beni Lahm arap krallığı kurulduktan sonra bu devletin eline geçti. Cezimet el-Ebreş adında bir arap hükümdarı ilk defa şehre girdi. 529'da Kinde meliklerinden Hâris burayı krallığının merkezi yaptı. Daha sonra imparator Julianus'un akınına uğradı. Ebubekir zamanında, Halid bin Velid tarafından barış yolu ile alındı (634). Müslüman hâkimiyetinde büyük gelişme gösterdi. 750'de Abbasîlerin eline geçti. Sonra da merkez oldu. İlk Abbasî halifesi Ebül Abbas es-Seffah bir saray yaptırarak, şehrin adını *Haşimiye* olarak değiştirdiyse de *Enbar* adı yine yaşadı. Mansur tarafından Bağdat, 762'de başşehir kabul edilince önemini kaybetti. 927'de Karmatîlerden Ebu Tahir tarafından yağmalandı. Moğol istilâsında iyice yıkıldı, önemini kaybederek tamamen ortadan kalktı. (M)

ENBARÎ (Ebu Muhammed el-Kasım bin Muhammed bin Beşşar), arap hadis ve dil bilgini (?, 885-?, 916). *İbn el-Enbarî* adıyle tanınır. Günümüze kalan tek eseri oğlu Ebu Bekir'in tetkik ettiği *Şerh-ül-Mufaddaliyet*'tir (Üstünlüğün Açıklanması). Diğer eserleri arasında *Halk-ül-İnsan* (İnsanlığın Yaratılışı), *Halk-ül-Feres* (Atın Yaratılışı), *El-Maksur ve'l-Memdud* (Kısa ve Uzun), *El-Müzekker ve'l-Müennes* (Eril ve Dişil) ve *El-Emsâl*'i (Örnek Sözler) önemlidir. (M)

ENBARÎ (Kemalüddin Ebül Berekât Abdurrahman bin Muhammed) [Enbar 1119-Bağdat 1181], arap dil bilgini. Bütün ömrü Bağdat'ta geçti. Çeşitli konularda eser verdi. Başlıcaları: arap dilcilerinin biyografilerini ihtiva eden *Nüzhet-ül-Elibbâ fi Tabakat-il-Üdeba* (Edipler Topluluğu Arasında En İyi Düşünenler); gramer ile ilgili *el-Mizan* (Terazi) ve *Esrar-ül-Arabiye* (Arapçanın Sırları). [M]

ENBÂZ i. (fars. *enbāz*). *Esk.* Ortak, eş, dost. || *Bî-enbâz,* ortağı, eşi olmayan.

◆ **Enbâzî** i. *Esk.* Ortaklık, eşlik, arkadaşlık. (M)

ENBELE i. (fars. k.). *Esk. Bot.* Demirhindi bitkisi. (M)

ENBERİ i. Astron. İkinci dereceden bir gökcisminin yörüngesi üzerinde, bu gökcisminin birinci dereceden gökcismine en yakın mesafede bulunduğu nokta. (Yer'in yapma uydularının ve Ay'ın Yer'e göre enberi noktasına *yerberi,* Yer'in ve diğer gezegenlerin Güneş'e göre enberi noktasına da *günberi* denir.) [L]

ENBESTE sıf. (fars. k.). *Esk.* Koyulaşmış, katılaşmış (şey). || Uyuşmuş (kan). || *Enbeste-dem,* tembel, miskin, gayretsiz. (M)

ENBİRE i. (fars. k.). *Esk.* Üstü toprak sıvalı damlarda sıva altına yerleştirilen talaş, saz, çalı çırpı. (M)

ENBİYÂ çoğl. i. (ar. *nebî*'den *enbiyā*). *Esk.* Peygamberler: *Davud Aleyhisselâm dahi sair enbiyâ-yı Beni İsrail gibi şeriat-ı Musa ile âmil idi* (Cevdet Paşa). ||*Hâtem-ül-enbiyâ* (veya *şah-ı enbiyâ, sultan-ı enbiyâ, seyyid-i enbiyâ*), Hz. Muhammed. (M)

Enbiyâ suresi, *Kur'an-ı Kerim*'in XXI. suresi. 112 Ayettir. Mekke'de indirildi. İçinde geçmiş peygamberlerin ümmetleriyle aralarında geçen olaylardan söz edildiğinden bu sure enbiyâ (peygamberler) suresi diye adlandırılmıştır. (M)

ENBÛB veya **ENBÛBE** i. (ar. ve fars. *enbūb* veya *enbūbe*). *Esk.* Tüp, emzik. || Kamış boğumu. || Masura olarak kullanılan kamış. || Şırınganın ucuna geçirilen ufak boru.

— Bot. *Esk.* Bitkilerde boru biçiminde olan çanaklar.

— Fiz. *Esk.* Suyun akımını düzenlemek için bir borunun ucuna takılan küçük boru. — Tıp. *Esk. Enbûb-ı mi'devî,* mideyi yıkamak için kullanılan lastik boru. || *Enbûbe-i hazmiye,* ağızdan anusa kadar olan sindirim cihazı. (M)

ENBÛH i. (fars. *enbūh*). *Esk.* Kalabalık, izdiham: *Olmaz o kelâmı mahve bâis / Enbûh-ı takallüb-i havâdis* (Ziya Paşa). [M]

ENCAM i. (fars. *encūm*). *Esk.* Son, akıbet: *Reis kötü tanırsa encamım iyi olmaz dedim* (Sabahattin Ali). *Kişi ne kadar yaşarsa encamı fenadır* (Cevdet Paşa). || *Encam-ı kâr,* işin sonu. || *Encampezîr,* biten, son bulan. — ÇEŞ. DEY. *Encama ermek* (veya *encam bulmak*), bitmek, sonuçlanmak. || *(Allah) Encamını hayretsin,* sonunun iyi çıkacağından şüphe edilen işler için kullanılan hayır temennisi. (M)

ENCARNACİON, Paraguay'da şehir, Parana kıyısında, Asuncion'un güneydoğusunda; 19 000 nüf. Önemli liman. (L)

ENCAUSTES i. Kırmızı ve sarı benekli siyah böcek. Malezya ve Yeni Gine'de çürük odunlarda yaşar. (Kınkanatlıların *erotylidae* familyasından.) [L]

ENCEK i. Bk. ENCİK.

ENCELADUS, 1789 ağustosunda W. Herschel tarafından keşfedilmiş olan, Saturnus'un ikinci gezegeni. (L)

ENCELADUS i. Kolombiya ve Venezuela ovalarında, yer altı yuvalarında yaşayan, ışık saçan, çok büyük siyah gece böceği. (İlmî adı *Enceladusgigas.* Kınkanatlıların, *carabidae* familyasından.) [L]

ENCEPHALARTOS i. Bazen orta kısmı şişkin kongövdeli ağaç. Yaprakları tüysü biçimde, sürekli ve çoğu zaman dikenli, meyveleri iridir.

— ANSİKL. Tropik ve orta Afrika'da yaşayan yerliler ve Hollandalılar *encephalartos*'un özeğinden yararlanırlar. Bundan çıkardıkları bir nişastadan ekmek yaparlar. Bundan dolayı ağaca broodboom (ekmek ağacı) derler. Bu ağacın fosiline Yunanistan'da Kumi'de miyosen tabakasında rastlanmıştır. Bu cinsin Tropik ve Güney Afrika'da yetişen yirmi kadar türü vardır. Birçok türleri sıcak limonluklarda yetiştirilir: *(Encephalartos Lehmannii, E. horridus, E. cycadifolius* v.b.); bazı türleri ise soğuk limonluklarda üretilir (*E. brachyphyllus*). Bu ağaçlar *cycadales* takımından açıktohumlu bitkilerdir. (L)

ENCER i. (ar. k.). *Esk.* Gemi direği. (M)

ENCHİRİDİON i. (yun. *enkhèiridion; en,* içinde ve *kheir,* el'den). Elkitabı, temel kuralları veya bilgileri özlü bir şekilde içinde toplayan derleme. (L)

ENCHODUS i. Kemikli balık. Kalıntıları Avrupa ve Amerika'da tebeşir tabakalarında oldukça yaygındır. (L)

ENCHYTRAEUS i. Su ve toprak içinde yaşayan çok küçük solucan. (Halkalısolucanlar şubesinden, solucanlar sınıfının *enchytreidae* familyasının örnek tipi.) [L]

ENCİK veya **ENCEK** i. (esk. türk. *enücek* küçük enik'den *encek*> *encik*). *Halk dili.* Kedi, köpek gibi hayvanların yavrusu, enik.

◆ **Enciklemek** veya **Enceklemek** geçz. f. Kedi köpek gibi hayvanlar için yavrulamak. (M)

ENCİNA (Juan DEL), ispanyol dram yazarı ve müzikçisi (La Encina, Salamanca yakınları 1469-Leon 1529'a doğr.). Koruyucusu Alba dükü zamanında Leon X kilisesinin yönetimi kendisine verildi (1498). Papazlığı onaylandı ve 1519'da Leon katedrali papazlığına atandı. Daha sonra siyasî görevle Roma sarayına gönderildi. *Trivagia* (1521) adlı şiirinde Kudüs'e yaptığı hac gezisini anlatır. Fakat en önemli eserleri *Eglogas* adındaki manzum dramlarıdır. İspanyol tiyatrosunun en eski din dışı eserleri sayılan *Eglogas,* özel temsillerde gösterilirdi. Kahramanları hemen hep çobanlardır. Olay sade olmakla beraber, kimi zaman kaba bir komedi (*Auto de Repelon*), kimi zaman bir dram (*Placide y Victoriano*) havasına bürünür. Eserlerinin yalnız sözlerini değil, bestelerini de kendi yazdı. *Villancicos* şeklindeki bu besteler, oyunun sonunda çoksesli olarak söylenirdi. Şarkılarının büyük bir kısmı Barbieri'nin yayımladığı *Cancionero Musical de Palacido*'da yer alır. Encina, ayrıca şiir sanatı üstüne bir eser yazdı (*Arte de la Poesia Castellana*) [1496]. (L)

ENCİNAS veya **ENZİNAS kardeşler,** öğrenimlerini Hollanda'da yaptıktan ve Luther'ciliği benimsedikten sonra bu doktrini yaymağa çalışan ispanyol bilginleri. — JAİME (Burgos-öl. Roma 1547), hukuk alanında derin incelemeler yaptı, Roma'da diri diri yakıldı. — FRANCİSCO, **Dryander** denir (Burgos 1520'ye doğr.-Strasbourg 1552). İlâhiyat alanında derinleşti. Cambridge üniversitesinde Yunanca okuttu. Yeni Ahid'i İspanyolcaya çevirdi. Karl V. bu çevirinin kendisine ithaf edilmesini kabul etti ise de, Pedro de Soto'nun uyarısı üzerine Encinas'ı Engizisyon mahkemesine verdi. Engizisyon tarafından hapse atılan (1543) Encinas, kaçarak (1545) Wittenberg'e sığındı. Bir süre İngiltere'de ve Cenevre'de oturdu, sonunda Strasbourg'a yerleşti, orada vebadan öldü. (L)

ENCİSO (Diego JİMÉNEZ DE). Bk. JİMÉNEZ.

ENCKE (Erdmann), alman heykelcisi (Berlin 1843-Neubabelsberg, Potsdam yakınları 1896). Berlin Tiergarten parkında bulunan Prusya'lı kraliçe Luise'nin anıtsal mermer heykeli (1880) ile Berlin'de Charlottenburg kilisesindeki imparator Vilhelm I ve imparatoriçe Augusta için bir lahit yaptı. (L)

ENCKE (Johann Franz), alman astronomu (Hamburg 1791 - Spandau 1865). Berlin krallık rasathanesi direktörü. Astronomi ile ilgili birçok inceleme yazıları yazdı ve bir elkitabı yayımladı. Özellikle kuyrukluyıldızlar üstüne çalışmaları ile tanındı. Bu yıldızlardan biri kendi adını taşır. (L)

ENCOMİENDA i. (isp. k.). Asker ocağından bazı şövalyelere verilen ve sahibinin bir yer veya bölge üzerinde işletme ve yargılama hakkını gösteren unvan. || Asker ocağı mensubu şövalyelerin, kaput veya elbiseleri üstüne taktıkları haçlar. || Sivillere verilen ve «encomendador» unvanına tekabül eden soyluluk unvanı. || İspanyollarla Kızılderililer arasındaki ilişkileri düzenlemek için İspanyollar tarafından Amerika'da kurulan hukuk müessesesi. (L)

ENCRİNUS i. Denizlâleleri sınıfından, bir yere tutunarak yaşayan derisidikenli hayvan. Yaşayan ve fosil türleri vardır. (L)

ENCRUCİJADA. Küba'da (Villas ili) şehir, il merkezinin kuzeyinde; 345 km^2; 22 700 nüf. Kuzey ovada, Sagua la Grande ile Sagua la Chica ırmakları arasında; şekerkamışı ve tütün tarımı. Sığır yetiştiriciliği. Şeker fabrikaları. (L)

ENCÜM çoğl. i. (ar. *necm,* yıldız'dan *encüm*). *Esk.* Yıldızlar: *Fezâ-yı ma'bedin encüm-nümâ meşâilini / O lem'a lem'a dizilmiş ziyâ kavâfilini* (M. Â. Ersoy). || *Encüm-şümâr,* yıldızların sayısı kadar. (M)

ENCÜMEN i. (fars. k.). Belli konuları incelemek ve gerekli hazırlıkları yapmak üzere, meclis, kurultay v.b. tarafından görevlendirilmiş kurul: *Orduya müteallik yaptığımız işleri kontrol için, Meclis'in bir encümen teşkil etmesinde bir beis görmem* (Atatürk). *Eşanl.* KOMİSYON.

◆ **Encümengâh** blş. i. *Esk.* Meclis veya heyetin toplantı yeri. (M)

Encümeni Dâniş, Tanzimat devrinde Fransız akademisi örnek alınarak kurulan bir bilim kurulu. Eğitim ve kültür alanında gerekli çalışmaları düzenlemek için 21 temmuz 1846'da toplanan *Meclisi Maarifi U-*

mumiye, bir de «Encümeni Dâniş» kurulmasını kararlaştırdı. Fransız akademisi örnek olmak üzere açılması düşünülen Encümeni Dâniş, özellikle çeşitli ilmî ve teknik eserleri telif ve tercüme etmeyi, Türkçenin geliştirilmesi yolunda çaba göstermeyi başlıca hedef olarak programına aldı. Encümeni Dâniş'in teşkilâtıyle amacını belirten ve Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan gerekçe Abdülmecid'e sunulunca bu konuda 26 mayıs 1851'de irade çıktı. Daha sonra da yine Cevdet Paşa tarafından bir beyanname hazırlanarak *Takvim-i Vekayi'*de yayımlandı (haziran 1851). Maarif tarihimiz bakımından önemli bir belge niteliğinde olan bu beyannamede Encümeni Dâniş'in kuruluşundaki amaç belirtildiği gibi, ayrıca başkan ve üyeleri de ilân edildi. Bu teşebbüsün başında bulunan Reşid Paşa, bu konudaki görüşlerini *Muharrerat-ı Nâdire* adlı mecmuada açıkladı. Encümeni Dâniş, 18 temmuz 1851'de (119 Ramazan 1267) büyük bir törenle açıldı. Bezmiâlem Valide Sultanın Sultan Mahmud türbesi yakınlarında yaptırdığı *Dârülmaarif* adlı okul içinde Encümeni Dâniş için bir yer ayrıldı. Açılışta padişah, sadrazam Mustafa Reşid Paşa, bütün vükelâ ve ulema bulundu; ilk konuşmayı Reşid Paşa yaparak Abdülmecid'in ferman ve iradesiyle Encümeni Dâniş'i resmen açtığını bildirdi. Kuruluşun ikinci başkanı Hayrullah Efendi (Müverrih), Ahmed Cevdet Paşanın hazırladığı uzun bir nutku okuyarak, hayatta en büyük mürşidin ilim, en gerçek mutluluğun da bilgi yolu olduğunu izaha çalıştı. O gün, *dahilî* denilen üyelerine birer rüus* (bir çeşit diploma) verildiği gibi, o sırada hariciye müsteşarı bulunan Fuad (sonra sadrazam Fuad Paşa) ve Ahmed Cevdet Efendiler (Paşa) tarafından ortaklaşa yazılmış olan *Kavâid-i Osmaniye* adlı ilk türkçe gramer de Encümeni Dâniş'in birinci eseri olarak padişaha sunuldu.

Encümeni Dâniş'in tüzüğüne göre biri dahilî (aslî), diğeri haricî (fahrî, şeref üyesi) olmak üzere iki türlü üyesi vardı. Dahilî üyelerin sayısı kesin olarak 40 kişiydi. Bunların bir ilim dalında uzman olması, bir yabancı dili bilmesi, yani eser telif ve tercümesine yetecek ehliyette bulunması şarttı. Haricî üyelerin Türkçe bilmeleri şart değildi; hangi dil ile olursa olsun Encümen'e bilgi vermekteki iktidarları yeterli sayılıyordu. Sayıları 30 olarak tespit edilmişti. Encümen-i Dâniş'in aslî üyeliklerinde M. Reşit Paşa (sadrazam), Arif Hikmet Bey (şeyhülislâm), Serasker Mehmed Paşa, Hariciye nazırı Âli Paşa, Ticaret nazırı İsmail Paşa gibi belli başlı devlet adamları bulunduğu gibi, Fuad, Şerif, Mehmed, Ahmed Cevdet, Hayrullah, Ziver, Ahmed Vefik Efendiler gibi devrin ilim, edebiyat ve kültür hayatında tanınmış kişileri de vardı. Başkanlığa Şerif Mehmed, ikinci başkanlığa da Hayrullah (tarihçi) Efendiler getirildi. Fahrî üyeleri arasında ise devrin rum ve ermeni bilginleri ile birlikte tanınmış ingiliz şarkıyatçısı Redhouse, tarihçi Hammer, fransız şarkıyatçısı Bianchi gibi ünlü avrupalı ilim adamları yer alıyordu. Âli Paşa, bilim alanında söz sahibi olmayan devlet adamlarının aslî üye olmasını doğru bulmamasına rağmen bu görüş dikkate alınmadı, ama bu durum sonradan teşebbüsün çalışmalarının verimsizliğinde en büyük etken oldu. Encümeni Dâniş'in görevlerinden biri de gerekli eserleri telif ve tercüme ettirmesiydi. Osmanlı tarihi üzerine yazılacak eserler de Encümen üyelerinden bir kısmına verildi, bu dağıtım sırasında Ahmed Cevdet Efendiye (Paşa) de 1774'ten 1824 yılına kadarki zamanı kapsayan bir osmanlı tarihi yazılması işi verildi. On iki cilt tutan *Cevdet Tarihi* böylece meydana geldi. Cevdet Paşa 1854'te tarihinin ilk üç cildini bitirerek Abdülmecid'e sundu. Encüment Dâniş'in ilmî çalışmaları hakkında bundan başka bir bilgiye rastlamıyoruz. Lağvedildiği hakkında herhangi bir belge yoktur. Ancak 1862'ye kadarki devlet salnamelerinde Encümeni Dâniş'in adı ve teşkilâtı bulunduğu halde bu tarihten sonra buna da rastlanmaz. Abdülmecid'in ölümü ile Encümeni Dâniş'in varlığı ve çalışmalarının da sona erdiği tahmin edilir. (→ Bibliyo.) [M]

Encümeni Teftiş ve **Muayene**, İstibdat idaresi sırasında, Maarif nezareti teşkilâtı içinde faaliyet gösteren, telif ve tercüme eserleri inceleyip basılmasına izin vermekle görevli teşkilât. Maarifi Umumiye salnamesi (1902) bu encümenin görevlerini şöyle tespit etmektedir: Matbaalar nizamnamesi gereğince, yayımlanması resmî bir müsaadeye ihtiyaç göstermeyen ilânlar v.b. evrak dışındaki bütün dinî kitap ve risalelerin, fennî ve edebî eserler ile siyasete ait olmayan her türlü evrak, resim, levha, madalya, armanın ve memlekete sokulacak yabancı matbualar arasında içindekilerin yararlı olup olmadığı posta ve gümrük memurlarınca kestirilemeyen kitap ve risalelerin incelenmesi, bunların basılıp basılamayacağına karar verilmesi; kitaplıkları teftiş edilerek vakfedilmiş kitapların ziyan edilmemesi v.b. Bu dönemde basılması istenilen eser iki nüsha olarak bir dilekçe ile Maarif nezaretine verilir, nüshalar ve dilekçe nezaret tarafından encümen başkanına havale edilirdi. Müsvetteler birkaç kontroldan geçtikten sonra mühürlenir ve sahibine yayımlama izni verilirdi. Encümen üyeleri başlangıçta sayılı ve yetkili kişilerden seçilirken zamanla sayıları elliye kadar yükseldi, hattâ aralarına bazı jurnalcılar da girdi.

Daha sonra encümenin incelediği eserler, bizzat nazırın başkanlığında «Tetkiki Müellefat komisyonu» denilen ikinci bir heyet tarafından incelenmeğe başlandı. Bundan başka bir encümen, biri dinî ve şerî eserlerin tetkiki ile görevli Kütüb-i Diniye ve Şer'iye Tetkik heyeti, diğeri de Teftiş ve Muayene heyeti olmak üzere iki kuruluş aracılığıyle görevine devam etti. Aralarında başkan, üye, mümeyyiz ve muayene memuru gibi ayırımlar ve görev bölümü yapıldı. Encümeni Teftiş ve Muayene teşkilâtının görevi İkinci Meşrutiyette sona erdi. (M)

Encümeni Ülfet, Maliye nazırı mısırlı prens Mustafa Fazıl Paşanın kurduğu, ancak yüksek dereceli memurların kabul edildiği kulüp. 1870 Yılında Çemberlitaş'ta Asımpaşa konağında açıldı. Bakanlar kurulunda görüşülerek açılması kararlaştırılan kulübün salonlarında okuma, sohbet ve oyun bölümleri vardı. Türkiye'de serbest olarak kumar oynanabilen ilk kulüp olarak dikkati çeker. Mahmud Nedim Paşanın sadrazamlığı sırasında, kumarhane olduğu dedikokusu yayılınca, bir yıldan fazla bir çalışma süresinden sonra hükûmetçe kapatıldı. (M)

ENCÜR i. (ar. k.). Bot. *Esk.* Isırgan otu.

◆ **Encürî** i. Tıp. *Esk.* Deride olan kabarcıklar. İsilik.

◆ **Encüriye** i. Tıp. *Esk.* Kabarcıklar halinde görülen deri hastalığı, kurdeşen.

— Bot. *Esk.* Isırgangiller. (M)

ENCYCLİCUS i. (lat. k.). Yüksek dereceli bir din otoritesinden, geniş bir topluluğa yollanan ağdalı mektup; genelge. (Benedictus XIV'ten beri, genellikle, papanın bütün katoliklere veya bir milletin piskoposlarına gönderdiği mektuba denir.) [L]

Encyclopédie *ou Dictionnaire Raissonné des Sciences, des Arts et des Métiers.* (Ansiklopedi veya İlim, Sanat ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü), 1745'te kitapçı Le Breton, ingiliz Chambert'in *Cyclopaedia*'sının fransızcaya çevrilmesi işini Diderot'ya verdi; Diderot, D'Alembert'in de yardımıyle bu uyarlamadan orijinal bir eser çıkardı. Diderot'nun ekim 1750 tarihli bir tanıtma yazısını, 1 temmuz 1751'de birinci cildin yayımı izledi; bu cilde koyduğu bir önsözde (*Discours Préliminaire*) D'Alembert, hafıza, hayal ve akıl yolundan bilgilerimizin zincirlenişini gösteriyor ve insan düşüncesinin gelişmelerinin tarihini çiziyordu. 1751'den 1772'ye kadar in-folio büyüklükte 17 cilt ile levhalardan ibaret 11 cilt yayımlandı; bunlara 1777'de Diderot'nun kaleminden çıkmayan 5 ek cilt ve 1780'de de Panckoucke ve Rey tarafından hazırlanmış 2 ciltlik çizelge eklendi.

Eserin masrafları, her biri 956 livre ödeyen 5 000 abone tarafından karşılandı. Yayın, çeşitli olaylarla kesildi: yazı ailesinden rahip Prades'in sapkınlıkla suçlanan bir tezi savunması yüzünden 1752'de, Helvetius adındaki bir başka yazarın *De l'Esprit* başlıklı maddeci kitabının mahkûm edilmesi sebebiyle de 1758'de. Aynı yıl, D'Alembert' in «Cenevre» maddesi bir fırtına kopardı; Rousseau'nun *Lettre sur les Spectacles* (Tiyatro Üzerine Mektup) başlıklı yazısıyle büsbütün cesareti kırılan D. Alembert işi bıraktı. Fakat, birçok defa resmen durdurulmasına ve Jansenius'cuların, Cizvitlerin, Freron ve Palissot'nun ağır hücumlarına uğramasına rağmen, *Encyclopédie*'yi destekleyen yarı resmî sıfatlı, güçlü kişiler vardı: Argenson markisi, Madam de Pompadour ve özellikle, kitaplık müdürü Malesherbes. Bütün serveti ve nüfuzuyle Jaucourt şövalyesi, iki ansiklopediciyi destekledi; bunlar da Voltaire («zarafet», «belâgat», «muhakeme» ve «muhayyile» maddeleri yazarı) ve Montesquieu («zevk» maddesi) gibi birkaç büyük yazarla Rousseau (müzik üzerine maddeler), Helvetius, Condillac rahibi (felsefe), rahip Moreliet, rahip Yvon (ilâhiyat), baron Holbach (kimya), Daubenton (tabiat tarihi), Marmontel (edebiyat eleştirisi); Dumarsais (gramer), Quesnay, Turgot (iktisat) gibi uzmanları yardıma çağırdılar. Diderot, kendi yazıları dışında, başka madde yazarlarının noksanlarını da tamamladı ve kitapçının ihanetine rağmen bu uğurda canla başla çalıştı. Eserin uyandırdığı tepkilerle takdirler, yepyeni bir teşebbüs oluşundandır: bir sözlük ilk defa bütün soruları cevaplandırıyordu; el ve makine zanaatları eserde ayrıntılarıyle ve resimli olarak anlatılıyordu. Yazı ailesi içindeki fikir ayrılıklarına rağmen, bir çeşit siyasî ve edebî muhafazakârlıkla nitelenebilen düşünüş tarzına, ihtiyatlı bir Descartes'cılık ve onun bütün fikir alanlarına uygulanmış akılcılığı hâkimdir. Papazların taassubu, gülünç inançlar mahkûm edilmiştir. Nüfuz, gelenekler; bilimsel araştırmalar ve toplum iktisadî alanlarında gerçekleşecek olan ilerleme adına reddedilmektedir. Eserin belgeler bölümü çabuk eskimişse de, devrimci eğilimleriyle *Encyclopédie*'nin etkileri derin ve sürekli olmuştur. (L)

ENCYRTİDAE çoğl. i. Zarkanatlı böcekler familyası. Madenî renkte küçük *chalcidia*'ları kapsar; örnek tipi *encyrtus*'tur.

— ANSİKL. *Encyrtidae*'nin binlerce türü vardır; bunlardan birçoğu Tropik Amerika'da yaşar. Tırtıllarında asalak yaşayan bazıları çok embriyonluluk gösterir. Bu familyadan böcekler *coccidium*'larla savaşta başarı ile kullanılmaktadır. Bk. EUPELMUS, LİTOMASTİX. (L)

ENCYRTUS i. Kısa, kambur, çok küçük böcek. Çeşitli başka böceklerin kurtçuklarında asalak yaşar. (Zarkanatlıların *encyrtidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Encyrtus* veya *Ageniaspis fuscicollis* çok embriyonluluk olayını incelemeğe yarar. Bu böceğin yumurtası, her biri belirli bir birey haline gelecek çok sayıda tohuma ayrılır; üzerinde asalak yaşadığı tırtılın vücudunda çok sayıda embriyondan oluşma bir zincir meydana getirir. Aynı yumurtadan çıkan ergin *encyrtus*'lar hep bir cinsiyette olur. (L)

ENDAHT i. (fars. *endahten*, atmak'tan *endaht*). *Esk.* Atma, atış. ‖ Silâhı boşaltma: *Türkiye Büyük Millet Meclisi cumhuriyet ilânını taht-ı karara aldı. Bunu yüz pare top endahtıyle ilân ediniz* (Atatürk). ‖ *Endaht etmek*, atmak, silâhı boşaltmak.

◆ **Endahte** sıf. *Esk.* Atılmış, bırakılmış. ‖ *Endahte-i kûşe-i nisyan*, unutulmuş, bir köşeye atılmış. (M)

ENDAM i. (fars. *endâm*). Vücut, beden, ten: *Narin endamını gül kurusu ketenden bir tayyör sarıyordu* (R.H. Karay). ‖ Boy, boybos. ‖ Vücudun, bedenin biçimi.

— *Esk. Arz-ı endâm etmek*, boy göstermek, gelmek. ‖ *Endâm-ı mevzûn*, düzgün ve güzel vücut. ‖ *Gül-endâm*, gül tenli: *O gül endâm bir al şâle bürünsün, yürüsün / Ucu gönlüm gibi ardınca sürünsün, yürüsün* (Vâsıf). ‖ *Sîm-endâm*, gümüş gibi duru tenli.

— Mobl. *Endam aynası*. Bk. AYNA.

◆ **Endamî** i. *Esk.* Vücuda uyan elbise.

◆ **Endamlı** sıf. Boyu bosu düzgün ve güzel olan: *Sessiz haremde her biri endamlı bir peri* (Yahya Kemal). [M]

ENDAMOEBİDAE i. Zool. Kökbacaklı birhücreliler familyası. Bunlar, omurgalı ve omurgasızların bağırsak boşluğunda veya mukozasında asalak yaşarlar. (Başlıca cinsleri: hamamböcekleri ve termitlerde asalak yaşayan zararsız *endamoebo* [fakat bunun *E. histolytica* türü (dizanteri amibi) insanda amipli dizanteriye sebep olur; çoğu zaman

karaciğerde amipli abselere de yol açar]; *E. gingivalis* ise diş oyuklarında yaşar; dişlerde görülen piyore hastalığına bunun sebep olduğu sanılmaktadır [*Endamoeba* ve *entamoeba* cinslerini birbirine karıştırmamalıdır].) [L]

ENDARTER i. (yun. *endon*, içinde ve *arteria* atardamar > fr. *endartère*'den). Histol. Atardamarların iç gömleği.

— ANSİKL. *Endarter*, her zaman yüzeysel bir endotelyum ile kendisini orta gömleğin elastik iç sınırlayıcı tabakasından ayıran bir destek dokudan yapılıdır. Aterom tipi atardamar soysuzlaşma hastalıklarının önemli bozuklukları bu tabakada olur. Bundan ötürü bir kalınlaşma ve bundan da atardamarın çapında bir azalma ve tromboz için elverişli bir zemin meydana gelmiş olur. (L)

ENDARTERİEKTOMİ i. (fr. *endartériectomie*'den). Cerr. Arterit olmuş bir atardamarın, iç gömleğini çıkarma ameliyatı. (L)

ENDARTERİT i. (fr. *endartérite*'ten). Bk. ANDARTERİT.

—ENDAZ sıf. (fars. *endâhten*, atmak'tan -*endâz*). *Esk.* «Atan, atıcı» anlamıyle bileşik sıfat yapar: *Lenger-endaz*, demir atan; *silâh-endaz*, silâh atan; *tîr-endaz*, ok atan v.b.

◆ **Endazlık** i. *Esk.* Atıcılık: *Habeşistan usulü üzere harbe endazlıkta pek mahir olmağla...* (Cevdet Paşa). [M]

ENDAZE i. (fars. *endâze*). Uzunluk ölçüsü, arşının kumaş ölçmeğe yarayan 65 santimetrelik cinsi. (Bk. ARŞIN.) || *Mec.* Ölçü: *Sığmıyor en büyük endazeye işler artık / Saltanat nâmına, din nâmına bin maskaralık* (M.Â. Ersoy). *Mürüvvete endaze olmaz.*

— ÇEŞ. DEY. *Endazesi bozuk*, orantısız. || (*Birinin* veya *bir şeyin*) *Enzadesini almak*, bir kişinin veya bir durumun önemini tahmin etmek. || *Endazeye gelmek*, hesaba gelmek, akla uygun olmak. || *Endazeye vurmak*, ölçmek.

— Denizc. *Endaze güvertesi*, yapılacak gemilerin resimlerinin çizilip, üzerinde ölçü yapılan düz döşemeler. (M)

ENDAZEHANE blş. i. (fars. *endâze* ve *hâne*, ev'den *endaze-hâne*). *Esk.* Denizc. Gemi yapımında ölçü ve kalıp çıkarılan yer.

◆ **Endazelemek** geçl. f. Endaze ile ölçmek. || *Mec.* Tasarlamak ve tahmin etmek.

◆ **Endazesiz** sıf. *Mec.* Ölçüsüz, hesapsız. (M)

—ENDE ek. Farsça partisip eki. Osmanlıca'da da çok kullanılmıştır: *Hân-ende*, okuyucu; *sâz-ende*, çalgı çalan v.d. (M)

ENDE, Flores adasının (İndonezya) güney kıyısında liman şehri, Savu denizi kıyısında; 7 200 nüf. Kereste, hindistancevizi içi, kahve ticareti. (L)

ENDECOTT (John), Massachusetts eyaleti valisi (Dorchester Dorsetshire 1588'e doğr.-Boston 1665). 1628'de Massachusetts kolonisini kurdu ve burayı 1629-1630 ve 1644-1645 arasında, sonra da 1649'dan ölümüne kadar yönetti. Başarılı yönetici, fakat insafsız bir püriten olarak tanındı. (L)

ENDEK sıf. (fars. *endek*). *Esk.* Az, azıcık. || Yaşı küçük. || *Tıfl-ı endek*, küçük çocuk.

◆ **Endek endek** zf. *Esk.* Az az, azar azar. (M)

ENDEKS i. Bk. İNDEKS.

ENDER sıf. (ar. *nedret*, azlık'tan *ender*, daha, en nadir). Eşine az rastlanır: *Tarih bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir* (Atatürk). || Az sayıda: *Türk erkekleri vapurda, Türk kadınlarından da enderdi* (Vâ-Nû). || Zf. Çok seyrek bir şekilde: *Ona sabahları ender rastlarım.* (M)

ENDER edat. (fars. k.). *Esk.* «içinde» anlamıyle çok defa farsça veya arapça iki kelimenin arasına girerek anlamı pekiştirir: *Behişt ender behişt, hayret ender hayret, belâ ender belâ* v.b. (M)

ENDERAB, bazı coğrafî bölgelere verilen ad. 1. Arap havzasında bir nehir. Bu nehir Savalan dağlarının eteklerinden çıkar, Erdebil'i geçtikten sonra kuzeybatıya doğru akar. Ahar nehri ile birleşir. İki ırmak Karasu nehrini meydana getirir. 2. Aras nehri ile Kura arasında kalan bölgenin adı. 3. Türkistan'da Gazne ile Belh arasında bir kasabanın adı. Kâbil'e giden kervanlar buradan geçer. Çevresinde gümüş madeni vardır. 4. Horasan'da Merv'e yakın bir yer. Burada Sultan Sencer tarafından saraylar ve köşkler yaptırıldı. (M)

ENDERBURY, Orta Pasifik okyanusundaki Phoenix takımadalarının en büyüklerinden biri. Enlemi 3° güney, boylamı 171° batı, 5 km çapında, 12 km² yüzölçümünde bir atol (mercan adası). Guano depoları vardır; önemli bir uçak üssüdür. 1898'de takımadanın öteki adalarıyle birlikte İngiliz egemenliğine geçti. 1938'de Amerika Birleşik devletleri, Enderbury ve bitişiğindeki Canton adası üzerinde hak iddia etti, ada 1939'da İngiliz-Amerikan ortak yönetimine geçti. (L)

ENDERLEİN (Kaspar), kalay dökümcüsü (Basel 1560- Nürnberg 1633). Hans Friedrich'in öğrencisi. 1584'te Nürnberg'te yerleşti ve 1586'da usta oldu. Döküm kalıpları konusundaki ustalığı ile tanındı. Nicolas Briot'nun şaheseri olan *Temperantia kupası*'nı onun kalıba döktüğü söylenirse de aslında bunun iki modelini yapmıştır. İki oğlu oldu: HANS (1624), kalay dökümcüsü; VEİT ise kuyumcu olarak tanındı. (L)

ENDERUN i. (fars. *enderûn*). *Esk.* Bir şeyin iç yüzü. || Eskiden saraylarda harem ve hazine dairelerinin bulunduğu kısım. || Büyük konakların iç kısmı. || *Enderûn ü bîrûn*, iç ve dış.

— Teşk. tar. *Enderun ağaları*, Osmanlı imparatorluğunda Topkapı sarayının Babüssaade'den sonra gelen kısımlarında hükümdarın hizmetiyle görevli kişiler. (Genellikle dört sınıftan ibaret olan Enderun ağalarının en büyüğü, maiyetinde 30-40 kapı oğlanı bulunan ve saray hümayun nazırı sayılan kapı ağası idi. Maiyetindekilerden önde gelenler miftah ağası, peşkir ağası, şerbet ağası ve ibrik ağası idi. Kapı ağası av dışında her zaman padişahın yanında, yakınında bulunurdu. Enderun ağalarının ikincisi haznedar başı, üçüncüsü kilerci başı ve dördüncüsü de saray ağası idi.) || *Enderun hazinesi*, saraydaki ihtiyat hazinesine verilen ad. (*İç hazine*'de denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Enderun mektebi*, Osmanlı imparatorluğunda saraylarda kurulan eğitim kurumları. (*Enderunı Hümayun mektebi* de denirdi.) [Bk. ANSİKL.] || *Enderunı hümayun*, Osmanlı imparatorluğunda devlet merkezi ve sultanlık gücünün kaynağı olan padişah sarayında hükümdarların günlük hayatlarını geçirdiği iç bölüm. Osmanlı imparatorluğunda padişah sarayının teşkilâtı. (Kısaca *Enderun* da denir). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Enderun hazinesi* sarayın gelir ve gider işlemlerini yürütmek için kurulan Hazinei Hassa'dan ayrıdır. Enderun hazinesi olağanüstü savaş giderlerini karşılamak üzere kurulan bir «ihtiyat hazinesi»dir. Bu hazinenin gelirleri havass-ı hümayun hâsılatı, ganimetlerin beşte biri (hums), hükümdarlardan alınan hediyeler v.b.'den meydana geliyordu. Enderun hazinesinden, savaş giderleri dışında, gerektiği zaman devletin diğer giderlerini karşılamak üzere sadrazamın kefaleti ve padişahın iradesiyle borç para alınabilirdi.

● *İlk Enderun mektebi*'ni Murad I (Hüdavendigâr) saray hizmetlerinde çalışacak görevliler yetiştirmek üzere Edirne'deki Eski sarayda kurdurdu. Bu mektep üç sınıflı idi. Birinci sınıfa *Seferli koğuşu*, ikinci sınıfa *Kiler koğuşu*, üçüncü sınıfa da *Hazine koğuşu* denilirdi. Mektepte Kur'an, ilmihal, tecvid, akaid ve mesaili diniye (dinî meseleler) okutulurdu. Sultan Murad II devrinde ise bu derslere tefsir, fıkıh, hadis, efraiz (miras hukuku), şiir ve inşa, musiki, heyet, hendese, coğrafya, ilmi kelâm, siyeri nebevî, mantık, belâgat, felsefe dersleri eklendi ve bu dersleri okutmak için çeşitli islâm ülkelerinden bilginler getirildi.

Enderun mektebini genişletmek için Murad II'nin Edirne'de Tunca kıyısında 1450'de yaptırmağa başladığı Sarayı Âmire, ölümü üzerine yarıda kaldı. Oğlu Fatih Sultan Mehmed yarım kalan bu sarayı tamamladı ve Enderun teşkilâtını genişletti. Belgrad ve Boğdan savaşlarında Enderun mektebinden yetişenlerin yararlıklarını gören Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra Eski ve Yeni saraylarda Enderun mektebini kurdurdu ve Edirne'den seçilen bazı enderunlu gılmanlar İstanbul'a getirildi. Fatih Sultan Mehmed öğrencilerin çeşitli sanat dallarındaki kabiliyetlerini geliştirmek için Enderun mektebine sanatkârlar ilâve etti. Bunun sonucu Enderun mektebinden hattat, müzehhib, tuğrakeş, katı (oymacı) ve ressamlar yetişecektir. Bayezid II devrinde Enderun mektebine büyük bir önem verildi ve öğrencilerin bedenî kabiliyetlerini de geliştirmeleri için cündîlik, silâhşörlük, kemankeşlik talimleri arttırıldı. Enderun mektebinden yetişenler bu padişah devrinde müezzinbaşılık, berberbaşılık, tüfekçibaşılık, başlalalık görevleri ile işe başlayıp üzengi ağalıklarına kadar yükselme ve bîrun hizmetlerine (dış hizmetler) geçerek sadrazamlığa kadar ilerleme ve devlet idaresinde birinci derecede söz sahibi olma imkânlarına kavuştular.

Bayezid II, Galatasaray'da ikinci bir Enderun mektebi açtırdı. Bu mektepte ilk öğrenim yapılırdı. Okutulan dersler ise Kur'an, Arapça, Farsça, hüsnühat (güzel yazı yazma sanatı) ve musiki idi. Galatasaray'daki Enderun mektebini bitirenler Yeni saraydaki Enderun mektebine girerler ve öğrenimlerini burada tamamlarlardı. 1570 Yılında Galatasaray mektebi Selim II tarafından kapatıldı ve gılmanlardan bir kısmı Yeni saraya bir kısmı da Eski saraya gönderilerek Galatasaray, medrese haline getirildi. Sultan Murad III devrinde Galatasaray Enderun mektebi yeniden açıldıysa da Sultan Ahmed I tarafından tekrar kapatıldı. Bir süre sonra Sultan Osman II devrinde üçüncü kere açıldı. Fakat 1675'te Sultan Mehmed IV Edirne sarayı, İbrahimpaşa sarayı ve Yeni saray Enderun mektepleriyle birlikte Galatasaray Enderun mektebini de kapatarak medrese haline getirdi. Kırk yıl kadar sonra Sultan Ahmed III babasının kapattığı Galatasaray Enderun mektebini, bu mektepten yetişen sadrazamı Şehit Ali Paşanın ricası üzerine dördüncü defa açtı (1715). Sultan Mahmud II devrine kadar Galatasaray Enderun mektebi eski durumunu korudu. Bu padişahın zamanında memleketin en önemli kültür ocaklarından biri haline geldi. Hattâ devletin ileri gelen kimseleri bile çocuklarını bu okula yazdırmak için padişaha rica ediyorlardı. Mahmud II Galatasaray'ı baştan aşağı onarttı ve mektebe bir de kütüphane yaptırdı. Öğrenim sistemini de modern bir hale getirdi. Galatasaray Enderun mektebi bilinmeyen bir sebepten dolayı 1833'te kapatıldı. 1839'da mektebin yerinde Tıbbiye mektebi açıldı, 1868'de de aynı binada Galatasaray sultanîsi kuruldu.

Enderun mekteplerinin en uzun ömürlüsü Galatasaray mektebi olmuştur. Bir ara İbrahimpaşa ve İskenderçelebi saraylarında da Enderun mektebi açılmışsa da bu mektepler uzun ömürlü olmamıştır. Genellikle saray okulları devleti yöneten yüksek dereceli sivil kadroyu yetiştirmekle birlikte işle eğitimi kaynaştıran eğitim yöntemleri bakımından da önemlidir. Bu yüzden Enderun mektebine devşirme kanununun uygulandığı zamanlarda acemi oğlanların zekî ve kabiliyetlileriyle memleketin ileri gelenlerinin okumaya hevesli çocukları alınırdı. Devşirme usulü kaldırıldıktan sonra Acemî oğlanlar yerine köleler alınmağa başlandı. Enderun mektebinden yetişenler zamanla devletin önemli mevkilerinde görev aldıklarından, devlet ilerigelenleri de çocuklarını bu mekteplere verirlerdi. Enderun mektebinin öğrenim süresi genellikle 14 yıldı. Öğrenciler kademeleri koğuş itibarıyle üç dereceye ayrılırdı: Seferli oda, Kiler koğuşu, Hazine koğuşu. Bunlar hazırlık sınıfları kabul edilir. Has oda ise ihtisas sınıfı sayılırdı. Küçük yaşta alınan devşirme çocuklara dış saraylarda, Türkçe, İslâm dini, türk örf ve âdetleri öğretilir; sonra bunlar Enderun mektebine alınır ve Küçük oda gılmanları arasına katılırlardı. Burada okuma yazma ve Kuran'ı öğrenen çocuklara bir süre de bedenî kabiliyetlerini geliştirecek spor hareketleri ve askerî talimler yaptırılırdı. Daha sonra geçilen Seferli odasında öğrenciler normal öğrenimin yanında kabiliyetlerine göre bir sanatla ilgilenmek zorundaydılar. Silâh kullanmak, ata binmek isteyenler de cündîbaşının tavsiyesine göre lokmacı veya bamyacı takımlarından birine yazılırlar ve silâhşör olarak yetişirlerdi. Sanat ve

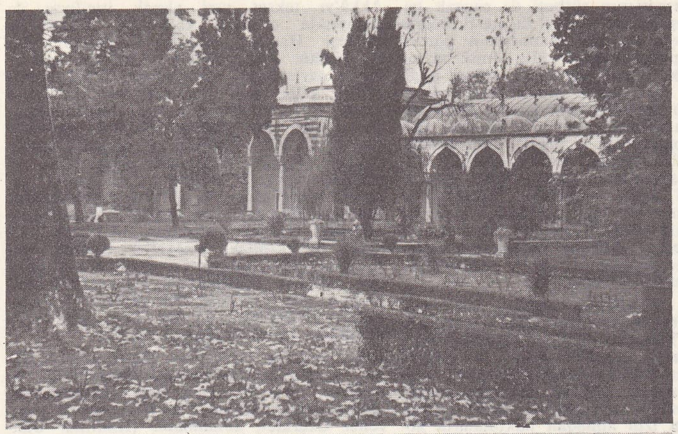

Enderunu Hümayun avlusu

Enderunu Hümayun koğuşu

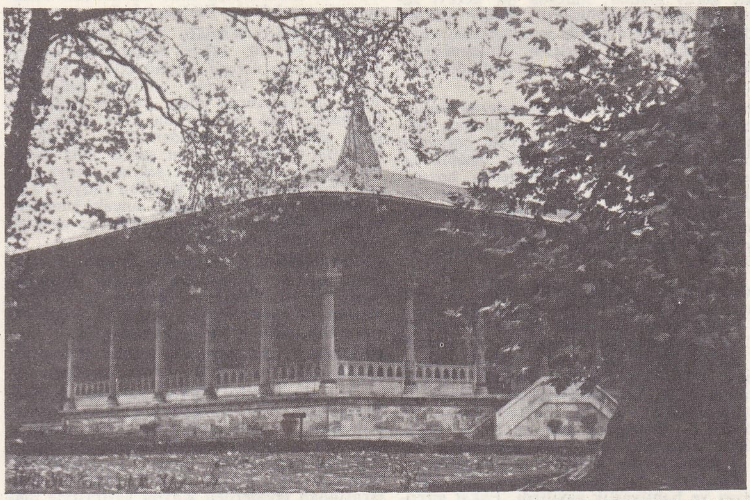

Arzodası

Enderunu Hümayun okulu

Akağalar kapısı

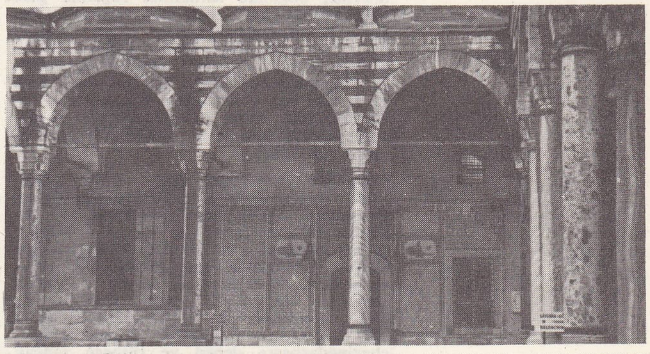

Hırkayı Saadet

Ahmed III kütüphanesi ve Arzodası

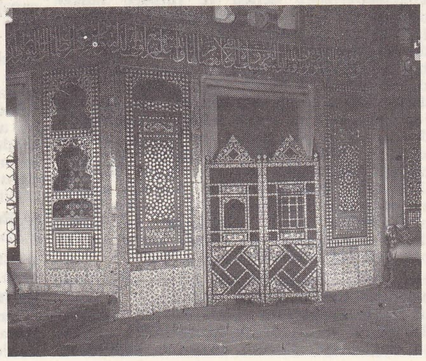

Arzodasının iç görünüşü

ENDERUN

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

ilme karşı ilgi duyan öğrenciler için zamanın büyük sanatçıları ve bilginleri hoca olarak Enderunda görevlendirildiler. Kiler koğuşu ve Hazine koğuşundaki öğrenimlerini tamamlayan ve ağalık derecesine yükselenler, Has oda denilen Hırkayı Şerif ve Emanatı Mukaddese odasında bir yer boşaldığında buraya geçirilirlerdi.

Enderun mekteplerindeki eğitim ve öğretim Sultan Mahmud II devrine kadar bu şekilde sürdü. 1826'da Yeniçeri ocağının kaldırılması üzerine ordu için Enderun mektebinden çok sayıda subay alınması mektebin düzenini bozdu. Sonraları yeni açılan okulların etkisiyle modern hale getirilen Enderun mektepleri Tanzimat'tan sonra, buradan yetişenlerin devlet hizmetlerinde eskiden olduğu gibi başarılı olamamaları yüzünden önemini kaybetti ve Osmanlı imparatorluğuna pek çok sadrazam, kaptanıderya ve çok sayıda bilgin, sanatçı, şair v.b. yetiştiren bu mektepler 1908 Meşrutiyeti'nden sonra kapandı.

● *Enderunı Hümayun* adıyle anılan iç bölüm, Topkapı sarayının üçüncü kapısı olan Babüssaade (Akağalar) kapısından başlar; en önemli yeri devlet büyükleriyle elçilerin törenle kabul edildikleri Arz odasıdır. *Üçüncü yer* diye anılan aşağı yukarı 4 000 m²'lik alanın çeşitli yanlarında Akağalar koğuşu, Hazinei Hümayun (iç hazine, Enderun hazinesi), Kileri Hassa (iç kiler, Enderun kileri) ile Hırkai Saadet ve Emanatı Mukaddeseyi içinde bulunduran Has oda, Enderun ağaları mescidi yer alır; padişahın özel mutfağı ve Haremi Hümayuna geçen kapı da buradadır. *Dördüncü yer* diye anılan iç bölüm doğrudan doğruya padişaha mahsus Boğaziçi'ne bakan bir kısımdır. (Bağdat köşkü, Revan odası, Sarık odası, Karamustafapaşa köşkü, Mecidiye kasrı, Lâle bahçesi. v.d.)

Enderunı Hümayun teşkilâtı'nı, Enderun mektebi mensupları ve sarayın iç hizmet görevlileri meydana getirirdi. Enderunı Hümayun teşkilâtı şu dairelerden meydana geliyordu: 1. Küçük oda; 2. Büyük oda; 3. Doğancı odası; 4. Seferli odası; 5. Kiler odası; 6. Hazine odası; 7. Has oda.

Büyük ve Küçük odalar denen sınıflarda öğrenim gören gençler, aynı zamanda padişahın ve sarayın çeşitli hizmetlerinde çalışırlardı. Büyük ve Küçük odalarda XVI. yy. sonlarında 160 genç bulunurken bu sayı sonradan 400'e yükselmişti. Bunlar fiilî saray hizmetlerinde de bulundukları için, kendilerine, bugünkü satınalma değerine göre aşağı yukarı 80 TL. gündellik verilirdi. «Doğancı koğuşu» denen sınıf, 1675'te kaldırıldı. Onun üzerindeki Seferli koğuşu, 1635'te Murad IV tarafından kurulmuştu. 1831'de kaldırılan bu sınıfta 100'den fazla genç vardı. Bu son iki odadaki gençlerin en kıdemsizi bile subay derecesindeydi. Başlarında «saray kethüdası» denen albay ile 12 subay bulunurdu.

Daha üst derecedeki Kiler (Kilâr) odası, Fatih tarafından kurulmuştu. Odanın inzibat kumandanı «kilercibaşı» denen albaydı. Bu sınıfta 1772'de 144 genç vardı. 7 Yüksek rütbeli subayın gözetimindeki Kilerliler, padişahın yiyeceğiyle ilgili hizmetlerde bulunurlarken, öğrenimlerine devam ederlerdi. Daha üst derecedeki Hazine dairesini de Fatih kurmuştu. Bu dairedekilerin sayısı 1772'de 157'yi bulmuştu. Kumandanları, «hazinedarbaşı» denen ve rütbece sancak beyine eşit olan tümgeneraldi; 2 000 kadar işçi çalıştıran saray atelyelerine bakmakla da görevliydi. Yanında 5 yüksek rütbeli subay vardı. Bu dairenin en önemli görevi, 2 daire halinde 4 büyük salonu kaplayan Enderun hazinelerini korumaktı. Bu iki dairede milyonlarca parça mücevher, sandıklar dolusu altın ve gümüş para, pek değerli kürkler, halılar, şallar, kumaşlar, akla gelebilecek mücevherli ve tarihî değeri olan her türlü eşya, değerli kitaplar, ganimet malları ve hediyeler saklanırdı. Bu eşyanın bütün nitelikleriyle yazılı bulunduğu iki büyük defterde yapılacak en küçük kalem oynatmasında başdefterdarın imzası şarttı.

Her padişahın en az bir takım elbisesinin hazinede hatıra olarak saklanması gelenekti. Hazinedarbaşının günde 600 TL. tutarında maaşı vardı. Saray hizmetinden ayrılırsa beylerbeyi olurdu. «Hazine kethüdası» denen yardımcısının rütbesi de sancak beyininkine eşitti; bu subay da terfi ederse beylerbeyi olurdu. Bu sonuncunun görevi, hazineyi kapatıp açmaktı. Hiç kimse hazine dairesine tek başına sokulmaz, yalnız padişah isterse tek başına girebilirdi. Padişah bulunmadığı zamanlar bu daireye 20-30 kişinin birden girmesi kanundu. Hazinei Hümayun (imparatorluk hazinesi), yeni padişaha, zabıt düzenlenerek teslim edilirdi. Millî müze mahiyetinde olduğu için, hükümdarın şahsî malı sayılmazdı. Tarihî kıymeti olan hiç bir eşya hazineden çıkarılamazdı. Nakit altın ve gümüş para ise, sarayın hizmetleri dışında, özellikle savaşlar için harcanır, padişahın has ve ganimet gelirleriyle yeniden doldurulurdu.

Enderun'un en yüksek teşkilâtı, *Has* oda* denen sınıftı. Fatih tarafından 32 subayla kurulmuş, Yavuz'un emriyle subay sayısı 40'a yükselmiş ve artık daima bu sayıda kalmıştı. Dairenin en yüksek subayları sırasıyle hasodabaşı, silâhtar, çuhadar, rikâpdar idi. Bunlara *arz ağaları* denirdi. Çünkü kimseden izin almadan hükümdarla görüşebildikleri gibi, mabeyncilik görevi de yaparlardı.

Enderun ağalarından sancakbeyi derecesinde görev alanlar, haftada bir geceyi saray dışında geçirebilirlerdi. Diğer yüksek rütbeliler, geceyi dışarıda geçirmeksizin, haftada bir gün şehre inerlerdi. Kıdemsizlerin şehre inmeleri, ağalarının nezaretinde olurdu.

Sancakbeyi payesine eşit görevlerde bulunmayan ağalar evlenemezler, evlenmek isteyenler, rütbelerine uygun görevle saraydan çıkarılırlardı. Amaç, her çeşit insanla temas edip disiplin ve terbiyelerini bozmamak, hükümdarın şahsına ait hizmetleri aksatmamak ve saraya ait haberleri dışarıya yaymamaktı. Padişah sefere çıkarsa, Enderun'luların bir kısmı da beraber savaşa giderlerdi.

Enderun halkı içinde, müderrisler ve ünlü sanatçılar dışında ihtiyar, hattâ orta yaşlılar bulunmazdı. Sanatları dolayısıyle sarayda bırakılanların evlenmelerine ve şehirde ev sahibi olmalarına izin verilirdi. Hasodabaşı bile genç olurdu. Meselâ Makbûl İbrahim Paşa, hasodabaşılıktan Kanunî'nin veziriazamlığına geçtiği zaman ancak 28 yaşındaydı. Genellikle Enderunlular, yaşları 30'u bulmadan saraydaki rütbelerinin bir üst derecesiyle dış görevlere tayin edilirlerdi. Enderun'a girebilmek gerçek bir şeref, imtiyaz ve bahtiyarlık sayılırdı. Fakat girenlerden pek çok şey ve yüksek kabiliyet beklenirdi. En başarılılar hızla yükselirdi. Kusuru görülenler derhal uygun görevle saraydan çıkarılırdı.

Enderun teşkilâtı Mahmud II tarafından 1833'te kaldırıldı ve yeni bir saray teşkilâtı kuruldu. 1908'e kadar süren bu modern teşkilât, eskisinden basit olmakla beraber, Avrupa'nın büyük sarayları derecesindeydi. Esasen onlar örnek alınmıştı. 1908'den sonra, Mahmud II'nin kurduğu ve en gelişmiş ve az çok bozulan halini Abdülhamid II devrinde yaşayan bu teşkilât da ortadan kalktı. Pek basit bir saray teşkilâtı ile yetinildi. Bu da 1924'te hilâfetin ilgası ile son buldu.

Enderun'da öğretim ve eğitimin çok sıkı olması sebebiyle bu benzersiz saray üniversitesinden binlerce kumandan, devlet adamı, sanatçı ve yazar yetişmiştir. Pek kalabalık olan diğer saray halkına *bîrûn* denirdi. Meselâ kapıcıbaşılar (mabeynciler), çavuşlar (hünkâr yaverleri), sarayda çeşitli görevleri olan askerî sınıflar, bu arada saray bahçelerini muhafaza eden bostancılar, sarayın «Enderûn» değil «bîrûn» yani dış teşkilâtına ait kuruluşlardı. Kızlarağası'nın (Dârüssaâdetiş şerîfe ağası) idare ettiği ve kadınların yaşadığı Harem'*in teşkilâtı ise, Enderun'un da, Bîrûn'un da dışında kalan ayrı bir müessese idi.

◆ **Enderunî** sıf. *Esk.* Enderunla ilgili olan. ‖ Enderunda eğitim görmüş olan.

◆ **Enderunlu** sıf. Enderunda eğitim görmüş olan. (→ Bibliyo.) [M]

ENDERUNLU FAZIL (asıl adı **Hüseyin**), divan şairi (1759 ? - 1810). Cezayirli Gazi Hasan Paşa Akkâ'yı ele geçirince dedesi Tahir Ömer öldürüldü. Babası Ali Tahir Akkâ'yı tekrar geri almak istediyse de kolaylıkla ortadan kaldırıldı. Fazıl ile kardeşi Hasan'ı İstanbul'a getiren Gazi Hasan Paşa onları Enderun mektebine yerleştirdi. *Enderunlu* lakabı buradan gelir. Aşk maceralarıyle dolu hayatını *Defter-i Aşk* adlı uzun manzumesinde anlatır. Bu yüzden saraydan kovuldu (1873). 12 Yıl yoksulluk ve yalnızlık içinde yaşadı. Devrin hükümdarı Selim III'e ve zamanın ileri gelenlerine birçok kaside sunarak rütbe elde etti. Halep defterdarlığı, Maadini Hümayun emaneti gibi hizmetlerde bulundu. Kaleleri teftiş için Erzurum'a yollandı. Hakkındaki şikâyetler üzerine Rodos'a sürüldü. Adaya varışında burada sürgün bulunan reisülküttap Ratip Efendinin idamını duyunca korkudan gözleri kör oldu. Fakat ölümünden on yıl önce gözlerinin açıldığını yazan kaynaklar vardır.

Edebî değerce zayıf olan şiirleri, çeşitli hayat manzaraları göstermesi bakımından önemlidir. Bazıları fazla açık saçık olarak dikkati çeker. *Divan*'ı ile *Hubanname* (Güzeller Üzerine), *Zenanname* (Kadınlar Üzerine) ve *Çenginame* (Köçekler Üzerine) adlı eserleri vardır. *Defteri Aşk* ile birlikte bu üç eser 1870'te İstanbul'da basıldı. *Zenanname* J. Decourdemanche tarafından Fransızcaya çevrildi. (→ Bibliyo.) [M]

ENDERUNLU VÂSIF, XIX. yüzyıl divan şairlerinden (öl. 1824). İstanbul'da doğdu, genç yaşında saraya intisap etti ve sarayda yetişti. 1803 Yılında silâhtar Süleyman Paşa'nın kaftancısı oldu. 1814'te peşkir ağalığına, 1816 yılında da kiler kethüdalığına yükseldi. Ölümünden önce bütün eserlerini yaktığı söylenen şairin 1841 yılında basılan *divan*'ının ne şekilde ortaya çıktığı bilinmemektedir. Vâsıf'ın büyük şair Nedim'in tesirinde kaldığı, ancak kendisini birinci sınıf şair yapacak kültür ve zevkten yoksun olduğu bellidir. (M)

ENDİANDRA i. Tropiklerde yetişen ağaç cinsi. Birçok türlerinden, meselâ Avustralya'da yetişen *Endiandro glouco* ve Cava'da yetişen *E. rubescens*'ten mükemmel bir kereste elde edilir. (Defnegillerden.) [L]

ENDİCAN, Özbekistan'da (S.S.C.B.) şehir; 83 700 nüf. Pamukçuluk, petrol yatakları.

— Tar. Endican'ın en eski sakinleri Karluk Türkleridir. Şehir Arapların birçok saldırısına uğradı. Karahanlılar devrinde Özkent'e bağlandı. 1090'da Melikşah tarafından selçuklu hâkimiyetine alındı. Sonra Karahitayların idaresine girdi (1141). 1266'da Kubilay Han tarafından gönderilen Kaydu vasıtasıyle bölgenin merkezi haline getirildi. Bir süre sonra da Tuva (1282-1306) buraya hâkim oldu. Timur'lular Endican'ı ele geçirmek için Doğu Türkistan hanlarıyle uzun çarpışmalar yaptılar. Bu sıralarda şehre Kırgızlar yerleştiler Timurluların dağılması ile Özbeklerin eline geçen ve geniş kanallarla donatılan şehir büyük bir tarım bölgesi oldu. Sonra Özbeklere ait küçük bir hanlığın merkezi oldu. XVII. yy.da idaresi Kırgızların eline geçti. Aynı yüzyılın sonunda Hokand hanlığının idaresine girdi. 8 Ocak 1876'da rus kuvvetleri karşısında Hokandlılar yenilgiye uğrayınca şehir rus işgali altında kaldı. 1888'deki Endican ayaklanması başarıya ulaşamadı. 1902 Depreminde geniş çapta yıkıldı. 1916-1924'teki istiklâl mücadelelerinde büyük zararlara uğradı. 1924'ten sonra Özbekistan'ın Fergane eyaletine bağlandı. (M)

ENDİCOTT, New York'ta (A.B.D.), Susquehanna ırmağı kıyısında, Binghampton'un 10 km batısında kasaba. Metal ve ayakkabı sanayii gelişmiştir. 20 020 nüf. (1950). [L]

ENDİNİON i. (yun. *endon*, içinde ve *inion*, ense > fr. *endinion*'dan), Antropol. Kafatasının içinde, artkafa kemiğinin dış çıkıntısı hizasında bulunan nokta. (L)

ENDİREK sıf. (fr. *indirect*'ten). Doğrudan olmayan. Bk. DOLAYLI.

— Ask. *Endirek atış*, aşırmalı atış. (ML)

ENDİREY, Dağıstan'da şehir, Kızılyurt kasabasının 10 km güneyinde. Kumuk kaytaklarından Şavkal (Şamhal) [1115-1806] soyunun yaylak merkeziydi. Dağıstan'da Hazarlara ait Balancar*'ın (Belencer) Kıpçak göçlerinden sonraki adına da *Endirey* (Anderay) denilmiştir. Endirey şehri, 1806'daki

Rus savaşlarında boşaltıldı, halkı göç ederek batıdaki Aktaş suyu boyunda Endirey Avul'u kurdular. Evliya Çelebi, Endirey'deki din ulularının türbelerinden bahseder. Şehirde Rusların top ateşiyle yıkılan konak, minare ve cami harabeleri vardır. (M)

ENDİS i. Bk. İNDİS.

—ENDİŞ sıf. (fars. *endişiden*, düşünmek'ten *endîş*). *Esk.* «Düşünen, ölçülü, ölçülü davranan» anlamında kelimelerin sonuna gelerek sıfatlar yapar: *Bed-endîş*, kötü düşünen. *Dûr-endîş*, geleceği, uzağı, uzak ihtimalleri düşünen.

◆ **Endîşî** i. *Esk.* -*endiş* ekiyle yapılan sıfatları isim haline sokar: *Akibet endişî*, sonunu düşünme. (M)

ENDİŞE i. (fars. *endişe*). Üzüntü, kaygı: *Ve sabahına, akşamına, onbin lirayı geçen muazzam bir borcun endişesi hakimdi* (A. H. Tanpınar). || Kuruntu, vesvese: *Kendi kendime itiraf etmekten çekinsem bile, içimde birtakım şüpheler, birtakım endişeler gittikçe kuvvetleniyordu* (Ş. S. Aydemir). || *Esk.* Düşünce. || *Endişe etmek* (veya *duymak*), bir kişiyi veya bir şeyi merak ederek düşünmek: *Hâkimiyet-i milliye ve makamı hilâfetin vaziyetleri ve münasebetlerinin ne olduğu hakkında, halkın merak ve endişe etmekte hakkı vardı* (Atatürk). || *Endişe-i ferdâ*, gelecek düşüncesi. || *Endişe-i maişet*, geçim derdi. || *Endişe-kâr*, düşünceli.

— ANSİKL. Nöroloji. *Endişe*, gelecek bir tehlike karşısında içte duyulan gizli, belirsiz ve ıstırap verici bir güvensizlik duygusudur. Salt duygusal bir olay olmakla beraber endişeli insanda çoğu zaman solgunluk, nabızda değişiklik, ağız kuruması, kalp ağrısını andırır şekilde göğüste sıkışma gibi belirtiler de görülür. Fakat bu takdirde endişeden çok bunalımdan söz edilebilir. Endişe akıl hastalıklarının temel elemanlarındandır. Bazı psikoz ve nevrozların kaynağı olan paroksistik endişeyi alelade endişeden ayırmak gerekir.

◆ **Endişelendirmek** geçl. f. Birisini kuşku ve korkuya sürüklemek.

◆ **Endişelenmek** dönşl. f. Merak etmek, düşünmek.

◆ **Endişeli** sıf. Kaygısı, sıkıntısı olan: *Paşa, arkası dik bir sandalyada oturuyor, yüzü endişeli, gözleri dalgın görünüyordu* (H.E. Adıvar). || Meraklı, kuşkulu: *Ferahlamamıştı, için için hâlâ endişeliydi.* || Endişe verici olan.

◆ **Endişenak** blş. sıf. Kederli ve sıkıntılı olan: *Besim Bey, endişenâk bir tavırla bir lâhza sustu, uzaklara baktı* (M. Ş. Esendal).

◆ **Endişesiz** sıf. Endişesi olmayan.

◆ **Endişesizlik** i. Endişesiz olma hali, kaygısızlık, tasasızlık. (ML)

ENDİVİDÜALİZM i. (fr. *individualisme'*-den). Bk. BİREYCİLİK.

ENDKLİKİT i. (fr. *endlichite'*ten). Miner. Tabiî kurşun arsenyat. (Mimetez'in vanadyumlu çeşidi). [L]

ENDLİCHER (Stephan Ladislaus), macar botanikçisi (Pressburg, Bratislava 1804-Viyana 1849). Çeşitli ülkelerin florasını inceledi. 1832-1841 Yılları arasında E. Fenzl ile birlikte yazdığı *Genera Plantarum* (Bitki Cinsleri) adlı eserinde Jussieu'den beri yapılan dağınık botanik çalışmalarını birleştirdi. Belirgin bazı türleri başlı başına ele alarak her bakımdan inceledi. (L)

ENDOANEVRİZMORAFİ i. (fr. *endoanévrismorraphie'*den). Anevrizma keseleri içinden geçmek üzere anevrizmaların cerrahî tedavi metodu. (L)

ENDOBLAST i. (yun. *endon*, iç ve *blaste*, tomurcuk > fr. *endoblaste'*tan). *Eşanl.* İÇDERİ.

ENDOCERAS i. Paleont. Kafadanbacaklılardan sedefli deniz salyangozu; *orthoceras'*a yakındır; ama çok kalın olan sifonunda huni biçiminde bölmeler bulunur. (Silüryende pek çok türüne rastlanır.) [L]

ENDODERMA i. Bk. DERİ.

ENDODONTİDAE çoğl. i. Karada yaşayan karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (Akciğerliler alt-sınıfı.)

— ANSİKL. Bu yumuşakçalar karbon çağından beri var olan ve karada yaşayan akciğerli canlıların en eskisidir. Bu familyanın birçok cinsi (*laoma, flammulina, radiodiscus, charopa, ptychodon, discus* v.b.) tropiklerarası bölgeler hariç, dünyanın hemen her tarafında yaşar. Güney yarımkürede özellikle Okyanusya'da gelişme derecesi daha yüksektir. (L)

ENDOENERJETİK sıf. (fr. *endoénergétique'*ten). Fiz. Enerji soğuran bir dönüşüm için kullanılır. (L)

ENDOFİT sıf. ve. i. (fr. *endophyte'*den). Biyol. Bir bitki içinde yaşayan canlı. (Orkidelerin hücreleri içinde endofit mantarlar vardır. Aynı zamanda endofit böcekler de bilinmektedir. Bunların bir kısmı doğrudan doğruya içinde bulundukları bitkiler, bir kısmı da diğer canlıların hırpaladığı veya bozarak değişikliğe uğrattığı yerleri yiyerek beslenir.) [L]

ENDOFLEBİT i. (yun. *endon*, içinde ve *phleps, phlebos*, toplardamar > fr. *endophlébite'*ten). Patol. Toplardamarların iç zarının iltihaplanması. Pratikte bundan ileri gelen trombozla tanınır. (L)

ENDOFRAGMA i. (fr. *endophragme'*dan). Kabukluların göğüs kısmında kütiküla kıvrımlarından oluşmuş iç iskelet. (L)

ENDOGAMİ i. (fr. *endogomie'*den). Bk. İÇERİDEN *evlenme*.

ENDOGNATİ i. (fr. *endognathie'*den). Patol. Yüzde ağız katını ve vak'aların çoğunluğunda burun katını ilgilendiren gelişim bozukluğu. (L)

ENDOİOS, Atinalı ressam ve heykelci (M. Ö. VI. yy. sonu-V. yy. başı). Tegea'da, Efes'te ve özellikle Attike'de çalıştı. Akropolis'teki Kore heykellerinden birinin ona ait olduğu söylenir. (L)

ENDOKARD i. (fr. *endocarde'*dan). Bk. KALP İÇZARI.

ENDOKARDİT i. (fr. *endocardite'*ten). Bk. KALP İÇZARI İLTİHABI.

ENDOKARYOGAMİ i. (yun. *endon*, içinde, *karyon*, çekirdek ve *gamos*, evlenme > fr. *endokaryogamie'*den). Üreme hücrelerinde çekirdeklerin, serbest gametlerin oluşmasından önce birleşmesi; bu olay gerçek döllenmeyi gereksiz kılar. (Endokaryogami olayı, iki kutup çekirdeğinin birleştiği bitkilerde görülür. Bu birleşmeden, yumurta hücrelerini besleyen bir tal oluşur.) [L]

ENDOKRİN sıf. (yun. *endon*, içinde ve *krinein*, salgılamak fr. *endocrine'*den). İç salgı bezlerine ve veya kapalı damar salgılarına denir. (Endokrin salgılar bir kanalla dışarıya değil, doğrudan doğruya kana akatılır.) Bk. İÇSALGI. (L)

ENDOKRİNOLOJİ i. (fr. *endocrinologie*). Bk. İÇSALGI BİLİMİ.

ENDOKROM i. (yun. *endon*, içinde ve *khroma*, renk > fr. *endochrome'*dan). Bazı botanikçilerin, özellikle suyosunlarında hücrelerin içindeki plazmamsı renkli cisimlere verdikleri ad. (L)

ENDOMETASİN i. İndol türevi bir iltihap giderici olan paraklorobenzoil-metoksi-metilindol-asetik asidin genellikle kullanılan adı.

— ANSİKL. *İndometasinin*, kortikoidler veya fenilbutazon gibi diğer iltihap ilâçlarıyle hiç bir kimyasal ilişkisi yoktur. Rumatolojide, iltisaklı spondilartrit, sporiasik romatizma, damla hastalığı, rumatoid poliartrit tedavisinde kullanılır. Fakat sindirimde vukua gelebilen aksaklıklar dolayısıyle, tedavi muntazam bir tıbbî kontrol altında yapılmalıdır. Mide ve bağırsak ülseri olan hastalara tatbik edilmez. (L)

ENDOMETRİOZ i. Bk. ANDOMETRİOZ.

ENDOMETRİUM i. Bk. DÖLYATAĞI *içzarı*.

ENDOMETRİYOMA i. (yun. *endon*, içinde, *mêtra*, dölyatağı ve *oma*, ur'dan). Dölyatağı mukozasındaki epitelyum dokusundan kopup ayrılan hücrelerin dölyatağından az çok uzaktaki dokularda meydana getirdiği iltihabî ur.

— ANSİKL. *Endometriyoma* Fallop borularında, sidik torbası ve bağırsak üzerinde, hattâ laparotomi yara izlerinde görülebilir. Daima tehlikesiz olan bu urların dölyatağı mukozasından kopup daha uzakta bir yere tutunan hücrelerin orada üremesinden ileri geldiği kabul edilmektedir. Bu hücrelerin yeni yerlerinde yaşamağa devam edip çoğalmaları, kendilerine bu tutunma imkânını veren birtakım hormonsal şartları gerektirir. Dölyatağında olduğu gibi endometriyomalarda da aybaşı halleriyle aynı zamanda bazı değişiklikler göze çarpar. Nitekim âdetten önce bu urlar kan hücumuna uğrar, duyarlı, hattâ ağrılı bir hal alır. (L)

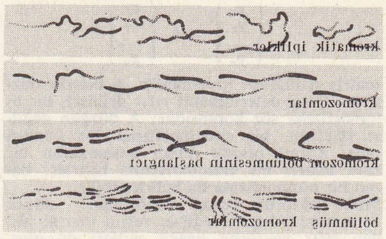

endomitoz

ENDOMİKOZ i. (fr. *endomycose'*dan). Parazitol. Asklı mantar türünden bir mantarın (*Endomyces albicans*) insanda yaptığı hastalık. (Daha çok *Pamukçuk* adıyle tanınır.) [L]

ENDOMİKSİ i. (yun. *endon*, içinde ve *miksis*, karışım fr. *endomixie'*den). Biyol. Hücrede, özellikle çekirdekte, birleşme olmadan meydana gelen bir dizi olaya verilen ad. (Bu olaylar çekirdeğin düzgün aralıklarla yenilenmesi sonucunu doğuran yeni bir kromozom düzeni sağlar. Kültürü yapılan bazı haşlamlılarda görülen endomiksi, yeni bir olay olmadığı gibi gametlerin birleşmesinin yerini de tutmaz.) [L]

ENDOMİTOZ i. (fr. *endomitose'*dan). Biyol. Hücre bölünmesinin veya mitozun özel şekli.

— ANSİKL. Bu olay başlıca, akromatik iğiplik olmadan, santrozomun müdahalesi olmadan, hücre zarı kaybolmadan kromozom sayısının çoğalmasından ibarettir. Yani bir poliploidizasyon olayı, kromozom tacının çoğalması olayıdır. Endomitoz birhücrelilerde, ipliksi solucanlarda, halkalı kurtlardan solucanlarda, eklembacaklılarda ve belki de başka gruplarda görülür. Endomitoz, hücrenin öbür kısımları istirahatte kaldığı halde kromozomların üreyebildiğini göstermektedir. (L)

ENDOMORF sıf. ve i. (fr. *endomorphe'*tan). Sheldon tipolojisinde endoblast veya endoderm türevlerinin (sindirim organları) üstünlüğü ve iskelet gelişmesinin yetersizliği ile belirli somatotipe denir. || Bu şekil bir somatotip gösteren kimseye denir. (Endomorflar statistik olarak anlamlı viserotonik [iç organ üstünlüğü] bir ruhsal yapı gösterirler. Endomorflar hakkında Sheldon'un verdiği tarif kabataslak Kretschmer'in piknikler hakkında verdiği tarife uyar.) [L]

ENDOMORFİZM i. (fr. *endomorphisme'*-den). Jeol. Bk. İÇBAŞKALAŞIM.

ENDOMORFİZMA i. (fr. *endomorphisme'*-den). Mat. Bir cümlenin kendi içindeki biçimdeşliği*. Bk. ANSİKL.

— Matbaac. Sheldon taşbasmasında endomorf harflerin tümü.

— ANSİKL. Mat. *Endomorfizma*, bire bir uygulamayı kapsayan otomorfizmadan daha genel bir kavramdır. İki endomorfizmanın çarpımı yine bir endomorfizmadır. Uzay vektörlerinin *xy* düzlemi üzerindeki izdüşümü de bir endomorfizmadır: bu uygulama, vektörel uzayı tanımlayan kurallara uygundur (vektörlerin toplamı, bir skalerle çarpımı). Burada bir otomorfizma söz konusu değildir, çünkü izdüşümleri aynı olan sonsuz vektör vardır.

Vektörel uzay endomorfizması. Bir vektör ile bunun resmini belirlemek için aynı tabandan yararlanmak normaldir. n boyutlu bir E vektörel uzayı ve bileşenleri x_1, x_2, ..., x_n olan bir $\vec{X}$ vektörü gözönüne alalım.

Bu vektörün $\vec{Y}$ resminin koordinatları

$$y_1 = a_{11}\,x_1 + a_{12}\,x_2 + \ldots + a_{1n}\,x_n$$
$$y_2 = a_{21}\,x_1 + a_{22}\,x_2 + \ldots + a_{2n}\,x_n$$
$$\ldots$$
$$y_n = a_{n1}\,x_1 + a_{n2}\,x_2 + \ldots + a_{nn}x_n$$

çizgisel sistemiyle belirlenir. Katsayılar matrisi A ile gösterilirse, bu bağıntılar

$$\begin{pmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \cdots \\ y_n \end{pmatrix} = A \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \cdots \\ x_n \end{pmatrix}$$

matris eşitliğinde toplanabilir. A matrisi düzgünse (yani determinantı sıfır değilse), bir otomorfizma söz konusudur; A düzgün değilse (tekilse), bir endomorfizma söz konusu olur. Karşıt olarak n'inci basamaktan bir kare matris bir endomorfizma belirler; bazen bir otomorfizma da belirleyebilir.
Sıfır vektörün resmi kendisidir; ancak A matrisi düzgün değilse, resim olarak alınan sıfır vektörün başka asılları da olur. Bu asılların cümlesi çekirdeği* meydana getirir; bu çekirdek E'nin bir alt uzayıdır.
Endomorfizma bir sürjeksiyon (üzerine uygulama) değildir; E'nin elemanlarının resimleri E cümlesini tamamen örtmez. Bu resimler, E'nin öyle bir alt cümlesini meydana getirir ki, bu cümlenin boyutu ile çekirdeğin boyutunun toplamı E'nin boyutuna eşittir: $n = 3$ için, xy düzlemi üzerine izdüşümler, boyutu 2 olan bir alt uzay meydana getirir, çekirdek ise, boyutu 1 olan bir alt uzay (z eksenine paralel vektörler) oluşturur. A ve B matrisleri ile tanımlanan iki endomorfizmanın çarpımı, B×A matrisleri ile tanımlanan bir endomorfizmadır. Taban değişimi A yerine P^{-1} AP şeklinde bir matrisin alınmasına yolaçar. Böyle bir matrise (eşdeğer matrislerin özel hali) A'nın benzeri veya A'nın *dönüşümü* denir. (L)

ENDOMYCETALES çoğl. i. Bira mayalarına yakın az çok ayrık tallı ve asklı mantarlar takımı. Bu mantarlar tomurcuklarla (konidi) veya bölmelerle (oidium) çoğalır. Ancak şartlar elverişli olmadığı zaman eşeyli çoğalma gösterir (bazı türler bu durumda döllenmesiz üreme yoluna başvurur). [L]

ENDOMYCHİDAE çoğl. i. Kınkanatlı böcekler familyası. Bunlarda ayağın yapısı ilgi çekicidir: üç eklemli görünen ayağın ikinci parçası iki lopludur, uzun ve kıvrık olan üçüncü parça ise ikincinin lopları arasındaki derin çukurun dibinde bulunur. (Bu familyadaki böceklerin çoğu mantarlarda, özellikle kavmantarları ile *lycoperdon*'larda gelişir.) [L]

ENDOMYCHUS i. Çok renkli böcek. Ağaç mantarları altında yaşar, çünkü tırtılı bunlarla beslenir. (Avrupa'da yaygın türü ormanlarda görülen siyah benekli, çok parlak kırmızı renkli bir böcektir. Kınkanatlıların *endomychidae* familyasının örnek tipi.) [L]

ENDONEZYA. Bk. İNDONEZYA.

ENDOPERİKARDİT i. (fr. *endopéricardite*'ten). Patol. Perikard ve endokardın birlikte iltihaplanması. (L)

ENDOPHLAEUS i. Gri veya esmer renkte küçük uzun böcek. Sırtı pütürlü ve karinalıdır. Ağaçların kabukları altında yaşar. (Kınkanatlıların *colydiidae* familyasından.) [L]

ENDOPODİT i. (yun. *endon,* içinde ve *pous, podos,* ayak > fr. *endopodite*'ten). Kabuklularda propodit'in iç eklentisi. (Kabuklularda propodit veya simpolit denen uzantıların dip kısmında iki eklenti vardır; bunlardan içtekine *endopodit* denir.) [L]

ENDOPOLİPLOYİT i. (fr. *endopolyploïde*'den). Biyol. Çekirdekle hücre aynı zamanda bölünmediği halde kromozomları bölünmeye uğrayan organizma. (L)

ENDOPROTEZ i. (fr. *endoprothèse*'den). Cerr. Bir kemiğin veya bir eklemin yerine çok zaman plastik maddeden yapılı bir parçanın takılması. (L)

ENDOR. Esk. coğ. Filistin'de şehir, Tabor dağı yakınında. Gilboa'daki Filistinlilere karşı girişeceği savaştan önce Saul burada bir kadın kâhine başvurarak Samuel'in hayaletini çağırttı; bu hayalet, krala yenileceğini ve öleceğini önceden haber verdi. Bugün *Ein Dor* (İsrail devleti), Nasıra'nın güneydoğusunda. (L)

ENDOREİK. sıf. (fr. *endoréique*'ten). Coğ. Bk. *İçeriye* AKIŞ'*lı.*

ENDOREİZM i. (fr. *endoréisme*'den). Coğ. Bk. *İçeriye* AKIŞ'*lılık.*

ENDORİZ i. (yun. *endon,* içte ve *rhiza,* kök > fr. *endorhize*'den). Kök taslağı basit bir kök şeklinde olan embriyon. ‖ Bu çeşit embriyonu olan bitki. (L)

ENDOSİM i. (yun. *endon,* içinde ve *kyma,* dölüt > fr. *endocyme*'den). Teratol. Parazit şeklinde çift hilkat garibesi. Burada dölütlerin bir tanesi ötekinin vücudu içinde bulunur. (L)

ENDOSİMİ i. (fr. *endocymie*'den). Teratol. Bir dölütün içinde başka bir dölütün yerleşmesi ile ortaya çıkan hilkat garibesi. (L)

ENDOSİST i. (yun. *endon,* içinde ve *kystis,* torba > fr. *endocyste*'ten). Zool. Bir yosunhayvanları kolonisinde, zoesideki bütün organları kapsayan ince iç zar. (L)

ENDOSKOP i. Bk. ANDOSKOP.

ENDOSKOPİ i. Bk. ANDOSKOPİ.

ENDOSMOMETRE i. (fr. *endosmomètre*'den). Endosmoz olayının şiddetini ölçmeğe yarayan âlet. (L)

ENDOSMOZ i. (yun. *endon,* içine ve *osmos,* itme > fr. *endosmose*'dan). Fiz. Gazların ve sıvıların, sidik torbası zarı, kâğıt, deri, kauçuk v.b. gibi hayvansal veya bitkisel zarların gözenekleri arasından yayınması olayı.

— ANSİKL. Fiz. Önce Nollet'nin sezinlediği, sonra Dutrochet'nin incelediği ve 1821'de *Memoires Pour Servir à l'Histoire des Végétaux* (Bitkiler Tarihi İçin Muhtıralar) adlı eserinde açıkladığı endosmoz olayı, iki sıvı birbirinden sidik torbası veya deri gibi bir zarla ayrıldığı zaman meydana gelir. Olay sırasında, zarın arasından bir sıvı akımı başlar. Eğer bu iki sıvıdan biri saf su, öteki de sulu bir eriyikse, saf su zarın iki yanındaki geçişme (osmoz) basınçları farkından dolayı eriyiğe doğru akar; bu olaya *endosmoz* (içe-geçişme) denir. Bu akımla birlikte, genellikle ters yönde bir akım daha meydana gelir, buna da *eksosmoz* (dışageçişme) denir. Bazı zarlar (yarı geçirgen), iki yanda bulunan sıvıdan yalnız birini geçirir. Van't Hoff (1852-1911), geçişme basıncı üstüne çalışmalar yaparken bu olaydan yararlanmıştır. Bk GEÇİŞME.

— Tıp. *Elektrik endosmozu,* elektrik etkisi altında ilâçlı maddelerin girmesi. Bk. ELEKTROLİZ. (L)

ENDOSPERMA i. (yun. *endon,* içinde ve *sperma,* tohum > fr. *endosperme*'den). L.-C. Richard tarafından tohumun içinde embriyonla birlikte bulunan yedek dokuya verilen ad (Jussieu'ye göre *périsperme,* botanik konusunu işleyen yazarlara göre de *albumen, besidoku*).

— ANSİKL. Bazı botanikçiler *endosperma* terimini tercihan, embriyonla birlikte bulunduğu zaman besidokusu için kullanmışlardır (ıspanakgiller, gecesafası). Ama terim asıl, açıktohumluların yumurtacığında döllenmeden önce meydana gelen ve içinde yumurtanın meydana geldiği yedek dokuyu anlatmak için kullanılır. (L)

ENDOSPOR i. (fr. *endospore*'dan). Bot. Bir sporun zarının tamamen selülozdan olan iç tabakası. ‖ *Endogen spor,* bir sporun muhtevası. (L)

ENDOSPORLU sıf. Hücrelerin içinde meydana gelen sporları (ask'ları) olan bitki. (L)

ENDOSTİL i. (yun. *endon,* içinde ve *stylos,* sütun > fr. *endostyle*'den). Zool. Tulumlularda karın kenarının üst yanı boyunca yer alan kalın çeperli derin oluk.

— ANSİKL. *Endostili* kaplayan epitelyumda büyük kirpikler ve üç sıra salgı hücresi bulunur; bu hücrelerin salgıladığı sümüksü sıvı yapışkan bir kordon şeklinde pıhtılaşır ve solunum için alınan suyle gelen cisimcikler buna yapışır. Kirpikler bu kordonu ağza doğru iter; kordon ağza girer, sonra bağırsağı baştan başa geçerek anustan dışarı çıkar. Sindirim borusunda ilerlerken kordona yapışık maddeler sindirilir. Sindirilmesine imkân olmayan artıklar ve tozlar bu kordonla birlikte dışkı gibi atılır. Kordonun yapımı ve dışkılanması süreklidir.
Tulumlularla batraklarda endostil müküsünde, bağırsak soğurmasi yoluyle kana geçen bir hormon vardır; bu hormon tiroksinden başka bir şey değildir. Taşemen'de, başkalaşma sırasında, endostil sırf iç salgı çıkaran bir tiroid bezi haline dönüşür ve bunun müküsü tiroid keseciklerinde koloit madde haline gelir. (L)

ENDOSTOMA i. (yun. *endon,* içinde ve *stoma,* ağız'dan). Bot. Yumurtalığın tepesinde bulunan ve yumurtacık iç zarı ile tohum kabuğunu birleştiren delik. ‖ Kara yosunlarının kapsül peristomunun içindeki dişlerin tümü. ‖ Tohumun, kapıcık hizasındaki iç kısmı. (L)

ENDOTEKA i. (yun. *endon,* içeride ve *theke,* odacık'tan). Bot. Bir spor kesesi sapında gizli bulunan ask (domalan). [L]

ENDOTELYOM i. (yun. *endon,* içinde ve *thêlê,* meme > fr. *endothéliome*'dan). Patol. Endotelyom hücrelerinin çoğalmasından ileri gelen kötü tabiatlı tümör, genellikle düğümcükler veya küçük vejetasyonlar şeklinde görülürler. (Büyük serozalar içinde olanlara mezotelyoma adı verilir.) [L]

ENDOTELYUM. Bk. İÇKAPLAR TABAKA.

ENDOTERMİK sıf. (fr. *endothermique*). Kim. *Endotermik bileşik,* ısı soğurulmasıyle; basit cisimlerden meydana gelen bileşik. (Endotermik bir bileşiğin, kendisini meydana getiren basit cisimlere ayrışması ise *egzotermik*'tir, yani olay sırasında ısı açığa çıkar.) ‖ *Endotermik tepkime,* ısı soğurulmasıyle meydana gelen tepkime. (L)

ENDOTHİA i. Kestane ağacında tehlikeli bir hastalığa sebep olan asklı mantar. (İlmî adı *Endothia parasitica.*)

— ANSİKL. *Endothia*'ya tutulan ağaçlarda sayısız karhalar belirir ve ağaç birkaç sene içinde kurur. Bu hastalık, A.B.D.'de kestane ağaçlarının çoğunu kuruttu. Şimdi ba-

solda, San Jacinto kilisesinin cephesi (Cordoba)
sağda, Kurtuba camiinin içinden bir detay

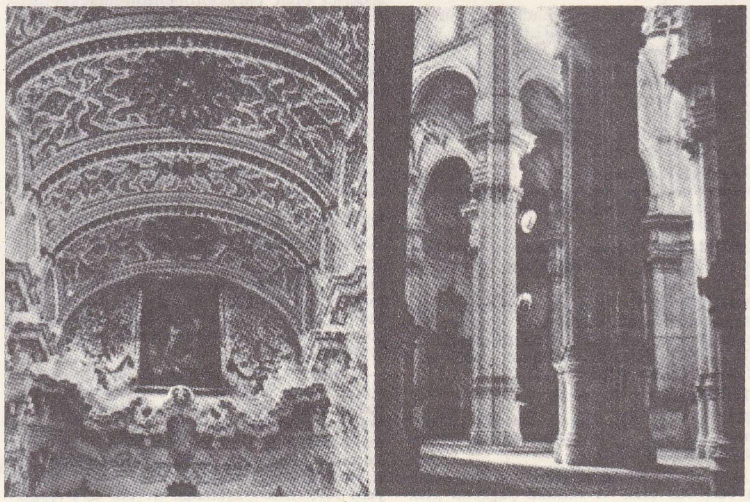

Foto. Gran Enciclopedia (LAROUSSE)

zı Avrupa ülkelerinde, özellikle İtalya'da yaygın haldedir. Şimdi bu asalağa dayanıklı ağaçlar üretilmeğe çalışılıyor. (L)

ENDOTOKSİN i. (fr. *endotoxine*'den). Mikrobiyol. Mikroplar tarafından salınan ve dışa döküleceğine sitoplazmanın içinde kalan toksin. (Böylece mikrop harap olduktan sonra meydana çıkar.) [L]

ENDRESSİA i. Tüysüz bitki. Sapı köşeli ve içi boş haldedir. Doğu Pirenelerde, yükseltisi 1 000 m'ye yakın çayırlarda bulunur. (Maydanozgillerden.) [L]

ENDROMİS i. Kalın kürklü iri kelebek. Başı küçük, duyargaları kısadır. İlkbaharın başlarında gündüz vakti iri ağaçlı korularda uçar. (Tırtılı kayın, söğüt, ıhlamur ve ceviz ağaçlarının üzerinde yaşar. Bilimsel adı: *Endromis versicolora; endromididae* familyasının örnek tipidir.) [L]

ENDROMİS i. (yun. *endromis*, en içinde ve *dromos;* koşu'dan). Esk. Yun. Koşucuların, avcıların ve Artemis gibi bazı tanrıların giydiği yüksek konçlu, bağlı potin.

— Esk. Rom. Jimnastik çalışmalarından sonra erkeklerin örtündüğü büyük yün atkı. ‖ *Tyr endromis*'i, aynı durumda kadınların örtündüğü kürklü al harmani. (L)

ENDRÖDİ (Sandor), macar lirik şairi (Veszprem 1850-Budapeşte 1920). Şiirlerinde (1899) Petöfi ve Arany'nin etkisi görülür. XVII. yy. savaş şiirleri tarzında yazdığı *Kuruc Notak* (Kuruc Şarkıları) ve Anakreon üslûbundaki şiirleri ile tanındı. Heine'yi Macarcaya çevirdi. (L)

—ENDÛD ek (fars. *endûden*, sıvamak, sürmek'ten). *Esk.* «Sıvanmış», «sürülmüş» anlamında bileşik sıfatlar yapar: *Zer-endûd*, altın yaldızla sıvanmış. (M)

ENDÛH veya **ENDÜH** i. (fars. *endûh* veya *endüh*). *Esk.* Kaygı, tasa, üzüntü, keder: *Kime şerh eyleyem kim mihnet ü endûh ü derdim çok /Sana kaldı mürüvvet senden özge hîç kimsem yok* (Fuzuli). ‖ *Endûh-i bipâyân*, sonsuz üzüntü.

◆ **Endûhgîn** blş. sıf. *Esk.* Tasalı, kaygılı.

◆ **Endûhgüsâr** blş. sıf. *Esk.* Tasa ve sıkıntıyı yok eden.

◆ **Endûhnâk** blş. sıf. *Esk.* Sıkıntılı, üzüntülü. (M)

—ENDÛZ sıf. (fars. *enduhten*, toplamak, biriktirmek'ten *endûz*). *Esk.* «Toplayan, kazanan» anlamında isimlerin sonuna gelerek onları sıfatlaştırır: *Hikmet-endûz*, hikmet kazanan. *Tarab-endûz*, ahenk, neş'e kazanan. *Zer-endûz*, altın kazanan. (M)

ENDÜKSİYON i. (fr. *induction*). Bk. İNDÜKLEME.

ENDÜLJANS i. (fr. *indulgence*). Bk. BAĞIŞLAMA.

ENDÜLÜS, isp. **Andalucia**, Güney İspanya'da bölge. Almeria, Cadiz, Cordoba, Granada, Huelva, Jaen, Malaga ve Sevilla eyaletlerini kapsar. Yüzölçümü 87 268 km²; 5 940 000 nüf.

Elhamra sarayının en güzel köşelerinden Aslanlı avlu

COĞRAFYA

● *Yüzey şekilleri.* Endülüs, Sierra Morena (dağları) ile İspanya yaylasından ayrılmıştır. Bölge, Akdeniz tipinde, çok değişken bir yüzey şekli gruplaşması gösterir ve yapısal biçimler bakımından kuzeyden güneye üç ayrı grupta toplanır: bölgenin kuzey, yaylanın (meseta'nın) güney sınırını teşkil eden S. Morena; Üçüncü ve Dördüncü zaman tortullanmalarıyle doldurulmuş geniş bir tektonik çöküntü alanı olan Bética fay çukuru: Guadalquivir bu bölümden geçer, yarımadanın başlıca Alp karakterli dağ kütlesi olan Bética Cordillera'ları da burada bulunur; nihayet, güneybatıdan kuzeybatıya uzanan ve Guadalquivir kıyılarında belirip Akdeniz kıyısı boyunca birbirine paralel, üçlü bir yapı biçimi halinde devam eden dağlık bölüm: Bética Cordillera'ları batıdan doğuya ve kuzeyden güneye yükseltilerini artırarak Sierra Nevada'da azamî yüksekliğine erişir (Mulhacén, 3 481 m). Böylece bölge kısmen Akdeniz'den ayrılır ve Cadiz körfezi üzerinden Atlas okyanusuna açılır.

● *İklim.* Endülüs, İber yarımadasının en güney bölümüdür. Akdeniz'e has ılımlı sıcak bir iklimi vardır. Bu iklimin başlıca özelliği, kışın ılık, yaz süresince de kurak oluşudur; bu özellik içinde bol çeşitlilikler yer alır: kışları çok soğuk, yazları uzun, çok kuru ve çok sıcak bir yaz iklimi (Granada'nın Bética yaylaları); kışları tatlı geçen, son derece sıcak ve kurak yazlı tipik bir Akdeniz iklimi (Guadalquivir vâdisinin orta bölümü); ılık geçen bol güneşli bir kışla uzun ve sıcak yazlı astropikal bir Akdeniz iklimi (güney kıyılar); 250 mm'den az yağışlı çöl-altı iklimi (Almeria) ve uzun kar yağışlı, serin ve kısa yazlı bir dağ iklimi (Sierra Nevada).

● *Canlılar coğrafyası.* Bitki yapısı, iklim çeşitliliklerine uygun olarak değişiklik gösterir: ufak ve sert yapraklı, yaz-kış yeşil

solda, Granada kilisesinden detay
sağda, Granada katedralinin içten görünüşü

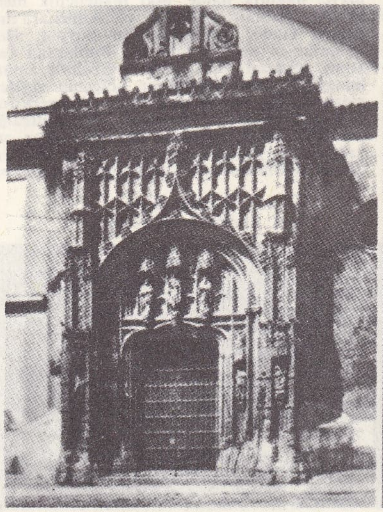

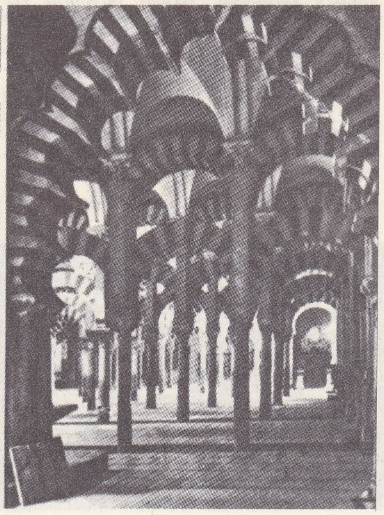

Foto. *Gran Enciclopedia* (*LAROUSSE*)

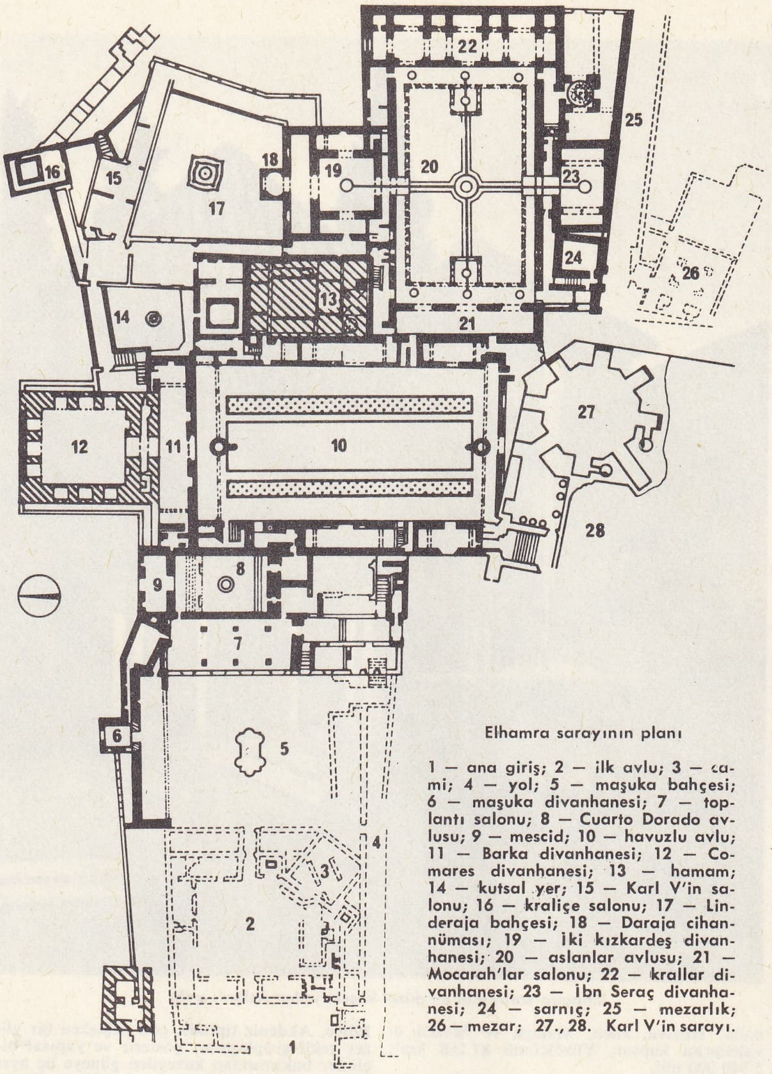

Elhamra sarayının planı

1 — ana giriş; 2 — ilk avlu; 3 — cami; 4 — yol; 5 — maşuka bahçesi; 6 — maşuka divanhanesi; 7 — toplantı salonu; 8 — Cuarto Dorado avlusu; 9 — mescid; 10 — havuzlu avlu; 11 — Barka divanhanesi; 12 — Comares divanhanesi; 13 — hamam; 14 — kutsal yer; 15 — Karl V'in salonu; 16 — kraliçe salonu; 17 — Linderaja bahçesi; 18 — Daraja cihannüması; 19 — iki kızkardeş divanhanesi; 20 — aslanlar avlusu; 21 — Mocarah'lar salonu; 22 — krallar divanhanesi; 23 — ibn Seraç divanhanesi; 24 — sarnıç; 25 — mezarlık; 26 — mezar; 27., 28. Karl V'in sarayı.

kalan encina'lar (bir meşe çeşidi) ve mantar en sık görülen bitkiler olmakla beraber, insan eli bu ağaçlığın değişmesinde, buraların kekik, biberiye ve dikenli otlarla kaplı bir step haline gelmesinde etkili olmaktadır. Çok kurak olan doğu bölgelerinde çalılıklar, tuzlu topraklara kendilerini uydurmuş olup tuzsever buğdaygiller halini almıştır (demirhindi, iğne v.b. gibi). Bu arada, Akdeniz'e daha yakın bölgelerde ve yerine göre palmito (bir cins palmiye), çam, mersin ve sakız gibi sıcaksever ağaçlar da öncekilere katılır.

Bética dağları yükseklerinde bölgesel ayrılık, değişik bitki kuşakları halinde belirir: evvelce sayılanların yanı sıra, meşe, çeşitli çam ağaçları; daha yukarılarda, katırtırnağı ve çalıçırpı ile kaplı, tundraları andıran bir bölge yer alır.

● *Fizikografik birimler.* Fizik ortamın çapraşıklığı, Endülüs'te bölgesel hayatı değişken olmağa zorlamıştır. Önce, Aşağı Endülüs ile Yukarı Endülüs'ü ayırt etmek gerekir. Aşağı Endülüs, Sierra Morena ve Bética dağlarıyle çevrili, Guadalquivir'in suladığı, biteviye görünüşlü, verimli tarlaların yer aldığı bir bölgedir. Bunlar tekelde bulunan ve «cortijos» denilen büyük çiftliklerdir. Başlıca tahıl ve zeytin yetiştiren bu bölgede son zamanlarda tarımsal makineleşme yüzünden *braceros*'ları (toprak işçilerini) unutturacak ölçüde bir sanayileşme gerçekleştirilmiş, sanayi kollarının yerleşmesiyle de buralara başka bölgelerden göçler başlamıştır. Bölgeye genellikle hâkim olan tahılcılık ve zeytincilik (Jaén) yanında Jerez de la Fontera'nın (Cadiz körfezi kesimi) yüksek kaliteli şarap üreten bağları, Merismas'ın hayvancılığa elverişli otlaklarıyle pirinçlikleri ve nihayet, Guadalquivir'in yukarı kesimindeki eski turunçgil bahçeleriyle pamuk ve şeker pancarı alanlarını da (Jaén ovası, İznajar bataklığı) saymak gerekir. Cadiz gibi sanayi şehirleri olan Sevilla ve Cordoba, şehir hayatının kümelendiği yerlerdir.

Bölgenin kuzey sınırını teşkil eden Sierra Morena, fizik yapılarıyle Meseta'ya ait olmakla beraber insanlarca fethedilmiş ve Aşağı Endülüs'e bağlanmıştır. Tarihöncesi çağlardan beri bilinen zengin toprakaltı servetleri birçok yerleşme merkezlerinin meydana gelmesine yol açmıştır: Linares ile La Carolina'da kurşun, Andujar ve Cardena'da uranyum, Guadiato'da kömür ve kurşun, Onuba'nın (Huelva) El Andévalo kesiminde bakır ve pirit madenleri bulunur. Geri kalan yerler, eskiden bir «haydut yatağı» olan «sınır bölgesi»dir. Bugün ise, dağcı çobanların gezgin merinos ve domuz sürülerini otlattıkları bir bölgedir.

Yukarı veya Doğu Endülüs, aynı zamanda Bética dağlarının hâkim olduğu ülkedir. Yüksek rakımlarda yer alan çöküntüler, bu bölge ile Akdeniz kıyısı arasında yükselen dağlar, batıdan doğuya uzanan bölgeyi etkisinde tutan kuraklık, burada üçlü bir bölgesel ayırım yaratır: Akdeniz Endülüs'ü, Granada kesiminin Bética yaylaları ve kurak Endülüs.

Akdeniz Endülüs'ü, yani güney kıyı, Bética dağlarının Akdeniz kesiminden ibarettir. Penibetic sıradağların oluşturduğu dağlık set, ancak kıyıyı iç yaylalara bağlayan derin boğazlarla kesilerek bir iklim barınağı, bir «güneşlik» meydana getirir. Burası İber yarımadasının en sıcak bölgesidir. Su rezervleri boldur. Deniz boyunca, astropikal tabiatte bir bitki kuşağının yetişmesine elverişlidir. Bu bitki örtüsü, dağ eteklerinden kopup gelen alüvyon tabakalarını kaplar (Malaga, Motril ve Adra havzaları). Buralarda ticarî tarım yer alır (şekerkamışı, turunçgiller, sıcak iklim sebzeleri, tropika meyveleri gibi). İklimin elverişli, manzaranın güzel oluşu, gittikçe büyümekte olan bir turizm endüstrisinin burada, özellikle batı kesiminde, yerleşmesine sebep olmuştur. Bu, merkezi Torremolinos'ta bulunan ve Malaga'dan Marbella'ya uzanan bölgedir. Torremolinos, Malaga'nın eski bir dış mahallesi idi. Bugün, bir liman ve yönetim merkezi olup bölgenin nüfusca en kalabalık yeridir.

Güney kıyı, doğuya doğru gittikçe kuraklaşır. Adra'dan ötede yağış 220 mm'yi aşmaz. Böylece, Akdeniz kıyısından Mar Menor'a kadar uzanan (Murcia) kurak Endülüs belirir. Çok basit bir fizik yapıda olan bu bölge, doğudan batıya uzanan dağlardan ibarettir. Bu dağlar, altındaki ovanın nehir koridorlarını çevreler (Almanzora, Andarax gibi). Bu nehir koridorlarında nehir boyunca sulu tarım bitkileri yetişir (üzüm, portakal, sıcak iklim bitkileri). Kurak Endülüs'te, dağınık halde, eski madencilik merkezleri bulunur (Alquife ve Almenara'nın demir, Gador ile Filibres'in kurşun, Rodalquilar'ın altın yatakları). Bunlardan bazıları gerilemiş durumdadır. Göçlerle zayıflamış bir nüfus barındıran bölgenin başlıca merkezi, bir liman-şehir olan Almeria'dır. Kuzeyde, subbetic dağların sınırlandırdığı penibetic seddi meydana getiren dağlar arkasında iç yaylalar yer alır. Endülüs müslüman hâkimiyetinin yuvalanmış olduğu bu

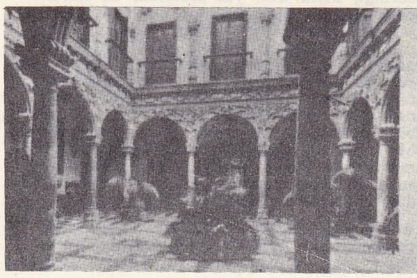

Domecq markilerinin sarayı
XVIII. yy., Jerez de la Frontera

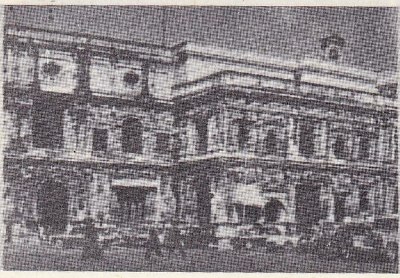

Sevilla belediye binasının
ön yüzü

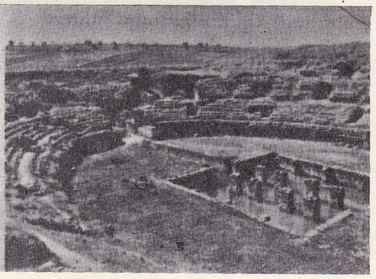

İtalica Roma
amfiteatr kalıntıları

Foto. Gran Enciclopedia (LAROUSSE)

bölgenin merkezi Granada'dır. Yüksek rakımlı (600-1 200 m) bir arazi karmaşası meydana getiren bu yaylalar, Genil ve Küçük Guadiana nehirleri tarafından sulanır ve bir dizi havza oluşturur (Granada, Cadiz, Baza ve Huénascar). Kıtasal yapıda çıplak bir alan olan bu bölgede, çok düzensiz olarak, değişik türlerde tahıl tarımı yapılır. Ancak, çok eski topraklar üzerinde yapılan geleneksel bir tarımın yenileştirilmesi sonucunda Genil gibi zengin toprakların meydana gelmesi sağlanmaktadır. Önemsiz bir sanayileşme ve tarım zorlukları bu bölgeyi İspanya'nın en az gelişmiş, en yoksul bölgesi durumuna düşürmüştür. Sürekli nüfus azalışı, bölgenin başşehri olan Granada'yı bile etkilemektedir.

● *İktisadî coğrafya.* Endülüs, İspanya'nın en önemli tarım bölgesidir. Çalışan nüfusun yüzde 50'si tarımla uğraşır ve brüt gelirinin yüzde 31'i tarımsal ürünlerden elde edilir. Bereketli Endülüs topraklarının asıl kaynağını sağlayan, Guadalquivir vâdisinin elverişli iklimiyle Akdeniz Endülüs'üdür. Böylece, Valencia'dan sonra Sevilla, Cordoba ve Jaén, tarımsal yönden İspanya'nın başta gelen eyaletleridir. Az gelişmiş Yukarı Endülüs'ten çok farklı olan bu bölgelere çeşitli Akdeniz bitkileri hâkimdir. Fazla sulak olmayan bölümlerde tahıl, zeytin, üzüm, öbürlerinde ise pamuk ve tütün gibi sınaî bitkiler yetiştirilir. Sosyal yapı yönünden buralar, özellikle de Guadalquivir ve iç yaylalar bölgesi, kökeni Roma ve Ortaçağda bulunan bir köylü topluluğunun yurdudur. Halkı, arsa değerlerinin artmasıyle büyük kârlar sağlamıştır. Madencilik, büyük kısmı Morena dağlarında olmak üzere, önemli bir faaliyet kolu teşkil eder: pirit üretiminin yüzde 90'ını, millî manganez üretiminin yüzde 70'ini (Huelva), kurşunun yüzde 40'ını (Jaén) ve millî demir cevherinin yüzde 25'ini (kurak Endülüs) Morena dağları sağlar. Buna karşılık imalât durumu zayıftır; ancak tüketim malları üretilir. Tam manasıyle bir zanaatçilik karakteri taşıyan bu tür imalât, daha çok Aşağı Guadalquivir bölgesiyle Cadiz, Sevilla ve Cordoba dolaylarında üslenmiştir. Yukarı Endülüs'te, Malaga ve Jaén'de, kamu sektörü işletmeleri daha hâkim durumda olup bir sanayi faaliyetinden söz edilebilir. Bütün bu faktörler, bir yandan Endülüs'ün geri kalmışlığı ve bir çeşit mahrumiyet bölgesi sayılışı sebeplerini, öte yandan da buradan kuzeye ve dış ülkelere yönelen insan göçlerini açıklamağa yeter. Endülüs, 1940'tan itibaren İspanya'nın göç konusunda başta gelen bölgesidir. Toplumsal ve iktisadî kalkındırma planlamasında bu durum gözönünde tutularak Sevilla ile Huelva'da «kalkındırma pilot bölgeleri» kurulmuş ve olumlu sonuçlar alınmağa başlanmıştır.

Endülüs'te bölgeler arasında çok büyük farklılıklar bulunduğu şüphe götürmez. Nitekim, Guadalquivir Endülüs'ü oldukça homogen bir durum gösterir ve millî gelir ortalamasına yakın bir seviyede bulunurken, Yukarı Endülüs, İspanya'nın nüfus başına en düşük gelirli bölgesidir, bu sebeple de iktisadî kaynakları daha zengin ve devletten daha çok yardım gören öbür bölgelerden ayrılır.

TARİH

● *Eskiçağ tarihi.* Tarih belgelerinden anlaşıldığı kadarıyle, Endülüs'ün ilk sakinleri *Tartesio*'lardır. Bunlar, M.Ö. 2000 yıllarında burada, madenciliğe ve ticarete dayanan güçlü bir devlet kurdular; özel bir yazı sistemleri vardı. M.Ö. 1000 yıllarından evvel Fenikeliler bu kıyılara çıkarak birçok ticaret ve işletme merkezi kurdular (en önemlileri arasında Cadiz). M.Ö. X.-VII. yy.-lar arasında Fenike egemenliği altında yaşayan Tartesio'lar, bu tarihlerden sonra bir ıslahat hareketine giriştiler, kralları Argantonio, Foça'lılarla dostluk bağları kurdu (VI. yy.). Yunanlıları Akdeniz'den süren Kartaca'lılar, M.Ö. 500 yılında Tartesos'u zaptederek yaktılar ve Endülüs'te üstünlük sağladılar. Keltler ve İberlerle birleşen Tartesio'lar Kartaca hâkimiyeitne karşı silâha sarıldılarsa da bu ayaklanma Amilcar Barca tarafından bastırıldı.

● *Romalılaşma hareketi.* İkinci Pön savaşı sonunda Romalılar Kartaca sömürgelerine

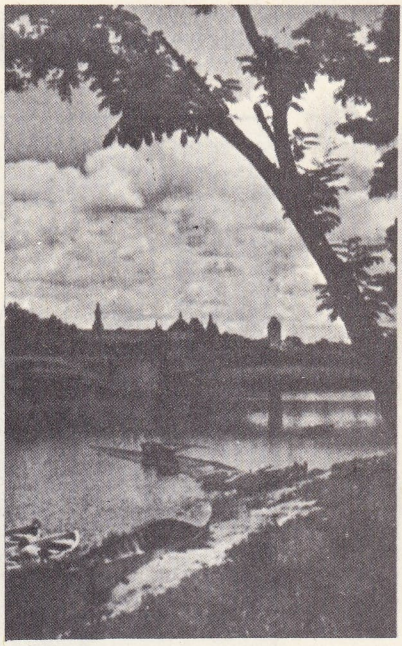

solda, Guadalquivir ırmağı, Sevilla;
sağda, Pimienta sokağı

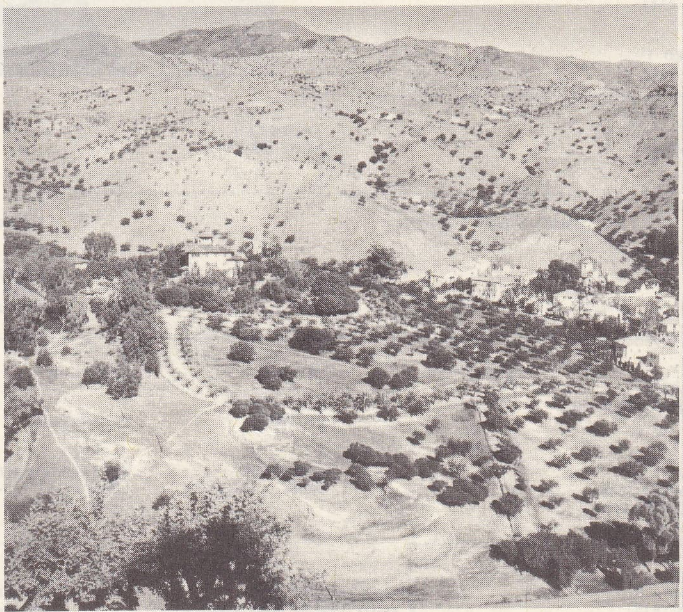

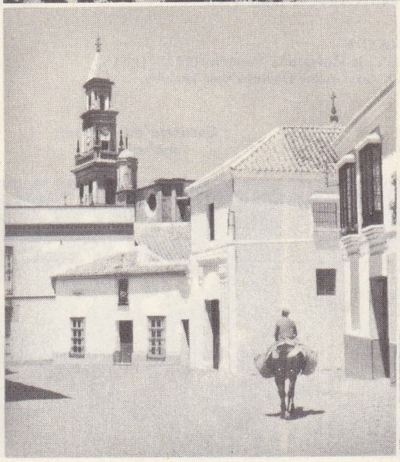

ENDÜLÜS
yukarıda solda, Malaga'dan görünüş, çorak tepeler ve önde zeytinlikler; sağda, Sevilla'da Giralda kulesi; altta solda, tipik bir köy yolu, Carmona (Sevilla); sağda, Cebelitarık kayalıklarının ispanyol kıyılarından görünüşü

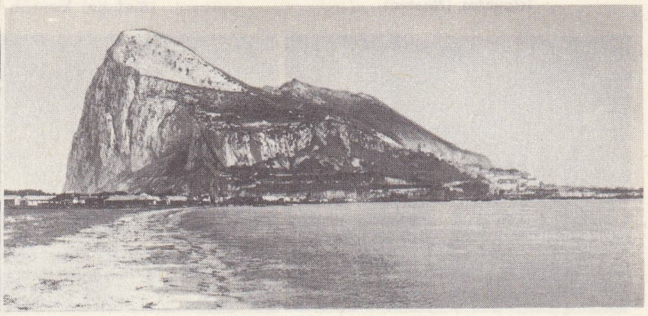

Foto. Gran Enciclopedia, Viollet, Phaure, Boyer (LAROUSSE)

ENDÜLÜS EMEVÎ HALİFELERİ

HİŞAM
(öl. Rusafa 743)
halife (724-738)
Abdülmelik bin Mervan'ın oğlu

MUAVİYE
(öl. Şam 680)
ilk Emevî halifesi

ABDURRAHMAN
halife (756-788)
Endülüs Emevî devletinin kurucusu

HİŞAM I
(759-796)
halife (788-796)

HAKEM
halife (796-822)
Kurtuba isyanını bastırdı

ABDURRAHMAN II
halife (822-852)

MUHAMMED I
halife (852-886)

MUNZIR
halife (886-888)

ABDULLAH
halife (888-912)

Abdurrahman el-Muzaffer

Muhammed el-Maktul

ABDURRAHMAN III
halife (912-961)
en parlak devir

HAKEM II
halife (961-976)
400 000 eserlik kütüphane kurdu

HİŞAM II
halife
(birinci defa 796-1009,
ikinci defa 1010-1013)

Abdülcebbar

HİŞAM

Süleyman

El-Hakem

SÜLEYMAN
halife (1009-1016)

Ubeydullah

Abdurrahman

MUHAMMED III
halife (1023-1024)

Abdullah

Muhammed

MUHAMMED
halife (1008-1013)
Medine'yi tamamıyle yıktırdı

ABDURRAHMAN V
2 aralık 1023'te tahta çıktı

ÜMEYDE
halifelik iddiasında bulundu (1029-1031),
halk tarafından Kurtuba'dan kovuldu

ABDURRAHMAN IV
halife (1016-1023)

HİŞAM III
son Endülüs Emevî halifesi
(1027-1031)

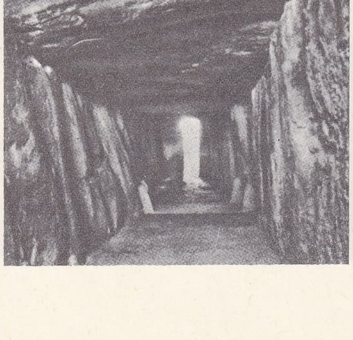
Soto dolmeni
Trigueros (Huelva)

Torremolios
(Malaga) kumsalı

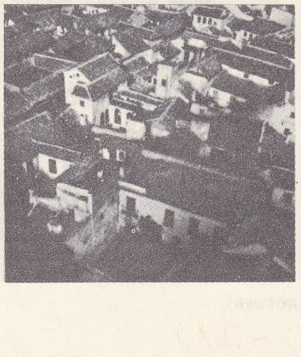
Cordoba'da yahudi
mahallesi

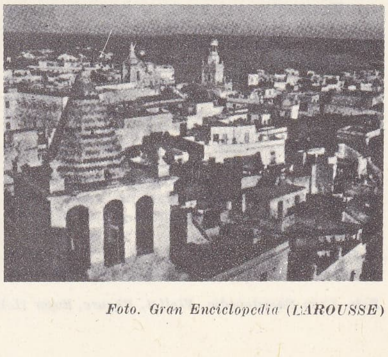
Cadiz'den
genel bir görünüş

Foto. Gran Enciclopedia (LAROUSSE)

yerleştiler; fakat onlar gibi kıyılarda ticaret merkezleri kurmakla kalmayarak iç bölgelere de yayıldılar ve buraları Roma yönetim sistemine göre örgütlediler. Flavius'lar devrine kadar Bética (Guadalquivir'in romen adı olan *Baetis*'ten), Lusitania ile birleştirilerek *Hispania ulterior*'u (Yeni İspanya) meydana getirdi. Agripa burayı müstakil eyalet olarak örgütledi; Augustus ise sınırlarını kesinlikle tayin etti. Merkezi Cordoba olan bu eyalet dört idare bölgesine (conventus juridicus) bölünmüştü: Gaditanus (Cadiz bölgesi), Cordubensis (Cordoba bölgesi), Astigianus (Ecima bölgesi) ve Hispalensis (Sevilla bölgesi). Bética bölgesinde, zeytinyağı, şarap ve tahıl ihracatına dayanan kârlı bir tarımsal ekonomi sistemi kurdular. Yoğun bir romalılaştırma hareketine girişildi: bu arada Bética'nın roma kültürüne katkısı da önemli oldu (Seneca, Lucano, Columela v.b.). Romalılaşma hareketinin gelişmesi, Hıristiyanlığın İspanya'nın başka bölgelerinden önce burada yerleşmiş olmasını da izah eder.

V. yüzyıl başlarında Bética bölgesinde görünen Vandallar burada kalmayarak Septe boğazını geçip Kuzey Afrika'ya yöneldiler. Bunların arkasından Vizigotlar geldi ve bölgeye yerleştiler. Vizigotlar arasındaki iç savaşlardan yararlanan Bizanslılar Endülüs kıyılarına çıkarak burada yetmiş yıl kadar kaldılar (VI. yy.). VII. yy.da patlak veren başka bir iç kargaşalık müslüman istilâsına yol açtı. Vizigot kralı Rodrigo 711'de tahtını kaybetti, Vizigotlar ise karşı koymadan dağıldılar.

● *İslâm hâkimiyeti*. Endülüs, Arapların bu bölgeye verdikler El-Andalus adından türetilmiştir. Araplar, Berberîler ve Suriyelilerden meydana gelen istilâcılar, Endülüs'te çoğunluktaydılar. Bunlar, Sierra Morena'nın kuzeyinde yerleşerek müslüman İspanya'nın nüvesini kurdular. İspanyol-Romalı yerli halk istilâcılarla kaynaştı (dinini muhafaza etmiş olan araplaştırılmış hıristiyanlarla müslüman olmuş melezler), böylece El-Andalus'ta apayrı bir medeniyet meydana geldi. Başka hiç bir yerde örneğine rastlanmayan bu medeniyette, Doğu ile Batı'nın töreleri kaynaştırılmış, müslümanlarla hıristiyanlar birbirine karışmıştır. XI. Yüzyılda halifelik yerini, topluca *tevaif-i mülûk* adı verilen on dört küçük sultanlığa bıraktı; bunların da zayıf düşmesiyle Endülüs, birbiri ardınca, Murabıt'ların (1091-1146) ve Muvahhit'lerin (1146-1269) istilâsına uğradı. Bunlar, hıristiyan ilerleyişine engel olmak için Afrika'dan gelen müslüman topluluklardı. XIII. Yüzyıl ortalarında bütün Aşağı Endülüs, Cordoba ve Sevilla ile birlikte hıristiyanların eline geçmiş bulunuyordu. Müslümanlar ise, daha yüksekteki Granada yöresine veya Malaga ile Almeria kıyılarına çekilmişlerdi. Granada'da El-Ahmerîlerin hâkimiyeti 1492 yılına kadar sürdü ve müslüman kültürünün son bir parlayış devrini teşkil etti. Alhamra sarayı bu yüksek kültürün en güçlü ifadesidir. Fakat bu parlak dış görünüşün altında iktisadî ve siyasî bünyenin zaafı gizlenmekteydi. Granada'daki El-Ahmer devletinin bu kadar zaman devam edebilmiş olması, bu devletin fidye almasına Kastilyalılarca müsamaha edilmiş olmasıdır: Sudan'dan gelen altın, Kastilya'ya Granada yoluyle ulaşıyordu. El-Ahmer'ler bu altınların topraklarından geçmesine ancak kumaş, zeytinyağı, silâh v.b. gibi mallar karşılığında izin veriyorlardı.

● *Aşağı Endülüs'ün Hıristiyanlarca geri alınması ve yeniden iskânı*. Endülüs'ün geri alınması işinin tamamlanmasında 250 yıllık gecikme, elli yıla yakın süren savaşlara yol açmıştır. Bu seferlerden ilki 1224-1264 yılları arasında yer alır ve Fernando III ile Alfonso X'un krallıkları zamanına rastlar. Cordoba'nın fethinden sonra Sevilla sultanlığına saldırıldı (1236), hükûmet merkezi 1248'de teslim oldu. Böylece Aşağı Endülüs bölgesi müdafaasız kalınca buradaki küçük sultanlıklar karşı koymadan teslim oldular. 1263 Ayaksürülmesi sonucunda meydana gelen nüfus boşluğunu Kastilya'lılar ancak kısmen doldurabildi. Guadalquivir vâdisinin verimli topraklari üzerinde ince tarım uygulanması yerine, zeytin ve koyun (yapağı) üretimine dayanan kaba tarım yoluna gidildi. Öte yandan, Granada devletinin hâlâ baş eğmemiş olması, bu bölge etrafında bir sınır kuşağının meydana getirilmesini gerektirdi. Böylece düşmanın askerî hareketleri de kontrol altına alınıyordu. Bu sınırın ötesinde, askerî hıristiyan tarikatları mensuplarıyle Kastilya'lı soylu ailelerden olan büyük toprak ağaları yurtluklar kurdular. Bunlar, muhtemel bir müslüman saldırısı karşısında bir savunma barajı teşkil ediyordu. Geri alınan toprakların dağıtılış şekli, Endülüs'teki toprak ağalığının kaynağını teşkil eder.

● *Fethin sonucu ve Magrıbî'ler meselesi*. İstanbul'un fethiyle gelişen Türk yayılışı karşısında Granada'nın kendileri için tehlikeli bir durum yaratabileceğini hisseden katolik krallar, bölgenin müslümanlardan arıtılmasına büyük önem verdiler ve bu işi on bir sene gibi kısa bir zamanda başardılar (1481-1492). Bu zaferde, Granada'lılar arasındaki iç çekişmelerin büyük payı oldu. Buyruk altına alınan müslümanlara can ve mal emniyeti, din hürriyeti gibi haklar tanındıysa da bu vaatler ancak sözde kaldı, bu yüzden XVI. yüzyılın büyük bir bölümünü kapsayan baş kaldırmalar ve kargaşalıklar meydana geldi. Neticede Granada'lı Magrıbîlerden çoğu sürülerek İspanya'nın başka bölgelerine yerleştirildi. Fakat bu teşebbüsün köklü bir tedbir olmadığı anlaşıldığından 1609'da bütün ispanyol Magrıbîlerinin sınır dışı edilmelerine karar verildi. Endülüs'lü Mağrıbîler Malaga ve Sevilla limanlarından Kuzey Afrika'ya göçtüler, fakat orada kötü karşılandılar ve zulüm gördüler. 1614'te İber yarımadası hemen tamamıyle Magrıbîlerden temizlenmiş olduğundan sürgün işlemleri yavaşladı.

● *Sevilla-Amerika arasındaki ticaret tekeli*. Bu sürgünlerin iktisadî sonuçları üzerinde fazla durulmasına lüzum kalmadı; çünkü bu sıralarda herkes Amerika sömürgeleriyle girişilen ticaretin sarhoşluğu içindeydi. XVI. Yüzyıl ortalarından beri Sevilla, bütün Amerika ticaretinin tekeline sahipti. Bu sayede şehir, 150 000 nüfusuyle, İspanya'nın en önemli ve en zengin şehri haline geldi. Fakat Sevilla rıhtımlarına âdeta sel gibi boşalan amerikan menşeli altın ve gümüş çabucak yok oluyor, krallık kasalarına yahut da yabancı tüccarların ceplerine giriyor, böylece yurt ekonomisine hiç bir katkısı olmuyordu. Aslında, Sevilla'dan Amerika'ya ihraç edilen malların büyük kısmı yabancı menşeli olduğundan bunların sağladığı kıymetli madenler de üretici yabancı ülkelere aktarılıyordu. Gemiler gelir gelmez, birkaç hafta süreyle Sevilla'da gümüş darlığı baş gösterirdi. Yavaş yavaş Endülüs tüccarları oligarşisi, yabancı tüccarların komisyonculuğunu yapmağa başladı ve bu kanun dışı faaliyetten elde ettikleri komisyonları cebe indirmeyi meslek haline getirdi. Bundan anlaşılacağı üzere, Sevilla'nın zenginlik ve ihtişamı gerçek olmaktan ziyade hayalî idi: mutlu bir azınlık (soylu toprak ağaları, papaz sınıfı ve Sevilla'lı tüccarlar oligarşisi) saraylar ve kiliseler yaptırır ve bunların süslenmesi için bir ressam ordusu beslerken, halk tabakası, şehirlerde olduğu gibi köylerde de yoksulluktan kırılıyordu. 1649'da Sevilla'da baş gösteren veba, nüfusun hemen hemen yarısını (60 000 kişi) alıp götürdü. «Pendon verde» (Yeşil sancak) isyanı, Dominguez Ortiz'in deyişiyle «klasik bir açlık isyanı» oldu ve Endülüs'ün başka şehirlerine de yayıldı (Sevilla'da un fiyatları 1650'de 19 real iken 1652'de 88 reale yükseldi). 1682 ise bir kuraklık ve açlık yılı oldu.

● *Medina Sidonia dükünün komplosu*. Olivares hükûmetine karşı duyulan düşmanlık 1650 dolaylarında çok yaygınlaşmıştı. Endülüs'ün soylu toprak ağalarından bir kısmı, bu durumdan faydalanarak ağır vergilerden kurtulmak için bir tertip düşündüler; niyetleri, muhtariyetlerini ilan ederek Medina Sidonia dükü Gaspar Alonso Pérez de Guzman'ı kendilerine kral seçmekti. Tertip ortaya çıkınca, bunun Medina dükü ile Ayamonte markisi arasında kurulmuş budalaca bir plan olduğu kabul edildi; daha birçok köklü beyzadenin sorumluluk payını ortaya çıkaracak bir soruşturmanın önlenmesi herkesin çıkarına uygun görüldü.

● *Sevilla'nın gerilemesi. Cadiz'in parlama devri*. 1649 Salgınından sonra Sevilla belini doğrultamadı; ayrıca, Amerika ticaretinin Cadiz'e kaymasını etkileyen sebepler de çıktı: bunlardan başlıcası, yüksek tonajlı gemilerin Sanlucar kumlaları yüzünden Guadalquivir boyunca seyretmekte güçlük çekmeleriydi. Bu durum karşısında, «Casa de contratacion» ve «Consulado maritimo» gibi deniz ticaretiyle ilgili kurumlar da Cadiz'e geçti. Ticaret tekelinin el değiştirmesi durumda bir değişiklik yaratmadı. Amerika'dan gelen paralar yine mutlu bir burjuva azınlığının ve yabancı tüccarların ceplerine girmekte devam etti: ne Endülüs tarımının gelişmesinde, ne de sömürge ihtiyaçlarını karşılayacak bir sanayiin kurulmasında kullanılabildi.

● *XVIII. yüzyılda Endülüs'te köy hayatı: ihtiyaçların anlaşılması ve reform teşebbüsleri*. Endülüs'te toprak mülkiyetinin ağalığa dayanan bünyesi Ortaçağ'dan beri değişmemişti. Hattâ, izalei şuyu imkânı bulunmayışı ve toprak mülkiyetinin ancak büyük oğula geçebilmesi gibi hukukî durumlar yüzünden kilise cemaatleriyle ağaların tekelindeki topraklar daha da genişlemişti.

İşlenecek topraklar iki çeşitti: iskân bölgeleri yakınındaki *ruedos*'lar ve iskân bölgelerinden uzakta gayet büyük işletmeler olan *cortijos*'lar. Daha kolay işletilebilen *rueros*'ların bölüşülmesi küçük çiftçiler arasında kavga konusuydu. *Cortijos*'ların işletilmesi ise ancak pek büyük sermaye sahiplerinin başarabileceği bir işti. Bunun sonucu, büyük arazi sahipleri, topraklarını parsellemek suretiyle ve çok aşırı tefeci fiyatlarıyle fakir çiftçilere kiralıyorlardı. Endülüs'e çobanlarla hayvancıların gelmesi, otlaklara el koyması, sürülerin dağlardaki tabiî servetleri yoketmesi, hayvancıların otlak kazanmak için orman yakmaları, gitgide, eskiden kalma küçük çaptaki hayvancılığın da ortadan kalkmasına yolaçtı. Hayvancıların, yanlış uygulanan bir kanunla korunması ve hâkimiyet kurması, toprakların dağıtımı ve kiralanmasındaki bozuk düzen, krizi daha da artırdı. İspanya yöneticileri, hele ağalık bölgeleri temsilcisi olursa, toprak meseleleriyle çok ilgileniyorlardı. Sevilla valisi Pablo de Olavide, ağalıkların 50 fanegalık (bir hektardan az) parselle de bölünmesi görüşünü savunuyor, her çiftçiye bir ev yapma imkânının verilmesini, tarla kiralama işlerinin de düzene sokulmasını istiyordu. Siera Morena iskânı sırasında (1767) fikirlerinin uygulandığını görebildi. Ancak, bu tecrübenin doğurduğu büyük ümitlerin arkası gelmedi ve Endülüs'ün tarım davası XX. yüzyıla kadar bir hal yolu bulunmadan sürüp gitti.

● *XIX. yüzyıl burjuva liberalizmi*. Cadiz, Sevilla ve Malaga'da, daha ufak çapta da Granada ile Cordoba'da yerleşmiş bulunan önemlice burjuva toplulukları liberalizmi desteklediler. Kurtuluş savaşı sırasında Cadiz, salon hayatının merkezi idi; şehirde toplanan milletvekillerinin burada buldukları özgürlük havası, zaten mevcut olan inkılâpçılık akımıyle de desteklenince, «Cadiz'li» diye anılan 1812 anayasasının gerçekleşmesi mümkün oldu. Böylece, 1820 Riego isyanı patlak verdiği zaman, Cadiz halkı anayasa düzenine dönüşü savunmuş, halkın bu eğiliminden kuvvet alan hükûmet birlikleri, şehrin sokaklarında gösteri yapan köylülere ateş açmıştır. Sevilla, Granada ve Malaga, XIX. yüzyıl ispanyol ihtilâllerinde önemli yer tutar. Karlizm de (Don Carlos taraftarlığı) Endülüs'te tutunamamıştır. Bu yüzden naip, Endülüs halkına bir hitabesinde, onları yakında eski meclislerine kavuşturacağını umduğu yolunda bir vaatte bulunacak kadar ileri gitmişti. Manche karlist partileri, faaliyetlerini Endülüs'te geliştirmek için boşuna uğraşmışlardır. Bu ülkede kurulabilmiş olan karlist partiler ise az zamanda dağılmışlardır.

● *İç Endülüs: XIX. yüzyıl haydutluk ve isyan hareketleri*. Burjuva ve şehirli Endülüs'ü yanında, Endülüs'ün köyleri, kırları ve dağları, yani ülkenin içerileri apayrı bir tarih gelişmesi gösterir. Köylülerin çektikleri geçim sıkıntısı, bunun yarattığı bunalım, sürekli bir haydutluğun doğmasına yolaçmış, bu hareketler en çok Sierra Morena'nın sarp ve ıssız bölgelerinde üslenmiştir. Haydutluk, eşkıyalık bu yüzyıl boyunca zaman zaman artmış, XX. yüzyıl başlarında ise

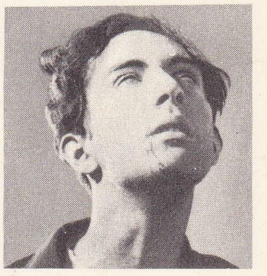
Bunuel'in **«Bir Endülüs Köpeği»** filminden bir görünüş

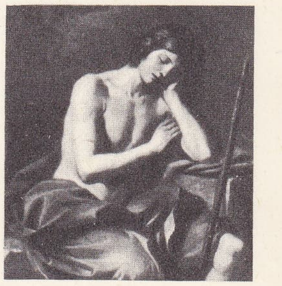
ENDYMiON
Guerchin'in tablosu

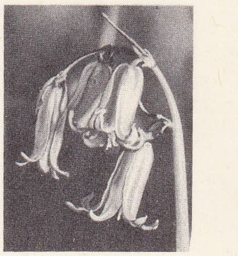
endymion

Foto. Cinemathèque française, Alinari-Giraudon, Noilles (LAROUSSE)

son bir hareket göstermiştir. Ancak, bu sosyal patlamalar, köylünün adalete olan susamışlığını gidermemiş, yavaş yavaş onu alelade bir suçlu hüviyetine sokmuştur. Bundan sonra köylü kütleleri: «toprak işleyene aittir» şeklindeki bir sloganla uyutulmuş göründü. Siyasetçiler, liberal, ılımlı veya gerici olsun, artık köylü ile ilgisini kesmişti. Şehirlerdeki hürriyetçi ayaklanmalarla köylerdeki isyan hareketleri arasında hiç bir bağıntı, ortak nokta kalmamıştı. Bunlar davaları, amaçları birbirinden tamamıyle ayrı iki yabancı dünya idi. Bu durum, 1861 Loja isyanında apaçık belirdi: Baytar Rafael Perez del Alamo, cumhuriyetçi nitelikte bir isyan hareketi yaratmak istemişti. Peşinden gelen muazzam köylü kütlelerini görünce, rüyalarda yer alan toprak reformunu, hasreti çekilen sosyal adaleti gerçekleştirmenin zamanı geldiği hayaline kapıldı. Ancak bu savaşçı kütle ile kumandanları arasında hiç bir amaç birliği yoktu. Perez bu durumdan ürkerek teşebbüsünden vaz geçti. Bütün ispanyol partileri Loja ayaklanmasını kınadılar ve bunun sorumluluğunu hep bir ağızdan şiddetle reddettiler.

● *Anarşizmin yayılması.* Siyasî karakteri olmadığı ve belirli bir yönelişi bulunmadığı için, anarşizm, sırf böyle oluşuyle, köylünün bin yıllık taşma özlemine cevap verir nitelikteydi. Bunun içindir ki Endülüs'te anarşizmin yayılışı hızlı ve gösterişli oldu. Hareket 1870 dolaylarında başladı ve iki yıl içinde öylesine gelişti ki Cordoba'da 1872'de bir anarşistler kongresi bile hazırlanabildi. Bu tarihten 1936'ya kadar Endülüs ve Katalonya İspanya'da anarşizmin iki büyük merkezi idi. Her iki bölgede hareketin özellikleri birbirine çok benziyordu. Köylerde «ilkeler», çiftlikten çiftliğe, evden eve, kulaktan kulağa dolaşıyor; vaizler daha iyi bir dünyadan bahsediyor, bu yeni dünyada, köylüyü sömürenler dışında herkesin daha mutlu olacağından dem vuruyordu. Kitap ve broşürler her köşeye sokuluyor, okuma bilenler bilmeyenlere anlatıyordu. Ancak, ara sıra, tütün ile kahvenin yasaklanması vejetarizmin uygulanması gibi ilkelerle aşırı bir saflığa bürünen bu hareket, elle tutulur, olumlu bir programdan yoksundu. Az çok her şey, döne dolaşa toprak dağıtımına bağlanıyordu. Sanılıyordu ki toprakların âdilâne dağıtımı her türlü adaletsizliği, eşitsizliği ve kötülüğü kökünden yokedecektir.

1882'ye doğru Jerez'in bağcılık bölgesindeki gündelikçilerden büyük rağbet gören ve «los desheredados» (mirastan edilenler) adını alan bir grup, ilk olarak zor kullanmış, bu hareket, 1892'deki Jerez saldırısıyle bunu izleyecek bir dizi zorbalık eylemine başlangıç teşkil etmiştir. 1883'te hükûmet, «la Mano Negra» adında bir caniler şebekesini meydana çıkardığını açıklamış, bir sürü hapis cezası ve idamla sonuçlanan birçok dava açmış, özel mahkemeler kurarak işi kitabına uydurmuştur. La Mano Negra'nın gerçekten var olup olmadığı hakkında kimse kesin bir fikir edinememiştir. Bunun, bastırma hareketinin sertliğini haklı gösterecek bir uyduru, bir bahane olması mümkündür. Bütün bunlara rağmen, Endülüs anarşizmi 1936'ya kadar bütün şiddetiyle sürüp gitti. Bu arada karakter değiştirerek örgütlendi ve sendikal hareketlere katıldı. Bazı sektörler de Rus ihtilâlinden alınan derslerle tarımsal kolektivizm taraftarı oldular. Fakat Endülüs anarşistlerinin büyük kısmı eski idealleri olan toprak dağıtımı ilkesinden ayrılmadı. Halbuki 1932 İkinci İspanyol cumhuriyetinin tarım reformu bunları tahrip edemedi. 1933 Ocağında başgösteren «Casas Viejas» ayaklanması bu hoşnutsuzluğu ispat eder. Anarşist köylülerin çıkardığı bu ayaklanma hükûmet kuvvetleri tarafından kanla bastırıldı.

● *Endülüs'te sosyal ve iktisadî dengesizlikler.* XX. Yüzyılın otuzuncu yıllarında Endülüs toplumundaki gerilimler keskinleşmişti. 1932'de general Sanjurjo, Sevilla'da kralcı bir hareketin başına geçince, C.N.T.'nin mahallî teşkilâtı bir genel grev ilân etti. 1936-1939 İç savaşları sırasında da Endülüs'te, özellikle başlangıçta, şiddetli çarpışmalar yer aldı. Hele Sevilla ile Granada'nın işçi mahalleleri kanlı vuruşmalara sahne oldu. Hep bunlar, Endülüs'ün sosyal bünyesindeki dengesizliklerin ifadesiyle ve sosyal düzenin tezatlarla dolu bir tarımsal iktisat sistemine dayatılmış olmasından doğuyordu (iyi işlenmeyen ağa topraklarıyle geniş ölçüdeki işsizlik). Savaşı izleyen yıllarda, dengenin hiç de sağlanmamış olduğunu gösteren belirtiler görüldü. Sürekli bir göç hareketi Endülüs köylerini insan gücünden yoksun bıraktı. Buraların halkı, önce Katalonya ve Cantabrio'nun sanayileşmiş bölgelerine, oradan da Avrupa ülkelerine göçtü. Bölgeye bir sanayi kolunun yerleştirilmesi teşebbüsleri dahi tarlalarını bırakıp giden insanları alıkoyamadı. Bu durum, Endülüs'ün sosyal bünyesi kadar iktisadî bünyesinde de en çetin meselelerin hâlâ çözüm beklediğine en güvenilir işaret sayılabilir. (L)

ENDÜLÜS dağları, isp. **Cordillera Betica,** Güney İspanya'da sıradağlar; Alp sistemine bağlıdır, Cebelitarık'tan Nao burnuna kadar 500 km boyunca uzanır. İberia yarımadasının en yüksek tepeleri buradadır (Sierra Nevada'da, *Mulhacén* 3 482 m). Kuzeyde Ön Endülüs dağları, gelişigüzel kıvrılmış kalkerlerden meydana gelir; güneyde billûrsu şistler ile başkalaşmış kalkerler yükselir. Kuzeyde ve güneyde birbirinden uzak sıradağlar, geçitlerle, alçak yaylalarla ve havzalarla birbirinden ayrılır. (L)

Endülüs Köpeği (BİR—) [*Un Chien Andalou*], fransız filmi. 1928'de İspanyol Luis Bunuel tarafından yönetildi, senaryosunu ressam Salvador Dali yazdı. Gerçeküstücü üslûpta meydana getirilmiş olan bu filim, otomatik yazı yönteminden esinlenir ve Luis Bunuel'in büyük değerini ortaya koyar. Olağanüstü bir başarı kazandı. (L)

ENDÜSTRİ (lat. *industria,* faaliyet'ten fr. *industrie*). Hammaddelerin işlenmesi, kullanılması suretiyle zenginlikler kazandıran faaliyetlerin, mesleklerin bütünü. Bk. SANAYİ. (L)

ENDÜVİ i. (fr. *induit,* indüklenmiş). Elektr. Bir elektrik makinesinin, indükleme yoluyle bir elektromotor kuvvet yaratılan ve sonuç olarak elektrik akımlarının doğmasına yol açan kısmı. || *Disk şeklinde endüvi,* iletkenleri, dönme eksenine dik bir düzlem içine yerleştirilmiş endüvi. || *Dişli endüvi,* sarımları, *endüvi yarığı* denilen boşluklar içine yerleştirilmiş endüvi. (L)

ENDÜZ veya **ENDÜZİ** i. (fr. *induse* veya *indusie*). Paleont. Phryganes kurtçuğunun fosil kılıfı. || Endüzi kalkerler veya phryganes'li kalkerler oligosen oluşumlarıdır. Oligosen tabakalarında küçük kavkılardan ibaret bu kılıflardan çok görülür.

— *Basit bitkiler.* Endüzi zarı, eğreltiotlarının spor keserlerini kapsayan ve koruyan, bazen de dökülen çok ince levhacık. (L)

ENDYMİON i. Çan biçiminde, mor, mavi veya beyaz renkte, çok sayıda küçük çeşitli bitki. Gölgelik çimenliklerde yetişir. (Zambakgillerden.) *Eşanl.* YABANÎ SÜMBÜL. (L)

ENDYMİON. Yun. mit. Eşsiz güzellikte bir çoban. Selene ona âşık oldu ve her gece onu seyretmeğe gitti. Zeus ona istediği hayatı seçmesini söyledi, o da hiç ihtiyarlamamayı, ölümsüz olmayı ve sonsuz bir uykuya dalmayı istedi. Endymion hissedilmezcesine mutlu ebediliğe doğru kayan insan mutluluğunun sembolüdür.

— İkonogr. Endymion'un uykusu, M. S. I. yy.dan kaldığı sanılan Spada sarayındaki kabartmalara ve Pompeii ile Herculanum'dan kalma fresklere (Napoli müzesi) konu olmuştur. Onu konu alan ressamlardan Cima da Conegliano (Parma), Zuccari (Caprarola), Tintoretto (Londra), Carracci (Farnese sarayı, Roma), Guercino (Floransa), Romanelli (Louvre'da Anne d'Autriche dairesi), L. Giordano (Verona), Rubens (Londra), Van Dyck (Madrid), J.B. Van Loo (Louvre), Restout'u (Versailles) ve Girodet (Louvre'da) sayabiliriz. Canova'nın bir heykelini de hatırlatalım (Özel koleksiyon). [L]

Endymion, John Keats'in şiiri (1818). Dört bölümden (şarkı) meydana gelen bu şiir, Chatterton'un ata ruhlarına adanmıştır. Şu ünlü mısra ile başlar: *A thing of beauty is a joy for ever* («Bir güzel şey bitmeyen neşedir»). [L]

ENDZELİNZ (Janis), leton dil bilgini (Livonia 1873-ay.y. 1961). Riga üniversitesinde profesör; baltık dillerini inceledi ve bu dillerin islav dilleriyle olan ilişkilerini araştırdı (*Slaviano - Baltijskie etjudy* [İslav - Baltık Dilleri Üstüne İnceleme], 1911). K. Mühlenbach'ın *Leton Dili Sözlüğü*'nü bitirdi. (1923-1932); bu sözlüğe ilâveler yazdı. Letonca üzerinde birçok incelemeleri vardır. Bunların en önemlisi *Lettische Grammatik*'dir (Leton Grameri) [1922]. Ayrıca *Altpreussische Grammatik* (Eski Prusya Dili Grameri) [1944] adlı eseri yazdı. (L)

ENE zam. (ar. k.). *Esk.* Arapçada tekil birinci şahıs.
— Fels. Ben. (M)

Eneagini, Linne sisteminin bölümü. Dokuz boyuncuğu olan bitkileri kapsar. (L)

ENEAKAİDEKAETERİS (yun. *ennea*: dokuz, *kai*: ve, *deka*: on, *etos*, yıl'dan). Atina takviminde on dokuz yıllık bir dönem. (*Eşanl.* METON DÖNEMİ.) [L]

ENEİYE veya **ENEİYET** i. (ar. *eneiyye* veya *eneiyyet*). *Esk.* Tekbencilik.

— Fels. Gerçekten var olan tek şeyin ben olduğunu ve benin, kendisi dışında hiç bir şeyi bilemeyeceğini savunan görüş. (M)

ENEK i. *Halk dili.* Yanağın alt kısmı. (M)

ENEK sıf. (*enemek*'den *ene-k*). *Halk dili.* Enenmiş. (M)

ENELHAK (ar. *ene,* ben, *el,* önek; *Hakk,* Tanrı>*ene-el-Hakk*'tan). *Esk.* Hallacı Mansur'un «*Ben Tanrı'yım*» anlamındaki sözü.
— ANSİKL. Tasav. Asıl adı Ebül Muğis Hüseyin bin Mansur el-Beyzavî olan Hallac-ı Mansur'un (857-922) cezbeye kapılarak söylediği *Enelhak* sözü onun öldürülmesine sebep oldu. Vahdeti vücut felsefesine göre çeşitli yorumlarının yapılması mümkün olan bu söz, zamanın kadılarınca küfür kabul edilerek Hallac'ın öldürülmesine fetva verildi. Abbasî halifesi Muktedir, Hallac'ın öldürülmesine dair olan fetvayı tasdik edince, Hallac Bağdat'ta vücudu parça parça edilerek darağacına asıldı (922), kafası kesildi, cesedi yakıldı. Hallac'a dair olan menkıbelerde onun akan kanının yerde «Enelhak» yazdığı, kesik başının «Enelhak» diye çağırdığı anlatılır. Sofîlerin bazılarına göre Hallac'ın vecd ve istiğrak halinde, kendi iradesi dışında, anlamını düşünmeden söylediği ve şeriata aykırı görünen bu söz sathiyyat*tandır. Hallac bu sözünden ötürü sorumlu tutulamaz. Diğer bir kısım sofîler ise ilâhî tecelli ile devamlı bir hareket içinde bulunan sofînin kalbinden dudaklarına taşan bu çeşit sözlerin bu hale varamayanlara söylenmesini doğru bulmadıklarından, Hallac'ı hatalı bulurlar. Hallac kendisiyle Allah arasında gizli kalması gereken bir sırrı ifşa ettiğinden öldürülmesi yerinde bir harekettir.
Türk edebiyatında tasavvuf sahasında şiir yazan şairlerin çoğu «Enelhak» tabirini kullanırlar. Bu sözü dolayısıyle Ahmed Yesevî, Yunus Emre, Nesimî, Ahmedî, Niyazii Mısrî Hallac'dan bahsederler. Edebiyatımız ilk devir mahsulleri olan dinî-tasavvufî eserlerde Attar'ın *Tezkiret-ül-Evliya*'sının (Veliler Tezkiresi) türkçe tercümelerinde, anonim *Tezkiret-ül-Evliya*'larda, Lamiî'nin *Nefehat* tercümesinde, Abdürrahim Karahisarî'nin *Vahdetnâme*'sinde Hallac'ın bu sözü söyleyişi ve dâr'a çekilmesi ayrıntılarıyle anlatılır. Bu tür eserlerde görülen en önemli özellik Hallac'ın büyük bir veli kabul edilmesi ve sözünün yanlış anlaşıldığından söz edilmesidir. (M)

ENEMA i. («şırınga» anlamında yun. k.). Tıp. Ortasında armut şeklinde bir şişkinlik, iki ucunda birer supap bulunan kauçuk tüpten aygıt. (Enema, bir taraftan emme, öteki taraftan basma şeklinde sıvıların tek taraflı akımını temin eder; özellikle kulak kiri tıkaçları bulunan kulakların yıkanmasında kullanılır.) [L]

ENEMEK geçl. f. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Erkeklik yeteneğinden yoksun kılmak, iğdiş etmek: *Bir erkeği, bir hayvanı enemek.* || *Mec.* Zayıflatmak, kadınlaştırmak.

— Zootekn. *Boğa, koç enemek,* boğanın veya koçun erbezlerini sicimle sıkarak hayvanı iğdiş etmek.

◆ **Enenmek** geçz. f. Enemek eylemine uğramak. (M)

ENENGA'LAR. Lambarene çevresinde yaşayan Gabon'lu zenci topluluğu. (L)

ENEOLİTİK sıf. (lat. *aeneus,* tunçtan ve yun. *lithos,* taş'tan fr. *énéolithique*). Ba-

kırın kullanılmağa başlandığı tarihöncesi çağ. (Buna, «kalkolitik» de denir.) [L]

Énergie Spirituelle (L') [*Manevî Kudret*], Henri Bergson'un eseri (1919). Yazar, bu eserde, sanat, rüya, anı, bellek bozukluğu, zihin çabası ve metafizik ile ilgili olaylarda, bilinç sorunlarını ve bilincin bedenle olan ilişkilerini inceler. İdealist ve realist (gerçekçi) görüşleri eleştirir ve onların yerine kendi sezgiciliğini (intuitionnisme) koyar. (L)

ENERJETİK sıf. (fr. *énergétique*). Enerjiyle ilgili.

◆ Sıf. ve i. Fels. ve Fiz. Var olan her şeyi, bir fizik ilkesi veya daha geniş anlamıyle evreni kuran cevher olarak enerjiye indirgeyen. Bk. ENERJETİZM. (L)

ENERJETİZM i. (fr. *énergetisme*). Enerjiyi, eşyanın kaynağı ve en yüksek varış yeri sayan felsefe görüşü. *Eşanl.* ENERJETİK.

— ANSİKL. Almanya'da Hegelci akımla birlikte ortaya çıkan *enerjetizm*, idealist fenomenizmin bir kolu sayılabilir. Bu görüşü destekleyenler için, «cevher» ve «madde» gibi kelimeler, enerji alışverişi açısından hiç bir anlam taşımazlar: sadece fenomenler vardır, tek ve bütün gerçeği meydana getirenler de bunlardır. Bu teorinin başlıca kurucusu, alman kimyacısı Ostwald'dır. (L)

ENERJİ i. (yun. *en*, içinde ve *ergon*, eylem > *energeia*'dan fr. *énergie*). Organizmanın etkin gücü, kudreti: *Adale enerjisi.* ‖ *Mec.* Manevî güç, yılmazlık: *Her güçlüğü yenen bir enerji.*

— Ask. *Nükleer enerjinin askerî alanda uygulanması.* Bk. ANSİKL.
— Coğ. Bk. ANSİKL.
— Devl. huk. Bk. ANSİKL.

— Fels. Aristoteles'e göre olabilir gerçeğin (*dynamis*) karşıtı olan edimsel (fiilî) gerçek. ‖ Modern düşünürlere göre, maddenin hareketinin ölçüsü. (Gerçekten enerji, kitleye ayrılmaz bir şekilde bağlıdır.)

— Fiz. Bir iş yapabilme yeteneği. ‖ *Atom enerjisi* veya *nükleer enerji.* Bk. ATOM. ‖ *İç enerji,* hareketsiz bir sistemin yapabileceği mekanik iş ile verebileceği ısı miktarının (aynı birime göre hesaplanan) toplamı. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. *Sinirler ve duyguların spesifik enerjileri.* Bk. ANSİKL.
— Sanay. Bk. ANSİKL.

— Tıp. Akupunktur'da (Çinlilerin iğne batırarak tedavi etme usulü), vücut «meridyen»lerinde dolaştığı ve hem etkinlik devrelerinde (*iyang enerjisi*) hem dinlenme devrelerinde (*in enerjisi*) vücuda canlılık verdiği kabul edilen kuvvet birimi: *Akupunkturun amacı, insana normal bir hayat sağlamak için çeşitli organlar arasında enerjinin* (*çri*) *dolaşımını kolaylaştırmak veya yeniden oluşturmaktır.* ‖ *Enerji ölçme,* kas gruplarının enerji değerleriyle yer değiştirmelerini kaydederek, insan çalışma gücünü ölçmeğe yarayan teknik. Bu metotta bir tarafın yer değiştirmesi sırasında meydana getirdiği işi, aynı hareketi yorgunluk görününceye kadar tekrar etmesi için aynı tarafta var olan gizli gücü ve bu iş sırasında gelişen gücü grafik olarak yazmak öngörülür.

— ANSİKL. Fiz. ve Mekan. ● *Kinetik enerji* veya *hareket enerjisi.* Kütlesi M olan hareketsiz maddesel bir noktaya sabit bir F kuvvetinin uygulandığını kabul edelim. F kuvvetinin doğrultu ve yönünde bir l uzaklığı kadar gittikten sonra, noktanın hızı belli bir v değerine ulaşacaktır. Böylece, yapılan Fl işinin $\frac{1}{2}Mv^2$'ye eşit olduğu ispatlanmış olur; buna karşılık, o andan itibaren kuvvet ters yönde etkiyecek olursa, cismin yenmesi gereken bir direnç meydana getirir ve (uzaklık aynı kaldığına göre) cisim, hareket noktasına dönmek için $\frac{1}{2}Mv^2$'ye eşit bir işi bu sefer kendisi yapmak zorunda kalır. Bu ifade, kinetik enerjinin tanımını verir. Leibniz, bu enerjiye cismin belli andaki *aktif kuvveti* adını vermiştir.

● *Potansiyel enerji* veya *duruk enerji.* Bu deyim Rankine'e aittir. Helmholtz'un *gerilimler toplamı* ve Thomson'un *statik enerji* deyimleri de aynı anlamdadır.
Bir duvar saatinin kurma ağırlığı, sadece

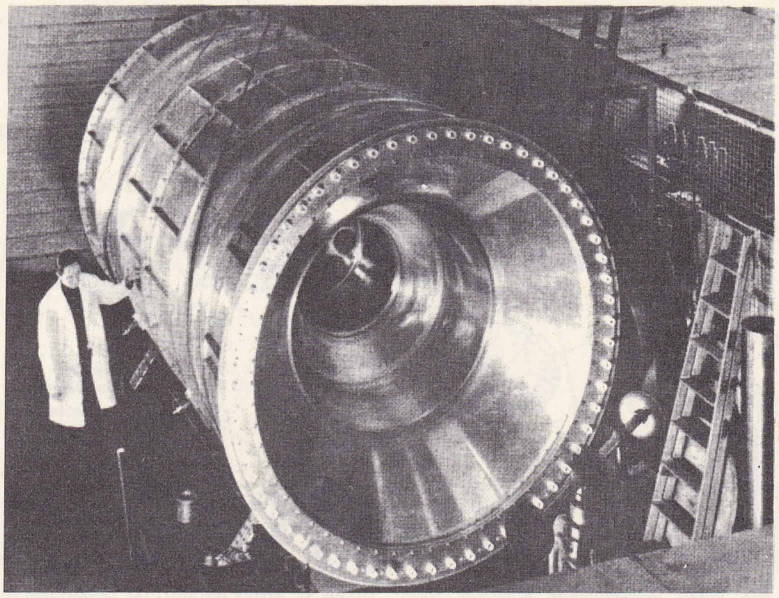

Cern'de bulunan konik merkezî iletkenli bu tertibat, mezon K ve mezon π'leri merkezde toplar; bu taneciklerin parçalanmasından nötrinolar meydana gelir

yerden yüksekliğine bağlı olan bir potansiyel enerjiye sahiptir. Ağırlık aşağı inerken bu enerji harcanır. Kinetik enerji ve potansiyel enerji, *mekanik enerji*'nin iki şeklidir.

● *Mekanik enerjinin korunumu* veya *sakınımı.* Kütlesi M, ağırlığı p olan bir bilye ile Yer yuvarlağından meydana gelen bir sistem düşünülsün. Bunlar arasında etkileyen kuvvet yalnız yerçekimidir. Bilyenin potansiyel enerjisi, bilyeyi Yer'in merkezine götürmek için yerçekiminin yapacağı işe eşittir. Bu bilye, bir h yüksekliğinden düşerken bir v hızı kazanır ve kinetik enerjisi

$$\frac{1}{2}Mv^2 = \frac{1}{2}M\left(\sqrt{2gh}\right)^2 = Mgh = ph \text{ olur.}$$

Ancak, Yer'in merkezine ulaşmak için katedeceği yol h'den daha kısa bir mesafeye düştüğü için, bilye, ph potansiyel enerjisinden kaybeder. Demek ki: kazanılan kinetik enerji = harcanan potansiyel enerji. *Mekanik enerjinin korunumu* denilen prensip budur ve bu prensibe göre hiç aralıksız hareket imkânsızdır.

Görülüyor ki mekanikte, hareket halindeki bir cisim için, kinetik enerji (veya hareket enerjisi) ve potansiyel enerji olmak üzere iki çeşit enerji ayırt edilir ve cisim dış ortamla bir enerji alışverişi yapmadıkça bu enerjilerin toplamı sabit kalır.
Bu sadece bir özel haldir; kinetik enerji, cisimlerin veya moleküllerine kadar bu cismin çeşitli bölümlerinin hareketine tekabül eder; meselâ ısı enerjisi moleküllerin hareketinden doğar. Yine potansiyel enerji, bir cismin veya bunun çeşitli bölümlerinin konumuna bağlıdır: bir patlayıcı maddenin kimyasal enerjisi, moleküllerinin dengesinden ileri gelir ve bu denge bazı etkenler altında bozularak hareket enerjisi verir.

Enerjinin korunması prensipi geneldir ve bütün enerjilerden uzakta bir sistemin toplam enerji miktarı, bu enerjinin sistem içindeki dönüşümü ne olursa olsun sabittir, denilebilir. Enerji, birbirine dönüşebilen çeşitli şekillerde bulunabilir: mekanik, kimyasal, termik, elektrik, ışık v.b. Meselâ kimyasal enerji, pillerde elektrik enerjisine dönüşür; akümülâtörlerde bu dönüşüm tersinirdir; ısı enerjisi buhar makinelerinde mekanik enerjiye, mekanik enerji de dinamolarda elektrik enerjisine dönüşür v.b.

Ne var ki bu dönüşümler; bağımsız sistemin toplam enerji miktarını değiştirmese de, bazı şekillerden diğerlerine tam dönüşüm olmaz ve bir miktar kayıp meydana gelir. Nitekim, korunma prensibine konu olan toplam enerjiden kullanılabilen enerjiyi ayırt etmek gerekir. Meselâ, kömürün kimyasal enerjisi ısı enerjisine, o da mekanik enerjiye dönüştürülünce, elde edilen enerji miktarı başlangıçtaki enerjinin ancak çok küçük bir kısmını teşkil eder. Aradaki farkı yok olmamış, ısı enerjisine dönüşerek makinenin kondansöründe harcanmıştır. Böy-

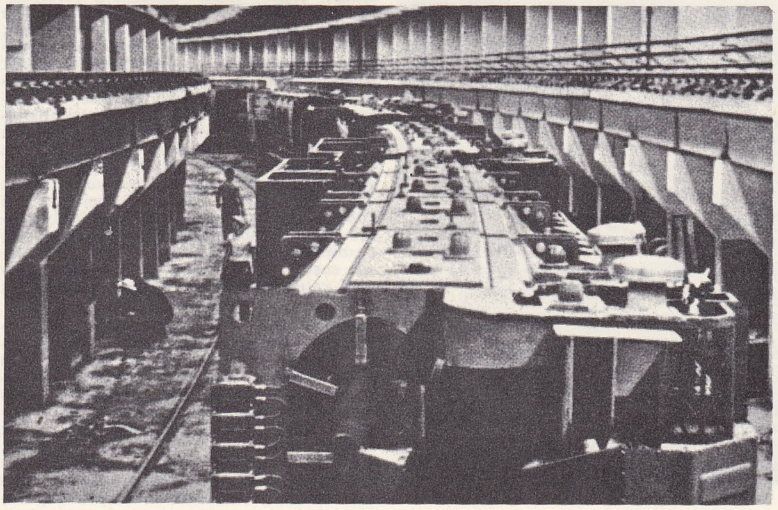

Serpukhov'da (S.S.C.B.) protonların hızlandırıldığı dev halka

Foto. LAROUSSE

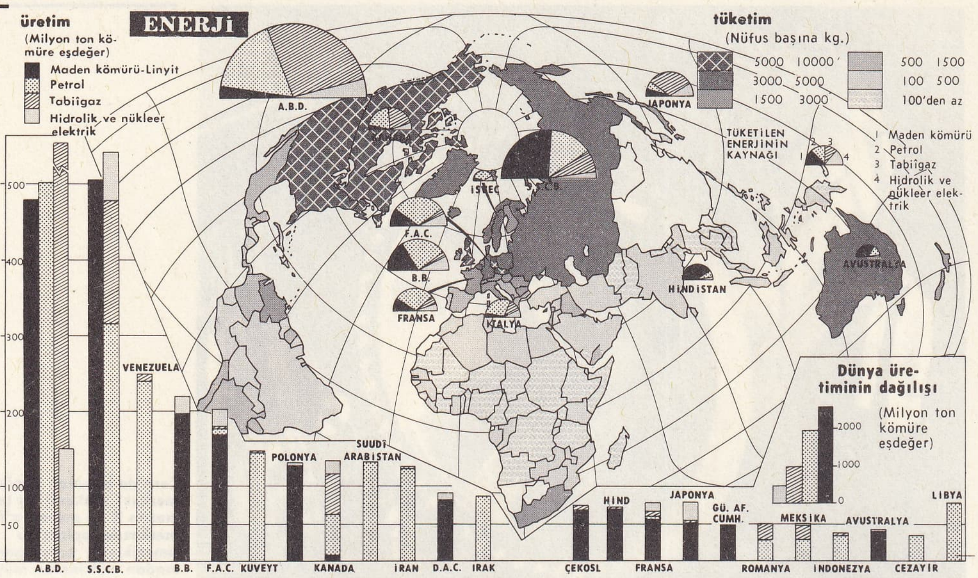

lece bütün dönüşümlerde genellikle sıcaklık derecesi düşük ve iş yapma yeteneği daha az olan bir ısı enerjisi görülür, buna enerjinin «değersizlenme»si denir; bağımsız bir sistem enerjisini korur, fakat bu enerji değersizlenme eğilimindedir. (Bk. *Enerjinin* DEĞERSİZLENME'*si*.)

Enerji şekillerinden birçoğunda iki etken bulunur: nitelik ve nicelik etkeni. Meselâ, bir çağlayanda birinci etken suyun döküldüğü yükseklik, ikincisi suyun debisidir; bir elektrik akımında birinci etken gerilim, ikincisi akım şiddetidir; ısı enerjisinde birinci etken sıcaklık farkı, ikincisi de ısıtma gücüdür.

Yararlandığımız enerjinin hemen hepsi Güneş'ten gelir. Rüzgârlar, yüzey sularının buharlaşması, bulutların, yağmurların ve dolayısıyla çağlayanların meydana gelişi hep Güneş'in etkisiyledir. Eski olsun yeni olsun, birçok kimyasal tepkimenin temeli Güneş ışığına ve ısısına dayanır; taş kömürünün oluşması da Güneş'in eseridir. Nitekim, bu kömürü meydana getiren bitkilerin gelişmesi için güneş ışığı şarttır.

dünyada enerji üretimi

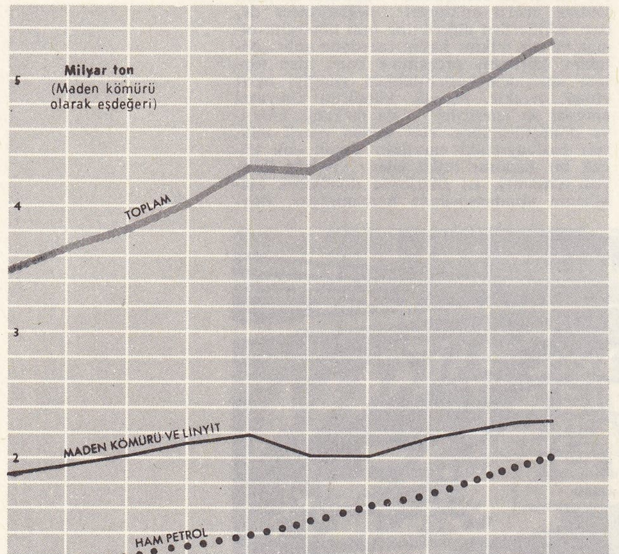

● *İç enerji.* Bir dönüşüm sırasında, bir sistem dışarıdan Q miktarda ısı ve pozitif veya negatif bir W mekanik enerji alıyorsa ve bu arada başka hiç bir enerji çeşidi yoksa, J kalorinin mekanik eşdeğerini göstermek üzere, $\triangle U = JQ + W$ miktarı sistemin *iç enerji artışını* gösterir. Bu miktar, sistemin ara durumlarına değil, yalnız ilk ve son durumuna bağlıdır; sistem kapalı bir dönüşüm çevrimi çiziyorsa, bu miktar sıfır olur (*eşdeğerlik ilkesi*). İç enerji kesin olarak hesaplanamaz; ancak değişimleri bilinebilir.

Enerjinin dönüşümü

Bir yandan uzay tekniğindeki gelişmeler sonucu ortaya çıkan yeni şartlara cevap vermek, öte yandan kurulu tesislerin verimini arttırmak amacıyle, günümüzde, birçok enerji dönüşüm yöntemleri üzerinde çalışılmaktadır. Bu yöntemler sayesinde ısı, klasik makinelerin mekanik aracılığından geçmeksizin doğrudan doğruya elektriğe dönüştürülebilir. Isı, Güneş ışınlarından, yanma olayından ve atomun bölünmesinden elde edilerek en kullanışlı enerji olan elektriğe dönüştürülür. Elektrik ise, kolay uygulama şartları ve yüksek verimle çeşitli alanlarda kullanılır. Bu amaçla hazırlanmış termoelektrik dönüştürücülerde, çoktandır bilinen çeşitli fiziksel etkilerden yararlanılır: termodiyotlarda elde edilen elektron yayımı; termoelektrik etki (Seebeck etkisi); Peltler ve Thomson (Kelvin) etkileri; fotopillerde fotovoltaik etki; magnetohidrodinamik jeneratörlerde (MHD), iyonlaşmış gazların indükleme etkisi ve gazlı pillerde özel bir yanma sonucu meydana gelen elektrokimyasal etki. Gerçekte birbirinden tamamen ayrı olmayan bu etkiler, oldukça belirsiz olan elektromekanik madde yapısı kavramıyle ilgilidir. Bunun sonucu olarak, teorik ve teknik yönden sayısız problem ve yeni yöntemlerin dayandığı katı hal fiziğiyle ilgili yüzey problemleri gibi çözülmesi güç problemler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, enerji dönüştürücülerinden pek çoğunun çalışma prensibi, buhar makinesinin çalışma prensibine benzer.

● Bir *termodiyot*'ta sıcak kaynak, 2 000 °C'a kadar ısıtılan ve bir elektron bulutu salan katottur. Buhar makinesindeki akışkanın yerini alan bu elektronlar, kinetik enerjileri yüksek olduğu için çarptıkları anotu ısıtırlar. Zıt yönde elektron yayımını mümkün olduğu kadar azaltabilmek için, soğuk kaynak durumunda olan anot soğutulur. Katottan anota elektronların akmasıyle bir potansiyel farkı ve iki elektrotu birleştiren dış devrede de bir elektrik enerjisi elde edilir. Elektrotların bulunduğu ortamda bir boşluk yapılırsa, yayılan elektronlar, yayılmayı engelleyen bir uzay yükü meydana getirir. Bu durumda, üzerine düşen elektronlardan fazla miktarda enerji alabilmesi için anotun katota çok yakın (birkaç mikron) bulunması gerekir. Çalışma sıcaklığında kolaylıkla iyonlaşan az miktarda sezyum katmakla, uzay yükünü kısmen nötrleştiren pozitif bir plazma elde edilir. Termoelektronik dönüştürücülere *plazmalı diyot* denmesinin sebebi budur. Maksimum teorik verim, Carnot verimidir. Işıma ve elektrotlar arasında iletim dolayısıyle ısı kaybını azaltmak güç olduğundan, pratikte elde edilen verimler çok düşüktür (yüzde 12 veya 18). Her ne kadar ısının Güneş ışınlarından ve alevlerden elde edilmesi düşünülüyorsa da, büyük tesislerde enerji kaynağı olarak atomun parçalanmasından yararlanılır.

● *Termoelektrik dönüştürücü,* bir termodiyotun değişik madenlerden yapılmış anot ve katot'unu birleştirmekle elde edilir. Sıcak kaynağı teşkil eden bağlama yerinde, iki maden arasında bir elektron alışverişi meydana gelir. Sıcaklığın yükselmesiyle, iki yöndeki akış farkına eşit olan elektron debisi de bir dereceye kadar yükselir. Sıcak kaynağın etkisini nötrleştirmemesi için devreyi kapatan ve soğuk kaynak vazifesi gören diğer birleştirme yeri soğuktur. Bu durumda devreden bir elektrik akımı geçer. Sıcaklık farkı olmamak şartıyle, arada başka madenlerin bulunması olayı etkilemez. Önemli olan nokta, elektron debisinin yüksek olması ve sıcak bağlama yerinin dışında kalan kısımların soğuk tutulabilmesidir. Bunu sağlamak için bu jeneratörlerde, sıcak bağlama yerine yarı iletken bağlama uygulanır. Bu dönüştürücülerde de verim yine Carnot verimidir; yalnız yarı iletkenlerin dayanıksızlığı nedeniyle sıcaklık 500 °C'ın üstüne çıkarılamaz. Bu yüzden teorik verim sınırlanmış olur. Daha çok iletkenlerde meydana gelen ısı kaybından dolayı, pratik verim yüzde 10'dan fazla değildir. Isı kaynağı nükleer olan bu jeneratörler, daha çok uzay alanında kullanılır.

● *Fotopil* veya *Güneş pili*'nin çalışma prensibi yukarıdakinin aynıdır: yarı iletken bağlama seviyesindeki yük transferi, Güneş ışınları aracılığıyle sağlanır. Fotopilde, genel olarak gaz yayınmasıyle elde edilen çok ince bir N silisyum tabakası ile bunun üzerinde, uyarılmış bir P silisyum lameli bulunur. Silisyum P Güneş ışınlarına dönüktür. Şimdiki halde böyle bir pilin dönüşüm verimi yüzde 10 kadardır. Bu enerji dönüştürücülerinin yeri daha çok uzay araçlarıdır. Yer üzerinde elde edilen Güneş enerjisi, m² başına saniyede 1 kW kadardır; verim gözönünde tutulursa pilin m²'si başına saniyede 100 wattır. Güneş ışınlarını ayna ve merceklerde toplamakla bu miktar arttırılabilir. Ancak bu çeşit pillerin kuruluş masrafları yüksek olduğu için, bazı özel yerlerin dışında pek kullanılmaz.

● *Magnetohidrodinamik dönüştürücü* (MHD), sıcaklığı 2 000 °C'ın üstünde olan iyonlaşmış bir gazın, ısıya dayanıklı bir borudan büyük bir hızla çıkarken gösterdiği özelliğe dayanır. Gazın akış doğrultusuna dik bir magnetik alan meydana getirilirse elektromagnetik kuvvetler, gaz iyonlarını, magnetik alanın düzlemine dik bir doğrultuda saptırır. Bu sapma doğrultusuna dik olarak yerleştirilmiş karşılıklı elektrotlardan meydana gelen devre üzerinden elektrik akımı geçer; elektromotor kuvvet, elektromagnetik kuvvettir. Bir buhar makinesinde meydana gelen olayın benzeri olarak, gaz, bir ısı kaynağından ısı alır; kazanılan kinetik enerjinin bir kısmı elektrik enerjisine dönüşür; geriye kalan çok miktarda ısı da gazla birlikte sürüklenir. Az miktarda alkali buharı göndermekle iyonlaşma kolaylaştırılabilir. Daha önce gördüğümüz dönüştürücülerde birkaç W veya kW'lık güç ile düşük voltajlı bir gerilim elde edilmesine karşılık MHD dönüştürücülerde MW'ın üstünde bir güç ve birkaç bin voltluk gerilim elde edilir. MHD dönüştürücüsünün en büyük faydası, yüksek sıcaklıkta yanma sonucu meydana gelen ısıyı doğrudan doğruya toplayabilmesidir. Borulardan çıkan sıcak gazlar, çok daha düşük sıcaklıkta çalışan termik santralların türbinlerinde sıcak kaynak olarak kullanılabilir. Bu dönüştürücü-

lerin kendi verimi yüzde 10 kadardır. Çünkü, çok yüksek sıcaklıkta çalışmanın sonucu olarak çeperlerde meydana gelen ısı kaybı oldukça fazladır.

● *Gazlı pilin* (veya *yakıtlı pil*) sanayide şimdilik önemli bir uygulama alanı olmamakla birlikte, ileride büyük yararlar sağlayacağı umulmaktadır. Yüzde 60 veya 80 verim sağladığı için, bu piller Carnot prensibine pek uymaz.

Tersinir olmayan yanma olaylarında, kimyasal tepkime sırasında elektronlar, yeni moleküllerin kurulmasından ileri gelen yeni bir termik çalkalanma (kinetik enerji) kazanırlar. Bir gazlı pilde tepkime ikiye bölünür; yalnız iyonları geçiren ayıklayıcı elektrolitik bir çeperde iyonların toplanması kolaylaştırılır ve serbest kalan elektronlar, enerjilerinden yararlanmak üzere bir dış devreye gönderilir. Bu amaçla, hidrojen ve oksijen gibi karşılıklı tepkime gösteren maddeler ayrı olarak pile alınır. Bunlar pilin temel elemanları olan, ancak etkileri şimdilik pek bilinmeyen elektrotlara dokununca iyonlaşır. İyonlar pil içinde birleştirilir; elektronlar da enerji bıraktıkları dış devre aracılığıyla tepkimeyi tamamlar. Bu işlemin sağladığı verimin neden ileri geldiğini açıklamak kolay değildir. Üzerinde durulması gereken nokta, serbest kalan bir elektronun bulunduğu yerde bir gazlı pil elektroduna enerji bırakması problemi ve diğer dönüştürücülerde olduğu gibi, başka birçok elektronla birlikte termik çalkalanma sonucu bir elektroda hızla girmesi problemidir: bu durumda, elektroda geçen elektronun termik çalkalanması verimi düşündüren bir enerji kaybıdır. Pratik bir görüşe göre de, bir gazlı pilde yanma tepkimesi meydana gelirken, ısı açığa çıkmadan enerji elektrik enerjisine dönüşür. 100°C'ın altında çalışan ve gelecekte büyük faydası olacağı umulan soğuk pillerde, tepkimeyi elektrotların katalitik etkisi kolaylaştırır.

Sıcak pilli jeneratörler için nükleer enerji uzmanları, termoelektrokimyasal sistem deyimini kullanır. Tepkime sonucu pilde meydana gelen bileşik cisim, bir atom reaktörünün verdiği ısıyla bileşenlerine ayrılır. Bu bileşenler tekrar pile alınır ve sistem kapalı devre halinde çalışır.

Doğrudan doğruya dönüştürme yöntemlerinde de çeşitli zorluklarla karşılaşılır. Bu yöntemler, sağlanması bir hayli güç nitelikler taşıyan maddelerin kullanılmasını gerektirir: yarı iletkenler, kesin olarak belirlenmiş dozda olmalı ve çok az miktarda yabancı madde katılmasından önce tamamen saf halde bulunmalıdır; katotlar atmosferin aşındırıcı etkilerine ve sıcaklığa dayanıklı, aynı zamanda yayma yeteneği yüksek maddelerden yapılmalıdır; MHD boruları ısıya dayanıklı ve sağlam olmalıdır. Bütün bu maddelerin maliyeti şimdilik çok yüksektir. Kullanılan yöntemlerde, boru ve elektrot yıpranması, katot yüzeyinin yayma yeteneğinin değişimi, pil elektrotlarının katalizi veya yarı iletken bağlamalardaki elektron - delik değişimi gibi yüzey olayları önemli bir rol oynar. Bu yüzden, kullanmaya en elverişli maddelerin sistemli bir dökümünün yapılmasını ve o maddelerin hazırlanma usullerinin açıklanmasını öngören pratik çalışmalarla, katı hal ve plazma fiziğinin derinleştirilmesini gerektiren teorik çalışmaları kapsayan geniş bir program söz konusudur.

— Ask. *Nükleer enerjinin askerî alanda uygulanması*.

● *Deneyler*. Her ne kadar birçok defa sayılarının azaltılması için teşebbüse geçilmişse de atom bombası atma deneylerine, Birleşik Amerika, Büyük Britanya ve Sovyet Rusya aralıksız olarak 1962'ye kadar devam etti. Bu devletlere 1960'ta Fransa da katıldı. 1945 ile 1962 arasında yapılmış olan deneylerin sayısı 238'dir. Bununla beraber 1963'te Birleşik Amerika, Sovyet Rusya ve İngiltere arasında Moskova'da imzalanan bir antlaşmaya göre, bu devletler havada yapılan bütün atom deneylerini durdurup yalnız yeraltı deneyleri yapmayı kabul ettiler. 1963 ile 1966 arasında 104 devletin katıldığı bu anlaşmaya Fransa ile Çin Halk cumhuriyeti girmedi. 1964'te Çin ilk atom bombasını patlattı ve daha sonra beş deneme yaptı (1965'te bir, 1966'da da dört). 1967'de de ilk «H» bombası deneyini gerçekleştirdi. Fransa'nın havada yaptığı deneylerle birlikte, diğer ülkelerin gerçekleştirdiği yer altı patlatmalarının sayısı, 1966'da 600'e yaklaştı.

● *Atom silâhlanmasındaki gelişmeler*. Bu gelişmeler, strateji alanında, nükleer güce sahip devletlerin esas caydırma silâhı olan, gücü ve atış mesafesi gittikçe artan orta menzilli ve kıtalararası özel araçların gelişmesidir.

Taktik silâhları alanındaki çatışmalar, harp sahasında kullanılabilecek azaltılmış nükleer yük taşıyan silâhların hazırlanmasıyle ilgili araştırmalar üzerinde toplanmıştır. Nükleer silâhlanmanın minyatürleştirilmesi denilen bu program gereğince Birleşik Amerika, klasik topçuluk malzemesinin bazılarını (155, 175 ve 240 mm'lik toplar) nükleer başlıklarla donattı. Bu atom topçu kuvvetine katılan roketlerin (nükleer başlı 2,10 ve 20 k. tonluk Honest John ve 0,2 k. tonluk Davy Crockett roketleri) yanında, 1962'de nükleer mayınlar ortaya çıktı. Bunlar, âdi mayınlar gibi kullanılabilen, geniş bir harp sahasını geçilmez hale getirmek için hazırlanmış araçlardır. *Denizcilik alanında*, nükleer hareket ettirme gücü, deniz harp filolarını iyice değiştirebilecek niteliktedir. Amerika, Sovyet Rusya, İngiltere ve Fransanın, atom denizaltılarıyle, Sovyet Rusya'nın *Lenin* (1957) buz kıranı, Amerikanın *Long Beach* (1961) zırhlısıyle *Entreprise* (1964) uçak taşıyıcısı ve *Savannah* yük taşıyıcısı, 100 000 milden fazla yarı çaplı bir etkime alanı olan yeni tür gemilerin ilk örnekleridir. Bir nükleer enerji jeneratörü, ısı enerjisi veren nötron akılı bir reaktördür. Değiştiricilerde suyu buharlaştıran bu ısı, birkaç ay aralıksız çalışabilmekle, gemiye hemen hemen sınırsız bir bağımsızlık kazandıran buhar - türbin - redüktör - pervane devresini harekete geçirir. Nükleer enerji, savaş gemisini caydırma silâhının bir esas parçası haline getirmiştir.

● *Strateji ve milletlerarası siyaset alanındaki sonuçlar*. Belki 1960'tan beri, milletlerarası siyaset, genellikle «atom gerçeği»nin baskısı altındadır. İlk atom gücü olan Birleşik Amerika ile Sovyet Rusya'nın bütün çabalarına rağmen, yeni atom güçlerinin ortaya çıkmasiyle rakiplerin sayısı artmaktadır (Büyük Britanya, Fransa, Çin). Bu surette dünyanın «atom» dolayısıyle sürüklendiği aşırı güçlü olma durumu, milletlerarası ilişkileri değiştirmekte ve stratejinin geleneksel verilerini derinlemesine etkilemektedir.

— Coğ. *Enerji kaynakları*. İnsanlar uzun süre kendi kaslarının, hayvanlarının, rüzgârın, akarsuların gücünden yararlandılar. Odun, binlerce yıl hemen hemen tek ısı kaynağı oldu. Bugün bile azgelişmiş ülkelerde harcanan enerjinin büyük kısmı geleneksel kaynaklardan sağlanmaktadır.

XVIII. yy. dan itibaren maden kömürünün termik ve mekanik ısı kaynağı olarak kullanılması (buhar makinesi aracılığıyle), önce Büyük Britanya, sonra Fransa, Almanya ve A.B.D.'de önem kazandı. 1800'de 20 milyon ton olan (18 milyonu Büyük Britanya'da) dünya üretimi, 1850'de 100 milyon tona

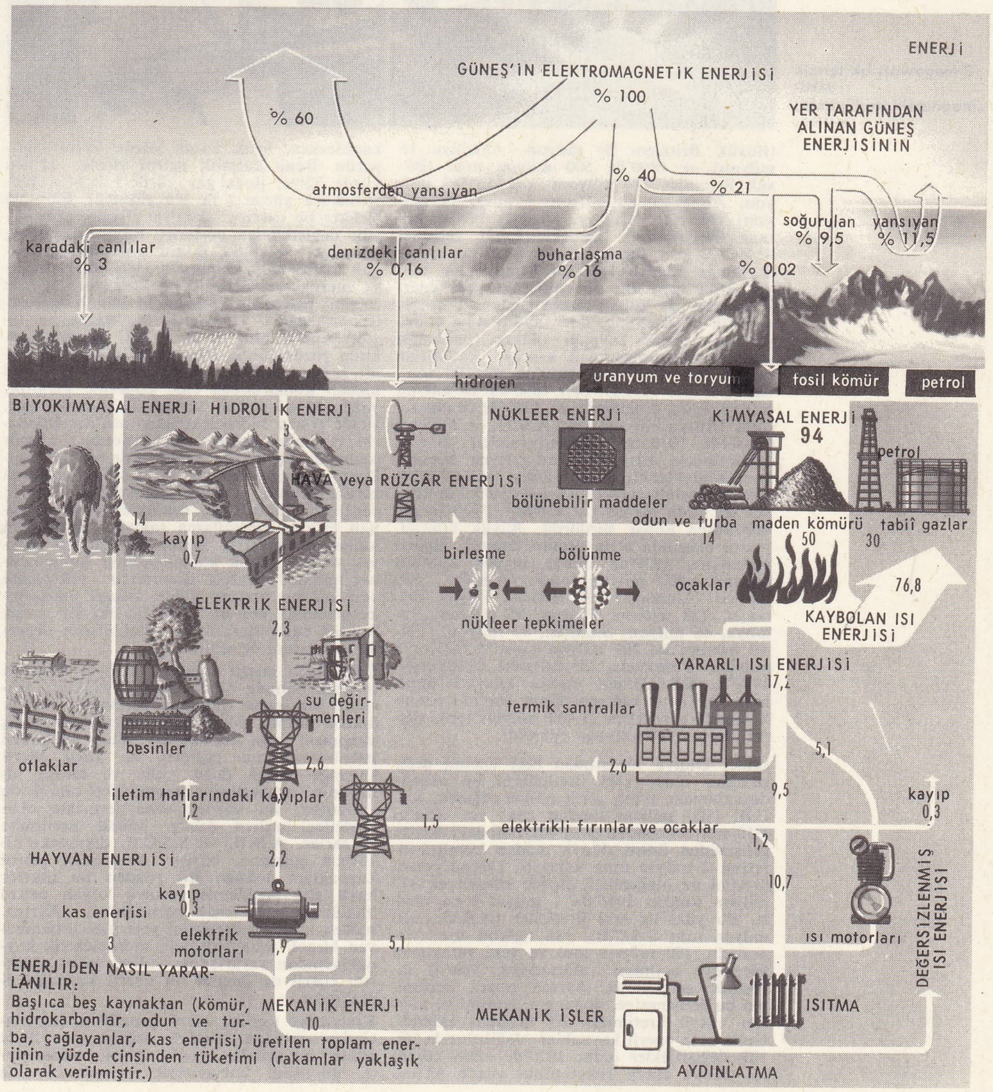

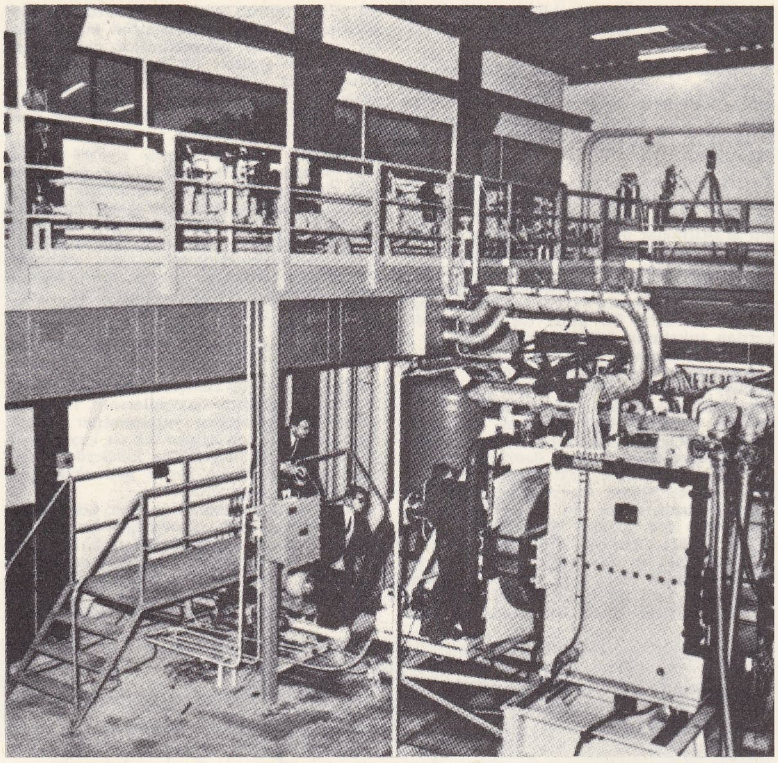

8 megawatt'lık termik MHD (magnetohidrodinamik) santralı

(Büyük Britanya 20 milyon, Almanya 16 milyon) ve 1890'da 500 milyon tona (Büyük Britanya, 184 milyon; A.B.D., 143 milyon; Almanya, 89 milyon; Fransa, 19 milyon) yükseldi. XX. yy. başında büyük kömür üreticilerinin gerçekleştirdiği gelişmelerle ve yeni üreticilerin ortaya çıkmasıyle dünya maden kömürü üretimi bir milyar tonu aştı. Bu dönemde iki yeni enerji kaynağı da kullanılmağa başlandı: hidroelektrik ve özellikle, önce aydınlatma sonra mekanik enerji kaynağı olarak (patlamalı motorun yapılmasından sonra) kullanılan petrol. Petrol üretimi 1880'de 800 000 ton'dan (700 000 A.B.D. de), 1890'da 10 milyon ton (A.B.D., 8 milyon) ve 1900'de 20 milyon tona (Rusya, 10 milyon; A.B.D., 8 milyon) yükseldi. 1910'dan itibaren maden kömürü üretimindeki artış, birbirini izleyen buhranlarla köstеklendi; bu buhranlar toplam gelişmeyi yavaşlattı. Oysa bu sırada petrol üretimi her on yılda bir iki kat artışını, 1919 büyük buhranına kadar sürdürdü. Büyük buhran, petrol alanında artış ritmini önemli ölçüde yavaşlattı. 1929'da dünya maden kömürü üretimi 1 500 milyon tondu (A.B.D., 550 milyon; Almanya, 337 milyon; Büyük Britanya, 260 milyon; Fransa, 55 milyon; Polonya, 46 milyon; S.S.C.B., 41 milyon). Petrol üretimi ise 205 milyon tona (A.B.D. 138 milyon; Venezuela, 20 milyon) ulaşıyordu. 1938'de S.S.C.B.'nin maden kömürü üretimini artırışına rağmen dünya üretimi önemli ölçüde gerilerken (1 400 milyon ton), petrol üretimi 280 milyona yükseldi.

İkinci Dünya savaşından beri önemli değişiklikler oldu: eski üreticilerin bu alanda duraklaması, hattâ gerilemesine rağmen, S.S.C.B. (500 milyon tondan çok) ve Çin'in (350 milyon tondan çok) üretimindeki büyük gelişmeden ötürü dünya maden kömürü üretimi 2 milyar tona yaklaştı. Dünya petrol üretimi ise olağanüstü ölçüde yükselerek 377 milyon tondan 1946'da 1 milyar tona ulaştı. Bu yükseliş eski üreticiler (A.B.D., 360 milyon ton; S.S.C.B., 186 milyon ton; Venezuela, 170 milyon ton) ve yeni yatakların işletmeye açılması (Ortadoğu, Sahra) sayesinde gerçekleşti. Ayrıca petrol üretiminin bu gelişmesine, doğal gaz üretimi ve nükleer enerji üretiminin ilk ürünleri eklendi. Kullanılan enerji kaynakları dağılımında büyük değişiklikler oldu: 1920'de odun kömürü, dünya enerji tüketiminin yüzde 83'ünü karşılarken, artık ancak yüzde 45 ini sağlıyordu. Buna karşılık petrol yüzde 12'den yüzde 32'ye, doğal gaz yüzde 3 ile 14'e, hidroelektrik yüzde 2 ile 9'a yükseldi. Bununla birlikte bu evrensel dağılım ülkelere göre büyük değişiklikler gösterir; Büyük Britanya, Almanya ve S.S.C.B.'nin enerjilerinin büyük kısmı hâlâ kömürden elde edilir. Fransa enerjisinin yüzde 65'ini kömürden, yüzde 20'sini petrolden, yüzde 14'ünü hidroelektrikten sağlar. Hidroelektrik, İtalya ve İsviçre enerjisinin yüzde 40'ını, Kanada'nınkinin yüzde 35'ini, Norveç'inkinin yüzde 75'-ini sağlar. A.B.D., enerjisinin yüzde 28'ini maden kömüründen elde etmesine karşılık, yüzde 38'ini petrol, yüzde 28'ini doğal gaz, yüzde 6'sını hidroelektrikten sağlar. Ülkelerin çoğunda buharlı makinelerde kömür (daha az ölçüde de motorlarda petrol) kullanımı, yerini elektrik enerjisi kullanımına bırakmaktadır. Dünyada tüketilen elektrik enerjisinin üçte ikisi, özellikle kömür kullanan termik santrallarca sağlanır. Elektriğin kullanım esnekliği, büyük santralların yüksek verimi, düşük kaliteli kömür kullanabilme imkânı, elektrik üretiminin yükselişini açıklar: bu üretim büyük sanayi ülkelerinde ortalama her on yılda bir iki kat artar. Termik santrallar, linyit yataklarının değerlendirilmesini de sağlar.

Devletlerin enerji siyaseti, maliyet fiyatları rekabet halinde olan enerji kaynakları arasında bir seçme yapmayı gerektirir: birçok ülkede kömür çıkarılması, yatakların geniş olmaması veya kaliteli işçi azlığı yüzünden pahalı olmasına rağmen, bu yakıt enerji kaynağı olarak değil, çelik ve kimya sanayiinin vaz geçilmez hammaddesi olarak da kullanılır. Bu yüzden sanayileşmekte olan devletler başlıca çabayı kömür üretimine harcarlar. A.B.D. ve S.S.C.B. dışındaki ülkelerin çoğunda, büyük ve yeterli petrol kaynakları yoktur. Bu yüzden bu ülkeler hayli güç problemler ortaya koyan petrol ithalâtına başvurmak zorundadır. Ayrıca, maden kömürü üretimini yeterince artıramayan birçok sanayi devleti, hidroelektrik kaynaklarından yararlanma yoluna gider. Nükleer enerji de önemli bir enerji kaynağı olmaktadır.

Kullanılan toplam enerji genellikle, ton cinsinden «maden kömürü eşdeğeriyle» ifade edilir; bu eşdeğer, çeşitli enerji miktarlarını dönüşüm katsayısıyle çarpmakla elde edilir. Böylece genellikle bir ton linyitin = 0,3 ton maden kömürü, bir ton ham petrolün = 1,3 ton maden kömürü, 1 ton arıtılmış petrol ürününün = 1,5 ton maden kömürü, 1000 m^3 tabiî gazın = 1,33 ton maden kömürü, 1 000 kW/s elektriğin = 0,6 ton maden kömürüne eşit olduğu kabul edilmiştir. Bir ülkenin yılda kişi başına enerji tüketim miktarı teknik imkânlarının belirtilmesinde iyi bir ölçü ve yaşama düzeyinin açıklanmasında önemli bir etkendir. Kişi başına tüketilen enerji miktarı ülkenin enerji imkânlarıyle doğrudan doğruya tanımlanmaz. İktisadî ve sosyal şartların yetersizliği yüzünden birçok ülkede geniş maden kömürü yataklarından ve önemli hidroelektrik güçlerden yararlanılamaz. Büyük ölçüde petrol üreten ülkeler (Latin Amerika, Ortadoğu) bu üretimin çok az kısmını tüketir. Buna karşılık enerji üretimi düşük ülkeler önemli ölçüde enerji ithali ve tüketimi yapabilir (meselâ Danimarka). Dünyada enerji tüketimi iyice merkezleşmiştir: nüfusu dünya nüfusunun yüzde 25'ini temsil eden sanayi ülkeleri, dünyada üretilen enerjinin yüzde 85'ini kullanır. A.B.D.'de kişi başına yıllık enerji tüketimi eşdeğeri 8,5 ton maden kömürüdür. A.B.D. yi, Kanada (7 tona yakın), Norveç (5 ton), Büyük Britanya (5 ton), Federal Almanya (3,6 ton), Fransa (2,6 ton), S.S.C.B. (2,4 ton) izler.

1960'tan beri enerjinin coğrafyasında görülen gelişme dünya üretminin çoğaltılması kaygısından ve çeşitli kaynakların öneminde birbirine oranla ortaya çıkan değişiklikten doğmuştur. Dünya üretiminin ton olarak kömür eşdeğeri, 1960'ta 4,3 milyardan 1964'te 5,3 milyara yükselmiştir. 1969'ta dünyada tüketilmiş enerjinin yarısından fazlasının maden kömüründen (linyit ile beraber) elde edilmiş olmasına karşılık bu oran, 1965'te yüzde 43'e düşmüştür (1968'de yüzde 40'tan az). 1960'ta yüzde 33 olan petrol oranı 1965'-te yüzde 37,5'a yükselmiştir. Yüzde 2 kadar olan hidroelektrik ve nükleer elektriğin dünya üretimindeki payı önemli yer tutmamaktadır. Enerji üretiminin artışı dünya nüfusunun artışına göre hissedilir bir fazlalık göstermektedir. Nitekim adam başına düşen yıllık ortalama miktar, 1,40'tan 1,60 ton kömür-eşdeğerine yükselmiştir. Dünya istatistikleri, iktisadî gücün önemli bir göstergesi olan enerji kaynağının gelişimi ve üretim ile tüketimin çoğalma ritmi bakımından bölgeler arasındaki derin farkları göstermez. Nüfusu, dünya nüfusunun 15'-te biri olan Kuzey Amerika 1965'te dünya üretiminin üçte birini sağlamıştı; Venezuela'dan petrol ithal edildiği için tüketim, üretimi de aşıyordu. Bugün adam başına düşen yıllık tüketim, Kanadada 7,5; Birleşik Amerika'da 9 ton kömür - eşdeğerinden fazladır. Birleşik Amerika'da tabiî gaz, 1960'tan beri başta gelen enerji kaynağıdır ve tüketimde olmasa da üretimde petrolden ileridedir. Tüketilen enerjinin yüzde 25'inden azı kömürden elde edilmektedir. Sosyalist olmayan Avrupa ülkelerinde, dünya üretiminin 10'da birinden biraz fazla olan üretim çok az bir artış göstermektedir. Bu durum, malî ve teknik faktörlerden doğan kömür üretimi durgunluğuna veya gerilemesine ve diğer kaynakların azlığına bağlanabilir. Nükleer kaynaktan elde edilen elektrik enerjisi yalnız Büyük Britanya'da önemli bir rol oynamaktadır. Ne var ki, yaklaşık olarak 5 milyon ton kömürün eşdeğeri olan bu enerji, Büyük Britanya maden kömürü üretiminin yüzde 2 veya 3'ü kadardır. Cezayir ile Libya'dan ve daha çok Ortadoğudan ithal edilen petrolde yüzde 50'-ye yakın (400 Mt kömürün eşdeğeri) bir artış olduğundan, Batı Avrupa'daki tüketimde önemli bir genişleme meydana geldiğini unutmamak gerekir. Avrupanın, enerji bakımından hissedilir bir dereceye varmış bulunan dışa bağımlılığının yakın zamanda değişikliğe uğratılabileceğini düşünmek mümkün değildir. 1960'tan 1965'e geçerken, tüketilen ithal enerjisinin payı yüzde 32'den yüzde 45'e yükseldi. Bugün yüzde 50'den fazla olduğu tahmin edilmektedir. Zaten Belçika'da, Fransa'da, Hollanda ve Norveç'te bu yüzde miktarı 1965'te aşılmıştı. İtalya ve İsveç'te yüzde 80'nin, Danimarka'da yüzde 95'in üstünde idi. Ortak pazar topluluğuna düşen yüzdenin düşük olmasının nedenini, Batı Almanya maden kömürü üretiminin çokluğunda aramak gerekir. Adam başına yıllık

Foto. LAROUSSE

tüketim miktarlarındaki farklar sanayii gelişmesi hakkında önemli bilgi veren ipuçlarıdır. Büyük Britanya'da, Belçika ve Lüksemburg'ta, Batı Almanya, İsveç ve Danimarka'da 4 t. dan fazla; İzlanda, Norveç, Hollanda ve Fransa'da 3 t. dan fazla (veya yakın), İspanya'da 1 tondan biraz fazla; Portekiz ve Yunanistan'da ise sadece 0,5 tona yakın.

1960'ta olduğu gibi 1965'te de, sosyalist blokun sağladığı enerji, dünya üretiminin yüzde 30'u kadardır. Çin'in üretimindeki belirsizlik dolayısıyle bu miktar kesin değildir. Sovyet Rusya'nın üretimi, bütün sosyalist blokun üretiminin yarısından fazlasını teşkil eder. Bu miktar bütün Batı Avrupa blokunun ürettiği miktardan yüzde 50 fazladır. Batı Avrupa'daki durumun aksine, sosyalist blokun ihraç da ettiği enerjinin üretim ve tüketiminde görülen artış özel olarak Sovyet Rusya'da büyük çapta elde edilen petrol ve daha ziyade tabiî gaz üretimi ile ilgilidir. Sosyalist blok içinde, Avrupa ülkeleriyle, üretim ve tüketimi Portekiz ve Yunanistan'daki düzeyin altında olan Asya komünist ülkeleri arasında bir ayırım gözetmek gerekir.

Geri kalmış bir ülke olan Arnavutluk sayılmayacak olursa, kıtanın en yüksek tüketicilerinin aralarında bulunduğu Avrupa sosyalist ülkelerinde genel olarak üretim, batı ülkelerindeki üretimden fazladır. Güçlü birer sanayi merkezi olan Çekoslovakya ve Doğu Almanya'da, tüketim 5,5 tondan fazla, Polonya ve Sovyet Rusya'da ise 3 ile 4 ton arasındadır. Tarımın önemli olduğu Macaristan, Bulgaristan ve Romanya'da, hızlı bir artış göstermekle beraber tüketim şimdilik azdır.

Dünyanın geri kalan kısmı, toplam enerjinin yarısından azını tüketir. Bu durum, enerjinin dünya coğrafyasında dikkati çeken en önemli özelliklerinden biridir. Durumun bu yönde gittikçe gelişmesinin sebebi, onda dokuzu ihraç edilen Ortadoğu ve Sahra petrolünün üretiminde meydana gelen hızlı artıştır. 1960 ile 1965 arasında üretim, evvelki duruma göre Afrika'da beş kat yükselmiş, Ortadoğu'da yüzde 80, Latin Amerika'da da yüzde 20 oranında bir artış kaydetmiştir. Diğer enerji kaynaklarından elde edilen ürün miktarında bir artış olmamış ve bu miktar toplu üretim içinde az bir yer tutmuştur.

Dünyanın geri kalan kısmında elde edilen enerjinin dörtte üçünü petrol teşkil etmektedir. Uzak mesafeler söz konusu olduğu zaman bu kısmın yaptığı ticaret sadece enerji ticaretinden ibarettir. Venezuela petrolünün üçte ikisi Birleşik Amerika'ya, Ortadoğu petrolünün de buna yakın bir miktarı Batı Avrupa'ya gönderilmektedir. Bu bölgelerde adam başına ortalama tüketim miktarı çok düşüktür. Son zamanlarda gerçekleşen mütevazı gelişmeler ise hızlı nüfus artışı dolayısıyle etkili olmamaktadır. 1965'te bu tüketim bütün Afrika için 0,3 ton kömür eşdeğerine yakındı. Güney Afrika cumhuriyetinde 2,5 tondan fazla, Rodezya'da 0,7 ton kadardı. Kamerun, Çat, Kongo- Kinşasa, Madagaskar, Mâli, Nijer, Nijerya, Tanzaniya v.b. yerlerde 0,1 tonun altındaydı. Asya'nın güney ve doğu bölgesinin komünist olmayan kesiminde bu miktar 0,3 tondur. Japonya'da ise, 1961'de 1,30 ton olan tüketim 1965'te 1,80 tona yükselmiştir. Adam başına tüketim İndonezya ve Pakistan'da 0,1 tonun altındadır. Hindistan'da, 0,15 tondan pek fazla değildir; Ortadoğu'da ortalama olarak 0,35 tondur; petrol üreten ülkelerde genellikle bu miktarın, üstündedir; İsrail'de 2 tondan fazladır. Latin Amerika'da tüketim açısından daha büyük farkla görülür. Üretilen önemli miktarda petrolün bir kısmının tüketildiği Venezuela'da, tüketim adam başına senede 3 ton kömür eşdeğerindedir. Meksika, Arjantin ve Şili'de 1 ton olan tüketim Kolombiya ile Brezilya'da ise ancak 0,4 tondur. Hayat seviyesi ile enerji tüketimi arasında çok sıkı bir bağ kurmak doğru değildir. İsviçre ve Yeni Zelanda gibi, tüketimin nispeten az olduğu (2,5 ton) ülkelerdeki hayat seviyesi, tüketimin daha fazla olduğu bazı yerlere göre çok daha yüksektir. Bununla birlikte, enerji üretimi ve tüketimi ile bu ikisi arasındaki ilişkilerin (yani enerji ticareti) incelenmesi, bir ekonominin gücü ve bağımsızlığı konusunda bilgi sağlamak bakımından büyük önem taşır. Sanayi gelişimini köklü bir şekilde belirlediği için bir ülkenin konuyle ilgili bir coğrafya açısından incelenmesi bu araştırmayı zorunlu kılar.

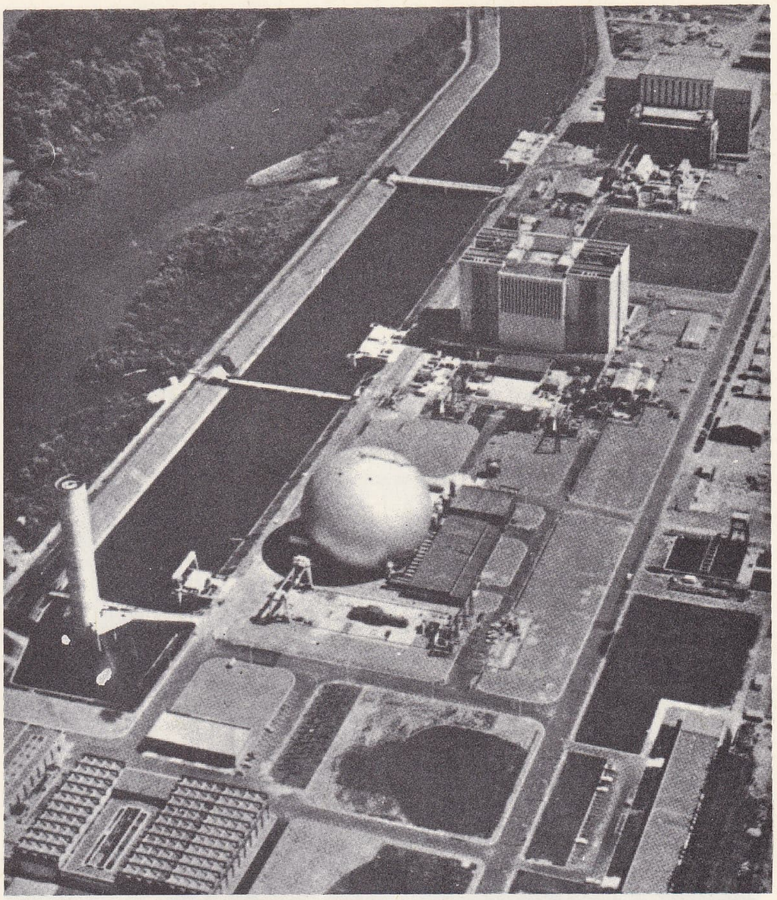

Vienne nehri kıyılarında Chinon'da EDF—3 nükleer santral tesisleri, Fransa

Foto. LAROUSSE

DÜNYA ENERJİ KAYNAKLARI

I. *fosil yakıtlar*	A. *rezervler* miktar × 10^9	*kW/s* × 10^9
1. kömür (t)	5 767	42,0 × 10^6
2. petrol (t)	330	3,5 × 10^6
3. tabiî gaz (m^3)	50 000	0,5 × 10^6
TOPLAM	6 450	46,0 × 10^6
fosil yakıtlar	B. *tüketimler* miktar × 10^9	*kW/s* × 10^9
kömür (t)	1 200	8 800
petrol (t)	600	600
tabiî gaz (t)	300	3,1
TOPLAM	2 100	9 463,1
II. *nükleer yakıtlar*	*rezervler* miktar × 10^9	*kW/s* × 10^9
4. uranyum (t)	25 × 10^{-3}	800 × 10^6
5. toryum (t)	1 × 10^{-3}	—
TOPLAM	121 000	800 × 10^6
III. *diğer enerji kaynakları*	*rezervler* miktar × 10^9	*kW/s* × 10^9
6. yakılabilir odun (t)	3,8	13 500
7. su kuvveti	1,0	7 300
8. rüzgâr kuvveti	—	800
9. dünya iç ısısı	—	20
10. med-cezir	—	30
TOPLAM	3,05	20 250

Enerji tüketimi ülkelere göre farklılıklar gösterir. Gelişmiş ülkelerde fert başına düşen yıllık enerji tüketimi fazla, gelişmemiş ülkelerde ise azdır. Aşağıdaki tabloda çeşitli ülkelerin enerji tüketimleri görülmektedir (1965 yılı için):

memleketler	*taşkömürü eşdeğeri (t/yıl)*		*indeks (Türkiye birim olarak alınmıştır)*
Amerika	9 200		23,0
Fransa	2 930		7,3
Avusturya	2 630		6,6
Yugoslavya	2 330		5,7
Japonya	1 783		4,5
İtalya	1 787		4,5
İspanya	1 023		2,5
Türkiye	400	(☆)	1

1964'te dünya ortalaması 963 kW/s'tir.

(☆) Bu değerler ticarî enerji değerleridir. Genel enerji değerleri için bu rakamlara 286 kg ticarî olmayan enerji değerinin eklenmesi gerekir. 1967 Yılında tüketilen genel enerji 25 milyon ton taşkömürüne eşdeğerdir. Bu enerjinin yüzde 62,5'i ticarî enerjidir. 1967'deki toplam enerjinin:

yüzde 17,4 taşkömüründen
» 11,5 linyitten
» 32,4 petrolden
» 1,2 hidrolik enerjiden
» 22,6 odundan
» 14,9 tezekten elde edilmiştir.

1970 Yılında Türkiye'de fert başına düşen genel enerji taşkömürüne eşdeğer olmak üzere, 762 kg / insan olacağı tahmin edilmektedir.

● *Türkiye'nin genel enerji kaynakları*'nı Zonguldak maden yöresindeki 1 388 milyon ton taşkömürü, 966 milyon ton çeşitli yerlerden çıkarılan linyit kömürü, Doğu Anadolu ve diğer bölgelerde çıkarılan ve yaklş. ol. 690 milyon ton olan petrol teşkil eder. Türkiye ormanları az ülkeler safında yer almasına rağmen odun çok önemli bir yakıttır. Türkiye'nin akarsularından elde edilen elektrik enerjisi yaklş. ol. 100 milyar kW/s civarındadır. Ayrıca ticarî ve sınaî niteliği bulunmayan yakıtlar arasında yılda 15 milyon m^3'lük tezek ile ticarî değeri yüksek olan 610 ton uranyum yer alır.

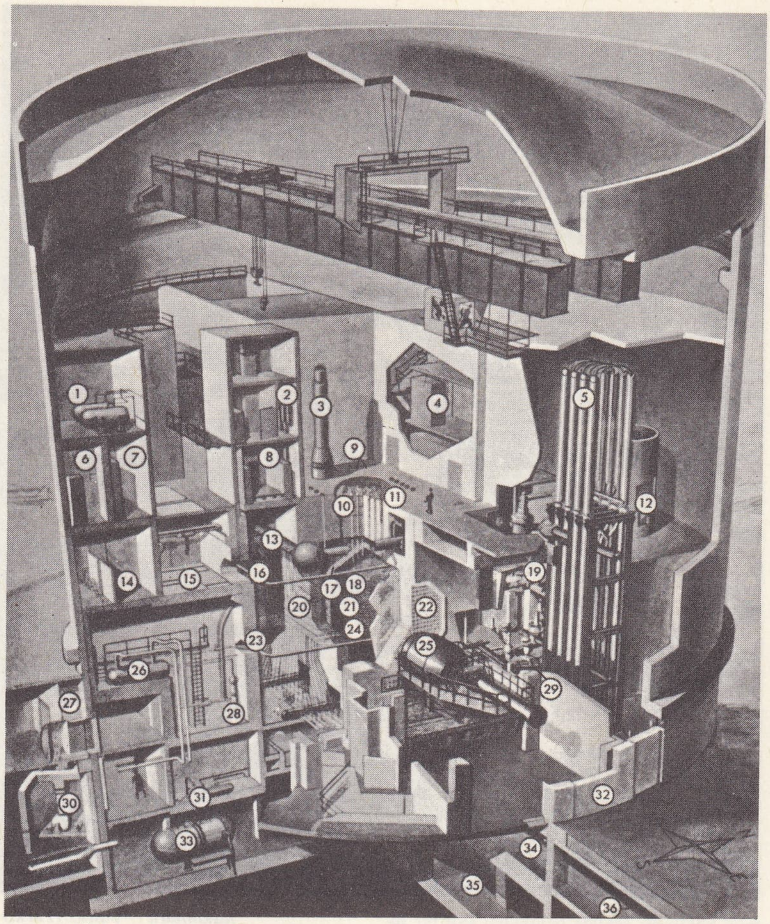

El 4 reaktörünün kesiti

1. helyumlu gazometre; 2. depo kanalları, soğutma devresi eşanjörleri; 3. kontrol çubuklarının hazırlanması; 4. CO_2 devresi kumanda bölümü; 5. eşanjör kuleleri; 6., 7. helyum'un arıtılması; 8. kılıf çatlamalarını denetleme bölümü; 9. kontrol çubuklarını depolama kuyusu; 10. kontrol çubukları; 11. televizyon kamerası için ayrılmış bölüm; 12. D_2O değerlendiricisi; 13. sıcak kollektör; 14., 15. ağır su bölümü; 16. D_2O devresi, hazne çıkışı; 17. yatay su ekranı; 18. paslanmaz çelikten bilezik; 19. körükler; 20. sıcak su boruları; 21. soğuk su boruları; 22. yükleme bölümü; 23. D_2O devresi, hazne girişi; 24. düşey su ekranı; 25. yakıt hazırlama makinesi; 26. D_2O ana devre eşanjörleri; 27. personel giriş kısmı; 28. D_2O ana devre pompaları; 29. su - buhar devresi; 30. havalandırma bölümü; 31. ekran devre eşanjörleri; 32. sökülebilir levhalar; 33. D_2O depo hazneleri; 34. ışınımların etkisinde kalmış yakıtı boşaltma galerisi; 35. CO_2 eşanjörlerini havalandırma bölümü; 36. akışkanın boşaltılması.

TÜRKİYE ENERJİ REZERVLERİ

A. *fosil yakıtlar*	*miktar*	$kW/s \times 10^9$
taşkömürü (t)	$1\,388 \times 10^6$ (1)	10 000
linyit (t)	$8\,192 \times 10^6$ (2)	33 073
petrol	690×10^6 (3)	7 600
TOPLAM	$10\,270 \times 10^6$	50 673
B. *nükleer yakıt*		
uranyum (t)	965 (4)	$3\,550 \times 10^9$
C. *diğer enerji kaynakları*		
odun (t/yıl)	$15{,}0 \times 10^6$ (5)	52×10^9
tezek (t/yıl)	$15{,}7 \times 10^6$	42×10^9
su kuvveti (kW/s/yıl)	100×10^9	100×10^9

1 Ton kömür $6{,}3 \times 10^6$ k cal; 1 ton linyit $3{,}5 \times 10^6$ k cal; 1 ton petrol $9{,}5 \times 10^6$ k cal; 1 ton uranyum 500 000 ton kömür; 1 ton odun 3×10^6 k cal; 1 ton tezek $2{,}3 \times 10^6$ k cal; 1 m^3 tabiî gaz 9 000 k cal değerindedir.

1965 Yılına göre kömür eşdeğeri olarak toplam enerji tüketimi 26,3 milyon ton ve bunun kW/s olarak karşılığı 192×10^6 kW/s'tir. Bu tüketime göre adam başına düşen değer 6 200 kW/s'tir. Halbuki dünyanın nüfus başına yıllık enerji tüketimi 12 000 kW/s'in üstündedir. Çeşitli enerji kaynaklarının Türkiye'nin toplam ticarî enerjisinde yıllara göre yüzde oranları şöyledir:

birincil kaynak	*yıllar* 1950	1960	1967	*tahminî* 1972	1977	1982
taşkömürü	67	45	28	22	17	13
linyit	13	20	18	15	17	15
petrol ve tabiî gaz	20	34	52	58	61	66
nükleer	—	—	—	—	1	1
hidrolik	—	1	2	5	4	5

2000 Yılına kadar genel enerji tüketimi şöyle tahmin edilmiştir (eşdeğer taşkömürü olarak):

yıl	*miktar* (100 *t*)	*adam başına* (*kg*)
1972	26 000	700
1977	41 500	936
1982	63 900	1 348
1987	93 900	1 768
1992	135 000	2 204
2000	195 000	2 800

2000 Yılında adam başına 2 800 kg eşdeğer taşkömürü enerjisi tüketilmek suretiyle aynı yıldaki dünya ortalamasına ulaşmış olacaktır.

1. *taşkömürü* (*t*)

görünür rezerv	204 939 000
muhtemel rezerv	277 829 000
mümkün rezerv	852 369 000
TOPLAM	1 335 137 000

Zonguldak havzasında bulunan bu rezerve karşılık havzanın kullanılabilir kömür rezervi bunun yarısı kadar olabilecektir. Havzanın optimum üretim kapasitesi satılabilir kömür olarak şöyledir:

yıl	*taşkömürü* 1 000 *t satılabilir*
1960	3 653
1964	4 449
1967	4 735
tahminî	
1972	5 600
1977	7 100
1982	8 600
1987	13 300
1992	17 200
2000	24 700

Havzanın optimum üretim kapasitesi 1982 yılında 9 milyon ton satılabilir kömür olarak tahmin edilmiştir. Bundan fazla üretim düşünülmemektedir.

2. *linyit*

görünür rezerv	3 670 000 000
muhtelif rezerv	1 645 000 000
mümkün rezerv	2 875 000 000
TOPLAM	8 192 000 000

Linyit üretimi ve tahminleri aşağıdadır:

yıl	*linyit* (1 000 *t satılabilir*)
1960	2 698
1964	4 135
1967	5 000
1972	5 600
1977	8 890
1982	11 800
1987	16 800
1992	21 620
2000	26 620

3. *Bitümlü şist.* Bitümlü şistlerden petrol ürünleri üretilebildiği gibi, doğrudan doğruya yakıt olarak kullanmak suretiyle termik santrallar kurulması ve ucuz enerji elde edilmesi de mümkündür. Türkiye'de, Göynük sahasında 2 milyar tonluk, Seyitömer bölgesinde 1 milyar tonluk, Amasya, Çeltek, Niğde, Ulukışla, Manisa - Demirci, Bolu, Mengen, Nallıhan ve Gölpazarı sahalarında bitümlü şist yatakları vardır.

4. *Petrol ve L P G.* Türkiye'de halen bilinen petrol rezervlerinin 690 milyon ton olduğu ve bunun 80 - 100 milyon tonundan faydalanılabileceği hesaplanmıştır. Üretim ve tüketim seviyeleri yıllara göre (1 000 ton olarak):

yıl	*üretim*	*tüketim*
1968	6 300	6 500
1969	6 935	7 400
tahminî		
1970	6 130	8 500
1971	11 110	9 800
1972	13 390	11 300

Tüketim durumu bundan sonraki yıllar için (1 000 t):

1975	17 400
1976	20 000
1977	22 900
1978	26 000
1979	29 300
1980	32 800
1981	36 400
1982	40 000

Bu rakamlara LPG, benzin, iprajet, gazyağı, motorin, çeşitli cins fuel oiller ile asfalt ve madenî yağlar dahildir. Ham petrol miktarını bulmak için bu rakamlara yüzde 5 ilâve etmek gerekir. Aynı artış temposu ile 2000 yılında 103 milyon tonun üzerinde ham petrole ihtiyaç olacağı anlaşılmaktadır. Rezervler bugünkü durumu ile kâfi gelmediğine göre ham petrolü ithal etmemiz ve kuracağımız rafinerilerde işlememiz gerekecektir.

5. *Tabiî gaz.* Halen Siirt ilinin Dodan bölgesinde bulunmuş bir tabiî gaz yatağı vardır. Ancak sanayi merkezlerinden uzak oluşu kullanılma alanlarını sınırlandırmaktadır. Günde 283 000 m^3 gaz verebilen bu yatağın rezervi bilinmiyor.

6. *Hidrolik enerji.* Türkiye'de toplam hidrolik enerji potansiyelinin 65,3 milyar kW/s enerjiye eşit olduğu ifade edilir. Yapılmış olan etüt ve incelemelerin bütün akarsuları ve dereleri kapsadığı iddia edilemez. 65,3 milyar kW/s'lik potansiyelden istifade yüzdesi şöyledir:

yıl	*yüzde*
1964	2,53
1965	3,47
1966	3,55
1967	3,63
tahminî	
1972	14,9
1977	21,6
1982	43,2
1987	46,7
1992	50,5
2000	55,1

Buna göre 2000 yılında hidroelektrik kaynaklardan 36-40 milyar kW/s enerji üretilebilecektir; bu miktar 180 kW/s'lik elektrik enerjisi ihtiyacının yüzde 22'sine ve genel enerji ihtiyacının da yüzde 2,3'üne tekabül etmektedir.

7. *Nükleer enerji.* Nükleer enerji reaktörlerinin uranyum ve toryum gibi radyoaktif elementlerle çalıştığı ve bir termik santral niteliği taşıdığı malûmdur. Türkiye'deki uranyum rezervleri henüz bulunmuş değildir. Ancak Salihli - Demirci bölgesinde tespit edilen ve halen etütleri devam etmekte olan rezervlerin önemli olduğu söylenmektedir. 1977 Yılından 1987 yılına kadar uranyum ithal edileceği, 1987'de 200 ton, 1992'de 700 ton ve 2000 yılında 1 500 ton uranyum üretileceği öngörülmektedir. Bu miktar malzeme ile 2000 yılında toplam enerji ihtiyacının yüzde 27'sinin üretilebileceği kabul edilmektedir.

8. *Jeotermik enerji.* Türkiye'de Denizli yakınlarında tespit edilen yeraltı buharlarının yeterli basınç ve ısıya sahip olması halinde bu kaynaktan enerji üretilebilecektir. Çıkan buharın yüksekliği 70-80 m civarındadır; bundan yüzde 70 buhar elde edilmektedir. Buharın 180°C'taki basıncı 5-7 kg/sm²'dir. ve saatte 200 ton buhar fışkırmaktadır. İlk sondalara göre burada 100 MW'lık bir santral (termik santral) kurularak yılda 700 milyon kW/s elektrik üretilebilir. Bütün bölgenin araştırması bitince 1 000 - 1 500 MW'lık bir santralla 8 - 10 milyar kW/s elektrik üretilebilir. Jeotermik santrallarda elektriğin kW/s maliyeti diğerlerine oranla yüzde 30 ucuz olacaktır. Böylece buradan elde edilecek enerji, Keban hidroelektrik santralının birkaç katı olacaktır. Batı Anadolu'daki buhar yatakları üzerine kurulacak ilk elektrik santralı 1970 yılı içinde ihale edilecektir.

9. *Güneş, med - cezir ve rüzgâr enerjileri.* Türkiye'de med-cezir enerjilerinden yararlanarak enerji üretimi henüz uygulanmıyor. Çok ufak güçte pervanelerin rüzgâr gücüyle hareket ederek birkaç kW'lık enerji üretmesi ise, sözü edilmeyecek kadar önemsizdir.

10. *Odun ve tezek.* Türkiye'de genel enerji içinde odun ve tezeğin kapladığı yer çok önemlidir. Rakamlar tam olarak bilinmemekle beraber, halen yılda 100 milyon tondan fazla yaş gübre elde edilmekte, bundan da 30 milyon ton tezek üretilerek yakılmaktadır. Bu miktar 15 milyon ton linyite tekabül eder.

Odun üretimi yılda 15 milyon ton kadardır. Bunun 1982'de 18 milyon tona ulaşacağı söylenmektedir. Tüketim ise 1967'de 6 milyon ton iken 1982'de 10 milyon ton olacaktır.

1972 Yılından itibaren elektrik enerjisinin hangi kaynaklardan elde edileceği yüzde olarak şöyledir:

	1972	1982	1992	2000
taşkömürü	6,9	2,4	3,53	2,00
linyit	12,3	7,6	28,07	20,94
petrol	32,5	15,6	24,05	33,23
hidrolik	47,8	66,7	26,46	16,38
nükleer	—	7,3	17,64	27,31
diğer	0,5	0,4	0,25	0,16

Enerji tüketiminde kaynakların yüzde oranları:

	1950	1960	1967
taşkömürü	28,2	22,6	17,4
linyit	5,6	9,8	11,5
petrol	8,4	17,0	32,4
hidrolik	0,04	0,8	1,2
odun	34,9	30,0	22,6
tezek	22,9	19,8	14,9

1972'den itibaren, yalnız ticarî enerji için aynı tablo şu değerleri verir (yüzde olarak):

	1972	1977	1982	1987	1992	2000
taşkömürü	21,5	17,1	13,4	14,2	13,2	12,6
linyit	15,4	16,6	14,6	16,1	15,3	12,9
petrol	58,5	61,2	65,9	64,8	66,6	68,8
nükleer	—	1,0	0,6	0,9	1,8	3,4
hidrolik	4,6	4,1	5,5	4,0	3,1	2,3

Birinci enerji tüketimi (bin ton):

yıllar	*taşkömürü*	*linyit*	*petrol ürünleri*
1966	4 665	4 920	5 002
1967	4 700	5 600	5 540
1968	4 750	6 150	6 280

odun	*tezek*	*hidrolik enerji (milyon kW/s)*
8 100	16 020	2 317,8
8 000	15 900	2 345
8 000	15 800	2 375

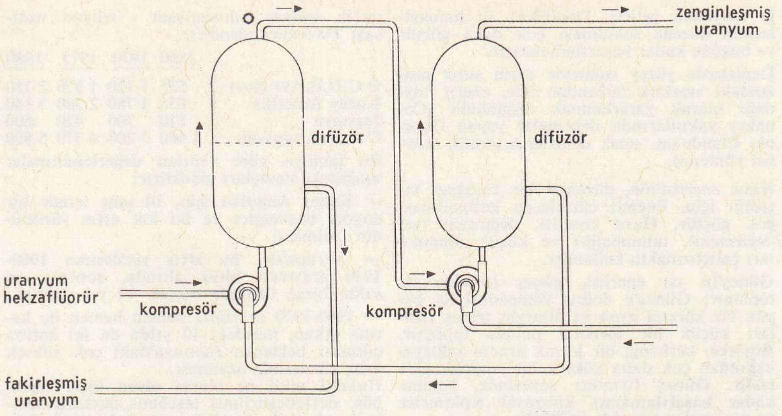

uranyum izotoplarının gaz yayınması metoduyle ayrılması

Taşkömürü eşdeğeri olarak birincil enerji tüketimi (bin ton):

yıllar	*taşkömürü*	*linyit*	*petrol ürünleri*
1966	4 665	3 267	8 006
1967	4 700	3 733	8 800
1968	4 750	4 100	10 080

odun	*tezek*	*hidrolik enerji (milyon kW/s)*
3 810	5 850	1 391
3 800	5 800	1 430
3 800	5 750	1 449

— Devl. huk. Nükleer enerji alanında hukukî sorumlulukla ilgili olarak Paris'te 29 temmuz 1960'ta yapılan sözleşme, bu alanda geçerli olacak bütün ilkeleri ortaya koydu. Brüksel'de 31 ocak 1963'te imzalanan anlaşma ise, Paris sözleşmesini tamamladı ve nükleer kaza halinde ödenecek tazminat aralık 1965 tarihli bir kanunla onaylandı. Aynı gün çıkan bir başka kanun, geçici olarak nükleer kazalarla ilgili özel bir sorumluluk düzeni ortaya koydu. 12 Aralık 1965'te çıkan üçüncü bir kanun nükleer gemi işleticilerinin sorumluluğunu belirledi. Bu son iki kanun, başka hiç bir kimseyi araya sokmadan, tesis veya gemi işlettirene karşı doğrudan doğruya sınırlı bir hak iddiasını mümkün kılan bir sorumluluk düzeni ortaya koydu. Zarar görenin hareketinin kasıtlı olması tazminat ödenmesini ortadan kaldırır. Bir nükleer kazada meydana gelen zararın tespit edilen sorumluluk sınırını aşması halinde her duruma uygun bir kararname ile işlem yapılır.

— Fizyol. *Sinirlerin spesifik enerjisi.* Sinirlerin spesifik enerjisini bulan J. Müller'dir (1801 - 1858): bir duygu sinir iplikçiği uyarılırsa, meselâ bir görme iplikçiği, uyarmanın cinsi ne olursa olsun meydana getireceği duygu her zaman bir ışık duyusu olacaktır. Deneysel olarak görme sinirine bir dokunum iplikçiği birleştirilirse bu dokunum iplikçiğinin uyarılması yine bir ışık duyusu verecektir. Başka bir deyimle duygu merkezleri kendilerine öz olan duygudan başka duyu veremezler. Göze vurulan bir darbe sonunda binlerce ışık görmenin nedeni böylece açıklanmış olur.

— Sanay. Sanayide başlıca şu enerji şekilleri kullanılır: *ısı enerjisi* (veya *termik enerji*), *mekanik enerji* ve *kimyasal enerji*. Bu enerjiler birbirine dönüşebilir. Meselâ ısı, mekanik işe veya kimyasal tepkimeye dönüştüğü gibi, mekanik iş ve kimyasal tepkime de ısıya dönüşebilir. Bununla birlikte mekanik iş ısıdan daha soylu bir enerjidir; çünkü, bir iş tamamen ısıya dönüştürülebildiği halde, bu olayın tersi mutlak anlamda doğru değildir: ısı işe dönüşürken, dönüşme noktasından daha düşük sıcaklıklarda kayba uğrar. Aynı şekilde uranyum atomlarının parçalanması ısı verir, fakat tersinir bir olay değildir. Evrenin bütününde bir enerji değersizlenmesi sözkonusudur. Yeryüzündeki bütün enerji kaynakları kökünü, dolaylı veya dolaysız olarak, ya Güneş'ten ya Yer kütlesinde bulunan radyoaktif element atomlarının parçalanmasından alır. Güneş ışınları, yeryüzünde, hayvansal ve bitkisel hayatın biyokimyasal tepkimelerinde kaçınılmaz olan ışık ve sıcaklık şartlarını sağlamak için gereklidir. Canlı organizma kalıntılarının başlıcaları karbonhidratlardır. Günümüzde ormanlar, yakacak olarak önemli bir enerji kaynağıdır. Hayatın başlangıcından bu yana jeolojik devirler boyunca, canlı organizmaların kalıntıları çok büyük bir enerji deposu şeklinde yığılmıştır. İnorganik tortular içinde dağılmış ve değerinden kaybetmiş canlı organizma kalıntıları çoktur. Fakat bazı bölgelerde kalın bir tabaka halinde bitki kalıntıları yığılmış ve maden kömürü tabakalarını, daha sonra da linyit yataklarını oluşturmuştur; bugün bu yataklardan maden kömürü ve linyit çıkarılmaktadır. Diğer organik kalıntılar petrol ve doğal gazlara dönüşmüştür; bir petrol yatağının oluşum kütlesinde, bir metreküp inorganik tortu içinde bulunduğu kabul edilir. Bu küçük damlacıklar, topraktaki basınçla itilerek yükselir ve yer yer delikli veya çatlak kayaların arasında yoğunlaşır; bu arazi, bir antiklinal meydana getiren su geçirmez bir toprak tabakasıyle kaplı olduğu zaman, damlacıklar daha yukarılara çıkamaz ve işletmeye elverişli bir petrol yatağı meydana getirir; bununla birlikte, petrolün büyük bir kısmı, ana kayanın gözeneklerine dolduğu için çıkarılamaz. Bazı özel bölgelerde ve bazı arazilerde işletilebilir durumda bulunan fosil enerji depolarından, maden kömürü, gaz, linyit ve petrol şeklinde yararlanılmaktadır. Her ne kadar bu çok geniş yataklar tükenmemişse de, yeniden oluşma imkânları yoktur. Günümüzün sanayi devri, her on yılda bir elektrik enerjisi tüketimini iki katına çıkardığı için, sıvı ve gaz fosil enerji depolarının tükenmesi ihtimali vardır (kömür yatakları henüz çok geniştir). Günlük dilde *kara elmas* adıyle anılması, maden kömürünün yakıt değerini gösterir. Doğal gaz da ucuzluğu yönünden çok önemli bir enerji kaynağıdır. Eskiden kullanılan ve sonradan kömür, petrol ve gaz yararına bırakılan doğal kaynaklara da önem vermek gerekir.

Hidrolik enerji de dolaylı olarak Güneş'e dayanır: buharlaşmayı, bulutların oluşumunu ve böylece dağlara kar veya yağmur düşmesiyle suyun dolaşan sürekliliğini sağlayan Güneş ısısıdır. Mümkün olduğu kadar yüksek yapılan barajlar, suları toplamaya ve borulara sevketmeye yarar; bu borulardan büyük bir hızla inen ve boru çeperlerini basınçla iten bu su kütlesinin enerjisi *hidrolik bir türbinde* mekanik enerjiyi taşınması ve kullanılması kolay *elektrik enerjisine* çeviren bir alternatörü çalıştırır. Dağın yüksekliği ile deniz seviyesi arasındaki fark, arka arkaya sıralanan ve herbiri bir barajla donatılan çağlayanların dökülmesine yol açar. Böylece aynı su, birçok türbini çalıştırır; kaynaktan uzaklaştıkça suyun düşme seviyesi azalır, buna karşılık yan suların katılmasıyle debisi çoğalır. Günümüzde, çok küçük su yataklarında ve küçük yükseltilerde bile barajlar yaparak, kullanılabilir hidrolik enerjiden azamî yararlanma yolları aranmaktadır; toplanan suyun enerjisini çoğaltmak için ırmak yataklarını değiştiren, dağları kateden galeriler yapılmaktadır. Gelgit olaylarıyle yükselen deniz suları, yararlanılabilecek bir enerji kayna-

ğı meydana getirir. Denizdeki su hareketlerinin düzene sokulması çok daha güçtür ve bugüne kadar başarılamamıştır.

Denizlerde yüzey sularıyla derin sular arasındaki sıcaklık farkından bile, enerji kaynağı olarak yararlanmak düşünüldü (Conakry yakınlarında denemeler yapan Georges Claude'un, sıcak denizlerin termik enerjisi yöntemi).

Hava enerjisi'nin, düzensiz bir karakter taşıdığı için, önemli cihazlarda kullanılması çok güçtür. Hava enerjisi, değirmen (*yel değirmeni*), tulumbaları ve küçük dinamoları çalıştırmakta kullanılır.

Güneş'in ısı enerjisi, *güneş fırınları*'nda toplanır; Güneş'e doğru yönlendirilmiş büyük bir küresel ayna yardımıyle, güneş ışınları küçük bir merkezî potada toplanır. Böylece, herhangi bir klasik aracın sağlayacağından çok daha yüksek bir sıcaklık elde edilir. Güneş fırınları sayesinde, bugüne kadar başarılamamış kimyasal tepkimeler ve ergitmeler gerçekleştirilebilir.

Nükleer enerji veya *atom* enerjisi*, insanoğlunun durmadan artan enerji ihtiyacını karşılayacaktır. Günümüzde, iri uranyum çubuklarda toplanmış uranyum atomlarının veya uranyumun radyoaktifliğiyle üretilmiş platonyum gibi daha radyoaktif elementlerin atomlarının parçalanmasıyle çıkan ısıdan yararlanılır. *Atom pillerinin* ısısı eylemsiz bir akışkanla taşınır ve bir alternatörde elektrik enerjisine çevrilir. Yeryüzünde oldukça bol bulunan uranyum sayesinde insanlık, tükenmez olmamakla birlikte önemli bir yedek olarak, yeni bir enerji kaynağı elde etmiştir. Gelecekte belki de, hidrojen gibi, çok yaygın bir cisim üstünde gerçekleştirilecek atom parçalanması yoluyla elde edilmiş ısı kullanılır duruma sokulacaktır. Enerjinin, üretim yerinden kullanma yerine taşınması önemli bir problemdir. *Enerji iletimi* sırasında, ısıya dönüşmüş sürtünme veya doğrudan doğruya ısı şeklinde ortaya çıkan bir enerji kaybı meydana gelir. Bunun için enerjiyi mümkün olan en kısa mesafeye taşımak ve en az kayıp veren taşıyıcı akışkan kullanmak gerekir. Buhar, ancak kazanla alternatör arasında çok kısa mesafeli ulaşıma yararlı olan bir akışkandır; uzun mesafelerde yapılacak taşımalarda, yalıtılmış olmasına rağmen borularda önemli derecede ısı kaybını göze almak gerekir. Sıkıştırılmış hava çok düşük verimli bir enerji taşıyıcısıdır: borulardaki kayıp dahil, sıkıştırılmış havayı sağlamak için kullanılan enerjinin yüzde 10'u bile geri alınamaz; buna rağmen kullanışlılığı ve güvenli oluşu yüzünden, Avrupa maden ocaklarında sıkıştırılmış hava çok kullanılır.

Transformatörle çok yüksek gerilimlere (400 000 volt) çıkarılmış akımdan yararlanmak şartıyle elektrik, uzun mesafelere yüksek güçte taşınabilir.

Uzun mesafelere enerji ayrıca titreşimler şeklinde taşınabilir; ancak alıcılar, yayınlanan enerjinin çok küçük bir kısmını alabilir.

● *Elektrik enerjisi.* Çağdaş dünyanın ekonomik faaliyetinde gittikçe büyük bir yer tutan gelişmiş bir enerji şeklidir. Kullanılışındaki kolaylıklar (başka bir şekildeki enerjiye kolaylıkla dönüştürülebilir), iletim ve dağıtım imkânları, gitikçe daha geniş çapta kullanılması ve teknik ilerleme sonucu maliyetinin sabit paraya oranla düzenli olarak düşmesi, elektrik enerjisinin senelik artış yüzdesini, dünyada tüketilen enerjinin artış yüzdesinin iki katına yaklaştırmıştır.

1950-1965 Dönemine göre yapılan hesap, on yıllık bir devre için yıllık tüketimde iki kata ulaşan bir artış olduğunu göstermiştir. Bu artışın süresiz olarak devam edeceği söylenemez; sonunda bir doymuşluk durumu ortaya çıkacaktır. Ama ekonomi yönünde Fransa'dan daha gelişmiş olan Kanada ve A.B.D. göz önüne alınırsa, bu doymuşluk halinin Batı Avrupa ülkeleri için on beş yirmi yıldan önce ortaya çıkmayacağı ileri sürülebilir. İktisadî Kalkınma ve İşbirliği (O.C.D.E.) teşkilâtının, bu teşkilâta bağlı üye ülkelerin elektrik enerjisi tüketimindeki artış ile ilgili olarak 1966'da yayımladığı incelemede geleceğe ait üretim ile ilgili aşağıdaki tahminler bulunur (miktarlar, milyar kilowat-saat - trilyon watt-saat TWS cinsindendir).

		1960	1970	1975	1980
O.C.D.E.Avrupası	:	535	1 120	1 570	2 150
Kuzey Amerika	:	955	1 780	2 380	3 140
Japonya	:	110	300	420	600
O.C.D.E. toplamı	:	1 600	3 200	4 370	5 890

Bu tabloya göre yapılan değerlendirmeler aşağıdaki sonuçları gerektirir:

— Kuzey Amerika için, 10 sene içinde bir doyma başlangıcı ve iki kat artış yüzdesinin azalması;

— Avrupa'da, bu artış yüzdesinin 1960-1970 arasında biraz altında, sonraki on yılda biraz üstünde olarak 10 yıl sürmesi;

— 1960-1970 arasında hemen hemen üç katına çıkan, ilerideki 10 yılda da iki katına çıkması beklenen Japonya'daki çok yüksek artış yüzdesinin azalması.

Hukukî şekli ne olursa olsun (özel teşebbüs, devletleştirilmiş teşebbüs, devlet hizmetleri), elektrik enerjisi sanayiinin özel iktisadî şartları vardır:

— Bu sanayi, her sene satılan akımın yüzde 45 ve yüzde 100'ü arasında değişen büyük yatırımların muntazam olarak yapılmasını zorunlu kılar. Yüzde 45 oranı, hidroelektrik enerjisinin çok az olduğu İngiltere'ye, yüzde 100 oranı da 1965'e kadar bütün elektrik enerjisini çağlayanlardan elde eden, İsviçre'ye aittir. Kamu hizmetlerini ilgilendiren yatırımlara uygulanan vergilerin her yerde aynı olmaması, bazı değişiklikler meydana getirir.

— Teçhizat uzun süre dayanır (özellikle hidrolik teçhizat ve iletim hatları): iyi bakılan bir baraj aşınmaz; bir yüksek gerilim hattı en az elli sene dayanır.

— Üretim teçhizatının tesis süresi uzundur: bir termik santral için dört sene, bir nükleer termik santral için beş sene, büyük bir hidrolik tesis için altı veya sekiz sene.

— Elektrik enerjisi dağıtıldığı şekilde stok edilemez; üretim vasıtaları her an isteği karşılayabilecek durumda olmalıdır. Bu yüzden, teçhizatı kurmaya yetecek zamanı bulmak için, bu isteğin ne olabileceği önceden tahmin edilmelidir. Bu nedenle 10 yıllık bir tahmin yapılmalıdır. Yatırımların yüksek, kurulacak tesislerin de uzun ömürlü olacağı gözönünde tutularak, bugün yapılacak yatırımlarda ilerisi için en iyi kullanma şekilleri aranmalıdır. Bu, en verimli iktisadî hali bulma problemidir ve çözümü de en az on beş yıllık bir tahmin yapılmasını gerektirir. Nihayet bazı hallerde, ileride ortaya çıkabilecek lüzumsuz masrafları önlemek amacıyle, bugün alınacak kararlar bazı gelişmelerle bağdaşmayacağından daha geniş çapta tahminler yürütmek gerekir.

● *Nükleer enerji*'nin şimdiki halde sanayide kullanılması, ancak elektrik enerjisine dönüştürülmesinden ibarettir. Genel elektrik enerjisi ihtiyacının karşılanmasında nükleer santralların payı da, dünya ölçüsüne göre pek azdır. Sanayi için üretim amacıyle kurulmuş olan santrallar çok yenidir. Gücü 100 milyon watt'ın üstünde olan ilk santral, 1958'de çalışmaya başlamış olan Büyük Britanya'daki Calder Hall santralıdır. Gücü en azından Calder Hall'a eşit olan ve on yıl içinde çalışmağa başlamış olan santralların sayısı kırktan çok değildir. Araştırma ve üretme araçları (hammadde, sermaye) masraflı bir şekilde karşılandığından ve verimlilik henüz arttırılamadığından, bu santrallar 1967'de ancak Ortak pazar, A.B.D., S.S.C.B. ve İngiltere sınırları içinde yaygınlaşabilmişti. 1966'da Nükleer santrallar Büyük Britanya elektrik enerjisi üretiminin yüzde onundan fazlasını karşılamıştır. Gücü 500 milyon watt'ın üstünde olan tesislerin (Dungeness, Oldbury ve kurulma gücü 1970'ten önce 1 000 milyon watt'ın üstünde olması gereken Wylfa Head) servise girmesiyle maliyeti düşen elektrik enerjisi, öteki enerjilerle yarışabilecektir. Büyük Britanya'nın ilerlemesi, hidrokarbon darlığı, hidroelektrik artış üzerinde dikkatle duran bir enerji siyasetine bağlıdır.

Altılar Avrupa'sında, nükleer sanayinin gelişiminin başında *Euratom* teşkilâtı vardır. Kurulmuş olan araştırma merkezlerinden (İspra, Geel, Petten, Karlsruhe) başka bazı sanayi santrallarının (özellikle Chooz) tesisinde Euratom doğrudan doğruya öncü oldu. 1967'de Fransa santrallarına (Chooz dahil) yerleştirilmiş olan güç 1 500 milyar wata yakındı. İtalya'da 600 milyar watın üstünde, Batı Almanya'da 250 milyar wat kadardı (bu sayı Lingen ve Obrigheim santrallarının servise girmesiyle 1968'de 800 milyar wata yaklaşmıştır).

Teçhizatın geliştirilmesi, nükleer enerjinin verimlilik derecesinin artırılmak istenmesinden, klasik enerji kaynaklarının azlığından ve özellikle «işletilebilen hidrolik kaynakların tükenmesi»nden ileri gelir. Elektrik enerjisi elde edilmesi bakımından nükleer enerji, bugünkü yeri ve yakın gelecekte enerji bilançosunda alacağı önemli yer açısından Birleşik Amerika ve Sovyet Rusya'da ikinci sırada gelmektedir. Diğer kaynakların az olmadığı bu ülkelerde nükleer sanayi daha çok askerî hedeflere yönelmiştir. Bununla beraber, çok büyük santrallar kurma yolunda olan yakın iki ülkede de, gücü 500 milyar wata yakın olan tesisler vardır. 1966'da dünya elektrik enerjisi ihtiyacının yüzde biri, nükleer santrallardan elde edilmiştir. Bu miktarın 1980'den itibaren yüzde 20'ye yükselmesi mümkündür. 1968'deki tesislerin bütün gücü, 15 000 milyar wat kadardır. (1964'tekinin 5 katı). Bu oranda artış ritminin hızını göstermekle, O.C.D.E.'nin (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma teşkilâtı) 1980 için ileri sürdüğü tahmini (üye ülkelerde 1 300 TWS'den fazla) doğrular mahiyettedir. Bu miktar, bütün Fransa'da üretilmekte olan elektrik enerjisinin 10 katından fazladır. (LM)

ENERJİK sıf. (*énergique*). Gücü olan, kuvvetli: *Enerjik çaba.* ‖ Güçlü bir şekilde ortaya çıkan: *Enerjik bir müdahale.* ‖ *Mec.* Hareketli, büyük bir manevî gücü olan: *Enerjik bir adam.* ‖ İfadesi güçlü, etkileyici: *Enerjik bir yüz.* (M)

ENERJİÖLÇER bls. i. İnsan kasının iş gücünü ölçmeğe yarayan cihaz. (L)

ENERJİT i. (fr. *énergite*). Hücre bil. Çok çekirdekli bir hücre içinde bir çekirdekle onun etkisi altında bulunan sitoplazmayı adlandırmak için Julius von Sach (1832-1897) tarafından teklif edilen terim.

— ANSİKL. Bir hücre genellikle tek çekirdeklidir, fakat çok çekirdekli olan hücreler de vardır (memelilerin karaciğer hücreleri, kemik iliğinin polikaryositleri, çizgili kas hücreleri); bu çok çekirdekliler içlerindeki çekirdekler kadar enerjiye sahiptirler; her bir *enerjit* oluşmaya hazır bir hücredir. Ayrı ayrı her çekirdeğe bağlı bölgeleri gücül engeller ayırır. (L)

Enerji ve Tabiî Kaynaklar bakanlığı, Türkiye Cumhuriyeti devletinin maden ve petrol gibi yeraltı servet kaynaklarıyle su ve enerji işlerini işletmek ve yürütmekle görevli bakanlık. 7 Şubat 1964 tarihinde çıkarılan 76/468/469 sayılı Bakanlar kurulu kararnamesiyle kuruldu (22 şubat 1964). Görevleri: enerji, petrol, maden, su ve atom konularıyle ilgili işleri amme menfaatine uygun şekilde takip etmek, bu alanlarda faaliyet gösteren kurumlar arasında koordinasyonu sağlamak, memleketin enerji envanterini yapmak, maden ve enerji alanında çalışacak yeni kurumlar kurmak, bakanlığa bağlı iktisadî devlet teşekküllerinin faaliyetlerini düzenlemek ve denetlemek.

Merkez teşkilâtının başında bir bakan ve müsteşar bulunur. Disiplin kurulu müsteşarın başkanlığında çalışır. Danışma birimlerini Plan Koordinasyon başkanlığı, Teftiş kurulu, Hukuk müşavirliği, İnsan Gücü Eğitim kurulu ve Savunma sekreterliği meydana getirir. Esas birimler: Enerji Dairesi başkanlığı, Maden Dairesi reisliği, Akaryakıt müdürlüğüdür.

Enerji ve Tabiî Kaynaklar bakanlığının teşkilât kanunu çıkmadığı için taşra teşkilâtıyle ilgili işler, evrakı ayrı tutulmak kaydıyle, Sanayi bakanlığı taşra teşkilâtına verildi. Bakanlığa bağlı teşkilât, Atom Enerjisi komisyonu, Devlet Su İşleri Genel müdürlüğü, Petrol Dairesi reisliği, Etibank Genel müdürlüğü, Petrol Ofisi Genel müdürlüğü, Türkiye Kömür İşletmeleri kurumu, Elektrik İşleri Etüt idaresi, Maden Tetkik Arama enstitüsü, Türkiye Petrolleri Anonom ortaklığıdır.

Enerji ve Tabiî Kaynaklar bakanları: Hüdai Oral (25 aralık 1963); Mehmet Turgut (20 şubat 1965); İbrahim Deriner (27 ekim 1965); Refet Sezgin (1 nisan 1967); Sabit Osman Avcı (13 kasım 1969). [M]

ENERJİZM i. (fr. *énergisme*). En yüce iyiliğin faaliyet olduğunu benimseyen ahlâk görüşü. (L)

ENES (Antonio José), portekizli yazar ve siyaset adamı (Lizbon 1848- Queluz 1901). Liberal eğilimli piyesleriyle ün kazandı: *Azirci'ler* (1874), *Panayır Canbazları* (1876). Basında güçlü bir polemik yazarı olarak tanındı. (L)

ENES (Ebu Enis bin Malik), Ensar'ın ileri gelenlerinden (612 ?- Basra 709 ?). Hazrec boyunun Beni Naccar soyundandır. Annesi Ümmü Suleym, kabilesiyle birlikte müslüman olunca, babası Malik ailesini bırakarak Şam'a gitti. Ümmü Suleym, Malik'in ölümünden sonra Ebu Talha Zeyd bin Sehl el-Ensarî ile evlenince, sekiz yaşındaki oğlunu, Hz. Peygamber'in hizmetine verdi. Enes, ölümüne kadar Hz. Muhammed'in hizmetinde kaldı ve onunla birlikte bütün olayları yaşadı. Bedr savaşında on yaşındaydı. Çarpışmalara katılamadığı için adı Bedir gazileri arasına alınmadı. Peygamber, kendisini çok sevdiğinden «ya Rab, bu çocuğun malını, evlâdını çoğalt» diye dua etti. Ölürken geriye 100'den fazla çocuk ve yüklüce bir servet bıraktığı söylenir. Peygamberin ölümünden sonra Ridde savaşına ve Irak'ın fethine katıldı. Basra'ya yerleşti. Bir süre şehrin imamlığını yaptı. İbnül Esas hareketinde Emevîlere karşı bir tutum takındı. Haccac Basra'ya girince kendisini yakalattı, boynuna bir ip geçirterek sokaklarda dolaştırdı. Ali'den yana olmakla suçladı. Fakat halife Abdülmelik, sahabelerin ve ensarın ileri gelenlerinden olan Enes'ten özür dileyerek serbest bıraktı. (M)

ENESCO veya **ENESCU** (Georges), romanyalı besteci ve kemancı (Dorohoi 1881-Paris 1955). Değerli bir besteciydi, fakat daha çok kemancı olarak büyük ün kazandı. Kemancılığı önce Viyana'da Helimesberger'den, sonra Paris'te Marsick'ten öğrendi. Menuhin başta olmak üzere çağının en büyük kemancılarından bazılarını yetiştirdi. Besteci olarak Massenet, Fauré ve A. Gédalge ile çalıştı. Eserleri: orkestra için *Rumen Şiiri* (1897), yaylı çalgılar için bir sekizli, orkestra için iki Rumen rapsodisi, keman ve piyano için üç sonat (1926), iki dörtlü, üç senfoni, üç piyano sonatı, *Oidipus* adında 4 perdelik bir opera (1932). Bartok gibi o da halk kaynaklarına indi, rumen müziğini çingene etkilerinden kurtardı bir rumen sanatının kurulmasını sağladı. (L)

ENEZ veya **ENEZE** sıf. *Halk dili.* Zayıf, kuvvetsiz. (M)

ENEZ, esk. **Enos,** Marmara bölgesinde (Ergene bölümü, Edirne ili) ilçe merkezi; 1 808 nüf. Meriç deltasındaki Dalyan gölünün kuzeyinde kurulmuştur. Ortaçağda Cenevizliler tarafından kurulan kasabada oldukça iyi muhafaza edilmiş surlar ve kilise kalıntıları vardır. Surlarının genişliği, eskiden önemli bir şehir olduğunu gösteriyor. Taşıdığı alüvyonlarıyle Meriç deltasını büyütmeden önce Enez önemli bir limandı. Fatih Sultan Mehmed zamanında osmanlı idaresine geçti (1456). Bugün iki mahalleden ibaret sönük bir kasabadır. 1953'ten beri ilçe merkezidir. — *Enez ilçesi,* 458 km², 11 930 nüf. Tek bucağı ve 19 köyü vardır. Tarım. Hayvancılık. Meriç vâdisinde çeltik ekimi. Balıkçılık. (M)

Enez-Midye hattı, 1912-1913 Balkan savaşı sonunda Osmanlı devletinin Avrupa kıtasındaki sınırını gösteren hat. Osmanlı devleti Balkan savaşında yenilince, Londra'da düzenlenen bir konferansta önce sınır meseleleri ileri sürüldü. Birinci Balkan savaşı sonunda Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan, Yunanistan orduları karşısında, Çatalca hattında savunmaya geçen osmanlı kuvvetleri düşmanı burada durdurunca Bulgarlarla barış imzalandı (1912). Bu sırada, İngiltere'nin başkanlığı altında birtakım avrupa devletleri, Osmanlı imparatorluğuna bir nota vererek barıştan önce ele alınacak meselelerin neler olabileceğini bildirdiler. Bu teklifler arasında Edirne'nin Bulgarlara, bütün Akdeniz adalarının da büyük devletlere bırakılması yer alıyordu. Sadrazam Kâmil Paşanın başkanlığında toplanan nazırlar heyeti ve hanedan ileri gelenleri, İngiltere'nin öne sürdüğü görüşü benimsediler. Hem bu görüşün benimsenmesi hem de Edirne'de kuşatılan Şükrü Paşa kuvvetlerine gerekli yardımın gönderilemeyişi birtakım genç subaylar arasında hoşnutsuzluğa yol açtı. Bunun sonucu olarak Babı âli* baskınında, harbiye nazırı Nazım Paşa öldürülerek Kâmil Paşa istifaya zorlandı (23 ocak 1913). Yeni başkumandan İzzet Paşa Edirne'yi kurtarmak amacıyle Bulgarlarla yapılan antlaşmayı bozarak karşı saldırıya geçti. Fakat başarı sağlanamadı. Bunun üzerine bir aralık kesilen Londra görüşmeleri yeniden başladı. Bu görüşmelerde Osmanlı devletini temsil eden Osman Nuri Paşa, nafia nazırı Basarya Efendi, hukuk müşaviri Ahmed Reşid Bey, Balkan devletleriyle Osmanlılar arasında 30 mayıs 1913'te bir barışa hazırlık antlaşması imzaladılar. Bu antlaşmaya göre, Osmanlı imparatorluğu, Avrupa'da bulunan topraklarının, Adalar denizindeki Enez'den Karadeniz'deki Midye'ye kadar uzanan çizginin batısında kalan (Enez-Midye hattı) bölümünü (Arnavutluk dışta kalmak üzere) Balkan devletlerine bırakacak ve Enez - Midye hattı, milletlerarası bir komisyon tarafından tayin edilecekti. Bu hükmün, kısa bir süre içinde halk arasında tepkiler yarattığı, birtakım millî meselelerin ortaya çıkmasına yol açtığı görüldü. Önceden mânâsı kesinlikle anlaşılmayan bu sınır çizgisinin, bütün Trakya bölgesini düşmanlara bıraktığı bulgar delegesi Danev'in açıklamasından anlaşıldı. Enez-Midye hattının hangi noktalardan geçeceği bu husustaki antlaşma maddeleri uygulamaya konulmadığından belli değildir. Ancak, Danev'in açıklamasından anlaşılıyordu ki, bu hat, Midye doğusunda Karadeniz üzerinde bir noktadan başlatılıp Muratlı'ya kadar Ergene boyunca gidecek, sonra Keşan'la Malkara arasından geçerek Ege'ye kadar su bölümü çizgisi boyunca ilerledikten sonra Enez'in doğusunda Eğrice burnuna ulaşacaktı. Londra anlaşmasının hükümlerine dayanarak, Osmanlı topraklarını paylaşmağa kalkan Sırp, Bulgar ve Yunanlılar birbiriyle anlaşamayınca aralarında çekişmeler başladı. Bundan yararlanan Romanya, Bulgaristan'a karşı savaşa katıldı. Bu karışıklık karşısında Osmanlı devleti, Trakya topraklarını Balkan devletlerine bırakan Londra anlaşmasının birtakım maddelerinin değiştirilmesi ve Edirne'nin geri alınması yollarını aramağa başladı. Talât, Enver ve Cemal Beylerin baskısı altında kalan sadrazam 1913 tarihli sözlü bir nota ile osmanlı ordusuna yürüyüş emrini verdi. Kısa bir süre içinde Edirne kurtarıldı, Mustafa Paşaya kadar ilerlendi. Hurşid Paşa kolordusundan seçilen oldukça çevik kuvvetlerden kurulu osmanlı ordusu Enver Bey ile İbrahim Bey kumandası altında daha önce anlaşma ile belirtilen sınırı aştı. Bu durum karşısında başta İngiltere olmak üzere bazı Avrupa devletleri sert tepkiler gösterdi. Fakat bundan bir sonuç alamadıkları gibi, osmanlı ordusunun ilerlemesine de engel olamadılar. Hızla ilerleyen ordu Babıâlinin emri üzerine Meriç ırmağı kıyısında durdu. Meriç ırmağının batı kesiminde kalan bütün toprakları Balkan devletlerine bırakacak olan bu davranış, 1913 İstanbul, 1915 Sofya ve Lozan antlaşmalarına temel olabilecek bir nitelik taşıdığından her üçünde de siyasî bir dayanak olarak öne sürüldü. (M)

ENF i. (ar. k.). *Esk.* Bir şeyin uç kısmı. ‖ Burun: *Senin kulağının, gözünün, burnunun adı ne diye üzn, ayn ve enf olacakmış?* (F.R. Atay). ‖ Kibir, gurur. ‖ *Kesr-i enf,* bir kimsenin burnunu, kibrini kırma.
◆ **Enfî** sıf. Burunla ilgili olan. (M)

ENFAᶜ sıf. (ar. *nef*ᶜ, *yarar*'dan *nâfi*ᶜ>*enfa*ᶜ). *Esk.* Daha, en yararlı, çok faydalı. (M)

ENFÂL çoğl. i. (ar. *nefel*'den *enfâl*). *Esk.* Düşmandan ele geçirilen mallar, ganimetler. (M)

Enfâl suresi, *Kur'an-ı Kerim*'in VIII. suresi, 75 ayettir. Medine'de indirildi. İçinde enfâl (harb ganimetleri) söz konusu edildiği için bu adla anıldı. Bedir* gazasından sonra Mekke müşriklerinden alınan ganimetlerin bölüşülmesinde müslümanlar arasında anlaşmazlık çıktığında bu sure indirildi. Bu surede müminlere ganimetlerin bölüşülmesinde Allah ve Resulüne uymaları bildirilir ve Bedir savaşında Allah'ın kendilerine yaptığı yardım hatırlatılır. (M)

Enfant et les Sortilèges (*Çocuk ve Büyücüler*), iki bölümlük lirik fantezi; müzik: Ravel (1920-1925); libretto Colette. Bk. ÇOCUK VE BÜYÜCÜLER. (L)

ENFANTİN (Barthélemy Prosper), **Père Enfantin** denir, fransız mühendis ve iktisatçısı (Paris 1796-ay.y. 1864). Bir bankacının oğlu idi. Ecole Polytèchnique'te okudu. 1814'te Paris'in savunmasına katıldı. Bir şarap yayınevinin temsilcisi olarak Almanya, Hollanda ve Rusya'yı dolaştı, sonra çeşitli kredi kurumlarında çalıştı. Gizli derneklerde görev aldı ve Saint-Simon ile tanıştı. Onun eserini sürdürmek amacıyle çıkardığı *le Producteur* ve *Le Globe* adlı gazetelerde yazdığı yazılarda yeni doktrinin belli başlı iktisadî görünüşünü belirledi. 1828'de, hareket bir çeşit din niteliğine büründü. Bazard ile Enfantin kısa zamanda kırk bin kişinin katıldığı bu dinin iki büyük önderi oldu. Bazard bir siyasî parti kurmak, Enfantin ise, devletle çatışmadan, ahlâkî ve sosyal bir devrim yapmak istiyordu. 1831'de, hareket ikiye bölündü. Enfantin, Ménilmontant'da örnek bir topluluk kurdu; 1832'de kanunsuz dernek kurmak ve ahlâka aykırı hareket etmek suçundan bir yıl hapse mahkûm oldu. Kısa zamanda affa uğradı ve Mısır'a gitti. Orada Süveyş kanalını açmak amacıyle bir şirket kurdu. Malî güçlükler karşısında Fransa'ya döndü, çiftçiliğe başladı (1835), sonra Lyon'da yurdun iktisadî ve malî işlerinde önemli bir rol oynamağa başlayan eski öğrencilerinin yardımı ile, 1845'te Lyon Demiryolu kumpanyasını kurdu ve yönetti.
Enfantin, zamanın aydınları üzerinde, özellikle, Adolphe Blanqui, Michel Chevalier, Léon Halévy, Péreire kardeşler v.b. üzerinde büyük etki yaptı. *Globe*'deki yazıları *Economie Politique* (İktisat) [1831] adı altında bir citlik kitap halinde yayımlandı. *La Morale* (Ahlâk) [1832] adlı eseri yüzünden Ağır Ceza mahkemesinde yargılandı. *La Vie Eternelle* (Sonsuz Hayat) [1863] adlı eseri bir çeşit dinî vasiyetnamedir. (L)

ENFARKTÜS i. (lat. *infarctus,* dolmuş'tan). Patol. Önceleri bir organın dolma içi manzarası veren lezyonu; bugün tromboz veya amboli sonucu bir atardamar tıkanmasından ileri gelen genellikle nekrotik bir bağır bozukluğu veya lezyonu. ‖ *Beyaz enfarktüs,* kan akımının tam kesilmesi yüzünden nekroze olan dokunun tam kansız kalmasına yol açan enfarktüs. ‖ *Kırmızı enfarktüs,* çevre dokuların zayıflığı veya geçirimliliği yüzünden lezyonun kanla dolu olmasına yol açan enfarktüs. ‖ *Miyokard enfarktüsü, akciğer enfarktüsü* v.b. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Enfarktüs* bir atardamar tıkanmasından ileri geldiğinden tıkanmış olan damarın beslediği bütün bölgede gelişir. Bu bölge akciğerde bir kesik koni, kalp kasında (miyokard'da) bir kas iplik demeti v.b. şeklindedir. Tıkanma ne kadar büyük bir damardaysa, yani beslediği alan ne kadar genişse lezyon da o kadar yaygın olur. Miyokard enfarktüsü koroner dolaşım yetersizliğinin en büyük olayıdır; genellikle sol koronerin veya karıncıklar arası bölmenin atardamarlarının trombozundan ileri gelir. Bu tromboz arteriosklerozdan ileri gelen

Georges ENESCO

Ravel'in «Enfant et les Sortilèges»inden «Bahçe» sahnesi

Foto. Lipnitzki (LAROUSSE)

Barthélemy Père
ENFANTİN

soysuzlaşmalar üzerinde gelişir ve dolaşımı daha da yavaşlatan damar sıkışmaları tarafından teşvik edilmiş olur. Klinik görünüşü değişiktir: bazen anî ölüme, bazen şiddetli «angor»a, göğüs ağrısına, anjin dö puatrin krizine, uzayan ve şok yapan bir ağrıya, ateşe, dolaşım kollapsüsüne, damar basıncının düşmesine (tansiyon azalmasına) sebep olur. Bazı vak'alarda belirtiler çok hafiftir ve dikkati başka organlara doğru çeker (meselâ sindirim kanalı). *Miyokard enfarktüsü* lezyonun tam yerini ve yaygınlığını tayine yarayacak önemli elektrokardiyografik değişikliklere yolaçar. Tekrarlanan muayeneler hastalığın gelişme şeklini kontrol etmeğe yarar. Tam istirahat ve uygun tedavi sayesinde çok zaman tam veya kısmî bir şifa elde edilir, fakat sebep olan damar hastalığı ile kanın pıhtılaşması bakımından alınacak ihtiyat tedbirlerinin unutulmaması gerekir. Gerek damar hastalığının gerekse kan pıhtılaşması bozukluklarının düzeltilebileceği gözönünde bulundurulmalıdır. *Akciğer enfarktüsü*, çok zaman çevredeki bir toplardamar lezyonu veya kalp lezyonundan kalkan bir amboliden olur. Bazen akciğer atardamarlarından birinin lezyonundan olur. Mekanizması çok zaman bir trombozdur. Kapı sulandırıcıların (antikoagülanların), kullanılması akciğer enfarktüsünün pronostiğini çok değiştirmiş ve özellikle flebitlerin seyrinde sıklıklarını çok azaltmıştır. Mezanterde, karaciğer, dalak gibi dolu organlarda, cinsel organlarda, (rahim ve eklentilerin enfarktüsü gibi) enfarktüslere rastlanır. Plasenta'da da enfarktüs görülebilir ve gebeliği de tehdit edebilir. (L)

ENFARSİSMAN i. (fr. *infarcissement*). Patol. Bir doku veya organda bir enfarktüsün meydana gelmesi. (L)

ENFAS çoğl. i. (ar. *nefes*'ten *enfâs*). *Esk.* Nefesler. || Peygamber, veli gibi din ulularının iyileştirici veya irşat edici duaları. || *Enfâs-ı hayriye*, hayırlı nefesler. || *Enfâs-ı ma'dûde*, («sayılı nefesler») ömür. || *Enfâs-ı Mesih*, Hz. İsa'nın diriltici nefesi. || *Tekmil-i enfâs-ı ma'dûde-i hayat etmek*, ölmek. (M)

ENFEKSİYON i. (lat. *infecto, inficere*, içine işlemek'ten fr. *infection*). Patol. Mikrobun organizmaya girdikten sonra geliştiği yer. (Enfeksiyon terimi çok zaman dar anlamında parazitin dokulara yerleşmesinden önceki girişini belirtmek için kullanılır. Bu durumda da bulaşma işinin bir safhasını göstermiş olur. Bu anlamdan kaçınmak gerekir. Ayrıca kimi zaman da toprakta mikroorganizmaların gelişmesini anlatmak için kullanılır. Enfeksiyon, organizmaya çokhücreli parazitlerin girmesi ve gelişmesi demek olan enfestasyon'la aynı şey değildir.)

— ANSİKL. Patol. *Enfeksiyon* (difteri, tifo v.b. gibi) her zaman aynı hastalığa yol açan, yani yalnız o hastalığa özgü olan etkenlerin, ya da (streptokoklar, stafilokoklar v.b. gibi) yerleştikleri yere ve geliştikleri ortama göre çeşitli belirtiler gösteren, dolayısıyle de belirli bir hastalığa özgü olmayan etkenlerin sonucu olarak ortaya çıkar. Özellikle çıkardığı toksinlerle etki yapan hastalık etkeni, yayılmayarak sadece organizmaya girmiş olduğu yerde kalabildiği gibi, bütün organizmaya yayılarak septisemiye de yol açabilir. Enfeksiyonlara yol açan ve mikrop genel adı altında toplanan (basiller, bakteriler, protozoerler, süzgeçten geçen virüsler gibi) etkenler bunlardır. (L)

ENFES sıf. (ar. *nefîs*'ten *enfes*). Çok nefis, en güzel: *Enfes bir yemek.*

— *Esk. Enfes-i âsâr*, eserlerin en değerli olanı. || *Enfes-i et'ime*, yemeklerin en güzeli. (M)

ENFİ veya **BURNAZ HASAN AĞA**. Bk. HASAN AĞA (Burnaz)

ENFİDAVİLLE, kuzey Tunus'ta kasaba, Hammamet körfezi kıyısı yakınında; 3 700 nüf. Enfida arazisinin (100 000 hektar) merkezi; 1880'de Tunus beyi Hayrettin'in nazırı tarafından, Marsilya'daki Fransız-Afrika cemiyetine satıldı; 1955'e kadar bu cemiyetin mülkü olarak kaldı. Tahıl tarımı ve zeytinlikler. (L)

ENFİELD, İngiltere'de (Middlesex) şehir, Londra'nın kuzeyinde; 266 600 nüf. XVI. yy.dan kalma şato yıkıntıları. Silâh imalâtı. Radyo fabrikası. (L)

ENFİELD, A.B.D. de (Connecticut) şehir. Hartford idare bölgesinde, New York Haven ve Hartford demiryolu üstünde; 31 464 nüf. Connecticut ırmağının doğu kıyısında, Hartford şehrinin 27 km kadar kuzeyinde, Massachusetts sınır çizgisinin yakınında kurulan (1680) şehirde, tütün, süt ürünleri ve sebze yetiştiriciliği başlıca gelir kaynağını meydana getirir. Ayrıca Enfield'e bağlı olan Thompsonville ve Hazardville köylerinde halı, kartpostal, madenî eşya ve çeşitli âlet yapılır. 1741'de Jonathan Edwards'ın ünlü «Kızgın Tanrı'nın elindeki günahkârlar» vaazını verdiği kilisenin yerindeki anıt. 1775'ten kalma belediye binası (eski kilise). [L]

ENFİYE i. (ar. *enf*, burun'dan *enfiye*). Çürütülmüş tütünden yapılan ve buruna çekilen keyif verici toz: *Burundan hiç ses çıkarmadan enfiyeyi iki parmağına verdiği hususî şekilde içeri iter ve burun otunun verdiği keyiften hafifçe mahmurlaşan gözleriyle bana bakarak* ... (B. Felek). [Bk. ANSİKL.] || *Enfiye çekmek*, keyif vermesi için buruna enfiye tutup nefesi içeriye çekmek. || *Enfiye kutusu*, içine enfiye konulan kutu.

— ANSİKL. Buruna çekilmek üzere hazırlanan tütün sadece basit bir kıyılma işleminden geçirilmez. Meselâ fransız usulünde tütün, iki önemli mayalanma sürecinden geçer ve içindeki nikotin yok olur, asetik asit serbest hale geçer. Ayrıca *enfiye*'ye, keskinliğini ve belirli kokusunu veren başka maddeler de katılır. Enfiyenin hazırlanması için 18-20 aylık zaman ister. Tütün toz haline getirildikten sonra tekrar tekrar değişikliğe tabi tutulur, gül suyu, lavanta ve karanfil ile kokulandırılır. Enfiye Türkiye'de özellikle XVIII.yy. da İstanbul'un alafranga çevrelerinde yaygın bir hale geldi. Enfiyenin çekilmesi özel usul ve erkân ile olur; ikramı ise aşırı itibar ve iltifat anlamına gelirdi. Enfiyelerin çoğu Avrupa'dan getirtildi; en ünlüsü German markalı olan idi. (M)

ENFİYECİ i. (*enfiye*'den *enfiye-ci*). Enfiyeyi yapan veya satan kimse. (M)

ENFLASYON i. (lat. *inflatio*'dan fr. *inflation*). İkt. Fiyatların genel artışı ile tanımlanan iktisadî dengesizlik. Bu artışı, iktisatçılar, piyasada dolaşan paranın çoğalmasına, bütçe açığına veya arz ve talebin kötü ayarlanmasına bağlarlar. (Bk. ANSİKL.) || *Enflasyonist açığı* (ingilizce *inflationary gap*'den). Belirli bir zamanda tüketim mallarının satınalımı için tüketicilerin elinde bulunan para hacmi ile bu malların miktarı arasındaki fark. (II. Dünya savaşı sırasında ortaya çıkan bu kavram Keynes'in görüşlerine dayanmaktadır; savaş döneminde toplam üretim çok önemlidir; çünkü toplam üretimin küçük bir kısmını meydana getiren tüketim malları değerinden çok üstünde bir satınalma gücü yaratılmasına sebep olur.) [Bk. DEFLASYON.] || *Teşm. yol.* Gereğinden fazla artış: *Memur enflasyonu.*

— ANSİKL. İkt. *Enflasyon*'un birçok tanımı yapılmış, ama bunlar gerçekte birer açıklama çabası olmaktan öteye gitmemiştir. Klasik iktisatçılar Merkez bankasının altın ihtiyatları ile ya yeter derecede veya hiç karşılanmayan banknot emisyonunu, bir enflasyon saydılar. Bu anlayışa göre enflasyon, tedavül eden paradaki (madenî, kâğıt veya kaydî parada) bir artıştan doğmaktadır. Para artışının çoğu defa önemli bir bütçe açığı finansmanını sağlamak gereğinden doğduğu öne sürülmüş, dolayısıyle enflasyona karşı para hacminin azaltılması, kredilerin kısılması, ücret ve maaşların indirilmesi gibi deflasyoncu bir uygulamaya gidilmiştir. Fakat iki savaş arası dönemde uygulanan deflasyon siyasetleri, iktisadî ve sosyal dengesizlikler (fiyatlarda büyük düşüş, işsizlik, devlet borçlarının artması, sosyal anlaşmazlıklar) yaratınca, hükûmetler enflasyon döneminden sonra parada bir istikrar sağlamayı deflasyona tercih etmeğe başlamışlardır. Fransa'da 1928'de Poincaré ve 1958'de de Gaulle hükûmetleri bu çözüm yolunu benimsemişlerdir.

Modern iktisatçılar, enflasyon olgusunu değişik bir şekilde açıkladılar. Para enflasyonu ile değil de, çok daha ciddi saydıkları iktisadî enflasyonla ilgilenmeğe başladılar.

Bazı uzmanlara göre enflasyon, «mal ve hizmetlere olan toplam talebin mevcut kaynaklara oranla çok daha fazla» olduğu bir ekonominin özelliğidir. Bununla birlikte iktisadî bir olgu olan enflasyonu açıklayabilmek için bu son tanımlamaya daha ayrıntılı bir nitelik verilmelidir. Fransız Millî İstatistik ve İktisadî İncelemeler enstitüsü (İ.N.S.E.E.) iktisatçılarına göre ise, enflasyon «toplam arz ve talep arasında sürekli bir ayarsızlık» gibi görünmektedir. Süreklilik niteliği, dengesizliğin kendi kendini beslemesinden veya enflasyonist gelişme olayından doğup büyüme eğilimi göstermesinden ileri gelebilir. Bu yüzden çağdaş iktisatçılar için, talep elastikiyeti, gelir hareketlerine karşı arzın sağlamlığı, fiyatlara göre arz ve talebin elastik olmaması, sürecin birikimci gelişmesi, enflasyonu açıklayan başlıca özelliklerdir.

«Enflasyonist gerginlik»in varlığından söz edilince, bundan belirli bir dönemde ve belirli bir fiyat seviyesinde karşılanabilir talep hacminin, arz edilen mal ve hizmetlerden fazla olduğu anlaşılır. Başka bir deyimle kişiler, işletmeler ve devletin elinde, piyasaya arz edilen mal ve hizmetler toplamını aşan bir gelir fazlası varsa enflasyon tehlikesi başgöstermiş demektir. Arza oranla talep fazlalığı hem talebin daha güçlü bir şekilde artmış olmasından hem de arz'ın tek taraflı azalmasından ileri gelebilir. Çağdaş iktisatçıları arzın talebe göre fazlalığı da (deflasyon) dahil olmak üzere her türlü dengesizliğin önlenmesi için kamu güçlerinin piyasa üzerinde baskı yapması gerektiğini savunmaktadırlar. Kamu baskısı özellikle, tüketim malları üretimi olmadan gelirlerin (ücret ve kâr) artmasıyle belirlenen savaş veya yoğun silâhlanma devrelerinde gereklidir. Devre teorisi bu gibi durumlar için düşünülmüştür: devlet enflasyonu, ancak vergi veya istikraz yoluyle özel geliri, askerî malzeme yapımından sağladığı gelire eşit ölçüde emerek önleyebilir. Şayet devlet askerî malzemenin yapımı için, yeni vergiler ve istikrazlarla emdiğinden fazla değerde gelir yaratırsa, devre kapanmamış olur.

Nazi işgalinden kurtuluşun hemen ertesinde Fransa'nın geçirdiği ciddî enflasyon devresi, birçok enflâsyonist etkenlerin biraraya gelmesine bağlanabilir. Bunlar, İngiltere'deki gibi bir «kemerleri sıkma» siyaseti veya Belçika'da uygulanan malî bir tutumluluk siyaseti ile ortadan kaldırılabilecek etkiler yaratmıştır. Bu enflasyon devresi savaş sebebiyle oluşan genel bir yoksulluk ile belirlenir; bu da arzın sabit ve değişmez bir düzeyde tutulmasını ve savaş yıllarında doyurulmamış önemli ihtiyaçlarla ortaya çıkan aşırı bir talebi gerektirmiştir. (Bu durumda talep elastikî, arz ise elastikî değildir.)

Enflasyonist bir buhranı atlatmak, basit bir enflasyonist gerginliği atlatmaktan daha güçtür; zira enflasyon kendi kendini besler. Oysa ki paranın istikrarlı olduğu devrede, fiyatlardaki her önemli artış, alıcıları satın almadan vaz geçmeğe iter ve her satınalma kısılması satıcıları isteklerinden fedakârlığa zorlar. Enflasyon devresinde yeni fiyat artışları korkusuyle alıcılar iştahlı davranır; malî imkânları elverdiği ölçüde satıcılar da fiyat artışlarını bekleyerek stok yaparlar. Talepleri giderek artan alıcıların başıboş hareketleri ve arzı azaltmış olan satıcıların spekülasyonu, piyasa dengesizliğini arttırıcı etkenlerdir. Bu da enflasyon demektir. Bu suretle, birikici bir süreç başlatılmış bulunmaktadır.

● *Enflasyon çeşitleri.* Enflasyon, yapılan iktisadî gözleme göre ikiye ayrılır: açık enflasyon, bastırılmış enflasyon.

Açık enflasyon'da, enflasyonun başlıca belirtisi olan genel fiyat seviyesi artışlarını yakından takip etmek mümkündür. Yıldan yıla değişen genel fiyat indeksleri ekonomide enflasyoncu bir durum olup olmadığını gösterir.

Açık enflasyon, sonuçları bakımından iki sınıfta toplanabilir: yükselen fiyatlar ülke çıktısında bir artış sağlar ve böylelikle ekonomi tam istihdam dengesine ulaşırsa, enflasyona *gayri safî enflasyon* denir. Öte yandan tam kapasite ile çalışan bir ekonominin ürettiği çıktılarda fiyat yükselişleri sonucu bir fazlalık görülmezse, *safî enflasyon* durumu söz konusudur.

Açık enflasyon şiddeti yönünden de iki bölüme ayrılır: (sinsi) *sürüngen* veya *sıtın*-

Foto. LAROUSSE

flasyon (creeping inflation), *dörtnal* veya *hızlı enflasyon* (hyperinflation). Bir ülkenin genel fiyat seviyesi yılda yaklaşık olarak ortalama yüzde 1 oranında bir artış gösteriyor veya bu artış gözle görülemeyecek kadar yavaş oluyorsa, bu enflasyon *sürüngen* veya *yavaş enflasyon* diye adlandırılır. Ancak enflasyon her zaman böyle yavaş biçimde artış göstermeyebilir. Hattâ çok hızla gelişen enflasyonlara da sık sık rastlanır. Prof. Paul Samuelson'a göre, enflasyonun gelişme süreci, bir yarış atının koşu hareketlerini andırır. Enflasyon, tıpkı bir at gibi önce yavaş hareket eder, sırasıyle tırısa, eşkin yürüyüşe geçer ve sonunda dörtnala kalkar. İşte bu dörtnal durumu *hızlı enflasyon* veya *dörtnal enflasyon* diye adlandırılır. Enflasyonun bu hızından iktisadî durum sarsılır ve toplumsal düzen bozulur. 1920-1923 Yılları arasında Almanya'da görülen durum, hızlı enflasyonun en belirgin örneğidir.

Bastırılmış enflasyon'un ise tamamıyle değişik bir durumu vardır. Bunun da sebebi, bu enflasyon sırasında fiyat artışlarının çeşitli engeller yüzünden seçilemeyişidir. Özellikle savaş veya ülke içi kargaşalıklar sırasında hükûmetler fiyatların yükselebileceği en yüksek sınırı kanunlarla tespit ederler. Bu yüzden fiyat artışlarını takip etmek mümkün olmaz. Ancak, bu durum o dönemde hiç bir enflasyoncu baskı olmadığını da göstermez. Nitekim 1947 yılında A. B.D.'de savaş döneminde konulan ve fiyat yükselişlerini kısıtlayan tedbirler kaldırılınca, fiyatlarda büyük ölçüde bir yükselme görüldü. Fiyatların bu şekilde öne fırlayışını, enflasyonun bu tarihte ortaya çıktığının delili saymak güçtü. Zira 1942-1947 döneminde fiyat denetimi uygulanıyordu ve fiyatların sabit seviyede kalması bu yüzdendi. Ancak bu dönemde, tüketim mallarını satan mağazaların önünde büyük kuyruklar görülüyor ve ekonomide toplam arzı aşan aşırı bir talep olduğu da gözden kaçmıyordu. Bütün bu verilerin ışığı altında adı geçen dönemin belirgin bir bastırılmış enflasyon dönemi olduğu açıkça söylenebilir.

Öte yandan, son yıllarda enflasyonu yapı bakımından çözümlemek ve açıklamak meselesi günümüz iktisatçılarının en büyük çabası oldu. Klasiklerce öne sürülen «para enflasyonu» çözümlemesi bırakıldı ve yerine iki yeni kavram getirildi: *maliyet-itici* (cost-push) veya *satıcılar* veya *maliyet enflasyonu* ile *talep çekici* (demand-pull) veya *fazla talep enflasyonu*.

1960 Yıllarında iktisatçılar, ekonominin eksik istihdam ve fazla kapasite ile çalışmasına rağmen enflasyonun hâlâ kendini göstermesini tartışma konusu yaptılar ve meseleyi yeni bir biçimde incelemeğe koyuldular. Bu tartışmaların sonucunda iki yeni kavram ortaya atıldı: *maliyet-itici enflasyon, talep çekici enflasyon*. Birinci kavrama göre, enflasyonun sebebi girdi malî fiyatlarındaki yükseliş ile ücretlerde görülen artış veya satıcıların maliyet artışına bağlı olmaksızın sırf kâr endişesiyle fiyatlara yaptıkları zamlardır; ikinci sebepten ötürü *satıcılar enflasyonu* (seller's inflation) deyimi de kullanılır. Bu zamların sonucunda, kredi talepleri ve bunu karşılamak için de kamu ve özel kesim harcamaları, para ve kredi hacmi artar ve toplam talep yükselir. Son yıllarda görülen enflasyonların özellikle ücret-itici sebeplerle ortaya çıktığı birçok uzmanca öne sürülmektedir. Zira toplu sözleşmeler sonucu sendikalar saldırgan nitelikteki ücret artışı taleplerini her geçen gün yenilemekte ve işverene savunucu yönde fiyatları yükseltme imkânını hazırlamaktadırlar. Bu durum karşısında nominal ücretler her yıl artmakta, aynı oranda olmasa bile, fiyatlar da buna yaklaşık olarak yükselmektedir. Bunun yanı sıra ülke içine giren ve sanayide ara mal olarak kullanılan malların fiyatlarının artması da işletme girdi değerlerini yükselttiğinden, katma değer kendiliğinden fazlalaşmakta, bu artış da sonuçta fiyatlara aksetmektedir. İkinci türde ise, maliyetler yerine toplam yatırım ve tüketim harcamaları (özel ve kamu) fazlalaşır ve toplam talep aşırı ölçüde artar. Bu defa ekonomi *talep-çekici* veya *fazla talep* (excess demand) enflasyonu ile karşılaşır.

Ancak birçok kere talep enflasyonu ile maliyet enflasyonu birbirinden kesin çizgilerle ayrılmaz. Hattâ bazen maliyet enflasyonu sebep, talep enflasyonu sonuç, talep enflasyonu sebep, maliyet enflasyonu sonuç olur. Nitekim Türkiye'de 1951'de Kore konjonktürü ile ortaya çıkan maliyet enflasyonu 1954 talep enflasyonunun bir bakıma sebebi oldu. Yine 1959'da çıkan maliyet enflasyonu 1960'lardan sonra yerini talep enflasyonuna bıraktı.

● *Enflasyonun etkileri.* Sebebi ne olursa olsun enflasyonların ülke ekonomisine etkisi olumsuzdur. Enflasyon sonucu bütçe açığı artar, dış ödemeler dengesi bozulur ve ödemeler bilançosu açık verir; fiyatların artışı gerçek ücretlerde bir azalmaya sebep olacağından, dar veya sabit gelirlilerin satın alma gücü zayıflar. Ayrıca arzın talebi karşılayamaması yüzünden mal sıkıntısı başlar. Hükûmetler bütün bu bozukluklara karşı, deflasyoncu bir siyaset takip ederler ve özellikle para hacmini kısarlar. Ülke emisyon bankalarınca, reeskont haddi yükseltilerek, borsadaki cüzdanlarında bulunan esham ve tahvilâtın bir bölümü satılarak, öteki bankaların kanunî karşılık oranları yükseltilerek kredi hacminin tavanını belirleyerek kredi muslukları kısılır. Dış ticaret dengesinin yeniden kurulması için de ithalat çeşitli yollarla kısılır ve ihracatın artması sağlanır. Bu tür tedbirlerle de denge sağlanamazsa, son çıkar yol *devalüasyon**-dur. Gerçekten de, hükûmetler enflasyonun olumsuz etkilerini gidermek için genellikle uygulaması kolay olan devalüasyona veya deflasyoncu bir siyasete başvururlar. Öte yandan, bazı iktisat uzmanları, özellikle Keynes, gelişmiş ülkelerde ekonomiyi canlandırmak için telâfi edici bütçe kuramını uygulayarak *gayri safi nitelikte bir enflasyoncu siyaset* takip edilmesi gerektiğini öne sürerler. Nitekim A.B.D.'nin işsizliği gidermek için 1965 yılından beri kamu harcamalarını arttırarak enflasyoncu bir siyaset yürütmesi bunun en canlı örneğidir.

● *Enflasyonun ölçülmesi.* Enflasyonlar sonucunda ortaya çıkan değişiklikler, enflasyonun ölçülmesinde iktisatçılara büyük ölçüde yardımcı olur. Değişikliklerin başında fiyat artışları gelir. Bu demektir ki, fiyat artışlarının, özellikle genel fiyat seviyesindeki yükselmelerin ölçülmesi, bir bakıma enflasyonun hızının anlaşılmasıdır. Halbuki mesele bu kadar pürüzsüz değildir. Bir kere her fiyat artışı «enflasyoncu bir fiyat artışı» değildir. Zira her ülkenin kendine has bir iktisadî yapısı ve bu yapı sonucu kendini gösteren «olağan» bir fiyat artış sınırı vardır. Nitekim iktsatçıların çoğu bu olağan sınırın üzerinde durur ve bu sınırı aşan fiyatların enflasyoncu sayılması gerektiğini öne sürerler. Glişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasında yapı bakımından fark olduğundan bu sınır da değişiktir. Bazı uzmanlara göre gelişmiş ülkeler için yılda yüzde 2-3, azgelişmiş ülkeler için ise yüzde 4-5 arasında bir fiyat artışı olağandır. Aynı anlayışa göre Türkiye'nin olağan fiyat artış sınırı yüzde 4-5 arasında değişir. Buna göre 1950-1966 yılları arasında bu oranı aşan fiyat artışlarının olduğu yıllarda enflasyoncu bir durumun kendini gösterdiği söylenebilir. Nitekim 1948 genel fiyat düzeyi 100 alındığı takdirde yüzde 13,7 fiyat artış oranı ile 1951; 10,2 ile 1954; 7,6 ile 1955; 16,5 ile 1956; 18,2 ile 1957; 16,4 ile 1958 ve en yüksek oran olan 19,8 ile 1959 yılları bu ölçüye göre enflasyonun var olduğu yıllardır. Ancak enflasyonu ölçerken yalnız fiyatlar verisinden hareket etmek yanlıştır. Enflasyonun hâkim olduğu gelişmiş bir iktisadî yapıda, tam istihdam ve tam kapasite kullanımı durumlarının da kendini gösterdiği bir gerçektir. Hattâ bazı iktisatçılar, adını A. W. Phillips'ten alan *philips eğrisi*'nin yardımıyle, toplumun bir ikilem karşısında olduğunu öne sürerler. Bunlara göre toplum «en yüksek seviyede bir büyüme ve fiyatların yavaş yavaş artması» ile «makûl bir yüksek istihdam durumu» arasında bir seçimi benimseyecek veya «gözle görülebilen bir işsizlik» ile «makûl seviyede sabit fiyatların var olduğu bir iktisadî çözümü» uygulayacaktır. Bu ikilemin vargısını özetlemek gerekirse şu sonuç çıkar: ekonomi tam istihdam içinde olursa, fiyatlar artar ve enflasyoncu nitelik gösteren bir iktisadî durumla karşılaşır. Demek ki, toplumun tam istihdam seviyesine ulaşması enflasyonun tespitine yarayan hallerden biridir. Bu yüzden gelişmiş ülkelerde, özellikle A.B.D.'de enflasyonu tespit etmek için yıllık işsizlik oranını gösteren istatistikler düzenlenir. Bu istatistiklerde işsizlik oranı ne kadar düşükse, fiyatlar ve enflasyon o derece yüksek olur. Ancak tam istihdama yönelmek ve tam kapasite çalışmak, azalan verim ve artan maliyetler kanunlarını geçerli kıldığından ekonomi dar boğazlara sürüklenir.

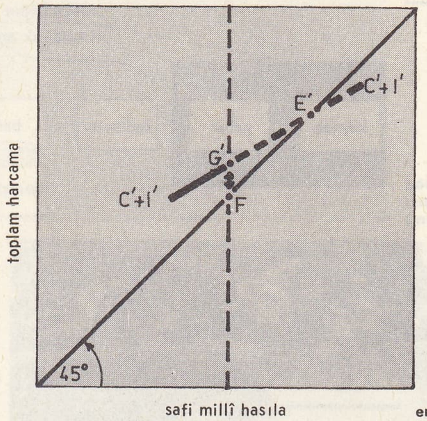

enflasyon açığı

Olumlu veya olumsuz etkilerle birlikte bu çözüm, genellikle gelişmiş ülkeler için geçerlidir. Halbuki azgelişmiş ülkelerde sermaye kıtlığından ne tam kapasite çalışma, ne de tam istihdam durumlarına rastlanır. Bütün bu durumlar enflasyonun ölçülmesinde ortaya çıkan güçlüklerin niteliklerini açıkça gösterir.

● *Türkiye*'de görülen enflasyonların bilimsel bir açıdan incelenmesi çeşitli engeller yüzünden çok eski tarihlere kadar uzanmamaktadır. Zira enflasyonun dış belirtisi varsayılan genel fiyat seviyesindeki artışları gösteren ve tüm Türkiye'yi içine alan fiyat indeksleri düzenlenmesi oldukça yenidir. Bu yüzden ancak 1945 yılından sonra görülen enflasyoncu nitelikteki hareketler kesinlikle tespit edilebilir ve inceleme konusu yapılabilir. Türkiye'de 1946 yılında yapılan devalüasyondan önceki durum, ülkede bir para enflasyonu olduğunu göstermekteydi. Bu dönemde hazine kefaletini haiz bonoların iskontosu büyük ölçüde artış göstermiş ve bunun yanı sıra savaş dönemi olduğundan üretim hacmi de oldukça kısılmıştı.

1951 Yılında ise Kore savaşı yüzünden ithal malları fiyatında görülen yükselme, ülke içi fiyatların artmasına sebep oldu. Bu, *maliyet enflasyonu*'nun belirgin bir örneği idi. 1954 Yılında iklimin kötüleşmesi sonucu üretimde görülen daralma, döviz yedeklerinin tükenmesi ve verimsiz altyapı alanlarına yöneltilen yatırımların artması gibi aksaklıklar, 1954-1958 yılları arasında görülen enflasyonun başlamasına sebep oldu. Sürekli bütçe açıkları, artan hazine avansları, iktisadî devlet teşekküllerinin artan giderlerinin finansmanı, özel kesime açılan krediler, ölçüsüz fiyat destekleme siyaseti

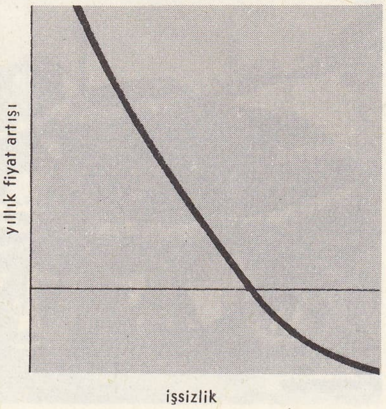

enflasyon Philips eğrisi

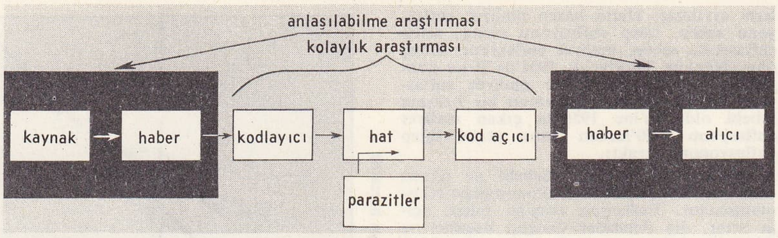

bir **enformasyon** iletiminin şeması (sibern.)

engelli koşu (binic.)

ve bunun finansmanı gibi sebeplerle kredi ve para hacminin artması sonucu etkisini sürdüren bu enflasyon, *talep-çekici enflasyon* niteliğinde idi. Bu enflasyon sonucu 4 ağustos 1958'de istikrar programı uygulanması zorunluğu doğdu ve 1959'da da devalüasyona gidildi. Devalüasyon sonucu ithal malı fiyatları ile iktisadî devlet teşekkülleri mal ve hizmet bedellerinde görülen artış maliyet enflasyonuna yolaçtı ve bu durum 1960 yılında devam etti. 1961 Yılı ile 1965 yılı arasında görülen enflasyonlar ise daha çok *talep enflasyonu* niteliği gösteriyordu. Ancak toplu sözleşmeler sonucu maliyetler de bir yandan artmaktaydı. 1965 Yılında satıcıların seçim öncesi hoş görürlüğünden yararlanarak mal fiyatlarını yükseltmeleri de fiyat artışını körükleyerek maliyet enflasyonu yarattı. Ancak bu yıl sonlarına doğru görülen enflasyon talep enflasyonu izlenimi de bırakıyordu. 1970 Devalüasyonundan sonra ekonomiyi tehdit eden enflasyonun daha çok maliyet enflasyonu olması ihtimaline rağmen, Türkiye'de talep enflasyonunun daha etkili olacağı ve kendini göstereceği söylenebilir. (LM)

engel (spor)

ENFORMASYON i. (lat. *informatio*'dan fr. *information*). Danışma: *Enformasyon bürosu.*

— Sibern. Bir sistemin durumunu ve buna bağlı olarak bu sistemin başka bir sisteme ilettiği durumu anlatan nitel faktör. Bk. ANSİKL.

— Telekom. Telgrafla gönderilen haberler.

— ANSİKL. Sibern. *Enformasyon*'un, ihtimaller hesabına dayanan matematik teorileri ve istatistik yardımıyla incelenmesi 1924 yıllarına doğru Niquist ile başlayıp, sonradan Hartley, Wiener, Gabor ve diğerlerinin çalışmalarıyla gelişirken, 1949'da Shannon ve Waever'in açıkladığı *enformasyon teorisi*'nin doğmasına yolaçtı. Çeşitli iletim cihazlarının verimini arttırmak ve daha ekonomik hale getirmek imkânını sağladı.
Bir sistemin, kendi durumunu başka bir sisteme bildirmesi demek olan enformasyon, sistemin alacağı her durum için ayrı bir şekle girebilecek bir işaret (sinyal) aracılığıyla gerçekleştirilir: bu işlem sayısız temel işaretler kullanarak yapılabilir. Böylece enformasyon kavramı, eski çin harfleriyle veya işaretlerin sayısını arttırmakla istenildiği kadar düzenleme yapmak imkânı veren çok az sayıda temel işaretler yardımıyle, insan bilgileri seviyesinde bir somutluğa kavuşur; mesela türk alfabesinde 29 harfle ifade edilen bütün kavramlar, yalnız iki işareti - nokta ve çizgi - olan Mors yazısıyle de ifade edilebilir. Temel kural olarak her enformasyon için aynı derecede muhtemel sayısız durum veya «şık» arasında bir seçim yapmak, her durumu ayrı bir sembolle göstermek ve bu sembolleri belli bir düzen içinde iletmek gerekir. Seçme işi en basit şekilde yalnız iki ihtimal arasında yapılır, meselâ «evet» ve «hayır», 0 ve 1, «siyah» ve «beyaz»; böyle iki ihtimal arasında yapılan seçim *enformasyon birimi* olarak kabul edilir ve genellikle, ingilizce *binery digit*'ten türetilen *bit* kelimesiyle ifade edilir. Sayısız durum arasında yapılan her seçim ise, yine iki durum arasında temel bir seçim şekline indirgenir ve sonuca varıncaya kadar ikişer ikişer seçme işine devam edilir.

Enformasyonu taşıyan işaretler herhangi türden olabilir. Genellikle bu iş için elektrik akımından yararlanılır ve taşınan elektrik enerjisinin miktarı önemli değildir: aynı haber, enerjisi aşağı yukarı sıfıra eşit olan akımlarla da iletilebilir. Ancak bu durumda alıcı sisteme, gönderilen işaretler arasında seçim yapabilecek bir cihaz eklemek gerekir. Bu amaçla elektronik yükselteçler kullanılır ve bir anlamda, nitel'in nicel'e karşıt olması gibi enformasyon kavramı da enerji kavramına karşıt olur.

Yalnız iki tip işaretle (bu işaretler, süreleri ve şiddetleri farklı elektrik akımları olabilir) iletilen enformasyonların kaydedilmesi, makinelerin sayısal hesapları ve lojik işlemleri bakımından çok önemlidir. Bu sistem, ikili dil veya sayı sistemini meydana getirir. Enformasyonların bir hat boyunca iletilmesi sırasında, çeşitli olaylar sonucu ortaya çıkan parazit işaretlerin etkisiyle gönderilen elektrik işaretleri bozulabilir: asıl işaretin üzerine, enformasyonu boğacak bir gürültü eklenince, enformasyonun alıcı sistemdeki yükseltecin ayıklıyabileceği minimum elektrik enerjisiyle iletilmesi imkânsız hale gelir. Bu parazit gürültünün bozucu etkisini gidermek için şu iki çözüm yoluna başvurulur: enformasyonu taşıyan işaretlerin şiddetini arttırarak, gürültünün etkisiz ve önemsiz hale gelmesini sağlayacak bir yükseltme ve aynı görüntünün tekrarlanarak enformasyonu bozma ihtimali çok az kabul edilip, aynı işareti yine aynı veya değişik bir kod*'da tekrarlama.

Birim zamanda iletilen *enformasyon miktarı*, kullanılan frekans şeridinin genişliğine bağlıdır. Aşağıdaki tablo, çeşitli türden enformasyonlar için hangi frekans şeridinin kullanılması gerektiğini gösteriyor:

	saniyedeki periyot sayısı
Dakikada 25 kelime maniple eden telgraf . . .	0 ile 100
Telefon	0 ile 3 000
Normal radyofoni . . .	0 ile 4 500
Yüksek nitelikte radyofoni (frekans modülasyonu)	0 ile 20 000
Fototelgrafi (20 × 25 sm boyutlarında, 40 hat/sm üzerinden 10 dakikada iletilen görüntü)	0 ile 4 000
Televizyon (441 hat, saniyede 25 görüntü)	25 ile 3 250 000
Televizyon (819 hat, saniyede 25 görüntü)	25 ile 11 180 000

ENFORMATİK veya **İNFORMATİK** i. (fr. *informatique*). Bk. BİLGİ-İŞLEM.

ENFRARUJ sıf. ve i. (fr. *infrarouge*). Bk. KIZILALTI.

— Ted. *Enfraruj ışınlar,* dolaşımı ve hücre faaliyetini ve özellikle yaraların kapanmasını hızlandırır. Daha derin tabakalarda kanın dağılmasına yararlı oldukları için dinlendirici etkileri vardır. Tedavide derinin dolaşım bozukluklarını düzeltmek, yaraların iyileşmesini kolaylaştırmak ve romatizma ağrılarını dindirmek için kullanılırlar. Bazı hekimlere göre enfraruj ışınlarla öteki ışınların etkisi arasında bir uyuşmazlık vardır: buna mavi ve ültraviyole ışınlar, hattâ X ışınlarının örtenekler üzerindeki etkileri örnek olarak gösterilebilir. (L)

ENFÜS çoğl. i. (ar. *nefs*'ten *enfüs*). *Esk.* Yaşayanlar, canlar, ruhlar. ‖ *Enfüs ü âfâk,* benlik ve benliğin dışındakiler, öznel ve nesnel şeyler: *Dönerim enfüs ü âfâkı ezelden beridir* (M.Â. Ersoy).

◆ **Enfüsî** sıf. *Esk.* Öznel.

◆ **Enfüsiye** i. *Esk.* Öznelcilik. (M)

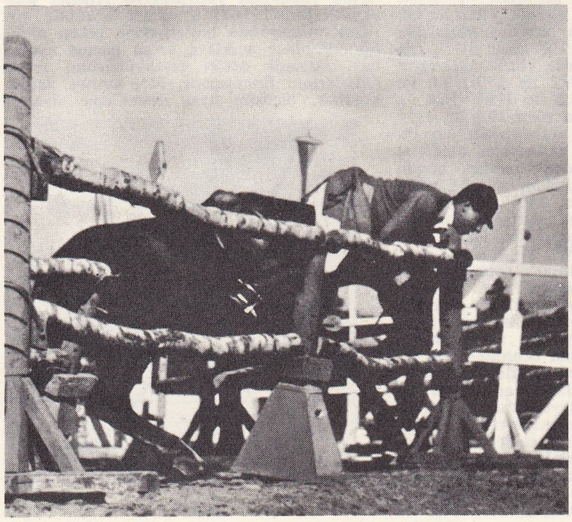

engelli koşular (binic.)

Foto. Presse-Sports, Chevaux de France (LAROUSSE)

ENGADDİ. Bk. ENGUEDİ.

ENGADİNE, reto-roman dilinde **Engiadina,** İnn'in yukarı vâdisi, İsviçre'de, Graubünden'de. Zernez boğazları ile ikiye bölünür: *Yukarı* ve *Aşağı Engadine.* Güneybatıdan kuzeybatıya doğru uzanan vâdi, Dördüncü zaman buzulları tarafından derin bir oluk halinde kazılmıştır ve akarsu ağının toplandığı dalgalı aşma örtülerine tekabül eder. Yan vâdilerin hepsi asılı vâdilerdir ve ana vâdiye trafiği büyük ölçüde engelleyen boğazlarla bağlıdır. Aslında bu yüksek vâdilerden geçitlere giriş çok kolaydır. Yukarı Engadine bu yan vâdilerden biridir. Aşağı Engadine'in ise Zernez kayalıklarının aşağı kesiminde kenarları çok diktir. Engadine, Alplerin merkezindeki konumu sayesinde nispeten kurak ve her mevsimde güneşli bir iklimden yararlanır. Eskiden çok yüksek kısımlarda bile çeşitli besin tarımı yapılırdı ve vâdi bu sayede özerk bir hücre olarak reto-romancasını muhafaza etti. Aşağı Engadine'in bol güneş alan düzlüklerinde 1 600 m yükseltiye kadar çavdar ve patates tarımı yapılır, Yukarı Engadine'de ise 1 800 m yükseltiye kadar bu tarıma yaylaya çıkma yoluyle yapılan hayvan yetiştiriciliği eklenirdi. Bu iktisat, Alplerin demiryolu döşenmesi için kazılmasına karşı koyamadı ve XIX. yy. ın ikinci yarısında Engadine'de kütle halinde göçler başladı. Otuz yıldan beri nüfusun azalması durdu; hattâ az ölçüde bir artma görüldü. Bu gelişmeyi turizm sağlamıştır. İklimin olağanüstü elverişliliği turistik merkezlerin (St.-Moritz, Pontresina, Samaden ve Sils) çoğalmasını destekledi.

— Tar. Raetia'nın bir bölümü olan Engadine'de romalılaşma köklü bir şekilde yayıldı. XV. yy.ın sonuna kadar Yukaı Engadine'i Chur piskoposları ile Panta ailesinden memurlar yönetti. Yukarı Engadine, Raetia'nın üç birliğinden biri olan *Gotteshausbund*'a katıldı. Aşağı Engadine, uzun süre Tirol'e bağlı kaldı. Sonra 1801'de her iki Engadine kısa süre sonra *Graubünden* adını alan Raetia kantonuna bağlandı. (L)

ENGANO burnu, Dominik cumhuriyetinde (Romana eyaleti) burun, Hispaniola adası doğu uzantısını meydana getirir. (L)

ENGEBE i. *Yeni.* Toprağın düzlüğünü bozan iniş, çıkış, arıza, ova, tepe v.b.nin ortak adı: *Engebelerle dolu bir bölge. Eşanl.* ARIZA.

◆ **Engebeli** sıf. Girinti ve çıkıntısı olan, arızalı: *Engebeli arazi.*

◆ **Engebelik** i. Bir yerdeki engebelerin tümü. *Esk.* Avarız. (M)

ENGEL i. Bir işin yapılmasını önleyen veya geciktiren sebep: *Sizin karşılaşacağınız engelleri kaldıracağız* (Atatürk). *Yaşama sevinci, fukara, aptal bir sevinçti ama, hiç bir engelin durduramıyacağı kadar güçlüydü* (K. Tahir). [*Eşanl.* MÂNİ.] ‖ *Esk.* Rakip: *Yâri böyle benden ayrı düşüren / Adüv müdür, engel midir, il midir* (Gevherî). ‖ *Engel olmak,* önlemek veya geciktirmek, mâni olmak.

— Ask. Bir hareketi durduran, geciktiren, başka bir yöne saptıran arazi arızası, iklim değişikliği veya insan yapısı (dikenli tel, duvar v.b.) gibi mânilere verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Engel geçidi,* dost tarafa mensup kuvvetlerin geçmesini sağlamak üzere bir duvarda, bir çitte veya dikenli tel gibi yardımcı bir engelde açılan geçit: *Muharebede engel geçitleri ekseri kirpilerle kapatılır.* ‖ *Engel geçidi savaşı,* düşmanı yıpratma amacıyle küçük çarpışmalara dayanan savaş. ‖ *Engel parkı,* askerlerin beden eğitimini sağlamak maksadıyle arazide çeşitli engellerden meydana getirilmiş alan. (Buradaki engeller üç çeşittir: yüksekliği olanlar [parmaklıklar, ip merdivenler], derinliği olanlar [duvarlar, hendekler] ve uzunluğu olanlar [dikenli tel engelleri, yaya köprüleri, kirişler v.b.] Askerin savaşta karşılaşabileceği benzer engelleri aşmak için gerekli olan güçlülük, atiklik, çeviklik, dayanıklılık, cesurluk ve azimlilik gibi yetenekleri bu alanda geliştirilir.)

— Binic. Bk. ANSİKL.

— Eğ. *Engel imtihanı,* bütünleme imtihanına herhangi bir sebeple giremeyen öğrencinin okul açılınca girdiği sınav. (Türkiye'de orta öğretimde öğrencilerin engel imtihanlarına girebilmeleri için resmî tabiplerden hastalığını belirten bir rapor almaları gerekmektedir. Engel imtihanları okulların açılışını takip eden bir ay içinde bütünleme imtihanları statüsü uyarınca yapılır). ‖ *Engele kalmak,* bütünleme imtihanına herhangi bir sebeple girememek.

— Meteorol. *Hidrodinamik engel olayı,* yatay bir hava akımında, karşısına çıkan yüksek bir engebenin yarattığı tedirginlik. Bk. ANSİKL.

— Patol. Tabiî yollarla, damarlarda meydana gelen ve sıvıların geçişini engelleyen veya durduran doluluk: *Bağırsak tıkanıklığı, bronş, safra yolu, burun tıkanıklığı.*

— Spor. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Engeller* tabiî ve sunî engeller olmak üzere iki çeşittir: 1. *tabiî engeller,* dik yamaçlar, nehirler, yağmur sularının toplanıp aktıkları hendekler, bataklıklar, sık ağaçlıklar, yoğun cengel, derin kar, engel gibi kullanılabilen şehirler ve kasabalar, setler, kanallar v.b. gibi tesisleri kapsar. 2. *Sunî engeller,* askerî hareketi durdurmak veya geciktirme amacı ile özel olarak insanlar tarafından yapılmış olan engellerdir. Bunlar, tahrip edilmiş köprüler, yol kraterleri, ağır ağaç engelleri, su altında bırakılmış yerler, mayın tarlaları ile kirletilmiş bölgeler, dikenli teller, yol kapamaları, tank hendekleri, ağaçtan, çelikten veya betondan yapılmış olan çeşitli tiplerdeki malzemeyi içine alır.

— Binic. *Engeller* genellikle binicilik sporlarında kullanılır. Konkurhipikler'de engeller ya 20 × 60 ebadında bir kapalı maneje yerleştirilir veya daha geniş pisti olan yine kapalı salonlara konulur. 20 × 60 ebadındaki kapalı manejlerdeki engeller, çalışma, öğretim, alıştırma engelleridir. Daha geniş pisti olan kapalı salonlardaki engeller müsabaka engelleridir. Bu salonların en büyüğü Viyanadaki «Stadthalle»dir. Her yıl bu salonda çeşitli konkurhipik şampiyonaları düzenlenir. Bir de açık havada yapılan konkurhipikler vardır. Buradaki müsbaka engelleri de aynıdır. Engeller, sırık, sandık, odun parmaklık gibi isimler alır. Sırıklar 10 cm kutrunda ve 4 metre uzunluğundadır. Engeller dik ve geniş engeller diye ikiye ayrılır. Genişliği olan engellerden en zoru *OX er* ve *Bar de Spa* adını taşırlar. Ayrıca önünde bir tanzim edici sırık veya çalı bulunan ve genişliğine atlanan sıkı engeller vardır. Konkurhipiklerde kullanılan çeşitli engeller sportif, tehlikesiz, vurulunca düşebilecek şekilde yapılır. Fakat biniciliğin bir bölümü olan konkurhipiklerdeki arazi engelleri geniş ağaç gövdelerinden yapılmıştır ve sabittir, bunlar çarpınca devrilmez. Engeller biçimlerine göre, Kır Parmaklık, Kademeli sırık, Sandık X Engel, V Engel, Geçit, İstasyon, Sıkı Hendek v.b. gibi isim alırlar.

— Meteorol. *Hidrodinamik engel olayı,* özellikle, batıdan gelen gezici hava akımı. Kayalık dağlar, Grönland ve And dağları gibi meridyen doğrultusunda uzanan yüksek bir sıradağı aşarken meydana gelir. Engebenin batı yüzünde yükselen havanın akış çizgileri birbirinden ayrılır ve antisiklonik bir eğrilik kazanır. Sonuç olarak, yatay düzlem boyunca bir hava dalgası meydana gelir; bu dalga da gittikçe büyüyerek bir düşük basınç meydana getirir ve dağın, «rüzgâr altı» siklonik eğriliğini çizer. Dalga ayrıca düşey doğrultuda da gelişir: basıncın engebe üzerinde yükselmesi, rüzgâr altında düşmesi buna bağlıdır. Aşağı yukarı Grönland'ın doğusunda da kendini hissettiren İzlanda düzük basıncı bu olayla açıklanır. Hava akımının geliş doğrultusunda uzanan engebeler de önemli tedirginlikler yaratabilir. Böylece, Himalaya ve Tibet dağlarının büyük kütlesi boyunca yer değiştiren hava akımı, bazen engebelerin güney yüzünü izleyerek (kışın), bazen de kuzey yüzünü izleyerek (yazın) geçer. (Bk. MUSON.) Demek ki dağlık engeller, enlem boyunca gelişen bir hava akımının normal hareketini arttırır.

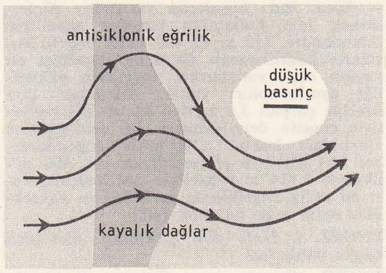

engel

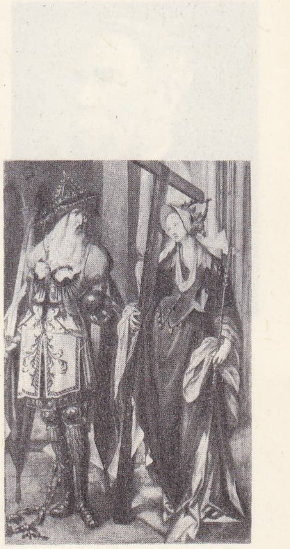

Cornelis ENGELBRECHTSZ
«Helena ve Constantinus»
Münih

engelli koşular (binic.)

Foto. Chevaux de France (LAROUSSE)

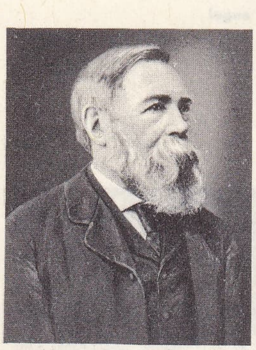
Friedrich ENGELS

— Spor. Bazı koşularda yarışmayı güçleştirmek için kullanılan engeller genellikle tahtadandır. 110 m ve 400 m'lik engelli koşularla kadınlararası 80 m'lik engelliler en yaygın olan yarışlardır; engellerin yüksekliği ayarlanabilir; yukarı kısımdaki çıta üzerine çarpan 3,6 kg'dan az bir itiş kuvvetiyle engelin devrilmemesi için denkleştirme ağırlıkları konur. 110 m'lik engellilerde, her biri 1,067 m yüksekliğinde on; 400 m'liklerde 0,914 m yükselikte on; kadınlararası 80 m'lik engellilerde ise 0,762 m yükseklikte sekiz engel bulunur. (ML)

ENGEL i. *Halk dili.* Uskumru ailesinden küçük balık. (M)

ENGEL (Ernst), alman iktisatçı ve istatikçisi (Dresden 1821-Oberlössnitz, Radebeul, Dresden yakınları 1896). İstatistik bürosunun müdürü olarak, yönetimi altında yayımlanan bültenlerin düzenli çıkmasını sağladı: *İstatistik Bürosu Bülteni, Prusya İstatistiği Genel İstatistik Yıllığı.* Belçika'da aile bütçeleri üzerinde yapılan incelemelerden sonra *Engel kanunları* adıyle tanınan dört kural tespit etti. Bunlara göre, bir ailenin geliri arttıkça, gelirinin yiyecek içeceğe ayrılan yüzdesi azalır. (L)

ENGEL (Johann Karl Ludwig), alman mimarı, şehircilik uzmanı ve ressamı (Berlin 1778-Helsinki 1840). Schinkel ile birlikte Berlin akademisinde yetişti, Reval şehrinin mimarı oldu (1809-1814), kısa bir süre Petersburg'da kaldıktan sonra, 1816'da Helsinki'ye yerleşti, bu şehre mimarî bakımından yeni bir özellik kazandırdı. Burada özellikle, senato, üniversite, kitaplık binalarını ve Lutherci Nikolay kilisesini yaptı. (L)

ENGEL (Karl), alman müzik bilgini (Thiedewiese, Hanover 1818-Londra 1882). Müzik âletleri tarihi ve antik çağ müziği uzmanı idi. 1850'de Londra'ya yerleşti. Başlıca incelemeleri: *En Eski Ulusların Müziği, Bütün Ülkelerin Müzik Âletleri, Güney Kensington Müzesinde Bulunan Müzik Âletlerinin Açıklamalı Katalogu, Müzik Dünyasında Efsaneler ve Gerçek Olaylar, Keman Ailesinin Eski Tarihi.* (L)

ENGEL (Lehmann), amerikalı orkestra yöneticisi ve bestecisi (Jackson, Missouri 1910). «Madrigal Singers»i kurdu, New York'ta öğretmenlik yaptı. Lirik eserleri: *Medea* (1935), *Asker* (1958); baleleri, iki senfonisi (1939-1945), bir uvertürü (1945), bir keman konçertosu vardır. (L)

ENGELBERG, İsviçre'de (Unterwald kantonu) komün, Dört Kanton gölüne dökülen *Engelberg-Aa* kıyısında, Titlis'in eteğinde; 2 500 nüf. 1120'de kurulan, XVIII. yy. da yeniden yapılan benediktin manastırı. Manastıra bağlı büyük lise ve kitaplık. İklimi sağlığa yararlı sayfiye yeri. (L)

ENGELBERGE, imparator Louis II'nin karısı (öl. 890). Kocasına ihanetle suçlandı. Arles kontu Bason düello ile onu savunarak düşmanlarına meydan okudu ve Louis II'nin kızı Ermengarde ile evlendi. İmparatorun ölümü üzerine Engelberge İtalya'da bir manastıra çekildi ise de Kel Charles tarafından yakalatılarak (880) Almanya'ya gönderildi ve orada öldü. (L)

ENGELBRECHTSZ (Cornelis), hollandalı ressam (Leiden 1468-ay.y. 1553). Leiden ekolünün ilk önemli sanatçısı olan bu ressam, Lucas van Leiden'e resim dersi verdi. Barok üslûbu, onu alman sanatına yaklaştırır (*Azir'in Evinde İsa,* Amsterdam, Rijksmuseum, *Helena ve Constantinus,* Münih Pinakothek'i). [L]

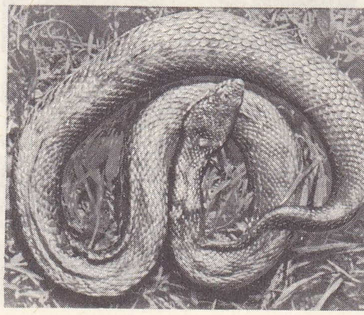
engerek

ENGELBREKT ENGELBREKTSSON, isveçli millî kahraman (1390'a doğr.-Hjalmar gölü 1436). Yurttaşlarının dertlerini danimarka kralı Erik XIII'e kabul ettiremeyince (1434), kısa zamanda, Danimarka rejimine karşı bir kurtuluş savaşı halini alan ayaklanmayı başlattı. Köylü çetelerle soylular birleşti. Kral Erik onları birbirinden ayırmağa çalıştı. Bunun üzerine Engelbrekt, 1435'te Riksdag'da, din adamları, soylular, orta sınıf ve köylülerin temsil edildiği ve birinci Riksdag sayılan bir meclis topladı. Meclis bir anayasa kabul etti ve Engelbrekt naip seçildi ise de, çok geçmeden öldürüldü. (L)

ENGELHARDİT i. (fr. *engelhardite*). Miner. Zirkonun bir çeşidi. (L)

ENGELHARDT (Edouard-Philippe), fransız diplomatı (Rothau 1828-Nice 1916). Konsolosluk görevlerinde bulundu ve 1874'te ortaelçilik rütbesine kadar yükseldi. 1885'te toplanan Berlin konferansına delege olarak katıldı. Konferanstan sonra emekli oldu. Başlıca eserleri: *La Turquie et le Tanzimat* (Türkiye ve Tanzimat) [1882-1883], *Histoire du Droit Fluvial Conventionnel* (Anlaşmaya Dayanan Nehir Hukuk'unun Tarihi) [1889]. (L)

ENGELHARDT (Johann), alman ilâhiyatçısı (Neustadt an der Aisch 1791-Erlangen 1855). 1821'den sonra Erlangen üniversitesinde ilâhiyat profesörlüğü yaptı, özellikle kilise tarihi *Handbuch der Kirchengeschichte* (Kilise Tarihi Elkitabı) [1833-1834] ve Yeni Eflatunculuk üzerinde çalıştı. (L)

ENGELHARDT (Moritz von), protestan papazı ve Lutherci tarihçi (Dorpat 1828-ay.y. 1881). Dorpat üniversitesinde profesörlük yaptı. Tarihî incelemeler (*Gioacchino da Fiore; Aziz Justinus Üstüne,* 1878) ve vaızlar yayımladı. (L)

ENGELHARDTİA i. Asya'nın sıcak bölgelerinde yetişen büyük ağaç. Meyvesi küçük bir cevizdir. (Tahtası ceviz tahtasına benzer. Cevizgillerden.) [L]

ENGELLEME i. (*engellemek*'ten *engelleme*). Engellemek işini yapma.

— Ask. Bir dümen kuvvetinin hareketini kanalize ve tahdit etmek, geciktirmek veya durdurmak ve kuvvete personel ve teçhizat bakımından kayıplar verdirmek amacı ile hazırlanan ve kullanılan koordine edilmiş engelleme sistemine verilen ad.

— Deneysel psikol. *Engelleme kafesi,* engelleme metodu ile hayvanlarda bir güdünün kuvvetini incelemeğe yarayan deneysel düzen. ‖ *Engelleme metodu,* deneysel yolla hayvanlarda bir güdünün kuvvetini incelemeğe yarayan metot. Bk. ANSİKL.

— Siyasî kuruluşlar. Müzakere usullerinin bütün köstekleyici imkânlarından yararlanmak suretiyle kanunların tartışılmasını ve oylanmasını sistemli bir şekilde engellemek için meclis toplantılarında muhalefet partilerince kullanılan bir taktik. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Deneysel psikol. *Engelleme metodu,* genellikle en fazla kullanılan deney cihazı, engelleme kafesidir. Bu kafesin bir giriş bölümü vardır ve hayvan her deneyde buraya yerleştirilir. Bu bölüm, engelleme bölümünden, deneyi yapan kimse tarafından açılıp kapanan bir kapı ile ayrılmıştır. Engelleme bölümünün tabanı hafifçe elektriklenmiş bir telle kaplıdır. Buna karşılık tavan, hayvanın sıçramasına engel olacak kadar alçaktır. Engelleme bölümü, elektriklenmemiş bir kısımla son bulur, ikinci bir kapı otomatik olarak (veya bir süre sonra) müspet değerli bir cismin bulunduğu kompartımana açılır. Bu müspet değerli maddenin cinsi incelemek istenen güdümün cinsine göre değişir (açlık, susuzluk, cinsel istek, analık içgüdüsü). Cismin değeri besinden yoksunluk, cinsel davranış v.b. yokluğu süresi ile ölçülür. Güdünün şiddeti ise belirli bir zaman içinde elektrikli tel üzerinden geçiş sayısıyle tayin edilir. İlk olarak Warner tarafından 1928'de uygulanan metot, açlığın, susuzluğun ve cinsel ihtiyaçtan doğan güdünün gücünü incelemeğe dayanır. Güdünün gücü elektrikli tel üzerinden geçiş sayısı ile, maddenin değeri de yoksunluğun süresi ile ölçülür. Farelerde açlığın süresi ile geçiş sayısı orantılı olarak artar. Hamilton (1929) elektrikli bölüme geçişle ödülün alınması arasına bir ara koyarak yeni bir tarz düşündü ve kırk sekiz saaten beri aç olan hayvanlarda bu oranın etkisini inceleyerek alım için geçen bu aranın güdünün kuvvetlenmesindeki önemini gösterdi. Bu deney dizisi, Freud'çu zevk ilkesi teorisiyle ilgilidir.

— Siyasî kuruluşlar. «Kifayeti müzakere» önergesi ile meclislerdeki bir müzakereyi kapamak, çoğunluğu elinde bulunduranların hakkıdır. Millet meclisi iç tüzüğüne göre tartışılan konu üzerinde altı milletvekili konuştuktan sonra, işin aydınlandığı gerekçesi ile çoğunluk, bir müzakereyi her zaman bitirebilir. Buna karşılık muhalif gruplar iç tüzüğün verdiği birtakım imkânları kullanarak hem müzakereleri, hem de ayrılmayı yavaşlatıp bazen de imkânsız hale getirebilirler. Türkiye çok partili demokratik döneme girdiğinden bu yana meclislerde bu taktiğe sık sık başvuruldu. (LM)

ENGELLEMEK geçl. f. (*engel*'den *engel-le-mek*). Engel olmak: *Hükûmet istediği kadar yabancı piyangolarının memleket içinde yayılmasını engellemeye uğraşsın ...* (H.R. Gürpınar).

◆ **Engellenmek** edilg. f. Engel olunmak: *Söz konusu teşebbüs engellendi.*

— Şpor. Güreşte hasmın ayağına basmak veya ayak takmak. (M)

ENGELLİ sıf. (*engel*'den *engel-li*). Engeli olan.

— Ask. *Engelli manej,* açık arazide, etrafı yüksek bir toprak tabakasıyle çevrili olarak yapılan, banket, çit, hendek, çukulu mania gibi engelleri bulunan ve askerî binicilik eğitiminde kullanılan manej türü.

— Binic. *Engelli at yarışları,* parkuru üzerinde tabiî veya sunî engeller bulunan at yarışı. ‖ Engelli koşularda pistin çeşitli yerlerine konulan ve koşuyu güçleştiren engeller. (Bunların şekillerine göre değişik adları vardır: [engelli koşular v.b. gibi].) [Bk. ANSİKL.] ‖ 3 000 *m engelli,* aşılması gerekli bir dizi engel bulunan ve yarış pisti üzerinde yapılan 3 000 m'lik kır koşusu (28 çit ve 7 sulu hendek).

— Spor. Atletizm müsabakalarında, 110 metre ve 400 metre, kadınlararasında ise 80 metrelik mesafelerde ve her 10 metrede bir bulunan belirli ölçülerdeki engeller üzerinden atlanmak suretiyle yapılan koşular. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Binic. *Engelli at yarışları* veya *engelli atlı av binişleri.* Engelli at yarışlarının en ünlüsü İngiltere'de yapılan «Grand National» adlı geleneksel koşudur. Her yıl yapılan bu engelli koşuyu pek az at bitirebilir. Uzun ve çetin bir koşudur. «Grand National»ın en önemli ve en tehlikeli engelinin adı «*Beecher-Brook*»dur. Bu koşuda her yıl birçok at ve jokey düşerek yarışmayı terkeder. Buna benzer engelli koşular Amerika, Fransa ve Avustralya'da revaçtadır. Türkiye'de Veliefendi hipodromunda engelli koşular birkaç defa denendi, fakat yarışçılar ve at yetiştiricileri tarafından ilgi görmedi. *Atlı av binişleri* ise, genellikle özel kurum ve kulüpler tarafından düzenlenen sportif bir harekettir. Önceden tespit edilen av sahasında sunî ve tabiî engeller yerleştirilir. Av hayvanı olarak seçilen tilki veya geyik, avın başlayacağı yerden bırakılır, bu iş için yetiştirilmiş *kopoy*'lar avın arkasından bırakılır. Köpekler avı izlerken biniciler de köpeklerin ardından hareket ederler. Evvelce seçilmiş parkur izi üzerinde yarış başlamış olur. Yol üzerindeki engeller aşılarak geçilir. Nihayet köpekler avı bitiş noktasında çevirirler. Bu sırada bitiş noktasına ilk gelen binici veya biniciler derece alırlar. Bu avda tüfek kullanılmaz, av hayvanı öldürülmez, köpeklerin kuşatması ile av sonuçlanmış olur.

— Spor. Türk atletizminde *engelli koşular* 1928 yıllarında 110 *metre engelli koşu* ile başladı. Bu mesafenin ilk Türkiye rekoru Galatasaraylı Şekip Engineri tarafından 1922 yılında 20,1 ile kırıldı. Sonra bu mesafede Cemil Uzunoğlu (BJK), Sedat Şora (GS), Tevfik Böke (FB) rekortmen oldular, daha sonra Faik Önem (GS) bu rekoru 14,7'ye kadar indirdi (1940). Halen bu mesafenin Türkiye rekoru 14,5 ile Çetin Şahiner'e aittir (15 eylül 1963).

1938 - 1950 yılları arasında 200 *metre engel-*

Foto. X, Dechambre (LAROUSSE)

li koşu'da Faik Önem (GS), Neriman Tekil (FB), Melih Kotanca (FB), Mustafa Batman (FB) rekortmen oldular. Bu mesafe bugün koşulmamaktadır.
400 *metre engelli koşu* Türkiye'de 1932 yılından bu yana yapılmaktadır. Bu mesafenin ilk rekortmeni Ziya Atlet (FB) 60,8 ile ilk rekoru kırdı. Faik Önem (GS), Melih Kotanca (FB), Kemal Horolu (GS) tarafından yenilendi. Bu mesafenin Türkiye rekoru halen 52,9 ile Fahir Özgüden'e (GS) aittir (1958). Fahir Özgüden ayrıca 400 metre engelli koşuda 1959 yılı Akdeniz şampiyonluğunu kazandı. (ML)

ENGELMANN (Godefroi), fransız taşbasımcısı (Mulhouse 1788-Paris 1839). Münih'te Stuntz atelyelerinde Senefelder'in çalışma metotlarını inceledikten sonra, uygulamada daha fazla gelişmek ve akademinin ilgisini çekmek için Paris'e yerleşti. Birçok sanatçının eserlerini bastı. *Traité Théorique et Pratique de la Lithographie* (Taşbaskı Üstüne Teorik ve Pratik İnceleme) [1839] adlı bir kitabı vardır. (L)

ENGELMANN (Wilhelm), alman fizyoloji bilgini (Leipzig 1843-Berlin 1909). Öğrenimini Jena, Leipzig, Heidelberg ve Göttingen'de yaptı. Utrech'te Donders'in asistanı (1867) olduktan sonra aynı üniversitede biyoloji ve histoloji, sonra da fizyoloji dersleri verdi. *Du Bois-Reymond*'un ölümünden sonra (1897) Berlin Fizyoloji enstitüsünün müdürlüğüne getirildi. Hücre fizyolojisi ve histofizyolojiyle ilgili birçok eser yayımladı ve incelemeleri için gerekli bazı aygıtlar yaptı. (L)

ENGELMANN (Wilhelm), alman bibliyografya uzmanı (Lemgo 1808-Leipzig 1878). Birçok bibliyografya yazdı. En önemlileri: *Bibliotheca Scriptorum Classicorum* (Klasik Eserler Kitaplığı) [8. baskısı Preuss tarafından, 1880-1882], *Bibliotheca Juridica* (Hukuk Kitaplığı) [1840], *Bibliotheca Historico-Naturalis* (Tabiî Bilimler Kitaplığı) [1842]. (L)

ENGELS, esk. **Pokrovsk**, S.S.C.B.'de şehir, Volga kıyısında, Saratov'un karşısında; 90 000 nüf. Engels, İkinci Dünya savaşına kadar, Volga Almanları özerk cumhuriyetinin başkentiydi. Dokuma (pamuk) sanayii. (L)

ENGELS (Friedrich), alman sosyalist kuramcısı (Barmen 1820-Londra 1895). Luther'in din öğretisine bağlı bir sanayicinin oğlu. Babasının yerine geçmek üzere yetiştirilmişti. Berlin üniversitesine devam ettiği sırada daha sonra eleştirecek olduğu «Genç Hegel'ciler» topluluğuyle (Bauer, Strauss, Ruge, Stirner) ilişki kurdu. *Schelling ve İhtilâl* (1842) adındaki kitabında Schelling'in idealist felsefesini eleştirdi. Köln'de çıkan *Rheinische Zeitung* gazetesinin yazarlarından Karl Marx ile tanıştı. Sonra babasının firmasının bir imalâthanesi bulunan Manchester'e hareket etti. Ünlü kitabı *İngiltere'de Çalışan Sınıfların Durumu* (Die Lage der Arbeitenden Klassen in England) [1945] konusunu meydana getiren sosyal olayları burada gözlemleyecek ve kaleme alacaktır. Engels bu kitapta, işçi sosyolojisinin kurucusu olarak ortaya çıkar. İngiliz işçilerinin hayat şartlarını ilk o incelemiş ve tanımlamıştır. Çartistlere ve Owen'cilere çok bağlıydı. Marx ile yakın dostluğu ve hayatının sonuna kadar sürecek olan işbirliği 1844'te Paris'teki rastlaşmalarından başlar. Birlikte, «Genç Hegel'ciler»in, idealizmin ve mekanist materyalizmin eleştirisi *Die Heilige Familie*'yi (Kutsal Aile) [1845], ancak 1932'de S.S.C.B.'de yayınlanmış olan ve içinde tarihî maddeciliğin temelleri anlatılan *Die Deutsche İdeologie*'yi (Alman İdeolojisi) [1845-1846], *Manifest der Kommunistischen Partei*'ı (Komünist Manifesto) [1848] ve başka eserler yazdılar. Engels, Brüksel'deki Komünist Federasyonu Merkez komitesinin sekreterliğinde de bulundu. 1848 İlkbaharında, Marx ve Komünistler birliğindeki arkadaşlarıyle birlikte ihtilâle katılmak üzere Almanya'ya döndü; Köln'de Marx ile birlikte *Neue Rheinische Zeitung*'u çıkardı ve özellikle de ilkin doğduğu şehir olan Barmen'deki işçi ayaklanmasına, sonra da Pfalz devrimci ordusunun harekâtına katıldı. Bu orduya komuta eden Willich adındaki subayın yardımcısı olan Engels, başarılı bir tabiyeci olduğunu gösterdi. Willich'in birliğinin yenilgiye uğramasından sonra İngiltere'ye döndü ve babasının Manchester'deki imalâthanesinde çalıştı. 1859-1860 Yıllarına doğru, zamanının büyük bir kısmını, ihtilâle hazırlık olarak, askerlik tekniğiyle ilgili incelemelere verdi. 1870'te, kendini yazılarına vermek amacıyle Londra'ya yerleşti. Marx ile aralarında çok sıkı bir işbirliği vardı. Bundan dolayı da, Marx tarafından yayımlanmış olan eserlerde Engels'in (çok zaman pek önemli olan) payının derecesini tam olarak bilmek güçtür. Alman sosyalistleriyle ilişkisini sürdürdü ve onları Almanya'daki işçi hareketinin gelişmesinin önemli her anında aydınlattı. Gotha programını eleştirdi (1875) ve kendini Marx'ın fikirlerinin başarıya ulaşmasına verdi. Sosyal demokrasiye karşı koğuşturmalar döneminde (1878-1890) alman sosyalist önderleri çok zaman Londra'ya onun yanına gidiyorlardı. 1890'dan sonra etkisi azaldı. Hayatının son döneminde şu eserleri yazdı: Daha çok *Anti-Dühring* adıyle bilinen *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft* (Bay Eugen Dühring'in Bilimsel Devrimi) [1878]. Eser, felsefe ve bilim konusunda yazılmış bir makaleler derlemesidir. İçinde Marx tarafından yazılmış (ve ilk olarak 1925'te S.S.C.B.'de yayımlanmış olan) *Dialektik der Natur* (Tabiatın Diyalektiği) [1813-1883] adında bir bölüm de vardı. *Tabiatın Diyalektiği*, çeşitli tabiat kanunlarının açıklamasına diyalektik materyalist düşünceyi uygulayan bir kitaptır. *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* (Ludwig Feuerbach und der Ausgang der Klassischen Deutschen Philosophie) adındaki ikinci eser ise (1888) diyalektik materyalist düşünceyi diğer felsefî sistemlerle karşılaştırarak tarihin içindeki yerine oturtur. Engels aynı zamanda Marx'ın bazı eserlerini onun ölümünden sonra yayımlamış olan kimsedir. Bunların başında da *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltleri gelir. *Correspondances de Fr. Engels* (Friedrich Engels'in Yazışmaları) [Karl Marx, Lafargue ve diğer sosyalist yöneticilerle] ise fransızca olarak 1950'de yayımlandı. Bu *Yazışmalar*, Engels'in *Gesammelte Weske*'sinin (Bütün Eserleri) ilk iki cildini meydana getirir. (L)

ENGELSİZ sıf. (*engel*'den *engel-siz*). Engeli olmayan. (M)

ENGELYUN i. (fars. *engelyūn*). *Esk.* İncil. ‖ İşlemeli yedi renkli ipek kumaş. ‖ Fars gravürcüsü Mani'nin kitabı. Bk. ERJENK. (M)

ENGEREK i. (yun. *enghelys, enghelion*'dan). Doğurgan zehirli yılan (Engerekgillerin örnek tipi). Avrupa, Asya ve Afrika'da yaşayan on kadar türü vardır. (Başka birçok zehirli yılana da «engerek» adı verilmektedir.)

— ANSİKL. *Engerek*'ler, zehirli yılanların en kuzey bölgelerde yaşayanlarıdır. Su yılanlarından, pulları ve renklerinden çok, kısa ve birden daralan kuyrukları ve dikey birer yarık biçimindeki gözbebekleriyle ayrılırlar. Bunun dışında yapılabilecek bütün yaklaştırmalar yanıltıcı olabilir. Engerekler, çalılık, çakıllı ve bol güneş alan toprakları ararlar. Topraktaki tabiî boşluklarda, köstebek ya da fare deliklerinde yerleşir ve kışı uyuşuk bir biçimde buralarda geçirirler. Çok iyi yüzerler. Kafaları geniş, yassı, boyundan ayrı görünüşte, şakaklar şişkin ve tam bir üçgen biçimindedir. Kafanın üstü pullarla örtülüdür. Bazı cinslerinde, bu pullar gözler arasındaki daha büyük pullarla birbirine karışır.
Bayağı engerek'te (Vipera berus) gözler arasında küçük pullar ve üç büyük plak vardır. Burnun ucu kalkık değildir. Boy 70 sm'yi bulur. Yer yer pek değişik, ama koyu renkli olan gövde sırtta kara beneklerle örtülüdür. Bu tür en çok batıda ve güneyde vardır. *Aspis engereği*, bu türden, burunun ucunun kalkık olmasıyle ve gözler arasındaki büyük pulların varlığıyle ayrılır. Çok zaman doğuda rastlanır. Güneyde ise daha da çoktur. Daha küçük olan üçüncü bir engerek türü, yani *çayır engereği* (Vipera ursini) ise güneye özgüdür ve Aşağı Alpler bölgesinde çoktur. Bundan başka, İtalya'da ve Dalmaçya'da rastlanan *Akdeniz kum engereğini* de (Vipera ursini) anmadan geçmemek gerekir.
Engerekler haklı olarak korkulan yılanlardır. Ama aynı zamanda da, diğer birçok sürüngenler gibi, tarla farelerini ve benzeri pek çok kemiricileri ortadan kaldırarak tarıma büyük çapta yararlı olurlar. İnsan için mutlaka öldürücü olmayan ısırıkları (çocuklarda ve av köpeklerinde öldürücü olabilir) zehirin etkisi kısa sürede önlenmeyecek olursa tehlikeli durumlara yolaçabilir. Engerek özellikle sıcak aylarda daha da tehlikelidir. İlkin az çok acı veren ısırık, ardından hemen, kızarır ve şişer. Bundan sonra da bulantılar, baş ağrıları ve genel bir halsizlik kendini gösterir. Gözler kızarır ve yaşlanır. Durum anî bir ölüme bile yolaçabilir. En etkili tedavi yolu, ısırılan el ya da ayağı çok sıkmadan dipten bağlamak, hiç duraksamaksızın yarayı genişleterek elden geldiğince kanamasını sağlamak ve yüzde bir oranındaki bir potasyum permanganat, hacminin beş altı katı suyle karıştırılmış bir javel suyu ya da altmışta bir oranındaki bir kalsiyum hipoklorit eriyiği ile yıkamaktır. Ayrıca bu sıvılar, şırıngayle yaranın çevresinde üç ya da dört ayrı yere de (birer sm³ kadar) zerkedilebilir. Ama en iyisi, yılanın sokmasından hemen sonra zehir karşıtı bir serum (Calmette serumu) yapılmasıdır.
Çiftleşme zamanları olan ilk sıcaklarda, birbirine dolanmış engereklere rastlanır. Engerekler, bu durumlarda, insana saldırır. Ama genel olarak, ağır ve tembel olan bu sürüngenler saldırgan değildir. Engereklere karşı en iyi korunma çaresi yürürken gürültü çıkarmak, meselâ bir değnekle sağa sola vurarak yürümektir. Engerekler, oluşumları tamamlanmış ve zehirli olarak doğarlar. (L)

ENGEREKGİLLER çoğl. i. Zehirli yılanlar familyası. Bunlarda zehir çengelleri olukludur (*Solenoglypha* tipi) ve bu çengeller üstçenenin ön kenarına o şekilde yerleşmiştir ki çene aşağıdan yukarıya kalkınca çengeller başın ucunda ileri doğru uzanır. (Bu yılanlar ısırmazlar ama doktorun şırınga iğnesini batırması gibi çengelleriyle çarparlar. Bu familyada, *engerek, cerastes, causus, atractospis, ancistrodon, echis, sessiz çıngıraklı yılan, bothrops* ve çıngıraklı yılan cinslerine ait yüz kadar yılan türü bulunur.) [L]

ENGEREKOTU bls. i. Düzensiz çiçekleri engerek çenesine benzeyen bitki. Çiçeklerinin rengi mavi, morumsu, beyaz veya pembemsi olur. Deniz kıyılarında, kumsallarda yetişir. Hodangillerden. (L)

ENGERTH (Eduard VON), alman ressamı (Pless [Pszczynal], Silezya 1818 - Semmering, Viyana yakını 1857), Wilhelm Engerth'in kardeşi. Özellikle, Viyana operası için yaptığı resimlerle tanınır (*Figaro'nun Düğünü*). Prag akademisinin müdürlüğünde bulundu (1854), Viyana akademisinde ders verdi (1865) ve Krallık Resim akademisinin yöneticiliğini yaptı (1871-1892). [L]

ENGERTH (Wilhelm, — baronu), alman mühendisi (Pless [Pszczynal], Silezya 1814-Baden, Viyana yakını 1884). Lokomotifin tekerlekleriyle lokomotife bağlı su ve kömür vagonlarının tekerleklerini birbirine bağlayarak bir treni en dik rampalarda çekmeyi sağlayan bir sistem buldu. 1852'de Avusturya devlet demiryollarının genel müdürü oldu. Viyana'da Tuna nehrinin akışının düzenlenmesiyle ilgili çalışmalarla görevlendirildi. Sarayın danışmanı oldu ve baron unvanını aldı. Ardından, Senyörler meclisinin temelli üyeliğine getirildi. Avusturya'nın sınaî gelişmesinde Engerth'in payı büyük olmuştur. (L)

ENGESTRÖM (Lars, — kontu), isveçli yazar ve siyaset adamı (Stockholm 1751 - Poznan bölgesi 1826). Meslekten diplomattı. Bernadotte'un İsveç tahtına çıkması için çalıştı, dışişleri bakanı oldu, soyluluk unvanı kazandı ve Lund üniversitesinin yöneticiliğine getirildi. *Hatıralar ve Notlar* adlı eseri 1876'da yayımlandı. (L)

ENGGANO, Hint okyanusunda mercan adası, Sumatra'nın (İndonezya) güneybatı kıyısı açıklarında; 470 nüf. Pirinç ve hindistancevizi tarımı. (L)

ENGHİEN, Flamanca **Edingen**, Belçika'da (Hainaut, Soignies idare çevresi) kasaba, dil sınırında, Brüksel'in güneybatısında; 4100 nüf. Dantel yapımı. Makine yapımı. Elektrik cihazları. Tereyağ pazarı. Kasaba turistik bir merkezdir: eski dükalık şatosu

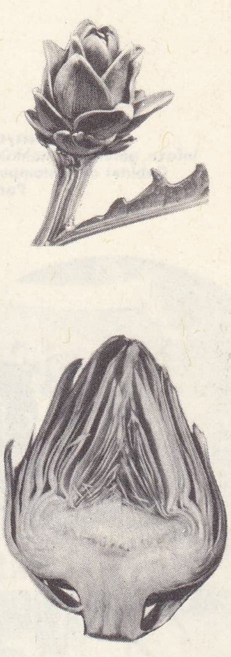

enginar ve kesiti

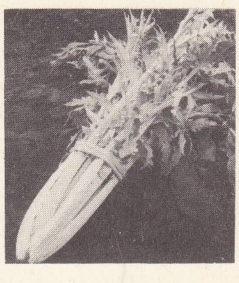

yabanî enginarlar

Foto. Vincent (LAROUSSE)

engizisyon
infaza götürülen mahkûm
Cabinet des Estampes,
Paris

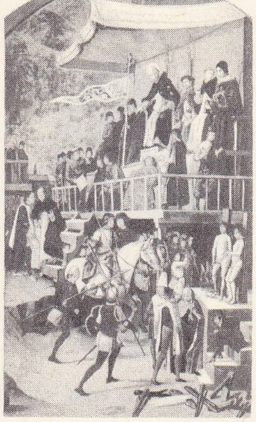

St. Dominique
engizisyon mahkemesinde
Pedro Berruguete'nin
tablosu

parkı; XIV.-XVI. yy.'dan kalma kiliseler. (L)

ENGHİEN (François DE BOURBON, — kontu) [La Fère 1519-La Roche-Guyon 1546], Vendôme dükü Charles de Bourbon'un üçüncü oğlu. 1544'te François I tarafından Piemonte'ye tuğgeneral tayin edildi; aynı yıl Cerisole'de Karl V'in Milano valisi marki Del Vasto'yu yendi, Nice önünde başarısızlığa uğradı. Pencereden kaza ille başına bir sandık düşerek öldü. (L)

ENGHİEN - LES - BAİNS, Fransa'da Val d'Oise idare bölgesinde kanton idare merkezi, Paris'in güney banliyösünde, Montmorency ormanının güneyinde; 12 504 nüf. 1821 den beri işletilen kükürtlü soğuksu kaynakları. Önemli sayfiye yeri, varoşlarında sanayi az ölçüde gelişmiştir: makine yapımı; güzellik malzemesi; likör fabrikası. 1964'te bucak, kanton merkezi oldu. (L)

ENGİN sıf. (esk. türk. *en*, çukur'dan *engin*). Uçsuz bucaksız, çok geniş: *Bu hasret hürriyetin hasretiydi ve bu dağlar hürriyet kadar engindi* (Ş.S. Aydemir). *Engin deniz.* ‖ İ. Denizin karadan çok uzakta bulunan kısmı: *Enginlerden bir rüzgâr esmez mi serin serin* (Z.Ö. Defne). *Ummâna çıkar burda bugün beklediğin yol, / At kalbini girdâba, açıl engine, rûh ol!* (Yahya Kemal). ‖ Erkek veya kadın adı.

— Deniz bil. ve Jeol. *Engin çökeltileri,* derin denizlerdeki çökeltiler; bunlar çamur, dip çamuru ve kırmızı kilden meydana gelir. (Buralarda, sığ deniz çamurunun ağır bastığı, killer ve kireçli fasies'den meydana gelen bathyal bölge gereçleriyle [200-1 000 m derinlikte] derin bölge gereçleri bulunur.)

— Zool. Açık denizlerde dipten uzak yaşayan canlılar için kullanılır: *Engin balığı.* ‖ *Engin organizmaları,* açık denizlerin hayvan ve bitkileri (dipte yaşayan derin deniz organizmalarına karşıt). ‖ *Engin deniz faynası,* enginlerde fok avcılığı Bering boğazı dolaylarında yapılır.

◆ **Enginlik** i. Engin olma hali. ‖ Uçsuz bucaksız genişlik. *Esk.* Füshat. (M)

ENGİN sıf. (esk. türk. *en* çukur, iniş'ten, *en-gin*). *Halk dili.* Değeri düşük olan. ‖ Çukur, alçak (yer). [M]

ENGİNA i. Küçük deniz yumuşakçası. Kalın ve oval kavkısının kenarları düğümlü, ağzı dar koni biçimindedir. Dünyanın sıcak denizlerinde (Antiller, Hint okyanusu ve Büyük Okyanus) rastlanır. (Öndensolungaçlı karındanbacaklıların *buccinidae* familyasından). (L)

ENGİNAR i. (yun. *anginara*). Çiçeği sebze olarak kullanılan bitki. (İlmî adı *Cynara scolymus.* Bileşikgillerden.) ‖ Aynı bitkinin topuz şeklindeki bileşik çiçeği. ‖ Yabanî enginar, enginara yakın bitki türü (*Cynara cardunculus*). *Kengel* veya *kenger* ve *eşek dikeni* de denir.

— Eczc. Bk. ANSİKL.

— Mutf. *Enginar dolması.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Enginar* çok yıllık bir bitkidir. Genellikle iki veya üç yıl ürün alınır. Gövdesi 1 m'den fazla, kalın, köşeli, oluklu, dik ve dallıdır. Büyük yapraklarının üst yüzü soluk yeşil, alt yüzü tüylüdür. Çiçekleri her dalın ucunda tek köm eç şeklindedir. Çiçekliği çukur ve etlidir, çiçek çevresi dibi etli bürgülerden oluşur. Temmuz-eylül arasında mavi-mor renkte çiçekler açar. Çiçek açmadan çok önce toplanması gerekir.

Enginar hemen her yerde yetişir. Fakat serin, özlü, kuvvetli ve sürek toprakları sever. Kök çevresinden çıkan körpe sürgünlerle üretilir. Sürgünleri dikmek için toprak önce gübrelenir, sonra derin sürülür, bir metre aralıkla ocaklar açılır, 2-3 sürgün bir ocağa dikilir ve hemen sulanır. Dikme işi soğuk yerlerde ilkbaharda, sıcak yerlerde sonbaharda yapılır. Dikildikten sonra 2-3 defa çapalanır.

Türkiye'de İstanbul, İzmir ve Bursa dolaylarında yetiştirilir. İstanbul'un Bayrampaşa, İzmir'in sakız enginarı ünlüdür.

Enginar karaciğer hastalıklarının tedavisinde kullanılan bir sebzedir; C vitamini çok olduğu için besin değeri yüksektir. Yılda 3 bin ton kadar üretilir.

— Eczc. Enginar öd salgısını artırmak amacıyle, özüt hap veya damla olarak, kolesterol metabolizmasını değiştirmek ve azotlu artıkları depreştirmek amacıyle şırıngalık sıvı halinde kullanılır.

— Mutf. *Enginar dolması,* enginarların kabukları soyulur, içleri temizlenir. Kararmaması için limonlu, unlu suya atılır. Hafifçe kavrularak pişirilmiş dolma içi hazırlanır ve içine 2 yumurta akı konur. Enginarların ortalarına doldurulur.

Dibi düz bir tencereye sıralanır, kenarına 2 kaşık yağ konur ve üzerine yağlı kâğıt örtülür. Unlu ve limonlu sudan azar azar katılarak pişirilir. (M)

—ENGİZ sıf. (fars. *engihten*'den *engiz*). *Esk.* «Koparan, kışkırtan, karıştıran» anlamlarıyle kelimelerin sonuna gelerek bileşik sıfat yapar: *Fitne-engîz,* fesat karıştıran; *şevk -engîz,* neş'e getiren. (M)

ENGİZEK dağı, Akdeniz bölgesinden Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine geçiş alanında yükselen dağ kütlesi; yüksl. 2 815 m. Göksu (Fırat'ın kolu) vâdisiyle kuzeyindeki Nurhak dağından, çukur bir alanla da (Bertiz kesimi) güneydeki Maraş dağından ayrılır. Batı-doğu doğrultusundaki bu dağ kütlesi Güneydoğu Torosların bir uzantısı sayılabilir. Yapısında permokarbon şistleri ve yeşil kayaçlar hâkimdir. Tabiî bitki örtüsü büyük ölçüde bozulmuş olan Engizek dağında yazın sürüler otlatılır. (M)

ENGİZİSYON i. (lat. *inguisitio*>fr. *inquisition*'dan). Bazı ülkelerde din sapkınlarını bulmak ve cezalandırmak için kurulmuş olan mahkeme.

— ANSİKL. Din Tar. Din inancının savunucusu ve koruyucusu olan kilise din sapkınlarına karşı tedbirler almakta gecikmedi. Hıristiyanlığı kabul etmiş olan imparatorlukta din sapkınlığı suç sayıldı ve Justinianus, Mardin'li Manes'in din öğretisinden yana olanların ölüm cezasına çarptırılmalarını öngördü. Bu uygulama her ne kadar Ortaçağda unutulmuş gibi görünürse de, 1000 yılına doğru Cathare'ların din sapkını akımı, Batı'da kurulu düzeni sarsan öğretiler yaymağa başlayınca, cismanî iktidar yeniden telâşa düştü. 1022'de, kral Robert, Orléans'da on üç din sapkınının ateşe atılarak öldürülmesini emretti. İlk zamanların sert tedbirlerinin yerini hoşgörüye bıraktığı güney bölgesi ise papalığı endişeye düşüren bir din sapkınlığı ocağı durumuna geldi. 1184'te, Verona konsilinde Lucius III ile imparator Friedrich I arasındaki bu anlaşma engizisyon'un kurulmasına yolaçtı ve her piskopos, bölgesindeki din sapkınlarını bulmakla görevlendirildiği gibi kiliseye bağlı olmayan yöneticiler de bu konuda verecekleri cezalarla piskoposlara yardımcı olmağa çağrıldı. Ama, ne bu tedbirler ne Citeaux ve dominiken rahiplerinin çabaları, hattâ ne de Simon de Monfort'un onayak olduğu korkunç kovuşturmalar Albi sapkınlığını önleyemeyince Toulouse konsili özel bir mahkemenin kurulmasını gerekli gördü (1229) ve papa Gregorius IX da böyle bir mahkeme kurdu (1233). Bu yargı kurulunun kararları kesindi ve bütün yetkililerin bu yargı kuruluna yardımcı olmaları zorunlu sayılmıştı. Yargılama usulü çok sertti. Engizisyoncunun din adamı ya da din adamı olmayan ve bir çeşit jüri yerini tutan iki yardımcısı bulunmasına karşılık, suçlanan kimsenin avukatı ya da kendisini savunacak bir sözcüsü olamazdı ve suçlamaların kim tarafından yapıldığını öğrenmek hakkı yoktu. Ayrıca, bu mahkemelerde, normal bir yargılamada tanıklığına itiraz edilebilecek olan kimselerin tanıklıkları da kabul edilirdi. Yalan tanıklığın cezası ömür boyunca hapisti. 1252'den itibaren, ölüme yol açmamak ve sakat bırakmamak şartıyle işkence de kabul edildi. Haklarındaki şüpheler hafif olan sanıklar, çeşitli cezalarla (haç, haçlı seferine katılma gibi) kurtulabiliyorlardı. Daha ağır durumlarda ise, işlediği suçtan pişmanlık duyan sanık ömür boyunca hapse (duvar içine kapanmaya) mahkûm edilir, ancak bazı hafifletici işlemlere de izin verilirdi. Pişmanlık duyduğunu belirtmeyen sanığın cezası ise yakılarak öldürülmekti. Suçlu hükmünü giyen kimseyi mezar bile engizisyondan kurtaramaz ve din sapkınlığıyle suçlanan ölü mezardan çıkarılır, mahkûm olursa da cesedi yakılır ve bırakacağı mirasa el konurdu. Engizisyon yargıçlarının sertliklerinin nefret uyandırdığı da görülmüş ve kilise bunlardan Robert de Bourg gibi bazılarını cezalandırmıştır.

Fransa'da XIV. yy. ın başında engizisyon, Güzel Philippe tarafından Templier tarikatına karşı bir araç olarak kullanıldı. Sonra zamanla önemi azaldı. François I devrinde bir süre yine önem kazandıktan sonra da Nomarantin fermanıyle engizisyon mahkemeleri artık kesin olarak kaldırıldı. İtalya'da ise Paulus III zamanında engizisyon mahkemeleri protestanlara karşı yeniden belirli bir etkinlik gösterdikten sonra papa Sixtus V engizisyonu yeniden örgütledi ve *Santo Oficio* mahkemesi durumuna getirdi. Almanya'da, engizisyonun en korkunç temsilcisi Konrad von Marburg'tu. Engizisyon, XIV. yy.'da din sapkınlarına, XV. yy. da büyücülere karşı amansız bir savaş açtı. Mary Tudor, engizisyon mahkemelerinin İngiltere'de de kurulmasına çalıştı. Ama engizisyon mahkemeleri en büyük ve sürekli etkinliği krallıkla olan yakın ilişkileri sayesinde İberik yarımadasında sürdürdü.

XIV. yy. dan beri pek çok sayıda musevî ve magrıplının din değiştirmesi engizisyon mahkemelerinin bunlara karşı çok sert bir biçimde işlemesine yolaçtı. Fernando ve İsabel engizisyon mahkemelerini yeniden kurarak (1478) doğrudan doğruya krala bağlı duruma getirdiler ve papadan da Baş engizisyoncuyu tayin hakkını elde ettiler. Papalar ve özellikle de Sixtus V, bu mahkemenin, Fr. Louis de Léon, Aziz Juan de la Cruz, Azize Theresa gibi en dindar bilinen kişileri bile tedirgin eden çalışmalarına karşı işe el atmak zorunluluğunu duydular. Baş engizisyoncuyu, yargı kurulunu ve davaların soruşturmasıyle görevli kimseleri tayin eden kralların elinde, ispanyol engizisyonu, bir yolsuz kazanç ve işkence aracı olmakta gecikmedi. XVIII. yy. da bakan Aranda tarafından hemen hemen bütün yetkileri elinden alınan ispanyol engizisyonu (son ölüm kararı 1781'de verilmişti) 4 aralık 1808'de de Napolyon tarafından kaldırıldı. 1814'te yeniden kurulduktan sonra 1834'te artık kesin olarak kalktı.

İspanya, engizisyonu Batı Hint adalarına kadar götürmüştü. Hollanda'ya da sokmağa çalıştı ve bunun sonucunda da iller ayaklandı. Engizisyon Portekiz'e de İspanya'dan gitti. 1531'de kısa bir süre için uygulandıktan sonra 1536'da sürekli bir kuruluş durumuna geldi. Portekiz engizisyonu İspanya'dakinden daha yumuşaktı. Pombal devrinde etkisi azaldı; Joao IV devrinde de ortadan kalktı.

1639'da, Venedik'te 1310'da Tiepolo'da fesatçılara karşı açılan soruşturmayı yürütmek amacıyle kurulmuş olan ve 1335'te de sürekli bir kuruluş durumuna gelen Onlar meclisi, ilkin Devlet engizisyoncuları adıyle anılan üç üyeli bir komite kurmuştu. Bu komitenin görevi, devletin güvenliğine karşı işlenen suçların soruşturmasını yapmaktı. Komite üyeleri hiç bir kayıt ve şarta bağlı olmadan, hattâ Duka'ya karşı bile karar alabiliyorlardı. Bu komite, XVIII. yy.ın sonuna kadar Venedik'te tam bir dehşet havası uyandırdı.

Engizisyon sahnesi, Robert-Fleury'nin 1841 Sergisinde çok beğenilmiş olan tablosu. Bu eser, ressamın *Autodafé* adındaki tablosu kadar değerli sayılır. (L)

ENGLAND, İngiltere'nin ingilizce adı. (L)

Foto. LAROUSSE

ENGLEBERT DE BERG Aziz, Köln başpiskoposu (Berg 1182'ye doğr. - Schwelm 1225). Otto IV'e karşı Philipp von Schwaben'den yanaydı. 1220'de, imparator Friedrich I Barbarosso tarafından oğlu Heinlich VII'ye vasi yapıldı ve vali unvanıyle Germanya'nın yönetimine getirildi. Ondan hoşnut olmayan bir akrabası tarafından öldürüldü. (L)

ENGLEHEART (George), ingiliz minyatürcüsü (Kew, Surrey 1752-Blackheath 1829). İlkin G. Barret'in, sonra da Reynolds'un öğrencisi oldu. Çağdaşlarının bin kadar portresini ve Reynolds'un eserlerinin yorumlanmış resimlerini yaptı. (L)

Engler (mucidi, alman kimyageri Carl Oswald Victor *Engler*'in [1842-1925] adından). Petrol sanayiinde kullanılan viskozite derecesi: *Engler viskozimetresi, Engler derecesi.* (L)

ENGLER (Adolf), alman botanikçisi (Sagan 1844-Berlin 1930). 1879'da, Kiel Botanik bahçesinin müdürlüğüne atandı. 1884-1889 Yılları arasında Breslau üniversitesinde profesörlük yaptı. Daha sonra Berlin'de Dahlem-Steglitz Botanik bahçesinin müdürlüğüne getirildi (1899-1921). Bitkilerin coğrafî dağılışı, Afrika biteyi (1902 ve 1905'te Afrika'ya yaptığı gezilerin sonucu) ve bitkilerin sınıflandırma yöntemi konularında önemli araştırmaları vardır. 1881'de *Botanische Jahrbücher für Systematische Pflanzengeschichte und Pflanzengeographie* (Sistemli Bitki Tarihi ve Bitki Coğrafyası İçin Yıllık Botanik Kitapları) [76 cilt] adlı büyük bitki coğrafyası dergisini kurdu. Başlıca eserleri: *Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Pflanzenwelt, İnsbesondere der Florengebiete seit der Tertiörzeit* (Bitki Dünyasının ve Özellikle Flora Bölgelerinin, Üçüncü Zamandan Beri Geçirdiği Evrimler Üstüne Deneme) [1879-1882]; *Die natürlichen Pflanzenfamilien* (Tabiî Bitki Familyaları) [1887-1915]; Drude ile birlikte, *Die Vegetation der Erde* (Dünya Bitkileri) [1896]; *Die Pflanzenwelt Ostafrikas und Nachbargebiete* (Afrika ve Komşu Bölgelerin Bitki Dünyası) [1896]; *Das Pflanzenreich* (Bitkiler Âlemi) [1900]; *Syllabus der Pflanzenfamilien* (Bitki Familyaları Listesi) [1)24]. (L)

ENGLEWOOD, A.B.D.'de (Nev Jersey, Bergen) şehir, Hudson ırmağının biraz gerisinde bulunan Englewood Jersey'in kuzeyinde. 1647'de Hackensack şehrine bağlı olarak kurulan Englewood, 1899'da birliğe kabul edildi. Başlangıçta ingiliz, fransız ve hollandalıların yerleştiği şehirde özellikle çok güzel ve zarif evler vardı. Sanayii fazla gelişmemiştir. 1928'de hasta, sakat ve emekli tiyatro oyuncuları için kurulan vakıf yurdu. (L)

Englezonisla, İzmir körfezinde bir ada grubu. Eski Klazomenai (Urla) şehrinin kıyısından kuzeye doğru 11 millik bir yüzeyi kaplar. Bu adalardan en güneyde bulunan Klazomenai kıyıya bir köprü ile bağlanır. Adaların isim etimolojisi kesin olarak bilinmiyor. Belki Klazomenai adlı adadan gelmiştir. (L)

ENGLİSH CHANNEL, Manş denizinin ingilizce adı. (İngilizler sadece THE CHANNEL demekle de yetinirler.) [L]

English Traits (*İngiliz Karakterinin Çizgileri*). R. W. Emerson'un etnik psikoloji incelemesi (1856). Amerikalı ahlâkçı bu eserinde, 1847'de İngiltere'ye yaptığı bir gezinin anılarından yararlanarak ilkel saksonlarla modern ingilizler arasındaki psikolojik bağı ortay koymağa çalışır. (L)

ENGLUND (Einar), finlandiyalı besteci (Gotland adası, İsveç 1916). Helsinki akademisi ve A. Copland'in öğrencisi; *Odysseus* adlı bir bale besteledi. İki senfoni (1946, 1948), senfonik şiirler, konçertolar ve piyano için bir beşli yazdı. (L)

ENGONOPULOS (Nikolaos), yunan şair ve ressamı (Atina 1910). Şiirlerinde ve özellikle 1954 Venedik bienale'inde sergilenen resimlerinde geleneksel temalara yeni bir düzen aramak çabasındadır. Başlıca şiir kitapları: *Mi Omilite tonis ton Odigon* (Sürücüyle Konuşmayınız) [1938], *Ta Klidokymbala tis Siopis* (Sessizliğin Klavsenleri) [1939], *Bolivar* (1944), *İ Epistrophiton Pulion* (Kuşların Dönüşü) [1946], *En Antniro Ellini Logo* (Süslü bir Dille) [1957]. (L)

ENGRAMELLE (le P. Joseph), fransız müzikçisi; doğal bilimler ve makine uzmanı (Nédonchel, Artois 1727 - Paris 1783'ten S.). Klavsenle ya da orgla çalınan her çeşit müziği kaydetmeğe yarayan bir aygıt yaptı. *La Tonotechnie ou l'Art de Noter les Cylindres* (Tonotekni ya da Silindirlere Kaydetme Sanatı) [1775] adında bir kitap yazmıştır. (L)

ENGRAULUS i. Hamsi'nin ilmî adı. (L)

ENGRESYON i. (fr. *ingression*). Diş cerr. Çene kemiğine girdiği zaman bir dişin enlemesine ekseni üzerinde uğradığı kayma. (L)

ENGSTRÖM (Albert), isveçli yazar ve desinatör (Lönneberga, Kalmar yakını, 1869 - Stockholm 1940). Strix adlı gazetesinde yayımlanan karikatürleriyle olduğu gibi hikâye ve anılarıyle de ülkesindeki halkın hoş bir görünümünü verdi. İsveç akademisinde üyeydi. (L)

ENGUEDİ veya **ENGADDİ,** İsrail devletinde yer, Lut gölünün batı kıyısı yakınında, İncil'de adı geçen bir şehrin (Davud buraya sığınmıştı) yeri. Buraya yakın bir yere M.Ö. II. yy. da bir yahudi topluluğu yerleşmişti. (L)

ENGUİNEGATTE. Bk. GUİNEGATTE.

ENGÜR i. (fars. *engūr*). *Esk.* Üzüm. ‖ *Âb-ı engûr,* üzüm suyu, şarap. ‖ *Şîre-i engûr,* üzüm şırası: *Sanman bizi kim şîre-i engûr ile mestiz / Biz ehl-i harâbâttanız mest-i elestiz* (B. Ruhî). [M]

ENGÜBİN (veya **ENGEBİN**) i. (fars. *engübin* veya *engebin*). *Esk.* Bal.

— Mutf. *Esk. Engebine.* Baldan yapılan helvaya benzer bir tatlı. (M)

ENGÜRUS. Bk. ÜNGÜRUS.

ENFÜRUS (veya **ENGERUS**) i. (esk. macarca k.). Macaristan'ın eski adı: *Baş eğdi âb-ı tığına küffar-ı Engürus* (Baki). ‖ Macar, Macaristan halkından olan kimse. (M)

ENGÜRÜ. Esk. coğ. Bk. ANKARA.

ENGÜŞT i. (fars. k). *Esk.* Parmak. ‖ *Engüşt bedehân,* hayretten parmağını ısırmış. ‖ *Engüşt-i hata,* yanlışı işaret eden parmak. ‖ *Engüşt-i kihîn,* serçeparmak. ‖ *Engüşt-i mihîn,* ortaparmak. ‖ *Engüşt-i sütürg,* başparmak. ‖ *Engüşt-nümâ,* parmakla gösterilecek kadar az olan. (M)

ENGYSTOMATİDAE çoğl. i. Kuyruksuz amfibyumlar familyası. Bunların kuyruk sokumu omurlarındaki çıkıntıların uçları aralıklıdır. (Özellikle *rhinoderma* cinsini kapsar.) [L]

ENHÂ çoğl. i. (ar. *nahv*'den *enhā*). *Esk.* Taraflar, yönler: *Artık işe hörgüç bile şaşmış/ Kuyrukşa dolaşmış / Baştan başa enhâyı* (Tevfik Fikret). ‖ Yollar. (M)

ENHÂR çoğl. i. (ar. *nehr*'den *enhār*). *Esk.* Irmaklar, çaylar, dereler: *Evet, mest-i hayât ammâ şu enhâr / Benim gönlüm değil bundan haberdâr* (Tevfik Fikret). ‖ *Enhâr-ı a-mîka,* derin nehirler. ‖ *Enhâr-ı âmme,* hiç bir ülkeye ait olmayan ırmaklar. ‖ *Mevc-i enhâr,* nehir dalgaları. (M)

ENHYDRA i. Zool. Deniz samurunun ilmî adı.

— ANSİKL. Tek türü (*Enhydra lutris*) bilinen *enhydra*'ların arka ayakları çok güçlü ve tüm perdeli; diş düzeni kendine özgü, gövdesi silindir biçiminde, başı yuvarlak ve kısa, uzunluğu 1,30 m'dir. Kadifemsi postu esmer veya siyah olur; kısa kıllarının arasında uzun gümüşî kıllar bulunur. Bering boğazının ulaşılmaz bölgelerinde yaşayan enhydra yengeç yer, kabuklular ve balıklarla beslenir. Kürkü çok makbuldür. Bu yüzden önemle korunan bir hayvandır. (L)

ENİAC, *Electronic Numerical İntegrator and Computer*'in (elektronik entegral ve hesap âleti) ilk harflerinden meydana gelen kelime. İkinci Dünya savaşı sırasında A.B.D.'de atış tablolarında kullanılmak için yapılan ilk elektronik hesap makinesidir. Çok karmaşık olan bu makinede 18 000 termoelektronik tüp vardır. (L)

ENİD, A.B.D.'de (Oklahoma) şehir, Oklahoma City'nin kuzeybatısında; 43 200 nüf. Buğday pazarı. Besin sanayii. (L)

ENİDAE çoğl. i. Karada yaşayan karındanbacaklı akciğerli yumuşakçalar familyası. (Eskiden *bulimidae* familyasından sayılan ve Kuzey Kutup bölgesinde, Afrika'nın doğu ve güney kısımlarında bulunan birçok cinsi [*ena, zebrina, mastus, pachnodes*] kapsar.) [L]

ENİF, ε *Kanatlı at** veya ε *Pegasi*'ye verilen ad. Kadiri 2,5. Tayf örneği. K0. (Bk. YILDIZ). [L]

ENİK i. (esk. türk. *enük*'ten). Kedi ve köpek gibi çok memeli hayvanların yavrusu, encik: *Tekirin dört eniğinden biri öldü.* ‖ *Argo.* Hakaret sözü: *Gâvurun enikleri Köse'ye kıydılar* (R. N. Güntekin).

◆ **Eniklemek** geçz. f. [Kedi, köpek gibi hayvanlar için] Yavrulamak. (M)

ENİKONU zf. İyice, iyiden iyiye, adamakıllı: *Kalktı, iki büklüm bir kaç adım attı. Enikonu topallıyordu* (K. Tahir). *Murtaza ile Faruk enikonu dost olmuşlardı.* (Vâ-Nû). [M]

ENİLÜSİYANÜR i. Bk. BENZONİTRİL.

ENİN i. (ar. *enīn*). *Esk.* İnleyiş, inleme: *Seller gibi vâdiyi enînim saracakken / Hiç çağlamadan, gizli inen yaş gibi aktım* (M. A. Ersoy). ‖ *Enîn-i hafî,* gizlice inleme. ‖ *Enîn-i teellüm,* acıyle inleyiş. (M)

ENİN i. (fr. *ényne*). Aynı zamanda etilenik ve asetilenik olan hidrokarbonların genel adı. ‖ Bu gruptan bir bileşiği nitelendiren son ek. (*Bütenin* $CH_2{=}CH{-}C{\equiv}CH$ veya *vinilasetilen,* neopren üretiminde bir ara üründür.) [L]

ENİNE zf. (*en*'den *en-i-ne*). Bir yüzeyin veya doğrunun enlemesine: *Kumaşı enine kesmek.*

— DEY. *Enine boyuna,* iri, boylu poslu. Eksiksiz bir şekilde, inceden inceye: *Bir konuyu enine boyuna tartışmak.*

— Anat. Enlemesine doğrultusundan ötürü bazı organlar için kullanılır. ‖ *Enine çıkıntı,* omurların her iki yanında bulunan kemikli çıkıntı. ‖ *Enine derin ve enine yüzeysel kaslar,* apışarası düzecinde enlemesine yayılan kaslar. ‖ *Burnun enine kası,* yüzün bir yanı deriye bitişik küçük kası. ‖ *Dilin enine kası,* dilin küçük kası. ‖ *El bileğinin ön enine atardamarı,* dirseğe ve önkol kemiğine ağızlaşan küçük atardamar. ‖ *Karnın enine kası,* karnın ön yan iç tarafını teşkil eden geniş ve düz kas. ‖ *Yüzün enine atardamarı,* yüzeysel şakak atardamarının küçük kolu.

— Denizc. *Enine kesit planı,* bir gemi teknesini baş ve kıç dikmelerinden eşit uzaklıkta enine kesen dikey bir düzlemin meydana getirdiği kesit. (Bu kesit üzerinde teknenin yapı malzemesi, bu malzemenin nitelikleri tüm ayrıntılarıyle belirtilmiştir. *Mastori maktaı* da denir.)

— Jeol. Dağ zinciri veya kıvrım uzanımına dikey olan: *Enine kaslı, enine fay.* ‖ *Enine dökülme.* Bk. ANSİKL.

— Mat. *Enine eksen* veya *çap,* bir hiperbolde, eğriyi kesen eksen veya çap.

— ANSİKL. Jeol. *Enine* dökülme, birçok kıvrımları yer yer değişen bir genişliğe sahiptir. Genellikle en az geniş noktalar, enine bükülmeler, aynı hat üzerinde meydana gelir ve bölgenin bütün kıvrımlarını etkiler. (ML)

ENİPEUS. Yun. mit. Tesalya'da tanrı-ırmak. Helida kralı Salmoreus'un kızı Tyro Enipeus'a âşık oldu. Poseidon, Enipeus biçimine girerek Tyro'yu baştan çıkardı. Böylece Tyro, Pelias ile Neleus'in anası oldu. (L)

ENİR i. (fars. *eyger* > esk. türk. *eynir*'den). Yaban mersininin bir çeşidi (*Ruscus Aculeatus*). [M]

ENİS sıf. (ar. *üns*'ten *enis*). *Esk.* Dost, yakın arkadaş: *Evet, her şey uyur, ey leyl-i mesut / Fakat ben bir ziya-yı raşedarın / Enîs-i hüznü, bîaram u bîsûd* (Tevfik Fikret). ‖ *Enis-i dil,* gönül dostu. ‖ İ. Erkek adı. (M)

ENİSÂN i. (fars. *enisān*). *Esk.* Yalan. ‖ Şaka. ‖ Anlamsız söz. (M)

ENİSE sıf. *Esk.* Enis'in dişili: *Bu hucere-i enise-i hayat...* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ İ. Kadın adı. (M)

ENİS MEHMED EFENDİ, divan şairi (öl. 1694). Reisülküttap İsmail Efendinin oğlu. Devrin bilginleriyle dost oldu, onların meclislerine katıldı. Bakî Paşanın Halep muhassıllığı sırasında kâtiplik görevini yaptı. Nüktedan ve bilgili bir şair olan Enis Meh-

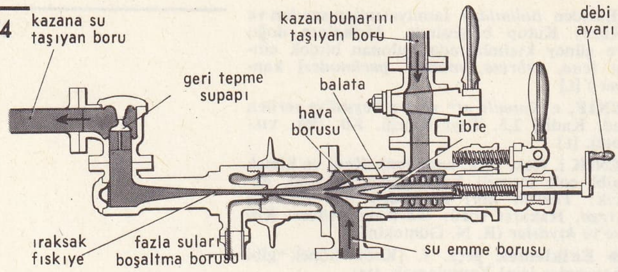

Giffard enjektörü (teknol.)

med Efendinin yazma bir *Divan*'ı vardır. Şairliği yanında tâlik, nesih ve celî yazıda da ün yapmıştır. (M)

ENİS RECEB DEDE, mevlevî şairi (Edirne, ? -?, 1734). Babası Gülşenî tarikatına mensup Derviş Halil'dir. Öğrenim için İstanbul'a geldi. Mevlevî şairi Neşatî'ye bağlandı; onun manevî nüfuzu altında kaldı. Yenikapı mevlevîhanesi şeyhi Kari Ahmed Dede'den mesnevî dersleri aldı. Sonra Yenikapı ve Kasımpaşa mevlevîhanelerinde mesnevî okuyucusu, Edirnekapı mevlevîhanesi şeyhi Neşatî ölünce Edirnekapı dergâhına şeyh oldu (1674). Bu sırada padişah ve vezirler üstünde etkide bulundu. *Divan*'ında naatları ve mevlevîliği öven şiirleri dışında lirik ve hakîmane gazelleri dikkati çeker. Divan'ı Edirne valisi Ahmed İzzet Paşanın yardımıyle taş basması olarak yayımlandı. (M)

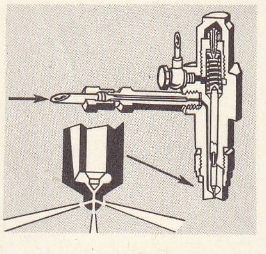

yanmalı motor enjektörü

Enis-ü Ârifin (*Âriflerin Dostu*), Azmizade Haletî tarafından Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'si (Güzel Huylar) örnek tutularak yazılmış eser (1537). Yazar ahlâk eğitimi amacı ile yazdığı eserinde *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi kaynak yapmış başka şairlerden örnek beyitler, eski filozoflardan sözler, vaazlar ve öğütler, arap ve iran atasözleri almış, anlaşılması zor olanlarının yanlarına da tercümelerini eklemiştir. (M)

ENİŞTE i. Bir kişinin kız kardeşinin veya kadın akrabalarından birinin kocası: *Eniştemle teyzem o akşam Kâmran'ı geç vakte kadar bahçede alıkoydular* (R. N. Güntekin).
— DEY. *Bayram değil, seyran değil* (veya *düğün yok, bayram yok*) *eniştem beni niye öptü*, gerçek sebebi bilinmeyen iyi bir davranış karşısında kullanılır. (M)

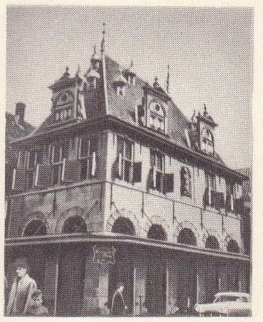

ENKHUİZEN XVI. yy. dan kalma eski bir bina

ENİŞTE HASAN PAŞA. Bk. HASAN PAŞA. *Enişte, Damat.*

ENİTARZİ, Mezopotamya'da hüküm süren Lagaş 'sitesinin (M.Ö. 2500-2350) altıncı kralı. Eannatum II'nin oğludur. (M)

ENİTHARES i. Mat sarı renkte su biti. İndo-Malezya ve Madagaskar bölgelerinde yaşar. (*Heteroptera* takımının *notonectidae* familyasından.) [L]

ENİWETOK, Marshall takımadalarında (Mikronezya) mercan adası; özellikle 1946, 1949, 1952 ve 1956'da A.B.D., burada birçok atom denemesi yaptı. (L)

ENJEKSİYON i. (fr. *injection*). Tıp. Bk. ŞIRINGA *etme.*
— Mat. Enjektif* uygulama. (Hem enjektif hem sürjektif olan bir uygulama bir bijeksiyon'dur.) [İÇİNE BİREBİR UYGULAMA da denir.] ‖ *Kanonik enjeksiyon*, bir E cümlesinin A alt cümlesi için, A'nın bir elemanının resmi doğrudan doğruya bu elemanın kendisi olacak şekilde A'nın E içine uygulaması. (TEMEL İÇİNE UYGULAMA da denir.) [L]

ENJEKTE sıf. (fr. *injecter*'den) [Genellikle *etmek* fiiliyle birlikte kullanılır]. *Enjekte etmek*, bir sıvıyı vücuttaki herhangi bir boşluğa fışkırtarak sokmak: *Kulağa su, damarlara serum enjekte etmek.* ‖ Bir maddenin gözeneklerini sıvıyle doldurmak: *Çürümemesi için oduna kreozot enjekte etmek.* (M)

ENJEKTİF sıf. (fr. *injectif*). Mat. Resimleri aynı olan iki elemanı kapsamayan bir cümlenin başka bir cümle içine uygulaması için kullanılır. [Bu uygulama *f* ile gösterilirse $f(a) = f(b)$ bağıntısından a=b bulunur.] (*Eşanl.* İNJEKTİF, İÇİNE BİREBİR UYGULAMALI.) [L]

ENJEKTÖR i. (fr. *injecteur*). Teknol. Bir akışkanı, hamur kıvamında veya toz halindeki bir maddeyi, büyük bir hız verilmiş bir akışkan yardımıyle sürükleyerek bir kaba veya bir boşluğa akıtmak için kullanılan cihaz: *Sürükleyici akışkan enjektör içine genellikle basınç altında gelir ve bir boru içinde genleşerek hız kazanır.* Bk. ANSİKL.
— Tıp. Bir sıvıyı vücuttaki bir boşluğa veya bir dokunun içine sokmağa yarayan aygıt. Bk. ŞIRINGA.
— ANSİKL. Teknol. Buhar kazanlarını beslemekte kullanılan *buhar enjektörleri*, sürükleyici akışkan olarak, beslenecek kazanın buharından yararlanır. Demek ki bu buharın enjektöre girdiği andaki basıncı en fazla kazanın basıncı kadar olabilir. Böyle bir cihazın çalışması için, buharın suyle karışarak yoğunlaşması gerekir. Bu yüzden kazanların enjektörle beslenmesi, ancak su sıcaklığı yeterince düşük olduğu zaman mümkündür. Bunun için, serbest egzoslu makinelere (lokomotifler) veya yoğunlaşmış suyu yeniden kullanmak imkânı olmayan tertibatlara buhar veren besleme cihazlarından yararlanılamaz. Yanmalı motorlarda, ağır yağı zerrecikler halinde motorun sıkıştırma odasına püskürtmek ve yanıcı maddeler ile yakıcı maddelerin (hava-yakıt) iyice karışmasını sağlamak için, yüksek basınçlı (70 kg/sm²) bir hava fıskıyesinin kinetik enerjisinden yararlanılır. (L)

ENKAZ çoğl. i. (ar. *nuḳż*, yıkıntı'dan *enḳāż*). Bina v.b. şeylerin yıkıntısı, moloz: *Otel sahibine kimbilir kaça mal olan o tesisat âdeta enkaz haline gelmiş* (R.N. Güntekin). *Hepsinin içinde sefil yataklar, yırtık yorganlar, büyük bir yıkıntının enkazını andıran mobilya parçaları vardı* (A. H. Tanpınar). ‖ *Esk. Enkaz-ı beşer*, insan yıkıntısı: *Ölüm indirmede gökler, ölü püskürmede yer / O ne müdhiş tipidir savrulur enkaz-ı beşer* (M. Â. Ersoy). ‖ *Enkaz-ı remîme*, kazaya uğramış gemi.
— Denizc. Terkedilmiş ve dalgalarla sürüklenen cisim: *Enkaz, özel olarak yapılmış ve donatılmış gemilerle yokedilmeyi gerektirecek kadar ciddî tehlikeler yaratır.* ‖ Denizin kıyılara attığı döküntüler. ‖ Bir deniz mülkünün hiç bir fayda ve çıkar sağlamayacak derecede harap olmuş, parçalanmış veya batmış hali. ‖ *Teşm. yol.* kıyıya vurmuş gemi, batmış gemi veya batmış geminin kıyıya vuran eşyası ve parçalanan kısımlar: ‖ *Enkaz şamandırası*, denizcilik bakımından tehlikeli batık deniz enkazı işaretleyen fener şamandırası. (Işığı yeşil olduğu gibi, şamandıra da yeşil renge boyanmıştır. Ayrıca üzerine beyaz boya ile, İngilizce'de enkaz anlamına gelen *Wreck* kelimesinin ilk harfi yazılır.)
— Huk. Deniz ticaret hukukunda, bir geminin kurtarma ve onarım giderleri geminin o günkü değerini aşıyorsa, tekne, sigortacılarca *enkaz sayılır*. (Bu durumda gemi sahibi alacağı tazminat karşılığında gemisini sigortacıya terk eder.) [M]

ENKHUİZEN, Hollanda'da (Kuzey Holanda) şehir. İjsselmeer'in batı kıyısında; 11 300 nüf. Eskiden önemli bir limandı, bugün İjsselmeer'den yapılan deniz ulaşımının hatbaşıdır. Eski evler; XV. yy.dan kalma kilise (ahşap çan kulesi); XVI. yy.dan kalma konaklar. Besin sanayii. Kâğıtçılık. Kablolar. Makine ve gemi yapımı. (L)

ENKİ. Mit. Bk. EA.

ENKİDU. Efsanevî kahraman Gılgamış'ın aynı adlı efsanedeki en iyi arkadaşı. Bk. GILGAMIŞ. (M)

ENKLİNOMEN i. (yun. *enklinein*, eğilmek> fr. *enclinomène*'den). Leng. Başka bir kelimeye dayanarak onunla birlikte bir vurgu birimi meydana getirmeğe elverişli vurgusuz kelime. (L)

ENKLİNOMETRE i. (fr. *inclinomètre*'den). Bk. EĞİMÖLÇER.

ENKOMİ, Kıbrıs'ta yer; yakınında yapılan kazılarda adanın en eski başkenti *Alasia*'nın kalıntıları ortaya çıkarıldı. (L)

ENKONDROM (fr. *enchondrome*'dan). Bk. KIKIRDAK *uru*.

ENKOPREZİ i. (fr. *encoprésie*'den). Psikopatol. Dışkısını tutamama.
— ANSİKL. Üç yaşından önce enkoprezi söz konusu değildir, çünkü süt çocukları zaten her an altını kirletebilir. Anus büzgen kası ancak üç yaşından itibaren sistemli olarak çalışmağa başlar. Enkoprezi daha çok gündüzleri görülür. Çoğu zaman doğuştan değil sonradan olmadır. Bir hastalıktan ileri gelebileceği gibi çocuğun ailesinden ayrılması sebebiyle de görülebilir. Ruh hastalarında, ağır nevrozlularda sık görülür, ileri derecede geri zekâlılarda ise her zaman vardır. (L)

ENKÖPİNG, İsveç'te (Uppsala) şehir, Malar gölü yakınında; 12 000 nüf. Garnizon şehri. XIII. yy.dan kalma kilise; bir fransisken manastırının kalıntıları. Kiremit fabrikaları. Makine yapımı atelyeleri. (L)

ENKYANTHUS i. Çin'de ve Japonya'da yetişen tüysüz ağaççık. On kadar türü biliniyor. (Birçok türü, özellikle *Enkyanthus quinqueflorus* limonluklarda yetiştirilir. Fundagillerden.) [L]

ENLART (Camille), fransız arkeologu (Boulogne-sur-Mer 1862-Paris 1927). 1889'da Eski Belgeler okulundan çıktı ve 1895'te okulu bitirirken hazırladığı tezi yayımladı: *Monuments Religieux de l'Architecture Romane et de Transition de la Région Picarde* (Roman Mimarisinde ve Picardie Bölgesinde Dinî Anıtlar). Roma Fransız okulunda İtalya'nın Rönesans'tan önceki anıtları konusunda incelemeler yaptı: *Origines Françaises de l'Architecture Gothique en Italie* (İtalya'da Gotik Mimarînin Kaynakları) [1894]. 1902 ile 1916 arasında bir *Manuel d'Archéologie Française* (Fransız Arkeolojisi Elkitabı) yayımladı. 1894 ile 1903 arasında Güzel Sanatlar okulu kütüphanesinin müdür yardımcılığında bulundukton sonra 1903'te Trocadéro Karşılaştırmalı Heykel müzesinin yöneticisi oldu. J. Roussel ile birlikte bu müzenin *Genel Katalog*'unu yayımladı. Eserlerinin yukarıda adı geçenlerden başka en önemlileri şunlardır: *L'Art Gothique et la Renaissance en Chypre* (Kıbrıs'ta Gotik Sanat ve Rönesans) [1899]; *Rouen* (1904), *Origine Anglaise du Style Flamboyant* (İngiltere'de Alevli Üslubun Başlangıcı) [1906]; *Les Monuments des Croisé dans le Royaume de Jérusalem* (Kudüs Krallığında Haçlıların Anıtları) [1926]. Koleksiyonlarını doğduğu şehre armağan etti. (L)

ENLEM i. (en>*enlemek*'ten *en-le-m*). Coğ. *Yeni.* Bir yerin ekvatora olan uzaklığı bakımından konumu. *Esk.* Arz dairesi. ‖ *Enlem farkı*, hareket ve varış noktalarından geçen enlem ve boylamlar arasındaki fark. ‖ *Enlem tümleri*, bir yerin yarı küre kutbuyle, bu yerin başucu arasındaki açısal uzaklık.

— Astron., Coğ. ve Denizc. Belli bir yerin veya bir yıldızın karşılaştırma düzlemi olarak alınan bir ekvator düzlemine dik olarak açısal uzaklığı 0° ile +90° arasında kuzeye doğru pozitiftir. (Yeryüzündeki bir nokta veya gökcismi söz konusu olduğu zaman, bu nicelik küresel koordinatların çeşitli sistemlerine de uygundur). ‖ *Enlem dairesi*, gözönüne alınan sistemde, ekvatora paralel olan ve aynı enlemin bütün noktalarından geçen gök küresinin küçük dairesi. ‖ *Alçak enlemler*, gözönüne alınan sistemde ekvatora yakın enlemler. ‖ *Artan enlem*, «Mercator* değişkeni» denilen bir fonksiyon ile cebirsel olarak tanımlanan ve uygun küresel şekiller kullanıldığında küresel enlemin yerine alınan nicelik. ‖ *Astronomi enlemi*, Yer'in günlük hareketinin dönme ekseninin normali olarak tanımlanan gök ekvatoru düzlemi ile bir yerin düşeyi (çekül doğrultusu) arasındaki açı. ‖ *Bir gökcisminin tutulum enlemi*, gerek Güneş'in merkezinde (*günmerkezli enlem*), gerek Yer'in merkezinde (*yermerkezli enlem*) bulunan bir gözlemciye göre, bir gökcisminin tutulum* düzlemine olan açısal uzaklığı. ‖ *Bir noktanın geodezik enlemi*, Yer'i göstermek için tasarlanan matematik yüzeyin (genellikle bu yüzey hafifçe basıklaşmış dönel bir elipsoittir) o noktadaki normali ile ekvator düzlemi arasında açı. ‖ *Bir noktanın yermerkezli enlemi*, elipsoit olarak kabul edilen Yer'in merkeziyle bu noktayı birleştiren doğrunun, ekvator düzlemiyle yaptığı açı. ‖ *Bir yerin coğrafî enlemi*, ekvator düzlemi ile bu yerin düşeyinin yaptığı ve meridyen boyunca derece olarak ölçülen açı. (Yer, küre olarak kabul edildiği zaman özellikle bu deyim kulanılır.) ‖ *Gökada enlemi*, gökada dışındaki bir gökcisminin, milletlerarası bir anlaşma ile tanımlanan gökada düzle-

Foto. Chevalier (LAROUSSE)

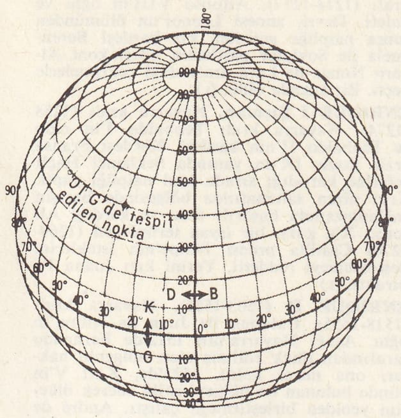

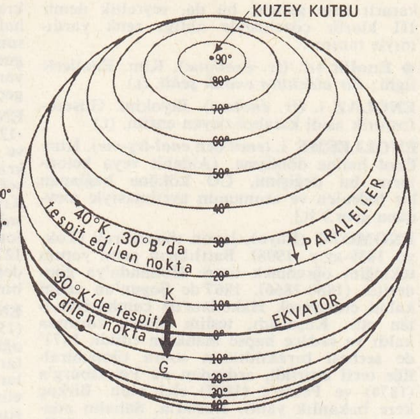

mine olan açısal uzaklığı. || *İndirgenmiş enlem,* Yer bir elipsoit olarak tasarlandığında, elipsin belli bir noktadaki asal dairesinin yarıçapı ile ekvator arasındaki açı. || *Orta enlemler,* dönence ve kutup daireleri arasında kalan enlemler. || *Uygun* veya *izometrik enlem,* Yer küresel değil de elipsoit olarak düşünüldüğünde, artan enlem kavramının genellemesi. || *Yüksek enlemler,* gözönüne alınan sistemde, kutuplara yakın enlemler.

— ANSİKL. Astron., Coğ. ve Denizc. Günlük hareketin dönme ekseniyle gök ekvatorundan meydana gelen bir sistem içinde, bir gökcisminin konumunu belirlerken *enlem* yerine, aşağı yukarı sabit bir değer olan *yükselim* deyimi kullanılır. Aslında homogen olmayan elipsoit biçimindeki Yer için, noktanın geodezi enlemi ile astronomi enlemi arasında bir benzerlik yoktur. Birincisi, Yer'in iç yapısı ve biçimi hakkındaki varsayımlara bağlı olan fiziksel bir veridir. İkincisi, haritaların hazırlanması ve nirengi hesapları için anlaşmalı matematik bir yüzeye göre tanımlanmıştır. İki değer arasındaki sapma, *düşeyin sapması* denen bir açının kuzey-güney bileşkesini meydana getirir. Yerin astronomi enlemlerini belirleme yöntemlerinin hemen hepsi, koordinatları (açılım ve yükselim) bilinen yıldızların yüksekliklerinin ölçülmesine (doğrudan doğruya veya dolaylı olarak) dayanır. Eğer bu yükseklik, yıldızın meridyenden geçtiği anda ölçülürse, enlem, yıldızın yükselimiyle ölçülmüş meridyen yüksekliğinin toplamına veya farkına eşittir. Bu nicelik, meridyeni geçişten önce ve sonra çok az değişir. Aynı şekilde dolay kutupsal meridyen yükseklikleri de gözlenebilir; ancak gözlem sonuçlarında düzeltmeler yapmak gereklidir. Bazı hallerde, gözlemin yöresel zamanı ancak birkaç saniye önceden bilinebilir. Eğer gözlemler meridyen dışında yapılıyorsa, problem iki bilinmeyenli bir problem olarak düşünülmelidir: enlem ve gözlemin tam yöresel gözlem zamanı veya gözlem sırasında kullanılan kronometrenin tam düzeltilmesi. *Yükseklik doğruları** metodu denen bir metoda karşılık olan grafiksel çözüm, genellikle denizcilik ve havacılıkta kullanılır. Bu durumda, kabul edilebilir bir çözüm elde edebilmek için, en az iki yıldızın gözlenmesi gereklidir. Genellikle, başucu uzaklığı iyice tespit edilmiş fakat değeri pek doğru olmayan bir âlet kullanılır. O zaman problem, (*eşit yükseklikler* denen yöntem), art arda en az üç yıldızın gözlenmesini gerektiren üç bilinmeyenli bir problem olur. Bu yöntemin kullanılmasında en uygun âlet *prizmalı astrolop*'tur. Yukarıda açıklanan genel metotların değişik biçimleri olan daha pek çok metot vardır: enlemimizde, gecenin herhangi bir saatinde kutbun gözlemi ile yapılacak yanlışlık en çok 1° olur; kutup dolaysal bir yıldızın 12 saat ara ile meridyenden iki geçişinin (altgeçiş ve üstgeçiş) gözlemleri yapılabilir. Bu metot az kullanılır ve her iki geçişin kırılma düzeltmeleri değişik olur.

● *Enlemlerin değişimleri.* Enlemlerin devirli değişimleri (saniyenin onda birini geçmeyen bir genlik değişimi) bu yüzyılın başında ortaya kondu ve boylamları 180° farklı yerlerde kurulmuş iki gözlemevi için, birinin enleminin her değişimine, diğerinin eşit ve zıt işaretli bir enlem değişiminin tekabül ettiği saptandı. Gerçekte, *Yer'e oranla* dönme ekseninin kayması söz konusudur. Dönme ekseni ana eylemsizlik ekseni ile tam çakışmadığı zaman bu kayma, dönmekte olan katı bir cismin mekanik teorilerine uygundur. Kutbun değişik konumlarında Yer üzerinde çizilen eğrilere *polhodi** denir. Hepsi aynı paralel (39°8′) üzerinde kurulmuş beş gözlemevinden meydana gelen bir *Milletlerarası Enlemler servisi,* dönme kutbunun saptanması ile sürekli olarak uğraşır. Bunun konumu, *Milletlerarası Zaman bürosu** tarafından yapılan çok hassas zaman saptamalarını ilgilendirir. (L)

ENLİ (veya **ENLİL**), M.Ö. II. binyılda bir Mezopotamya tanrısı. Akatçası **Bel-Belum.** Tanrı An'ın oğlu, yeryüzü ve havanın tanrısı. Zamanla babası An'ın yerine tanrılar babası olarak tanındı. Asayişi koruduğuna, dıştan gelen saldırıları önlediğine, fırtına ve boralara hükmettiğine, Mezopotamya'nın doğusunda, Elam çevresindeki dağlarda oturduğuna inanılırdı. İnsanlara öfkelenerek bir tufanla cezalandırdığı, sonra onları bağışladığı kabul edilen Enli adına sonraları bir tapınak ve bir dağ evi yapıldı. En eski heykellerinde bol saçlı ve sakallı olarak tasvir edilir. — Karısı NİNLİL'in akatçası *Belit,* gelişme, üreme ve tenasül tanrıçasıdır. Gökte oturduğuna inanılırdı. (M)

ENLİL-BANİ, Mezopotamya'da hüküm süren İsin krallığının (M.Ö. 1959-1735) hükümdarlarından biri. M.Ö. 1803-1780 tarihleri arasında krallık yaptığı sanılır. Bu zayıflama dönemi, komşu Larsa sitesiyle yapılan savaşlarla doludur. (M)

ENLİTARZİ, Mezopotamya'da, Lagaş sitesinin (M.Ö. 2500-2350) yedinci kralı. (M)

ENMÜZEC i. (fars. *nümûde*'den ar. *enmûzec*). *Esk.* Örnek, tip: *Niçin bu ülkede yaşayan bu iki enmûzec, türk enmûzeci ile osmanlı-enmûzeci birbirine bu kadar zıttır?* (Z. Gökalp). || *Enmûzec-i âlem,* âlemin örneği. || *Enmûzec-i evvel,* ilk örnek. (M)

ENNA, İtalya'da şehir, Sicilya'da, il idare merkezi, Erei dağlarının bir yaylasında; 30 200 nüf. Sicilya'nın en yüksek şehri olan Enna, verimli bir bölgenin merkezidir. Barok üslûbunda katedral. Şehrin yanıbaşında Ortaçağdan kalma bir şato yükselir. Önemli kükürt işletmeleri. — *Enna ili,* 251 500 nüf. Toprağı verimli, toprak altı kükürt bakımından zengin olan Erei dağları üzerinde uzanır. Petrol ve tabiî gaz.

— Tar. Enna'yı, Sicul'ler kurdular ve Sican'ları püskürtmek için kale haline getirdiler. Eskiliği yüzünden Sicilya'nın merkezi (*omphalos*: göbek) sayılır (Demeter'in tapınağı). Stratejik değeri yüzünden Syrakusai hükümdarları Dionysios (Büyük) [M.Ö. 395] ve Agathokles (307), sonra da Kartacalılar tarafından işgal edildi. Pyrrthos (277) tarafından kurtarıldıktan sonra, Roma ile anlaştı ve Hamilkarı kovdu (258). Enna, Ortaçağda *Castogiovanni* adını aldı ve 1927'ye kadar bu adı muhafaza etti. (L)

ENNA (August), italyan asıllı danimakalı besteci (Naskov, Danimarka 1860-Kopenhag 1939). Kendi kendini yetiştirdi. Romantizmin halka dönük akımına giren opera ve baleler yazdı: *Büyücü Kadın* (1892), *Kleopatra* (1894), *Çoban Kızı ve Baca Temizleyici* (1904). (L)

Enneades, Porphyrios'un, ustası Plotinos"un eserlerine verdiği ad. Bu eserleri, her biri dokuz kitaplık altı bölüm halinde yayımlamıştır. Esere *Enneades* (*ennea,* dokuz) adının verilmiş olması da bundandır. Bu altı Enneades üç ana bölümden meydana gelir. Ana bölümlerin birincisinde ilk üç *Enneades,* ikincisinde dördüncü ve beşinci *Enneades,* üçüncüsünde de son *Enneades* yer alır. Porphyrios, bu yazıları, anlayışına uygun olarak birli, ikili, üçlü ve dokuzlular biçiminde düzenlemiştir. Birinci *Enneades* özellikle ahlâkî, ikinci ve üçüncüsü dünyayı, dördüncüsü ruhu, beşincisi zekâyı, altıncısı da Bir'i (yani evrensel zekâyı) ele alır. (L)

ENNEAKAİDEKAETERİS (yun. *ennea,* dokuz, *kai* ve *deka,* on, *etos,* yıl). Atina takviminde on dokuz aylık çevrim. (L)

Enneakrunos, Atina'da Limnai (Bostanlar) semtinde Peisistratos'un emriyle yaptırılan çeşme. (L)

ENNEANDRİ i. (fr. *ennéandrie*). Linnaeus sisteminde bitki şubesi. Birbirine benzer, dokuz serbest erkek organı bulunan bitkileri kapsar. (L)

ENNEAPYLON («Dokuz Kapı»). Esk. Yun. Atina akropolisinde *Pelargikon* adı da verilen eski surların adı. M.Ö. VI. yy.da yıkıldı. (L)

ENNEDİ, Sahra'da (Çat) bölge, kuzeydoğuda Çat çanağını kapsayan kat kat yaylalardan meydana gelir. Geniş ve kumlu vâdilerle, dar boğazlarla yarılan dağların yükseltisi 1 450 m'ye ulaşır. Başlıca vahası, *Fada.* (L)

ENNEHR i. (ar. *en-nehr*). Astron. *Esk.* Güney yarımküresi burçlarından biri. (M)

ENNEPETAL, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Westfalen) şehir, Ruhr'da, *Ennepe* kıyısında; 30 700 nüf. Metalürji ve makine yapımı. (L)

ENNERY (Adolphe Philippe). Bk. DENNERY.

EN-NİL. Bk. NİL.

ENNİS, gaelce **İnis,** İrlanda cumhuriyetinde (Munster ili) kasaba, Clare idare bölgesinin merkezi, Shannon halicinin kuzeyinde, Fergus kıyısında; 6 100 nüf. XIII. yy.dan manastır kalıntıları. Demiryolu merkezi. (L)

ENNİSCORTHY, gaelce **İnis Corthaidh,** İrlanda cumhuriyetinde (Leinster ili, Wexford idare bölümü) kasaba, Wicklow dağlarının güneyinde, Slaney kıyısında; 5 900 nüf. XIII. yy.da yapılan bir şatonun kalıntıları. (L)

ENNİSKİLLEN, Kuzey İrlanda'da kasaba, Fermanagh idare bölgesinin merkezi, iki Lough Erne'in arasında, Erne ırmağı kıyısında; 6 300 nüf. Kale kalıntıları. Bıçakçılık. Şehir, 1689'da James II'nin askerî birliklerine karşı direndi. (L)

ENNİUS (Quintus), latin şairi (Rudiae, Calabria, M.Ö. 239-M.Ö. 169). Yunan kültürüyle yetişti ve Büyük Cato tarafından Roma'ya getirildi. Scipio'ların ve diğer önemli kişilerin dostluğunu kazandı, onlara yunan kültürünü tanıttı. Marcus Fulvius Nobilior ile birlikte Aitolia savaşında bulundu (189) ve 184'te roma yurttaşlığına alındı. Ölümünden sonra Scipioların mezarında adına bir heykel dikildi. Yunan kültürünün mirasını latin diline ve düşüncesine uydurmakta büyük bir payı olduğu için latin edebiyatında önemli bir yeri vardır. Bütün Roma tarihini anlatan *Yıllıklar* adlı on sekiz

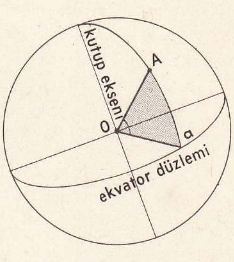

A gökcisminin **enlemi** aOA açısı veya aA yayı

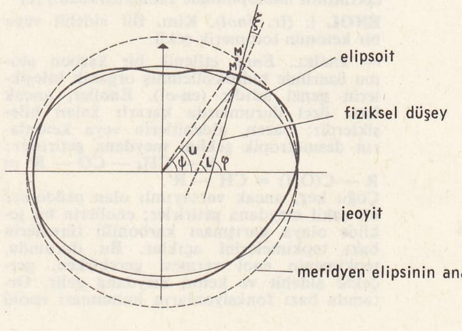

enlem

Desen. Encyclopedia Britannica; LAROUSSE

kitaplık bir destan yazdı. Bu destandan günümüze ancak 60 mısra kalmıştır. Ama bu 60 satır da, ne kadar olgun bir üslûbu olduğunu ve yurtseverliğinin derecesini göstermeğe yeter. Bu mısralarda, eski Romalıların erdemlerini yüceltirken, Roma'daki koruyucularının geçmişini de över. Birçoğu Euripides'ten örnek alınarak yazılmış yirmi kadar trajedisi ile felsefî veya ahlâkî şiirleri vardır. (L)

ENNODİUS (Magnus Felix, Aziz), Pavia piskoposu (Arles 473 veya 474-Pavia 521). Evlendikten sonra ansızın papaz oldu ve Pavia piskoposu ile Milano piskoposunun yardımcılıklarında bulundu. Seçkin bir şair ve hatipti. Roma'ya gitti ve orada papa Symmachus'ü ve Herul'lere karşı kazandığı zaferden sonra da Theodorich'i övdü. 513'-te Pavia piskoposu seçildi; papa Hormisdas tarafından yunan ve latin kiliseleri arasında bir yakınlaşma sağlayacak görüşmelerde bulunmak üzere iki kere imparator Anastasios'a gönderildi (515 ve 517). Başlıca eseri *Aziz Epiphanius*'un *Hayatı*'dır. Ayrıca kendi hayat hikâyesini de yazdı (*Eucharisticon*) [Şükran Şiiri]). [L]

ENNOMOS i. Avrupa'da birçok türü görülen pervane. (Uzun, pütürlü, tırtılı ağaç dalını andırır; krizaliti bir orman ağacının yaprakları arasında ve aralıklı bir koza içinde bulunur. Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

ENNORE, Hindistan'da kasaba, Madras'ın banliyösünde. Sayfiye yeri. Otomobil montaj fabrikası. (L)

ENNS, Avusturya'da ırmak, Tuna'nın kolu (sağ kıyı); 225 km. Salzburg ilinden doğar, Steyr ile Enns'i sular. Aşağı bölümünde hidroelektrik tesisler. (L)

ENNS, Avusturya'da (Yukarı-Avusturya) kasaba, *Enns*'in sol kıyısında, Tuna ile birleştiği yer yakınında; 8 400 nüf. Camcılık, Kuyumculuk. Makine ve besin (şeker fabrikası) sanayii. Kereste. Ziftli karton. (L)

ÉNOC (veya **ÉNOCH**) [Louis], fransız pedagogu (Issoudun-öl. 1570'e doğr.). Reform'a taraftar olduğu için Cenevre'ye sığındı ve orada kolejin (1556), ardından da akademinin (1562) yöneticisi oldu. Başlıca pedagoji eserleri: *Prima İnfantia Linguae Graecae et Latinae Simul et Gallicae* (Yunan ve Latin Diliyle Fransızcada İlk Adımlar) [1546]; *De Puerili Graecarum Litterarum Doctrina Liber* (Çocuklar İçin Yunan Edebiyatı) [1555]. Ayrıca, *Commentarii ad Ciceronem* (Cicero Üstüne Yorum) adını taşıyan bir eseri de vardır. — Oğlu PIERRE, Meschinière senyörü (Cenevre-öl. 1590 doğr.), *Opuscules Poétiques* (Şiirler) [1572] ve *Coëcyre* (1578) adlarında iki eser yayımladı. (L)

Enoch Arden, A. Tennyson'un 1862'de yazılmış ve 1864'te yayımlanmış olan şiiri. Eser, aile hayatının gerçeğini şiire aktaran başarılı bir denemedir. Bir deniz kazası dolayısıyle uzun süre evinden uzakta kalan bir gemici dönüşünde karısını yeniden evlenmiş olarak bulur ve mutlu olduğunu görür. Onun mutluluğunu bozmamak için sessizce uzaklaşır. (L)

ENOFTALMİ i. (yun. *en,* içinde ve *ophtalmos* göz'den fr. *énophtalmie*). Göz yuvarlağının, göz çukuruna patolojik olarak batması. (Bazen ekzoftalmi ile yer değiştirir, boyun sempatiğinin bir felci veya ağır bir hummanın belirtisidir.) [L]

ENOİCYCLA i. Küçük boylu böcek. Nemli yosunlarda yaşar. (*Enoicycla pusilla* Avrupa'da ormanlarda bulunur. *Trichoptera* takımının *limnophilidae* familyasından.) [L]

ENOL i. (fr. *énol*). Kim. Bir aldehit veya bir ketonun totomerik şekli.

— ANSİKL. *Enol,* etilenik bir karbon atomu üzerinde hidroksillenmiş organik bileşiklerin genel adıdır (en-ol). Enoller, ancak bazı özel durumlarda kararlı kalan bileşiklerdir; bazen, aldehitlerin veya ketonların desmotropik şeklini meydana getirirler:

$$R - CH_2 - CO - R' \rightleftarrows R - C(OH) = CH - R'$$

Çoğu kez, ancak varsayımlı olan psödomer bir şekil meydana getirirler; enollerin bu şekilde olaya karışması karbonilli türevlerin bazı tepkimelerini açıklar. Bu durumda, tepkimenin enol vermesi gerekirken, gerçekte aldehit ve keton meydana gelir. Ortamda bazı fonksiyonların bulunması enolü kararlı hale getirir; bu da, seyreltik demir III klorür çözeltisiyle aldığı renk yardımıyle tanınır.

◆ **Enolik** sıf. (fr. *énolique*). Kim. Enollerle ilgili: *Bir aldehitin enolik şekli.* (L)

ENOLAZ i. (fr. *énolase*). Biyokim. Glisero-fosforik asidi katabolizleyen enzim. (L)

ENOLLEŞME i. (*enol*'den *enol-leş-me*). Kim. Enol haline dönüşme. (Aldehit veya ketonların bu değişimi, CO köküne bağlanan bir hidrojen ve atomunun ayrılmasıyle meydana gelir.) [L]

ENOMOTO (Buyo), japon tümamirali (Tokyo 1839-ay.y. 1908). Batılıların gemi yapım tekniğini öğrenmek üzere Hollanda'ya gönderildi (1860-1866). 1867'de Şogun'un azlini kabul etmeyerek Hakodate'de cumhuriyet ilân etti. Kuşatıldı, teslim olmak zorunda kaldı ve sadece hapse mahkûm edildi. 1871' de serbest bırakıldıktan sonra tümamiralliğe terfi ettirildi, ardından da Petersburg'a (1874) ve Pekin'e (1882) elçi oldu. Birkaç kere bakanlık yaptı. Ruslarla, Sahalin adasının güney yarısı ile Kuril adalarının değişilmesi antlaşmasının görüşmelerini yaptı. (L)

ENOPLOCERUS i. (yun. *enoplos,* silâhlı ve *keras,* boynuz'dan). Duyargaları dikenli büyük böcek. Cayenne'de yaşar. (İlmî adı *Enoplocerus armillatus.* Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

ENOPLOGNATHA i. Genellikle kızıl sarı veya kül renginde örümcek. (Karın kısmının üstünde koyu bir leke bulunur. Ilıman bölgelerde pek çok türü yaygındır. On beş kadarı Avrupa'da yaşar. *Theridiidae* familyasından.) [L]

ENOPLOPS i. (yun. *enoplos,* silâhlı ve *ops,* yüz'den). Orta büyüklükte, esmer bitki biti. (*Enoplops scapha* Batı Avrupa'da çalılıklarda yaşar. *Heteroptera* takımının *coreidae* familyasından.) [L]

ENOPLUS i. İpsi solucan. Denizde yaşar. Ağzının kenarı dikencik ve iğneciklerle çevrilidir. (L)

Enosis (« birleşme» anlamında yun. k.), Kıbrıs adasının Yunanistan ile birleşmesi dileğini belirtmekte kullanılan deyim. Enosis deyimi gerek Balkan savaşlarında, gerek Girit adasının Yunanistan'a ilhakı sırasında da sık sık kullanıldı. Hem Yunanistan'da hem de Kıbrıs rumları arasında benimsenen Enosis, Pan-Elenizm'in (*megalo idea*) bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

1960 Tarihli bir anlaşmayle, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantisi altında, bağımsız Kıbrıs cumhuriyeti kuruldu. Bu duruma göre Enosis, milletlerarası hukuk düzenine, ahdî ve hukukî gerçeklere ve gereklere aykırı bir siyasî tutum olarak nitelendirilmektedir. Bununla birlikte gerek Yunanistan'da, gerek Kıbrıs adasında bugün Enosis'in gerçekleşmesini isteyen birçok şahıs ve siyasî kurum vardır. Kıbrıs'ın siyasî statükosu halen Türkiye ve Yunanistan arasında bir görüşme konusu olarak süregelmektedir. (M)

ENOSTOZ i. (yun. *en,* içinde ve *osteon,* kemik'ten fr. *énostose*). Kemik iliği kanalının tümörü. (L)

ENO ŞİMA, Japonya'nın doğu kıyısında küçük kayalık ada. Hac yeridir. (L)

ENÖTE i. Astron. İkinci dereceden bir gökcisminin yörüngesi üzerinde, bu gökcisminin birinci dereceden gökcismine en uzak mesafede bulunduğu nokta. (Yer'in yapma uydularının ve Ay'ın Yer'e göre enöte noktasına *yeröte,* Yer'in ve diğer gezegenlerin Güneş'e göre enöte noktasına ise *günöte* denir.) [L]

Enriakuci, Kyoto'nun kuzeydoğusunda Hisi dağının tepesindeki ünlü japon tapınağı. Enriaku devrinde (782-805), imparator Kammu'nun emriyle, Tanday tarikatı Dengyo-Daişi'nin kurucusu tarafından 788'de yaptırıldı. Enriakuci, japon Buddhacılığının büyük merkezi oldu. Kimi zaman rahipler Kyoto'yu tehdit ettiler ve tapınak, XVI. yy.da, o zaman çoğunluğu yeniden kurmağa çalışan Oda Nobunaga tarafından yıktırıldı. Kısa bir süre sonra, Enriakuci, Hideyoşi'nin önayak olmasıyle yeniden yaptırıldı ve üçüncü şogun Tokugava tarafından genişletildi. (L)

ENRİQUE I (1203-Palencia 1217), Castilla kralı (1214-1217). Alfonso VIII'in oğlu ve halefi. Devri, annesi Leonor'un ölümünden sonra naipliğe getirilen kız kardeşi Berenguela ile Soylular partisinin lideri kont Alvaro Nunez de Lara arasındaki çekişmelerle geçti. Bir kazada öldü. (L)

ENRİQUE I Şişman, Navarra kralı (1238 -1274). Navarra kralı Teobaldo I'in oğlu ve Teobaldo II'nin kardeşi. Kardeşi Fransa kralı Louis IX'un yanında Sekizinci Haçlı seferine katıldığı sırada kral naipliği yaptı. Kısa süren saltanatında bölgesinde barışın sağlanmasında başarılı oldu ve kardeşi Alfonso X'a karşı bir isyan tertipleyen (1269-1270) Castilla prensi Felipe'nin isteklerini desteklemeyi reddetti. Yerini kızı Juana I'e bıraktı. (L)

ENRİQUE II (1503-1555), Navarra kralı (1518-1555). Catalina ile Juan de Albret'in oğlu. Aşağı Navarra'nın 1512'de Fernando tarafından ilhak edilmiş olan bölgenin hakları ona miras kaldı. 1521'de, Karl V'in elinde bulunan bu bölgeyi istilâ ederek ülkesini yeniden birleştirmeğe çalıştı. André de Foix emrindeki orduları hemen hemen hiç bir direnmeyle karşılaşmaksızın San Juan de Pie de Puerto, Pamplona ve Estella şehirlerini zaptetti ve Maya kalesinin dışında bütün Navarra, Enrique II'nin eline geçti. Buna rağmen İspanyollar Quiros zaferini kazandılar (30 temmuz 1521) ve Navarra kralının kuvvetleri ellerindeki bölgeleri terk etmek zorunda kaldılar. Daha sonra, François I ile birlikte İtalya seferine katıldı ve o da François I gibi Pavia savaşında esir edildi, ama yaralı olmasına rağmen kaçmayı başardı. Erkek çocuğu olmadı ve yerine geçen kızı Juana, Albret Antoine de Bourbon ile evlendi. (L)

ENRİQUE II Kardeş Katili (Sevilla 1333-Burgos 1373), Trastamara kontu, Castilla ve Leon kralı (1369-1379). Kral Alfonso XI ile Leonor de Guzman'ın evlilik dışı oğlu. Annesinin Alfonso XI'in dul karısı Portekiz kraliçesi Maria'nın emriyle öldürülmesi üzerine (1350) kardeşi Castilla kralı Pedro I'e (*Zalim* denir) karşı ayaklandı. 1365'te, Charles V'in yardımını sağladı ve Charles V, Kara Prens Edward tarafından desteklenen Pedro'ya karşı savaşmak üzere Ortaçağ Fransa'sının başıbozuk alayları *Grandes Compagnies*'yi Bertrand du Guesclin'in komutasına vererek Castilla'ya gönderdi. 1367'-de Enrique yenildi ve Bertrand du Guesclin esir edildi. Bir süre sonra da serbest kalarak 1369'da Montilla zaferini kazandı ve iki kardeşinin görüşmesinde bulundu. Bu görüşmede Pedro öldürüldü. Trastamara hanedanının ilk kralı olan Enrique II Castilla tahtında hak iddia eden Portekiz kralı Fernando I ile Lancaster dükü Gand'lı John'u yenerek tahtını sağlamlaştırdı ve Fransa kralı Charles V'in sadık bir müttefiki olarak La Rochelle'in İngilizlerden geri alınmasını sağlamak amacıyle 1372'de donanmasını Charles V'e yardıma gönderdi. (L)

ENRİQUE III Hastalıklı (Burgos 1379-Toledo 1406), Castilla ve Leon kralı (1390-1406). Juan I'in oğlu ve halefi. Erginlik yaşına kadar geçen çalkantılı yıllardan sonra iktidarı 1393'te aldı. Soyluları ve Millet meclisini tasfiye etti, muhalefet lideri Benavente dükü Don Fadrique'yi tehlikesiz duruma getirerek ülkeyi burjuvaların yardımıyle yönetti. Portekiz'le savaştı. Granada'-ya büyük bir sefer hazırladığı sırada öldü. Jean de Bethencourt ile Poitou'lu Gadifer'-in Kanarya adalarını ele geçirmesine yardımcı oldu (1404). Lancester'li Catherine ile evlenmesi Castilla'da veraset kavgasına son verdi. (L)

ENRİQUE IV Güçsüz (Valladolid, 1425-Madrid 1474). Castilla ve Leon kralı (1454-1474). Juan II'nin oğlu. Sözünü geçirmek yeteneğinden yoksundu. İkinci evlenmesinde Portekiz prensesi Juana'yı aldı ve ondan Juana adlı bir kızı oldu. Bu kız, asıl babasının Beltran de La Cueva (1462) olduğu sanıldığından *Beltraneja* takma adıyle tanınmıştır. Devletin önde gelen kişileri kızın veliahtlığını tartışma konusu yaptılar; bunun üzerine kral da ilkin erkek kardeşi Alfonso'yu (1468), ardından da Aragon'lu Fernando ile evlenmiş olan kız kardeşi Isabel'i (1469) veliaht ilân etti. Zaman zaman, kızının hakkı olan tahtı kurtarmak istediyse de tahta kimin geçeceği sorununu kesin bir sonuca bağlayamadan öldü. (L)

Hazreti Muhammed'in ensâra vaızını gösteren minyatür Topkapı Sarayı müzesi

ENRİQUE (Maestro), fransız olduğu sanılan mimar ve heykeltıraş (öl. Burgos 1277). Leon katedralinin ilk yapıcısıydı. Burgos katedralinin yapım çalışmalarının ikinci dönemini de onun yönetmiş olduğu sanılır. Bu katedralin süslemelerine başlamış olan A-miens ustalarının yanında yetişmiş olduğu öne sürülmektedir. Burgos'un kuzey ana kapısındaki *Cebrail'in Meryem'e Müjdesi*'ni, manastır kapısının alın tablasını, iki pencere arasındaki *Beyaz Meryem*'i ve Leon katedralinin ana kapısının alın tablasını da onun yapmış olduğu öne sürülür. (L)

ENRİQUES (Federigo), italyan matematikçisi (Livorno 1871-Roma 1946). 1893'te Bologna üniversitesinde izdüşümsel geometri ve tasarı geometri dersleri veriyordu. 1922'de Roma üniversitesinin yüksek geometri kürsüsüne getirildi. İşlek bir zekâsı vardı. Yirmi yılı aşkın bir süre cebirsel yüzeyler teorisiyle ilgilendi ve bu yüzeylerin sınıflandırılmasıyle ilgili birçok teorem buldu. *Lezioni Sulla Teoria della Superficie Algebriche* (Cebirsel Yüzeyler Teorisi Üstüne Dersler) [1931] ve *Lezioni Sulla Teoria Geometrica della Equazioni e delle Funzioni Algebriche* (Cebirsel Denklemler ve Fonksiyonlarla İlgili Geometri Teorisi Üstüne Dersler) adlarındaki iki kitabı en klasik nitelikteki kanıtları birbirine bağlayarak yüksek geometrinin en modern ansiklopedisini meydana getirir. Geometrinin ve aritmetiğin incelenmesinden hareket eden çalışmaları, bilimin ve bilginin genel sorunlarına kadar yayıldı. *Problemi della Scienza* (Bilimin Sorunları) [1906-1927] adındaki eseri, öncüleri E. Mach ile H. Poincaré olan ve Einstein tarafından ortaya konan genel bağıllık teorisiyle sonuçlanan geniş bir akım çerçevesinde İtalyan düşüncesinin katkısını temsil eder. Ayrıca, *Scienza e Razionalismo* (Bilim ve Akılcılık) [1912] ile *Per la Storia della Logica*'yı (Mantığın Tarihi Üstüne) [1922] yazarak salt felsefe alanına da el attı. (L)

ENRİQUE Senatör, Castilla prensi (1223-Roa 1304), Fernando III ile Schwaben'li Beatrix'in üçüncü oğlu. Kardeşi Alfonso X'a karşı ayaklandı (1255) ve yenilgiye uğradı (1257). Ardından, Tunus halifesinin ve Anjou dükü Charles'ın hizmetlerinde bulundu. İtalya'ya giderek Alman imparatorluğu taraftarı Ghibellini'ler ile birlikte çalıştı ve onlar tarafından Roma senatörlüğüne atandı. Tagliacozzo savaşından (1267) sonra papa Clemens IV tarafından hapse attırıldı. 1294'te Castilla'ya döndü ve yeğeninin oğlu Fernando IV'ün adına naiplik yaptı (1295-1302). [L]

ENRİQUEZ GOMEZ (Antonio ENRİQUEZ DE PAZ, — denir), ispanyol şairi (Segovia 1600-Amsterdam 1662). Sonradan katolik olan bir yahudinin oğlu. Orduda görev aldı ve yüzbaşılığa kadar yükseldi. Atalarının dinine bağlı kalmasından şüphe edildi. Amsterdam'a gitti. 1660'ta Sevilla'da kuklası yakıldı. İspanya'da çeşitli komedileri oynanmıştı: *Celos No Ofenden al Sol* (Kıskançlık Güneşi Tahkir Etmez); *A lo que Obliga el Honor* (Onurun Gerektirdiği Şey) [1642]. En iyi eseri hicivli bir hikâye olan *El Siglo Pitagorico*'dur. (Pythagoras Devri) [1644]. (L)

ENS i. (lat. *esse*, olmak fiilinin participium'u). İskolastik fels. En üstün varlık.
— ANSİKL. Paracelsus ve birçok astrologun dilinde *ens astral* yıldızların, *ens Dei* Tanrının, *ens naturale* dış dünyanın ve doğal güçlerin, *ens spirituale* ruhların, *ens veneni* ise yönetimin insanlar üzerindeki nüfuzunu belirtir. (L)

ENSÂB çoğl. i. (ar. *neseb*'den *ensāb*). *Esk.* Baba tarafından akrabalar, soylar. ‖ *İlm-i ensâb*, nesepleri inceleyen bilim.

◆ **Ensabiyat** i. *Esk.* Nesep bilim: *Mösyö Vitalis kızına tarihten, ensabiyat ilminden bahis açtı* (Ömer Seyfeddin). [M]

ENSÂB çoğl. i. (ar. *nuṣb*, heykel veya kötü talih'ten *enṣāb*). *Esk.* Putlar, heykeller, dikilitaşlar. ‖ *Mec.* Kötülükler, hastalıklar, belâlar. (M)

ENSÂC çoğl. i. (ar. *nesc* doku'dan *ensāc*). Biyol. *Esk.* Dokular. ‖ *İlm-ül-ensâc,* dokubilim. (M)

ENSÂL çoğl. i. (ar. *nesil*'den *ensāl*). *Esk.* Nesiller, soylar: *Yıkıl ey köhne taht-ı istiklâl / Zir-i kahrında inliyor ensâl* (Tevfik Fikret). [M]

ENSÂR çoğl. i. (ar. *nuṣret*, yardım'dan *enṣār*). *Esk.* Yardımcılar. ‖ Hz. Muhammed Mekke'den Medine'ye hicret ettiği zaman, Peygamberi iyi kabul ve ona yardım etmiş olan Medine müslümanlarına verilen ad: *Medine'de muhacirîn yerleşerek ve ensâr ile birleşerek müşriklerin aleyhine bir büyük ordu toplanıyordu* (Cevdet Paşa).
— ANSİKL. Hz. Muhammed Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde kendisini ve diğer muhacirleri kabul ederek yardımda bulunan Medine müslümanlarına *ensâr* (aynı anlamda *ensâr-ün-nebi* [Peygamber'in yardımcıları]) denir. Kur'an'da, birçok ayette ensâr kelimesi geçer. Hz. İsa'nın havarileri için de ensâr kelimesi kullanılır (nahnu ensârullah. Âl-i İmran, 52, Es-Saf, 14). Belirtilen anlamıyle ensâr kelimesi Kur'an'da iki ayette geçer ve bu ayetlerde muhacirlerle birlikte zikredilir (Et-Tevbe, 100, 117).
Mekkeliler tarafından çeşitli zulümlere uğratılan Hz. Muhammed, Akabe adlı bir yerde Medine'den hac için gelen kimselerle birkaç kere görüşüp müslüman olmalarını sağladı. Yeni müslüman olan medineliler Hz. Muhammed'i mekkeli müşriklere karşı koruyacaklarına söz verdiler. 622 Yılında Hz. Muhammed ve mekkeli müslümanlar (muhacirûn) Medine'ye göç ettiler. Medineli müslümanlar (ensâr) Hz. Muhammed'i ve arkadaşlarını büyük bir sevinçle karşıladılar ve onlara yardım ellerini uzattılar. Mekkeli müslümanlar göç ederken bütün servetlerini Mekke'de bıraktıklarından maddî bakımdan güç durumdaydılar. Hz. Muhammed ensâr ve muhacir grubunu birbirine kaynaştırmak ve mekkeli muhacirlerin maddî durumlarını da düzeltmek için mekkeli ve medineli bütün aile reislerini içine alan büyük bir meclis topladı ve onları, tesirli bir çözüm yolu teklif ederek samimî bir işbirliğine davet etti. Buna göre medineli ailelerden her birinin reisi mekkeli bir aileyi yanına alacaktı, birlikte yaşayacak ve gelirlerini bölüşeceklerdi. Bu manevî kardeşlik taraflarının birbirine mirasçı olmasını bile gerektiriyordu. Ensâr ve muhacirler bu teklifi benimseyince Hz. Muhammed hemen bazı mekkeli muhacirleri aynı sayıda medineli ensâr ile kardeş yaptı. Kardeş olanların sayısı Makrizi'ye göre 186, İbni Sad ve Vakidî'ye göre ise 90'dı. Ensâr ile muhacirlerin yaşayışları samimî ve dostça bir şekilde devam etti. Mekkeli muhacirler maddî durumlarını düzelterek kardeşleştirme yoluyle elde ettikleri malları manevî kardeşlerine geri verince Hz. Muhammed de aynı kandan gelenler hariç manevî kardeşlerin birbirlerine mirasçı olmaları hakkındaki hükmü kaldırdı. Fakat askerî seferler sırasında Hz. Muhammed iki manevî kardeşten birinin ordusuna alır, evde kalan diğeri iki ailenin geçimini sağlardı.
Hz. Muhammed ensâr ile muhacirler arasında bir anlaşmazlık çıkmaması için büyük gayret gösterir, her iki topluluğu da Müslümanlığa yaptıkları hizmetlerden ötürü överdi. Hz. Muhammed'in ölümü üzerine ensâr ile muhacirler arasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıktıysa da Ebubekir ve ashabın ileri gelenlerinin gayretleriyle bu anlaşmazlıklar giderildi. Ensâr Hz. Muhammed'in vefatından sonra ortaya çıkan karışıklıkları Kureyş kabilesine mensup bir kimsenin önleyebileceğine ve duruma hâkim olacağına inandığından halifenin muhacirler arasından seçilmesine razı oldu ve böylece iktidar mevkiini muhacirlere bıraktı. İktidar mevkiinden uzaklaşan ve siyasetten de yavaş yavaş çekilen ensâr, buna karşılık Hz. Muhammed'in hayat ve sünnetleriyle hadislerini incelemeğe koyuldular. Ensâr arasından büyük müctehitler, müfessirler ve muhaddisler yetişti. Bunlar sayesinde Medine bir ilim merkezi oldu. Ensâr, Kur'anda övülmüş ve cennetle mükâfatlandırılacakları belirtilmiştir (El-Tevbe, 100). Hz. Muhammed'in Ensâr'ı öven sözlerini de Buharî *Cami-üs-Sahih*'inin «Menakıb-ül-Ensâr», Müslim *Cami-üs-Sahih*'inin «Babu Fedail-il-Ensâr», Tirmizî de aynı adlı eserinin «Süneninin fi Fadl-il-Ensâr» ve «Kureyş» bölümlerinde toplamıştır.

◆ **Ensârî** i. *Esk.* Ensârdan olan kimse: *Eyübül Ensârî.* (→ Bibliyo.) [M]

ENSÂRÎ, birçok müslüman yazar, şair ve bilginin lakabı: EBU İSMAİL ABDULLAH BİN MUHAMMED (Herat 1006-ay.y. 1088). Hz. Muhammed ile akrabalığı vardır. Babası, halife Osman zamanında Horasan'a göçtü ve Herat'ta yerleşti. Öğrenimini Herat'ta ya-

Federigo ENRİQUES

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

pan Abdullah şiir ve tasavvufla uğraştı. Ölümünden sonra şehrin Güzergâh semtindeki türbesi ziyaret yeri olarak rağbet gördü. — MUVAFFAKÜDDİN ABDULLAH BİN ÖMER EL-HAKÎM (öl. Mısır 1287), ömrünün büyük kısmı Baalbek'te geçti ve son yıllarda da Mısır'da bulundu. En tanınmış eseri *Tahmisu Maksuret İbn Dureyd*'dir (İbn-i Düreyd'in Kutsal Yeri Üstüne Beşleme). — CEMALÜDDİN ABDULLAH BİN MUHAMMED, Hz. Muhammed'in mektuplarını ve yazılarını derledi (*El-Mısbah-ül-Mudiy fi Kitab-in-Nebîy* [Peygamber ile İlgili Kitapta Işık Saçan Meşale]). [M]

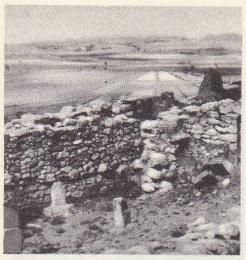

ENSÉRUNE dağı yeraltı mezarlığı

ENSÂRÎ PÎR RUŞEN (Bayezidî), afganistanlı ilâhiyatçı (Calanjar, Pencap 1525-1580/1585). Babür karşısında Afgan hanedanının ortadan kalkmasından sonra ailesi ile birlikte Kandahar yakınında bir dağa çekildi ve İslâmlığın hükümlerine titizlikle riayet eden bir müslüman olarak yaşadı, varlık birliği (vahdeti vücut) felsefesini benimsedi. Ruşenî tarikatını kurdu. *Halname* ve *Hayrül-Beyan* (Açık Söylemenin En Hayırlısı) adlı iki eseri olduğu bilinir, ama bu kitaplar bulunamamıştır. (M)

ENSCHEDE, Hollanda'da (Overijsel) şehir; 135 700 nüf. Önemli dokuma (pamuk ve keten) sanayii merkezi. Dokuma sanayii teknik okulu. Dokuma makineleri; metaürji; besin sanayii. Seramik. (L)

ENSE i. Anat. Omurganın ardında bulunan boynun arka kısmı (çoğunlukla kaslardan yapılıdır): *Birdenbire başını önüne doğru eğip elini ensesine atan incirci...* (B. Felek). *Küçük kulaklarını, ensesinin çukuruna düşmüş dumanlı kumral saçlarını görüyorum* (S.F. Abasıyanık).

— ÇEŞ. DEY. *Ense yapmak. Argo.* Dinlenmek, rahatına bakmak: *Akşamları birer tek atmalı. Ense yapmalı* (Ömer Seyfeddin). || *Ensesi kalın*, güçlü, kudretli (kimse). || *(Birinin) Ensesinde boza pişirmek. Teklz.* Eziyet ederek bir kimseyi çalıştırmak. || *(Birinin) Ensesine binmek*, (birine) göz açtırmamak, (birini) baskı altında tutmak. || *(Birinin) Ensesine yapışmak*, (birini) yakalamak.

— Vet. Hayvanlarda başın yele kıllarıyle kaplı boyun kısmı. (Atlarda ense yaraları tehlikelidir; ense bölgesinde bağ, kiriş ve kemik kangrenlerine sebep olabilir.)

— Zool. *Ense halkası*, bazı halkalı solucanlarda başla gövde arasında bulunan halka. (ML)

ENSEB sıf. (ar. *nesib*'den *enseb*). *Esk.* Daha uygun, en uygun, çok yerinde. (M)

ENSELEMEK geçl. f. (*ense*'den *ense-lemek*). *Argo.* Yakalamak: *Seni gözetliyordum [...] nihayet bugün enseledim [...] şapkamı aldım* (B. Felek).

◆ **Enselenmek** edilg. f. *Argo.* Yakalanmak, ele geçmek. (M)

«ENSOR'un Portresi»
Brüksel Modern Sanat müzesi

ENSENADA, Arjantin'de (Buenos Aires ili) şehir; 24 900 nüf. La Plata'nın limanı. Besin sanayii. (L)

ENSENADA (Zenon DE SOMODEVİLLA Y BENGOECHEA, — markisi). Bk. SOMODEVİLLA Y BENGOECHEA (Zenon DE).

ENSER i. *Halk dili.* Büyük çivi. *Eşanl.* EKSER. (M)

ENSÉRUNE dağı, Aşağı Languedoc'ta kalkerli yaylalar, Orb ile Aude'un aşağı kolunda. — Bu tepeciği (118 m) saran, *Ensérune oppidum*'u, Fransa'nın Roma öncesi en zengin yerlerinden biridir. M.Ö. VI.-I. yy. arası, birbirini izleyen duvarlarla çevrili birçok yapılar yapılmıştır. Kaya içine oyulmuş büyük siloları olan ve sütunlu birçok yapı vardır. Yeraltı mezarlığı, cenaze törenleri hakkında bilgi vermektedir. Kırmızı figürlü Yunan vazoları, Etrüsk (*bucchero*), Campania vazoları ve İberya çanak çömlekçiliğinin mahallî taklitleri bulunmaktadır. Burada, M.Ö. VI. yy'da, Catalan kıyısındakilere akraba olan, tarım ve balıkçılıkla geçinen bir topluluk yaşamıştır. İlerleme yunan dünyasının etkisiyle olmuştur (oppidum yunan dünyasıyle M.Ö. 550'de temasa geçmiştir). V. yy.ın son çeyreğinde ilkel kulübelerin yerini gerçek bir toplaşma aldı (dama taşı gibi dizilmiş taşlardan yapılmış evler). Kullanılan dil İberyaca idi. Sonradan, Keltlerle olan ilişkiler arttı (silâh, süs eşyası, teçhizat) ve bölge Galya'nın hâkimiyetine geçti (*la Tene*'in hareketlerinin son durağı). Kimbrilerin geçişi büyük hasarlar meydana getirmiş olabilirse de, Milâdın başlangıcındaki bazı işgal belirtilerine rağmen Roma sömürgesi diye birşey kurulmamıştır. (L)

ENSİ. Bk. PATESİ.

ENSİCE çoğl. i. (ar. *nesc*, doku'dan *ensice*). *Esk.* Dokular, örülüşler: *Diyebilirim ki Fikret'in ensice-i hilkati manzum ve mevzun idi* (Cenab Şahabeddin). || Dokuma, örgü: *Bir atlas-ı beyaz ki [...] ensicesi çözülüvermiş* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

ENSİS i. Kıyı kumlarına dikine saplanarak yaşayan uzun gövdeli bazı ikiçenetli yumuşakçaların cins adı. (Deniz çekildiği zaman tuzla birarada toplanır. *Solenidae* familyasından.) [L]

ENSKRİPSİYON. i. (fr. *inscription*). Bk. KAYIT.

ENSOLASYON i. (fr. *insolation*). Foto. Duyarlıklı bir karışımın ışığa gösterilmesi. (Genellikle çok az duyarlıklı kâğıtların üzerine yapılan ferrotipi, diazotipi gibi basımlar için kullanılır.) [L]

ENSOLATÖR i. (fr. *insolateur*). Isıtmada, güneş ışınlarından yararlanmayı sağlayan cihaz.

— ANSİKL. Doğrudan doğruya güneş ısısından yararlanmak konusunda ilk deney, 1880 yılında A. Pifre'nin geliştirdiği bir *ensolatör* yardımıyle Mouchot tarafından yapıldı. Bu cihaz, güneş ısısını bir kazan üstünde toplamağa yarayan bir reflektörden meydana geliyordu; zayıf bir güç sağlayabildiği halde boyutları çok büyük olan bu cihaz kullanışlı değildi. Daha geliştirilmiş yeni tip ensolatörler, 1954 yılına doğru Montlouis bölgesinde M. Trombe tarafından gerçekleştirildi ve çok yüksek sıcaklık elde edilmesini sağladı. (L)

ENSOR (James), belçikalı ressam (Ostende 1860-ay.y. 1949). Bir ingiliz baba ile bir flaman ananın oğlu olan Ensor, on yedi yaşında Güzel Sanatlar akademisinde çalışmak için Brüksel'e gitti. Önceleri koyu renkleri kullanmış olan Ensor fransız empresyonist ressamlarının eserlerini gördükten sonra daha parlak renkler kullanmağa başladı ve her ikisi de 1879'da yapılmış olan *Kendi Portresi* ve *Kalkık Burunlu Kadın* tablolarıyle kendine öz bir kişiliğe kavuştu. Ertesi yıl Ostende'a döndü. Bundan sonra, on iki yıl kadar sürecek olan sıkı bir çalışma devresine girdi, fransız entimistlerinin, özellikle de Vuillard'ın etkisinde eserler verdi (*Koyu Giysili Kadın*, 1881; *Burjuva Salonu*, 1881; *Ostende'de Öğleden Sonra*, 1882). 1884'te Octave Maus'un kurduğu «Yirmiler grupu»na giren Ensor bu topluluğun hemen hemen en ilginç temsilcilerinden biri oldu. Bu devre içinde çeşitli, değişik konular üzerinde çalıştı. *İstiridye Yiyen Kadın*'daki (1882) sanat anlayışıyle flaman geleneğinin köklerine bağlanan *İsa'nın Brüksel'e Girişi*'ndeki (1888) anlayış arasında artık hiç bir ilişki kalmamıştır. Ama resim yapma üslûbunun inceliği Ensor'u, *Melankolik Sokak Kadınları* (1882) ya da *Garip Maskeler* (1891) gibi çok değişik karakterde konular işlediği zaman bile hikâyeciliğe düşmekten kurtardı. Burjuva evçilerini umacılar, iskeletler, maskelerle doldurur ve şaşırtıcı eserlerinde mizah ve oyuna verilen payı belirlemek mümkün olmaz. *Garip Toplantılar*'da uyguladığı karikatürcü esprisi bir Hieronymus Bosch'unkine yaklaşırken, *Aşk Bahçesi* özellikle resim ve sanat kalitesiyle dikkati çeker. Ensor'un eserleri, Belçika'nın öncü çevrelerinde bile şiddetli tepkimelere yol açtı. Bu garip eserlerde maskeler önemli yer tutar (*Öfkeli Maskeler*, 1883; *Wouse Maskesinin Şaşkınlığı*, 1889; *Entrika*, 1890). Yirmiler Grubu 1894'te dağıldı, Ensor «Özgür Estetik» kuruluşuna girdi. Ne var ki çalışma gücünün azaldığı bu devrede yaptığı eserler öncekiler kadar güçlü değildir. Natürmortları arasında *Kedi Balığı* (1892); *Çağanozlar* (1895); *Kırmızı Lahanalar* (1925) ve peyzajları arasında Van Gogh'un en renkli eserlerini hatırlatan *Ostende'de Sokak* ile *Ostende Limanı* (1933) gibi eserler sayılabilir. Ayrıca arkadaşlarının çoğunun figürlerini kapsayan *Tehlikeli Ahçılar* (1898), *Atelyede İskeletler* (1900), *Palyaço ve İskeletler* (1907), *Ölü Annem* (1915), *Andromede* (1925), *Armonyom'lu Ensor* (1933) adlı tabloları da vardır. Fransa *La Plume* dergisi, düzenlediği sergi ve yayımladığı özel sayı ile Ensor'un ününü perçinlemiş oldu (1899). Ressam Almanya'da da gitgide daha çok tanınmağa başladı. Belçika akademisine üye seçildi. Baron unvanını aldı. Brüksel Güzel Sanatlar sarayında açılan geniş retrospektif sergisi artık Ensor'a kesin olarak ülkesinin en büyük çağdaş ressamı unvanını kazandırdı. Ensor, yağlıboya eserleri dışında çok sayıda desen ve birçok gravür dizisi bıraktı. Bunların arasında *Katedral* ve *Hop-Frog'un İntikamı* en ünlü olanlarıdır. Edebiyat ve müziği seven Ensor *Ecrita* (Yazılar) adıyle denemeler yayımladı ve 1912'de temsil edilen *Aşk Notları* adlı bir bale yazdı. Hayatta iken Ostende Kursaal parkında bir heykeli dikildi, ayrıca arkadaşı Rik Wouters çok canlı bir büstünü yaptı (1913). James Ensor'un tabloları özellikle Belçika müzelerinde ve Paris Millî Çağdaş Sanat müzesindedir (*Sıkıntılı Kadın*, 1882). [L]

James ENSOR
«İsa'nın Brüksel'e Girişi»
Anvers müzesi

ENSPEKTÖR i. (fr. *inspecteur*). Bk. MÜFETTİŞ.

ENSTANTANE sıf. (fr. *instantané*, bir an süren). Foto. *Enstantane fotoğraf*, objektifin çok kısa bir süre içinde açılıp kapanmasıyle çekilen fotoğraf. (Kısaca *enstantane* de denir.) [LM]

ENSTATİT i. (yun. *enstates*, dayanıklı'dan fr. *enstatite*). Miner. $Mg\,Si\,O_3$ formülünde, ortorombik piroksenler grubundan tabiî magnezyum silikat.

— ANSİKL. *Enstatit*, içinde bulunan maddelere göre rengi grimsi beyaz, sarımsı veya yeşilimsi bir mineraldir. Saf olan çeşitleri, kesik düzlemlerinde ipek veya inci parlaklığı gösterir. Enstatit'e, serpantinit, peridotit ve benzerlerinde hep billûr halinde rastlanır. (L)

ENSTİLATÖR i. (fr. *instillateur*). Siyek'in veya sidik torbasının belirli bir yerine ilâç götürmeğe yarayan, bir ucu delikli, içi boş, düz sonda. (L)

ENSTİTÜ i. (fr. *institut*). Bilimsel araştır-

Foto. Giraudon, X (LAROUSSE)

ma, inceleme ve yayım yapan bağımsız kuruluş: *Folklor enstitüsü.* || Bazı eğitim kurumlarına verilen genel ad. Bk. ANSİKL.

— Estetik. *Güzellik enstitüsü,* yüz, vücut ve saç güzelliğiyle uğraşmayı iş edinen çalışma yeri.

— Eğ. Üniversitelerde, fakültelerde, belli konularda bilimsel araştırmalar amacıyle teşkilâtlanmış ayrı bölüm: *Coğrafya enstitüsü.*

— ANSİKL. Türkiye'de *enstitü,* genel kültür veren ve yüksek öğrenime hazırlayan klasik liseler dışındaki iş eğitimine dayalı orta öğretim kurumlarının adı olarak kullanılmıştır (erkek sanat enstitüleri, kız sanat enstitüleri, köy enstitüleri v.b.). Bu arada meslekî teknik öğretim kurumlarının yüksek öğrenime ancak dolaylı yollardan (fark imtihanları) öğrenci veren önü kapalı okullar oluşu, toplumsal rağbetin azalmasıyle sonuçlandı: 1955-1968 yılları arasında liselere kaydolan öğrenci sayısı orta öğretime giren bütün öğrencilere oranla yüzde 43'ten yüzde 62'ye yükselirken, sanat enstitülerine yeni kayıt sayısı yüzde 18'den yüzde 13'e; kız sanat enstitülerinin toplam öğrenci içindeki oranı yüzde 7'den yüzde 3'e düştü. Bu yüzden VIII. Eğitim şûrasında görüşülen konulardan biri de kız ve erkek sanat enstitülerine «meslek liseleri», «teknisyen liseleri», «öğretmen liseleri» adlarını vermek olmuştur. (ML)

ENSTRÜMAN i. (fr. *instrument*). Bk. ÇALGI.

ENSTRÜMANTAL sıf. (fr. *instrumental,* çalgıyle ilgili). Müz. Yalnız çalgılara ait olan. || *Enstrümantal müzik,* insan sesinin katılmadığı, yalnız çalgıların duyulduğu müzik. || *Enstrümantal parti,* bir partisyon'da, yalnız çalgılara, orkestraya ait olan kısım. (L)

ENSTRÜMANTASYON i. (fr. *instrumentation*). Bk. ÇALGILAMA.

ENSÜLİN i. (lat. *insula,* ada'dan fr. *insuline*). Biyokim. Pankreas'taki Langerhans adacıklarında oluşan ve kan şekerini azaltıcı nitelik taşıyan protein yapısında hormon. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Ensülin tedavisi,* ensülinin tedavi amacıyle, özellikle şeker hastalığında kullanılması. Gittikçe artan dozda ensülin şırınga edilerek hastayı komaya sokmak suretiyle yapılan akıl hastalığı tedavisi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyokim. *Ensülin*'in sentezi, modern organik kimyanın en önemli başarılarından biridir. Ensülin molekülü iki polipeptit zincirden meydana gelir. Bunlar, iki disülfür köprüsü ile bağlanmış ve sıra ile 21 ve 30 aminoasit ihtiva eden A ve B zincirleridir. Üçüncü bir disülfür köprüsü A zincirinin içinde bulunmakta ve bundan ötürü, sözü geçen zincir, silindirimsi bir şekil almaktadır (bu formül, Cambridge'de 1955 yılında İngiliz Sanger tarafından ortaya kondu ve ona, 1958 Nobel kimya ödülünü kazandırdı). Koyun, sığır ve insan ensülini tipine tekabül eden iki zincirin sentezi bu konuda yapılan ilk sentezdir. (Aachen'den Zahn ile Pittsburgh'dan Katsoyanis, 1963). Bir sentetik A zinciriyle bir tabiî B zincirinin birleştirilmesi, melezleşmiş ensülinler elde edilmesine ve sonunda, sığır ensülini sentezinin tam olarak yapılmasına (Şanghay akademisi laboratuvarları) yolaçtı. Sentetik iki A ve B zincirinden hareket edilerek insan ensülininin tam sentezi de, Brookhaven millî laboratuvarında 1966'da Katsoyanis tarafından sağlandı. Gittikçe geliştirilen metotlar yardımı ile bugün ensülin yüksek bir verimle üretilmektedir.

— Eczc. *Ensülin* at, sığır ve domuz pankreasından elde edilir. Suda ve hafif alkolde erir; asit ortamda değişikliğe uğramaz; alkali ortamda dayanıksızdır, protein eritici mayalarla parçalanır (bu yüzden ağız yoluyle alındığı zaman etkisi olmaz). Çinko ile birleştiğinde dayanıklık kazanır, etkinliği çinko miktarıyle orantılı olur.
Ensülin kanda şeker oranını azaltır; deri altına şırınga edilirse kandaki glikoz miktarını hemen düşürür; bu yüzden şeker hastalığında, zayıflıkta (kanda şeker azlığı yaratılınca vücut şekere fazla ihtiyaç duyar) ve bazı ruh hastalıklarında ilâç olarak da kullanılır. Ensülin deri altına şırınga edilir; etkisi çabuk ve geçicidir. Bu yüzden etkisi uzun süren protaminli ensülin-çinko, yavaş soğurulan kristalize ensülin v.b. gibi çeşitleri daha elverişlidir. Ensülin tavşandaki şeker düşürücü etkisine göre fizyolozik birimlere ayrılır. Ensülin dozu beslenme rejimine göre belirlenmeli, kanda ve sidikteki şeker oranı sık sık kontrol edilmelidir. Çok yüksek dozda verilen ensülin, hipoglisemiye yol açarak ağır olaylara sebep olabilir (ensülin koması); bu takdirde şeker verilerek koma giderilir.

— Tıp. Akıl hastalıklarında *ensülin tedavisi*'ne yer verilmesi, 1933'te, viyanalı Sakel tarafından öne sürüldü (Sakel kürü). Ensülin deri altına şırınga edilir; gerekli doz hastasına göre, denemelerle de tespit edilir (ortalama 50-150 birim arası). Yapılan şırınga şeker azlığına yol açarak komaya sebep olur, kanda şeker oranı kontrol edilir. Bu tedaviye başlıca erken bunama (şizofreni), müzmin sanrılı psikoz, zihnî anoreksi hallerinde başvurulur. (L)

ENTADA i. Yay biçiminde baklamsı yemişli, tırmanıcı tropik ağaççığı. (Baklagiller takımı.) [L]

ENTALPİ i. (yun. *en,* içinde ve *thalpein,* ısıtmak'tan fr. *enthalpie*). Termodinamik. Bir akışkanı niteleyen durum fonksiyonu.

— ANSİKL. U iç enerji, *p* basınç ve *v* hacim olmak üzere, $H = U + pv$ ifadesine bir akışkanın *entalpi*'si denir. Tükel gazlarda, iç enerji, basınç ve hacim sabit olduğu için entalpi yalnız gazın sıcaklığına göre değişir. Genel olarak, bir sistemin entalpisi, ancak bu sistemin başlangıçtaki durumuna ve sonradan alacağı duruma bağlıdır. (L)

ENTAMOEBA i. Bk. ENDAMOEBİDAE.

ENTANDROPHRAGMA i. Afrika'da yetişen, çok güzel görünüşlü büyük ağaç. (Tespihağacıgillerden.)

— ANSİKL. Bazı türlerinden, iktisadî değeri büyük olan tahtalar elde edilir. Bunlar *Entandrophragma Angolense* (tiama), *E. Con dallei* (kosipo), *E. cylindricum* (Sapelli, aboudikro). *E. utile* (sipo), *E. ekelergioides*-dir (mutado). Khaya tahtaları gibi bunlar da *Afrika mahunu* diye bilinir. (L)

ENTARİ i. (ar. *ʿanter*'den). Çamaşır üzerine giyilen ve genellikle tek parçadan ibaret kadın giyeceği: *O kadın omuzundan düğmeli, dar ve ince bir entari giyiyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Arap memleketlerinde erkeklerin giydiği uzun, düz üstlük: *Bataklığa gelince bedevîler entarilerini topladılar* (F.R. Atay). || *Gecelik entarisi,* eskiden erkeklerin gece pijama yerine giydikleri uzun entari.

◆ **Entarilik** sıf. ve i. Entari yapmakta kullanılan (kumaş): *Entarilik, gömlek, çorap, iskarpin aldım* (Ahmed Rasim). [M]

ENTASİS. Bk. ANTASİS.

ENTEBBE, Uganda'nın eski başkenti, Victoria gölünün kuzey kıyısında; 8 000 nüf. Ticaret ve idare merkezi. Hava alanı. (L)

ENTEDON i. Küçük böcek. Diğer birçok böceklerde asalak yaşar. (Avrupa'da yaşayan türlerden *Entedon pharnus* çeşitli bitki böceklerinin kurtçuklarının sırtından geçinir; *E. metallicus cecidomyia* ve *cpnipida* cinsinden böcekler de; *E. latreillei, lithocolletis*'in tırtılında asalak yaşar. (Zarkanatlıların *chalcididae* familyasından.) [L]

ENTEGRAL i. (fr. *intégral*). Mat. Bk. İNTEGRAL.

ENTEGRATÖR i. (fr. *intégrateur*). Bk. İNTEGRATÖR.

ENTELEA i. Yeni Zelanda'da yetişen süs ağaççığı. (Ihlamurgillerden.) [L]

ENTELEKHEİA i. («olgunluk» veya «yetkinlik» anlamında yun. k.). Fels. Yetkinlik durumuna ulaşmış gerçek varlık. || *Teşm. yol.* Kendiliğinden yetkinliğe yönelen ve yetkinliğini gerçekleştirecek etkin ilkeyi kendinde taşıyan her gerçek varlık.

— ANSİKL. Aristoteles *entelekheia*'yı yetkinlik veya olgunluğa varmış, «güç durumunda» değil, «edim durumunda» olan varlıklar için kullanmıştır. Edim, varlığın yatkın olduğu biçim veya yetkinliğe sahip olması demektir. Aristoteles, henüz tamamlanmamış ve gerçekleşme yolunda olan edime ise *energeia* adını verir. Bu anlamda enerji, *entelekheia*'ya yönelmiştir ve entelekheia'nın onun üstündeki cazibesiyle belirlenir. Leibnitz, entelekheia'yı monadlara (yani basit veya yalın tözlere) uyguladı; çünkü ona göre «monadlarda bir ölçüde yetkinlik, iç eylemlerinin kaynağı olabilecek bir yeterlik vardır». Dirimselci doktrinlerde ise entelekheia, «dirim gücü» ile aynı anlamı taşır. (L)

ENTELEKT i. (fr. *intellect*). Psikol. Bk. ANLIK.

ENTELEKTİK i. (fr. *intellectique*). Elverişli ve uygun bir örgütlenme sayesinde çeşitli sistemlerin birbiri üstünde yapabilecekleri bütün etkileri inceleyen bilim dalı. (Bu etkiler üç türlüdür: yönetim [hizmete alma], bilgi [sistem - görüntüler kavramı], hesap veya hafıza.)

— ANSİKL. Temelleri Albert Ducrog tarafından atılan *entelektik* sibernetik'in devamıdır. Kusursuz sistem kavramının gerektirdiği örgütleme seviyesinden hareket ederek mümkün bütün etkileri sınıflandırır ve etki kavramına dayanarak enerjiler fiziğinin yerine daha geniş bir fizik getirmek amacını güder. (L)

ENTELEKTÜALİZM i. (fr. *intellectualisme*). Bk. ANLIKÇILIK.

ENTELEKTÜEL i. (fr. *intellectuel*). Meraklı veya mesleği gereği fikir meseleleriyle uğraşan kimse: *Azizim, dün Türk münevveri, Türk entelektüeli diye bir şey vardı. Bugün o yoktur* (Y. K. Karaosmanoğlu). [Eşanl. AYDIN.] || Sıf. Fikir meseleleri ile ilgili: *Entelektüel bir çalışma.* (M)

ENTELİCANSİYA veya **ENTELİJANSİYA,** XIX. yy. Çarlık Rusya'sındaki reformcu aydın sınıf. || *Teşm. yol.* Bir ülkedeki aydınların tümüne verilen ad. (L)

ENTELODON i. Bk. ELOTHERİUM.

ENTELURUS i. Kemikli büyük balık. (0,50 m.) Gövdesi çok uzun, kuyruk yüzgeci çok basittir. (Avrupa denizlerinde denizığneleri ve denizatlarıyle birarada yaşar, kıyıya yakın yosunlu yerlerde onların yaşantılarını paylaşır. Erkek balık, yumurtaları karnının üstünde kuluçkalar. (Denizığnesigillerden.) [L]

ENTEMENA Sümerli, Lagaş kralı (M.Ö. III. binyıl). Umma şehrini zaptetti ve yönetimini lagaşlı bir rahibe verdi. Devrinde birçok tapınak yapıldı veya genişletildi. Bu devir sanatında bir incelme görüldü. Ur'da, Entemena'yı temsil eden diyorit bir heykel bulunmuştur. (L)

Entemena vazosu, Tello'da bulunmuş, yumurta biçiminde gümüş vazo. Kral Entemena için yapılmış olan vazonun üstüne aslan başlı kartallar kazınmıştır (Louvre müzesi, Paris). [L]

ENTEMENA
vazosu
Louvre müzesi,
Fransa

Entendement Humain (NOUVEAUX ESSAİS SUR L') *[İnsan Anlık'ı Üstüne Yeni Denemeler], Locke'un Essay*'ine (Deneme) karşılık olarak Leibnitz'in yazdığı eser. 1704'te tamamlanmasına rağmen, ancak 1765'te Raspe tarafından yayımlandı. Diyalog şeklindeki *Yeni Denemeler,* Locke'un *Deneme*'sini adım adım takip eder. Leibnitz'in sözcüsü olan Téophile, Locke'un eserini paragraf paragraf inceleyen ve savunan Philalèthe'e cevap verir (I. kitap, *Des Notions İnnées* [Doğuştan Varolan Kavramlar Hakkında]; II. kitap, *Des İdées* [İdealar Hakkında]; III. kitap, *Des Mots* [Kelimeler Hakkında]; IV. kitap, *De la Connaissance* [Bilgi Hakkında]). Leibnitz öz olarak Locke'u, ilkelerin doğuştan varoluşunu inkâr yoluyle zorunlu ve zorunsuz gerçekler arasındaki her türlü ayırımı imkânsız kılmakla suçlar, ampirizmin «Duyarlıkta önceden bulunmayan bir şey anlıkta da olmaz» formülünü, «anlıkın kendisi dışında» sözlerini ekleyerek düzeltir. (L)

ENTENTE CORDİALE. Bk. ANTANT *Kordiyal.*

ENTERESAN i. (fr. *intéressant*). Bk. İLGİ *çekici.*

ENTERESE sıf. (fr. *intéresser*'den). [Yalnız etmek yard. fiiliyle kullanılır] *Enterese etmek,* ilgiyi çekmek: *Olanlar beni enterese etmiyor.* (M)

ENTERFERANS i. (lat. *inter,* arasında, ve *ferens,* taşıyan'dan fr. *interférence*). İki veya daha çok sayıda ses veya ışık dalgasının üst üste binmesi olayı. (Bk. GİRİŞİM.) || *Biyolojik enterferans,* çeşitli virüslerin aynı canlıda birarada etki göstermemesi hali. (L)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Enternasyonal (II) Brüksel Yürütme Organı komitesi (ocak 1925)

ENTERFERON i. (fr. *interféron*). Biyokim. Virüslü enfeksiyonlarda hücrelerde meydana gelen ve başka çeşit virüslerin üremesine engel olan protein.

— ANSİKL. *Enterferon* 1957'de ingiliz biyoloji bilginleri A. İsaacs ve J. Lindemann tarafından tecrit edildi. Biyolojik enterferansa yolaçtığı için bilginler bu maddeye enterferon adını verdiler. Sözü geçen bilginler öldürülmüş grip virüsleriyle aşılanmış piliç embriyonunun dokularında, yalnız bu virüsün değil, ona yakın olan veya olmayan daha başka virüslerin de üremesine engel olan bir maddenin birkaç saat içinde meydana geldiğini gösterdiler.

Buna benzer biyolojik enterferans olayları, Thung (1931) ve Magrassi (1935) tarafından tütün mozayiği ve sarı humma virüsleri aşılanmış kültürlerde de görüldü ve enterferans olaylarının, bağışıklık olaylarından farklı olduğu 1937'de Findlay tarafından ispatlandı. Enterferon yalnız içinde oluştuğu canlı türüne özgüdür; ancak bu türü ve ona çok yakın olan türleri korur. Enterferon molekül ağırlığı 20 000'le 63 000 arasında değişen bir proteindir. Ancak bulunduğu hücrelerde etki yapar; virüsler üzerinde *in vitro* etkisi yoktur. İçinde enterferon bulunan hücreler, virüsün üremesine elverişli olmaktan çıkar. Bu engellemenin, virüsün D.N.A.'sının eşlenmesinden sonra, fakat yeniden düzene girmesinden önce meydana geldiği sanılmaktadır. (Enterferans için Bk. GİRİŞİM.) [L]

ENTERLİN i. (fr. *interligne'den*). Bk. ANTERLİN.

ENTERMİTANS i. (fr. *intermittence*, geçici kesinti). Patol. İntana bağlı bir ateşin (sıtma, melitokoksi v.b.) seyrinde görülen iniş ve çıkışlar. ‖ *Nabız entermitans*. Bk. ARİTMİ. (L)

ENTERNASYONAL sıf. (fr. *international*). Milletlerarası. *Eşanl.* BEYNELMİLEL. (M)

Enternasyonal, milletlerarası devrimci marş. Sözleri Eugène Pottier'nin, müziği Pierre Degeyter'indir (1871). İlk olarak 1888'de Lille şehrindeki işçi bayramında çalındı. Sosyalist ve komünist partilerinin milletlerarası marşı oldu. İkinci Dünya savaşının sonuna kadar da sovyet millî marşıydı. (L)

Enternasyonal (I). *Milletlerarası İşçi birliği* olarak 28 eylül 1864'te Londra'da kuruldu. Karl Marx'ın birçok fikrini benimsedi. Tüzüğünde, bölgesel teşkilâtın kurulması öngörülmüştü. Bu kuruluşlar federasyonları meydana getiriyordu. Teşkilâtın en üst kademesinde bir genel konsey bulunuyordu. Önce, karşılıklı haberleşmeyi sağlamak amacını gözönünde tutarak kurulan bu birlik, Lozan kongresinden (1867) sonra, siyasî bir özellik kazanmağa başladı. (Bu kongrede, ünlü anarşist Bakunin de Birliğe katıldı.) Brüksel (1868) ve Basel (1869) kongrelerinde bu özellik daha da ağır bastı. Birlik, daimî orduların kaldırılmasını, üretim araçlarının kolektifleştirilmesini savundu ve grevleri destekledi. Bu yüzden çeşitli hükûmetlerin tepkisiyle karşılaştı. (Fransa teşkilâtı 1868'de kapatıldı.) 1870 Savaşı yüzünden kesilen faaliyet daha sonra yeniden başladı. La Haye (1872) kongresinde, Birlikten çıkarılan anarşistler, Saint-İmier'de bir «anarşist» enternasyonali kurdular. Bu teşkilât, Brüksel (1874), Bern (1876) ve Gand (1879) kongrelerinden sonra faaliyetini durdurdu. Marx'ın Enternasyonali, Cenevre'de bir kongre yaptıktan (1873) sonra, merkezini Londra'dan New York'a nakletti ve kısa bir zaman sonra ortadan kalktı (Philadelphia, 1876).

Enternasyonal (II.). Her ülkede bağımsız bölümler kurulmasını ve her üç senede bir kongre toplanmasını ileri süren Enternasyonal, Paris kongresinde (1889) yeniden kuruldu. 1890'dan itibaren, emekçilerin bayramı olan 1 Mayıs gösterilerini her yıl düzenlemeğe başladı. 1900'de, Brüksel'de sürekli olarak faaliyet gösteren bir bürosu açıldı. Bu büronun sekreterliğine belçikalı Huysmans getirildi. Alman Bebel'in etkisi altında, Amsterdam kongresi (1904), burjuva partilerle işbirliği yapılmasını yasakladı. Ama reformcu ve ihtilâlci eğilimler Enternasyonali ikiye bölmüştü. Enternasyonal, savaşa karşı olduğunu Stuttgart kongresinde (1907) oybirliği ile bir kere daha kesin olarak açıkladı.

Birinci Dünya savaşının çıkması, II. Enternasyonalin parçalanmasına yolaçtı. İsviçre'de toplanan Zimmerwald (eylül 1915) ve Kienthal (nisan 1916) kongreleri ile Stockholm kongresi (ağustos 1917), kişisel teşebbüsler olmaktan ileri gidemedi. 1919'da Komintern'in ayrılması, komünistlerin II. Enternasyonalden uzaklaşmasına yolaçtı. Bu sırada, *Viyana birliği*'nde savaşa karşı olan, ama komünist fikirleri benimseyen bağımsız alman sosyalistleri ile isviçre ve Avusturya sosyalistleri biraraya gelmişti. Komünistler dışında çeşitli eğilimlerin birleştirilmesi Hamburg kongresinde (1923) gerçekleşti ve iki genel sekreter seçildi (ingiliz Tom Shaw ile avusturyalı F. Adler). İkinci Dünya savaşından sonra sosyalistler önce *Milletlerarası Sosyalist Birliği komitesi*'ni (Comisco) kurmakla yetindiler. Sosyalist Enternasyonal daha sonra Frankfurt kongresinde (1951) kuruldu. (L)

Enternasyonal (III.). *Komintern* adı altında 1919'da Lenin tarafından kuruldu. *Milletlerarası Kızıl Sendikalar* (1921) ve *Milletlerarası Kızıl İşçi Yardımları* adlı kurumla çalıştı. Amacı, S.S.C.B.'nin destekleme yoluyle dünya komünist ihtilâlini gerçekleştirmekti. İkinci Dünya savaşı sırasında, müttefikleri ile tam bir yakınlık kurmak isteyen S.S.C.B. Komitern'i lağvetti (15 mayıs 1943). Batılılar ile Sovyetler arasında daha sonra ortaya çıkan anlaşmazlıklar, Avrupa komünist partilerinin bir kısmını içine alan *Kominform*'un kurulmasına yolaçtı (eylül 1947). Bu kuruluş ise 1956'da ortadan kalktı. (L)

Enternasyonal (IV.). Troçki, Sovyet Rusya'dan çıkarıldıktan (ocak 1929) sonra, IV. Enternasyonali kurdu (1938). Latin Amerika ve Uzakdoğu'da oldukça güç kazanan bu teşkilât, Troçki'nin ölümünden (1940) sonra da faaliyetine devam etti. (L)

ENTERNASYONALİZM i. (fr. *internationalisme*). Bk. BEYNELMİLELCİLİK.

ENTERNE sıf. (fr. *interné*, hapsedilmiş). *Enterne etmek*, gözaltına almak, alıkoymak.

— Huk. Delilleri, yabancıları ve bazı kargaşalık dönemlerinde siyasî bakımdan şüpheli görülen kişilerle millî savunma veya siyasî güvenlik yönünden tehlikeli kimseleri bir idarî güvenlik tedbiri olarak gözaltına almak.

— ANSİKL. Devletler huk. Tarafsız devletler, kendilerinden sığınma hakkı isteyen kaçak askerleri ancak mülteci olarak kabul edebilir. Muharip kıtalar gözaltına alınır, ancak subaylar, verdikleri söz üzerine serbest bırakılır. İsviçre, bu kurala dayanarak 1871'de Bourbaki ordusunun, 1940'ta da önemli yabancı birliklerin, topraklarına sığınmasına izin vermişti. (L)

ENTER (O)—, yun. *enteron*, bağırsak sözünden alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

ENTEROKİNAZ i. (fr. *entérokinase*). Biyokim. Yapısı enzime benzeyen madde. Onikiparmak bağırsağı özsuyunda bulunur; tripsini etkin hale getirerek protitlerin bağırsakta sindirilmesinde önemli bir rol oynar. (L)

ENTEROKOK i. (fr. *entérocoque*'dan). Mikrobiyol. Thiercelin tarafından bulunan diplokok. Bazen çürütücü bazen de hastalık yapıcıdır ve o zaman birçok hastalıklara sebep olabilir.

— ANSİKL. *Enterokok* çok şekilli olan bir mikroptur, organizmada elemanlarının büyüklükleri çok değişik, bazen yuvarlak ve bazen de mızrak ucu biçiminde olurlar; bazen kendilerini pnömokoklara benzeten bir ayla ile çevrilidirler; bazen de çomak şeklindedirler. Kültürde çoğu zaman dörtgen veya küçük kitleler halinde toplu dörtlüler veya streptokoklara benzer zincirler (diplostreptokok) şeklinde bulunurlar. Gerekirse havasız yaşayabilen mikroplardandır. 20° C'tan sonra her kültürde ürer ve gram pozitiftir. Çürükçül olarak normal insanın ağzında ve sindirim kanalında hastalık yapıcı olarak da bağırsak, safra yolları, karaciğer, akciğerde bulunurlar. İltihaplanmaya yol açabilirler. Menenjitlere sebep olabilir. Grip hastalıklarında, bronkopnömonide ve yaralanmalarda da enterokoka rastlanabilir. (L)

ENTEROKONYOZ i. (fr. *entéroconiose*'dan). Bağırsakta toz birikmesinden ileri gelen meslek hastalığı.

— ANSİKL. *Enterokonyoz* kömür tozu yutmaları dolayısıyle daha çok maden işçilerinde görülür. Fakat birçok halde çapak ve perdah işçilerinde (maden tozları), çömlekçilerde (porselen), iplik bükenlerde de (kenevir) sık rastlanır. Bu hastalığa tutulanlarda şiddetli karın ağrıları ve dışkıda tahriş edici maddeler görülür. (L)

ENTEROLOBİUM i. Tropik Amerika'da yetişen bitki. Meyveleri çok tanelidir. (Mimozagillerden.) [L]

ENTEROMORPHA i. Yeşil deniz yosunu. Bir ucuyle kayalara tutunan bu yosunlar 5-10 sm boyunda bir sürü tüp görünüşündedir. (L)

ENTEROPNEUSTA çoğl. i. Denizde yaşayan solucanımsı ilkel kordalılar sınıfı. Örnek tipi *balanoglossus*'tur. (*Enteropneusta, pterobranchia* ile birlikte *stomocorda* şubesini meydana getirir.) [L]

ENTEROYİT i. (fr. *entéroïde*'den). Zool. Mercanların sindirim bölmelerinin kenarında bulunan, iğri büğrü kordon şeklinde şişkinlik. (Enteroyitler kirpiklidir ve nematosistlerle doludur.) [L]

ENTERTİP veya **ENTERTAYP** i. (ing. *intertype*). [Tes. edil. ad]. Matbaac. İNTER*national* TYPE*setting* adlı amerikan firmasının yapısı olan ve satırları blok halinde basan dizgi makinesinin adı. (L)

ENTERÜPTÖR i. (lat. *interruptor*'dan fr. *interrupteur*, kesen). Elektr. Bir devreyi gerektiği zaman açıp kapamağa yarayan cihaz. (ANAHTAR veya DEVRE KESİCİ de denir.) ‖ *Bıçaklı enterüptör*, hareketli kontağı veya kontakları bıçak laması şeklinde olan enterüptör. ‖ *Civalı enterüptör*, devrenin kesilmesini, bir civa sütununun kopmasıyle sağlayan enterüptör. ‖ *Çok kutuplu enterüptör*, birbirlerinden elektrik yönünden yalıtılmış, ancak, birlikte çalışmaları sağlanacak şekilde mekanik olarak birbirlerine bağlanmış çok sayıda kutbu olan enterüptör (iki

Foto. X (LAROUSSE)

kutuplu, üç kutuplu v.b.). || *Döner enterüptör,* hareketli kontakları, anahtarın tespit edildiği düzleme dik bir eksen etrafında dönen enterüptör. || *Kurs bitim enterüptörü,* hareketli kontaklarından biri, normal kursunun sonuna geldiği zaman durarak devreyi kesen enterüptör. || *Saatli enterüptör,* kontakları bir duvar saatiyle idare edilen ve istenilen saatte otomatik olarak devreyi kesen enterüptör. || *Şamandıralı enterüptör,* cihaz içine yerleştirilmiş bir şamandıra su içinde belli bir seviyeye geldiği zaman kontakları harekete geçen enterüptör.

— ANSİKL. Elektr. Bir *enterüptör*'ün iki durma noktası vardır: birine geldiği zaman devreyi açar, öbürüne geldiği zaman kapatır. Devreyi açtığı zaman «durdurma», kapattığı zaman «çalıştırma» vaziyetindedir. Böyle bir cihaz, kullanılacağı akımın itibarî gerilimine, itibarî şiddetine, cinsine (doğru veya alternatif) ve akım kesme gücüne göre değerlendirilir. İçinden akım geçmeyen ve görülebilecek şekilde bir aralığı bulunan bir iletkenin sürekliliğini bölmek için kullanılan enterüptörlere «ayırma enterüptörü» denir. Bu enterüptörlerin kendi kendine devre kesme özelliği yoktur. Yalnız devreyi kesmekte kullanılan tek fonksiyonlu enterüptörlere «devre kesici» denir. Enterüptörlerde *sabit* ve *hareketli kontaklar* bulunur; bunlar, şekilleri ve cinsleri değişik madenî parçalardır. Madenî kontaklar, bıçak biçiminde, üst üste yerleştirilmiş levhalar durumunda, kuvvetli veya basıncı ayarlı parmaklar şeklindedir. Cıvalı enterüptörlerde, madenî iki elektrot arasındaki bağlantıyı kuran veya kesen hareketli kontak doğrudan doğruya cıvadır. (L)

ENTERVAL i. (fr. *intervalle*). Müz. Bk. ARALIK.

ENTERVANSİYONİZM. i. (fr. *interventionnisme*). Bk. MÜDAHALECİLİK.

ENTERYÖR i. (fr. *entérieur*). G. santl. Evin iç kısmı: *Enteryör ve natürmort resimlerini de zaten pek sevmem* (N. S. Örik). [M]

Entführung aus dem Serail (DİE). Bk. SARAYDAN KIZ KAÇIRMA.

ENTHYMEMA i. (yun. *en*, içinde ve *thymos*, zihin'den). Mant. Öncüllerinden birinin örtük olduğu tasım.

— ANSİKL. Aristoteles, *enthymema*'dan, belâgat sanatında olduğu gibi, ihtimale dayanan öncüller üzerine kurulmuş ve ispatlamaktan çok inandırma (kandırma) amacına yönelmiş bir tasımı anlıyordu («söylevci tasımı»). Daha sonraları enthymema, öncüllerden birinin açıkça belirtilmediği eksik anlatımlı (örtük) tasım anlamına gelmeğe başladı. Örnek: «Cesaret, bir erdem olarak, övgüye değer»; burada doğruluğu hemen kabul edilen şu öncül, örtüktür: «erdem övgüye değer». (L)

ENTİMİST i. ve sıf. (fr. *intime*, samimî, içten'den *intimiste*). En gizli ve en mahrem heyecanlarını anlatmağa çalışan yazarlara, özellikle şairlere verilen ad. || Ev iç sahnelerini konu edinen ressamlara verilen isim.

— ANSİKL. Ed. *Entimist şiir* 1830'a doğru ingiliz *göl şairleri*'nin etkisiyle romantik şiirin biçimlerinden biri ve en mahrem ifadelisi olarak ortaya çıktı. Fransa'da bu tür, Marceline Desbordes-Valmore ve Sainte-Beuve'ün manzum eserleriyle (*Poésies de Joseph Delorme* [Joseph Delorme'un Şiirleri], 1829; *Consolations* [Avuntular], 1830; *Pensées d'Août* [Ağustos Düşünceleri], 1837) temsil edildi. V. Hugo'nun *les Feuilles d'Automne* (Sonbahar Yaprakları) ve *Les voix İntérieures* (İçten Gelen Sesler) adlı eserleri de kısmen bu akımdan esinlendi. Fakat entimist eğilim, özellikle, F. Coppée (*les İntimités*, 1868) ile Sully Prudhomme'da (*les Solitudes* [Yalnızlıklar], 1866; *les Vaines Tendresses* [Boş Sevgiler], 1875) görülür.

XX. yy.da Ch. Vildrac, J.-J. Bernard, D. Amiel tarafından temsil edilen entimist tiyatro, günlük hayatın aleladeliği altında ruhların gizli yaşantısını sezdirmeğe çalışır. (L)

ENTİMİZM i. (fr. *intimisme*). Entimist edebiyatın, yazar ve sanatçılarının niteliği. (L)

ENTİMUS i. Üzeri yaldızlı, yeşil veya bakır rengi pulcuklarla kaplı büyük bitki böceği. Güney Amerika'nın sıcak ülkelerinde yaygındır. (*Entimus imperialis* bazen Brezilya'da mimozalarda o kadar çok olur ki, ağacın dalları böceklerin ağırlığından eğilir. Kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.) [L]

ENTİPÜFTEN sıf. *Teklz.* Değeri olmayan, uydurma, derme çatma: *Entipüften bir baraka.* (M)

ENTODESMA i. İkiçenetli yumuşakça. Kaya deliklerinde veya çeşitli deniz hayvanlarının, özellikle tulumluların vücudunda yaşar. (Amerika denizlerinde bulunur.) [L]

ENTOGNATHA çoğl. i. Kanatsız böcekler üst takımı. Bunlarda ağız parçaları hemen tamamiyle başın altında saklıdır. (Entognatha üç takıma ayrılır: *collembola, diploura* ve *protoura.*) [L]

ENTOLOMA i. Pembe zarlı, bazitli mantar türü. (Taze unun tatlı kokusunu taşıyan *entolome clypeatum*, her yıl, öldürücü olmayan birçok zehirlenmeye sebep olur. Çitlerde çok bulunan, *entoloma costatum*, bazen pazarlarda satılır; zehirli değildir.) [L]

ENTOM (O)—, yun. *entomon*, böcek sözünden alınan ve birçok kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

ENTOMOBRYİA i. Tüylü, silindirimsi gövdeli küçük böcek. Duyargaları dört eklemlidir. Yaşayışı poduranınkine benzer. Kuzey yarımkürenin her tarafından yaygın pek çok türü vardır. Yeryüzünde veya kabukların altında yaşar. *Collembola* takımından *entomobryidae* familyasının örnek tipi.) [L]

ENTOMOFAJİ i. (fr. *entomophagie*). Bazı ilkel kavimlerde veya az gelişmiş ülkelerde böcek yeme âdeti. (Entomofaji bir yılın ürünü tükendiği zaman, yeni yılın ürünü alınıncaya kadar bazen değerli bir yiyecek kaynağıdır.) [L]

ENTOMOFİL sıf. (fr. *entomophile*'den). Böcekler aracılığıyla tozlaşma yapan bitkiler. (Entomofil çiçeklerde, genellikle, az sayıda erkek organ ve bol miktarda balözü bulunur: adaçayı çiçekleri, vanilya.) [L]

ENTOMOLEPİS i. Fosil köknar ağacı. Kozalağındaki esas bürgüler, kenarı dişli bir zarla yumurtacık pulcuklarının ötesine kadar uzanır. (Narbonne çevresindeki oligosen tabakalarında rastlanır.) [L]

ENTOMOLOJİ i. (fr. *entomologie*'den). Bk. BÖCEKBİLİMİ.

ENTOMOPHTORALES çoğl. i. Basit mantarlar takımı. Bunların çoğu böceklerde, birhücrelilerde veya ipsi solucanlarda asalak yaşar. (L)

ENTOMOSCELİS i. Siyah benekli kırmızı böcek. Doğu Avrupa'da bazen kolza ürününe büyük zarar verir. (Kınkanatlıların *chrysomelidae* familyasından.) [L]

ENTOMOSPORİUM i. Melanconiales takımından mantar. (*Entomosporium maculatum* veya *Fabraea maculata*, ayva ağacında hastalığa sebep olur.) [L]

ENTOMOSPORYOZ i. (fr. *entomosporiose*'dan). Ayva ağacında görülen bir hastalık; bunu *Fabraea maculata* mantarı meydana getirir. Yaprak ve meyveler üzerinde birbirine karışabilen ve çoğunlukla çok sayıda, pembemsi veya esmer renkli daire biçiminde lekelerle kendisini gösterir. (Bordeaux bulamacıyle yapılan ilâçlamadan iyi sonuç alınır.) [L]

ENTOMOSTRACA çoğl. i. Eskiden kabukluların büyük bir bölümüne verilen ad. Bunlarda halka sayısı sabit olmadığı gibi karın kısmında iki ek halka da bulunmaz. Bugün bu hayvanlar dört altsınıfa ayrılır: *branchiopoda, ostracoda, kopepodlar* ve *cirripedia.* (L)

ENTOPROCTA çoğl. i. (yun. *entos*, içinde ve *prôktos*, anus'tan). Zool. Yosunhayvanlarının iki büyük bölümünden biri. Sindirim borusu dokunaç tacının ortasına açılan türleri kapsar.

— ANSİKL. *Entoprocta*'nın dokunaç tacı büzülgendir, ama ectoprocta'da olduğu gibi bir kılıfın içine çekilgen değildir. Her dölütte bir çift boşaltım borusu, atmık kanalıyle donanmış eşeysel bezler bulunur. Genel vücut boşluğunda bir dolgu dokusu vardır. Finükül bulunmaz. Bu hayvanlar çıplak gözle zor görülebilecek kadar küçüktür. Bir çekmenle yere tutunmuş büzülgen bir sapçığın ucunda yuvarlak bir çanağa benzer. Tomurcuklanmayle ve karmaşık başkalaşma

Antoine ENTRECASTEAUX
Mauvin'in gravürü

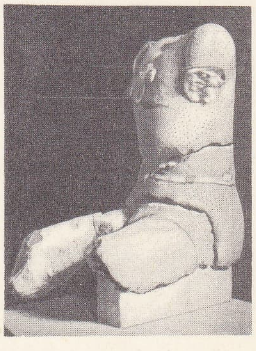

ENTREMONT yaylası
galyalı savaşçı
Aix-en-Provence müzesi, Fransa

enterüptör

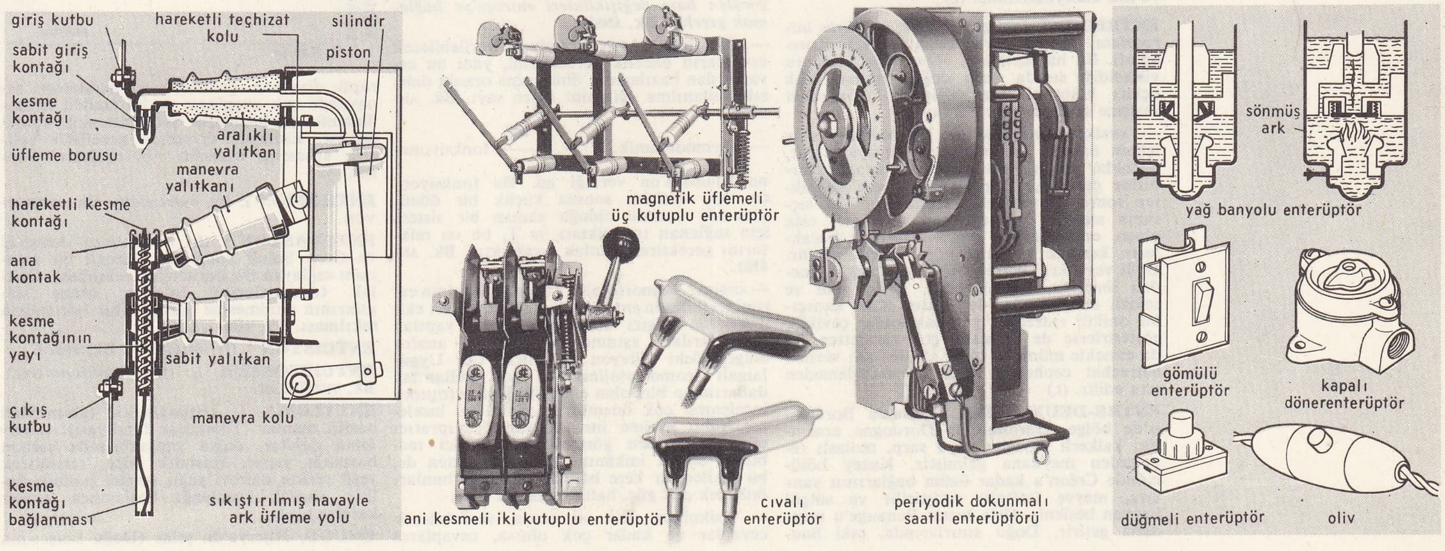

geçiren serbest kurtçuklarla çoğalabilir. *Pedicellina*'da, çanağın altında, sapçığın üzerinde bir tomurcuk belirir; bu tomurcuk gelişerek çanağı düşürür ve onun yerini alır. Bu olay düzgün aralıklarla tekrarlanır. Bütün entoproctal'lar yere, bitkilere veya başka hayvanlara yapışık olarak denizlerde yaşar. (L)

ENTOPTİK sıf. (yun. *entos*, içinde, *optikos*, optik>fr. *entoptique*'den). Oftalmoloji. Kökenleri gözün içinde olan ışık duyumlarına verilen ad.

— ANSİKL. Bu duyumlar ya iç ya da dış sebeplerden ileri gelir. Birinci halde ağ tabakanın kan dolaşımındaki bozukluklar, sinirsel irkilmeler veya camsı cisimdeki başkalaşmalar sonucunda meydana gelen birtakım ipliklerin ağ tabakaya gölgeler düşürmesi (uçuşan sinekler), ikinci halde genellikle bir yaralanma söz konusudur. Bunda sinirlerin türsel enerjisi gerçek bir ışık olmadığı halde bir ışık duyumu uyandırır. (L)

Enver HOCA

ENTORİA. Rom. mit. Altınçağ'da yaşamış olan italyan köylüsü İcarius'un kızı. Saturnus'un ondan Janus, Hymnos, Haustus, Felix adlı çocukları oldu. İcarius da bağcılığı Saturnus'dan öğrendi. Bu efsane, Erigone efsanesi örnek alınarak uydurulmuştur. (L)

ENTOTTO veya **İNTOTTO,** Habeşistan'da (Şoa ili) yer, Addis-Abeba'nın kuzeyinde. 1881-1889 Arası Menelik II'nin başkenti idi. (L)

ENTRADA (isp. k.). Çalgı süitinde giriş müziği veya opera-balelerin giriş müziği tarzında parça. (L)

ENTRECASTEAUX (Antoine Raymond Joseph DE BRUNİ, — şövalyesi), fransız denizcisi (Entrecasteaux şatosu, Provence 1737-Cava yakınlarında deniz üstünde 1793). Denizcilik mesleğine 1754'te Suffren'in emrinde başladı. 1787'den 1789'a kadar Mascareignes adalarını yönetti. Fransa'ya dönüşünde amiral oldu ve 1788'den beri nerede olduğu bilinmeyen La Pérouse gemisini aramağa gönderildi. 1791'de Recherche ve Espérance gemileriyle Brest'ten hareket ederek Yeni Hollanda, Yeni Kaledonya, Yeni Hebridler kıyıları, Salomon adaları, Amirallik adaları ve Tonga takımadaları kıyılarını taradı. Sonra Santa Cruz takımadalarına gitti, hattâ Vanikoro'yu da gördü ama yerlilerin verdiği bilgiyi yanlış yorumladığı için buraya uğramayarak başka yerlere gitti ve La Pérouse hakkında hiç bir iz bulamadı. İskorbüt hastalığına yakalanmış olmasına rağmen Yeni Gine kıyılarında ve komşu takımadalarda araştırmalarına devam etti. Ölümünden sonra, seferî heyeti Fransa'ya 1795'te Rossel getirdi. (L)

ENTRECASTEAUX adaları, Melanezya'da Avustralya'ya bağlı volkanik takımadalar, Yeni Gine ile Salomon adaları arasında; 33 800 nüf. (L)

ENTRECASTEAUX kayalıkları, Fransa'ya bağlı mercan adaları grubu. Yeni Kaledonya'nın kuzeybatısında. (L)

ENTRECHAT [antrşa] i. (ital. *capriola intrecciata*, girişik sıçrama'dan fr. k.). Koreografi. Bu hareketi icra eden dansçı havaya yükseldiği sırada aşağı doğru tutulan ayak uçları kesişerek yer değiştirir. (*Entrechat* kesişme sayısına göre adlanır.)

— ANSİKL. *Entrechat*'nın icra edildiği süre içinde dansçı, dikine olarak havaya sıçrar, bacaklar gerilir, yere düşmeden ayaklar birbirine çarpılır, düzgün olarak yere değdikten sonra aynı hareket tekrarlanır. Bu sıçrama anında dansçının az veya çok usta oluşu, entrechat'nın icrası sırasında bacakların kesişme sayısına göre değerlendirilir. Üçlü veya kral entrechat'sı ayak değiştirmeden ibarettir, dörtlü, beşli, altılı, yedi ve sekizli entrechat'lar da vardır. Kimi dansçılar onikili entrechat yapacak kadar çeviklik gösterirlerse de bu daha çok zarafetten feda etmekle mümkün olur. «Vole» adı verilen entrechat cepheden değil de verevlemeden icra edilir. (L)

ENTRE-DEUX-MERS, Fransa'da Bordelais'de bölge, Garonne ile Dordogne arasında; kalkerli yaylalar veya sarp, molaslı tepelerden meydana gelmiştir. Kuzey bölümünde Créon'a kadar üzüm bağlarının yanı sıra, meyve (şeftali) yetiştirilir ve sütçül hayvan beslenir. Orta kısmı Benauge'u meydana getirir. Doğu sınırlarında, eski Sauveterre ve Monségur müstahkem mevkilerinden çeşitli tarım yapılan bir bölgeye geçilir. (L)

ENTRE DOURO E MİNHO. Bk. MİNHO.

ENTREMONT yaylası, Fransa'nın Provence bölgesinde (Bouches-du-Rhône ili), Aix-en-Provence'ın kuzeyinde arkeolojik site.

Salyen'lerin başkenti olan bu yerin ilk adı belli değildir. Başlangıcının M.Ö. III. yy.a Keltlerin Rhône vâdisinin iki yakasına yayıldıkları zamana kadar çıktığını düşünmek yanlış olmaz. *Oppidum* bir burunun üstündedir ve taştan yapılmış çevre duvarları ile kuleleri, (yunan-roma) tarzında birer avlusu olan konutlardan meydana gelen yukarı mahalleyle, basit evler ve tarım tesislerinden meydana gelen aşağı mahalleyi birbirinden ayıran duvarı bugün de vardır. Salyen'lerin Sextius Calvinus tarafından bozguna uğratılmasından sonra bu *oppidum* Romalılar tarafından yerle bir edilerek yerine aix (*Aquae Sextiae*) kuruldu (122). 1946'da başlayan kazılarda, oturma semtinin bir kısmı (dik açılı sokaklar) ve bir dinî mahalle (kutsal yol, kurban yeri) meydana çıktı. Dinî mahallede bulunanların arasında, kelle teşhiri için yapılmış gözlü portik kalıntılarıyle büyük bir heykel bütünü de vardı. Bunlarda, kelt geleneğiyle Akdeniz sanatının (Marsilya etkisi) birleştiği görülür. Seramikler ise dışarıdan getirtilmiştir (etrüsk, [İtalya], delos seramikleri). [L]

ENTRE RİOS eyaleti, Arjantin'de eyalet, Uruguay ile Parana'nın aşağı çığırları arasında; 990 900 nüf. Merkezi, *Parana.* Buraya «Arjantin'in Mezopotamyası» adı verilir. (L)

ENTRİKA i. (ital. *intrigo*, engel'den). Birisine zarar vermek veya bir çıkar sağlamak amacıyle hazırlanan düzen, dalavere, hile: *Gebze kaymakamının bir an evvel kaldırılarak Rum ve Ermeni entrikalarına nihayet verdirilmesi...* (Atatürk). *Hiç saray entrikalarına karışmaz, hattâ aklı bile böyle şeylere ermezdi* (H.E. Adıvar). ‖ *Entrika çevirmek*, hile düzenlemek.

— Ed. Seyirci veya okura, eserin sonucunu merakla bekleten olay ve eylemler dizisi: *İyi yönetilmiş bir entrika.* ‖ *Entrika komedisi*, yazarın, çeşitli olay ve tesadüfler aracılığı ile seyircinin ilgisini çekmeğe çalıştığı komedi türü: *«Sevil Berberi» bir entrika komedisidir.*

◆ **Entrikacı** sıf. Hile yapan, entrika düzenleyen. (ML)

ENTROK i. (fr. *entroque'tan*). Paleont. Çokgen veya silindir biçimli diskimsi boğumlara verilen ad; bu boğumlar, encrimus'ların sapını meydana getirir ve Trias ile Jura arasındaki kavkılı katmanlarda (entroklu kireçtaşı) bulunur. (Kırık, iyice düz ve çoğunlukla parlak bir dilinimdir.) [L]

ENTROPİ i. (yun. *entrope*, dönüş>fr. *entropie*'den). Jeomorfoloji. İnsan etkisiyle meydana gelen değişiklik: *Engebelerin evriminde görülen bazı değişiklikleri entropi'ye bağlamak gerekir.* Bk. ANSİKL.

— Psikoleng. Aynı stimulus'a verilebilecek cevapların öncelik derecelerini, yani bu cevaplardan bazılarının öbürlerine oranla daha sık kullanılma eğilimini ölçen sayı. Bk. ANSİKL.

— Termodinamik. $S = \int \frac{dQ}{T}$ fonksiyonuna Clausius'un verdiği ad. Bu fonksiyonda dQ, tersinen sonsuz küçük bir dönüşüm söz konusu olduğu zaman bir sistem için sağlanan ısı miktarı ve T, bu ısı miktarını gerektiren mutlak sıcaklıktır. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Jeomorfoloji. Yüzey şekillerinin evrimini etkileyen *entropi* olayları çeşitlidir: ekili yerlerde ve aşırı derecede otlatma yapılan topraklardaki aşınma, bir barajın anafor bölgesindeki alüvyon birikmesi v.b. Uygulamalı jeomorfolojinin en çok kullanılan dallarından biri olan entropik jeomorfogenez incelemesi çok önemlidir; çünkü bu inceleme, tabiî evrime insanın yaptığı yıpratıcı etkileri önceden görmek ve önleyici tedbirleri almak imkânını verir; gerçekten de, bu etkiler bir kere harekete geçince bunları önlemek çok güç, hattâ imkânsız olur.

— Psikoleng. Bir stimulusa verilebilecek cevaplar ne kadar çok olursa, cevapların hiyerarşi *entropi*'si de o kadar artar. Belli sayıdaki mümkün cevapların hepsi de aynı sıklıkta ise entropi en yüksek seviyededir. Cevaplardan biri veya ikisi sık, öbürleri seyrekse entropi zayıftır. Demek ki, bir sonraki stimulus alıcıyı duraksatırsa entropi artar. Alıcı ne kadar büyük bir duraksama içindeyse, yapılan gözlem de bilgi yönünden o kadar zengin olur. H entropisi şu formülle hesaplanır:

$$H = -\Sigma\, Pi \,\text{Log}\, 2Pi,$$

Burada H entropiyi; i, stimulusa verilen bir cevabı; Pi, bu cevabın sıklığını; nihayet Σ de formülün bu stimulusa verilebilecek bütün cevapları kapsadığını belirtir. Görülüyor ki, cevapların dağılım entropisi bunlardan her birinin taşıdığı ortalama bilgi miktarını ölçer.

Entropi kavramı, Shanon ve Weaver'in bildirişim kuramından çıkmıştır (1949).

— Termodinamik. Bir sistem ısı aldığı zaman dQ pozitiftir ve entropi büyür; eğer ısı verirse, dQ negatiftir ve entropi küçülür. Denge durumları sonucunda meydana gelmiş tersinir dönüşümlerden yararlanarak hesaplanması gereken bir sistemin entropi değişimi, ancak bu sistemin ilk ve son durumuna bağlıdır ve bu geçişin oluşma şekline bağlı değildir. Bir sistem başlangıçtaki durumuna döndüğü zaman, bu değişim sıfırdır, yani bu sistemi başlangıçtaki durumuna getiren ve tersinir bir devre boyunca entropi sabit kalır. Bir sistemin entropisi, onun düzensizlik derecesini belirler. Yalıtılmış bir sistemde entropi asla küçülmez; tersinir dönüşüm halinde sabit kalır; tersinmez dönüşüm halinde büyür. Pratikte yalıtılmış bir sistemin entropisi çoğalma eğilimindedir; bu da sistemde enerjinin düştüğünü gösterir. (L)

ENTROPİK sıf. (fr. *entropique*). Termodinamik. Entropiyle ilgili. ‖ *Entropik diyagram*, apsiste bir sistemin entropisini, ordinatta ise sıcaklığı veren diyagram. (Bu durumda yatay çizgiler eşsıcak eğrilerini, düşey çizgiler tersinir adiyabatikleri, yatay ve düşey çizgiler arasında kalan kapalı bir bölüm, kapalı bir çevrim sırasındaki ısı alışverişini, bir teğet altı ise belli bir sıcaklıkta cismin ısınma ısısını gösterir. Su için ent-

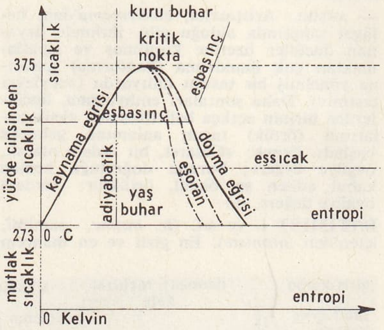

ropik diyagram çizilmesi, ısı makineleri sanayiinde çok uygulanır ve bu alanda termodinamik problemlerin incelenmesini kolaylaştırır. Entropik diyagram genellikle eşsıcak, eşbasınç, eşhacim v.b. eğrilerini kapsar.) [L]

ENTROPİON i. (fr. *entropion*). Bk. ANTROPYON.

ENTÜBASYON i. (fr. *intubation*). Anestezi ve Cerr. Soluk borusuna, düzenli bir solunum sağlayan bir borucuğun takılması. Gırtlak tıkanmalarını önleyen, bronş salgılarının emilmesine yarayan bir borucuğun takılması. Bk. TÜBAJ. (L)

ENTÜİSYON i. (fr. *intuition*). Bk. SEZGİ.

ENTÜİSYONİZM i. (fr. *intuitionnisme*). Bk. SEZGİCİLİK.

ENTYLOMA i. Ustilaginales takımından bazitli mantar (Tilleticeae familyası). (*Entyloma dahliae*, dalya yapraklarında şarbon hastalığı yapar. Hastalık önce, sarımtırak yeşil renkte dairevî yağlı lekeler halinde belirir, yaprak kurumağa başlayınca lekeler kararır.) [L]

ENUGU, Nijerya'da şehir (Doğu bölgesinin

Foto. Associated Press (LAROUSSE)

merkezi); 138 500 nüf. önemli maden ocakları (maden kömürü) merkezi. Enugu, 1967'de Biafra'nın başkentiydi. (L)

ENÜREZİ i. (fr. *énurésie*). Çocukta, sidik yollarında herhangi bir lezyon olmadığı halde istemeyerek ve bilinçsiz olarak işeme. (*Enürezi*, irade dışı fakat bilinçli bir işeme olan sidiğini tutamama hastalığından farklıdır.)

— ANSİKL. *Enürezi*, gece ve gündüz enürezisi olarak iki biçimde incelenir. Gece enürezisi daha sık görülür, gündüz enürezisi daha seyrektir ve bazen ikisi birlikte ortaya çıkar. Enürezi çoğu zaman doğuştan, daha seyrek olarak da sonradan edinilir. Ruhsal sebepler, özellikle sonradan edinilmiş enürezilerde sık sık rastlanır.

— Psikopatol. Enürezi, çeşitli psikopatolojik anlamları olan bir belirtidir: meselâ ana babaya karşı saldırganlık; küçük bir kardeşin doğumundan ileri gelen kıskançlıkla açıklanan anal devre gerileme, annenin dikkatini üzerine çekmek amacıyle yeni doğan kardeşin yerine geçme ve kendini onunla bir tutma eğilimi, (enürezi sayesinde çocukla ilgilenilir), cezalandırıldığı veya gururu kırıldığında bir çeşit mazoşist tatmin, cinsel duyguların şekil değiştirmesi (özellikle yeni yetmelerde). Sinir hastası erişkinler arasında birçok eski enürezililere rastlamak mümkündür. (L)

ENÜSTÜNLÜK blş. i. Gram. *Yeni*. En yüksek derece. *Esk*. Tafdil. (M)

ENÜŞE HAN, Hive hanı (1663-1687). Şıbanlı Özbek hanlarından. Ebülgazi Bahadır Hanın oğlu. 24 Yıl hüküm sürdü. Ürgenç Özbeklerinin yardımından faydalanarak Buhara Özbeklerine saldırdı, Buhara, Semerkant ve Şehrisebz'i aldı. Mahmud bin Molla Muhammed Yaman Ürgencî'ye, Ebülgazi Bahadır'ın ölümüyle yarım kalan eseri *Şecere-i Türk* adlı tarihi tamamlattı. Kuruyan Amuderya yatağını Yengi Künbed'den Akgöl'e kadar uzatarak Yarmış arkını açtırarak ve çiftçiliği geliştirdi. Bölgesinde çeşitli imar hareketlerinde bulundu. 1681 Kuraklığında Özboy (eski Amuderya yatağı) bölgesinden kaçan Vezir şehri halkını, Hive ovasında kurduğu şehirlere yerleştirdi. Bu şehirlere yeni arklar açtırarak gelişmelerini sağladı. (M)

ENVA çoğl. i. (ar. *nevᶜ*'den *envāᶜ*). *Esk*. Çeşitler, neviler: *Bende çikolatanın envaı vardır* (R.H. Karay). *Masa kurulmuş, mezenin envaı* (Ahmed Rasim). ‖ *Enva-ı kesîre*, çok çeşitler. ‖ *Enva-ı nakayıs*, noksanların türlüsü. (M)

ENVALİRA geçidi veya **limanı,** Doğu Pireneler'de geçit, Andorra prensliğinde, Andorra-la vella-Ax-les-Thermes yolu buradan geçer; 2 407 m. (L)

ENVANTER i. (fr. *inventaire*). Borç ve alacakları meydana getiren unsurların sayım ve dökümünü yapma işlemi; bu işlemle ortaya çıkan durum: *Ticarî envanter. Yıl sonu envanteri.*

— İkt. *Envanter metodu*, millî serveti hesaplamada uygulanan iki sistemden biri. (Bu usul, götürü tahmin ilkesi üstüne kuruludur; ancak ihtirazî kayıtla, millî servetin zaman içindeki gelişmesini takip etmek için kullanılır.)

— Muhas. Belirli bir anda, bir işletmenin sahip olduğu malların, hakların ve borç tutarlarının tahminî ve ayrıntılı durumunu belirleme işlemi. (Envanterin düzenlenmesi, tüccarlar için kanunî bir yükümdür. Tüccar aynı zamanda, her yıl firmasının bütün aktif ve pasif unsurlarının bir envanterini yaparak bilançosunu, kâr ve zarar hesabını çıkarabilmek için bütün hesaplarını durdurmak zorundadır). ‖ *Envanter bilançosu*, yıl sonunda ana hesaplara gereken düzeltmeler eklendikten sonra bilançonun ve işletme hesabının düzenlenmesine yarayan bilanço. ‖ *Döner envanter*, muhasebe dışı envanterin hesap düzeni. (İşletme dönemi süresince bu envanterin parçalara bölünmesini sağlar.) ‖ *Muhasebe dışı envanter*, bir işletme devresi sonunda, stokta fiilen mevcut malların miktarını tespite ve bunların değerini maliyet fiyatlarıyle, eğer maliyet fiyatları günün rayicinden yüksekse, piyasa fiyatlarıyle tespite yarıyan işlem. ‖ *Muhasebe için envanter*, defteri kebir kayıtları bilançosu sonucu ortaya çıkan envanter. ‖ *Sürekli muhasebe envanteri*, işletme döneminde, her an stokun gerek miktar ve gerekse değer açısından bilinmesini mümkün kılan hesap düzeni. (L)

ENVÂR çoğl. i. (ar. *nūr*'dan *envār*). *Esk*. Nurlar, ışıklar, parlaklıklar: *Nigeh-fürûz idi envâr-i lâle-reng-i şafak* (Tevfik Fikret). [M]

Envâr-ı Süheylî, İbni Mukaffa'nın arapça *Kelile ve Dimme*'sinden Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin, farsçaya aktarmış olduğu eser. Kâşifî, eserden gereksiz bulduğu yerleri çıkartmış, bazı yerlerine de eklemeler yapmış, gerektikçe Kur'an, hadis, arap ve fars edebiyatıyle ilgili sözler eklemiştir. Kitabı 14 bab üzere yazmıştır. Eser, Emîr Şeyh Ahmed Süheylî'nin buyruğu ile yazıldığından adına Kelile ve Dimne yerine *Envar-ı Süheylî* denmiştir. (M)

Envâr-ül-Âşıkîn (*Âşıkların Nurları*), Yazıcıoğlu Ahmed Bican'ın eseri (1451). Ahmed Bican bu eserini kardeşi yazıcıoğlu Mehmed'in *Megarib-üz-Zaman* (Zamanın Gariplikleri) adlı arapça eserinden tercüme ederek meydana getirdi. Mesnevî şeklinde yazılmış bir tasavvuf eseri olan *Envar-ül-Âşıkîn*, namaz vakitlerine işaret olsun diye, 5 bölüme ayrılmıştı: 1. Varlıkların yaratılması ve yönetilmesi; 2. Tanrı'nın, velilerin sözleri; 3. Melekler; 4. Kıyamet (yeniden dirilme); 5. Ezel ve Ebed, Meşayih sırlarını, âriflerin üç türlü beyan ettiğini; bunların da teşri, tahkik ve temsil üstüne olduğunu açıklayan Ahmed Bican, *Tevrat*'tan, *Zebur*'dan, *İncil*'den, *Kur'an*'dan ve peygamber hikâyelerinden faydalanmıştır. XIX. yy.a kadar halk arasında pek çok sevilen ve okunan eserin yazmaları pek çoktur. Çeşitli basımları da yapılmıştır. (M)

ENVELOPPÉ [anvlope] i. (fr. k.). Destekli *assemblé*'nin karşılığı olan bir dans adımı; bir bacağı öteki bacakla sararak, ayak uçlarında veya yarım ayak uçlarında bir dönüştür. (*Enveloppé*, bir bacağı içeri doğru daire yapıp kısaltarak, arabesk şeklinde, kestirmeli, *duruş*'lu olarak icra edilebilir). [L]

ENVER sıf. (ar. *nūr*'dan *enver*). *Esk*. En parlak, çok ışıklı: *Bir de cânân ki hüsn-i enverini / Edeyim seyre doymadan zâyi'* (Tevfik Fikret). ‖ İ. Erkek adı. (M)

ENVER (Mustafa) **Şeyh,** türk şairi (öl. 1872). Şahaniye tarikatı şeyhlerindendir. *Mecmua-i İlâhiyat* (İlâhiler Dergisi) adlı şiir kitabından başka *Terceme-i Usûl-ı Aşere* (On Yöntem Tercümesi), *Terceme-i Kelimat-ı Kümeyl bin Ziyad* (Kümeyl bin Ziyad'ın Sözlerinin Tercümesi), *Terceme-i bab-el-suyuh min Futûhat-ı Mekiye* (Fütûhat-ı Mekkiye'den Şeyhler Bölümünün Tercümesi) adlı eserleri vardır. (M)

ENVER (Şairil), indonezyalı yazar (Medan 1922-Cakarta 1949). Kısa hayatına rağmen, *Angkatan* 45 adıyle anılan kuşağın en göze çarpan kişilerinden biri olmuştur. İndonezya şairlerinin en bireycisiydi. Marsman ve Slauerhoff gibi hollandalı yazarların etkisinde kaldı. Eserlerinde halk deyimleri ve cakarta günlük konuşma dilinin terimlerini kullanır. Başlıca eserleri: *Deru Campur Debu* (Toz İçinde Gürültü) [1949]; *Kerikil Tacam* (Sivri Taşlar) [1949]; *Yong Terampos Don Yong Putus* (Kırılan ve Yağma Edilen) [1949]; *Tiga Menguak Takdir* (Alınyazısını Bozan Üçler) [1950]. Ayrıca ingiliz ve hollanda şairlerinden de çeviriler yaptı. (L)

ENVER HOCA, arnavut siyaset adamı (Gjinokaster 1908). Yüksek öğrenimini Fransa ve Belçika'da yaptı. Vaillant-Couturier'nin arkadaşıydı. Komünist partisine girdi. Arnavutluk'un italyan - alman işgaline karşı direnme hareketini teşkilâtlandıranlardan biri ve Arnavutluk Millî Kurtuluş cephesinin başıdır. 1941'de Arnavutluk Emekçi partisini kurdu; 1944'te başkumandan ve geçici hükûmet başkanı oldu. 1945 Seçimlerinden ve Arnavutluk Halk cumhuriyetinin ilânından (1946) sonra da başbakan olarak kaldı. 1954'te hükûmet başkanlığından ayrıldı, ama Komünist partisinin genel sekreterliği görevine devam etti (1948'den beri genel sekreterdi). Revizyonizme ve titoculuğa kesinlikle karşı olan Enver Hoca'nın 1961'de S.S. C.B. ile arası açıldı. (L)

ENVERÎ (Hüccetülhakk Evhadeddin bin Muhammed), iranlı şair (Bedene, ? - Belh 1187). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Önce *Havarî*, sonra *Enverî* mahlâsını kullandığı anlaşılmaktadır. Tus'ta Mansuriye medresesinde ilmi ahkâmı nücum, felsefe, mantık, heyet ve kelâm okudu. Yaşadığı devirde İbni Sina'nın savunucusu oldu. Genç yaşta şiire başlayan Enverî yazdıklarını Büyük Selçuklu sultanı Sencer'e sundu. Kaynakların bildirdiğine göre Enverî, Sultan Sencer devrinde yedi veya beş gezegenin terazi burcunda birleşecekleri gece şiddetli bir fırtınanın kopacağını ve dünyanın alt üst olacağını bildirdi. Fakat söyledikleri doğru çıkmayınca sultandan korkarak ve Nişabur'dan Belh'e kaçtı. Belh'lilerle arası açıldı ise de kadı Hamideddin ve'l-Valucî tarafından korundu.

Enverî 10 000 beyite varan şiirleri arasında özellikle kasideleriyle büyük ün yaptı. Şiirlerinde, öğrendiği ilimlerle ilgili terimleri kullandı.

Gazel türünde Sâdî'den önceki İran şiirinin en başarılı örneklerini verdi. Rubaîleri Hayyam'ın rubaîleri yanında sönük kalır. En başarılı olduğu tür kıtadır. İslâmî iran şiirinin yaratıcılarından Firdevsî ve Sâdî'nin yanında üçüncü büyük şair sayılmıştır. *Divan*'ı 1959'da yayımlandı. İranlı şair Sâdî ve divan şairi Nefî üzerinde etkisi vardır. (M)

ENVERÎ (Nureddin), osmanlı divan şairi (öl. 1547). Sonra *Mürekkepçi* unvanını aldı. Ateş oyunlarındaki ustalığından dolayı humbaracı bölüğüne tayin edildi. Kanunî Sultan Süleyman'ın çocuklarının düğününde ateşbazlık etti. Yazdığı şiirlerle sevilen bir şair oldu. XVI. yy.da divan edebiyatında sadeliği benimseyen Edirne'li Nazmi ile yakınlık kurdu. Devrinin mecmualarında şiirleri bulunmaktadır. (M)

ENVERÎ (Sadullah), türk tarihçisi (doğ. 1735 - öl. 1794). Ailesi trabzonludur, gençliğinde İstanbul'a geldi, muhtelif memuriyetleri yanında ilk defa 1769'da vakanüvisliğe getirildi. Osmanlı-Rus savaşı sırasında, orduya katıldı, sadrazamın dikkatini çekerek sırasıyle teşrifatçılığa (1771), vekâleten ikinci tezkireciliğe (1772) ve cebeciler kâtipliğine (1774) tayin edildi. Savaş bitince İstanbul'a dönen Enverî Efendi aynı yıl ayrıldığı vakanüvisliğe, iki yıl sonra tekrar getirildi. 1782'de mevkufatçı ve 1783'te de büyük tezkireci tayin edildi. Fakat son tayininde iki vazifeyi birden yürütemeyeceği düşüncesiyle vakanüvislikten alındı, 1785 yılında büyük tezkirecilikten de azledilerek Anadolu muhasebeciliğine getirildi. İki yıl sonra, 1787'de, üçüncü defa olarak vakanüvisliğe tayin edildi. Bu arada tekrar büyük tezkirecilikle görevlendirildi, fakat 1789 yılında, Selim III'ün, vakanüvisliği Vasıf Efendiye vermek istemesi yüzünden azledildi. Sonraları sırayle süvari mukabeleciliğine, çavuşbaşılığa tayin edildi. Ziştovi antlaşması hükümlerinin uygulanmasını denetlemek üzere Belgrad'da Vasıf Efendi'nin yerine getirildi. 1791'de dördüncü defa vakanüvis oldu; bu arada yine Anadolu muhasebeciliğine tayin edildi.

Enverî Efendi, *Târih-i Enverî* denilen ve 1769-1775 yıllarının siyasî ve askerî olaylarını anlatan bir *Vakayiname* bıraktı. Bu yazma eserden Vasıf Efendi ve Cevdet Paşa yararlanmışlardır. (M)

ENVERÎ ABDULLAH EFENDİ, türk mantık bilgini (1825-1885). Kilis'te doğdu. Büyük Hoca adıyle anılan Dokuzzade Mantıkçı Abdurrahman Efendi'nin oğlu. Babasından mantık, nakşibendî, Baytarzade Hacı Abdullah Efendiden tasavvuf dersleri aldı. Kilis'te Kesikminare medresesinde mantık dersleri verdi. Mantığı tatbikî bir bilim haline getirdi; kıyasların çoğunu günlük hayata ait konulardan seçti. Mantık biliminin yalnız Arapçaya ve arapça kitaplara dayandığı kanaatini de yıktı. Arapça ve türkçe eserlerinden *Tasdikat Haşiyesi* (1872), *Mantık Zübdesi* (1873), *Tasavvurat Haşiyesi* (1875) gibi bazıları basılmıştı. (M)

ENVERÎ İstanbullu, türk şairi (öl. İstanbul 1547). Hiç bir öğrenim görmediği, okuma yazma da bilmediği ileri sürülür. Şiirlerinde ince bir duyguluk vardır. Dili oldukça açık ve pürüzsüzdür. Bütün şiirlerini biraraya toplayan *Divan*'ı vardır. (M)

ENVER PAŞA, türk generali ve devlet adamı (İstanbul 1881-Belchivan, Tacikistan 1922). Nafia teknisyeni Ahmed Beyin oğlu. İstanbul'da başladığı ilk öğrenimini babası

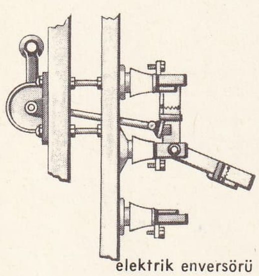

elektrik enversörü
enversörler

çalıştırma enversörü

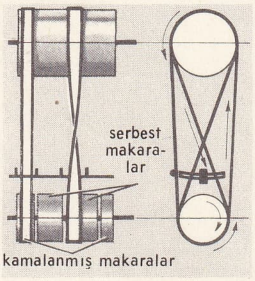

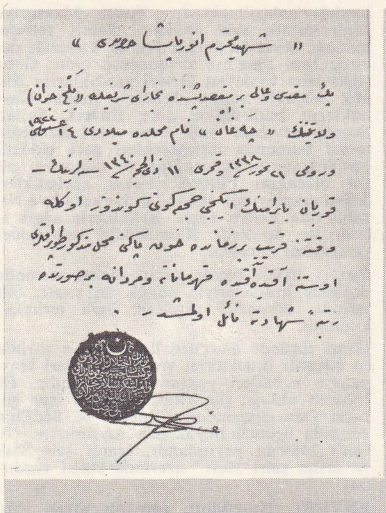

ENVER PAŞA'nın ölümünü, tarihini ve ölüm yerini bildiren vesika

ENVER PAŞA

Makedonya'da Manastır'a nakledilince orada tamamladı. Manastır askerî rüştiyesini (1894), Soğukçeşme askerî idadîsini (1897), Harp okulunu (1899) bitirdi. Teğmen rütbesiyle orduya katıldı. Harp akademisinden kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu (1902). Makedonya'da, merkezi Selânik'te olan III. Ordu'ya tayin edildi. Burada Manastır, Üsküp ve Selânik'in çeşitli bölgelerinde komiteci ve eşkıya takibi işlerinde çalıştı. 1905'te kolağası, bir yıl sonra da binbaşı oldu. Gizli bir ihtilâl derneği olan Vatan ve Hürriyet cemiyetine girdi (mayıs 1906). Daha sonra, merkez kuruluşu Paris'te olan Terakki ve İttihat cemiyetine katılan (1907) bu dernekte Niyazi, Dr. Nâzım ve Eyüp Sabri Beyler de vardı. Sonradan *İttihat ve Terakki* adını alan bu cemiyette faal rol oynadı. Aynı günlerde Talât Bey (Paşa) ile tanışarak sıkı bir dostluk kurdu. Talât Beyin sürgüne gönderilmesine şiddetle karşı koydu ve müfettiş-i umumî Hüseyin Hilmi Paşayı bu emri uygulamaktan vaz geçirdi. Baltık kıyısında Reval'de İngiltere ve Rusya arasında yapılan görüşmelerde (haziran 1908), Osmanlı imparatorluğunun paylaşılması konusunda kararlar alındığı yolundaki söylentiler Rumeli'de büyük bir tepki uyandırdı. Bu sırada Selânik merkez kumandanı albay Nâzım'ın öldürülüşü suçu, İttihat ve Terakki'cilere ve bu arada Enver Beye yüklendi. Bunun üzerine Enver Bey Selânik'ten kaçarak Tikveş'e gitti. Abdülhamid II'yi Meşrutiyeti ilâna zorlamak için dağlara çıktı. Kendisini Niyazi Bey ve diğer bazı subaylar da takip ettiler. Sonunda tek başına Makedonya'nın Köprülü kazasında meşrutiyeti ilân etti (10 temmuz 1908). Aynı gece Abdülhamid II, 1876-1877 yılları arasında uygulanan Meşrutiyet Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koymağa razı oldu. Böylelikle İkinci Meşrutiyet resmen ilân edildi. Binbaşı Enver Bey İstanbul'a dönüşünde «hürriyet kahramanı Enver Bey» sıfatıyle, coşkunlukla karşılandı. Ünü kısa zamanda bütün Osmanlı ülkesine yayılarak bir mit haline geldi. Bir süre Makedonya genel müfettişliği yaptıktan sonra Berlin askerî ataşeliğine tayin edildi (1909). Alman imparatoru Wilhelm II'den yakın ilgi ve iltifat gördü. Enver Paşanın alman hayranlığının bu yıllarda başlayarak zamanla bir tutku halini aldığı söylenir. 31 Mart vakası (13 nisan 1909) üzerine İstanbul'a dönerek Yeşilköy'de Hareket ordusuna katıldı. İtalyanlar Trablusgarp'a saldırınca İşkodra yoluyle Bingazi'ye gitti. Buranın mutasarrıf ve cephe kumandanlığı görevlerini üzerine aldı. İtalyanlara karşı başarılı savunma savaşları verdi. Yarbaylığa yükseldi (1912). Balkan harbi patlak verince Trablusgarp'ta görev alan subaylarla birlikte Enver Bey de Türkiye'ye döndü. Osmanlı devleti aleyhine gelişen savaşta, bütün Rumeli kaybedildi. Düşman Çatalca'ya kadar geldi. Bu sırada sadrazam, Kâmil Paşa idi. Enver Bey, Talât Bey (Paşa) ve bir grup ittihatçıyle birlikte Babıâli* baskınını düzenledi. Hürriyet ve İtilâf taraftarı Kâmil Paşa istifa ettirildi (23 ocak 1913); yerine Mahmud Şevket Paşa başkanlığında tam bir ittihatçı kabine geçti. Balkanlı müttefikler aralarında anlaşamayıp birbirleriyle savaşmağa başlayınca Çatalca'dan hareketle Edirne'yi kurtaran türk ordusunun ön saflarında Enver Bey de vardı (23 temmuz 1913). Edirne'nin geri alınışı ününü bir kat daha arttırdı. Gerek bu başarısından, gerek Trablusgarp savaşındaki başarılarından dolayı üç yıl birden kıdem aldı. Önce albaylığa, ardından tuğgeneralliğe yükseldi. Şehzade Süleyman Efendinin kızı Naciye Sultan ile nişanlanarak «damad-ı hazret-i şehriyarî» adayları arasına girdi. Babıâli baskını ve Edirne'nin kurtarılışı ünü kadar kudret ve nüfuzunu da arttırmıştı. Bu sebeple İttihat ve Terakki cemiyeti genel yönetim kurulunun ısrarı üzerine Said Halim Paşa kabinesinde Ahmed İzzet Paşa yerine, Harbiye nazırlığını kabul etti (ocak 1914). Naciye Sultan ile evlendi (mart 1914). Harbiye nezaretinde ilk iş olarak başarısız kumandanlarla, alaydan yetişme 1 100 zabiti tasfiye etti. Orduyu bir yandan gençleştirirken bir yandan da ona millî bir şuur vermek için uğraştı. Ordunun siyaset ile uğraşmamasına gayret etti. Ordu kıyafetini yeniden düzenledi. 93 Harbi bozgunundan (1876-1877) sonra orduda fransız sistemi bırakılarak alman sistemi benimsenmişti. Enver Paşa bu yeni sistemi büyük bir titizlikle uyguladı. Önemli ordu dairelerinin başına alman subaylarını getirterek seferberlik planlarını hazırlattı. Kabine arkadaşları Mahmud Paşa, Talât Paşa, Meclis başkanı Halil Bey de alman teknik gücüne hayrandılar. Diğer birçok sebep biraraya gelince Osmanlı imparatorluğu Birinci Dünya savaşına sürüklendi. Savaş sonrasında diğer ittihatçılarla birlikte ülkeyi boş yere savaşa sokmakla itham edilen Enver Paşa ayrıca savaş sırasında Harbiye nazırlığı, başkumandan vekilliği yaptığı için de ağır bir şekilde suçlandı. Yurt dışındaki cephelere kuvvet kaydırmak (Makedonya, Galiçya, Romanya), ordu kumandanlıklarına alman generallerini getirmek, sonu belli olmayan seferler (Kanal, İran) düzenlemek, arazi, iklim, ikmal şartlarını gözönünde tutmadan taarruza geçmek (Sarıkamış) gibi yanlış davranışlarla itham edildi. Ancak, savaştan sonra yayımlanan gizli belgelerden (*Anadolu'nun Taksimi* [1924]) Türkiye'nin savaşa girsin girmesin İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından paylaşılacağının, savaştan önce bu üç ülke tarafından kararlaştırıldığı anlaşıldı.

Enver Paşa diğer ittihatçı ilerigelenleri gibi savaş sonunda Türkiye'yi terk ederek Odesa'ya, sonra Berlin'e, oradan da Moskova'ya gitti.

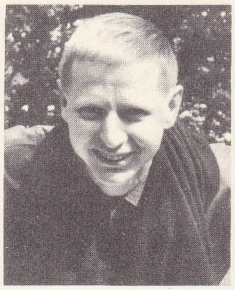

ENZENSBERGER

Enver Paşa bundan sonraki davranışlarında Turan ülkesi hayalini gerçekleştirmek, Orta Asya ve Anadolu Türklerini içine alan bir imparatorluk kurmak için çeşitli eğilimdeki kurum ve kişilerle (Bolşevikler, Anadolu kuvayı milliyecileri, Türkistan beyleri) işbirliği yaptı. Bir yandan da Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa tarafından başlatılan Millî Mücadeleye katılmak için devamlı teşebbüslerde bulundu. Ancak bu teşebbüsler her seferinde Mustafa Kemal Paşa tarafından kesinlikle reddolundu. Moskova'da rus yöneticileriyle yaptığı görüşmelerden, Kafkasya'ya yığdığı ordunun dağılması üzerine olumlu bir sonuç elde edemedi. Üstelik öteki itthatçılarla birlikte Divanı harp'te gıyaben yargılandı ve birinci fëriklik rütbesi geri alındığı gibi askerlikten tart edilerek bir yıl sürgün ve medenî haklardan mahrumiyet cezasına çarptırıldı. Hüküm, Vahideddin tarafından onaylanarak kesinleşti (13 ocak 1919). Bakû'da toplanan Doğu Milletleri kurultayına katıldı (eylül 1920). Burada türk komünistleri diye tanınan bazı kimselerin direnişiyle karşılaştı. Batum'da Türkiye Şûraları partisini kurdu. Talât Paşanın bir ermeni komitecisi tarafından öldürülmesi (mart 1921) üzerine büsbütün yalnız kaldı. Yeniden Moskova'ya giderek Lenin ile görüştü. Bakû'da ikinci bir islâm kongresi toplamak için sovyet lideri ile anlaştı. Batum, Bakû yolu üzerinden Türkistan'da Aşkâbâd'a geldiğinde bölgede Mogolistan'dan Gürcistan'a kadar bağımsızlık hareketleri yaygın ve yoğun bir hal almıştı. Halk kendisini: «Yaşa Enver Paşa, yaşasın Turan, yaşasın din-i Muhammedî» avazeleriyle karşılıyordu. Hazırlık yapmadan kendisini destekleyen türk beylerinin kuvvetlerini toplayıp harekâta girişti. Buhara emininin adamları ve baskın müfrezelerini de kendi kuvvetlerine kattı. Düşenbe'yi aldı. Moskova'ya bir nota vererek kurduğu devletin tanınmasını, kızılordu birliklerinin Horasan ve Buhara'dan çekilmesini istedi. Sonunda kızılordu birlikleri Enver Paşaya karşı saldırıya geçerek 30 bin kişilik dağınık kuvvetlerini bozguna uğrattılar. Bunun üzerine Avrupa'ya dönmeğe karar verdi; ancak, Tacikistan'da Belçivan yakınlarında, türkmen beylerinden Çegen Bey ile birlikte bir bolşevik asker koluyle savaşırken öldürüldü. Mezarı çarpışmanın cereyan ettiği yer civarındaki Çegen köyündedir.

Enver Paşanın yazısı (*Enveriye yazısı*), kalpağı (*Enveriye kalpak*) ve bıyığı (*Enveriye bıyık*) uzun süre halk arasında moda olmuştur. (→ Bibliyo.) [M]

ENVERSİYON i. (fr. *inversion,* devrikleme, tersyüz etme). Foto. Duyar tabakanın üstünde doğrudan doğruya pozitif görüntü elde etmeyi sağlayan işlemler dizisine verilen ad. (Resim çekildikten sonra, negatif görüntüyü veren özel bir açınlayıcıda ban-

Foto. Şevket Süreyya Aydemir arşivi, N. Erkılıç (MEYDAN) ; Camera Press (LAROUSSE)

yo edilir; ama bu negatif görüntü tespit banyosundan geçirileceği yerde, indirgenmiş gümüşün eritilmesiyle ortadan kaldırılır. Yıkamadan sonra duyar tabaka ışığa gösterilir ve kalan gümüş tuzları yeniden banyo edilir. Çok katlı olan bazı renkli filimlerde bu işlem çok ince ve karmaşıktır.)

— Havc. *Dümen* veya *levye enversiyonu,* kumanda tertibatının uçağa, istenilenin tersine bir manevra yaptırdığı uçuş şartlarının tümü. (Sesötesi rejime geçildiği sırada şok dalgaları bir an için irtifa dümeninin tepkilerini tersine çevirir. Bu durumda, pilot levyeyi itince, normalin aksine olarak uçak yükselir, çekince de alçalır.) || *Dümenler enversiyonu,* irtifa dümeninin istikamet dümeni yerine geçmesi veya bunun tersi. (Bu olay, uçağın yatay duruma oranla 45°C'lik veya bunun üstünde bir eğilim oluşturan bir viraja girmesi halinde meydana gelir.) [L]

ENVERSÖR i. (fr. *inverseur*). Mekan. Bir makinenin ters yönde çalışmasını sağlayan mekanizma. (YÖN DEĞİŞTİRİCİ de denir.) || Bir devre parçasının iki uç bağlantısını ters yöne çeviren komütatör.

— ANSİKL. Mekan. *Marş enversörleri*'nde genellikle, bir motor milinin dönme yönünü değiştirmeğe yarayan kinematik bir düzen bulunur. Makinelerin pek çoğunda bu tertibatın bulunması şarttır: otomobiller, çekme makineleri, deniz motorları, bazı takım tezgâhları v.b. Elektrikli ve dizel-elektrikli lokomotiflerde enversör, indüktörlerdeki akımın dolaşım yönünü tersine çevirerek lokomotifin gidiş yönünü değiştirir. Bu tertibat, üzerlerine sabit kontakların dayandığı birbiriyle bağlantılı bakır şeritleri taşıyan yalıtkan bir tamburdan meydana gelir. (L)

ENYO i. Yun. mit. Savaş tanrıçası, Ares'in kızı. Romalılar onu kendi tanrıçaları Bellona ile birleştirdiler. (L)

ENZ, Güney Almanya'da (Baden Württemberg) ırmak; Karaorman'dan doğar ve Neckar'a katılır (sol kıyı); 100 km. (L)

ENZÂR çoğl. i. (ar. *nazar*'dan *enzâr*). *Esk.* Bakışlar, bakmalar: *Utbe İbni Râbia ise enzâr-ı nâsta küçük düştüğünden ikmâl-i namus için ileri atıldı* (Cevdet Paşa). *Bilâ-udûl ü tevakkuf devam eder yoluna / Edeble mün'atif enzârı dâimâ yukarı* (Tevfik Fikret). || *Enzâr-ı ecnebiye,* yabancı bakışlar. || *Enzâr-ı ta'ziye,* taziyet bakışları. || *Enzâr-ı umûmiye,* herkesin gözü önü. || *Enzâr-ı ümmet,* halkın bakışları. (M)

ENZELÎ, İran'da (Gilân vilâyeti) liman şehri; Hazar denizinin güneybatısında, Kızılözen ırmağının meydana getirdiği Murdab halici ile Hazar denizi arasında uzanan ince dil üzerinde; bugün *Pehlevî.* Balıkçılık ve havyar istihsali.

— Tar. Petro I zamanında Enzelî'ye Ruslarca bir çıkartma yapıldı (1722). Pir-Pazar, Reşt ve Lahican gibi Gilân şehirlerini işgal eden Ruslar 1732'ye kadar burada kaldılar. 1804'te Gilân'ı elde etmek için Enzelî'ye ikinci bir çıkartma yapan Ruslar bu defa kesin başarısızlığa uğradılar. Rus ve İngilizlerin İran'ı nüfuz bölgelerine ayırdıkları sırada (1907) Enzelî, Ruslara bırakıldı. Rus konsoloslarının mahallî idare üzerinde tam bir kontrol kurmalarına karşı çıkmak için Serdar Esad Bahtiyarî'nin başkanlığında kurulan komite pek başarılı olamadı (1909). Ruslar 1915'te Enzelî'yi işgal ettiler, Kazvin ve Bağdat üzerine yürüdüler, fakat Hemedan ve Kirmanşah'ın, Ali İhsan (Sabis) Paşa tarafından işgal edilmesi üzerine, İran'daki ingiliz birlikleriyle Enzelî'ye çekildiler. 1917 Rus ihtilâlinden sonra Enzelî, İngilizlerin eline geçti. 1920'de Raskolnikov burayı işgal edince İngilizler Kazvin'e çekilmek zorunda kaldılar. Ruslar Mirza Küçük Hasan ile temas kurarak bağımsız Gilân cumhuriyetinin kurulmasında yardımcı oldular (1920). Küçük Han'ın İran kazak alayını yenerek Bolşeviklere karşı cephe alması Enzelî'deki hâkimiyetinin yıkılmasına sebep oldu. 4 Ağustos 1921'de Enzelî'de Gilân Sovyet cumhuriyeti kuruldu. S.S.C.B. ile İngiltere'nin, İran konusunda yaptığı anlaşma sonunda Enzelî'deki Gilân komünistlerini destekleyen rus ordusu geri çekilince, iran kazak kuvvetleri kumandanı Rıza Han bütün Gilân ve Enzelî'yi işgal etti. Daha sonra İran tahtını ele geçiren Rıza Han şehre *Bender-i Pehlevî* adını verdi. İkinci Dünya savaşı sırasında yeniden rus işgali altına girdi. Savaş sonunda Rusya, batılı devletlerin baskısıyla burasını ve İran Azerbaycan'ını boşalttı. (M)

ENZELÎ i. Folk. Azerî kadın oyunu. Adını İran'ın Gilân eyaletindeki Enzelî şehrinden almıştır. Azerbaycandan başka Ahıska, Tiflis, Kars, Erzurum ve Ağrı'da da davul zurna eşliğinde oynanır. Efsaneye göre, Enzelî iline çalışmak için giden nişanlı bir genç sevgilisine pembe bir *gül yağlık* (gül renkli mendil) göndermiştir. Bu mendil üzerine yakılmış üç *bayatı* (mâni) kıvrak bir davul zurna havasıyle söylenerek oynanır. Enzelî oyununda kız, nişanlısından aldığı gül yağlığı iki ucundan tutarak bir daire çizip çevresinde oynar. Bir ara elinden düşürdüğü yağlığı etrafında dönerek arar. Mendili yerde görünce diz çöker, dişleri veya dudak uçlarıyle onu alarak doğrulur, iki ucundan tutup oynayarak oyun yerinden çekilir. (M)

ENZENSBERGER (Hans Magnus), alman yazarı (Kaufbeuren 1929). On beş yaşında askere alındı; savaştan sonra Almanya'da ve Paris'te öğrenimine devam etti. Stuttgart radyosunda yazardı, sonra Surhkamp yayımlarında çalıştı. *Verteidigung der Wölfe* (Kurtların Savunması) [1957], *Landessprache* (Eyalet Dili) [1960], *Blindenschrift* (Körler Alfabesi) [1964] adlı şiir kitaplarıyle çağdaş toplumu ve edebiyatı incelediği denemeler yayımladı. (L)

ENZİM i. (yun. *en,* içinde ve *zyme,* maya > fr. *enzyme*'den). Biyokim. Biyolojik yapıda katalizör. (*Eşanl.* DİYASTAZ, *çözünebilir* FERMENT, ZİMAZ.)

— ANSİKL. *Enzim,* ısıdan etkilenen, proteit nitelikte ve meydana geldiği hücrenin veya ortamın dışında vazife görebilen bir katalizördür. Enzimler çok düşük dozlarda bile aktiftir: bir kataliz molekülü, bir dakikada, beş milyon molekül hidrojen peroksit ayrıştırır.

Proteit nitelikleri dolayısıyle enzimler, ısı, ışınım, kuvvetli asitler ve bazlar ve yüksek basınç etkisiyle yok olur. «Optimum» etkisi +40°C civarındadır, ayrıca her enzim için ayrı bir sıcaklık, iyonik tepkime (pH) ve basınç şartları gerekir. Enzimlerin etkisi özgüldür, yani her enzim ancak belli bir madde veya maddeler topluluğu ile, belirli özel tepkimeler verir. Organik tepkimelerin birçoğu gibi, bunlar da tersinirdir ve tepkime ürünleriyle sınırlıdır.

Ortamın fiziksel şartlarından başka, bazı etkenler de enzim tepkimelerine etki edebilir: tepkimeyi hızlandıran (koenzimler, kalsiyum iyonu) veya tepkimeyi yavaşlatan elementler (antienzimler). Enzimlerin incelenmesi, sanayideki uygulama alanları (gıda sanayii) dolayısıyle, gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Çeşitli enzimler, özellikle sindirim özsu hülâsaları tıpta kullanılır.

Enzimin yapısı. Bir enzim her şeyden önce belli bir mayalanmada rol oynayan, sıcaktan etkilenen, molekül ağırlığı yüksek bir protit'ten meydana gelir; ancak enzimler, *koenzim* veya koferment adı verilen, diyalizlenebilen ve basınç altında süzülebilen, sıcaktan etkilenmeyen, molekül ağırlığı daha az yüksek bir madde eşliğinde etki edebilir. Enzim etkisi, genellikle, bu etkinin özgüllüğünü sağlayan enzimin, eldeki tepkimenin kimyasal niteliğine yön veren koenzimle yan yana konulması sonunda elde edilir.

Enzimler canlı organizmalarda, ancak eser halinde bulunur ve gerektiği zaman, bizzat enzimin, *proenzim**, proferment veya prodiyastaz adı verilen benzer bir maddeye etkimesiyle üretilir.

Bazı enzimler, billûrlaşmış halde, ayrı olarak elde edilmiştir ve bunların sayısı her gün artmaktadır: üreaz (1926), pepsin (1932), tripsin (1934), papain (1937), Warburg'un sarı fermenti (1937) v.b.

Enzimlerin sınıflandırılması, katalizledikleri tepkimelerin niteliğine dayanır; bunlar olaya girdikleri maddeye «az» soneki katılarak adlandırılır. Oppenheimer enzimleri, moleküllere su bağlayarak ikiye ayıran *hidrolazlar* ve yan yana iki karbon atomunun bağları üzerine etki eden *desmolazlar* olarak iki gruba ayırır. Desmolazlar, hidrolazlar aracılığıyle elde edilen ürünlere etki eder.

ENZİMLERİN OPPENHEİMER'e GÖRE SINIFLANDIRILMASI

A) HİDROLAZLAR

I. ESTERAZLAR
a) lipazlar
b) fosfatazlar
c) sülfatazlar
d) tannazlar
e) klorofilazlar

II. KARBOHİDRAZLAR (sakkaridazlar)
a) heksosidazlar
b) poliyazlar
c) nükleazlar

III. AMİDAZLAR

IV. PROTEAZLAR
a) ereptazlar (peptidazlar)
b) proteinazlar

B. DESMOLAZLAR

I. DEHİDRAZLAR
a) aldehidrazlar
b) alkoldehidrazlar
c) asidodehidrazlar
d) pürindehidrazlar
e) fenoldehidrazlar

II. OKSİDAZLAR
a) Warburg heminfermenti
b) Keilin endofenoloksidazı

III. DESMOLİZE KATILAN FERMENTLER
a) hidratazlar
b) karboksilazlar
c) katalazlar

IV. DESMOLİZE YARDIMCI KATALİZÖRLER
a) şekerin dağılmasını hızlandırıcı katalizörler (msl. kozimaz)
b) hidrojen taşıyıcı. (L)

ENZİNAZ kardeşler. Bk. ENCİNAS KARDEŞLER.

ENZO veya **ENZİO** veya **HEİNZ,** Sardinya kralı (1220'ye doğr.-Bologna 1272). Alman imparatoru Friedrich II ve, muhtemelen, Bianca Lancia'nın evlilik dışı oğlu. 1238'de babası kendisini Sardinya'ya gönderdi, orada 1239'da Ubaldo Visconti'nin dul karısı, adanın dört krallığından ikisinin kraliçesi olan Adelasia di Torres ile evlendi ve babası tarafından Sardinya kralı ilân edildi. Ferrara'yı zaptetti, 1241'de Latran konsiline katılacak din adamlarını taşıyan filoyu yenerek Montecristo veya Meloria zaferini kazandı. Kardinallerle yüksek dereceli din adamları öldürüldü veya esir alındılar. Papa Gregorius IX'un az sonra ölmesi üzerine imparator davayı kazanmış göründü ise de bütün İtalya ayaklandı. Enzo babasının Vittoria'da uğradığı bozgundan sonra bütün çabasına rağmen Fossalta'da yenildi (26 mayıs 1249) ve Bologna'lılara esir düştü. Bunlar Enzo'yu babasına geri vermeyi reddettiler. Bologna'ya götürülen Enzo, orada, şehir halkından saygı ve şairlerden yakın ilgi görerek çok rahat bir tutsak hayatı yaşadı. Fakat, bu yıllarda hanedanı sona erdi. Enzo, babası Friedrich II ve kardeşi Manfred ile birlikte Sicilya edebiyat okulunun temsilcilerinden biridir. Şiirleri halk diliyle yazılmış ilk italyan eserleri arasında yer alır. (L)

ENZOLA (Ganfrancesco), Parma'da doğmuş italyan kuyumcu ve madalyacısı. Çalışmalarını 1456 ile 1478 yılları arasında yapmıştır. Berceto kontu ile Bianca Pellegrini'nin, Francesco ve Galeazzo Maria Sforza'nın madalyalarını yaptı. Ferrara darphanesinin ustasıydı. 1473 ile 1475 yılları arasında daha büyük ve üzerlerinde Alessandro ve Costanzo Sforza di Pesaro'nun resimleri bulunan madalyalar döktü. Federico di Urbino'ya ait olan büyük madalyası 1478 tarihlidir. (L)

ENZU veya **SİN,** M. Ö. III. binyılda, Mezopotamya'da Ay tanrısı. Tanrılar arasında önemli yeri olan Enzu'nun sembolü bir hilâldi. Zamanı takdir eder, ölçer ve cezalı kralların yıllarını, aylarını ve günlerini eziyetler içinde geçirtirdi. Başlangıçta genel bir tanrıyken sonraları öbür Mezopotamya tanrılarında olduğu gibi, sitelere mal edilerek mahallîleştirildi. Bk. SİN. (M)

EO, yun. *eos*'tan alınan ve jeoloji sistemlerini belirten terimlerin baş tarafına getiril-

ENZO

ön yüz

ENZOLA, Costanza Sforza'nın madalyonu, Cabinet des Medailles, Paris

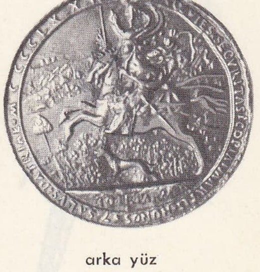

arka yüz

Foto. LAROUSSE

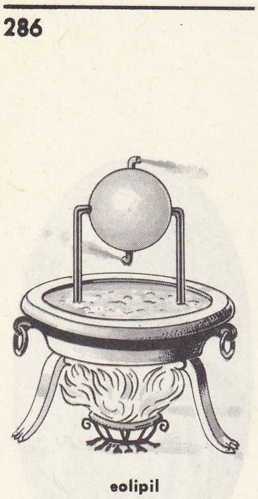

eolipil

Charles EON
Montigny'nin gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

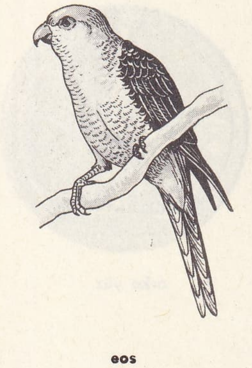

eos

diği zaman, ilgili sistemin alt kısmını gösteren unsur. (*Eodevonyen*, devonyen sistemin alt kısmı, devonyen dönemin ilk zamanıdır.) [L]

EOANGİOPTERİS i. Paleobot. *Marattiaceae* familyasındaki bitkileri andıran fosil eğreltiotunun spor keselerini taşıyan kısmı. — ANSİKL. Üzerinde beş ile sekiz spor kesesi bulunan *eoangiopteris andrewsii* Amerika'da üst karboniferde bulunur. (L)

EOANTHROPUS i. Pek ilkel insanımsı bir yaratığın kalıntısı sanılan iskelete verilen ad. İngiliz paleontoloji uzmanı Arthur Smith Woodward tarafından 1912'de Uckfield (Sussex) yakınlarındaki Piltdown'da bir pleistosen tabakasının içinde bulunmuş ve sonradan yapılan inceleme sonucunda bunun bir öğrencinin muzipliği olduğu ve bulunan kemiklerin hiç bir bilimsel değer taşımadığı anlaşılmıştır. (L)

EOBANUS HESSUS. Bk. HESSUS (Eobanus).

EOGEN sıf. ve i. (fr. *éogène*'den). Jeol. Üçüncü zamanı meydana getiren iki büyük sistemden biri. (M)

EOGHAN, ing. **Owen** veya **Owain,** birçok Gael ailesinin adı. Özellikle X. yy. başında Danimarkalılar tarafından tahttan uzaklaştırılmış olan eski Munster krallığı sülâlesinin adı. Bu ailenin soyundan gelen MacCarthy'ler, memleketin güneybatısında (Desmond) XVII. yy.a kadar tutunabildiler. (L)

EOHİPPUS i. Toynaklı memeli hayvan fosili. Kuzey Amerika ve Avrupa'da eosen tabakalarında bulunur. (Atgillerden.) *Eşanl.* HYRACOTHERİZM. (L)

Eoiai, Hesiodos'a mal edilen şiir; tanrılar tarafından sevilmiş kadınları ele alır. Bu anlatılar, Tesalya veya Boiotia efsaneleriyle ilgilidir. Eserden yalnız parçalar kalmıştır. (L)

E.O.K.A., yun. *Ethnike Organosis Kypriotikes Apeleutherosis* (Kıbrıs Kurtuluşu Millî teşkilâtı) sembolü. Kıbrıs adasının Yunanistan ile birleşmesi (Enosis*) için albay Grivas'ın başkanlığında kurulan ve 1955 - 1959 yılları arasında ingiliz yönetimine karşı savaşan yeraltı teşkilâtı. Londra ve Zürich antlaşmaları uyarınca bağımsız Kıbrıs devleti kurulduktan sonra E.O.K.A., saldırılarını Ada türklerine yöneltti. E.O.K.A. teşkilâtının davranışları yüzünden Ada'da zaman zaman türk ve rum cemaati arasında kanlı olaylar meydana geldi. (M)

EOKAMBRİYEN sıf. ve i. (fr. *éocambrien*). Jeol. Kamriyen sisteminin fosilli ilk katmanlar üzerinde bulunan alt bölümüne verilen isim. (Bu dönemde Svalbard, Grönland, ABD., Brezilya, Kongo, Güney Afrika, Hindistan, Çin, Avustralya, Sibirya, Japonya, Cotentin ve Laponya'da buzullaşma oldu.) [L]

Éole, Clément Ader'in ilk uçan aracına verdiği ad. Éole'ün kanadı bir yarasa kanadına benzemekte idi. Kanat yaylımı 15 m olan araç, 1890 ve 1891'de 50 m ile 100 m arasında birkaç uçuş yaptı. *Éole*'ün sadece bir pervanesi vardı, halbuki Éole'den sonra gelen ve 1897'de 300 m'lik bir uçuşu gerçekleştiren *Avion III*'ün iki motörü ve ters yönlerde dönen iki pervanesi vardı. Éole, 9 ekim 1890'da Armainvilliers şatosunun parkından havalandığı zaman, bir motor aracılığı ile yerden kalkan «havadan ağır» ilk araç olmuştu. (L)

EOLİE adaları, ital. **İsole Eolie,** Tiren denizinde italyan takımadaları, Sicilya'nın kuzeyinde, Messina iline bağlı; 15 500 nüf. Eskilerin, *Eole*'ün (Rüzgâr tanrısı) ülkesi olduğuna inandıkları bu takımadalar başlıca yedi adadan meydana gelir: Lipari, Vulcano ve Salina topluluğu; batıda Alicudi ve Filicudi; kuzeye doğru Panaria ve Stromboli. Bu adaların hepsi volkanik kaya ve ürünlerden oluştuğu halde görünüşleri birbirinden çok değişiktir. Yalnız Stromboli yanardağı hâlâ faaldir. Yaşama şartlarının güçlüğü yüzünden halkın göçmesi takımadaların giderek ıssızlaşmasına yol açmaktadır. Başlıca gelir kaynaklarını şarap üretimi, meyve yetiştiriciliği (kapari, zeytin, incir, kuru üzüm), balıkçılık, sünger taşı ocakları, Lipari) meydana getirir. Turizm gelişmektedir.

— Tar. XX. yy.da Lipari'de yapılan kazılarda cilâlıtaş devrinden klasik sonrası çağlara kadar uzanan çok yoğun bir stratigrafi ortaya çıkarıldı. Özellikle uzun bir ara ile ayrılmış, birbirini izleyen iki ege katkısı (daha eski olanı Eskiçağdaki sömürge öncesi efsanelerini sağlamlaştırdı) kaydedildi. Adaları M.Ö. 252'de Romalılar Kartacalılardan aldı. (L)

EOLİPİL i. (fr. *éolipile* veya *éolipyle*). Fiz. Su buharının hareket ettirici gücünü göstermeğe yarayan cihaz. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fiz. *Eolipil*'in bulucusu, M.Ö. 120 yıllarına doğru İskenderiye'de yaşayan matematikçi ve mekanik bilgini Heron'dur. Bu âlet, yatay çaplarından biri etrafında hareket edebilen içi boş madenî bir küreden meydana gelir. Kürenin iki yanında, küre merkezine kadar sokulmuş ve çap düzlemine dik olacak şekilde kıvrılmış iki boru bulunur; bu kıvrımlar, borulardan birinin ağzı öne, ötekinin ise arkaya açılacak şekilde düzenlenmiştir. İçine bir miktar su konulan küre, bir ısı kaynağının üstüne yerleştirilir. Bir süre sonra su buharlaşır ve büyük bir şiddetle borulardan dışarı çıkmağa başlar. O zaman küre, kendi ekseni etrafında oldukça hızla döner. Eolipilin dönmesi, tepki gücünden ileri gelir. (L)

EOLİS, yun. **Aiolis,** lat. **Aeolis** veya **Aeolia.** Esk. coğ. Anadolu'nun kuzeybatısında bölge, Büyük Mysia'da, Troas ile İonia arasında; adını M. Ö. XI. yy. da Thessalia'dan (Tesalya) gelen Eolislerden aldı. Ege denizi kıyısında uzanan bölgede kısa süre içinde birçok site kuruldu; Herodotos, coğrafî yerlere göre bu siteleri üç ayrı gurupta topladı: 1. güneyde, Hermos ve Kaikos vâdilerinde amphiktyonia şeklinde gruplaştıkları sanılan 12 *Eski Eolis siteleri;* İonialılar tarafından ilhak edilen Smyrne (İzmir) ve Kyme dışında tarımla geçinen bu şehirlerin çoğu önemsizdir; 2. daha yeni olan ve sadece tarımla geçinen *İda siteleri; 3. Yarımada Eolis'i siteleri*: Tenedos, Hekatonnesoi, Methymna, Lesbos (Limni) Mytilene, hattâ İonialılar tarafından ilhak edilen Khios (Sakız). Zenginliğini kısmen şarap ihracatından sağlayan Mytilene dışında Eolis, mahallî aristokrasinin hâkim olduğu köy sitelerinden oluşuyordu. Siyasî ve iktisadî bakımdan İonia tarafından gölgelenen Eolis, bir kültür ve şarkı ülkesi oldu; lirik şiir orada doğdu (bk. ALKAİOS, SAPHO). Romalılar tarafından fethedilen bölge, Bergama krallığına katıldı ve onunla birlikte Roma imparatorluğu tarafından ilhak olundu (M. Ö. 133).

— Arkeol. *Eolis başlığı,* İonia başlığının esas biçimi. (Küçük Asya'nın kuzeybatı kıyısında görülen ilk örnekleri sadece asya sanatının bitki motiflerinden yararlanıyordu).

— Esk. vezin. *Eolis mısraı,* daktylos mısraının özel bir biçimi. (Lesbos'lu şairler, Alkaios ve Sapho tarafından kullanılırdı. Spondeios mısraının daktylos mısraı yerine kullanılmasını engelleyen eşhecelilik başlıca özelliğidir.)

— G. santl. *Eolis sanatı,* İonia sanatının bir kolu. (Attika etkileri taşır. Eski heykellerde kaba ve kalın biçimlerle belirgindir: Larissa'nın pişmiş toprak frizleri, Assos tapınak plakları, Delphoi'de Malissa hazinesi.)

— Leng. *Eolis dili,* yunan lehçe ailesi. (Tesalya lehçesi, Boiotia lehçesi Asya eolis lehçesi bu aileye girer.)

— ANSİKL. Coğrafi yönden çok dağınık olan ve aralarında büyük farklar görülen bu lehçeler birçok ortak özelliğe sahiptir (psilosis, digammanın korunması v.b.). Dor istilâsını (M. Ö. XI. yy) takip eden göçlerle Asya'ya götürülen Eolis lehçesi, en eski epik şarkıların yazıldığı dil oldu. Homeros'un dili de, eolis lehçesinin morfolojisini açıklayan birçok eski biçimi kapsar. Eolis lehçesi Mykenai tabletleriyle ortaya çıkarılan eski Aka diliyle benzerlikler gösterir. (L)

EOLİT i. (fr. *éolithe*). Tarihöncesi. Dördüncü zaman öncelerine ait, yontma taş görünüşlü çakmaktaşı. (1663'te canlı bir varlık eliyle düzeltildiği açıkça belli olan miyosen yapılı çakmak taşının rahip Bourgeois tarafından keşfi, Üçüncü zamanda kominiyenlerin yaşamış olduğuna uzun zaman delil sayıldı. Aslında ise, XIX. yy. sonunda «eolit» adı verilen bu çakmaktaşlarının, akarsular, dalgalar ve buzulların sürüklenmesinden ileri gelen donma ve darbelenme gibi tabiat olayları sonucunda şekillenmiş olduğu şüphe götürmez). [L]

EOLİTİK sıf. (fr. *éolithique*). Çeşitli eolit tiplerine göre ayrımlanabileceği sanılan zenaatler için bazı uzmanlarca kullanılmıştır. (L)

EOLOS, yun. **Aiolos.** Yun. mit. Rüzgâr tanrısı. Odysseia'da anlatıldığına göre yüzen bir adada oturur. Odysseus'u bu adaya kabul eder ve ona sihirli bir tulum armağan eder. Odysseus'un deniz yolculuğunu engelleyecek bütün fırtınalar bu tuluma doldurulmuştur. Fakat Odysseus uyurken, yol arkadaşları meraktan tulumu açarlar. Rüzgârlar tıkıldıkları yerden kurtulur ve her yanı fırtınalar kaplar. (L)

EON (Charles DE BEAUMONT, — şövalyesi), fransız subayı ve gizli ajanı (Tonnerre 1728 -Londra 1810). Uzun süre cinsiyeti hakkında şüphe uyandırmasıyle ün yaptı. Çoğu zaman bir kadın olduğu sanıldı. Daha çok kadın elbisesi giymesine ve kadın olduğunu söylemesine rağmen erkek olduğu sanılır. Louis XV tarafından Rusya'da imparatoriçe Yelizaveta'nın yanına gizli bir görevle yollandı. Moskova sarayında kadın olarak çariçenin sevgisini kazandı, ona okutmanlık etti ve iki memleket arasında yaklaşmayı sağladı (1756). Rusya'daki ikametinden yararlanarak bu ülkeye ait anılarını yazdı ve Rusya'nın Polonya hakkındaki tasarılarını açıkladı. Yediyıl savaşı sırasında süvari yüzbaşısı olarak hizmet etti, sonra yeniden Rusya sarayına, bu defa erkek ve büyükelçilik kâtibi olarak döndü, kendini çok benzediği kız kardeşinin ağabeyi olarak tanıttı, 1762'de İngiltere'ye tam yetkili elçi olarak gönderildi, 1763 barışının hazırlanmasına yardımcı oldu. Bu tarihte, kadın kılığında dolaşma iznini aldı. Gerçekte, çapkınlıklarıyle şerefini tehlikeye düşürdüğü krallık ailesi tarafından kadın kılığına girmeye zorlanmıştı. 1777'de, yine kadın kıyafetinde görünmesi şartıyle Fransa'ya dönmesine izin çıkmış, fakat yeniden İngiltere'ye dönerek sefalet içinde ölmüştür. Louis XV ile gizli olarak siyasî konularda mektuplaşan Eon anılarını *Loisirs du Chevalier d'Eon* (Eon Şövalyesinin Boş Zamanları) [1775] adlı bir kitapta yayımlamıştır. (L)

EOS i. Loriler grubundan kırmızı tüylü papağan. Yeni Gine'de yaşar. (L)

EOS. Yun. mit. Şafak tanrıçası, Helios'un kız kardeşi ve Tithonos'un karısı. Her gün okyanustan çıkarak kanatlı dört atın çektiği parlak bir araba içinde göğe yükselirdi. Tithonos'un ölümsüzlüğünü sağladı, fakat onun için sonsuz bir gençlik istemeği unuttu. Orion, Klytos ve Kephalos'u da sevdi. Rüzgârları (Zephyros, Boreas, Notos) yıldızları ve Çoban Yıldızı (Eosphoros) nı doğurdu. (L)

EOSANDER (Johann Friedrich), baron **von Göthe,** isveç asıllı mimar (Riga 1670-Dresden 1729). Kendisini saray mimarlığına tayin eden Brandenburg Seçmen prenslerinin hizmetine girdi (1699) Monbijou, Charlottenburg, Berlin şatosu (1707'den itibaren) Favorite (Orraienburg) ve Schönhausen'deki çalışmaları yönetti. Emlâk genel müdürü oldu (1709), gözden düştü ve İsveç'e gitti. Orada özellikle askerlik işleriyle meşgul olduğu sanılmaktadır. 1722'de Saksonya seçmen prensinin hizmetine geçti. (L)

EOSFORİT i. (fr. *éosphorite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum, manganez ve demir fosfat, A.B.D.'de Branchville (Connecticut) dolaylarında pegmatitler içinde, soluk kırmızı renkte bulunur. (L)

EOZİN i. (yun. *eos*, şafak'tan fr. *éosine*). Kim. Tetrabromoflüoressein'den meydana gelen kırmızı boyarmadde.

— ANSİKL. Caro tarafından 1873'te bulunan *eozin*, ki alkollü çözeltide veya alkali ortamda sulu çözeltide, bromun flüoressein'e etkimesiyle üretilir. Ticarî şekli, suda çözünen kırmızı sodyum tuzudur. Eozin çözeltisi, ışığa tutulunca kırmızı, yansıma ile de sarı-yeşil olmak üzere, dikroik özellik gösterir. Eozin, yünü ve ipeği kolayca

Foto. LAROUSSE

boyar, fakat elde edilen renkler ışığa karşı çok duyarlıdır. Kırmızı mürekkep ve makyaj kremi yapımında kullanılır. Eozinin alkoldeki çözeltisi deri hastalıklarında antiseptik olarak kullanılır. (L)

EOZİNOFİL sıf. (*eozin* ve yun. *philos*, dost' tan fr. *éosinophile*). Kan bil. Eozinle kolayca boyanabilen asit anilin boyalarına karşı büyük bir kaynaşma anıklığı olan kırıcı, hücre plazması granülasyonları gösteren ve eozin gibi boyalarla kiremit kırmızısına boyanan akyuvarlara denir. *Eş anl.* EOZİNOSİT. (L)

EOZİNOFİLİ i. (fr. *éosinophilie*). Patol. Eozinofili akyuvarlar sayısının normalin üstüne çıkması (mm³'te 250).

— ANSİKL. *Eozinofili*, alerjik hastalıklarda (kurdeşen, astma); pemfigüs, dermatit herpetiform gibi bazı deri hastalıklarında asalaklardan ileri gelen, hemen bütün enfeksiyonlarda (oksiyür, trişin, ankilostom v.b.), kan yapıcı sistemin bazı hastalıklarında (Hodgkin hastalığı) ve Leoffler belirtisi, düğümlü periarterit, bazı zehirlenmeler gibi çeşitli hastalıklarda görülür. (L)

EOZİNOPENİ (fr. *éosinopénie*). Kan bil. Kanda eozinofil akyuvarların azalması: *Eozinopeni enfeksiyonlarda ve bazı ameliyatlardan sonra görülür.* (L)

EOZİNOSİT i. (fr. *éosinocyte*'ten). Kan bil. Eozinofil akyuvar. (L)

EOZİT i. (yun. *eos*, şafak'tan fr. *éosite*). Miner. Tabiî kurşun vanadomolibdat. Piromorfit üzerinde sekiz yüzlü küçük billûrlar halinde bulunur. (L)

EÖTVÖS (Jozsef, baron), macar şairi, romancısı ve siyaset adamı (Budapeşte 1813-ay. y. 1871). Batthyany'nin kurduğu ilk macar kabinesinde eğitim bakanı (1848) oldu. Elde edilen imtiyazların ancak ölçülü ve yasalara saygılı bir siyasetle korunabileceğine inanıyordu; fakat Kossuth'un istediği millî bir ayaklanmanın kaçınılmaz olduğuna inanır inanmaz çekilerek üç yıl yabancı ülkelerde yaşadı. 1867'de Avusturya-Macaristan uzlaşmasının imzalanmasında etkili bir rol oynayınca, Andrassy hükûmetinde Eğitim bakanlığına getirildi ve meclisten ilköğretim kanununu çıkarmayı başardı. Mensur eserleri arasında *Karthausi* (Chartreux Rahibi) [1839] adlı romanı, macar edebiyatının ilk felsefî ve psikolojik tahlil romanıdır. Bu eser, romantik havası bakımından Goethe'nin *Werther*'ini hatırlatır. *A Falu Jegyzöje* (Köy Noteri) [1845], *Magyarorszay* romanlarıdır. En önemli siyasî eseri, *A XIX. Szazad Uralkodo Eszmeinek Befolyasa az Alladalomra* (XIX. yy.'ın Temel Düşüncelerinin Devlete Etkisi) [1851] adlı kitabıdır. (L)

EÖTVÖS (Lorand, baron), macar fizikçisi (Budapeşte 1848-1919), yazar ve devlet adamı Jozsef Eötvös'ün oğlu. Öğrenimini Budapeşte, Heidelberg ve Königsberg'de yaptı. 1875'te Budapeşte üniversitesinde deneysel fizik profesörü, 1889'da da Akademi başkanı oldu. Millî eğitim bakanıyken 1895'te öğretim ve araştırmalar yapmak üzere bu görevinden ayrıldı. İlk çalışmaları kılcal olaylarla ilgilidir. Sıvıların yüzeysel enerjisinin sıcaklığa bağlı olarak değiştiğini açıklayan kanunu buldu. Yerçekimi ölçmelerinde burulmalı şarkacın kullanılmasını öngördü ve 1888'de jeofizik araştırmalarında kullanılmak üzere bir âlet yaptı. Macaristan Jeofizik enstitüsünün kurucusudur. (L)

EPACRİDACEAE çoğl. i. Örnek bitkisi epacris olan ikiçenekli bitkiler familyası.

— ANSİKL. *Epacridaceae* familyası, genellikle almaşık ve tüm yapraklı ağaççık ve ağaçsıları kapsar; çiçekleri çoğunlukla beyaz veya kırmızıdır. Meyvesi zeytinsi meyve veya kapsüldür, içinde ince kabuklu ve zarlı tohumlar vardır. Embriyonu etli bir besidokusuyle çevrilidir. Epacridaceae familyası, yirmi sekiz cinsi ve üç yüz civarında türü kapsar; bunlar, genellikle, avustralya ve bir kısmı antarktika amerikası bitkileridir. Bu familya, fundagillere yakındır. (L)

EPACRİS i. (yun. *epi*, üstünde ve *akros*, tepe'den). Çalı görünüşünde ağaççık. Çiçekleri beyaz veya erguvan rengindedir. (Epacridaceae familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Epacris*'ler süs bahçelerinde çok tutulan bitkilerdir. Önemli türleri, *erguvanî epacris*, güzel kırmızı çiçekli *batıcı epacris*'tir. *Batıcı epacris*'in beyaz çiçek veren bir çeşidi de vardır. (L)

EPAGOGE i. («tümevarım» anlamında yun. k.). Mant. *Epagoge akılyürütmesi*, tümevarım yoluyle yapılan akılyürütme.

— ANSİKL. Aristoteles'te, *epagoge akılyürütmesi* veya *biçimsel tümevarım*, bir çeşit tasımdır. Bu tasımın küçük önermesinde, bir cinse bağlı bütün türler sayılır. Örnek: «İnsan, at ve katır uzun ömürlüdür; imdi, insan, at ve katır safrasız hayvanlardır; öyleyse, safrasız hayvanlar çok yaşar.» Bu akılyürütmenin doğru olabilmesi için türler sayılırken, hiç birinin unutulmaması gerektiği ilk bakışta görülür. (L)

EPAGOMENOS sıf. (yun. *epagein*, eklemek'ten). Takvim. Yunanlılarda, güneş yılı ile takvim yılı arasındaki farkı kapatmak için eklenen gün veya aylara verilen ad. || Eski Mısırlıların 30'ar günden 12 aylık ve 360 gün çeken takvim yılına ekledikleri beş güne de bu ad verilirdi. (L)

EPAKHTOS. Bk. İNEBAHTI.

EPAKT i. (yun. *epaktai* [*hemerai*], ara [günler] > halk lat. *epactae*'den fr. *épacte*). Takvim. Yeni Ay'ın görüldüğü gün 0 kabul edilerek, Ay'ın 1 ocakta aldığı gün sayısı.

— ANSİKL. Takvim. *Epakt*, prensip itibarıyle, 0 ile 29 arasında bütün değerleri alabilen bir sayıdır. Julius takviminde ise, Meton döneminin 19 altın sayısına tekabül eden 19 değer alabilir. Eğer altın sayı 1 ise Yeniay 23 ocakta doğacağına göre Julius epakt'ının 7 olması gerekir. Ayyılı 354 gün, yani Julius yılından on bir gün eksik olduğuna göre, bir yılın epaktından ileriki yılın epaktına geçmek için 11 sayısı eklenecek, fakat mümkün oldukça 30 sayısı çıkarılacaktır. 19 Yıllık Meton döneminin Ay'ın evrelerini kısalttığı kabul edildiğine göre, *Julius epakt*ı'nın değerlerini de küçültmektedir; böylece bu değerler 19 sayısını geçmemektedir. Gregorius takviminde, hem artık olmayan yüzüncü yıllar hem de Meton döneminin her 300 yılda bir yıllık hatası hesaba katılarak değiştirilmiş epaktlar kullanılır. Demek ki, *Gregorius epaktları*, Julius takvimindeki gibi altın sayıya kesinlikle bağlı kalmaz. Boylamlar bürosunun yıllığında, Gregorius epaktları, 1582'den 3300 yılına kadar bir liste halinde verilmiştir. Fakat bu yıllıkta hesaplanmış olan epaktlar, bazen takvim ayı da denilen itibarî bir Ay'a tekabül eder; bu Ay'ın evreleri gerçek Ay'ınkine oranla, bir, hattâ iki günlük fark gösterir. Bununla beraber, Büyük paskalya tarihi hâlâ bu itibarî Ay'ın epaktlarına göre hesaplanmaktadır. (L)

EPAMİNONDAS, boiotialı yunan generali ve devlet adamı (Thebai M.Ö. 418'e doğr.-Mantineia M.Ö. 362). Yoksul fakat ünlü bir ailenin oğlu ve Pythagorasçı Lysis'in öğrencisi olan Epaminondas büyük bir hatipti. Daha genç yaşta Thebai'de halk partisi önderlerinden Pelopidas ile arkadaş oldu ve sonradan onun hayatını kurtardı. Oligarşi taraftarları, Kadmeia müstahkem mevkiini Lakedaimonlulara verince (382'ye doğr.), Pelopidas sürgüne yollandı; Epaminondas ise fazla tehlikeli görülmediğinden ülkede kalabildi, 371'de arkhon (Boiotial'ıların arkhon'u) seçildi, Lakedaimon barış görüşmelerini yönetmekle görevlendirildi, fakat bir sonuç elde edemedi. Thebai ordusunu, Gorgidas ve Pelopidas'ın kutsal taburu etrafında yeniden örgütledi, falanj taktiğine yakın bir taktik uygulayarak (derinlemesine hatlar meydana getirmek, yanlamasına saldırıda bulunma), Kleombrotos komutasındaki Ispartalıların üzerine yürüdü, onları 371'de Boiotia'da (Leuktra) bozguna uğrattı ve bütün Orta Yunanistan'ı Thebai ile anlaşmağa zorladı (370). Peloponnesos'u istilâ etti. İthome dağı üzerinde Messenia'yı yeniden kurdu ve oraya Isparta'nın düşmanı olan ve kendi kurtardığı Messonia'lıları yerleştirdi. Thebai'nin üstünlüğünü devam ettirmek için Peloponnesos'ta daha başka savaşlar da yaptı. Pherai tiranlarını yenmek ve Pelopidas'ı kurtarmak için Tesalya'da seferlere girişti. On yıllık savaşta bazen Thebai halkı Epaminondas'ı mevkiinden uzaklaştırdı (369) ve kendisini bir daha boiotarkhos seçmedi. Epaminondas mahkemeye verildi, fakat beraat etti. 363'te Atina'nın deniz üstünlüğüne karşı koymak amacıyle bir donanmanın başında Ege denizini dolaştı ve Thebaililerle Rodos, Sakız (Khios) ve Bizans arasında bir dostluk antlaşması yaptı.

Bu sıralarda Isparta, Atina, Mantineia, Elaia'lılar ve Akalar arasında (362) Thebai'ye karşı bir ittifak kurulduğundan, Epaminondas yeniden Peloponnesos'u istilâ etti. Agesilaos'un korumayı başardığı Isparta'yı gafil avlamak istedi. Epaminondas oradan Arkadia'ya ilerledi. Mantineia'da müttefikleri bozguna uğrattı, fakat ağır yaralandı. Epaminondas'ın ölümü üzerine Thebai üstünlüğünü kaybetti. (L)

EPANALEPSİS i. (yun. *epi*, üstünde, *ana*, yukarıda ve *lepsis*, almak'tan). Ed. Bir veya birkaç kelimeyi, hattâ bir cümle parçasını, birbirinin ardı sıra gelen kelime gruplarının başında yahut sonunda tekrarlamak yöntemi.

— Leng. Bir ismin, aynı cümlecikte bir zamirle tekrarlanması. (L)

EPANYÖL i. ve sıf. (*espagnol*'dan bozma fr. *épagneul*).* Uzun tüylü köpek çeşidi. Av ve süs köpeği olarak kullanılan birçok cinsi vardır.

— ANSİKL. Cinsine göre çeşitli boylarda olan *epanyöl*'lerin kılları uzun ve yumuşak, çoğu zaman kıvırcıktır; fakat kaşları veya bıyıkları fazla kıllı olmaz. Kulakları sarkıktır.

Fransız epanyölü, koyu kestane rengi benekli beyaz renkte, yumuşak huylu, uysal bir köpektir. Av köpeği olmaya elverişlidir; her çeşit avı yakalayabilir.

Breton epanyölü, postunun rengine göre iki tipe ayrılır (beyaz ve kestane, beyaz ve turuncu). Küçük boylu, ince burunlu, yorulmak bilmeyen bir köpektir; bu yüzden mükemmel ve kızgın bir avcıdır.

Pont-Audemer epanyölü, otlu bataklıklarda avlanmak için çok yararlı, değerli bir su köpeğidir. Kahverengi veya gri-kahverengidir. Başının üstünde bir tutam kıl (tepelik) bulunduğu için görünüşü pek değişiktir.

Picard epanyölü, üzeri yer yer kahverengi büyük lekeli, gri benekli bir köpektir. Bir aralık bir kenara atıldıysa da sonradan gene av köpekleri arasındaki yerini aldı.

Picardie mavi epanyölü, adını anayurdundan ve siyah gri karışımından dolayı mavi görünen renginden alır. Bataklık av köpeğidir.

Alman epanyölü, kasları kuvvetli bir köpektir. Postu esmerdir; göğüs kısmında esmer benekli veya düz beyaz lekeler vardır. Eskiden Almanya'da pek yaygın olan bu köpeğe şimdi çok seyrek rastlanır.

İngilizlerin *spaniel* dedikleri bir grup epanyöl daha vardır ki bunları da kara ve su epanyölleri diye iki kısma ayırmak mümkündür.

Su epanyöllerinin iki ırkı vardır: ingiliz su epanyölü (***english water-spaniel***) kıvırcık kıllıdır; İrlanda su epanyölü (***irish water-spaniel***) koyu kestane renginde mükemmel bir su köpeğidir. Kara epanyölleri arasında ise birçok ırklara rastlanır: kokerler, ***sussex-spaniel, clumber-spaniel, wellah-spaniel*** (veya ***springet***) ve ***field-spaniel***. Ufak epanyöllerden başlıcaları Avrupa kıtasındaki cüce epanyöllerdir. XVII. yy.da Fransa ve Hollanda'da ayıklanma ile elde edilen bu köpeklerin iki çeşidi vardır: sarkık kulaklı cüce epanyöl ve ***kelebek epanyöl*** diye bilinen değirmi kulaklı epanyöl.

Eskiden çok rağbet gören ingiliz cüce epanyölleri arasında ise ***king-charles, blenheim, ruby, üçrenkli*** ve ***price-charles*** gibi çeşitler yer alır. (L)

EPAPHOS. Yun. mit. Zeus ile İo'nun oğlu. Mısır kralı olunca Nil'in kızı Memphis ile evlendi; bu evlilikten Libya doğdu, onun adını Mısır'ın batısındaki ülkeye verdi. (L)

EPAPHRAS Aziz, I. yy.ın piskopos ve din kurbanı (Tarsus, ? - Kolossai, Frigya, ?). Kolossai'lilere İncil'i vazettikten sonra Roma'da geleneğe göre kendisini Kolossai piskoposu olarak takdis eden Aziz Paulus ile birlikte hapse atıldı. Asyaya döndü, Laodikeia ve Hierapolis şehirlerinde Hıristiyanlığı yaydı. Kutsal kalıntıları, Romada,

epanyöller

fransız

picard

Pont-Audemer

breton

nain (king-charles)

alman

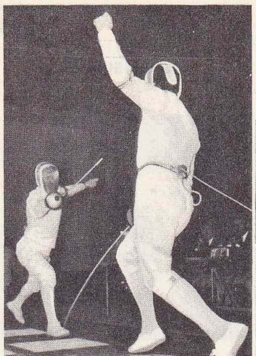

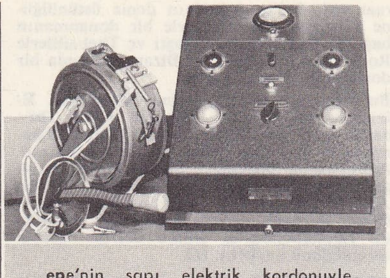

epe'nin sapı elektrik kordonuyle işaret âletinin ışıklı göstergelerine bağlıdır; kordon makaraya kendiliğinden sarılır ve boşalır

elektrikli epe

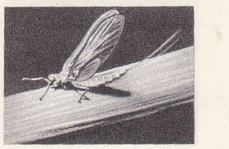

ephemera

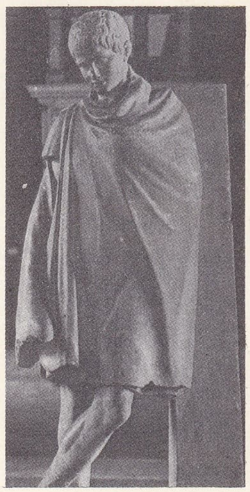

Ephebos heykeli

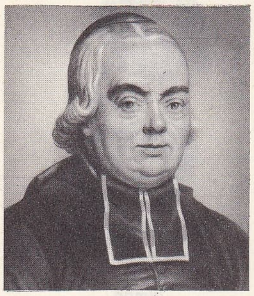

Charles Michel ÉPÉE

Santa-Maria Maggiore kilisesinde muhafaza edilmektedir. (L)

EPAPHRODİTOS, yunanlı dilbilgini (M.S. I. yy.ın ikinci yarısı). Neron, Vespasianus, Titus ve Domitianus devirlerinde Roma'da ders verdi. Homeros, Hesiodos, Pindaros, Kallimakhos ve komedi yazarları hakkında eleştirmeli açıklamalar yazdı. Bugüne eserlerinden yalnız parçalar kalmıştır. (L)

EPAPHRODİTUS, Neron'un azatlı kölesi ve intiharında ona yardım etmiş olan kâtibi. Domitianus tarafından öldürtüldü. Filozof Epiktetos onun kölesiydi. (L)

EPARİTOİ çoğl. i. Esk. Yun. Arkadia konfederasyonunun seçme birliğinin üyeleri. (5 000 kişilik bu birlik barış zamanında Konfederasyon'un iç düzenini sağlamakla görevliydi.) [L]

EPARKHİA i. (yun. k.). Esk. tar. Doğu Roma imparatorluğunda sivil yönetim çevresi. ‖ Bizans dinî örgütünde dioikesis'in alt bölümü. (L)

EPARKHOS i. (*epi,* üst, *arkhos,* şeften yun. k.). Roma imparatorluğu zamanında, Yunan eyaletindeki vali. ‖ Bizans imparatorluğunda, 359'dan beri şehrin yönetimiyle görevli İstanbul valisi (Eparkhosluk makamı 1204'ten sonra sadece şeref verici bir şey oldu). [L]

EPE i. (fr. *épée,* kılıç). Spor. Eskrim sporunda kullanılan kılıç. ‖ Epe kullanılarak yapılan bir çeşit eskrim.

— ANSİKL. Milletlerarası yönetmeliğe göre kullanılan ve rakibini yaralamıyacak biçimde yapılan *epe*'nin azamî uzunluğu 110 sm, ağırlığı 770 gr, kalınlığı da 10 mm'ye yakındır. İki kısımdan meydana gelir: namlu ve kabza. Namlu üçgen şeklinde çelikten yapılmıştır ve en fazla 88 sm uzunluğundadır. Sapı flöre kabzası gibidir, siperliği tas şeklinde ve 13,5 sm çapındadır. Flöre gibi ince uzun bir taarruz silâhıdır. Tuşlar, tevkif düğmesi denilen uç kısmıyle yapılır. Epe'de esas kural çift vuruşa yer vermeden tuş yapmaktadır. Epenin ucu vücudun herhangi bir yerine değince tuş sayılır. El, önkol gibi organları tuştan uzak tutabilmek için eskrimciler birbirinden flöre'ye göre daha uzak mesafede dururlar. *Elektrikli epe*'de, epe bir kordonla elektrikli bir cihaz'a bağlıdır. Her tuş yapıldığında cihazın lambaları yanar. (LM)

EPE, Hollanda'da (Gelderland) şehir, Apeldoorn'un kuzeyinde; 26 100 nüf. Kimya sanayii. Ağır metalürji ve makine yapımı. Yağ fabrikaları. Çikolata fabrikası. (L)

ÉPÉE (Charles Michel, — rahibi), sağır dilsizlerin koruyucusu (Versailles 1712-Paris 1789). İlâhiyat, sonra medenî hukuk okudu ve avukat oldu. Avukatlık görevi sırasında, rahip P. Vanin tarafından eğitilmeğe başlanan iki sağır dilsizle karşılaştı. Onlarla ilgilenerek bazı işaretlerin yardımıyle zekâlarını geliştirmeğe çalıştı. İlk çabalarının olumlu sonuç vermesi üzerine, masrafını kendi geliriyle karşıladığı gerçek bir sağır dilsiz okulu kurdu. Yöntemi, bizim kulak yoluyle anladıklarımızı sağır dilsizlere göz yoluyle anlatmak ilkesine dayanıyordu. Birçok eser bıraktı. Bunların en önemlisi *Instruction des Sourds et Muets Par la Voie des Signes Méthodiques*'tir (Sağır ve Dilsizlerin Sistemli İşaretler Yoluyle Eğitilmesi) [1776]. (L)

EPEİOS veya **EPEOS,** Yun. mit. Truva atını yaptığı sanılan yunanlı savaşçı ve heykeltıraş. Metapontion'un kurucusunun o olduğu sanılır. Agamemnon ve Taithybios ile birlikte bir Semendirek kabartmasının üstünde yer alır (Louvre). Trakya'daki bir Hermes Perpheraios ile Argos'ta Afrodit ile Hermes'in ağaçtan Ksoanon'larının (yekel) ona ait olduğu öne sürülürdü. (L)

EPEİROS. Bk. EPİR.

EPEKSEJEZ i. (yun. *epeksegesis*'den fr. *épexégèse*). Leng. Bir kelimeye koşuntu olan kelime grubu veya cümlecik. (Örnek: *Ankara, Türkiye'nin başkenti...*) [LM]

EPENDİM i. (yun. *ependyma,* elbise > fr. *épendyme*'den). Anat. Beyin karıncıklarını ve omuriliğin merkez kanalını örten ince zar. (L)

EPENDİMİT i. (fr. *épendymite*'ten). Nöröl. Ependim kanalı iltihabı. (L)

EPENGLE sıf. (fr. *épinglé*). İplikleri, iğne üzerine sarılmış gibi görünen rigalı ipek kumaş tipi: *Epengle tafta.* ‖ İ. Ters yönde olan rigaları, birbirlerine örülmüş gibi ve özel bir armürle dokunan kumaşlar. (M)

EPENGLİN i. (fr. *épingline*). Epengle tip bir armürle dokunmuş ve üzerinde köşeli küçük desenler bulunan bir tip yün kumaş. (M)

EPENTEZ i. (yun. *epenthesis,* araya katmak > fr. *épenthèse*'den). Kelime içinde, etimoloji aracılığıyle doğrulanamayan bir fonemin belirmesi. (L)

EPEOS. Bk. EPEİOS.

EPERNAY, Fransa'da (Marne idare bölgesi) idare çevresi merkezi, Reims dağının güneyinde, Champagne'ın en büyük bağcılık bölgesinin merkezinde, Marne kıyısında; 28 000 nüf. Büyük ticaret ve şarap yapımı merkezi. (L)

EPERUA i. Baklagillerden bitki cinsi. Tropik Amerika ve özellikle Guyana'da yetişen on kadar türü kapsar. (Bunlardan iyi cins bir tahta elde edilir.) [L]

EPEY zf. (*ep, belirtme unsuru* ve *iyi*'den *epeyi* > *epey*). Çok miktarda, oldukça fazla: *Dışardan, epey uzaktan* [...] *güm güm bir ses işitildi* (H. R. Gürpınar). *Epey uyudunuz dedi adam* (S. F. Abasıyanık).

◆ **Epeyce** zf. Bir hayli: *Bu kış esnasında Süleyman'la ahbaplığımız epeyce ilerledi* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Bir odada epeyce zaman beni Munise ile yalnız bıraktılar.* (R. N. Güntekin.) [M]

EPHEBEİON veya **EPHEBEİUM** i. Bk. GYMNASİUM.

EPHEBİA [efebiya] i. Esk. Yun. Asker vatandaşın yurttaşlık ve askerlik yönünden yetişmesinde uygulanan ve Isparta'daki demokratik eğitim geleneklerinin uyarlanmasına dayanan sistem.

— ANSİKL. Yasaya uygun *ephebia* Atina'da belki de M.Ö. V. yy. sonlarından beri vardı. Bu, ilk üç siyasî sınıfa dahil ve sayıları birkaç yüzü geçmeyen, on sekiz ile yirmi yaş arasındaki genç vatandaşların bağımlı oldukları askerlik göreviydi. Ephebia kayıtlarına geçmeden önce, *demos* ve *bule* meclisleri tarafından ikili bir soruşturma yapılırdı (*dokimasia*). Askerlik eğitimini, halkın seçtiği on öğretici (*sophronistai*) yönetirdi ve bunlar, bir yıl süreyle görevlendirilen gymnasium nezaretçisine (*kosmetes*) bağlıydılar. Talimleri iki jimnastik öğretmeni (*paidotribai*) yönetirdi, bunları da halk seçer ve kendilerine özel öğretmenler yardım ederdi. Ephebos'lar ilk yılı Atina'da, şehrin yakınında garnizon kurarak, tapınakları ziyaret ve eğlencelere katılmakla geçirirlerdi. Bu süre sonunda silâhlarını alır ve silâhlara sadakat ile yasalara saygı andı içerlerdi. İkinci yıl sınır kalelerinde garnizon kurar, jandarma devriyesi olarak gezerlerdi. Savaş zamanında genel olarak toprakları korumak için Attike'de kalır, fakat dışarı da gönderilebilirlerdi. Bu kuruluş, M.Ö. 306-305 sıralarında değişmeğe başladı, staj süresi, bir yıla indi. Askerlik talimlerine edebiyat ve müzik dersleri eklendi. «Ephebia», Roma imparatorluğu devrinde, Atina'da ve başka yerlerde, zengin öğrencilerin resmî bir derneği haline geldi. (L)

EPHEBOS [efebos] i. Esk. Yun. Bulûğa ermiş genç adam; on sekiz ile yirmi yaşındaki ergin. ‖ Resmî ephebos'lar topluluğu üyesi (bk. EPHEBİA). ‖ Roma imparatorluğu devrinde, aristokratik nitelikte serbest bir topluluk olan bir ephebia'nın mensubu. (L)

Ephebos heykeli, Tralles'te (bugün Aydın), 1902'de bulunan beyaz mermerden heykel. İstanbul Arkeoloji müzesindedir. Boyu, yaklş. 1,50 m. Heykelde tahminen on iki yaşlarında bir erkek çocuk, pâyeye yaslanmış olarak dinlenirken görülmektedir. Başı, hafifçe öne eğik olup, çocukça ifade taşıyan ağzında, bir gülümseme görülür. Başka hiç bir klasik veya helenistik devir, erkek çocuk heykelinde böyle bir ifade yoktur. Şişmiş kulakları ve kasları belirgin bacakları bu çocuğun atlet olabileceğini gösterir. Tralles Ephebos'u, Geç helenistik ve erken augustus biçimlerinin Doğu akımlarına açık olduğu bir devirde (M.Ö. I. yy.) yapılmıştır. Heykel Doğu-Yunan ve Roma unsurlarının karşılaştığı «Tralles okuluna» aittir. (M)

EPHEDRİSMOS i. (yun. k., *ephedros,* üstüne konmuş'tan). Esk. Yun. Dikilmiş bir taşı top veya taşlarla devirme amacını güden bir oyunun adı. (Yenilen yeneni sırtına almak ve belli yere kadar götürmek zorundaydı.) [L]

EPHEKTİKOS i. ve sıf. («yargısını erteleyen» anlamında yun. k.). Yunan şüpheciliğinin kurucusu Pyrron'un bazı çömezlerine verilen ad. (Öteki çömezlere *zetetikos* veya *aporetikos* denirdi). [Ephektikos bir filozof, bir yargıda bulunmaktan kaçınan bir *arayıcı durumundaydı.*] (L)

EPHELKYSTİKON sıf. (yun. k.). Leng, Yunancada özellikle hiatus'u ortadan kaldırmak için kelime sonundaki bazı ünlülerden sonra keyfî olarak eklenebilen *n* harfi: *estin* veya *esti, eluen* veya *elue* v.b. (Bazen ART TÜREME ile eşanlamlı olarak da kullanılır.) [L]

EPHEMERA i. Kanatları birbirinden çok farklı olan küçük böcek. (Karın kısmının sonunda üç tane telsi uzantı bulunur. Ephemeroptera takımının ve ephemeridae familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. Özellikle Kuzey yarımkürede yaşayan *ephemera*'lar sarımtırak veya gri renktedir. Ephemera vulgata'nın boyu, telsi uzantıları hariç 14 - 25 mm arasındadır; kurtçukken derelerin dip çamurunda yaşar. Dere kenarlarında uçuşur, yumurtadan çıktıktan sonra iki üç gün yaşar, yumurtlar ve hemen ölür. [L]

EPHEMERİDAE çoğl. i. Ephemeroptera takımından böcek familyası. Örnek tipi *ephemera*'dır.

— ANSİKL. Yetişkin böcekler ancak birkaç gün, hattâ birkaç saat yaşar. Derelerin üstünde büyük sürüler halinde uçuşur, yumurtladıktan sonra ve hiç bir şey yemeden ölürler. Kurtçukları karın halkalarındaki solungaçlarla solunurlar. Kurtçuklar üç yıl kadar yaşayabilirler. Bütün dünyada yaygın olan bu böcekler karbon çağında da vardı. (L)

EPHEMEROPTERA i. Böcek takımı. Mayıs sinekleri, baetis, oligoneura, rhitrogena, leptophlebia, ephemera ve caenis gibi böcekleri kapsar.

— ANSİKL. *Ephemeroptera* takımından böcekler genellikle ilkel karakterli, başkalaşmaları noksan olan böceklerdir. Yetişkinleri çok ince yapılıdır; bunların çok kısa süren hayatı, hemen hemen sırf çiftleşme dansları ve üreme göreviyle sınırlanmıştır. Kanatları katlanmaz ve eşitsizdir. Karın kısmının ucunda çok eklemli üç tane uzun telsi uzantı bulunur. Daima suda yaşayan kurtçukları uzun ömürlü ve genellikle otçul, pek az olarak da etçildir. Bunların da karın kısmının ucunda yetişkinlerinki gibi telsi uzantılar bulunur; hepsi trake solungaçlarıyle solunurlar. Başkalaşmasında subimago denen ek bir evre vardır. Ephemeropteranın kurtçuk ve nemfleri balıkların yiyeceğinin büyük bir kısmını meydana getirerek iktisadî yönden önemli bir rol oynar. Bu böceklere dünyanın her yerinde rastlanır. On beş kadar familyaya ayrılır. Bazı türlerine her yerde rastlanır. (L)

EPHER i. (ar. ebher). Anat. *Esk.* Bk. EBHER.

Foto. A.İ. (LAROUSSE)

EPHESİA i. (yun. k.). Efes'te her yıl Artemis'in şerefine yapılan şenlikler.

— ANSİKL. *Ephesia*'lar, tanrıça Artemis'in adını taşıyan ayda (*artemision*) yapılır ve kurbanlarla, gösterişli bir törenle, jimnastik oyunları, edebiyat yarışmalarıyle kutlanırdı. Ephesia aynı zamanda da Asya İonyalılarının millî bayramıydı. Hakemler, siteler arasındaki anlaşmazlıkları çok zaman burada hükme bağlarlardı. (L)

Ephesiaka (TA) veya *Habrokomes ile Antheia'nın Romanı*, Efes'li Ksenophon'un kısa romanı (M.S. II. yy. sonları). Yazar, birbirlerinden ayrı düştükleri ve birçok serüven geçirdikleri halde, birbirlerine yine de sadık kalan genç bir karıkocanın sevdasını ve mutsuzluğunu eserine konu olarak almıştır. (L)

EPHESOS. Bk. EFES.

EPHESTİA i. Boz renkte küçük kelebek. Tırtılı kuru meyvelerde, unlarda ve diğer yiyecek maddelerinde yaşar.

— ANSİKL. *Plodia interpunetella* gibi ekmeğe, kuru meyvelere v.b. saldıran birçok *ephestia* türleri evlerde yaşar. *Ephestia Kuehniella* değirmenlerde ve un anbarlarında büyük zararlara sebep olur. Pulkanatlıların *pyralidae* familyasından. (L)

EPHETES i. (yun. k.). Esk. Yun. Atina ceza mahkemesi üyesi.

— ANSİKL. Bir kurtarma ve şefkat mahkemesi olan *ephetes,* Areopagos mahkemesinin yetkisi dışında kalan, adam öldürme suçlarına bakardı. Drakon'dan önce kurulan bu mahkemenin üyeleri soylular arasından seçilirdi. Solon'dan sonra önemini hayli kaybeden bu mahkeme, V. yy. da 51 üyeden kurulu idi. Bunlar Palladio'nda, kasitsiz insan öldürme suçlarıyle yabancıların ve kölelerin işledikleri cinayetlere; Delphinion'da, kendini savunma halinde işlenen cinayetlere bakardı. Prytaneion'da ise, faili bilinmeyen cinayetleri veya insan ölümüne yol açan hayvan veya cansız eşyayı, Munykhia yakınında da, deniz kıyısındaki Phreattys'te insan öldürmekle suçlanan sürgünleri yargılardı. Sürgünler sandal içinde mahkemeye çıkarlardı. Ephetes mahkemesi hiç bir zaman ölüm cezası vermezdi. Verdiği en ağır ceza, geçici sürgün cezası idi. IV. yy. da ephetes'lerin bazı yetkileri ellerinden alınarak daha demokrat ve laik yargıçlara (*heliastes*'lere) verildi. (L)

EPHİALTES i. Çok uzun burgulu, uzun gövdeli böcek.

— ANSİKL. *Ephialtes*'ler siyah renkli böceklerdir. Kabukların arasındaki oduncul kurtçukların içine yumurtlamak için ağaçların çevresinde uçuşur dururlar. *Ephialtes tuberculatus* kavaklara zarar veren bir tekeböceğinin (*Saperda populnea*) kurtçuklarında asalak yaşar. [Delici zarkanatlıların *ichneumonidae* familyasından.] (L)

EPHİALTES i. Yun. mit. Uranos ile Gaia'nın oğlu olan bir devin adı. Apollon'un ve Herakles'in oklarıyle kör edilip öldürüldü. — Poseidon ile İphimedeia'nın oğlu, Otos'un kardeşi olan dev. Otos ile birlikte göğe tırmanmak istedi. Artemis ikisini de Naksos'ta öldürdü. (L)

EPHİALTES, Thermopylai savaşında Perslere yol göstermiş olan Trakhis'li. Onlara, Leonidas ile arkadaşlarının bulunduğu mevkii arkadan çevirmek imkânını veren bir yol gösterdi. Daha sonra da yunan siteleri yöneticileri tarafından başına ödül vaat edildi ve Athenades adında biri tarafından öldürüldü (M.Ö. V. yy.). [L]

EPHİALTES, atinalı devlet adamı (Atina M.Ö. 495-ay. y. M.Ö. 457). Kurnaz ve dürüst bir kimse ve parlak bir hatipti. Dostu Perikles'ten önce demokrat taraftarların başı oldu. Areopagos'un elinden bütün siyasî görevlerini ve hukukî yetkilerini alarak onu yıkan kanunun oylanmasını sağladı. Bu yetkiler Heliaia mahkemesi ve Bule, Ekklesia meclislerine devredildi (462-461). Oligarşi de ondan, onu öldürterek öç aldı. (L)

EPHİALTES, atinalı hatip (öl. Bodrum [Halikarnassos] M.Ö. 334'e doğr.). Makedonyalı taraftarlarla mücadele etti ve Demosthenes tarafından Pers'lerin desteğini sağlamak üzere görevle Susa'ya gönderildi. Bu isteği reddedildi; bununla birlikte, Pers'ler yine de Atina'ya karşı olumlu bir tutum benimsediler. (L)

EPHİPPİGER i. (yun. *ephippia,* eyer ve lat. *gerere,* taşımak'tan). Akdeniz çevresindeki bütün bağlık yerlerde görülen büyük çekirge.

— ANSİKL. Bağlarda çok rastlanan *Ephippiger cruciger* ve *E. vitium,* oburdur ve asma filizlerini, korukları veya olgun üzümleri yiyerek ciddî zararlara yolaçar. Arsenikli melas kullanılarak mücadele edilir. Ephippiger'ler düzkanatlılar familyasındandır. (L)

EPHİPPOS, Aristophanes türü komediler yazan atinalı şair (M.Ö. IV. yy.). Ancak piyeslerinden bazılarının adıyle ve eserlerinden kalan parçalarla tanınır. (L)

EPHOROS i. (yun. *ephorân,* nezaret etmek'ten). Esk. Yun. Isparta'da her yıl seçilen beş yüksek yöneticiye verilen ad. Bk. EPHOROS'LUK. (L)

EPHOROS, yunan tarihçisi (Kyme M.Ö. 390, ?-?, M.Ö. 334'ten sonra). İlk dünya tarihinin (*Historiai*) yazarıdır. Eseri 30 kitaptan meydana gelir ve Herakleides'lerin dönüşü ile Perinthos'un kuşatılması (M.Ö. 340) arasındaki dönemi kapsar. Pek çok ve geniş olan belgeleri eski metinlere ve yazıtlara başvurularak elde edilmiştir. Tarihî olayları açıklamağa çalışmaktan çok, art arda kaydetmekle yetinir. Diodoros, bu eserden çok yararlanmıştır. (L)

EPHOROS'LUK i. Esk. Yun. Isparta'da yüksek dereceli idarecilik makamı.

— ANSİKL. Başlangıç tarihi kesinlikle belli değildir. Ancak ephoros*ların M.Ö. VII. yy. sonundan beri varoldukları sanılır. Oba (Obai) adlı mahallî birliğin delegeleri olan ephoros'lar kralların bulunmadıkları zamanlarda vekil yargıçlık yapmışlar ve iki kral ailesi arasında çıkan geçimsizliklerden yararlanarak yetkilerini arttırmışlardır. V. yy. dan sonra, beş yargıçtan meydana gelen bu topluluk mutlak bir baskı yönetimi kurdu ve devlet hâkimiyetini temsil etti. Beş yargıç, her yıl *gerusia* (yaşlılar meclisi) tarafından seçilirdi. Halkın bunu onaylaması sadece şekilde kalıyordu. Yetkileri hiç bir kontrola bağlı değildi. Yargılamayı gerusia ile paylaşan beş yargıç, Isparta'nın bütün aile hukukunu, sosyal düzenini ve yabancı halkları (perioikos ve heilos'lar) yetkileri altına aldılar. *Retrâ*'ları, yorumlama görevleriyle de yasama kuvvetini sağladılar. Kontrol altına aldıkları kralları her an hapse mahkûm edebilirlerdi. Elçileri kabul eder, anlaşmaları imzalar, dış siyaseti de yönetirlerdi. (L)

EPHRAİM, Antakya patriği (Diyarbakır 460'a doğr.-Antakya 545). 526'da patrikliğe seçildi. Kadıköy (Khalkedon) konsilinin ateşli bir savunucusuydu; Monofizistlere şiddetle saldırdı. Gazze konsilinde (540) origenes'çiliğin suçlanmasına katıldı ve Justinianus tarafından *Tres Capituli*'yi suçlayan kararı hiç de istemediği halde imzaladı. (L)

EPHRAİM, bizanslı kronikçi (XIII. yy. sonu - XIV. yy. başı). Sezar döneminden İstanbul'un Mikhael VIII Palaiologos tarafından geri alınmasına (1261) kadarki süre içinde hükümdarlık etmiş olan roma imparatorlarını tarihini anlatan manzum bir kronik yazmıştır. (L)

EPHRAİMAS, bizanslı mozaikçi (XII. yy.). 1169 Yılında, Beytüllahm mozaiklerini yaptı. *İsa'nın Kudüs'e Girişi, Aziz Tommaso'nun İnanmazlığı, İsa'nın Urûc'u* bu mozaiklerin günümüze kalmış olan başlıcalarıdır. (L)

EPHRATA, Beytüllahm'ın ilk adı. (L)

EPHREM Aziz, süryani yazar ve din bilgini (Nusaybin 306'ya doğr. - Urfa 373). Nusaybin'de diyakostu; doğduğu şehrin Persler tarafından alınmasından (363) sonra Urfa'ya geldi ve Urfa ilâhiyat okulunun gelişmesini sağladı. *Kutsal Kitaplar Üstüne Yorumlar,* ilâhiyat incelemeleri, din konuları ve İncil üstüne söyleyişler ile ilâhiler yazdı. Eserleri Assemani tarafından biraraya getirildi (1732-1746). [L]

EPHRİKİAN (Angelo), italyan besteci ve orkestra yöneticisi (Trevisa 1913). 1947'de A. Fanna ile Vivaldi enstitüsünü kurdu ve birçok oda orkestrası yönetti. Vivaldi'nin ses müziği alanındaki bütün eserlerinin yayımını sağladı. Konçertolar, piyano ve keman için bir sonat (1954), yedi çalgı için bir konçertino (1956) besteledi. (L)

EPHYDRA i. İri başlı, çıkık gözlü küçük sinek; bataklıklarda ve su kenarlarında dolaşır. (Kısaduyargalı sikloraf sineklerden *ephydridae* familyasının örnek tipi.) [L]

EPHYRA i. Isırgan medüzlerin, *scyphistoma* diye bilinen sabit kurtçuğundan koparak ayrılan küçük kurtçuğu. (Yavaş yavaş yeni organların eklenmesiyle çoğunlukla iri gövdeli erişkin medüz haline gelir.) [L]

EPHYRA i. Kelebek cinsi; birçok türü özellikle tropik bölgelerde yaygındır. (*Ephyra*'nın kurtçuğu orman ağaçlarında yaşar, krizalitleri anus tarafındaki bir tel ve enine bir bağla yapraklara bağlıdır. Pulkanatlıların *geometridae* familyasındandır.) [L]

EPİ —. Kim. Naftalen türevlerinde, 1-6 durumunu gösteren önek. || Bir bileşikte epoksit grubunun bulunduğunu gösteren önek (*epiklorhidrin*). [L]

EPİ adası, Yeni Hebrid takımadalarının kuzey kısmında ada; 1 169 nüf. (L)

EPİASTER i. Tebeşir çağı toprakları içinde bulunan deniz kestanesi fosili. (*Toxasterideae* familyasından.) [L]

EPİBATES i. (yun. k.). Esk. Yun. Hoplitesler gibi zırh, mızrak ve kalkan taşıyan deniz piyade eri. Geminin baş kamarası üzerinde duran bu er, savaş sırasındaki bordalamalarda düşmanı geri püskürtmekle veya düşman gemisinin güvertesine atlamakla görevliydi. (L)

EPİBDELLA i. Yaprak biçimli yassı solucan. (Arka tarafında pençemsi vantuzları, yani çengelli büyük çekmenleri vardır. Epibdella'lar çeşitli balıkların üzerinde yaşar: *Epibdella hippoglossi,* köpekdilinde, *E. iaenae,* sarıağız'da v.b. görülür. Epibdella'nın genişliği 10-15 mm'dir, daima üzerinde yaşadığı balığın rengini alır. Yassı solucanlar şubesinin çokağızlı karaciğer sülüklerindendir.) [L]

EPİBLAST i. (yun. *epi,* üzerinde ve *blastos,* tohum filizi'nden fr. *épiblaste*). Bot. Buğdaygillerin embriyonlarında, kalkancık'ın (scutellum) simetriği olan küçük lop. İkinci bir çenek sayılır.

— Embriyoloji. Embriyonun örtüsünü temsil eden, poliedrik hücrelerden oluşmuş tek tabaka. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ektoblast, yani gastrulanın dış yaprağı, sinir sisteminin tümünü yaratan nöroblast tabakasını oluşturur. Nöroblast iyice ayrıldıktan sonra kalan ektoblast, *epiblast*'ı meydana getirir. Epiblast tabakasının nöroblast tabakasından ayırt edilmesi az çok vaktinden önce mümkün olur. (L)

EPİBLASTİK sıf. (fr. *épiblastique*). Embriyoloji. Epiblastla ilgili. || *Epiblastik türevler,* örtü zarları, meme bezleri ve dişler. (L)

EPİBOLE i. (yun. k.). Esk. Yun. Atinalı memurlara ve özellikle maliye memurlarına hatalı işlem yaptıkları zaman kesilen para cezası (500 drahmiye kadar olan cezalar *bule* tarafından, daha yüksek tutardakiler ise *heliaia* tarafından verilirdi). [L]

EPİBOLİ (yun. *epibolê,* üzerine koymak'tan fr. *épibolie*). Embriyoloji. Gastrulanın, bölütlenme boşluğu olmayan bir blastuladan oluşması.

— ANSİKL. *Epiboli,* kutuplarından birinde vitellüsü daha çok olan heterolesit yumurtalarda görülür. Yumurta hücresinin bölütlenmesi sonucunda mikromerlerle makromerlerden ibaret ve bölütlenme boşluğundan yoksun bir blastula oluşur. Makromerlerin üstünde bulunan mikromerler canlı bir tarzda bölünerek makromerleri kaplayan dış deriyi meydana getirir. İşte bu olaya epibo-

erkek **ephippiger** bir asma yaprağının üstünde

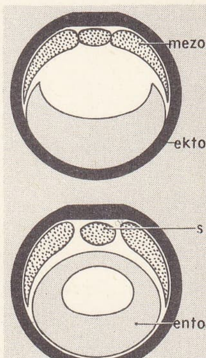

epiblast (embriyoloji)

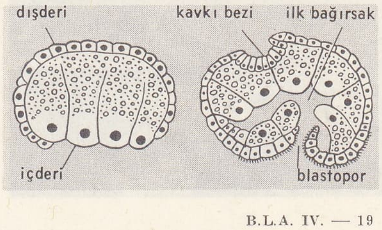

epiboli

Foto. Boyer (LAROUSSE)

li denir. Böylece makromerler, hiç bir durum değişikliğine ihtiyaç kalmadan içeride kalarak sindirim borusu taslağı haline geçer. (L)

EPİBROMHİDRİN i. (fr. *épibromhydrine*). Epiklorhidrine benzeyen ve potasyum hidroksitin dibromhidrin üzerine etkimesiyle elde edilen, C_3H_5OBr formülündeki bileşik.

$CH_2 — CH — CH_2Br$
\ /
O

(*Eşanl.* BROMHİDRİK GLİSİT.) [L]

EPİCADUS i. Açık renkli garip bir örümcek. Amerika'da genellikle çiçekler üzerinde yaşar. (*Thomisidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Epicadus*'larda, dişiler erkeklerden 4-5 kat büyüktür; bu hayvanların karınlarında el parmakları gibi sıralanmış büyük yumrular vardır. (L)

EPİCALİA i. Güney Amerika kelebeği. Koyu renkli kanatlarının ortasında açık renkli şeritler bulunur. (Pulkanatlıların *nymphalidae* familyasından.) [L]

EPİCAUTA i. Meloidae familyasından böcek cinsi; beyaz çizgili, gri veya siyah renkli ve başları çoğu zaman kırmızımsıdır.

— ANSİKL. *Epicauta*'lar dünyanın bütün sıcak bölgelerinden başka, Güney ve Doğu Avrupa'da da görülür. Bu böcekler çeşitli çekirge türlerinde asalak olarak yaşar. A.B.D.'de bulunan *Epicauta vittata*'nın kurtçuğu tarıma büyük zarar veren *Caloptenus spretus* ve *differentialis* adlı çekirgelerin yumurtalarını yer. Epicautalar toplu halde yumurtadan çıkarsa tarım bitkilerinin yapraklarına büyük zarar verir. (L)

EPİCHLOE i. Hypocreales'ler takımından asklı mantar. (En çok buğdaygillerde asalak olarak yaşar. (Canlı renkli stroma, kamışın etrafını sarar ve önce konidilin bir aygıt, sonra da çok uzun, ipliğimsi sporları ortak asklar meydana getirir.) [L]

EPİDAKTİLOSKOP i. (fr. *épidactyloscope*). Adlî sicil dairesinde kullanılan ve parmak izlerini süratle karşılaştırmağa yarayan âlet. (L)

EPİDAURİA çoğl. i. Esk. Yun. *Asklepios* şeflerine düzenlenen şenlikler. Dinsel tiyatro oyunlarının üçüncü gününde Eleusis'te yapılırdı. (Bu şenliklerin acemisi olan atinalılar ile eski myster'ler, arkhon-kralın yönetiminde şenlik alayına katılırlardı.) [L]

EPİDAUROS, Eski Yunanistan'da şehir. Kuzeydoğu Peloponnesos'ta, Argolis'in doğu kıyısında, Arakhnaion. Tithion ve Koryphaion dağları ile çevrili büyük bir ticaret merkeziydi; şehir, ününü hem ticarete, hem de orada bulunan Asklepios tapınağına borçludur. Halkın bir kısmı da denizcilikle uğraşırdı. Bu şehirden ilk söz eden Homeros'tur. Epidauros, Media savaşlarına katıldı. Peloponnesos savaşları sırasında ise ıspartalılarla birlikte, Atina'nın müttefiki Argos'lulara karşı savaştı (*Epidauros savaşı*).

— Tar. Eski Yunanın hekimlik tanrısı olan Asklepios için, Yunanistan'ın her tarafında tapınaklar inşa edilmişti; bu tapınakların en ünlüsü Epidauros tapınağıdır. Yapılan kazılardan, bu tapınakta VI. yy.dan itibaren tapılmağa başlandığı anlaşılıyor. Tapınak, tiyatro ve Asklepios *tholos*'unun inşa edildiği IV. yy.da ününün zirvesine ulaştı. M.Ö. 86'da, Sulla tarafından yağma edilen tapınak, M.S. II. yy.da onarıldı; senato üyesi Antoninus'un yeni binalar eklemesi ile tapınak eski ününü yeniden kazandı. Hıristiyanlığın ilk yıllarında da açık olan Asklepios tapınağı, imparator Theodosius Yunanistan'daki eski dinlere ait bütün kutsal yapıların kapatılmasını emredinceye kadar (395) açık kalmakta devam etti. 522 ve 551'deki Peloponnesos depremlerinde, büyük hasara uğramış olan tapınak o tarihten sonra büsbütün terkedildi.

Tapınağın en önemli bölümleri şunlardır: *Propylaia*, tapınağa çıkan iki yolun (biri Argos'tan, ötekisi kıyıya yakın Epidauros'tan) birleştiği ana giriş kısmı; *Asklepios tapınağı*, inşaatı beş yıl sürdü (M.Ö. 380-375), Theodotos adlı bir mühendis (belki de mimar) tarafından yapılmıştır, tapınakta Asklepios'tan başka Artemis ve Afrodit'in tapınakları da vardır; *Tholos*, mabedin arkasında, tapınağın en muhteşem binası, Argos'lu mimar Polykleitos tarafından M.Ö. IV. yy. ikinci yarısında inşa edilmiştir; *Abaton*, tapınağın güney batısındaki hastahane bölümü; *Oikos İereon* (rahipler evi), M.Ö. V. yy. sonları ile VI. yy. başlarında inşa edildi, bu binanın ne işe yaradığı kesinlikle bilinmemektedir. Hastaların uyurken, onları rüyalarında tedavi edeceklerin ziyaretini kabul ettikleri yer olabilir; *Tiyatro*, Kynortios'un batısında, Argos'lu mimar Polykleitos'un Epidauria törenleri için inşa ettiği tiyatro (M.Ö. IV. yy. ikinci yarısı). Bu tiyatro, Eski Yunanistan'dan bugüne kalan tiyatroların en güzeli ve en iyi durumda olanıdır. Her bakımdan kusursuz ve mükemmel bir akustiğe sahip olmasında bulunduğu yerin rolü çok önemlidir. Normal olarak tiyatro 14 000 kişi alır, fakat gerekirse bu rakam 17 000'e yükselebilirdi. (L)

EPİDAUROS
tiyatro

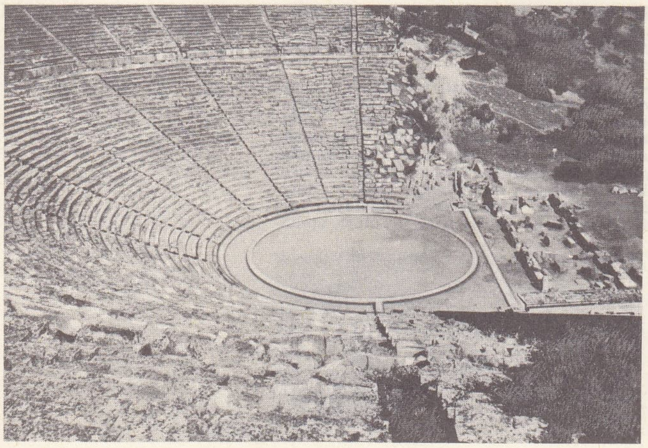

EPİDAUROS. Esk. coğ. Dalmaçya'da şehir, Roma kolonisi (M.Ö. I. yy.). Bugün, *Cartat*. (L)

EPİDEİKSİS i. («gösterme» anlamında yun. k.). Yunan söz sanatı öğretmenlerinin, sanatlarını tanıtmak ve mükemmelliğini göstermek amacıyle verdikleri nutuk. (L)

EPİDEMA i. (yun. *epi*, üst ve *dêma*, yer'den). Böceklerde kanatları gövdeye bağlayan kitinsi küçük parça. (L)

EPİDEMİ i. (fr. *épidémie*). Tıp. Salgın hastalık: *Bu yeni epidemi içinde üç dört cepheye ayrılan münasebetlerin...* (P. Safa). Bk. SALGIN. (L)

EPİDEMİOLOJİ i. (fr. *épidémiologie*). Bk. SALGINLAR BİLİMİ. (M)

EPİDEMİURGOS i. (yun. *epi*, üst ve *dêmiurgos*, yapıcı'dan). Yun. tar. Bazı Dor devletlerinde, her yıl kolonileri denetlemekle görevli yüksek memur. (L)

EPİDENDRUM i. Sapı kök-sap veya yalancı-soğan haline gelmiş epifit orkide.

— ANSİKL. Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen 400 epidendrum türü bilinmektedir (üçte birinin anayurdu Meksikadır). Avrupa'da sıcak limonluklarda bazı türleri yetiştirilir. (L)

EPİDERMA veya **EPİDERMİS** i. (yun. *epi*, üstünde ve *derma*, deri'den). Bk. ÜSTDERİ.

EPİDERMOFİTİ i. (fr. *épidermophytie*). Bir mantardan ileri gelen ve epidermanın eklentilerini (kıllar, tırnaklar v.b.) genellikle sağlam bırakan kızartılı, kabuklu deri hastalığı.

— ANSİKL. *Epidermofiti*'ler arasında, Hébra'nın marjine egzaması, koltukaltlarında görünen eritrazma, *atlet ayağı*'nı meydana getirebilen ayak mantarları sayılabilir. (L)

EPİDERMOLİZ i. (yun. *epi*, üstünde, *derma*, deri ve *eysis*, erime'den fr. *épidermolyse*). Tıp. Epiderma'nın fizik veya yakıcı bazı etkenlerden erimesi (radyum v.b.). || *Kabarcıklı epidermoliz*, oldukca az rastlanan çok zaman ailevî ve soydan geçme pamfigus çeşidi. (L)

EPİDERMOMİKOZ i. (fr. *épidermomycose*). Mantarlardan olma deri hastalıklarının tümü; kellik, eritrazma, tırnak mikozları gibi. (L)

EPİDİAPENTE i. (fr. *épidiapente*'tan). Müz. Üst beşli aralığı. *Zt.* HİPODİAPENTE. (L)

EPİDİATESSARON i. Müz. Üst dörtlü aralığı belirten terim. *Zt.* HİPODİATESSARON. (L)

Epidicus, Plautus'un M.Ö. 207 yıllarına doğru yazdığı bir entrika komedisi. Basit bir konu ve tekrarlardan kurulu oyuna baş dördüncü bir ritim kazandıran tek ilgi çekici kişi köle rolündeki Epidicus'tur. Epidicus, Scapin ve klasik komedilerdeki uşak tiplerinin öncüsü sayılır. (L)

EPİDİDİMİT i. (fr. *épididymite*). Bk. ERBEZİ ÜSTÜ *iltihabı*.

EPİDİDİMO - DEFERANSİYEL sıf. (fr. *épididymo-déférentiel*'den). Hem epididimle, hem de sperma götüren kanalla ilgili. || *Epididimo - deferansiyel anastomoz*, epididim kuyruğu hizasında epididimle sperma götüren kanalı birleştirme ameliyatı, epididim kuyruğunda bulunan bir engeli ortadan kaldırmayı amaç güder. (Bu engeller erkek kısırlığının sık sık görülen sebeplerindendir.) || *Epididimo - deferansiyel kulp*, epididimle sperma götüren kanalın birleşmesi. (L)

EPİDİKLORHİDRİN i. (fr. *épidichlorhydrine*). Potasyum hidroksitin gliserik triklorhidrin üzerine etkimesiyle meydana gelen, $CH_2 = CCl — CH_2Cl$ formülündeki doymamış bileşik. (Bu terim eskimiştir.) [*Eşanl.* DİKLORO - 1 - 2 PROPEN - 2.] (L)

EPİDİYASKOP i. (yun. *epi*, üzerinde, *dia*, arasından ve *skopein*, görmek'ten fr. *épidiascope*). Görüntüleri, yansıma (saydamsız maddeler üzerindeki görüntüler, küçük cisimler) ve saydamlık (fotoğraf diyapozitifleri v.b.) yoluyle veren öğretim aracı. (L)

EPİDOT i. (fr. *épidote*). Miner. Billûrsu kayaçlarda bulunan hidratlı tabiî alüminyum, kalsiyum ve demir silikat.

— ANSİKL. $Ca_2 (Al, Fe)_3 (SiO_4)_3 (OH)$, formülündeki *epidot* veya *eşerit*, rengi sarıdan yeşile, kahverengi ve siyaha kadar değişen kümeler halindedir; ayrıca şişe yeşili veya *pistazit* adı verilen çam fıstığı yeşilindeki çeşitlerine de çok rastlanır.

Üfleç alevinde epidot ergir, şişer ve sonunda siyahımsı bir curuf haline gelir. *Delfinit* (Fransa'da Dauphiné bölgesinde), *puşkinit* ve *akmatit* (Urallar'da), *akantikon* ve *arendalit* (İskandinavya'da) gibi birçok çeşidi vardır. (L)

EPİDÜRAL sıf. (fr. *épidural*). Anat. Omurga kanalının kemik duvarı ile sert zar arasındaki kısmına denir: *Epidüral enjeksiyon*. || *Epidüral aralık*, dura mater kılıfının kemikten en uzak olduğu ve hattâ son kısmında basit fibröz bir kordon haline geldiği omurga kanalının en alt kısmı. (*Ekstra düral* terimi genellikle gerek kafatası gerek omurga içindeki dura mater dışı bütün aralıkları ifade eder.) [L]

EPİDÜRİT i. (fr. *épidurite*). Nöroloji. Omurganın kemik kanalı ile sert zarın dış yüzü arasındaki boşlukların iltihabı. (Epidürit bir stafilokok iltihabıdır: birdenbire başlayan omurga ağrıları ile ve paraplejilerle belirlenir, cerahatlanma olduğu takdirde antibiyotiklerle yapılan tedaviye bir cerrahî müdahale eklenmesi gerekebilir.) [L]

EPİETİLİN i. (fr. *épiéthyline*). Glisit'in, 129°C'ta kaynayan $CH_2 = CH — CH_2 — HC_2H_5$ formülündeki etilik eteri. (L)

EPİFANİT i. (fr. *épiphanite*). Miner. Klorit cinsinden hidratlı tabiî silikat. (L)

EPİFENOMEN i. (fr. *épiphénomène*). Bk. GÖLGEOLAY.

EPİFİL sıf. (yun. *epi*, üst ve *phyllon*, yaprak'tan fr. *épiphylle*). Bot. Yaprak üzerinde gelişen. (L)

EPİFİT sıf. ve i. (yun. *epi*, üst ve *phyton*, bitki'den fr. *épiphyte*). Bot. Başka bir bitkiye tutunmuş, fakat asalak olmayan bitkiler için kullanılır: *Birçok orkide türü epifittir*.

— ANSİKL. *Epifit bitkiler* (eğreltiotları, orkidegiller, ananasgiller v.b.) toprağa değmeden büyür. Havada bulunan su buharı, özel organlarıyle (yelken-kökler) soğurulur, diplerine biriken tozlar, madensel besinlerini

Foto. Assoc. Guillaume-Budé (LAROUSSE)

sağlamağa yeter. Bazı türler (ibrikotu) bakteriler ve belki de böceklerle dış sindirim yapar. Ekvator ormanlarında toprağın az ışık alması epifit yaşama tarzını bazı küçük boylu bitkiler için zorunlu kılar. (L)

EPİFONEMA i. (yun. *epi,* üzerinde ve *phônêma,* ses'ten *epiphônêma*). Belâgat. Bir anlatıyı, bir nutku bitiren vecize. (L)

EPİFORA i. (yun. *epi,* üzerinde ve *phorein* taşımak'tan). Göz yaşı noktalarının kapanması yüzünden göz yaşının yanaklara doğru akması. (Çok zaman bir yüz felci ve dakriyosistitten ileri gelir, soğuktan konjuktivanın irkilmesinden veya yabancı bir cismin gözde bulunmasından olmaz.) [L]

EPİFOSFORİT i. (fr. *épiphosphorite*). Demir ve kalsiyum tabiî fosfatı. (Apatit türü.) [L]

EPİGASTR i. (fr. *épigastre*). Bk. KARIN.

EPİGENES, yunanlı tiyatro yazarı (M.Ö. IV. yy). Eserlerinden, yalnız birkaç oyununun adı (*Bakkhion* [Bakkhos Tapınağı], *Heroine* [Kadın Kahraman], *Pontikos* [Fare]) ve bazı parçalar kalmıştır. (L)

EPİGENEZ i. (yun. *epi,* üzerinde ve *genesis,* oluş > fr. *épigenèse*'den). Bk. SIRA.

EPİGEUS. Yun. mit. Tesalyalı prens. Kuzenini öldürdüğü için Budeion şehrini terketmek zorunda kaldı, Peleus'un sarayına sığındı. Akhilleus ile birlikte Truva kuşatmasına katıldı ve orada Hektor tarafından öldürüldü. (L)

EPİGLOBİT i. (fr. *épiglaubite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum fosfat. (Brushit çeşidi.) [L]

EPİGLOT i. (fr. *épiglotte*). Bk. GIRTLAK *kapağı.*

EPİGNAT i. ve sıf. (yun. *epi,* üzerinde ve *gnathos,* çene > fr. *épignathe*). Teratoloji. Asıl başın damağına veya üst çenesine yapışık, çok eksikli ikinci bir başla dünyaya gelen ucube. (L)

EPİGON i. (yun. *epigonos,* döl'den fr. *épigone*). Belirli bir hayvan tipinden gelen, ama biçimi değişik olan hayvanlara verilen ad. [L]

EPİGONİZM (yun. *epigonos,* döl'den fr. *épigonisme*). Biyol. İleriki döllerde ortaya çıkacak bir değişikliğin, yaşayan tiplerdeki belirtisi. *Zt.* ATAVİZM.

— ANSİKL. Tek parmaklı memelilerin (atgiller ve proerotheridae) ortaya çıkacağını, bunların atalarında dıştaki parmakların art arda kaybolması haber vermiştir. Öyle ki, sonunda bir tek parmak kalmıştır (tek parmaklılar). Dıştaki ilk parmakların kaybolması, kuşaklar birbirini izledikçe atgillerin ortaya çıkacağını gösteriyordu. Demek ki tek parmaklı hayvan, beş parmaklı atasının epigon'udur. (L)

Epigonoi, yazarı bilinmeyen, çevrimlerden meydana gelmiş yunan destanı. Bu destan *Oidipodeia* ve *Thebais*'in devamıdır ve Thebai'ye karşı yapılan ikinci seferi anlatır. (L)

EPİGONOS Bergamalı, yunan heykelcisi (M.Ö. III. yy.). Attalos I tarafından Galat'lara karşı kazandığı zafer üzerine diktirilen büyük adak anıtının yapımında çalıştı. *Can çekişen galyalı* (Capitolino müzesi) ve *Ölü Amazon* (Napoli) adlarındaki eserlerin de ona ait olduğu öne sürülür. (L)

EPİGONOS'LAR, Polynike'nin öcünü almak için Thebai'ye karşı savaşmış olan yedi önderin oğulları. On yıl sonra, şehri ele geçirdiler. Başarıları destan temalarından biri oldu; — İskender'in Asya'da evlenmiş olan askerlerinin çocukları; — İskender'in ölümünde ülkesini paylaşan generallerin çocukları ve özellikle de Antipatros'un oğlu Kassandros, Antigonos'un oğlu Demetrios, Lysimakhos'un oğlu Agathokles. (L)

EPİGRAF i. (yun. *epi,* üzerinde ve *graphein,* yazmak'tan *epigraphê* > fr. *épigraphe*). Bir yapının ne olduğu, hangi tarihte inşa edildiği v.b. gibi özelliklerini belirten yazı. (Genellikle bir plaka halinde, binanın ön yüzüne konulur.) || Bir kitabın, kitaptaki bölümlerden birinin veya bir eserin başına, öne sürülen düşünceleri özetlemek amacıyle konulan cümle.

— ANSİKL. Eskiçağda ve XVII. yüzyılın sonuna kadar kitaplarda *epigraf*'lara rastlanmaz. XVIII.yy. yazarları ise, muhtemelen vaizleri taklit ederek, epigraf kullanmağa başladılar. Özellikle latince olan bu epigrafların en ünlüleri şunlardır: Montesquieu'nün *Kanunların Ruhu*'ndaki epigrafı (*Prolem Sine Matre Cretam* [Annesiz Çocuk]), J.-J. Rousseau'nun *İtiraflar*'ındaki epigrafı (*Intus et in Cute* [İçten ve Yüreğe Kadar]). Edebiyatta romantizm akımıyle epigraf kullanmak büyük ölçüde yaygınlaştı. Bunun en belirli örneği sir Walter Scott'tur. Scott, romanlarının hepsinde, her bölümün başına bir epigraf koymuştur. (L)

EPİGRAFÇI i. (*epigraf*'tan *epigraf-çı*). Eski yazıtlar bilimiyle uğraşan kimse. (L)

EPİGRAFİ i. (yun. *epi,* üzerinde ve *graphein,* yazmak'tan fr. *épigraphie*). Taş veya maden gibi dayanıklı maddeler üzerine yazılmış kayıtları inceleyen ve tarihe yardımcı olan eski yazıtlar bilimi. (Bu bakımdan, papirüs gibi dayanıksız maddeler üzerindeki kayıtları ve yazı şeklini inceleyen *paleografi*'den ayrılır.)

— ANSİKL. Nazarî olarak, antik veya modern olsun, her ülke veya uygarlık için bir eskiyazıtlar bilimi vardır. Epigrafçı metnini gerek yerinde, gerekse fotoğraflarından incelemek için, yeni yazıtlar arar veya bilinenleri ele alır. Şayet metinde eksik ve bozuk yerler varsa, bunları, paralel belge serileriyle tamamlar, genellikle çok kesin kurallara uyan bağlantıları, rumuz baş harflerini veya metindeki kısaltmaları büyültür, geliştirir. Epigrafi, ayrıca siyasî veya idarî atıflarla ve yazının gelişmesinde olduğu gibi, maddî verilere dayanarak, epigrafların yazılış tarihini belirtmeğe çalışır; bu yazıtları eleştirir ve yorumlar. Bilinen epigraflar *corpus*'lar da fihristlenir (Roma dünyası için, yüzbinlercesini içine alan *Corpus inscriptionum Latinarum*'da). Fakat bulgular devamlıdır ve bu konuları özellikle ele alan dergiler vardır. Çeşitli gruplardaki yazıtların incelenmesi (mezar taşları, ilâhlara hitap, şeref yazıtları, genel veya özel belgeler, *instrumentum*) hukuk, idare, sosyal yaşantı, siyaset, iktisat, din, edebiyat, dil v.b. üzerinde bilgiler sağlar. (L)

EPİGRAFİK şıf. (fr. *épigraphique*). Eski yazıtlar bilimiyle ilgili. (L)

EPİGRAM i. (yun. *epigraphein,* yazmak'tan fr. *épigramme*). Eski çağlarda, bir anıtın üzerine yazılmış olan kısa ve nesir veya çoğunlukla manzum yazıt. || Herhangi bir şeyin üstüne yazılmış olan manzume. || Yergi amacıyle yazılmış olan ve genel olarak iğneli bir sözle biten manzume. (Bk. ANSİKL.) || *Teşm. yol.* İğneleyici söz, yergili söz.

— ANSİKL. Ed. Yunanlılar, mezarların, heykellerin, anıtların ya da adak yerlerinin üstüne kazınan destansı veya içli yazıtlara *epigram* adını verirlerdi. Sapho, Arkhilokhos, Simonides bu tarzın büyük ustalarıydı. Ama bu manzume türü asıl, iskenderiye okulu zamanından sonra gelişti. Epigram hüküm ifade eden tarzıyle Romalıların hoşuna gitti ve mezarların veya tapınakların üstlerinde yer almağa başladı.

Yunanlılardaki şekli, Latinlerde (Catallus) ve daha sonraları da Ausonius'un biraz yapmacıklı tarzında yeniden kullanılmağa başlandı. Bununla birlikte, Catullus daha o zaman bile bazı *epigram*'ları kısa birer hiciv olarak meydana getiriyor ve Martialis de renkli gerçekçiliği ve insafsızcasına dokunaklı son sözüyle bu türe modern biçimini vermiş oluyordu. (L)

EPİGRAMMA i. Bk. EPİGRAM.

EPİHİPPUS i. Toynaklı memeli hayvan. (Kuzey Amerika eoseninde fosiline rastlanır. Sonu ata ulaşan üç parmaklı toynaklı hayvanlar dizisindendir.) [L]

EPİJEN sıf. (yun. *epi.* üstünde ve *genos,* doğum'dan fr. *épigène*). Taş bil. İlk oluşum maddesinin yerine bu maddeye benzer başka bir maddenin geçmesiyle meydana gelen bir mineral için kullanılır. (L)

EPİJENİ i. (fr. *épigénie*). Jeomorfol. Irmağın, jeolojik yapısı bakımından içinde aktığı yataktan bütünüyle farklı bir kesimde yatak açması. (Böylece ırmak, *epijenik* denen dayanıklı kayadan meydana gelen boğazı çenter; oysa kolları, biraz ileride yumuşak kayadan oluşma geniş bir çukur açar. Epijoni iki değişik evrimin sonucu olabilir: öncelenme [*antesedans*] ve üstelenme.)

— Miner. Bir mineralin, biçim değiştirmeden kimyasal bileşimini değiştirmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Miner. *Epijeni* terimini, şeklinde bir değişiklik olmaksızın madde ornatımına uğramış bir mineralin durumunu anlatmak için ilk defa Rene Just Haüy (1743-1822) ortaya atmıştı. Epijeniye uğramış minerallerde, minerali meydana getiren maddeyle şekli sırasında artık hiç bir bağlantı kalmamıştır. Bununla birlikte mineralin, yapraksı, ipliksi v.b. gibi eski yapı kalıntıları gösterdiği de görülür. Eğer epijeniye uğrayan cisim, silisleşmiş bir ağaç dalı gibi organik bir maddeyse, organik epijeni söz konusudur ve *taşlaşma* terimiyle adlandırılır. (L)

EPİJENİK sıf. (fr. *épigénique*). Jeomorfol. Epijeninin sonucu olan. (L)

EPİJENİT i. (fr. *épigénite*). Miner. Demir, bakır ve bizmut tabiî arsenyosülfürü. Ortorombik sistemde billûrlaşır. Neuglück (Baden) dolaylarında rastlanır. (L)

EPİJİN i. (yun. *epi,* üzerinde ve *gyne,* dişi'den fr. *épigyne*). Gerçek örümcekler takımında, eşeysel açıklığın üzerinde bulunan biraz kalın ve kitinli plak. (*Argiopid* ve *linifidlerde,* epijin karmaşıklığının en üst derecesine ulaştığı zaman, kabuk şeklinde iç tarafı oyuk yüksek bir parça haline gelir ve üst kısmı genellikle oldukça yumuşak bir ekle uzar. Bu ek, bazen *ovipositor* denilen çengeldir [*clavus*].) [L]

EPİK sıf. (yun. *epos,* destan > *epikos*'tan fr. *épique*). Destanla ilgili, destana özgü: *Hindistan'ın en eski epik şiirinde şu söz vardır* ... (P. Safa).

— Ed. *Epik tür.* Bk. DESTAN.

— Leng. *Epik lehçe. Eşanl.* HOMEROS *dili.*

— Nazım sanatı. *Epik durak.* Bk. DURAK. (M)

EPİKANTUS i. (yun. *epi,* üzerinde ve *kantos,* göz açısı'ndan). Oftalmoloji. Göz kapaklarının iç açısında göz yaşı etçiğinin önünde meydana gelen ve göz yuvarlağının bir kısmını örten deri kıvrımı. (Küçükse kendi kendine kaybolabilir, daha gelişmiş olduğu zaman ameliyat edilmelidir.) [L]

EPİKARD i. (fr. *épicarde*). Anat. Hiyokardı doğrudan doğruya örten perikard yaprağı. (L)

EPİKATEŞOL i. (fr. *épicatéchol*). P vitaminiyle özdeş diye tanınan flavon. (L)

EPİKEREM i. (yun. *epi,* üzerinde ve *kheir,* el'den fr. *épichérème*). Mant. Doğrumsu sonuç veren tasım. || Modernlerde, her öncülüne kendi kanıtının eşlik ettiği, tasım biçimindeki düşünme. (L)

EPİKHARMOS, yunanlı komedi yazarı (M. Ö. 525'e doğr. - Syrakusai M. Ö. 450'ye doğr.). Genç yaşında Syrakusai'ye gitti ve bütün hayatını, muhtemelen Gelon ve Hieron adlarındaki tiran'ların himayesi altında orada geçirdi. Tiyatro oyununu, birbiriyle bağlantısız art arda sahneler dizisi olmaktan çıkararak düzenli bir entrikanın hikâyesi haline getirenlerden biridir. Eserlerinden ancak parçalar kalmıştır. Bununla birlikte pek çoğunun adları bilinmektedir. İki çeşit konu işledi: günlük hayattan alınmış konular ve mitoloji ile ilgili olanlar. Birinci bölüme girenler şunlardır: *Agrostinos, Thearoi, Megaralı Kadın* v.b. İkinci bölümdekiler ise *Bakkhe'ler, Alkyon, Busiris, Dionysos, Hebes Gamos, Herakles Gomon, Kyklops, Odysseus Automolos, Philoktetes* v.d.'dir. Uslûbu, komik unsurla özdeyişleri biraraya getirmeyi bilen uyanık, kavrayışlı ve nükteci bir yazar olduğunu ortaya koyar. (L)

EPİKLEROS i. (yun. k.). Yun. huk. Babanın, erkek evlâdı olmaması halinde, mirasını bırakacağı kızlara verilen ad.

— ANSİKL. Bu kızlar, bir yedek mirasçı durumunda idiler. Eğer baba sağlığında onları evlendirmemiş veya vasiyetname ile bu konuda isteğini bildirmemişse, Isparta'da kral, Atina'da *arkhon* onlara, önce babalarının, yok ise analarının ailesinden ve kanunun öngördüğü sıraya göre bir eş seçerdi. Kızlar için bu zorunlu bir evlilikti. Bu evliliğe yanaşmayan kızlar mirasın yarısından yoksun bırakılırdı. Hattâ *epikleros*'un evi ol-

Refik EPİKMAN «Manzara» Resim ve Heykel müzesi, İstanbul

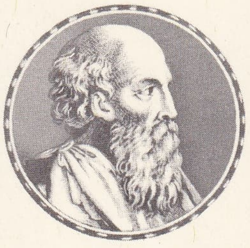

EPİKTETOS filozof

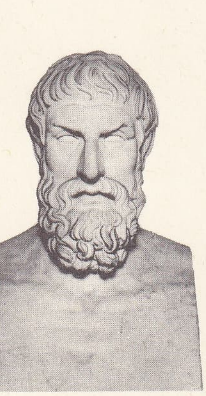

EPİKUROS Louvre müzesi, Paris

ması hali bile önceden düşünülmüştü: Atina'daki Heliaia mahkemesi, kanunî sırada yer alan akrabası ile evlenmesi için onu boşanmaya zorlayabilirdi. Epikleros'un yoksul olması halinde, atina kanunları en yakın akrabayı onunla evlenmek veya ona bir cihaz vermekle yükümlü tutardı. Gerçekte mesele, malı mülkü babanın ailesinde alıkoymaktı. Epikleros ile kocası, bu mirasın yalnız saklayıcısı durumunda idiler, çünkü miras doğacak olan erkek çocuğa aitti. Ayrıca, ülkenin başındaki arkhon da bu epikleros'ları korumakla görevliydi. [L]

EPİKLESİS i. («yardım dileme» anlamında yun. k.). Doğu dinî törenlerinde Eukharistia sözlerinden sonra gelen dua. (Bu duada, Ruhül Kudüs'ten Hz. İsa'yı mihraba indirmesi ve vücudu ile kanını ekmek ve şarapla değiştirmesi istenir.) [L]

EPİKLORHİDRİN i. (fr. *épichlorhydrine*). Glisit'in klorhidrik eterini meydana getiren C_3H_5OCl formülündeki madde.

— ANSİKL. *Epiklorhidrin*, suda erimeyen, 177°C'ta kaynayan, 1,2 yoğunluğunda bir sıvıdır. Alkaliler etkisiyle, gliserinin α veya β diklorhidrinlerinden elde edilir. Glisit bileşiklerinin hazırlanmasında ham madde olarak kullanılır. *Eşanl.* KLORHİDRİK GLİSİT. (L)

EPİKLORİT i. (fr. *épichlorite*). Miner. Vermikülit'e benzeyen, hidratlı tabiî alüminyum ve magnezyum silikat. (L)

EPİKMAN (Refik), türk ressamı (İstanbul 1902). Sanayii Nefise resim bölümünü bitirdi (1925). Paris'e gönderilerek Julian akademisinde üç yıl öğrenim gördü. Güzel Sanatlar akademisinde bir süre asistanlık yaptı. Devlet tarafından Almanya'ya gönderildi. Sonra kurulmasında büyük rolü bulunan Gazi Eğitim enstitüsü resim-iş bölümünde 1966 yılına kadar öğretim görevlisi olarak çalıştı. Ankara'da Amerikan Kültür merkezinin resim atelyesi çalışmalarını yönetti. Paris dönüşü yaptığı resimlerde konstrüktivist eğilimler göze çarpar. Kuramsal resim eğitiminin gereklerine bağlılığıyla dikkati çeker. VI. Devlet sergisinde üçüncü, XIX. Devlet sergisinde ise ikinci ödülü aldı. Devlet Resim ve Heykel müzesinde eserleri vardır. (M)

EPİKOM i. (yun. *epi*, üzerinde ve *komê*, saç'tan fr. *épicome*). İki başlı ucube; başlardan iyi gelişmemiş olanın tepesi, öteki başın tepesine gömülüdür. (L)

EPİKONDİL i. (fr. *épicondyle*). Anat. Kol kemiğinin dış kenarının en alt ucunda, kondil üstündeki çıkıntı. (Dirseğin yan bağının ve birçok kasların yapışma noktasıdır.) [L]

EPİKONDİLİT i. (fr. *épicondylite*). Epikondilin yangısı. (L)

EPİKRANYUM i. (yun. *epi*, üzerinde ve *kronion*, kafatası'ndan). Zool. Böceklerde kafanın arkasındaki bölümlerin tümüne verilen ad. (Epistomun ve belirli olduğu zaman da postepistom'un arkasında yer alır.) [L]

EPİKRİZ i. (yun. *epi*, üstünde ve *krisis*, yangı'dan fr. *épicrise*). Tıp. Tam anlamı ile bir krizden sonra meydana çıkan olayların tümüne verilen ad; kriz'in anlamını ve sonucunu değerlendirir. (L)

EPİKTETOS, yunanlı çömlekçi (öl. M.Ö. 520-500'e doğr.). Üzerinde kırmızı şekiller bulunan attike vazoları yaptı: *Genç Atlı* (British museum), *Silenos*. Çizgileri zariftir. (L)

EPİKTETOS, stoacı yunan filozofu (Hierapolis, Frigya M.S. 50'ye doğr.-Nikopolis, Epir 125 - 130). Hayatı üstüne az şey biliyoruz. Roma'da, Neron'un azatlı kölesi Epaphroditos'un yanında köleydi. Orada, stoacı filozof Musonius Rufus'un derslerini dinledi. Söylentiye göre, çok sert bir adam olan efendisi, bir gün Epiktetos'un bacağını bir işkence âletinde büküyordu; filozof «kıracaksın» dedi ve bacağı kırılınca da: «Dedim mi?» diye eklemekle yetindi.
Azat edildikten sonra Epiktetos kendini felsefeye adadı. Stoa felsefesi, onunla, kuramsal temellendirmelere yönelmeksizin insana pratik yaşayışın kurallarını veren bir ahlâk öğretisi oldu. Domitianus öbür filozoflara yaptığını ona da yaptı: senato kararıyle Roma'dan kovdurdu (94).
Roma'dan Nikopolis'e gitti, orada yoksulluk içinde öldü. Düşüncelerini yazıya geçirmedi. Etkisi büyük oldu, felsefeye canla başla yönelen öğrenciler yetiştirdi. Nikopolis'teki öğrencilerinden Flavius Avrianus, onun derslerinde tuttuğu notları düzenleyerek *Düşünceler ve Sohbetler* (Ditribai Enkheiridion) adlı bir kitap yazdı. Epiktetos bu kitapta, yumuşak kişiliğiyle, sözlerinin açıklığıyle, erdeminin paradoksa varan sağlamlığıyle, ahlâk anlayışının kuru ve duyarsız oluşuyle öğretisindeki dikbaşlılıkla tanıtılır. (L)

EPİKTEZ i. (fr. *épictèse*). Bazı bitkisel hücrelerin, geçişme olayının genel kurallarına uymama özelliği.

— ANSİKL. *Epiktez*, elektropozitif iyonların (meselâ potasyum) kökler tarafından soğurulmasına dayanır. Köklerdeki iyon miktarı çevredekinden fazla olsa bile soğurma olur. Pozitif iyonların fazlası kofullardaki asitli sıvılarca tutulur; bu sıvı ise sürekli olarak asitli kalır, çünkü solunum yoluyle alınan oksijen glüsitleri kısmen oksitleyerek onları organik asitlere çevirir. Epiktezin fizyolojik faydası, kuraklık sırasında bitkileri hızla hipertoni durumuna getirmektir; bu durumdaki bitki toprakta bulunan az miktardaki suyu emebilir ve kurumaktan kurtulur. (L)

EPİKUROS, yunan filozofu (bir kanıya göre Sisam [Samos]; Diogenes Laertios'a göre de Atina M. Ö. 341 - öl. 270). Babası öğretmen, annesi falcıydı. Çocukluğu Samos'ta geçti. Samos'ta Eflatun'cu Pamphilos'un ve Atina'da Ksenokrates'in öğrencisi olduğu sanılıyor. Öğretmenlik yaptı, çok okudu ve bir felsefe öğretisi kurdu. Mytilene'de (Midilli) [310] Lampsakos'ta (Lapseki) ve Atina'da dersler verdi.
Atina'da satın aldığı bir bahçeye okul kurdu (306); orada dostlarıyle birlikte yaşadı. Atinalılar onun heykellerini diktiler. Felsefe alanında çok önemli çalışmalar yaptı. Bize, Diogenes Laertios'un sakladığı üç mektubu kaldı. Bu mektuplarda öğretisinin özünü buluruz. Öğrencilerinden biri tarafından bir araya getirildiği sanılan özdeyişleri de bize ulaşmıştır.
Lucterius'un ünlü *De Natura Rerum* (Tabiat Üstüne) adlı manzum eserine konusunu vermiş olan felsefesi, Demokritos felsefesine dayanır. Demokritos gibi Epikuros da tabiatın maddeden yapıldığına ve atomların birleşmesiyle oluştuğuna inanır. Demokritos'un atomculuğu kesinlikle mihanikî olan bir gerçekçiliğe dayanmaktaydı; Epikuros'unki ise, atomların (*clinamen*) bir çeşit «sapma»sından doğan rastlantıyı kabul etmekte ve bir değişkenlik payına yer vermektedir. Onun maddecilik anlayışı, Demokritos'un maddecilik anlayışıyle aynıdır ve tanrıların aracılığını gerektirmeyen ebedî madde fikrine dayanır. Pek ince atomlardan yapılmış olan ruh maddeseldir ve ölümlü olduğuna göre, öbür dünya diye bir şey de yoktur. Epikuros'un ahlâk anlayışı insanın mutluluğuna dönüktür. Mutluluğa, zevkleri akıllıca kullanmakla varılabilir. Bunun için, tabiî ve zorunlu olan zevkler yönetilmeli, tabiî olan ama zorunlu olmayan zevkler benimsenmeli, tabiî ve zorunlu olmayan zevkler ise atılmalıdır. Öyleyse bu anlayış hazcılıkla bağdaşmaz. Aranan mutluluk huzurla, barışla, *ataraksid* ile, tabiata uymakla, önyargılardan kurtulmakla elde edilir.
Yaptığı «zevkler hesabı» bir bilgeliğe uygun ağırbaşlı bir sadelik gösterir. Epikuros okulu ya da Epikuros bahçesi, bir huzur köşesi, sığınılan, içinde azla yetinmenin ve emeğin hüküm sürdüğü bir yerdi. O günkü acılı toplumun bir huzur adasıydı. Stoacılıkta olduğu gibi Epikuros'çulukta da, amaç, kaderin darbelerinden kurtulabilmek için insanın kendinde, olabileceği kadar derinde bir sığınak bulmasıdır. Bireycilik artık büyük bir rahatlıkla ortaya dökülmez; hür kalabilmek için bir savunma durumu alır. Lucretius, Epikuros için şöyle yazmıştı: «Bir tanrıydı; evet bir tanrı; bugün adına bilgelik denen yaşama tarzını ilk gören oydu. Hayatımızı sakin ve ışıklı bir yere yerleştirebilmek için, sanatıyle bizi gecelerden, fırtınalardan kurtardı.» [L]

EPİKUROSÇU sıf. ve i. Epikuros'un öğretisiyle ilgili veya onu destekleyen. ‖ *Teşm. yol.* Şehvetli, dünya hazlarına düşkün.
— Fels. *Epikurosçu okul.* Bk. EPİKUROS'ÇULUK. (L)

EPİKUROS'ÇULUK i. Epikuros ve epikurosçuların doktrini. ‖ *Teşm. yol.* Haz duymanın ahlâkın özü olduğunu savunan öğreti. *Eşanl.* EPİKÜRİZM.

— ANSİKL. Epikuros'tan sonra bu doktrin, hemen hemen hiç bir değişiklik geçirmedi. Epikuros'un ilk izleyicisi, Hermarkhos oldu (Epikuros, çömezleri hep birlikte otursunlar diye evini ve bahçesini Hermarkhos'a bırakmıştı). Hermarkhos'tan sonra Polystratos, sonra Dionysios ve Basileides bu doktrinin öncüleri oldu. Epikuros'çuluk Lampsakos'ta, Midilli'de, Mısır'da, sonra da, M. Ö. II. yy. da Antakya ve Roma'da yayıldı. M.Ö. II. yy.ın sonunda epikurosçu okul, Atina'da Apollodoros; Roma'da da Amafinius tarafından yönetiliyordu. Apollodoros aşırı ölçüde otoriter bir yönetici olarak bilinir. M.Ö. I. yy. da Phédros, Sayda'lı Zenon ve Gadara'lı Philodemos gibi epikurosçular Roma'ya gidip bu doktrini öğrettiler. Fakat Epikuros'un o çağdaki en ünlü izleyicisi, latin şairi Lucretius (M.Ö. 98-55) oldu. Lucretius, Epikuros'çuluğu *De Natura Rerum* (Tabiat üstüne) adlı şiirinde bir dehaya yakışır biçimde ortaya koydu.
Hıristiyanlığın ilk yıllarında Roma imparatorluğunda hâlâ birçok epikurosçu topluluk vardı; fakat sonraları Epikuros'çuluğun Dinoanda'lı Diogenes veya Kolotes gibi tektük izleyicileri kaldı; ancak, Plutarkhos bunlara karşı durdu.
Epikurosçuluk, XVII. yy. da Gassendi (1592-1655) ile yeni bir canlılık kazandı. Descartes felsefesine karşı çıkan bu duyumcu filozofun fizik anlayışı Epikuros'un atomizmine, ahlâk anlayışı ise gene epikurosçu ahlâka yakındır. Gassendi'nin aracılığıyle Epikuros'çuluk çağdaş materyalizmi etkiledi. Marx'ın, doktora tezinin Epikuros ve Demokritos ile ilgili olduğunu hatırlatmak yerinde olur. (L)

EPİKÜR. Bk. EPİKUROS.

EPİKYDES, kartacalı general (öl. M.Ö. III. yy. sonu). İspanya ve İtalya'da Hannibal'in hizmetinde bulundu. Erkek kardeşi Hippokrates ile birlikte Syrakusai tiranı Hieronymos'un yanına gönderildi; Leontinoi'yi bir kuşatmaya karşı savundu, sonra Sicilyalıları Romalılara karşı ayaklandırdı, Syrakusai'yi ele geçirdi, buradan kovuldu ve Kartaca'ya dönmeden önce Akragas'a (Agrigento) sığındı. (L)

EPİLACHNA i. Zool. Kızıl sarı veya kırmızı renkte otçul gelin böceği (Coccinellidae familyasına giren kınkanatlılar cinsindendir. Kurtçukları kabakgillere bağlı bitkilerin yapraklarını yer.) [L]

EPİLEPSİ i. (fr. *épilepsie*). Bk. SARA.

EPİLEPTİK sıf. ve i. (fr. *épileptique*). Bk. SARALI.

EPİLEPTOİT sıf. ve i. (fr. *épileptoïde*). Psikopatol. Sara belirtilerine benzeyen.
— Tipoloji. Kretschmer'in biyotipolojisinde «yapışkanlık» (bk. GLİSKROYİDİ) halinde kendini frenleyemeyen ve şiddetli öfke belirtileri gösteren kişinin psikolojik eğilimlerine denir. (L)

EPİLİMNİON i. (yun. *epi*, üzerinde ve *lim-*

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN); Giraudon (LAROUSSE)

ne, göl'den). Balık üretimi. Göl suyunun, yazın sıcaklığı nispeten yüksek olan yüzey tabakası. (L)

EPİLİSSUS i. Zool. Gübre böceği; Afrika'nın sıcak bölgelerinde ve özellikle Madagaskar'da yaşar. (Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

EPİLOG i. (yun. *epilogos,* nutuk sonu'ndan fr. *épiloque*). Bir edebî eserin sonuç bölümü: *Bir romanın epilogu. Eşanl.* BAĞLAK, BAĞLANIŞ. (L)

EPİMACUS i. Madenî parıltılı siyah ve mor renkli cennetkuşu. (Kuyruğu çok uzun olan bu kuşun göğsünün iki tarafında yelpaze şeklinde büyük telekler vardır. Yeni Gine dağlarında yaşar.) [L]

EPİMEDİUM i. Köksaplı çok yıllık otsu bitki. (Nemli yerlerde biter. Anayurdu, Kuzey yarımkürenin Avrasya kısmıdır. Yaprakları ve çiçekleri çok geniş olan bahçıvanların yetiştirdiği türler, genellikle ve oldukça her mevsime dayanıklıdır.) [L]

EPİMELETES i. («itina eden» anlamında yun. k.). Esk. Yun. Yunan sitelerinde çeşitli görevliler tarafından taşınan unvan. (Atina'da bir askerî donatım ambarı, bir ephebos'lar, bir konfedere şehirler epimeletes'i vardı. Bu kelime daha sonra *curator* [vasi] veya *praefectus* [vali] gibi Roma unvanlarını belirtmek için de kullanıldı.) [L]

EPİMENİDES Knossos'lu, girit asıllı yunan şair, filozof ve kanun koyucusu (M.Ö. VI. yy). Yunan halkının gözünde bir yarı masal kahramanı idi. Elli yedi yıl bir mağarada uyuduktan sonra hehanetlerde bulunmağa başladığı söylenir. Onunla ilgili olarak bilinen tek şey, Solon devrinde Delphoi kâhininin emri üzerine şehri günahlarından kurtarmak amacıyle Atina'ya gitmiş olduğudur. Birçok eserin, bu arada bir *Theogonia*'nın da (Tanrıların soy ağacı) onun tarafından yazıldığı ileri sürülmüştür. Epimenides, Orpheus'çuluğun kurucularından sayılırdı. (L)

EPİMER i. (yun. *epi,* üzerinde ve *meros,* but'tan fr. *épimère*). Böceklerde göğüs halkalarının her birinde, tergit ile epistern arasında bulunan yandaki parça. (L)

EPİMER i. ve sıf. (fr. *épimère*). Kim. Bir asit, bir aldehit v.b. grubunun hemen yanındaki karbona bağlı olan atomlarının veya köklerinin uzaydaki düzenlenme şekliyle birbirinden ayrılan izomerlere verilen ad: *d-glikoz ve d-mannoz birbirinin epimeridir.* (L)

EPİMERİT i. (fr. *épimérite*). Zool. Bazı gregarinlerde vücudun ön kısmı. (L)

EPİMERLEME i. (*epimer*'den). Kim. Bir bileşikten, epimerini elde etme. (L)

EPİMETHEUS («Çok geç düşünen»). Yun. mit. Prometheus'un kardeşi ve karşıtı. Prometheus, gökyüzünün ateşini çaldıktan sonra ona Olympos'lulardan sakınmasını bildirdi. Epimetheus bunu önemsemedi ve Zeus'un yolladığı güzel Pandora'yı kabul etti. Oysa, Pandora'nın yanında, içinden bütün kötülüklerin çıktığı ve dünyaya yayıldığı uğursuz küp vardı. [L]

EPİMORF sıf. (yun. *epi,* üzerinde ve *morphi,* şekil'den fr. *épimorphe*). Yumurtadan çıktığı zaman halka ve ayak sayısı tam olan bazı çokayaklılara verilen sıfat. (msl. Çıyan). [*Zt.* ANAMORF.] (L)

EPİMORFOZ i. (yun. *epi,* üzerinde ve *morphôsis* oluşum'dan fr. *épimorphose*). Biyol. Bir yenilenme tarzı. Bunda hücrelerin çoğalması, gelişme ve büyümeden daha önce yer alır. (L)

ÉPİNAL, Fransa'da Vosges idare bölgesinin merkezi; Vosges dağları eteğinde, Moselle kıyısında; 40 000 nüf.

Épinal, Yukarı Vosges dağlarının vâdileri ağzında, bu vâdilerin Lorraine ovası ile bileştiği yerdedir. *Büyük* veya *Eski şehir,* halka açık geniş bir parkla çevrili şatonun eteklerinde uzanır. *Küçük şehir* ırmağın meydana getirdiği adada kuruldu; *Yeni şehir,* ırmağın sol kıyısında, tren istasyonu çevresinde gelişti. Épinal halk resimleriyle tanınmıştır. Alsace'lı sanayicilerin şehre göçmesi sayesinde iktisadî önemi 1870'ten beri arttı. Sanayi merkezi: dokumacılık; marokencilik; metalürji; hassas âletler ve bisiklet yapımı. [L]

Épinal müzesi, 1882'de kurulmuş il müzesi. Bu müzede şimdi XVIII. yy. desenleri, değerli Galya-Roma arkeoloji dermeleri (XVI.-XVIII. yy.), zırh ve silâhlar, çeşitli fransız ve yabancı okullardan tablolar (özellikle, Lorrain'den, G. de La Tour'dan, Fragonard, Fuardi, Tiepolo, Rembrandt [*Yaşlı Kadın*], Bruegel, Goya, Ribera v.b. den) vardır. 1951'de, XII. yy.dan XIX. yy.a kadar gelen halk resimlerine müzede bir bölüm ayrılmıştır. [L]

ÉPİNAY (Adrien D'), ingiliz siyaset adamı (Mauritius adası 1794-Paris 1839). Prosper d'Épinay'in kardeşi. Mauritius adası milletvekili oldu (1830-1831, 1833-1835); yasama meclisine sömürgelilerin katılmasını sağladı. Birçok yararlı kurumun temelini attı; siyahların efendilerine tazminat ödenerek özgürlüklerine kavuşmasını kabul eden kanunun çıkmasında büyük rol oynadı. [L]

ÉPİNAY (Louise TARDİEU D'ESCLAVELLES, dame DE LA LİVE D'), fransız kadın edebiyatçısı (Valenciennes 1726-Paris 1783). On dokuz yaşındayken Épinay ile evlendi. Bu evlenme mutlu bir birleşme olmadı ve Louise d'Épinay nükteci Dupin de Francueil'ü, ardından filozof Melchior Grimm'i severek, Duclos, Voltaire, d'Holbach ve özellikle de Grimm, Diderot, J.-J. Rousseau gibi edebiyatçı ve filozofları evinde kabul ederek ağırladı. Rousseau'ya *Ermitage* adlı küçük evi o armağan etmiştir. Ama Rousseau kısa bir süre sonra Diderot'nun ve Grimm'in lâubalilikleri yüzünden koruyucusu Louise d'Épinay ile bozuştu. Diderot ile Grimm, Louise d'Épinay'in Rousseau'yu küçük düşürmek için gerçekleri değiştiren *Histoire de Mme de Montbrilland* adındaki romanlaştırılmış hatıraları yazmasına yardım ettiler. Madame d'Épinay'in kendisi de ahlâk denemeleri (*Mes Moments Heureux* [Mutlu Anılarım], 1752). eğitici eserler ve küçük dramlar biçiminde öğütler yayımladı. Ayrıca bir de *Correspondances* (Yazışmalar) bırakmıştır. [L]

ÉPİNAY (Prosper D'), ingiliz avukatı ve devlet adamı (Fort-Louis, Mauritius adası 1780-Paris 1856). Grandport davasında dikkati çekti (1810). Bu davada, İngiltere'ye karşı ayaklanmakla suçlanan yurttaşlarının beraatini sağladı. İngiliz hükûmeti, onu önce başsavcı (1831), sonra da krallık hukuk müşaviri yaptı. (L)

ÉPİNAY - SUR - SEİNE, Fransa'da Seine - Saint - Denis idare bölgesinde kanton idare merkezi, Paris'in kuzey banliyösünde, Sen'in sağ kıyısında, Asnières'in kıvrımında; 34 234 nüf. Modern Notre - Dame-des-Missions kilisesinde vitraylar ve ilgi çekici duvar resimleri. Metalürji; dökümevi; haddehane; zincir, fren teçhizatı yapımı. Besin sanayii: sosis, reçel, kavrulmuş kahve. (L)

EPİNEFRİN i. (fr. *épinéphrine*). *Eşanl.* ADRENALİN.

EPİNEPHELE i. Haziran ve temmuzda ağaçlık yerlerde görülen kelebek. (İlmî adı *Epinephele justina.* Pulkanatlıların *satyridae* familyasından.) [L]

EPİNEPHELUS i. Kemikli balık.

— ANSİKL. Hani balıklarından olan *epinephelus*'lar tropik ve ılık denizlerde, derin, taşlık, kayalık bölgelerde yaşar. Yumurtaları ve yavruları engin denizde gelişir. Renkleri genellikle parlak kırmızı, esmer, sarı veya pembe olur; üzerinde açık veya koyu lekeler göze çarpar, karın açık renklidir. Başlıca türleri *Epinephelus ruber, E. gigas* (sarı hani, orfoz), *E. alexandrinus, E. aeneus* (taş, kaya, hani, lahoz). [M]

EPİNET i. (fr. *épinette*). Müz. Klavyeli ve telli müzik âleti.

— ANSİKL. *Epinet*'in klavyesindeki her tuşa bir tel düşer. Çok zaman taşınabilen bu çalgı dikdörtgen veya trapez biçimindedir ve kasası 1,70 m'yi bulur. Batıda XIV. yy. dan itibaren görülmeğe başlayan epinet, XVII. yy. da sesi arttırmak veya çeşitlendirmek için birçok telle donatıldı. Epinet Fransa'da ve Hollanda'da en çok XVI. ve XVII. yy. larda rağbet gördü. Paris'in en tanınmış epinet yapımcıları Denis'lerdi. Anvers'te de Rückers'ler ünlüydü. Yanyana iki klavyesi olan epinetler de yapılmıştır. XVII. yy. da fransız krallarının bir ya da iki epinet çalıcıları vardı (J. Champion de Chambonniers, d'Anglebert.). Zamanla epinetin yerini klavsen aldı. (L)

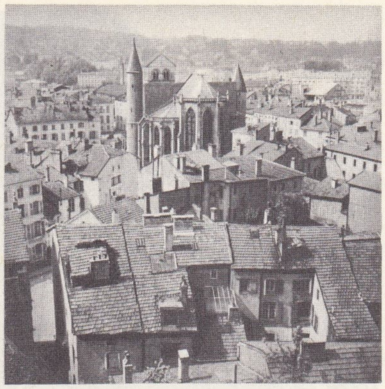
ÉPİNAL

EPİNİKİON i. (yun. *epi,* üzerinde ve *nikê,* zafer'den). Esk. Yun. Olympia, Delphoi v.b. spor gösterilerinde bir zaferden sonra düzenlenen şenlikler ve tanrılara sunulan adaklar. || Çoğu zaman bu şölenler dolayısıyle söylenen zafer şarkıları. || Daha genel anlamda zaferin bedel veya sonucu. || *Mec.* Spor gösterilerinde başarı sağlayan bir oyuncunun şerefine yazılmış lirik şiir (Simonides'in, Pindaros'un *Epinikion*'ları v.b.).

Epinikoi, Pindaros'un *Zafer Türküleri*'nin genel adı (M. Ö. 518 ile 438 arası). Eserlerinin en ünlü bölümü ve günümüze tam olarak kalan tek eseridir. *Epinikoi* dört kitaba bölünür ve bu kitapların her biri de klasik Yunan'ın dört büyük şenliği olan *Olympia, Pythia, Nemea* ve *İsthmia* şenliklerinden birine tekabül eder. Hepsi de, zaferin anılması; yarışmanın çeşidi, özellikleri; kazananın, ailesinin, yurdunun, şenliği yöneten ya da yarışmayı kazananın doğduğu şehirdeki tanrıların övülmesi; çeşitli mahallî efsanelere, şenliklerin yapılmasıyle ilgili mitoslara atıflar ve kazanana öğütler gibi geleneksel temalardan birini işler. Pindaros konusunu büyük bir rahatlıkla geliştirir, aynı zamanda da bütün ayrıntılara hâkim olmasını bilir. Öyle ki, ortaya çıkan bütün, her zaman, büyük bir ahlâk fikrinin belirtilmesini sağlar. Zafer türkülerinin boyutları çok değişiktir. Bir kısmı sadece bir tek üçlü bölümden meydana gelir; diğer bazılarıysa iki, üç, dört hattâ daha da fazla üçlü bölümden meydana gelmiştir. Şiirlerin gücünü veren, anlatışın kısalığı ve kesinliğidir. *Epinikoi,* Yunanlılarda şenliklerin önemini belirtir ve çok zaman da ünlü kişileri ele alırdı. (L)

EPİNOMİA i. (yun. *epi,* üzerinde ve *nemein,* otlatmak'tan). Esk. Yun. Kamu toprakları üzerinde vatandaşlara ve hattâ bazı şartlarla yabancılara tanınan hayvan otlatma hakkı. (L)

ÉPİNOY (Philippine Christine DE LALAİNG,— prensesi), belçikalı kadın kahraman (Bailleul şatosu, Condé 1545 - Anvers 1582). Tournaisis valisi Pierre de Melun'un karısıydı; İspanyollar tarafından kuşatılmış olan Tournai'nin savunmasını yönetti ve haftalarca dayandı (1581). [L]

EPİPACTİS i. Bk. DANAKIRAN OTU.

EPİPELAJİK sıf. (yun. *epi,* üzerinde ve *pelagos,* deniz'den fr. *épipélagique*). Deniz bil. *Epipelajik bölge,* kıta yaylası üzerinde bulunan ve suyosunlarının gelişmesini sağlayacak kadar ışık alabilen okyanus bölgesi. Derinliği 250 m'yi aşmaz. (L)

EPİPHANEİA i. («görünme» anlamında yun. k.). İsa'nın paganlara ve özellikle müneccimlere görünmesi. || Bu olayı kutlayan yortu. (*Krallar Günü* de denir.)

— ANSİKL. Hıristiyan yortusu *Epiphaneia* 6 ocak günü kutlanır. Bu gün, başlangıçta, Doğu'da, İsa'nın ortaya çıkmasını (doğumu, kendisine müneccimler tarafından saygı gösterilmesi, vaftiz edilmesi) anma ve kutlama günüydü. Batı'da ise sadece doğumu kutlanıyordu. Sonra, Batı, Doğu'nun Epiphaneia'sını, Doğu da Batı'nın Noel yortusunu aldı. IV. yy. da Epiphaneia Batı'da

Foto. Vincent (LAROUSSE)

EPİR
solda,
Dodone'de
eskiçağ tiyatrosu;
sağda,
Joannina gölü

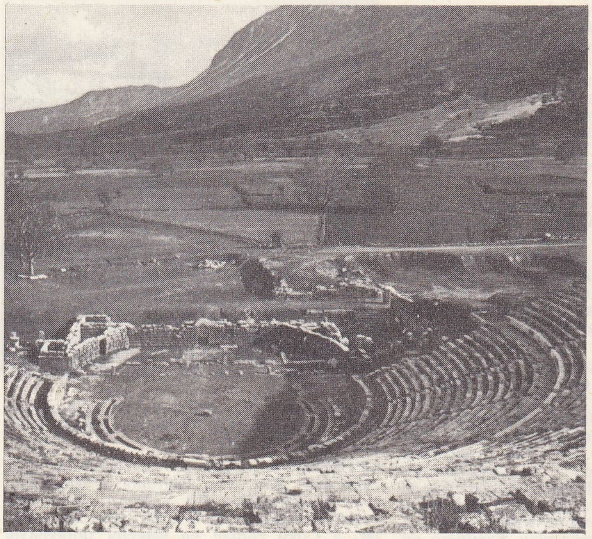

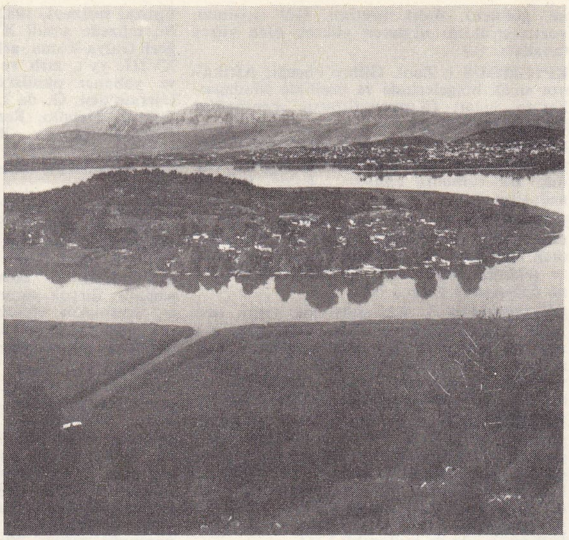

Mme ÉPİNAY
Liotard'ın tablosu
Cenevre müzesi

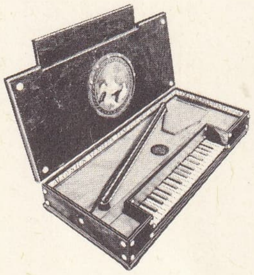

italyan **epineti** (1533)
Müzik Âletleri müzesi
La Haye

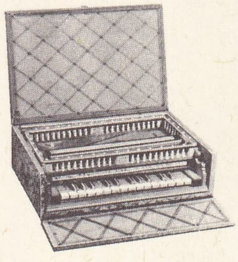

taşınabilir **epinet**
özel koleksiyon

müneccimlerin görünmesi yortusuydu. Bir süre sonra, bu yortu aynı zamanda hem müneccimlerin anısına hem de İsa'nın Vaftizci Yahya tarafından vaftiz edilmesine ayrıldı. Halk gelenekleri üç müneccim kabul eder ve bunların Arabistan kralları olduklarını öne sürer. Bunların Azize Helene tarafından bulunmuş olduğu söylenen kutsal kalıntıları bugün Köln katedralindedir. Birçok hıristiyan ülkesinde Epiphaneia yortusu bir yemekle kutlanır ve yemekte bir çöreğin içine gizlenmiş olan bir bakla ile günün kralı seçilir. Dinsel törenlerin usul ve sırasıyle ilgilenen birçok uzmana göre, bu âdet eski Romalıların tanrı Saturnus şerefine yaptıkları şenliklerin bir kalıntısıdır. (L)

EPİPHANES sıf. («birden ortaya çıkan» anlamında yun. k.). Yun. mit. Birçok iyiliksever tanrı için kullanılır.

— Tar. Doğu'da, Asya'da ve Mısır'da (*Ptolemaios Epiphanes*) yunan krallarının tanrısal lakabı. (L)

EPİPHANİOS Aziz (Filistin 315'e doğr.-denizde 403), Kıbrıs'ta Salamis piskoposu (367). Özellikle Apollinarios ve Origenes taraftarlarına karşı şiddetli polemikleriyle tanınır. Birçok eser bıraktı. Başlıcaları: Arius'culuğa ve Origenes'in öğretilerine karşı yazdığı *Panarion* (Ekmek Dolabı), Arius'culara karşı *Angirotos* (Demir Atmış) ve *Peri Metron kai Stathmon* (Ölçü ve Tartılar Üstüne). Bu sonuncu eseri, Kutsal Kitabın bir ansiklopedisi sayılabilir. (L)

EPİPHANİOS (öl. 532), 520'den 535'e kadar İstanbul patriği. Kiliselerin birleşmesine taraftardı, Antakya patriği Severos, Apameia piskoposu Petros ve Zoaras gibi monofizitleri mahkûm etti. (L)

EPİPHİLA i. Güzel kelebek. (Kanatlarının üstü genellikle esmer veya mavi renkte ve kızıl sarı geniş çizgilidir. Meksika'dan Brezilya'ya kadar olan yerlerde yaşar. Pulkanatlıların *nymphalidae* familyasından.) [L]

EPİPHRAGMOPHORA i. Yer yumuşakçası. (Pek çok türü Amerika'da [hemen yalnız Pasifik aklanında], Kanada'daki British Columbia bölgesinden güneyde Arjantin'e kadar uzanan yerlerde yaşar. Akciğerli yumuşakçalar altsınıfının *fruticicolidae* familyasından.) [L]

EPİPHYLLOPSİS i. Dallı gövdeli ağaççık; dalları yaprak görünüşünde, yassı, dilimli, kısa eklemlerden meydana gelir; bunların tırtıllı kenarlarında, on beş gün ömürlü kırmızımsı pembe veya beyaz çiçekler oluşur. (Evlerde ve limonluklarda süs bitkisi olarak aranır. Kaktüsgillerden.) [L]

EPİPLAZMA i. (yun. *epi*, üzerinde ve *plasma*, plazma'dan). Bot. Asklı mantarlarda, askosporların oluşması için doğrudan doğruya kullanılmayan ask protoplazmasının bir kısmı. (L)

EPİPLON i. (yun. *epiploon*'dan). Bk. İÇORGANASKISI.

EPİPLÖR i. (fr. *épipleure*). Kınkanatlı böceklerde karın ve göğüs kısımlarını az çok saran elitranın eğik dış kısmı veya yan kıvrımı. (L)

EPİPODİT i. (yun. *epi*, üzerinde ve *pous, podos*, ayak'tan fr. *épipodite*). Zool. Kabuklularda temel uzantısının (koksopodit) dibindeki parçaya bağlı yan uzantı. (Bu yan uzantılar genellikle bir, bazen de iki tanedir. Epipodit bir solungaç gibi görev yapabilir.) [L]

EPİPODYUM i. (yun. *epi*, üzerinde ve *pous, podos*, ayak'tan). Huxley tarafından yumuşakçaların ayağının bir kısmına verilen ad. (L)

EPİPOLAZ i. (yun. *epipolasis*, suyun yüzünde kalma'dan fr. *épipolase*). Kim. Bazı maddelerin asıltı halinde bulundukları sıvıdan ayrılarak, yüze çıkması. (L)

EPİPOLE. Yun. mit. Euboia'nın Karystos şehrinden, Trakhion'un kızı. Erkek kılığına girerek Yunanlılarla birlikte Truva kuşatmasına gitti. Palamedes tarafından tanındı ve taşa tutularak cezalandırıldı. (L)

EPİPOLİK sıf. (fr. *épipolique*). Epipolozla ilgili. ‖ *Epipolik dönme*, bir sıvı üzerine koyulan bazı cisimlerin gösterdiği hızlı dönme hareketi (meselâ su üzerinde kâfuru). [L]

EPİR, Balkan yarımadasında dağlık bölge, İon denizi kıyısında; Pindos'un batısında Yunanistan'ın kuzeybatı bölümünü meydana getirir; 351 000 nüf. Arta, İoannina, Preveze ve Hegumenitsa illerinden (nomos) meydana gelir. Doğusunda Pindos yükselir, güneyde Arta körfeziyle sınırlı olan Epir, yüzey şekillerinin de çok girintili çıkıntılı olmasından ötürü bölge dışıyle çok güç ilişki kurar: kuzeybatı - güneybatı ve kuzey - güney doğrultusunda uzanan büyük kalkerli kümbetler dizisi 2 000 m yükseltiye ulaşır (*Tomaros*'da 1974 m) ve batıya doğru büyük sarp yamaçları vardır; bu kümbetler yumuşak kayaçlardan (fliş) oluşmuş veya yeni tortullarla dolmuş senklinal çöküntüleriyle birbirinden ayrılır. Başlıca ovaları Arta körfezine açılanlar ve İoannina'yı (Yanya) çevreleyen polje meydana getirir. Burada nispeten yağışlı olan akdeniz iklimi, tarıma oldukça elverişli şartlar sağlar. Çöküntülerde toplanan tarımın başlıca özelliği, köylülerin beslenmesinde büyük rol oynayan mısır ekiminin ağır basmasıdır. Ama Epir'in büyük kısmı, geleneksel yaylaya çıkma yoluyle hayvancılık yapılan dağlık kütleler üzerinde uzanır ve bölgenin değerlendirilmesine henüz çok az kesimde girişilmiştir.

● *Tarih.* Dağlık ve koruluk bir bölge olan Epir Eskiçağda genellikle Yunanistan'ın dışında sayılırdı (ülkenin geri kalan kısmından, Pindos dağıyle ayrılıyordu), bununla

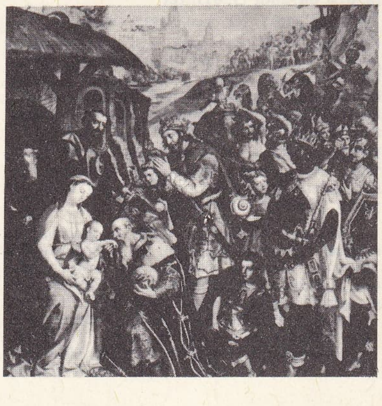

Epiphaneia
«Büyücülerin
Tapınması»
Botticelli'nin
eseri
Floransa

«Epiphaneia»
Martin
de Vos'un
eseri
Güzel Sanatlar
müzesi,
Valencia

Foto. MEYDAN; D'Heilly-Multiphoto, Vincent (LAROUSSE)

birlikte bölgede Helenler yaşardı. Akınları sırasında bölgeyi baştanbaşa aşıp geçen Dorlar, Helenleri kovdular ve Epir'in ilk halkını Elis'e yerleşmek üzere güneye doğru kaçmak veya ulaşılması en güç kısımlara çekilmek zorunda bıraktılar.

Bölgede Zeus kültü Helenlerden sonra da yaşadı; Homeros zamanından itibaren Yunanlılar Dodone'deki Zeus kâhininden öğüt almağa gelirlerdi. Thesprotos'lar ve Khaonia'lılar birbiri ardına yönetimini ele geçirdikleri bölgede daha sonra Molossos'lar yunan medeniyetini soktular (M.Ö. V. yy.) ve başkenti Phoinike olan güçlü bir hanedan kurdular; en büyük kralları Pyrrhos II (318'e doğr. - 272). Makedonya'ya, sonra Güney İtalya ve Sicilya'ya girdi. Sicilya'da Romalılarla çarpıştı. Ama Pyrrhos II'nin oğlu ve vârisi İskender'in (272-260) ölümünden sonra krallık çöktü. Aiakios'un sülâlesinden gelenlerin son temsilcisi Deidameia'nın öldürülmesi ve yerine üç generalin ülkeyi ortaklaşa yönettikleri bir rejim kuruldu. Makedonya'nın müttefiki olan İllyria kralı Agron, bu durumun yolaçtığı anarşiden yararlanarak bölgeyi istilâ etti. M.Ö. III. yy. sonunda Epir, Roma ile makedonyalı Philippos II arasında Phoinike barışının imzalanmasında (M.Ö. 205) aracılık yaparak önemini muhafaza etti. İkinci Makedonya savaşı (197) sırasında Philippos V'e karşı Romalılarla ittifak yaparak koruduğu bağımsızlığını, Perslerin tarafını tutunca (170) kaybetti (M.Ö. 168); Paulus Aemilius ülkeyi yakıp yıktı (150 000 epirli köle olarak satıldı) ve Epir sonunda Andriskos'un isyanını desteklediği için İllyria ve Makedonya ile birlikte bir preator tarafından yönetilen tek bir eyalet haline getirildi: preator bölgede barışı sağladı; barış sembolü olarak yapılan Egnatia yolu, Epir'e kuzeyden varışı kolaylaştırdı. Augustus'un ölümünde bağlandığı Akhaia tarafından ilhak edilen Epir, M.S. II.yy.da imparatorluk eyaleti oldu; III. yy. sonunda Moesia piskoposluğu çerçevesi içinde iki il meydana getiriyordu. Aslında bir daha kalkınmadı. Bizans'ın hâkimiyetini kabul etti; XIII.yy. da Etolya ve Akarnania ile birleştirilerek, Komnenos ailesine verilen Epir despotluğunu meydana getirdi.

1430'da Yanya despotu Carlo II Tocco, amcazadesi Carlo I'in çocukları ile mücadelesi sırasında Sultan Murad II'ye Yanya kalesini teslim ederek Osmanlı hizmetine girdi. Kendisine Arta merkez olmak üzere Karlıili (Carlo ili) tımarı verildi. 1463'te Mahmud Paşanın Karlıili'ndeki 6 kaleyi ele geçirmesiyle Epir'in tamamı Osmanlı hâkimiyetine girdi. 1479'da Gedik Ahmed Paşa, Zanta, Kefalonya, Ayamavra adalarını Karlıili topraklarıyle birleştirerek bir derya beyliği meydana getirdi. Böylece Epir, biri Rumeli beylerbeyliğine, öteki kaptanıderyalığa bağlı Yanya ve Karlıili sancakları şeklinde yönetilmeğe başladı. 1499'da Naupaktos ile Dyrrakhion'un alınması, kıta Yunanistanında Osmanlı hâkimiyetini tamamladı; bu arada yapılan anlaşmaya göre Preveze ve Kefalonya Venediklilere bırakıldı. XV. yy. sonlarından Pindos Blakhos ve 1518'de Kheirmarralılar kendi istekleriyle ve şartlı olarak türk hâkimiyetini kabul ettiler. Aynı yıl, Akrokeuranion halkı silâh taşıma izni ve vergi vermemek şartı ile hâkimiyet altına girdi. XVI. yy. başlarında bütün Epir, ya doğrudan doğruya Osmanlı hâkimiyetine girdi yahut vergiye bağlanan tabi bölge haline geldi. Kanunî devrinde Epir, Venediklilerin kışkırtmasıyle Osmanlı devletine başkaldırdı fakat Kanunî'nin Korfu seferi sırasında ayaklanma bastırıldı (1536). Vergi ve asker vermemek için isyan eden Arnavutların ayaklanması da İstanbul'dan gelen ordu tarafından bastırıldı (1565). Epir'i almak üzere bir köprübaşı elde etmek için Venedikliler Sopoton kalesini ele geçirdi (1570); fakat kuşatılan Margarition'un alınamaması, Yunanlıların Venedik cumhuriyetini desteklememesi, tasarının gerçekleştirilmesini önledi. Sopoton, Ali Paşa tarafından geri alındı. Epir ve Akarnania'da Venedik hâkimiyetine girmek için çıkarılan isyanlar 1585'te tamamen bastırıldı.

XVII.yy.da Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın sadrazamlığı sırasında Karlıili sancağının kaptanıderyalığa bağlı olmaktan çıkarılarak muhassıllık haline getirilmesi, Yunan denizinde kuvvetli bir savunma üssünden yoksun kalınmasına yolaçtı. Bununla birlikte Eğriboz muhafızlığına tayin edilen vezirlere verilen sancak, donanma hizmetinde de kullanıldı. XVII.yy. başında Trikke piskoposunun başlattığı «Dionysios skylosophos» isyan hareketi bastırıldıktan sonra isyana katılan Yanya'ya anlaşmayle verilmiş haklar geri alındı. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir kısım Epirliler mülkiyet haklarını korumak için müslüman oldular. 1684'te meydana gelen ve bastırılan isyandan sonra Venedikliler Kannina ve Aulon kalelerini kuşattı (1690); epir çetecileri Venediklileri destekleyen ayaklanmalara giriştiler (1696). Karlofça antlaşmasıyle Venedikliler ve Türkler arasında barış imzalandı, Epir'de sükûnet hâkim oldu (1699). Bu dönemde ticaret ve kültür hayatı gelişti. 1716'da Preveze, Venediklilerin eline geç-

EPİR kıyısında Parga şehri

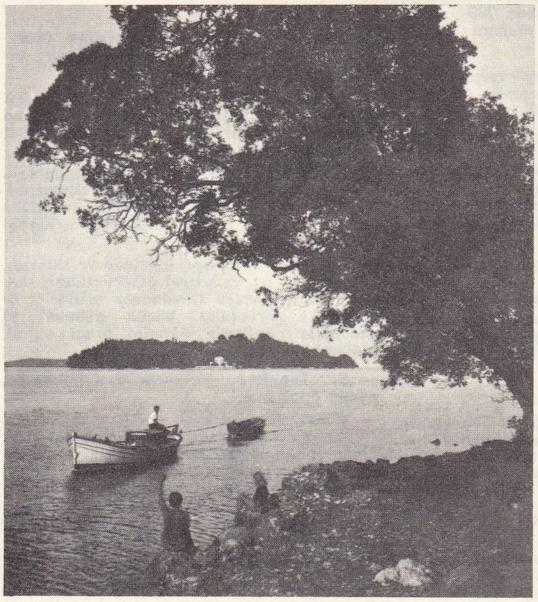

solda, Madouri adası; sağda, Aoosen kıyısında eski bir köprü

Foto. MEYDAN

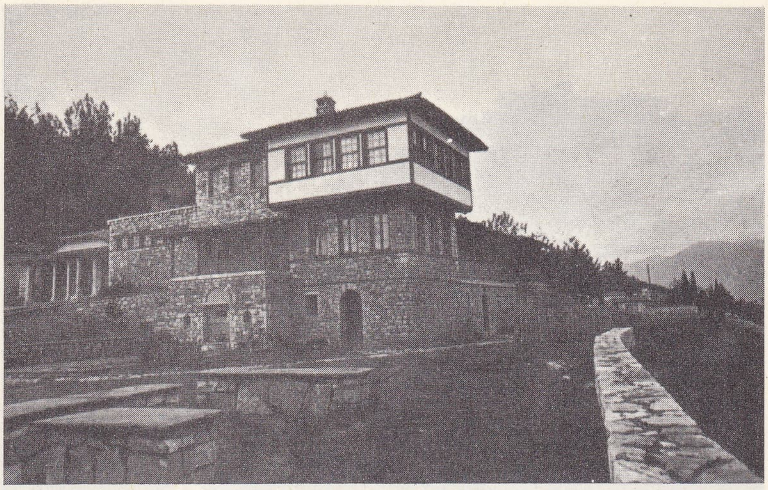

Janina'da sayfiye evi

ti; Pasarofça antlaşmasıyle Narda körfezi Venediklilere verildi. Bunun üzerine Karlıili sancağı kaldırıldı, geri kalan toprakların geliri Yanya sancakbeylerine bırakıldı. 1731 Yılına doğru Rusların Epirlileri ayaklanmağa teşvik etmeleri yüzünden daha önce verilen silâh taşıma hakkı geri alındı. 1732'de Suli ve Margarition halkı başarısızlıkla sonuçlanan bir ayaklanmaya girişti.

1786'da bölgeye Tepedelenli Ali Paşa hâkim oldu. 1800'de yunan adalarına yerleşmiş bulunan Fransızların uzaklaştırılmaları için rus ve osmanlı donanmalarının girişikleri harekât sırasında Preveze ile birlikte Karlıili de ele geçirildi ve sancak halinde idarî teşkilâta bağlandı. Yunanistan 1829'da bağımsızlık kazandıktan sonra Epir'i ele geçirmek için çeşitli hareketlere girişti.

1851'de Cavellas'ın yönettiği ayaklanma, osmanlı ordusu tarafından bastırıldı. 1854'te Radovitsion'da başlayan isyan Curmerkon, Lakka - Sulion'a yayıldı. Pente Pigadia ve Luros'ta iki savaşın kaybedilmesi Türklerin Güney Apir'den çekilmelerine yolaçtı. 1877 Türk-Rus savaşı sırasında Epir yeniden ayaklandı. Ertesi yıl Berlin kongresinde Tesalya ve Thymias'a kadar olan Epir bölgesi Yunanistan'a bırakıldı. 1881'de İstanbul'da toplanan konferansta Yunanistan sınırları Arakthos'a kadar genişletildi. 1912-1913 Balkan savaşlarında Epir cephesi birlikleri Preveze, Philippias, Pente Pigadia'yı, daha sonra da Yanya'yı ele geçirdi. Savaşın bitmesinden sonra İtalya ve Avusturya'nın isteği üzerine Kuzey Epir'in kurtarılan birçok bölgesi yeni kurulan Arnavutluk devletine verildi. Bunun üzerine bu bölgedeki yunanlılar ayaklandı (1914). Kerkyra protokolu ile Kuzey Epir yunan bölgesi ilân edildi, fakat bazı haklarla bölge yeniden Arnavutluk'a bağlandı. (ML)

Parga

EPİR despotluğu, Bizans'a bağlı devlet, 1205'te Mikhael I Angelos Kommenos tarafından kuruldu. Başkenti *Arta.* XIV. yy. da (1318) Sırbistan ile Arnavutluk arasında bölüşülerek ortadan kalktı. Bk. ANGELOS. (L)

EPİROGENEZ i. (yun. *epeiros,* yükselmiş toprak ve *gennan,* meydana getirmek > fr. *épirogenèse*'den). Jeoloji ölçeğine uygun, yerkabuğunun oldukça geniş bir kesimini etkileyen ve yükselmesine veya alçalmasına yolaçan geniş kavisli hareket.

— ANSİKL. *Epirogenez*'in oluşturduğu eğimler hafiftir: orogenezden meydana gelenlerin 10-70° olmasına karşılık epirogenezinkiler 1-2°'yi geçmez. Alsace ovasının çökmesi ve Vosges dağlarıyle Karaorman'ın yükselmesi bir epirogenez örneği gösterir. Epirogenezde *izostatik denge* bozulmaz, bozulsa da yeniden kurulur. Böylece, aşınmaya uğrayan dağlar yükten kurtulur: Arşimet kanununa göre sima'nın dağ köklerini etkileyen yan basıncı dağları yükseltir. Pliyosende, Alpler ile Pirenelerin bir bütün halinde yükseldiği sanılır. Ama günümüzde gözlenmesi en kolay örnek buzul örtüsünün ergimesidir. Dördüncü zamanda ağır buzul örtüsünden kurtulan İskandinavya yavaş yavaş yükselir. Bu ülkede 200 m'den fazla yükseltilerde eski plajlara rastlanmaktadır. (L)

EPİROGENİK sıf. (fr. *épirogénique*'ten). Epirogenezle ilgili. ‖ *Epirogenik hareket,* yerkabuğunun düşey hareketi. (L)

EPİSCENİUM i. (yun. *epi,* üzerinde ve *skênê,* sahne > *episkênion*'dan lat. k.). Eski tiyatrolarda sahne duvarını çepeçevre kuşatan dehliz veya sıra sütunlar. (Bazen renkli bir dekor biçiminde, bazen de mizansen için gerekli araç gereçlerin konulduğu bir yerdi.) [L]

EPİSCİA i. Tüylü ot; bazıları sürüngen gövdelidir; çiçekleri ortak bir sap üzerinde yarı ayrı veya bileşik olur; beyaz veya erguvanî renktedir. (Episciaların bazıları limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Tropik Amerika'da otuz kadar türü vardır. *Gesneriaceae* familyasından.) [L]

EPİSCOPİUS. Bk. BISCHOFF.

EPİSEM i. (fr. *épisème*). Müz. IX. yy. dan itibaren Sankt-Gallen elyazmalarında bazı notaların ses perdelerini, vurgularını, ritmini belirtmek için bazı nomalara eklenen çizgiler. (L)

EPİSİKL i. (fr. *épicycle*). Astron. Bk. İLMEK.

EPİSİKLOİT i. (fr. *épicycloïde*'den). Mat. Sabit bir eğri üzerinde kaymadan yuvarlanan hareketli bir eğriye bağlı bir noktanın çizdiği eğri. Bk. YUVARLAYAN veya TABAN, YUVARLANAN.

— ANSİKL. *Episikloitler* ikiye ayrılır: *düzlem episikloit* ve *küresel episikloit.*

● *Düzlem episikloit.* Daha özel anlamda, sabit bir daire üzerinde kaymadan yuvarlanan hareketli bir daireye bağlı bir noktanın çizdiği eğriye *episikloit* denir. Hattâ çoğu zaman daha da özelleştirerek, doğurucu noktanın hareketli dairenin çemberine ait olduğu varsayılır. Bu çeşit episikloitler de yine ikiye ayrılır: hareketli daire sabit dairenin dışında veya sabit daire hareketli dairenin içinde ise meydana gelen eğriye *episikloit* denir; hareketli daire sabit dairenin içinde ise eğriye *hiposikloit* adı verilir.

Koordinat eksenleri olarak, sabit dairenin iki çapı alınır ve kayan dairenin hareketli noktasının belirli bir anda bulunduğu, sabit daire üzerindeki bir A noktasından geçen eksen *x*'ler ekseni olarak kabul edilirse, R ve *r* iki dairenin yarıçapları olduğuna göre ve merkezi o′ noktasında bulunan hareketli daire COA = ω açısı ile belirlendiğine göre, episikloitin bir N noktasının koordinatları

$$x = \left(R + r\right)\cos\omega - r\cos\left(\frac{R + r}{r}\right)\omega$$

$$y = \left(R + r\right)\sin\omega - r\sin\left(\frac{R + r}{r}\right)\omega$$

denklemleriyle verilir. Hiposikloit denklemleri için *r* yerine —*r* almak gerekir. ***Bir episikloit, sabit bir daire üzerinde kaymadan yuvarlanan bir dairenin çapının zarfıdır; episikloitin açılımı buna benzer bir başka episikloittir.***

Sabit çemberin içindeki hareketli çemberin yarıçapı sabit çemberinkinin yarısına eşitse, hareketli çemberin bir noktasının çizdiği hiposikloit, sabit çemberin bir çapından başka bir şey değildir. Özel episikloitler arasında ayrıca şunlar sayılabilir: sikloit (bu durumda R = ∞'dur ve sabit çember bir doğru halini alır); *Pascal salyangozu* bu durumda *r* = R'dir v.b.

$r = \frac{R}{3}$ ise, buna tekabül eden hiposikloitin sabit çember üzerinde üç dönüm noktası vardır: buna, *Cremona hiposikloit*'i denir. $r = \frac{R}{4}$ ise, dört dönümlü hiposikloit veya astroit (yıldız eğrisi) elde edilir.

● *Küresel episikloit.* Küresel bir episikloit, bir kürenin bir çemberi üzerinde kaymadan yuvarlanan başka bir küçük çemberinin bir noktasının çizdiği bir eğridir. Bu episikloitler, bazı konik dişlilerde diş profilini çizmekte kullanılır. (L)

EPİSİNUS i. Sarı veya esmerimsi örümcek; karın kısmı arkaya doğru eğiktir; genellikle ağının dışında bulunur.

— ANSİKL. *Episinus*'un türü azsa da bunlar dünyanın her tarafında yaygındır; *Episinus truncatus*'e Cezayir'den Orta Asya'ya kadar bütün ülkelerde rastlanır. (L)

EPİSKLERİT i. (fr. *épisclérite*). Oftalmoloji. Göz akı, göz sert tabakasını çevreleyen dokuların yangısı. (Episklerit, skleritten daha sık görülür, her iki durumda beliren karakterler çok benzeşir.) [L]

EPİSKOP i. (yun. *epi,* üzerinde ve *skopein,* görmek'ten fr. *épiscope*). Görüntüleri yansıma yoluyle veren (saydamsız maddeler üzerindeki görüntüler, küçük cisimler) ve genellikle okullarda öğretim aracı olarak kullanılan cihaz.

— Sil. Tanklarda gözetleme için kullanılan aynalı optik âlet.

— ANSİKL. Sil. En basit *episkop,* aralarında 45°'lik bir açı bulunan ve biri nişan deliğinin önüne, diğeri de daha aşağıya yerleştirilmiş iki aynadan meydana gelir. Böylece gözün nişan deliğinin önünde bulunması önlenmiş olur. 1939'da fransız tanklarında, nişan deliğinin daha küçük olması sağlayan silindir biçiminde aynalar kullanılıyordu. İstihkâmlarda da kullanılan, ama çarpmalarda çabuk kırılan bu episkoplar, daha sonra, prizmalı periskoplarla değiştirildi. (L)

Foto. MEYDAN

EPİSKOPALİZM i. (fr. *épiscopalisme*). Piskoposlar topluluğunun papalıktan üstün olduğunu ileri süren kuram. (Ortaçağda tutulan bu kuram, XI., XII., XIII. yy. larda, özellikle Avignon papalığı döneminde, papalığın gittikçe artan merkezci otoritesine karşı bir tepki niteliği gösterdi. Papaya karşı krallığın üstünlüğünü sağlamak isteyen gallikanlar ve Jansenius'cular tarafından benimsendi. Vatikan konsili [1870], papanın yanılmazlığını ilân ederek bu nazariyeye yeni bir anlam verdi.) [L]

EPİSKOPİO, Lefkoşe'nin dağlık bölgesinde köy. Komşu Peras ve Politikon köyleri civarındaki eski Tamassos şehrinin yerindedir; 241 nüf. (L)

EPİSKOPOS i. (yun. *epi*, üzerinde ve *skopein*, incelemek'ten). Esk. yun. Atina'nın kendisine bağımlı şehirlere bu şehirleri denetlemek, buralarda adalet dağıtmak ve hâkimiyet otoritesini temsil etmek üzere gönderdiği olağanüstü yetkili yüksek görevli. (Bunlar atina emperyalizminin araçlarıydı ve çok zaman da atina birliğinden olan şehirlerin muhtariyetine zararları dokundu.) [L]

Episodes, M. Graham ve G. Balanchine'in iki bölümlü balesi. Müziği A. Webern'in, dekorlar David Hays'in, kostümler Karinska'nındır. 1959'da Newyork'ta *Newyork City Ballet* ve M. Graham'ın topluluğu tarafından oynandı. (L)

EPİSPADİAS i. (yun. *epi*, üzerinde ve *span*, dışa çekme'den). Siyekte görülen yapı bozukluğu. (Kanal burada kamışın üst yüzüne açılır. Az görülen bu hastalık sidik tutmamaya sebep olur. Tedavisi cerrahîdir.) [L]

EPİSPORA i. (fr. *épispore*). Bot. Egzospora ile eşanlamlı. (L)

EPİSTATEİA i. (yun. k.). Esk. Yun. Epistates'lik görevi. ‖ Aynaroz'un büyük manastırlarına bağlı küçük yunan manastırlarında yönetimle görevli kurul. (L)

EPİSTATES i. («görevli» anlamında yun. k.). Çeşitli siyasî ve teknik görevlilerin unvanı.

— ANSİKL. Atina'da bayındırlık görevlilerine, oyun idarecilerine, tapınak mutemetlerine v.b. *epistates* adı verilirdi. Kelime tek başına kullanıldığı zaman, genel olarak, V. yy.da *prytaneis*'lerin, IV. yy.da da *proedros*'ların başkanı demekti. Epistates kurayle her gün seçilir ve yirmi dört saat iş başında kalırdı. Devletin mühür, arşiv ve hazinesinden sorumluydu. Oturum olduğu günler, *bule*'nin ve *ekklesia*'nın başkanlığını yapardı. IV. yy. da ekklesia başkanlığı unvanını kaybetti. Bundan sonra artık, kurayle, dokuz proedros'un ve meclis başkanlarının adlarını çekmekle görevli oldu. (L)

EPİSTAZİ i. (yun. *epistasis*, baskın olma'dan fr. *épistasie;* W. Bateson tarafından kullanılan k.). Genet. Bir genin allel olmayan diğer genlere baskın olması.

— ANSİKL. Başat bir gen, allel olmayan diğer genlerin etkisini yok ederek bunların, kalıtsal bir karakterin meydana gelmesinde rol oynamasını önler. Meselâ memelilerde, albinoluk geni başat olduğundan akçınlık diğer renk yapıcı genlerin etkinliğini bastırır, bütün renk oluşumlarını önler. (L)

EPİSTEMOLOJİ i. (fr. *épistémologie*). Bk. BİLGİKURAMI.

EPİSTEPHİUM i. Güney Amerika orkidesi. (Epistephium'larda, taç yumurtalığın tepesiyle birlikte devam eder. Bu şekle yalnız bu cinste rastlanır. *Epistephium Williamsii* çok renkli büyük çiçekleri için yetiştirilir.) [L]

EPİSTERNUM i. (yun. *epi*, üstünde ve *sternum*, göğüs kemiği'nden). Böceklerde göğsün yan parçası. (Episternum'lar, göğüs bölütlerinin her birinde sternit ile *epimeron* [kalçaüstü] arasında bulunur. Özellikle orta göğüsle arka göğüs üzerinde iyice belirgindir.) [L]

EPİSTİL i. (lat. *epistylium;* yun. *epistylion*'dan fr. *épistyle*). Yunan mimarîsinde saçağın doğrudan doğruya sütunların üstüne oturan bölümü. *Eşanl.* BAŞTABAN. (L)

EPİSTİLBİT i. (fr. *épistilbite*). Miner. Heulandit'e benzeyen, temel maddesi kalsiyum, potasyum ve sodyum olan zeolit. (L)

Epistolae (*Manzum Mektuplar*), Horatius'un eseri. Yirmi tanedir. Genellikle *Ars Poetica* (Şiir Sanatı) başlığı altında yayımlanan *Pison'lara Mektup* da bunlardan biridir. Bunların *Yergiler*'den farkı, mektup biçiminde yazılmış olmalarıdır. İlk yirmisi M.Ö. 30-20, son üçü 20-8 yılları arasında yazılmış olan *Yergiler*'den sonra kaleme alınmışlardır. Hepsinde de samimî bir sohbet havası görülür. Bu mektuplarda katı yergici Horatius'un yerini, alaycı olmakla birlikte filozofca bir hoşgörü taşıyan ahlâkçı Horatius almıştır. Horatius, *Epistolae*'de stoacılar'dan ve epikuros'çulardan yararlanmıştır. Onun iç savaşlardan sonra aşılamak istediği pratik ahlâk anlayışı, tutkuları ve hayatı ölçülü ve ahenkli kılmayı amaçlar. Bu, büyük erdemleri örnermeye kalkışmayan, ama erdemsizliklere de yer vermeyen yumuşak bir ahlâk anlayışıdır. Edebî yazılarında, özellikle II. kitap ve *Ars Poetica*'da, Yunanlıların yetkinliğini över; ayrıca şiirin, bir ilham ürünü olmasını ve şiir heveslilerinin elinde kalmamasını ister. Horatius'un şaheseri olan *Epistolae*'de, konuşmalar, hitaplar, vecizeler, alaylar, yüreklendirici sözler birbirini izler. (L)

Epistolae Obscuroum Virorum (*Bilinmeyen Kişilerin Mektupları*), yazarı bilinmeyen hiciv. 1515'te Reform'dan hemen önce Erfurt'ta yayımlandı. Bu eser iskolastikci filozofları, Ortaçağ ilâhiyatçılarının hoşgörüsüz tutumlarını ve manastır hayatının düzensizliklerini yerer. Yazarlarının, daha çok, Johannes Jager (Crotus Rubianus) ve Ulrich von Hutten olduğu sanılmaktadır. Bozuk bir latinceyle kaleme alınmış ve yalanla dolu bir eserdir; liberal ve hümanist tutumlu Reuchlin'in belli başlı rakiplerine karşı yazıldığı sanılır. (L)

EPİSTOLİT i. (fr. *épistolite*). Miner. Tabiî ve karmaşık silikoniyobat. (L)

EPİSTOMA i. (yun. *epi*, üstünde ve *stoma*, ağız'dan). Böceklerde üst dudakla alın arasında bulunan bölge. (Yosunhayvanlarında ağzın üstünde bulunan hareketli dilciğe *epistoma* denir.) [L]

EPİSTRATEGİA i. Esk. Rom. Roma devrinde Mısır'da yönetim bölümü. (Üç epistrategia vardı: Teb, Delta, Heptanomis epistrategialari.) [L]

EPİSTRATEGOS i. (yun. *epi*, üstünde ve *stratêgos*, general'den). Esk. Mıs. Her *epistrategia*'nın başında bulunan bir çeşit genel valinin unvanı. (L)

EPİSTYLİS i. Tümkirpikli birhücreli hayvan; boyu 4 mm'yi bulan ağaç görünüşünde çok güzel koloniler meydana getirir. (Denizde ve bazen tatlı sularda yaşar. *Vorticellidae* familyasından.) [L]

EPİSYLLOGİSMOS i. Bk. ASTASIM.

EPİTAGMA i. (yun. *epi*, üstünde ve *tassein*, sıralamak'tan). Esk. Yun. Helenistik çağda yunan ordularında yedek birlik. (L)

EPİTAKSİ i. (fr. *épitaxie*). Değişik madde billûrlarının, bu iki maddenin ortak yüzündeki atom düzeninin yakın benzerliği sebebiyle birbirlerine doğru dönmesi.

— Elektron. Bir germanyum veya silisyum billûruna yabancı maddeler katma yöntemi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Epitaksi*, kullanılmak istenilen yarı iletkeni yüksek sıcaklıkta ısıtmağa ve üzerinden iyot buharı geçirmeğe dayanan bir usuldür. Germanyum veya silisyum iyodür yüklenen iyot buharı, billûr ağının en soğuk bölgesine doğru yönelir. Böylece saf olmayan çeşitli madde tabakaları üst üste yığılır. Bu usulle, çok gelişmiş tipte transistörler yapılabilir. (L)

EPİTALAM i. (yun. *epithalamion*, gerdek şarkısı'ndan fr. *épithalame*). Lirik şiir; önceleri, gelin ve güveyi övmek üzere yazılır ve düğün sırasında ezgiyle söylenirdi: *Catullus, Thetis ile Peleus'un epitalamını yazdı.*

— G. Santl. Manzum epitalamlara konulan alegorik gravürler: *Bernard Picart'ın epitalamları.*

— ANSİKL. Ed. *Epitalam*, ilk ortaya çıktığı zamanlarda evlenme törenlerinde söylenen şarkılardı; Yunan Eskiçağının *hymnos*'ları veya Eski Roma'nın hayli açık saçık *fescennin*'leri bu türdendir. Lirik şiir bu temayı çok erken benimsedi. Eski Yunan'da önceleri VI. yy. lirik şairleri tarafından (Sapho, Pindaros, Anakreon) kullanılan bu tür, lirizme sevimli bir destan çeşnisi katılmak suretiyle mitolojik oluntularla süslendi (Thekritos: *Menelaos ile Helene'nin epitalam*'ı). Roma'da Catullus, bazı eserlerinde, yunan örneklerinin zarif bir taklidini yarattı (*Thetis ile Peleus'un düğünleri* v.b.); buna karşılık Statius veya Ausonius'da hayal gücü daha kısırdır; özentiye daha çok yer verilmiştir: latin geleneği, Claudianus'un yazdığı *İmparator Honorius'un epitalamı*'nda görüleceği gibi, çoğunlukla övgüye *fescennin*'lerin açık ifadesini katar. Sonunda bu tür bilgiçce mitoloji katkıları yüzünden ağırlaştı (Sidonius Apollinaris). [L]

EPİTEKA i. (yun. *epi*, üzerinde ve *thêkê*, kın'dan). Bazı polip öbeklerinin derisinden çıkan ve çanağın yüzeyinde biriken kalker salgısı. (Daima septlerden ayrı bulunur.) [L]

EPİTELYOMA i. (fr. *épithélioma*). Epitelyum kökenli kanser. Bk. KANSER.

— Veter. Kümes hayvanlarının bulaşıcı epitelyoması. Bk. *Kuş* ÇİÇEĞİ.

EPİTELYUM i. (yun. *epi*, üzerinde ve *thêlê*, meme başı'ndan). Histol. Bir veya birkaç kat halinde vücudun bütün dış (epidermis) ve iç (mukozalar) yüzeylerini kaplayan doku.

— ANSİKL. *Epitelyum*, yassı veya silindir şeklinde hücrelerden yapılıdır, bazen tek katlı (*basit epitelyum*) bazen çok katlı (*yığma epitelyum*) hücrelerden meydana gelir. Epitelyumun çeşitli değişikliklere uğramasıyle birtakım girintiler ortaya çıkar, bunlar da beze dokusunu, kılları, tüyleri, tırnakları hattâ diş minesini meydana getiren soğancıklar haline girer.

Epitelyum, dışta olduğu zaman tam bir savunma dokusudur, içte olduğu zaman da iç ortama sıvıların (bağırsak villusları) gazların (akciğer kesecikleri) geçmesine yarayarak emici bir karakter taşır (emme, solunum). Bezler haline geçtiğinde, dışa atılan maddeler (yağlar, ter, göz yaşı) meydana getirir veya besinlerin değişimine yarayacak olan birtakım maddeleri sindirim kanalına döker (tükürük, mide suyuğu, pankreas ve bağırsak suyuklar v.b.) ve nihayet kan dolaşımına, organizmanın her birinin kendine öz şekilde kullandığı bazı maddeleri atar (iç salgılar).

Epityelyum dokusunun kendine has ne damarı ne siniri vardır, altındaki dokulardaki kan veya lenf damarlarının sızdırdığı plazma veya lenfle beslenir.

Çeşitli etkenler altında epitelyumun hipertrofisi (sürekli dalamalar, yakıcı maddeler, nedbeler, parazitler), papillom ve kondilom adını alan selim (iyi tabiatlı) tümörlere veya *epitelyoma* denen habis (kötü tabiatlı) tümörlere yolaçabilir.

Çok sayıda hayvanda (insanda gırtlakta) epitelyum yüzeyi titreşimli kıllarla kaplıdır. Böceklerde bu gibi kılların bulunmaması, bunların en kesin karakter özelliğidir.

◆ **Epitelyumlaşma** i. Epitel dokusunun oluşumu ve özellikle yaraların nedbeleşmesi sırasında katılgan dokunun bir epitel tabakası ile örtülmesi.

◆ **Epitelyumsu** sıf. Tüberküllerin orta bölgelerinde olduğu gibi, bazı patolojik oluşumlarda rastlanan hücrelere denir. (Görünüşlerinde sahici epitelyum hücrelerine çok yaklaşık iseler de katılgan doku kökenlidirler.) [L]

EPİTEM i. (yun. *epithêma*'dan fr. *épithème*). Kurşun sabunu, yağlı madde ve reçine taşımayan, yumuşak kıvamlı yakı. ‖ Böyle bir yakı ile hazırlanmış olan aşı. (L)

EPİTEMA i. (yun. *epithema*). Bot. Sulu bir gözeneğin altındaki ince bir damarın ucunu örten, ince çeperli, çok yüzlü renksiz küçük hücreler topluluğu. (L)

EPİTERMAL sıf. (fr. *épithermal*). Jeol. *Epitermal damar*, dolgusu sığ yerde ve orta sıcaklıkta oluşan damar.

— ANSİKL. *Epitermal damarlara*, faaliyet halindeki nispeten genç volkanik bölgelerde rastlanır; mineralleşmeden sonra aşınma buralarda kalın bir toprak tabakasını etkileyemez. Epitermal damarların biçimleri, kırıkların yüzeye yakın olması sebebiyle düzgün değildir; damarların yapısı çoğunlukla köşeli çakıltaşlardan meydana gelir;

ayrıca kovuklar ve katı madenler de vardır. Oluşum sıcaklığı 50-200°C'tır. Minerallesme, kaplıca kaynaklarınınkine benzer: silis, kalsit, flüorin, baritin, bazen altın ile demir, civa ve antimuvan sülfürleri. Colorado'daki Cripple Creek'teki altın filizleri, miyosen devrine ait geniş bir volkan bacasında yer alan bu tür birçok damardan oluşmuştur. (L)

EPİTERMİK sıf. (fr. *épithermique*). Nükl. Enerjileri, termik nötronların enerjisinden (0,025 eV) az olmamak şartıyle, 100 elektron -volt'un altına düşürülen yavaşlatılmış nötronlar için kullanılır. (L)

EPİTEZ i. (fr. *épithèse*). Leng. Bir kelimenin son hecesine o kelimenin etimolojisinde yer almayan bir fonemin katılması. (L)

EPİTHELİONEURA çoğl. i. İkincil ağızlılardan hayvan dalı; bunların hepsinde sinir sistemi epitelyum altındadır. (*Epithelioneura* üç şubeye ayrılır: derisidikenliler, *stomocorda* [bunlar da *pterobranchia* ve *eteropreusta* diye iki kısma ayrılır] ve *pogonohora*.) [L]

EPİTHERSES, iznikli dilbilimci (M. S. I. yy.). *Peri Lekseon Attikon Kai Komikon Kai Tragikon* (Attike Kelimeleri, Trajedi ve Komedi Yazarları Hakkında) adlı bir eseri vardır. (L)

EPİTOGİUM i. (yun. *epi*, üstünde ve lat. *toga*, romalı ihramı'ndan lat. k.). Eski romalıların toga üstüne giydikleri elbise. (L)

EPİTOK sıf. (yun. *epi*, üstünde ve *tokos*, doğurma'dan fr. *épitoque*). Biyol. Epitokiye ait. || *Epitok birey*, eşeysel bakımdan olgunlaşmış birey; başkalaşma geçirmiş olan normal birey gibidir. (*Nereyis*'lerde, epitok bireyler, özel bir tür sayılır: *heteronereis*). *Eşanl.* EPİGAM. (L)

EPİTOKİ i. (yun. *epi*, üstünde ve *tokos*, doğurma'dan, fr. *épitoquie*). Biyol. Deniz dibinde yaşayan halkalı solucanlar gibi bazı hayvanlarda, üreme sırasında ortaya çıkan değişikliklerin tümü. *Eşanl.* EPİGAMİ.

— ANSİKL. Bu hayvanlar, morfolojik bakımdan bir başkalaşma geçirir: gözler büyür, vücudun art yarısındaki parapodlar değişikliğe uğrar; lopları yapraksı bir görünüş alır; kılları daha da uzar ve çoğalır. Eşeysel ürünler, değişikliğe uğrayan bölütlerde gelişir. Bundan sonra, halkalı solucan deniz dibini terkederek yukarı doğru hızla yüzer. Döllenme yüzeyde olur. Bazı türlerde, epitok bireyler ikiye bölünür; değişikliğe uğrayan art kısım tek başına dipten yüzeye doğru yüzer. Bu olay, bir bölgedeki bütün hayvanlarda, ayın ritmine bağlı olarak, aynı anda oluşur.

Epitoki, hormon etmenlerine bağlıdır; deneyler, beynin epitokiyi ve erkek eşeysel hücrelerin gelişimini önleyen bir hormon salgıladığını ortaya koymuştur. Bu salgının en az olduğu anda epitokinin oluştuğu sanılmaktadır. (L)

EPİTOME i. (Yunancadan alınma lat. k.). Bir kitabın kısaltılmış biçimi ve özellikle kısa tarih kitabı.

— ANSİKL. Uzun tarih eserlerinin kısaltmalarına ilkçağ latin ülkelerinde bu ad verilirdi ve bunların en önemlisi de Titus-Livius'un bugün kaybolmuş olan *Epitome*'siydi. Bu kısaltmalar özellikle II. yy. dan itibaren çok görülmeğe başlandı. (Florus, Justinus, Aurelius v.b.) ve gerçek bir edebî tür haline geldi. (L)

Épîtres (*Manzum Mektuplar*), Boileau'nun eseri. *Satires* (Yergiler) gibi, latin şairi Horatius'tan ilham alınarak yazılmıştır. Hepsi on iki mektuptur. İlk dokuzu 1669 ile 1677 arasında yazıldı; son üçü ise 1695'ten kalmadır.

Boileau'nun Louis XIV'ü ve başarılarını övdüğü bu mısraların üslûbu da devrinin resmî lirizminden ayrılmaz. Bir ahlâkçı olmaya çalıştığı bazı parçalar ise belirli bir bayağılığa düşmekten kurtulamamıştır. Beğenilmeğe değer olan, şiir üstündeki fikirlerini açıkladığı mısralarıdır. (L)

EPİTROKOİT i. (fr. *épitrochoïde*'den). Mat. Bir çember üzerinde kaymadan yuvarlanan bir başka çemberi düzlemi üzerindeki bir noktanın çizdiği eğri. (Nokta, hareketli çemberin üzerindeyse özel olarak episikloit eğrisi elde edilir.) [L]

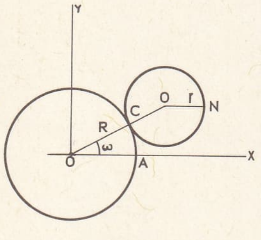

episikloit

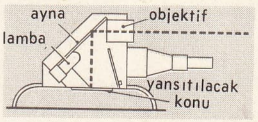

projeksiyon episkopu

EPİTROPOS i. (yun. k.). Esk. Yun. Reşit olmayan çocukların vasisi. || Kâhya. (Bir ilin, bir şehrin yöneticisi anlamına da gelen bu kelime helenistik devirde roma *procurator*'unun eşanlamlısı oldu.) [L]

EPİTÜBERKÜLOZ i. (yun. *epi*, üzerinde ve *tüberküloz*'dan). Pnömoloji. Bir tüberküloz odağının etrafında meydana gelen basit veya spesifik iltihap belirtisi. (L)

EPİZOANTUS i. (yun. *epi*, üzerinde, *zoon*, hayvan ve *anthos*, çiçek'ten). Bitki görünüşündeki hayvanlardan oluşan mercan kolonisi. Çeşitli şeylere, özellikle sünger, gorgon gibi hayvanların ve içinde pavuryaların yaşadığı karındanbacaklı yumuşakça kavkılarının üzerine tutunarak yaşar. (Denizde yaşayan bu hayvanlar yüzeyden 400 m'ye kadar derinliklerde bulunur.) [L]

EPİZOM i. (yun. *epi*, üzerinde ve *soma*, vücut'tan fr. *épisome*). Biyol. Bir hücreye girebilecek ve orada bir kromozomla gevşek bir bağ kurabilecek güçte kromozon parçası veya canlı cisimcik. (Epizom içeri girince hücrenin düzenli şekilde kendiliğinden çoğalmasına ve niteliklerinin değişmesine sebep olur. «Yüksek frekans» denen bakteri etmeni, sirkesineğinin karbon gazına duyarlığı, lizojen bakterilerin «bağlı virüs»ü, polyom virüsü ve diğer provirüsler epizomdur.) [L]

EPİZOOTİ i. (fr. *épizootie*). Bk. SALGIN.

EPİZOT veya **EPİZOD** i. (yun. *epeisodion*, ek'ten fr. *épisode*). Bir şiirde, romanda v.b. ana konuya bağlı ikinci dereceden olay.

— Müz. Bir füg'de bu müzik biçiminin kurallara en az bağlı kalan unsuru (*Eşanl.* DİVERTİMENTO). || *Teşm. yol.* Bir müzik bestesinde, temaları birbirinden ayıran serbest yazılmış bölümler.

— Res. Bir tablo'da, ana konuya doğrudan doğruya bağlı olmayan sahne.

— Yun. ed. Yunan trajedisinin unsurlarını meydana getiren diyaloglu bölümlerin herbiri. (Epizot'lar birbirlerinden koro şarkılarıyle ayrılır. Asıl epizottan önceki ilk diyaloglu bölüm prolog'tur [*prologos*]; koro sahneden çıktıktan sonraki son diyaloglu bölüme eksod [*eksodos*] denir. Bu epizotlar, modern tiyatrodaki perde bölümlerini hazırlamıştır.) [L]

EPİZYOTOMİ i. (yun. *epeision*, edep yeri ve *tomê*, kesme'den fr. *épisiotomie*). Bazı doğumlar sırasında cinsiyet organı ve apış arası kaslarını kesme ameliyatı.

— ANSİKL. *Epizyotomi*, cinsiyet organının ağzını genişletme imkânı verir. Bu ameliyat yapılmadığı takdirde apış arasında veya cinsiyet organında ortaya çıkan bozukluk, özellikle anus büzgenkasına kadar yayılabilir. Epizyotomi çoğu zaman cinsiyet organı kaslarına sağdan ve soldan kesme şeklinde uygulanır. (L)

EPOBELİA i. (yun. k.). Yun. huk. Atina'da bir davada, hâkim oylarının beşte birini elde edemeyen davacının dava konusu olan meblağın her drahmisi başına ödemek zorunda olduğu obolos tutarı. (Bu ceza, davaların çoğalmasını önlemek amacıyle konulmuştur.) [L]

EPODOS i. (yun. *epi*, üstünde ve *ode*, şarkı'dan). Esk. ed. Eşit olmayan iki mısradan meydana gelen lirik kıta. || Bu kıtalardan meydana gelen lirik eser. || Bir lirik koro eserinin üçüncü bölümü.

— ANSİKL. Kelimenin kaynak anlamında, bir şarkıya eklenmiş parça demek olan *epodos* sözü Yunanlılarda iki ayrı şiir biçimi için kullanılırdı. Bunlardan biri, altı *iambos*'luk mısralara genellikle daha kısa (dört *iambos*'luk) bir mısra ekleyerek elde edilen beyitlerdi. Arkhilokhos tarafından bulunmuş olan bu biçim, yergi şiirine uygundu. Horatius, ilk şiir derlemesinin başında bu biçimi kullandı. Derlemenin *Epodos'lar* adını almış olması da bundan dolayıdır. Öte yandan, koroların lirik eserlerinde ve trajedi korolarında da, epodos, ilk iki kıtaya eklenen (değişik ritimdeki) bir kıtaydı. (L)

Epodoslar (lat. *Epodon liber*), Horatius'un on yedi kısa şiirinden meydana gelen eseri. M.Ö. 41 - 30 yılları şiirlerinin çoğu iambos vezniyle yazılmıştır. *Epodoslar* birbirine tamamıyle karşıt iki toplum düzeninin özlemini dile getirir. Bir kısmı, cumhuriyetçi eğilimdedir: Brutus ile birlikte Philippoi'de yenilen Horatius, parasız pulsuz ve küskün bir halde Roma'ya döner. Onun için, o günlerde yazdığı küçük şiirler sert çıkışlar, sövüp saymalarla doludur. Diğer *epodoslar*, tam tersine Horatius'un yeni rejimle uzlaştığı, önceki cumhuriyetçi eğilimini affettirmek kaygısına düştüğü sıralarda yazılmıştır. Bunların çoğu Maecenas'a seslenmektedir. IX. Epodos'ta. Horatius, Actium zaferini dile getirir. Nihayet, birkaç yergi şiirinde, gençliğinin aşk serüvenlerini anlatır. Canidia'nın büyülerini anlatan V. Epodos, Horatius'ta eşine az rastlanır bir coşku ve hayal gücüyle doludur. (L)

EPOKHE i. («durdurma» anlamında yun. k.). Fels. Yunan şüpheci filozoflarına göre yargıda bulunmaktan kaçınma. (L)

EPOKSİ —. Kim. Bir molekülde epoksit grubunun bulunduğunu gösteren önek: *E-poksietan*. (L)

EPOKSİT i. (fr. *époxyde*'den). Kim. Bir zincirdeki iki karbon atomunun, zincir dışı bir oksijen atomu ile bağlantısından meydana gelen fonksiyon.

— ANSİKL. *Epoksit'ler*, oksijenle bağlanan karbon atomlarının birbirlerine göre yerleri bakımından şu gruplara ayrılır: α - *epoksitler* veya *etilen oksitler*, β - *epoksitler*, γ - *epoksitler* veya *tetrahidrofüranlar*, δ - *epoksitler* veya *tetrahidropiranlar*, ε - *epoksitler* v.b. Yalnız γ ve δ - epoksitler, tekabül ettikleri glikolün suyunu gidermekle elde edilebilir: bunlar, aşağı yukarı eteroksitlerin kimyasal eylemsizliğine sahiptir.

α-epiksitler özellikle kuru alkalilerin, α-glikol halohidrinlerine etkimesiyle elde edilir ve γ - epoksitlerin aksine, büyük bir aktiflik gösterir. Meselâ suyu, asitleri, amonyağı ve siyanhidrik asidi kolayca bağlayarak asitlik bileşikler verir. (L)

EPOMEO, İschia (İtalya) adasında volkanik dağ. Adanın en yüksek noktası (789 m). Tüflü kütlesi krater çerçevesinin kuzey kısmını meydana getirir. Sonuncusu 1302'de meydana gelen birçok püskürme ve meteor aşındırması güneye doğru her şeyi silip süpürmüştür. Kraterin merkezi yaklaşık olarak Fontana'dadır. (L)

EPOMOPHORUS i. Meyveyle beslenen büyük yarasa. Afrika'nın sıcak bölgelerinde yaşar. Küt burunlu başı at başına benzer. (Yarasagillerden.) [L]

EPONA (yun. *hippos* ve lat. *equus*, at'ın keltçe karşılığı *epos*'tan). Atların, atlıların ve taşıt araçlarının koruyucusu galya tanrıçası. Roma imparatorluğunun büyük bir kısmında hattâ Roma'da bile tapınılan tek kelt tanrısıdır. Kabartmalar ve galya-roma heykelciklerinde bir kısrağın üstünde oturmuş veya atgillerden beslediği bazı hayvanların arasında dolaşan yüzü tülle örtülü ve giyimli bir kadın biçiminde gösterilir. Yanında da bir tay veya köpek durur. Belki de son yolculukla ilgili ölümcül bir rolü vardı. Apuleius, *Altın Eşek*'te, resminin ahır duvarlarına çizilmiş olduğunu yazar. (L)

EPONİNA, galyalı kadın kahraman (öl. Roma M.S. 79). Civilis'in Romalılara karşı ayaklanmasına katılan, sonra da Langres yakınındaki bir mağarada saklanmak zorunda kalan Julius Sabinus'un karısı. Kocasının saklandığı yeri öğrenince sık sık oraya gitti ve mağarada iki ikiz dünyaya getirdi. Dokuz yıl sonra bu durum Vespasianus'a haber verildi. Vespasianus, Sabinus'u ölüme mahkûm etti. Eponina imparatora hakaret etti ve idam edildi. Çocukları kurtarıldı. (L)

EPONYMOS i. (yun. *epi*, üstünde ve *onoma*, ad'dan). Esk. Yun. Adını bir şeye veren. || *Eponymos kahraman*, bir sitenin, adını o siteye vermiş olan efsanevî nitelikte kurucusu. Bir ailenin, bir boyun veya hanedanının kökeni olarak gösterilen ve adını ondan alan kahraman. || *Eponymos arkhon*, adı kronolojik belirlemede kullanılan ve adını o yıla veren yıllık arkhon. (Bu kimse, Atina'da, Delphoi'de, Delos'ta Birinci Arkhon, Isparta'da, Ephoros'lar topluluğunun başkanı; Argosta, Hera rahibesi v.b. idi. Adı, «......'ın arkhonluğunda» tarzında bütün resmî belgelerde geçerdi. Bu çeşit bir tarih belirleme metodu Roma'da da vardı ve iki konsülün adları aynı anlamda uygulanırdı. (L)

EPOPE i. (fr. *épopée*). Bk. DESTAN.

EPOPEUS. Yun. mit. Sikyon'un efsanevî kralı. Poseidon ile Kanake'nin oğlu. Yanına sığınan Antiope ile evlendi. Ama Antio-

Desen. LAROUSSE

pe'nin amcası Lykos, Sikyon'u fethetti ve Epopeus'ü öldürttü. (L)

EPOPTEİA i. (yun. *epi*, üstünde ve *optomai*; görüyorum'dan). Esk. Yun. Sırlara erme, Eleusis sırlarına ermenin en yüksek derecesi. (22 boedromion gecesi [15 eylül - 15 ekim], bir yıl önce Eleusis sırlarına erenler için kutsal bir tören yapılır, Zeus ile Demeter'in evliliği temsil edilirdi. Töreni yöneten rahip buğday başağını, *epopteia* sırrının en yetkin sembolü olarak, orada bulunanlara gösterirdi.) [L]

Epoques de la Nature (LES) [*Tabiatın Devirleri*], Buffon'un kitabı (1749-1778). Buffon bu kitabında yer yuvarlağının dolanmasını anlatır ve bazıları Cuvier, hattâ çağdaş bilim tarafından da ele alınan cüretli varsayımlar öne sürer. Eksik olan kronolojisinin üzerinde durulmayacak olursa, kitapta, ateşten oluşma anlayışı ile tortu katmanlaşması ve çeşitli devirlerde hayat konularının açıklığı dikkate değer. (L)

EPOREDORİX, Aedui savaşçısı. M.Ö. 52'de Romalılara karşı ayaklanma sırasında kendini gösterdi. Alésia'da yakalandı. — Muhtemelen Eporedorix'in oğlu ve yine bir aedui savaşçısı olan bir başka *Eporedorix* de Sezar'ın hizmetinde bulundu, sonra ona ihanet etti, Noyon'u yağmaladı, Alésia'da sıkışmış olan Vercingétorix'in yardımına koştu ve son bozgundan sonra teslim oldu. (L)

EPP (Franz VON), alman generali (Münih 1868-ay. y. 1947). Bavyera ordusundan yetişmedir. Çin'de (1900), 1904'ten 1906'ya kadar Afrika'da ve Birinci Dünya savaşı sırasında da veliaht prens Ruprecht'in emrinde bulundu. 1918'de cepheden dönüşünde alman milisleriyle çatıştı, Ohrdruf'ta Ernst Röhm ile birlikte bir birlik kurdu ve 1919'da Bavyera başkentindeki ayaklanmayı ezdi. Hitler ile temasa geçti ve 1925'te Nazi partisine girerek 1928'de Reichstag'a milletvekili seçildi. 1933'te iktidarın Hitler tarafından alınmasından sonra, 1945'e kadar kalacak olduğu Bavyera komutanlığına atandı. Partinin sömürge sorunları uzmanı olan Von Epp ayrıca Hitler tarafından, 1941'de Berlin'de kurulmuş olan Sömürgeler bakanlığıyle de görevlendirilmişti. (L)

EPPİNG, İngiltere'de (Essex) şehir, Londra'nın kuzeydoğusunda, *Epping ormanı* kenarında; 10 000 nüf. (L)

EPPİNGER (Hans), avusturyalı hekim (Prag 1879-Viyana 1946). Freiburg, Köln ve Viyana'da profesörlük yaptı. Biyokimya ile ilgili deney ve bilgileri, iik defa klinik tedavisine uyguladı. Çiğ besinlerle beslenmenin ilmî açıdan geçerli bir tedavi yolu olduğunu ispatladı. Başlıca eserleri: *Vagatoni* (1910), *Pathologie des Ödeme* (Ödem Hastalıkları) [1917], *Kreislaufinsuffizez* (Kan Dolaşımı Yetersizliği) [1926].(L)

Epreuve d'Amour (L') [*Aşk Sınavı*], iki perdelik bale, müzik Mozart'ın, koreografi Fokin'in, kostümler A. Derain'indir. İlk olarak Monte Carlo operasında (1936) Monte Carlo Rus Baleleri topluluğu tarafından oynandı. İlk gösteride rol alanların başlıcaları V. Nemşinova, A. Yeglevski ve A. Obuhole idi. Mozart'ın kaybolduğu sanılan bu partisyonu (1791 tarihli) 1928'de Graz'da (Avusturya) bulunmuştur. Konu kısaca şöyledir: tamahkâr bir mandaren, kızını, kızının sevdiği yoksul nişanlısına değil de zengin bir yabancı elçiye vermek ister. Yoksul nişanlı da ejderha kılığına girerek yabancıyı korkutur ve hazinesini aşırır. Bunun üzerine mandaren de onu kovar. Bundan sonra, yabancı elçiye hazinesi geri verilir ve elçi ülkeden gider; mandaren de yoksul aşığı kabul etmek zorunda kalır. (L)

EPSİLON i. (yun. *e psilon*, basit «e»). Yunan alfabesinin beşinci harfi. ‖ Eski Yunanlıların, sağ üst yanında vurgu işareti olduğunda 5, işaret sol alt yanında olduğunda 5 000 değerindeki sayı işareti. (Matematikte, epsilon, sıfıra yaklaştırılan çok küçük pozitif nicelikleri belirtmeğe yarar).

— ANSİKL. *Epsilon* işareti, ünlüsü olmayan Fenike alfabesinden örneksendi; Fenike alfabesinde epsilon hafif bir solukluyu (*he*) belirtiyordu. Eski İon alfabesinde epsilon, uzun *e*'yi veya *eta* ile belirtilen uzun *a*'dan gelme açık uzun *e* ile zıtlaşan kısa *e*'yi belirtiyordu. Attike alfabesinde epsilon, *eta*'nın uzun *e*'sine karşı kısa *e*'yi belirtirdi. Modern yunancada epsilon açık *e*'yi gösterir. (L)

EPSİLON - AMİNO - KAPROİK sıf. (fr. *epsilon-amino-caproïque*). Fibrinolizi önleyen ilâç olarak kullanılan bir organik asite denir. *Eşanl.* AMİNO - 6 - HEKSANOİK ASİT.

— ANSİKL. Eskiden soya tanelerinden çıkarılan *epsilon-amino-kaproik asit* bugün sentez yolu ile üretilmektedir.
Tıpta, plasminojen'in aktifleştirilmesini ve fibrinolitik etkisi olan plasmin'in meydana gelmesini önlemek için kullanılır. Açık fibrinolizlerin (doğum sonrası, kalp - ciğer prostat ameliyatları) tedavisinde ve gizli fibrinolizlerin önlenmesinde önemli bir rol oynar. Kan işeme gibi patolojik bir fibrinolize bağlı olmayan kanamalı belirtilerde de olumlu etkisi vardı. (L)

EPSOM, İngiltere'de (Surrey) şehir, Londra'nın güneybatısında; 71 200 nüf. Epsom, XVIII. yy. da büyük ün kazanmış bir ılıca merkezidir. Kolej. Şehir, daha çok atyarışlarıyle tanınmıştır; Epsom derbi'si mayısın son haftası veya haziranın başında yapılır. (L)

EPSOMİT i. (fr. *epsomite*). Miner. Tabiî hidratlı magnezyum sülfat $MgSO_4$, $7H_2O$. (Cam parlaklığında veya ipek görünüşünde, beyaz veya açık kızıl renkte, ortorombik billûrlar halinde bulunur. Epsomit'e, Epsom'da, Bohemya'da, İsviçre'de çiçeklenmiş veya iğnecikler şeklinde billûrlaşmış kütleler halinde rastlanır.) [L]

Epsom tuzu, magnezyum sülfat. (L)

EPSTEİN (Jean), fransız sinema yönetmeni (Varşova 1897-Paris 1953). Sinemaya geçmeden önce, bazı denemelere girişerek sinemanın gücünü ve imkânlarını inceledi. 1922'de ilk filmi *Pasteur*'ü çevirdi. Daha sonra, «hareketin fotojenisi» üstündeki görüşlerini uygulayarak basit senaryolu *Coeur Fidèl* (Sadık Kalp) [1923] adlı bir film çevirdi ve ardından *l'Affiche* (Atış) [1924], *La Glace a Trois Faces* (Üç Yüzlü Ayna) [1927] ile en iyi filimleri olan *la Chute de la Maison Usher* (Usher Sülâlesinin Düşüşü) ve *Finis Terrae* (Toprağın Sonu) [1928] adlı filimleri yaptı. Sesli sinemaya geçişte güçlük çekti. Birçok başarısız denemeden sonra, ses tekniği üstüne çok ilginç buluşlarını ortaya koyarak *le Tempestaire*'i (1947) çevirdi. Çeşitli eserler yazdı. Epstein, öncü eğilimli sinemanın en başta gelen kuramcılarından biridir. Kitapları: *Bonjour Cinéma* (Günaydın Sinema) [1921]; *Le Cinéma du Diable* (Şeytanın Sineması) [1947]. (L)

EPSTEİN (sir Jacob), amerikan heykeltıraşı (New York 1880-Londra 1959). Paris Güzel Sanatlar akademisinde çalıştıktan sonra İngiltere'de yerleşti (1909). Paris'te Père-Lachaise mezarlığında Oscar Wilde'ın mezarı (1913) en önemli eseri sayılmaktadır. Epstein'ın sanat hayatı çeşitli etkiler altında kaldı: Rodin, eski Doğu sanatı, Afrika, Polinezya. Heykellerinde görülen araklık ve özgürlük zaman zaman İngiltere'de şiddetli tartışmalara yol açtı. 1940'da *Let there be Sculpture* (Heykelcilik Meydana Çıksın) adı altında bir otobiyografi yayımladı. (L)

EPULİS i. Diş cerr. Diş eti mukozasından veya hemen yanı başındaki kemik kısımlarından doğan iltihaplı ur. (M)

EPULO (lat. *epulae*, yemek'ten). Esk. çağ. Romalı rahip, kutsal şölenleri (epulae) hazırlamakla görevli kilise topluluğu üyesi.

— ANSİKL. Roma'da *triumviri epulones* ve daha sonra *septemviri epulones*, yunan sitelerindeki hieropes'lerin işlerini yaparlardı. Epulo'lar topluluğu M.Ö. 196'da kuruldu. Başlangıçta kendi kurulları tarafından seçilirlerdi; sonraları, kurulun sunduğu bir listeden seçildiler. Başlıca rolü, 13 kasımda *ludi plebeii* sırasında, Capitolinus Jupiter şerefine şölen tertiplemekti. Sonra bayramlarda halka verilen ziyafetlerin çoğunu hazırlamakla görevlendirildi. Epulo'lar topluluğuna başlangıçta plebeius'lar girerken, imparatorluk devrinde patricia'lar alınmağa başlandı ve çoğu zaman üyeleri arasına imparatorluk ailesinden prensler de katıldı. (L)

EPÜR i. (fr. *épure*). Bk. AYRINTI.

EPYORNİS i. Bk. AEPYORNİS.

EQUATORİA, Sudan'ın güney ucunda eyalet 1 113 200 nüf. Merkezi *Juba*. Burada büyük göller yaylasından gelmiş göçebeler (Bari'ler, Latuka'lar) yaşar. (L)

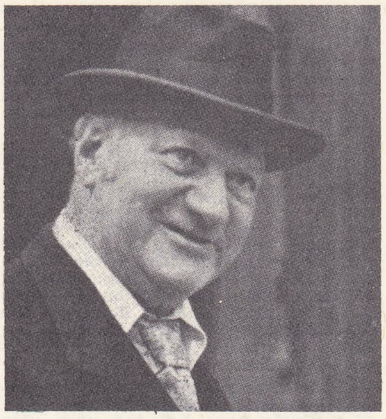

Jacob EPSTEİN

EQUİCOLA (Mario), italyan yazarı (Alvito, Caserte yakınları 1470'e doğr.-öl. 1525). Floransa'da Marsilio Ficino'nun öğrencisi idi. Önce İppolito d'Este'nin, daha sonra da İsabella d'Este'nin himayesine girdi. *La Cronica de Mantua* (Mantua Vakayınamesi) [1521] adlı eserden başka, *De Natura de Amore* (Aşkın Tabiatı) [1525] adlı latince bir kitap yazdı. XVI. yy. da büyük başarı kazanan bu ikinci kitap, Rönesans'ın kültür ve töreler tarihi bakımından çok değerlidir. (L)

Equipe (L'), Paris'te 1946'dan beri yayımlanan spor gazetesi. *L'Auto*'nun kapanmasından sonra Paris'te çıkan tek spor gazetesidir. (L)

EQUİRİA (lat. k.). Esk. Rom. Roma'da eski çağlardan beri yapılan kutsal nitelikte oyunlar. Bu oyunlarda ilkin binicisiz atlar, sonra da arabalar yarıştırılırdı. (Yarışlar 27 şubat ve 14 mart günleri Mars alanında ya da [yerler kuruysa] Caelius'ta yapılırdı). [L]

EQUİSETUM i. Bk. ATKUYRUĞU.

Equity [ekuiti] (ing. k.), ingiliz hukuk sistemi. Bu sistemde, adalet, *Common Law* veya yazılı hukukla çatışınca doğrudan doğruya adalet ilkelerine başvurulur. Başlangıçta, *Common Law* mahkemelerinin bir kararı haksız görülünce, kararı incelemek üzere hükümdara başvurulabilirdi. O da yetkilerini, adalet bakanı olan Lord Chancellor'a devrederdi.
Lord Chancellor, önceleri yalnız başına, sonra da mahkemede başkan olarak, «tam bir hakkaniyetle» karar verirdi. Bu mahkemede verilen kararlardan, zamanla, *Common Law*'ın boşluklarını dolduran ve aksaklıklarını gideren bir hukuk meydana geldi. Equity, Common Law ve parlamentonun kabul ettiği kanunlar (*Statute Laws*), modern hukukun temelidir. Bu farklı sistemler arasında bir çatışma olunca, Equity kuralları ağır basar. (L)

EQUULEUS i. (lat. *equus*, at'tan). Eski Roma'da köleleri sorguya çekmek veya cezalandırmak için kullanılan işkence âleti. Bu âlet daha sonra hıristiyanlara işkence yap-

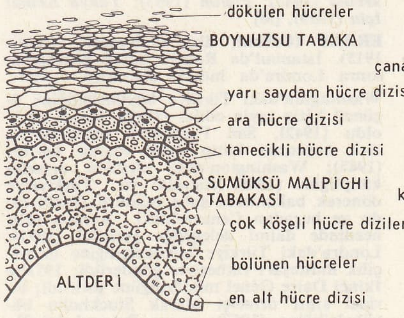

katlı epitelyum

epitelyumlar

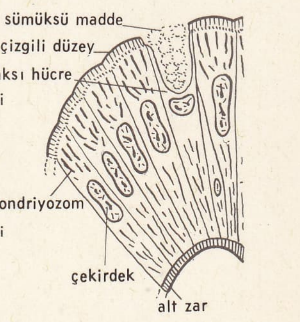

prizmamsı basit epitelyum

Foto. Encyclopedia Americana

bir nereyiste
epitoki

mak için de kullanıldı. Equuleus'un, işkence yapılacak kişinin ellerinin arkadan bağlanarak asılı tutulmasını sağlayan bir direk ve kollarının altından geçirilen bir sırıktan meydana geldiği sanılır. Ayrıca vücudun çeşitli uzuvlarını, bağlandıktan sonra ters yönlere çekmeyi sağlayan bir tertibat da vardı.) [L]

EQUULEUS, Tay* takımyıldızının latince adı. (Kısaltması: [Equ]). [L]

EQUUS i. (lat. k.). At cinsinin bilimsel adı. (L)

ER i. (esk. türk. *ir*'den). Erkek. ‖ — *Mec.* Kahraman, yiğit adam: *Kadınlar, Halid gibi bir er doğurmaktan âcizdir* (Cevdet Paşa). *Er meydanı.* ‖ Bir işte yetenekli, ehil kimse: *Hatırlayan insan sanki bir sanat eri oluvermiştir* (N. Ataç). ‖ Bir şeyin sahibi kimse: *Sözünün eri.* ‖ *Halk dili.* Koca: *Ayı idi uyu idi erim idi ya, çalı idi çırpı idi evim idi ya* (Masal).

— ÇEŞ. DEY. *Er dilemek. Esk.* Meydan okumak: *İran pehlivanlarından biri çıkıp bir er diledi* (Cevdet Paşa). ‖ *Er kişi,* erkek, yiğit. ‖ *Er meydanı,* güreş alanı, yiğit erkeklerin mücadele yeri. ‖ *Er oğlu er,* tam kahraman. ‖ *Er (hak) oyunu birdir,* «bir kere denemek yeterlidir» anlamında kullanılır. ‖ *Halk dili. Ere gitmek* (veya *ere varmak*) [kız için]. Evlenmek, kocaya varmak.

— Ask. İhtiyaçları devlet tarafından sağlanan rütbesiz asker: *Savaşta gördüğüm bütün o erler, gözümün önünden bir daha geçiyor* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Böcek bilimi. Karınca ve termit topluluklarındaki ne erkek, ne dişi olmayan bireyler. (Genellikle başı çok gelişmiş olan bu hayvanlar topluluğun savunma işlerini üstlenmiş görünmektedir.)

◆ **Erlik** i. Er olma hali. ‖ *Mec.* Yiğitlik, mertlik: *Belki bakmayı erlik saymıyorlar* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

ER zf. (esk. türk. *ir*'den). [Halk ağızları dışında genellikle *geç* kelimesi ile birlikte kullanılır.]. *Halk dili.* Erken: *Sabahın er vakti. Üzümler er oldu. Kış er geldi.*

— DEY. *Er geç,* erken veya geç, eninde sonunda: *Ona göre ben er geç bu mahalleden ayrılacaktım* (Ş. S. Aydemir). [M]

Er, *erbiyum*'un kimyasal sembolü. (L)

ERABİCH, ostrogot kralı (öl. 541). Ruge'lerin şefi. Arkadaşları tarafından kral ilân edildi (541), bir şölende hançerlenerek öldürüldü. Yerine Totila geçti. (L)

ERÂCÎF çoğl. i. (ar. *urcūfe,* yalan söz'den *erācif*). *Esk.* Yalan sözler: *Erâcîften ve kîyl ü kâlden vaz geçiniz* (Cevdet Paşa). ‖ *Erâcîf ve ekâzîb,* yalan ve uydurma sözler. (M)

ERAGROSTİS i. Orta boylu (10-15 sm) otsu bitki; kumlu yerlerde yetişir. (Buğdaygillerden.) [L]

ERÂİK çoğl. i. (ar. *erike,* taht'tan *erā'ik*). *Esk.* Tahtlar. (M)

ERALP (Halil Vehbi), türk felsefecisi (Selânik 1907). İstanbul Erkek lisesini (1927), Paris Edebiyat fakültesini bitirdi (1932). İstanbul üniversitesi felsefe doçenti, 1949'da profesörü oldu. Eserleri: *Felsefe Tarihi* (Weber'den) [1938]; *Descartes Fiziğinin Metafizik Temelleri* (1939); *Lojistik* (Reichenbach ile) [1939]; *Euthydemos* (Eflatun'dan) [1945]; *Matematikte, Fizik ve Kimyada Metod* (1947); *Platon* (1953); *Yahya Kemal İçin* (1959). [M]

ERALP (Orhan), türk diplomatı (İzmir 1915). İstanbul'da Robert koleji bitirdikten sonra Londra'da hukuk doktorası yaptı. Washington'daki Türkiye büyükelçiliğine üçüncü kâtip tayin edildi (1942). İkinci kâtip oldu (1942), San Francisco konferansına türk heyetinin kâtip üyesi olarak katıldı (1945); Washington'daki elçilikte ortaelçi kâtipliğine (1946) yükseldi ve Türkiye'ye dönerek bakanlıkta şube müdürü (1949) oldu ve buradan Cenevre'deki Avrupa ofisi nezdinde daimî delegeliğe getirildi (1951); Londra'daki Türkiye büyükelçiliğine ortaelçilik müsteşarı rütbesiyle gönderildi; 1953'te İkinci Daire Genel müdürlüğüne getirildi; birinci sınıf ortaelçi olarak Stockholm büyükelçiliğine (1957); sonra Belgrad büyükelçiliğine (1959) tayin edildi ve 1963'te büyükelçilik payesini kazandıktan sonra Birleşmiş milletler nezdinde Türkiye heyeti daimî baş delegesi oldu (1964); Dışişleri bakanlığı genel sekreterliğine getirildi (1969). [M]

ERÂMİL veya **ERÂMİLE** çoğl. i. (ar. *ermel* veya *ermele,* dul kadın'dan *erāmil* veya *erāmide*). *Esk.* Dul kadınlar: *Eyler biri cihanda delâlet erâmile / Bir diğeri zalâmda teşkil-i âile* (Abdülhak Hâmid). ‖ *Erâmil-i askeriye,* asker dulları. ‖ *Erâmil-i askeriye maaşı,* asker dullarına bağlanan aylık. ‖ *Eytâm ü erâmil,* yetim ve dullar. (M)

ERANARKHOS i. (yun. *eranos,* yardımlaşma ve *arkhos,* baş'tan). Esk. Yun. Bir eranos*un başkanı. (L)

ERANDİO, Bilbao'nun (İspanya) varoşlarında kasaba, Nervion ırmağı kuzeyinde; 12 000 nüf. Tersaneler; dökümevleri; kablo fabrikaları; kimya sanayii. (L)

ERANOS (yun. k.). Esk. Yun. Homeros devrinden beri, masrafları ortaklaşa karşılanan dostlar arası yemek. ‖ Eğlenmek üzere zaman zaman toplanan kimselerin meydana getirdiği birlik. Bunun masrafları aylık katkılarla beslenen bir sandık vasıtasıyle karşılanırdı. (Helenistik devirde ve Roma devrinde sayıları pek çok olan bu dernekler, çoğu zaman hayır dernekleriyle ilişki kurarak daha çok karşılıklı yardım dernekleri halini aldılar.) ‖ Aralarında para toplayan bir grup insanın bir dosta verdikleri faizsiz borç para. (L)

ERANTHİS i. Tüysüz bitki; kökleri küçücük yumrular halindedir; çiçekleri yapraklarından önce çıkar. (Düğünçiçeğigillerden.) [L]

ERARD, fransız ailesi. Piyano ve arp yapımcıları—SEBASTİEN (Strasbourg 1752-Passy 1831), ailenin en ünlü kişisidir. Önce klavsen yapıyordu, sonra piyano yapmağa başladı. Piyano yapımında önce basit sonra çift hava maşası kullandı (1822); ayrıca birçok yenilik getirerek piyano endüstrisinde gerçek bir devrim yaptı. Bugünkü piyanonun atası sayılan iki ilintisiz klavyeli ilk piyanoyu da o yaptı. Çatal denilen mekanizma'yı ve ikili hareket sistemini buldu ve bu sistemi geliştirerek arp'a bugünkü şeklini verdi. Org yapımı ile de ilgilendi ve Tuileries sarayının orglarını yaptı (1827-1829). —PİERRE, Sebastien'in yeğeni. Piyano ve arp yapımında onun eserini ustalıkla devam ettirdi. (L)

ERASİNİDES, yunanlı kumandan (öl. M. Ö. 406). Notion savaşından sonra, Alkibiades'in yerine geçen on kumandandan biri. Arginuses deniz zaferine katıldı (M.Ö. 406); sonradan rüşvet suçundan para ve hapis cezasına çarptırıldı, savaş sırasında ölenleri kaldırtıp gömdürtmeyen öbür komutanlarla birlikte idama mahkûm oldu. (L)

ERASİSTRATOS, yunanlı hekim ve anatomi bilgini (Keos adası - öl. Anadolu 280'e doğr.). Erasistratos ilk defa insan ölüleri üzerinde bilimsel olarak çalışmasıyle tanınır. Karın kesme ameliyatları *(laparatomia)* yaptığı söylenir. (L)

ERASMO da Valvason, italyan şair ve hümanisti (Valvason, Friuli 1523-ay.y. 1593). Eserleri: didaktik bir şiir olan *La Caccia* (Ay) [1591]; Milton'u esinlediği sanılan *Angeleida* (1590) adlı bir destan; *Le Lacrime di Santa Maria Maddalena* (Azize Maria Maddalena'nın Göz Yaşları) [1586] ve çok sayıda lirik şiir. Serbest mısra ile Statius'un *Thebais*'ini (1570) ve Sophokles'in *Elektra* (1588) italyancaya çevirdi. (L)

ERASMUS Aziz, Formia (İtalya) piskoposu (IV. yy.). Diocletianus'un zulmüne uğradı. Efsaneye göre, bağırsakları çıkarılarak bir çıkrığa sarılmıştır. Gebe kadınların koruyucusu sayılır.

— İkonogr. Aziz Erasmus'un ölümü birçok ressama konu oldu: Hans Burgkmair (Münih), Dieric Bouts (Louvain), Farinati (Verona), Poussin (1630'da papa Urbanus VIII. tarafından sipariş edilen tablo; Vatikan), Magnasco (Milano), Konuyu, ayrıca, gravürcü Cranach ve Callot da işlediler. (L)

ERASMUS, lat. **Desiderius Roterodamus,** latince yazan hollandalı hümanist (Rotterdam 1469'a doğr.-Basel 1536). Evlilik dışı doğmuş bir çocuk olduğundan, babasının ölümünden sonra, Erasmus'a kalan küçük mirası vârisler elinden aldılar. Hareketli bir hayat sürdü ve çoğu zaman, geçim sıkıntısı içinde yaşadı. 1487'de rahip olarak Gouda yakınında Steyn kasabasındaki Augustinusçular manastırına girdi, sonradan papa Julius II'den kendisini rahiplik yemininden bağışlamasını istedi. Paris'te, Montaigu kollejinin derslerine devam etti, sonra İngiltere'ye giderek, orada John Colet ve Thomas More ile tanıştı. İngiltere'den İtalya'ya geçerek, Bologna'da 1506'da sanat doktoru unvanını kazandı. Venedik'e giderek yayıncı Aldo Manuzio ile görüştü ve 1508'de *Adagiorum Chiliades*'in (Eski Sözler) adlı eserinin tam metnini yayımladı. Gerek bu eser, gerek 1503'te çıkan *Enchiridion Militis Christiani* (Hıristiyan Savaşçısının Elkitabı) adlı eserle kendini tanıttı. Erasmus, 1509'da yeniden İngiltere'ye gitti ve bu gezi esnasında, *Deliliğe Methiye*'yi (Economium Morias Sen Laus Stultitiae) kaleme aldı, 1511'de Paris'te yayımlanan bu eser büyük bir başarı kazandı. Erasmus 1511'de gene İngiltere'ye döndü ve Cambridge üniversitesinde ilâhiyat profesörü oldu. 1516'da Yeni Ahid'in ilk yunanca metnini, latince versiyonuyle birlikte yayımladı. *Colloquia Familiaria* (Teklifsiz Konuşmalar) adlı eseri 1518'de çıktı. Erasmus, sonunda vatanına döndü, burada Karl V ona, danışmanlık görevi ile maaş bağlattı. Erasmus daha sonra Basel'e yerleşti. Burada basımcı Froben, eserlerini toplu halde yayımladı (1521). Basel Erasmus'un görüş ve alışkanlıklarına uygun bir şehirdi; burada katoliklerle protestanlar oldukça barış içinde yaşıyorlardı. Zaten Erasmus, devrinin din kavgalarından hoşlanmıyordu: kendisi, 1527'de, Luther'in *Paradoxon*'larına, *Hyperaspistes Adversus Servum Arbitrium Lutheri* (Luther'in Cüzi İradesine Karşı Polemik) [1527] adlı eserde, cephe aldı. Luther ise onu, ılımlılıkla suçluyordu. Gerçekte, Erasmus'a göre bilgelik, hiç bir bağnazlığa kaçmaksızın, İncil'in ruhuna bağlı kalmayı gerektirir .Erasmus'un edebî zevklerinde de aynı ölçü kaygısı görülür: *De Optimo Genere Bene Dicendi* (Belâgat Sanatı) adlı diyalogunda, E. Dolet ve J. C. Scaliger gibi bağnaz latinistlerin aşırılıklarıyle alay eder. Bir filozof olarak Erasmus, insan tabiatının iyi olduğunu ileri sürer (*De Pueris İnstituendis* [Çocukların Eğitimi, 1529]), benimsediği hıristiyan spiritüalizmi de, insanlara sunduğu mükemmellik ülküsüne uygun düşer. Erasmus'un siyasetle ilgili düşüncelerinin temelinde bütün insanların iyiliği ve barış kaygısı yatar. 1515'te yayımladığı *İnstiutio Principis Christiani* (Hıristiyan Prenslerinin Eğitimi) adlı eserinde, Erasmus, prenslerin eğitiminin eskiçağ bilgeliği ile hıristiyan ahlâkından esinlenmesini ister. Eski ortaçağ birliği dağılırken, hıristiyan hümanizması ve hoşgörüye dayanan yeni bir birlik kurulmasını düşünür. Geniş bilgiye ve kozmopolit bir ruha sahip olan Erasmus, modern düşüncenin ve liberalizmin öncüsüdür. Rabelais, Erasmus'un güleryüzlü bilgeliğini benimsemiştir. Voltaire'in ince alayı da, kökünü onun cıvıl cıvıl zekâsından alır.

— Leng. *Erasmus telaffuzu.* Eski Yunancayı Erasmus'un öğretisine uygun olarak telaffuz etme. Yunancayı bugünkü Yunanlılar gibi telaffuz etmek gerektiğini savunan Reuchlin'in kanısının tersine Erasmus, *Dialogus de Recta Latini Graecique Sermonis Pronuntiatione* (Latin ve Yunan Dillerinin Doğru Telaffuzuna Dair Konuşma) [1510] adlı küçük eserinde bugün bile Yunanistan dışında öğretimde kullanılan telaffuzu tanımlar. (L)

— İkonogr. Erasmus'un en ünlü iki portresi, Holbein tarafından yapılmıştır; bu portrelerden biri (ki, her halde, Erasmus tarafından dostu Thomas More'a, ressamın ustalığını ispatlamak için gönderilmiştir). Basel'dedir; diğeri ise Louvre'dadır. Quinten Matsys de, hümanistin bir portresini çizmiş (Roma) ve 1519'da madalyasını yapmıştır. Durer 1526'da Erasmus'un bir boy resmini yaptı. Leo Paulus tarafından yapılan Erasmus'un heykeli ise Rotterdam'dadır. (L)

ERASMUS'ÇULUK i. Erasmus'un ve onun yolundan gidenlerin felsefesi. (L)

ERASTUS (Thomas LİEBER veya LÜBER, — denir), isviçreli hekim ve ilâhiyat bilgini (Baden-Durlach 1524 - Basel 1583). Pfalz Seçici prensinin hekimi idi. Heidelberg ve Basel'de profesörlük yaptı. Paracelsus'un düşünceleriyle savaştı. Din konusunda, İngil-

Desen. LAROUSSE

tere'de yankılar uyandıran bir çeşit «sezaropapizm» görüşünü yaymağa çalıştı (*Explicatio Gravissimea Quaestionis* [Önemli Sorunlara Karşılıklar], 1589). [L]

ERASTUS'ÇU sıf. ve i. Din. tar. Erastus'un fikirlerinden yana olma. Erastus, Kilisenin idarî ve inzibatî özerkliğini reddediyor ve Kiliseyi devlete bağımlı sayıyordu. Ayrıca Kilisenin afaroz hakkını da tanımazdı. Erastus'çular XVII. yy. da İngiltere'de ve İskoçya'da pek çoktu. (L)

ERASTUS'ÇULUK i. Din. tar. Kiliseyi devlete bağımlı sayan Erastus ve Erastus'cuların sistemi. [L]

ERAT çoğl. i. *Esk.* İhtiyaçları devlet tarafından sağlanan, rütbesiz askerlerle onbaşı, çavuş rütbesindeki askerlerin tümü. (M)

ERATH (Augustin, kont VON), Aziz Augustinus manastırında devamlı piskoposluk meclisi üyesi, ilâhiyatçı (Buchloe, Schwaben 1648-Passau 1719). Dillingen'de, sonra Reicherspergen ve Viyana'da felsefe profesörü, 1698'de Aziz Andreas manastırına kabul olundu. Augustinus geleneğini yenileştirmeğe çalıştı. Eserleri: *Philosophia Sancti Augustini* (Aziz Augustinis Felsefesi) [1678]; *Unio Theologica* (Din Birliği) [1686]. (L)

ERATHEMUM i. Phlox gibi güzel çiçekleriolan bitki. (Birçok türü ılık limonluklarda yetiştirilir. *Acantaceae*.) [L]

ERATO i. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça. (Dünyanın bütün denizlerinde on beş kadar türü ve tebeşir devrinden beri fosilleri bilinir. En iyi bilinen türlerinden biri Avrupa'nın Atlantik kıyılarında görülen *Erato laevis*'tir. Cypreidae familyasından.) [L]

ERATO (yun. *erôs*, aşk'tan). Mit. Dokuz sanat tanrıçasından biri. Zeus ile Mnemosyne'nin kızı. Lirik, özellikle erotik ve anakronik şiirlerin koruyucusu idi. Çok geniş bir elbise giymiş, elinde lir veya kitara tutmuş olarak gösterilirdi. Şarkıcı Thamyris'in anası idi. — Arkadia'lı Dryade. Tanrı Pan'ın esinlediği tanrıça.

— İkonogr. Tanrıça, bir müzik âleti, özellikle bir lir çalarken tasvir edilir: Herculanum'daki bir tablo (Louvre), *Homeros'un Tanrılaştırması* (British museum), Vatikan, Louvre, Barberini (Roma) sarayı. Le Sueur (Louvre) onu viola di gamba ile Melpomen'e nin şarkısına eşlik ederken tasvir etti. Erato aynı zamanda P. Baudry'nin Paris operasının tavanına yaptığı tabloda da yer almıştır. Bk. SANAT *tanrıçaları*. (L)

ERATOSTHENES, yunanlı astronom, coğrafyacı, matematikçi ve filozof (Kyrene 284'e doğr.-İskenderiye 192'ye doğr.). M.Ö. 245'e doğru Mısır kralı Ptolemaios III tarafından İskenderiye'ye çağırılmazdan önce uzun zaman Atina'da oturdu. Ptolemaios III onu oğlunun eğitimi ve ünlü kitaplığının yönetimiyle görevlendirdi. Eratosthenes'ın çeşitli alandaki (felsefe, gramer, kronologi v.b.) çalışmaları çok önemli sonuçlar sağladı. Fakat daha çok matematikçi olarak iki buluşu ile tanındı: asal sayıların bulunmasına yarayan (kendi adını taşıyan) ünlü elek ve orta orantı probleminin çözümü için tasarladığı bir hesap âleti. Eratosthenes, ilk defa yerin çevresini kesin olarak hesapladı. Bu amaçla, Assuan ile İskenderiye arasındaki meridyen yayının derece hesabıyle uzunluğunu buldu. Yaz gündönümünde, Assuan'da güneşin gökte, düşeyde bulunduğunu, çünkü ışınlarını Assuan'daki en derin kuyuların dibine kadar girdiğini öğrenince, güneş saati gölgesinin izdüşümü yardımı ile İskenderiye'de güneş ışınlarının aynı zamanda düşey ile yaptığı açıyı ölçtü. (Bu açıyı 7° 12′ olarak buldu.) Güneş ışınları doğru çizgi üzerinden ilerlediğine ve birbirine paralel olduğuna göre, böylece ölçülen açının kesin olarak Yer'in Assuan ve İskenderiye'deki yarıçapları arasındaki açıya eşit olduğunu ve bu iki kentin meridyen üzerinde kesiştikleri yay'ın derece ile uzunluğuna tekabül ettiğini gördü. Eratosthenes kitaplardan bu iki kent arasındaki uzaklığın 5 000 stad (1 stad 185 m olan mısır ölçüsü) olduğunu öğrenince de Yer'in tam çevresini, yani tam meridyeni 252 000 stad, yaklaşık olarak 40 milyon metre olarak hesapladı. Aynı hesabı, aynı meridyen üzerinde olduğu sanılan Assuan ile Meroe arasındaki uzaklığı esas alarak yeniden yaptı ve önceki sonuna uygun bir sonuç elde etti. (L)

ERAUSO (Catalina), ispanyol asıllı maceracı kadın, **la Monja Alférez** de denir (San Sebastian 1592 - Veracruz 1635). Ana babası onu rahibe yapmak istiyordu. Erauso, girdiği dominiken manastırından 1607'de kaçarak, İspanya'nın büyük bir kısmını erkek kılığında gezdi, sonra Amerika'ya giden bir gemiye miço olarak girdi. Amerika'da çeşitli işlere girip çıktı, kavgacı tabiatı yüzünden birçok kişiyle düelloda dövüştü. Sonra orduya girdi, Şili yerlilerine karşı girişilen seferde yararlık gösterdi. Teğmen rütbesine kadar yükseldi. Bir düello esnasında yaralandı, öleceğini sanarak, kadın olduğunu açığa vurdu. İyileştikten sonra İspanya'ya gönderildi ve orada Felipe IV tarafından kendisine maaş bağlandı. Sonra İtalya'ya gitti. Papa Urbanus VIII tarafından karşılanarak ağırlandı. Fakat maceradan vazgeçmeyen Erauso, Antonio de Erauso adı altında yeniden Amerika'ya gitmeğe kalkıştı ise de, Veracruz'de karaya çıktıktan sonra ortadan kayboldu. *Historia de la Monja Alférez Dona Catalina de Erauso, Escrita por Ella Misma* (Kendi Kalemi ile, Rahibe Teğmen Dona Catalina Erauso'nun Hikâyesi) adıyle yayımladığı hayat hikâyesinde nelerin doğru, nelerin hayal ürünü olduğunu kestirmeye imkân yoktur. (L)

ERAZİL çoğl. i. (ar. *rezâlet* > *erẕel*, çok rezil'den *erāẕil*). *Esk.* Çok kötü kimseler, reziller, bayağılar, yüzsüzler. || *Erâzil-i nâs*, ayak takımı. (M)

ERB (Marie-Joseph), fransız bestecisi (Strasbourg 1858-Andlau 1944). Strasbourg konservatuvarında piyano, beste ve org öğretmenliği yaptı. Piyano ve org parçaları besteledi: *plenşan* temaları üstüne üç sonat, bir senfoni, şarkılar, org eşliğinde dört sesli missa'lar, yine orglu ama altı sesli bir başka missa ve *Dona Nobis Pacem* (Meryem'in Huzuru) missa'sı. Ayrıca birçok opera da yazdı ve bir Alsace halk şarkıları derlemesi bıraktı. (L)

ERB (Wilhem Heinrich), alman hekimi (Winnweiler 1840- Heidelberg 1921). 1869'da Heidelberg'e tıp profesörü oldu; 1880'de Leipzig'e geçti, 1883'te yeniden Heidelberg'e döndü. Burada özel patoloji ve tedavi kürsülerine atandı. Yalnız sinir hastalıkları ile uğraştı. İlerleyici kas atrofisi tiplerinin birçoğuna adını vermiştir. (L)

ERBAA sıf. (ar. *erbaᶜa*). *Esk.* Dört, dörtlü [yalnız terkiplerde kullanılır]: *Ahlât-ı erbaa*. Bk. AHLÂT. || *Anâsr-ı erbaa*. Bk. ANÂSIR. || *Cihât-ı erbaa*, dört yön: doğu, batı kuzey, güney. || *Etrâf-ı erbaa*, dört taraf, sağ, sol, ön, arka. || *Füsûl-i erbaa*, dört mevsim: ilkbahar, yaz, sonbahar, kış. || *Yevm-ül-erbaa*, dördüncü gün, çarşamba.

— Mat. *Esk.* *Erbaa-yı mütenasibe*, selâse kaidesi. (M)

ERBAA, esk. **Herek** veya **Erek,** Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Tokat ili) ilçe merkezi şehir; Kelkit çayı vâdisinin sol yakasında; 13 168 nüf; yüksl. 235 m. İl merkezine uzaklığı 109 km'dir. Önemli bir deprem alanı içerisinde bulunduğundan, çeşitli zamanlarda (1826, 1899, 1901, 1939, 1942 yılları) şiddetli deprem felâketine uğradı. 1939 Depreminde 377, 1942 depreminde 734 ölü tespit edildi. 1942 Depreminde hemen tamamen yıkılınca, biraz güneyde İnbat deresinin batısındaki Ardıçlık mevkiine yeniden kuruldu. Bu yeni şehir modern bir şekilde gelişmiştir. (L)

— *Erbaa ilçesi*, 1 111 km²; 68 816 nüf. Merkez bucağından başka, Doğanyurt, Karayaka ve Kozlu bucakları, bunlara bağlı 75 köyü vardır. Tarım. Tütün ekimi («Taşova tipi» tütün). Meyvecilik. (M)

ERBÂB çoğ. i. Bk. ERBAP.

ERBABÎ, asıl adıyle **Hüseyin Firakî,** türk saz şairi (Karaas, Erzurum 1805 - Erzurum 1882). Genç yaşta girdiği tarikatte, şeyhi kendisine «erbab» diye hitab ettiği için şiirlerinde *Erbabî* mahlâsını kullandı. Askerliği sırasında Anadolu'nun birçok yerini dolaştı, Sultan Abdülmecid zamanında İstanbul'a gitti. Erzurum'a döndükten sonra hem şiir yazdı, hem de eserlerini kahvelerde cura çalarak okudu. Çağdaşı diğer birçok halk şairi gibi tekke ve divan edebiyatı türünde şiirler yazdı. *Tuhfe-i Vehbi* ile Fuzuli *Divan*'ının etkisinde kaldı. Halk şiiri türünde koşma, semai, destanları vardır; Sultan Abdülmecid'in ölümü ve Abdülaziz'in tahta çıkması ile ilgili bazı manzum tarihler yazdı. Halk şairi Sümmani ile karşılıklı söylediği şiirleri de vardır. (M)

ERBACH (Christian), alman bestecisi (Gau-Algesheim 1575'e doğr.- Augsburg 1635). Augsburg katedralinin orgcusuydu. Şu eserleri bıraktı: 4 ilâ 10 sesli üç ciltlik bir *Modi Sacri ad Ecclesiae Catholicae Usum* (Katolik Kilisesi İçin Kutsal Makamlar) [1600-1611]; 4 ilâ 6 sesli bir *Mele Sive Cantiones Sacrae ad Modum Canzonette* (Canzonetta tarzındaki melodiler veya Kutsal Şarkılar) [1603]; 5 sesli *Modorum Sacorum Triperitorum* (...) *İntroitus, Aleliua et Auae Post Communionem Cani Solent* (İntroitus, Alelina ve Komünyondan Sonra Söylenen [...] Üçlü Kutsal Makamlar) [Üç kitap, 1604 - 1606]. (L)

ERBAİN veya **ERBAUN** i. (ar. *erbaᶜîn* veya *erbaᶜūn*). Eski takvimde 22 aralıktan 31 ocağa kadar süren kırk günlük döneme verilen ad: *Erbaine kadar elbette sürer germi-i bahs / İstesem ben ne kadar vasfını etmek icmâl* (Ziya Paşa). [Bk. ANSİKL.] || *Erbain fırtınası*, 22-31 aralık günleri arasında esen şiddetli rüzgârlara verilen ad. || Sıf. *Esk.* Kırk.

— Din. *Erbain-i aşûrâ*, arabî aylardan safer'in yirmisine rastlayan gün; İmam Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit oluşunun kırkıncı günü olduğu için şiîlerce kutsal sayılır.

— Tasav. Tarikat mensuplarının nefis terbiyesi ve kalp temizliği için bir hücrede geçirdikleri kırk günlük manevî eğitim, çile. || *Erbain çıkarmak*, kırk günlük çileyi bitirmek: *Medine'den sonra Kudüs, Şam ve Halep'te konakladığını ve her konakta bir erbain çıkarıp türlü kerametlerle etrafı teshir ettiğini de öğreniyoruz* (N. Araz). [Bk. ANSİKL.] || *Erbaine girmek*, kırk günlük çileye başlamak.

— Teşk. tar. *Erbain hâkimleri*, osmanlı devrinde İstanbul'da dört mevleviyette (İstanbul, Eyüp, Üsküdar, Galata) bulunan kırk mahkemenin hâkimlerine verilen ad. (Bunlar halkın çeşitli meselelerini inceler, mahkemelere başkanlık ederlerdi.)

— ANSİKL. *Erbain* kış mevsiminin en sert günleri olarak kabul edilen kırk günü içine alır. Halk arasında bu günlere *zemheri** veya *karakış* denir. Erbain, halk takviminde, kasım* döneminin 45. günü olan 20 aralıkta başlar. Fakat iklim şartlarına göre, bu sürenin bazen uzadığı, bazen kısaldığı kabul edilir.

— Tasav. Tekkelerde erbaine girecekler bu soğuk günleri tercih ederler, erbainden çıktıkları zaman, bunu bir törenle kutlarlardı. Bu sürede çok az yenir, az içilirdi; çok ibadet edilir. Hemen hiç kimseyle konuşulmaz, hücreden dışarı çıkılmaz. Onun için erbain'e *halvet** de denir. Şabanî tarikatında yılda beş halvet vardır. Bunların süreleri değişiktir. Dervişlerde hilâfet almak için erbain çıkartmak şarttır ve her tarikatta özel bir erbain şekli vardır. (M)

ERBAP veya **ERBÂB** çoğl. i. (ar. *rabb*, sahip'ten *erbâb*, sahipler). Bir işte ihtisas sahibi, yetkili olanlar veya belli bir işle uğraşan kimseler: *Mevsim sonu tenzilâtlarına alışık olan ve ancak bu suretle ticaret erbâbının kârı hakkında küçük bir fikir edinebilen* ... (A.H. Tanpınar). || Sahip, sahipler: *Eğlenmekten sonra Melih bey takımının başlıca hassası giyinmekte bütün zevk erbabına her vakit mukalled olan* ...

EPONA bronz
Cabinet des Médailles, Paris

Epsom derbi'si

ERASMUS

Dürer'in eseri
Cabinet des Dessins
Louvre müzesi, Paris

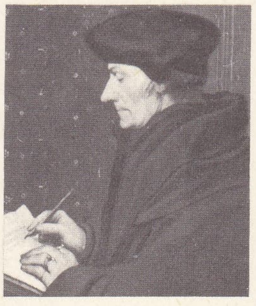

Holbein le Jeune'un eseri
Louvre müzesi, Paris

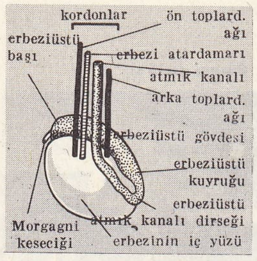

erbezi

(H. Z. Uşaklıgil). || **i.** Bir işin ehli olan kimse: *O bu işin erbabıdır.*

— DEY. *Erbâbı bilir,* «ehli değerlendirebilir» anlamında kullanılır.

— *Esk. Erbâb-ı câh* (veya *erbâb-ı servet*), zenginler: *Mürüvvet, merhamet derler biraz şey vardı âlemde / İşi erbâb-ı câhın cem'-i servettir hemen şimdi* (Ziya Paşa). || *Erbâb-ı denâet,* alçak kimseler: *Mu'îni zâlimin dünyada erbâb-ı denâettir* (Namık Kemal). || *Erbâb-ı dil,* birbirini seven kimseler: *Hatırlatır erbâb-ı dilin sineleri / Yekdîgere akseyleyen âyîneleri* (Yahya Kemal). || *Erbâb-ı fen,* bilginler, fen adamları. || *Erbâb-ı garez,* kötü niyetli kimseler. || *Erbâb-ı hâcât,* halkın ihtiyaçlarını karşılayan kimse. || *Erbâb-ı hıred,* sağduyu sahipleri. || *Erbâb-ı hıref* (veya *erbâb-ı sanat*), meslek sahipleri, zanaatkârlar. (Bk. ANSİKL.) || *Erbâb-ı himmet,* iyi niyetle çalışmak isteyen kimse. || *Erbâb-ı hüner,* hüner sahipleri, sanatkârlar. || *Erbâb-ı kalem,* yazarlar: *Bir kısım erbâb-ı kalemin bervech-i âti söylemesini gönül arzu ediyor* (Mehmed Celâl). || *Erbâb-ı maalî,* itibarlı kimseler. || *Erbâb-ı mesâlih,* işi olan kimseler. || *Erbâb-ı namus,* namusuna düşkün olanlar. || *Erbâb-ı seyf,* kılıçla uğraşan kimseler, askerler. || *Erbâb-ı sühan,* iyi konuşan kimseler. || *Erbâb-ı sülûk,* din işleriyle uğraşanlar, dindarlar. || *Erbâb-ı tegallüb,* galip gelenler, zafer kazananlar. || *Erbâb-ı temkin,* temkinli kimseler. || *Erbâb-ı temyiz,* akıllı, basiretli, iyiyi kötüden ayıran kimseler. || *Erbâb-ı ticaret,* ticaretle uğraşanlar. || *Erbâb-ı zâhir,* evrenin mahiyetini dış yüzüyle görenler, şeriatçılar.

— Huk. *Esk. Erbâbı vukuf,* bilirkişi.

— Tar. *Erbâb-ı divan,* meclis üyesi veya devlet dairesi memuru. || *Erbâb-ı tımar,* Bk. TIMAR.

— Tasav. *Erbâb-ı mânâ,* dindar kimseler. || *Erbâb-ı safâ'-yı bâtın,* kalbi temiz, mümin kimseler.

— ANSİKL. *Erbâb-ı hıref,* deyimi ile Osmanlı imparatorluğunda, saray ve ordu ihtiyaçlarını sağlamakla görevli, devletten bu hizmetleri karşılığı aylık alan zanaatkârlar ifade edilirdi. Her sanatçı zümresinin bir reisi vardı; bunlara *ehl-i hıref ağaları* denirdi. XVI. yüzyıl ortalarında helvacıbaşı, çadır mehterleribaşı, alem mehterleribaşı, sakacıbaşı, mimarbaşı, kürkçübaşı, çizmecibaşı ve nakkaşbaşı olmak üzere aylıklı yedi hıref ağası vardı. (M)

ERBAŞ blş. i. Ask. Rütbesi onbaşı veya çavuş olan er.

— ANSİKL. *Erbaşlar*'ın, ihtiyaçları devlet tarafından karşılanır. Askerlik kanununa göre yapmakla yükümlü bulundukları görevleri yerine getirdikten sonra, özel kanunlara uyularak, belirli bir hizmet taahhüdü suretiyle Silâhlı kuvvetlerde görev alan uzman veya uzatmalı çavuş ve onbaşılar da *erbaş* adıyle anılırlar. (M)

ERBAUN i. Bk. ERBAİN.

ERBEN (Karel Jaromir), çek filolog, etnograf ve şairi (Miletin 1811-Prag 1870). Bazı bilimsel eserler, bir Eski Çek Edebiyatı Antolojisi (1845-1865), birçok eski metin ve özellikle de Jan Hus'un eserlerini yayımladı (1865-1868). Çek etnografyasında önemli bir yeri vardır. *Sto Prostonarodnich Pohadek a Povesti Slovanskych* (Yüz Slav Hikâye ve Masalı) [1865], *Prostonarodni Çeske Pisne* (Çek Halk Türküleri) [1862-1864] adlarındaki derlemeleri özellikle anılmaya değer. Bu derlemelerden ilham alarak, içinde büyük bir değer taşıyan baladların yer aldığı *Kytice z Povesti Narodnich* (Millî Masallar Demeti) [1852] adında bir şiir derlemesi de yayımladı. (L)

ERBEN (Mehmet Talât), türk fiziko-kimya bilgini (Kandiye, Kirit 1917). İlk, orta ve yüksek öğrenimini İstanbul'da yaptı. Yüksek Öğretmen Okulu Fizik-Kimya bölümünü bitirdi (1943). 1952-1954'te Kanada, Ulusal Araştırma laboratuvarlarında yüksek polimer kimyası, 1955-1957'de Argonne Millî laboratuvarında (A.B.D.) nükleer kimya alanında araştırmalar yaptı. 1957'de doçent oldu. 1959-1961'de Eurochemic'te (Nükleer Yakıtlar Kimyasal Arıtma Avrupa şirketi) analitik ve proses kimyası bölümleri şefi olarak çalıştı. 1962'den itibaren Çekmece Nükleer Araştırma Merkezi Kimya bölümü başkanlığı yaptı. 1963'te profesör oldu. 1965'te İngiltere enstitüsü üyeliğine seçildi. 1966'da Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma kurumunun bilim ödülünü kazandı. Yabancı bilim dergilerinde birçok araştırması yayımlandı. (M)

ERBEZİ blş. i. (*er* ve *bez*'den). Anat. Spermatozoitleri ve erkeklik hormonunu meydana getiren erkek cinsiyet bezi. || *Erbezi zarı,* erbezi torbası derisinin hemen altında bulunan zar.

— ANSİKL. Anat. *Erbezleri* iki tanedir: erbezi torbasının içinde bulunur. Önden arkaya doğru söbe biçimde olan bu bezlerin üst kenarında bulunan virgül şeklindeki organlara *erbeziüstü** adı verilir. Erbezine giden damarlar da üst taraftan girer. Erbezi atar ve toplardamarlarıyle atmık kanalının meydana getirdiği kordona sperma kordonu denir. Erbezinin üzeri iki kat zarla kaplıdır. Bunun biri sıvı çıkaran, diğeri telli bir zardır. İkincisi erbezine mavimsi beyaz bir renk verir. Erbezinin biri iç, öteki dış olmak üzere iki salgı görevi vardır. Dış salgı görevi spermatozoitleri yapmaktır. Spermatozoitler düz borucuklar ve erbezi ağıyle (*rete testis*), sonra götürücü kanallarla erbeziüstüne doğru yol alır.

Erbezi erkekte asıl üreme organıdır. İç salgı görevini, erkeklik hormonlarını salgılayan leydig hücreleri yapar. Bu hormonların en önemlisi testosteron'dur. Erkeklik hormonları ikincil cinsî karakterlerin belirmesini sağlar.

Erbezleri başlangıçta karın boşluğunda bulunur. Doğumdan az önce kasık kanalı yoluyle erbezi torbalarına iner. Bazen inmediği de olur (gizli erbezlilik) ve bu kusur üreme fonksiyonunu sakatlayan bir bozukluğa yol açar.

● *Erbezi zarı,* birçok esnek tellerle düz kas tellerinden oluşur. Erbezi torbasının içinde iki bölmeli bir kese meydana getirir. Her bölmede bir erbezi bulunur. (L)

ERBEZİÜSTÜ blş. i. Anat. Erbezinin arka üst kenarında bulunan küçük organ. Bk. ANSİKL.

— Patol. *Erbeziüstü iltihabı.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Erbeziüstü* önden arkaya doğru uzanır; uzunluğu 5 sm'dir. Üç kısma ayrılır: 1 — öndeki şişkin kısma *erbeziüstü başı* denir; burası erbezinin ön tarafında bulunur ve götürücü kanallarla ona birleşir; 2 — orta kısma *erbeziüstü gövdesi* denir; 3 — arka kısma *kuyruk* adı verilir; yassı olan bu kısım atmık kanalıyle devam eder.

Erbeziüstü aslında çok kıvrımlı bir kanaldan oluşur; bu kanalın kıvrımları açıldığı takdirde 6 m'yi bulur. Erbeziüstü atmık (sperma) salgılamaya yarar.

— Patol. *Erbeziüstü iltihabı* had şekil alırsa şişen erbezi torbalarında ağrı yapar ve enfeksiyon belirtisi gösterir. Enfeksiyon bazen tam bir apse halini alır. İltihap, kolibasil veya enterokok gibi her zaman rastlanılan mikroplardan ileri gelebileceği gibi gonokoklardan da ileri gelebilir. İltihap çoğu zaman az çok yatışarak müzminleşir. Bu takdirde erbeziüstü tamamen veya kısmen sertleşerek çekirdeğimsi bir şekil alır. İltihap tüberkülozdan da ileri gelebilir, bu takdirde cinsiyet organlarının diğer kısımlarını da sarar. Tedavi edilmezse yara halini alarak akmağa başlar. Bazen hasta organın tamamen kesilip çıkarılmasını gerektirir. Erbeziüstü iltihabını, erbezi iltihabı ile karıştırmamalıdır; ama her ikisi bir arada olabilir.

— Vet. Hayvanlarda erbeziüstü iltihabına yalnız olarak seyrek rastlanır; genellikle erbezi iltihabıyle bir arada bulunur. Özellikle atta, boğada ve köpekte görülür. (L)

Erb-Goldflam belirtisi. Nöroloji. Kasların çok çabuk yorulmasıyle kendini belli eden hastalık. En çok çiğneme ve göz hareket kaslarında görülür. Temel bozukluk sinirsel akımın sinir ucundan kasa geçmesindeki aksaklıktır. *Eşanl.* MİYASTENİ.

ERBİL, Irak'ta şehir, il idare merkezi, Zagros'un eteğinde; 134 200 nüf. Bağdat'a ulaşan önemli bir demiryolu hattının başlangıcında, dar boğazlarla İran'a giden bir geçide hâkim karayollarının kavşağında olan Erbil, geniş bir bölgenin tarım ürünleri (koyun, arpa, darı, susam, pamuk ve tütün) toplar. Eski *Arbela* şehrinin yerinde kurulan Erbil topraklarına, beş bin yıla yakın süredir aralıksız olarak yerleşilmiştir.
— *Erbil ili,* 362 500 nüf. Büyük ve Küçük Zap arasında dağlık bir kesim üzerinde uzanır. (L)

ERBİL (Devrim), türk ressamı (Salihli 1937). Devlet Güzel Sanatlar akademisini bitirdi (1959). 1962'de aynı akademiye asistan oldu. 1965'te İspanya'da bulundu. Bu arada kuramsal ve yorumcu çalışmalara da girişti. 1955 Yılından bu yana tek ve karma birçok sergiye katıldı, çeşitli ödüller kazandı. 1966'da Tahran bölgesel bienalinde kazandığı İran kraliyet 1. ödülüyle dikkati çekti. Eserleri Devlet Resim ve Heykel müzesi ile birçok özel koleksiyonlarda yer almaktadır. (M)

ERBİN i. (fr. *erbine*). Kim. Erbiyum oksit Er_2O_3 veya hidroksit Er $(OH)_3$. [L]

Erb inmesi. Nöroloji. Omurilikteki bozukluktan ileri gelen kas hastalığı. Bacaklarda hareket bozukluğu, sidik yollarında ve cinsiyet organlarında rahatsızlık şeklinde belirir. (Bu hastalığın sebebi uzun zaman frengiye bağlanmışsa da doğruluk derecesi belli değildir.) [L]

ERBİYUM i. (*erbin*'in keşfedildiği İsveç kasabası *Ytterby*'den). Kim. Nadir topraklar grubundan bir maden.

— ANSİKL. *Erbiyum,* atom numarası 68 ve atom kütlesi Er = 167,2 olan kimyasal elementtir. Bu elementin erbin denilen oksidinin, öteki nadir toprak oksitleriyle karışmış halde itriyumlu topraklarda bulunduğunu ilk defa Cleve ortaya koydu. Asitlerin erbin üzerine etkimesiyle elde edilen erbiyum tuzlarının rengi koyu pembedir. Tabiatta çok az bulunan erbiyumun uygulama alanı yoktur. (L)

ERBOĞA blş. i. Astron. Bk. CENTAURUS.

ERBSTEIN (Richard Julius), alman madalya uzmanı (Dresden 1836 - Blasewitz, Dresden yakını 1907). 1882'de Dresden madalya müzesinin müdürlüğüne atandı. Kardeşi Heinrich Albert ile birlikte, madalyacılık konusunda birçok kitap ve katalog yayımladı «*Saksonya'da Madalya ve Sikkelerin Tarihi Üstüne İnceleme*» (1888-1893) adındaki büyük eseri özellikle anılmağa değer. (L)

ERBULAK (Altan), türk karikatürcüsü, tiyatro ve sinema oyuncusu (Erzurum 1928). Güzel Sanatlar akademisinde okudu. *Yeni-sabah, Milliyet* gazetelerinde karikatürcü olarak çalıştı. Dormen tiyatrosunda *Kamp 17, Benimle Oynar mısınız?, Zafer Madalyası, Sokak Kızı Irma, Oyuncakçı Dükkânı, Ayı Masalı* gibi oyunlarda rol aldı. *Midas'ın Kulakları* operasında (1970), *Son Baskın* (1954), *Çitlenbik* (1958-1959), *Yumurcak* (1960), *Bozuk Düzen* (1965), *Güzel Bir Gün İçin* (1966) filimlerinde oynadı. (M)

ERCEGNEVİ. Bk. HERCEGNOVİ.

ERCİKSİ i. (*ercik*'ten *ercik-si*). Balözü bezlerine benzeyen ve yozlaşmış erkek organ sayılan çiçek kısımları. (L)

ERCİKSİZ sıf. (*ercik*'ten *ercik-siz*). Erkek organları olmayan. (L)

ERCİLLA Y ZUNİGA (Alonso DE), ispanyol destan şairi (Madrid 1533- ay.y. 1594'e doğr.). Vizcaya'nın büyük bir ailesinden geliyordu. Karl V'in oğlu Don Felipe'nin maiyetindeydi. Gelecekteki ispanya kralı Don Felipe prenses Maria ile evlendiği zaman o da onunla birlikte İngiltere'ye gitti. Şili'de ayaklanmış olan Araukan'lara karşı yapılan sefere o da katıldı. Savaştan sonra, Ateş Ülkesi'ne bir keşif seferi yapan Mendoza'nın ardı sıra oraya gitti (1558). 1562'de İspanya'ya döndü; bazı yeni yolculuklardan sonra da Madrid'e yerleşti. Gelecek kuşaklara kalacak en önemli eseri, 1569 ile 1589 arasında ve Amerika'nın keşfinin ilhamıyle yazdığı *La Araucana* adındaki büyük şiirdir. (L)

ERCİŞ, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat - Van bölümü, Van ili) ilçe merkezi şehir; 14 072 nüf. Van gölünün kuzeyinde, göl kıyısından 2 km içeride kurulmuştur. Van'a 105 km uzaklıktadır. Van-Er-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

zurum yolu üzerinde uğrak yeridir. Van gölünde iskelesi vardır. Bugün 9 mahalleden ibarettir. XI. yüzyıl ortalarından itibaren Selçukluların, XII. yüzyılda İlhanlıların hâkimiyeti altına girdi. XVI. yüzyıl başlarında osmanlı idaresine geçti. Birinci Dünya savaşında rus işgaline uğradı. Ruslar 1917 sonlarına kadar burada kaldı. Daha sonra Erciş, Ermeni çeteleri tarafından tahrip edildi. 16 Nisan 1918'de kesin olarak işgalden kurtuldu.

— *Erciş ilçesi,* 2 115 km², 46 725 nüf. Merkez, Deliçay ve Kocapınar ilçelerine ayrılmıştır. 83 Köyü vardır. Meyvecilik (özellikle üzüm, kavun ve karpuz). [M]

ERCİYAS dağı, Erciyaş, Erciyes, Erciyeş de denir, esk. **Argaios, Argaeus,** İç Anadolu'da, Kayseri'nin 20 km güneyinde sönmüş volkan; yüksk. 3 916 m. Adı yazılışından dolayı arap coğrafyacılarınca yanlış olarak *Arciş* (*Erciş*) şeklinde okunmuştur. Erciyas dağı İç Anadolu'nun güneydoğusunda deniz seviyesinden 1 100-1 300 m yüksekte ovalar ve yaylalardan meydana gelen bir alçalma alanı ortasında yükselir; doğuda Tomarza ovası suyunu Samantı (Seyhan) çayına, kuzeyde Kayseri ovası Karasu ile Kızılırmak'a gönderir; güneyde Develi ovasının suları da dışarıya akıntısız Sultan sazlığında toplanır. Erciyas dağı, bu alçak alanlar arasında doğu-batı 45 ve kuzey-güney 35 km üzerinde 1 300 km²'den fazla yer kaplar, doğrudan doğruya kuzey eteğindeki Kayseri şehri (1 050 m) üzerinde 2 900 m'ye yakın ve güneyindeki Develi (1180 m.) üzerinde 2 700 m'den fazla bir yükseklik farkı meydana getirir. Çevresinde kendini örtecek başka dağlar bulunmayan Erciyas dağının yamaçları kış ve ilkbaharda karla örtülüdür; yüksek kesimlerde yaz mevsiminde bile kar görülür. Çevresi az yağış aldığı için tabiî su deposu rolü oynar; kış sporları için ziyaret edilir. Erciyas dağı, bugün volkanik etkinliğini kaybetmiştir. Coğrafyacı Strabon'un Mezaka (Kayseri'nin yerinde bulunan antik şehir) yakınında yerden ateş fışkırdığını ve bundan ovanın zarar gördüğünü yazması, üzerinde alev fışkıran bir dağ görülen sikkeler bulunması, bu etkinliğin yakın bir zamana kadar sürmüş olduğu düşüncesini kuvvetlendirir. XIX. yy. içinde dağa çıkan avrupalı gezginler yer yer bazalt tipi akıcı veya andezit tipi kıvamlı lavlardan ve kül, volkan kumbarası v.b. püskürme maddelerinden oluşmuş Erciyas'ın tepesi yakınındaki çukurları yeni etkinlikten kesilmiş volkanın krateri saymak istemişlerdir. Ancak yeni gözlemler, Erciyas'ın belki Üçüncü zaman ortalarından beri devre devre etkinlik göstermiş, arada geçirdiği durgunluk evrelerinde aşınıma uğramış, yapı maddeleri üst üste yığılmış, yer yer süpürülmüş bir «volkan harabesi» olduğunu ortaya koymuştur. Hattâ bugünkü yapının ortasında yükselen Büyük Erciyas ve onun batısındaki Safra tepesi veya Küçük Erciyas (3 700 m) kütlelerinden doğuda Tekir yaylası (2 150 m) denilen çukur alanla ayrılmış Koç dağının (2 700 m) İtalya'daki Vezüv volkanının olduğu gibi, bugünkü koniye göre daha eski bir volkan yapısının patlamadan sonra geriye kalan parçası olması gerektiği ileri sürülmüştür. Dördüncü zamanın şimdikinden daha nemli ve serin bir evresinde, dağın üzerinde bol olarak biriken karlar, buzul oluşmasına meydan vermiş, buzulların özel aşınım etkisiyle dağın yüksek kesiminde kratere benzetilmiş buz yalakları (sirk) oyulmuştur; bunlardan birinin içinde Penthér'in XX. yy. ın başında 3 100 m'ye kadar indiğini tespit ettiği küçük bir buzul bile görülmüştür (son yıllarda Erciyas buzulu yukarılara doğru epeyce gerilemiş bulunmaktadır). Böylece, tarihî devirlerde meydana geldiği ileri sürülen alev ve lav püskürmelerinin Erciyas tepesinden değil, dağın aşağı kesimlerinde ve eteklerde yer alan küçük volkan konilerinden çıktığı anlaşılmaktadır. Gerçekte de, dağın çevresinde böyle küçük volkan konilerinden birçoğuna rastlanır: Kayseri yakınındaki Ali dağı (1 871 m) ve Yılanlı dağ (1 640 m) gibi.

Erciyas'a ilk olarak W.J. Hamilton'un çıktığı sanılmaktadır (1837). Sonra P. de Tchihatcheff (1848) v.b. çıkmıştır. Cumhuriyet devrinde ise Erciyas'ın düzgün haritaları alınmış, başta Kayserililer olmak üzere, bütün Türkiye'den gelen dağcılar için seçkin bir dağcılık merkezi haline gelmiştir.

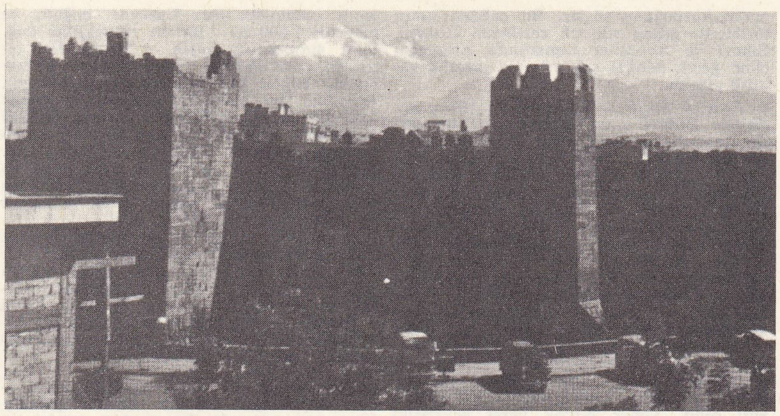

Kent kalesinden **ERCİYAS dağının** görünüşü

Erciyas yamaçları alçak kesimlerde (1 700 m kadar) tarla, bağ ve bahçelerle kaplıdır. Tahıl tarlaları 1 800 m'ye kadar çıkar. Daha yüksekte otsu bitkiler veya yer ağacımsı çalıların (ardıç, meşe, akdiken, yaban armudu) yer aldığı görülür. Dağ otlaklarına yazın kıldan çadırlar kuran ve koyun sürülerini otlatan Yürükler yerleşirler. Bunlar 2 500 m'ye kadar çıkarlar. Kuzeyde Erciyas'ın yamaçlarındaki bağlar içinde Kayseri şehrinin yazlık köşklerine de rastlanır. Erciyas'ın yüksek kesimlerinde toktağan karlar yazın 3 000 m'den yükseklerde görünür. (M)

ERCKMANN - CHATRİAN, iki fransız yazarının eserlerinde kullandıkları ortak ad. Bu yazarlar, Emile ERCKMANN (Phalsbourg 1822-Lunéville 1899) ile Alexandre CHATRİAN'dır (Le Grand-Soldat, Meurthe 1826-Villemomble 1890). Ancak meslek hayatlarının sonunda aralarının açılması ve birbirlerini suçlamalarıyle (1889) sonuçlanan uzun bir işbirliği onları sanki bir tek kişiliğin içinde birleştirmişti. 1847'de yazmağa başladılar ve başarılarını da 1859'da *l'Illustre Docteur Mathéus* ile (Ünlü Doktor Mathéus) kazandılar. En tanınmış eserleri şunlardır: *Contes des Bords du Rhin* (Ren Kıyılarından Masallar) [1862]; *le Fou Yégof* (Deli Yégof) [1862]; *Madame Thérèse* (Bayan Thérèse) [1863]; *l'Ami Fritz* (Dost Fritz) [1864]; *Histoire d'un Homme du Peuple* (Bir Halk Adamının Hikâyesi) [1865]; *les Contes Populaires* (Halk Masalları) [1866]; *Histoire d'un Paysan* (Bir Köylünün Hikâyesi) [1868-1870]; *Le Juif Polonais* (Polonya Yahudisi) [1869] ve *l'Ami Fritz* (Dost Fritz) [1877] adlarındaki iki dramla *les Rantzau* (Rantzau'lar) [1882] adında bir de komedi yazdılar. Alman edebiyatının ve özellikle de Kara Ormanlar masalcılarının etkilerini taşıyan bir halk gerçekçiliğinin ürünü olan masal tarzındaki bu eserler savaşa karşı duyulan nefreti dile getirir. (L)

ERCOLANİ (Giovanni Battista), italyan veterineri (Bologna 1819-ay.y. 1863). Torino okulunda profesör oldu ve Bologna okulunu kurdu. İtalyan veteriner hekimliğinin bilimsel gelişmesinde büyük bir rol oynadı. (L)

ERCOLE DA FERRARA. Bk. GRANDİ.

ERCOLE DE ROBERTİ. Bk. ROBERTİ (Ercole DE').

ERCÜMEND veya **ERCMEND** sıf. (fars. *erc,* rütbe, değer ve *-mend-li*'den). *Esk.* Şerefli, muhterem. İtibarlı. ‖ İ. Erkek adı.

◆ **Ercümendane** zf. *Esk.* İtibarlı, şerefli bir kimseye yakışır şekilde. (M)

ERCÜMEND BÂNÛ, türk-hint İmparatorlarından Şah Cihan'ın karısı (1591- Zeynâbâd, Dekken 1630) Vezir Ebül Hasan Asaf Hanın kızıdır. Şah Cihan ile onun veliahtlığı sırasında evlendi (1612). Eşi İmparator olunca kendisine *Mümtaz-Mahal* unvanı verildi. Yedisi yaşayan 14 çocuk dünyaya getirdi. Ölümünden sonra na'şı Agra'ya getirilerek sarayın bahçesine gömüldü. Şah Cihan, daha sonra eşinin adına müslümanhint mimarîsinin dünyaca ünlü ve parlak örneklerinden biri olan *Tac Mahal*'i yaptırdı. (M)

ERCÜMENT EKREM. Bk. TALU (Ercüment Ekrem).

ERÇEK, Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Murat-Van bölümünde (Van ilinin merkez ilçesi) bucak. 20 Köy; 8 423 nüf. — *Bucak merkezi* (1 291 nüf.), aynı adı taşıyan gölün doğu kıyısında Özalp'ı Van'a bağlayan yol üzerinde, il merkezine 33 km uzaklıkta kurulmuştur. (M)

ERÇEK gölü, Doğu Anadolu bölgesinde, Van gölünün 30 km kadar doğusunda, akıntısı az, suları tuzlu ve sodalı göl. Yüksl. 1 803 m; yüzölç. 92 km². Göle birçok küçük dere dökülür. Bu akarsular arasında en önemlisi gölün doğu kıyısında küçük bir göl deltası meydana getiren Memedik çayıdır. (M)

ERDÂNE i. (fars. *erdāne*). Bot. *Esk.* Yabani şebboy. (M)

ERDEB i. (ar. *irdeb*). Mısır ve Hicaz'da kullanılan bir çeşit hububat ölçüsü. (Mısır'da bir erdeb 120 okkadır. Hicaz'da 100 ile 120 okka arasında değişmektedir. İstanbul'da ise 9 kileye karşılık tutulurdu.) [M]

ERDEBİL, Azerbaycan'da şehir. Aras ırmağı kollarından Balıkçay kıyısında, İran-Rus sınırına 40 km uzaklıkta, dağlarla çevrili bir ovadadır. Şehrin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu belli değildir. M.S. V. yy. da sasanî hükümdarı Firuz tarafından kurulduğunu yazan Firdevsî ve Yâkut Hamevî'ye karşılık, Hamdullah-ı Kazvini burasını Keyâniyan sülâlesinden Keyhüs-

ERATO
yunan sanatı
Louvre müzesi, Paris

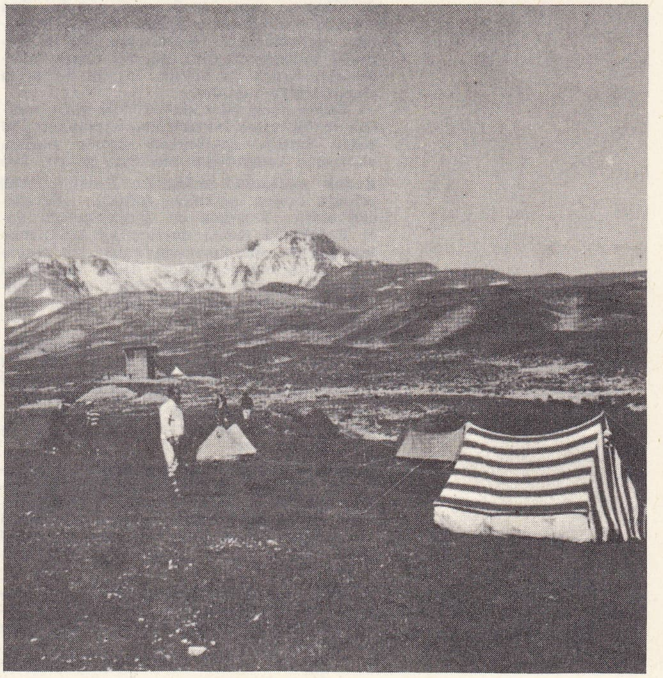

ERCİYAS dağı zirvesinde kamp

Foto. MEYDAN; Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

rev'in kurduğunu söyler. Bu çağdan sonra tarihlerde adına sık sık rastlanan Erdebil, Emevî ve Abbasîler zamanında Arapların eline geçti. Moğol saldırıları sırasında yakılıp yıkıldı.

● *Erdebil Sûfileri.* Edebiyat ve kültür tarihinde Erdebil'e ün sağlayan, orada yetişip Anadolu ve öteki islâm ülkelerine dağılan dervişlerdir. *Erdebil Sûfileri* diye anılan bu dervişler, 1335'te ölen Şeyh Safiyüddin Erdebilî'nin müritleridir. Safiyüddin Ebu İshak Erdebilî kısa zamanda bütün çevreyi etkisi altında bıraktı. Halvetiye ve Kalenderiye inançlarının birleştirilmesiyle *Erdebilîye* (Safeviye) tarikatını kurdu. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Sadreddin Musa, babasının yolundan yürüdü. Erdebil'i yeni bir tasavvuf anlayışının merkezi durumuna getirdi. Büyük babası şeyh Cebrail için Erdebil yakınlarında Kelgeran köyünde, babası Safiyüddin için Erdebil'in içinde birer büyük türbe yaptırdı. Bu türbeler yüzünden Erdebil önemli bir ziyaret yeri oldu. Timur birçok vergi gelirlerini şeyh Safiyüddin türbe ve tekkesine bağışladı. Çevre ülkelerden gelen birçok türkmen ve derviş Erdebil'de yerleşti. Sadreddin'den sonra oğlu Şeyh Ali, ondan sonra İbrahim, Erdebil tekkesine şey oldular. Şeyh İbrahim'e kadar dinî ve tasavvufî bir nitelik taşıyan tarikat, Şeyh İbrahim'in yerine oğlu Cüneyd'in geçmesiyle siyasî bir anlam kazandı. Cüneyd, etrafına topladığı tarikatçılarla Şirvan üzerine yürüdü, fakat başarı sağlayamadı, öldürüldü, Cüneyd'in izinde yürüyen oğlu Haydar da bir savaşta öldürüldü. Onun yerine geçen oğlu İsmail, kısa zamanda başarıya ulaşarak İran'da Safevî devletini kurdu. Tebriz'i başkent yaptı. Şah unvanını alan İsmail Safevî, sonradan Erdebil dervişleri, Erdebil sûfileri diye anılan tarikatçıları Anadolu içlerine saldı. Kısa zamanda Bağdat, Şam, Doğu Anadolu yönlerine yayılan Erdebil sûfileri çok geniş tarikat propagandasına giriştiler. Çevrelerinde pek çok kimsenin toplanmasını sağladılar. Hattâ, Anadolu'da birtakım ayaklanmalara bile önayak oldular. Erdebil sûfileri Şeyh Safiyüddin soyundan gelenlerin kurduğu tarikata bağlı şiî mezhebinden kimselerdi, çok geniş bir alana yayıldıkları için etkileri çağlar boyu sürdü. (M)

ERDEBİLİYE i. Din. Ebhariye tarikatının Safiyüddin* Erdebilî'nin kurduğu şubesi. (M)

ERDEK, Marmara bölgesinin Güney Marmara bölümünde (Balıkesir ili); ilçe merkezi kasaba; 7 813 nüf. Aynı adlı körfezin kıyısında, Kapıdağı yarımadasının güneybatısında kurulmuştur. Deniz kıyısındaki düzlükte ve yamaçlar üzerinde yayılır. Son yıllarda artan turistik önemi dolayısıyle gittikçe gelişmektedir. Kasabanın 250 m açığında bulunan Zeytinliada, bir turizm merkezidir. Erdek 23 km'lik düzgün bir yolla Bandırma'ya bağlıdır.

— *Erdek ilçesi* (400 km²; 23 894 nüf.), merkez ve Marmara bucaklarına ayrılmıştır. 30 Köyü vardır. Zeytinlikler ilçenin başlıca ekonomik zenginliğini meydana getirir. (M)

Erdek Açıkhava müzesi, Erdek'te 1949 yılında açılan açıkhava müzesi. Sergilenen eserler arasında en dikkat çekici olanı Erdek'teki Roma devrine ait Hadrianus tapınağının sütunlarından kalan bir parçadır. Kabartma şeklindeki üzüm salkımları sütunu çepeçevre çevirir. Diğer eserler mimarî ve heykel parçaları, lahit, sütun başlıkları ve mezar stelleridir. (M)

ERDEKÂN (veya **ARDEKÛN**), İran'da şehir. Denizden 1 025 m yüksekte sur ve kulelerle tahkim edilmiştir. Şehirde kervansaray, cami ve çarşılar vardır. Ahalisi daha çok gebrler'den (parsîler, ateşe tapanlar) ibaretti. Renkli halı ve kumaş dokumacılığı ile önem kazandı. (M)

Erdek körfezi, Marmara denizinin güneyinde, Kapıdağ yarımadası ile Marmara kıyıları arasında kalan körfez. Genişliği doğuda Erdek ile Edincik kıyıları arasında 5 km ise de batıya doğru artarak 20 km'yi bulur. Körfez kıyıları genellikle zeytinliklerle kaplıdır. (M)

ERDEL veya **TRANSİLVANYA,** alm. **Siebenbürgen,** Romanya cumhuriyetinde tarihî ve coğrafî bölge. Merkezi, *Kolozsvar* (Cluj).

● *Coğrafya.* Erdel, Karpatlar yayının içinde bulunmaktadır. Kuzeyde, doğuda ve güneyde 1 800 ilâ 2 500 m yükseklikte dağlarla sınırlanmış yayla ve tepelerden teşekkül eder. Batıda, Orta Avrupa havzasından Bihor kütlesiyle ayrılır (1 849 m). Erdel'den bu kütleye kolay ulaşım ancak kuzeyde Someş ve Güneyde Mures vâdileri üzerinden sağlanır. Ülke böylece, Karpatların eteğinde Tuna'nın suladığı alçak Macar ovalarına bakan bir çeşit teras gibi uzanır. Erdel, dağlık kütleleri kaplayan ormanlarla, buğday, mısır, üzüm ve meyve yetiştiren, yazları, yüksek otlaklarda yaylalanan sürülerin sağladığı süt ürünlerini, et ve deriyi değerlendiren yeşil kırlar arasında yer alır. Bu zengin tarım ekonomisini önemli maden ve sanayi kaynakları tamamlar: tabiî gaz (yılda üç milyon metreküp, yani 5 milyon ton kömürün termik karşılığı), linyit havzaları (Petroşani), çeşitli maden yatakları, kaplıcalar ve maden suları.

Nüfus karmaşıktır: nitekim bölge, çeşitli istilâ devirlerinde sığınak vazifesi görmüştür; aynı zamanda da, germen yayılışının ileri kollarının yerleştiği tahkimi kolay bir uç boyu sayılmıştır. Bugün, esnek bir federal yönetim, millî grupların tarihî ve kültürel haklarına gösterilen saygı, Erdel'de, Rumenlerin, Macarların (muhtar bir Macar bölgesi kurulmuştur) ve Almanların birarada yaşamalarını sağlamaktadır.

● *Tarih.* Erdel bölgesine M.Ö. 2000 yılından itibaren Traklar, daha sonra Daçlar yerleşmişlerdi. Daha sonra da Hintgermen ve İskit aslından birçok kavmin yerleştiği veya uğradığı bilinir. Bölge, Gotlardan (M. S. 275-375) sonra Hunların, Gepitlerin, Lombardların ve Avarların eline geçti. Avarların Erdel'deki hâkimiyeti, Charlamagne tarafından yıkılışlarına kadar sürdü (796). Aynı tarihte bölgeye Slavlar gelerek yerli halkla kaynaştılar. Arpad'ın yönetimindeki Macarlar Karpat bölgesine yerleştikten sonra (895), Erdel'i de işgal ettiler. Bölgenin doğu taraflarında, hun ve avar menşeli oldukları kabul edilen ve sonradan macarlaşan Sekeller vardı. Erdel'e gelen türk kavimleri arasında Peçenekler ve Kumanlar da gösterilir. XIII. yy.da Erdel, Macaristan ile birlikte, moğol istilâsına uğradı. Batu Han'ın kumandanlarından Kadar ve Böcek Erdel'e girerek burayı yağma ve tahrip ettiler (1241). Moğol istilâlarından sonra her bölge imtiyazlı macar soylularından bir gruba verildi, bunların emrindeki köylüler bölgenin içerlerini tarıma elverişli hale getirdiler; doğrudan doğruya krala bağlı olan Sikuller, Oltu ırmağı kaynakları civarını korumakla görevlendirildi; XII. yy.da Geza II tarafından Hermannstadt (bugünkü Sibiu) bölgesine yerleştirilen ve *Privilagium andreanum* (1224) imtiyazıyle muhtariyetleri tanınan Saksonlar bölgeyi işlettiler. XIII. yy. başlarında macar kralları, ormanlık bölgelarda çobanlıkla uğraşan Rumenleri buraya yerleştirmeğe başladılar. Aynı yüzyılın ortalarında krallık arazisi üzerinde geniş ölçüde laik komünlerin kurulmasıyle macar ve rumen toprak köleleri senyörlerin emrine girdi. Toprak kölelerinin ayaklanmaları daha sonra XV. ve XVI. yy.da ciddî durumlar yarattı. Soylu Saksonlar macarlaştığından, sakson milleti, Eflak ve Boğdan ile gelişen ticaretin yarattığı zengin bir burjuva sınıfının hâkimiyeti altına girdi (XIII-XV. yy.). Krallık iktidarının zayıflaması (XIII.-XV. yy.). Erdel'i voyvodaların eline bıraktı. En ünlü voyvoda, Hünyadi Janos, (Yanku Hünyad) Privilegium andreanum'u devam ettirerek Saksonları tek bir millî cemaat haline getiren (1486) Matthio Gorvinus I'in babasıdır.

Osmanlıların Erdel ile ilk teması XIV. yy.ın ikinci yarısından itibaren başlar. Murad I'in Vidin'e karşı hareketini 1391'de Erdel'e ilk planlı osmanlı akını takip eder. Macar kralı Zigismond devrinde Osmanlılarla barış yapıldı. Erdel'e 1426'da ikinci ve 1432'de daha üçüncü osmanlı seferi düzenlendi. Bu sıralarda Zigismond'un Erdel'i güneyden savunmak için bu bölgeyi alman şövalyelerine vermeğe kalkıştığı, fakat teşebbüsün neticesiz kaldığı, sonra da iç karışıklıklar çıktığı görülmektedir. Hünyadi Janos 1441'de Mezid Beyin kumandasında yapılan osmanlı akınını durdurdu; Mezid Bey bu savaşta öldü. Bundan bir süre sonra da Hadım Şahabeddin Paşa kumandasındaki osmanlı ordusu Erdel'e girdi. Daha sonraki yıllarda Erdel'e Fatih Sultan Mehmed devrinde (1474 ve 1479) Semendere sancakbeyi Bali Bey, Mihaloğlu Ali Bey (1493) ve Malkoçoğlu Bali Bey v.b. bazı osmanlı kumandanları seferler yaptılar. Mihaloğlu Ali Beyin 1493'teki akını dışında Bayezid II ve Selim I devirlerinde herhangi bir türk akınına rastlanmaz. Bu sırada Erdel'de, Dozsa Gyorgy adında bir sekelin idaresi altındaki macar köylüleri ile Ulahlar ayaklandılar (1514). Erdel voyvodası Zapolyai Janos isyanının bastırılmasında büyük rol oynadı. Mohaç savaşından sonra kendini macar kralı ilân ettiren Zapolyai Janos, Habsburg hanedanından Ferdinand ile yaptığı mücadeleyi kaybedince Lehistan'a kaçtı. Daha sonra osmanlı padişahının yardımını sağlamağa çalıştı; 1530'da Silistre sancakbeyi Mehmed Paşa Eflak voyvodasıyle birlikte Erdel'i Zapolyai'ye teslim etti. Böylece Erdel'den habsburg siyaset ve nüfuzu uzaklaştırılarak memlekette millî parti hâkim oldu ve Bathory İstvan Erdel voyvadalığına getirildi. Bu sıralarda padişahın ve osmanlı devlet adamlarının güvenini kazanmış olan venedikli Aluisio Gritti, Macaristan meselelerinde en büyük danışman ve yetkili bir kişi sayılarak o bölgeye gönderildi. Aluisio Gritti'nin niyeti burada bir sülâle kurmak, Erdel'i Macar krallığından ayırmaktı. Fakat taraftar bulamadı, düşmanları tarafından Erdel'in Megeş kalesinde kuşatıldı ve öldürüldü (1534). 1541'deki Budin seferinden ve Macaristan'ın büyük bir kısmının osmanlı idaresine geçmesinden sonra, Janos Zigismond'a da Erdel'de bir sancak verdi.

Erdel'de osmanlı hâkimiyeti, Habsburgluların zaman zaman karşı çıkmalarına rağmen 1541'de bu surette fiilen başlamış oldu. Bu konudaki ilk vesika olan *Ahidname*'de (1566) Kanunî Sultan Süleyman, Erdel'i himaye edeceğini vaat ediyor, buna karşılık Babıâli'ye her yıl 10 000 altın ödenmesini şart koşuyordu. Bocskay adındaki Erdel beyinin, osmanlı himayesinde ve Habsburglulara karşı milliyet mücadelesi yaptığı yılda (1606) on yıl bu vergi alınmadı. Erdel beyi, Erdel Diyet meclisi tarafından seçilir, padişah kendisine süslü, koşumlu bir at, sancak, kılıç ve bir kaftan göndererek seçimi tastik ederdi. Babıâli'nin bazen seçilen prensi tanımladığı veya azlettiği olmuştur. Erdel Beyinin Babıâli'de bir temsilcisi bulunurdu, sonraları daimî bir Kapıkâhyalığı makamı kuruldu. İstanbul'daki Erdel sarayı Balat'ta, bugün Macarlar yokuşu denilen sokakta, Boğdan sarayı ile Ulah sarayı yakınındaydı.

Erdel XVI. yy.da bir süre Martinuzzi adındaki katolik rahibin etrikalarına, daha sonra da avusturyalı kumandan Castaldo'nun tahakküm ve zulmüne sahne oldu. Daha sonra da, Bathory İstvan'ın prensliği devrinde bölge sükun ve huzura kavuştu (1571-1576). Ve Babıâli ile Habsburglular arasında bir anlaşma kurulabildi. İstvan'ın halefi Bathory Zsigmond ilk zamanlarda Osmanlı devletine bağlı kaldıysa da 1593'te başlayan Avusturya harpleri sırasında Mukaddes birliğe katıldı. Bu hareketi, âsi Eflak voyvodası Mihaly'nin ülkeyi baştan başa istilâ ve tahribine sebep oldu. XVII. yy. başlarında Erdel'i avusturya siyasetinden ayırmak, osmanlı siyasetine göre ve onun himayesinde idare etmek üzere Szekely Mozes adında bir sekel asilzadesi teşebbüse geçti. Aynı siyaseti Babıâli'nin de desteğini alarak Bocskay sürdürdü. Bocskay'ın protestan asilzadelerinin önüne düşerek Avusturyalılara karşı harekete geçmesi Habsburgluların aleyhinde olan erdel halkı tarafından hoş karşılandı. Bunun üzerine Bocskay, sadrazam Lala Mehmed Paşa tarafından Erdel beyliğine (1607), daha sonra da Macar krallığına getirildi. Ancak onun ölümünden (1606) sonra, Erdel'de yine karışıklık başgösterdi. *Deli kral* diye anılan Bathory Gabor'u yola getirmek görevi Babıâli tarafından Kanije beylerbeyi İskender Paşaya verildi. Erdel seferine çıkan kuvvetlere Şahin Giray kumandasında Kırım kuvvetleri ile Eflak ve Boğdan voyvodaları da katıldılar (1613). İskender Paşa Kolojvar'da Diyet meclisini topladı ve Bethlen Gabor adındaki Erdel asilzadesini prens seçtirdi. Viyana hükûmetiyle yaptığı bir antlaşma sonucunda Avusturyalıların da bağım-

sız prens olarak tanıdığı Bethlen'in 1929'a kadar süren prensliği sırasında bölge halkı asayiş ve güven içinde yaşadı. Bundan sonra Erdel beyi olan Rakoczi György I ve oğlu Rakoczi György II devirlerinde de Erdel siyaseti oldukça kararlı ve sakin geçti; fakat bir süre sonra Rakoczi György II'nin kendi başına hareket etmek istemesi, bölgede yeni karışıklıkların çıkmasına sebep oldu. Rakoczi II, Babıâli'nin haberi olmadan Boğdan voyvodasını beylikten indirdi. Eflak ve Boğdan'ı nüfuzu altına alarak İsveç'in müttefiki sıfatıyle, Lehistan'a karşı açtığı sefere bazı ülkelerin katılmasını ve yardımını sağladı. Hattâ Kırım hanı ve Kazak hatmanı (ataman) ile Lehistan'a karşı ittifak yapmağa çalıştı. Bu durum karşısında Babıâli 1658'de sadrazam Köprülü Mehmed Paşanın kumandasında bir orduyu Erdel'e gönderdi. Rakoczi'nin merkezi Erdel Belgrad'ı alınarak yağma edildi. Bu sırada Köprülü, Yanova kalesini de ele geçirerek bir sancak haline getirdi. Bundan sonraki yıllarda da Seydi Ahmed Paşa, Sarı Hüseyin Paşa ve Köse Ali Paşa gibi serdarların kumandasında Erdel'e bazı seferler yapıldı. Apafi Mihaly'nin 1661'de Erdel beyliğine seçilmesi bölgeye bir süre için sükûn ve huzur getirdi. Apafi Mihaly'nin devrinde, Erdel Avrupa siyasetindeki önemini kaybetti. Köprülüler devrinde Osmanlı devletinin sadık bir beyliği haline geldi. Erdel siyasetine daha sonra Teleky Mihaly ve Thököly İmre gibi şahsiyetler de karıştı. İkinci Viyana kuşatması ile başlayan Avusturya harpleri sırasında Erdel yavaş yavaş Babıâli ile olan bağlarını kopardı ve 1699 Karlofça antlaşmasından sonra bütünüyle Avusturya hâkimiyetine girdi. Viyana hükûmeti muhtariyet ilkesine dayanan statüsünü esaslı bir şekilde değiştirerek, Erdel'i eyalet haline getirdi. XVIII. yy.da Erdel'in bağımsızlığı için savaşan Rakoczi Ferencz II, başlangıçta Avusturyalılara karşı bazı başarılar kazandı. Daha sonra yenilerek Osmanlı devletine sığındı ve ölünceye kadar Tekirdağ'da oturmak zorunda kaldı.

1851 Anayasasıyle Erdel doğrudan doğruya Habsburg tahtına bağlandı. Toprak köleliği kaldırıldı ve eski anayasaya dönüldü (20 ekim 1860), daha sonra Franz -Joseph Macarları destekleyerek eyaletin yeniden Macaristan krallığına bağlanmasına imkân sağladı (1867-Avusturya - Macaristan oldu bittisi), böylelikle de Saksonlar ile Sikullerin toprak muhtariyeti ortadan kalkmış oldu. Budapeşte'nin macarlaştırma siyasetinden hoşnut olmayan Transilvanya rumenleri, o zaman müttefikler safında savaşa girmeyi ancak Transilvanya'yı alma vaadi sebebiyle kabul eden (17 ağusts 1916) Romanya krallığına yanaştılar. Avusturya-Macaristan krallığının parçalanmasından yararlanan erdelli rumenler, Romanya ile birleşme kararı aldılar (Alba, Julia meclisi, 1 aralık 1918); bu karar Trianon antlaşmasıyle onaylandı (4 haziran 1920); toprak reformu (1920-1921) macar azınlığı zayıf düşürdü (toplam nüfusun yüzde 30'u). Viyana'nın müdahalesiyle Transilvanya'nın kuzey kesimi Macaristan'a geri verildi (30 ağustos 1940). İkinci Dünya savaşı sonunda, daha Paris antlaşmasının imzalanışından (1947) önce Transilvanya yeniden Romanya'ya geçti (1945). Macar azınlığına tanınan daha serbest bir statü, davayı kökünden halletmiş görünmektedir. (→ Bibliyo.) [ML]

ERDELÂN veya **ARDİLÂN**), İran'da eyalet; kuzeyde Azerbaycan, güneyde ve doğuda Irakı Acem arasında uzanır; 64 000 km². Merkezi Sine (Sinne, Senna). Bölgede Zagros dağları yer alır. İklimi serttir. Ancak bazı vâdilerde tarım yapılabilmektedir. Ormanlar geniş yer tutar.

— Tar. Erdelân, Osmanlı devletinin 1578 yılında giriştiği İran savaşlarının onuncu yılında (1588) fethedildi. 1590 Yılında yapılan İstanbul antlaşmasına kadar İranlılar tarafından fethi resmen kabul edilmeyen İran toprakları ile birlikte Erdelân da kesin olarak osmanlı topraklarına katıldı. Erdelân 1607 yılından sonra, İran Şahı Abbas V tarafından istilâ edilerek, İran hâkimiyetine geçti. (M)

ERDELHUN (Rüştü), türk generali (Edirne 1894). Harp okulunu bitirdi (1914). Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarına katıldı. 1926'da Harp akademisini bitirdi. 1933-1937'de Tokyo'da, 1940-1943'te Londra'da ataşemiliterlik görevinde bulundu. 1945'te general, 1946'da genelkurmay eğitim başkan yardımcısı, 1948'de tümgeneral oldu. Uzakdoğu ve Kore'deki Birleşmiş milletler ordu kumandanlığında temsil heyeti başkanlığı yaptı. 1952'de korgeneralliğe yükseldi. 1953'ten itibaren NATO toplantılarına katılan türk askerî heyetlerinde, 1955'te CENTO'nun kurulmasına temel teşkil eden askerî görüşmelerde bulundu. 1956'da orgeneral, İkinci ordu kumandanı, 1958'de Kara kuvvetleri kumandanı, sonra da genelkurmay başkanı oldu. 27 Mayıs 1960'ta tutuklanarak Yassıada Yüksek Adalet divanında idama mahkûm edildi; cezası müebbed hapse çevrildi. 28 Eylül 1964'te özel affa uğradı. (M)

Erdel seferi. Bk. ERDEL.

ERDELYİ (Janos), macar şairi ve tenkitçisi (Kaposvar 1814-Sarospatak 1868). Önce eğitmenken sonra Kisfaludy derneğinin kâtibi ve millî tiyatronun yöneticisi oldu. Bir halk şiirleri derlemesi meydana getirdi. Bu derleme macar edebiyatını çok etkilemiştir. Bir şiir derlemesinden başka nutuklarını, tenkit ve estetik çalışmalarını da yayımladı (1865). [L]

ERDEM i. (esk. türk. *erdem*). *Yeni.* Fazilet: *Bence de sanatın en önemli erdemi odur* (N. Ataç).

◆ **Erdemli** sıf. Erdemi olan, faziletli: *Erdemli kişi.*

◆ **Erdemlik** i. Erdem olma hali. *Eşanl.* FAZİLET. (M)

ERDEM, selçuklu kumandanı (XI. yy.). Tuğrul Bey tarafından Aytigin ile birlikte Kuzey Irak'ın yönetimi kendisine verildi ve ordu başbuğluğuna getirildi. Musul'da vali olduğu sırada şiî kumandanı Arslan Besasirî ile kureyşlilerin kuşatmasına karşı şehri dört ay savundu; fakat bir süre sonra şiîlerin sayıca artması üzerine Bağdat'a kaçtı (1057). Bağdat da kuşatılınca türkmen kuvvetleriyle dağlık bölgeye çekidi.

Tuğrul Beyden sonra tahta geçen Süleyman'ı tanımayarak Alp Arslan'ın tarafını tuttu; 1063'te Erbasgan ile birlikte Alp Arslan'ın adına hutbe okuttu (1063). Sonra tahtın ikinci vârisi Kutalmış'a karşı yaptığı savaşta yenildi (kasım 1063). [M]

ERDEM (Mesut), türk ressamı (Kozan 1920 -Ankara 1954). Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş bölümünü bitirdi (1943), Roma Güzel Sanatlar akademisinde iki yıl öğrenim gördü. Türkiye'ye döndükten sonra Gazi Eğitim enstitüsünde resim öğretmenliğine baş ladı (1950). Yağlıboya, desen, lavi, siyahbeyaz tekniklerinde gerçekçi bir anlayışla çalıştı. Devlet resim sergilerine katıldı, özel sergiler açtı. Millî Kütüphane koleksiyonunda *Kör, Van Gölünde Yolculuk* adlı iki eseri vardır. Kitapları: *Resim Tekniği* (1953), *Giottodan Chagal'a Kadar Resim* (1953), *Sanat Tarihi* (1954). [M]

ERDEMLİ, Akdeniz bölgesinin Adana bölümünde (İçel ili) ilçe merkezi; 10 304 nüf. Mersin-Silifke asfalt yolu kenarında Mersin'e 37, Silifke'ye 49 km uzaklıkta kurulmuştur. Çok kısa bir süre içinde gelişmiş olan Erdemli birbirinden ayrı şu mahallelerden meydana gelir: Erdemli, Alata ve Yağda ve Koyuncu. Alata'da bir Teknik Bahçıvanlık okulu vardır.

— *Erdemli ilçesi* (2 078 km²; 49 647 nüf.), Merkez, Elvanlı ve Güzeloluk bucaklarına ayrılmıştır. 49 Köyü vardır. Muz ve turunçgiller tarımı gelişmiştir. (M)

ERDEN (Ali Fuat), türk generali ve harp tarihi yazarı (İstanbul 1883-ay.y. 1957). Belgrad'dan gelen bir türk ailesindendir. Kara mühendishanesini (1900), Harp akademisini bitirdi (1903). Yemen'deki birlik ve karargâhlarda, Balkan savaşında Üçüncü kolordu kurmaylığında ve Paris askerî ataşeliğinde bulundu. Birinci Dünya savaşında Suriye'de Dördüncü ordu kurmaylığı ve başkanlığında çalıştı. 1916'da albay oldu. Daha sonra VIII. Kolordu kumandan vekilliği yaptı ve 1917'de İstanbul'da Harp tarihi dairesine tayin edildi. Kurtuluş savaşından sonra da İzmir müstahkem mevkii kumandan vekilliği görevinde bulundu. 1926' da tuğgeneral oldu. Sonra kolordu ve harp akademileri kumandanlıkları yaptı. 1947'de orgeneralliğe yükseldi. Osmanlı, Alman ve Avusturya nişan ve madalyaları aldı. Eserleri: *Rus-Japon Harbi* (Osman Senaî Erdemgil ile birlikte) [1903], *Osmanlı-Rus Seferi* (1877-1909), *Paris'ten Tih Sahrasına* (1918), 1877 - 1878 *Osmanlı - Rus Harbinin Plevnenin Sukutundan Sonraki Netice-i Katiye Devresinde Süleyman Paşa Ordusunun Balkanlardaki Harekâtı* (1924). [M]

ERDEŞİR veya **ERDŞİR** bls. i. (fars *erd,* gazap, öfke ve *şir,* aslan'dan *erdşir* veya *erdeşir*). *Esk.* Cesur, aslan yürekli kimse. ‖ *Erdeşîr-i ceng* veya *erdşir-i ceng,* cesur savaşçı.

◆ **Erdeşirâne** veya **erdşirâne** zf. *Esk.* Çok cesur bir şekilde. (M)

ERDEŞİR. Bk. ARDAŞİR.

ERDEŞİR HURRE. Bk. FİRUZÂBÂD.

ERDEVAN. Bk. ARTABANOS.

ERDİRMEK geçl. f. (*ermek*'ten *er-dir-mek*). Ermesini sağlamak, eriştirmek.

— DEY. (*Bir şeye*) *Akıl erdirememek.* Bk. AKIL. (M)

ERDİSTAN, İran'da şehir. İran hükümdarı Anuşirvan'ın burada doğduğu söylenir. Eski iran ve arap tarihçilerine göre Sasanîlerden Ardaşir I zamanında burada birçok ateşgede vardı. Bugün şehrin kuzeybatısında sasanî harabeleri görülür. (L)

ERDİŞİ bls. i. ve sıf. Hem erkek, hem dişi gamet meydana getiren birey. ‖ Erkek ve dişi cinsiyet organlarını birarada taşıyan birey: *İnsanlarda tam erdişi yoktur.*

— Bot. Çiçekliğinde hem erkek, hem dişi çiçeği bulunan bitki; erkek ve dişi organı bulunan çiçek.

— Mit. Bk. HERMAPHRODİTOS. (L)

ERDİŞİLİK bls. i. (*erdişi*'den *erdişi-lik*). Biyol. İki cinsiyetin, hem erkek, hem dişi gamet meydana getirecek şekilde aynı bireyde birarada bulunması hali. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Yalancı erdişilik,* insanlarda görülen erdişiliğin bir çeşidi. Bk. ANSİKL.

— Bot. Aynı çiçeklikte erkek ve dişi çiçeklerin birarada bulunması (keneotu, nemçe saparnası).

— İç salgı bilimi. *Dıştan görünür erdişilik.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Erdişilik,* birçok hayvan grubunda, özellikle bir yere bağlı veya asalak hayvanlarda kaidedir. Meselâ, yassısolucanlar (*türbelarlar, karaciğer sülükleri, şeritler*), halkalı solucanlar (*solucanlar, sülükler*), yosun hayvanları, kabuklular (*cirripeda*), karındanbacaklı yumuşakçalar (*akciğerliler, arttan solungaçlılar, kanat-ayaklılar*), gömlekliler erdişi hayvanlardır. Başka grupların bazı türlerinde de erdişiliğe rastlanır (*selentereler, çokkıllılar, eşbacaklı kabuklular, yassısolungaçlı yumuşakçalar*).

Erdişilik, çeşitli şekiller gösterir; *eşzamanlı erdişilikte* spermatozoitlerle yumurtalar aynı zamanda meydana gelir (*gömlekliler, solucanlar, sülükler*); *ardışık erdişilikte* ise organizma iki ayrı evreden geçer; ya önce erkek sonra dişi olur (*tezerlik*) veya tersine önce dişi sonra erkek olur (*tezdişilik*). Erdişilikte kendi kendini döllemek zorunlu değildir. Çeşitli sebeplerle kendi kendini döllemek imkânsız olduğundan, kendidölleklik istisnaî bir durumdur. Yalnız akciğerli yumuşakçalarda (*bullinus*), ipsilerde (*rhabdites*), yassısolucanlarda (*şerit*), kökbaşlı kabuklularda (*sacculina, peltogastes*) görülür.

Çapraz döllenme ise çok sık görülen bir durumdur. Yumuşakçalar ya ikişer ikişer çiftleşirler (çiftlerden her biri hem erkek, hem dişi görevi yapar [*salyangoz*]) veya zincirleme çiftleşirler (sıradakilerden her biri önündeki için erkek, ardındaki için dişi olarak görev yapar [*sivri tatlısu salyangozu*]). Başlangıçta her birey çift cinsiyete sahiptir; ileride edineceği cinsiyet, bu cinsiyetin öteki üzerindeki üstünlüğü sonucunda gerçekleşir. Bundan ötürü, erdişilik çokhücrelilerde şarttır denebilir; ayrı eşeyli hayvanlarda görülen ayrı eşeylilik durumu ise ilkelliğe dönüş olarak yorumlanabilir. Gerçek erdişilik insanlarda yoktur. (Bk. ARAEŞEYLİLİK.) Bitkilerde erdişi deyimi, üzerinde hem erkek, hem dişi organ bulunan çiçekler için kullanılır.

Alexandre CHATRİAN

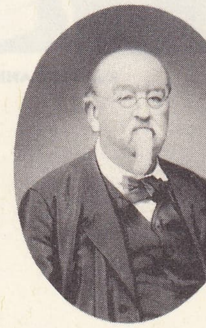

Émile ERCKMANN

ERCÜMENT BÂNÛ

Foto. Petit, Truchelut-Valkman (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

Kurt ERDMANN

● *Yalancı erdişilik* altı gruba ayrılır: *dıştan erkek erdişilik* (içeride yumurtalıklar, dışarıda erkeklik organları); *dıştan dişi erdişilik* (içeride erbezleri, dışarıda dişi cinsiyet organları); *içten erkek erdişilik* (dişi cinsiyet kanallarıyle birlikte erbezleri); *içten dişi erdişilik* (her iki cinse ait eşey kanallarıyle birlikte yumurtalıklar); *tüm erkek erdişilik* (dışta ve içte erkek organlarıyle birlikte yumurtalıklar); *tüm dişi erdişilik* (dışta ve içte yumurtalıklarla birlikte erbezleri). Yalancı erdişiliğin sebepleri, birçok nazik ve güç problem ortaya koymaktadır.

— İç salgı bilimi. *Dıştan görünür erdişilik*'te asıl konu erkektir. Fakat erbezleri görünmediği ve erbezi torbası deriyle kaynaşmış olduğu için cinsiyet organının görünüşü az çok ferci andırır. Ayrıca gizli ve sıkışık bulunması dolayısıyle erbezleri yeteri kadar iç salgı çıkaramadığından,bacakların yuvarlaklığı, hafif kıllılık, kalça genişliği v.b. gibi kadınlara özgü bazı özellikler ortaya çıkabilir.

◆ **Erdişili-birevcikli** blş. sıf. Üzerinde hem erdişi hem de dişi çiçek bulunan bitkilere denir. (L)

ERDMANN (Benno), alman filozofu (Glogau yakını, Guhrau 1851-Berlin 1921). Berlin üniversitesinde okudu ve Kiel, Breslau, Halle, Bonn, Berlin üniversitelerinde profesör olarak bulundu. *Martin Knutzen ve Devri* (1876), *Kants Kritizismus* (Kant'ın Eleştiriciliği) [1878] adlarında iki eserle Kant'ın çeşitli eserlerine *Giriş*'ler (Prolegomena, 1878), *Antropoloji Üstüne Düşünceler* gibi eserler yayımladı. Bunlardan başka, *Geometri Aksiyomları* (1877) adında bir bilimsel felsefe eseriyle bir *Mantık*'ı da (1892) vardır. (L)

ERDMANN (Eduard), alman besteci ve piyanocusu (Tsesis Livonya 1896 - Hamburg 1958). Tiessen'in öğrencisiydi. Köln'de ve Hamburg konservatuvarında müzik dersleri verdi. Eserleri: dört senfoni (1920 - 1951), orkestra için parçalar, bir piyano konçertosu (1929), piyano için bir *Konzertstück* (1948). [L]

ERDMANN (Johann Eduard), alman filozofu (Wolmar 1805-Halle 1892). 1836'da Halle'de felsefe profesörüydü. Hegel'in felsefesinden yana olan Erdmann felsefe tarihi üstüne önemli çalışmalar yayımladı. (L)

ERDMANN (Kurt Arthur Heiz), alman sanat tarihçisi (Hamburg 1901-Berlin 1964). Hamburg ve Tübingen'de Alman filolojisi, Marburg ve Hamburg'da sanat tarihi öğrenimi yaptı. 1927-1945 Arasında Berlin Devlet müzesi islâm eserleri bölümünde çalıştı. İstanbul Alman Arkeoloji enstitüsünün davetlisi olarak İstanbul'a geldi (1938). 1945'te Hamburg üniversitesinde İslâm sanatı tarihi eserleri vermeğe başladı. Bonn üniversitesinde Ön Asya sanatı tarihi (1949-1950). İstanbul üniversitesi Edebiyat fakültesinde de türk-islâm sanatı tarihi dersleri verdi (1950-1958). Sonra Batı Berlin müzesi islâm eserleri bölümü direktörlüğüne getirildi. Eserlerinden bazıları: *Die Kunst İrans zur Zeit der Sassaniden* (Sasanî Devrinde İran Sanatı) [1943]; *İslamische Kunst* (İslâm Sanatı) [1952]; *Orient Teppiche* (Doğu Halıları) [1935]; *Die Kunst İrans zur Zeit der Sassaniden* (Sasanî Devrinde İran Sanatı) [1943]; *Arabische Schritzeichen als Ornamente in der Abendlandischen Kunst des Mittelatters* (Ortaçağ Batı Sanatında Süs Olarak Kullanılan Arap Harfleri) [1953]; *Der Türkische Teppich des* 15. *Jahrhunderts* (XV. Yüzyıl Türk Halısı) [1957]. (M)

ERDMANN (Otto Linne), alman kimyacısı (Dresden 1804-Leipzig 1869. Leipzig üniversitesinde profesördü (1830). 1842'de Dresden kimya laboratuvarını kurdu. Nikel, çivit, aydınlatma gazı atom ağırlıklarının tespiti üzerinde araştırmalar yaptı ve *Journal für Praktische Chemie* (Pratik Kimya Dergisi) adındaki dergiyi yönetti. (L)

ERDMANNSDÖRFFER (Bernhard), alman tarihçisi (Altenburg 1833-Heidelberg 1901). En önemli eseri *Deutsche Geschicte von Westfalische Frieden bis Regierungsantritt Friedrichs der Grosse*'dir (Vestfalen Barışından Büyük Friedrich'in Tahta Çıkışına Kadar Alman Tarihi) [1892-1893]. *Büyük Seçmen'in Tarihi İçin Belgeler* (1864-1883) adındaki beş ciltlik derlemesi de anılmağa değer. (L)

ERDOĞAN (Bekir Sıtkı), türk şairi (Karaman 1926). Kuleli Askeri lisesini (1946), Harp okulunu (1849) bitirdi. Subaylığı sırasında Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesini de bitirerek edebiyat öğretmeni oldu. Konu ve biçim bakımından yeni şiirin özelliklerinden ayrılan halk şiiri tarzındaki eserleriyle tanındı. Kitapları: *Bir Yağmur Başladı* (1949); *Dostlar Başına* (1965). [M]

ERDÖDY, kardinal Tamas Bakocz'un yeğeni Peter **Erdödy** (öl. Venedik 1543) tarafından kurulmuş olan soylu macar ailesi. Ailenin en tanınmış kişileri şunlardır: TAMAS **Erdödy** kontu (1558-Krapina şatosu, Hırvatistan 1624). Peter Erdödy'nin oğlu. Dalmaçya, Hırvatistan ve Slovenya beyi, 1584'te babasının yerine geçti. Carniole'yi istilâ etmiş olan Türkleri buradan çıkardı. — ZGİSMOND (öl. 1639), Tamas'ın oğlu. İmparator Matyas ve Ferdinand'ın emirlerinde Türklere karşı savaştı ve kont Zrinyi'nin ölümünden sonra Hırvatistan beyliğine getirildi. (L)

ERDRE, Fransa'da Anjou ve Bretagne'da ırmak, Loire'ın kolu (sağ kıyı), Candé ile Nort'dan geçer ve Nantes'da sona erer; 105 km. (L)

ERDŞİR blş. i. Bk. ERDEŞİR.

ERDURAN (Ayla), türk kemancısı (İstanbul 1935). Kemana küçük yaşta başladı, Benedetti'nin öğrencisi oldu. Paris konservatuvarını bitirdi (1953), bir süre New York'ta Curtis Müzik akademisinde çalışarak sanatını geliştirdi. Çeşitli ülkelerde konserler verdi. (M)

ERDURAN (Refik), türk tiyatro yazarı (İstanbul 1928). Robert koleji bitirdikten sonra, öğrenimine A.B.D.'de devam etti. Türkiye'ye dönünce bir süre çeşitli dergi ve gazetelerde tiyatro tenkitleri ve fıkralar yayımladı. Oyun yazarı olarak *Deli* (1957), *Bir Kilo Namus* (1958), *Cengiz Hanın Bisikleti* (1958) piyesleriyle adını duyurdu. Sosyal hiciv niteliğindeki bu komedilerde, ortak ahlâk değerleri adına çeşitli züppelik ve istismarları belirten konuları işledi. Diğer eserleri: *Karayar Köprüsü* (1959); *İkinci Baskı* (1960); *Büyük Jüstinyen* (1961), *Ayı Masalı* (1963); *Direkler Arası* (1965); *Kartal Tekmesi* (1966) v.d. (M)

EREBİA i. Kanatları göz göz lekeli, kırmızı benekli boz kelebek. (Genellikle dağlarda bulunan bu kelebeğin tırtılı kuşyemi, domuz ayrığı ve delice üzerinde yaşar. En yaygın türü *Erebia medusa*'dır. Pulkanatlıların *satyridae* familyasından.) [L]

EREBOS. Yun. mit. Evrenin bütün varlıklarından önce varolan varlık. Erebos, kaosun içinde, Nyks (Gece) ile birliktedir. Yavaş yavaş ayrılırlar ve Erebos'un Cehennemin karanlığına doğru inmesi, kozmogoninin temel ilkesi Eros'u taşıyan Nyks'i serbest bırakır. — Karanlıkların hüküm sürdüğü ve ölülerin oturduğu yer altı bölgesi (Tartaros bu bölgenin ancak bir kısmıdır). [L]

EREBUS, Antarktika'da yanardağ, Ross adasında, Ross setinin doğu ucunda; 4 023 m. 1841'de J. C. Ross tarafından bulundu (Ross buraya, gemisinin adını verdi), 1908'de Shackleton heyeti tarafından tırmanıldı. (L)

EREBUS i. Büyük gece kelebeği. (Rengi gri ve esmer, üzeri eflatun beneklidir. Tropik Amerika'da yaşar. Örnek türü *Erebus odora* Brezilya ve Guyana'da çok bulunur. Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

Erebus, 1839 ile 1843 arasında *Terror* gemisiyle Kuzey Buz denizinde birçok keşif yapmış ve bu arada da Victoria Land ile *Erebus* ve *Terror* dağlarını bulmuş olan sir James Clark'ın yönetmiş olduğu ingiliz gemisi. 1845'te J. Franklin'in yönetiminde Lancaster boğazına girdi. 1845-1846 Kışını Devon adasının kuzeyindeki Beechey adasında geçirdikten sonra batıya doğru ilerledi, buzların arasında kaldı ve o da *Terror* gibi mürettebatı tarafından terk edildi. (L)

ERECHTİTES i. Açık sarı çiçekli bitki. (Parçalı yaprakları tatlı yeşil renktedir. 0,30 -1,20 m boyunda düz ve kolay kırılır bir sapı vardır. Ekilmemiş topraklarda biter. Bileşikgillerden.) [L]

EREDİA (Filippo), italyan meteoroloji bilgini (Catania 1875-Roma 1949). 1905'te Roma Meteoroloji ve jeodinamik merkez bürosuna girdi, önce meteoroloji, daha sonra hava tahmin bölümünün müdürlüğünü yaptı. Roma üniversitesinde profesör olan Eredia, 1926'da Amundsen'in kutup seferine katıldı, 1931 ve 1933 yıllarında italyan hava yollarının düzenlediğ transatlantik inceleme gezilerinde bulundu. Havacılık meteorolojisinin gelişmesinde büyük ölçüde payı vardır. Ayrıca, Akdeniz iklimi üstüne incelemeler yapmış ve *Lezioni di Meteorologia* (Meteoroloji Dersleri) [1941] adlı eseri yayımlamıştır. (L)

EREĞLİ (KARADENİZ—*si*), Karadeniz bölgesinin Batı Karadeniz bölümünde (Zonguldak ili) ilçe merkezi, 18 978 nüf. Baba burnu vasıtasıyle rüzgârlardan korunmuş bir koyun kenarında kurulmuştur. Yakın yıllara kadar küçük bir kasaba iken, ikinci ağır demir çelik sanayiinin burada kurulması sebebiyle nüfusu hızla arttı. Bugün, Zonguldak'a bağlı ilçe merkezleri arasında Karabük'ten sonra en büyük olanıdır.

— *Ereğli ilçesi*'nin (1 132 km^2, 96 747 nüf.), Merkez bucağından başka Alaplı ve Ormanlı adlı bucakları ve bunlara bağlı 126 köyü vardır. Balıkçılık ve çilek tarımı gelişmiştir.

● *Tarih.* Yunanca adı *Herakleia Pontika*, bir diğer adı da *Metropolis* olan Karadeniz Ereğlisi eski bir yunan koloni şehriydi. Şehrin kuruluşu hakkında çeşitli söylentiler vardır. Şehir. M.Ö. 560 yıllarında Megaralılar tarafından kuruldu. Kısa zamanda gelişti ve büyük önem kazandı. M.Ö. IV. yy.da tiranların idaresinde gelişmeler gösterdi. Kısa bir süre Bythinia krallığına karşı bağımsızlığını korudu, fakat M.Ö. IV. yy. sonunda İskender imparatorluğunun sınırları içine girdi. İskender'in ölümünden sonra, Lisimahos (Lysimachos) imparatorluğuna bağlandı. M.Ö. 281'de Nikomedes III'ün ülkesini Romalılara vermesi üzerine yeniden bağımsızlığını kazandı. Ereğli M.S. 65'te Mittiades devleti ile Roma topraklarına katıldı. Roma ile Pontus arasındaki mücadelede tarafsız kalmak istediyse de Mitridates'e gizlice yardım etti ithamıyle kuşatıldı ve tahrip edildi. Şehir Antonius tarafından tekrar onarıldı. Daha sonra Galatlara verildi ve bir süre sonra da Pontus eyaletine katıldı. Roma'nın ikiye ayrılmasından sonra uzun süre Doğu Roma imparatorluğunun hâkimiyetinde kaldı. Justinianus devrinde kurulan Honorias themasına bağlanmışsa da kısa zaman sonra Paphlogonia (Paflgonia) piskoposluğuna bağlandı. Daha sonra Safranbolu ile birlikte Buccalariat theması şehirlerinden biri oldu. Müslüman arap akınları sırasında Muhammed bin Mervan'ın idare ettiği kuvvetler tarafından geçici olarak işgal edildi. Bizans devrinde hıristiyan azizi Hagia Theodori'nin yaşadığı yer olarak bilinir. 1209'da Aleksios Komnenos'un kurduğu Trabzon Rum imparatorluğuna katıldı. Daha sonra Aleksios I zamanında Selçuklu hükümdarı İz-

ERDEK civarında bulunan cenk arabası kabartması (M.Ö. 520) Arkeoloji müzesi, İstanbul

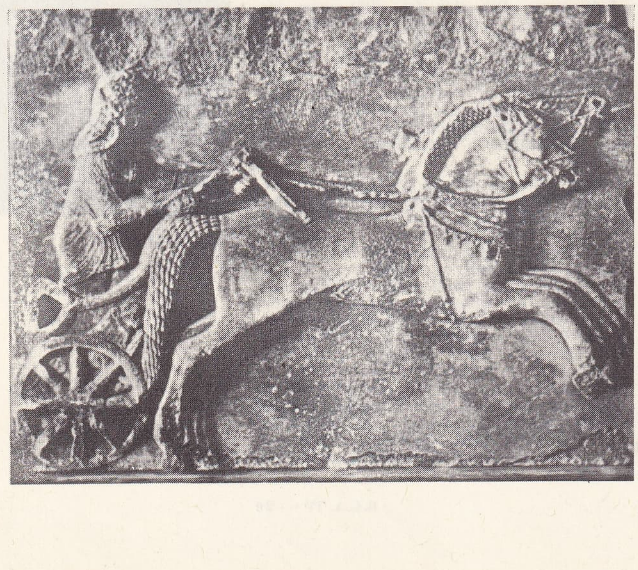

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

zeddin Keykâvus I'in eline geçti. Selçuklu devleti içinde çıkan karışıklıklar üzerine Cenevizli, daha sonra da bir süre için Osmanlı yönetimine geçti (1280). Aynı yıllarda Cenevizlilerden para ile satın alındı. Bu tarihlerden sonra Osmanlı Türkleri arasında *Berder-i Ereğli* adı ile anıldı. Osmanlı devrinde Bolu sancağına bağlı bir kaza olarak idare edildi. Kastamonu il haline getirildikten sonra bu vilâyete bağlı Bolu sancağının bir ilçesi oldu. (M)

EREĞLİ (KONYA—*si*), İç Anadolu bölgesinin Konya bölümünde (Konya ili) ilçe merkezi şehir, 38 362 nüf. Toros dağlarının kuzey eteklerinde, İlkçağdan beri önemini kaybetmeyen ve Anadolu'yu baştanbaşa katettikten sonra Toros geçitlerine varan ve oradan Mezopotamya'ya kadar uzanan bir yolun üzerinde kurulmuştur. 1 020 m yüksl. Çok önemli kara yolu üzerinde olduğu gibi, Haydarpaşa-Bağdat demiryolu da buradan geçer. Yol durumunun elverişliliğinden başka, büyük bir pamuklu dokuma müessesesinin varlığı da gelişmesine yardımcı oldu. — *Ereğli ilçesi*'nin (4 960 km², 89 788 nüf.) Merkez bucağından başka Ayrancı, Çakmak ve Halkapınar adlı bucakları ve bunlara bağlı 77 köyü vardır.

● *Tarih.* Konya Ereğlisi'nin eski adı *Heraklia kybistra*'dır. Kybistra adı Protohitit devrinden gelmedir. Yunan kolonileştirme hareketleri sırasında burasının tanrı Herakles'e ithaf edilmesinden veya bizans imparatoru Herakleos'un şehirdeki tamir ve yapım faaliyetlerinden dolayı *Heraklia* adını aldı. Hitit devleti zamanında bu bölgede kurulan Tuwana (*Tyana*) prensliğne bağlandı. Bu prensliğin yıkılışından sonra M. Ö. 742 yılından itibaren sırasıyle Asur, Kimmer, Frig ve Lidyalıların istilâsına uğradı. M.Ö. 546'dan sonra Perslerin hâkimiyetine girdi. Büyük İskender'in ölümünden sonra Seleukhos devletine bağlanarak bu devletin en gelişen şehirlerinden bir halini aldı. M.Ö. 64 yılından sonra çeşitli roma orduları tarafından işgal edildi. Neticede Lykaoina eyaletinden alınarak Kappodokia'ya bağlandı. M.Ö. 17'de çıkan isyanda roma ordularına karargâhlık etti. Romalıların Ereğli halkını köle ilân etmeleri ve yerli tanrılarına tapmalarını yasaklamaları huzursuzluk yarattı. Bu olay yeni doğan hıristiyan yayılmasına yardım etti. Bizans devrinde müslüman Arapların Anadolu içlerine kadar sokulmalarıyle Ereğli'nin önemi arttı. Bizans imparatoru Herakleios şehrin surlarını yeniden yaptırdı. 644'te müslüman Araplar Ereğli'ye saldırdılar. Uzun süren arap saldırılarından sonra 805'te Harun ür-Reşid ve 832'de El-Memun tarafından zaptedildi. Ereğli, Arapların çekilmesinden sonra Tyana metropolitliğine bağlandı. Türkler 1025'ten sonra bu bölgelere doğru akınlara başladı. Türk kuvvetleri 1073'te, bizans ordusunu Kayseri yakınlarında yenerek, Aleksios Komnenos'u Ereğli'ye çekilmek zorunda bıraktı, fakat kısa süre sonra imparator burayı Türklere terk etti. Ereğli Türk hâkimiyetine girdikten sonra 1097'de haçlı ordularının saldırısına uğradı. 1101'de Kılıç Arslan I haçlı ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Kılıç Arslan II ülkesini oğulları arasında pay ettiği sırada, Ereğli Sencer Şah'a düştü: Gıyaseddin Keyhüsrev'in şehit olmasından sonra Ereğli'yi Ermeni kralı Levon II işgal etti. Az sonra İzzeddin Keykâvus Ereğli'yi tekrar Selçuklulara kattı. 1243'te tekrar Ermenilerin saldırılarına uğradı. Mengü'nun Anadolu'yu taksiminde Ereğli, Keykâvus II'ye bırakıldı (1258). 1276'da kesin olarak Karaman beyliğine bağlandı. 1291'de Keyhatu tarafından tahrip edildikten sonra çeşitli türk beylerinin saldırısına uğradı. Ereğli ilk defa Bayezid I zamanında Osmanlılara geçti (1398). Uzun zaman Memlûk (Mısır) devleti ile Karaman beyliği arasındaki savaşlara sahne oldu. 1468'de Mehmed II (Fatih) Ereğli'yi Osmanlılara kattı ise de karışıklıklara son veremedi. Nihayet 1471'de İshak Paşa kesin olarak hâkimiyeti sağladı. Kısa zaman sonra Rum Mehmed Paşa şehrin etrafını çeviren surları yıktırarak askerî önemini ortadan kaldırdı. Ereğli 1488d'e memlûk kuvvetleri tarafından yağma edildi. XVII. yy.da birçok kere celâlî isyanlarına sahne oldu. XVIII. yy.da Çapanoğullarının, 1832'de ise İbrahim Paşa ile birleşen mısır kuvvetlerinin hâkimiyetine girdi. Kütahya anlaşmasıyle 1833'te tekrar Osmanlılara bırakıldı. (M)

EREĞLİ (MARMARA—*si*), esk. *Perinthos*, IV. yy.da *Herakleia*, Marmara bölgesinde (Tekirdağ ili, Çorlu ilçesi) bucak merkezi, 1 929 nüf. Marmara deniz kıyısındadır. İstanbul-Tekirdağ yolu buradan geçer.

— *Ereğli bucağı*, 7 387 nüf. 8 köyü vardır. Tarım. Balıkçılık. Sayfiye yeri. (M)

Ereğli Demir ve Çelik fabrikaları, Karadeniz Ereğlisi'nde özel sektör yapısında 28 şubat 1960'ta 7 462 sayılı kanunla kurulan sanayi işletmesi. Sermayesini meydana getiren 600 milyon liranın yüzde 51'i eşit olarak Sümerbank ile Türkiye Demir ve Çelik işletmelerine (Karabük) aittir. Beş kurucu teşebbüsten diğer üçü şunlardır: Türkiye İş bankası, Ankara Ticaret odası ve Koppers Associates S.A. Sermayenin 100 milyonluk kısmı halka ayrılmış ve satılmıştır. Şirketin yabancı sermaye yatıran ortakları 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik kanununun verdiği haklardan yararlanırlar. Şirketin esas mukavelesine göre, kuruluşundan sonra 5 yıl içinde iktisadî devlet teşekkülleri, ellerindeki hisseleri özel sektöre devretmek zorunluğundadır.

Fabrika 15 mayıs 1965'te tam olarak işletmeye açıldı. Tesisin birinci kademesi, sermayesine ek olarak alınmış yerli ve yabancı kredilerle 2,5 milyon liraya kuruldu. İşletmenin temeli yassı hadde imalâtına dayanmaktadır: milletlerarası standartlara uygun demir ve çelik yassı hadde mamulleri, boru imali için bantlar, Loyd sertifikalı gemi levhaları, kazan saçları, çekme kalite ve ekstra çekme kalite saçlar, buzdolabı, çamaşır makinesi, büro mefruşatı ve mutfak eşyası v.b. için soğuk çekilmiş saçlar, oto sanayiinde kullanılan her çeşit saç ve levhalar, düşük alaşımlı yüksek dirençli levha ve saçlar, tarım âletlerine uygun özel kalite saçlar, konserve, meşrubat, ambalaj ve maden sanayii için teneke, yay ve elektrot dökümü için ağır çelik kütükler, döküm sanayii için pik imal eder.

Kok ve yan ürünlerinden ham katran, motor benzolü, saf benzol, ksilol, nafta ve ham naftalen üretir. Metalürjide kullanılacak kok kömürü, kok fabrikasında maden kömüründen elde edilir. Yüksek fırında kok, demir cevheri ve kireç taşı kullanarak elde edilen maden (ham demir) çelikhaneye gönderilir ve ocaklarda ısıtılarak, bileşiminde bulunan demirden başka maddelerin yüzde miktarları belirli bir seviyeye düşürülerek çelik elde edilir. Buradan külçeler halinde haddehaneye gönderilen çelik, haddehanede çeşitli merdaneler arasında işlem görerek hadde mamulleri haline getirilir.

● *Kok fabrikaları.* Kok fabrikalarının ana hammaddesi taşkömürüdür. Zonguldak ve Kandilli bölgelerinden çıkarılan taşkömürü 0-10 mm'lik parçalar halinde Ereğli'ye gönderilir. Sonra öğütme tesislerinde yüzde 90'ı 3 mm'den küçük olmak üzere inceltilir. İnceltilen ve içinde yaklş. ol. yüzde 10 oranında su bulunan kömür, nakil bantlarıyle 2 000 tonluk hizmet silosuna gönderilir ve bu silonun altındaki kapaklardan şarj arabasına alınarak kok kamaralarına doldurulur.

Her biri 18,5 ton kapasitede 37 kamaralı iki bataryadan meydana gelen kok fabrikasında, günde 2 100 ton, yılda 640 000 ton taşkömürü kok kömürü haline getirilmektedir. Bu bataryalar, Koppers patentli alttan ateşlenen alçak basınç-Becker kombine fırını tipindedir; kok gazı veya yüksek fırın gazıyle ısıtılır. Yapımında silisli tuğlalar kullanılan kamaralarındaki duvarları iki yandan, yakma kamaralarındaki brülörlerle yanan gazın verdiği sıcaklıkla 1 250-1 300 dereceye kadar ısıtılır. Kamaralardaki taşkömürü yaklaşık olarak 17 saatte kok kömürü haline gelir. Kok kömürü fabrikalarının yıllık üretimi (1969): kok 491 075 Mt; katran 26 578 Mt; benzol 3 169 000 lt; kilsol 156 000 t; naftalin 333 000 t; kok gazı 255 019 m³/saat.

● *Yüksek fırın* (*Ayşe* de denir). Çelik yapımında kullanılan sıvı haldeki ham demirin üretimini sağlayan yüksek fırın. 1 500 ton/gün kapasitededir; yılda 526 000 ton ham demir üretir. Hazne çapı 8,5 m ve hacmi 1 447 m³'tür. Yüksek fırında imal edilen sıvı madenin bir kısmı pik haline getirilerek piyasaya sürülür. Yüksek fırının diğer ürünleri yüksek fırın gazı ve curuftur. Gaz, yüksek fırına verilen havayı ısıtan sobalarda (Cowper), kok fırınlarında ve haddehane fırınlarında yakıt olarak kullanılır. Curuf ise, yol ve yapı malzemesi olarak kullanılacağı gibi, curuf çimentosu ve inşaat malzemelerinin yapımında da kullanılabilir. Ancak, Ereğli tesislerinde henüz bunun için ayrı bir bölüm yoktur.

Ham demir ve curuf yüksek fırından sıvı halde alınır. Belirli boyutlarda hazırlanan katı maddeler, otomatik bir kumanda tertibatıyle üst kısımdan yüksek fırına doldurulur. 980°C'a kadar ısıtılmış havada, yüksek fırının çevresindeki borulardan fırına gönderilir. Demir cevherinde, sıvı maddenin temel unsuru olan demir bulunur. Kok. hem demir cevherinden demirin ayrılmasını sağlayan kimyasal tepkimelerde, hem de bu kimyasal tepkimelerin meydana gelmesi için gerekli enerji kaynağı olarak kullanılır. Hava, kokun yanarak ısı enerjisi ve tepkimeler için gerekli gazları vermesini sağlar. Kireçtaşı, demir cevherinde demirle birlikte bulunan yabancı maddelerin curuf halinde ayrılmasında rol oynar.

Yüksek fırının hammaddelerinin yıllık tonojı şöyledir (1969): kok 457 137 Mt; demir cevheri 923 017 Mt; kireçtaşı 134 743 Mt; tufal 17 397 Mt.

● *Çelikhane.* Çelikhanede, sıvı madenin içindeki karbonun yüzde miktarı belli sınırlar içinde düşürülerek, mekanik özellikleri ham demirden farklı olan çelik elde edilir. Ereğli tesislerinde çelik üretimi, bazik oksijen fırınlarında (BOF) LD metoduyle yapılır. Çelikhanede 80 tonluk iki konverter vardır, ateşe dayanıklı bazik malzemeyle kaplanmıştır.

Çelik elde edilebilecek bileşimdeki sıvı maden, çelikahneye torpido arabalarıyle nakledilir. Bazik oksijen usulünde, hurda demirle birlikte konvertere yüklenen sıvı maden üzerine büyük bir hızla oksijen gönderilir. Oksijenin etkisiyle ergiyen ham demirin bileşimindeki demirden başka madenler oksit haline gelir ve konverterdeki yanmış demirden ayrılır. Böylece, sıvı haldeki çelik kalıplara dökülür ve haddehaneye yollanır.

Bu usulde, ham demirin çeliğe dönüşmesi 20 dk ile 1 saat arasında sürer. Çelikhanede kullanılan oksijen, çelikhane yakınında kurulmuş bir oksijen fabrikasından sağlanmaktadır.

● *Oksijen fabrikası.* Oksijen, konverter usulüyle çalışan çelik tesislerinde, gerek maliyet gerek zaman tasarrufu bakımından, yüksek fırın ile çelikhane arasında önemli bir halkadır. Mart 1965'te kurulan fabrikada ilk oksijen (22 mart 1965) yüzde 99,3 saflıkta elde edildi. Ancak sistemin çeşitli yerlerinde ortaya çıkan türlü problem ve arızalar yüzünden üretimin devamı sağlanamadı ve dolayısıyle 19 şubat 1965'ten itibaren çalışmağa başlayan yüksek fırının ürettiği sıcak maden, çelikhane tarafından işlenemediği için mayıs 1965'e kadar pik makinesine gönderildi. Oksijen fabrikası başlıca şu kısımlardan meydana gelir: *makine odası*'nda hava, oksijen ve amonyak kompresörleriyle teferruatına ait teçhizat yer alır; *kontrol odası*, çalışma şartlarının kontrol edildiği hassas âlet ve elektronik cihazların bulunduğu odadır; *eşanjörler*'de soğuk oksijen ve nitrojenin, havanın ters yönünde geçişi sağlanır ve böylece ısı alışverişi temin edilerek —105°C'a kadar soğutabilme mümkün olur; *genleşme türbinleri*'nde sıkıştırılmış hava genleşir ve gerekli soğuk böylece sağlanmış olur; *ısı izolasyon zarfı*, soğuk karbondioksit ayırma üniteleri, filtreler, yüksek ve alçak basınç kolonlarını kapsar. Nitrojenle oksijenin ayrılması işlemi burada yapılır. Kurulu güç 5 650 kW, devamlı güç ise 3 500 kW kadardır. Yılda 30 milyon kW'lık enerji tüketimi ile genel işletme çevresinde en çok enerji çeken ünitedir. Tesis santrifüj türbo kompresör aracılığıyle atmosferden emilen 25 600 Nm³ saat, havayı işlemektedir. Bu havanın tamamı 5 kg/sm² basınca, 6 900 Nm³/saat'i ise 20-25 kg/sm² etkin basınca tutularak sıkıştırılır. Yaz ve kış şartlarına göre saat-

te 30-33 ton arasında değişen bu miktar havanın içindeki nem yüzünden 370-550 kg/saat suyu 20 000 Nm^3/saat nitrojeni ve tali gazları ayırmak suretiyle oksijen üretilir. Normal şartlar altında oksijen üretimi, 4 820 Nm^3/saat oksijen gazıdır.

● *Haddehaneler.* Haddehaneler'de, çelikhaneden gelen çelik külçeleri, kullanma alanlarına göre haddelenerek işlenir: **a)** kombine ikili ve dörtlü hadde; ikili, dörtlü 99 ve 135 × 290 sm'dir. Külçe çelikten slab, blum ve levha işler; **b)** dörtlü sıcak şerit haddesi, 66 ve 124 × 168 sm, kombine haddeden gelen sıcak yarı mamulden kangal veya levha halinde sıcak haddelenmiş saç boru bandı v.b. işler; **c)** dörtlü soğuk haddeleme tandem grubu dört tezgâhlı 53 ve 135 × 168 sm, sıcak haddehanede asitle temizlenmiş kangal halindeki saçtan soğuk haddeleme suretiyle ince saç işler; **d)** elektrolitik kalay kaplama hattı, 97 sm'lik. Soğuk çekildikten sonra tavlanmış ve su verilmiş saçtan elektrolitik olarak kaplanmış saç levha işler.

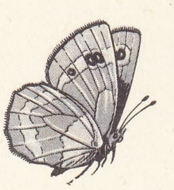

erebia

Haddehane tesisleri başlıca iki ana bina içerisinde toplanmıştır: birinci binada, sıyırma, tav çukurları, kombine hadde, sıcak şerit haddesi, slab hazırlama ve merdane hazırlama tesisleri bulunmaktadır; burada biçim verme işlemleri akkor derecede yapılır (sıcak haddehane). İkinci bina da asitle temizleme, sıcak ve soğuk makaslar, saç tavlama fırınları, soğuk haddeler ve su verme tesislerini içine alır (soğuk haddehane).

Çelikhaneden getirilen külçeler, kalıpların içerisinden çıkarılır ve gazla ısıtılan tav çukurları içerisinde bekletilir. Böylece külçeler, sıcaklıkları yüzeyde ve içeride aynı olmak üzere haddelenebilecek duruma getirilir. Bütün kütlesiyle belirli sıcaklığa erişen ve ağırlığı 15 ton kadar olan külçeler, kombine haddede uzun dikdörtgen kesitli slablar haline getirilir. İncelenen slablar, slabtav fırınlarında ıstıldıktan sonra yeniden aynı haddeden geçirilerek daha da yassılaştırılır ve sıcak şerit haddesine yollanır. Kombine hadde, kolaylıkla yapılabilen bir konstrüksiyon değişikliğiyle, levha ve blum da çekebilmektedir. Bunlar ikmal işlemlerinden başka hiç bir haddelemeye tabi tutulmaz.

Sıcak şerit haddesinde, 1,6 mm'den 6,35 mm kalınlığa kadar yassı malzeme üretilmektedir. Bu haddeden elde edilen mamuller ya kangal halinde veya uygun genişlikteki şeritlere bölünerek dikişli boru yapımında kullanılmak üzere piyasaya sürülür veya büyük kısmı sonraki işlemlere tabi tutulmak üzere yarı mamul olarak soğuk haddehaneye gönderilir.

Asitle temizleme (dekapaj) tesisinde, sıcak haddelenmiş kangalların yüzeyinde sıcaktan ileri gelen oksit tabakası (pas) temizlenir. Bundan sonra mamulün bir kısmı kesilerek ve paslanmasını engellemek için yağlanarak, piyasaya dekape saç adıyle satılır. Asitle temizlenmiş olan malzemenin büyük bir kısmı üzerinde diğer işlemler uygulanır. İlk ana işlem soğuk haddelemedir. Oda sıcaklığında ve 1,8 ilâ 4,6 mm kalınlığındaki malzeme, sırayle geçtiği dört hadde tezgâhında bir miktar ezilip inceltilerek 0,18 mm ilâ 1,57 mm kalınlığa getirilir. Soğukta mekanik bir şekillenmeye tabi tutulduğu için malzeme çok sertleşir. Kangalların tavlama fırınlarında ısıtılıp soğutulmasıyle sertliği giderildikten sonra, malzemeye istenilen derecede sertlik vermek ve yüzeyini düzleştirmek için temper haddesinden geçirilir. Elde edilen mamulün bir kısmı kangal halinde veya kesildikten sonra soğuk çekilmiş saç adıyle satılır.

EREĞLİ

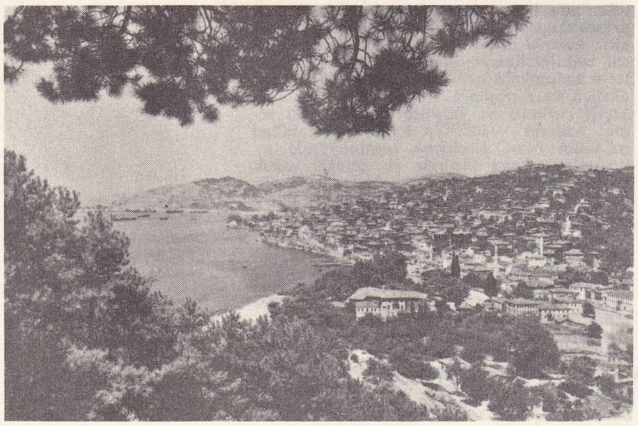

Soğuk çekilmiş saçın bir kısmı teneke yapımında kullanılır. Bu amaçla kullanılacak malzeme, soğuk haddeleme işleminden sonra ve fırınlara girmeden önce özel bir temizleme işlemine tabi tutulur; teneke haline getirilir ve elektrolizle üzerine kalay kaplanır.

Haddehanelerin yıllık üretimi şöyledir (1969): slab 386 251 Mt; blum 28 679 Mt; levha 65 009 Mt; kangal 390 896 Mt. Soğuk haddehane: temizleme hattı 230 547 Mt; tandem soğuk haddesi 201 158 Mt; 38″ temizleme hattı 100 769 Mt; tavlama fırınları 193 628 Mt; temper haddeleri 186 060 Mt.

Elektrolit kalaylama hattı: boru bantı 75 518 Mt; sıcak haddelenmiş kangal 7 285 Mt; sıcak haddelenmiş levhalar 129 253 Mt; soğuk haddelenmiş kangal ve levhalar 117 933 Mt; teneke levha 54 104 Mt. (M)

Ereğli müzesi, biri Konya Ereğlisi'nde, diğeri Karadeniz Ereğlisi'nde bulunan iki müze: — *Konya Ereğlisi'*ndeki müze 1968'de açıldı. Müzede Ereğli ve çevresinden derlenen, Tuwana, Hitit, Roma, Bizans, Selçuklu, Karamanoğlu ve Osmanlılar devrine ait çanak çömlek, kitabe, mimarî parçalar, heykeller, figürinler, sikkeler, yazma Kur'an'lar, kadın giysileri, süs eşyaları ve ağaç işleri sergilenmektedir. İstanbul ve Ankara müzelerinden gelen bazı eserler de müzeyi zenginleştirmektedir.

— *Karadeniz Ereğlisi'*ndeki müzede, daha çok sütun başlıkları, lahit ve mezar stelleri ile irili ufaklı heykel parçaları vardır. (M)

Ereğli Pamuklu Sanayii müessesesi, Sümerbank tarafından Konya Ereğlisi'nde kurulan pamuklu dokuma fabrikası (kuruluş 1937). 1943'te imalâtın haşıl ihtiyacını karşılamak üzere, bir nişasta fabrikası da bu tesise eklendi, fakat maliyetin yüksek olması dolayısıyle 1963'te kapatıldı.

Fabrika başlangıçta 18 400 adet iplik iği ve 383 dokuma tezgâhı ile çalışırken 1954'te 5 626 iğlik yeni bir dikiş ipliği tesisi eklendi. Bunun dışında, son iki yıl içinde, iplik kısmında 38 tane vater (sabit vargel) makinesinin yüksek çekim sistemi ve kısmen pnömofil cihazlarıyle modernleştirildi; dokuma kısmına da bazı yeni modern çözgü, konik çözgü, yüksek devirli bobin makinesi, ham dikiş fitil makinesi ve haşıl makinesi yerleştirildi.

Fabrika, elektrik enerjisini hidrolik olarak İvriz santralından ve fabrikadaki termik santraldan sağlamakta, ayrıca Ereğli şehrinin elektrik ihtiyacını da karşılamaktadır.

Fabrikada hasse, krep, gabardin, opal, masa örtüsü, etamin, mermerşahî, saten, perdelik ve renkli patis imal edilmektedir. 1968 Yılındaki genel üretim: mamul bez 9 685 000 m, dikiş ipliği; 172,4 tondur.

Fabrikada 1 900 işçi, 103 memur çalışmaktadır. Mensupları için 149 tane vazife evi ve çalışan personelin çocukları için 60 yataklı bir çocuk kreşi, ayrıca sinema, lokal, futbol ve güreş sahaları vardır. (M)

EREİ dağları, İtalya'da dağ kütlesi, Sicilya'da, adanın iç kısmında. Kalker ve marn'dan oluşan Erei dağları 765 m'ye yükselir. Akdeniz ile İon denizi arasındaki suların ayırım çizgisini meydana getirir. (L)

EREK i. (*ermek*'ten *er-ek*). Bir işte varılmak istenen sonuç. Gaye.

◆ **Ereksel** sıf. Erek niteliğinde olan. *Esk. Gâî.* ‖ *Ereksel neden,* bir işte erek durumunda olan sebep. (M)

— EREK ek. Bk. —ARAK.

EREKBİLİM blş. i. Fels. Erekliğin ve ereklerin incelenmesi. ‖ Hegel'in sisteminde, ide'nin gelişmesinin zorunlu aşaması ve kavram biliminin üçüncü ve son derecesi. İlk iki derece «mekanizm» ve «şimizm» *Eşanl.* TELEOLOJİ (L)

EREKÇİ sıf. (*erek*'ten *erek-çi*). Fels. Erekçiliğe ilişkin olan veya erekçiliği destekleyen. (L)

EREKÇİLİK i. (*erek*'ten *erek-çi-lik*). Erekliği kabul eden bilim adamı ve filozofların öğretisi. (*Eşanl.* FİNALİZM). [LM]

Erekhtheion, Erekhtheus'a bağlı olan ve Atina Akropolis'i üzerinde yükselen Athena ve Poseidon tapınağı (M.Ö. 421 ve 406). M.Ö. 72'de onarılan bu tapınağı hıristiyanlar kilise haline getirerek Meryemana'ya adadı, sonradan Türkler tarafından harem olarak kullanıldı, lord Elgin de bir sütun ile bir karyatit heykeli alarak British museum'a götürdü. 1727'de tapınağın üzerine bir bomba düştü, fakat Yunanistan'ın kurtuluşundan sonra Paccard (1842-1846) ve Balanos (1902-1909) tarafından onarıldı. İonia üslûbunun en üstün eserlerinden biri olan Erekhtheion'un birbirine hiç benzemeyen dört ayrı dış görünüşü vardır: doğuda bir kapı, Athena'nın bulunduğu kısma açılır (tanrıçanın burada Ksoanon'u saklanırdı), kuzeyde, sütunlu bir giriş aralığı Prostomiaion'a kadar uzanır, güneyde heykel sütunlu revak Kekrops'un mezarına gider, batıda, duvara gömülmüş sütunlar arasında pencereler vardır. Süskuşakları Eleusis'in mavi kalkeri üzerine kurulan beyaz mermer figürlerden meydana gelmiştir (Akropolis müzesi). Yapının çeşitli yükseklikleri, orada daha önce kutsal yerlerin bulunuşu ile açıklanabilir. Poseidon-Erektheus, Butes, Hephaistos şapelleri, Zeus'un yıldırımının, Poseidon'un üç dişli yabası ile kuyusunun tanrısal izlerini taşıdığı sanılan odalar. Kekrops'un kızı Pandrosos'a adanan dış çevre duvarının içinde Athena'nın kutsal zeytin ağacı bulunurdu. (L)

EREKHTHEUS («aralayan kimse»). Yun. mit. Atina'nın ilk tanrılarından biri. Yarısı insan yarısı yılandı. Yerin (Gaia) oğlu sayılırdı. Sonraları kendi efsanesinin bir bölümü Erikhthonios'a bağlandı. Ondan sonra, artık Erekhtheus sadece Erikhthonios'un veya Pandion'un oğlu olan ilk Atina krallarından biri sayıldı. Başlıca başarıları Atina'ya Athena dinini sokması, Panathena şenliklerini kurması ve Eumolpos komutasındaki Eleusis birliklerini yenmesidir. Bu zaferi kazanabilmek için, Eumolpos'un babası Poseidon'un ilhamıyle kızlarından birini kurban etmişti. Erekhtheus Poseidon tarafından yıldırımla öldürüldü ve Akropolis tepesine gömüldü. Böylece orada ilk Erekhtheion inşa edildi.

— İkonogr. Resimli vazolar üzerinde olduğu kadar, Trieste'deki bir rhyton üzerinde de Erekhtheus veya Erikhthonios'un hayatıyle ilgili sahneler çizilmiştir. Akropolis'te, Erekhtheus ile Eumolpos arasındaki savaşı canlandıran bronzdan yapılmış bir heykel grubu vardı. Parthenon'dan bir kahramana ait, biri duvar saçaklarından alınmış, öteki de cepheye ait olmak üzere iki baş kalmıştır (Vatikan). Pheidias'ın altın ve fildişinden yaptığı heykelde de Erikhthonios, tanrıça Athena'nın ayakları arasında bir yılan şeklinde temsil edilmiştir. (L)

Erekhtheus çeşmesi, Atina Akropolis'inde Erekhtheion'un altında bulunan ve söylendiğine göre Poseidon'un üçlü çatalıyle bir vuruşta fışkırttığı tuzlu su kaynağı. (L)

Erekhtheus kabilesi, Atina'daki on kabileden biri. (L)

EREKLİK i. (*erek*'ten *erek-lik*). Fels. Bir amacın, bir sonuçsal nedenin varoluşu veya tabiatı.

— ANSİKL. Fels. *Ereklik* fikri, bir temel bilgiden, bir değerden bir yönelişi olan ve antropomorfizme bağlı bir değerlendirmeden ayrı olarak düşünülemez. Ereklik, parçaların bütüne uygunluğu, önceden gören ve seçen bir zekânın eseri, düzen ve düzenden doğan uyumdur. Bu anlamda, ereklik, sanata yaklaşır, sorunu; esrarlı olan her şeyi, her çeşit sorunu çözmeğe yarayan ve tasavvur aracı genellikle soyutlama olan varsayımsal bir kavramdır. Bu nitelikleriyle genel olarak, bilineni tekrarın, apaçığın ve savı kanıtsamanın yanında yer alır.

● *Ereklik ilkesi.* Aristoteles'in ileri sürdüğü bu ilke, *nedensellik ilkesi* karşısında bir denge unsuru olarak görülebilir. Bununla birlikte, ereklig̃in varlığı kesin olmadığından, bir ilke niteliği taşıyamayacağı ileri sürülebilir. Oysa determinizm (belirle-

Foto. Turizm - Tanıtma (MEYDAN)

mecilik) ilkesi tümeldir, çünkü her şey belirlenmiştir. Bergson «Ereklik, yok edilerek daha kolay kabul ettirmiş olmaz» der (*Yaratıcı evrim*). *Erekçilik* ile *erekliği*, yani tapınma ile putu birbirine karıştırmamak gerekir. Erekçi «erekler ortaya koyar» ve bunu yaparken erekliğin varlığını ispatlamış olmaz. Buna karşılık, ereklik düşüncesi, kolayca bir yana atılamaz; akla kendiliğinden gelir, ama bir fikir değil de nesnel gerçeklik söz konusu olunca, sınamaya dayanamaz.

● *Ereklik ve rastlantı*. Cuénot'ya göre, rastlantı, erekliğin olmayışıdır. Çünkü ereklik, bir amaca doğru yöneliştir. Rastlantı ile ereklik nasıl bağdaşmaz gözüküyorsa, rastlantı ile determinizm için de durum aynıdır (çünkü, belirlenmiş bir rastlantı, rastlantı olarak ortadan kalkmış demektir).

● *Biyolojide ereklik*. Bazı biyoloji bilginleri, çözemedikleri sorunlar karşısında, «erekçi» açıklamaya sığınmakta tereddüt etmezler. Kimi zaman, determinizmi erekliğin, erekliği rastlantının, rastlantıyı determinizmin, rastlantı-olmayan'ı da hem rastlantının hem de determinizmin karşısına koyarlar. Bu söz kalabalığı ise, eşanlamlı kelimelerle karşıt anlamlıları birbirine karıştırmaktan başka sonuç vermez. «Göz görmek, yürek kanı dolaştırmak için yapılmıştır, engerek yılanının sivri dişleri zehiri aşılamak içindir, organ işlemek içindir v.b.». Biyoloji bilgini, bir olguda bir *amaç* görüyorsa, bir sıvı kanıtsamadan hareket ediyor ve olguyu buradan çıkarsamaya kalkışıyor demektir. Gözlemlenen bir olgu ile varsayılan bir erekliği karıştırmamak gerekir. Yararlılık, elverişlilik, *Zweckmassig keit*, bir olgu durumudur; bir olgu erekliği değildir.

L. Bounoure'a göre, «fonksiyonların erekliği, metafizik bir inanç değil, fizyolojinin bir *hakikat* olarak ortaya koymağa çalıştığı, bir *olgu*'dur. «Ama bu görüşe karşı şöyle denebilir: fizyoloji, daha çok, gerçekten varolan bir determinizmi ispatlama işini üzerine alır ve bunu da, gelişmiş olguların, kesintisiz bir uzantısı olan evrim halindeki olgularla yapmağa çalışır.

● *Ereklik ve hürlük*. Erekçi bilim adamı gibi, filozof için de, birçok imkândan birini *seçmek durumu*, savunduğu görüşünü destekleyen temel bir delildir. *Seçme*, bir ereklik fiilinin bütün dış görünüşüne sahiptir. Ereklik ise, hürlüğü de birlikte getirir. İnsan, seçme konusunda hür olmayı vargücüyle ister. Bu istemesinin yanında, sahip olduğunu iddia ettiği irade de böyle bir seçmeyi ön şart olarak içinde taşır. Ama Schopenhauer'in bir sözünü alarak Einstein'in belirttiği gibi, «bir insan, şüphesiz ki, her istediğini yapabilir; ama her istediğini isteyemez.» Aslında, burada bir ereklik söz konusu değildir; sadece, seçme, erekçi eğilimimiz yüzünden kılık değiştirerek ortaya çıkmıştır. Seçme *fiili*, sadece saf bir imkân tarafından belirlenmiş olamaz, onu belirleyen, aynı zamanda ve özellikle, «daha önceki gerekçeler» biyolojik ve psikolojik süreçler, her türlü olumsallıklar ve kısacası, eski yaşantı ve deneylerimizden edindiğimiz ve belli bir zamanda, bizi seçme'ye götüren derslerdir. (L)

EREMBODEGEM, Belçika'da (Doğu-Flandre; Aalst idare çevresi) komün, Dendre kıyısında, Escaut'nun kolu; 11 600 nüf. Çorapçılık ve ayakkabıcılık. İnşaat malzemesi. (L)

EREMENKO (Andrey İvanoviç). Bk. YEREMENKO. (Andrey İvanoviç).

EREMİAPHİLUS i. (yun. *eremia*, çöl ve *philos*, dost'tan). Peygamber devesi denen böceğin bir çeşidi. (Rengi, üzerinde yaşadığı toprağın rengine benzer. Eski Dünyanın çöl bölgelerinde yaşar. *Eremiaphilus*'lar, kanatları oldukça körelmiş orta boy böceklerdir. *Dictyoptera* takımının *mantidae* familyasından.) [L]

EREMİT i. (yun. *erêmos*, yalnız duran'dan fr. *érémite*). Miner. Tabiî seryum, lantan ve toryum fosfat. (Koyu kırmızı renkte, genellikle küçük ve yassı billûrlar halinde bulunur.) [L]

EREMİYA ÇELEBİ Kömürciyan. Bk. KÖMÜRCİYAN.

EREMOBİA i. (yun. *erêmos*, yalnız ve *bios* hayat'tan). Oldukça büyük boylu, kalın gövdeli çekirge; Eski Dünyanın çöl bölgelerinde yaşar. (Düzkanatlıların çekirgegiller familyasından.) [L]

EREMODİCİUM i. (yun. *erêmodikos*, gıyaben mahkûm edilmiş'ten lat. k.). Rom. huk. Taraflardan birinin hazır bulunmadığı *in judicio* (yargıç önündeki) duruşma. (*Litis contestatio*'dan [davanın tespiti] itibaren, taraflardan birinin yokluğu, davanın sonuçlanmasına engel olmazdı. Olağanüstü muhakeme usulünde, davanın bütünü gıyaben görülebilirdi.) [L]

EREMOPHİLA i. (yun. *erêmos*, yalnız ve *philos*, dost'tan). Tarlakuşu türü. (Döşünde siyah ve sarı bir leke bulunur. Gözlerinin arkasında ise uzun tüyler vardır. Bu yüzden buna kulaklı tartlakuşu da denir. Kuzey yarımkürede rastlanır. Amerika'da bulunan yegâne tarlakuşu budur.) [L]

EREMOPTERYX i. (yun. *erêmos*, yalnız ve *pteryx*, kanat'tan). Küçük tarlakuşu. (Başında ve boynunda, evcil serçelerin erkeğindeki gibi siyah lekeler bulunur. Hindistan ve Afrika'da yaşar.) [L]

EREMOSTACHYS i. (yun. *erêmos*, tek ve *stakhus*, başak'tan). Esmer sarı veya pembe çiçekli, az dallı, dik gövdeli çokyıllık ot. (Anayurdu Batı Asya olan eremostachysler, bazen bahçelerde de yetiştirilir. Ballıbabagillerden.) [L]

EREMURUS i. Zambakgillerden bitki. (Beyaz, pembe veya sarı çiçekleri bir sapın ucunda sıkı bir başak şeklindedir. Tabiî olarak Asya'da yetişir. Birçok türleri bahçelerde ve saksılarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Başlıca türleri: *Eremurus Bungei, E. Himalaicus, E. Spectabilis* v.b.) [L]

EREMYA. Bk. YEREMYA.

ERENBURG (İlya Grigoriyeviç). Bk. EHRENBURG.

ERENDİZ i. (esk. türk. *erentürz*'den). Astron. Jüpiter (Müşteri) Güneşe olan yakınlığı bakımından beşinci sırada bulunan dokuz uydulu, en büyük gezegen. (M)

ERENEROL (Pavli Eftim) **Papa Eftim I,** Bağımsız Türk Ortodoks kilisesi kurucusu ve ilk patriği (Akdağmadeni 1884 - İstanbul 1968). Karahisarlıoğlu diye anılan bir aileye mensuptur. Öğrenimini Akdağmadeni rüştiyesinde yaptı. Büyükannesinin teşvikiyle küçük yaşta dinî konularla ilgilendi. Ortaokuldan sonra bir manastıra girerek altı aylık çıraklık devresinden sonra ruhbanlık sınıfına dahil oldu. Birinci Dünya savaşından sonra Fener Rum patrikhanesinin anadolu rumlarını yunanlı olduklarına inandırma propagandasına ve Karadeniz kıyılarında yeni bir Pontos devleti kurma gayretlerine karşı çıktı. Anadolu'daki 72 ruhanî bölge temsilcisini Kayseri'de topladı ve Fener patrikhanesini feshederek merkezi Kayseri'de olan bir Türk Ortodoks patrikhanesi kurdu. Bütün dünyaya yayımladığı bir bildiri ile Fener patrikhanesinin Türkiye'ye ihanet ettiğini açıkladı. Kurtuluş savaşından sonra İstanbul patrikhanesiyle ilişki kurdu ve kaçmış olan patrik ile bir kısım üyelerin bulunmadığı Sen Sinod meclisinden Cumhuriyet yönetimine bağlılık sözü aldırdı. Üç ay sonra İstanbul Sen Sinodunun bir türk düşmanını patrik seçmesi üzerine Patrikhane ile bütün ilgisini kesti. 7 Temmuz 1924'te Fener patrikhanesinden ayrılan galata cemaati kendisini Galata Merkez Panaiya kilisesine çağınarak ona biat etti. Papa Eftim'in bu kilisede üç piskopos tarafından piskoposluğu takdis edildi ve 18 mart 1926'da Bağımsız Türk Ortodoks kilisesi kuruldu. (M)

ERENEROL (Turgut) veya **Papa Eftim II,** Bağımsız Ortodoks Türk patrikhanesi temsilcisi, İstanbul başpiskoposu (Ankara 1920). Papa Eftim I'in oğlu. Boğaziçi (Feyziati) lisesinde okudu; 1937'de ruhanîliğin birinci derecesi olan diyakosluğa getirildi. İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesinde okudu. New York'ta Montefiore hastahanesinde anestezi ihtisası yaptı. 1960'ta Türkiye'ye döndü. 1961'de papazlığa, kısa bir süre sonra da piskoposluğa yükseldi. Bugün Bağımsız Türk Ortodoks patrikhanesi temsilcidisir. (M)

ERENKÖY, İstanbul'da semt, Kadıköy ilçesine bağlı bucak. Erenköy semtinin eski çekirdeğini kuzeyde, alçak bir yayla düzlüğü üzerinde şimdi *İçerenköyü* denilen eski köy meydana getirir. Bir tarımsal yerleşme olarak kurulmuş olan bu köyün güneyinde, sonradan XIX. yy.ın ikinci yarısında, Kayışdağı caddesi, demiryolu ve Bağdat caddesi boyunca, İstanbul'un yazlık ve oturma banliyösü durumunda yeni yerleşme merkezleri (Sahrayıcedit, Kazasker, Kozyatağı, Göztepe, Suadiye, Caddebostan v.d.) meydana geldi; hattâ eski Merdivenköy de genişleyen Erenköy'ün sınırları içinde kaldı. Bugün Erenköy adı Kayış dağı ve Bağdat caddeleri arasında kalan, batıda Göztepe, doğuda Suadiye semtleriyle sınırlanan alan için kullanılır. İstanbul'un birçok banliyö semtinde olduğu gibi Erenköy'de de son yıllarda geleneksel dağınık yazlık ev (köşk) düzeninden sürekli oturmağa mahsus blok-mesken düzenine geçiş gerçekleşti. — *Erenköy bucağı*, batıda Etemefendi caddesi, doğuda Bostancı köprüsü, kuzeyde Küçükbakkal köyü, güneyde Marmara kıyısı (Caddebostan - Bostancı) arasında yer alır. 1965 Sayımında 38 000 olan bucağın nüfusu daha sonraki yıllarda büyük bir hızla arttı. Bu artışta büyük ölçüde yapılan blok - meskenlerle beraber Merdivenköy ve Küçükbakkalköy dolaylarında alabildiğine yayılan düzensiz yapıların da (gecekondu) rolü oldu. (M)

Erenköy savaşı, Kıbrıs adasının kuzey kı-

Ereğli Demir
ve çelik fabrikaları

Foto. MEYDAN

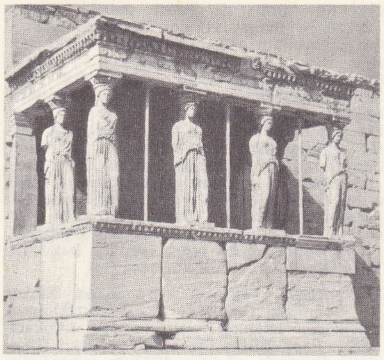

Erekhtheion
Karyatitler holü
Atina Akropolis'i

yılarında bulunan Erenköy'de yapılan savaşlara verilen ad (1964). Türklerin kontrolundaki Erenköy'e 1963 aralık ayında Lefkoşe'deki rum baskınlarından sonra kıbrıslı üniversite öğrencileri Güney Anadolu limanlarından motorlarla geldiler. Bu hareketler üzerine 6 ağustos sabahı Grivas 2 500 kişi ile Erenköy cephesine saldırdı. Denizden hücumbotları, karadan sahra topları ile desteklenen rumlar, türklerle 48 saat çarpıştılar. Beklenilen yardım 7 ağustos sabahı da gelmeyince mücahitler Mansura, Alevkaya, Selçuklar, Bozdağ köylerini boşaltarak Erenköy sırtlarına çekildiler. 7-8 Ağustos günleri rum taarruzu karadan ve denizden bütün şiddetiyle devam etti. Türklerden sayıca fazla olan rumlar, bombardımanlarla Erenköy'ü ele geçirmek istediler. 9 Ağustos sabahı 1 500 kişilik bir grup halinde Erenköy'de mahsur kalan türkler son saatlerini yaşadıklarına inanmışken, öğle üzeri Türk Hava kuvvetlerine bağlı jetler Erenköy semalarından rum hatlarını bombaladı, bunun üzerine rum devlet başkanı Makarios mütarekeyi kabul etti. Üniversiteli mücahitler bu savaşlarda beş şehit verdiler. (M)

ERENLER çoğl. i. (*ermek* > *eren*'den *eren-ler*). Tasav. Benliğinden sıyrılmış, öz varlığından geçmiş, kendini Tanrı'ya adamış kimseler: ***Himmetleri hâzır nâzır olsun, erenlerdenmiş*** (R. N. Güntekin). ***Şeyhim, Allah'ın izni ve erenler himmetiyle İstanbul'u almak isterim*** (N. Araz). ‖ Gönül gözüyle birtakım gerçekleri gördüğüne inanılan kimseler. ‖ Tanrı yolunda sırlara ermiş tarikat uluları, veliler. (Bk. ANSİKL.) ‖ Ünl. Dervişler arasında kullanılan hitap sözü: *Ömrün şu biten neşvesi tam olsun erenler* (Yahya Kemal). ‖ *Esk.* Erkekler. ‖ *Erenler demi.* Bk. ANSİKL. ‖ *Erenler dili,* sofîlerin kendi aralarında gelişmiş olan mecazlı söz ve ifadeler (msl. tasavvuf dilinde hâl ehli, ilâhî coşkunluk içinde bulunan; meczup, Tanrı tarafından cezbedilmiş olan anlamına gelir). ‖ *Erenler sohbeti,* sofîlerin, yollarını ilgilendiren konularda (Tanrı aşkı, mecaz aşkı, dünya, ten ve ruh meseleleri v.b.) konuşup tartıştıkları, şiir söyleyip musikî dinledikleri, ilâhi v.b. okuyup, sema ettikleri toplantı. (Bu toplantılarda, saygı, sevgi, nükte, incelik, alçak gönüllülük gibi tarikat kurallarına uymak gerekliydi.) ‖ *Erenler şahı,* bazı tarikatlarda şâhı velâyet; bektaşîlerde ârif billâh unvanıyle anılan Halife Ali'nin adlarından biri. ‖ *Erenler yolu,* sofîlerin tuttuğu yol (gönül alma, sevgi, saygı, Hak'ka yönelme, kimseyi incitmeme, her şeyi Hak'tan bilme v.b. esaslara dayanır). ‖ *Gayb erenleri,* gayb âleminin bazı sırları kendilerine bildirilmiş olan, fakat kendilerinin mertebesi içinde yaşadıkları halk tarafından bilinmeyen bir erenler kolu. ‖ *Gerçek erenler,* hakikat bilgisine ve mertebesine ulaşmış veliler. ‖ *Hak erenler,* Tanrı dostları, Tanrı sevgilileri. ‖ *Horasan erenleri* (*erleri*), Ahmed Yesevî'nin kurduğu Yeseviye* tarikatına mensup dervişlere, propaganda ve yerleşme amacıyle Anadolu'ya gelen dervişlere verilen ad. ‖ *Rum erenleri,* Horasan erenlerinin etkisinde Anadolu'da yetişen ünlü sofilere, tarikat ulularına verilen ad. (Hacı Bektaş* veli, Emîr Sultan, Abdal* Musa v.d. [*Urum erenleri* de denir.])

Erekhtheion tapınağının
güneydoğudan görünüşü

— DEY. *Erenlerin sağı solu olmaz* (*yoktur*), güvenilir kişilerin, alışılmışın dışında davranışları görüldüğünde söylenen söz: *Erenlerin sağı solu olmaz derler* (F. R. Atay).

— ANSİKL. İslâm dini, İran, Mısır, Anadolu, Mezopotamya, Hindistan v.b. ülkelere yayılır, orada kendine taraftarlar bulurken, bir yandan da bu ülkelerin kültür ve inançlarının etkisi altında kalıyor, bu etkiyle Müslümanlık bazı mahallî değişikliklere uğruyordu. Özellikle İran ve Hindistan'da eski tabiat dinlerinin bazı elemanları, İslâmlığı kabul eden halk tarafından, oradaki islâm inançlarına göre sindiriliyordu. Böylece eski dinlerin uluları, puta tapıcıların rahipleri, Türklerin şaman veya kam diye adlandırdıkları dinî tören yöneticileri İslâmlıkta şekil değiştirerek şeyhler, veliler, erenler, abdallar gibi adlarla anılmağa başlandılar. Özellikle Türkistan'da, hızla yayılmağa başlayan Müslümanlık, eski inançları yavaş yavaş içinde eriterek, yeni bir din anlayışının doğmasını sağladı. Eski din unvanlarının yerine islâm düşüncesiyle beslenen yenileri geçti. Doğuda başgösteren bu yeni din çığırının yurdu Horasan'dır. Eski bir kültür merkezi olduğu için etkisi de büyük oldu.

Çağına göre en ileri felsefe çığırlarından yararlanması yüzünden islâm dinine kolayca ısınan Horasan tarikatçıları askerî ve siyasî akınların sağladığı kolaylıklarla batıya göçtüler. Yeni dinle kaynaşan ve onun içinde eriyen eski inançlarını da o hızla beraberlerinde götürdüler. Bu sıralarda Horasan'da Hoca Ahmed Yesevî adına kurulan Yeseviye tarikatı mensupları, tarikat görüşlerini yayma amacıyle Anadolu'ya geldiler. Kendi şeyhlerine *bab* veya *baba* diyen bu dervişler sonradan türkçe «ermiş», birtakım tanrısal gizlilikleri görmüş sırları kavramış anlamına gelen *eren* adını aldılar. Tarikatın ulusu Hoca Ahmed Yesevî'nin ülkesinden gelen bu dervişlere, geldikleri ilin adından dolayı Horasan erenleri dendi. Başlangıçta Yeseviye inançarını yayma görevini alan ve Ahmed Yesevî halifeleri diye anılan *Horasan erenleri*'nin en ünlüleri Baha Maçin, Dânişmend, Zernûki, Süleyman Hakim Ata, Emîr Ali Hakîm, Hasan Bulganî, İmam Mergazı, Şeyh Osman Magrıbî idiler.

Erenler, eski Anadolu'dan doğuya geçen ve birtakım kutsal inançlar taşıdığına inanılan; üç, beş, yedi, kırk gibi sayılara oranla üçler, beşler, yediler, kırklar diye anılan kollara ayrılırlar. Bunların hastaları iyileştirdiğine, aynı anda birkaç yerde bulunabileceklerine (*tayyı mekân*), birçok tabiatüstü başarılar gösterdiklerine inanılmıştır.

Bugün Anadolu'nun birçok yerinde *Horasan Erleri* veya *Horasan Erenleri* ile ilgili masallar, menkıbeler dilden dile dolaşır. Erenler kavramının yayılmasında, tutunup benimsenmesinde en çok şiirden yararlanılmıştır. Başta Yunus Emre olmak üzere Anadolu halk şairleri, tarikat şairleri, bu konuyu uzun uzun işleyip geliştirdiler.

Erenler sözünün, genel anlamına karşılık tarikatlar arasında kendi anlayış ve düşünüşlerine göre az çok değişik anlamlarda kullanıldığı görülmüştür.

● *Erenler demi.* Dem kelimesi arapça kan, farsça nefes, zaman anlamına gelir ve tarikat deyimleri arasında iki ayrı anlam ifade eder: Bektaşîler, içkiye dem dedikleri için demlenmek, dem atmak, içki içmek demektir. Erenler demi ise, onların dilinde, birlikte içki içip sohbet ettikleri törenin (bk. ÂYİN'*i Cem*) bir diğer adıdır.

Dem kelimesinin ikinci anlamı «an» demektir. Kâinat bu an içinde yeniden yaratılmıştır ve her an Hak'kın bir oluş içindeki tecellisidir. Hak her an (dem) içinde zuhur eder. Bu zuhur anında bulunan erenler, Hak'kın tecellisiyle yüz yüze gelme mutluluğuna ulaştıkları için sonsuzluk, yani ebedîlik âlemindedirler ve buna erenler demi derler. (M)

ERENTEPE, Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Murat-Van bölümünde (Muş ilinin Bulanık ilçesi) bucak. 20 Köy, 12 734 nüf. — *Bucak merkezi* (1 341 nüf. [eski adı Liz]; 1 341 nüf. Bulanık'ı Muş'a bağlayan yolun 25'inci kilometresinde, Murat suyunun kollarından Liz çayı üzerinde kurulmuştur. Yüksl. 1 450 m. (M)

EREPSİN i. (yun. *ereipein,* yıkmak'tan fr. *érepsine*). Biyokim. İnce bağırsağın salgıladığı enzim grubu; proteinleri sindiren birçok mayaların karışımı halindedir. (L)

EREPTORİA i. (lat. *eripere, kaldırmak*'tan). Rom. huk. Papia Poppaea kanunu gereğince mülkiyeti, mirasa lâyık görülmeyen kişilerden alarak başka kimselere veya hazineye bırakan vasiyetname hükümlerine verilen ad. (L)

ERER (Reşad), türk keman sanatçısı (İstanbul 1899-Ankara 1949). Neyzen Yusuf Paşanın torunu. Devrinin en iyi keman sanatçısı olarak tanındı. Dârülelhân'ın kurucularındandır. Birkaç şarkı bıraktı; nihâvend semai şarkısı çok tutulmuştur. (M)

ERESUS i. Orta boylu, kısa, kalın gövdeli örümcek. (Rengi, erkeklerde beyaz ve siyah benekli güzel kırmızı, dişilerde yer yer sarı veya beyaz benekli kadifemsi siyahtır. *Eresidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Eresus*'lar yerde, taşların ve yosunların altında yaşar. Oldukça derin bir yuva kazar, yuvasının içini yiyecek artıklarından, özellikle kınkanatlıların elitrasından meydana getirdiği sarı renkte kalın ipek gibi bir maddeyle kaplar. Eski Dünyanın sıcak bölgelerinde yaygın on beş kadar türü vardır. Batı Avrupa'da yalnız *Eresus niger* türü bulunur. (L)

EREŞ (veya **AREŞİ**), Kuzey Azerbaycan'da eski bir türk şehri ve eyalet merkezi, Şirvan kesiminde Gence ile Kahet'e komşu. Bugün şehrin ve 1578 Osmanlı yapısı kerpiç kalenin kalıntısı Yavlak istasyonundan Şeki'ye giden yol üstünde, Haldan kasabası yerindedir. Şah Tahmasb 1538'de Eski Ereş şehrini sünnî Şirvanşahlardan alıp kardeşi Elkas Mirza'ya verdi ve burada Şiîliği yerleştirdi. Bir süre sonra yeniden şehri zaptetti (1551) ve yerlilerden sünnî vergisi aldı. Tahmasb'ın ölümünden (1574) sonra Şirvan ahalisi Dağıstanlılar ile birleşerek Osmanlılardan yardım istedi. 1576'da doğu seferine çıkan serdar Lala Mustafa Paşa 9 eylül 1578'de Kür boyunda Koyungeçidi savaşını kazandı. Yenilen İranlılarla birlikte Şeki ve Ereş'teki safevî kuvvetleri Kür üzerindeki ağaç köprünün yıkılması üzerine denize döküldüler. Ereş'e gelen osmanlı ordusu, eyalet paşalarının yardımıyle 3 kapılı ve 4 burçlu ağaç ve kerpiçten bir kale inşa ettirdi (1578). Daha sonra osmanlı ordusu bütün Şirvan bölgesini zaptetti ve Ereş eyalet merkezi yapıldı. Lala Mustafa Paşa 10 000 askerle serdar Özdemiroğlu Osman Paşayı Ereş'te bıraktı. 1581'de Safevîler şehri aldılarsa da 1583'te Ereş yine Osmanlıların eline geçti, 1607'de Abbas I tarafından Safevîlere bağlandı. Ereş halkı, 1615'te iran idaresine karşı ayaklandı. Ereş hâkimi Mehmed Hüseyin Sultanı kovarak Deli Melik Piri Bey ile anlaştılarsa da Şah Abbas I'in ordusundaki Dulkadırlı Türkmenleri tarafından yenildiler. (M)

EREŞKİGAL, Sümerlerde yeraltı tanrıçası. Gök tanrıları Ereşkigal'ı bir şölene çağırdı. O da ülkesini bırakmak istemediği için *Namtaru*'yu (Kader) kendi yerine şölene gönderdi. Namtaru şölen yerine gidince Nergal dışında bütün tanrılar ayağa

Foto. Faille-Giraudon (LAROUSSE) ; MEYDAN

kalktı. Ereşkigal, Nergal'in bu davranışından ötürü kendisine teslim edilmesini istedi. Fakat Nergal, Namtaru'yu yendi ve Ereşkigal'ın kafasını kesmeğe gitti. Ama Ereşkigal ona kendisiyle evlenmesini ve ülkesini paylaşmasını teklif etti. O da bunu kabul etti. (L)

ERETES i. Bulutsu külrenginde böcek. (Elitralarının ucuna doğru esmer bir benek göze çarpar. Tropik ve astropik bölgelerde durgun sularda pek yaygındır. İlmî adı *Eretes stricticus.* Kınkanaltılar takımının *dytiscidae* familyasından.) [L]

ERETHİZON i. (yun. *erethizein,* tahriş etmek'ten). Ağır tıknaz gövdeli, hantal kemirgen hayvan. (Kuyruğu kısa, postu kalındır. Kıllarının arasında kısa kirpi dikenleri vardır. *Erethizonidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Erethizon dorsatum* Kuzey Amerika'da yaşar. Boyu 80 sm, rengi koyu esmer ve beyazdır. Ağaçların dibine yaptığı inlerde barınır. Kendini savunmak için tortop olur. (L)

ERETİZM i. (yun. *erethizein,* tahriş etmek'ten fr. *éréthisme*). Bir organın hastalık şeklinde faaliyetinin artması, organın kendinde herhangi bir bozukluk yokken, sinir merkezlerinin uyarılmasına bağlıdır.

— Kardiyol. *Kalp-damar eretizmi,* kalbin ve atardamarların şiddetli atma durumu. (Bu hal ya bedenî bir çabadan sonra veya heyecanlı, sinirli gençlerde görülür. Aort yetersizliği de kalp-damar eretizmine benzer bir belirti meydana getirir, fakat bu çeşit eretizm çok daha şiddetli olur. (L)

ERETMOSAURUS i. Ülesisaurus'a yakın, yüzey sürüngen. (İngiltere'de liyas tabakasında fosil.) [L]

ERETNA (Alâeddin), XIV. yy.da Orta Anadolu'da devlet kuran emîr (öl. 1352). Aslen Uygur Türklerindendir. Ebu Said Bahadır Han zamanında (1316 - 1335) Anadolu genel valisi Çoban Noyan'ın oğlu Demirtaş'ın maiyetinde bulundu. Çoban Noyan'ın öldürülmesi üzerine Demirtaş Kahire'ye kaçınca Anadolu'nun yönetimini vekâleten üzerine aldı. Büyük Şeyh Hasan Anadolu valiliğine getirilince de onun vekili oldu. Ebu Said ölünce Mısır memlûk hükümdarına başvurarak Anadolu'da onun valisi olmayı teklif etti. Bu teklifi kabul edilen Eretna, memlûk sultanı adına para bastırdı ve hutbe okuttu. İlhanlılardan Azerbaycan hâkimi Küçük Şeyh Hasan'ın tabiiyet isteğini reddetmesi üzerine aralarında savaş oldu, Sıvas ile Erzincan arasında Karanbük mevkiinde yapılan savaş Eretna'nın galibiyeti ile sonuçlandı (1343). Bir süre sonra da Eretna bağımsızlığını ilân etti, sultan unvanını alarak adına sikke kestirdi. Eretna, yönetimindeki yerlerde (Erzurum, Bayburt, Erzincan, Niksar, Tokat, Amasya, Sıvas, Kayseri, Niğde, Aksaray) yıllardan beri moğol zulmünden bıkmış olan halkın sevgisini kazandı, kendisine bu yüzden *Köse Peygamber* dendi. Ölümünden sonra yerine büyük oğlu Muhammed Bey, hükümdar ilân edildi, rakibine karşı başarı kazanmakla birlikte, babası gibi basiretli ve iyi bir idare kuramadı. İç kavgaların da etkisiyle Eretnaoğulları devleti kısa ömürlü oldu. 1380'de Kadı Burhaneddin tarafından ortadan kaldırıldı. (M)

ERETNA devleti, Orta Anadolu'nun Sıvas, Kayseri, Niğde, Tokat, Amasya, Erzincan, Niksar, Develi ve Karahisar şehirlerini içine alan devletin adı (1335-1381). Anadolu Selçuklu devletinin yıkılmasından sonra (1308) Selçuklu idaresindeki yerler İlhanlılara geçti ve İlhanlılar tarafından tayin edilen genel valilerce yönetildi. Bu valilerin en güçlüsü Emîr Çoban'ın oğlu Demirtaş'tı. Uygur Türklerinden ve aynı zamanda Demirtaş'ın kayınbiraderi olan Emîr Eretna da Demirtaş'ın yanında görevliydi. Demirtaş'ın kardeşi Dımışk Hoca, İlhanlı hanı Ebu Sait Bahadır'a isyan etti ve öldürüldü. Demirtaş valilikte kalamayarak Mısır'a kaçtı (1328). Yerine Büyük Şeyh Hasan getirildi. Eretna, Şeyh Hasan'a itaatini bildirdi ve yerini korudu. Fakat bu sırada Ebu Sait Bahadır Han öldü ve İlhanlı devleti sarsıldı; Büyük Şeyh Hasan da Anadolu valiliğini bırakarak İran'a gitti. Demirtaş'ın oğlu, Şeyh Hasan'ın ardından bir kuvvetle giderek onu bertaraf etmek istedi ama Aladağ'da yenilgiye uğradı. Bunun üzerine Eretna, memlûk sultanı Melik Nâsır'ın himayesine girdi (1338). 1342'de bağımsızlığını ilân etti. Adına sikke bastırdı. Bu sırada Azerbaycan yöresinde kuvvetlenen Küçük Şeyh Hasan Eretna'ya, kendisine itaat teklifinde bulundu. Eretna bu teklifi kabul etmeyince aralarında savaş çıktı ve Sıvas-Erzincan arasında Gerenbük adlı yerde Küçük Şeyh Hasan Eretna'ya yenildi. Bu yenilgi Eretna'yı güçlendirdi. Önce Sıvas, sonra Kayseri Eretna devletinin başşehri oldu. Eretna 1352'de öldü. Yerine küçük oğlu Gıyaseddin Mehmed Bey hükümdar seçildi. Fakat genç hükümdara karşı hem baş veziri, hem hükmü altındaki Türkmenler başkaldırdılar. Gıyaseddin Mehmed Bey Memlûklu sultanından yardım istedi. Bundan sonra Eretna devleti devamlı çekişmeler içinde yaşadı. Mehmed Beyi öldürüp yerine oğlu Alâeddin Beyi geçirdiler. Onun saltanatı da karışıklıklar içinde geçti. Eretna devleti elli yıl kadar yaşadı. 1381'de yıkıldı. Yaşadığı süre içinde hükümran olduğu topraklarda bazı önemli sanat eserleri yapıldı. (M)

ERETRİA. Esk. coğ. Yunanistan'da şehir, Eğriboz adasında, Asopos'un denize döküldüğü yerin hemen hemen tam karşısında. M.Ö. VIII. yy. sonundan itibaren büyük bir çömlekçilik merkezi olan Eretria, I. Medya savaşı sırasında (M.Ö. 490). Persler tarafından yakıldı, sonra ilk yeri yanında yeniden kuruldu. Roma imparatorluğu zamanına kadar önemini muhafaza eden şehir, sonradan geriledi. Çevresi bataklıktır. Bu şehrin kalıntıları (akropolis, sur duvarları, tiyatro) *Nea Psara* köyünde hâlâ durur. (L)

Eretria okulu. Bk. ELİS OKULU.

Erewhon (*Erewhon, or Ower the Range*), Samuel Butler'in kitabı (1872). *Güliver'in Seyahatleri* geleneğinde olan bu kitap, okuyucuyu bir hayal ülkesine götürür (*Erewhon,* ingilizce «hiç bir yerde» anlamına gelen *nowhere* sözünün harflerinin sırası değiştirilerek yapılmıştır). Bu ülkenin toplumsal yaşayışı, gelenek ve görenekleri pek şaşırtıcıdır. Yoksulluk ve hastalık bu ülkede çok büyük eksiklikler olarak görülür, buna karşılık hırsızlık ve yalan, utanılacak bir yanı olmayan basit rahatsızlıklardır. Bilimsel ve özellikle de biyolojik kaygıların yer aldığı bir olaylar dizisinin örtüsü altında, Butler, Victoria devrindeki inançların, kurumların ve âdetlerin mizah dolu bir eleştirisini yapar. Yazar daha sonraki yıllarda da *Erewhon Revisited* (Erewhou'a Yeni Seyahat) [1901] adını taşıyan bir eser daha yayımladı. (L)

EREZ i. (ar. *erez*). Bot. Acıbadem ağacı. (M)

EREZ (Mesut), türk maliyecisi ve devlet adamı (Kütahya 1922). Ankara'da Siyasal Bilgiler fakültesini bitirdi (1944), Maliye bakanlığında maliye müfettiş muavinliği (1945-1949), maliye müfettişliği (1949-1951) görevlerinde çalıştı; staj için Belçika'ya gönderildi (1952); Hazine genel müdür yardımcısı (1959-1960), İstanbul defterdarı olarak çalıştı (1961).

A.P.'ye girerek Kütahya'dan milletvekili seçildi (1965). İkinci defa milletvekili seçilişinden (1969) sonra Maliye bakanlığına getirildi (3 kasım 1969).

Eserleri: *Belçika'da Devlet Memurları Statüsü* (tercüme) [1954]; *Memurlar ve İnceleme Elemanlarıyle Mükellefler Arasındaki Münasebetler* (1958); *Banka Rehberi* (1959). [M]

EREZ (Naşid), türk hekimi (İstanbul 1901). Galatasaray lisesi ile Bern lisesinde okudu. Lozan Üniversitesi Tıp fakültesini bitirdi. İstanbul Tıp fakültesinde doçent (1936), İkinci Kadın doğum kliniğine direktör ve profesör oldu (1944). 1957'de ordinaryüslüğe yükseldi. Eserleri: *Doğum Bilgisi* (1956), *Kadın Doğum* (1957), *Doğum Bilgisi* (Çapa kliniği mensuplarıyle birlikte) [Doğum fizyolojisi bölümü] (1968). [M]

ERFELEK, Karadeniz bölgesinin Batı Karadeniz bölümünde (Sinop ili) ilçe merkezi; 2 244 nüf. Sinop'a 36 km uzaklıktadır. 175 m yüksl. 1960 Yılından beri ilçe merkezidir. — *Erfelek ilçesi* (400 km²; 24 441 nüf.), tek bucaktan ibarettir ve 37 köyü vardır. İlçede tarım yapılan yerler sınırlıdır. Ormanlar geniş yer tutar. (M)

ERFT, Almanya'da ırmak, Aşağı Ren'in kolu (sol kıyı), Düsseldorf'ta Ren'e kavuşur; 120 km. Şistli Rheinland kütlesi kenarından doğan Erft, hemen bütünüyle Köln havzasında akar. (L)

ERFUD, Güney Fas'ta (Ksar-es-Suk ili) vaha. Ziz kıyısında; 4 500 nüf. Tafilalet'in başlıca merkezi. (L)

ERFURT, Almanya'da (Doğu Almanya) şehir, idare bölgesi merkezi, Thüringen havzasında; 193 300 nüf. Ticaret ve demiryolu merkezi. *Thüringenland*'ın eski merkeziydi, bugün de önemli bir bölge merkezidir. Katedrali (XIV. - XV. yy.), Luther'in birçok yıl yaşadığı augustinusçular manastırı ve gotik üslûbunda belediye binasıyle şehir, eski görünüşünü muhafaza eder. 1932'de kurulan üniversitenin kapatılışından beri (1816) şehir bütün fikrî önemini kaybetti. Erfurt Ortaçağda Nürnberg ile Hansa şehirleri arasında tek antrepoydu. Önemli kimya sanayii. Makine ve elektrik malzemesi yapımı. Sepicilik. Daktilo makinesi, ayakkabı, radyo fabrikaları. Banliyöde önemli sebze ve çiçek yetiştiriciliği. — *Erfurt idare bölümü,* 1 256 000 nüf.

— Tar. 741'de Aziz Bonifacius'un kurduğu piskoposluk kısa süre sonra Mainz piskoposluğunu da içine aldı. Şehir Charlemagne zamanında önemli bir ticaret merkezi oldu. Kızılsakal Friedrich de burada birçok din meclisine başkanlık etti. 1255'te hemen hemen özerk olan şehir, XV. yy.da Hansa birliğine katıldı. XIV.-XVI. yy. arası Saksonya'nındı; sonra 1648-1802 arası Mainz papa seçicisine bağlandı. 1806-1813 Arası Fransızlar tarafından işgal edilen Erfurt, Viyana kongresinde (1815) kesinlikle Prusya'ya geçti. Napolyon I ile çar Aleksandr I, 1808'de burada bir görüşme yaptılar. (L)

Erfurt görüşmeleri, Erfurt'ta Fransa ile Rusya ve Federal Almanya ile Demokratik Almanya arasında yapılan iki ayrı siyasî görüşme. Dupont'un Bailen'de, Junot'nun da Cintra'da teslim olmasından sonra Napolyon yarımadada başgösteren ayakanmayı bastırmak için Büyük Orduyle birlikte İspanya'ya gitmeğe karar verdi. Ama yola çıkmadan önce Avrupa kıtasında durumunu sağlamlaştırmak için fransız-rus ittifakını güçlendirmek istedi. Bu istek Erfurt görüşmesinin (27 eylül-14 ekim 1808) konusu oldu. Napolyon, rus çarı Aleksandr'dan silâhlanmayı durdurması ve fransız imparatorluğuna saldırmaması için Avusturya'ya baskı yapmasını istiyordu. Aslında 12 ekim uzlaşmasıyle Napolyon, Rusya'dan, Avusturya'ya karşı Fransa ile işbirliği yapmak vaadinden başka bir şey elde edemedi. Bu vaadin yerine getirilmesi de Avusturya'nın Fransa'ya saldırması şartına bağlanmıştı. Çar bu muhtemel saldırıyı önleyici tedbirler almaya yanaşmamıştı. Buna karşılık, gizli bir anlaşmayle Finlandiya'yı ve Osmanlı imparatorluğunun aleyhine olarak da Boğdan ve Eflak eyaletlerini ilhak etme hakkını sağlamıştı. Erfurt'ta çevrilen dolaplar imparatorluk siyasetinin başarısızlığını örtemedi. Bu başarısızlığın baş sorumlusu Talleyrand'dı. Güçlü bir Avusturya'nın Rusya'ya karşı gerekli dengeyi sağlayacağına inanan ve Napolyon'un serüvenci siyasetinden ürken Talleyrand çar'a direnmesi için cesaret vermiş ve böylece Napolyona ihanet etmişti.

İkinci Dünya savaşının bitişinden beri Federal Almanya başkanı ile Demokratik Almanya başbakanı arasında mart 19'da (1970) Erfurt şehrinde yapılan ilk görüşme. Bu görüşmeye Federal Cumhuriyet başbakan Willy Brandt ile Demokratik Cumhuriyet başbakanı Willi Stoph katıldı. Görüşme konusu Demokratik Almanya'nın tanınıp tanınmaması, iki Almanya'nın Birleşmiş milletlere kabulü için yapılacak çalışmaların kapsamı, iki Almanya arasında haberleşme, ulaştırma ve ticaret olanaklarının araştırılması idi. Görüşme sonunda yayımlanan ortak bildiride görüşmelerin sürdürüleceği açıklandı. (M)

ERG i. Metrol. C.G.S. sisteminde, uygulama noktasını (etki ettiği cismi) kuvvet yönünde 1 sm hareket ettiren bir din'lik kuvvetin yaptığı işe eşit olan iş birimi: 1 *jul* 10^7 *erg'e, 1 klogrammetre ise* 981×10^5 *erg'e eşittir.* (L)

Papa Eftim I ERENEROL

Papa Eftim II ERENEROL

Foto. Türk Ortodoks kilisesi (MEYDAN)

ERETNA AİLESİ

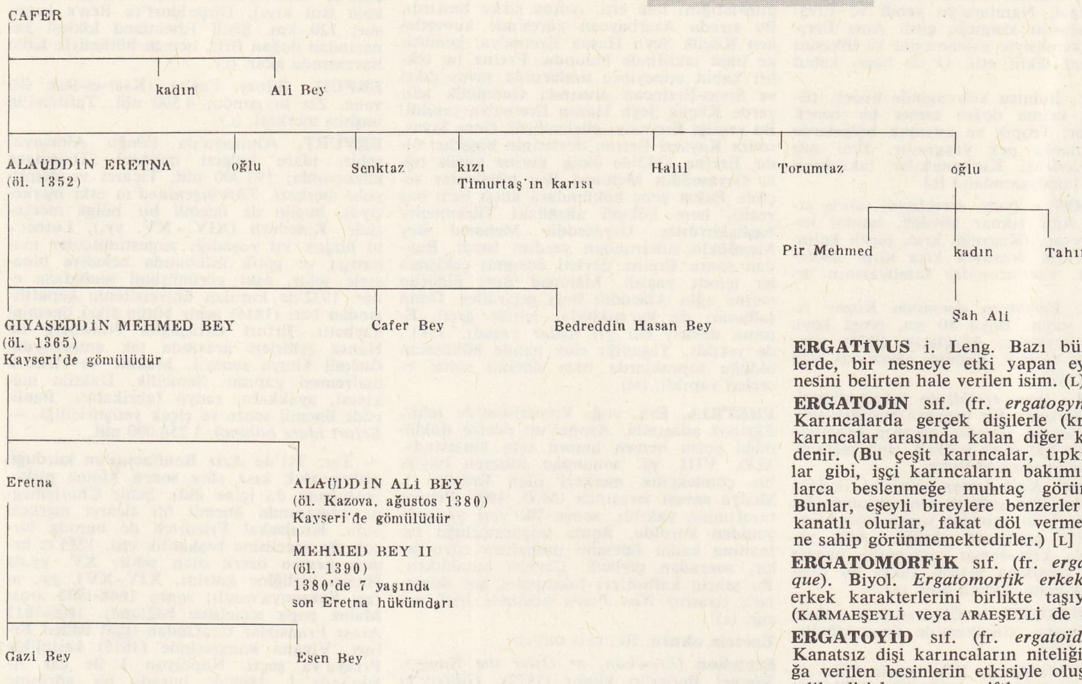

ERG i. (ar. k.). Sahra'da kumullarla örtülü bölgelere verilen ad.

— ANSİKL. *Ergler* yüzlerce km boyunca uzanabilir. Kuzey Sahra geleneksel olarak *Büyük Doğu Erg* (Tunus'un güneyi ile Tademait yaylası sınırları arasında) ve *Büyük Batı Erg* (batıda Saura ile El-Edea bölgesi arasında) olarak ikiye ayrılır. Taşlı ve kayalık ovalara karşıt olarak ergler, bitki türleri bakımından nispeten zengin tabiî alanlardır; *drin* çok yaygındır; ağaççıklara da rastlanır. Çölde yağmur olunca en güzel otlaklar meydana getiren bitkiler erg'de (Vad yatakları dışında) yetişir. (L)

Erga kai hemerai. Bk. İŞLER.

ERGAMENES, Napata'nın habeş firavunu. Ptolemaios Philadelphos'un çağdaşı. (M.Ö. III. yy. başı.) Ülkesinde yunan etkisini destekleyerek Napata papazlarının nüfuzuna son verdi. (L)

ERGANİ, Güneydoğu Anadolu'da (Diyarbakır ili) ilçe merkezi şehir. Yüksl. 1 000 m; 10 528 nüf. Diyarbakır'ın 58 km kuzeybatısındadır. Elazığ - Diyarbakır kara yolu buradan geçer. Bakır madeni işletmesi.

— Tar. Eski adı *Argani*'dir. Sonra *Osmaniye* adı verildi. Çaldıran zaferinden sonra Diyarbekir eyaletinin sancak merkezi oldu. XIX. yy.da sancağın merkezi Maden kasabasına taşındı. Cumhuriyetin ilânından sonra Maden Elazığ'a, Ergani de Diyarbakır iline bağlandı.

— *Ergani ilçesi,* 1 489 km^2; 41 562 nüf. Merkez, Ahmetli bucakları ve 71 köyü vardır. Tarım ve hayvancılık. Badem ağaçları. (M)

Ergani bakır madeni, Diyarbakır iline bağlı Ergani'de işletilen bakır madeni. Madenin Millattan 2000 yıl önce başlatılan işletilmesi çeşitli aralıklarla XIX. yy.a kadar devam etti.

Ergani madeni 1939'da modern bir şekilde işletilmeğe başladı. Bu yenilemeden sonra 1955'te 17 017 ton bakır üretildi. Blister bakırın (ham bakır) tonunda yaklaşık olarak 250 gr Ag (gümüş) ve 20 gr Au (altın) vardır. Cevherin ortalama bakır yüzdesi çok yüksektir. Kütle halindeki cevher için bu oran yüzde 10-12 Cu, emprenye edilmiş cevher için yüzde 3-4 Cu civarındadır. Kütle halindeki cevher doğrudan doğruya eritilir, emprenye cevher ise flotasyon (yüzdürme) işleminin uygulanmasıyla zenginleştirilir.

1956 Yılında 173 427 ton kütle cevher, 57 523 ton emprenye cevher olmak üzere 230 950 ton üretim yapıldı. Ayrıca eski yığınlardan 85 445 ton cevher işlendi. 1 Ocak 1959'daki rezervler 4,5 milyon tondu. Bunun dörtte biri zengin kütle cevher, dörtte üçü de emprenye cevherdir. Halen yılda yaklaşık olarak 17 000 ton bakır elde edilmektedir. (M)

ERGASİLUS i. Kopepodlardan kabuklu küçük hayvan. (Kabuklu gövdesi armut biçiminde, karın kısmı dardır. Tatlı su balıklarının, özellikle turnabalığı, sazan ve çapakbalığının üzerinde asalak yaşar, bazen onların ölümüne sebep olur. *Ergasilidae* familyasının örnek tipi.) [L]

ERGASTOPLAZMA i. (fr. *ergastoplasme*'dan). Bez hücrelerinin tabanında bulunan bazofil iplikçiğe Garnier (1897) tarafından verilen ad.

— ANSİKL. *Ergastoplazma* veya etkili sitoplazma salgı başlamazdan evvel bir değişime uğrar, en üstün gelişim hali hücrenin en üstün çalışmasına uyar. Elektronik mikroskop sayesinde yapısını görmek, önemini ve kondriom karşısında bağımsızlığını tanıtlamak mümkün oldu. Ergastoplazma birbirlerinden açık bir boşlukla ayrılmış iki zardan yapılı bir çift lamelden meydana gelir, zarlar dış yüzlerinde çok sayıda ve her zaman var olan osmiofil tanecikler taşırlar (Plade tanecikleri). Pankreasın, tükrük bezlerinin, bağırsak epitelyumunun dış salgı hücreleri ergastoplazmaca zengindirler. Bu hücre parçacığı, hücrenin salgı faaliyeti ile ilgili geçici bir stoplazma yapıtı gibi görünmektedir, bu karakteri ergastoplazmaya kondriom ve Golgi aygıtından ayırmağa yarar; kondriom ve Golgi aygıtı hücrenin sürekli elemanlarıdır. (L)

ERGASTULARİUS i. (lat. k.). Esk. Rom. Yeraltı zindanı gardiyanı. (L)

ERGASTULUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Çoğu zaman yeraltında olan ve içine kölelere mahkûmların kapatıldığı binalara verilen ad. (L)

ERGATES i. Büyük tekeböceği. Kuzey yarımkürenin ılıman bölgelerinde yaşar. (Örnek türü *Ergates faber*'in kurtçuğu köknarda barınır.) [L]

ERGATİVUS i. Leng. Bazı bükünlü dillerde, bir nesneye etki yapan eylemin öznesini belirten hale verilen isim. (L)

ERGATOJİN sıf. (fr. *ergatogyne*). Biyol. Karıncalarda gerçek dişilerle (kraliçe) işçi karıncalar arasında kalan diğer karıncalara denir. (Bu çeşit karıncalar, tıpkı kurtçuklar gibi, işçi karıncaların bakımına ve onlarca beslenmeğe muhtaç görünmektedir. Bunlar, eşeyli bireylere benzerler ve bazen kanatlı olurlar, fakat döl verme yeteneğine sahip görünmemektedirler.) [L]

ERGATOMORFİK sıf. (fr. *ergatomorphique*). Biyol. *Ergatomorfik erkek,* dişi ve erkek karakterlerini birlikte taşıyan erkek. (KARMAEŞEYLİ veya ARAEŞEYLİ de denir.) [L]

ERGATOYİD sıf. (fr. *ergatoïde*). Biyol. Kanatsız dişi karıncaların niteliği. (Kurtçuğa verilen besinlerin etkisiyle oluşan bu nitelik, dişi karıncanın çiftleşme uçuşuna çıkmasını imkânsız kılar.) [L]

ERGAVAN i. Bk. ERGUVAN.

ERGEN sıf. (*ermek*'ten *er-gen*). Evlenecek çağa gelmiş kimse: *Ben ergen adam sayılırım* (R.N. Güntekin). ‖ Henüz bekâr olan, evli olmayan: — *Evli değil misiniz?* — *Hayır hanımefendi; ergenim* (R.N. Güntekin).

— DEY. *Ergene* (*bekâra*) *karı boşamak kolaydır,* «bir işin içinde olmayan, o işin güçlüklerini bilemez» anlamında kullanılır. (M)

ERGENE i. *Halk dili.* Maden yeri. (M)

ERGENE, Türkiye'nin Trakya toprakları içinden geçen başlıca akarsu; Meriç ırmağının önemli kollarından biri ve sonuncusu. Ergene'nin kaynağı olarak, Saray kasabasının kuzeydoğusunda Istranca (Yıldız) dağlarının Karatepe'sinden (484 m) çıkan ve Saray önünden geçerek Muratlı kasabası aşağısında başlıca kolu olan Çorlu suyu ile birleşen akarsu alınır; bundan sonra çıkıntısı kuzeye yönelmiş bir yay çizen Ergene, Alpullu, Pehlivanköy ve Uzunköprü önünden geçerek İpsala kuzeyinde Meriç'e kavuşur; uzunluğu 281 km. Yatağının tabanı batıya doğru gitgide alçalır: kaynak yerinde 340 m olan yükseltisi Saray'da 140 m, Lüleburgaz önünde 48, Pehlivanköy'de 25, Uzunköprü'de 18 metreye, Meriç kavşağında da 10 m'ye kadar iner. (M)

ERGENE bölümü, Marmara bölgesinin bölümlerinden biri. Çerkezköy doğusunda Çatalca-Kocaeli bölümünden, Saray-Lalapaşa çizgisiyle de Istranca bölümünden ayrılır. Meriç vâdisi Yunanistan tarafında sınır olur. Ergene bölümü Ergene vâdisi ekseninde alçalan, kuzeyde (Istranca dağları), güneyde (Tekirdağ ve Koru dağı), batıda Meriç vâdisi ötesinde (Rodop) yüksek alanlarla kuşatılmış bir alçalma alanıdır. Güneydoğuda Çorlu kesiminde Ergene çanağını Marmara çukurundan ayıran sırtlar hem daralır, hem de 200 m'den aşağıya iner. Güneybatıda ise Ergene havzası gitgide alçalarak aşağı Meriç vâdisi aracılığıyle Ege denizine açılır. Ovanın alçak kısımları alüvyonlar, dalgalı kesmeleri Üçüncü zamanın ikinci yarısına ait göl ve içdeniz tortulları, güneydeki Tekirdağ (Gonos dağı) - Koru dağı Üçüncü zamanın ilk yarısına ait flişler ve dar bir kesimde billûrlu Birinci zaman şistlerinden oluşmuştur ve birkaç yerde de volkanik çıkımlar vardır (güneybatı köşesi).

Ergene havzasının karasal etkilere açık, oldukça sert, yazları, sıcak, kışları soğuk bir iklimi vardır. Bitki örtüsü ormanın zamanla bozulmasıyla otsu hale gelmiştir. Bölüm sınırları dışında kalan Istranca ormanları bir tarafa bırakılacak olursa, başlıca ağaç toplulukları Koru dağında (özellikle kızılçam) ve Ganas dağının yüksek kısımlarında (yayvan yapraklılar) bulunur. Ergene bölümünde vâdi tabanlarında sulamaya dayanan, sanayi bitkileri ve sebze ekimi, kıraç yerlerde de daha çok tahıl ekimi yapılır. Tabiî otlaklar çok yerde tarlaya çevrilmiştir. Bu yüzden hayvancılık, ağılcılık şekline dönüşmek zorundadır. Sanayi henüz fazla gelişmemiştir ve daha çok tarımsal nitelik gösterir (şeker, bitkisel yağ, peynir). Ergene bölümü Ortadoğu'yu Avrupa'ya bağlayan işlek yolların geçit alanıdır. Yollardan biri Istranca'nın iç kenarını boylar (Saray-Vize-Pınarhisar-Kırklareli → Bulgaristan ve Edirne), ikincisi ortadan geçen (Çorlu-Lüleburgaz-Babaeski, Edirne → Avrupa); üçüncüsü daha güneyden (Tekirdağ-Malkara-Keşan-İpsala → Yunanistan) geçer. Ayrıca Edirne-Uzunköprü-Keşan-Gelibolu yolu vardır. Demiryolu da Ergene vâdisinden geçerek Bulgaristan ve Yunanistan'daki demiryollarıyle birleşir. (M)

ERGENE çayı, Türkiye'nin Trakya toprakları içinden geçen ve Meriç ırmağına soldan kavuşan akarsu; 281 km. Saray kasabası kuzeydoğusunda Istranca (Yıldız) dağlarının Karatepe'sinden (484 m) çıkar, *Ergene havzası* denilen tekneleşmiş alan içinde sırtı kuzeye dönük bir yay çizerek batıya doğru akar; soldan en önemli kolu olan Çorlu ve Beşiktepe sularıyle Hayrabolu deresini, sağdan da Anadere, Poyrazlıdere, Şeytan deresi, Kocadere, Süloğlu deresi gibi kolları alır, gittikçe genişleyen tabanı alüvyonlu bir vâdide akar; Uzunköprü'den geçerek, eskiden bataklık iken bugün tarıma elverişli hale getirilen bir ovada Meriç ile birleşir. Ergene'nin suyundan tarla sulamasında faydalanılır. Suları kışın ve ilkbaharda kabarır, yaz sonunda fakirleşir. İstanbul-Edirne demiryolu Çorlu suyu üzerinde Çerkezköyü'nden Uzunköprü'ye kadar vâdiyi takip eder. (M)

ERGENE HATUN, Çağatay ulusunun dördüncü hükümdarı (1251-1261). Ulusun kurucusu sayılan Kara Hülagû Hanın karısı, Kocasının ölümünden sonra tahta geçti (1251) ve on yıl hüküm sürdü. (M)

Ergene havzası, Türkiye'nin Trakya topraklarında Istranca-Ganos dağı-Rodop dağlık alanları arasında yer alan ve ortasından Ergene suyu geçen çukur alan. (M)

Ergenekon, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun İstiklâl savaşıyle ilgili makalelerini toplayan iki ciltlik eseri (1929). 1920-1922 Yıllarında *İkdam* gazetesinde yayımlanmış yazılarından seçilmiştir. Savaşın mutlaka kazanılacağına duyulan inancı, işgal İstanbul'una ait gözlemleri, İstanbul hükûmetini destekleyen yazarlarla girişilen polemikleri, Ankara yolculuğunu, Anadolu'nun gerçeklerini, savaş cephelerini, liderleri, zafer sevincini v.d. anlatır. Sanatçı, *Millî Savaş Hikâyeleri* (1947) adlı eserini de *Ergenekon III* alt başlığıyle yayımlamıştır. (M)

Ergenekon destanı, Reşideddin Tabib'in *Cami-üt-Tevarih*'inde Göktürklerin türeyişiyle ilgili olarak anlatılan destan. Çin kaynakları Göktürklerin (Tukyu) meydana gelişlerini çeşitli şekillerde anlatır. Fakat bunların hepsinde kurttan türeme motifine yer verilir. Hyacinth'in naklettiği bir çin kaynağında türeyiş şöyle anlatılır: «Türklerin atası Batı denizinin batısında yaşıyordu. Bağlı olduğu boy, Hun'ların bir bölümü idi. Aşine adını taşıyordu. Bu boy, komşu milletlerden biri tarafından yok edildi. On yaşında bir çocuk sağ kaldı. Onun da kolunu ve ayağını kesip bir kamışlığa bıraktılar. Bu çocuğu dişi bir kurt besledi. Düşmanların hanı, çocuğun yaşadığını öğrenince öldürülmesi için adam yolladı. Kurt, çocuğu alıp Altay dağlarının kuşattığı bir bölgeye getirdi. Bir mağarada besleyip büyüttü. Ondan on çocuk doğurdu. Bu çocuklar yetişip evlendiler. Her birinden bir boy türedi. İçlerinden biri Aşine boyu idi. Bu boy genişledi. Asen-Çe adlı bir kahramanın önderliğinde dağlık bölgenin dışına çıkarak etrafa yayıldı. «Reşideddin'in eserinde bu destanın değişik bir şekli yer alır. İslâmiyetin etkisiyle kurttan doğan çocuk motifi kalkmış ve destan Moğollara mal edilerek Cengiz'in soyu ile birleştirilmiştir. Fakat destanda yer alan kurtarıcı demirci motifi V. yy.da Juan-Juan'lar tarafından Altay'da maden ocaklarında çalıştırılırken ayaklandıkları ve kurtuldukları çin yıllıklarında yazılan bir türk boyunun tarihî serüveniyle birleşmektedir. Şahıs adı olarak gösterilen Börteçine'nin Moğolcada «Boz kurt» anlamına gelmesi de Ergenekon destanını en eski şekline bağlayan işaretlerdendir. Destanın Reşideddin tarafından anlatılan şekli şöyledir: «Moğolların (Göktürkler) başında İl Han bulunuyordu. Tatarların başında da Sevinç Han vardı. Çevrelerindeki bütün boylardan daha kalabalık olan Moğollar bütün düşmanlarını yendiler. Sevinç Han, Kırgız hanı ile daha başka hanları kandırdı; hepsi birden Moğollara karşı ayaklandılar. Hile ile onları yendiler. Moğollar daima toplu halde yaşadıkları için düşmanları hepsini birden ortadan kaldırdı. Yalnız İl Hanın o yıl evlenmiş olan oğlu Kıyan ile yeğeni Tokuz sağ kaldı. Bunlar eşleriyle birlikte kaçarak at, öküz ve koyunun bol olduğu bir bölgeye geldiler. Buradaki sürüleri alarak sarp bir dağdan geçen karla örtülü bir yolu takip ettiler. Tehlikeli bir yolculuktan sonra dağların kuşattığı elverişli bir alana yerleştiler. Burada akarsular, bitkiler, ağaçlar, av hayvanları buldular. Hayvanlarının yazın sütünü içtiler, kışın etini yediler, derisini giydiler. Buraya Ergenekon adını verdiler. Dört yüzyıl burada kaldılar. İyice çoğaldıktan sonra artık buraya sığamayacaklarını anlayarak çıkmağa karar verdiler. Fakat yol bulamıyorlardı. O zaman bir demirci dedi ki: Burada bir dağ var; onu eritelim, geçit açılır. Dağın geniş bir yerine bir kat odun, bir kat kömür yığdılar. Yetmişer deriden körükler yapıp yetmiş yere kurdular. Hep birlikte körüklediler. Yükle birlikte bir deve geçecek kadar yol açıldı. Ergenekon'dan çıkarak hanları Börteçine'nin önderliğinde Tatarları yendiler.» (M)

ERGENİ, S.S.C.B.'de tepeler zinciri, Kuzeyden güneye doğru uzanır, rus ovasının güneyinde, Volgogradın güneyinde; yüksk. 222 m. (L)

ERGENLİK i. (*ergen*'den *ergen-lik*). Ergen olma hali, yetişkinlik. ‖ Çocukluk çağından yetişkinlik çağına geçen kimselerin yüzlerinde çıkan sivilceler. Bk. AKNE. (M)

ERGERİ veya **ARGYROKASTRON,** Arnavutluk'ta şehir. Orta Arnavutluk tepeleri üzerinde kurulmuş olan şehirde dağ ürünleri pazarı önemli yer tutar. (L)

ERGERON i. (fr. k.). Fransa'da Paris havzasında kireçli lös. (L)

ERGHASTİRİA Bk. LAURİON.

ERGİ i. (*ermek*'ten *er-gi*). *Yeni.* Erişme, erme hali. *Esk.* Nailiyet, mazhariyet. (M)

ERGİLİ. Bk. DASKYLEİON.

ERGİME i. (*ergimek*'ten *ergi-me*). Katı bir cismin ısı etkisiyle sıvı hale geçmesi.

— Fiz. *Ergime noktası,* saf haldeki bir cismin katı halden sıvı hale geçmeğe başladığı ve ergime sona erene kadar koruduğu sabit sıcaklık. Bk. ANSİKL.

— Kim. *Ateşle ergime,* maddenin, ısı etkisiyle katı halden sıvı hale geçmesi. (Ancak ısı karşısında olan ergime gerçek ergimedir). ‖ *Su ile ergime,* suyun çeşitli maddelerle yaptığı bileşiklerin ergimesi. (Su ile ergime, anhidrit cismin suda çözünmesidir. Bu anlamda daha çok ERİME deyimi kullanılır.)

— ANSİKL. Fiz. Katı cisimlerin *ergime*'si için az veya çok yüksek bir sıcaklık gereklidir. Cam, balmumu gibi bazı cisimler çeşitli safhalardan geçerek sıvılaşır: buna *hamurumsu ergime* denir. *Tam ergime* olayında cisim, ara safhalardan geçmeden doğrudan doğruya katı halden sıvı hale geçer. Billûrlu cisimlerde görülen bu olay, şu iki kurala bağlıdır: **1.** saf bir cisim aynı basınç altında, daima *ergime noktası* denilen aynı sıcaklıkta ergimeye başlar; **2.** ergime süresince sıcaklık değişmez.

● *Ergime noktaları.* Buzun 0°C'ta eridiği kabul edilir. (Bk. TERMOMETRE.) Eskiden, ergimediği sanılan cisimlere ateşe dayanıklı cisimler denirdi. Gittikçe daha yüksek sıcaklıklar elde etmek imkânı bulunduğu için, güç ergiyen cisimlerin sayısı da o ölçüde azaldı. Elektrik fırınlarının kullanılmasıyle, ısı karşısında ergime noktasına varmadan ayrışan bazı bileşikler dışında, bütün cisimleri eritmek mümkün oldu.

Bazı ergime noktaları aşağıda gösterilmiştir:

Altın	1 063,0°C	
Alümin	2 050 °C	
Alüminyum	659,9°C	
Asetik asit	16,6°C	
Bakır	1 083 °C	
Benzen	5,5°C	
Beyaz fosfor	44,1°C	
Bizmut	271,0°C	
Brom		— 7,2°C
Cıva		— 38,8°C
Çinko	419,4°C	
Demir	1 535 °C	
Etil-alkol		—117,3°C
Gliserin	17,9°C	
Gümüş	960,5°C	
Helyum		—271,4°C
Hidrojen		—259,2°C
İridyum	2 454 °C	
İyot	113,7°C	
Kalay	231,8°C	
Karbon	3 845 °C	
Kireç	2 572 °C	
Kurşun	327,4°C	
Kükürt	112,8°C	
Magnezyum	650 °C	
Naftalen	80,1°C	
Nikel	1 455 °C	
Platin	1 773 °C	
Potas	380 °C	
Potasyum	63,5°C	
Sakaroz	186 °C	
Soda	318,4°C	
Sodyum	97,8°C	
Su	0 °C	
Sülfirik asit	10,5°C	
Tolüen		— 95,1°C
Tungsten	3 370 °C	

● *Ergime ısısı.* Saf bir cismin ergimesi sırasında sıcaklık hep aynı derecede kaldığı için, ısı kaynağından çıkan ısının, yalnız cismin hal değiştirmesini sağlamak üzere harcandığı sonucuna varılır. Katı bir cismin 1 gramının, sıcaklık değişmeden sıvı hale geçmesi için gerekli ısı miktarına *gizli ergime ısısı* denir. Her saf cismin ergime ısısı bir fizik sabitesidir. Bk. KALORİMETRİ.

● *Ergimeyle birlikte meydana gelen hacim değişikliği.* Katılardan çoğunun, sıvı hale geçerken hacmi artar. Bununla birlikte, buz, dökme demir, bizmut bu kuralın dışında kalır. Bk. BUZ.

● *Ergime sıcaklığı üstüne basıncın etkisi.* Ergime sırasında hacimleri artan cisimler için, basıncın artması ergime sıcaklığının da *yükselmesine* yol açar. Buna karşılık, ergimeye hacim kaybına uğrayan maddelerde (meselâ buz), basıncın azalmasıyle ergime sıcaklığı da *düşer.* Cisim üzerine etki eden basınç bir atmosferlik değiştiği zaman, ergime sıcaklığı da derece başına yaklaşık olarak 1/100 kadar değişir. Çözülen buzun yeniden donması (üst üste sıkıca bastırılan iki buz parçası birbiriyle kaynaşır), *ergime noktasının basınç etkisiyle düşmesi*'nden ileri gelir. Buzulların yürümesini açıklarken Tyndall bu olaydan yararlandı. (L)

ERGİMEK geçz. f. (*erimek*'ten *eri-gi-mek*> *er-gi-mek*). *Yeni.* (Katı cisimler için) Isı etkisiyle sıvı hale gelmek. *Esk.* Zeveban etmek.

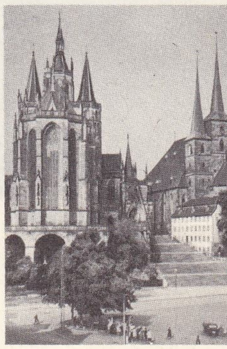

ERFURT
St. Maria katedrali ve St. Séverin

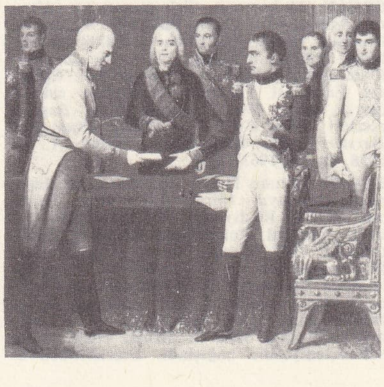

Erfurt görüşmeleri
Gosse'un eseri
Versailles şatosu, Fransa

Foto. Deutsche Fototek (Dresde), Giraudon (LAROUSSE)

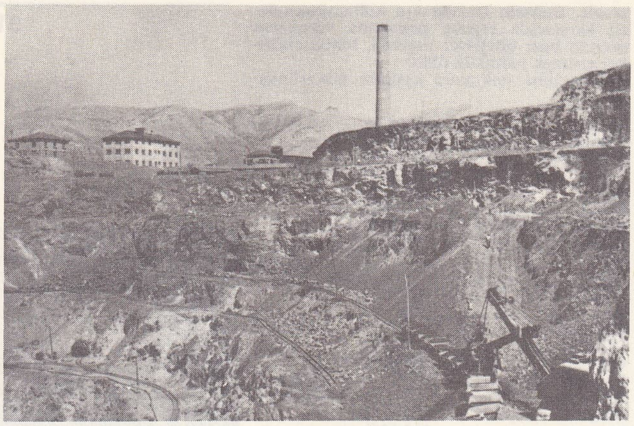

Ergani bakır madeni işletmesi

ergastoplazma

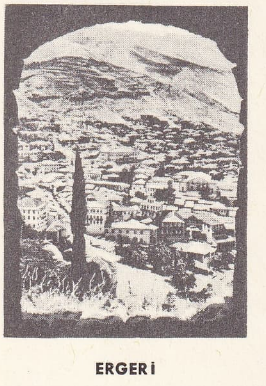

ERGERİ

◆ **Ergitmek** ettrg. f. Ergimesine yol açmak: *Bir madeni ergitmek.* (M)

ERGİMİŞ sıf. (*ergimek*'ten *ergi-miş*). Isı etkisiyle sıvı hale gelmiş (katı cisim).

— Metalürji. *Ergimiş çelik,* potada ergime usulüyle hazırlanan çelik. (*Eşanl. Akma* ÇELİK.) ‖ *Ergimiş maden,* sıvı hale gelmiş maden. (LM)

ERGİN sıf. (*ermek*, yetişmek, olgunlaşmak'tan *er-gin*). Erginlik çağında olan: *Ergin meyve.* ‖ Hak ve ödevlerini kullanma yönünden kanunun belirttiği yaşa gelmiş olan: *Demokratik hürriyet ergin milletlerin rejimidir* (F.R. Atay). *Esk.* Reşit.

◆ **Erginleşmek** dönşl. f. Ergin hale gelmek. *Esk.* Tekemmül etmek. Reşit olmak. (M)

ERGİN (Feridun), türk iktisatçı ve yazarı (İstanbul, 1917). Galatasaray lisesinden sonra Paris Siyasî İlimler okulunda ve Ankara Hukuk fakültesinde okudu (1940). İktisat ve maliye teorisi asistanı oldu (1943); devlet hizmetine girerek İktisat bakanlığı özel kalem müdürlüğü (1946), aynı bakanlıkta neşriyat müdürlüğü yaptı (1947-1948); İstanbul üniversitesinde öğretim üyeliğine dönerek iktisat doçenti oldu (1948). Akademik çalışmaları yanında siyasete atılarak D.P.'den Urfa milletvekili seçildi (1950), sonraki seçimlerde yine aynı ilden milletvekili olarak parlamentoya girdi (1954). Bu arada Milletlerarası Para Fonu Türkiye guvernörü (1951), Avrupa Konseyi Türkiye temsilcisi oldu (1952-1956). 1957 Seçimlerini kaybettikten sonra tekrar üniversiteye döndü, bu arada *Akşam* gazetesinde başyazılar yazdı (1957), *Cumhuriyet* gazetesinde sütun yazarlığı yaptı (1958-1960). 1960'ta profesör olan Ergin, öğretim üyeliğini devam ettirirken çeşitli gazetelerde iktisadî konularda yazılar yazdı. Başlıca eserleri: ***Fransız Mağlûbiyetini Hazırlayan Sebepler*** (inceleme) [1940]; ***Harp Zamanında Devletin Ekonomiye Müdahalesi*** (Doktora tezi) [1943]; ***Ekonomi Bilgisi*** (1945); Ludwig Fonmises'ten Tercüme ***«Bürokrasi»*** (1947); ***Çek ile Ödeme Sistemi*** (Doçentlik tezi) [1947]; ***İktisat Nazariyesi*** (1950); ***İktisat*** (1961); ***İktisadî Gelişmenin Tarihî Seyri*** (1963) ve ***Para Siyaseti*** (1966). [M]

ERGİN (Muharrem), türk gramercisi (Ahıska, Azerbaycan 1925). Balıkesir lisesini ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji bölümünü bitirdi (1947). Bir süre liselerde öğretmenlik yaptı. 1951'de İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türkoloji bölümüne asistan olarak girdi, 1963'te doçent oldu. Başlıca eserleri: ***Türk Dil Bilgisi*** (1958); ***Osmanlıca Dersleri*** (1958); ***Dede Korkut Kitabı*** (I. cilt 1958, II. cilt 1963). [M]

ERGİN (Osman Nuri), türk yazar ve düşünürü (Malatya, İmran 1883-1961). İstanbul Zeyrek Rüştiyesini, Dârüşşafakayı bitirdi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesinden 1907 yılında mezun oldu. İstanbul Şehremanetinde çeşitli görevlerde bulundu. İstanbul Vilâyet ve belediyesi mektupçuluğuna kadar yükseldi. Çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. Çok değerli yazma ve basma kitaplığını yıllarca hizmet ettiği İstanbul belediyesine bağışladı. Eserlerinden önemlileri şunlardır: *Mecelle-i Umur-u Belediye, İstanbul Şehreminleri, Beledî Bilgiler, İstanbul Şehri Rehberi, İslâm Esaslarına Göre İnsan Hakları, Türk İmar Tarihinde Mimar Sinan, Osmanlıcada Yanlış Kelimeler ve İbareler Sözlüğü.* (M)

ERGİNBAŞ (Doğan), türk mimarı (Kâhta 1919). İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık fakültesini bitirdi (1944); aynı fakültede profesör oldu (1962). Çanakkale anıtı, İstanbul radyoevi, Merkez bankası, Esentepe Memur evleri yarışmalarını kazanarak bu projeleri gerçekleştirdi. Kitapları: *Anıtkabirler ve Zafer Asker Anıtları, Diyarbakır Evleri, İnsan ve Ev.* (M)

ERGİNLEMEK geçl. f. (*ergin*'den *ergin-lemek*). Pedagoji. Bir kimseyi eğitip bilgi yönünden ergin hale getirmek.

◆ **Erginlenmek** geçz. f. Bir konu hakkında ayrıntılarıyle bilgi edinip erginleşmek. (LM)

ERGİNLİK i. (*ergin*'den *ergin-lik*). Çocukluk döneminden sonra gelen çağ, ergin olma hali, yetişkinlik. *Esk.* Kemal, rüşt.

— ANSİKL. *Erginlik çağı,* erkek çocukta 14 ilâ 20 yaş civarı, kız çocukta ise, daha erken (12 ilâ 18 yaş arasında) görülür. Bu çağ birtakım bedenî ve psikolojik değişimlerin meydana gelmesiyle belirlenir.
Beden açısından en önemli olay, üreme fonksiyonunun ortaya çıkmasıdır. Bu fonksiyon, üreme hücrelerinin olgunlaşmasına bağlıdır; olgunlaşma erkek çocukta, atmıkta spermatozoitlerin varlığı, kız çocukta ise aybaşı kanamaları ile kendini gösterir; ayrıca, bazı morfolojik değişmelerle de birlikte görülür: bu değişmelerden bazıları cinsiyet organlarıyle ilgilidir; bazıları da (msl. erkek çocukta sesin değişmesi, kız çocukta göğüslerin ve kalçaların gelişmesi gibi) ikinci derecedeki cinsel nitelikleri meydana getirir; nihayet, büyüme ve gelişme olayları, bir önceki yaşın olaylarına benzemekle birlikte, çok daha büyük bir hızla devam eder.
Psikolojik açıdan cinsel içgüdünün belirli gelişmesi, duygusal hayatın önem kazanması ve yeni şekiller almasıyle nitelenir. Ergin, sevme yetisi kazanır; fakat aşkın iki birleştirici unsuru olan cinsel içgüdü ile şefkatin bir uyum sağlayarak, karşı cinsten birinin üzerinde tespit edilmesine kadar bir sürenin daha geçmesi gerekir. Ne var ki, bu arada, organik içtepiler, birtakım cinsel bozukluklara yol açan baskın bir durum alabilir; bir yandan da, duygusal unsur, çoğu zaman, aşkın tutku şeklini aldığı bazı bağlanmalara götürür. Bu yaş özellikle ahlâk, din ve estetikle ilgili duyguları da kapsayan her çeşit duygu ve dostluklar kurma çağıdır. Gene bu devrede, heyecanlılık pek fazladır; sıkılganlık, haz duyma, kararsızlık, melankoli v.b. belirtileri, bu yaştakilerin başlıca özellikleridir. Ağır basan duygusal coşkunluk ve özellikle, sık sık rastlanan hayale dalmada hayal gücünün payı büyüktür; hayal gücü, kendisini zihin planında da duyurur: bu devrede, sanattan hoşlanma ve yaratıcı sanat denemeleri, sık sık görülen belirtilerdir. Erginlerin zihin faaliyetinin ve düşünce hayatının bir başka özelliği de (daha çok öğrenimlerine devam edenler ve erkek çocuklar arasında görülür), genel düşüncelerin keşfedilmesi, ayrıca saçmalığa varan bir akıl yürütme ve tartışma tutkusudur. Kişilik, erginin yavaş yavaş beliren yetenekleri aracılığı ile şekillenir; erginde, bağımsızlık isteği, çevreye karşı koyma tepkileri, bazı değerlere karşı duyarlık, daha belirgin bir kişilik bilinci ve daha güçlü bir düşünme yeteneği iyiden iyiye yerleşir.
Erginin özellikleri, sosyal şartlara göre de değişir; nitekim köylü ve işçi çevrelerinde yetişen ergin, çok erken yaşta hayata atılıp çalışmağa başlayınca, zengin çevrelerde öğrenimine devam eden erginden farkı olur. Ergin gelişmesi boyunca, uygun bir eğitimle desteklenmelidir. (LM)

ERGİNOS. Yun. mit. Boiotia'da Orkhomenos Minyai'lerinin kralı. Thebai'li Periеres tarafından öldürülen Klymenos'un oğlu. Babasının öcünü almak için Thebai'lileri yendi ve onları yirmi yıl boyunca yılda 100 boğalık bir haraca bağladı. Bu haracı toplamakla görevli olanlar karşılarında Herakles'i buldular; Herakles, memurların burunlarıyle kulaklarını keserek adamları efendilerine geri gönderdi. Bunun üzerine Erginos Thebai'lilere yeniden savaş ilân etti ve yenilerek Herakles tarafından öldürüldü. (L)

ERGİRİ, arn. **Gjirokaster** veya **Gjinokaster,** yun. **Argyrokastron***, ital. **Argirocastro,** Arnavutluk'ta 26 idarî bölgeden birinin (47 000 nüf.) merkezi olan şehir (14 975 nüf.) [1965]. Drin ırmağının alt kesiminde, dağ ürünleri pazarı olarak tanınır. Özelliği kalesi ve XVIII. yy.dan kalma camileridir.

● *Tarih.* Arnavutluk senyörlerinin başında bulunan Balşa II kuvvetlerinin yok edildiği 1385 yılında Ergiri de Osmanlı imparatorluğuna katıldı. İlk teşkilâtlanmada Zenebis ili adıyle sancak, sonra bağımsız Arnavut ilinin merkezi (1431) oldu. Osmanlı kuvvetlerinin bir uç ve dayanak noktası sayıldı. 1402 Ankara bozgunundan sonra bir süre için boşaltıldıysa da üç bey Paşa Yiğit tarafından Adriyatik kıyılarına kadar tekrar alındı (1417). Arnavit veya Arnavut ilinin 335 tımara bölündüğü, yüzde 16'sının hıristiyan beylerine, yüzde 30'unun Anadolu'dan getirilen türklere, yüzde 50'sinin padişah ve bey kullarına verildiği bilinmektedir. Sancak beylerinin tam listesi eldedir. 1434'te A. Thopia Zenebissi, İtalya'dan sağladığı kuvvetle sancak beyi olan Ali Beye karşı ayaklanarak Ergiri'yi kuşattıysa da Turhan Beyin akıncıları tarafından yenildi. 1443'te osmanlı kuvvetleri İzladi derbentinde dağılınca bu kez de Giergi Aramiti başkaldırdı. Varna seferinin zaferle sonuçlanması ayaklanmayı bastırdı. 1501'de İlbasan ve Ergiri sancak beylerinin durduramadığı Venedik işgali, İshak Paşa kuvvetleriyle önlendi. Sonraları bölge tam olarak islâmlaştı. Halkı esnaflık ve memurlukla imparatorluk içine yayıldı. Ergiri, Venedikliler tarafından yapılan, Osmanlı devrinde onarılarak sağlamlaştırılan kalesi ile tanınırdı. Üç kapılı kalenin içinde 200 ev, Bayezid camii ve sarnıç yer alır; idarî ve askerî teşkilâtıyle bir bütündür.

XVIII. yy. sonunda Tepedelenli Ali Paşa tarafından tekrar onarılan kalenin çevresinde biri hıristiyan, sekizi müslüman mahallesinden oluşan kasaba yer almıştı. 8 camii, 7 mescidi, 200 dükkânı, 3 tekkesi, 5 mekteb-i sıbyanı, 2 hamamı, 3 kilisesi vardı. XVIII. yy. da muhassıllık haline getirildi. Tanzimattan sonra Yanya vilâyetine bağlı bir sancak oldu. 5 Mart 1913'te Yanya kalesinin teslim olması üzerine Osmanlı hâkimiyetinden çıktı ve yeni kurulan Arnavutluk devletine katıldı. (M)

ERGİTME i. (*ergitmek*'ten *ergit-me*). Katı bir cismi ısıtarak sıvı hale getirme.

— Metalürji. *Ergitme fırını,* çatısı madenden, iç kısmı ateşe dayanıklı malzemeden yapılmış, dökümhanelerde veya çelik fabrikalarında sıvı halde dökme demir elde etmek için kullanılan kazanlı fırın. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Ergitme yatağı,* yüksek fırına yüklenen maden filizi, eritici ve kok kömürü karışımı; daha genel anlamda, bazı ergitme fırınlarına yüklenen maddelerin bütünü. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İlk ergitme madeni* veya *alaşımı,* doğrudan doğruya cevherden elde edilen maden veya alaşım. ‖ *İkinci ergitme madeni* veya *alaşımı,* külçe haline getirilen ilk ergitme ürünlerinin yeniden ergitilmesiyle elde edilen maden veya alaşım. Bk. ANSİKL.

— Miner. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Metalürji. *Ergitme,* sıcaklık-zaman eğrisinde meydana gelen bir aykırılıkla belirlenir. Le Chatelier kanunu, kimyasal bir sistem içinde, sistemin dışarıdan ısı almasına engel olan endoterm bir tepkimenin meydana geldiğini öne sürer. Bir tek maddeden meydana gelen bir sistem (arı maden) söz konusu olduğu zaman, ergime sırasında sıcaklık mutlak olarak sabit kalır (ergime sıcaklığı) ve sıcaklık eğrisi düz bir çizgi meydana getirir (fazlar kanunu). Birkaç maddeden meydana gelen sistemlerde, ısınma süresi bir duraklama veya sadece bir yavaşlama (ergime aralığı) gösterir; bazen de art arda ikisi birden görülür.
Büyük bir sermaye gerektiren ergitme işlemi, işlenecek malzemenin cinsine göre, çeşitli *fırın*'larda yapılır. Metalürjide ergitme işlemi, ya kimyasal tepkimeyle ya da kimyasal tepkimeye başvurmadan yapılır. Kimyasal tepkimeye dayanmayan ergitme, bir maden veya alaşımın dökümünü yapmak (dökümcülük), birbiri içinde karışmayan veya kısmen

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN) ; LAROUSSE

karışan sıvı haldeki iki madeni veya bir alaşımın ergime noktaları farklı iki maddesini birbirinden ayırmak, bir maden filizini ısıtarak daha kolay ergiyen gang kısmından temizleyip cevheri zenginleştirmek imkânı verir. Kimyasal tepkimeli ergitme ise, metalürjinin temel işlemlerinden biridir ve madenlerin doğrudan doğruya cevherlerinden elde edilmesini sağlar. *Yükseltgen* ergitme, *indirgen* ergitme, *curuflaştırıcı* ergitme, *tepkimeli özel* ergitme gibi değişik çeşitleri vardır. Yükseltgen ergitmede, hava (değiştirme, eritme işlemleri) veya yükseltgen maddeler (tabanlı fırınlarda ve döner alevli izabe fırınlarında kullanılan cevher, demir kırıntısı) yardımıyle bazı ürünler ortamdan çıkarılır. İndirgen ergitmede, maden veya alaşımlar oksitlerinden elde edilir (yüksek fırında, demir oksidin karbon monoksitle indirgenmesiyle demir elde edilmesi). Curuflaştırıcı ergitme, işlemden önce içine, curufun oluşmasını kolaylaştıran bir madde katılmış cevherden gang'ın ayrılmasını sağlar (bakır metalürjisinde bakırın hazırlanması). Tepkimeli özel ergitmelerin ise, karbürleyici, sülfürleyici ergitme, sülfür ve oksit gibi bileşikler arasında karşılıklı tepkimeler meydana getiren ergitme gibi çeşitleri vardır.

● *Ergitme fırını*. Sanayide kullanılan ilk *ergitme fırını*'nı, Réaumur cihazından esinlenerek 1770'te ingiliz Wilkinson yaptırdı. Genellikle silindir biçiminde olan bugünün klasik ergitme fırınları, iç kısmı ateşe dayanıklı bir maddeyle kaplanmış, madenî bir gövdeden meydana gelir. Kazanın alt kısmında ve dökme demirle maden curufunun akması için delikli olarak yapılmış bir potanın üstünde, hava üfleme boruları bulunur.

Üst üste gelecek tabakalar kalinde düzenlenen hammaddeler (dökme demir, kok, kireçtaşı, bazen de çelik ve demir II bileşikleri) üst kısımda açılmış bir yan kapaktan fırına sırayle yüklenir; böylece, döküm işlerinde kullanılacak iki kere ergitilmiş dökme demir elde edilir. Ergitme fırınında, yüklenen hammaddenin cinsine göre, alaşım elemanlarınca (nikel, krom) zengin özel dökme demirler hazırlanır. Yapısı çok basit ve sağlam olduğu için, özellikle döküme elverişli sıcak dökme demir elde etmek için ergitme fırınları tercih edilir. Fırının cinsine göre, saatte 500 kg ile 15 ton arasında bir üretim sağlanabilir.

— Miner. Isının billûr yüzeyleri üzerindeki mekanik veya fiziksel etkisi her noktada aynı değildir. Bu etki, olaylar yavaş yavaş ve az şiddette meydana geldiği zaman kimyasal etki şeklinde de ortaya çıkabilir. Üfleç aleviyle yapılan ergitme sonucunda, bazı billûrlaşmış minerallerin aleve tutulan kısımlarında kolayca gözlenebilen değişiklikler meydana gelir. Meselâ, yapraklar halinde ayrılabilen alçı taşının düz yüzeyi alevde ergimeksizin kireçleşir; kenar kısımları ise önce ergir, sonra kireçleşir. (LM)

ERGİYEBİLİR blş. sıf. (*ergiyebilmek*'ten *ergiyebil-i-r*). Isı etkisiyle eriyebilen: *Kalay en kolay ergiyebilen madenlerden biridir.*

— Terminoloji. *Ergiyebilir tıkaç, ergiyebilir tablet, ergiyebilir kurşun, ergiyebilir rondela*, bir açıklığı tıkamak üzere yerleştirilen ve sıcaklığın anormal derecede yükselmesiyle ergidiği zaman içerideki sıvının fışkırmasına yol açan, ergiyebilir maden parçası. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Terminoloji. *Ergiyebilir* parçanın ergimesiyle fışkırmağa başlayan akışkan, bir uyarma cihazını harekete getirerek yangın söndürücü görevini yapar veya basıncın anîden düşmesine yol açar. Ocağı içeride olan buhar kazanlarında, ocağın tavanına, ergiyebilir madenden yapılmış ve üstüne konik dişler açılmış büyük vidalar takılır. Bu vidanın konik veya silindirik çapı ergiyebilir bir alaşımla tıkanır, ya da böyle bir alaşımdan yapılmış bir tıpa kullanılır. Su, ocağın tavanında istenilen yüksekliğe çıkmadığı zaman, alaşımın ergimesiyle birlikte su ve buhar ocağa dolmağa başlar. (LM)

ERG (O)—, yun. *ergon*, iş, eser'den alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

ERGOGRAF i. (fr. *ergographe*). Fizyol. Bir kas veya kas grubunun çalışmasını ve yorgunluk veya hastalık gibi etkenlerin bu çalışmada meydana getirdiği değişiklikleri kaydeden cihaz. (L)

ERGOJENEZ i. (fr. *ergogenèse*'den). Biyol. Büyümeyi belirleyen etmenlerin tümü.

— ANSİKL. Büyümede dış etmenler (besinler, ışık v.b.) ve iç etmenler (sinir sistemi ve hormonlar) büyük rol oynar. Fakat, büyümenin bütün sebepleri, şartları ve nitelikleri kalıtımla belirlenir ve ayarlanır. (L)

ERGOKRASİ i. (yun. *ergon*, çalışma ve *kratos*, iktidar'dan fr. *ergocratie*). Çalışmanın temel değer olarak kabul edildiği toplum şekli. (L)

ERGOL i. (fr. k.). Havc. Bir füze yakıtının bileşimine girebilen bütün kimyasal maddelerin genel adı. (Bk. PROPERGOL.) [M]

ERGOLİS i. Orta büyüklükte gündüz kelebeği. Kenarları zikzaklı kanatlarının üst yüzü pas renginde veya kızıl sarı, yahut açık mavi, alt yüzü eğri siyah şeritli esmer renktedir. (*Ergolis* Eski Dünyanın sıcak ülkelerinde görülür. Pulkanatlıların *nymphalidae* familyasından) [L]

ERGOMETRE i. (fr. *ergomètre*'den). Fizyol. Belirli şartlar altında bir veya bir grup kasın çalışma gücünü ölçmeğe yarayan aygıt. (L)

ERGOMETRİN i. (fr. *ergométrine*). Eczc. Çavdar mahmuzunun alkaloitlerinden biri (sadece dölyatağı üzerine tesir ederek bir kasılma meydana getirir. Etkisi kuvvetli, süratli ve geçicidir. Ergotaminle beraber verilebilir). [L]

ERGONLAR çoğl. i. (fr. *ergones* ve türk. *-lar*'dan). Biyokim. Euler'in, aynı «biyolojik katalizörler» grubu içinde toplanan vitamin ve hormonları belirtmek için kullandığı deyim. (L)

ERGONOMİ i. (yun. *ergon*, iş ve *nomos*, yasa'dan fr. *ergonomie*). Çalışmanın metotlu bir şekilde düzenlenmesi ve hem makinelerin, hem de donanımın, çalışan insanın yatkınlıklarına göre hesaplanması amacıyle yapılan inceleme ve araştırmaların tümü.

— ANSİKL. *Ergonomi*, İkinci Dünya savaşı sırasında, Amerika Birleşik devletlerinde geniş çapta yaygınlaştı. Bu savaş sırasında, bazı makinelerin tertibatı, bu araçları kullanabilecek kimselerin bulunmasını güçleştirecek kadar karmaşık hale gelmişti. Deneysel psikoloji, meseleyi yeni bir açıdan ele alarak çalışan kimselerin yatkınlıklarını incelemekle işe başladı. Böylece ergonomi, çeşitli bilim dallarında ortaklaşa bir çalışma yapılmasını (bir yandan mühendisler, öte yandan psikologlar, sosyologlar ve hekimler) zorunlu kıldı ve pratik uygulamalara yöneldi. Günümüzde, Amerika Birleşik devletlerinde, Fitts'in (havacılık kontrol sistemi), Mc Farland'ın (kamyonlarla yük taşınmasından doğan problemler), Chapanis'in (haber verme ve komuta tertibatları); İngiltere'de Ergonomics Research Society'nin (Ergonomi Araştırmaları derneği) [Haber verme sistemleri karşısında, bir ferdin algı, duyum-hareket ve zaman bakımından gösterdiği özellikler], S.S.C.B.'de Oşanin'in (insan faaliyetiyle eşbiçimli gereç şemalarının yapılması), Leningrad'da Lomonov'un; Fransa'da Psikoteknik inceleme ve araştırmalar merkezinin yaptığı incelemeler, ergonomi çalışmalarının örnekleridir.

Bu alanda yapılması gereken ilk iş, çalışmayı çözümlemeden geçirmek, yani; 1. sistemi daha geniş bir bütün içine yerleştirmek (görevi atelye içinde ele almak), 2. amacı belirlemek, 3. ve çözümleme metotlarını amaçlara uygun hale getirmektir. Böyle bir incelemede, el altında bulunan bilgilerden (kaza istatistikleri, işletme tarafından sağlanan kaza raporları) hareket edilebilir. Ama bunlar yeterli değildir. Konuşma ve soruşturma yoluyle personelden bilgi edinmek de gereklidir. Böylece, bir demir işleme fabrikasında, taşıma işinin muhabere kodu üzerinde yapılan incelemeler, haberlerin yanlış yorumlanmasının özünü ve nedenlerini ortaya çıkarabilir. Ayrıca, çeşitli yönetim hatası tiplerini istatistik bakımından sınıflamak da gereklidir. Çözüm yolu yavaş yavaş ortaya çıkar; kumanda tabloları tek tip haline getirilir; çeşitli duyulara (görme, dokunma) ayırt edilebilecek bir kod kullanılır; birbirine yakın olmalarından doğacak karışıklıkları önlemek için bazı kumandalar birbirinden ayrılır v.b.

Metodun bir başka yönü de, karmaşık bir bütün içinde çalışan kimsenin yaptığı her işlemi ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektir. Meselâ gözlemlenen hareketler bölünmez ve basit faaliyetlere ayrılır (kavramak, bırakmak, yüklü olarak taşımak, boş olarak taşımak v.b.) ve zaman açısından çözümlemeye tabi tutulur. Ama bu metot, her bir işleme bağlı olan algı faktörlerini gözönüne almaz. Oysa algı faaliyeti, en az üç seviyede işin içine girmektedir. Bunlar, işlemin hazırlanması, işlem sırasında denetleme ve son gözden geçirmedir. Demek ki, belli bir amaç gözönünde tutularak yapısallaştırılmış bir faaliyetler grupunun organigram'ı duyum faaliyetlerinin çözümlenmesi ile tamamlanmalıdır. Meselâ, madenî levhaları kontrol etmekle görevli işçilerin, görme faaliyetlerinin incelenmesi, kontrolun taşıma sırasında yapılmasının kötü sonuçlar verdiğini ortaya koymuştur. «İyi» işçi, levhanın tutacağı tarafını kontrol eder, levhayı taşır ve sonra öteki yüzü üste gelmek üzere yerine koyarken bu yüzü gözden geçirir (demek ki, öğretimin ve yetiştirmenin amacı, işçiyi bu yönde geliştirmektir.) Kimi zaman, işlemler, yarı otomatik sistemlerle ve uzaktan kumanda ile yapılır. Bu durumda, deneysel metot, daha genel modeller ortaya koymayı sağlayan gerçek problemlerin çözümlenmesi ile birleşir. Ama, bu durumda, maliyetin çok yüksek olması (meselâ bir yönetim kabinesi çok pahalıya çıkabilir), bağımsız değişkenin ötekilerden kolayca ayırt edilebilmesi ve Hawthorne'un ünlü anketinde görüldüğü gibi umulmadık faktörlerin işe müdahale etmemesi şarttır. Gerçekten de, işçiler, çalışmalarının çerçevesi ile tabi tutuldukları deneyler arasındaki ilintiyi ne kadar iyi kavrarlarsa, sonuçlar da o kadar etkili ve geçerli olmaktadır. Çeşitli deneysel durumlardan hareket edilerek birçok model ortaya konulmuştur. Bunların en önemlileri, muhabere teorisi üzerinde temellenmiştir (bir veya birçok olay tarafından sağlanmış bilgi miktarı, kod kavramı v.b.). Böylece, söz konusu model, bir arıza giderme problemine uygulanabilir. Nitekim, 8 unsurlu bir devrede, bu unsurlardan her birinin arızalanma ihtimalini bu arızayı giderecek olan işçi bilmiyorsa en küçük ortalama sayısı $H = \log_2 8 \simeq 3$ entropi'si ile verilmiş olacaktır.

Bu 3 gerekli kontrol sayısı, her unsur seviyesindeki arıza zıtlığı ihtimali, arıza giderici tarafından bilindiği takdirde daha yüksektir. Muhabere teorisinin modeli, özellikle, haber iletilmesinden doğan problemlere ve bunların sanayi içindeki kullanılışlarına uygulandı. Demek ki, ergonomi, insan çalışmasının doğurduğu problemleri özellikleri açısından ele alıp ortaya koymağa çalışmakta ve böylece çalışma şartlarının daha iyi hale gelmesine yönelmiş olan çabalara katkıda bulunmaktadır. (L)

ERGOSTAN i. (fr. *ergostane*). Kim. Ergosterol'un hidrojenlenmesiyle elde edilen $C_{28}H_{50}$ formülünde tetrasiklik hidrokarbon. (L)

ERGOSTEROL i. (fr. *ergostérol*). Kim. Çavdar mahmuzundan ve bira mayasından çıkarılan, steroller grubuna bağlı $C_{28}H_{44}O$ formülündeki ikincil alkol. (Morötesi ışınımların etkisiyle kalsiferol haline geçer.) [L]

ERGOTAMİN i. (fr. *ergotamine*). Çavdar mahmuzu alkoloitlerinden biri. (Ergotamin, günde 0,000 25 — 0, 002 gr tartarat dozunda alınırsa sempatik sisteme uyuşturucu etki yapar. Daha kolaylıkla alınabilen dihidroergotamin, başağrısına karşı kullanılır.) [L]

ERGOTERAPİ i. (fr. *ergothérapie*). Bk. İŞ (*işle tedavi*).

ERGOTİMOS, atinalı çömlekçi (M.Ö. VI. yy.ın ilk yarısı). Ressam Klitias ile birlikte, Chiusi'de bulunmuş olan ve üstündeki 250 insan resmi ve 128 yazıyle gerçek bir resimli derleme meydana getiren vazoyu yapmıştır. (Etrüsk müzesi, Floransa.) [L]

ERGOTİN i. (fr. *ergotine*). Çavdar mahmuzunun yumuşak özütü. ‖ Çavdar mahmuzunun sıvı halindeki özütüne yanlış olarak verilen ad: *Bir ergotin ampulu.* (L)

Ergenekon destanını temsil eden posta pulu (1925)

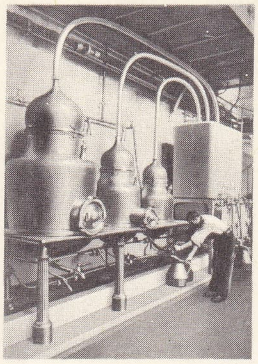

ergitme fırını

ERGOTİNİN i. (fr. *ergotinine*). Çavdar mahmuzunun, Tanret tarafından 1876'da keşfedilen, alkaloitlerinden biri. (Bu madde, şimdi ergotoksin grubuna bağlanmaktadır.) [L]

ERGOTİYONEİN i. (fr. *ergothionéine*). Çavdar mahmuzunda ve omurgalı hayvanların kanındaki alyuvarlarda rastlanan betain ve histidinin kükürtlü türevi. (L)

ERGOTİZMA i. (fr. *ergotisme*'den). Bk. ÇAVDAR MAHMUZU HASTALIĞI.

ERGOTOKSİN i. (fr. *ergotoxine*). Çavdar mahmuzundan çıkarılan ve özellikle ergotinin ihtiva eden on alkaloitlik grup. (L)

ERGÖNÜL (Halit), türk boksörü (İstanbul 1928). Boksa 1941 yılında Alemdar kulübünde başladı. 15 Yaşındayken 54 kilo İstanbul şampiyonu oldu. Uzun yıllar İstanbul ve Türkiye şampiyonluklarını elinde tuttu. 1947 Yılında Dublin'de yapılan Avrupa Boks şampiyonasındaki başarılı döğüşleri sonucu Avrupa karmasına seçilerek, Amerika'ya gitti. 1950 Yılında profesyonel boks hayatına atıldı. Bir süre antrenörlük yaptı. (M)

ERGUN i. (fars. *ergūn*). *Esk.* Hızlı giden oynak at. (M)

ERGUN (Celâleddin Çelebi), Germiyanoğullarından Süleymanşah oğlu Burhaneddin Paşanın oğlu (öl. Kütahya 1373). Dede tarafından Mevlânâ soyuna mensuptur. Bunun için saltanat ve dünya işlerini bırakarak Konya'nın ünlü çelebilerinden Emîr Alem ile Emîr Vâcid'e intisap etti. Sonra da Kütahya mevlevîhanesine şeyh tayin edildi. Başlıca eserleri: *Genç-nâme* (40 beyitlik türkçe mesnevî), *Hazreti Ergun'un Kerâmât ü Kemâlât*'ı. (M)

ERGUN (Hüseyin Sadeddin Nüzhet), türk edebiyat tarihçisi (Bursa 1901-İstanbul 1946). Edebiyat fakültesini bitirdi. Çeşitli liselerde edebiyat okuttu. Beyazıt Umumî kütüphanesi müdürüyken 45 yaşında öldü. Osmanlı şiirinin her üç çeşidi (klasik, tekke ve halk) üstüne 30'dan fazla kitap yazdı. *Türk Musikisi Antolojisi*'nin *Dinî eserler*'e ait 2 cildi yayımlandı (1942, 1943). *Türk Şairleri* (3 cildi yayımlandı, 1936) ve *Şeyh Galib* hakkındaki eseri yarım kaldı. Fehim, Râmî, Neşâtî, Hatayî (Şah İsmail), Sabûnî, Bahayî, Baki'nin divanlarını, Namık Kemal, Cenab Şahabeddin, Samih Rifat, Gevherî, Âşık Ömer, Karacaoğlan, Sururî, Kâtibî, Hengâmî, Âşık Kuloğlu, Gedayî, Pis Sultan Abdal'ın şiirlerini toplayıp, etraflı önsözlerle yayımladı. (M)

ERGUNER (Süleyman), türk ney virtüozu (İstanbul 1902-ay.y. 1953). Küçük memuriyetlerde bulunan bir musiki amatörü olmasına rağmen, Hüseyin Fahreddin Dede'den sonra son yüzyıl içinde yetişmiş neyzenlerin en iyisi sayılır. Yirmi kadar çeşitli eser besteledi. Yahya Kemal'in güftesi üzerine yapılan uşşak parçası çok tutuldu. (M)

ERGUVAN veya **ERGAVAN** i. (fars. *erğuvān* veya *erğavān*). Erguvangillerden kırmızı renkte çiçek açan, süs ağacı. (İlmî adı *Cercis*.) *Pembe dumandan ibaret çiçekleriyle erguvanlar* (R.H. Karay). ‖ *Esk. Şarab-ı erguvan*, kırmızı şarap.

— Kim. *Cassius erguvanı* veya *mineral erguvan*, bir altın tuzunun, kalay-II klorür ve kalay-IV klorürden meydana gelen bir karışımla indirgenmesinden elde edilen çökelti. (Güzel bir erguvan renginde olan bu bileşik, çinicilikte kullanılır.) ‖ *Çivit erguvanı*, sülfatlanmış çivit. ‖ *Eskiçağ erguvanı*, Romalıların bazı yumuşakçalardan (*Murex brandaris*) çıkardıkları boyarmadde. İki bromlu çivitten meydana gelen bu boyarmadde, günümüzde sentez yoluyle kolayca elde edilmektedir.

— ANSİKL. *Erguvan*'lar basit almaşık yapraklı ağaçlardır. Yapraklanmadan önce pembe çiçekler açar. Meyvesi iyice yassı, küçük ve sivri bir badıç şeklindedir. Genç sürgünler kırmızımsı renktedir. Erguvanın en yaygın türü (*Cercis siliquastrum*) 8 m yüksekliğinde, gövdesi yamru yumru düğümlü bir ağaçtır. Akdeniz havzasının kurak yamaçlarında yetişir. Erguvanlar park ve bahçeleri süslemek için kullanılır. Odunu serttir ve iyi cilâ tutar. Başlıca türleri: anadolu erguvanı (*C. siliquastrum*), kanada erguvanı (*C. Canadensis*), texas erguvanı (*C. reniformis*), kaliforniya erguvanı (*C. occidentalis*), çin erguvanı (*C. chinensis*).

◆ **Erguvanî** sıf. Erguvan renginde, eflatunla karışık kırmızı arasında olan: *Sokağın üstündeki ışık yolu erguvanî* (H.E. Adıvar).

— Çiçekç. *Erguvanî kırmızı*, bazı çiçeklerin al rengi: *Ada çayının erguvanî kırmızı rengi*. (LM)

ERGUVANGİLLER çoğl. i. Almaşık yapraklı ağaç familyası. (Az çok seyrek olan salkım biçimindeki çiçekleri düzensiz, bazen de taçsızdır. İlmî adı *Caesalpiniceae*. Baklagillerden.) [L]

ERGÜVEN (Nurettin), türk ressamı (İskeçe 1905). İstanbul Güzel Sanatlar akademisini bitirdi. Almanya'da Dresden Devlet Güzel Sanatlar akademisinde öğrenim ve incelemeler yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra bir resim galerisi ve birçok sergi açtı. Devlet resim ve heykel sergilerine katıldı. İzlenimci renk anlayışına sahiptir. Canlı renklere karşı bir eğilimi vardır. Serbest çalışmadan edinilmiş hareketlilik, resimlerin başlıca özelliğidir. Resim ve Heykel müzesine birkaç eseri alındı. Resimleri arasında: *Ege Kızları, Çinili Portre, Çiçekler, Ankara'da Eski Bir Sokak, Ankara Kalesi, Çocuklu Kadın, Yatan Kadın* gösterilebilir. (M)

ERHAM sıf. (ar. *raḥmet*'ten *erḥam*). *Esk.* Daha, en, çok merhametli.

◆ **Erhamürrâhimin** bİş. sıf. Merhameti çok olan, merhametlilerin en merhametlisi. ‖ Tanrı'nın sıfatlarından biri. (M)

ERHARD (Ludwig), batı almanyalı iktisatçı ve siyaset adamı (Fürth 1897). İktisat profesörüyken 1949'da Federal Almanya iktisat bakanı, 1957'de başbakan yardımcısı oldu. 16 Ekim 1963'te Conrad Adenauer'in yerine Federal Almanya şansölyeliğine seçildi. Erhard'ın iç siyaseti, temeli bakımından Adenauer'in iç siyasetinden farklı değildir. «Alman mucizesi»nin yaratıcısı olarak tanınan Erhard, ülke ekonomisinde bir durgunluk görülmesine rağmen iktisadî gelişmeyi sürdürdü. Dış siyaset alanında ise Atlantik topluluğundan ve Avrupa'nın birleştirilmesinden yana olmakla beraber, Atlantik topluluğuna Avrupa'nın birleştirilmesinden daha büyük bir önem verdiğini de gizlemedi. Dolayısıyle, Almanya'nın yeniden birleştirilmesi için yeni çözüm yolları getirmedi. «Alman mucizesi»nin sona ermesi ve ülkenin belirli bir dış siyasetten yoksun olması, yeni alman başbakanının durumunu sarstı. Gerçi, 23 mart 1966'da Adenauer'in yerine Hıristiyan Demokrat partinin başkanlığına seçildi ama, bu başarı, parlamentodaki sosyal demokrat topluluğunun aynı yılın 31 ekiminde başbakanın güven oyuna gitmesini isteyen bir önerge vermesine engel olmadı. Bunun üzerine, 1 aralıkta Kiesinger şansölye olunca, Erhard, mayıs 1967'de Hıristiyan Demokrat partinin başkanlığını da ona bıraktı. (ML)

ERHART (Gregor), alman heykelcisi (Ulm 1460'a doğr.-Augsburg 1540'tan önce). Ulm'de çalıştıktan sonra 1494'te Augsburg'a yerleşti ve orada Kaisheim kilisesinin büyük sunağının yapımında, Sankt Moritz kilisesinin dekorasyonunda ve Maximilian anıtında çalıştı. Blaubeuren Ustası diye bilinen sanatçının da aslında Erhart olduğu söylenir. Bu iddia doğru sayılacak olursa, Blaubeuren manastırının mihrap arkalığını ve Louvre'daki *Azize Magdalena* adlı eseri de bu kimsenin yapmış olması gerekir. (L)

ERHAT (Azra), türk yazarı (İstanbul 1915), lise öğrenimini Brüksel'de yaptı. Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesini bitirdi (1939), aynı fakültede klasik filoloji asistanı, daha sonra doçenti oldu. Yunan klasiklerinden tercümeler yaptı: *İlyada, Odysseia* (A.Kadir ile birlikte). Klasik Yunan edebiyatı hakkında elkitapları hazırladı (*Sophokles* [1954], *Aristophanes* [1958]). Diğer kitapları: *Mavi Anadolu* (1960), *Mavi Yolculuk* (1962), *İşte İnsan, Ecce Homo* (1969). [M]

ERİANTHUS i. (yun. *erion*, yün, ve *anthos*, çiçek'ten). 1-2 m boyunda, dolgun saplı bitki. Kıyılarda büyük çalılıklar halinde yetişir. (Büyük salkım halindeki ipekli çiçeklerinden dolayı bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.) [L]

ERİCA i. Funda'nın ilmî adı. (L)

ERİCALES çoğl. i. Bk. FUNDALAR.

ERİCE, esk. **Monte San Giuliano**, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Trapani ili), Trapani'nin kuzeydoğusunda; 21 800 nüf. Efsanevî bir kaynağa dayanan şehir, Eryks adıyle Fenikelilerin, sonra Yunanlıların oldu. Fenikelilerin Astarte, Yunanlıların Aphrodit, Romalıların Venüs adını verdikleri Akdeniz Bereket tanrıçasının tapınağı bu şehirde olduğundan, Eskiçağda bütün denizciler Erice'yi bilirdi. Dik bir kayalık üzerinde kurulan tapınaktan bugüne temel kalıntıları ve kutsal havuz kalmıştır. Syrakusailerle Kartacalılar arasında çekişmeye yol açan şehri Kartacalılar M.Ö. 160'ta yıktılar ama tapınak Roma devrinin sonuna kadar ziyaret edildi. Şehir Araplar (*Cebel Hamed*), sonra Normanlar (*Monte San Giuliano*) zamanında yeniden canlandı; bu devirde tapınağın yerinde bir kale (XII.-XIII. yy.) kuruldu. [L]

ERİCEİRA (Fernando DE MENESES), portekizli subay ve tarihçi (Lizbon 1614-ay.y. 1699). Tanca kumandanı oldu. Birçok eseri

Ergenekon destanını temsil eden beş liralık kâğıt para (1925)

Foto. MEYDAN; Boyer (LAROUSSE)

vardır. *Kral Joao I'in Hayatı* (1677) ile *Tanca Tarihi* (1732) ve *Portekiz Tarihi* (1734) bunların başlıcalarıdır. (L)

ERİCEİRA (Francisco DE MEDESES), portekizli yazar (Lizbon 1673-öl. 1743). *Henriqueida* adlı destanı ve Goileau'nun *Art Poétique* tercümesi en önemli eserleridir. (L)

ERİCH. Bk. ERİK.

ERİCH (Rafael Waldemar), finlandiyalı siyaset adamı ve diplomatı (Twiku 1879-öl. 1946). Helsinki üniversitesinde hukuk dersleri verdi (1910-1920). Dışişleri bakanlığında çalıştı (1918), yurdunun bağımsızlık savaşını savundu. Başbakan oldu (1920-1921), önemli siyasî ve hukukî eserler yazdı. (L)

ERİCHSEN (Mylius). Bk. MYLİUS ERİCHSEN.

ERİCSSON, isveçli mühendis ailesi. — NİLS (Longbanshyttan 1802 - Stockholm 1870). Trollhatte kanalının setlerini ve Finlandiya'da Fionie körfezindeki Saimaa kanalı ile Dalsland kanalını yaptı. — Kardeşi JOHN (Longbanshyttan 1803-New York 1889), bir buhar kazanı, sıcak havalı bir makine (1833) ve beratını 1836'da alarak 1838'de *Francis G. Ogden* adındaki geminin üzerinde başarıyle kullandığı helezonî bir pervane tertibatı yaptı. 1851'de basınç altındaki akışkanların hacmini ölçmeğe yarayan hidrostatik deney kabını buldu. A.B.D.'ye geçerek, 1862'de, federal hükûmet taraftarları için Ayrılık savaşı sırasında Hampton Roads muharebesinde ün kazanan Monitor kuleli zırhlısını yaptı. (L)

ERİCULUS i. (lat. *ericius,* kirpi'den). Böcekçil memeli hayvan. Tanrek'e benzer; Madagaskar'da yaşar. (Tanrekgillerden.) [L]

ERİDAN. Esk. coğ. Yunanlıların Po'ya verdikleri ad. Amberin geldiği kuzey ülkeleri (Baltık kıyıları) hakkındaki eski yunan efsanelerinde geçen bu isim, bazen Rhône ırmağı ve İberia'daki (İspanya) bir ırmak için de kullanıldı; ama klasik çağda ve latinlerde, Eridan denince, sadece «italya ırmaklarının kralı» (Vergilius), yani Po anlaşılırdı. (L)

ERİDANUS, Irmak* takımyıldızının latince adı (kısaltması: [*Eri*]). [L]

ERİDU. Arkeol. Mezopotamya'nın güneyinde eski bir şehir. Harabeleri bugün Ebu Şehreyn adı verilen mevkidedir. 1854 ve 1918 tarihlerinde British museum adına İngilizler tarafından araştırıldı. Fakat esaslı kazılar Irak hükûmeti tarafından 1946 ve 1949 yılları arasında yapıldı. Bu kazılar sonucu III. Ur sülâlesine ait (M.Ö. III. binyıl sonu) bir zigguratın temelleri altında çok eski devirlere kadar giden bir tapınağa ait kalıntılara rastlandı. Tapınağın duvarları girintili çıkıntılı olarak ve tuğladan örülmüştü, içinde «Eridu seramiği» adı verilen tek renkli seramikle, geometri süsleri bulunan El Ubeyd tipi kaplar (M.Ö. IV. binyılın sonu) ele geçirildi. Ayrıca daha da eski devre ait kilden yapılmış yuvarlak bir fırın ve kamıştan bir kulübe ortaya çıkarıldı. Arkeologlar tarafından saray olarak kabul edilen iki bina da bulundu. (LM)

ERİE, A.B.D.'de (Pennsylvania) şehir, Erie gölünün güney kıyısında; 138 400 nüf. Limanın toplam trafiği 5 milyon tondur. Ücretlilerin hemen hemen yarısı başlıca sanayii meydana getiren elektrik malzemesi yapımında (General Electric co.) çalışır; çelik sanayii; otomobil yapımı; petrol arıtılması; tersaneler. (L)

ERİE gölü, Kuzey Amerika'nın beş büyük gölünden biri, Kanada ile A.B.D. arasında. Saint Clair ırmağıyle Huron gölüne, Niyagara ile Ontario gölüne bağlanır; 25 000 km². Öbür dört göl gibi buzul oluşumludur; uzunluğu 400 km; en geniş yeri 100 km; derinliği 62 m. Şiddetli fırtınaların etkisinde kalan suları, aralık ortasından mart sonuna kadar buz tutar. Yazın ulaştırma çok faaldir ve göl Kuzey Amerika'nın en büyük sanayi merkezlerinden birinin başlıca ulaşım yoludur. (L)

ERİE kanalı, A.B.D.'de sefere elverişli su yolu, Hudson'u Erie gölüne bağlar, Albany ile Buffalo arasında; 590 km. 1827'de trafiğe açılan kanal Middle West ürünlerinin limanına taşınmasıyle New York'un ticarî ve malî dayanağı oldu; aynı zamanda da A.B.D.'nin iç kısmına yerleşmeyi sağladı. Demiryolunun rekabeti ve iktisadî gereklere uyamaması yüzünden 1850'den itibaren önemini büyük ölçüde kaybetti; modern ulaşımın gereklerine göre düzenlenmesi tasarlanmıştır. Özellikle benzin ve mazot ulaşımında yararlanılır. (L)

ERİE'LER (veya **CHAT'LAR**), Kuzey Amerika bölgesinde Erie gölünün güney ve doğusunda yaşamış olan ve XVII. yy. da İroquois'lar tarafından kırıp geçirilen kızılderililer. (L)

ERİGEN veya **ERİĞEN** sıf. (*erimek*'ten *eri-gen* veya *eri-ğen*). *Yeni.* Çabuk eriyebilen. (M)

ERİGENA (Johannes Scotus). Bk. SCOTUS.

ERİGERON i. Beyaz, pembemsi veya kula renginde dilcikleri olan, yumuşak yapraklı otsu bitki. (Bileşikgillerden.) [L]

ERİGONE i. Küçük örümcek. Başlığöğsünün ve güçlü zehir çengellerinin dış kenarı testere dişi gibi tırtıklıdır.

— ANSİKL. *Erigone*'nin pek çok türü vardır ve dünyanın bütün soğuk ve ılıman bölgelerinde ve sıcak ülkelerin dağlarında yaygındır. Bunlar koyu renkli örümceklerdir. Otlar ve çalılar üzerinde yaşar. *Erigone vagans, erigonidae* familyasının örnek tipidir. (L)

ERİGONE. Yun. mit. Attike'de bir kasaba kralı olan İkarios'un kızı. İnsanlara üzümü ve şarabı sunmağa gelmiş olan Dionysos tarafından baştan çıkarılarak Staphylos adlı kahramanı doğurdu. Birtakım çobanlar, kendilerini sarhoş ettiği için İkarios'u öldürdüler. Umutsuzluğa düşen Erigone de kendini babasının mezarı yanında astı. Dionysos Atina'nın genç kızlarını kendilerini asmaya iterek öç aldı. Atinalılar çobanları cezalandırdı ve ağaçlara bebekler asarak yaptıkları şenlik törenleriyle Erigone'yi andılar. Aynı şenlik törenleri İtalya'da da Liberalia'lar sırasında yapılırdı.

— İkonogr. Sanatçılar Erigone'yi bakkhe'lerin sarhoşluğundan şaşkınlığa düşmüş olarak göstermişlerdir. J.J. Huber bu konuyu, Guide'in Paris'teki Palais-Royal'i süsleyen bir resmini örnek alarak kazı resim biçiminde işledi. A. Famin'in ve Jouffroy'nin aynı konudaki heykelleri de anılmağa değer. (L)

ERİGYİOS, yunan generali (Midilli - öl. Baktriane M.Ö. 328). Kendisini sürgüne gönderen kral Philippos'un ölümünden sonra (336) Makedonya'ya, İskender'in yanına döndü. Asya seferine onunla birlikte gitti. Arbela'da süvarilere komuta etti (331), Hyrkania'yı aldı ve Satibarzanes'i kendi eliyle öldürdü. (L)

ERİĞEN sıf. Bk. ERİGEN.

ERİHA, ar. **Ariha,** batı dillerinde **Jericho, Gerico, Jerico,** Ürdün'de şehir, Şeria ırmağının vâdisinde, Lut gölünün kuzey ucunda, deniz seviyesinden 250 m aşağıda. 8 000 nüf. (İsrail-Arap savaşının sonundan beri kamplarda yaşayan göçmenlerle birlikte 41 000 nüf.) Fosfat yatakları.

— Arkeol. Eski *Eriha* şehri «Tel el-Sultan», modern şehrin yanında bulunur ve oval bir höyük şeklindedir. Kazılar, İngilizler (1867-1930-1936 [J. Garstang]; 1952-1956 [Miss K. Kenyon]) ve Almanlar (1908-1911) tarafından yönetildi. Bilinen en eski şehir yerleşmesi M.Ö. VII. binyıla iner, kerpiç evlerden meydana gelen bir neolitik şehirdir. Sakinleri ancak taş kaplar, çakmak taşından silâh ve âletler kullanıyorlardı. Bir tapınak ve bir sunak ortaya çıkarıldı. Bir evin zemini altında yüzleri alçıyle sıvalı, gözlere kavkı hakkedilmiş yığın halinde yedi kafatası bulundu. Masif bir sur bu seviyede şehri çeviriyordu. Çömlekçilik ortaya çıktığı zaman, (*Neolitik A çömlekçiliği*) başka yerden gelmiş olan şehir halkı konakladıyordu. Hemen hemen tabiî büyüklükte üç heykel, tanrısal bir çift ve bir çocukla bir üçlü canlandırıyordu. M.Ö. V. binyılın ikinci yarısına doğru *Neolitik B çömlekçiliğiyle,* mimarî tekrar ortaya çıkar. 3200'e doğru mezarları yerleşmenin dışında kalan «*Şehir öncesi*» çağı bulunur. Eriha'da Eski Bronz çağında (2900-2300'e doğru), her halde savaşlar veya zelzeleler nedeniyle şehir surları 16 defa yeni baştan yapılmıştır. Çömlekçilikte görülen değişiklikler ve bakırın yerini tutan bronz'un rahatça kullanılmasıyle *Eski Bronz çağıyle, Orta Bronz çağı* arasında bir kesinti meydana gelmiştir. 248 Tek mezarın (evvelce müşterektiler) ölü eşyaları, dört, beş farklı gömme tarzı olduğunu ortaya koyar. *Orta bronz,* M.Ö. 1900'e doğru yeniden, çömlekçilik ve silâhlarda tam bir değişiklik getirir. Saydam boya ve taş kaplamalı sur duvarlarına aynı devirde, Filistin'in başka şehirlerinde hattâ Suriye'de de (Katna) rastlanır. Kanalizasyonlu yolların iki kenarında mağazalar vardır. Mezarlar yeniden müşterek olmuştur. M.Ö. XVII. yy.da bir yangın şehri harap etti. Yeşu'nun idaresinde İsraillilerin geliş devri olan *Yeni Bronz çağının* korunma duvarlarından hiç bir iz kalmamıştır. Eriha duvarlarının Yeşu'nun borazan sesiyle yıkılma tarihi, çeşitli arkeologlara göre M.Ö. 1400 ile 1260 arasındadır. Roma villalarından örnek alınmış sarayı ile kral Herodes'in Eriha'sı, eski şehrin 2 800 m güneybatısında bulunuyordu. (L)

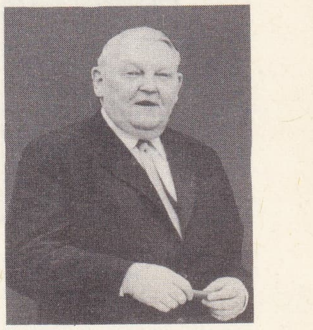

Ludwig ERHARD

ERİK i. (esk. türk. *ürük>irik*'ten *erik*). Erik ağacının ceviz büyüklüğünde, çeşitli renk ve tatta sert çekirdekli meyvesi. (Bk. ANSİKL.) || *Çakal eriği,* yabanî bir erik ağacına verilen ad. (*Prunus Spinosa.*) Bk. ANSİKL.

— Mutf. *Erik pestili,* erik suyunu şekersiz olarak kaynatarak koyu bir kıvama gelince tepsilere yayıp güneşte kurutmak suretiyle hazırlanan bir cins pestil. || *Erik reçeli,* şeker ve üryani eriği ile kaynatılarak yapılan reçel.

— ANSİKL. *Erik,* taş çekirdekli etli bir meyvedir. Şekli uzunca veya yuvarlak, kabuğu ince, tadı buruk, rengi çeşitlidir; üzeri kolayca soyulabilen mumsu bir tabakayle kaplıdır. Erik taze ve kuru olarak yenildiği gibi marmelâtı, reçeli, pestili, kompostosu ve hoşafı da yapılır.

Eriğin pek çok çeşidi vardır. Başlıca erik çeşitleri: *can, türbe, mürdüm, üryani, kara göynük, al bardak, red kinenbol, cizvit, prezident, formoza, işlova, ren klod, suggar, stanley.* Türkiye'de yılda 100 000 ton (1968) kadar erik üretilmektedir.

● *Çakal eriği,* bir yabanî erik türüdür. İlkbaharda bol beyaz çiçekler açar, sonbahara doğru koyu mavi renkte küçük erikler yapar. Tadı çok buruk olan bu eriklerden Avrupa'da çeşitli likör ve içkiler yapılır. Çiçekleri katmerli olan (kırmızı veya beyaz) birçok çakal eriği çeşitli bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Çakal eriğinden eşftali aşılamak suretiyle yararlanılır. Ayrıca bahçelerin kenarlarında çit bitkisi olarak da kullanılır. (LM)

ERİK veya **ERİC** veya **ERİCH** (veya **ElRİK**), hükümdar, güçlü kişi anlamına gelen ve çeşitli iskandinavyalı kişilerin taşımış olduğu germen kaynaklı ad. (L)

ERİK XIV, İsveç kralı (1560 - 1568), [Stockholm 1533 - Örbyhus 1577], Gustaf Vasa ile Saksonya - Lauenburg'lu Katherina'nın oğlu. Son derece kültürlüydü, çevresine yeni bir soylu sınıf topladı. Çok otoriterdi. Gustaf Vasa'nın vasiyetname ile kardeşlerine tanıdığı otoriteyi kısarak kendi gücünü arttırdı. Tallin'i ele geçirdi (1561), katolik Katharina Jagellon ile evli olan kardeşi Johann'ı hapsetti (1563). Danimarka, Polonya ve Lübeck ona karşı birleşti. Böylece Yediyıl savaşı patlak verdi. Bu savaş boyunca kral Danimarkalıları büyük zararlara uğrattı. Zaman zaman çılgınlık nöbetleri geçiriyordu. Metresi köylü Karin Monsdotter'i (1568) çevresine kabul ettirmeğe çalıştı. İçinde ailesinden kimselerin de bulunduğu birçok insanı öldürttü. Ayaklanan kardeşi Johann onu hapsettirdi ve öldürttü. (L)

ERİK ağacı bls. i. Erik veren meyve ağacı. (İlmî adı *Prunus sativa.* Gülgillerden.)

— ANSİKL. *Erik ağacı* orta boylu bir ağaçtır. Çok sıkı ve çok nemli olmamak şartıyle hemen her yerde yetişir. Yapraklanmadan önce beyaz çiçekler açar. Her çiçekte 5 çanak, 5 taçyaprak, 20-30 erkek organ, bir dişi organ bulunur. Meyvesi sert çekirdekli ve etlidir. Etli kısmı çoğunlukla çekirdeğe yapışık olur. Yeryüzünde iki bin kadar türü bulunan erik ağaçları üç gruba ayrılır:

1. Asya-Avrupa tipleri genellikle kaliteli erikler verir. Türkiye erikleri de bu gruba girer. Sofralık, kurutmalık ve konservelik çeşitleri çoktur.

2. Uzakdoğu veya Japon erikleri; genellikle yalnız sofralık olarak kullanılmağa elverişlidir.

3. Kuzey Amerika erikleri; birbirleriyle ve Japon erikleriyle melezleşerek birçok yeni

Foto. A.F.P. (LAROUSSE)

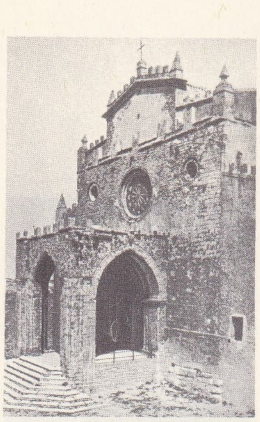

ERİCE, Meryemana adına yaptırılmış kilise (XV. yy. başı)

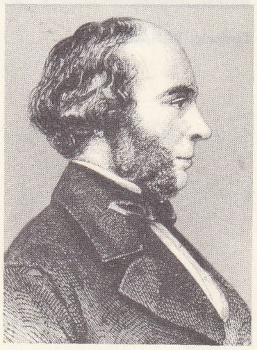

John ERİCSSON

neolitik şehrin kazılarında bulunmuş bir kafatası (M.Ö. 5 000)

ERİHA muz bahçeleri, arkada, Yahudiye dağları

çeşitlerin elde edilmesini sağlamıştır. Erik ağaçları aşıyle üretilir; daldırma ve tohumla üretilenleri de vardır. Bir kısım erik ağaçları ise bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. (M)

ERİK Blodöks («Kanlı Balta») [895-954], Norveç kralı (933-935). Güzel Saçlı Harald ile kraliçe Ragnhild'in oğlu. Babasından, en Yüksek kral ad ve unvanını aldı. Bu da onu kıskanan kardeşleriyle arasında anlaşmazlık çıkmasına yolaçtı. Erik onlarla başarılı bir biçimde mücadele ederek birçoğunu ortadan kaldırdı. Kendisine «Kanlı Balta» adının verilmesinin ve uyruklarının nefretini çekmesinin nedeni budur. Erkek kardeşi Harald İngiltere'den dönünce Erik ülkeyi terketmek zoruda kaldı, Northumberland'a kral oldu ve bir savaşta öldü (954). Onun için yazdığı bir şiirde Egill Skallagrimsson, Erik'i uzun boylu, yakışıklı bir kimse ve yaman bir savaşçı olarak tanıtır. (L)

ERİKE i. (ar. *erike*). *Esk. Taht.* || Gelinlerin oturması için hazırlanmış, etrafı süslü, kabartılmış şilte. || *Erîke-i âlem penâh,* herkesin sığınağı olan taht: *Yekser gazâ kılıncı kuşanmış bir ümmetin / Câlis budur erîke-i âlem-penâhına* (Yahya Kemal). || *Erîke-ârâ* veya *erîke pira,* «tahtı süsleyen» padişah, hükümdar. || *Erîke-nişîn,* tahtta oturan kimse. (M)

ERİK Ejegod («Her zaman iyi») [-1056'ya doğr.-Kıbrıs 1103), Danimarka kralı (1095-1103). Kral Seven Estridsson'un evlilik dışı oğlu. Erkek kardeşi Olaf Hunger'in ardından tahta geçti. Ülkeyi açlığın yolaçtığı yıkımdan kurtardı. Lund'un piskoposluk merkezi olmasını sağladı; Aziz Knud'un hatırasına kiliseler ve bir manastır yaptırdı. Kutsal Topraklara yaptığı bir hac gezisi sırasında öldü. (L)

ERİK Emune (öl. Ribe 1137), Danimarka kralı (1131-1137). Tahtı zorbalık ve düzenle ele geçiren ve kendisine karşı güçlü Skjalm Hvide ailesinin desteğiyle mücadele etmek zorunda kalmış olduğu Magnus tarafından öldürülen üvey kardeşi Knut Lavard'ın ardından tahta geçti. Kaçmış olduğu (1133) Norveç'ten dönerek 300 germen atlısı topladı ve kanlı Skänor savaşında Magnus'u yendi (1134). Herkes tarafından kabul edildi ve bir şiddet siyaseti takip etti. Bir köylü ayaklanması sırasında öldürüldü. (L)

ERİK Eriksson (1216'ya doğr.-1250), İsveç kralı (1222-1229 ve 1234-1250). Erik Knuttsson'un ölümünden sonra doğan oğlu. Erginlik yaşına gelinceye kadar, ülkeyi özellikle papazlardan meydana gelen bir kurulun yardımıyle yönetti. 1229'da yeğenlerinden Knut Lange tarafından tahttan indirildi ve Danimarka'ya kaçtı. Lange'nin ölümü üzerine (1234) İsveç'e döndü, ama o zaman da tahtını ele geçirmiş olan Knut Lange'nin ailesiyle mücadele etmek zorunda kaldı. (L)

ERİKHTHONİOS, Yun. mit. Efsanesi, atinalı tanrı Erekhteus ile karıştırılan atinalı bir efsane kahramanı. Gaia'nın oğlu olduğuna inanılır. Athena, Erikhthonios'u doğar doğmaz aldı, bir sandığa koydu ve Atina'nın ilk kralı Kekrops'un kızlarına verdi. Bunlar tanrıçanın emrini dinlemeyerek sandığı açtılar, etrafı yılanlarla çevrili yahut kendisi yılan şekline girmiş çocuğu görünce korkarak kaçtılar ve Akropolis'in tepesinden aşağı yuvarlandılar. Düştükleri yerde «*Erekhtheus denizi*» adı verilen pınar fışkırdı. Daha sonra Erikhthonios, kral Amphiktyon'un yerine geçti. (L)

ERİK Jedvardsson, (Aziz — denir) [öl. Uppsala 1160], İsveç kralı (1156-1160), Sverker hanedanının rakibi Erik hanedanının kurucusu. Kilisenin savunucusuydu. Kadınların haklarını arttırdı ve henüz Hıristiyanlığı kabul etmemiş olan Finlandiyalıları hıristiyanlaştırmak için bir sefer yaptı. Krallık üstünde hak iddiasında bulunan danimarkalı prens Magnus Henriksson İsveç'e saldırdığı zaman, Erik, Uppsala'nın kuşatılması sırasında öldü. Resmen aziz olmamakla birlikte, aziz sayılır. 1200 Yılından beri, ölüm günü (18 mayıs) İsveç'in en önemli millî bayramlarından biridir. (L)

ERİK Kızıl (Jaeren 940'a doğr. - 1010'a doğr.), norveçli kâşif. Babası tarafından birlikte İzlanda'nın kuzeybatı kıyısına kaçmak zorunda kaldı. İzlandalı balıkçıların bilinmeyen adalardan söz ettiklerini işiterek bu adaları bulmak üzere yola çıktı. Böylece, 895'e doğru, gelecekteki kolonların ilgisini çekmek için «yeşil ülke» adı verilen Grönland'ın batı kıyısına çıktı. 988'de kolon bulmak için İzlanda'ya döndü. Kolonları götürmek üzere hareket eden yirmi beş geminin on dördü gidecekleri yere rahatlıkla vardı. Kolonlar Batı Grönland fiyordlarında daha sonraları Austerbygd adını alacak olan yere yerleştiler. Erik ise, Brattalid'de büyük itibar gördüğü Eriksfjord'a (Erik'in fiyordu) yerleşiyordu. Oğlu Leiv Eriksson 1000 yılına doğru Grönland'a Hıristiyanlığı soktu. Ama Erik vaftiz edilmeyi reddetti ve birkaç yıl sonra öldü. (L)

ERİK Klipping («Şaşı») [1249'a doğr.-öl. 1286], Danimarka kralı (1259-1286). Babası Christof I'in ardından tahta geçti ve ilk zamanlar naip olan annesi ana kraliçe Margrethe'nin ölümüne kadar onun etkisinde kaldı. Önce din adamlarına, sonra da soylulara karşı mücadele etti. Huzuru yeniden sağlamayı başaramadığı için 1282'de «krallığın en iyileri»nden meydana gelen bir diyet meclisi toplanarak Erik'i uzun süre Danimarka anayasasının temeli olarak kalan bir yasayı imzalamak zorunda bıraktı. 1285'te soylulara karşı yeniden harekete geçmeyi deneyen Erik Als adası ile Güney Jutland'ın bir kısmını isteyen Valdemar dükünü hapse attı. Bunun üzerine suikastçılar tarafından öldürüldü. (L)

ERİK Knutsson (öl. Visingsön 1216), İsveç kralı (1208-1216). Kral Knut Eriksson'un oğlu, Danimarka kralı Valdemar'ın yardımıyle tahtını elinden almağa çalışan Genç Sverker ile mücadele etti ve 1208'de Lena'da onu kanlı bir bozguna uğrattı. Valdemar'ın kız kardeşiyle evlenerek Danimarka'ya yaklaştı ve ülkenin kralı olarak taç giydi. Bu evlenme sırasında Uppsala başpiskoposu ile olarak tören yönetmiş ve papa İnnocentus da taç giyme törenini onaylamıştı. (L)

ERİK Lam («Kuzu») [öl. Odense 1146], Danimarka kralı (1137-1146). Erik Ejegod'un torunu. Yeğeni ve Harald Kesje'nin kendisini Skane kralı ilân etmiş olan oğlu Olaf ile yaptığı ve galip çıktığı üç yıllık mücadeleden bitkin düşmüştü. Bundan dolayı da ülkesini Vend'lere karşı savunmakta güçsüz kaldı. Piskopos Eskil'in etkisiyle, kiliseye yaptığı bağışları ve tanıdığı imtiyazları arttırdı. 1146'da tahttan feragat etti ve Odense manastırına çekildi. Ölümünü tahtta hak iddia eden üç aday arasında on yıl kadar süren bir mücadele takip etti. (L)

ERİK Magnusson (1339-1359), İsveç kralı (1356-1359). Magnus Eriksson'un büyük oğlu. İsveç tahtının vârisi olarak tanındı (1334), erkek kardeşi Hakon'a (Haakon) ise norveç tahtı düşüyordu. Hâkon norveç tahtına oturduğu sırada, babasının düşmanları tarafından desteklenen Erik isveç tahtını ele geçirdi. Magnus Eriksson'un Hâkon'u yardıma çağırması üzerine Erik de babasına karşı savaştı (1359). Bütün ailesiyle birlikte vebadan öldü. (L)

ERİK Magnusson Prestehater («Papazlardan nefret eden») [1268-1299], Norveç kralı (1280-1299). Magnus Lagaböter ile kral naipliği yapmış olan danimarkalı prenses İngeborg'un oğlu. Norveç kilisesinin hak ve imtiyazlarını çok geniş bulan Naiplik «kurulu» başpiskopos Jon Raude ile anlaşmazlığa düştü ve başpiskopos sürgünde öldü (1282). Erik, kilisenin gücünü büyük ölçüde azaltan kararları onaylamak zorunda kaldı. Zayıf ve gevşek tabiatlı bir kimseydi. Annesinin, danışmanlarının ve erkek kardeşi Haakon'un etkisinde kaldı. Ülkede kendini kabul ettiren şehirler birliği Hansa ile mücadele etti ama bir sonuç alamadı. (L)

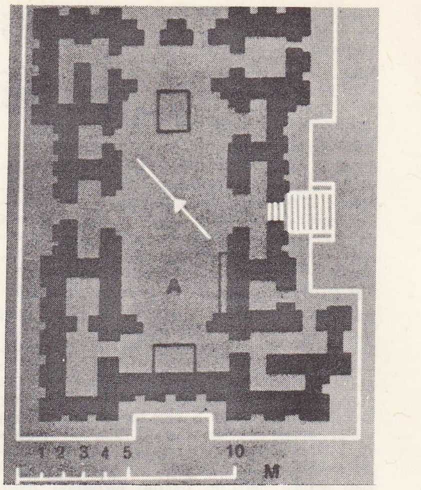

ERİDU devrine ait tapınak planı

ERİK Menved (1274-1319), Danimarka kralı (1286-1319). Erik Klipping'in oğlu ve halefi. Babasının katilleriyle yakınlık kuran piskopos Jens Grand ile çatıştı ve onu hapsettirdi (1294). Bunun üzerine Bonifacius VIII, Danimarka'da âyin yasağı koydu ve Erik ondan, kendisini bağışlamasını istemek zorunda kaldı. Norveç'e yenildi ve Kuzey Halland'ı bu ülkeye bırakmak zorunda kaldı. Kısa bir süre sonra da İsveç ile savaşa tutuştu ve üç ülke arasında ancak 1309'da barış imzalandı. Erik, alman şehirlerini ve bu arada da Lübeck'i ele geçirmek için küçük baltık hükümdarlıkları arasındaki anlaşmazlıklardan yararlandı. Ama fetihleri geçici oldu ve köylü ayaklanmalarını güç halle bastırabildi (1313). Birbirinin ardı sıra gelen bu savaşlar dolayısıyle güçsüz düşerek birtakım yabancı prenslere bazı topraklar ve danimarkalı büyük senyörlere de krallık malikânelerinden bir kısmını bırakmak zorunda kaldı. Böylece de Danimarka'nın parçalanması onun saltanat devrinde başlamış oldu. Bütün çocuklarını kaybettiği için, öldüğünde vârisi yoktu. (L)

ERİK Plovpenning (1216-1250), Danimarka kralı (1241-1250). Babası Valdemar II'nin ardından tahta geçti. 1246'dan itibaren, kardeşi Abel düküyle mücadele etmek zorunda kaldı. Bu iç savaş onu, ülkedeki saban sayısı esasına göre yeni vergiler koymak zorunda bıraktı. Din adamlarına bile vergi koydu. Erkek kardeşi Abel tarafından öldürtüldü. Bu ölüm, bir din kurbanlığı kılığına sokularak Erik'in haksız olarak aziz sayılmasına yolaçtı. (L)

ERİK Pomeranyalı (1382 - Rügenvalde 1459), Danimarka, İsveç (1396-1439) ve Norveç (1389-1442) kralı. Bir pomeranya dükünün oğlu ve Danimarka kraliçesi Margrethe'nin yeğeninin çocuğu. Margrethe'nin isteği üzerine Norveç (1389), sonra da İsveç ve Danimarka (1396) kralı seçildikten sonra, ertesi yıl üç iskandinav ülkesinin birleşmesine karar veren Kalmar diyeti sırasında her üç ülkenin de kralı olarak taç giydi. Gerçekte, annesinin ölümünden sonra (1412) saltanat sürdü ve Danimarka idaresinin İsveçlileri tedirgin eden sert metotlarını daha da sertleştirdi. Hansa birliğine bağlı şehirlerle ve Holstein kontlarıyle sonuçsuz bir mücadeleye girişti (1417-1437). İsveçliler vergi artışlarına karşı ayaklandılar ve millî bir idare istediler. Güçsüz kalan Erik, Gotland'a çekildi, hiç bir uzlaşma kabul etmedi ve Danimarka ve İsveç (1439), ardından da (1442) meclisleri tarafından azledildi. Karl Knutsson'un saldırısına uğrayarak 1449'da Pomeranya'ya gitmek üzere Gotland'ı terketti. Kopenhag'ı Roshilde piskoposundan alarak Danimarka'ya bugünkü başkentini kazandırdı. Bu arada papadan bu şehrin üniversitesini kurmak yetkisini de almıştı. (L)

ERİK Segersall («Muzaffer») [öl. 994], İsveç kralı. İlkin erkek kardeşi Olof ile birlikte saltanat sürdü. Kardeşinin ölümü ü-

Foto. Enit, X (LAROUSSE)

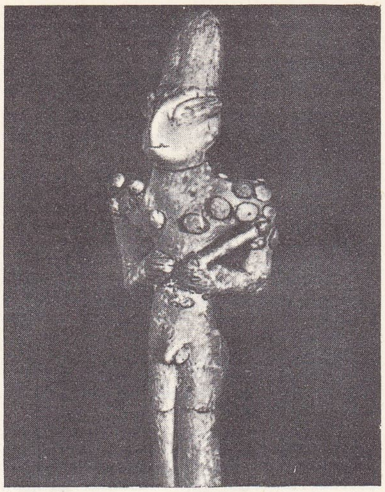

ERİDU, M.Ö. IV. binyıla ait bir heykel

zerine, Olof'un oğlu Styrbjörn Starke, güçlü bir donanma kuran Danimarkalıların yardımıyle amcasına saldırdı. Erik onunla Uppsala yakınlarında savaştı, Starke'yi yendi ve öldürdü. *Segersall*'ın «Muzaffer» lakabını bu savaştan sonra almış olması muhtemeldir. Daha sonra, Danimarka'yı istilâ etti, kral Svend Tveskaeg'i kovdu ve ülkeyi ele geçirdi. Ölümüne kadar da her iki krallığın başında kaldı. (L)

ERİL sıf. (*er*'den *er-il-*). Leng. *Yeni.* Erkek cinsten sayılan (kelime). *Esk.* Müzekker. *Zt.* DİŞİL. (M)

ERİM i. (*ermek*'ten *er-i-m*). *Yeni.* Ulaşılabilecek uzaklık: *El erimi. Kurşun erimi.* (M)

ERİM i. (*ermek*'ten *er-i-m*). İyi bir hal belirtisi olan durum. *Esk.* Beşaret. (M)

ERİM (Kerim), türk matematik bilgini (İstanbul 1894-ay.y.1952). Berlin üniversitesinde okudu (1914). Yüksek Mühendis mektebinde profesör, daha sonra ordinaryüs profesör oldu. 1933'te Millî Eğitim bakanlığı tarafından İstanbul dârülfünununun üniversiteye çevrilişi sırasında, Reform komitesine üye seçildi. 1933'te Fen fakültesinin dekanlığına tayin edildi. 1946'da Yüksek Mühendis mektebindeki görevini bıraktı. 1948'de ikinci olarak Fen fakültesine dekan seçildi. Eserleri: *Mihanik; Nazarî Hesap; Analiz Dersleri; Über die Tragheitsformen Eines Modulsystems* (Bir Modül Sisteminin Süredurum Biçimleri Üstüne) [1928]; *Über Eine Neue Definition des Mehrdimensionalen Stieljeschen Integrals* (Çok Dimansiyonlu İntegrallerin Yeni Tanımı Üstüne) [1941]; *Über Höheren Diffrentialelemente Einer Regelflache und Einer Raumkurve* (Bir Mekân Eğrisi ve Taban Düzeyinin Yüksek Ayrıntılı Elementleri Üstüne [1945]; *Über Beschrankte Funktionen, die im Vorgeschriebenen Punkten Gleiche Werte Annehmen* (Önceki Görüşlerle Eşdeğerli Olarak Benimsenen Sınırlı Fonksiyonlar Üstüne) [1947]; *Sur le Principe de Saint-Venant* (Saint-Venant'ın İlkesi Üstüne) [1948] v.b. (M)

ERİM (Nihat), türk hukukçusu, siyaset ve devlet adamı (Kandıra, Kocaeli 1912). Galatasaray lisesini, İstanbul Hukuk fakültesini bitirdi (1936). Paris Hukuk fakültesinde doktora yaptı (1936-1939), Paris'teki Milletlerarası Yüksek İncelemeler enstitüsünden sertifika ve diploma aldı (1939). Ankara Hukuk fakültesine öğretim üyesi (1939'da doçent, 1942'de profesör) oldu. Üniversitedeki görevi devam ederken Dışişleri bakanlığına hukuk müşaviri tayin edildi (1943). San Francisco'da Birleşmiş milletlerin kuruluş konferansında türk heyetinde müşavir olarak görev aldı (1945). Aynı yıl Kocaeli'den bağımsız milletvekili seçildi, daha sonra parlamentoda C.H.P. grubuna katıldı. Milletler cemiyetinin kapanış toplantısına (1946); Türkiye-Irak görüşmelerine Türkiye temsilcisi olarak katıldı (1946). Birleşmiş Milletler Basın ve Haberleşme konferansında türk heyeti başkanı olarak bulundu (1948), İkinci Hasan Saka kabinesinde bayındırlık bakanı olarak görev aldı. Şemsettin Günaltay kabinesinde başbakan yardımcısı oldu (1949).

1950'de, C.H.P.'nin iktidarı kaybetmesinden sonra, *Ulus* gazetesinin siyasî müdürü ve başyazarı olarak görevlendirildi. Bu ara üniversitedeki görevine döndüyse de kısa bir süre sonra istifa etti (1953). *Ulus* gazetesinin kapanmasından sonra *Yeni Ulus-Halkçı* gazetesini çıkardı (1953). Kıbrıs ile ilgili Londra görüşmelerine katıldı (1956). Aynı yıl Avrupa İnsan Hakları komisyonunun türk üyeliğine seçildi; bu üyeliği 1962'ye kadar devam etti. Zürich ve Londra anlaşmalarından sonra Kıbrıs anayasasının hazırlanmasında türk heyetine başkanlık etti (1959). Tekrar siyasete dönerek Kocaeli milletvekili seçildi (1961); C.H.P. grup başkanvekili oldu. Merkezi Lahey'de bulunan Devletler Hukuku enstitüsüne üye seçildi (1963). 1964 Seçimlerinde milletvekilliğini ve seçimden sonra grup başkanvekilliğini muhafaza etti. Birleşmiş milletlerdeki Kıbrıs görüşmelerinde türk heyetine müşavirlik yaptı. 1961-1970 Yılları arasında Avrupa konseyinde Türkiye parlamentosunu temsil etti ve başkan yardımcısı seçildi (1969).

Eserleri: *Le Positivisme Juridique et le Droit International* (Hukukî Pozitivizm ve Devletler Hukuku) [1939]; *XVII. Yüzyıldan Zamanımıza Kadar Tabiî Hukuk Nazariyeleri* (Le Fur'den, 1940); *Amme Hukuku Dersleri* (1941); *Devletlerarası Amme Hukuku* (Le Fur'den, 1944); *Siyasî Tarih ve Devletlerarası Hukuk Metinleri* (1953) [M]

ERİME i. (*erimek*'ten *eri-me*). Isı etkisiyle sıvı duruma geçme: *Erime katsayısı.*

— Biyol. *Erime ürünü,* bir lizin tarafından eritilen veya sindirilen doku ve mikropların meydana gelen ürün.

— Fizyol. ve Patol. Fizikî, kimyasal, biyolojik etkenlerin tesiri altında organik elemanların (dokular veya hücreler) harap olması, erimesi: *Mikrop erimesi.* Bk. LİZ.

— Hidrol. *Erime suları,* yazın karların, buzul dillerinin ve iç buzulların erimesiyle meydana gelen sular. (Erime suları buzullardaki buzultaşlarını yayar ve flüyoglasyer çökeltilerin meydana gelmesinde başlıca rolü oynar).

erikler

— Jeomorfoloji. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Jeomorfoloji ve Jeol. Eskiden, kireçtaşının kimyasal aşınması gibi, bütün aşınma olaylarının *erime*'den ileri geldiği sanılırdı; gerçekte ise bu olay, eriyebilen bikarbonat'ın oluşmasına bağlıdır. Erime, aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi, kimyasal aşınmayle ilgili birçok deyimlerde geçer: *erime peteği, erime yivi, erime yüksüğü* v.b. Her ne kadar kabul edilmişse de, bu deyimler yerinde değildir. (LM)

ERİMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Isı etkisiyle sıvı duruma geçmek: *Güneş oldukça yükseldiği için karlar eriyor ve toprağı yumuşatıyordu* (Sabahattin Ali). ‖ Sıvının içine karışarak çözünmek: *Ye, iç arkasından bir yudum su ile bu haplardan bir tane aldınız mı hepsi erir gider* (F. R. Atay). ‖ [Şis, ur v.b. için] Dağılmak. ‖ *Teşm. yol.* Zayıflamak: *Şimdi de Gureba hastahanesinde, erimiş bir vücut üstünde, ihtişamı eksilmemiş bir kafa ile güya yaşıyor* (Y. Z. Ortaç). ‖ [Bez için] Aşınarak incelmek, yıtılmak: *Ceketin dirsekleri erimiş.* ‖ *Mec.* Yok olmak: *Muharrem'e kini erimişti* (H. E. Adıvar). *Şurada burada bölme bölme sazlarda hastalıklarda eriyip dağılıp gidecek miydiler?* (Ş. S. Aydemir). ‖ Üzüntü, utanç, haz v.b. duyguların etkisinde kalmak: *Birdenbire üstüme dikilen bu bir yığın göz karşısında âdeta eriyordum* (R. N. Güntekin).

— DEY. *Eriyip bitmek* (veya *eriyip hilâl olmak*), çok zayıflamak, hilâl gibi incelmek.

◆ **Erim erim** zf. (Yalnız *erimek* fiili ile birlikte). *Erim erim erimek,* çok zayıflamak: *Üzüntüden erim erim eridi.* (M)

ERİMENA veya **Erimenas,** Urartu kralı (M.Ö. 625-605). Sardur III'ten (M.Ö. 645-625) sonra tahta çıktı. Devrinde Urartu devleti zayıflamağa başladı. (M)

ERİMEZ sıf. (*erimek*'ten *eri-mez*). *Yeni.* Fiz. Erimeyen (cisim). [M]

ERİMEZ (Dinçer), türk ressamı (İstanbul 1932). Güzel Sanatlar akademisini bitirdi (1957). İtalya'da resim incelemeleri yaptı (1959 - 1960). Fransa'da Henri Goetz atelyesinde çalıştı (1965-1966). Roma, Anvers, Paris, Tokyo'da eserlerini sergiledi; Tahran, XXXI. Venedik Biennallin'e, Viyana Türk Grafik sanatları sergilerine katıldı. Devlet Resim ve Heykel sergisi ikincilik ödülünü (1963), Türkiye Çağdaş Ressamlar

Menved ERİK Danimarka kralı (1274-1319)

Pomeranyalı ERİK

ERİK XIV

ERİE gölü savaşı sırasında dramatik bir olayı canlandıran tablo

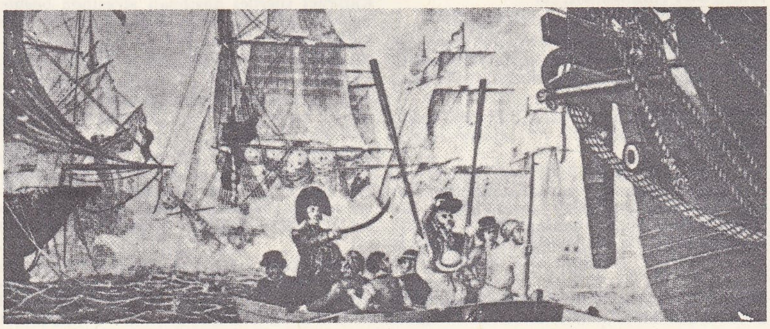

ERİE kanalında tahıl nakli

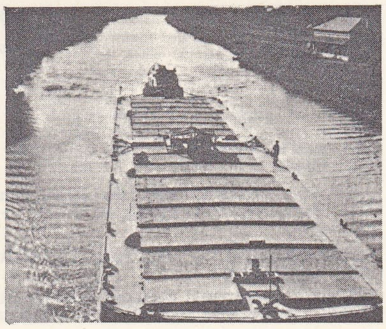

Foto. Olivier (LAROUSSE); Encyclopedia Britannica

cemiyetinin düzenlediği yılın genç ressamı yarışması birinciliğini kazandı (1967). Resim ve Heykel galerisine resimleri alındı. (M)

ERİMİŞ sıf. (*erimek*'ten *eri-miş*). Erimeye uğramış.

— Metal. *Erimiş karbon,* karbonun demir içinde çözünmüş olarak bulunduğu hal. (Bu eriyiğe OSTENİT denilir.) (LM)

ERİN i. ve sıf. (*ermek*'ten *er-i-n*). Erinlik çağına erişmiş. *Esk.* Balig. (M)

ERİN, edebiyatta İrlanda'ya verilen ad. (L)

ERİNACEA i. Oldukça nadir bitki. Dalları beyazımtırak ve ipek gibi yumuşaktır. Pireneler'in kireçli kesimlerinde rastlanır. (Fasulyegillerden.) [L]

ERİNÇ i. (*ermek*'ten *er-i-n-ç*). Rahat, huzur içinde olma hali. Dirlik, huzur. (M)

Nihat ERİM

ERİNÇ (Sırrı), türk coğrafyacısı (İzmit 1918). İstanbul üniversitesinde doçent (1948), profesör (1957) ve fizikî coğrafya kürsüsü başkanı oldu. Türkiye'nin birçok meselesini (su basması, kuraklık, yerleşme, ulaşım v. b.) halletmekte tatbikî coğrafyanın büyük katkısı olacağına inanarak çalışmalarını bu alana yöneltti, yerli ve yabancı çeşitli dergide incelemeler yayımladı. Başlıca eserleri: *Doğu Anadolu Coğrafyası* (1953), Tatbikî *Klimatoloji ve Türkiye'nin İklim Şartları* (1956), *Vejetasyon Coğrafyası* (1967), *Jeomorfoloji I ve II* (1968, 1970), *Klimatoloji ve Metotları* (2. bas. 1969). American Geographical Society'nin üyesi, Union Géographique Internationale'ın Türkiye Millî komitesi sekreteridir. (M)

ERİNİT i. (İrlanda'nın adı *Erin*'den fr. *érinite*). Miner. $Cu_5(AsO_4)_2(OH)_4$ formülünde, hidratlı tabiî bakır arsenyat. Güzel zümrüt yeşili yumrular halinde bulunur. ‖ Demir oksit bakımından zengin bir çeşit kil. *Eşanl.* BOL. (L)

ERİNLİK i. (*erin*'den *erin-lik*). Pediatri ve iç salgı bil. İkinci çocukluk çağından yeniyetmelik çağına geçişi belirten şekli ve fonksiyon değişikliklerinin tümü.

— ANSİKL. Hem erkeklerde, hem kızlarda fizyolojik *erinlik* ırklara ve iklimlere göre az veya çok erken olur, bununla beraber ılımlı memleketlerde ortalama yaşlar, kızlar için on iki veya on üç, erkek için on dört veya on beş olarak tespit edilebilir. Erkekte, seste bir değişme olur, ses kalınlaşır, cinsel organlarda bir hacim büyümesi görülür ve tohum sıvısında spermatozoitler belirir. Kızlarda önce meme bezlerinde bir büyüme olur ve ilk aybaşı ortaya çıkar. Her iki cinste koltuk altı ve pubis üstü kıllarının geliştiği görülür. «Gonadotrop» denilen hipofiz hormonlarının erinlikten itibaren faaliyete geçtiği kabul edilmektedir. Erinlikte özellikle başlangıç çağına yönelen çeşitli anormallikler görülebilir. Erkeklerde ve kızlarda bazı erken erinlikler görülebildiği gibi (beden gelişiminde bir durma buna eşlik edebilir) çocuksu davranışlarında yerinde kaldığı geç erinlikler de olabilir. Tedavisi iç salgı bilimine ait olmakla beraber birçok vak'alar basit metotlarla iyileşebilirler, fakat bazı vak'alar tam anlamıyla iyileşmezler, meselâ, erken erinlikte birleştirme kıkırdaklarında bir kaynama olduğu hallerdeki gibi.

— Vet. *Erinlik çağı,* türlü ırkla, iklimle, beslenmeyle değişir, ancak bazı ortalamalar vermek mümkündür:

Aygır ve boğa			1	yaş
Koç ve teke			9	ay
Erkek domuz			1	yaş
Tavşan			6	ay
Kısrak			18	ay
İnek			12	ay
Koyun ve keçi	6	ilâ	8	ay
Domuz	5	ilâ	6	ay
Dişi kedi ve köpek	6	ilâ	12	ay
Dişi tavşan	4	ilâ	7	ay

Ayıklanma sayesinde çok daha erken erin olan hayvanlar elde etmek mümkün olmuştur. (L)

ERİNMEK dönşl. f. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Üşenmek. (M)

ERİNNA, Sappho'nun öğrencisi ve arkadaşı olduğu sanılan yunanlı kadın şair. *Alakata* (Öreke) adlı şiir ona mal edilir: fakat büyük bir ihtimalle bir başkası tarafından yazılmıştır. (L)

ERİNUS i. Çimensi bitki. Çiçekleri mor kırmızı renktedir. Kayalık ve kayşatlarda bulunur (Sıracagillerden.) [L]

ERİNYA'LAR veya **ERİNYES** çoğl. i. Yun. mit. Cehennem tanrılarından intikam tanrıçaları. Bunlar Zeus ile Olympos tanrılarından önce bilinen en eski tanrılar arasında yer alır. Kronos ile Gece'nin kızlarıdır. Erebos'ta otururlardı. Cehennem tanrıçaları olarak ahlâk kanunları temsil eder ve bunlara karşı gelenleri cezalandırırlardı. Özellikle aile ve klan içindeki cinayetlerin intikamını alırlardı. Korkunç bakışları, açılmış büyük kanatları, tunçtan ayakları, kırbaçları, meşaleleri ve kolları saçlarına dolanmış yılanlarıyle canavarlar biçiminde tasvir edilirlerdi. Kötülüklerinden uzak kalmak için kendilerine karakterleriyle zıt anlamda olan «Eumenide»ler (iyilik severler) denilirdi. Bu geleneğin Atina'dan meydana çıkmış olması ihtimalini Aiskhylos'un «Eumenides» adlı trajedisi doğrular. (Koroda Erinya'lar yer almıştır). Ayrıca, tanrıçaların üç tane olduklarını ve Megaira, Alekto, Teisiphone adlarını taşıdıklarını gösteren ilk metin de bu trajedidir. Bununla beraber Aiskhylos'un eserinde Eumenides adının Erinya'ların yerini alması basit bir ters deyişten ibaret değildir. Bu kavram, yeni bir tanrı ve eski sertliğini kaybeden yeni bir adalet anlayışıdır. Çünkü ilk defa olarak, bu eserde, Areios Pagos sayesinde mahkûm Orestes bağışlanır ve insanoğlu kaderin hükmünden kurtulmağa başlar, kısa zamanda da kaderine hâkim olur. Erinya'ların Kolonos'da bir kutsal yeri, Areios Pagos'un eteğinde de bir tapınakları vardı. Argos ile Sikyon'da da onlara inanılırdı. Resimli vazolarda genellikle Orestes'i kovalayan Erinya'ların resimleri görülür. Romalılar Erinya'larla Furia'ları bir tutarlardı. (L)

ERİO—, yun. *erion,* yün'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

ERİOBOTRYA i. Sıcak ülkelerde yetişen ağaç türü (*Eriobotrya Japonica*). Japonya ve Çin'de kendiliğinden yetişir; Kuzey Afrika ve Güney Avrupa'da bahçelerde yetiştirilir. (Gülgillerden.) [L]

ERİOCAMPA i. Böcek cinsi. Kurtçuğu kızılağaçta yaşar. Pek çok türü vardır. (*Symphyta* takımından zarkanatlıların *tenhtredinidae* familyasından). [L]

ERİOCAULACEAE çoğl. i. Bir çenekli bitkiler familyası.

— ANSİKL. Bu familyadaki bitkiler şerit yapraklı bataklık otlarıdır. Bireşeyli çiçekleri çok küçük ve üç eş parçalıdır, kömeç şeklinde toplu bulunur. Hasırsazıgillere benzeyen bu familyanın özellikle tropik bölgelerde yetişen on iki cinsi (*eriocaulon, paepalanthus* v.b.) ve bin yüz kadar türü bulunmaktadır. (L)

ERİOCAULON i. Yıllık veya uzun ömürlü bitki. Çiçekleri kömeç biçiminde olan bu bitkinin bütün kıtalara yaygın yüzden fazla türü vardır. *Eriocaulaceae* familyasının örnek tip. (L)

ERİOCEPHALUS i. Ümit burnunda yetişen bitki. (Bileşikgiller familyasından). [L]

ERİODA i. Güney Amerika'ya has bir maymun cinsinin bilim dilindeki eski adı. Bu hayvan örümcek maymunlarına benzer ve *brachyteles* cinsindendir. (L)

ERİODENDRON i. Bk. KAPOK *ağacı*.

ERİOGONUM i. Az çok tüylü, otsu veya ağaçsı bitki. Kuzey Amerika'da yetişir. Yüz kadar türü vardır. (Karabuğdaygillerden.) [L]

ERİOPHORUM i. Turbalık ve bataklık bitkisi. Pamuksu püskülü ile tanınır. (Papirüsgillerden.)

— ANSİKL. *Eriophorum*'lar çok yıllık otsu bitkilerdir; pamuksu püskülleriyle buğdaygillerden ayrılır. Kuzey yarımkürenin ılıman ülkelerinde, turbalıklarda ve bataklık çayırlarda yetişir. Su kenarlarında süslemeğe yarar; hayvan yataklığı olarak kullanılır. (L)

ERİOPUS i. Kanatları dişli kelebek; Avrupa'nın güneyinde bulunur. (Tırtılı eğrelti otlarında yaşar. İlmî adı *Eriopus juventina.* Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

ERİOSOMA i. Böcek bil. Elma yün kurdu veya pamuklu bit de denir. Bk. SCHİSONEURA. (L)

ERİOSPERMUM i. İri yumrucuklu, çok yıllık otsu bitki. Anayurdu Afrika'dır. (Zambakgillerden.) [L]

ERİOSTEMON i. Avustralya ve Yeni Kaledonya'da yetişen ağaçcık. (Birçok türü serin limonluklarda yetiştirilir. [Sedefotugillerden.]) [L]

ERİOTESTA i. Uzunlamasına sekiz köşeli fosil tohumlar. Kil tabakaları içinde bulunan bu tohumların üzeri tüylü bir dış örtü meydana getirecek şekilde kılsı uzantılarla kaplıdır. Stefaniyen tabakalarının dip kısmında görülür. (L)

ERİPHANİS, Menalkes adında bir avcıya gönül veren yunanlı kız. Eriphanis acılarını şarkılarıyle dile getirmiş ve bu şarkılar halka mal olmuştur. (L)

ERİPHYLE. Yun. mit. Talaos ile Lysimakhe'nin kızı. Kahin Amphiaraos ile evlendi. Amphiaraos, Truva kuşatmasında öleceğini önceden anladığı için Yunanlılar giderken saklandı. Fakat Eriphyle bir altın gerdanlığa kanarak Amphiaraos'un sakladığı yeri açıkladı. Amphiaraos, oğlu Alkmeon'dan, kendisinin Truva önünde öldüğünü haber alır almaz Eriphyle'yi öldüreceğine dair söz aldı.Alkmeon da sözünü tuttu ve annesini öldürdü. (L)

ERİR sıf. (*erimek*'ten *eri-r*). Fiz. *Yeni.* Eriyebilen. (L)

ERİRLİK i. (*erimek*'ten *eri-r-lik*). Fiz. *Yeni.* Eriyebilme özelliği. ‖ *Erirlik katsayısı,* doymuş bir eriyik için, 100 gr eriticide çözünen madde miktarı. (Bu katsayı sıcaklığa ve basınca göre değişir. Çözünen madde katı ise, basıncın etkisi azdır. Sabit sıcaklıkta çözünme olayı endotermik olduğu zaman [en çok görünen durum], sıcaklık yükseldikçe erirlik katsayısı da artar; olay ekzotermik olduğu zaman, sıcaklıkla birlikte katsayı azalır. Sonuçlar, erirlik katsayısını veya doymuş eriyiğin miktarını sıcaklığa bağlı olarak veren *erirlik eğrileri*'nden çıkarılır. Eritici ve çözünmüş madde birleşmeğe elverişliyse, bu eğriler bazı özellikler gösterir. [Bk. BOZULMAZ *nokta, geçiş* NOKTA'*sı*].) [L]

ERİRRHİNUS i. Söğütlerin tomurcukları ile dişi tırtılsıları içinde gelişen küçük bitki biti. (Kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.) [L]

ERİS. Yun. mit. Anlaşmazlık tanrıçası. Ares'in kız kardeşi ve karısı, Gece'nin kızı, Acı'nın, Açlık ve başka felâketlerin anası. Ares ve Enyo ile beraber savaşlara katılırdı. Ünlü bir efsaneye göre, kendisini Thetis ile Peleus'un düğününe çağırmayı unutular. Öç almak için, davetlilerin arasına, «tanrıçaların en güzeline» diyerek altın bir elma attı. Hera, Afrodit ve Athena arasında elmayı paylaşamamaktan doğan anlaşmazlığı gidermek görevi Paris'e düştü. Bu olay Helene'nin kaçırılmasına ve Truva savaşlarına yol açtı. Eris genel olarak kanatlı bir dişi peri şeklinde canlandırılır. Hesiodos'a göre iki anlaşmazlık vardır: birincisi bütün felâketlerin anasıdır; ikincisi ise, kıskançlığın yararlı yönünü, yani rekabet duygusunu temsil ettiği ölçüde iyiliksever sayılabilecek bir tanrıçadır. (L)

ERİSİFAK i. (fr. *érisiphaque*). Oftalmoloji. Katarakt (perde) ameliyatı sırasında boşluk yaparak göz merceğini kapsülü ile beraber çıkarmağa yarayan aygıt. (L)

ERİSİPEL i. (fr. *érysipèle*). Bk. YILANCIK.

ERİSMA i. Guyana ve Brezilya ormanlarında yetişen orman ağacı. (Tohumlarından, Amazon havzasında yağ çıkarılır. *Voccysiaceae* familyasından.) [L]

ERİSMATURA i. Esmer, siyah ve beyaz renkte küçük ördek. (Kuyruğu uzun, kuyruk telekleri sert ve dik, gagası parlak mavi ve çok büyüktür. Sıcak bölgelerde yaşar, bir türü Akdeniz bölgesinde bulunur.) [L]

ERİSTALİS i. Arıya benzeyen bodur sinek. (Çok türü olan bu cins, ortoraf çiftkanatlıların *syrphidae* familyasındandır.)
— ANSİKL. *Eristalis*'ler, güneşte çiçekler

Foto. MEYDAN arşivi

üzerinde hızla uçuşurlar; kurtçukları, pis sularda, gübre şerbetinde gelişir ve gövdesinin ucundaki içeri çekilebilen uzun bir boruyle soluk alır. Yapışkan eristalis (*Eristalis tenax*) Avrupa'da çok yaygındır. Kurtçuğu dışkı sularında pek çok bulunur. (L)

ERİSTHAVİ (Giorgi), gürcü oyun yazarı (1811-1864). Ülkesinde millî tiyatroyu kurdu ve bazılarında kendisinin de rol aldığı pek çok oyun yazdı. Molière'in etkisi altında kaldı ve büyük hayranlık duyduğu Racine'nin birçok eserini kendi diline çevirdi. Öte yandan rus yönetimine karşı hazırlanan 1832 ayaklanmasının elebaşlarından biri oldu. (L)

ERİSTİK i. (yun. *erizein*, didişmek > *eriskitos*'tan fr. *éristique*). Bk. DİDİŞİMCİLİK.

ERİŞİLMEZ sıf. (*erişilmek*'ten *er-i-ş-i-l-mez*). Erişilmesi, ulaşılması mümkün olmayan: *Erişilmez ki Süleyman Dede yükseklerde* (M.Â. Ersoy). [M]

ERİŞİLMEZLİK i. (*erişilmez*'den *erişilmezlik*). Coğ. *Erişilmezlik kutbu*, milletlerarası jeofizik yıllığında (1957-1958) Antarktika'nın nazarî bakımdan erişilmesi en güç noktasına verilen ad. (S.S.C.B. burada bir gözlem merkezi kurdu.) [L]

ERİŞİM i. (*erişmek*'ten *eriş-i-m*). Erişmek işi. ‖ Ulaşım. *Esk.* Muvasala.

— Opt. *Erişimler teorisi*, optik olaylarını, özellikle Newton halkalarını ve polarılmayı açıklamak için, Newton tarafından XVIII. yy.da düşünülen ve ışık kaynaklarının küçük parçacıklar yayınlamasına dayanan teori. (LM)

ERİŞİRGİL (Mehmet Emin), türk siyaset adamı ve eğitimcisi (İstanbul 1891 - ay.y. 1965). Mülkiye mektebinden mezun oldu (1911). İlk görevi İstanbul Erkek lisesi medenî, hukukî ve iktisadî bilgiler öğretmenliğidir. Kadıköy lisesi müdürlüğü, İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi felsefe tarihi doçentliği ve profesörlüğü yaptı, aynı fakültede dekan oldu. 1919 Yılında toplanan Meclisi Mebusan'da Niğde'yi temsil etti. Kız Öğretmen okulu müdürlüğü, Talim ve Terbiye kurulu başkanlığı, Millî Eğitim müsteşarlığı yaptı. Bir süre Amerikan Kız koleji öğretmenliği ve Siyasal Bilgiler fakültesinde profesörlük görevinde bulunan Erişirgil, aynı fakültede dekan olarak da çalıştı. Zonguldak milletvekili seçildi (1942). Gümrük ve Tekel bakanlığı (1948), İçişleri bakanlığı (1949) yaptı. Eserlerinden başlıcaları *Felsefeye Başlangıç, Kant ve Felsefe, Ekonomi Meslekleri Tarihi, Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp, İslâmcı Bir Şairin Romanı: Mehmed Âkif, Türkçülük Devri, Milliyetçilik Devri, İnsanlık Devri.* (M)

ERİŞKİN sıf. (*erişmek*'ten *er-i-ş-kin*). Büyümesi sona ermiş olan: *Erişkin kız. Esk.* Kâhil.

— Biyol. Üreyebilecek devreye ulaşmış olan ve büyümesi devam etse de yeni bir organ meydana getirme imkânı kalmayan (canlı).

— Fizyol. *Erişkin yaş*, insanlarda erginlikten itibaren ihtiyarlığa, yani erkeklerde yirmi üç yirmi dört, kadınlarda on dokuz yirmi yaştan, her ikisinde de altmışına kadar süren devre. (Bu devrede boy en yüksek derecesini bulur; gövde, kol ve bacakların birbirine oranı son şeklini alır; kemikler daha tıkız, dokular daha yağlı olur.)

— Tab. tar. Organlaşma ve gelişmenin en üst derecesine ulaşmış her canlı veya organ için söylenir: *Erişkin çiçek.* ‖ *Erişkin böcek*, bütün başkalaşmasını geçirmiş böcek.

◆ **Erişkinlik** i. Erişkin olma hali. *Esk.* Kâhillik. (ML)

ERİŞMEK geçz. f. (*ermek*'ten *er-i-ş-mek*). Belli bir yer, seviye veya amaca ulaşmak: *Fakat yolun çok uzun olduğunu, eve erişsem de bunun hiçbir şeye yaramayacağını biliyordum* (A.H. Tanpınar). *Dileğine erişmek her kişinin elinde midir?* (N. Ataç). ‖ Olgun hale gelmek: *Buğdaylar erişti.* ‖ Vakti gelmek: *Lâkin heniiz eyyâm-ı dâveti erişmedi derlerdi* (Cevdet Paşa). *Erişti nevbahar eyyamı açıldı gül ü gülşen* (Nef'i).

— ED. TELM. ***Erişir menzil-i maksuduna aheste giden***, Ziya Paşanın tamamı «*Tiz-i reftâr olanın payına damen dolaşır / Erişir menzil-i mahsuduna aheste giden*» beytinden alınmış olan bu mısra, «acele etmeyen sonunda muradına kavuşur» anlamında kullanılır.

◆ **Erişilmek** edilg. f. Ulaşılmak.

◆ **Eriştirmek** ettrg. f. Erişmesini sağlamak. (M)

ERİŞTE i. (fars. *rişte*, iplik'ten *erişte*). Elle ince uzun kesilerek hazırlanan bir çeşit makarna.

— ANSİKL. Mutf. *Erişte*, özlü ve beyaz undan yapılmalıdır. Esmer, kepekli ve özsüz un makarna ve börek yapmağa elverişli değildir. Yapılışı: 1 kg eriştelik una 10-12 yumurta kırılır, 1 çorba kaşığı tuz konur ve 1 bardak su veya süt katarak kuvvetlice yoğrulur. Koparılan küçük pazılar 1-2 saat nemli bez altında dinlendirilir. Çok ince olmayan yufkalar açılır ve hamurlar hafifçe kurutulur. Uzun şeritlere kesilir veya 2-3 parmak eninde kesilen şeritler üst üste konarak kibrit çöpü veya tütün saçağı gibi kesilir. Serilerek kurutulur. (M)

ERİŞUM I, Asur kralı, Asur şehri onun zamanında bağımsızlığını kazandı. Kaniş Karum'un (Kültepe) II. yapı katında ele geçirilen belgeler arasında Erişum I'e ait inşaat kitabesi bulundu. (M)

ERİTEM i. (yun. *erythêma*), deri kızarması'ndan fr. *érythème*). Derinin kanlanması. (En basit şeklinde, parmakla basınca kaybolan ve sonradan tekrar meydana çıkan bir kırmızılık yapar.)

— Patol. *Düğümlü eritem*, deride yerleşmiş hastalık; çoğu zaman bir tüberküloz intanıyle meydana gelen derideki sert düğümcüklerle belirlidir. (Düğümlü eritem, özellikle bacaklardaki nohut büyüklüğünde yassı kabartılarla kendini belli eder, tedaviyle iyileşir. Alerjik bir sebebe bağlanır, bu da düğümlü eritem'in her zaman değil de çoğunlukla tüberkülozun ilk intanının belirtisi olduğunu açıklar. Sebep tüberküloz ise, bunun sadece tedavisi önemlidir.)

— ANSİKL. Damar devindiren sinirlerdeki bozukluklar sebeplerine göre çok çeşitli *eritem*'ler meydana getirir; bunlar arasında, ödemli sızıntı olduğu zaman *kaşıntılı eritem* veya *ürtikeri;* üstderi şişip de sulu kesecik ve torbacık şeklinde kabardığı zaman, *çok çeşitli eritem'i, mayasıllı eritem'i* veya soğuk ısırmasını saymak gerekir. Döküntülü ateşli hastalıkların kızartılarını da eritem'e bağlamalıdır.

Birçok başka sebepler de eritem yapabilirler; mesela ısırgan otunun dikenleri, bazı tırtıllar, yakılar, güneş ışınları ve sıcak, bazı ilâçlar (kopahu, antipirin) gibi. Meme çocuklarının butlarında görülen eritem derinin uzun süre idrar ve dışkı ile temas halinde kalmasından ileri gelir.

— Vet. Kısa bir zaman içinde parmağın basmasıyle kaybolan derinin kırmızılığı; bazen seroz bir sızıntıya rastlanır. Büyük hayvanlarda oldukça seyrek iken koyun, domuz, köpek, kedi gibi hayvanlarda sık görülür, deri aynı zamanda renkli maddesini de kaybeder. Sebepleri şöyle sıralanabilir: *mekanik* (baskı, koşum sürtmesi, kırpılma), fizik (soğuk, sıcak, güneş çarpması, elektrik) veya kimyasal (ilâç tatbiki v.b.). Bazı bitkilerin yenmesi sonucu görülen besin zehirlenmesi eritemleri de vardır. (Yabanî havuç, şeytan şalgamı, kılıçotu, karabuğday.) [L]

ERİTEN i. (*eritmek*'ten *erit-en*). Kim. Katı cisimleri eritme özelliği gösteren sıvı. *Eşanl.* ERİTİCİ.

— Boya sanay. Boya ve verniklerin birleştirici maddelerinin çözülmesinde kullanılan, tabaka oluşmasına elverişsiz, normal kurutma şartlarında uçucu, basit veya karmaşık bir sıvı madde.

— ANSİKL. *Eriten*, vernik veya boya tabakalarının kurutulması sırasında tamamen uçar. Boya sanayiinde en çok kullanılan eritenler içinde terebentin yağı, nafta eriten, su, hidrokarbonların klorlü türevleri (trikloretilen), bazı alkoller, eterler, katonlar (asetonlar) ve esterler sayılabilir. (LM)

ERİTH, Londra'nın doğu bölgesinde (Kent) şehir, Thames'in sağ kıyısında; 46 800 nüf. Kimya sanayii. (L)

ERİTHALİS i. Antiller'de yetişen ve sekiz türü bulunan ağaççık. (En iyi bilinen türü *Erithalis fruticosa*'dır [şamdan ağacı, kara şamdan ağacı]. Kökboyasıgillerden.) [L]

ERİTİCİ sıf. ve i. (*eritmek*'ten *erit-ici*). Eritme niteliği olan: *Eritici madde.*

— Camc. Kumun içinde silisle birleşerek eriyebilen bir silikat meydana getiren baz.

— Fiz. Bir başka maddeyi eriten, çözündüren cisim. *Eşanl.* ÇÖZÜCÜ, SOLVENT.

— Metalürji. Maden cevherlerine katıldığı zaman, madenden ayrılan gang'la birleşerek, eriyebilen bileşikler meydana getiren madde: *Kastin ve dolomi birer eriticidir.* (Eriticiler, maden cevherlerinin veya madenlerin cinsine göre değişir; bu maddelerin kullanılmasındaki genel amaç, silikatlar gibi kolay eriyen bileşikler meydana getirmektir. Bu amaçla kastin [kalsiyum karbonat] veya florla spat, maden filizlerinin kimyasal yapısına göre yüksek fırınlarda eritici olarak kullanılır; kumlar, killer, boraks v.b., başka metalürji alanlarında ve dökümcülükte arıtma curufu oluşturmak için kullanılır.)

— Petr. Bazı maddeleri eritme özelliği taşıyan sıvı. (Sanayide ve ev işlerinde kullanılan eriticilerin çoğu, ham petrolden çıkartılan benzinler veya petrokimyada elde edilen organik bileşiklerdir.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Eritici ile ayırmak*, bir petrol ürünündeki çeşitli maddeleri, uygun bir eritici yardımıyle ayırmak: *Aromatik yağlama yağları bir eritici ile ayrılır.* ‖ *Ayrımsal eritici*, ürünün başka özelliklerini bozmaksızın, yalnız içindeki yabancı maddeleri eriten sıvı. (Petrol yağlarının arıtımında, aromatiklerin ayrılması için fenol veya fürfürol, asfalt giderimi için propan, parafinlerin giderilmesi için de metiletilketon gibi ayrımsal eriticiler kullanılır.)

— Seram. Renk verici oksitlerin veya madenlerin (altın, gümüş, platin), hafif bir pişirmeyle seramik, cam veya madenî kaplar üzerine yapışmasını sağlamak ve bu sır tabakalarına cilâlı bir görünüm kazandırmak amacıyle oksit veya madenlere katılan, kurşunlu silikat veya borosilikatlar gibi genellikle alkalik ve renksiz, kolay eriyebilen madde. ‖ Seramik veya emay hamurunun erime gücünü arttıran madde: *Feldispat ve tebeşir, porselen hamurunun ve emayının bileşiminde eritici vazifesi görür.*

— Tıp. *Eritici sıtma*, vücut sıcaklığında büyük iniş çıkışlara (sabah 37°C, akşam 39° veya 40°C) sebep olan uzun süreli sıtma. Eritici sıtmaya tutulan vücut gittikçe zayıflayarak sıskalaşır.

— ANSİKL. Petr. Boya yapımında inceltici olarak tabiî terebentinin yerine kullanılan *neft yağı* ile, boya, parfüm kauçuk ve yağ sanayiinde, mumlu boya, donyağı, selüloz lakesi, baskı mürekkebi yapımında kullanılan bütün *özel maddeler* petrolden elde edilen *eritici*'lerdir. Bu eriticiler, doğrudan doğruya ham petrolden çıkartılan benzinlerin yeniden arıtılması veya damıtılmasıyle elde edilir ve bileşimlerindeki asit, kükürtlü bileşikler veya cilde zarar verecek maddeleri gidermek, kokularını mümkün olduğu kadar hafifleştirmek amacıyle kimyasal bir arıtmadan geçirilir.

Bileşimdeki aromatik hidrokarbon oranının düşük olması gerekiyorsa, özel işlemlerle aromatiklerden temizleme yoluna gidilir. Cilâların ve sentetik reçinelerin seyreltilmesinde ise, katalitik reforming benzinlerinden elde edilen, aromatik oranı yüksek eriticiler tercih edilir. (LM)

ERİTME i. (*eritmek*'ten *erit-me*). Sıvı hale getirme. ‖ Sıvı içinde çözülmeğe bırakma.

— Metalürji. Sıvı bir karışımdan, oksijene karşı ilgisi değişik olan bir veya daha çok elementi oksitleme yoluyle ayırmak işlemi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Eritme potası*, ateşe dayanıklı toprak, porselen, kristal, kumtaşı, kemik v.b. gibi maddelerden yapılan ve laboratuvarlarda kullanılan küçük pota. *Eşanl.* POTA, KUPEL.

— Zır. sanay. *Eritme peynir*, başka peynirlerin eritilmesiyle elde edilen peynir. (*Eşanl.* GRAVYER PEYNİRİ.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Metalürji. *Eritme*'nin en güzel örneği, gümüşlü kurşundan gümüşü ayırmaktır. İşlem sırasında kurşun, kurşun II oksit (mürdesenk) halinde oksitlenir; eritme kabından kurşun oksit alındıkça geriye yalnız saf gümüş kalır. Sanayide bu işlem için iki usul uygulanır: artık pek kullanılmayan alman usulünde, gümüşlü kurşunun

ERİS
Sandrard'ın gravürü
Cabinet des Estampes
Paris

bütünü bir seferde alınır ve yalnız saf gümüş kalıncaya kadar oksitlenir; ingiliz usulünde ise, fırına devamlı olarak gümüşlü kurşun yüklenir ve kurşun oksit meydana geldikçe toplanır, böylece yüzde 70 gümüşlü bir külçe kalıncaya kadar işleme devam edilir. Bu külçe sonradan başka bir fırına alınarak, kurşundan tamamen temizleninceye kadar işlenir. Eritme işleminde, tabandan ısıtılan fırınlar veya döner alevli izabe fırınları kullanılır. Bazı fırınların kubbesi veya tabanı sökülüp çıkarılabilir.

— Zır. sanay. İlk *eritme peynir*'ler sert peynirlerden yapılırdı. Şimdi sert peynirler ana madde olarak kullanılır, fakat buna daha başka peynirler, hattâ bazen baharat da katılır. Eritme peynir yapılacak peynirlerin önce üzeri kazınır, fırçalanarak yıkanır, sonra bunlar parçalanıp ufalanarak hamur haline getirilir. Ondan sonra sübyeleştirici tuzlarla veya eritici tuzlarla (sitrat, tartarat, polifosfat) karıştırılarak yoğrulur, vakum kazanında çalkalanarak pişirilir. Böylece peynir eritilmiş ve pastörize edilmiş olur. Pişirmeden sonra peynir hamuru kalıplara dökülerek küçük parçalar halinde katılaştırılır ve el değmeden makinelerle paketlenir. (LM)

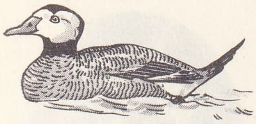
erismatura

ERİTMEK geçl. f. (*erimek*'ten *eri-t-mek*). Bir maddeyi bir sıvı içinde çözmek: *Şekeri, tuzu suda eritmek.*‖Isı etkisiyle sıvı hale getirmek: *Buzu eritmek. Demiri eritmek.* ‖ *Mec.* Azaltarak bitirmek: *Servetini bir senede eritti.* ‖ Zayıflatmak: *Hissi, fikri, vicdanı, idrâki değişiyor, tutuşturucu bir humma nöbeti varlığını eritiyor* (Ömer Seyfeddin).

— Fiz. Bir cismin eriyiğini hazırlamak: *Alkol iyodu eritir.* (ÇÖZMEK de denir.)

◆ **Eritilmek** edilg. f. Eritmek işine konu olmak. (M)

ERİTRAN i. (fr. *érythranne*). Kim. Eritrit'in $C_4H_80_3$ formülündeki iç eter-oksidi. Sülfürik asitle eritritin ısıtılmasından elde edilir. (L)

ERİTRAZMA i. (fr. *érythrasma*). Koltuk altı bölgesinde ve uyluklarda yerleşen deri hastalığı. (*Mikrosporon* cinsinden bir parazitten ileri gelir. Kenarları iyice çizili, esmer, ince kabuklanan plakalarla belirlidir.) [L]

ERİTREA, Kuzey Afrika'da (Habeşistan) eyalet, Kızıldeniz kıyısında; 124 000 km²; 1 527 000 nüf. Merkezi, *Asmara.*

● *Coğrafya.* Eyalet, birçok bölüme ayrılır: kuzeybatıda yüksek bir yayla 3 000 m'yi aşar ve Kızıldeniz'de Dahlak takımadalarıyle devam eden deniz seviyesinden alçak kıyı ovasına dik bir şekilde iner. Zula körfezinin uzantısı olan deniz seviyesinden alçak bölgenin ötesinde, Danakil bölgesi, volkanik asıllı bir sıradağ ve kuzeydekinden daha engebeli bir kıyı arasına sıkışmış dar bir kıyı ovasından meydana gelir. Kıyıda çok sıcak ve kurak olan iklim, iç kısımlardaki yüksek topraklarda tropikal yağmurları sayesinde daha serin ve nemlidir. Bu karşıtlıklar bitki örtüsünün de zıtlaşmasına yolaçar: kıyıda çorak iklim bitkileri; iç kısımda koruluk savanalar.

Eritrea'nın nüfusu karışıktır: yayla köylerinde yaşayan yerleşik *Tigre*'lerin Sudan ile Kızıldeniz arasında, kıyı ovaları ve yakınlarındaki tepelerde yaşayan göçebe veya yarıgöçebe çobanlar müslümandır (bu grupta bölgelere göre az veya çok yerleşik olarak yaşayan çok sayıda da köle Tigre vardır). Ülkenin güneybatısında zenci asıllı, bazıları müslüman olan yerleşik gruplar yaşar. Eritrea, özellikle tarım ve hayvancılık bölgesidir. Ama bu alanda bile bölge, ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır ve tahıl, turunçgil, sovan, hurma, yağ çıkarılan bitkiler ithal etmek zorundadır; ekilen toprakların azlığı (toplam yüzölçümünün yüzde 4'ü), işletmenin ilkel bir şekilde yapılması ve çok yerde yağışların azlığı, bu durumun başlıca sebeplerini meydana getirir. Hayvancılık başlıca gelir kaynağıdır. Bölgede 2 milyon'dan fazla baş hayvanı ve koyun ile 1 400 000 keçi beslenir.

Ormanlar bölge topraklarının yüzde 11'ini kaplar, ama çok sık olduğu için işletilmesi güçtür. Balıkçılık ek bir gelir kaynağıdır, ama mahallî ihtiyacı karşılamaz. İncili istridye avcılığı önemlidir. Enerji kaynakları olmadığı için sanayileşme güçtür. Yer altında ne maden kömürü vardır ne de petrol (Dahlak adaları dışında) ve hidrolik enerjiden hiç yararlanılmamıştır. İkinci Dünya savaşından önce İtalyanlar başlıca şehirlerde beş yüz sanayi işletmesi kurmuşlardı: un, makarna fabrikaları; kimya sanayii; sepicilik, dokumacılık, makine yapımı. Bugün çoğu ortadan kalkmıştır. Ama italyan hâkimiyeti sırasında gerçekleştirilen teknik donatım devam eder: Eritrea'da Massaua'yı Adigrat'a (Afganistan) ve Kasala'ya (Sudan) bağlayan 3 500 km demiryolu döşenmiştir. Massaua-Agordat demiryolunun Bişka'ya (Bisçia) kadar uzatılması tasarlanmıştır. Ayrıca Assab'da bir petrol rafinerisi kurulacaktır. Bununla birlikte, iktisat sürekli olarak açık vermektedir: tuz (Massaua ve Assab tuzları), pamuk, sakız, deri ve post başlıca ihracat ürünlerini meydana getirir; değerleri yaklaşık olarak ithalatın yüzde 57'sine ulaşır.

● *Tarih.* Eritrea toprakları Milât'ın başlangıcında Kopt krallığı Aksum'a bağlıydı. Bu krallık ortadan kalkınca bölge Habeşistan'ın bir eyaleti oldu. XIX. yy. da İtalyanlar Habeşistan yaylalarına doğru bir hareket üssü haline getirmek amacıyle bölgeyi ele geçirmeğe karar verdiler: Assab'a yerleştiler (1882), Massaua ve Beilal'i (1885), Asmara ve Keren'i (1889) işgal ettiler ve Eritrea'yı bir italyan sömürgesi haline getirdiler.

Süveyş yolunu açmak ve Doğu Afrika İtalyan imparatorluğunu parçalamak isteyen İngilizler, 1940'ta Eritrea'yı ele geçirmeğe karar verdiler. Sudan'dan Platt kumandasında hareket eden ve hür fransız kuvvetlerinin doğu tugayı tarafından desteklenen iki ingiliz tümeni Kassala'yı aldı (19 ocak 1941), İtalyanları Keren'de yendi (28 mart), sonra Asmara ve Massava'yı ele geçirdi. Bu kuvvetler sonradan Cunningham birliklerinin önünde Amba-Alaghi'ye hücum etti ve Aoste dükü kumandasındaki italyan kuvvetlerini Addis-Abeba'ya kadar püskürttü. (Bk. HABEŞİSTAN *seferi* ve *İkinci* DÜNYA SAVAŞI.) İkinci Dünya savaşından sonra İngilizler ve Birleşmiş Milletler teşkilâtı delegasyonu tarafından yönetilen Eritrea, 15 eylül 1952'de federal devlet olarak Habeşistan'a katıldı; 20 mayıs 1960'ta Habeşistan imparatorluğunun bir eyaleti oldu. (L)

ERİTREA
italyan birliklerinin Massana'daki resmigeçidi

ERİTREMİ i. (yun. *erythros,* kırmızı ve *haima,* kan'dan fr. *érythrémie*). Kanın alyuvarlarını ve bunların yapıcı merkezlerini bozan hastalık.

— ANSİKL. *Eritremi* veya *Vaquez hastalığı* veya *temel polisitemi* denilen hastalık, alyuvar sayısının artması, toplam yuvar hacminin büyümesi ve kemik iliğinin hiperplazisi ile belirlidir. Klinikte, örteneklerin, özellikle dış kenarlarda ve mukozalarda renkleri koyulaşır, damar ve sinir bozuklukları, genellikle de dalakta büyüme görülür. Radyoaktif fosfor (32 P) bu hastalığın en seçkin ilâcıdır. (L)

ERİTREN i. (fr. *érythrène*). Bk. BÜTADİEN.

ERİTRENİK sıf. (fr. *érythrénique*). Kim. Bileşiminde eritren bulunan, eritren'le ilgili: *Eritrenik hidrokarbon.* (L)

ERİTRİCHİUM i. «Unutma beni»ye yakın mavi çiçekli bitki. (Kaya çatlaklarında biter. Hodangillerden.) [L]

ERİTRİN i. (fr. *érythrine*). Kim. Çeşitli yosunlarda bulunan, $C_{20}H_{22}O_{10}$, $3/2H_2O$ formülündeki billûrlaşmış madde. (Bir polial olan eritrit ve orselik asit vererek ayrışır.)

— Miner. Güzel kırmızı renkli iğneler veya billûrsu lifler halinde bulunan $CO_3 (AsO_4)_2$, 8HO formülündeki hidratlı tabiî kobalt arsenyat. (Özellikle Orta Fransa'da ve Almanya'da bulunur. KOBALTOKR da denir.) [L]

ERİTRİT i. (fr. *érythrite*). Kim. Bileşiminde dört alkol grubu bulunan

$$CH_2OH—CHOH—CHOH—CH_2OH$$

formülündeki madde. *Eşanl.* ERİTROGLÜSİN, FİSİT.

— ANSİKL. Polarlanmış ışığı etkilemeyen *eritrit,* kendi diorselik esteri olan ve bazı yosunlarda bulunan eritrinin hidrolizyle elde edilir. Eritrit, şeker tadında, suda çözünebilen ve 120°C'ta eriyen, renksiz billûrlar meydana getirir. Yükseltgenerek eritroz, sonra da eritronik asit ile mezotartrik asit verir. Gliserin ve mannit gibi, nitrik eterler meydana getirir. Aktif eritritler, yani *d-eritrit* ile *l-eritrit,* kendilerine tekabül eden şekerlerin (*d-treoz* ile *l-treoz*) sodyum malgaması yardımıyle indirgenmesinden elde edilir; bunlar 89°C'ta eriyen katılardır. Bu maddelerin eşit miktarda karışımı, 72°C'ta eriyen *rasemik eritriti* meydana getirir. Aktif olmayan eritritler ve rasemik eritritler, bütadrenden yararlanılarak sentetik olarak elde edilir. Eritritler kaynama sıcaklığında, seyreltik sülfürik asit etkisiyle su kaybederek *eritran* haline, derişik formik asit etkisiyle indirgenerek *eritrol* haline dönüşür. (L)

ERİTRİZM i. (fr. *érythrisme*). Antropol. Siyah ırktan bazı melezlerde görülen kılların kırmızı veya kırmızımtırak rengi. (L)

ERİTR (O) —, yun. *erythros,* kırmızı'dan alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

ERİTROBLAST i. (fr. *érythroblaste*). Bk. ÇEKİRDEK'*li alyuvar.*

ERİTROBLASTOZ i. (fr. *érythroblastose*). Eritroblast veya çekirdekli alyuvarların kanda çok sayıda bulunması. (Eritroblastoz ağır anemilerde görülür.) ‖ *Yeni doğmuş çocuk eritroblastozu,* kan yapıcı organlarla kanda bir iso* Rh-bağışıklığına bağlı eritroblastların anormal şekilde sürüp dayanması. Bk. KAN *grupları* ve RH. (L)

ERİTRODERMİ i. (fr. *érythrodermie*). Bütün deriye yayılmış koyu bir kırmızılık, ileri derecede bir pullanma veya akıntı ile kendini belli eden deri hastalığı. (Çeşitli sebeplere bağlanabilir: egzama, kan hastalığı, ilâca tahammülsüzlük gibi.) [L]

ERİTROFAGOSİTOZ i. (yun. *erythros,*

Foto. Rizzoli Larousse

kırmızı, *phagein,* yemek ve *kytos,* hücre'den fr. *érythrophagocytose*). Bazı hücrelerin (dalaktaki ağsı hücreler) alyuvarları yutması. (L)

ERİTROFİL sıf. (fr. *érythrophile*). Biyol. Kırmızıyı seven: *Lökofob hayvanlar eritrofildir* (Dr. G. Bohn). [L]

ERİTROFOBİ i. (yun. *ereutho,* kızarıyorum, *phobos,* korku'dan fr. *érythrophobie*). Kızarmaktan aşırı derecede korkma. (L)

ERİTROKALSİT i. (fr. *érythrocalcite*). Miner. Bakırlı tabiî klorür. (L)

ERİTROKONİT i. (fr. *érythroconite*). Miner. *Eşanl.* TENNANİT.

ERİTROL i. (fr. *értyhrol*). Eritrit'in derişik formik asitle ısıtılmasıyle meydana gelen $CH_2 = CH — CHOH — CH_2OH$ formülündeki etilenik glikol. (L)

ERİTROLİZ i. (fr. *érythrolyse*). Fizyol. Alyuvarların tahribi. *Eşanl.* HEMOLİZ. (L)

ERİTROMELALJİ i. (fr. *érythromélalgie*). Patol. Kol ve bacakların sinir ve vazo-motör ayarlanmasında bozukluk. Kol ve bacaklar kırmızı, sıcak ve ağrılı olur. (Weir Mitchell hastalığı.) [L]

ERİTROMİSİN i. (fr. *érythromycine*). *Streptomyces Erythraeus* mantarı kültüründen elde edilen antibiyotik. Pnömokok, streptokok, stafilokok, difteri basili gibi «gram pozitif» mikroorganizmalara ve dizanteri amibine karşı çok etkilidir. («Gram negatif»lere karşı hiç bir etki göstermediği için bağırsaklardaki yararlı mikroorganizmalara dokunmaz ve dolayısıyle hastalıkların tedavisinde olumlu sonuçlar verir.) [L]

ERİTRONİK sıf. (fr. *érythronique*). Eritritin yükseltgenmesiyle elde edilen,

$$CH_2OH—CHOH—CHOH—CO_2H,$$

formülündeki trialkol asit için kullanılır. (L)

ERİTRONYUM i. (fr. *érythronium*). Kim. Vanadyum'un eski adı. (L)

ERİTROPODİZM i. (fr. *érythropodisme*). Biyol. Albinismus* ile aynı cinsten görünüş kusuru; bazı hayvanlarda (*carabus*) rastlanan bu kusur bacakların kızarmasına yolaçar. (L)

ERİTROPSİ i. (fr. *érythropsie*). Her şeyin kırmızı renge bürünmüş olarak görünmesine yol açan görme bozukluğu. (*Eritropsi,* sürekli olabilir veya kriz sırasında özellikle sara hastalığında geçici olarak ortaya çıkar.) [L]

ERİTROPSİN i. (fr. *érythropsine*). Hücre bil. Kırmızı boyamaddesi (ağtabaka firfirîsi). Omurgalıların görmesini sağlayan boyamaddelerinden biri.

— ANSİKL. Ağ tabaka firfirîsi denilen ve mahiyeti bilinmeyen eritropsin muhtemel ışık izlenimlerinin algılanmasında rol oynar. Gerçekten, ışık ve renk izlenimi bir veya birçok foto kimyasal maddede meydana gelen değişiklikler sonucunda oluşur, yani ışık ışınları psiko-şimik duruma dönüşür. Ağtabaka firfirîsi bu fotokimyasal maddelerden biri olsa gerektir. Bu madde görme işini sağlayan iki tip hücreden çomak hücrelerinde bulunur (bk. AĞ *tabaka*). Işık duyumu ışık ışınımlarının doğrudan doğruya bu alıcı hücreleri uyarmasıyle değil, bu ışınımların fotokimyasal boyamaddelerinde meydana getirdiği dezişimler sonucunda oluşur. (L)

ERİTROSİDERİT i. (fr. *érythrosidérite*). Miner. Demir ve hidratlı potasyum tabiî klorürü. (L)

ERİTROSİT i. (fr. *érytrocyte*). Bk. ALYUVAR.

ERİTROTERAPİ i. (fr. *érythrothérapie*). Kızıl ve kızılötesi ışınlarla bazı hastalıkların iyileştirilmesi. Bk. FOTOTERAPİ. (L)

ERİTROZ i. (fr. *érythrose*). Kim. Formülü

$$CH_2OH - CHOH - CHOH - CHO$$

olan aldehitli şeker.

— ANSİKL. *Eritroz*'un, birbirinin optik karşıtı olan iki izomeri vardır: *l-eritroz* (levojir) ve *d-eritroz* (dekstrojir). Rasemik şekil olan (*d* + *l*) — *eritroz,* etkin olmayan eritritin nitrik yükseltgenmesi sırasında meydana gelir; etkin şekiller yüksek şekerlerin parçalanmasından meydana gelir.

Sodyum malgaması eritrozları indirgeyerek etkin olmayan eritrit meydana getirir. (L)

ERİTROZ i. (fr. *érythrose*). Tıp. Çok kolaylıkla kızarma.

— ANSİKL. *Eritroz,* özellikle gençlerde ve daha çok genç kızlarda görülür (*eritroz* veya *utanma kırmızılığı*). Sempatik sinir sisteminin dengesizliğinden ileri gelir: en küçük bir heyecanda, yüzde, kulaklarda, boyunda, ensede ve omuzlarda damar genişlemesine sebep olur. Bazen, başlangıç sebebi olarak, bir zehirlenmeye veya intanî sinir lezyonuna bağlanabilir; âdi veya tüberküloz pnömonisinde yanakların kızarması çok bilinen bir olaydır. (L)

ERİTROZİN i. (fr. *érythrosine*). Kim. Tetraiyodoflüoresein'den meydana gelen boyarmadde. *Eşanl.* ÇÖZÜNÜR PRİMROZ.

— ANSİKL. Eozin'e benzeyen *eritrozin,* alkali ortamdaki iyodun flüoresein'e etkimesiyle elde edilir. Sodyum tuzu, ipeklileri, eozine oranla daha mavimsi ama aynı ölçüde uçucu bir kırmızı renge boyayan ticarî bir üründür. (L)

ERİTRÜLOZ i. (fr. *érythrulose*). Kim.

$$CH_2OH—CHOH—CH—CH_2OH$$

formülündeki ketonik şeker.

— ANSİKL. *Eritrüloz,* sağ, sol ve rasemik şekilleriyle bilinir. Rasemik eritrüloz, etkin olmayan eritrit'in bromlu suyle yükseltgenmesinden elde edilir; *l-eritrüloz* da sorboz bakterisinin etkin olmayan eritrit'e etkimesiyle meydana gelir. (L)

ERİVAN, S.S.C.B.'de şehir, Ermenistan Federatif Sovyet Sosyalist cumhuriyetinin başkenti, Araks ırmağının akaçladığı havzada, volkanik Alagoe kütlesinin eteğindeki ovada, Sevan gölü karşısında; 665 000 nüf. Erivan astropikal bitkiler tarımı (pamuk, bağ, meyve bahçeleri, çiçek bahçeleri) yapılan bir bölgenin merkezidir. Büyük hidroelektrik imkânlar sayesinde sanayileşme kolay gerçekleşti: makine ve elektrik malzemesi yapımı; çelik sanayii ve alüminyum metalürjisi; dokuma sanayii (ipek böceği kozası çözümü ve ipekli dokumalar); deri, kimya (sentetik kauçuk) ve çeşitli besin sanayii.

— Tar. M.S. I. yy.a doğru bugünkü yerine yakın bir mevkide kurulan Erivan'a XVI. yy.da iran sofîleri yerleşti. Şehir sonra Türklere, Türklerden XVIII. yy.da İranlılara geçti. 1828 Türkmençay antlaşmasıyle Rusya'ya bırakıldı. (L)

ERİYİK i. (*erimek*'ten *eri-y-i-k*). *Yeni.* Kim. Bileşiminde erimiş halde bir madde bulunan SIVI: *Basit şurup, su içindeki bir şeker eriyiğidir.* (Bk. ANSİKL.) ‖ *Katı eriyik,* birçok katı maddeden meydana gelen homogen karışım: *Cam, alaşımlar katı eriyiklerdir.*

— Fiz. *İdeal eriyik,* Van't Hoff'un osmoz basıncıyle ilgili kanuna, Raoult'un donma ve kaynama noktası ölçümü ve tonometriyle ilgili kanunlarına tamamen uyan bir eriyik için ortaya atılan ve tükel gaz kavramına benzeyen kavram. (Böyle bir eriyikte, çözünmüş moleküllerin öz hacmi ve moleküller arası etki önemsenmez. Gerçek eriyikler sürekli olarak sulandırılarak ideal eriyiklere yaklaşılır.)

— ANSİKL. Eczc. Çökelti elde etmeğe yarayan basit eriyikler ve ecza maddelerinden hazırlanan eriyikler olmak üzere iki tür *eriyik* vardır. Bu eriyiklerin doğal olarak bulunduğu karmaşık ortamların başlıca çözüntü etkenlerini ayırmak gerektiği zaman, şu metotlar zorunludur: haşlama, sıvıya yatırma, kaynatma, kül süzme, sindirim. Kullanılan eriticiler alkol, eter, yağlar, çoğunlukla su ve çeşitli organik eriticilerdir. (LM)

ERİYOMETRE i. (fr. *ériomètre*'den). Işığın kırınması olayına dayanan ve ipek telleri, yün ve pamuk iplikleri, alyuvarlar, süt damlacıkları gibi çok küçük nesnelerin kalınlığını ölçmeğe yarayan araç. (Eriyometre yerine bugün mikroskop kullanılır.) [L]

ERİZZO, Capo d'İstria asıllı, eski venedikli aile; IX. veya X. yy.da Venedik'e yerleşti, Venedik cumhuriyetine hizmet eden büyük memurlar yetiştirdi: baş yargıç PAOLO (öl. 1470), Eğriboz'da Mehmed II'ye karşı direndikten sonra esir düştü ve öldürüldü; — SEBASTİANO (Venedik 1525-ay.y. 1585), senatör ve Onlar meclisi üyesi, hümanist, arkeolog ve filozof, *Discorso Sopra le Medaglie degli Antichi* (Eski Madalyalar Üstüne Konuşma) [1559] adlı eseri, nümismatik araştırmalarının öncüsü sayılır. Di-

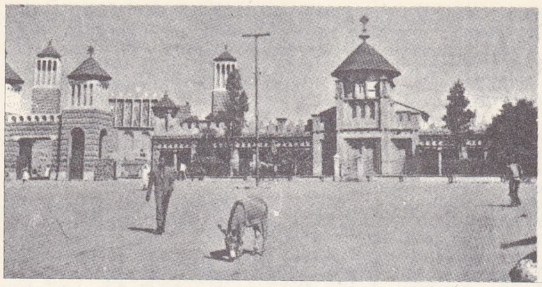

solda, Asmara katedrali; sağda, Massana'dan genel görünüş

Massana limanı

ERİTREA

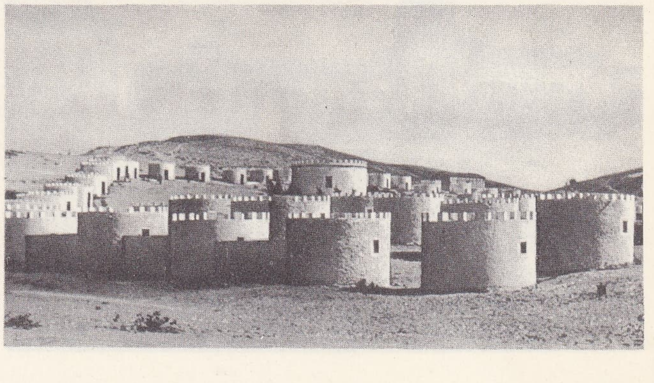

kale

Dancalia'lı

ERİTREA'lı yerli

1888'de Dogali müstahkem mevkii

Foto. Rizzoli Larousse, France Presse, N.Y.F. (LAROUSSE)

ğer eserleri arasında Eflatun'un Diyaloglarından yaptığı çeviriler, Dekameron'ı taklit ederek fakat tarihî ve ahlâkî iddialarla yazdığı *Sei Giorniate* (Altı Gün), Petrarca'nın Üç Canzoni'si üzerine yazdığı ve italyan dilinin kuruluş hareketine yardımcı olan yorumlama önemlidir. *Trattato dell'ins trumento e Via İnvertrice Degli Antichi* (Eskilerin Araç ve İcat Usulü Üzerine Deneme) [1554] adlı felsefî eserinde, eski filozofların görüşlerine dayanarak özelden genele doğru gitmenin gerekliliğini, yani deneysel metodun üstünlüğünü ortaya koydu; — FRANÇESCO (Venedik 1565 ay.y. 1646), Valtelina ve Mantova iç savaşlarında sivrildikten sonra, 1631'de duka seçildi ve Venedik'i ihtiyatlı bir tarafsızlık siyasetiyle yönetti. Bu çabasına rağmen, Türklerin Girit'i almasını önleyemedi. — NİCCOLO II GUİDO (öl. 1847), Napolyon zamanında İtalya krallığının yasama meclisi üyesi oldu, 1834'te Avusturya imparatoru tarafından Lombardiya Venedik krallığının yargıçlığına tayin edildi. Kendisinden sonra Erizzo ailesi söndü. (L)

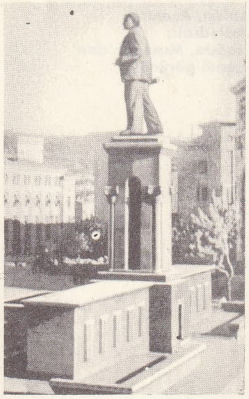

ERİVAN
Lenin anıtı

Erjenk veya **Erjeng** veya **Erteng**, ünlü fars ressamı Mani'nin resimli albümü (*Ertheng* veya *Erdheng* de denir). Mani (240-274), bu renkli ve resimli eserinin kendi mucizesi olduğunu ileri sürdü. 22 Kısımlık kitabın bir kısmı Turfan'da ele geçti. İran edebiyatında bu eserin adına sık sık rastlanır. Bir nüshası Gazne'de bulundu. (M)

ERJİNLER çoğl. i. (fr. *ergines* ve türk. *-ler*'den). Biyokim. Vitaminleri, hormonları ve diyastazları toplu olarak anlatmak için Polonovski'nin ileri sürdüğü terim, (L)

ERK i. (esk. türk. *erk*, güç). Yapabilme gücü. Kudret, iktidar. ‖ Sözünü geçirme, isteğini yerine getirebilme; nüfuz.

— Huk. *Yargılama erki*. Bk. YARGILAMA. ‖ *Yasama erki*. Bk. YASAMA. ‖ *Yürütme erki*. Bk. YÜRÜTME.

— Sosyol. *Ana erki*. Bk. ANAERKİ. ‖ *Baba erki*. Bk. BABAERKİ. ‖ *Dayı erki*. Bk. DAYIERKİ.

◆ **Erkli** sıf. *Yeni*. Kuvveti kudreti olan, yetkili. *Esk*. Muktedir.

◆ **Erksiz** sıf. *Yeni*. Güçsüz, zayıf.

◆ **Erksizlik** i. *Yeni*. Kuvvetsiz olma hali, söz geçirememe. (M)

ERK i. (ar. *erķ*). Tıp. *Esk*. Uykusuzluk hastalığı. (M)

ERKAL (Genco), türk tiyatro oyuncusu, rejisör (İstanbul 1938). Galatasaray ve Robert koleji, Edebiyat Fakültesi Psikoloji bölümünü bitirdi. Üniversite öğrencisiyken amatör oyunculuktan profesyonelliğe geçti. Önce Kent Oyuncuları'nda, sonra çeşitli topluluklarda çalıştı. Son olarak arkadaşlarıyle Dostlar tiyatrosu'nu kurdu. 1962-1963 Döneminde *Arslan Asker Şvayk* rolüyle İlhan İskender armağanını, 1965-1966 döneminde *Bir Delinin Hatıra Defteri* oyunuyle Ankara Sanatsevenler derneği armağanını kazandı. (M)

ERKAL (Rebiî), türk futbolcusu (İstanbul 1912). Futbola, Galatasaray lisesinde başladı. Galatasaray, Güneş ve Fenerbahçe takımlarında oynadı. Futbolu bırakıncaya kadar (1942) beş kere Türk millî takımında sol açık mevkiinde oynadı. Sonra Vefa, Beykoz ve millî takım antrenörlüğünü yaptı. 1951 Yılında çalıştırdığı millî futbol takımı Berlin'de Alman millî takımını 2—1 yendi. Halen Liman işletmesinde görevli. (M)

ERİVAN
Lenin meydanı

ERKAM çoğl. i. (ar. *raķam*'dan *erķām*). *Esk*. Rakamlar, sayılar: *Bir sıfr nedir hesâb içinde / Erkam ona inkılâb içinde* (Abdülhak Hâmid).

— Mat. *Esk*. *Erkam-ı arabiye*, arap rakamları. ‖ *Erkam-ı aşere*, sıfırdan dokuza kadar olan sayılar. ‖ *Erkam-ı cümel*, ebced hesabı. (Bk. ANSİKL.). ‖ *Erkam-ı dâlle*, birden dokuza kadar olan sayılar. ‖ *Erkam-ı divaniye*, arap harfleriyle gösterilen sayılar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Eski çağlarda Yunanlılar, Romalılar, İbranîler ve Araplar, alfabe sırasına göre her harfe belli bir sayı değeri verirlerdi. Daha sonra islâm ülkelerinde *Erkam-ı hindiye* ve *Erkam-ı gubariye* (Huruf-ı gubariye) denen iki türlü sayı kullanılmağa başlandı. Bugün Batı'da kullanılan rakamlar *Erkam-ı gubariye*'nin biraz değişmişidir.

● *Erkam-ı cümel* (Huruf-ı cümel), Arapların İbranîlerle Yunanlılara özenerek her harfe bir sayı değeri vermesinden doğmuştur. Bu sistem daha çok muhasebe işlerinde kullanılırdı.

Erkamı cümel dizisine göre, büyük sayıyı gösteren harfler küçük sayıyı gösterenlerin önüne getirilir ve sayı dizisi büyükten küçüğe doğru giden bir yönde kurulurdu.

● *Erkam-ı divaniye*, her sayının belli nicelik ve derecesini gösteren, arap adlarından kısaltılarak alınmış bir işaretler dizisidir. Genellikle Anadolu Selçuklu sultanlarından Gıyaseddin Keyhusrev II'nin ve ondan sonra gelenlerin paralarında görülür. Bunlarda her harf, kısaltılmış kelime veya hece, harf sırasına uyulmadan, belli bir sayıyı gösterir. Daha önce kullanılan hint rakamlarının sayı dizisine pek benzemez. *L* harfi bir, *ld* harfleri altı, *sv* harfleri yedi, *lk* doksan, *bk* ise yetmiş sayısını gösterir. *Erkam-ı divaniye*, Osmanlılarda *siyakat* adı verilen yazı ile birlikte kullanıldığı için buna *siyakat erkamı* da denilmiştir. Daha çok maliye, evkaf defterlerinde, bazı fermanlarda görülür.

— Huk. *Beynelmilel Erkam'ın Kabulü Hakkında kanun*, Türkiye'de 20 mayıs 1928 tarihinde 1288 sayı ile beynelmilel sayıların kullanılması kabul edildi. Kanun 1931 yılı haziran ayına kadar bir geçiş dönemi koymuştur. (M)

ERKÂN çoğl. i. (ar. *rükn*, esas, direk'ten *erkān*). İleri gelenler, önemli kişiler. ‖ En yüksek rütbeli subaylar: *Efendiler, bu söylediklerim bütün ordu erkânınca malûm hakikatlerdir* (Atatürk). ‖ Temeller, esaslar: *Resûl-i Ekrem, seni âzam-ı erkân-ı din olan namazda kendisine halife etti* (Cevdet Paşa). ‖ Usul, gidiş, hareket yöntemi: *Severim ben seni candan içerü / Yolum vardır bu erkândan içerü* (Yunus Emre).

— *Esk*. *Erkân-ı askeriye*, yüksek rütbeli subaylar. ‖ *Erkân-ı devlet* (veya *devlet erkânı*), devletin ileri gelen kişileri. ‖ *Erkân-ı harp* («savaş erkânı»), kurmay. ‖ *Erkân-ı harp zabiti*, kurmay subay. ‖ *Erkân minderi* (*sediri*), itibarlı misafirlere ayrılmış oturacak yer: *Eski erkân sedirleri, kerevetler üstünde şilteler ve halılar üstünde yer minderleri gibi...* (A. Ş. Hisar). ‖ *Usul ve erkân* (veya *âdab ü erkân*), yol, yöntem: *Dervişlik usul ve erkânınca kimse tecessüs göstermez* (N. Araz).

— Kıyf. *Esk*. *Erkân kürkü*, vezirlik rütbesini alanlara padişahın gönderdiği kürk. ‖ Saray ileri gelenleriyle büyük devlet adamlarının giydiği yenli kürk. (Erkânı devlet denilen yüksek memurlar tarafından giyilirdi.) [M]

ERKAN (Yaşar), türk güreşçisi (İspidi, Erzincan 1912). Köylerinin ünlü güreşçilerinden Ali pehlivan'ın oğludur. Dört yaşındayken ailesiyle İstanbul'a geldi. Kumkapı kulübünde çalıştı. 1933 Yılında Türk millî güreş takımına seçildi, aynı yıl Balkan şampiyonluğu kazandı. Bu şampiyonluğu 1934 ve 1935 yıllarında da elinde tuttu. Berlin'de greko-romen stilde 61 kilo Olimpiyat şampiyonluğunu kazandı (1936). Olimpiyat oyunları tarihinde ilk defa Türk bayrağını birincilik direğine çektirdi. 1940 Yılında da sıkletinin Balkan şampiyonluğunu kazandıktan sonra minderden çekildi. (M)

ERKÂNIHARBİYE bls. i. (ar. *erkān* ve *ḥarbiyye*'den fars. taml. *erkān-ı ḥarbiye*). Bk. KURMAY *heyeti*. ‖ *Erkânıharbiye reisi*. Bk. KURMAY *başkanı*. ‖ *Erkânı harbiye-i Bahriye*. Bk. DENİZ KUVVETLERİ KUMANDANLIĞI. ‖ *Erkânıharbiye-i Umumiye*. Bk. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI. (M)

ERKÂNIHARP bls. i. (ar. *erkān*, büyükler ve *harp* savaş'tan *erkān-ı ḥarb*). Bk. KURMAY. ‖ *Erkânıharp sınıfı*. Bk. KURMAY *sınıfı*. (M)

ERKE i. (ar. *erke*). *Esk*. Misvak* ağacı. (M)

ERKEÇ i. (esk. türk. *irkeç*'ten). Zool. Erkek keçi, teke. (M)

ERKEÇ SAKALI i. *Eşanl*. ARUNCUS veya ÇAYIR MELİKESİ.

ERKEK sıf. (esk. türk. *irmek*> *irkek*'ten). İnsan, hayvan ve bitkilerin dölleyici cinsten olanı: *Erkek kedi. Erkek arı. Bitkinin erkek organı*. (*Zt*. DİŞİ.) ‖ Sert, kolay bükülmez: *Erkek demir*. ‖ *Mec*. Cesur, dürüst, sözünün eri: *Erkek adammış doğrusu. Erkek kız*. ‖ İ. Yetişkin adam: *Erkeğin adı Turhan'dı* (A.H. Müftüoğlu). [*Zt*. KADIN.] ‖ *Halk dili*. Koca, zevc: *Şişman kadının erkeğine yetişmek için sarfettiği gayretle beraber son derece ...*(A.H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Erkek düşkünü*, erkeklere düşkün kadın. ‖ *Erkek erkeğe*, yalnız erkekler arasında olan şeyler için: —*Şimdi ister misiniz sizinle erkek erkeğe konuşalım* (K. Tahir). ‖ *Erkek Fatma* (*Ayşe*), erkek gibi hareket eden kızlar için söylenir. ‖ *Erkek gibi* (*halli*), erkeğe benzer: *Hatice Hanım, erkek gibi kalın sesiyle «Kim o?» diye bağırdı* (R.N. Güntekin). ‖ *Erkekten kaçmak*, [kadın için] örtünmek, kendini erkeğe göstermemek. ‖ *Evin erkeği*, bir evin geçimini sağlayan veya çocukların babası olan adam: *Evin erkeği artık eskisi gibi evine vaktinde gelmiyor, geldiği zamanlar eskisi gibi gülüp söylemiyordu* (N. Araz).

— Biyol. *Erkek gamet*, birleşerek zigotu (döllenmiş yumurta) meydana getiren iki gametten biri. Bk. ANSİKL.

— Bot. Dölleyici maddeyi (çiçektozu) sağlayan. ‖ Sadece erkek organı bulunan: *Erkek çiçek*. ‖ Çiçekleri sadece erkek organlardan ibaret bitki: *Erkek fıstık ağacı, erkek hurma ağacı*. ‖ *Erkek organlar*. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Eski hukukta erkek*. Bk. ANSİKL.

— Kuyumc. Bilezik, kolye gibi süs eşyasının kopça kısmında dişi parçaya girerek kilit vazifesi gören, kendi üstüne katlanmış maden parçası. (Dişi parça, içine yerleşen erkek mandalın üzerine basılmadıkça açılmaz.)

— Teknol. Biri girintili, öbürü çıkıntılı iki ayrı parçası olan âletlerde (menteşe, anahtar v.b.) çıkıntılı parça. (Girintili kısma yerleşen parçaya *erkek*, öbürüne de *dişi* denir.) ‖ *Erkek zıvana*, birleştirilecek iki parçada, birinci parça üzerine açılmış *dişi zıvana* veya *zıvana deliği* içine girebilecek şekilde, ikinci parçanın (tahta veya maden), delikle aynı ölçüde yontulmuş çıkıntılı ucu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Erkek gamet*, birleşen iki hücreden küçük olanıdır. Stoplazması, dişi gametinkinden bin defa daha az olabilir. Buna karşılık, kondriyozom bakımından daha zengindir. Erkek hücrenin çekirdeği çoğu zaman cinsiyet kromozomu bakımından dişi hücrenin çekirdeğinden farklıdır; canlının türüne göre ondaki kromozom sayısı dişidekinden daha az, daha çok veya değiştir. Dişi gametin tersine olarak, erkek gamet (*spermatozoit*) [bazı bitkilerde buna *anterozoit* denir], kuvvetli kamçısı sayesinde genellikle çok hareketlidir. Erkek gametleri meydana getiren, hayvanlardaki erbezi, atkuyruğu ve kibritotlarındaki bireseyli önçim, spirojirlerdeki erkek iplik, çeşitli sporlu bitkilerdeki anteridium gibi organ-

Foto. Rizzoli Larousse

1

2

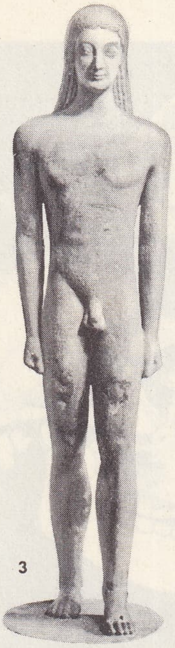
3

4

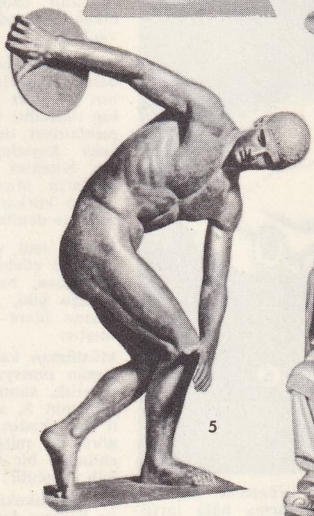
5

6

7

8

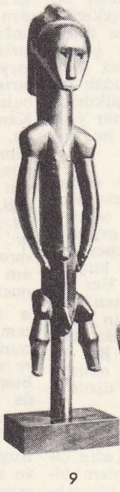
9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

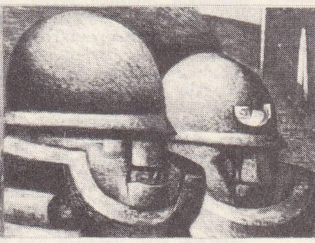
24

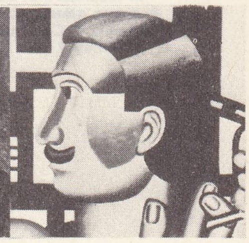
25

26

1. asur sanatı; 2. mısır sanatı; 3. eski yunan sanatı; 4. galya sanatı; 5. yunan sanatı; 6. çin sanatı; 7. okyanus sanatı; 8. Michelangelo'nun eseri; 9. Gabon'un eseri; 10. Rodin'in eseri; 11. Alonso Cano'nun eseri; 12. Jean Fouquet okulu (XV. yy.); 13. Giotto'nun eseri; 14. Venedik okulu; 15. Le Greco'nun eseri; 16. Frans Hals'in eseri; 17. Fransız okulu (XVII. yy.); 18. Fransız okulu (XVIII. yy.); 19. Fransız okulu (XIX. yy.); 20. Gustave Courbet'nin eseri; 21. Paul Cézanne'ın eseri; 22. Edgar Degas'nın eseri; 23. Madigliani'nin eseri; 24. Marcel Gromaire'in eseri; 25. Fernand Léger'nin eseri; 26. Bernard Buffet'nin eseri.

Foto. Alinari, Anderson, Brogi, Giraudon, Gomez, Guilleminant, Guimet müzesi, Huet, Luguet, New York Metropolitan Sanat müzesi, Boston G. Sanatlar müzesi (LAROUSSE)

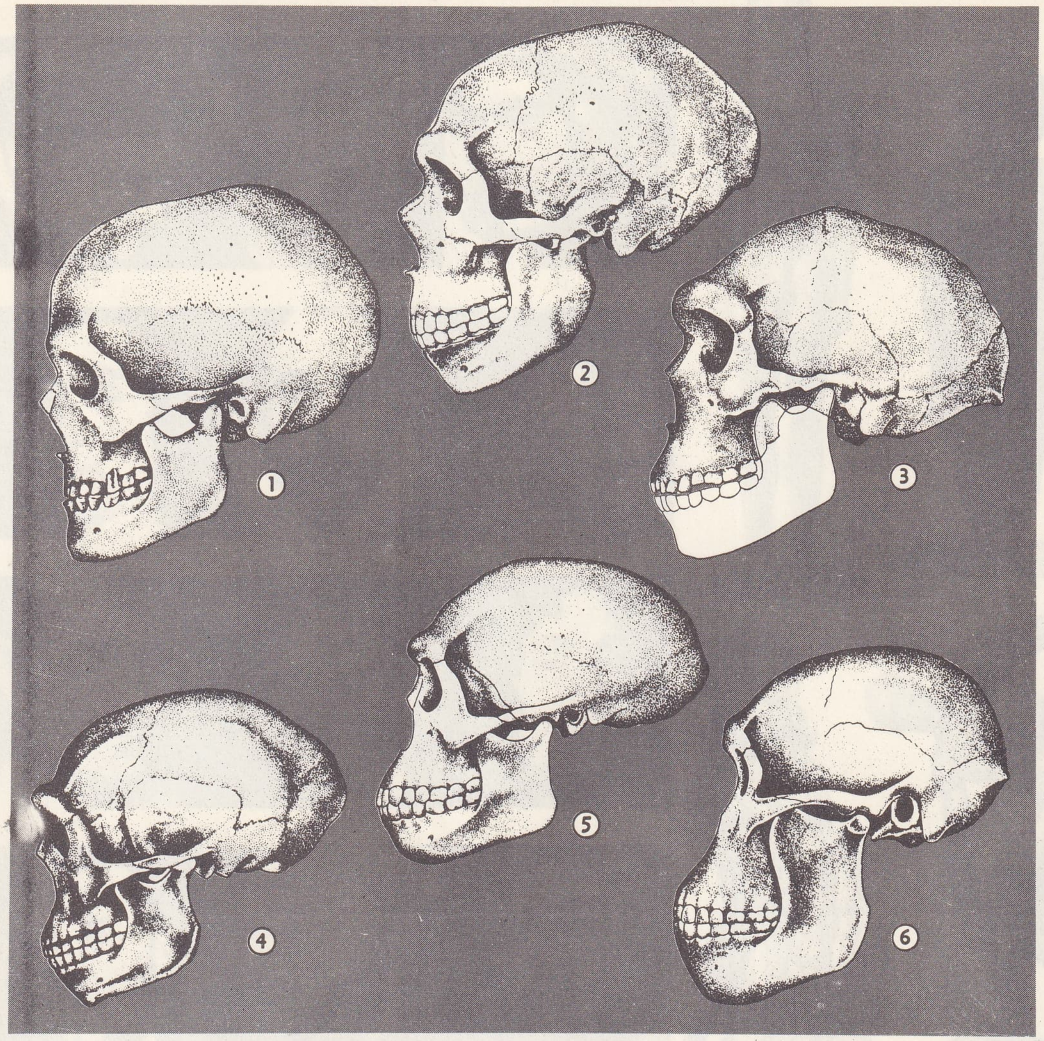

tarihöncesi **erkek** tiplerine ait kafatasları 1. Cro-Magnon adamı; 2. Neanderthal adamı; 3. Rodezya adamı; 4. Pekin adamı; 5. Cava adamı; 6. Güney Afrika adamı

lara, erkeklik organı denir.

Üreme devrelerinin bir kısmında bireşeyli, diğer kısmında ikieşeyli olan bitkilerde, doğrudan doğruya erkek gameti meydana getirecek olan bireşeyli kısımlara *erkek* adı verilir (çiçektozu, mikrospor v.b. gibi). Bununla beraber, bu tanım bir bitkideki dişi organdan açıkça farklılık gösteren organlar için doğrudur. Meselâ, atkuyruğunda hepsi birbirine benzeyen ve daha sonra erkek önçimi meydana getirecek olan sporlara *erkek* denemez. Erdişi varlıklarda, erkek ve dişi organ gibi birbirinden açıkça farklı olan bireşeyli organlar erkek ve dişi diye nitelenebilir. Fakat birevcikli bitkilerde, üzerinde dişi organ bulunmayan, yalnız erkek organ bulunan çiçeklere *erkek çiçek* denildiği gibi, üzerinde hep bu çeşit çiçekler bulunan dala da *erkek dal* denir.

Ayrı eşeyli hayvanlar ile ikievcikli bitkilerde, bir hayvanın veya bir bitkinin tümüne erkek veya dişi denir; ama bu tanımlama erkeğin sahip bulunduğu organlara *erkek organları* denilmesine engel değildir (geyiğin boynuzları, horozun mahmuzları gibi). Oysa bu organların üremede bir rolü yoktur. Bir de, bu durumların tam tersine olarak, eşgametli (izogam) canlılarda üreme, birbirine benzeyen iki hücrenin birleşip kaynaşması ile olur. Bu durumda ne erkek, ne dişi vardır.

— Bot. Karşıt cinsiyette, fakat birbirine benzer iki üreme organı bulunan bir bitkide bu organlardan biri (doğrudan doğruya erkek gamet verecek olanı), o da ancak üreme devresinde, *erkek* diye adlandırılabilir. İki organ özdeş olduğu ve ileride kendilerinden oluşacak ürünlerde farklılık belireceği için bu adlandırma hâlâ tartışma konusudur. Eğreltiotunun ikieşeyli önçiminde, erkek kısım, sadece anteridiumlar mıdır, yoksa anteridiumları taşıyan bölge midir? «Erkek» sözcüğünü dar anlamda alırsak, damarlı bitkilerden eğreltilerin sadece anteridiumları taşıyan önçimine, heterosporlu kibritotlarının erdişi çiçeklerindeki erkeklik organına erkek organı denir; birevcikli tohumlu bitkilerin erkek çiçeğine; ikievcikli bitkilerin erkek çiçek taşıyanına da erkek diyebiliriz. Yukarıdan beri anlatılanlar çiçekli ve gövdeli bitkilerde erkekliğin nasıl giderek yaygınlaştığını yeteri kadar gösteriyor. Tallı bitkilerde ise, çok daha değişik bir durum göze çarpar.

● *Erkek organlar.* Bitkilerde erkek organların sayısı çok değişiktir. Linneaeus yaptığı sınıflandırmada, erkek organ sayısından da kısmen faydalanmıştır. Erkek organlar bir veya birçok erkek organdan meydana gelebilir. Bunlar ya tek tek veya birçoğu birarada demet şeklinde bulunur. Her erkek organ bir telcikle bir başçıktan oluşur. (Bk. BAŞÇIK.) Erkek organların hepsi aynı uzunlukta olmayabilir. Çiçekteki dizilişleri de her zaman aynı değildir. Bir, iki veya daha çok halka halinde dizili olabilecekleri gibi helezon şeklinde de dizilebilirler.

— Esk. huk. İslâm hukukunda kadına erkeğin yanında ikinci derecede bir varlık olarak bakılmaz. *Kur'an'ı Kerim,* kadın olsun erkek olsun bütün iman edenlere hitap eder ve iyi işlerinin karşılığını göreceklerini bildirir. Fakat kadının ve erkeğin yaratılışındaki farklılıklar dikkate alınarak, kadına daha az külfet yüklenmiş, erkeğin külfeti ve borçları daha fazla olduğu için, görünüşte hakları da daha fazla olmuştur. Aslında, haklar ve borçlar bütünü ile dikkate alınırsa, eşitlik bozulmuş ve erkek yararına bir durum yaratılmış olmadığı görülür.

● *Aile hukuku.* İslâm hukukunda, bugünkü türk hukukunda olduğu gibi, dar anlamda ailenin reisi kocadır. Nisa suresinin 34. ayetinde bu esas belirtilmekte, erkeklerin kadınları korunması emrolunmaktadır. Kur'anı Kerim'in ifadesine göre erkekler yaradılışta birçok bakımdan kadınlardan üstündür. Kadını geçindirmek yükü kocasına aittir. Buna karşılık da kadınların namuslu, iffetli ve itaatkâr olma borcu vardır (Nisa suresi, 34). Erkeğe, hadislerde iyice belirtildiği gibi tedip hakkı da tanınmıştır. Kadınlar da erkeklere karşı bazı haklara sahiptir (Bakara suresi, 228).

Aile hukukunda eşlerin karşılıklı görevleri açısından, kadına hemen hiç bir malî külfet yüklenmemiş, onun ev masraflarına katılması ve kocasına yardımı tamamıyle kendi isteğine ve ahlâkî duygusuna bırakılmıştır. Kadının aile alanındaki borçları, kocasının meşru isteklerini yerine getirmek ve namusunu korumaktan ibarettir. Erkek ise, kadını ve çocuklarını geçindirmek ve kadına taahhüt ettiği «mehr»i ödemek zorundadır. (Boşanma hakkı açısından kadın erkek arasındaki fark için bk. BOŞANMA, TALÂK.)

Aile hukukunda erkeğin kadından farklı ve daha imtiyazlı göründüğü diğer konulardan biri de, dört kadınla evlenme imkânına sahip oluşudur (Nisa suresi, 3). Ancak bu bir mecburiyet değil, ahlâkî ve gereğinde hukukî kayıtlarla belirlenmiş bir imkândır. Nitekim Kur'anı Kerim'de açıkça «... bunların arasında adaleti gözetemeyeceğinizden korkarsanız o zaman bir eş ile [...] yetinin» denilmektedir.

Kadın, mal ve kazancına bağımsız olarak tasarruf edebilir (Nisa suresi, 32). Bu bakımından, bazı batı devletleri hukukunda olduğu gibi, kadının malları üzerinde kocasına idare ve yararlanma yetkisi tanınmıştır.

Müslüman kadın, kitap ehli de olsa, müslüman olmayan birisi ile evlenemez. Buna karşılık, sünnî fıkhına göre erkek, (Maide suresinin 5. ayetine dayanılarak) kitap ehli bir kadın ile evlenebilir. Şiî fıkhına göre de müslüman olmayan kimse kitap ehlinden bir kadın ile ancak geçici bir nikâh yapabilir.

Miras hukukunda, Nisa suresinin 7. ayeti ile kadına da miras hakkı tanınmıştır. Ancak, erkeğin payı kadına düşenin iki katıdır (Nisa suresi, 11).

İslâmî Usul hukukunda Bakara suresinin 282. ayetine göre bir kadının şahitliği yeterli görülmez. Bu da ruhî yapısı bakımından kadını erkekten farklı sayan bir anlayıştır. Demek ki «istek açıklamaları» bakımından erkekten farklı görülmeyen kadın, şahitlik konusunda, duygularının etkisi altında kalacağı gözönünde bulundurularak, erkeğe eşit sayılmamıştır. Kamu hukukunda, şiî sünnî fıkıhlarında, kadının devlet reisi olamayacağı hâkim bir görüştür. Hz. Muhammed'in İran tahtına bir kadın hükümdar geçtiği haberini aldığı zaman bu durumu tasvip etmediği, «idarelerini kadına tevdi eden bir millet asla felâh bulmaz» buyurduğu nakledilir. (Buharî, c. 5, s. 136; c. 8, s. 97). Nisa suresinin 34. ayetinden de, yönetme hakkının (velâyet-i amme) erkeğe ait olduğu sonucu çıkarılabilir.

● *İbadet.* Kadın, erkeklerden kurulu bir cemaatte imamet (imamlık) edemez. Cuma, cenaze ve bayram namazları kadın için farz ve vacip değildir. Cihat mükellefiyeti yoktur. Bununla beraber, Hz. Muhammed zamanında ve daha sonra bazı zaman ve yerlerde, ordunun hastabakıcılık gibi hizmetlerinde kadınlardan da yararlanılmıştır.

Bugünkü hukukta, kural olarak özel hukuk ve kamu hukuku açısından kadın ve erkek arasında bir fark yoktur. (Anayasa, md. 12) [Bk. EŞİTLİK. Buna rağmen, çeşitli sebeplerle kabul edilmiş bazı farklar için bk. EHLİYET.]

Foto. Encyclopedia Americana

Kamu hukuku alanında askerlik mükellefiyetinin sadece erkekler için öngörülmüş olması da buna eklenebilir. (1111 Sayılı Askerlik kn. md. 1.) [İş hukukunda kadın işçileri özel olarak koruyan hükümler için bk. ÇALIŞTIRMA.]

— İkonogr. Tarihöncesinden beri, estetik veya büyücülükle ilgili olarak erkek tasvirleri yapılmıştır. Bu tasvirlerde erkek biçimi ya geometrik olarak basitleştirilmiş, ya ideal bir kusursuzluğa göre canlandırılmış, ya da en kesin gerçekçi bir görüşle yansıtılmıştır. Bu üç tarz yunan sanatında sırayle görülür: Girit - Mykenai döneminin geometrik vazoları, sonra VI.-IV. yy. arasında yapılan klasik atlet heykelleri (Polykleitos'in kanun'u), helenistik portreler. Gerçekte, fizik ve psikoloji bakımından gerçekçilik önce mısır sanatında ortaya çıkmış (Akhenaton başları, Louvre müzesindeki *Yaşlı adam* başı), sonra iskenderiye sanatı ile Akdeniz'de (Diadokhos paraları) ve Roma'da gelişmiştir. Erkek tasvirinde rönesans ancak Ortaçağ sonunda, mezar heykelciliğiyle başladı. Erkeği temel konu alan tablolar arasında şunlar sayılabilir: bir XV. yy. fransız, flaman ressamının yaptığı *Şarap Bardağı Tutan Adam* (Louvre), *Karanfilli Adam* (Berlin), *Mavi Takkeli Adam* (Hermannstadt), *Türbanlı Adam* (Van Eyck, Louvre), *Erkeğin Yaratılışı* (Michelangelo, Sistina kilisesi), *Nefsine Düşkün Adam* (Correggio, Louvre), *Eldivenli Adam* (Tiziano, Louvre), *Külâhlı Genç Adam* (P. Van Mol, Louvre), *Altın Miğferli Adam* (Rembrandt, Berlin), *Zırhlı Adam* (Corot, Louvre), *Deri Kemerli Adam* ve *Yaralı Adam* (Courbet, Louvre), *Çapalı Adam* (Millet), *Uyuyan Adam* (Carolus Duran, Lille), *Kılıçlı Adam* (Meissonier, Louvre), *Erkek Büstü* (Degas, Boston), *Hasır Şapkalı Adam* (Céezanne, New York), *Şapkalı Adam* (Picasso, New York).

«Büyük Adamları» canlandıran eser dizileri, XVI. yy.da (Urbino dükününki gibi stüdyolar için [Louvre]) ve XVIII. yy. da (Jean Dassier'nin madalyonları, bakan D'Angivilliers'in ısmarladığı heykeller) yapıldı. Bk. KAHRAMAN, YİĞİT.

— Teknol. *Zıvanalı birleştirme* veya *zıvanalı geçme*, çok eski çağlardan beri marangozluk, dülgerlik ve doğramacılık alanında bütün dünyada kullanılan bir birleştirme şeklidir. Erkek zıvanalar, zıvana testeresi, tepsi freze veya zıvana makinesiyle açılır. Erkek zıvananın eni, normal olarak üzerinde bulunduğu parçanın eni kadardır; kalınlığı ise, parçanın kalınlığının üçte biridir. Dişi zıvananın dış yüzüyle aynı seviyede olan erkek zıvanaya *açık zıvana*, dişi zıvana içine tamamen gömülen erkek zıvanaya da *gizli zıvana* denir. Eğer zıvananın eni, parçanın eni kadar değilse buna *ham paylı zıvana*, yalnız bir yüzü yontulmuşsa buna da *tek taraflı kertme zıvana* denir. Bazen erkek zıvana desteklerle sağlamlaştırılır. Doğramacılıkta, büyük parçaları birleştirmek için *çift zıvana* kullanılır.

◆ **Erkekçe** zf. Erkeğe yakışır şekilde, mertçe: *Bu eski dostunu erkekçe savunamadığı için garip bir utanç duyduğunu yavaş yavaş anlamıştı* (K. Tahir). [LM]

ERKEKÇİL sıf. (*erkek*'ten *erkek-çil*). Erkeğe düşkün. (M)

ERKEKLENMEK dönş.l f. (*erkek*'ten *erkek-le-n-mek*). *Mec.* Kabadayılık göstermek. (M)

ERKEKLEŞME i. (*Erkekleşmek*'ten *erkek-le-ş-me*). Erkeğe ait ikincil cinsiyet karakterlerinden bazılarını taşıyan dişi cinsteki değişiklik.

— ANSİKL. Patol. *Erkekleşme*'nin baş belirtisi âdetten kesilmedir; erkekleşen kadında ayrıca memeler körelir, kıllar çoğalır, ses kalınlaşır, bızır aşırı derecede büyür. Biyolojik bakımdan 17- ketosteroitlerde artış görülür. Bu durumlar gerek bazı yumurtalık urlarından, gerekse bazı böbreküstü bezi urlarından ileri gelebilir.

— Vet. *Erkekleşme* inekte de oldukça sık görülür. Hattâ çoğu zaman nemfomani ile karıştırılır. Bunlarda gövdenin durumu, ses ve cinsî davranışlar tıpkı boğayı andırır. Nemfoman inekler iyileştirilebilir, ama erkekleşmiş inekler düzelemez. İnekte erkekleşmenin sebebi, böbreküstü bezi kabuğunca salgılanan erkeklik hormonlarının baskın oluşundan ileri gelen bir sinir-hormon dengesizliğidir. (L)

ERKEKLEŞMEK dönşl. f. (*erkek*'ten *erkek-le-ş-mek*). Erkek özelliği kazanmak. (M)

ERKEKLİK i. (*erkek*'ten *erkek-lik*). Erkek olma hali. Erkek olanın niteliği. ‖ Erkekçe davranış, mertlik, yiğitlik: *Bu romanın sert bir güzelliği var. Şiirin Ethnos'unu şayanı hayret bir erkeklikle taşıyan ...* (Y.K. Karaosmanoğlu). ‖ Bir erkeğin fizyolojik görevini yerine getirme gücü: *Keşke sağ olsaydı onun gül yüzüne bakıp ömür geçirseydim ve erkeklikten bile nasibim olmasaydı!* (Ahmed Rasim).

— ÇEŞ. DEY. *Erkeklik (yiğitlik) elden gitti,* erkekliğe, mertliğe dokunacak bir olay karşısında kullanılır. ‖ *Erkeklik (yiğitlik) sende kalsın,* karşısındakine erkekçe davranmayı öğütleyen söz. ‖ *Erkekliğe (yiğitliğe) söz getirmemek,* mertliğe dokunacak hareketlerden kaçınmak.

— Anat. *Erkeklik organı*. Bk. KAMIŞ.

— Nüf. *Erkeklik oranı* veya *erkeklik,* belirli bir grupta, erkek sayısının kadın sayısına oranı. (Bu oran, çoğu zaman, yaş ve ya yaş grupları ile ve doğumla hesaplanır. Doğumda erkek oranı yüzde 105'tir, yani 100 kıza karşılık 105 erkek çocuk dünyaya gelir.) [M]

ERKEKSİ sıf. (*erkek*'ten *erkek-si*). Erkeğe benzeyen, erkek gibi: *Genç kızın erkeksi davranışları arkadaşlarının kendisinden uzaklaşmasına yol açıyordu.*

— Mim. *Erkeksi orantı*, erkek vücudunun orantılarından alındığı ileri sürülen dor düzeni orantıları: *Dor düzeni erkeksi, iyonya düzeni kadınsıdır.* (L)

ERKEL (Ferenc), macar müzikçisi ve bestecisi (Gyula 1810-Budapeşte 1893). 1878'de Budapeşte konservatuar'ı yönetmeni oldu. Bestelediği dokuz opera'dan *Laszlo Hunyadi* (1844), *Bank Ban* (1861), *İstvan Kiraly* (Kral İstvan) [1885] en önemlileridir. Ferenc Kölesey'in bestelediği macar millî marşına orkestra eşliğini besteledi. (L)

ERKEN zf. (esk. türk. *ir* veya *er* ve *iken*'den *ir-iken* > *erken*). Alışılandan, beklenenden daha önceki bir gün veya saatte: *Akşam yemeğini erken yediler* (K. Tahir). *Bu sene yaz erken gelecek diyorlar* (R. N. Güntekin). *Erken yatmak. Erken kalkmak.* (*Zt.* GEÇ.)

ERKEK

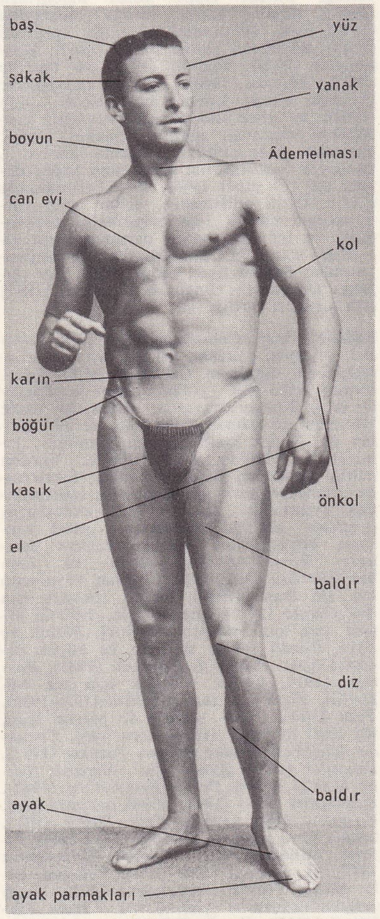

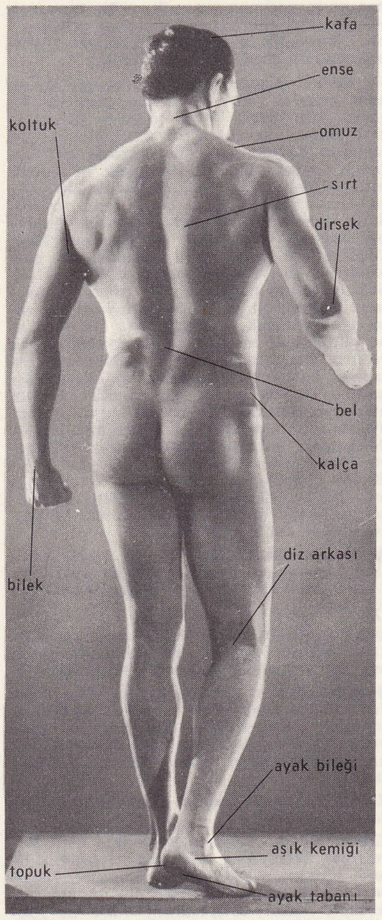

Foto. Arax, Gullers-Rapho, M. Serailler-Rapho, X.P.J. Corson-Rapho, R. Viollet, J. Malauris, Adep, S. Waagenaar-Rapho, R. Merle-Rapho, Pepper-Atlas-Photo, Collect. Barbier (*LAROUSSE*)

düğünçiçeğinde (sayısı belirsiz)

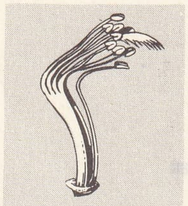
bezelyede (iki küme)

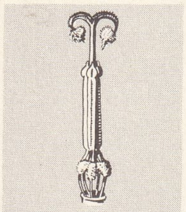
phyllanthus'ta (başçıklar bitişik)

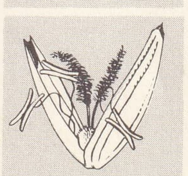
buğdayda

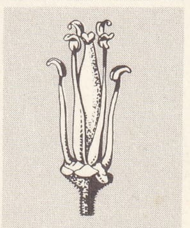
lahanada (boylar farklı 4'lü-2'li)

erkek organlar (bot.)

◆ Sıf. [Zaman bakımından] ilerlememiş: *Ya eve gider yatarlar, yahut vakit erkense [...] bir sinemanın ön sıralarına geçip otururlardı* (S.F. Abasıyanık). *Sabahın erken saatlerinde duvar gazetelerinin önüne koşuyorduk* (Ş.S. Aydemir).

— Kadın doğum. *Erken doğmuş*, vaktinden önce, yaşıyabilir halde doğmuş olan. ‖ Gebeliğin altıncı ile sekizinci ayları arasında doğmuş çocuk. Bk. ANSİKL.

— Patol. *Erken bunama*. Bk. ŞİZOFRENİ.

— Teknol. *Erken ateşleme*, patlamalı bir motorda yakıtın vaktinden önce yanması. (Ateşleme, hava-yakıt karışımının sıcak bir noktaya, meselâ buji veya silindir çeperlerindeki kızışmış tortulara değmesinden ileri gelir. Erken ateşleme kötü bir verim sağlar ve motorun vaktinden önce yıpranmasına yolaçar.)

— Zır. *Erken yetiştirme*, bir bitkinin gelişmesinde devre sürelerini kısaltmayı öngören usul. (Bu işlemden geçen kış buğdaylarını baharda ekerek başak ve tane alınabilir.)

— Zootekn. *Erken gelişme*, bir hayvanın, yetiştirildiği amaç bakımından, kendi türünün veya ırkının karakteristik verimini erken yaşta sağlama yeteneği. (Bir hayvanın et, süt veya döl verimi için erken gelişmesi, evcil hayvanların seçilip ayıklanması bakımından çok önemli bir karakterdir.)

— ANSİKL. Kadın doğum. Gebeliğin ayına göre, normal ağırlıkta doğan çocuklar ile zayıf, cılız olarak *erken doğmuş* çocukları ayırt etmek gerekir. Normal ağırlıkta olanlarda doğum, annenin uğradığı bir kazadan (meselâ düşme) ileri gelir ve çocuk aynı çağdaki dölütle aynı ağırlıktadır. Cılız olarak erken doğan çocuklarda, ya dölütün kendisinin veya zarlarının bir hastalığı doğuma sebep olur; doğan çocuk daha küçüktür ve çeşitli şekil bozuklukları gösterebilir: kuvvetsizdir, güçsüzdür, zayıftır. Sağlam olsun, güçsüz olsun, erken doğmuşların bakımı birçok sorun ortaya atar: sabit ısıda tutmak, oksijenlemek, sık sık anne sütü veya insan sütü ile beslemek, su ve tuz dengesini korumak, gelebilecek intanları önlemek ve çocukta belirecek hastalıkları tedavi etmek gibi. Bugün normal olarak kullanılmakta olan metotlar, altıncı aydan sonra ve 800 gr ağırlığında erken doğmuşları normal yaşantı evresine sokmaya yeter. Daha ağır vakalar bile tedavi edilerek çocuklar kurtarılmıştır. Erken doğmuş çocuk, yaşının normal ağırlığına ulaşır ve üç ayı doldurabilirse normal bir çocuk olarak kabul edilebilir.

◆ **Erkence** zf. Oldukça erken: *Biz de kalktık, erkence eve geldik* (Ahmed Rasim). *Geçen salı günü erkence sokağa çıktım* (F. R. Atay).

◆ **Erkenci** sıf. Erken davranan, erken kalkan: *Sabahı şerifler hayrolsun hocanım, sen yine erkencisin bugün* (R. N. Güntekin).

◆ **Erkenden** zf. Erken vakitte, geç olmadan: *Ertesi günü evine uğradım. Erkenden seyahate çıktığını söylediler* (A. H. Tanpınar). *Ben bu akşam Sinekli Bakkalda kalır, yarın erkenden gelirim* (H. E. Adıvar). [ML]

ERKETE i. (yun. *erkhete*, geliyor'dan). *Argo.* Gözcü. (M)

ERKİLET, İç Anadolu bölgesinin Orta Kızılırmak bölümünde (Kayseri ili merkez ilçesi) bucak; 14 263 nüf. 13 köy. — *Bucak merkezi*, 3 223 nüf. Kayseri'nin 13 km kuzeyinde deniz seviyesinden 1 250 m yükseklikte kurulmuştur. Kayseri - Yozgat kara yolu kasabanın yanından geçer. (M)

ERKİLET (Hüseyin Hüsnü), türk generali (1883-1958). Harp okulundan piyade teğmeni (1904) ve Harp akademisinden kurmay yüzbaşı olarak (1907) mezun oldu. Balkan savaşına, Birinci Dünya savaşına ve Kurtuluş savaşına katılarak kıta ve karargâh hizmetlerinde bulundu. Bir süre sonra yarbaylığa yükselerek 1917-1918 arasında Yıldırım Ordular grubu ikinci başkanlığını yaptı ve daha sonra harp tarihi şubesinde çalıştı. Kurtuluş savaşında İkinci ordu kurmay başkanlığı ve 16. Tümen kumandanlığı yaptı. Savaş sonunda da Genelkurmay Eğitim dairesi başkanlığında, tümen kumandanlığında bulundu. Tümgeneralliğe yükselerek İzmir Müstahkem mevki kumandanlığı görevine tayin edildi, 1930'da emekliye ayrıldı. Filistin savaşlarını anlatan *Yıldırım* adlı kitabından başka *Seferî Karargâhlarda Hidemat-ı Erkân-ı Harbiye* (1918); *Erkân-ı Harbiye Meslek, Vazaif ve Teşkilâtı* (1921); *Dağda Harp Hareketleri Hakkında Bir Tetkik Tercümesi* (1922) adlı eserleri vardır. (M)

ERKİN sıf. (*erk*'ten). Her şartta istediği gibi davranan, serbest.

— Fels. *Erkin inceleme*, dinin ileri sürdüğü inançları eleştirmek serbestisi. (ML)

ERKİN (Feridun Cemal), türk hariciyecisi ve devlet adamı (İstanbul 1889). Galatasaray lisesini (1920), Paris Hukuk fakültesini (1925) bitirdi. Hariciyeciliğe Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk Heyeti murahhasasında başkâtip olarak başladı (1925); Londra'daki Türkiye büyükelçiliğine başkâtip olarak tayin edildi (1928), siyasî müşavirlik mümeyyizi oldu (1929); Berlin'deki Türkiye büyükelçiliğine ortaelçi olarak gönderildi (1934); başkonsolos olarak Beyrut'ta bulundu (1935); Dışişleri Bakanlığı İktisat ve Ticaret dairesi şefliğine getirildi (1937); Berlin başkonsolosu oldu (1938); Dışişleri Bakanlığı Birinci Daire genel müdürlüğü (1939), umumî kâtip birinci muavinliği (1942) yaptı ve umumî kâtipliğe getirildi (1945). Büyükelçi olarak Roma (1947), Washington (1948), Madrid (1955) ve Paris'te (1957) bulundu, 1960'ta yüksek müşavirliğe getirildi; tekrar Londra büyükelçisi oldu (1962); bu görevinin devamı sırasında parlamento dışından dışişleri bakanı olarak kabineye girdi (1962). Bakanlık görevi 3. koalisyon hükûmetinin düşmesine kadar devam etti (29 şubat 1965). 1965 Seçimlerinde C.H.P. Ordu milletvekili seçildi; aynı parti safında girdiği 1969 seçimlerini kazanamadı ve bir süre sonra partiden istifa etti, daha sonra da Cumhurbaşkanlığı kontenjanından Senato üyesi oldu (1970). *Les Affaires Dardanelle* (Boğazlar Meselesi) [1967] adlı bir eseri vardır. (M)

ERKİN (Ulvi Cemal), çağdaş türk bestecisi, piyanist, orkestra yöneticisi, folklor araştırıcısı, öğretmen (İstanbul 1906). Öğrenimini 1925-1930 yılları arasında Paris'te önce Konservatuvarda, sonra da École Normale de Musique'de Jean ve N. Gallon ile Nadia Boulanger'nin yanında tamamladı. 1930'da yurda döndü. Yurdun müzik meseleleri üstünde çalıştı. Eserlerinde geleneksel türk sanat ve halk müsikisinden yararlandı. Modern batı metotlarını uyguladı. Mahallî renkleri en güzel yansıtan bestecilerden biridir. Başlıca eserleri: *Ninni, Emprovizasyon ve Zeybek Türküsü* (1929-1932), keman ve piyano için *İki Dans* (1930), büyük orkestra için *Beş Damla* (1931) [piyano için, 1950'de ayrıca bale için orkestralanmıştır], *Bülbül* ve *Ayın Dördü* (1932, soprano ve küçük orkestra için), *Piyano Konçertosu* (1932), *Bayram* (1914, büyük orkestra için tek bölümlü), *Yaylı Çalgılar Dörtlüsü* (1935-1938), *Yedi Türkü* (1936, bariton ve piyano için), *İki Sesli Türküler* (1936, koro için), *Çocuklar için Yedi Kolay Piyano Parçası* (1937), *Duyuşlar* (1937, piyano için), *Karagöz Sahne Müziği* (1940), *Piyano Konçertosu* (1942), *Köçekçeler Süiti* (1943, büyük orkestra için), *Piyanolu Beşli* (1943), *Yedi Türkü* (1945, karma koro için), *I. Senfoni* (1944-1946), *Piyano Sonatı* (1946), *Keman Konçertosu* 1947), *II. Senfoni* (1948-1951). *Keloğlan* bale müziği (1950), *Senfonietta* (1951, yaylı çalgılar orkestrası için), *Çoksesli Halk Türküleri* (1963), *İki Prelüd* (piyano için) v.b. Halen Devlet konservatuvarında bestecilik öğretmenidir. (M)

ERKİNCİ i. ve sıf. (*erkin*'den *erkin-ci*). *Yeni.* Erkincilikten yana olan, liberal. (M)

ERKİNCİLİK i. (*erkin*'den *erkin-ci-lik*). Bk. LİBERALİZM.

ERKİNLİK i. (*erkin*'den *erkin-lik*). Erkin olma hali, serbestlik. (M)

ERKİNOALD (öl. 657), 640'ta Neustria'da ve 656'da Austrasia'da saray nazırı; yerine Ebroïn geçti. (L)

ERKKO (Juhani Heikki), fin şairi (Orimattila 1849-Helsinki 1906). Fin dilinde idiller ve lirik şiirler yazdı. Ayrıca düzyazıyle yazdığı «*Ulusal Gelenekler*» adlı derlemesi, bir de *Tietaje* (Falcı) adlı, konusu kutsal kitaptan alınmış bir dramı vardır. (L)

Erklice mezarı, Kırklareli'nin Erklice (Iraklitsa) koyunun yakınında kubbeli mezar. Mezar binası bir koridor ve yuvarlak bir odadan meydana gelmiş ve büyük yerli kalker taşlarından yapılmıştır. Koridordan doğrudan doğruya yuvarlak odaya girilir. Bu odanın üzeri yukarıya doğru darlaşan bir kubbe ile örtülüdür. Kubbenin yüksekliği 3,45 m'dir. Taş levhalar birbiri üzerinden taşırılarak konulmuş ve aynı zamanda dekoratif bir motif elde edilmiştir. Mezar içinde taş yatak vardı. Mezara bir erkek gömülmüş ve ölü hediyeleri de koridora konmuştur. Bütün bunlar mezarın M.Ö. IV. yy. ın ilk yarısında yapıldığını gösterir. Bugün mezar anıtı tamamıyle ortadan kalkmıştır. (M)

ERKSAN (Metin), türk filim yöneticisi (Çanakkale 1929). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi bölümünü bitirdi (1952). *Dünya* gazetesinde filim tenkitleri yayımladı. *Âşık Veysel'in Hayatı* adlı filimle yönetmenliğe başladı (1952). *Büyük Menderes Vâdisi* (*Nehir ve Uygarlık*) adlı belge filmini çevirdi (1959). *Susuz Yaz* adlı filmiyle Milletlerarası Berlin Filim şenliğinde «Altın ayı» büyük ödülünü kazandı (1964). Eserlerinde gerçekçi anlayışla toplum meselelerini işler. Başlıca filimleri: *Dokuz Dağın Efesi* (1958), *Gecelerin Ötesi* (1960), *Mahalle Arkadaşları* (1961), *Yılanların Öcü* (1962), *Acı Hayat* (1963), *Suçlular Aramızda* (1964), *Sevmek Zamanı* (1966), *Kuyu* (1968). [M]

ERLACH (VON), adını Biel gölü yakınındaki Erlach veya Cerlier şehrinden alan isviçreli aile. Başlıca üyeleri şunlardır: RUDOLF (öl. 1360), Laupen'de, bernlilerin başında ve güneylilerin yardımıyle, Habsburg'lara sadık soylulara karşı parlak bir zafer kazandı (1339); — RUDOLF (öl. 1507), imparator taraftarlarının yenildiği Dornach'ta bernlilere kumanda etti (1499) ve üç defa Bern'in başyargıcı oldu; — JOHANN (1474-öl. 1539), Rudolf'un oğlu, papa Julius II ve Venedik nezdinde elçilik yaptı, 1529 ve 1531'de, Kappel savaşları süresince, bir orduya kumanda etti; — JOHANN LUDWİG (Bern 1595-Brieisach 1560), çeşitli alman devletlerinin, İsveç'in ve Saksonya-Weimar dükü Bernard'ın emrinde askerlik yaptı. Breisach valisi oldu. Dükün ölümünden sonra Otuzyıl savaşında Fransa'ya hizmet etti ve Lens savaşında başarı kazandı (1648), 1650'de, yurtaşlığa alındıktan sonra, Fransa mareşalliğine yükseldi. Fronde sırasında birlikleri Thiérache'i kırıp geçirdi. Hatıralar'ı 1784'te yayımlandı; — HIERONYMUS (Bern 1667-ay. y. 1748), Fransa'ya, sonra Avusturya'ya hizmet etti ve general oldu. — KARL LUDWİG (Bern 1746-ay. y. 1798), Hieronymus'un torunun oğlu; Fransa'nın emrinde çalıştı ve tümgeneral oldu. Fransa'nın İsviçreyi istilâsı sırasında Bern meclisinin kararsızlıklarını yenmek zorunda kaldı, Fraubrunnen'de yenildi ve kendi askerleri tarafından öldürüldü; — LUDWİG RUDOLF (Bern 1747-ay.y. 1810), 1802'de Fransa'ya karşı yapılan ayaklanmanın ele başılarından biri oldu. Katerina II'ye armağan ettiği *Code du Bonheur* (Mutluluk Yasası) adlı bir eser yayımladı (1788). [L]

ERLANDER (Tage Fritiof), isveçli siyaset adamı (Karlstad 1901). Sosyal demokrat milletvekili (1933-1934), ekim 1946'dan bu yana başbakan. Marksist olmayan sosyalist bir kuramcıdır. Önce «güvenliğin sağlandığı», sonra da herkesin kendi dileğince yaşayabileceği bir toplumun meydana getirilmesini ister. Bununla birlikte 1964'ten bu yana partisinin (Sosyal Demokrat parti) gittikçe gerilemekte olduğunu 18 eylül 1966'da yapılan belediye seçimlerinde uğradığı başarısızlıkla açıkça ortaya çıktı. O zaman Meclisin feshini isteyen Erlander'e kendi partisinin yöneticileri karşı çıktı. (L)

ERLANGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Regnitz kıyısında, Ludwigskanal yakınında, Nürnberg'in kuzeyinde; 83 000 nüf. Üniversite. XVIII. yy. dan kalma belediye binası ve şato. Hekimlikte kullanılan elektrikli malzemeler sanayii. Dokuma, ayakkabı, eldiven, fırça, boya imalâthaneleri. Çalgı yapımı. Biracılık.

— Tar. Adına ilk olarak IX. yy. başına

Metin ERKSAN «Susuz Yaz» adlı filminden bir sahne

doğu rastlanan Erlangen, önce Würzburg, sonra Bamberg (1017) piskoposluğuna bağlıydı, 1361'de Bohemya kralına satıldı, 1398'de hür şehir oldu. XV. yy. ın ilk yarısında Hohenzollern'lerin eline geçen şehir, protestan fransız göçmenlerinin kurdukları boyalı kumaş imalâthaneleriyle zenginleşti; 1368'de Bavyera tarafından ilhak edildi. Üniversitesi 1743'ten kalmadır. (L)

ERLANGER (baron Rodolphe D'), fransız müzikologu (1872-Sidibu-Said, Tunus 1925). Arap müziğine ait metinler üzerinde çalışmalar yaptı, arap dili bilginlerinin ve uzmanların yararlanacağı açıklamalı birçok çeviri bıraktı. 5 Cildi ölümünden sonra yayımlanan 6 ciltlik *la Musique Arabe* (Arap Müziği) [1930-1959] adlı eseriyle ün yaptı. Erlanger Türk musikisi namına ne varsa Arap'lığa mal ettiği bu eserinde çok büyük hatalara da düşmüştür. (LM)

ERLANGER (Camille), fransız bestecisi (Paris 1863-ay. y. 1919). 1888'de Roma yarışması büyük ödülünü kazandı. 1892-1915 Arası 57 melodi besteledi; ayrıca aralarında *Polonyalı Yahudi* (1900) ve *Afrodit*'in (1905) bulunduğu 12 opera yazdı. (L)

ERLANGER (Joseph), amerikalı bilgin (San Francisco 1874-St. Louis 1965), önce Johns Hopkins, sonra Madison, Washington ve Saint Louis üniversitelerinde fizyoloji profesörü; Herbert Spencer Gasser ile birlikte sinir liflerinin faaliyetinde görülen ayırımlar üzerindeki çalışmalarıyla 1944 Nobel ödülünü kazandı. (L)

ER LANNİC, Morbihan körfezinde adacık. Çift kromleklidir. Dış halka blokları, tarih çağında denizin hafifçe yükselmesi sonucu su altında kaldı. (L)

ERLEBACH (Philipp Heinrich), alman bestecisi (Esens, Ostfriesland 1657-Rudolstadt 1714). 1683'ten itibaren Rudolstadt sarayında görev aldı. 1697'de saray kilisesine müzik yönetmeni olarak tayin edildi ve ölünceye kadar bu görevinde kaldı. Eserlerinin çoğu dinî ses müziği, birkaçı da çalgılar için yapılmış bestelerdir. Motet'leri ve ses için yazdıkları, çağdaş alman bestecilerinin eserleri kadar değerlidir. Erlebach üstünlüğünü özellikle dinî şarkı ve lied'lerde ortaya koydu. *Harmonische Freude Musikalischer Freunde* (Müzikseverlerin Armoni Sevinci) [I. cilt 1697, II. cilt 1710] adlı derlemesinde sürekli bas üstüne kurulmuş basit şarkı, bir kantat hattâ bir opera şarkısına yakın bir biçimde bestelenmiştir. (L)

ERLİK HAN. Türk. mit. Altay dininde bir tanrı ve Kara Han'ın oğlu. İnanca göre yerin altında yaşar. Beş oğlu, iki kızı, damı demirden, ocağı balçıktan yapılmış bir sarayı vardır. Bütün kötü ruhlar onun idaresindedir. Oturduğu yeraltı âlemi dokuz tabakaya ayrılmıştır. Bu tabakaların her birinde fena ruhları temsil eden birer tanrı vardır ki, onlar da Erlik Han'ın idaresindedir. İnsanlar, Erlik Han'ın gazabından korkarlar. Korunmak için kurbanlar keserler. En makbul kurban koyu renkli attır. (M)

ERLİNG SKJALGSSON X. yy. Viking şefi. Kız kardeşiyle evlendiği Olav I Tryggvasov'un etkisiyle hıristiyan oldu. Erling ve en ünlü kişisi Norveç kralı Olav Kyrre olan bu sülâle bir yüzyıldan fazla bu ülkenin batı kesimini yönettiler. (L)

Erlkönig, Goethe'nin baladı (1782); şair, eserini, daha önce Herder tarafından almancaya çevrilen bir danimarka şiirinden esinlenerek yazdı. Danimarka şiirindeki, Elfenkönig'i «Erlkönig» şekline soktu. Balad'ın bestesi Schubert tarafından yapılmıştır. (L)

ERMAN (Georg Adolph), alman fizikçisi ve gezgini (Berlin 1806-ay. y. 1877). Paul Erman'ın oğlu. 1839'da Berlin üniversitesinde profesör. Jeofizik ve özellikle yer çekimi konuları üzerinde çalıştı. Buna ait temel bilgileri, 1828-1830 yılları arasında yaptığı bir dünya gezisi sırasında topladı. Bu gözlemler sayesinde Gauss, Yer'in magnetik alan teorisini kurmak imkânını buldu. (L)

ERMAN (Georg Adolf), alman bilgini, eski mısır medeniyeti uzmanı (Berlin 1854-ay. y. 1937). Georg Adolf Erman'ın oğlu. Birçok çalışması eski mısır felsefesi, edebiyatı ve medeniyeti ile ilgilidir. Başka ülkelerden birçok eski mısır medeniyeti uzmanının işbirliğiyle *Wörterbuch der Ägytischen Sprache* (Mısır Dili Sözlüğü) adlı bir mısır dili ve almanca sözlüğünün malzemesini topladı. (L)

ERMAN (Paul), alman fizikçisi (Berlin 1764-ay. y. 1851). Önce Berlin'deki fransız kolejinde, sonra askerî okulda öğretmenlik yaptı, üniversite kurulunca orada profesör oldu. Yayınları özellikle magnetizma ve elektrikle ilgilidir. 1802'de elektroskop yardımıyle pillerden elde edilen elektrik miktarını ölçtü, böylece statik elektrik yükleri ve akımlarla taşınan elektrik yüklerinin eşitliğini gösterdi. (L)

ERMAN (Verda), türk piyanisti (İstanbul 1944). İstanbul'da Rana Erksan ve Ferdi Statzer'in, Paris'te Descave, L. Levy ve Long'un öğrencisi oldu. 1959'da Paris konservatuvarını birincilikle bitirdi. M. Long akademisinden de mezun olan sanatçı, 1963 Long-Thibaud yarışmasında Paris ödülünü, Montreal yarışmasında 2. ödülü kazandı. Milletlerarası sanat hayatını başarıyle sürdürmektedir. (M)

ERMEK geçz. f. (esk. türk. *irmek*'ten). Kavuşmak, erişmek: *Doğru yola girdiler. İsteklerine erdiler* (A. H. Müftüoğlu). ‖ Olgunlaşmak, yetişkin hale gelmek: *Burada ermiş, yetişmiş bir hanımla karşılaşacağımı umuyordum* (R. N. Güntekin). ‖ [Kendini tanrı yoluna adayanlar için] Belli bir mertebeye ulaşmak: *O günden sonra Lokman Dedenin nasıl olduğunu ve nasıl erdiğini herkes görmüş* (N. Araz).

— ÇEŞ. DEY. *Erdiğine erer, eremediğine taş atar,* «elinin ulaşamadığı yerlerdekilere bile sataşır» anlamında kullanılır. ‖ *Akıl ermemek.* Bk. AKIL. (M)

ERMELAND, Doğu Prusya'da il, bugün Polonya (Warmia) ile S.S.C.B. (Kaliningrad bölgesi) arasında bölüşülmüştür. (L)

ERMELE i. (ar. k.). *Esk.* Dul kadın. (Genellikle çoğul hali *erâmil* kullanılır.) [M]

ERMELO, Hollanda'da (Gelderland) komün; 35 400 nüf. Kimya sanayii. Ağır metalürji ve makine yapımı. Besin sanayii. (L)

ERMENEK, Akdeniz bölgesinde (Konya ili) ilçe merkezi kasaba. 8 017 nüf. Konya-Mut-Silifke yolundan, Mut'un 2 km kuzeyinde batıya ayrılan 85 km.lik bir yol Ermenek'e varır. Ayrıca kasabayı Hadım'a, Anamur'a, Gülnar'a ve Karaman'a bağlayan ikinci derece yollar da vardır. 1 230 m yüksl. Ermenek'in Eskiçağdaki adı *Germanikopolis* idi. Daha sonraları *Germanik* ve *Ermenak* adlarını aldı.

— *Ermenek ilçesi*'nin (2 219 km²; 47 057 nüf.) Merkez bucağından başka Göktepe, Kazancı ve Tepebaşı adlı bucakları ve 47 köyü vardır. (M)

Ermenek Ulucamii, Karamanoğullarından Mehmed Bey tarafından yaptırıldı (1302). Dar ve uzun dikdörtgen biçimindeki plan düzenlemesi oldukça değişiktir. Camiye batı yüzündeki revaklı son cemaat yerinden girilir. Yapının içi kıble duvarına paralel iki sıra altışar sütunu birbirine bağlayan sıra kemerler ile üç sahına bölünmüştür; mihrap bu sahınlara paralel olan uzun duvarın ortasına yerleştirilmiştir. Dört köşe ağaçlardan yapılan tavan kirişlemesi Karamanoğullarının sadelik anlayışını belirtir. Kuzey sahın üzerindeki galerinin dışa taşan cumbaları düzenli dış görünüşünü bozmaktadır. (M)

ERMENGARDE, Provence kraliçesi (856'ya doğr.-Plaisance 890'a doğr.). İmparator Louis II'nin kızı. 877'de Lombardia dükü Boson ile evlendi, Louis III ve Carloman'ın zararına, Provence'da bir krallık kurması için kocasını zorladı (879). İki yıl süresince Vienne'i (Dauphiné) savundu (880-882), sonra da Boson'un kardeşi Burgonya dükü Richard'a bırakmak zorunda kaldı. Boson'un ölümünden sonra Provence'ı kendi yönetti (887), oğlu Louis III Kör'ün krallığını kabul ettirdi ve genç prensin erginlik çağına gelinceye kadar naiplik yaptı. Plaisance'ta, San Sisto manastırı rahibesi olarak öldü. (L)

ERMENİ i. ve sıf. Ermeni soyu ile ilgili veya bu soydan gelen kimse. ‖ Ermeni kilisesine bağlı olan kimse.

— DEY. *Ermeni gelini gibi* (*kırıtmak*), ağır hareket eden kimselere alay yollu söylenir.

— Tar. *Ermeni komitacısı,* hayalî bir Ermenistan devletini kurmak için çeşitli faaliyetlerde bulunan ermeni tethişçilerine verilen ad. (M)

ERMENİCE i. Leng. Hint-avrupa dil öbeğine bağlı dil. Mezopotamya, Karadeniz ve Kafkasya vâdileri arasında konuşulur; başlıca lehçesi. Ermenistan Federatif Sovyet Sosyalist cumhuriyetinde ve Gürcistan'da konuşulan Ermenicedir.

— ANSİKL. *Ermenice,* hint-avrupa dil ailesinde bağımsız bir dal meydana getirir. M. S. V. yy. da, Aziz Mesrop'un 36 harflik özel alfabesi sayesinde Ermenice kanıtlandı; bu harfler, yunan alfabesi sırasına göre, ama birçok yeni harf eklenerek sınıflandırıldı ve oldukça karmaşık fonetik kurallara kusursuz olarak uyarlandı. O tarihten bu yana Taron lehçesinden doğduğu tahmin edilen bir edebiyat kesin gramer kuralları birliğine kavuşmuş bir dil ortaya koyar. Ancak Aşağı Ortaçağda yazılı belgelerde lehçelerin ortaya çıktığı görülür. Bugün bu lehçelerin sayısı çoktur ve iki öbekte toplanır: doğu ve batı öbekleri. Bu öbeklerden her biri bir edebiyat diline sahiptir. Klasik dilin fonetiği, 28 ünsüz, 7 ünlü, 2 yarı-ünlü, diftong-

Ulvi Cemal ERKİN

ERLANDER

ERLANGEN Siemens-Schuckert fabrikaları

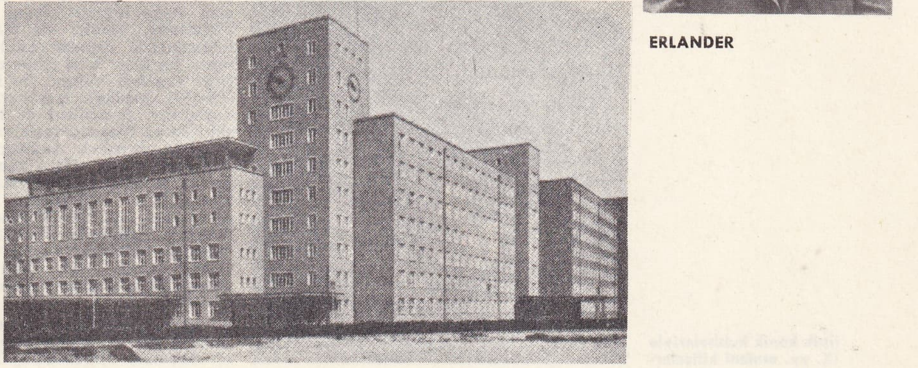

Foto. MEYDAN; Camera-Press (LAROUSSE)

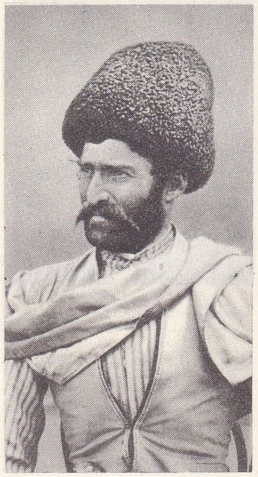

ermeni tipi

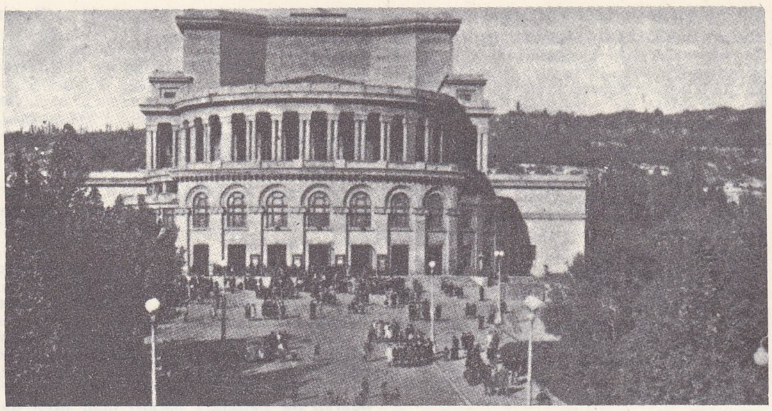

ERIVAN, bale ve opera binası

lar ve bir triftongdan meydana gelir. Heceler, açık veya kapalı olabilir. Yarı kapantılıların (*ts, dj* v.b.) ve akıcıların (biri dudaksı olan iki *l* ile iki *r*) bölünmeleri bir Kafkasya alt tabaka diline maledilir. Bu fonetik, tarih boyunca çok az değişikliğe uğradı. Dudaksı *l*'nin titreşimli boğazsı sürtüşmeli *gh*'ye dönüşmesi ve bazı durumlarda *y* foneminin bozulması önemli değişmelerdir. Bundan başka, Batı Ermenicesinde, Aşağı Ortaçağdan kalma ilk metinlerden itibaren kapantılı ve yarı kapantılı dizilerde, klasik Ermenicedeki titreşimsizler titreşimli, titreşimliler de titreşimsiz telaffuz edilmeğe başlandı; ama bu durum sürtüşmelileri etkilemedi. XII. yy.da alfabe iki yeni harfle tamamlandı: *au*'dan gelen *o*'yu belirtmek için bir *ô* ve yabancı kelimelerin yazılabilmesi için bir *f*. Klasik dilde, son ünlü üzerindeki kuvvetli vurgu zayıfladı. Klasik dilin grameri hint-avrupa dili grameridir. İsim çekiminde yedi hal vardır: nominatif, akkuzatif, genitif, datif, lokatif, ablatif ve âletten yararlanıldığını belirten hal (bu, şahıs zamirlerinin çekiminde özellikle kendini gösterir). Bununla birlikte gramer cinsliğinin hiç izine rastlanmaz. Sıfat, genellikle isimle ilişki kurar. İşaret sıfatlarının zayıf biçimleri tanım edatlarını (bunlardan biri belirli tanım edatı görevi yapar) verdi; bu tanım edatları, hal bildiren eklerden sonra isme yapışır. Fiillerin kip ve zamanları hemen hemen Fransızcadakilerle birdir. Edilgen çatı, morfoloji yönünden kötü nitelenmiştir; ama buna ek olarak geçişliler için *yaptırıcı* bir çatı vardı (güldürmek). Fiiller zayıf (çoğunluktadır) ve kuvvetli olarak ikiye ayrılır: fiillerin başlıca özelliği, bunların *perfectum*'da gövde işaretinden yoksun olmasıdır. Zayıf veya kuvvetli *başlatıcı* fiiller çoğunluktadır. Etken perfectumun üçüncü tekil şahsı çekim eki almaz. Olumsuz emir kipi yasaklayıcı *mi*'yi takip eder. Sözdizimi latinceye çok yakındır; ama kelime sırası hemen hemen Fransızcadakiyle aynıdır. Tarihi boyunca gramer, türk dilininkine yakın bir sisteme doğru evrim geçirdi. İsim çekimi çok canlıdır; çoğul, bir sonekle yapılır ve aynı tekili gibi çekilir. Sıfat değişmez. Fiilde edilgen çatının özelliği kökle ekler arasına özel bir sonekin sıkıştırılmasıdır; edilgen çatı, etken çatıya tamamen paraleldir. Fiilin isim biçimlerinin kullanılışı yan cümlecik, zaman, oturulan yer ve neden belirten cümleciklerin kullanımını hissedilecek ölçüde kısıtladı. Kelime sırası hemen hemen Fransızcanınkinin tersi oldu. Kelime hazinesi (Hint-Avrupa kökenli olanların incelenmesi zordur) zengin sayılabilir; olağanüstü bileşim ve türeme imkânları kelime hazinesinin hızla zenginleşmesini sağlar; o kadar ki Ermenicede her şeyin (nesne veya soyut kavram) özel bir ismi vardır. (L)

tipik konik kubbeleriyle IX. yy. ermeni kiliseleri

ERMENİLER, nordik ve alpin ırkları karışımı bir halk topluluğuna Perslerin verdiği ad. Ermeniler kendilerine *Hayik*, yaşadıkları bölgeye de *Hayastan* derler. Bu bölge Anadolu'dan İran yaylasına geçişi meydana getirir.

● *Tarih*. Bu bölgenin bilinen en eski sakinleri Urartulardır. Ancak bir çeşit kafkas dili konuşan bu halkla, bölgeye M.Ö. VII. yy. da gelen ve dilleri hint-avrupa ailesinden olan Ermeniler arasında herhangi bir ilişki kurulamamıştır.

Ermeni adına, eski yunan kaynaklarında, M.Ö. VI. yy. sonlarından itibaren rastlanır. Bu sıralarda Kafkaslardan Kimmerlerle; kısmen de batıdan, Balkanları ve Küçük Asya'yı geçerek, Friglerle birlikte gelip yerleştikleri sanılır. Dilleri yunan ve iran dilleri arasında bir özellik gösteren Ermenilerin soylarına ait bu tahmin, üzerinde en çok durulan ve kabul edilen görüştür. Ermenileri, Kitabı Mukaddes'teki bilgilere göre Sincan'dan gelmiş olan Yafes soyundan kral Hayk'a bağlayanlar vardır. Bu söylentiye göre Hayk, Ermenilerin ilk kralı idi. Ermeni tarihçilerinin Hayk ve halkının Milâttan 2 200 yıl önce bu bölgeye geldikleri konusundaki iddiaları tutarsızdır. Hint-avrupalı Ermenilerin Hayk'ın yönetiminde bölgeye gelişlerinin, M. Ö. VII. ve VI. yy.'lara rastladığı kabul edilebilir. Ancak Urartu devletinin yıkılışından sonra bölgeyi ellerine geçiren Ermeniler, dillerini yerli halka benimsetmeğe çalıştılar.

Ermenilerin yaşadıkları bölgeyi de içine alan Asur imparatorluğu, M.Ö. VII. yy. sonlarında, Medler ile Kaldelilerin ortak saldırılarıyle ortadan kaldırıldı. Bundan sonra kurulan Med imparatorluğu Ermenilerin yaşadığı bölgeyi de içine aldı (M.Ö. 590-559). Medlerle İranlıları birleştiren kral Keyhüsrev, Ermenileri de hâkimiyeti altına aldı; sonra Mezopotamya ve Küçük Asya'yı da eline geçirerek Akamanış Pers imparatorluğunu kurdu. Dara zamanında en ileri devrini yaşayan bu imparatorluk, sınırlarını Türkistan ve Hindistan'a kadar genişletti. Ermenistan adı ilk defa bu dönemde ünlü Behistun yazıtında Dara'nın Ermenistan'ı fethettiği anlatılırken geçer (M.Ö. 521). Bu yazıtta krallar kralı Dara'nın Ermenilerle yaptığı Zura, Tigra ve Uyama savaşları anlatılır.

Bu savaşlar sonunda Ermenistan bölgesi, Dara I idaresinde Boğazlardan (Karadeniz ve Akdeniz) Hindistan'a, Mısır'dan Kafkasya'ya kadar uzanan Pers imparatorluğu içine katılmıştır; ikiyüzyıl boyunca Akamanışların Pers imparatorluğuna bağlı kalan Ermeniler, imparatorluk ordusunda çeşitli görevlerde bulundular. Büyük İskender, Dara'nın Akamanışlar imparatorluğunu devirerek Küçük Asya'yı ele geçirdikten sonra (M.Ö. 334) Ermenistan'ı da bir vilâyet haline getirdi; buraya aslen iranlı olan ve kendisine Sarduye kalesini teslim eden Mithrines'i satrap tayin etti. M. Ö. 322'de satraplık ermeni sülâlesinin eline geçti. Ermeni veya iran menşeli bir satrap ailesinden türemiş olabileceği kabul edilen bu sülâlenin kurucusu Orontes I'dir (Hrant veya Ervand). Orontes I'den sonra Artavazd ve Orontes II kral oldular.

M. Ö. 215 - 190 yılları arasında Ermeniler Selefkilerin idaresine girdi. Antiokhos II zaptettiği Ermenistan'ı Büyük Ermenistan (Fırat'ın doğusundaki asıl Ermenistan) ve Küçük Ermenistan (Fırat'ın batısındaki bölge) olmak üzere iki kısma ayırdı ve her birine satrap veya stratej (stradigos) denen iki vali tayin etti. Böylece Artakserkses Büyük Ermenistan'ın, Zariadres (Zareh) Küçük Ermenistan'ın yönetimiyle görevlendirildi. Ancak, Antiokhos III, M.Ö. 190 yılında yaptığı Magnesia (Manisa) savaşında Romalılara yenilince 188'de imzalanan Apameia barış antlaşması sonunda, Artakserkses ve Zariadres, Selefkilerden ayrılarak Roma imparatorluğu himayesinde krallıklarını ilân ettiler. M.Ö. 190'dan başlayarak Artaksias I (öl. 161), tahta çıktıktan sonra bir yandan Selefkilerin saldırılarına karşı koydu, bir yandan Albanoi'lerle savaşarak Kur ırmağının sol kıyısını ele geçirdi ve memleketini genişletti. Aras kıyılarında Erivan yakınlarında adını verdiği Artaxata şehrini merkez edindi.

Artaksias sülâlesinden Tigranes merkezi Harput olan Küçük Ermenistan ile Büyük Ermenistan'ı birleştirerek (M.Ö. 95-96), Tigranokerta (Meyyafarikin, Silvan [?]) şehrini (M.Ö. 77) hükûmet merkezi yaptı. Pontos kralı Mithridates VI ile bir askerî anlaşma imzalayan Tigranes romalı Sylla, Lucillus ve Pompeius ile yaptığı savaşlarda yenilince topraklarının büyük bir kısmını kaybetti; böylece bölge bir kere daha iranlı Parth'ların Romalılar arasında bir tampon haline geldi. M.Ö. 53'te Karrai (Harran) savaşında Parth'lar, romalı kumandan Crassus'u yenilgiye uğrattılarsa da M. S. I yılında Caius Caesar, ermeni krallığını ortadan kaldırarak bu bölgeyi Roma imparatorluğuna kattı. Parth'larla Romalılar arasındaki düşmanlıktan zaman zaman faydalanmasını bilen Ermeniler, bazen Romalılar bazen de Parth'ların vasalı olan kralların idaresinde yaşadı; barışçı bir siyaset güden Roma imparatoru Neron devrinde kral Tiridates I ile Roma generali Corbulo arasında yapılan barış görüşmeleri sonunda Tiri-

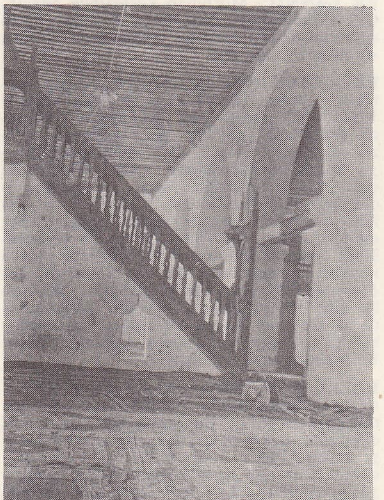

Ermenek Ulucamii güney nefteki mimber

Foto. Ed. Fak. Sanat Tarihi kütüphanesi, Encyclopedia Americana

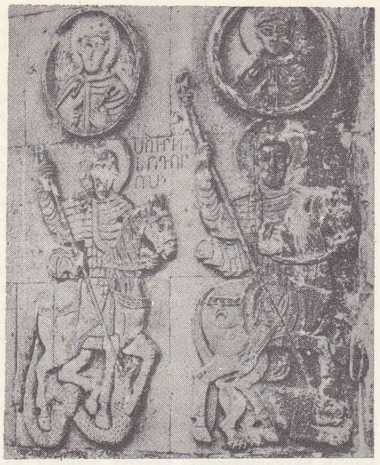

Akdamar ermeni kilisesinden detay, Gevaş

dates Roma'nın vasalı olmayı kabul etti. Halefleri (Arsakidler sülâlesi ile Parth menşeli hükümdarlar) zamanında Ermeniler Parth'larla Romalılar arasındaki mücadelelere karışmak zorunda kaldı ve çoğunlukla Parth'ların tarafını tuttu. Nitekim Romalılar Traianus zamanında Ermenilerin ülkesini yeniden ele geçirdiler (114); Marcus Aurelius zamanında general Priscus tekrar hücum ederek Ermenilerin başkenti Artaxata'yı tahrip etti. Bunun üzerine Erivan yakınlarında Vatarşapat (şimdiki Eçmiyadzin) başkent yapıldı. 216'da Caracalla bu ülkeyi yeniden Roma'ya katmak istedi. 224'te İran'da Parth sülâlesi son bularak yerine Sasanîler geçince, Ermenilerle İran ilişkileri bozuldu, kral Tiridates II'nin mukavemeti kırılarak öldürüldü, sasanî hükümdarı Şapur I (Şahpur) kendine bağlı bir kralı onun yerine geçirdi. Ancak Romalılar imparator Diocletianus ve Aurelianus zamanlarında doğu siyasetlerini başarıyla yürütünce Sasanîler Ermenileri bırakmadılar. Tiridates III, 287'de roma himayesinde kral oldu. Büyük unvanını alan bu kral zamanında en önemli olay, Ermenilerin Hıristiyanlığı kabul etmesidir. Bu olayı Gregorios Photistes (Lusaroviç) adlı ve Parth menşeli bir din adamı gerçekleştirdi. Kayseri'de yerleşen, Hıristiyanlığı kabul eden Gregorios, ermeni kralı Tiridates III'ü vaftiz etti (301). Bu kralın ölümünden sonra Ermeniler, kralların yetersizliği, iç mücadeleler ve özellikle Sasanîlerin kuvvetlenmesiyle Roma imparatorluğunun zayıflaması gibi bazı sebeplerle tarihin güç bir devresine girdi. Bu sıralarda Roma imparatorluğu Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılıyor; Roma, Sasanîlerin gücü karşısında Ermenileri kendi kaderine terk ediyordu. 386'da Roma imparatorluğu ve Sasanîler arasında yapılan anlaşma ile Ermenistan bölgesinin batı kısmı Roma imparatorluğunda kaldı; Sasanîler, Erivan'ı ve çevre şehirlerini içine alan Doğu Ermenistan bölgesi üzerinde metbuluk hakkını kazandı. 429 Tarihine kadar varlığını koruyan bu bölge, ermeni feodalitesinin bilinçsizliği yüzünden, tamamen Sasanî imparatorluğuna katıldı. Ermeniler, 325'te İznik'te toplanan ve bütün Hıristiyanlığı temsil eden birinci konsile (ruhanî meclis) katıldılar. Bundan sonra kilise adamları süryanî ve bizans kültürüne bağlı olarak Ermeniler üzerinde büyük rol oynadılar. Siyasî meseleler ise naharak denilen feodal beyler tarafından yönetiliyordu. 429'da bu feodalite ve din büyüklerinin siyaseti ile Arsaklı hanedanı hâkimiyetine son verildi. Ermeniler, Sasanîlerin morzpan denilen genel valileri tarafından idare edilmeğe başlandı. Böylece merkezî Ermeni krallığının zayıflaması, sasanî siyasetine de uygun düştü. Bu sonuç elde edilince Ermeniler tamamen iran hâkimiyeti altına girmiş oldu.

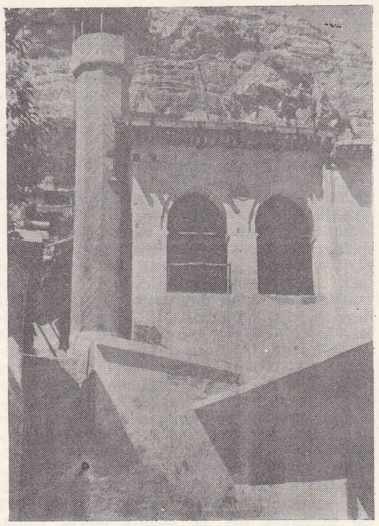

Ermenek Ulucamii son cemaat yeri

Ermeniler ve İranlılar arasındaki asıl büyük çatışma dinî alanda oldu. Din konusunda çok müsamahalı olan Parth'ların yerine geçen Sasanîler, Arsaklı sülâlesi ortadan kalkınca Ermeniler üzerindeki baskılarını arttırdı. Sasanî hükümdarı Yezdgerd II (439-457) bu memlekete ateşe tapan din adamları gönderdi. Bunun üzerine ermeni din adamları ile feodal asillerin katıldığı büyük bir meclis toplandı. Bu meclis Yezdgerd'in emir ve bildirisine ret cevabı vererek savaşa girişti. 451'de Avarayr savaşlarında yenilen ermeni ordusunun kumandanı öldürüldü, İran'a götürülen ermeni din adamları da aynı cezalara çarptırıldı. Bu sırada İran, Ak Hunlar'ın saldırısını karşılamakla uğraştığı için Ermeniler üstündeki baskı bir ara gevşedi; mücadele, mevzii ve münferit bir savaş şeklini aldı. Piruz-un (458-488) saltanatı sırasında da uzun yıllar sürdü. Öte yandan, 451'de Khalkedon'da (İstanbul'da Kadıköy) toplanan büyük ruhanî meclise (IV. konsil), Ermeniler katılamadığı için kararlarını da kabul etmedi. Bu yüzden Ermeniler ile Bizans'ın din ve kültür ilişkileri zayıfladı. 484'te Ak Hunların büyük bir zafer kazanması üzerine İranlılar, Ermeniler ile Nuvarsak antlaşmasını imzaladılar ve dinî ayaklanmanın lideri olan Vahan Mamikonyan'a muhtariyet verdiler (485). Çeyrek yüzyıllık bir barış döneminden sonra, Justinianus zamanında Ermeniler, İran ile Bizans arasında yine anlaşmazlık konusu oldu, iki devlet arasında çarpışmalar devam ederken islâm orduları Kadisiye (636) ve Nehavend (640) zaferleri sonunda İranlıları kovarak ermeni topraklarına yerleştiler. Feodal şeflerden Theodoros Rştunî islâm akınlarını durduramayınca Araplar ile Ermeniler arasında antlaşma yapıldı ve 681'de birleşerek Hazar Türklerine karşı aynı cephede çarpıştılar.

Araplar zamanında da Ermeniler, genel valiler ile yönetildi, bunlara marzpan yerine ostikan adı verildi. Abbasî hâkimiyeti sırasında (750'den itibaren) bölgede büyük bir isyan çıktı (771-772); bastırılan hareketin sonunda Abbasî devleti onlara muhtariyet verdi. (Bk. ERMENİYE.) Araplar zamanında üçü Bağrat (Ani Bağratlıları 885 - 1045, Kars Bağratlıları 968-1064, Taşirk Bağratlıları 982-1064) ve biri Ardzrunîler (808-1021) olmak üzere dört ayrı krallık kuruldu. Bunların en önemlisi, başkenti Ani'de bulunandı. Ardzrunîler, krallıklarını, merkezi Van olan Vaspurakan eyaletinde kurdular. Ani krallığını 1045'te Bizanslılar yıktı. Ardzrunî'ler de selçuklu akınlarına dayanamayacaklarını anlayarak ülkelerini Bizans'a bıraktılar (1021). Kars Bağratlıları ise başkentleri Kars'ı Alp Arslan'a teslim ettiler (1064). Merkezi Lari'de bulunan Taşirk krallık ailesi selçuklu himayesine girerek İslâmiyeti kabul etti (1064) ve uzun süre yaşadı.

Selçuklu fetihleri sırasında ermeni toprakları Türk-Bizans mücadelelerine sahne oldu. Bizans'ın gregoriyen ermenilere yaptığı devamlı baskı yüzünden bir kısım ermeniler Kilikya'ya yerleştiler. Bizans himayesindeki Bagrat sülâlesinden kral Gagik II, Bizanslılarca öldürüldü (1079), o zamana kadar varlığını sürdüren ermeni birliği fikri büsbütün zayıflayınca Kilikya'ya doğru ermeni göçü arttı. Öldürülen kralın yakını olan ve Bizans'a isyan ederek göç hareketini düzenleyen Rupen, Kilikya'da bir beylik kurdu (1080), daha sonra Haçlılara yardım ettiği için halefi Levon II'ye, Haçlılar tarafından krallık tacı verildi (1198). Bu şekilde kurulan Kilikya Ermeni krallığı 1375'e kadar sürdü. Rupen sülâlesi 1226 yılına kadar devam etti, sonra yerini Hethum ailesine bıraktı. Bu sülâle zamanında moğol istilâsı yüzünden, zaman zaman çarpışmalar veya antlaşmalar oldu, 1342'de Hethum sülâlesi yerini Kıbrıs'ta hüküm süren frank asıllı Lusignan sülâlesine bıraktı. Mısır Memlûklarının Suriye ve Güney Anadolu'da hâkimiyetleri başlayınca Ermeniler onlarla da mücadeleye giriştiler. Sonunda Lusignan hanedanından Kilikya Ermeni kralı Levon VI Memlûklara esir düşünce krallığı ortadan kalktı. (1375).

● *Türk idaresinde Ermeniler.* Osmanlı devleti Anadolu'da Türk birliğini gerçekleştirdiği sırada yurtlarında kalan Ermeniler güvenlik içinde yaşadılar ve yavaş yavaş Orta ve Batı Anadolu'ya doğru yayılmağa başladılar; Osmanlı devletinin sadık, çalışkan zimmî reayasını meydana getirdiler. Timur ordusu 1400'de Sıvas kalesini ele geçirerek tahrip ettiği sırada Yıldırım Bayezid'in kuvvetleri arasında şehri savunanların çoğu er-

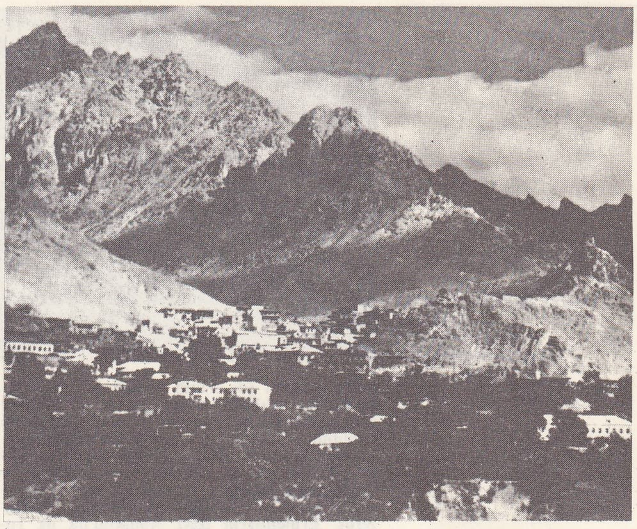

ERMENİSTAN
Megri kasabası

katolik ermenilerin mukaddes ateşi

Foto. Ed. Fak. Sanat Tarihi kütüphanesi, Encyclopedia Americana

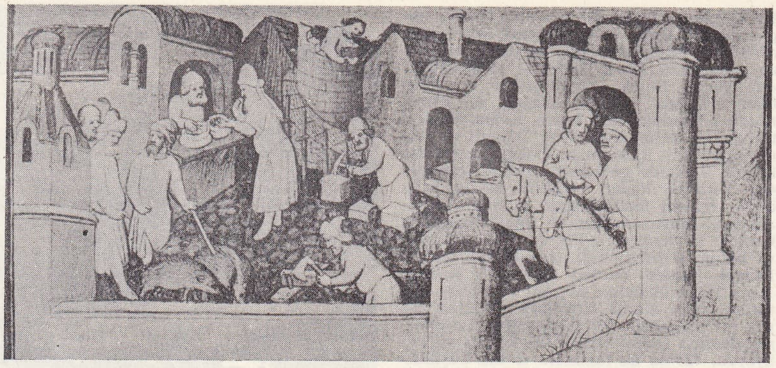

Küçük ERMENİSTAN'da ticaret
Marco Polo'nun seyahatnamesinden

meni askerler idi. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u aldıktan sonra rumlarla birlikte ermenilere de bazı haklar tanıdı. Galata ve İstanbul tarafında yerleşmiş ermeniler yerlerinde kaldılar. Daha önceki osmanlı hükümdarları da ermenilere bazı imtiyaz ve muafiyetler tanımış, rumlardan ayrı bir cemaat olarak yaşamalarına müsaade etmişlerdi. Ermenilerin Batı Anadolu'da ilk ruhanî merkezi Kütahya oldu, bu merkez sonradan Bursa'ya nakledildi. İstanbul'un fethinden sonra, Fatih Sultan Mehmed, Bursa'da bir ermeni piskoposunu tanımış (Ovokim) ve daha sonra onu İstanbul'daki ermeni cemaatine patrik tayin etmişti. İstanbul'da bunlar arasında sanatkâr, mimar, tüccar, ayrıca zıraatla meşgul çiftçi ermeniler de vardı. İstanbul'a, başka yerlerden gelen ermeniler de yerleştirildi; Fatih bu azınlığın sadakat ve bağlılıklarından emin olduğu için şehrin en önemli yerlerine; Samatyakapı, Topkapı - Kumkapı, Edirnekapı gibi semtlere öncelikle onları yerleştirdi. Ermenilere Samatya'da Sulumanastır kilisesini verdi; Ovakim'i ermeni cemaatinin patriği ilân eden bir ferman çıkardı (1461). Bu ferman şimdi Kumkapı Ermeni patrikhanesinde saklıdır, daha sonra Bayezid II de 1485 tarihli bir fermanla Sulumanastır Ermeni kilisesinin bu cemaate ait olduğunu teyit etti. Anadolu'daki şehirlerden ermenilerin İstanbul'a gelmeleri XVI. yy' da da devam etti. 1534'te Kanunî Sultan Süleyman zamanında Van ve çevresinin fethi sırasında birçok usta ve sanatkâr ermeni İstanbul'a getirtildi. Meşhur kuyumcu Baha Zezon Kazagyan, gümüşçü Kashar bunlar arasındaydı. 1590'da Gürcistan'ın fethi sırasında da bu türlü nakil ve iskânlar yapıldı. Çeşitli yerlerden gelip İstanbul'a yerleşen ermeniler cami, saray, medrese, kervansaray ve hamam inşaatında işçi, kalfa, usta ve mimar olarak çalıştılar. Bundan sonra XVII. yy. da İstanbul'daki ermeniler arasında yerliler ve taşralı diye ayrılıklar doğdu. Yerli ermeniler, Doğu Anadolu bölgesinden göç eden taşralı ermenilere cemaat işlerine karışma konusunda hak tanımak istemediler. Eçmiyadzin taraftarı diye anılan, Doğu'dan gelenler ise cemaat işlerine karışmak istediler. Bunların sayısı çoğalınca nüfuzları da arttı. Eçmiyadzin ruhanî reisinin 1651'de İstanbul'u ziyareti sırasında Eçmiyadzin ve Kilikya ruhanî reislikleri arasında bir anlaşma imzalandı; bu sırada dengeyi korumak isteyen, üçüncü grup Ermeni Katolikler partisi meydana geldi ve bu yeni parti, tutucu ermeni cemaati olan Doğuluların hücumuna uğradı. 1681'de ermenilerin sayısı İstanbul'da yerli 40 000, sonradan gelenler 50 000 olmak üzere 90 000'e ulaşmıştı.

Ani katedralinin kalıntıları
(989-1001)

Öte yandan, XVIII. yy. başlarında Kafkas'lı ermeniler, İran - Osmanlı anlaşmazlığından yararlanarak, Karabağ'da bir derebeylik kurarak kendilerine Karabağ melikleri adını verdiler. Bunlar 1722-1724 yıllarında Davit Bey adındaki reislerinin önderliğinde Osmanlılara karşı savaştılar. Bu olaylar batılı ermeniler üzerinde de etki yaptı, Osmanlı - Rus savaşlarında o bölgedeki ermeniler Ruslara yardım ettiler. Zaten XVII. yy. ortalarından itibaren bir kısım ermenilerin Ruslara bel bağlaması yüzünden çar Büyük (Deli) Petro da dikkatini Kafkaslara dikmiş; oraya sızmağa başlamış; Eski Ermenistan'ın bir kısmını teşkil eden bu bölgeyi İran'dan almayı da başarmıştı. Ancak Ruslar orada hiç bir zaman bir ermeni krallığı kurmadılar ve bu yüzden, ermeniler, Rus - İngiliz rekabeti karşısında zaman zaman İngilizlerin yardımıyle bağımsızlığa kavuşmak ümidine kapıldılar.

İstanbul'da ve bütün osmanlı ülkelerinde ise ermeniler sakin, kendi halleri ve işleri ile meşgul olarak yaşadılar. Her çeşit sanayi ve ticaret işlerinde iyi bir vatandaş gibi çalışarak özellikle kuyumculuk, yazmacılık, çuhacılık gibi el sanatlarını İstanbul, Sıvas, Kayseri gibi büyük merkezlerde geliştirdiler. Çarlık Rusyası ermenileri XIX. yy. başlarından itibaren kışkırtmağa, metbu devlet aleyhine ayaklandırmağa çalıştı. 1826'da teşkilâtlanmaları için Polojeniya adı ile bilinen bir program ve plan da hazırladı. Osmanlı devleti ise Tanzimat fermanı ile, diğer bütün gayrimüslim unsurlar gibi, ermenilere de eşit vatandaşlık hakları tanıyarak 1860'ta ermeni cemaati teşkilât projesini hazırlattı. Buna göre ermeniler dinî, millî ve sosyal meselelerini müzakere ve idare etmek üzere Ermeni Genel Millî meclisi adı altında bir meclis kuracaklardı. Böylece cemaate ait meselelerini hallediyor, din adamlarını, öğretmenlerini serbestçe tayin ediyor; aynı zamanda hükûmette de önemli ve siyasî memuriyetlere tayin olunuyorlardı. Ermeni halkı ise, kendilerinden asker alınmadığı için bütün gayretini ticaret, sanayi ve tarım işlerine verdi; refah ve huzur içinde yaşayarak, iktisadî faaliyet alanında etkili bir unsur oldu (XIX. yy. ın ikinci yarısı ortalarına kadar).

Çarlık Rusya'sındaki Ermeniler ağır bir baskı altında idiler. Ermeni dili ile öğretime izin verilmez, seyahat hürriyeti esirgenir, başkaldıranlar da Sibirya'da siyasî mücrim olarak mahvedilirdi. Osmanlı memleketlerindeki ermeniler ile Türkler arasındaki karşılıklı güvene dayanan durum, aşağı - yukarı 1877-1878 Osmanlı - Rus savaşlarına kadar sürdü. Bu tarihten sonra devletin siyasî ve askerî zayıflığından faydalanmak isteyen devletlerin tahrikiyle ermeni komitecileri, bağımsızlık ülküsüne kapıldılar. İstanbul Ermeni patrikliğinin kuruluşundan 1861 tarihine kadar patrikler ve patrikhane, devlete karşı, görünüşte bile olsa, sadakat göstermişti. Rusya'da ise katolikoslar rus siyasetine âlet oluyorlardı. Bu katolikosların adlarının İstanbul ve başka yerlerdeki kiliselerde âyin sırasında anılması âdet olmadığı halde, İstanbul'daki rus elçisinin telkiniyle patrik bu yolu açtı. Bu hareket, patriklik ile katolikosluğun birleşmesini hedef tutuyordu. Devlet, ermenilere birçok yardımlar yaptı. Yedikule Ermeni hastahanesine, Hasköy yetimhanesine resmî ödenekler ayrıldı: patrikhanenin yıllık bütçe açığına karşılık hazineden para verildi. Bu sırada Van'da (Varak manastırında) bir din adamı bir matbaa kurdu, ermeni bağımsızlığı amacını güden *Van-Kartali* adlı gazeteyi yayımladı; diğer vilâyetlerde de bağımsız Ermenistan için çalışmalar başladı. Bu hareketin başında bulunan Mığırdiç Harimyan 1869'da Ermeni patrikliğine seçilerek İstanbul'a gelince Ermeni Millî meclisinde çalışmalara başladı; ermeni çetelerinin baskılarını kapatmak için vilâyetlerde ermenilere haksızlık ve zulüm yapıldığına dair raporlar yayımladı.

Ayastafanos antlaşmasından sonra Harimyan'ın başkanlığındaki heyetin grandük Nikola'ya verdiği muhtırada Osmanlı devleti aleyhinde şikâyetlerde bulunuldu. Ermenilerin bulunduğu doğu vilâyetlerinin Ermenistan olarak istiklâl kazanması, olmazsa, bu vilâyetlerin rus kontrolu altına alınması istendi. Yine Harimyan başkanlığındaki bir başka heyet Roma, Paris, Viyana ve Londra'yı ziyaret ederek Berlin kongresine bir muhtıra sundu; Berlin antlaşmasına konan 6. madde ile Avrupa, ermeni meselesini kabul etmiş oldu. Kanunuesasi'nin ilânında da bir kısım ermenilerin taşkın hareketleri görüldü; okullarda ihtilâl, isyan ve istiklâl manzumeleri okutuldu, Gedikpaşa tiyatrosunda eski Ermenistan tarihinden alınan Vartan Mamikonyan gibi millî kahramanlar için piyesler oynatıldı. Ararat, Kilikya gibi cemiyetler de memleketin her tarafına fesat tohumları ekti. Bunun sonucu olarak her tarafta ermeni isyanları başgösterdi.

1862'de Maraş'ın Zeytun (Süleymanlı) nahiyesinde bir çeşit derebeylik halinde yaşayan ermeniler ayaklandılar. Bu ayaklanmalar 1865, 1867, 1878 ve sonraki yıllarda tekrarlanarak Babıâli için büyük birer gaile oldu. Bundan sonra asıl ihtilâl komiteleri teşekkül etti (1880). 1882'de ilk defa Erzurum Silâhlılar cemiyeti kuruldu. Birkaç yıl sonra Van'da bir ayaklanma oldu. İstanbul'da, Muş'ta, Eleşkirt'te ayaklanmalar başladı. 1886'da İsviçre'de Nazarbey adlı biri ile karısının sosyal demokrat nitelikte kurduğu Hınçak cemiyeti aynı adla bir gazete çıkardı. Bu komitenin amacı Ermenileri yeni bir muhtar idareye kavuşturabilmekti. Önce İstanbul, İzmir, Halep gibi merkezlerde şubeler açıldı. Ermenilerden birçoğu bu cemiyete girdi. Programında ermeni davasının avrupa devletlerinin aracılığı ve müdahalesiyle çözümlenebileceği düşüncesi faydasız sanılıyor, ancak iyi bir teşkilâtlanma ve uygun fırsatlarla ihtilâller yapılması, bu yoldan millî emellerin gerçekleştirilmesi isteniyordu. Daha sonra 1890'da Ermeni İhtilâlciler birliği demek olan Taşnak (Taşnaktsutyun) komitesi kuruldu. Derhal çalışmaya geçen bu komiteler, Erzurum ve İstanbul'da (1890) gösteriler; Kayseri, Merzifon, Yozgat'ta (1892-1893) ve Sason'da (1894) ayaklanmalar tertipledi. Rus ve İngiliz elçilikleri, doğu vilâyetlerindeki konsolosları vasıtasıyle bu komiteleri gizlice teşvik ediyorlar, onlara her türlü yardımı yapıyorlardı. Bu kuruluşlara bağlı tethişçi silâhlı komiteciler 1896'da Galata'daki Osmanlı bankasını basarak, batı devletlerinin müdahalesini sağlamak istediler. Sason'daki yeni bir ayaklanma (1904) ile Abdülhamid II'ye karşı yapılan Yıldız suikastı (1905) yine onların eseri oldu. İkinci Meşrutiyetten önce, Abdülhamid'in devrilmesi için İttihat ve Terakki cemiyeti ile işbirliği eden ermeni komiteleri, Meşrutiyetin ilânından sonra da fesatçı hareketlerine devam ettiler ve Adana'da ayaklanma tertiplediler (1909). Bu olay 31 Mart irtica hadisesinden faydalanılarak çıkarılmıştı. Zira, komiteler 1905'te Paris'te yaptıkları bir kongrede her ne suretle olursa olsun, Adana, Maraş bölgesinin (Kilikya) istiklâlini sağlamayı kararlaştırmışlardı ve bunda

Foto. Dictionnaire des Auteurs (LAROUSSE)

Akdeniz'de kendine bir nüfuz bölgesi sağlamak isteyen Rusların da parmağı vardı. Olay, müslüman halkın dinî ve millî duygularına saldırma, türk evlerine haç işaretleri çizme, sokaklara tehdit edici yaftalar yapıştırma, yollarda erkek ve kadınlara fiilen hücum, jandarmanın ve halkın öldürülmesi şeklinde başladı; tenkil harekâtına girişilince, müdahale istekleriyle hükûmeti suçlamağa başladılar. Daha sonra, ermeni yazarlarınca Adana katliamı, Adana faciası adlı birçok eser yazıldı.

Birinci Dünya savaşından önce ermeni komiteleri genel bir ayaklanma için geniş çapta hazırlıklar yapmış, kasaba ve köylerde teşkilât kurmuş, gizli silâh depolarında yığınaklar yapmışlardı. Osmanlı hükûmeti İtilâf devletleriyle harbe tutuşuncaya kadar geçen üç, dört aylık zaman, komiteler için iyi bir fırsat oldu. Bu devletlerden, A.B.D. ve Mısır'dan gelen açık veya şifreli mektuplarla komiteciler adamlarına gereken talimatı veriyorlar, geniş çapta bir ihtilâl çıkarmak için her türlü tedbiri alıyorlardı. Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda Erzurum mebusu olan Taşnak komitesinden Pastırmacıyan, Avrupa'dan Rusya'ya geçerek Kafkaslara inmiş, Osmanlı devleti harbe girdikten sonra bu cephede Türklere karşı savaşmak üzere ermeni gönüllü intikam taburları kurmuştu. Öte yandan, Anadolu'daki komiteciler de buralardaki ermenileri silâhlandırarak, Ermenilerin osmanlı ordularını iki ateş arasında bırakmasını sağlamağa çalışıyor, gerekli propagandalarla sade ermenileri değil Türkleri de kaçmak için kışkırtıyorlardı. Meselâ seferberlik üzerine erzincan ermenilerinin dörtte üçü iran ve rus hududundan geçerek rus ordusuna katıldıkları gibi Nizamiye ve Amele taburlarına alınanlar da kaçarak yollarda rastladıkları hasta askerlere saldırıyor, köylerde erkeksiz kalan kadınları tehdit ediyorlardı. Bu sırada Kemah civarında bir manastırda toplanan komiteciler genel saldırı ve kütle halinde öldürme planı hazırladılar. Planları gerçekleşmediği için tevkif olunan erzincanlı bir ermeni (Dikran Papasyan), üç, beş gün daha geçmiş olsaydı komitelerin aldıkları tertibat ile Erzincan'ı tamamen ateşe vereceklerini, yakıp yıkacaklarını, genel bir katliam yapacaklarını itiraf etti.

Buna benzer olayların sürmesi yüzünden ve ordunun ısrarı ile hükûmeti, Tehcir kanununu çıkarmak zorunda kaldı (14 mayıs 1315). Tehlikeli bölgelerdeki ermenilerin bir kısmı göçe zorlanarak zararsız hale getirildi. Birinci Dünya savaşının sonuna doğru çıkan bolşevik ihtilâlinden (1917) sonra Kafkaslarda ermeni, azerî ve gürcü halktan teşekkül etmiş karma bir idare kurulmuştu (aralık 1917). 25 Nisan 1918'de, Rusların çekilmesinden sonra, Kars'ı alarak burada tutunmak isteyen ermenileri yenen ordu, bölgenin üç ayrı cumhuriyete bölünmesini sağladı, bunlardan biri de 28 mayıs 1918'de Taşnak komiteleri idaresindeki Ermenistan cumhuriyeti idi. Öte yandan da, o zamanki bolşevik Rus hükûmeti savaş sırasında işgal ettiği Doğu Anadolu ile birlikte Elviye-i Selâse'yi (Kars, Batum, Ardahan sancakları) Osmanlı devletine geri vermeyi kabul etti (Brest - Litowsk antlaşması, 3 mart 1918). Ancak 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros mütarekesine göre, türk ordusu 1914'te; savaştan önceki sınırlara çekilmek zorunda bırakıldı. Ordubat, Nahçivan, Sürmeli, Kars, Ardahan, Artvin, Batum - Acara Türkleri 5 kasım 1918'de, merkezi Kars olan Millî İslâm şûrası adıyle geçici bir hükûmet kurdular. Altı ay Ermeniler ve Gürcülere karşı bu bölgeyi savunan bu millî hükûmeti, ingiliz kafkas ordusu, 13 nisan 1919'da dağıtarak 30 nisan 1919'da Kars'ı Ermenilere, Ardahan'ı Gürcülere verdi.

Mütareke devrinde ve özellikle 1919 yılında Ermeniler ile ilgili birçok tartışma İstanbul basınında konu oldu. Resmî makamlar bazı kararlar almak zorunda kaldılar. Heyeti Temsiliye reisi Mustafa Kemal Paşa, ermeni patriği Zaven Efendiye 20 ekim 1919'da gönderdiği telgrafta Haymana, Amasya, Tokat ve diğer yerlerde yaşayan ermenilerin millî hareketleri benimsediklerini ve bunlardan hiç birinin memleketini terke mecbur bırakılmadığını; göç eden ailelerin Adana bölgesinde kurulması özlenen müstakbel Ermenistan'daki çoğunluğu teşkil için ermeni komiteleri ile patrikhanenin teşviklerine kapılarak gitmiş olabileceklerini bildirdi. 1920 Yılında Sevres antlaşmasının tanıdığı hükümlere göre Türkiye topraklarını ilhak etmeğe kalkışan Ermenistan cumhuriyeti, askerî teşkilâta giriştiyse de, XV. Kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 30 ekim 1920'de Kars'ı kurtardıktan sonra Ermenileri mütarekeye (6 kasım 1920) ve Gümrü antlaşmasını kabule mecbur etti (3 aralık 1920). Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan barış antlaşması (16 mart 1921) hükümleri gereğince Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Ukrayna ile Türkiye arasındaki Karadeniz-İran hattı sınırı Kars'ta bugünkü şekliyle tespit edildi (13 ekim 1921).

Yakın tarihte, emperyalist devletlerin teşviklerine, tahrik ve vaatlerine aldanan ermeni komitecileri, kendi vatanlarına ve devletlerine ihanet ederek, bütün Ermenileri şüphe ve töhmet altında bırakmış, bu yüzden ermenileri büyük acılar ve ıstıraplara sürüklemişti. Aslında, fesatçılara kapılmayan, kendilerini türk vatandaşı sayan ermenilerin sayısı da az değildi. Bunlar arasında türk kültürüne, sanat, edebiyat ve özellikle tiyatro ve müzik dalarına hizmetleri ve önemli katkıda bulunanları da özellikle anılmağa değer.

Edebiyat

Hıristiyanlık öncesi sözlü ermeni edebiyatından ancak daha sonraki yazarların aktardığı birkaç epik mısra kalmıştır. 300'e doğru Ermenilerin Hıristiyanlığı resmen kabulü, Zenop Klak'ın kitabı ile Akatangegos'un kroniğine konu sağladı; bu kroniği Pavistos Puzant'ınki takip etti. Bu ilk eserlerden birinin suriye dilinde, öbürlerinin Yunanca yazıldığı ve sonra Ermeniceye çevrildiği sanılır; çünkü Mesrop, dinin yayılması amacıyle millî alfabeyi ancak X. yy. başlangıcında yazmıştır. Bundan sonra, *İncil* ve kilise büyüklerinin eserleri Ermeniceye çevrildi. İlâhilerle temsil edilen dinî şiir X. yy.da rahip Krikor Maregasi ve XII. yy.da dindar Nerses Snorhali ile gelişti. Tarihî edebiyat türünün tanınmış temsilcisi Ortaçağda yaşayan ve üzerinde çalıştığı eski belgeleri tenkitten geçirmeğe çalışarak metotlu bir eser vermeğe uğraşan Mouses Gorenasi oldu. VII. yy.a doğru başlayan bilimsel edebiyat XII. yy.da gelişti. XIII. yy.da iran şairlerinin şehevî mistisizmini andıran lirik bir şiir anlayışı ortaya çıktı. Başlıca şairler Frig Gonstantin Yerzingasi ve Hovannes Tulgaransi'dir. Troubadour'ların tarzına yaklaşan bu şiirin XVIII. yy.da başlıca temsilcisi Sayat-Nova oldu. XVIII. yy.da din adamı Mığitar ile Venedik'e yerleşen tarikatı, önemli bir filoloji çalışması yaparak klasik dilde edebî yenilenmeyi hazırladılar (Çamçiyan'ın «Tarih»i, «Bagratuni Kahramanı Hayki Destanı»). Romantik şairlerle (Terziyan, Turyan, Beşiktaşlıyan) batının bütün okul ve tarzları denendi: şiir (Varujan); sembolist şiir (Siamanto); başlangıçta didaktik iken sonradan edebî olan trajik tiyatro (Şant); gerçekçi roman (Zohrab, Paşalıyan, Odyan); yergi ve komedi (Baronyan, Odyan); edebî tenkit (Çobanyan). XIX. yy. ortasında Kafkasya'da ortaya çıkan doğu lehçesi, sonradan edebî bir dil oldu; bu edebiyat daha çok rus ve alman etkisinde kaldı. Önce yurtsever (Agopyan, Raffi) nitelikte olan roman sonraları gerçekçi nitelik kazandı (Şirvanzade, Papazyan, Aharonyan). Tiyatro sosyal (Suntukyan, Şirvanzade), şiir çoğunlukla folklориktir (Tumanyan). XIX. yy.da ermeni halk edebiyatı, türk halk edebiyatının büyük ölçüde etkisinde kaldı. Ermeni aşığları (türk. *âşık*'tan) türk âşıklarından esinlemekle birlikte, türkçe eserler de yazdılar (Mesih-i Ermeni, Mirza Can v.d.). Ayrıca türkçe şiirler söyleyen ermeni asıllı bektaşî şairleri de yetişti. Bazı ermeni yazarları da ermeni harfleriyle türkçe edebî eserler verdiler.

Güzel sanatlar

XIX. yy. sonunda alman Lehmann-Haupt, Van gölü yakınında Toprakkale'de, tanrı Haldis için yapılan tapınak ile birçok bronz ve fildişi eşya (British museum) buldu. Sovyetlerin Karmir-Blur'da yaptıkları araştırmalarda duvarları bugün bile 7 m'yi bulan bir hisar ile, şehrin M.Ö. VI. yy.da tahrip edilen bir semti ele geçti. En ilgi çekici buluntulardan biri kabartmalar ve Saduris'in bir yazıtıyle süslü bronz miğferdir.

1. b. harf; 2. k. harf;
3. klasik ermenice; 4. doğu ermenicesi;
5. batı ermenicesi

	DEĞERİ					DEĞERİ			
1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Ա	ա	a	a	a	Մ	մ	m	m	m
Բ	բ	b	b	p	Յ	յ	y	y	
Գ	գ	g	g	k	Ն	ն	n	n	n
Դ	դ	d	d	t	Շ	շ	ch	ch	ch
Ե	ե	*e veya ye*			Ո	ո	o (*k. baş*)		
Զ	զ	z	z	z	Չ	չ	tch *soluklu*		
Է	է	é	é	é	Պ	պ	p	p	b
Ը	ը	ə	ə	ə	Ջ	ջ	dj	dj	dch
Թ	թ	t *soluklu*			Ռ	ռ	r		
Ժ	ժ	j	j	j	Ս	ս	s	s	s
Ի	ի	i	i	i	Վ	վ	v	v	v
Լ	լ	l	l	l	Տ	տ	t	t	d
Խ	խ	kh	kh	kh	Ր	ր	r		
Ծ	ծ	ts	ts	dz	Ց	ց	ts		
Կ	կ	k	k	g	Ւ	ւ	w	w	w
Հ	հ	h	h	h	Փ	փ	p *soluklu*		
Ձ	ձ	dz	dz	tz	Ք	ք	l *soluklu*		
Ղ	ղ	ł	gh	gh	Օ	օ	ô	ô	ô
Ճ	ճ	tch	tch	dj	Ֆ	ֆ	f	f	f

ermeni alfabesi

Ermenilerde sanat gelişmeleri Bizans sanatıyle aynı döneme rastlar. Anıtlarının büyük kısmı harabe halindedir. Yalnız kral ve patrik saraylarının duvarları, tahkimli surlar, dinî yapılar ayaktadır. Başlıca özellikler bizans mimarîsininkilerle aynıdır; bununla birlikte IV. yy. başında gelişen özel bir üslûp göze çarpar. Bölgenin volkanik taşlarıyle yapılan kiliselerde V. yy.dan itibaren direklerle ayrılmış bir veya üç absidli sahın tipinde bazilikalara rastlanır. VI. yy.da merkezî planlı yüksek kasnak üzerine oturtulmuş kubbeli, pencereli, dikdörtgen temelli kiliseler yapımı yaygınlaştı. O çağda inşaatçıların başlıca konusu statik meselelerin çözümlenmesiydi. Dışa doğru koni biçimi bir çatıyle örtülen kubbe uzantıları, merkezî bir dörtgen çevresinde bazen çok karışık bir plana göre düzenlenmiş absidlerle yansızlaştırılmıştır. Çoğunlukla yapıya çan kulesi eklenmiş ve bazı kiliselerde (Gosavonk'ta Susp Hovannes kilisesi, 1053) sütunlarla yükseltilmiştir. X. yy.dan yaklaşık olarak XII. yy. sonuna kadar birçok tapınak yapıldı. Dekorasyon genellikle ciddîdir. Birçok kilisede çatının çok girintili çıkıntılı yapılmasıyle sağlanır. Heykeller açısından mezartaşları (VIII. - XVIII. yy.) çok önemlidir. XI. ve XII. yy.da birçok alçak kabartmada (Altamar [Ağtamar] kilisesinin dekorasyonu [XI. yy.]) bizans ve suriye etkisi görüldü. Bizans'tan esinlenen bitki motifleriyle karışık, tek başına veya birbiriyle dövüşen hayvan motifleri, yapıların dışını süsledi. Bugüne kalan fresklerin hepsi oldukça yakın bir dönemdendir ve her bakımdan bizans kurallarına uygundur. Minyatür sanatı orijinal biçimde gelişme gösterdi («Eçmiyadzin'in dua kitabı» [989]). [Bk. BİZANS *imparatorluğu*].

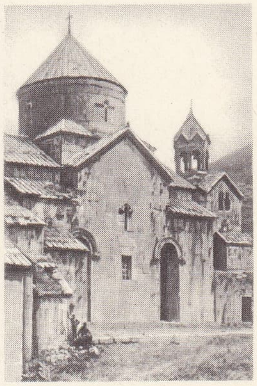

Hahpat kilisesi

Müzik

Ermeniler Ortaçağın başlangıcından itibaren bir müzik merkezi olarak geliştiler. IV. yy. sonuna doğru Ermeniler arasında Hıristiyanlığın yayılmasıyle, ermeni şiir ve müziği derlemesi olan Şaragan başladı. Şara-

Foto. LAROUSSE

«Erminia Çobanlar Arasında»
Restout'nun eseri, Louvre
müzesi, Paris

gan'ın en eski melodilerinde bizansın ekphonesis notalama sistemi kullanıldı. Bu derleme ilâhi yazarlarının eserleriyle zenginleşti: H. Mantaguni, kadın şair Shagatugt (VIII. yy.), Nerses Şnorhali (XII. yy.). Bizans ilâhiciliğinin geliştiği dönemde, ermeni şairlerinin de ilâhiler bestelediklerí söylenir. XIII. yy.da Kaçadur'un başlangıçtaki ekphonesis asıllı ermeni neumoslarına (notalama işaretleri) yeni birkaç işaret eklediği (ermeni notalama sistemine onlu sistem havası vermek için) kabul edilebilir. Ermeni notalama sistemi neumoslara dayanan bir sistemdir, ekphonesis sistemde olduğu gibi birbirinden ayrı ve metin içine serpiştirilmiş neumoslarla ifade edilir. XIII. - XVIII. yy. arasında çok güzel bir yazıyle yazılan ve süslenen elyazmaları sayesinde eski ermeni notalama sistemi değişmeden muhafaza edildi.

Ermeni kilise müziği klasik türk musikisi paralelinde değişti, eserlerde klasik türk musikisi makam ve usulleri kullanıldı. Klasik türk musikisinde özellikle son yüzyıl içinde ermeni asıllı besteciler yetişti (Hamparsum, Tatyos, Bimen Şen, Nikogos, Asdik). Ermeni notalama sisteminde Baba Hamparsum tarafından reform yapıldı; Hamparsum, sistemi batı müziğine yaklaştırmağa çalıştı. Eski şarkının çizgisi nispeten basitse de, reformdan sonraki ermeni şarkısı, kilise ilâhilerinin melismos süslemeleri bakımından en zenginlerindendir. Eçmiazin din merkezi eski geleneği muhafaza eder; buna karşılık Surp-Gazar (Venedik), Surp Mığitar (Viyana) manastırları ve Hindistan ile İran'daki ermeni toplulukları şarkıya daha çok önem verir (çalgılar; 1. yaylı çalgılar; tar (armut biçimli gitar); saz, kemençe; 2. nefesli çalgılar: kaval, düdük, zurna; 3. vurma: halkalı ve zilli def). Ermeni halk musikisinde, türk halk musikisinin ve azerî musikisinin büyük etkileri görülür. (→ Bibliyo.) [ML]

ERMENİSTAN Federatif Sovyet Sosyalist cumhuriyeti, rusça **Armianskaia S. S.R.,** S.S.C.B. federatif cumhuriyetlerinin en küçüğü; 29 000 km², 2 007 000 nüf. Başkent: *Erivan.* Ermenistan, Kafkasya'nın güneyinde, Türkiye ile İran sınırları üzerinde yüksek dağlarla kaplı bir ülkedir; bu dağların ortasında, hidroelektrik enerji üretimi ve sulama işleri için değerli bir su deposu vazifesi gören Sevan gölü yer alır. Çobanlığa dayanan dağ ekonomisi dışında tarım ekonomisi Ahuryan ve Araks ırmakları üzerinde, Leninakan ve Erivan havzalarında toplanmıştır: tahıl, şeker pancarı, tütün, ipekböcekçiliği ve pamuk (Erivan havzasında). Sevan gölünün ayağı olan Razdan suyu çağlayanları sayesinde gerçekleştirilen elektrifikasyon, sanayileşmeyi kolaylaştırmıştır: kimya (özellikle sentetik kauçuk fabrikaları) ve gıda sanayileri. Pamuk ve ipek iplik ve dokuma tezgâhları. Yeraltı, bakır cevheri (Allahverdi, Kafan) sağlar. Ermenistan önemli bir turizm bölgesidir. [L]

ERMENİYE, Emevîler devrinde Elcezire eyaletine bağlı bir âmillik iken, sonraları bu eyaletten ayrılarak doğrudan doğruya halifelik merkezi olan Şam'a bağlanan bir vilâyete ve bölgeye Araplarca verilen ad. Araplar Suriye'yi aldıktan ve İran'ı yenilgiye uğrattıktan sonra, bölgeye sık sık akınlar yaptılar. Bunlardan 642 ve 645 yıllarındaki akınlar önemlidir. Bölgenin tam olarak arap hâkimiyetine geçişi halife Osman zamanında oldu (646). Suriye valisi Muaviye, başarılı kumandan Habib bin Maslama'yı bölgenin fethi ile görevlendirdi. Habib bin Maslama önce Erzurum'u aldı; Fırat kıyılarında, Hazar ve Alan birlikleri ile takviye edilen büyük bir bizans ordusunu yendi. Van gölü yakınında bir kısım kaleleri barış yoluyle ele geçirdi, arap hâkimiyetini ve cizye vermeyi kabul eden Tiflis şehri ile bir anlaşma yaptı. Arap hâkimiyetinin ilk yüzyılı Ermeniler için millî ve edebî bir gelişme devri oldu. Emevîler devrinde Ermeniye'de müslüman hâkimiyeti fazla kökleşmiş sayılamaz, fakat Abbasîler devrinde arap valilerinin nüfuzları iyice hissedilir. Diğer yandan isyanlar ve karışıklıklar da eksik olmuyordu. Arap boyunduruğuna karşı en tehlikeli ayaklanma halife el-Mütevekkil zamanında oldu. İsyan, Koca Boğa'nın kumandasındaki bir ordu tarafından bastırıldı (852). Mütevekkil, Bizanslılara karşı hareketlerinde ermeni askerlerine muhtaç oluncaya kadar, Ermenilere karşı düşmanca tutumunu bırakmadı. 862'de Ermeniye valisi ünlü kumandan ve mücahit Ali bin Yahya el-Armanî, Ermenilerin isyanını ve Bizanslıların yanında yer almalarını önlemek için, halifenin emriyle Bağrat sülâlesinden Asot bin Smbat'ı bütün ermeni naharar ve işhanlarının (emîr) başı tayin etti ve kendisine işhanlar işhanı unvanını verdi. 25 Yıl süren görevi sırasında halkının sevgisini kazanan Aşot'a halife el-Mutemid tarafından kral unvanı verildi (882). Aşot'un ölümünden (890) sonra yerine geçen oğlu Smbat I, türk aslından Azerbaycan valisi Afşin'in, sınırlarını batıya ve kuzeye doğru genişletmek istemesi üzerine zor durumda kaldı; Afşin'in kardeşi ve halefi Yusuf ise Bağrat'lardan sonra en güçlü olan Arzrunî'leri kendi tarafına çekti ve bunların reisi olan Vaspurakan prensi Gagik'e krallık verdi, bunu halife el-Muktedir de yeniledi (919). Ancak, oğlu *Demir* lakabını taşıyan Aşot II, Bizanslıların müttefiki olarak, Bağrat'ların nüfuz ve hâkimiyetlerini en yüksek noktasına yükseltti. Halife Muktedir tarafından 922'de kendisine fahrî olarak verilen Şahanşah unvanı ile Vaspurakan, İberya ve Abaza hıristiyan prensliklerini metbuluğuna alıyordu. Aşot II ve halefleri müslüman nüfuzu dışında kalan, merkezî ve Kuzey Ermeniye'nin en büyük kısmı üzerinde hükümran oldular. Güney Ermeniye'de hemen tamamen bağımsız olan Arzrunîler de, kral sıfatıyle, daha küçük bir bölge üzerinde, yani Van merkez olmak üzere Vaspurakan'da hüküm sürmekteydiler. Bu iki büyük krallığın yanında, birçoğu Bağrat'ları ancak ismen metbu tanıyan, küçük prenslikler vardı. Bundan sonra Bizanslılar bölgeye zaman zaman müdahale ve hücumda bulundular; ortodoks monophyritler, halkın dinî duygularına aykırı faaliyet gösterdiler. Bu sırada selçuklu akınları da bölgeyi tehdit etmeğe başladı. Selçukluların harekâtı Bizanslıları daha geniş savunma tedbirleri almak zorunda bıraktı. Alp Arslan 1064'te Rey şehrinden hareket ederek Arran (Albania) ve İberya'yı boyunduruğu altına aldı. Bağrat hanedanından bir kolun bulunduğu Kars ile Ani gibi Doğu Ermeniye'nin müstahkem şehirlerini eline geçirdi. 1071'de de bizans ordusunu Malazgirt yakınında yenerek imparator Romanos IV'ü esir etti. Bu savaş sonunda Doğu Anadolu, Ermeniye ve Kappadokia Selçuklu Türklerinin eline geçti.

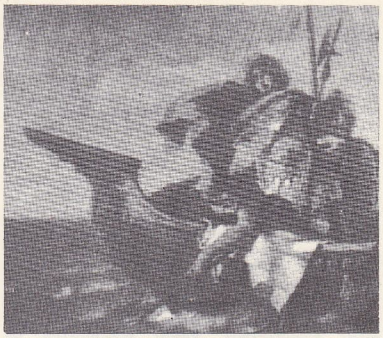

Erminia'yı temsil eden
bir tablo

Selçuklu ordularının Ermeniye'yi işgali, Ermenilerin Orta ve Güney Anadolu'nun her tarafına göç etmelerine yol açtı. Bir kısmı Kilikya'nın dağlık bölgelerine sığındı. 1079 Yılında Kappadokia'da öldürülen son Bağrat kralı Gagik II'nin yakın akrabasından Ruben, Kilikya'nın Kozan dağlarında bir prenslik kurarak, bir taraftan Bizans imparatorunu, diğer yandan Anadolu türk sultanını metbu tanıdı (1080). Ruben'in halefleri yavaş yavaş bütün Kilikya'yı ellerine geçirdiler. Bizans ile olan ilişkileri devamlı olarak anlaşmazlık içinde sürüp gitti. Haçlılar tarafından kurulan devletlere çok sıkı bir derecede bağlandılar, iç teşkilâtlarını bile yarı fransız örneği üzerine kurdular. Yönetim şekli önce prenslik iken sonra krallık oldu. Fakat Selçuklulardan sonra bölge İlhanlıların bir malikânesi haline geldi. Kilikya'nın coğrafî durumu burayı İlhanlılar ile Mısır Memlûkları arasında bir rekabet konusu yaptı. Sultan Baybars zamanında özellikle 1266, 1273, 1275 yıllarındaki Memlûk akınlarında iyice tahrip edildi. Ruben'lerin sülâlesinde tahta geçecek erkek evlât kalmayınca krallık sıhriyet yolu ile Kıbrıs hükümdar hanedanı Lusignan'lara geçti. Lusignanlar İlhanlılar ile birleşerek, batının da yardımıyle, Memlûkların hücumlarına karşı koymağa çalıştılarsa da, topraklarının kaybına engel olamadılar. Leon IV, 1385'te son kalesini Memlûk hükümdarına teslim etmek zorunda kaldı. Ermenilerin bu son kralı Paris'e gitti, orada bir manastırda öldü (1393).

Doğu Anadolu'daki Ermeniye vilâyetine gelince; Selçukluların en kuvvetli zamanlarında, Azerbaycan ve Mezopotamya gibi, Ermeniye de emîrler tarafından yönetilen, önceleri bir dereceye kadar bağımsız irili ufaklı emîrliklere parçalanmıştı. 1100'de Sukman el-Kutbî'nin kurduğu Ahlat devleti, Van gölü yakınlarındaki memleketler ile Hoy ve Salamas'a kadar uzanan bölgeyi hâkimiyetleri altına geçirdi. Ahlat devleti emîrlerinin kendilerine verdikleri Şah arman unvanı, Sukmanlıların sönmesinden sonra bölgeye hâkim olan Eyyûbîler zamanında da kullanıldı. Eyyûbîlerin hâkimiyeti zamanında moğol istilâsı sırasında kaçan birçok türkmen boy ve oymağı ile daha sonra Diyarbakır ve Hakkâri bölgesinden gelen birçok kürt aşiretleri bu bölgede yerleştiler. Eyyûbîlerden sonra Moğollar zamanında, XIII. yy. ortalarından itibaren Ahlat emîrliğinin kapladığı bölge ayrı bir vilâyet haline getirilerek *Ermeniye* diye adlandırıldı ve İlhanlıların gönderdiği valilerce yönetildi. Çeşitli moğol boy ve oymakları da, hâkimiyeti korumak ve güçlendirmek amacıyle buraya gönderildi. İlhanlı hâkimiyetinin sona ermesinden sonra, XIV. yy. ortasından başlayarak Ermeniye eyaleti sınırları içindeki şehir ve kasabalar çeşitli türkmen veya kürt emîrleri arasında paylaşıldı. Bundan sonra bölgenin adı *Ermeniye* olarak değil de *Van* veya *Ahlat bölgesi* diye geçmektedir. Bu bölge XIV. yy. sonunda Karakoyunlu Türkmenlerin, sonra Akkoyunluların, daha sonra Safevîlerin ve nihayet Osmanlıların idaresine geçti.

Arap devrinde Ermeniye'nin iç durumuna gelince: Ermeniye her devirde özel bir eyalet niteliğinde değildi. Halife Osman ve halife Ali zamanında bölge Azerbaycan âmilliğine bağlı bulunuyordu. Emevîler zamanında, Hişam bin Abdülmelik devrine kadar, Elcezire valiliği ile birleştirildi. Bu sırada Güney ve Kuzey Kafkas bölgeleri tamamen açıldıktan ve Barzaa ordugâhı kurulduktan sonra, Barzaa merkez olarak, asıl Ermeniye'den başka, Arran, Azerbaycan, Gürcistan ve Şirvan bölgelerini de kapsamak üzere, büyük bir Ermeniye vilâyeti meydana getirildi. Abbasîler devrinde de, Azerbaycan Ermeniye'den ayrılarak, ayrı bir âmillik haline getirildi. Bir süre sonra Şirvan'da ayrı bir arap emîrliği teşekkül edince, Ermeniye eyaletinin kapladığı alan daraldı. Daha sonra Tiflis'te de ayrı bir arap emîrliği teşekkül etti, Ermeniye valilerinin merkezi de Barzaa yerine Dabil (Dvin) oldu. Valinin başlıca görevi, iç ve dış düşmanlara karşı memleketi savunmaktı. Bunun için de emrinde bir ordu bulundurdu

Foto. X (LAROUSSE)

ve bu kuvvetler asıl Ermeniye'de değil, Barzaa ile Azerbaycan ordugâhlarında yerleşmişti. Vali, aynı zamanda vergilerin zamanında toplanmasına dikkat ederdi. Diğer hususlar ile *işhan, naharar* denilen birkaç yerli bey uğraşırdı. Bu yerli beyler arap istilâsından sonra malikânelerini muhafaza ettiler ve bir dereceye kadar serbestliğe kavuştular. Savaş sırasında her bey bir miktar askeri bedelsiz olarak sağlamakla yükümlüydü. Halifeler imparatorluğunun vilâyetleri arasında Ermeniye, vergileri mutedil olan bir memleket idi. Cizye, haraç v.b. vergiler yerine IX. yy. başlarından itibaren mukataa usulü kabul edildi; böylece ermeni prensleri belirli bir miktar ödemekle mükellef oluyorlardı. İbn Haldun'un vergi cetvelinde 775-786 yılları için gelir 13 000 000 dirhem olarak kaydedilmektedir. Buna ayniyat suretiyle (halı, katır v.b.) ödemeler de ilâve olunuyordu.
Yâkut'a göre, Ermeniye'de büyük ve küçük beldelerin sayısı 18 000'den aşağı değildi ve bunlardan 1 000 tanesi Aras boylarında idi. Ortaçağ arap devrinde asıl Ermeniye'de bulunan en önemli şehirler şunlardı: bütün halifeler zamanında müslüman valilerin makamı ve hükûmet merkezi Dabil (Dvin), Erzurum (Erzen el-Rum), Erzincan, Malazgirt, Bitlis, Van, Ahlat, Erçiş, Nahçivan, Ani ve Kars. Ermeniye'de kuvvetli arap toplulukları ancak merkezlerde yerleşmişti. Bazı arap aşiretleri de kuzeybatı bölümünde bulunuyordu.
Ermeniye bölgesi, Pontus ile Mezopotamya arasında bir geçit, Bizans ile halifeler imparatorluğunun doğu bölgeleri arasında da bir sınır arazisi olmak bakımından Ortaçağda iktisadî yönden büyük bir rol oynadı. Tabiî ürünler bakımından zengin olan bölgede ticaret ve sanayi hayatı gelişmiş durumdaydı. Bölge aynı zamanda kervan ve transit yollarının geçtiği başlıca merkezlerden biri idi. Bütün büyük yolların kavşağı olan Erzurum'un bir stratejik önemi vardı. Ermeniye, Bizans ile olan ticarî ilişkisini Trabzon yolu ile sağlıyordu. İran'da Rey şehri ise ermeni tacirler için önemli bir pazardı. Ermeni tacirlerinin doğrudan doğruya Bağdat ile de ticarî ilişkileri vardı. Özellikle, bol miktarda yetiştirdiği hububatı Bağdat'a ihraç ederlerdi. Ermeniye, maden bakımından da zengindi (bakır, gümüş, kurşun, demir, şap, civa, kükürt, altın). Tuz madenleri de çok zengindi. Ermeniye'nin Ortaçağda en çok şöhret kazanan sanatları çulhacılık, boyamacılık ve dokumacılıktır. Bu sanayi faaliyetlerinin merkezi olan Dabil'de dokunan yün ve ipekli kumaşlar, halılar, dışarıda çok rağbet görürdü. (M)

ERMENONVİLLE, Fransa'da Oise idare bölgesinde (Senlis idare çevresi) komün; 528 nüf. Klasik dönemden kalma şato. Büyük park. Gölün ortasında, kavak ağaçlarıyle çevrili adada Jean Jacques Rousseau'nun mezarı. Ömrünün son aylarını Ermenonville'de geçiren Rousseau'nun cesedi 1794'te Pantheon'a taşındı. (L)

ERMENT (veya **ARMANT**), Mısır'da şehir, Yukarı Mısır'da (Keneh ili), Nil'in sol kıyısında; 16 300 nüf. Şeker fabrikaları. Eski mısır dilinde *Per-Montu* («Montu'nun Yeri»). yunanca'da *Hermonthis* adını taşıyan Erment, Luksor'un 74 km güneyindedir. Firavunlar medeniyetinin başlarından itibaren Yukarı Mısır'da IV. Nomos'un merkezi oldu, ama Orta imparatorluk zamanında yerini Teb şehri aldı. Mahallî tanrı, şahinbaşlı savaş tanrısı Montu idi. Montu'nun tenleşmesi sayılan ve Bukhis adı verilen boğa kutsal sayılırdı.
Erment'de eski Montu tapınağının ancak kalıntıları kalmıştır. Çok eski çağlarda yapılan bu tapınak, XVIII. sülâle zamanında genişletildi ve Ptolemaios'lar ile Roma çağlarında Mısır'daki bütün büyük tapınaklar gibi baştanbaşa yeniden yapıldı. Kleopatra VII ile Jül Sezar'ın oğlunun doğuşu şerefine yapılan *Mammisi* adlı Doğum tapınağı, 1860'ta Hıdiv Sait Paşanın emriyle yıktırılarak enkazı ile bir şeker fabrikası kuruldu. 1927'de yapılan kazılarda çölün kenarında Ptolemaios'lar veya Romalılar çağında Bukhis veya Bukheion boğalarının gömüldüğü mahzenler ortaya çıkarıldı. (L)

ERMİN i. (fr. *hermine*). Sansargillerden *kakum* veya *as* denilen bir hayvanın kış postundan yapılan kürk.
— ANSİKL. Yaz aylarında kakumun sırt tarafı açık kahverengi, karın tarafı sarımtırak olur. Fakat kar yağınca hayvan bembeyaz bir renk alır. İşte bu beyaz, yumuşak ve parlak kış postundan yapılan *ermin* kürkler çok makbul sayılır. (M)

Erminia, Tasso'nun *Gerusalemme Liberata*'sındaki (Kurtulan Kudüs) kadın kahramanlardan biri. Haçlıların Antakya'yı almasından sonra esir düştüğü Tancrède kendisine saygı göstererek hürriyetini bağışlar. Erminia da, Kudüs'te Alâeddin'in sarayına sığınır. Ne var ki Erminia yakışıklı Tancrède'e âşık olmuştur; ama Tancrède Clorinda'ya olan tutkusu yüzünden bu aşkı karşılıksız bırakır.
— İkonogr. Tasso'nun kahramanı Erminia'nın hayatı ile ilgili iki olay, birçok resme konu oldu: *Erminia Çobanlar Arasında* (Carracci [Londra], Albani [Roma], Lanfranco [Roma, Napoli], Domenichino [Louvre], S. Rosa [Modena], Valentin [Münih], Restout [Louvre], Fragonard [Amiens], Delacroix [Stockholm]) ve *Erminia Yaralı Tancrède'in Yardımına Koşarken* (O. Vannini) [Floransa], Le Guercino [Roma], Cavallino [Münih] ve Poussin [Leningrad, Birmingham]). [L]

ERMİŞ i. ve sıf. (*ermek*'ten *er-miş*). Kendini Tanrı'ya adamış, Tanrı katında belli bir mertebeye ulaşmış kişi. (M)

Ermiş Jeanne (Saint Joan), Bernard Shaw'un Jeanne d'Arc üzerine yazdığı altı perdelik oyunu. İlk defa, 1923'te New York'ta sahneye kondu. Oyunun en güçlü sahnesi, İngilterede Engizisyon mahkemesinde geçer. Burada yazar, o her zamanki alaycı eleştirisine içe işleyen bir heyecan eklemesini bilmiştir. Oyunun sonuna koyduğu epilogda Shaw, Jeanne'ı 1456'da, yani ölümünden 25 yıl sonra, kralın rüyasında beraat etmiş olarak gösterir; dramın belli başlı kişileri gölge halindedir: çağımızın bir insanı, Jeanne'ın, kilise tarafından 1920'de ermişler arasına alınacağını müjdeler. Herkes Jeanne'ın önünde eğilir, ama dirilerek yeniden dünya yüzüne gelmesine kimse razı olmaz. Jeanne'ın son sözü; «Bu güzel dünyayı sen yarattın Tanrım, onu ne zaman ermişlerini kabul edecek duruma getireceksin?» olur. (L)

Ermitage (L'), Montmorency vâdisinde Mme d'Epinay'e ait bir köşkün adı. J.-J. Rousseau 9 nisan 1756'dan 15 aralık 1757'ye kadar bu köşkte oturdu. (L)

Ermitaj müzesi, Sovyet Rusya'nın en büyük ve dünyanın en önemli müzelerinden biri. Bu müzenin kuruluşu Büyük Petro zamanında başlamışsa da asıl kurucusu Katerina II'dir. Batı sanatı koleksiyonlarını toplamak için fransız mimarı Vallin de la Moyhe'a ilk müze binasını yaptırtan bu çariçedir (1764). Katerina koleksiyonların durmadan zenginleştirilmesi için Diderot'nun, Falconet'nin, Grimm'in öğütlerinden yararlandı. Nikolay I tarafından genişletilen ve kışlık sarayın bir bölümü olan Ermitaj 1852'de özel davetiye ile çağırılan belli bir sınıf halka açıldı. Her iki Dünya savaşı sırasında Moskova'ya taşınan Ermitaj'ın değerli eserleri hiç bir zarar görmedi. 1917'den sonra kışlık saray artık genişlemiş olan müzenin bir bölümü haline geldi, devlete mal edilmiş özel veya öteki çarlık saraylarından getirilmiş sanat eserleri buraya yerleştirildi. Sovyet hükûmeti yabancı döviz sağlamak amacıyle çok değerli bazı tabloları satışa çıkardı ve eserleri Washington'daki National Gallery, New York'taki Metropolitan müzesi, Philadelphia müzesi ve Amsterdam'daki Rijks müzesi tarafından satın alındı. Ermitaj müzesinin bugünkü yüzölçümü 75 000 m²'dir ve müzenin 322 salonunda iki milyon beşyüz bine yakın sanat eseri bulunmaktadır. Müze şu bölümlere ayrılmıştır: ilkel kültür bölümü (dünyada bir eşi daha bulunmayan eski kimmer ve iskit eserleri topluluğu); eskiçağ kültürü ve sanat eserleri bölümü (çoğu Karadeniz kıyı bölgesinde yapılan kazılardan elde edilen 77 000 parça eser); Batı Avrupa sanatları bölümü (Poussin'den Matisse'e kadar fransız resimlerinin yanı sıra italyan ressamlarının tabloları [Leonardo da Vinci, Raffaello, Tiziano], flaman ve hollandalı ressamların eserleri [Rembrandt'ın otuz sekiz yağlı boya tablosu], ayrıca ispanyol, alman, ingiliz ressamlarının eserleri); rus kültürü tarihi bölümü (1890'da kurulmuş olan rus müzesinin ek bölümü, Sovyet doğu bölgesi kültür ve sanatları); Doğu milletleri kültür ve sanatları; paralar ve madalyalar bölümü. Ayrıca bu geniş müzede bir tamir ve onarım atelyesi, bir kitaplık ve çeşitli arşivler vardır. Müze, fransız B. Legran'ın *La Reconsturuction Socialiste de l'Ermitage* (Ermitaj'ın Sosyalist İlkelere göre Yeniden Düzenlenmesi) adlı kitabında açıklanan program gereğince baştan başa yeniden düzenlenmiştir. (L)

Ermitas (SANTUARİO DE LAS), İspanya'da (Galiçya, Orense ili) yer. Galiçya dağında hac yeri. İlgi çekici bir cephesi olan, XVII. ve XVIII. yy.da klasik ve barok üslûbuna göre onarılan kilise. (L)

ERMİYE çoğl. i. (ar. *remi*'den *ermiye*). *Esk.* Dolu yağdıran bulutlar. (M)

ERMLER (Fridrik Markoviç), sovyet rejisörü (Rejitsa [Rezeknel], Letonya 1898-Leningrad 1967). Leningrad Sinema enstitüsündeki öğreniminden sonra birkaç belgesel filimle, gerçekçi ve toplumsal konulu filimler çevirdi: *Katka* (E. İoganson ile birlikte, 1926), *Kar Altındaki Ev* (1927), *Parisli Kunduracı* (1928), *Hafızasını Kaybeden Adam* (1929), *Karşı Plan* (1932), *Köylüler* (1935). 1938'de en önemli filimlerinden biri olan *Büyük Yurttaş*'ı çevirdi. İkinci Dünya savaşı çarpışmalarını canlandırdığı sahnelerde (*Yoldaş P......*, 1943;*Dönüm Noktası*, 1945) lirik olan üslûbu, yarattığı iki insanın psikolojik incelemesinde de ölçülüdür (*Bitmemiş Roman*, 1955). 1958'de *İlk Gün* ve 1963'te *New York'tan Iasnaia Poliana'ya* adlı filmlerini sahneye koydu. (L)

ERMOLAYEF (Aleksey), sovyet dansçısı ve koreografı (Petersburg 1910). Leningrad Bale okulu'ndan 1926'da diploma aldı, 1930'da Bolşoy balesi'nde çalışmağa başladı. *Giselle*'de Albert, *Romeo ve Julyet*'de Tybalt, *Bronz Süvari*'de Eugene, 1954'te Minsk'de yarattığı *Taş Çiçek*'te kâhya Severian rolleriyle kendini tanıttı. Ayrıca birçok bale hazırladı (*Bülbül*, 1939). [L]

ERMONT, Fransa'da Val d'Oise idare bölgesinde kanton idare merkezi, Paris'in kuzeybatı banliyösünde, Montmorency ormanının güneyinde; 24 000 nüf. Parsellenmiş araziler. Kazancılık. Traktörler. Kuyumculuk. İnce marangozluk. (L)

ERNAKULAM, Hindistan'da (Kerala) şehir; 120 000 nüf. Kimya sanayii. Kereste sanayii. (L)

ERNE, İrlanda'da ırmak ve göller. Irmak, İrlanda cumhuriyetinde (Ulster eyaleti, cavan idare bölgesi) doğar, önce Oughter gölünü, daha sonra da iki Erne gölünü (*Upper Lough Erne* ile *Lower Lough Erne*) aşar (bu göllerdeki adalarda birçok dinî yapı kalıntıları vardı). Donegal koyunda Atlas okyanusuna dökülür; 115 km. (L)

ERNESTİODENDRON i. Fosil kozalaklılardan bir bitkinin cins adı. (Alt Permiyen'de bulunan Ernestiodendron filiciforme'a Orta, Batı ve Güney Avrupa'nın birçok yerinde rastlanır.) [L]

ERNİ (Hans), isviçreli ressam (Luzern 1909). Luzern Meslek ve Sanat okulu'nda, öğrenim gördükten sonra Paris'te Julian akademisinde çalıştı (1928). Berlin'de bulunduğu sırada Kandinski ve arkadaşlarıyle dostluk kurdu. Tablolarında ve afişlerinde fotoğrafa benzeyen eşya ve insan resimlerini geometrik çizgilerle kaynaştırır. İsviçre müzelerinde resimleri vardır. (L)

ERNİS. Esk. coğ. Van'ın Erciş kazasının 15 km doğusunda köy. Civarında Eski Bronz çağından beri kullanılmış mezarlıklar vardı. Mezarlıkta ilk defa Prof. Afif Erzen kazılar yaptı (1961). Esas büyük mezarlık düzlükte ve Evditepe'nin etrafında geniş bir sahaya yayılmıştır. Civardaki Alpaslan Köy enstitüsünün batı yönünde Alacahan olarak bilinen yerde ikinci bir mezarlık vardı. Mezarlığın kuzeydoğusundaki tepe, tipik bir urartu kalesidir. Alacahan mezarlığı, Evditepe mezarlarından ayrı bir yapı şekli ve tekniği gösterir. Seramik daha eskiye aittir, üzerleri balık sırtı şeklinde taşlarla örtülüdür. Boyutları, yaklş. ol. 6×3 m, yönleri kuzey-güney'dir. Çukur içinde kaba taşlarla yapılmış mezarların üzeri büyük kapak taşlarıyle örtülüdür.
Dar cephelerin birinde çok kısa bir dromos vardı. Mezarlarda çeşitli seviyelerde memeye benzeyen çıkıntıları bulunan 300 kadar

seramik ele geçti. Mezarlar genel olarak M.Ö. II. binyıla aittir. Demirden yapılmış süs eşyasının ve urartu seramiklerinin bulunmuş olması mezarlığın daha sonraki devirlerde de kullanıldığını gösterir. Buluntular Van müzesi ve Ankara Arkeoloji müzesinde sergilenmektedir. (M)

ERMENONVİLLE Kuğular adası ve J.-J. Rousseau'nun mezarı

ERNST, Saksonya seçicisi (Meissen 1441 - Kolditz 1486), saksonyalı Friedrich II'nin büyük oğlu. 1464'te babasının yerine geçti. Kardeşi Albert ile birlikte Meissen Ülkesiyle Thüringen'i yönetti ve topraklarını çok genişletti. Leipzig'in paylaşılmasında (1485) en büyük kardeş olarak, Seçicilik unvanıyle birlikte, Saksonya - Wittenberg'e, Thüringen'e ve Saksonya hanedanı *Ernstin kolu*'nun tımarı olan Franken'deki emlâke sahip oldu. Bk. SAKSONYA. (L)

ERNST I (Coburg 1784-Gotha 1844), **Saksonya - Coburg** dükü, **Saksonya - Coburg - Gotha** sülâlesinin kurucusu. 1826'da, Gotha sülâlesinin sönmesi üzerine bu sülâlenin topraklarını kendi dükalığına kattı. (L)

ERNST II (Coburg 1818-Reinhardsbrünn şatosu 1893), **Saksonya - Coburg - Gotha** dükü (1844-1893), Erns I'in oğlu. 1866'da, Prusya veliahtının maiyetinde Bohemya savaşına, sonra, Prusya genelkurmayına bağlı olarak Fransa seferine (1870-1871) katıldı. Ayrıca üç ciltlik *Aus Meinem Leben und Aus Meine Zeit* (Hayatım ve Yaşadığım Çağ) [1887-1889] adlı bir eser yazdı. Özellikle müzikle uğraştı, lied'ler, ilâhiler, kantatlar ve birçok opera besteledi. (L)

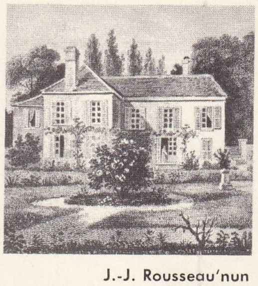

J.-J. Rousseau'nun Ermitage'ı

ERNST (Max), alman asıllı fransız ressamı (Brühl, Köln yakını 1891). 1922'de Paris'e yerleşti. Dada ve gerçeküstücü akımlarına büyük ölçüde katıldı. Çok kesin bir şekilde çizilmiş ve inceden inceye işlenmiş eserleri, konularının acayipliğiyle ilgi çeker: *İnsanların Haberi Olmayacak* (1922); *Masanın Üstünde Bulduğum Bir Sicimin Bana İlham Ettiği Resim* (1927); *Zoomorfik Bir Çift* (1933); *Örtülü - Şehvetli Portre* (1934); *Uçak Yutan Bahçe* (1935); *Euklides* (1945); *Devrim Rüyası* (1947). Max Ernst, Hans Richter'in *Dreams That Money Can Buy* (Paranın Satın Alabileceği Düşler) adlı filminde çalıştı (1944-1946). Nazi rejimi tarafından sürgüne gönderilen ressam, İkinci Dünya savaşında New York'a sığındı, 1948'de amerikan uyruğuna geçti, 1954'te Venedik «Biennal»'i ödülünü kazandı, 1958'de fransız uyrukluğuna kabul edildi. 1959'da Fransız Millî Büyük Sanat ödülü'nü kazandı. Aynı yıl Paris Modern Sanatlar Millî müzesinde bir retrospektifi sergilendi. Ayrıca şematik üslûpta, ilkel medeniyetlerin etkisini yansıtan birçok heykel yaptı. Bunlar arasında, Paris Modern Sanatlar Millî müzesindeki *Oğlak Burcu* en önemli eseridir. (L)

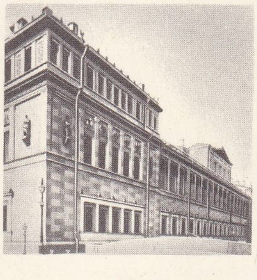

Ermitage müzesi Leningrad

ERNST (Otto Ernst Schmidt, **Otto** — denir), alman yazarı (Ottensen, Hamburg yakınında 1862 - Gross - Flottbek, Hamburg yakınında 1925). Çocuk kitapları (*Appelschnut* [1906], *heidede* [1923]); hikâyeler (*Am Lebensstrad* [Ömrün Kıyısında], 1908); bir adamın çocukluğundan yaşlılığına kadar hayatını dile getiren üç bölümlük bir roman (*Asmus Semper's Jugendland* [Asmus Semper'in Çocukluk Ülkesi], 1905); *Semper der Jüngling* [Semper'in Delikanlılığı], 1908); *Semper der Mann* [Semper'in Erkeklik Çağı], 1916) yayımladı. (L)

ERNST (Paul), alman yazarı (Elbingerode, Harz 1866-Sankt-Georgen, Steiermark 1933). Romantizmden yeni klasisizm'e, sosyalizmden de çok geniş anlamda bir insan sevgisine geçti. *Der Schmale Weg zum Glück* (Mutluluğun Dar Geçidi) [1903] en kişisel romanıdır; *Demetrios* (1905), *Canossa* (1908) ve *Brunhild* (1909) en iyi dramlarıdır. *Der Weg zur Form* (Biçime Giden Yol) [1906] başlıca eleştirme eseridir. (L)

ERNST - AUGUST I (Londra 1771-Hannover 1851), Hannover kralı (1837-1851), İngiltere kralı George III'ün 5. oğlu. Önce «Cumberland dükü» unvanını aldı. Fransız ordularına karşı gösterdiği kahramanlıklarıyle tanındı ve ingiliz ordusunda tümgeneralliğe yükseldi (1798). Wilhelm IV'ün ölümü (1837) üzerine, İngiltere'deki gibi kadınlar hükümdar olamadıkları için, Hannover krallığına getirildi. Çok geçmeden 1833 Anayasasını kaldırdı, 1840'ta yeni bir anayasa koydu, onu da çiğnedi ve liberallerin istedikleri reformları (bakanların sorumluluğu, mal sandıklarının birleştirilmesi, Struve başkanlığında bir hükûmetin kurulması) ancak 20 mart 1848'de kabul etti. Friedrich Wilhelm IV lehine bir Alman Anayasasının hazırlanmasını kolaylaştırmak amacıyle 20 mayıs 1849'da, Saksonya ve Prusya hükümdarlarıyle birlikte «üç krallar birliğini» kurdu. Avusturya'nın zoruyle 25 ekim 1850'de tahttan çekildi. 1850 Martından itibaren Struve'yi uzaklaştırmış, liberal devrimleri fiilen uygulamaktan vaz geçmiş, bu da ölümünden az önce karışıklıkların çıkmasına yolaçmıştı. (L)

ERNST-AUGUST, Braunschweig - Lüneburg dükü, **Cumberland** dükü (Hannover 1845 - Gmünden 1923), kral Georg V von Hannover'in oğlu. Babası ölünce (1878), Prusya'nın 1866'da ilhak ettiği Hannover tahtı üzerinde hak talep etti. Alman federal diyeti bu iddiaları haksız bularak 1884'te Braunschweig dükalığının Ernst-August'a geçmesini kabul etmedi. 1906'da oğlu Ernst-August (1887 doğumlu) lehine bütün haklarından vaz geçti. Bunun, Wilhelm II'nin tek kızı prenses Viktoria-Luise ile evlenmesi, Braunschweig üzerindeki haklarının imparator tarafından tanınmasına yolaçtı. Genç dükün Hannover'den vaz geçmesi üzerine Reichstag bu karara karşı geldi. Dük 1918'de tahttan feragat etmek zorunda kaldı. (L)

ERNST - AUGUST VON BRAUNSCHWEİG, Hannover birinci Seçicisi (Herzberg 1629 - Herrenhausen 1698). 1692'de, Calenberg dükalığıyle Hannover kentinin vârisi oldu (1679), Fransa ve Türkiye'ye karşı açılan savaşa katılmasına karşılık, imparator Leopold I'den Hannover Seçiciliği unvanını elde etti. Bu unvanı, daha sonra George I adıyle İngiltere kralı olan oğlu Georg'a bıraktı, kızı Sophia - Charlotte ise ilk Prusya kraliçesi oldu. (L)

ERNSTİN kolu, Saksonya hanedanının Seçici prens Ernst tarafından kurulan kolu (1441-1486). Bu kol, 1845'te Albert soyunun küçük evlât kolundan ayrıldı. O zamanlar Ernstin kolu, Saksonya, Alterburg, Coburg, Gotha, Eisenach, Weimar kentleriyle Thüringen'in bir kısmına sahipti. 1547'de, JOHANN - FRİEDRİCH I (1503-1554), imparatora karşı açtığı savaş sonunda *Seçicilik* payesini ve topraklarının büyük bir parçasını kaybetti; — JOHANN - FRİEDRİCH II (1529 - 1595), Jena üniversitesinin kurucusudur; iki oğlu 1572'de devleti paylaşarak Coburg ve Weimar hanedanlarını kurdular. 1638'de, Ernstin kolu, Saksonya, Altenburg, Cotemsil ediyordu. Bu hanedandan gelen ve 1640'ta Gotha dükü olan SOFU ERNST'in (1601-1675) yedi oğlu ülkeyi bölüşerek yedi ayrı soy türettiler.

Ernstin kolundan yalnız Weimar, Saksonya - Meiningen, Coburg - Gotha ve Altenburg hanedanları kaldı. Bu son üç hanedan Sofu Ernst'den türemiştir. (L)

ERNST Sofu, Saksonya - Gotha dükü (Altenburg şatosu 1601-Gotha 1675), Saksonya -Weimer dükü Johann'ın oğlu. Otuzyıl savaşı sonrasında, Gustav-Adolf'un kardeşi Saksonya - Weimar dükü Bernard'ın emrinde isveç süvari birliğinde başarıyle hizmet etti, bu dükün yanında Lutzer (1632) ve Nordlingen'de de (1634) savaştı. 1640'ta Gotha düklüğüne sahip oldu ve böylece Saksonya - Gotha düklerinin atası sayıldı. Kardeşlerinin birçoğu ölünce, Eisenach (1642), Altenburg ve Coburg düklükleri de kendisine kaldı. (L)

ERODE, Hindistan'da (Madras) şehir, Coimbatore'nin kuzeydoğusunda, Kaveri kıyısında; 73 800 nüf. Ticaret merkezi. (L)

ERODİUS i. Oval biçimli, siyah renkli böcek. (Akdeniz bölgesinde yaşar. Bitkilerin dibinde kendini toprağa gömmekten hoşlanır; belirli zamanlarda dışarı çıkar. Kınkanatlıların *tenebrionidae* familyasındandır.) [L]

EROGEN sıf. (fr. *érogène*'den). Psikanaliz. Cinsel bir davranış veya bir duygu yaratan şey. ‖ *Erogen bölge,* uyarıldığı zaman libido'ya doygunluk veren beden bölgesi. (Bir erogen bölgenin öbürlerine göre daha baskın oluşu yaş durumuyle ve bedensel gelişimle ilgilidir.) [L]

Eroica Senfonisi (*Sinfonia Eroica*), Beethoven'in üçüncü senfonisi (1804). Önce Bonapart'a övgü olarak yazıldı. İmparatorluğun ilânı üzerine Beethoven ithafı kaldırdı. Beethoven'in en ünlü eserlerinden biri olan bu senfoninin özellikle çok iyi bilinen iki bölümü vardır: *Cenaze marşı* (ikinci bölüm) ve neşe içinde gelişen son bölüm (*Prometheus'un Yaratıkları* balesinin motifi.) [L]

EROİN i. (fr. *héroïne*). Morfinden kimyasal yolla elde edilen uyuşturucu madde: *Bir yığın hasta, katil, eroin düşkününün bulunduğu koğuştan kurtuluyor...* (A. H. Tanpınar). Bk. ANSİKL.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Eroin,* morfinin asetik asit anhidriti veya asetilklorürle tepkimeye girmesiyle elde edilir. Genellikle klorhidrat tuzu halinde bulunan, beyaz billûrlu bir tozdur. Morfinden 4-5 defa daha analjezik, 6 defa daha zehirlidir. Öldürücü doz 60 mg civarındadır. Şiddetli öfroni etkisi vardır, çok çabuk alışkanlık yapar; normal insanda bu alışkanlık yedi kere eroin kullandıktan sonra (psikopatta ise ilk şırıngadan sonra) başlar. Vicdanî his ve düşünceleri söndürür; eroini alışkanlık haline getirenlerde, morfinmandaki sükûnetin tersine, alkoliklerdeki manyaklığı andıran taşkınlıklar görülür. Türkiye'de, esrara oranla fiyatı yüksek, elde edilişi de güç olduğu için daha az kullanılır. Daha çok enfiye gibi buruna çekiliş veya deri altına şırınga edilir. Bazı ülkelerde tütüne karıştırılarak da içilir.

Eroinin tedavide kullanılması kanunen yasaklanmıştır. Eroin düşkünlerinin tedavisi özel kliniklerde yapılır. Hastanın uzun süre yataktan çıkmasına izin verilmez. Bu tedavide, bazen eroin yerine daha az etkili uyuşturucu maddeler de verilir. Tedavi sırasında hastaya bu alışkanlığını unutturacak bir rehabilitasyon uygulanmalıdır.

Uyuşturucu maddelerle mücadele, bu maddelerin üretim ve satışını kontrol altına alarak yapılır. Bu konudaki kanunî müeyyideler çok ağırdır. Bazı hallerde idam cezası bile verilebilir. Ayrıca eroin için bu maddeler daha da ağırdır (Cz. kn. un 403'ten 410'a kadar olan maddeleri). Bk. UYUŞTURUCU *maddeler.*

Türkiye'de eroin iptilâsının başlamasına, 1917 ihtilâlinde Türkiye'ye gelen rus göçmenlerinin sebep olduğu iddia edilir. Türkiye'de eroincileri takip etme işini Emniyet Müdürlüğü Narkotik bürosu yapar. Türkiye'de eroin imalâtı, morfin imalâtına göre oldukça düşüktür. Genellikle, kaçak morfinin Fransa güneyindeki imalâthanelerde eroine çevrildiği ve oradan dünyanın çeşitli bölgelerine dağıtıldığı tahmin edilmektedir. (ML)

EROİNCİ i. ve sıf. (*eroin*'den *eroin-ci*). Eroin kullanan, yapan veya satan kimse. (M)

EROİNMAN i. ve sıf. (fr. *héroïnoman*'dan). Eroin kullanmayı iptilâ haline getiren kimse.

◆ **Eroinmanlık** i. Eroinman olma hali. (M)

EROİNOMANİ i. (fr. *héroïnomanie*). Marazî alışkanlık halinde eroin kullanma. (L)

EROLES (Jacquin İbanez Cuevas y Montserrat, — baronu), ispanyol generali (Talarn yakını, Katalonya 1784-Ciudad Real yakını 1825). 1808'de Fransa'ya karşı başkaldırdı, 1814'e kadar Mina'nın emrinde savaştı, Mina meşrutiyetçiliğe dönünce de 1823'te mutlakiyet taraflısı kıtalarla buna karşı çıktı ve böylece Fransızların Katalonya'yı ele geçirmelerini kolaylaştırdı; Fernando VII kendisini Barcelona genel askerî valiliğine atadı. (L)

EROPHİLA i. Küçük beyaz çiçekli bitki. Kayalık yerlerde biter. (Turpgillerden.) [L]

EROS i. (yun. *erôs, aşk*). Psikol. Psikanaliz açısından cinsel eğilimler ve bunlardan doğan isteklerin tümü: *Kişisel eros çok zaman düşlerin açıklanmasına yarar.* (L)

EROS. Yun. mit. Bk. AŞK TANRISI.

EROS, 1898 yılında, Berlin'de Witt tarafından bulunan 433 numaralı küçük gezegen. Güneş'e ortalama uzaklığı 1,46 ışık yılıdır. Yörüngesinin önemli olan dışmerkezliliği (0,22), yaklaşık olarak otuz yılda bir tekrarlanan elverişli karşı konum anlarında, Yer'in 17 milyon km yakınından geçmesini

Foto. Rap, Freuler (LAROUSSE)

erotizm, Sade'ın «Justine» adlı eseri için André Masson tarafından yapılan desen, 1928

sağlar. Yedinci kadir'den küçük bir gökcismi olarak görünen bu gezegenden, elverişli devrelerinde Güneş'in paralaks'ını hesaplamak için faydalanılır. Eros paralaksını belirlemek için yapılan son çalışmalar 1931 yılından kalmadır. (L)

EROTEMATİK sıf. (yun. *erôtêmatikos*, sorulu'dan fr. *érotématique*). Sorularla delil toplama veya öğretme yolu: *Sokrates'in yöntemi erotematik bir yöntemdir.* (L)

EROTİK sıf. (yun. *erôs*, aşk > *erôtikos* > lat. *eroticus*'dan fr. *érotique*). Aşkla ilgili olan, aşkı anlatan: *Erotik şiir.* ‖ *Teşm. yol.* Cinsel aşkla, cinsiyetle ilişkisi olan. ‖ Edep dışı: *Erotik edebiyat, erotik gravür.* (L)

Erotikos. Bk. AŞK ÜSTÜNE.

EROTİKOS (Theophilos), bizanslı subay (XI. yy.). 1043'ten önce Kıbrıs'ta generaldi; vergilerin ağırlığına karşı isyan eden ada halkını desteklediği için Kostantinos Khage tarafından tevkif edilip İstanbul'a gönderildi. İmparatorun emriyle, kadın kılığına sokulup hipodromda halka teşhir edildikten sonra öldürüldü. (L)

erotizm, «Kadın Hizmetçiler» oyunundan bir sahne, Huchettes tiyatrosu, 1954

EROTİZM i. (yun. *erôs, —ôtos*, aşk'tan fr. *érotisme*). Cinsî aşk; cinsî tatmin isteği. ‖ Erotik özellik: *Çağdaş romanda erotizm.*

— ANSİKL. Ed. Eflatun (M.Ö. IV. yy.). *Phaidros* ve *Şölen* adlı diyaloglarında yüksek Eros ile alçak Eros arasında, yani ilâhî aşka götüren aşk tanrısı ile insan soyunu tükenmekten alıkoyan maddî aşk arasında bir ayırım yapar. Genellikle erotizm kelimesi bu son anlamda kullanılır; maddî aşk, şehvetin tasviri ve yüceltilmesidir. Çeşitli çağlarda dünya edebiyatlarında bunun örneklerine rastlanır. Erotizm, en saf biçimiyle, estetik heyecanı dile getirirse de çoğu zaman çapkınlığa, hayasızlığa, açık saçıklığa kaçar ve aşağılık içgüdülere başvurarak değerini yitirir. Erotizm, antik çağın en eski dönemlerinde dünyanın en güzel şiirlerinden olan ve Hz. Süleyman'a mal edilen *Neşideler Neşidesi* ile hint *Kama - Sutra*'larını ilham etmiştir. Eski yunan şairi, Anakreon, iskenderiyeli şairlere (Theokritos, Herondas, Kallimakhos) has incelikte eserler verdi, oysa iskenderiyeli sanatçı ve şairlerin, Lukianos'ta görülen gerçek bir «erotomoni»'ye tutuldukları söylenmiştir. Buna karşılık, Longos'un yazdığı *Daphnis Kai Khloe* (Daphnis ve Khloe) bu bakımdan çok edepli sayılacak niteliktedir. Latin şairlerinden Catullus, Tibullus, Propertius, Horatius, Ovidius (*Sevmek Sanatı*) daha kaba bir gerçekçilik getirdiler. Petronius'un Roma'daki aşırı sefihlik hayatını canlandıran *Satiricon* adlı romanı bu aşırı gerçekçiliğin hazin bir sonucudur. Apuleius'un romanı *Metamorphoseis* (Altın Eşek) kaba ve alaylı sahnelerine rağmen, ahlâk kaygısını elden bırakmaz ve İsis kültüne karşı bir özlem duygusuyle biter. Bu romandaki «Eros ve Psykhe» hikâyesi ressam ve şairlere hâlâ ilham kaynağı olmaktadır.

Boccaccio'nun *Decamerone*'si, akla gelebilecek her çeşit erotizmin, açık saçıklıkla yüceliğin en çekici karışımlarından biridir. Navarra kraliçesi, *Heptaméron*'unda Boccaccio'ya ulaşmak isterse de onun seviyesine yükselemez. *Les Cents Nouvelles* (Yüz Yeni Hikâye), tıpkı Rabelais'nin eserlerinde olduğu gibi, erotizmi müstehcenle karıştırarak Ortaçağ *fabliau*'larındaki açık saçıklık geleneğini sürdürür. Aretino'nun *Ragionamenti*'si (Söyleşiler) ve *Sonnetti Lussiriosi*'si (Uçarıca Sone'ler) edep dışı ve düpedüz müstehcendir. XVIII. yy.'da erotizm, bir hovardalık edebiyatının yayılmasına sebep oldu; Swift'in ahlâk bozucu eğilimdeki erotik eserlerinden başka, *Gulliver's Second Travel* (Gulliver'in İkinci Gezisi), *Directions to Servants* (Hizmetçilere Öğütler) v.b.; Voltaire'in ünlü hikâyeleri (*Odalisque* [Odalık v.b.]), Crébillon'un, Restif de la Bretonne'un eserleri, Louvet de Couvrai'nin *Les Amours du Chevalier de Faublas*'sı (Şövalye Faublas'ın Aşkları), Parny'nin ve Bertin'in hafifmeşrepçe yazılmış eserleri bu dönemde meydana geldi; *Mémoires de Casanova* (Kazanova'nın Anıları) oldukça gerçeğe uygun serüvenleriyle günümüze kadar okunagelmiştir. XIX. yy. da Baudelaire ile Lautréamont'da erotizm, devrin ahlâk ve edebiyat geleneklerine karşı bir tepkidir. XX. yy. da Freud'un teorileri çağdaş romanda cinsel içgüdülerin apaçık ve çiğ bir şekilde incelenmesine yolaçtı: bu eğilim özellikle anglosakson romanlarda (D. H. Lawrence, Faulkner, Hemingway) kendini gösterir.

— G. santl. İskenderiye'li ve Roma'lı hünsalarla Pompeii'deki bazı çok müstehcen resimler dışında, Eskiçağ ressam ve heykelcilerinde erotizme pek az rastlanır. Erotizm edep dışı olunca, artık sanat olmaktan çıkar. Bununla birlikte, bazı konular erotizm'e özellikle yatkındır, ancak önemli olan, o konuyu işleme tarzıdır.

Aşk tanrıçası Venüs'ün serüvenleri, sanatçılara bir ölçüde özgürlük veriyordu. İskenderiye okulunda hafif bir erotizm havası bulunmakla birlikte, Eskilerin Venüs'ü daha çok tanrı aşkını temsil eden Venüs - Urania'dır. Lucas Cranach'tan Boucher ve Cabanel'e kadar batı Venüs'lerinde az çok erotizm görülür. Botticelli'nin *Venüs'ün Doğuşu* (Uffizi, Floransa) ve *Mars ve Venüs*'ü (National Gallery, Londra) ile Giorgione'nin Dresden müzesindeki *Venüs*'ü de, çıplaklıkları içinde, Raffaello'nun (Farnesina, Roma) *Galateia*'sı kadar iffetlidir. Tiziano'nun *Venüs*'leriyle (Prado, Madrid ve Uffizi, Floransa) Palma il Vecchio'nun *Venüs*'ü (Dresden müzesi) ve Velasquez'in *Venüs ve Aşk*'ı (National Gallery, Londra) için aynı şey söylenemez. Bazen jüpiter ve Antiope adı altında gizlenmiş satirlerle su perilerinin oynaşmaları, pek çok ressama ilham kaynağı oldu; en ünlüleri, Tiziano (Museo Nazionale, Napoli) ve Correggio'nun (Louvre, Paris ve Villa Borghese, Roma) tablolarıdır. Başka bir tehlikeli konu olan Leda ile Kuğukuşu teması da Leonardo da Vinci (Spiridon koleksiyonu, Roma) okulu tarafından işlendi; hattâ Leda'yı tasvir eden bir desen Vinci'ye mal edildi (Franz Könings koleksiyonu, Haarlem). Veronese'nin ve daha pek çok sanatçının fırçasından çıkan *Leda*'lar çok daha serbesttir. Bu konu, XX. yy. da Henry de Waroquier'nin bir gravür dizisinde değişik bir hava içinde yüceltilerek temsil edilmiştir.

Eros ile Psykhe teması eskiçağdan bu yana sayısız eserlere konu olmuştur (*Eros ve Psykhe*, helenistik devir, Louvre, Paris). Her ne kadar Raffaello'nun ve onun okuluna bağlı ressamların Farnesina'daki (Roma) fresklerinde veya Gérard'ın *Amor ile Psykhe*'sinde (Louvre) hiç erotizm yoksa da, Canova'nın *Amor ile Psykhe* adlı heykeli (Louvre) veya Prudhon'un *Psykhe'nin Kaçırılması* (Louvre) için durum aynı değildir. Erotik yönlü başka bir tema da Paolo Veronese (Dresden müzesi), Tintorette (Viyana müzesi, Avusturya), Rembrandt (La Haye müzesi), Van Dyck (Münih Pinakotek'i) ve başka ressamlar tarafından canlandırılmış olan *Susanna ve İhtiyarlar* konusudur. XVI. yy.a karşı - reform'undan sonra, erotizm güzel sanatlara gittikçe daha fazla sokuldu (Vasari'nin *Venüs*'ü, Coonna koleksiyonu, Roma) ve XVIII. yy sonuna kadar devam etti. Periler, çocuk - melekler ve tanrısal varlıklar, Rubens'in (*Leukippos'un Kızlarının Kaçırılması*, Münih), Guido, Reni ve Carraci'nin resimlerinde bile artık çırılçıplak değil, açık saçık giyinmiş olarak tasvir edildi. İngres'in (*Türk Hamamı*, Louvre), Courbet'nin (*Birbirine Sarılmış Kadınlar*, Petit Palais), Couture'ün (*Gerileme Döneminde Romalılar*, Louvre) çıplakları aynı geleneğe bağlıdır. Erotizm konusunu işleyen daha sonraki ressamlar arasında, Felicien Rops, Toulouse - Lautrec, Pascin, Van Dongen, Dignimont, Vertès, Touchagues anılmağa değer. (L)

EROTOGEN sıf. (yun. *erôs, -ôtos*, aşk ve *genos*, doğuş > fr. *érotogène*'den). Tıp. Cinsel aşkla ilgili bir duyunun çıkış noktası, merkezi: *Erotogen noktalar.* (L)

EROTOLOJİ i. (yun. *erôs, -ôtos*, aşk ve *logos*, bilim'den fr. *érotologie*). Aşk ve sevişme ile ilgili eserlerin incelenmesi: *Forberg'in klasik erotoloji elkitabı.* (L)

EROTOMAN veya **EROTOMANYAK** i. (fr. *érotomane* veya *érotomaniaque*). Psikiyatr. Erotomani hastalığına tutulmuş kişi. (L)

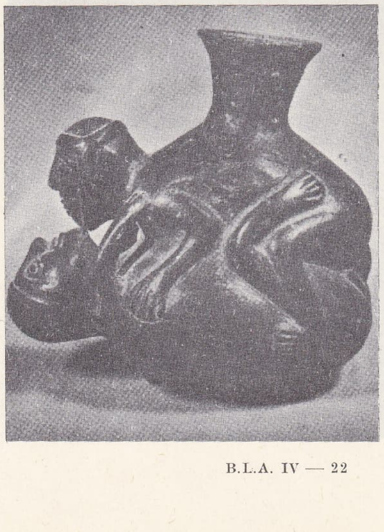

erotizm, «Peru Şiiri» Kinsey koleksiyonu

ERNST-AUGUST I

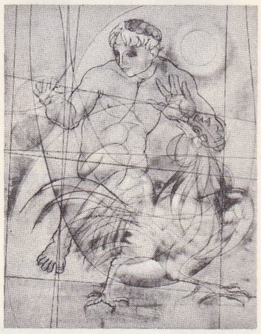

Hans ERNİ
«Adam ve Horoz»

Max ERNST
«Euklides», 1945
New York

Foto. Dictionnaire des Oeuvres, Colten-Photos (LAROUSSE)

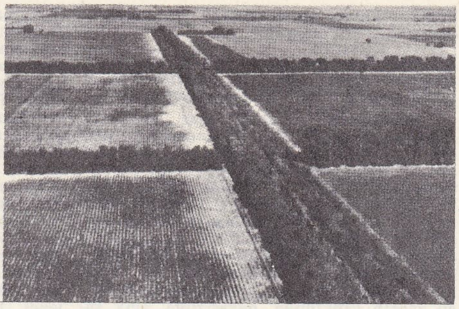

erozyon ile mücadele
solda, su erozyonu;
sağda, rüzgâr erozyonu

Celâl Sahir EROZAN

şiddetli bir yağmur fırtınasından sonra meydana gelen **erozyon**

EROTOMANİ i. (yun. *erôs*, aşk ve *-ôtos*, mani, delilik'ten fr. *érotomanie*). Hezeyana varan sevilme kuruntusu.

— ANSİKL. *Erotoman* genellikle gözde, mevki sahibi, tanınmış bir kimseyi seçer. Kesinlikle reddedilmiş olsa da, sevdiğinin peşini bırakmaz, bıkıp usanmadan onu takip eder. Duygularının gelişiminde üç belirli merhale görülür: ümit, küskünlük ve kin. Son evreye gelen erotoman sevdiği kişiye ve özellikle isteğine en büyük engel diye kabul ettiği meşru karı veya kocaya karşı tehlikeli tepkiler gösterebilir. Erotoman'ı, platonik olan idealist âşıkla karıştırmamalıdır. (L)

EROTYLİDAE çoğl. i. Çomak duyargalı kınkanatlı böcekler familyası. (Tropik bölgelere has pek çok türü kapsar. Bu familyadaki böcekler ağaç mantarlarında ve çürük odunlarda gelişir.) [L]

EROTYLUS i. Gövdesi bombeli, parlak renkli, yol yol alaca çizgili böcek. Tropik Amerika'da yaşar. (Kınkanatlılardan *erotylidae* familyasının örnek tipi.) [L]

EROZAN (Celâl Sahir), türk şairi (İstanbul 1883-ay.y. 1935). Yemen valilerinden Podgoriçe'li İsmail Hakkı Beyin oğlu. Vefa idadîsinde ve fransız mektebinde okudu. Mercan idadîsinde ve İstanbul lisesinde, edebiyat ve fransızca hocalığı yaptı. Türkiye Büyük Millet meclisinin üçüncü devresi sonlarında, Zonguldak milletvekili seçildi ve yeni türk alfabesinin tespiti için kurulan heyete girdi. Türk Dil kurumuna üye oldu, başkan yardımcılığına seçildi.

Yazı hayatına 1899'da başladı. *Sabah* gazetesinde küçük hikâyeleri çıktı. Servetifünun'da, *Sahir* mahlâsı ile yayımlanan şiirleriyle, Edebiyatı cedide yazarları arasında isim yaptı. İkinci Meşrutiyetten sonra *Yeni Kitab* ve kadınlara mahsus *Demet* dergilerini çıkardı. 1910'da Selânik'te, Ziya Gökalp'in çevresinde toplanan *Genç Kalemler*'in sade Türkçe cereyanını benimsedi. *Hak* gazetesinde bu yolda yazılar yayımladı. Türk ocaklarında ve Türkçülük hareketlerinde rol oynadı. *Türk Yurdu* dergisinde makaleleri yayımlandı. Aruz yerine millî vezin sayılan hece vezninin savununcusu oldu. Şiirlerini hece vezniyle yazmağa başladı. Basılmış kitapları şunlardır: *Beyaz Gölgeler* (1909); *Buhran* (1909); *Siyah Kitap* (1912); *İstanbul İçin Mebus Namzetlerim* (1919). [L]

EROZYON i. (fr. *érosion*). Coğ. Doğal etmenlerin (rüzgâr, ırmaklar, deniz, buz v.b.) litosferin yüzey kesiminde meydana getirdiği aşınmaları belirten genel terim. Bk. AŞINMA.

— ANSİKL. Türkiye'de toprak *erozyon*'u zararını özellikle bitki örtüsünün bozulmuş olduğu eğimli yerlerde gösterir. Türkiye toprakları üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, memleket topraklarının yüzde 83'ünde erozyon çok şiddetlidir. Yüksek yayla ve dağlarda had erozyon şekilleri bütün çıplaklığı ile görülür (meselâ Elazığ-Sıvas arasında). İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun az yağışlı düzlüklerinde ayrıca rüzgâr erozyonu da işe karışır ve bunun sonucunda Konya doğusunda Karapınar civarında görüldüğü gibi minyatür kum çölleri meydana gelir. (L)

ERPENİUS. Bk. VANERPE.

ERPETOLOJİ veya **HERPETOLOJİ** i. (yun. *herpeton*, sürüngen ve *logos*, bilim'den fr. *erpétologie* veya *herpétologie*). Sürüngenleri ve daha geniş anlamda amfibyumları inceleyen zooloji dalı.

— ANSİKL. *Erpetoloji* başta Cuvier'nin, daha sonra da Duméril ile Bibron'un sistematik araştırmalarından doğdu; Bibron'un 9 ciltlik *Erpétologie Générale* (Genel Erpetoloji) [1834-1854] adlı eseri bugün de değerini muhafaza etmektedir. Boulenger, daha yakın zamanda, çeşitli sürüngen türlerini tanımlayan bir katalog dizisi yayımladı. (L)

ERPETOLOJİST veya **HERPETOLOJİST** i. (fr. *erpétologiste* ve *herpétologiste*). Sürüngenleri ve kurbağagilleri inceleyen tabiat bilgini. (L)

ERPF (Harmann), alman bestecisi (Pfonzheim 1891). Riemann'ın öğrencisi, Stuttgart konservatuvarını yönetti (1952), bir missa, kantatlar, senfonik müzik besteledi; müzikle ilgili eserler, armoni ve çalgılama konusunda ders kitapları yazdı. (L)

ER-RAHEL. Bk. RAHEL (ER-).

ERRANTES i. Serbest yaşayan, hareketli, çok kıllı halkalı solungaçlar takımı. (Suyosunları ve küçük avlarla beslenen bu solucanların kasılabilen hortumları çiğneyici özellik taşır.) [L]

ERRARD (Charles), fransız ressamı, gravürcüsü ve mimarı (Nantes 1601 veya 1606-Roma 1689), Fransız Resim akademisinin kurucularındandır (1648). Louvre, Versailles ve Saint-Germain saraylarının süslemelerini yaptı. Colbert'e Roma'da bir Fransız akademisi kurmayı telkin etti ve bu akademinin ilk müdürü oldu (1666). Rennes şehri parlamentosunda bir salonun süslemelerini ve çeşitli desenler yaptı. Ayrıca Paris'teki Assomption kilisesinin kubbesini çizdi. (L)

ERRAZURİZ ZANARTU (Federico), şilili devlet adamı (Santiago, Şili 1825-ay.y. 1877). 1866'da savunma ve denizcilik bakanı oldu. 1871'den 1876'ya kadar Cumhurbaşkanlığı yaptı. Liberal-Radikal partiler koalisyonuna dayanarak sömürgeleştirme, Valparaiso'nun düzenlenmesi, Santiago'nun güzelleştirilmesi işleriyle uğraştı, Andları aşan demiryollarıyla kara yollarının yapımına girişti. Santiago'da 1875'te milletlerarası bir sergi düzenledi, birçok sosyal kanun çıkarttı ve eğitimde reform yaptı. Yerine Anibal Pinto cumhurbaşkanı oldu. — Oğlu FREDERİCO ERRAZURİZ ECHAURREN, şilili devlet adamı (Santiago, Şili 1850-ay.y. 1901). 1890'da savunma ve denizcilik bakanı oldu, Balmaceda'nın diktatörlüğüyle sonuçlanan devrimde etken bir rol oynadı. Yönetimi sırasında Peru, Şili ve Arjantin ile aralarındaki önemli sınır meseleleri bir sonuca bağlandı. (L)

ERRE i. (fars. k.). *Esk.* Testere, bıçkı. ‖ *Dest-erre*, el bıçkısı. (M)

ERRERA (Alberto), italyan iktisatçısı (Venedik 1842-Napoli 1894). Liberal fikirleri yüzünden yıllarca hapis kaldı. Venedik'te, sonra Napoli'de iktisat ve istatistik profesörü oldu. Eserleri arasında en önemlileri şunlardır: *Storia dell'Economia Politica Nei Secoli XVII.* ᵉ *XVIII. Negli Stati della Repubblica Veneta Corredata da Documenti Inediti* (XVII. ve XVIII. yy. larda Venedik Cumhuriyeti Devletlerinde Yayınlanmamış Belgelere Dayanan İktisat Tarihi) [1877] ve *İnstitutioni İndustriali Popolari* (Halk Endüstri Kurumları) [1888]. (L)

ERRİCO (Scipione), italyan yazarı ve bilgini (Messina 1592-ay. y. 1670). Çok verimli bir şair olan Errico özellikle iki komedisiyle bilinir: *Le Rivolte di Parnaso* (Parnassos Ayaklanması) [1626] ve *Le Liti di Pindo* (Pindo Davası) [1634]. Birer hiciv olan bu oyunlarıyle Errico, Marino'nun yazdığı *Adonis* adlı şiiri şairin rakiplerine karşı savunur. (L)

ERROMANGA veya **ERROMANGO adası**, Yeni Hebrid takımadalarının güney kısmında ada; 436 nüf. (L)

ERS i. (fr. *herse*). Tiyat. Sahne dekorunun üst kısmını aydınlatmak için, sahnenin üzerine boydan boya asılan aydınlatma aracı. (L)

ERSATZ [erzats] i. («yerine koyma» anlamında alm. k.). Başka bir maddenin yerine kullanılan. ‖ Bulunması güç olan bazı yiyecek maddelerinin yerini tutan besin maddesi. (L)

ERSCH (Johann Samuel), alman bibliyografya yazarı (Grossglogau 1766-Halle 1828). Jena ve Halle'de şehir kitaplıkları yöneticisi; coğrafya ve istatistik profesörlüğü yaptı. 1818'den sonra Johann G. Gruber ile birlikte *Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste*'yi (Genel Bilim ve Güzel Sanatlar Ansiklopedisi) yayımlamağa başladı. (M)

ERSE i. Leng. İskoçya'da konuşulan gaelce. (Bk. İSKOÇ DİLİ) [Erse alfabesi, ortaçağ latin alfabesinin başka bir biçimidir.] (L)

ERSELİK i. Bk. ERDİŞİ.

ERSİZ sıf. (*er*'den *er-siz*). Kocasız.

◆ **Ersizlik** i. Kocasızlık. (M)

ERSKİNE. Bk. MAR *kontları*.

ERSKİNE (Ebenezer), iskoçyalı ilâhiyatçı (Dryburgh, Berwickshire 1680-Stirling 1754). Kıralın ve büyük mülk sahiplerinin İskoçya presbiteryen kilise üzerindeki *himayesini* reddederek, üç rahiple birlikte (1740) ayrı görüşlü bir kilise kurdu, bu da, 1820'de, *Presbiteryen kilise birliği*'nin bir unsuru haline geldi. (L)

ERSKİNE (John), amerikalı profesör ve yazar (New York 1879-ay. y. 1951). Uzun süre Columbia üniversitesinde profesörlük yaptı (1903-1937). Tarihî büyük kişileri, alaylı ve modern tarzda yorumlayan birkaç romanıyle ün yaptı: *The Private Life of Helen of Troy* (Truva'lı Helena'nın Özel Hayatı) [1925], *Galahad* (1926), *Penelope's Man* (Penelope'nin Kocası) [1928], *Brief*

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN); Encyclopedia Americana

Hour of François Villon (François Villon'un Yanık Duaları) [1932]. (L)

ERSKİNE (Thomas), iskoçyalı ilâhiyatçı (Linlathen, Dundée yakınında, Angus 1788 -Edinburg 1870). Başlıca eseri olan *Remarks on the Internal Evidence for the Truth of Revealed Religion* (Hıristiyanlığın Gerçeğini Gösteren Kanıtlar Üzerinde Düşünceler) [1820] adlı kitabı 1822'de çevrildi ve «İsa'ya dönüş» çağırısıyle Fransa ve İsviçre'de Protestanlığın canlanmasında büyük etkisi oldu. (L)

ERSKİNE (Thomas, birinci — baronu), İngiltere başyargıcı (Edinburgh 1750-Almondell, Linlithgowshire 1823). Avukatlığı sırasında Thomas Paine'i (1792), Parlamento devrimleri sanıklarını (1794) ve kraliçe Caroline'i (1820) savunarak ün kazandı. Halk arasında tanınıp sevilmesi sayesinde layık olmadığı halde (1806-1807'de) yargıçlığa yükseldi. (L)

ERSKİNE (sir George), ingiliz generali (doğ. 1899-Londra 1965). 1942'de El-Alameyn savaşı sırasında Montgomery kurmay heyetinde görev aldıktan sonra, Tunus, İtalya ve Normandiya'da 7. zırhlı tümenin (Çöl Fareleri) başında kazandığı zaferlerle ün yaptı. Önce Mısır (1949-1952), sonra Britanya orduları komutanı, daha sonra da Batı Afrika genel komutanı (1953-1955) olarak Kenya'da Mau-Mau'ların ayaklanmasını bastırdı. (L)

ERSKİNE OF DUN (John), iskoçyalı ilâhiyatçı (Dun, Angus 1509 - öl. 1591). Eski yunan kültürü uzmanı, İskoçya'da eski yunancayı yaydı, Protestanlığın yerleşmesine çalıştı ve *Second Book of Discipline* (Mezhebin İkinci Kitabı) [1578] adlı eserin yazılmasına katıldı. (L)

ERSLEV (Kristian), danimarkalı tarihçi (Kopenhag 1852-Frederiksberg 1930). Kopenhag ünvierstesinde profesör, Ortaçağ tarihi uzmanı ve arşivler müdürü (1915). [L]

ERSOY (Mehmed Âkif), türk şairi, *İstiklâl Marşı*'nın yazarı (İstanbul 1873-ay. y. 1936). Fatih dersiâmlarından Tahir Efendinin oğlu. Bu yüzden Mehmed Âkif, *Asım* adlı eserinde kendisini *Hocazade* diye anar. Öğrenime mahalle mektebinde başladı; sırasıyle Emîr Buharî ilkokulunda, Fatih Merkez rüştiyesinde, Mülkiye idadîsinde okudu; Mülkiye Baytar mektebini bitirdi (1893); bu arada babasından ve cami hocalarından Arapça, Farsça öğrendi; hıfz dersi aldı, Fransızca'ya çalıştı; Umurı Baytariye ve Islahı Hayvanat müfettiş muavinliğiyle memurluğa başladı; Rumeli, Anadolu ve Arabistan'da dört yıl çalıştıktan sonra 1913'e kadar Umurı Baytariye müdür yardımcılığında bulundu. Ek olarak Halkalı Ziraat mektebinde başladığı öğretmenliğine 1908'den sonra İstanbul dârülfünununda «edebiyatı umumiye müderrisi» olarak devam etti. 1901'den sonra istibdat idaresi yüzünden şiir ve yazılarına ara verdi. 1908 Meşrutiyetinden sonra özellikle *Sıratı Mustakim* dergisinde (1908-1910) sürekli olarak şiirler, makale ve sohbetler, mevizeler ve Kuran'dan yorumlar yayımladı. İslâm birliğini savunduğu bu gibi yazılarında Cemaleddin Afganî ile Muhammed Abduh'un izinde gitti. 1912'den itibaren Fatih, Şehzadebaşı, Süleymaniye ve Beyazıt camilerinde toplumsal konularda vaazlar verdi. 1913 Yılında Mısır ve Medine'yi; Birinci Dünya savaşı içinde davetli olarak gittiği Berlin'i, görevli olarak dolaştığı (1917) Ceziretül arab'ı (Necd) gördü; bu yıllardaki yazı ve şiirlerini *Sebil-ür-Reşad* dergisinde yayımladı. Millî Mücadeleye katıldı (1920); bu yüzden 1918'den beri görevli olduğu Bâbı Meşihata bağlı Dârülhikmeti İslâmiye kâtipliğinden azledildi. Maarif vekâletince açılan yarışmayı kazanan eseri (*İstiklâl Marşı*), T.B.M. M.'nin 12 mart 1921 tarihindeki toplantısında millî marş olarak kabul edildi. Birinci Büyük Millet meclisine Burdur milletvekili olarak girdi. Mehmed Âkif, 1926'dan sonra sürekli olarak Mısır'da yerleşti. Camiât-ül-Mısriye'de türk dili ve edebiyatı müderrisliği yaptı; Hilvan'da yalnızlık içinde yaşadı. 1936'da hasta olarak yurda döndü; beş ay yaşadıktan sonra öldüğü zaman, millî bir cenaze töreniyle Edirnekapı şehitliğine gömüldü.

Dinî, ahlâkî, sosyal konulardaki şiirleriyle tanındı. Mehmed Âkif, bu nitelikleriyle 1938'den sonraki türk edebiyatının başlıca şairlerinden biri olarak belirdi. İmparatorluğun yıkılışı döneminde kurtuluş yolları arayan türk aydınları arasında, islâm birliğine güvenen ve bu yolda coşkulu çağrılarda bulunan inancıyle dikkati çekti. Öğretmeni olan Muallim Naci'nin etkisinde başlayan ilk manzumeleri eski şiir biçimlerinin bir tekrarı iken, Şirazlı Sadi ve Hâfız'dan manzum olarak yaptığı tercümelerle gelişti; halk diline yatkın bir aruz ustalığı ile yazdığı toplumsal konulardaki manzum hikâyelerle başarıya ulaştı. 1911'de basılan ilk şiir kitabı *Safahat*, özellikle bu gibi şiirlerle yankı yarattı (*Küfe, Seyfi Baba, Meyhane, Mahalle Kahvesi, Hasta, Kocakarı ile Ömer*...). «Cemaate içtimaî şeylerden bahsetmek» ilkesine dayanan vaazlarının şiir kitabı biçimindeki ikinci kitabı, ikinci eseri olan *Süleymaniye Kürsüsünde*'dir (1912). Çeşitli siyasî olaylara karışan Abdürreşid İbrahim Efendi'nin islâm ülkelerindeki gözlemlerini ve dileklerini konu edinen bu uzun şiir, köprüden görülen bir İstanbul manzarasıyle başlar, islâm anlarının tasvirleriyle gelişir; vaizin görgü, düşünce, öğüt ve dualarını iletir. Mehmed Âkif, üçüncü kitabına, ayet ve hadislerin anlamlarını açıklayan bir dizi şiir yerleştirir: *Fatih Kürsüsünde* (1914), Safahat'ın ikinci bölümü gibi, cami kürsüsünden verilen bir vaazı konu edinerek, türk toplumu içindeki çeşitli eğilimleri tenkit eder. Bu kitapların hepsi kara günler yaşayan türk-islâm toplu luğunun kurtuluşunu aydın gelecekler dileyen içten dualarla sonuçlanır. 1917'de çıkan beşinci Safahat, *Hâtıralar* adını taşır. Almanya gözlemleri ile ülkemizin şartlarını karşılaştıran uzun şiirin yanı sıra *Uyan, El Uksur'da* gibi tanınmış eserleri bu kitapta yer alır. Safahat'ın altıncı kitabı *Asım* (1924, 1928), Birinci Dünya savaşı içindeki toplumsal yapımızı tenkit eden bir tartışmalı konuşmadır. Babası Tahir Hoca'nın öğrencilerinden Döse İmam ile (Ali Şevki Hoca) kendisinin (Hocazade) ağzından o günkü toplumun meselelerini konu edinen bu 2 500 mısralık şiir, Hocazade'nin oğlu Emin ile Köse İmamın oğlu Asım'ın katılmasıyle genişler. Asım, ideal türk genci olarak maddî ve manevî bütün nitelikleriyle tasvir edilir; osmanlı toplumunun geçmişinde kalan değerler özlemle anılarak savaş içindeki yoksulluk ve yoksunluk manzaraları etkiyle çizilir. Bütün fizik ve moral erdemlere sahip olarak tanıtılan inançlı ve ülkücü Asım, batı medeniyetinin teknik üstünlüğünü edinmek üzere (maddenin kudret-i zerriyesi üstüne) öğrenim için Almanya'ya gitmeğe söz verince şiir sonuçlanır. 1933'de basılan *Gölgeler*, yurt dışında geçirilen yalnızlık yıllarıyle kırılmış ve özlediğini bulamamış bir ülkücülüğün karamsar şiirlerini toplar.

Mehmed Âkif'in yedi ayrı kitaptaki şiirleri ölümünden sonra damadı Ömer Rıza Doğrul tarafından *Safahat* adı altında tek ciltte toplandı (1943, 1956, 1963); *Sıratı Mustakim* ve *Sebil-ür-Reşad* dergilerinde yayımladığı düzyazılarından başka tercümeleri de ayrı kitaplarda biraraya getirildi: *Müslüman Kadını* (Ferit Vecdi'den, 1909), *Hanotaux'nun İslâmiyete Hücumuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un Müdafaası* (1915), *Âsar-ül-Hamr-İkinin Hayatı Beşerde Açtığı Rahneler* (Aziz Çaviş'den, 1923), *Anglikan Kilisesine Cevap* (Şeyh Abdülaziz Çaviş'den, 1924). Ayet tercümeleriyle mevizelerinden bir kısmı da ayrı risaleler halinde basılarak yayımladı. (→ Bibliyo.) [M]

Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie (*Bir Tabiat Felsefesi Sistemi Üzerine İlk Taslak*), Schelling'in eseri (1799). Üç bölümden meydana gelmiştir:

1. *Tabiat, en ilkel ürünlerinde organiktir.* Evren, bünyesi içinde etkenliğin edilgenliğe karşı savaştığı geniş bir organizmadır. Edilgenlik inorganik dünyanın temel unsurudur;

2. *İnorganik tabiat şartlarının tümdengelim yoluyle belirlenmesi.* Birbiri yanında ve birbiri dışında oluş, karşılıklı kaynaşma eğilimini gerektirir: bu, evrensel çekimdir. Bu çekimden, genel bir fizik olayı olarak *intussusceptio* (içten kavrama), kimyasal etki, ışık, yanma ve elektrik doğar;

3. *Organik ve inorganik iki tabiatın karşılıklı belirlenmesi.* Bu iki dünya arasındaki bağlantıyı açıklayan en yüksek kavram uyarılganlık kavramıdır ki, bütün özel organik fonksiyonları (duygunluk, irkiltme ve çeşitli tezahürleriyle [beslenme, salgı, büyüme, başkalaşma, üreme] üretme gücü) oluşturur. (L)

ERSUYU bls. i. Bk. SPERMA.

ERŞ i. (ar. k.). Huk. *Esk.* Sakatlanan bir uzuv için yaralayandan alınan diyet. || Satılan kusurlu malın değerinden indirilen para. || *Erş-i gayr-i mukadder*, ölüme yol açmayan yaralamalarda miktarı bilirkişinin değerlendirmesine kalmış diyet. || *Erş-i mukadder*, kesilen veya sakat kalan uzuvlar için miktarı belirli diyet.

— ANSİKL. Cinayete teşebbüste, saldırıya uğrayan şahsın, sadece bir organı sakatlanır veya yaralanırsa ödenen *erş*'in miktarı, sakatlanan organa göre değişir ve *diyet-i kâmile* denen adam öldürme diyetinin belirli bir nispeti üzerinden hesaplanır. Dil, iki göz, iki dudak, iki kulak gibi bazı organlar için *tam diyet* ödenir.

Bazı özel durumlarda erşin miktarı şerî bir hükümle tespit edilmemiştir. Bu gibi hallerde ödenecek erşin miktarı bilirkişiye tespit ettirilir. (M)

ERŞED sıf. (ar. *rüşd* > *reşid*, ergin'den *erşed*). *Esk.* En olgun, rüştünü ispat etmiş, doğru yolu tutmuş. || *Erşed-i evlât*, çocukların en büyüğü. (M)

ERTAŞ, selçuklu prensi. Seistan'ı fethetti (1040) ve Herat meliki İnanç Yabgu adına hutbe okuttu. Sonra Seistan fethine gelen Gazneli Sultan Mevlûd'u burada yendi. 1043'te Harizm meliki olan Şahmelik'i Ürgenç kalesinde, Sultan Tuğrul ve Çağrı Beyler ile beraber kuşattı ve çöle kaçan Şahmelik'i takip ederek Mekran çevresinde yakaladı. Herat'ta Sultan Mevlûd'un ordusunu dağıtarak İnanç Yabgu'ya ülkesini kazandırdı (1044). Sonra 1048'de Yukarı Aras boyunda fetihlerde bulundu. Bizanslıların elinde bulunan yerleri tehdide başladı. 100 000 Kişilik bizans ordusunu, emrindeki selçuklu ordusuyle, Hasankale yakınındaki Ürgümi düzünde yendi (18 eylül 1084). [M]

ERTAŞ, Şam Selçuklularının son hükümdarı (1104-1117). Babası Sultan Dukak'ın

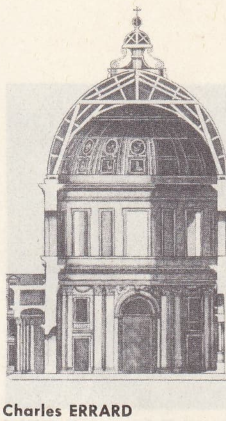

Charles ERRARD
Paris'te Assomption kilisesi
Marot'nun gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

Mehmed Âkif ERSOY
Cenab Şahabeddin,
Abdülhak Hâmid,
Süleyman Nazif,
Samipaşazade Sezai ile
bir toplantıda

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

Mehmed Âkif ERSOY

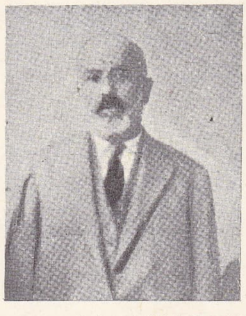

Mehmed Âkif ERSOY

Sadri ERTEM

ölümünden sonra tahta geçirilen 1 yaşındaki kardeşi Tutuş II'nin yerine Şam meliki oldu. Haçlı seferleri ve iç çekişmeler yüzünden Suriye'deki selçuklu hâkimiyeti sarsılınca Atabek Tuğtekin, Ertaş'ı ortadan kaldırdı ve Şam Atabek'leri hanedanını kurdu. (M)

ERTAYLAN (İsmail Hikmet), türk yazarı ve edebiyat tarihçisi (İstanbul 1889-ay. y. 1967). Beylerbeyi ilkokulunu (1900), Galatasaray lisesini (1908) ve Mülkiye mektebini bitirdi (1911). Düyunı Umumiye Memurin kaleminde görev aldı. Galatasaray lisesi ile Robert kolejde öğretmenlik yaptı. Bir ara Hariciye Nezareti Matbuat Müdürlüğü Tetkik ve Teşhis kalemi mümeyizliğinde bulundu. 1923-1927 Yılları arasında Azerbaycan'da Bakû üniversitesinde, Yüksek Pedagoji enstitüsü ve Tiyatro mektebinde ders verdi. Türkiye'ye döndükten sonra öğretmenlik yaptı. Gazi Terbiye enstitüsünde türk edebiyatı tarihi ve sanat tarihi profesörü oldu. Dil Encümeni üyeliği, Kıbrıs Türk lisesi müdürlüğü, Maarif Vekâleti müfettişliği görevlerinde bulundu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı kürsüsünde görev aldı ve umumî türk edebiyatı ordinaryüs profesörü oldu.
Gençlik yıllarında *Tanin* gazetesinde Suat Fahir takma adıyle şiir ve yazılar yayımlayan Ertaylan *Düşünce* adıyle edebî bir dergi de çıkardı. Çeşitli vesilelerle dolaştığı doğu ve batı şehirleri ile Anadolu kütüphanelerindeki yazma eserleri inceledi. Başlıca eserleri: *Türk Edebiyatı Tarihi* (4 c. Bakû, 1926); *Yunan Edebitayı* (1928); küçük monografiler (*Namık Kemal, Recaizade Ekrem* v.d. [1932]); *Latin Edebiyatı Tarihi* (1837); *Risâle-i Sultan Hüseyin Baykara* (1945); *Cem Sultan* (1951); *Ahmed-i Dâî* (1952); *Adîşahîler* (1953); *Fatih Fütuhatı* (1. c. 1953, 2. c. 1966); *Gazi Giray Han* (1958); *Tevfik Fikret, Hayatı ve Eserleri* (1963). [M]

ERTE i. (esk. türk. *irte*'den). Bir günün veya olayın arkasından gelen zaman: *Üçlerin dükkân hayatı, ertesi olmıyan bir bayrama benziyordu* (H. E. Adıvar). *Savaş ertesi.* ‖ Cuma ve pazardan sonra gelen günlerin adında bileşen olarak kullanılır: *cuma-ertesi > cumartesi, pazar-ertesi > pazartesi.* (M)

ERTEL (Aleksandr İvanoviç), rus romancısı (Voronej yakınları 1855-Moskova 1908). Eserlerinde Turgenyev ve Tolstoy'un etkisi görülür. *Gardenini* (Gardeninler) adlı romanıyle tanındı. Yazar bu eserde, rus toplumunun yaşadığı gerçekleri idealist bir tutumla anlatır. (L)

ERTELEME i. (*ertelemek*'ten *ertele-me*). Ertelemek eylemi. Bk. TECİL.

— Ask. Bk. TECİL.

— İkt. Ödemeyi durdurma. Bk. İFLÂS, ÖDEME. (M)

ERTELEMEK geçl. f. (esk. türk. *irte > erte*'den *erte-le-mek*). Geciktirmek, başka zamana bırakmak: *Toplantıyı ertelemek.* ‖ Geçz. f. *Halk dili.* Kalmak, fazla durmak: *Un ertelerse bozulur.* (M)

◆ **Ertelenmek** geçz. f. Başka zamana bırakmak. (M)

ERTEM i. (esk. türk. *erdem*'den). Söz ve harekette herkesin beğendiği davranış. (M)

ERTEM (Sadri), türk hikâyeci, romancı ve gazetecisi (İstanbul 1889-ay. y. 1943). Mevlevî şairlerinden Hasbî Dedenin torunu. Babası binbaşı İbrahim Ethem ile Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerini dolaştı. Üsküdar Askerî rüştiyesinde, Üsküdar idadîsinde okudu. Dârülfünun Felsefe bölümünü bitirdi. Kurtuluş savaşına 1920'de yedek subay olarak katıldı. 1919-1920 Yıllarında Ankara'da yayımlanan *Kuvayı Milliye* ve *Yeni Gün* gazetelerinin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Cumhuriyetten sonra *Son Telgraf* gazetesinde siyasî başyazılar yazdı. Bu yazılarında ileri sürdüğü düşüncelerden dolayı İstiklâl mahkemesinde yargılandı. Suçsuz olduğu anlaşıldı. Beraat ettikten sonra başta *Vakit* olmak üzere çeşitli gazete ve dergilerde yazı ve hikâyeler yayımladı. Ankara ve İstanbul'daki bazı okullarda felsefe öğretmenliği yaptı. 1939'da Kütahya milletvekili olarak T.B.M.M.'ye girdi. Genel olarak sosyal konuları işlediği eserleriyle türk edebiyatında küçük hikâyenin belli başlı temsilcilerinden oldu. Yayımlanmış eserleri: *Çıkrıklar Durunca* (roman, 1931), *Silindir Şapka Giyen Köylü* (hikâyeler, 1933), *Bacayı İndir, Bacayı Kaldır* (hikâyeler, 1933), *Bir Varmış, Bir Yokmuş* (hikâyeler, 1933), *Korku* (hikâyeler, 1934), *Düşkünler* (roman, 1935); *Bay Virgül* (hikâyeler, 1935); *Bir Şehrin Ruhu* (hikâyeler, 1938); *Yol Arkadaşları* (roman-gezi 1945). Edebî eserlerinden başka siyasî, sosyal konulardaki incelemeleri ve gezi hatıraları da kitap halinde basılmıştır. (M)

ERTESİ sıf. (*erte*'den *erte-si*). [Zaman için] Sonraki, arkadan gelen: *Ertesi gün, erken kalkabilenler, binip çekildiler* (M. Ş. Esendal). *Düğün ancak ertesi sene olabiliyor* (A. H. Tanpınar). [M]

ERTOKUŞ veya **ERTUKUŞ Mübârizettin** Anadolu Selçukluları başbuğu, Antalya subaşısı (1207-1228 arasında), Erzincan meliki, Gıyaseddin Keyhüsrev'in atabeki. Şehzadeliği sırasında (1182-1192) Uluborlu meliki olan Gıyaseddin Keyhüsrev I'in has kölelerindendi. Gıyaseddin I, 1198'de bir gemiyle İstanbul'a geldiği zaman Ertokuş da yanındaydı. 1204'te Haçlı istilâsında Gıyaseddin I İstanbul'dan Anadolu'ya geçti, Konya tahtına 1205'te uç beyleri ile işbirliği yapan Ertokuş'un yardımıyle oturdu. 1207'de Gıyaseddin I, Antalya'yı fethi sırasında Ertokuş'u Akdeniz kıyılarını fethetmesi için Antalya subaşısı (vali) olarak görevlendirdi. 1211-1212 Yılları arasında ortaya çıkan şehzade kavgaları sırasında Kıbrıs frenklerinin yardımıyle Antalya hıristiyan halkın eline geçmişti. Antalya 1213'te Ertokuş tarafından yeniden alındı. Bunun üzerine İzzeddin Keykâvus I kendisini tekrar Antalya subaşılığına tayin etti. Ertokuş, komşu Kalonofos kalesini de fethederek buraya tersane, kışlık saray ve imarethane yaptırdı. Limana Alâiyye adı verildi. Buraya bağlı Alara kalesini de savaşmaksızın aldı. Manavgat, Anamur ve Silifkeye kadar Kilikya'yı 1226-1228 yılları arasında fethetti. Antalya'da bir cami, Isparta'nın ilçesi Gelendost'ta *Kudret hanı* adında bir kervansaray, Isparta'nın bir köyünde Atabek medresesini yaptırarak vakıf bıraktı. 1228'de şehzade Gıyaseddin Keyhüsrev II ile birlikte Erzincan'a gitti. Mengücüklülerin son hâkimi Muzafferüddin Han'dan Şebinkarahisar'ı barış yoluyle alarak selçuklu topraklarına kattı. Selçuklu tabiliğinden ayrılıp Harizmşah'a bağlanan Trabzon Komnenosları üzerine bir sefer düzenledi. Kaleyi kuşattı, fakat alamadan geri döndü. 1231'de yapılan Yassıçimen savaşında yararlıkları görüldü. Öldükten sonra Ertokuş yerine Şemşeddin Altun Apa şehzade Gıyaseddin II'ye atabek tayin edildi. (M)

ERTUGAN (Jale YILMABAŞAR), türk seramik sanatçısı (İstanbul 1939). A.B.D.'ye gitti (1957), Albany High School'u bitirdi. Seramik çalışmalarına orada başladı. Tatbikî Güzel Sanatlâr Yüksek Okulu Seramik bölümünü bitirdi (1962). Bu okula öğretmen oldu (1966). 1963 Yılından beri milletlerarası fuar ve seramik yarışmalarına katıldı. Faenza (İtalya) milletlerarası seramik yarışmasında altın madalya (1968), Münih (Almanya) milletlerarası el sanatları fuarında altın madalya kazandı (1969). Birçok otel (Hilton, Efes), mağaza ve fabrikaya panolar yaptı. Seramikte halk kaynağından gelen, geleneksel formları modern dekor tekniğiyle bağdaştırmayı amaç tutar. (M)

ERTUĞRUL, Marmara bölgesinin Güney Marmara bölümünde (Balıkesir ili, merkez ilçesi) bucak; 6 019 nüf. 18 köy. — *Bucak merkezi*, 471 nüf. Balıkesir'in 24 km batısında, deniz seviyesinden 210 m yükseklikte kurulmuştur. (M)

ERTUĞRUL (İsmail Fennî), türk bilgini ve bestecisi (Tırnova 1856 - İstanbul 1946). Medrese öğrenimi yaptıktan sonra 1878 Rus savaşı üzerine İstanbul'a geldi. Lisan mektebini bitirdi. Divanı Muhasebat üyesi, Dahiliye nezareti muhasebecisi oldu. 1909'da emekliye ayrıldı. Liselerde öğretmenlik yaptı. Felsefe, tasavvuf, sosyoloji, edebiyat, tarih üstüne, bir kısmı tercüme olan 13 kitabı basıldı. En önemli eseri, *Lügatçe-i Felsefe*'dir (Küçük Felsefe Sözlüğü) [1927]. Hanende olan, keman ve kanun çalan Ertuğrul, Tanburî Ali Efendi, Şevki Bey, Aleksan gibi hocalardan musiki öğrendi. 114 Bestesinin notası yayımlandı. Bir o kadar daha bestesi vardır. (M)

ERTUĞRUL (Muhsin), türk tiyatro ve sinema yöneticisi, tiyatro oyuncusu (İstanbul 1892). Tefeyyüz mektebinde, Dârüledep'te, Soğukçeşme ve Toptaşı rüştiyelerinde, Mercan idadîsinde okudu. Sahne hayatına 2 ağustos 1909 tarihinde Burhaneddin kumpanyasının oynadığı *Şerlok Holmes*'teki «Bob» rolüyle başladı. Bir süre Reşat Rıdvan'ın yönettiği toplulukta oynadı. 1911'de tiyatro öğrenimi için Paris'e gitti. Türkiye'ye döndükten (1912) sonra *Hamlet*'i sahneye koydu ve baş rolü oynadı. 1913'te Ertuğrul sinemasını açtı; bir süre sonra yeniden Paris'e gitti. Yönetmen Lugné Poe'nun, J. Copeau'nun, A. Antoine'nın çalışmalarıyle ilgilendi. 1914'te kurulan Dârülbedayi-i Osmanî'ye öğretmen olarak kabul edildi. Bir yıl sonra sanatçı kadrosuna girerek 1916 yılının başında sahneye konulan *Çürük Temel*'de baş role çıktı. Aynı yıl gittiği Berlin'de Max Reinhardt ile tanıştı. Türkiye'ye dönünce (1917), Dârülbedayi'nin seçtiği ilk telif oyun olan *Baykuş*'u sahneye koydu. Kurduğu Edebî Tiyatro heyeti ile İbsen'in *Hortlaklar*'ını kendi hesabına sahneye koyduğu için Dârülbedayi'den çıkarıldı. 1919'da kurulan Beyoğlu Musiki akademisinde deklamasyon, mimik ve estetik dersleri verdi. Tekrar Dârülbedayi'ye alındı, fakat yönetimdeki karışıklıklar yüzünden buradan yine ayrılarak Almanya'ya gitti. 1921'de Dârülbedayi'ye yeniden yönetmen olarak girdi. Bir süre ~~sonra~~ yöneticilerle sanatçılar arasında çıkan bir anlaşmazlık sebebiyle İ. Galip, Behzat Butak, Emin Beliğ, Ercüment Behzat ve Onnik Binemeciyan ile birlikte Dârülbedayi'den çıkarılınca Avusturya'ya gitti. 1924-1925 Döneminde Şehzadebaşındaki Ferah tiyatrosunda oyunlar sahneye koydu. 1925 ile 1927 yılları arasında Rusya'da Stanislavski ile Meyerhold'un çalışmalarını takip etti. 1927-1928 Döneminde Dâ-

1889'da Japonya'ya gönderilen ve japon sularında batan Ertuğrul firkateyni

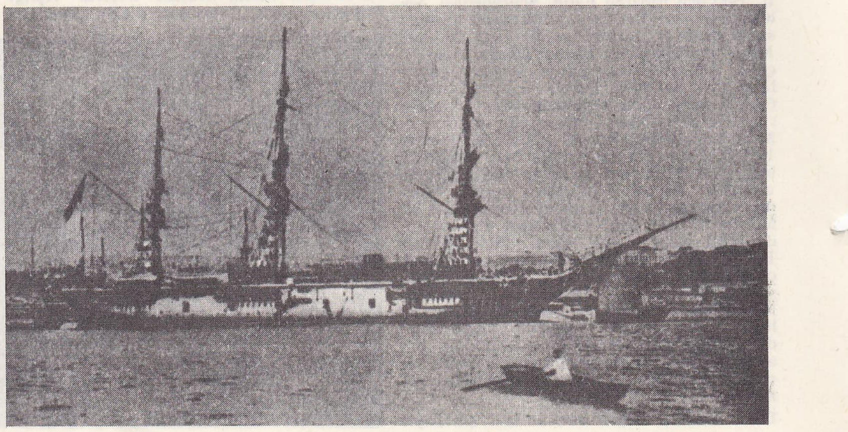

Foto. MEYDAN arşivi, Tarih mecmuası

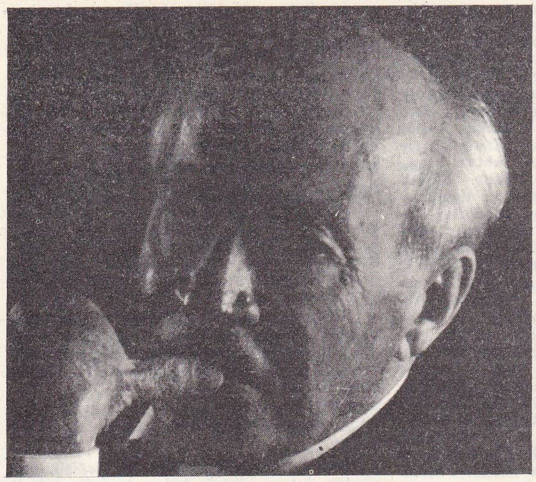

Muhsin ERTUĞRUL

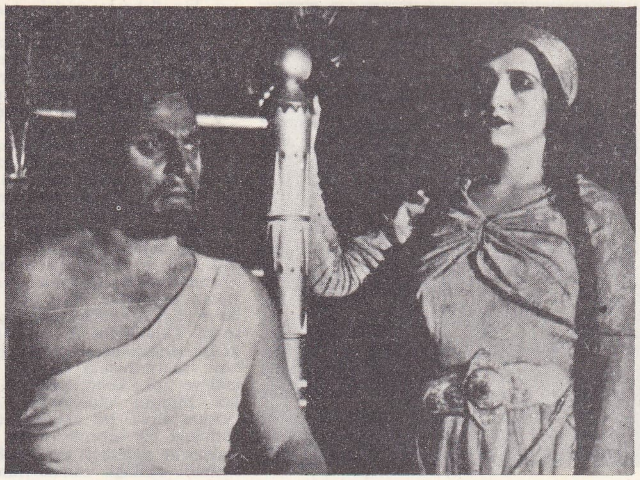

«Akın» piyesinde Neyyire Neyir ile birlikte

rülbedayi'nin başına getirildi. Nisan 1930'dan itibaren *Dârülbedayi* (sonradan *Türk Tiyatrosu*) dergisini yayımlamağa başladı. Tiyatro Meslek okulunun açılmasına öncülük etti. 1931 Sonunda, tiyatroya büyük hizmetleri sebebiyle Almanların Goethe madalyasını aldı. 1933'ten itibaren öğretime başlayan İstanbul konservatuvarında ders verdi. 1935 Yılının sonbaharında Çocuk tiyatrosu bölümünü açtı. Ertesi yıl, Ankara Devlet konservatuvarında öğretmen olarak ders vermeğe başladı. 1947'de kurulmakta olan Devlet tiyatrosunu yönetmek üzere Tatbikat sahnesinin başına getirildi. Konservatuvarın dekor deposu olan yere bugün *Küçük Tiyatro* olarak bilinen sahneyi yaptırdı ve *Küçük Tiyatro* dergisini yayımlamağa başladı. 1949'da Devlet tiyatrosu ve operası genel müdürü oldu. 1951'de genel müdürlükten ayrıldı; İstanbul'da *Küçük Sahne*'yi kurdu. 1954'te yeniden Devlet tiyatrosu ve operası genel müdürü oldu. Ankara'da Büyük ve Küçük Tiyatroların yanı sıra, *Üçüncü Tiyatro*'yu ve *Oda tiyatrosu*'nu açtı, bölge tiyatroları projesi üzerinde çalışmağa başladı. *Adana Şehir tiyatrosu, İzmir Devlet tiyatrosu, Bursa Ahmetvefikpaşa tiyatrosu*'nun açılmalarına yardımcı oldu. 1958'de Devlet tiyatrosundaki görevine son verildi. Bir yıl sonra İstanbul Şehir tiyatroları baş rejisörlüğüne getirildi. 1960'ta *Kadıköy tiyatrosu*'nu hizmete açtı ve Amerikan hükûmetinin davetlisi olarak gittiği yerlerde incelemelerde bulundu. 1961'de Rumelihisarı'nı yazlık bir şenlik tiyatrosu durumuna getirdi; *Fatih*'te ve *Üsküdar*'da da iki yeni tiyatro, 1964'te *Zeytinburnu*'nda birer tiyatro açtı. 1966'da görevine son verildikten kısa bir süre sonra Almanya'ya, Barcelona'ya tiyatro eğitimi yöntemlerini incelemeğe gitti ve Milletlerarası Tiyatro enstitüsünün (İTİ), Venedik'teki genel kongresine katıldı. 1967'den sonra İktisat Fakültesi Gazetecilik enstitüsünde tiyatro tenkidi derslerini yönetti.

Türk tiyatrosuna yaptığı hizmetlerden ötürü 60'ıncı sanat yılını doldurması münasebetiyle büyük bir jübile yapıldı (1970).

Tiyatronun yanı sıra sinema alanında da eser veren Muhsin Ertuğrul bu konudaki çalışmalarına 1916'da Berlin'de başladı. *Temaşa* dergisinde sinema ile ilgili yazılar yayımladı (1918); Berlin'de bulunduğu sırada Stuart-Webb yapımevi için birkaç filim çevirdi; Stamboul Film adlı yapımevini kurdu (1920). Seden Kardeşler'in Kemal Film'i kurmalarında yardımcı oldu ve bu yapımevinin yöneticisi görevini üstüne aldı. Muhsin Ertuğrul'un Türkiye'deki ilk filmi *İstanbul'da Bir Facia-i Aşk*'tır (1922). 1926-1927 Arasında tiyatro incelemeleri için gittiği Sovyetler birliğinde de yönetmen olarak birkaç filim çevirdi (*Tamilla* [Beş Dakika], *Spartakus*). İpekçi Kardeşler'in İpek Film'i kurmalarına önayak oldu; bu yapımevi için filim çevirdi (1928-1938). Sonraki yıllarda İpek Film (1938-1943) ve Halk Film'de (1945-1947) çalışan Muhsin Ertuğrul Doğan Kardeş yayınevi hesabına çevirdiği ilk renkli türk filmi *Halıcı Kız*'dan (1953) sonra sinemadan çekildi. 1922'den 1953'e kadar türk filimciliğinde en önemli yeri işgal eden Muhsin Ertuğrul'un en başarılı filimleri şunlardır: *Ateşten Gömlek* (1923); *Bir Millet Uyanıyor* (1932); *Aysel, Bataklı Damın Kızı* (1934-1935). Öbür filimleri: *Boğaziçi Esrarı* (*Nur Baba*) [1922]; *Leblebici Horhor* (1923-1934); *İstanbul Sokaklarında* (1931); *Aynaroz Kadısı* (1938); *Bir Kavuk Devrildi* (1939); *Şehvet Kurbanı* (1940); *Kızılırmak - Karakoyun* (Hadi Hün ile, 1947). [M]

ERTUĞRUL (Neyyire Neyir). Bk. NEYYİRE NEYİR. (M)

ERTUĞRUL BEY (Aker), türk askeri (doğ. 1893). Birinci Dünya savaşına yüzbaşı olarak katıldı. Meis adasını, Türk müttefiklerine karşı geçici bir üs olarak kullanan ingiliz-fransız kuvvetlerinin elinden alma gereği duyulunca bu görev Ertuğrul Beye verildi. Meis limanına giren *Benami Krea* adlı ingiliz ve *Paris II* adlı fransız savaş gemilerini Antalya limanı yakınlarında batırdı (14 nisan 1917). Ayrıca 1918 yılında Antalya'yı bombalamağa gelen *Alexandra* adlı fransız savaş gemisini, içine patlayıcı madde doldurup üzerine portakal sandıkları yerleştirdiği bir mavna ile batırdı. Ertuğrul Bey büyük kuvvetlere, iyi yönetilen küçük ve kamufle edilmiş kuvvetlerle karşı koymanın başarılı örneklerini vermiştir. (M)

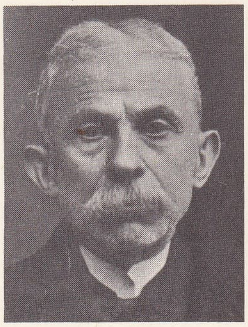

İsmail Fennî ERTUĞRUL

ERTUĞRUL ÇELEBİ, Yıldırım Bayezid'in ikinci oğlu. (1376 - ?). Saruhan ve Karasi vilâyetlerinin yönetimiyle görevlendirildi (1389). Kadı Burhaneddin'e karşı giriştiği bir çatışmada veya Sıvas'ın Timur tarafından alınması sırasında (1400) öldüğü konusunda çeşitli tahminler vardır. (M)

Ertuğrul faciası, 18 eylül 1890 tarihinde Japonya'ya yaptığı bir dostluk ziyaretinden dönerken Oshima burnundaki kayalıklara çarparak batan türk savaş gemisi. 1854'te

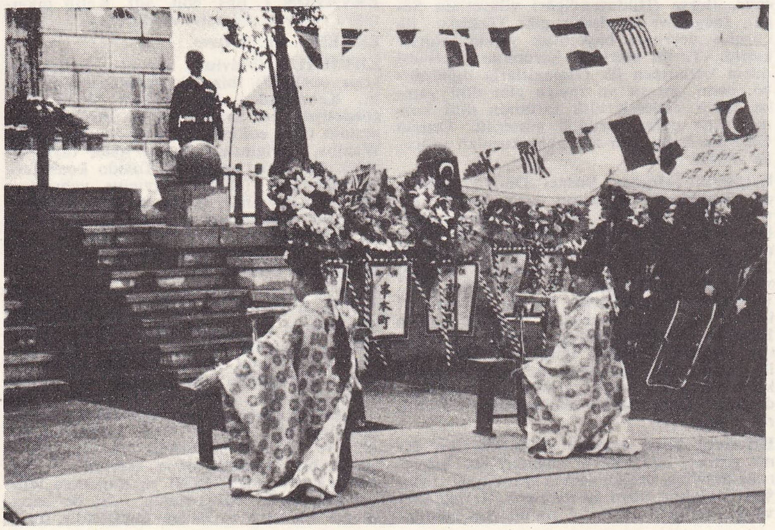

solda, **Ertuğrul faciası** ile ilgili Japonya'da yapılan bir merasim; sağda, **Ertuğrul** şehitleri anıtı

Foto. MEYDAN arşivi

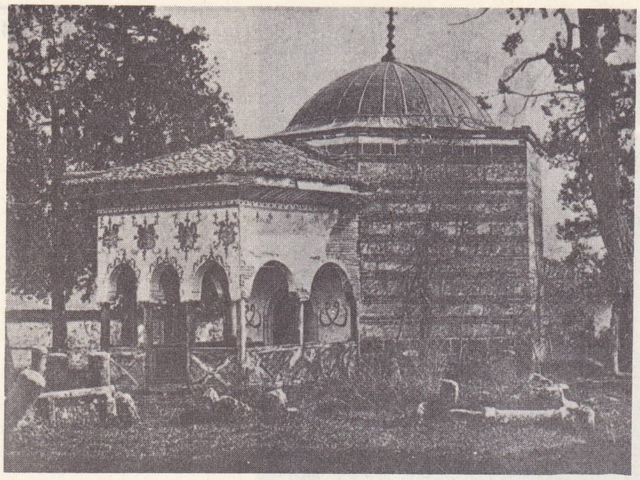

ERTUĞRUL GAZİ türbesi

İstanbul tersanelerinde yapılan fırkateyn üç direkli ve 2 344 tonluktu. Hem makine hem de yelkenle hareket ediyordu. Ancak geminin ana itici gücü yelkenlerdi. 600 Beygir kuvvetindeki makinesi ise yardımcı bir itici güç aracı olarak kullanılıyordu. Ertuğrul fırkateyni, Abdülhamid II tarafından 1887'de Japon imparatorunun amcasının bir savaş gemisiyle İstanbul'a yaptığı dostluk ziyaretini iade amacıyle Japonya'ya gönderildi.

15 Temmuz 1889 günü kafile başkanı albay Osman Bey ve gemi kumandanı yarbay Ali Beyin yönetiminde 1 092 türk denizcisi Japonya'ya hareket etti. Aynı yıl Heybeliada'daki Bahriye okulunu bitirmiş olan bütün deniz teğmenleri de gemiye alınmışlardı. Fırkateyn Süveyş kanalını geçerek Aden, Cidde ve Bombay'a uğradı, burada müslüman halk tarafından parlak törenlerle karşılandı. Seylan adasındaki Colombo limanından Singapur'a gelindiğinde kafile kumandanının amiralliğe terfi ettirildiği hakkındaki padişah iradesi de gemiye ulaştı. Singapur'dan sonra sırasıyle Saygon ve Honkong limanlarına uğrayan gemi, nihayet 28 haziran 1889'da Yokohama limanına demirledi. Japon imparatoru türk amiraline saray arabasını göndererek kendisini sarayda kabul etti. Türk denizcilerinin kötü talihi Yokohama'da başladı. 37 Denizci koleraya yakalanınca gemi karantinaya alındı ve Türkiye'ye dönüş 33 günlük bir gecikmeye uğradı. Ertuğrul fırkateyni 15 eylül 1890 günü Yokohama'dan ayrılabildi. Ancak 16 eylülü 17'ye bağlayan gece çıkan ve 210,220 fırtınaları diye anılan ünlü tayfun geminin arka direğini dibinden devirdi, dalgalar tekne üzerinde geniş yaralar açtı. Makine ve kazan dairelerine su girdi ve bütün çabalara rağmen Ertuğrul fırkateyni kurtarılamadı; 18 eylül 1890 günü Oshima burnundaki kayalıklara sürüklenerek battı. Amiral Osman Paşa başta olmak üzere bu deniz faciasında 587 türk denizcisi şehit oldu. Kazada kurtulanlar japon donanmasına ait gemilerle İstanbul'a getirildi.

Ertuğrul faciasında ölen türk denizcilerinin hatırasına Japonya'da üç anıt dikildi. Bunlardan ilkini Oshimalılar, ikincisini 1920'de türk-japon ticaret komitesi, üçüncüsünü de 1936'da Türk hükûmeti yaptırdı. (M)

ERTUĞRUL GAZİ, Osmanlı hanedanının kurucusu olan Osman Beyin babası (XIII. yy.). Devrine ait türkçe ve yabancı tarih kaynaklarında, tarihî şahsiyeti ve hayatı hakkında yetersiz, belirsiz ve çoğu zaman çelişik bilgiler vardır. Ancak, Bayezid I'in Timur'a yazdığı mektupta Ertuğrul Gazi'nin adının geçmiş olması, XIV. yy.ın büyük hadisçi ve yazarı Şemsüddin Cezeri'nin onun adını zikretmesi, Ertuğrul Gazi'nin XIII. yy. da yaşamış olan türkmen beylerinden biri olduğunu gösterir. XV. yy. yazarları onun Anadolu'da yaşadığını ve öldüğünü söylerler. Söğüt'te Ertuğrul Gazi'ye izafe edilen bir türbenin varlığı ve bu türbenin, çeşitli türkmen bey ve oymakları tarafından muntazam bir ziyaret yeri olarak kabul edilmesi, Ertuğrul Gazi'nin yaşamış bir şahsiyet, bir türkmen reisi ve bir uç gazisi olduğunu doğrulayacak niteliktedir. Tarihçi Enverî Şükrullah ve Âşıkpaşazade'nin rivayetlerinin birleştirilmesi sonucunda Ertuğrul Gazi'nin hal tercümesi şöyle özetlenebilir: Ertuğrul Gazi'nin soyu ve bağlı olduğu boy XI. yy.ın ikinci yarısında Sultan Tuğrul Bey ve Alp Arslan'ın buyruğu altında Ahlat bölgesine geldiler ve Anadolu gaza ve fütuhatına katıldılar, Ahlat bölgesinde yurt tuttukları gibi, Muş, Malazgirt, Sürme Çukuru ovalarında ve dağlarında kışlık ve yaylak kurdular, sonradan Ahlat emîrlerine tabi oldular ve onların maiyetinde olmak üzere, Gürcülere, bazen de Erzurum ve Erzincan emîrleri ile birlikte Trabzon imparatorluğuna karşı yapılan gazalara katıldılar. XIII. yy. başlarında Ahlat'ın Eyyuboğulları eline geçmesi ve daha sonra Celâlüddin Harizmşah'ın Ahlat bölgesini istilâsı üzerine, Ertuğrul Gazi'nin babası, maiyetindeki boy ile birlikte güneye indi ve tıpkı kendisi gibi, Kayı soyundan olan Mardin hükümdarı Artukoğullarının emrine girdi. Bu arada Ertuğrul'un babası herhangi bir sebeple, belki kışlamak üzere, Cabere'ye giderken Fırat nehrinde boğulmuş olabilir. Hülâgu ordularının Mardin taraflarını yağmalaması, şehri kuşatması ve Meyyâfârikîn'i tahripleri yüzünden, Diyarbakır ve Urfa bölgelerinde çok yoğun bir şekilde bulunan Türkmenler öteye beriye dağıldılar. Bu sırada Malatya'nın doğusunda bulunan Germiyanlılar, Anadolu'nun batısına göçüp Kütahya bölgesine yerleştiler ve buradaki bizans sınırını tuttular. Ertuğrul Gazi de, oymağı ile, Orta Anadolu'ya göçerek, önce Karacadağ'da yerleşti, sonra Sultanönü (Eskişehir) emîri Cacaoğlu'nun maiyetine girerek bu bölgenin bizans sınırında iktâ aldı, böylece, rum şehir ve kasabalarına karşı akınlarla ve gazalarla ömür geçirdi. Ertuğrul Gazi, Anadolu saltanatını himaye ve nüfuzları altına almış olan Moğollara karşı, Selçuklu beyleri emrinde ve Nezrî'nin de nakletti̇ği meşhur Selçuklu-İlhanlı mücadelesine katılmış bulunabilir. (→ Bibliyo.) [M]

Ertuğrul muzıkası, Osmanlı devletinin son döneminde, padişahların emrine ayrılan Ertuğrul yatında kurulan bando takımı. İstanbul Bahriye mektebi ve Sıbyan muzıkasından istidatlı gençler seçilerek 1896'dan itibaren Ertuğrul muzıkası için yetiştirildi. Bu musiki topluluğuna Muzıka-i Hümayûn'dan da birkaç kişi alındı. Ertuğrul muzıkası parlak, süslü üniformaları ve disiplinli yürüyüşü ile beğenilen bir topluluk oldu. 1922'de dağıldı. (M)

Ertuğrul nişanı, Ertuğrul Gazi adına Abdülhamid II tarafından 13 şubat 1902 tarihli padişah emriyle çıkarılması kararlaştırılan, sonra bilinmeyen bir sebeple vaz geçilen nişan. (M)

Ertuğrul sancağı, XX. yy. da Bilecik merkez olmak üzere kurulan sancak. Ertuğrul sancağı 1893 yılından önce kuruldu. Sancağın merkezi olarak Bilecik seçildi. Sancağa, Bursa (Hüdavendigâr) vilâyetinin Söğüt, İnegöl ve Yenişehir gibi Türklere ilk kuruluş devrinde başkentlik yapan şehirler katıldı. Tarihî eserlerin korunması meselesi önem kazanınca ilk Osmanlılarla ilgili türbe, cami, mescit ve zaviye gibi dinî yapılar tamir edilerek türk tarihinin dinî kaynaklarına değer verildiği gösterildi. Osman Gazi'nin babasının adı yeni kurulan sancağa verildi. (M)

Ertuğrul tabyası, Birinci Dünya savaşında Çanakkale boğazının giriş yerinin savunmasını sağlayan dört top tabyasından biri. Rumeli kıyısında Seddülbahir'de bulunan tabyada menzilleri 14 800 m'ye ulaşan, 24 çapında (ve 35 çap uzunluğunda) iki top vardı. Tabya; 3 kasım 1914, 19 şubat 1915 ve 25 şubat 1915'teki düşman saldırısını isabetli atışlarla durdurdu; özellikle Queen Elizabeth savaş gemisiyle karşılıklı yapılan top atışları, Ertuğrul tabyasının üstünlüğü ile sonuçlandı. Ertuğrul tabyası, Anadolu kıyısındaki Orhaniye tabyası ile birlikte, düşman taarruzlarının önlenmesinde önemli rol oynadı. (M)

Ertuğrul yatı, osmanlı padişahlarının deniz gezileri için 1903'te İngiltere'nin Armstrong-Elswick tezgâhlarında yaptırılan yat. 900 Tonluktu, boyu 90 metreydi, 21 mil hızı vardı. Yatta 4 tane 4,7 sm'lik top bulunuyordu. Sultan Abdülhamid II yatı hiç kullanmadı. Sultan Reşad ise yat ile çeşitli deniz gezintileri yaptı. Birinci Dünya savaşında Çanakkale'ye cephane ikmali görevinde bulunan yat, 18 eylül 1926'da donanma kadrosundan alınarak Cumhurbaşkanlığı yatı olarak kullanılmak üzere İstanbul Deniz kumandanlığı emrine verildi. Atatürk bu yat ile çeşitli deniz gezileri yaptı. (M)

ERUCASTRUM i. Bk. YABANÎ ROKA. (L)

ERUH, Siirt ilinin Doğu Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe merkezi kasaba. 3 298 nüf. Siirt-Şırnak yolu üzerinde Siirt'e 54, Şırnak'a 40 km uzaklıktadır. Kasabayı il merkezine bağlayan yol çok virajlıdır. Kasaba halkından bir kısmı dokumacılıkla uğraşır.

— *Eruh ilçesi*'nin (1 765 km², 35 968 nüf.) Merkez bucağından başka Bağgöze ve Fındık adlı bucakları ve bunlara bağlı 99 köyü vardır. Tarım ve hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır. (M)

ERÜBESİT i. (fr. *érubéscite*). Miner. Formülü Cu_5FeS_4 olan tabiî bakır ve demir sülfür.

— ANSİKL. Eskiden *erübesit*'e, değişik renginden dolayı *alacalı bakır* denirdi. *Filipsit* ve *bornit* de bu mineralin değişik adlarıdır. Erübesit'e alacalı kütleler halinde Toscana, Montecatini ve La Prugne'de, Allier idarî bölgesinde rastlanır. (L)

ERÜPSİYON i. (fr. *éruption*). Bk. PÜSKÜRME. (L)

ERÜSİBİT i. (fr. *érusibite*). Miner. Tabiî demir sülfat çeşidi. (L)

ERÜSİK sıf. (fr. *érucique*). Kim. Hardal, kolza ve üzüm çekirdeği yağlarında gliserit halinde bulunan, $C_{22}H_{42}O_2$ formülündeki asit için kullanılır. (33°C'ta eriyen bu madde, nitrik asit etkisiyle izomeri olan *brasidik* asit haline dönüşür ve erimiş alkalilerde de setik ve araşik asitlere ayrılır.) [L]

ERVÂH çoğl. i. (ar. *rūh*'tan *ervâh*). *Esk.* Ruhlar: *Bu kudsî mâbedin üstünde tâbân fevc fevc ervâh* (M. Â. Ersoy). *Böyle boyalarla, süslerle ervâh çağrılmaz, olmaz* (B. Felek). || *Ervâh-ı habîse,* kötü ruhlar. || *Ervâh-ı latîfe,* iyi ruhlar, melekler. || *Ervâh-ı makamât,* müzik makamlarının ruhları. || *Ervâh-ı mukaddese,* kutsal ruhlar. || *Ervâh-ı tayyibe,* iyi ruhlar. || *Âlem-i ervâh,* ruhlar âlemi.

◆ **Ervâhî** çoğl. i. *Esk.* Ruhlar âlemine mensup olanlar: — *Kapı çalınırsa kim açacak?* — *Ervâhîler* (H. R. Gürpınar).

◇ **Ervâhîfe** i. Fels. *Esk.* Canlıcılık. Bk. ANİMİZİM. (M)

ERVAM çoğl. i. (ar. *rūmî*'den *ervam*). *Esk.* Romalılar. || Arabistan'ın dışındaki memleketler, rûmîler. || [Araplara göre] Osmanlılar. (M)

ERVÂNE i. (fars. *ervāne*). Bot. *Esk.* Yabanî şebboy.

— Zool. *Esk.* Bir cins dişi deve. (M)

ERVAPON i. (tes. edil. ad). Kalıp çıkarmaya yarayan polyester madde. (L)

ERVEND. Bk. ELVEND.

ERVİGİUS (Flavius), İspanya Vizigotları kralı (680-687), bizanslı Ardabastos'un oğlu. Kendisinden önceki kral Wamba'nın gözdesiydi; bu kralın 680'de sürülerek tepesinin tıraş edilmesinde rolü olduğu sanılır. Wamba, Ervigius'u kendine halef tayin etmişti, bu karar on ikinci Toledo konsilince de onaylandı (681). Ervigius yahudilere karşı sert davrandı, orduyu yeniden örgütledi ve *Liber Judiciorum* veya *Forum Iudicum*'da değişiklikler yaptı. Bir manastıra çekildi, tahtı Wamba'nın yeğeni olan damadı Egica'ya bıraktı. (L)

ERWİN (Von Steinbach), alsace'lı mimar (Steinbach 1244-Strasbourg 1318). Strasbourg katedralinin tek mimarı olarak tanınmış olmasını, romantik yazarlara, özellikle de Goethe'ye borçludur. Bu katedralde saklanmış olan mezartaşında kimliği, *gubernator fabricae ecclesiae Argentinensis* olarak gösterilmiştir. Katedralin batı cephesiyle bazı iç düzenlemeler, Konrad Von Lichtenberg'in lahti ve 1682'de kaldırılan Meryem şapeli büyük bir ihtimalle onun eseridir. — Erwin'in ERWİN (1277-1339) ve JOHANNES WİNLİN adında iki oğlu olmuş, ikisi de babalarının başladığı işe devam etmişlerdir. (L)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

ERYCİNA i. İnce, oval ve genellikle pürüzsüz kavkılı ikiçenetli yumuşakça. (Tersiyer tabakalarında, özellikle Paris havzasında eosen tabakalarında pek çok fosil türüne rastlanır.) [L]

ERYCİNİDAE çoğl. i. İkiçenetli yumuşakçalar familyası. (Eşit çenetli, küçük, ince ve saydam kavkılı deniz yumuşakçalarını kapsar. Uzun ve genişleyebilir ayak kısmında bisüsler bulunur. Hemen bütün denizlerde görülür. Sayısı çok olan cinsleri arasında tersiyerden beri fosil olanlarına rastlanır. Başlıca cinsleri: *erycina, kellya, pythina, montacuta, lepton.*) [L]

ERYKS. Yun. mit. Sicilya'da Eryks dağı ile aynı isimdeki şehre adını veren kahraman. Bazılarına göre Argonaut'lardan Boutes'in oğlu veya Sicilya'da bir bölgenin kralı, bazılarına göreyse Poseidon ve Afrodit'in oğludur; Afrodit kültünü Sicilya'da yaydı. Geryon'dan çalınan öküzleri geri almak için Herakles'e meydan okudu ve dövüşte öldü .(L)

ERYMA i. Fosil istakoz; Jura çağında denizlerde yaşamıştır. (L)

ERYMANTHOS. Esk. coğ. Arkadia'da (Peloponnesos) akarsu, Alpheios'un kolu (sağ kıyı). — Arkadia'da Irmak-Tanrı. — Arkadia'da ormanlık dağ; buradaki vahşî domuzu öldürmekle Herakles on iki işinin dördüncüsünü başarmış oldu. Bugün *Olenos* veya *Erymanthos* (2 225 m). [L]

ERYMANTHOS. Yun. mit. Apollon'un oğlu. Afrodit'i banyoda Adonis ile sevişirken gördü. Tanrıça tarafından gözleri kör edildi. Apollon, oğlunun intikamını almak için yaban domuzu kılığına girip Adonis'i öldürdü. (L)

ERYMANTHUS i. Afrika'nın sıcak bölgelerine özgü böcek. (Elitralarının arka kısmı geniş ve iri kabarcıklarla süslüdür. Kınkanatlıların *cleriade* familyasından.) [L]

ERYNGİUM i. Bileşikgillerin dikenli cinsinden bir bitki. (Küçükleri 3-20 sm, büyükleri 20-60 sm olmak üzere birçok türü vardır. Maydanozgillerden.) [*Eşanl.* ÇAKIRDİKENİ.] (L)

ERYOKALSİT i. (fr. *ériochalcite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî bakır klorür. (L)

ERYON i. Paleont. *Macrura* takımından onayaklı kabuklu hayvan. (Göğüs kısmı geniş, karın kısmı kısadır. Bu durumuyle yengeçler takımına geçit teşkil eder. Liyas'tan Tebeşire kadar fosiline rastlanır. Solenhofen'de litografik kalkerlerde güzel örnekleri bulunur.) [L]

ERYSİKHTHON. Yun. mit. Tesalyalı kahraman. İnançsız bir adam olan Erysikhthon bir gün Demeter'e ait bir ağacı kesti. Tanrıça ona doymak bilmez bir açlık vererek öç aldı. Kızı, Erysikhthon'a yiyecek sağlamak için fuhuş yoluna saptı. Sonunda Erysikhthon kendi kendini yedi. (L)

ERYSİMUM i. Bahç. Sarı çiçekli bitki; süs bahçelerinde pek çok çeşidi bordür olarak yetiştirilir. (Taşıdığı kükürtlü uçucu yağdan dolayı öksürük dindirici niteliği vardır. İnfüzyonu ve tentürü ses kısılmasına karşıdır. İlmî adı *Erysimum vulgare* [turpgiller familyasından].) [L]

ERYSİPHACEAE çoğl. i. Asklı mantarlar grubundan mantarlar familyası; çeşitli bitkilerde asalak olarak yaşar, «beyaz» veya «külleme» denen hastalığa sebep olurlar. (L)

ERYSİPHE i. Erysiphaceae familyasından mantar. (*Erysiphe graminis,* buğdaygiller küllenmesini [mantar hastalığını], *E. polygoni* ise baklagiller küllemisini yapar.) [L]

ERYTHRAEUS i. Uyuz böceklerinden *trombidion*'lara yakın böcek cinsi. (Ilıman bölgelerde yaygın pek çok türü vardır. Hepsi küçüktür. Yerde otların, yosunların arasında yaşarlar. Örnek türü eski duvarların diplerinde çok görülen *Erythraeus parietinus*'tur.) [L]

ERYTHRAİ. Esk. coğ. İonia'da yunan şehri. Harabeleri bugün Karaburun yarımadasında Çeşme'nin Ildır köyü yakınlarındadır. Truva savaşından sonra (M.Ö. XI. yy.) Giritlilerle Pamphylialılar tarafından kurulduğu bilinir. Halkı Tesalya örf ve âdetlerine bağlı kalmışsa da İonia meclisine girmişti. Şehir klasik siyasî evrim geçirdi: kraliyet Basilide genos'u yararına devrildi, sonra da Ortyges'in tiranlığı başladı. Erythrai ticarî inhisar iddiasında bulunan Kios'a karşı mücadele etmek zorunda kaldı. Perslerin fethi bu anlaşmazlıklara son verdi ve Erythrai'nin hızla çökmesine sebep oldu. Şehirde 1963-1966 yılları arasında Hakkı Gültekin ve sonraları (1966) Ekrem Akurgal tarafından kazılar yapıldı. İlk önce yamaçtaki tiyatro toprak altından çıkarıldı. Akropolün en yüksek düzlüğünde yapılan araştırmalarda da bir tapınağa ait kalıntılar bulundu. Şehrin etrafının 5 km uzunluğunda bir surla çevrili olduğu anlaşıldı. Araştırmalarda akropolde M.Ö. VII. ve VI. yy.dan kalma çanak çömlekler taş ve topraktan figürinler bulundu. Bunlar Erythrai şehrinin en eski tarihli buluntularıdır. Buluntular arasında beyaz ve mavi boyalı hayvan ve insan figürinleri önemli yer tutar. İnsan figürinleri tanrıları tasvir eder. M.Ö. VII. yy. sonu ve daha çok VI. yy.ın ilk yarısına ait olan figürinlerin hepsi adak eşyasıdır. (→ Bibliyo.) [ML]

ERYTHREA i. Küçük kantaronun ilmî adı. (L)

ERYTHREA denizi, eski çağlarda Kızıldeniz'e, Hint okyanusuna ve Basra körfezine verilen ad. (L)

ERYTHRİNUS i. Kemikli balık; gövdesi kalın ve biraz yuvarlakça, başı büyük, burun kısmı küttür; bazı türleri Tropik Amerika'nın tatlı sularında yaşar. (Karaksgillerden.) [L]

ERYTHROPHLOEUM i. Baklagiller cinsi; Asya, Afrika ve Avustralya'da yetişen dev boylu on beş kadar ağaç türünü içine alır; kabuğu kalbe dokunan kuvvetli bir zehirdir. (Çinhindi'nde yetişen *Erythrophloeum Fordii*'den, bu ülkede *lim* denilen mükemmel bir sanayi odunu elde edilir. *Erythrophloeum Guineense* ve *E. Micranthum*'dan ticarî değeri olan bir tahta elde edilir.) [L]

ERYTHROXYLUM i. Tropikal bölgelerde yetişen, yüz çeşidi kapsayan çalı türü; bu bitkinin başlıca örneği *Erythoxylum Coca*'dır. (Bk. KOKA.) [L]

ERYX. Esk. coğ. Sicilya'da şehir, Eryx dağı eteğinde, başlangıçta limanı olan Drepane yakınında. Fenikelilerin kurduğu bu kent, adını Sikullerin kralı Eryx'ten aldı. Pön savaşları sırasında Kartacalılarla Romalılar arasında uzun süre çatışmalara sebep oldu. Bugün, *Erice.*

Tek başına bir dağ olan Eryx'te (751 m) bir Venüs tapınağı vardı. Eryx'te Venüs kültünü sırasıyle Fenikeliler, Kartacalılar, Yunanlılar ve Romalılar benimsediler. (L)

ERYX i. Sarıp sıkıcı yılan. (Afrika ve Asya'nın çorak ve kumlu bölgelerinde yaşar. [Boğagillerden]. Hızlı süründüğü için *mızrak* adı verilen türünün boyu 60 sm'yi zor bulur. Tamamen zararsız olan bir yılandır. Yılan oynatanlar buna dikenden uydurma boynuz takarak boynuzlu engerek [*cerastes*] diye göstermeğe çalışırlar.)

— Böcek bilimi. Büyük kara böcek. Yaşlı ağaçlarda yaşar, tırtılı ağacın kurt yeniği deliklerinde barınır. (Avrupa'da bulunan bir böcektir. Geceleyin veya alacakaranlıkta ortalığa çıkar. *Eryx* [veya *prionychus*] kınkanatlıların *aleculidae* familyasındandır.) [L]

ERZAK çoğl. i. (ar. *rızk*'tan *erzāk*). Bozulmadan uzun süre saklanabilecek yiyeceklerin genel adı: ***Yolda iki dost edinip on gün birisinin, on gün ötekinin erzak torbasından karnını doyurdu*** (F. R. Atay). ***İstanbul'dan evinin erzakını alıp bir kayığa koymuş...*** (B. Felek). || ***Erzak ambarı,*** erzakın saklandığı ambar.

— *Esk. Erzak-ı mukaddere,* Tanrı'nın herkese takdir ettiği rızk.

— Ask. *Demirbaş erzak,* askerlerin savaşta ve gerektiği hallerde ancak emirle yiyebilecekleri erzak. (Bunlar erin üzerinde taşınan, bozulmayan ve yer tutmayan peksimet, çay, şeker, konserve v.b. yiyeceklerdir.)

— Denizc. *Erzak assubay*'ı, harp gemilerinde yiyecek maddeleri ve iaşe işleriyle görevli assubay. (Ticaret gemilerinde buna iaşe memuru denir.) || ***Erzak muayene komisyonu,*** tersanede her sabah gemiye alınacak eti kontrol eden heyet. || ***Sefer erzakı,*** bir sefer için gemiye alınan erzak. || ***Erzakını tamamlamak,*** bir gemiden söz edilirken, erzakını gemiye aldığını belirtmek için söylenir. (M)

ERZÂN sıf. (fars. *erzî*'den, değmek, kıymeti olmak'tan *erzān*). *Esk.* Ucuz, bol. || Uygun, yerinde. || İzin, ruhsat. || *Erzân-bahâ,* ucuz fiyatlı.

◆ **Erzanî** i. *Esk.* Ucuzluk. || Uygunluk. (M)

ERZATS i. Bk. ERSATZ.

ERZBERG, Avusturya'da (Steier) dağ, Eisenerz yakınında; 1 534 m. Eski çağlardan beri işletilen, binlerce işçinin çalıştığı, Avusturya'nın başlıca demir madenleri. (L)

ERZBERGER (Matthias), alman siyaset adamı (Buttenhausen, Württemberg, 1875-Griesbach yakını, Baden 1921). Reichstag'da milletvekili (1903), merkez katolikleri safında yer aldı. Almanya'nın Togo ve özellikle Güneybatı Afrika'da güttüğü siyasete karşı yaptığı tenkitlerle, Herrero'lara yapılan zulmü açıkladı ve hükûmetin «Mavi -Siyah» denen partiler koalisyonunu bozdu, muhafazakârları, muhalefete geçen Merkezin yerine, liberallerin desteğini kazanmaya zorladı (1906-1909). Ordu bütçe komisyonu sözcüsü olarak ve büyük sanayicilerle kurduğu şahsî ilişkiler yüzünden devleti silâhlanmaya teşvik etti. Birinci Dünya savaşı çıkar çıkmaz propaganda servisinin başına atandı, özellikle papalık nezdinde, amansız bir fransız düşmanlığı kampanyasına girişti, fakat gereksiz ve tehlikeli bulduğu 1916 denizaltı savaşına karşı çıktı. Daha 1915'te, İtalya ile ayrı bir barış imzalamağa çalıştı fakat Avusturya - Macaristan'ın toprak vermeğe yanaşmaması barışı imkânsızlaştırdı. Almanya için zaferin kaybolduğunu anlayınca, şerefli ve ilhaksız bir barıştan yana olduğunu açıkladı (6 haziran 1917) ve Reichstag'ın 19 temmuz 1917'de barış kararı almasını sağladı. Şansölye Michaelis'i uzaklaştırdı ve yerine kont Hertling'i geçirdi (ekim 1917). Baden prensi Max'ın kabinesinde dışişleri müsteşarı (4 ekim 1918), general Groener'in teklifi ile de mütareke komisyonu başkanı oldu (6 kasım). 9 Kasımda, İmparatorluk hükûmeti adına mütareke şartlarını aldı ve bunları 11 kasımda Halk Komiserleri meclisi adına kabul etti. Bolşevik tehlikesini ve başkan Wilson'un 14 maddesini öne sürerek mütareke şartlarını hafifletmeğe çalıştı. Brockdorff-Rantzau ve Scheidemann'a rağmen ve savaşın yeniden başlamasını imkânsız gören general Groener'in temsil ettiği ordunun da desteğiyle, Versailles antlaşmasının Bauer hükûmetince kabul edilmesini sağladı ve bu kabinede Maliye bakanlığına getirildi (haziran 1919). Büyük başarılarından biri, vasıtasız vergilerin Reich'in toplamasını sağlamak oldu. Fakat Versailles antlaşmasını kabul etmesini milliyetçiler affetmedi. İş çevreleriyle olan ilişkilerini kötüye kullanmakla suçlanınca, kendisine iftira eden Helfferich'i mahkemeye verdi. Fakat dava (1919-1920), Helfferich'in sadece ufak bir tazminat ödemeye mahkûm edilmesiyle sonuçlanınca görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Yapılan ilk suikastan kurtuldu (ocak 1920), fakat 29 nisan 1921'de öldürüldü. (L)

ERZEL sıf. (ar. *rezālet* > *rezîl*'den *erzel*). *Esk.* Daha, en, çok rezil, soysuz: ***Hayatın erzeli olmuş hayât-ı mütâdın / Senin he-***

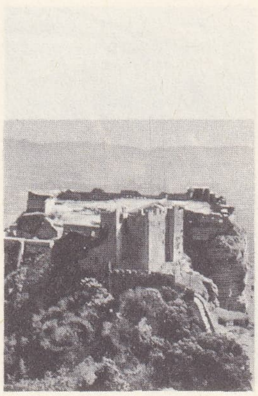

ERYX
Venüs tapınağı kalıntıları

Matthias ERZBERGER

Erzen Hatun kümbeti
Ahlat (1396-1397)

Foto. Boudot-Lamotte, Beaupréré (LAROUSSE) ; MEYDAN

ERZGEBİRGE vâdisi

sâbına birçok utansın ecdâdın (M. Â. Ersoy). || *Erzel-i nâs,* insanların en alçağı. || *Erzel-i ömr,* en yaşlı zamanlar, bunama devri. (M)

ERZEN i. (fars. *erzen*). *Esk.* Darı.

◆ **Erzenîn** i. *Esk.* Darı ekmeği. (M)

ERZEN. Esk. coğ. Güneydoğu Anadolu'da Siirt ile Meyyâfârikîn arasında eski bir şehir. Şehir Eski ve Ortaçağlarda İran imparatorluğuna bağlıydı. Ermenîye şehirlerinden sayılmakla birlikte İran kalesi olarak kurulduğu anlaşılmaktadır. V. yy.da bir Nasturî piskoposluğunun merkezi oldu. 640 Yılında Müslüman Arap istilâsına uğradı ve İyâz bin Ganem tarafından alındı. Arap hâkimiyeti devrinde ticarî ve kültürel gelişmeler gösterdi. 905 Yılında Ebü'l-Heycâ Hemdanî'nin Musul valiliğine getirilmesinden sonra kurulan Hemdanî devletine bağlandı. Seyfüddevle'nin oğlu Ebü'l-Meâli şehri bir süre hükûmet merkezi yaptıysa da 970'te imparator Nikephoros'un kumandanı Bagras tarafından zaptedildi. Daha sonra sırasıyle Buveyhîler'in (978), Mervanî ailesinin ve Oğuzların (1042) hâkimiyetine girdi. 1242'ye kadar Artukoğulları ve Eyyubîlerin elinde bulunan Erzen nihayet 1260'ta Yaşmut tarafından tahrip edildikten sonra önemini kaybetti. (M)

ERZEN (Afif), türk tarihçisi (Arapkir 1913). Arapkir Numune ilkokulunu (1915), Sıvas Erkek lisesini bitirdi (1933). Berlin, Jena ve Leipzig üniversitelerinde okudu (1940). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi kürsüsüne profesör oldu (1955). Daskyleion kazılarına Türk Tarih kurumu adına katıldı. 1958-1959 Yıllarında Sinop'ta Almanlarla beraber kazılar yönetti. 1960'tan itibaren Van bölgesinde çalışmalara başladı. Van kalesi, Toprakkale, Âdilcevaz, Ernis ve Çavuştepe'deki Urartu kazılarını yönetti. Türk Tarih kurumunun aslî üyesi, Alman Devlet ve Kronoloji enstitüsü muhabir üyesidir. 1966-1970 Arasında iki dönem Edebiyat fakültesinde dekanlık yaptı. Dekanlığı sırasında Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları enstitüsü ve Güneydoğu Balkan Araştırmaları enstitüsünü (Edirne) kurdu. Başlıca eserleri: *Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft* (Son Pers Hükümdarlığına Kadar Kilikya) [1940]; *İlkçağda Ankara* (1946); *Büyük İskender İmparatorluğu* (Clemens Emin Bosch'tan tercüme) [1942]. (M)

Erzen Hatun kümbeti, Ahlat'ta (merkez mahallesi), Emîr Ali kızı Erzen Hatun için yapılmış Karakoyunlu beyliği devrinden kalma mezar anıtı. Kapı üzerindeki yazıttan 1396-1397 tarihinde yapıldığı anlaşılır. Kare planlı mezar odasının üzerinde, dıştan on iki cepheli, içten daire planlı esas gövde yapısı yükselir. Esas yöndeki dört cepheye birer pencere açılmıştır. Yedi basamakla çıkılan kapı kuzey taraftadır. Üst örtüsü değişiktir. Tavanı kubbe şeklindedir, üstü, piramidal başlayıp biraz yükseldikten sonra konik bir şekil alan külâh ile örtülüdür.

Gövde kısmı, ağır kemerler, kıvrık dal şeritleri, silmeler, mukarnas sıraları, rozetler, madalyonlar, geometrik ve bitkisel motiflerle süslüdür. (M)

ERZİNCAN
Atıntepe'de aslan kabartması

ERZGEBİRGE veya **MADEN dağları,** çekçesi **Krušné Hory,** Almanya ile Bohemya sınırı üzerinde dağ kütlesi: Bohemya'da 1 244 m; Almanya'da *Fichtelberg*'de 1 215 m. (Ortaçağda Alman madencileri Orta Avrupa'daki [Slovakya ve Romanya'da] başka dağlara da bu adı verdiler.)Erzgebirge, Bohemya'nın dörtköşe biçimi içine giren eski bir kütledir; Bohemya'da, Ohre tektonik çukuruna çok sarp fay uçurumları haline iner; Saksonya'da ise kuzeybatıya doğru tatlı bir eğimle alçalarak Elster ve Mulde vâdileri tarafından yarılan bir yayla meydana getirir. Bu yayla, yukarı kısmı (Fichtelberg) İkinci zamanda biçimlenen bir aşınım yüzeyidir; tablamsı doruklar (Pöhlberg) meydana getiren bazalt lavları altındaki kalıntıları yüzünden, burada bol fosile rastlanır. Hersiniyen'den sonra oluşan bir aşınım yüzeyi Erzgebirge'nin aşağı kısmında (altına daldığı Thüringen havzasının İkinci zamana ait örtüsüne yakın bir yerde) uzanır. Parçalanmış tabakalar yukarı kısımda içinde maden damarları (kurşun, çinko, uranyum, bakır, gümüş) bulunan billûrsu kayalardan meydana gelir: aşağı kısımda, tortusal kayalar ile küçük kömür havzaları (Zwickau, Dresden yakını) yer alır. Elster devri buzul çökeltileri, çoğunlukla yaylaları gizler; buna sebep, Kuzey Avrupa buzulunun Maden dağlarının kenarını kaplamasıdır. Vâdiler toprakla doldurulduktan sonra, hemen hemen tamamıyle açılmıştır. Bazaltlar, Üçüncü zamana ait kaplama artıkları, alüvyonlar ve buzultaşlar, billûr kayalardan daha iyi toprak verir; bu durum Ortaçağ'da Germenlerin Saksonya'da sömürge kurmasını kolaylaştırdı. Bununla birlikte burada nüfusun yoğunlaşmasının asıl sebebi madenlerdir; halk toplulukları, bazı kolonların (Südetler) Bohemya'ya yayılmasına rağmen, yerel tarım kaynaklarıyle beslenemeyecek kadar arttı. Bu yüzden alüvyonlu dağ eteklerindeki Dresden ve Leipzig gibi ticaret şehirleri sermayelerini şehir dışı yatırımlara ayırmak zorunda kaldılar: önce köylüleri evlerinde götürü olarak, daha sonra da kömür işletmeleri tarafından desteklenen atelye ve fabrikalarda çalıştırdılar. Böylece Erzgebirge, özellikle kenarında sıra halinde dizilen Karl-Marx-Stadt (Chemnitz), Dresden ve Zvickau şehirleri civarında önemli bir sanayi bölgesi oldu. Bu kömür havzası ve merkezler dışında sanayii, dağlık küçük fabrikalar halindedir; üretimi daha iyi düzenlemek amacıyle bu fabrikalar birleştirilmeğe çalışılmaktadır. Dokumacılık özellikle tuhafiyecilik, hassas âletler, optik, makine yapımı, oyuncak imali, müzik âletleri, saatler, yedek parçalar bir sanayi merkezi olan bu dağlarda yaşayanların başlıca faaliyetlerini meydana getirir. (L)

Erziehung des Menschengeschlechts (DIE) [*İnsan Neslinin Eğitimi*], Lessing'in eseri (1780). İnsanlık için vahiy'in büyük bir önem taşıdığını ileri sürer. Eğitim bir insanın uzun çabalardan sonra elde edebileceği şeylere çok daha çabuk ulaşmasını sağlar. Vahiy ise; insanlığın, aklın tek başına ulaşmakta güçlük çekeceği şeylere daha kolayca varabilmesini sağlar. Tanrı insanlığın her çağına göre bu vahiylerini göndermiştir: yahudilik çağı çocukluğu, hıristiyanlık çağı gençliği temsil eder; insanlığın olgunluk çağında insanın iyiyi, kendi çıkarlarını düşünerek değil de, iyiliği sırf iyilik için, bilincinde duyacağı hazzı düşünerek yaptığı çağ olacaktır. (L)

ERZİN. Bk. YEŞİLKENT.

ERZİNCAN, Doğu Anadolu'nun Yukarı Fırat bölümünde il merkezi şehir; 45 197 nüf. Şehir, Erzincan ovası ortasından doğu-batı yönünde geçen Karasu'nun (Fırat) kuzeyinde yer alır; yükselti 1 215 m. Ovanın etrafını kaplayan yüksek dağlar arasındaki geçitlerden faydalanan yollar, Erzincan'ı kuzeyde Gümüşhane üzerinden Trabzon'a (270 km), doğuda Tercan üzerinden Erzurum'a (192 km), güneyde Pülümür geçidi üzerinden)lazığ'a (216 km) ve batıda Refahiye üzerinden Sıvas'a (291 km) bağlar; ayrıca batıda Kemah boğazından ovaya giren demiryolu da doğuda Sansa boğazından Erzurum'a doğru yönelerek Erzincan'ı dağların koruduğu fakat sapa hale koymadığı, verimli bir ova içinde önemli bir yerleşme alanı haline koyar.

● *Tarih.* Eskilerin Erzingân da (halk arasında Ezirgân) dedikleri şehrin tarihiyle ilgili fazla bilgi yoktur. Strabon'un Akilisene dediği bu yörede Eriza adlı bir şehir bulunduğu belirtilmektedir. Uzun zaman Roma-Pers imparatorluklarının çatışma alanında bulunan yöre, VII. yy.dan itibaren müslüman akınlarına uğradı; birkaç defa Bizanslılardan Araplara geçti. Bizanslıların kesin olarak yöreden kovulmaları Malazgirt zaferi (1071) ile gerçekleşti: Zaferin hemen arkasından, burası Sultan Alp Arslan'ın kumandanlarından emîr Mengüçek'in eline geçti ve 1228 yılına kadar onun sülâlesi tarafından kurulmuş devletin başkenti oldu; sonunda Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad I'in eline geçti. Bu hükümdar, 1230'da Erzincan yakınında Yassıçimen'de Celâleddin Harizmşah'ı yendi; fakat bir süre

ERZİNCAN
il haritası

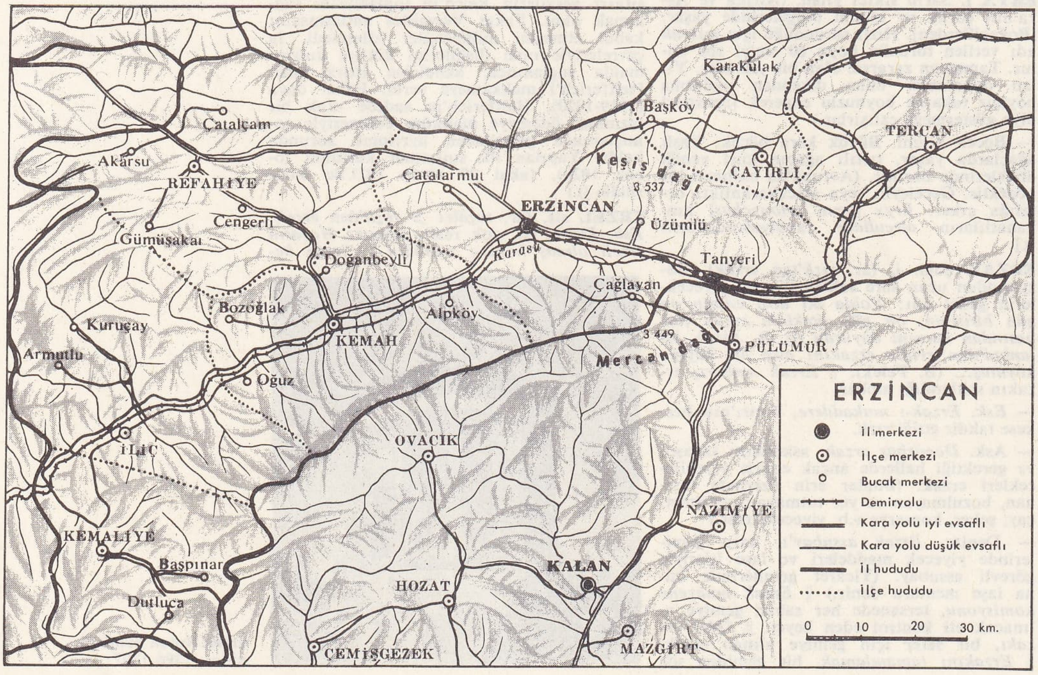

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

sonra yöre İlhanlılar tarafından istilâ edildi ve onların valileri tarafından yönetildi. Bu devre ait kaynaklar Erzincan'ı büyük, şenlikli, suyu ve bahçe ürünleri bol, dokumacılığı ve bakır işleri canlı bir şehir olarak anlatıyorlar. İlhanlılar zayıf düştükten sonra Erzincan sık sık sahip değiştirdi. İlk olarak 1401'de Yıldırım Bayezid tarafından alındıysa da Timur'un Anadolu'yu istilâsı sırasında Osmanlıların elinden çıktı; daha sonra Akkoyunluların eline geçti ve Fatih Sultan Mehmed'in Otlukbeli'nde Uzun Hasan'ı yenmesinden sonra bir süre yerli beyler elinde kaldı; 1514'te Yavuz Sultan Selim tarafından savaşsız olarak Osmanlı devletine katıldı. XVII. yy.da Celâlî hareketlerinden, XIX. yy.da ise, daha çok ova köylerini basan Dersimlilerden zarar gördü. XIX. yy. sonlarında şehrin nüfusu 23 000, XX. yy. başlarında bundan biraz daha fazla tahmin ediliyordu. Birinci Dünya savaşında Erzincan Rusların istilâsına uğradı (24 temmuz 1916), 1918 başında onların çekilmesinden sonra yerlerini alan ermeni çetelerinden 26 şubat 1918'de harap bir halde geri alındı. Cumhuriyetin ilk sayımında (1927) şehrin nüfusu 16 092 olarak tespit edilmiş, 1935'te de pek az değişerek 16 144 olmuştu. 1938'de şehir, demiryoluna kavuştu. 27 Aralık 1939 gecesi Erzincan, son yüzyıllarda Anadolu'da meydana gelen en şiddetli depremlerden birine merkez oldu ve baştan başa yıkıldı. Gerek yıkıntılar altında kalarak, gerek çıkan yangınlar yüzünden, şehirde 9 189 ölü, merkez ilçe köylerinde 4 125, Refahiye ilçesinde 2 204 kişi olmak üzere Erzincan ili bütününde 15 600 ölü; 4 125 yaralı tespit edildi. Yıkılmış veya oturulamaz hale gelmiş bina sayısı 18 444 olarak tespit edildi. Önemli bir deprem bölgesi olan Erzincan'da daha önce de şiddetli depremler meydana gelmiş, 1047 ile 1939 arasında 15 büyük deprem kaydedilmiştir. Depremlerin bu bölgede çok zararlı oluş sebepleri arasında yapı malzemesi ve yapı tarzı da rol oynar (çok defa yuvarlak taştan bir temel, çamurla tutturulan kerpiç, kavak ağaçları üzerine serilen kalın toprak dam). Şehrin kurulmuş bulunduğu gevşek, çabucak dağılmağa elverişli alüvyon tabanı da depremlerin büyük zarar vermesinde etkili olmuştur. 1939 Depreminden kurtulabilen şehir ve çevre halkının bir kısmı memleketin başka kesimlerine taşındılar ve ancak sonradan yavaş yavaş memleketlerine döndüler. Ekim 1940 sayımı, şehir nüfusunu 12 096 olarak gösteriyordu. 5 Yıl sonra bu 1950'de 18 000'i aşmıştı. Bundan sonra hızlı bir artışla 1955'te 24 000'i, 1960'ta 36 400'ü, 1965'te ise 45 000'i aşmıştır. Bu artışta karayollarının gelişmesi iplik-dokuma ve şeker fabrikası gibi sanayi kuruluşlarının açılması ve 1939 depreminden sonra şehri terk etmiş olan III. Ordu (Osmanlı devrinde IV. Ordu) karargâhının 1967'de tekrar Erzincan'a dönmüş bulunması gibi sebepler sayılabilir.

● *Güzel sanatlar.* Eski Erzincan, ova ortasında, şimdikine göre daha güneyde, Karasu yatağına daha yakın bir yerde bulunuyordu; demiryolu şehrin kuzeyinden geçiyordu. Şehrin bütün eski anıtları da bu kesimde bulunuyordu: Kilâbi beyin yaptırdığı Selçuklu devrine ait *Ulucami, Kurşunlu cami* ve *Taşhan* (Kanunî Sultan Süleyman devri), *Halilullâh camii, Çadırcı camii* gibi. Erzincan'daki en eski mimarî eserler arasında *Kümbet* ve *Bey hamamı* yer alır. *Kümbet* Dörtyol denen mevkide tarlalar arasındadır. Adı ve tarihi bilinmemekte, fakat benzerleriyle karşılaştırılarak XIII. yy.a ait olduğu kabul edilmektedir. Sekizgen planlı, taştan bir yapıdır. Üzerinin piramit çatıyle örtülü bulunduğu tahmin edilmektedir. Giriş kısmı kuzeydedir. İçeride, güney yönünde mihrap nişi bulunur. Mumyalık kısmı, üst oda ve çatı çökmüştür. Hiç bir tezyinat izi yoktur.

Erzincan'ın 20 km doğusunda, Erzincan-Erzurum şosesi üzerinde bir Urartu kalesi vardır. Erzincan ovasının doğu yarısında 60 m yüksl., 500 m çapında *Altıntepe* adı verilen çok sarp ve tabiî bir tepe üzerindedir. 1959 Yılında Prof. Tahsin Özgüç tarafından kazılmağa başlandı. Altıntepe'de Eski Bronz çağından beri iskân vardır. Bu medeniyet tek yapı katı halindedir. Elde yapılmış seramiğin hamuruna kum karıştırılmıştır. Çizgi tekniğiyle yapılan süslemelerde üçgen, paralel hat ve zikzak motifleri hâkimdir. Altıntepe seramiği aynı yöredeki Karaz* seramiğinden daha eski ve değişiktir. Doğu Anadolu, Orta ve özellikle Kuzey Anadolu arasında kalan mahallî bir Eski Bronz çağı temsil eder. Asıl kalıntılar Urartu devrine aittir. Kalede Urartu devrine ait mezar, tapınak, saray ve surlar ortaya çıkarıldı. Yeraltındaki bu mezar odalarının keşfi, Urartuların ölü gömme âdetleri, mezar şekilleri hakkında bilgi verdi, zengin ölü hediyeleri ele geçirildi.

Altıntepe, kulelerle takviye edilen, sağlam bir surla çevrilidir. Taşlar, Urartu stilinde işlenmiş bloklar halindedir. Sur sandık biçimindedir, içleri taş ve kerpiç toprağıyle doldurulmuştur, genişliği 12 m'yi geçmemektedir. Şehir suru, Doğu Anadolu'da bilinen Urartu surlarından farksızdır. Tapınak güney-kuzey yönünde inşa edilmiştir, kapısı güneye bakar, etrafı üst üste üç sıra halinde ve gayet güzel işlenmiş kesme taşlarla kaplıdır. Kapıdan kısa bir koridor vasıtasıyle cella'ya girilir. Cella'da heykel kaidesi vardır, taban sıkıştırılmış topraktandır, duvarlar kırmızı ve mavi renkte boyalıdır. Tapınağın doğusunda, kaleye çıkan eski araba yoluna yakın bir yerde büyük bir depo binası bulunur. Burada, taban üstünde üç sıra halinde dizilmiş küpler bulundu. Yapı, Urartuların Altıntepe gibi aynı zamanda askerî merkezlerinde rastlanabilecek depoların en büyüklerindendir. Bütün Altıntepe binalarında olduğu gibi burada da işlenmesi kolay yumuşak andezit kullanılmıştır.

Önemli bir mimarî buluntu da Apadana yapısıdır. Urartu Apadanalarının en iyi örneğini teşkil eden bina dikdörtgen planlıdır. Tapınağın hemen yanına inşa edilmiş ve çevre duvarını da kısmen tahrip etmiştir. İç duvarları hayvan, insan ve bitki motifleri ihtiva eden freskolarla bezelidir, bezemelerde en çok kırmızı, mavi, beyaz ve siyah renkler hâkimdir. Binalar tek yapı katı halinde görülür. Hepsi, Altıntepe'nin parlak devrine, yani M.Ö. VIII. yy.ın sonuyle VII. yy.ın ilk çeyreğine aittir. Altıntepe kalesi, ortaçağda ve özellikle Akkoyunlular devrinde tekrar iskân edildi.

Bey hamamı da Dörtyol mevkiindedir. XV. yy.a ait çifte hamam tarzında bir yapıdır. Moloz taştan yapılmıştır, üzerini kubbeler örter. Mimarî bakımdan haçvarî dört eyvanlı ve köşe hücreli tipe girer. Doğusunda külhan, batısında giriş bulunmaktadır.

— *Erzincan ili.* Erzincan ili topraklarının hemen bütünü Doğu Anadolu'nun Yukarı Fırat bölümünün iç kesimine taşar. Kuzeyden Gümüşhane, Giresun, batıdan Sıvas, güneyden Malatya ve Tunceli (ikisi arasında dar bir dil ile Elazığ'a komşu olur), doğudan Erzurum illerine komşudur; 11 903 km², 258 586 nüfusu.

● *Coğrafya.* Yüzey şekilleri bakımından il topraklarının kuzey kesimi Kuzey Anadolu dağlarının iç sıralarını oluşturan Sinen-Kop dağlarının güneye bakan yamaçlarını kapsar. Bu dağlara Erzincan ovasının kuzeydoğusunda yükselen Keşiş (3 547 m) ve Sipiköz (3010 m) dağları da eklenir. Dağların oluşumunda karışık bir yapı vardır. I. ve II. zaman şist ve kireçtaşları, III. zaman flişleri, yeşil kayaçlar genellikle çok kıvrımlı ve kırıklı bir yapı gösterir. Ortada bu dağlık yapıya tamamıyle yabancı, yükseltisi 1 150-1 300 m arasında değişen Erzincan ovası yer alır. Ova tabanı kalın bir alüvyon dolgusu (killi, ince kumlu, kenarlarda yer yer çakıllar) ile kaplıdır. İlin güney sınırı üzerinde Munzur-Mercan dağları (3 463 m) yükselir. Genellikle bir boğaz görünüşünde olan Karasu vâdisi üzerinde yarılmamış bir duvar gibi yükselen heybetli Munzur, ulaşım için gerçekten bir engeldir ve yapısında II. zaman şist ve kireçtaşları hâkimdir.

Erzincan ilinde karasal bir yayla iklimi hüküm sürer ve yağışlar çukur alanlarda az olmakla beraber bunlara yakın olan dağ alanları su deposu rolü oynar. Erzincan şehrinde 35 yıl süreyle yapılan meteoroloji gözlemlerine göre şehrin dağlar arasında çukur bir ova içinde bulunmasının özel şartlar yarattığı görülmektedir: yazların sıcak geçmesi; kışın ovada sıcaklık terselmesi ve soğukların örneğin Sıvas'tan az olması, yağışın Sıvas ve Erzurum'a göre az oluşu. Ortalama sıcaklıklar en soğuk ayda —3°7C, en sıcak ayda 23°4C, yılda 10°7C'tır; en düşük ve en yüksek sıcaklıklar —32°5C ve 40°5C, sıcağın 0°C altına düştüğü gün sayısı (ortalama) 111,8, 0°C altında kalan gün sayısı ise 30,2'dir. Yıllık ortalama yağış 371 mm, bu yağışın mevsimlere dağılışı (yüzde): kış 25, ilkbahar 40, yaz 13, sonbahar 22. Yağışlı günler (ortalama) sayısı 110, kar yağışlı günler sayısı 20, kar örtülü gün sayısı 42. İl topraklarında yağış yer yer daha fazla veya eksiktir; Kemah: 325 mm, Tercan: 367, Refahiye: 471, İliç: 474. Yörede genellikle yaz kuraklığı silinmiş, yağış maksimumu ilkbahara kaymıştır.

Erzincan ili topraklarının bütüne yakınını Karasu (Fırat) ırmağı toplar, yalnız Refahiye ilçesinin suları Çukurdere aracılığıyle Kelkit ırmağına (Yeşilırmak-Karadeniz) gider. Bütün bu kısa akarsular sel yatakları gibi ilkbaharda kabarır, delice akar, yazın hemen hemen tükenirler. Fırat ise en çok suyunu nisan ve mayısta taşır ve ovanın korunması için kanal ve set tertibatı yapılması gerekir.

Bitki örtüsü, genellikle otsu karakterli ve cılızdır. Ormanlar seyrek ve çok yerde köklenmiş durumdadır; en çok Refahiye ve Kemah kesiminde (meşe, gürgen, dişbudak, sarıçam) bulunur. Su boylarında, köyler etrafında yaygın olan kavaklar tabiî örtü değil, kültür ağacı durumundadır.

Anadolu'nun kuzeydoğu kesimi Osmanlı toprağına katıldığı sırada kurulan Erzurum eyaletinin merkez sancağı kazaları arasında Erzincan da vardı. Sonradan Erzincan, Erzurum vilâyetinin sancağı haline getirildi. XIX. yy. sonlarında Erzincan sancağı şimdiki Tunceli'nin bir kısmını da içine alıyordu. 1918'de Erzincan rus kuvvetleri tarafından boşaltılınca önce müstakil mutasarrıflık merkezi oldu; 1923'te ayrı bir vilâyet kuruldu. Bugün il toprakları Erzincan, Çayırlı, İliç, Kemah, Kemaliye (Eğin), Refahiye ve Tercan adlı 7 ilçeye bölünmüş olup muhtarlık teşkilâtı bulunan köylerin

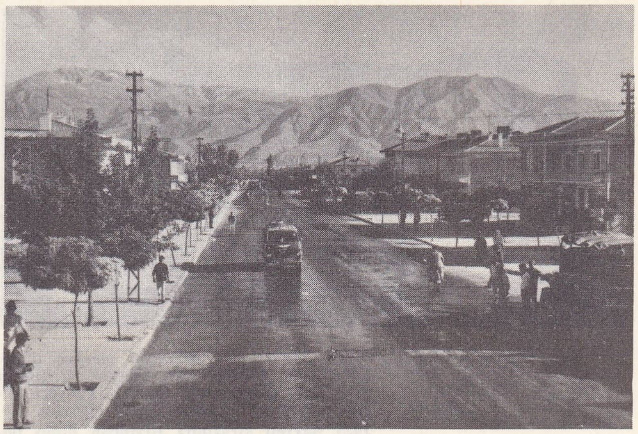

ERZİNCAN'da bir cadde

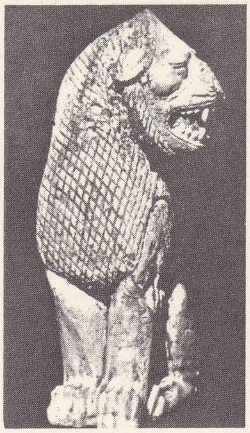

Altıntepe'de bulunmuş aslan heykeli (Urartu devri)

Girlebük şelâlesi

Foto. Turizm - Tanıtma (MEYDAN)

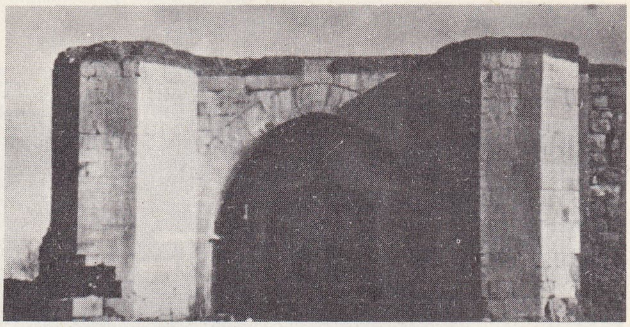

ERZİNCAN kalesi

sayısı 558'dir. — *Erzincan merkez ilçesi.* 2 166 km²; 102 527 nüf. Merkez, Çağlayan (Cencige), Çatalarmur (Esesi), Tanyeri, Üzümlü (Cimin) bucakları içinde 119 köy.

1927 Sayımı sırasında Erzincan ilinin bugünkü sınırları içinde yaşayan nüf. 110 000 kadardı. 1965 Sayımında bu sayı 258 586'ya yükseldi. (1970 yılı kesin olmayan sayım sonuçlarına göre nüf. 277 647'dir.) Km²'ye düşen ortalama nüf. 21 (Türkiye: 41). Hiç bir ilçe merkezinin nüfusu 3 000'i bulmaz ve yalnız iki yerleşme alanı, kasaba sayılacak nüfusa sahiptir: Üzümlü (Cimin) bucak merkezi: 4 405 nüf.; Tercan ilçesinde belediyesi olan Çadırkaya (Pekeriç) 3 110 nüf. Buna göre il nüfusunun yüzde 80'i şehir ve kasabalar dışında yaşar (kır nüf. yoğunluğu 17).

Erzincan ilinde halkın geçim temeli toprak ürünleridir. Toprak genellikle küçük mülkler halinde bölünmüş olup köyler yakınındaki tarlalardan başka, *kom* denilen küçük hayvan-toprak işletmeleri de bulunur. İl topraklarının faydalanma bakımından bölünüşü şöyledir (yüzde ile): ekili-dikili alanlar 10, nadas 5, orman 5, çayır ve otlaklar 43, ürün vermeyen 33. Ekili-dikili alanların yaklaşık bölünüşü de şöyle gösterilebilir: tahıl alanları 103 000 hektar (toplam olan 119 000 hektarın yüzde 90'a yakını), kuru sebze tarlaları 5 200 hektar, sanayi bitkileri 3 000 hektar, meyve ve sebze bahçeleri 6 000, bağlar 1 400 hektar. Tahıl ürünleri arasında en çok buğday (74 000 - 106 000 t), arpa (21 000-26 000 t), çavdar 5 500 - 7 700 t) ve mahlût (5 000 - 7 500 t) ekilir. Kuru sebzelerden en çok patates (15 000 t), fasulye (2 800 t), nohut (400 t) ekilir. Sanayi bitkilerinden tek önemlisi şeker pancarıdır (il sınırları içinde 82 000 - 106 000 t). Biraz da keten tohumu elde edilir. Erzincan ovası, özellikle şehir çevresinde önemli bir meyve yetiştirme alanıdır. Armut, dut, zerdali, kayısı, elma, üzüm (eski adı Cimin olan Üzümlü'nün ürünü ünlüdür) başta gelir. Sebze çeşitleri de çoktur.

İlin az yağışlı otlaklarında daha çok küçük baş hayvan yetiştirilir. Koyun 370 000, kılkeçi 137 000, sığır 142 000 kadardır. 11 000 Kadar manda, 6 000'e yakın at, 10 000'e yakın eşek, 2 500 kadar katır bulunur. Tavuk sayısı 350 000 kadar, bal üretimi ise 100 - 180 t arasındadır.

İl topraklarında krom, manganez, demir, bakır ve kurşunla linyit yataklarına rastlanmıştır. Çayırlı ilçesinin Karakulak bucağının Cancik ve Hinzoru köylerinde bulunan kromit cevheri vakit vakit İskenderun'dan Amerika'ya gönderilmiştir. İliç ilçesinden bir miktar manganez çıkartılır. Kemaliye köylerinden çıkartılan demir cevheri Çaltı istasyonu aracılığıyle Demir-Çelik fabrikalarına yollanır. Kemaliye'nin Başpınar'ından ve daha başka yerlerden linyit çıkartılmaktadır. İlin en tanınmış maden suyu Bögert'ten çıkartılır.

ERZİNCAN
Altıntepe Urartu kalesi

Gerekli enerji, yerel elektrik santralları dışında Girlevik çağlayanından (Erzincan'ın 29 km güneydoğusunda) elde edilir; 3 800 kW. İl sınırları içinde başlıca endüstri tesisleri Erzincan şehrinde toplanmıştır: şeker fabrikası (150 000 t'dan fazla pancar işleyerek 25 000 t'a yakın şeker elde etmiştir). Sümerbank bez fabrikası (1949'da temeli atılmış, 1954'te iplik, 1964'te dokuma yapımına başlamıştır: 1967'de 11 milyon bez, 2,2 milyon kg iplik yapılmıştır), askerî ağır bakım fabrikası bu arada sayılır. Bir konserve fabrikası, un fabrikaları, ayakkabı boya yapımı, bakır işlenmesi, halıcılık, kıl dokumacılığı da bunlara eklenebilir.

İl sınırları içinde 384 km devlet yolu, 267 km il yolu vardır. Köy yolları uzunluğu 1 003 km olarak tespit edilmiş olup bunun ancak 270 km'si istenen niteliktedir. Demiryolu Erzincan'a ilk olarak 1938'de gelmiştir. Yaz aylarında Erzincan'a uçak seferleri de yapılır. (→ Bibliyo.) [M]

ERZİNCAN ovası, Güney Anadolu'nun Yukarı Fırat bölümünde Karasu (Fırat) vâdisi boyunca yer alan ova; yüzölçümü 600 km²; yüksl. 1 150-1 300 m. Ovanın çevresini yüksek dağlar kuşatır; bunların en yüksekleri kuzeydoğudaki Keşiş (3 547 m) ve güneydeki Mercan (3 463 m) dağlarıdır. Erzincan ovasına güneydoğuda Sansa boğazından giren Karasu, ovanın tektonik doğrultusunu (güney, güneydoğu-batı, kuzeybatı) takip ederek Erzincan önlerine gelir ve bu doğrultuyu (batı, güneydoğu) dönerek Kemah boğazına girer. Demiryolu da bu boğazları boylar. Ova kuzeybatıda Sipiköz ve Karadağları arasına sokulur.

Erzincan ovası genellikle kendini kuşatan dağların dik yamaçlarıyle sınırlanmış olmakla beraber bunlarda yer yer sel yaygıları ve eski alüvyon taraçaları da görülür. Ovanın bazı kesimleri, sularını toplayan akarsuya göre daha alçakta kalmış, bu yüzden bataklıklarla kaplanmıştır. Bunların en önemlisi Erzincan doğusunda Akyazı (Nazgâh) köyü çevresindeki, bugün kurutulmuşu hemen hemen tamamlanmış olan bataklıktır. Erzincan ovası kenarında canlı tektonik kırık çizgileri vardır; bu yüzden sık sık deprem felâketlerine uğramıştır: en sonuncusu ve belki en şiddetlisi 27 aralık 1939 tarihinde meydana gelmiştir.

Erzincan ovası, yağışlarının azlığına, kışlarının oldukça şiddetli olmasına rağmen, özellikle sulama yardımıyle çeşitli tarım yapılan bir yöredir. (M)

ERZSEBET Bosna'lı (?, 1339 - Novigrad, Hırvatistan 1387). Bosna banı (beyi) Istvan'ın kızı; 1363'te Macaristan ve Polonya kralı Büyük Lajos ile evlenerek kraliçe oldu, kızı Maria'nın çocukluk yıllarında Macaristan naipliği yaptı (1382). 1386'da taht üzerinde hak sahibi olduğunu öne süren Durazzo'lu Carlo'yu öldürttüyse de onu destekleyen ban Jan Horvath tarafından tutuklanıp öldürüldü. (M)

ERZSEBET Macaristan'lı, Azize (1207-Marburg 1231), kral Andras II'nin kızı. Thüringen ve Hessen landgrafı Ludwig IV ile evlendi (1221). Dul kalınca, Marburg'da kurduğu bir hastahaneye çekildi. 1235'te papa Gregorius IX tarafından azize ilân edildi.

— İkonogr. Azize Erzsebet'in hayat menkıbeleri, Marburgda muhafaza edilen ve kendisinin gömülü bulunduğu XIII. yy.a ait bir sandıkta tasvir edilmiştir. *Güller Mucizesi* önce Cavallini (Napoli), sonra XIX. yy.da da Overbeck ve E. Dubufe tarafından canlandırıldı. Azize Erzsebet burada L. Vanni (Washington), Van Eyck veya Petrus Christus (New York), Yaşlı Hans Holbein (Münih) tarafından yapılan kilise mihrabının süslü oyma arkalığında görünür. (L)

ERZSEBET Polonyalı (1300-Bude şatosu 1380), Polonya kralı Wladislaw Kısa'nın (Lokietek) kızı, 1320'de Macaristan kralı Karoly I ile evlendi. Kralın ölümü üzerine, naibe oldu ve oğlu adına hüküm sürdü. 1370'ten sonra aynı zamanda Polonya'nın da naibesi oldu (Krakow). Macarlara karşı yakınlık göstermesi yüzünden halkın sevgisini kaybetti, Macaristan'a dönmek zorunda kaldı (1376). [L]

ERZURUM, Doğu Anadolu'da (Erzurum-Kars bölümü) şehir; 105 317 nüf. Şehir, içinden Karasu'nun (Fırat) geçtiği yüksek Erzurum ovasının doğu kenarı yakınında, Eğerlidağ (2 974 m) eteğinde, 1 830 (İstasyon 1 837 m)-1 980 m yükseltide eğimli bir düzeyde kurulmuştur. Demiryolu ile Erzincan üzerinden memleketin batı ucuna ve güney kıyısına, Sarıkamış üzerinden Ras'a bağlandığı gibi, düzgün karayollarıyle Erzincan'a (192 km), Trabzon'a (325 km) ve Rize'ye (257 km), Tortum ve Oltu'ya, Kars (227 km) üzerinden S.S.C.B. sınırına (305 km), Tahir geçidi ve Ağrı (189 km) üzerinden İran sınırına (320), Hınıs üzerinden Muş'a (451 km) bağlanır. Canlı bir ticaret merkezi. Kuyumculuk (özellikle Oltu taşı işlenmesi), bakırcılık, köselecilik. Büyük sanayi kuruluşları (şeker, çimento, un, askerî silâh bakım ve tamiri fabrikaları), kiremit-tuğla yapımı, kireç ocakları. Havaalanı. Atatürk üniversitesi ve müze.

● *Tarih.* Gerçekte bugünkü Erzurum, başlangıçtan beri kendi ovasının tek önemli yerleşme noktası olmamıştır. Örneğin Erzurum'un 18 km kadar kuzeybatısında, ovanın kuzey kenarına yakın bir yerde şimdi adı Karamanlar olarak değiştirilmiş olan Karaz köyü yakınında bazen *Karaz* höyüğünde yapılan kazılar, burada hitit asıllı sayılan birtakım yapı kalıntılarını ortaya çıkarmıştır. Burada Yunan ve Roma devri izleri bulunmamış olmakla beraber, Ortaçağda önemli bir şehir olan ve Selçuklular tarafından yıktırılmış *Arzen* (*Erzen*) şehrinin burada bulunmuş olması, hattâ adının da Hitit devrine çıkan *Azzi*'den türemiş ve böylelikle şimdiki Erzurum'a da ad vermiş olması mümkündür. Bununla beraber ovanın başlıca kale-şehir'i şimdiki Erzurum'un yerinde kurulmuştu. Buraya Roma istilâsından önce Ermeniler *Karin* veya *Karnoi Kalak* derlerdi. IV. yy.da Roma devletine katılan ve 415 tarihinde Anatolius tarafından kalesi yapılarak imparator Theodosius II'nin adıyle ***Theodosiupolis*** denildiyse de *Karin* veya ***Karana*** adı yine kaldı ve hattâ yöreye *Karanitis* denildi. Sonradan Araplar tarafından şehre verilen *Kalikala* veya kısaca *Kali* adının *Karnoi Kalak*'tan türemiş olduğu söylenir. Bugünkü *Erzurum* adı ise, Erzen'in Selçuklular tarafından yıkılmasından sonra, oradan kurtulan halkın *Theodosiupolis*'e (Kalikala-Karin) sığınmaları üzerine *Erzen* denildi. Ancak bu Erzen'in Güneydoğu Anadolu'da Siirt'in batısındaki *Rûm*, yani Anadolu'da olduğunu belirtmek üzere *Erzen el-Rum, Arz-ı Rum* adı verildi, bu da sonradan *Erzurum* (*Erzrum*) oldu.

Bizanslılar 415-422 yılları arasında bu bölgede Erzen'in güneybatısında, doğudan gelen iran saldırılarına karşı koyabilecek güçte bir şehir kurdular. Roma ordusu kumandanı Anatolius, bu şehre Theodosius II adına *Theodosius ili* anlamına gelen *Theodosiupolis* adını verdi. 502'de imparator Anastasios, şehri yeniden tahkim ettirdi. 530'da Bizansın doğu sınırı kumandanları Dorotheos ile Sittas bu şehir dolaylarında bir iran ordusunu bozguna uğrattılar. 532'den sonra bağımsız bir kumandanın koruduğu şehir, 572'de Hüsrev Anuşirvan'ın şiddetli saldırısına karşı koydu. İki yıl sonra (574) iran kumandanı Sernaşuregan yeniden saldırdıysa da şehri alamadı. İmparator Herakleios, 591'de şehir önünde bir iran ordusunu daha bozguna uğrattı.

Halife Osman zamanında (651) Habib bin Mesleme kumandasındaki islâm ordusu Anadolu'nun doğusuna girdi. Bizans imparatoruna bağlı olan ermeni beylerini islâm devletine haraç vermeğe zorladı. Bir de antlaşma yaptı. İmparator Konstantinos, Ermenileri yeniden Bizans'a bağlamak için doğuya karşı bir sefer düzenledi. 653'te Theodosiupolis'e geldi. Fakat başarı sağlayamadı. Nitekim, Konstantinos geri döner dönmez ermeni beyleri islâmların tarafına geçtiler. Arap ordusu kumandanı Habib, bizans generali Mauríanos'u yenerek bir ku-

Foto. Turizm - Tanıtma (MEYDAN)

şattı. Şehrin muhafızları fazla direnmeden Karin'i (Theodosiupolis) teslim ettiler.

İmparator İustinianos II zamanında müslümanların iç çekişmelerinden yararlanan Bizanslılar, Anadolu'nun doğusunu geri aldılar. Bu arada (686) general Leontios, Kalikala'yı aldı. Fakat 700'de halife Abdülmelik'in oğlu Abdullah, elden çıkan topraklardan bazılarını ve Kalikala'yı da geri aldı. Fakat, Bizanslılar 751 veya 753 yılında pek önemli bir sınır kalesi olan Kalikala'yı tekrar ele geçirdiler. 755'te Halife Ebu Cafer Mansur'un kardeşi, Kemah şehrini kuşattıktan sonra Kalikala üzerine yürüdü. Kışın birden bastırması yüzünden Cezire'ye çekildi. Arap kaynaklarına göre halife Ebu Cafer, ertesi yıl (756) Kalikala'yı Bizanslılardan satın aldı. El-Cezire ordusundan bir miktar askeri oraya yerleştirdikten sonra şehri tamir ve tahkim ettirdi. Ebu Cafer Mansur zamanında, Hasan bin Kahtaba'nın Ermeniye valiliği sırasında (770-772), Ardzrunî, Bağrat ve Mamikon hanedanları başkanlığında toplanan Ermeniler büyük bir isyan çıkararak Theodosiupolis'i kuşattılar. Vali, halifeden yardım istedi. Amr bin İsmail Haris kumandasında gelen yardımcı kuvvetler, Erciş'te Ermenileri yenerek uzun bir süreden beri dayanan şehri kurtardılar.

Halife Muhammed Mehdi zamanında Ermeniye valisi olan Yezid bin Usayd, 799'da Kalikala kapısından Bizans içlerine doğru akın yaptı. Üç kale ele geçirdiği gibi, pek çok da esir aldı. 838'de imparator Theophilos, Azerbaycan'daki Babek çekişmelerinden yararlanarak Kalikala'yı kuşattı, kale surlarını yıktı. Halife Mutasım surları yeniden onarttı. 840'ta Kalikala depreminden büyük zarar gördü. 906'da imparator Leon VI'nın Doğu domestiki olan Katakalon ile ermeni beylerinden Lalakon, şehrin yakınlarına kadar geldiler, bazı yerleri yıktılar. 922'de İoannes Kurkuas, doğuda bulunan birçok islâm şehirlerini aldıktan sonra Karini'yi de kuşattı. Nasr Hasib'in oğlu Muhammed, Musul'dan yardıma geldiyse de yenilip şehri kurtaramadı. X. yy. islâm coğrafyacıları, Theodosiupolis (Karin-Kalikala) hakkında bize az çok bilgi vererek doğuda ev eşyasının en önemlilerinden sayılan kali'nin (halı) burada yapıldığını, adını bu şehirden aldığını yazarlar. İbn Havkal; Kalikala'nın Cibal ve Dey civarının büyük bir uç merkezi olduğunu söyler. Diğer kaynaklar, bu şehrin müstahkem bir kalesi olduğu, her taraftan gelen gazilerin burayı nöbetle bekledikleri, şehirde çok sayıda bezirgânların bulunduğunu yazar.

Bizans sınırında önemli ve müstahkem bir sınır şehri olan Kalikala aynı zamanda kültür bakımından da ileri bir durumdaydı. Kadı Ebu Asba, İtaf bin Süfyan, Ebu Ali el Kali gibi ünlü bilginler, bu ilde yetiştiler.

922'de müslümanların elinden çıkan Kalikala Bizans imparatorluğu temlerinden birinin merkezi oldu, doğudan gelecek islâm akınlarına karşı yeniden tahkim edildi. Bunun yanında bulunan Erzenrum kalabalık bir ticaret şehri olarak kaldı.

X. yy.da bu şehirde Bağdat soyundan bazı ermeni asilzadelerinin hüküm sürdükleri görülür. XI. yy. Bizans tarihçisi Kedrenos, şehrin çok nüfuslu ve zengin olduğunu, burada ermeni, suriyeli tüccarın ikamet ettiğini yazar. Urfalı Matthaios da şehrin ihtişam ve servetini uzun uzadıya anlatır. İslâm tarihçileri Kalikala ile Erzurum'u aynı şehir sanmışlardır. Bu iki şehrin aynı ovada birbirine çok yakın olarak kurulması onları yanıltmıştır.

1048 veya 1049'da Türkler Erzeni-Rûm şehrini zapt ve tahrip ettiler. Sultan Tuğrul Bey tarafından Bizans imparatorluğu ülkesine saldırmakla görevlendirilen İbrahim Yınal ile Kutulmuş büyük bir kuvvetle şehrin önüne geldiler. Sayıca çok oluşuna güvenen halk Theodosiupolis surlarına sığınmayıp türk ordusu ile savaşa hazırlandı. Şehir dışında bir gün süren çatışmadan sonra bozulup surlara çekildiler, surlardan karşı koymak istedilerse de ancak altı gün dayanabildiler. Savaşın uzadığını gören İbrahim Yınal şehrin içine yağlı paçavralar attırdı. Rüzgârın etkisiyle genişleyen yangında şehir baştan başa yandı. Fetihten sonra altın, gümüş gibi değerli eşya ve silâhlar İbrahim Yınal ile Kutulmuş'un eline geçti. Tamamen yıkılan Erzen'e, Kara-Erz ve Karaz adı verildi. Erzurum adını alan Theodosiupolis, surlarının dayanıklı, burçlarının yüksek olması yüzünden, XI. yy.ın ortasında, hattâ ikinci yarısında birçok Anadolu şehirlerinin Türkler eline geçmesine karşılık, Bizans hâkimiyeti altında kaldı. 1504'te Anadolu seferine çıkan Tuğrul Bey, Pasin'i geçtikten sonra Erzurum ovasına hâkim bir tepeye çıktı. Erzurum şehrinin istikâmlarını gözden geçirdi, saldırıdan vazgeçip Malazgirti kuşatmağa gitti. Sultan Alparslan ve Sultan Melikşah zamanlarında herhangi bir türk kumandanı Erzurum'u kuşatmaya kalkmadı. Ancak 1080'den sonra Türkler, Erzurum ve yöresine yerleştiler. Kars, Erzurum ve Oltu arasındaki şehirleri birer birer ele geçirmeğe başladılar. Merkezi Erzurum olan ve Emîr Saltuk'un dedesi ve Saltukoğullarının kurucusu sayılan, Ebu Kasım 1080 yılından sonra bu yörede bir beylik kurmağa çalıştı. Bu beyliğin altıncı emîri Nasreddin Muhammed zamanında Gürcistan kraliçesi Thamara'nın kocası kral David'in kumandası altında bir ordu Erzurum önlerine kadar geldi. Burada iki savaş yapıldı ve Gürcüler şehri alamadan geri döndüler. Anadolu Selçuklu hükümdarı Rükneddin Süleyman Şah II, 1201'de Saltuk hanedanı beyliğine son vererek Erzurum yöresini kardeşi Muizzüddin Tuğrul Şah'a verdi. Tuğrul Şah 1225 yılına kadar bu yörede hüküm sürdü. Ölünce yerine oğlu Rükneddin Cihan Şah geçti. Beş yıl sonra Celâleddin Harizmşah ile birlik olarak Yassı Çemen savaşında amcasının oğlu Sultan Alâeddin Keykubad'a karşı savaştı. Savaşta yenilince Sultan Alâeddin, Erzurum'u bütün yöresi ile Anadolu Selçuklu sultanlığının topraklarına kattı. Buraya en seçkin adamlarından biri olan Mubarezeddin Cavlı Çaşnigir'i subaşı olarak gönderdi ve şehri yeniden imar ettirdi.

Türk fethinden, moğol saldırılarına kadar geçen (1080-1242) 162 yıl içinde şehir her türlü saldırıya karşı korundu. Tiflisten, Tebriz'den, Trabzon'a, Orta ve Güney Anadolu'ya giden ticaret yolları üzerinde kurulması yüzünden bir alışveriş merkezi olan Erzurum XII. ve XIII. yy.larda çok zenginleşti. Tarihçi Yakuti'ye göre Erzurum, o çağlarda adaşı Erzeni Diyarbekir'den daha büyük, bağımsız bir hükümdarın yönetimi altında, geniş bucakları ile bolluk ve zenginlik içindeydi. Hükümdarı âdildi. Şehirde hıristiyanlar da yaşardı.

1255'te Mengü Kağan yanından dönerken Erzincan yolu ile İç Anadolu'ya geçen rahip Guillaume de Rubroek eserinde, Erzurum'un Türkiye sultanına bağlı güzel bir şehir olduğunu yazar.

Saltukoğulları zamanından kalan eserler arasında Ulucami ile iç kalede bulunan ve bugün saat kulesi olarak kullanılan bir burç, yine iç kalede bir mescit, Saltuklu hükümdarına ait kümbetli Ulucami gerçekten çok önemlidir. Saat kulesinin kûfî kitabesi eksik ve tarihsizdir. Bu kitabe *«Tuğrul Bey bin Gazi bin Ebu'l Kasım»* adına yazılmıştır.

Şehirde Müizzüddin Tuğrul Şah ile oğlu Cihan Şah'ın adını taşıyan kitabeli hiç bir bina yoktur.

1242 Yılında Erzurum, moğol ordusu kumandanı Baycu Noyan tarafından kuşatıldı. Şehri subaşı Sinaneddin Yakut başta olmak üzere muhafız askerler ile halkın savunduğu Erzurum, muhafızlardan Şerafettin Duvini'nin hiyaneti sonucu düştü. Bütün askerler ve subaşı, moğollar tarafından öldürüldü. Şehir yağma edilip yıkıldıktan sonra halkın çoğu da kılıçtan geçirildi. Anadolu Selçuklu sultanlığını, Moğol egemenliği altına alan antlaşmanın imzalanmasından sonra Erzurum şehri yeniden iskân edildi. Anadolu sultanlığının yıkılışına kadar Erzurum, sultanlığın bir vilâyeti olarak kaldı. 1297-1298 Yıllarında, Anadolu devletinin saltanat naibi olan, Mucireddin Emirşah ile maiyeti bu şehirden ağır vergiler topladı. Selçuklu soyunun saltanattan düşmesi sonucu, Erzurum İlhanlı valileri tarafından yönetilen Rum ülkesine bağlı vilâyetlerden birinin merkezi olarak kaldı. XIV. yy.ın başlarında Erzurum'un yıllık vergisi 22 bin dinardı.

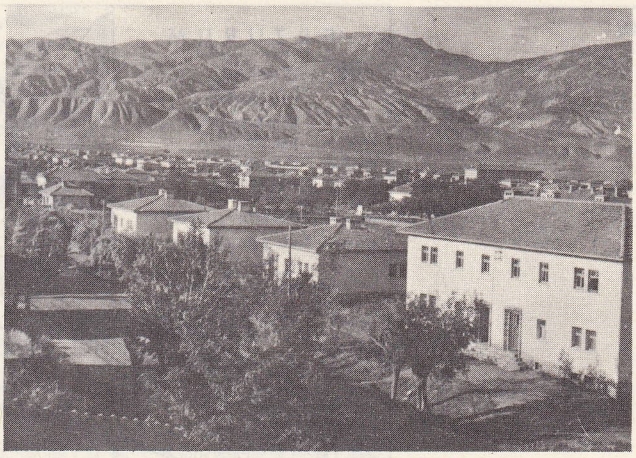

ERZİNCAN
genel görünüş

Yakutiye medresesi 1303 tarihinde yapıldı. Kitabesinde Olcaytu ile Emîr Hoca Yakuti'nin adı bulunan bu medrese, o çağın en güzel eserlerinden biridir. 1337'de şehri ziyaret eden İbni Batuta, Erzurum'un geniş olduğunu fakat iki türkmen boyunun çatışması yüzünden, büyük bir kesiminin harap bir durumda bulunduğunu yazar. Bu iki türkmen boyu Akkoyunlular ile Karakoyunlulardır.

İlhanlı imparatorluğunun yıkılmasından doğan büyük karışıklık sırasında, Erzurum ve yöresi Sutay Noyan'ın oğlu Emîr Togay'ın eline geçti, sonra oğlu Hasan, Erzurum doğusunda Pasin bölgesinde, kendi adı ile anılan kaleyi (Hasankale) yaptırdı. Bir süre sonra Emîr Çoban'ın torunu Şeyh Hasan Erzurum'a gelerek Togaylıları kovdu (1340). Şehre hâkim olunca burada bir ay kalarak Hasankaleyi, mescidi ve Hasan'ın mezarını ortadan kaldırdı.

1358'e kadar bütün Azerbaycan ve Arran kıtaları ile Çobanlıların elinde kalan Erzurum aynı yıl Celâyirlilerden Sultan Üveys'in Tebriz'i almasıyle elden çıktı. 1360'ta Sıvas ve Orta Anadolu sultanı Muhammed bin Eratna adına, Erzurum'da kesilen bir paradan, bu yılda Erzurum'un Eretna hükûmeti yönetiminde olmadığı anlaşılıyor. Eretna devleti Erzurum'da fazla tutunamadı, bir süre sonra şehir Karakoyunluların eline geçti. 1377'de bir boyun başkanı olan Bayram Hoca bu şehir yöresine hâkim oldu. 1379'da Erzurum'da Eretna devletinin valisi olan ve Erzincan emîri bulunan Mutahharten'e bağlı bulunan Orduşah, hükümdar Alâeddin Ali bin Muhammed bin Eretna'yı tanımadı. Orduşah bu hükümdarın Bağdat'tan Sıvas'a gelirken, Erzurum'a uğrayan büyükannesi İsfahan Şah Hatunu yolundan çevirmiş, onun bütün mücevherat ve eşyasına elkoymuştu. Daha sonra serbest bırakılan Şah Hatun Sıvas'a gitmişti.

1385 Yılına doğru Erzurum ve yöresi Karakoyunlu Kara Mehmed'in eline geçti. Ti-

ERZİNCAN
genel görünüş

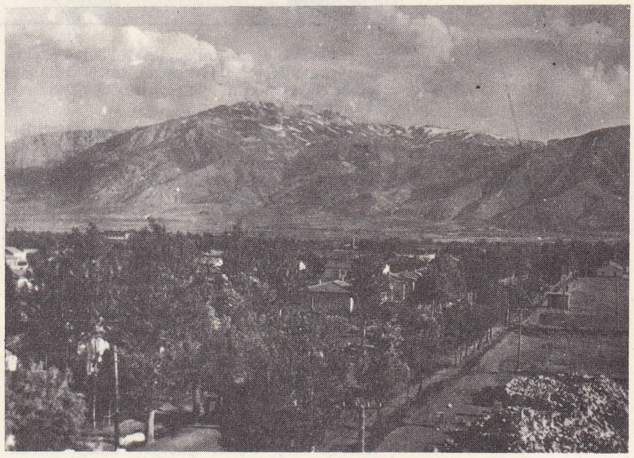

Foto. MEYDAN

mur 1387'de Erzurum'a yürüdü. Karakoyunlu türkmenlerini dağıttıktan sonra bir gün içinde Erzurum'u ele geçirip yağma etti (1 temmuz 1389).

Timur, 1402'de Ankara savaşına giderken de, dönerken de yine Erzurum'a uğradı. Bu sırada Erzurum'u Mutahharten'e verdi. Onun ölümü üzerine Yusuf Ali adlı bir türkmeni buraya emîr tayin etti.

1421'de Şahruh birinci Azerbaycan seferine çıktı, Karakoyunlular'la savaştıktan sonra Horasan'a döndü. Kara Yusuf'un oğlu İsfahan Bey Erzurum'u almak istedi, başaramayınca Avnik'e gitti. Bu olaydan sonra, İskender Bey Erzurum'u ele geçirince, Duharlı türkmen boyunun başında bulunan Pîr Ahmed Bey'i buraya vali olarak gönderdi. 1434'te Şahruh, Karakoyunlulara karşı üçüncü seferine çıktığı zaman, Diyarbekir hükümdarı ve Akkoyunlu aşireti reisi Kara Yülük Osman Beyi yardıma çağırdı. Kara Yülük Osman Bey Erzurum'u kuşattı. Pîr Ahmed Bey bütün gücüyle kaleyi savundu. Akkoyunluların kullandığı mancınıklar surların burçlarından birini yıktığından, Kara Yülük Osman Bey Erzurum'u aldı. Oğlu Şeyh Hasan Beyi burada vali olarak bıraktı. Bu olaydan bir süre sonra, Karakoyunlu hükümdarı İskender Bey, Azerbaycan'a gelen Şahruh'a karşı koyamayınca kaçıp Osmanlı topraklarına geçti. Şahruh'un oğlu Mehmed Cûki, İskender Beyin ardından yürüdü. Çoban köprüsünden geçerek Kara Erzen'den çıkıp İskender Bey'in yolunu kesti. O'nun bütün yalvarmalarına karşılık yol vermedi. Bunun üzerine aralarında şiddetli bir savaş başladı. İskender'in amcazadesi Kılıç Arslan Bey esir düştü. Kara Yülük oğullarından Mehmed Beyin ve yeğeni Kutlu Beylerin çarpışmaları savaşın gidişini değiştiremedi. İskender Bey üstün geldi. Bu arada Kara Yülük ağır yaralandı. Başta oğulları olmak üzere en değerli kumandanları savaş alanında kaldı. Kara Yülük oğlu Ali Bey çekilmekte olan Karakoyunlulara saldırarak bir kısım esirleri kurtardı. Kara Yülük yaralı olarak Erzurum'a getirildiyse de bir ay sonra burada öldü. Şeyh Hasan Bey onu gömdürdü. Kara Yülük oğullarının diğer kardeşleri Mehmed Cûki Beye sığındılar. Karakoyunlu beyi Erzurum'u kolaylıkla aldı. Kara Yülük'ün ölüsünü mezardan çıkartarak kafasını kestirip Mısır'a yolladı. Karakoyunlular, kalan Akkoyunluları kovaladılar. Bir süre sonra Çağatay ordusunun gelmesi üzerine İskender Bey Erzurum'u bırakıp Osmanlı ülkesine sığındı. Çağatay hükümdarı Şahruh memleketine dönünce İskender Bey Osmanlı ülkesinden geri geldi. 1346'da Erzurum ve havalisini zaptetti. Ölümünden sonra yerine kardeşi Cihan Şah geçti. 1454 ve 1456'da Diyarbekir hükümdarı Akkoyunlu beyi olan Uzun Hasan, Erzurum ve havalisine akınlar yaptı. 1458 ve 1466 yıllarında Gürcistan'a giderken buradan geçti. Cihan Şah'ın ölümünden sonra 1468'de Uzun Hasan Erzurum'u Akkoyunluların elinde kaldı. Saltanat davası güden Şah İsmail 1499'da Erzurum'a geldi, oradan Erzincan'a geçti. 1502'de Sultan Elvend II'yi ikinci defa bozguna

uğrattıktan sonra Erzurum'u ele geçirdi. Çaldıran seferine çıkan Yavuz Sultan Selim 3 ağustos 1514'te Erzurum yakınlarında Çayırgân'da bir gün konakladı. Dönerken gene buradan geçti. Bu arada Erzurum bazı tarihçilere göre 1514, bazılarına göre 1515'te Osmanlı topraklarına katıldı.

Kanunî Sultan Süleyman ilk iran seferine giderken Erzurum'a uğradı (1534). Bu seferden döndükten sonra, iran sınırında, Erzurum ile henüz alınan Van'ın birer beylerbey merkezi haline getirilip idare edilmeleri için beylerbeyleri tayin etti.

1543'te Gürcüler üzerine sefere çıkan Erzurum valisi İsfendiyaroğullarından Musa Paşa şehit olunca, yerine geçen Ali Paşa Gürcüleri bozguna uğrattı. 1548'de ikinci defa sefere çıkan Kanunî yine Erzurum'a uğradı. Erzurum beylerbeyi Mehmed Paşa, Gürcistan'a sefer yaparak birçok kaleyi aldı. 1552'de Osmanlılar ile Safevî (İran) savaşları kızıştı. Bu sırada Erzurum valisi İskender Paşa, iran akınlarına karşılık Gürcistan'a girdi. Şah Tahmasb'ın oraya gönderdiği Kaçarlı ümerasını yendi. Ahlat'ta bulunan Şah Tahmasb en seçkin emîrlerini osmanlı topraklarına saldırttı. Bunlar osmanlı kuvvetlerini yenerek, Erzurum'a kaçırdılar. İskender Paşa civardaki sancak beylerini ve beylerbeylerini yardıma çağırdı, kendisi de Erzurum dışında savaş yapmayı tasarladı. Bir süre sonra iran ordusu gelmiş ve harp başlamıştı. Biri sünnî ve diğeri şiî olan bu iki ordu kıyasıya dövüştü. Sonunda iran ordusu üstün geldi. Osmanlılar sur içine çekildiler. Bu savaşta Maraş valisi Köse İsa Paşa, Biga sancakbeyi Mehmed Bey, İskender Paşa'nın kardeşi Ramazan Bey, Malatya sancakbeyi Hayreddin Bey gibi sayısız osmanlı beyi öldü. Kanunî Sultan Süleyman, savaş sonrası İskender Bey'i cezalandırmadı, ona Diyarbekir valiliğini verdi. 1554'te III. iran seferine çıkan Kanunî Sultan Süleyman haziran sonunda Erzurum'a uğradı. Beylerbeyi Ayaz Paşayı da alarak Nahçivan'a ilerledi. Burayı yakıp tekrar Erzurum'a ve oradan da İstanbul'a döndü. 1559'da şehzade Bayezid'in kaçmasına göz yuman Erzurum beylerbeyi Ayaz Paşa idam edildi. 1577'de başlayıp 12 yıl süren iran savaşları sırasında Erzurum, osmanlı ordularının toplandığı, erzak ve mühimmatını yığdığı başlıca ikmal ve hareket üssü olarak kaldı. Serdar Lala Mustafa Paşa, Erzurum'u beylerbeylerin eyalet kuvvetleri ile gelip orada kalacakları bir toplanma merkezi yaptı. Osmanlı ordusu İranlılara karşı kazandığı Çıldır zaferinden sonra kışlamak üzere Erzurum'a döndü (1578). Lala Mustafa Paşa burada iki kış kaldı. Kendisinden sonra serdarlığa getirilen Sinan, Ferhad ve Özdemir oğlu Osman Paşalar da Erzurum'u karargâh olarak kullandılar. 1590'da İstanbul antlaşması yapılınca, sınırlar Erzurum serhaddinden daha öteye uzandı. İran Şahı Abbas V, Osmanlılara geçen toprakları geri almağa kalkışınca Erzurum yeniden önem kazandı. Abbas V, Revan'dan sonra Kars'ı da aldı (1623). Erzurum korkulu günler geçirdi. Bu iki kaleden gelen 500 muhafız Erzurum'a sığındılar. Ahıska emîrlerinin yardım dilekleri üzerine Safer Paşa bir miktar askeri ile (3 000-4 000) İranlılar üzerine başarılı bir baskın yaptı (1604). Az sonra Cığalazade Sinan Paşa, Erzurum'un yardımına geldi. Azerbaycan'da şah ile karşılaşmak için boş yere dolaştıktan sonra Van'da kışlamak istedi. Fakat şahın burayı kuşatması üzerine kışı Erzurum'da geçirdi. Erzurum beylerbeyi 1605'te bir karşı baskın düzenlediyse de şehit edildi. Kendisinden sonra aynı göreve getirilen Hasan Paşanın sonu da böyle oldu. 29 Eylül 1619'da antlaşma yapıldı. Doğu serhaddinde osmanlı ordularının başlıca üssü olan Erzurum'da Abaza Mehmed Paşa isyan edince imparatorluk içinde bir iç savaş başladı. Bu tarihlerde serhad kalesi olan Erzurum'da çok sayıda yeniçeri bulunuyordu. Bunlar kalede dilediği gibi hareket eder ve kale halkına istediklerini yaptırırlardı. 1592'de Erzurum'luların artan şikâyetleri karşısında sadrazam Ferhad Paşa buradaki nöbetçi yeniçerilerin İstanbul'daki ortalarına dönmelerini emretti. Bunu duyan Erzurumlular bir an önce bunları şehirden atmak için harekete geçtiler. Bu yüzden iki taraf arasında çıkan kavgada birkaç yeniçeri öldü. İstanbul'a bu haber gidince isyan çıktı. Ferhad Paşa'nın sadrazamlığı kaldırıldı (1592). Abaza isyanına Erzurum'un bu yeniçeri düşmanlığı yolaçtı. Bu isyana bir de bütün Doğu Anadolu'yu kaplayan Celâlî'ler katıldı. Eski bir Celâlî olan Abaza Mehmed Paşa (1621), padişah Genç Osman'ın öldürülmesini ileri sürerek, Erzurum ve Ahıska'daki bütün yeniçerileri öldürttü. Yeniçerilerin şikâyeti üzerine Sıvas valiliğine tayin edilen paşa oraya gitmedi. Yerine gönderilen Mustafa Paşanın, Erzurum'a girmesine engel oldu. Abaza, yeniçerilerin bir oyuncağı durumuna düşen İstanbul hükûmetine karşı, Erzurum merkez olmak üzere Çankırı, Maraş ve Ahıska'ya kadar, Anadolu'nun birçok yerindeki Celâlîleri ayaklandırdı; gönderilen orduları bozdu. Sonunda sadrazam Çerkez Mehmed Paşaya yenilerek (1624) Erzurum kalesine çekildi. Çerkez Mehmed Paşa, Tercan ovasına gelip Erzurum'u kuşatınca Abaza af diledi. Paşa bu isteği kabul etti. Yeni serdarlığa tayin edilen Hafız Ahmed Paşa, Bağdat önlerinde başarısızlığa uğrayınca şah Abbas Kuzey'de harekete geçti. Serdar Halil Paşa bu durum üzerine önceden tanıdığı Abaza'dan yardım istedi. Fakat Abaza ordunun başına getirilmesini şart koştu, isteği reddedilince Erzurum yakınındaki osmanlı kuvvetlerine baskın yapıp onları bozdu. Bu sırada İran şahı da Ahıska'ya girmişti. Serdar önce âsiyi cezalandırmak istediğinden 1627'de Erzurum'u kuşattı. Yetmiş gün süren kuşatma hiç bir sonuç vermedi. Ordu Tokat'a çekildi. Yeni sadrazam olan Hüsrev Paşa, kuvvetli bir ordu ile Erzurum üzerine yürüdüğü sırada Abaza'nın kaleyi şaha vermeğe hazır olduğu haberi geldi. Hüsrev Paşa hızla gelerek kaleyi kuşattı. Abaza, kale halkının ısrarı üzerine şahsına ve taraftarlarına zarar verilmemek şartı ile teslim oldu (1628). Böylece Erzurum'u yedi yıldır elinde tutan Celâlî hareketine son verildi.

ERZURUM, bir görünüş

XVII. yy. tapu defterlerine göre; Paşa sancağı; Erzurum, Doğu-Karahisar, Kiği, Hınıs, Yukarıpasin, Malazgirt, Teksan, Kızuçan, İspir, Tortum, Namervan, Mecinkert gibi sancaklardan meydana geliyordu. Beylerbeyinin hassı, imparatorluk eyaletleri içinde en yükseklerinden biri olup 1 214 600 akçe verirdi. 1540 Tarihli Erzurum kanunnamesine göre (madde 52) beylerbeyi bunu kendi memurlarını gönderip toplatırdı. Bu para *ağnam, arûsiye* ve *badihava* vergilerinin toplanmasıyle sağlanırdı.

Geliri bol ve aynı zamanda hudut kalesi olan Erzurum XVII. yy.da önemini korudu. 1633'te Erzurum beylerbeyi Timur Kazak Halil Paşa, Van'ı kuşatan iranlıları kovdu. 1634'te Erzurum serhaddinin korunması için Adana beylerbeyi; Karaman, Saruhan ve Kastamonu sancak askerleri Erzurum'a geldi. İranlılar bu yıllarda Erzurum için korkulur olmağa başladı. Padişah Murad IV İran'a savaş açtı. 1635 Haziranında Erzurum'a geldi. Padişah büyük bir alay ile, Ilıca'dan Erzurum'a kadar iki tarafa dizilmiş yeniçerilerin ve eyalet askerlerinin arasından geçerek girdi. Revan seferi diye anılan bu hareket için sağlam ve güzel yollar yapıldı. Erzurum beylerbeyi, Güney Kafkasya'da Osmanlı hâkimiyetinin bekçisi durumundaydı. 1662'de, Pamuk Mustafa Paşa âsi gürcü beylerini cezalandırmak için Kutayıs üzerine yürüdü, Gürcüleri itaat altına aldı. Erzurum, imparatorluğun batısındaki büyük çatışmalara, doğu serhatlerini savunmasız bırakmamak için, küçük ölçüde kuvvetlerle katıldı. 1679'da Erzurum'dan küçük bir kuvvet Çehreyn seferine katıldı. 1683'te yapılan II. Viyana seferine Erzurum'dan Ali Paşa kumandasında 1 500 kişilik bir kuvvet gönderildi. XVIII. yy.ın ilk yarısında iran savaşları sebebi ile Erzurum gene geniş ölçüde önem kazandı. 1733'te beylerbeyi Topal Osman Paşa, Bağdat'ı kuşatan Nadir Şahın ordularını dağıttı. Fakat dönerken anî bir baskına uğradı. Yapılan savaşta şehit düştü. İran savaşları sırasında Ruslar ilk defa Güney Kafkasya'da Osmanlıların karşısında göründü.

1821'de devletin güçlükler içinde çırpındığı bir sırada, İran şahı doğu sınırlarıyle ilgili bazı isteklerde bulundu. Sonra da Erzurum üzerine yürümeğe başladı. O sırada ordusunda salgın hastalık çıktığından barış istedi. Yapılan antlaşmaya göre, Erzurum'dan İran'a transit olarak geçecek mallara Osmanlılar engel olmayack, buna karşılık, İranlılar belirli bir gümrük resmi ödeyeceklerdi.

1828-1829 Savaşında Ruslar, ilk defa Erzurum'a girdi. Yeniköy savaşını kazandıktan sonra Erzurum üzerine yürüyen general Paskeviç şehrin teslimini istedi. Osmanlı kumandanı Salih Paşa başlangıçta kaleyi korumak amacıyle savunmaya karar verdi. Şehrin ilerigelenleri bunun faydasız ola-

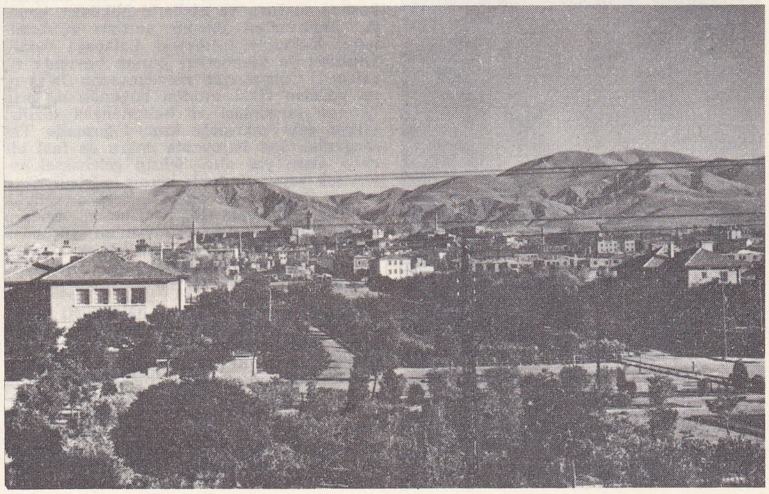

bir başka görünüş

Foto. Turizm - Tanıtma (MEYDAN)

Çifteminare

Yakutiye medresesi

cağını anlattılar. Bunun üzerine Salih Paşa teslim teklifini kabul etti. Fakat karar alınıncaya kadar rus topçusu kaleyi dövmeğe başladı. Teslim kararına karşılık bazı tabyalar kahramanca direndiler. 8 Temmuz 1829'da Erzurum kalesi Rusların eline geçti. General Paskeviç, kaleyi Bayburt'a doğru yapacağı harekât için bir üs haline getirdi. Edirne antlaşması imzalanınca (14 eylül 1829) bu isteğinden vaz geçip Erzurum'u boşalttı. Bu saldırı sırasında Ermeniler ilk defa Ruslarla işbirliği yaptılar. Hattâ bir Ermeni kafilesi Ruslarla birlikte çekilip Rusya'ya döndü. Kırım savaşı sırasında (1855) Kars'ın düşmesi üzerine Erzurum korkulu günler geçirdi. Fakat Paris antlaşması (1856) ile şehir kurtarıldı. 1867-1874 Yılları arasında Erzurum kalesi doğudan gelecek saldırılara karşı güçlendirildi. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Gazi Ahmed Muhtar Paşa Erzurum önünde Deveboynu'nda dayanmayı denedikten sonra 25 bin kişiye inen ordusuyle Erzurum kalesine çekildi. Ordu ile beraber, birçok halk da buraya ve buradan daha batıya göç etmeğe başladı. Erzurum halkı kale önündeki savaşlara kahramanca katıldı.

Aziziye tabyası önünde Erzurum, Nine Hatunu ile destanlaştı. Nine Hatun ve binlerce erzurumlunun gayreti ile bu tabya kurtuldu. Kars'ın düşmesinden sonra, İstanbul «*Anadolu'nun kilidi*» dediği Erzurum'un savunmasına çok önem vermişti. Fakat Ayastafanos antlaşması üzerine Erzurum'daki kuvvetlere Bayburt ve yöresine çekilmeleri emri verildi. Bu emir ile Erzurum kışlamak üzere rus ordusuna bırakıldı. Berlin antlaşması (13 temmuz 1878) ile osmanlı devleti Kars, Ardahan ve Batum'u Rusya'ya bıraktı. Erzurum bu antlaşmaya göre düşmanın ilk saldıracağı bir kale durumuna düştü. Aynı zamanda büyük devletler kendi çıkarları uğruna bölgede Osmanlı devletine bazı ıslahat yaptırmak istediler. Bu tarihten sonra Ermeniler imparatorluğun çeşitli yerlerinde emperyalist siyasetçilere uyarak Erzurum ve yörelerini kaplayan bir ermeni yurdu kurmak için çalışmağa başladılar. İlk olarak Erzurum'da 1882'de gizli «Silâhlar» derneğini kurdular. 1890'da Erzurum ermeni komitelerinin en önemli bir çalışma merkezi oldu. Memleketin bu kadar önemli ve nazik bir bölgesinde bulunan Erzurum, II. Meşrutiyetin ilânında (1908) önemli işler gördü. 1906'da erzurumlular yeni konulan şahsî vergiler ve hayvanat resmi yüzünden, Abdülhamid hükûmetine karşı direndiler. Bu olay Abdülhamid yönetiminin istenmediği gerekçesini bütün yurda yaydı. Birinci Cihan savaşında Erzurum daha başlangıçta rus ordularının başlıca hedefi oldu. Sarıkamış yenilgisinden sonra Ruslar, Erzurum'a girdiler (16 şubat 1916). Kalenin düşmesi doğu cephesinde Türkler için çok büyük yıkım oldu. Halk rus ve ermeni kıyımından kurtulmak için Anadolu içlerine doğru çekilmeğe başladı.

Çifteminare kapısından detay

Brest-Litovsk antlaşmasından sonra türk ordusu, kalan ermeni kuvvetlerini sürerek şehri geri aldı (mart 1917). Savaşı fırsat bilen ermeni komitecisi Antranik, halkı yok etmek için son olarak bazı çarelere başvurdu. Savaştan çok zarar gören, yanıp yıkılan ve halkı dağılan şehir hemen hemen yıkık ve ıssız bir köy durumuna düştü. Mondros mütarekesinden sonra doğu türk illerinde Erzurum'u da içine alan bir ermeni yurdu kurmak için yapılan çalışmalar, erzurumluları, haklarını ve vatandaşlarını kurtarmak için birleşme ve teşkilâtlanma zorunda bıraktı. Başlangıçta Erzurum'da, İstanbul'da «*Vilâyatı Şarkiye Müdafaayı Hukukı Milliye cemiyeti*»nin şubesi olarak, bir cemiyet kuruldu (mart 1919).Bu cemiyet, Sevr antlaşmasına karşılık, başta Kâzım Karabekir Paşa olmak üzere silâhlarını bırakmayan ordu katları ile işbirliği yaptı. Doğu illerini teşkilâtlandırmak üzere bir kongre hazırladı. Altı doğu ilinden temsilciler çağırdı. Mustafa Kemal Paşa da III. Ordu müfettişi sıfatıyle 3 temmuz 1919'da Erzurum'a gelerek kongreye katıldı. Kongre 23 temmuz 1919'da toplandı. Millî bir devletin kurulması konusunda ilk sözleşme burada yapıldı. Vatanın kurtarılması için kesin kararlar alındı.

Erzurum'un nüfusu ingiliz konsolosu J. Breut'e göre 1827'de 130 000 iken rus işgalinden sonra bir kısım Türklerin göçmesi ve Ermenilerin Kafkasya'ya götürülmesi yüzünden bu nüfus 1835'te 15 000'e düşmüştü. XIX. yy.ın ikinci yarısında 20 000-30 000; XIX. yy. sonunda da 30 000 kadar tahmin ediliyordu (27 000'e yakın müslüman). XX. yy. başlarında ise bu nüfus Banse'ye göre 50 000'i buluyordu. 1927 Sayımında 31 457, 1935'te 33 127, 1940'ta 47 613, 1945'te 50 875, 1955'te 75 000, 1960'ta 90 000, 1965'te 105 000 olarak tespit edildi.

Şehir sık sık şiddetli deprem felâketlerine uğradı. Tarihî belgeler 1418'den beri 28 deprem kaydederler; bunlardan sonuncusu 1966'da Hınıs-Varto yöresinde büyük zarara ve can kayıplarına yol açmıştır. Eski yazılarda da başka deprem kayıtlarına rastlanır (840 depremi gibi).

● *Güzel sanatlar.* Erzurum'un eski çekirdeği, *Saat kulesi* veya *Tepsi minare* denilen eski gözetleme kulesinin yükseldiği iç kale tepesi etrafında, kuzeye doğru az çok eğimli daire biçimli bir alanı kaplar. Bu alanı eskiden kuşatan surlardan şimdi yıkılmamış birkaç duvar parçasıyle, bunların yerinde açılmış dairesel caddeler ve kapı adları kalmıştır: Kars, Gürcü (Ardahan), İstanbul kapılarıyle Yenikapı (Harput kapısı). Şehir, güneyde gitgide eğimi artan bir yamaca dayanmakta, kuzeyde de ovaya doğru açılmaktadır. Şehrin hemen kuzeyinde İstasyon çevresi bir gelişme alanı olduğu gibi, yerleşme alanı buradan batıya doğru yayılmakta, Atatürk üniversitesinin geniş sahasına varmaktadır. Şehrin eski çekirdeği doğuda Kars kapısından batıda Cumhuriyet meydanına doğru uzanan ve *Cumhuriyet caddesi* denilen bir eksene sahiptir; başlıca mağaza ve otellerle hükûmet konağı, Erzurum'un önemli anıtları (Çifteminare, Yakutiye medresesi Lalapaşa camii, Ulucami ve kümbetler) bunun boyunda sıralanır. Cumhuriyet meydanından İstasyona yönelen Gazi caddesi boyunda da orta öğretim kurumları ve hastahaneler dizilir; şehrin eski çekirdeği kuzeydoğusunda Taş mağazalar'dan İstasyon'a doğru da faal bir çarşı alanı yer alır. Şehrin geleneksel evleri tek veya çift katlı kerpiç-bağdadî, üstü toprak örtülü evler olmakla beraber, büyük caddeler boyunda taş ve beton modern yapılar çoğalmıştır. Erzurum'un görünüşü özellikle 1938'de J. H. Lambert tarafından hazırlanan imar planının uygulanmasıyle değişti.

Erzurum geçmiş yy.larda hâkimiyeti altında kaldığı beylik ve devletlerin mimarî eserlerine sahiptir. Muntazam kesme taştan yapılmış, temiz bir işçilik gösteren bütün eserler şehrin merkezinde toplanmıştır. Bunlardan en önemlisi Tebriz kapısında, Cumhuriyet caddesi üzerindeki *Ulucami*'dir. Binanın esası XII. yy.a ait bir saltuklu yapısıdır. Bugün elimizde olmayan kitabesinden anlaşıldığına göre 1179 tarihinde Saltukoğullarından Mehmed Kızılarslan tara-

Üçkümbetler

fından yaptırılmıştır. Bk. ULUCAMİ, *Erzurum*.

Erzurum'un eski yapıları arasında medreseler önemli bir yer tutar. *Yakutiye, Hatuniye* ve *Ahmediye medreseleri* en önemlileridir. *Yakutiye medresesi*, Cumhuriyet caddesi üzerinde 1315 yılında Cemaleddin Hoca Yakut-i Gâzânî tarafından yaptırılan İlhanlı devrine ait kubbeli bir medresedir. Tebriz kapısında, Cumhuriyet caddesi üzerinde yer alan *Hatuniye medresesi* (*Çifteminareli* medrese*) Anadolu'da Selçuklu devrine ait en büyük ve klasik medrese yapısıdır. *Ahmediye medresesi*, Muratpaşa mahallesinde Muratpaşa camiinin sol tarafındadır. Bugün harap bir halde olan medresenin kitabesine göre 1315 yılında yapılmıştır. İlhanlılar devrine ait ve kubbeli olan medrese, güney-kuzey ekseni üzerinde gelişen dikdörtgen bir yapıya sahiptir. Kare bir avlu etrafında iki eyvandan meydana gelmiştir; doğu ve batı eyvanlarının yerinde medrese odaları yer alır. Erzurum'da çeşitli devirlere ait birçok kümbet vardır. Emirsaltuk mahallesinde, Çifteminareli medresenin güneyindeki üç kümbetten biri olan *Emîr Saltuk kümbeti*'nin kitabesi bugün elde olmadığı için yapılış tarihi bilinmiyor. Süslemeleri dikkate alınarak XII. yy.a ait bir saltuklu eseri olduğu kabul edilmektedir. Yapımında kırmızımtırak ve açık sarı renkte kesme taş kullanılan medresenin sekizgen gövdesi ile çatısı arasında geniş bir kasnak kısmı yer alır. Üst kısım içten kubbe, dıştan konik bir çatıyle örtülüdür. Fakat bu konik külâh 1956'daki tamirde hatalı olarak basıklaştırıldı. Silindirik tamburlu dıştan iki katlı görünen kümbet, ilk bakışta Geç roma üslûbunu andıran görünüşe sahiptir. Duvarlarda yer alan zarif başlıklı bir orta sütuna dayanan çift yuvarlak kemerli sekiz pencerenin dördü sağırdır; türbenin aydınlanması diğer dört pencere aracılığı ile olur. Yalnız giriş cephesinde portal ve altında yuvarlak kemerli bir kapı yer alır. Kasnak üzerinde yuvarlak kemerli 8 nişin içinde bulunan yılan, yarasa, kartal ve öküz başının kıvrık boynuzları arasında insan başı gibi motifler eski türk kavimlerinden gelen sembolik motiflerdir.

Cumhuriyet caddesi üzerindeki *Cimcimesultan kümbeti*'nin de kitabesi olmadığı için yapılış tarihi belli değildir; fakat diğer kümbetlerle benzerliğinden dolayı XIII. yüzyıla ait olabileceği sanılıyor. Çatısı konik külâhla örtülü, silindirik bir yapıdır. Duvara gömülü yarım yuvarlak kör nişler, cepheye on iki yüzlü bir görünüş verir. Çatı eteğini bir bordür çevirir. Emîrşeyh mahallesindeki *Mehdiabbas kümbeti*'nin, türbedeki mezarlardan birinin taşına göre 1262 yılına ait olduğu anlaşılır. Dıştan çokgen, içten sekizgen bir yapıya sahip olan küm-

Foto. MEYDAN

betin dışta konik bir çatısı, iç kısmında da bir kubbesi bulunur. Niş şeklinde olan mihrap güneyde yer alır. *Karanlık kümbet*, Yeğenağa mahallesinde, Dervişağa camii karşısındadır ve 1308 tarihlidir. Kare kaide üzerine on iki yüzlü olan yapıyı konik çatı örter. Cepheye nişlerle hareketli bir görünüş verilmiştir; ayrıca çatı saçağını bir bilezik bordür çevirir. Doğu, batı ve kuzeyden üç pencere ile ışık alır, pencerelerin önceleri kırmızı boyalı olduğu anlaşılır. Kapının üzerinde kûfî ile «Allah», «Muhammed» yazılıdır.

Kars kapısının dışında ve geniş meydanın ortasında yer alan *Gümüşlü kümbet* önemli yapılardandır. Kitabesi silindiğinde tarihi belli olmamasına rağmen diğer kümbetlere olan benzerliğinden dolayı XIII. yy.a ait olduğu söylenir. Erzurum iç kalesinin içinde ve bu kalenin kuzey duvarının bir burcunun arkasına yaslanır biçimde yapılmış olan kale mescidi ve kümbeti âdi taştan yapılmıştır; kitabesi bugün yoktur. Fakat Saat kulesi mescidinin minaresi olarak kullanıldığından XII. yüzyıla ait bir saltuklu yapısı olduğu kabul edilir. Kare planlı olan mescitte mihrap önü kubbe ile örtülüdür, kubbe kasnağının eteğinde mukarnaslar vardır. Bina, doğu, batı ve kuzeye açılan ikişer pencereden ışık alır. *Kırkkızlar türbesi* olarak adlandırılan kümbet, kalenin güney duvarının sonunda yer alır. İçiçe iki odadan meydana gelen türbe âdi taştan yapılmıştır ve içten kubbe, dıştan konik çatı ile örtülüdür. Erzurum kalesinin Çifteminareli medreseye doğru uzanan duvarının bir burcunda *Ebu İshak Kâzîrunî türbesi* vardır. Bugün büsbütün yıkıntı halinde olan türbenin bulunduğu yere söylentiye göre 1033'te ölen Ebu İshak Kâzîrunî buraya gömülmüş, sonra türbe yapılmıştır. Türbenin içinde sağda büyük sandukalı, aşağıda ise üç küçük sandukalı dört mezar vardır. *Üçkümbetler*, Emîrsaltuk kümbeti ile yanındaki iki kümbetten meydana gelir. Güneydoğudaki, on iki yüzlü, iki katlı ve konik çatılıdır; güneybatıdaki ise, silindirik bir gövde şeklinde ve üst kısmı konik çatı ile örtülüdür. Her iki kümbet de 1956'da onarım görmüştür.

Hasanbasri mahallesinde, mimarî ve süsleme bakımından ilhanlı eseri olan *Rabiahatun kümbeti*, bugün harap bir durumdadır. On iki yüzlü olan kümbet, içten kubbe, dıştan konik çatı ile örtülüdür. İki katlıdır. Erzurum'da şehrin eski merkezinde inşa edilen *Saat kulesi* (Tepsiminare), Erzurum iç kalesinin batı duvarının kuzey köşesindedir. Saatin bulunduğu kısımdan 1-1,5 m aşağıdaki kitabe şeridi bütün kuleyi çevirir. Kûfî yazı ile yazılmış olan kitabeden kulenin 1174'te Saltuklular devrinde İnanç Beygu Alp Tuğrul Bey tarafından kale mescidinin minaresi olarak yaptırılmış olduğu anlaşılır. Kulenin alt kısmının yapımında muntazam kesme taş, silindir biçimindeki üst kısmının yapımında da beyaz, gri ve kırmızı renkli taş kullanılmıştır. 21 m yükseklikteki kulede saatin bulunduğu yere kadar kısım tuğlaların şekilli dizilmesiyle süslü bir görünüş kazanmıştır. XVI. yüzyıl başında *Kesik kule* olarak adlandırılan kule, 1853-1856 Kırım savaşından sonra buraya yerleştirilen saat dolayısıyle *Saat kulesi* adını almıştır.

— *Erzurum ili.* Büyük kısmı Doğu Anadolu'nun Erzurum-Kars bölümünde yer alan, kısmen Yukarı Fırat bölümüne, özellikle Doğu Karadeniz bölümünün iç kesimine taşan il, kuzeyde Artvin ve Rize, batıda Gümüşhane ve Erzincan, güneyde Bingöl, doğuda Ağrı ve Kars illeriyle kuşatılır; 5 066 km² (alan bakımından Türkiye'de dördüncü), 628 001 nüf. (1970 Yılı kesin olmayan nüfus sayımı sonuçlarına göre nüf. 685 595.)

● *Coğrafya.* Erzurum ili toprakları yüzey şekilleri bakımından genel olarak dağlık ve yüksek bir alan meydana getirir. Çoğunlukla 2 000 metreyi geçen yaylalar görülür. Bunların üzerinde yükseltisi 3 000 m'yi aşan ve belli doğrultular boyunca uzanan dağlara rastlanır. Yayla düzlükleri arasına çukur ovalar (Erzurum, Pasinler) girer. Yaylalar genel olarak vâdilerle orta derecede yarılmıştır ve kenarlara doğru yerey içine gömülmüş boğaz biçiminde dar vâdiler görülür. Erzurum ilinde yükseltisi 1 000 m altına düşen yerler çok sınırlıdır: İspir'in kuzeydoğusunda Çoruh vâdisi ve Oltu çayının aşağı çığırı. Buna karşılık başlıca şehirlerin yükseltisi 1 500 m'yi geçer ve yüksek dağlar çok yerde 3 000 m'yi aşar. Kuzeyde Erzurum ili toprakları Kuzey Anadolu dağlarının kıyı sırasındaki en yüksek kesime dayanır. Burada doruklar çok yüksektir (Kaçkar 3 937 m, Verçenik 3 177 m). Bunun güneyinde Çoruh ırmağı ve bunun kolları (Oltu suyu-Tortum çayı) ile yarılmış bir alan gelir. Bu kesimden Kuzey Anadolu dağlarının iç sırasına geçer (Kop dağı, 2 900 m; Mescit dağı 3 238 m). Bu dağların gerisinde yaylalar genişler ve araya, 2 000 m'yi az aşan dar bir sırtla birbirinden ayrılmış Erzurum ve Pasinler ovaları girer (1 800-1 950 m ve 1 650 m). Bu ovaların kuzeyinde Dumlu (3 200 m) ve Kargapazarı (3 288 m) dağları, güneyinde de Karasu-Aras dağları (batıda Cemal-Şakşak-Palandöken, doğuda Çakmak dağı) yer alır. Bunların güneyinde Bingöl (3 250 m) ve Hamurpet dağlarına kadar uzanan yaylalar göze çarpar. Kuzey kesimdeki dağlar şiddetli kıvrılmış bir temele sahiptir. Yaylanın büyük kısmı, çoğu III. zaman sınırına ait lâv örtüsüyle kaplıdır.

Erzurum ili toprakları Doğu Anadolu'nun en sert iklimli bir köşesi sayılırsa da bölgenin en düşük sıcaklıkları il dışında kaydedilmiştir. İlin bazı kesimlerinde, meselâ Erzurum ovası ile Çoruh vâdisinin İspir aşağısındaki kısmının tabanında iklim sertliğini kaybeder. Erzurum şehrinde yapılan meteoroloji gözlemlerine göre: kışlar soğuk ve sürekli, 4 ayın sıcaklık ortalaması 0°C altında, en soğuk ay ortalaması —8°C, şimdiye kadar kaydedilen en düşük sıcaklık —30°C, sıcaklığın 0°C altında kaldığı günler sayısı 72,5; kısa bir ilkbahardan sonra geçilen yaz oldukça kısa ve serin (en sıcak ayın ortalama sıcaklığı 19°6C) ise de gündüzleri termometre 34°0C'ye yükselebilir, kışa doğru havalar erken soğur, yıllık ortalama sıcaklık 5°9C. Yağışlar orta niceliktedir: 481 mm. Bunun mevsimlere dağılışı yüzde ile: kış 18, ilkbahar 37, yaz 22, sonbahar 23. Bu dağılış, yazın artık kurak bir mevsim olmadığını, kışların en az yağışlı mevsim olmakla beraber büsbütün kurak geçmediğini gösterir. İlin batısından kuzeydoğuya gidildikçe en yağışlı mevsim ilkbahardan yaza kayacaktır, yağışlı günler sayısı çoktur (ortalama 118 gün). Kış yağışlarının hemen bütünü kar olarak düşer: ortalama kar yağışlı günler sayısı 115,5'tür. En az yağışlı aylar sırasıyle ağustos, aralık ve ocak, en yağışlı aylar, haziran, mayıs ve temmuzdur. Kışların oldukça az yağışlı oluşu kutupsal karakterli soğuk ve ağır hava kütlesinin kış mevsiminde burada duraklamasıyle ilgilidir. İl topraklarında yağış kayıtları yapılan bazı kasabalardaki ortalama yıllık yağış tutarları şöyledir (mm): Oltu 381, Tortum 401, İspir 410, Pasinler (Hasankale) 430, Hınıs 575.

Erzurum'un tabiî bitki örtüsünde otsu görünüş hâkimdir, düzlüklerde yerine göre step (yazın kuruyan otluklar) veya tabiî çayır (yaz ortalarında yeşil kalanlar) görülür. Orman genellikle 1 900-2 000 m üstünde başlar ve 2 500 m'ye kadar çıkar. Tabiî bitki örtüsü ormanların baltalanması, otlakların kötü kullanılması yüzünden büyük ölçüde bozulmuştur. Başlıca ağaç toplulukları Oltu, Şenkaya ve Olur ilçelerinde Sarıçam ve meşelerdir, İspir'den Yusufeli'ye geçiş alanında ladin ağacı da ortaya çıkar. İlin batı ve güney kesimleri hemen bütünüyle ağaçsızdır; yalnız Aşkale-Tercan arasında bozuk meşe baltalıklarına rastlanır.

İl topraklarının doğu yarısı suyunu Aras ırmağı (kaynağı il topraklarında) ile Hazar denizine gönderir. Pasinler ovası, Aras'a Pasin suyunu yollar. İlin güneybatı kesimi suyunu Karasu (Fırat) ile Basra körfezine yollar (Karasu kaynağı Dumlutepe'dedir). Nihayet ilin kuzey kesiminde sular Çoruh tarafından Karadeniz'e götürülür. Çoruh'un başlıca kolu olan Oltu suyu da Tortum çayını alır. Tortum gölü, geniş ve derin bir vâdinin heyelânla tıkanması sonucunda oluşmuştur; bunun gidegeni, heyelân üzerinden 50 m'lik bir düşüş yapar. Bu düşüş hidroelektrik bakımından değerlendirilmiştir.

Osmanlı topraklarına katıldığı sırada Erzurum, Doğu Anadolu'nun, Trabzon, Sıvas, Van ve Diyarbekir eyaletleriyle sınırlanan bütün kuzey kesimini kapsamaktaydı.

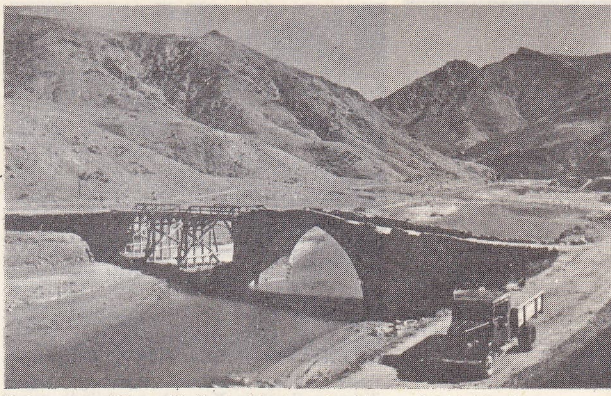

tarihî bir köprü

Daha sonra Güney Kafkasya'da toprak elde edilince ayrıca Çıldır ve Kars eyaletleri meydana getirildi. XIX. yy.ın ikinci yarısında vilâyet teşkilâtı kurulunca Erzurum, Erzincan, Bayazıt ve Bayburt sancaklarını içine almaktaydı; daha sonra Bayburt Trabzon vilâyetine (Gümüşhane) verilmiş, bir ara Hınıs sancağı kurulmuş, nihayet 20 nisan 1924'te sancaklar kaldırılınca vilâyetin Erzurum sancağı tek başına vilâyet (il) olmuştur. Bugün Erzurum ilinin 14 ilçesi vardır: Erzurum, Aşkale, Çat, Hınıs, Horasan, İspir, Karayazı, Narman, Oltu, Olur, Pasinler, Şenkaya, Tekman ve Tortum. İl sınırları içinde muhtarlık teşkilâtı bulunan köy sayısı 1 047'dir. — *Erzurum merkez ilçesi*, 2 982 km², 174 155 nüf.; Merkez, Dumlu, Ilıca, Ovacık bucakları içinde 128 köy. 1927 Sayımında, aşağı yukarı şimdiki sınırları içinde 240 000'i bulmazken 1965'te 628 001'e varmıştır. Km²'ye düşen ortalama nüf. 25 (Türkiye 41). İl sınırları içinde 3 000'den fazla nüfuslu kasaba ve şehirler sayısı 11 (bunun yalnız 6'sı ilçe merkezi, bir tanesi 100 000'den fazla nüfuslu olan büyük şehir, 4'ü idare merkezi olmayan yerleşme). Bu yerleşmelerde yaşayan kent nüfusu, il nüfusunun yüzde 25,4'ü, kır nüfusu yüzde 74,5; kır nüfusu yoğunluğu 18,6.

Saat kulesi

Komşu iller gibi Erzurum'da da geçim tarım ve hayvancılığa dayanır. Toprağın faydalanma bakımından bölünüş oranları şöyledir (yüzde ile): ekili-dikili alanlar 9, nadas 5, çayır ve otlaklar 50, orman toprakları 6, ürün vermeyen yerler 30. Ekili-dikili yerlerin bağ-bahçe kesimi 4 500 hektarı geçmez; bunun en büyük kısmı sebze bahçeleri, geri kalanları bağ ve meyve bahçeleridir. Bağlar Tortum, Oltu, Olur, Şenkaya ve kısmen Narman ilçelerinde, sebzelikler de bunlarla beraber İspir ve Aşkale ilçelerinde yer tutar. Bunun dışında tarım toprakları, en büyük kısmıyle tahıl ekimine ayrılır (175 000 hektar). En çok buğday (1967'de 73 000 ton, 1968'de aynı alandan 37 000 ton). Arpa ikinci gelir ve yörede daha başarılı sonuç verir (1967'de 52 000, 1968'de 48 000 ton). Üçüncü sırayı çavdar alır (33 000 ve 35 000 ton). Mısır (12 000 - 14 000 t), mahlût (6000 t) daha az yer tutar, yulaf az, darı çok ekilir, baklagiller ve kuru sebze ekimi tahıla göre çok geride kalır (12 000 hektardan biraz fazla). En çok patates (46 000 t), soğan (10 000 t), fasulye (2 000 t), mercimek (1 700 t), ayrıca burçak ve daha az olarak fiğ ekilir. Sanayi bitkileri arasında şeker pancarı (55 000-64 000 t) dışında bir miktar tohumluk keten ekilir. Erzurum ilinde daha çok kış sebzeleri (başta lahana) ekilir.

Erzurum ilinde 1 400 000 kadar koyun, bunun yarısına yakın (618 000) sığır, daha az olarak kılkeçi (267 000), manda (27 000), at (24 000), eşek (20 000) bulunur. Koyunların yarısı güneydeki dört ilçede, özellikle Hınıs ve Karayazı ilçelerinde toplanır. Koyunların çoğu mor karaman soyundandır. Yerli soydan olan sığırların ildeki dağılışı daha düzenlidir. Erzurum et kombinası kaliteli hayvan yetiştirilmesine faydalı olmaktadır. Bal üretimi gelişmiştir (370 ton). Tavuk sayısı 700 000 kadardır. Erzurum ilinin akarsularında yer yer sazan ve alabalık bulunur.

Erzurum ilinde linyit yatakları yaygındır. Erzurum batısında Kükürtlü, Oltu dolayla-

Foto. MEYDAN

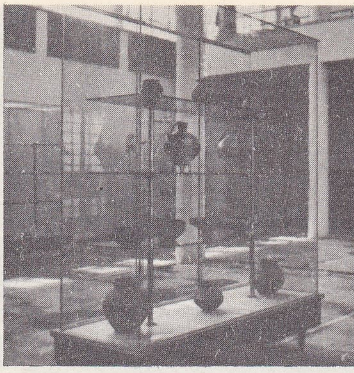

Erzurum Arkeoloji müzesi

rında Balkaya yatakları sayılmağa değer. Tekman ilçesinin Katranlı mevkiinde petrol araştırmaları yapılmıştır. Oltu yöresinde bir çeşit kara kehribar elde edilerek işlenir. İlin başka yerlerinde bakır, krom ve manganez'e rastlanır.

Geçen yüzyıl ortalarına kadar çok canlı olan el sanatları sonradan yok olma derecesine gelmiştir. Şimdi bunların bir kısmı canlandırılmaktadır: kuyumculuk, bakırcılık, dokumacılık gibi. Başlıca fabrikalar Erzurum'da toplanmıştır. Büyük bir şehrin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan sanatlar (giyim, kundura, ev eşyası v.b.) dışında bölgesel önem taşıyan fabrikalar arasında Et kombinası (1966'da 45 000 büyük baş, 136 000 küçük baş hayvan kesilip işlenmiştir), Şeker fabrikası (1956'da çalışmağa başlamıştır), Askeri Silâh Bakım ve Tamir fabrikası sayılabilir.

Cumhuriyetten önce erişilmesi güç bir yöre olan Erzurum çevresi önce 1939'da buraya varan demiryoluyle memleketin başka bölgelerine bağlanmış, 1950'den sonra gelişen kara yolları yapımıyle bu durum daha da düzelmiştir. Erzurum bugün Kars ve Ağrı illerinin bütününü, bazı komşu illerin bir kısmını içine alan XII. kara yolları bölge merkezidir. Bu yollar içinde 2 000 km'ye yakın iyi ve orta nitelikte yol bulunur. Bu yolların başlıcaları üzerinde sürekli kar mücadelesi yapılır. Demiryollarında 1966 yılında Erzurum'un yolcu trafiği 150 000 kişiyi geçiyordu. Hava ulaşımına gelince, önceleri yalnız yaz ayları yapılan uçak seferleri 1966'dan beri bütün yıl yapılmaktadır. Komşu illerle ayrıca otobüs seferleri yapılmaktadır. Erzurum ilinin sınırları dışına çıkan maddeler, tahıl, baklagiller, canlı hayvan ve hayvansal yağlar, yapağı ve keçikılı, bal, av derisi v.b.'dir. (→ Bibliyo.) [M]

Erzurum Arkeoloji müzesi, Erzurum'da 1968'de açılan müze. Alt kat salonlarında, Karaz, Pulur ve Varto höyüklerinden gelme tarihöncesi eserler vardır, çanak-çömlek ile bronz eserler çoğunluğu teşkil eder. Ayrıca yöredeki Urartu yerleşmelerinden gelen çeşitli eserler bu katta; etnografik eserler, Erzurum dolaylarından derlenen giyim ve süs eşyası, Kur'an'lar ve silâhlar üst katta sergilenir. (M)

ERZURUM-KARS bölümü, Doğu Anadolu'nun kuzey parçası. Fizikî bakımdan hemen hemen Erzurum-Kars yaylasından meydana gelir. İdarî bakımdan, Kars ilinin bütünüyle Erzurum ilinin büyük kısmını içine alır. Burası yüksek bir yayla görünüşündedir. Yükseltisi 1 800-2 250 m arasında değişir. Aslında yüksek, fakat yayla üzerinde çok fazla belli olmayan ve fazla yarılmamış dağ kütleleri yer alır; kuzeydoğuya yönelmiş Gâvur dağı, Dumlu dağı, Allahuekber dağı, Kısırdağ; güneyde doğuya yönelmiş Karasu-Aras dağları. Arada, bir yanda batıya yönelen Karasu, öte yanda doğuya yönelen Aras vâdileri üzerinde birtakım ovalar, yayla içine gömülmüştür: Erzurum ovası, Pasinler ovası ve nihayet Ağrı ve Alagöz dağları arasında Iğdır ovası (Sürmeli çukur). Bölümde özellikle kışların çok sert ve sürekli olması, yazların yağışlı geçmesi ve yağış minimumunun kışa rastlamasıyle özellik kazanan bir iklim hüküm sürer. Bu iklim altında otsu bitki örtüsü yaygındır. Özellikle kuzeyde Ardahan ovasında yazları yeşil kalan otluklara rastlanır. Alt sınırı 2 000-2 100 m arasında olan ormanlar 2 600-2 800 m yükseltiye kadar çıkar. Özellikle Sarıkamış yakınlarında kümelenen ormanlar sarıçamlardan (*Pinus sylvestris*) oluşmuştur. Kışları çok soğuk olan bu bölümde ormanlar büyük ölçüde tahribe uğramıştır. Akarsular kuzeyde Kura, doğuda Aras'la Hazar denizine, batıda Karasu (Fırat) ile Basra körfezine gider. Kuzey kesiminde Çıldır ve Azap gölleri yer alır. Erzurum-Kars bölümü az kalabalık bir alandır. Önemli şehirler azdır: Erzurum (105 300 nüf.), Kars (41 400 nüf.) ve Sarıkamış (16 600 nüf.) dışında 10 000'den fazla nüfuslu yerleşme yoktur. Geçim hayvancılık ve tahıl ekimine dayanır. Yükseltinin 1 000 m altına düştüğü Iğdır ovası, çeşitli meyve yetiştirilen ve pamuk ekilen özel iklim şartlarına sahiptir. Yörenin en önemli ulaşım damarı Erzurum-Kars demiryolu ve kara yoludur. Daha az işlek yollar Aras boyundan Kağızman ve Iğdır'a, Kars'tan Ardahan'a yönelir. (M)

Erzurum kongresi, Millî Mücadele'nin ilk yıllarında 23 temmuz 1919-17 ağustos 1919 tarihleri arasında Erzurum'da toplanan kongre. Mondros mütarekesinden (30 ekim 1918) sonra osmanlı ülkesi çok güç bir duruma düştü. Osmanlı devletini Birinci Dünya savaşına sokan ve dört yıl savaşı sürdüren hükûmet (Talât Paşa kabinesi) çekildikten kısa bir süre sonra, zayıf bir hükûmet iş başına geldi. (A. İzzet Paşa kabinesi). Memleketin kaderini on yıldan beri elinde tutan İttihat ve Terakki fırkası dağıldı, liderleri yurt dışına kaçtı; millî iradeyi temsil eden Meclisi Mebusan da kapandı. Padişah Vahideddin kendisine bir vasal devlet tahtı sağlayacak düşmanların himayesine sığındı. Anadolu ise uzun yıllar süren savaşlardan dolayı bitkin, perişan bir duruma düştü. Plansız bir şekilde terhis edilen ordu memleket içine dağıldı. Her taraf asker kaçakları ve eşkıyalarla doldu. Memlekette iç ve dış güvenliği sağlayabilecek hiç bir kuvvet kalmadı. Babıâli basınında birçok yazar işgal kuvvetleriyle ve yabancı büyük ülkelerle işbirliği yaptı. Bu durum ve şartlar karşısında yurtsever türk aydınları, askerler v.b. *Millî kongre* adı altında bir teşekkülün kurulması fikrini öne sürdüler. Paşaeli Müdafaayı Hukuk cemiyetinin kuruluşu heyecanla karşılandı. Mondros mütarekesini takip eden aylarda Süleyman Nazif'in önderliği ile İstanbul'da Divanyolu'nda Vilâyatı Şarkiye Müdafaayı Hukukı Milliye cemiyeti kuruldu (kasım 1918). Cemiyetin amacı bütün millî kuruluşların işbirliği yapmaları, hattâ birleşmesiydi. Cemiyet bazı doğu vilâyetlerinin geleceğine başka bir açıdan çözüm yolu arayan Kürt Teali cemiyeti ile anlaşma imkânını aradı, fakat bu sağlanamadı. Bu arada cemiyet üyelerinden Cevat Beyin (Cevat Dursunoğlu) memleketi olan Erzurum'a giderek cemiyetin bir şubesini açması kararlaştırıldı. Cevat Bey Erzurum'a gitti (aralık 1918). Bu şehirde *Albayrak* gazetesinin sahibi Süleyman Necati de bu konuda bazı teşebbüslere girişmiş, fakat bir sonuç alamamıştı. Cevat Bey Erzurum'da yaptığı temaslarda kamuoyunun millî bir teşekkülün kurulmasını istediğini anladı. Bu düşünceyi savunanların başında avukat Hüseyin Avni Bey bulunuyordu. Bu yolda düşünenler valinin başkanlığında toplanarak merkezi İstanbul'da olan Vilâyatı Şarkiye Müdafaayı Hukukı Milliye cemiyetinin Erzurum şubesinin açılmasına karar verdi (1 mart 1919). Cemiyet resmen 10 mart 1919'da kuruldu. Tüzüğe göre yönetim kurulu 12 kişi olacak, başkan heyeti âmile denilen icra organının gizli oyu ile seçilecekti. Aynı tarihte bir beyanname kaleme alınarak bütün doğu vilâyetlerine gönderildi. Beyannamede «Siyaset şahnesindeki mağlûbiyetimizin en meşru haklarımıza tecavüz edilmesine sebebiyet verdiği [...], bu haksızlıkların en büyüğünün de şark vilâyetlerimizin üzerinde Ermenilerin hâkimiyet hakkı iddia eylemesi olduğu» belirtiliyor, bu iddialar çürütülüyor, ermeni tehciri sırasında yapılan kötü muameleleden milletin ilgisi bulunmadığı anlatılıyor ve amacın, bu bölgedeki millî ve tarihî hakların korunması olduğu bildirilerek, bu yoldaki ihtirasların hükümsüz bırakılacağı ifade olunuyordu. Cemiyetin etki alanı gittikçe genişledi ve çalışmaları olumlu bir yolda ilerledi. Ancak tam ve kesin bir başarıya ulaşabilmek için ordunun yardım ve desteğini sağlamak gerekti. IX. Ordu kumandanlığı kaldırıldığı sırada İstanbul'a dönmeğe hazırlanan kumandan Yakup Şevki Paşaya müracaat edilerek cemiyetin başına geçmesi istendi. Yakup Şevki Paşa, kendileriyle bir olduğunu, ancak sağlık durumu dolayısıyle bu görevi kabul edemeyeceğini bildirdi. Aynı günlerde çevredeki vilâyetlerle ilk görüşmeler başlamıştı. Bu vilâyetler Mondros mütarekesinde adı geçen ve aynı tehlike ile karşı karşıya kalan Van, Bitlis, Harput (Elazığ), Diyarbakır, Sıvas ve Pontus'a vaat edilen Trabzon'du. Trabzon kendi teşkilâtını kurmuş, Erzurum'u kesinlikle desteklemeğe başlamıştı. Van ve Bitlis ise rus ve ermeni işgali dolayısıyle boşaltılmış, şehirler harap olmuştu. Harput ve Diyarbakır'dan da aynı günler işe yarar bir haber alınamadı. Tam bu sırada Kars'ta Ermeni ve Gürcülere karşı savaş veren millî teşkilâtın parlamentosu İngilizler tarafından basıldı, üyelerinden çoğu Malta'ya sürüldü ve bölge Ermenilere teslim edildi (19 nisan 1919). Bu durum karşısında cemiyet fazla beklemekte bir fayda olmadığını görerek önce vilâyet, sonra da doğu vilâyetleri kongresini (Erzurum kongresi) toplamağa karar verdi. Şehrin ileri gelenleri, aydınları, din adamları, esnafı kongre gününü tespit etmek ve son durumu görüşmek için toplandı. Teşkilâtı sancakla-

solda, **Erzurum Kongresi binası;** *sağda,* **Erzurum Kongresi anıtı**

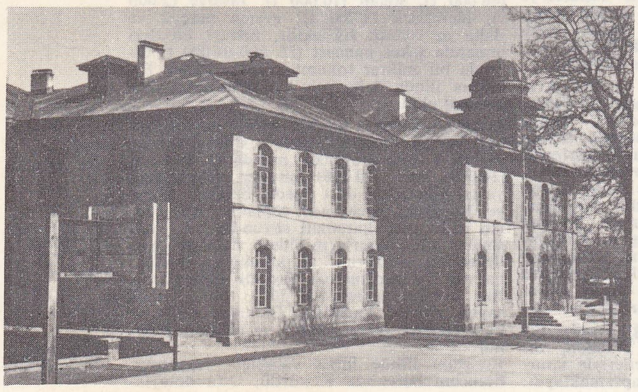

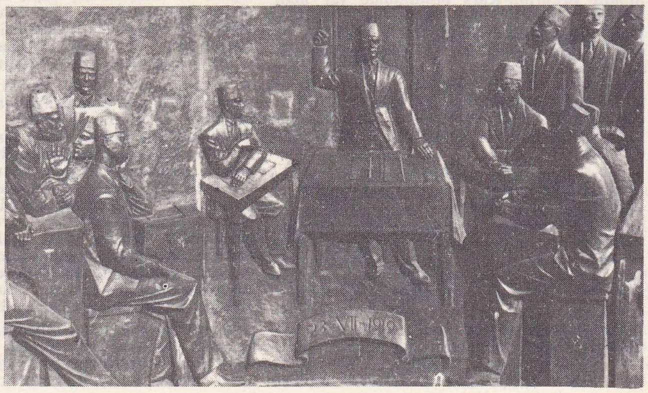

Foto. N. Erkılıç, A. Çilingiroğlu (MEYDAN)

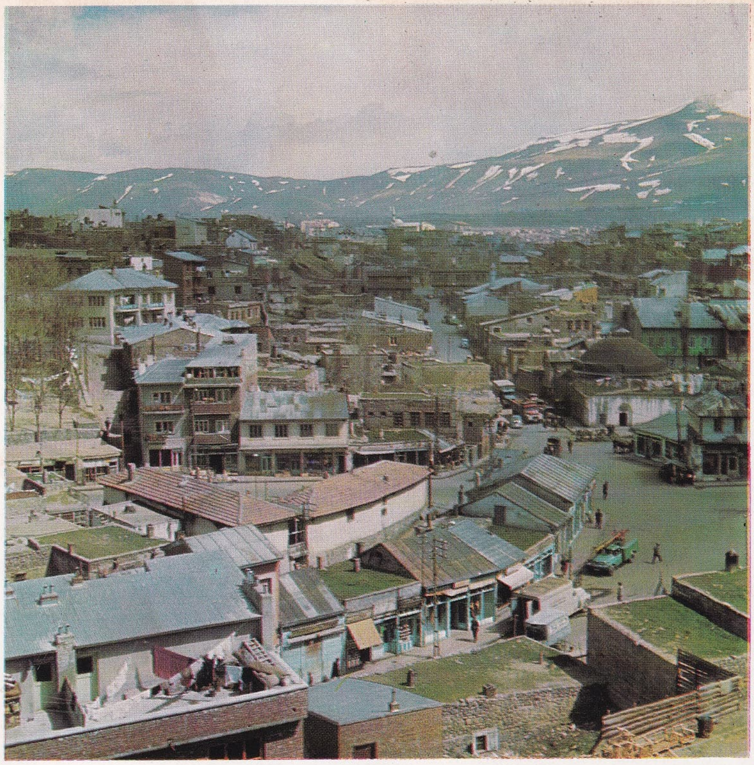

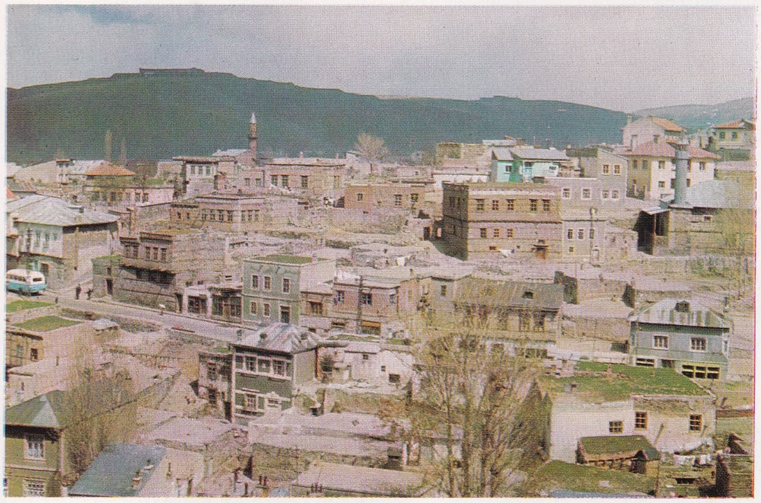

▼ genel görünüşler ▲

İstasyon caddesi

Karanlık kümbet

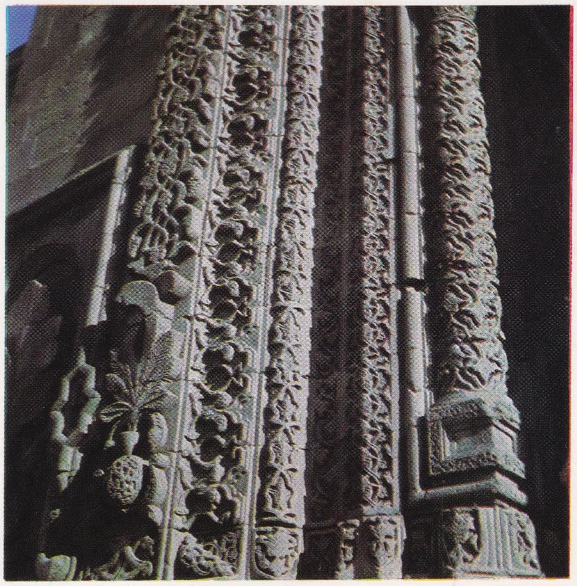

Çifteminare taş işçiliği

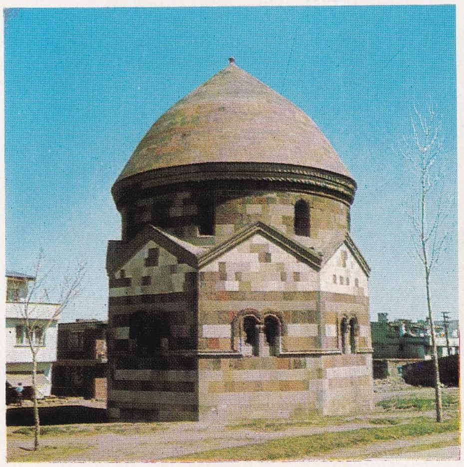

Emîr Saltuk kümbeti

ERZURUM

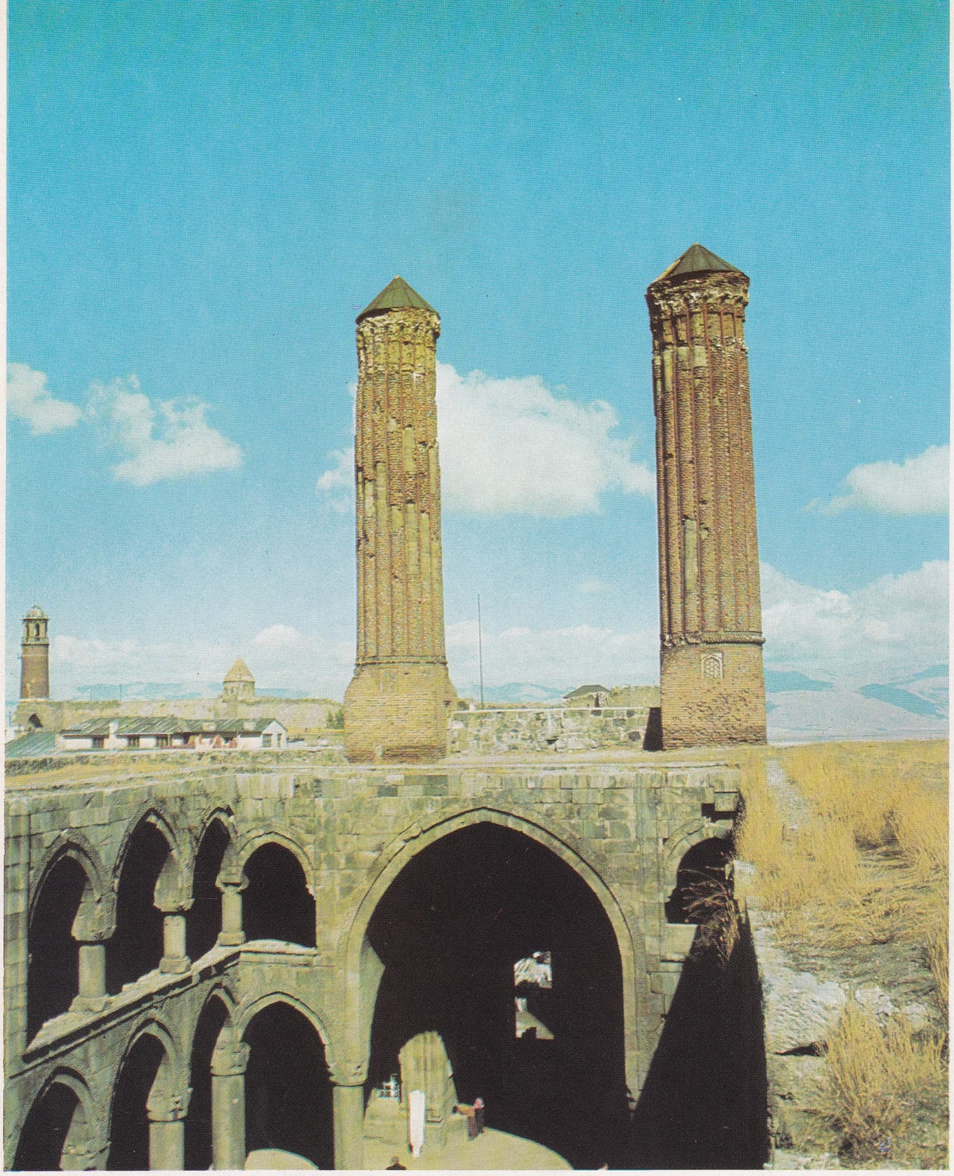

Çifteminare

Erzurum'un tarihî evleri

Erzurum kongresi anıtı

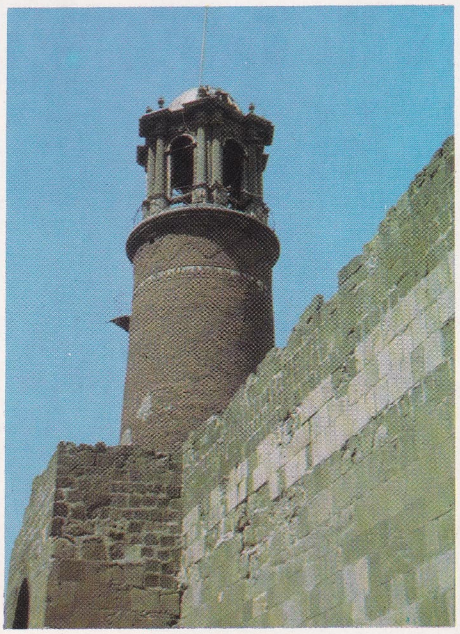

Saat kulesi

Erzurum kongre binası

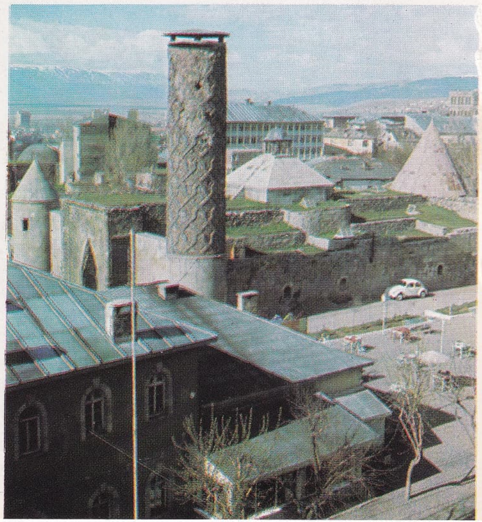

ra, kazalara ve hattâ köylere kadar yayarak, müdafaa fikrinin halka benimsetilmesi ve ordunun bu harekâta mutlaka iştirak ettirilmesi için karar alındı. Bu konularda cemiyetin organı *Albayrak* gazetesi ateşli yayınlar yaptı. Tam bu sırada XV. Kolordu komutanlığına Kâzım Karabekir Paşa tayin edildi (3 mayıs 1919). Paşanın tayini Doğu'da iyi bir şöhreti ve itibarı olduğundan halkı sevindirdi. Erzurum'a gelişinden hemen sonra kendisinin millî harekete sempati beslediği öğrenildi. Karabekir Paşa Erzurum'da mütareke şartlarının uygulanışını denetleyen ingiliz yarbayı Bawlinson sık sık kolorduya geldiğinden, bu halk hareketinin zarar görmemesi için, Müdafaayı Hukukçular ile doğrudan doğruya görüşmedi. Kolordu ile cemiyet arasındaki teması erzurumlu albay Rüştü Bey (Paşa) yürüttü. Temasların yapıldığı sıralarda cemiyetin başkanı eski mebus Raif Efendi ile Dursunoğlu Cevat ansızın karargâha çağrıldı (25 mayıs 1919). Bunlara Mustafa Kemal Paşanın Havza'dan gönderdiği ve Erzurum Müdafaayı Hukuk cemiyetinin çalışmaları hakkında bilgi isteyen şifresi gösterildi. Bu ilgi, başka yüksek ve yetkili makam ve kişilerin millî hareketleri takip ettiklerini göstermesi bakımından, Müdafaayı Hukuk mensuplarını daha da cesaretlendirdi.

Bu büyük kongre, cemiyetin Erzurum Vilâyet kongresi sancak ve kazalardan gelen delegelerin katılmasıyle toplandı (17 haziran 1919). Kongreye çalışmalar hakkında bir rapor ile ermeni propagandası ve yaratılmak istenen «kürt meselesi» hakkında Merkez Yönetim kurulunun hazırladığı 18 sayfalık gizli bir ikinci rapor sunuldu. Bu raporda, işgal tehlikesiyle karşı karşıya olan altı doğu vilâyeti ile Trabzon'un birleşerek direnmesi ve camiayı osmaniyeden ayrılmaması öngörülüyordu. Kongrede şu kararlar alındı: **1.** Osmanlı camiasından ayrılmamak için her türlü ihtimali gözönüne alarak, bu yolda hiç fedakârlıktan çekinmemeyi umde olarak kabul etmek; **2.** Dilekte olduğu gibi işte de birliği sağlamak; **3.** Her ne surette olursa olsun memleket bir emperi saldırısına uğrarsa bunu şiddetle karşılamak ve millî varlığı son ferdin ölümüne kadar savunmak; **4.** Bunun için herhangi bir toprak üstünden millî varlığı silen hicret düşüncesini kesin olarak zihinlerden çıkartmak; **5.** Bu işleri başarabilmek için her şeyden önce orduya güvenmekle birlikte, halkı ve köylüyü silâhlandırmak (bu silâhlanma için gizli bir talimat yapılarak sadece bu teşkilâtı kurup yürüteceklere verildi. [Talimatın ilk tasarısı İnkılâp Tarihi Enstitüsü arşivindedir]). Erzurum Vilâyet kongresinde böylelikle Misakı Millî'ye esas olacak fikirlerin temeli atıldı. Erzurum Vilâyet kongresi yapıldığı sırada Mustafa Kemal Paşa Amasya'daydı. Bu kongre çalışmalarından ve alınan kararlardan esinlenerek Türkiye'yi tümü ile kapsayan geniş bir plan hazırladı. Bk. AMASYA GENELGESİ.

Erzurum Vilâyet kongresi yapıldıktan sonra cemiyetin Erzurum şubesi Trabzon ile de anlaşarak 10 temmuz 1919'da Vilâyatı Şarkiye Müdafaayı Hukuk kongresinin akdine teşebbüs etti. Doğu vilâyetlerine, Erzurum'a delege göndermeleri için teklif ve çağrıda bulunuldu. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a gelinceye kadar (3 temmuz 1919) bu konuda olağanüstü çaba sarfedildi. Ayrıca genel kongrede vilâyet kongresinde tespit edilen esasların nasıl savunulacağı, vaz edileceği hususu da kararlaştırıldı. Bu sıralarda İstanbul hükûmeti Mustafa Kemal Paşayı ordu müfettişliğinden azletti. Mustafa Kemal de Saray ile yapılan bir telgraf konuşması sonunda askerlikten istifa etti (8-9 temmuz 1919) ve bu durumu (hiç bir resmî sıfatı olmadan «sine-i millette bir ferd-i mücahit olarak» çalışmağa devam edeceğini) bir beyanname ile bütün yurda duyurdu. Cemiyet başkanlığına Erzurum şubesi başkanı Raif Efendi Mustafa Kemal Paşayı, ikinci başkanlığa da Rauf Beyi (Orbay) teklif etti. Yönetim kurulu (başkan Raif Efendi, emekli binbaşı Kâzım [Yurdalan], *Albayrak* gazetesi müdürü Necati [Güneri], Dursunbeyzade Cevat [Dursunoğlu]), Mustafa Kemal Paşanın başkanlığında cemiyet merkezinde toplandı (Heyeti Faale [10 temmuz 1919]). Toplantıya Rauf Bey ve Karabekir Paşa da katıldı. Mustafa Kemal Paşa bir masa üzerine yayılmış harita üzerinde dünyanın o günkü siyasî ve askerî durumunu en ince ayrıntılarına kadar anlattı. Türkiye'nin kesinlikle bir millî müdafaa için teşkilâtlanmasının gerektiğini belirtti ve bu eylemin ancak millet iradesini temsil eden Müdafaayı Hukuk cemiyeti tarafından gerçekleştirilebileceğini söyledi. Ayrıca İstanbul'da mevki sahibi bazı kimselerle (Cevad Paşa, Fevzi Paşa [Çakmak], İsmet Bey [İnönü]) bu konuda fikir ve ülkü birliğinde bulunduğunu sözlerine ekledi. İkinci bir toplantıda genel kongrenin 23 temmuzda yapılmasına karar verildi. Kongre hazırlıkları ilerlerken Mustafa Kemal ve Hüseyin Rauf'un kongreye delege olarak girebilmelerini sağlamak için Cevat (Dursunoğlu) ve Kâzım (Yurdalan) Beyler Erzurum merkez delegeliklerinden istifa ettiler. Yerlerine Mustafa Kemal ve Hüseyin Rauf seçildi. İstifa edenler Erzurum kazalarını temsilen kongreye katıldılar.

Erzurum kongresi (Vilâyatı Şarkıye Müdafaayı Hukuki Milliye cemiyeti kongresi) kararlaştırılan günde (23 temmuz 1919) Erzurum'da bir okulun salonunda açıldı. Kongre üyelerinin sayısı Erzurum'dan 23 kişi olmak üzere Bitlis, Sıvas, Trabzon ve Van'dan gelenlerle birlikte 54'ü buldu. Bunlar vilâyet, sancak ve kaza temsilcileri olarak toplantıya katıldılar. Üyeler eski mebus, eski idare adamı, emekli asker, öğretmen, din adamı gibi kimselerdi. Kongreye Elâziz delegeleri vali Ali Galip Bey izin vermediğinden katılamadı. Ayrıca Diyarbekir ve Mardin'den seçilenler de Erzurum'a gönderilmedi. Kars temsilcisi olarak Kağızman'dan Ali Rıza (Ataman), Sarıkamış'tan Fahrettin (Erdoğan) resmî olmayarak toplantıya alındılar. İttifakla kongreye başkan seçilen Mustafa Kemal Paşa açış konuşmasında genel durumu özetleyerek tutulacak yolu işaret etti. Daha sonra komisyonlar seçildi. Gündem maddeleri ele alındı. Önce «nizamname»nin müzakeresi yapıldı. Nizamname esasları daha önce Mustafa Kemal'in başkanlığında yapılan «heyeti faale» toplantılarında tespit edilmiş ve Süleyman Necati Bey kongreye sunulacak bir tasarı metni hazırlamakla görevlendirilmişti. On dört gün süren kongrede alınan kararlar ve beyanname yayımlandı.

Erzurum kongresinde alınan kararlar özetle şunlardır:

1. Millî hudut içinde bulunan vatan bir bütündür. Ayrılık kabul etmez.

2. Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı Osmanlı hükûmetinin inhilâli halinde millet birleşerek müdafaa ve mukavemet edecektir.

3. Vatan ve istiklâlin muhafaza ve teminine merkezî hükûmet muktedir olamadığı takdirde maksadı temin için muvakkat bir hükûmet kurulacaktır.

4. Kuvayı milliyeyi âmil ve iradei milliyeyi hâkim kılmak esastır.

5. Hıristiyanlara siyasî hâkimiyetimizi ve içtimaî muvazenemizi bozan imtiyazlar verilemez.

6. Manda ve himaye kabul olunamaz.

7. Millet meclisinin derhal toplanması ve hükûmet işlerinin Meclisin murakabesine konulması lâzımdır.

Kongre dağılmadan önce bir temsil heyeti seçildi. 24 Ağustos 1919'da Erzurum vilâyetine verilen bildiride temsil heyeti üyeleri şöyleydi: Mustafa Kemal (sabık III. Ordu müfettişi, askerlikten müstafi), Rauf Bey (sabık bahriye nazırı), Raif Efendi (sabık Erzurum mebusu), İzzet Bey (sabık Trabzon mebusu), Servet Bey (sabık Trabzon mebusu), Şeyh Fevzi Efendi (Erzincanda Nakşî Şeyhi), Bekir Sami Bey (Tokatlı) [sabık Beyrut valisi], Sadullah Efendi (sabık Bitlis mebusu), Hacı Musa Bey (Mutki aşiret reisi).

Erzurum kongresi bu yolda kararlar alıp bunu kamuoyuna açıklarken İstanbul hükûmeti «Anadolu'da karışıklık var, Kanuni Esasiye aykırı Meclisi Mebusan adı altında toplantılar yapılıyor, bu askerî ve sivil makamlar tarafından men edilmelidir» şeklinde emirler verdi. Ancak bu emir ilgililerce dikkate alınmadı. Mustafa Kemal, Erzurum fahrî hemşehrisi ve Erzurum mebusu seçildi. Meclisi Mebusanın toplanması istendi. Bir yandan da Sıvas kongresinin hazırlıklarına başlandı. (→ Bibliyo.) [M]

Erzurum kongresi üyeleri ve M. Kemal

Erzurum muharebeleri. Bk. ERZURUM (*Tarih bölümü*).

ERZURUM ovası, Doğu Anadolu'nun Erzurum-Kars bölümünde ova; yüzölçümü 860 km²; yükseltisi kuzeydoğudan (yaklş. 2 000 m), güneybatı-batıya (1 650 m) doğru azalır. Gerçekte ova, kenardaki yüksek dağların (kuzeyde Gâvur-Dumlu dağı, kuzeybatıda Kop dağı, güneyde Dumanlı-Palandöken dağları) aralarına birer körfez gibi sokulan parçalardan oluşur; doğuda *Deveboynu* denilen dar bir sırtla Pasinler ovasından ayrılır; batıda ise Aşkale ovasını Tercan ovasından ayıran boğaz yer alır. Ovanın doğu yarısında, orta kesimdeki eski Karasu bataklığı şimdi kanallarla kurutulmuştur. Ovanın tabanı kalın alüvyon tabakalarıyle kaplıdır; kenar kesimlerinde dağlardan inen çakıl yataklarına rastlanır. Kenardaki kırık çizgilerinin ve yer yer çıkan sıcak su kaynaklarının da (meselâ *Ilıca*) gösterdiği gibi, ovanın tabanı henüz yerine oturmamıştır. Yakın ve uzak tarihlerde birçok yıkıcı depremler kaydedilmiştir. Şiddetli iklimli ve az yağışlı olan Erzurum ovası tahıl ekilen ve hayvan yetiştirilen bir kesim olduğu halde genellikle ağaçsızdır. Ovanın başlıca merkezi Erzurum'dur. Ayrıca, batı ucunda Aşkale, orta kesimde Ilıca, kuzeydoğuda Dumlu gibi kasabalar yer alır. (M)

ES i. Mus. Notadaki ses durağı ve bu durağı gösteren işaret: *Sekizlik es.* (M)

ES, kimyada Aynştanyum'un sembolü. (L)

ES (Hikmet Feridun), türk gazetecisi (İstanbul 1910). Özel eğitim yaptı. 1930 Yılında gazeteciliğe başladı. *Vakit, Akşam, Hürriyet* gazetelerinde ve *Yedigün* dergisinde çalıştı. *Hayat* dergisinin genel yayın müdürlüğünü yaptı. Röportaj, fıkra ve hikâyeler yayımladı. Kore, Vietnam ve Konga savaşlarında muhabirlik etti. Yayımlanan kitapları: *Bugün de Diyorlar ki* (röportajlar, 1932); *İki Cinayet Gecesi* (roman, 1936); *Aşk Tamtamları* (gezi notları, 1953). [M]

ES (Jacob Fobsen VAN). Bk. VAN ES.

ESAD sıf. (ar. *saᶜādet*> *saᶜīd*'den *esᶜad*). *Esk.* Daha, en mutlu, çok hayırlı. ‖ *Es'ad-ı eyyam,* günlerin en mutlusu. ‖ *Es'ad-ı leyal,* gecelerin en mutlusu. (M)

ESAD (Mehmed), türk din bilgini ve şairi (Yanya, ? - İstanbul 1730). Yanya'da müftü Mehmed İbrahim ve İstanbul'da Akşehirlizade İbrahim Efendilerin yanında eğitim gördü. Astronomi okudu, sonra müderris oldu. İslâm felsefesi alanında çalışmalar yaptı. Arapça, farsça ve türkçe şiirler yazdı. Değişik konulardaki eserleri arasında en önemlileri Arapçadan yaptığı tercümelerdir: *Terceme-i Şifa-il-İbni Sina* (İbni Sina'nın Şifa Adlı Eserlerinin Tercümesi); *Şerh-i Hikem-il-İşrakiye* (İşrak Felsefesinin Şerhi); *Terceme-i Matla-il-Envar* (Matla-il-Envar'ın Tercümesi), *Terceme-i Kütüb-i Semaviye fi Hikmet-it-Tabiîye* (Konusu Fizik

Foto. MEYDAN

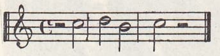

ikilik es

Olan «Kütüb-i Semaviye» Tercümesi.) [M]

ESAD EFENDİ (Ahmed) **Salihefendizade,** osmanlı şeyhülislâmı (İstanbul 1740-ay. y. 1814). Şeyhülislâm Mehmed Salih Efendinin oğlu; müderris olarak Devriye medreselerini tamamladıktan sonra İzmir kadılığına tayin edildi (1770). Bursa (1778), sonra Mekke (1782) ve İstanbul (1787) kadılıklarında bulundu. Anadolu payesini de alınca Anadolu kazaskerliğine getirildi (1790). Bir yıl sonra görevinden alındı. Selim III'ün isteği üzerine ordu teşkilâtının ıslahı için verdiği tasarı *Nizamı Cedid* ve *İradı Cedid*'in kuruluşunda etkili oldu. Selim III tarafından takdir edilde ve iki defa Rumeli kazaskerliğine (1794 ve 1798), sonra da şeyhülislâmlığa getirildi (1803). Edirne ayaklanması sırasında kendi isteğiyle görevinden ayrıldı (1806). Kabakçı Mustafa isyanında yeniçerilerce ortadan kaldırılmak istendi; yerine geçen Ataullah Efendi ve ilmiye mensupları tarafından korundu. Alemdar Mustafa Paşanın İstanbul'da idareyi ele alması üzerine Rusçuk yâranının tavsiyesi ile ikinci defa şeyhülislâmlığa getirildi (1808). Âyan arasındaki Senedi ittifak'a katıldı. Alemdar'ın öldürülmesiyle sonuçlanan yeniçerilerin ayaklanmasında görevinden alındı. Arpalığı olan Manisa'ya gönderildi. 1809'da sürgün yeri Bursa oldu. Bağışlanınca İstanbul'a döndü (1810). [M]

ESAD EFENDİ (asıl adı **Mehmed**), osmanlı şeyhülislâmı (İstanbul 1570-ay. y. 1625). Hoca Sadeddin Efendinin oğlu. Babasından ve Geylanî Tevfik Efendiden öğrenim gördü. Mülâzım, sonra Haseki müderrisi oldu (1588). Sırasıyle Sahnı Seman (1590), Sultan Selim (1591), Süleymaniye medreselerine ve Dârülhadise tayin edildi (1593). Sonra Edirne kadısı (1596), İstanbul kadısı ve Anadolu kazaskeri oldu. 1604-1605 ve 1606-1608 yılları arasında iki defa Rumeli kazaskerliği yaptıktan sonra hacca gitti. Kardeşinin ölümü üzerine (1615), şeyhülislâmlığa getirildi. Ahmed I'in ölümünde, Mustafa I'in tahta geçmesinde ve öldürülmesinde, Osman II'nin tahta çıkarılmasında büyük etkisi oldu. Osman II, padişah olunca Esad Efendiye yalnız fetva işlerini bıraktı. Kardeşinin öldürülmesi için gereken fetvayı vermediği için de Osman II ile arası açıldı. Padişahın gönlünü almak için şeyhülislâmların sefere katılmaları âdet değilken Hotin seferine katıldı, ilgi görmeyince geri döndü. Osman II'nin, kızı Âkile Hanımı istemesine önce karşı çıktı; evlenme gerçekleşince de Osman II ile ilişkilerini azalttı. Bu sırada çıkan yeniçeri ayaklanmasında âsilerin cezalandırmak istedikleri kimseler hakkında fetva verdi ve ayaklanmayı bastırmak için padişahı, âsilerin isteklerini kabule zorladı. Âsilerin, Osman II'yi tahttan indirme isteklerine karşı çıktı, fetva vermeyince de görevinden alındı. Fakat bir süre sonra yeniden şeyhülislâm oldu (1623).

Şiirlerinde *Esad* mahlasını kullanan Esad Efendi yazı sanatında, özellikle sülüs ve nesih'te ün yaptı. Celvetî tarikatına girdiği, Aziz Mahmud Hüdayî Efendinin dervişlerinden olduğu söylenir. (M)

ESAD EFENDİ (Mehmed) **Ebuishakzade,** osmanlı devlet adamı, şeyhülislâm, bilgin ve bestecisi (İstanbul 1685-ay.y. 1753). Aralarından sayılı şeyhülislâm ve ilim adamı çıkan Ebuishakzadeler ailesinden şeyhülislâm Kara İsmail Efendinin ikinci oğlu. Çeşitli kadılık ve müderrisliklerde bulundu. 1734'te İstanbul payesini aldı. 1737'de Anadolu kazaskerliği payesiyle Orduyu Hümayun kadısı oldu. 1739'da Belgrad antlaşmasını imzaladı. Aynı yıl Rumeli payesini aldı. İki defa Rumeli kazaskeri, sonra şeyhülislâm (1748-1729) oldu. Önce Damat İbrahim Paşanın himayesini gören Esad Efendi, sonra Mahmud I'in yakınlığını kazandı.

En önemli eseri, Türkçeden Arapça ve Farsçaya ilk lûgat olan *Lehcet-ül-Lûgat'*tır (Lûgatin Dili) [1795]. Damat İbrahim Paşa adına yazdığı *Atrab-ül-Âsar fi Tezkireti Urefa-il-Edvar* (Devrin Bilginlerinin Tezkirelerinde En Seçkin Eserler), bir yüzyıl içinde yetişmiş 100 bestecinin biyografisini verir. Eser türk musiki tarihinin başlıca kaynaklarından biridir. *Divan*'ında türkçe, arapça ve farsça şiirler yer alır. Özellikle tefsir üzerine türkçe ve arapça birkaç eseri daha vardır. Bestelerinin çoğu unutulmuştur. Zamanımıza 7 parçası gelmiştir (Rast ilâhi, nühüft saz semaisi, dügâh'tan beste, sengin ve yürük nakış semaileri, arazbar ve hüseynî'den nakış yürük semaileri). [M]

ESAD EFENDİ (Mehmed), osmanlı şeyhülislâmı (İstanbul 1707-ay. y. 1778). Şeyhülislâm Abdullah Vassaf Efendinin oğlu. Önce hariç derecesiyle müderris oldu (1730-1731). Galata kadılığına getirildi (1749-1750). Babası şeyhülislâmlıktan alınınca onunla bir süre Bursa'da oturmağa zorlandı. İstanbul kadısı (1758), Anadolu (1768) ve Rumeli kazaskeri (1773) oldu. Abdülhamid I zamanında şeyhülislâmlığa getirildi (1776). Hastalığı yüzünden görevinden ayrıldı (1778). Dürüstlüğü ve kuvvetli şahsiyetiyle tanınan Esad Efendi zayıf vücudu, sinirli mizacı yüzünden halk arasında *Hindi Molla* diye anılmıştır. Şiirleri ele geçmemiştir. (M)

ESAD EFENDİ (Mehmed), osmanlı vakanüvisi (İstanbul 1789-ay. y. 1848). *Sahhaflar şeyhi* diye tanınan kadı Hacı Ahmed Efendinin oğlu. Babasından ve çeşitli hocalardan ders aldı. Babası Medine kadılığına giderken ölünce (1804), Halet Efendi tarafından himaye edildi. Önce müderris (1808), sonra Adapazarı naibi meşihat mektupçuluğu yamağı (1819) oldu. Çeşitli naipliklerde bulundu. Şanizade Ataullah Efendinin yerine vakanüvis oldu (1825). Mahmud II'nin eşkinci teşkilâtıyle ilgili hüccetini yazdı. Rus cephesine gönderilen Selim Mehmed Paşa kumandasındaki orduya Edirne payesiyle kadı oldu. Aynı yıl Üsküdar kadılığına getirildi. Mekke payesini ve arpalık olarak da Yalakâbâd'ı (Yalova) elde etti. Takvimi Vekayi müdürü oldu. İstanbul payesini elde ettikten bir yıl sonra (1834) İstanbul kadısı oldu. Anadolu payesini kazandı (1835), Mehmed Şahın tahta geçişini tebrik etmek için geçici büyükelçi sıfatıyle İran'a gönderildi. Takvimi Vekayi müdürlüğünden ayrıldıktan sonra Karantina müdürlüğünde görev aldı; Rumeli payesini elde etti. Meclisi Ahkâmı Adliye üyesi oldu. Sonra nakibüleşraf (1841) ve Rumeli kazaskeri oldu (1843). Sıbyan mekteplerinin ıslahı için kurulan komisyona üye seçildi (1845); bir yıl sonra da Meclisi Maarifi Umumiye başkanlığına getirildi.

Esad Efendinin evinin yanında yaptırmış olduğu kütüphaneye vakfettiği 4 000 seçme eser şimdi Süleymaniye kütüphanesindedir. Tanzimattan önce dil sadeliğini savunan ilk adım oldu. Başlıca eserleri: 1821-1825 yıllarının olaylarını içine alan *Tarih* (2 cilt); Mahmud II zamanındaki eşkinci teşkilâtını, yeniçerilerin kaldırılmasını anlatan ve adı ebced hesabına göre hicrî 1241 (milâdî 1825) yılını belirten *Üss-i Zafer;* Osmanlı imparatorluğunun resmî protokolünü, saray ve hükûmet memurlarının protokoldeki yerlerini açıklayan *Teşrifat-ı Kadime* (Eski Protokol); 1722-1835 yılları arasında yaşayan şairlere ait bir tezkire olan *Bahçe-i Safa-Endûz* (Eğlence Bahçesi); 1841'e kadar yazdığı şiirleri toplayan *Divan* v.d. (M)

ESAD EFENDİ (Mehmed), osmanlı şeyhülislâmı (İstanbul 1847-ay. y. 1918). Süleymaniye medreselerinde okudu, fetva emini Mehmed Nuri Efendiden icazet alarak öğretim hayatına başladı (1865). 1876'da Musile-i sahn rütbesiyle rüus-ı hümayuna ulaştı. Bâbı Meşihat'ta görev aldı (1877); on bir yıl kalacağı Huzur-ı Hümayun muhataplığına getirildi (1881). Trabzon mollalığı (1893) göreviyle devriye medreselerindeki süreyi tamamladı. Bilâdi hamse (1895), Haremeyn (1898), Anadolu kazaskeri (1900) payelerini aldı. 1908 Meşrutiyetinde Meclis-i Tetkikat-i Şeriye başkanlığına, 1912'de fetva eminliğine getirildi; bir yıl sonra da şeyhülislâm oldu. Mahmud Şevket Paşanın öldürülmesinden sonra kurulan Said Halim Paşa hükûmetinde yerini korudu. İttihat ve Terakki cemiyetinin güvenini kaybettiği için bir süre sonra görevinden ayrıldı (1914). [M]

ESAD EFENDİ Mimar, Piyanocu, türk musikişinası ve koleksiyoncusu (İstanbul ? - ay. y. 1895 ?). Aslen mimar olmakla beraber, türk musikisi, piyano ve biraz batı müziği öğrendi. Özellikle dinî eserleri notaya alarak topladı. Bu koleksiyon, ölümünden sonra dağıldı. Bir güfte mecmuası düzenledi. Elimizde 2 ilâhisi vardır. (M)

ESADEFENDİZADE EBU SAİD EFENDİ. Bk. EBU SAİD EFENDİ.

ESAD FEYZİ, türk hekimi (İstanbul 1878 - öl. 1902). 1898'de Tıbbıyeyi yüzbaşı olarak bitirdi. Fizik öğretmeni Antranik Paşanın yardımcılığına getirildi. Fakültede bir fizik laboratuvarı kurdu. 1897 Yunan savaşında yaralanan askerlerin vücutlarındaki kurşunları röntgen ışınlarıyle tespit ederek operatör Cemil Paşanın ameliyatlarına yardımcı oldu. Türkiye'de röntgen ışınlarını tıp alanında kullanan ilk hekimdir. Eserleri: *İlm-i Arz ve Maadin* (Madenler ve Yer Bilimi), *Röntgen Şuaı.* (M)

ESAD HOCA (Mehmed Esad, — denir), (Yanya ? - İstanbul 1730). İlk öğrenimini memleketi Yanya'da yaptıktan sonra İstanbul'a geldi (1687), başta devrin ünlü bilginlerinden Akşehirlizade İbrahim Efendi olmak üzere seçilmiş hocalar yanında öğrenimini tamamladı, eski Tekirdağ müftüsü Mehmed Efendiden yüksek matematik ve astronomi; başmüneccim Mehmed Efendiden de kozmografya dersleri aldı, Meşihat makamınca önce Eyüp medresesi müderrisliğine (1699 -1700), sonra da Galata kadılığına getirildi (1725-1726). Bu sıralarda kurulan ilk matbaanın musahhihliği görevine tayin edildi, aynı zamanda sadrazam Damat İbrahim Paşanın kurduğu 25 kişilik tercüme kuruluna üye seçildi. Damat İbrahim Paşanın emri ile Aristo'nun fizik kitabını *Kütüb-üs-Semaviye fî Sima-it-Tabiî* (Fizik İlmi Üzerine Kutsal Kitaplar) adı altında Arapçaya çevirmeğe başladı ve günümüze kalan ilk üç kitabını bitirdi. Bu eser sadece bir tercüme değildir, bazı açıklamaları da kapsar; yazarın kendisi de sırasında Karaferye'li Joannis Kuttinius'un bu eser ile ilgili yorumlarından yararlandığını söyler. Bundan başka, giriş kısmında, islâmî hikmet prensiplerinden, bu ilmin şeref ve yüksekliğinden, bu konuda Sokrates'in, «her karşımıza çıkan hakîm olduğunu söyler, halbuki hakîm sadece Tanrı'dır ve hikmet ancak yokluktan yükseğe çıkmak için bir merdivendir» sözünü, ayrıca, Eflatun ve Aristo'nun bu konudaki değerli görüşlerini nakleder; doğuda Farabi ve İbni Sina'nın, Aristo felsefesi üstüne ifade ve açıklamalarını tenkit ettiği sırada, İbnürrüşd'ün şerhini takdir ve tercüme ettiği eseri medheder. Esad Hoca esere yaptığı ekler arasında teleskop ve mikroskoptan da bahsetmiş, Osmanlı Türkiye'sinde ve belki de bütün Doğuda, yeni ilmin bu iki önemli âletinden arap dilinde ilk defa bahseden yazar olmuştur.

Esad Hoca'nın diğer eserleri: *Tercüme-i Şifa* (Şifa'nın Tercümesi; İbni Sina'dan); *Şerh-i Hikmet-il-İşrâkiye* (İşrakiye Felsefesinin Şerhi); *Matâli-ül-Envar* (Işıkların Kaynakları) tercümesi; *Kütüb-i Semaviye fi-Hikmet-i Tabiîye* (Tabiîye Felsefesinde Kutsal Kitaplar) tercümesi: *Şerh-ül-Envar fi'l Mantık* (Mantıkta Envar'ın Şerhi) tercümesi; *Manzume-i Şâhidî* açıklaması; mürettep *Divan*, *Hâşiye-i İsbât-ı Vâcib* (İsbat-ı Vacib İlâvesi); *Risâle-i Lâhûtiye* (Kutsal Risale).

Esad Hoca Nakşibendî tarikatındandır. Değerli bilim adamı Vesim Abbas Efendi (öl. 1730 - 1731) onun öğrencisiydi. Oğlu Mehmed Efendi de tanınmış matematikçilerdendir; geometri konusunda arapça bir eser yazmıştır. (M)

ESAD MEHMED EFENDİ, türk şairi ve din adamı (öl. Manisa 1857). İlk öğrenimini babasından gördü. Sonra İstanbul'a gelerek Hoca Abdurrahim ve Hoca Neşet efendilerden Arapça ve Farsça öğrendi. Din alanındaki çalışmalarıyle müftülük icazeti alarak Manisa'ya döndü. Kadirî tarikatına bağlıdır. *Nasihat-ül-Mülük* (Meliklerin Öğütleri) adlı eseri Türkçeye çevirdi. Mütercim Asım'ın *Tuhfe-i Arabiye* (Arap Armağanı) adlı lûgatini yorumladı. (M)

ESAD MUHLİS PAŞA, osmanlı veziri (Ayaş ? - 1851). İlk öğrenimini ailesinden aldı ve güçlü bir doğu kültürüne sahip oldu. Şiir ve edebiyata merak sardı. Böylece XIX. yy.da türk edebiyatında özel bir yere sahip oldu. Yazdığı şiirlerde *Muhlis* mahlasını kullandı. Mürettep bir *divan* meydana getirdi, şiirlerini *Eş'ar* adı altında yayımladı. Öğrenimini tamamladıktan sonra vezir kapılarında görev aldı. Palaslı Mehmed Paşanın divan efendiliğini yaptı. Bu sırada Drama nazırı Mahmud Ağanın cezalandırıl-

masıyle onun yerine Drama nazırı oldu. Sonra Edirne'de muhafızlık yapmak şartıyle vezirliğe getirildi (mart 1824). 1826'da yeniçerilik lağvedilirken, Edirne'de ocakların kapatılmasında başarı gösterdi. 1830 -1836 Yıllarında Erzurum'da valilik yaptı. Yozgat civarında soygunculuk yapan ve İran'a kaçan Kadıkıran'ı yakaladı, mükâfat olarak müşirlik verildi. 1837'de Gelibolu'ya sürgüne gönderildi. Sonra affedildi ve İstanbul'a çağırıldı. Mustafa Reşid Paşa tarafından yine sürgüne gönderilmek istendi. Bu harekete Mahmut II tarafından mani olundu. Çekemeyenler tarafından İstanbul'dan uzaklaştırılmak gayesiyle Sıvas valiliğine tayin edildi. 1847'de de Halep, Musul ve Diyarbakır valiliğine getirildi. (M)

ESAD PAŞA (asıl adı **Ahmed**), türk devlet adamı (Sakız 1828- İzmir 1875). İstanbul'da Harbiye'den kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu (1858). Fuad Paşanın Suriye'de görev alması üzerine Şam'a gitti. Fuad Paşa sadrazam olunca Esad Paşayı binbaşılıkla Paris askerî ataşeliğine ve Mektebi Osmanî müdürlüğüne tayin etti. Fransa seyahati sırasında Abdülaziz'e takdim edildi ve Fuad Paşanın aracılığıyle tuğgeneralliğe yükseldi. 1868'de önce Bosna kumandanı, sonra İşkodra mutasarrıfı oldu. 1869'da tekrar İstanbul'a gelerek eski görevini aldı.1870'te Hassa ordusu müşirliğine getirildi. Bu sırada sadrazam olan Mahmud Nedim Paşa tarafından Avni Paşanın yerine seraskerliğe, daha sonra da Tophane müşirliğine tayin edildi. Sonra sadrazam kendisinden şüphe ederek VI. Ordu müşirliği ile Ankara ve Sıvas valiliklerine gönderdi. 1872'de Bahriye nazırlığına, bir süre sonra da ikinci defa seraskerliğe getirildi ve 1873'te sadrazam oldu. Çabuk yükseldiği için tecrübesiz olan Esad Paşanın sadrazamlığı hoş karşılanmadı. Şirvanîzade Rüştü Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Midhat Paşa onu Abdülaziz'e kötülediler. Gedikpaşa'da Güllü Agop'un tiyatrosunda oynanan *Vatan yahut Silistre* adlı piyeste halkın heyecanından endişeye kapılan padişahın emrine karşı Esad Paşanın, Namık Kemal ve arkadaşlarının sürgün edilmelerini istememesi padişahı kızdırdı. Birkaç gün sonra da sadrazamlıktan alınarak Konya valisi olmak üzere İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Daha sonra V. Ordu müşirliği ve Suriye valiliği ile Şam'a gönderildi (1874). Bir süre sonra İstanbul'a çağırılarak ikinci defa Bahriye nazırlığına (1875) ve aynı yıl yine ikinci defa sadrazamlığa getirildi. Malî sıkıntı içinde olan Osmanlı imparatorluğu bütçesini, maaşları kısarak düzeltmeğe çalışması başta padişah olmak üzere osmanlı bürokratlarını kızdırdı. Bu sırada Avrupa Türkiyesi hakkında karar veren Almanya, Avusturya ve Rusya imparatorlarının harekete geçmesi Hersek ayaklanmasına sebep oldu. Esad Paşanın masraftan kaçındığı için gönderdiği bir tabur askerin başarısızlığı ve Bosna kumandanı Ali Saib Paşanın zor durumu yüzünden ayaklanma genişledi. Siyasetinin kötü sonuç vermesi üzerine sadrazamlıktan alınarak Aydın valiliğine gönderildi. (M)

ESAD PAŞA, türk generali (Şebinkarahisar 1875-İstanbul 1932). Sadrazam Müşir Ahmed İzzet Paşanın kardeşi, Harp okulundan süvari teğmeni olarak çıktı. Balkan harbinde binbaşı ve süvari alayı kumandanı iken III. Kolordunun geriye çekilmesinde yararlığı görüldü. 1913'te Süvari Zabitan Binicilik okulunu kurdu. Anafartalar'da Atatürk'ün alay kumandanlığını yaptı ve harp madalyası aldı. Sonra Kafkas ve Sina cephelerinde görev aldı. Yaralandığı için savaş sonuna kadar tedavide kaldı. 1919'da Binicilik okuluna müdür oldu, fakat Damat Ferid Paşa tarafından azledildi. 1920'de İstanbul Millî Müdafaa teşkilâtı başkanı oldu. Aynı yıl İstanbul Merkez kumandanlığına getirildi. Polis müdürü olarak Kurtuluş savaşına katıldı. İstiklâl madalyası aldı. 1921'de İstanbul valiliğinde bulundu. 1924'te general oldu. 1925'te kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. (M)

ESAD PAŞA Toptanî, osmanlı kumandanı (Tiran 1862 - Paris 1919). Özel öğrenim gördükten sonra Abdülhamid II tarafından Yanya jandarma kumandanlığına tayin edildi. Türk-Yunan savaşındaki (1897) hizmetleriyle paşa oldu. II. Meşrutiyetten sonra Draç milletvekili seçildi. Abdülhamid'e tahttan indirildiğini bildiren kurul içinde yer aldı. Balkan harbinde gönüllü redif kuvvetleri kumandanı olarak katıldığı İşkodra savunması sırasında kale kumandanı Hasan Rıza Paşayı, evinde verdiği bir yemekten sonra öldürttüğü, kalenin Karadağlıların eline geçmesine yardımcı olduğu konusunda iddialar vardır.

Kurmayı düşündüğü bağımsız bir Arnavutluk'un devlet başkanı olmak ümidiyle Birinci Dünya savaşında Osmanlılara karşı düşmanla birlikte savaştı. Buradaki osmanlı hâkimiyeti sona erince bir süre Arnavutluk'u yönetti, krallığa *Guillaume de Vied'*-in gelişi üzerine Paris'e gitti; Avni Rüstem adlı bir arnavut öğrenci tarafından vurularak öldürüldü. (M)

ESAD PAŞA Yanyalı, (soyadı **Bülkant**), türk generali (1862 - 1938). 1890'da kurmay yüzbaşı olarak Harp akademisini bitirdi. Almanya'da staj yaptıktan sonra yurda dönünce Von der Goltz Paşaya yardımcı oldu. Yanya kolordusu kurmay başkanı olarak Türk-Yunan savaşına katıldı (1897). 1899'da Harp okulu öğretmenliğine getirildi. III. Ordu kumandan yardımcısı olarak Selânik'e gönderildi (1907). İttihat ve Terakki cemiyetinin çalışmalarına engel olmakla suçlanarak Yıldız sarayında yargılanırken İkinci Meşrutiyetin ilânı ile kurtuldu. 1911'de V. Gelibolu tümen kumandanlığında, Birinci Dünya savaşı süresince III. Kolordu kumandanlığında bulundu. Bu görevi sırasında Arıburnu bölge kumandanı Mustafa Kemal (Atatürk) ile görüş ayrılığına düştü. Çanakkale savaşından sonra I. Ordu kumandanlığına ve askerî okullar genel müfettişliğine getirildi. 1917'de tayin edildiği II. Ordu kumandanlığından istifa ederek emekliye ayrıldı. 1920'de bir süre Salih Paşa kabinesinde bahriye nazırı oldu. Kurtuluş savaşından sonra mübadele işlerinde çalıştı. (M)

ESAD YESARİ EFENDİ, türk hattatı (öl. İstanbul 1789). Anadan doğma çolak ve solak olduğu halde ısrarla yazıya çalışarak Dedezade Seyyid Mehmed Efendiden icazet aldı. Enderunu Hümayun'da yazı hocası oldu. Talik yazıda hocalarını geçti. İranlıların icadı olan talik yazıyı o zamana kadar yazılagelen iran üslûbundan kurtardı ve bir türk taliki tarzı meydana getirdi. O devrin talikte en kudretli üstadı olan şeyhülislam Veliyyüddin Efendi, Esad Yesari'nin yazılarına bakarak kudreti hakkında şöyle demiştir: *«Allah, bu zatı bizim kibrimizi kırmak için göndermiştir.»*

Topkapı sarayında ve diğer müzelerde birçok eseri vardır. Üsküdar Selimağa kitaplığının kitabesi de onun eseridir. (M)

ESÂFİL çoğl. i. (ar. *sefâlet*> *esfel*'den *esâfil*). *Esk.* Daha, en bayağı ve aşağı olanlar, çok bayağılar. || *Esâfil-i nâs,* halkın aşağı tabakası: *Esâfil-i nâstan olan Çörçil gibi müttehim* (Âkif Paşa). || *Esâfil-i şark,* paryalar, şarkın sefil tabakası: *Yavaş yavaş esâfil-i şark arasına girdim* (A.H. Tanpınar). [M]

Esagil, Babil'de marduk tapınağı. (M)

ESAH sıf. Bk. ASAH.

ESÂLİB çoğl. i. (ar. *üslûb*'dan *esâlib*). *Esk.* Üslûplar, tarzlar: *Oyuncaklar sayesinde biraz öğrendiği esâlib-i inası mırıldanarak...* (Cenab Şahabeddin). [M]

ESAMBAYEV (Mahmut Alisultanoviç), sovyet dans sanatçısı ve koreografı (Çeçen toprakları 1924). Bolşoy okuluna girdikten sonra ordu birlikleri için temsiller veren tiyatroda dans etti (1941-1943), solo dansçı olarak Piatigorsk'ta meslek hayatına başladı. Daha sonra Alma-Ata ve Frunze'de çalıştı. Sovyetler birliğinin değişik operalarında, 1943 - 1957 arasında *Traviata, Yevgeni Onyegin, Faust* operalarının *divertimento*'larında ve klasik *Kuğu Gölü* veya çağdaş *Kırmızı Haşhaş* balelerinde dans etti. Folklora tutkusu memleketinin halkından esinlenerek meydana getirdiği *Şaban* adlı balede veya yabancı ülkelerde edindiği izlenimlerle düzenlediği *Altın Tanrı* (Hindistan), *Boğa Güreşi* (Meksika) adlı balelerde kendini açıkça gösterir. *Dans Dünyası* adlı filimde çeşitli dansları yer alır. (L)

ESÂMÎ veya **ESÂME** çoğl. i. (ar. *ism*>*esmâ*'dan *esâmî*). *Esk.* İsimler, adlar: *Trakya'ya gidecek idare memurlarının esâmisinin General tarafından istenildiğini söyledi* (Atatürk).

— DEY. *(Birinin) Esâmisi (esâmesi) okunmamak,* bir kimseye hiç önem verilmemek, birinin adı bile anılmamak.

— Teşk. tar. Yeniçerilerin ana kütükte kayıtlı olan isimleri. || *Esâme çalma,* herhangi bir suçtan dolayı yeniçerilerden birinin ocaktan kovularak adının kütükten silinmesi. || *Esâme kâğıdı,* yeniçerilere üzerinde künyeleri ve ulufe dereceleri yazılı olarak verilen kâğıt. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. Yeniçeri askerlerinin ocağa alınışları sırasında adları ana kütük defterine yazılır, ellerine de üzerinde künyeleri ve ulufe dereceleri yazılı *esâme kâğıdı* adı verilen birer belge verilirdi. Esâme kâğıtları, kütükteki kayıtlarına uygun olduğunu belirtmek için mühürlenirdi. Bundan dolayı *menhur* diye de anılırdı. Yeniçeri teşkilâtı bozulunca bu kâğıtlar para ve tahvil gibi değer kazanarak el değiştirmeğe başladı. Bu kâğıtları satın alanlar Yeniçeri ocağı mevcudunu arttırdıkları gibi, ulufe dağıtımında çeşitli esâmelerin karşılıklarını alırlardı. Böylece esâme bir çeşit usulsüz para kazanma unsuru olmuştu. Bu yüzden devletin askerî masrafları için ayırdığı para yıllarca hakkı olmayan kişiler tarafından kullanıldı. Alemdar Mustafa Paşanın teklifi üzerine Mahmud II esâme kâğıtlarının yarı bedeli ile kırk gün içinde ödenmek şartı ile toplanmasına karar verdi. Yeniçeri ocağının 1826'da ortadan kaldırılışıyle birlikte bu kâğıtlar da tedavülden kalktı.

◆ **Esâmeli** sıf. *Esk.* Ulufe defterine adı geçmiş, yazılmış. (M)

ESÂNİD çoğl. i. (ar. *isnâd*'dan *esânid*). *Esk.* Hz. Peygamber'in söylediği hadisler ve bu hadislerin söylenmesine sebep olan olayların kimler tarafından rivayet edildiği ve söylendiğini bildirme. (M)

ESANS i. (fr. *essence*). Çeşitli maddelerden, değişik şekillerde elde edilen güzel kokulu uçucu sıvıların genel adı: *Mehti Bey, ceketinin iç cebinden esans kokulu bir keten mendil çıkardı* (K. Tahir).

— Eczc. Bk. ANSİKL.

— Kim. *Armut esansı. Eşanl.* AMİL ASETAT. || *Portekiz esansı,* portakal kabuğundan çıkarılan kokulu madde. || *Sunî esanslar,* kimyasal yolla elde edilen ve bazı tabiî esanslar yerine kullanılan kokulu maddeler. || *Tabiî esanslar,* çeşitli bitkilerden çıkarılan kokulu ve uçucu maddelerin genel adı: *Gül esansı* (gül yağı), *nane esansı* v.b. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. ve Sanay. *Tabiî esanslar* veya *kokulu yağlar,* kokulu buharlar çıkaran uçucu kimyasal maddelerdir. Bunlar, bazı gres yağları veya alkolde çözündürmekle, ya da damıtma yoluyle (parfüm yapımı) elde edilir. Tabiî esansların hepsi, hidrokarbonlar, alkoller (mentol) ve fenoller (timol) gibi çok değişik maddelerin kompleks karışımlarıdır, bitkilerin ya taç yapraklarının üstderi hücrelerinde (gül), ya salgı hücrelerinde (defne) ve salgı keselerinde (portakal kabuğu), salgı kanallarında (çam), salgı tüycüklerinde (nane) toplanır. Esans yapımı en eski çağlardan beri bilinir. Çinliler, Hintliler, İranlılar, Mısırlılar bitkilerdeki kokulu maddeleri çıkarır, bunları bazı törenlerde ve mumyalama işlemlerinde kullanırlardı. Eskiden, çok az olan araçlarla belli birkaç bitkiden esans elde edilirken parfümerinin XIX. yy.ın sonunda çok gelişmesi üzerine bugün sınaî çapta üretime girişilmiştir.

Esans elde etmenin üç çeşit usulü vardır: sıkma, damıtma, çözündürme.

Sıkma, esans bakımından zengin olan bitkisel maddelere uygulanır (portakal, limon, bergamot kabukları).

Damıtma, eski bir usuldür ve yerini şimdi kokulu unsurları fazla bir değişikliğe uğratmayan su buharıyle sürükleme usulü almıştır. Soğukta, *damıtma ürünü* iki tabakaya ayrılır; şartlara göre esans ya dibe çöker veya üste çıkar: bazen de su ile karışık bir halde bulunabilir. O zaman esansın suda çözünmeyen ve sonradan çıkarılıp atılan çok uçucu bir solvenle çıkarılması gerekebilir. Düşük basınçta sağlanan bir su buha-

ESAD PAŞA

Yanyalı ESAD PAŞA

Foto. MEYDAN

ESAD FEYZİ

Ahmed ESAD PAŞA

rıyle damıtma usulü özellikle dayanıksız olan bazı esansların çıkarılmasında uygulanır.

Çözündürme, özellikle çok dayanıksız olan çiçek esanslarının elde edilmesinde kullanılır. Çok kere çiçeklerle, soğuk alkol içinde çözünmeyen ve fena kokusu olmayan (domuz ve sığır yağları gibi) bir yağ, çiçeklerle birlikte kapalı bir kap içine konur. Kokular yağlar tarafından emilir ve bu usulden zarar görmeyen çiçek hücreleri, birkaç gün daha koku çıkarmaya devam ederler. Fransa'da çok kullanılan bu usule anflöraj (bir yağla değerlendirerek çiçeklerin kokusunu alma usulü) adı verilir. Yağlar kokulu bir merhem halinde toplu hale getirilir ve buna yüksek dereceli alkolle işlem yapılarak içindeki esans alınır. Esansların, iyi damıtılmış petrol eteriyle elde edilmesi de mümkündür; solvenin buharlaştırılmasıyle, esanslardan ve balmumundan meydana gelen katı bir mahlûl elde edilir ve karışım yüksek dereceli alkolle işlem yapılarak çözünmeyen balmumları ortamdan ayrılır.

● *Esansların muayenesi.* Tabiî esanslar çoğu zaman hilelidir. Bunların saflığını anlamak için fizik muayenelere (yoğunluk, kırılma indisi, dönel kuvvet v.s.), baş vurulur.

● *Sunî esanslar.* Esansların birçok bileşimi bugün sentez yoluyle elde edilmektedir. Bu suretle heliotrozin, sunî misk, leylak, menekşe v.b. gibi esanslar tabiî esanslara göre çok daha ucuza mal edilir. Fakat bunların tabiî esans parfümleri kadar olmadıklarını da kabul etmek gerekir.

— Eczc. *Esanslar,* bitkilerin uçucu unsurlarından meydana gelmiştir ve sanayide kullanılan usullerle (yani damıtma veya uçucu solvenler veya yağlarla elde etme) elde edilir. Esanslar çoğu zaman sıvı halindedir; suda çözünmez (bazen bunlara verilen *esans yağları* adı da bu özelliğe dayanır), fakat alkol ve organik solvenlerde çözünürler. Esanslar ya antiseptik olduklarından (karanfil, ökaliptüs) ya tad verici özellikleri dolayısıyle (anason, limon, nane), ya da kokuları yüzünden (limon, bergamot) kullanılır. Bundan başka, kazayağı esansından solucan ilâcı olarak yararlanılır; hardal ve terementi esansları da kan çekici veya kabartıcıdır. (LM)

ESÂR çoğl. i. (*siʿr*'dan *esʿār*). *Esk.* Eşya fiyatları, narhlar. ‖ *Galâ-yı esâr,* fiyatların yüksekliği. (M)

ESARET i. (ar. *esāret*). Esir olan kimsenin durumu. Boyunduruk altında bulunma, esirlik: *Nureddin Paşa fırkalarına bizzat emir vererek, tedbir aldırmasaydım Trikupis'in esareti mümkün olmayabilirdi* (Atatürk). *Büyük bir para mukabilinde şeyhi esaretten kurtardı* (N. Araz). Bk. KÖLELİK. — *Esk. Esaret-i vicdaniye,* vicdan esirliği. ‖ *Taht-ı esaret,* esir olma, esaret altında bulunma. ‖ *Tavk-ı esaret,* esirlik zinciri: *İnhina tavk-ı esaretten girandır boynuma / Fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür bir şairim* (Tevfik Fikret).

— Ask. Düşman eline düşmüş ve harp esiri niteliği taşıyan bir askerin durumu. ‖ *Esaret devresi,* bir harp esirinin esir düştüğü günden esaretten kurtulduğu güne kadar geçen süre. (Bk. ESİR.) ‖ *Esaret ücreti,* 1907 tarihli La Haye antlaşmasının 17. maddesi gereğince harp esiri subaylara, kendilerini enterne etmiş olan hükûmet tarafından verilen ücret. (Esaret ücreti, subayların esir bulundukları ülkede kendi rütbelerindeki subayların aldıkları maaşa eşit olur ve savaşın sonunda ilgili hükûmetlerce ödenmesi şartına bağlı olarak kendilerini enterne eden memleket tarafından verilir.)

— Ed. Bk. ANSİKL.

— Huk. Devletler hukukunca belirtilen kategorilerdeki kimselerin savaş sırasında düşman taraf eline düşmesi. ‖ Bu durumda olanların bağlı bulunduğu statü. Bk. ESİR.

— İslâm huk. Bk. ESİR ve KÖLELİK.

— Rom. huk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Ed.* Türk edebiyatında *esaret* teması, Tanzimat hareketinden sonra görüldü. Bu dönemde gelişen türk hikâye ve romanında da esaret, önemli bir yer tutar. Devrin konu ve hayalgücü bakımından dar çerçeveli romanları için, bir esirin, her bölümünden bir roman çıkarılabilecek hayatı ideal bir tema idi. Bu konu çerçevesinde imparatorluğun sosyal hayatı anlatırken, şark hikâyelerinin ve binbir gece masallarının bu tip konulara karşı okuyucuya kazandırdığı alışkanlıktan faydalanılıyordu. Namık Kemal'in, Samipaşazade Sezai'nin, Ahmed Midhat'ın romanlarında esir kadın ve erkek serüvenleri görülür. Samipaşade'nin *Sergüzeşt*'i, esaret müessesesini geniş şekilde ele alır. Bu devir romanlarında, esaret sosyal yönden değil hissî cepheden işlenmiştir. Roman türündeki tecrübesizlik, A.B.D. iç savaşından avrupa edebiyatlarına geçen heyecan, romanesk edebiyatın gözyaşına düşkünlüğü ve hürriyet fikri türk romancılarının esaret konusunu yalnız duygu yönünden ele almasına yol açıyordu.

Tiyatroda da ele alınan bu tema, edebiyatıcedide romanında ikinci plana geçti. Halid Ziya, *Aşk-ı Memnu* romanında Beşir'in ölüşü ile esaret temasını yeniden ele aldı ve esir tipinin artık türk sosyal hayatından çekildiğini gösterdi. (ML)

ESAS i. (ar. *esās*). Bir şeyin özünü meydana getiren ana unsur, temel: *Çünkü, romantizmin esası, halk edebiyatlarıdır* (Ziya Gökalp). *Sazda esasın hüzün olduğu kabul edilmiş gibidir* (A.Ş. Hisar). ‖ Asıl, gerçek, doğru şekil: *Bu işin esası.* ‖ Sıf. Asıl, temel olarak alınan: *Yazdığınız uzun cevabın, esas noktalarını hulâsa edeyim* (Atatürk). *Efruz Bey, birdenbire esas meselenin karşısında kalınca şaşırdı* (Ömer Seyfeddin).

— ÇEŞ. DEY. *Esas itibarıyle* (*esas olarak*), aslında, temel olarak: *Mütarekeyi esas itibarıyle kabul ettik* (Atatürk). ‖ (*Bir şeyin*) *Aslı esası olmamak.* Bk. ASIL.

— *Esk. Üss-i esas,* sağlam temel. ‖ *Vaz-ı esas,* temel atma.

— Denizc. *Esas nizam,* gemilerin veya birliklerin esas numara sırasıyle pruva hattında (peş peşe) veya borda hattında (yan yana) seyretmesi; pruva hattında amiral en öndeki gemide, borda hattında da en sağdaki gemide bulunur. ‖ *Esas ölçüler.* Bk. ANSİKL.

— Huk. *Esas mukavele,* ticaret ortaklıklarının tüzel kişi olarak ortaklık içi ve dışı hukukî ilişkilerini kanunların emredici hükümleri çerçevesinde düzenleyen normları kapsayan ve özel şekil şartlarına tabi bulunan hukukî işlem niteliğindeki belge. (*Ana sözleşme ve statü* de denir.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Esas teşkilât kanunu.* Bk. ANAYASA. ‖ *Esasa cevap,* davalının dava dilekçesi kendisine tebliğ edildikten sonra 10 gün içinde davacının usul hukuku anlamındaki talebine yönelmiş cevabı. Bk. ANSİKL.

— İstat. İlerde yapılacak gözlemlerdeki değişikliği belirlemek için özel bir zaman tespitinde başvurulacak kıyaslama unsuru: *Oran veya yüzde hesaplarında esas, payda'da bulunur.* ‖ *Bir endisin esası,* endisi (veya aylık, haftalık endis ortalaması) 100'e eşit olarak seçilen yıl. ‖ *Sondaj esası,* bir sondajda örneği rastgele çekmeğe yarayan belgeler.

— Mat. *Esas halka,* bütün idealleri esas olan halka. ‖ *Esas ideal,* değişli bir halkada, bir tek elemanın doğurduğu ideal. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Esas köşegen,* bir matrisin, üst sol köşeden başlayan ve a_{ii} şeklindeki elemanlardan meydana gelen köşegeni.

— ANSİKL. Denizc. *Esas ölçüler,* bir geminin tam boy, dikmeler arası boy, kalıp genişliği ve kalıp derinliği. *Tam boy,* bir geminin başında ve kıçındaki en taşkın noktalar arasındaki uzunluğudur. *Dikmeler arası boy* ise, baş ve kıç bodoslamaların eğimi dikkate alınmadan omurganın iki başına indirilecek düşey çizgilerin en üst devamlı güverteden geçtiği noktalar arasındaki uzaklıktır. *Kalıp genişliği* geminin orta kesitinde kaplama levhalarının karşılıklı olarak iç yüzeyleri, başka bir deyimle postaların dış kenarları arasındaki yatay uzaklıktır. *Kalıp derinliği,* gene orta kesitte omurganın üst kenarından en üst devamlı güverte kemeresinin küpeşte hizasında üst kenarına kadar olan düşey uzaklığıdır.

— Huk. *Esas mukavelenin şekli.* Ticaret ortaklıkları esas mukavelelerinin herhalde yazılı şekilde düzenlenmeleri ve kolektif komandit, limited ortaklıklarda bütün ortaklar tarafından, anonim ortaklıklar ile kooperatiflerde ise kurucular tarafından imzalanması ve bütün imzaların noterlikçe tasdiki şarttır. Bu şekil şartına uyulmaksızın düzenlenen esas mukaveleler hükümsüzdür. (Borçlar kn. md. 11.)

Esas mukavelenin özü. Esas mukavelede bulunması gerekli hususlar her ortaklık türü için Ticaret kanununun çeşitli maddelerinde gösterilmiştir (md. 155, 244, 279, 506 ve Kooperatifler kn. md. 4). Ticaret kanununun söz konusu maddelerinde ayrıca, esas mukavelede bulunması her halde gerekli olmayan bazı hususlara da işaret edilmiştir. Esas mukaveleyi düzenleyenler, kanunların emredici hükümlerine ve ahlâka, âdaba aykırı olmamak veya imkânsız bulunmamak kaydıyle (Borçlar kn. md. 20) diledikleri hususları esas mukaveleye koyabilirler. Esas mukavelede bulunması, Ticaret kanunu hükümlerine göre mecburî olan asgarî hususların mevcut olmaması halinde esas mukavele şekil noksanı sebebiyle hükümsüz olur.

Esas mukavelenin değiştirilmesi. Ticaret şirketleri esas mukavelelerini, Ticaret kanununun her bir şirket nevi için öngördüğü şekil ve şartlara uyulmak suretiyle değiştirilebilir. (Tic. kn. md. 154, 168; 244; 385 v.d.; 513 v.d.).

● *Esasa cevap.* Davalı esasa cevabı ile birlikte iptidaî itirazlarını da öne sürebilir. Önce belirtilen süre içinde iptidaî itirazları öne sürmesi, bunların reddi halinde esasa cevap için bir süre tayinini talep etmesi de mümkündür. Esasa cevapta, davalı davada yer alan vakaları inkâr edebileceği gibi itiraz teşkil eden bir vakayı ileri sürebilir veya bir def'ide bulunabilir. Bk. CEVAP *lâyihası.*

— Mat. Değişli bir A halkasında, *a*'nın meydana getirdiği *esas ideal,* (*a*) ile gösterilir; bunun elemanları

$$\underbrace{a + a + a \ldots + a}_{n \text{ defa}} + xa$$

şeklindedir. *x,* A'nın herhangi bir elemanı, *n* de gelişigüzel tabiî bir sayıdır. A halkasının birim elemanı bulunması halinde (*a*) idealinin elemanları, daha basit olarak *xa* ile, idealin kendisi de A. *a* ile gösterilebilir. Bağıl tam sayıların Z halkası esas bir idealdir; bu ideallerden her biri, elemanlarından birinin katlarından oluşur. Bütün Eukleides halkaları esastır; ama bunun karşıtı doğru değildir.

◆ **Esasât** çoğl. i. Esaslar, temeller: *Siyaset-i dahiliyemiz hakkındaki esasât kongrelerde hemen aynen takrir edilmiştir* (Atatürk).

◆ **Esaslandırmak** geçl. f. Temelli kılmak, kuvvetlendirmek.

◆ **Esaslanmak** dönşl. f. Temeli sağlamlaşmak, kuvvetlenmek. (ML)

ESÂS i. (ar. *eṣāṣ*). *Esk.* Döşeme, minder türünden ev eşyası. ‖ *Esâs-ı beyt* veya *esâs-ı beytiye,* ev eşyası. (M)

ESASEN zf. (ar. *esās*'tan *esāsen*). Aslında, esas olarak: *Esasen kayserin kızı küffardandı amma müslüman ruhluydu* (N. Araz). ‖ Daha başından: *Esasen münasebetleri mektep sıralarında başlamıştı* (H.E. Adıvar). ‖ Doğrusu, doğrusunu isterseniz: *Esasen Mehmet Alinin anasıyle de, bundan başka birşey konuşmuyoruz* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Nasıl olsa* [...] *müdahale etmeyeceğini biddefaat beyannameleriyle esasen ilân eylemiştir* (Atatürk). [M]

ESASÎ sıf. (ar. *esās*'tan *esāsî*). *Esk.* Temele ait, esasla ilgili: *Meclis-i Mebusan'ın her nokta-i nazardan şâyân-ı emniyet bir mahalde toplanması, şart-ı evvel ve esasîdir* (Atatürk).

◆ **Esasiye** sıf. *Esk.* Esasî'nin dişili. ‖ *Teşkilât-ı esasiye,* Anayasa. ‖ *Kavaid-i esasiye,* ana kanunlar.

— Kim. *Esk.* Bk. BAZ (*Bazal*). (M)

ESASLI sıf. (ar. *esās*'tan *esās-lı*). Teferruatlı, geniş ölçüde: *Türk iktisatçılarının da ilk işi* [...] *millî iktisadımız için ilmî ve esaslı bir program vücuda getirmektir* (Ziya Gökalp). ‖ Doğru: *Yahut biliyorsunuz da bunların* [...] *esaslı şeyler olduğuna inanmıyorsunuz* (Ömer Seyfeddin). ‖ Zf. Doğru olarak: *Hiçbir yabancı memleketi esaslı tanımıyordu* (Ş.S. Aydemir).

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

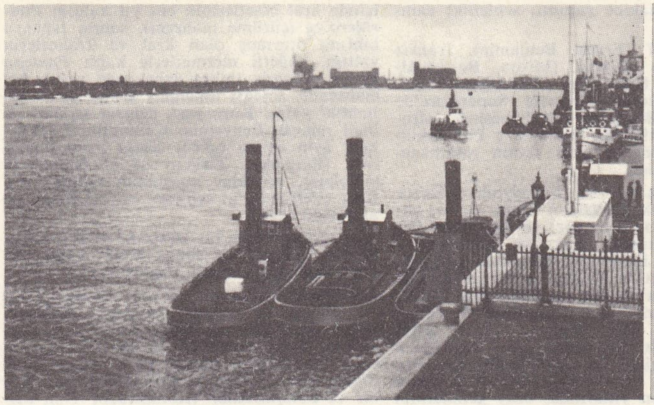

Anvers'te ESCAUT

— Huk. *Esaslı hata* veya *temel hata.* Bk. HATA.

— ANSİKL. Huk. Borçlar kanunu herhangi bir hatanın değil, sadece *esaslı* hataların yapılan işlemi iptal etme hakkı doğuracağını kabul etmiştir (bk. 23. md. v.d.). Hangi hataların esaslı olduğu, sınırlı olmaksızın Borçlar kanununun 24. maddesinde gösterilmiştir. Bk. HATA. (M)

ESASSIZ sıf. (ar. *esās*'tan *esās-sız*). Sağlam olmayan, temelsiz, asılsız: *Esassız bir iddia.* ‖ Doğru olmayan: *Esassız bir haber.* (M)

ESÂTİR çoğl. i. (ar. *üsṭūre*, hikâye'den *esāṭīr*). İlkçağ insanları ve tanrılarını konu edinen hikâyeler, efsanevî masallar: *Eski Türklerin esâtirine göre, insanların ruhu, üçüncü kat gökte bulunan Süt Gölü'nden alınırdı* (Ziya Gökalp). *Her milletin olduğu gibi Türklerin de esâtiri vardır* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Esâtir-i evvelîn* (veya *esâtir-ül-evvelîn*), tarihin ilk çağlarıyle ilgili masallar: *Gör dâimâ önünde esâtîr-i evvelîn / Gökten dehâ-yı nârı çalan kahramânını* (Tevfik Fikret). ‖ *Esâtir-i İraniye*, iran efsaneleri. ‖ *Esâtir-i Yunaniye*, yunan efsaneleri.

◆ **Esâtirî** sıf. Esâtir ile ilgili, efsanevî: *Boğaz'ın ezelî şiiri bu sular üstünde ışıkların ve karanlığın esâtirî manzaralarından, değişen mânalarından, hayalleşen şekillerinden doğar* (A.Ş. Hisar). [M]

ESÂTİZ veya **ESÂTİZE** çoğl. i. (fars. *üstâd* veya *üstāẕ*'dan ar. *esātīẕ* veya *esātiẕe*). *Esk.* Üstatlar, ustalar. ‖ *Esâtîze-i mûsıkî*, musikî üstatları. (M)

ESATOLOGYA i. Bk. ESKATOLOGYA.

ESAV, İshak ile Rebekka'nın oğlu. Yakup'un ikiz kardeşiydi ve onun büyüğü sayılıyordu. Babası onu Yakup'tan daha çok severdi. Usta bir avcı olan Esav, avladığı hayvanları babasına hediye ederdi. Çok yorgun olduğu bir akşam, büyük evlâtlık hakkını bir tabak mercimek karşılığında kardeşi Yakup'a sattı. İhtiyar İshak gözleri kör olunca, çocuklarına hayır dua etmek istedi fakat Yakup kardeşinin yokluğundan yararlanarak babasını aldattı ve hayır duasını aldı. Durumu öğrenen Esav, Yakup'u öldürmeğe kalktı, fakat Yakup Mezopotamya'ya kaçtı. Esav sonradan kardeşini bağışladı ve Kenan ülkesinin güney kısmını ona bıraktı, kendisi de İdumea'ya yerleşti. Esav'ın takma adı Edom'dur ve Kutsal Kitap'ta Edomlular atası diye anılır. (L)

ESB i. (fars. k.). *Esk.* At, beygir. ‖ *Esb-efgen.* Bk. EFGEN. ‖ *Esb-engîz*, mahmuz. ‖ *Esb-rîz*, at koşusu, savaş alanı. ‖ *Esb-süvar*, ata binmiş, süvari. ‖ *Esb-tâz*, at sürücü, at süren. ‖ *Esb-i sabâ reftâr*, yel gibi koşan at: *Severiz esb-i hünermend-i Sabâ-reftarı / Bir perişekl sanem bir gözü ahu yerine* (Adil Giray). ‖ *Esb-i tâzi*, arap atı. (M)

ESBA veya **ESTHA** i. Yaklaşık olarak 0,0185 m değerindeki eski ibranî uzunluk ölçüsü birimi. (L)

ESBÂB çoğl. i. (ar. *sebeb*'den *esbāb*). *Esk.* Sebepler: *Bütün bu derdimin esbâbı sende toplanıyor* (Tevfik Fikret). ‖ Vasıtalar, araçlar: *Felek her türlü esbâb-ı cefasın toplasın gelsin / Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azîmetten* (Namık Kemal). ‖ *Esbâb-ı hakikiye*, gerçek sebepler. ‖ *Esbâb-ı mücbire*, zorlayıcı sebepler. ‖ *Esbâb-ı sahîha*, doğru sebepler. ‖ *Esbâb ü efâil-i azîme*, büyük işler ve sebepler. ‖ *Müsebbib-ül-esbâb* («sebepleri meydana getiren»), Tanrı.

— Huk. *Esbabı mucibe.* Bk. GEREKÇE. (M)

Esbach cihazı, idrarın kaba muayenesinde kullanılan albüminimetre. (L)

ESBAK sıf. (ar. *sābıḳ*'tan *esbaḳ*). *Esk.* Daha eski, daha önceki: *Esbak Dahiliye nazırı Mehmet Ali dahil olduğu halde uzun müzakereler cereyan etti* (Atatürk). [M]

ESBAP i. *Halk dili.* Bk. ESVAP.

ESBÂT çoğl. i. (ar. *sıbt*'tan *esbāt*). *Esk.* Oğullar, torunlar: *İsrail devleti, on sıbıttan ibaret olup meliklerine mülûk-i esbât denilir* (Cevdet Paşa). [M]

ESBJAERG, Danimarka'da (Ribe *amt*'ı) şehir, Jylland'ın batı kıyısında; 52 100 nüf. 1868'de kurulan bu önemli balıkçılık limanının İngiltere'yle ilişkisi vardır. Soğuk depoları. Elektrik santralı. Tersaneler. Havaalanı. (L)

ESCALA (LA), İspanya'da balıkçı limanı, Katalonya'da (Gerona ili); 2 700 nüf. Sayfiye merkezi. — 2 km kuzeyinde Ampurias yıkıntıları. (L)

ESCALANTE (Amos), ispanyol yazarı (Santander 1931 - ay.y. 1902). Memleketi *Montana*'yı anlatan şiirleriyle Pereda'ya rakip oldu; XII. yy.da Asturias'lar üzerine *Ave Maris Stella* (Deniz Yıldızına Selâm) [1877] adlı tarihî bir roman yazdı. Eserlerini JUAN GARCİA takma adıyle yayımladı. (L)

ESCALANTE (Juan Antonio DE FRİAS Y), ispanyol ressamı (Cordoba 1630 - Madrid 1670). Francisco Rizi'nin öğrencisi. Madrid manastırında bulunan ve aralarında *İsa, Kölelerin Salınması* gibi ünlüleri de bulunan on sekiz tablosunu yaparken Tiziano ile Tintoretto'dan ilham aldı. Eserleri Budapeşte, Ermitaj ve Prado müzelerindedir. (L)

ESCALATOR i. (tes. edil. ad). Mekanik veya yürüyen merdiven. (L)

ESCALDES (LES), Andorra prensliğinde yer; Valira del Orien ırmağı kıyısında. Ilıca ve kış sporları merkezi. (L)

ESCALLONİA i. Güney Amerika'da yetişen elli kadar türü kapsayan ağaççık cinsi. (Birçok çeşidi hoş görünüşlü süs ağaççığıdır. Batı Avrupa ikliminde yetiştirilebilir. Türleri: *Escallonia Langleyenses, E. floribunda, E. Montevidensis* v.b. *E. myrtilum*'un kuvvet verici acı yaprakları vardır [*Saxifragaceae* familyası].) [L]

ESCALONA, İspanya'da (Castilla la Nueva, Toledo ili) şehir, Toledo'nun kuzeybatısında, Alberche kıyısında; 1 800 nüf. Küçük bir şehir olan Escalona eski surlarla çevrilidir. XV. yy.dan kalma gotik üslûbunda Alvaro de Luna şatosu (mudejar üslûbunda zengin süslemelerden önemli kalıntılar). Çimento fabrikası. Tarım merkezi: yağ fabrikası. (L)

ESCANABA («Düz Kaya»), Amerika Birleşik devletlerinde şehir; Michigan yarımadasının yukarı kısmında, Green körfezi kıyısında, Delta idare bölgesinin yönetim merkezi; 15 170 nüf. Güney Chicago bölgesindeki çelik imalâtının gelişmesiyle önem kazanan demir yükleme limanı. Kömür ve petrol deposu. Kaplama tahtası; kâğıt hamuru; kâğıt; kereste; giyecek; kamyon vinçleri; kereste vinci, kaynak ve döküm makineleri. Ayrıca taş, kum ve balık ticareti yapılır. 1830'dan itibaren bıçkı tezgâhları kurulan şehrin, maden sevketmeğe yarayan ilk rıhtımın yapılmasıyle (1863) önemi arttı. (L)

ESCANDE (Léopold), fransız fizikçisi (Toulouse 1902). Elektroteknik mühendisi, Toulouse Fen fakültesinde profesör. Başlıca çalışmaları, akışkanlar mekaniği, baraj hesapları ve küçültülmüş modeller tekniği ile ilgilidir. Ayrıca *Hydraulique Générale* (Genel Hidrolik) [1943] adlı bir kitap yayımladı. (L)

ESCARPİERE (L'). Bk. ECARPİERE (L').

ESCARRA (Jean), fransız hukukçusu ve çince uzmanı (Paris 1885-ay.y. 1955). Çin hükümetinin hukuk danışmanı (1921-1939), daha sonra da Paris Hukuk fakültesi profesörü oldu; telif hakları, ticaret hukuku ve çin medeniyetiyle ilgili eserleri vardır. (L)

ESCAUDAİN, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Valenciennes idare çevresi) komün, maden kömürü havzasında (Valenciennes grubu), Escaut yakınında; 11 770 nüf. Maden kömürü. Sabun fabrikası. Konfeksiyon. Tuğla fabrikası. (L)

ESCAUPİL i. (isp. k.). Pamuk doldurularak kalınlaştırılmış bez kazak. Bu kazağı, Cortes'in adamları, kızılderililerin oklarından korunabilmek için yaptılar. (L)

ESCAUT, flamanca **Schelde**, Fransa'nın kuzeyinde (Flandre) ve Belçika'da ırmak; 430 km. Fransa'da, Catelet (Aisne) yakınında, 90 m yükseltide doğan Escaut, flamand ovasında, Fransa'da (180 km), sonra Belçika ve Hollanda'da akar. Soldan Artois tepelerinden gelen Sensée, Scarpe ve Lys'i, soldan Haine ve Dender ile çoğu Hesbaye yüksek yaylalarından doğan ve suları Rupel'de birleşen ırmaklar sistemini alır. Anvers'in yukarı kesiminde, Fransa'da Cambrai, Bouchain, Valenciennes Condé, Belçika'da Tournai, Gand, Dendermonde, Rupelmonde şehirlerinden geçer. Anvers'de büyük gemilerin girmesine elverişlidir. Bu limanın aşağı kesiminde başlayan halici kollara bölünür; başlıca kolu Hond, Kuzey denizine dökülmeden önce Zeeland adalarını kuşatır. Ağzından 170 km içeriye kadar gel-git olayı farkedilen Escaut, Saint-Quentin çöküntüsü aracılığıyle flamand ovalarını Sen havzasına bağlar. Hemen bütün çığırı kanal haline getirilmiştir; vâdisi Belçika kıyısına ve Kuzey denizine doğru geniş bir yol açar

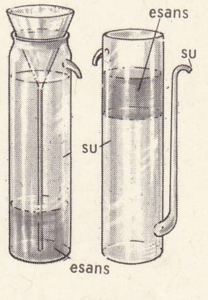

esans toplama kapları

ESCAUT Oosterscheldeburg

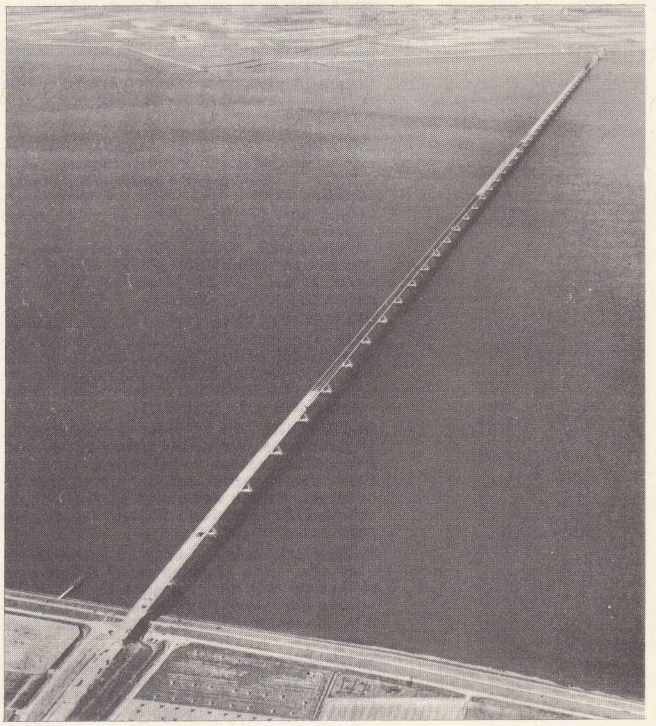

Foto. Almasy (LAROUSSE)

ve sağdan aldığı kollar aracılığıyla Brabant'la bağlantı kurar. Şebekesi çeşitli kanallarla denize bağlıdır. Yolu üzerine Gand ve Derdermonde arasında yapılan düzenlemelerle taşmalarının meydana getirdiği tehlike azaltılmıştır. Escaut üzerinde 1853'te İngiltere'nin engellemelerinden kurtulmasından beri serbestçe yapılan deniz ulaşımı çok faaldir.

1965'te Hollanda'da doğu Escaut üzerinde Avrupa'nın en uzun kara yolu köprülerinden biri (Oosterscheldeburg) inşa edildi, Schouwen'i Noord-Beveland'a bağlayan ve 5 022 m uzunluğunda olan bu köprü sıkıştırılmış betondan yapılmıştır, döşemesinin eni 10,83 m'dir, üzerinden 7,60 m eninde iki şeritli bir kara yolu ve 2,7 m eninde bir bisiklet yolu geçer. (L)

ESCAUT (Batı—) veya **HONTE**, Escaut'nun halici, Hollanda ile Belçika arasında paylaşılmıştır. Yapılan taraklama çalışmaları sonunda su kesimi 14-17 m'lik gemilerin geçmesine elverişli hale geldi. Doğu Escaut'nun Ceveland ve Schouwen adaları arasındaki eski ağzı, Zuibdeveland'ı kıtaya bağlayan setin yapılmasıyle kapandı. (L)

Escaut kanalı, Escaut'nun Cambrai ile Gand arasında, deniz ulaşımının başladığı yerde, kanal haline getirilmiş çığırı. XVII. yy.da başlanan, XVIII. yy.da yeniden ele alınan çalışmalar 1835-1840 arası tamamlandı. Gabarisi üç yüz tonu bulan bu kanal Gand'a kadar yıllık trafiği 6 milyon tonu aşan mavnalarla doludur. Gand'dan itibaren deniz yolu iki kola ayrılır: batı kolu Terneuzen'e ulaşır; Terneuzen'de kanal boyunca kimya sanayii ve kok fabrikaları kurulmuştur. Öbür kolu meydana getiren Escaut'nun deniz kanalı Gand'ın yukarı kesiminde Rupel'i alır; kıyılarında ağır sanayi tesisleri kurulmuştur; kimya ve metalürji sanayii; çimento ve tuğla fabrikaları; tersaneler. Bu sanayi faaliyeti, Gand'dan itibaren polderlerle kesili kıyı ovasını aşan su yoluna bağlıdır. Su yolları 2 000 tonluk mavnaların çalışmasına elverişlidir. (L)

Escaut tünelleri, Escaut'yu 395 km boyunca aşan ve Anvers'i Gand'a bağlayan biri yayalar ve bisikletler, öbürü otomobiller için iki yolun adı. (L)

ESCH-ALZETTE, Lüksemburg büyük dükalığında kanton idare merkezi, Alzette kıyısında, fransız sınırı yakınında; 28 800 nüf. Demir filizi. Çelik fabrikası ve metalürji. Çimento fabrikası. Gübre fabrikası. Besin sanayii. (L)

ESCHENBACH (Wolfram VON). Bk. WOLFRAM VON ESCHENBACH.

ESCHENBURG (Johann Joachim), alman bilgini (Hamburg 1743-Braunscweig 1820). Lessing'in dostuydu. Shakespeare'in bütün eserlerini Almancaya çeviren ilk alman yazarıdır. (L)

ESCHENMAYER (Karl August), alman filozofu ve tabiat bilgini (Neuenburg, Württemberg 1768-Kirchheim unter Teck 1852). 1800'den 1812'ye kadar Kant ve Schelling'in öğrencisi idi. Önce hekimlik yaptı, sonra 1812'den 1836'ya kadar Tübingen üniversitesinde felsefe okuttu. En önemli eserleri: *Psychologie* (Ruhbilim) [1817], *Tabiat Felsefesi Taslağı* (1932). Hegel ve Strauss ile birçok tartışmaya girdi. (L)

ESCHSCHOLTZİA i. (özel ad *Eschscholtz*'dan). Sarı çiçekli süs bitkisi. (Kökünde sarımtırak bir özsuyu bulunur. Anayurdu Kuzey Amerika'dır. Bahçelerde yetiştirilir. İlmî adı *Eschscholtzia Californica;* gelincikgillerden). [L]

ESCHWEGE, Almanya'da (Batı Almanya, Hessen) şehir, Werra kıyısında; 25 000 nüf. Benediktin manastırı kalıntıları (X. yy.). Eski evler. Hessen-Rotenburg prenslerinin eski sarayı. Pamuk dokumacılığı. Sepicilik, ayakkabıcılık. Metalürji. Kereste sanayii. Eczacılık malzemeleri. (L)

ESCHWEİLERA i. Güney Amerika'da yetişen ağaç türü. (Bundan ticarî değeri olan bir kereste elde edilir. Başlıca türleri: *Eschweilera Sagotiana, E. corrugata. E. confertiflora. E. langipes. Levythidaceae* familyasından.) [L]

ESCHWEİLLER, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Westfalen) şehir, Aachen maden kömürü havzasında; 40 300 nüf. Maden kömürü ocakları; metalürji sanayii; çelik fabrikaları; makine yapımı; sepicilik; camcılık. (L)

ESCLANGON (Ernest Benjamin), fransız astronomu ve fizikçisi (Mison, Basses-Alpes 1876 - Eyrenville, Dordogne 1954). Öğrenimini École Normale Supérieure'de yaptı (1895). Bordeaux rasathanesinde astronom (1905), 1919'da Strasbourg Fen fakültesinde profesör ve aynı kentin rasathanesinde müdür oldu.

Arı matematik (devirli fonksiyonlar üstüne inceleme), fizik (yerçekim alanı ve ses-altı dalgaları üstüne inceleme) ve astronomi (atmosferdeki kırılma olayı ve kuyrukluyıldızlar üstüne inceleme) dallarında çalışmalar yaptı. Birinci Dünya savaşı sırasında, seslerden yararlanarak ses kaynağını bulma sorununu bilimsel olarak inceledi ve Paris'i bombardıman eden topların yerini tespit etmeyi başardı. Ses hızını aşan mermilerin çıkardığı gürültünün sebeplerini açıkladı. 1932'de Paris rasathanesi için bir konuşan saat yaptı. Son yıllarında, uzay gemilerinin hangi şartlarda yerçekimi etkisinden kurtulacağını araştırdı. (L)

ESCOBAR Y MENDOZA (Antonio), ispanyol cizviti (Valladolid 1589-ay.y. 1669). Kazüistik üstüne eserler yazdı. Pascal, *Provinciales*'inde ona şiddetle çattı. (L)

ESCOBEDO (Bartolomé DE), ispanyol bestecisi ve şarkıcısı (Zamora 1510'a doğr.-Segovya 1563). Sixtina kilisesinde şarkıcıydı (1536), daha sonra Dona Juana da Castilla'nın yanında, Flecha'dan boşalan yere geçti. Bazı besteleri özellikle altı sesli *Philippus Rex Hispaniae* adlı missa'sı Roma papalık kilisesinde saklanmaktadır. (L)

ESCOBEDO (Juan DE), ispanyol siyaset adamı (öl. Madrid 1578). Avusturyalı Juan'ın sekreteri. Efendisinin tutkularını ve hayallerini paylaştı, Felipe II bu yüzden ona kin bağladı. Kralla arası iyi olan Antonio Pérez'e şantaj yaptı. O da bir gece Escobedo'yu altı kiralık katile öldürttü. (L)

ESCOİQUİZ (Juan DE), ispanyol din ve devlet adamı (Navarra 1762-Ronda, Endülüs 1820). Asturias prensi Fernando VII'nin öğretmeni. Prensi, kral Carlos IV'ün haberi olmadan Napolyon ailesinden bir prensesle evlendirmeğe kalkıştı. Bu yüzden gözden düştü, fakat Fernando VII kral olunca onu bakan yaptı. (L)

ESCOMB, İngiltere'de (Durham) köy, Bishop Auckland yakınında. VII. yy.dan kalma Escomb kilisesi İngiltere'nin en eski kiliselerindendir. (L)

ESCOMBRERAS, İspanya'da (Murcia) yer, Carthagena limanının girişinde. Önemli petrol rafinerisi. (L)

Escorial (EL), İspanya'da (Castilla la Nueva, Madrid ili), Madrid'in kuzeybatısında, Guadarrama sierrası eteklerinde saray ve manastır. *San Lorenzo del Escorial* kasabası yakınlarında bulunan El Escorial, İspanya kralı Felipe II tarafından yaptırıldı. Ordusunun San Quintin meydan muharebesini San Lorenzo yortusunda (10 ağustos 1557) kazanması üzerine, kral, bu azizin hatırasına bir manastır yaptırmağa karar vermişti. Bu azametli yapının (1563-1584) planlarını, kral ile danışmanı Jacopo da Trezzo'nun fikirlerine uygun olarak, mimar Juan Bautista de Toledo, G. Castello, Francisco da Mora ve Juan de Herrera hazırladılar. Uygulanan planda, Aziz Lorenzo'ya işkence yapmak için kullanılan ızgaradan esinlenildiği söylenir: iç avlularla ayrılan yapıların meydana getirdiği dikdörtgen (208 m × 162 m) sözü geçen ızgarayı, dikdörtgenin köşelerinde bulunan dört kule ızgaranın ayaklarını, doğuda çıkıntı halindeki bir kanat ise ızgaranın sapını temsil eder. Maviye çalan gri renkli granitle yapılmış olan ve 1 110 penceresi bulunan yapı, bütünüyle, muhteşem ve ağırbaşlı klasik bir üslûptadır. Aziz Lorenzo'nun 4,20 m boyunda bir heykeli ile süslenen batı cephesi, üç kapı ile *Patio de los Reyes*'e, kiliseye ve manastıra açılır. *Patio*'nun sonunda, üzeri fenerli bir kubbe ile (Luca Giordano'nun freskleri) örtülü yunan haçı biçimindeki kilise vardır. *Capilla mayor*'un içinde muazzam bir mihrap arkalığı ile Da Trezzo'nun elinden çıkma bir kutsal emanetler sandığı ve P. ile L. Leoni'nin yaldızlı bronzdan diz çökmüş iki heykel grubu vardır: sağda *Karl V ve ailesi,* solda *Felipe II ve ailesi.* Bir merdivenle içinde kral cesetlerinin beş yıl kaldığı *Pudridero*'ya (çürüme mahzeni), sonra, İspanya tahtına oturmuş olan kral ve kraliçelerin yattığı, değerli mermerlerle kaplı *Panteon de los Reyes*'e inilir; daha sade yapılı bir mahzende, soyları tükenmiş kraliçeler ile veliahtlar yatar. Koro yeri, cemaat sıraları ve incil rahlesi, Benvenuto Cellini'nin *İsa* heykeli, âyin eşyası odası, *Santa Forma* mihrabı (Zurbaran, Tiziano ve el Greco'nun tabloları), papazlar kurulunun toplantı salonu (Velasquez'in tablosu) ve keşişhane de anılmağa değer.

Asıl saray, zengin bir kitaplık, değerli duvar halıları (Goya) ve Felipe II'nin içinde öldüğü krallık dairelerini kapsar. (L)

ESCOSURA (Patricio DE LA), ispanyol siyaset adamı ve yazarı (Madrid 1807-ay.y. 1878). Önce liberallerdendi, sonra Don Carlos'tan, daha sonra da İsabel II'den yana oldu. Birçok oyun yazdı: *La Corte del Buen Retiro* (Buen-Retiro Sarayı) [1837], *Don Jaime el Conquistador* (Konkistador Don Jaime) [1838]. Eugène Sue'nün *Serseri Yahudi*'sinden (Juif Errant) etkilenerek yazdığı *El Patriarca del Valle* (Vâdideki Peygamber) adlı romanı ünlüdür. (L)

ESCOUBLAC-LA-BAULE, Fransa'da (Loire-Atlantique idare bölümü) komün, Saint-Nazaire'in batısında; 13 500 nüf. Sayfiye yeri. 1962'den beri resmî adı *La Baule-Escoublac*'tır. (L)

ESCRİVA DE BALAGUER (José Maria), ispanyol katolik papazı (Barbastro Aragon 1902). Roma'da yüksek ilâhiyat öğrenimi yaptı. Madrid'de kurduğu «Opus Dei» adlı dinî enstitü (1928), 1947'de papalık tarafından tanındı ve 1950'de kesin olarak onaylandı. O tarihten bu yana bütün avrupa memleketlerinde, özellikle Fransa'da, Hindistan'da, Amerika'da ve Afrika'da şubeleri açıldı. (L)

ESCUDERO (Vicente), çingene asıllı ispanyol dansçısı (Valladolid 1892). Argentina'nın dans arkadaşı. Kendi kurduğu çeşitli ispanyol bale topluluklarında dansetti. İkinci Dünya savaşından sonra, Madrid'te bir süre ders öğretmenliği yaptı, 1954'te yeni bir topluluk kurdu. (L)

ESCUDO [eskudo] i. (isp. k.). Altın veya gümüşten eski ispanyol sikkesi. ‖ Portekiz'in başlıca para birimi, 100 *centavos*'a bölünmüştür (simgesi ESC.) ‖ Şili'nin 1960'ta kabul ettiği, 100 *centimos* veya 1 000 *kilesimos*'a bölünmüş başlıca para birimi. (Escudo, 1 000 eski pesos değerindedir.) [L]

ESCUİNAPA DE HİDALGO, Meksika'da (Sinaloa ili) şehir, il merkezinin güneydoğusunda; Büyük Okyanus kıyı ovasında; 1 647 km²; 17 994 nüf. Mısır, fasulye, hindistancevizi, şekerkamışı, pamuk ve meyve tarımı. Sığır, domuz, keçi ve koyun yetiştiriciliği. Balıkçılık. Ticaret merkezi. (L)

ESCUİNTLA, Guatemala'da şehir, idare bölgesi merkezi, volkanik dağ kütlesinin güney yamacında; 54 200 nüf. Besin sanayii (şeker fabrikaları). Ticaret ve sayfiye merkezi. — *Escuintla idare bölgesi,* 313 200 nüf. (L)

ESDAF veya **ASDAF** çoğl. i. (ar. *sadef*'ten *esdâf*). *Esk.* Sedefler, midye ve istiridye gibi içinden inci çıkarılan deniz hayvanlarının değerli kabukları. (M)

ESDRAELON veya **JEZREEL,** İsrail devletinde ova. Volkanik asıllı kara toprakları tahıl tarımına çok elverişlidir. Eskiçağdan beri verimli bir arazi olan Esdraelon ovası kıyı ovaları ile doğu ovaları arasında geleneksel bir geçittir; bir koridorla Gor ve Yarmak vâdisine, oradan da Suriye ve Arabistan'a giden yollara bağlanır. Eski Ahit zamanında burada birçok meydan savaşı oldu. (L)

ESED i. (ar. *esed*). *Esk.* Aslan. ‖ *Esedullah,* «Allah'ın aslanı» anlamında halife Ali'nin lakabı.

— Astron. *Esed burcu.* Bk. ASLAN.

◆ **Esediye** i. Zool. *Esk.* Aslangiller.

— Bot. *Esk.* Sukamışıgiller. (M)

ESED, eski bir arap kabilesi. Kinâne ve el-Havn kabilesi ile aynı soydandır. Kabile, Kuzey Arabistan'da Necd'de yerleşmişti. Yayıldığı alan Ese kuzey Şemmar dağlarına, doğuda Fırat kıyılarına, batıda Medine'ye kadar uzanıyordu. Kabilenin adı Ptolemaios'tan itibaren bilinmektedir. Hz.

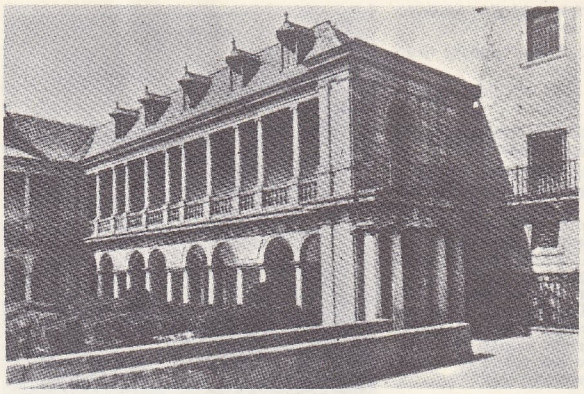

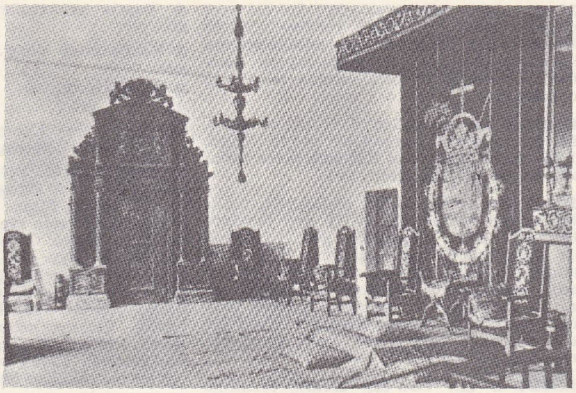

el Escorial manastırı
solda, Convalecientes galerisi;
sağda, taht salonu

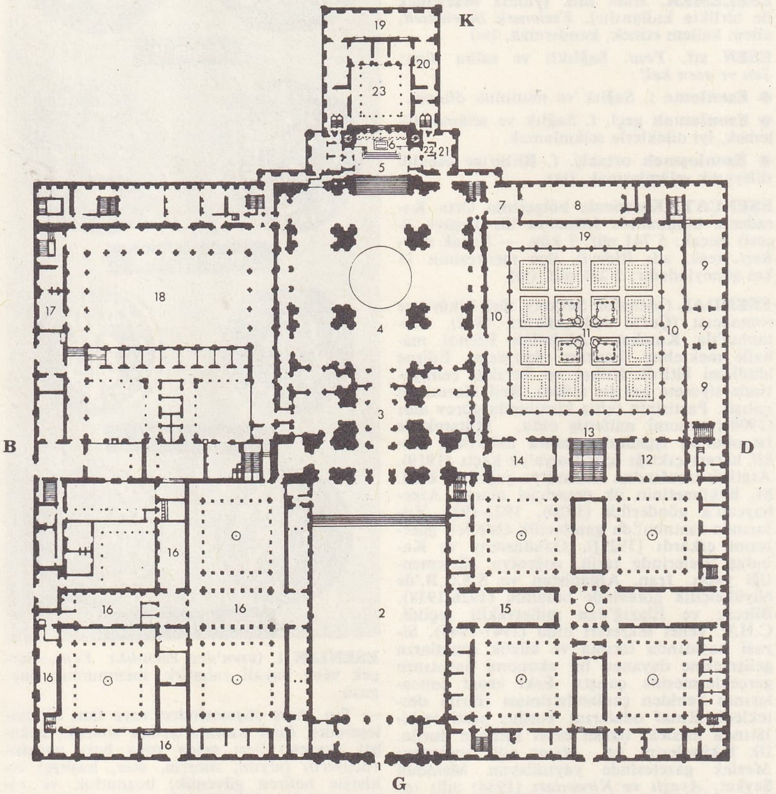

el Escorial manastırının planı
1. cümle kapısı; 2. Patio de los Reyes (Krallar avlusu); 3. alt avlu; 4. bazilika; 5. presbiter; 6. büyük sunak; 7. âyin eşyası yeri girişi; 8. âyin eşyası yeri; 9. papaz meclisi salonları; 10. alt dehliz; 11. Evangelistas avlusu; 12. eski kilise; 13. ana merdiven; 14. Trinidad salonu; 15. elyazmaları kitaplığı; 16. din okulu; 17. Burbonlar sarayının girişi; 18. saray; 19. kral daireleri koridoru; 20. taht salonu (kral dairesinin girişi); 21. Felipe II'nin daireleri; 22. kralın odası ve dua yeri, Mascarones avlusu.

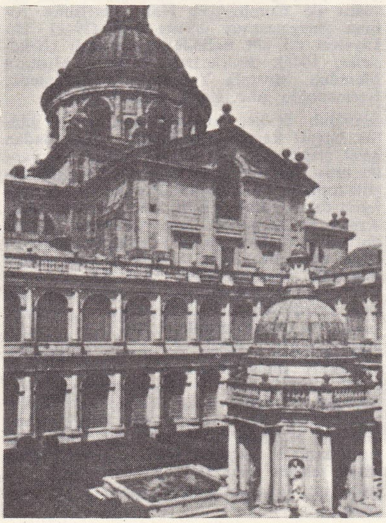

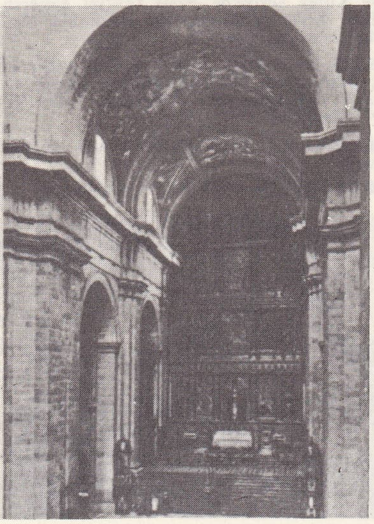

solda, patio de los. Reyes (Krallar avlusu); ortada, Evangelistas patio'su; sağda, kilise

Foto. Gran Enciclopedia Larousse

Ernest ESCLANGON

Muhammed'in Medine'ye göçü üzerine yeni nizama cephe alan Esed kabilesi 624'teki Uhud savaşı ile zayıflayan müslümanların bu durumundan faydalanmağa çalıştı. Esedliler Hicretin dokuzuncu yılında müslüman oldular. (M)

ESEDÂBÂD, Hemedan'ın batısında şehir. Elvend yakınında verimli bir ovada. Yüksl. 1 728 m. Hemedan'dan Bağdat'a giden tarihî kervan yolunun durağıdır. (M)

ESED bin ABDULLAH el-KASRÎ, halife Hişam bin Abdülmelik (VIII. yy.) devrinde Horasan valisi. Söylentilere göre valiliğinin ilk yıllarında Yemen partisinin mutaassıp taraftarı olarak araplara karşı sert hareket etti. İranlı toprak sahiplerinin desteğini kazandı. Arapların yıktığı Belh şehrini yeniden yaptırdı ve arap ordugâhını Barukân'dan buraya nakletti (726). Daha sonra burayı başkent yaptı (736). [M]

ESEDÎ i. (ar. *esed*'den *esedî*). Nümism. Üzerinde arslan resmi bulunan ve eskiden Osmanlılar tarafından da kullanılan felemenk parası. ‖ Konya'da Selçukluların bastırdıkları gümüş kuruşlara verilen ad. Bk. ARSLANLI (M)

ESEDÎ, horasanlı iki şairin adı: EBÛ NASR AHMED *bin* MANSUR, (Tunus ? - 1030 veya 1041). Gazneli Mahmud'un isteğini reddederek Şehnamenin yazılmasını kendisine üstat tanıdığı Firdevsî'ye bıraktı. Ancak son bölümünü kendisi hazırladı. Mürettep divanı yoktur. Zamanımıza bazı şiirleri kaldı. Özellikle münazara türünde başarı gösterdi. *Şeb ü Rûz* (Gece ve Gündüz) münazarası Devlet Şah tezkiresinde bulunmaktadır; — ALÎ *bin* AHMED, Abu Nasr'ın oğlu. *Gerşâsbname* adlı destanıyle tanınır. Ayrıca bir kafiye lûgati olan *Lûgat-i Fürs*'ü vardır. (M)

ESEDİYE, Kadirî tarikatının kollarından biri. Kurucusu Seyyid Abdullah Esedî olduğundan bu adla anılır. Seyyid Abdullah Kadirî tarikatının kurucusu Abdülkadir Geylanî Hicaz'da iken oraya giderek, ondan feyz aldı. Hicaz'da hırka giydiği ve halifelik aldığı da rivayet edilir. (M)

Esediye medresesi, Bursa'da Ulucami yakınlarında medrese. Mimar Hacı İvaz bin Hacı Beğ bin Arslan tarafından inşa edildi (1374). Son devirlerde kullanılamayacak hale geldiği için yıktırıldı (1907); burada ders gören medrese öğrencileri Mısır valisi Hıdiv Abbas Paşanın yaptırdığı binaya taşındı. (M)

ESEDULLAH-I KİRMANÎ, iranlı hattat (Kirman ? - ? 1486). Mehmed-i Kirmanî'nin eserlerini inceleyerek hat sanatını öğrendi ve icazet aldı. Sülüs ve nesih yazılarıyle ün yaptı. Sonradan Anadolu'ya yerleştiği tahmin edilmektedir. Kanunî devrinin büyük hattatı Ahmed Karahisarî onun talebesidir. (M)

ESEDÜDDEVLE, XI.yy. başında El-Cezire ve Kuzey Suriye'de siyasî faaliyet gösteren Beni Kilâb şeyhi• Ebu Ali Salih bin Mirdas'ın unvanı. (M)

ESEF i. (ar. *esef*). Acıma, üzüntü, yerinme. ‖ *Esef etmek*, üzülmek, acımak, teessüf etmek: *Hakikaten esef edilecek bir vaka* (R. N. Güntekin).

◆ **Esefâ** ünl. *Esk.* «Yazık, eyvah» anlamı taşır.

◆ **Esefhân** blş. sıf. *Esk.* Acıyan, üzülen.

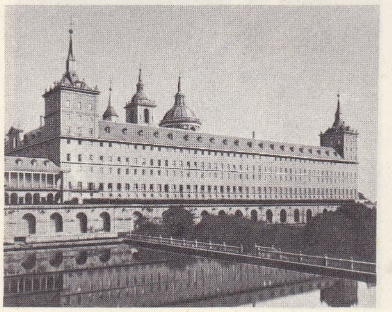

el Escorial

◆ **Esefle** zf. Üzülerek: *Esefle bildiririz ki ...*

◆ **Eseflenmek** dönşl. f. Esef etmek, üzülmek.

◆ **Esefnâk** blş. sıf. *Esk.* Acıklı, hüzünlü. (M)

ESEKA, Güney Kamerun'da kasaba, Nyong ve Kelle idare bölgesinin merkezi. (L)

Esekapı mescidi veya **İsakapısı mescidi,** İstanbul'da Cerrahpaşa semtinde kiliseden bozma mescit. Bizans devrindeki adı ve yapıldığı tarih kesin olarak belli değil. Bugün haraptır. Bizans devrinden kalma şapel (kilisecik), XVI.yy. da Hadım İbrahim Paşa tarafından mescide çevrildi; gerekli eklemeler ve değişiklikler Mimar Sinan tarafından yapıldı. 1894 Depreminde iki duvarı yıkıldı. Esekapı mescidi adı verilen bizans şapeli, son bizans devrinin mimarî özelliklerini gösteren küçük ve ilgi çekici bir örnek olması bakımından önemlidir. (M)

ESELEMEK. *Halk dili.* [yalnız beselemek ile birlikte kullanılır]. *Eselemek beselemek,* allem kallem etmek, kandırmak. (M)

ESEN sıf. *Yeni.* Sağlıklı ve salim olan: *Şen ve esen kal!*

◆ **Esenleme** i. Sağlık ve mutluluk dileme.

◆ **Esenlemek** geçl. f. Sağlık ve selâmet dilemek, iyi dileklerle selâmlamak.

◆ **Esenleşmek** ortaklş. f. Birbirine esenlik dileyerek selâmlaşmak. (M)

ESENÇAY, Karadeniz bölgesinin Orta Karadeniz bölümünde (Amasya ili, Taşova ilçesi) bucak; 5 741 nüf. 7 köy. — *Bucak merkezi.* (esk. adı *Bidevi*), ilçe merkezinin 15 km güneyindedir; 2 231 nüf. (M)

ESENDAL (Memduh Şevket), türk hikâye ve romancısı (Çorlu 1883-Ankara 1952). İstanbul'da Kumkapı Abdullah Efendi mahalle mektebini, Fevziye rüştiyesini, Edirne idadîsini bitirdi. İttihat ve Terakki cemiyetinde siyasete karıştı (1906). Reji idaresinde çalıştı. Partisinin teftiş kurulunda görev aldı (1908); umumî müfettiş oldu. Mütarekede İstanbul'un işgalinden sonra hakkında tevkif kararı çıktığı için İtalya'ya kaçtı (1919). Atatürk tarafından Ankara'ya çağrıldı; B.M. M. hükûmetinin ilk ortaelçisi olarak Azerbaycan'a gönderildi (1920). 1923-1925 Yıllarında İsatnbul'da gazetecilik (*Meslek* gazetesini çıkardı [1925]), Galatasaray ve Kabataş liselerinde tarih, coğrafya öğretmenliği yaptı. İran, Afganistan ve S.S.C.B.'de büyükelçilik görevinde bulundu (1926-1938). Bilecik ve Elazığ'dan milletvekili seçildi. C.H.P. genel sekreteri oldu (1941-1945). Siyasî hayatında tarıma ve küçük sanatların gelişmesine dayanan bir ekonomi hayatının gerçekleşmesine çalıştı. Eski esnaf loncalarının yeniden canlandırılması fikrini destekledi. Esnaf odalarını kurdu; parti teşkilâtında meslekî temsil esası üstünde durdu. İlk hikâyelerini ve *Miras* adlı romanını *Meslek* gazetesinde yayımlayan Memduh Şevket, *Ayaşlı ve Kiracıları* (1934) adlı romanı ile Cumhuriyet Halk partisinin roman yarışmasında derece aldı (1942). Hikâyeleri iki cilt halinde yayımlandı (*Hikâyeler,* 1946). Eserlerinde M.Ş.E., Mustafa Memduh, Mustafa Yalınkat, M. Oğulcuk, İstemenoğlu gibi takma adlar kullandı.

Memduh Şevket Esendal, eserlerinde günlük hayatı karışık entrikalara bağlamadan basit çizgileriyle ele aldı. Tabiîliği ön planda tuttu. Süssüz, açık ve sıcak bir dille çeşitli toplum tabakalarından gelen tipleri canlandırdı. Özellikle küçük insanları ele aldı. *Ayaşlı ve Kiracıları* adlı romanında Cumhuriyetten hemen sonraki yılların Ankara'sında oda oda kiraya verilen bir evin dokuz odasında yaşayan türlü kişilerin bir mevsimlik toplu hayatlarını ve ayrı ayrı devam ettirdikleri serüvenlerini gerçekçi gözle, sadelik ve içtenlikle anlattı. (M)

ESENDERE, Doğu Anadolu bölgesinde (Hakkâri ilinin Yüksekova ilçesi) bucak; 1 460 nüf.; 2 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Bajirge*), Yüksekova'nın 38 km kuzeydoğusunda iran sınırı yakınında kurulmuştur; 782 nüf. Hakkâri'den buraya gelen yol, türk -iran sınırını geçerek İran'ın Urmiye (Rızaiye) şehrine varır. (M)

ESENİN (Sergey Aleksandroviç). Bk. YESENİN.

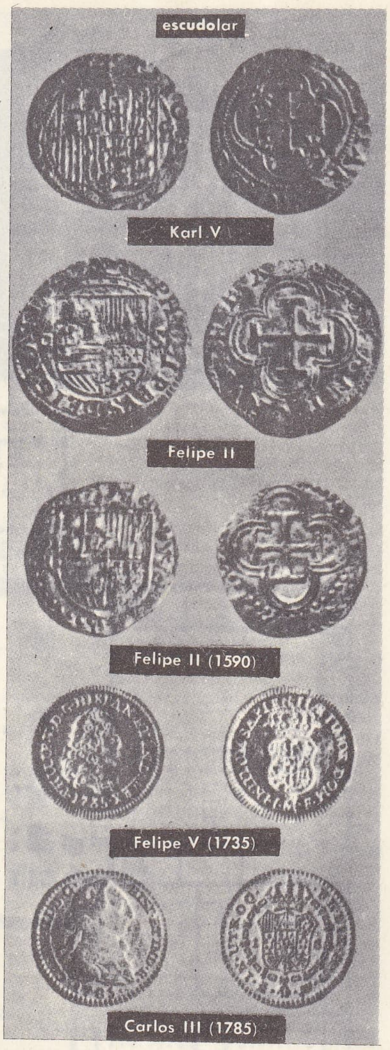

escudolar

Karl V

Felipe II

Felipe II (1590)

Felipe V (1735)

Carlos III (1785)

ESENLİK i. (*esen*'den *esen-lik*). *Yeni.* Gerçek veya hayalî rahatlık, memnunluk duygusu.

— Tıp. Ateş düşmesinden veya tam bir iyileşmeden (had hastalıklardan sonraki nekahet devresi) ileri gelen veya bazı uyuşturucuların (afyon, morfin, eter, haşhaş) etkisiyle beliren güvenlik, hoşnutluk ve rahatlık duygusu. (ML)

ESER i. (ar. *eşer*). Zihin, kabiliyet ürünü, yaratılmış şey; yazı, tablo, müzik parçası v.b.: *Büyük eser, hiç bir yaşta geç kalmaktan korkmayanların sabırları işidir* (F.R. Atay). *Geçmiş günlerde birçok eserler yaratılmış, ama çoğu zamana dayanamamış, unutulmuş şimdi onları güzel bulmuyoruz* (N. Ataç). *Bir sanat eseri. Bir bilginin bütün eserleri.* (*Yeni.* Yapıt.) ‖ Çalışmanın, çabanın sonucu: *Bilim, yüzyılların eseridir.* ‖ İz, işaret: *Bir de kalkıp baktım ki düşman askerlerinden eser kalmamış* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Hiç birinde sarhoşluktan eser kalmamıştı* (Sabahattin Ali). ‖ *Manevî* bir özelliğin belli bir davranışla dışa vuran belirtisi: *Kahramanlık eseri. Zekâ eseri.* ‖ — *Eskid.* Hadis-i şerif. ‖ Tarih kitabı.

— *Esk. Eser-i bedi,* güzel eser. ‖ *Eser-i hayat,* yaşama belirtisi. ‖ *Eser-i hayr,* hayırlı iş. ‖ *Eser-i hayret,* şaşkınlık belirtisi. ‖ *Eser-i icat,* icat mahsulü. ‖ *Eser-i mesai,* çalışma ürünü. ‖ *Eser-i telâş,* telâş belirtisi.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Müz. Bir bestecinin sıralanmış ve numaralanmış her bestesi. (Bu anlamda eser yerine latince *opus* kelimesi, *op.* şeklinde kısaltılarak kullanılır.)

— ANSİKL. Huk. *Eser* denilince bundan sa-

Foto. Breenel (LAROUSSE)

dece bir sanat ürününün anlaşılması gerekli değildir. Aynı şekilde sadece maddî sonuçların eser olarak kabulü de gerekmez. Bir şeyin meydana getirilmesi veya değiştirilmesi gibi, bir iş akdi ile meydana getirilen her sonuç, eser sayılır. Buna göre bir bina yapımı, binanın değiştirilmesi veya yıkılması, plan çizme, tablo, heykel yapma, bilanço hazırlama, protez veya dolgu yapma, bir eserin tercümesi, beste, piyes v.b. şeyler eser sayılır. (Bk. İSTİSNA, SÖZLEŞME.) Fikrî hukuk alanında, Fikir ve Sanat Eserleri kanunu, sahibinin özelliğini taşıyan ve bu kanuna göre korunan eserleri dört gruba ayırmıştır: 1. ilim ve edebiyat eserleri; 2. musiki eserleri; 3. güzel sanat eserleri; 4. sinema eserleri.

İlim ve edebiyat eserleri'nin içine şunlar girmektedir: a) herhangi bir şekilde dil ile ifade olunan bütün eserler; b) her çeşit raksılar, pantomimler ve buna benzer sözsüz sahne eserleri; c) bediî niteliği bulunmayan her türlü teknik ve ilmî nitelikte fotoğraf eserleri ile her çeşit haritalar, planlar, projeler, krokiler, resimler, coğrafya, topoğrafya ve mimarlığa ilişkin maketler v.b. *Musiki eserleri*, her çeşit sözlü veya sözsüz bestelerdir. *Güzel sanat eserleri* kavramı içinde de: a) yağlı ve suluboya tablolar, resimler, desenler, pasteller, gravürler, güzel yazılar ve tezhipler, kazıma, oyma, kakma veya benzeri usullerle maden, taş, ağaç veya diğer bir madde üzerine çizilen veya tespit edilen eserler; b) heykeller, kabartmalar ve oymalar, c) mimarlık eserleri; d) elişleri ve küçük sanat eserleri, e) fotoğraf eserleri yer almaktadır. *Sinema eserleri*: a) sinema filimleri; b) öğretici ve teknik nitelikte olan veya günlük olayları tespit eden filimler; c) her çeşit ilmî, teknik veya bediî nitelikte projeksiyon diyapozitifleri sinema eserleri sayılmıştır. Bk. FİKRÎ *hukuk*. (ML)

Eser (*L'Oeuvre*), Emile Zola'nın romanı (1886); *Rougon - Macquart* dizisinin on dördüncü kitabı. Romanın kahramanı, Zola'nın dostu Cézanne'ı canlandıran ressam Claude Lantier'dir; Lantier, *Meyhane*'deki (l'Assommoir) Gervaise'in oğludur. Hayal gücü canlı ve yeğin olan Lantier, eser meydana getirme gücünden yoksundur. Bütün çabalarına rağmen ortaya eser koyamaz. Cesareti kırılır; hiç usanmak bilmeyen, vefalı, sıcak kalpli bir kadın olan modeli Christine'in aşkı bile bu güvensizliği yenemez. Romanın bu iki baş kahramanı etrafında başka ressamlar, heykelciler, müzikçiler yer alır. Bunlardan biri, romancı Sandoz, Zola'nın kendisidir. Birçok hayal kırıklığından sonra, Claude Lantier, bitiremediği eseri karşısında kendini asar. (L)

ESERA, İspanya'da (Huesca ili) ırmak, Maladeta'dan (Pireneler) doğar; 86 km. Derin ve kenarları dik vâdisinde tarım çok gelişmemiştir; ama Benasque, Campo ve Graus'ta yer yer ekili alanlara rastlanır. Barasona barajından sonra, Cinca ırmağına katılır. Başlıca kolları İsabena ve Vallibierna (sol kıyı) ile Astos'tur (sol kıyı). Hidroelektrik tesisler. (L)

ESERİCEDİT bls. i. (ar. *eser* ve *cedid*, yeni'den *eser-i cedîd*, yeni eser). Büyük tabaka halinde yazı kâğıdı: *Üç safhaya ayrılabilen bu muhaberemiz, esericedit denilen büyük tabaka kâğıtlardan yirmi beş sahife doldurdu* (Atatürk). [M]

ESERİN i. (fr. *ésérine*). Eczc. Kalabar baklasında (*Physostigma venenosum*'un meyvesi) bulunan alkaloit. (Bazı mide ağrılarında kullanılan bir parasempatikomimetiktir.) [L]

Eseri İstanbul, Beykoz'daki (İncirli köyü) fabrikada yapılan damgalı porselenlere verilen ad. Tophane müşiri Ahmed Fethi Paşanın yardımıyle açılan fabrikada yapılan porselenler, avrupa porselenlerinden ancak, üzerindeki damga ile ayırt edilebilir (1845). Damgalar genellikle eserlerin dip kısmına kırmızı ve mavi renkle basılmıştır. Bu türdeki porselenlerin bir koleksiyonu Topkapı Sarayı müzesindedir. (M)

ESERMEK *Halk dili.* [yalnız besermek ile birlikte kullanılır]. *Esermek besermek*, emek vermek, uğraşarak meydana getirmek. (M)

ESFAR çoğl. i. (ar. *sefer*'den *esfâr*). *Esk.* Yolculuklar, seferler. ‖ Düşmana karşı yapılan seferler, düşmanla yapılan savaşlar.

Eseri İstanbul
Belediye kütüphanesi,
İstanbul

‖ *Esfâr-ı bahriye*, deniz seferleri: *Vapurlara atlar, esfâr-ı bahriyeye çıkarlar* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Esfâr-ı baîde*, çok uzak yerlere yapılan seferler. ‖ *Esfâr-ı hasire*, iç deniz seferleri. (M)

ESFEL sıf. (ar. *sâfil*'den *esfel*). *Esk.* Daha, en sefil, çok alçak. ‖ En aşağı (yer). ‖ *Esfel-i nâs*, insanların en alçağı. ‖ *Esfel-i sâfilin* veya *Esfel-üs-sâfilin*, cehennemin en alt tabakası.

◆ **Esfeliyet** i. *Esk.* Aşağılık, alçaklık. (M)

ESHAB çoğl. i. Bk. ASHAP.

ESHAB-I KEHF. Bk. ASHAP (*Ashab-ı kehf*).

ESHABÜLUHDÛD bls. i. (ar. *eṣḥâb* ve *uḫdûd*, hendek'ten *eṣḥâb-ül-üḫdûd*). Kur'an'da (*El-Bûrûc*, 4 - 8) adı geçen bir kavim.

— ANSİKL. *Kur'an*'da *Eshabüluhdûd* kavminin kimler olduğu açıklanmaz. Sadece mümminleri yakmak için hazırladıkları ateşte kendilerinin de yakıldıklarından bahsedilir. Müslüman tarihçilere göre bu olay şu şekilde geçer: yahudi dininde olan Yemen hükümdarı Zu Nuvas bu bölge hıristiyanlarına ya yahudi olmalarını, ya da ateşte yakılmağa razı olmalarını bildirir. Hıristiyanlar da dinlerinden dönmeyerek ateşte yakılmayı kabul ederler. Bunun üzerine Zu Nuvas uzun hendekler kazdırır ve hıristiyanları bu hendeklere attırarak yaktırır. Fakat *Kur'an*'da da belirtildiği gibi hendeklerin etrafında oturan yahudiler de aynı ateşte yanarlar.

Hıristiyan kaynaklarında da hemen aynı bilgiler vardır. Ayrıca da Zu Nuvas'ın Necran'ı da ele geçirerek buradaki hıristiyanları da öldürdüğünü, fakat Necaşi'nin amca oğlu Aryat'ın bir ordu ile Necran'a gelerek Zu Nuvas'ı yendiğini ve hıristiyanların öcünü aldığını ilâve ederler.

Tefsircilerden bazıları da Eshabüluhdûd'un hükümdarlarının Danyal ve arkadaşları veya İran'da Buhtunnasır olabileceği görüşünü ileri sürerler. (M)

ESHABÜRRES bls. i. (ar. *eṣḥâb* ve *ress*, kuyu'dan *eṣḥâb-ür-ress*). Din. Kendilerine gönderdiği peygamberi yalanladıklarından dolayı Tanrı'nın gazabına uğrayan bir kavim.

— ANSİKL. Din. *Eshabürres* kavmi, *Kur'an*'da iki yerde (*El-Fürkan*, 38;*El-Kaf*, 12) Âd ve Semud kavmi ile birlikte anılarak yok edildikleri belirtilir. *Kur'an* yorumcuları Eshabürres'in hangi kavim olduğu konusunda çeşitli görüşler ileri sürerler. Bazı tefsircilere göre peygamberleri Hanzele bin Safvan'ı bir kuyuya attıklarından dolayı, Semud kavminin bir devamıdır. Taberî, Eshabürres'in Eshabüluhdûd ile aynı kavim olduğunu söyler. Beyzavî ve Medarik tefsirlerine göre Eshabürres, Şuayb peygamberin kavmidir; Allah'ın varlığına iman etmediklerinden bir kuyunun çevresindeki çöküntü sonucunda yok olmuşlardır. (M)

ESHAM çoğl. i. (ar. *sehm*'den *eshâm*). *Esk.* Paylar, hisseler. ‖ Borç alınan bir paranın belirli zamanda ödeneceğini gösteren senetler. ‖ *Esham-ı umumiye*, Tanzimat devrinde devletin halka borç karşılığında verdiği senetler. ‖ *Esham ve tahvilât*, senetler ve tahviller.

— Huk. Bk. KIYMETLİ *evrak*.

— Mal. *Esk.* Mustafa IV zamanında (1757-1774) çıkarılan iç istikraz kuponlarına verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mal. *Esk. Esham* alınıp satılır ve nizamı gereğince her satış işleminde bir yıllık faizi ferağ harcı olarak alınırdı. Esham hâmilin ölümünde veresesine intikal ederdi. 1865 Yılında Londra'da bastırılmış yeni bir esham çıkarıldı: *Eshamı cedide*. Aynı yıl Paris borsasında istikraz olunan 150 milyon frankın taksitlerinin ödenmesinde karşılık tutuldu. Yine 1857'de, üç yılda ödenmek üzere yüzde 8 faizli *eshamı mümtaze* çıkarıldı. (M)

ESHAR çoğl. i. (ar. *seḥer*'den *esḥâr*). *Esk.* Seherler, sabah vakitleri: *Leyâlin sinesinde hâba dalmış nâzenin eshâr* (M. Â. Ersoy). ‖ *Eshar-ı bahar*, bahar sabahları. ‖ *Nesîm-i eshâr*, sabahleyin esen hafif rüzgâr. (M)

ESHER, Londra bölgesinde (Büyük Britanya, Surrey) şehir, başkentin güneybatısında; 51 200 nüf. Claremond şatosu (Louis Plilippe ile prensliği zamanında Belçika kralı Leopold burada oturdular). [L]

ESHOWE, Zululand'ın merkezi, Natal'de (Güney Afrika cumhuriyeti), Durban'ın kuzey doğusunda; 2 900 nüf. Şekerkamışı. (L)

ESİ. Bk. İSİS.

ESİDİ i. (fr. *écidie*). Bot. Bk. AECİDİE.

ESİDİYOSPOR i. (fr. *écidiospore*). Uredinales takımından mantarların alt yüzlerinde meydana gelen spor. (L)

ESİLE çoğl. i. (ar. *su'âl*'den *es'ile*). *Esk.* Sualler, sorular şeyler. (M)

ESİLLE, İtalya'da komün, Piemonte'de (Focino ili), Dora Ripaira kıyısında; 778 nüf. Şehre 300 m yukarıdan hâkim olan şato (1 166 m yüksl.) Mort Genèvre geçidini kapatır. (L)

ESİM i. (*esmek*'ten *es-i-m*). *Halk dili.* Rüzgârın esişi. (M)

ESİM sıf. (ar. *esm*, günah'tan *esîm*). *Esk.* Suçlu, günah işlemiş (kimse), günahkâr. (M)

ESİN i. (*esmek*'ten *es-i-n*). *Yeni.* Bir çağrışım veya iç doğma yoluyle akla gelen duygu veya düşünce: *Esine inanmaktan bir türlü kurtulamadık* (N. Ataç). Bk. İLHAM. ‖ *Halk dili.* Sabah rüzgârı. (M)

ESİNDİRMEK geçl. f. (*esin*'den *esin-dir-mek*). *Yeni.* Bir kimsede ilham uyandırmak. *Eşanl.* İLHAM ETMEK. (M)

ESİNLENMEK dönşl. f. (*esin*'den *esin-le-n-mek*). *Yeni.* Bir şeyden ilham almak: *Şairlerin Anadolu'da esinlenecekleri pek çok şey vardır.* (*Esk.* MÜLHEM OLMAK.) [M]

ESİNO, İtalya'da ırmak, Marche'de; 90 km. Apennin'den doğar, Iesi'yi sular ve Ancona'nın kuzeyinde Adriya denizine dökülür. (L)

ESİNTİ i. (*esmek*'ten *es-i-n-ti*). Belli belirsiz hissedilen hafif rüzgâr: *Hafif bir nisan esintisi hiçbir şeyi hışırdatmadan yüzlerine sürünüyordu* (Kemal Tahir).

— Denizc. Havanın durgunlaşmasından önce veya sonra çıkan çok hafif rüzgâr: *Meltem kesildi, sade hafif bir esinti kaldı.* (M)

◆ **Esintili** sıf. Rüzgârlı. ‖ *Mec.* Geçici bir hevesle keyfine göre hareket eden. (M)

ESİR i. (ar. *esâret*'ten *esîr*). Savaşta düş-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Afrika'da esirlerin götürülüşü Stanley'in eseri

man eline düşen kimse: *Savaş esirleri.* || Eskiden zenginler tarafından para ile satın alınan kadın veya erkek: *Ninem beş yüz altına satılmış bir esirdi* (F. N. Çamlıbel). Bk. KÖLE. || *Mec.* Bir düşünceye veya bir kişiye körü körüne bağlı olan kimse: *Dilbesteyiz ahbâba, esiriz yâre* (Y.K. Beyatlı). *Onu bu gece bir fikri sabitin esiri olarak gördünüz* (A.H. Tanpınar). || Sıf. Başkasının buyruğu altında yaşayan: *Esir milletler.*

— DEY. *Esir düşmek* veya *esir edilmek*, savaşta düşman tarafından yakalanmak.

— *Esk. Esir-i aşk,* sevginin esiri: *Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esaretten* (Namık Kemal). || *Esir-i harb,* savaş esiri. || *Esir-i sâfiyet,* saflığın esiri. || *Esir-ül-hind,* şarlatan, sohbeti çekilmeyen kişi.

— Din. Bk. ANSİKL.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Oyun. *Esir almaca,* iki çocuk topluluğunun birbirlerinden esir alarak oynadıkları oyun.

— Tar. Bk. KÖLE ve KÖLELİK. || *Esir pazarı,* esir ticareti yapılan yer. Bk. ANSİKL.

kolu zincire vurulmuş yemenli esir

— ANSİKL. Din. İslâmlık islâm devletine tabi veya onunla müttefik olmayan ülkelerin müslüman olmayan halklarını savaş sonucu *esir* etmeyi ve onları köle olarak kullanmayı yasaklamaz. Esir olan bir kimseyi sahibi isterse satar, hibe eder veya yanında çalıştırabilir. Esirler hukukî hiç bir akit yapamadıkları gibi mülkiyet hakkına da sahip değildirler. Ancak sahiplerinin izin vermesi halinde para biriktirebilir ve akit yapabilirler.

İslâm hukukunun esirlerle ilgili hükümleri iki bölüme ayrılır:

1. düşman tarafından esir edilen müslüman askerler ve sivil vatandaşlarla ilgili hükümler; 2. müslüman olmayan bir devletin müslümanlar tarafından esir alınan askerleri ve halkı ile ilgili hükümler. Düşman tarafından esir edilen bir müslüman, askerî namus ve şerefini korumalıdır. İslâm devleti de hazineden para vererek esirlerini kurtarmalıdır. Halife Ömer bir savaş sırasında «Müslüman olmayanların elinde bulunan her müslüman esir İslâm devleti hazinesinden para verilerek kurtarılmalıdır» diye emir vermiştir. Ölmüş müslüman esirlerin, memleketlerindeki malları hakkında yaptıkları vasiyet öğrenildiği zaman yerine getirilmesi teamüldendir.

oğluyle birlikte zenci kadın esir

İslâm hukukuna göre savaşta, müslümanlarca esir edilen düşman askerleri, esir sıfatıyle öldürülemez. Sahabe bu konuda fikir birliğine varmıştı. Bir esir savaş dışında bazı suçlar işlemişse ancak o zaman yargılanır ve cezalandırılır. Nitekim Hz. Muhammed, Bedir savaşında alınan esirlerden ikisinin boynunu, savaştan önce müslümanlara işkence ettikleri için vurdurmuştur. Fakat esirler savaş sırasında müslümanlara mal ve can bakımından verdikleri zararlardan ötürü sorumlu tutulmazlar.

İslâm hukukuna göre esirlere iyi davranmalıdır. Hz. Muhammed Bedir savaşından sonra «Esirlere iyi muamele etmek hususundaki tavsiyelere dikkat edin» diye emretmişti. Esirlerin yiyecek ve giyecek ihtiyacı İslâm devleti tarafından karşılanır. Memleketlerindeki malları için vasiyetname düzenleyebilirler. Zorla çalıştırılmazlar. Esirler içinde anneyi çocuğundan, akrabayı da birbirlerinden ayırmak yasaklanmıştır. Esirlerin paye ve mevkilerine hürmet edilir. Nitekim Hz. Muhammed'in «Bir kavmin düşmüş olan büyüklerine hürmet ediniz» şeklinde bir hadisi de vardır. İslâm hukuku alınan esirlerin mübadelesinde, fidye karşılığı veya karşılıksız bırakılmasında, boyunlarının vurulmasında, köle edilmesinde kumandana yetki verir. Hz. Muhammed, devrinde birçok kere esir mübadelesi yapılmıştır. Bazı kereler mübadele bire karşı bir, bazı defa da bire karşı birden fazla esirin değiştirilmesiyle olmuştur. *Kur'an*'da harp esirlerinin fidye karşılığı serbest bırakılabileceği bildirilmiştir. Fidye olarak altın, gümüş para, savaş âletleri, cephaneler kabul edildiği gibi, müslüman çocuklarına okuma yazma öğretmek de fidye yerine geçerli tutulmuştur. Halife Ömer, Bizanslılardan yüzbin esire karşılık Malatya'yı fidye olarak aldı. Hz. Muhammed devrinde birçok harp esiri bir daha müslümanlara karşı savaşmamağa söz verdiklerinden karşılıksız olarak serbest bırakıldı. *Kur'an* da bunu öğütler. *Kur'an*'da harp esirlerinin köle edilmesine doğrudan doğruya izin veren bir ayet yoktur. (Bk. KÖLELİK.) Ancak dolaylı olarak harp esirlerinin köle olarak kullanılabileceği bildirilmiştir. Fakat *Kur'an* ve hadislerin kölelerin hürriyete kavuşturulmasını emretmelerinden ötürü kölelik yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Esirlerin boyunlarının vurulmasına da ancak İslâm devletinin menfaatleri bunu gerektirdiği zaman müsaade olunmaktadır. Bu hüküm esirlere karşı, çok zor bir durumda kalındığında son çare olarak ve ancak yargılandıktan sonra uygulanabilirdi.

— Huk. *Harp esirleri*'nin durumu, ilk defa olarak 1864 Cenevre konvansiyonuyle düzene bağlandı. Buna rağmen, harp esirlerinin hayatı ve hakları garanti altına alınmış değildi. 1907 La Haye ve 1929 Cenevre konvansiyonlariyle yeni hükümler kondu. İkinci Dünya savaşında, harp esiri sayısı birkaç milyonu buldu. Bunlar, Almanya'da oflag* ve stalag* denilen kamplarda tutuluyordu. Bu büyük el emeği Reich tarafından, savaş ekonomisini ayakta tutmak için kullanıldı ve 1942'den itibaren, işgal altındaki memleketlere de kütle halinde esir sevkiyatı başladı. Bu olaylar üzerine, harp esirleri ve sivil halkın korunması meselesi üzerinde yeni bir milletlerarası sözleşme yapıldı. 1949 Cenevre konvansiyonu denilen bu sözleşme 61 millet tarafından imzalandı. Türkiye de bu sözleşmeye 21 ocak 1953'te, 6020 sayılı kanunla taraf oldu.

— Tar. *Esir pazarı.* 815 Viyana kongresine kadar dünyada esir ticareti serbestçe yapılırdı. Osmanlılarda, esir ticaretinin önemli merkezleri Bağdat, Belgrad, Medine, Erzurum, Kahire, Sofya ve Halep'ti. İmparatorluğun başkenti İstanbul ise esir borsasının en yaygın olduğu yerdi.

Esir pazarlarına esirler genellikle Karadeniz'den (Azak, Özi ve Acu limanlarından), Akdeniz'den (İskenderiye limanından, Garp ocaklarından) esir gemileriyle getirilirdi. Rusya, Kafkasya, Almanya, Macaristan, Lehistan esirleri çok para karşılığında özellikle İstanbul'da satılırdı.

İstanbul'da ilk esir pazarı Haseki semtinde kuruldu. Daha sonra esir ticareti şehrin merkezine doğru kaydı. Murad III (1546-1595) devrinde Yeni Bedestendeki Esir hanı esir ticaretinin merkezi haline geldi.

XVII. yy.dan sonra esir ticareti yasaklanıncaya kadar esir pazarı Çemberlitaş, Tavukpazarı dolaylarında kurulmağa başlandı. Osmanlılarda esir alım-satımı gerek kişiler gerek devlet için iktisadî bakımdan önem taşırdı. Bu sebeple esir pazarlarının idaresi, buradaki alışverişin kontrolu için bir teşkilât kuruldu. Esir pazarlarının düzenini, alışverişlerden alınacak devlet hissesinin tahsilini *esirciler emini* yürütür, kethüda da bu konuda kendisine yardım ederdi. *Esirciler şeyhi*'ni, esir tüccarları kendi aralarından seçerlerdi. Görevi, esir borsasını yönetmek, yolsuzlukları önlemek, özellikle kadın ve çocuklara karşı yapılan kötü davranışlara engel olmak, esirciler emini ve kethüdası ile işbirliği yapmaktı.

Devlet, esir alan ve satandan esir başına 2 - 150 akçe arası değişen bir hisse alırdı. Sadece İstanbul esir pazarında esirciler emini yılda 4 milyon akçe (100 kese) gelir sağlardı.

Esir pazarlarında ayrıca *esirci* adı verilen bir aracı esnaf vardı. Bunlar, esirleri ikinci elden alıp satar, esir ana-babadan çocuk alıp yetiştirir ve esir pazarlarında satılığa sunarlardı. Esirciler, esir tüccarlarından aldıkları esirlerin sağlığına, giyimine, tuvaletine, yiyip içmelerine önem verir, onları kabiliyetlerine göre eğitir, dans, müzik, küçük el sanatları öğrenmelerine gayret ederlerdi. Bk. KÖLELİK.

◆ **Esirane** zf. *Esk.* Esir gibi, köleye benzer.

◆ **Esirî** i. *Esk.* Tutsaklık, tutkunluk.

◆ **Esirlik** i. Tutsak olma, kölelik: *Herhalde şurası var ki Türk kadınının esirlik çağı şehirlerde Mustafa Kemal'e kadar sürdü* (F. R. Atay). *Vapurlar her gün esirlikten dönen yüzlerce insan getiriyordu* (A. H. Tanpınar). [ML]

ESİR i. (yun. *ether, ethir*'den ar. *eşîr*). Atomlar arasındaki boşluğu ve bütün evreni doldurduğu varsayılan, ağırlığı olmayan, ısı ve ışığı ileten töz. || Hava: *Bütün hüviyetini esîr kadar hafif buluyordu* (A. H. Tanpınar).

— Fels. Bazı filozoflara göre evrenin ruhu. Bk. ANSİKL.

— Fiz. Maddesel ortamlarda olduğu kadar boşlukta da bulunan, esnek, tartılmayan ve Frensel'in teorisinde, ışık dalgalarını ileten akışkan. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fiz. ve Fels. Boşlukta yayıldığı gibi saydam ve saydam olmayan cisimlerin içinde de yayıldığı düşünülen ve birçok fizik olayını açıkladığı kabul edilen gözle görülmez ve elle tutulmaz unsur. Bu farazî unsura, eski çağlarda *esîr* adı verilirdi. Esîr parçacıklarının değişik şiddet ve biçimlerde hareket ederek, ışık, ısı, elektrik ve magnetizma olaylarını meydana getirdiği kabul edilirdi. Bazı filozoflar daha da ileri giderek, bu biricik unsurda maddenin kaynağını ve temelini görüyorlardı. Bu anlayışa göre, maddenin yapısı ile kuvvetin yapısı, ancak, esîr titreşimlerinin sayı ve hızıyle, bunun sonucu olarak da «maddî» denilen cisimlerin organlarımız üzerinde bıraktıkları izlenimler dolayısıyle birbirinden ayrılırdı. Birçok deneyle (özellikle atom parçacıklarının ışık hızına yakın ivme'siyle) başarılı bir şekilde doğrulanan bağıllık teorisi, esîr varsayımını kesinlikle ortadan kaldırdı. (L)

◆ **Esirî** sıf. Esirle ilgili, çok hafif. (LM)

ESİRCİ i. (*esir*'den *esir-ci*). Eskiden köle alım satımı yapan kişi. Bk. ESİR (ANSİKL. *Tar. bölümü*).

◆ **Esircilik** i. Esircinin yaptığı iş. (M)

ESİRGEMEK geçl. f. («acımak» anlamında esk. türk. k.). Bir şeyi yapmaktan veya vermekten kaçınmak: *O adam benden esirgediği bir şeyi kendinden de esirgiyor* (H. R. Gürpınar). *Esk.* Dirig etmek. || Korumak, himaye etmek: *Oğlunu Sinekli Bakkal olmayan herşeyden esirge, uzak tut Rabia* (H.E. Adıvar). *Esk.* Vikaye etmek. || (Olumsuz şekliyle) Feda etmekten çekinmemek: *Vatan uğruna hayatını esirgemez.*

— ÇEŞ. DEY. *Allah esirgesin,* kötü bir duruma uğranabileceği veya böyle bir durumdan kurtulunduğu anda «Tanrı korusun» anlamında kullanılır: *Allah esirgesin, ya kötü bir hastalık olsaydı.* || *Gözünü budaktan esirgememek.* Bk. BUDAK. || *(Allah) Kazadan belâdan korusun,* gelecek için iyi dilek belirten söz.

— Ask. *Esirgeme harekâtı,* düşmanın, askerî veya stratejik değere sahip tesisleri işgal etmesini ve bu bölgelerden yararlanmasını engellemek amacıyle bölgedeki engelleri kaldırarak, tahrip ederek, kirleterek veya doğrudan doğruya engel kurarak yapılan harekât.

◆ **Esirgenmek** edilg. f. Esirgemek işine konu olmak.

◆ **Esirgeyici** sıf. Koruyan. || Esirgeyen, kıyamayan. (M)

ESİR gölü (BÜYÜK), Kanada'da (kuzeybatı arazisi, Mackenzie) göl; 27 800 km². Athabaska gölü ve Esir gölü arasında Mackenzie'nin bir bölümü olan *Esir ırmağını* alır; 424 km. Uranyum işletmeleri. *Küçük Esir gölü* daha güneydedir. (L)

ESİRÎ HASAN EFENDİ, türk yazarı

Foto. Gran Enciclopedia Larousse

(XVIII. yy. ın ilk yarısı). Şeyh Hüseyin Efendinin oğludur. Genç yaşında iken 1683'teki Avusturya savaşları dolayısıyle Dergâh-ı âli kapıkulları arasına katıldı. Bu savaşta Avusturyalılara esir düştü ve iki yıl Viyana'da kaldı, bu sebeple de *Esirî* mahlâsını aldı. Cebeciler kethüdası oldu, bu görevden ayrıldıktan sonra Eğriboz adasına yerleşti. *Mi'yar-üd-Düvel ve Misbar-ül-Milel* (Devletlerin Ölçüsü ve Milletlerin Yazıcılığı) adlı eseri Kâtip Çelebi'nin arapça *Fezleke fi't-Tarih*'i (Tarihte Özet) adlı eseri ile Ebu Bekr-ed-Dimeşkî'den faydalanılarak hazırlanmış etnografik mahiyette bir eserdir. Esirî'nin şiirleri de vardır. (M)

ESİRÎ MEHMED EFENDİ, osmanlı şeyhülislâmı (Bursa ?-ay.y. 1681). İstanbul'da öğrenimini tamamlayarak müderris oldu. Cinci (Hoca) Hüseyin Efendi ile kurduğu ilişki yüzünden Devriye medreselerindeki süreyi kısa zamanda bitirdi; fetva emini iken Mekke kadılığına yükseldi (1644). Bu göreve giderken bulunduğu gemi, Girit adası yakınlarında Malta korsanları tarafından ele geçirilince esir düştü. Girit seferine yolaçan bu olay yüzünden *Esirî* diye anıldı. Önce Girit, sonra Malta'da geçen esirlik hayatından, fidyesi devlet tarafından ödenerek kurtuldu ve İstanbul'a döndü. 1649'da Kahire, 1651'de Edirne kadısı oldu. Ebu Said Efendinin müftülüğü sırasında görevinden ayrılırken verilen arpalığı az bularak işbirliği yaptığı ilmiye mensuplarıyle birlikte bir karışıklık hazırladığı için Ege adalarına sürgün edildi (1654). Bir yıl sonra İstanbul kadılığına getirildi. 1657'de Anadolu kazaskerliğine yükseldi. 1659'da Bolulu Mehmed Efendinin yerine şeyhülislâm oldu. Bu görevinde üç yıl kaldı. Köprülü Mehmed Paşanın emriyle öldürülen kişiler için fetva verdiği halde «Şerrinden korkardım» gerekçesiyle huzurda onu tenkit ederek kendini özürlü göstermeğe çalıştığı için Fazıl Mustafa paşanın sadrazamlığı sırasında Bursa'ya sürgün edildi (1662). Bir daha görev verilmedi. (M)

ESİRKUŞ (Mustafa), türk ressamı (İstanbul 1923). Güzel Sanatlar akademisini bitirdi (1948). Uzun süre Anadolu'nun birçok yerinde resim öğretmenliği yaptı. Akademide öğrenciyken arkadaşlarıyle kurduğu «Onlar grubu», Devlet Resim ve Heykel sergilerine, bazı milletlerarası sergilere katıldı, kişisel sergiler açtı. Güzel Sanatlar akademisinin düzenlediği sergide birinci ödülü (1965), Türkiye Çağdaş Ressamlar cemiyetinin sergisinde jüri özel ödülünü (1967) kazandı. Çoğu yerli hayatı işleyen resimlerinde, türk nakışlarından da yararlandı. Heykel alanında da çalışmalar yaptı. İstanbul Resim ve Heykel müzesine birkaç resmi alındı. (M)

Esirler, Plautus'un komedisi. Bk. CAPTİVİ.

Esirler (*Giganti e Prigioni*), Michelangelo'nun mermer heykelleri (yaklş. 1514-1515). Julius II'nin lahtinde etek duvarlarını süsleyen bu heykeller, onun ölümüyle güzel sanatların öksüz kaldığını temsil eder. Floransa Güzel Sanatlar akademisi taslak halinde dört esir'i muhafaza etmektedir. Heykelci tarafından Robert Strozzi'ye verilmiş olan öteki ikisine, 1794 yılında Louvre müzesine girmeden önce Henri II, Anne de Montmorency ve Richelieu sahip oldular. Bugünkü adlarıyle *Köleler*, ifadesi ve üslûbuyle hayranlık uyandıran heykellerdir. (L)

ESİRLER kıyısı, Gine körfezi kıyısının, daha doğrusu «Benin körfezi» kıyısının eski adı. Yaklaşık olarak 300 km uzunluğundaki bu kıyı, adını zenci köle ticaretinden aldı. Togo, Dahomey ve Nijerya arasında paylaşılmıştır. (L)

ESİRME i. (*esirmek*'ten *esrime* > *esirme*). *Yeni*. Psikol. Bk. VECİT.

ESİROĞLU, Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz bölümünde (Trabzon ili, Maçka ilçesi) bucak; 9 413 nüf. 17 köy. — *Bucak merkezi*, Güngörmüş köyü; 669 nüf., Maçka'nın 12 km kuzeyinde bulunur. (M)

Esir Şehrin İnsanları, Kemal Tahir'in romanı (1956); devamı olan ikinci cildi *Esir Şehrin Mahpusu* adıyle yayımlandı (1962). Çok zengin bir Abdülhamid paşasının tek oğlu olan Kâmil Bey, Galatasaray'ı bitirdikten sonra Sorbonne'da felsefe okumuş, halktan ve toplum meselelerinden uzak, tam bir mirasyedidir. Birinci Dünya savaşı yıllarını Avrupa'da geçirmiş, karısı Nermin ve kızı Ayşe ile birlikte mütareke yıllarında İstanbul'a dönmüştür. İmparatorluk topraklarıyle birlikte kaybolan gelir kaynakları yüzünden dar geçimli bir hayata razı olan Kâmil Bey, Bağlarbaşı'ndaki köşküne yerleşir. Resim ve tercümeler yaparak avunur. Yavaş yavaş hayat gerçeklerine alışırken Anadolu'da başlamış olan Millî Mücadeleye ilgi duyar. Mahalle kahvesinde başlayan ilk ilişkilerle varlığının, sorumluluğunun, görevlerinin bilincine varan Kâmil Bey, İstanbul'daki «Millî»cilerin destekleyicileri arasına katılır. Karısı Nermin'in işgal İstanbulunun eğlence hayatına katılmasına karşılık gittikçe uyanarak, tutuklanan bir arkadaşının çıkardığı derginin yöneticiliğine geçer. Yenilgiyi kabul etmeyen millî ruh karşısında coşku duyarak aynı duygularla yayın hayatına atılır. Hapisteki arkadaşı İhsan, onun karısı Nedime Hanım, Ahmet, Niyazi gibi Kuvayı Milliyecilerle birlikte çalışırken tutuklanır. Karısı Nermin ile onun halası ve eniştesi gibi mütareke vurguncularından gittikçe uzaklaşarak millî mücadeleye adanan bir ülkücü olur. Tutuklu olduğu Bekirağa bölüğündeki tanıdıklarıyle memleket sorunlarını tartışır. Birinci İnönü savaşından sonraki günlerde arkadaşı Ramiz ile birlikte hakkındaki kararı bekler. Divanıharpçe yedi yıl hapse mahkûm edilir. *Esir Şehrin Mahpusu* adındaki 2. cilt, Kâmil Bey'in hapishane hayatını konu edinir. Çeşitli darlıklar ve sıkıntılar içinde Kâmil Bey, önceleri beceriksiz, suskun ve pasifken gittikçe mücadeleci ve dirençli bir kişiliğe kavuşur. Namuslu bir yurtseverlik sorumluluğuyle gittikçe karısı Nermin ile, onun temsil ettiği işbirlikçi, vurdumduymaz, çıkarcı sosyeteden uzaklaşır; romanının sonunda eşini boşarken büsbütün başka bir kişiliğe dönüşen Kâmil Bey, eski sorumsuz hayatından ayrılarak yeni bir ülkünün coşkusuyle «aydın» olmanın insana yüklediği görevi benimser. Roman gözden geçirilerek 1969'da tekrar basıldı. (M)

ESİRÜDDİN ENDÜLÜSÎ. Bk. EBU HAYYAN.

ESK, İngiltere (Cumberland) ve İskoçya'da birçok küçük ırmağın adı. İskoçya'da üç Esk vardır: *North Esk* ve *South Esk*, Angus idare bölgesini akaçlar ve Kuzey denizine dökülür; bir başka Esk de, Edinburgh'un doğusunda Forth halicine dökülür. (L)

ESKAL sıf. (ar. *sakîl*'den *eskal*). *Esk*. Daha, en, çok ağır. ‖ En çirkin. ‖ Pek can sıkıcı. (M)

ESKÂL çoğl. i. (ar. *sıklet* > *sıkâl*, ağır yük'ten *eskâl*). *Esk*. Ağır yükler. ‖ *Cerr-i eskâl*. Bk. CER. (M)

ESKÂM çoğl. i. (ar. *sakam*, hastalık'tan *eskâm*). *Esk*. Hastalıklar: *Eskâm ile geçti rüzgârım* (Ziya Paşa). [M]

ESKAR i. (lat. *eschara*, yun. *eskhara*, odak'tan fr. *escarre*). Patol. Kangrenli doku bölgesi: *Deri, iç organ eskarı*.

— ANSİKL. *Eskar*'ın başlıca sebepleri ısı (bk. YANIKLAR), yakıcı maddeler, bazı sinir hastalıkları, basınç ve sürekli travmalardır. Vücudun, kuyruk sokumuna, dirseklere v.b. yaptığı basınç, önce kızartıya sonra eskara yol açabilir. Bu çeşit eskarlar çoğu zaman tehlikelidir. En ufak kızarıklık halinde bile orayı hafif antiseptiklerle yıkamalı, üzerine borik asit, talk ve tanenden ibaret pudralar serpilmelidir.

Aynı zamanda, eskarlı yerin üzerindeki basınç, şişirilebilen yastık veya şilteler kullanılarak veya duruşta değişiklik yapılarak hafifletilmelidir. (L)

ESKATOLOGYA veya **ESATOLOGYA** i. (yun. *eskhatos*, sonuncu ve *logos*, bilim'den). İnsanın akıbetine, onun yeryüzü hayatı sonrasına (bireysel eskatologya) ve üzerinde yaşadığı dünyanın sonuna (ortak eskatologya) dair teori.

— ANSİKL. *Yahudi eskatologyası*. Yahudilerin inancına göre, ölümden sonra ruh bir çeşit dinlenme durumuna geçecek ve bu halden ancak bütün varlıkların yok olmasından sonra, genel yargı gününde çıkabilecektir.

● *Hıristiyan eskatologyası*. Hıristiyanlara göre, ruh, bedenden ayrılır ayrılmaz Tanrının karşısına çıkacak, iyi ve kötü amellerine göre yargılanacaktır. Büyük günahkârların ruhları doğru cehenneme, doğruların ruhları ise derhal cennete gidecektir. Hafif suçlar işleyip de dünyada bunların çilesini çekmeden ölenlerin yeri ise a'râftır. Dünyanın sonunda *genel yargı* olacak, ölüler dirilecek, İsa gelip her biri için özel yargı sırasında verilmiş olan hükmü törenle açıklayacaktır.

● *Ortodokslar* arasında Yunanlılar, yalnız azizlerin doğunca cennete gideceğine inanırlar. Cennetle cehennem arasında kalan çoğunluğun cennete kavuşması kilisenin dualarına bağlıdır.

● *Protestanlar* ise, a'râfı reddeder, mahşer gününde bedenlerin dirileceğine de inanmazlar.

● *İslâm eskatologyası*. İslâm dinine göre insanlara ahrette geçen işleri, olayları öğreten bilimin adı. İlm-i âhiret. İslâm dininin temel konularını bildiren Kur'an hükümlerine göre iki ayrı âlem vardır: *fenâ âlemi, beka âlemi*.

Fenâ âlemi, geçici olan, Allah'ın yüce iradesine göre bir gün sona erecek olan, üzerinde yaşadığımız dünyadır. Burada her şey geçicidir, yok olucudur (fânidir). Fenâ âlemi, sonsuz ve sürekli olan *bekâ âlemi*'ne geçmek için bir sınav yeridir. Allah'ın Kur'an ile bildirdiklerini, yapılmasını buyurduklarını yapanlar, işledikleri *hayır* işlerden (amellerden) dolayı mükâfat, Allah'ın emirlerini tutmayanlar, suç ve küfre sapanlar, isyan edenler, Kur'an'ın yasaklarını dinlemeyenler ise *mücazat* (ceza) görürler, yaptıklarının cezasını çekerler.

Yaptıklarından (*amel*) dolayı ceza görenler (mücazata uğrayanlar) cehenneme, mükâfata erişenler (iyiliylerle, tanrısal bağışlara hak kazananlar) cennete giderler. Başta insanlar olmak üzere, bütün yaratılmışlar (*mahlûkat*) haşr olacak, yani yeniden dirilecektir. Bütün yaratılmışlar (özellikle insanlar) *kıyamet günü* denen bu yargı zamanında bütün âlemlerin rabbi olan (rabbülâlemin) yüce yargıcın (Tanrı'nın) katına çıkacak, ceza gününün tek sultanı (*Ma'lik-i yevmüddin*) önünde yaptıklarının hesabını verecektir.

Kıyamet günü kurulacak olan bu ilâhî mahkemede herkes yargılandıktan sonra gereğini görecek, yaptıklarının karşılığını bulacak. Kur'an'ın birçok ayetlerinde açıkça bildirilen bu duruma inanmak islâmın temel ilkelerinden biridir. Kıyamet günü hiç kimse Tanrı'nın adaletinden kurtulamaz. *Mümin* (inanan) ve *kâfir* (inanmayan) her insan için bu değişmez bir alın yazısıdır (takdir-i ilâhî), er geç yerine gelecek, her yaratılan varlık kaderi ne ise onu görecektir. (LM)

ESKER. Bk. OS.

ESKİ sıf. (esk. türk. k.). Uzun bir süreden beri var olan, yeni olmayan: *Bu, güneş görmeyen, her taraf loş, eski bir konaktı* (Y. Z. Ortaç). *Eski borç*. ‖ Çok kullanılmaktan yıpranmış: *Sırtında siyah ve çok eski bir palto vardı* (A. H. Tanpınar). *Eski ayakkabı*. ‖ Herhangi bir meslekte uzun süreden beri çalışmış olan: *Hem de biçare eski bir doktordur da* (R. N. Güntekin). *Eski gazeteci*. ‖ Uzun bir süreden beri aynı hayat tarzını ve alışkanlıkları sürdüren: *Eski bir seyyahın şu satırlarını dinleyiniz* (F. R. Atay). *Eski sarhoş*. ‖ Bir önceki: *Eski kapıcı daha iyi idi*. ‖ Rağbet edilmeyen: *Eski moda*. ‖ Geçmişteki, geçmiş çağ ve zamana ait: *Bu eski bir âdetti* (Sabahattin Ali). *Gece, bülbül ağaran vakte kadar ağlarmış / Eski Şirâzı hayâl ettiren âhengiyle* (Yahya Kemal). *Eski diller*. ‖ Köklü: *— Efendim, bizim aile eskidir... Taa... Fatih zamanından beri gelir* (B. Felek). [*Zt.* YENİ].

— ÇEŞ. DEY. *Eski ağıza yeni kaşık* (veya *taam*), turfanda bir şey yendiği zaman söylenen söz. ‖ *Eski çamlar bardak oldu*. Bk. ÇAM. ‖ *Eski defterleri karıştırmak*, geçmişteki olayları daha çok bir menfaat umarak hatırlatmak. ‖ *Eski dünya*. Bk. DÜNYA. ‖ *Eski* (*ilk*) *göz ağrısı*. Bk. GÖZ. ‖ *Eski hamam eski tas*, «değişen bir şey yok, her zamanki gibi» anlamına gelir. ‖ *Eski hayatı da berbat etmek*, daha iyisini yapacağım derken eskisini de bozmak. ‖ *Eski kafalı*, gününün

Mezopotamya'nın en büyük krallarından Ur-Nammu

Eskiçağın büyük kralı Gudea ve Mezopotamya heykelciliğinden bir örnek

hitit panteonunun baş tanrıları (Yazılıkaya)

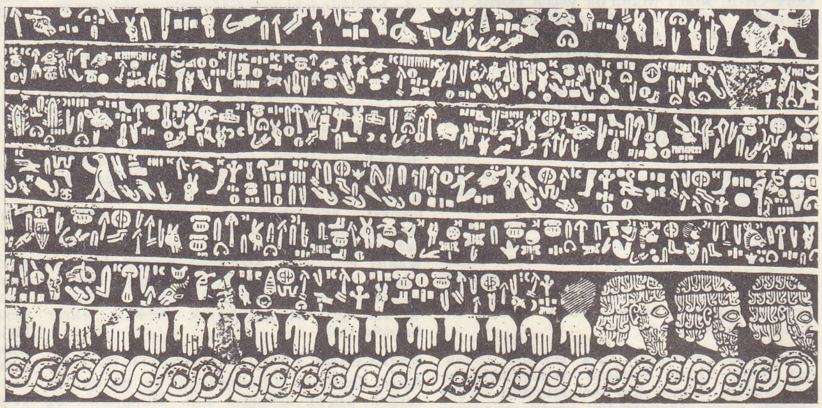

hitit resim yazısı, (Kargamış) Arkeoloji müzesi, Ankara

Eskiçağın fantastik yaratıkları (Kargamış) Ark. müzesi, Ankara

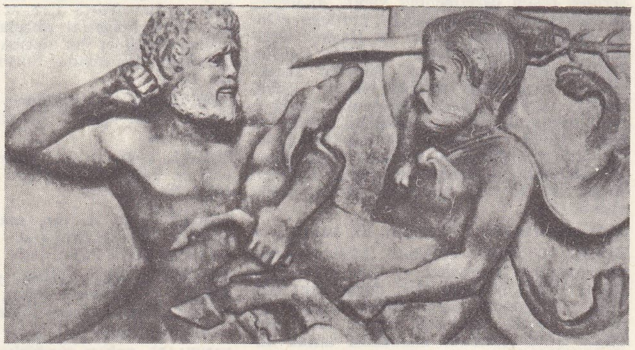

Eskiçağda mitolojk yaratıklar (Kentauros) Likya lahdi Arkeoloji müzesi, İstanbul

Eskiçağda doğu-batı mücadelesi; Yunan-Pers savaşları (İskender lahdi, M. Ö. IV. yy.), Arkeoloji müzesi, İstanbul

Eskiçağ belgelerinden boyalı bir kap (M. Ö. VII. yy.), Bayraklı

Foto MEYDAN

düşünce ve yaşayışına ayak uydurmayan kimse. || *Eski köye yeni âdet.* Bk. KÖY. || *Eski kurt,* tecrübeli kurnaz. || *Eski memur. Argo.* Yıllanmış öğrenci. Çok tecrübeli. || *Eski püskü,* çok yıpranmış. || *Eski toprak,* ihtiyarladığı halde dinç kalmış kimseler için söylenir. || *Eski tüfek* (veya *tüfekçi*), herhangi bir işte kıdemli olan kimse

— Arkeol. *Eski eser,* eski kavimlerin güzel sanat, bilim, edebiyat, din ve sanatına ait her türlü kalıntıya verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Eski eserler nizamnamesi,* millî emlâke ait veya şahısların elinde bulunan arazi ve emlâk içinde varlığı bilinen veya ileride meydana çıkacak olan her çeşit anıtın, taşınabilen ve taşınamayan eski eserin durumunu tespit eden nizamname (Bk. ÂSAR [*Âsar-ı Atîka nizamnamesi*]). || *Eski eser ticareti.* Bk. ANSİKL.

— Din. Eski ahit. Bk. AHİT. ||*Eski katolik,* XVII. yy.da hem Jansenius'cuların çekişmeleri sırasında Hollanda'da, hem birinci Vatikan konsilinden sonra, Orta Avrupa'da papa otoritesini kabul etmedikleri için katolik kilisesinden ayrılan hıristiyanlara verilen ad. || *Eski Lutherci.* Bk. LUTHERCİ.

— G. santl. *Eski eşya,* geçmiş bir dönemin üslûbuna ait mücevher, mobilya v.b. antika eşya: *Eski eşya satın almak.*

— Huk. *Eski hale getirme,* bir süre içinde yapılması gereken bir usulî muamelenin yapılamadığı hallerde, belirli şartları gerçekleştirerek bu usulî muameleyi yerine getirme imkânı. (Bk. ANSİKL.) || *Eski hukuk,* özellikle Cumhuriyet devrinde batı kanunlarının iktibas edilip batı hukuku çevresine girişimizden önce uygulanmakta ve yürürlükte olan hukuk bölümüne verilen ad. (*Önceki hukuk* da denir.) Bk. ANSİKL.

— Leng. *Eski Asya dilleri,* Sibirya'da konuşulan ve çevredeki dillerle akraba olmayan dillere verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Eski farsça.* Bk. FARSÇA. || *Eski Hintçe.* Bk. SANSKRİTÇE. || *Eski Kafkas dilleri.* Bk. KAFKAS dilleri. || *Eski Küçük Asya dilleri.* Bk. ASYANİK. || *Eski Ön Asya ve Akdeniz dilleri.* Bk. ÖN ASYA *ve* AKDENİZ *dilleri* || *Eski yazı.* Bk. YAZI.

— Tar. *Eski doğu medeniyeti.* Bk. MEDENİYET.

— Teşk. tar. *Eski mehterhane,* Ayasofya camii karşısında, yanan eski adliye binasının yerindeki mehter kışlasına verilen ad. (Bk. MEHTERHANE.) || *Eski odalar,* İstanbul'un fethinden sonra şimdiki Şehzadebaşı camiinin bulunduğu yerle, bunun karşısında yeniçeriler için yapılan kışlalara verilen ad. || *Baş eski,* Yeniçeri ocağında orta veya bölüğün en kıdemlisi.

— ANSİKL. Arkeol. Camiler, mescitler, zaviyeler, hayrat ve kutsal binalar, terkedilmiş tapınaklar, bugün bile ibadet yapılan sinagoglar, bazilikalar, kiliseler, manastırlar, kümbetler, hanlar, kale ve burçlar, şehir surları, eski evler, tiyatrolar, stadlar, hipodromlar, açık hava tiyatroları, hamamlar, rıhtımlar, duvarlı ve duvarsız kuyular, sarnıçlar, şoseler, dikili taşlar, su yolları, höyükler, sütunlar, steller, heykeller, pişmiş toprak heykelcikler, yazılı ve kabartmalı kayalar, işlenmiş çakmak taşları, silâhlar, âlet ve takımlar, vazolar, süs eşyaları, yüzükler, mücevherat, mühürler, sikkeler ve madalyaların hepsi *eski eserler* içine girer.

● *Eski eser ticareti.* Eski Eserler nizamnamesinin 26. maddesi gereğince Türkiye Cumhuriyeti hükûmetinin izni olmadıkça Türkiye'de eski eser ticareti yapılamaz. Bu izni verme hakkı ancak Millî Eğitim bakanlığına verilmiştir. Eski eser ticareti yapmak isteyenler, Millî Eğitim bakanlığından «Eski Eser Ticaret belgesi» almak zorundadırlar. Bakanlığın verdiği bu belge bir yıl için geçerlidir. Eski eser ticaretine başlayanlar, satın aldıkları eserleri, Millî Eğitim bakanlığının verdiği ve noterlikçe tasdikli bir deftere günü gününe yazmak zorundadırlar. Bu defterler en yakın müzelerin yetkilileri tarafından kontrol edilir. Müze bunlar içinden istediği eseri satın alabilir. Bazı eski eserlerin yurt içinde satışı serbesttir. Yurt dışına ise hiç bir şekilde çıkarılamazlar.

— Huk. *Eski hale getirme* yoluna şu hallerde başvurmak mümkündür: a) sürenin elde olmayan bir sebeple kaçırılmış olması; bunun istek ve irade dışında meydana gelmesi gerektiği gibi, önceden eski hale getirmek isteyen tarafça da önlenemeyecek bir sebep olması lâzımdır. Mühim (mücbir) sebep; bu anlamda bir eski hale getirme sebebidir. Fakat eski hale getirme için her zaman bir mücbir sebep bulunması gerekmez. Tarafın kusuru olmaksızın meydana gelen bir sebep yeter. Meselâ yapılan bir tebliğden kusuru olmaksızın haberdar olmamak keyfiyeti bir eski hale getirme sebebi olabilir (Ceza Muhakemeleri Usulü kn. md. 41). Engel, muameleyi yapmağa mecbur olan kimse veya vekili bakımından ortaya çıkmış olabilir. b) Başka bir kanunî yola başvurma imkânı olmamalıdır (Huk. Usulü Muhakemeleri kn. md. 167/2). Meselâ 10 günlük cevap müddeti kaçırılınca 3 günlük bir süre verilmesi istenebilir (Huk. Usulü Muhakemeleri kn. md. 198). Bundan dolayı 10 günlük sürenin kaçırılması, eski hale getirme imkânı vermez. c) Eski hale getirme, engelin ortadan kalkmasından itibaren 10 gün içinde (ceza usulünde 1 hafta) istenmelidir. Talep, meselenin esası hakkında karar verecek mahkemeye yapılır.

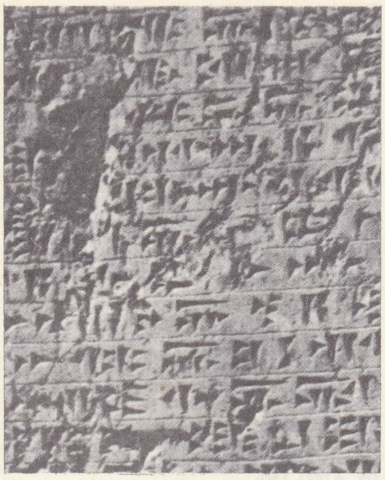
eski çağ Urartu çivi yazısı (Argisti'nin mezarı, Van)

● *Eski hukuk.* «Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye» adı verilen kanun ile, uygulanmakta olan feraiz ve münakehat hükümleri iptal edilip de Medenî kanun kabul edilince, eski ve yeni hükümlerden hangisinin belirli bir olayda uygulanacağı hususunda doğabilecek tereddütleri ortadan kaldırmak için, Medenî kanun ile birlikte yürürlüğe giren Kanunu Medenî'nin Sureti Meriyet ve Şekli Tatbiki Hakkında kanun çıkarıldı. Bu kanun, eski kanun devrinde kazanılmış hakları muhafaza etmiş, fakat Medenî kanunun kamu düzeni ve genel ahlâk ile ilgili kurallarının derhal yürürlüğe gireceğini belirtmiştir. (Tatbikat kn. md. 1-4.)

Eski hukuktan kalan aynî haklar. Bu haklar, yukarıda belirtilen Tatbikat kanununun 18. maddesine tabidir. Yeni kanuna nazaran tesisleri kabil olmayan... aynî haklar eski kanuna tabi kalırlar. (Tatbikat kn. md. 18/son).

— Leng. Rus araştırmacısı Aleksandr Şrenk yüzyıl kadar önce başka bir dille akrabalık bağlarını ortaya çıkaramadığı bir sibirya dil dizisi için paleoaziatik (*eski asya dilleri*) sıfatını kullandı; Aleksandr Şrenk, bu dillerin, geçmişte çok daha geniş alanlara yayılan bir dil öbeğinin kalıntıları olduğunu kabul eder. Aleksandr Şrenk'in sözünü ettiği diller şunlardır: Yenisey'deki ostyak veya ket, çukça, koryak, kamçadal, yukagir (iukagir), Sibirya'daki eskimo veya yuit, aleut, gilyak ve aynu. O zamandan bu yana yuit eskimo diline bağlandı; aelut büyük eskimo-leut dil ailesine sokuldu. Bazı bilginlerin malaya-polinezya dil ailesine sokmak istedikleri aynu'nun bu öbeğe girmediği, daha çok hint-avrupa öbeğine yakın olduğu anlaşıldı. Nihayet, çok kısa süre önce, birçok bilgin yukagir'i ural öbeğine bağladılar. Geri kalan diller iki öbeğe ayrılır: **1.** Doğu eski asya dilleri (çukça dillerini ve gilyak'ı içine alır); **2.** Batı eski asya dilleri veya yenisey dilleri. Zaten bu sınıflama bütünüyle saymaca ve coğrafîdir: gerçekte 1. ve 2. öbeklerin ve 1. öbeğin içinde çukça dilleriyle gilyak dilinin genetik olarak akraba olduklarını tanıtlayan hiç bir kanıt yoktur. Eski asya dilleri (bu terim S.S.C.B.'de resmî terimdir) için hiç bir zorlayıcı gerek olmaksızın «eski sibirya dilleri» terimi de kullanılır. Sovyetler 1932-1934'ten beri bu dillerin en yaygın olanlarında yazılar ve kitaplar çıkarttılar.

◆ **İ.** [çoğl. ol.]. Geçmiş nesillerden olanlar: *Tevekkeli değil eskiler yalnız şiir söylemişler* (A.H. Tanpınar).

— Din. Musevîlerde önemli kimselere verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || İlkçağ kilisesinde piskopos ve papazlara verilen ad. («İhtiyarlar» da denir.) || Calvincilerde papa ile birlikte ibadet işlerine, dinî bölgenin disiplin ve idare işlerine bakmakla görevli rahipler kurulu üyelerine verilen ad.

— ANSİKL. Din. Babil sürgünleri arasında *Eskiler*'in idare nezdinde cemaati temsil eden şahıslar olduğu anlaşılmaktadır. Yurda dönüşten sonra da bunlar, teokratik başkan hüviyetini alan başrahibin icra organları olmuştur. Yayılış döneminde (diaspora) ise «Eskiler» Arkhotların idaresi altında cemaati yöneten «Gerousia»yı (meclisi) teşkil ederler. Sanhedri meclisi bu Eskiler meclisinden doğacaktır. Havariler çağında Kudüs Hıristiyanları cemaatinde de «Eskiler» görülmektedir.

◆ **Eskilik** i. Eski olma hali: *Gençlerin hepsi de eski kurallara uysaydı, eski kalıplardan ayrılmasaydı, o adamların bir diyecekleri olmazdı, eskilikleri içinde rahat rahat çürürlerdi.* (ML)

Eski cami, Edirne'de cami. Osmanlı devrinden günümüze kadar gelen en eski ve abidevî yapıdır. Emîr Süleyman tarafından inşaasına başlandı (1403). Çelebi Sultan Mehmed zamanında bitirildi (1414). 1748 Yılında yangından, 1752'de depremden zarar gördü. Sultan Mahmud I devrinde (1730-1754) tamir ettirildi. 1924 ve 1934 yılların-

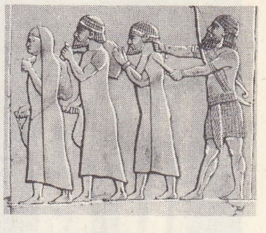
esirlerin geçit töreni
asur alçak kabartması

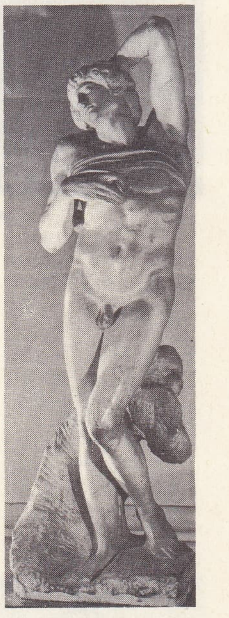
Michelangelo'nun «esirler»inden biri
Louvre müzesi, Paris

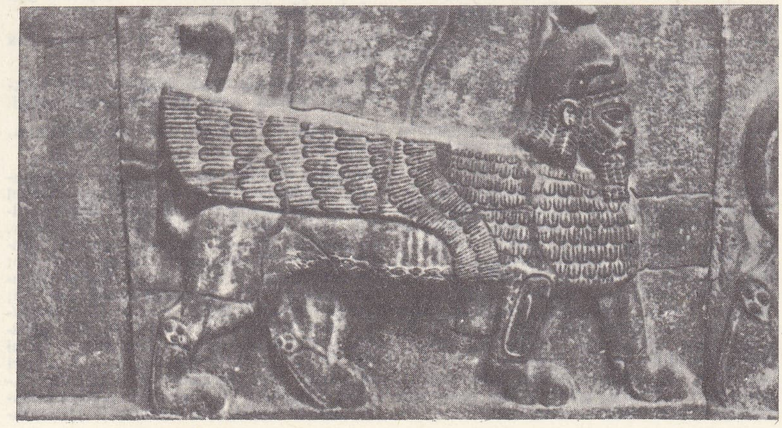
Geç Hitit devrinde fantastik yaratık
(M. Ö. VIII. yy.)
Sakçagözü
Ankara Arkeoloji müzesi

Foto. MEYDAN; Giraudon (LAROUSSE)

eskici

da tekrar iki esaslı tamirden geçirildi. Mimarı Konyalı Hacı Alâaddin, kalfası Ömer bin İbrahim'dir.

Mimarî bakımdan, çok kubbeli camiler tipine girer. Bir kenarı 49,50 m olan kare planlı yapının üzerini, dört duvar ve 2,80 m kalınlıktaki dört büyük ayağa oturan 1,60 m çapındaki dokuz kubbe örter. 13 m çapında ve tamamıyle yarım küre biçimindeki kubbeler yan neflerde pandantifler üzerine, orta nefde ise çeşitli intikal sahaları üzerine oturur.

İç mekânda sadece dört paye oluşu binaya ferah bir görünüş verir. Bu özelliğinden dolayı, Osmanlı mimarîsinde mekânın birleştirilmesi yönünden yeni bir teşebbüsü gösterir. Paye ve duvarlarda yer alan iri siyah yazılar ve çirkin barok dekor mekân etkisini zayıflatır. Binanın 5 kemerli bir son cemaat yeri ve iki minaresi vardır. (M)

ESKİ CASTİLLA. Bk. CASTİLLA.

ESKİCİ i. (*eski*'den *eski-ci*). Yeniden satmak veya değiştirmek için her türlü kullanılmış eşya alım satımı ile uğraşan kimse: *Ziyaretine giderken, bir demet karanfille bir kutu çikolata alabilmek için, iki kat esvabından birini eskiciye sattı* (Y. Z. Ortaç). ‖ Eski ayakkabı tamir eden kimse.

eskici

— ANSİKL. Tar. Osmanlı imparatorluğunda, son zamanlara kadar eskiyen çizme, kundura gibi giyim eşyasının onarımıyle uğraşan *eskiciler*, kavaflar lonca ve gediğine bağlı, *ustabaşı* denilen bir idareci tarafından denetlenirdi. Bunlar dükkânlarını kavaflar, dikiciler, çizme ve ayakkabı satanların dükkânları arasında açarlardı. Ustabaşıları her pazartesi, çarşamba ve perşembe sabahı eskicilerin sabah duasını yapar, işe bundan sonra başlanırdı.

Her türlü kullanılmış eşya alım satımı ile uğraşan eskicilerin ise bir kısmı gezici, bir kısmı yerleşik olarak çalışırdı. Geziciler mahalle mahalle, sokak sokak dolaşarak genellikle mutfak, giyim eşyası, yatak odası takımları, avadanlık ve silâh gibi eşyayı alıp satarlardı. Bunları, şehir muhtesibine bağlı *yiğitbaşları* yönetirdi. Eski bir malı ilk olarak gören esnaf, eğer bu malı satın almamışsa, mala kaç kuruş değer biçtiğini hemen diğerlerine bildirir, onlar da bu fiyatın üstüne çıkmazlardı. Böylelikle eski mal, gezici eskici grubunun istediği fiyatın üstünde satılamazdı. Toplanan mallar bit pazarı (*kehle pazarı*) denilen yerleşik eskici dükkânlarının bulunduğu yere getirilmeden önce eskiciler kethüdası başkanlığında fiyat biçilir ve bu fiyattan satılırdı. Yerleşik eskiciler, aldıkları malların ufak tefek onarımını yaparak satışa sunarlardı. Satılan mallara verilen fiyatın diğer dükkânlara elaltından duyurulması usulü yerleşik eskicilerde de vardı. Kaçak ve hırsızlık yoluyle elde edilen malın alım satımı yasaktı ve cezası vardı.

Günümüzde de eskiciler ufak tefek değişikliklerle aynı karakterlerini sürdürmektedir. Büyük şehirlerde sürekli bit pazarları olduğu gibi haftanın belirli günlerinde kurulan eski eşya alım satım yerleri de vardır. (M)

Eskici Abdi, orta oyununun ve tulûat tiyatrosunun tanınmış oyunlarından. Kavuklu, kundura tamircisi Abdi Ağanın yanına çırak girer. Ustanın yokluğunda kavuklu ile zenneler ve çeşitli müşteriler arasında gülünç durumlar meydana gelir. (M)

ESKİCİLİK i. (*eski*'den *eski-ci-lik*). Eski şeyler alıp satma veya eski ayakkabıları onarma işi: *Asıl sevdiği eskicilik yapmak* (N. Araz). [M]

Eskici ve Oğulları, Orhan Kemal'in romanı (1962). *Eskici Dükkânı* adıyle oyunlaştırıldığı için yeni yayımında da bu ad kullanıldı (1970). Trablusgarp savaşında bir bacağını kaybeden eskici baba, geçimine yetişemediği ev külfeti karşısında öfkeli, çaresiz, karamsar ve kırgındır. Varlığını ve gücünü kaybeden orta halli bir ailenin yeni şartlara uymağa çalışan sorumlusu olarak çocuklarının geçimini pamuk ırgatlığında arar. Karısı ve çocuklarının ağır bir sıtmaya yakalandığı bu güç şartlar içinde kızları eş bularak yeni yuvalar kurarlar. Şehre dönen aile, aynı güç şartlar içinde fabrika işçiliğinden mutluluk ve rahatlık bekler. Çukurova hayatını konu edinen roman dizisi içinde *Eskici ve Oğulları*, Orhan Kemal'in orta sınıf ailesinin yeni zamanlardaki çözülüş ve dağılışını ölçülü bir tutumla anlatan başarılı romanlarından biri sayılır. (M)

ESKİCİZADE ALİ MEHDİ EFENDİ, türk bilgini (Edirne ?-ay.y. 1828). *İsagoci Şerhi, Emsile Şerhi, Tercüme-i Cihet-i Vahdet* (Vahdet Yönü Tercümesi), Birgili'den yaptığı *Dürri- Yetim Tercümesi* adlı eserleri basıldı. Edirne'de Sultan Selim kitaplığında çeşitli ilimlerden bahseden kendi elyazısıyle iki mecmuası vardır. (M)

ESKİCUMA, Bulgaristan'da şehir. Bk. TIRNOVA.

ESKİCUMA, Romanya'da şehir. Bk. TİRGOVİŞTE.

ESKİÇAĞ blş. i. Tarih. Yazının bulunuşuna kadar geçen döneme tarihçiler tarafından verilen ad.

— ANSİKL. *Eskiçağ* sözüyle, genel olarak, en eski uygarlıkların tarihi belirtilir. Tek başına kullanıldığı zaman, terim bazen özellikle yunan-roma klasik eskiçağı ile, Yunanlılar ve Romalılarla doğrudan doğruya ilişkili olmaları ölçüsünde de Akdeniz'in kıyı halklarının eskiçağını anlatır. Ama çoğu zaman, yer ve zaman ayırımlarını belirtmek için kelimenin başına aşağıdaki gibi sıfatlar eklenir:

1. *Tarihöncesi eskiçağı*, ya da daha çok kulanılan adıyle tarihöncesi.

2. *Doğu eskiçağı*, yani Doğunun eski halklarının, Küçük Asya uygarlıklarının tarihi.

3. Hıristiyan eskiçağı Bk. HIRISTIYANLIK, KİLİSE v.b.

Eskiçağın bitimi ile Ortaçağın başlangıcını belirleyen tarih tartışmalıdır. Genel olarak, Roma imparatorluğunun ikiye ayrıldığı tarih olan M.S. 395 yılı kabul edilir. Bu konuda, Roma imparatorluğunun uğradığı ilk istilâ dalgasının tarihi olan 276; Diocletianus'un 235-476 arası Roma imparatorluğunda tahta geçişinin tarihi olan 285; İstanbul'un Yeni Roma olarak *Konstantiniye* adını aldığı tarih olan 330; got istilâcıların Edirne'de kazandıkları zaferin tarihi olan 378; Got'ların Mesya'ya yerleştikleri tarih olan 382; Germenlerin (Vandallar, Alanlar, Süevler) Ren nehrini geçtikleri tarih olan 31 aralık 406; Roma'nın Alarik tarafından alındığı tarih olan 410; Augustulus lakabıyle de anılan son Batı Roma imparatoru Romulus'un Odovacer tarafından tahttan indirildiği tarih olan 476 (en son tarih olarak çok zaman bu tarih kabul edilir) yılı gibi diğer birçok tarih de öne sürülmüş ya da kabul edilmiştir. Hattâ, latin kültüründen gelen son imparator sayılan Justinianus'un ölümü (565), Avarların Avrupa'ya gelişi (568), Lombardia krallığının kuruluşu (572), Doğu Roma imparatorluğunda imparator Tiberius'un tahta çıkışı ve artık Bizans adını alacak olan imparatorluğun «latinliğinin» yok olması gibi çok daha sonraki tarihlerin de öne sürüldüğü olmuştur. Aslında, hiç bir sınır yeterli sayılamaz. Çünkü bunların hiç biri tarihte kesin bir dönemeci belirtmez. Sadece, IV. yy.la VII. yy. arasında, bir eskiçağ dünyasından bir ortaçağ dünyasına doğru ağır bir evrim meydana gelmiştir. Bu evrim, kendini, Roma imparatorluğunun hıristiyanlaşmasıyle, ikiye bölünmesiyle, batıdaki kısmının germen istilâcılar tarafından işgaliyle ve doğudaki kısmının da yunanlaşması ya da daha doğrusu «helenleşmesiyle» ortaya koyar. (L)

ESKİ DELHİ. Bk. DELHİ.

Eski Eserler ve Müzeler Genel müdürlüğü, Millî Eğitim bakanlığına bağlı müdürlük. İki görevi vardır: Türkiye cumhuriyeti sınırları içinde ve dışındaki eski eserlerle ilgili işleri yürütmek, bünyesindeki müzelerin işleriyle meşgul olmak. Kazılar şubesi, Basın şubesi, Personel şubesi ve Anıtlar şubesi gibi kısımlardan meydana gelir. Türkiye'deki eski eser ticaretini, kazı ve define işlerini idare etmek, görevlerinin en başta gelenlerindendir. Genel müdürlüğe bağlı, 43 Müze müdürlüğü, 42 Müze memurluğu, 9 Depo ve 4 Kurum vardır. (M)

ESKİHİSAR, Muğla ilinin Yatağan ilçesine bağlı bir köy. 1 100 nüf. Bodrum-Yatağan yolu üzerinde.

— Tar. Bizans devrinde Stratonikeia diye anılan bir kale harabesi üzerinde kurulmuştur. Menteşeoğullarından Gazi Ahmed Bey tarafından Cenevizlilerden alındı (1354). Onun ölümünden sonra Akdeniz kıyıları osmanlı hâkimiyetine geçti (1391). Türklerin eline geçince stratejik önemi kalmadı. XIX. yy.ın ilk yarısında yerli mütegallibenin eline geçtiyse de Mahmud II tarafından tekrar merkezî idareye bağlandı. (M)

ESKİİL, Akşehir ve Koçhisar gölü arasındaki bölgede bulunan üç idarî bölgeden biri. Koçhisar gölünün güney taraflarında. Merkezî gölün kıyısına yakın Eskiil köyü. Karamanoğulları ve Osmanlılar devrinde iyi cins atlarıyle tanınan Türkmenlerden At-Çekenler bu bölgede yaşarlardı. (M)

Eski İmaret camii, İstanbul'da Fatih'ten Haliç'e inen sırtta cami. Bizans imparatoru Aleksios I'in (1081-1118) annesi Anna Dalaena tarafından kilise olarak yaptırıldı. Bizans devrinde *Pantepoptes Manastırı kilisesi* adını taşıyordu. İstanbul'da 4 sütunlu kapalı yunan haçı planlı binaların en güzel örneği ve Komnenoslar devri mimarîsini en iyi belirten binadır. İç ve dış narteks mevcuttur ve narteks üstünde galeri vardır. 4 Payesi ve pandantifli kubbesi olan binada İstanbul ekolünün özelliği olan Bema kısmı mevcuttur. Apsis yanında yonca yaprağı planlı hücreler bulunur. Cephede fazla süs yoktur. Dış duvarlarda tuğla tezyinat ve Son Bizans devrinin öncüsü olan birtakım süsler görülür. Kubbe kasnağı yüksek ve pencerelidir. Fetihten sonra cami haline getirildi. (M)

ESKİ İKLİMBİLİM. blş. i. Bk. PALEOKLİMATOLOJİ.

Eski kaplıca, Bursa'da (Çekirge) kükürtlü sularıyle ün salmış kaplıca. Eski bir bizans hamamının yerinde Murad Hüdavendigâr tarafından yaptırıldı (1389). Giriş bölümü arka arkaya iki kubbe, bir yarım kubbe ve ikinci kubbenin sağında dışa taşma yapan bir ikinci yarım kubbenin örttüğü geniş bir mekândan meydana gelir. Bu bölümün solunda ise peş peşe soğukluk ile halvet bölümleri bulunur. (M)

ESKİ KARAHİSAR veya **İSCEKARAHİSAR,** İç Batı Anadolu'da, Afyonkarahisar'ın 12 km kuzeydoğusunda bir köy. Arkeolojik kalıntıları ve mermer ocaklarıyle tanınır. Eski saray harabeleri vardır. (M)

Foto. Turkisch Gewander

kültür merkezi, İnuvik'te eğitim gören **eskimo** çocukları

eskimo bir heykeltıraşın eseri

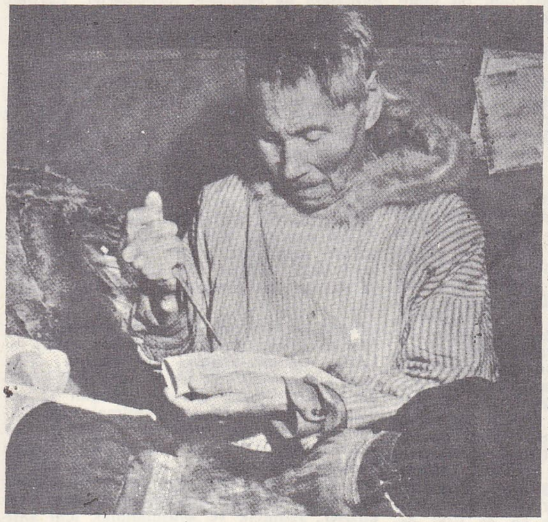

bir mors dişi işleyen **eskimo**

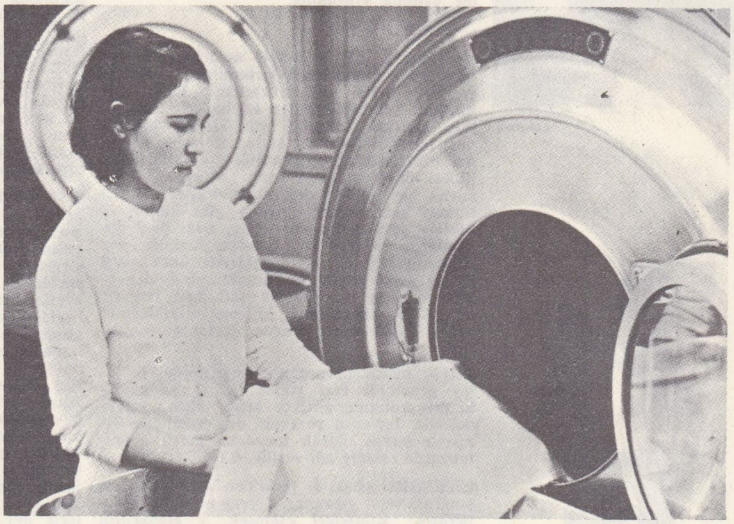

İnuvik'te modern bir çamaşırhanede çamaşır yıkayan **eskimo** genç kız

ESKİL, aslen türk olan eski bir bulgar kavmi. Önce arap coğrafyacısı İbni Rusta tarafından tespit edilen bu ad *Esgi* veya *Esegel* olarak da kullanılır. Aynı adla anılan türk asıllı bir hükümdarla, Bulgaristan'da bulunan bir de kale vardır. (M)

Eskiler ve Yeniler Kavgası (*Querelle des Anciens et des Modernes*), XVII. yy. Fransa'sında, Eskileri (eski yunanlı ve latin yazarları) tutanlarla Yenileri (XVII. yy. fransız edebiyatçıları) tutanlar arasında uzun zaman önce başlayan tartışmalar, Charles Perrault'nun Fransız akademisinde *Siècle de Louis le Grand* (XIV. Louis Devri) adlı şiirini okuması (27 ocak 1687) ve Yenilerin üstünlüğünü ispat etmek iddiası ile yazdığı *Parallèles des Anciens et des Modernes* isimli eserini 1688'den itibaren yayımlamağa başlaması üzerine büsbütün kızıştı. La Fontaine, *Réflexion sur Longin* (1694) başlıklı yazısıyle Boileau, Racine ve La Bruyère Eskileri savundular. Fontenelle ve başka akademi üyeleri, Perrault ile Yenilerin tarafını tuttular. 1694'te Büyük Arnaud, iki tarafın liderleri olan Boileau ile Perrault'yu uzlaştırmayı başarınca, tartışma yatıştı. Fakat daha sonraları 1714'te Houdar de la Motte, Homeros'u düzelterek ve güzelleştirerek çevirebileceğini iddia edince kavga yeniden alevlendi. De la Motte'un tenkitleri bir homeros mütercimi olan Madame Dacier tarafından çürütüldü. Aslında bu kavganın altında yatan, tanrısal bir ilhamla nurlanmış Homeros ve Kilise ululları çağına özlem duyanlarla, bilimlerin, aklın ve genel ahlâk fikrinin gelişmesine inananların çatışmasıdır. (L)

ESKİLEŞMEK geçz. f. (*eski*'den *eski-leşmek*). Eskimek. (M)

ESKİLSTUNA, İsveç'te (Södermanland) şehir; 65 600 nüf. İsveç bıçakçılığının merkezi olan bu önemli sanayi şehri Aziz Eskil tarafından kuruldu. XII. yy.dan kalma kilise; müzeler. Demir ve çelik sanayii. Bıçakçılık ve telkârî çelik. Motor atelyeleri v.b. (L)

ESKİ MALATYA, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü) bucak; Malatya'nın 11 km kuzeyinde Malatya-Diyarbakır demiryolu üzerinde, Malatya'nın eski yerleşme bölgesi; 16 köy, 10 686 nüf. — *Bucak merkezi,* Eski Malatya kasabası, 4 244 nüf. — Tar. M.S. I. yüzyılda bir roma karargâhı olarak kuruldu, II. yüzyıl başlarında şehir halini aldı, VI. yüzyılda etrafının sur ve hendeklerle çevrilmesi savunma imkânlarını güçlendirdi. Uzun süre Araplar ve Bizanslılar arasında elden ele geçtikten sonra, XII. yüzyıldan itibaren türk hâkimiyetine, 1516'da da osmanlı idaresine girdi. XVI. ve XVII. yüzyıllarda surlarının

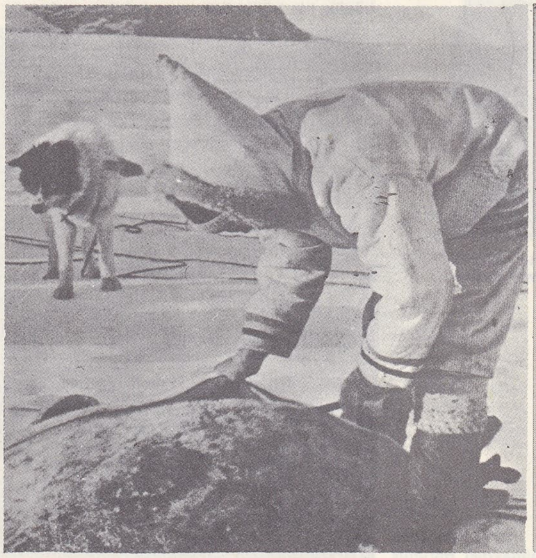

bir morsun derisini yüzen **eskimo**

Foto. Encyclopedia Americana, Encyclopedia Britannica

igloo

dışına taşan mahalleleri, camileri, mescitleri, medreseleri ve kervansarayları ile en parlak devrini yaşayan şehir, XIX. yüzyıl ortalarına doğru, zaman zaman civardaki göçebelerin hücum ve tahripleri, 1838-1839 kışında osmanlı ordugâhı oluşu, bulaşıcı hastalıklar gibi sebeplerle eski önemini kaybetti. Halkının çoğunluğu yazlık ev ve bahçelerinin bulunduğu Asbuzu köyüne göç edince *Eski* diye anıldı.

eskimo

Asbuzu'da gelişen şehir şimdiki yeni Malatya'dır. Eski Malatya'daki tarihî eserlerin en önemlilerinden ikisi, XII. yüzyıl başlarında Anadolu Selçuklularından kalma *Ulucami* ile 1637'de yapılan Silâhtarmustafapaşa hanıdır. (M)

ESKİME i. (*eskimek*'ten *eski-me*). Eskimek eylemi, zamanla niteliklerini kaybetme, aşınma, yıpranma.

— Fiz. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fiz. Koloidal maddeler, sıcaklığın ve bulundukları ortamdaki kimyasal şartların etkisi altında zamanla bazı özelliklerini kendiliklerinden kaybederler. Bu olay, ilkönce koloidal topraklarda gözlenmişti: hazırlandıkları andan itibaren, koloidal toprakların yapışkanlığı ve optik özellikleri önce oldukça hızlı, sonraları daha yavaş bir şekilde değişmeğe başlar. Bazen birkaç saat, bazen birkaç gün süren ve *eskime* denilen bu değişiklik, bazı özel durumlarda yıllarca devam eder. Koloidal bir silis eriyiği, bu olayın etkisiyle önce asitli haline gelir, sonra da yumaklar halinde çökelir. Bütün bu gelişme safhaları beş ile altı yılda tamamlanır. Mineral eriyiklerinin pek çoğunda buna benzer olaylar görülmüştür.

çocuğunu taşıyan bir **eskimo** kadını

Eriyik halindeki organik koloitlerde, bu olay genellikle ters yönde gelişir ve yapışkanlık zamanla gittikçe artar. Plastik maddelerde, havanın ve öteki dış etkenlerin etkisiyle yavaş olarak meydana gelen bozulmaya da *eskime* adı verilir. (L)

ESKİMEK geçz. f. (*eski*'den *eski-mek*). Aşınarak veya yıpranarak yeni niteliğini kaybetmek: *Elbiseleri eskimek.* || Hayatının büyük bir bölümünü aynı şekilde geçirmek: *Ömrü boyunca terfi bekledi, fakat bekçilikte eskidi.* || Zamanın etkisi ile bir süre sonra unutulmak, modası geçmek: *Bir kere böyle eskimek, geçmek, sanat için bir suçtur* (N. Ataç). || Yaşlanmak: *Eşek eskimekle tavla başı olmaz* (Atasözü).

◆ **Eskitmek** geçl. f. Çok kullanarak yıpratmak: *Ayakkabılarını eskitmek.* || Yaşlandırmak: *Daha senin, benim gibi çok insan eskitir* (N. Araz). [M]

ESKİMO i. Kuzey kutbu ve civarında yaşayan halk. Bk. ESKİMOLAR. || Bu halktan olan kimse. || [İsim tamlamalarında] Eskimolara ait: *Eskimo evi.* (M)

ESKİMO-ALEUT i. Eskimo ve aleut ağızlarını içine alan dil ailesi. (Aleut adalarından Groenland'a kadar uzanan alanda eskiden yaklaşık olarak 100 000 kişi tarafından konuşulurdu.) [L]

ESKİMOCA i. Leng. Eskimolar tarafından konuşulan diller bütünü.

— ANSİKL. *Eskimoca* veya *eskimo dili*, Doğu Grönland'dan Yukon ırmağı ağzına ve doğu Sibirya'ya kadar, halen yaklaşık olarak 50 000 kişi tarafından konuşulur. Birçok lehçesi vardır. Batı Grönland lehçesi öteki ekimo ağızlarından ayrılma eğilimi gösterir. Güney Alaska eskimoları, çok farklı lehçeleri olan bir dil konuşurlar. Eskimoca (Güney grönland dili) ses sistemi bakımından fakirdir: üç ünlü, tek bir kapantılı dizisi. Eskimocada yarı kapantılı yoktur. Son takılar çok önemli rol oynar: eskimoca kelime, çoğunlukla tam bir cümle meydana getirir, çünkü temel kelime öğesi sonuna eklenen çok değişik anlamlı, ikinci derecede önemli öğelerden kurulur. Bükünlü (isim ve sıfat) ve bükünsüz kelimeleri vardır. İsmin bir tekil, bir ikil, bir de çoğulu olur. İsim bükününde iki sözdizimi ve altı zarf hali yer alır. Fiiller, üç bağımsız (bildirme, soru, dilek) ve dört bağımlı (bağlayıcı, dilek ve iki ortaç kipleri) kipe sahiptir. (L)

ESKİMOLAR, Amerika'nın ve Grönland'ın arktik bölgelerinde yaşayan halk. Kendilerine, dillerinde «eksiksiz insan» anlamına gelen *İnuit* adını veren Eskimolar göçler sırasında uzun zaman kuzeydeki topraklara sürülmüş olarak kaldılar. Bugün, Grönland kıyılarının bazı kesimlerinde, Baffin topraklarında, Labrador'un kuzeybatısında, Hudson körfezi kıyılarında, Kuzeybatı Kanada'da, Alaska'da ve Asya'da Çukoski burnunun uç kısımlarında otururlar (Namollo'lar). Kısa boylu ve tıknazdırlar. Kadınlarının boyları 1,50, erkeklerininki 1,60 m'yi pek geçmez. Sarıya çalan tenleri, siyah saçları, seyrek sakalları, çıkık elmacık kemikleri, çekik gözleri ve basık burunlarıyle Moğolları andırırlar. Tek farkları, kafataslarının uzun ve yüksek olmasıdır. Kadın erkek aynı tarzda giyinirler. Giysileri genellikle ayı, ren geyiği, fok ya da tilki derisinden yapılmıştır. Bu giysiler, bölgelere,

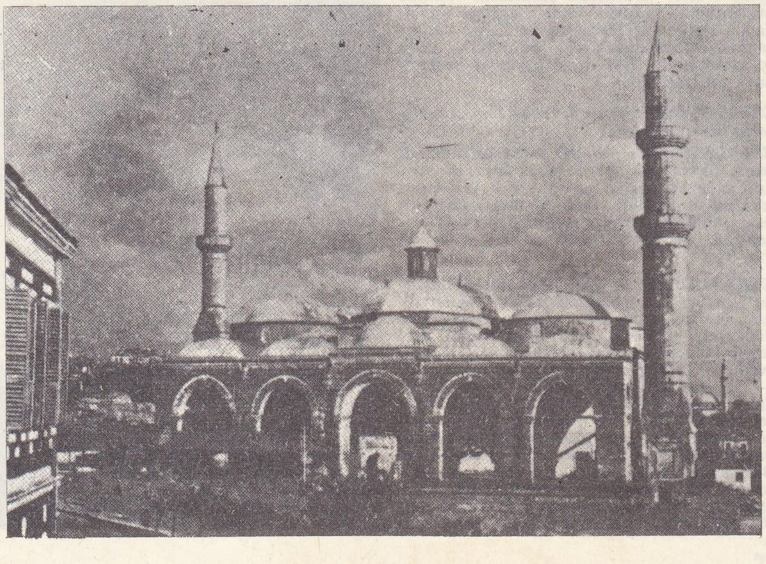

Eski cami güneyden görünüş

Eski cami'nin içi

mevsimlere ve yapılan işin çeşidine göre değişir. Eskiden hayvan derilerinden yapılan bu giysilerin yerini bugün kumaş giysiler almıştır. Eskimolar, fok balığı dişlerinden fok, ayı ve insan heykelcikleri yapar, bazı parçalara av sahneleri resmederler. Eskimo sanatının en yüksek seviyesine vardığı Alaska'da da çoğunlukla komik ağaç maskeler bulunmuştur.

Eskimoların kullandıkları deniz tekneleri üç türlüdür: tek kişilik olan *kayak*, geleneksel olarak fok derisinden, ama günümüzde ağaçtan yapılan ve bir aile taşıyabilecek büyüklükteki *umiak;* avda kullanılan *motorlu sandal*. Eskiden kara avcılığında kullanılan ok bugün yerini tüfeğe bırakmıştır. Deniz hayvanlarını avlamak için ucu dikenli zıpkınlar kullanılır. Bir kemik parçasından yapılmış olan bu uç avın gövdesine girince zıpkından ayrılır ve bir şamandıraya bağlı olduğu için de avcının kaçan yaralı hayvanı gözden kaybetmemesini sağlar.

İklimin sertliği ve malzeme yokluğu yüzünden ancak ustaca buluşlarla etkili olabilen eskimo zanaatı pek ilkeldir. Yazları, kendilerine fok balığı veya ren geyiği derisinden çadırlar yaparlar. Bugün bu çadırlar genellikle bezden yapılmaktadır. Kışın ise üstü çok zaman turba ya da kar yığınlarıyle örtülü ve taş ya da ağaçtan yapılmış kulübelerde yaşarlar. Kanada'da, *Netsilimiut*'lar bütün kış mevsimini geçici bir konut olan buz kulübelerinde (igloo) geçirirler. Isınmak ve aydınlanmak için kaplar içinde fok balığı yağı yakarlar. Eskiden beri kullandıkları âletler, taştan, kemikten ya da mors dişindendir. Akarsuların ya da deniz akıntılarının sürüklediği ağaçlarla, evlerinin kirişlerini, bazı âletlerini ve kızaklarını yaparlar. Bu kızaklara koşulan köpekler, pek gelişmiş olan koku alma duyularından yararlanılarak kurt ve ayı avında da kullanılır.

Uygar dünyadan böylesine uzakta yaşayan bu topluluklarda resim, heykel veya edebiyat konularında dikkati çekici bir istidada rastlanmaması tabiîdir. Bazı âletleri gibi sanatları da en eski çağlarda yaşamış olan atalarımızınkine benzer. Dinî inançları oldukça karmaşıktır. İyi ya da kötü diye bildikleri birtakım üstün varlıklara inanırlar ama bunlara tapmazlar. *Angakok* adını verdikleri büyücüleri, sadece, kötü ruhları kovar ve bazı muskalar hazırlar. Bugün Eskimoların çoğu hıristiyanlaşmıştır. Grönland'takiler protestan, Kuzey Amerika'dakiler katolik veya anglikandır.

Günümüzün eskimosu tip ve kültür bakımından melezleşme yolundadır. Sayıları toplam olarak 50 000'i bulan Eskimolar Grönland'ta (23 000); Kuzey Kanada'nın (9 500), Alaska'nın (16 000) ve Asya'nın (1 300) bazı bölgelerinde apayrı topluluklar meydana getirirler. Bununla beraber melezleşmekten kurtulabileceklerine pek ihtimal verilemez. (L)

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

ESKİŞEHİR

Kırk Bekirler manastırı (Çukurca köyü, Seyitgazi)

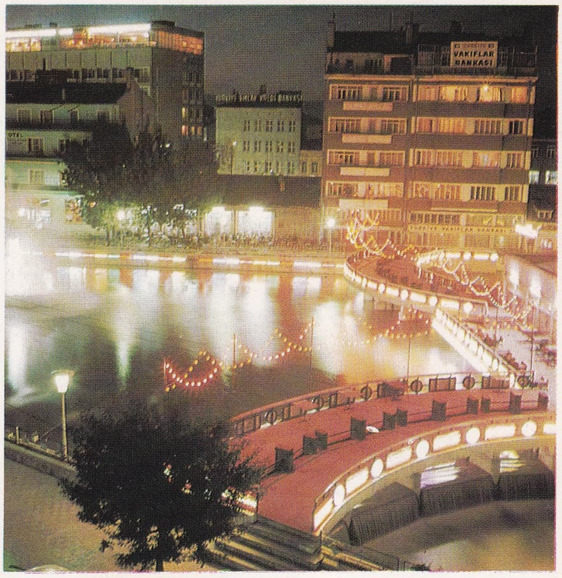

Porsuk belediye regülatörü

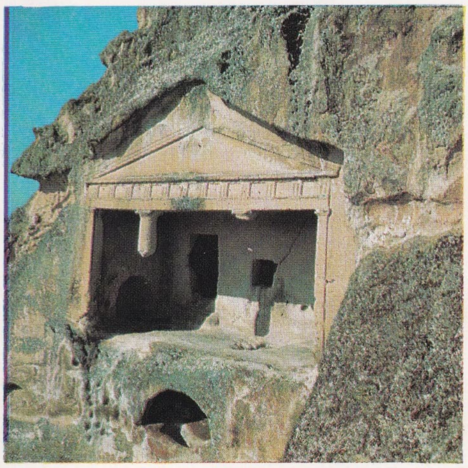

kaya mezarı (M.S. II.-III. yy.) [Çukurca köyü, Seyitgazi]

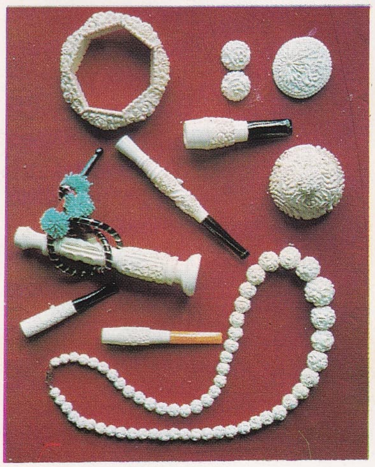

lületaşı eşyalar

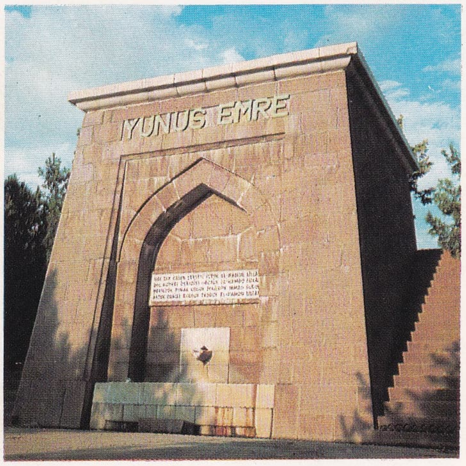

Yunus Emre anıtı

Porsuk çayı

Seyit Battalgazi külliyesi

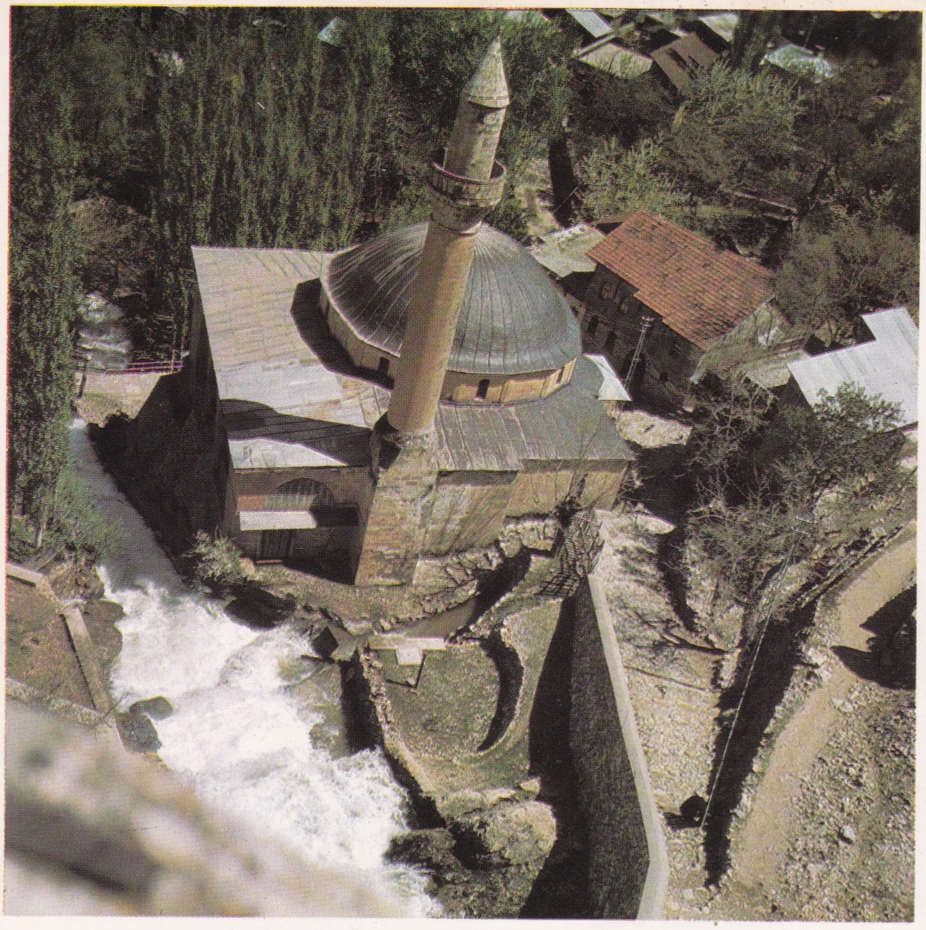

Kemaliye'de Kadıgölü çağlayanı ve Ortacami

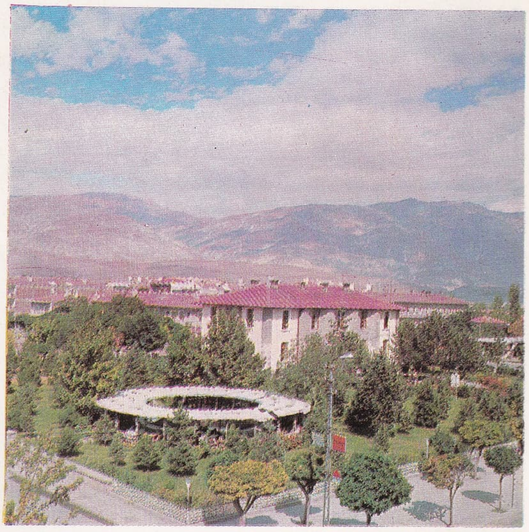

genel görünüş

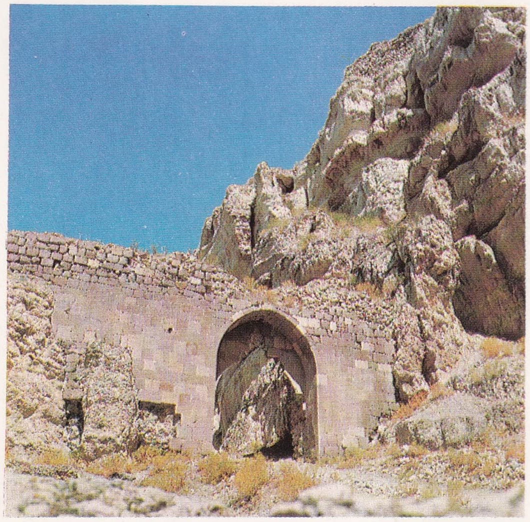

Erzincan kalesi (Selçuklular devri)

Kemah'tan bir görünüş

şelâle

Foto: Y. Z. Adamhan, A. Bostancı, T. Sezgingürel (MEYDAN)

ESKİPAZAR, Çankırı ilinin Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe merkezi. 2 432 nüf. Ankara-Zonguldak demiryolu üzerindeki istasyonuna 15 km uzaklıkta, deniz yüzeyinden 75 m yükseklikte kurulmuştur. Ankara-Karabük asfaltına 3 km'lik bir yolla bağlanır. Eskipazar, Çankırı'ya 175 km uzaklıktadır.

Eskipazar ilçesi (690 km², 21 841 nüf.), tek bucaktan ibarettir ve 50 köyü vardır. (M)

ESKİS i. (lat. *schedium,* irticalî manzume> ital. *schizzo*'dan fr. *esquisse*). Bk. TASLAK.

Eski saray, biri Edirne'de, diğeri İstanbul'da yaptırılan iki saray: — İstanbul'daki Eski saray, bugünkü İstanbul üniversitesi merkez binasının bulunduğu yerde, Forum Tauri'nin bir kısım arazisi üzerinde, Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırıldı. Sarayın 1454-1457 yılları arasında yapıldığı sanılmaktadır. Topkapı sarayı (esk. *Saray-ı Cedid*) yaptırıldıktan sonra buraya *Eski saray* (*Saray-ı Atik*) adı verildi.

Geniş bir alan üzerinde yer alan saray, çeşitli köşkleri, müştemilât yapılarını, her hizmet sınıfına mahsus hamamları, mutfakları v.d. binaları kapsıyordu. Eski saray yapılarının bir kısmı, Süleymaniye camii yapılırken yıkıldı ve yerine de, eski Seraskerlik dairesi (1866, bugün üniversite merkez binası) inşa edildi.

Bazı kaynaklarda, Eski sarayı çevreleyen surların üzerinde kule bulunmadığı, sur uzunluğunun yaklş. ol. 1 520 m, yüksekliğinin de 29 m'den biraz fazla olduğu, dört kapısı bulunduğu, bunlardan birinin harem ağalarının muhafazası altında bulundurulduğu ve daima açık tutulduğu, kapılardan birinin ise hiç açılmadığı kayıtlıdır.

Osmanlı padişahları ve haremleri Yeni saraya geçtikten sonra, Eski saray ölen hükümdarların kadınları, kızları, anneleri, cariyeleri ve gözdelerine ayrıldı, bunların hizmetleri ve muhafazaları için de, maiyetlerine çok sayıda harem ağası, kapı ağası, kapıcı, baltacı gibi hizmetkârlar ve memurlar tayin edildi. Hükümdarlar, bayramlarda ve yılın belirli günlerinde Eski saraya giderler, buradakilerle bayramlaşır, hatırlarını sorarlar, kendilerine mahsus dairede istirahat eder, tertiplenen bazı oyun ve eğlenceleri seyrederlerdi.

Tarihî belgelere göre, Eski sarayın 1625-1632 arasında Murad IV devrinde esaslı şekilde onarım gördüğü ve çeşitli tarihlerde yangın geçirdiği anlaşılmaktadır. Sultan Selim III devrinde, 1 mayıs 1792'de harem ağaları kısmında, 11 aralık 1793'te saray içinde bulunan helvahane ve aşçı ocaklarında iki yangın oldu. Eski saray yapılarından bugün hiç bir iz yoktur.

— Edirne'deki Eski saray Murad I (Hüdavendigâr) tarafından, Edirne'nin alınışından sonra kale dışında yaptırıldı (1366). Yeri bugün kesinlikle bilinmeyen saray, Evliya Çelebi'ye göre Selimhan camii yakınında Kavak meydanındaydı. Yıldırım Bayezid de bu mevkide ayrı bir saray ve bir köşk yaptırdı. Bazı yazarlara göre bu saray, Kurşunlu fırında Şifa hamamı yanında yer alıyordu. Yıldırım Bayezid'in şehzadesi Emîr Süleyman'ın âlemler tertip ettiği söylenen hamam burasıdır.

Musa Çelebi, Edirne sarayını büyülterek yüksek bir duvarla çevirtmiştir. Murad II Bursa'da tahta çıktıktan sonra Edirne sarayına geldi. Bizans'tan tebrik için gönderilen elçileri burada kabul ettikten sonra, tekrar Bursa'ya döndü. Edirne'de en çok oturan ve bu saraya en çok ilâveler yaptırtan padişah odur. Edirne sarayında dünyaya gelen şehzade Mehmed (Fatih) bu şehirde üç defa tahta çıktı. Babasının Tunca ırmağı kıyısında yaptırmağa başladığı Yeni sarayı tamamlaması üzerine (1451), Murad I'den beri birçok ilâvelerle büyüyen saray önemini kaybetti; *Eski saray* (veya *Saray-ı Atik*) adını aldı. Eski saraya Kanunî Sultan Süleyman'ın da birçok ilâveler yaptırdığı bilinmektedir. Mehmed IV, musahip Mustafa Paşa ile evlendirdiği kızı Hatice Sultan'a Eski sarayı tahsis etti. Bu tarihten sonra *Haticesultan sarayı* olarak da anılmağa başlandı. Daha sonra sarayın bulunduğu alan Süleymaniye camiinin mütevelliyesince, 1870'te Askerî idadînin yanması üzerine hükûmete hediye edildi. Böylece Sarayı Atik'in arsasında uzun süre Askerî idadî mektebi olarak kullanılan bir bina yapıldı. (M)

ESKİŞEHİR, İç Anadolu'da (Yukarı Sakarya bölümü) il merkezi şehir; 216 330 nüf. (1970 sayımı). Türkiye'nin yedinci büyük şehri. Şehir, Eskişehir ovasının güneybatı kenarında, ovayı çerçeveleyen yaylanın dik kenarı önünde kurulmuş ve ova ortasına doğru gelişmiştir. Yükseltisi yayla eteğinde 820 m'yi geçer, ovada 790 m altına iner (İstasyon 792 m). Sakarya'nın önemli kolu olan Porsuk çayı şehrin içinden batı-doğu yönünde geçer. Eskişehir Türkiye'nin önemli bir demiryolu düğüm noktasıdır: İstanbul'dan (314 km) gelen demiryolu burada bir yandan Afyon-Konya'ya, bir yandan da Ankara'ya (263 km) yönelir. İşlek kara yolları da Eskişehir'i Ankara'ya (234 km), Kütahya'ya (80 km), Bursa'ya (152 km), Bilecik (79 km) üzerinden Adapazarı, İzmit ve İstanbul'a (315 km), ayrıca çevresindeki kasabalara bağlar.

Önemli bir ticaret ve sanayi merkezi (un, tuğla-kiremit, mobilya, iplik-basma, yem, demir eşya fabrikaları, şeker fabrikası, demiryolu fabrikası v.d.). Hava üssü, uçak bakım ve tamir fabrikaları, demiryolu istasyonu, İktisadî ve Ticarî İlimler akademisi, spor tesisleri.

● *Coğrafya.* Bugünkü Eskişehir, ovanın güney kenarından kuzeyde Porsuk vâdisi ötelerine kadar 4 km bir genişliğe sahiptir, şehrin doğu-batı uçları arasındaki uzaklık daha da fazladır. Güneydeki kesimde şehrin eski mahalleleri yer alır. Odunpazarı semtinde olduğu gibi evler genellikle dar ve kıvrımlı sokaklar boyunda taş temel üzerine iki katlı, tahta tavan ve tabanlı, araları kerpiç doldurulmuş, ahşap karkas yapılardır. Tarihî yapılar (selçuklu devrinden Alâeddin camii, osmanlı devrinden Kurşunlu camii v.b.) bu kesimdedir. Buradan kesintisiz olarak, Porsuk yakınındaki çarşı ve halkın *Hamamlar* dediği kaplıcaların bulunduğu kısma geçilir. Başlıca ticaret evleri, oteller buradaki geniş caddeler ve bunlara açılan sokaklar boyunca sıralanır. Porsuk çayı kıyısında Yalamanadası semtinde eğlence yerleri (gazinolar, sinemalar v.b.) yer alır. Şehir bu kesimde bitmeyerek, demiryolu ötesinde, sonradan eklenen mahallelerle ovaya yayılır.

● *Tarih.* Eskişehir, İlk ve Ortaçağlarda *Dorylaion* (*Dorylaeum*) adlı eski bir şehrin yerinde kurulmuştur. Çevresine, bu şehir kurulmadan çok daha önce yerleşilmiş olduğu, ovanın içinde ve yakınlarında birtakım yığma tepelerin varlığıyla de anlaşılıyor. Buradaki yerleşmeler arasından birinin gelişerek ötekilerin önüne geçmesinde, Eskişehir'in yerinde bulunan sıcak suların da önemli rol oynadığı muhakkaktır. Böylelikle, şehir yalnız kaplıcalardan şifa arayanların değil, zaman zaman hükümdarların, sonraları bizans imparatorlarının da ziyaret ettiği, dinlenme yeri olmuştur. Bununla beraber, ova içindeki şehir gelişmeden önce, 11 km güneybatıda Porsuk vâdisine hâkim bir noktada, şimdi Karacahisar denilen yerde, savunmaya daha elverişli eski bir yerleşme bulunduğu da bilinmektedir. Diğer taraftan, ovadaki şehrin şimdiki yerinde gelişmeden önce, ova ortasında ve Porsuk'un kuzeyinde, bugünkü Eskişehir merkezine 3 km uzaklıkta halkın *Şarhöyük* dediği yerde kurulmuş olduğu ve burası savaşlar sonunda tahrip edilerek şimdiki yerleşmenin bulunduğu yere gelindiği de ileri sürülmüştür. Bugünkü Eskişehir'in aşağı kesimini meydana getiren semtin, kaplıcalar bulunduğu için eskiden beri yerleşilmiş bir alan olduğu, tepedeki kalenin de barış şartları geliştikten sonra terk edildiği tahmin edilir.

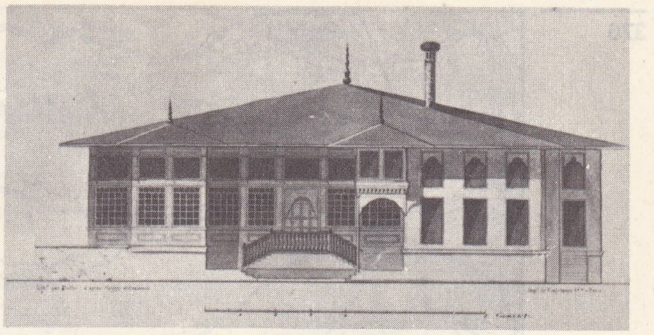

Eski saray
Edirne

Antik Dorylaion üstüne ilk bilgiler, buranın bir Frigya şehri olduğu konusundadır. Eretria'lı Doryleos tarafından kurulan şehrin onun adını aldığını ileri süren Strabon ve Ptolemaios gibi coğrafyacılar, bu şehrin kaplıcalarından bahsederler. Peutinger yol haritasında burası Nikaea (İznik) Amorion yolu üzerinde gösterilir. Roma hâkimiyetine giren ve Bizans imparatorluğu devrinde gelişen Dorylaion, islâm ordularının ve daha sonra Selçuklulara karşı savaşlar sırasında bizans ordularının üssü oldu, 708'de bir ara müslüman hâkimiyetine geçti. Araplar şehrin adını *Druliya* diye söylerlerdi. XI. yy. sonlarında Anadolu, Selçuklular tarafından fethedilince, burası da Türklerin eline geçti. 1 Temmuz 1097'de Godefroy de Bouillon ve Bohemond'un kumanda ettiği haçlı ordularıyle Selçuklu sultanı Kılıç Arslan I arasında, tarihlere *Dorylaion savaşı* diye geçen büyük çarpışma oldu. 1147'de imparator Konrad'ın haçlı ordusu burada bozguna uğradı. 1175'te bizans imparatoru Manuel Komnenos, Kılıç Arslan II kuvvetlerini püskürttü, şehrin harap surlarını tamir ettirdi. Fakat bir yıl sonra yenilince şehir Selçukluların eline geçti. Bir süre harap ve terk edilmiş kalan şehir sonra, yeniden canlandı. Dorylaion kalıntıları sebebiyle verilmiş olduğu sanılan *Eskişehir* adı da bundan sonra ortaya çıktı. Selçuklu devletinin son devresinde (XIII. yy. sonları) Söğüt dolayları Kayı beylerinden Ertuğrul Beyin idaresine verilmişti. Oğlu Osman Gazi, Eskişehir'i elinde tutan beyi yenilgiye uğratınca burası selçuklu hükümdarı Gıyaseddin Mesud II tarafından onun idaresine bırakıldı (1289). Osmanlı devletinin ilk yıllarında Eskişehir, Bizans'a karşı yönetilen başarılı savaşlar için üs hizmetini gördü. Önce Karacahisar, sonra Eskişehir'in merkez olduğu idare bölümüne o sırada *Sultanönü* deniliyordu; bu ad, bazen şehir için de kullanıldı.

Eyalet teşkilâtında Eskişehir, Anadolu (merkezi Kütahya) eyaletine bağlı Sultanönü sancağının merkeziydi. XVII. yy. ortalarında buraya gelen Evliya Çelebi, Eskişehir'in 17 mahallesi, çarşısında 800 kadar dükkânı bulunduğunu yazar. Çarşı ve hanlar ovada kaplıca yakınlarında, oturulan mahalleler ise güneydeki yayla eteğinde bulunuyordu. XIX. yy. ortalarında buradan geçen avrupalı gezginler de hemen aynı bilgiyi verirler. Ancak, bu sıralarda Eskişehir sönükleşmiş, Hüdavendigâr (Bursa) vilâyetinin Kütahya sancağı içinde bir kaza merkezi durumuna düşmüştü. Eskişehir, XIX. yy. sonlarına doğru, özellikle demiryolunun yapımıyle yeniden önem kazanmağa başladı. İstasyon ile kaplıca semti arasındaki boş yerler ancak bundan sonra doldu, şehir nüfusu Kafkasya ve Rumeli göçmenlerinin katılmasıyle arttı. XIX. yy.ın sonuna doğru 18 000-19 000 tahmin edilen nüfus XX. yy. başlarında 25 000'i geçmiş görünüyordu. Bununla ilgili olarak Eskişehir önce Hüdavendigâr vilâyetine bağlı, sonra bağımsız bir sancağa merkez oldu ve bu

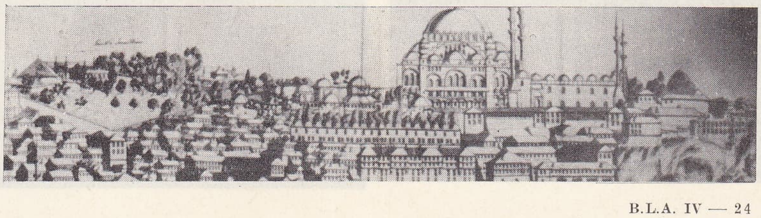

Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'da yaptırılan **Eski saray**

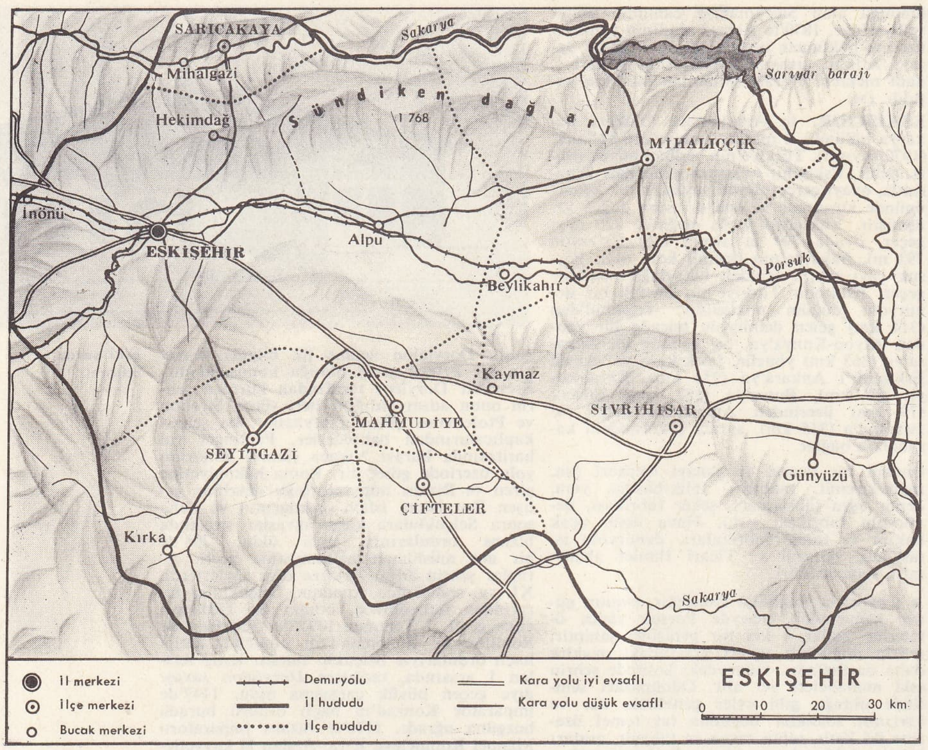

ESKİŞEHİR il haritası

ESKİŞEHİR'de bulunmuş mezar steli Arkeoloji müzesi, İstanbul

sancak da Cumhuriyet devrinde (1925) vilâyet (il) haline yükseldi. Millî Mücadelenin ilk safhasında Eskişehir Yunanlılara karşı yapılan savaş için çok önemli bir üs rolünü oynadıysa da, 20 temmuz 1921'de onlar tarafından işgal edildi ve Büyük taarruz başladıktan birkaç gün sonra (2 eylül 1922) harap bir durumda geri alındı ve Türkiye'nin en çabuk gelişen şehirlerinden biri oldu: 1927'de 32 431 olan nüfusu 1935'te 47 000'e, 1940'ta 60 000 ve 1945'te 90 000'e yaklaştı, 1955'te 120 000, 1960'ta 153 000'i geçti, 1965'te de 175 000'e yaklaştı, 1970 sayımının geçici sonuçlarına göre 200 000'i aştı.

● *Güzel sanatlar.* Eskişehir'de 1894 yılında 17 cami, 3 medrese, 4 tekke, 25 han bulunuyordu. 20 Temmuz 1921'de yunan işgaline uğradı, Yunanlılar işgali kaldırıp kaçarlarken şehri de yaktılar; bugüne kalan 2 cami dışında diğer bütün eserler yandı. Bugün şehrin merkezinde bulunan iki eser sanat tarihi bakımından önemlidir: *Alâeddin camii, Kurşunlu camii ve külliyesi.*

Alâeddin camii, 1220 yılında Sultan Alâeddin Keykubat tarafından yaptırıldı; selçuklu devrine ait bir eser olan caminin üzeri kiremit çatıyle örtülüdür; birçok kere onarım gördüğünden eski şeklini kaybetmiştir. Bugün tek minareli klasik cami görünüşündedir.

Kurşunlu külliyesi, cami, medrese, aşhane ve iki kervansaraydan meydana gelmiştir. Külliye 1516 yılında Kanunî Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Mustafa Paşa tarafından yaptırıldı. (Bk. KURŞUNLU KÜLLİYESİ.) Bu eserlerden başka, Eskişehir'in kazası Sivrihisar'da da sanat tarihi bakımından önemli eserler bulunmaktadır. (Bk. SİVRİHİSAR.)

— *Eskişehir ili,* büyük kısmıyle İç Anadolu'nun Yukarı Sakarya bölümünde yer alan Eskişehir ili toprakları kuzeyde Batı Karadeniz bölümünün iç kesimine yayılır, batıda İçbatı Anadolu'ya doğru biraz taşar. Ankara ili doğu ve kuzeyde Eskişehir iline komşu olur; kuzeyde ayrıca Bolu, kuzeybatıda Bilecik, güneybatıda Kütahya, güneyde Afyon illeriyle sınırlanan Eskişehir ili güneydoğuda dar bir alanda Konya iline komşu olur; 13 652 km²; 463 458 nüf.

● *Coğrafya.* Eskişehir ili topraklarında orta derecede yüksek, fakat yapı bakımından çeşitli dağlar bulunur, başlıca düzlükler ise Porsuk çayı ile Sakarya vâdisinin yukarı çığırı çevresinde yayılır. Dağlar ve ovalar arasında dik vâdi yamaçlarının yardığı hafif dalgalı yaylalar yer alır. İl topraklarının hemen bütünü ünlü alman coğrafyacısı A. Philippson'un *Sakarya yarımadası* diye adlandırdığı yüzeyi meydana getirir: gerçek-

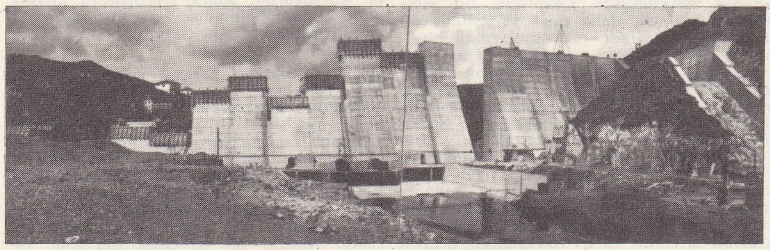

Porsuk barajı

solda, **ESKİŞEHİR**'den bir görünüş; sağda, Porsuk çayı

Foto. Turizm - Tanıtma (MEYDAN)

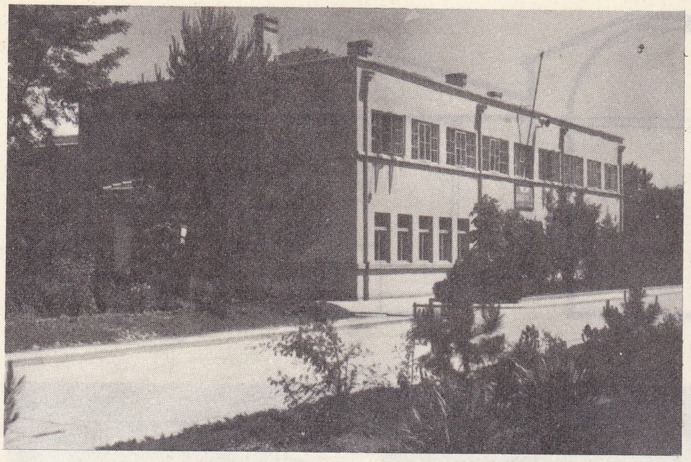

eski Hava Harp okulu binası

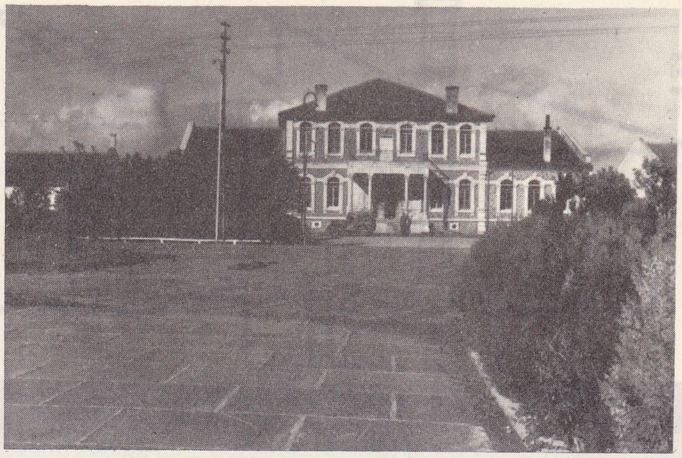

Çifteler harası

ten de Sakarya vâdisi sap kısmı incelmiş, geniş yüzü doğuya dönük bir yarımada gibi bu toprakları kuşatır ve «yarımada» ortasından, Sakarya'ya ters yönde (batı-doğu) akan Porsuk çayı vâdisi geçer. Porsuk ile Sakarya'nın aşağı kesimi arasında Sündiken dağları, Porsuk ile Sakarya'nın yukarı kesimi arasında da Sivrihisar kütlesi yer alır. Batıda Bozdağ (1 534 m) ile devam eden Sündiken dağları 1 770 m'ye kadar yükselir. Bu dağların metamorfik şist ve mermerleşmiş kireçtaşından oluşmuş bir ekseni vardır. Sivrihisar kütlesine gelince, güneydoğu - kuzeybatı doğrultusunda uzanır ve güneydoğu kesiminde Arayıt dağında 1 820 m'ye yükselir. Sakarya'nın Seyitgazi'den, Porsuk'un da Eskişehir'den batıda kalan çevresi, batıya doğru yükselerek İçbatı Anadolu eşiğinin dağınık, fakat yaygın tepelik alanına katılır: bu kesimde, Kütahya ili sınırı üzerinde Türkmen dağı (1 825 m) yükselir, güneyde de Bayat yaylası yer alır. İlin en önemli düzlüğü Porsuk çayı boyunda doğuya, Sarısu vâdisi boyunda batıya doğru uzanan *Eskişehir ovası*'dır. (Bk. ESKİŞEHİR ovası.) İkinci düzlük Sakarya'nın yukarı çığırı etrafında yer alır. Yükseltisi kuzeybatı-güneydoğu yönünde azalan (800-1 000 m) bu düzlük yer yer tepelik bir görünüm alır. Düzlükler az çok kalın bir alüvyon tabakasıyle kaplıdır. Yaylalar ise, eski kıvrımlı temelin görünmediği kesimlerde Üçüncü zamanın ikinci yarısına ait Neojen göl tortullarıyle kaplanmıştır. İl topraklarında Sündiken dağlarıyle kuzeydeki Köroğlu dağlarının uzantıları arasında yer alan Sakarya vâdisi ayrı bir görünüme sahiptir. Doğuda Sarıyar baraj gölünün kapladığı bu vâdinin tabanı batıda 250 m altına iner.

Eskişehir ilinin genellikle sert bir kara iklimi vardır. Kışlar soğuk ve sürekli (Sakarya'nın aşağı vâdisi müstesna), yazlar ovalarda ve çukur alanlarda sıcak, yayla sırtlarında serindir. Yağışlar genellikle azdır; yalnız dağlık kesimlerde bir dereceye kadar artar. Tam teşkilâtlı bir meteoroloji istasyonu bulunan Eskişehir'de yapılan uzun süreli gözlemlerin ortalamasına göre durum şöyle gösterilebilir: ortalama sıcaklık en soğuk ayda — 0°2 C, en sıcak ayda 21°5 C, şimdiye kadar ölçülen en düşük ve en yüksek sıcaklık — 26°3C ve 39°1C'tır.

Yaz aylarında sıcaklığın 30°C'ı geçtiği günlerin ortalama sayısı 38'i bulmakta, 0° C altında kaldığı günler sayısı 17'ye varmakta, 100 gün içinde sıcaklık 0°C'a düşebilmektedir. Eskişehir'de kaydedilen ortalama yıllık yağış (368 mm), Ankara (359 mm) ve Kayseri (371 mm) kayıtlarından az farklıdır. Bu yağışın mevsimlere dağılışı da şöyledir (yüzde olarak): kış 34, ilkbahar 31, yaz 15, sonbahar 20. İlkbahar mevsimi kışa yakın yağış almakta, sonbahar buna göre geri durumda bulunmaktadır. Her ne kadar yaz mevsimi büsbütün kurak değilse de, gerçekte az olan yağış toplamının yüzde 15'i, bu sıcak aylarda gene de yetersiz kalmaktadır. En çok yağış aralık, mayıs ve ocağa, en az yağış ağustos, temmuz ve eylüle rastlar. Ortalama yağışlı günler sayısı 106, kar yağışlı günler 18,3 ve karla örtülü günler sayısı 25'tir.

Eskişehir yöresinde tabiî bitki örtüsü ova kesimlerinde ağaçlı steplerden, dağlık alanlarda ise kurakçıl ormandan türemiş, yüzyıllar boyunca yapılagelen tahriplerle ova çıplak bozkır halini almış (su kenarlarında söğüt ve kavak dizileri dışında), dağ ormanları da çok yerde ortadan kalkmıştır. Bugün bunlara ancak Sündiken dağlarının ve Türkmen dağının yüksek kesimlerinde rastlanır. Ormandan bozma baltalık ve çalılıklara güneybatıda Bayat yaylası kesiminde de rastlanır. İl toprakları, ovadaki alüvyon dolgusu dışında, kahverengi topraklardan ve aynı renkte orman topraklarından oluşmuştur.

İl topraklarının suları Sakarya ve onun kolu Porsuk tarafından boşaltılır. Sakarya ırmağı Çifteler yakınındaki suyu bol kaynaklardan başlar, ancak Sakarya'ya bağlı akarsuların en uzun boylusu olan Seyit suyunun kaynakları Bayat yaylasına kadar uzanır. Sakarya ırmağı, büyük bir mesafe üzerinde Ankara iline sınır olmakta, önce güneydoğu, sonra doğu, daha sonra kuzeye doğru akarak en büyük kolu olan Porsuk çayını aldıktan sonra batıya dönmekte ve Sarıyar barajı arkasında uzun bir göl meydana getirmektedir. Şimdi daha ötede ikinci bir barajın temeli atılmış bulunuyor (Gökçekaya barajı). Yapılan ölçmelere göre Sakarya'nın şaniyede (m^3) akıttığı su miktarı minimum, maksimum ve ortalama olarak Aktaş köprüsünde 4-43; 5-9,7; Kavuncu köprüsünde 14,2-63-27'dir. Porsuk'a gelince, halkın bazen *Kocasu* dediği bu çay Eskişehir ovasına çıktığı kesimde ve şehir içinde taşmalarıyle büyük zararlara sebep olduğu için, dağlık kesimde yapılan bir barajla zararı önlenmiş bulunmaktadır. Şimdiye kadar Eskişehir'de Porsuk'un 3 200 m^3/saniye su akıttığı görülmüştür. Şimdi barajın varlığı dolayısıyle yazın akışın tamamıyle durduğu görülebilmektedir. İl topraklarında adı geçen barajlardan başka göl yoktur. Yukarı Sakarya vâdisi kesiminde Aktaş ve Kavuncu köprüleri arasındaki 3 700 hektara yakın alan kaplayan bataklığın bugün üçte ikisi kurutulmuş durumdadır. Yeraltı sularına gelince, bunlar özellikle Porsuk ve Sakarya ovalarında önem kazanmaktadır.

Eskişehir yöresinde ilk yerleşme izleri, il topraklarına yayılmış olan höyüklerle işaretlenmektedir. Bu höyükler daha sonra bazen yeni yerleşmeler için de kullanılmıştır. Hititlerden sonra yöreye uzun süre hâkim olan Frigler zamanından kalma en önemli anıtlar arkeolog A. Gabriel tarafından yapılan kazı ve araştırmalara konu olan Yazılıkaya'dadır (Midas şehri), Friglerden sonra Lidyalıların, Perslerin, İskender ve mirasçılarının eline geçen yöre roma ve bizans hâkimiyetinden sonra Selçuklulara, nihayet Osmanlı devletine geçmiş ve Türkiye cumhuriyeti sınırları içinde yer almıştır. Eskişehir ili nüfusu ilk sayımda (1927) a-

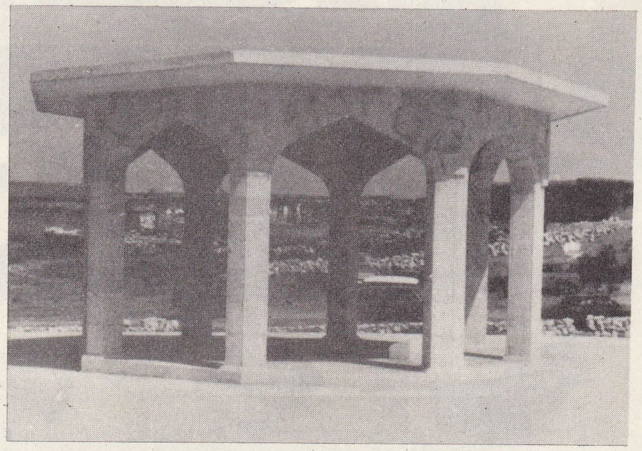

Yunus Emre için yapılmış yeni kabir

su baskınında ESKİŞEHİR

Foto. Cumhuriyet arşivi (MEYDAN)

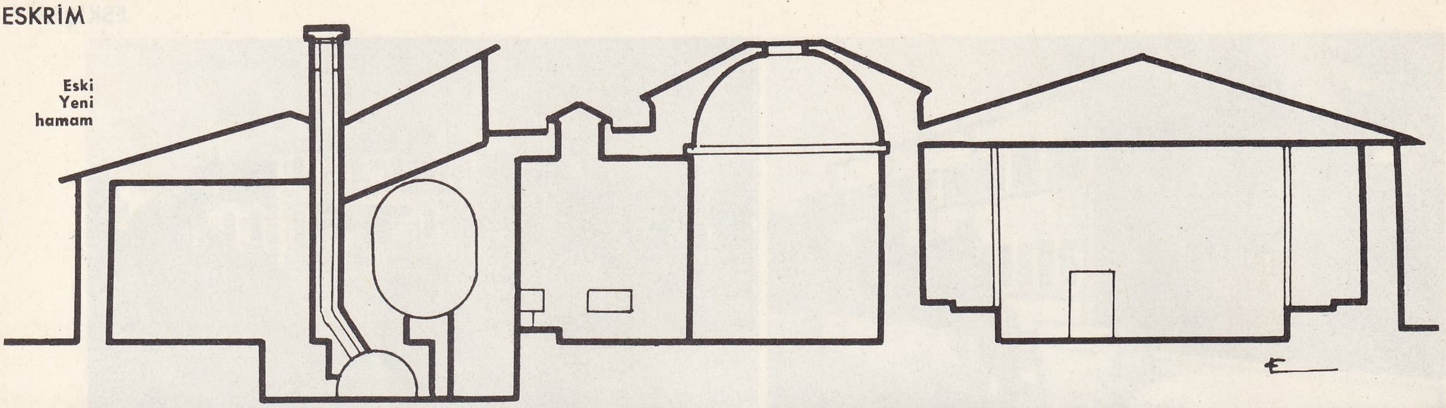

Eski Yeni hamam

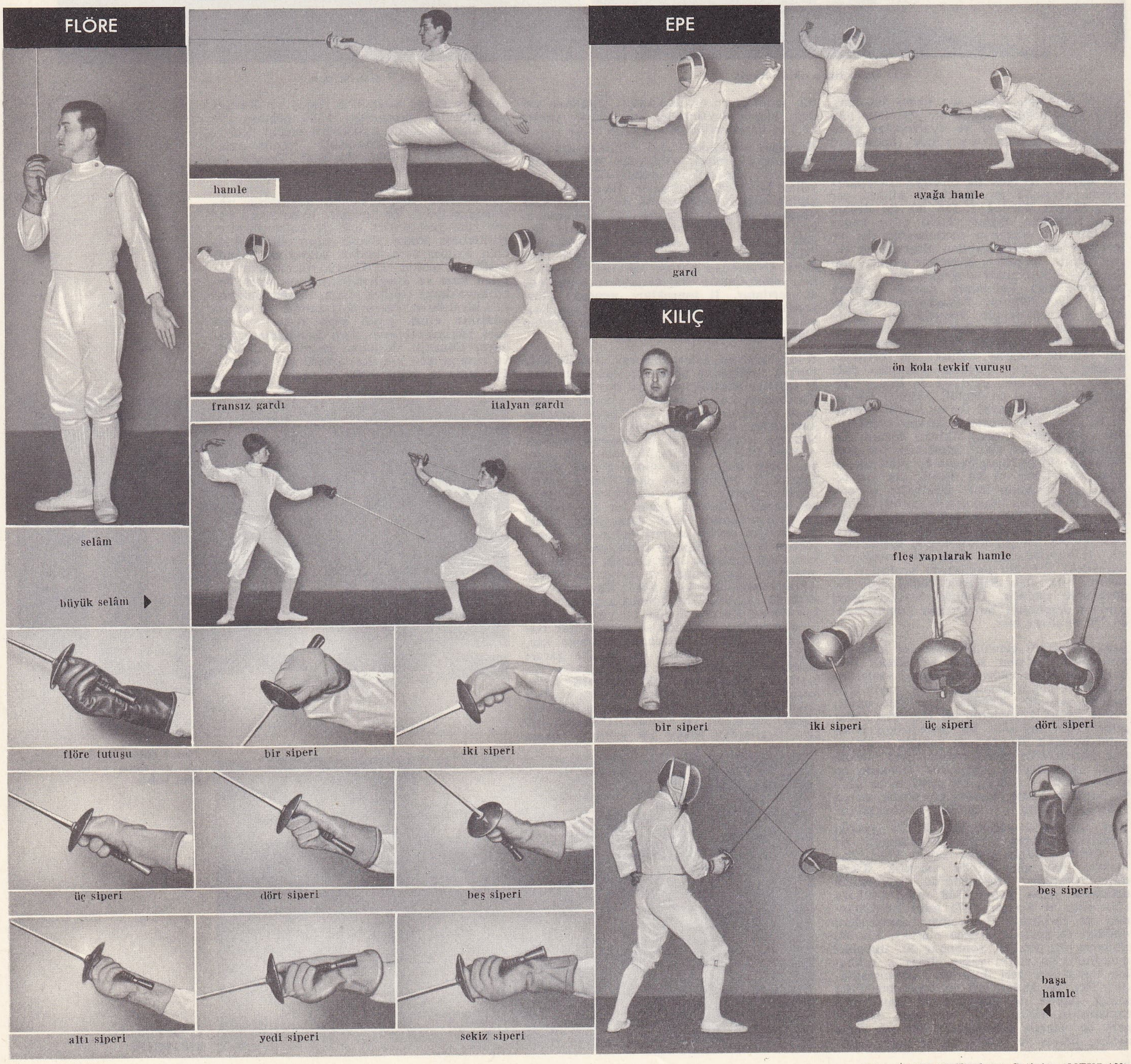

FLÖRE

selâm

hamle

fransız gardı

italyan gardı

büyük selâm ▶

flöre tutuşu

bir siperi

iki siperi

üç siperi

dört siperi

beş siperi

altı siperi

yedi siperi

sekiz siperi

EPE

gard

ayağa hamle

ön kola tevkif vuruşu

fleş yapılarak hamle

KILIÇ

bir siperi

iki siperi

üç siperi

dört siperi

beş siperi

başa hamle ◀

Foto. LAROUSSE ; desen Çetintaş (MEYDAN)

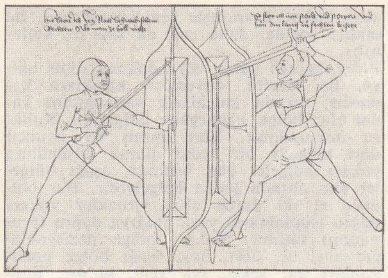

eskrim, XV. yy. alman gravürü

XVI. yy. italyan gravürü

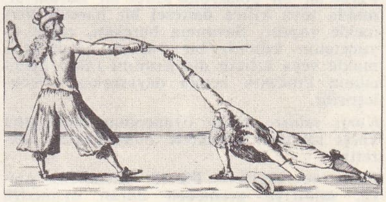

XVIII. yy. La Touche'un deseni

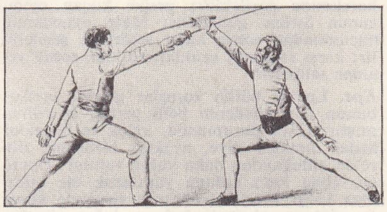

XIX. yy. Cordelais'nın deseni

şağı yukarı şimdiki sınırları içinde 112 900 iken, 1950'de 275 000'i geçmiş, 1965'te 415 000'i, 1970 sayımının ilk geçici sonuçlarına göre de 450 000'i aşmıştır. Km^2'ye düşen ortalama nüfus 34 (Türkiye 46). İl nüfusunun yüzde 50'si, nüfusu 3 000'i aşan şehir ve kasabalarda yaşar: bunlardan biri büyük şehir, üçü büyük kasaba (Sivrihisar, 8 475; Çifteler, 7 115; Mahmudiye, 5 014), diğerleri küçük kasabalardır. İl sınırları içinde muhtarlık teşkilâtına sahip 400 köy vardır. Şehir ve kasabalar dışında yaşayan nüfus yoğunluğu (kır nüfusu yoğunluğu) 15'tir. Kent nüfusu oranının yüksekliği, il sınırları içinde Eskişehir gibi büyük bir şehrin bulunması dolayısıyledir. Kır nüfusu yoğunluğunun düşüklüğü ise, ilde şehirler dışında yoğun çalışma imkânlarının sınırlılığıyle ilgilidir.

Eskişehir ili yedi ilçeye ayrılmıştır: Eskişehir, Çifteler, Mahmudiye, Mihalıççık, Sarıcakaya, Seyitgazi ve Sivrihisar. — *Eskişehir merkez ilçesi,* 3 823 km^2; 289 038 nüf.; bucaklar: Merkez, Alpu, Hekimdağ, İnönü (önceleri Bilecik ilinin Bozüyük ilçesine bağlıydı); 145 köy.

Eskişehir ilinde geçim tarıma dayanır. Oldukça geniş yer tutan tarım alanlarının çoğu, kıraç olduğu için, sulama gerekli olmayan tahıl ekimine ayrılır. Nadas, yani toprağı bir (bazen iki) yıl dinlendirme zorunluğu vardır. Sulanan topraklar az yer tutar, meyve, sebze ve bağ alanları fazla yer kaplamaz. Ekime ayrılan yerler il toprağının yüzde 45'ini bulur, bunun beşte ikisi nadasa bırakılır. Sulanabilir yerler ekim alanlarının yüzde 4'ünü geçmez. Orman alanları her ne kadar il topraklarının beşte birinden fazla (287 000 hektar, toplamın yüzde 21'i) görünürse de orman alanı diye gösterilen bu sahanın yüzde 78,7'si açık arazi durumundadır. Gerçek koru yüzde 2'yi bulmaz. Ağaçlıklar daha çok bozuk baltalık görünüşündedir. Ekili alanların yüzde 90'dan fazlasını tahıl tarlaları meydana getirir. Sulanmayan ve yetersiz gübre verilen tahıl üretimi değişik hava şartlarına göre yıldan yıla önemli farklar gösterir: buğday ürünü 1966'da 213 000 ton iken 1967'de 180 000, 1968'de ancak 144 000 ton olmuştur. İkinci sırada arpa gelir (105 000-124 000 t); Eskişehir arpası bira yapımına pek elverişlidir ve Orta Avrupa memleketlerine ihraç edilir. Öteki tahıl türleri az önemlidir: yulaf (13 000-15 000 t), çavdar (2 000 t), mısır (1 500-2 000 t), pirinç (800-900 t). Kuru sebzeler arasında patates başta gelir (21 000 t). Baklagillerden en çok fasulye (1 300 t), mercimek (750 t), nohut (680 t) ekilir. Sanayi bitkilerinden yalnız şeker pancarı büyük önem taşır ve taşınma güçlüğünden dolayı ekilmeyen Sarıcakaya ilçesi dışında bütün il topraklarında ekilir (380 000-930 000 t). Sakarya'nın kuzeydeki derin vâdisinde pamuk (100-200 t) ekilir. Ayrıca Ayçiçeği (1 000-1 100 t), aspir (100-200 t), susam (50-60 t), keten tohumu (330-470 t) ekimi yapılır. Sebze ve meyve üretimi gelişme halindedir. Bu bakımdan, kuzeydeki Orta Sakarya vâdisi, dağlarla kuşatılmış çukur bir alan olduğu için, bu bakımdan elverişli özel şartlar gösterir, yalnız yağışlar az olduğundan bu kesimdeki tarlalar geleneksel bostan dolapları ve motorlarla faal şekilde sulanır. Çeşitli sebzeler ve meyveler (elma, kayısı v.b.) yetiştirilerek Eskişehir'e ve büyük şehirlere gönderilir.

Hayvancılık tarımın önemli bir dalı durumundadır. Küçük baş hayvanlar önde gelir. Son yıllarda hayvan mevcudu: koyun 770 000, tiftik keçisi 470 000 (buna karşılık kıl keçisi ancak 12 000), sığır 115 000, manda 3 000, at 34 000, eşek 19 000. Eskişehir ilinde Mahmudiye Çifteler kazasında damızlık koyun (merinos) ve sığır (montafon) yetiştirilir. İl sınırları içinde 320 000 kadar tavuk (yumurta üretimi 19 milyon) ve 38 000'den fazla arı kovanı (bal üretimi 89-102 ton) bulunur. İpekböcekçiliği Sarıcakaya ve Mihalıççık ilçelerinde az olarak yapılır.

Madenler oldukça çeşitlidir. En tanınmış olan lületaşı (magnezyum silikat) yerde açılan kuyulardan çıkartılarak işlenmekte, sandıklara konularak ihraç olunmakta veya yerinde pipo v.b. yapılmaktadır. Özel kişilere ait olan işletmelerden çıkartılan lületaşından 1964'te 2 786 sandık, 1967'de 1 198 sandık ihraç edilmiştir (son yıllarda işlenmiş madde ihracı gelişmekte). Krom, Mihalıççık ilçesinde birkaç yerde işletilir. Manyezit merkez ilçede birkaç yerden çıkartılır. Amyant Merkez ve Mihalıççık ilçelerinde, demir Mihalıççık ve Sivrihisar'da, mika Sarıcakaya'da bulunur. Borasit yatakları Seyitgazi ilçesinin Kırka dolaylarında çok zengindir. Birkaç yerde de linyit ocakları işletilir.

Sanayi bakımından Eskişehir elverişli ulaşım şartlarından, şehrin kalabalık nüfusundan ve Kuzeybatı Anadolu enerji ağından bol elektrik elde etme imkânlarından faydalanır. Sanayi kurumları çoğunlukla Eskişehir'de kümelenmiştir. Eskişehir Çimento fabrikası da Çukurhisar'da kurulmuştur.

Eskişehir Türkiye'nin en önemli demiryolu merkezlerindendir. Ege ve Marmara kıyıları ve Avrupa ile İç Anadolu, Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu ulaşımı buradan geçer. Kara yolları da çeşitli olmakla beraber Eskişehir, memleketi boydan boya geçen büyük kara yolu, akımının biraz kenarında kalmış gibidir. Askerî hava üssünün gelişmesi sivil havacılığın gelişmesine engel olmuştur. Eskişehir tahıl, baklagiller, canlı hayvan ve hayvansal ürünler, kereste, lületaşı ve başka hammadenler yollar ve çeşitli yapılmış eşya alarak çevresine dağıtır. (→ Bibliyo.) [M]

Eskişehir Demirspor kulübü, 1930 yılında Eskişehir Demiryolları mensupları tarafından kurulan kulüp. Forması kırmızı-lâcivert renktedir. Futbol, güreş, bisiklet ve atletizm dallarında birçok şampiyonluklar kazandı. 1940'ta Türkiye futbol birincisi oldu. (M)

Eskişehir-Kütahya muharebesi. Bk. KURTULUŞ SAVAŞI.

Eskişehir müzeleri, Eskişehir'de iki müze bulunmaktadır. 1. *Arkeoloji müzesi* binası, şehrin içinde Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılan Kurşunlu camiinin medresesidir. Eserler medresenin odalarında ve bahçesinde teşhir edilir. Daha çok frig tipi mezar stelleri, sunaklar, irili ufaklı mimarî ve heykel parçaları ile ufak bir sikke koleksiyonundan ibarettir.

2. *Atatürk ve Kültür müzesi,* eski Adliye ilkokulunun restore edilmesiyle ziyarete açıldı. İki bölümden meydana gelir: Büyük salonda Atatürk'ün Anıtkabir'den getirtilen şahsî eşyası ve Eskişehir ile ilgili hatıraları gösteren fotoğraflar sergilenir. Diğer bölümü meydana getiren iki salonda Eskişehir'in kültürü ile ilgili etnografik eserler yer alır. (M)

ESKİŞEHİR ovası, İç Anadolu'nun kuzeybatı köşesinde Porsuk çayının geçtiği ve bir kenarına Eskişehir'in yerleşmiş bulunduğu ova; batıda, İnönü tarafından gelen Sarısu'yu boylayan Sarısu ovasıyle birleşen düzlük, Eskişehir ile Muttalip köyü arasında 10 km'den fazla bir genişliğe sahiptir. Ağapınar meridyeninde darlaşan ova, doğuda yeniden genişler; bu kesimde *Alpu ovası* adını alır, güneydeki Sivrihisar dağları uzantısı ve kuzeydeki Sündiken dağları arasında 18 km'ye kadar genişler, fakat doğuya doğru tekrar darlaşarak sona erer. Ovanın yükseltisi batıdan doğuya azalır: Çukurhisar 810 m, Eshişehir 792 m, Ağapınar 770 m, Alpu 760 m. Porsuk çayı eğimi az olan ovada yavaş akar; taşkın zamanlarında geniş alanlara yayılır ve ovanın çukur yerlerinde bataklıklar meydana getirir. Ova İnönü-Eskişehir-Alpu arasında demiryolu ve kara yolu ile takip edilir. Ovada kaba tahıl üretimi yapılır ve küçük baş hayvan beslenir. (M)

Eskişehirspor kulübü, 1965 yılında başta Akademispor ve Gençlik olmak üzere dört kulübün birleşmesiyle kuruldu. Forma rengi kırmızı-siyahtır. Daha ilk kuruluş yılında büyük bir varlık göstererek önce İkinci Türkiye liginin şampiyonluğunu, sonra da Başbakanlık kupasını kazandı. 1966-1967 Döneminden bu yana Birinci Türkiye liginde oynamaktadır. 1970-1971 Avrupa Fuar Şehirleri kupasına katıldı. Eskişehirspor, türk millî futbol takımına da birçok eleman kazandırdı: Fethi Heper, Nihat Atacan, Ender Konca, Vahap Özbayar, İsmail Arca, Kâmuran Yavuz, Ayhan Aşut ve Necdet Yıldırım v.d. (M)

ESKİŞEHİR taşı. Miner. Bk. LÜLETAŞI.

ESKİ TAŞ devri. Arkeol. Bk. YONTMA TAŞ *devri.*

Eski Türkçe, Orhun ve Yenisey yazıtlarının ve Uygurca yazmaların dili hakkında kullanılan terim (Eski Türkçe [alm. *Alttürkische*] terimi ilk defa A. von Gabain tara-

Tunus'ta Akdeniz oyunlarına katılan türk **eskrim** millî takımı

Foto.LAROUSSE ; MEYDAN

fından kullanılmış, sonradan türkoloji ile ilgili yayınlarda yaygınlaşmıştır). Bk. GÖKTÜRKÇE, UYGURCA, TÜRKÇE. (M)

ESKİV i. (fr. *esquive*). Spor. Boks'ta vücutla yapılan bir savunma hareketi. (Rakibin yumruklarından korunmak için vücut hızla sağa, sola, ileri veya geri hareket ettirilir. Dizler üzerinde hafifçe eğilerek de yapılabilir. Eskivde başarı vücudun çevikliğine dayanır.) [M]

ESKİVARLIKBİLİM blş. i. Bk. PALEONTOLOJİ.

Eski Yeni hamam, Bursa'da, Orhan Gazi'nin yaptırttığı iki hamamdan biri. Kale içinde, Orta Pazar'dadır. Çok değişikliğe uğramıştır. Binada kitabe olmamasına rağmen, Orhan Gazi'nin kaledeki cami ve medresesiyle aynı tarihte yapıldığı sanılır (1337); hamam bu medreseye bağlı bir vakıftır. 1384, 1517, 1527 ve 1687 yıllarında tamir ve tadilat gördü. Orta kubbedeki eyvanda üç, yan halvetlerde altı kurna vardır. Hamam 1950'den önce bir süre için depo olarak kullanıldı. (M)

Eski Zafer (*Old Glory*), Amerikalıların amerikan bayrağına, kabul edildiği tarih olan 1777'den beri verdikleri ad. (L)

ESKİ ZAĞRA, bulg. **Stara Zagora,** Bulgaristan'da şehir, idare bölümü merkezi, Filibe havzasının kuzeyinde, Sredna Gora'nın eteğinde; 62 450 nüf. Ünlü Güller vâdisinde bulunan şehir, bir tarım ve önemli bir kültür (kolejler, müzeler) merkezidir. Dokuma ve kimya (gübre) sanayii. — *Eski Zağra idare bölümü,* 325 000 nüf. (L)

ESKOPET i. (fr. *escopette*). Bk. SCHİOPPO.

ESKRİM i. (alm. *schirmen,* korumak'tan fr. *escrime*). Kesici olmayan köşeli kılıçla, tek yanı kesici veya tam kesici kılıçla dövüşme sanatı.

— ANSİKL. ● *Tarihçe.* Günümüzden yirmi yüzyıl önce Çinlilerin eskrim uzmanları vardı. Eskrim, daha sonra, Yunanistan'da, «hoplomakhos» denen gladyatör öğretmenler tarafından «gymnasion» adlı okullarda öğretildi. Roma imparatorluğunda gladyatör dövüşleri çok rağbette idi: yalnız «retiarius» veya «mirmillo» denen gladyatörler yanında askerlere savaş tekniği öğreten «doctores armorum» adlı öğretmenlerin yetiştiği okullar vardı.

İspanya, modern eskrimin merkezi sayılmaktadır; Toledo şehrinde yapılan kılıçlar, zariflik ve sağlamlıklarıyle ün salmıştır. Normal kılıçların yerini, daha çok batırmağa yarayan uzun ve ince kılıçlar aldı. Eskrim gelişti, kaba güçten çok bilgi ve ustalık önem kazanmağa başladı. Kalkan kullanılmaz oldu. Kılıç vuruşlarını boşa çıkarmak amacıyle, kola dolanan bir örtü; gövde gövdeye dövüşte vuruşları savuşturmak veya rakip oyuncuya vurmak için de büyük ve küçük boyda hançerler kullanıldı. Eskrim ile ilgili ilk kuralları İtalyanlar koymuştur: Marozzo (1536), eskrimin ilk dört pozisyonunu tanımlayan Agrippo (1553) ve Gianti (1606), bütün Avrupa'da italyan eskrim öğretmenlerinin üstünlüğünü sağladılar. O devirde eskrim, özel döğüşlerde başvurulan bir yoldu (1588-1608 arasında Paris'te 8 000 kişi düelloda öldü). Bu durum Fransa'da tepki yarattı; bu yüzden, daha hafif ve daha kısa, ucu çiçekten bir düğmeyle örtülü, köşeli bir kılıç kullanılmağa başlandı. Çiçek (*fleur*) kelimesinden türetilen flöre (*fleuret*) adı ilk olarak Besnard tarafından kullanıldı. Modern eskrimin kuralları çağın büyük eskrim ustaları sayılan Jean-Louis, La Boessière, La Faugère ve Gomard tarafından konuldu. Bugün, eskrimde, süvari kılıcından başka *flöre* denen ve kesici olmayan köşeli ve ucu düğmeli kılıç ile *epe* kullanılır. Bu üç kılıç arasında boyut, ağırlık, mesafe ve kullanılan yüzey bakımından ayrılıklar vardır. 1913'te kurulan Milletlerarası Eskrim federasyonu, eskrimi yeni kurallara bağladı. Bu kuruluş, dünya şampiyonlukları ve olimpiyat oyunları düzenlemektedir. Hakeme yardımcı olmak amacıyle, karşılaşmalar 1934'ten sonra elektrikli kılıçla, 1955'ten sonra da elektrikli flöre ile yapılmaktadır. Bunların özelliği, elektrik sistemine bağlı olduklarından, geçerli vuruşları ışıkla gösterebilmeleridir. İşaret için, kılıcın rakip oyuncuya değmesi şarttır.

Günümüzün eskrimi atletik yetiler ister. Fransız ve italyan eskrim şampiyonları flöre ve epe'de artık gerilemişler, üstünlüklerini ruslarla macar sporcularına kaptırmışlardır. Macarlar, süvari kılıcını kullanmakta polonyalı, rus, fransız ve italyanları bastırdılar. Flöre'de, özellikle rus, macar, italyan, fransız, rumen ve ingiliz kadınları arasında yarışmalar yapılmaktadır.

● *Türkiye'de eskrim* spor olarak başlamadan önce kılıç-kalkan oyun ve gösterileri yaygındı. Türkiye'de ilk eskrim hocası muallim Hüsnü Beydir. Bu hoca, Refik, Ömer Lütfi ve Fuat (Balkan) adlı öğrencilere eskrim öğrettiği gibi, bu sporu daha çok yayabilmek için onları kendisine yardımcı olarak aldı (1901). Aynı yıllarda İstanbul'da Tepebaşı'nda Union Française salonunda Fransız büyükelçiliği mensuplarına Moireau adlı eskrim öğretmeni ders veriyordu.

Muallim Hüsnü Beyin yetiştirdiği üç genç, Abdülhamid II'nin huzurunda italyan subayları ile yaptıkları karşılaşmalarda büyük başarı kazandılar (1903). Bunun üzerine, padişahın emriyle eskrim, harp okullarına resmî spor derslerinden biri olarak konuldu (1906). Aynı yıl Edirne Harp okulu eskrim hocalığına Fuat Balkan getirildi.

Bu sporu ilk olarak 1903 yılında kurulan Beşiktaş Spor kulübü uyguladı (1911). İlk Eskrim federasyonu Türkiye İdman Cemiyetleri ittifakı ile birlikte kuruldu (1923) ve federasyon başkanlığına Fuat Balkan getirildi. Bu görevde 15 yıl kaldı (1923-1938). Türk eskrimcilerinin milletlerarası ilk karşılaşması 1924 Paris olimpiyat oyunlarında oldu. Türk eskrimcileri bundan sonra sırasıyle 1928 Amsterdam, 1936 Berlin, 1948 Londra olimpiyat oyunlarına katıldılar. Balkan olimpiyat oyunlarında ise iyi dereceler elde ettiler (1931).

Eskrim sporunun gelişmesi için 1929'da ünlü rus eskrim hocası Nadolvsky federasyon antrenörlüğüne getirildi ve 1938 yılına kadar bu görevde kaldı. Ankara'da 19 Mayıs stadyumunun bir odasında kurulan Eskrim kulübüne 1948 yılında italyan antrenör getirildi. Kulüp, çalışmalarına bir süre burada devam ettikten sonra yine 19 Mayıs stadı alanındaki yeni lokal ve salonuna taşındı (1958). Türkiye'de eskrimin tanınıp kalkınmasına Refet Ülgenalp, Halim Tokmakçıoğlu, Rıdvan Bora, Rıza Arseven ve Sait Tayla'nın hizmetleri oldu. Son yıllardaki sistemli çalışmalar neticesi eskrim İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerden başka, diğer anadolu şehirlerinde de yapılan bir spor oldu.

Bu spor dalında çeşitli tarihlerdeki yabancı karşılaşmalarda Türkiye'yi temsil eden ve milletlerarası turnuvalarda dereceleri olan eskrimciler: İfakat Mergen, Enver Balkan, Halim Tokmakçıoğlu, Rıza Arseven, Merih Sezen, Sait Tayla, Seyyit Mısırlı, Kemal Mısırlı, Nefi Güven, Sümer Hetman, Oktay Oston, Nihat Ateşöz, Deniz Özgüder, Tacettin Özışık, Aydın Argun'dur.

Bugün birçok okulda eskrim çalışmaları yapıldığı gibi Devlet konservatuvarı ve İstanbul Belediyesi konservatuvarında da eskrim, resmî ders olarak öğretilmektedir. 1970 Dünya eskrim şampiyonası Ankara'da düzenlenmiştir.

● *Teori. Gard* (tetik), saldırıya ve savunmaya geçmek için en uygun pozisyondur. Gard'a geçebilmek için, ayakta durulur, sağ ayak, iki ayak boyu öne uzatılır; bacaklar üstünde kaykılınır; beden dik tutulur; sağ dirsek, gövdeden ayrı tutulur; kılıç, önkol yönünde uzatılır; kılıcın ucu omuz yüksekliğine getirilir; sol kol yüksekte ve büküк tutulur. Ayakla yapılan hamle, gelişme evresidir. Hamle yapmak için arkadaki ayak gerilir, taban yere yapıştırılır, sağ ayak öne uzatılır. Flöre ve epe'de, hamle sırasında, arkada kalan kol kısılır; sabr'da başta kalan el kalçaya konur. Gard'a dönmek için arkada kalan ayak dizden kırılır ve gard pozisyonundaki yerine getirilir.

Yürüyüş için, sağ ayak ileri götürülür, sol ayak aynı ölçüde ileri uzatılır. Geriye gitmek için, sol ayak geriye çekilir, sağ ayak da onu izler. Bazı yürüyüşler, ayak yere vurularak yapılır (hoplama, sıçrama).

Fleş hamlelerinde beden, dengeyi kaybetme noktasına kadar öne uzatılır. Arkadaki ayak sağ ayağın önüne geçirilir, denge bir veya birkaç davranışla yeniden sağlanır. Bu saldırı epe'de, daha çok da sabr'da kullanılır.

Flöre, geçerli yüzey veya dokunulabilir bölge, ön tarafta, boyundan kasıklara kadardır; arkada, kalçaların başlangıcına kadar olan bölge, kaburgalar bölgesidir. Kollara dokunulmaz. Yan duran bir oyuncu dört bölgelik bir hedef olarak düşünülür: yukarı bölgeler elin üstünde, aşağı bölgeler elin altında kalan bölgelerdir. Her bölgede el iki duruş alır: tırnaklar yukarı doğru (supination) veya aşağıya doğru (pronation) tutulur. Yukarı bölge pozisyonları: altı, üç, dört, beş; aşağı bölge pozisyonları da: sekiz, iki, yedi, bir'dir. Bunlar, *parad*'ların temelini meydana getirir. ve kılıçlar birbirine dokununca da yüküm (engagement) adını alır.

Saldırı, hamle ve fleş ile yapılır. Kılıca tek hareket yaptırılırsa saldırı basit olur. Üç çeşit basit saldırı vardır: doğru hamlede kılıcın ucuna doğru hareket yaptırılır; çelmede rakip oyuncunun kılıcının altından, kesmede ise üstünden geçilir. Bileşik saldırıda, rakip oyuncunun bir veya birkaç paradını atlatmaya yönelmiş bir veya birkaç kılıç hareketi söz konusudur. Saldırılar, ya rakip oyuncunun kılıcını uzaklaştırmak veya yakalamak için, vurma hareketinden önce yapılır.

Karşılık, parad'dan sonra yapılan saldırı hareketidir. Genellikle kolun uzatılmasıyle kısa mesafeden yapılır.

Savunma. Parad, bir saldırıya karşı korunma hareketidir; eskrimin sekiz pozisyonuna karşılık olan sekiz parad vardır. Parad'lar bir pozisyona karşı bir durum almakla veya kılıca dairesel bir hareket vermekle yapılır. Savunma hareketi, rakip oyuncunun kılıcını bir vuruşta uzaklaştırmakla veya kılıcın dip kısmını rakip oyuncunun kılıcının ucuna dayamakla gerçekleştirilir.

Karşı saldırı, rakip oyuncunun saldırısına karşı saldırıcı harekette bulunmaktan ibarettir.

Saldırının çeşitleri. Bir ilk hücumdan sonra, saldırıya geçmeden duran oyuncuya karşı bir atılım yapılabilir; doğrudan doğruya hücuma devam ederek bir duraklama hareketine geçilebilir; geriye kaçan oyuncunun üstüne gidilebilir; rakip oyuncunun hücumundan sonra karşı saldırıya geçilebilir; karşı saldırıyı uzaklaştırdıktan sonra yeniden saldırılır.

Epe. Epe'de bütün vuruşlar geçerli sayılır; bunun için gövdenin belli yerleri ayırılmamıştır. Gard durumunda, kalça ve bacaklar hedef olmasın diye, ayaklar birbirine, flöre'de olduğundan daha yakın tutulur. Oyuncu, eline veya koluna yapılacak bir saldırıya karşı kendini silâhının siperiyle korur ve silâhını rakibinin koluna doğru yöneltrek kendisine karşı rakibin yapabileceği hamleye engel olur. Karşıdaki oyuncunun bedenine yapılan hamleler, genellikle aldatıcı hamlelerdir. Bu hareketler, rakibi harekete geçmeğe zorlamak için yapılır.

Sabr. Sabr'da vuruşlar kılıcın ya ucu, ya keskin yanı veya kör yanıyle yapılır. Geçerli dokunma yeri kalçaların üstünde kalan bölgedir. Basit hamleler silâhın ucuyle veya yanıyle yüze, başa, göğüse, karına ve önkola yapılan hamlelerdir. Sabr'da da bileşik hamleler vardır. Parad'lar rakip oyuncunun vuruşlarını kılıcın keskin yanıyle karşılamakla ve parmakları hızla kabzanın üstüne kapatmakla yapılır. Hamleden korunmak için üç siper yeter. Üç parad'ı sağ tarafı, dört parad'ı sol tarafı, beş parad'ı başı korur. Öbür parad'lar şöyle kullanılır: iki parad'ı koltuk altını, bir parad'ı da karın ve göğsü korur.

— Ask. Savaşların göğüs göğüse çatışmalarla sonuçlandığı dönemlerde eskrim eğitimi büyük önem taşıyordu. Özellikle, Fransa'da Joinville okulunda yetişen öğretmenler, silâh eğitimi salonlarında flöre, epe ve sabr dersleri verirlerdi. Bu çalışmalar hem yaya, hem de atlı savaşçılara yaptırılırdı. Birinci Dünya savaşından beri modern savaş imkânları ve özellikle otomatik silâhlar çok gelişti; el bombasının kullanılması kesici silâhları arka plana itti. Göğüs göğüse savaşmaya elverişli silâhlar, yerlerini ateşli silâhlara bıraktı. Bugün eskrim yalnız spor alanında geçerlidir. (LM)

ESKRİMCİ i. (*eskrim*'den *eskrim-ci*). Eskrim sporu yapan kimse. (M)

ESKUARA i. Baskça konuşanların kendi dillerine verdikleri ad. (Lehçelere göre EUSKERA, EUSCARA ve USCARA da denir.)

— ANSİKL. *Euscara, eskuara*'nın *ausci* ile akraba olan daha eski bir biçimidir; Ausci, Eskiçağda Akitanya'da yaşamış ilkel bir topluluğun adıdır; Ausci adı daha sonra bugünkü *Auch* şehrine adını verdi. Akitanyalıların dili Baskçanın eski bir biçimiydi. (L)

ESKÜLETİN i. (fr. *esculétine*). Hint kestanesinin kabuğunda az miktarda bulunan ve eskülinin hidroliziyle elde edilen dihidroksikumarin $C_9H_6O_4$, H_2O. (*Euphorbia latyris*'in tohumlarında da bulunur.) [L]

ESKÜLETOL i. (fr. *esculétol*). Biyokim. P vitamini etkinliği gösteren eskülozit aglikon'u. (L)

ESKÜLİN i. (fr. *esculine*). Biyokim. Hint kestanesinin kabuğundan çıkarılan glikozit.

— ANSİKL. Formülü $C_{15}H_{16}O_9$, $1/2H_2O$ olan *eskülin*'e yabanî yaseminin kökünde de rastlanır. Bu madde, glikoz ve eskületin'e ayrılabilir. Suda mavi flüorışı vererek erir. Bu eriyik morötesi ışınları soğurduğundan, çok parlak ışıklara karşı gözleri korumak için, jelatinle karıştırıldıktan sonra gözlük camlarına sürülür. (L)

ESKÜLOZİT i. (fr. *esculoside*'den). Hint kestanesinde bulunan heterozit; P vitamini etkinliği gösterir. (L)

ESLA, İspanya'da ırmak, Duero'nun kolu (sağ kıyı). 240 km. (L)

ESLÂF çoğl. i. (ar. *selef*'ten *eslâf*). *Esk.* Evvelkiler, geçmiş kimseler: *Ne hastahanesi kalmış zavallı eslâfın / Ne bir imareti; bitmiş elinde ahlâfın* (M. Â. Ersoy). *Eslâf kapıldıkça güzelden güzele / Fer vermiş o neşveyle gazelden gazele* (Yahya Kemal). [M]

ESLAVA (Antonio DE), ispanyol yazarı (doğ. ? - Sangüesa, Aragon 1570'e doğr.). *Noches de Invierno* (Kış Geceleri) [1609] adlı bir hikâye kitabı yayımladı. Bu kitaptaki hikâyelerden *Historia de Nicephoro Dardano*'nun (Nicephoro ve Dardano'nun Hikâyesi), Shakespeare'in *Fırtına* (The Tempest) adlı eserine konu olduğu sanılır. (L)

ESLAVA Y ELİZONDO (Miguel Hilarion), ispanyol papazı ve bestecisi (Burlada, Navarre 1807 - Madrid 1878). Burgo de Osma, Gevilla katedrallerinde; sonunda da Madrid sarayında (1844) müzik çalışmalarını yönetti. Madrid Konservatuvarına müdür oldu, üç opera ve kilise müziği besteledi. Başlıca eserleri, XVI. - XIX. yy.lar arasındaki en ünlü ustaların eserlerini bir araya getiren *Lira Sacrohispana* (İspanya'nın Kutsal Liri) adlı derlemede yayımlandı. Eslava, aynı türden, orgculara ayrılmış, *Museo Organico Espanol* (İspanya Org Müziği) adlı bir yayıma girişti. (L)

ESLEK sıf. (*eslemek*'ten *esle-k*). *Halk dili.* Söz dinleyen, başkasının buyruklarını yerine getiren. *Esk.* Muti. (M)

ESLEM sıf. (ar. *selâmet* > *sâlim*'den *eslem*). *Esk.* Çok sağlam, en emin. ‖ *Eslem-i turuk*, yolların en doğrusu. (M)

ESLEMEK geçl. f. *Halk dili.* Duymak, işitmek. ‖ *Söz eslemek*, söz dinlemek, itaat etmek, kabul etmek. (M)

ESLİHA çoğl. i. (ar. *silâh*'tan *esliha*). *Esk.* Silâhlar: *İstanbul Patrikhanesi ve Yunan Konsoloshanesi esliha ve cephane deposu halini almıştır* (Atatürk). *Numan'ın kendisine emanet olan eslihasını askere dağıttı* (Cevdet Paşa). ‖ *Esliha-yı atîka*, eski silâhlar. ‖ *Esliha-yı câriha*, yaralayıcı silâhlar. ‖ *Esliha-yı cedîde*, yeni silâhlar. ‖ *Esliha-yı hafîfe*, hafif silâhlar. ‖ *Esliha-yı nâriye*, ateşli silâhlar. ‖ *Esliha-yı sakîle*, ağır silâhlar. (M)

ESLÖV, İsveç'te (Malmöhus) kasaba, Malmö'nün kuzeydoğusunda; 9 000 nüf. Önemli demiryolu kavşağı. Makine yapımı atelyeleri. Kundura fabrikaları. (L)

ESMÂ çoğl. i. (ar. *ism*'den *esmâ*). *Esk.* İsimler.

— ÇEŞ. DEY. *Esmâ* (veya *esmâ tespihi*) *çekmek*, Allah'ın adını anarak tespih çekmek: *İhtiyar kadın [...] bir şeyler okuyarak, iki yana sallanarak esmâ tesbihi çekiyordu* (R.N. Güntekin). ‖ *Esmâyı üstüne sıçratmak*, belâya bulaşmak: *O kadar sert konuştu ki, esmâyı üstüne sıçratmamak için susmağa mecbur oldum* (B. Felek).

— Gram. *Esk. Esmâ-yı mübheme*, belirsizlik sıfatları.

— Mat. *Esk. Esmâ-yı adâd*, sayı isimleri.

— Tasav. *Esmâ-ül-hüsna*, Tanrı'nın en güzel adları. (Esmâ ile sülûku esas tutan tarikatlerde Tanrı'nın en güzel adları belirli zamanlarda ve belirli sayıda zikredilir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Kur'an*'da en güzel adların (*esmâ-ül-hüsna*) Allah'a ait olduğu belirtilir. (El-A'raf, 180; El-İsra, 110; Taha, 8; El-Haşr, 24). Bir hadiste de Allah'ın 99 ismi olduğu ve bunları ezberleyip mânâlarını anlayarak zikreden kimsenin cennete gireceği belirtilir. Hadiste geçen Allah'ın adları şunlardır: Allah, Er-Rahman, Er-Rahîm, El-Melik, El-Kuddusi, Es-Selâm, El-Mümin, El-Müheymin, El-Aziz, El-Cebbâr, El-Mütekebbir, El-Hâlik, El-Bâri, El-Musavvir, El-Gaffar, El-Kahhar, El-Vehhab, Er-Rezzak, El-Fettah, El-Alîm, El-Kâbid, El-Bâsit, El-Hâfid, Er-Râfi, El-Muız, El-Münzil, Es-Semî, El-Basîr, El-Hakem, El-Adl, El-Latîf, El-Habîr, El-Halîm, El-Azîm, El-Gafur, Eş-Şekur, El-Aliy, El-Kebir, El-Hafîz, El-Mukît, El-Hasîb, El-Celîl, El-Kerim, Er-Rakîb, El-Mucîb, El-Vâsi, El-Hakîm, El-Vedûd, El-Mecîd, El-Bâis, Eş-Şehîd, El-Hak, El-Vekîl, El-Kaviy, El-Metîn, El-Veliy, El-Hamîd, El-Muhsin, El-Mübdî, El-Muîd, El-Muhyî, El-Mümit, El-Hay, El-Kayyum, El-Vâcid, El-Mâcid, El-Vâhid (El-Ahad), Es-Samed, El-Kâdir, El-Muktedir, El-Mukaddim, El-Muahhir, El-Evvel, El-Âhir, Ez-Zâhir, El-Bâtin, El-Vâlî, El-Müteâlî, El-Ber, Et-Tevvab, El-Müntekim, El-Afüv, Er-Rauf, Malik-ül-Mülk, Zül-Celâli Ve'l-İkrâm, El-Muksit, El-Câmi, El-Ganiy, El-Muğnî, El-Mâni, Ed-Dâr, En-Nâfi, En-Nur, El-Hâdi, El-Bedî, El-Bâki, El-Vâris, Er-Reşîd, Es-Sabûr. Kur'an'da müminlere Allah'ı güzel adları ile anmak tavsiye edilir: «En güzel adlar Allah'ındır. Ona bu adlarıyle dua edin» (El-A'raf, 180).

Bu adlar çeşitli şekillerde sayılabilir:

1. Kur'an'da Haşr suresinin sonunda olduğu gibi isimleri birbirine ulâyarak (El-Melikü'l-Kuddüsü's-Selâmü'l - Müminü'l-Müheymin...)

2. Başına harfi tarif getirip her isimden sonra tutarak okuma (El-Bâki, Er-Rezzâk, El-Azîz ...)

3. Her ismin başına ünlem olan «yâ» getirerek:

(Yâ Rahmân, Yâ Rahîm, Yâ Kahhâr...). [M]

ESMÂ, halife Ebubekir'in kızı (595, ?-?). İlk müslümanlar arasında yer alan Esmâ, Ayşe'nin ablasıdır. Peygamber ile halife Ebubekir'in hicretleri sırasında, su kırbasıyle ekmek torbalarını ip yerine kemerini ikiye bölerek bağladığı için Zatülnikatayn («iki kuşaklı kadın») diye anılır. Ez-Zübeyr bin el-Avvam ile evlendi. Kocası ilk müslümanlarla Habeşistan'a göç ettiği zaman onunla birlikte gitmedi. Peygamber ile Ebubekir'in hicretleri sırasında saklandıkları mağarada onlara su ve yiyecek taşıdı. Hicretten sonra yerleştiği Kuba'da doğan ilk müslüman sayılan ve islâm tarihinde önemli yeri olan Abdullah bin Zübeyr'i dünyaya getirdi. Beş oğlu ve üç kızı oldu. Bir süre sonra kocasından ayrıldı. Yüz yaşına kadar yaşadığı, savaş meydanında ölen Zübeyr'in cesedini bir ağaca astıran Haccac'ın elinden alarak gömdükten sonra öldüğü söylenir. (M)

ESMÂK çoğl. i. (ar. *semek*'ten *esmâk*). Zool. *Esk.* Balıklar. ‖ *Esmâk-i azmiye*, kemikli balıklar. (M)

ESMÂN çoğl. i. (ar. *semen*, değer'den *esmân*). *Esk.* Bir malı olanların satan kişilere ödedikleri bedeller. ‖ *Esmân-ı hasıla*, elde edilenlerin toplam değerleri. (M)

ESMÂR çoğl. i. (ar. *semer*'den *esmâr*). *Esk.* Yemişler, meyveler. ‖ *Esmâr-ı eşcâr*, ağaçların yemişleri. ‖ *Esmâr-ı günâgûn*, çeşitli meyveler. (M)

ESMARCH (Friederich VON), alman cerrahı (Tönning, Schleswig, 1823-Kiel 1908). 1848 Schleswig-Holstein ve 1870-1871 Alman-Fransız savaşları sırasında cerrahlık bilgisini geliştirdi ve Kiel üniversitesine cerrahî profesörü oldu. Çevre uzuvlarını sıkarak kanı tecrit eden ve kanamasız ameliyat imkânını sağlayan ve kendi adını taşıyan lastik boruyu buldu. (L)

ESMA SULTAN, Abdülaziz'in kızı (İstanbul 1873-ay.y. 1899). Başikbal Gevheri Hanımın kızıdır. 19 Yaşındayken, kendisinden çok yaşlı olan Çerkez Mehmed Paşa ile evlendirildi. Güzelliği ile tanınan Esma Sultan dördüncü çocuğunu doğururken öldü. Yenicami türbesine gömüldü. (M)

ESMA SULTAN Büyük, Ahmed III'ün kızı (İstanbul 1726-ay.y. 1788). Aynı çağda yaşayan Abdülhamid I'in kızı Esma Sultandan ayırt etmek için *Büyük* diye çağırılmıştır. 1743'te Yakup Paşa, 1758'de Muhsinzade Mehmed Paşa ile evlendirildi. İki kardeşinin padişahlığı sırasında çok mal mülk sahibi oldu. İstanbul'un zengin kadınları arasında yer aldı. Mehmed Paşanın 1774'te ölmesi üzerine bir daha evlenmedi. Kadırga namazgâhını (1779), Kadırga Esmasultan meydan çeşmesini yaptırdı (1781). Hasis ve para harcamaktan çekinen bir kişi olarak tanındı. (M)

ESMA SULTAN Küçük, Abdülhamid I'in kızı (İstanbul 1778-ay.y. 1848). Altıncı kadın Ayşe Sineperver'den doğdu. Ahmed III'ün aynı addaki kızından ayırt etmek için *Küçük* diye çağırıldı. Selim III tarafından kaptanıderya Hüseyin Paşa ile evlendirildi (1792). 25 Yaşında, Hüseyin Paşanın ölümüyle dul kaldı. Anne-baba bir kardeşi Mustafa IV'ün padişahlıkta kalması için çok çalıştı. Kabakçı ayaklanmasında ve Alemdar'ın öldürülmesinde önemli rol oynadı.

Esma Sultan, kardeşi Mustafa IV ve Mahmud II'nin bağışlarıyle çok zengin oldu. Eyüp, Maçka, Tırnakçı ve Kuruçeşme yalılarını yaptırdı. Buralarda geniş kadrolu bir maiyetle mutlu ve gösterişli bir hayat sürdü. Zevke, eğlenceye, şık gezmeye düşkündü. Giyimi İstanbul kadınları için örnek sayıldı. Eğlence ve gezileri yüzünden birçok dedikodunun doğmasına sebep oldu. (M)

ESMEİN (Jean-Paul Hippolyte Emmanuel, **Adhémar** — denir), fransız hukukçusu (Touvérac, Charente 1848-Paris 1913). Caen ve Paris hukuk fakültelerinde (sanayi hukuku, anayasa hukuku ve özellikle hukuk tarihi) ve Siyasal Bilgiler okulunda profesör oldu, *Nouvelle Revue Historique du Droit Français et Étranger* dergisinin yöneticiliğini yaptı. Başlıca eserleri şunlardır: *Histoire de la Procédure Criminelle en France et Spécialement de la Procédure Inquisitoire Depuis le Début du XIII Siècle jusqu'à nos Jours* (Fransa'da Ceza Usul Hukuku ve özellikle XIII. yy. Başından İtibaren Soruşturma Metotları Tarihi) [1891]; *Cours Élémentaire de Droit Français* (Fransız Hukuku Temel Bilgileri Dersleri) [1892]; *Eléments de Droit Constitutionnel et Comparé* (Anayasa Hukuku ve Karşılaştırmalı Hukuk) [1896]. (L)

ESMEK geçz. f. [Hava için] Bir yönden bir yöne akmak: *Ilgıt ılgıt seher yeli esiyor / Gâvur dağlarının başı dumanlı* (Halk şiiri). ‖ *Mec.* Birdenbire akla gelen bir düşünceyle karar vermek: *Bunu yapmak ona nereden esti?*

— ÇEŞ. DEY. (*Birinin*) *Aklına esmek*, birden bir şey yapmağa karar vermek: *Gençlerin akıllarına esmiş, belki de bir olay olsun diye, böyle şeyler soruyorlar* (N. Ataç). ‖ *Esip savurmak*, (rüzgâr için) hızla eserek ortalığı karıştırmak. Rastgele konuşmak. ‖ *Yerinde yeller esmek*, bir şeyin veya bir kişinin yokluğu veya elden çıktığı anlaşılınca söylenen söz: *Bir de baktım ki, yerinde yeller esiyor.*

◆ **Estirmek** ettrg. f. Esmesini sağlamak: *Yağdırır yağmuru yeli estirir / Kimini güldürür kimin küstürür* (Karacaoğlan). [M]

ESMENARD (Jean-Baptiste), fransız siyaset yazarı ve subayı (Pélissanne, Provence 1772-Paris 1842). İspanya Burbonlarının hizmetinde subaylık yaptı. Kral Joseph'in maiyetine girdi, Murat'nın, sonra Ney'in emir subayı oldu. 1814'ten sonra Amerika'ya gitti, Kolombiya cumhuriyetinin kurulmasına katıldı. Daha sonra gazeteci oldu, *Mémoi-*

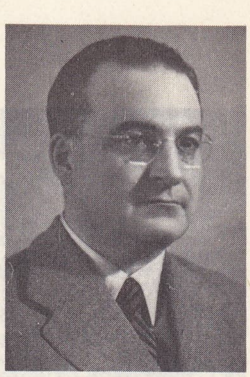

Ahmet Şükrü ESMER

Foto. Yeni Sabah arşivi (MEYDAN)

res de Goday, Prince de la Paix'yi (Barış Prensi Goday'ın Hatıraları) çevirdi (1836, 4 cilt). [L]

ESMER sıf. (ar. *sumret*'ten *esmer*). [İnsan için] Saçları ve teni koyu buğday renginde: *Güzel olsa, esmer olsa elverir / Kadir mevlâm ihsan eder yol verir* (Halk türküsü). *Delikanlıları sarı kızlar için düşündürüyor, sarı kızları esmer delikanlılar için hasretlendiriyorlardı* (S.F. Abasıyanık). || Kahverengine yakın, kırmızının ağır bastığı karma bir rengi olan: *Esmer kumlu, uzun, her an büyük dalga ile yıkanan kumsal* (F.R. Atay). || *Esmer ekmek*, koyu renkli buğdaydan yapılan bir ekmek cinsi.

— ÇEŞ. DEY. *Esmer güzeli*, teni koyu buğday rengine çalan, saçları siyah güzel kız. || *Beyazın adı var esmerin tadı var*, beyaz tenli güzellerin şöhret kazanmasına rağmen, esmer kızların daha canayakın olduğunu anlatmak için kullanılır. || *Esmer vatandaş. Teklz.* Çingene ırkından olan kişilere halkın taktığı ad.

— *Esk. Esmerü'l-levn*, karayağız: *Esmerü'l-levn, kısaya karib orta boylu idi* (Cevdet Paşa).

— Toprak bil. *Esmer toprak*, gelişmiş toprak tipi, yüzeyinin karbonatını bütünüyle kaybetmiştir ama koloitlerin hiç yıkanması veya az yıkanması görünürde bir birikinti ufku meydana getirmez. Bk. ANSİKL.

— Zool. *Esmer cisim*, bazı yosun hayvanlarının odacıklarında bulunan ve sonraları dışarı atılacak olan kırmızı veya esmer küçük cisim. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Toprak bil. *Esmer toprak*'lara Fransa'da her cins anakaya üzerinde çok sık rastlanır; billûrsu kayaçların, şistlerin, bazaltların, kırmızı toprakların üzerinde görülür. Esmer toprakları meydana getiren ortam (kara iklimine yakın ılıman iklim; yumuşak bir humus [*mull*] meydana getiren yapraklılar ormanı) yıkanmaya az elverişlidir. Az hümik asit veren orman humusunun hızla ayrışmasına bağlı olan esmer topraklar, kil-humo-demir karmaşalarıyle nitelenir, bu karmaşalar agregalara çimento vazifesi görür ve esmer rengi verir. Genellikle derin ve gevşek olan esmer topraklar ormanların gelişmesine elverişlidir, ılımlı bölgelerde ise en verimli tarım topraklarını meydana getirir.

— Zool. Yaşlı bir odacıkta barınan polip, sıkışıp büzülerek sindirim boşluğunun çeperinde birikmiş artıklarla karışık bir toprak haline gelir. Tümü birden dışarı atılacak olan bu artık maddede gene de işe yarar kısımlar vardır. Odacığın bir yerinden tomurcuklanarak oluşan yeni bir polipçik bu esmer topağı içine alır, parçalar, işe yarar kısımlarından faydalanır, işe yaramayan kısımlarını dışarı atar. Bunun gibi öncekinin artıklarından kurtulma şekline yalnız yosun hayvanlarında da rastlanır. Bir odacık bu şekilde art arda bir dizi polipçikler tarafından kullanılır.

◆ **Esmerimsi** sıf. Buğday rengine yakın olan.

◆ **Esmerleşmek** dönşl. f. Esmer hale gelmek: *Akşamın yaklaştığını ormanın esmerleşmesinden anlardık* (Ş.S. Aydemir). *Güneşten esmerleşmek.*

◆ **Esmerlik** i. Esmer olma durumu: *Yüzüne bir esmerlik geliyor* (H.R. Gürpınar). [ML]

esmersuyosunları
(ascophyllum nodosum)

ESMER (Ahmet Şükrü), türk tarihçisi (doğ. Kıbrıs-Lefkoşe 1893). Liseye kadar olan öğrenimini Kıbrıs'ta yaptı, İstanbul'a gelerek Dârülfünuna girdi. Açılan bir yarışmayı kazandı. New York Colombia üniversitesine gitti, burada lisans ve doktorasını yaptı. 1921 Yılında Türkiye'ye döndü. Galatasaray lisesi İngilizce öğretmenliğine tayin edildi. Bu sırada *Vakit* gazetesine de yazılar yazıyordu. Mülkiye'de tarih öğretmenliği (1929-1941) yaptı. Harp akademisi ile Yüksek Ticaret okulunda aynı dersi okuttu (1929). İstanbul milletvekili seçildi (1938). 1946'ya kadar milletvekili olarak siyasî hayatta kaldı. New York Haberler müdürlüğü, Basın Yayın Genel müdürlüğü gibi görevler yaptı. Siyasal Bilgiler fakültesi siyasî tarih profesörü oldu (1950). Dış siyaset yazıları yazdı. Bir yıl kadar Amerika'da İdaho ve Chattanooga üniversitelerinde siyasî tarih okuttu. Eserleri: *Siyasî Tarih* (1936, 1944, 1953); *Avrupa'da Otomobil ile 9 000 Kilometre* (1934); *Hindistan'da Gördüklerimiz* (1953); *Turkey and her Neigbours* (Türkiye ve Komşuları); *A Political Review* (Siyasî Açıdan Bir Bakış) [1963]. (M)

Esmeralda, Victor Hugo'nun *Notre Dame'ın Kamburu*'ndaki (Notre-Dame de Paris) çingene kızı. Keçisi Djaldi ile birlikte sokak sokak gezer. Başdiyakos Claude Frollo'nun ve ucube Quasimodo'nun âşık oldukları Esmeralda yakışıklı Phebus de Châteaupers'e tutkundur. Ama bu sevgi, çingene zihniyetine uyarak şair Gringoire ile evlenmesine engel olmamıştır. (L)

ESMERALDALAR, eskiden Ekvador ve *Rio Esmeraldas* kıyılarında oturan kızıldeRililer. Bugün soyları tükenmiştir. (L)

ESMERALDAS, Ekvador'da şehir, il idare merkezi, *Rio Esmeraldas*'ın ağzında; 33 400 nüf. Vâdilerinde geniş çapta muz yetiştirilir. — *Esmeraldas ili*, 141 900 nüf. (L)

ESMERAMBER blş. i. Amber balığından çıkarılan amber. (M)

ESMER denizyosunu blş. i. Bütün denizlerde yaygın suyosunu. (İlmî adı *Sargassum*.)

— ANSİKL. *Esmer denizyosunları*, kısımları çok farklılaşmış büyük suyosunlarıdır. Bazı kısımları dal gibi incedir, kökü andırır ve tutunmağa yarar. Ondan sonra, gene dallı olan ve gövdeyi andıran silindirimsi kısımlar gelir; bunların üzerinde de yaprağı andıran yassı organlar bulunur. Uç kısımlardaki dalcıklar ise meyveyi andırır, şişkin yüzer-kesecikler halindedir (tropika üzümü). Esmer denizyosunlarının çoğu türleri Avustralya ve Amerika kıyılarında, kayalara tutunarak yaşar. Atlantikte, Azor adaları açıklarında yüzer çayırları andıran geniş alanları kaplar: meşhur *Sargasso denizi* dedikleri budur. (L)

ESMERSUYOSUNLARI çoğl. blş. i. Suyosunları sınıfı (*phaeophyceae*); bunlarda, klorofilin yeşil rengi esmer bir boya maddesi (fukosantin veya fikofein) ile gizlenmiş durumdadır.

— ANSİKL. *Esmersuyosunları*'nın çoğu, denizde yetişir; füküslerle laminaryalar bunlardandır. Bunların üremeleri büyüklükleri, şekilleri çok değişik olmakla beraber hücre yapısı ve biyokimyasal özellikleri bakımından ortak yanları da çoktur: bunlarda nişasta olmaz; hepsi deniz iyodunu özel hücreler içinde iyodür halinde biriktirir; iyot oksitlenmesi bitkiye enerji sağlar; hepsinde, sıcak suda eriyebilen esmer fikofein maddesi vardır; çoğunda feospor denilen ve öğlena kadar karmaşık yapılı olan yüzücü sporlar bulunur. Bu yosunların bazıları esmer boya maddesi sayesinde, orta dalga ışınların ulaşabildiği 30 m derinlere kadar uzayabilir. Esmersuyosunları on bir takıma ayrılır: Bunlardan sekizi (*ectocarpales, sphacelariales, chordariales, dictyosiphonales, desmaretsiales, laminariyalar, punctariales* ve *cutleriales*) feosporludur. *Tilopteridales* ve *dictyotales*'lerin sporları daha basittir; füküslerin ise sporları yoktur. Bunların üremesi hayvanlarınki gibidir ya da biraz hayvanlarınkine benzer. (L)

ESNA i. (ar. *esnā*). Bir hareketin ve işin yapıldığı sıra veya bir durumun içinde bulunduğu an, ara: *İşte tam bu esnada birdenbire Halit Ayarcı, elinde seyahat çantası, başında şapkası ile göründü* (A.H. Tanpınar). *İşte, bu vak'a esnasındadır ki, hem Mehmet Ali'nin karısı ve hem de kız kardeşleriyle karşılaştım* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Yolculuk esnasında.*

— *Esk. Esnâ-yi harb*, savaş anı. || *Esnâ-yı ikamet*, bir yerde oturulduğu an. || *Esnâ-yı müzakere*, bir konunun tartışıldığı an. || *Esnâ-yı rah*, yolda giderken: *Filvaki dönüp Mekke'ye giderken öküz gibi bağırarak esnâ-yı rahta helâk olmuştur* (Cevdet Paşa). || *Esnâ-yı tesâdüm*, vuruşma eyleminin yapıldığı an. (M)

ESNAF çoğl. i. (ar. *şınıf*'tan *eşnâf*, çeşitli cinsler). Küçük ticaret veya el zanaatları ile uğraşan kimselere verilen genel ad: *Halk, yani köylüler, işçiler, küçük esnaf takımı onların yazdıklarını okuyacak, böylece doğru düşünmeyi, adam olmayı öğrenecek* (N. Ataç). || —İ. *Argo.* Kötü yola düşmüş kadın. || Kadın satıcılığında arabuluculuk eden erkek. || Hileli oyun oynayan kumarbaz. || Bir mesleğin düşük sınıfı: *Politika esnafı.*

— ÇEŞ. DEY. *Esnaf ağzı*, satıcıların müşteri çekmek için kullandıkları dil. || *Esnafı ondalığa kesmek*, esnaftan haraç almak: *Bunda ne var? Ben esnafı ondalığa kesmiyorum ya* (M.Ş. Esendal).

— Huk. İster gezici olsun, ister bir dükkânda veya bir sokağın belli bir yerinde sabit bulunsun, iktisadî faaliyeti nakdî sermayesinden çok bedenî çalışmasına dayanan ve kazancı ancak geçimini sağlamağa yetecek kadar az olan zanaat ve ticaret sahiplerine verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Esnaf loncası*, osmanlılar devrinde esnaf sınıfının kurduğu bugünkü istihsal kooperatifleri ve sendikalar tipindeki düzenli kuruluş: *Yani, her şehrin esnaf loncaları kendisine mahsustu* (Z. Gökalp). Bk. LONCA. || *Esnaf şeyhi*, esnafın şikâyetleri ve devletle esnaf arasındaki işlerle ilgilenen görevli. || *Esnaf yiğitbaşısı*, esnafın, zanaata ve ustalığa ait işlerine bakan kimse. (Esnaf yiğitbaşısının izin vermesiyle bir çırak veya usta kendi başına bir iş sahibi olabilirdi.)

— ANSİKL. Huk. *Türk Ticaret kanununa* (md. 17) *göre esnafın nitelikleri.* Ticarî faaliyeti geniş çapta yürüten tacirler hakkındaki hükümleri küçük ticaret erbabı hakkında da uygulamanın doğru olmayacağı gözönünde tutularak, iktisadî faaliyeti küçük çapta olan sanat ve ticaret erbabı «esnaf» adı altında özel hükümlere bağlanmıştır.

Eski Ticaret kanununda da böyle bir ayırım yapılmıştı. Ancak, «esnaf» terimi yerine, «küçük tacir» kavramına yer verilmişti. Halen yürürlükteki 1957 tarihli Türk Ticaret kanunu, küçük tacir kavramı yerine esnaf kavramını yerleştirmiştir. Türk Ticaret kanununun 17. maddesine göre bir kimsenin esnaf sayılabilmesi için şu üç şartın gerçekleşmesi lâzımdır:

1. İktisadî faaliyet nakdî sermayeden çok bedenî çalışmaya dayanmalıdır. İktisadî faaliyet daha çok aynî veya nakdî olan sermayeye dayanıyorsa esnaf faaliyeti söz konusu olmaz.

2. İktisadî faaliyet sonucu elde edilen kazanç ancak geçim sağlamağa yetecek kadar az olmalıdır.

3. İktisadî faaliyette bulunan kimse bir sanat veya ticaret erbabı olmalıdır. Bundan dolayı, işçi veya hamalın durumu, yukarıda belirtilen iki şarta uysa bile, bu kimseler bir sanat veya ticaret erbabı olmadıkları için esnaf sayılmazlar.

Ayrıca, yukarıda işaret edilen üç şartı, esnafı tacirden ayırmak bakımından yeterli bir ölçü olarak kabul etmeyen kanun koyucu, Türk Ticaret kanununun 1463. maddesinin 2. fıkrasında esnaflık şartının tayini bakımından başka bir ölçü daha öngörmüş ve Bakanlar kuruluna, yukarıda belirtilen ve takdire fazlaca yer veren ilk iki şartın yerine geçmek üzere, esnaf sayılacak sanat ve ticaret erbabının azamî yıllık gayrisafî gelirlerinin ne olması gerektiğini bir kararname ile tespit yetkisini vermiştir. Ancak henüz böyle bir kararname çıkarılmış değildir. Uygulamada, mahkemeler, bir kimsenin esnaf veya tacir olduğu konusunda ihtilâf çıkınca Ticaret ve Sanayi odasında, Esnaf ve Küçük Sanatkârlar derneğinde, o kimsenin kayıtlı olup olmadığına göre durumu tayin etmektedir. Fakat, kendisinin veya bir başkasının esnaf veya tacir olduğunu iddia eden kimse, bu meslek teşekküllerinin kayıtları ile bağlı değildir. Mahkemede, bu kayıtların hilâfını yukarıda belirten üç şartın ışığında öne sürebilir.

● *Esnaf ve Küçük Sanatkârlar kanununa göre esnafın nitelikleri.* 507 Sayılı Esnaf ve Küçük Sanatkârlar kanunu da 2. maddesinde esnafı tanımlamıştır. Bu tanımın, Ticaret kanununun 17. maddesinde yer alan tanımdan farkı, bedenî çalışmanın sermayeden daha fazla olması şartı yerine, sermaye ile birlikte olmasını aramış ve gelir konusunda da, geçim sağlama ölçüsü yerine bir kimsenin «bulunduğu yerde geçerli olan geleneğe göre tacir niteliğini kazandırmayacak kadar» olması ölçüsünü getirmiş bulunmasıdır. Ayrıca işaret edilmek gerekir ki, Gelir Vergisi kanununun esnaf anlayışı da,

Foto. Rop-Lami (LAROUSSE)

gerek Tic. kn.un 17. maddesinde ve gerek 507 sayılı kanunun 2. maddesinde verilen tanıma göre farklıdır. Bu durum karşısında söz konusu kanunlardan her birinin uygulanmasında kendi esnaf tanımı esas alınmak gerekecektir.

● *Esnaf ve küçük sanatkârlar dernekleri.* Tacirlerin ve sanayicilerin ticaret ve sanayi odalarına kaydolma mecburiyetine karşılık, 507 sayılı kn.un 5. maddesine göre esnafın da kamu kuruluşu niteliğindeki esnaf ve küçük sanatkârlar derneklerine girmeleri mecburiyeti konmuştur. Bu dernekler, illerde *birlikler* halinde; aynı konuda kurulmuş olanlar *federasyonlar* halinde ve birlik ile federasyonlar da bir *konfederasyon* halinde teşkilâtlanmıştır. Esnaf ve Küçük Sanatkârlar kanunu, bir kimsenin esnaf mı yoksa tacir mi olduğu konusunda ticaret ve sanayi odaları ile dernek arasında çıkacak ihtilâfı hal için özel bir karma kurulu öngörmüştür. Söz konusu kanunun 6. maddesine göre, bölge ticaret müdürünün veya vekilinin başkanlığında, oda temsilcisi ile dernek temsilcisinden meydana gelen üçlü komite, bir kimsenin esnaf mı yoksa tacir mi olduğu konusunda karar verecektir. Bu komitenin kararlarına karşı sekiz gün içinde o yer ticaret mahkemesinde itiraz edilebilir.

● *Esnafın tabi olduğu hükümler.* Esnaf sayılan kimseler tacir statüsüne tabi değildirler. Bu sebeple, özel bir hükümle aksi öngörülmedikçe, tacir sıfatına bağlı müeyyide ve mükellefiyetler esnaf hakkında sözkonusu olmaz. Özellikle esnaf iflâsa tabi değildir; ticaret unvanı (firma) seçip tescil ettirmekle yükümlü değildir; ticarî defterler tutmaz; işletmesini ticaret siciline tescil ettirmesi söz konusu değildir. Borçlar kanununun 104/2, 161/3, ve 409. maddelerinde yazılı hallerde tacirler için söz konusu olan ücret ve cezanın tenkisini isteme yasağı, esnaf hakkında uygulanmaz.

Esnaf niteliğini taşıyan kimselere, tacirlere ilişkin hükümlerden sadece aşağıda yazılı olanlar uygulanır (Türk Ticaret kn. md. 17/II): **1.** Türk Ticaret kn.nun yapılan iş için ücret ve avans ve masrafları için faiz isteme hakkını düzenleyen 22. maddesi; **2.** aynı kanunun, seçilip kullanılan işletme adının tescili mecburiyetini koyan 55. maddesi; **3.** Medenî kanunun 864. maddesinin 2. fıkrasında yer alan hapis hakkına ilişkin hüküm.

Öte yandan, esnafın emeğinin karşılığına ilişkin davalar beş yıllık zamanaşımına tabidir (Borçlar kn. md. 126/N. 3). Esnaf işletmesine geçerli olarak ticarî temsilci tayini, ancak ticaret siciline tescil yoluyle gerçekleşebilir (Borçlar kn. 449/3. md.).

● *Esnaf ve vergi.* 1955 Yılına kadar esnaf, sadece 1949 yılında yürürlüğe giren Esnaf Vergisi kanununa göre esnaf vergisine tabi idi. Esnaf 1955 yılından itibaren Gelir Vergisi kanunu hükümlerine tabi tutulmuştur. Sonradan 193 ve 202 sayılı kanunlar ile esnaf muaflığı şartları yeniden düzenlenmiştir. (M)

Esnaf kefalet kooperatifleri, kredi kooperatiflerinin şehirde kurulmuş olan türü. Bu kooperatifler esnaf ve küçük sanatçının kredi ihtiyacını kolaylıkla karşılamasına yardım etmek ve küçük sanat ve küçük ticaret konularında yanlış sermaye yatırımlarının önüne geçmek ve hiç olmazsa bu yanlışlıkların asgarî hadde indirilmesine çalışmak amacını güder.

Türkiye'de ilk kefalet kooperatifi İsviçre'deki kefalet kooperatifleri örnek alınarak Türkiye Halk bankasının öncülüğünde kuruldu. Türkiye Halk bankası ile işbirliği yapan Ankara Esnaf Dernekleri birliğinin 117 üyesi, 18 ekim 1951 tarihinde 8 405 lira sermaye ile ilk esnaf kefalet kooperatifini Ankara'da kurdular. 1951 Yılı sonuna kadar kooperatifin ortak sayısı 216'ya, sermayesi 32 000 liraya ulaştı ve kısa bir sürede bu kooperatif türü büyük gelişme gösterdi. 1957'de ortak sayısı 32 000, kooperatif sayısı 112 idi. 1960'ta bu sayı ortaklarda 59 000, kooperatiflerde ise 141'e, 1969 yılında ise ortak sayısı 182 000'e, kooperatif sayısı 440'a yükseldi.

Bu kooperatiflerin amaçları arasında ortakların (esnaf ve sanatkârlar) meslekî çalışmalarıyle ilgili krediyi sağlamak için kefil olmak, ihtiyat fonlarından ortaklara ilişkin her türlü meslek, sağlık ve sosyal kurumlar meydana getirmek ve ortaklarına banka teminat mektubu sağlamak üzere kefil olmak görevleri vardır.

Kooperatiflere ortak olma şartı şöyledir: iş yeri ve oturduğu yer kooperatifin iş bölgesi içinde bulunan, başka bir kefalet kooperatifine ortak olmayan, bölgesel esnaf derneklerinden birine kayıtlı, kanunen esnaf ve küçük tacir sayılan her küçük sanat ve ticaret erbabı kefalet kooperatiflerine ortak olabilir.

Kooperatifin ortak sayısı sınırsız olmakla birlikte, kooperatifler hizmet imkânları elverişli olduğu oranda ortak kabul edebilirler. Sermayeleri ortaklarının ödedikleri pay tutarlarından meydana gelir. Ortaklık payları ellişer liradır. Ortağın bir paydan az on paydan fazla olmamak üzere kaç pay ile kooperatife katılabileceğine yönetim kurulu karar verir. Her ortak, sahip olduğu pay tutarının on katına kadar sorumludur.

Kefalet verme şekli de şöyledir: kooperatife ortak olmak isteyen esnafın şahsî ve meslekî durumu kooperatif istihbarat servisince incelenir; sonra hazırlanan bülten, kooperatif yönetim kurulunca gözden geçirilir ve başvuranın kaç pay ile kooperatife ortak olabileceğine karar verilir. Eğer esnaf kooperatife 500 liralık pay ile ortak olarak kabul edilirse kredi kurumları ile bütün ilişkilerinde 5 000 liralık sınır içinde borç senetleri kooperatifçe aval sıfatıyle imza edilebilir. Kefalet kooperatiflerinin finansmanı bugün için Türkiye Halk bankasınca karşılanmaktadır. Kooperatiflerin gider karşılığı aldıkları komisyon, genellikle yüzde 2 dolaylarında ise de, giriş aidatı, istihbarat ücreti, bağış v.b. adlar altında alınan paranın ortaklara yüklendiği söylenebilir. Ancak bu durumu gözönüne alan Türkiye Halk bankasının teklifi ile 24 aralık 1963 tarihinde kabul edilen 348 sayılı kanun gereğince (md. 4) kooperatiflerin ortaklarına verdikleri kefaletten dolayı alacakları gider karşılıkları, istihbarat ücretleri v.b.nin azamî *haddi* ana paranın yüzde 3'ünü geçmez.

Kefalet kooperatifleri, genel kurul tarafından seçilen bir kurul tarafından denetlenir. Kooperatif kuruluş ve yönetim bakımından tamamıyle serbest olabilir. Ancak belirli bir kredi kurumu ile malî ilişkiye girerken, o kurumun, riskini koruma yönünden kooperatif üzerinde bazı denetleme imkânları istemesi tabiîdir. Bu denetleme yetkisi 24.XII.1963 tarih ve 358 sayılı kanunun 3. maddesi uyarınca Türkiye Halk bankasına verildi. (Bk. HALK BANKASI.) Yapılan denetleme sonucunda suçlu görülen yönetici veya bu görevi yapanlar bu suçlarından ötürü devlet memurları gibi ceza görürler.

● *Esnaf Kefalet Kooperatifleri Birlik kooperatifi,* 1954 yılında 27 kefalet kooperatifinin birleşerek kurduğu ve ortak kooperatiflerin de katılmasıyle meydana gelen birlik. Ortak kooperatiflerin sayısı bir ara 97'ye yükselmişti. 1969 Yılında ise bu birliğin 92 ortak kooperatifi ve 42 000 ortağı vardı. (M)

ESNAM çoğl. i. Bk. ASNAM.

ESNÂN çoğl. i. (ar. *sinn,* diş, yaş'tan *esnân*). *Esk.* Dişler. || Yaşlar. || Çürük ağaç kökleri.

— Anat. *Esk. Esnân-ı kâtıa,* kesici dişler.

— Ask. Askerlik çağına girmiş olanların, askerlik çağından çıkışına kadar olan yaş gruplarına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Esnân-ı askeriye,* kurra seneleri.

— ANSİKL. Aynı doğumdan olanlar, askerlik bakımından (celb ve sevk ve terhis gibi) aynı işleme tabi tutulurlar. Bunlardan bazıları, bazı sebeplerle askere geç gitseler de kendi *esnân*'larının yaptığı süre kadar ve aynı şartlarla askerlik yaparlar. (M)

ESNAULT-PELTERİE (Robert), fransız mühendisi (Paris 1881-Nice 1957). 1901'den itibaren havacılık tekniği konusunda çalışmağa başladı, o devrin çok ağır olan motorları yerine geçecek patlamalı türbin üzerinde incelemelere girişti. 1906'da tek satıhlı ilk motorlu uçağın planlarını çizdi ve silindirlerin sayısı tek olan yıldız şeklinde ilk uçak motorunu ve «süpürge sapı» adı verilen kumanda manivelasını buldu. Bundan sonra piston kolsuz, kranksız, volansız çok hafif bir motor meydana getirdi, bu buluşu silindirsiz bir tulumbanın yapılmasını sağladı. Bir süre gel-git olayının meydana getirdiği enerjiyle uğraştı. Tepkili füzelerle gezegenler arası yolculuğun teorisini ortaya koydu, uzay gemilerinin nükleer enerjiyle çalışacaklarını XX. yy. ın başında haber verdi. (L)

ESNAULT-PELTERİE

ESNEH, esk. **İsna.** Mısır'da şehir, Yukarı-Mısır'da (Kena ili); 25 800 nüf. Pamuklular. Nil üzerinde Hazne barajı. Burası Sannar (Sudan) kervanlarının son durağı olan eski *Senet* veya *Latopolis*'tir. (L)

ESNEK sıf. (*esnemek*'ten *esne-k*). Bastırma veya germeyle kaybettiği biçimine veya hacmine, hiç değilse kısmen dönebilme özelliği olan. (*Eşanl.* ELASTİKÎ). || — *Mec.* Anlamı istenilen tarafa çekilebilen: *Sevmek kelimesi, dünyanın bütün dillerinde, en esnek kelimelerden biridir.* || Kolaylıkla eğilen, bükülen: *Esnek bir üslûp.* || Kesinliği olmayan, uzlaşmaya yatkın: *Esnek değer ölçüleri.* || *Esk.* Hayvanların ağzına bağlanan gem.

— Ask. *Esnek savunma,* üstün hücuma geçme imkânlarını kaybetmemek için düzenli ve planlı şekilde yapılan çekilme hareketi.

— Fiz. *Esnek kuvvet,* eskiden bir gazın basıncına verilen ad.

— Dy. *Esnek bağlantı, vigole* cinsi ray döşenmiş demiryollarında kullanılan ve rahat bir yolculuk sağladığı gibi aşınmayı ve bakım masraflarını da azaltan bağlantı sistemi. (Bu sistemde, rayın travers üstüne gelen kısmı ile travers arasına konan oluklu kauçuktan bir taban ve rayın travers üstüne gelen kısmını kauçuk tabanın içinde tutan madenî bir bağlantı vardır. Böylece de rayın madenî bağlantı ile travers arasında oynaması önlenmiş olur.)

— Histol. *Esnek doku.* Bk. ANSİKL.

— Mat. *Esnek eğri,* bir ucundan düşey bir düzleme tespit edilmiş olan ve öbür ucundan eğilmesine yolaçan bir ağırlık bulunan homogen bir madenî levhadan meydana gelen eğri.

— Mekan. *Esnek sınır,* bir cismin her milimetre karesine düşen ve etkisi kalmadıkça cismin ilk boyutlarına dönmesini engelleyen kuvvet. (Kuvvet bu sınırın altına düşer düşmez, cisim eski şekline döner.) [Bk. ANSİKL.]

— ANSİKL. Histol. Memeli büyük hayvanlarda sarı bağlarla boyun bağları (ense kirişi) hemen hemen sadece esnek dokudandır (sığır siniri). Bu doku birbirine paralel kirişlerden, onlar da ağ şeklinde birbirine bitişmiş doku tellerinden oluşur. Yapısı katılgan dokuya çok benzeyen esnek dokunun üç türlü görünüşü vardır: ilk şekli olan *tanecikler,* bu taneciklerin birbiri peşine dizilmesinden ve kaynamasından meydana gelen *iplikler* ve nihayet bu ipliklerin birleşmesinden ortaya çıkan *plak* ve *şeritler.* Tanecikleri doğuran hücrelerin adı *elastoblast*'tır; gençlerde bir kılıf gibi kiriş ipliklerini saran büyük uzantıları vardır. Esnek madde, adının da belirttiği gibi, esneklik özgülüğüne sahiptir. Bundan ötürü de esnek iplikler, kıkırdaklarda, serozaların argacında, büyük atardamarların orta tabakasında bol miktarda bulunur. Atardamardakiler, kalp atımının kesintili hale getireceği kan basıncını düzenli kılmağa yarar. Yine bu iplikler, atardamarların, vazomotorların ve bazen de iç basıncın etkisiyle genişleyip daralmalarına yardım eder.

Esnek dokunun biyolojik özgülüklerinden en önemlisi, saklama metotları ile çok değişikliğe uğramasına rağmen grefler halinde dayanması, nakledildiği kişi tarafından iyi tahammül edilmesi ve temel özgülüklerini muhafaza etmesidir (atardamar grefleri).

— Mekan. Bir cismin, *esnek sınır*'ı aşmayan bir kuvvetin etkisi altında uğrayacağı biçim değişiklikleri yükle orantılıdır; buna karşılık, kuvvet esnek sınırı aşıyorsa biçim değişikliği sürekli ve kalıcıdır, yani cisim ilk şekline dönemez. Bu durumda, biçim değişikliği ve yük arasında da orantı söz konusu değildir. Esnek sınırı teorik olarak sıfır kabul edilen zayıf kuvvetlerin meydana getireceği sürekli biçim değişiklikleri de çok küçük olacağından ölçülemez. Bir çekme denemesinde esnek sınır, L uzunluğundaki bir çubuğu çeken ve etkisi kalktıktan sonra bu çubuğun ilk uzunluğunun 1/500'i kadar kalıcı bir şekil

Foto. Manuel (LAROUSSE)

değişikliğine yol açan kuvvete eşittir. İlk L uzunluğu, S kesitinin fonksiyonu olarak verildiğine göre, $L^2 = 66{,}67$ S formülüyle gösterilir. (LM)

ESNEKLİK i. (*esnek*'ten *esnek-lik*). Fiz. Bozulmuş cisimlerin, basıncın değişikliğe uğrattığı ilk biçim veya hacimlerine hiç değilse kısmen dönebilme özelliği: *Katıların, sıvıların, gazların esnekliği.* (Bk. ANSİKL.) || — *Mec.* Kanaat ve davranışını değiştirme kolaylığı; eğilmeğe, taviz vermeğe yatkınlık: *Politikacı esnekliği.* || *Bir kanunun, bir bütçenin esnekliği,* uygulamada çeşitli yorumlara açık kapı bırakan kanun, bütçe.

— Deric. Bir derinin gerilebilme ve gerilme sırasında aldığı biçimi muhafaza etme özelliği.

— Fizyol. Bazı dokuların (kas, atardamar, akciğer v.b.) şekillerini bozan kuvvetin etkisi ortadan kalkar kalkmaz eski hal ve hacimlerine dönebilme yeteneği.

— İkt. Bir olayın dış etkilere uyabilme derecesi. (İngiliz iktisatçısı Alfred Marshall'ın fizikten aktardığı kavram.) Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Esneklik modülü,* bir cismin, esnek biçim değiştirmeleri sırasında, etkisinde kaldığı kuvvetler ile uzaması arasındaki oran.

— ANSİKL. Fiz. *Esneklik,* bir dış kuvvetin etkisiyle şekli bozulan bir cismin, kuvvet kalkar kalkmaz yeniden ilk şeklini alması özelliğidir. Çeşitli katı maddelerin esnekliği arasında büyük farklar vardır. Bütün maddeler için, *esneklik sınırı* denilen bir sınır söz konusudur; bu sınır aşılırsa, madde yeniden eski biçimde dönemez. Ancak, şekil değişikliğine yol açan dış kuvvetin şiddeti ve etki süresi yeterince azsa, Hooke kanununa göre, şekil değişikliği: 1° etki eden kuvvetle orantılıdır; 2° kuvvetin işareti değişse bile (ters yönlerde çekme veya sıkıştırma, burma veya bükme gibi) değeri sabit kalır.

Çekilme esnekliği. Cagniard de La Tour, Savart, Masson, Wertheim v.b. gibi bilginler bu konuyle ilgilenmişlerdir. Wertheim'ın çekilme esnekliğini incelemek için kullandığı cihazda, düşey olarak yerleştirilmiş madenî bir çubuğun ucuna gittikçe büyüyen ağırlıklar asılır. Değişen ağırlıklara göre, çubuk üzerinde çizilmiş işaret noktalarından yararlanarak, bir katetometre yardımıyle çubuğun uzaması ölçülür.

Çubuğun başlangıçtaki L uzunluğu ve asılan P ağırlığı ile doğru orantılı olan l uzaması, çubuğun S kesiti ve maddenin E esneklik katsayısıyle ters orantılıdır:

$$l = \frac{LP}{ES}.$$

Çekilme modülü veya *Young modülü* de denilen bu esneklik katsayısının sayı olarak değeri, 1 mm² kesitindeki bir çubuğu kendi boyunun bir katı kadar uzatabilen kilogram cinsinden ağırlığa eşittir. Bu uzama çubuğun daralmasına, yani kesit çapının küçülmesine yolaçar.

Çubuğun A çapının küçülmesini a ile gösterirsek:

$$\frac{a}{A} = \delta \frac{l}{L}$$'dir. Burada δ *Poisson katsayısı*'dır.

Burulma esnekliği. Burulan bir telin, serbest bırakılınca yeniden ilk şekline dönmesi özelliğidir.

Yarıçapı r olan, daire kesitindeki bir tel bir ucundan tutturulmuş olsun; telin sabit ucuna l uzaklığında bulunan serbest ucunun bir α açısıyle dönebilmesi için tele uygulanması gereken M momentini

$$M = \mu \frac{\pi r^4}{2} \frac{\alpha}{l}$$

formülü verir.

Burada μ her madde için farklı olan sabit bir sayıdır: buna, maddenin *sertlik modülü, Coulomb modülü* veya *Lamé modülü* denir. E çekilme modülü μ sertlik (yani esneksizlik) modülü ve δ Poisson katsayısı arasında

$$\mu = \frac{E}{2(\delta + 1)}$$

bağıntısı vardır.

Bükülme esnekliği. Bir ucu tutturulmuş, öteki ucuna da çubuğun uzunluğuna dik bir kuvvet uygulanmış bir çubuk büküldüğü zaman, hem çekilme hem burulma durumlarını birleştiren bir biçim değişikliği meydana gelir. Bu, dinamometreler, el kantarları, araba yayları, madenî barometre ve manometreler yapımında yararlanılan *bükülme esnekliği*'dir.

Gazların esnekliği. Bk. SIKIŞTIRILABİLME.

— İkt. Bütün iktisadî olaylar birbirlerine karşılıklı olarak bağlıdır. *Esneklik* kavramı gibi, herhangi bir olayın diğer bir olayın değişikliklerine uyarak nasıl değiştiğini aramağa yöneltir. $y = f(x)$ fonksiyonunu ele alalım; esneklik, y'nin değişme yüzdesinin x'in değişme yüzdesine olan *oranı*'dır. Demek ki, *esneklik katsayısı* şu genel formülle verilebilir.

$$k = \frac{dy}{y} : \frac{dx}{x} = \frac{dy}{y} \times \frac{x}{dx} = \frac{dy}{dx} \times \frac{x}{y} \text{ veya } \frac{dy}{dx} : \frac{y}{x}.$$

Eğer

$$e = \frac{dy}{dx} : \frac{y}{x}$$

formülü ele alınırsa *esneklik, fonksiyonun marjinal değerinin ortalama değerine olan oranı olarak tanımlanabilir.*

Esneklik analizleri çağdaş iktisat biliminde gitgide geniş bir yer tutmaktadır. Fiyat teorisinde (arz* ve talep* esnekliğinin analizi), milletlerarası ticaret teorisinde (ihracat ve ithalât esnekliği) ve kamu maliyesinde (vergilerin esnekliği) kullanılmaktadır. Esneklik katsayıları yalnız fiyatlara göre değil, gelirlere göre de hesaplanır. İngiliz yazarı Hicks bunlara ikame esnekliği ve önceleme esnekliği kavramlarını kattı. Önceleme esnekliği katsayısı, bundan öncekilere benzer bir formülle gösterilir (referans fiyatı, geçmiş dönem fiyatıdır [geçmiş fiyat]):

$$\text{EÖ} = \frac{\dfrac{\textit{ileriki fiyat — geçmiş fiyat}}{\textit{geçmiş fiyat}}}{\dfrac{\textit{bugünkü fiyat — geçmiş fiyat}}{\textit{geçmiş fiyat}}}$$

$$\text{EÖ} = \frac{Fi - Fg}{Fg} \times \frac{Fg}{Fb - Fg} = \frac{Fi - Fg}{Fb - Fg}$$

Eö ileriki fiyattaki (önceleme nesnesi) nispî değişmelerin bugünkü fiyattaki nispî değişmelere olan oranını göstermektedir (önceleme esnekliği). [LM]

ESNEKLİKÖLÇER blş. i. Esneme sonucu meydana gelen en küçük uzamaları ölçen cihaz. *Eşanl.* ELASTİSİMETRE, EKSTANSOMETRE, GENLEŞMEÖLÇER. (L)

ESNEKLİKÖLÇÜMÜ blş. i. Bir cisme etki eden kuvvetlerin şiddetini ve bu cismin, iç veya dış kuvvetlerin etkisinde olduğu zaman göstereceği şekil değişikliklerini ölçmeğe yarayan teknik. (ELASTİSİMETRİ de denir.)

— ANSİKL. *Esneklikölçümü,* genellikle, cismin, dış kuvvetlerin etkisiyle birbirine yaklaşan iki noktasının, etki kalktıktan sonra birbirinden ne kadar uzaklaşacağını gözlemeğe dayanır. Ölçme işinde kullanılan cihazlar, mekanik, optik veya elektriksel büyütme sistemleriyle donatılmıştır. Bu metotların yanı sıra, uygulanan kuvvetin X ışınlarıyle ölçülmesi ve *çatlayan vernik* metoduna başvurulur. Bu usulde, parçanın yüzeyine sürülen vernik tabakası, maksimum uzama doğrultularına dik olarak çatar. Vernik üzerinde meydana gelen çatlaklar, izostatik bir çizgi demeti meydana getirir. (L)

ESNEKSİZLİK i. (*esneksiz*'den *esneksiz-lik*). Teknol. Tam esneklik göstermeyen bir cismin durumu: *Madenî cisimler, iç sürtünmeleri olduğu için esneksizdir.*

— ANSİKL. Bir maden veya bir alaşım tamamen esnek olursa, vakumda, enerji kaybetmeden, zorlamalara ve biçim değişikliğine uğrayabilir. Oysa madenlerde, iç sürtünme olduğu için, maden cinsine göre değişen ve tam sayılamayacak bir esneklik, yani *esneksizlik* görülür. Bu *iç sürtünme,* çeşitli fizik ve kimyasal olaylarla ileri gelir: zorlama ve biçim değişikliği arasındaki gecikmeden doğan termik olaylar, maden yapısının heterojenliğine bağlı (izotermik veya adiyabatik şartlar) termoelastik olaylar, magnetik olaylar (magnetik büzülme), atomların yer değiştirmesi veya kristal yapı kusurlarıyle ilgili olaylar v.b. Madenlerin cinsine göre değişen esneksizliği incelemek için, bir deney çubuğunun biçimi çevrimsel olarak değiştirilir ve bu çubuğun zamana, salınımların frekansına, sıcaklığa v.b. göre genlik sönümünü izlemeye imkân veren fizik metotlara (burulma sarkacı, titreşim, bükülme) başvurulur.

İç sürtünme, bazı olayların açıklanmasına ve çeşitli madenlerin kullanım özelliklerini incelemeye yardım eder (enerjisinin büyük bir kısmını ısıyle kaybeden titreşimli madenler, titreşimlerin sönümüne yolaçan madenler [soğurucu], iç sürtünmesi çok az olan ve akustik veya müzik âletlerinde kullanılan madenler [çan ve zil yapmağa yarayan ve bileşimindeki kalay oranı yüzde 20'yi geçen bronzlar] v.b.). [LM]

ESNEMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Uykulu, sıkıntılı veya yorgunluk duyulan bir anda ağzı açarak nefes alıp vermek: *Konuşma, şarap, yemek ve yağmur uykumu getirdi, esniyorum* (R.H. Karay).

— Denizc. Rüzgârın yelkenlere yaptığı baskı ile, geminin bir tarafa yatması veya bir ucu sabit bir çubuğun öteki ucuna takılan ağırlık ile direk ve çubuğun geriye veya aşağıya doğru hafifçe bel vermesi. (M)

◆ **Esneme** i. Esnemek işi.

— Mekan. Bir maddenin çarpmaya karşı direncini gösteren ve bir çubuğun çarpmak suretiyle kırılması sırasında soğurulan enerjiyi, çubuğun kesit birimi cinsinden veren sayı.

— ANSİKL. Mekan. Tekrarlı ve şiddetli kuvvetlerin etkisi altında olan parçaların çarpmaya karşı direnci incelenir. Bu inceleme, açısal yer değiştirmeli Charpy sarkacı gibi bazı özel cihazlarla yapılır. Kırılmaya yolaçan iş gücü ölçülür ve buradan, kilogrammetre cinsinden ifade edilen iş gücünün, santimetre kare cinsinden keside bölünmesiyle esneme bulunur:

$$\text{Esneme} : \frac{\textit{Kırılmayı sağlayan iş}}{\textit{Kesit}}$$

Esneme ne kadar büyükse, maden o kadar az kırılır. Tavlama (veya sertleştirme) madenin esnemesini azaltır, menevişleme (veya yumuşatma) ise arttırır: menevişlenmiş yarı sert çeliğin esnemesi 16, menevişlenmemiş sert çeliğin ise sadece 8'dir.

◆ **Esnetmek** ettrg. f. Esnemesine yolaçmak. (ML)

Esomar (*European Society for Opinion Surveys and Market Research*'ın [Kanaat Yoklaması ve Piyasanın İncelenmesi için Avrupa Topluluğu] kısaltması), amacı piyasa incelemesi tekniğini derinleştirmek ve genişletmek olan topluluk. (L)

ESONİT i. (fr. *éssonite*). Miner. Grena cinsinden mineral. (Grosüler'in sarı-turuncu renkli çeşidi.) [L]

ESPADON i. (fr. k., ital. *spadone,* büyük kılıç'tan). İki elle tutarak sallanan ve Avrupa'da XV. yy.dan XVII. yy.a kadar kullanılan büyük ve ağır kılıç.

— ANSİKL. Ortaçağdan itibaren kullanılmağa başlanan Espadon, iki yüzü keskin, düz (kimi zaman dalgalı) bir kılıçtır. Ortası kalındır; uca doğru incelir. Namlusu 1,75 m ile 2 m arasında değişir. 50 sm kadar olan kabzası iki elle tutulabilecek biçimde yapılmıştır. Espadonu, sıra başlarına konulan en kuvvetli ve cesur alman ve isviçreli ücretli piyade erleri, karşılarındaki mızraklı askerlere karşı, başlarının üstünde çevirerek kullanırlardı. Yürüyüş sırasında, espadon ucu havaya dikilmiş olarak omuz üstünde, ya da sırtta çapraz olarak taşınırdı. XVII. yy.da bile, düşman saflarında gedik açma silâhı olarak kullanılan espadon tarzında

espadon

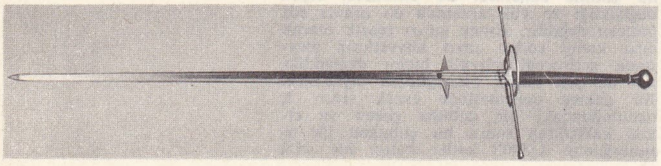

Foto. LAROUSSE

mevzilerde mazgalların hemen yanında bulundurulurdu. (L)

ESPADRİY (fr. *espadrille*). Üstü bez, tabanı hasır sazıyle örülmüş ayakkabı. (L)

ESPAGNAT (Georges D'), fransız ressamı (Melun 1870-Paris 1950). Paris Güzel Sanatlar Yüksek okulu profesörü (1935), «Sonbahar sergisi»nin kurucu üyesi. Sanat hayatının başlangıcında romantik ve sembolist akıma bağlıydı. Olgunluk çağında üslûbu, gerçekçi gözlem ile hayal arasında yer aldı. Luxembourg sarayını, Vincennes Belediye dairesini, Toulouse Adliye sarayının duvarlarını süsleyen resimler onun eserleridir. Ayrıca, figürler, çıplaklar (nüler), günlük yaşantıdan alınmış tablolar, natürmortlar ve portreler de (*Henri Roussel, Ravel, Florent Schmitt, Gustave Kahn, Paul Valéry*) yaptı. Eserleri Paris Çağdaş Sanatlar müzesindedir. (L)

ESPAİLLAT eyaleti. Dominik cumhuriyetinin kuzey bölümünde eyalet; 125 065 nüf. İdare merkezi. *Moca*. (L)

ESPALYE i. (ital. *spalla*, omuz'dan türeme *spalliera*'dan fr. *espallier*). Dalları duvara bağlanmış meyve ağaçları dizisi.

— ANSİKL. Meyvc. *Espalye*, rüzgâra açıkken meyvesi olgunlaşamayan veya soğuk bölgelerde, erken ürün vermesi istenilen ağaçlara uygulanır. Bunun için en çok kullanılan usul ağaçlara palmet ve kordon şekli vermektir. Elma, armut, incir, şeftali, kayısı ağaçları ve asmalar bu şekilde yetiştirilir. Bir espalye duvarının rüzgârı kesmek için genellikle doğu-batı doğrultusunda bulunması, gündüz mümkün mertebe fazla sıcaklık emmesi için kalın, meyvelere fazla sıcaklık yansıtması için beyaz badanalı ve en az 2,50 m yüksekliğinde olması gereklidir. Ağacın dalları duvara takılı demir telden ızgaralara rafya ile bağlanır; bazen dallar bir kumaş parçasıyle sarılarak çiviyle doğrudan doğruya duvara tutturulur. Duvarın üstünde boydan boya, tuğladan veya tahtadan 30 sm genişliğinde bir saçak bulunur. (L)

ESPANA, İspanya'nın ispanyolca adı. (L)

Espana (İspanya), Chabrier'nin orkestra için raspsodisi. İlk olarak 1883'te *Concerts Lamoureux* topluluğu tarafından çalındı. Rapsodide Chabrier'nin İspanya'ya yaptığı bir gezi sırasında derlediği yirmi kadar tema kullanılmıştır. (L)

Espana (İspanya), Théophile Gautier'in şiir kitabı (1845). Şair, *Voyage en Espagne* (İspanya Gezisi) [1842] adlı eserinde nesir diliyle kaleme aldığı duygularını bu eserde manzum olarak işler. Romantiklerin garabet merakı bu eserde biçim olgunluğuyle bağdaşır ve Gautier'nin yöneldiği «sanat için sanat» felsefesini müjdeler. (L)

ESPANOLA, Hispaniola adasının ispanyolca adı. (L)

ESPANOLETO (EL). Bk. RİBERA.

ESPARTERO (Baldomero), **Victoria** dükü, **Vergara** prensi, ispanyol generali ve devlet adamı (Granátula, Ciudad Real 1793 - Logrono 1879). Bir araba yapımcısının oğluydu. 1808'de Fransızlara karşı savaşmak için gönüllü yazıldı, erlik, sömürgelerde subaylık yaptı ve 1822'de albaylığa yükseldi. 1833'te İsabel II'nin tarafını tuttu, Burgos yakınında Don Carlos taraftarlarını yenilgiye uğrattı ve 1839'da Maroto ile Vergara anlaşmasını imzaladı. Fakat savunmuş olduğu monarşiye hâkim olmak istedi. Kendisini ana kraliçe Maria Cristina'nın yerine naip olarak atandırdı (1841) ve karışıklıklar içinde üç yıl devleti idare etti. Ilımlılardan ve ilericilerden meydana gelen bir koalisyon kurulması üzerine 1843'te İspanya'dan ayrılmak zorunda kaldı. Bir ara O'Donnell ile beraber tekrar iktidarı ele geçirdi ve 1856 da kesin olarak çekildi. (L)

ESPAS i. (fr. *espace*, aralık). Matbaac. Harflerden daha kısa olan küçük madenî çubuk. (Harfleri, kelimeleri birbirinden ayırmak için kullanılır.) ‖ Dizili harfler, kelimeler, sütunlar arasında bırakılan boşluk, kalan aralık.

◆ **Espaslı** sıf. Aralıklı. ‖ *Espaslı dizgi*, harfler veya kelimeler arasında boşluk bırakan dizgi. (M)

Espasa, 1925'te Bilbao'da kurulmuş olan ispanyol yayınevi. Sanat, felsefe, tarih, edebiyat kitapları yayınlamıştır. Bunların arasında, *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeoamericana* (Avrupa-Amerika Genel Ansiklopedisi) ile *Historia General del Arte* (Genel Sanat Tarihi) özellikle anılmaya değer. Ayrıca çeşitli edebî eserler de yayımlamıştır. Maranon, Menéndez Pidal, Miguel de Unamuno, Azorin, Pio Baroja kitapları bu yayınevi tarafından yayımlanan başlıca yazarlardır. (L).

ESPASLAMAK i. (*espas*'tan *espas-la-mak*). Matbaac. Dizgide kelimeler veya harfler arasında boşluk bırakmak. (M)

Especulo («Ayna»), başlıca Castilla *fuero*'larından derleştirilmiş eser; 1254 tarihlerinde Alfonso X devrinde hazırlandı. Bazıları bu eserin Sancho IV devrinde derleştirilmiş özel bir kitap olduğunu ileri sürerler. Eserden yalnız parçalar kalmıştır. (L)

ESPER (Eugen Johann Christoph), alman böcek bilgini (Wunsiedel 1742-Erlangen 1810). Johann Friedrich'in kardeşi. Özellikle pulkanatlılar ve selentereler üzerinde çalışmalar yaptı, değerli bir koleksiyon meydana getirdi. Başlıca eserleri şunlardır: «*Tabiî Görünüşleriyle Avrupa Kelebekleri*» (1775-1805); «*Yabancı veya Avrupa Dışı Ülkelerdeki Kelebekler*» (1785-1798); «*Zoophyta*» (1788-1809). [L]

ESPER (Johann Friedrich), alman tabiat bilgini (Drossenfeld 1732-Wunsiedel 1781). Wunsiedel piskoposu, tabiat bilgisi üzerine çalışmalar yaptı. Muzzendorf kuru kemik mağaralarını ısrarla araştırdı. Hayvan fosilleri hakkında birçok yazı yayımladı. (L)

ESPERANTO i. (*esperi*, ümit etmek'in sıfat-fiili; «ümit eden» anlamına gelir ve yazar tarafından önceleri eğreti ad olarak kullanılmıştır). 26 Temmuz 1887'de israil asıllı rus hekimi Lejzer Zamenhof tarafından ortaya atılan milletlerarası dil.

— ANSİKL. Her milletten yüz bin kadar kişinin konuştuğu *esperanto*, 1905'ten bu yana yapılan 42 kongrede anlaşma dili olarak kullanıldı. Çoğunlukla çevirilerden (özellikle İncil) meydana gelen esperanto edebiyatı yaklaşık olarak 5 000 kitabı bulur. Esperanto iki ilkeye dayanır; köklerin mümkün olduğu kadar farklı dillerden gelmesi ve kelime öğelerinin değişmezliği. Alfabesi 28 harftir: 5 ünlü (*a, e, i, o, u*), 1 yarı-ünlü (*ŭ*) ve 21 ünsüz (*b, c* [*ts*], *d, f, g* [*gu*], *g* [*c*], *h* [soluklu], *ĥ* [sert, almanca *ch*], *j* [*y*], *ĵ, k, l, m, n, p, r, s, ŝ, t, v, z*). Vurgu daima sondan bir önceki hecededir.

Gramer kategorileri son ünlü aracılığıyle birbirinden ayrılır: *-o* isim, *- a* sıfat, *- e* zarf. Tümleçler zorunlu olarak ya bir öntakı ya da sondaki *- n* ile belirtilir. Tek bir çekim ve tek bir yardımcı fiil vardır: *esti* (olmak). 9 önek, 38 sonek vardır; yeni kelimeler, basit kelimeleri birleştirerek istenildiği kadar türetilebilir (belirleyen belirlenenden sonra gelir): *vaporsipo* (buharlı gemi), *samideano* (aynı [*sama*] düşüncenin [*ideo*] taraftarı [*ano*]) v.b. (L)

ESPERANZA (LA), Batı Honduras'ta İntibuca idare bölgesinin merkezi; 2 000 nüf. (L)

ESPERİ i. Bk. DELİCE DOĞAN.

ESPİNA (Concha), ispanyol kadın romancı (Santander 1877-ay. y. 1955). Eserlerinde Viscaya şehrini ve Cantabros dağlarını tasvir eder ve hayatın güçlükleriyle karşılaşmış ihtiraslı kadın tipleri yaratır. Başlıca romanları şunlardır: *La Nina de Luzmela* (Luzmela'nın Küçük Kızı) [1909]; *Aguo de Nieve* (Kar Suyu) [1911]; *La Esfinge Maragata* (Maragateria'lı Sfenks) [1914]; *La Aosa de Los Vientos* (Rüzgârların Gülü) [1915]. (L)

ESPİNAS (Alfred Victor), fransız filozofu (Saint-Florentin, Yonne 1844 - ay.y. 1922). Douai, Bordeaux ve Paris üniversitelerinde profesör, sonra Enstitü üyesi oldu (1905). 1877'de *Les Sociétés Animales* (Hayvan Toplulukları) adlı eserini yayımladı. Diğer kitapları: *La Psychologie Expérimentale en Italie* (İtalya'da Deneysel Psikoloji) [1880]; *Histoire des Doctrines Économiques* (İktisat Doktrinleri Tarihi) [1892]; *Les Origines de la Technologie en Grèce* (Eski Yunan'da Teknolojinin Kökenleri) [1897]; *La Philosophie Sociale au XVIII. Siècle* (XVIII. yy.'da Sosyal Felsefe) [1898]. Espinas'ın çalışmaları, Fransa'da sosyoloji ile deneysel psikolojinin gelişmesine büyük ölçüde yardımcı oldu. (L)

ESPİNEL (Vicente), ispanyol yazarı (Ronda, Malaga 1550 - Madrid 1624). Oldukça maceralı bir hayat sürdü. Alejandro Farnesio'nun emrinde Slandre'da savaştı. İki defa İtalya'ya gitti. İspanya'ya döndüğünde papaz oldu. Aynı zamanda müzikçi olan Espinel gitar'a bir beşinci tel ekledi. Şairlik yıllarında koşuklu mektuplar ve çoban şiirleri yazdı. Sonradan *espinela* adı verilen bir kitap şeklini ortaya attı. En ünlü kitabı *Marcos de Obregon* adlı romanıdır. Fransız romancısı Lesage, *Gil Blas*'ı yazarken bu romanın etkisinde kalmıştı. (L)

ESPİNELA i. Sekizer heceli on mısradan meydana gelen kıt'a; dördüncü hecede durak vardır; ispanyol şairi Espinela tarafından yaygınlaştırıldı. (L)

ESPİNHAÇO (SERRA DO), Brezilya'da (Minas Gerais eyaleti) dağ kütlesi. İtambé'de 2 147 m; pedra de İtacolomi'de 1 950 m. Geniş vâdilerle yarılan arkeyen yaylalar üstünde kuvarsit zirveleri yükselir. Yaylalar 1 200 - 1 400 m yüksekliktedir. XVIII. yy. da bu dağda altınlı alüvyonlar işletiliyordu. Bugün altının yerini yüksek cevherli (hematit, itabirit) demir madeni almıştır. (L)

ESPİNHO, Portekiz'de (Aveiro idare bölümü) kasaba. Porto'nun güneyinde; 7 900 nüf. Önemli balıkçılık limanı. Konservecilik. Sayfiye yeri. (L)

ESPİNOSA (Diego), ispanyol din adamı (Martin Munoz de las Posadas 1502-Madrid 1572). Castilla ve Hindistan konseyi başkanı, İtalya işleri dairesi başkanı, Sigüenza piskoposu, baş engizisyoncu, 1568'de kardinal, 1560'tan itibaren Felipe II'yi İspanyol Araplarını hıristiyanlaştırmağa zorladı, fakat soyluları kızdırdığı için kralın gözünden düştü. (L)

ESPİNOSA (Guillermo), kolombiyalı besteci ve orkestra şefi (Cartagena de Indias 1905). Öğrenimini Milano'da R. Bossi ile ve Berlin'de yaptı. Sonra Basel'de F. Weingartner yanında ihtisasını tamamladı. Ülkesine döndüğünde, Bogota Millî Senfoni orkestrasını kurdu (1936) ve bu orkestrayı uzun süre yönetti. Yerli motifler üzerine senfonik eserler besteledi. (L)

ESPİNOSA (Januario), şilili yazar (Palmilla de Linares 1882-ay. y. 1946). *Cecilia* (1907), *Vida Humilde* (Mütevazı Hayat) [1914], *El Juguete Roto* (Kırık Oyuncak) [1927] adlı romanları yazdı ve bu eserlerinde köy motiflerini işledi. Ayrıca *Un Viaje con el Diablo* (Şeytanla Bir Gezi) [1930] adlı hikâye kitabını yayımladı. Deneme ve biyografi üzerine çalışmaları da vardı. (L)

ESPİNOSA (Jeronimo Jacinto), ispanyol ressamı (Concentaina, Valencia yakını 1600 - Valencia 1667). Önce babası Rodriguez'in, sonra Borras ve Ribalta'nın öğrencisi oldu. İtalya'da Bologna şehrinde yaşadı, italyan sanatının etkisi altında kaldı. En ünlü eseri, Valencia'daki *San Luis Beltran'ın Ölümü* tablosudur. Bundan başka, Prado müzesinde bulunan *Azize Maria Magdalena, Sütun Önünde İsa* ve *Kuzu ve Vaftizci Yahya* tabloları başarılı eserleri arasındadır. (L)

ESPİNOSA (Nicolas DE), ispanyol şairi (doğ. Valencia 1520'ye doğr.). Ariosto'nun eseri *Orlando Furioso*'nun (Öfkeli Orlando) devamı olan *Segunda Parte del «Orlando»* (Orlando'nun İkinci Bölümü) adlı eseriyle büyük bir üne kavuştu. (L)

ESPİNOSA Y TELLO (José), ispanyol denizcisi ve deniz topografyacısı (Sevilla 1763 -Madrid 1815). 1783'ten 1789'a kadar İspanya sahillerinin deniz altı haritalarını çıkarmakla görevlendirildi; 1790'dan 1794'e kadar Meksika'da kâşif Malaspina'ya refakat etti. Genel hidrografi dairesi müdürlüğü sekreteri iken, 1797'den 1799'a kadar, Tofino'nun büyük *İspanya Deniz Atlası*'nı yeniden düzenledi. (L)

ESPİNOZA (Enrique), şilili coğrafya uzmanı ve yazarı (doğ. XIX. yy.). En önemli eseri *Geografia Descriptiva de la Republica de Chile*'dir (Şili Cumhuriyeti Tasvirî Coğrafyası) [1890]. (M)

ESPİRİTO SANTO, doğu Brezilya'da eyalet; 40 882 km², 1 491 000 nüf. Merkezi *Vitoria*. Eyalet sıcak ve nemli bir bölgeyi

general ESPARTERO

J. J. ESPİNOZA
«Azize Maria Magdalena»
Prado müzesi, Madrid

Foto. Vernacci (LAROUSSE)

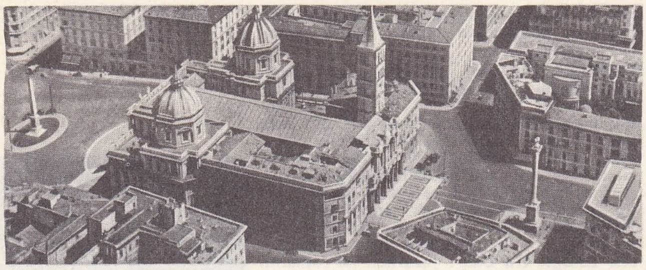

ESQUİLİNUS MONS'un en yüksek yeri ve Santa Maria Maggiore kilisesi

içine alır. Kıyı cephesi monazit kumlu alçak Üçüncü zaman yaylalarından meydana gelmiştir. Eyaletin büyük kısmı az çok dağlık yükseklikler (serra dos Aimores ve serra da Mantiqueira'nın ilk tepeleri) üzerinde uzanır. En belirgin bitki topluluğu Rio Doce'nin suladığı sık ormanlardır. Eyalet adını Portekizlilerin XVI. yy. da Aimores yerlilerini bozguna uğrattıkları *Espirito Santo* adasından alır. XIX. yy. sonundaki alman göçleri eyaletin kalabalıklaşmasına büyük ölçüde katkıda bulundu. Kahve ve kakao tarımı. Rio Doce vâdisinde demir filizi işletmesi. (L)

Jean ESQUİROL

ESPİRİTU-SANTO, esk. **Marina,** Yeni Hebrid'ler takımadalarının en büyüğü; 4 860 km²; 4 300 nüf. Adanın çok vahşî olan iç kısımlarında melanezyalı kabileler yaşar. Güneyde hindistancevizi ve kahve yetiştirilir. (L)

ESPİYE, Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz bölümünde Giresun iline bağlı ilçe merkezi kasaba. 6 757 Nüfus. Giresun-Trabzon yolu üzerinde deniz kıyısında kurulmuştur. Giresun'a 40 km uzaklıktadır. 1957 Yılındanberi ilçe merkezidir. — *Espiye ilçesi* (403 km², 48 830 nüfus), Merkez ve Yağlıdere bucaklarına ayrılmıştır. Bunlara ait 50 köyü vardır. Fındık tarımı önem kazanmıştır. İlçe toprakları dahilinde bakır yatakları bulunur. (M)

ESPİYON veya **İSPİYON** i. (ital. *spione*'den fr. *espion*). Birinin kusur veya suçlarını gizlice bildirmesi için o kimsenin üstleri tarafından tutulmuş olan ve bundan çıkar sağlayan kişi.

◆ **Espiyonlamak** veya **ispiyonlamak** geçl. f. Bir kimseyi üstlerine gizlice şikâyet etmek. (M)

ESPLA (Oscar), ispanyol bestecisi (Alicante 1886). Halk şarkılarına dayanan birçok eser vardı: şarkılar, piyano parçaları, bir piyano sonat'ı, bir piyano ve keman sonat'ı, bir üçlü, iki dörtlü, orkestra eşliğinde *Canciones Playeras,* bir senfonik şiir (*Don Quijote las Armas*), piyano ve orkestra için *Sonata del Sur* (Güney Sonatı) ve *la Nochebuena del diablo* (Şeytanın Noel Gecesi) adlı bir kantat. 1956'da ikinci yaylı çalgılar dörtlüsünü yazdı. Memleketinin UNESKO temsilcisidir. (L)

Esplandian'ın Serüvenleri, ispanyol romanı. Ordonez de Montalvo'nun Amadis de Guala adlı romanının devamıdır. Romanın kahramanı Esplandian Amadis de Gaula'nın oğludur ve onun sarayında şövalyedir. Bir periyle, binbir serüvenden sonra İstanbul'a gelir ve imparatorun kızıyle evlenir. (L)

Espoir (L'), André Malraux'nun romanı. Bk. UMUT.

ESPOZ Y MİNA (Francisco), ispanyol generali (İdocin, Navarra 1871 - Barcelona 1836). Fransız istilâsı sırasında gerilla şefiydi. 1813'te general oldu. Mutlakiyete karşı olduğu için Fernando VII'ye karşı çıktı ve Fransa'ya sığınmak zorunda kaldı. İspanya'ya ancak 1820'den sonra döndü. 1823'te Barcelona'da mareşal Moncey tarafından kuşatıldı; kahramanca bir direnmeden sonra teslim oldu ve İngiltereye gitti. 1834'te geri döndü, liberal orduya bağlı bir birliğin başına geçerek Don Carlos taraftarlarıyle çarpıştı ve Katalonya'da çok zalimce hareket etti. (L)

Espressione (con) zf. (ital. k.). Müz. Parçanın ifadeli bir tarzda icra edileceğini belirtmek için kullanılır. (Kısaltması CON ESPRESS, veya sadece ESPRESS.) [L]

Espressivo sıf. («ifadeli» anlamında ital. k.). Müz. İfadeli, duygulu. (L)

ESPRİ i. (fr. *esprit*). Gülmek, eğlenmek, hoş bir hava yaratmak amacıyle söylenen nükteli söz: *Espri yapmak. Eşanl.* NÜKTE. (M)

Esprit, uluslararası aylık dergi. Fransız yazarı Emmanuel Mounier tarafından kuruldu. Dergi bütün eğilimlere açıktı ama özellikle, «personalizm» felsefesi etrafında, ileri bir Katolikliğe yönelmişti. Vichy hükûmetine karşı tutumu yüzünden, 1941 yılında yasaklandı, 1944 yılının aralık ayında yeniden yayımlanmağa başladı. (L)

Esprit (DE L'), Helvétius'un dört nutukluk eseri (1758). Bu inceleme, parlamentonun, Paris üniversitesinin, Paris piskoposunun protestolarına yolaçtı ve yasaklandı. Yazar, eserinde bütün düşüncelerimizin duyumlarımızla edindiğimiz deneyimlerden geldiğini gösterir (maddeci duyumculuk). İlginin, yargılarımızın tek gerçek ölçüsü olduğu kadar eylemlerimizin de hareket noktası olduğunu ispatlar. Fertler eşit doğarlar; onları birbirinden ayıran ve farklılaştıran tek etken eğitimdir. Helvétius ayrıca, her akılda geliştirilmesi gereken çeşitli nitelikler üzerinde durur. Voltaire'in «Bir çorba», Diderot'nun ise «Peşin yargılara indirilmiş müthiş bir darbe» dedikleri bu eserin çok büyük etkisi oldu. (L)

ESPRİU (Salvador), katalanca yazan ispanyol edebiyatçısı (Santa Coloma de Franes 1913). Barcelona üniversitesinde hukuk ve edebiyat okuduktan sonra kendini edebiyata adadı. Lirik ve satirik şiirlerinde ve hikâyelerinde ülkesinin acıklı kaderini anlattı: *Cementiri de Sinera* (Sinera Mezarlığı) [1946]; *Primera Histoira d'Esther* (1948); *Final del Laberint* (Laberint'in Sonu) [1955]; *La Pell de Brau* (Boğanın Derisi) [1960]. (L)

ESPRONCEDA Y DELGADO (José DE), ispanyol şairi (Almendralejo, Extremadura 1808-Madrid 1842). Liberal düşüncelerinden dolayı hapsedildi. Önce, *El Pelayo* isimli epik bir şiir yazdı, sonra 1830 yılı temmuzunda önce Lizbon ve Londra'ya, sonra da Paris'e gitti, orada 1830 temmuz olaylarına katıldı. 1833'de çıkan genel aftan faydalanarak İspanya'ya döndü, fakat siyasî faaliyetleri nedeniyle tekrar koğuşturmaya uğradı. Başlıca eserleri manzum bir hikâye olan *El Estudiante de Salamanca* (Salamanca'lı Öğrenci) [1840] ve V. Hugo ile Byron'un etkisinde yazdığı *El Diablo Mundo* (Şeytan Dünya) [1840] adlı şiiridir. Bu son eserinde insanoğlunun bütün acılarını ve tutkularını dile getirir. İspanya'nın en büyük romantik şairlerinden biridir. (L)

Esquilino meydanı, Roma'da Santa-Maria -Maggiore kilisesinin giriş kapısının açıldığı meydan. Meydanın ortasında, önce Augustus anıtkabrinin karşısına dikilen, 1587'de de şimdiki yerine geçirilen bir dikilitaş vardı. (L)

ESQUİLİNUS MONS. Esk. coğ. Roma'nın yedi tepesinden biri, şehrin doğusunda, Tevere'nin sol kıyısında, 58 m yükseltide. Aslında Romalıların *Cispius, Oppius* ve *Fagutal* diye adlandırdıkları tepelerle, *campus Esquilinus* ovasını içine alan geniş, dalgalı bir yayladır. Esquilinus mons eteklerinde M.Ö. VIII.-VII. yy. da bir yeraltı mezarlığı Capitolium'a doğru kısmen daha yeni olan bir ikincisi de doğuya doğru gelişti. Cumhuriyet döneminden kalma sit'te Odysseia'dan sahneleri canlandıran freskler bulundu. Augustus zamanında bölge bir şehir (*Esquiliae*) ve bir banliyö (*campus Esquilinus*) olarak ikiye bölünürdü. Oysa Cumhuriyet döneminin sonuna kadar servius surlarını aşan yaylada ölü kemikliği haline gelmiş bir mezarlık, kum ocakları ve birkaç bahçeden başka şey kalmamıştı. Bütün bu alan kalın bir toprak tabakasıyle dolduruldu ve tarım işletmeleri, bahçeler kurularak verimli bir hale getirildi. Sonradan geliştirilen bu bahçeler zengin bir semt kurulmasına yolaçtı. Maecenas, L. Aelius Lamia, Lollii, T. Statilius Taurus ve D. Junius Torquatus'un bahçeleri en tanınmışlarıydı. Daha sonraları istimlakler yoluyle özel mülkler kuruldu ve alanda bir imparator parkı kuruldu. Gelişme Neron zamanında son şekline ulaştı. Bugün yeni Roma'nın en güzel semtlerinden biri ve *Santa Maria Maggiore* kilisesi Esquilinus Mons'dadır. (L)

ESQUİMALT, Kanada'da (Britanya Kolombiyası) liman şehri, Vancouver adasında; 10 000 nüf. Kanada'nın Büyük Okyanus filosu üssü. (L)

ESQUİRE [eskuayr] i. Fransızca *écuyer* kelimesinden gelme ingiliz unvanı. (SQUİRE de denir.) Büyük Britanya'da en alt derecedeki soyluluk unvanıdır. Ama belli bir mevki sahibi olan herkese böyle hitap etmek âdet olmuştur. Dolayısıyle de kelime uygulamada, bugün artık *gentleman* sözünün eski anlamını yüklenmiştir. Bu terim, A.B.D.'de de kullanıldı. (L)

ESQUİROL (Jean Etienne Dominique), fransız hekimi (Toulouse 1772-Paris 1840). Paris'te tıp tahsilini bitirdikten sonra Salpêtrière hastahanesinde Pinel'in asistanı oldu. Çağdaş psikiyatrinin kurucularındandır. *Les Passions Considérées Comme Causes, Symptômes et Moyens Curatifs de l'Aliénation Mentale* (Tutkuların Akıl Hastalıklarında Sebep, Belirti ve Tedavi Yolu Olarak Ele Alınması) isimli tezi büyük yankılar uyandırdı. Birkaç yıl akıl hastalarının tedavi edildiği yurtları gezdi ve Charenton akıl hastahanesi başhekimi oldu. Akıl hastalıkları derslerinde ve eserlerinde Pinel'in düşüncelerini devam ettirdi, delilere uygulanan barbarca hareketleri yerdi ve delilerin de birer hasta olduklarını öğretti. Başlıca eseri: *Des Maladies Mentales Considérées Sous le Rapport Médical, Hygiénique et Médico-légal* (Tıp, Hijyen ve Adlî Tıp Bakımından Akıl Hastalıkları) [1838]. (L)

ESRANGE, EUROPEAN SPATİAL RESEARCH RANGE'ın (Avrupa Uzay Araştırmaları komisyonu tarafından isveç laponyasındaki Kiruna'da kurulan füze atma üssü) rumuzu. 1966 Eylülünde kuruldu. (L)

ESRAR çoğl. i. (ar. *sırr*'dan *esrār*). Başkaları tarafından bilinmeyen veya kimseye söylenmeyen şeyler: *Taşlayınız, heykeller gibi esrarımı / Memnun olsun yemyeşil ağaçlar* (F. H. Dağlarca). *Artık bütün esrar meydana çıkmıştı. Arslan'ın Türkân Hatun'un oğlu olduğuna şüphe kalmamıştı* (A. H. Müftüoğlu).

— DEY. *Esrar kumkuması* (*kutusu* veya *küpü*), nasıl biri olduğu ve neler yaptığı bilinmeyen kimse. ‖ *Esrar perdesi,* bir şeyi saran esrarın yaptığı gizlilik perdesi.

— *Esk. Esrâr-ı derûn,* insanın başkalarından gizli tuttuğu sırlar: *En ummadığın keşfeder esrâr-ı derûnun / Sen herkesi kör âlemi sersem mi sanırsın* (Ziya Paşa). ‖ *Esrâr-ı hafiye,* gizli tutulan sırlar. ‖ *Esrâr-ı hüsn ü ân,* güzelliğin sırları. ‖ *Mahrem-i esrâr,* sır arkadaşı.

◆ **Esrarlı** sıf. Gizli, bilinmeyen, akıl erdirilemeyen: *Tevfiği kadın kıyafetiyle yakalanmışlar, polis zihniyetiyle ona esrarlı bir mânâ vermişler* (H.E. Adıvar). *İnsan ruhunun esrarlı yanları.* (M)

ESRAR i. (ar. *sırr*'dan *esrār*). Hint kenevirinden, haşhaştan çıkarılan ve daha çok Yakındoğu ve Hindistan'da kullanılan sarhoş edici, uyuşturucu ve bazen de uyarıcı olarak başvurulan keyif verici madde. (Bk. ANSİKL.): *Keyf için esrara olup müptelâ / Etti tamamiyle şuurun hebâ* (Atāî). ‖ *Esrar çekmek,* esrar içmek. ‖ *Esrar kabağı* veya *esrar nargilesi,* esrar içmek için kullanılan nargile. ‖ *Esrar sigarası,* iki sigaranın tütünleri bir araya getirilip içine esrar konduktan sonra içilen sigara: *Bir esrar sigarası sardı, içti* (Vâ-Nû). ‖ *Esrar tekkesi,* kalabalık bir grup halinde esrar içilen gizli yer. ‖ *Ham esrar,* hint keneviri elde edilen reçine. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Doğuluların çok eskiden beri bildikleri (İsmaililerin şeyhi Hasan Sabbah'ın müritlerini sarhoş etmek için *esrar* kullandığı söylenir), şimdi bile birçok islâm milletlerince kullanılan (sigara ile içmek veya çiğnemek) esrar, uyarıcı nitelikler taşır. Kullananlarda tatlı bir uyuşukluk, hoş duygular, bazen tatlı hayaller, seyrek olarak da şiddetli bir çılgınlık uyandırır. Devamlı kullanma, sonunda deliliğe varır. Araplar esrardan çıkardıkları yağlı bir maddeyi antepfıstığı, tarçın, karabiber, küçük hindistancevizi, şeker v.b. ile karıştırarak bütün doğuda *devayımisk* diye bilinen bir macun yaparlar. Esrarın niteliği kannabin denilen bir alkaloitten ileri gelir. Esrarın tedavide kullanılması yasaktır. Uyuşturucular arasında B cetvelinde gösterilen esrar artık tıp-

Foto. Fotocielo (LAROUSSE)

ta kullanılmamaktadır.

— Eczc. *Ham esrar,* kolaylıkla kırılabilen esrar renkli topraklar halinde bulunur. Hint keneviri havanda dövülüp kaba tülbentten geçirilerek elde edilir. İran'da, deri elbise giymiş adamlar hint keneviri tarlalarında dolaştırılır, yapışan reçine deriden kazınarak toplanır. Yağlı bir reçine olan ham esrar hafif lezzetlidir ve kenevir kokar. İçinde terpenler ve son derece zehirli bir yağ olan kannabinal bulunur. Tereyağı, bal veya tatlılarla karıştırılarak kullanılır. Çoğu zaman bunlara afyon veya tatula (*Datura stramonium*) özü de katılarak asıl esrar elde edilir. (L)

ESRAR DEDE (Mehmed), mevlevî şairi (İstanbul, ? - ay.y. 1796). Mevlevî tarikatına girdi, Galata mevlevîhanesinde eğitim ve öğrenimini tamamladı. Şeyh Galip'in sadık müritlerinden biri ve en yakın dostu oldu. Tasavvuf şiirleri yazdı. Mustafa Sakıb Dedenin *Sefine-i Nefise-i Mevleviyan* (Mevlevîlerin Güzel Sanat Gemisi) [1866] adlı eserini kaynak alarak yazmış olduğu *Tezkire-i Şuaray-ı Mevlevîye* (Mevlevî Şiirlerin Tezkiresi) adlı eseri önemlidir. Bunu Ali Enver kısaltarak *Semahane-i Edeb* adı ile bastı (1891). Basılı bir *Divan*'ı (1841) ve *Divan*'ın içinde ayrıca manzum *Mübarekname* ve *Fütüvvetname* adlı iki eseri yer alır. Şeyh Galip, Esrar Dede'nin ölümü için dokunaklı bir mersiye yazdı. Galata mevlevîhanesinde Fasih Dede'nin yanında gömülüdür. (→ Bibliyo.) [M]

ESRARENGİZ blş. sıf. (ar. *esrâr* ve fars. *engîz*'den *esrâr-engîz*). Kimsenin bilmediği, gizli yönleri bulunan, ne olduğu belli olmayan: *Onların, bu sessiz ve esrarengiz hasbıhallerini bilmek isterdim* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Bana bir defa, size bir çok defa görünen, lâkin sihirli külâh giymişcesine başkasına, hele polise görünmeyen esrarengiz bir kadın* (R. H. Karay). [M]

ESRARKEŞ blş. i. (ar. *esrar* ve fars *-keş*, içen'den). Esrar kullanmayı alışkanlık haline getirmiş kimse. (ML)

Esrarname («Gizlileri bildiren kitap»), İran'ın büyük mutasavvıf şairlerinden Feridüddin Atar'ın ünlü menevîsi. Attar, eserini babasıyle birlikte Nişabur'a gelen Celâleddin Rumî'ye armağan etmişti. Bu olaya göre Esrarname 1806'dan önce yazılmış olmalıdır. 3 100 Beyte yakın olan bu tasavvufî mesnevî 26 makaledir. Tasavvufî düşünceler, Attar'ın bütün öteki eserlerinde olduğu gibi, küçük hikâyelerle açıklanmıştır.

Esrarname, ilk defa, 1872'de Tahran'da basıldı. XVI. yy. şairlerinden Huzurî mahlâslı bir şair tarafından da Türkçeye çevrildi. (M)

ESRE i. (ar. *kesre*'den osmanlıca *esre*). Arap alfabesinde yazılmayan ünlülerden «ı, i» seslilerini karşılayan işaret.

◆ **Esreli** sıf. Esre işareti ile harekelenmiş (yazı): *Üzerinde üstünlü esreli birtakım yazılar vardı ki, okuyamıyordum* (Ömer Seyfeddin). [M]

ESRİ veya **ESRİK** sıf. veya i. (esk. türk. *esrük*'ten). Sarhoş. ‖ Aklını kaybetmiş, deli. ‖ Öfkeli.

◆ **Esrilik** i. Sarhoşluk. (M)

ESRİB veya **YESRİB** i. (ar. *esrib*). *Esk.* Medine şehrinin Müslümanlıktan önceki adı. (M)

ESRİMEK geçz. f. (esk. türk. *esürmek*'ten). Sarhoş olmak, mest olmak: *Esridi Yunus'un canı ... Yoldayım illerim kanı* (Yunus Emre). [*Eşanl.* GAŞYOLMAK.] ‖ Herhangi bir sebeple aklını kaybetmek, delirmek. ‖ Bir şeye çok kızmak, hiddetlenmek.

◆ **Esritici** sıf. Sarhoş ve mest eden.

◆ **Esritmek** ettrg. f. Sarhoş etmek. (M)

ESRO (*European Space Research organization*'ın rumuzu). Bk. AVRUPA UZAY ARAŞTIRMALARI TEŞKİLÂTI.

ESSAH sıf. (ar. *sıhhat* > *sahih* > *esahh*'tan *essah*). *Halk dili.* Çok doğru, en gerçek. (M)

Essais, Montaigne'in eseri. Bk. DENEMELER.

Essai sur les Moeurs et l'Esprit des Nations (Milletlerin Töreleri ve Düşünüşü Üstüne Deneme), Voltaire'in eseri (1756). Bu eser, çok sayıda belgeye dayanan kısa bir dünya tarihidir; Bossuet'nin eserinin devamı olmakla beraber ona karşıt bir görüşle kaleme alınmıştır. Voltaire, olayları Tanrı'nın inayeti dışında değerlendirir. Charlemagne'dan Louis XIII'e kadar, insanlığın ilerlemesini, bu ilerlemenin nasıl üstün insanlarca desteklendiğini, ama rastlantı, budalalık ve taassup gibi birtakım etkenlerle nasıl kösteklendiğini dile getirir. Kitabında, Hindistan, Çin ve Japonya medeniyetlerine de yer verir, dinin sınırsız bir güce sahip olduğu Ortaçağ'a karşı duyduğu tiksintiyi de saklamaz. Bu aydınlık eserde Voltaire, *Louis XIV Çağı*'nın ana düşüncesini, pek de yüzeyde kalmaksızın genişleterek yeniden ele almaktadır. (L)

ES-SALÂ ünl. (ar. önek *el*>*es* ve *salâ*'dan *es-salâ*). [«Kendine güvenen ortaya çıksın» anlamında]. Halkı namaza davet etmek için kullanılan bir söz. (M)

ES SALT, Ürdün'de şehir, Belka ilinin idare merkezi, Lut gölünün kuzeyinde; 15 500 nüf. Kaolin ocakları. (L)

Essay Concerning Human Understanding (İnsan Anlayışı Üzerine Deneme), Locke'un eseri (1690). Bu kitap, Kant'ın *Kritik Der Reinen Vernunft* (İnsan Aklının Eleştirisi) adlı eseriyle sonuçlanacak olan felsefî araştırmalar dizisinin başlangıcıdır. Şu konuları inceler: 1) *İdea'larımızın kaynağı*: doğuştan varolan idea olmadığı gibi, deneyden önce ruha yerleşmiş ilke de yoktur. Dışımızdaki nesneler için duyumlardan başka bilgi kaynağı olamaz; iç dünyamızda da tek bilgi kaynağı düşünme'dir; 2) *bilgimizin kesinliği, kanıtlanması ve kapsamı*: bu da idea'larımızdan öteye geçemez; 3) *felsefenin sınırları*: deneyin bize sağladığının dışında bir şeyi bilmenin imkânsızlığı, felsefeyi maddenin ve öz'ün metafizik problemleri ile uğraşmaktan vazgeçmek zorunda bırakır. (L)

Essay on Criticism (Eleştirme Üzerine Deneme), Alexander Pope'un öğretici şiiri (1711). Bir edebiyat eseri yaratmak için gerekli gördüğü kuralları bu şiirde açıklar. Fikirlerinde Horatius, Quintilianus, Boileau'dan esinlenir, fakat ortaya çıkan öğreti, oldukça esnek bir klasikliğe ulaşır; bu klasiklik yalnız Eskilere hayranlık biçiminde kalmaz, şekil güzelliğinin her sanat eseri için gerekli bir şart olduğunu da belirtir. (L)

Essay on Man (İnsan Üzerine Deneme), Alexander Pope'un eseri (1733). Felsefî derinlikten yoksun olmakla birlikte parlak bir üslûpla yazılmış dört felsefî mektubun devamıdır. Bu şiirler, Voltaire'in *Discours en vers sur l'Homme* (İnsan Hakkında Manzum Konuşmalar) adlı eserine (1738) örnek oldu. (L)

Essays (MORALS AND POLITICS) [Ahlâkî ve Siyasî Denemeler], Francis Bacon'un denemeleri. Önce *Essays* (Denemeler) [1597] başlığı ile ingilizce, daha sonra da *Sermones Fideles* başlığı altında latince (1625) yayımlandı. Bu eserin adı ve üslûbu Bacon'un Montaigne'nin *Denemeler*'ini örnek aldığını gösterir. (L)

Essays Moral, Politikacal and Literary (Ahlâkî, Siyasî ve Edebî Denemeler), David Hume'un eseri (1742-1752). Sayıları yirmi ikiyi bulan bu *Denemeler* ahlâk (çokevlilik, boşanma, Epikuros'çuluk, Stoa'cılık), siyaset (yönetmenin menşei ve ilkeleri, yurttaşlık hürriyeti), edebiyat (zevk, belâgat) üstüne teorilerle ilgilidir. Hume bu eserinde siyasetin bilimsel niteliği, ahlâk duygusunun özü gibi teorik ve İngiltere'de basın hüriyeti ve siyasî partiler gibi pratik sorunları ele alır. (L)

Essays on the Intellectual Powers of Man (İnsanın Akıl Yetenekleri Üzerine Denemeler), Thomas Reid'in eseri (Londra 1785). Sekiz *Deneme*'den meydana gelmiştir. Birincisi, aklın işlemlerini sınıflandırır; ötekiler duyuları, belleği, soyutlamayı, yargıyı, akılyürütmeyi ve beğeniyi inceler. Reid'in metodu, iç gözlemdir; Reid bu metodun, Hume'un şüpheciliğini eleştirmek ve insanlığın ortak bilincini doğrulamak için yeterli olması gerektiğini, fakat zihnin özünü tanımlamaktan öteye gidemediğini ve ona ulaşamadığını söyler. (L)

ESSEDA veya **ESSEDUM.** Esk. Rom. Kelt menşeli, iki tekerlekli hafif araba.

— ANSİKL. Sezar, hatıralarında Germenler ile Bretonların bu savaş arabasını nasıl kullandıklarını anlatmıştır. Bir savaşçı ile bir sürücüyü taşıyan araba, düşmana karşı ilerler, sonra savaşçı yere atlayıp dövüşürdü. Romalılar *esseda*'yı bir gezinti arabası haline getirdiler. (L)

ES-SELÂM ünl. (ar. önek *el* > *es* ve *selâm*'dan, *es-selâm*). «Selâmlar, selâm olsun» anlamında selâmlaşma sözü: *Esselâmü aleyküm.* (M)

ESSEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Westfalen) şehir, Ruhr'da; 729 500 nüf. Şehrin eski merkezinde, IX. yy. da kurulmuş bir benediktin manastırının kilisesi olan roman üslûbunda çift absidli katedral; 1051'den kalma yeraltı mezarı; önemli kuyumculuk işleri, şehir 1943'te büyük zarar gördü. — 1902'de kurulan Folkwang museum'da XIX. yy. fransız ressamlarının birçok eseri vardır. Modern şehir hızla gelişti, merkeze kamu hizmeti servisleri ve büyük işletmelerin büroları yerleşti. Maden kömürü sendikasının, Krupp tesislerinin, Ruhrsiedlugsverband'ın (Birinci Dünya savaşı eşliğinde kurulan ve bütün Ruhr bölgesini kapsayan şehircilik kurumu) merkezleri bu semttedir. Essen, her şeyden önce demontajlardan çok az zarar gören, ve merkeziyetçilikten uzaklaşma siyasetinin dışında kalan büyük Krupp tesislerinin şehridir. Krupp, Ruhr bölgesi tesislerinin örnek tipidir; iyi düzenlenmiş, bölgenin bütün sınaî faaliyetlerini kapsamıştır: maden kömürü ocakları; kok ve çelik fabrikaları, haddehaneler; kalay metalürjisi; plastik maddeler; gübre fabrikaları; top, lokomotif ve sanayi makineleri fabrikaları.

— Tar. İkinci Dünya savaşı sırasında Essen'deki Krupp fabrikalarını 26 temmuz 1943'te (2 000 ton bomba) ve 24 ekim 1944'te (4 500 ton bomba) R.A.F. uçakları şiddetle bombaladı. Şehri 4 nisan 1945'de Amerikalılar aldı. (L)

ESSEN (Hans Henrik, — kontu), isviçre feldmareşal ve devlet adamı (Kafvelas 1755 - Uddevalla 1824). Gustaf III'ün yaveriydi. Kralı kendisine karşı bir suikast hazırlandığını haber vererek boş yere uyarmaya çalıştı. Kralın öldürüldüğü maskeli baloda o da bulunuyordu (1792). Pomeranya valisi oldu (1880) ve Stralsund önünde fransızların ilerlemesini iki buçuk ay geciktirdi (1807). 1809 ihtilâlinden sonra danıştay üyesi oldu. Paris büyükelçiliği görevinde bulundu ve Fransa ile 1810 barışını imzaladı. 1814'te Norveç ile savaşa gönderilen orduya komuta etti; Norveç kral naibi, 1817'den sonra da Skone valisi oldu. (L)

ESSENDON, Güneybatı Avustralya'da şehir. Melbourne'un kuzeybatı banliyösünde, Victoria'da; 55 396 nüf. (M)

ESSENLİLER, M.Ö. II. yy.da ortaya çıkarak M.S. I. yy. ın sonunda yok olduğu sanılan bir yahudi cemaatinin üyeleri.

— ANSİKL. *Essenliler*'in Hasidimlerle ilgili olduklarını düşünmek yanlış olmaz. Hıristiyanlığın ilk yıllarında sayıları 4 000 kadardı. Bazılarının bütün Filistin'e yayılmış olmalarına karşılık topluluğun ana bölümü Ölü Deniz yakınlarındaki Engaddi bölgesindeydi. Çevrelerinden ayrı bir topluluk halinde, çağdaşlarının hayranlığını çeken katı bir düzen içinde yaşarlardı. Bir çömezlik devresi geçirdikten sonra, öğretilerinin sırrını saklayacaklarına ant içerlerdi. Başlıca özellikleri, mallarının ortak olması, bekârlık ve topluluklarında kurban âdetinin olmamasıydı. Kirbet Kumran'da 1947'den beri yapılmış olan ve 1955'te bir manastırın ortaya çıkarılmasıyle sonuçlanan kazı ve araştırmalar, buralarda bir essen topluluğunun ya da essenlilerinkiyle yakınlığı olan bir topluluğun varlığını ortaya çıkardı. Yaşadıkları yerin yakınlarındaki mağaralarda sakladıkları elyazmaları arasında bir disiplin yönetmeliğini andıran ve cemaatin yasası olduğu sanılan bir metin bulunmuştur. (L)

ESSENTUKİ, S.S.C.B.'de (Güneydoğu Rusya) şehir, Stavropol bölgesinde, Piyatigorsk'un 16 km batısında, Kafkas dağlarının kuzey eteklerinde, yüksl. 627 m; 25 000 nüf. Yakınında bağırsak hastalıklarına iyi gelen alkalili soğuk su kaynakları. (L)

ESSEQUİBO, İngiliz Guyana'sında ırmak; Georgetown'un batısında geniş bir haliç meydana getirerek Atlas okyanusuna dö-

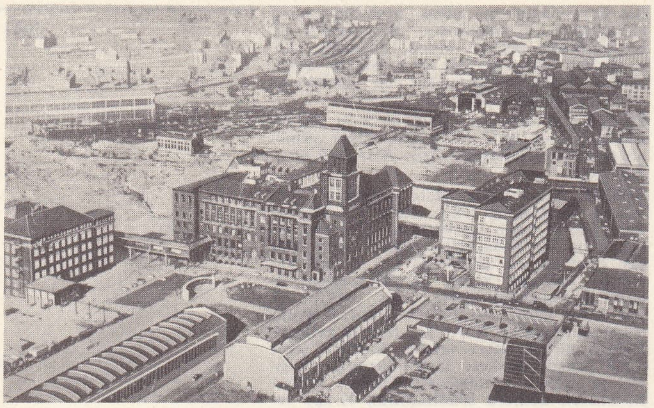

ESSEN
Krupp fabrikaları

külür; yaklş. 750 km. Havzasında önemli boksit işletmeleri. — *Essequibo idare bölgesi,* 58 400 nüf. İdare merkezi, *Bartica.* (L)

ESSEX, ing. **East - Seaxe,** VI. yy. ın ilk yarısında kurulmuş Sakson krallığı. Başkenti Lunden'di (Londra). VIII. yy. da Mercia'nın egemenliği altına girdi. (L)

ESSEX, Büyük Britanya'da idare bölgesi; İngiltere adasının güneyinde, Thames'in halicinde ve Londra'nın kuzeydoğu banliyölerinden Stour ırmağına kadar uzanır; 2 287 000 nüf. İdare merkezi *Chelmsford.* İktisadı tarıma (özellikle meyve ve sebze) dayanan bir ovalar bölgesidir; yalnız Londra yakınındaki Westltam, East Ham, Barking, Ilford, Woodford banliyölerinde çeşitli sanayi yerleşmiştir. Kıyı ırmaklarının haliçlerinde büyük istiridye parkları vardır. İdare bölgesinin başkente en yakın bölümü olan güneybatı ucu, Londra bölgesini yeniden düzenleme tasarısı uyarınca Londra'ya katıldı. (L)

ESSEX (Arthur CAPEL, — kontu), ingiliz siyaset adamı (1632 - Londra 1683), Arthur Capel of Hadham'ın oğlu. Liberal bir kralcı ve koyu bir protestandı. 1661'de Essex kontu oldu; 1672 ile 1677 arasında İrlanda'yı büyük bir kavrayışla yönetti. Charles II'nin tuttuğu kimselere husumetini gizlemedi ve İhraç kanunu tasarısının en sert muhaliflerinden biri oldu. Rye House komplosunun ortaya çıkarılması sırasında (1683) pek ciddî olmayan bazı şüpheler yüzünden tutuklandı ve intihar etti. (L)

ESSEX (James), ingiliz mimarı (Cambridge 1723 - ay. y. 1784). Lincoln katedralini ve Cambridge'teki birçok yapıyı restore etti. *The Cathedral of Lincoln* (Lincoln Katedrali) ve *Letters on the Cathedral of Canterbury* (Canterbury Katedrali Üstüne Mektuplar) adlarındaki eserleri özellikle anılmağa değer. (L)

ESSEX (Robert DEVEREUX, — kontu), ingiliz askeri ve saray adamı (Netherwood, Herefordshire 1566 - Londra 1601). Walter Devereux'nün oğlu. 1585'e doğru kraliçe Elizabeth'in gözüne girdi ve dolayısıyle Raleigh'in rakibi oldu. Kısa bir süre sonra da nüfuzu gitgide artmağa başladı. Fransa'da Henri IV'ün protestanları için savaştıktan (1591-1592) sonra, Cadiz seferinde (1596) ün kazandı. Cesur, bilgili, sevimli ve edebiyatçıların koruyucusuydu. Protestanları hoş tutarak halkın kendisine gösterdiği sevgiyi sürdürmeyi biliyordu. Ama bir devlet adamında bulunması gereken niteliklere sahip değildi. Her zaman duygularına göre hareket etmesi sonunda kraliçeyi usandırdı. 1598'de, ayaklanan Ulster'e karşı savaşırken O'Neill'e yenildi ve Londra'ya gidip kendini temize çıkarabilmek için onunla mütareke yaptı. Buna öfkelenen kraliçe bütün görevlerini elinden aldı (1600). Bunun üzerine Essex bir komplo hazırladı ve bunu hayatıyle ödedi. (L)

ESSEX (Robert DEVEREUX, — kontu) [Londra 1591-öl. 1646], Robert Devereux'nün oğlu. 1626'dan itibaren «halkçı parti»ye katıldı ve 1642'de iç savaş patladığı zaman da parlamento ordusunun komutasını alarak Edgehill'de galip geldi. Ama yetenekleri sınırlıydı ve Conwal'da bozguna uğradı. Bir uzlaşmaya varmak istiyordu. 1645'te parlamento üyelerinin kamu görevi almasını yasaklayan kanun kabul edilince görevinden çekildi. (L)

ESSEX (Walter DEVEREUX, **Hereford** vikontu ve — kontu), ingiliz askerî ve saray adamı (Carmarthenshire 1541-Dublin 1576). 1573'ten itibaren, Ulster'de, katliamlar ve alçakça davranışlarla bir sömürgeleştirme çabasına girişti. Ama İrlandalıların ve iskoçyalı kolonların direnme hareketinin üstesinden gelemedi. (L)

ESSEX kontları. Essex kontluğu unvanı ilk defa 1140'ta Geoffrey de Mandeville'e verildi. Daha sonra Geoffrey'in iki oğlu Geoffrey (öl. 1166) ve William (öl. 1189) bu unvana sahip oldular, ama bunların ikisinin de çocuğu olmadı. 1199'da Essex kontluk unvanı kral John'un vekili Geoffrey Fitzpeter'e (öl. 1213) verildi. Fitzpeter'in karısı Beatrice birinci Essex kontunun kız kardeşinin torunuydu. Fitzpeter'in ikisi de Mandeville adıyle anılan oğulları Geoffrey (öl. 1216) ile William da (öl. 1230) vâris bırakmadan ölünce unvan 1236'da kız kardeşleri Matilda'nın oğlu Humphrey de Bohun'a geçti. Humphrey aynı zamanda Hereford kontuydu ve unvan 1373'te erkek vârisleri tükeninceye kadar Bohun ailesinde kaldı. Daha sonra Bohun vârislerinin en yaşlısı, Eleanor ile evlenen Gloucester dükü Thomas of Woodstock, Essex kontu unvanını aldı ve unvan torunu Henry Bourchier'e (öl. 1483) geçti. Edward IV'ün hazinedarı olan Bourchier 1461'de unvanı aldı. Bourchier'lerden Essex kontu unvanını taşıyan son fert, Henry'nin 1540'ta ölen torunu, Henry idi. İdamından birkaç hafta önce de Thomas Cromwel, Essex kontu ilân edildi. Daha sonra 1543'te, ileride Northampton markisi olan William Parr karısı Anne'ın haklarına dayanarak unvanı aldı. Anne, Bourchier kontunun kızıydı. Northampton 1533'te idam cezası alınca kontluk sıfatını da kaybetti. 1572'de ünlü Devereux Essex kontu oldu. Devereux, Bourchier'lerin akrabasıydı. Devereux ailesinden olan son Essex kontu Robert 1646'da öldü. 1661'de unvanı, Arthur Capel aldı. Bugünkü Essex kontları Capel'in torunlarıdır. (L)

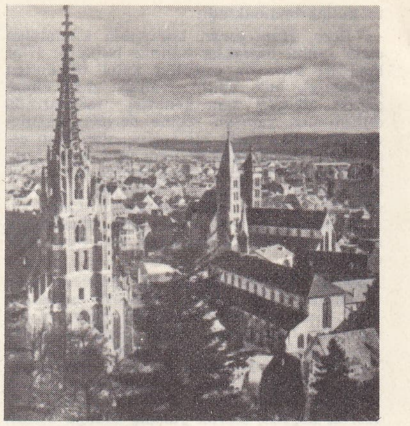

ESSLINGEN

ESSEYİD i. (ar. *el-seyyid*). Bk. SEYİT.

ESSEYİD ALİ EFENDİ. Bk. ALİ EFENDİ. *Moralı, Seyit.*

ESSLİNG, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) komün, Viyananın banliyösünde, Jura'nın bir kolu kıyısında; 4 000 nüf.

— Tar. 13 mayıs 1809'da Viyana'ya giren Napolyon, arşidük Karl'ın Tuna'nın sağ kıyısına çekilmiş olan ordusuna hücum etmek için Tuna'yı Lobau adasından yararlanarak Viyana'nın doğusundan geçmeğe karar verdi. Marsena ve Lannes'ın emrindeki birlikler 20 mayısta harekâtı başarıyle gerçekleştirdi: Aspern ve Essling işgal edildi, ama ırmağın ansızın taşmasıyle teknelerden yapılan köprü parçalandı ve yardım almak imkânı kalmadı. Fransızlar 90 000 kişilik avusturya ordusunun karşı hücumunu durdurmayı başardılar. Köprüler yeniden kurulunca 22 mayıs'ta Lannes 30 000 kişilik yardım kuvvetiyle yeniden hücuma geçti ama köprüler ikinci kere yıkıldı ve topçu yedeği güney kıyıda kaldı. Napolyon bunun üzerine harekâta katılan bütün birlikleri Lobau adasına geri çekilmeğe karar verdi. Muharebede her iki taraftan 45 000 kişi öldü, Lannes öldürücü bir yara aldı. Napolyon, İtalya ve Dalmaçya'dan prens Eugène ve Marmon kumandasında gelen yardımı bekleyerek savunmada kaldı. Harekât ancak temmuzda yeniden başlayabildi. Bk. WAGRAM. (L)

ESSLİNGEN, Almanyada (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Neckar kıyısında, Stuttgart yakınında; 84 000 nüf. XV.

estamp
solda, kılıç dansını tasvir eden taşbasması gravür; sağda, Fransızların gazeteye düşkünlüğünü hicveden gravür

Foto. LAROUSSE

yy. dan kalma belediye sarayı, XIV. ve XV. yy. dan kalma Frauenkirche (XIII. yy. dan kalma roman üslûbunda çan kulesi). Makine yapımı ve imalât metalürjisi. Deri sanayii. Önemli bağcılık merkezi. (L)

ESSONNE, Fransa'da Paris bölgesinde 1964'te kurulan idare bölgesi; eski Seine-et-Oise'ın güneydoğu bölümünden meydana gelir; 1 811 km²; 675 000 nüf. İdare merkezi. *Evry*. (L)

ESTABL i. Bk. ISTABL.

ESTADAL i. İspanya'da kullanılan, yaklaşık olarak 3,34 m değerinde eski uzunluk ölçüsü. (L)

ESTADO i. İspanya'da kullanılan, 1,67 m değerinde eski uzunluk ölçüsü. (L)

ESTADOS adası, Arjantin'de ada. Tierra de Fuego'nun doğu kısmının uzantısıdır. ortalama yükseklikleri 700-900 m olan sarp kayalıklardan meydana gelir. 1616'da bulunan adanın en yüksek tepesi Buckland dağıdır (1 120 m). 700 m'ye kadar ormanlık olan ada, bundan sonra ansızın çıplaklaşır. Alçak bölgelerinde yer yer turba yatakları vardır. (L)

ESTADOS UNIDOS DE VENEZUELA, Venezuela'nın resmî adı. (L)

ESTADOS UNIDOS DO BRASIL, Brezilya'nın resmî adı. (L)

ESTADOS UNIDOS MEXICANOS, Meksika'nın resmî adı. (L)

ESTAĞFURULLAH veya **ESTAĞFİRULLAH** ünl. (ar. *estağfir* ve *Allah*'tan *estağfir-el-Ullah*). «Tanrı'dan mağfiret bağışlama dilerim» anlamında değişik kullanımları olan söz. Teşekkür karşılığı olarak, «rica ederim, bir şey değil» anlamında: — *Teşekkür ederim!* —*Estağfurullah!* «Değil, hayır» anlamında reddetme sözü olarak: *Estağfirullah! Sizi tahkir etmek benim ne haddime düşmüş* (Namık Kemal). Alçak gönüllülük ifadesi olarak: *Estağfurullah efendim. Muvaffakiyet efendimizin* [...] *Bunlar hep sayenizde oldu* (A. H. Tanpınar). [M]

ESTAİNG (Jean-Baptiste, — kontu), fransız amirali (Auvergne 1729-Paris 1794). Önce kara ordusunda hizmet etti, 1748'de albay rütbesiyle Rouergue piyade alayının komutanı oldu. 1756'da tuğgeneralliğe yükseldi, Tally Tollendal'in emrinde Hindistan'da görev aldı. 1759'de deniz kuvvetlerine geçti; 1761'de tuğgeneral, 1762'de tümgeneral oldu. Rütbesi deniz kuvvetlerinde tümamiral olarak kabul edildi. 1777'de koramiral rütbesiyle asya ve afrika fransız deniz kuvvetleri komutanı oldu. A.B.D.'nin bağımsızlık savaşına katıldı ve Rhode İsland önlerinde demirleyerek Kanadalıları İngiltere'ye karşı ayaklanmağa çağıran bir bildiri yayınladı (1778). La Motte-Picquet'nin filosuyle takviye edilen Grenada adasını ele geçirdi ve amiral Byron'u yenik olduğunu kabule zorladı (6 temmuz 1779). Bundan kısa bir süre sonra da Savannah'ı ablukaya aldı ama ele geçiremedi; değiştirildi ve 1783'te Cadiz'deki fransız-ispanyol donanmasının başkomutanı oldu. 1785'te Tour ili valisi, 1789'da Versailles'da Millî Muhafız birliği komutanı ve 1792'de de büyük amiral oldu. Cumhuriyetçi olmasına rağmen tutuklandı ve giyotinle idam edildi. (L)

ESTAMENTO i. («tarikat, durum, sınıf» anlamında isp. k.). İspanya'da Âyan meclisini meydana getiren sınıflardan her biri. (L)

ESTAMP i. (ital. *stampa*'dan fr. *estampe*). Maden, tahta, litografya taşı, muşamba v.b. üzerine kazıldıktan sonra basılan resim: *Japon estamplarındaki gibi sulu boyadan resmedilmişe döner* (R.H. Karay).

— ANSİKL. Grafik santl. Mağara çağından beri bilinen ve yapılan *gravür*, kazılmış bir desendir. Ne var ki, parşömenin sertliği baskıya elverişli olmadığından, ilk *estamp* örnekleri ancak kâğıt kullanılarak elde edilebildi (XV. yy. Batı'da ve çok daha önceleri Doğu'da).

Estamp, XV.yy. başında, tahta üzerine gravür (Ren kıyılarında Bourgogne düklerinin ülkelerinde) ve bakır üzerine gravür (Floransa'daki kuyumcu dükkânlarında) şeklinde ortaya çıktı. Dinî konuları, kutsal yerlerin resimlerini ve sarraf afişlerini kazımak için kullanılan tahta gözalıcı renklere boyanırdı. Bunlarda, halkın zevkini okşayacak bir hava vardı. Ünlü süslemecilerin desenlerinden yararlanılarak meydana getirilen bakır gravürlerde ise, ustalık ve zarafet ağır basıyordu.

Tahta gravür zamanla gözden düştü, fakat kitap resimlemede kullanılması tamamen ortadan kalkmasını önledi. Bakır üzerine gravür ise, gittikçe daha büyük bir gelişme gösterdi. Pallajuolo ve Mantegna gibi sanatçılar, bu gravür türünü, desene eşit veya ondan üstün bir anlatım tarzı olarak benimsediler. Mantegna'nın ve özellikle Raffaello'nun atelyelerinde, ustaların desenlerini estamp'la çoğaltmak gelenek haline geldi. Çoğaltma gravürünün kaynağı bu geleneğe dayanır.

XVI. yy.da, hem tahta hem de bakır üzerinde çalışan dâhi gravürcü Albrecht Dürer yetişti. Nurembergli küçük ustalar, hayal gücü bakımından zengin eserler vermelerine rağmen, alman gravür okulunu ulaştığı düzeyde tutamadılar. Büyük bir usta olacağı ilk eserlerinden tahmin edilen Leyden'li Lucas, genç yaşta öldü. Estamp sanatı, çoğaltma gravürü ustası ile desenlerini tek renkli olarak çoğalttıran ve ressam ofortlarının ilk örneklerini veren il Parmigianino ile, İtalya'da en parlak çağına ulaştı. Bu tür, çoğaltma ofortuyle birlikte gelişti. Fontainebleau okulu italyanlarının etkisiyle, estamp Fransa'da da yaygın hale geldi. Tarih bakımından ilk fransız ustası, Jean Duvet'dir. Yayımcı P. Cock, Anvers'te, usta gravürcülerin çalıştığı milletlerarası bir atelye kurdu. Wierix'ler buradan yetişti, savaştan ötürü başka yere göçmek zorunda kalan öğrenciler, 1590 yılında Fransa'ya yerleştiler.

XVII.yy. fransız gravür okulunun ilk temsilcileri bu sanatçılardır. Bu okul, başta, Thomas de Leu olmak üzere, Robert Nanteuil, Edelinek, Audran'lar ve Jean Pesne gibi sanatçıları içine alır. Bunların yanı sıra, değerleri bugün daha iyi anlaşılan ofort ustaları da yetişti: Brebiette, Callot, Claude v.b. Fransız ressamlarının birçoğu da, tıpkı Van Dyck gibi, gravür türünde başarılı eserler verdiler. Ama, bakır üzerinde harikalar yaratan ince, kesin ve büyük bir anlatım gücüne sahip deseniyle ofortlar yapan Rembrandt XVII. yüzyıla damgasını vurmakta gecikmedi. XVIII.yy. da, çoğaltma gravürü Fransa'da, Leprince ve Demarteau; İtalya'da, Bartolozzi gibi renkli gravür, yalama resim ve noktalı kazı ustaları sayesinde büyük bir atılım gösterek yenilendi ve modernleşti. XVII.yy. da gerilemiş olan halk gravürü sanatı, renkli tahta levhalarıyle ün salan fransız (Orléans) ve italyan (Remondini) atelyeleri sayesinde büyük canlılık kazandı. Japonya'da, Utamaro ve Hokusai gibi ustalar sayesinde gelişen estamp sanatı, bütün modern batı sanatını etkiledi. Fragonard, Tiepolo, Gabriel de Saint-Aubin'in orijinal estampları büyük ün kazandı. Piranesi ve Goya, yüzyılın en büyük iki ustası olarak tanındı. XIX.yy. da Gericault, Daumier ve daha sonraları Odilon Redon, litografya türünün şaheserlerini yarattılar. Delacroix, yalama kazı resimde; Paul Huet, Rodolpe Bresdin ve Chartes Méryon, ofortta başarı gösterdiler. Özellikle Epinal'da, halk oyma resim sanatı ilgi çekici eserlerin ortaya çıkmasını sağladı. Çoğaltma gravürcülerine eskisi gibi rağbet gösterilmez oldu ve Gustav Doré ile rakiplerinin çalışmalarında görüldüğü gibi bu sanatçılar ucuz kitapları ve dergileri resimlemeğe başladılar. Sonunda, bu sanat yerini fotogravüre bıraktı. Buna karşılık, yüzyılın sonunda yetişen ressam gravürcüler (Manet ve Fantin-Latour'dan Jongkind'e kadar) yüksek nitelikte eserler verdiler. Whistler ve Félix Bracquemond özellikle ofort'ta büyük ustalıklarını gösterdiler.

XX.yy. ressam gravürcüleri Rembrandt'ların, Piranesi'lerin ve Goya'ların geleneğini sürdürmekle beraber, bambaşka teknikler uygulamaktan ve büyük yenilikler yapmaktan geri kalmadılar. Bunlar arasında Picasso, Jacques Villon, James Ensor, Derain, Dunoyer de Segonzac, Boussingault ve Gromaire'in ofortlarını, Rouault, Luc-Albert Moreau, Goerg, Lotiron, Clavé, Minaux'nun litografilerini, Raoul Dufy'nin tahta levha işlerini, Laboure, Decaris, Galanis, Hasegawa, Dubreuil ve Kroll'un isimlerini sayabiliriz. (L)

ESTAMPAJ i. (fr. *estampage*). Grafik santl. Çinlilerin taş, maden ya da tahta bir ana kalıpla resim çoğaltmak için çok eskiden beri kullandıkları usul. (Estamp kalıbının çukur yerlerine girebilen nemli ve mürekkepli bir kâğıt tabakası, düz bir prova elde etmeyi sağlar.) [LM]

Estampes (CABİNET DES), Fransa'da, Bibliothèque Nationale'in bir bölümü. Bu bölümde estamp, desen, fotoğraf, afiş ve her çeşit resimlerden meydana gelmiş 5 milyon parçalık bir koleksiyon yer alır. (L)

ESTAMPİDA i. Kuzey Fransa şiirine özgü ortaçağ lirik türü. (Provence estampida'sıyle bir yakınlığı olabilir.)

— ANSİKL. Bu terim, XII. yy.dan itibaren, çalgılı dans havalarını, aynı zamanda da bu havalara uydurulmak amacıyle yazılmış şarkı sözlerini anlatmak için kullanılır.

Rambaut de Vaqueiras'ın (öl. 1205) *Kalenda Maya*'sı şu noktaları ortaya koyar: 1. estampida, önceleri, viyel'le çalınan bir

amiral **ESTAİNG**
Cabinet des Estampes, Paris

Hokusai: «Bir Krizantem Serinin Önünde Çocuklar»

iki japon **estampı**

Utamaro: «Ogiya Sokağında Salon»

1

2

3

4

estamplar
1. Rembrandt: «Altın Tartıcı»; 2. Francisco Goya: «Hasta la Muerte»; 3. Honoré Daumier: «Heykel Salonu»; 4. Utamaro: «Kuklacılar»

Foto. X, Giraudon (LAROUSSE)

müzik parçasıydı; 2. birçok bölümden (*punota*) meydana gelir ve bu bölümler «açık» ve «kapalı» olarak çalınırdı; 3. müziğe sözler eklenmesi zamanla olmuştur. Elimizdeki bir başka metin ise estampidanın trompet ve provence kavalı (*galubet*) ile oynandığını gösteriyor. Terimin şüphesiz germen köküne dayanan kaynağı (ayak vurmak) bu müzik türünün dans amacıyle hazırlandığını doğrular. Fransız millî kitaplığının 844 sayılı elyazmasında *Kalenda Maya*'da, metinli birkaç çalgı estampidası vardır. Bunlar, 1907'de bugünün notasına çevrildi. (L)

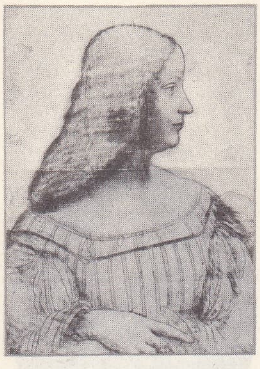

İsabella ESTE
Leonardo da Vinci'nin eseri
Louvre müzesi, Paris

ESTAMPİO (Juan SANCHEZ VALENCİA, — denir), ispanyol dansçısı ve pedagogu (Jerez de la Frontera 1883 - Madrid 1957). İspanya'da ve Diaghilev bale topluluğuyle (1921) çalıştıktan sonra flamengo dansçıları yetiştirmekle uğraştı. (L)

ESTANCİA i. (isp. k.). Güney Amerika'da büyük çiftlik veya hayvan yetiştiriciliği tesisi. (L)

ESTAQUE, Fransa'da yüksek tepelerden meydana gelen kütle, güneye doğru Berre gölünü kapatır, Marsilya'nın kuzeybatısında *Estaque demir yeri*'ne hâkimdir. Marsilya'dan Berre gölüne giden kanal (Rova tüneli) kütleyi aşar. Tünelin güney ağzında Marsilya'nın varoşu olan Estaque'ta kimya sanayii (deterjanlar) gelişmiştir. Fas'tan gelen maden filizlerini işleyen kurşun rafinerisi. (L)

Estaque, Paul Cézanne'ın Marsilya körfezinin bir görünüşünü canlandıran tablosu. (Boyutları 59,5 X 73 sm. Louvre, Empresyonizm müzesi.) 1882-1885 Arasında yapılmış olan resim, Caillebotte bağışına dahildir. (L)

ESTAUNİÉ (Edouard), fransız yazarı (Dijon 1862-Paris 1942). Öğrenimini Polytechnique okulunda yaptı, mühendis olarak telgraf işleri başmüfettişliğine getirildi. *Un Simple* (Saf Bir Adam), *Bonne Dame* (Kadıncağız) [1891] adlı romanları ile edebiyat hayatına atıldı ve cizvit okulunda geçen öğrencilik hayatını dile getiren *L'Empreinte* (Damga) [1895] adlı romanı ile tanındı. Daha sonra, kendi halinde insanların, sessiz görünüşleri altında saklı trajik hayatlarını dile getiren romanlar yazdı: *L'Epave* (Döküntü) [1902]; *la Vie Secrète* (Gizli Hayat) [1908]; *Les Choses Voient* (Eşyalar Görür) [1913]; *L'Ascension de M. Baslèvre* (Bay Baslevre'in Yükselişi) [1921]; *Appel de la Route* (Yolun Çağrısı) [1923]; *L'Infirme Aux Mains de Lumière* (Nur Elli Sakat) [1924] ve *Madame Clapin* (1923). [L]

ESTÇE i. Leng. Estonya'da konuşulan Baltık - Fin öbeğinden dil. (Bk. ANSİKL.) [EST dili de denir.]

— ANSİKL. Baltık - Fin öbeğine giren *est* dili, Fin-Ugur dil ailesinin Macarca ve Finceden sonra üçüncü kültür dilidir. Estonya'da ve Letonya'nın bazı bölgelerinde yaklaşık olarak 1 200 000 kişi tarafından konuşulur. İki büyük lehçesi vardır: Kuzey Estçe ve Güney Estçe, bu iki lehçe arasında büyük ayrılıklar görülür. Yazı dili ve günlük konuşma dili Orta Kuzey lehçesine dayanır. Estçe, eski biçimleri Finceden çok daha fazla korudu; Kuzey lehçesi ses uyumunu yitirdi; kelime başındaki *h* birçok ağızda düştü; bütün kelimelerde harf düşmeleri oldu ve önemli ünlüler kayboldu. Estçenin nicelliğe dayanan sisteminde üç derece vardır ve bu sistem hemen hemen dünyada tektir. İsim çekiminde on dört hal vardır; bunlardan ikisinin Fincede karşılığı yoktur. Finceden farklı olarak, Estçe'de iyelik sonekleri bulunmaz. Kelime hazinesi ve sözdizimi büyük ölçüde almancanın etkisinde kalmıştır. Estçe'nin XVI.yy.dan itibaren yazılı metinlerine rastlanır. (L)

ESTE, esk. **Ateste,** İtalya'da şehir, Veneto'da (Padova ili), Euganei dağlarının güney eteğinde; 16 200 nüf. Tarım merkezi. Gübre fabrikası. XV. yy. dan kalma surlar; XVII. yy. dan kalma kilise; arkeoloji müzesi. Banliyösünde güzel villlalar. Şehir Este ailesinin memleketidir.

— Tar. Villanova, Etrüsk, İllyria ve Kelt etkilerinin kavşak noktasında kurulan Este, tarihöncesi Venetlerinin başlıca merkezlerindendi. Şehir tunç testileri ve yazıtlarıyle tanındı: bir tapınaktaki tunç üzerine kazılmış yazıtları pişmiş topraktan ölü külü kabı üstündeki yazılar; orijinal mezar taşları. Bunlar Kuzey İtalya'nın dil ve özel adlar (onomastik) açısından romalılaşma sürecini gösterir. (L)

ESTE ailesi, Ferrara, Modena, Reggio dükalıklarında, Rovigo kontluğunda ve diğer yerlerde hüküm sürmüş olan italyan prens ailesi. En tanınmış üyeleri şunlardır: —NİCCOLO II (1338-1388), Petrarca'nın ev sahibi; — ALBERTO V (1347-1388) Ferrara üniversitesini açtı; — NİCCOLO III (1384-1441), usta, fakat dikkatsiz bir siyaset adamıydı. Hümanist Guarino da Verona ve Pisanello'yu sarayına kabul etti. İkinci karısı Parisina tarafından aldatıldı, âşığı Ugo d'Este ile birlikte öldürdü (1425), — LEONELLO (öl. 1450) ve kardeşi BORSO (öl. 1471), Ferrara şehrini bir bilim ve sanat merkezi haline getirmiş olan bilgili ve tedbirli prenslerdi; — ERCOLE I (1433-1505), Aragon kraliçesi Leonor'un kocası. Hümanist, fakat kan dökücü bir prensti, yeğeni ve rakibi Niccolo'nun başını kestirdi. Şair Boiardo ve Aristo ile dostluk kurdu. — BEATRİCE ve İSABELLA, Ercole I'in kızları, sırasıyle Ludovico Sforza ile Moro ve Mantova markizi Gro Gianfrancesco Gonzaga ile evlendiler; — İPPOLİTO I (1509-1572), bundan öncekinin yeğeni ve onun gibi kardinal ve siyaset adamı; — ALFONSO I (1486-1534), Lucrezia Borgia'nın kocası, Ariosto'yu sarayına kabul etti ve onu mutemedi yaptı; — ERCOLE II (1508-1550), Louis XII ve Anne de Bretagne'ın kızları Renée de France ile evlendi. Düşes zulüm gören fransız Calvin'cilerine ve bu arada Marot'yu kabul etti; — ALFONSO II (1533-1597), Tasso'yu saray şairi unvanıyle soylular derecesine yükseltti; — RİNALDO (1655-1727), Braunschweig hanedanından Charlotte Felicita ile evlendi, Este hanedanının iki kolunu birleştirdi, — ERCOLE III'ün 1803'te bir vâris bırakmadan ölmüş olmasıyle yeni bir Habsburg-Este ailesi meydana geldi: FERDİNANDO CARLO ANTONİO (1754-1806) Avusturya arşidükü, imparatoriçe Maria-Theresa'nın oğlu, 1771'de, Maria Béatrice d'Este ile evlendi, — MARİA TERESA (1773-1832), bundan öncekinin kızı, gelecekteki Sardinya kralı Vittorio Emanuele I. ile evlendi; — MARİA TERESA (1817-1886), Ferdinando'nun torunlarından biri, 1846'da Chamford kontu ile evlendi. Este ailesi 1875'te Francesco V'in ölümüyle son buldu. (L)

ESTE

ESTEBANEZ CALDERON (Serafin), ispanyol yazarı (Malaga 1799-Madrid 1867). EL SOLİTARİO (Yalnız yaşayan) takma adı altında *Cristianos y Moriscos* (Hıristiyanlar ve Magrıplılar) [1838] adlı tarihî bir roman yazdı. Ayrıca özentili bir üslûpla *Escenas Andaluzaz* (Endülüs'ten Sahneler) [1847] adlı bir de derleme yayımladı. (L)

Estebanillo Gonzales (VİOA Y HECHOS DE) [Estebanillo Gonzales'in hayatı ve yüksek başarıları], ispanyol romanı (1646), yazarı belli değildir. Sırasıyle ahçı, oda hizmetçisi, posta tatarı ve soytarı olan roman kahramanı, İtalya, İspanya, Fransa, İngiltere, Avusturya ve Polonya'da hünerlerini gösterir. Lesage, *Histoire d'Estevanille Gonzalez* (Estebanillo Gonzalez'in Hikâyesi) [1734] adlı eseriyle bu romanı taklit etmiştir. (L)

ESTEK i. «Köstek» ile birlikte bir kimseyi oyalama veya bir işi geciktirme için yersiz bahaneler uydurma anlamında kullanılır. || *Estek köstek etmek,* oyalamak, işten kaçmak için yersiz bahane uydurmak: *Estek köstek edip işi bir ay geciktirdi.* (M)

ESTELİ, Nikaragua'nın kuzeybatısında kasaba; il idare bölgesi merkezi; 26 800 nüf. *Esteli idare bölgesi,* 68 000 nüf. (L)

ESTELLA, İspanya'da (Navarra ili) kasaba, Ebro nehrinin kolu olan Ega kıyısında, Pirene sierraları ile ovanın birleştiği yerde; 8 200 nüf. Bu küçük imalât kasabası özellikle eski anıtlar yönünden zengindir: roma üslûbunda San Pedro de La Rua ve San Miguel kilise ve manastırları; gotik üslûbunda, San Juan ve Santo Domingo kiliseleri; roman üslûbunda Granada dükü sarayı; XVI. ve XVII. yy.dan kalma asilzade evleri.

— Tar. Eski bir Roma şehri olan Estella'da 1834-1840 ve 1873-1876 savaşları sırasında birçok çarpışma oldu. İkinci savaş sırasında şehir Don Carlos'un karargâhıydı. (L)

ESTEPONA, İspanya'da şehir, Andolucia'da (Malaga ili). Akdeniz kıyısında; 12 900 nüf. Balıkçılık. Salamuracılık. (L)

ESTER i. (fars. *ester*). *Esk.* Katır: *Gelip de aman dilesinler, diyerek Resûl-i Ekrem'in esterine binip ordudan dışarı çıkmıştı* (Cevdet Paşa). || *Ester-süvar,* katıra binen: *Mâlûmunuz veçhile Sivas'tan ayrıca bir ester-süvar müfrezesi evvelsi akşam Malatya istikametine tahrik olundu* (Atatürk). [M]

ESTER i. (fr. k.). Bir karboksilik asidin bir alkol veya bir fenole etkimesi sonucu su kaybı ile meydana gelen kimyasal bileşik. Bk. ETER.

— ANSİKL. Bir R—COOH karboksilik asidi bir R'OH alkolüne etkiyerek, suyun ayrılmasıyle birlikte bir R—COOR' *ester*'ini verir. Meydana gelen suyun, hidroksilini alkolden değil asitten alması, bu işlem (*esterleşme**) ile bazın tuz vermesi veya halohidrik asitler etkisiyle alkollerin eterleşmesi arasında bir benzerlik bulunmadığını gösterir. Esterler, çoğunlukla asidin alkole doğrudan doğruya etkimesiyle elde edilir. Bununla beraber asidin yerine asit klorür veya anhidrit kullanılmasında genellikle fayda vardır. Esterler ayrıca karboksilik asit tuzlarının halohidrik eterlere etkimesiyle ve imino-eterlerin hızlandırılmış hidroliziyle meydana gelir. Öte yandan, bir alkol, diğer bir alkolü tersinir olarak esterlerinden ayırabilir (*alkoliz*).

Esterler, hiç olmazsa basit örneklerinde, organik eritenlerde çözünen, çoğunlukla hoş ve taze meyve kokulu uçucu sıvılardır. Serinin ilk örneklerinde tam olan sudaki çözünürlük, molekül ağırlığı arttıkça hızla azalır. Esterlerin karakteristik tepkimeleri şunlardır: eşmolekülü miktarda alkali etkisiyle sağlandığı zaman *sabunlaşma* adını alan *hidroliz,* güçlü anorganik asitlerle katalizlenen *alkoliz,* alkol ve amit veren *aminoliz.* Bu, esterler ile halohidrik eterler ve güçlü anor-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

ESTERGON kalesinde Leopold burcu

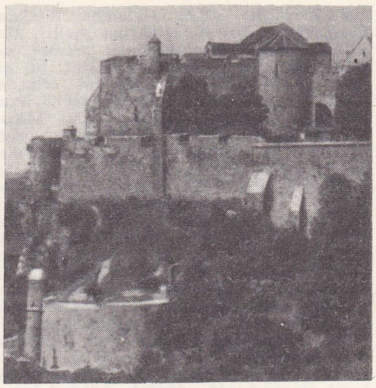

ESTERGON kalesinin doğu cephesi

«Esther Assuérus'un Huzurunda» Antoine Coypel'in tablosu, Louvre müzesi, Paris

ganik oksasit eterler arasındaki farkı gösterir. Esterler, fosfor pentaklorür tarafından bölünerek asit klorür ve alkol klorür verirler. Sodyum etkisiyle yoğunlaşmaya uğrayarak asiloin haline geçerler. Sodyum etilat, esterleri, alkol açığa çıkararak B-ketonik esterler meydana getiren bir yoğunlaşmaya uğratır; ketonlar eşliğinde de buna benzer bir yoğunlaşma görülür (*Claisen tepkimesi*).
Nihayet, organomagnezyum bileşikleri, esterlerle yoğunlaşmaya uğrayarak üçüncül (formik esterlerle ikincil) alkoller verir. Esterlerin en tanınmışları, eriten ve antispasmodik olarak kullanılan ve bazı sentezlerde (antipirin) işe yarayan *etil asetat* ile selülozlu verniklerin eriteni olan *amil asetat*'tır. Ama esterler arasında tabiî veya sunî kokulu birçok bileşik de vardır. Yağlı maddelerin, gliserin triesterleri olduklarını da belirtmek gerekir. (L)

ESTERAZ i. (fr. *estérase*). Biyokim. Mineral veya organik asit esterlerinin hidrolizini sağlayan enzimler grubu. (Kolin esteraz, fosfatazlar v.b. bu gruptandır.) [L]

ESTEREL, Fransa'da billûrsu kütle, Saint Raphael ile Siagne'ın ağzı arasında (Cannes'ın güneybatısında Akdeniz kıyısı boyunca uzanır; *Mont Vinaigre*'de 616 m. Deniz kıyısında kırmızımsı sarp kayalar halinde yükselir. Kıyıda birçok sayfiye merkezi kurulmuştur. *Esterel-Côte d'Azur otomobil yolu* kütlenin kuzey bölümünden geçer. (L)

ESTERELİT i. (*Esterel*'den fr. *estérellite*). Petrografi. Yer yer dasit'e dönüşen kuvarslı mikrodiyorit. (İri billûrlar kuvars andezin ve honblent'ten meydana gelir; billûrlar arası doku, kuvars ve andezit'ten oluşur.) [L]

ESTERGON, lat. **Strigonivm,** mac. **Esztergom,** Macaristan'da (Kamarom ili) şehir. Tuna'nın sağ kıyısı üzerinde, Vac (Vaç) dirseğinin kuzeyinde; 23 000 nüf. Eskiden başpiskoposluk merkezi idi. Macar piskoposluk mahkemesi de burada bulunuyordu. Pilis dağ kütlesine dayanmış olan Slovak Karpatlarından inen Garam (alm. *Gran;* slovakça, *Hron*) nehrinin Tuna'ya karıştığı yerin karşısında bulunan kale ve şehir çevreye hâkim durumdadır. Makine sanayii.

● *Tarih.* Estergon şehri, en eski devirlerden beri Yukarı Tuna havzasının önemli bir kilit noktasıydı. Bronz devrindeki yerleşme hayatına dair zengin arkeolojik buluntular bu konuda fikir vermektedir. Nyergesujfalu dolaylarında ele geçen muhteşem kelt heykeli, bir mezar taşı ve daha bazı kalıntılar, romalılaşmış kelt ve roma kültürünün canlı şahitleridir. Şehir, X. - XII. yy.da Macar devletinin merkezi oldu. Özellikle Arpad sülâlesi zamanında büyük bir önem kazandı. Kale fejedelem (prens) Géza devrinden tatar istilâsına (1241) kadar Macar krallığının başkenti ve katolik kilisesinin merkezi oldu. Estergon'da ve özellikle «Civitas Latinorum» denilen semtte ticaret ve sanat erbabı yaşardı. Kral Béla III devrinde (1172-1196) eski krallık kalesi, muhteşem bir saray haline getirildi ve katedral de başpiskopos tarafından genişletildi, yenilendi. Sonraki istilâ ve karışıklık devirlerinde bu binalar kayboldu (ancak Béla III'ün sarayından bazı kısımlar ve kalenin küçük kilisesi 1934-1938 yıllarındaki kazılarda meydana çıktı ve restore edildi). Kral Béla IV idare merkezini Budin'e nakletti ve sarayını başpiskoposa bıraktı. Bu saray XIV. ve XV.yy. da genişletildi. XIV. yy. ortasında Csanad Telegdi kaledeki küçük kiliseyi yeni fresklerle süsledi. XV.yy. ın birinci yarısında Estergon'da bulunan binalardaki birçok sanat eseri, rönesans üslûbunu yansıtmaktaydı.

Estergon, Kanunî Sultan Süleyman devrinde Budin fethedildikten sonra (1526), bir süre, buraya sahip olan arşövek'in (Ersek, Jaşek) elinde kaldı. Öteden beri Estergon arşöveki, bütün Macaristan'ın en büyük ruhanî lideri durumundaydı. Mohaç zaferinden sonra Osmanlılar tarafından Macar krallığına getirilen Zapolyai Janos burada da kendini kabul ettirdi. Macar tahtında hak iddia eden Habsburg hanedanından arşidük Ferdinand, Estergon'u alamadı. Hattâ Birinci Viyana kuşatması sırasında (1529), Estergon arşöveki de oraya gelerek Kanunî Sultan Süleyman'a bağlılığını bildirdi. Fakat sonraları Ferdinand, Zapolyai Janos'u Budin'de kuşatmağa gelirken (1530) Estergon kalesini, ruhanî reis olan arşövekin elinden aldı. Şehri tahkim ederek içine alman ve ispanyol askerlerinden birçok muhafız koydu. Bunun üzerine Kanunî Sultan Süleyman, Budin'i fethetmek ve çevresindeki düşman kalelerini de temizleyerek Budin eyaleti hinterlandını genişletip imparatorluk topraklarına katmak için buraya bir sefer açtı (1543). İspanyol kumandanı Sancius Cotla'nın getirdiği önemli sayıdaki yardımcı kuvvetlerle takviye edilen kaledeki birlikler, osmanlı kuvvetlerinin üstünlüğü karşısında teslim olmak zorunda kaldılar. Kaledeki kuvvetlerin serbestçe çekilip gitmeleri şartıyle teslim anlaşması imzalandı (10 ağustos 1543). Şehrin katedrali camiye çevrildi. Kale Budin eyaletine bağlı bir sancak haline getirildi. Estergon, arşidük Mathias (1594) ve prens Mansfeld (1595) tarafından kuşatıldı. İkinci kuşatma sırasında kaleye yardım için gönderilen Koca Sinan Paşazade Mehmed Paşanın gayretsizliği yüzünden prens Mansfeld'in birlikleri dış kale ile ba-

ESTERGON şehrinin ve kalesinin genel görünüşü

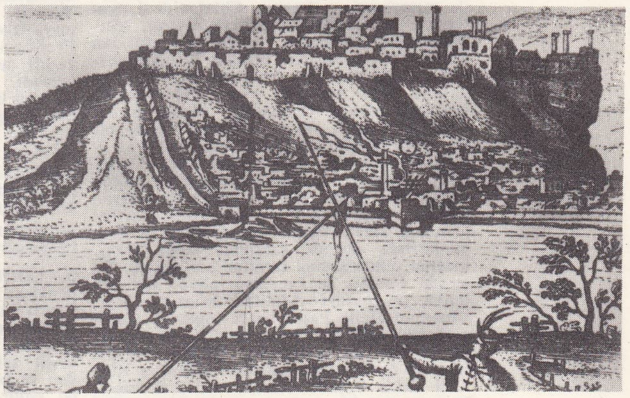

ESTERGON kalesinin Tuna'dan bir görünüşü (1595)

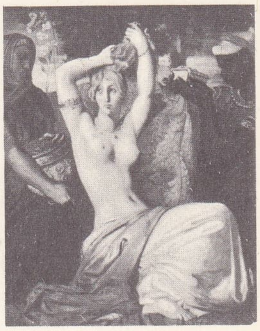

«**Esther**'in Tuvaleti» Chassériau tablo ve detay Louvre müzesi, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE); MEYDAN

rut deposunu ve su hazinesini ele geçirdi. Bir ay sonra, dört gün süren (4 ağustos - 7 ağustos) ve *Estergon muharebesi* diye bilinen kanlı savaşta serdarın kaçması üzerine ordu bozguna uğradı, Estergon kalesi başarılı savunmasına rağmen 2 eylülde teslim olmak zorunda kaldı. Bundan sonra birçok kere Estergon'un geri alınması için teşebbüste bulunuldu. Serdar Lala Mehmed Paşa'nın 14 ekim 1604'te başlattığı 31 gün süren kuşatma, mevsimin ilerlemesi dolayısıyle esaslı bir sonuç elde edilemeden kaldırıldı. Ertesi yıl, bu teşebbüs tekrarlandı. 24 Ağustos 1605'te başlayan osmanlı hücumları iki ay sonra başarıya ulaştı; Estergon kalesi osmanlı ordusu tarafından teslim alındı (3 ekim 1605). Kale muhafızları arasında bulunan fransızlar Osmanlı devletinin hizmetine girerek burada kaldılar. Estergon bundan sonra 1626'da yine Avusturyalıların saldırısına uğrayarak yağma ve talan edildi. Avusturyalılar ertesi yıl Peşte ve Segedin'e kadar sokuldularsa da büyük bir yenilgiye uğradılar. Szöny anlaşmasından (1627) sonra bu akınlar durdu ve Estergon uzun bir süre sükûna kavuştu. 1663'te Fazıl Ahmed Paşanın Uyvar seferinde, Estergon ve çevresi yeniden savaş alanı oldu. Sadrazam, 1 000 parça gemi ile getirilen zahireyi askere burada dağıttırdı. Tuna'nın karşı yakasındaki Parkanya'ya (Ciğerdelen) atılan köprüyü Kadızade İbrahim Paşaya tamamlatarak Uyvar'a doğru yola çıktı. Ertesi yıl serdarın Yanıkkale (Raab) dolaylarında bulunmasından faydalanan Avusturyalılar Ciğerdelen kalesini yaktılar ve Estergon'u on gün top ateşi altında tuttular. Fazıl Ahmed Paşa, Yanıkkale'den dönerken kaleyi tamir ettirdi. İkinci Viyana kuşatmasının bozgun ile sonuçlanması üzerine, Charles de Lorraine kumandasındaki avusturya ordusu, Merzifonlu Kara Mustafa Paşayı takip etti. Jan Sobieski de ordusuyle birlikte Estergon kalesini hedef aldı. Yardıma gelen Budin beylerbeyi Kara Mehmed Paşa, Ciğerdelen'de yenilgiye uğradı. Osmanlılar yönünden durum güçleşmişti. Kara Mehmed Paşa, bir kısım birliklerini bu kalede bıraktı; Tuna üzerindeki köprüyü de yıktırarak Budin'e çekildi. Düşman ise duruma tamamen hâkim olarak 30 ekim 1683'te Estergon kalesini kuşattı. Topçu ateşi kalede bazı tahribat yapınca, zaten Viyana ve Ciğerdelen bozgunlarında morali sarsılmış olan asker, kalenin müdafaasına taraftar görünmedi. Bu sırada Charles de Lorraine, elinde esir bulunan iki paşayı (Midillili Mustafa Paşa, Binamaz Halil Paşa) aracı yaparak teslim görüşmelerinde bulunmak istediyse de paşalar bu teklifi kabul etmediler. Bunun üzerine Charles de Lorraine Estergon muhafızı Kürt Deli Bekir Paşadan teslim olmasını istedi. Savunmanın bir netice vermeyeceği gerçeğini anlayan Bekir Paşa da ister istemez Avusturyalıların teslim teklifini kabul etmek zorunda kaldı. Kale halkı, düşmanın verdiği gemilerle Peşte'ye naklolundu. Bekir Paşa da diğer kumandanlar ve askerlerle beraber Budin'e gitti. Bu durum Padişah ve Divan tarafından onaylanmadı. Sorumlular, Kara Mehmed Paşaya verilen emir gereğince idam edildi. 1683'te Avusturya idaresine geçen Estergon'da, kurulan Macar başpiskoposluğuna Eszterhazy İmre (1663-1745) getirildi. Estergon 1867'de Avusturya-Macaristan ikili devletinin teşkili ile Macaristan ülkesinden sayılmıştır. Başpiskoposluk sarayında bir kitaplık ile Balassa Balint müzesi yer alır; saray İkinci Dünya savaşında epeyce hasar gördü.

1663'te Estergon'a giden Evliya Çelebi, kalenin eski tarihinden başlayarak görevlilerini, mahallelerini, cami ve mescitlerini, kaplıcalarını ve diğer ilgi çekici yönlerini anlatır. Estergon'da 140 yıl süren türk hâkimiyetinin hatırası hafızalarda bugün de yaşar. Bu kalenin özlemini terennüm eden ve «Estergon kalesi bire dilber aman» diye başlayan bir kahramanlık türküsü hâlâ söylenmektedir. (→ Bibliyo.) [M]

ESTERHAZY, Kanada'da yer. Saskat Chewa'nın güneydoğusunda; 1 100 nüf. Önemli potas yatakları. (L)

ESTERHAZY veya **ESZTERHAZY,** Macaristan'ın en eski ailelerinden biri; kökü XII. yy.a kadar çıkar. Din alanında olduğu kadar siyaset alanında da sivrilen birçok kişi yetiştirdi. Sülâle Galantha, Frakno, Csesznek ve Zolyam kollarına ayrılır. İlki «Kutsal Roma İmparatorluğu prensi», diğerleri de «kont» unvanını aldılar. Bu ailenin en ünlü üyeleri şunlardır: MİKLOS, (Galantha 1582-Gross Höflein 1645), Protestanlığı bırakarak katolik oldu. Macar krallığı genel valisiydi; edebî değeri inkâr edilemeyecek mektuplar bıraktı; — PAL, Galantha prensi (Eisenstadt 1635-ay.y. 1713). Miklos'un oğlu. Ünlü general, Zrinyi Miklos'un sonra Montecuccoli'nin komutasında Türklere karşı savaştı. 1681'de genel vali seçildi. 1687'de para basmak imtiyazıyle birlikte prensliğe yükseltildi; — MİKLOS, general ve siyaset adamı (1765-Como 1833). Aydınların ve sanatçıların koruyucusuydu; Haydn'ı Eszterhaza'daki sarayının müzikçibaşılığına getirdi ve Viyana'da güzel bir tablo ve resim koleksiyonu kurdu (Budapeşte akademisinde Esterhazy galerisi); — PAL ANTAL (1786-Regensburg 1866), millî ve liberal akıma katıldı, 1848'de dışişleri bakanı olarak Batthyany kabinesine girdi, Macaristan ile Avusturya'nın ergeç ayrılacaklarını görerek görevinden çekildi; — Kont MORİC (Puşztamajk 1881-öl. 1947), Macar parlamentosunda vâris üye, milletvekili (1906-1918), Macaristan başvekili (15 haziran-ağustos sonu 1917); — JANOS (1901), slovakyalı macar siyaset adamı, iki savaş arasında Prag parlamentosunda macar azınlığını temsil etti ve Birleşik Hıristiyan Sosyal ve Macar Milliyetçi partilerinin başkanı oldu. İkinci Dünya savaşından sonra ölüme mahkûm edildi. Sovyetler birliğine sürüldü, sonra Çekoslovakya'ya geri getirildi. Cezası müebbet hapse çevrildi. (L)

ESTERHAZY (Marie Charles Ferdinand Walsin), macar asıllı fransız subayı (Avusturya 1847-Harpenden, Hertfordshire 1923). Fransız ordusu genelkurmayında görevliydi; çeşitli devletler hesabına casusluk yapmağa başladı. Ele geçirilen mektuplarından biri Dreyfus'ün hüküm giymesine yolaçtı. Binbaşı Picguart tarafından şüphe üzerine Harp divanına verildi, beraat etti (ocak 1898). Bir yıl sonra suçunu itiraf etti. (L)

ESTERLEŞME i. (*ester*'den *ester-le-ş-me*). Bir organik asidin, bir alkole etkiyerek, tepkime sonunda bir ester vermesi.

— ANSİKL. Asit ve alkollerin genel formüllerine göre

$$R—COOH + R'OH \leftrightarrows HOH + R—COOR'$$

denklemiyle gösterilen *esterleşme,* yavaş ve sınırlı bir tepkimedir. Meselâ, bir mol asetit asit ve bir mol etilalkolden, aşağı yukarı 0,67 mol su, 0,67 mol etilasetat, 0,33 mol asetit asit ve 0,33 mol etilalkol ihtiva eden ve bileşimi kararlı olan bir karışım elde edilir. Bu sonuca, adî sıcaklıkta birkaç ay, 100°C'ta birkaç gün, 180°C'ta iki saatlik bir süre geçtikten sonra varılabilir. Sınır (0,67), sıcaklığa, basınca ve katalizörlere bağlı değildir. Katalizörler (yüzde 1 oranında kullanılan mineral asitler) esterleşmeyi 100°C'ta iki saat sürecek kadar hızlandırır. Tepkime sırasında ortaya çıkan suyu tutarak, yani esterleşmenin tam olarak gerçekleşmesini sağlayarak verim arttırılabilir. Özellikle fazla miktarda derişik sülfürik asit, hem güçlü bir asit olması dolayısıyle tepkimeyi hızlandırır, hem su tutucu niteliği yüzünden verimi arttırır. Aynı alkol için esterleşme hızı (katalizör olmadığı zaman) organik asidin gücüne bağlı olarak artar. Ama sınır, asidin cinsine bağlı değildir. Buna karşılık, aynı asit için, genellikle hız ve sınır, birincil alkollerden ikincil alkollere geçilince az miktarda, ikincil alkollerden üçüncül alkollere geçilince de çok miktarda azalır. Bununla beraber, asit veya alkolün yapısındaki dallanmalar sınırı etkilememekle beraber, esterleşme hızını düşürür. Esterleşmenin karşıtı, bazen yanlış olarak *sabunlaşma* da denilen hidroliz olayıdır.

Yağlı maddeler sanayiinde, esterleşme, modern cilâlar yapımı gibi bazı üretimlerde kullanılan ilkel maddelerin elde edilmesine yarar; emilsiyonların hazırlanması veya kararlı hale getirilmesi için gerekli olan monogliseritleri sağlar veya bir ham yağda bulunan serbest yağ asitlerini, gliserol katmak ve trigliseritler meydana getirmek suretiyle gidermekte kullanılır. Alkali maddeler veya çeşitli asitler, maden oksitleri ve çeşitli karmaşık ürünler en çok kullanılan katalizörlerdir. (L)

ESTERLİN veya **ESTERLİNG** i. XII. yy. dan sonra İskoçya'da kullanılan para ağırlığı birimi.

— ANSİKL. *Esterlin,* İngiltere yıllıklarında danimarkalı germenler için kullanılan esterling teriminden türemiştir. Para olarak adı, Birleşik kırallığın malî ekonomisinin temeli olan livre sterling'ten gelir. Edward I, Edward II ve Edward III zamanlarında bu para 32 buğday tanesi ağırlığındaydı ve değeri Saint Louis altınının üçte biri kadardı. Bu para çeşidi kıtanın birçok ülkesinde, Hollanda'da, Brabant'ta, Lüksemburg'da ve genel olarak Avrupa'nın kuzeyinde taklit edildi. Bugünkü ağırlığı ons'un yirmide biridir (yaklaşık olarak 1,5 gr.) [L]

ESTER-ZAMK i. Kolafan'ın gliserin veya benzer bir maddeyle esterleştirilmesinden elde edilen ürün: *Ester-zamk verniklerinin üretiminde kullanılır.* (L)

ESTET i. (fr. *esthète*). Güzeli temel bir değer olarak ele alan ve seven kimse: *Aralarındaki farkları estet geçinenlerimize bırakarak ...* (R.N. Güntekin). [M]

ESTETİK sıf. (yun. *aisthanesthai,* duymak, algılamak > *aisthetikos*'tan fr. *esthétique*). Güzel duygusu ile ilgili olan. ‖ Bir dereceye kadar güzel sayılabilen: *Estetik davranış, estetik duruş.* ‖ Yüz, beden ve saç güzelliğini korumak ve geliştirmek için uygulanan metodlara ve hazırlıklara denir: *Estetik cerrahî. Estetik biyoterapi.*

— Fels. Güzeli inceleyen felsefe dalı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Estetik yargı,* Kant'a göre eşyanın biçimini haz duyabilecek şekilde ele alan yargı. ‖ *Estetik yargının eleştirilmesi,* Kant'ın güzel ve yüce ile ilgili teorisi.

— Sanay. *Sınaî estetik,* imalât çerçevesinde yer alan yardımcı teknik. (Bir işletmenin hazırladığı imalâtı, maksada uygunluk, güzellik, imalât kolaylığı ve maliyeti düşürme ölçülerine vurur.)

— ANSİKL. Fels. Kelime kökü bakımından *estetik,* sadece duyarlık ve algının incelenmesini akla getirir; bu bir algılama biçimidir. XVIII. yy.ın ikinci yarısından bu yana ise estetik, beğeni yargısı, özellikle güzel karşısındaki beğeni yargısıyle ilgili olan meseleleri ele alır.

Filozoflar için bu kelime, daha teknik olarak, felsefenin bir dalını akla getirir. Ahlâkta «iyi» kavramı, mantıkta «doğru» kavramı neyse, estetikte de «güzel» odur. Ama daha geniş anlamda estetik her türlü güzel bilimi (eğer böyle bir bilim varsa) anlamına gelmekte veya daha da genel olarak, sanat üzerindeki bütün felsefî düşünceleri kapsamaktadır. Günlük dilde ise «estetik» kelimesi, genel ve yanlış bir anlam kazanmıştır: «güzel» ile eş anlamlı olarak kullanılır.

● *Yöntem.* Estetik yöntemi çeşitli aşamadan geçmiş, kendine özgü bir öğretisi olmadığı için, yöntemini komşu bilimlerin yönteminden devşirmiştir. İlkin psiko-fizik yöntemi benimsenmiş, ortaya fizik bir estetik çıkarılmıştır. Bu, filozofların «yukarıdan» estetiğine karşılık, «aşağıdan» bir estetiktir. Bu akımın ilk temsilcisi olan Fecher (1801-1887) deneysel yöntemleri güzel bilimine uyguladı. Leipzig laboratuvarında Wundt (1832-1920), Kulpe (1862-1915), daha yeni olarak da Ziehen deneysel bir yöntem görüşünü geliştirdiler. Bu görüş, daha sonra Basch'ın (1863-1944) *Einfühlung* teorisi ile sonuçlanan psikolojik bir estetik şeklini aldı. Baldwin, genetik yöntemini 1910'da Berlin'de açıkladı. Husserl (1859-1938) ve çömezlerinin fenomonolojik yöntemi Geiger tarafından ortaya kondu. Psikanalitik yöntemi sanata uygulayan Baudodin, bunu *Psychanalyse de l'Art* (Sanatın Psikanalizi) 1929 adlı kitabında açıkladı. Sanatın yalnız bireysel şartlara değil, somut toplum şartlarına da bağlı olduğunu söyleyen sosyolojik yöntem ise Durkheim (1858-1917) ve Fransa'daki çömezi Charles Lalo (1877-1954) tarafından işlendi.

● *Doktrinler.* Günümüzdeki anlamıyle «estetik» kelimesini ilk olarak filozof Baumgarten'in *Aesthetica* (1750-1758) adlı kitabında buluruz. Bununla birlikte Eskiçağdan bu yana «güzel» kavramı, filozofları

düşündüren bir konu olmuştur. Homeros için her türlü güzelin kaynağı, tabiattır. Pythagoras, evren doktrinini iki önermede, özetler: «Varolan her şeyi meydana getiren, sayılardır, uyum çokluğun birliği ve düzensiz olanın düzenlenmesidir.»
Eflatun'un estetiği, bir güzel metafiziğidir: Eflatun'a göre, sanat nesneleri, tabiatın basit taklitleri değil, fakat erden idea'sına yakın saydığı güzellik idea'sının dile getirilmesidir. Aristoteles güzeli yararlıya indirger, onun estetiği, bir sanatlar sistemi, sanatı pratiğe götüren bir teknikler doktrinidir. Plotinos biçimler estetiğinin yerine göz kamaştırıcılığın estetiğini getirdi.
Quattrocento'da (XV. yy.) klasisizmin bir öncüsü olarak Alberti, estetik tarihinde önemli bir gelişmeyi belirler. Güzeli, «zarar vermeden bir eksiltme veya ekleme yapamayacağımız şey» diye tanımlayarak yetkin kavramına yaklaşır. Ona göre her sanat, ereğini kendi içinde taşır, sanat bağımsız bir doktrin içinde oluşur. Leibniz'in estetiği ise bütünüyle anlıkçıdır; ona göre yetkinlik, bilgiyi şart koşar. Baumgarten ilk olarak, Leibniz'in felsefesinin içerdiğini ortaya çıkardı. Leibniz ilk estetikçidir. *Kritik der Reinen Vernunft* (Salt Aklın Eleştirisi) [1790] adlı kitabında Kant nedenselliğin «güzel» kavramı için bir dayanak olmadığını bu yüzden erekliliğe başvurmamız gerektiğini söyler. Gerçekten de yarar gözetmeyen estetik duygu, duyulardan bağımsız, tümel ve zorunludur. Schiller, *Über die Asthetische Erzienhung des Menschen* (İnsanın Estetik Eğitimi Üstüne) [1792-1793] adlı eserinde Kant estetiğini bütünler ve «güzel» için şu tanımı verir: «güzel, görünüşteki özgürlüktür» yani, kısaca zihinle uygunluk durumunda olan tabiattır.
Hegel için sanat, insan düşüncesinde biçim kazanan idea'nın duyularla kavranacak nitelikte ortaya konması, cisimleşmesidir. Taine için, dogmacılığın yerini, tarihî yöntem alır. Taine, sanattan söz ederken şöyle yazar: «sanatı natüralist bir gözle ve yöntemli bir biçimde inceleyeceğiz ve bir lirik deyişe değil, bir yasaya ulaşmayı deneyeceğiz». Guyau, güzel'i «zihin ve iradenin ürünü olduğu ölçüde daha karmaşık ve daha bilinçli olan bir boşluk» olarak değerlendirir. Schopenhauer için sanat, büyü gibi etki gösteren ve istemi uyutan gerçek bir dönüştür. Guyau'nun ve Rusyin'in görüşleri en önemlilerindendir. Paul Valéry, sanatın kaynağını duyuda arar ve güzeli «bir değişimin imkânsızlığı duygusu» olarak tanımlar. Alain doktrini, bir estetikten çok, bir sanatlar sistemi'dir. Alain, rahip Du Bos ve Batteux'nün klasikler-sonrası çizgisindendir. Çağdaş estetik, bir «doktrinler estetiği» olmağa değil, daha çok araştırıcıların ve teknik adamların yürüttüğü bir estetiğe yönelmiş deneysel bir estetiktir. (L)

ESTETİKÇİ i. (*estetik*'ten *estetik-çi*). Estetikle uğraşan kimse. (M)

ESTETİKÇİLİK i. (*estetikçi*'den *estetikçi-lik*). Sanatı, bütün faydacı, zihnî ve ahlâkî kaygılardan kurtararak bir salt duyarlık olarak ele alan doktrin. (L)

ESTETİKLİK i. (*estetik*'ten *estetik-lik*). Fels. Sanat veya felsefe konusunu yalnız güzelliği için sevme fikri. (M)

ESTETİZM i. (fr. *esthétisme*). Sanatları ve şiiri ilkel biçimlerine götürmek amacını güden anglosakson kaynaklı sanat ve edebiyat çığırı.
— ANSİKL. *Estetizm*'in başlangıcı olarak, İngiltere'de 1855'e doğru ressam Millais, Hunt ve Rossetti tarafından ingiliz sanatını Raffaello öncülerinin arılığına ulaştırmak isteyen ve tabiatı titizlikle taklide dayanan kampanyayı göstermek yanlış olmaz. Bu fikirler, Ruskin'in ve kuramlarını mobilya ve giyim alanına yayan William Morris'in etkisiyle, şair Swinburne, eleştirici W. Pater ve ressam Burne-Jones tarafından benimsendi. Giyim alanında kadınlar için, bol elbiseler moda oldu. 1886, estetlerin en çok rağbet gördükleri yıl oldu; öğretileri okyanusu aştı ve Amerika'da da tutundu. (L)

ESTEVAN, Kanada'da kasaba. Saskatchewan'ın güneydoğusunda. 7 700 Nüf. Ağır su fabrikası. (L)

ESTÈVE (Maurice), fransız ressamı (Culan 1904). Kendini Montparnasse'da yetiştirdi. Süsleme sanatlarına merak salarak, on dokuz yaşında Barcelona'da bir dokuma fabrikasının desen atelyesini yönetti. 1937'de Paris'te açılan Milletlerarası Serginin Demiryolları bölümünün süslemesinde Robert Delaunay ile birlikte çalıştı. Renklerin anlatım gücüne dayanan resimleri, gitgide soyut'a yönelmektedir. Eserleri toplu olarak 1956 yılında Kopenhag müzesinde sergilendi. Fransız Çağdaş Millî Sanat müzesinde, *Temmuz İçi* (1950), *Uzak Batılı Dansöz* (1951), Paris Şehir Çağdaş Sanat müzesinde de *Pembe Çoraplar* (1935) adlı eserleri bulunmaktadır. Ayrıca Göteborg, Stockholm ve Kopenhag müzelerinde de resimleri vardır. (L)

Este villası, Tivoli'de, italyan rönesansından kalma villa. Kardinal İppolito II d'Este'nin Pirro Ligorio'ya (1550) saray haline getirttiği eski bir benediktin manastırıdır. Yapının içinde, «*özenticiler*» (Zuccari'ler) tarafından süslenmiş salonlar vardır. Selvileri, meşe ağaçları, fıskiyeleri, mağaraları ve pınarları, Montaigne'i hayran bırakan ve Fragonard'a, Hubert Robert ve Liszt'e ilham veren kat kat bahçeli taraçalar biçimindedir. (L)

ESTEZİ i. (fr. *esthésie*). Fizyol. Bir sanrı duyusu. (L)

ESTEZİYOGENİ veya **ESTEZİYOGENEZ** i. (fr. *aesthésiogénie* veya *aesthésiogenèse*'den). Nöroloji. Histeriklerde duyarlığın tedaviyle yeniden elde edilmesi. (L)

ESTEZİYOLOJİ i. (yun. *aisthesis*, duyarlık ve *logos*, söz'den fr. *esthésiologie*). Fizyol. Duyarlığın şartları ve mekanizmasıyle uğraşan fizyoloji dalı. (Esteryoloji, duyu izlenimlerinin kaynağı olarak sadece duyu organlarını değil, kas duyusu gibi çeşitli iç duyuları ve genellikle senesteziyi inceler.) [L]

ESTHA i. Metrol. Bk. ESBA.

ESTHER veya **ESTER,** Kutsal Kitap'a göre, Benyamin kabilesinden çok güzel yahudi kızı; Babil'e götürülen Esther'i Pers kralı Ahasverus nikâhladı.
— İkonogr. Esther'in macerası birçok ressam tarafından süslenmiş salonlar vardır. Selvídır: *Esther'in Tuvaleti*, Chassériau (Louvre); *Esther'in Bayılması*, Burgkman (Münih), Tintoretto (Hampton Court), Poussin (Leningrad), A. Coypel (Louvre); *Ahasverus'un Esther'e Yalvarması*, C. Witz (Basel), Tintoretto (Madrid); *Ahasverus'un Şöleni*, Rembrandt (Moskova) v.d. (L)

Esther, Racine'in üç perdelik ve içinde koroya da yer verilmiş olan trajedisi (1689). 1688'de Racine'den Saint-Cyr'li genç kızlar için hem oyalayıcı hem de öğretici bir oyun isteyen Mme de Maintenon'un arzusu üzerine yazıldı. *Phèdre*'den sonra (1677) tiyatroyu bırakmış olan Racine, bu fırsattan, uzun süredir tasarladığı «eski yunan trajedilerindeki gibi, koro ile olayı birbirine bağlamak» için yararlandı. Koro müziğini Saint-Cyr'in orgcusu Jean-Baptiste Moreau yazdı. Racine, İncil'de anlatılan hikâyeye baştan başa sadık kalmış, ama anlatılmak istenen şeyi iyice değiştirmişti. Böylece de, bir saray hikâyesini, utangaç ve dindar bir genç kızla, zorba, ama kadınlara hoş görünmeye çalışan bir kralın macerası haline getirdi. Oyunda krala, Mme de Maintenon'a, Louvois'ya (Haman), Mme de Montespan'a (Vasthi) yapılan telmihleri gizlemek için hiç bir şey yapmamıştı.
Oyun, ilk olarak 26 ocak 1689'da, kralın Mme de Maintenon'un ve saraydan bir topluluğun karşısında ve provalarını Racine'in yönettiği Saint-Cyr'li genç kızlar tarafından oynandı. Bu oyun, otuz iki yıl boyunca Saint-Cyr'in tekelinde kaldıktan sonra ancak 1721'de Comédie-Française oyuncularının repertuvarına geçti. (L)

ESTHERİA i. Solungaç ayaklı kabuklu hayvan. (Conchostraca takımının örnek tipi. *Estheria*'nın gövdesi iki çenetli bir kabukla kaplıdır. Su dibinde yaşar ve döküntülerle beslenir.) [L]

Esther'in Kitabı, büyük bir ihtimalle M.Ö. II. yy. başlarında İbranîce yazılmış olan ve Kutsal Kitap'a (Eski Ahit) alınan bu eser, Yahudileri, Antiokhos Epiphanes'in zulmü altında inledikleri günlerde «son söz Tanrı'nındır» hikmetiyle yüreklendirmek amacındadır. Kitap, ancak ihtiyatla tarih türü içine alınabilir: bir ibret dersi vermek

estetizm
«Ecce Ancilla Domini»
Dante Gabriel
Rossetti'nin eseri
(1850)

isteyen hikâyeye, sunî bir çerçeve içinde bazı tarih olguları yerleştirilmiştir. Pers kralı Ahasverus (Kserkses), kraliçe Vasthi'yi boşadıktan sonra başkasıyle evlenmek ister; yahudi olduğunu bilmeden çok güzel bir kız olan Esther'i seçer. Kız, kısa süre sonra vezir Haman'ın bütün Yahudilerin öldürülmesi için kraldan bir ferman aldığını amcası Mordekay'dan öğrenir. Esther hayatını tehlikeye atarak kralın karşısına çıkar ve milletini kurtarır; Haman, daha önce Mordekay için hazırlattığı darağacına asılır ve Yahudiler düşmanlarını öldürürler. Bu olaylar yaklaşık olarak 480-470 yıllarına rastlar. (L)

ESTHONYX i. *Tillodonta* takımından fosil memeli hayvan. (Kafatası etçillerinkine, dişleri kemirgenlerinkine, pençeli beş parmaklı ayakları ayılarınkine benzeyen bu hayvan böcekçiller takımından sayılır. Kalıntılarına A.B.D.'de alt Eosen tabakalarında rastlanır.) [L]

ESTİENNE, fransız matbaacı ve kitapçı ailesi. Birinci kolu HENRİ I (Paris 1470'e doğr. -ay.y. 1520), alman Wolfgang Hopyl'in ortağı olarak işe başladı. 1504'ten sonra, Henri kendi hesabına çalıştı. 1509'da onun *Cos-*

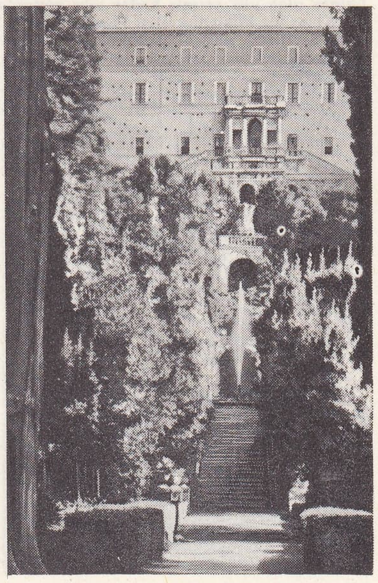

Este villası

Foto. Encyclopedia Britannica, Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

Jean-Baptiste ESTİENNE

millî kıyafetleriyle genç ESTONYA'lılar

mographia Pii Papae (Papa Pius'un Kozmografyası) adlı eseri bastı, Henri'nin adını taşıyan aşağı yukarı 120 eser vardır; bunların arasında yalnız bir geometri kitabı (1514) fransız diliyle basılmıştır. Kitap başlıkları simge olarak çoğu kez *Plus Olei Quam Vini* (Şaraptan Çok Zeytinyağı) veya *Fortuna Opes Auferre, Non Animum Potest* (Talih Zenginlikleri Yok Edebilir Ama Ruhu Asla) dövizleri ve üniversite armalarıyle süslüdür. — FRANÇOİS I, Henri I'in büyük oğlu (Paris 1502-ay.y. 1550). O da kitapçı oldu. İçinde *Plasterium Graecum* (Yunanca Mezamir Dergisi) [1543] ve yine yunanca bir dua kitabı'nın yer aldığı kırk kadar kitap yayımladı. — ROBERT I, Henri I'in ikinci oğlu (Paris 1503-Cenevre 1559). Ustası İoannes Laskaris'ti. Hümanist ve iyi bir basımcıydı. *Yeni Ahit*'in şerhli baskısını latince olarak yayımladı. 1539'da ibranîce ve latince eserler, 1540'ta da yunanca eserlerin yayımı için krallık basımcısı tayin edildi. Latince, ibranîce ve yunanca birçok İncil, mezamir dergileri ve eski yazarların eserlerini bastı. İlk defa fransız kelime hazinesinin eksiksiz sayılabilecek bir tablosunu vermesi bakımından ilgi çekici olan bir *Latince-Fransızca Lûgat* (1539) hazırladı. — CHARLES, Henri I'in üçüncü oğlu (1504-Paris 1564), tıp öğrenimi yaptı, doktor oldu. 1551'de İtalya gezisinde Lazare Baif'e eşlik ederek, onun oğlu ve geleceğin şairi Antoine Baif'in eğiticiliğini yaptı. 1551'de basımcı olarak kardeşi Robert'in yerini aldı. 1545'te, fransızcasını da bastığı *De Dissectione Partium Corporis Humani* (İnsan Vücudunun Bölümlerinin Teşrihi Üstüne) adlı büyük bir anatomi kitabı yayımladı. Fakat her şeye rağmen maddî yönden başarı sağlayamadı. 1561'de alacaklıları tarafından hapsedildiği Châtelet'de öldü. — HENRİ II, Robert I'in büyük oğlu (Paris 1531-Lyon 1598), daha çocukluğunda Yunanca öğrendi. 1547'de İtalya'ya gitti, yunanca elyazmalarını incelemek için kütüphaneleri araştırdı. 1554'te, Paris'te latince çevirisiyle birlikte Anakreon'un ilk baskısını yayımladı. 1557'de Cenevre'de zeytin ağacı simgesi ve *Noli Altum Sapere* döviziyle ayrı bir basımevi kurdu. 1559'da babası ölünce her iki atelyeyi de birleştirdi. İlk fransızca eseri *la Conformité du Langage Français avec le Grec* (Fransız Dilinin Yunancaya Uygunluğu) [1565] adlı kitabıdır. Katolik din adamlarına karşı kaleme aldığı *Apologie pour Hérodote* (Herodotos'a Övgü) adlı yergisi yüzünden, güvenliğini korumak endişesiyle Cenevre'ye kaçtı. *Epigrammes Grecques* (Yunan Epigramları) [1570] ve özellikle *Deux Dialogues du Nouveau Langage Français İtalianisé* (İtalyanlaşmış Yeni Fransız Dili Üstüne İki Konuşma) [1578] adlı yazıları yüzünden Cenevre şehir meclisiyle bazı tartışmaları oldu. 1585'ten sonra, Cenevre'de fazla kalamayarak Almanya ve Fransa'da geziye çıktı. Çoğu yunanca ve latince olan yüz yetmiş kadar eser yayımladı. Koyu bir hümanist olan Henri Estienne'in son yılları, maddî güçlükler içinde geçti. *Thesaurus Graecae Linguae* (Yunan Dilinin Zenginlikleri) [1572] adlı kitabı dev bir eserdir. Fakat *Dialogues du Nouveau Langage Français İtalianisé* (İtalyanlaşmış Yeni Fransız Dili Üstüne Konuşmalar) ve *Projet du Livre İntitulé «De la Précellence du Langage Français»* (Fransız Dilinin Üstünlüğü Adlı Kitabın Tasarısı) adlı eserlerinde Latince ve İtalyancadan üstün bulduğu fransız dilinin bir savunucusu olarak ortaya çıktı. — PAUL (Cenevre 1566-öl. 1627'ye doğr.), Henri II'nin büyük oğlu. 1590'da basımcı olarak babasının yerini aldı. Çeşitli eserler ve bu arada 1606'da Sophokles'in oyunlarını yayımladı. — ANTOİNE (Cenevre 1592-Paris 1674), Paul'ün oğlu, Calvin'ciliği bıraktı, Fransa'ya dönerek krallık ve kilise kurulu basımcısı oldu (1615). Büyük bir bilgin, iyi bir konuşmacı ve şairdi. Kör olarak hastahanede öldü. — ROBERT II, Robert I'in ikinci oğlu (Paris 1530-Cenevre 1570'e doğr.). 1556'da Paris'te babadan kalma basımevini yeniden kurdu, amcası Charles'ın ölümünden sonra krallık basımcısı unvanını kazandı. (L)

ESTİENNE (Jean-Baptiste), fransız generali (Condé-en-Barrois, Meuse 1860 - Paris 1936). 1880'de Ecole Polytechnique'in topçu sınıfından çıktı, teknik alanda uzmanlaştı. Birinci Dünya savaşından önce fransız topçusu tarafından kabul edilen çeşitli cihazlar meydana getirdi (özellikle kolimatörlü gonyometre). 1910'da topçu atışlarının uçaklardan gözetlenmesiyle ilgili ilk deneyleri yönetti. 1914'te Belçika'daki harekâta ve Marne savaşlarına katıldı ve 1915'te Vaux ve Douaumont bölgelerindeki topçu birliklerine komuta etti. Fransa'da tankların gerçek yaratıcısı olan Estienne bu silâhların fransız ordusunda ilk olarak kullanılmasını sağladı. (Bk. TANK ve ZIRHLI ARAÇLAR.) 1918'de tümgeneralliğe yükseldi. (L)

ESTİGARRİBİA (José Félix), paraguaylı general (1888-1940). Asuncion askerî okulunun müdürü (1923-1924), ordu genel müfettişi (1931), Chaco savaşı süresince (1932-1935) paraguay ordusu başkumandanı. Cumhurbaşkanı E. Ayala düşünce kısa bir süre Montevideo'ya sürüldü (1937); 1938'de A.B.D.'ye elçi oldu. Bolivya ile yapılan barış antlaşmasında büyük payı vardır. 1939'da cumhurbaşkanı oldu. Arjantin, Bolivya ve Uruguay ile olan ticarî antlaşmalara yeni maddeler ekledi. A.B.D.'den ülkesi için büyük kredi sağladı. İçeride artan karışıklığı önlemek için bütün yetkileri elinde topladı. Seçimlere gidileceğini ilân etti, sonra yeni bir anayasa yayımlamağa hazırlanırken uçak kazasında öldü. (M)

ESTİMARE i. (ital. k.). Osmanlılarda fıçı, varil gibi şeylerin ağırlığını ve hacmini tayin etme işi. (*Estimare memurları* Düyunı Umumiye'de görev alır, içki resmini topladıkları için iskelelerde kantarcılar ile birlikte bulunurlardı.) [M]

ESTİMATÖR i. (fr. *estimateur*). Cumhuriyet'ten önce, türk gümrüklerine dışarıdan gelen malların değerini tespit eden görevlilerin adı. (Gümrüklere gelen malların çeşit ve cinsine göre estimatörler dörde ayrılır: *manifatura estimatörü*, her çeşit kumaşın; *hırdavat estimatörü*, madenî eşyanın; *kantariye estimatörü*, tahılların; *halı estimatörü* de halı, kilim ve seccadelerin fiyatlarını tahmin ederlerdi.) [M]

ESTİOMEN i. (yun. *esthiein*>*esthiomenos*, kemirmek'ten fr. *esthiomène*). Patol. Yalancı ur şeklinde iltihaplı doku çoğalması.

— ANSİKL. *Cinsiyet organı estiomeni*, cinsiyet organları bölgesinde görülen yaralı irileşme şeklinde doku* bozukluğu. Bozukluk çoğu zaman makat ve gödenbağırsağına kadar yayılarak bütün apış arası bölgesini kaplar. (Genellikle Nicolas-Favre hastalığından ileri gelir.) [L]

ESTİYE, yun. Sitia, Stia, Girit adasındaki (Lasithion bölgesi) bir ilçe ve limana Türklerce verilen ad. 1204'te Girit adasının Bizans imparatorluğunca Venedik senatosuna satılması üzerine, Venedikliler tarafından kurularak bir yönetim merkezi haline getirildi. Venedikliler ile yerli halk arasında çıkan anlaşmazlık bölgede ayaklanmalara yolaçtı. 1368'deki ayaklanma Venediklilerce kanlı bir şekilde bastırılınca, Estiye'nin Lasit yaylası 1463'e kadar tarıma ve iskâna kapatıldı. 1538'deki Osmanlı-Venedik harbi sırasında ilk defa Barbaros Hayreddin Paşanın yönettiği türk donanması Estiye kalesini bir süre için ele geçirdi; muhafızları ve halkı esir etti. Estiye, Sultan İbrahim devrinde başlayan Girit seferi sonunda Deli Hüseyin Paşa tarafından zaptedildi. Kale, Fazıl Ahmed Paşa zamanında Ankebut Ahmed Paşa tarafından yeniden yaptırıldı. Osmanlı yönetimi Girit'te yerleştikten sonra Estiye bir kaza olarak Girit valiliğine bağlandı. Tanzimat devrinde Estiye'nin 68 köyü vardı. Bu köylerden on beşinin halkı müslüman, diğerleri hıristiyandı. Osmanlı ordularının Balkan harbi sırasında yenilmesi üzerine Londra (30 mayıs 1913) ve Bükreş (10 ağustos 1913) antlaşmaları sonunda Girit'in Yunanistan'a katılmasıyle bu kentte ve adada türk hâkimiyeti sona erdi. (M)

Est kanalı, Fransa'da Meuse ile Moselle ırmaklarını Saône'a birleştiren kanal. İki bölümden meydana gelir: Kuzey ve Güney Est kanalları. *Kuzey Est kanalı* (272 km). Belçika sınırı yakınında kanallaştırılan Meuse'den meydana gelir, Ren'de Marne kanalıyle birleşir. *Güney Est kanalı* (147 km), Ren'de Marne kanalından başlar, Epinal yakınlarına kadar Moselle'in çığırını izler. 1874-1882 Arasında stratejik bir amaçla açılan Est kanalından kereste ve inşaat malzemesi ulaşımında yararlanılır. (L)

ESTOFİZYOLOJİ i. (fr. *esthophysiologie*). Bk. DUYU *fizyolojisi.*

ESTOİ, Portekiz'de kasaba, Algarve'de (Faro idare bölümü). Romalılardan kalma Milreu (eski *Ossonoba*) yıkıntıları. (L)

ESTOMP i. (felemenkçe *stomp*, uç'tan fr. *estompe*). Resimlerde kurşun kalem çizgilerini veya pastel boyasını yaymak için kullanılan sarılmış kâğıt veya deri.

◆ **Estomplamak** geçl. f. Estompla gölge vurmak. ‖ *Teşm. yol.* Estompla yapılan resimlerdeki gibi düz veya koyudan açığa doğru giden bir gölge vurmak. (L)

ESTON, İngiltere'de (Yorkshire, North Riding) şehir, Middlesbrough'un güneydoğu banliyösünde; 33 300 nüf. Yüksek fırınlar. Dökümevleri. Tersaneler. Kimya sanayii. (L)

ESTONYA, estçe **Eesti**; rusça **Estonskaya**, S.S.C.B.'ye bağlı cumhuriyet. Baltık yöresinde yer alan üç cumhuriyetin (Litvanya, Letonya, Estonya) en küçüğüdür. 1940'ta *Estonskaya Sovetskaya Sotsiyalistiçeskaya Respublika* adıyle Sovyetlere katıldı. Yüzölç. 45 100 km²; 1 304 000 nüf., km² başına 265 kişi düşer. Estonya *rayon* adı verilen 39 idare bölgesine ayrılmıştır. Başkent, Tallin'dir. Kuzeyinde Finlandiya körfezi, batısında Baltık denizi, doğusunda Rusya, Pskov ve Peipus gölleri ile Narva ırmağı, güneyinde Letonya yer alır. Letonya ile arasında hiç bir tabiî sınır yoktur.

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

● *Yüzey şekilleri.* Estonya, Cambria ve Siluria kayalıklarıyle alçak düzlüklerden meydana gelir. Bunlar genellikle kireçtaşı kayalarıdır. Güneyde ise yer yer kumtaşı tepeleri düzlüğü yarar. Düzlüğün kuzey sınırı bazı yerlerde denize kadar inen dik kayalar meydana getirir. Düzlük, batıda, Baltık denizindeki adalarda devam eder. Bu adaların en büyükleri Hiiumaa ve Saaremaa adalarıdır. Hemen bütün Estonya buzulların getirdiği çökertilerle kaplıdır. Bu çökerti tabakaları bazı yerlerde daha kalın, bazı yerlerde daha incedir. Özellikle kutup buzullarının çökertileri daha kalın tabakalar meydana getirir. Gene de ülke topraklarının büyük kısmı deniz seviyesinin 30 m kadar altındadır. Yalnız iki bölge daha yüksektir. Bunlardan Munamagi Estonya'nın en yüksek noktasıdır (317 m).

Toprak, genellikle buzul çökertilerinden meydana geldiği için çok çeşitlidir; kaba kumdan balçığa kadar her türlü toprağa rastlanır. Sık sık görülen kaya parçaları ekimi zorlaştırır. Her ne kadar kuzeyde Sibirya kayalarında bol miktarda kireç varsa da, ülkenin diğer kısımlarında toprak fakir ve verimsizdir.

● *İklim.* Coğrafî mevkii gözönünde tutulursa (57°30'—59°30' kuzey) Estonya'da ık-

Foto. Manuel (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

Tallin'de yeni yapılar

limin çok sert olmadığı söylenebilir. En soğuk ay ortalaması Saaremaa'da —3,3°C ile ülkenin güneydoğusunda —7,2°C arasında değişir. En sıcak ay ortalaması (temmuz), kıyılarda 15,5°C, iç bölgelerde (karada) ise 16,2°C kadardır. Bu sıcaklıklar fazla olmamakla birlikte, batı kıyılarla iç bölgeler arasındaki fark ilgi çekicidir. Nitekim kuzeydoğu kıyıları yılda 130-145 gün buzla kaplı kaldığı halde, batı kıyıları sadece 50-70 gün buzla kaplı kalır. Yıllık yağış 56 sm - 71 sm arasında değişir. Tallin ve Tartu'ya düşen yağış 66 sm'dir. Yağmur yazın (mayıs ile eylül) yağar.

● *Bitki örtüsü.* Estonya topraklarının yüzde 28'i ormanlarla kaplıdır. Fakat bu ormanların üçte biri verimsizdir. En çok rastlanan ağaç türü kozalaklılardır. Kozalaklıların da en çok çam, ladin ve huş cinsleri bulunur. Toprakların yüzde 15'i bataklık, yüzde 15'i de ekilidir.

● *Fauna.* Estonya'ya insanlar çok eski devirlerde yerleştikleri için büyük memeli hayvanlar azalmıştır. Az olmakla birlikte boynuzlu geyik, ayı, karaca, kurt, yaban domuzu, yabanî tavşan ve porsuk bulunur. Kuşlardan orman tavuğu en sık rastlanan türdür. Deniz hayvanları içinde ayıbalığı, morina, dil balığı en çok çıkanlardır.

Beşerî coğrafya

Estonyalılar fin-ugur ırkındandır. Aynı ırkın güney kolu olan Baltık Finlerinin çekirdeğini meydana getirirler. Bu grubun diğer mensupları Liv'ler ve Vot'lardır. Liv'ler, Kurland'ın kuzey ucunda yaşarlar, sayıları 1 000'i geçmez. Volt'ların nüfusu daha da azdır. Bunların köyleri Narva ırmağı yakınındadır. Vot'ların IX. yy. sonunda tüm İngermanland'a (İngriya) yayılmış, Liv'lerin ise Baltık kıyılarında yerleşmiş oldukları, hattâ güneyde Kurisches Haff'a (Kurski Zalif) kadar indikleri sanılır. Adı geçen bölgelere yayılan bu haklar daha sonra Let'lerle karışmışlardır.

Baltık Finleri Baltık yöresine Hıristiyanlığın başlangıç döneminde ulaştılar. Baltık Finleri buraya gelmeden önce fatianovo uygarlığının geliştiği Volga kıyılarında oturuyorardı (M.Ö. ikinci binyılın ilk yarısı). Finlerin Baltık kıyılarında Tacitus'un *Aesti* diye adlandırdığı eski germen halklarına rastladıkları sanılmaktadır. Ruhnu (Runo) adasındaki İsveçlilerin bu eski halkların torunları olması da mümkündür. Estonyalılar ve Liv'ler her halde burada rastladıkları Germenler ve Laponlarla karışmışlardır. Estonyalılar kültür açısından genellikle Germenlerin etkisinde kalmışlar, asıl fin kültürü ancak folklorda yaşamıştır. Halkın çoğunluğu protestandır.

● *Nüfus.* Yapılan son sayımlara göre nüfusu 1 304 000 olan Estonya'da halkın yüzde 56'sı şehirlerde yaşar. Bütün S.S.C. B.'de bu oran yüzde 48'dir. Köy nüfusu düzenli bir dağılım gösterir, fakat büyük şehirler ya Tallin ve Narva gibi kuzey kıyılarda, ya da Tartu ve Parnu gibi güneyde toplanmıştır. Yalnız Tallin (281 714) ve Tartu'nun (74 263) nüfusu 50 000'in üstündedir. Toplam nüfusun yüzde 73'ü estonyalı, yüzde 22'si rustur. Ruslar genellikle şehirlerde yaşar. Geri kalan nüfus fin, ukraynalı, beyaz rus ve yahudilerden meydana gelir.

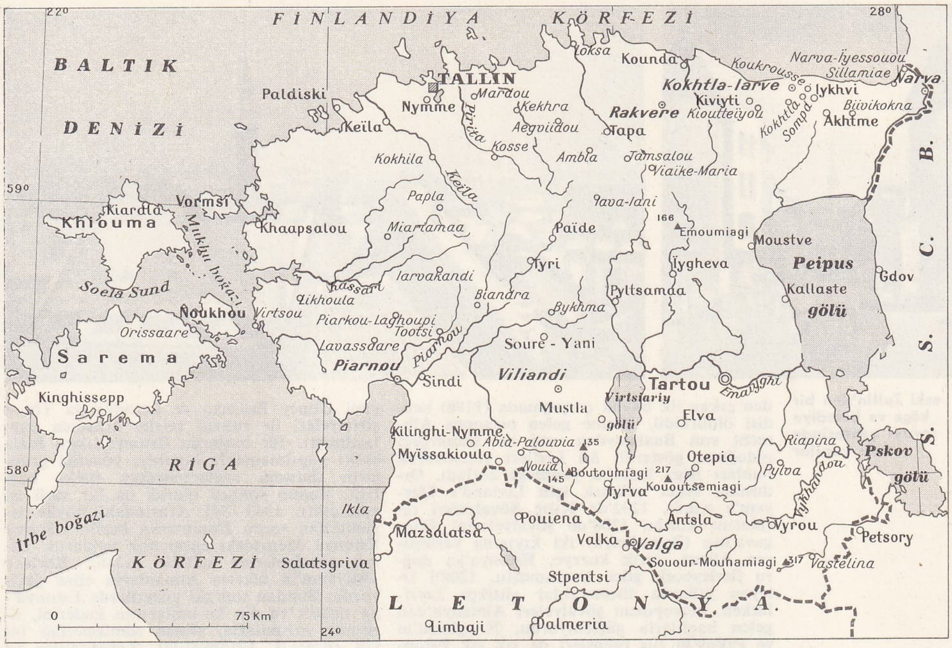

ESTONYA

İktisadî coğrafya

Estonya, 1945'e kadar geçimini tarımdan sağlayan bir ülkeydi. Fakat bu tarihten sonra hızla sanayileşmeğe başladı. Nitekim 1939'da 350 000 olan şehirli nüfus, 1959'da 674 000'e çıkmıştı; 697 000 olan köyler nüfusu da 522 000'e indi. Ormancılık, balıkçılık ve madencilik gibi alanları da kapsayan Estonya sanayii genel üretimin yüzde 80'ini sağlar. Fakat, bu, en büyük nüfus kütlesi sanayide çalışıyor demek değildir. Hâlâ en kalabalık iş alanı tarımdır. İkinci Dünya savaşından sonra sovyet tipi kolektif çiftlikler kurularak tarımın ilerlemesi sağlandı.

Ülke topraklarının yüzde 15'i, yani 1 830 000 akr'ı ekilmiş durumdadır. Bunun üçte biri, yani 690 000 akr tahıla ayrılmıştır. Başlıca ürün çavdar olup buğday son derece azdır. Ekili toprağın hemen hemen yarısı (850 000 akr) hayvan yemi üretir, 230 000 akr'lık bir alanda da patates yetişir. Az olmakla birlikte ketenli bitkilerle sebze de ekilir. Hayvan yemi yetiştirilen alanın genişliğinden de anlaşılacağı gibi, tarım özellikle hayvancılığa hizmet eder. 1960'larda canlı hayvan sayısı 1 000 000 kadardı (yüzde 40 sığır, yüzde 30 domuz, yüzde 21 koyun). Sığırcılık geniş bir yer tuttuğu gibi sütçülük de çok ileridir. Sığırların yüzde 63'ünden sütçülükte yararlanılır. Bu oran Sovyetler birliğinde ortalama olarak yüzde 47'dir. Estonya'nın et ve süt ürünleri, tüketimi aşar.

Kuzey kıyılarında çıkan neft yağı şisti Estonya'nın başlıca enerji kaynağıdır. 1960'ların ilk yıllarında elde edilen miktar yılda 9 000 000 ton kadardı. Bunun benzin ve gaza çevrilerek yakıldığı zaman sağladığı ısı enerjisi yaklaşık olarak 3 000 000 ton kömürden elde edilecek enerjiyi bulur. Neft şisti önceleri geniş ölçüde çıkarılarak Leningrad'a sevkediliyordu. Bu iş için 1948'de Kohtla-Jarve ile Leningrad arasında bir boru hattı döşenmişti. Fakat bugün elde edilen enerjinin büyük kısmı Estonya'da tüketilir. Ayrıca az miktarda turba, odun ve hidroelektrik enerjisi de kullanılmaktadır. Fabrikaların başında makine yapımı gelir. Burada gemi ve elektrik cihazları Sovyetler birliğinde önemli yer tutar. Ayrıca tarım makineleri ve hassas âletler sanayii de gelişmiştir. Sanayi merkezleri Tallin, Tartu ve Parnu'dur. Tallin ve Narva'da pamuklu, güney şehirlerinde de keten dokumacılığı gelişmiştir. Sanayi planlaması sovyet ekonomi planlamasında hesaba katılmıştır; ticaret de büyük ölçüde Sovyetler birliği ülkeleriyle yapılmaktadır.

Sovyet standartlarına oranla Estonya'nın demiryolu (1 383 km) ve kara yolu (10 297 km) şebekeleri oldukça gelişmiştir. Gemicilik devletleştirilmiştir; başlıca limanlar Tallin ve Parnu'dur. Estonya, Sovyetler birliği ülkelerine hava yolu ile de bağlıdır.

TARİH

Estonyalılardan ilk defa söz eden tarihçi Tacitus'tur. Tacitus M.S. I. yy.da *Germania* adlı kitabında Germen halklarını anlatırken Estonyalıları da anar. Siyasî sistemleri ataerkildi. Ülkeyi ilk istilâ edenler Viking'ler oldu. Viking'ler M.S. IX. yy. ortalarından itibaren Estonya ve Litvanya'dan geçerek islav ülkelerinin içlerine doğru yöneldiler. Asker ve tüccar olan Viking'lerden Estonyalıların pek çok şey öğrendiğini gösteren çeşitli deliller vardır.

Bu bölgede yapılmış süs eşyası dışında, arap, bizans, germen ve anglosakson paraları bulundu. Bu da bize ticaretin gelişmiş olduğunu gösterir. XI. ve XII. yy.larda Danimarkalılarla İsveçliler Estonya'yı hıristiyan yapmağa çalıştılarsa da başarı elde edemediler. 1030 ve 1192 yılları arasında Ruslar Estonya'ya 13 sefer yaptılar, fakat bu bölgede egemenlik kuramayarak çekildiler.

● *Alman istilâsı.* Holstein'li bir Alman keşişi olan Meinhard 1180'de bugünkü Letonya kıyılarına gelerek yerleşti. Meinhard 16 yıl süreyle bir fin-ugur kabilesi olan Liv'lere Hıristiyanlığı öğretti. Kendisinden sonra gelen Berthold von Hannover livland piskoposu ilân edildi. Berthold hıristiyan olmamakta direnen paganlara karşı zor kullanılmasına karar verdi. Fakat bu yüz-

yukarıda, ortodoks katedrali
aşağıda, eski bir sokak
Tallin

Foto. Holmes-Camera Press, Berliner (LAROUSSE), Encyclopedia Americana

eski Tallin'den bir köşe ve belediye sarayı çevresinde eski yapılar

den çıkan ilk büyük çarpışmada (1198) kendisi öldürüldü. Yerine gelen piskopos Albrecht von Buxhoevden usta bir sömürgeci olduğunu gösterdi; âsi Liv'leri yatıştırarak bunları Riga kalesini yapmağa zorladı. Ordusuna asker çekmek için Livland'ı Meryem'e adadı. 1202'de Kılıç Şövalyeleri tarikatını kurdu. 1208'de şövalyelerini Daugava'nın (Zapadnaya) iki kıyısına yerleştiren Albert, artık kuzeye, Estonya'ya doğru ilerleyecek güce kavuşmuştu. 1208'i izleyen yıllarda Estonyalılar gittikçe zayıflarken, piskoposun şövalyeleri Almanya'dan gelen haçlılarla güçleniyordu. Novgorod'lu ve Pskov'lu rus prensleri de sık sık Estonya'ya akınlar yapıyorlardı. Özellikle 1212 ve 1216 akınları ülkenin iç kısımlarına kadar uzanmıştı. Buna karşılık savunanlar da saldırıya geçiyorlardı. Estonyalılar 1215'te Riga'ya kadar geldikleri gibi 1212 ve 1217'de de Pskov'u yağma ettiler. Estonya ordusu, savaş çıkınca silâha sarılıp birbirini destekleyen yerli devşirmelerden meydana geliyordu. 1217'deki büyük çatışmada şövalyeler estonya ordusunu dağıtarak kumandanları Lembitu'yu öldürdüler. Buna rağmen Kuzey Estonya ve adalar daha on yıl özgürlüğünü korudu. Tam bir zafere ulaşmak isteyen piskopos Albrecht, bu defa Danimarka kralı Valdemar II ile anlaştı. Valdemar, 1219'da, güçlü bir orduyle kuzey kıyılarına, Tallin bölgesine çıkarma yaptı. Ayrıca 1220'de İsveçliler de Batı Estonya'nın bir kısmını ele geçirdilerse de bıraktıkları garnizon kısa bir süre sonra yok edildi. İki yıl sonra Saaremaa adasına çıkan Danimarkalılar, kalelerinin mancınıkla bombardıman edilmesi üzerine geri çekildiler. Bu zafer, Estonyalıların kendilerine güvenini arttırdı ve 1226'da İsveç'e kadar yürüdüler. 1227'de Estonya'nın fethi tamamlanmıştı.

1237'de Kılıç şövalyeleri Töton şövalyelerine katıldılar ve Livland'ın yönetimini üstlerine aldılar. Kuzey Estonya ve adalar Danimarka yönetimi altındaydı, Livland, yani Güney Estonya ve Letonya da Töton şövalyeleri ile ruhanî reisler arasında paylaşılmıştı. İlk başlarda Estonya'lılara fazla baskı yapılmamakla beraber, yönetici grupların durumu sağlamlaştıkça baskı başladı. Bunun sonucu olarak da bir sürü isyan çıktı. 1343-1345 Arasındaki büyük isyanlardan sonra Danimarka kralları Kuzey Estonya üzerindeki egemenlik haklarını Töton şövalyelerine sattılar (1346). Böylece «Meryem'in ülkesi» Almanların eline geçiyordu. Bundan sonraki yüzyıllarda Estonya'da ticaret ve din kurumlarının kaderini, önemsiz istisnalarla, alman sömürgeciler tayin edecekti. Estonyalılar, Letonyalılar ve Liv'ler yöneticilerinin kölesi durumuna düştüler. Millî duygularını dile getirmek için, folklor ve geleneksel el zanaatları dışında hiç bir vasıtaları kalmadı. Bununla beraber, Almanlar, tarım alanında iki tarla sistemi yerine üç tarla sistemini getirerek yararlı oldular. Ayrıca da Hansa ticaret birliğine katılmaları, Estonya şehirlerinin zenginleşmesine yolaçtı.

● *İsveç devri.* XV. yy. sonlarında Livland çevresinde iki büyük güç belirmekteydi: güneyde Polonya-Litvanya birliği, doğuda de Novgorod'u ele geçirmiş olan Ruslar. Ayrıca da Reform olayı başka bölgeleri olduğu gibi burasını da karıştırmıştı. Polonya, 1561'de Töton şövalyelerinin dağılması üzerine, daha çok diplomatik yollardan Livland'ı ele geçirdi. 1558'de Kuzey Estonya İsveç kralına teslim olmuştu. 1558'de rus çarı Korkunç İvan IV Narva'yı aldı ve etrafı yakıp yıkarak Estonya içerilerine kadar sokuldu. Ancak 1581'de İsveçliler Rusları buralardan çıkarabileceklerdir. 1559'da Saaremaa piskoposu Estonya adalarını Danimarka'ya sattıysa da 1645'te bu adalar İsveç eyaletine bağlandı. 1629'da Polonya-İsveç savaşı sonunda imzalanan Altmark ateşkes antlaşmasıyle Polonya Livland'ın büyük bir kısmını İsveç'e bırakınca bütün Eston ülkeleri İsveç'in buyruğu altına girmiş oldu. Uzayıp giden savaşlar ülkenin yakılıp yıkılmasına yolaçmış, pek çok çiftlik sahipsiz kalmıştı. Bu boşluklar kısmen yabancı göçmenler tarafından dolduruldu ve bunlar çok geçmeden memleketin yerlisi oldular. Alman soylular bu durumdan yararlanarak topraklarını genişletip vergileri arttırdılar ve daha çok bedava işgücüne sahip oldular. Köylünün büyük kısmı bu vergileri ödeyemiyor ve kanunlara göre angarya rençberlikle yükümlü oluyordu (*glebae adscripti*). İsveç kralları soyluların bu aşırılıklarına gem vurmak ve köylünün durumunu düzeltmek gereğini duydu. 1672'de İsveç kralı XI. Şarl erginlik yaşına gelince, Livonia soylularını, soyluluk hüccetlerini göstermeğe mecbur tuttu. Bunu yapamayanlar krallık adına çiftliklerinin işleticisi sayılacaklardı. Arazi ölçümü uygulandı, ilk defa olmak üzere, köylülerin ektiği toprakların değeri ve ürün miktarı tespit edildi. Köylülere efendilerini mahkemeye verme hakkı tanındı. 1632'de İsveç kralı Gustaf II Adolf, Tartu'da bir üniversite açtı; bu protestan üniversitesinin (Academia Gustaviana) Estonya ve Letonya'nın köylü çocuklarına da açık tutulması emredildi. Yine bu dönemde Estonya'da ilk estçe kitap ve gramerler basıldı. İsveç egemenliği devrinin sonunda hemen her idarî bölgede birkaç okul açılmıştı. Fakat şehirler Hansa birliğine bağlı tüccarların sağladığı zenginliklere bir daha sahip olamadılar.

● *Rus istilâsı.* İsveç yönetiminin «eski mutlu günleri» Estonya için hakikatten çok, bir masaldı ve Büyük Kuzey savaşı ile sona erdi. Rus çarı Petro I, sonunda atalarının hayalini gerçekleştirmeyi başardı ve Baltık eyaletlerini topraklarına kattı. 1709'da İsveç kralı Karl XII'nin Poltava'da yenilgiye uğramasından sonra rus orduları Livland'ı zaptettiler. Baronlar, İsveç kırallığına toprak siyasetinden dolayı kızgın oldukları için düşmana karşı koymadılar. 1721 Nystad barışıyle İsveç, bütün Baltık eyaletlerini Rusya'ya bıraktı. Meryem'in eski ülkesi, Estonya, Livland ve Kurland adlarıyle üç *gubernya*'ya (hükûmet) ayrıldı. 1740'ta, Vohnja'lı bir Estonya köylüsü olan Jaan Miller'in, efendisi aleyhine açtığı dava, Petersburg Adalet dairesinin kararıyle, köylülerin efendileri aleyhine dava açmağa hakları olmadığı şeklinde hükme bağlandı. Köylülerin durumu bundan sonra çok kötüleşti. Ancak 1804'te Alexandr I zamanında Livland köylülerine mülkiyet ve miras hakkı tanındı. Estonya'da 1811'de, Livland'da da 1819'da toprak köleliğini kaldıran bir kanun çıktı. Bunu, tarımla ilgili başka kanunlar izledi: 1863'te köylülere bir yerden başka yere gitme hakkı tanındı; 1866'da efendilerin kendi toprakları üstünde sahip oldukları yargılama ve dövme hakları iptal edildi, 1868'de de angarya kaldırıldı.

● *Millî uyanış.* Bu reformlardan yararlanan Estonya köylüsü, XIX. yy. başında özel mülkiyet altındaki toprakların beşte ikisine sahipti. Sanayileşmenin sonucu olarak şehirler zenginleşmeğe başlayınca nüfus da arttı. Eğitim gelişti, 1886'da askere alınan estonyalı neferlerin ancak yüzde 2'si okuma yazma bilmiyordu. Millî şuur da yerleşmeğe başladı. 1838'de Tartu'da F.R. Faehlmann, Estonya Aydınları derneğini kurdu. Bu derneğin amacı, Estonyalıların bir olay anlatan halk şarkılarından yaşayanlarını toplayarak Fin'lerin *Kalevala*'sı gibi bir destan ortaya çıkarmaktı. Bu işi F.R. Kreutzwald gerçekleştirdi. Eseri, *Kalevipoeg* 1857-1861 yıllarında basıldı. J. W. Jannsen 1857'de Parnu'da *Parnu Postimees* başlıklı ilk Estonya gazetesini çıkardı. 1869'da Tartu'da yapılan ilk millî şarkı festivali bütün milleti heyecanlandırdı. Bu festivaller zamanla gelenek haline gelerek millî şuurun yerleşmesine büyük katkıda bulundular. 1878'de C. R. Jakobson, Viljandi'de düzenli olarak çıkan *Sakala* dergisini kurdu. Bu dergide, yapılması gereken siyasî reformlar belirtiliyor, almanlara tanınan bütün hakların Estonya'lılara da tanınması gerektiği söyleniyor, ayrıca Livland'da estçe konuşulan idare bölgelerinin Estonya eyaletine katılması görüşü savunuluyordu. Fakat Alexandr III'ün tahta çıkmasıyle bir «ruslaştırma» dönemi başladı. Rus belediye teşkilâtı 1882'de Estonya'ya uygulandı; rus ceza ve medenî kanunları eski Baltık kanunlarının yerini aldı.

Tallin'de Stalin meydanı

Foto. Yassenov, Holmes-Camera Press (LAROUSSE), Encyclopedia Americana

1887'de Rusça eğitim dili olarak Estçe ile Almancanın yerini aldı. O zamana kadar Almanca öğretim yapan önemli bir merkez olan Tartu (Dorpot) üniversitesi ruslaştırıldı. Estonyalılar yüzyıllarca kendilerini ezmiş olan Almanlardan kurtuldukları için memnun görünmekle beraber, bunun karşılığında bir panslavizm'in gelmesinden de korkuyorlardı.

1864'te Tartu'ya aktarılan *Postimees* gazetesi orada çıkmağa devam etti; 1896'da liberal bir aydın olan Jaan Tonisson gazetenin sorumlu müdürü oldu. 1901'de Tallin'de Konstantin Pats ılımlı radikal *Teataja* gazetesini kurdu. 1904'te Pats sayesinde Estonyalılar Tallin şehir meclisi seçimlerinde açık bir zafer kazandılar. 1905 Rus ihtilâli hemen Estonya'ya sıçradı. Tonisson bir Millî Liberal parti kurdu ve ilk kongresini Tallin'de 27 kasımda yaptı. 800 Delege, liberal ve radikal olmak üzere iki gruba ayrıldılar. Fakat bazı meseleler karşısında her iki grup da aynı görüşleri savunuyordu. Bu meselelerin başlıcaları şunlardı: Estonya'ya siyasî bağımsızlık tanınması, Estonya'lı etnik grupların çoğunlukta olduğu bütün bölgeleri birleştirecek ve kapsayacak bir yönetim kurulması, soylulara tanınan ayrıcalıkların kaldırılması, ekilebilir toprakların köylülere dağıtılması. Radikal grubun önderi Jaan Teemant, halkı silâhlandırarak soyluların topraklarını işgal etmeye çağırdı. Pats aralık ayında Tallin'de bir köylü kongresi düzenledi. Fakat sıkıyönetim ilân edildi. İşçiler kırlık bölgelere dağılarak malikâneleri yakmağa başladılar. Bunun üzerine askerî birlikler işe karıştı ve baskı rejimi başladı. Olaylarda 328 estonyalı vuruldu veya asıldı. Pats ve Teemant idam hükümlüsü olarak dış ülkelere kaçtılar. İhtilâlden yıpranmadan çıkan tek parti Tonisson'un partisi oldu. Seçimler sonunda birinci ve ikinci Rus *duma*'sına Estonyalılar beş milletvekili yolladılar.

● *Bağımsızlığın doğuşu.* Mart 1917'de çıkan İkinci Rus ihtilâli Estonya'yı bağımsızlığa kavuşturdu. Rus geçici hükûmeti, 12 nisanda, Estonya'lıların çoğunlukta olduğu bütün bölgelerin tek bir eyalet halinde birleşmesini öngören bir kanun çıkardı. Tallin şehrinin milliyetçi liberal belediye reisi Jaan Poska, Estonya'ya komiser tayin edildi ve bir Estonya Millî meclisi kurulmasına karar verildi. Diyet (Maapaev) yerine geçecek olan bu meclis için seçimler 7 ve 8 temmuzda yapıldı. 14 Temmuzda ilk toplantısını yapan meclis, 12 ekimde Pats'ın başbakanlığıyla geçici bir hükûmet kurdu. Komünistleri Petrograd'da iktidara getiren kasım hükûmet darbesi, bunların Estonya'yı kaybetmelerine yolaçtı. 28 Kasım 1917'de Estonya diyeti Rus devletinden ayrılma kararı aldı. Bunun üzerine Rus Halk Komiserleri meclisi Estonya'nın yönetimini Jaan Anvelt'in başkanlığında bir komünist kukla hükûmete verdi. Anvelt, Tallin'de iktidara girdiyse de hiç bir zaman bütün ülkeyi denetimi altına alamadı. (Anvelt 1937'de Moskova'da kurşuna dizildi.) 1918 Şubatında Almanların Estonya'da ilerlemeleri üzerine, komünistler Tallin'e (Reval) girdi. Tutuklanan Pats ile Almanlar tarafından kurşuna dizilen Yuri Vilms dışında, Estonya'nın bütün önde gelen devlet adamları ya kaçtılar ya da yeraltı faaliyetine giriştiler. 3 Martta Brest-Litovsk antlaşması imzalandı. 27 Ağustosta Berlin'de imzalanan bir protokolle Ruslar Baltık eyaletlerinin yönetimini Almanya'ya bıraktılar.

Fakat Almanya Birinci Dünya savaşını kaybetti ve 11 kasım 1918'de teslim oldu. Estonya geçici hükûmeti aynı gün Tallin'de toplanarak bir defa daha Estonya'nın bağımsızlığını ilân etti. İki gün sonra Sovyet hükûmeti Brest-Litovsk antlaşmasının hükümsüz olduğunu açıkladı. Pats hapisten çıkarak görevine döndü. 28 Kasımda Kızılordu Narva'ya girdi ve geri çekilen Almanların ordusuz ve silâhsız bir halde bıraktığı Estonya'yı istilâya başladı. Hükûmet genel seferberlik ilân etti. Silâh ve cephane yardımı yapan Finlandiya'dan başka İngiltere de 1 000 hafif makineli tüfek yolladı. 23 Aralıkta albay Johan Laidoner estonya kuvvetleri başkumandanlığına getirildi, İngilizlerin yolladığı makineli tüfekleri getiren tuğamiral Sinclair, Tallin yakınında iki sovyet destroyeri yakalayarak Laidoner'e teslim etti. 1919'da, 2 000 fin gönüllüsünün de katıldığı estonya ordusu karşı saldırıya geçti. Cumhuriyetin birinci yıldönümü olan 24 şubat 1919'da Laidoner, millî toprakların istilâcılardan arındığını ilân ediyordu. Fakat yeni sovyet taarruzları yüzünden savaş devam etti. Öte yandan da hem Kızılordu'ya hem Rüdiger von der Goltz kumandasındaki bir alman kuvvetine karşı iki cephede savaşmak zorunda kalan Letonyalılara yardım etmek gerekiyordu. Bu alman saldırısı 21-23 haziranda yenilgiye uğratıldı. Riga'da ateşkes antlaşması imzalandı. 2 Şubat 1920'de de Sovyetler birliği ile Estonya arasında barış antlaşması Tartu'da imzalandı. Sovyet Rusya, bu antlaşmaya göre, Estonya toprakları ve halkı üzerindeki egemenlik haklarından «kendi arzusuyle» vaz geçiyordu.

15 Haziran 1920'de, 1919 nisan seçimleriyle işbaşına gelen August Rei başkanlığındaki kurucu meclis yeni bir anayasa hazırladı. Buna göre ülkeyi, 100 milletvekilinden meydana gelen bir meclis (*riigikogu*) yönetecek, seçimler üç yılda bir yapılacak, seçim sistemi nispî olacak, aynı zamanda başbakanlık görevi alan bir devlet başkanı (*riigivanem*) bulunacaktı. Hiç bir parti kesin çoğunluk kazanamadığından koalisyon hükûmetleri kurulması âdet haline geldi. İlk anayasal kabinenin kurulduğu 1919 mayısıyle 1933 mayısı arasında 20 koalisyon hükûmeti ve 10 başbakan işbaşına getirildi. Bu arada Pats, Tonisson ve Teemant dörder defa *riigivanem* oldular.

1 Aralık 1924 günü, çoğu Tallin limanında çalışan veya buraya sızmış ruslardan meydana gelen 300 fesatçı ulaştırma işlerine elkoyma ve sovyet kuvvetlerini çağırma teşebbüsünde bulunduysa da bu hareket bastırıldı. Komünist partisi kanun dışı ilân edildi ve komünizm geriledi. 1930'larda bütün dünyayı saran iktisadî bunalım Estonya'da da tarım ürünleri fiyatlarının düşmesine ve işsizliğe yolaçtı. Bu durumda hükûmetin sert tedbirler almasına 1920 Anayasası engel oluyordu. Anayasayı değiştirmek için yapılan iki teklif 1932 ve haziran 1933 referandumlarıyle reddedildi. Bu arada 1931'de Vap'lar (Vabadussojalaste Liit, «Özgürlük Savaşçıları birliği») Artur Sirk'in başkanlığında, anayasayı değiştirmek için üçüncü bir kampanya açtılar. Vap'ların teklifi 1933 ekiminde yapılan referandumla oyların yüzde 56,3'ünü alarak kabul edildi. Yeni anayasa başbakana pek çok hak tanıyordu. Başkan vekilliği yapan Pats'ın başbakanlık seçimi yapması beklenirken Pats, Vap'ların adayının seçimi kazanmasından çekinerek 1934 martında olağanüstü durum ilân ederek Vap'ları tasfiye etti, önderlerini tutukladı ve bütün siyasî partilerin faaliyetlerini durdurdu. Laidoner asayişi sağlamak görevini yüklendi. Pats üç yıl yumuşak bir diktatör olarak hüküm sürdü. 1936 Aralığında yeni bir kurucu meclis seçildi. Bu meclis üçüncü bir anayasa hazırladı. Buna göre seçimler çoğunluk sistemine göre yapılacak, biri 80, diğeri 40 üyelik olmak üzere iki meclis bulunacaktı. Seçimler 1938'de yapıldı. Pats'ın 1935'te kurduğu Vatanseverler birliği partisi meclisteki sandalyelerin 63'ünü, Tonisson ve Teemant'ın yönettiği muhalefet de 17'sini aldı. Aynı yılın nisanında Pats altı yıllık bir süre için başkan seçildi.

● *Kaybedilen bağımsızlık.* 1939'da Sovyetler birliği ile Nazi Almanya'sı arasında imzalanan saldırmazlık antlaşmasının gizli bir maddesine göre Finlandiya, Estonya, Letonya ve Doğu Polonya Sovyetlere bırakılıyordu. Polonya'nın yenilmesinden sonra bu anlaşma 28 eylülde yeniden gözden geçirildi ve sovyet nüfuz alanının Litvanya'yı da kapsaması kararlaştırıldı. Aynı gün Sovyet hükûmeti ile Estonya arasında Tartu barış antlaşmasıyle, 1932 saldırmazlık antlaşmasını teyit eden bir karşılıklı yardımlaşma paktı imzalandı. Bu pakt, Rusların Estonya topraklarında bazı üsler kurmasını da öngörüyordu. Yuri Uluots başkanlığında, hiç bir partiye bağlı olmayan bir hükûmet kuruldu. 16 Haziran 1940'ta Sovyetler, «Sovyet Rusya-Estonya yardımlaşma anlaşması hükümlerini dürüstlükle uygulayabilecek güçlü bir hükûmet kurulmasını» isteyen bir ültimatom verdiler. Ertesi gün sovyet ordusu Estonya'ya girdi. 19 Haziranda Kremlin'in Politbüro üyelerinden Andrey Jdanov Tallin'e gelerek yeni hükûmetin kurulması için çalışmalara başladı. 21 Haziranda Johannes Vares başkanlığında bir kukla hükûmet kuruldu. 14-15 Temmuzda millet meclisi seçimi yapıldı. Yeni seçimler, anayasayı ve seçim kanunlarını hiçe sayan değişik bir yöntemle ve Sovyetlerce tertiplenmiş tek liste usulüyle yapıldı. 21 Temmuzda meclise, Sovyetler birliğine katılmayı önere bir teklif getirildi. Teklif ertesi gün oybirliğiyle kabul edildi. 6 Ağustosta Moskova'daki Yüksek Sovyet şûrası Estonya'nın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler birliğine kabul edildiğini açıkladı. Bu arada Pats ve Laidoner ve daha birçok siyasî lider tutuklanarak Rusya'ya yollandı. Sovyet işgalini izleyen ilk 12 ay içinde her sınıftan ve her yaştan 60 000'den fazla insan öldürüldü veya sürüldü. Yalnız 13-14 haziran 1941 gecesi kütle halinde sürülenlerin sayısı 10 000'den fazladır. 22 Temmuz 1941'de Almanya Sovyetler birliğine saldırdı. Estonya'nın birçok bölgesi daha Almanlar gelmeden, derme çatma vatansever kuvvetler tarafından Sovyetlerden temizlenmiş bulunuyordu. Fakat bundan sonra Estonya üç yıl alman işgalinde kaldı, Ostland eyaletinin bir parçası haline geldi. Almanlar bağımsızlık vermek şöyle dursun, yönetim hakkına elkonan malları ne sahiplerine ne de Estonya'ya geri vermeğe yanaşıyorlardı. Nitekim 1944 şubatında Ruslar Nova'ya yeniden geldiler. Bunun üzerine Kızılordu ile çarpışmak için fin ordusuna katılmış olan birkaç bin estonya genci geri döndüyse de Ruslara karşı başarılı olamadılar. 30 000 Kadar estonyalı İsveç'e, 33 000 kadarı da Almanya'ya kaçtı. Bu arada kaçmak niyetiyle yola çıkan birkaç bin estonyalı da öldü. 22 Eylül 1944'te sovyet birlikleri Tallin'i ele geçirdi. 1945-1949 Arası yine binlerce estonyalı başka bölgelere nakledildi. Bunların başında kolektif çiftliklere karşı çıkan çiftçiler geliyordu.

Sovyet rejiminin yeniden kurulmasından sonra Estonya Yüksek sovyetinin prezidyumuna Vares başkan seçildi, Vares'in 1946'da intihar etmesinden sonra, sırayle, E. N. Pall, A. M. Jakobson, J. H. Eichfeld ve A. A. Muurisepp başkan oldular. 1961'de Muurisepp'in yerine V. I. Klausson geçti. J. G. Kabin de 1950'den beri Komünist partisi birinci sekreterliğini yapmaktadır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin 15. cumhuriyeti olan Estonya'da Birliğin kanunları uygulanmaktadır. Fakat yeryüzünde aralarında A.B.D. ve Büyük Britanya'da bulunan birçok ülke Estonya'yı resmen tanımış değildir.

1960'ların başında 40 000 üyesi olan Komünist partisi başta olmak üzere, kolektif çiftliklere kadar birçok kurumda etnik azınlık olan ruslar çalışmakta, yol göstermektedir.

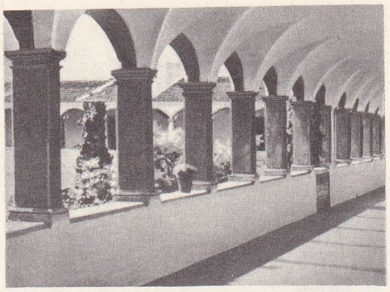

ESTREMOZ
Misericordia manastırı

Gabrielle d'ESTRÉES
Cabinet des Estampes, Paris

Jakob ESTRUP

ESUS
«Jüpiter»e ait olduğu söylenen sunak gallo-romen sanatı Cluny müzesi

ESTREMADURA'da Trujillo şatosu

Foto. Casa do Portugal Rodrigues, Giraudon, Rye (LAROUSSE)

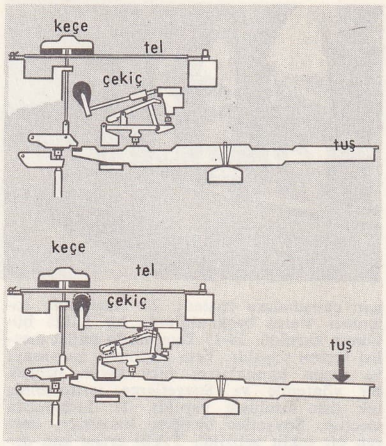

Tuşun üzerine basınca keçe kalkar ve çekiç tele dokunduktan sonra, fırlayarak hafifçe geride kalır, böylece telin titremesine imkân verir

eşapmanlar

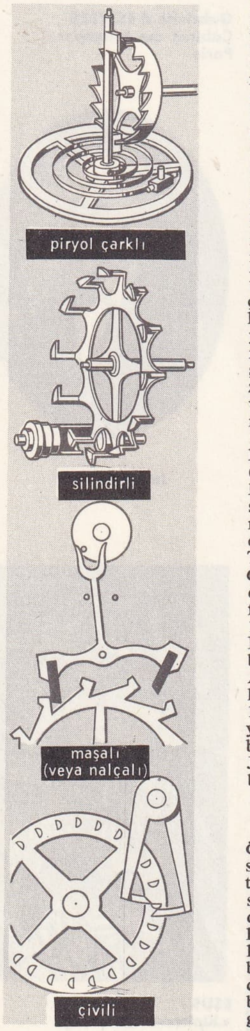

EDEBİYAT

Baltık kıyılarının hıristiyanlaştırılması ve germenleştirilmesi, millî şiir geleneklerinin Ortaçağ boyunca ağızdan ağıza geçmesine engel olamadı. Fakat est dilinde basılan ilk eserler, XVI. ve XVII. yy.lara ait dinî eserlerle bir İncil çevirisidir. Luther reformunun kazandığı başarı, böylece ülke dilinin tespitine yaramışsa da laik edebiyatın yaratılması için XIX. yy.ı beklemek gerekir: bu yüzyılda F. Kreutzwald (1803-1882), efsanelerle yazarı bilinmeyen halk ürünlerini toplayarak *Kalevi Poeg* (Kalev'in Oğlu) adıyle bir destan meydana getirdi (1857-1861). Finlerin *Kalevala*'sıyle benzerlikler gösteren bu eser, millî ruhun yeniden uyanışını ifade eder. Kreutzwald'ın yanında, Hurt, Veske, Neus, Lydia Jannsen gibi folklora tutkun başka yazarlar, fikir uyanışını halk sınıflarına kadar sindirdiler. Bu millî ve romantik heyecan, XIX. yy. sonunda, çarlık hükûmetinin ruslaştırma siyasetiyle engellendiyse de 1905 İhtilâlinden sonra yeni bir edebî rönesans meydana geldi. Bu rönesans, gerçekçi hikâyeci ve empresyonist şair Juhan Liiv (1864-1913) tarafından hazırlandı; Estonya'nın en iyi romancısı Edvard Vilde (1865-1933), «Genç Estonya» hareketinin şair ve öncüsü Gustav Suits (doğ. 1883), hikâyeci ve eleştirici Priedebert Tuglas (doğ. 1886), isyankâr şair Jaan Oks (1888-1918), edebî dili yeniden yaratacak olan filolog J. Aavik ile gelişti. 1818'den sonra başlayan bağımsızlık devri, edebî hareketin gelişmesini destekledi: Marie Under'in (doğ. 1883) şiiri, Anton Hansen - Tammsaare'nin (1878-1940) büyük romanı *Gerçek ve Adalet*, bu gelişmenin kanıtlarıdır. Bundan sonraki kuşakta birbirinden farklı iki eğilim belirir: A. Oras (doğ. 1900), Betti Alver (doğ. 1906), Bernard Kangro (doğ. 1910), ferdiyetçi bir estetiğe bağlı olduklarını iddia ederlerken, romancı A. Kivikas'ın (doğ. 1898) önderliğindeki halk gerçekçiliği de J. Sütiste'nin (doğ. 1900) şiirlerinde belirmektedir. İkinci Dünya savaşından sonra, bugünün estonya edebiyatına hâkim olan proleter romancı A. Jacobson'un eserlerinde de dile gelen yine bu eğilimdir.

GÜZEL SANATLAR

Örnekleri Tartu'daki Estonya Millî müzesinde ve Tallin Sanat müzesinde bulunan estonya sanatı, XIX. yy. ortalarına kadar, sırf halkçı bir özellik gösterir. Gerek kadınların, gerekse erkeklerin el emeğiyle işlenen kuşaklar, halılar, eldivenler, işlemeler ve tahta eşya (kutular, çeyiz sandıkları, bira bardakları, örekeler, beygir hamutları) dağlama, oyma veya gömme işi süslerle bezenmiştir. Bu süsler geometrik şekiller gösterirse de bazen stilize çiçek figürleriyle gamalı haç gibi sihire bağlı şekillere de rastlanır; bazı motifler tarihöncesine kadar dayanır; kalın yünden örülen atkılara ve etekliklere geçirilen madenî teller veya iplikler de bu eşyalar arasındadır. Eşya, yalnız faydacılık gözönüne alınarak yapılmıştır, süsü yoktur; Estonya köylüsü uzun süreden beri, aynı zamanda buğday kurutma yeri vazifesi gören bacasız bir kulübede yaşamağa alıştığından süse ihtiyaç duymamıştır.

Modern estonya sanatı, millî uyanış devrinden kalmadır. Tartu ve Tallin tiyatrolarının yapımı için finlandiyalı mimarlara başvurulmuştur; fakat Tallin şehrinde yeni parlamento sarayı Töton şövalyelerinin eski sarayının temelleri üzerine, estonyalı Eugen Haberman ile Herbert Joanson tarafından yapılmıştır; XX. yy.da, her yerde olduğu gibi bu ülkede de faydacılık (fonksiyonalizm) ile neo-klasisizm birbirini karşılamaktadır. Gerçekten milliyetçi ilk Estonya ressamı Johann Köler - Viljandi'dir (1826-1899); tarihî manzaralar ve sahneler çizmiştir; Galame'nin öğrencisi olan manzara ressamı Karel Ludwig Maibach (1833-1886) ile köylü hayatından sahneler çizen ve özellikle Petersburg'da çalışan Oscar Hoffman da (1851-1911) sözü edilecek ressamlardır; Paul ve Kristjan Raud kardeşler Estonya masallarını resimlemişlerdir; Konrad Magi (1878-1925) ile paris etkisi kendini duyurmağa başlar; Paul Burman empresyonisttir; August Jansen fovculuğa bağlıdır; Ado Vabbe, Kandinsky'nin öğrencisidir. Heykeltıraşlar arasında, August Weizenberg (1837-1921) Canova tarzında çalışmıştır (efsane kişileri, ünlü çağdaşların büstleri); Amandus Adamson gerçekçi (1855-1929), Jaan Koort ise (1883) Bourdelle'in izindedir.

Sovyet devrinde, Tallin Güzel Sanatlar akademisinde yetişen sanatçılar gerçekçi eğilimli eserler yaratmışlardır. Mimarlar, İkinci Dünya savaşı sırasında yıkılan şehirlerin yeniden yapılmasında çalışmışlardır. Bu dönemin en beğenilen ressamları Einmann (doğ. 1913), A. Bakh (doğ. 1901), E. Okas (doğ. 1915), A. Yegorov, G. Reindorf v.b.-dir. Resimde seçilen konular, Estonyalıların hayatının yeni şartlarını yansıtır: R. Treuman'ın (doğ. 1910) *Traktör Sürücülerinin Sosyalist Harekete Çağrılışı* tablosu; V. Loika'nın (doğ. 1904) *Kihnu Adasına Çıkıldığı Gün*'ü gibi.

Tiyatro dekoratörleri arasında ressamlardan V. Haas (doğ. 1898) ve N. Mei'yi (doğ. 1900) sayabiliriz. Heykelde, E. Roos (doğ. 1908) tarafından yapılmış olan, Tallin'in kurtuluşunda ölenler anıtı. O. Mianni tarafından (doğ. 1925) Tartu savunması şerefine yapılan heykel grubu, Tallin'de A. Kaazika tarafından (doğ. 1908) yapılmış Tallin anıtı, İ. Hirra tarafından (1900-1953) yapılmış Lenin büstü sayılabilir. (LM)

Estonya Hürriyet nişanı, 1918-1919 savaşının sivil ve askerî yararlıklarını mükâfatlandırmak için 1919'da ihdas edilen estonya nişanı. Üç derecesi vardır. Millî renkler olan siyah, beyaz, mavi renkli ve üçgen biçimindeki bir şeritle takılır. (L)

ESTORİL, Portekiz'de (Lizbon bölgesi) şehir, başkentin batısında; 7 500 nüf. Ilıca ve sayfiye merkezi. Turistik merkez. (L)

ESTOTİLAND, Kuzey Amerika'da efsanevî ülke. Rönesans coğrafyacılarına göre bu ülke Hudson körfezinin doğusunda, Newfoundland, Labrador ve Kanada arasındaki topraklardadır. İlk olarak 1558'de adı geçer. Milton (*Paradise Lost*'da [Kayıp Cennet]) buradan «Soğuk Estotiland» diye söz eder. (M)

ESTRABOT veya **ESTRİBOT** [estrabo veya estribo] i. (fr. k.). Ed. Ortaçağ fransız edebiyatına ait bir nazım şekli. Başlangıçta, esas itibarıyle bir yergi şiiri olması gerekir; estrabot'dan az sayıda örnek kalmıştır. (L)

ESTRADA PALMA (Tomas), kübalı devlet adamı (Bayamo 1835-Santiago de Cuba 1908). Küba'nın İspanya'ya karşı ilk ayaklanması sırasında (1868-1878), general Modesto Diaz ile birlikte savaştı ve ihtilâlci hükûmetin başkanı oldu (1876). 1877'de tutuklandı ve İspanya'ya sürüldü. Hürriyetine kavuşunca, Paris'te, sonra da Birleşik devletlerde yaşadı. New York'ta kurulan Küba İhtilâl komitesinin başkanı (1897) olarak, yurdunun bağımsızlığa kavuşması ile sonuçlanan İspanyol-Amerikan savaşında önemli bir rol oynadı (1898) ve oybirliğiyle Cumhurbaşkanlığına seçildi (mayıs 1902). Tekrar seçilmesinin hemen ardından siyasî rakipleri liberallere karşı A.B.D.'yi yardıma çağırdı (1906), ama az sonra çekilmek zorunda kaldı. (L)

ESTRAGOL i. (fr. *estragole*). Kim. Formülü

$$CH_2=CH-CH_2-C_6H_4-OCH_3$$

olan fenollü eter oksit. (215°C'ta kaynayan ve anetol'ün izomeri olan bu sıvı, tarhun otu esansından çıkarılır.) [L]

ESTRAN i. (fr. k.). Deniz kıyısında, dalgaların çarpıp çatladığı bölge. (Kıyı ne kadar az eğimli ve gelgit ne kadar önemliyse estran da o kadar geniştir; kumluk (plaj) veya kayalık (özellikle yarların dibinde) olabilir; bu durumda, yar'ın gerilemesinden doğan bir aşınma yüzeyi halindedir.) [L]

ESTRANJELA i. «İncil yazısı» anlamına gelen süryanîce kelime. (Süryanî dilinin işlek yazısından ayırmak için X. yy.ın sonuna doğru eski edessa harflerine bu ad verildi: *Estranteld alfabesi. Estranjela harfleri.* (L)

ESTRÉES (Gabrielle D'), Coeuvres markisi Antoine d'Etrées ile Françoise Babou de la Bourdaisière'in kızı (Coeuvres şatosu, Picardie veya Bourdaisière şatosu, Tour bölgesi 1573-Paris 1599). Henri III'ün metresiydi. Henri IV kendisine büyük bir tutkuyle bağlandı (1591), onu Monceaux markizi (1595) ve Beaufort düşesi (1597) yaptı. Kralın resmî metresi oldu; bu sıfatla, kral tarafından Nicolas d'Amerval de Liencourt ile evlendirdi. Ama bu evlilik geçerli sayılmadı. Kral kendisiyle evlenmeyi tasarladığı bir sırada, doğum yaparken öldü. Krala, kralın kendi çocukları olarak tanıdığı üç çocuk bıraktı: Vendôme dükü Cesar, Charles de Lorraine'in karısı Elbeuf düşesi Catherine Henriette, Vendôme şövalyesi Alexandre. Biri mareşal olan iki erkek kardeşi ve biri Maubuisson manastırının başrahibesi olan yedi kız kardeşi vardı. (L)

ESTREİCHER (Karol), polonyalı bibliyograf (Krakow 1827-ay.y. 1908). Krakow üniversitesi kitaplığının yönetmeni. 1870 ile 1910 arasında, yayımına Louis Finkel tarafından devam edilmiş olan 23 citlik bir *Polonya Bibliyografyası* yayımladı. (L)

ESTRELA (SERRA DA), Portekiz'in en yüksek (*Malhao da Estrela'da* 1981 m) sıradağları. İber orta cordillera'sının devamı olan granitli bir «horst»dur. Beira koyunları yazın bu dağlara yaylaya çıkarılır. Önemli volfram yatakları. (L)

Estrella de Sevilla (*Sevilla Yıldızı*), Lope de Vega'ya maledilen komedi (1617'ye doğr.). Don Ortiz de Las Roelas ile nişanlı olan Estrella, kral Yiğit Don Sancho'nun hoşuna gitmek bahtsızlığına uğramıştır. Don Sancho onu elde etmek için elinden geleni yapar ve bir kurnazlıkla odasına girer. Orada genç kızın erkek kardeşi Bustos Tavera ile karşılaşır. Bustos Tavera elde kılıç Don Sancho'nun üstüne atılır. Çatışmanın gürültüsüne uşaklar koşar ve Don Sancho kargaşalıktan yararlanarak kaçmayı başarır. Ama düşürüldüğü onur kırıcı durumun öcünü almağa kararlıdır. Don Ortiz'i çağırtarak ona, Bustos'un ağır bir hakaretine uğramış olduğunu söyler ve Bustos ile düello etmesini emreder. Don Ortiz bu isteğe boyun eğer ve Bustos'u öldürür. Ama bu olaydan sonra artık Don Ortiz'in mutluluğu da kalmaz. Estrella onun kardeşini öldürmesini bağışlarsa da kendisiyle evlenmeyecektir. (L)

ESTREMADURA, Portekiz'de eski eyalet, Lizbon Santarem ve Leiria idare bölümlerinin üçte birini içine alır; 1 595 000 nüf. Bu bölge, batıda Atlas okyanusu kıyısı ile doğuda Aşağı Tajo (Ribatejo) ovası arasında uzanır. Kuzeydeki geniş kalkerli kütle (serras de Aire ve Candeeiros) güneye doğru daralır. Bu kurak ve çorak yaylalarda, poljelerde buğday, mısır, zeytin tarımı yayılır. Alcobaça'nın batısında ve güneyinde, Mafra'daki killi kumtaşlı bölgelerde özellikle bağcılık yapılır. Lizbon yakınında batıdan doğuya doğru püskürük bir kütle olan ve 529 m yüksekliğe ulaşan serra de Sintra uzanır. Batı kıyıları çamlıktır. Birkaç liman (Nazare, Peniche) balıkçılık için donatılmıştır.

Eyaletin kuzeyinde çeşitli tarım ve küçük mülkiyet düzeni ağır basar; güneye doğru bağcılık veya tahıl tarımı yapılan büyük çiftlikler ortaya çıkar.

— Tar. Kartacalıların uğrağı olan Estra-

Desen. LAROUSSE

madura, *Felicitas sulia* adıyle Lusitania'nın bir bölümü oldu; Vali Lizbon'da otururdu. Vizigotlar tarafından alındı, Toledo krallığına katıldı (569), Araplar tarafından işgal edildi (711), haçlıların yardım ettiği Bourgogne sülâlesinden Portekiz kralları tarafından geri alındı (1147). Bu tarihten sonra tarihi Portekiz'inkiyle karışık ve Lizbon'a kader birliği etti. (L)

ESTREMOZ, Portekiz'de şehir, Alentejo'da (Evora idare bölümü); 10 800 nüf. Köy pazarı. Mermer ocakları. Gözenekli topraktan amfor imalâtı. Bu küçük şehre, üstlerinde garip bacalar bulunan beyaz badanalı evler güzel bir görünüş kazandırır. XVII. yy.dan kalma surlarla çevrili aşağı şehirde, Malta şövalyelerinden kalma eski manastır (Misericordia) hastahane haline konmuştur (iki katlı avlu çevresi; XVI. yy.dan kalma mavi mine kaplı çini ile süslü kilise). Yukarı şehirde, eski bir kral şatosunun zindan kulesi (1258) gotik veya manuel üslûbunda evler yanında yükselir (27 m). [L]

ESTRİBOT i. Bk. ESTRABOT.

ESTRUP (Jakob Brönnum Scavenius), danimarkalı siyaset adamı (Sorö 1825-Kopenhag 1913). Millî Meclis Landsting'te Muhafazakâr partinin meclis grubu başkanıydı. 1865'te içişleri bakanı oldu. Başbakanlık ve maliye bakanlığı yaptı. İktidarda uzun zaman kaldı ve bu süre boyunca iki meclis arasında çıkan bir anlaşmazlık yasama çalışmalarını hemen hemen tamamıyle durdurdu (1875-1894). [L]

ESTUAİRE bölgesi, Gabon'da bölge, Gabon körfezinin her iki yanında; 61 500 nüf. İdare merkezi, *Libreville.* (L)

ESUS (*iyi* veya *sahip* anlamına gelen Hint-Avrupa köklü *Esu*'dan). Kelt mit. Lucanus'un Esus-Taranis-Teutates üçlüsünden olduğunu ve kendisine tapmanın insan kurban etmeyi gerektirdiğini naklettiği kelt tanrısı. Paris'teki Neutes anıtının (Cluny müzesi) üzerinde adı vardır. (L)

ESVÂK çoğl. i. (ar. *sūk*'tan *esvāk*). *Esk.* Alışveriş yapılan yerler, çarşılar, pazarlar. (M)

ESVAP veya **ESVAB** i. (ar. *şevb*'den *esvāb*, elbiseler). Giyecek şey, elbise: *Ne giyerse giysin. Her arkasına geçirdiği esvaba şahsiyetinden bir şey veriyordu* (H. E. Adıvar). *Bu yaşıma göre giyinmesini bilirim, diye kırk yaşındaki kadınların bile düşünerek giyeceği allı pullu esvaplardan çok hoşlanır* (B. Felek).

— Teşk. tar. *Esvap akçası,* Osmanlılarda, saray halkına senenin belirli zamanında verilen para. ‖ *Esvap emini,* yeniçerilerin kaldırılmasından sonra kurulan orduda, alaylardaki elbise depolarından sorumlu olan ve birliğinin resmî dairelerdeki işini takip eden küçük rütbeli subay.

◆ **Esvaplık** sıf. Elbise yapmağa yarayan kumaş. (M)

ESVAPÇI i. (*esvap*'tan *esvap-çı*). Teşk. tar. Osmanlılarda padişahların elbiselerini hazırlayanlara verilen ad.

◆ **Esvapçıbaşı** bls. i. Teşk. tar. (*Seresvabî* de denir). Esvapçıların âmiri. (Saraydakilerin giydirilmesi ile görevli olan esvapçıbaşı ve giyime ait her türlü siparişi de sağlardı.) [M]

ESVÂT çoğl. i. (ar. *savt*'tan *esvāt*). *Esk.* Sesler. ‖ *Esvât-ı hayat,* hayatın varlığını belirten sesler: *Uyuyanlar uyanır peyderpey / Dokur esvât-ı hayâtı her şey* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Esvât-ı hayvanat,* hayvanların sesleri. ‖ *Esvât-ı hazin,* hüzünlü, dokunaklı sesler. (M)

ESVED sıf. (ar. *sevād* siyahlık, siyahlık'tan *esved,* daha siyah, en siyah). *Esk.* Siyah, kara renkli: *Bu siyahlık, küçük mahlûkun ırk-ı esvede mensup bulunduğunun nişânesiydi* (Vâ-Nû).

— Tasav. *Esved-ül-kalb,* kalbin ortasında bulunduğu zannedilen siyah nokta, süveydâ.

◆ **Esvedeyn** ikil. i. İki siyah hayvan; (akrep ve yılan). [M]

ESVED (Derviş Ali), türk bestecisi (Bursa, ? - ay.y. 1614). Çocuk yaşından itibaren dikkati çeken besteler yaptı. Eserlerinden hiç bir günümüze gelmemiştir. (M)

ESVEDÜLANSİ (asıl adı **Ebhele bin Ka'b** veya **Eyhele bin Ka'b**; lakabı **Zulhimar** [peçeli]), Hz. Muhammed'in ölümüne yakın Yemen'de ayaklanma hareketine öncülük eden yalancı peygamber. Ans kabilesinin kâhini olan Esved, Mezhicilerin başına geçti ve onları isyan ettirdi. Müslüman olmuş kabilelerden (Benülharis, Zebidler, Udedler) birçok kimse Esved'in yanında yer aldı. Necran hıristiyanları da yardım vaat etti. Bu ülkelerden, Hz. Muhammed tarafından gönderilmiş olan öğretmen, vergi âmili gibi memurlar kovuldular.

Bu sıralarda Kinde kabilesinin reisi Ziyadülkindî, Hz. Muhammed'in vergi memurları ile arasında çıkan bir anlaşmazlığı bahane ederek Müslümanlıktan döndü ve Esved'e katıldı. Esved, isyanının onuncu gününde Necran'ı ele geçirdi ve San'a şehri üzerine yürüdü. Kısa bir süre içinde ve kolayca San'a'yı alan Esved, yerli müslümanlardan Ebna şehrinin valisi Şehr bin Bazan'ı öldürttü ve karısı Âzâd ile de evlendi. Hz. Muhammed'in bu ülkedeki temsilcileri Muaz bin Cebel ve Ebu Muse'l-Eşarî, Hadramat'a sığındılar. Esved'in isyan ettiği haberi Hz. Muhammed'e ulaşınca Yemen'deki yerli müslüman halka (Ebnalar), Esved'e karşı koymalarını bildirdi. İlk olarak Âmir bin Şehr-ül-Hemedanî, Keya bin Hubeyde Fîruz ve Dazeveyh, Esved'e karşı harekete geçtiler. Öldürülen Şehr bin Bazan'ın karısı Âzâd ile anlaştılar. Bu sırada Esved (üç ay gibi kısa bir zaman içinde) Hadramut'tan Taif'e, Bahreyn'den Aden'e kadar geniş bir bölgeyi ele geçirmişti. Fakat kumandanlarına karşı kötü davrandığından onlarla arası açıldığı gibi, karısı Âzâd'ın da düşmanlarıyle işbirliği etmesi onun sonunu hazırladı. Bir gece Âzâd'ın yardımıyle Esved'in bulunduğu yere giren Yemen'in müslüman halkından birkaç kişi, Hz. Muhammed'in vefatından bir gün önce Esved'i yatağında öldürdüler. Esved öldürülürken bağırmağa başlayınca yardıma koşan muhafızlarını karısı Âzâd «kendisine şimdi ilham geliyor» diyerek savdı. Hz. Muhammed, Esved'in öldürüldüğü haberini «ilham-ı rabbanî» ile öğrenerek Medine halkına önceden ilân etmişti. Gerçekten de bu olay hakkında haberler Medine'ye Ebubekir'in halife seçilmesinden beş gün sonra ulaştı. Esved'in isyanı, dinî olmaktan ziyade millî bir isyan olarak yorumlanır. Nitekim bu bölgeye Hz. Muhammed tarafından gönderilen Muaz bin Cebel'e yazdığı bir mektupta, Esved'in «Ey yabancılar, ülkemizden aldığınız toprakları bırakınız, bizim bu topraklarda ve toplanan mallar üstünde sizden daha fazla hakkınız var» demesi bunun bir delili sayılmaktadır.

Esved, halkı isyana teşvik ederken kendisinin de peygamber olduğunu söylemiş ve gösterdiği birtakım mucizelerle halkı kendisine inandırmıştır. (M)

ESZEK. Osijek*in macarca adı.

ESZTERGOM, Estergon'un macarca adı. (M)

ESZTERHAZY. Bk. ESTERHAZY.

EŞ i. (esk. türk. k.). Birbirinin aynı olan veya ayırt edilemeyecek kadar birbirine benzeyen iki şeyden biri: *Yanında benimkinin eşi bir oda daha var* (R. N. Güntekin). *Birbirinin eşi iki at.* ‖ Bir çift meydana getiren iki şeyden her biri: *Ayakkabımın eşini kaybetim.* ‖ Karı kocadan veya beraber yaşayan dişi ve erkek hayvanlardan her biri, hayat arkadaşı: *İkinci karısı, en yakın ve samimî arkadaşının eşi idi* (F. R. Atay). *O zamanki bu genç kız, sonra benim hayatımın ağırlığına katlanan eşim oldu* (Ş. S. Aydemir). *Leyleğin eşi.* ‖ İkişer kişilik gruplar halinde oynanan oyunlarda, ortak oynayan iki kişiden her birinin öbürüne göre durumu: *Piştide benimle eş olan kazanır.* ‖ Denk, eşit: *Aman aman olmuyor, eş eşini bulmuyor* (Halk türküsü). — ÇEŞ. DEY. *Eş dost.* Bk. DOST. ‖ *Eş tutmak,* eş seçmek.

— Anat. Bk. ETENE.

— Huk. *Eşler arasında cebrî icra yasağı,* evliliğin devamı süresince, karı kocanın, birbirlerinden olan alacakları için, belirli istisnalar dışında, icra yoluna başvurmaları. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Eşlerin evlilik birliği içinde hukukî durumu.* Bk. EVLİLİK birliği.

— Müz. *Eş hareket,* aynı anda çıkan veya inen iki veya daha fazla sesin ilerleyişi, yani, aynı yöne doğru gelişen armonik hareket.

— Sosyol. *Eş seçimi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Medenî kn. 165/I'deki hüküm sadece, icra kovuşturmasıyle ilgilidir. Yani, eşlerin alacakları için, mahkemeye başvurarak bir karar almalarına engel değildir. Yasak olan, sadece, eşlerin birbirlerini, icra yolu ile takip edebilmeleridir.

Bu kuralın istisnaları ise şunlardır: **a)** borçlu olan eş aleyhine, başka alacaklılar takibata girişirlerse, alacaklı eş, hacze veya iflâs masasına katılabilir; **b)** borçlu olan eşin alacaklıları, alacaklarını ondan tamamen elde edemezler ise, diğer eşteki alacakları için takipte bulunabilirler; **c)** eşler arasında kabul edilen mal rejimi, kanunen veya hâkim kararıyle sona ermişse, rejimin tasfiyesi ve mal ayrılığına dönmek için, cebrî icraya başvurulabilir; **d)** yükümlü olan kişi, nafakasını veya evin geçimi için gerekli parayı vermezse, eşi cebrî icra yolu ile alacağını elde edebilir.

— Sosyol. Evlilik, sadece bir kişinin zevkine ve seçimine değil de, geniş ölçüde sosyal etkenlere bağlı bulunduğu için, *eş seçimi*'nin kapsamını ve sınırlarını ölçmek mümkündür. Bu konuda iki seçim örneğinin olduğu söylenebilir: mekanik veya yapısal örnek (ilkel toplumlarda ve kısmen de sanayileşmemiş toplumlarda söz konusudur) ve istatistik örnek (sanayileşmiş toplumlarda söz konusudur). Mekanik örnek, tercihe dayanan evliliklerin varlığını ortaya çıkarır. Bir akrabalık kuralı, her kişiye eşinin kim olacağını gösterir. Eşin hangi evlilik grubuna ait olduğu (meselâ A grubundaki bir erkeğin karısı B grubundan olmalıdır, bu çiftin çocukları da C grubuna ait olacaktır) ve iki kişi arasındaki akrabalık ilişkisi, bu kuraldan anlaşılır. Tercihe dayanan evliliğin en çok görülen şekli çapraz kardeş çocukları arasında görülen evliliktir (çok defa bir erkek dayısının kızıyle evlenir. Bu kız, dıştan evlenme kanununa göre kocasının grubundan farklı bir gruptandır). Bu modelin dışında da tercihe dayanan birçok evlilik şekli vardır.

İstatistik örnek, akrabalık ilişkilerine önem vermez; sosyal gruplar veya sosyal-meslekî kategoriler ile belirlenir. İstatistik çalışmalar, evliliklerin büyük çoğunluğunun benzer sosyal-meslekî gruplara ait kişiler arasında yapıldığını ortaya koymaktadır. Sözgelimi, bir çiftçi oğlunun bir çiftçi kızı ile evlenmesi çok muhtemeldir. Bu yüzden sanayi toplumları için bir *homogami*'den söz etmek yerinde olur: karı koca arasında kültür ve servet ölçüsünden büyük benzerlik olduğu gibi, din bakımından da bir fark yoktur. Bununla birlikte Alain Girard'ın yürüttüğü anket («*Eş seçimi*») kadınlarda, kendilerinden üstün sosyal - meslekî kategoriden bir erkekle evlenme eğiliminin var olduğunu göstermiştir. Bu anketin bir başka sonucu da, seçme alanının sosyal statü ile orantılı olarak genişlediğidir. Sözgelimi, yüksek dereceli memur, eş seçmede bir çiftçiden veya bir işçiden daha büyük özgürlüğe sahiptir. Fransa'da sosyal hareket, oldukça zayıf olduğundan eş seçiminin sınırları da belirlidir. Evlilik, genellikle oturulan yer (şehir, köy) sosyal-meslekî kategoriler, din ve eğitim düzeyiyle belirlenmiştir.

◆ **Eşsiz** sıf. *Mec.* Benzeri görülmemiş, eşi olmayan: *Eşsiz bir güzellik.* ‖ Eş bulamamış, eşinden ayrılmış, yalnız: *Eşsiz kaldığım için oyuna giremedim.* (ML)

EŞAÇILI bls. sıf. Mat. Açıları birbirine eşit olan; eşit açıları bulunan: *Eşaçılı bir dönüşüm, açıların değişmeden kaldığı bir dönüşümdür.* ‖ *Eşaçılı doğrular,* bir üçgenin bir köşesinden geçerek, bu köşedeki açıortay ile eşit açı yapan doğrular. ‖ *Eşaçılı kiriş,* bir üçgenin herhangi bir açıortayına göre simetrik olan iki doğrudan birinin, köşe ile dış çember arasında kalan parçası. ‖ *Eşaçılı üçgenler,* karşılıklı açıları bir-

eşas

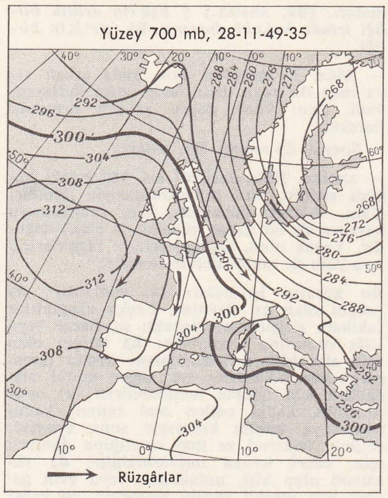

eşbasınç haritası

birine eşi tolan üçgenler: *Eşaçılı iki üçgen benzer üçgenlerdir.* (LM)

EŞÂİRE çoğl, i. (ar. *eş^cari*'den *eşā^cire*). İmam Ebül Hasen el-Eşarî'ye bağlı olanlar, onun yolunda olan kimseler. (M)

EŞANLAMLI blş. sıf. ve i. Gram. Anlamları birbirine eş veya çok yakın olan kelimelere verilen ad, anlamdaş (çoğunlukla bu kelimelerin özel anlamları da vardır): *Ak ve beyaz, kara ile siyah eşanlamlı kelimelerdir. Esk.* Müradif, müteradif. *Eşanl.* SİNONİM.

— ANSİKL. *Eşanlamlı* kelimeler bazen birbirine eş veya çok yakın anlamdadır. Fakat genellikle aralarında bir nüans bulunur. Bu daha çok kullanılışta ve deyimlerde kendini belli eder. Meselâ eski türkçe us kelimesi bugün genellikle «akıl» anlamında terim olarak kullanılmaktadır. Ama dilde *uslu* ve *akıllı* değişik anlamlar kazanmıştır. Bazen de aynı anlamda kullanılan kelimeler terim olarak farklıdır: *suç* ve *kabahat* gibi. Bir kelimenin mecazî kullanılışı da başka bir kelime ile eşanlamlı olabilir: *bayılmak* fiilinin mecazen *beğenmek* anlamına kullanılması gibi.
Eski Türkçede Uygur yazı dilinde eşanlamlı kelimelerin birarada kullanılmasına sıkça rastlanır. Ancak bu bir kavramın iki (bazen üç) eşanlamlı kelime ile anlatılmasına (hendiadyon) girer. Osmanlıcada, (özellikle edebî dilde), Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerle birçok yabancı asıllı eşanlamlı kelime bulunduğu görülür. Ancak bu sunî durum, Türkçede sadeleşme hareketinden sonra, bir anlam nüansı kazanamadı ve dile yerleşmemiş yabancı kelimelerin ayıklanması ile ortadan kalktı. Artık *göz* yerine arapça, farsça eşanlamlıları olan *ayn, basar, dide, çeşm* sözleri kullanılmaz oldu. Bugün de Türkçeye yerleşmiş yabancı asıllı kelimeleri atmak amacıyle (meselâ *şart* yerine *koşul, sebep* yerine *neden, hayat* yerine *yaşam* veya *yaşantı* gibi) yeni eşanlamlı kelimeler ileri sürülmektedir. Ayrıca bir de yazı dilinde kullanılmadığı halde, Anadolu ağızlarında mahallî birçok eşanlamlı kelimeye rastlanır. Tabiî diğer türk lehçe ve şivelerinde de Türkiye Türkçesinde kullanılmayan birçok türkçe eşanlamlı söz vardır.

eşeğilmeli çizgiler

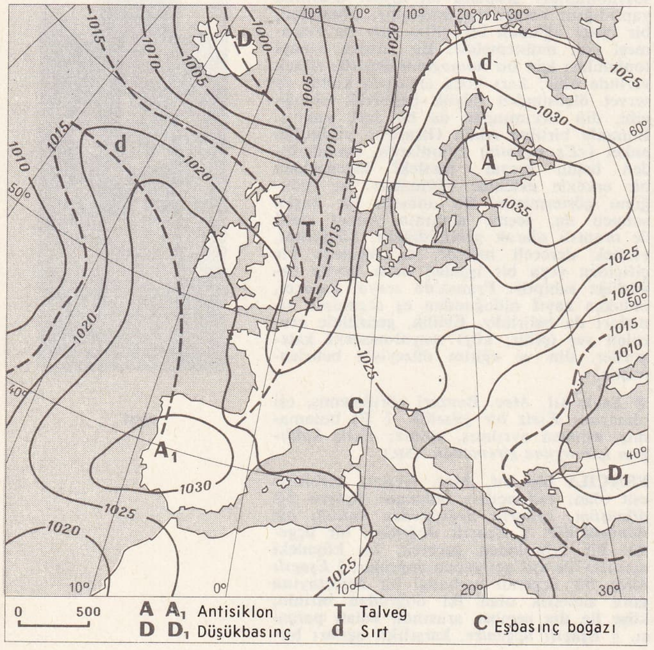

◆ **Eşanlamlılık** i. Leng. Eşanlamlı kelimelerin niteliği. (M)

EŞANTİYON i. (fr. *échantillon*). Tic. Bir malın niteliğini belirtmek amacıyle o maldan alınmış parça. *Eşanl.* NUMUNE. (M)

EŞAPE i. (fr. *echappé*). Bale. Dans adımı; icracı parmak ucunda veya yarı parmak ucunda yükselir ve ikinci ya da dördüncü duruma düşer. (İki çeşit eşape vardır: *sıçramalı eşape, parmak ucunda eşape*).

— Müz. Armoninin gerçek notasını diatonik olarak takip eden fakat armoniye yabancı olan nota; bir sonraki akora dahil olsun veya olmasın, bu nota yeni akora geçerken ayrık olarak hareket eder.

— Spor. Bir koşucuya, diğer koşucular kümesinden sıyrılmak imkânını veren çaba; bu çabanın sonucu. (L)

EŞAPMAN i. (fr. *échappement*). Saatçilik. Bir duvar saatinde sarkacın veya bir kol saatinde tablanın salınımlarını düzenleyen mekanizma (Bk. ANSİKL.) ‖ *Eşapman çatısı*, dişlileri karşılaşmalı olan (piryol) saatlerde, eşapman parçalarının dört milinden ikisini taşıyan kalın pirinç parça.

— ANSİKL. Saatçilik. *Eşapman*, bir helezonî yay (bazı saatlerde bulunmaz) ve «eşapman» çarkı denilen bir dişli çarkla donatılmış daire biçimli bir tablanın veya bir sarkacın belli süreli her salınımında bir dişini serbest bırakır. Duvar veya kol saatinin zaman göstergesine bir dişli takımıyle bağlı bulunan bu eşapman çarkı, göstergeyi sabit bir ortalama hızla ve kısa sarsıntılarla ilerletir. Eşapman çarkının bir görevi de çarkın her diş atlayışında kısa bir itişle tablanın veya sarkacın salınım hareketini sürdürmesidir. Eşapmanın çok değişik şekilleri vardır:

Piryol çarklı eşapman ve *kovalı eşapman*'larda eşapman çarkıyle tabla arasında ara parçalar bulunmaz. Piryol çarklı eşapman bilinen eşapman çeşitleri içinde en eskisidir; bugün bile bazı saatlerde kullanılır. Kovalı eşapman yerine bugün daha çok maşalı eşapman uygulanıyor; maşalı eşapmanda, çarkla tabla arasında maşa biçiminde bir parça bulunur. Maşanın yuvarlak oyulmuş uçlarından biri, tabla ekseninin üstüne yerleştirilmiş bir diş boncuğun içine girer; öteki iki uçta taşlar veya eşapman çarkının iki dişi üstüne dayanan setler bulunur. Maşa, konumu uygun şekilde düzenlenmiş bir eksen etrafında döner. Taşların kesiti de, dişlerin eşapmanı sağlanacak ve bir taşın dayanma yüzeyi tablayı hafifçe itecek şekilde ayarlanmıştır.

Çivili eşapman, maşalı eşapmanın daha basitleştirilmiş bir çeşididir. Bu eşapmanda taş yerine, maşa düzlemine dik olarak yerleştirilmiş çelik çiviler veya gupilyalar bulunur.

Denizci kronometrelerinde kullanılan *tetikli eşapman*, uçlarından birine gömülmüş yaprak şeklinde bir parça yardımıyle, tablanın her salınımına bir itme hareketi uygular. Yaprak serbestçe salınır ve her salınımda tablayı iter. *Maşasız* (veya *serbest*) *eşapman*'da tabla ile tekerlek çarkı çok kısa bir süre birbirine değer, sonra tabla yeniden denge durumunu alır. Bu yüzden, frenleme düzeninin etkisi minimuma indirilmiştir. *Dublex eşapman*'da tekerlek çark, aşağı yukarı tablanın her salınımı sırasında sabit kalır. (L)

EŞÂR çoğl. i. (ar. *şi^cr*'den *eş^cār*). *Esk.* Şiirler, vezinli ve kafiyeli sözler, nazım parçaları; *Bana sor sevgili kaari sana ben söyliyeyim / Ne hüviyette şu karşında duran eşârım* (M. Â. Ersoy). [M]

EŞÂR çoğl. i. (ar. *şar*, kıl, tüy'den *eş^cār*). *Esk.* Kıllar, tüyler.

— Anat. *Esk. Eşâr-ı guddeviye*, guddeye ait tüyler. Bez tüyleri. (M)

EŞARÎ (Ebul Hasan Ali bin İsmail), ünlü kelâm bilgini ve Eşarî mezhebinin kurucusu (Basra 873-Bağdat 936'ya doğr.). Kadı ve muhaddis Ebu Bürde el-Eşarî'nin neslindendir. Kırk yaşına kadar Mutezile kelâmcılarından Cûbbaî Ebu Ali Muhammed bin Abdülvehhab'ın derslerine devam etti ve onun görüşlerini benimsedi. 912'de birdenbire Mutezil'den ayrılarak Ahmed bin Hambel'in yolunu takip eden Ehli Hadis topluluğuna katıldı. Eski inanışlarını terk ettiğini Basra camii mimberinden halka duyurdu.
Bundan sonra Eşarî, eski hocası Cûbbaî ve ehli sünnet dışında kalan mezheplere karşı büyük bir mücadeleye girişti. Mutezile mezhebinin görüşlerini yine onların delilleriyle çürüttü. Sonra da hadis ehlinin hoş görmediği ve kabul etmediği kelâm ilmini ehli sünnet arasında kurarak sünnî bir kelâm ilmi ortaya çıkardı. Görüşlerini Basra camiinde verdiği derslerle değişik islâm ülkelerinden gelen talebelere açıkladığı gibi, çeşitli konularda yazdığı eserlerle de mezhebini sistemleştirdi. Mutezile mezhebindeyken yazdığı eserleri sonradan terk ve reddetti. Diğer eserlerinde, çeşitli mezheplerin görüş ve inançlarıyle bunların çürütülmesini, diğer dinlerin görüşlerini işledi ve kendisine sorulan suallere cevaplar verdi. Çoğu kaybolan eserlerinden kalanlar: *Makalât-ül-İslâmiyyîn*, çeşitli mezheplerden, ehli sünnet inanışından, kelâm ilminin ince meselelerinden ve Allah'ın isimleri ve sıfatları ile *Kur'an* hakkında ileri sürülen görüşlerden bahseder. Eser İstanbul'da iki kere yayımlandı (1928-1933). *'El-İbâne an Usul-id-Diyane*, sapık mezheplerin görüşünü çürütür. Eser Haydarâbâd (1903) ve Kahire'de (1925) basıldığı gibi çeşitli batı dillerine de çevrildi. *El-Luma*, kelâmî görüşleri ehli sünnet yönünden ele alır ve açıklar. Eserin arapça metni birkaç kere basıldı; ayrıca İngilizceye ve Almancaya çevrildi. *Risalet-ül-İman*, iman konularını işleyen bir risaledir. Almancaya çevrildi. *Risale Ketebe biha ilâ Ehl-is-Sağr bi Bab-il-Ebvab*, ehli sünnet inancını açık bir şekilde anlatır. Kıvameddin Burslan tarafından Türkçe tercümesi ile birlikte yayımlandı (1927-1928). *Risale İstihsan-ül-Havz fi-ilm-il-Kelâm*, mutezilî iken yazdığı eserlerden olduğu sanılmaktadır. Eşarî bu eserinde dinî inançları aklî delillerle ispat etmek istemeyen ehl-i hadisi tenkit eder. Eser Haydarâbâd'da iki kere basıldı (1905-1925) ve İngilizceye çevrildi. (→ Bibliyo.) [M]

EŞARÎ (Ebu Musa Abdullah bin Kays), islâm devletinin kuruluş yıllarında çeşitli islâm ülkelerinde valilik etmiş bir sahabe (öl. Kûfe veya Mekke 663). Yemenli, Müslümanlığı ilk kabul edenlerden. Müslümanlığı nasıl kabul ettiğine dair söylentilerin ilkine göre Ebu Musa hicretten evvel Mekke'ye gelerek müslüman oldu. Halife Ömer devrinde çeşitli savaşlara katıldı ve Muğire bin Şube'nin yerine Basra valiliğine tayin edildi (638). Kûfelilerin isteği üzerine 642'de bu bölgenin valiliğine tayin edildiyse de Kûfe halkı ile anlaşamadığından tekrar Basra valiliğine döndü. Valiliği sırasında halifeye şikâyet edildiğinden Ebu Musa Medine'ye çağırılarak soruşturma yapıldıysa da ithamların asılsız olduğu ortaya çıktı ve tekrar görevine iade edildi. Halife Osman devrinde Basra valiliğinden ayrılarak Kûfe'ye yerleşti. Fakat bir süre sonra (655) Kûfe valiliğine getirildi. Halife Osman'ın şehit edilmesinden sonra yerine geçen halife Ali zamanında da görevinde bırakıldı. Fakat Muaviye ile halife Ali arasında çıkan çatışmada tarafsız kalışı, Ali'nin tarafını tutan Kûfelileri memnun etmediğinden durumu sarsıldı ve Kûfe'den kaçmak zorunda kaldı. Sıffin savaşı sonucunda ortaya halifenin kim olacağı hususunda hakem'e başvurma meselesi çıkınca, karşı koymasına rağmen taraftarlarının ısrarı sonucu Ebu Musa Ali hakem olarak seçildi. Muaviye'nin hakemi Amr ibnül Âs ile Dumet-ül-Cendel'de yaptığı

görüşmeler sonucu verdiği karar, müslümanlar arasındaki fikir ayrılıklarını ortadan kaldırmadığı gibi, hem Ali hem de Muaviye taraftarlarını kızdırdığından öldürülme korkusuyle Mekke'ye gitti. Hayatının son yıllarını Kûfe'de geçirdi.

Ebu Musa Eşarî ashabın bilginlerinden sayılır. Hz. Muhammed'den 360 hadis söylemiştir. Sesinin güzelliği ve Kur'an okumaktaki mahareti söylenir. İyi davranışlarından ötürü Hz. Muhammed kendisine «Yarabbi Abdullah bin Kays'ın kusurlarını affet. Ona kıyamet günü şerefli ve yüksek bir makam nasib eyle» diye dua etmiştir. (→ Bibliyo.) [M]

EŞARÎLİK veya **EŞARİYE** i. (Ebul Hasan Ali bin İsmail *Eşarî'*nin adından). Ehli sünnete bağlı kelâmcı islâm mezhebi.

— ANSİKL. IX. yy.dan sonra akılcı Mutezile çığırına karşı çıkan, aklın yerine imanı koyan Eşarîlik mezhebinin kaynağı kelâmdır. Bu çağlarda inançları, yaratılış (hilkat) olayını, tanrının niteliklerini, varlığın özünü, evrenin yapısını, aklın ışığı altında çözümlemeğe çalışan akılcı düşüncelere karşı imanı ileri süren, bütün soruların çözümünü onda bulan mezhepler doğdu. Bunların en önemlisi, her olayın arkasında, her oluşun özünde imanla açıklanabilecek bir kaynak bulan Eşarîlik mezhebidir.

İslâm dini her gittiği yerde birtakım eski dinlerle, felsefe çığırlarıyle savaşma, onlara karşı daha sağlam düşünce ve kültür ilkeleriyle direnme gereğini duydu. Halife Mehdi (775-785) zamanında ve ondan önceki yıllarda Mani kitapları Abdullah İbnül Mukaffa, İbnül Erca, Hammad bin Yahya bin Ziyad gibi yazar ve düşünürler tarafından Arapçaya çevrildi. Bazı nastûri papazları da eski puta tapıcı dinlerle ilgili kitapları, her oluşu akılla açıklamağa kalkan eserleri Arapçaya çevirdiler. İslâmi inançlara aykırı olan bu çalışmalara karşı Mutezile ve Eşarîlik gibi kaynağını Yeni Eflatuncu felsefede bulan mezhepler ortaya çıktı.

Eşarîlik mezhebine göre insan aklı sınırlıdır, her olayı kavrayamaz, duyular daima insanı yanıltır. Hakikat, bu yanıltıcı, kesinlikten yoksun, olaylar karşısında her zaman değişen varlıklarla bilinemez. İnsan aklını aşan ilâhî oluşlar onunla hiç bir zaman çözümlenemez. Hakikatı kavramanın tek yolu iman yoludur. İman, her türlü şüphenin üstünde, kaynağını «vahy»de bulan, kesin ve şaşmaz ilkedir; her şeyin aydınlığa çıkmasını, kavranmasını sağlayan sonsuz ve yüce «ışık»tır. Akıl, her zaman imanın yardımcısı durumundadır. Eşarîlik bütün düşüncelerini *Kur'an'*dan alır, ona dayanırdı.

Ehli sünnetten olan Eşarîliğe göre Allah «fail-i mutlak»tır, her olayın yaratıcısıdır; «hayır» da, «şer» de Allah'tandır; kader ve kazaya iman gereklidir. Allah «küllî irade»dir, insanda ancak «cüzî irade» vardır. İnsanın hürriyeti «kader»in sınırları içindedir. İslâm düşünce ve düzenleri içinde daha çok kelâmcı olarak bilinen Eşarîlik mezhebi imanın farz olduğuna, insan fiilleri gibi yaratılmış bulunduğuna inanır. Ken dilerine peygamber ve şerî hükümler gönderilmeyen kavimler cahildir, bu yüzden de fiillerinden dolayı «mazur»durlar. Eşarîlik mezhebinin kurucusu Ebul Hasan Eşarî*den sonra Bâkıllâni, İbn Fûrek, Gazzâli gibi islâm düşünürleri onun izinden yürümüş, mezhebin görüş ve inançlarını yaymışlardır. (→ Bibliyo.) [M]

EŞARP i. (fr. *écharpe*). Başı veya boynu örtmek için kullanılan kumaştan veya yün örgüden yapılmış kadın atkısı: ***Düşünün bir kere, şarkı söylerken eşarbını parmakları arasına dolayıp çözmeye çalışmayacak...*** (A. H. Tanpınar). ***İpek eşarp. Yün eşarp.***

— Binic. Bir koşuya iki atla katılan bir atçı hesabına koşuya giren ve aynı formayı taşıyan iki jokeyi birbirinden ayırdetmeğe yarayan kol bağı.

— Tar. Şövalyelerin cepleri olmadığı için, ter ve kanlarını silme ihtiyacından doğmuş olan eşarp beyazdı ve kâh kemere, kâh çaprazlama göğüs kayışına sokulurdu. Sonraları, göğüs göğüse savaşta tarafların birbirini tanımasına yaradı ve askerî kıyafetin ilk unsurlarından biri oldu. Daha sonra işe lüks karıştı: eşarp pahalı kumaşlardan yapıldı, maden ve değerli taşlarla süslendi, üzerine arma ve dövizler işlendi, av borusu asmak için kullanıldı. XVI. yy.da partilerin işareti de oldu; protestanların eşarbı beyaz, katoliklerinki ise kırmızıydı. Henri IV beyaz eşarbı kabullenmişti; tahta çıkınca, mavi eşarp taktı. İhtilâl, özellikle sivil elbiselerde, eşarpta ifrata kaçtı. Bonapart, Birinci konsül iken, birçok fransız belediye başkanına şeref ödülü olarak ***şeref eşarpları*** verdi. Eşarp daima kullanılan bir eşya olarak kaldı; bazı sivil memurlarca, mebuslarca v.b. işaret olarak kullanılır, giyimde bugün de yer alır. (Fransa'da eşarp 1870'e kadar kurmay subay üniformalarında, 1939'a kadar generallerinkinde muhafaza edildi. Bazı ülkelerin ordularında hâlâ kullanılmaktadır). [L]

EŞAS i. (fr. *échasse*). Yerden belirli bir yükseklikte yürümek için kullanılan ve üstünde ayak koyacak bir yer bulunan uzun sopa. (M)

EŞAYKIRILIK blş. i. *Eşaykırılık eğrisi*, bir enlem dairesi üzerinde hesaplanmış ortalamaya göre aynı aykırılıkları gösteren yeryüzü noktalarını birleştiren eğri. (L)

EŞBACAKLILAR çoğl. blş. i. Malacostraca sınıfından kabuklular takımı. (Bunların bir kısmı suda, bir kısmı karada yaşar. Hepsinde gövde bağasız ve genellikle sırtkarın yönünde yassı, gözler içeri doğru çekilgen, karın bacakları solunuma elverişlidir. Örnek tipi tespihböceğidir. Denizde, tatlı suda ve karada nemli yerlerde bulunur. Bazıları diğer kabuklularda asalak yaşar.) [L]

EŞBAH çoğl. i. (ar. *şebah'*tan *eşbâh*). *Esk.* Cisimler, gövdeler. ‖ Büyük ve geniş kapılar. ‖ Uzaktan görünen karaltılar: ***Ufkun sızar eşbâhına gül dalgalı bir levn*** (Ahmed Hâşim). [M]

EŞBASI blş. sıf. ve i. Coğ. Bk. EŞBASINÇ.

EŞBASINÇ blş. sıf. ve i. Üzerlerindeki atmosfer basıncı eşit olan yüzeyler: *Eşbasınç yüzeyleri.*

— Fiz. Sabit basınç altında meydana gelen dönüşümler için kullanılır: *Eşbasınç genleşmesi.*

— Fizyol. ve Biyol. Organik bir zarla birbirinden ayrılan ve ozmoz basınçları birbirine denk olan iki eriyik arasındaki molekül dengesi. Bk. ANSİKL.

— Meteorol. ***Eşbasınç eğrisi***, aynı anda aynı basınç altında bulunan yeryüzü noktalarını birleştirdiği kabul edilen sanal çizgi. (*Eşanl.* İZOBAR ***eğrisi.***) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fizyol ve Biyol. Eğer bir organizmada, dokuları saran çeşitli sıvılar arasındaki ***eşbasınç*** mükemmelse besin alışverişine asla imkân yoktur. Beslenmenin olabilmesi için bu sıvılardan birinin basıncının diğerinden yüksek veya düşük olması gerekir; ancak bu takdirde maddeler hücre ve doku zarlarından içeri veya dışarı çıkabilir.

— Meteorol. ***Eşbasınç eğrileri***, deniz seviyesindeki basınçları aynı olan noktaları birleştirir. Eşbasınç eğrilerinin harita üzerinde çizdiği eşbasınç şekil ve birimlerine «eşbasınç alanı» veya «topoğrafya alanı» denir. Bellibaşlı eşbasınç birimleri antisiklon veya maksimum (A), alçalma veya minimum (D), talveg veya vâdi (T), sırt veya tepe (d), boğaz veya eyer'dir (C). Ilıman iklim ve kutup bölgelerinde (enlem > 30°) rüzgâr eşbasınç eğrilerini izler. Demek ki eşbasınç haritaları aynı zamanda rüzgâr akımlarını da gösterir. Basınçların bir olduğu alana ***eşbasınç alanı*** denir. Meteoroloji uzmanları, seçilen eşbasınç alanının her noktasının (3 km için 700 mb; 5,5 km için 500 mb; 9 km için 300 mb) yüksekliğini belirterek, belli seviyedeki (3,5 veya 9 km yükseltide) basınç alanını gösterirler. Alan bir bölgenin ne kadar üstüne çıkarsa, basınç da bu bölgede o kadar kuvvetli olur. Bunun tersi olduğu zaman bölgede basınç düşüktür. Bir eşbasınç alanının yüksekliğini gösteren çizgiler (eşyükselti eğrileri), eşbasınç eğrileri gibi okunur ve harita üzerinde çizdikleri şekiller aynı adla anılır. Hattâ eşyükselti eğrileri, eşbasınç eğrileri gibi, rüzgâr akımını gösteren eğrilerle çakışabilir. (LM)

EŞBASINÇLI blş. sıf. Fizyol. Aynı molekül yoğunluğuna ve dolayısıyle aynı geçişme kuvvetine sahip olan.

— Kim. Kütle sayısı aynı, atom numaraları (dış halkadaki elektron ve proton sayısı) farklı elementler için kullanılır: *Uranyum* 239 *ve plutonyum* 239 ***eşbasınçlıdır.*** ***Eşanl.*** İZOBAR.

— Ted. ***Eşbasınçlı eriyik***, içinde 7,5 ilâ 8 gr sodyum klorür veya 50 gr glükoz bulunan damıtık suya verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ted. ***Eşbasınçlı eriyikler***, aşağı yukarı insan kan serumu ile aynı molekül yoğunluğundadır, yani eşbasınçlıdır. Dolayısıyle alyuvarlara etkimez, ne şişmelerine, ne büzülmelerine ve ne de erimelerine sebep olabilirler. Ağır kanamalarda, şiddetli ve sık ishallerde damar basıncını yükseltmek için deri altı veya damar içi yoluyle şırınga edilirler. Tuzlu fizyolojik serum, bazı yaraların yıkanması veya pansımanı için kullanılır. (L)

Eşber, Abdülhak Hâmid Tarhan'ın tiyatro eseri (1880). Mefûlü mefâilün feûlün kalıbıyle yazılmış, mesnevî gibi kafiyelenmiştir. Manzum oyunun arasına aynı ölçüde yazılmış dört veya beş mısralık bentlerden 5-12'si yerleştirilmiştir. Biçim bakımından Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk'*ına benzeyen Eşber, konuca Corneille'in ***Horace,*** Racine'in ***Bérénice'***ini ve ***Alexandre'***ını hatırlatır; yazar bu yakınlıkları kabul eder.

Makedonya kralı Büyük İskender, Dara'yı yendikten sonra doğuya yürümektedir. Dara'nın kızı Ruksan, Pencap hâkimi Eşber'in ülkesine kaçar; kimliğini gizleyerek Eşber'in kız kardeşi Sumru'nun hizmetine girer; Ruksan'ın aracılığı ile mektuplaşan İskender ve Sumru birkaç defa buluşur ve sevişirler. Ruksan'ın güzelliğine de tutulan İskender, Dara'nın kızı olduğunu öğrenerek onu da nikâhlar. İskender'i Pencap'a yürümekten alıkoyamayan Sumru, muhakkak bir yenilginin hiç bir işe yaramayacağı gerekçesiyle savaşmaması konusunda ağabeyini inandırmağa çalışır. «Lâzım mı bize vatanla millet — Biz var olalım yeter bu devlet» düşüncesiyle teslim olmayı teklif eden Sumru, konuşmasının sonunda İskender ile ilişkisini itiraf edince Eşber tarafından hançerlenerek öldürülür. Pencap'a saldıran İskender kıskançlık yüzünden kendisine engel olmak isteyen Ruksan'ı atıyle çiğneyerek öldürür. Pencap yakılıp yıkılmış, Eşber esir edilerek zincirlenmiş, Sumru kale kapısında asılı bulunmuştur. Son perdede İskender ile Eşber karşılıklı konuşmalarıyle kendilerini ve davranışlarını savunurlar. Eşber'i takdir eden İskender onu serbest bırakır, kılıcını geri verir. Eşber «Galip sayılır bu yolda mağlûp» diyerek kılıcıyle kendini öldürür. Ruksan'ın ve Sumru'nun cesetleriyle yanıp yıkılmış Pencap karşısında İskender şaşkın ve üzgün dururken hocası Aristo sonucu özetler: «Zafer veya Hiç.». Sahne tekniği bakımından başarısız, dilce çok ağır olan eser, bütünüyle temsil edilmemiş: bazı diyalogları oynanmıştır. Eşber şan, şeref, namus yolunda ölüme kadar mücadele eden onurlu ve yiğit bir kahraman; Sumru bir aşk tutkunu, İskender zafer peşinde gözü başka şey görmeyen hırslı bir fatih olarak çizilmiştir. (M)

Henri IV'ün eşarpı (1593)

EŞBİÇİMLİ blş. sıf. *Yeni.* Biçimleri birbirine eşit.

— Kim. ve Miner. Billûr biçimleri yönünden büyük benzerlikler gösteren: ***Eşbiçimli billûrlar. Eşanl.*** İZOMORF.

— Mat. Bk. İZOMORF.

— Zool. Bir hayvanda, o hayvanın bakışım düzlemine göre bakışımlı olan organlara denir (sol kol, sağ kol). Eşbiçimli organlar, bakışımlı oldukları için esas itibarıyle özdeş ve benzerdir, ama oransız da olabilirler; meselâ ***uca*** tipi yengeçlerde iki kıskaç son derece eşitsizdir.

— ANSİKL. Kim. Hem billûr biçimleri ((biçimdeşlik), hem kimyasal yapıları birbirine çok benzeyen ve «karma billûr» veya «katı eriyik» denilen bir billûrun oluşumu sırasında birbirinin yerini alabilen (eşit billûrlaşma) billûrlu katı cisimlere ***eşbiçimli*** denir. Fosfat ve arsenyat billûrları arasındaki benzerliği farkeden Mitscherlich'in ortaya attığı eşbiçimlilik kavramı, eşbiçimli cisim-

Foto. Bulloz (LAROUSSE)

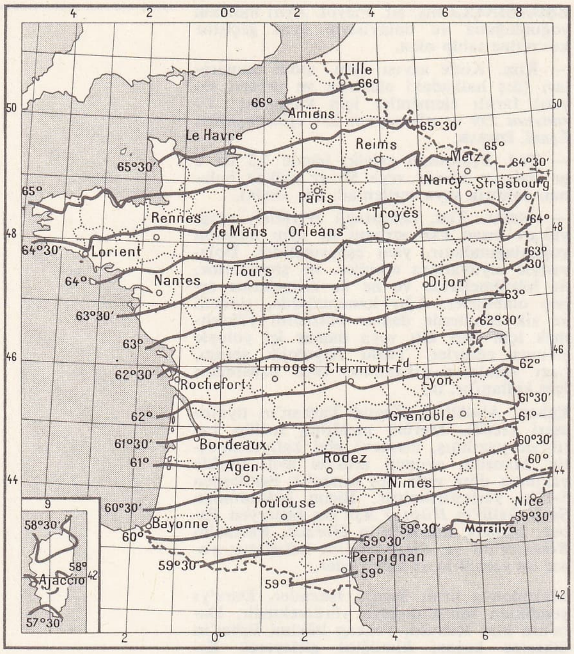

eşbasınç haritası

orta asya ve afganistan eşeği

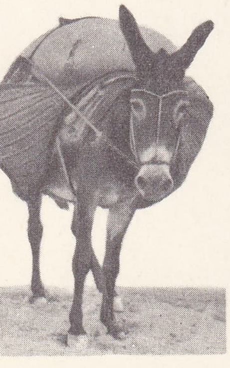

ispanya eşeği

lerin kimyasal formülleri birbirine benzediği için, kimyasal elementlerin atom kütlelerinin bulunmasında büyük bir rol oynadı. Bu eşbiçimlilik kanununda karşılaşılan güçlükler veya açıklanamayan noktalar, X ışınları yardımıyle billûrların atom yapıları belirlendikten sonra çözümlenebildi. Eşbiçimli iki sülfatı, genel formüllerle şöyle gösterebiliriz:

X = K, Rb, NH_4; Y = Al, Cr, Fe olmak üzere

$$XY(SO_4)_2,\ 12\ H_2O$$

ve

$$X = Fe, Zn, Mg$$

olmak üzere XSO_4, $7H_2O$ sülfatları. Mineralojide, özellikle tabiî silikatlar arasında, eşbiçimli olanların sayısı çok kabarıktır.

EŞBİÇİMLİK blş. i Birden fazla şeyin biçim bakımından aynı olma hali.

— Kim. Eşbiçimli cisimlerin gösterdiği özellik.

— Mat. Bk. İZOMORFİZMA. (L)

EŞBULUTLU blş. sıf. Meteorol. Bulutluluk derecesi aynı olan yeryüzü noktaları için kullanılır. (L)

EŞCA sıf. (ar. *şecaʿat* > *şecî*'den *eşcaʿ*). *Esk.* Daha (pek, en) cesur olan: *İşte bu defa dahi Fahr-i Âlem Hazretleri, cümle nâsın eşca'ı olduğunu gösterdi* (Cevdet Paşa). [M]

EŞCAR çoğl. i. (ar. *şecer*'den *eşcār*). *Esk.* Ağaçlar. ‖ *Eşcâr-ı bağ,* bahçe ağaçları: *Eşcâr-ı bağ himmet umar cuybardan* (Baki). ‖ *Eşcar-ı müsmire,* meyve veren ağaçlar. (M)

EŞÇEVRELİ blş. sıf. Mat. Çevreleri eşit olan şekiller için kullanılır: *Eşçevreli çokgenler.*

◆ **Eşçevreliler** çoğl. blş. i. Mat. Çevreleri eşit şekiller. ‖ *Eşçevreliler metodu,* π sayısını hesaplamağa yarayan metotlardan biri.
— ANSİKL. Biri, öbürünün kenar sayısının iki katı alınarak elde edilen düzgün dışbükey eşçevreli iki çokgenin yarıçapları ve iç yarıçapları arasında basit bağıntılar vardır. Çokgenlerden, kenar sayısı az olanın yarıçapı ve iç yarıçapı R ve *r*, öbürünün yarıçapı ve iç yarıçapı R' ve *r'* ise

$$r' = \frac{R + r}{2} \text{ ve } R' = \sqrt{Rr'}\text{dür.}$$

Bu formüller, hepsi eşçevreli ve hepsinin kenar sayısı bir öncekinin iki katına çıkarılmış bir düzgün çokgenler serisinin yarıçap ve iç yarıçaplarını birbiri ardınca hesaplamağa yarayabilir.

Meselâ yarıçapı 1, iç yarıçapı $\sqrt{\frac{3}{2}}$ ve çevresi 6 olan düzgün altıgenden başlayarak, çevreleri hep 6 kalan 12, 24, 48, ..., kenarlı düzgün çokgenlerin yarıçap ve iç yarıçapları sırayle hesaplanır. Bu yarıçaplar ve iç yarıçap dizisinin her ikisi, birincisi azalarak, ikincisi artarak aynı uzunluktaki çemberin yarıçapına yaklaşır. Demek ki bu çemberin, çapına veya gözönüne alınan çokgenlerin iç yarıçapının iki katına oranı, π'ye yaklaşır. π sayısını yaklaşık olarak hesaplamağa yarayan ve değişmeler hesabına bağlı olan bu metoda *eşçevreliler metodu* denir.

Eşçevrelilerin incelenmesiyle, aşağıda iki örnek verilen bazı problemlere ve sonuçlara ulaşılmıştır: 1. aynı uzunluktaki bütün kapalı eğriler içinde, en büyük alanı çevreleyen çember'dir (eşçevreliler problemi); 2. basit A ve B noktalarından geçen bütün düzlemsel eğriler içinde, kendi düzlemi içindeki bir eksen etrafında dönerek en büyük veya en küçük alanı meydana getiren zincir eğrisi'dir. (L)

EŞDEĞER blş. sıf. ve i. *Yeni.* Değerleri birbirine eşit olan.

— Bayınd. *Bir şosenin eşdeğer kalınlığı,* şoseyi meydana getiren çeşitli tabakaların kalınlıkları yerine belli katsayılar koyarak elde edilen itibarî kalınlık. (Eşdeğer kalınlık, şoseyi, bütün tabakaların toplamına eşit olan bir tek tabaka halinde göstermek imkânını verdiği için direnç hesaplarında büyük kolaylık sağlar.) ‖ *Kum eşdeğeri,* birleştirme maddesi olarak kullanılan bir malzemenin kalitesini, bileşimindeki kum ve daha az miktarlarda bulunan başka maddelerin kalitesine bağlı olarak yüzde cinsinden veren oran. Bk. ANSİKL.

— Fiz. *Isının mekanik eşdeğeri,* harcanan mekanik enerjinin, enerji dönüşümüyle elde edilen ısı miktarına oranı. Bk. ANSİKL.

— Geod. *Eşdeğer izdüşüm,* çizimi yapılan arazi ile bu arazinin harita üzerindeki görüntüsü arasındaki bağıntı sabit kalacak şekilde hazırlanan yeryüzü haritası.

— Kim. Kimyasal bileşimlerde, birbirinin yerine geçen elementlerin oranlarını belirten sayılara verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Elektrokimyasal eşdeğer,* her elementin atom ağırlığının, elektriksel değerine bölümü. Bk. ELEKTROLİZ.

— Mat. Biçimleri birbirine eşit olmadığı halde yüzölçümleri veya hacimleri eşit olan (geometrik şekiller). ‖ *Eşdeğer* (veya *denk*) *denklemler,* aynı çözümlerin gerçeklediği denklemler. ‖ *Eşdeğer denklem sistemi,* aynı çözümleri kabul eden denklem sistemi. ‖ *Eşdeğer matrisler,* biri, öbürünü sağdan ve soldan gelişigüzel iki matrisle çarparak elde edilen matrisler. (DENK MATRİSLER de denir). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Eşdeğer şekiller,* üst üste getirilemedikleri halde alanları eşit olabilen şekiller.

— Zootekn. *Yem eşdeğeri,* temel ölçü kabul edilen bir kilogram arpa kadar enerji sağlamak üzere hayvanlara verilen yem (ot, saman, kök, patates, pancar v.b.) miktarı. *Eşanl.* *Yem* BİRİMİ.

— ANSİKL. Bayınd. *Kum eşdeğeri* — oranıyle $\frac{h}{H}$ gösterilir; burada *h*, bir miktar suyle karıştırıldıktan sonra süzülen saf kumun yüksekliğini, H ise, çökelti maddeleriyle birlikte bulunan karışık kumun yüksekliğini gösterir. Saf kumun yüksekliğini aşan karışık kum yüksekliği, karışımdaki maddeler ne kadar ince olursa o kadar fazla olur. Kum eşdeğeri 70'in altında olan bir malzeme, beton yapımına elverişli değildir.

— Fiz. Eşdeğerlik prensibine göre, ısı miktarı birimine tekabül eden işe, *ısının mekanik eşdeğeri* denir. Bir gram-kalori 4,185 4 joule'ün, bir büyük kalori 426,79 kilogrammetrenin eşdeğeridir. Bu değerler, ısı miktarı birimlerinin mekanik eşdeğerleridir. Bu miktarın ölçümü çok çeşitli yollardan yapılmış, her seferinde de aynı sonuç alınmıştır. Eşdeğer ölçümünde uygulanan başlıca metotlar şunlardır:

● *Joule metodu.* Joule'ün kullandığı cihaz, bir kalorimetrenin suyuna daldırılan, çıkıntılarla donatılmış düşey bir AB ekseninden meydana geliyordu. E ve F gibi iki kütlenin düşmesiyle bu eksen dönmeğe başlıyor ve eksenle birlikte dönen çıkıntılar sıvıyı çalkaladıkça, meydana gelen iç sürtünme suyun ısınmasına yolaçıyordu. Dönme hareketi sırasında harcanan güç ve meydana gelen ısı miktarını ölçmek suretiyle, bu ikisi arasındaki oran olan J eşdeğeri bulunur. Eğer kütleler bir *h* yüksekliğinden düşerse, yaptıkları iş 2*Ph*'dir; ancak, düşen kütlelerin *v* hızı düşüş anında sıfır olamayacağı için, harcanan güç $W = 2Ph - \frac{Pv^2}{g}$'dir, Q ısı miktarı da kalorimetreyle ölçülür ve deney sonunda $J = \frac{W}{Q}$ bulunur.

● *Hirn metodu.* Hirn, bir buhar makinesinde, belli bir iş yapmak için harcanan ısı miktarını ölçerek ısının eşdeğerini buldu. Ayrıca, bu değeri bulmak için başka bir usulden de yararlandı: ağırlığı belli olan ve belli bir yüksekliğe kaldırılarak vurulan bir çekicin, bir kurşun külçesinde meydana getireceği ısınmayı ölçtü. Kısaca, bütün bu metotlar ve daha birçokları, farklı prensiplere dayandığı halde, varılan sonuçlar birbirine çok yakındır.

— Kim. Elementlerin *eşdeğer*'ini belirtmek artık tarihe karışmıştır; eski bilim adamlarının bilimsel yayınlarını okumak için, eşdeğer formülünü atom formülüne çevirmeyi bilmek gerekir.

Genellikle, tek değerli elementlerin atom ağırlıkları eşdeğere eşittir; çift değerli elementlerin atom ağırlıkları ise eşdeğerin iki katıdır. Eşdeğer olarak ifade edilen bir formülü atom formülüne çevirmek için, çift değerli elementlere tekabül eden sembollerin üslerini ikiye bölmek yeterlidir.

Misal: suyun eşdeğer formülü HO'dur; atom formülü ise $HO_{1/2}$ veya H_2O'dur (yalnız tam sayılı üsler elde etmek istenirse bu ikinci formül kullanılır).

— Mat. *Eşdeğer matrisler* kavramı, bir E vektörel uzayının bir E' uzayı içindeki biçimdeşliğinin incelenmesinden ortaya çıkmıştır. E'nin $\vec{U}\,(x_1, x_2, ..., x_n)$ vektörünün resminin,

$$\begin{pmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \cdots \\ y_n \end{pmatrix} = A \cdot \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \cdots \\ x_n \end{pmatrix}$$

matris bağıntısıyle tanımlı $\vec{V}\,(y_1, y_2, ..., y_n)$ vektörü olduğunu farzedelim. E ile E' uzayının her biri içinde bir taban değişmesi yapalım; $\vec{U}$ ve $\vec{V}$ vektörlerinin her biri için, eski bileşenler yenilere

$$\begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \cdots \\ x_n \end{pmatrix} = P \begin{pmatrix} x'_1 \\ x'_2 \\ \cdots \\ x'_n \end{pmatrix} \qquad \begin{pmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \cdots \\ y_n \end{pmatrix} = Q \begin{pmatrix} y'_1 \\ y'_2 \\ \cdots \\ y'_n \end{pmatrix}$$

matris bağıntılarıyle bağlanmış olsun. Buradan

$$\begin{pmatrix} y'_1 \\ y'_2 \\ \cdots \\ y'_n \end{pmatrix} = Q^{-1} A P \begin{pmatrix} x'_1 \\ x'_2 \\ \cdots \\ x'_n \end{pmatrix}$$

elde edilir.

Taban değişmesinden sonra, A'nın yerini tutan matris $B = Q^{-1}AP$'dir: buna *A'nın eşdeğeri* denir. A matrisini sağdan ve soldan herhangi iki matrisle çarparak buna eşdeğer bir matris bulunur: Q'nün tersi Q^{-1}, Q ile aynı görevi gören herhangi bir matristir. Aynı şekilde $A = QBP^{-1}$ elde edilir; demek ki, bu özellik karşılıklıdır. A ve B gibi iki matrisin eşdeğer olduğunu söylemek için, biri sağdan, öbürü soldan herhangi iki matrisle çarpıldığında aynı çarpımın bulunması gerekir. Endomorfizma*, $B = P^{-1}AP$ eşdeğer matrislerin bir özel halini gösterir. (L)

EŞDEĞER - GRAM blş. i. Kim. Bir elementin atom ağırlığının, bu elementin birleşme değerine oranı. (Elektrolizde bu değer, elementin, 96 490 coulomb etkisiyle ser-

Foto. Lawson-Rapho, A. Roy (LAROUSSE)

best hale geçen miktarıdır.) [L]

EŞDEĞERLİ blş. sıf. Değerleri birbirine eşit olan.

— Jeol. *Eşdeğerli oluşumlar,* yapısı ve fasiyes'i aynı ama yaşı farklı katmanlar topluluğuna verilen ad. (L)

EŞDEĞERLİK blş. i. (*eşdeğer*'den *eşdeğerlik*). Birbirine eşit değerde olan kavramların niteliği; değer eşitliği. ‖ Yapı bakımından benzerlik: *Isı ve elektriğin eşdeğerliği.*

— Fiz. *Eşdeğerlik prensibi.* Bk. TERMODİNAMİK. ‖ *Kütle ve enerjinin eşdeğerliği.* Bk. KÜTLE.

— Mat. *Eşdeğerlik bağıntısı,* iki vektörün ekipolans bağıntısında olduğu gibi, iki eleman arasında kurulan ve birbiriyle değiştirilebilen (*simetrik* bağıntı) çakışık iki eleman için de (*yansımalı* bağıntı) sağlanabilen, ayrıca, bir yanda *a* ve *b* için, öte yandan *b* ve *c* için söz konusu olduğunda *a* ve *c* elemanlarına da genişletilebilen (*geçişli* bağıntı) bir bağıntı çeşidi. — Bir cümlenin bazı eleman çiftleri arasında kurulan ikili ε bağıntısı, *a* ve *b* bu cümlenin iki elemanı olduğuna göre *a* ε *b* şeklinde ifade edilir. Eşdeğerlik bağıntısı şu özellikleri gösterir: 1. *Yansımalıdır,* yani çakışık elemanlarla sağlanabilir;

2. *Simetriktir,* yani *a* ve *b* için söz konusu olan bağıntı *b* ve *a* için de vardır;

3. *Geçişlidir,* yani *a* ve *b* ile *b* ve *c* arasında söz konusu olan bağıntı *a* ve *c* için de söz konusudur. ‖ *Eşdeğerlik sınıfı,* eşdeğerlik bağıntısıyle donatılmış bir cümlede, içlerinden herhangi biriyle eşdeğerli olan elemanlardan meydana gelen ayrık alt cümlelerden her biri. ‖ *Mantık eşdeğerliği,* birbirini içeren P ve Q gibi iki özelliğin niteliği. (P ile Q'nun eşdeğerliği P $<=>$ Q şeklinde gösterilir.)

— ANSİKL. Mat. Bir E cümlesinde tanımlı olan her ε eşdeğerlik bağıntısına, aynı alt cümleye ait iki eleman birbiriyle eşdeğerli olacak, farklı iki alt cümleye ait iki eleman birbiriyle eşdeğerli olmayacak şekilde ayrık alt cümleler halindeki bir cümle parçası (eşdeğerlik sınıfı) tekabül eder. Veya karşıt olarak, bir cümlenin ayrık alt cümleler halindeki her parçasına, aynı alt cümleye bağlı olmak şartıyle kurulmuş bir *eşdeğerlik bağıntısı* eşlik edebilir. Eşdeğerlik sınıfları da kendi aralarında *bölüm cümlesi* denilen ve E/ε şeklinde gösterilen bir cümle meydana getirir. Bu sınıflardan herbiri, elemanlarından herhangi birinin üzerine bir nokta konularak gösterilir: *a* sınıfı, E'nin *a*'ya denk olan elemanlarının cümlesidir. E'nin E/ε'ye uygulanması bir *üzerine uygulama* (sürjeksiyon işlemidir ve *temel üzerine uygulama* diye adlandırılır.

Bir f uygulamasından çıkarılan eşdeğerlik. E'nin E' üzerine uygulaması yapıldığında, *a* ⇔ *b* = *f* (*a*) «aynı resmi elde etmek» şartı, E cümlesinde bir eşdeğerlik bağıntısı meydana getirir. Elemanlarının görüntüsü *b* olan sınıf f^{-1} (*b*) ile gösterilir, E' cümlesiyle bölüm cümlesi arasında, birebir uygulama (bijeksiyon) vardır. (LM)

EŞDEPREM blş. sıf. ve i. Jeofiz. Depremin aynı hızda duyulmuş olduğu yerler için kullanılır. ‖ *Eşdeprem çizgisi,* bir depremin, aynı şiddette hissedilen bütün noktalarını birleştiren çizgi: *Eşdeprem çizgileri çoğu kez biçimleri bozulmuş eşmerkezli elipslerdir. Eşanl.* IZOSİST. (LM)

EŞDERİNLİK blş. i. Derinlik bakımından aynı olma.

— Jeol. Yer altının yapısını ortaya koymak için, önceden seçilen bir tabakanın tavanındaki eşit derinlik noktalarını birleştiren eğri.

— Deniz bil. Denizlerin eş derinlikteki noktalarını birleştiren hayalî eğri. (L)

EŞDİLLİ blş. sıf. Aynı dil alanına giren yerlere denir; bu yerlerin gramer bakımından bir veya birçok özdeş özelliği vardır. (L)

EŞDÜZLEME blş. i. Jeomorfoloji. Bazı buzul çevresi bölgelerinde gelişen özel olay; buzul çevresi bölgelerinde, döküntüler çukurlarda birikir ve yüzlerce metrelik bir kalınlığa ulaşır. (Bu bölgelerin dorukları, aklanlar biçimlendiği sırada taban düzeyi görevi yaparlar; engebenin yükseltisi, dorukların başlangıçta sahip olduğu yükseklik ile vâdi tabanları arasında ortalama bir yükselti kazanır.) [L]

EŞED sıf. (ar. *şiddet* > *şedîd*'den *eşedd*). *Esk.* Daha (en, pek) şiddetli, çetin olan: *İranîler üzerine öyle şiddetli hücum ve öyle şiddetli bir muharebe ettiler ki, ondan eşed bir muharebenin vukuu işitilmemiştir* (Naima). ‖ *Eşedd-i ihtiyaç,* en çok gerekli olan. ‖ *Eşedd-i mücâzât,* en sert ceza. ‖ *Eşedd-i lüzum,* en çok gerekli olan. (M)

EŞEĞİLİM blş. sıf. Fiz. Aynı magnetik eğilmeyi gösteren. ‖ Yer'in magnetik eğilmesi aynı olan noktalarını birleştiren çizgiye denir. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fiz. *Eşeğilim çizgileri.* Magnetik ekvator, eşeğilmeli çizgilerin başlangıcıdır. 1768'de, Wilcke, eşeğilmeli çizgileri gösteren ilk haritayı hazırladı. (L)

EŞEĞİMLİ blş. sıf. Mat. Birinci basamaktan bir diferansiyel denklemin integrallerinin bir eğiminin bulunduğu noktaların geometrik yerine denir: *Eşeğimli eğrilerin bilinmesi diferansiyel denklemin integrallerini çizmeğe yarar.* (L)

EŞEK i. (esk. türk. *eşgek*'ten). Tek tırnaklılardan, attan küçük, uzun kulaklı, binek ve hizmet hayvanı: *Köşede eşek, tıpkı bir mermer parçası gibi bembeyaz duruyordu* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Mec.* Kaba, kabiliyetsiz ve inatçı kimse. ‖ *Eşek aygırı.* Bk. EŞEKAYGIRI.

— ÇEŞ. DEY. *Eşek başı. Teklz.* Yetkisi önemsenmeyen, gücünü gerektiği gibi ortaya koyamayan kimse. ‖ *Eşek büyüdü, semeri küçüldü,* elbiseleri dar gelen çocuklar için söylenir. ‖ *Eşek cenneti. Argo.* Öbür dünya. ‖ *Eşek davası,* dik üçgen teoremi için kullanılır. ‖ *Eşek derisi gibi,* derisi çok kalın. ‖ *Eşek gibi,* kaba, hoyrat kimseler için kullanılır. ‖ *Eşek herifin damadı,* kızgınlık anında söylenen kaba hakaret sözü. ‖ *Eşek hoşaftan ne anlar* (*suyunu içer tanesini bırakır*), beğenilecek bir şeyi küçümseyen kimse için kullanılan kaba söz. ‖ *Eşek* (*katır*) *inadı,* çok direnen, söylediğinden veya yaptığından dönmeyen kimseler için kullanılan kaba söz. ‖ *Eşek kadar,* büyük, iri, aşırı derecede gelişmiş anlamında kaba söz. ‖ *Eşek kafalı,* «mankafa, aptal, anlayışsız» anlamında kaba söz. ‖ *Eşek kuyruğu gibi* (*ne uzar ne kısalır*). *Teklz.* Hiç değişmeyen, hep aynı durumda kalan şeyler için söylenir. ‖ *Eşek lâlesi gibi açılmak. Teklz.* Terbiyesiz davranışlarda bulunmak. ‖ *Eşek şakası,* itişip kakışma, kaba şaka. ‖ (*Birini*) *Eşek sudan gelinceye kadar dövmek. Teklz.* (Birini) çok dövmek. ‖ *Eşeğe binmeden ayaklarını sallamak,* bir işin daha başındayken olmuş bitmiş gibi sevinmek. ‖ (*Birini*) *Eşeğe ters bindirmek,* herkese maskara etmek. ‖ *Eşeği düğüne çağırmışlar, «ya su lâzımdır, ya odun» demiş,* yersiz veya zamansız yapılan ikramlara her zaman bir karşılık beklendiğini belirtmek için kullanılır. ‖ *Eşeğin büyüğü ahırda kaldı,* bir iş yapılırken önemli unsurlardan birinin unutulmuş olduğu akla gelince söylenir. ‖ *Eşekten düşmüş karpuza dönmek. Teklz.* Çok şaşırmak, hayrete düşmek. ‖ *Attan inip eşeğe binmek.* Bk. AT.

— ED. TELM. ***Zerduz palan ursan eşek yine eşektir,*** Ziya Paşa'nın *«Bed asla necabet mi verir üniforma / Zerdûz palan ursan eşek yine eşektir»* beytinden alınma mısra. Cahil ve kaba insanın ne kadar gösterişli yaşasa aslını değiştiremeyeceğini anlatan bu söz, halk arasında *«altın kolan vursan eşek yine eşektir»* şeklinde de söylenir.

— ANSİKL. *Eşeğin* (*Equus asinus*) bacakları ince, toynakları yüksek, küçük ve iyice basıktır. Başı iri, kulakları büyüktür. Boyu, alçak, sırtı cıdağından sağrıya kadar düz bir çizgi biçimindedir. Göğüs kısmı darca, sırt kısmı yandan basık olduğu için keskincedir. Kuyruğu ince uzundur, ucunda bir tutam kıl bulunur. Genellikle kül renginde olan postunun üzerinde her zaman siyah bir sırt çizgisi, omuz başında da bunu haçvarî kesen gene siyah bir çizgi bulunur. Bacaklarında da genellikle enine dar şeritler yer alır. Bununla beraber eşeklerin rengi çok değişiktir. Boyları iklime ve ırka göre değişir. Boyu ortalama 120-140 sm'dir. Yaşama süresi otuz kırk yıldır. Büyümesi üç dört yıl sürer, dişlerine bakılarak yaşı anlaşılabilir. Gebelik süresi bir yıldır. Dişi eşek tek bir yavru doğurur. Yavrusuna *sıpa* denir. Eşekle kısrağın çiftleşmesinden *katır,* aygırla dişi eşeğin çiftleşmesinden ise *bardo* doğar. Eşeğin sesine *anırma* denir. Eskiden yük hayvanı olarak çok kullanılan eşek çeşitli bitkisel besinlerle beslenir, dikenleri bile yiyebilir. Havucu pek sever.

Eşeğin yabanî iki türü vardır: *Somali eşeği, Nübye eşeği.* Evcil eşeğin bu sonuncudan türediği sanılmaktadır. Atgillerden hazer eşeği, tibet kiangı, suriye hemipi, iran eşeği, moğol kobdosu gibi kulan cinsinden hayvanlara yanlış olarak asya eşekleri denmektedir. Eşek de (asinus) atgillerdendir.

Eşek türü Kuzey Afrika'dan yavaş yavaş Yunanistan, İtalya ve İspanya'ya, oradan da Avrupa'nın daha kuzey ülkelerine yayılmıştır. İspanyollar eşeği de atla birlikte aynı zamanda Amerika'ya götürdüler. En tanınmış evcil eşek ırkları poitou, pirene, sicilya, mısır ve kuzey afrika eşekleridir. Eşek boyuna göre oldukça, ağır yükleri taşıyabilen bir hayvandır; tercih edilmesinin bir sebebi de sabırlı, dayanıklı ve kanaatkâr oluşudur. Eşeği dedeği kılan bir yönü de, kısrakla çiftleştirilerek katır üretilmesidir.

Türkiye'de, atın gördüğü hizmetleri görmesi ve daha dayanıklı olması bakımından eşekten çok yararlanılır. Kıbrıs ve mısır eşeklerine nazaran yerli eşeklerin renkleri kara, boyları kısa ve çekim güçleri de azdır. 1950 Yılında Türkiye'deki eşek sayısı 1 632 634'tü. 1968 Yılında ise bu sayı 1 986 000'e ulaştı. Bu rakama göre Türkiye dünyada Çin (11 100 000), Habeşistan (3 800 000), Meksika (3 573 000) ve Brezilya'dan (2 873 000) sonra beşinci sıradadır.

● *Eşeğin evcilleştirilmesi*'nin attan daha eski olduğuna şüphe yoktur; akat dilinde ata, «yukarı ülkeler eşeği» denmesi de bunu gösterir. İlk koşum hayvanları da gene eşeklerdir. Kadeş savaşına (M.Ö. 1295) kadar Mısırlılar at kullanmazlardı; atı Anadolu'da Hurri'ler yetiştirirdi; sonra Hiksoslar atı Nil vâdisine götürdüler. Yunanlılarla İranlılar ordularında askerî donatımı taşımakta eşekten yararlanırlardı. Yüzünü kötülük tanrısı Typhon'a benzettikleri için eşeğe kötü gözle bakan Mısırlılardan başka bütün Doğulular bu hayvanı daima sevmiş ve korumuşlardır. İncil'de bu hayvanın sık sık adı geçer: bir eşek çenesi Samson'un elinde Filistinlilere karşı korkunç bir silâh olur; Balam'ın dişi eşeği efendisinin gitmek istediği yola gitmek istemez ve Tanrı'nın emirlerine karşı koyduğu için ona çıkışır; İsa Kudüs'e bir eşeğin sırtında zaferle girer.

Yunanlılarda Arkadya eşeği ünlüydü, çok pahalıya satılırdı. Varron'un rivayetine göre Romalılar iyi eşek ırkları yetiştirmek için çok çaba harcadılar. O zamanlar pazarlarda eşekler, bir köle fiyatının seksen katına kadar alıcı bulurdu. Yunanlılar ile Romalılar eşeği Priapos'a adarlardı. Ortaçağda yaşamış hıristiyan sanatçıların gözünde eşek kanaatkârlığı ve alçakgönüllülüğü temsil ederdi. Ayrıca eşeği yahudi kavminin simgesi sayar, sinagog bineği olarak gösterirlerdi.

● *Batı halk geleneğine göre,* eskiden kadınları tarafından aldatılan veya dövülen kocalar, karnaval sırasında yüzü eşeğin kuyruğuna dönük olarak bindirilip dolaştırılırdı. XV. ve XVI. yy.a ait elyazmalarında bu çeşit sahnelere sık sık rastlanır.

● *Anadolu halk geleneğinde* de, eskiden düğün gecesinin ertesi, gelinin bakire çıkmadığı anlaşılırsa, yüzüne kalın bir örtü çekilir, bir eşeğe ters bindirilip baba evine gönderilirdi.

● *Âmin alaylarında* çocukları mahalle mektebine giderken, ailenin durumuna göre, eşeğe bindirmek de törenin bir icabı sayılırdı.

◆ **Eşekleşmek** dönşl. f. *Teklz.* Kaba ve anlayışsızca davranmak. (LM)

EŞEK sıf. (ar. *şekk,* şüphe'den *eşekk*). *Esk.* Çok şüpheci, aşırı derecede kuşku duyan: *Aynı mebhaste şâk idi sûfi / Sana ondan eşek desem yeridir* (Ferit Kam). [M]

EŞEK adası (*Gaydaronis adası* da denir), Ege denizinde ada; Anadolu kıyılarına yakın; bugün Yunanistan sınırları içinde; en yüksek yeri 209 m. (M)

kuzey afrika eşeği

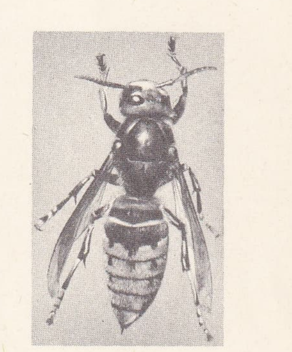

eşekarısı

eşekotu

Foto. Vincent (LAROUSSE)

Eşekarıları (*Sphekes*), Aristophanes'in komedisi. Oyun, mahkemelerde jüri üyelerine verilen ödeneği üç obolos'a yükselten Kleon'a yöneltilmiş bir yergidir. Ödeneğin üç obolos'a çıkması üzerine artık bütün aylakların tek düşüncesi jüri üyesi olmaktır. Oyunun baş kişisi Philokleon'dur. Oğlu Bdelykleon, Philokleon'un çıkıp herkesi yargılamaya kalkışmasını önlemek için onu evine kapatır. O sırada ortaya, eşek arıları gibi iğneli yargıçlardan kurulu bir koro çıkar. Yargıçlar Philokleon'u oğlunun elinden kurtarmak için uğraşırlar ama bu çabaları sonuç vermez. Sonunda Philokleon kaçmamaya razı olur, fakat yine de yargılamak istemektedir. Bunun üzerine Philokleon'a, peynir çalmakla suçlanan köpek Labes yargılatılır. Bundan sonra Philokleon yargılamaktan büsbütün vazgeçerek eğlenceden başka bir şey düşünmez olur ve oyun çılgınca bir dansla sona erer. (L)

EŞEKARISI bls. i. İri yaban arısı. Bk. ANSİKL.

— DEY. *Dilini eşekarısı soksun!* Bk. DİL.

— ANSİKL. *Eşek arısı* (*Vespa crabro*) genellikle kızıl ve sarı renktedir; boyu 3 sm'yi geçer. Tükürükle karışık çiğnenmiş odundan yaptığı yuvası kaba saba, düzensiz ve büyüktür; yuvasını yaşlı çürük ağaçlara, bazan ambarlara, bacalara v.b. yapar. Kılıfı ile birlikte genişliği 50 sm'yi bulan yedi katlı bir yuvada yüzlerce arı bulunabilir. Her yuvanın birçok girişi vardır; giriş yerlerinde nöbetçiler bekler. Eşek arısının sokması, çok acı verir ve çoğu zaman şiddetli ateş yapar. Birçok arı birden sokarsa, daha ağır rahatsızlıklara yol açabilir. Tedavi için: 1. iğne çıkarılır, daha fazla zehir kana karışmasın diye yara deşilir, kanı akıtılır; 2. yaraya balçık sürülür, soğuk su, alkol veya amonyak karıştırılmış bir eriyiğe daldırılmış pamukla kompres yapılır. Daha ağır hallerde hemen hekime başvurmalıdır; hekim antiseptik ilâç şırınga ederek zehiri etkisiz kılar. (LM)

EŞEKAYGIRI bls. i. Damızlık erkek eşek. (Eşekaygırının yüksek boylusu makbuldür, çünkü bunların kısrağa aşmasıyle elde edilen katırlar daha sağlam ve daha değerli olur). [L]

EŞEKÇİ (*eşek*'ten *eşek-çi*). Eşekleriyle yük veya insan taşıyarak geçimini sağlayan kimse: *Burada keçiler otlar, çocuklar top oynar, eşekçiler hayvanlarının tüylerini kırpar, tuvaletlerini yapar* (H.R. Gürpınar).

◆ **Eşekçilik** i. Eşekçinin yaptığı iş. (M)

EŞEKDİKENİ bls. i. Bot. Kengel veya kenger (*Cynara cardunculus*) denilen bitkinin diğer bir adı. (L)

EŞEKHIYARI bls. i. Tırmanıcı otsu bitki. (Yaprakları tek tek, sapları ve elayası damarlı, çiçekleri bir evciklidir; üç bölmeli olan yumurtalığından üç çenetli iri bir meyve oluşur; bu çenetler, meyve olgunlaştığı zaman esneyerek açılır. İlmî adı: *Ecballium*. Kabakgillerden.)

— ANSİKL. Asya ve Afrika'nın tropik bölgelerinde yirmi otuz kadar türü yetişir. Yumurta biçiminde iri bir erik kadar olan meyvesi önce yeşil, sonra sarı-turuncu, daha sonra parlak kırmızı olur. Hıyar gibi yenebilir. Meyvesi zeytinyağına bastırılarak belsem ve merhem olarak kullanılır. (M)

EŞEKKENGERİ bls. i. Bot. Domuzdikeninin (*Carlina vulgaris*) diğer bir adı [M]

EŞEKKULAĞI bls. i. Bot. Karakafes (*Symphylum*) denilen bitkinin diğer bir adı. [M]

EŞEKLİK i. (*eşek*'ten *eşek-lik*). *Mec.* Akılsızca davranış, kabalık: *Senin bu yaptığın düpedüz eşekliktir.* || *Eşeklik etmek*, düşüncesizlik etmek, sonradan pişmanlık duyulacak bir davranışta bulunmak. (M)

EŞEKMARULU bls. i. Bot. Bir marul türü (*Sonchus oleraceus*). [M]

EŞEKMAYDANOZU bls. i. Maydanozgillerden iki yıllık otsu bitki. (*Anthriscus silvestris*). [Çalılıklarda nemli ve gölgelik yerlerde yetişir, gövdesi 1,5 m yüksekliğinde, köşeli, yaprakları parçalı, çiçekleri bitişik şemsiye durumundadır.] (L)

EŞEKOTU bls. i. Korunga (*cnobrychis*), evliyaotu (*hedysarum*) ve *oenothera* cinsinden bitkilere verilen ad. (Fakat en çok *oemothera biennal* adlı bitkiye denir.)

— ANSİKL. İki yıllık otsu bir bitki olan eşekotunu pembe, erguvanî kırmızı veya sarı renkte büyük çiçekleri vardır. Birçok türü bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Anayurdu Kuzey Amerika'dır. Küpeçiçeğigillerden). [ML]

Eşek Postu (*Peau - d'Ane*), Ch. Perrault'nun manzum masalı (1715). Konu kısaca şöyledir: bir kral, ölüm halindeki karısına ancak onun kadar kusursuz bir kadını bulduğu zaman evleneceğine söz verir. Ne var ki, bu şarta uyan tek kadın kendi kızıdır. Babasının böyle bir işe hiç çekinmeden girişebileceğini anlayan genç prenses, ondan olmayacak hediyeler, bu arada da, olağanüstü bir eşeğin altın para saçan postunu ister. Kralın buna bile razı olduğunu görünce, genç kız babasının ülkesinden kaçarak bir çiftlikte domuz bakıcısı olur. Güzel elbiselerinden birini giydiği bir gün, o ülkedeki kralın oğlu onu görerek âşık olur. Mie Souillon'un (prensesin çiftlikteki adı budur) kendisine bir çörek yapmasını ister. Mie Souillon da çöreği yaparken içine yüzüklerinden birini düşürür. Prens, bu küçük yüzüğe kimin parmağı uyarsa onunla evleneceğini ilân eder. Yüzük ancak prensesin parmağına uyar ve hemen nikâhları yapılır. (L)

EŞEKSENLİ bls. sıf. Eksenleri aynı olan. — Telekom. *Eşeksenli kablo*, dış iletkeni meydana getiren madenî bir borunun eksenine yerleştirilmiş ve çeşitli maddeler yardımıyle bu borudan yalıtılmış bakır bir iletkenden meydana gelen kablo: *Eşeksenli kablonun iki iletkeni arasındaki sığa küçük olduğu için, yüksek frekanslı sinyallerin iletilmesinde kullanılır.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Telekom. Bir *eşeksenli kablo*'da, dış iletken iç iletken için bir ekran vazifesi görür. Polietilen gibi bir maddeyle iki iletken birbirinden yalıtılır. Yalıtkan madde olarak hava kullanıldığı zaman, iki iletkenin eşmerkezli kalmasını sağlamak için, polietilen halkalar 30 mm kadar aralıkla iç iletken üzerine tutturulur.

Uzak mesafelerdeki yeraltı telefon bağlantılarında eşeksenli kablolar kullanılır ve her iletim yönü için ayrı bir eşeksenli devre ayrılır.

Milletlerarası bir anlaşma ile, eşeksenli kabloların özellikleri standart hale getirilmiştir. Taşıyıcı akımlar için her kabloda, 4 000 Hz aralıklı 960 konuşma kanalına tekabül eden 60 ilâ 4 000 kHz'lik frekans bandı kullanılır. Hat amplifikatörleri eşeksenli devrelerle uzaktan uzağa (8 ilâ 16 km) beslenir. Televizyonda, görüntü ve sesleri kaydeden ana istasyonun yayınladığı, program, çeşitli ara istasyonlara ve yapma uydulara iletilir. Televizyon istasyonları arasındaki bağlantılarda, eşeksenli kablolar kullanıldığı da olur. Bununla birlikte, eşeksenli kablolar genellikle birkaç kilometreyi geçmeyen kısa bağlantılarda tercih edilir. Gerçekten, video işaretinin alçak frekanslı bileşenlerinin iletilmesinde iyi sonuç alınamaz. Bu yüzden, bir taşıyıcı akım sistemi kullanılmalıdır. Bir eşeksenli kablo, birbirine yakın birçok yükseltici istasyon gerektirir ve bunların kurulması çok pahalıya malolur. Genellikle, Hertz bağlantısı kurmak yoluna gidilir.

Televizyon alıcı anteniyle alıcı cihazı arasındaki bağlantı, orta iletkeni bakırdan yapılmış esnek bir eşeksenli kablo ile sağlanır. Dış iletken, yalıtkan maddesi polietilenden hazırlanmış silindir biçimi bir bakır örgüden meydana gelir. Bütünü, termoplastik maddeden bir kılıfla korunur. Dış iletken, hem iletken, hem de ekran vazifesi görür. İletilen yararlı akımlar kablonun iç yüzeyinde, parazit akımlar ise dış yüzeyinde toplanır. (LM)

EŞEKSIRTI bls. i. Mim. Bk. BEŞİK *örtü*.

EŞEKSİNEĞİ bls. i. Zool. At sineği de denilen bir cins sinek. *Tabanus*. (M)

EŞEKTURPU bls. i. Yabanî turp: *Raphanus raphinistrum*. (M)

EŞEKZEYTİNİ bls. i. Bot. Taneleri iri olan bir cins zeytin. (M)

EŞEL i. (fr. *échelle*, merdiven). Huk. ve İkt. *Eşel mobil*, bir ticarî anlaşmada, kararlaştırılan fiyatın sabit kalmayacağını ve iktisadî hayatın bir veya birçok elemanında görülen değişikliklere göre oynayabileceğini belirten özel şart.

— Terz. Biçkide kullanılan bir ölçü. (LM)

EŞELEK i. (*eşelemek*'ten *eşele-k*). *Halk dili.* Meyvenin yenmeyen iç kısmı. (M)

EŞELEKTRİK bls. sıf. Elektr. Elektrik yükü bakımından nötr olan bir cisim için kullanılır. || *Eşelektrik noktası*, bir sıvı içinde koloidal çözelti veya asıltı halinde bulunan ve kendisini çevreleyen ortama göre elektrik yükü nötr olan bir maddenin durumu.

— ANSİKL. Pek çok maddede elektrofor etkisi, sıvının asitlik veya bazlık derecesinin belli bir değeri için işaret değiştirir: taneciklerin aktığı bu iki yön (+ ve —) arasında, tanecik akımının sıfır olduğu bir orta durum vardır; bu *eşelektrik noktası*'dır. Ayrıca elektroosmoz olayında da eşelektrik noktası görülür; bu nokta, süzgeç çeper arasından akan sıvının yön değiştirdiği noktadır. Asıltı veya don halinde bulunan koloidal maddeler arasında bir eşelektrik noktası olanlara, «amfoter» maddeler denir. (L)

EŞELEME i. (*eşelemek*'ten *eşele-me*). Eşelemek eylemi, kazma. || *Mec.* Bir işin aslını anlamağa çalışma: *Fakat ne Yusuf, ne Salâhattin Bey, artık bu meseleyi tekrar eşelemiye lüzum görmüyorlar* (Sabahattin Ali).

— Etnogr. *Eşeleme değneği*, en ilkel tekniklerle yapılan tarımda kullanılan âlet. (Eşeleme değneği, toprağı yüzeyden hafifçe karıştırarak tohumu gömmeğe yarar. Kullanılmasını kolaylaştırmak için ucuna bir taş ta takılabilir.) [LM]

EŞELEMEK geçl. f. (*eşmek*'ten *eş-ele-mek*). Hafifçe kazmak, karıştırmak: *Toprağı eşelemek.* (*Eşanl.* EŞMEK.) || *Mec.* Bir işin aslını, esasını anlamağa çalışmak. (M)

EŞELENMEK dönşl. f. (*eşelemek*'ten *eşele-n-mek*). [Hayvan için] Ayağıyle toprağı kazmak. *Eşanl.* EŞİNMEK. (M)

EŞEN, Muğla ilinin Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde (Fethiye ilçesi) bucak. 12 511 nüf.; 16 köy. — *Bucak merkezi* (1 226 nüf.; eski adı Kestep), Fethiye'yi Kaş'a bağlayan yol üzerinde denizden 110 m yükseklikte kurulmuştur. Fethiye'ye 47 km uzaklıktadır. (M)

EŞEN çayı veya **KOCAÇAY**, Akdeniz bölgesinin batı ucunda Teke yöresinin batısından geçip, Akdeniz'e dökülen akarsu; uzunluğu 126 km, akaçlama havzası 1 200 km². Söğüt gölü güneyindeki dağlardan (Kızılcadağ, 2 600 m) çıkan derelerin birleşmesiyle oluşur. Ahatlı köyüne kadar güneybatı ve batı yönünde önce dalgalı düzlükler arasında akar, bu kesimde Küçüklüçay ve sonra Sekisuyu diye anılır. Ahatlar ile Ören arasında tümüne Karanlık içi denilen dar ve derin boğazlar içinde büyük bir eğimle akar, tabanının yükseltisi 1 300 m'den 200 m'ye düşer, bundan sonra yeri tektonik olaylarla tespit edilmiş kuzey-güney doğrultulu bir vâdi içinde, doğu ve batıdaki yüksek dağlardan inen dereleri alır, suyu bol kaynaklarla beslenir. Eskiçağda kendine ad vermiş olan Ksanthos şehri kalıntıları önünden geçerek geniş bir ovanın bitiminde denize dökülür. Eskiçağ'da bu kesimde geniş bir körfez vardı ve kıyı Ksanthos önlerinden (şimdikine göre 8 km içeride) başlıyordu. Bu körfez çayın getirdiği alüvyonlarla dolmuş, yalnız doğu tarafında önü tıkanarak dalmadan kurtulan bir alan göl gibi kalmıştır: Ovagölü'nün oluşumu Büyük Menderes ağzı yakınındaki Bafa gölününkine benzer. (M)

EŞESİNTİ bls. i. Meteorol. *Eşesenti çizgisi*, rüzgârın eşit hızla estiği, uzay noktalarını birleştiren sanal çizgi. *Eşanl.* İZOVEL. (L)

EŞEY i. (*eş*'ten). Biyol. *Yeni.* Cinslik. *Eşanl.* CİNSİYET.

EŞEYLİ sıf. ve i. (*eşey*'den *eşey-li*). Biyol. İki cinsiyetten birine sahip olan ve diğer cins olmadan üreyemeyen. (Bu terimin iki karşıtı vardır: *eşeysiz* ve *döllenmesiz*. Eşeysiz, cinsiyeti olmayana; döllenmesiz ise erkeğin katkısı olmadan üreyebilen dişiye denir.) || Eşetli bölünme. Bk. MİTOZ.

◆ **Eşeylilik** i. Eşeyli canlının durumu: *Bitkilerin eşeyliliği eski insanlarca bilinirdi.* (L)

EŞEYSEL sıf. (*eşey*'den *eşey-sel*). Biyol.

Uzaktan veya yakından bir cinse veya cinsiyete, eşeyli üremeye veya eşeyliğin sebep olduğu bir davranışa ilişkin olan. || *Eşeysel ayıklanma.* Bk. AYIKLANMA. || *Eşeysel bezler,* erbezi ve yumurtalık. || *Eşeysel devre,* normal olarak döllenmesiz üreyen canlıların eşeyli üreme evresi. || *Eşeysel engel,* aynı ırktan iki çeşit canlının çiftleşme imkânsızlığı. || *Eşeysel fiil,* çiftleşme. || *Eşeysel karakterler.* Bk. CİNS ve CİNSİYET. || *Eşeysel kromozom.* Bk. ALOZOM. || *Eşeysel tutkun,* cinsiyet ilişkilerinden başka şey düşünmeyen akıl hastası. || *Eşeysel ürünler,* spermatozoit ve yumurta. (LM)

EŞEYSİZ sıf. (*eşey*'den *eşey-siz*). Eşeyi olmayan. Cinsiyeti olmayan. || Cinsiyetle ilişkisiz: *Eşeysiz çoğalma.*

— Biyol. *Eşeysiz çoğalma,* bölünme yoluyle üreme.

— ANSİKL. Biyol. *Eşeysiz çoğalma* çeşit çeşittir. Belli başlı iki çeşidi vardır: 1) *Yenilenmeye yol açan bölünme şekli.* Bunun da basit bölünme, parçalara veya metamerlere ayrılma gibi çeşitleri vardı. Basit bölünmede hayvan iki veya daha çok parçaya ayrılır; her parça yeni bir hayvan meydana getirmek üzere eksik kısımlarını tamamlar (bir hücreli hayvanlar, hidralar). Parçalara ayrılmada ise önce bir uzama, sonra iki kısma ayrılma olayı görülür. Ayrılan kısım eksiğini tamamlar (türbedarlar, bazı deniz şakayıkları). Metamerlere ayrılma çokkirpikli ve çevrekirpikli halkalı solucanlarda görülür; bir veya birçok halka birbirinden ayrılır, her biri tamamlanarak yeni bir hayvan meydana getirir; 2) *Önce hücrelerde artmanın, sonra yenilenmenin yer aldığı bölünme şekli.* Bu durum özellikle şizogami ve çok embriyonlulukta görülür. [L]

EŞFAK sıf. (ar. *şefîk*'ten *eşfak*). Daha, pek şefkatli, merhametli. || i. Erkek ismi. || *Eşfak - engiz,* dokunaklı, etkili. || *Eşfak-ı şamile,* herkese gösterilen şefkat. (M)

EŞGAL çoğl. i. (ar. *şuğl*'den *eşğâl*). *Esk.* İşler, çalışmalar. || *Eşgal-i mühimme,* önemli işler. || *Tatil-i eşgal,* grev, işi bırakma. (M)

EŞGAMETLİ blş. sıf. Biyol. Erkek ve dişi gametlerde kromozomları birbirinin aynı olan canlılara verilen sıfat. (L)

EŞGAMETLİLİK blş. i. (*eşgametli*'den *eşgametli-lik*). Biyol. Her iki gametin özdeş olduğu ve dolayısıyle herhangi birinin erkek ve dişi diye nitelenemediği eşeyli üreme şekli. (Tam eşgametliliğe *mucorales* takımından mantarlarda, *mougeotia* gibi kavuşursuyosunlarında v.b. rastlanır. Çokhücrelilerde yoktur.) [L]

EŞGLÜKOZLULUK blş. i. (*eşglükozlu*'dan *eşglükozlu-luk*). Biyokim. Organizmada aynı miktar glükozu serbest hale getirebilen iki besin maddesinin eşit olduğunu ileri süren teori. (L)

EŞGÖZLÜ blş. sıf. Gözleri tek ve benzer yapılı olan gececi veya gündüzcü örümceklere denir: *Lycosus'lar eşgözlü gündüzcü hayvanlardır.* (L)

EŞGRUP blş. i. Kan bilimi. Aynı kan grubundan olanlar: *Eşgrup kan nakli.* (L)

EŞGÜÇLÜ blş. sıf. Modern mant. *Eşgüçlü tümdengelim sistemleri,* içindeki her teorem öbürlerinin teoremi veya aksiyomu olan sistemlere denir. (L)

EŞGÜÇLÜLÜK blş. i. (*eşgüçlü*'den *eşgüçlülük*). Mant. Kaplamı aynı olan iki önerme veya iki kavram arasında mantıksal eşitlik ilişkisi. (L)

EŞHAS çoğl. i. (ar. *şahs*'tan *eşhâs*). Kişiler, kimseler: *Dilersen en zelil eşhâsa izzetler verirsin sen* (M. Â. Ersoy). || Bir tiyatro eseri veya romandaki şahıslar: *Eşhâsı vak'ayı ve dekoru yazayım ki mevzuun havasını alasınız* (B. Felek).

— *Esk. Eşhâs-ı ma'rûfe,* bilinen, meşhur kişiler. || *Eşhâs-ı muzirre,* zararlı kimseler. (M)

EŞHEB sıf. ve i. (ar. *şeheb*'den *eşheb*). *Esk.* Beyaz veya kır (at). || Soğuk (gün). || Aslan. (M)

EŞHECELİ blş. sıf. Leng. Aynı sayıda hecesi olan. (M)

EŞHECELİLİK blş. i. (*eşheceli*'den *eşheceli-lik*). Leng. Bir dildeki kelime gruplarında, kelimelerde ve bir kelimenin değişik şekillerinde hece sayısının aynı olması. (L)

EŞHEDÜ ünl. (ar. *şehâdet*'ten). *Esk.* «Tanıklık ediyorum» anlamında. || *Eşhedü bi'llâh,* bir yemin. || *Eşhedü en lâ ilâhe illâl'lâh,* «Allah'tan başka Tanrı olmadığına tanıklık ederim» anlamında kelime-i şehadet. (M)

EŞHER sıf. (ar. *şöhret*'den *eşher*). *Esk.* Daha, en ünlü, çok tanınmış: *Amma bu mertebe cefâ ve gayzın eşher-i esbâbı bu imiş* (Naima). || *Eşher-i şüerâ-yi zaman,* zamanın en ünlü şairi. (M)

EŞİA çoğl. i. (ar. *şuʿâ*'dan *eşiʿa*). *Esk.* Işık ve aydınlıklar: *Yıldızların eşi'a-yı târîkidir duhât* (Abdülhak Hâmid). || *Eşi'a-yi âlemtâb-ı âftâb,* güneşin âlemi aydınlatan ışıkları. || *Eşi'a-yı hurşid,* güneşin ışıkları: *Alınlarında fürûzan eşi'a-yi hurşid* (Tevfik Fikret). [M]

EŞİK i. Bir kapı boşluğunun aşağı kısmına yanlamasına yerleştirilmiş taş basamak veya tahta kiriş: *Niyeti kapının eşiğine oturup beklemekti* (A. H. Tanpınar). || *Teşm. yol.* Giriş: *Fakat Bombay ne dünyanın ucu, ne de Hicaz'ın eşiğidir* (F. R. Atay). || *Mec.* Başlangıç: *Evet, Almanya'da ihtilâlin eşiğindeyiz çocuklar!* (Ş. S. Aydemir).

— ÇEŞ. DEY. *(Bir yerin) Eşiğini aşındırmak,* bir yere çok gitmek: *Gazeteciler, âlim «L. D.» beyin kâpısının eşiğini aşındırmağa başladılar* (Vâ-Nû). *Senelerce aynı mektebin eşiğini aşındırmamış mıydık?* (S. F. Abasıyanık). || *(Birinin) Eşiğini öpmek* veya *eşiğine yüz sürmek,* nüfuzlu bir kişiye yalvarmağa gitmek.

— Akust. *İşitme eşiği,* belli bir dinleyici ve belirli bir frekans için, işitme duygusunu uyaran en küçük etkin akustik basınç seviyesi.

— Bayınd. Bir su bendi kapağının kapak taşı.

— Coğ. İki deniz çanağı arasında bulunan hafif dip engebesi: *Kanarya çanağı kuzeyde Azor eşiği ile sınırlıdır.* || Bir çöküntü içindeki su bölümü çizgisini oluşturan arazi kabartısı.

— Elektron. *Gazışı eşiği,* bir cismin gazışı meydana getirebilen ışınımının maksimum dalga uzunluğu veya frekansı.

— Fizyol. *Dışarı atım eşiği,* kan plazmasında bulunan bir maddenin böbrekle dışarı atılması için ulaşması gereken yoğunluk. || *Duyum eşiği.* Bk. ANSİKL. || *Elektrik eşiği,* deneylerin yüzde 50'sinde görülebilecek en küçük tepkiyi meydana getirmeğe yeterli en zayıf elektrik gerilimi. (*Eşanl.* LİMEN) [Bk. STİMULUS.] || *İrkilme eşiği,* irkilebilen bir sistemin cevap verdiği en küçük irkilme şiddeti. || *Mutlak eşik, diferansiyel eşik.* Bk. ANSİKL.

— Hidrol. Bir su yatağında, kendinden daha derin kesimler arasında bulunan bölüm. Bk. ANSİKL.

— Jeomorfol. Bk. ANSİKL.

— Müz. Telli sazların tellerine destek vazifesi gören, yontularak biçim verilmiş sert küçük tahta parçası. (Başlıca görevi tellerin titreşimini ahenk kapağına aktarmaktır. Keman ve aynı aileden çalgılarda, titreşimler candireğine göre hafif kaydırılarak yerleştirilmiş bulunan eşiğin iki ayağından geçerek kapağa ulaşır. [KÖPRÜ de denir].)

— Nükl. Bir taneciğin, nükleer bir tepkimeye yolaçabilmesi için taşıması gereken en küçük enerji değeri.

— Sanay. *Sıcaklık eşiği,* bir tepkimeyi başlatan sıcaklık.

— Teşk. tar. *Eşik ağası.* Bk. KAPICIBAŞI.

— Tic. *Rantabilite eşiği,* bir işletmede ölü nokta.

— ANSİKL. Fizyol. Psikofizyoloji ile psikofizik'te bir duyu meydana getirebilecek en küçük irkilti olan *mutlak eşik* ile, meydana gelen duyuda en küçük bir farkı elde edebilmek için irkilmeye eklenecek en küçük miktar olan *diferansiyel eşiği* ayırt edilir. Diferansiyel eşik, kişiden kişiye, psikofizyolojik şartlara, incelenen duyunun cinsi ve şiddetine göre değişir. Weber kanunu (*diferansiyel eşik başlangıç irkilmesi ile orantılıdır*) ile Fechner kanunu (*duyu, irkiltinin logaritması gibi değişir*) bu eşik ile ilgilidir.

● *Duyum eşiği,* son zamanlarda fizik büyüklüklerin ölçümünde kullanılan âletlerin eriştiği kusursuzluk sayesinde, eşik kavramı büsbütün değişti. Bugünkü kavram, apayrı bir madde ve enerji anlayışıyle (kuantum teorisi) daha kolay açıklanabilir. Meselâ, limulus'un göz siniri bir tek fotonun ışıklandırmasına tepki gösterir. Köpekte koku duygusu, bir tek molekülü algılayacak kadar hassastır.

— Hidrol. *Eşikler,* yerli kayalar veya kum ve çakıl setleri (kumla) tarafından meydana getirilir. Dolambaçlı bir su yatağında mendereslerle birlikte çok yavaş yer değiştirirler. Düz yataklarda eşikler ve yan çukurlar daha oynaktır; orta seviyedeki bir suda derece derece, taşma zamanlarında ise çok çabuk değişikliğe uğrarlar.

— Jeomorfol. Tabiattaki bütün diğer olaylar gibi, jeomorfoloji olayları da birtakım *eşik*'lerden geçer. Meselâ, belli boyuttaki alüvyonların bir ırmak yatağında harekete geçmesi, ancak belli bir *hız eşiği* aşıldıktan sonra gerçekleşir. Yamaçların oluşma süreci de, ancak belli bir eşik aşılınca etkili olur: taneciklerin büyüklüğü, yamacın eğimi. Bu son durumda, bir sürecin harekete geçme eşiğine «sınır-eşik» denir. (LM)

EŞİKALTI blş. sıf. Deneysel psikol. *Eşikaltı algılama,* bir deneğin bilinçli olmadan bir uyartıyı algılaması. (Uyartı, deneğin fazla uzağında bulunuyorsa, şiddeti azsa veya deneğe sunuluş süresi çok kısa olmuşsa, algılama durumu bilinç eşiğini aşmaz.)

— ANSİKL. *Eşikaltı algılamaları,* insanda elektrodermal tepkinin şartlandırılmasıyle belirtilir. Bunun için, deneğe, önce, birtakım anlamsız heceler sunulur ve aynı zamanda bir elektrik şoku uygulanır. Sonra bu uyartılara karşı «elektrodermal cevap» ile şartlanma sağlanınca, bu heceler, başka hecelerle karıştırılarak, bu defa takitoskop aracılığıyle, algı eşiğinin altında bir hızla deneğe sunulur. Ortaya çıkan sonuç şudur: elektrik şokuyle birlikte verilen heceler, elektrodermal cevabı meydana getirmekte devam ederler; buna karşılık, şartlandırılmamış heceler elektrodermal cevabı vermezler. Bu teknik, deneğin sözlü olarak katılmasına lüzum kalmaksızın duyusal eşikleri ölçmek üzere *odyometri*'de kullanılır. (L)

EŞİKSEL sıf. (*eşik*'ten *eşik-sel*). Eşikle ilgili olan.

— Psikol. Bk. ANSİKL. || *Eşiksel uyartı, uyarım,* şiddeti *mutlak eşik*'e eşit olan uyartı, uyarım. (EŞİĞE İLİŞKİN UYARIM da denir).

— ANSİKL. Psikol. *Eşiksel* terimi, özellikle, algının, duyumun veya bilinçle kavranan en azı için kullanılır. Meselâ, bir duyu organının *eşiksel* uyarılması, bu organda en küçük bir izlenim bırakmak için gerekli olan etkinin meydana gelmesi demektir (*bilinç eşiği*). Etkinin yetersizliği yüzünden bilincin dışında kalana ise, *eşikaltı* (eşikaltı bilinçdışı) denir. (LM)

EŞİL sıf. ve i. (*eş*'ten *eş-i-l*). Aynı kökten gelen, ama dile ayrı yollardan giren ve çoğunlukla anlamları farklı olan kelimelere verilen ad. || Kullanımı sözdizimiyle düzenlenen bir kelimenin farklı biçimlerine verilen ad. (L)

EŞİL. Bk. AİSKHYLOS.

EŞİMLÂLI blş. sıf. ve i. Leng. İmlâsı aynı olan eşseslilere denir. (M)

EŞİN, japon buddha rahibi (942-1017) ve ünlü heykelci. (L)

EŞİNMEK dönşl. f. (*eşmek*'ten *eş-i-n-mek*). [Hayvanlar için] Ayaklarıyle yeri eşeleyip tırmalamak: *Sabırsızlıkla eşinirler, ahırın kapılarını zorlarlar* (A. H. Tanpınar). [M]

EŞİRRA çoğl. i. (ar. *şerîr*'den *eşirrâ*). *Esk.* Kötülük ve haşarılık edenler, fesat çıkaranlar: *Virâneler, ey mekmen-i pür-hâb-i eşirrâ* (Tevfik Fikret). [M]

EŞİT sıf. (*eş*'ten *eş-i-t*). Hiç bir fark göstermeyen, tabiatı, niteliği, değeri, boyutları bir olan (nesneler): *Bir çap iki yarım çap'a eşittir. Eşit bölüşme. Eşit şans imkânları. Adalet herkese karşı eşit davranmalıdır.* || Aynı haklardan yararlanan, aynı seviyede olan: *Bütün insanların eşit, bütün milletlerin hür ve beraber yaşıyacakları harbsiz, ihtilâlsiz, imtiyazsız yeni bir âlem!...* (Ş. S. Aydemir).

— Ed. *Eşit tür,* eski nazım ölçüsünde, mısraları aynı ölçü birimine sahip iki parçaya bölünebilen ve kısa mısra bir, uzun mısra da iki ölçü birimi yerine geçen hece vezni.

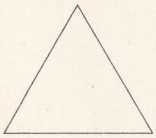

eşkenar üçgen (mat.)

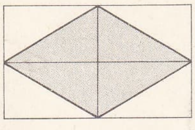

eşkenar dörtgen (mat.)

— Fiz. *Eşit dağılım,* bir bütünün çeşitli parçalarında, bir maddenin, özelliğin veya kuvvetin eşit olarak dağılımı: *Mekanikte, atomlar ve moleküller içinde enerjinin eşit dağılımlı olduğu kabul edilir.*

— İkt. *Eşit değişim,* P. J. Proudhon'un, getirdiği *mutualiste* (yardımlaşmacı) sistemin kendine özgü bir niteliğini anlatan terim. (Bir değiş etme işleminde, değiş edilen nesneler tam eşit değerde olduğu, yani değişim yapan tarafların ne biri ne de diğeri için ne kâr ne de zarar söz konusu olmadığı zaman *eşit değişim* yapılmış olur.)

— İst. *Eşit dağılım,* median'ın hesaplanışında temel ölçü olan bir istatistik serisinde her sınıfın içindeki verilerin bir örnek dağıldığını öne süren varsayım.

— Mat. *Eşit geometrik şekiller,* birbiri üzerine getirildikleri zaman tamamen çakışan şekiller: *Üçer kenarı da birbirine eşit olan iki üçgen birbirine eşittir.*

— Müz. *Eşit çalış,* icracı parmaklarının aynı şiddetle vurmasına dayanan çalış. || *Eşit düzen,* oktavın on iki eşit yarım-sese ayrılması. || *Eşit kontrapunto,* ses sıralarının birbirine benzeyen notalarla hareket ettiği kontrapuntodur. || *Eşit sesli koro,* aynı kategoriden sesler kullanan koro. || *Eşit sistem,* tam dörtlük aralığı otuz benzer parçaya bölen Aristoksenes müzik sistemi.

— Opt. *Eşit dışbükey,* her iki yüzünde de eğrilik yarı çapı eşit olan çift dışbükey bir mercek için kullanılır. || *Eşit içbükey,* her iki yüzünde de eğrilik yarıçapı eşit olan çift içbükey bir mercek için kullanılır.

— Oto. *Eşit savrulma,* bir dönemece giren bir otomobilin, önden ve arkadan çekiş miktarları eşit olacak şekilde yatay olarak yer değiştirmesi.

◆ **Eşitler** çoğl. i. Tar. Babeuf'ün ortağı olan ihtilâlci'lerin aldığı ad. (Mal ve hayat şartlarında eşitlik istedikleri için bu adı seçmişlerdi.)

◆ **Eşitsiz** sıf. Eşit olmayan. *Esk.* Gayr-i müsavi. (ML)

EŞİTÇENETLİ bls. sıf. İki çeneti birbirine eşit olan ikiçenetli yumuşakçalara verilen sıfat. (L)

EŞİTÇİ sıf. (*eşit*'ten *eşit-çi*). Siyasî, sivil veya sosyal eşitliği amaç olarak gören veya sonuç olarak ortaya koyan: *Eşitçi ilkeler. Esk.* Müsavatçı.

◆ İ. Mutlak eşitlik taraftarı: *Eşitçiler.* (L)

EŞİTÇİLİK i. (*eşitçi*'den *eşitçi-lik*). İnsanlar arasında eşitliği savunan ve bunu fiilen gerçekleştirmeğe çalışan teori. *Esk.* Müsavatçılık. (LM)

EŞİTLEMEK geçl. f. (*eşit*'ten *eşit-le-mek*). Eşit kılmak.

◆ **Eşitlenmek** geçz. f. Eşit kılınmak. (M)

EŞİTLEŞTİRME i. (*eşitleştirmek*'ten *eşitleştir-me*). Deneysel psikol. *Aralıklı eşitleştirme metodu* (A.E.M.), duyusal eşit mesafenin algısal yargısına dayanan metot; gayesi, uyarma ile duyum arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. (Bk. ANSİKL.) || *Öznel eşitleştirme noktası* (Ö.E.N.), denek tarafından, ölçü esası olan uyarıcının değerine eşit olarak değerlendirilen değişkenin değeri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Aralıklı eşitleştirme metodu.* Plateau adındaki belçikalı fizikçi, iki çeşit gri renk arasında tam aracı bulunan bir gri meydana getirmelerini ressamlardan istemiş ve bu durum, 1872'de bu metodun ortaya çıkmasına yolaçmıştır. Bu metot, psikofiziğin en eski metotlarından biridir. Plateau, bu suretle, en uçtaki renkler (beyaz ve siyah) arasında bir gri serisi elde etti. Bu griler, kendi aralarında, görünüşte eşit olan aralıklarla ayrılmışlardır. Delboeuf, Plateau'nun metodunu, dönme halinde bulunan diskler kullanarak mükemmelleştirdi. Bu da, ayarlanabilir bir yüzölçümü kaplayan beyaz kesim ile siyah kesimin birbiri içinde, bir gri duyumu halinde erimesine imkân veriyordu. Delboeuf, bu metot sayesinde, bir Fechner ilişkisi ortaya koymuş oluyordu. Thurstone ise (1929), bu aralıklı eşitleştirme metodunu, sayı saymak yatkınlığına uyguladı. Thurstone, bir denek grubundan artan sayılar halinde (meselâ 68'den 198'e kadar) puanlar taşıyan 96 kartı, birbirinden eşit mesafede bulunan 10 yığına ayırmalarını istedi. Thurstone, böylece, her yığındaki puanların ortalama sayısının (eğer bu sayılar, 2 baz logaritma olarak ifade ediliyorsa), çizgisel bir ilerleme halinde olduğunu gördü. Bu ise, Fechner ilişkisini doğruluyordu.

● *Öznel eşitleştirme noktası* (Ö.E.N.), özellikle görsel-geometrik yanılsamalarda kullanılan *konsantrik metot* vasıtasıyla, şu şekilde ölçülür: değişkenler, artan veya azalan büyüklük sırasına göre sunulur. Esas ölçünün değerinden ya çok daha küçük (ya az çok daha büyük olan) bir değerden başlanır; sonra, sunma kâh artan bir sıraya, kâh da azalan bir sıraya göre yapılırken, bir seri ölçü tespit edilir. Her ölçü serisi üzerinde, öznel eşitleştirme noktası hesaplanır. Bu nokta, esas ölçüden daha küçük olarak tespit edilen büyük değişken ile gene esas ölçüden daha büyük olarak tespit edilen en küçük değişken arasında yer almıştır. Bu ölçme serilerinin tümü için, bir genel öznel eşitleştirme noktasının (Ö.E.N.) hesaplanmasına geçilir. Bunun için dört ayrı usul uygulanır:

1) Genel Ö.E.N., her seride hesaplanan ve birbirini izleyen belli sayıda bir ölçüler serisinde sabit kalan Ö.E.N.'nın değeridir; bu sabit Ö.E.N.'dır.

2) Genel Ö.E.N., bütün ölçü serilerinin herbiri için hesaplanan Ö.E.N.'nın aritmetik ortalamasını belirtir; bu, ortalama Ö.E.N.'dır.

3) Genel Ö.E.N.'nı hesaplamak için, değişkenin aşağı değerinin (AD) tespit edilmesiyle işe başlanır. Ancak bu tespit, daima daha küçük sayılmış olanlarla, kimi zaman daha küçük kimi zaman daha büyük sayılmış olanların en küçüğü arasında bulunacak şekilde yapılacaktır. Nitekim, değişkenin yüksek değerinin (YD) hesaplanması değişkenin, kimi zaman daha büyük kimi zaman daha küçük sayılan ile daima daha büyük sayılmış olan en küçük değişken arasında yer almasıyle mümkündür. Kararsızlık bölgesi AD ve YD tarafından belirlenir. Bu bölgenin ara noktası, ara Ö.E.N.'dır.

4) Spearman, dengeli Ö.E.N.'nın formülünü şöyle verir (buradaki kararsızlık bölgesi, ara Ö.E.N. hesabındaki gibidir):

$$AD + \frac{1}{2}\left(\frac{N - n' - n''}{N}\right),$$

1 = kararsızlık bölgesi, yani YD—AD;
N = bu bölge içinde verilen hükümlerin tüm sayısı,
n' = esas ölçüye oranla daha küçük sayılmış olan ve bu bölgede yer alan değişkenlerin sayısı,
n'' = esas ölçüye nispetle daha büyük sayılmış olan ve bu bölgede yer alan değişkenlerin sayısı. (L)

EŞİTLEYİCİ i. (*eşitlemek*'ten *eş-i-t-le-y-ici*). Elektr. Potansiyel eşitleyici, bir iletkenin potansiyelini, bu iletkeni çevreleyen havanın belli bir noktasında meydana gelen potansiyelin değerine eşitlemeğe yarayan cihaz. (Başlıca potansiyel eşitleyiciler, deney düzlemi ve sivri uçlardır.) [L]

EŞİTLİK i. (*eşit*'ten *eşit-lik*). Eşit şeylerin niteliği: *İki doğrunun, iki sayının eşitliği. Yaş, servet eşitliği.* || Hakları bakımından insanlar arasında hiç bir ayırım bulunmaması: *Siyasî, sosyal eşitlik.* Bk. ANSİKL. *(Huk. bölümü).*

— Ahl. ve Sosyol. Bk. ANSİKL.

— İkt. ve Mal. *Vergide eşitlik.* Bk. VERGİ.

— Mant. *Mantıksal eşitlik,* matematik eşitliğe benzetme yoluyle, aynı kapsam'a sahip olan kavramlar veya sınıflar için söylenir. (Bu bakımdan, her tanımlamada mantıksal eşitlik vardır: «İnsan = iki elli ve iki ayaklı memeli.»)

Mantıksal akıl yürütme, mantıksal eşitlik üzerine kurulur; bunun tipik örneği şöyledir:

A = B,
B = C:
A = C.

Burada orta terim, basit tasımda olduğu gibi, küçük terimi *tür* olan bir *cins* değildir; büyük terimle kaplamı aynı olduğundan, yargıya varmak için, büyük önermedeki bir B teriminin yerine eşdeğerli bir C terimi konur.

— Mat. *Cebirsel eşitlik,* = (eşit) işareti ile birleştirilmiş cebirsel iki ifadeden kurulu topluluk. (= İşaretinin sol tarafındaki ifade eşitliğin birinci yanı, öteki ise ikinci yanıdır.)

— ANSİKL. Ahl. ve Sosyol. *Eşitlik* kavramı, hak gözetirlik ve adalet kavramıyle sıkı sıkıya ilgilidir. Bu üç kavram, toplumların ve ahlâk bilincinin ilerlemesiyle uzun bir gelişme geçirmiştir. Ahlâk alanında, matematik bir eşitlik söz konusu olamaz; ancak, herkese hak ettiğini tanıyan, her zaman yeniden gözden geçirilmesi gereken bir hakgözetirlik söz konusudur. Adalet, herkesin hakkına saygı göstermektir. Fakat bu hak da her zaman aynı şekilde düşünülmemiştir. Hak ve hukuk düşüncesinde de uzun süreli bir evrim olmuş, bu yüzden adalet kavramı ve onunla birlikte eşitlik kavramı, yüzyıllar boyunca gelişerek değişikliğe uğramıştır. *Ödünlü adalet* anlayışında amaç, değiştokuş edilen malların matematik eşitliğidir. Bu aşama basit işbölümüne dayanan ilkel toplumlarda görülür. *Üleştirimli adalet* için ise amaç, artık matematik eşitlik değil, eşitliğin herkesin hakkına göre *orantılı olması*'dır. Bu haklar da çeşitli şekilde ele alındıkları için birkaç eşitlik ve adalet formülü ortaya çıkmıştır: «Herkese ihtiyacı oranında», «Herkese yetenekleri oranında», «Herkese çalışması oranında» ve «Herkesten gücü, herkese ihtiyaçları oranında». Bu formüller, çeşitli sosyal doktrinleri belirtir. Eşitlik tanımlarındaki bu kaypaklık, bütün insanları, sırf insan olmaları bakımından aynı şekilde onurlu, saygıya değer bir temel yargıyle dengelenmiştir.

Kant'ın ahlâkında da, *İnsan ve Yurttaş Hakları beyannamesi*'nde de (1789) bu belirtilir: «Bütün insanlar hürdür, haklar bakımından eşit doğar ve eşit yaşarlar...».

— Huk. Eşitlik ilkesi Türk Anayasasının 12. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre «Herkes, dil, ırk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din ve mezhep ayırımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşittir.» Aynı maddenin 2. fıkrası hiç bir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmayacağının özel olarak belirtmektedir. 1924 Tarihli eski Anayasanın 69. ve 88. maddelerinde de buna benzer esaslar kabul edilmiştir.

Anayasanın öngördüğü hukukî eşitlik ilkesinin ne şekilde anlaşılması gerektiği ilgi çekici bir Anayasa mahkemesi kararına konu olmuştur. Anayasa mahkemesinin 29. XI. 1966 tarih ve E. 1966/11, K. 1966/14 sayılı kararına göre «Kanun karşısında eşitlik demek bütün yurttaşların hepsinin, her yönden aynı hükümlere bağlı tutulmaları demek değildir. Birtakım yurttaşların başka hükümlere bağlı tutulmaları, haklı bir nedene dayanmakta ise, böyle bir durumda kanun karşısında eşitlik ilkesinin çiğnenmiş olmasından söz edilemez. İnsanlar arasında yaradılış veya çalışma gücü veya sağlık bakımından veya nitelikçe buna eşit nedenler dolayısıyle pek çok ayırım bulunduğu apaçık bir gerçektir. Örneğin bir kadınla bir erkeğin, sakat bir kimse ile sağlam bir kimsenin, askerlik yükümü bakımından; bir zengin ile bir orta halli kimsenin belli bir vergi yükümü bakımından [...] başka başka hükümlere bağlı tutulmaları eşitlik ilkesine aykırı olmaz; çünkü bu ayrı tutulma haklı nedenlerin sonucudur.» (ML)

EŞİTSİZLİK i. (*eşitsiz*'den *eşitsiz-lik*). Eşit olmama hali. *Esk.* Müsavatsızlık. || Çeşitli sosyal sınıfların yaşama şartları arasındaki büyük fark.

— Mat. Birbirinden $>$ (daha büyük) veya $<$ (daha küçük) işaretleriyle ayrılmış, eşit olmayan iki nicelik arasındaki bağıntı. (M)

EŞİYONLU bls. sıf. Kim. Bileşimindeki iyon sayısı eşit olan iki madde için kullanılır. || *Eşiyonluk eğrisi,* iyonlu atmosfer haritası üzerine çizilen eğri; bu eğrinin bütün noktalarındaki iyonların yoğunluğu aynıdır. (L)

EŞK i. (fars. k.). Göz yaşı: *Saçma ey göz eşkten gönlümdeki odlare su / Kim bu denlü dutuşan odlare kılmaz çâre su* (Fuzuli). || *Eşk-âlûd,* gözü yaşlı. || *Eşk-bâr,* yağmur gibi göz yaşı akıtan. || *Eşk-bârî* veya *feşânî,* ağlayıcılık. || *Eşk-efşân* veya *feş'an,*

göz yaşı saçan, çok ağlayan. || *Eşk-rîz* veya *eşk-ver,* göz yaşı döken, ağlayan. || *Eşk-i sürûr,* sevinç göz yaşı. || *Eşk-i şâdî, eşk-i şîrîn* veya *eşk-i tarab,* sevinç ile dökülen göz yaşı, sevinçten ağlayış. || *Eşk-i tahassür,* hasret, ayrılık göz yaşı. || *Eşk-i teessür,* üzüntü göz yaşı. (M)

EŞKAL çoğl. i. (ar. *şekl,* biçimden *eşkâl*). Biçimler, görüntüler, taslaklar, kılık: *Mâlûmdur ki, devletler, muhtelif eşkaldeki hükûmetlerle idare olunurlar* (Atatürk). *Hırsızın eşkalini tarif ettiler.*

— *Esk. Eşkâl-i hayat,* hayat şekilleri: *Seyr eyledim eşkâl-i hayatı* (Ahmed Hâşim). || *Eşkâl-i hendesiye,* geometri şekilleri. || *Eşkâl-i nazm,* (mısra sayısı ve kafiye sırasına göre) nazım şekilleri.

— Teşk. tar. *Eşkal defteri,* Osmanlı imparatorluğunda, Yeniçeri ocağı ve saray hizmetlerinde kullanmak üzere devşirilen Acemi oğlanlarının isim ve hüviyetlerini gösteren defterlere verilen ad. (*Ana defteri* de denirdi. Eşkal defterinde, devşirilmiş oğlanların, devşirildikleri sancak, kaza ve köylerin, babalarının, sipahilerinin, sürücülerinin adı sanı ile; göz, kaş, boy ve diğer ayırıcı nitelikleri de kaydedilirdi.) || Ordu malı hayvanların, cinsi (at, katır v.b.), cinsiyeti, yaşı, boyu, tırnak numarası, nal numarasının kayıt ve tespit edildiği defterlere verilen ad.

— Atçılık. Bir atın yapılışına, gövdesinin ölçülerine göre dış görünüşü. (Bu dış görünüş atın hangi işte kullanılmasının daha yararlı ve doğru olacağı hakkında fikir verir). [M]

EŞKANATLI blş. sıf. Zool. Dört kanadı da az çok benzer yapıda ve zarsı olan böcekler için kullanılır: *Ağustosböceği eşkanatlı bir böcektir.* (L)

EŞKANATLILAR çoğl. blş. i. (*eşkanatlı*'dan *eşkanatlı-lar*). Zool. Böcek takımı; fulgora'lar, ağustosböcekleri, *membracis*'ler, bitki bitleri, *coccidia*'lar bu takımdandır. (Bunlarda ön kanatlar hep aynı şekildedir; dinlenme halindeyken sırtta çatı şeklinde bitişik durur, asla çaprazlaşmaz. Birinci göğüs halkasının sırt kısmı küçük, hortum ön bacakların kalçaları arasında ve arkaya eğiktir. Eşkanatlılar daima karada yaşar ve bitkilerle beslenir. *Auchenorhynch ve Sternorhyncha* diye iki gruba ayrılır: kısa duyargalı olan *auchenorhyncha* grubunda ayak üç parçalı; duyargaları iyi gelişmiş olan sternorhyncha grubunda ise ayaklar bir veya iki parçalıdır.) *Zt.* HETEROPTERA. (L)

EŞKARİNALI blş. sıf. Denizc. Karinaları eşit olan. (Bir geminin teknesinin eşit ama geminin eğim derecesine göre değişik olan su altındaki hacimlerini anlatmak için kullanılır). [L]

EŞKATLI blş. sıf. Mat. İki sayı, diğer iki sayının aynı sayıyla çarpımından elde ediliyorsa, bu son iki sayıya göre ilk iki sayı için kullanılır. (L)

EŞKENAR blş. sıf. *Yeni.* Mat. Bütün kenarları birbirine eşit olan: *Eşkenar üçgenin açıları birbirine eşittir.* (Bk. ANSİKL.) || *Eşkenar dörtgen,* dört kenarı da birbirine eşit olan paralelkenar: *Bir eşkenar dörtgenin köşegenleri birbirine diktir ve birbirini ortalar.* (Bu köşegenler aynı zamanda şeklin simetri eksenleridir.) || *Eşkenar dörtgen dik prizma,* tabanı bir eşkenar dörtgen olan dik prizma.

— Billûr bilim. Tabanı eşkenar dörtgen olan dik prizma şeklindeki unsurlardan kurulu sistem.

— Miner. *Eşkenar paralelyüz,* altı yüzü de birbirine eşit eşkenar dörtgenlerden meydana gelen paralelyüz. (Katı haldeki kalsit dilimlerinin yüzleri, bir eşkenar paralelyüzün yüzlerine paraleldir.)

— Müz. *Eşkenar dörtgen,* eşkenar dörtgen biçiminde siyah nota; plenşan notalamasında brevis'in (kısa) yarı değerindedir.

— ANSİKL. Mat. *Eşkenar* üçgenin bütün kenarları eşittir. Kenar sayısı en az olan düzgün çokgen, eşkenar üçgendir. Verilen bir daire içine eşkenar bir üçgen çizmek için, daire içine önce düzgün bir altıgen çizilir; sonra da bu altıgenin köşeleri ikişer ikişer birleştirilir. R çevrel çemberin yarıçapı olduğuna göre eşkenar üçgenin kenarı $R\sqrt{3}$, yüksekliği $\frac{3R}{2}$, iç çemberinin yarıçapı $\frac{R}{2}$, alanı $\frac{3R^2\sqrt{3}}{4}$ veya kenarı a olduğuna göre $\frac{a^2\sqrt{3}}{4}$ olduğu kolayca gösterilir. Tabanının çapı ayrıtına eşit olan koniye, genellikle, «eşkenar» denir. (LM)

EŞKIYA çoğl. i. (ar. *şaķî* haydut'tan *eşķıyā*). Haydutlar, yol kesen dağ hırsızları: *İşte bu sıralarda eşkiya takibi için köye bir jandarma kolu gelmiş* (R.N. Güntekin). *Dağa kaldırılan bey için eşkiya büyük bir kurtuluş parası ister* (Ş.S. Aydemir). || (Tekil olarak) Soyguncu haydut: *Hemen eşkiyanın üstüne atıldım, azıcık boğuştuk* (Sabahattin Ali).

— DEY. *Eşkıya gibi,* ürkütücü bir görünüşü olan: *Eşkıya adam.* (M)

EŞKIYALIK i. (*eşķıyā*'dan *eşķıyā-lık*). Eşkıya olma hali veya eşkıyanın yaptığı iş: *Eskiden bağcı ve orman korucusu imiş, daha önce de biraz eşkiyalığa yeltenmiş* (R. H. Karay).

— ANSİKL. *Eşkıyalık,* genellikle şehir dışında, kırlarda, dağlarda, ıssız yollarda, çete halinde faaliyet gösteren haydutların silâhlı soygunu anlamına gelir. Eşkıyalar, köyleri, çiftlikleri bastıkları, kara yollarındaki araçlara saldırdıkları gibi, öç almak için veya sırf toplum düşmanlığı sabit fikriyle adam da öldürürler. Eşkıyalar genellikle para ve mal sahibi olmak için bu yolu seçerler, bazıları da toplumdan gördüğü veya gördüğünü sandığı bir haksızlık yüzünden dağa çıkmışlar veya sırf macera merakı ve haydutluk hevesleriyle bu yola girmişlerdir. Tarihte yöneticilerin baskısından bıkan halkın bir çeşit koruyuculuğunu yaptığı iddiasında olan birçok eşkıya türemiştir. Bunlar hakkında hikâyeler, romanlar, şiirler yazılmış, türküler bestelenmiş, hattâ hayatları senaryolara konu olmuştur. Bu tür eşkıyalar zenginlerden aldıkları serveti fakir halka dağıtarak onların desteğini kazanmışlardır: Çakırcalı Mehmet Efe v.d.

Kendi öz çıkarlarını gizleyerek, insanî gayelerin arkasına sığınan eşkıyalar da vardır. Meselâ, Amerika Birleşik devletlerinin güneyinde bir korsan imparatorluğu kurma hayaline kapılan John A. Murrel bu planını gerçekleştirmek için köleleri hürriyete kavuşturma gibi idealist bir slogan ortaya atmıştır. Eşkıyaların bazı durumlarda (msl. vatan mücadelesinde), kendi çıkarına saygı gösterilmesi şartıyle hükûmete yardım ettikleri de görülmüştür. Napolili prenslerin, Napolyon ordularına karşı para ve silâh yardımıyle destekledikleri ünlü Diavolo Kardeşler (Fra Diavolo) ve 1848 ihtilâlinde önemli bir rol oynayan Macar Sandor Doda bu tür eşkıyadan idiler. Bunun dışında bazı kimselerin de istilâcılara karşı eşkıyalık metotlarıyle hareket etmek zorunda kaldıkları bilinmektedir. Türk Kurtuluş savaşı ve Afrika'daki milliyetçi hareketler bu tür örneklerle doludur.

— Tar. Tarihöncesi devirlerde de eşkıyalık örneklerine rastlanır. Eski Yunan'da bütün kahramanlar, yarı tanrılar, inanışa göre eşkıyaları temizlemek için haydutlarla amansızca mücadele etmişlerdir. Roma'nın yedi tepesinden biri olan Palatium tepesi önceleri tam bir eşkıya yatağı idi. Roma'da Cumhuriyet yönetiminde eşkıyalar büyük bir faaliyet içindeydiler. Kaçak köleler, savaş kaybetmiş şehir halkları da eşkıyalara katılarak büyük bir topluluk meydana getirmişlerdi. İmparator Augustus da bunlarla savaşmaktan geri kalmadı.

Germanya ve Galya'daki geniş ormanlar Ortaçağ boyunca eşkıyaların yatağı olmuştur. Derebeylerin şatoları eşkıyalara karşı halkın sığınağı idi; bazen derebeyleri de eşkıyalık yapardı. Paralı askerler savaşların bitiminde eşkıya grupları meydana getirirlerdi. Bu durum, Yüzyıl savaşları boyunca en yaygın şeklini aldı. Zamanla genişleyip teşkilâtlanan bu çetelerin çoğu, ordudan yetişmiş subaylar, eski savaş kahramanları tarafından yönetildiler.

EŞKİN i. (*eşmek*'ten *eş-kin*). Atın hızlı bir yürüyüşü: *At, eşkinle beş on dakikada gittiği yolu, dört nala, bir iki dakikada geldi* (M.Ş. Esendal). || Sıf. Hızlı koşan (at): *Eşkin at.* || Zf. Bu yürüyüş ile: *Eşkin gitmek.*

◆ **Eşkinli** sıf. Hızlı ve uygun adımlarla giden (at).

◆ **Eşkinsiz** sıf. Hızlı koşmayan ve yürüyüşü düzgün olmayan (at). [M]

EŞKİNCİ i. (*eşkin*'den *eşkin-ci*). Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğu teşkilâtında, genellikle «sefere katılan» yeniçeri (Bk. ANSİKL.) || *Eşkinci esamesi,* eşkincilerin maaş kâğıtlarına verilen ad. || *Eşkinci lâyihası,* Mahmud II zamanında (25 mayıs 1825) yeniden kurulan talimli askerin (muallem eşkinci) seçim ve eğitimlerini düzenlemek için hazırlanan lâyihaya verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Eşkinci nazırı,* Mahmud II zamanında yeniçeri ocağı dışında kurulan talimli askerin (muallem eşkinci) âmirine verilen ad (*eşkinci neferatı nâzırı* da denirdi). || *Eşkinci tahriri,* Mahmud II devrinde kurulan eşkinci teşkilâtı için asker yazılması.

— ANSİKL. Osmanlı imparatorluğunda sefer açıldıkça kapıkulu askerinin asıl gücünü meydana getiren yeniçerilerden bir kısmı bazı kale ve palangalarda nöbetçi, bir kısmı İstanbul ve Edirne kışlalarında korucu (muhafız) ve oturak (emekli) oldukları, bir kısmı da geri hizmetlerde çalıştırıldıkları için (kızılca müsellem, yörük, yaya, tatar, cambaz) sefere katılamazlardı. Sefere katılan yeniçeriler bu teşkilâtın asıl vurucu gücünü meydana getirirlerdi. Bunlar padişah veya serdarla sefere katıldıkları için *eşkinci* adı ile anılırdı. Tımarlı sipahiler tamamen eşkinci idiler. Eşkincilerin mülk tımar sahipleri bizzat sefere katılmazlar, yerlerine cebellü gönderirlerdi. Benevbet tımarı olanlardan da nöbet sırası gelenler sefere katılırlardı. Doğancı tımarına sahip olan yuvacı ve kayacılar sefere katılmazlar, sefer hizmetlerine karşılık sanatlarıyle ilgili hizmet görürlerdi.

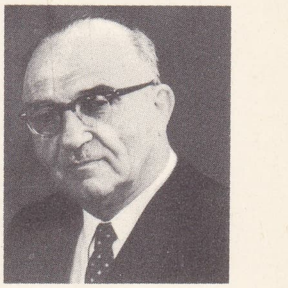
Levi EŞKOL

Osmanlıların tımar teşkilâtı içinde, ilk kuruluş devrinde teşkilâtlandırdıkları eşkinciler, devletin sayıları bilinen bir çeşit hazır kuvveti halindeydi.

Eşkinciler, 1590 tarihine kadar yirmişer, 1670 yılından sonra otuzar kişilik ocaklara ayrıldılar. Her ocaktan beş eşkinci sefere gitmek zorundaydı. Geriye kalan yamak eşkinciler hiç bir zaman sefere katılmazlardı. Sefer zamanı bunlara ellişer akçe verildiğinden, yamaklar teşkilât içinde «ellici» diye adlandırılırdı. Sefere katılan eşkinciler taş mermi yaparlar, kereste kesip köprü, hisar ve yol inşaatıyle uğraşırlardı. Sefere çıkan her eşkinci mensup olduğu orta veya bölük sandıklarına sefer sırasında yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için iki altın verirdi. Hangi sebeple olursa olsun sefere katılmayan eşkincilerden de bu para tahsil edilirdi. Eşkinci esamelerinin devri veya satışı yasağı, 1714 yılına kadar yürürlükte kaldı. Mora'da Anapoli kalesinin fethinde (1714) büyük yararlık gösteren eşkincilere ulufeleri ile emekli olma hakkı verildi. Bu karar sonucu zamanla kadrolarıyle emekliye ayrılan eşkinciler devleti iki şekilde çıkmaza sürüklediler. Biri, kadrolarıyle emekli olduklarında sefere giden askerler için yeni kadroların açılması zorunluğu, diğeri esame satışları; her iki faktör de devlet hazinesini büyük zarara sokmuştur.

Eşkincilerin yerini zamanla taslakçı, mülâzım, korucu ve oturak yeniçerileri aldılar.

Mahmud II, devrinde daha da bozulan bu teşkilâtı, 25 mayıs 1825'te yeniden düzenleyerek modern bir *eşkinci ocağı* kurdu. Bu ocak için ilk safhada 7 650 asker silâh altına alındı. Bunlar, avrupa tarzında talim ve terbiye edileceklerdi. Efrat, yeniçeri ortalarından (taburlarından) bu işe gönüllü olanlardan meydana getirildi. Şeyhülislâm Tahir Efendi yeni ocağın kurulmasına dair ünlü fetvasını verdi. 11 Haziran 1825'te yeni askere avrupa tarzında üniforma giydirildikten sonra talime başlandı. Bütün kapıkulu paşaları, özellikle yeniçeri ağası Celâleddin Ağa, yeniçerilerin yeni kurulan ocağa karşı yapacakları ayaklanmalar için gerekli tedbirleri aldılar. Yeniçeri ocağının kaldırılışından sonra Eşkinci ocağı da yerini yeni kurulan *Asâkir*-i Mansure-i Muhammediye* adlı orduya bıraktı.

● *Eşkinci lâyihası.* Sadrazam Selim Mehmed Paşa ile diğer büyük devlet adamları

Foto. Camera Press (LAROUSSE)

ve ocağın ileri gelenlerinin toplandığı büyük ve yetkili bir kurulda kabul edilen bu lâyihada, Yeniçeri ocağının kuruluşu ve görevleri, teşkilâtın bozuluş sebepleri ve bundan dolayı devletin uğradığı zararlar belirtilmiş ve talimli eşkinci ocağının kuruluş şekli ve statüsü kararlaştırılmıştır. (M)

Türkiye'de eşkıyalık özellikle XVI. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Rumeli'de halkın mal ve can emniyetini bozacak, devlet otoritesini sarsacak bir şekilde başgösterdi. Eşkıyalığın doğuşunda dinî, siyasî, idarî etkenlerden çok iktisadî sebepler büyük rol oynar. Amerika'nın keşfi ile transit yollarının değişmesi, yeni deniz yollarının bulunması sonucu Osmanlı imparatorluğu, özellikle de Anadolu ticaretten uzaklaştı. Kervancılık yavaş yavaş ortadan kalktı. XII. ve XV. yy.lar arasında dünya ticaretinde önemli bir yer tutan anadolu şehirleri XVI. yy.dan itibaren gittikçe zayıflayan bir iç pazar halini aldı. İhracat daraldı. Bu durum karşısında Osmanlılarda ticaret Batı ile ilişki kuran rum, ermeni ve yahudi azınlıkların eline geçti. Ayrıca murabahacı bir sınıf ortaya çıktı. Zengin şehirliler, devlet memurları ve tımar sahiplerinden kurulu olan bu sınıf, müstahsile yüzde 40-50 oranında faizle para veriyordu. Çiftçilerden çoğu vergi borçlarını ödeyebilmek için toprağını, çiftini murabahacılara kaptırarak «çiftbozan» niteliğiyle işsizler ordusuna katıldılar. *Levent* adını alan bu topraksız ve işsiz insanlar bazı kışkırtıcıların elinde güvenliği bozan birer eşkıya durumuna geldi. Bunlar genellikle Bursa, İzmit, Yalova, Edirne, Sofya ve Selânik dolaylarına yayılmışlardı. Leventliğin doğuşunda iktisadî sebeplerin yanı sıra kapıkulu ile tımarlı sipahiler arasındaki rekabet de önemli rol oynadı. Kapıkulları da askerdi, ne var ki yeniçeriler XVI. yy.dan sonra ticaret, tarım ve zanaatla uğraşma hakkını, bazı imtiyazlarla birlikte elde etmişlerdi. İktisadî kriz sonucu tımarlı sipahilerin durumu bozulunca bu sınıf, leventleri yeniçerilere karşı kışkırttı ve böylelikle huzursuzluk başgösterdi. Aynı yıllar içinde *suhte* diye anılan eşkıyalar da ortaya çıktı. Yüksek devlet memuriyetlerinin kapıkullarının elinde toplanması, sipahiliğin çökmesi, ticaret hayatının durması sonucu, türk halkı için tek geçinme yolu «ilmiye sınıfı»na geçmekti. Anadolu ve Rumeli'deki medreseleri bitirenler büyük bir işsiz aydın kümesi meydana getirdi. Levent eşkıyası kasaba ve şehirdeki zenginleri soyup devlet memurlarını haraca keserken, *suhte* adı verilen medreseliler 150-1 500 kişilik gruplar halinde köylerde tehlike yaratmağa başladılar.

Suhte'lerin başında *başbuğ* adı verilen bir softa bulunuyordu. 1558'den 1623'e kadar imparatorluğun birçok yerinde eşkıyalık yapan suhte'ler ile mücadele etmek için *il eri* denilen bir teşkilât kuruldu. Eşkıyalığın artmasında Kanunî devrindeki şehzade kavgaları, derebeyleri, sancakbeyleri ve vezirler arasındaki şahsî kin de önemli rol oynadı. Daha çok para ve mal elde etmek isteyen bir kısım vezirler, beyler ve toprak ağaları kapılı ve kapısız leventleri koruyorken kadı, naip ve müderrisler suhte eşkıyalarını tutuyordu. Celâlî isyanlarında bütün leventler sipahi, alay beyi, çavuş ve zaimlerin maiyetine girdiler. Birinci Celâlî isyanı bastırıldıktan sonra leventler *saruca* ve *sekban* adı altında eskisinden daha geniş olarak teşkilâtlandılar. 1683'ten sonra eşkıyalık şekil değiştirdi. Sekban ve Sarucaları başında artık vezirleri yerine kendi aralarından sivrilmiş biri bulunuyordu. Bunlara önce *türedi*, XVII. yüzyıldan sonra da *derebeyi* adı verildi. 1768-1774 ve 1787-1792 seferleri iktisadî durumu büsbütün bozunca eşkıyalık aldı yürüdü. Eşkıyalık hareketleri özellikle Rumeli'de arttı. Edirne, Filibe, Deliorman gibi bölgelerde *dağlı eşkıyası* denilen şakiler çoğaldı. Mahmud II'nin giriştiği ıslahatta eşkıyalık bir hayli azaldıysa da, ancak düzenli bir jandarma teşkilâtının kurulması ve eşkıya takibi ile görevli kır serdarlıklarının kurulmasıyledir ki eşkıyalığın yayılması önlenebildi.

Tanzimattan sonra Balkanlar'da, azınlıklar türk bütünlüğünü yıkmak için «komitecilik» denilen bir eşkıyalık şekli ortaya çıkardılar. Cumhuriyet devrinde eşkıyalığa ülkenin az gelişmiş, özellikle Güneydoğu Anadolu gibi bölgelerinde rastlanmaktadır. Son yıllarda devlet «komando harekâtı» ile bu bölgede eşkıyalığın kökünü kazımağa gayret etmektedir. (→ Bibliyo.) [M]

EŞKOL (Levi), israilli siyaset adamı (Kiev 1895). 1913'te Filistin'e göç etti ve çeşitli «kibuzt»larda çalıştı. Mapai'nin sekreteri (1944-1948), Histadruth'un yürütme kurulu üyesi oldu. Yurt dışında birçok görevlerde bulundu ve Haganah'ın ingiliz aleyhtarı hareketine fiilen katıldı. Bağımsızlıktan sonra (mayıs 1948) Savunma bakanlığı genel direktörlüğüne ve Danıştay geçici kurulu üyeliğine atandı. 1949'dan itibaren aralıksız olarak Knesset'e milletvekili seçildi. Tarım ve Gelişme (ekim 1951-haziran 1952) ve Maliye (haziran 1952-haziran 1963) bakanlıklarında bulundu ve birçok kere Ben Gurion'a vekâlet etti. Ayrıca, Ben Gurion 1963 haziranında iktidardan ayrıldığı zaman da Levi Eşkol'ü başbakan ve savunma bakanı yaptırdı. Ama kısa bir süre sonra Levi Eşkol'ün, selefiyle arası açıldı. Mapai partisinden çıkarılmış olan Ben Gurion tarafından Rafi adıyle yeni bir parti kurulmasına rağmen Levi Eşkol 2 kasım 1965 seçimlerinde çoğunluğunu arttırarak 12 ocak 1966'da yeni hükûmetini kurmayı başardı. Üçüncü İsrail-Arap savaşının arifesinde bir millî birlik hükûmeti kurarak hükûmetine general Dayan ile Menahem Beigin'i de aldı. Savaştan sonra, Arap ülkeleriyle aracısız görüşmeler istediğini belirtti ve bu şart yerine getirilmedikçe İsrail'in işgal etmiş olduğu topraklardan çekilmeyeceğini bildirdi. (L)

EŞKONUMLU blş. sıf. Vücudun orta düzleminin bir tarafında bulunan organların lezyonlarına veya bozukluklarına denir. (L)

EŞKOŞMAK geçl. f. Tanrı'dan başka bir Tanrı olduğunu iddia etmek. *Esk.* Şirk koşmak. (M)

EŞKÖKEN blş. sıf. Bk. HOMOLOG.

EŞKUVVETLİ blş. sıf. Mat. Aynı kuvvetten iki cümle için kullanılır: *İki cümle eşkuvvetli ise bunların elemanları arasında bir tekabül kurulabilir.*

— Mekan. İki yöndeki kuvveti birbirine eşit olan. (L)

EŞKUVVETLİLİK blş. i. (*eşkuvvetli*'den *eşkuvvetli-lik*). Mant. İki önerme veya kaplamları aynı olan iki kavram arasındaki mantıkî eşitlik ilişkisine verilen ad.

— Mat. Eşkuvvetli iki cümlenin niteliği: *Eşkuvvetlilik bir denklik bağıntısıdır.* (L)

EŞLEME i. (*eşlemek*'ten *eşle-me*). Benzer iki şeyi biraraya getirme, eş yapma.

— İstat. *Eşleme metodu,* iki işlem tarzını, iki eleman grubu üzerinde deneyerek karşılaştırmak amacını güden bilimsel deneyleme şekli. (Bu elemanlardan her birinin tam benzeri öteki grupta yer alır.)

— Sine. Bk. SENKRON.

— Zooteknik. İki veya daha çok hayvanı ortak bir iş için seçme. || Döl vermek için iki hayvanın çiftleşmesi. (*Çiftleme* de denir.) [ML]

EŞLEMEK geçl. f. (*eş*'ten *eş-le-mek*). Birbirine benzer iki şeyi biraraya getirmek: *Çorapları eşlemek.*

— Vet. Aynı işi yaptırmak için, evcil hayvanları, yapılarına, güçlerine göre birleştirmek: *Çift sürmek için öküzleri eşlemek.* || Üremeleri için hayvanları çiftleştirmek. (M)

EŞLENİK sıf. (*eşlenmek*'ten *eşle-n-i-k*). Birleştirilmiş, birbirine bağlanmış. *Esk.* Müzdevice.

— Mat. *Eşlenik çaplar,* bir eğrinin birinin iki eşit parçaya böldüğü kirişlere öteki paralel olan çapları. || *Eşlenik fonksiyonlar,*

$$\frac{\partial P}{\partial x} = \frac{\partial Q}{\partial y} \quad \text{ve} \quad \frac{\partial P}{\partial y} = -\frac{\partial Q}{\partial x}$$

bağıntılarını gerçekleyen $P(x,y)$ ve $Q(x,y)$ fonksiyonları. [Bu durumda $P(x,y)+iQ(x,y)$ fonksiyonu *analitik*'dir.] || *Eşlenik hiperboller.* Bk. HİPERBOL. || *Eşlenik hiperboloitler.* Bk. HİPERBOLOİT. || *Eşlenik nokta* bk. AKNODAL. || *Eşlenik sanal sayı.* Bk. SANAL *sayılar.* || *Eşlenik teğetler.* Bk. GÖSTERİCİ. || *Eşlenik vektörler,* n boyutlu bir E vektörel uzayında, f (V, W) bilinenler şekli için $f(\vec{V}, \vec{W}) = 0$ bağıntısını gerçekleyen vektörler. (Verilen bir $\vec{V}$ vektörünün eşlenik vektörleri $n-1$ boyutlu bir alt uzay meydana getirir, üç boyutlu geometride ise bu vektörler bir düzlem meydana getirir.) || *Bir grubun eşlenik elemanları,* bu grubun, a_i — sas^{-1} bağıntısını sağlayacak şekilde üçüncü bir s elemanının varlığına yol açan a_i ve a elemanları. (Bağıntı involütiftir, çünkü a — s^{-1} as sonucunu verir. Bir elemanın yerine bütün öteki elemanlar alınabiliyorsa, bu eleman yalnız kendisinin eşleniği olur, bu grup değişli ise, söz konusu özellik grubun bütün elemanları için geçerlidir.) || *Bir koniğe göre eşlenik doğrular,* birinin kutbu ötekinin üzerinde bulunan iki doğru. || *Bir koniğe göre eşlenik noktalar,* içlerinden biri, ötekinin kutup doğrusu üzerinde bulunan iki nokta. || *Bir koniğin, ikinci dereceden bir yüzeyin eşlenik çapları.* Bk. ÇAP. || *İkinci dereceden bir yüzeye göre eşlenik doğrular,* birinin bütün noktalarının kutup düzlemleri ötekini içine alan iki doğru. || *İkinci dereceden bir yüzeye göre eşlenik noktalar,* içlerinden biri, ötekinin kutup düzlemi üzerinde bulunan iki nokta. || *İkinci dereceden bir yüzeyin eşlenik çap düzlemleri,* içlerinden her biri, öbür ikisinin arakesitlerine paralel kirişleri iki eşit parçaya bölen üç düzlem.

— Opt. *Merkezde toplanmış bir optik sistemin eşlenik düzlemleri,* —1 çizgisel büyütmeyle birleştirilmiş iki düzlem için söylenir. (İnce bir merceğin eşlenik düzlemleri, merceğin iki yanında, odak uzaklığının iki katı uzaklıkta ve merceğe göre simetrik olarak yerleşmiştir.) [LM]

EŞLENME i. (*eşlenmek*'ten *eşlen-me*). Eş edinme, eşlemek işine konu olma.

— Biyol. *Kromozom eşlenmesi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Kromozom eşlenmesi*'nden ayrı olarak bugün, D.N.A.'nın eşlenmesi, yani bir dezoksiribonükleikasit molekülünün, birbirinin eşi iki molekül meydana getirmesi söz konusudur.

● *Kromozom eşlenmesi,* kromozomlardaki bir yapı sapmasından ileri gelir. Bu sapmanın sonucu olarak bir kromozom parçası, bir haploit kromozom yumağında üçüz olarak (trizomi) bulunur. Eşlemelere yer veren sapmalar genellikle karmaşıktır ve kromozomun en az üçe parçalanarak eşlenmesi türlerin evriminde çok önemli bir rol oynar. Normal hemoglobinlerdeki çeşitli polipeptitleri oluşturacak çeşitli genler, soydaki bir genin yüzyıllar boyunca art arda eşlenmesi sonucunda meydana gelmiştir: dolayısıyle zamanla bu genlerin içinde yeni düzenler ve değinimler yer almıştır.

● *D.N.A.'nın eşlenmesi.* Ana molekülün iki zinciri birbirinden ayrılır ve her biri kendine yeni bir zincir yapar. Her parça eş zincirini tamamladığından meydana gelen yeni moleküller ana molekülün özdeşi olur. (LM)

EŞLENMEK edilg. f. (*eşlemek*'ten *eşle-n-mek*). Eşlemek işlemine konu olmak.

— Mat. [Nokta, çizgi ve sayı için] Birbiriyle oranlı olmak. (LM)

EŞLEŞMEK ortaklş. f. (*eşlemek*'ten *eşle-ş-mek*). Birbiriyle eş olmak. || Çiftleşmek. (M)

EŞLİK i. (*eş*'ten *eş-lik*). Eş olma hali.

— Mat. *Bir matrise eşlik eden kare matris,* verilen matrisin transpozesinde, her elemanın yerine sonal eşleniğini koymakla elde edilen kare matris. (Verilen bir matris için, katılma ve transpozisyon'un, aynı şekilde katılma ve evirtimin sırası değiştirilebilir. Bir matrisler çarpımına eşlik eden matris, çarpanlara eşlik eden, ancak ters sırada alınan matrislerin çarpımına eşittir.)

— Müz. Belirli bir melodi ile armoni meydana getiren ve bir veya birkaç parti'ye bölüştürülen sesler bütünü. (Bk. ANSİKL.) || *Eşlik etmek,* soliste bir veya birden fazla müzik enstrümaniyle arkadaşlık etmek. *Esk.* Refakat.

— ANSİKL. Müz. XVI. yüzyıldan itibaren, ses için yazılmış parçalar tek parti'ye uygulanmış, armoni çalgıları'nın (lavta, gitar, daha sonraları blausen, org, piano-forte) icra edeceği partiler ise tablaturaya konmuştu. Şifreli bas usulü, sürekli basın üzerine yerleştirilecek armonilerin aşağı yukarı bir stenografisidir: her bas notasının üzerinde icra edilecek aralıklar rakamlarla gösterilir. Bunun içindir ki Rameau'ya gö-

re *eşlik,* bas notasını görür görmez eksiksiz ve düzenli bir armoni icra etmek anlamına gelir. Eski pedagoglar bu sistemi, beste öğretiminin temel kısmı sayarlardı. Mozart zamanında müziğin gelişimi notaların tamamını yazmayı zorunlu kıldı. Şifreli bası icra etmenin iki yolu vardır: italyan usulünde, sağ ele iki, ender olarak üç nota verilir ve bunlar üçüncü veya altıncı aralıkla ezgi kısmını izler; fransız usulünde ise dolu bir armoni elde etmek için sağ ele üç veya dört nota düşürülür. Örnek vermek gerekirse Bach fransız usulü, Handel italyan usulü eşlik yaptırır. (LM)

EŞME i. (*eşmek*'ten *eş-me*). Eşmek eylemi. ‖ Kumlu alanda yer eşilerek açılan pınar. (M)

EŞME, Ege bölgesinin İçbatı Anadolu bölümünde Uşak iline bağlı ilçe merkezi kasaba. 6 246 nüf. Afyon-İzmir (Basmahane) demiryolu üzerinde deniz seviyesinden 810 m yükseklikte kurulmuştur. Kasabanın istasyona yakın olan kesimi düz bir alanda yayılır, kuzeydeki mahalleler ise eğimli bir yüzey üzerindedir.

Eşme, Uşak ilindeki ilçe merkezleri arasında en fazla nüfusa sahip olanıdır. Kasaba halkının bir kısmı kilimcilikle uğraşır.

— *Eşme ilçesi* (1 338 km², 38 981 nüf.), tek bucaktan ibarettir ve 70 köyü vardır. Tahıl ve şeker pancarı ekimi gelişmiştir. (M)

EŞMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Toprak v.b.-ni hafifçe kazmak: *Tarlayı eşmek.* ‖ *Mec.* Araştırmak, incelemek. ‖ *Halk dili.* Bir işi bir an evvel yapmağa koyulmak.

◆ **Eşilme** i. Eşilmek eylemi.

◆ **Eşilmek** edilg. f. Eşmek eylemine konu olmak.

◆ **Eştirmek** ettrg. f. Eşmek eylemini yaptırmak. (M)

EŞMERKEZLİ blş. sıf. Mat. Merkezleri aynı olan iki veya daha çok şekil için kullanılır: *Eşmerkezli iki küreyi kesen bir düzlemin kürelerle arakesiti eşmerkezli iki çemberdir.* (L)

EŞMİLLİ blş. sıf. Havc. *Eşmilli pervaneler,* aynı veya ayrı motordan tahrik edilen eşmerkezli döner miller üzerine monte edilmiş, genellikle ters doğrultularda dönen pervaneler. (Ön pervanenin döner mili, öbür pervanenin içi boş silindir şeklindeki milinin merkezinden geçer.) [L]

EŞMOLEKÜLLÜ blş. sıf. Kim. Bileşimindeki, iki veya daha çok cisimden eşit sayıda molekül bulunan. (L)

EŞMOLLÜ blş. sıf. Kim. Bileşimindeki çeşitli maddelerin mol sayısı (veya molekül-gram'ı) aynı olan (madde). [L]

EŞMUN, daha çok Berytos'ta (Beyrut) tapınılan fenike tanrısı. Sembolü, sonsuzluğun sembolü olan kendi kuyruğunu ısıran yılandı. Anlaşılan, Yunanlıların Eşmun'u Asklepios'a özdeş kılmalarının nedeni bu yılan olmuştur. Kartaca'da, muhtemelen Byrsa'nın tepesinde bir tapınağı vardı. M.Ö. 146'da Kartaca'nın son savaşçıları, generalleri Hasdrubal, karısı ve çocuklarıyle birlikte, son bir savunma için bu tapınağa kapanmışlardı. Hadsrubal'ın karısı, tapınağın taraçasından, aşağıda yaktırmış olduğu ateşe atladı. (L)

EŞNA sıf. (ar. *şenâat,* kötülük>*şeni*'den *eşna*). *Esk.* Çirkin, çok fena, en kötü. (M)

EŞNE i. (ar. k.). Ağaç yosunu. (M)

EŞNUNNA, eski Mezopotamya'da şehir, Diyala vâdisinde; 1932-1935 yılları arasında *Tell Asmar*'ın bulunduğu yerde ortaya çıkarıldı: üst üste yapılmış tapınak kalıntıları. İlkçağ sülâleleri devrinden (M.Ö. 2800-2500'e doğr.) heykeller. Babil'in birinci sülâlesi devrinden de, Yakındoğu kronolojisine değerli katkıda bulunan yazıtlar kalmıştır. (L)

Eşnunna kanunnamesi. Eşnunna kralı Bilalama'nın eseri olan bu kanunname 1945-1947 yılları arasında Tell Harmal mevkiinde bulundu ve metni yaşayan dillere çevrildi. I. Babil sülâlesinden ve dolayısıyle Hammurabi kanunnamesinden önce kaleme alınan bu kanunname 59 maddedir ve dili eski Akkadcadır. (L)

EŞODAKLI blş. sıf. Odakları bir olan: *Eşodaklı mercekler.*

— Mat. *Eşodaklı konikler, eşodaklı kuadrikler.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mat. ● *Eşodaklı konikler.* λ herhangi bir parametre olduğuna göre,

$$\frac{x^2}{a^2+\lambda} + \frac{y^2}{b^2+\lambda} = 1$$

denklemiyle gösterilen konikler (*a, b* sabit sayılardır), eşodaklı koniklerdir. (Düzlemin herhangi bir noktasından eşodaklı iki konik geçer: bir elips ve bir hiperbol. Bu iki konik dikgendir.)

● *Eşodaklı kuadrikler.* λ herhangi bir parametre olduğuna göre,

$$\frac{x^2}{a^2+\lambda} + \frac{y^2}{b^2+\lambda} + \frac{z^2}{c^2+\lambda} = 1$$

ile gösterilen yüzeyler (*a, b, c* sabit sayılardır), eşodaklı kuadriklerdir. (Uzayın herhangi bir noktasından eşodaklı üç kuadrik geçer: bir elipsoit, bir yaygılı hiperboloit ve iki yaygılı hiperboloit. Bu üç kuadrik ikişer ikişer dikgendir.) [L]

EŞOFMAN i. (fr. *échauffement,* ısınma'-dan). Spor. Genellikle antrenmanlarda giyilen, pamuklu kumaştan yapılmış, iki parçalı spor kıyafeti. ‖ *Eşofman yapmak,* spor gösterilerinden önce bedeni alıştırmak için ısınma hareketleri yapmak. (M)

EŞOMURLULAR çoğl. blş. i. Omurları birbirine benzeyen çok ilkel kemikli balıklar takımı. (Balıkçılıkta önemli yer tutan birçok familyayı [alabalıkgiller, hamsigiller] ve çeşitli derin deniz balıklarını [büyükağızlıgiller, sternoptychidae] kapsar. Başlıca cinsleri: ringa, sardalya, hamsi, som balığı, alabalık, lapinal.) [L]

EŞÖLÇÜLÜ blş. sıf. Ölçüleri birbirine eş olan.

— Fizyol. *Eşölçülü kasılma,* bir kasın, bağlantı noktaları üzerine daha büyük bir çekme kuvveti uygulayarak, kısalmadan kasılması. ‖ *Eşölçülü miyografi,* eşölçülü çalışan bir kasın sağladığı kuvvetlerin grafik şeklinde yazılması.

— Mat. Ölçüleri eş olan noktasal bir dönüşüm için kullanılır. ‖ *Eşölçülü ağ,* bir yüzey üzerine çizilmiş iki eğri ailesinin meydana getirdiği ağ. (Bu iki eğri ailesine bir daire yayı oranlandığı zaman, λ eğrisel koordinatları *u* ve *v* olan bir fonksiyon olmak üzere $ds^2 = \lambda\,[du^2 + dv^2]$ bulunur.) [*Eşanl.* İZOMETRİK.] ‖ *Eşölçülü perspektif,* karşılaştırma eksenleri eşit olan aksonometrik perspektif. ‖ *Eşölçülü resim,* eşölçülü perspektife göre çizilen resim: *Eşölçülü resimler boru tesisatını incelemek amacıyle petrol sanayiinde çok kullanılır.*

— Miner. Bütün boyutları eşit olan: *Eşölçülü billûrlar.* (LM)

EŞÖNÇİMLİ blş. sıf. Eğreltiotlarında olduğu gibi bir tek çeşit önçimi olan. [L]

EŞÖVEN i. (fr. *échevin*). Eskiden Fransa'da belediye yüksek görevlisi. ‖ Eskiden derebeylerinin kendilerine bağımlı beylere adalet dağıtmak için seçtikleri kanun adamı. ‖ Hollanda ve Belçika'da belediye başkanı yardımcılarının unvanı. ‖ Bazı illerde kilise malları yöneticilerine verilen ad. ‖ *Eşöven mahkemeleri,* 1877'de Alman imparatorluğundan (mülkî konularla ilgilenen mahkemelerin yanı sıra) bütün küçük suçların yargılanmasına bakan mahkemeler (*Schöffengerichte*). ‖ *Flandre eşövenleri,* Flandre'dan bir grubu kont nezdinde temsil eden kurul (XIII. yy.). ‖ *Saray eşöveni,* Merovenjler devrinde, saray nazırının yardımcıları veya danışmanları.

— ANSİKL. Karolenjler devrinde, kontluk mahkemesinin yardımcılarına eşöven denirdi. Bunlar davalarda kontun yardımcısı olarak görev yaparlardı. Zamanla, yöneticilerin ve bu arada da özellikle, birbirleriyle sağlam bir dayanışma halinde bulunan şehir burjuvazilerinin temsilcileri durumuna geldiler. Bununla birlikte yine de, uzun zaman, kral ya da derebeyleri tarafından seçilen kimseler olarak kaldılar. Fransa'da eşövenlik Fransız ihtilâliyle son buldu. (L)

EŞPOTANSİYEL blş. sıf. Aynı elektrik potansiyeline sahip. ‖ *Eşpotansiyel bağlantı,* değişken elektromotor kuvvetler uygulanan bir sargının, potansiyelleri birbirine eşit olan noktaları arasında yapılan bağlantı. ‖ *Eşpotansiyel hat, yüzey,* bütün noktaları aynı potansiyelde olan hat, yüzey. ‖ *Eşpotansiyel katot,* dolaylı ısıtmalı tüplerde bütün noktaları aynı potansiyelde olan katot. Buna karşılık, dolaysız ısıtmalı tüplerin katodunda potansiyel bir uçtan diğer uca değişmektedir. (L)

EŞRAF çoğl. i. (ar. *şeref*>*şerîf*'ten *eşrâf*). İtibar sahibi kimseler, ilerigelenler: *Necip Bey Üsküp eşrafından pek dürüst bir efendi idi* (F. R. Atay). *Kasaba eşrafının yeri esnafın, ayak satıcısının, yahut kalfa, çırak gibi insanların yerleriyle karışmazdı* (Ş.S. Aydemir). ‖ *Esk. Eşrâf-ı belde,* memleketin ilerigelenleri. (M)

EŞRÂR çoğl. i. (ar. *şerâret,* kötülük > *şerîr*'den *eşrâr*). Kötüler, fena kimseler, zalim ve hain insanlar: *Seyyid-i nev-i beşer derya-yı dürr-i ıstıfâ / Kim kazâ hükmiyle def-i âfet-i eşrâr eder* (Fuzuli). [M]

EŞRÂT çoğl. i. (ar. *şerat,* alâmet'ten *eşrât*). *Esk.* Alâmetler, nişanlar.

— Din. *Eşrât-ı saat,* kıyamet alâmetleri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. Dinî bir terim olan *eşrât-ı saat, Kur'an*'da (Muhammed suresi, 18) terkip halinde değil de ayrı iki kelime olarak geçer.

Kıyametten önce ortaya çıkacak bazı hadiseler kıyametin yaklaştığını belirtecektir. Bu alâmetler suğra (küçük) ve kübrâ (büyük) olmak üzere iki kısma ayrılır. Küçük alâmetler pek çoktur ve her devirdeki olaylara uygulanabilir. Hz. Muhammed bir hadisinde «ilmin yok olmasını, cehaletin yayılmasını, açıkça içki içilmesini ve zina'nın çoğalmasını ve yaygın bir hale gelmesini» kıyametin küçük alâmetleri olarak belirtir. Kıyametin büyük alâmetleri ise şunlardır:

1. Duhan'ın zuhuru (duman'ın gökyüzünü kaplaması): kırk gün süre ile gökyüzünü kaplayacak bir çeşit duman, kâfirleri sarhoş edecek, müminlerin ise nezle olmasına sebep olacaktır;
2. Deccal*'ın çıkışı: Allah olduğunu iddia edecek ve harikulâde olaylar gösterecek Deccal adında biri, yeryüzüne 40 gün hâkim olacak, sonra Mehdi tarafından öldürülecektir;
3. İnsanlar ile konuşan ve dabbetülarz denilen bir hayvanın görünmesi;
4. Güneşin geçici bir süre için batıdan doğması;
5. Hazreti İsa'nın gökten inerek bir süre Hz. Muhammed'in şeriatını yeryüzünde uygulaması;
6. Yecûc ve Mecûc adında, boyları çok kısa iki kavmin yeryüzünü istilâ etmesi;
7. Üç yer batmasının meydana gelmesi. Bunlardan biri doğuda, biri batıda, biri de Arap yarımadasında olacaktır;
8. Yemen bölgesinde büyük bir ateşin yanması. (→ Bibliyo.) [M]

EŞREF sıf. (ar. *şerif,* şerefli, asil'den *eşref*). *Esk.* En, daha, pek şerefli, çok aziz: *Sana nasıl tâbi olayım ki ben senden efdalim ve pederim ve mâderim, senin peder ve mâderinden eşrefdirler* (Cevdet Paşa). ‖ İ. Erkek adı. ‖ *Eşref-i evkat,* vakitlerin en uygunu. ‖ *Eşref-i mahlûkat* («mahlûkların en şereflisi»), insan. ‖ *Eşref-i saat,* uğurlu saat.

— DEY. *Eşref saat,* uğurlu, uygun zaman: *Musiki saatleri her zaman içimizde beslemek için yaşadığımız hülyalarımıza vardığımız, eskilerin «eşref saat» diyecekleri bir zaman olur* (A. Ş. Hisar). [M]

EŞREF. Bk. BARSBAY.

EŞREF, Gılzaî aşiretinin başkanlarından (öl. Belucistan 1729). Gılzaî aşireti başkanı Mir Veys'in ve oğlu Mahmud'un Safevîlerle yaptıkları mücadelede büyük rol oynadı. Mahmud'un 1725'te çıldırması üzerine Afgan emîrleri tarafından İsfahan'da İran şahlığına getirildi. Bu sırada İran'ın kuzey ve batı sınırlarının büyük bir kısmı rus ve osmanlı ordularının eline geçti. Eşref bu durum karşısında kendini sünnî bir hükümdar olarak tanıtarak Osmanlı imparatorluğundan yardım görmek istediyse de bunu başaramadı. Sert tutumu yüzünden dostlarını kaybetti, aşiretinde ayrılıklar başladı. Bu sırada Mahmud'un kardeşi, Kandehar'ı eline geçirdi, Gılzaî aşiretinde de

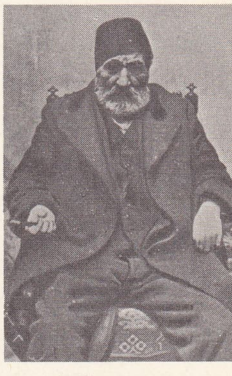
Şair EŞREF

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

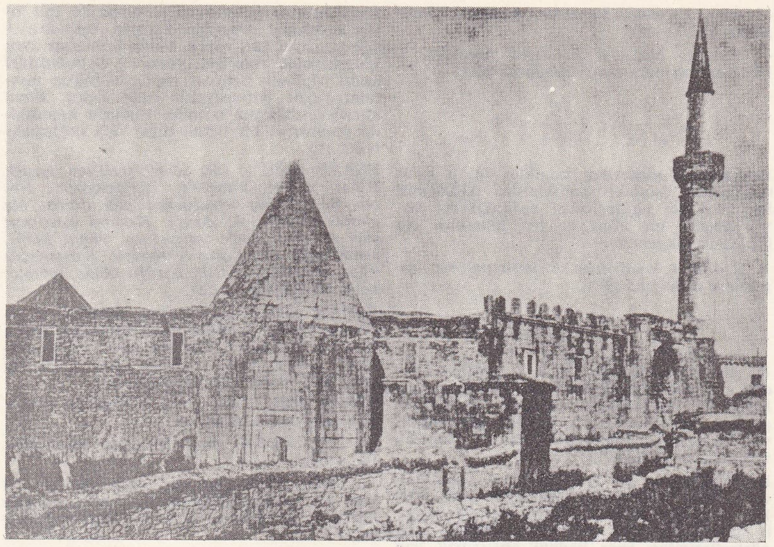

Eşrefoğlu camii

ön yüz

eşrefî

arka yüz

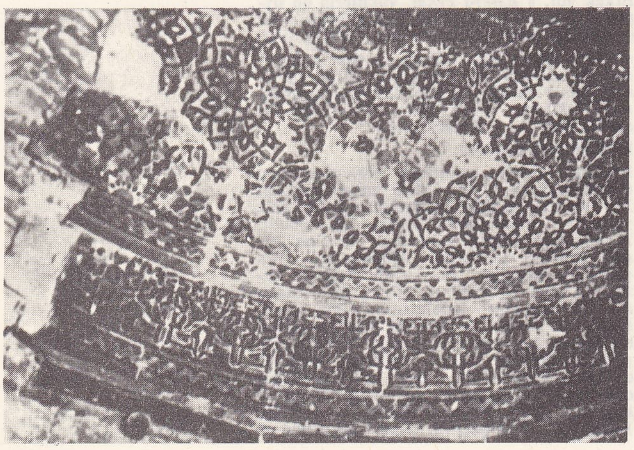

Eşrefoğlu camiinden bir detay

bölünmeler oldu. Damgan ve Murce-hurt'ta iki defa Nadir Şah'a yenildi; Isfahan'da esir bulunan Şah Hüseyin'i öldürerek kaçtı. Böylece Gılzaîlerin İran'daki hâkimiyetleri sona erdi. Ordusunun dağılması üzerine yerli halkın saldırısına uğrayan Eşref, Belucistan'a kadar geldi, burada Abdullah Han tarafından öldürüldü. (M)

EŞREF, Yemen'de idareyi elinde bulunduran Eyyubîlerin Yemen kolunun son hükümdarı Mesud Selâhaddin Yusuf'un ölümü üzerine iktidara geçen Resul ailesinin dört hükümdarının adı. (Bk. RESULÎLER.) [M]

EŞREF. Bk. KANSU GAVRİ.

EŞREF. Bk. TOMANBAY.

EŞREF. Bk. KAYITBAY.

EŞREF. Bk. İNAL (Seyfüddin).

EŞREF (Mehmed), türk şairi (Gelenbe, Aydın 1846-Kırkağaç 1912). Manisa'da Hatuniye medresesinde Arapça ve Farsça öğrendi, hıfza çalıştı. Manisa valiliğinde tahrirat kâtipliğiyle memurluğu başladı. Çeşitli ilçelerde mal müdürlüğü yaptı. İstanbul'da imtihan kazanarak kaymakamlık ehliyeti aldı. Fatsa, Ünye, Çapakçur, Hizan, Tirebolu, Akçadağ, Buldan, Kula, Kırkağaç, Batı Karaağaç ilçelerinde kaymakamlıklarda bulundu. Gördes kaymakamlığı sırasında yazdığı bir hicviye yüzünden İzmir'deki evi arandı. On gün sonra İzmirli Hafız İsmail Efendi ve Tevfik Nevzat Bey ile birlikte İstanbul'a getirilerek 7 ay kadar tutuklandı (1901). «Evrakı muzırre» taşıdığı gerekçesiyle bir yıldan fazla hapsedildi, gözetim altında İzmir'e gönderildi. 14 Ağustos 1902'de İzmir'den Paris'e ve İsviçre'ye kaçtı. Bir süre Kıbrıs'ta bulunduktan sonra Mısır'da oturdu. Abdülhamid II'nin şahsı ve istibdat idaresi aleyhinde, *Deccal* (1904, 1907) *Hasbıhal* yahut *Eşref ve Kemal* (1908), *İstimdat* (1906) adlı hiciv kitaplarını yayımladı. 1908 Meşrutiyetinde İstanbul'a geldi. *Eşref* adlı haftalık mizah dergisini çıkarttı. Mısır'da yazdığı şiirlerini yayımladı. Adana vali muavinliğine tayin edildiyse de bir süre sonra açığa çıkarıldı, emekli olarak Kırkağaç'a döndü. Eşref, haksızlığa şiddetle karşı koyan davranışları ve yergileriyle tanındı. İstibdat rejimini ve buna bağlı kişileri şiirleriyle yerdi; «heccav» bir sanatçı olarak ün yaptı. Yer yer kabalığa kaçan, sövgüye başvuran şiirleri halkça benimsendi. Külliyatı sonraları birçok defa basıldı. (M)

EŞREF (Melik EL—), Mısır'da saltanat süren eyyubî, türk veya çerkez kölemen hükümdarlarının genel unvanı: MUZAFFERÜDDİN EBULFETH MUSA (1182 veya 1183-1237); eyyubî ailesinden bir prens. Salâhaddin-i Eyyubî'nin kardeşi Âdil Seyfüddin Ebu Bekr'in oğlu. İlkin Urfa valisi oldu, sonra Harran bölgesinin yönetimiyle görevlendirildi. Musul atabeyi Nureddin Arslan Şah'ı 1204'te yapılan bir savaşta yenmesiyle ün sağladı. Bu başarısından sonra Ahlat ve Meyyafarikin yönetimi kendisine verildi (1211). Moğol saldırılarına kadar burada kaldı. Halep hükümdarı Zâhir Gazi'nin ölümü üzerine şehre saldıran Salâhaddin oğlu Efdal'ı püskürterek Halep'i aldı (1216). Haçlıları kardeşiyle birleşerek yendi. Şam hükümdarı el-Muazzam'ın ölümünden sonra el-Nâsır ile el-Kâmil arasında çıkan anlaşmazlıkta Kâmil'in tarafına geçerek Şam'ı ele geçirdi, Kâmil'in onaylaması sonucu Şam emîri oldu (1228-1237). Şam'ı kendine başkent yaptı. Anadolu Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubat ile anlaşarak Celâleddin Harizmşah'ı yendi (1230). Sonradan araları açılınca, Alâeddin Keykubat El-Cezire'yi ele geçirdi. Bozuştuğu kardeşi Melik el-Kâmil'in Şam'a saldırdığı sırada öldü. — MUZAFFERÜDDİN MUSA bin el-MANSUR (öl. 1263), eyyubî ailesinin Humus'ta saltanat süren hükümdarlarından biri. Babası el-Mansur İbrahim'in ölümünden sonra Humus'ta hükümdar oldu (1246). Kısa bir süre sonra Halep Eyyubî meliki Yusuf-el Nâsır, Humus'u elinden aldı. Fakat, Hulâgu'nun kumandanlarından Ket Boğa'nın yardımlarıyle şehri geri alarak saltanatını biraz daha sürdürdü. Bahri Türk Memlûklarının üçüncü hükümdarı Kutuz'un Moğolları yenmesi üzerine ona boyun eğerek Humus'ta bir süre daha hükümdarlık etti. Ölümünden sonra Humus'ta eyyubî ailesi sona ermiş, şehrin yönetimi Memlûkların eline geçmiş oldu. — MUZAFFERÜDDİN MUSA bin YUSUF (1250-1254), Mısır'da saltanat süren eyyubî hükümdarı. 1250'de öldürülen Turan Şahın yerine altı yaşında melik ilân edildi. Fakat, devlet yönetimi önce Şecerüddürr'ün, sonra da memlûk Aybeg'in eline geçti. Dört yıl hutbelerde adı okunmakla kaldı. Yönetimi hiç bir zaman ele alamadı. — SALÂHADDİN HALİL bin KALAVUN (1290-1293), Türk Memlûklarının sekizinci hükümdarı. 1290 Yılında ölen babası Melik el-Mansur Seyfüddin Kalavun'un yerine Mısır hükümdarı oldu. Tahta oturur oturmaz babasının naibi olan Toruntay'ı hapsettirdi. Onun yerine Baydar'ı naip, Şemseddin'i vezir yaptı. Bu yolla kendi yerini iyice sağlamlaştırmak istiyordu. Böyle sert davranmasının başlıca sebeplerini gençliğinde devlet adamlarıyle arasında geçen anlaşmazlıklarda aramak gerekir. 1279 Yılında zehirlenen kardeşi Alâeddin Ali'nin ölümünden sorumlu tutulmuş olması, çevresinde bulunanlara karşı hınç duymasına yolaçtı. Densiz davranışları yüzünden veliahtlığına bile vaktiyle itiraz edilmiş olması da buna eklenince davranışlarının sertliği daha kolay anlaşılır. Babasının ölümünden sonra herhangi bir engelle karşılaşmadan tahta çıkışı en büyük evlât olması yüzündendi. Tahta çıkar çıkmaz, ilk işi Haçlıları ve Moğolları Suriye'den çıkarmak, Anadolu'nun güneyinde ermenilerin oturduğu toprakları ele geçirmek, Memlûk devletinin gücünü arttırmak oldu. Akkâ kalesini kuşattı (1291), ele geçirdikten sonra yerle bir etti. Haçlı erkeklerini kılıçtan geçirip kadınları Mısır'a gönderdi. Böylece, Haçlıların 1187'de müslümanlara yapmış olduklarını onlara uyguladı. Daha sonra Suriye kıyılarındaki Sayda, Sur, Hayfa, Beyrut, Aylis şehir ve kalelerini alarak Haçlıların bütün barınaklarını ortadan kaldırdı. Moğollara karşı yaptığı savaş sonucu yalnız Kalatürrum'u aldı. Küçük ermeni krallarını hem vergiye bağladı, hem de bunlardan birçok kaleyi teslim aldı. Suriye şehirlerini onardı, yıkılan Halep, Şam, Baalbek kalelerini yeniden yaptırdı. Hükümdarların kallutanın üzerine sarık sarmaları geleneğini koydu. Halifenin cuma hutbesine çıkma yasağını kaldırdı. Kalatürcebel'de hutbe okunmasına izin verdi. Bütün bu başarılarından sonra Yukarı Mısır'da düzenlenen bir av partisinde öldürüldü. — ALÂEDDİN KÛÇEK bin MUHAMMED, Türk Memlûklarından olan Sultan Kalavun soyundan Muhammed el-Nâsır'ın oğlu. Atabey Koson'un düzenlediği bir toplantıda, yedi yaşındayken ve bir hileyle, kardeşi Melik el-Mansur'un yerine hükümdar ilân edildi (1341). Fakat, Koson'un hilesi anlaşılınca Memlûklar ona karşı birleştiler. Koson'u yakalayıp Kûçek'i de (Küçük) tahttan indirdiler. Hükümdarlığı birkaç gün sürdü. — NASIRÜDDİN II *Şaban* (1363-1377), Türk Memlûklarının yirmi ikinci hükümdarı, o da Sultan Kalavun soyundandı. Kendisine bağlı kölemenleri Ak Boğa kumandasında ayaklandırarak saltanatının ilk günlerinden beri devletin yönetim gücünü elinde bulunduran Yel Boğa'yı yenilgiye uğrattı. Böylece bütün yetkileri eline geçirdi (1374). Yel Boğa, yakalanacağını anlayınca atıyle Nil nehrine atlayarak intihar etti. Bu başarıdan sonra Nasirüddin, pek güvendiği Aktimur'a naiplik görevi verdi. Böylece yerini sağlama bağladı. Bir süre sonra kuşkulandığı Aktimur'u Şam emîrliğine tayin etti, yerine Mancuk'u getirdi. Güney Anadolu'ya kadar yayılmak isteyen bir siyaset güttü. Ermenilerin en önemli kalelerinden birini, Sis'i ele geçirdi (1376). Hacca giderken, yolda öldürüldü (1377). Nasırüddin zamanında Mısır çok gelişti. *Eşrefiye* adı verilen yüksek öğrenim kurumu onun zamanında açıldı. Divan kâtiplerinin sayısını 10'dan 20'ye yükseltti. Hükümdar kıyafetlerinde göze batacak değişiklikler yaptı. Devlet düzenine önemli yenilikler getirdi. (M)

EŞREF BEY, türk matematikçisi (İstanbul, ? - Mekke 1887). Öğrenimini Bahriye müderrishanesinde tamamladı. Okulda, Eşref Paşanın seçkin ve çalışkan öğrencilerindendi. Binbaşı rütbesine yükseldiği sırada görevle gittiği Mekke'de öldü. Eşref Paşanın yükseklik ölçmede logaritmadan daha kolay ve basit bir yol bulmak için yaptığı çalışmalara katıldı. Ancak *Logaritma ve Cedavil-i Felekiyye* (1894) adlı eser tamamlanmadı. Eşref Bey, *Heyet-i Felekiyye* adlı bir eser de yazdı, ancak bu kitap da yayımlanmadı. (M)

EŞREF EFENDİ, türk tarih ve ansiklopedi yazarı (öl. Merzifon 1738 veya 1748). Hayatı hakkında bilgi yoktur. Ancak şair Nedim'in amcası olduğu ve yaşadığı çağda *Kıbrıs Mollası* diye ün yaptığı bilinmektedir. *Tezkiret-ül-Hikem fi Tabakat-ül-Ümem* (Ümmetlerin Tabakasını Anlatan Hikmetler Tezkiresi) adlı eseri biyografya, bibliyografya

Foto. MEYDAN

ve etnografya ile ilgili 36 bölümlük bir kitaptır. Bu Kahire'de ayrı kitap olarak, İstanbul'da ise Şemseddin Sıvasî'nin *Menakıb-i İmam-ı Âzam* (İmamı Âzam'ın Menkıbeleri) adlı eserinin kenarında yayımlandı. Diğer eserleri: *Mir'at-üs-Safa* (Safa Aynası) adlı genel tarih kitabı, ilimlerin sınıflandırılmasıyle ilgili *Uyûn-ül-Ulûm* (İlimlerin Kaynakları), *Divan, Şerh-i Muamma-yı Câmî* (Câmî'nin Muamma Adlı Eserinin Yorumu) ve *Nevadir-ül-Hikâyât* (Hikâyelerin Nadir Olanları) adlı ahlâk risalesi ve *Zerrinnâme* adlı mesnevî. (M)

EŞREF EFENDİ (Udî Hafız Mehmed de denir), türk şarkı bestecisi (İstanbul, ?-ay.y. 1930 ?). Elimizde 2 saz semaisi, bestesi, 1 marşı, 9 şarkısı vardır. Suzinak düyek, Hüseynî ağır devr-i hindî ve suzinak sengîn semai şarkıları beğenilir. (M)

EŞREFİ sıf. (ar. *eşref*'ten *eşrefi*). *Esk.* Eşrefe ait, şerefli.

◆ i. Nümism. İslâm dünyasında basılan altın sikkelerden bazılarının ortak adı (3,5 gr ağırlığında). Bk. ANSİKL.

— Tasav. *Eşrefî tac*, Eşrefiye tarikatına bağlı olanların giydikleri tac. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Nümism. Mısır'da Çerkez Memlûklarından Sultan Barsbay (1422-1438) tahta çıkınca Melik el-Eşref unvanını aldı ve *Eşrefî altını* diye anılan altınları bastırdı. Daha sonra Mısır tahtına çıkan bazı sultanların da bu adla sikke bastırdıkları görülür. Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethedince (1517), orada adına, «Sultan» unvanını taşıyan altın sikke kestirdi ve İstanbul'a dönüşünde bunlardan beraberinde çok miktarda getirdi. Bundan sonra osmanlı altınları da *Eşrefî, Şerifî* adlarıyle anılmağa başlandı. 1518 Tarihli bir kanunnameden anlaşıldığına göre *Kayıtbay eşrefisi* adı verilen altın, Anadolu'da 50 akçe değerinde idi. Sultan Mustafa II zamanında (1694-1703) ilk defa olarak tuğralı «cedid eşrefî» ler basıldı. Bunlara 300 akçe değer biçildi. Mısır'da basılan bu çeşit altınlara zeri mahbub denilmişti. Sultan Ahmed III (1703 -1730) zamanında büyük kıtada 3, 4, 5 ve hattâ 10'luk eşrefîler basıldı.

— Tasav. Eşrefoğlu Abdullah Rumî önceleri başına bir pul ile altı terkten (dilim) meydana gelen bir tac giyerken, Hüseyin Hamavî'nin emri üzerine pulu kaldırarak terklerin sayısını yediye çıkardı. Keçeden yapılan Eşrefî tacın yedi terkinin yedi kat göğe işaret ettiği kabul edilir. Eşrefoğlu, tac giymeyi sünnet kabul eder ve tac kelimesinde «t» harfinin tamamlığı, «elif» harfinin doğruluğu, «cim» harfinin de cemali gösterdiğini söyler.

Bu tacın üzerine on sekiz bin âlemi göstermek için on sekiz veya besmelenin harflerinin sayısına uygun olması için 19 köşeli bir mührün işlenmesi de Eşrefoğlu'nun buluşlarındandır. Bu mühür de «esmayı seba»yı (yedi isim) göstermesi için yedi renk ibrişim ile işlenirdi. Bu tacın üzerine cüneydî sarık sarılır ve sol tarafına taylasan bırakılırdı. Sonraları eşrefî tac, İzzeddin Eşrefî tarafından yeşil ve beyaz çuhadan yaptırıldı. Beyaz tacı şeyhler, yeşil tacı da dervişler giyerlerdi. (M)

EŞREF-İ RUMÎ. Bk. EŞREFOĞLU RUMÎ.

EŞREFİYE i. (ar. *eşrefiyye*). Kadiriye tarikatının kollarından biri. Kurucusu Kuzeybatı Anadolu Kadirîleri arasında ikinci bir pir olarak tanınan Eşrefoğlu Abdullah Rumî'dir (1353-1369).

— ANSİKL. Hacı Bayram Veli, hilâfet verdiği Eşrefoğlu'nu Anadolu'da Kadiriye tarikatını yaymakla görevlendirdi. Dergâhını İznik'te kuran Eşrefoğlu tarikatını Bursa ve yöresinde yaymağa başladı. İstanbul'da da bu tarikatın bir zaviyesi kuruldu. Eşrefoğlu'nun ölümünden sonra şeyhlik makamına damadı Şeyh Abdürrahim Tırsî, sonra Mudurnulu Muslihiddin Efendi, daha sonra da Hamdullah Efendi geçtiler.

Eşrefiye tarikatı Emîr Sultan'ın tarikatı ile Bayramiye ve Kadiriye tarikat adabının karıştırılmasından meydana gelmiştir. Eşrefiye tarikatında bunlardan başka altı yıl davudî sam'a (Davud Peygamberin tuttuğu şekilde yani, bir gün oruç tutup bir gün tutmamak) devam etmek, halk ile ilişki kurmaktan kaçınmak gibi töreler vardır. Tarikata yeni girenler oruç tutmasalar bile erbain* çıkarmaları şarttır. Nefis mücadelesi ve riyazet, tarikatın en önemli esaslarındandır. (→ Bibliyo.) [M]

Eşrefoğlu camii, Beyşehir'de cami. Dış kapı ve onu takip eden kemerli geçit üzerindeki yazıtlardan Eşrefoğullarından Seyfeddin Süleyman Bey tarafından yaptırıldığı anlaşılır (1297 veya 1299). Afyon'daki Ulucami ile birlikte Anadolu'daki ahşap sütunlu camilerden günümüze kadar kalan tek örnektir. Kesme taştan yapılmış olan esas cephedeki taç kapısı ana düzenlemesiyle Selçuklu taş kapıları özelliklerini taşırsa da kendine has bir üslûbu vardır. Kuzey duvarındaki son cemaat yerinin kârgir duvarı yeşil, mavi ve siyah çini mozaikler ve renkli tuğlalarla bezenmiştir. Adı geçen duvar üzerine açılmış bir sivri kemerden esas camiye geçilir. Caminin içi 39 tane sekizgen, ahşap sütun ile kıbleye dik 7 sahına bölünmüştür. Sütun başlıklarının ve tavanda görülen çok renkli kalem işçiliğinin eşine az rastlanır. 6 m yüksekliğinde ve yaklş. 4,5 m eninde olan mihrabın yüzü mavi, beyaz ve firuze renkli çinilerle kaplıdır. Çinilerde kullanılan motifler çok zengindir. İsa adında bir ustanın ceviz ağacından oymalı ve çatmalı olarak tutkalsız yaptığı mimber, işçiliğindeki titizlik ve zengin süslemeleriyle dikkati çeker. Caminin yanındaki kümbette Seyfeddin Süleyman Beyin mezarı vardır. (M)

EŞREFOĞLU RUMÎ (asıl adı: **Abdullah**) [İznik ?-1469]. **(Eşrefoğlu, Eşrefzade, İbn Eşref, Eşref-i Rumi, Eşref-i İznikî** de denir.), türk mutasavvıfı ve şairi. Ailesi Mısır'dan Türkiye'ye göç etmiştir. İlk öğrenimini İznik'te gördü. Bursa'da Çelebi Sultan medresesinde Alâeddin Ali Tûsî'nin öğrencisi iken tanıştığı Abdal Mehmed Sultan tarafından Emîr Sultan'a takdim edildi. Daha sonra Emîr Sultan'ın aracılığıyle Ankara'ya gidip Hacı Bayram Velî'ye mürit oldu, kızı Hayrünnisa ile evlendi. Burada on bir yıl kaldıktan sonra Hacı Bayram Veli, icazet vererek Eşrefoğlu'nu İznik'e halife tayin etti. Bir süre sonra Hama'daki Kadirî Şeyhi Hüseyin Hamavî ile görüşmek üzere İznik'ten Suriye'ye gitti. Suriye'den dönüşünde İznik'te Kadirî tarikatının Eşrefiye şubesini kurdu. Bu yüzden *Piri Sani* adıyle de anılır. Bu tarikatın Bursa'da yayılmasını sağladı, hattâ İstanbul'da da bir tekke kurmayı başardı.

Eşrefoğlu'nun İznik'te kendi adıyle anılan bir camii vardır.

Eserleri arasında *Divan*'ı (basımı, 1869 ve 1883'te eski harflerle; 1944 ve 1967'de yeni harflerle) ve *Müzekk-in-Nüfus*'u (Nefislerin Arınması) [yazılışı 1448] önemlidir. Diğer eserleri: *Tarikatname, Devlet-ün-Nübüvve üt-Talibin, Tacname* v.d. (→ Bibliyo.) [M]

EŞREFOĞULLARI, XIII. yy.ın ikinci yarısında Anadolu'da kurulan beyliklerden biri. Anadolu Selçuklu devletinin son devirlerinde, eski çağlarda *Pisidia* denilen, Beyşehir ve Seydişehir taraflarında kuruldu; sonraları Ilgın, Bolvadin ve Akşehir bölgelerine kadar genişledi. İlk merkezleri Beyşehir bölgesindeki eski *Gargorum* (bugünkü *Ararım*) köyü iken, sonradan devamlı merkez, beyliğin de kurucusu olan Eşrefoğlu Seyfeddin Süleyman Bey tarafından kurulan *Beyşehir* (yahut *Süleymanşehir*) oldu.

Eşrefoğulları beyliği kısa sürede genişledikten sonra, Anadolu'ya hâkim olan İlhanlıların türk tavâifi mülûkuna karşı uyguladıkları sert siyaset yüzünden ancak kırk yıl yaşadı. Eşrefoğulları'nın kurucusu Seyfeddin Süleyman I, Anadolu selçuklu hükümdarı Gıyaseddin Keyhüsrev III zamanında (1264-1283) Anadolu Selçukluları-nın sınır beylerinden biriydi. Selçuklu hükümdarı İlhanlılar tarafından öldürülünce Selçuklu devletinde ikilik ve karışıklık çıktı ve Seyfeddin Süleyman Bey bu durumdan faydalandı, merkezden uzaklaşarak bağımsız hareket etmeğe imkân buldu. Keyhüsrev'in yerine Konya'da tahta geçen haleflerine saltanat naibi oldu ve o zaman (1284) yaptırdığı Beyşehri kalesinin kitâbesinde kendisi hakkında *Emirülkebirülmuazzam* unvanını kullandı. Aynı yerde türk mimarî eserlerinin en güzellerinden biri olan bir de cami yaptırdı (1297). 1302'de bu caminin yanındaki türbeye gömüldü. Yerine, büyük oğlu Mübarizüddin Mehmed Bey geçti.

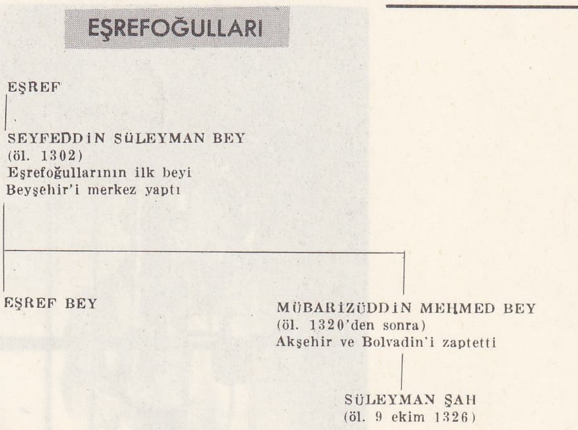

Kuzeyde Bolvadin ve Akşehir taraflarını ele geçiren Mehmed Bey, İlhanlıların Anadolu'daki valisi Çoban Noyan'ın anadolu beylerine boyun eğdirmesi sonucunda, ona bağlılığını bildirdi (1314). Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Süleyman Şah, İlhanlıların Anadolu valisi Demirtaş'ın Beyşehiri ele geçirdiği sırada öldürüldü, cesedi Beyşehir gölüne atıldı (9 ekim 1326). Eşrefoğulları beyliği böylece sona erdi. (M)

EŞREFPAŞA, İzmir'in merkez ilçesine bağlı bucak. Çarşısı ve ortaokulu vardır. Seydiköy, Yeşilyurt, Uzundere bu bucağa bağlıdır. (M)

EŞREF PAŞA (Mustafa), türk kumandanı ve şairi (Bursa 1819-İstanbul 1894). Önce medresede okudu, sonra Harbiye mektebini mülâzımı evvel olarak bitirdi. 1853'te binbaşı iken serdarıekrem Ömer Paşanın yaverliğine tayin edildi. 1869'da paşa, 1870'te de Bağdat'taki VI. Ordu kurmay başkanı oldu. Bir yıl sonra Tahran elçiliğine gönderildi. 1872'de bu görevinden ayrıldı. 1876'da müşir oldu ve Selânik valiliğine getirildi. Osmanlı-Rus savaşında Tuna cephesi kumandanı idi. Savaşın kaybedilmesinden sorumlu tutulanlar arasında sayılarak görevinden azledildi, Limni adasına sürüldü. Sonra Abdülhamid II tarafından bağışlandı ve Selâmlık protokol âmirliğine getirildi. Genç yaşından başlayarak şiirle uğraşan Eşref Paşa, çağının aydın ve sanatçılarıyle yakın ilişkiler kurdu. Yazdığı mahlâsname ile Namık Kemal'e *Namık* adını veren odur. Divan'ı *Eşref-üş-Şuara* (Şairlerin Eşref'i) adıyle basıldı (1861). Divan edebiyatı yolunda verdiği sonraki eserleri, yazma olarak kaldı. (M)

EŞREF ŞEFİK

EŞREF RUŞEN BEY, türk hekimi (Bosna 1865-İstanbul 1919). İstanbul'da Askerî Tıbbiyeyi bitirdi. Berlin'de zührevî hastalıklar üstüne uzmanlığını tamamladı. Gülhane hastahanesinde Viding Paşaya yardımcı oldu. Zührevî hastalıklar profesörlüğüne getirildi. Balkan savaşına kadar aynı görevde kaldı. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında çeşitli hastahanelerde başhekimlik yaptı. Birinci Dünya savaşından sonra çalışmalarını Haydarpaşa hastahanesinde sürdürdü. *Frenginin Tecelliyatı Harikası* adlı eseri Türkiye'de olduğu kadar yabancı ülkelerde de geniş yankılar uyandırdı. *Frengi Atlası* adlı bir eser daha yazdı, ancak bu eser, savaş dolayısıyle yayımlanamadı. (M)

EŞREF ŞEFİK (soyadı **Atabey**), türk gazetecisi ve spikeri (İstanbul 1896). Osmanlı mebuslarından Şefik Beyin oğlu. Galatasaray ve İstanbul liselerinde okudu. Fransa'da Siyasî Bilimler okuluna devam etti (1914). Bir süre Londra'da, Sevr antlaşmasına muhalif oy veren tek Divanı Hümayun üyesi olan, amcası Rıza Paşanın yanında kaldı. Birinci Dünya savaşında Türkiye'ye döndü. Gönüllü olarak Çanakkale savaşına katıldı. İlk İstanbul radyosu kurucuları arasında yer aldı. Radyo'da genel sekreterlik ve spikerlik yaptı. Gazeteciliğe 1918'de *İleri* gazetesinde başladı. *Tercüman, Son Saat, Milliyet, Cumhuriyet, Akşam* gazetelerinde muhabir, fıkra yazarı, spor yazarı, sekreter olarak çalıştı. Bir süre *Tan* gazetesinin Orta

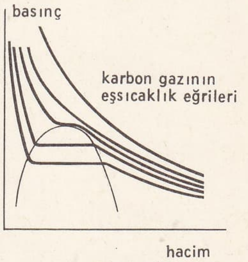

eşsıcaklık eğrileri

Foto. Yeni Sabah arşivi (MEYDAN)

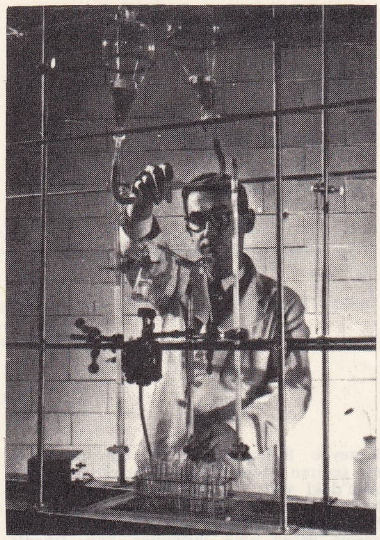

etin besin değerinin laboratuvarda araştırılması

Avrupa temsilciliğini yaptı. Güreş ve boks karşılaşmalarını radyodan naklen anlatmasıyla ün kazandı. Eserleri: *Tarihî Türk Güreşleri* (1953), *Güreş Tarihinin Unutulmaz Yaprakları, Baş Pehlivanların Baş Güreşleri* (1954). [M]

EŞREFZADE İZZEDDİN EFENDİ, türk şairi, bilgin ve bestecisi (öl. İstanbul 1739). Bursa'daki İncirli Kadirî tekkesi şeyhinin oğlu. Gençliğinde Mustafa Efendiden ders aldı. Babasının ölümünden sonra şeyh oldu. *Enîsül-Cihan* (Cennet Arkadaşı) adlı 4 ciltlik arapça Kur'an tefsiri ve *Müşevvikül-Uşşâk* (Âşıklara Yol Gösteren) adlı tartışma yazısı, ayrıca *İzzî* mahlâsıyle tasavvufî şiirleri vardır. Bestelediği ilâhilerin sadece sözleri zamanımıza kadar gelebildi. (M)

EŞRENKLİ blş. sıf. Opt. Beyaz ışığın girişim olayında, rengin sabit olduğu noktalardan meydana gelen tabakalara verilen ad. (L)

EŞRİBE çoğl. i. (ar. *şarāb*'dan *eşribe*). *Esk.* İçecekler, içilen şeyler. ‖ *Eşribe-i bâride,* soğuk içkiler. (M)

EŞSAPMA blş. i. Magnetik. *Eşsapma eğrisi,* magnetik sapması eşit yeryüzü noktalarından geçtiği kabul edilen çizgi. (L)

EŞSARSIM blş. i. Jeofiz. Deprem sebebiyle aynı anda sarsılma. ‖ *Eşsarsım çizgileri,* depremin aynı anda duyulduğu bütün noktaları birleştiren çizgiler. (L)

EŞSESLİ blş. sıf. ve i. Leng. Okunuşları veya yazılışları aynı, anlamları ayrı olan (kelimeler). *El* (organ), *el* (yabancı), *yüz* (çehre), *yüz* (sayı). *Esk.* Mütecanis.

◆ **Eşseslilik** blş. i. Leng. Eşsesli olma durumu. (M)

EŞSICAK blş. sıf. Sıcaklıkları eşit olan.

— Fiz. Bk. ANSİKL.

— Mat. *Eşsıcak* (veya *izoterm*) *eğriler,* Laplace denklemini herhangi bir sabite eşit kılmakla belirlenen eğriler. (Bk. ANSİKL.)

— Meteorol. *Eşsıcak eğri,* belirli bir süre içindeki ortalama sıcaklıkları eşit olan yeryüzü noktalarının geçtiği kabul edilen bir eğri için kullanılır. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fiz. Bir gazın hali üç etkene bağlıdır: basıncı, hacmi ve sıcaklığı. Sabit basınçta gazın sıkıştırılabilirliğinin incelenmesi, bunun *v* hacmi ile *p* basıncı arasında bir bağıntı sağlar. Bu bağıntı (*v, p*) koordinat sisteminde eşsıcak eğrisi (veya *izoterm*) denilen bir eğri ile gösterilir. Mümkün olan türlü sıcaklıklar gözönüne alınarak, bir eşsıcaklıklar ağı elde edilir. Bu eğriler akışkanın karakteristik yüzeyi ile sabit sıcaklık düzlemlerinin arakesitidir. Gazın Mariotte kanununa uyduğu kabul edilirse, bir eşsıcaklının denklemi pv = sabit olup bunun gösterdiği eğri, koordinat eksenleri asimtotları olan ikizkenar bir hiperboldür.

— Mat. U (*x, y*), Laplace denkleminin bir çözümü olsun;

$$\frac{\partial^2 U}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 U}{\partial y^2} = 0$$

C, herhangi bir sabit olmak üzere denklemi U (*x, y*) = C olan eğriler bir *eşsıcaklık eğrileri* ailesi oluşturur. Laplace denkleminin her U (*x, y*) çözümüne bir başka V (*x, y*) çözümü eşlik ettirilir; öyle ki U (*x, y*) + *i* V (*x, y*) fonksiyonu $z = x + iy$'nin analitik bir fonksiyonu olur;

$$\frac{\partial U}{\partial x} = \frac{\partial V}{\partial y}, \quad \frac{\partial U}{\partial y} = -\frac{\partial V}{\partial x}$$

Cauchy bağıntıları bu halde iki

$$U(x, y) = C \qquad V(x, y) = C$$

eşsıcaklık eğri ailesinin dikgen olduğunu gösterir.

— Meteorol. İklimbilimciler özellikle düzeydeki havanın sıcaklıklarına uygulanan indirgenmiş eşsıcaklıklardan yararlanırlar, gerçek sıcaklıklara uygulanan düzgün düzeltme, her 100 m yükseklik için 0,56°C'tır. Böylece türlü düzeylerde kurulmuş istasyonlardaki gerçek veya ortalama sıcaklıkların, yatay düzlemde mukayesesi yapılabilir hale gelir; bu da iklimleri sürdüren genel etkileri anlamayı mümkün kılar. (LM)

EŞSICAKLIK blş. i. Fizyol. Dış etkenler ne olursa olsun beden ısısının aynı kalışı. ‖ *Deri eşsıcaklığı,* deri yüzeyinin nerede olursa olsun bütün noktalarının aynı sıcaklıkta olması. (Çoğu zaman egzoftalmik guatr'da rastlanır.) [L]

EŞSOLTS (İvan Frederikoviç), rus hekimi ve tabiat bilgini (Tartu, Estonya 1793-ay.y. 1834). Kaptan O. von Kotzebue yönetiminde rusların yaptığı iki dünya turuna katıldı (1815-1818 ve 1823-1824). Bu geziler sırasında alçak yapılı hayvanların sistematiği ve biyolojisi üzerine yaptığı çalışmalar için gereç topladı. Ayrıca büyük bir zooloji atlası yayımladı. (L)

EŞ-ŞUARA suresi. Bk. ŞUARA SURESİ.

EŞ-ŞÜCA i. (ar. k.). *Esk.* Gökyüzünün güney yarımküresinde aslan burcu ile küçük köpek burcu arasında güneye doğru uzanan büyük zincir biçiminde burç. (İlmî adı *Hydra.*) [M]

EŞTALLI blş. sıf. Ovogon dağarcıkları tal ile aynı renkte ve aynı mahiyette olan likenler için kullanılır.

◆ **Eştallılar** çoğl. i. Yukarıda anlatılan özellikteki cinsleri kapsayan likenler grubu. (L)

EŞTUZLULUK blş. i. Deniz bil. Aynı tuzluluğa sahip olma. ‖ *Eştuzluluk çizgisi,* aynı tuzluluğa sahip noktaları birleştiren hayalî çizgi. (Bu çizgi ya yatay, ya da dikey bir düzlemdeki noktaları birleştirir.) [L]

EŞUZAK blş. sıf. Birbirine eşit uzaklıkta bulunan: *Paralel çizgiler birbirlerine eşuzaktır.* (L)

EŞUZAKLIK blş. i. Topogr. Arazinin iki düzeyi arasındaki düşey uzaklık. (Bu düşey uzaklık kâğıda istenilen ölçekte geçirilince *çizim eşuzaklığı* adını alır.) [L]

EŞVÂK çoğl. i. (ar. *şevḳ,* arzu, istek'ten *eşvāḳ*). *Esk.* Arzular, istekler, coşkunluklar: *Eşvâkıma dar gelir de eb'ad / Eyler fikirim fezâlar icad* (M.Â. Ersoy). [M]

EŞVÂK çoğl. i. (ar. *şevk,* diken'den *eşvāk*). Bot. *Esk.* Dikenler.

— Tıp. *Esk.* İnce ve uzun kemikler. (M)

EŞVEZİNLİ blş. sıf. Nazım santl. Mısraları aynı ölçüyle yazılan bir bent veya şiir parçası için kullanılır. (L)

EŞYA çoğl. i. (ar. *şey*'den *eşyā,* şeyler). Nesneler, cansız varlıkların tümü: *Taraf taraf tutuşan meşaleler, çirağlar, / Bir renge girdi eşya günün altın tasında* (F. N. Çamlıbel). *Eşya taşımak.* ‖ Çeşitli amaçlarla kullanılan, insan yapısı, taşınabilir türden nesne veya nesneler: *Gardroptaki boş bavulu aldı. Üç, beş parça eşyasını doldurdu* (S.F. Abasıyanık). *Bir ay sonra döneceğimiz için eşyalarımızdan bir kısmını Paris'te bıraktık* (F. R. Atay). *Eşya taşımak.* ‖ *Büro eşyası,* bir büroda çalışanların kullandığı şeylerin tümü. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Ev eşyası,* bir evde bulunan ve kullanılan her şey.

— Esk. *Eşya-yı beytiye,* ev eşyası.

— Huk. Para ile değerlendirilebilen, bir hakkın konusu olabilen maddî değerler. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Eşya topluluğu,* münferit maddî eşyanın biraraya getirilmesiyle meydana gelen topluluk. ‖ *Bölünebilir eşya,* değer ve cinsine zarar gelmeksizin, parçalara ayrılabilen eşya. ‖ *Bölünemeyen eşya,* değer ve cinsine zarar gelmeksizin parçalara ayrılamayan eşya. ‖ *Gayrimenkul* (*taşınmaz*) *eşya,* değerinde bir değişme olmaksızın bir yerden diğer bir yere taşınamayan eşya. ‖ *Menkul* (*taşınır*) *eşya,* değerinde bir değişme olmaksızın bir yerden diğerine taşınabilen eşya. ‖ *Mislî eşya,* sayı, tartı ve ölçü ile belirtilebilen ve yerine aynı cinsten bir diğerinin konulabileceği eşya. ‖ *Mislî olmayan eşya,* ferdiyeti olan, niteliği değişmeksizin biri diğerinin yerine geçirilemeyen eşya. ‖ *Sahipli eşya,* üzerinde halen bir mülkiyet hakkının bulunduğu eşya. ‖ *Sahipsiz eşya,* üzerinde halen bir mülkiyet hakkı bulunmayan eşya. (Bk. İHRAZ, İŞGAL.) ‖ *Tüketilebilen* (*istihlâk edilen*) *eşya,* kullanılması ancak tüketimi ile mümkün olan eşya. ‖ *Tüketilemeyen* (*istihlâk edilemeyen*) *eşya,* tüketilmeden kullanılmağa elverişli eşya.

— Öğr. *Eşya dersleri,* eski öğretim sisteminde fen ve tabiat konularını öğretmek ve incelemek amacıyle ilk ve orta dereceli okullarda uygulanan derslere verilen ad. (Bk. TABİAT VE FEN *bilgisi.*)

— Sigortacılık. *Eşya* (*mal*) *sigortası.* Bk. SİGORTA.

— ANSİKL. *Büro eşyası* olarak eskiden tahta eşya kullanılırken bugün bürolarda daha çok madenî eşya yer almaktadır; bunun sebebi, madenî eşyanın seri halinde imalâta daha elverişli olması ve parçalara ayrıldıktan sonra değişik şekillerde yeniden kurulmağa imkân vermesidir. En çok kullanılan eşya: yazı masaları, sandalyeler, koltuklar, dosya dolapları, fiş dolapları, elbise asmaya mahsus dolaplar, yazı makinesi için özel masalar, hesap makineleri, telefonlar v.b.dir.

— Huk. Fizik ilminin eşya kavramı ile hukuk ilminin eşya kavramı birbirinden farklıdır. Hukukî anlamda eşya, hukukun tasarrufa müsaade ettiği, insanlar tarafından kullanılıp istifade edilebilen ve üzerinde hâkimiyet kurulabilen maddî nesnelerdir.

● *Gayrimenkul eşya*'nın ne olduğu, Med. kn.-un 632. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre, arazi, tapu siciline müstakil ve daimî olarak kaydedilen haklar ve madenler gayrimenkuldür. Bunun dışında, Kat Mülkiyeti kanununa göre, kat mülkiyetine konu olan her bağımsız bölüm de gayrimenkul sayılmaktadır. Nihayet İcra İflâs kn'un md. 24/3'üne göre, gemi siciline kayıtlı gemiler de gayrimenkul statüsüne tabi tutulmuştur. (Gemi siciline kayıtlı olmayan gemiler ise, menkul sayılmaktadır.) [Bk. *Mütemmim* CÜZ.]

● *Menkul eşya,* Med. kn.un 686. maddesine göre, gayrimenkullerin dışında kalan eşya ile, temellük edilebilen tabiî kuvvetlerdir.

● *Tüketilebilen eşya* ile *tüketilemeyen eşya* ayırımı da, sırf hukukî yönden yapılmıştır. Hukukî anlamda tüketilebilen eşya, bir defalık kullanma ile ortadan kalkan eşyadır. Buna karşılık az veya çok uzun bir zaman kullanılabilenler ise, tüketilemeyen eşyadır.

● *Mislî eşya,* alışveriş hayatında tartı, ölçü veya sayı itibarıyle tespit edilen eşyadır. Bunların yerine aynı cinsten olan başka birini koymak mümkündür. Buna karşılık bir eşyanın yerine aynı cinsten olan başka birini koymak imkânı yok ise, *mislî olmayan eşya*'dan bahsedilir. Msl. Buğday, bir mislî eşya iken, belirli bir ressamın belirli bir tablosu mislî olmayan eşyadır.

● *Eşya topluluğu.* Münferit şeylerin birleşmesiyle ortaya çıkan eşya topluluğunda, şeyler arasındaki bağ çok sıkı veya gevşek olabilir. Bazen, topluluğu meydana getiren şeyler, iktisadî ve hukukî bağımsızlıklarını korumaya devam edebilirler (msl. bir sürünün koyunlarında olduğu gibi). Bu şekildeki eşya topluluğuna, *eşya birliği* adı verilir. Bazen de, eşya topluluğunu meydana getiren münferit mallar arasındaki bağ o şekilde sık olur ki, bunların iktisadî bağımsızlığı tamamen kaybolur ve birleşmiş olan eşyalardan tamamen farklı bir karakterde yeni bir eşya meydana çıkar. Msl. taş, kum,

Foto. Encyclopedia Americana

çakıl ve demirin birleşmesinden ortaya çıkan bir bina gibi. Bu şekildeki eşya topluluklarına ise, *mürekkep eşya* adı verilir. (M)

EŞYAĞIŞ blş. i. Ortalama yağış miktarının aynı olması. || *Eşyağış çizgileri,* yeryüzünün ortalama yağış miktarı aynı olan yerlerini birleştiren hayalî çizgiler. (LM)

EŞYÜKSELME blş. i. Jeol. Aynı yükseklikte bulunma. || *Eşyükselme eğrisi,* belli bir jeoloji tabakasının aynı yükseklikte bulunan noktalarını birleştiren eğri. (L)

EŞYÜKSELTİ blş. i. Meteorol. Yükseklikleri birbirine eşit olma. || *Eşyükselti eğrisi,* bir eşbasınç yüzeyinin, aynı yükseklikte bulunan noktalarını birleştirdiği varsayılan eğri. (LM)

EŞZAMAN. Bk. SENKRON.

EŞZAMANLI blş. sıf. Eşit zaman aralıklarında meydana gelen: *sarkaç'ın eşzamanlı salınımları.*

— Coğ. Verilen bir zaman süresinde, verilen bir taşıtla, verilen bir noktadan hareket edilerek varılan Yerküre noktalarını birleştiren hayalî çizgi için kullanılır: *büyük bir şehrin merkezi çevresinde çekilen eşzamanlı çizgiler banliyölerin yapılma alanını belirlemeğe yarar.*

— Meteorol. İlk yıldırımların aynı surette düştüğü coğrafî noktaları birleştiren hayalî çizgi. (Bu grafik fırtına olaylarının hız, yörünge ve yayılımını hesaplamağa yarar.) [L]

EŞZAMANLIK. Bk. SENKRONİZM.

EŞZAMANLILIK blş. i. Eşzamanlı olan şeylerin özelliği: *bir sarkaçta küçük salınımların eşzamanlılığı.*

— Fizyol. Sinir akımını iletmek bakımından iki sinir teli veya bir sinirle bir kas arasındaki kronaksi eşitliği.

— ANSİKL. Telekom. Sabit ve hareketli resimlerin nakli (telefoto ve televizyon) resmin yayın sırasındaki ayrışma ve alıcı tarafından alınması sırasındaki yeniden birleşme hareketleri arasında tam bir *eşzamanlılık* gerektirir. Ayrıca, bu iki hareketin evreleri de eş süreler içinde olmalıdır: yani yalnız süreleri arasında eşlik yetmez, iki hareketin aynı anda başlamaları da şarttır. İşte bu iki şartın bütünü eşzamanlılık terimiyle belirtilir. (L)

ET i. (esk. türk. k). İnsan ve hayvanda deri ile kemik arasındaki kas ve yağdan meydana gelen tabaka: *İnsanı bir lâhzada bir kemik ve et yığını haline getiren* (A.H. Tanpınar). *Etten ve kemikten yapılmış bir ölünün değil, ruhtan ve imandan yapılmış bir dirinin hatırası önünde eğiliyoruz.* || Hayvanların kaslarından meydana gelen besin maddesi: *Çölün ortasında Londra kasaphanelerinin etlerinden yedik* (F.R. Atay). [Bk. ANSİKL.] || Kasapta satılan kesilmiş hayvan: *Et fiyatları yükseldi.* || Ten: *Düğmeleri açılmış eti görünüyor.* || Vücut: *Zalim arzularla tutuşan etim / Her akşam bir çarmıh olur ruhuma* (A. H. Tanpınar). || Meyvelerde çekirdekle kabuk arasında kalan yenilebilir kısım.

— ÇEŞ. DEY. *Et bağlamak* (*tutmak*), şişmanlamak: *Her akşam pirzola balık, biraz et bağlasın diye pilâv, makarna, patates, tatlı...* (Ahmed Rasim). [Yara için] Kapanmak. || *Et kafalı,* anlayışsız, mankafa. || *Et tırnak olmak,* birbirine iyice bağlanmak, birbirinden ayrılmaz olmak. || *Et tırnaktan ayrılmaz,* yakın akrabalar arasındaki bağ hiç kopmaz anlamında kullanılır. || *Et* (veya *et can*) *tutmamak,* bir türlü şişmanlayamamak. || *Eti budu yerinde* (veya *etine dolgun*), tombulca kadınlar için kullanılan söz. || *Eti ne budu ne?,* gücü yetmeyen, çelimsiz kimseler için kullanılır: *Bazen beş kere beşin ne ettiğini bulamıyacak kadar yalınkatlaşan beyni bir küçük ayva kadardır. Eti ne budu ne?* (B. Felek). || *Eti senin, kemiği benim,* öğrenci velilerinin öğretmene tam yetki verdikleri belirtmek için kullandıkları söz. || *Etinden et kesmek* (*koparmak*), çok acı vermek: *Sabaha karşı can acısıyle uyandım. Sanki etimden et kesiyorlar* (K. Tahir). || *Etle tırnak arasına girilmez,* «aile tartışmalarında araya girmemeli» anlamında kullanılır. || *Etle tırnak gibi,* birbirinden hiç ayrılmayan kimseler için söylenir. || *Balık etinde.* Bk. BALIK. || *Kaba et,* insanın kalça kısmındaki et: *Kaba etine iğne yemek.*

— Anat. *Et beni,* yüzde veya vücutta bulunan siyah çıkıntılı leke: *Bu burunun hafif bir çizgi ile ortadan ikiye bölünmüş ucunda büyücek bir et beni sivrilirdi* (R. N. Güntekin).

— Bot. *Et şeftalisi.* Bk. ŞEFTALİ.

— Jeol. *Et toprak.* Bk. ETTOPRAK.

— Kasaplık. *Kara et,* etin yağsız ve kemiksiz yeri.

— Matbaac. *Et boşluğu,* harfler arasındaki tabiî aralık ve harflerden her birine düşmesi gereken boşluk. (Matbaa hurufatı dökümevlerinde, yeni dökülmüş harflerin et boşluklarının ayarlanması için bu harfler, örnek olarak kullanılan başka harflerle her yönden karşılaştırılarak boyutların doğruluğu denetlenir.) || *Bir harfin eti,* bir matbaa harfinin ayak (*ayak eti*) ve baş (*baş eti*) kısmında eğik olarak kesilmiş kenar. (Bu eğik kenar, harfi, aşağısındaki ve yukarısındaki harflerden tamamen ayırmağa yarar.)

— Mutf. *Et lokması,* etin yağsız ve kemiksiz yerinden yapılan bir yemek. || *Et suyu,* et hulâsası. || *Et tahtası,* üzerinde et kıyılan ve dövülen ağaç kütük. || *Et makası,* tavuk ve benzeri hayvanları çabucak parçalara ayırmak için kullanılan araç.

— Tar. *Et meydanı,* askere et tayını dağıtılan yer.

— Zool. *Et kanat,* yarasanın bir cinsi.

— ANSİKL. *Et,* hayvanların kaslarından elde edilen besleyici bir maddedir. Etin beşte biri proteindir. İçinde çeşitli derecede lipoit (yağ), az miktarda (yüzde 0,5) glüsit, pek az kalsiyum, fazlaca fosfor, A, B_1, B_2 ve C vitaminler bulunur. Etin besin değeri hayvandan hayvana ve alındığı yere göre değişir. Kalitesi ise hayvanın yaşına bağlıdır. Körpe hayvanların eti yumuşak ve gevrek, yaşlı hayvanlarınki sert ve kurudur. İğdiş edilmiş hayvanların eti makbuldür. 4-8 Yaş arasındaki burulmuş sığırların etleri sıkı, kalın, esnek, sulu, açık kırmızı ve hafifçe asitlidir. Bu çeşit etlere birinci kaliteli et denir. İkinci kalite etler (8-10 yaş arasındaki burulmuş sığır, 5 yaşındaki inek etleri) kalın ve kaba ise de sıkı ve sert değildir. Üçüncü kalite etler (yaşlı ve yorgun hayvan etleri) kalın, kaba, az sıkı, koyu kırmızı ve yağsızdır, makbul sayılmaz.

Sığır, koyun, at, keçi ve domuz etleri kırmızı, tavuk eti beyaz, ördek, kaz ve kuş etleri siyahtır. Beyaz etlerin sindirimi kırmızı ve siyah etlere göre daha kolaydır. Siyah etlerde az çok toksin bulunduğundan damla, üremi ve karaciğer hastalarına ve yüksek tansiyonlulara bu etlerin verilmesi doğru değildir.

Etler ya taze veya konserve olarak yenir. Taze etler çiğ, yarı pişmiş veya tam pişmiş olarak yenir. Çiğ etin sindirimi pişmiş ete göre üç kat daha kolay ve besin değeri daha çoktur. Pişmiş konserve etler makbul değildir. En iyi konserve etler çiğ olarak saklanan etlerdir. Bunun iki şekli vardır: buzhanelerde saklanan etler, donmuş etler. Buzhanelerdeki soğuk odalarda üç hafta bırakılan etler —0,5°C'ta uzun süre saklanabilir. Bunlar taze et gibi, hattâ daha lezzetli olur. Buzhaneden çıkarıldıktan sonra 2-3 gün dayanır.

Donmuş etler —20°C'ta dondurulduktan sonra —5°C'ta saklanır. Bunları 6 ay saklamak mümkündür. Bu gibi etler soğuk havalı vagon ve kamyonlarla uzak yerlere gönderilebilir. Bu etler yenmeden önce buzları çözülünceye kadar açık havada bırakılır.

● *Türkiye'de et üretimi.* Türkiye'de kullanılan başlıca et çeşitleri *koyun, keçi, sığır, manda, tavuk* ve *balık* etleridir. Türkiye'de büyük ve küçük baş hayvan sayısı çok olduğu halde (1968'de 36,5 milyon *koyun,* 16,5 milyon *keçi,* 14 milyon *sığır,* 12,2 milyon *manda*) et verimi ve üretimi zayıftır. 1968 de mezbahalarda kesilen hayvanlardan elde edilen toplam et miktarı 190 286 tondur. Mezbaha dışında kesilen hayvanlardan elde edilen etin miktarı hakkında kesin bir rakam vermeğe imkân yoktur. Bu duruma göre şehir ve kasabalardaki yıllık et tüketimi nüfus başına ortalama 18-20 kg civarındadır.

1968 Yılında mezbahalarda kesilen hayvanlardan elde edilen etin çeşitli hayvan etlerine göre oranı şöyledir (yüzde olarak): sığır 48, manda 7, koyun 32, keçi 13.

1968'de deniz balıkları üretimi 122 546 ton; tatlı su balıkları üretimi 7 815 tondur. (LM)

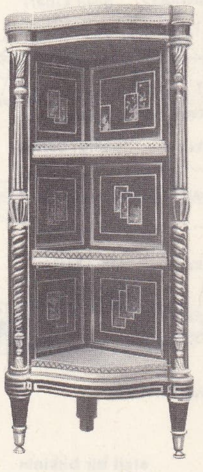

köşe etajeri
XVIII. yy. fransız sanatı

ETA i. Leng. Yunan alfabesinin harfi. Bk. ANSİKL.

— Mat. Sağ üste konan bir vurgu işareti ile 8 değerinde olan (η'), sol alta konan bir vurgu işareti ile 8 000 değerinde olan (͵η) sayı işareti.

— ANSİKL. Leng. Ünlüsü olmayan fenike alfabesinden örneksenen *eta* (fenike alfabesinde bir solukluyu [*heth*] işaret eder) lehçelere göre çeşitli değerlerle kullanılırdı. İlk attike alfabesinde solukluyu gösteriyordu; soluklu seslerin kaybolduğu Asya İoncasında yeni bir sesi, (ortak yunancadaki uzun *a*'nın kapanmasından meydana gelen *e*) belirtmeğe yaradı. Ayrıca, 403'te Atina'da kabul edilen ion alfabesinde uzun *e*'yi (kısa *e* [epsilon] ile karşıtlaşır) belirtirdi. Etimoloji yönünden değerleri ne olursa olsun, eta ile belirtilen sesler kapanır ve helenistik devirden itibaren modern Yunancada da devam eden *i* sesini verir. (L)

Etabli meselesi, Lozan barış antlaşmasının (1923) eklerinden biri olan «Rum ve Türk ahalinin mübadelesine dair mukavele»nin yorum ve uygulanması konusunda Türk ve Yunan hükûmetleri arasında çıkan anlaşmazlık. Bu mukavelenin ikinci maddesine göre «İstanbul Şehir Emaneti bölgesinde (belediye sınırları) 30 ekim 1918'den önce sâkin bulunmuş (fr. metinde *etabli*) bütün rumlar...» mübadeleye tabi olmayacaktı. Mübadeleyi uygulamakla görevli komisyondaki türk ve yunan delegeleri bu maddeyi ayrı ayrı yorumladılar. Türk tezinde *etabli* deyimi «Türk kanunlarına göre İstanbul'a kayıtlarını naklettirerek usulü dairesinde yerleşmiş...» rumları kapsıyordu. Yunan tezine göre bu deyimin anlamı fiilen İstanbul'da oturmak idi. Mesele 1924'-

Etats généraux

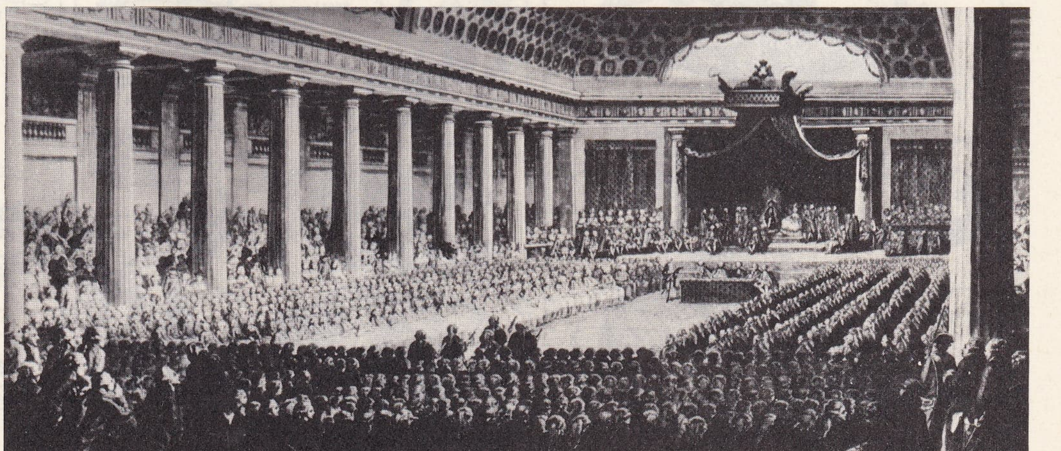

Foto. LAROUSSE

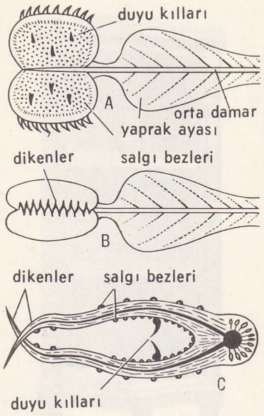

etçil bir bitkinin kapağının kapanma mekanizması
A. açık yaprak,
B. kapalı yaprak,
C. yaprak kesiti

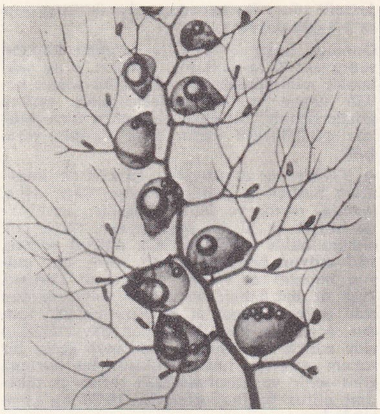

etçil bitkiler Utricularia (kesecikli su bitkisi)

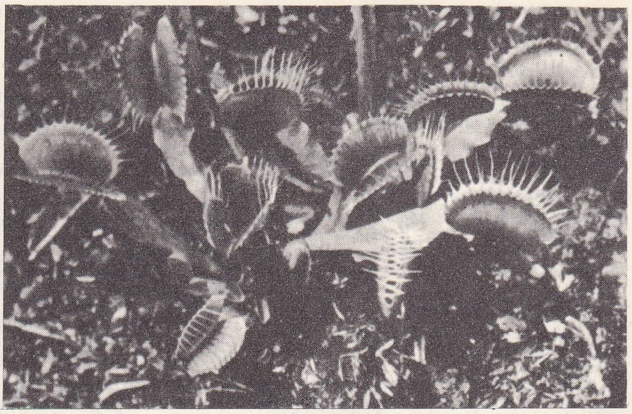

böcek kapan yaprakların çeşitli kapanma evreleri

te Milletlerarası Adalet divanına havale edildi. Bu kurum, meseleyi yunan tezine yakın bir şekilde çözümledi. Ancak *etabli* sayılabilmek için İstanbul şehrinin 1912 tarihli kanun ile belirtilmiş belediye sınırları içinde bulunmak ve buraya 18 ekim 1918'den önce ve daimî bir şekilde oturmak amacıyle gelmiş olmak kaydını koydu (21 şubat 1925). [M]

ETABLISSEMENTS FRANÇAIS DANS L'İNDE, Fransızların vaktiyle Hindistan'da ellerinde tuttukları toprakların resmî adı. (Bk. FRANSIZ HİNDİSTANI.) [L]

ETAH, Grönland'ın (Thule idare bölgesi) kuzeybatı kıyısında eskimo köyü. 5 Evden meydana gelen ve dünyanın en kuzeyindeki (78° 18′ kuzey enlemi) eskimo yerleşmesi olan Etah'ta, kutup eskimoları yaşar. (L)

ETAJER i. (fr. *étagère*). Kat kat yerleştirilmiş raflardan meydana gelen, ayaklı veya duvara tutturulmuş küçük mobilya. (Bazen, duvara tespit edilmiş tek bir raf halinde de olur): ***Hanım muttasıl tellerini tıngırdattığı kemanını yandaki etajerin üzerine bırakıp kapıyı açmağa gitti*** (B. Felek).

— ANSİKL. Mobil. XVIII. yy.da komodinlerin ve konsolların üstüne, duvar köşelerine yerleştirilen raflar yerine *etajer* kullanılmağa başlandı. Bu etajerin raflarına, porselen, çini, seramik gibi her çeşit biblo konurdu. Fransa'da, imparatorluk devrinde terkedilen etajer, Restorasyon devrinde yeniden ortaya çıktı. Bu çağ etajerleri, maundan veya açık renk tahtadan yapılırdı. bazen de köşe rafı biçiminde olurdu. Romantizm devri etajerleri gotik üslûba göre süslendi. Louis-Philippe ve Napolyon zamanında etajer tahtaları için pelesenk, maun ve çıralı çam tercih edildi. Günümüzde kullanılan etajerler madenî bir çerçeve üstüne eşit aralıklarla yerleştirilmiş raflardan meydana gelir; bu rafların üzerine de genellikle kitaplar ve biblolar konulur. (LM)

ETAL i. (fr. *éthal*). Kim. *Eşanl.* SETİLİK *alkol.*

ETALAJ i. (fr. *étalage*). Tekst. Taranmış keten ipliği yapımında ilk işlem: ***Etalaj, demet halindeki keten liflerinin uzayıp giden bir band haline getirilmesidir.*** (Bu işlem, *etalöz* denilen makinelerle yapılır.) [L]

ETALÖZ i. (fr. *étaleuse*). Tekst. Keten ipliğinin taranmasında etalaj işlemini yapan makine.

— ANSİKL. *Etalöz*'ün baş tarafında, sonsuz kayışlardan meydana gelen bir sevk tablası vardır. İşçi, bu tablanın üzerine demet halindeki keten liflerini yayar. Kayışların dönmesiyle bu demetler, makine girişindeki besleme silindirleri, sonra da çekim silindirleri arasından geçerek hem devamlı bir bant haline gelir, hem de çekilerek incelir. Bu iki çift silindir (besleme silindirleriyle çekme silindirleri) arasındaki iğneli çubuklar ise, üzerlerinden geçen elyafı hem destekler, hem de tarar. Bugün sanayide, tarama makineleri çıkışına yerleştirilen etalözlerle besleme mekanik olarak yapılır ve el emeğinden büyük tasarruf sağlanır. (L)

ETAMİN i. (lat. *stamen*, iplik > halk lat. *stamineo*'dan fr. *étamine*). Genellikle perde yapımında kullanılan gevşek ve delikli dokunmuş pamuklu kumaş. ‖ Kare boşluklu bir dokuma şekli gösteren ve gömleklik olarak da kullanılan bir cins pamuklu kumaş. (Dokumasındaki kare şekillerden faydalanılarak üzerine hesaplı işlemeler yapılır). [LM]

ETAMİN, γ Ejderha yıldızına verilen ad. Kadiri 2,4. Tayf örneği K5. Bk. YILDIZ. (L)

ETAN i. (fr. *éthane*). Kim. C_2H_6 formülündeki doymuş hidrokarbon.

— Petr. *Etan giderici*, etan ayrılmasında kullanılan tablalı, soğurucu veya daha başka cinsten arındırma aygıtı. ‖ *Etan giderimi*, bir petrol ürününde bulunan etanın genellikle, ayrımsal damıtma veya soğurma yoluyle ayrılması.

— ANSİKL. Kim. *Etan*, —84°C'ta sıvılaşan, renksiz ve kokusuz bir gazdır. 1848'de Frankland ve Kolbe tarafından, potasyum asetatın elektrolizi neticesinde bulundu. Etan ayrıca, sodyum'un metil iyodüre etkimesi, etil iyodürün indirgenmesi, etilen veya asetilenin hidrojenlenmesiyle elde edilebilir. (L)

ETANA, tufan sonrası I. Kiş (Sümer) hanedanının 13'üncü efsanevî kralı. Bin beş yüz yıl yaşadığı ileri sürülür. (L)

ETANAL i. (fr. *éthanal*). Kim. *Eşanl. Asetik* ALDEHİT.

ETANOİK i. (fr. *éthanoïque*). Kim. *Eşanl.* ASETİK ASİT.

ETANOL i. (fr. *éthanol*). Kim. *Eşanl. Etil* ALKOL.

ETANOLAMİN i. (fr. *éthanolamine*). Kim.

etçiller

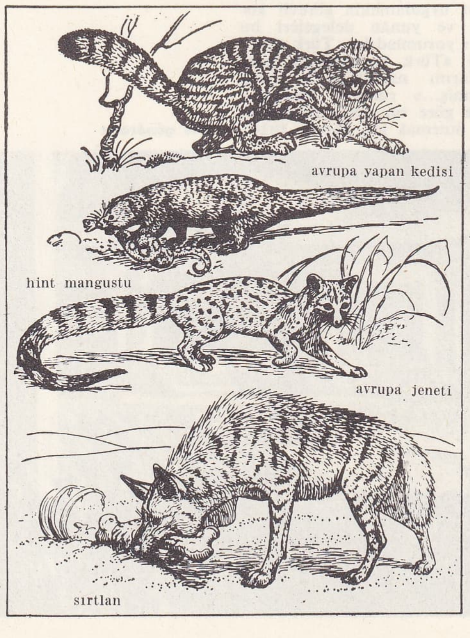

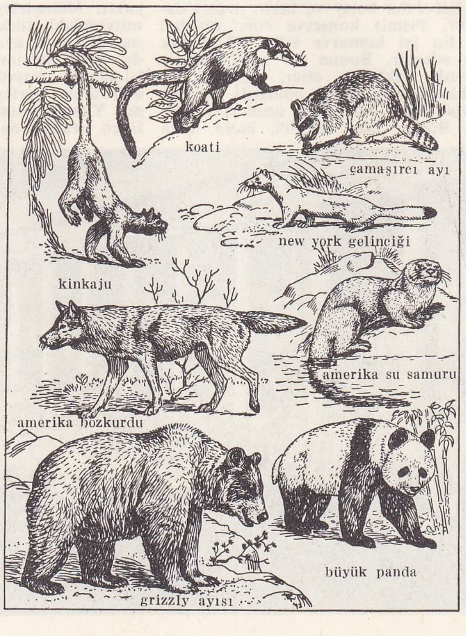

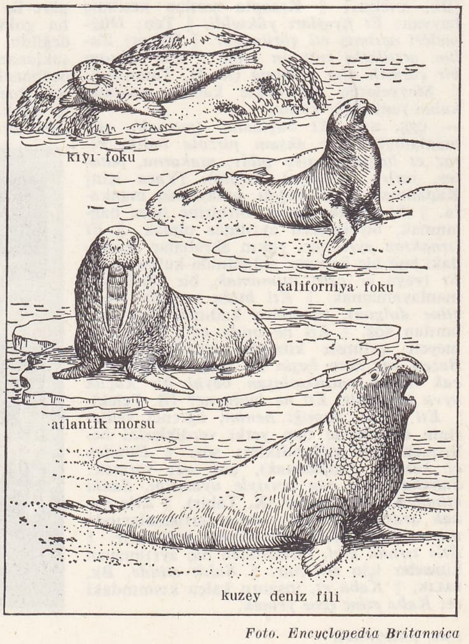

Foto. Encyclopedia Britannica

Etil alkolden türeyen aminli bileşik.

— ANSİKL. Üç *etanolamin* vardır: formülleri sıra ile

$NH_2\ CH_2 — CH_2OH$, $NH\ (CH_2—CH_2OH)_2$ ve $N\ (CH_2—CH_2OH)_3$

olan *monoetanolamin, dietanolamin* ve *trietanolamin.* Bunlar amonyağın etilen okside etkimesiyle aynı zamanda meydana gelirler. Her üç baz da suda çok kolay çözünür; trietanolamin, sürekli köpüklü sabunların yapımında kullanılır. (L)

ETANOLİZ i. (fr. *éthanolyse*). Kim. Etil alkol etkimesiyle meydana gelen alkoliz. (L)

ETANTİYOL i. (fr. *éthanethiol*). Kim. *Eşanl.* ETİLMERKAPTAN.

ETAP i. (fr. *étape*). Spor. Bir yarışın belirli merhalelerinden her biri: *Bisiklet yarışının ilk etabı.* ‖ İki etap arasındaki mesafe: *Uzun bir etap.* (L)

Étapes de la Philosophie Mathématique (LES) [*Matematik Felsefesinin Aşamaları*], Léon Brunschvicg'in eseri (1913). Kitap, düşüncenin bilim ve özellikle matematik ile ilişkisinin ve bu ilişkilere dayanan çeşitli sistemlerin tarihçesini yapar. *Brunschvicg*'e göre, matematik insan düşüncesinin en yüce noktası, matematik üzerine düşüncelerin de bütün felsefe tarihindeki düşüncelerin en verimlileridir. Matematik aracılığı ile akıl, yaratıcı ve zihnî faaliyeti içinde kendi kendisini kavrayabilir. Bu bakımdan, L. Brunschvicg'in spiritüalizmi anlıkçılık ile birleşerek, Bergson veya Ravaisson'un dirimci (vitalist) spiritüalizminden ayrılır. (L)

Etats généraux. Fransa'da, Devrimden önce, üç sınıfın (din adamları, soylular ve «Tiers états») temsilcilerinden meydana gelen genel meclise *Etats généraux* denirdi. Temsilcilerin seçimi şöyle yapılırdı: önce mahallî seçiciler seçilir; sonra bunlar, merkezde toplanarak *cahiers*'leri (kraldan istenecek şeyleri birarada toplayan defter) düzenler ve genel meclise gidecek delegeleri seçerdi. Çalışma sırasında üç meclis de ayrı ayrı toplanırdı. Genel mecliste ve meclislerde, her sınıftan yalnız bir delege konuşabilirdi. Etats généraux'lar krala danışmadan hükûmeti seçerdi. Güzel Philippe'in düzenlediği toplantıdan (1302) sonraki en ünlü Etats généraux: din adamları meclisini kaldırmak için 1308'de, *loi salique*'in uygulanması için 1317'de İngiltere kralı Edward II'nin iddialarını reddetmek için 1329'da kral danışmanlarının tutuklanması ve Paris çarşıları denetleyicisi Etienne Marcel'in yetkilerini tartışmak için 1356-1357'de toplananlardır. 1484'ten sonra Etats généraux belli aralıklarla toplanma ve vergi koyma işinde söz sahibi olma hakkını elde etti. Henri III devrinde güçlendi (1576 ve 1588 yıllarında toplandı). 1798'den önceki son toplantı, 1614'te yapıldı; Fransız devrimi 1789) Etats généraux'yu bir kurucu meclis haline getirdi. (L)

ETÂVAH, Hindistan'da (Uttar Pradeş) şehir, Yamuna kıyısında; 53 000 nüf. Pamuk ve ipek imalâthaneleri. XV. yy.dan kalma Racput kalesi yıkıntıları. (L)

ETBÂ, çoğl. i. (ar. *tebaᶜ*, birine uyan'dan *etbāᶜ*). *Esk.* Birine bağlı olup ondan ayrılmayanlar: *Celebe, o gece etbâ'ı ile beraber kaçıp Konstantîniyye'ye geldi* (Cevdet Paşa). ‖ Uşaklar, hizmetçiler takımı. ‖ *Etbâtü-tâbi-în,* tabi olanlar, hizmet edenler. (M)

ETBÂK çoğl. i. Bk. ATBAK.

ETCHAHOUN (Pierre Topet, — denir), bask şairi (Barcus 1786-ay.y. 1862). Gürültülü bir hayat geçiren, hapse mahkûm olan bu köylü şair lirik şiirler, yergi şarkıları yazdı. (L)

ETCHEMİN, Kanada'da (Quebec) ırmak; 80 km. *Etchemin gölü*nden çıkar ve Quebec'in yukarı kesiminde Saint-Lauren'ta dökülür. (L)

ETCHEPARE (Jean), basklı yazar (Mar Chiquita, Arjantin 1877-Aldudes, Aşağı Pireneler 1935). Çok başarılı deneme yazarı. Bask'lı nesir yazarlarının en değerlilerindendir. (L)

ETCHEVERRY (Denis), fransız ressamı (Bayonne 1867-ay.y. 1952). 1892'de ikinci Roma ödülünü kazandı; aile hayatı tablolarında ve sosyete mensuplarının portre ressamlığında uzmanlaştı. Başlıca eserleri arasında: *Dadılar* (Toulouse müzesi), *Philemon ile Baucis* (Bayonne müzesi) özellikle anılır. Hünerli ve parlak bir sanatı vardır. Fotomekanik usulle çoğaltılan *Baş Dönmesi* adlı tablosu (1903) meşhurdur. Paris Modern Sanat müzesinde eserleri vardır. (L)

ETCHEVERRY (Jean Jacques), fransız dansçısı ve koreografı (Paris 1916). G. Ricaux ve N. Zvereff'in öğrencisi. Nouveau Ballets'de Monte-Carlo topluluğuna katıldı (1940-1944), sonra «Mavi Kuş» kumpanyasını yönetti (1945). Opéra-Comique'te (1946-1953) ve Brüksel'de Théatre de la Monnaie'de (1954) bale yöneticiliği yaptı. Etcheverry bugün lirik eserler sahneye koymaktadır (*Don Pasquale,* 1967). Koreograf olarak, *Reading Zindanı Baladı* (1947), *Pelléas ve Mélisande* (1953), *Harika Mandarin* (1955). [L]

ETÇİK i. (*et*'ten *et-çik*). Bir hayvanın vücudundaki büzülüp genişlemeğe elverişli, her çeşit etli çıkıntı. (Tırtılların çoğunda etçik bulunur.)

— Anat. Kırmızımsı renkte çeşitli küçük organlara verilen ad. ‖ *Böbrek etçikleri,* idrarı böbrek çanaklarına döken küçük memecikler. ‖ *Büyük ve küçük etçikler,* onikiparmak bağırsağının ikinci kısmının iç kenarında bulunan koni şeklindeki iki ufak çıkıntı. (Üstteki küçük etçikte Santorini kanalının açılış deliği bulunur. Alttaki büyük etçikte, çoğu durumda, *Vater ampulü* denilen boşluk vardır; Vater ampulünün dibinde öd kanalı ve Wirsung kanalı açılır; bu iki kanal etçiğin ucuna doğrudan doğruya tek veya iki delikle de açılabilir.) ‖ *Göz yaşı etçiği,* gözün iç açısındaki küçük kırmızı çıkıntı. ‖ *Mersin yaprağı biçiminde etçik* (himen artıkları), bakire olmayan kadında, vaginus'un dış ucunda, kızlık zarı kalıntısı kırmızımsı yumrucuklar.

— Bot. Fasulye, keneotu, polygala gibi bazı bitkilerde tohumların göbeğini çeviren etli kabarıklık.

— Zool. Hindi, devekuşu v.b. bazı kuşlarda baş veya boyun üzerinde bulunan çoğu kez çıplak ve parlak renkli et parçası. (L)

ETÇİKSİ sıf. (*etçik*'ten *etçik-si*). Etçiğe benzeyen veya etçikle ilgili. (Botanikte, özellikle, polygala gibi, bir veya birkaç etçikten oluşmuş arille [tohumzarı] için kullanılır.) [L]

ETÇİL sıf. (*et*'ten *et-çil*). Daha çok etle beslenen: *Etçil bitkiler çanaklarına düşen sineklerle beslenir.* Bk. ANSİKL.

— Böcek bil. *Etçil böcekler,* kınkanatlı böcekler alttakımı. (Başlıca yedi familyaya ayrılır: *cicindelidae, carabidae, haliplidae, dytiscidae, gyrinidae, rhysodidae, paussidae.* [Etçil kınkanatlılara YIRTICI BÖCEKLER de denir].)

— ANSİKL. Bot. *Etçil* adı verilen bazı bitkilerin bir kısım organları, küçük hayvanları ve böcekleri tutar veya yakalar. *Pinguicula grandifora*'nın yapışkan yaprakları; *sarracenia, cephalotus* ve ibrik otlarının kavanozcukları; *rossolis*'in sinek kapan tuzakları, hayvan dokunur dokunmaz kapanır. Bu olayın evreleri şöyle sıralanabilir: böceğin dokunması ve hareketiyle bitkinin duyarlı organları uyarılır; bitki, böceği yakalamak için mekanik bir tepki gösterir; sonra proteinleri ayrıştırıcı asitli bir salgı çıkarır, yalnız kitin örtüsü kalacak şekilde böceği sindirir; sindirilen besinler soğurarak soymuk damarlara iletir. Sadece sonuncu olay, bazı türlerde şüphelidir. Bu yüzden bazı botanikçiler bitkilerdeki etçilliği faydasız bir fonksiyon sayarlar. Fakat etçil bitkilerin çoğu iyice kök salmadıkları ve azotça çok fakir ortamlarda (bataklık, ağaç dalları) yetiştikleri için hayvanlardan elde ettikleri proteinlerin kendilerine faydalı olduğu kabul edilmektedir. (LM)

ETÇİLLER çoğl. i. Pençeli memeliler takımı. (Dişleri ve sindirim sistemleri, hayvan etini parçalayıp yemeğe elverişli biçimde olan hayvanları kapsar.)

— ANSİKL. *Etçiller*'in her çenesinde altı kesici diş, iki tane iyice gelişmiş köpekdişi, değişik biçimde azıdişleri bulunur. Ön azılar sivridir. Bir tanesi yırtıcıdır. Öteki azılar övütücüdür. Çeneler yana doğru hareket edemez, yalnız aşağı yukarı devinir. Familyalara göre sayısı değişen parmaklar, yırtıcı ve keskin tırnaklarla donanmıştır. Etçiller yedi familyaya ayrılır: kedigiller (kedi), sansargiller (sansar), miskedisigiller (gelincik), köpekgiller (köpek), ayıgiller (ayı), sırtlangiller (sırtlan), küçükayıgiller (küçük amerikan ayısı). [L]

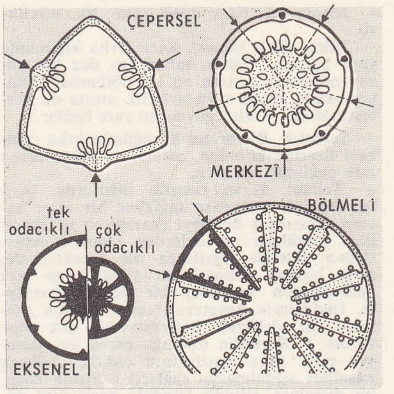

etenelenme

ETE (Muhlis), türk iktisatçısı ve devlet adamı (İstanbul 1904). Öğrenimini Leipzig İktisat fakültesinde tamamladı. 1929-1939 Yılları arasında İstanbul Üniversitesi Yüksek İktisat ve Ticaret okulunda öğretim üyeliği yaptı. On yıldan fazla Başbakanlık Genel Denetleme kurulu üyeliğinde bulundu (1939-1950); daha sonra bu kurulun başkanı oldu. 1950'de demokrat parti milletvekili, 1950-1951 arasında işletmeler, 1952'de ticaret bakanı oldu. 1961-1964 Döneminde C.H.P.'den milletvekili seçildi 1962'de Ticaret bakanlığına getirildi. Türkiye Ekonomi kurumunu kurdu ve başkanlığını yaptı. Avrupa birliği türk heyeti başkanlığı yaptı. Ayrıca Türk Kooperatifçilik kurumu da onun eseridir. Federal Almanya liyakat nişanını aldı (1963). Eserleri: *İstanbul Limanı ve Teşkilâtı* (Almanca, 1932); *Türkiye Sanayi Politikası, Ticaret, Banka, Borsa* (1934); *Para ve Kambiyo* (1936); *İşletme Ekonomisi Dersleri* (1946); *Türkiye ve Ortak Pazar* (Almanca, 1961). [M]

ETEK i. (esk. türk. k.). Kadın elbisesinin belden aşağıda kalan kısmı: *Düğün evinin kalabalık sofrasında aşağıdan yukarıya uzun eteklerini sürükleyerek kol kola dolaşan iyi giyinmiş kadınlar vardı* (H.Z. Uşaklıgil). *Çalı ve yaprakları eteğine doldurdu* (A.H. Müftüoğlu). ‖ Pantolon hariç, diğer kadın ve erkek giyeceklerinin aşağı kısmı: *Mantonun eteği. Ceketin eteği.* ‖ Vücudun belden aşağısına giyilen, beli dar, altı değişik biçimlerde ve uç kısmı serbest olan kadın elbisesi. (*Eşanl.* ETEKLİK.) ‖ Eteğin alt kenarı: *Eteğin sökülmüş.* ‖ Divan, karyola, kanepe örtüsü gibi kumaştan yapılan şeylerin aşağıya sarkan uç kısmı: *Divan örtüsünün eteğini bastırıyordu.* ‖ Dağ veya tepe gibi yükseltili yerlerin aşağı kısmı: *Toros eteklerine doğru, geniş, düz avlık ve seyranlık ova tabiatı, hepsi, her çeşidi var* (F. R. Atay). *Dağın eteğine beyaz minareleriyle sarılmış bu şehrin...* (S.F. Abasıyanık). ‖ *Etek bezi,* kundaktaki çocukların belden aşağısına sarılan bez.

— ÇEŞ. DEY. *Etek dolusu,* bol bol, çok fazla: *Etek dolusu para.* ‖ *Etek öpmek* (veya *el etek öpmek*), yaltaklanmak, dalkavukluk etmek. ‖ *Etek pisliği* (veya *kiri*), yolsuz ilişki. ‖ *Etek silkmek* (veya *el etek çekmek*). [bir şeyden] vaz geçmek, ilgiyi kesmek. ‖ *Eteği ayağına dolaşmak,* telâşa kapılmak. ‖ *Eteği belinde,* becerikli ve hamarat (kadın). ‖ *Eteği düşük.* Bk. DÜŞÜK. ‖ *Eteği temiz,* iffetli (kadın). ‖ *Eteğine düşmek* (*sarılmak*), yalvarıp yakarmak. ‖ *Eteğine yapışmak* (veya *eteğine sığınmak*), [birinin] himayesi altına girmek. ‖ *Eteğini göstermez,* iffetli, namuslu (kadın). ‖ *Etekleri tutuşmak,* telâş ve kaygıya kapılmak. ‖ *Etekleri zil çalmak* (veya *etekleri ıslık çalmak*), çok sevinçli olmak, sevinmek.

— Balıkç. Dalyanlarda zeytinkazığından hazneye kadar gelen ağ kısmı. ‖ *Ters etek,* dalyanlarda basarna kazığından haznenin ters yönünde uzanan ağ kısmı.

— Dy. *İmlâ eteği,* doldurularak yükseltilmiş demiryolu hattının her iki yanda tabiî zeminle geçtiği yerde yol boyunca uzayıp giden çizgi.

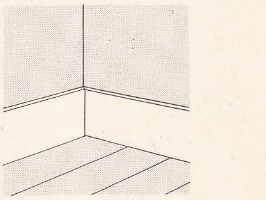

etek silmesi (mim.)

Desen. LAROUSSE

— Jeomorfol. *Etek döküntüsü.* Bk. DÖKÜNTÜ.

— Mim. *Etek silmesi,* kare levha biçiminde yapı parçası. (Sütun tabanının düz bir yüzey meydana getiren en alt bölümüdür. Sütun eskisi altına veya ayaklık altına da yerleştirilerek ayaklık gövdesini yere bağlar.)

— Saraçlık. Bir araba körüğünün arka çemberi üzerine konulan, astarlı ve kenarlarına zırh çekilmiş bez şerit.

— Teknol. Hava yastıklı taşıtlarda, taşıtın dengede kalmasın sağlayan bir aşırı basınç yaratılmış bölmeyi çevreleyen ve genellikle bükülgen maddelerden yapılan çeper. (Hava yastıklı taşıtların ilk örneklerinde, aşırı basınç bölmesi bir taneydi ve sert maddelerden yapılmış bir etekle çevriliydi. İngilizlerin hovercraft*ında, yüksük şeklinde bir delikten beslenen bir çift etek vardır. İ. Bertin'in bulduğu esnek ve yumuşak etek, kara taşıtlarının oldukça yüksek engelleri aşabilmesini sağlar.) ‖ *Piston eteği,* bir pistonun, silindir içindeki hareketini düzenleyen ve silindir çeperlerini zorlayan dik kuvvetleri ortadan kaldıran yan yüzeyi.

— Tuhafiye. Bir kazağın veya yün yeleğin alt kısmına eklenen, genellikle lastik örgüden parça. (ML)

ETEK, Türkmenistan Sovyet Sosyalist cumhuriyetinde vâdi; Köpet dağının kuzey yamaçlarında Annoy ve Duşak demiryolu istasyonları arasında; yaklaşık olarak 140 km uzunluğunda, 30-50 km genişliğinde. İdare merkezi *Kahka* şehridir. Vâdide tarımla geçinen Teke Türkmenleri yaşar. Meyvecilik.

— Tar. Ortaçağda Horasan'a, XVI. ve XVII. yy.larda Harizm hanlarına bağlı olan Etek çevresi, daha sonra Türkmenler ve Ruslar tarafından istilâ edildi. 1881'de yapılan anlaşma gereğince Rusya'ya bağlandı (M)

ETEKLEMEK geçl. f. (*etek*'ten *etek-le-mek*). Etek öpmek veya etek öpecek gibi bir tavır takınmak: *Onlar, başkaları gibi hanımefendiyi, küçük hanımefendileri eteklemediğimi, gayet sade ve serbest bir selâmla iktifa ettiğimi görünce hayret ettiler.* (R. N. Güntekin). — *Safa geldiniz: dememe kalmadı, terbiyeli adammış, hemen beni etekledi* (B. Felek). ‖ *Mec.* Dalkavukluk etmek, yaranmağa çalışmak. (ML)

ETEKLİK i. (*etek*'ten *etek-lik*). Kadınların belden aşağı giydikleri elbise: *Bol eteklik onu büsbütün şişman gösterrnişti. Ama bacaklarına pantolon yerine bir eteklik geçiriyorlardı* (Ş.S. Aydemir). [*Eşanl.* ETEK.] ‖ Etek yapılacak kumaş: *İki hafta önce aldığın eteklіği daha dikmedin mi?* ‖ Bir şeyin aşağıya uzanan yüzü: *Davlumbaz eteklіği.* (M)

ETELEMEK geçl. f. [Yalnız *etelemek betelemek* sözünde] *Etelemek betelemek. Halk dili.* Kötü davranmak. (M)

ETELKÖZ («ırmak arası» anlamında macarca k.). Tuna ve Dnyeper nehirleri arasında uzanan düzlüğe Macarların verdiği ad. Macar boyları henüz Macaristan'a girmeden önce buraya yerleşmişlerdi. Bölge uzun süre Roma imparatorluğu topraklarına saldırılarda bulunan çeşitli doğulu kavimlerin (Hunlar, Avarlar, Gotlar, Bulgarlar) geçici olarak yerleştikleri sahipsiz bir yerdi. Bölgeye yerleşen Macar kavminin doğu kısmında Peçeneklerin Kangar boyu, kuzeyde, Dnyeper boyundaki İslavları teşkilâtlandıran Ruslar, güneyde ise hıristiyan Bulgarlar yaşıyorlardı. Etelköz'de Peçeneklerin baskınına uğrayan Macarlar 894'te Arpad'ın idaresinde Pannonia akını ile Etelköz'den ayrılarak bugünkü Macaristan'a yerleştiler. (M)

ETEM sıf. (ar. *tamm*'dan *etemm*). *Esk.* Daha, pek, tamam, kusursuz ve eksiksiz: *Asl-ı küll mazhar-ı ism-i a'zam / Cümleden oldu meratibde etem* (Nabi). [M]

ETEMEFENDİ Santurî, türk bestecisi (İstanbul 1855-ay. y. 1926). Soğukçeşme Askerî rüştiyesini bitirdi ve musiki kabiliyeti anlaşılarak 13 yaşında Enderun'a alındı. Batı müziği ve armoni de öğrendi. Maliye Nezaretinde tereke memurluğu yaptı. Abdülhamid II'nin huzurunda saz çaldı. Büyük oğlu Mehmed Ali Beyi Diyâle savaşında kaybedince sinirleri bozuldu, bu yüzden çalışamadı. 58 Yaşındayken felç geldi. Uyurken yanarak öldü. Şarkıları ve peşrevleri vardır. *Şehnâz Longa*'sı milletlerarası ün kazandı. 49 Makam kullandı. (M)

ETEN i. (fr. *éthène*). Kim. *Eşanl.* ETİLEN.

ETENE veya **ETEN** i. Anat. Memelilerde dölütü anaya bağlayan esnek ve değirmi et parçası. Bk. ANSİKL.

— Bot. Meyve yaprağında yumurtacıkların bağlı bulunduğu kısım. ‖ *Etene düzeni,* yumurtacıkların dişi organda yer alış şekli. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat ve Fizyol. *Etene,* birçok loplu, esnek ve bol damarlı değirmi bir organdır. Bir yüzüyle dülyatağının iç çeperine, diğer yüzüyle göbekbağı damarlarına bağlıdır. Etene dölütle dölyatağını birbirine birleştirir. Alt katı Langhans hücrelerinden oluşan etene pütürleri dölütün beslenmesini ve solunumunu sağlar. Dölüt dışarı atıldıktan hemen sonra dölyatağı büzülür. Bu esnada etene de dölyatağından ayrılır. Etene ayrılınca yabancı bir cisim etkisi bırakarak dölyatağının kasılmasına ve böylece kendisini dışarı atmasına yolaçar. Bk. DOĞURMA.

— Bot. Yumurtacıklar yumurtalığın dibinden tepesine kadar uzanan eksene iyice bitişikse etene düzenine *eksensel* (zambak, sardunya v.b.); meyvenin çeperine bitişik olursa *çepersel* (menekşe); yumurtalığın ortasında veya dibinde toplu halde bulunursa *merkezî* (karanfilgiller, çuhaçiçeğigiller); yumurtacıklar yumurtalığın her noktasından çıkarsa *yaygın* (haşhaş); bölmelerin çeperinden çıkarsa *bölmeli* (nilüfer) denir.

— Karşılaştırmalı anat. Yarı dölüte (koryon), yarı anaya (dölyatağı içzarı) ait bir başlangıç organı olan etene yalnız üstün yapılı memelilerde (özmemeliler) bulunur. Keselilerle tekdeliklilerde etene yoktur; sadece bandikut adlı keseli hayvanda eteneyi andıran bir gebelik organına rastlanır. Özmemeliler de bu bakımdan ikiye ayrılır: son'suzlarda (dişsizler, balinalar, toynaklılar) etenenin yalnız dölüte ait kısmı doğum sırasında ayrılır, düşer; son'lularda (filler, kemirgenler, etçiller, maymunlar) etenenin dölyatağına bağlanışı o kadar sıkıdır ki, doğum sırasında dölyatağı zarının bir kısmı yırtılıp koparak düşer ve kanama yapar. Etenenin şekli kısrakta yayvan, inekte çeneksi, kedide kemerimsi, kadında değirmidir.

— Ted. Filatov'un çalışmalarından beri etene özütleri, organizmanın savunma mekanizmalarını uyarmak amacıyle kas içi şırıngaları ve aşılama şeklinde kullanılmaktadır. (L)

ETENELENME i. (*etenelenmek*'ten *etenelen-me*). Biyol. Embriyon veya eklentileriyle ana arasında, kimyasal değiş tokuşu sağlamak amacıyle yaygın ve sürekli bir temas yüzeyi kurma.

— ANSİKL. *Biyol.* Dar anlamda *etenelenme* eteneyle sağlanır. Fakat memeliler dışındaki birçok doğurgan veya yarı doğurgan hayvanlarda, özellikle amfibyumlarla balıklarda etenelenme solungaçlarla veya göbekbağı keseciğiyle sağlanır (msl. köpekbalığı). Yumurta ile üreyen bazı hayvanlarda ise kuluçkalanmayle birlikte bir çeşit etenelenme görülür (amfibyumlar, pipa ve rhinoderma veyahut balıklardan denizaltı). Fakat bu gibi hayvanlarda yavruların beslenmesi dişilerce olduğu kadar erkeklerce de sağlandığından bilginlerin çoğunluğu buna etenelenme dememeyi tercih etmektedir. (L)

ETENELENMEK geçz. f. (*etene*'den *etene-le-n-mek*). Embriyon veya eklentileriyle ana arasında temas yüzeyi kurmak. (L)

ETENELİ sıf. (*etene*'den *etene-li*). Etenesi olan.

◆ **Eteneliler** çoğl. i. Etenesi bulunan memeliler altsınıfı (keselilerle tekdeliklіler hariç bütün memeliler bu gruba girer). [*Eşanl.* ÖZMEMELİLER.] (LM)

ETENESİZ veya **ETENSİZ** sıf. (*etene*'den *etene-siz*). Etenesi olmayan: *Etenesiz memeli..* (Keselilerle tekdeliklіler bu durumdadır.) [LM]

◆ **Etenesizler** veya **etensizler** çoğl. i. Etenesi bulunmayan basit yapılı memeli hayvanlar. (Keselilerle tekdeliklіler bu gruba girer.) [L]

ETEOKLES, Thebai destanlarında adı geçen kahraman. Oidipus ile İokaste'nin oğlu ve Polynike'nin kardeşi. Oidipus gözlerine mil çekince, iki kardeş Thebai'nin yönetimini ele aldılar ve sırayle birer yıl hüküm sürmeğe karar verdiler. Ama Eteokles kardeşi Polynike'ye hükümdarlık asasını vermeyi kabul etmedi. Polynike'ye kayınbabası Argos kralı Adrastos'un yardımıyle ve altı başbuğ ile birlikte Thebai'yi kuşattı. Bu olay, Yedilerin Thebai'ye karşı giriştikleri savaştır. Savaşta iki kardeş birbirlerini öldürdüler. Tahtı ele geçiren Kreon, Eteokles'e vatan düşmanlarına karşı savaştığı için muhteşem bir cenaze töreni yaptırdı. Polynike'nin ise cesedinin gömülmesine izin vermedi. Bu yasağı dinlemeyen ve kardeşinin ölüsünü gömen Antigone'yi de ölüme mahkûm ettirdi. (L)

ETEOKRETES (yun. k.). Elenlerin yerleşmesinden önce Girit'te oturan halk. (L)

ETEOPHİLUS i. Bitki biti; kurtçuğu söğüt ağacının tırtılsı çiçeklerinde yaşar. (Kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.) [L]

ETER i. (fr. *éther*). Kim. Bir alkolün su kaybederek bir asit veya başka bir alkol ya da kendisiyle birleşmesinden doğan organik bileşik. ‖ Yaygın olarak etil oksit. Bk. ANSİKL.

— Anestezi. Bk. ANSİKL.

— Eczc. Bk. ANSİKL.

— Petrokim. *Petrol eteri* parfümeride kullanılan çok hafif bir esans olan özel «G» esasına eskiden verilen ad.

— Tıp. *Eter tiryakiliği,* hastalık halinde eter içme veya koklama içtepikisi (*eter zehirlenmesi* de denir). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. Önceleri, birbirinden çok farklı maddeler *eter* adı altında karıştırıldı. Sülfürik asit, bazı şartlar altında etilalkolü su kaybına uğratarak, menşei dolayısıyle *sülfürik eter* adını alan uçucu bir madde meydana getirir, bu bileşik, yapısının $C_2H_5O\ C_2H_5$ veya $(C_2H_5)_2O$ formülüyle ifade edilebileceği ispatlanınca *eter oksit* adını aldı ve bu ad bir daha hiç değişmedi. Buna karşılık, öbür asitlerin çoğu alkoller üzerine, hiç değilse görünüşte, aynı şekilde etki ederek bir mol alkol ile bir mol asit arasından bir mol su çıkararak hidroliz yoluyle asitik alkolü yeniden serbest hale getirebilen *eter-tuz* adında bir bileşik verir. Daha sonraları, *eter-tuz* yerine *ester* kelimesinin kullanılması kabul edildi.

Gerçekte, eter-tuzlar veya esterler, birbirinden kesinlikle ayrılan üç grupta toplanır: halohidrik asitlerin eterleri veya *halohidrik eterler, anorganik okzasitlerin eterleri* ve karboksilik asitlerin eterleri veya *karboksilik eterler,* bunlara gittikçe yaygınlaşan *ester* adı verilmektedir. Her ne kadar bugünkü kimya edebiyatında bu karıştırmalara sık sık rastlanmaktaysa da «eterler» burada, *eter-oksitler, halohidrik eterler, anorganik okzasit eterleri* ve *esterler* olarak sınıflandırılacaktır.

Öte yandan bazı yazarlar, bir alkol ile bir asit arasında bir mol su çıkmasıyle ancak *teorik olarak* meydana gelen ve bunları hidroliz yoluyle tekrar serbest hale getiremeyen bileşiklere de «eter» adını vermekte ısrar etmektedirler. Nitrilleri meydana getiren *siyanhidrik eterler* ile *izosiyanik eterler* böyle bileşiklerdendir. Bu bileşikleri isimlendirmede «eter» yerine «türev» kelimesinin kullanılması daha doğru olur (*isosiyanik türev*).

● *Eter - oksitler.* R ve R′ birer hidrokarbon kökü olmak üzere, eter - oksitler R—O—R′ genel formülüyle gösterilir. R ile R′ özdeş olduğu zaman bunlara «simetrik», aksi halde «karma» eter - oksitler denir. Simetrik olanlar, genellikle alkollere su kaybettirerek üretilir, fakat bu usul yalnız birincil alkoller bazı basit ikincil alkoller için geçerlidir, su kaybettirici etkenler şunlardır: sınırlı miktarda ve 135°C civarında kullanılan sülfürik asit, gazlı faz katalizörü olarak 280°C civarında kullanılan alümin ve son zamanlarda kullanılan benzen-sülfonik asit. Karma (veya özel şık olarak simetrik) eter-oksitler genellikle bir alkolatın bir halohidrik etere etkimesiyle elde edilir, genel formülleri R—CH_2OCH_3 olan eter-oksitler, R Mg Br organomagnezyum bileşiğinin klorometilik etere etkimesiyle meydana gelir. Fenollerin de eter-oksitleri vardır: metil ve feniloksit gibi karma eter-oksitler bir metil halojenürün sodyumlu fenol üzerine etkimesiyle elde edilir, simetrik olan fenolik eter-

oksitler, ancak fenollerin toryum-oksit eşliğinde ve 350°C'te su kaybetmesiyle meydana gelir.
Eter-oksitler genellikle sıvı halde bulunurlar, bununla beraber, metil-oksit ile metil ve etil-oksit gaz halindedir. Bu iki bileşik suda çok çözünür, etil-oksit ise ancak kendi hacminin 15 katı suda çözünebilir, yüksek homologlar ise çözünmez. Buna karşılık, eter-oksitler, organik eritenlerin büyük bir kısmıyle her oranda karışabilir.
Eter-oksitlerin kimyasal etkenliği çok düşüktür, ne alkali ortamda, ne yansız ne de hafifçe asit ortamda hidrolize uğramazlar, yani bunları meydana getiren alkolleri tekrar serbest olarak geri vermezler. Sadece, çok güçlü asitlerin etkisiyle alkol ve etere ayrılırlar. Bir eter-oksitte oksijen üç birleşme değeri alabilir, ya oksonyum bileşikleri, ya da solvatlar meydana getirebilir. Etil-oksit, organomagnezyum bileşiklerinin meydana gelmesinde bu süreci izler. Bu serinin en önemli maddesi «âdi eter», «sülfürik eter» veya «eczacı eteri» adı da verilen etil-oksittir. Bu bileşik, hafif, hareketli ve 34°C'ta kaynayan bir sıvıdır, özütleme eriteni, tepkime eriteni ve uyuşturucu olarak kullanılmaktadır.

● *Halohidrik eterler.* Halohidrik eterler, halojenin doymuş bir karbon atomuna bağlandığı monohalojenli hidrokarbon türevlerinin benzeridir, R bir alkol kök ve X dört halojenden biri olmak üzere RX şematik formülüyle gösterilir.

Bunlar, alkol halojenür veya halojenli hidrokarbon sayılır, CH_3—CH_2 Br formülündeki bileşik *etilbromür* veya *bromoetan* şeklinde adlandırılır.

Halohidrik eterler, bazen bir halojenin, bir hidrokarbondaki hidrojen atomu yerine geçmesiyle elde edilebilir, fakat genellikle, alkolün bir halohidrik asit etkisiyle eterleştirilmesine başvurulur, bununla beraber, bu her iki usulün de flüorhidrik eterlerin üretimine elverişli olmadığını belirtmek gerekir. Aynı alkolün eterleşmesi, iyonhidrik asit için, bromhidrik aside göre daha kolaydır, bromhidrik asit için de klorhidrik aside göre aynı kolaylık vardır. Aynı bir hidrasit için eterleşme, bir ikincil alkolde ve tabiî ki bir birincil alkolde bir üçüncül alkole göre daha kolaydır, klorhidrik asit çözeltisi soğukta doymuş primer alkoller etki etmez. Bütün alkoller, fosfor pentaklorür etkisiyle klorhidrik eter ve fosfor triiyodür etkisiyle de iyodhidrik eter haline dönüştürülür. Bazı halohidrik eterler bir hidrasidin bir etilenik hidrokarbona katılmasıyle elde edilir ve başka bir halojenin maden tuzu ile bir halohidrik eter arasındaki çift ayrışma, bir alkoyl halojenürden diğerine az çok nicel olarak geçme imkânını sağlar; meselâ, gümüş flüorür, iyodhidrik eteri, tekabül ettiği flüorhidrik eter haline getirir.

Halohidrik eterler genellikle sıvı halindedir; bununla beraber, metil, etil, propil ve izopropil flüorürler, metil ve etil klorürler, metil bromür birer gazdır.
Bütün bu bileşikler suda az çözünür, fakat çok kullanılan organik eriticilerle karışabilir; eteri andıran bir kokuya sahiptir ve hepsi az çok uyuşturucu ve zehirlidir. Bütün klorhidrik ve flüorhidrik eterler sudan daha hafiftir; bromhidrik ve iyodhidrik eterler ise, karbonca çok zengin olmadıkları zaman sudan daha ağırdır. Buna karşılık, flüorhidrik eterler kimyasal bakımdan oldukça eylemsizdir; klorhidrik, bromhidrik ve iyodhidrik eterler, halojenin atom ağırlığıyle artan bir kimyasal etkinliğe sahiptir, iyodhidrik eterler ise çok yüksek bir etkinlik gösterir; fakat sıcaklığın yükseltilmesiyle, aynı tepkimeler çok defa bromhidrik ve hattâ daha ucuz olan klorhidrik eterlerle de sağlanabilir.
Aşağıdaki tepkimeler, flüorhidrik eterlere ancak çok istisnaî olarak uygulanabilir.
Halohidrik eterler, gerek tabiî halde hidrojenle, gerekse platin eşliğinde gaz halindeki hidrojenle indirgenerek tekabül ettikleri karbürü verir.
Madenlerle, ya en önemlileri organomagnezyum bileşikleri olan maden türevlerini, ya iki alkoylün birleşmesiyle meydana gelen bir hidrokarbon (Wurtz tepkimesi) verir, ya da bir *dismütasyon*'a yolaçarlar.
Bir veya birkaç oynak hidrojen atomu kapsayan bileşikler halojeni hidrasit şeklinde sürükler; o zaman alkoyl, molekülün geri kalan kısmına bağlanır. Meselâ, su ile ROH alkolü meydana gelir; halohidrik eterleşmenin karşıtı olan bu hidroliz, halohidrik asidi ortadan kaldıran zayıf veya çözünmez ya da, güçlü ise, çok seyreltilmiş bir baz kullanarak tam olarak sağlanabilir.
İlk kademede, amonyak su gibi hareket eder ve halohidrik tuz şeklinde bir birincil amin meydana getirir, fakat amonyağın üç hidrojen atomu birbiri ardınca alkoyllenebildiği ve üçüncül amin kuaterner bir amonyum tuzu meydana getirmek üzere bir mol halohidrik eter bağlayabildiği için (Hofmann tepkimesi) tepkime daha ileri gidebilir. Susuz alüminyum klorür eşliğinde, halohidrik eterler benzen ile homologlarını alkol'lü hidrokarbonlar haline dönüştürür (Friedel ve Crafts tepkimesi).
Halohidrik eterler, çifte ayrışma yoluyle anorganik ve organik maden türevlerinin büyük bir kısmına etki eder, tepkime sırasında bir mol maden halojenür meydana gelir ve alkoyl madenden ayrılan kısımla birleşir.
Bu suretle, monosodyum sülfür, potasyum siyanür v.b. sırayle, tiyoller, nitriller v.b. verir; alkali alkolatlar, fenatlar, asetatlar ile alkol ve fenol eter-oksitleri, fenoller ile de asetik esterler elde edilir. Sodyum türevleri aracılığıyle, malonik ester, asetilasetik ester, asetilaseton v.b. bir veya iki defa alkoyllendirilebilir. Ketonlar genellikle birkaç defa, asetilenik hidrokarbonlar da bir defa alkollendirilebilir.
Bununla beraber, ayıracın alkali özelliği fazla ise halohidrik eterden bir mol hidrasit koparak bir etilenik hidrokarbon açığa çıkarabilir; meselâ, alkollü potasyum hidroksit hemen daima bu yönde etki eder. Bu sıralamadan, halohidrik eterlerin, güçleri hemen hemen sınırsız olan alkollendirme etkenleri gibi hareket ettikleri anlaşılmaktadır.
Alelade alkollerin halohidrik eterleri ticarîdir; bunların sentez tepkimelerinde kullanılmalarından başka, metil klorür soğutucu etken olarak işe yarar: düşük basınçlarda buharlaştırılmasıyle kolayca —60°C sağlanabilir. Etil klorür, gerek koklatılma yoluyle, gerek deri üzerinde buharlaşmasından meydana gelen soğukluk sebebiyle uyuşturucu olarak lokal anestezide kullanılır.

● *Anorganik okzasitlerin eterleri.* Bu eterler, daha çok anorganik okzasitlerin alkollere etkimesiyle elde edilir. Nitröz asit ve borik asit gibi çok zayıf asitlerin birincil alkolleri, güçlü hidrasitlere, güçlü okzasitlere ve karboksilik asitlere oranla çok daha çabuk eterleştirmesi dikkate değer.
Bu eterler, bir halohidrik eter ile okzasidin sodyum tuzu arasında bir çifte ayrışma yoluyle veya anorganik asit klorürünün alkol veya sodyum alkolat üzerine tepkimesiyle de elde edilebilir. Nihayet, bir sülfiröz eterin oksitlenmesi de bunu sülfürik eter haline getirir.
Bu önemli anorganik okzasit eterler, tabiî haldeki nitröz asidin alkole etkimesiyle elde edilen R-ONO nitröz eterleri; alkol üzerine sülfonitrik karışımların etkimesiyle meydana gelen nitrik eterler R - O - NO_2; sülfürik asidin alkole etkimesiyle oluşan sülfürik asit eterleri SO_4 HR,

$$2\ SO_4HR \rightleftharpoons H_2SO_4 + R_2SO_4$$

dengesi yardımıyle bir önceki maddelerin düşük basınçta damıtılması sonunda meydana gelen yansız sülfürik eterler R_2 SO_4 ve nihayet bir klorürün veya borik anhidridin alkollere etkimesiyle elde edilen borik eterlerdir. Anorganik okzasitlerin eterleri bazen gaz halinde (metil nitrit), genellikle sıvı (yansız metil sülfat), bazen de katı halde bulunur.
Basit alkollerin eterleri suda oldukça kolay çözünür, fakat hangi okzasit olursa olsun, hidroliz çok hızlı meydana gelir. Nitröz eterler ya gaz halinde veya eter kokulu uçucu sıvı halindedir; bunlar, aromatik primer aminler ile diazoik hidroksitler verir. Amil nitrit, göğüs anjini, astma, sara, baygınlık gibi hastalıkların tedavisinde kullanılan güçlü bir damar genişletici ve kasınma gidericidir; metil nitrit ise sidik çözücü olarak kullanılır. Monoalkollerin nitrik eterleri patlayıcıdır, fakat bu niteliklerinden ötürü pek kullanılmazlar; çok az miktarda oldukları zaman bile benzinin parlamasına yol açar. Poliollerin nitrik eterleri patlayıcı olarak kullanılmaktadır (glikol nitrat, nitrogliserin, nitroselüloz).
Sülfürik asit eterleri genellikle tek olarak elde edilmiş değildir, fakat sülfürik asidin bir alkole etkimesiyle meydana gelen ürün, eter-oksit haline dönüşen alkoller üzerinde ve azot şeklinde alkoyllenen aminler üzerinde alkoyllendirici bir etken rolü oynar. Etil sülfat asiti alkolün eter-oksit vererek (Williamson tepkimesi) veya etilen haline gelerek su kaybetmesinde bir ara maddedir. Kolayca elde edilebilen tek sülfürik türevlerden olan yansız metil ve etil sülfatları, halohidrik eterlerden daha güçlü ve daha ucuz alkoylleştirme etkenleridir; halohidrik eterlerin aksine, organomagnezyum bileşiklerine etki ederek hidrokarbonları meydana getirirler. Ucucu borik eterler, kenarları yeşil renkli bir alevle yanar; bu, borik asidin analitik bir tepkimesidir; genellikle tek olarak elde edilmezler, fakat çok hızlı oluşmaları ile hidrolizleri, başlıca yağlardaki alkollerin ayrılmasında kullanılır.

● *Karboksilik eterler.* Bk. ESTER.

— Anestezi. Eterin farmakodinamik etkisi bütün organlar üzerine yaygındır. Sinir sistemi üzerindeki felç edici etkisi anestezik özellikler gösterir, solunum yoluyle alınırsa derin bir narkoz meydana gelir. Narkoz sırasında merkezî sınır sisteminin büyük bir kısmı geçici olarak felce uğrar.
Solunum yolları üzerine de etkilidir. Başlangıçta irkilticidir, geniş ve derin bir soluma yapar, bu durumda tükürük ve bronş salgıları çoğalır, anestezinin daha derin evrelerinde çöküntüye uğrayan solunum merkezi normal irkilticilerini (CO_2) karşılamaz olur. Eter etkisinin başlangıcında kalbin atışını hızlandırır, derin anestezide ise taşikardiler görülebilir, fakat karıncık fibrilasyon tehlikesi azdır.
Yine başlangıçta atardamar basıncı yükselir, cerrahî evrenin ilk devrelerinde normal, sonradan yavaş yavaş alçalarak, birdenbire dikine bir düşüşe götüren damar devindiren merkezin felcine kadar varabilir.
Sindirim sistemi ameliyat öncesi tedbirlerle önlenebilen bulantı ve kusmalarla tepki gösterebilir.
Karaciğer glikojen ihtiyacının düştüğünü, bununla beraber kanda şeker miktarının arttığını görürüz. Bu yüzden şeker hastalarında özel tedbirler almadan bu anestezi kullanılamaz. Böbrek üstüne etkisi ile hafif bir idrar azalması görülür, fakat ameliyat sonrası idrar tutukluğu sıklaşır.
Eter dalak üzerine etki yaparak bir kasılmaya yolaçar, dalakta depo halinde bulunan yuvarlak kana karışır ve bir kan yoğunlaşmasının ortaya çıkmasına sebep olur. Eterin uzun zaman tesir etmesi kanın asit baz dengesini asidoz lehine bozar. Eter akciğer yolu ile emilir (yüzde 90), idrar ve terle dışarı atılır.
Eterle yapılan anestezinin üstünlükleri çok önemlidir: kudreti en çok olanlardandır, emniyet altında meydana gelen kas gevşemesi fevkalâdedir, nihayet hastanın bol miktarda oksijen almasına uygundur.
Sakıncaları, solunum yolları ve böbrek üzerindeki tahriş edici etkisi, şeker hastalarında kullanılışını çok zorlaştıran kandaki şekeri artırma etkisi ve kafatası cerrahîsinde kullanılmasını yasaklayan kafatası içi basıncını çoğaltmasıdır. Ayrıca kolaylıkla yanması bir alevin yanında kullanılmasını tehlikeli hale sokar.
Veriliş şekli. Pratikte bugün sadece solunum yolu ile verme metodu kalmıştır. Açık, yarı açık, kapalı olmak üzere üç sistem kullanılagelmektedir. Eter, özellikle kapalı sistemde başka birçok anesteziklerle karıştırılabilir.
— Eczc. *Eter,* antispazmodik olarak ağız yoluyle, şurup, kapsül şeklinde kullanılır; uyarıcı olarak deri altı şırıngası ve solunum yoluyle verilebilir. Çok çabuk uçması yerel anestezide soğutucu olarak kullanılmasına yolaçmıştır. Bk. ETERLEME.
— Tıp. Bu içtepi, eteri alkol ve şekerle karışık sıvılar halinde kullanmanın veya bir ağrıyı giderme, bir çarpınmaya, sinirsel bir kasılma veya uykusuzluğa son vermek için saf şekliyle koklamanın sonucudur. Eterin

Antoine ETEX
«Barış»
Etoile zafer anıtı,
Paris

Damat ETHEM PAŞA

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

duyu sinir merkezlerine yaptığı irkilmeden ve bundan ötürü meydana çıkan rahatlandırıcı ve bazen çok keyif verici algılar yüzünden alışkanlık bir içtepiye döner. Bu alışkanlık sonucu meydana gelen eter zehirlenmesi alkol zehirlenmesiyle aynı belirtileri gösterir ve aynı ağır sonuçlara sebep olur. Bununla beraber eterin vücuttan atılması alkolden daha çabuk olduğundan eter tiryakiliği iyileştirici tedaviyle daha kolay önlenir. Eterle sarhoşluk tiryakisi olan kişilere *eteroman* denir.

◆ **Eterli** sıf. Eczc. İçine eter karıştırılmış madde: *Eterli su.* (LM)

ETHEM PAŞA (1818-1893)

ETERİZÖR i. (fr. *éthériseur*). Anestezi. Narkoz için eter buharı vermeğe yarayan cihaz.

— ANSİKL. Anestezi. İlk *eterizör*'ü, amerikalı dişçi Morton yaptı ve Boston hastahanesinde kullandı. Yakın zamanda, yarı kapalı dolaşımla yapılan eterizörlerden, Ombrédanne maskesi en çok kullanılanlardan biridir; Oxford Vaporizer ise otomatik çalışan açık dolaşımlı bir eterizördür; kapalı dolaşımla çalışan cihazlarda, dolaşımdaki eteri buharlaştırmak için çeşitli ilkelere göre (damlalık, yüzeyden yalama, fitilde buharlaşma, sıvı eterde oksijen fokurdatma) işleyen buharlaştırıcılara ihtiyaç vardır. (L)

ETERLEMEK geçl. f. (*eter*'den *eter-le-mek*). Eterbuharı koklatarak anestezi yapmak.

◆ **Eterleme** i. Eter buharları koklatılmasına dayanan genel anestezi usulü.

— ANSİKL. Fizyol. Bitkiler eterlenebilir ve bu duyumsuzluk onlara bir süre, gözelerinin kış uykusu süresince yarattığı etkileri sağlamış olur. Bitkiler, bulundukları yerin havasına eter buharı karıştırılarak eterlenir. Bu iş özellikle zorlama işlemi görecek bitki ve çiçeklere uygulanır. Bu sayede bitkilerin, bitelge dönemi çok daha önceye alınır. (LM)

ETHEM PERTEV

ETERLEŞMEK geçz. f. (*eterlemek*'ten *eter-le-ş-mek*). Kim. Bir alkol veya bir asit eter haline dönüşmek.

◆ **Eterleşme** i. Kim. Bir alkolün (veya bir asidin) eter haline dönüşmesi. Bk. ESTERLEŞME ve ETER.

◆ **Eterleştirmek** geçl. f. Kim. Eter haline getirmek: *Asitleri, alkolleri eterleştirmek.* (LM)

ETERLEŞTİRİCİ i. (*eterleştirmek*'ten *eter-leş-tir-ici*). Eterleşmenin sağlandığı özel cihaz. (L)

ETEROMAN i. (fr. *éthéromane*). Eterle sarhoş olmağa alışmış kimse. (L)

ETEROMANİ i. (fr. *éthéromanie*). Eter tiryakiliği. (L)

ETEROSÜLFAT i. (fr. *éthérosulfate*). Biyol. ve Kim. Üründe bulunan eşlenik kükürt bileşiklerine verilen ad. (Bunlar, kükürt, sistein ve bağırsak mayalanmalarında oluşan fenollerin birleşmesiyle meyrana gelir.) [L]

ETERYA i. Bk. ETNİKİ ETERYA.

ETEX (Antoine), fransız heykelci, ressam, mimar ve gravürcüsü (Paris 1808-Chaville 1888). Dupaty ve Pradier atelyelerinde heykel, İngres ile resim, Duban ile de mimarlık öğrenimini yaptı. 1829'da *Can Çekişen Hyacinthe* (Angers müzesi) adlı eseriyle ikinci Roma ödülünü kazanan Etex, 1833'te *Tanrı Tarafından Lânetlenen Kabil ve Soyu* adlı anıtsal bir grup yaptı. En tanınmış eserleri, Paris'teki Etoile zafer anıtı için hazırladığı yüksek kabartmalardır (*Fransa'nın 1814 Koalisyonuna Karşı Direnişi, Barış*). Resim alanında Etex New - York City Hall'i için *Birleşik Devletlerin Şan ve Şerefi* adlı büyük çapta alegorik bir kompozisyon hazırladı. 1859'da *Ary Scheffer'in Hayatı ve Eserleri* ile *J. Pradier'nin Hayatı ve Eserleri* adlı iki inceleme yayımladı. (L)

ETEZYEN sıf. (yun. *etesios anemos*, yıllık rüzgâr'dan fr. *étésien*). *Etezyen rüzgârları*, Doğu Akdenizde yazın dönemli olarak kuzeyden esen rüzgârlar. (Bunlar sıcak ve kurudur, kuzeye yakın engebelerde föhn [lodos] etkisi yapar. Engebenin bir başka etkisi de rüzgârlara belirli yönler vermesidir. Bu yüzden, ilkçağ yelkenlileri, Ege denizinde tehlikeli boralara tutulurlardı.) [L]

ETFAİYE i. Bk. İTFAİYE.

ETFAL çoğl. i. (ar. *tıfl*'dan *etfâl*). *Esk.* Çocuklar: *Söktü baktım ki hemen bir alay etfâl öteden / O nasıl mevkib-i şâdî, o ne âlem görsen!* (M.Â Ersoy). ‖ *Etfâl-ı bağ*, körpe fidanlar. ‖ *Etfâl-ı bahar* («bahar çocukları»), taze fidanlar ve çiçekler: *Okşa etfâl-i bahârı ey nesîm-i dilnevâz / Bahrı tanzîr eylesin olmakta sahrâ mevc mevc* (Muallim Naci). ‖ *Etfâl-ı mekâtip*, okul çocukları. ‖ *Etfâl-ı zükûr*, erkek çocuklar.

◆ **Etfaliyât** i. *Esk.* Pedagoji (*terbiye-i etfal* de denir). [M]

Etfal hastahanesi, Abdülhamid II tarafından İstanbul'da Şişli'de kurulan hastahane (1905); bugün *Şişli Çocuk hastahanesi.* Hastahanenin yapılmasına saray başhekimlerinden Süleyman Paşa önayak oldu. Etfal hastahanesinde önceleri Şişli semtindeki hasta çocuklar parasız olarak muayene ve tedavi edilirdi, sonradan hastahane bütün hasta çocukların tedavisine tahsis edildi. Sonraki yıllarda eklenen bazı pavyonlarla genişletildi. Bugün «tam teşekküllü» bir çocuk hastahanesi olarak hasta çocukların parasız muayene ve tedavileri yapılmaktadır. (M)

Etfal hastahanesinde heykeller

ETHE, Belçika'da (Luxembourg ili, Virton idare çevresi) komün, Ton kıyısında, Virton'un kuzeydoğusunda; 1 725 nüf. Ardennes muharebesi sırasında, Birinci Dünya savaşının başlangıç çarpışmalarından biri burada oldu: 28 ağustos 1914'te Almanlar köyü işgal ederek yaktılar ve 400 kişiyi kurşuna dizdiler. Bk. VİRTON. (L)

ETHELBALD. Bk. AETHELBALD.

ETHELBERT. Bk. AETHELBERT.

ETHELBURGE (veya **EDİLBERGE** veya **EDELBURGE**) **Azize,** Northumbria kraliçesi (öl. Linning VII. yy.). Kent kralı Aziz Aethelberht'in kızı. 597'de babasıyle birlikte vaftiz edildi; Northumbria kralı Aziz Edwin ile evlendi, Linning manastırını kurdu ve dul kalınca oraya çekildi. (L)

Etfal hastahanesinde bir pavyon

ETHELFLEDA. Bk. AETHELFLAED.

ETHELFRİTH. Bk. AETHELFRİTH.

ETHELRED. Bk. AETHELRED.

ETHELWULF. Bk. AETHELWULF.

ETHEM PAŞA, türk matematikçisi (İstanbul 1844-ay. y. 1933). Mühendishane'yi bitirdi. Önce Mühendishane'de matematik öğretmeni Nuri Beyin yanında çalıştı. Sonraları, Mühendishane, Kuleli, Harbiye, Galatasaray ve Dârüşşafaka'da matematik öğretmenliği yaptı. Generalliğe kadar yükseldi. Eserleri şunlardır: *Makine ve Riyaziye; Cebr- Âdi ve Âlâ* (Cebir ve Yüksek Cebir); *Henrese-i Halliye* (Çözümsel Geometri); *Müsellesat* (Trigonometri). [M]

ETHEM PAŞA (İbrahim), türk devlet ve ilim adamı (1818-1893). On iki yaşında tahsil için Fransa'ya gönderildi. Önce Instution Barbet'de, sonra da Maden okulunda okudu (1839). Avrupa'nın bütün maden bölgelerini gezdi ve İstanbul'a döndü. Miralay rütbesiyle Tersane bakır madeninde görev aldı. Gümüşhacıköy maden müdürlüğüne, 1845'te de Keban ve Ergani madenleri başmühendisliğine getirildi. 1849'da saray hizmetine alındı. 1851'de ferik oldu. Sarayda Abdülmecid'e Fransızca öğretti. Bu görevinden Belgrad'a ve Odesa'ya gönderildi. Tanzimat meclisine üye oldu. 1856'da vezir rütbesi aldı. Tırhala ve Yanya valiliklerinden sonra Berlin elçisi oldu. İstanbul konferansına ikinci delege olarak tayin edildi. 1877'de sadrazam oldu. Bir yıl bu görevde kaldıktan sonra 1877 Türk-Rus harbi sonunda devlet hizmetinden çekildi. Abdülhamid II tarafından Viyana eliçiliğine, sonra da Dahiliye nazırlığına getirildi. İlmî çalışmaları siyasî çalışmalarından daha başarılı oldu. Abdülmecid zamanında açılan Encümeni Dâniş'in ilk üyesi oldu. *Mecmua-i-Fünun*'da makaleler yazdı. (M)

ETHEM PAŞA (İbrahim), türk müşiri (İstanbul 1835-ay.y. 1905). Harbiye'de okudu, 1856'da kurmay yüzbaşı rütbesini aldı. Sonra Fransa'da tahsil gördü. Harbiye'de öğretmenlik (1864), daha sonra da askerî okul müdürlüğü yaptı. 1876'da Mekâtibi Askeriye nazırı, 1880'de Erkânı Harbiye-i Umumiye reis vekili oldu. *Fenn-i Harp, Fırka Tabiyesi, İğneli Tüfek Talimatnamesi* adlı Fransızcadan tercüme eserleri vardır. (M)

ETHEM PAŞA (İbrahim) **Gazi,** osmanlı müşiri (İstanbul 1844 - Kahire 1909). Harp okulunu bitirdikten sonra, Rumeli ve Sırbistan'da askerî hizmetlerde bulundu, 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sırasında, Plevne'de, düşman tarafından kuşatılan türk askerlerine erzak ve savaş malzemesi temin etmesi ve bu savaştaki yararlıkları sebebiyle generalliğe yükseltildi, 1895'te müşir oldu. 1897'de Türk-Yunan savaşı sırasında, osmanlı orduları kumandanı olarak Larissa'da Yunanlılara karşı büyük zafer kazandı. Harpten sonra askerî teftiş komisyonu başkanlığına getirildi. İkinci Meşrutiyet'te Âyan meclisi üyesi oldu, 31 Mart vakasından sonra da Harbiye nazırlığına getirildi. Çok kısa bir süre sonra siyasî hayattan tamamen çekilerek Kahire'ye gitti. (M)

ETHEM PAŞA (Mahmud) **Damat,** osmanlı müşiri (öl. İstanbul 1886). Kaptanı derya Mehmed Ali Paşanın oğlu. Harbiye'de okudu. Abdülmecid'in kızı Refia Sultan ile evlendi ve bir süre sonra müşir oldu. Meclisî Vâlâ, Şûrayı Devlet ve 1877'de açılan Âyan meclisi üyelikleri yaptı. (M)

ETHEM PERTEV, türk farmakologu (Tırnova, Bulgaristan 1871-İstanbul 1923). Soğukçeşme askerî rüştiyesini bitirdikten sonra Mektebi Tıbbiye-i Şahane'de öğrenimine devam etti. 1895'te eczacılık (fenni ispençiyari) diploması aldı. O tarihlerde eczacılık mesleği, Türkiye'de rum, ermeni ve yahudi azınlıkların tekelindeydi. Ethem Pertev eczacı Ahmed Hamdi Beyin Zeyrek'teki eczanesinden sonra Aksaray'da ikinci türk eczanesini açtı. Bir yandan eczacılık yaparken bir yandan da çeşitli müstahzarlar yapımına başladı. Çıkardığı ilâçlarla ün yaptı. Bir süre için Almanya'ya giderek meslekî konularda incelemeler yapan Ethem Pertev yurda dönüşünde laboratuvarını fabrika haline getirdi. (M)

Ethem Pertev Müstahzar laboratuvarı, eczacı Ethem Pertev tarafından kurulan ilk

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

türk ilâç laboratuvarı (1895). Önce İstanbul'da Aksaray semtinde açılan Ethem Pertev eczanesinin arkasında çalışmağa başladı. Sonradan Çemberlitaş'ta Dârüşşafaka sitesindeki yerine taşınarak geliştirildi. Türkiye'de ilk müstahzar olan «Pertev şurubu» (1895) bu laboratuvarda yapıldı. Laboratuvar milletlerarası sergilere de katıldı (Paris sergisi, 1900 v.d.). [M]

ETHEM PERTEV PAŞA, türk devlet adamı ve edebiyatçısı (Erzurum 1824-Kastamonu 1873). Trabzon'da iken babası ölünce onun yerine vilâyet kâtipliğine tayin edildi, sonra da vilâyet mektupçusu oldu (1844). Trabzon valisi Halil Rifat Paşa İstanbul'a dönünce Sadaret Mektubî kalemine alındı. İzmir'e gitti, burada Fransızca öğrendi. Berlin elçiliği başkâtibi oldu, Almanca öğrendi. Halil Rifat Paşanın ölümü üzerine İstanbul'a döndü. Anadolu'daki hizmetlerinden sonra İstanbul'da Hariciye mektupçuluğuna tayin edildi. Sadrazam Mahmud Nedim Paşa tarafından İstanbul'dan uzaklaştırılmak istendi.
Bu maksatla Kastamonu valiliğine tayin edildi ve orada öldü. Ali Paşa ile devrinin en büyük edebiyatçıları arasına girdi. Fakat o da devrinin başka yazarları gibi eskiye bağlı kaldı. Hem şekilde hem mazmunda yenilik yaptı. Halk şiirinden örnekler verdi. 6-5'lik hece vezni, beyit ölçüsü yerine dörtlük kullandı. Yabancı dillere ait tamlamaları bıraktı ve o zaman için yadırganacak türkçe tamlamalara önem verdi. Fransızca'dan iki şiir tercüme etti: *Tıfl-ı nâim, Beka-yı ru'd* Şinasi'den sonra manzum tercümeyi deneyen yazar oldu. Mizahî yazılarıyle bu türe öncülük etti. *Avave-name* adlı eserinde köpek ile bir filozofu konuşturdu. *Hâbname* adlı mensur bir eseri de vardır. (M)

ETHEREGE (sir George), ingiliz oyun yazarı (yaklş. 1634 - tahminen Paris 1691). Stuart'lar tarafından korundu, saray hayatına karışarak birçok diplomatik görev aldı ve James II'nin Fransa'daki sürgünlüğü sırasında yanında bulundu. Üç komedi bırakmıştır; *The Comical Revenge* (Gülünç İntikam) [1664], Restorasyon devri sosyete hayatının acı bir hicvi olan *She Would if She Could* (Yapabilseydi Yapardı) [1867], fransız modası hayranı, kendini beğenmiş bir genç asilzadeyi konu alan şaheseri *The Man of Mode or sir Fopling Flutter* (Zamane Adamı veya sir Fopling Flutter). Wycherley'nin eserleri ile birlikte bu oyunlar ingiliz tiyatrosunda töre komedisinin yaratılmasına yardım etti. (L)

ETHERİA i. İkiçenetli yumuşakça; Afrika'da akarsu ve göllerde yaşar, pek çok türü vardır. (*Enteriidae* familyasının örnek tipi.) [L]

ETHERİİDAE çoğl. i. İkiçenetli ırmak yumuşakçaları familyası. (Kavkıları düzensiz olan bu hayvanlar dünyanın sıcak bölgelerinde kayalara yapışarak yaşar. Başlıca cinsleri; *etheria, acosta, bartletia.*) [L]

Ethica (*Ethica Ordine Geometrica Demonstrata*), Spinoza'nın, latince yazılmış başlıca eseri; yazarın ölümünden az sonra, 1677'de çıkmıştır. Bu eserde, konu, bütünüyle, tanımlamalar, belitler, ispatlamalar ve zorunlu sonuçlar halinde düzenlenmiştir.

Spinoza, öz veya cevher ön bilgisinden hareket eder; sonsuz olan ve kendisi gibi gene sonsuz yüklemleri bulunan ancak tek bir cevherin varolabileceğini ispatlar; bu yüklemlerden yalnız ikisi, yani Uzam ve Düşünce bizce bilinmektedir. Sonlu şeyler, bu yüklemlerin kipleri, yani değişebilen niteliklerdir; ruh, düşüncenin bir kipi, beden uzamın bir kipidir. Ruh, zorunlu olarak, tutkulara tabidir; fakat, bunlar üzerinde açık ve seçik bilgi edinmekle, bunlara bir dereceye kadar hükmedebilir; hattâ ruh, kendisini, düşünce yükleminin zorunlu bir sonucu olarak kavradığı zaman (*sub specia aeterni*) ebedîliğe de ulaşabilir. (→ Bibliyo.) [M]

Ethica Sive Scito De İpsum, Abélard'ın (1079-1142) ahlâk incelemesi; kitapta edimlerin ahlâka uygunluğu, din doğmalarına bağlanmaksızın ve yalnız «akılcı ilkeler» temeli üzerine kurularak tanımlanır. (L)

ETHİKA («Törebilim»), Plutarkhos'un çeşitli konularda yazdığı risale, inceleme ve diyaloglar topluluğuna verilen ad. Bu derlemede olaylar ve hikâyeler (*Yunan Sorunları, Roma Sorunları, Eflatun Felsefesi Sorunları, Roma Erdemleri*); eflatuncu idealizmden yana olduğunu ve epikuros'culuk ile stoacılığa karşı çıktığını belirten felsefî diyaloglar (*Şölen Konuşmaları, Tanrısal Adaletin Gecikmeleri, Kehanetlerin Sona Erişi*), felsefî incelemeler (*Stoacıların Çelişmeleri, Kolotes'in Ünü, «Hayatını gizlemek gerekir» Sözüne Karşı*); tanrıbilim eserleri (*Batıl İnanç, İsis*), teorik ahlâk incelemeleri (*Ahlâklılık Erdemi, Erdem Öğretilebilir, Erdem ve Ahlâksızlık Üzerine, Talih Üzerine*), pratik ahlâk eserleri (*Öfkenin Yatıştırılması, Gevezelik, Patavatsızlık, Evlilik Kuralları, Kardeşlerin Sevgisi*); edebiyat eleştirmeleri (*Aristophanes ve Menandros Arasında Karşılaştırma, Şairlerin Eserlerini Gençlere Okutma Tarzı Üzerine*) bu derlemede yer alır. Plutarkhos, bütün bu eserlerinde, makbul bir insan'da aranacak erdemlerin günlük hayatta uygulanışıyle ilgilenen ve aşırılıktan kaçınan bir ahlâkçı olarak görünür. (L)

ETHİOPİA. Bk. HABEŞİSTAN.

ETHNARKHOS i. (yun. *ethnos*, halk ve *arkhe*, kumandanlık'tan). Romalılar devrinde bazı yahudi topluluklarında hem yöneticilik hem de yüksek hâkimlik yapan şef. (L)

ETHNARKHOSLUK (yun. *ethnarkhos*'tan). Ethnarkhos'un görevi. || Ethnarkhos'un yönettiği Roma'ya bağlı eyalet. (L)

Ethniki Kasa, A. İpsilantis'in, 1820'de Kibotion Eleus'u (Patrikhanenin 1819'da kurduğu yardım sandığı) örnek alarak, Filiki Eteria'ya (Dostluk Derneği) gelir sağlamak amacıyle kurduğu gelir sandığı. Osmanlıların dikkatini çekmemek için gelirler, okullar ve hastahaneler kurmak için toplanan bağışlar şeklinde sağlanıyordu. Filiki Eteria bölge kuruluşları da, bu adla, isyanın ilk yıllarına kadar devam eden yardım sandıkları kurdular. (M)

ETHOS (yun. k.). Eski Yunanlıların, müzik alanındaki ahlâkî ve eğitsel görüşlerini ortaya koyan doktrin. (Bu kuram, ses sanatı ile ruh hareketleri arasında bir bağlantı kurar. Ritim ve makamların niteliği bu doktrinde önemli bir rol oynar). [L]

ETHOS i. («ahlâk» anlamında yun. k.). Belâgat'ın töreleri inceleyen bölümü (karşıtı, tutkuları işleyen *pathos*'tur). || Ortodoks kilisesi ulularının verdikleri vaızlarda ahlâkla ilgili son bölüm. (L)

Etibank, Türkiye'de maden, enerji ve bankacılık alanlarında faaliyet gösteren iktisadî devlet teşekkülü. 2 Haziran 1935 tarih ve 2805 sayılı kanunla kuruldu. Sermayesi: 500 000 000 TL. Etibank'a bağlı *madencilik* alanında faaliyet gösteren başlıca işletme ve müesseseler şunlardır: Ergani ve Murgul bakır, Şark kromları, Küre Bakırlı pirit, Keçiborlu kükürt, Üçköprü maden, Emet kolemanit, Keban Simli kurşun, Halıköy Civa işletmeleri, Bandırma Boraks ve Asitborik fabrikaları.
Malî (Ankara Sigorta Şti., Türkiye Halk bankası, Denizcilik bankası v.b. [Toplam 1 milyon TL]), *ticarî* (Deniz Nakliyatı T.A.Ş. Basın İlân kurumu, Madenî İnşaat işleri T.A.Ş., Sanayi Nakliyat A.Ş. [toplam 1 836 500 TL]) ve *sınaî* (AEG, Eti Elektrik Endüstri Şti, Azot Sanayi T.A.Ş., Türkiye Petrolleri A.Ş., Çukurova Elektrik T.A.O. Etitaş., Çanakkale Seramik fabrikaları, Çelik Halat ve Tel Sanayii A.Ş. v.d. [toplam 152 milyon TL] birçok *iştirakleri* vardır. Ayrıca, bazı tesisleri de faaliyete geçmek üzeredir. (Uludağ Wolfram tesisleri, Ergani ve Bandırma sülfürik asit v.d.)
Etibank *enerji* alanında da elektrik üretim, dağılım ve nakil işleri ile uğraşır, santrallar ve enerji nakil hatları, trafo merkezleri kurar.
1963'te, Etibank'ın Kuzeybatı ve Batı Anadolu elektrik sistemlerine Balıkesir - Bursa enerji nakil hattı bağlandı ve bugünkü enterkonekte sistem meydana çıktı. İzole sistemler olan Almus, Samsun bölgesi, Korada-Kepez, Çukurova, Doğu Karadeniz, Keban-Hazar ve Çağçağ (1972'de), Van-Engil (1973'te) bu sisteme bağlanacaktır.
Elektrik santrallarının 1968 yıllık üretimi 4 734 000 000 kW/saat, maden işletmeleri elindeki santrallarının ise 32 milyon kW/saattir. Köyleri elektriklendirme çalışmaları sonunda 1964'te 145, 1965'te 159, 1966'da 210, 1967'de 104, 1968'de 320 ve 1969'da 280 köy elektriğe kavuştu.
Gökçekaya-Ankara ve Gökçekaya-İstanbul enerji nakil hattı, Keban-Ankara-İstanbul ve Gökçekaya-Kütahya-İzmir hatları için işe başlandı.
Etibank'ın kuruluş kn.nun 10. maddesi, *bankacılık* faaliyetini yalnız kendi bünyesindeki müesseseler için öngörüyordu. 1955'te 6590 sayılı kanun bu maddeyi kaldırdı. Önce büro, sonra şube niteliğinde bir nüve, daha sonra, bir Bankacılık dairesi kuruldu. 1956'da ilk şubeler Pangaltı (İstanbul) ve İskenderun'da açıldı. Sonraki yıllarda şube sayısı çoğalarak bugünkü 39 sayısına vardı. 1960'ta yaklş. ol. 70 milyon olan mevduat, 1968 sonunda 310 milyona ulaştı.
Nakdî plasmanlar (senet, avans, cari hesap) 1967'den 1968'e yüzde 35 bir artışla, 309 600 000'e çıktı. Halen 981 personeli vardır. (M)

ETİBBA çoğl. i. (ar. *tıbb, tıp* > *tabîb*'den *etibbâ*). *Esk.* Tabipler, hekimler: *Küçük rütbeli zâbitan ve etibbanın ise bir an evvel gönderilmesi lâzımdır* (Atatürk). || *Etibba odası,* tabipler odası. Bk. TABİPLER BİRLİĞİ, TABİPLER ODASI.

— Tıp. tar. *Etibba-ı hassa.* Bk. HEKİMBAŞI. (M)

ETİCE i. Leng. Bk. HİTİTÇE.

ETİENNE BATHORY. Bk. İSTVAN I BATORİ.

ETİENNE-MARTİN, fransız heykelcisi (Loriol 1913). Malfray'nin öğrencisi. Duchamp-Villon'dan etkilendi. 1948'de «Blumenthal», 1949'da «Jeune Sculpture» ödüllerini kazandı. Gece tema'sı üzerine önceleri tahta ve ip parçalarıyle çalıştı, sonra bunlara kıvranan bir insanı andıran şekiller verdi, (*Büyük Ejderha,* 1947). «Konutlar»ı düşey labirentlere benzeyen geometrik kompozisyonlardır. Fransız Modern Millî Sanat müzesinde eserleri vardır. (L)

ETİK veya **ETİKA** i. (fr. *ethique,* yun. *ethika*). Bk. AHLÂK *ilmi.*

ETİKET i. (fr. *étiquette*). Bir malın cinsini, miktarını ve özellikle fiyatını belirtmek için üzerine konulan küçük kâğıt: *Üstünde etiketi olmayan bir ilâç şişesi...* (Peyami Safa). *Vitrine etiket konmamış.* || *Mec.* Toplum içindeki davranışlarda izlenecek yol, teşrifat: *İstanbul'da daha fazla merasim ve etiket vardır.* (R.N. Güntekin). || *Etiket makinesi,* şişe, kutu v.b. üzerine etiket yapıştıran makine.

— Müz. Çok defa dıştan görülecek şekilde kemanın göğüs tahtası içine yapıştırılan kâğıt veya parşömenden küçük şerit. (Çoğunlukla kemanı yapanın adını, adresini ve yapım yılını belirtir.)

◆ **Etiketçi** i. Etiket yapıştıran işçi.
◆ **Etiketli** sıf. Etiketi konmuş, etiketlenmiş: *Etiketli mallar.* (ML)

ETİKETLEME i. (*etiketlemek*'ten *etiketle-me*). Etiket koymak işi.

— ANSİKL. Bahç. Geçici *etiketleme*'de tahtalar üzerine kurşunkalem veya silinmez mürekkeple bitkilerin adları yazılır. Bitki koleksiyonlarının (gül ağacı, botanik bahçesi ve ağaç parkları) sürekli etiketlenmesinde hava değişikliklerine dayanıklı etiketler kullanılmalıdır. Bunlar, emaye veya düz madenden olabilir (çinko, kurşun, alüminyum). Bozulmayan cinsten ve çeşitli bileşimlerde birçok mürekkep türü vardır, fakat en iyisi, prese makinesiyle çukur yazı şeklinde basılmış etiketlerdir. (LM)

ETİKETLEMEK geçl. f. (*etiket*'ten *etiket-le-mek*). Bir mala etiket koymak. (M)

ETİL—. Kim. Bir molekülde etil kökünün bulunduğunu gösteren önek. (M)

ETİL (fr. *éthyle*). Hidroksil'in giderilmesiyle etilalkolden türeyen, $CH_3—CH_2$ formülündeki, tek değerli kök.

— ANSİKL. ● *Etil klorür* $C_2H_5—Cl$ veya *klorhidrik eter.* Bu madde laboratuvarda alkolün fosfor pentaklorürle işlenmesi, sanayide ise etilen'e klorhidrik asit katılmasıyle elde edilir. Suda az çözünen, + 13°C'ta kaynayan, 0,920 yoğunluğunda, yanıcı, kükürt, fosfor ve yağları çözündüren bir sıvıdır.

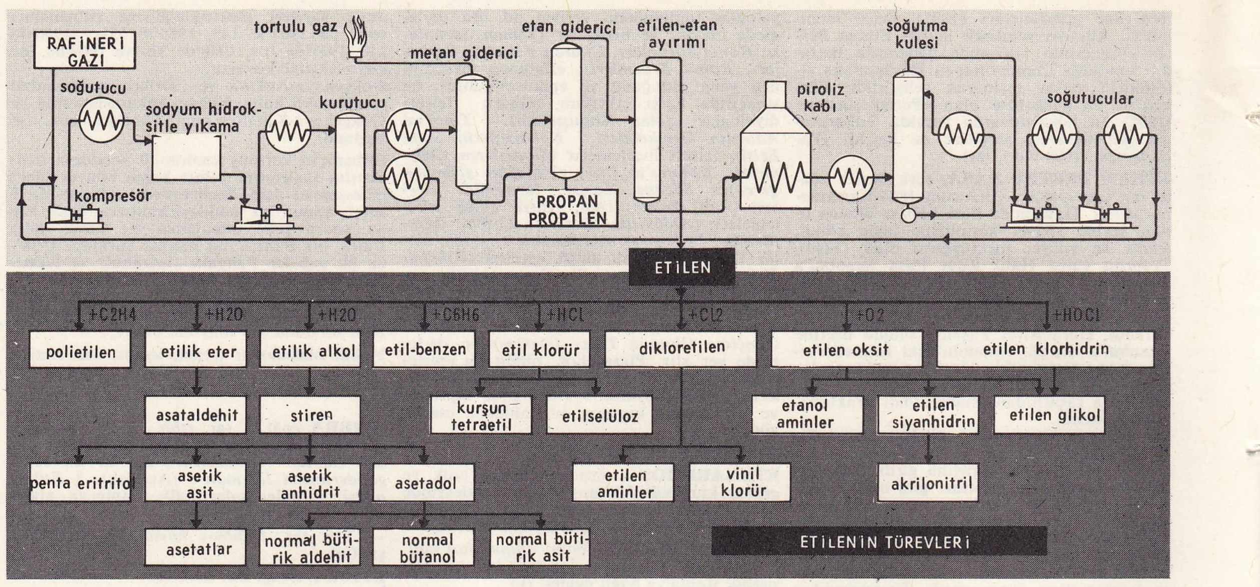

etilen

Buharlaşarak önemli bir soğukluk meydana getirdiği için ufak cerrahî müdahalelerde anestezik olarak kullanılır. Bk. ETER.

● *Etil bromür* C_2H_5—Br veya *bromhidrik eter*. Bromhidrik asidin alkol üzerine etkimesiyle elde edilen, renksiz, 1,50 yoğunluğunda, 38°C'ta kaynayan bir sıvıdır.

● *Etil iyodür* C_2H_5—I veya *iyodhidrik eter*. Bir iyot ve fosfor karışımının alkole etkimesiyle meydana gelen, 1,97 yoğunluğunda, 72°C'ta kaynayan bir sıvıdır.

● *Etil oksit. Eşanl. Âdi* ETER.

● *Etil sülfür* $(C_2H_5)_2S$. Etil klorürün potasyum sülfür K_2S üzerine etkisiyle elde edilen ve 93°C'ta kaynayan bir sıvıdır. Çok pis ve kalıcı kokulu bir bisülfürlü ile bir trisülfürlü de vardır.

● *Etil sülfatlar*. Etilleme etkeni olarak kullanılan, keskin kokulu, 208°C'ta kaynayan bir sıvı olan yansız sülfat SO_4 $(C_2H_5)_2$ ile *sülfovinik asit* adı verilen bir *asit sülfat* SO_4H—C_2H_5 vardır. Bk. ETER.

● *Etil nitrat*. Bk. *Nitrat* ETER.

● *Etil nitrit* C_2H_5ONO. Frenk elması kokusunda, 17°C'ta kaynayan bir sıvıdır. Azot peroksidin alkol üzerine etkimesiyle elde edilir ve antiseptik olarak kullanılır.

● *Etil asetat*. Bk. *Asetik* ESTER. (L)

ETİL veya **İTİL**, Kazan Türkleri tarafından Volga nehrine verilen ad. (M)

ETİLALKOL blş. i. (*etil* ve *alkol*'den). Bk. ALKOL.

ETİLAMİN i. (fr. *éthylamine*). Formülü $C_2H_5NH_2$ olan amin. (*Eşanl.* AMİNOETAN, MONOETİLAMİN.) || *Teşm. yol.* Sırasıyle birincil, ikincil ve üçüncül bazlar olan mono-, di- ve tri-etilamin gibi etili aminlere verilen ad.

— ANSİKL. *Etilamin*'ler, etil-iyodürün amonyağa etkimesiyle karışım halinde elde edilir (Hofmann tepkimesi). Bazlar iyodhidrat şeklinde oluşur ve sodyum hidroksit etkisiyle serbest hale geçer.

● *Monoetilamin* $C_2H_5NH_2$. Wurtz tarafından, etil-izosiyanatın bir alkaliyle ayrıştırılmasından elde edilmiştir. 18,7°C'ta kaynayan, kuvvetli amonyak kokusunda, hareketli bir sıvıdır. Yoğunluğu 8°C'ta 0,696'dır. Suyle her oranda karışır. Amonyaktan daha güçlü bir baz olup bunun tuzlarını yerinden oynatır. Alüminyum ve bakır tuzlarını hidroksit şeklinde çökertir. Bir baz fazlası çökeltiyi yeniden çözündürür. Etilamin tuzları mutlak alkolde çözünebilir ve bu suretle, çözünmeyen amonyum tuzlarından ayrılır.

● *Dietilamin* $(C_2H_5)_2NH$. Nitrosodietilanilin'in bir sodyum-hidroksit çözeltisiyle ısıtılması sonunda elde edilir. Dietilamin, 57°C'ta kaynayan, suda çözünebilen ve kolayca alevlenen bir sıvıdır. Monoetilamine ve trietilamine oranla daha baziktir.

● *Trietilamin* $(C_2H_5)_3N$. Suda az çözünen, 89°C'ta kaynayan ve kolay alevlenen bir sıvıdır. (L)

ETİLANİLİN i. (fr. *éthylaniline*). C_6H_5—NH—C_2H_5 formülündeki ikincil arilamin.

— ANSİKL. *Etilanilin* veya *monoetilanilin*, boyarmadde sanayiinde kullanılan ve 204°C'ta kaynayan bir yağdır. Otoklavda, anilin klorhidratın alkolle 180°C'ta ısıtılması sonunda meydana gelir. (L)

ETİLAT i. (fr. *éthylate*). Etil alkolün C_2H_5OM formülündeki madenî türevi. (Sodyumun saf alkole etkimesiyle elde edilen sodyum etilat C_2H_5ONa en çok rastlanılan etilatlardandır. Bu madde organik sentezlerde kullanılır.) [L]

ETİLBENZEN i. (fr. *éthylbenzéne*). 136°C'ta kaynayan C_6H_5—C_2H_5 formülündeki hidrokarbon. (Bu madde, maden kömürü katranında bulunduğu gibi, etilenin, alüminyum klorür eşliğinde, benzen üzerine etkimesiyle de elde edilebilir. Katalizörler etkisiyle hidrojen ve stirolene ayrışır.) [L]

ETİLEN i. (fr. *éthylène*). Çift bağlı hidrokarbonlar serisinin ilk maddesi olan CH_2—CH_2 formülünde doymamış hidrokarbon *Eşanl.* ETEN. Bk. ANSİKL.

— Anestezi. Bk. ANSİKL.

— Petr. Bk. ANSİKL.

— Petrokim. *Etilen klorür,* klorun etilene etkimesiyle elde edilen, CH_2 $ClCH_2Cl$ formülündeki, 83°C'ta kaynayan renksiz sıvı. (Yağların, parafinlerin, kauçuğun, plastik maddelerin eriticisi olan etilen klorür, kurşun tetraetilli, patlamaya karşı emniyetli akışkanlarda kullanılmaktadır.) || *Etilen gemisi,* —100°C civarında sıvılaştırılmış etilenin ulaşımında yararlanılan özel gemi. || *Etilen glikol* veya *monoetilen glikol,* etilen oksidin hidratlaşmasıyle elde edilen, CH_2OH CH_2OH formülündeki 197°C'ta kaynayan renksiz sıvı. Bu madde, antifriz ve eriten olarak, ayrıca otomobil fren yağlarının, lak boyaların, reçinelerin ve sentetik liflerin yapımında kullanılır.

— ANSİKL. *Etilen,* 1669'da alman Johann Becher tarafından bulunmuştur. Taşkömürü gazında, yüksek fırın ve gazhane gazlarında düşük yoğunluklarda bulunur, sanayide bazen bu gazlardan elde edilir. Laboratuvarda, alkolün ya sülfürik asit eşliğinde 160°C'ta veya gaz fazında, 430°C'ta, alümin üzerinde su kaybetmesiyle hazırlanır. İkinci şıkta daha saf bir ürün elde edilir, çünkü, bileşiminde yabancı madde olarak, yalnız eter ile 65° Baumelik, sülfürik asit içinden geçirilerek tutulan eser halinde su ve alkol bulunur.

Etilen bir gazdır, — 140°C'ta sıvılaşır ve —169°C'ta donar. Bir litre su, 0°C'ta 225 sm^3 etilen çözündürür. Bu madde doymamış bir bileşiktir, yani katılma tepkimeleri verebilir. Toz halinde madenler (bakır, nikel, platin) ve hidrojen eşliğinde etan haline dönüşür, soğukta klor ve bromu bağlayarak etilen klorür veya bromür verir.
Ayrıca klorhidrik asidi, iyodhidrik asidi, sülfürik asidi bağlayarak sırasıyle, etilklorür, etil bromür, etil sülfat asidi meydana getirir. Soğukta etilen, hipokloröz asidi bağlayarak glikol monoklorhidrin haline dönüşür, permanganatı indirger ve bu yükseltgenin derişikliğine göre, glikol, oksalik asit, karbon dioksit meydana getirir. Parlak bir alevle yanar, fakat toz halindeki gümüş eşliğinde ve 300°C'ta hava etkisiyle etilen oksit verir. Alüminyum klorür eşliğinde, benzene bağlanarak etilbenzen haline dönüşür.
Sanayide ham etilen etilalkol sentezinde kullanılır: çok derişik sülfürik asitte soğurulur ve böylece meydana gelen etil sülfat asidin hidrolizi sonunda alkol elde edilir. sülfürik asit de seyreltik olarak tekrar serbest hale geçer.
Sınaî etilenin büyük bir kısmı, monoklorhidrin veya etilen oksit vasıtasıyle glikol türevleri haline getirilmektedir. Önemli bir kısmı da etilbenzen vasıtasıyle stirolen üretiminde kullanılır, bu maddenin polimerleşmesi plastik maddeler olan politenleri verir. Etilenin başlıca türevleri şunlardır: *Etilen-klorür* CH_2Cl—CH_2Cl veya hollanda likörü, 85°C'ta kaynayan hareketli bir sıvıdır, *etilenbromür* CH_2Br, 7,6°C'ta erir ve 129°C'de kaynar, *etilen - oksit* C_2H_4O, glikolün iç-eteroksitidir, 13°C'ta kaynayan bu sıvı, alkalilerin glikol klorhidrine etkisi veya etilenin hafif olarak yükseltgenmesiyle elde edilir. Çok önemli sınaî sentezlerinin etkenidir. (Bk. EPOKSİT.) Etanın, gazoil'in veya neftin cracking'iyle kolayca elde edilen etilen, petrokimyanın en önemli hammaddelerindendir. Polimerleşerek, plastik maddeler ve plastikleştirici ürünler olan polietilenleri verir. Etilen-oksit, glikollere, aminlere ve bütün akrilikler kimyasına geçişi sağlar. Etilen-klorürler, plastik maddelerin en tanınmışı olan polivinil-kolürürün ve diğer birçok maddenin üretilmesine yarar. Etilenin tepkime imkânlarından henüz tam olarak faydalanılmış değildir.

— Anestezi. 1924'ten beri uyuşturucu olarak kullanılan etilen, öldürücü değildir ve hiç bir organa zarar vermez, fakat narkotik olarak kullanılan bütün derişik müstahzarlarının (yüzde 2,5 - yüzde 80) oksijen eşliğinde patlama tehlikesi çok büyük bir sakıncadır. Acı dindiriciliği yüzde 20-35 oranında, cerrahî müdahaleler için uyuşturucu etkisi ise yüzde 80-90 civarında görülür. Etilenin azot protoksitle karışımı şiddetli bir patla-

yıcı madde oluşturur. Bu sebeple kullanılması büyük bir dikkat ve tedbir gerektirir (bk. SİKLOPROPAN), azot protoksit her bakımdan aynı işi görebileceği, üstelik patlama tehlikesi de bulunmadığı için, etilen uyuşturucu olarak pek kullanılmaz. Ancak kapalı veya-açık sistemlerde uygulanır.

— Petr. Petrokimyanın en önemli hammaddelerinden biri olan *etilen* CH_2—CH_2 düşük değerli hidrokarbonlarının piroliz'inden (*steam-cracking*) elde edilir. Hidrokarbon olarak A.B.D.'de tabiî gaz, rafineri gazı ve çoğunlukla tabiî gazolin, Avrupa'da ise hafif (gazolin) veya ağır (nafta) benzin kullanılmaktadır.

Etilen üretimi bir ülkenin petrokimya sanayiindeki durumunu gösterir. Steam-cracking tesislerine bazen *etilen üniteleri* denir, çünkü yıllık kapasiteleri 500 000 tona varabilen bu fabrikaların başlıca üretim maddesi etilendir. Böyle büyük ünitelerin ürünleri pipelinelarla tüketici fabrikalara gönderilir. (L)

ETİLEN - DİAMİN i. (fr. *éthylène-diamine*). Etilen klorürün kapalı bir tüpte fazla miktarda amonyakla ısıtılmasıyle elde edilen ve 116°C'ta kaynayan, NH_2—CH_2—CH_2—NH_2 formülündeki diamin. (Bu madde suda kolay çözünen bir bazdır, klorhidratı ise 300°C'ta doğru ayrışarak amonyum klorür ve piperazin verir.) [L]

ETİLEN - GLİKOL i. (fr. *éthylène-glycol*). Kim. *Eşanl.* GLİKOL.

ETİLENİK sıf. (fr. *éthylénique*). Etilen gibi, moleküllerinde çift bağ bulunan bileşikler için kullanılır: *Etilenik hidrokarbonlar, alkoller, asitler* v.b.

— ANSİKL. *Etilenik hidrokarbonlar*. Bunlar bir ikili bağ (*alkenler*), iki ikili bağ (*alkadienler* [bk. DİEN'*ler*]) veya birkaç ikili bağ (*polienler*) kapsar.

Monoetilenik hidrokarbonlar maden kömürü gazında (havagazı) ve daha çok petrolün cracking gazında bulunur; basit maddeler bu gazdan sıvılaştırma ve ayrımsal damıtma yoluyle çıkarılır. Bunların daha karmaşık temsilcileri alkallerden su gidererek hazırlanan laboratuvar ürünleridir; bu maddeler, alkollü potasyum hidroksidin halohidrik eterlere etkimesi veya aminlerin giderilmesiyle (Hofmann değersizleştirmesi) ender olarak saf halde elde edilir. Bu maddeler daha saf olarak sentez yoluyle de elde edilebilir: alil bromürün organomagnezyum bileşikleriyle değiştirilmesi; asitilenik hidrokarbonların hidrojen kaybetmesi.

Etilenik hidrokarbonlar, C_4'e kadar gaz, ondan sonra da sıvı halinde bulunurlar. Bu maddeler de etilen gibi, doymamıştır, yani çift bağlarla birleşmiş bulunan karbon atomlarına tek değerli iki atom veya kök katılabilir. Fakat bunları etilenden ayıran iki özellik vardır. Hidrasit katılmalarında katılma doğrultusu, bellidir, hidrojen en çok yerdeğiştirmiş olan karbona bağlanır: böylece iyodhidrik asidin propen üzerine etkimesiyle, propil iyodür değil de, izopropil iyodür meydana gelir. Bazı etkenler de, çift bağı doyurmadan evvel bununla bağlanmış karbonlardan birisinin hemen yanında bulunan karbon atomuna bağlanmış hidrojen üzerine etki eder: 600°C'ta propilen klor etkisiyle alil klorür haline dönüşür.

Ozon, etilenik hidrokarbonları çift bağ hizasında keser (ozonoliz); bunun sonunda, çift bağın ornatma derecesine göre, aldehitler veya ketonlar meydana gelir ve bu değerszleşme ürünlerinin tanınmasıyle de hidrokarbonun formülü bulunabilir. Derişik potasyum permanganatla yükseltgeme ya asitleri ya da ketonları verir; bunlar, ozonoliz ürünleri gibi vazife görür, yani hidrokarbonun tanınmasına yardım eder.

Asitler, alkaliler, alümin, bir hidrojen atomuyle ikili bağın aynı zamanda yer değiştirmesini sağlayabilirler (*İzomerileşme*). Nihayet, çeşitli etkenlerin etkisiyle etilenik hidrokarbonlar sonsuz bir polimerleşmeye uğrar, bunun ilk kademeleri ise plastik maddelerin sentezinde kullanılır. (L)

ETİLER. Bk. HİTİTLER.

ETİLGLİKOL i. (fr. *éthylglycol*). Petrokim. Etiloksit ile etanolün yoğunlaştırılmasıyle elde edilen, 135°C'ta kaynayan, $C_2H_5OCH_2CH_2OH$ formülündeki glikol. (Frenlerde hidrolik akışkan, eritici v.b. olarak kullanılır.) [L]

ETİLİ, Marmara bölgesinin Güney Marmara bölümünde (Çanakkale ili, Çan ilçesi) bucak. 7.971 nüf. 23 köy, *Bucak merkezi* (856 nüf), Çan'ın 16 km batısında, Çan'ı Bayramiç'e bağlayan yol üzerinde bulunur. (M)

ETİLİDEN i. (fr. *éthylidène*). CH_3CH formülündeki iki değerlikli kök. (57°C'ta kaynayan CH_3—$CH = CI_2$ formülündeki etiliden klorür, fosfor pentaklorürün asetaldehit üzerine etkimesiyle elde edilir.) [L]

ETİLİK sıf. (fr. *éthylique*). Kim. Etil kökünün türevlerine verilen ad: *etilik eterler*. || Bileşiminde etil kökü bulunan. (L)

ETİLİN i. (fr. *éthyline*). Etil alkol esterlerinin genel adı. (L)

ETİLLEME i. (*etillemek*'ten *etille-me*). Kim. Bir moleküle etil köklerinin katılması.

— Petr. Benzine kurşun tetraetil katma. || *Etilleme istasyonu*, etilleme işleminin yapıldığı kurum ve atelye. (L)

ETİLLEMEK geçl. f. (*etil*'den *etil-le-mek*). Petr. Benzine kurşun tetraetil katmak.

◆ **Etillendirilmiş** sıf. Kim. Bileşiminde etil kökü bulunan. (L)

ETİLMAGNEZYUM i. (fr. *éthylmagnésium*). Kim. Grignard'ın organo-magnezyum türevlerinde yer alan tek değerlikli [C_2H_5-Mg—] kök. (L)

ETİLMERKAPTAN i. (fr. *éthylmercaptan*), 61°C'ta kaynayan fena kokulu bir sıvı meydana getiren, C_2H_5SH formülündeki etilli merkaptan. (Kolay alevlenen bu bileşik, monopotasyum sülfürün KSH etil iyodürle işlemden geçirilmesiyle elde edilir). *Eşanl.* ETANTİYOL. (L)

ETİLSELÜLOZ i. (fr. *éthylcellulose*). Genellikle, sodyum hidroksitle işlemden geçirilmiş selüloz (alkaliselüloz) üzerine etil klorürün etkimesiyle elde edilen termoplastik madde. (L)

ETİLSÜLFÜRİK sıf. (fr. *éthylsulfurique*). Kim. *Eşanl.* SÜLFOVİNİK. (Bk. ETER *etil sülfat asidi.*) [L]

ETİLÜRETAN i. (fr. *éthyluréthanne*). Etil karbamat veya âdi üretan'ın genel adı. (Hayvan hastalıkları araştırmalarında uyku verici [hpnotik] olarak kullanılır. Kinin tuzlarının çözünmesini kolaylaştırır. Lösemi tedavisi için teklif edilmiştir.) [L]

ET'İME çoğl. i. Bk. AT'İME.

ETİMESGUT veya **ETİMESUT**, esk. **Ahimesud**, Ankara'da banliyö, 20 143 nüf. Havaalanı, radyo verici merkezi. — Ankara ilinin Yenimahalle ilçesi içinde bucak merkezi. — *Etimesgut bucağı*, 5 135 nüf. ve 11 köy. (M)

ETİMOLOJİ i. (yun. *ethymologia; etymon*, gerçek anlamı ve *logos*, bilim, akılyürütme'den fr. *étymologie*). Leng. Bir dildeki kelimelerin kökenlerini incelemeyi amaç edinen bilim; bir kelimenin biçim ve anlam bakımından geçirdiği aşamaların araştırılması. (Bk. ANSİKL.) || Bir kelimenin kökeni: *Şüpheli etimoloji.*

— ANSİKL. Yunanca *etymologia* terimi ancak helenistik çağda Halikarnassos'lu Dionysios ile ortaya çıktı; ama daha önceleri de, kelimelerin gerçek anlamları üzerinde durulmuştu. Yunan filozoflarından Herakleitos ve Demokritos, kelimelerin kökenleri sorunu ile uğraştılar: ama her iki filozof da araştırmalarında metafizik kaygılara yer verdiler. Aynı durum, Eflatun'un *Kratylos* diyalogunda da göze çarpar: Eflatun, bu eserde bir kelimenin anlamını belirlemek için kelimeler arasında anlam bakımından ilişkiler kurmakla yetinir. Bu ilişkiler, çok çeşitli olabilir ama bunların hiç biri ötekini yok edemez. Birbirini çürütmeyen birçok yakınlaştırmaya rastlanabilir; o kadar ki, Eflatun çeşitli kelimeler arasında ilişkiler kurar, ama sözü edilen kelime yaklaştırıldığı kelimelerden birinden gelemez. Öte yandan bu yakınlaştırmalar, yalnız yunanca kelimeler arasında yapılmış: kısacası, kelimenin tarihi üzerinde durulmamıştı.
Ortaçağ'da bilimsel etimoloji araştırmaları tanrıbilim uğraşılarının etkisinde kaldı. Dil bilimi ile de hıristiyan dogmalarına ulaşmak için bütün dillerin tek dilden türediği ileri sürüldü. Kutsal Kitap'ın dili İbranîce olduğu için, bütün dillerdeki kelimelerin kökenleri İbranîcede arandı.

Gerçek etimoloji bilimi, ancak bir dilin geçirdiği evrim yasalarının bilimsel olarak kurulmasından sonra (XIX. yy.) bu dillerin incelenmesini karşılaştırmalı gramere dayandıran Raynouard ve Diez'in roman dilleri, Bopp, Grimm ve Zeuss'un hint - avrupa dilleri üzerindeki çalışmaları sayesinde gerçekleşebildi. Bundan sonra «yasa» kavramı, özellikle fonetik konusunda kendini dilbilimcilere kabul ettirdi. Gerçekten de o zamana kadar, kelimeler birer işaretten başka bir şey olmayan *harfler* gözönüne alınarak birbirlerine yaklaştırılıyor, asıl bilimsel gerçeği ortaya koyan *sesler* hiç dikkate alınmıyordu.

Etimolojinin başlıca amacı ele alınan kelimenin ilk biçimini belirlemektir. Etimoloji, dilin *fonetik yasaları*'na uygun olarak kelimenin geçirdiği evrimleri bulur. Ama fonetik, etimolojiye bir noktaya kadar yararlı olabilir. Bir kelimenin tarihini tam olarak ortaya çıkarabilmek için bu kelimenin çeşitli anlamlarını da gözönünde tutmak, yani semantik'e başvurmak gerekir. Özellikle yabancı dilden bir aktarma söz konusu olduğunda etimoloji öğesi çok önemlidir: bu durumda aktarmayı kolaylaştıran durumları, kelime ile nesne arasındaki bağıntıları hesaba katmak *coğrafî dilbilim* sayesinde kelimenin yazılma alanını saptamak kaçınılmaz hale gelir. Bu durum, çoğunlukla hint-avrupa dillerinin yayılmasından önce konuşulan dillerden kalıntılar bulunmasına yolaçar. Şu halde etimoloji, dilbilim ve diğer bütün bilimlerden aynı zamanda yardım gören karmaşık bir bilimdir. (L)

ETİMOLOJİK sıf. (fr. *étymologique*). Etimoloji ile ilgili: *Etimolojik sözlük*. (L)

ETİMOLOJİST i. (*étymologiste*). Etimoloji ile uğraşan kimse. (L)

ETİN i. (fr. *éthyne*). Kim. Asetilen'e, Cenevre sınıflandırması gereğince verilen ad. (L)

ETİONAMİT i. (fr. *éthionamide*'den). Verem mikrobuna karşı etkili ilâç.

— ANSİKL. *Etionamit*, alfa- etilizonikotinik asitten yapılan bir tionamittir. Laboratuvar deneylerindeki bakteriyostatik etkisi izoniazidin etkisinden on defa az, fakat streptomisinin etkisine aşağı yukarı denktir. İzoniazide dayanıklı olan mikroplar etionamide karşı duyarlıdır; iki ilâç arasında birbirine karşı direnç yoktur. Öteki verem ilâçları gibi, etionamit de, diğer ilâçların bir ikisiyle birlikte verilmezse verem basili bu ilâca karşı dayanıklılık kazanabilir. (L)

ETİVE (LOCH), İskoçya'nın batı kıyısında uzun fiyord, aynı adlı ırmağın halicini meydana getirir (Argyllshire). [L]

ETİYAJ i. (fr. *étiage*). Bir akarsuyun en düşük ortalama yüzeyi; sıfırla gösterilir, bir ölçer üstüne yazılı sayılarla (sıfırdan yukarı doğru giderek büyür) suyun bu sıfır noktasının üstündeki yükseklikleri ölçülür.

— Hidrol. Bir akarsu debisinin olağanüstü derecede düşmesi. «*Alçak su*» terimi daha normal ve daha sık rastlanan alçalmaları ifade eder. *Eşanl.* SIĞSU. (*Zt.* TAŞMA).

— ANSİKL. Hidrol. Tehlikeli *etiyaj*'ların meydana gelmesi için kuraklığın çok uzun sürmesi gerekir; çünkü birkaç hafta veya birkaç ay boyunca hiç yağış veya ergime (kar, buz) olmasa bile yeraltı suları debileri besler. Etiyajın alçalış evresi, taşmanın yükseliş evresinden çok daha yavaştır. Basit akarsu rejimlerinde etiyaj karmaşık rejimlerden daha şiddetlidir; çünkü karmaşık rejimlerde her zaman az veya çok bir denkleştirme görülür. Taşkınlarda ise durum tersinedir. Etiyajlar seferleri, sulama ve hidroelektrik üretimini engeller. Bk. VERDİ, REJİM. (L)

ETİYOKUŞU, Ankara'nın 5 km kuzeyinde tarihöncesi devre ait merkez ile Eski Bronz çağına ait köy. 1937'de Şevket Aziz Kansu tarafından bulundu. Kazılar Türk Tarih kurumu adına Şevket Aziz Kansu ve Von der Osten tarafından yürütüldü. Etiyokuşu paleolitik kalıntıları, Eski Bronz çağı ve Klasik devir (Roma-Bizans) olmak üzere üç kısımda incelenir. Satıhtan 3 metreyi aşan bir derinlikte kum ve çakıl tabakaları içinde çakmak taşı âletler bulundu. Bu âletler

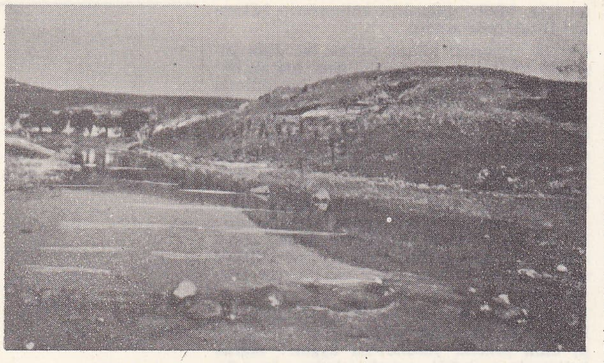

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

ETİYOKUŞU kronoloji itibariyle alt paleolitik Levallois-Mousterien periyoduna aittir. Âletlerin içinde el baltası, uç deliciler, kazıyıcılar ve benzerleri vardır. Bronz çağı istasyonu Çubuk suyunun kenarında ve paleolitik âletlerin bulunduğu graviyelerin üzerinde yer almaktadır. Etiyokuşu paleolitik devir belgelerinin önemi, o tarihe kadar Anadolu'da meydana çıkarıldığı kaydedilen kalıntılar içinde bu eserlerin satıhta olmayıp toprak tabakaları içinde elde edilmiş olmasından ileri gelir. Etiyokuşu Bronz çağı prebistorik istasyonu, ortası III. ve kenarlara gidildikçe I. iskân tabakası gösteren tarihöncesi bir köydür. En aşağı on yüzyıl sürmüş olması muhtemel olan bu çağda ilk iskân tabakası III ile gösterilir, belki de kalkolitik bir kültürle ilgilidir. Bunu, bulunan bazı ağırsakların, kemik ve çakmak taşı âletlerin karakteristik özellikleri göstermektedir. Üst üste duran üç iskân tabakasının ancak en üst, yani en sonra gelen I numaralı tabakasında genel olarak taşlardan yapılmış temellere rastlanır. Temeller âdeta ilkel bir müstahkem mevki inşaatının özelliklerini gösterir. Etiyokuşu Bronz çağı prehistorik istasyonunda başlangıçtan sonlara doğru sosyal hayatta bazı değişiklikler olmuştur. İlk tabaka ile ikinci tabaka sakinlerinin daha çok bir çiftçi-çoban hayatı geçirdiklerini, son devir yani I. tabaka insanlarının ise kendilerini saldırılara karşı koymağa mecbur kaldıkları görülür. Güvenle yaşamak için bir kale veya müstahkem bir mevki yapmağa mecbur kalmışlardı. Küçük eserler arasında Bakır çağı devrini karakterize eden ağırşaklar, içi ve dışı kırmızı renkli ve içi siyah, dışı kırmızı renkli kâseler, pişmiş topraktan fincanlar, çakmak taşından yapılmış ufak testere bıçaklar tipiktir. Ayrıca kemik iğneler, idoller, çeşitli hayvan kemikleri de bulunmuştur.

Etiyokuşu kazısı yalnız Bakır çağı istasyonu ile graviyelerin bir kısmının sistematik tetkikiyle yetinmemiş, aynı zamanda Roma-Bizans devrine ait büyük bir sarayın (şato) önemli bir kısmı da ortaya çıkarılmıştır. Bu şato aynı mevkide olup, baraja giderken yolun soluna düşmektedir.

Şato, odaları, salonu, mutfak ve hamamıyle ilgi çeker. Burada yapılan kazıda çok sayıda sikke ele geçirildi. Sikkelerin tetkikinden Etiyokuşu şatosunun çeşitli tarihî devirlerde iskân edildiği anlaşıldı. (M)

ETİYOLOJİ i. (fr. *étiologie*). Tıp. Bk. ETYOLOJİ.

ETİYONİK sıf. (fr. *éthionique*). Kim. Kükürt trioksidin eter veya saf alkol üzerine etkimesiyle meydana gelen,

$$HOSO_2O\,CH_2 - CH_2\,SO_3H$$

formülündeki kararsız bir asit için kullanılır. (Bu bileşik, *izetiyonik* asidin sülfürik asit eterini meydana getirir.) || *Etiyonik anhidrit,* etiyonik asidin su kaybetmesiyle türeyen ve etilenin kükürt trioksitle etkimesiyle elde edilen, $C_2H_4S_2O_6$ formülündeki anhidrit. (Beyaz renkli bir katı olan bu madde 80°C'ta erir.) [L]

ETKEN sıf. ve i. (*etmek*'ten *et-ken*). Etki yapan, herhangi bir şey; güç: *Tabiî etkenler.* || Bir sonucun meydana gelmesinde payı olan etmen: *Devrim etkenlerinden biri de yoksulluktur.* (*Esk.* Âmil.) || Şiddetle, kuvvetle etki yapan nesneler için kulanılır: *Baldıran otu etken bir zehirdir. Eşanl.* MÜESSİR, FAKTÖR, AKTİF.

— Dil bil. Doğrudan doğruya öznenin yaptığı eylemi anlatan (fiil), aktif: *Etken fiil. Esk.* Malûm fiil.

— Farklar psikol. (Bk. ANSİKL.) || *g etkeni* veya *genel etken,* herhangi bir testte başarının bağlı olduğu, ayrıca bütün zekâ testlerinde yer alan etken. (*G* etkeninin varlığı, ilk olarak Spearman tarafından etken çözümlemesi yoluyle ortaya kondu, bu etken genellikle, «zekâ»ya bağlanır.) Bk. ANSİKL.

— Fiz. ve Kim. *Denge etkeni,* değişimleri, denge halindeki karışımın bileşiminde de değişikliklere yolaçan herhangi bir büyüklük (sıcaklık, basınç, yoğunlaşma v.b.)

— İkt. *Üretim etkenleri,* toplumun üretici güçlerini meydana getiren unsurlar. Bk. ANSİKL.

— İstat. Etken analizinde, gözlemlenebilir bir değişkenler cümlesini göstermeğe yarayan varsayımsal değişkenler cümlesi. || Denel planlar teorisinde ve değişmeler analizinde muhtemel bir değişimler kaynağı gibi düşünülebilen bütün gözlemlenebilir değişkenler.

— Jeomorfol. Morfojeni işlemlerini hızlandıran dış kuvvetlerin her biri. Etmen de denir. || *Atmosfer etkenleri,* aşındırmaya katılan yağış, yel v.b. atmosfer olayları.

— Kim. Kimyasal bir etki meydana getiren herhangi bir madde: *Hidrogen, indirgen bir etkendir.*

— Opt. Işığın polarma düzlemini döndüren maddeler için söylenir. (Pasteur'ün deneylerinden anlaşıldığı gibi, optik etkenlik, moleküllerin anizotropisine bağlıdır; etken cisimler, polarma düzleminin yaptığı dönme hareketini ölçmekle ayarlanabilir.) Bk. POLARİMETRE.

— Sosyol. Toplumun yapısına çeşitli yönlerden etkide bulunan unsurlar: *İktisadî etkenler. Esk.* Âmil.

— Telekom. *Aşırı gerilim etkeni,* bir devre içindeki öz-indüklemenin veya bir sığanın, kutuplardaki gerilimi arttırma miktarını veren oran. Bk. ANSİKL.

— Tıp. Herhangi bir etki doğuran madde veya kuvvet: *Anestezi etkeni, tedavi etkeni, mikrobik etken.*

— ANSİKL. Farklar psikol. Psikolog için araştırmanın başlangıcında saklı bir değişken olan *etken,* bir dizi psikolojik test karşısında bir denekten elde edilen işaretler arasındaki karşılıklı bağlantıları açıklamak üzere, etken çözümlemesiyle ortaya konur. Bu yolla tecrit edilmiş etkenler, mutlaka nesnel varlıklar değildir. Aslında birçok deneysel olguyu, basit bir şekilde temsil etmeyi mümkün kılan bir referans sistemini meydana getiren bu etkenler, işlemsel birer kavram sayılabilirler. Bir etken çözümlemesinin bilimsel bir değer taşıması ise ancak ortaya çıkarılan etkenlerin yorumlanmasına bağlıdır: bu, en önemli aşamadır. Bir test dizisiyle elde edilen sonuçların kendi aralarındaki bağlılaşmayı açıklayabilmek için üç etkene başvurulur: a) bütün testlerde ortak olan bir *genel etken;* b) her biri, belli sayıdaki testlerde ortak olan *grup etkenleri;* c) her biri bir tek teste özgü, pratik değerden yoksun *türsel etkenler.*

Zekâ ve yetenek alanında, tecrit edilmiş etkenlerin psikolojik gerçekliği ile ilgili olarak genel sayılabilecek bir görüş birliği vardır. Bu etkenler bir cinsten (homogen) psikolojik mekanizmalara dayanır gibidirler. Üstün zekâ işlevleri alanında bellibaşlı etkenlerden bazıları, şunlardır: 1) Genel etken (aşağıya bakınız); 2) «Akılyürütme» etkeni (Thurstone'un A'sı), bu etken, Tv etkenini (Thurstone tümevarımı) ve ayrıca Td etkenini (Thurstone tümdengelimi) kapsar; 3) «Yargı» etkeni, bu etken günlük psikolojide «sağduyu»nun karşılığıdır; 4) Konuşmada akılcılık (Thurstone'ın K etkeni); 5) Sözlü ifadeyi anlama etkeni (Thurstone'un S etkeni), bu etken haberleşmenin dil aracılığı ile yapılan bütün yönlerini kapsar. (Bu etken okul başarısında çok önemli bir rol oynadığı gibi, sözlü zekâ testlerinin hepsine de sinmiş bulunur); 6) Sayı etkeni (Thurstone'un S etkeni), bu etken, rakamlarla işlemek yeteneğine karşılıktır; 7) Bellek etkeni (Thurstone'un B etkeni), bu etken, aralarında hiç bir mantık bağı olmayan çifte unsurların kaba hatırlanmasına karşılıktır. Buna karşılık, kişilik testleri alanında sonuçlar daha az memnunluk vericidir. (Bk. *Faktör* ÇÖZÜMLEME'*si,* ANSİKL. *bölümü*).

● *G etkeni.* Spearman'ın çift etkenli modeli şu ilkeye dayanır: iki test arasında olumlu bir bağlılaşmanın bulunuşu, iki test için ortak bir muhtevanın varlığına işaret eder. Gerek bu model, gerekse etken çözümlemesinde Thurstone'un kullandığı çok etkenli model, ayrı ayrı yollardan *g* etkeninin varlığını ortaya koyar. *Çift etkenli metot,* testler arasındaki ortak değişmenin en büyük bölümünü *g* etkeniyle açıklar. *Çok etkenli metot* ise, *g* etkenini, ancak *grup etkenleri*'nin karşılıklı bağlılaşmalarından çıkarmaktadır (bu durum, testlerden bazıları için ortak olan değişmenin varlığını açıklar).

G etkenini yaklaşık olarak, zekâ diye tanımlamak mümkündür. Ama Spearman, daha kesin olarak, *g*'nin zihin enerjisini dile getirdiğini ve bir neogenez bileşmesine tekabül ettiğini ileri sürdü.

G etkeniyle en yüksek doygunluk durumuna gelmiş olan testler, *Dereceli matrisler* testi ve *Domino testi*'dir. Yapılan bazı psikolojik araştırmalar, yetişkinlik çağına yaklaşıldıkça, *g* etkeninin grup etkenleri yararına önemini kaybettiğini ortaya koymuştur. Demek oluyor ki, zihin yapısı, etkileri muhafaza etme yeteneğinin kaybedilmesi ve uzmanlaşmanın gelişmesi yoluyle farklılaşmaktadır. Öte yandan, eğitimde de, *g* etkeninin etkisi, grup etkenleri yararına azalma eğilimi gösterir.

— İkt. *İktisadî etkenler* eskiden ikiye ayrılırdı: bir yanda, ana etkenler dediğimiz *emek* ve *toprak,* yani tabiî ortamda bulunan iptidaî maddeler ile enerji kaynaklarının toplamı, öte yanda da türetilmiş bir etken olan *sermaye,* yani insan tarafından üretilen, doğrudan doğruya tüketilmeyen ve üretimi bazen büyük çapta arttırmaya imkân veren varlıkların bütünü. Çağdaş iktisadî analiz ise, bu etkenleri iki ana etkene indirger: *emek,* yani insan çabası ve *sermaye.* Toprak ve tabiî etkenler, sermaye etkeninin kapsamına girer. Buna sebep, her iki etkenin de, üretimi sürdürmek için insan tarafından düzene sokulan birer varlık sayılmasıdır. Üretim gücünü harekete geçirmek ise *teşebbüs*'e aittir. Üretimin gerek nitelik, gerek nicelik bakımından en yüksek verime ulaşması için bu etkenlerin ne oranda birleştirileceğini kararlaştıran da müteşebbis'tir. Bu etkenlerden birinin nispeten daha az oluşu, öteki etkenlerin daha büyük ölçüde kullanılmasını gerektirebilir. Genellikle kabul edilen kural, üretime katılma oranları ne olursa olsun, çeşitli etkenlerin marjinal ürün verme güçleri, hem kendi aralarında, hem de bir'e eşit olmadıkça üretici dengesinin veya işletme dengesinin kurulamayacağıdır. Meselâ, tutalım ki, sermaye ile emeğin katıldığı bir üretimde, her etken için marjinal ürün verme gücü ve marjinal maliyet (yani ürün verme gücü ve kullanılan etkende son bölümün maliyeti) tespit edilebilmiş olsun; bu iki büyüklük arasındaki oran (buna «dengeli marjinal ürün verme gücü» denir) hiç değilse bir'e eşit olmalıdır, yoksa maliyet ürünün değerini aşar. Oran birim'den büyükse, ürün değerinden az'a maloluyor demektir; bu durumda, müteşebbis'in tabiî eğilimi, oranı bir'e getirinceye kadar üretimi arttırmaktır. O noktaya varınca, her parçanın veya her birimin tam değerine malolduğu kabul edilir. Aynı zamanda üretici dengesi sağlanmış, net ürün verme gücü de en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Uygulamada, müteşebbis üretimi bu noktaya varıncaya kadar arttırmaz. Gerçekten de, kullanılan el emeği ve sermaye hacmini, talebin ve pazarın kararsızlıklarına, yani sürüm ve fiyat oynamalarına göre ayarlamak zarara yolaçar. Bu yüzden, müteşebbis çeşitli etkenlerin dengeli marjinal ürün verme güçleri arasında bir eşitliğe varmakla, yani nispî bir dengeyle yetinir. Oran'ın birime eşit olup olmamasına pek bakmaz. Maliyeti düşüreceğine aklı keser kesmez, el emeğinin yerine makine koyar ve bu iki etken arasında bir seçme yapmanın maliyeti etkilemeyeceği noktasına varınca, yani iki etkenin dengeli marjinal ürün verme güçleri arasında bir eşitlik kurulunca, bu çeşit değişikliklere de son verir.

Üretim etkenleri arasında nispî bir denge kurmak eğilimi, çağdaş üretimin esnekliğe yatkın olmamasıyle izah edilir. Bu denge eğilimi bir yandan üretici etkenlerin (emek, sermaye) fiyatlarında, öte yandan ürünlerin fiyatlarında görülen karşılıklı bağımlılıktan ileri gelir; aynı zamanda, iktisadî yapı üstünde teknik ilerlemenin etkisi ve Devlet iktisadî siyasetinin (özellikle fiyatlar, ücretler ve vergi siyasetinin) üretim yapısı ve hacmi üzerindeki etkisi de bu denge eğilimine bağlanır.

— Telekom. Öz-indüklemesi L, direnci R, içinden geçen akım frekansı f olan bir sargıda, Q *aşırı gerilim etkeni* $\dfrac{2\pi f L}{R}$ *dir.* Sığası C olan bir kondansatörde bu oran $\dfrac{1}{2\pi f C R}$'ye eşittir. Burada R, akım kaybının eşdeğeri olan direnci gösterir. Devre elemanlarının niteliğini belirten aşırı gerilim etkeni genellikle Q harfiyle gösterilir ve bu etkeni ölçmekte kullanılan âletlere «Q-metre» denilir. (LM)

ETKENLİK i. (*etken*'den *etken-lik*). Etken olma hali.

— Karakterbilimi. Heymans ve Wiersma karakterbiliminin üç temel unsurundan biri; bu unsur, *heyecanlılık* ve *yansıma* ile birlikte Le Senne tarafından yeniden ele alındı. Etkenlik, heyecanlılık ve yansımadan ayrılamaz; onlarla iç içe geçmiş durumdadır. Meselâ heyecanlılık, faal bir kimseye iyimserlik verdiği halde, faal olmayan bir kimseyi bocalamaya ve cesaretsizliğe sürükler.) [L]

ETKESİMİ blş. i. Din. Hıristiyanların büyük perhizinden önceki günler. (*Etkırımı* da denir.)

ETKIYÂ çoğl. i. (ar. *takvâ*> *takî*'den *etkıyâ*). Tanrı korkusuyle günah işlemekten çekinen kişiler. (M)

ETKİ i. (*etmek*'ten *et-ki*). *Yeni.* Bir kimse veya nesnenin başka bir kişi veya şey üzerinde yaptığı eylem: *Güneşin bitkiler üzerindeki etkisi.* || Bir etkenin eylemi, bir sebebin sonucu: *Yaptıklarının etkisini gördün.* || Bir kimse üzerinde bırakılan izlenim: *Benim üzerimdeki etkisi iyidir. Eşanl.* TESİR.

— Biyol. *Grup etkisi,* az veya orta sayıda bireyin, aşırı çoğalmayı beklemeksizin bir grup meydana getirdikleri zaman, bu grup üzerinde görülen etki. Bk. ANSİKL.

— Deneysel psikol. *Alan etkisi* veya *ilkel alan etkisi,* Piaget'nin incelediği bir algılama mekanizmasına verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Elektr. *Gecikmiş etki,* içinden geçen akımın belirli bir değere ulaşmasından sonra, ancak belli bir gecikmeyle devrenin açılmasını sağlayan otomatik şalterlerin özelliği.

— Elektroakust. *Doppler-Fizeau etkisi.* Bk. DOPPLER-FİZEAU *olayı.* || *Elektrofon etkisi,* insan vücudundan, uygun şiddet ve frekansta bir akımın geçmesiyle meydana gelen akustik etki. || *Magnetik kayıt* veya *yankı etkisi,* sarılı bir magnetik şeridin bir sarımı üzerinde, bitişik sarımların etkisiyle meydana gelen parazit. || *Örtme etkisi,* bir ses veya gürültünün duyulmasında, örten ses veya gürültü diye adlandırılan bir ses veya gürültü sebebiyle meydana gelen azalma. (Örten işaret örtülen işareti algılayan kulağı etkiliyorsa, örtme etkisi bir yanlıdır [*ipsilateral*], öteki kulağı etkiliyorsa karşıt yanlıdır [*kontralateral*].)

— Elektron. *Foto-voltaik etki,* bir elektrotla bir elektrolitin veya bir madenle bir yarı iletkenin birbirine değmesiyle bir elektromotor kuvvetin doğmasına yolaçan fotoelektrik etki. || *Foto-yayın etkisi,* elektromagnetik dalgaların etkisiyle bir maddenin elektron yayması. (Bir elektrik arkından yayılan morötesi ışınımların bir maden üzerindeki etkilerini inceleyen Hertz, 1887'de tesadüfen foto-yayın etkisini keşfetmiştir.) || *Hall etkisi,* bir yarı iletkendeki akım çizgilerinin, magnetik alanın etkisiyle sapması: *Hall etkisi, özellikle bir magnetik alanın şiddetini ölçmeğe yarar.* || *Mikrofon etkisi,* bir radyo lambasındaki çeşitli elemanların mekanik titreşimlerinden doğan ve parazit etkisi yapan akım modülasyonu. || *Parıldama etkisi,* katodu oksit kaplamalı bir elektron lambasının çıkış akımından meydana gelen tesadüfî değişme. (Bu akımın şiddeti, frekansın ters yönünde değişir.) || *Schottky etkisi,* bir elektron lambasının doyma akımında, şiddetli alanların etkisiyle meydana gelen artma. || *Termik etki,* elektronların termik çalkalanmalarının etkisiyle, bir iletkenin uçları arasında meydana gelen gerilim değişmeleri.

— Fişekçilik. *Çift etkili barut,* isteğe göre bazen patlaması, bazen de parlayarak yanması sağlanabilen bir patlayıcı madde için Turpin'in bulduğu terim.

— Fiz. Isı, ışık ve elektron yayımıyle birlikte gelişen bazı olaylar için kullanılan terim. || *Etki makinesi.* Bk. MAKİNE. || *Etkiyle elektrikleme,* bir iletken üzerindeki elektrik yüklerinin, elektrik yüklü ve yalıtılmış başka bir iletkenin etkisiyle ayrılması. (TESİRLE ELEKTRİKLEME de denir.) || *Compton etkisi,* bazı yayınma şartlarında, yüksek frekanslı bir ışınımla ölçülen dalga boyu değişikliği. (Bk. COMPTON [Arthur Holly].) || *Edison etkisi,* molekül boşluğunda ısıtılmış bir telin elektron yayması olayı. (1884'te Edison'un keşfettiği bu olay, sıcak katotlu tüplerin gerçekleştirilmesini sağladı.) [Bk. LAMBA.] || *Fotoelektrik etki,* madde ve ışımaların girişimi; bu olay sırasında fotonların soğurulmasıyle elektronlar serbest kalır. || *Joule etkisi* veya *Joule olayı,* homogen yapılı bir iletkenden bir elektrik akımı geçirildiği zaman meydana gelen ısınma. (Açığa çıkan ısı miktarı, iletkenin elektrik direnci ve akım şiddetinin karesiyle doğru orantılıdır.) || *Kelvin etkisi* veya *yüzey etkisi* veya *cilt etkisi,* kütle halindeki iletkenlerden geçer, yüksek frekanslı dalgalı akımlarda, akım yoğunluğunun yüzeye doğru artması ve dağılımın eşit olmaması. || *Kerr etkisi,* bir elektrik alanının, bazı saydam ve yalıtkan ortamlarda meydana getirdiği çift kırılma olayı. || *Korona* veya *hale etkisi.* Bk. KORONA. || *Peltier etkisi* veya *termoelektrik etki,* içinden elektrik akımı geçirilen heterojen bir devrede (değişik yapıdaki madenlerin bağlantısı), ısı açığa çıkması veya ısının soğurulması. || *Seebeck etkisi,* bir devredeki çeşitli madenlerin sıcaklık farkına bağlı olarak bir elektromotor kuvvetin doğması. || *Tam etki,* etkilenen iletken, etkileyen iletkenle tamamen çevrili olduğu zaman meydana gelen elektrik etkisi. || *Termoelektronik etki,* termik çalkantılar sonucu meydana gelen elektron yayımı. || *Thomson etkisi,* homogen yapılı bir iletkenin değişik sıcaklıklardaki kısımlarından akım geçerken ısı meydana gelmesi veya ısının soğurulması.

— Havc. *Çeper etkisi,* rüzgâr tünelindeki aerodinamik akıntıda, tünel çeperlerinin yolaçtığı değişiklikler: *Bir rüzgâr tünelinde yapılan aeorodinamik ölçmelerle, atmosferde yapılan ölçmeler arasındaki fark, çeper etkisinden ileri gelir.* || *Zemin etkisi,* taşıyıcı yüzeylerde veya bir helikopter rotorunda, dengeleme gücünün zemine çok yakın yükseltilerde artması. (Taşıyıcı yüzeyler veya rotor palaları ile zemin arasındaki karşılıklı etki yüzünden, kaldırma gücü, yüksekte uçuşa oranla daha büyüktür. Ayrıca zemin etkisi, inişte frenleyici bir rol oynar.)

— İnş. ve Bayınd. *Etki çizgisi,* bir kiriş veya bir kemerin herhangi bir noktasına uygulanan bir birim kuvvetin yüklendiği (kesme kuvveti, bükülme, basınç ve eğrilme momenti) yapı elemanlarından birini gösteren eğri. (Bu eğri, bir noktada uygulanan birim kuvvetin etkisi, eğrinin bu noktasındaki ordinatıyle gösterilecek şekilde bir grafikle çizilir.) Bk. ANSİKL.

— Kim. *Kütle etkisi kanunu,* bir kimyasal dengeyi, ortamın sıcaklık ve basınç şartlarıyle bileşenlerin derişikliğine bağlı olarak belirtmeğe yarayan kanun.

— Mant. Bk. ANSİKL.

— Mat. *Bir vektörün etki çizgisi,* bu vektörün üzerinde bulunduğu sınırsız doğru.

— Mekan. Bir cismin başka bir cisim üzerine uyguladığı kuvvet: *Kaldıracın bir kütle üzerindeki etkisi. Etki tepkiye eşittir.* (Bk. ANSİKL.) || Bir kuvvetin, bir makinenin ilettiği güç: *Yararlı etki.* (*Eşanl.* VERİM, RANDIMAN.) || *Etki türbini,* ister su türbini, ister buhar türbini olsun, alıcı (hareketli kanat) boyunca basınç sabit kalmak üzere genleşmenin yalnız dağıtıcıda (sabit kanat) meydana geldiği türbin. || *Çift etkili makine,* buharın piston yüzlerinden her birine sırayle etki ettiği makine tipi. || *Tek etkili makine,* jeneratör buharının, pistonun yalnız bir yüzüne etki ettiği makine.

— Psikiyatr. *Etki hezeyanı,* hastanın, düşüncelerini ve eylemlerini belirleyen yabancı bir kuvvetin elinde oyuncak olduğuna inanmasından doğan ruhsal aksaklık. Bk. ANSİKL.

— Psikol. *Etki yasası,* deneysel psikolojide, Thorndike'in tanımını verdiği yasa: «Bir durumla bir cevap arasındaki değişebilir bağlantı kurulmuşsa ve bu bağlantı organizma için doyurucu bir durumla birlikte veya ondan sonra geliyorsa, bağlantının gücü artırılmış demektir.»

— Radyotek. *Larsen etkisi,* elektroakustik bir sistemde, çıkış akımı giriş akımını etkilediği zaman meydana gelen anî salınım. (Bir hoparlörden çıkan sesler, kendisine bir amplifikatör aracılığıyle bağlı olan mikrofona erişirse, şiddeti gittikçe artan bir vınlama meydana gelir.)

— Sibern. Bk. ANSİKL. || Düzenli bir sistem içinde, ayarlayıcı bir büyüklüğü, bu sistem içinde değişiklik yapabilecek nitelikte bir eleman yardımıyle değiştiren süreç: *Bir arabanın servo freni, bir akışkan basıncının etkisiyle tekerlek tamburunun önünde çenelerin yer değiştirmesine kumanda eder.* || *Etki faktörü,* bozucu bir büyüklükteki değişmelerin, belirli bir büyüklük üzerindeki etkilerini ölçen faktör. (Bk. ANSİKL.) || *Artı veya eksi yönlü etki,* ayarlayıcı büyüklüğün sırayle artı, eksi ve sıfır değerlerine tekabül eden üç basamaklı etki. || *Asıl etki,* işaretlerin, bir ana etki zinciriyle iletilmesi. || *Basamaklı etki,* bir niteleme sürecinin, ayarlayıcı büyüklüğü, belirli değerlerden yalnız birini almağa zorladığı etki çeşidi. || *Bileşik etki,* çeşitli etkilerin sonuçlarını üzerinde toplayan etki türü. || *Çok basamaklı etki,* en az üç basamaklı olan, yani ikiliden başka bütün niteleme basamaklarını kapsayan etki. || *Denkleştirme etkisi,* etki işareti büyüklüğünün, zamana bağlı olarak, sapmanın integraliyle orantılı olarak değiştiği sapma ve zaman etkisi. || *Düzeltici-yardımcı etki,* bir ayarlama sisteminin çalışmasını düzelten yardımcı etki. || *Hep veya hiç etkisi,* basamaklarından biri, ayarlayıcı büyüklüğün sıfır değerine tekabül eden iki basamaklı etki. || *İki basamaklı etki,* yalnız iki etki işareti kullanan ikili etki. || *İkinci türevden etki,* etki işareti değerinin, sapmanın ikinci dereceden türevi gibi değiştiği etki. || *İlerleyici etki,* ayarlayıcı büyüklüğün, iki sınır arasında sürekli bir dizi meydana getirecek şekilde bütün değerleri almasını sağlayan etki. || *Kesikli* veya (*fasılalı*) *etki,* yayım organının, ayarlayıcı organa aralıklarla komut gönderdiği etki çeşidi. || *Orantılı etki,* etki işareti büyüklüğünün sapmayle orantılı olarak değiştiği sapma etkisi. || *Sapma etkisi,* etki işareti büyüklüğünün, zamana bağlı olmaksızın sapmanın fonksiyonu olarak değiştiği etki. || *Sapma ve zaman etkisi,* bir etki işaretinin sapmaya ve zamana bağlı olduğu etki. || *Sürekli etki,* yayım organının, herhangi bir sapma olsa bile, ayarlayıcı organa kesiksiz olarak komut gönderdiği etki. || *Tam veya az etki,* ayarlayıcı büyüklüğün aynı işaretli iki değerine tekabül eden iki basamaklı etki. || *Türev etkisi,* etki işareti değerinin, sapmanın türevi olarak değiştiği etki. || *Yardımcı denkleştirme etkisi,* sapmanın değerini, düzenli bir sistem içinde tutmağa yarayan yardımcı etki. || *Yardımcı etki,* bir işaretin, yardımcı etkiler zinciriyle iletilmesi.

— Teknol. Şeker sanayiinde, meyve sularının yoğunlaştırılması için birbiri ardınca yapılan işlemlerden her biri. (Her etki sırasında meydana gelen buhar, bir sonraki etkide yoğunlaşarak buharlaşma için gerekli ısıyı sağlar: *Çok etkili cihazlar* [*iki, üç ve daha çok etkili*], *buhar tüketimini önemli derecede kısıtlamak imkânı verir.*

— ANSİKL. Biyol. *Grup etkisi.* Grup etkisi gösteren hayvanların sayısı pek çoktur. Bunun en iyi örneği göçmen çekirgedir (*Locusta migratoria*). Yalnız veya bir yere bağ-

lı yaşadığı devrede bu çekirgenin kanatları ve elitraları daha kısa, kas sistemi daha az gelişmişken, göç devresinde bunlar değişikliğe uğrar. Çekirge topluluğu yoğunlaştıkça kurtçuklar da değişir, kanatlar uzar, üzerinde siyah ve turuncu bir çizgi belirir. Esmer *bombyx'in* tırtılları birarada kalabalık bulundukları zaman, tek tek bulundukları zamankine göre iki kat daha ağır olur.

— Deneysel psikol. *Alan etkisi,* bazı algısal şekil bozulmalarına yolaçar. Bunlar, tek bir duyumsal alanda aynı zamanda algılanan unsurların doğrudan doğruya etkileşmesinden meydana gelir. Meselâ, görme algısında, tek duyumsal alan, takistoskopla verilmek üzere, çok kısa bir zaman süresince, tek bir nokta üzerine dikilmiş olan bakışın algılandığının tümüdür. Bu takdirde, alan etkisi, merkezleştirme etkisidir. Alan etkileri, yaşın ilerlemesi esnasında, aynı niteliksel özellikleri muhafaza etmekle beraber nicelik bakımından azalma gösterirler. Bunlara ilkel alan etkisi de denir. Çünkü bu etkiler, yaşla birlikte artan ve hattâ meydana gelen görme algısı faaliyetlerine kıyasla, daha erken çağda meydana gelirler.

— İnş. ve Bayınd. *Etki çizgileri yöntemi,* kiriş veya kemerin belirli noktalarındaki aşırı yüklerden ileri gelen eğilme momentlerini ve kesme kuvvetlerini, çeşitli noktalardaki aşırı yüklerin gerçek değerleriyle bu belirli noktalarla ilgili etki çizgisi üzerindeki söz konusu büyüklükleri gösteren ordinatları çarparak kolayca hesaplamak imkânını sağlar. Genellikle etki çizgilerinin şekli basittir ve kolaylıkla çizilebilir. Basit dayanak noktalarına oturan düz bir kirişin ortasındaki eğilme momentinin etki çizgisi, eşkenar bir üçgendir.

— Mant. Sebep, meydana getiren, *etki* ise meydana getirilmiş olan'dır. Etki kavramıyle ilgili olarak felsefe tarihinde iki temel anlayış birbiriyle çatışır. Bunlardan birine göre, nedensel etki bir çeşit akış, bir güç ve eylem aktarılması gibidir: etki, bu eylemin sonucudur; böylece etki önceden varolan, sebebin içinde saklı (*içindelenmiş*), sebeple orantılı ve sebepten hiç bir zaman daha büyük olmayan sonuç'tur. Bu, nedenselliğin analitik teorisidir. Bu anlayışın eleştirilmesi, Malebranche ve Leibniz ile başladı, Hume ile devam etti ve daha sonra Stuart Mill tarafından yeniden ele alındı. Sentetik anlayış bu eleştirilerle başlamış sayılır. Mill, sentetik görüşü şöyle açıklar: «Sebep, öyle bir şartlar dizisi, öncüller bütündür ki bunlarsız, hiç bir olay meydana gelmez; bunun değişmez sonucuna da *etki* denir.» Bu teoriye göre sebep, etkide içindelenmiş değildir, her iki terim (sebep, etki) birbirine bağlantılı, fakat ayrı-cinstendir. Nedensellik bağını sadece bu iki terimden birinin (etki), ötekini izlemesi (ardılı olması) meydana getirir. Bununla birlikte *etki* kelimesinin kullanılması bile, nedensellik meselesi karşısında belirli bir tutumu içermektedir; bu da nedeni olmaksızın herhangi bir olayın var olmayacağıdır. Fakat bu, gene de, sebeple etki arasındaki bağlantının açıklanması gereğini ortadan kaldırmaz. Nedenselliğin eleştirilmesi işi de bu gereğin sonucudur. Hume'a göre nedensellik, sadece basit idea'ya indirgenmiştir; bu idea, iki olgu arasında gözlediğimiz sürekli bağlantıya dayanır ve bu bağlantı zihnimize, sanki zorunlu imiş gibi, yansır. Kant'ta ise nedensellik sadece bir kurala bağlı bulunan bir uzay ve zamana ilişkin zincirleniş'tir. Auguste Comte'a göre, ne sebepleri ne de etkileri araştırmak gerekir; araştırılacak şey, yalnız olaylar arasındaki ilişkiler, yani kanunlardır. Sebeplere gelince, bunlar, daima görel olan bilgimiz için erişilmez şeylerdir (pozitivizm, relativizm, agnostisizm). Çağımızda sebep ve etki kavramları yeniden söz konusu edilmiş, fakat bu defa, bu kavramlar bilimin, ölçünün, istatistik ve gerekirciliğin belirlediği kesin anlamla nitelenmiştir.

— Mekan. Kütlesi m olan maddesel bir nokta, l uzunluğundaki doğru parçasını sabit bir v hızıyle katettiğine göre, bu noktanın *etki*'si mvl çarpımını verir. Bu etki, ayrıca, noktanın doğru parçasını katettiği t süresiyle, noktanın 1/2 m^2 kinetik enerjisinin çarpımının iki katı olarak da tanımlanabilir. Değişken hızdaki eğrisel bir hareket için toplam etki, sonsuz küçük yer değişimlerine tekabül eden temel etkilerin toplamı olarak ifade edilir. Maupertuis'nin açıkladığı *en az etki ilkesi'*ne göre, maddenin hareketi daima, yörünge etkisi en az olacak şekilde meydana gelir; irlandalı bilgin Hamilton'un genelleştirdiği bu prensip bütün mekaniğe yön verir. Bu kuralın, ışıkla ilgili Fermat ilkesiyle olan benzerliği dalga mekaniğinin temelidir. Bir *etki türbini*'nde, su (veya buhar), alabileceği en büyük hıza ulaşır ve bütün enerjisi kinetik enerjiye dönüşür: bu prensibe göre çalışan bir türbine *tepkisiz* türbin veya *empülsiyon* türbini denir. Hidrolik bir etki türbininde, genellikle su damarı hareketli çarkın kanallarını doldurmaz. Çarkın sırtına dokunmaksızın, türbin kanadının yüzeyine dayanır. Bu akış şeklini sağlamak için, çark kanallarının havalandırılması gerekir. Bu şartlar altında, dağıtıcının, çarkın yalnız bir kesimine dayanmasında bir mahzur yoktur. Bazen, suyun çok yüksekten döküldüğü türbinlerde dağıtıcı tek kanallıdır; Pelton türbini bu tiptendir. Tepkili türbinlerde (su veya buharlı) genleşme, sabit ve hareketli kanatlar arasında bölünür.

— Psikiyatr. Zihnî otomatizmin tezahürü olan (de Clérambault) *etki hezeyanı,* kişilikte ortaya çıkan derin bir aksaklığı dile getirir. Bu hezeyan süresince, hasta, düşüncelerine ve eylemlerine doğrudan doğruya etkide bulunulduğuna; bunların, değişikliğe uğratıldıklarına, engellendiklerine veya kendisine zorla kabul ettirildiklerine inanır. Hastaya göre, bu etki, ışınlar, dalgalar, radarlar veya magnetizma ile sağlanmaktadır. Genel olarak kaynağı kesinlikle belirlenemeyen bu duruma, mistik hezeyanlarda da rastlanır. Bu tür hezeyanlarda kaynak belirgindir. (Tanrı, Meryem v.b.). Hasta, düşüncelerinin çalındığından ve kafasının içinden geçenlerin kâğıt üzerinde yazılıymış gibi rahatça okunup öğrenildiğinden şikâyet eder. Çoğunlukla sesle ilgili birsamlara sıksık rastlanır; hastanın duyduğu birtakım sesler, düşüncelerini ve yaptığı işleri yorumlar veya buyruklar verir; tehditler savurur ve hakaretler yağdırır.

— Sibern. Öteden beri herhangi bir nesne ya kendi başına ele alınır veya yapabileceği etki açısından incelenir. Bu ilk görüş noktası olayların, ikincisi ise *etki'*lerin incelenmesine yolaçar. Modern teknikler bu kavramları daha açık seçik hale getirmiş ve aynı zamanda etki kavramını genişletmiştir. Her şeyden önce neden-etki bağıntısı, temel bir prensip sayılan karşılıklı olmayış aracılığıyle matematik ve fiziğin klasik bağıntılarından ayırt edilmiştir. Bu prensibin örneğini, otomatik kontrol cihazlarında bulabiliriz. Bu cihazlar yardımıyle bir A sistemi bir B sistemini harekete geçirebilir, ancak B sistemi kendisinden önce gelen A'ya kumanda edemez. Öte yandan, etkinin tek gerçek olduğu da söylenebilir. Çünkü herhangi bir olay veya varlık hakkında, ancak yapabileceği etkiler aracılığıyle bilgi edinebiliyoruz. Bütün eylemler gibi bütün bilgilerimiz de farklılaşmış etkilerden gelir. *Entelektik** adı verilen yeni bilim dalı, bütün «organizasyonları» analiz ederek bütün etkileri sınıflamak amacını güder. Bu amacı gerçekleştirirken, organizasyona giren unsurların fiziksel yapısını gözönüne almaz. Entelektik, maddesel fiziğe paralel olarak belli sayıda genel kanunları kapsayan bir etkiler fiziğini kurma yönündedir. Bu fiziğin çeşitli dalları (mekanik, elektrik, akustik v.b.) sadece birer uygulama alanı niteliğini taşıyacaktır.

● *Etki faktörü.* İstatistikte kullanılan klasik karşılıklı bağıntı faktöründen farklıdır. Çünkü etki bir yönlü olarak gözönüne alınmıştır. Ters yöndeki etki ihmal edilir veya bir cihazın etkisiyle ortadan kalkar (otomatik kontrol). [L]

◆ **Etkili** sıf. Etkisi olan, etki yapan: *Etkili bir konuşma. Esk.* Müessir. *Eşanl.* TESİRLİ.

◆ **Etkililik** i. Etkili olma hali. *Esk.* Müessiriyet. *Eşanl.* TESİRLİLİK.

◆ **Etkisiz** sıf. Etkisi olmayan: *Etkisiz söz. (Eşanl.* TESİRSİZ.) [ML]

ETKİLEMEK geçl. f. (*etki*'den *etki-le-mek*). Üstünde etki yapmak: *Ay çekimi, deniz sularını etkiler. Birini etkilemek. Eşanl.* TESİR *etmek.*

◆ **Etkileme** i. Etkilemek eylemi.

◆ **Etkilenmek** geçz. f. Etkiye uğramak. *Esk.* Müteessir olmak. (M)

ETKİLEŞME i. (*etkileşmek*'ten *etkileşme*). İki olayın birbirini karşılıklı etkilemesi.

— Fels. Bk. ANSİKL.

— Fiz. İki veya daha fazla sistemin birbirini etkilemesi.

— Nükl. İki veya daha çok taneciğin karşılıklı olarak birbirini etkilemesi. Bk. ANSİKL.

— Sosyal psikol. Grup içinde bulunan ferdin durumundan doğan etkileri bu ferdin faaliyeti açısından ele alan sosyal psikoloji bilginlerinin incelediği fenomenlerin tümü (bu, sürat, dakiklik veya bir yargı gerektiren faaliyetler olabilir). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fels. *Etkileşme* veya *karşılıklı etki* kavramı, diyalektik felsefenin temel kavramlarından biridir. Diyalektik yöntem, tabiat ve toplumdaki çeşitli olayları birbirlerine bağlı ve birbirlerini karşılıklı olarak şartlandıran olaylar olarak görür. Meselâ, tabiatta, canlı varlık, içinde yaşadığı ortam tarafından değişikliğe uğratılır, buna karşılık kendi de bu ortamı değiştirir; bitki havadaki oksijeni tespit eder, fakat, bir yandan da, karbon gazı ve su buharı salarak kendi de havayı değiştirir; topraktan beslenir, fakat beslendiği toprağı da değişikliğe uğratır; toplumda, iktisadî olaylar siyasî değişikliklere yolaçar, buna karşılık bu siyasî değişiklikler de iktisadî olayları değiştirir; bilimler tekniklerin gelişmesine imkân hazırlar, buna karşılık tekniklerin de bilimin ilerlemesinde rolü vardır v.b. Şu halde, hem sebep, hem de sonuç olarak içinde bulunduğu bütün'den ayırıldığı zaman, hiçbir tabiî veya sosyal olayın anlaşılmasına imkân kalmaz.

— Nükl. fiz. Tabiatta görülen etkileşme olayları, bugünkü bilgilerimizle aralarında temel bir bağlantı kurulamayan dört grupta toplanabilir.

Çekim. İster öz kütle, ister enerji şeklinde olsun, bir kütlesi olan bütün sistemlerde yerçekiminin etkisi vardır. Özellikle cisimlerin düşmesi bu etkiye bağlanır. Newton, yerçekiminin kapsamını genişleterek evrensel çekim kavramını kurdu. Einstein'ın genel bağıllık teorisi, deneylerle de gerçeklendiği gibi evrensel çekimin kesin tanımını ve açıklanmasını verir. Çekim kuvveti çok zayıftır; yalnız, elektron ile protonun yükleri ters işaretli olduğu için atomdaki elektrik kuvvetinin sıfır olabilmesine karşılık, negatif kütle olmadığından çekim kuvvetleri birbirine eklenir ve cisimler üzerinde farkedilir bir etki yaratır.

Zayıf etkileşme. Bu etkileşme, daha çok kararsız taneciklerin bozunmasında görülür. Msl. bir nötron, proton ÷ elektron; nötrino; bir müon, elektron ÷ nötrino ÷ antinötrino verir.

Fermi teorisinden hareket ederek incelenen zayıf etkileşmeler, yeni buluşlar ve gelişmeler yardımıyle çok iyi tanımlanabilir. Özellikle zayıf etkileşme kuvveti, değişik yapıdaki taneciklere göre değişen evrensel bir sabittir.

Elektromagnetik etkileşme. Bu etkileşme, mıknatıslar arasındaki kuvvetlerde ve elektrikli yüklerin Coulomb etkisinde görülür. Klasik olayları en iyi açıklayan Maxwell teorisi, dar sınırlar içinde kalan bağıllık teorisinin kaynağıdır.

Elektromagnetik etkileşmeye kuvanta mekaniği ve alanlar mekaniğinin uygulanmasıyle bütün atom olayları için inandırıcı bir açıklama yapılabilmiştir. Enerjilerine göre gamma ışınları, X ışınları, morötesi ışınlar, görünen ışık, kızılötesi ışınlar veya radyoelektrik dalgalar halinde yayılan ve foton denilen tanecikler elektromagnetik etkinin taşıyıcılarıdır.

Kuvvetli etkileşme veya *nükleer etkileşme.* Atom çekirdeğindeki kohezyon bu etkileşmeden ileri gelir. Nükleer enerjinin kaynağı da yine bu etkileşmedir. Kuvvetli etkileşmenin en büyük özelliği çok şiddetli olması ve ancak çok yakın mesafelerde etkisini gösterebilmesidir.

— Sosyal psikol. Amerikalı sosyal psiko-

loji bilginleri, iki çeşit etkileşme üzerinde durdular:

1. *Karşılıklı olmayan etkileşme.* Deneyler sonucunda, gözlemciler karşısında bulunan deneklerin, bir ilk öğrenme döneminden sonra ve yorgunluktan doğan düşüş döneminden önce yaptıkları ödevlerin, gözlemciler olmadığı zamankinden daha düzenli bir evrim eğrisi gösterdiği ortaya çıkarıldı (Allport 1924). Aynı şekilde, kelimeleri biraraya getirme denemelerinde, bir gözlemci bulunduğu zaman gizlilik zamanlarının daha uzun ve seçilen kelimelerin daha az kişisel olduğu görüldü. Ayrıca, ödevlerin yapılması veya yapılmaması dolayısıyle mükâfat veya ceza veren gözlemcilerin bulunmasına bağlı olarak, bu gözlemcinin buyruklarına boyun eğmek veya direnmek güdülenmesinin sonucunda, yapılan işlerde bir farklılaşmanın ortaya çıktığı da görüldü.

2. *Karşılıklı etkileşme.* Yarışmanın söz konusu olmadığı yalnızlık durumlarında (meselâ düzey testlerinin uygulanması), denek, grup içindekinden daha az elverişli bir durumda bulunmaktadır. Yapılan deneyler, verilen talimat ne olursa olsun, deneklerin, grup halindeyken bir yarışma söz konusu olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Yarışma durumunda yapılan incelemelerde çocuklarda taklit meselesi ele alınmış ve çocukların ya aynı davranışı benimsedikleri («aynı şekilde» davranmaya yolaçan ilk öğrenme), ya bile bile kopya etmeğe veya basit ve salt bir bağımsızlık davranışına yöneldikleri görülmüştür. Çocuk, her durumda, cevapların güçlendirilmesine bağlı olarak, belli bir modeli taklit etmeyi veya etmemeyi öğrenmektedir (Miller ve Dollard, 1941). Genel olarak, *etkileşme* kavramı, bir grubun hayatındaki kişiler-arası ilişkiler üzerinde durur. (LM)

ETKİNLEŞTİRMEK geçl. f. (*etkinleşmek'*-ten *etkinleş-tir-mek*). Etkin hale getirmek. (M)

ETKİN sıf. (*etmek*'ten *et-kin*). *Yeni.* Hareketli ve etkili olan, aktif. *Eşanl.* FAAL.

— Elektr. Bk. ANSİKL.

— Fels. Hareket eden, etkinlik gösteren, etkileyen: ***Aristoteles, etkin bir akıl ile edilgin bir aklı, birbirinden ayırt eder.*** (*Zt.* EDİLGEN.)

— Kim. Kimyasal tepkimelere katılma yatkınlığı gösteren bir atom veya bir molekül için kullanılır. || *Etkin karışım*, birçok molekülün birbirine çarpmasıyle meydana gelen ve yeni moleküllerin oluşmasından hemen sonra yok olan, geçici atom birikmesi.

— Mant. *Etkin neden*, Aristoteles'in felsefesinde açıkladığı dört nedenden biri. Bu neden, değişmeye yolaçar.

— Opt. Işığın polarma düzlemini döndüden maddeler için kullanılır. (Pasteur'ün deneylerinden çıkan sonuca göre, optik etkinlik, moleküllerin anizotropisine bağlıdır; etkin cisimlerin etkinlik derecesi, polarma düzleminin yaptığı dönme hareketini ölçmekle belirlenebilir.) Bk. POLARİMETRE.

— Patol. Etkiledikleri organların çalışmalarında anormal bir gelişme meydana getiren bazı hastalıklar için kullanılır: *Etkin anevrizma, etkin konjestion.*

— ANSİKL. Elektr. Devirli olarak değişen bir büyüklüğün *etkin* değeri, tanıma göre, bu büyüklüğün bir devir süresinde aldığı anî değerlerinin kareleri ortalamasının kare köküne eşittir. Özellikle alternatif akımda, etkin sözü geçmese bile, akım ile gerilimin verilen değerleri daima etkin değerlerdir: 100 amper 30 000 voltluk bir akım, etkin şiddeti 100 amper ve iki hat arasındaki gerilim farkının etkin değeri 30 000 volt olan akımdır. Sinüsoidal akımlarda, akımla gerilimin I ve V etkin değerleriyle, I_m ve V_m maksimum değerleri arasında aşağıdaki bağıntılar vardır:

$$I = \frac{I_m}{\sqrt{2}} = 0{,}707\ I_m$$

$$V = \frac{V_m}{\sqrt{2}} = 0{,}707\ V_m \qquad \text{(L)}$$

ETKİNCİ i. (*etkin*'den *etkin-ci*). *Yeni.* Fels. Etkinliği savunan kişi. *Eşanl.* AKTİVİST. (M)

ETKİNCİLİK i. (*etkinci*'den *etkinci-lik*). *Yeni.* Fels. Bk. AKTİVİZM.

ETKİNLEŞME i. (*etkinleşmek*'ten *etkinleş-me*). Kim. Bir molekül, bir atom veya bir iyonun, normal halinden enerji yönünden daha zengin ve olaya girmeğe hazır olduğu etkin duruma geçmesi.

— ANSİKL. Bir taneciğin *etkinleşme*'si çeşitli olaylardan ileri gelir:

— *Termik etkinleşme.* Bir akışkanda, belli bir sıcaklık için moleküllerin ortalama enerjisi kesinlikle belirlidir. Ancak, içlerinden bazılarının enerjisi ortalama enerjiden daha yüksektir; tepkimeye katılanlar işte bu etkinleşmiş moleküllerdir;

— *Işınımla etkinleşme.* Elektromagnetik ışınımların (kızılaltı ve gamma ışınları) veya bir atom ışınımının (elektron, nötron, alfa tanecikleri) soğurulması molekülleri etkinleştirir:

— *Elektrikle etkinleşme.* Elektroliz olayı ve elektrik boşalması etkinleşmeye yolaçabilir. Meselâ, elektrik ışınları, oksijeni ozona dönüştürür. (L)

ETKİNLEŞMEK geçz. f. (*etkin*'den *etkin-le-ş-mek*). Etkin özelliği kazanmak. (M)

ETKİNLEŞTİRME i. (*etkinleştirmek*'ten *etkinleştir-me*). Etkin hale getirme, etkinleştirmek eylemi.

— Biyol. Işınların bazı besinleri veya bazı canlı hücreleri etkin hale getirmesi. (Morötesi ışınlarla etkinleşen ergosterol antiraşitik bir nitelik kazanır; yani ışınları alan ortamda [canlı bünyesinde ve deney tüpünde] D_2 vitamini ortaya çıkar, bu vitamin de raşitizme iyi gelir.)

— Malzeme. Beton içindeki bazı birleşme maddelerine daha iyi yapışmasını sağlamak için, bir bağlayıcıya çok az miktarda etkinleştirici madde katılması. (LM)

ETKİNLİK i. (*etkin*'den *etkin-lik*) *Yeni.* Etkin olma hali, çalışma, iş yapma gücü, canlılık. *Eşanl.* FAALİYET.

— Ekonom. *Etkinlik oranı*, belli bir topluluktaki faal insan oranı. || *Ekonomik etkinlik*, azlığa (nedrete) karşı insanın giriştiği mücadelede gösterdiği faaliyet, yani mal ve hizmetlerin üretilmesi. Bk. *İktisadî* FAALİYET.

— Fels. Bk. ANSİKL.

— Kauçuk. *Etkinlik giderici*, oksit giderici bir katalizör rolü oynayarak kauçuğu koruyan etken. (Bu maddelere örnek olarak, merkaptobenzimidazol gösterilebilir.)

— Kim. *Optik etkinlik*, bazı maddelerin, ışığın polarma* düzlemini döndürme özelliği.

— Opt. Bazı etkin ışınımların gösterdiği özellik. || *Bir ışınımın ışık etkinliği*, lümen cinsinden verilmiş ışık akısının, watt cinsinden verilmiş iletilen enerji akısına oranı. (Kullanılan ışık kaynaklarının etkinliği oldukça azdır: akkor halindeki elektrik lambaları için watt başına 12 ile 20 lümen kadar. Güneş ışınlarının etkinliği ise, atmosfer tarafından soğurulmadan önce watt başına 94 lümen'dir).

— Petr. *Etkinlik gidermek*, işlenmiş ürüne, önleyici bir katalizör katarak ürünün aşındırıcı özelliğini gidermek.

— Psikol. *Yüksek sinirsel etkinlik.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fels. Tam anlamıyle *etkinlik*, istem veya en azından istek ve bilinç sahibi bir varlık tarafından edimler veya devimler yaratılmasıdır. İnsanda reflekse dayanan, bütünüyle mekanik ve otomatik etkinlikle, bilinçli ve isteme dayanan etkinliğin birbirinden ayırdedilmesi gerekir. Metafizikte, bazen, eylem durumundaki kişide etki yaratan *içkin etkinlik*'le, başka bir özne üzerinde etkili olan *geçişli etkinlik*'in ayırt edildiği görülür. Leibniz'e göre evren, öz olarak etkin tözlerden (monadlardan) meydana gelmiştir. Ama bunların etkinliği bütünüyle tinsel ve kesinlikle içkindir.

— Psikol. *Yüksek sinirsel etkinlik*, beynin büyük yarım küreleriyle kabuk-altı bölgesinin sinirsel etkinliğidir; önce S.S.C.B.'de Pavlov ve izleyicileri, sonra da öteki ülkelerde bilim adamları bu etkinliği üstün hayvanlarda ve insanlarda incelediler. Yüksek sinirsel etkinlik, *şartlı refleksler**in ve ayrıntılı analizinin temelidir. Bu etkinlik, beynin öteki bölümleri ve murdar ilikle ilgili olursa *aşağı etkinlik* adını alır, çünkü bu bölümler, basit, doğuştan varolan ve tabiî refklesleri yönetirler. Aşağı sinirsel etkinlik gibi yüksek sinirsel etkinlik, çok karmaşık bir uyarım ve tutukluk süreci sonunda meydana gelir. Bu bölgelerin dokularının aşırı tepkililiği, oradaki sinirsel etkinlik, çok karmaşık bir uyarım ve tutukluk süreci sonunda meydana gelir. Bu bölgelerin dokularının aşırı tepkililiği, oradaki sinirsel bağlantıların daha uzun sürmesine sebep olur (alıkoyma, görüntü, bellek). Bu bağlantılar aynı zamanda yerlerini yeni bağlantılara bırakmaya ve değişmeye (şartlı refleksler) elverişlidir, demek ki burada, bir ilerleme uyarlama etkeni vardır.

İnsanda yüksek sinirsel etkinlik yalnız şartlı refleksiere değil, aynı zamanda dil'e, kavram'a ve zekâ'ya da imkân hazırlar. (LM)

ETKİNSİZLEŞME i. Nükl. Radyoaktif bir maddenin etkinliğinin azalması. (L)

ETKİSİZLEŞME i. (*etkisizleşmek*'ten *etkisizleş-me*). Leng. Karşıtlaşmaları (fonoloji yönünden ayırıcı özellik meydana getirir), bazı yerlerde ortadan kalkan iki fonemin durumu. (M)

ETKİSİZLEŞMEK geçz. f. (*etkisiz*'den *etkisiz-le-ş-mek*). Etkisiz hale gelmek. (M)

ET kurdu bls. i. Et sineklerinin kurtçuğu.

— ANSİKL. *Et kurdu*, olta yemi olarak balıkçılıkta kullanılır; şişkin ucuyle mümkün mertebe zedelenmeden oltaya takılır. Balıkçılıkta kullanılmak üzere özel olarak et kurdu üretilir. Bunun için atların derisinden çıkarılan etler güneşe serilir, üzerine birkaç tutam saman yayılır veya bir koyun kellesi su dolu bir kovanın üstüne asılır; sinekler bunların üstüne yumurtlar ve birkaç gün sonra binlerce kurt peyda olur. Kurtlar, içine birkaç parça iç yağı katılmış kepekte muhafaza edilir. (L)

ETLER (Alvin Derald), amerikalı obuacı ve besteci (Battle Greek, Iowa 1913). Hindemith'in öğrencisiydi; Yale üniversitesinde ve Smith college'de öğretmenlik yaptı. Bir senfoni (1951), iki *sinfoniette* (1940, 1941), iki süit, orkestra için bir *konçerto*, konçertolar, yaylılar için bir dörtlü ve bir beşli besteledi. (L)

ETLİ sıf. (*et*'ten *et-li*). Eti olan, dolgun: *Etli tavuk.* || İçinde et bulunan: *Etli yemek.*

— ÇEŞ. DEY. *Etli butlu*, şişman. || *Etli canlı*, şişman addedilmeyecek kadar dolgun vücutlu ve sıhhatli, kuvvetli: *Sofrada dört kişiydik. Ev sahibi, etli canlı karısı, kayınvaldesi ve ben* (B. Felek). *Etli canlı bir kadın.* || *Etliye sütlüye karışmamak*, kimsenin işine müdahale etmemek, kendi halinde olmak: *Bize danışmadan hiçbir iş tutma! Kimsenin etlisine sütlüsüne karışmayalım* (K. Tahir).

— Bot. *Etli bitki*, yaprakları ve sapları kalın ve etli olan bitki. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. Kuraklığa dayanmak zorunda olan çöl bitkilerinin ortama uyumu çeşitli şekilde olur: bunların bir kısmı kısa ömürlüdür, bir kısmı organlarında yedek su ve besin biriktirir (soğanlı ve köksaplı bitkiler), diğer kısmı ise kuraklığa karşı koyabilmek için tamamen değişikliğe uğrar; kimisi sertleşir, meşinleşir, kimisi suyle dolar tombullaşır.

Etli bitkiler otuz kadar familyaya ayrılır. En başta kaktüsgiller olmak üzere, zambakgiller, güzelhatunçiçeğigiller, incirgiller, damkoruğugiller, sütleğengiller. Biriktirmeleri bakımından etli bitkiler beslenme, bulharlaşma ve depolama yönünden ortak bazı nitelikler taşır. Etli bitkilerin, genellikle, büyük bir emme yeteneğine sahip iki tip kökü vardır: bir kısım kökler dik olarak derinlere gider; bunların yalnız uçlarında yan kökler bulunur. Bu kökler derinlerdeki su tabakalarına ulaşır; çok sık bir ağ şeklinde yüzeye yakın yatay olarak yayılan diğerleri ise toprağın birkaç sm yüzünde yoğunlaşan havanın en küçük neminden dahi yararlanacak niteliktedir. Bu bitkilerin her iki tip kökü, toprak üstündeki organlardan 10-15 defa daha uzundur. Büyük bir kuraklığa dayanmak zorunda olan bu bitkilerin yer üstündeki organlarının yüze-

yi, hacmine göre çok daha küçüktür. Bu hal buharlaşmayı azaltır; bunlarda yapraklar diken haline gelir ve hattâ bazı kaynana dillerinde olduğu gibi tamamen kaybolur, dallar solunum ve özümleme işinde yaprakların yerini tutar. Ayrıca üstderideki mum, reçine, zamk gibi maddeler ve yalnız üstderi kıvrımlarında bulunan gözenekleri örten tüyler sayesinde terleme de azalır.

Hücre özsuyunun yapısı da (önemli miktarda organik asitler ve zamklar) buharlaşma olayında kısıtlayıcı rol oynar. Etli bitkiler yedek su depolarıdır. Bazıları yeraltı ve yerüstü organlarında büyük ölçüde su depo edebilecek niteliktedir. Meselâ 15 m boyundaki bir kaktüs 3 000 litre su tutabilir. Onun için bu bitkilerin etli bir görünüşü vardır.

Güney Afrika'da yetişen bazı etli bitkiler (*Lithops, Haworthia*) oralarda çok şiddetli olan ışığa karşı da korunmak zorundadırlar; bu yüzden, etli yapraklarının ancak pek az kısmını güneşe gösterirler. Bunlarda klorofil, yaprakların kapalı kısımlarında bulunur ve ışığı, yaprağın renksiz olan üst kısmınca hafifletilmiş olarak alır.

— Ev ekonomisi. Evlerde yetiştirilen etli bitkiler hafif ve kireçli topraklarda yaşayabilir ve nemden hiç hoşlanmaz; onun için bunları suyu iyice süzen (dibinde cam kırığı veya çakıllı kum bulunan) kaplara koymak gerekir.

Hava sıcaklığına karşı duyarlıkları azdır; bununla beraber soğuktan (5°C'tın altında) ve doğrudan doğruya gelen güneş ışınlarından zarar görür, ama her türlü (hattâ sunî) ışıktan hoşlanır. Kışın ancak toprak toz haline gelince ve en çok sekiz günde bir sulamak gerekir; ilkbaharda dört veya beş günde bir, yazın üç günde bir sulanır. Eylülden itibaren kış düzenine dönülür. Bitkinin üzerine konan tozlar, nemli bir sünger veya hafifçe su serpilerek alınır. (ML)

ETMEK yard. f. (esk. türk. *itmek*'ten). Çoğu zaman sıfat veya isimlerin sonuna gelerek bileşik fiiller yapar: *Bir gün söz arasında hatıralarını yazmamızı teklif ettim* (Ş. S. Aydemir). *Yazık ki ruhuna zerk ettiler de meskeneti / Cüzama döndü, harabetti gitti memleketi* (M.Â. Ersoy). *Ancak bir mesele vardı ki Sümbül Sinan onu ihmal edemezdi.* (N. Araz). ‖ Kıymet anlatan kelimelerle kullanılarak bir şeyin *değerini* belirtir: *Sizce bu kumaş kaç lira eder?* ‖ (Zarflarla birlikte) Davranmak, yapmak: *Böyle söylemekle çok iyi ettin. Ne iyi ettin de geldin.* ‖ (Belirli veya belirsiz birine) Kötülük yapmak: *Aman ben ettim, siz etmeyin* (Namık Kemal). ‖ Geçl. f. (Zaman bildiren kelimelerle) Erişmek, bulmak: *İskambil oynayarak sabahı ettik.* ‖ (Birini bir şeyden) Yoksun bırakmak, uzaklaştırmak: *Onun bu davranışları beni işimden etti.* ‖ Kötü davranışta bulunmak: *Ona çok ettiler* ‖ Aptest bozmak: *Bebek altına etti.*

— ÇEŞ. DEY. *Ettiği hayır ürküttüğü kurbağaya değmemek,* yaptığı zarar, ettiği hizmetten büyük olmak. ‖ *Ettiği ile kalmak,* kötülük yapıp sonradan utanmak. ‖ *Ettiği yanına kâr kalmak* (veya *ettiği yanına kalmak*), yapılan ters ve yanlış davranışın cezasını görmemek. ‖ *Ettiğini bulmak* (*çekmek*), yapılan kötü hareketin karşılığını görmek ‖ *Ettiğini yanına bırakmamak,* yapılan kötü davranışa karşılık vermek. ‖ *Etmediğini komamak,* elinden gelen her kötülüğü yapmak: *Bana etmediğini komadı, ama yine de affettim.*

◆ **Edebilmek** geçz. blş. f. Eylem veya bir işi yapabilmek için yetki ve gücü olmak: *Ne ben onlarsız edebiliyorum, ne onlar bensiz* (B. Felek).

◆ **Edememek** geçz. f. (*Edebilmek* fiilinin olumsuzudur.) Bir şeyi yapmağa gücü olmamak, yapamamak: *Haksızlığa tahammül edemem. Sensiz edemem.*

◆ **Edilmek** yard. edilg. f. Bilinmeyen veya belirtilmeyen bir özne tarafından etmek işlemine uğranılmak: *Yardım edilmek.*

◆ **Etme** i. Etmek eylemi.

— DEY. *Etme bulma dünyası,* kötülük yapanların muhakkak ceza göreceklerini anlatır.

◆ **Ettirmek** yard. ettrg. f. Başkasının aracılığıyla yapmak veya başkasının yapmasına yolaçmak: *Söyleye söyleye onu sigaradan nefret ettirdik.* (M)

ETMEN i. (*etmek*'ten *et-men*). *Yeni.* Bir şeye etkide bulunup, ondan sonuç almağa yarayan unsur, etken, faktör. *Esk.* Âmil.

— Biyol. *Dış etmen,* bitkilerde dış ortamı meydana getiren ve onların karakterleri üzerinde etki gösteren etkenlerin her biri: *Işık, ısı, nem, yükselti, toprağın bileşimi, ekolojide incelenen dış etmenlerdir.* ‖ *Evrim etmenleri,* evrimin tabiî sebepleri. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İç etmen,* bitkinin içinde taşıdığı, şeklini, yapısını ve fizyolojisini tayine yarayan, kalıtsal (veya kalıtsal olmayan) etmen. (*Dış etmen*'e karşıttır.) ‖ *Sınırlayıcı etmen,* hayatî bir göreve etki yapan çeşitli etmenler arasında olayın şiddetini sınırlayan etmen.

— Kan bil. *Dış etmen, iç etmen,* alyuvarların oluşumu için gerekli maddeler; bunların bulunmaması kansızlığa sebep olur. (Dış etmen B_{12} vitaminidir; iç etmen normal mide mukozası tarafından salgılanan bir maddedir.) Bk. KANSIZLIK.

— ANSİKL. Biyol. *Evrim etmenleri* başlıca dört gruba ayrılır: **1.** *tür'ün değişimi* (bu konu karakterlerin kuşaktan kuşağa geçişiyle yani *kalıtım* ile birarada incelenir); **2.** *ortam koşulları* yüzünden türün uğradığı *değişke;* **3.** sayısı pek çok olan tohumlar ile sayısı daha az olan yetişkinler arasındaki savaşın sonucu olarak *yaşamak için rekabet;* canlıları yok edici çeşitli sebeplerle döl bereketi ve savunma araçları gibi soyu koruma süreçleri arasında bir denge kurulur; türlerin ve grupların ortadan kalkmasından da dengesizlikler doğar; **4.** bu çeşitli etmenlerin karşılıklı etkilerinin sonucu olarak *ayıklanma.* Yeni Darwincilere göre bu etmenler, özellikle bunların en güçlüsü olan *ayıklanma* bütün problemleri, hattâ biyolojik yenilikleri ve uymaları da tamamen açıklamaya yeterlidir. XIX. yy. ın sonunda yaşamış olan biyoloji bilginleri, ısı, nem, besin, tuzluluk, suyun hareketi gibi dış şartların etkisine büyük önem verirlerdi. (LM)

Et meydanı (Meydan-ı lahm veya **Lahim meydanı** da denir), İstanbul'da, bir alanın adı. Aksaray, Yusufpaşa çeşmesi karşısında, Bayrampaşa deresi boyunca uzanan Ahmediye caddesinin sağındaydı.

Et meydanının, Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamlarından Makbul İbrahim Paşa tarafından Yeni odaların düzenlenmesi sırasında yaptırıldığı sanılır. Makbul İbrahim Paşa, Yeni odalar yapılırken, yeniçerilere getirilen et tayınlarının kışlaya özel bir kapıdan sokulmasını uygun görmüş ve yeni açtırdığı yedi kapıdan birini bu işe ayırmıştı. Böylelikle Et kapısının karşısındaki alana *«Et meydanı»* denilmeğe başlandı. Et meydanının çevresinde başka askerî kuruluşlar vardı. Bunlardan en ünlüleri, yeniçeri baruthanesi, et tomruğu (yeniçeri kasaphanesi), Et meydanı mescidi ve yeniçeri talimhanesidir. Et kapısı Damat İbrahim Paşa tarafından 1721'de onartılıp yanına bir de çeşme yaptırtıldı.

Mahmud II 1826'da *eşkinci yeniçerileri* yeniden düzenlerken Et meydanının adı *Talimhane meydanı* olarak değiştirildi. Yeniçerilere ayrılan Edirnekapı ve Yedikule salhanelerinde kesilen etler seğirdim çavuş, usta ve neferleri tarafından her sabah Et meydanına getirilerek et tomruğuna teslim edilirdi. XVII. Yüzyıldan sonra yeniçerilerin çıkardıkları ayaklanmalar Et meydanının siyasî bir ün ve önem kazanmasına sebep oldu. Her yeniçeri ayaklanmasında bu meydan toplanma, isyanın başlama yeri oluyordu. Geleneğe göre, ayaklanmanın belirtisi olarak kaldırılan yeniçeri kazanı Et meydanına konulur, isyancılara katılan cebeci, yeniçeri, topçu, top arabacı ortalarının bayrakları meydana dikilirdi. İsyancılarla işbirliği yapan ulema, seyitler, esnaf takımı ve vezirler meydanda kurulan çadırlarda veya Et meydanını çevreleyen yeniçeri odalarında misafir edilir, ayaklanma süresince burada bir ordu pazarı kurulurdu. 1703 Ayaklanmasında Et meydanını dolduran isyan elebaşıları ve taraftarları Yenibahçe çayırını da kaplamıştır. İsyancılar yığınaklarını Et meydanında tamamlar, dileklerini zorla elde etmek için meydandan Ağa kapısı, Babıâli ve Sarayı Hümayun'a doğru yürüyüşe geçerlerdi. Ayaklanmanın ikinci bölümünde At meydanından geçilerek Demirkapı, Soğukçeşme kapısı, Babı Hümayun ve Ahırkapının tutulmasıyle saray kuşatılırdı. Ayaklanmanın başlangıcında elebaşılar Et meydanında sert nutuklar söyler, padişahtan gelen haberler, tavizler burada isyancılara duyurulurdu. Et meydanının ayaklanmalar sırasındaki durumunu 1703 cebeciler isyanı dolayısıyle Fındıklılı Mehmed Ağa bütün ayrıntılarıyle anlatır.

Et meydanındaki son ayaklanma 16 Haziran 1826 yılında oldu. Eşkinciliğe karşı ayaklanan yeniçeri zorba ve başları gene Et meydanında toplanmışlardı. Ancak başta Mahmud II olmak üzere sadrazam Benderli Selim Mehmed Paşa, Ağa Hüseyin Paşanın kararlı tutumları sonucu ayaklanma bastırıldı; sonraki yıllarda bütün yeniçeri ocakları kapatıldı (1826). Et meydanı da siyasî ün ve önemini kaybetti, adı Mahmud II tarafından «Talimhane meydanı» olarak değiştirildi. (M)

ETNA, Sicilya'da yanardağ kütlesi; adanın kuzeydoğu kıyısında, Catania'nın kuzeyinde: 3 295 m. Avrupa'nın en büyük faal yanardağı olan Etna, İon deniziyle kıyı ovaları yanında yükselir. Faaliyeti hiç durmamıştır: Eskiçağ'da Haiphaistos ile Kyklops'ların demirci ocaklarının burada olduğuna inanılırdı. Son yüzyıllarda her üç yılda bir faaliyeti şiddetlenir; 1928-1942 arasında durgun geçen bir devirden sonra faaliyeti iki misline çıkmıştı; 1943-1956 arasında ise gözle görülür bir düzen izlemeğe başladı. 1950 ve 1951'de üç yüz yetmiş iki gün süren bir püskürme 800 m genişliğinde bir krater meydana getirdi; lav seli yakın köylere kadar inerek yakıp yıktı. 1956 Nisanında yanardağ büyük bir faaliyet gösterdi: üç gün süreyle, dakikada altmış patlama oldu; ağzı 300-400 m'ye yükseldi ve kraterin görünüşü tamamıyle değişti: uçtaki büyük amfi doldu, kraterin kenar kıvrıntısı birkaç metre yükseldi ve güneybatıda yanardağın yüksekliğini 32 m artıran yeni bir koni oluştu, bacadan bir milyon metre küp lav çıktı. Bu devamlı faaliyet yüzünden esas doruğun görünüşü kesin olarak bilinemiyor. Ama volkan yamaçlarının biçimleri çok çeşitlidir: «Valle del Bove» büyük bir patlama yalağıdır: batı yamacı geniş bir lav alanıdır, ama güney yamacında lav selleriyle ekilmiş yerlerin yan yana sıralandığı görülür. Doruğa bu yamaçtan çıkılır: 1 900 m'ye yükselen bir yol vardır. 2 943 m'de Etna'nın faaliyetini izleyen bir gözlem istasyonu vardır. Verim ve güvenlik sağlandığı zaman, yamaçlar yoğun bir şekilde ekilir. Ama yanardağın faaliyete geçerek birkaç saat içinde birçok ailenin geçim kaynağını yok etme ihtimali her an mevcuttur. (L)

Etna, bilim ve felsefeyle ilgili konularda yazılmış olan ve yazarı bilinmeyen latin şiiri. Yanlış olarak Vergilius'a mal edilmekle birlikte Claudius devrinde şair Lucilius tarafından yazılmış olduğu sanılır. Şair bu şiirinde Etna'yı över ve onun püskürme nedenlerini, büyük bir bilimsel doğruluk içinde mitolojik masalları küçümseyerek anlatır ve yeryüzü boşluklarına sıkışan rüzgârın eylemine bağlar. (L)

ETNİK sıf. (yun. *ethnos,* halk > *ethnikos*'tan > fr. *etnique*). Bireylerin özelliklerine karşıt olarak, bir halk topluluğunun her türlü kültür özelliği veya belirtisi için kullanılır: *Böyle bir sistem, İran'da da belki yüz, Hindistan'da beş yüz muhtar ülkenin veya etnik kültürün teşekkülü demek olurdu* (Ş.S. Aydemir). ‖ Bir milletin, bir ülkenin insanlarını belirtir: *Türk, Fransız, Sakson* v.b. *etnik isimlerdir.* (LM)

Etniki Eterya (yun. *ethnos,* millet ve *etairos,* arkadaş, ortak'tan). Gizli bir yunan derneği. Bu dernek, Osmanlı imparatorluğundan ayrılarak, bağımsız bir Yunanistan kurma amacıyle, ilk defa 1814'te Odessa'da yanyalı Athanasios Tsakaloph, nardalı Nikolaos Skuphas ve patnoslu Ksanthos tarafından kuruldu. Önce çalışmalarını gizli yürüttü, birçok yabancıdan maddî yardım gördü. 1818 Yılında İstanbul'u merkez edindi. Çalışma alanını bütün Yunanistan, Adalar ve Karadeniz kıyılarına kadar genişletti. 1821 Yılında Yunanistan zenginlerinden, bazı avrupalılardan gizli yardımlar görerek ihtilâl yapmağa kalktı. Başarıya ulaşamayınca bir süre gizli çalıştı. Sonra ikinci defa olarak 12 kasım 1894'te Yuna-

nistan'da, Kh. Soliotis, P. Lykudis adlı subaylar ile A. Sophianos tarafından yeniden düzenlenip çalışmalara başladı. Kısa bir süre içinde bütün Yunanistan'a, Osmanlı imparatorluğu topraklarında yaşayan öteki rum azınlıkların bulunduğu çevrelere yayıldı. Yunan kara ve deniz kuvvetlerinden birçok subay ve yüksek memur, açıkça çalışmaktan çekinmeyen bu derneğin üyesi oldu. Resmî hükûmetin, silâhlanmaya karşı gösterdiği ilgisizlik, derneğin ikinci defa ve daha geniş ölçüde harekete geçmesine yolaçtı. Amacı, Osmanlı devletinin zayıflığından iç ve dış düşmanlarla uğraşmasından yararlanarak, rumlarda millî duygular uyandırmak, onların haklarını korumak ve Yunanistan'ın bağımsızlığını hazırlamaktı. Bayrağının ortasında, haç biçiminde iki çatılmış kılıç, «*en tuto nika*» (zaferi bununla kazan!) kelimeleri ve iki E harfi («Ethniki Etaireia») bulunuyordu. Halkı, çevresinde toplayan dernek, hükûmete bile söz geçirmeyi başardı, bir çeşit devlet içinde devlet niteliği kazandı. Yunan kralını ve hükûmetini amaçlarına âlet etti; gizli olarak bazı avrupa devletlerinden yardım gördü. 1896 Girit isyanı sırasında Deligiannis hükûmetini, Girit'e maddî ve manevî yardımda bulunmağa zorladı. Aynı zamanda Makedonya'ya binlerce silâhlı yollayıp, 1897 savaşının çıkmasına yolaçtı. Yenilgiye uğradıktan sonra E.E. teşkilâtı savaş suçlusu sayıldı ve gözden düştü. Üyeleri için de kovuşturma yapılması istendiyse de bundan vaz geçildi. Çünkü en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün Yunanlıları cezalandırmak gerekecekti. Etniki Eterya, 1899'da silâhlarını ve 300 000 drahmiyi bulan parasını Ethnikon Skopeutirion'a teslim ederek dağıldı. (M)

ETNOGRAF i. (yun. *ethnos*, millet ve *graphein*, tanımlamak'tan fr. *ethnographe*). Etnografya ile uğraşan kişi (L)

ETNOGRAFYA i. (fr. *ethnographie*'den). Kavimleri, sadece dış görünüşleri yönünden tanımlayıp inceleyen insan bilimleri dalı.

— ANSİKL. *Etnografya*'ya belli bir insan topluluğunun tüm faaliyetlerini (maddî hayata bağlı teknikler, toplumsal, dinî ve estetik teşkilâtlanma teknikleri) tanımlar veya bir kavim veya topluluğun özel bir alandaki faaliyetlerini (meselâ, ilkel toplumlarda balıkçılık gibi) tasvir eder. Bir analiz bilimi olan etnografya ile bir sentez bilimi olan etnolojiyi birbirine karıştırmamak lâzımdır. (L)

ETNOJENİ i. (fr. *ethnogénie*). İnsan ırklarının kökenini ve soy zincirini araştıran antropoloji dalı. (Aslında etnojeni terimi, tarihî bakımından halk ve millet kavramıyle, biyolojik ırk kavramı arasında karışıklıklara sebep olduğundan tam olarak doğru değildir.) [L]

ETNOLENGÜİST i. (fr. *ethnolinguiste*). Etnolengüistik uzmanı. (L)

ETNOLENGÜİSTİK i. (fr. *ethnolinguistique*). Leng. Yazısı olmayan halkların dillerini inceleyen bilim kolları bütünü; etnolengüistik, bu halkalarda dil, kültür ve toplum arasındaki ilişkileri de inceler. (L)

ETNOLOG i. (fr. *ethnologue*). Etnolojiyle uğraşan kişi. (L)

ETNOLOJİ i. (yun. *ethnos*, halk ve *logos*, bilim'den, fr. *ethnologie*). Toplum yapısındaki genel çizgileri ve toplumların gelişimini ortaya koymak için ırkların özelliklerini inceleyen bilim dalı.

— ANSİKL. *Etnoloji*, malzemesini, özellikle etnografya, sosyoloji ve lengüistikten alır. Tarihöncesi bilimi ile arkeoloji, ona, zaman içinde incelediği olayların boyutlarını sağlar. Irk antropolojisi ırk tiplerinin ve kültürlerin dağılımı arasında karşılaştırma yapmasını mümkün kılar. Fransız etnoloji bilimi, çeşitli araştırma akımlarının sentezi olarak meydana gelmiştir. Bu akımların başlıcaları şunlardır: antropoloji (Broca) ve tarihöncesi (Boucher de Perthes) ile sonuçlanan *XVIII. yy. tabiat bilginleri okulu* (Linné, Buffon, Blumenbach, Cuvier); XIX. yy. ortasında Auguste Comte ile ortaya çıkan ve Durkheim, Mauss, Lévy-Bruhl'ün çalışmaları ile devam eden *sosyologlar okulu*; XVIII. yy. ansiklopedicilerinden başlayarak XIX. yy. boyunca ve XX. yy. başında, doğubilimciliğine ve dinler tarihine ulaşan *filolojik okul* (Max Muller, Frazer). Mauss ve Lévy-Bruhl tarafından, bu akım, sosyolojiye az çok dahil edilmiştir. Çağdaş etnoloji, Fransa'da, Mauss ile Rivet'nin çalışmalarıyle sosyolojik bir karakter taşır. Bununla beraber, belli başlı araştırmacıların temel görüşlerine göre, çeşitli eğilimler görülür: mitolojik ve dinî (Griaule, Leenhardt), sosyolojik (Lévi-Strauss), tekno - ekonomik (Leroi-Gourhan), tekno - lengüistik (Haudricourt) gibi. (L)

ETNOMÜZİKOLOG i. (fr. *ethnomusicologue*). Etnomüzikoloji uzmanı. (L)

ETNOMÜZİKOLOJİ i. (fr. *ethnomusicologie*). Özellikle, «ilkel» diye adlandırılan toplumların müziğini, daha gelişmiş toplumların halk müziğini ve Avrupa dışı büyük medeniyetlerin ileri seviyedeki müziğini inceleyen müzikoloji dalı. (*Karşılaştırmalı müzikoloji* veya *müzik etnolojisi* de denir.)

— ANSİKL. *Etnomüzikoloji* araştırmaları, çalgıların yapıları ve çıkardıkları sesleri, çeşitli ses veya çalgı müziklerini ve bu müziklerin meydana gelişiyle kulaktan kulağa geçiş ortamlarını ve nihayet Avrupa dışı müziklerin veya Avrupanın ileri seviyede olmayan müziklerinin dayandığı teknik usulleri kapsar. Nitekim, aşağı uygarlıklarda (Avustralya yerlileri, Melanezyalılar, Güney Amerika Kızılderilileri, Afrika Pigmeleri v.b. gibi) polifonik müziğin bulunduğunu etnomüzikoloji incelemeleri meydana çıkarmıştır. (L)

ETNOPSİKİYATRİ i. (fr. *ethnopsychiatrie*). Sanayi medeniyeti dışında kalmış yazısız kültürlere has sosyal olaylarla ilişkili akıl hastalıklarının incelenmesi. (Etnopsikiyatri bir taraftan bazı etnik olaylarla [aile yapıları, sihirbazlığın ve dinin toplum içindeki yeri ve fonksiyonu] akıl hastalıkları arasındaki ilişkileri ortaya koymağa, öte yandan yerli halkın kendi akıl hastalıklarını sınıflandırması hakkında bilgi edinmeğe çalışır.) [L]

ETNOSANTRİZM i. (yun. *ethnos*, halk ve *centre*, merkez > fr. *éthnocentrisme*'den). Sosyal psikol. Kurulu bir topluluğa, bir millete, bir kavme v.b. bağlı bulunmaktan doğan ilkel duygu. (Dış belirtileri bakımından ele alındığında, aynı topluluğa bağlı kimselerin davranışlarında görülür. Çünkü bu duygu, kişiler için, bir örnek ve davranışların uyduğu bir kalıp meydana getirir.) [L]

ETOBURLAR çoğl. blş. i. Bk. ETÇİLLER.

ETOGRAM i. (yun. *ethos*, gelenek, örf ve *gramma*, harf, şema'dan fr. *éthogramme*). Hayvan psikol. Belirli bir türden hayvanların çeşitli uyarımlara karşı gösterdikleri tepkilerle hayvanın kendiliğinden meydana gelen davranışının tasviri. (Maksat bu türü, görünüşçe çok yakın olan öteki türlerden ayırt etmek ve böylelikle geleneksel morfolojik tasviri tamamlamaktır.) [L]

Étoile meydanı, Paris'in batısında meydan ve yol kavşağı, on iki caddenin kavuştuğu noktada, 1806-1836 arasında meydanın ortasına «Arc de triomphe» (zafer takı) kuruldu. Çevresinde ikinci imparatorluk devrinden kalma pavyonlar bulunan Étoile meydanı konut ve ticaret semtlerinin merkezindedir. (Kasım 1970'te adının, *Charles de Gaulle meydanı* olarak değiştirilmesi teklif edildi.) [L]

ÉTOİLE sıradağları, Fransa'da Provence'da (Bouches-du-Rhônes) kalkerli dağ kütlesi, Marsilya'nın kuzey ve kuzeydoğusuna uzanır; doğuda Huveaune vâdisiyle batıda, Aix kara ve demiryolunun takip ettiği çöküntü arasında; *Croix de Garlaban*'da 710 m, *Pilon du Roi*'da 670 m. *Grande Étoile* tepesinde (579 m) herz dalgalı bir ara istasyonu. (L)

ETOJEN i. (yun. *aithein*, yanmak ve *genos*, kaynak'tan fr. *éthogène*). BN formülündeki bor nitrüre verilen ad.

— ANSİKL. *Etojen*, bileşimindeki iki elementin doğrudan doğruya birleştirilmesiyle elde edilebilen, suda çözünmeyen hafif, beyaz bir tozdur. Eriyik halindeki potasyum hidroksitle ısıtıldığı zaman metaborat verir ve olay sırasında amonyak gazı açığa çıkar. (L)

ETOKRASİ i. (fr. *éthocratie*). Kaynağı sadece ahlâka dayanan yönetim biçimi. (L)

ETNA krateri

ETOKS— veya **ETOKSİ—** Kim. Bir molekülde tek değerlikli etoksil kökünün bulunduğunu gösteren önek: *Etoksasetik asit. Etoksi propiyonik asit.* (L)

ETOKSALİK sıf. (fr. *éthoxalique*). Oksalik asidin etilik monoesteri olan,

$$HOCO — CO_2C_2H_5$$

formülündeki asit için kullanılır. ‖ Etoksalik aside tekabül eden ve etoksalil klorürün sodyum asetatla ısıtılması sonunda meydana gelen,

$$(C_2H_5O—CO—CO)_2O$$

formülündeki bir anhidrit için de kullanılır. (L)

ETOKSALİL i. (fr. *éthoxalyle*). Etoksalik aside tekabül eden,

$$C_2H_5—O—CO—CO—$$

formülünde tek değerlikli kök. (Etoksalil klorür yakıcı kokulu ve 135°C'ta kaynayan

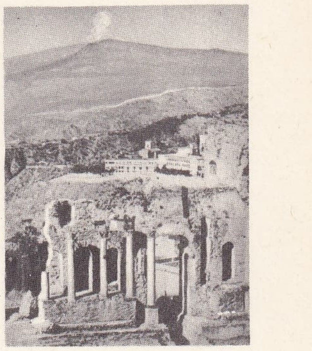

ETNA'nın Taormina'dan görünüşü

etnografya

mahallî kıyafet (Gaziantep)

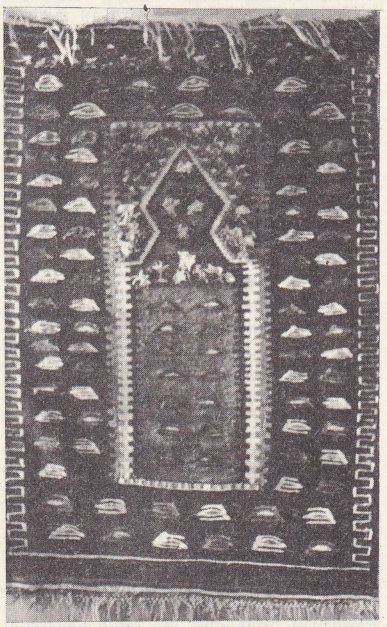

halı

sedef kakmalı nalınlar

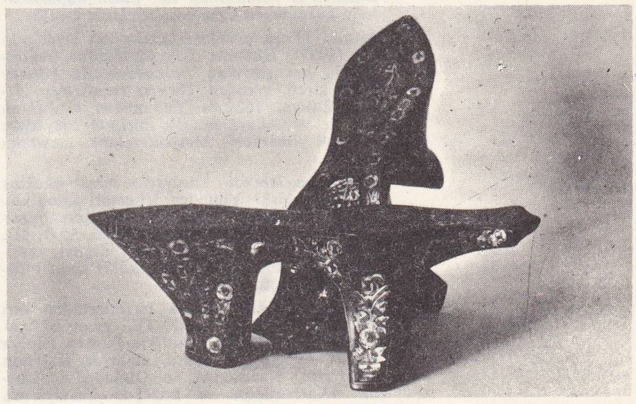

Foto. İtalyan Turizm bürosu (LAROUSSE); N. Erkılıç (MEYDAN)

bir sıvıdır.) [L]

ETOKSİL i. (fr. *éthoxyle*). C_2H_5 — O — formülündeki tek değerlikli kök. (L)

ETOL i. (fr. *étole*). Kıyf. Kürkten, fantezi kumaştan v.b. yapılmış, uzun omuz atkısı. (Genellikle gece elbiselerinin üzerine alınır.) [M]

ETOLİT i. (fr. *étholide*). Biyokim. Bazı kozalaklı bitkilerin (kara ardıç, âdi ardıç) mum salgısında bulunan ve asit - alkol birleşmesinden ileri gelen lipit. (L)

ETOLOJİ. i. (yun. *ethos*, âdet, karakter ve *logos*, bilim'den fr. *éthologie*). Biyol. Âdet ve alışkanlıkları inceleyen bilim.

— ANSİKL. Biyol. İsidore Geoffroy Saint-Hilaire'in yarattığı bu kelime, hayvanların alışkanlıklarının ve yaşama şartlarının incelenmesi anlamına gelir. Haeckel bunun yerine «ekoloji» terimini aynı anlamda kullandı. Bugün etoloji kelimesi âdet ve alışkanlıkların incelenmesine, ekolojik ise çeşitli canlılara elverişli ortam şartlarının incelenmesine denir.

— Hayvan psikol. Doğal çevredeki bir nesneye doğru kendiliğinden yönelmiş olan faaliyetlerin incelenmesi. (Bu inceleme, karşılaştırmalı psikolojinin *nesnel etoloji veya pozitif etoloji* okulu denilen bir koluna girer, Belli başlı temsilcileri E. Von Holst, K. Lorenz ve N. Tinbergen'dir. Okulun temel görüşü psikofizyolojiye dayanır: bu, bir uyarmaya karşı verilen «cevap» veya tepkiden ayrı olmak üzere, organizmanın «kendiliğinden» faaliyet göstermesi kavramıdır.) [L]

ETOLYA, yun. **Aitolia** veya **Etolia,** kıta Yunanistan'ında dağlık bölge, Korinthos körfezinin kuzeyinde. - *Etolya ve Akarnania nomos*'u, 237 400 nüf. İdare merkezi, *Mesolongion.*

— Tar. Eski Yunanistan'da dağlık ve koruluk bir bölge olan Etolya, güneyden Korinthos körfeziyle (Atina, Naupahtos limanı sayesinde kontrolunu uzun süre elinde tuttu) sınırlıydı; batıda Akheloos ırmağı ile Akarnania'dan ayrılıyordu: kuzeyinde Epir, doğusunda Lokris vardı; Trikhonion gölü güneyindeki bir ovanın ortasındaydı. Etolya tarihinin başlangıcı karanlıktır. Bu dönemi yalnız Meleagros'un öldürdüğü boğa Kalydon'un efsanesi ve İliada'daki bir parça yansıtır. Tarih döneminde Etolya'lıların (İllyria asıllıydılar) gelişmesi geç oldu: ticaret ve fikir akımlarından uzak kalmışlardı (kara yolları Naupaktos'dan başlıyor ya Amphosia ve Delphoi'ye veya Sperkheios vâdisine doğru gidiyordu); şehirlerde değil, tahkim edilmemiş basit kasabalarda oturuyorlardı: Evripides'e göre yarı barbar insanlardı, Thukydides'e göre ise haydutlarla dolu bir ülkede hep silâhlı gezen ve çiğ et yiyen kişilerdi. Hafif silâhlar kullanan Etolyalılar usta savaşçılardı, Atinalılara karşı direndiler (M.Ö. 426). Askerî değerleri ve Thermon Apollonu kültü (Trikhonion gölünün kuzeydoğusundaki eski tapınak; M.Ö. VI. yy. da kurulan ikinci tapınak çevresinde yavaş yavaş bir şehir gelişti) sayesinde Etolya IV. yy. dan itibaren Etolya birliğinin başına geçti.

Yunanistan bir roma eyaleti olunca, Etolya, Akhaia ilinin bir bölümü haline geldi. Bizanslılar zamanında ise, Latin imparatorluğu kurulurken Epir despotluğuna katıldı.

Murad II'nin orduları tarafından işgal edilen (1437), İskender Bey tarafından bağımsızlığa kavuşturulan, Venediklilerin yönetimine giren, yeniden Türkler tarafından alınan Etolya, 1829'da Yunanistan krallığına katıldı ve Akarnania ile birlikte bir idare bölümü (merkezi Messolongion) meydana getirdi.

● *Etolya lehçesi,* kuzeybatı lehçe öbeğine giren bir Eski Yunanca lehçedir. Özellikle, Etolya birliğinin tarihini belirleyen yazıtlardan bilinir. Birliğin siyasî gücü, M.Ö. III. yy.da lehçenin birlik sınırları dışına yayılmasına ve bir çeşit Etolya *koine*'sinin oluşmasına yolaçtı. (L)

Etolya birliği, yunan birliklerinden biri (M.Ö. IV-II. yy.). M.Ö. IV. yy.ın ilk yarısında var olduğu kesinlikle bilinen Etolya birliği, Etolya'dan başka, güneyde Kalydon kentlerini, Naupaktos ve Oiniadai'yi, batıda Akarnania'yı ve kuzeyde Tesalya'nın bir kısmını kazanarak, M.Ö. 226'ya doğru en büyük toprak bütünlüğüne sahip oldu. Üstünlüğünü Delphoi meclisine kabul ettirerek, Doğrudan Thermopylai'ye ve Boiotia'ya kadar yayıldı. İon şehirlerinden bazılarını da kontrolu altına aldı ve Adriya'da bir korsan donanması bulundurdu. Birliğin federal kurumları şunlardı: eli silâh tutan bütün yurttaşların girebileceği, yılda iki defa toplanan bir halk meclisi; Thermos'da sürekli olarak toplantı halinde bulunan ve sonbahar gündönümünde hâkimleri seçen *Thermika* meclisi; her yıl ilkbahar gündönümünde başka başka yerlerde toplanan *Panaitolion.* Birlik şehirlerinin askerî ve malî güçlerine göre temsil edildikleri 500-1 000 üyeden meydana gelen ve günlük işlerle meşgul olan *Synedrion* adlı bir de konseyi vardı. Sadece kararlar, hâkimlerle birlikte çalışan, daha az üyeli (30 kişi) bir konsey tarafından alınırdı. Bu üyelerin en önemlileri, III. yy.da yetkisi daha arttırılan senato (synedrion) sekreteriyle, askerî işlerde *hyparkhos*'a yardımcılık eden bir generaldi. Bağımsız kalmış olan sitelerin ilişkileri *sympoliteia* ve *isopoliteia*'ya göre düzenlenirdi. (Sympoliteia, konfederasyon içindeki her sitenin iç ve dış haklarının özdeş olması, isopoliteia da birliğin üyesi olmakla beraber, uzak yerdeki sitelere yalnız medenî haklar tanınması anlamına gelir.) Federal makamlar sympoliteia hakkını tek tek kişilere verebilirdi. Siyaset ve gümüş para basımı, birliğin yetkisi içine girerdi.

Akalar oligarşisiyle kıyaslayarak ve borçların kaldırılmasını öngören bir kanun tasarısına (217) dayanarak bu kuruluşların demokratik karakterini belki de fazlaca abartanlar olmuştur. Bunun bir kabartma olduğunu, söz konusu tasarıyı hazırlayanların sürgüne gönderilmiş olması, meclis üyelerine ve yüksek memurlara da, ücret verilmeyerek, bu gibi işlerin varlıklı kişilere bırakılmış olması doğrular.

Müttefiklerin savaşıyle (221-217) birinci Makedonya savaşı, Roma'nın müttefiki olmasına rağmen birliğe çok pahalıya mal oldu. Birlik, Tesalya'da kayıplara uğradı, ikinci Makedonya savaşından sonra da burayı, Roma'nın ittifakı yenilemesine rağmen, kesin olarak kaybetti. Kırgın Etolyalılar o sırada Etolya-Suriye savaşında Suriye'li Antiokhos* III ile birleştiler (192). Fulvius Nobilior'a yenildiler (189), Roma'nın eğemenliğini tanımak ve Roma tarafından ileri sürülen şartları kabul etmek zorunda kaldılar. Böylece, konfederasyonun temeli olan siyasî bağımsızlıklarını kaybetmiş oldular. Üçüncü Makedonya savaşından sonra (167) çöken Etolya birliğinin şefleri öldürüldü veya sürgüne gönderildi. (L)

ETON. Büyük Britanya'da (Buckinghamshire) kasaba, Londra'nın batısında, Thames kıyısında, Windsor'un karşısında; 3 900 nüf. 1440'ta Henry IV tarafından kurulan *Eton koleji* büyük Britanya'nın en önemli öğretim kurumudur. Kolejde 12 - 15 yaşındaki erkek çocuklar klasik ve bilimsel eğitim görür. Programda spora geniş yer verilir. Kolejin 1 000'den çok öğrencisi vardır. İngiltere'nin birçok önemli kişisi bu kolejden yetişmiştir. Okul eski yapılarını muhafaza eder: *Dining hall* (XV. yy.); *Upper school* (XVII. yy.); *Lower school* (XVI. yy.); kütüphane (XVII. yy.); duvarları, ingiliz duvar ressamlığının başlıca örnekleri olan yağlıboya resimlerle (1479 - 1480 ve 1487-1488 arasında Gilber ve William Baker tarafından yapıldı; flaman ekolü etkisinde bir üslûpla Meryemin mucizeleri temsil edilmiştir) kaplı küçük kilise. (L)

ETOROFU, rusça **İturup,** Kuril adalarının en büyüğü; 3 220 km²; 4 550 nüf. Kunasiri adasından 25 km'lik bir kanalla ayrılır (Kunasiri iktisadî bakımdan Etorofu'dan üstündür). Ada uzun ve biraz girintili çıkıntılı, volkanik yapılıdır. Deniz seviyesinden yüksekliği 1 600 m'yi bulur. İklimi soğuk ve sislidir. Balıkçılık. Merkezi, *Kurilsk* (eskiden *Sahana*). [L]

ETRAF çoğl. i. (ar. *taraf*, yan'dan *etrāf*). Taraflar. ‖ Çevre, civar: *Etrafına bakına bakına yürümeye başladı* (Sabahattin Ali). *İkdam gazetesi etrafında toplanan bu Türkçülerden...* (Z. Gökalp). ‖ *Mec.* Muhit, yakınlar: *Demek onun büyümesinden etrafı haberdardı* (H. E. Adıvar).

— ÇEŞ. DEY. (*Birinin*) *Etrafında dört dönmek*, birinin hep yanında bulunarak onun gönlünü hoş edecek şekilde davranmak. ‖ *Etrafını almak*, çevresinde toplanmak. *Biz konuşurken bir iki kişi daha etrafımızı almıştı* (B. Felek).

— Anat. *Esk. Etraf-ı halliye*, hayvanın art ayakları. ‖ *Etraf-ı süfliye*, her iki ayak. ‖ *Etraf-ı ulviye*, her iki el. ‖ *Etraf-ül-beden*, baş, kollar, bacaklar.

◆ **Etraflı** sıf. ve zf. Ayrıntılı olarak, genişçe: *Bu hanımların Suriye'ye gelmelerinin sebebini daha etraflı anlat bakayım* (Vâ-Nû). *Bu konuda bize etraflı bilgi verdi.*

◆ **Etraflıca** zf. Bütün ayrıntılarıyle, derinlemesine: *Halbuki insan etraflıca düşünecek olursa bu dünyanın ne tarafı korkunç değil?* (Ahmed Rasim). [M]

ETRÂK çoğl. i. (*türk*'ten, ar. *etrāk*). *Esk.* Türkler. ‖ Köy ahalisi, köylüler. (M)

Étrange Farandole (L') [*Garip Farandol*], 4 bölümlük bale. Müzik: Dimitri Sostakoviç (1. Senfoni); koreografi: Léonide Massine; dekor ve kostümler: Henri Matisse. İlk defa 1937'de Monte-Carlo operasında temsil edildi. Bu ilk temsilin başlıca icracıları: İgor Yuskeviç, Alisya Markova, Frederik Franklin, Liyulov Rostova idi. Léonide Massine, balesinin senaryosunu, olayların düzenine önem vermeden, felsefî, dokunaklı ve ağır bir konudan, insanın gücünü aşan kuvvetlerle savaşı, konusundan hareket ederek kendi yazdı. Koreograf, bu eserde, akademik dansları, plastik, hattâ jimnastik hareketleri dilediği gibi kullanarak, kostüm ve renklerin de ortaklaşa değer kazandırdığı cüretli çizgi ve şekiller yarattı. (L)

Étranger (L'). Bk. YABANCI.

Être et Avoir (*Olmak ve Sahip Olmak*), fransız filozofu Gabriel Marcel'in temel felsefî görüşlerini açıkladığı eseri (1933). G. Marcel'in varoluşçuluğu, Kierkegaard'ınki gibi, Hegel idealizminin bir eleştirmesinden (özellikle G. Royce'un Yeni - Hegel'ciliğini) ve somut bir felsefe anlayışından hareket eder. Ayrıca, Katolikliği de benimsemiş olan G. Marcel, varolma sorunuņu Tanrı'nın varlığı sorunundan ayırt etmez. Metodu, çeşitli insan ilişkilerini gözönüne almaya dayanır: insanın kendi bedeniyle olan ilişkisi (bu ilişki *ne olmak, ne sahip olmak* ilişkisidir, bedenle ruh birbirinden ayrı, fakat gizemli *cisimleşme*'dir) ve insanın başkalarıyle olan ilişkileri (sadakat, umut). İnsanın başkaları ile olan ilişkileri de, varlıkbilim açısından bir gizem ile sonuçlanır. Öyleyse felsefe hem bir yükü altına girme, hem gizem, kısaca din demektir; buna karşılık din salt mantığa indirgenemez. Din, iman, umut ve iyilikseverliktir. (L)

Être et le Néant (L'), Jean - Paul Sartre'ın eseri (1943). Bu *fenomonolojik ontoloji denemesi*'nde, yazar, metafiziğini açıklar. Bu metafizik, *varolușsal* (*varoluşçuluk* kelimesi buradan türemiştir) bir metafiziktir, çünkü insan varoluşunun çeşitli sorunlarını inceler. Ama bu sorunları, *kendinde* kavramından, yani mutlak *varlık*'tan hareket eden çok kesin, çok mantıklı bir ontolojinin uygulanışı olarak ele alır. *Kendisi - için*'in (yani bilinçli varlık, insan) sonunda dönüştüğü kişiliksiz *kendinde*'den sıyrılmak, ayrışmak için harcadığı çabalar hakkında Sartre'ın yaptığı ayrıntılı tasvirler, eserin en büyük bölümünü meydana getirir. Sartre, *Kendisi-için'in yapıları*'nı, *Zamanlılığı, Başkasının Varlığını, Aşkınlığı* (bu konuyu uzun uzun ele alır), *Hürriyet*'i sırasıyle inceler ve bu çeşitli teşebbüslerin başarısızlığa uğradığı sonucuna varır. Varlık ile hiçlikten meydana gelen kendisi için, sonunda, temel varlık içinde erir ve kaybolur. Yazarın bu eserde kullandığı soyut ve karmaşık üslûp, fenomenolojik evrenin derinlerine inmek ve ince bir analiz yapmak arzusuna uygun düşmektedir. Çünkü bu evren, bütün kavramların çokdeğerli ve geçici olduğu kaypak bir gerçekliktir ve varlık ile hiçlik arasında yer alır. Bk. VAROLUŞÇULUK. (L)

ETREK. Bk. ATREK.

ETRENJİT i. (fr. *éttringite*). Miner. Altıgen sistemde, hidratlı tabiî kalsiyum ve alüminyum sülfat. (L)

ETROPOLE, Bulgaristan'da kasaba. Sofya'nın 90 km kuzeydoğusunda. 6 001 nüf.

insan kulplu kap
Arkeoloji müzesi, Floransa

insan şekilli kül kabı
Arkeoloji müzesi, Floransa

kırmızı figürlü krater
Berlin müzesi

kül muhafazası kapağından görünüş ▲
Guarnacci müzesi, Volterna

muhafaza, Giulia Millî müzesi, Roma ▶

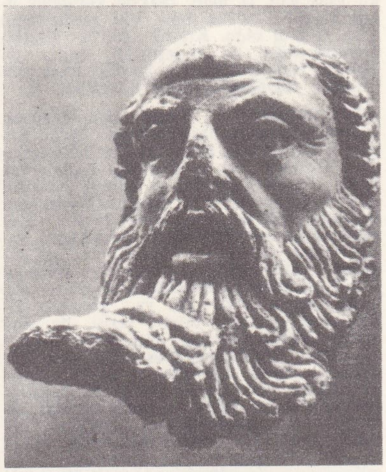

insan başlı cephe süslemesi ▲

bir Etrüsk lahdinden detay, Tarquinia ▼

Polineikes ile Eteokles'in
savaşını gösteren tasvir

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano

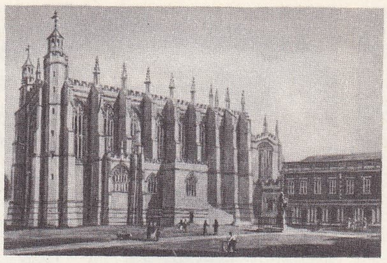

ETON kolej kilisesi

(1962). Küçük İskir nehri kıyılarında yerleşen madenciler tarafından kuruldu. Kasaba yöresinde meyve yetiştirilir, hayvan beslenir. Etropole bölgesinde zengin bakır ve kurşun maden yatakları vardır. Osmanlılar çağında da burada el sanatları gelişmiş bir durumdaydı. Kasabada bugün birçok eski kilise, manastır ve Osmanlılar zamanında yapılan tarihî bir konak vardır. (M)

ETRURİA. Esk. coğ. İtalya'da Eskiçağ'da eyalet (yaklaşık olarak bugünkü Toscana'yı içine alırdı), Tiber'in yukarı çığırı ile deniz arasında. Etrüsk iktidarının beşiğiydi.

— Arkeol. Etruria'nın başlıca merkezleri şunlardı: Bolsena, Capena, Cerveteri, Chiusi, Orvieto, Populonia, Tarqiunia, Veii, Vetulonia, Volterra, Vulci ve Roma döneminde Cosa, Fiesole, Lucus Feroniae. Etruria bugün yeni arkeoloji araştırması tekniklerinin (hava fotoğrafçılığı, coğrafî yeraltı fotoğrafçılığı) en iyi uygulandığı alandır. (L)

ETRURİA krallığı, Bonapart tarafından İspanya kraliçesinin yeğeni, Parma dükü Luis için 21 mart 1801'de kurulmuş olan krallık. 1803'te Luis I'in yerine oğlu Luis II kral oldu. Krallık 1808'de Fransa imparatorluğu ile birleştirildi, sonra da 1809'da Napolyon'un kız kardeşi Elisa için Toscana Büyükdükalığına yükseltildi. (L)

ETRURIA haritası

ETRÜSKLER, lat. **Tusci** veya **Etrusci,** etrüskçe **Rasena,** İtalya'da eski halk. Bugünkü Toscana ve Kuzey Latium bölgelerinde otururlardı. Irk bakımından İtaliklerden farklı oldukları sanılan ve Hint-Avrupa dil ailesine girmeyen bir dil konuşan Etrüsklerin nereden geldikleri Eskiçağdan beri iki ayrı tezle açıklandı: Etrüsklerin yaşadıkları yerin yerlisi olduklarını savunan tez ve doğudan geldiklerini ileri süren tez. Herodotos, Etrüsklerin Anadolu'dan İtalya'ya göç tarihi olarak M.Ö. IX. yy.ı gösterir; arkeolojinin de aynı bilgiyi verişi, bu söylentiyi doğrulamaktadır. Herodotos bir hikâyesinde, Tyrrhenien'lerin Lydia'dan geldiklerini söyler. Lidyalıların açlığın acısını oyunlar icat ederek unutmağa çalıştıkları sürekli bir kıtlık sırasında, kralın oğlu Tyrsenos, arkadaşlarından meydana getirdiği kafileyle birlikte göç etmiş, İtalya kıyılarına yerleşmiştir. Bazı bilginler bu masalı Herodotos'un kıyıda oturan bazı yunanlılardan işittiğini ve Lydia sözünü, sadece bir etimolojiyle izah ettiğini söylerler. Eskiçağda tekrarlanan ve herkes tarafından bilinen Herodotos'un bu yorumu, ondan sonra gelen yazarlar tarafından da benimsenmiştir. Bu, hiç olmazsa M.Ö. V. yy.da İonia'da bu tezin kabul edildiğini gösterir. Herodotos'dan dört yüzyıl sonra yaşamış olan Halikarnassoslu Dionysios, Herodotos'un yorumunu, Etrüsklerin yerli halktan insanlar olduğunu söyleyen diğer yazarların tezlerine tercih eder.

ETRÜSK bronz eserleriyle benzerlik gösteren urartu kazanından detay (Kyme, M.Ö. VII. yy.)

Çağdaş tarihçilerin bu konudaki görüşleri de ayrı ayrıdır. Bir düşünüşe göre Etrüskler, Ortadoğu Alplerinden geçmek suretiyle, karadan göç etmişlerdir. Bu görüşe katılanlar da ikiye ayrılır: bir kısmı, Etrüsklerin hint-avrupa kökenli olduğu fikrini savunur (bu tezin savunucuları Niehbur, Müller, Herbig, Latts, Etrüskler ile İtalikler arasında akrabalık bağları olduğunu da öne sürerler). Diğer bir kısmına göre ise, Etrüskler Lacustre'lerden, Tersamaricoli'lerden, yani Villanova denilen medeniyete kaynaklık eden halklardan gelmedir. Bu medeniyet, sonuna doğru demir kullanılmışsa da aslında Bronz çağına aittir; meselâ ölüler yakılır. Halbuki İtalikler eneolitik kültüre mensuptur (bu tezin savunucuları De Sanctis ve Poreti).

Bir başka görüş, Etrüsklerin Doğu'dan ve denizaşırı bir yoldan geldiklerini savunur (savunucuları Brizio, Ghirardini, Ducati, Körte, Herbig, Von Duhn, Kretschmer, Schachermeyr, Karo). Anadolu'nun kuzeybatısında yaşadıkları kabul edilen Etrüskler, dört taraftan baskı altında kalınca, İtalya'ya doğru hareket etmişler ve İtalya'da bir koloni kurmuşlardır. İlk yerleşme yerleri olarak, Populania ve belki de Targuinia veya Caere gösterilir. İtalya'ya göç iki dalga halinde gerçekleşmiştir. İkinci göç dalgası, İtalya'ya ve özellikle Votulonia'ya, Anadolu'da Frigya ve Midas devrini kapayan ve yeni Lidya devletinin doğuşunu hazırlayan müthiş Kimmer felâketinin artıklarını da getirmiştir.

Etrüsklerin Anadolu'dan göçtüklerine dair öne sürülen deliller şöyle sıralanabilir:

1. Tarihî söylentilere göre, Etrüsklerin yalnız bir kısmı İtalya'ya göçmüş, diğer kısım Ege havzasında kalmıştır. Tarihî kaynaklarda, Yunanlıların Tyrrhen'ler adını verdikleri bu geride kalan halktan sık sık söz edilir; bunlar daha sonra Lemnos (Limni) adasını zaptetmişlerdir. Hattâ Hıristiyanlık çağında bile Tyrrhen'lerin bir kabilesi, İznik gölü civarında oturmaktadır.

2. Yunanlılar, adı geçen Tyrrhen'ler ile Etrüskleri hiç bir vakit birbirinden ayırmazlar. (Etrüsk adı Tyrrhen adının İtalya'da geçirdiği değişimden meydana gelmiştir.)

3. Tyrrhen'lerin Limni adasında bulunmuş bir anıtındaki dil, Etrüsk diliyle yakından ilgilidir.

4. Etrüsk topluluğunda önemli rol oynayan unsur, büyük aile (soy) veya latince terimiyle *gens*'tir. Bu çeşit bir ailenin yerleştiği yere o ailenin adı verilir. Meselâ, aile adı olan Ravenna, aynı zamanda yer adıdır. Yer adının böyle tespit edilişi, sık rastlanan bir hal değildir. Lemnos adasındaki bazı yer adları bu bakımdan dikkat çekicidir. (Myrina şehri bir Myrina ailesi tarafından kurulmuştur. Bu aile adının oluşumunda, tipik etrüsk geleneği, yani *ina* soneki göze çarpar.)

5. Etrüsklerde kadının aile hukukundaki durumu da dikkate değer: ana soyu önem taşır; mezar yazıtlarında çoğu zaman ananın adı babadan önce anılır. Kadının ailedeki (maderşahî denemese de) bu yeri, bütün Anadolu'da yaygın bir özelliktir; bu sosyal özelliğin asıl kökeni henüz bilinmiyorsa da, Etrüsklerin bu özelliği İtalya'dan değil Anadolu'dan almış olabilecekleri ihtimali çok kuvvetlidir.

6. Ege denizinde kalan Tyrrhen'lerde kadının bu üstün yeri, Etrüsklere nispetle, daha kuvvetli olarak varlığını korumuştur. Bunun sebebi, bu çevrede kalan Tyrrhen'lerin kökenlerine daha yakın oluşlarına bağlanır.

7. Etrüsk'lerin Anadolu kökenli olduklarını gösteren dil ile ilgili deliller de çoktur. Yer adı olarak bilinen troia ne eski anadolu dillerinden biriyle, ne de Yunanca ile izah edilebilir. Halbuki Etrüskçe'de bu kelime (*Truia*) «labirent» demektir. Bundan, sözü geçen yere bu adı Etrüsklerin veya onlara akraba bir kavmin vermiş olacağı sonucu

Foto. Country Life (LAROUSSE) ; MEYDAN

Urartu devrine ait bronz kadın başı (Toprakkale, Van)

Etrüsk devrine ait bronz kadın başı, (Praeneste)

◀ Barberini mezarından bronz kazan (M.Ö. VII. yy.)

kadın savaşçıları gösteren lahit

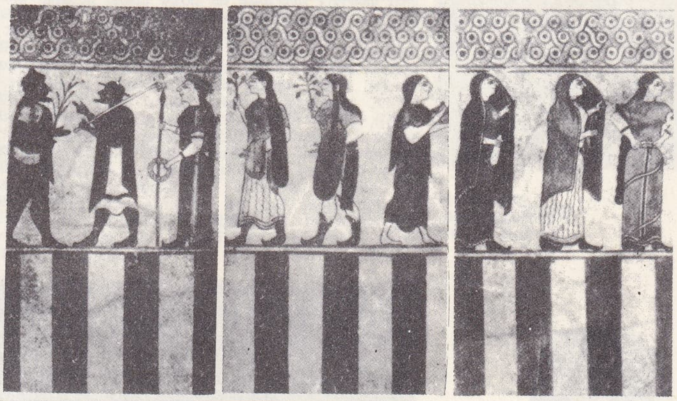

Paris'in yargılanmasını gösteren duvar süslemeleri, British museum

Diana heykeli (Faleri, M.Ö. V. yy.)

bronzdan kazan kaidesi (M.Ö. 540)

mezar steli (Volterra)

Etrüsk mücevherlerinden altın broş (M. Ö. VII. yy.) Vatikan müzesi, Roma

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; Encyclopedia Americana; Encyclopedia Britannica; Larousse

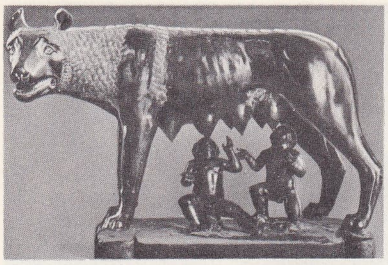

Dişi Kurt
Roma'nın kurucuları olan Remus ve Romulus kardeşleri emzirirken
(M.Ö. V. yy.)
Konservatorlar sarayı, Roma

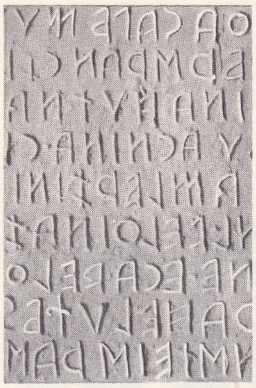

taş üzerine yazılmış yazılar
Pérouse müzesi

Veii Apollon'u
(M.Ö. VI. yy.)
Villa Giulia, Roma
detay ve heykel

çıkarılır. Etrüsk adı, Eski çağlarda *Turrhen* ve daha eski zamanlarda *Tursen* idi; Tursen kelimesinin anlamı «Tursa şehrinden olan kimse»dir ve Tursa, İzmir dolaylarında, Etrüsklerin Anadolu'da hâkim oldukları alanda varlığı bilinen eski bir şehrin adıdır. Bir teze göre, Tursa'yı, ana şehir olarak kabul etmek gerekir. Mısır kaynaklarında, M.Ö. XIII. yy.da Mısır adına ücretli asker olarak savaşan Tursa'lılardan söz edilir. Bu adın, mısır veya bir anadolu dilinden geldiği öne sürülebilirse de, sözü geçen kaynaklarda Tursa'nın bir coğrafî adı işaret ettiği ayrıca belirtilmektedir.

8. Etrüsk sanatı ve etrüsk kültürünün çeşitli eserleri üzerinde de doğu etkisi açıkça görülür. Bu benzer noktaların sayısı, arkeolojik kazıların çoğalması oranında artmaktadır. Anadolu'da görülen ölü gömme gelenekleri ve mezar tarzları Etruria'da da vardır. (Msl. etrafı duvarla çevrili tümülüsler, kümbetli çıkıntılı yahut temelli ve tepeli, tahta sandıklarla ölü gömülen mezarlar [bu usul özellikle Frigler tarafından benimsenmişti], koridarlar, odalı mezarlar, vazo, kupa ve sepetlerde saklanan yakılmış ölü külleri.) Bu tez, Yunanlıların bu bakımdan aracı bir rol oynamış olabilecekleri iddiasını da reddeder. Çünkü o devirde Yunanlılar da, büyük Ege göçü sebebiyle darmadağınık bir durumdaydılar; onlar da bu devirde batı komşuları gibi bir düzen kurmağa çalışan yeni ve yarı barbar insanlardı. Etrüsklerin maden işleme sanatında ve sert maddeler üzerinde oymacılıktaki ustalıklarını da bu arada saymak gerekir.

● *Tarih*. M.Ö. IX. yy. başlarında tarihî Etruria'nın birçok merkezlerinde demir medeniyetinin başlamasından sonra arkeolojik kalıntılar sayesinde Etrüsklerin gelişmelerini takip etmek mümkündür. Etrüskler çeşitli şehir devletleri kurdular; bu şehir devletleri daha geniş devletler meydana getirdiler. Bununla birlikte birleştirici hareketler daima sınırlı kaldı ve Volsinii yakınındaki Hanum Voltumnae'de toplanan on iki halk birliği kutsal bir bağ olmaktan öteye gidemedi. Bu özellik dış düşmanlara karşı zayıf oluşlarını açıklar. Başlangıçtaki monarşi idaresi M.Ö. V. yy.dan itibaren yerini soylular idaresine bıraktı; bunu demokratik gelişmeler izledi. Yüksek yöneticiler yazıtlardan anlaşıldığına göre, purthi, zilath, maru'dur (bunların Roma'daki karşılıkları preator, belediye başkanlık divanı üyesi [aedilis], questor). M.Ö. VII. yy.da genişleme devri başlar. Zaptedilen topraklarda yenilen halk bazen kültür yönünden (Veii'de olduğu gibi) galiplerle kaynaşır; bazen de siyasal boyunduruk altına girer: Faleri, Capena, Roma (M.Ö. VI. yy.da Roma üzerindeki geçici egemenlik Tarquinia, Mastarna ve Porsenna geleneklerinde yer etti), Campania (özellikle, Pompeii ve Capua'da dilsel ve arkeolojik izler kaldı), Apeninler'in kuzeyinde (burada Felsina, Mantova, Adria ve Spina'yı işgal ettiler, Marzabotto kentini kurdular) olduğu gibi. Elba ise daha eski bir dönemde işgal edildi. Kartacalılarla birlikte 540 yıllarında Foça'lılara karşı yapılan Alalia savaşından sonra Korsika kıyıları da kesinlikle işgal edildi. VI. yy.ın sonunda Cumae'li Aristodemos ile ittifak kuran Latinler karşısında bozguna uğranılmasıyle Tevere nehrinin güneyindeki Etrüsk hâkimiyeti son buldu. M.Ö. V. yy.da Roma'nın genişlemesi çatışmalara yol açtı. Roma kaynaklarına göre ilk savaşlar Veii ve Fidene şehirleri arasında oldu: M.Ö. 306'da Fabi'lerin Cremera ırmağında topluca öldürülmesiyle biten 483-474 savaşı bazılarınca şüphelidir. M.Ö. 428-425 savaşı sonunda Fidene, 405-396 savaşıyle de Veii düştü. Capena ve Faleri şehirleri barışa zorlandılar. Nepet ve Sutrium Roma ile ittifak yaptı. Roma'nın genişlemesinin Galya bozgunuyle durduğu sanılır. M.Ö. 356'da Tarquinia Roma ile bir çatışmadan sonra topraklarını bırakmak zorunda kaldı. M.Ö. 353'te Cere Roma vatandaşlığına kabul edildi. Diğer kavgalar Samnit savaşları sonunda oldu. Ama ortak büyük çaba üçüncü Samnit savaşı sonunda gösterildi. Bu savaşta Galya'lılar, Samnitler, Sabinler ve Umbria'lılarla birleşti. M.Ö. 295'te Romalılar Sentino'da Galya'lıları ve Samnitleri, daha sonra Preugia yakınında Chiusi'leri ve Perugia'lıları yenilgiye uğrattı. M.Ö. 294'te Volsini, Perugia, Arezzo, Cortona şehirleri ağır şartlarla barışı kabul etmek zorunda kaldı. M.Ö. III. yy.ın ilk yarısında Romalılar birçok çarpışmalardan sonra bütün Etruria'yı fethetmeyi başardılar. Pön savaşları sırasında Etrüskler sadık kaldılar. Çeşitli koloniler kuruldu ama büyük toprak sahiplerinin üstünlüğü ve malarya hastalığının yayılması yüzünden gerileme devri başladı. Marius ile Sulla arasındaki savaşlarda Marius'u tuttular. M.Ö. 81-80 yıllarında Sulla tarafından ağır cezalara çarptırıldılar (Arezo ve Fiesole'de olduğu gibi). Augustus devrinde Etruria İtalya'nın yedinci bölgesi oldu. Romalıların büyük tasfiye hareketlerine rağmen Etruria kültür bakımından kendilerine has birçok özellikleri uzun süre korudu.

boyalı pişmiş topraktan kabartma

Festin mezarının freski (M.Ö. V. yy.)
Tarquinia

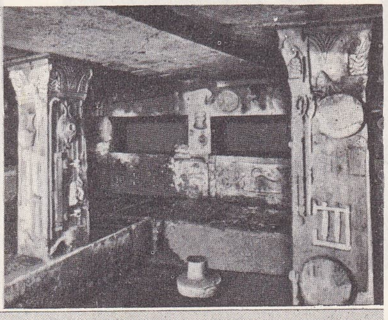

oda mezarları iç süslemeleri
Cerveteri

● *Dil*. Günümüze kadar ulaşan dil malzemesi, hemen sadece kitabelerden meydana gelir. Çeşitli konularda on bin kadar kitabe bulunmuştur: ama büyük kısmı basit mezar taşlarından meydana gelen bu metinler kısadır (sadece on kadarı uzundur). Yalnız Yunan-Roma devrine ait bir mumyaya sarılan keten şerit üzerindeki elyazması metin gerçekten uzundur.

Etrüsk yazısının okunması güç değildir. Yunanlılardan aktarılan Etrüsk alfabe sistemi, artık sorun olmaktan çıkmıştır. Buna karşılık dilin yorumlanması bugün bile aşılmaz büyük engellerle karşılaşmaktadır. Bunun sebebi açıktır: Etrüskçe, bugüne kadar tanıdığımız dil ailelerinin hiç birine girmemektedir. Hiç bir dil Etrüskçeye kesin olarak akraba değildir. Bu şartlar altında, ancak hem Etrüskçe hem de bilinen dillerden biriyle (meselâ Yunanca veya Latince) yazılmış iki dilli bir metin etrüskçe kelimelerin gerçek değeri konusunda bize bilgi verebilir. Böyle bir belge ele geçmediğinden dilciler eski yazarların hazırladığı glozlardan da yararlanarak etrüskçe yazıları karşılaştırmalı olarak inceleyip bir sonuca varmak zorunda kalmaktadır. Kapsamları bakımından Latince veya umbria dili âyinleriyle bunlara benzeyen etrüsk dinî metinlerini karşılaştıran paralel metinler metodu da oldukça verimlidir. Elde edilen sonuçlar oldukça önemlidir. Etrüsk fonetiği hemen hemen bilinmektedir: titreşimli ünsüzlerin bulunmaması (yalnız titreşimsiz kapantılılar veya soluklular vardır), titreşimsiz ünsüzlerin soluklulaşma eğilimi, vurgusuz hecede ünlü düşmelerine yolaçan birinci hecenin kuvvetli vurgusu. Morfoloji açısından Etrüskçenin yapısı hint-avrupa dillerinkilerden oldukça uzaktır. Etrüskçede soneklerde kararsızlık, bazı gramer kategorilerinde belirsizlik vardır. Etrüsk dili fiil çekimini az, fiilleriniyse hiç bilmiyoruz. Semantik alanında, etrüskçe köklerden yüz kadarının anlamı bilinmektedir. Bu durum çok kısa ve basit yazıtların anlaşılmasına imkân verir (mezar taşlarındaki yazılar); ama uzun yazılar henüz çözülememiştir (Zagreb'deki mumyanın şeritleri üzerindeki metin, Capua metni, Perugia'daki sütun v.b.).

● *Din*. Etrüsk dini hakkındaki bilgiler kısmen doğrudan doğruya kısmen de yunan ve roma yazarları aracılığıyle edinildi. Yunan ve Roma'lı yazarlardan alınan bilgileri ihtiyatla ele almak gerekir; çünkü, bu bilgiler, Etrüsk dininin artık asıl biçimini koruyamadığı devirlere aittir; üstelik çoğu sadece keyfî kanıları ve kişisel kurguları

Foto. Giraudon, Bloch, Alinari-Giraudon (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico italiano

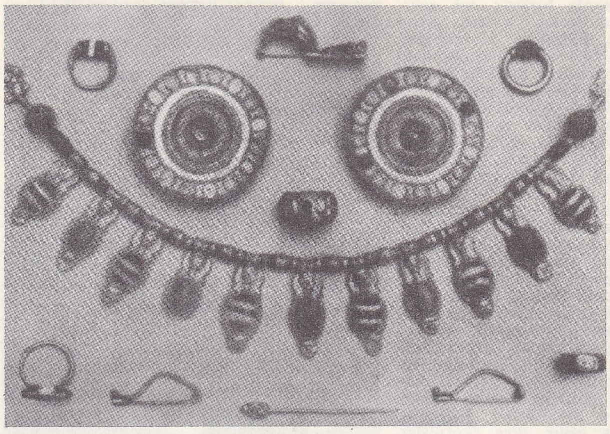

ETRÜSKLER'e ait mücevherler (M.Ö. 500) Metropolitan Sanat müzesi, New York

yansıtır. Öte yandan etrüsk kaynaklarında geniş bilgi yoktur. Etrüsk kaynaklarındakiler, özellikle ya çok kısa ya da şimdilik tam olarak çevrilemeyen metinlerden ve figüratif etrüsk sanatının başlamasından önce yunan mitolojisinden aktarılan bilgilerden ibarettir; çünkü Etrüskler Yunanlıların kutsal figür ve mitoslarını toptan kabul etmişlerdir. Gerçekten de etrüsk panteonunun bazı tanrıları (meselâ, Apulu-Apollon, Artumes veya Aritimi - Artemis, Hercle-Herakles) yunanca adlardır. Diğerleri Etrüskçe adlar taşımalarına rağmen yunan tanrılarının birer benzeridirler (Tinia-Zeus, Turan-Afrodit, Sethlans-Hephaistos, Fufluns-Dionysos v.b. gibi). Bir kısmı da latin asıllı adlar taşırlar ve klasik Yunan-Roma tanrılarına tekabül ederler (Uni-Iuno, Menerva-Minerva, Maris-Mars). Bununla birlikte sayıları az da olsa dolaylı veya dolaysız kaynakların dikkatli incelenmesiyle Etrüsk dininin Helen dininden farklı özellikler gösterdiği sonucu çıkarılabilir. Bu özelliklerden birisi belirgin biçimde âyinciliğe yöneliştir. Etrüsklerin geniş bir âyin edebiyatları vardır. Romalı yazarlardan öğrendiğimize göre bu edebiyat kâhinlik metotlarına büyük ölçüde başvururdu. Gerçekten de kehanet Etrüsk dininde önemli yer tutuyordu. En belirgin iki kehanet yöntemi kurbanların iç uvuzlarının ve yıldırımların yorumlanmasına dayanırdı. Kurban edilen hayvanın karaciğeri, her noktası değişik tanrılar ve tanrı grupları tarafından yönetilen göğün resmi sayılıyor (bu konuda belge olarak elimize üzeri yazılı bronz Piacenza karaciğeri geçti), yıldırımların gözlenmesinde özellikle yıldırımın göründüğü gök noktası dikkate alınıyordu. Gök bölümlerinin titizlikle belirlenmesi Etrüsk dininin diğer alanlarında da görülürdü. Meselâ, ana yönlere göre yön verme gerek âyinlerde, gerek tapınakların ve mezarların düzenlenmesinde büyük önem taşırdı. Gökten başka, zaman da titizlikle bölümlere ayrılırdı. Etrüsk takvimi üzerine çok az şey bilinir (bu konuda Zagabria mumyasındaki kayıtlar önemli bir belgedir) ama zaman kavramı şüphesiz etrüsk asıllıdır. Bu arada Roma takviminin bazı ögelerinin doğrudan doğruya Etrüsklerden alındığı sanılır (msl. İdus'lar). Sayılara gösterilen dikkat şehirlerin planlarını bile etkiler: şehirlerin üç kapısı ve üç tapınağı olması şarttır. Bazı tanrılar üçlü, dokuzlu ve onikili gruplar halinde toplanırlardı. Merkezi Fanum Voltumnae olan kutsal birliği meydana getiren etrüsk şehirleri 12 taneydi. İlâhî görevleri olan veya kişilerin kaderleriyle ilgilenen tanrılar ve Roma'nın cinlerine benzer dinî kavramlar vardır. İnceden inceye ve kesin olarak belirleme eğilimi rahip görevlerinde görülen çeşitlilikle de ortaya çıkar. Âyin usulleri ve ilâhiyat, klasik yunan çoktanrıcılığının ruhundan uzak ve eski Yakındoğu din anlayışına yakındır; Etrüsk dini, rahiplik teşkilâtını soyutlaştırılarak, Yunan dininden kesin olarak ayrılır. Bununla birlikte Yunan dininin insan biçimli tanrılarını kabul ettiler. Etrüsk toplumunda kadının önemli bir yeri vardı. Bu duruma Yunan ve Roma toplumlarında hiç rastlanmaz. Bu sosyolojik özelliğin etkisi dinde ve dolayısıyle tanrıça Turan'a (Afrodit'e benzer) ve *lase* denilen kadın cinlere verilen önemde kendini gösterdi (Turan «hanımefendi» anlamına gelir; kelime yunancadır). Etrüsk dini bu görünüş altında helen öncesi Akdeniz dünyasının din veya dinlerini yansıtır (Etrüsk dininde ölülere tapınmaya verilen büyük önem bunu tanıtlar). Etrüsklere ait iç kısımları fresklerle süslü büyük yeraltı mezarları bulundu. Ölülere saygıyle ilgili Etrüsk mezar ve anıtlarının freskleri Yunanlılarda görülmeyen mezar ötesi fikirler ortaya koyar: Etrüsklerin ölüm sonrası dünyasında Charun gibi korkunç ve zalim tanrılar vardır. Charun'un adı hariç Yunanlıların Kharon'u ile hiç bir benzerliği yoktur. Etrüsklerde mezar ötesiyle ilgili fikirler kutsal yazılar halinde kanıtlaştırılmıştır.

● *Sanat.* Etrüsk sanatı şu dönemlere ayrılabilir: başlangıç (M.Ö. VIII. yy.), doğululaşma M.Ö. VII. yy.), iyonlulaşma (M.Ö. VI. yy.), Geç Eskiçağ (M.Ö. V. yy.), etrüsk sanatı rönesansı (M.Ö. IV. yy.), helen etkisi (M.Ö. III. yy.dan I. yy.a kadar). Birinci dönemde villanova sanatı doğu sanatını örnek aldı. Mısır iskarabeleri, camlaşmış pişmiş topraktan fenike figürleri, cam hamuru, kabartma ve filigranlı altın eşyalara rastlanır; bronz tekniği gelişmektedir. Villanova'daki koni biçimindeki kil kemiklik yerini bronz kemikliğe bıraktı. Figürunsurları biraraya getiren tokalarda da büyük gelişme görülür. Seramik süslemeye geometrik ege biçimleri hâkimdir; ama bazen şemalaştırılmış insan figürlerine de rastlanır. Bu dönemde mimarîden söz edilemez; ama, biçimi Lazio, Tarquinia, Vetulonia, Populonia kemikliklerinde tekrarlanan yuvarlak kubbelerin yanı sıra üç köşeli yapılar da vardır. M.Ö. VII. yy. mezar eşyalarının zenginliği ve mezarların büyüklüğü Etruria halkının zenginliğini tanıtlar. Çukur mezardan oda ve koridor biçimindeki mezarlara geçildiği görülür. Bunlar başlangıçta küçük boyutluydular. Ama, Cerveteri (Regolini-Galassi mezarı) ve başka yerlerde koridorlu büyük mezarlar bulunur. Populonia, Vetulonia ve diğer yerlerde taş kapakla örtülü silindir biçiminde odalar ortaya çıkarıldı. Etruria, Lazio (Preaneste) ve başka yerlerdeki doğu biçimli mezarlar gerçek soylu kişilerin çok zengin eşyalarla döşenmiş mezar anıtlarıdır. Yunanistan'da olduğu gibi Etruria'da da doğu süsleme zevki hâkimdir (canavar ve hayvanlar, Sitilize bitki şekilleri). Başlangıçta Fenike'den getirilen eşyalar, Mısır ve Fenike-Kıbrıs (sırlı nazarlıklar, figürlü mitoloji sahneleri kapsayan gümüş kaplar), sonraları yunan (Korinthos ve Rodos madenî ve seramik işlemeleri) ürünleridir. VII. yy. sonlarına doğru insan şekilleri, askerî tören ve dinî âyinleri gösteren eserlerde daha geniş yer almağa başladı. Filigranlı, taneli mücevherler yabancı modellere göre ama ince bir teknikle işlenmiştir (biçimlerinin değişmesine rağmen tokalar ülkeye özgü özelliklerini korudular). Aynı zamanda Etrüsklerde gümüş işlemeciliği ve gümüş eşya imalâtı da görülür. Bu dönemde bronz üretimi artar: daha önceki devirlerde görülenlerin yanı sıra yeni biçimler ortaya çıkar. Taçlar, kalkanlar ve arabaları süslemek için yapılan eşyalar dikkati çeker. Başka yerlerden getirilenlerden başka ülkede

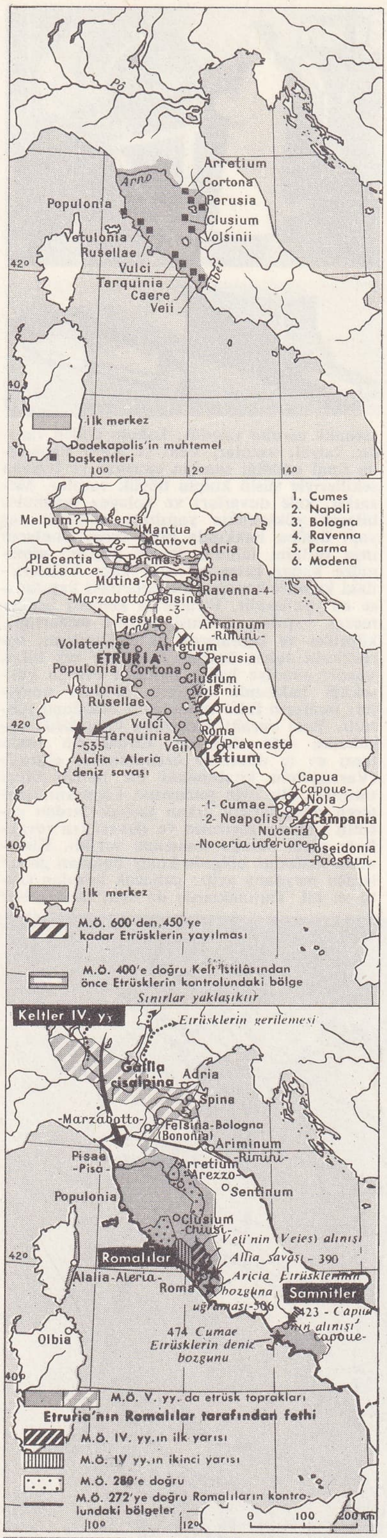

yukarıdan aşağıya doğru,
M.Ö. VII. yy. da **ETRÜSKLER;**
M.Ö. VI. yy. da **ETRÜSK** topraklarının genişlemesi;
ETRÜSK devletinin genişlemesi

Foto. Encyclopedia Britannica

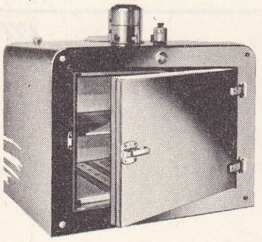

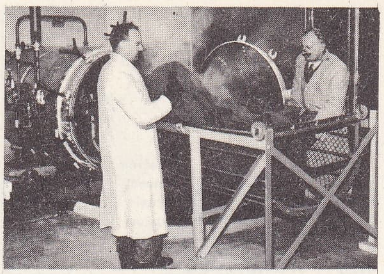

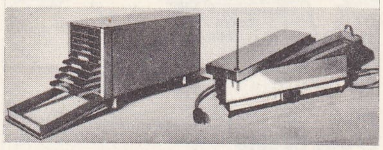

etüvler

seramik eşyalar yapıldı: kokulu kilden vazolar, boyalı vazolar, Veio ve Agro Falisco'da imal edildiği sanılan canavar ve hayvan şekilleriyle süslü kulplu büyük vazolar. Mezarlar, kale duvarları ve kolayca savunulabilecek yükseklikte yapılmış konutlar taş yapı üslûbu hakkında bilgi verir. Bunların inşa tarihini tahmin etmek güçtür: günümüze kadar gelen en eski kapı Volterra'daki kemerli kapıdır: Perugia'daki kapılar ise en yenileridir. Etruria'da kemerli örtüler mezar yapıları (Chiusi yeraltı mezarlığı), köprüler ve lağımlarda da kullanılırdı. Etrüsklerin evleri üzerine fazla bir şey bilinmiyor; şimdiye kadar bulunan evlerin yüksekliği hakkında bilgimiz yoktur; boyutları bunların fakir meskenleri olduğunu gösterir. Bazı yeraltı mezarları ve evlerde uygulanan oda dağılımı Etrüsklerin roma tarzı ev iç düzenine özendiklerini gösterir (Varrone'nin kitabındaki bir bölüm bunu tanıtlar). Bir evin şemasının kopyasını gösteren mezarlardan çıkan kavanozlardan çatının yağmur geçirmez ve duvarların revaklarla süslü olduğu sonucuna varıldı. Kullanılan malzeme bölgede kolay bulunan gereçlerden meydana gelir: çabucak bozulan tahta ve kil. Tapınaklarda da aynı malzemeler kullanılıyordu; bununla birlikte çok sayıda kalıntı mevcuttur (Velio, Orvieto, Civita Castellana, Fiesole, Floransa, Marzabotto, Lanuvio, Segni). Vitrivius'un kitabındaki bir bölüm bu tapınakların görünümü hakkında fikir verir. Üç kısma (kutsal üçlü için yapılmış üç hücre) ayrılan tuğla veya taş tapınakların kabartmalar ve boyalı pişmiş topraktan heykellerle süslü, çıkıntılı, tahta çatıları vardı. Ayrıca tek hücreli daha basit tapınaklara da rastlanır. Heykelcilik, doğululaşma döneminde başlar (M. Ö. VI. yy.da Mısır vazoları). Yunan eserlerinden esin alan eserlerin yanı sıra (Chiusi sfenksi, Gregor müzesindeki aslan, Chiusi büstü) birkaç mezar taşı üzerine çizilmiş ağır ve kaba savaşçı figürlerine rastlanır (Fiesole ve Volterra). Eskiçağ tapınaklarının frizindeki pişmiş topraktan kapak taşlarında bitki resimleri, geometrik şekiller, gerçek (araba yarışları, atlılar, törenler, güreşler, şölenler) ve gerçek dışı sahneler (kanatlı canavarlar) görülür. Daha sonraki devrin süslemelerinde, insan ve hayvan figürlerini (akroterler ve antefiksler) kapsayan frizlerle yalnız süs olsun diye (kornişler, bantlar) yapılan frizler yer alır. Mitolojiden alınan sahneler cephe duvarını süsler. İon devrinde, etrüsk sanatının en parlak çağı olan M.Ö. VI. yy.ın son on yıla ait iki anıt dizisi çeşitli yerel anlayışları yansıtır: Chiusi'deki taştan kemerler, Cere'deki pişmiş topraktan lahitler. Birincilerde ion biçimi etkisi (kabartma resim) tamamen Etrüsklere özgün konularla birleşir. İkincilerse, sunuç biçiminde (ölüm döşeğine uzanmış ölü iki insan portresine sık rastlanır) ortaya koydukları yenilik yönünden çok ilgi çekicidir. Veii'de yapılan kazılarda pişmiş topraktan heykeller (*Geyikli Apollon* ve *Herakles, Çocuklu Kadın* figürü, *Ermete* v.b.) bulundu. Bu eserlerde ion etkisinin büyük bir orijinallikle yeniden ortaya çıktığı görülür. Bronz eserler arasında Arezzo Deniz Kedisi ve M.Ö. V. yy.a ait Chiusi'deki birkaç mezar heykeli ünlüdür. M.Ö. IV. yy. eserlerinde klasik etki güçlüdür (Cagli'deki Atena, Falerii'deki tapınağın pişmiş topraktan, Todi'deki Mars). Büstçülük çok ileridir. Bruto Capitolino ve Floransa'daki Etrüsk müzesi oratuvarındaki eserler bunun en güzel örnekleridir. Pişmiş topraktan yapılan büstler daha canlı anlatımlı mezar figürleri (Obesus Etruscus, küçük çanaklar, adak başları) yaygındır. Çehrelerdeki ifade helenistik modellere bağlı plastik eserlerin özelliğidir (Orvieto ve Luni tapınaklarında bulunan pişmiş topraktan heykeller; Tarquinia v.b. lahit kabartmaları ve Chiusi ve Volterra'daki kaplar).

Resme gelince, Plinius ve Quintilianus'dan öğrenildiğine göre Etrüskler tapınakların duvarlarını boyuyorlardı. Ama etrüsk resim sanatı özellikle Tarquinia ve Chiusi'deki resimli mezarlar aracılığıyla bilinir. Heykelde olduğu gibi resimde de doğu zevkinden ion zevkine geçilir. Bunu, klasik devirdeki Attike etkisi ve daha sonra helenistik etkiler izler. Ama konular etrüsk kökenlidir (atletizm oyunları, çeşitli gösteriler, kara ve balık avı, özellikle gelinin erkeğe refakat ettiği şölenler, dans). Bazen mezar ötesi tanrı ve şeytan temalarına da rastlanır. Giyim şekli ve oda eşyaları etrüsk hayatını büyük bir gerçekçilikle yansıtır ve böylece o devir insanlığını etrüsk sanatının tabiî çevresine sokar. Bu çevre yunan görünüşünün ülkücü tarafsız temelinden gelir. Doğululaşma dönemine ait eserler arasında Veii'deki Campana mezarı sayılabilir (cehennemde gezintiyi soyut olarak anlatan süsleme). İon-asya yankıları Tarquinia mezarlarındaki boğa, dişi aslan kutlama töreni av, resimlerinde ve Cere'deki pişmiş toprak mezar kapaklarında görülür. M.Ö. V. yy. ortalarına ait Tarquinia resimli vazoları (Roma arabaları v.b.) ve Chiusi (maymunlar) mezarlarındaki ikinci bir resim dizisi daha ölçülü bir ritim ve daha natüralist birçok renklilik ortaya koyar. M.Ö. V. yy.ın ikinci yarısından IV. yy.ın başlarına kadar süren bir boşluktan sonra ışık-gölge ve kısalamanın zenginleştirdiği yeni bir resim tarzı ortaya çıkar. İon devrinde tören ve şölen sahneleri, oyun ve dansların dinamizmi zayıflar. Francesco di Vulci mezarında, (M. Ö. IV. yy. sonları) yunan mitoslarının yanı sıra Celio Vibenna'nın Mastarna (= Servius Tullius) tarafından kurtarılması ve Romanch'ın («Romalı»; = Tarquinia'lı) öldürülmesi gibi italik destanlarına da yer verilir. Resim süslemesi hemen yalnız bezeklerden meydana gelen fistolu Tarquinia mezarıyle etrüsk resim çağı kapanmış sayılabilir. Küçük sanatlar Etruria'da son derece gelişti. Etrüskler bronzculuktaki ustalıkları en eski tapınaklardan itibaren ispat ettiler. Bronzu haddeden geçirme ve eritme tekniklerini öğrendiler (bazen ikisini birarada kullandılar). Tezyinat için kabartma, grafit, tığ, plastik kabartma kullandılar. Mezarlardan çok değişik tiplerde, özellikle şölenle (ızgaralar, süzgeçler v.b.) ve şölen salonunun döşenmesiyle (sehpalar, kollu şamdanlar) ilgili bronz eşyalar çıktı. İnsan figürü süsleme motifi olarak yaygındır. Buna karşılık Etrüskler seramik alanında ileri değildiler.

Eugène Fronzentin'in «Aslan Avı» adlı tablosu için yaptığı **etüt** Bibliothèque Nationale, Paris

William ETTY
«Teknede Gençlik» National gallery, Londra

Kokulu topraktan vazolar, yaptıkları başlıca seramik eserleri meydana getirir. VI. yy. vazoları arasında ion sanatıyle yapılmış Pontus testileri ünlüdür. Cere'de bulunan testiler ülkeye göçen İonia'lı sanatçılara mal edilir. Korinthos, siyah ve kırmızı figürlü attike seramiklerinin sayısız taklitleri vardır. IV. yy.da Vulci, Perugia, Volterra ve Chiusi fabrikalarının üretimi bol ama kabadır. Yapılan eserlerde ülke temaları işlenmiştir. Falerii seramikleri etrüsk tipinde olmayan en iyi IV. yy. seramikleridir; bu seramiklerde Palestrina sepet ve vazolarında rastlananlara benzeyen sahneler yer alır. Volsini'de çıkarılan gümüş kabartmalı vazolarda helen etkisi vardır. M. ö. III. ve II. yy.a ait geniş ağızlı vazolar etrüsk sanatının tipik örneğidir. Kuyumculukta altın çağ doğululaşma devrine rastlar. V. ve IV. yy.da eski kabartma ve taneleme teknikleri muhafaza edildi. Oysa IV. yy.dan II. yy.a kadar hantal biçimli, kaba görünüşlü mücevherler yapıldı. M.Ö. VI. yy.da ion üslûbuyle tanrıların tek tek resimleri yapıldı. M.Ö. V. yy.da, attike seramiklerinden örneksenen mitolojik figürler göze çarpar. M.Ö. IV. yy.da kadınlarla ilgili motifler işlendi, seramik alanındaki gerileme IV. yy.dan itibaren kendini belli etmeğe başladı. (LM)

ETRÜSKOLOG i. (fr. *étruscologue*). Etrüsk dil ve sanatını inceleyen bilgin. (L)

ETRÜSKOLOJİ i. (fr. *étruscologie*). Metinler, anıtlar ve kazılara dayanarak Eskiçağ tarihi içinde etrüsk dünyasını, tarihi, dili, sanatı ve uygarlığıyle inceleyen bilim.

— ANSİKL. Roma devrinden beri (meselâ imparator Claudius) Eski Etruria'ya karşı duyulan merak, XVIII. yy.da özellikle arttı (Dempster'in ölümünden sonra yayımlanan eserleri, Cortone Etrüsk akademisinin kuruluşu, Rahip L. Lanzi'nin çalışmaları); kazılara girişildi ve büyük dermeler meydana getirildi. XIX. yy.da Roma Arkeoloji Yazışmaları enstitüsünün kuruluşu, L. Bonaparte, Campanari, Torlonia'lar, Barberini'ler, Campana ve Castelloni gibi dermecilerin faaliyetleri, Müller gibi bir bilginin

Foto. Dictionnaire des Oeuvres; Dizionario Enciclopedico italiano

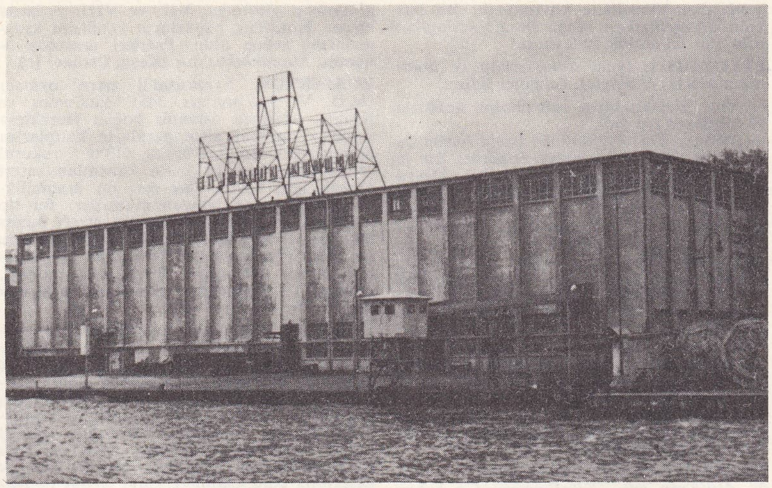

Et ve Balık kurumu (Beşiktaş, İstanbul)

ve G. Dennis gibi bir gezginin eserleri unutulmamalıdır. İlk yazıt veya resimli anıt derlemeleri o zaman yayımlandı. Yine bu yüzyıl sonlarında Bologna (Zannoni), daha sonra Marzabotto'daki (Brizio) etrüsk mezarlarının bulunmasıyle bilimsel bir arkeoloji kesin olarak kuruldu.
Çağdaş *etrüskoloji* alanında büyük başarı sağlayanlar, İtalya'da: P. Ducati, M. Pallottino, R. Bartoccini, Fransa'da ise R. Bloch'dur.
Belli başlı etrüsk eserleri gregoriyen Etrüsk müzesinde (Vatikan), Floransa Arkeoloji müzesinde (Villa Giulia, Roma), Bologna, Tarquinia, Chiusi müzelerinde, Louvre'da ve British museum'da bulunmaktadır. *Studi Etruschi* (Etrüsk İncelemeleri) adında bir ihtisas dergisi Floransa Etrüsk İncelemeleri enstitüsü tarafından yayımlanmaktadır. (L)

ETSİZ sıf. (*et*'ten *et-siz*). ‖ [İnsan için] Zayıf, kuru: *Geniş alınlı büyük bir baş, kır saçlar, orta boy ve yağsız, etsiz bir vücut* (Y.Z. Ortaç). ‖ İçinde et olmayan: *Etsiz yemek.* (M)

Ettehiyat «Ettehiyâtü» diye başlayan duanın «Allah ömür versin» anlamında ilk kelimesi. (Namazda oturulduğu zaman okunur.) [M]

ETTELBRÜCK, Lüksemburg grandükalığında (Diekirch kantonu) şehir; Alzette kıyısında; Sûre ile birleştiği yerin yukarı kesiminde; 4 200 nüf. Dökümevleri. Hafif sanayi (deri, mobilya, tütün). Gül fidanlığı. Bölgesel meyve ve sütten elde edilen ürünler pazarı. Ruh hastalıkları hastahanesi. (L)

ETTER (Philipp), isviçreli siyaset adamı (Menzingen 1891). Zug'da yargıçlık etti (1917-1922), muhafazakâr katolik olarak siyasete atıldı. Zug kantonu hükûmeti üyesi iken (1922-1928) büyük Federal konseye seçildi (1934); içişleri dairesi federal yönetmeni, sonra 1939, 1942, 1947 ve 1953 yıllarında İsviçre konfederasyonu başkanı oldu. (L)

ETTERBEEK, Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi) komün, Brüksel'in güney doğu banliyösünde; 51 700 nüf. Cinquantenaire parkı ve müzesi. Metalürji. Kimya sanayii. (L)

ETTİNGSHAUSEN (Konstantin, baron VON), avusturyalı fosil bitkiler bilimi uzmanı (Viyana 1826-ay.y. 1897). Avusturyanın bitki fosillerini inceledi, bunlar hakkında birçok eser yayımladı. Canlı bitkilerle de uğraştı (tıbbî bitkiler, eğreltiotu, avusturya florası). Eserlerinden en önemlisi Pokorny ile birlikte yayımladığı *Physiotypa Plantarum Austriacarum*'dur (Avusturya Bitkilerinin özellikleri). [L]

ETTİRGEN sıf. (*ettirmek*'ten *ettir-gen*). Gram. Geçişli veya geçişsiz fiil kök ve gövdelerine faktitif* ekleri getirilerek kurulan (fiil). ‖ *Ettirgen çatı*, geçişli veya geçişsiz fiil kök ve gövdelerine faktitif eklerden bir veya ikisi getirilerek kurulan çatı: *Geç-i-r-mek, yak-tır-mak, söyle-t-mek.*

◆ **Ettirgenlik** i. Ettirgen olma hali. (M)

ETTLİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Karlsruhe yakınında; 21 100 nüf. Rönesans üslûbunda belediye binası ve şato. Pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı. Giyim eşyası. Makine yapımı. Kâğıt. Selüloz. (L)

ETTOPRAK bls. i. Yumuşak, kırmızı ve özlü toprağa verilen ad. (M)

ETTY (William), ingiliz ressamı (York 1787 -ay.y. 1849). İtalya'da kaldı, Londra'ya dönüşünde Royal Academy (Krallık Sanat akademisi) üyeliğine seçildi (1828). Çıplak kadın resimleri yapan nadir ingiliz ressamlarından biridir: *Suda Kadın* (Londra), *Suda Yıkanırken Bir Kuğunun Baskınına Uğrayan Kadın* (Liverpoll), *Karites*'ler (New York), *Havva* (Louvre). Kullandığı renklerin yumuşaklık ve parlaklığıyle Delacroix'yı gençlik yıllarında etkilediği sanılır. (L)

Études de la Nature (*Tabiat Araştırmaları*), Bernardin de Saint-Pierre'in kitabı (1784). 1796'da *Harmonies de la Nature* (Tabiatta Âhenkler) başlıklı ikinci bir kitapla tamamlanan bu eser, tabiattaki ereklilik kuramını belirtmek ister. *Paul ile Virginie*'nin sevimli ve saf aşk hikâyesi *Etudes de la Nature*'ün 4. cildinde yer almıştır. (L)

Etuval sineması (*Ciné Étoile*), İstanbul'da, İstiklâl caddesinde eski bir sinema. Şimdiki Lâle sinemasının bitişiğinde olan sinema, sonra *Yıldız* sineması adını aldı. Son yıllarda yıktırılarak yerine han yapıldı. (M)

ETÜT i. (fr. *étude*'den). Herhangi bir konuda yapılan inceleme, araştırma: *Yeni dostumun önünde mühim bir etüt sahası açılmıştı* (A.H. Tanpınar). ‖ İnceleme eseri: *Türklerin Hind-Avrupa menşelerden geldiğini kabul etmek istemiyor... âlimlerin etütleri tercüme ediliyor* (P. Safa). ‖ *Etüt etmek*, incelemek: *Ben etrafımı etüt etmekle meşgulken dışarıdan bir çocuk bağırdı* (B. Felek).
— Ed. Belli bir konuyu ele alan eser: *Felsefî etütler.*
— Eğ. Öğrencilerin bir öğretim görevlisinin gözetimi altında, kendi kendilerine ders çalışmalarına ayrılan zaman. ‖ *Etüt odası* veya sadece *etüt*, öğrencilerin bir öğretmen denetiminde, ders çalıştıkları ve ödevlerini hazırladıkları yer. ‖ *Etüt öğretmeni*, etüt odalarında öğrencileri gözleyen öğretmen.
— G. santl. Desen öğretimi için kullanılan model. Bk. ANSİKL.
— Müz. Çoğunlukla öğretme amacıyle bestelenen müzik parçası. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. G. santl. Sanatçıların *etüt* dedikleri boyanmış veya modellenmiş parça, tasarı (eskiz) veya taslaktan farklıdır. Etüt, gerçeği olduğu gibi yakalamak amacıyle, çoğu zaman kompozisyona geçmeden önce tabiat karşısında yapılmış bir hazırlık çalışmasıdır.
— Müz. *Etüt*, çalgılar için veya insan sesi için yazılmış olabilir. Ses için olanların adına genellikle *solfej* veya *vokaliz* denir. Hemen hemen bütün çalgılar için etüt derlemeleri vardır. Maksat icracının tekniğini geliştirmek olduğuna göre, bunlar çoğu zaman aşamalı olarak sıralanır. «Etüt» terimi, çalışma, araştırma demeye gelir, fakat araştırma, hem salt teknik hem de müzik unsurunu kapsar. Bu sebeple en iyi yazılmış etütler müzikle ustalığa eşit yer verenlerdir. Meselâ: Chopin'in piyano için yirmi dört etüdü (op. 10 ve op. 25), Debussy'nin Chopin'e ithaf ettiği on iki etüdü (bunlardan her biri teknik bir zorluğu işlerse de hiç bir zaman tekniğin geliştirildiği hissini vermez); «tema ve çeşitlemeler» ile etüt biçimini yenileyen, Schumann'ın *Senfonik etütleri* (op. 13), bestecinin piyano'ya keman tekniğini uyguladığı parçalarda bile piyano tekniğinin yenilendiğini gösteren Liszt'ın *Etüt*'leri. Etüdün, uyulması gereken bir kuruluşu yoktur. Çoğunlukla iki zamanlı olur ve lied biçiminde yazılırsa da, füg hattâ rondo tarzında bestelenmiş olanları da vardır.
Etüdün doğuşu oldukça eskidir: daha XV. ve XVI. yy.larda org, klavsen ve lavta için öğretici nitelikte parçalar yazılıyordu. O zamanlar adına *prelüd, ricercare* veya *çeşitlemeler* denirdi.
XVIII yy.da *alıştırma* veya *sonat* (D. Scarlatti), *envansiyon, prelüd* ve *füg* (J.S. Bach) adlarını aldı. XIX. yy. başlarında uzun etütler furyası görüldü: Czerny'nin etütleri, Clementi'nin *Gradus ad Parnassum* adlı kitapta toplanmış olan «alıştırma» ları (1817), Rode'un ve Paganini'nin *Kaprisler*'i. Ayrıca, Saint-Saens'in piyano etütlerini, R. Ducasse'ın öğretici parçalarını da saymak gerekir. Özellikle A. Rubinstein, Rahmaninov, Moszkovski, A. Skriyabin gibi rus bestecileri ilgiye değer etütler bırakmışlardır. Stravinski'nin dört *Etüt*'ünü (1908), piyano ve orkestra için D. Milhaud'nun beş *Etüt*'ünü (1920) ve O. Messiaen'in *Ritim Etütleri*'ni (1949-1950) unutmamak gerekir. (LM)

Etüt (*Étude*). Harald Lander'in bir perdelik balesi, müziği: Czerny. K. Riisager'in düzeni ve Nordgren'in dekorlarıyle 1948'de Kopenhag Krallık tiyatrosunda oynanan eserin başlıca rollerini şu sanatçılar paylaştı: Margot Lander, Hans Brenaa, Sevnd Erik Jensen. Eser bir dans sınıfını gösterir; hareketler jimnastik gereçleriyle yapılır. (L)

ETÜV i. (fr. *étuve*). Sağ. Derecesi önceden belirtilen bir sıcaklığı sürekli olarak muhafaza eden kapalı cihaz; laboratuvarlarda mikropları üretmek, fiziksel olayları gerçekleştirmek (kurutma, su kaybettirme) veya yüksekçe bir sıcaklık gerektiren kimyasal tepkimeleri oluşturmak için kullanılır. Bk. ANSİKL.
— Şapkacılık. İçi, delikli raflar veya çubuklarla döşenmiş madenî dolap. (Dolabın altına yerleştirilen bir ısı kaynağı, bu rafları üzerine dizilen şapkaların çabucak kurumasını sağlar.)
— ANSİKL. Sağ. *Etüv*, aslında saçtan, çift cidarlı bir dolaptır. Kapağı hava geçirmez şekilde kapanır ve içinde sıcaklık derecesi yükseltilir veya mikropsuzlaştırıcı buharları oluşturulur.
Mikrop üretme etüvleri, mikropları yok etmek için kullanılmaz, mikropların üremesi için en elverişli sıcaklığın (30°C ile 40°C arası) sağlanmasına yarar.
Buhar banyosu yapmak için nemli yüksek bir sıcaklıkta tutulan odalara da etüv denir.
Mikropsuzlaştırma veya sterilizasyon etüvleri'nin birçok tipi vardır:
1. *Kuru ısılı etüvler* (150-180°C), cerrahî âletlerin mikropsuzlaştırılmasında kullanılır (Pasteur fırını ve Poupinel etüvü'dür),
2. *Nemli ısı etüvleri*, basınç altında kaynayan su (Chamberland otoklavı) veya basınç altındaki su buharı (en çok kullanılan Geneste ve Herscher etüvü'dür) ile etki gösterir,
3. *Formollü etüvler*, elbiseleri, ipeklileri, kürkleri, kauçuk ve deri eşyayı bozmaz (en tanınmışı Gonin etüvü'dür). Aşağı yukarı 80°C'ta kadar ısıtılmış su buharına katılınca formolün mikropları ve böcekleri öldürücü etkisi artar. (L)

ETVÂR çoğl. i. (ar. *ṭavr*'dan *eṭvār*). Esk. Tavırlar, davranışlar, işler: *Bu da askerliği ikmal etmiş ahaliden gönüllü suretiyle ve fakat ahlâk ve etvârı mücerrep ve mazbut*

ön yüz

EUAİNETOS
Cabinet des Médailles, Paris

arka yüz

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

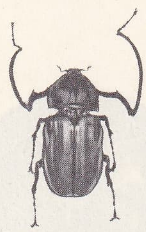

euchirus

olanlardan intihap edilmek şartiyle yapılmalıdır (Atatürk). *Görerek, yapma değil hem, ne tabiî etvâr / Şu yumurcaklara bak sanki ezelden ahrâr* (M.Â. Ersoy). || *Etvâr-ı mütehayyirâne,* şaşkınca hareketler. || *Etvâr-ı nâ-lâyıka,* uygunsuz davranışlar.
— Tasav. *Etvâr-ı seb'a,* tasavvufta insan nefsinin yedi derecesinde içinde bulunulan durumlar. (M)

Et ve Balık kurumu, Millî Korunma kanununa dayanılarak 28 ağustos 1952 tarihinde K/861 sayılı Bakanlar kurulu kararıyle kurulan iktisadî devlet teşekkülü. Amacı, kasaplık hayvan ve balık üretimini geliştirmek, bunların her türlü tabiî ve sınaî ürünlerini satın alıp yurt içinde ve dışında satmak, bu konuda her türlü sınaî, ziraî ve ticarî teşebbüslere girişmek, her çeşit fabrika, mezbaha gibi tesisleri kurarak işletmek, yurt içinde kasaplık hayvan ve balık satışlarındaki anormal fiyat dalgalanmalarını önlemektir. Bunun için, Et ve Balık kurumu kendi mağazalarında ve piyasada «tanzim satışları» yapar. Ayrıca, kendi uğraştığı konu ile uğraşan özel ve tüzel kişilere belirli şartlar ve sınırlar içinde kredi verir. Kurum, ayrıca Bakanlar kurulunca belirli işler için de görevlendirilebilir. (Msl. bitkisel ve hayvansal yağ ithali ve dağıtımı bunlardan biridir.) Kuruluş kararnamesine göre kurumun ilk sermayesi 40 milyon liraydı. Bugün kurumun elindeki tesislerin, araçların, arsa ve binaların v.b.'nin toplam değeri 167,9 milyon liradır. Bunun 71,7 milyon lirası amorti edilmiştir. Kurumun Genel müdürlük binası, Ankara'da Akköprü semtindedir. Erzurum, Konya, Ankara, İstanbul Zeytinburnu et kombinaları, İstanbul şube, İzmir irtibat bürosu, Haydarpaşa, Mersin, İskenderun soğuk depoları, Trabzon balık yağı ve unu fabrikası ve ayrıca çeşitli yerlerde soğuk depoları vardır.
Et ve Balık kurumunda üç bini aşan personel çalışır. Kurumun satın aldığı hayvanlar, padoklarda dinlendirilir, modern sağlık şartları altında kesilir ve soğuk depolarda saklanır. Soğuk odalara alınan etin bir kısmı tüketime sevk edilir, bir kısmı ise dondurma tünellerinde dondurularak, muhafaza edilir.
Et ve Balık kurumu, ayrıca salam, sosis, sucuk, işkembe, jöle, et konservesi yapar ve farmostatik amaçlarla kullanılmak üzere hormanal guddeleri de değerlendirir. Bunun yanı sıra mezbahalarda değerlendirilmeyen yan ürünler «değerlendirme» tesislerinde kullanılır ve et-kemik unu, kan unu gibi proteinli yem maddeleri elde edilir.
Bugün Et ve Balık kurumu Türkiye'nin çeşitli yerlerindeki soğuk hava depolarında et ve balıktan başka sebze ve meyveleri de saklayarak korumakta, bu konuda üreticiye yardımcı olmaktadır. (M)

ETYARAN blş. i. Derine işleyen dolama. (M)

ETYEMEZ blş. i. Bk. VEJETARYEN.

Etymologikon Mega Kat'alphabeton, X. yy. ın ikinci yarısına doğru hazırlanan büyük etimolojik sözlük. En uydurma etimolojilerin de bol bol yer aldığı bu dilbilim, tarih ve mitoloji derlemesinde alfabetik sıraya pek önem verilmemiştir. Bununla birlikte arkeoloğlar ve dilbilimciler için değerli bir kaynaktır. Yazarının kim olduğu bilinmemektedir. Sözlüğün birçok derleyiciden yararlanılarak hazırlandığı söylenebilir. İlk baskısı 1499 yılında Musuros ve Kalliergis tarafından Venedik'te yayımlandı. Bu baskıda *Etymologikon Mega* ile *Etymologikon Allo* adlı iki sözlük birleşti. (L)

Montreuil'lü EUDES
Quinze-Vingts yurdu kilisesi
Silvestre'in gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

ETYOLOJİ i. (yun. *aitia,* sebep ve *logos,* bilim'den fr. *étiologie*). Sebepler bilimi.
— Tıp. Hastalıkların sebeplerini araştıran ve inceleyen tıp dalı.
— ANSİKL. Tıp. *Etyoloji* en başta hastalığın etkin sebebini araştırmayı öngörür. Bu sebepler fiziksel (soğuk, sıcak v.b.), kimyasal (zehirleyici, yakıcı v.b.) veya biyolojik (mikroplar, virüsler) olabilir. Fakat etyoloji bunlardan başka hastalığın oluşuna imkân veren bütün sebeplerle (kalıtım, cinsiyet, yaş, bedenî elverişlilik), başlamasına yolaçan sebepleri de (o andaki fizyolojik durum, yorgunluk, uykusuzluk, savunma yokluğu veya asıl sebebe eklenen dış etmen) inceler.
Çoğu zaman asıl sebep, yani hastalık etmeni, ancak özel durumlarda etkisini gösterir, meselâ verem mikrobu (Koch basili) ancak bazı kimselerde ve bazı şartlar altında vereme sebeb olur. Etyolojinin konusu, hastalıkların belirmesine yolaçan sebep ve şartların tümünü incelemektir. (L)

ETZEL, Germenlerin kahramanlık efsanesinde *Attilâ*'nın adı. (*Nibelungenlied*'in kahramanlarından biridir, Siegfried'in dul karısı Kriemhild ile evlendi.) [L]

ETZEL (Franz), alman siyaset adamı ve iktisatçısı (Wesel 1902). İktisat ve hukuk tahsil etti, fakat Hitler rejiminin kuruluşuyle her türlü siyasî faaliyeti bırakmak zorunda kaldı. C.D.U. (Hıristiyan Demokratlar birliği) partisinin kuruluşuna çalıştıktan sonra 1937'de Bundestag'a seçildi. C.E. C.A. (Avrupa Kömür ve Çelik birliği) Yüksek kurulu birinci başkan vekili oldu (1952-1957), Avrupa Atom birliğinin amaç ve ödevleri hakkında bir rapor hazırlamakla görevlendirildi, sonra Maliye bakanlığına atandı (1957). [L]

EU, yunancada *iyi* anlamına gelen ve birçok bilimsel terimin bileşiminde yer alan önek. Eklendiği kelimeye kimi zaman iyilik, düzenlilik kavramını (EU*phonia,* iyi-ses), kimi zaman da sadece gerçek, anlamını (EU*bacteriales,* gerçek bakteriler) katar. (L)

EU, Kuzey Fransa'da Seine-Maritime idare bölgesinde kanton merkezi, Bresle ırmağı kıyısında, ırmağın ağzı yakınında, 5 118 nüf. Bakır ve alüminyum dökümcülüğü. (L)

Eu, *evropiyum*'un kimyasal sembolü. (L)

EUAGORAS I veya **EVAGORAS I,** Salamis (Kıbrıs) kralı (M.Ö. 435'e doğr.-374'e doğr.). M.Ö. 410 ve 374 yılları arasında saltanat sürdü. Atalarının uzun zamandan beri devam eden saltanatına Fenikeliler son vermişti. Euagoras Fenikelileri Salamis'ten kovdu, kendini kral ilân etti (M.Ö. 410). Bundan sonra Yunanlılarla birlik kurdu. Aigos-Potamoi (405) savaşından sonra Konon'u Kıbrıs'a çağırdı, onu Pharnabazos tarafından kurulan donanmanın komutanlığına getirdi (397). Atinalılarla öteki Yunanlıların Ispartalılara karşı Knidos'ta zafer kazanmalarına yardım etti (394). Krallığını bütün Kıbrıs adasına yaydı, adayı yunan tipi bir devlet haline getirmeğe çalıştı. İranlılara karşı Mısır kralı Akoris ile birleşti. Atinalıların yardımıyle Sur'u ele geçirdi. Kilikya'yı ayaklandırdı. Fakat Antalkidas barışından (387) sonra, donanması Kition'da (Larnaka) Tiribazos'un damadı Glos tarafından bozulunca (381), İranlılar Salamis'i kuşattılar. Euagoras, Salamis dışında bütün Kıbrıs şehirlerini bırakmak ve İranlılara vergi ödemek zorunda kaldı (380). Büyük oğlu Pnytagoras ile aynı günde öldürüldü. Euagoras üstüne bir övgü yazan İsokrates onu helenliği yayan bir kişi olarak yüceltti. Bu övgü Euagoras'ın oğlu ve yerini alan Nikokles'e ithaf edildi. — EUAGORAS II, Euagoras I'in oğlu veya yeğeni. Öldürülen Nikokles'in yerini aldı. Yeğeni Pnytagoras tarafından Salamis'ten kovuldu. İran kralı Artakses III Okhos'a sığındı (351). Bu kral Fenike'yi ele geçirdi, Kıbrıs'a hâkim oldu, Salamis'i Pnytagoras'a bıraktı, Euagoras II'yi Sayda valisi yaptı. Fakat Euagoras çok geçmeden İranlılarla bozuştu, Kıbrıs'a döndü, yakalanarak idam edildi. (L)

EUAGRİOS Pontos'lu, yunan ilâhiyatçısı ve mistik rahip (Pontos'da 346 - Hücreler çölü, Mısır 399). Origenes'in fikirlerini benimsemesi yüzünden VII. ve VIII. yy.larda birçok Konsil'de papazların kendisini kınamalarına sebep oldu. Eserleri arasında önemlisi *Monakhikos*'dur (Keşiş Üstüne) [L]

EUAİNETOS, Syrakusai'li para oymacı (M.Ö. V. yy. sonları - 345). Euainetos ve Kimon, «Nemea aslanını boğan Herakles» tipindeki meşhur altın paraların kalıplarını oymuşlardır. Bundan başka, 413'te Syrakusai tarafından Atina'ya karşı kazanılan zaferi anmak için basılan bir seri on drahmilikler Euainetos'un elinden çıkmıştır. Bu tip paraların bir yüzünde, başının etrafı yunus balıklarıyle çevrili Arethusa, öbür yüzünde ise, Asinaros oyunlarını hatırlatan araba yarışı temsil edilmiştir. Bu imzalı paralar, Eskiçağ para sanatının şaheserleri arasında yer alır. (L)

EUANDER, Latium'un hükümdarı. Bu bölgeye medeniyeti getirdiği söylenir. Hermes'ile bir su perisinin oğlu idi. Bir ayaklanma sırasında babasını öldürdükten sonra Arkadia'dan ayrıldı. Truva savaşından altmış yıl kadar önce Latium'a yerleşti. Roma'nın Palatium tepesinde *Pallantium* şehrini kurdu. Lupercus şenliklerini, yazıyı ve bazı tarım usullerini ülkesine getirdi. *Aeneis* destanına göre Latinlere karşı Aenas ile birleşti. Yeni arkeolojik buluntuların desteklediği bir gelenek, yazının bulunuşunu Euander'e mal eder. (L)

EUBACTERİALES çoğl. i. Bakterilerin alt şubesi, suyosunlarından, mantarlardan veya asalaklarla bozulmuş birhücreli hayvanlardan olmayan bakterileri içine alır. (L)

EUBLEMMA i. Akdeniz bölgesinde yaşayan küçük kelebek. (Tırtılı zararlı böceklerin yumurtalarını yiyerek dut ağaçlarını korur. Diğer türleri bütün pulkanatlılar gibi bitkiyle beslenir. İlmî adı *Eublemma scitula.* Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

EUBLEPHARİS i. Geko'ya yakın kertenkele. (Göz kapakları hareketlidir; adı da buradan gelir. Güney Asya ve Orta Amerika'da yarım düzine kadar türü bilinir.) [L]

EUBOİA. Bk. EĞRİBOZ.

EUBOİOS Paros'lu, yunan şairi (M.Ö. IV. yy.). Homeros üslûbunda güldürücü şiirler ve parodiler yazdı. Bunlardan bazı kısa parçalar kalmıştır. (L)

EUBULİDES, Megara okulundan yunanlı filozof. Euklides'in öğrencisi ve halefiydi. Miletos'ta doğduğu ve M.Ö. IV. yy.ın ikinci yarısında yaşadığı sanılır. Rivayete göre, Demosthenes'e diyalektiği öğreten odur. Aristoteles'in şiddetli bir muarızı idi. Bir diyalektik ustası olarak tanınırdı, Megara okuluna onun yüzünden eriştik (yun. *eristikos,* didişmeci) okul denildi. Antik *yalancı, örtülü, gizli, sorit, boynuzlu, elektra, dazlak,* «Yalancı» safsatasını örnek verelim: Adamın biri yalan söyler ve yalan söylediğini söyler. Yalan söylemiş olur mu, olmaz mı? Sorit safsatası: Tek bir buğday tanesi bir küme meydana getirir mi? Hayır. Öyleyse ne iki, ne de üç buğday tanesi bir küme meydana getiremez. Demek ki ya bir buğday tanesi bir kümedir ya da yüz bin tanesi bir küme meydana getiremez. (L)

EUBULİDES, M.Ö. III. ve II. yy.larda yaşamış iki yunanlı heykeltıraşın adı. Bunlardan biri, filozof Hhrysippos'un bir heykelini yapmıştı; vaktiyle Atina'daki Keramaikhos mahallesinde bulunan bu heykeli Cicero tarif eder; bugün yalnız elimizde bir kopyası vardır (Louvre müzesi). — Diğeri, öncekinin torunu Genç EUBULİDES'tir (M.Ö. yaklş. 130), Atina'daki bir evin süslenmesi için tanrılarla perileri temsil eden bir grup heykelin yapıcısıdır; bunlardan ancak bazı parçalar kalmıştır. (L)

EUBULOS, atinalı devlet adamı (M.Ö. 405'e doğr.-330'a doğr.). Lykurgos'tan önce Atina maliyesini yönetti. Kesin bir barıştan yanaydı; hatip Aisthines'i destekledi. Demosthenes'e karşı koydu. (L)

EUBULOS, atinalı yunan şairi (M.Ö. IV. yy.). Attike komedi türünün orta dönem temsilcilerinden. Yüz dört komedisi vardı; bunlardan altmış kadarının ya adları veya bazı parçaları zamanımıza ulaşmıştır. Özellikle mitolojik konuları ve trajedi parodilerini sever. (L)

EUCALODİUM i. Kavkısı kule biçiminde

Foto. LAROUSSE

silindirimsi, çok sayıda sıkışık sarmal dolambaçlı salyangoz. (Orta Amerika'da bulunan bu hayvanların çoğu türleri Meksika'da yaşar. Akciğerli karındanbacaklı yumuşakçalardan.) [L]

EUCALYPTOCRİNUS i. Kadehçik şeklinde *eucrinus.* Kuzey yarımkürenin devonyen ve üst silüryen tabakalarında fosil. (L)

EUCAMPTOGNATHUS i. Yeşil, bakır rengi veya firfiri madenî parıltılı güzel böcek. (Uzunluğu 4 sm'yi bulur. Madagaskar'ın dağlık ormanlarında yaşar. Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

EUCARİDA çoğl. i. *Malacostraca* sınıfından kabuklular grubu. (Bu hayvanlarda bütün göğüs halkalarının birleşmesinden meydana gelen kabuk başla da birleşiktir. Gözler bir sapın ucunda, kalp kısa ve sadece göğüstedir.) [L]

EUCERA i. Erkeği çok uzun duyargalı yalnız yaşar arı. (Yuvasını killi topraklara yapar; bal ve çiçektozuyle beslenir. İlmî adı *Eucera longicornis.* Zarkanatlıların arıgiller familyasından.) [L]

EUCHARİS i. Karıncalar gibi bir kısım başka böceklerde asalık yaşayan böcek grubu. (Çoğu türleri tropik bölgelerde yaşar. Zarkanatlıların *chalcididae* familyasından.)

— Bot. Andlarda yetişen soğanlı bitki. *Eucharis grandiflora* gibi bazı türleri çok kokulu çiçeklerinden dolayı bahçelerde yetiştirilir. (Güzelhatunçiçeğigillerden.) [L]

EUCHEİRA i. Amerika kelebeği. Tırtılları ortaklaşa geniş bir yuva örer; çeperleri çok dayanıklı ipeksi bir çeşit kâğıdı andıran bu yuvada başkalaşma geçirirler. (Pulkanatlıların *pieridae* familyasından.) [L]

EUCHELUS i. Karındanbacaklı deniz yumuşakçası. (Ayağında telsi uzantılar bulunur. Kavkısı koni biçiminde dönerlidir. Hint ve Pasifik okyanusunda yaşar. *Trochidae* familyasından.) [L]

EUCHİRUS i. Kızıl veya kestane renginde domuzlan böceği; erkeğinin ön bacakları çok uzun olur. (Euchiruslar İndo-Malezya ve Himalaya bölgesinde bulunur. Çürümüş kütüklerde yaşar; kurtçukları da orada beslenir. Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

EUCHLAENA i. Buğdaygillerden mısıra yakın bitki; Guatemala ve Meksika'da yetişir.

— ANSİKL. *Euchlaena* bir yıllık bir yem bitkisidir (*Euclaena Mexicana*). Çok yıllık olanları da vardır (*E. perennis*). Sapları çok fazla gelişir. Bütün sıcak ülkelerde gittikçe yaygınlaşan bu bitki kurak mevsimi çok uzun süren yerlerde yetişmez. Besi değeri çok yüksektir. (L)

EUCHRAEUS i. Çok parlak madenî parıltılı böcek; Sphegidae familyasından arılarda asalak yaşar. (İlmî adı *Euchraeus purpuratus.* Zarkanatlıların *chrysididae* familyasından.) [L]

EUCHROMA i. Madenî bakır parıltılı güzel böcek; göğüs kısmında çelik mavisi renginde iki parlak benek bulunur. (Kınkanatlıların *buprestidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Euchroma*'lar iri böceklerdir (uzunluğu 8 sm). Güney Amerika'da yaşar. Zamanımızda yaşadığı bilinen iki türü de sarı renkte kalın mumsu bir hav tabakasıyle kaplıdır. Yerliler bu böceklerin elitralarını ipe dizerek kulak küpesi yaparlar. (L)

EUCKEN (Arnold Thomas), alman fizikokimyacısı (Jena 1884-Traunstein Bavyera 1950). W. Nernst'in öğrencisi, Gottingen üniversitesi fiziko-kimya enstitüsü başkanı. Fiziko-kimyanın çeşitli alanlarında ilgi çekici araştırmaları vardır (gaz sistemlerinin dengesi, madenlerin, döteryum'un özellikleri v.b.). Fiziko-kimyanın ana çizgilerini veren inceleme yazıları ingilizceye de çevrildi. *Die Naturwissenschaften* (Tabiî Bilimler) dergisinde sorumlu yönetmen olarak görev aldı. (L)

EUCKEN (Rudolf), alman filozofu (Aurich, Doğu Friesland 1846-Jena 1926). 1871'de Basel'de, sonra 1874'te Jena'da profesörlük yaptı. Natüralist düşünceye karşı idealist tepkinin öncülerindendir. Bütün kiliseler dışında kalmasına rağmen hıristiyan olduğunu söyler ve yüksek bir ruh âleminin varlığına inanırdı. Eserleri arasında şunlar sayılabilir: *Geschichte und Kritik der Grundbegriffe der Gegenwart* (Çağımızın Temel İlkelerinin Tarihi ve Tenkidi) [1878], *Der Wahrheitsgehalt der Religion* (Dinin İçindeki Gerçek Payı) [1901]. 1908 Nobel Edebiyat ödülünü kazandı, 1914'te «Alman Aydınları bildirisi»ni imzaladı. (L)

EUCLID, A.B.D.'de (Ohio) şehir; Cleveland'ın kuzeydoğusunda, Erie gölü kıyısında; 62 500 nüf. Makine yapımı. Soğutucu maden işlemeciliği. (L)

EUCLİDİA i. Pervanelere yakın kelebek; gündüzleri uçar; tırtılı özellikle tırfılda yaşar; yosunlar arasında yarı katı bir kundakta krizalit olur. (*Gonospileia* veya *euclidimera* da denen bu cins böcekler pulkanatlıların *noctudiae* familyasındandır.) [L]

EUCNEMİDİDAE çoğl. i. Dişliduyargalı kınkanatlılardan böcek familyası; bütün dünyada, özellikle tropik bölgelerde yaygındır. (Kurtçukları ayaksızdır; ölü ve bozuk odunlara delikler açar.) [L]

EUCNEMİS i. Duyargaları tırtıklı esmer küçük böcek; reçinesiz ağaçların çürük gövdelerinde yaşar. (İlmî adı *Eucnemis capucina.* Kınkanatlıların *eucnemididae* familyasının örnek tipi.) [L]

EUCOMİS i. Ümit burnunda yetişen zambaklagiller. (Bahçelerde yetiştirilir: *Eucomis ragia, E. punctata* v.b.) [L]

EUDAİMON i. («mutlu, sevinçli» anlamında yun. k.). Astron. Eski müneccimlere göre, gökyüzünün mutluluk, başarı ve refah gösteren dördüncü bölgesi. (L)

EUDAİMONİSMOS i. (yun. k.). Bk. EVDEMONİZM.

EUDEMOS Kıbrıslı, yunan filozofu. Aristoteles'in okul arkadaşı. Aristoteles onun hatırasına yazdığı Ağıt'ta müşterek hocaları Eflatun'u över. (L)

EUDEMOS Rodoslu, yunan filozofu. Aristoteles'in öğrencisi idi. Onun isteği üzerine bir *Geometri, Aritmetik ve Astronomi Tarihi* yazdı. Aristoteles'in eserleri arasında bulunan *Eudemeia Ethika*'nın (Eudemos Ahlâkı), Eudemos'a ait olduğu da söylenir. Bugün bu eserin Aristoteles'e ait olduğu ama Eudemos tarafından yayımlandığı biliniyor. (L)

EUDENDRİUM i. Selenterelerden hidrayı andıran hayvan. (İnce, dik ve dallı koloniler meydana getirir. Bunların serbest medüz şekillerine eskiden *bougainvillea* denirdi. *Enderdrium*'ların pek çok türü vardır ve hemen bütün denizlerde rastlanır. *Eudendriidae* familyasının örnek tipi.) [L]

EUDES, Aquitania dükü (öl. 735). 721'de Arapları, Toulouse yakınında yendi, 731'de onlar tarafından bozguna uğratıldı ve arap akınını önlemek için Charles Martel'den yardım istedi. Poitiers savaşından sonra (732), Frank krallığının hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı. Hayatı, *les Quatre Fils Aymon et Renaud de Montauban'*da (Aymon'un Dört Oğlu ve Renaud de Montauban) kral Yon efsanesine ilham kaynağı oldu. (L)

EUDES veya **EUDE** (860'a doğr.-Le Fère 898), Paris kontu, sonra Fransa kralı (888-898). Güçlü Robert'in büyük oğlu. 866'da çok küçük olduğu için babasının yerine geçemedi, 886'da babasından kalan topraklara konunca, Batı Fransa'nın en güçlü derebeyi oldu. Paris kontluğundan başka Orléans, Blésois ve Touraine'in büyük kısmını da elde etti. Şişman Charles tarafından *dux Francorum* ilân edilince, Neustria birlikleri emrine verildi. Paris'i Normanlara karşı kahramanca savunması (885-886), kekeme Louis ve Karolenjlerin vârisi sekiz yaşındaki Charles'ın yerine geçmesine yolaçtı. Daha sonra kral seçildi ve Compiègne'de taç giydi (888). Normanları Montfaucon-en-Ergonne'da yendi, fakat kendisi de birçok defa bozguna uğradı. 897'de rakibiyle anlaştı, onu tahtına ortak ve kendisine halef olarak tanıdı. — EUDES II (982'ye doğr. - öl. Bar-le-Duc yakınları 1037), Blois ve Champagne kontu (996-1037). İmparator Konrad II'ye karşı, Bourgogne krallığını elde etmek için savaştı ve Dindar Robert'in en küçük oğlu Robert'in kardeşi Fransa kralı Henri I'e karşı ayaklanmasını destekledi. — EUDES I BOREL (öl. 1102), Bourgogne dükü (1078-1102). 1087'de İberia müslümanlarına karşı açılan haçlı seferde Toulouse kontu Raimond IV ile beraber birinci derecede rol oynadı. — EUDES III (1166-Lyon. 1218), Bourgogne dükü (1192-1218). Albi'lilere karşı savaşta önemli payı oldu ve Bouvines savaşında fransız sağ kanadına komuta etti (1214). [L]

EUDES Metz'li, Karolenj devri mimarı, Aachen'deki Pfalz şapelini yaptı (796-805). [L]

EUDES Montreuil'lü, fransız mimar ve heykeltıraşı (1220'ye doğr. - öl. 1289). Saint Louis ile Filistin'e gitti. Yafa surlarını yaptı. 1254'te Fransa'ya döndü. Paris'te, bugün hiç birinin izine rastlanmayan birçok yapı yaptı. (L)

EUDİALİT i. (fr. *eudialyte*). Miner. Bk. ÖDİALİT.

EUDİDİMİT i. (fr. *eudidymite*). Miner. Bk. ÖDİDİMİT.

EUDOKİAS, Kuzey Kappadokia'da, Tokat dolaylarında yer. Birçok araştırmacı bugünkü Tokat'ın eski *Eudokias* olduğunu öne sürer. Bunlara göre Tokat kelimesi de, etimoloji olarak, Eudokia veya Eudoksia'dan gelmektedir. (L)

EUDOKSİA, bizans imparatoriçesi (öl. İstanbul 404). Frank generali Bauto'nun kızı, Arcadius'un karısı (395). Muhteris, azimli ve entrikacı bir kadındı, zayıf karakterli Arcadius üzerinde gittikçe artan bir nüfuz elde etti. Fakat patrik Khrysostomos'un şahsında korkunç bir düşman buldu. İsrafı, havailiği, hafifmeşreplikleri kiliseyi öfkelendiriyordu: patrik, Ayasofya kürsüsünde, onu açıkça ayıplamaktan çekinmedi. Eudoksia, Khalkedon (Kadıköy) sinodu vasıtasıyle patriği mahkûm ettirip sürdürdü (399 ve 404). Aslında, Eudoksia'ya yönetilen suçlamalar fazla büyütülmüştür. (L)

EUDOKSİA, bizans imparatoriçesi (Atina - öl. Kudüs 460). Theodosius II'nin karısı. Filozof Leontias'ın kızı Eudoksia (o zamanki adı Athenais) İstanbul'a gelmiş ve imparatoriçe Pulkheria ile ilişki kurmuştu. İmparatoriçe ona Hıristiyanlığı benimsetti ve Alia Eudoksia adını verdi. Eudoksia 421'de genç Theodosius ile evlendi. İstanbul'da özellikle aydın çevrede etkili oldu: 425'te üniversitenin yeniden düzenlenişi onun yardımlarıyle olmuştur. 423'te *augusta* ilân edilen Eudoksia'nın nüfuzu, Pulkheria'nın nüfuzunu bile aştı. Fakat asılsız suçlamalar yüzünden Theodosius ile aralarına soğukluk girdi, 443'te saraydan ayrılarak Kudüs'e çekildi. Orada edebiyatla uğraştı, dinî düşüncelere dalarak monofizit öğretileri benimsedi. *O Bios tu İesu* (İsa'nın Hayatı) adlı eserinden başka Homeros'tan derlemeleri ve şiirleri vardır. (L)

EUDOKSİA İngerina, bizans imparatoriçesi. 867-886 Arasında Bizans imparatoru olan Basileios'un ilk karısıydı. İmparator Mikhael II'nin metresiyken, onun isteği üzerine Basileios ile evlendi. Basileios'tan sonraki imparator Leon VI, gerçekte Mikhail'in üçüncü oğludur. (L)

EUDOKSİOS, İstanbul piskoposu (360-370). Daha önceleri Suriye'deki Germanikeia (357) şehrinde piskoposluk yapmıştı. Ariusçuluğun öncülerindendir. Arius taraftarı Leontios'un ölümünden sonra, kurallara aykırı olarak Antalya piskoposu seçildi (358), imparator Constantius da bu seçimi onayladı. 358'de Ankada'da toplanan sinoddan sonra Constantius, Basileios'u destekleyince Eudoksios Ermenistan'a kaçtı. Ariusçular imparatoru ikna ederek Eudoksios'u İstanbul patriği seçtirdiler. İstanbul patriği olarak Ayasofya'nın açılış törenine başkanlık etti. Ortodokslara karşı savaştı ve Arius usulüne göre vaftiz ettiği Valens'in zamanında, Julianus devrinde geri çağrılan ortodoks piskoposlarını sürgüne gönderdi. Eserlerinden kısımlar günümüze kadar kalmıştır. (L)

EUDOKSOS Knidos'lu, yunanlı astronom ve filozof (Knidos M.Ö. 406'ya doğr. - öl. M.Ö. 355). Plinius'a göre, Mısır'a yaptığı bir seyahatte yılın süresi hakkında kesin bilgiler edinmişti. İlk olarak yıla 365 gün 6 saat değerini veren odur. (Buna göre bir dönencel yıl 365,25, gerçekte 365,24 219 879 gündür). Bu süre sonradan Julianus takviminde de kabul edildi. Astronomi ile ilgili varsayımları arasında, *eşmerkezli küreler* varsayımı en ünlüsüdür ve geleneksel astronominin hareket noktası sayılır. Mesele, Yer'in durağan olduğu kabul edilerek gökyüzünün görünen hareketini açıklamaktı.

Prens EUGÈNE
Cabinet des Estampes, Paris

imparatoriçe EUGÉNİE 1866'da
Carpeaux'nun eseri
Compiègne müzesi, Fransa

«Eugénie Grandet»nin kişilerinden biri; Nanon.
Henri Monnier'nin deseni
Bibliotheque Nationale, Paris

Eudoksos, her gezegenin eşmerkezli, yani ortak merkezleri, Yer'in merkezinde bulunan kürelere bağlı olduğunu, bu kürelerin «tertipli ve düzenli» bir şekilde hareketiyle de ele alınan gezegenin hareketini açıklayabileceğimizi ileri sürdü. Böylece Ay ve Güneş'e üç küre, beş gezegenin herbirine de dört küre düşüyordu. Ayrıca, her sistem ötekilerden tamamıyle bağımsızdı: herhangi bir gezegeni sarmalayan küre ile ondan sonra gelen gezegenin iç küresi arasında temas yoktu. Buna karşılık, her gezegenin hareketini düzenleyen küreler birleşikti. Bu varsayım Aristoteles ile Kallippos tarafından da ele alındı. Felsefede, Eudoksos, nesnelerin fikirlere (idea'lara) katılışı kuramını derinleştirmek istedi, fakat fikirler kendisine çok soyut ilkeler olarak göründüğünden, cisimlerin özelliklerinin doğrudan doğruya fikirlere katılan cevherler karışımıyle açıklanacağını kabul etti. Bunlardan başka, *Arkhimedes aksiyomu* adı verilen aksiyomda kullandığı ilk *orantılı doğrular* kuramını da ona borçluyuz: *İki doğru parçası veya iki sayı verildiğinde, en küçüğünün her zaman en büyüğünü kapsayan bir tam katı vardır.* Bu aksiyom, mesnetlerin araştırılmasında yeniden günün konusu olmaktadır. (L)

EUDOKSOS Kyzikos'lu, M.Ö. II. yy.da yaşamış yunanlı denizci; Propontis'in (Marmara denizi) Kyzikos kasabasında doğdu. Hemşerileri tarafından İskenderiye'ye elçi olarak gönderilen Eudoksos'un iki defa Hindistan'a gittiği, iki defa da Ptolemaios'lar tarafından servetinin elinden alındığı söylenir. Yaşlı Plinius'a ve Pomponius Mela'ya göre, Kızıldeniz'den Cadiz'e kadar Afrika kıtasını denizden dolaşmıştır. (L)

EUDORİNA i. Kamçılı birhücreli hayvan; *Eudorinidae* familyasının örnek tipi. (Bunların otuz iki tanesi elips biçimindeki ortak bir zar içinde, belli bir düzene göre yer alır, koloni halinde yaşar.) [L]

EUDORİNİDAE çoğl. i. Kamçılı birhücreliler familyası; *Eudorina, gonium, pandorina* v.b. cinslerini kapsar; bunlar, her biri aynı ana hücrenin bölünmesinden doğan hücreleri 2^n kromozomlu (genellikle $n = 3, 4, 5$ veya 6) koloniler meydana getirirler. (L)

EUDOROS. Yun. mit. Hermes ile Polymele'nin oğlu, Akhilleus ile birlikte Truva kuşatmasına giden Myrmidon'ların bir kısmına komuta etti ve Patroklos ile omuz omuza dövüştü. (L)

EUDOXİA, romalı prenses (438'e doğr. - Kudüs 472'ye doğr.), Valentinianus II ile Eudoxia'nın kızı. Vandallar tarafından Roma'da hapsedildi (455) ve Geiserich'in oğlu Hunerich ile evlendirildi. Fakat Arius'çu olan kocası hıristiyanlara zulmedince, Afrika'yı bırakarak Kudüs'e sığındı (471). [L]

EUDOXİA Licinia, romalı prenses (422'ye doğr.-İstanbul), Doğu imparatoru Theodosius ile Eudoksia'nın kızı. 437'de yeğeni Valentinianus III ile evlendi ve onunla birlikte Batı'da saltanat sürdü. Kocasının öldürülmesinden sonra (455) katil prens Maximus ile evlenmek zorunda kaldı ve pek emin olmayan bir kaynağa göre, Vandalları İtalya'ya çağırdı. Geiserich onu Afrika'ya götürdü ve yedi yıl alıkoyduktan sonra serbest bıraktı. (L)

EUEMEROS, felsefî eğilimli yunan yazarı (M.Ö. III. yüzyılın sonunda Messene'de yaşadığı sanılıyor). *Hiera Anagraphe* (Kutsal Şeylerin Hikâyesi) adlı eseri dikkate değer bir akılcı görüşe dayanır. Eserdeki olaylar, hayalî bir roman çerçevesinde, Hint okyanusunun bir adasında bulunan *Pankhaia* adlı bir hayal şehirde geçer. Eumeros ile ilgili eski efsaneleri felsefî açıdan ele alır ve onları tamamıyle insanî ve tarihî boyutlarına indirger. Euemeros'a göre, tanrılar, insanların korku veya hayranlık duyarak tanrı katına çıkarttıkları insanlardan başka bir şey değildir. Bu görüş Doğu'dan gelen efsanelerin Yunanistan'ı etkilediği ve klasik yunan dininin zayıfladığı bir zamanda ortaya çıkarak büyük bir önem kazandı ve Quintus Ennius'un şiirleri ile Roma dünyasına yayıldı. (L)

EUEMEROSÇULUK i. Euemeros'un sistemi; bu sistemde mitolojik kişiler, halklar tarafından tanrılaştırılmış insanlar olarak düşünülürdü.

— ANSİKL. Geleneksel kültlere bağlı insanlar tarafından reddedilmekle birlikte, *euemerosçuluk,* gene de, az çok başarılı oldu. Euemeros'un *Tarih*'i, şair Ennius tarafından latinceye çevrildi. Daha sonra, Biblos'lu Platon, Berossos, Sicilya'lı Diodoros, Lukianos onun yönetimini Baal, Melkart, Astart, Şammuz gibi doğu tanrılarına uygulayarak taklit ettiler. Bu tanrılar onların eserlerinde birer kral hanedanı olarak görünürler. Kilise babaları, özellikle Aziz Augistinus, Lactantius, Arnobius, paganlığın boşluğunu gösteren bu kitaptan geniş ölçüde yararlandılar. Onların aracılığıyle Euemeros, gerçek değeriyle orantılı olmayan bir üne ulaştı. Euemerosçuluk, genel bir yorum sistemi olarak, hiç bir zaman bütünüyle terkedilmedi. XVII. yy.da Bochart, Saturnus'da Nuh'un Jüpiter, Neptunus, Pluto'da da sırasıyle Sam, Ham ve Yafes'in özelliklerini gördü. XVIII. yy.da rahip Banier, *La Mythologie et la Fable Expliquées par l'Histoire* (Mitoloji ve Masal'ın Tarihle Açıklanması) adlı kitabında, ilkçağ yunan tarihini Euemeros'un görüşüne uygun olarak yeniden kaleme aldı. Karşılaştırmalı mitoloji, günümüzde bunu genellikle çürütmüş olmakla beraber, euemerosçuluk gene de, bir ölçüde Herbert Spencer tarafından savunulmuştur. (L)

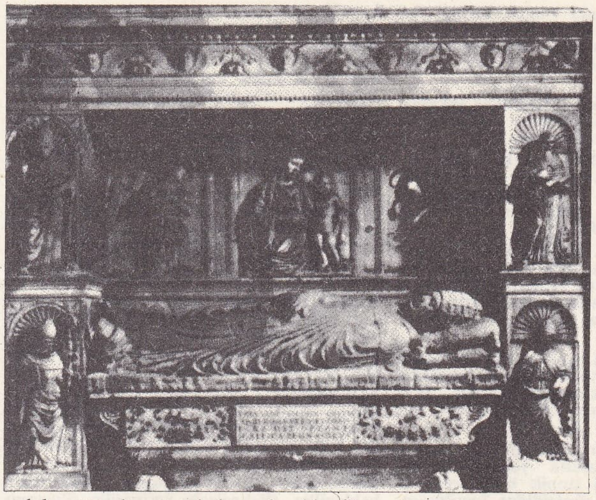

papa EUGENİUS IV'ün mezarı
S. Salvatore in Lauro kilisesi, Roma

EUENOS. Bk. EVİNOS.

EUGAMMON Kyrene'li, yunanlı destan şairi (M.Ö. VI. yy.). Kahramanı Odysseus ve Kalyso'nun oğlu Telegonos olan *Telegonia* isimli eserin yazarıdır. *Odysseia*'nın devamı olan bu destan kaybolmuştur. (L)

EUGANEİ. Esk. coğ. Önceleri Adriyatik kıyısında yerleşmiş bulunan Umbria halkı. Po ovasında, Venet'ler ve Ligur'larla savaştılar (M.Ö. VIII. yy.), daha sonra Cenomanum'lular tarafından Raetia dağlarına doğru sürüldüler. Ülkelerini ele geçiren Romalılar onlara vatandaşlık hakkı tanıdılar. (L)

EUGANEİ (MONTİ— veya COLLİ—), İtalya'da dağ grubu, Veneto bölgesinde Padova'nın güneybatısında; yüksl. 610 m. (Venda dağı). 10 km uzunluğunda ve 7 km genişliğindeki Euganei dağları ovanın yanıbaşında birdenbire yükselir. Euganei dağlarının, derinlerdeki volkanik kütlenin alttaki tortul toprakları yükseltmesiyle meydana gelen bir kabartı olduğu sanılır. (L)

EUGASTER i. Büyük çekirge; kanatları çok kısa, bacakları büyük, karnı iridir. (*Eugaster*'ler kuzey Afrika'nın çöl bölgelerinde yaşar. Düzkanatlıların çekirgegiller familyasından.) [L]

EUGEN, Württemberg dükü (öl. 1788 - Karlsruhe 1857). Çar Pavel'in akrabası idi. 1806'da, prusya ihtiyat ordusuna katıldı; kardeşi bu ordunun kumandanı idi. Sonra rus ordusuna girdi ve Beningsen'in kurmay heyetine katıldı. Smolenks'ten sonra tuğgeneral (1812) oldu, Borodina ve Krasnoi'de yararlık gösterdi. 1813'te Macdonald'a karşı Bautzen'i savundu ve geri çekilen müttefik ordularını korudu. Bir süre sonra Leipzig'de, 1814'te de Arcis-sur-Aube'da ve Paris duvarları önünde yararlık gösterdi. (L)

EUGEN, İsveç prensi, **Naerke** dükü, İsveç'li ressam (Drottningholm şatosu 1865-Waldemarsudde 1947). Gude'nin, Hafström'ün, daha sonra empresyonist ressam Von Gegerfelt'in öğrencisi oldu. Öğrenimini tamamlamak için Paris'e gitti ve özellikle Puvis de Chavannes'ın etkisinde kaldı. Yurdunun müzelerinde, Paris'te Tessin enstitüsünde, Tours müzesinde, Roma'da İsveç enstitüsünde manzara resimleri, Stockholm'da da bazı anıtlarda freskleri vardır. Stockholm şehrine bağışladığı binalarda önemli bir modern sanat galerisi kurulmuştur. İlim ve sanat koruyucusu, iyiliksever bir sanatçı idi. Anıtlarını iki kitap halinde yayımladı: *Breven Beratta* (Mektuplar) [1942]; *Vidare Beratta Breven* (Yeni Mektuplar) [1945]. (L)

EUGENE, A.B.D.'de (Oregon) şehir, Salem'in güneyinde; 49 900 nüf. Besin sanayii. (L)

EUGÈNE (Eugène DE SAVOİE - CARİGNAN, **Prens** — denir), fransız kumandanı (Paris 1663-Viyana 1736). Soissons kontu Eugène Maurice de Savoie ile Olympe Mancini'nin oğlu. Önce din adamı olarak yetiştirilmek istendi. Ama orduya girdi, Louis XIV'ten bir alayın kumandanlığını istedi. Fakat isteği kabul edilmedi. Bunun üzerine avusturya ordusuna girdi (1683) ve elde ettiği Zenta zaferi (1697) Avusturya'ya hemen bütün Macaristan topraklarını kazandırdı. İmparatorluk ordularının başkomutanı olunca İspanya Veraset savaşında, Marlborough'un yanında, Oudenaarde (1708) ve Malplaquet (1709) muharebelerini kazandı, fakat Denain'de Villars'a yenildi (1712). Rastatt barışını sağladıktan sonra (1714), yeniden Türklere karşı savaşa girdi ve Belgrad'ı aldı. Bu olayı avrupalı hıristiyanlar büyük bir zafer olarak kutladılar (1717). Barıştan sonra Türklerden alınan memleketlere hıristiyanları yerleştirdi, askerî sınırları kesin olarak belirledi. İmparatorun sık sık danıştığı Eugène, büyük bir yetenekli kumandan, değerli bir hümanist idi. Viyana'da kitap ve sanat eserlerinden değerli bir koleksiyon meydana getirdi. (L)

EUGENE (prens). Bk. BEAUHARNAİS (Eugene DE).

EUGENİA i. (Savoia prensi *Eugène*'in adından). Mersin'e benzeyen ağaç. Meyveleri yenebilir. (Mersingillerden.)

— ANSİKL. *Eugenia*'lar, Asya ve Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen ağaç veya ağaççıklardır. Yaprakları karşılıklı, sert dokulu veya incedir. Yaklaşık olarak 700 türü vardır. Başlıca türleri: *Eugenia uniflora*'nın meyvesi kiraza benzer; *E. jambos,* süs ve meyve bitkisi olarak yetiştirilir; *E. aromatica* bir çeşit karanfil ağacıdır; *E. dombeyi* güzel bir meyve ağacıdır. İyi gelişen bazı türlerinden torna ve kaplama işlerine elverişli dayanıklı bir kereste elde edilir. (L)

EUGENİACRİNUS i. Paleont. Küçük çanaklı, karanfil baharı biçimli, kısa saplı, som, çok köklü, jurasikte bulunan bir Crinoid cinsi. (L)

EUGÉNİE (Eugénia Maria DE MONTİJO DE GUZMAN, TEBA kontesi, imparatoriçe) [Granada 1826 - Madrid 1920]. Yüksek bir ispanyol soylusunun kızı. 1853'te Napoléon III ile evlendi. Zekâsı ve güzelliğiyle Tuile-

Foto. Giraudon (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico italiano

ries sarayında ün saldı. Fakat veliaht prensin doğumundan sonra (1856), sülâlenin geleceğini korumak kaygısına düşerek siyasete karışmak istedi. Koyu katolik ve otorite düşkünü idi. İmparatorun tuttuğu italyan siyasetine karşı, Ultramontano partisini destekledi ve italyan devrimcilerine karşı da papalığın haklarını savundu. Napoléon onu siyasî davranışlarında gittikçe daha serbest bırakınca, Eugénie onu Prusya'ya karşı savaşa sürükledi. Ağustos 1870'te, imparator cepheye gidince, naipliği ele aldı, Sedan'ın teslim olması üzerine Paris'ten kaçarak İngiltere'ye sığındı. Napoléon III de serbest bırakıldıktan sonra onun yanına gitti. Napoléon 1873'te ölünce, Eugénie, Bonaparte partisinin yönetimini Rouher'e verdi. Oğlunun ölümü üzerine (1879) bir köşeye çekildi ve kendini hayır işlerine verdi.

— İkonogr. İmparatoriçenin en ünlü portresi, Winterhalter tarafından yapılan *Kraliçe Saraydaki Hanımlar Arasında* adlı portredir (Compiègne müzesi), diğer portreleri, Joinville prensi, Th. Couture, Lami, Dubufe'ün fırçasından çıkmıştır. Carpeaux tarafından yapılmış bir de büstü vardır. (L)

Eugénie Grandet, Balzac'ın romanı (1833) [*Taşra Hayatından Sahneler*]. Eugénie Grandet, Saumur'lü bir fıçıcının kızıdır. Babası, tefecilik ve aşırı bir cimrilikle büyük bir servet biriktirmiştir. Hizmetçisi Nanon'un desteği ile karısına eziyet eder ve kızının, bütün günahı iflâs etmek olan kuzeni Charles ile evlenmesini yasaklar. (→ Bibliyo.) [L]

EUGENİO Toledolu, Aziz, Toledo başpiskoposu (öl. Toledo 657). Zaragoza'da keşiş iken 646'da Toledo piskoposluğuna seçildi ve 653, 655 ve 656'da bu şehirde toplanan konsillere başkanlık etti. Birçok âyin duası ile, bugün kaybolmuş olan *De Trinitate* (Teslis) isimli bir eser yazdı. VII. yy.ın ender şairlerinden biri sayılır. (L)

EUGENİUS, hıristiyan âleminde etkili olmuş birçok papanın adı: — EUGENİUS I, **Aziz** (Roma - öl. ay.y. 657), 654-657 arasında papa. Roma'daki din adamları, sürgün olarak İstanbul'da bulunan papa Martinus I'in ölümünden önce kendisini papalığa seçti ve Martinus da bu seçime karşı koymadı. Bizans imparatoru tektanrıcılığı destekleyince, Eugenius sayısız güçlüklerle karşılaştı, fakat hiç kimseyi afaroz etmeğe kalkışmadı. — EUGENİUS II (Roma - öl. ay.y. 827), 824-827 arasında papa. Papalığa seçilmesini frank soyluları sağladı. İmparator Uysal Louis ile *Constitutio romana* adıyle anılan bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma, düzeni sağlamak amacıyle Roma'da frank himayesini kabul ediyor, imparatora geniş yetki tanıyor, papa ve uyrukları için bir bağlılık yemini koyuyordu. Eugenius II, papalık devletini yeni bir düzene koydu ve 826 Roma konsilini hazırladı. — EUGENİUS III [Bernardo PAGANELLİ Dİ MONTEMAGNO] (Pisa-öl. Tivoli 1153), 1145-1153 arasında papa. Aziz Bernardus'un yönetiminde Clairvaux'da papazlık vaptı. Bernardus, onu İtalya'ya gönderdi. Senato ile papalık arasındaki çatışma esnasında papa seçildi, fakat az sonra Roma'dan ayrılmak zorunda kaldı; ayrıca 1146'dan 1149'a ve haziran 1150'den ölümüne kadar iki kere daha Roma'yı terke zorlandı. Brescia'lı Arnoldo ile taraftarlarının devamlı saldırılarına uğradı. Fransa kralı Louis VII'yi, Kudüs krallığını müslümanların elinden almaya teşvik etti ve Aziz Bernardus'u ikinci haçlı seferini hazırlamakla görevlendirdi. Gregorius VII'nin reformlarını yayan Reims konsiline (1148) başkanlık etti. 1159'da Friedrich Barbarossa ile Konstanz antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşma ile imparatorluk, Romalılara karşı papalığı destekleyecekti. Kendisine *De Consideratione* adlı eserini gönderen Aziz Bernardus ile dostça ilişkiler kurdu. — EUGENİUS IV (Gabriele CONDULMER) [Venedik 1383 - Roma 1447]. 1431 - 1447 Arasında papa. Gregorius XII'nin yeğeni. Augustinus keşişi, Siena piskoposu (1407), sonra kardinal (1408). 1417'de Martinus V'i tanıdı ve 1420'de Marche bölgesindeki Ancona'da papalık valisi oldu. Orsini'ler tarafından desteklendiyse de 1434'ten 1443'e kadar Roma'dan uzaklaşmak zorunda kaldı. Doğu kiliselerinin birleşmesini sağlamak amacıyle 1431'de açılan Basel konsilini durdurarak onu Ferrara'ya, sonra Floransa'ya nakletmek istedi. Basel'de kalmış olan konsil üyeleri toplantıya ara verdiler, sonra Eugenius IV'ü bıraktılar ve karşısına kilisece tanınmayan papa Felix V'i çıkardılar (1439). Eugenius IV, dinî bölünmeyi önledi, fakat 1439-1443 arasında gerçekleşen kiliseler birliği somut sonuçlar vermedi ve Türklerin yayılmasını önleyemedi. Eugenius IV, ressam Fra Angelico'ya birçok sipariş verdi ve Rönesans'ı destekleyen ilk papa oldu. (L)

EUGENİUS (Flavius), [öl. Falvius Frigidus (bugün Vipava vâdisi), Yugoslavya 394]. Roma imparatorluk gasıbı (392-394). Roma'da belâgat öğretmenliği yaparken, Arbogast'a katılarak Galya'ya gitti. Orada Valentinianus II'nin emrinde çalıştı. Valentinianus ölünce (bu ölümde Eugenius'un da parmağı olduğu söylenir), kendini üçüncü Augustus olarak kabul ettirmeğe çalıştı. Hıristiyanlığa pek bağlı olmayan Eugenius, önce resmî paganlığın canlandırılmasına karşı çıktı ise de, Theodosius'un kendisini tanımaması üzerine, Senatoya Victoria (Zafer) sunağını yerine koyma yetkisini verdi, İtalya'ya sızarak İspanya ile birleşmeği sağladı, fakat Dinar Alpleri eteklerinde Theodosius'a karşı giriştiği uzun bir savaş sonunda kafası kesilerek öldürüldü. (L)

EUGEREON i. Hemipteroid böcek. (Fosil hâlinde Almanya'da permiyen tabakalarında bulunmuştur. Kanatları gövdeden geçen orta çizgiye dik olarak açık durur [*Protohemiptera* grubunun örnek tipi].) [L]

EUGLANDİNA i. Orta Amerika'da yaşayan etçil salyangoz. (Dudak dokunaçları çok gelişmiş olan bu hayvan çok yırtıcıdır; kendi türünden hayvanlara bile saldırır. *Oleacinidae* familyasından.) [L]

EUGLENA i. Bk. ÖGLENA.

EUGLYPHA i. Kökbacaklılardan tekalı amip. (Saydam ve renksiz kavkısı uzunlamasına ardışık sıralar halinde, düzgün tuğla dizisi görünüşünde, değirmi söbe veya kalkanımsı pulcuklardan oluşmuştur.) [L]

Eugubium levhaları, lat. *Tabulae iguvinae,* bir kısmı özel bir alfabe (etrüsk alfabesinin değişik bir biçimi), bir kısmı da latin alfabesiyle yazılmış yazıtlarla kaplı yedi büyük bronz levhaya verilen ad. Bunlar 1444 yılında İtalya'da Gubbio kasabası (lat. *İguvium,* Ortaçağda, *Eugubium*) yakınında bulunmuş, bu levhalar sayesinde Umbria dilini daha iyi anlamak mümkün olmuştur. Bundan başka, *Atiedii Kardeşler* adlı bir tarikatın faaliyetleriyle ilgili bir metin de eski İtalyanların dinî törenlerine dair bilgiler verir. Levhaların büyük bir ihtimalle M.Ö. II. veya I. yy. a ait oldukları sanılmaktadır. (L)

EUİNOS, Yunanistan'da (Aitolia) kıyı ırmağı, Korinthos körfezine dökülür. Herakles, kentauros Nessos'u Euinos ırmağı kıyılarında öldürdü. (L)

EUİPPE. Yun. mit. Epir kralı Tyrmmas'ın kızı. Kendisine tutulan Odysseus'tan Euryalos adında bir oğlu oldu. Euippe sonraları oğlunu İthake'ye yolladı. Penelope burada Odysseus'u, oğlu Euryalos'u öldürmeğe teşvik etti. (L)

EUKARPİA. Esk. coğ. Anadolu'da eski bir frig şehri. Eskişehir (Dorylaeion) ile Dinar (Apameia Kibotos) şehirleri arasında bulunuyordu. (M)

EUKHARİSTİA i. («şükran ifadesi» anlamında yun. k.). Katolik doktrinine göre, İsa'nın bedenini ve kanını, dolayısıyle ruhunu ve tanrılığını temsil eden ekmek ve şarapla yapılan kutsama töreni (*Sacramentum*).

— ANSİKL. İsa'nın, *Eukharistia*'da gerçekten var olduğu inancı, onun kendi sözlerine dayanır. Aziz Yuhanna İncil'inde şu sözler vardır: «Benim vereceğim ekmek, kendi tenimdir... Tenim bir yemek, kanım bir içkidir». Sinoptik İncil'lerin her üçü de (*Matta, Markos, Luka*) İsa'nın *Son Yemek* sırasında söylediği bu sözleri naklederler. Aziz Paulus da bu olayı anlatarak Eukharistia'nın, ilk hıristiyan topluluklarında da görülen bir gelenek olduğuna tanıklık eder. (L)

EUKHİTAİ (yun. *eukhites,* duacılar'dan). Anadolulu din sapkınları (IV.-VII. yy.).

— ANSİKL. *Eukhitai*'ler, vaftiz, günah çıkarma gibi kutsama törenlerini reddedip kurtuluş için tek yol olarak duayı kabul ederler, mallarını dağıtıp sadaka ile yaşarlardı. Suriye ve Doğu Anadolu bölgesinde doğan bu sapkın tarikat, V. yy. başlarında Anadolu'da, 560'tan sonra da Mısır'da yayıldı. VI. yy. sonlarına doğru *Eukhitai*'ler, MARKİONİTAİ'ler adıyle tanınmağa başladılar. 390'da Side, 431'de ise Efes konsillerinde mahkûm edildiler. (L)

«Kutsal **Eukharistia**»
Nicolas Poussin'in tablosu
Güzel Sanatlar müzesi,
Cezayir;
aşağıda,
balık ve haç
hıristiyan kabartmalarından
Louvre müzesi, Paris

EUKHOLOGİON i. (yun. k.). Bizanslılarda, pazar ve bayram duaları kitabı. (L)

EUKLAZ i. (fr. *euclase*). Miner. Bk. ÖKLAZ.

EUKLEİDAS, Syrakusai'li para oymacısı (M.Ö. 406'ya doğr. - 345). Büyük Dionysios ve ondan sonra gelen yöneticiler zamanında yaşadı. (L)

EUKLEİDES, M.Ö. 403'te Atina'da, Otuzların kovulmasından sonra işbaşına gelen dokuz başkandan biri. Görevi sırasında, pek az değişiklikle eski kanunlar yürürlüğe konularak demokrasi yeniden kuruldu ve bütün resmî belgelerde kullanılmak üzere ionia alfabesi kabul edildi. (L)

EUKLEİDES veya **ÖKLİD,** M.Ö. III. yy. yunan matematikçisi. Hayatı hakkında bütün bildiklerimiz, M.Ö. 300 yıllarında İskenderiye'de antik çağın en ünlü okulunu kurduğu ve bu okulda matematik okuttuğudur. Özellikle yazıldığı tarihten beri en mükemmel geometri kitabı sayılan *Stoikheia* (Elemanlar) adlı eseriyle tanınır.

Hiç bir devirde aşılmamış bir duruluk ve kesinlikle kaleme alınan bu eserin başında, tanımlar, «genel kavramlar» yer alır; aralarında ünlü Eukleides postulatının da bulunduğu bu genel kavramlara, yazar, kitabın devamında sık sık başvurur. Sonra, mantıkî bir düzen içinde çeşitli teoremler sıralanır. Eserin tamamı on üç bölümdür; bunlara, muhtemelen M.Ö. II. yüzyılda yaşayan İskenderiye'li matematikçi Hypsikles'e atfedilen iki ayrı bölüm eklenmiştir. İlk dört kitap düzlem geometriye ve sadece dairesel ve çokgen şekillerin incelenmesine ayrılmıştır. Benzeşim konusu, oranlar ve orantıları inceleyen sonraki iki bölümde ele alınır. Tam sayılar teorisi, VII., VIII. ve IX. kitaplara konu teşkil eder. Daha uzun olan, fakat hepsinin en mükemmeli sayılan X. bölüm, en basit cebirsel orandışı sayıların incelenmesine ayrılmıştır. Sonuncu kısım uzay geometriyi ele alır. *Elemanlar*'ın bir çeşit tamamlayıcısı olan *Dedomena*'nın (Veriler) daha analitik bir niteliği vardır. *Topoi Pros Piphaneia* (Yüzeylerde Geometrik Yerler), kaybolmuş bir eseridir; ikinci dereceden dönel yüzeylerin düzlem kesitlerini konu aldığı sanılır. Buna karşılık *Porismata* (Porizmalar) Proclus ile Pappus'un metinleri aracılığıyle bize intikal etmiştir. *Porizmalar* üzerinde çok tartışılmıştır, fakat Chasles'e göre, anarmonik orana, homografik bölümlere ve involüsyona ait üç çağdaş teorinin tohumları bu eserde bulunmaktadır. Nihayet *Optika* (Optik) adlı eserinde, geometrideki gibi, başa birkaç temel önermesini koyar; bunlardan en önemlisi, ışık ışınlarının bir doğru yönünde yayıldığını kabul eden önermedir. (L)

EUKLEİDES (Sokratçı denir), yunanlı filozof, Megara okulunun kurucusu (Megara veya Gela, Sicilya M.Ö. 450 - öl. M.Ö. 380'e doğr.). Önce Parmenides'in, sonra da Sokrates'in öğrencisi oldu. Sokrates'in mahkûmiyetinden sonra (399) Atina'dan ayrılan öğrencilerini Megara'daki evine aldı. Açtığı okula, Eflatun da devam etti. Megara'lı Eukleides, eleacılık ile Sokrates'in fikirlerini bağdaştırmağa çalıştı. Elea okulu «Varlık tektir» diyordu. Eukleides'e göre, bu haretsiz ve ezelî birlik iyiliktir; değişkenlik, kötülük Varlık'la ilgili olamaz. Varlık ve iyilik, aynı haklarına rağmen, binbir değişik şekilde görünürler. Varlık ve iyilik, Tanrı, bilgelik, akıl, fazilet adlarını alabilirler.

EUKLEİDES
Justede Gand'ın
eseri
Barberini sarayı,
Roma

Leonhard EULER

Öyle görünüyor ki, bu anlayışta, Eflatun'un idea'lar teorisinin tohumu bulunmaktadır. Eukleides'te, Aristoteles felsefesinde o kadar önemli yer tutan *güç* ile *eylem* arasındaki mantıkî ayrıma da rastlanır. Eukleides doktrini hiç bir düşünce hareketini kabul etmez: gerçekten de bu inanışa göre her türlü yargı imkânsızdır, çünkü fikirler hareketsizdir, aralarında ilişki bulunmadığı gibi hiç bir güçleri de yoktur. Kimsenin fikrine doğrudur denilemez, çünkü fikir (idea) gerçektir, kişi ise bir görünüşten ibarettir. Eukleides'in felsefesi en soyut safsatacılığa varır. Bu yüzden öğrencilerine didişimci (*eristikoi*) denilmiştir. Eflatun, Eukleides'i, *Theaitetos* adlı diyalogunda konuşturur. (L)

EUKLEİDESÇİ sıf. (*Eukleides* ve türk. *-çi'*-den). Eukleides'e veya yöntemine ilişkin. ‖ *Eukleidesçi geometri,* Eukleides'in aksiyomlarına ve özellikle postulatına dayanan geometri. ‖ *Eukleidesçi olmayan geometri.* Bk. GEOMETRİ. (L)

Eukleides postulatı, Eukleides geometrisinin dayandığı aksiyomlardan biri: ***Bir doğruya, düzlemin bir noktasından ancak bir tek paralel çekilebilir.*** (L)

EUKOLİT i. (fr. *eucolite*). Miner. Bk. ÖKOLİT.

EUKRATİDES, Baktriane kralı (M.Ö. II. yy.). Krallık tahtını ele geçirmek için Euthydemes'in oğlu Demetrios ile, sonra vasalları ile çarpıştı. Parth'lara yenildi ve oğlu Heliokles tarafından öldürüldü. (L)

EUKROİT i. (fr. *euchroïte*). Miner. Bk. ÖKROİT.

EUKROMATİN i. (fr. *euchromatine*). Hücrebil. Bk. ÖKROMATİN.

EUKSEİNRS PONTOS, Karadeniz'in eski adı. (L)

EUKTEMON, yunanlı astronom (M. Ö. V. yy.). Yunanlılar tarafından M.Ö. 433 yılında kabul edilen 19 yıllık ay-güneş çevriminin (*enneakaidekaeteris*) keşfinde Meton ile birlikte çalıştı. (L)

EULALİA i. Başında beş duyarga bulunan deniz solucanı. (Duyargaların dördü önde, biri ortadadır. Çok kıllı halkalı solucanlar sınıfından gezgin solucanlar takımının *phyllodoceidae* familyasındandır.) [L]

EULALİOS, bizanslı mozaikçi. Muhtemelen Justinus II (565-578) devrinde, İstanbul'daki Aziz Havariyun kilisesinin mozaiklerini yaptı. Bu mozaiklerle ilgili olarak yazılanlardan anlaşıldığına göre, kubbede *Pantokrator* (İsa'ya verilen sıfat), yanlarda ise konularını İncil'deki hikâyelerden alan çok kişili kompozisyonlar yer alıyordu. Eulalios'un, bugün bulunamayan fakat epigramlardan tanınan ikonlar da yaptığı anlaşılıyor. Ölümünden sonra ünü, bütün Ortaçağ boyunca sürdü. XII. yy. da Ptokhoprodromos, şiirlerinde, ondan «büyük bir ressam» diye söz eder; XIV. yy. da ise Kallistos Ksanthopulos, Aziz Havariyun kilisesindeki Pantokrator mozaiki üstüne bir epigram yazdı. (L)

EULAMPİS i. Kırmızı gerdanlı, siyah ve yeşil renkli sinek kuşu; Antiller'de yaşar (*Eulampis jugularis*). [L]

EULENBERG (Herbert), alman yazarı (Mülheim-am-Rhein, Köln 1876 - Kaiserswerth 1949). Yeni romantizm anlayışıyle yazdığı eserleri cömert bir toplumcu ülküyle beslenir. Dramlar (*Ritter Blaubart* [Mavi Sakal], 1905; *Alles um Liebe* [Her Şey Aşka Feda], 1910; *Komödien der Ehe* [Evlilik Komedileri], 1920) ve romanlar (*Katinka, die Fliege* [Sinek Katinka], 1911; *Wir, Zugvögel* [Biz, Göçmen Kuşlar], 1923) yazdı. *Schattenbilder*'de (Gölgeler) [1910] çizdiği edebî portreler çok canlıdır. (L)

EULENBURG, ataları Thüringen landgrav'larından olan prusyalı soylu aile. Bu soydan gelen Ernst Christoph von Eulenburg'a 1786'da, kral Fredrich Wilhelm II tarafından, kontluk unvanı verildi. (L)

EULENBURG (Albrecht), alman hekimi (Berlin 1840-ay. y. 1917). 1882'den itibaren Berlin Tıp fakültesinde sinir hastalıkları profesörü oldu. Bir tıp ansiklopedisini yönetti. (L)

EULENBURG (Botho, — kontu), prusyalı devlet ve siyaset adamı (Wicken 1831-Berlin 1912). Friedrich von Eulenburg'un yeğeni. Prusya içişleri bakanı oldu. Sosyalistlere karşı bir kanun teklifi getirdi, Bismarck ile aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden istifa etti (1881). Prusya Bakanlar kurulu başkanlığı (1892-1894) sırasında sosyalistlere karşı kuvvet kullanmak istediyse de Caprivi ile çatıştı ve onunla birlikte çekilmek zorunda kaldı. (L)

EULENBURG (Friedrich, — kontu), prusyalı devlet adamı ve diplomat (Königsberg 1815 - Berlin - Schöneberg 1881). Bismarck'ın ilk Prusya kabinesinde içişleri bakanı oldu. Liberal fikirlerinden dolayı Bismarck ile araları açıldı, 1878'de istifa etti. *Ostasien 1860 - 1862, in Briefen des Grafen Fritz zu Eulenburg* (Kont Fritz von Eulenburg'un Mektuplarında 1860-1862 Doğu Asya'sı) [Berlin, 1900] başlıklı bir kitabı yayımlandı. (L)

EULENBURG (Filipp), **Eulenburg ve Hertefeld** kontu, sonra prensi (1900), alman siyaset adamı ve yazarı (Königsberg 1847 - Liebenberg 1921). 1877'de hariciyeye girdi. Son görevi Viyana elçiliği idi (1893 - 1902). Wilhelm II'nin en güvendiği ve sözünü dinlediği adamlarından biri idi. Sanşölyelerin (Honenlohe, 1894; Bülow, 1900) ve ön planda gelen siyaset adamlarının seçiminde büyük etkisi olduğu söylenir. (L)

EULENGEBİRGE («Baykuş Dağları»). Bk. GORY SOWİE.

Eulenspiegel (TİLL), alman halk efsanesi kahramanı. Bk. UYLENSPİEGEL.

EULER, isviçreli matematikçiler ailesi. En meşhuru LEONHARD (Basel 1707-Saint-Petersburg 1783), ilk matematik bilgilerini babası Paul Euler'den aldı. İlâhiyat okumak üzere Basel üniversitesine gönderildi. Jean I. Bernouilli'nin derslerine devam etti. Onun oğullarıyle yakın arkadaş oldu. Onlar Katerina I tarafından Saint-Petersburg'a çağırılınca, Euler de beraber gitti. 1732'de İsviçre'ye dönen Daniel Bernouilli'nin kürsüsünde onun yerini aldı. 1735'te aşırı çalışma sonucu beynine kan hücum ederek sağ gözünü kaybetti; gittikçe artan bir körlük yüzünden geri kalan ömrü yeis içinde geçti. 1736'da Euler, *Traité Complet de Mécanique* (Mekanik Üstüne İnceleme) adlı kitabını yayımlıyordu; bu, analizin hareket bilimine uygulandığı ilk büyük eserdi. 1741'de Friederich II tarafından Berlin'e çağırıldı ve 1744'te Berlin Akademisi Matematik bölümü müdürü oldu. Kendilerine oranla, bazı belirsiz fonksiyonların bütün öteki fonksiyonlardan daha büyük ve daha küçük olduğu eğrileri veya yüzeyleri belirlemeğe yarayan *Théorie des İsopérimètres* (Eşçevreliler Teorisi) adlı eserini bu sırada bitirdi. Bu önemli problem ancak kısmen çözümlenebilmişti. Euler bu çözümlerin dayandığı metodu geliştirdi ve bunu genel bir formülle gösterdi. Aynı yıl, *Théorie du Mouvement des Planètes et des Comètes* (Gezegenlerin ve Kuyrukluyıldızların Hareket Teorisi) adlı eserini yayımladı; *Théorie de l'Aimantation* (Mıknatıslanma Teorisi) için Paris Fen akademisinin koyduğu ödülü kazandı ve Prusya kralının istediği başlıca balistik problemlerini çözdü. Kralın yeğeni Anhalt-Dessau prensesi ondan fizik dersleri almak istedi. Yine bu sırada, iki büyük analiz eserini yayımlıyordu; *Introduction in Analysis İnfinitrom* (Sonsuz Küçükler Analizine Giriş) [1748] ve *İnstitutiones Calculi Differentialis* (Diferansiyel Hesabın Kuruluşları) [1755]; bu kitaplar uzun süre klasik sayıldı. 1776'da Katerina II tarafından Saint-Petersburg'a çağrıldığı sırada öbür gözünü de kaybetti, fakat bu sakatlık onu çalışmalarından alakoymadı ve *İnstitutiones Calculi İntegralis* (Integral Hesabın Kuruluşları) [1768-1770] adlı eserini çıkarmasına engel olmadı. Paris Fen akademisi daha önce Euler'in birçok muhtırasını mükâfatlandırmıştı: Ay teorisinin yeniden geliştirilmesi için 1770 ve 1773 vâdeli bir yarışma açtı; Euler ile oğlu Johann Albrecht yarışmayı kazandılar. Gözüne yapılan katarakt ameliyatı büyük matematikçiye ancak kısmen görme imkânı sağladı. Euler beyin kanamasından öldü.
— JOHANN ALBRECHT, Leonhard Euler'in büyük oğlu (Saint - Petersburg 1734 - ay. y. 1780). Yirmi yaşında Berlin akademisine üye oldu, 1758'de bu akademinin gözlemevine müdür seçildi. *Bir gemiyi en iyi şekilde safralama ve yükleme* konusunda Fen akademisince teklif edilen ödülü 1761'de Bossut ile paylaştı. 1770'te *Ay teorisi* üstüne Fen akademisince konulan ödülü babasıyle birlikte kazandı. 1772'de her ikisi de varsayımlarını geliştirdiler. 1773'te bu çalışmaları, Lagrange'ın aynı konudaki incelemesiyle birlikte ödül aldı — CHRİSTOPH (Berlin 1743 - Rusya 1812). Johann Albrecht'in kardeşi. Frederich II'nin, sonra da Katerina II'nin hizmetinde askerî mühendis olarak çalıştı, Systerbeck silâh fabrikasını yönetti, Saint - Petersburg Fen akademisi hesabına astronomi çalışmalarına girişti. (L)

Euler açıları, hareketli bir cisme bağlı üçaçılı bir üçdüzlemlinin konumunu, seçilmiş bir üçaçılı üçdüzlemliye göre belirlemeğe yarayan açılar. (L)

EULER - CHELPİN (Hans VON), alman kimyacısı (Augsburg 1873-Stockholm 1964). Berlin, Göttingen, Würtzburg üniversitelerinde okuduktan sonra, Pasteur enstitüsüne girdi ve 1906'da Stockholm Biyokimya Enstitüsü müdürü oldu. Şekerin, diyastazlarla vitaminlerin mayalanmasını fiziko - kimya metotlarıyle araştırdı. Karoten'de bir A provitamini tespit etti, koenzimleri keşfetti ve bu çalışmalarından ötürü 1929 Nobel Kimya ödülünü kazandı. Başlıca eserleri: *Chemie der Enzime* (Enzimler Kimyası) [1910], *Chemie der Hefe und der Alkoholischen Gärung* (Mayalar ve Alkolleşme Kimyası) [1915], *Bio - chemie der Tumoren* (Tümörler Biyokimyası) [1941]. (L)

Euler çemberi, çevresi üzerinde, bir üçgenin kenarlarının orta noktaları, yüksekliklerinin ayakları ve yüksekliklerin kesim noktasını köşelere birleştiren doğru parçalarının orta noktaları bulunan çember. (DOKUZ NOKTA DAİRESİ veya ÇEMBERİ de denir.) [L]

Euler değişmezi, n'nin sonsuz değeri için

$$1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3} \ldots + \frac{1}{n} - \text{Log}\, n.$$

ifadesinin sınırıdır. Bu sınır değeri

C = 0,577 21 ... dir. (L)

Euler doğrusu, bir üçgende, ağırlık merkezinin, yüksekliklerin kesim noktalarının ve çevrel çemberin merkezinin üzerinde bulunduğu doğru. (L)

Euler formülleri, $e^{i\theta} = \cos \Theta + i \sin \Theta$ temel bağıntısından çıkarılan ve Θ'nın trigonometrik fonksiyonlarını $i\,\Theta$ sanal sayısıyle veren

$$\cos \Theta = \text{ch}\, i\Theta, \ \sin \Theta = \text{sh}\, i\Theta, \ \text{tg}\, \Theta = \frac{1}{i}\, \text{th}\, \Theta$$

formülleri. Tersine olarak, $e^{i\theta}$ yerine $ie^{i\theta}$ koyarak

$$\text{ch}\, \Theta = \cos i\Theta, \ \text{sh}\, \Theta = \frac{1}{i} \sin i\Theta, \ \text{th}\, \Theta = \frac{1}{i}\, \text{tg}\, i\,\Theta$$

elde edilir. (L)

Euler göstericisi veya **fonksiyonu,** bir n tam sayısı için, n ile aralarında asal olan (veya n'yi bölebilen) ve n'den küçük olan sayıların sayısı. n'nin göstericisi veya n için Euler fonksiyonu $\varphi\,(n)$ şeklinde gösterilir. $a, b, \ldots, l,$ n'nin asal çarpanları ise

$$\varphi(n) = n\left(1 - \frac{1}{a}\right)\left(1 - \frac{1}{b}\right) \cdots \cdots \left(1 - \frac{1}{l}\right).$$

olarak bulunur. Eğer iki sayı aralarında asalsa, bunların çarpımlarının göstericisi, göstericilerinin çarpımına eşittir. Euler teoremine göre, a, n ile asalsa, $a^{\varphi(n)} - 1$ sayısı n ile bölünebilir. n asal kabul edilirse, $\varphi\,(n) = n\text{-}1$ bulunur ve Fermat teoremi, önceki teoremin özel bir hali olarak yeniden doğrulanmış olur. Bir n sayısının bölenlerinin göstericileri toplamı, n'ye eşittir. n'nin bölenleri arasına n'nin kendisi ve 1 de dahil edilir ve $\varphi\,(1) = 1$ konur. (L)

Euler şekilleri. Psikol. Psikoteknik alanda uygulanan deneme. Esası, bir şemanın tamamlanmasına dayanır. Bu şema, ortak noktaları bulunacak olan, birbirine paralel birkaç seri işarettir. Temel çizgileri, 1 ve 2 nu.lı şekiller yardımıyle tasvir edilebilir. 1. şekil bir dâma tahtasıdır. Damanın her gözüne bir harf ve bir rakam yerleştiril-

Foto. Boyer (LAROUSSE)

miştir. Her satırda ve her sütunda, aynı rakama ancak bir kere rastlanır. İkinci dama'ya geçilince (şekil 2), tamamlama işlemi şu ilkeye uyarak gerçekleştirilir: X işa-

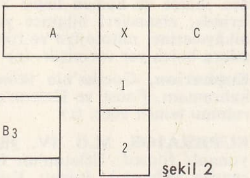

şekil 2

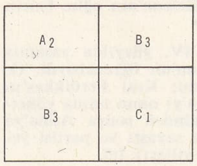

şekil 1

retli gözde, ancak B harfi bulunabilir (çünkü A ve C çizgi içinde yer almıştır); burada bir de 3 rakamı vardır (çünkü, 1 ve 2 sütun içinde yer almış bulunmaktadır). Bu şekiller, X işaretli gözlerin bir harf veya rakam yardımıyla tamamlanmasına elverecek tarzda düzenlenmiştir: *a)* bunlara, aynı çizgi ve aynı sütunda ikinci defa rastlanmaz; *b)* A_1, B_2, C_3, D_4 terkipleşmeleri de mümkün değildir. Yerine getirilmesi gereken iş, bu ilkeye uygun olarak düzenlenmiş olan her damanın karşısında, X gözüne kaydedilecek «doğru» cevabı bulmaktadır. (L)

EULİMENE. Yun. mit. Girit kralı Kydon'un kızı. Bir kâhinin verdiği cevap ve çekilen kura sonunda Eulimene millet adına tanrılara kurban edildi. (L)

EULİTEN i. (fr. *eulytène*). Miner. Bk. ÖLİTEN.

EULOGİO Aziz, katolik papazı (Cordoba, IX. yy. başı-öl. 859). Cordoba papaz okulu müdürü oldu, okulun kitaplığını zenginleştirdi. Sözleri ve yazılarıyle (*Memoriale Sanctorum* [Kutsal Anıtlar], *Documentum Martyriale* [Din Kurbanlarına ait Belgeler]) hıristiyanları Müslümanlığı kabul etmemeğe teşvik etti. Piskoposu Saül ile birlikte hapse atıldı (851). Toledo başpiskoposluğuna seçildikten sonra (858) idam edildi (859). [L]

EULOGİOS Skholastikos, bizanslı gramerci. *Aporiai Kai Tyseis* (Şüpheler ve Çözüm Yolları) adlı eseri yazdı. Yazar, sual cevap şeklinde yazılmış bu kitapta yunanca gramerin zorluğundan bahseder. (L)

EULOPHİA i. Hindistan'da, Tropik ve Güney Afrika'da yetişen orkide. (Birçok türü, limonlukta yetiştirilir.) [L]

EULOPHUS i. (yun. *eulophos,* güzel sorgucu olan'dan). Karın kısmı kısa ve yassı, çok küçük böcek. (Erkeğinin duyargalarında pektinli kaslar bulunur. Özellikle kuzey yarımkürede yaygındır. Çoğu pervanelerin, küçük pulkanatlıların veya bitki böceklerinin tırtıllarında asalak yaşar. Zarkanatlıların *chalcididae* familyasından.) [L]

EUMAİOS, *Odysseia*'nın önemli kişilerinden biri; Odysseus'un sadık domuz çobanı. (L)

EUMALACOSTRACEA çoğl. i. *Malacostraca* sınıffından kabuklular üsttakımı. (Bunlarda kabuk hiç bir zaman iki çenetli olmaz; karın kısmı altı bölütlüdür. Karnın sonunda bir telson [karnın son halkası] bulunur; telsonunda kuyruk uzantıları yoktur. Mysis'ler, cumaces'ler, suphausiaces'ler, isopoda'lar, amphipoda'lar, decapoda'lar, stomatopoda'lar bu üsttakıma girer.) [L]

EUMARES, atinalı ressam (M.Ö. VI. yy.'ın ikinci yarısı). Plinius'a göre, çağının resim sanatına ışık-gölge tekniğini katan ve ilk olarak erkek ile kadın tenleri arasındaki renk farkını belirten Eumares'tir. Oğlu heykeltıraş Antenor'u da o yetiştirmiştir. (L)

EUMATHİOS (O Philokales denir), bizanslı general. İmparator Aleksios I Komnenos (1081-1118) devrinde üne kavuştu. Kıbrıs'ı Pisa'lı korsanlara karşı savundu, onları Laodikeia'ya kaçmağa mecbur etti. Daha sonra, Türkleri Anadolu'dan uzaklaştırmak için girişilen seferlerde görev aldı; Philadelphia'yı (Alaşehir) fethedip burasını Türklere karşı yapılan seferlerde karargâh olarak kullandı. — EUMATHİOS O PHİLOKALES, İstanbul eparkhos'u. Aleksios İsaakios Angelos (1195-1203) tarafından Almanya imparatoru Heinrich VI'ya elçi olarak gönderildiyse de bu görevinde hiç bir başarı sağlayamadı. (L)

EUMECES i. Skinglere yakın sürüngen hayvan; Amerika, Afrika ve Asya'da otuz kadar türü vardır. (Skingillerden.) [L]

EUMELOS Korinthos'lu, yunan şairi (M.Ö. VIII. yy. sonu). Korinthos efsaneleri anlamına gelen *Korinthiakai* adında manzum destan bu şaire mal edilir. Korinthos'un efsanevî tarihini anlatan bu destan sonradan nesre çevrilmiştir. (L)

EUMENEİA. Esk. coğ. Küçük Asya'da (Frigya bölgesi) şehir. Büyük Menderes ırmağı kıyısında, Apameia Kibotos'un kuzeybatısında. Burayı Attalos II kardeşi Eumenes II'nin adına kurdurdu. Bugünkü *Işıklı* yakınında, bu şehirden birkaç yıkıntı kalmıştır. (L)

EUMENES, M. Ö. 415'ten 400 yılına kadar eser veren Syrakusai'li para gravürcüsü. (L)

EUMENES, yunanlı general ve devlet adamı (Kardia, Trakya Khersonesos'u, yaklş. M. Ö. 360 - öl. 316). Önce Philippos, sonra da İskender'in kâtipliğinde bulundu. İskender'in ölümünden sonra naip Perdikkas'ın hizmetine girerek Antipatros, Ptolemaios, Krateros ve Neoptolemaios gibi makedonyalı kumandanlara karşı koydu. Kappadokia kumandanlığıyle görevlendirilen Eumenes, Krateros ve Neoptolemaios ile tutuştuğu kanlı savaşta her ikisini de öldürdü (321). Makedonyalı kumandanlar Eumenes'i ortadan kaldırmağa karar verdiler. Antigonos üzerine yürüyerek amansız bir takibe girişti. Kappadokia sınırlarındaki Nora kalesine sığınan Eumenes, naip Polysperkhon ile anlaşarak Babil ülkesinde ve İran'da özgürlüklerini ilân eden satrapları yola getirmeğe gitti (318). Fakat Antigonos buralarda da peşini bırakmadı; Badamarta'da büyük bir meydan muharebesi sırasında «gümüş kalkanlılar» birliğinin ihanetiyle Eumenes düşmanına teslim edildi ve öldürüldü. Gerçekçi bir siyaset adamı olan Eumenes, kendi menfaatlerini düşünmekle beraber, krallığın zaafından yararlanarak çıkar sağlamasını iyi bilen öbür makedonyalı şeflerden daha dürüst bir insandı. (L)

EUMENES I, M.Ö. 263'ten 241'e kadar Bergama hükümdarı, Bergama devletini kuran Philetairos'un yeğeni ve oğulluğu. Ptolemaios II ile Antiokhos I'in (yaklş. 262 veya 261) yardımlarıyle zafere ulaştığı ve bu sayede bağımsızlığını ele geçirdiği sanılır. Bergama krallığının gerçek kurucusu olan Eumenes, ülkesini Aiolis kıyıları ve Kaikos vâdisinden İda dağına kadar genişletti ve bu toprakları Apameia barışına (M.Ö. 188) kadar muhafaza etti, bununla beraber krallık unvanını alamadı. Philetairos'un siyasetini izleyerek komşu yunan şehirleri üzerinde gittikçe artan bir nüfuz sağladı. (L)

EUMENES II, Bergama kralı (M.Ö. yaklş. 197-yaklş. 159). Attalos I'in büyük oğlu ve halefi. Attalos'un Roma ile yaptığı antlaşmadan büyük yararlar sağladı: Isparta tiranı Nabis'e karşı Titus Quinctius Flamininus'un safında (195) ve Antiokhos III'e karşı Manisa'da (189) Scipio'ların yanında savaştı ve galip gelmelerinde çok yararlı oldu. Apameia barışında (M. Ö. 188) kendisine geniş topraklar verilerek mükâfatlandırıldı: Antiokhos'a karşı savaşan yunan siteleri ve Karia ile Lykia dışında Selefki'lere ait bütün Küçük Asya toprakları. 188'den 166'ya kadar, Bithynia kralı Prusias I'e (185), Galatlara ve Pontos kralı Pharnakes I'e karşı savaşarak Küçük Asya'daki üstünlüğünü perçinledi. Üçüncü Makedonya savaşı sırasında Roma'ya bağlılığına rağmen (Perseus'un teşebbüslerini Senatoya kendisi haber vermişti), ihanet etmesinden korkan Senato Roma'ya girmesini önlendiği (167) gibi Eumenes'in 166'da yendiği Galatları da destekledi. Küçük Asya'lı küçük devletlerin kurduğu güçlü ittifaklarla tehdit edilen Eumenes, becerikliliği ve azmi sayesinde, bütün topraklarını korumayı bildi. Bu topraklar arasında dayanışma sağlamak üzere, birçok şehir ve askerî topluluk kurdu. Bergama o devirde zengin bir şehirdi, Aigina ile Andros'u kontrolu altında tutuyordu. Ege denizinin en büyük pazarı olan Delos'ta da sayılı mevkii vardı. Edebiyat ve güzel sanatların da koruyucusu olan Eumenes II, Bergama tepesini anıtlarla süsledi, kitaplığını zenginleştirdi, Zeus ve Athena için yapılan büyük sunağı tamamlattı. Bu sunağın, tanrılarla titanların savaşını canlandıran büyük süs kuşağı gerçi Attalos I'in Galatları yenişini kutlamak üzere yapılmışsa da, sanatçısının düşüncesinde uygarlığın barbarlığa karşı zaferini temsil eder. (L)

EUMENİDAE çoğl. i. Zarkanatlılardan iğneli böcek familyası; özellikle sıcak bölgelerde yaygın pek çok cinsi bulunur.

— ANSİKL. Bu familyadaki böcekler yalnız yaşayan yaban arılarıdır. Yuvalarını işlenmiş toprağa veya içi boş bitki saplarına yaparlar. Başka böceklerin kurtçuklarını iğnesi ile sokarak uyuşturur, yemek üzere peteklerine doldurur. (L)

EUMENES II'nin gümüş sikkesi

EUMENİDES i. Yun. mit. Özellikle Attike'de, Erinys'lere, zıt anlamlı olarak verilen ad. (L)

Eumenides, Aiskhylos'un trajedisi, *Agamemnon* ve *Kheophoroi* ile birlikte *Orestes* üçlemesini meydana getirir (M. Ö. 458). Oyunun adı, intikam tanrıçaları olan Erinys'ler korosunun oyun sonunda iyiliksever anlamına gelen Eumenides'e dönüşmesinden gelir. Klytaimnestra ve Aigisthos'un öldürülmelerinden sonra Orestes Delphoi'deki Apollon tapınağına kaçar ve Erinysler tarafından takip edilir. Kendisini koruyan tanrı Apollon'un yardımıyle oradan da kurtulur ve Atina'ya gelir. Tanrıça Athena, ileride Areios Pagos olacak olan bir mahkeme kurar. Burada Erinyslerin suçlamalarıyle Apollon'un Orestes lehine yaptığı savunmayı dinler. Beraat eden Orestes, Argos'a hareket eder. Athena ise tanrıçaların öfkesini yatıştırmak için kendilerine Atina'da bir adak sunar. Atreides'lerin kanlı macerasını barış ve bağışlamayle sona erdiren bu oyun, dinî ve millî hislerin derinliği ile herkesin hayranlığını kazanmıştır. (L)

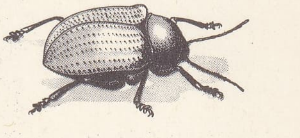

eumolpus

Eumenides bayramları. Esk. Yun. Areios Pagos yakınında bir tapınakları olan Eumenides tanrıçalarının şerefine Atina'da yapılan şölenler. (L)

EUMENİS i. Sarı ve kızıl benekli, siyah renkli yaban arısı. (Karın kısmı armut biçimindedir, ince bir sapla göğse bağlanır. Yalnız yaşayan bu arı zarkanatlılardan *eumenidae* familyasının örnek tipidir.)

— ANSİKL. *Eumenis*'ler özellikle sıcak bölgelerde yaşar. Topraktan tek tek veya yan yana bölmeli yuvalar yapar. Önce iğneleyerek felce uğrattığı tırtıllarla beslenir. (L)

EUMENİUS, Galya'lı hatip (Autun 260 - ay. y. 311). Atina'lı hatip Glaukos'un torunu; Galya'da yerleşti, Autun'de ve Roma'da hocalık etti, Constantius Chlorus'un kâtipliğini yaptı, sonra *Scholae Moenianae* adındaki Autun okullarının müdürlüğünde bulundu. İmparatorlara hitaben yazılmış övgü söylevleri vardır. (L)

EUMERUS i. Madenî koyu renkte sinek. (Arka bacaklarının kalça kısmı şişkindir. Canavarotlarının yeraltı kısımlarında, zambakların ve nergislerin soğanında gelişir. Ortoraf sineklerin *syrphidae* familyasından.) [L]

EUMETOPİAS i. Pasifik okyanusunun kuzey ve güney bölgelerinde bulunan otari.

— ANSİKL. *Eumetopias*'lar, ön bacakları oldukça kısa, başı uzun ve kuvvetli, çok iri gövdeli otarilerdir. Örnek türü kutup deniz aslanı denen *Eumetopias stelleri*'dir. Yelesiz olan bu otarinin uzunluğu 4 m'yi bulur; postu yeşilimsi yaldızlı kızıl sarıdır. (L)

EUMOLPİDAİ. Esk. Yun. Atinalı din adamları ailesi. Adları («İyi Muganniler») dinî görevlerini belirtir. Kerykes ailesi ve bu aile, Eleusis'in başlıca rahiplerini yetiştirmek imtiyazına sahipti. (L)

EUMOLPOS. Yun. mit. Aynı zamanda savaşçı, şair, kâhin, rahip ve hukuk adamı olan bir efsane kişisi Poseidon ile Khione'nin oğlu; anası tarafından denize atılmış, Poseidon tarafından kurtarılmış, Habeşistan'da büyütülmüş, Trakya'ya yerleşmişti. Eleusis'e Demeter âyinlerini getirdi. O da, Erekhtheus gibi, Eleusis'liler safında Atina'ya karşı savaşırken öldü. Eleusis'in başlıca

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

rahipleri *Eumolpos* ailesinden seçilirdi. (L)

EUMOLPUS i. (mitolojik bir isimden). Bitkiyle beslenen birçok kınkanatlıya verilen ortak ad.

— ANSİKL. Asıl *Eumolpus* cinsi Tropik Amerika'da yaşayan oldukça iri (5 - 6 mm uzunluk), bombeli, değirmi gövdeli, çok parlak madenî renkte bir böcektir. Buna yakın bir cinsten olan *Bromius obscurus* türü asma yapraklarını kemirir; yapraklarda harf şekillerini andırır delikler açar; bu yüzden avrupalılar buna yazıcı böcek derler. Fakat bunun kurtçuğu özellikle zararlıdır, çünkü asmanın köklerini kemirir. (L)

EUMORPHUS i. (yun. *eumorphos*, güzel biçimli'den). Büyük ve güzel böcek. (Yeşil veya mavi renkte olur, üzerinde dört tane turuncu leke bulunur. İndo - Malezya bölgelerinde çürük odunların ve mantarların üzerinde yaşar. Kınkanatlıların *endomychidae* familyasından.) [L]

EUNAPİOS, Yeni - Eflatuncu felsefe tarihçisi (Sardeis, Lidya, yaklş. 347-öl. 420). Sardeis'te, sonra Atina'da okudu ve Eleusis sırlarını öğrendi. Eumolpos'lar payesine yükseltildi, âyinleri yönetti. Sardeis'e döndü ve hekimlik yaptı. Claudius II'den Arcadius'a kadar hüküm süren imparatorların bir tarihini veya vakayinamesini kaleme aldı: (*Khroniken Historian ten meta Deksippon*); bu eser kaybolmuştur. Ayrıca filozoflarla sofistlerin hayatlarını yazdı: *Bius Philosophon Kai Sophiston*. Bu eser, Plotinos'tan kendisine kadar gelip geçmiş düşünür, hatip ve hekimler hakkında değerli bilgiler verir. 414'te üzerinde çalıştığı tarih, özellikle Julianus'un bir övgüsü olacaktı. (L)

EUNECTES i. Büyük su boası; Amerika'nın tropik bölgelerinde yaşar. (Boagillerden.)

— ANSİKL. *Eunectes murinus* yılanların en büyüğüdür. (Güyan yerlileri buna *anakonda, abuma* ve *ikuru*, Botokudo'lar ise *ketameniop* derler.) Boyu 10 m'yi bulur. Siyah, esmer veya kızıl karışımı alacalıdır. Su kıyılarında ağaçların arasına, çalılıklara saklanır, bütün hayvanları avlar. Geceleri kümeslere sokulur. (L)

EUNEOS. Yun. mit. İason ile Hypsipyle'nin oğlu. Limni adasında hüküm sürdü. Truva kuşatması sırasında Akha'lara şarap sattı ve ellerinde tutsak bulunan Lykaon'u satın aldı. (L)

EUNİCE i. Çok halkalı deniz solucanı. (Solungaçları telek biçimindedir; başında beş dokunaç bulunur. Hint okyanusunda yaşayan bazı türlerinin eni 3 sm'yi, uzunluğu 1,50 m'yi bulur. Bütün denizlerde yaygın pek çok türü vardır. Çoğu yanar döner güzel renklidir. Özellikle Akdenizde yaygın en tanınmış türü *Eunice Harasii*'dir. Çokkıllı halkalı solucanlar sınıfının gezgin solucanlar takımından.) [L]

EUNİCİDAE çoğl. i. Gezgin çokkıllı halkalı solucanlar familyası. (Bunlarda sırt karesinin dibinde bulunan solungaçlar az çok dallıdır. Bir kısmında solungaç yoktur, bir kısmı da tüp içinde yaşar.) [L]

EUNOMİA, 1851'de De Gasparis tarafından keşfedilen 15 numaralı küçük gezegen; çapı 352 km olarak tahmin edilmektedir. (L)

EUNOSİBİUS i. Güyan'da bulunan böcek cinsi. (*Eunosibius*'lar baklagillerden bazı bitkilerin yaprak sapının içine oydukları boşluklarda küçük topluluklar halinde yaşar, hem bitkisel dokularla, hem de yuvalarında barınan çeşitli tırtılların salgıladıkları şekerli sıvıyle beslenirler. Kınkanatlıların *cucujidae* familyasından.) [L]

EUNOSTOS («Hayırlı Dönüş»). Esk. coğ. Eski İskenderiye'nin (Mısır) batı limanı, kıt'a, Heptastadion seddi ve Pharos adası arasında. Bugünkü İskenderiye limanı Eunostos'un yerinde kurulmuştur. (L)

EUNOUS, Suriye'li köle. Aslen Apameia'lı idi ve Atargatis kültüne bağlıydı. Büyük nüfuz sahibi olunca, kral unvanını aldı ve Antiokhos adı altında Sicilya'lı köle ve paryaların ayaklanmasına önderlik etti (135). Kendisine karşı gönderilen birlikleri yendi. 133'te Calpurnius Pisox onu Taurominium'a kapattı. Bu şehir düşünce, Eunous bir mağaraya gizlendi, fakat bulundu. Murgantia'ya hapsedildi, az sonra orada öldü. (L)

EUOMPHALUS i. Karındanbacaklı yumuşakça. (Geniş göbekli yassı disk biçiminde bir kavkısı vardır. Sırt kısmı karinalı; sarmal dolambaçları içbükeydir. Silüryenden triyasa kadar fosiline rastlanır, en çok karbon çağında görülür. *Solariidae* familyasından.) [L]

EUPALİNOS Megara'lı, yunanlı mimar ve mühendis, Naustrophos'un oğlu (M.Ö. VI. yy.). Eski Sisam (Samos) şehrini beslemek için M.Ö. 530'a doğru açtığı tünel ve su yolu günümüze kadar kalmıştır. (L)

EUPATORİUM i. Nemli yerlerde yetişen bitki. (Çiçekleri pembe ve küçük kapitüller halinde toplanmıştır. Yaprakları parçalı, meyveleri siyahtır. Meyvenin tepesinde beyaz bir sorguç vardır. *Compositae* familyasından.) [L]

EUPATRİDES. Esk. Yun. Attike'de soylular sınıfı üyesi. Eupatrides'lerin babadan oğula geçen soyluluğu uzun süre bir oligarşi meydana getirdi. Bu oligarşi M.Ö. VIII. ve VII. yy. larda siyasî ve askerî iktidara hâkim oldu. Solon'un Anayasa'sıyle Eupatrides'ler kendilerine tanınmış olan imtiyazların büyük kısmını kaybettiler, fakat rahiplik mevkileri ve topraklarının ellerinde kalmasından dolayı büyük nüfuz sahibi olmaya devam ettiler. (L)

EUPELMUS i. Küçük böcek; çoğunda kanatlar basit, göğüs oval, burgu uzundur. (*Eupelmus Degeeri* bakla kurtlarında, *cassidae* ve *cecidomyidae* familyasından böceklerde asalak yaşar. Zarkanatlıların *encyrtidae* familyasından.) [L]

EUPEN, fr. **Néau,** Belçika'da (Liège ili, Vervies idare çevresi) komün, Vesdre ile Helle'nin birleştiği yerde; 14 900 nüf. Gotik ve barok üslûbunda kiliseler. Vesdre üzerinde baraj. Elektrik santralı. Besin sanayii. Tezgâhlar. Yün iplikçiliği ve dokumacılığı. Hidroterapi tesisleri; sanatoryum.

— Tar. 1801'e kadar Limburg dükalığına bağlı olan şehir ve bölge, 1814'e kadar Fransızların, sonra 1919'a kadar Avusturyalıların elinde kaldı. Versailles antlaşmasıyle Belçika'ya bağlanan Eupen, 1940-1944 arasında geçici olarak III. Reich tarafından ilhak edildi, sonra Belçika'ya geri verildi. (L)

EUPETAURUS i. Uçan sincap. Hint-Malezya bölgesinde yaşar. (Kemirgenler takımının sincapgiller familyasından.) [L]

EUPHACUS i. (yun. *eu*, iyi ve *phagein*, yemek'ten). Orta boylu ötücü kuş; erkekleri parlak yansımalı siyah, dişileri esmerdir. (Kuzey Amerika'da pek yaygındır *blackbirds* diye bilinir. Sarıasmagillerden.) [L]

EUPHAUSİACEAE çoğl. i. (yun. *eu*, iyi ve *phausis*, parıltıdan). Enginlerde yaşayan, geceleri sürüler halinde su yüzeyine çıkan kabuklular familyası. (Görünüşleri tatlı su yengecini andıran bu hayvanların karakteristik ışık saçan organları vardır. Balinalar hemen hemen yalnız bu kabuklularla beslenir.) [L]

EUPHEMA i. (yun. *eu*, iyi ve *phemi*, konuşuyorum'dan). Avustralya'da bulunan, yeşil ve mavi tüylü, sarı göğüslü uzun kuyruklu papağan. (L)

EUPHEMİOS, İstanbul patriği (489-495) [öl. Ankara 515]. Bizans imparatoru Zenon devrinde ölen patrik Phrabitas'ın yerine patrik seçildi. Ilımlı bir ortodoks olan Euphemios, İskenderiye patriği monofizit Petros Mongos'u görevinden uzaklaştırdı. Hunların akınları sırasında (511) kaçıp sığındığı Ankara'da öldü. (L)

EUPHONE i. Tropik Amerika'da yaşayan küçük ötücü kuş; mavi parıltılı sarı ve siyah renklidir. Çok güzel öter. (*Tanagridae* familyasından.) [L]

EUPHORBOS. Yun. mit. Panthoos'un oğlu. Kuvvetiyle ün yapan Truvalı. Patroklos'u yaraladı ve Menelaos tarafından öldürüldü. Ruh göçüne inanan Pythagoras, Euphorbos'un ruhunun öldükten sonra kendisine göçtüğünü iddia ederdi. (L)

EUPHORİA i. Tropik Asya ve Okyanusya'da yetişen ağaç. (*Euphoria longana*'nın meyvesi sarımtırak renkte, tatlı ve buruk lezzetlidir, yenir. Bu ağaç Çin'de, Çinhindi'nde, Tayland ve Malezya'da yetiştirilir. *Sapindaceae* familyasından.) [L]

EUPHORİON, yunanlı şair (Khalkis, Euboia, yaklş. M. Ö. 276-Suriye yaklş. 200). 220'ye doğru Antakya'ya geldi. Büyük Antiokhos'un kütüphanecisi oldu. Tarihî konulu monografiler, hicivler, manzum hikâyelerden ibaret ve hemen hepsi kaybolmuş eserlerinde, efsaneleri bilgince yorumlamış, aşk hikâyelerine, mitolojiye ve romana kaçan yazılara bolca yer vermiştir. (L)

Euphorion, Goethe'nin ikinci Faust'unun kahramanı, Faust ve Helena'nın oğlu. Şairin ruhunu temsil eder. (L)

EUPHRAİOS, M.Ö. IV. yüzyılda yaşamış yunanlı filozof. Eflatun'un öğrencisiydi. Oreos'ta (Euboia) doğdu; Kral Perdikkas'ın nedimi idi, Makedonya'yı onun adına yönetti. Perdikkas'ın ölümünden sonra Atina'ya gitti. Philippos'a karşı savaştı ve partisi yenilince intihar etti (342 yılları). [L]

EUPHRANOR, yunanlı ressam ve heykeltıraş (Korynthos M.Ö. IV. yy.). Daha çok Atina'da çalışarak tanrıları veya kahramanları, dört atlı zafer arabalarına binmiş olarak Philippos ile İskender'i temsil eden heykeller yaptı. Bir *Orantı ve Renkler Bilgisi* yazdı, Keramaikos'taki Zeus Eleutherios revakını, tanrıları, demokrasiyi, Theseus'u, halkı, Atinalıların Mantineia'ya saldırışını canlandıran resimlerle süsledi. Eski metinlerde adı geçen bütün bu eserler kaybolmuştur. (L)

EUPHRASİA i. Birçok türü kapsayan ve gaz yanmalarına iyi gelen otsu bitki. (Sıracagillerden.) [*Eşanl.* GÖZLÜKKIRAN.] (L)

EUPHRATES. Bk. FIRAT.

EUPHRATES, hıristiyan din sapkını (II. yy.). Aziz Hippolytos'a göre, *Perates* veya *Peratikoi* adını taşıyan ve gnosis (tanrı hakkında bilgi) ile astrolojiye önem veren tarikatın kurucularından biridir. Tarikatın adı, Euphrates'in oturduğu *Pera* şehrinden gelir. Euphrates, evrenin üç ayrı âlemden meydana geldiğini ve İsa'nın, bunları sırasıyle kurtardığını ileri sürüyordu. Ayrıca İsa'nın yılan olduğu inancını yayıyordu. Kurduğu tarikatın daha sonra ne olduğu hakkında bilgi yoktur. (L)

EUPHRATES, stoacı filozof. Suriye'de Tyr (Sur) veya Epiphania şehrinde veya Mısır'da doğduğu sanılmaktadır. M. S. 108'de Roma'da öldü. Tyana'lı Apollonios'un mucizelerinin asılsız olduğunu ileri sürdü. Genç Plinius ile dostluk etti ve onun tarafından büyük bir övgüyle anıldı. İmparator Hadrianus ile Marcus Aurelius da onun belâgatinden övgüyle söz ettiler. Euphrates, yaşlanıp hastalanınca, Hadrianus'tan izin alarak intihar etti. (L)

EUPHRON, Sikyone tiranı (öl. M.Ö. 366'ya doğr.) önce Isparta, Thebai, sonra da Arkadia'lılarla Argos'luların himayesi altında hüküm sürdü, oligarşi taraflılarını kovdu ve dinî emlâki dünyevîleştirerek iktidarda kaldı. Fakat bu konuda o kadar aşırı gitti ki, Arkadia'lılar onu tahttan indirdiler. Bunun üzerine Thebai'ye kaçtı ve orada öldürüldü. (L)

EUPHRON, yeni komedi devri yunan şairi (M.Ö. IV. yy.). Piyeslerinden sadece adları ve bazı parçalar kalmıştır. (L)

EUPHRONİOS, atinalı çömlekçi ve vazo ressamı (M.Ö. VI. yy. sonu-V. yy. başı). Çömlekçi Kakhrylion için, bugün Münih müzesinde bulunan bir vazo üzerine *At üstünde Leagros* ve *Herakles ile Geryon'un Savaşı*'nı temsil eden resimler yaptı. Ayrıca Louvre müzesinde bulunan bir küp üstündeki *Herakles ile Autais'un Savaşları*'nı resimledi. Leningrad müzesinde de Eski Yunan'ın kibar fahişeleri *Hetaira*'ları canlandıran bir *Psykter*'i (şarap testisi) vardır. Kendi yaptığı vazoları Panaitios, Oneisimos, Pistoksenos resimlemiştir (*Amphitrite ile Theseus*, Louvre). Euphronios, araçların sadeliği ve resmin temizliği ile belirlenen «ağırbaşlı üslûp»un en iyi temsilcisi sayılmaktadır. (L)

EUPHROSYNE. Yun. mit. Üç Kharis'ten biri. (L)

EUPHROSYNE DUKAS (Arta, Epir 1150'ye doğr.-öl. 1211'e doğr.), Doğu imparatoru Aleksios III Angelos'un karısı. Güzel, zeki ve enerjikti. Kocasını, tahtı gaspetmeğe zorladı (1195). İmparator üzerinde büyük etkisi vardı; ama, lüksü, açgözlülüğü, sefih yaşayışıyle hazineyi iflâsa ve devleti sar-

sıntıya uğrattı. İsaakios II'nin eline düştü, Haçlılar tarafından kurtarıldı (1203), Aleksios V Dukas tarafından serbest bırakıldı (1204) ve kocasının yanına gitti. Makedonya'da Bonifacio di Monferrato'ya karşı savaştı, sonra Epir'e sığındı. (L)

EUPHUES'ÇULUK [öfyus'çuluk] i. (Lyly'ın eseri *Euphues*'ten). Elizabeth devrinde İngiltere sarayında moda olan özentili ve yapmacıklı dil.

— ANSİKL. İngiltere'deki *euphues'çuluk*, İspanya'daki Gongora'cılık ve İtalya'daki Marini'cilik ile hemen hemen çağdaştır. Modası on beş yıl kadar sürdü. Ben Jonson, *E Very Man out of His Humour* adlı eserinde bunu yerer; Walter Scott da *The Monastery* (Manastır) adlı romanında, Peter Shafton'ın kişiliğinde bir euphues'çuyu canlandırır. (L)

Euphues or Anatomy of With (*Euphues yahut Ruh Anatomisi*) [1579] ve **Euphues and his England** (*Euphues ve İngiltere*) [1580], John Lyly'ın romanları. Bir çeşit serüven hikâyesi olan eserin kahramanı, Euphues adında atinalı genç bir soyludur. Aslında Euphues'in kişiliğinde Elizabeth I devrinde yaşamış genç bir ingiliz soylusu canlandırılmaktadır. Euphues, İtalya'yı ve İngiltere'yi gezer ve bize o çağın törelerini anlatır. Kitapların gördüğü ilgi, ince mecazlar ve ses tekrarları ile süslü üslûbundan gelmektedir. (L)

EUPİTHECİA i. Küçük gece kelebeği. (Tırtılı boysuz bitkilerde ve ağaçlarda yaşar. Krizaliti ince uzun koni biçimindedir. *Eupithecia bilunata*, çamlardaki çambiti urlarının içinde gelişir. Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

EUPLECTELLA i. Silisli sünger. (Gövdesi yarım metreyi bulan silindirimsi bir çanak biçimindedir. Çanağın çeperleri gayet düzgün bir şekilde saydam tellerle örülüdür. Bu süngerler dip çamuruna batık katı bir cisme silindirimsi alt taraflarıyle tutunurlar. Silindirin ağzı asalakların içeri girmesine engel olan çok hafif bir kafesle kapalıdır. Gövdenin dip tarafını çepeçevre saran camsı uzun iğnecikler hayvanın çamurlu yere tutunmasına ve orada durabilmesine yardım eder. *Euplectella*'lar sıcak denizlerde, özellikle Japonya'nın güneyinde 2 000 m'ye kadar derinliklerde yaşar.) [L]

EUPLECTES i. Koyu çizgili esmer renkte dokumacı kuşu. (Tropik Afrika'da yaşar. Çiftleşme mevsiminde erkeklerin tüyü daha bir göz alıcı olur, sarı ve parlak kırmızı karışımıyle kadifemsi siyah bir renk alır. Buna yakın bir cinsin erkeklerinde kuyruk o kadar uzun ve kocaman olur ki, yağmurdan ıslandığı zaman hayvan uçamaz. Bu yüzden oralarda bu kuşlara *dul euplectes* de denir. *E. afra* çok yaygın bir kafes kuşudur. Dokumacıkuşugillerden.) [L]

EUPLECTUS i. Küçük böcek (2 - 3 mm uzunluğundadır). Başı üçgenimsi, duyargaları uca doğru kalındır. Kuzey yarımkürede, Hindistan ve Avustralya'da çok bulunur. Karıncalarla birarada yaşar veya bitkisel kalıntılarla beslenir. Kınkanatlıların *pselaphidae* familyasından.) [L]

EUPLERES i. Etçil memeli hayvan. (Miskkedisigillerden.)

— ANSİKL. *Eupleres*'ler, Mangust ve gelinciğe benzeyen güzel görünüşlü hayvanlardır. Yaşantısı da onlara benzer. Madagaskar'ın doğusunda yaşar. Örnek türü, *Eupleres Goudoti*, esmer - kızıl renklidir; postu yün gibi yumuşak, sık ve parlak, göğsü ve karnı gri - turuncu, kuyruğu uzun ve çok kıllı, burnu ince ve uzundur. Madagaskarlılar buna *falanuk* derler. Burnundan kuyruğunun ucuna kadar uzunluğu 70 sm kadardır. (L)

EUPOLEMOS, yahudi yazarı (M.Ö. I. yy. ortaları). Yunanlıların suçlamalarına karşı yahudi kültürünün dünyanın en eski kültürü olduğunu bir grup edebiyatçı ile birlikte ispata çalıştı. Yaman bir tartışmacıydı. (L)

EUPOLİS, yunanlı tiyatro yazarı (M.Ö. Atina 446 - ay. y. 411). Eski komedi türünün ustalarından. On yedi yaşında ilk eseri temsil edildi ve yedi defa ödül kazandı. Önceleri Aristophanes ile dosttu. Onunla birlikte bir komedi yazdığı söylenir. Sonra iki şair bozuştular ve birbirlerini taklitçilikle suçladılar. Eupolis on beş kadar komedi yazdı, bunlarda bazı devlet adamlarına, özellikle de, Alkibiades'e çattı. (L)

Eupolis mısraı. Esk. vezin. Yunan komedisinde kullanılan mısraa verilen isim. (Sonuncusu katalektikos olan dipodia'lı khoriambos'tan meydana gelir). [L]

EUPOMOTİS GİBBOSUS i. Bir sazan türü; Amerika'ya özgü olan bu balık 1880 yılında Avrupa'ya getirilmiş, akarsularda çoğaltılmıştır. (M)

EUPORUS i. Yaldızlı yeşil veya parlak mavi, güzel teke böceği; Tropik Afrika'da ve Madagaskar'da yaşar. (Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

EUPREPİA i. Siyah benekli sarı veya gri renkte, küçük gece kelebeği. (*Euprepia*'nın birçok türü Avrupa'da bulunur. *Euprepia cribaria*'nın tırtılı yere yakın bitkilerin ve katırtırnaklarının üstünde yaşar.) [L]

EUPROCTİS i. Karnı esmer tüylü, rengi beyaz hantal kelebek. (Pulkanatlıların *liparidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Euproctis phoeorrhoea*'nın tırtılları meyve ağaçları ile reçinesiz orman ağaçlarını mahveder. Kelebeği mayıs ve haziran aylarında ortaya çıkar; bu böcekler aynı yerde üreyerek yıllarca zarar verebilirler. Bunları yok etmek için yuvalarını bozup, yakmalı veya ağır yağ ile yahut kostik sodalı ve bakır asetatlı eriyiklerle iyice ıslatmalıdır. (L)

EUPROCTUS i. Zool. Su semenderi. (Bilinen üç türü vardır. Bunların her biri sırayle Pireneler, Korsika ve Sardunyadaki yüksek göllerde yaşar. Semendergillerden.) [L]

EUPSAMMİA i. Tersiyer tabakalarında fosil polip öbeği. (L)

EUPSAMMİİDAE çoğl. i. Kalbur madreporlu mercanlar familyası; yaşayan ve fosil türleri pek çoktur.

— ANSİKL. Bugünkü denizlerde yaşayan, *balanophyllia* gibileri daima basit yapılıdır; diğer çeşitleri ise ağaç şeklinde (Avrupa denizlerindeki *dendrophyllia*) veya yassı (Cezayir kıyılarındaki *yıldızsı mercanlar*) koloniler meydana getirir. Türlerin çoğu sağlam ve katı bir dayanağa bağlı bulunur. (L)

EUPTELEA i. Japonya asıllı ağaç. (*Trochodendraceae* familyasından.) [L]

EURASİA. Bk. AVRASYA.

Euratom. Bk. AVRUPA *Atom Enerjisi ortaklaşması*.

EURE, Fransa'da Paris havzasında ırmak, Sen'in kolu (sol kıyı); 225 km. Perche'de doğar ve güneydoğuya doğru düz bir çığırla aktıktan sonra, bir kıvrımla kuzeybatıya yönelir. (L)

EURE - ET - LOİR, Fransa'da, Paris havzasında idare bölgesi, 5 940 km², 302 200 nüf. (km²'ye 46 kişi). İdare merkezi *Chartres*. (L)

EURE idare bölgesi, Fransa'da Paris havzasında bölge, Normandiya'da; 6 307 km², 384 000 nüf. (km²'ye 60). İdare merkezi, *Evreux*. Eure'de sanayi faaliyetinin temelini dokumacılık (Andelle vâdisinde pamuklu dokumalar, Louvain'de yünlüler) ve süt ürünleri sanayii meydana getirir, Metalürji ve makine sanayii, kereste ve deri işlemeciliği (Sepi yerleri, ayakkabı fabrikaları), kimya sanayii, plak ve müzik çalgıları yapımı da (Louviers) gelişmiştir. (L)

Eureka! (« *buldum* » anlamında yun. k.). Arkhimedes, hamamda, Arşimed kanunu diye bilinen ilkeyi buluverince *eureka!* diye bağırmıştı. (L)

EUREKA, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, Humboldt koyu kıyısında; 28 100 nüf. 50 MW gücünde nükleer santral. (L)

EURİCH (420'ye doğr. - 480), Vizigot kralı (466-480). Öldürttüğü kardeşi Theodorich'in yerine geçti. Loire'a kadar Galya'yı, Provence'ı ve İspanya'nın kuzeyini egemenliği altına aldı. Yaman bir fatih ve yönetici olan Eurich, aynı zamanda koyu bir ariusçu idi. (L)

EURİPİDES, yunan trajedi yazarı (Salamis M.Ö. 480 - Makedonya 406). Bazı kaynaklara göre soylu bir ailedendi, bazılarına göre de babası meyhaneci, annesi de sebze satıcısı idi. Doğruluğu şüpheli bazı söylentilere göre, önceleri resme çalışmış, hattâ bir ara güreşçilik bile etmiş. Kesin olan bir şey varsa o da, felsefe ve ilimle uğraştığıdır: eserinde filozoflarla sofistlerin, Anaksagoras, Protagoras veya Prodikos'un etkileri çok bellidir. Şiir ve tiyatroya erkenden başladı. 25 Yaşında ilk trajedisi *Peliades* (455) oynandı; ilk büyük başarıyı 441 yılında elde etti. İki defa evlendiği, ama mutlu olmadığı söylenir. Üç oğlundan, biri tüccar, biri oyuncu, bir de kendisi gibi trajedi yazarı oldu. Bu sonuncunun adı da Euripides idi. Hayatının sonuna doğru Euripides, Makedonya kralı Arkhelaos'un sarayına çekildi ve denildiğine göre, burada köpekler tarafından parçalanarak öldü. Doksan iki piyes yazdı. Çoğunun sadece adları veya bazı parçaları kalmıştır. Tam olarak elimizde, yazılış tarihleri kesin olarak bilinmeyen on yedi trajedisi vardır: *Alkestis* (438), *Medeia* (431), *Hippolytos Stephanephoros* (428), *Herakleidai* (430-427), *Andromakhe* (426'ya doğr.), *Hekabe* (424'e doğr.), *Herakles* (424'e doğr.), *İketides* (422), *İon* (418'e doğr.), *Troades* (Truvalılar) [415], *İphigeneia Taurois*'te (İphigeneia he en Taurois) [414], *Elektra* (413), *Helene* (412), *Phoinissai* (Fenikeli Kadınlar) [409 veya 408], *Orestes* (408), *İphigeneia Aulis*'te (İphigeneia he en Aulidi) ve *Bakkhalar* (Bakkhai) [405]. Bu son iki eser Makedonya'da yazılmış ve yazarın ölümünden sonra, orada 405'te temsil edilmişlerdir. *Kyklops* (Tepegöz) adlı satirik dramının ise temsil tarihi bilinmiyor. Euripides'e mal edilen *Rhesos* büyük bir ihtimalle onun eseri değildir. Aiskhylos ve Sophokles'in tiyatrosuyle karşılaştırılınca, Euripides'in birçok yenilik getirdiği görülür: aşk tutkularının tahlili ve kadın rollerine verilen önem, heyecan verici durumlara karşı gösterilen aşırı eğilim, ilim ve felsefeye karşı duyulan ilgi, mitos'ları yenileyerek başka konular bulma, prologlardan yararlanma çabası, konudan ayrı bir varlık kazanan koro'nun yeni bir niteliğe bürünmesi, kostümlerde ve sahne düzeninde titizlik. Bu yenilikler önceleri Atina halkını şaşırtmışa benziyor. Euripides, sağlığında büyük bir başarı sağlayamadı ve sadece beş defa ödül kazandı.

Aristophanes, Kurbağalar *Batrahoi* adlı komedisinde, Euripides ile insafsızca alay eder ve Aiskhylos'un ustalığı karşısında onu hor görür (405). Euripides ancak öldükten sonra halk tarafından gittikçe artan bir ilgi gördü. Samosata'lı Lukianos, Atina'da ve pek çok yunan sitesinde *Euripides hastalığı*'ndan söz eder, bu merakın yunan şehirlerini nasıl sardığını anlatır. (L)

Euripides vezni. Esk. vezin. Katalektikos trokhaikos'lu bir ikiölçülü'ye (iki veya dört ayak) denir. (L)

EURİPOS kanalı, Euboia adasının güney bölümünü kıta Yunanistan'ından (Boiotia) ayıran dar kanal; üstünde bir köprü vardır. Eskiçağda, kanalın darlığından yararlanılarak bir köprü ve bir kara yolu yapılmıştı. Akıntının gösterdiği garip değişikliğin farkına da o çağda varıldı ve kanala *Euripos* (değişken, *kararsız*) adı verildi; çoğunlukla akıntı günde dört defa yön değiştirir. Gel-gitin sonucu olan bu olaya «düzgün akıntı» denir. Ayda altı, yedi gün boyunca da «düzensiz akıntı» günde on iki, on dört defa yön değiştirir. Yanlış bir inanışa göre Aristoteles kendini bu olayı açıklayamadığı için öldürülmüştür. Gel-gitin kapsamının düşük olduğu sırada meydana gelen bu akıntının sebebi, mahallî rüzgârların, kıyı ırmaklarının şiddetli taşmalarının v.b. yol açtığı deniz «seş*»lerdir. (L)

EURİPUS i. Esk. Rom. özellikle sirklerde arenayı oturma yerlerinden, vahşî hayvanları da seyircilerden ayıran içi su dolu hendek. (L)

EURİTANLAR. Esk. coğ. Yunanistan'da halk, Atiloia'da Akheloos vâdisiyle Oite dağı arasındaki bölgede yaşarlardı. Başlıca şehirleri *Oikhalia* idi. Efsaneye göre Herakles kral Eurytos'u bu şehirde öldürdü. (L)

Eurocontrol (*Europe*, Avrupa ve *control*, kontrol'dan). Havc. Hava seyrüseferinin güvenliği için 13 aralık 1960'ta kurulan ve 1 mart 1963'te faaliyete giren Avrupa teşkilâtı. Bu teşkilât, gerçekte, ancak bir yıl sonra çalışmağa başladı: 1 mart 1964'ten beri Avrupa göklerinden geçen bütün sivil ve askerî uçaklar (Benelux devletleri ve Federal Almanya için 6 000 metrenin üstünde; Fransa, İrlanda ve İngiltere için 7 500

euplectes

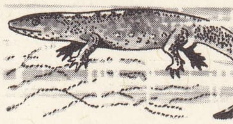

euproctus

Foto. LAROUSSE

metrenin üstünde) bu teşkilât tarafından kontrol edilir ve yönetilir. *Eurocontrol,* bir müzakere organıyle bir daimî komisyondan ve bir yürütme organından meydana gelmektedir. (L)

EURODİNLER çoğl. i. (fr. *eurhodines* ve türk. *-ler*'den). Kim. Fenazin çekirdeğinden türeyen boyarmaddeler.

— ANSİKL. *Eurodinler* birer amino- fenazindir. Metadiamin eşliğinde paradiamin'in yükseltgenmesinden veya metadiaminin paranitrolu bir üçüncül amin türeviyle yoğunlaştırılmasından elde edilir. Bu serinin en önemli boyarmaddeleri *soluk mor* ve tenenle işlenmiş pamukluları boyamakta kullanılan *tolüen kırmızı*'dır. *Safranin* ve *movein* denilen boyarmaddeler eurodinlerin fenilli türevleridir. (L)

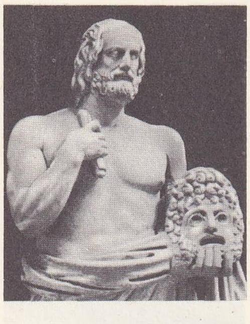
EURIPIDES
Vatikan müzesi,
Roma

EURODOLLER çoğl. i. (fr. *eurhodols* ve türk. *-ler*'den). Kim. Eurodinlerden elde edilen, fenazinin hidroksilli türevleri. (L)

EUROPA. Bk. AVRUPA.

EUROPA, Hint okyanusunda (Mozambik kanalı) küçük ada, Madagaskar'a bağlı. Meteoroloji istasyonu. (L)

EUROPA (PİCOS DE), Cantabria dağlarında kütle, sıradağların en yüksek doruğunu taşır, *Pena de Cerredo*'da 2 665 m. (L)

EUROPA (PUNTA DE), Cebelitarık yarımadasının güney ucunu meydana getiren burun. (L)

Europa I, ELDO programı çerçevesi içinde gerçekleştirilmesi düşünülen Avrupa peyk atıcısı. Bu uzay aracının birinci katını ingiliz «Blue Streak» füzesi, ikinci katını fransız «Coralie» füzesi teşkil edecek, üçüncü katı alman, sunî peyk ise italyan yapısı olacaktır. Ayrıca Belçika ile Hollanda da uzaktan ölçme ve uzaktan kumanda şebekelerinin meydana getirilmesi için çalışmalara katılmaktadırlar. (L)

Europ anlaşması, bazı avrupa demiryolları idareleri arasında, *Europ* işaretiyle belirtilen modern yapılıştaki bazı vagonların aynı hatta kullanılabilmesi konusunda yapılan anlaşma. (L)

EUROPE. Yun. mit. Fenike kralı Phoiniks veya Agenor'un kızı, Kadmos'un kız kardeşi. Zeus tarafından kaçırıldı, boğa haline sokuldu ve Girit'e götürüldü. Birleşmelerinden Minos, Radamanthys ve Sarpedon doğdu. Daha sonra Europe Girit kralı Asterion ile evlendi. Girit ile kıta Yunanistan'ının birçok yerinde, onun şerefine *Hellotia* adı verilen şenlikler yapılırdı. Bu efsane Girit'te Minos hanedanının eski (ve hattâ tanrısal) bir kökten geldiğini ortaya koymak amacındadır.

— İkonogr. *Europe*'nin çeşitli maceraları eski vazo resimlerinde, fresklerde (Pompeii), mozaiklerde (Barberini sarayı, Roma) ve paralar üzerinde (Sur, Sayda) canlandırılmıştır. Kaçırılışı, birçok çağdaş sanatçıya konu oldu. Bunlar arasında, özellikle: Veronese (Dukalar sarayı, Venedik), Tiziano (Boston), Tintoretto (Modena), Carracci (Farnese sarayı, Roma, Fava sarayı, Bologna), Buido (Leningrad), Albani (Roma, Milano), Strozzi (Poznan), Maratti (Dublin), Zuccarelli (Venedik), Jordaens (Lille), Lemoyne (Londra), Natoire (Leningrad) ve Boucher (Louvre, Amiens) sayılabilir. Rubens'in (Würzburg) bir taslağı ve Dürer'in (Albertina) bir deseni de ayrıca anılmağa değer. (L)

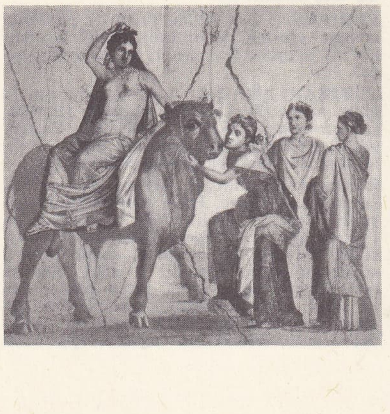
EUROPE
bir Pompeii
freskinden
Napoli müzesi

EUROPİN i. Kim. Bk. ÖROPİN.

EUROPOORT, Hollanda'da inşa halinde liman, Rotterdam'ın batısında Maas'ın Brielle kolu ile Nieuwe Waterweg arasında, eski Rozenburg adasında. Rotterdam limanını genişletme tasarısının başlıca unsuru olan Europoort limanı, petrol, maden kömürü ve maden filizi (özellikle Labrador'dan gelen demir) ithalinde kullanılacaktır. Tesislerine ilk çalışmalardan sonra 65 000 tonluk gemiler yanaşabilecektir. Eski Maas'a (Oude Maas) ulaşan bir kanal liman ile iç ulaşım arasındaki bağlantıyı sağlayacaktır. Ayrıca Europoort'da bir büyük çelik sanayii karmaşası ve tersaneler kurulması da öngörülmüştür. (L)

EUROS. Yun. mit. Güneybatı rüzgârı, Eos (Şafak) ve Astraios'un oğlu. Genellikle büyük bir paltoya sarılmış bir adam şeklinde gösterilir. (L)

EUROTAS, Yunanistan'da ırmak, Peloponnesos'un güneydoğusunda; Dakonia körfezine dökülür. Kalabalık toplulukların yerleştiği verimli vâdisi (Eurotas ırmağı, yazın bile kurumaz) Isparta egemenliğinin beşiği oldu. Lakonia'nın dor devri öncesine ait en önemli iki kasabası (*Amyklai* ve *Therapnai*) Eurotas'ın geçit verdiği yerleri kontrol altında tutardı. (L)

Eurovision (Avrupa Radyoyayın ve Televizyon birliğinin [*Union Européenne de Radiodiffusion et de Télévision*] kısaltılmış adı). Batı Avrupa ülkeleri arasında radyo ve televizyon yayınları alışverişini düzenleyen milletlerarası teşkilât. *Eurovision*'un Cenevre'de üye ülkelerin tekliflerini alan bir Yönetim merkezi vardır. Brüksel'deki Teknik merkez, Yönetim merkezinin röportaj tekliflerini alır, ses nakli için P.T.T. hatlarını kiralar. Radyoyayınların yüklü olması sebebiyle bu özel hatlardan faydalanmak bazen çok zordur. Telsiz röle istasyonları ise, resim naklinde kullanılır. Her röle istasyonu bir resmi bir yönde alır ve gönderir, başka bir resmi de ters yönde alır ve gönderir. Bu bağlantılar, yeryüzü şekline göre rölelerarası uzaklık 50 km olmak üzere, 10 000 MHz/s mertebesindeki frekanslar üzerinde yapılır.

Ülkelerin televizyon standartları arasındaki fark ne olursa olsun, yayınları alabilmek için bir *standart çeviricisi* kullanılır. (L)

EURYA i. Tüysüz yapraklı ağaç; anayurdu Japonya'dır (*Eurya Japonica*); ılımlı limonlukta yetişen bir süs bitkisi olarak Avrupa'ya getirilmiştir. (*Théaceae* familyası.) [L]

EURYALE i. Bk. ÇADIRÇİÇEĞİ.

Euryalos, Truva'lı bir genç. Vergilius, onun Nisos ile olan dostluğunu över. Her iki dost da Rutuli'lerle yapılan savaşta öldürüldüler. (L)

Euryanthe, Weber'in operası. 1823'te Berlin'de oynandı. İkinci sınıf bir kadın şair olan Helmina von Chezy'nin librettosu, Weber'in de katkılarıyle büsbütün ağırlaşmış, eserin German ülkeleri dışında tutulmasını engellemiştir. Fakat müziğindeki zenginlik ve yenilikler alman lirik dramının doğmasına yolaçtı. Marschner'in bütün eserleri ve özellikle Wagner'in *Lohengrin* operası *Euryanthe*'nin birer sonucudur. (L)

EURYBİADES, İkinci Med savaşı sırasında yunan donanmasına kumanda eden Lakedaimon'lu. Artemision'da pers donanmasını bozguna uğrattı, fakat Thermopylai'den gelen bozgun haberi üzerine geri çekilmek zorunda kaldı (M.Ö. eylül 480'de). Themistokles'in isteği üzerine Salamis'te durakladı ve 378 parça geminin komutasını ele aldı. Atina'nın düşmesi karşısında geri çekilmek istedi, fakat Themistokles'in etkisiyle ister istemez tekrar savaşa tutuştu ve kesin bir zafer kazandı (29 eylül 480). [L]

EURYCANTHA i. Gövdesi dikenli, iri ve kanatsız böcek; bacaklarında kalça kısmı kalın ve dikenlidir. (Boyu 15 sm'yi bulan bazı türleri Melanezya adalarında büyük ağaçlar üzerinde, asalak bitkiler arasına saklanarak yaşar. Bazı Melanezya adalarında özellikle Yeni Gine'de yaşayan yerli halk bu böcekleri, *Eurycantha horrida*'yı yer. *Cheleutoptera*'nın *phasmidae* familyasından.) [L]

EURYCERA i. Küçük odun biti; gövdesi yassı, duyargaları topuz gibi şişkindir (İlmî adı *Eurycera clavicornis*. *Heteroptera* takımının *tingidae* familyasından.) [L]

EURYCEROS i. Kızıl ve siyah renkte ötücü kuş; gagası büyük ve mavidir. Madagaskar'da yaşar. (Vangidae familyasından.) [L]

EURYCOMA i. Çinhindi ve İndonezya'da yetişen ağaç. (Sarı renkteki odunu dülgerlikte kullanılır. Meyveleri dizanteriye karşı iyi gelir.) [L]

EURYDEMA i. Turpgiller üzerinde asalak yaşayan bitki biti; özellikle lahana üzerinde görülür. (Başlıca türleri: *Eurydema ornatum* ve *oleraceum*'dur. Heteroptera'nın pentatomidae familyasından.) [L]

EURYDİKE. Yun. mit. Orman perisi. Orpheus'un karısı. Aristaios tarafından kovalanırken bir yılanın sokmasıyle öldü. Bir türlü avunamayan Orpheus, onu yeraltı dünyasında aramağa gitti. Kendisinin önden yürümesi ve hiç arkasına bakmaması şartıyle Eurydike'nin yeraltı dünyasından çıkmasına izin verildi. Bu şartı unutan Orpheus, Eurydike'yi ebedî olarak kaybetti. — Thebai kralı Kreon'un karısı. Oğlu Hemon'un ölümü üzerine kendini astı.

— İkonogr. Eurydike'nin ölümünden birçok sanatçı esinlenmiştir: Erasmus Quellinus (Madrid), Poussin (Louvre), heykelcilerden Roubaud, Nanteuil, Etex. Hermes'in yanında Orpheus ile Eurydike'yi canlandıran ve M.Ö. V.yy. dan kalma çok güzel bir kabartma da Napoli'de bulunmaktadır. Aynı konudan, G.B. Tiepolo (Viyana), Michel Corneille (Louvre'da bir desen) ve Canova da esinlenmiştir. (L)

EURYGASTER i. İri gövdeli bitki biti. (Boyu kısa, ikinci göğüs halkası dar ve her tarafı koyu renktedir. Daha çok Eski Dünya ve Kuzey Amerika'da yaygındır. *Eurygaster maurus* tahıllara zararlıdır; körpe taneleri sokarak emer. *Heteroptera* takımının *pentatomidae* familyasından.) [L]

EURYKLEİA. Yun. mit. Odysseus'un sütninesi. İthake'ye gelen Odysseus'u ilk olarak o tanıdı. Ayağını yıkadığı konuğun Odysseus olduğunu, onun yıllar önce bir av sırasında bacağından aldığı yarayı görünce anladı. (L)

EURYLAİMUS i. Orta veya küçük boyda kuş; tüyleri genellikle parlak yeşil, mavisiyah veya kırmızı-beyaz, gagası geniş, yassı ve çoğu zaman renklidir; İndo-Malezya'da yaşar. (Gökkuzgunumsulara yakın ötücü kuşlardan *eurylaimidae* familyasının örnek tipi.) [L]

EURYLOKHOS. Yun. mit. Odysseus'un arkadaşı. Kirke'nin büyüsünden kurtulan tek kişi. Sicilya'da Helios'un boğalarını boğazladığı için gemisi battı, kendisi de boğuldu. (L)

EURYMAKHOS. Yun. mit. *Odyssela*'da Penelope ile evlenmek isteyenlerden biri. Odysseus tarafından bir okla öldürüldü. (L)

EURYMEDON. Esk. coğ. Pamphylia'da (Küçük Asya) küçük kıyı ırmağı. Bugün, *Köprüçayı*. Kimon, burada, M.Ö. 468'de Perslere karşı kesin bir kara ve deniz savaşı kazandı: 200 gemi batırdıktan sonra çıkartma yaparak düşman ordusunu bozguna uğrattı ve yardıma gelen fenike donanmasını ele geçirdi. Bir hücum savaşı olması nedeniyle Marathon ve Salamis başarılarından daha önemli olan bu zafer, Ege denizi hâkimiyetinin kesinlikle Atina'ya geçmesini ve Lykia ile Karia şehirlerinin tarafsızlığı bırakarak Atina'ya katılmalarını sağladı; buna karşılık, kısa süre önce kurulan Delos konfederasyonunun da güçlenmesine yol açtı. (L)

EURYMEDON. Yun. mit. Devler kralı ve Prometheus'un babası. — Yunanlı savaşçı, Agamemnon'un arabacısı. Mykenai'de Aigisthos tarafından öldürüldü. (L)

EURYMEDON, atinalı general (öl. M.Ö. 413). 427'de Korkyra'lıları Peloponnesos'lulara karşı korumakla görevli bir donanmaya komuta etti. 426'da Tanagra'ya karşı bir sefere çıktı, sonra da Pythodoros Sophokles ve Demosthenes ile, Atinalılar tarafından Sicilya'ya gönderilen donanmaya komuta etti. Yolda vakit kaybettiler ve Sicilya'ya barışın yapılmasından sonra varabildiler. Eurymedon ülkeye döndüğünde para cezasına çarptırıldı. 414'te Syrakusai'yi kuşatan Nikias'a karşı gönderilen takviye kuv-

Foto. Viollet, Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

vetlerine komuta etti, fakat şehrin önünde öldürüldü. (L)

EURYMENE i. İlkbaharda korularda uçuşan pervane. (Tırtılı sonbaharda, meşe, kayın, ıhlamur gibi ağaçlarda yaşar. Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

EURYNOME. Yun. mit. Okeanos ile Tethys'in kızı; Zeus ona âşık oldu. Kharis'lerin annesi; Arkadai'daki Phigalia'da bir tapınağı vardı. Burada onuruna şölenler yapılırdı. (L)

EURYNOMOS. Yun. mit. Pausanias'ın sözünü ettiği, ceset yiyen yeraltı cini. (L)

EURYNORHYNCHUS i. Doğu Asya'da yaşayan küçük çulluk; gagası mala biçimindedir. (L)

EURYNOTUS i. Paleont. Parlak pullu fosil balık. (Gövdesi eşkenar dörtgen biçiminde ve yassıdır. Britanya adalarında ve Belçika'da karbon çağı tabakalarında bulunur. *Platysomidae* familyasından.) [L]

EURYOPS i. Güney ve Doğu Afrika. (L)

EURYPHARYNX i. Derin deniz diplerinde görülen tuhaf görünüşlü kemikli balık; 1882'de *Travailleur* gemisiyle yapılan araştırma gezisinde keşfedilmiştir. (*Eurypharynx pelecanoides* siyah, uzun ve incedir; alt çenesinin altında pelikan gagasını andıran büyük bir torba vardır. Yüzgeçleri körelmiştir. Ayaksızlar takımından.) [L]

EURYPTERİDAE çoğl. i. Paleont. *Merostoma* grubundan fosil eklembacaklılar familyası. (*Gigantostraca* da denen bu hayvanlar bilinen eklembacaklıların en büyükleridir; boyları 2 m'yi bulur. Başlıca cinsleri: *eurypterus, pterygotus, slimonia, stylonuras.* Hepsi de Birinci zamanda yaşamıştır.) [L]

EURYPTERUS i. Paleont. *Merostomata* takımından fosil hayvan. (Trilobitlerle akreplere yakınlığı vardır. Boyu 40 sm'yi bulur. Ucu sivri bir çift büyük yüzgeç-ayağı vardı. Silüryenden Permiyene kadar pek çok türüne rastlanır. *Eurypteridae* familyasının örnek tipi.) [L]

EURYPYGA i. Güvercin büyüklüğünde kuş; tüyleri esmer, beyaz ve siyah renklerin güzel bir karışımıdır; bacakları uzun, gagası uzun ve sivridir. (Güneş yelvesi veya küçük gül tavusu da denen *Eurypyga*, Tropik Amerika ormanlarında, su kenarlarında yaşar. Sutavukları takımının *eurypygidae* familyasından.) [L]

EURYPYLOS. Yun. mit. Tesalya'lı efsanevî kral. Euemon'un oğlu, Helene ile evlenmek isteyenlerden biri. Truva kuşatmasına kırk gemiyle katıldı. Paris tarafından yaralandı, Patrokles kendisini tedavi etti. —Telephos'un oğlu; Akhilleus'un oğlu Neoptolemos tarafından öldürüldü. — Kos (İstanköy) kralı, Poseidon ile Astipalaya'nın oğlu. Herakles tarafından öldürüldü. (L)

EURYSTERNUM i. Paleont. Fosil kaplumbağa; tam iskeletlerine Bavyera ile Ain'deki Üstjura kalkerlerinde rastlanır. (L)

EURYSTHENİDAİ, Isparta'nın, efsanevî Eurysthenes'ten doğmuş iki kral ailesinden biri. Bunlara, Eurysthenes'in oğlu Agis I'in adından *Agidai* de denilirdi. (L)

EURYSTHEUS. Yun. mit. Hem Perseus'ten, hem Pelops'tan gelme Mykenai ve Tiryns'in efsanevî kralı. Daha çok Hera'nın bir hilesi ve Zeus'un ihtiyatsızca verdiği bir söz üzerine kendisine bağlanan akrabası Herakles'e karşı duyduğu kinle tanınır. Herakles'ten kurtulmak için onu *on iki iş*'i yapmak zorunda bıraktı. Bundan sonra Eurystheus'in kini Herakleides'lere karşı devam etti ve onları Argos'tan kovdu, sonra sığındıkları Atike'de kendilerine saldırdı. Fakat bu sırada atinalılar tarafından öldürüldü. (L)

EURYSTOMUS i. Koyu mavi tüylü, geniş gagalı güvercin; Afrika ve Asya'nın tropik bölgelerinde yaşar. (Kanadı açıkken görülen daire şeklindeki beyaz lekeden dolayı Anglosaksonlar buna *dolarkuşu* derler. *Coraciadidae* familyasından.) [L]

EURYTHOE i. Baş etçiği az toplu deniz solucanı. (Çokkıllı gezici halkalı solucanlar takımının *amphinomidae* familyasından.) [L]

EURYTHYREA i. Avrupa'da yaşayan odun böceği (Kınkanatlıların *buprestidae* familyasından.)

— ANSİKL. Batı Avrupa'da iki *Eurythyrea* türü bulunur: parlak bakır yeşili rengindeki *E. marginata* güneyde yaşar; kurtçuğu kavak ağaçlarına saldırır; uzun delikler açarak ağacı işe yaramaz hale getirir. *E. quercus* daha kuzeyde görülür, meşe ve çam ağaçlarına saldırır. (L)

EURYTOMA i. Kambur göğüslü, yassı karınlı, çok küçük böcek; başka böceklerde asalak yaşar. (*Eurytoma flavovaria,* dişbudakta yaşıyan hylesina'yı mahveder. Zarkanatlılardan *eurytomidae* familyasının örnek tipi). [L]

EURYTOS. Yun. mit. Eurytan'ların efsanevî kralı. Ok atmadaki ustalığına güvenerek kendisini yenecek olana kızı İole'yi vereceğine söz verdi. Herakles Eurytos'u yendi, fakat İole kendisine verilmeyince, Oikhalia'yı yıktı. Eurytos ile oğullarını öldürdü ve İole'yi alıp götürdü. (L)

EUSCORPİUS i. Akrep cinsi. (*Chactiidae* familyasından). [L]

EUSEBİA (330'a doğr.-360'a doğr.), bir milis şefinin kızı, 352-353 kışında evlendiği imparator Constantius II'nin ikinci karısı. Julianus'u korudu, Galya'da Sezar seçilmesine yardımcı oldu (355), Ariler'i destekledi. (L)

EUSEBİO AYALA, Paraguay'da şehir, Tordilera idare bölgesinin güney kısmında, Caacupe'nin doğusunda; 12 000 nüf. Tütün ve pamuk üretimi. Eskiden buraya *Barrero Grande* denirdi, bugünkü adını 1932-1936 yıllarında cuhmurbaşkanlığı yapan E. Ayala'nın adından aldı. (L)

EUSEBİO DA SİLVA FERREİRA, portekizli futbolcu (Lourenço Marques, Mozambik 1942). Portekiz ve Benfica (Lizbon) futbol takımlarının golcü forvet oyuncusu. 1961 ve 1962 Avrupa Kupa Galipleri şampiyonasını Benfica'ya kazandırdı. 1966 Dünya Futbol kupasında, Portekiz Millî takımının 9 golünü atarak gol kralı oldu. (L)

EUSEBİOS, Emesos piskoposu (Urfa [Edessa] 295'e doğr.- Antakya 359'a doğru). İskenderiye okulunun ünlü ilâhiyatçısı, yarı-ariusçu olduğu sanılmaktadır. Uzun süre Constantius II'nin sarayında yaşadı, 340'ta Aziz Athanasios görevinden alındığı zaman İskenderiye patrikliğini kabul etmedi. Emesos piskoposu tayin edildi, kendisini ariusçuluktan yana olmakla ve müneccimlik yapmakla suçlayan şehir halkıyle çatıştı. (L)

EUSEBİOS, Dorylaion piskoposu (V. yy. ın ilk yarısı). Hatipti, 428'de Nestorius'un sapkınlığına karşı savaştı; papazlığa (430), sonra da piskoposluğa yükseltildi (489). Eutykhes'in dostu olduğu halde, İstanbul konsiline onun sapkınlığını haber verdi (448); fakat Efes konsili tarafından görevinden alındı (449). Kadıköy (Khalkedon) konsili bütün haklarını geri verdi. (L)

EUSEBİOS Caesarea'lı, yunan rahibi ve yazarı (Filistin 265'e doğr.- 340). Filistin'de Caesarea piskoposu seçildi (313). İmparator Constantinus'un sağ kolu oldu, Arius'çuluk ve Ortodoksluk arasındaki çekişmelere katıldı. Athanasios ile aralarında sık sık anlaşmazlık çıktı. Kilise vakanüvisliğinin gerçek kurucusudur. 323 Yılına kadar olan olayları, *Khronikon* (Kronik) adlı eserinde, Hıristiyanlığın 323 yılına kadar olan tarihini de *Ekklesiastike Historia* (Kilise Tarihi) adlı eserinde yazdı. Ayrıca Constantinus'u övmek için *Eis Ton Bion Tou Makariou Constantinus Basileos* (Kral Constantinus'un Hayatı Üzerine) adlı bir eser kaleme aldı. Bu eserin IV. yy. sonunda, Caesarea (Filistin) metropolisi Euzoios tarafından yazıldığını ileri sürenler olmuştur. Eusebios, bundan başka, *Triakontaerikos* adlı bir eserle, *Euaggelike Proparaskeue* (İncil'e Hazırlık), *Euaggelike Apodeiksis* (İncil Üstüne Tanıtlamalar) adlı iki dinî savunma kitabı yazdı. (L)

EUSEBİOS Nikomedia'lı, İstanbul piskoposu (280'e doğr.- İstanbul 341). Arius taraftarı, Nikomedia'daki (İzmit) görevinden uzaklaştırıldı, Nikaia (İznik) konsilinden (325) sonra muhtemelen Licinius'un suç ortağı olduğu veya sanıldığı için sürgüne gönderildi. 328'de geri çağrıldı, kabiliyeti ve vaftiz ettiği imparator Constantinus I'in ve Constantinus II'nin itimatları sayesinde ariusçuların başı, 339'da da İstanbul piskoposu oldu. Roma'nın üstünlüğünü reddetmek amacıyle Antakya'da bir konsil topladı. Bundan biraz önce de aynı yerde başka bir konsil toplanmış, Athanasios'un haklarını geri vermişti (341). [L]

EUSKALDUNAK, Baskların kendilerine verdikleri ad. (L)

EUSKİRCHEN, Batı Almanya'da (Rheinland Westfalen) şehir, Ren nehrinin kolu olan Erft ırmağı kıyısında, Eifel'in eteğinde, 22 300 nüf. Gotik üslûbunda kilise ve belediye sarayı. Yün kumaş ve halı imalâthanesi. Demir dökümhaneleri. (L)

EUSPORANGIATAE çoğl. i. Bk. MARATTİALES.

EUSTACHE DE SAİNT-PİERRE, Calais'li burjuva (Saint-Pierre 1287'ye doğr.-1371). Şehrin İngiltere kralına teslimi sırasında (1347), hemşehrileri için gösterdiği fedakârlıkla tanındı. Calais'li korsanların yüzyıldan beri yaptıkları zarara kızan Edward III, Calais'lileri bir şartla bağışlayacağını bildirdi: şehrin ileri gelen altı kişisi, yalınayak, başı çıplak, üstlerinde yalnız bir gömlek, boyunlarında iple gelerek kendisine şehrin anahtarını kayıtsız şartsız teslim edeceklerdi. Eüstache de Saint-Pierre ile hemşehrilerinden beşi (Jean d'Aire, Jacques ve Pierre de Wissaunt, Jean de Freisnes ve André d'Ardre) bu isteği yerine getirdiler. Kraliçe Philippa'nın araya girmesiyle Edward III hepsini bağışladı. (L)

EUSTACHİ (Bartolomeo), italyan hekimi (San Severino, Marche D'Ancôna 1500'e doğr.-öl. 1574'e doğr.). Tıp ilminde gözlemciliği temel olarak aldı. Anatomik tarifleri çok kesindir. Orta kulağı gırtlağın üst kısmına ve Eustachi kapakçığına bağlayan boruya (*Eustachi borusu*) onun adı verilmiştir. Birçok önemli eser ve 1714'te derlenerek *Tabulae Anatomicae* (Anatomi Levhaları) adıyle bastırılan birçok levha bıraktı. (L)

EUSTACHİUS Aziz (Placidus), hıristiyan ermişi (öl. Roma 118). Kültü eskidir. Bir efsaneye göre, mucizeler yaratan bir geyiğe rastlayarak din değiştirmişti. Hıristiyanlarca avcıların koruyucusu sayılır.

— İkonogr. Aziz Estachius, Pisanello (Londra) ve Lippi'nin (Meryem Ana'nın Taç Giymesi, Floransa) tablolarına, Dürer'in Baumgartner tarafından yapılan mihrap arkalığındaki (München) tablosuna konu olmuştur. Hayatının dönemleri Chartre'ın, Auxerre'in, Le Mans'ın ve Rouen'daki Saint-Patria'nın vitraylarında ve XIII. yy.a ait fildişinden bir koltukta (Salzbourg) tasvir edilmiştir. Bu dönemler arasında *Geyiğin Hayali* (Autun sütun başlığı), *Placidus'un Vaftizi* (Taştan oyma mihrap arkalığı, Cluny müzesi), *Aslanla Kurt Arasındaki Irmak Geçidi* (Calende kapısı, Rouen) ve özellikle Vouet tarafından Saint-Eustache kilisesinin baş sunağı için yapılan tablolar sayılmağa değer. (L)

EUSTATHİOS, Sebastia piskoposu (Kayseri [Kappadokia'da Kaisareia] - öl. 380'e doğr.). 356'ya doğru Sebastia piskoposluğuna seçildi; vazılarında evlilik üzerine acayip öğretiler ileri sürdükten sonra yarı ariusçu partinin başkanlarından biri oldu ve Ankara (Ankyra) 358, Seleukeia (359) konsillerine katıldı. (L)

EUSTATHİOS, bizanslı rahip ve yazar (öl. Selânik 1192-1194 arasında). Önce İstanbul'da yaşadı, profesörlük yaptı. Pindaros ile Homeros üstüne yorumlarını bu sırada yazdı. 1175'te Selânik başpiskoposu oldu. Şehri işgal eden Normanlara karşı gösterdiği cesaretiyle tanındı (1185); bu olayın hikâyesinden başka, manastırdaki yenileştirme hareketiyle ilgili birçok eser yazdı. (L)

EUSTATHİOS Aziz (Side, Pamphylia 260-Traianopolis, Trakya 337). Beroe piskopo-

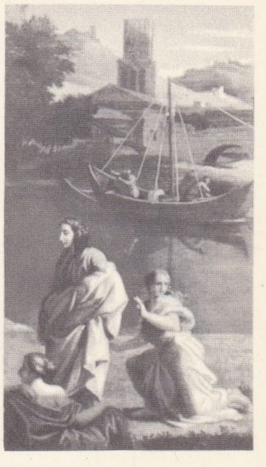

EURYDİKE ve Orpheus
Poussin'in tablosu

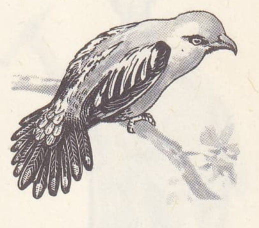

eurylaimus

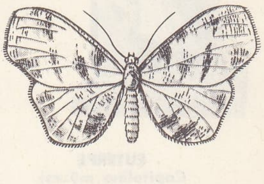

eurymene

eurypyga

eurypharynx

eurystomus

EUTERPE
Capitolino müzesi, Roma

«Aziz EUSTACHİUS'un Öldürülmesi» St. Eustache kilisesi, Paris

su idi. 324'te Antakya piskoposu oldu, Nikaia (İznik) [325] konsiline katıldı ve orada ariusçulara karşı alınan kararları destekledi. Constantinus tarafından görevinden uzaklaştırıldı ve sürgüne gönderildi. Yazılarından günümüze yalnız bazı parçalar ve Origenes'e karşı yazılmış bir inceleme kalmıştır. (L)

EUSTATHİOS Kappadokia'lı, eflatuncu filozof (IV. yy.). İamblikhos'un ve Aidesios'un derslerini izledi, daha sonra Aidesios'un yerine, Kappadokia felsefe okulunun başına geçti, Hıristiyanlıkla savaşmak için kör inançlara dayanan töreleri canlandırmağa çalıştı. Constantinus tarafından İran kralı Şâpur'un sarayına elçi olarak gönderildi. Şâpur'un sarayında kaldı. (L)

EUSTATHİOS MAKREMBOLİTOS. Bk. MAKREMBOLİTOS *Eustathios.*

EUSTATHİOS Roma'lı, XI. yy.da yaşamış bizanslı hukukçu; Basileios II'nin imparatorluğu sırasında *quaestor* ve *magister officiorum* oldu. *La Peira* adı verilen hukuk elkitabı, XI. yy. ortalarına doğru, onun verdiği mahkeme kararlarına dayanılarak hazırlanmıştır. (L)

EUSTATİK sıf. (fr. *eustatique*). Jeol. Bk. ÖSTATİK.

EUSTATİZM i. (fr. *eustatisme*). Jeol. Bk. ÖZTATİZM.

EUSTRATİOS, Nikaia (İznik) metropoliti (1050-1120). Hıristiyanlıktan ayrılan düşüncelerinden dolayı mahkûm olan İoannes İtalos'un (1082) öğrencisidir. O yıllarda henüz bir diyakos olan Eustratios, öğretmeninin düşüncelerini yanlış bularak reddetti ve kendi görüşlerini açıkladı. Eserleri, felsefî (*Hypomnemeta* [Aristoteles'in eserleri hakkında], *Horismoi Philosophikoi* [Felsefî Tanımlar]) ve dinî (*Peri Agiu Pneumatos* [Ruhülkudüs Hakkında Konuşma], *Peri Azymon* [Mayasız Ekmek Hakkında], *Peri Agion Eikonon* [Aziz İkonlar Hakkında]) konulardadır. (L)

EUSTRONGYLUS i. Bir solucan türü; köpeklerin, seyrek olarak da atların ve sığırların, bazen de insanların böbreklerinde asalak olarak yaşar. (L)

EU şatosu. XVI.-XVII. yy.dan kalma şato. Normandiya ile Picardia sınırında, Dieppe idarî çevresine bağlı kanton merkezi Eu'da bulunmaktadır. Yüzyıl savaşı sırasında, Eu kontluğuna hâkim olan hanedan mensupları, özellikle Artois kontları tarafından kullanıldı. (L)

EUTEKSİ i. (yun. *eu*, iyi ve *tekein*, erimek'ten fr. *eutexie*). Fiz. Saf maddeler gibi sabit sıcaklıkta ergiyen katı karışımların ortaya koyduğu olay. ‖ *Euteksi noktası sıcaklığı*, sabit bir ergime noktası gösterecek şekilde, belli oranlarda hazırlanmış bir karışımın veya iki ve daha çok maddeden meydana gelen bir alaşımın ergime sıcaklığı. (İki maddeden meydana gelen bir karışımın içindeki maddeler kimyasal birleşme vermiyorsa, bu ergime noktası, aynı maddelerin yaptığı bütün değişik karışımların ergime sıcaklığından daha düşüktür.) [L]

EUTEKTİK sıf. (fr. *eutectique*). Fiz. Euteksi* ile ilgili. ‖ *Eutektik karışım*, bileşimleri euteksi noktasına tekabül eden iki cismin karışımı. Bk. ALAŞIM. (L)

EUTERMES i. Termit cinsi. (Dünyanın bütün sıcak bölgelerinde yaygındır. Eşkanatlı böceklerin termitgiller familyasından.)

— ANSİKL. Ev termiti (*Eutermes trinervius*) Orta ve Güney Afrika'da yaygındır. Liken yiyen *E. monoceros* Seylan'da yaşar. *Eutermes*'ler yuvalarını toprak altına, bazen mantar şeklinde yeryüzüne, bazen de ağaçlara yaparlar. Avustralya'da yaşayan *E. pyriformis*, yüksekliği altı metreyi bulan sivri sütunlar şeklinde yuva kurar. (L)

EUTERPE i. Çok parçalı yapraklı, küçük çiçekli, ince palmiye. (Yedi veya sekiz Brezilya ve Antil türü bilinir. En tanınmışları, *Euterpe oleracea* ve uç tomurcuğu sebze gibi yenen *E. edulis*'tir. Tomurcuğu bir hurma tomurcuğudur. *E. oleracea*'dan palmiye yağı çıkarılır.) [L]

EUTERPE. Yun. mit. Müzik tanrıçası. Önce Trakya'nın ilkel sanat etkisini, daha sonra flüt çalmayı temsil ediyordu. Bazen elinde Dionysos kültünün çalgısı olan ikili veya basit bir flüt ile gösterilir. Çağdaş sanatçılar onu bazen elinde başka çalgılar ve bir müzik defteriyle de canlandırırlar. (L)

EUTHANASİA i. (yun. *eu*, iyi ve *thanatos*, ölüm'den). Acısız ve rahat ölüm. ‖ Can çekişme veya öldürücü bir hastalığın verdiği acıları kısaltmak veya toplumsal nitelik taşıyan bir gereği (ölüm cezası veya insan dölünün iyileştirilmesi) yerine getirmek amacıyle acısız öldürme uygulanması sağlayan metot. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ahl. *Euthanasia* («mutlu ölüm») terimi ilk olarak Francis Bacon tarafından kullanıldı. Bu düşünüre göre, hekimin görevleri, hastanın sağlığa kavuşmasını sağlamak, ağrı ve sızıları hafifletmektir. Ama bu sonuncu görev, hastayı sadece iyileştirmek değil, rahat ve kolay bir ölüme hazırlamak söz konusu olunca da yerine getirilmelidir. Böylece F. Bacon, günümüzde de sürüp giden çok eski bir tartışmada, belli bir tavır takınmış oluyordu. Sıradan veya uzman bir kimsenin yüce bir amaç uğruna başkasının hayatına son vermek hakkı var mıdır? Varsa, bu yüce amaç nasıl tanımlanabilir?

Eskiçağ, bu soru ile pek ilgilenmemişti. Çünkü bu çağın insanlık anlayışı, bizimkinden bambaşkaydı (meselâ kölelik normal bir durum olarak görülüyordu). Bu yüzden Platon, şunları söyleyebiliyordu: «Devlet'te, bedence ve ruhça sağlam yurttaşlara bakmakla sınırlanmış sıkı bir yönetim ve hukuk bilimi kuracaksın; bedence sağlam olmayanlar ise, ölüme terkedilecek» (*Devlet*, III). Burada, «bırakma» veya «terk etme» biçiminde ele alınan euthanasia, toplumun yararı ve insan dölünün iyileştirilmesi amacını gözönünde tutuyordu. Günümüzde, böyle bir amaç, ahlâka tamamen aykırı görünecektir.

Müslümanlık ve Hıristiyanlık ise, bu görüşün tersine, öldürmeyi mutlak olarak yasak etmiştir. Bunun gerekçesi, ölüme ve yaşamaya karar vermede yalnız Tanrı'nın yetkili olmasıdır. Bundan başka, ruhun kurtuluşu bakımından, acının büyük bir değeri olduğuna inanıldığı için, can çekişme acılarının bile kısaltması yasaklanmıştır. Devlet yararına veya insan dölünü iyileştirme amacı ile uygulanacak öldürmeler de kesinlikle yasaktır. XII. yy.da, musevî hekim İbni Meymun, *Yakarış*'ında bu çeşit düşünceleri şöyle dile getirir: «Tanrım, her şeyi yapabileceğim fikrini benden uzaklaştırır.» Aynı şekilde, Ambroise Paré şunları söyler. «Yarasını sardım; ama ölüm ve yaşama, iyileşme veya can çekişme, korku veya iç huzur sadece Tanrının elindedir.»

Bu spiritüalist düşüncelere karşı, Rönesans ile birlikte bir tepkinin ortaya çıktığını görüyoruz. F. Bacon'ın yukarıda sözü geçen tutumu, bu tepkinin bir örneğidir. Aynı şekilde, Thomas Morus da, din adamları ve yüksek görevlilere çektikleri acı ve topluma yararlı olmayışları yüzünden, iyileşmeyecek hastalara, ölümü seçmelerini öğütlemek görevini verir. Burada, euthanasia'dan yana olanlar tarafından ileri sürülen ve birbirinden ayırt edilmesi gereken iki temel gerekçe ortaya çıkmaktadır.

Bunlar, bir hastayı veya can çekişen bir kimseyi, dayanılmaz acılardan kurtarmak (*can çekişme acısından kurtaran euthanasia*) veya toplumsal bir yararı gözönünde tutmaktır (*toplum veya iyi döl uğruna euthanasia*). Can çekişme acısını önlemeyi amaç edinen euthanasia, ahlâka uygun olarak kabul edilebilir. Ama euthanasia'nın her çeşidine karşı olanlar, meşru sayıldığı takdirde, can çekişme acısını önleyen euthanasia'dan toplum veya döl uğruna yapılan euthanasia'ya büyük bir kolaylıkla «kayılacağını» ileri sürerek görüşlerini savunurlar. Bu, çeşitli yeni euthanasia anlayışlarına karşı alınan tavır hakkında bize fikir vermektedir. Meselâ Nietzsche, «gelecek duygusunu yitirdikleri için bir bitki gibi hayat süren ve yaşamaları doğru olmayan toplum asalaklarına, yani hastalara» euthanasia'yı uygulamaktan yanadır. Ne var ki, iyi döl uğruna uygulanacak euthanasia, ahlâk duygumuza aykırı düşmektedir. Aynı durum, Nazi rejiminde uygulanan ırkçı euthanasia programı için de söz konusudur. Nitekim, iyileşemeyerek çocukları açlığa terkeden bu program, Nürnberg mahkemesinde suç olarak görüldü. Buna karşılık, 1903 ve 1906 yıllarında, A. B.D.'de hekimlere euthanasia'yı uygulama hakkının verilmesi istendi. Hekim, ölmek üzere olan bir kimseye, en az dört kişilik bir kurula başvurduktan sonra, can çekişmesini önlemek amacıyle euthanasia uygulayabilecekti. Bu durum karşısında, ahlâkî ödevlerimiz arasında bir çatışma ortaya çıkmaktadır. Bunlar, acıma ödevi ve insan hayatına savgı ödevidir. Acaba bu ödevlerden hangisi, insan haysiyetine daha uygun düşer?

Kanun, şimdiye kadar, bu sorulara daima olumsuz bir cevap vermiştir. Amerikan Millî meclisi, can çekişme acısını önlemek için yapılacak euthanasia'yı kabul etmemiş; Almanya, İngiltere ve Fransa'da, bu hakkın tanınmasını öngören kanun tasarıları her zaman geri çevrilmiştir. Bununla birlikte, can çekişme acısını önlemek için uygulanan euthanasia'lar için açılan bütün davalar, beraatla veya çok az bir cezanın verilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum, acıma sonucu olan bu tür davranışları cezalandırmakta vicdanın kararsız kaldığını gösterir. Demek ki, burada, sorumluluğunu yüklenerek, herkesin kendi vicdanının sesine göre halletiği bir durum söz konusudur. Ama, dinî ve tıbbî yasaklamalara (meselâ, hekim deontolojisi kuralına göre, «hekimin baş kaygusu, insan hayatını korumaktır») uyulursa, böyle bir mesele söz konusu değildir.

— Vet. Ortadan kaldırılmak istenen hayvanları süratli ve acısız olarak öldürmek için uygulanan usuller, çeşitli durumlara göre değişiklik gösterir. Bu amaç için, genellikle, damara yapılan kloroform, yoğun kloral eriyiği, yoğun magnezyum sülfat iğneleri kullanılır. Kediler, çoğunlukla, kloroformla ıslatılmış bir pamuk parçasının yerleştirildiği çan şeklinde bir kabın içine konur. Anî ölüm sağlayan elektrik şoku ise köpeklerin öldürülmesinde kullanılır. (L)

EUTHARİCH CİLLİGA, Ostrogot prensi (öl. 552). 515'te İtalya Ostrogot'larının kralı Theodorich'in kızı Amalasonte ile evlendi. Doğu Roma imparatoru Justinus 519'da Eutharich'i çalışma arkadaşı olarak konsül seçti. Genç yaşta öldü. Oğlu Athalarich büyük babasının yerine kral oldu. (L)

EUTHRİA i. Öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça. (Kavkısı iğ biçimindedir; üzerinde oval bir kapakçık bulunur. Euthria'lar, Akdeniz bölgesi, Japonya, Kaliforniya, Avustralya, Tasmanya, Güney Afrika, Yeni Zelanda v.b. gibi ılıman bölge denizlerinde çoktur; Miyosen'den itibaren fosiline rastlanır. *Buccinidae* familyasından.) [L]

EUTHYDEMOS, yunanlı sofist (M.Ö. V. yy.). Aristoteles, Euthydemos'un yaşamış olduğunu doğrular. Eflatun'un ince ve zarif nükteli diyaloglarından biri onun adını taşır: *Euthydemos.* Bu diyalogunda Eflatun *eristik* denen ve tartışmaya dayanan felsefe metodunun değeri üstünde durur. (L)

EUTHYDEMOS, Baktriane kralı (M.Ö. 230'a doğr.-187). Diodotos soyundan gelen-

Foto. Anderson-Giraudon, Bulloz (LAROUSSE)

Trakya bölgesi: ahşap işlemeli, çevre saçaklı, konak yavrusu evler (Edirne)

Marmara bölgesi: çivit badanalı ahşap evler (Bursa)

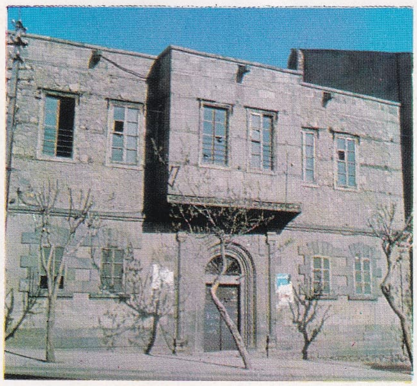

Doğu Anadolu bölgesi: taş örmeli kale tipi evler (Erzurum)

Marmara bölgesi: aşı boyalı ahşap evler (Bursa)

Trakya bölgesi: çevre saçaklı ev tipi (Edirne)

◀ Orta Anadolu bölgesi: üst katları ahşap, alt katları taş eşraf evleri (Eskişehir)

Foto. M. Erkmen, Ç. Şencan, N. Erkılıç, H. Gürsel (MEYDAN)

Güney Anadolu bölgesi: kalın beyaz taşlı, küçük pencereli, sıcağa dayanıklı ev tipi

cumbalı, şahnişli, kafesli, ahşap eski İstanbul evleri

Kuzey Anadolu bölgesi: kiremit damlı, ahşap balkonlu ev tipi (Rize)

Orta Anadolu bölgesi: kerpiç ve tuğla karışımı, köşklü, hayatlı, avlulu ev tipi (Konya)

Ege bölgesi: geniş saçaklı, çok pencereli, çıkmalı, [illegible]

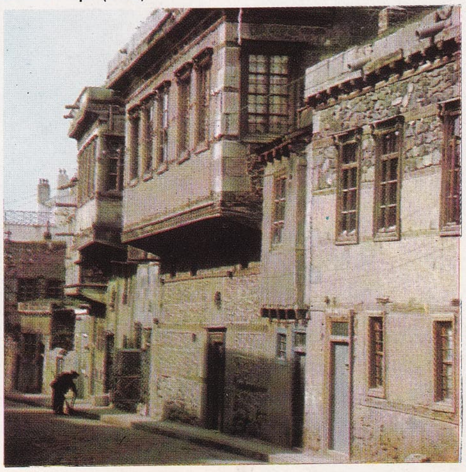

Doğu Anadolu bölgesi: taş ve ahşap karışımı, [illegible]

Ege bölgesi: denize inen dar sokaklarda demir cumbalı ahşap evler (Ayvalık)

lerin mülklerini ellerinden aldı ve devletini Hindistan'a kadar genişletti. Büyük Antiokhos ile çetin bir savaşa tutuştu. Antiokhos onunla anlaşma yolları aradı ve kızını oğlu Demetrios'a verdi. (L)

EUTHYMİDES, atinalı vazo ressamı (M.Ö. VI. yy. sonu). Münih müzesinde iki amforası vardır. Bu vazoları süsleyen resimler Euthymides'in donmuş arkaik üslûp geleneklerinden ayrıldığını ve insan vücudunun hareketlerini tabiî bir şekilde canlandırdığını gösterir. (L)

EUTHYMİOS, İstanbul patriği (İsauria'da Seleukeia 834-Agathos 917). İmparator Leon VI üstünde büyük etkisi vardı, patrik Nikolaos'un yerine getirilmişti (907). Leon VI'nın ölümünde (912) bir manastıra gönderildi. (L)

EUTHYMİOS ZİGABENOS, bizanslı keşiş ve tartışmacı (XII. yy.). İmparator Aleksios I Komnenos'un gözdesiydi. İmparatorun isteği üzerine metinlere dayanarak din sapkınlığını temelinden çürüten *Dogmatike Panoplia* (İmanın Dogmatik Silâhları) adlı bir eser hazırladı. (L)

EUTHYMOS. Yun. mit. İtalya'da olağanüstü kuvvetiyle ün kazanan Locroi'li güreşçi. Temesa şehrini, Alybas adındaki iblise ödemek zorunda olduğu borçtan kurtardı. (L)

EUTHYNOS i. (yun. *euthyna*'dan, sorumluluk, hesabı inceleyip teslim etme'den). Yun. tar. Atina'lı komiserlerin unvanı. (Bunlar on kişi olarak seçilir, *logistes*'lerle [hesap denetleyicisi] birlikte, görevden ayrılan yargıçların hesaplarını kontrol ederlerdi.) [L]

EUTHYNNUS PELAMYS i. Ton balığına yakın kemikli balık; yanlarındaki siyah çizgilerle ton balığından ayrılır. (*Euthynnus thunnina*, gobene veya palamutla karıştırmamak gerekir. Uskumrugillerden.) [L]

Euthyphron (veya **Dindarlık Üzerine**), Eflatun'un ilk diyaloglarından biri. Temel amacı, Sokrates'in dininin, halk inançlarından ne kadar üstün olduğunu göstererek *Savunma*'yı tamamlamaktır. Eserde savunulan anlayışa göre, dindar kimse her şeyi tanrı yoluna harcayan, adaklar sunup durmadan dua eden kimse değil, erdemi ve adaletiyle Tanrısal Varlığa benzemeğe çalışan kimsedir. Bu eserde, Sokrates'in muhatabı olan ve adını diyaloga veren kişinin, hem bir ermiş hem de din konularında üstat olarak tanınan bir atinalı kâhin olduğu sanılmaktadır (V. yy.ın sonu). [L]

EUTİN, Almanya'da (Schleswig-Holstein) şehir, *Büyük* ve *Küçük Eutin gölleri* arasında; 17 600 nüf. XVII. yy. dan kalma güzel şato. Michaelskirche (XIII.-XV. yy.). Tarım makineleri. Elektrik donatımı. Kâğıt. Kimya ve dokuma sanayii. Weber burada doğdu. (L)

EUTİNG (Julius), alman seyyahı (Stuttgart 1839-Strasbourg 1913). 1883-1884 Arasında Doğu'ya bir gezi yaptı; daha sonra bu gezide tuttuğu seyahat notlarını yayımladı. (L)

EUTOCA i. Amerika'da yetişen, mavi, kırmızı veya beyazımtırak çiçekli yıllık tüylü bitki. (*Eutoca Wrangeliana* güzel mavi çiçekleri yüzünden bahçelerde yetiştirilir. Hydrophylaceae familyası.) [L]

EUTOKİOS Askalon'lu, yunan matematikçisi (VI. yy.). Perge'li Apollonios ve Arkhimedes üzerine iki *Yorumlama* bıraktı. 1544'te Basel'de yayımlanan ikinci yorumlama İskenderiye okulunda sayı hesapları için kullanılan yolları gösterir. (L)

EUTROPİA, romalı kadın. İlkin Annibalianus ile sonra 285'te imparator olan Maximianus ile evlendi. Birinci kocasından doğan kızı Theodora, Constantinus'un ilk karısı oldu. İkinci kocasından dünyaya gelen kızı Fausta imparator Constantinus'un ikinci karısı oldu. Oğlu Maxentius ise Roma imparatoru (306-312) oldu. (L)

EUTROPİOS, ermeni asıllı hadım köle ve bakan (öl. İstanbul 399). İmparator Theodosius'un güvenini kazandı. Arcadius üzerinde etkisi büyük oldu. Frank generali Bauto'nun kızı Eudoksia ile evlenmesini sağladı. Bakan Rufinus'un itibarını yavaş yavaş sarstı, sonra yerini aldı. 399 Yılında konsül ve başmabeyinci oldu. Nüfuzunu kötüye kullandı, suistimal ve kan dökücülüğüyle halkın ayaklanmasına yolaçtı. İmparatoriçe Eudoksia'yı kendinden soğutmak hatasına düştü ve imparatorun gazabına uğradı. Halk tarafından sıkıştırılınca bir kiliseye sığındı, Aziz İoannes Khrysostomos tarafından savunuldu. Arcadius'un emriyle sürüldü, sürgünde kafası kesildi. (L)

Eutropium (İN), Claudianus'un eseri. Bk. İN RUFİNUM, İN EUTROPİUM.

EUTROPİUS, latin tarihçisi (IV. yy.). Roma imparatoru Constantinus'un kâtibiydi. İran seferinde Julianus'un yanında bulundu. İmparator Valentius'a ithaf ettiği *Breviarium Historiae Romanae* (Özlü Roma Tarihi) adlı on kitaplık eseri, Ortaçağda tarafsızlığı ve yalın diliyle büyük başarı kazandı. (L)

EUTYKHES, sapkın mezhep kurucusu (378 öl. 454'e doğr.). İstanbul'a yakın bir manastırın baş papazı, Euthykes, Nestorius'un sapkınlığına karşı savaştıktan sonra bunun zıddı olan başka bir sapkınlığa düştü. İsa'nın ancak ilâhî bir hüviyeti olduğunu, vücudunun insan vücudunun cevherinden olmadığını bildirdi. 448'de işinden kovuldu, fakat Efes sinodu tarafından yeniden görevi başına getirildi. Khalkedon (Kadıköy) konsili (451) kendisini kesin olarak görevinden aldı. İmparator Markianos tarafından Mısır'a sürüldü. (L)

EUTYKHİDES Sikyon'lu, yunanlı ressam ve heykeltıraş (M.Ö. III. yy. başı). Ünlü yunan heykelcisi Lysippos'un öğrencisiydi. Antakya'nın koruyucu tanrıçası *Tykhe*'nin yaldızlı bronzdan heykelini yaptı. Bu heykel sonraki bütün *şehir* heykellerine örnek oldu. Bu eserin birer kopyası Vatikan ve Budapeşte müzelerindedir. (L)

EUTYKHİOS. Bk. SAİD BİN EL-BİTRİK.

EUTYKHİOS Aziz, İstanbul patriği (Frigya 512'ye doğr.-ay.y. 582). Mennas'ın ölümünden sonra patrik seçildi (552). Evrensel konsilin başkanlığında bulundu (553). Fakat Justinianus'un din bakımından doğru görmediği bir kararını onaylamayı reddedince görevinden alındı (565). 577'de Tiberius II tarafından yeniden göreve çağırıldı. *Paganlar aleyhine* yazdığı bir eserde Ortodoks kilisesinin öğretilerine uymayan fikirler ileri sürdü, o sırada İstanbul'da imparatorun fermancısı olan Büyük Gregorios'un uyarması üzerine sözlerini geri aldı. (L)

EUXYLOPHORA i. Amerika'da yetişen, ticarette *amarelo* kerestesi adı verilen ağaç. (Brezilya'da [*pau setim*] Sedefgiller sınıfından). [L]

EV i. (esk. türk. *eb*'den [*b*>*v*]). İnsanların oturması için yapılmış mesken: *İkiyüz yirmi liraya dört odalı bir ev alınırdı o zaman* (Y. Z. Ortaç). *Kendine bir ev yaptırmak.* || Bir kimsenin içinde oturduğu yapı: *Evi hangi mahallede, hangi sokakta, kaç numara idi* (R. H. Karay). *Eve gitmek.* || Evin iç düzeni, eşyası, havası: *Derli toplu bir ev.* || Ev sözü çoğu zaman ticarî bir kuruluşu veya herhangi bir kurumu anlatmak için kullanılır: *Kitap evi. Basım evi. Ceza evi.* || —*Teşm. yol.* Aile: *Beni misafirliğe götürecekleri esnaf evi* (A. H. Tanpınar). *Ev ev üstüne olmaz* (Atasözü). || Aile fertleri, hane halkı: *Ben akşama bahçelere gideceğim, eve haber ver, geç gelirim* (M. Ş. Esendal). || —*Esk.* Soy, nesil, hanedan: *Kasabada Ahmedoğulları evi meşhurdur.* || Çadır. || *Ev altı*, eski evlerde zemin kata verilen ad. || *Ev ekonomisi.* Bk. EKONOMİ. || *Ev eşyası*, evde kullanılan her türlü eşya. || *Ev hayvanı*, kedi köpek gibi evde beslenebilen evcil hayvanlara verilen ad. || *Ev idaresi*, ev işlerini görme. || *Ev kirası*, kiralanan eve verilen para. || *Ev sahibi*, kiracıya göre evin sahibi. || *Ahşap ev*, tahta malzeme ile yapılmış ev. || *Bağ evi*, şehirden uzak bağ ve bahçelere yapılan derme çatma ev. || *Birleşme evi*, kanun maddesiyle açılmış buluşma evi (randevu evinden farkı evde kadın bulundurulmamasıdır.) || *Dağ evi*, dağlara kurulan küçük ahşap kulübelere verilen ad. || *Deniz evi* (veya *yüzer ev*), akarsu, göl ve denizlerde, kendiliğinden yüzen veya başka bir deniz aracıyle çekilen tek katlı ev. || *Eşraf evi*, bir bölgenin ileri gelenlerinden olan kişilerin evi ve ailesi. || *Kârgir ev*, taş, beton, tuğla v.d. malzeme ile yapılan ev. || *Kerpiç ev*, kerpiçten yapılmış ev. || *Randevu evi.* Bk. RANDEVU. || *Türk evi*, Türklere has mimarî ve estetik özellikler taşıyan ev. (Bk. ANSİKL.) || *Yazlık ev*, yalnız yazın oturulan ev.

— ÇEŞ. DEY. *Ev açmak*, ayrı evde oturmağa başlamak: *İyi halt etmiş! Kendi eliyle bir ev açmış* (Ahmed Rasim). Evlenmek. || *Ev adamı*, evine bağlı erkek. || *Ev alma, komşu al*, komşunun önemli olduğunu anlatan söz. || *Ev bark.* Bk. BARK. || *Ev bekçiliği etmek*, devamlı evde oturmak. || *Ev bozmak*, aileyi dağıtmak: *Benimle yaşamak, evimizi bozmamak istersen tamamiyle Türk olacaksın* (Ömer Seyfeddin). || *Ev gailesi* (*yükü*), evin reisinin bakmak zorunda olduğu kişiler. || *Ev idaresi, ev işi*, genellikle kadınların evde yaptıkları iş: *O gün, akşama kadar Gülmisal kalfa ile ev işi gördük* (R.N. Güntekin). || *Ev işletmek*, genelev sahibi olmak. || *Ev kadını*, ev işlerinden iyi anlayan kadın: *Aferin kızcağız, sen amma iyi ev kadını olacaksın* (R.N. Güntekin). || *Ev (mal) sahibi, mülk sahibi, hani bunun ilk sahibi*, malı kendine üzüntü konusu olan kimselere veya malı ile övünenlere söylenir. || *Ev sıçanı*, evin her yanını, gizli kapaklı yerlerini bilen, her yerini karıştıran ufak tefek kimseler için kullanılır. || *Ev umuru. Esk.* Evin düzenini, ev halkının geçimini, giyeceğini, yiyip içeceğini sağlama işleri. Evde yapılan ve yapılması gereken bütün işler. || *Ev yemeği*, evde yapılan harcıâlem yemeklere verilen ad. || *Ev yıkmak*, aileyi dağıtmak, karı kocayı ayırmak. || *Evde kalmak*, [kızlar için] evlenememek, evlenme çağı geçmek: *Ne kadar çabuk düğün olursa o kadar iyi, malûm ya evde kalmış kızlar ...* (H.E. Adıvar). || *Evdeki pazar (hesap) çarşıya uymamak*, (herhangi bir iş, bir olay için), düşünüldüğü gibi olmamak; umduğunu bulamamak. || *Eve (evci) çıkmak*, [yatılı öğrenci için] tatil günlerinde okuldan eve gelmek: *Üç ay içinde ya iki, ya üç gece eve çıkmıştım* (R. N. Güntekin). || *Evi sırtında*, yatacak yeri olmayan, serseri. || *Evim evim, sen bilirsin benim halim*, evinden uzak kalmış kimsenin yerini özlediğini belirten söz. || *Evin direği*, bir evin, bir ailenin bireyleri arasında en önemli sayılan, evin veya ailenin itibarını, geçimini sağlayan kimse. Genellikle koca: *Erkek evin direğidir.* || *Evin yolunu bilmek*, evine, ailesine bağlı olmak, zamanında evine dönmek. || *Evin yolunu unutmak*, eve seyrek gitmek. || *Evlen de ev ol!*, evlenerek ayrı bir evi olması için (bekâr bir kimseye) söylenen temenni sözü. || *Evlerden ırak* (*dışarı, uzak*), kötü bir olayın, kötü bir kimsenin insanlardan uzak kalmasını anlatmak için söylenir. || *Evlere şenlik*, ölüm, hastalık v.b. kötü hallerden bahsedilirken aynı hallere uğranılmamasını dilemek için söylenen temenni sözü: *Evlere şenlik, üç oğlunu bir günde kaybetti.* || *Ahret evi*, öbür dünya. || *Ak ev. Esk.* Göçebe aşiret. || *Aş evi.* Bk. AŞEVİ. || *Baba evi.* Bk. BABA. || *Can evi*, en hassas nokta. || *Düğün evi*, düğünün yapıldığı yer. Düğün sahipleri. || *Dünya evi.* Bk. DÜNYA. || *Kara ev. Esk.* Yerli aşiret. || *Kırk ev kedisi*, çok gezen kadınlar için kullanılan söz. || *Kız evi*, düğünde gelin tarafı. || *Oğlan evi*, düğünde güvey tarafı. || *Tanrı evi*, gönül. || *Yas evi. Halk dili.* Üzüntülü yer.

— Anat. *Göz evi*, göz çukuru.

— G. santl. *Ev içi sahneleri.* Bk. ANSİKL.

— Huk. *Ev eşyasının haczi.* Bk. ANSİKL. || *Ev reisliği*, aynı evde birarada yaşayan kimselerin meydana getirdiği topluluğun başı. (Bk. ANSİKL.) || *Evin haczi*, İcra-İflâs kanununun 82. maddesinin 12. bendi gereğince borçlunun hali ile münasip evi haczedilemez. Bk. ANSİKL.

— İnş. *Mimarî portatif ev.* Bk. PREFABRİKE EV.

— Oyun. Satrançta her bir kare: *Fil evi. At evi* (*Hane* de denir.)

— ANSİKL. *Türk evi.* Anadolu'da ilk yerleşmelerden bu yana ev vardır ve bunun en güzel örnekleri Çatalhöyük'teki Cilâlıtaş devri örnekleridir. Burada evler açılan geniş alanlarda birbirine bitişik ve gruplar halinde yapılmıştır. Bu evlerin önemli özelliği içlerine damdan girilmesidir. Evler genellikle iki odalıdır; büyük odalarda toprak sekiler, fırın ve ocaklar vardır. Küçük oda depo olarak kullanılır. Burdur'da Hacılar höyüğünde (M. Ö. 5700-5500) binalar dikdörtgen planlı, temelleri taş, üst kısımları

EUTHYMIDES
«Antiope ve Arkadaşları»
Eski Eserler müzesi,
Münih

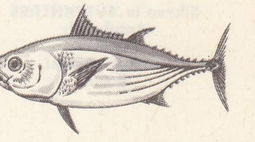

euthynnus pelamys

Foto. Hirmer (LAROUSSE)

Sikyon'lu **EUTYKHİDES**
«Antakya'lı
Tykhe»
Vatikan müzesi,
Roma

saçaklı çıkmalı köşk (İzmit)

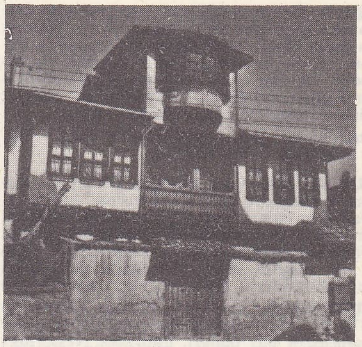

önü balkonlu bağdadî ev (Tokat)

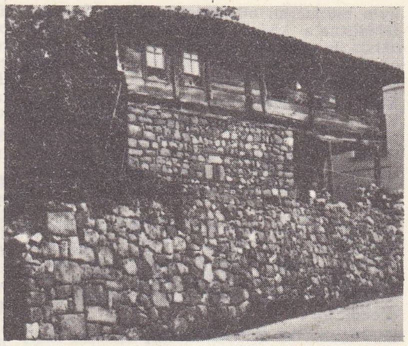

hayatlı köy evi (Amasya)

sundurmalı taş ev (Niğde)

geyik başlı ahşap ev (Kastamonu)

şahnişli ahşap ev (Tokat)

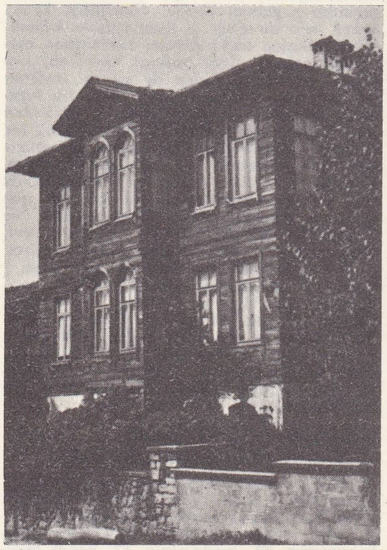

ahşap konak yavrusu (Bartın)

ünlü Çakırağa konağı (Birgi)

yuvarlak kafesli ahşap ev (Amasya) ▶

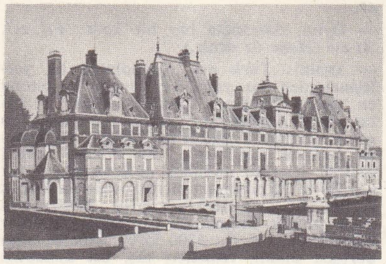

EU
şatosu

kerpiçtendir; odaların tabanları ve duvarları sıvalıdır. Hacılar'daki evlerin avlularında ocak ve fırınlar vardır. Karaman civarındaki Can Hasan'da evlerin planları dikdörtgen veya kare şeklindedir. Duvarlar kerpiçten ve iki metre kalınlığındadır. Evlerde kapı yoktur, giriş çıkış damdan, merdivenler yardımıyle yapılır. Ev duvarlarında birtakım çıkıntılar vardır. Duvarların üzeri kalın bir sıva tabakası ile örtülüdür. Eski Bronz çağında Anadolu'da küçük şehir beyliklerinin kurulduğu görülür. Bu şehirler surlarla güçlendirilmiştir. Evler küçük odalardan ibarettir; içlerinde sedir, fırın ve ocaklar yer alır. Göller yöresinde Beyce Sultan'da geç Kalkolitik çağda evler dikdörtgen planlı ve kerpiçten yapılmıştır. Bunlar tek veya çok odalı binalardır. Kalkolitik çağın sonuna doğru evler münferit yapılar halini alır. Bunlar iki odalıdır ve bir depoya sahiptir. Erken Bronz çağına ait evler ise ince uzun dikdörtgen planlıdır. Bronz çağından sonra evlerde belirli değişiklikler göze çarpmaz. Bunlar daha çok yöredeki yapı malzemesinin çeşidine göre değişir. Hitit devrinde evler yine taş temel ve kerpiçten yapılıyordu. Bunlardan bir kısmının içinde bulunan merdiven boşlukları evlerin iki katlı da olabileceğini gösterir. Hitit devrinde çok görülen bit-hilani tipi evler o devir için çok il-

Foto. Alinari-Giraudon, N. D. - Giraudon (LAROUSSE); H. Gürsel (MEYDAN)

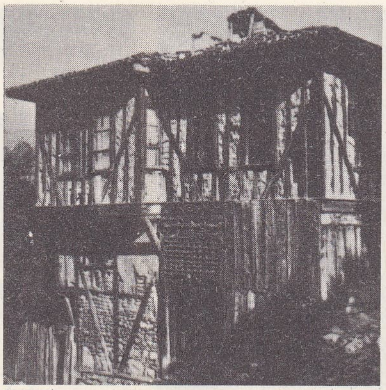

bağdadî bağ evi (Boyabat)

ahşap evler (Sakarya)

kafesli ahşap ev (İstanbul)

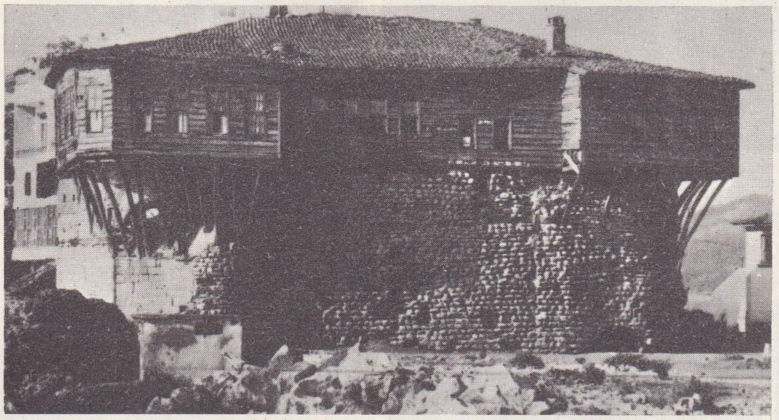

altı taş, üstü ahşap karadeniz evi (Ordu)

set üstünde, taş ev (Niğde)

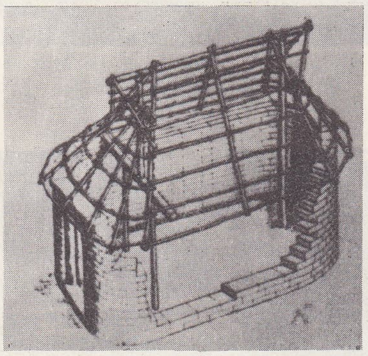

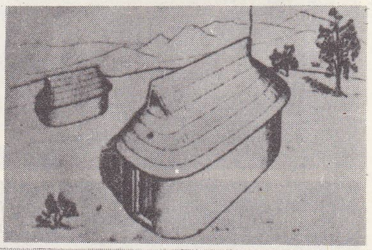

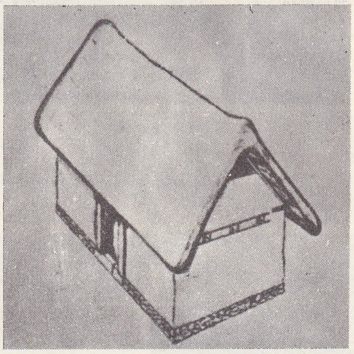

Eski Smyrna'dan (Bayraklı) M.Ö. VII. yy.a ait apsitli evler; solda, yapı detayı

gi çekicidir. Geç Hitit devrinde de kullanılan bit-hilani tipi evler vardır. Yunan geometrik çağı evleri tek odalıdır, planları oval, dikdörtgen veya apsislidir. Çatılar saz ile örtülüdür, önlerinde küçük bir avlu vardır. Bk. YUNAN.

Yüzyıllar boyu süren bu gelişme ağır ağır türk evi tipinin belirmesine yolaçmıştır. Yapılarında genellikle ahşap dolma ve kerpiç kullanıldığından, bu evlerin ömrü kısa olmuştur. Günümüze kadar gelebilen evlerin tarihi bir-iki yüzyılı geçmez.

Anadolu'da ve Rumeli'deki eski türk evleri bulundukları bölge ve şehirlere göre plan ve mimarî karakter bakımından bazı ayrılıklar gösterir. Köy evleri kasaba ve şehirlerdeki evlerden farklıdır. Bunlar genellikle tek katlı, kerpiçten yapılmış, üstü toprak örtülü, bir iki odalı basit planlı evlerdir. Önlerinde direkli ve açık bir kısım bulunur. Bu kısım çeşitli bölgelerde ayrı adlar alır (hayat, sundurma, eyvan v.b.). Kasaba ve şehirlerdeki evler birkaç katlıdır, kerpiç, dolma veya ahşap olarak yapılmıştır. Üst katlar sokağa doğru çıkıntılıdır (çıkma, şahniş, köşk); kiremitle örtülü damlar bir saçak yaparak biter. Bu saçakların alt kısımlarında süslemeler vardır. Pencereler, Anadolu'daki evlerde tahta kepenkli, İstanbul'da kafeslidir. Mutfaktan başka odalarda da ocaklar bulunur. Sokak kapıları tahtadan ve genellikle iki kanatlıdır.

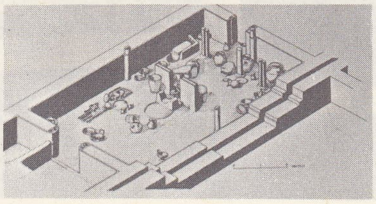

Beycesultan kazılarında ortaya çıkarılmış Erken Bronz çağına ait bir evin planı

Foto. H. Gürsel, N. Erkılıç (MEYDAN)

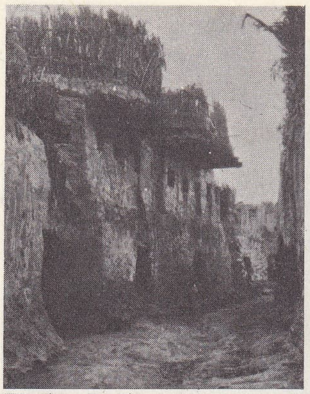

kerpiçten mısır evleri

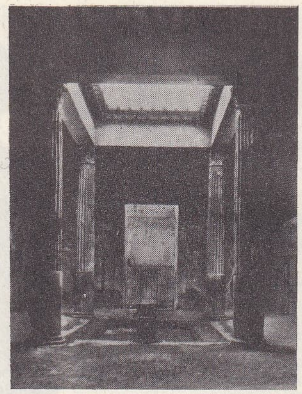

atriumlu ev (Pompeii)

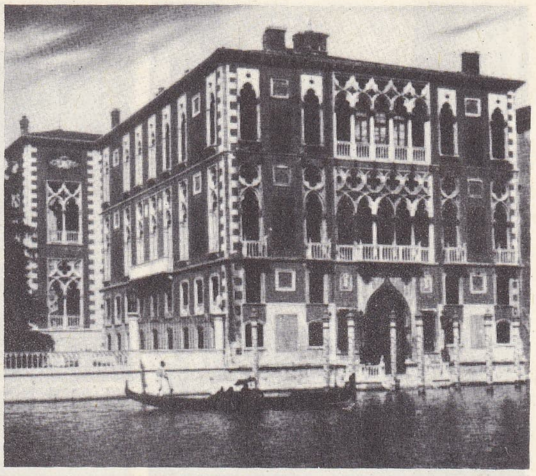

Palazzo Cavalli (XV. yy.) [Venedik kanalı]

gotik tarzı ev (XV. yy.) [Fransa]

XVII. yy. bavyera tipi ev (Almanya)

XVII. yy. ingiliz evi

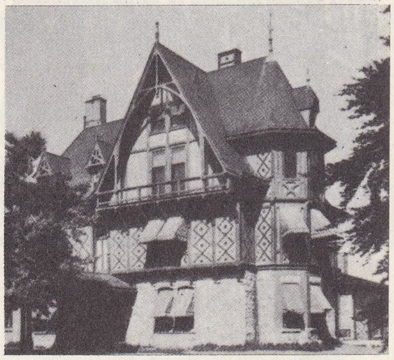

XIX. yy. ingiliz tarzı ev

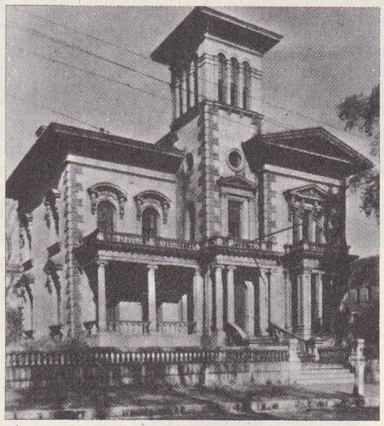

viktorya tarzı ev (Portland)

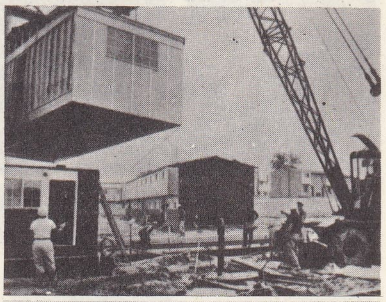

portatif prefabrike ev (Amerika)

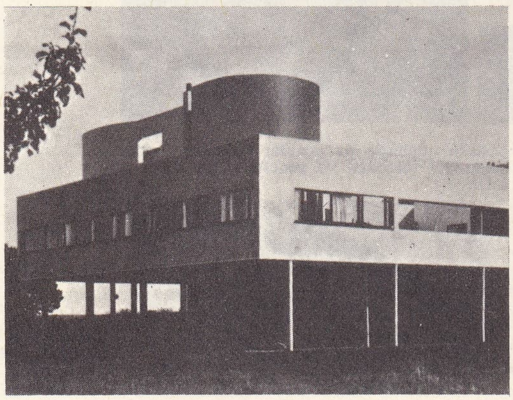

«Savoye House» Le Corbusier'nin eseri (Poissy, Fransa)

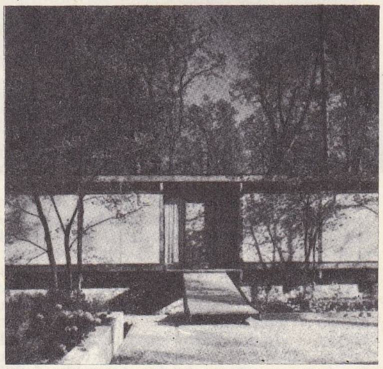

mimar G. Matsumoto'nun evi (Raleigh, N. C.)

taşınabilir ev (Amerika)

Foto. Encyclopedia Britannica; Encyclopedia Americana

8 kişilik fiberglas amerikan yapısı yüzer ev

Doğu Anadolu'daki evler soğuk iklime uygun, taştan ve ekseriyetle iki katlı yapılır. Her iki kat arasındaki döşemeler ahşaptır. Pencereler az, tavan yüksektir. Sokak kapısından taş bir avluya, buradan merdivenle yukarı kata çıkılır. İkinci kattaki odalarda oturulur. Evin ikinci bir avlusu vardır, burada mutfak, ahır ve ambarlar bulunur.

Orta Anadolu'da köy evleri eski hitit evlerine benzer ve tek katlıdır. Kasaba ve şehirlerde ise iki katlıdır. Alt kat ahır ve ambar için kullanılır. İkinci kattaki avluya bakan ve yazın kullanılan önü açık sofaya, Ankara'da sergâh, Kütahya'da yazlık, İzmir'de hanay ve bazı yerlerde de tahtepûş, hayat veya divanhane denir. Bazı bölgelerde, sofanın açık kısmı kafeslerle kapatılır. Bunların dışarıya doğru çıkık olanlarına köşk ve cihannüma adı verilir. Her evin bir baş odası vardır, burada evin büyüğü oturur. Odaların kapıları küçük, basık ve tek kanatlıdır.

Odalarda bir ocak ve kapakları nakışlarla süslü dolaplar bulunur. (Bk. DOLAP, OCAK.) Pencereler dört köşeli ağaç parmaklıklarla ve kepenklerle örtülü olur. Üst katın tavanları oyma ve nakışlarla süslüdür. (Bk. TAVAN *süslemeleri.*) Ankara evlerinin en önemli özelliği, dış cephe duvarlarıdır. Ahşap çatkı arasına tuğla doldurularak yapılan ve sıvamadan bırakılan duvarlar cepheye zengin bir görünüm verir. Üst katların çıkmaları kalın dört köşe ağaçların birbiri üzerine konulmasıyle yapılmıştır. Damlar kiremitle örtülüdür, evin önünde bir avlu ve bu avluya bakan sergâh vardır. Konya evleri kerpiçten, düz damlıdır ve üzeri toprakla örtülüdür. Duvarlar kalındır. Önünde büyük bir avlu bulunur. Çıkma ve cumbaları ahşap desteklerle sağlanır ve diğer orta anadolu evlerinden böyle ayrılır. Niğde evlerinin yapımında taş kullanılmıştır ve cumbalar taş konsollar üzerine oturur. Avluya bakan sergâh konya evlerini hatırlatır. Damların üzeri ahşap kirişler üzerine çalı çırpı, taş ve toprak tabakalarıyle örtülüdür. Kayseri evleri niğde evleriyle aynı özellikleri taşır.

Rumeli'deki evler, anadolu evlerinden plan ve görünüş bakımından farklıdır. Bunlar tek katlı ve bahçe içindedir. Ortada bir taşlık ve etrafında odalar bulunur.

Bursa ve kütahya evlerinin istanbul evleriyle ortak yanları çoktur. İstanbul evleri ahşap, iki ve üç katlıdır. Bu evlerde anadolu evlerinin üst katlarındaki önü açık sofalar yoktur. Sofa ortada, odalar iki yanda yer alır. Sokak üstünde bulunan kapıdan alt kattaki taşlığa girilir. Yanlarda hizmet edenlere ayrılmış odalar, kiler ve ambarlar vardır. Genellikle mutfak bina dışında, bahçededir. İkinci ve üçüncü katlar destekler üzerine çıkmalıdır. Selâmlık ve harem kısımları ayrı daireler halindedir. Kadınlarla erkeklerin birbirlerini görmeden mutfaktan yemek almaları için harem ile selâmlık arasında yapılan dönme dolaplar istanbul evlerine has bir özelliktir.

Türk evlerinde ev içi döşeniş ve süslenmesine çok önem verilir. Her oda ayrı zamanda oturma, yatak ve yemek odası olarak kullanılır. Sokağa veya bahçeye bakan yanlarda iki sıralı pencereler bulunur, pencereli kısımlar önünde yerden biraz yüksek sekiler üzerine uzun sedirler konur. Odanın iç duvarlarında yerden belirli bir yükseklikte yemişlik veya terek denilen raflar vardır. Odaların zemini tahta, toprak veya tuğla döşelidir, üzerine halı veya kilim serilir. Odaların tavanları, tahta çubuklarla oymalı göberlerle veya boya ile bezeme ve nakışlarla süslüdür. Duvarlar düz badana veya nakışlıdır. Ocakların ateş yakılacak yerleri yarım daire şeklindedir. Dumanın odaya yayılmaması için üstte davlunbaz veya ocak yaşmağı denilen bir kısım vardır; bu kısım alçıdan yapılır ve oymalarla süslenir. Yazın sıcakta ev halkı genellikle divanhanelerde sedirler üzerinde oturur.

Evin sokak kapıları ekseriyetle iki kanatlı ve tahtadandır. İri, yuvarlak başlı çivilerle sağlam bir şekilde yapılmıştır. Gelenlerin kapıyı çalmaları için kapı kanatlarında, demir veya pirinçten halkalar bulunur. Bazı yerlerde kapı üzerinde, avluyu aydınlatmak için pencereler vardır, bunların kafesli olanlarına şemse denir.

— G. santl. Ev içi sahneleri ara sıra Pompeii fresklerinde, daha sonra, meselâ *Meryem'in Doğuşu* gibi flaman sanatçılarının inceden inceye canlandırdıkları kutsal sahnelerde, ya da daha seyrek olarak, Van Eyck'in *Arnolfini Çifti* (Londra) gibi ikili portresinde de görünürse de, gerçekte ev resimleri türünden ancak XVII. yüzyıl sanatından başlayarak söz edilebilir. Hollandalılar bu devirde evin sıcak havasını büyük bir coşkunlukla canlandırdılar Delft'li Vermeer: (*«Pencere Önündeki Kadın»* [New York], *«Aşk Mektubu»* [Amsterdam]; Pieter de Hooch: *«Hollanda Ev İçi»* [Amsterdam]). Kilise içleri de hollandalı sanatçılar tarafından işlenmiştir (Emanuel de Witte, Amsterdam). Aynı devirde fransız «entimizm» eğilimini Le Nain kardeşler temsil ederler (*«Demirci Ocağı»* [Louvre ve Lille], *«Köylülerin Yemeği»* [Louvre]). XVIII inci yüzyılda Chardin, Lépicié, Boucher, H. Robert, Delacroix, Decamps, Diaz «harem daireleri»ni tablolarına konu olarak alırken, Meissonier de Drolling flaman entimistlerinin etkisinde kaldılar (atelye içleri). Çağdaş resimde ve özellikle Vuillard, Bonnard, Brianchon, Legueult, Térechovitch, Cavailles'in eserlerinde ev içi sahnelerine sık rastlanılır.

— Huk. *Ev eşyası,* ancak pek lüzumlu olduğu takdirde haczedilmezlik vasfını haizdir (İcra İflâs kn. md. 82/3). «Pek lüzumlu» olma vasfı bakımından mahalde cari hayat tarzının gözönüne alınması gerekir. Bu mesele için bilirkişilere müracaat edilmektedir. Bir eşya lüzumlu ev eşyasından olduğu halde değeri çok yüksek ise (meselâ antika bir masa), bunun haczedilerek satılması ve borçluya satılan eşyanın ikamesi için bir miktar para verilmesi ve geri kalan kısımdan alacaklıların alacaklarını temin etmeleri mümkündür.

● *Ev reisliği,* ya kanundan, ya sözleşmeden yahut da örf ve âdetten doğabilir (Med. kn. 318/1). Meselâ, kocanın ev reisliği kanundan doğar. Buna karşılık, evinde oturan işçiler üzerindeki patronun, bir yatılı okulda okuyan öğrenciler üzerindeki okul müdürünün ev reisliği sözleşmeden doğar. Ev içinde bulunan en yaşlı erkeğin ev reisi olarak kabul edilmesi ise, örf ve âdetten doğan bir ev reisliğidir.

Ev reisinin en önemli görevi evin içindeki düzeni sağlamaktır. Çocukların uyku, yemek ve oyun saatleri, eve ne zaman girilip çıkılacağı ve buna benzer hususlar ev reisi tarafından tespit edilir. Bu surette, evin içinde belirli bir düzene uyulması temin edilmiş olur. Ancak, ev reisi bu hususlarla ilgili kuralları koyarken diğer ev sakinlerinin çıkarlarını daima gözönünde bulunduracaktır (Med. kn. 319/1). Bunun yanında ev reisi, aynı maddeye göre birlikte yaşadığı kimselerin eşyasını, kendi eşyasına gösterdiği özenle korumak ve ev içinde akıl hastası veya akıl zayıfı bulunmakta ise, bunların kendilerine ve üçüncü kişilere verecekleri zararları önlemek zorundadır.

Bu son halden ev reisinin üçüncü kişilere karşı hukuken sorumlu olması sonucu çıkar. Bu sorumluluk (Med. kn. 320/1) kusur esasına dayanmayan, objektif, netice sorumluluğudur. Böyle bir halde, ev reisinin zararda kusuru bulunmamasına rağmen, kendisine düşen özen borcunu yerine getirmediği noktasından hareket edilir.

Ancak, ev reisi, reisliği altında bulunan herkesin vermiş olduğu zarardan sorumlu değildir. O, sadece, reisliği altındaki küçük, mahcur, akıl hastası ve akıl zayıflarının verdiği zarardan sorumlu olacaktır. Bu sorumluluktan ise ancak, gerekli olan özeni gösterdiğini veya bu özeni göstermiş bile olsaydı zararın nasıl olsa yine meydana geleceğini (yani özen göstermemesi ile zarar arasında illiyet bağı bulunmadığını) ispat etmek suretiyle kurtulabilir (Med. kn. 320). Gösterilmesi gereken özenin ne olacağı, her özel duruma göre ayrı ayrı incelenir.

● *Evin haczi.* Bir şart, oturulan gayrimenkulün teamül gereğince ev vasfını haiz olmasıdır. Evin çok harap durumda olması onun haczedilmezlik vasfını ortadan kaldırmayacağı gibi henüz inşa edilmekte olan ev de haczedilemez. Borçlunun hali ile mütenasip evinin haczedilmemesi için kendisinin o evde oturması şartı da aranmaz. Evi kiraya verip aldığı kira bedeli ile kendi kira bedelini ödemesi mümkündür. Yani aldığı kira bedeli de haczedilemez. Yargıtay'a göre haczedilmezlik vasfından istifade, araziye malik olma şartını da gerektirmez. Bu bakımdan gecekondu haczedilmezlik vasfından istifade edebilir. Haczedilmezlik vasfından borçlunun ikinci evinin de istifade edebilmesi için borçlunun ailesi için bu evin de zarurî olması gerekir. Meselâ borçlu ailesi ile birlikte ancak kendisine ait iki küçük apartman dairesine sığabiliyorsa her iki dairenin de haczedilmezliği kabul edilebilir. (→ Bibliyo.) [ML]

EV, nükleer fizikte güç birimi olarak kullanılan elektron-volt' un sembolü. (L)

EVAB adaları. Bk. KEİ.

EVADNE. Yun. mit. İphys'in kızı, Kapaneus'un karısı. Thebai'nin kuşatılması sırasında Zeus kocasını yıldırımla çarpınca cesedin yandığı ateşe kendini attı. Poseidon'un kızı ve Apollon'un sevgilisi olan bir Evadne daha vardır (L)

EVAGORAS I. Bk. EUAGORAS I.

EVÂHİR çoğl. i. (ar. *âhir*'den *evâhir*). *Esk.* Sonlar, son zamanlar, son günler: *Artık kimse ile görüşmez oldu ve bir hafta sonra yani yüz beş senesi Şaban'ının evâhirinde vefat ile sevdiğinin yanına gitti* (Cevdet Paşa).

— Takvim. Arap aylarının yirmisinden sonuna kadar olan günler (M)

EVÂİL çoğl. i. (ar. *evvel*'den *evâ'il*). Önceler, evvel, geçmiş zamanlar, başlangıçlar: *Yetmiş yedi senesi evâilini yaylakta geçirdi* (Cevdet Paşa).

— Takvim. Arap aylarının birinden sonuna kadar olan günler (M)

EVÂMİR çoğl. i. (ar. *emr*'den *evâmir*). *Esk.* Buyruklar, emirler: *Şark Cephesi Kumandanına icap eden evâmir ve tâlimat verilmişti* (Atatürk).

— Din. *Evâmir-i aşere.* Yahudilerin uyması gereken on dinî emir. Bk. ON *emir.*

— Teşk. tar. *Evâmir-i aliyye,* yüksek emirler anlamına gelen ve padişahın yüksek emirleri demek olan bir terim. (XVIII. yy.

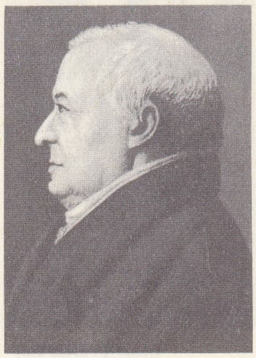

Oliver EVANS
Quennedey'in gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. Encyclopedia Americana; Larousse

da, sadrazamın reisülküttaba gönderdiği bir buyrultu'da evâmir-i aliyye ve berevatı şerife [şerefli beratlar] deyimi birarada geçer.) ‖*Evâmir-i Maliye kalemi,* Osmanlı Maliye teşkilâtında vakıfları idare edenlere ve vakıflardan para alanlara ait hüküm ve emirlerin yazıldığı yer. (Diyanet memurlarının, vakıfları idare edenlerin, vakıflardan para alanların beratları ve maliyeye ait hükümler ve emirler burada yazılırdı. XVIII. yy.da bu kalem kuruluncaya kadar bu işler, her defterdarlığa bağlı olarak ayrı Ahkâm-ı Maliye kalemlerince yürütülürdü.) [M]

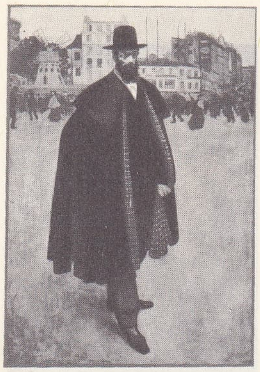

Henri EVENEPOEL
«Paris'te Bir İspanyol»
Gand müzesi

EVAN çoğl. i. Bk. AVAN.

EVANGELATOS (Antiokhos), yunanlı beste ve orkestra yöneticisi (Liksurion 1903). Schultze ve Weingartner'in öğrencisi. Atina operasını ve konservatuvarını yönetti (1937). Bir senfoni (1929), *Epitaphios* (1930), bir süit, bir orkestra uvertürü, bir piyano konçertosu besteledi. Ayrıca koro ve orkestra için *İn Memoriam* adlı bir eser (1944), oda müziği ve sahne müziği yazdı. (L)

EVANGELİDİS (Athanasios), yunanlı denizci, 1821 isyanına katıldı. Eflak'taki isyan sırasında Galazion ve Skulenion'da savaştı. Dragatsani'nin harap olmasından sonra Yunanistan'a döndü. Peleponnesos ve Attike'de savaştı. (L)

EVANGELİDİS (Georgios), Filiki Eterya gizli teşkilâtının üyesi (Ambelakion 1789 - 1821). 1808'de Yanya Paşası Ali Paşa tarafından kovulunca, Viyana'ya, daha sonra da Bükreş'e gidip iplik ticareti yaptı, 1819'da Grigorios Dikeos adı ile tanınan bir çeteci tarafından Filiki Eterya gizli teşkilâtına üye alındı. 1821'de ihbar edildi ve ortadan kayboldu, muhtemelen öldürüldüğü sanılır. (L)

Evangeliki Skholi Smyrnis, 1743'te İzmir'de rumların kurduğu okul. Sırayle *Skholeion Khristu, Megalon Skholeion, Ellinikon Skholeion, Euangelikon Phrondistirion,* XIX. yy. başlarından itibaren de *Euongeliki Skholi* adlarını aldı. İlk zamanlar sırf dinî öğretim yapan okul, zamanla gelişerek «Philologikon Gymnasion» adı altında genel bilgiler öğretimi yapmağa başladı (1809). Okul binaları birçok defa yanıp yeniden yapıldı ve nihayet İzmir'in yunan işgalinden kurtuluşu sırasında çıkan yangında (1922) büsbütün yandı. Aynı yıl içinde yeniden yapılan binaya bugün bir türk eğitim kuruluşu yerleşmiştir. (M)

1924 Bruce araştırma heyeti; Morshead, Mallory, Somervell, Norton EVEREST'in eteğinde

Evangeline, Longfellow'un şiiri (1847). Olay, fransız kolonisi Akadya'nın İngiltere'den ayrılması ve bu bölgedeki halkın kitleler halinde sürülmesi sırasında (XVIII. yy.) geçer. Nişanlısından ayrılan Evangeline rahibe olur. Ölümünden az önce nişanlısına kavuşur. Bu duygulu hikâyede yazar Akadya'yı içtenlik dolu bir üslûpla anlatır. (L)

EVANGELU (Spilios), 1821 Yunan isyanına katılmış Larisa'lı çeteci. 15 Yaşındayken Yunanistan'ın bağımsızlık mücadelesine katıldı; Pire'de esir arnavutlara çok sert muamele etti. Yunanistan'a yardıma gelen ingiliz donanması kumandanı (1825-1827) amiral Thomas Kohran tarafından cezalandırıldı. (L)

EVANİ çoğl. i. Bk. AVANÎ.

EVANİA i. Uzun göğüslü böcek; kanatları büyük, karnı yandan basık ve çok küçüktür. (Evania'lar yumurtalarını hamamböceklerinin ovotekalarına bırakır, kurtçukları yumurtaları yiyerek beslenir. Evania'lar genellikle evlerde yaşar. *Evania appendigaster* Avrupa'nın güneyinde görülür. Zarkanatlıların *evaniidae* familyasından.) [L]

EVANS (Geraint), ingiliz baritonu (Pontypridd 1922). Meslek hayatına 1948'de Covent Garden'da (Londra) başladı. Glyndebourne'de sahneye çıktı, zamanının en büyük baritonu sayıldı. 1958'de Paris'te *Falstaff,* 1959'da Amerika'da, daha sonra Milano'da, Viyana'da v.b. çalıştı. Özellikle Mozart ve Berg'in (*Wazzeck*) eserlerini yorumladı, Britten'in *Gloriana* operasında ilk rolü aldı. (L)

EVANS (Luther Harris), amerikan iktisatçı ve tarihçisi (Sayersville, Texas 1902). Princeton üniversitesinde iktisat profesörü (1930 -1935), Tarihî Araştırma servisleri müdürü (1935-1939) oldu. 1945'te kongre kitaplığı müdürlüğüne getirildi. 1945'ten itibaren çalışmalarının önemli kısmını, 1953'ten 1958'e kadar genel müdürü olduğu UNESCO'ya ayırdı. (L)

EVANS (Mary Ann). Bk. ELİOT (George).

EVANS (Oliver), amerikan mühendisi (New Port, Delaware 1755-New York 1819). Yirmi iki yaşındayken yün ve pamuk işleme tarağını icat etti. Yüksek basınçlı buhar kazanını ilk defa kullandı (1777). 1803'te karada ve denizde palete yürüyen bir taşıt aracı yaptı. Kendisine AMERİKANIN WATT'I denirdi. (L)

EVANS (Robley Dunglison), amerikan amirali (Floyd Court House, Virginia 1846 -Washington 1912). Amerikan Ayrılık savaşında deniz kuvvetlerinde görev aldı. 1865'te Fort Fischer'de yaralandı. 1870'te Kore, 1891'de Çin ve 1898'de Küba deniz harekâtına katıldı. Amerikan deniz kuvvetlerinin gelişmesi uğrunda büyük çaba harcadı. (L)

EVANS (sir George DE LACY), ingiliz generali (Doig, Limerick 1787-Londra 1870). İspanya'da Fransa'ya karşı savaştı (1808-1913) Waterloo muharebesinde bulundu (1815). Avam kamarasına milletvekili seçildi. Don Carlos taraftarlarına karşı İngiltere'de kurulan lejyona komuta etti (1835). [L]

EVEREST
güneydoğu
duvarı

EVANS (sir John), ingiliz arkeologu (Britwell Court, Buckinghamshire 1823 - Berkhamster, Hertfortshire 1908). Londra Antikacılar birliği başkanı (1885). *Coins of the Ancient Britons* (Eski İngilizlerde Madenî Paralar) [1864], *The Ancient Stone İmplements, Weapons and Ornaments of Great Britain* (Büyük Britanyada Silâhlar, Taş Gereçler ve Süsler) ve *The Ancient Bronze* (Eski Bronz) [1881] adlı eserleri yayımladı. (L)

EVANSİT i. (fr. *évansite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum fosfat. (L)

EVANSTON, A.B.D.'de (İllinois) şehir, Chicago'nun kuzey banliyösünde; 79 300 nüf. Üniversite merkezi. (L)

EVANSVİLLE, A.B.D.'de (İndiana) şehir, Aşağı Ohio kıyısında, Wabash-Erie kanalının bitiminde; 141 500 nüf. Maden kömürü yataklarının yakınlığı sayesinde gelişen ticaret ve sanayi merkezi. Kereste sanayii (mobilya). Tütün hazırlanması. Dokumacılık. Makine yapımı (otomobil). Camcılık. (L)

EVA PERON, Arjantin'de Pampa ilinin, 1951-1955 arasındaki adı. (L)

EVAPORATÖR i. Bk. BUHARLAŞTIRICI.

EVÂR veya **EVÂRE** i. (fars. k.). *Esk.* Hükûmet dairelerinde kullanılan büyük defter, perakende hesap defteri. (M)

EVARNİTSKİY (Dimitriy İvanoviç), ukraynalı arkeolog ve tarihçi (1855-1940). Petersburg, Moskova ve Yekaterinoslav üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. En önemli eseri: *İstoriya Zaporojskih Kazakov* (Zaporoje Kazakları Tarihi). Ayrıca Ukrayna folkloru üzerinde araştırmalarda bulundu. (M)

EVÂSIT çoğl. i. (ar. *evsat*'tan *evâsıt*). *Esk.* Ortalar, ortadakiler. ‖ Bir ayın ortadaki on günü, orta zamanlar: *Teşrinievvel evâsıtında Fransız kuvayi askeriyesi Gümülcine ve havalisini işgale başladılar* (Atatürk).

— Takvim. Arap aylarının onundan yirmisine kadar olan günler. (M)

EVATT (Herbert Vere), avustralyalı siyaset adamı (East Maitland, New South Wales 1894). New South Wales meclisine milletvekili seçildi (1940). Bölgesini Federal mecliste temsil etti. 1941'den 1949'a kadar dışişleri bakanı oldu. Chifley'in ölümünden sonra, Labour Party başkanlığına getirildi. 1948'den 1949'a kadar Birleşmiş Milletler Genel kurulu, sonra da Filistin konusunda kurulan Birleşmiş Milletler komisyonunun başkanlığını yaptı. (L)

EVAX i. Sarımtırak kömeçli, havlı, otsu bitki; deniz çimenliklerinde ve kumlarında yetişir. (Bileşikgillerden.) [L]

EVBÂŞ çoğl. i. (ar. *vebeş*'ten *evbâş*). *Esk.* Terbiyesiz ve aşağılık kişiler. Baldırı çıplaklar. ‖ Çapkınlar.

◆ **Evbâşan** çoğl. i. *Esk.* Ayak takımından olanlar.

◆ **Evbâşane** zf. *Esk.* Terbiyesiz kişilere yaraşacak şekilde. (M)

EVC veya **EVİC** i. (ar. k.). *Esk.* Bir şeyin en yüksek noktası, doruk. ‖ *Evc-gir,* yükselen. ‖ *Evc-i bâlâ,* yüceliğin en üst noktası. ‖ *Evc-i hava,* havanın en yüksek tabakası. ‖ *Evc-i ikbal* (*rif'at*), yükselişin en son noktası. ‖ *Evc-i pervâz,* yükseklerde uçan.

— Astron. *Esk.* 21 Haziranda dünyanın, yörüngesi üzerinde güneşten en uzak olduğu nokta.

Mus. Klasik türk musikisinde bir mürekkep makam. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Evc gerdaniye,* evc ve gerdaniye makamlarının birleşmesinden meydana gelmiş bileşik makam. Elde hiç örneği yoktur. ‖ *Evc perdesi,* türk musikisinde tiz sekizlinin 12. sesinin adı. (Orta sekizlideki karşılığı *ırak,* en tiz sekizlideki karşılığı ise *tiz evc* perdeleridir. Portenin en üst çizgisi üzerindeki *fa*'ya bir bakıye diyezi konarak gösterilir. *Mi*'ye büyük mücennep diyezi ve *sol*'e küçük mücennep bemolü konarak da aynı ses elde edilir.)

— ANSİKL. Doğru şekli *evc* olan ve halk söyleyişinde *evic* şeklinde geçen bu makam, ırak makamının inici şeklidir. Segâh dörtlüsünün ırak (bakıye diyezli *fa*) perdesindeki şeddi ile uşşak dörtlüsünün karışmasından yapılmıştır. Durak ırak ve birinci derecede güçlü dügâh (*lâ*) perdeleridir. Ye-

Foto. Bulloz, İsviçre Alp Araştırmaları kurumu (LAROUSSE)

den sesi bakıye diyezli *mi* (acem) olarak kullanılır. İnicidir. Donanımına *si* için bir koma bemolü (segâh) ve *fa* için bir bakıye diyezi konur. Dizisi bir sekizli içinde gösterilebilen mürekkep makamlardandır. Türk musikisinin en az altı yüzyıllık, en güzel ve özellik taşıyan makamlarındandır. Halk musikisinde de çok kullanılmıştır. Elimizde bu makamdan 233 parça vardır ki makamlar arasında 18. sıraya girer.

◆ **Evc-ârâ** bls. i. Mus. Türk musikisinde makam. Zengûle makamının ırak (bakıye diyezli *fa*) perdesindeki seddidir. Güçlüsü (5. derece olan) nîm hicaz'dır. Donanımına *si* koma bemolü (segâh), *fa, do, lâ* ve *mi* için birer bakıye diyezi (sırasıyle evc, nîm hicaz, kürdî ve acem perdeleri) konulur. Selim III tarafından bulunduğu söylenir.

◆ **Evc-aşiran** bls. i. Mus. Alaturka musikide bir makam. *Edvâr-ı İlm-i Musiki* adlı yazarı bilinmeyen bir eserde bu makamın sözü geçerse de belli bir örneği verilmez.

◆ **Evc-buselik** bls. i. Mus. Türk musikisinde makam. 1750 Sıralarında bulunduğu sanılıyor. Evc makamına bir buselik beşlisi eklenmesiyle meydana gelir.

◆ **Evc-huzî** bls. i. Mus. Türk musikisinde makam. XIII. yy.da meydana getirildiği sanılıyor. Evc ve uşşak'ın *do* (çargâh) perdesinde fazlaca gezinen huzî makamlarından kuruludur.

◆ **Evc-nihavend** bls. i. Mus. Alaturka musikide bir makam. XIX. yy.da Yenikapı mevlevîhanesi şeyhi Nâsır Abdülbaki Dede tarafından bulundu. (M)

EVCÂ çoğl. i. (ar. *vecâ*'dan *evcâ*). *Esk.* Ağrılar, sızılar, sancılar. ‖ *Evcâ-ı batın,* karın sancıları. ‖ *Evcâ-ı şedîde,* şiddetli sızılar. (M)

EVCEK veya **EVCE** zf. (*ev*'den *ev-cek* veya *ev-ce*). Bütün ev halkı birlikte: *Ben, tek çare olarak yalnız evcek bizi alıp götürecek bir salgın, bir felâketle bu işler hallolur sanıyor, onu bekliyordum* (A.H.Tanpınar). [M]

EVCİ sıf. ve i. (*ev*'den *ev-ci*). Hafta sonlarında evine çıkan (yatılı okul öğrencisi): *Evci öğrenci.*

— Ask. Garnizonun bulunduğu bölgedeki yakın akrabalarında (ana, baba ve karısı) izinli olarak gece yatısına gidebilen er ve erbaşlara verilen ad. (Gece yatısı izni cumartesi günü mesai bitiminden pazar günü akşamına kadar sürer. Bu izin yetkililerce tespit edilen bir belgeyle mümkün olur.) [M]

EVCİL sıf. (*ev*'den *ev-cil*). İnsanın çevresinde yaşayan ve insana itaat edecek biçimde yetiştirilmiş (hayvan): *Köpek evcil bir hayvandır. Esk.* Ehlî. *Zt.* YABANÎ. (M)

EVCİLER, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümünde Çanakkale ili, Bayramiç ilçesi) bucak; 7 440 nüf.; 16 köy. — *Bucak merkezi;* 1 188 nüf. Bayramiç'in 18 km doğusunda; yüksl. 230 m. (M)

EVCİLİK i. (*evci*'den *evci-lik*). Genellikle kız çocuklarının oynadığı oyun: *Bebeklerle evcilik oynayan kız çocukları...* (R.N. Güntekin). [M]

EVCİLLEŞMEK dönşl. f. (*evcil*'den *evcil-le-ş-mek*). [Hayvanlar için] İnsana alışmak, evde beslenir olmak: *Tavşan kolay evcilleşir. Esk.* Ehlîleşmek. (M)

EVCİLLEŞTİRME i. (*evcilleştirmek*'ten *evcilleştir-me*). Hayvanları insana alışkın ve yararlı duruma sokma.

— ANSİKL. *Evcilleştirme,* hayvanların insanlarla birarada yaşaması demektir. Bu birarada yaşama insan zoruyle sağlanmış olmakla beraber hayvanların da buna sessizce boyun eğdiği, hattâ isteyerek razı olduğu söylenebilir. Evcilleştirme bazı hayvan türlerinde doğuştan var olan sürü halinde ve bir başın önderliğinde yaşamak eğiliminden ileri gelir.

İnsana alıştırma ile evcilleştirmeyi birbirine karıştırmamak gerekir. İnsana alıştırma tabiî bir duygu olan özgürlük içgüdüsünü zora veya kurnazlığa başvurarak ortadan kaldırmağa dayandığı halde evcilleştirme, yine tabiî bir duygu olan topluluk halinde yaşama içgüdüsüne dayanır. Yalnız veya çift yaşayan hayvanlar evcilleştirilemez, ancak insana alıştırılabilir.

Evcilleştirme ilk olarak muhtemelen Hindistan'da ortaya çıkmıştır. Ama en yaygın evcil hayvanların (köpek, sığır, at) nasıl evcilleştirildiği tam olarak bilinmiyor. Her türden çeşitli hayvan ırklarının değişik topluluklar tarafından başka başka zamanlarda evcilleştirildiği ve evcilleştirilenlerin yabanîleriyle çiftleştirildiği muhakkaktır. Etçillerden kedinin Akdeniz bölgesinde evcilleştirildiği sanılmaktadır. Bugün de bazı vahşî köpeklere rastlanır, ama bunlar belki de eskiden evcilleştirilmiş hayvanlardır. Köpek her yerde evcil durumdadır ve o kadar çaprazlama geçirmiştir ki, bugün artık ne kökeni, ne de başlangıçtaki şekli bilinemiyor. Ayının Aynular tarafından evcilleştirildiği, hattâ etini yemek amacıyle yetiştirildiği biliniyor.

Gevişgetirenler, muhtemelen, gücünden ve etinden yararlanmak için en önce ve kolayca evcilleştirilen hayvanlardır. Sığır dünyanın her yerinde, zebra doğu Afrika'da ve Hindistan'da, manda Balkanlar'dan Asya'ya kadar her yerde, yak Tibet'te (yük hayvanı olarak) kullanılır. Koyun ve keçi ise steplerde ve dağlık bölgelerde yaygındır. Ren geyiği birçok bölgede henüz yarı yabanî durumdadır. Deve Afrika ve Asya bozkırlarında, lama And dağlarında evcilleştirilmiştir. Atın evcilleştirilmesi eşekten öncedir. Steplerde pek yaygın olan bu iki hayvanın ormanlık bölgelerden çıkmış olması muhtemeldir.

Tavuk, evcil kuşların en yaygınıdır. Anayurdu her halge Güney Asya'dır. Hindi Amerika'dan, beç tavuğu Afrika'dan çıkmıştır. Evcilleştirilmesi kolay olan güvercin daha çok Avrupa'da yaygındır. Karabatak ise balık avı için Asya'da yetiştirilir. Evcil böceklerin en yaygınları, arı ile ipek böceğidir. (LM)

EVCİLLEŞTİRMEK ettrg. f. (*evcilleşmek*'ten *evcilleş-tir-mek*). Havvanın evcilleşmesini sağlamak, insana alıştırmak: *Vahşî hayvanları bile evcilleştiriyor.* (M)

EVCİMEN sıf. (fars. *encümen*'den). Evine, ailesine bağlı: *O hayalperest, uslu ve evcimen halkı tasavvur edilmeyecek derecede heyecana ve galeyana getiriyordu* (A. Ş. Hisar). *Evcimen erkek.* (M)

EVCÜMENT sıf. ve i. (fars. *encümen*'den). *Esk.* Küme, yığın. ‖ Evini düzenli tutan ve iyi idare eden kişi: *Evcüment kadın.* (Bk. EVCİMEN.) ‖ *Evcüment olmak,* toplanmak. (M)

EVDEMONİZM i. (yun. *eudaimon,* mutlu; *eu,* iyi ve *daimôn,* iyi veya kötü tanrı > fr. *eudémonisme*'den). Ahl. Mutluluk fikri üzerine kurulan ahlâk kuramı. Burada mutluluk, en yüce iyi olarak düşünülür.

— ANSİKL. Ahlâkçıların çoğu, özgürlüğü aramanın insan için tabiî olduğunu düşündüler ve belli bir mutluluğu aramayı ahlâkî eylem olarak aldılar. Tam olarak evdemonist ahlâk görüşleri, hazcıların, Epikuros'çuların ve Aristoteles'in ahlâk görüşleridir. Epikuros'a göre bizim kişisel mutluluğumuz, davranışımızın son ereğidir: ölçülülük, bilim, dostluk kavramlarının bu ereği gerçekleştirme amacı olmaktan başka değeri yoktur. Tersine Aristoteles için mutluluğu değerli ve önemli kılan şey, onun tabiî etkinlikten ayrılamaz oluşu, tanrısal kavrayışa yaklaştığı ölçüde arınması ve anlam kazanmasıdır.

Hazcılık, mutluluğun yalnızca doğrudan doğruya olan hazlarımızda bulunduğuna inanır. Bu «mutluluk ahlâkları» dışında kalan bazı ahlâklar, mutluluğu aradıkları için (ona katı ve çileli yollardan varmaya çalıştıkları halde) evdemonist olarak kabul edilebilir: stoacılık ahlâkı bunlardandır. Bütün eskiçağ ahlâk görüşlerinin evdemonist olduğu söylenebilir. Modern çağda ahlâk, özgecilik, özvericilik, ödevcilik gibi yeni amaçlar edindi. Bunlar, vicdanın isteğini yerine getirdikleri ve böylece belli bir mutluluğu sağladıkları için amaç diye ele alınırlar. Öyle görünüyor ki, mutluluk kavramı, ahlâk kavramına sıkı sıkıya bağlı kavramlardan biridir. Kant'a göre bile, mutluluk (bir eylem içinde mutluluğu değil ödevi düşünsek de) bu dünyada veya öbür dünyada ahlâk üstünlüğüne sunulan bir armağan niteliği taşımaktadır. (L)

EVDEŞ i. (*ev*'den *ev-deş*). *Halk dili.* Aynı evde oturanlardan her biri. (M)

Evdir han, Antalya-Korkuteli yolu üzerinde, Antalya'dan 18 km uzaklıkta Uzunkuyu mevkiinde selçuklu hanı. Sultan İzzeddin Keykâvus I tarafından 1210-1219 yıllarında yaptırıldı. Plan bakımından osmanlı hanlarının öncüsü ve Orta ve Kuzey Anadolu'daki sultan hanlarından farklı olan yapı, bugün çok harap bir durumdadır. 67×55 m boyutunda dikdörtgen bir planı vardır. Kapıdan geniş bir avluya girilir. Avlunun etrafında birinden öbürüne geçilebilen, yolcuların hayvanlarını bağlamağa ve yüklerini koymağa yarayan kemerli bölümler yer alır.

Hanın kapısı, mimarî tarzı ve süsleme bakımından Anadolu'daki diğer sultan hanlarına benzer. Evdir hanında yalnız portal süslemelidir. İç kısımlarında muntazam kesilmiş bir sıra taştan sonra dişli süslemeler bulunan pervaz ile geometrik şekillerle örülmüş ve aralarında yıldızlar bulunan bir friz vardır. Kapının üzerindeki stalaktik dolgulu kısmı, örgülü bir kemer çevirir. Kapının üzerinde kitabe, güney batısında büyük bir sarnıç yer alır. (M)

EVDİRMEK geçl. f. Bk. İVDİRMEK.

EVDOKYA FEODOROVNA. Bk. YEVDOKYA.

EVE (Arthur François). Bk. MAİLLOT (Arthur François).

EVE (Jean), fransız ressamı (Somain, Kuzey Fransa 1900). 1946'da kendini tamamıyle ressamlığa vermeden önce çeşitli mesleklerde çalıştı. Minyatür tekniğine benzeyen ve pek kesin bir titizlikle işlenmiş peyzajlarına karşı ilk ilgiyi ressam Kisling gösterdi. Jean Eve'in eserleri Paris Modern Sanat müzesindedir. (L)

EVECEN sıf. Bk. İVECEK veya İVECEN.

EVECTİO i. Esk. Rom. Yalnız imparatorun veya birkaç büyük rütbeli kişinin verebildiği ve sahibine, istediği yerde, parasız olarak at değiştirme ve barınma hakkı tanıyan yetki. (L)

EVEDİ i. Bk. İVEDİ.

EVEĞEN sıf. (es. türk. *ivmek,* acele etmek > *iv-eğen*'den). *Halk dili.* Aceleci ‖ [Hastalık için] Hızla ilerleyen. *Esk.* Had. (M)

EVEKSİYON i. (fr. *évection*). Bk. TEDİRGİNLİK.

EVELLİN (François Jean-Marie Auguste), fransız filozofu (Nantes 1835-Paris 1910). Felsefe profesörü, sonradan Enstitü üyesi seçildi. Eserleri: *İnfini et Quantité, Étude sur le Concept de l'İnfini en Philosophie et dans les Sciences* (Sonsuzluk ve Nicelik, Bilimlerde ve Felsefede Sonsuzluk Kavramı) [1880]; *La Raison Pure et les Antinomies* (Saf Akıl ve Çatışkılar) [1907]. Evellin, sonsuzluk felsefesine karşı çıktı ve bu düşüncenin gerçekle bağdaşmayacağını öne sürdü. (L)

EVELYN (John), ingiliz yazarı (Wotton House, Darking, Surrey 1620-ay.y. 1706). Ilımlı bir kralcıydı. Charles II'den iyilik

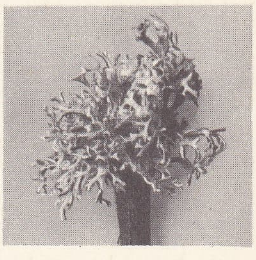

evernia

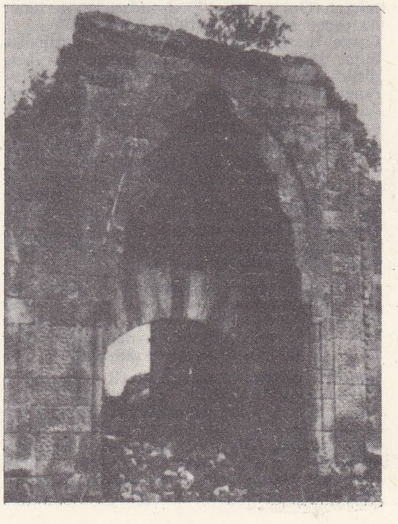

Evdir hanın giriş kapısı (Türk Hanları adlı eserden)

Foto. Archaud (LAROUSSE) ; MEYDAN

gördü, fakat James II'nin koyu katolikliği yüzünden William of Orange'a bağlandı. 1688 Devriminden sonra da çeşitli görevlerde bulundu. Royal Society'nin kurucularındandır. Çeşitli konularda eserler bıraktı. 1640-1706 Yıllarına ait anılarını yansıtan *The Diary* (Günlük) [1818] en önemlisidir. (L)

EVENEPOEL (Henri Jacques Edouard), belçikalı ressam (Nice 1872-Paris 1899). Öğrenimine Brüksel'de başladı. 1893'te Paris'te Güzel Sanatlar okulunda Gustave Moreau'nun öğrencisi oldu. Moreau'nun atelyesi ve derslerini, babasına mektup şeklinde yazdığı (*Mercure de France* [1923] ve *le Flambeau* [1923 ve 1926] dergilerinde) yazılarda dile getirdi. 1897'de Cezayir'e bir yolculuk yaptı. Kısa meslek hayatına rağmen, onu fovizm akımının öncülerinden biri yapan önemli eserler bıraktı: *Ressam Paul Baignières'in Portresi* (Brüksel müzesi); «*Paris'te Bir İspanyol*» (Gand müzesi); «*Ressam Charles Milcendeau'nun Portresi*» (Paris). [L]

Evening News (THE) [«Akşam Haberleri»], İngiltere'de çıkan günlük akşam gazetesi. 1881'de kuruldu. 1895'te Harmsworth kardeşlerin idaresine geçti. 1958'de 1 300 000'i bulan tirajıyle günlük ingiliz akşam gazetelerinin başında yer aldı. (L)

EVENKİ'LER veya **EVENİ'LER**, Kuzey Sibirya'da, Orta Yenisey'in doğusunda bir «millî idare çevresi» halinde yaşayan S.S.C.B. halkı; yaklş. 10 000 nüf. Başkent. *Tura*. (L)

EVENKİ Millî çevresi, rusça **Evenkiyskiy Nacionalniy Okrug**, S.S.C.B.'de çevre (1930'da kuruldu). Krasnoyarsk arazisinde (Orta Sibirya); 457 440 km²; yaklş. 25 000 nüf. Merkezi *Tura*. Kuzeyinde Taymir Millî çevresi ile İrkutsk vardır. Orta ve Aşağı Tunguska tarafından sulanır. Oldukça ormanlık bir bölgedir. Deri ve balık ticareti. Ren geyiği yetiştiriciliği. (L)

EVENUS. Bk. EVİNOS.

EVERDİNGEN (Allaert van), hollandalı ressam ve gravürcü (Alkmaar 1621-Amsterdam 1675). Utrecht'te Roelant Savery ve Haarlem'de Molyn'li Pieter ile çalıştı. 1645'te evlendi ve bir süre sonra Amsterdam'a yerleşti. Önceleri deniz manzaraları çizdi, sonra dağ, orman, tahta kulübe ve çağlayan resimleri yaptı. Bu konuları seçmesine sebep olarak, 1640'tan sonra İsveç'e yaptığı bir yolculuk gösterilir. Nitekim Jacob van Ruysdael de aynı şekilde kuzey manzaralarının etkisinde kalmıştı. Ruysdael'in resmine göre Everdingen daha sunîdir, üslûbu Savery'nin ilkel üslûbunu andırır. Ama yine de belli bir değeri ve canlılığı vardır. (L)

EVERE, Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi), komün. Brüksel'in kuzeydoğusunda, Willebroek kanalının doğu kıyısında; 25 000 nüf. Sebze tarımı. 1967 Ekiminden beri NATO'nun geçici merkezi. (L)

EVEREST (sir George), ingiliz yer ölçümü bilgini (Greenwich 1790-Londra 1866). 1806' da topçu teğmeni, 1818'de Hindistan'da yer ölçme servisinde Lambton'un yardımcısı oldu. 1823'te servisin yönetimiyle görevlendirildi. Kendini tamamıyle Hindistan'ın nirengisini ve kartografyasını belirlemeğe verdi, bu alanda o zaman için çok yüksek bir seviyeye ulaştı. 1830'da, ve 1847'de yer elipsoidinin ölçülerini hesapladı. Bu ölçüler Hindistan'da hâlâ kullanılmaktadır. Everest ünlü bir bilgin olduğu kadar başarılı bir yöneticiydi. Eseri, *Survey of India* (Hindistan Topraklarının Ölçümü) bugüne kadar değerini muhafaza etmiştir. Adı, Himalaya'nın en yüksek tepesine (bk. EVEREST TEPESİ) verilerek ölümsüzleştirildi. (L)

EVEREST tepesi, yeryüzünün en yüksek tepesi; Himalaya'larda, Nepal-Tibet sınırında; yükseltisi 8 840 m'ye (eski ölçme) hattâ 8 880 m'ye (yeni ölçme) kadar varır. Dağ adını sir George Everest'ten aldı (1851).

Everest, birinci zaman kalkerli taşlarından meydana gelen büyük bir piramittir; güneye doğru yayılan aşma örtüsü dizisinin bir bölümüdür. İki yüzü (kuzey yüzü ve kuzeybatı yüzü) Tibet'e bakar; bir diğeriyse (güneybatı yüzü) Nepal'e dönüktür. Güçlü ve uzun keskin sırtlar bu yüzleri birbirinden ayırır ve doğuda *Kangşung*, kuzeybatıda *Rongbuk* (kolu Rongbuk'un doğu buzulu) ile birlikte ve batıda *Khombu* buzulunu çevreler. Bu buzul dillerinden *Kosi* ve *Arun* havzalarındaki akarsular doğar; bu suların taşkınları çok şiddetli olur ve sık sık Himalaya'nın ön tarafında yer alan bölgeleri sular altında bırakır.

Everest'e ilk olarak, 1921'de, C.K. Howard Bury yönetimindeki ingiliz araştırma heyeti çıktı. Bu heyet, Tibet'teki Rongbuk ve Khartaphu vâdilerinde çalıştı ve kuzey boğazı aracılığıyle dağın kuzeydoğu sırtına (Rongbuk buzulunu Rongbuk doğu buzulundan ayıran ikinci derecede bir sırt üzerinde, 7 000 m yükseklikte) geçmeğe elverişli bir yol buldu. İki Dünya savaşı sırasında ingiliz dağcıları tarafından girişilen bütün tırmanma teşebbüslerinde Kuzey boğazı yolundan yararlanıldı. C. G. Bruce yönetimindeki 1922 seferi önce 8 225 m, sonra 8 326 m yüksekliğe ulaştı; ama bir çığın yedi taşıyıcıyı sürükleyip götürmesi yüzünden facia ile sonuçlandı.

General Bruce sonra da E. F. Norton yönetimindeki 1924 seferi, VI. kampını yaklaşık olarak 8 150 m yükseklikte kurdu, Norton ise tek başına, oksijensiz 8 570 m yüksekliğe ulaştı. Mallory ve İrvine'in oksijen kullanarak yaptıkları daha sonraki teşebbüs, bu iki dağcıyı 8 450 m'yi aşan kuzeydoğu sırtına kadar götürdü; ama bu iki dağcı geri dönmediler, nasıl kayboldukları da anlaşılamadı.

1933 (Hugh Ruttledge yönetiminde), 1935 (E.E. Shipton yönetiminde), 1936 (Hugh Ruttledge), 1938 (H. W. Tilman) seferleri öncekilerden başarılı olamadı, ancak 8 570 m yüksekliğe tekrar çıkılabildi.

İkinci Dünya savaşından sonra Tibet topraklarına girmenin yasaklanmasına karşılık Nepal kapılarını açtı. 1950 Sonbaharında H. W. Tilman ile Ch. Houston'un çok kötümser olarak döndükleri bir keşif seferinden ve Güney boğazına (7 900 m) ulaşmayı mümkün gören E.E. Shipton yönetimindeki başka bir keşif seferinden (1951) sonra, Nepal hükûmeti üç sefere daha izin verdi; isviçrelilerin (1952), ingilizlerin (1953) ve fransızların (1954) seferleri. 1952'de Dr. Wyss Dunant yönetimindeki isviçre seferi, R. Lambert ile Sherpa N. Tensing'e Everest'in güney sırtında (Güney boğazı ötesi) 8 600 m'ye çıkmak imkânını sağladı. «Son 300 metre» meselesini sir John Hunt kumandasındaki ingiliz seferi çözdü (1953); 29 mayısta, Yeni Zelanda'lı Ed. Hillary ile taşıyıcı N. Tensing zirveye ulaşmakla dünyanın en yüksek tepesinin fethini tamamladılar. 1957'de İsviçre'li iki dağcı grubu, sonra 1960'ta tibet asıllı üç çinli dağcı bu defa kuzey yolundan doruğa çıktılar; nihayet 1963'te, bir amerikan grubu doruğa ulaştı. Bu başarı 1965'te bir hint heyeti tarafından tekrarlandı. (L)

EVERETT, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Boston'un kuzey banliyösünde; 45 900 nüf. Metalürji. (L)

EVERETT (Edward), amerikalı devlet adamı, eğitimci ve hatibi (Dorchester, Massachusett 1794-Boston 1865). Harvard kolejini 17 yaşında bitirdi. İki yıl ilâhiyat öğrenimi yaptı, sonra Boston Unitarian kilisesinin vaizliğine atandı. Birkaç yıl daha öğrenimine devam etti. 1819'da Harvard'da yunan edebiyatı profesörü oldu. 1820-1824 Arasında *North American Review* dergisini çıkardı. 1824'te A.B.D. Temsilciler meclisine seçildi. 1835-1839 Arasında Massachusetts valisi oldu. 1854'e kadar senatörlük yaptı. 1860'da Constitutionel Union Party'nin başkan yardımcısı adayı oldu, ama seçimlerde kaybetti. Everett, ülkenin en ünlü hatiplerinden biri olarak tanınmıştı. 1863'te Gettyburg'ta Lincoln'den sonra yaptığı konuşmayle dikkati çekti. Çeşitli konuşmaları (1860-1868) dört ciltlik bir seride toplandı. *Mount Vernon Papers* (Monnt Vernon Belgeleri) [1859] ve *The Everett Letters on Cuba* (Küba Konusunda Everett'in Mektupları) [1897] adlı iki kitabı vardır. (L)

EVERGEM, Belçika'da (Doğu Flandre, Gand idare çevresi) komün, Gand'ı denize bağlayan kanal kıyısında; 12 500 nüf. Kimya sanayii. (L)

EVERGETES sıf. (yun. *eu*, iyi ve *ergon*, iş'ten). Yun. tar. Devlet'e hizmet etmiş olan ve taltif edilmek istenen kişilere çıkarılan bir kararnameyle verilen unvan. ‖ Lagos hanedanı krallarından Ptolemaios III ve Ptolemaios VII'ye verilen ve onların kutsal özelliklerini de belirten lakap. (L)

EVERGLADES (THE), Güney Florida'da bataklık bölge, millî park meydana getirir, Okeechobee gölüne doğru kısmen kurutulup değerlendirilmiştir (şekerkamışı ve hayvancılık). [L]

EVERGLAZE sıf. (tes. edil. ad). Bazı pamuklu dokumalara (özellikle basma kretonlara) aşağı yukarı sürekli bir parlaklık vermek amacıyle uygulanan perdah işlemine verilen ad.

◆ i. *Teşm. yol.* Pamuklu ya da başka bir şeyden yapılmış, özellikle de naylon ve düz ya da basma, özel bir perdah işleminden geçmiş kumaş. (L)

EVERMEK geçl. f. (*ev*'den *ev-er-mek*). Evlendirmek: *Beybağalı Esat Ağa, gelen hafta, oğlunu everecek* (M. Ş. Esendal). [M]

EVERNİA i. Çalı görünüşünde liken. (Ağaç dallarında sık rastlanır. Bir türü *Evernia prunasti* kokulu pudra yapımında kullanılır.) [L]

EVERT (Aleksey Ermolayeviç), rus generali (1857). Türk-Rus (1877) ve Rus-Japon (1904) savaşlarına katıldı. 1914-1915'te 4. Rus ordusuna kumanda etti. 1916'da Batı Ordular grubunun başına getirilerek bu ordular grubunun Niemen üzerine geri çekilme hareketini yönetti. Çar'a tahttan çekilmesini bildiren heyete katıldığından (1917) görevinden alındı. İhtilâl sırasında öldürülmüş olduğu sanılmaktadır. (L)

EVESHAM, Büyük Britanya'da (Worcestershire) şehir, Avon ırmağı kıyısında, Cotswold Hills'in batısında; 12 600 nüf. XVI. yy.dan kalma kiliseler. Besin sanayii. VII. yy. sonunda burada bir manastır kuruldu. 4 Ağustos 1265'te, Simon de Montfort'un yenilip öldürüldüğü savaş, Evesham yakınında oldu. (L)

EVET zf. Olumlu cümlelere cevap olarak kullanılan tasdik sözü: — *Buralı mısın Hafız Ağa?* — *Evet* (K. Tahir). — *On-ikiler mi dedin?* — *Evet. Bilmiyor musun?* (Ahmed Rasim). ‖ Cümlenin olumluluk anlamını güçlendirmek için de kullanılır: *Sinirli sinirli:* — *Evet, evet, öyle olmuştu, dedi* (R.N. Güntekin). *Evet, açtı ama, acaba bunu söylemek ayıp olmaz mıydı?* (N. Araz). *Sizi gördüğüm için mutlu, evet çok mutluyum. Zt.* HAYIR.

— DEY. *Evet efendimci*, kendisine söylenen her sözü «evet efendim» diyerek tasdik eden kimseler için kullanılır. (M)

EVETRİA i. Kelebek cinsi; yeni dikilmiş çamlarda büyük zararlara yolaçar. (Pulkanatlıların *tortricidae* familyasından.) [L]

EVFAK sıf. (ar. *vefik*'den *evfak*). *Esk.* Daha uygun, en uygun: *Söz bulmak için mizâcâ evfak / Söz bulmağa olmamış muvaffak* (Ziya Paşa). «*Benim dâbbem, benim hâlime daha evfaktır*» *diyerek saltanat bineklerini geri çevirip kendi hayvanına bindi* (Cevdet Paşa). [M]

EVFER sıf. (ar. *vüfûr*, çokluk'tan *evfer*). *Esk.* Daha çok, sayıca en bol olan.

— Mus. Türk musikisinde bir küçük usul. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Evfer*, 9 zamanlı ve 6 vuruşludur. Aksak usulünün son iki darbının yer değiştirmiş şeklidir. Başta bir sofyan, sonda bir türk aksağı vardır. Vuruluşu şöyledir: düm (2 zamanlı, kuvvetli), te (1, yarı kuvvetli), ke (1, zayıf); düm (2, kuvvetli), tek (1, zayıf), tek (2, kuvvetli). 9/8 Mertebesine *evfer*, 9/4 mertebesine *ağır evfer* denir. Dinî bir usuldür. Mevlevî âyinleri'nin II. ve IV. selâmlarında, ilâhiler'de çok kullanılmıştır. Birçok aksak şarkıya yanlışlıkla «evfer» denmesine rağmen, aslında gerçekten evfer pek az şarkı vardır. Çünkü aksak içinde birkaç ölçünün evfer'lenmesi, tabiîdir. Curcuna usulünün son iki darbının yer değiştirmiş şekline de *Curcuna evferi* denir. Curcuna şarkılarda çok geçer; fakat müstakil usul olarak kullanılmamıştır. (M)

Evgeni Onyegin. Bk. YEVGENİY ONYEGİN.

EVGİN sıf. (esk. türk. *ivmek* > *iv-gin*'den). *Halk dili.* Acele yapılması gereken. *Esk.* Müstacel. (M)

EVHAD sıf. (ar. *vahdet*'ten *evhad*). *Esk.* Tek, biricik, bir tanecik. (M)

EVHADÎ-İ KİRMANÎ (asıl adı **Evhadüddin**), iranlı şair ve mutasavvıf (Kirman ? -? 1213). Öğrenimini Bağdat'ta yaptı. Kirmanşehir'de bir süre ders verdi. Asıl ününü tasavvuf alanında yaptı. Müritleri arasında birçok şair, hâkim ve bilgin vardı. Mürettep bir *divan*'ı ve bir *mesnevî*'si vardır. XIII. yy.da Halvetiye tarikatının Türkler arasında yayılmasında büyük rolü oldu. (M)

EVHAM çoğl. i. (ar. *vehm*'den *evhâm*). Vehimler, kuruntular, temelsiz kuşkular: *Düşündükçe evham zihnimi kaplıyordu, adeta korkmaya başladım, sanki gözlerimi açsam, o korkunç hancının bıçağını göğsümde bulacağımı zannediyordum* (M .Ş. Esendal).

— DEY. *Evhama kapılmak* (veya *evham getirmek*), yersiz temelsiz bir kuşku duymak.

◆ **Evhamlı** sıf. Olmayacak şeyleri büyütüp meraklanan (kimse): *Meğer evhamlı padişah, yani Sultan Hamit buna dair bir emir yollamış* (A. Ş. Hisar).

◆ **Evhamlanmak** dönşl. f. Evhama kapılmak. (M)

Evian konferansları. Cezayir ihtilâfına bir çözüm yolu bulmak için Evian'da 1961'de 20 mayıstan 13 hazirana kadar süren ilk konferans toplandı. Fransız heyeti başkanlığını Louis Joxe, Millî Kurtuluş cephesi (F.L.N.) başkanlığını ise Belkasem Kerim yapıyordu. Bir anlaşmaya varılamadı. 11-17 Şubat 1962 arası, görüşmelere Rousses'da yeniden başlandı ve varılan anlaşmalar, Trablus'ta toplanan Cezayir ihtilâli millî konseyine sunuldu (22-27 şubat). Nihaî konferans yine Evian'da 7-13 mart 1962'de toplandı. Görüşmeleri Fransa kesiminde Joxe, Buron ve Broglie, Cezayir tarafından ise Belkasem Kerim, Ben Tobbal, Dahleb ve Yazid yönetiyorlardı. Fransa, Cezayir'in bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü, milletinin birliğini tanıyor; ordusunu peyderpey geri çekmeyi ve üç yıl süreyle, Cezayir'in 1961'de faydalanmış olduğu yardıma eşit bir yardım sağlamayı üstüne alıyordu. Buna karşılık, beş yıl süreyle, «ilmî deneyler» için üslere sahip olacak, on beş yıl süreyle de Merselkebir deniz üssünü kullanacaktı. Cezayir Fransızlarına kesin uyrukluklarını seçmek için üç yıl mühlet verilecek ve Cezayir'in kendi kaderini kendi tayin edebilmesi için bir oylama tertiplenecekti. 8 Nisan 1962'de fransız kamuoyu Evian anlaşmasını onayladı; 1 temmuzda da Cezayir'de yapılan bir referandum sonucunda ülkenin bağımsızlığı tescil edildi (oylamaya katılan 6 034 000 kişiden 5 994 000'i «evet» cevabı vermiştir.) [L]

EVİAN-LES-BAİNS, Fransa'da Haute-Savoie idare bölgesinde (Thonon-Les-Bains idare çevresi) kanton merkezi, Leman gölünün güney kıyısında; 6 000 nüf. İçki fabrikası (vişne likörü). Hassas makineler.

— Evian Fransa'nın başlıca ılıca ve hava değişimi merkezlerindendir. Çok az maden kapsayan karbonatlı sularından sidikyolları hastalıkları (böbrek taşı, böbrek yetmezliği, nefrit), yürek-damar hastalıkları (tansiyon yüksekliği), sindirim sistemi ve beslenme hastalıkları (aşırı şişmanlık, damla) tedavisinde yararlanılır. Evian suyu çok tanınmış bir tabiî maden suyudur. 1962'de çarpışmalara son veren ve Cezayir'in bağımsızlığını hazırlayan Fransa-Cezayir sözleşmeleri Evian'da imzalandı. (L)

EVİC i. Bk. EVC.

EVİDDÂ çoğl. i. (ar. *vedid*'den *eviddâ*). *Esk.* Dostlar, ahbaplar, arkadaşlar. ‖ *Eviddâ-yı kadîme*, eski arkadaşlar. (M)

EVİLMARUK veya **EVİLMERODAH,** Babil kralı, Nabukodonosor'un oğlu ve halefi (M.Ö. 562'ye doğr.). Otuz yedi yıldan beri mahpus olan Yahuda kralı Yehoyakin'i serbest bıraktı. Tahtını ele geçiren kayınbiraderi Nergal-Şar-Utsur tarafından öldürüldü (560). [L]

EVİN i. («tane» anlamında esk. türk. k.). Bir şeyin özü. ‖ *Halk dili.* Tahıl tanesi.

— Biyol. Yumurtacıkta embriyon kesesini saran ve yumurtacık zarıyle kaplı bulunan kısım. ‖ *Daimî evin*, yumurtacıkta başlayıp tohumun çimlenmesine kadar devam eden evin. (İstisnaî bir durumdur: nilüfergiller.)

— ANSİKL. *Evin*, ana bitkide yumurtacığın büyük bir kısmını meydana getiren dokudur. Embriyon kesesini meydana getiren *n* kromozomlu sekiz hücre evinin içinde oluşarak farklılaşır. Çifte döllenmeden sonra evin besi dokusunun içinde yok olur gider: yalnız bazı nadir hallerde çimlenme evresine kadar devam eder (evinli tohumlar: nilüfer).

◆ **Evinli** sıf. *Halk dili.* [Tohum için] Özlü. (LM)

EVİNO i. Gabon'da yetişen bir ağacın yerli adı (*Vitex pachyphylla*).

— ANSİKL. Kıyılara yakın alüvyonlu topraklarda ve bataklık çöküntülerde bol olan *evino*'dan sarı, yumuşak, hafif, ince pütürlü, işlenmesi çok kolay, ceviz ve hint meşesine benzeyen bir tahta elde edilir. Marangozlukta önemli faydalar sağlar. Ayrıca çatı, vagon, araba, mavna, parke kornişi, kasnak, sandalye yapımında ve torna işlerinde yararlanılır. Tomruklarının biçimsizliği, yaprak çıkarma işlerinde kullanılmasını güçleştirir. Değişik adları vardır: Kamerun'da *evula*, Gabon'da *angona*, Kongo'da *vindu* denir. (L)

EVİNOS, Yunanistan'da (Etolya) kıyı ırmağı, Korinthos körfezine dökülür. Herakles, Kentauros Nessos'u Evinos ırmağı kıyılarında öldürdü. (L)

EVİNTAN (Ahmet), türk tiyatro oyuncusu ve yönetmeni (Kayseri 1915). 1942 Yılında Devlet konservatuvarı yüksek kısmını bitirdi. Devlet Konservatuvarı Tatbikat sahnesi ve Devlet tiyatrosunda oynadı, birçok oyunu sahneye koydu. (M)

EVİPPA i. Eski dünyanın çöl bölgelerinde yaşayan örümcek. (Birçok türü bilinen *Evippa*'lar esmer benekli, açık renkli, büyük örümceklerdir. Bunların vücudu, üzerinde yaşadıkları toprağa uygun gri veya kirli beyaz tüylerle kaplıdır. *Evippa*'lar büyük bir hızla hareket ederler. *Lycosidae* familyasından.) [L]

EVİRGEN sıf. (*evirmek*'ten *evir-gen*). *Halk dili.* İşini bilen. Hesaplı ve pratik.

EVİRME i. (*evirmek*'ten *evir-me*). Evirmek eylemi.

— Mant. *Yeni.* Bir önermenin yüklemiyle konusunun yerlerini değiştirip yeni bir önerme meydana getirme. (ML)

EVİRMEK geçl. f. (esk. türk. *evürmek*'ten). Yapısını değiştirmek. *Esk.* Taklib etmek. ‖ Döndürmek, çevirmek.

— ÇEŞ. DEY. *Evire çevire*, iyice, adamakıllı: *Hangisini istesem, evelallah, ayağımın altına alır, evire çevire tepeleyebilirdim* (R. N. Güntekin). ‖ *Evirmek, çevirmek* (veya *evirip çevirmek*), evire çevire her yanını iyice gözden geçirmek: *Ahmed Efendi gazeteyi açar, evirir, çevirir bulamaz* (B. Felek). *Tabancayı yastığın altından aldım, kılıfından çıkardım. Bir zaman evirip çevirdim* (K. Tahir). [M]

EVİRTİK sıf. (*evirtmek*'ten *evir-t-i-k*). Kim. *Yeni.* Evirtime uğramış.

— Biyokim. Hidratlanma sonucu ışığın polarma yönünü değiştiren şekerler için kullanılır. (Sakkaroz [dekstrojir], hidratlanınca glikoz ve levüloza ayrılır; bu ikisinin karışımı olan levojir, bir evirtik şekerdir). [L]

EVİRTİM i. (*evirtmek*'ten *evir-t-i-m*). Kim. *Yeni.* Evirmek işi. *Esk.* Akis.

— Kim. Bir diyastaz veya seyreltik mineral asitleriyle hidratlama sonucu, ışığın polarma düzlemini sağa çeviren sakkarozun (kamış şekeri), polarma düzlemini sola çeviren glikoz (üzüm şekeri) ve levüloz (meyve şekeri) karışımına dönüşmesi. (Bu karışıma *evirtilmiş şeker* denir.) ‖ *Walden evirtimi*, asimetrik garbona bağlı köklerden herhangi birinin, ilk bileşiğin evrik yapısında olan yeni bir türev meydana getirecek şekilde başka bir grupla yer değiştirmesi. (*Zt.* YAPININ *korunması.*) [L]

EVİRTMEK geçl. f. (*evirmek*'ten *evir-t-mek*). Fiz. Bir nesnenin görüntüsünü simetrik bir şekilde ve ters çevirerek yansıtmak: *Ayna eşyanın görüntüsünü evirterek gösterir.*

— Kim. *Yeni.* Sakkarozu, glikoz ve levüloza dönüştürmek. (L)

EVİSÜZ KURANÎ. Bk. VEYSEL KARANÎ.

EVİYE çoğl. i. (ar. *viʿâ*, mahfaza'dan *evʿiye*). *Esk.* Kaplar, kutular.

— Anat. *Esk.* Damarlar. ‖ *Ev'iye-i demeviye*, kan damarları. ‖ *Ev'iye hevâiye*, içinde hava olan damarlar. ‖ *Ev'iye-i süllemiye*, basamaklı damarlar. ‖ *Ev'iye-i şa'riye*, kalın damarların yanındaki çok ince damarlar. ‖ *Ev'iye-i şiryâniye*, temiz (kırmızı) kan taşıyan damarlar. ‖ *Ev'iye-i verîdiye*, kirli (siyah) kan taşıyan damarlar.

— Bot. *Esk.* Kılcal borular. ‖ *Ev'iye-i helezoniye*, bitkilerde birbirleri üzerine dolanmış damarlar. ‖ *Ev'iye-i lebeniye*, içinde süt kıvamında çeşitli renkte sıvılar bulunan bitki damarları. ‖ *Ev'iye-i münakkata*, bitkilerdeki noktalı damarlar. ‖ *Ev'iye-i nâkile*, iletken damarlar. ‖ *Ev'iye-i şebekiye*, bitkilerde birbirleri üzerine dolaşıp ağ şeklinde görünen ince damarlar. (M)

EVKAF çoğl. i. (ar. *vakf*'tan *evkâf*). Vakıflar. ‖ Vakıf mallarını yöneten daire: *Nuri Efendi şimdiki genç karısına şirin görünmek için kassamdan evkafa geçti* (H. R. Gürpınar). Bk. VAKIFLAR.

— *Esk. Evkaf-ı celâliye*, Mevlevî tarikatı kurucusu Mevlânâ Celâleddin Rumî'ye ayrılan ve gelirleri mevlevî tarikatına tahsis olunan vakıflar. (Kendi yöneticileri tarafından idare edildikleri için bunlara *Müstesna evkaf* denirdi). ‖ *Evkaf-ı hümayun* (veya *selâtin*), padişah ve ailesinin, sultanların vakıfları. ‖ *Evkaf-ı hümayun hazinesi*, (*Hazine-i evkaf* da denir), Osmanlıların kuruluşunda para işleri ile uğraşan Beyt-ül-mal, Evkaf-ı hümayun hazinesi'nin kurulmasından sonra buraya bağlandı; Beyt-ül-mal'ın görevini de bu kuruluş üzerine aldı. ‖ *Evkaf-ı mülhaka*, Osmanlılarda devletin denetim ve gözetimi altında olmak şartıyle kurucusunun soyundan gelen kimselerce (mütevelli) yönetilen vakıflar; 1826'da Evkaf nezaretine bırakıldı. ‖ *Evkaf-ı münderise*, geliri olmayan vakıflar.

— Huk. Bk. VAKIF. (M)

Evkaf nezareti, Osmanlı imparatorluğunda islâmî esaslara göre düzenlenen ve kurulan her türlü evkaf kurumunun yönetimiyle görevli nezaret. Evkaf nezareti: biri, halkın işlerini yönetmek ve düzenlemek, adalet işlerini yürütmekle görevli kimselerin baktığı Âmme nezareti; diğeri, yetimlerin işlerini görmek, islâm evkafını yönetmek v.b. işlerle görevli kimselerin baktığı Hassa nezareti olmak üzere iki kısımdı. Bu bakımdan bir vakfın, daha doğrusu birçok evkafın mütevellisine *nazır* denirdi. Ancak daha sonraları hükümdar tarafından bir vakfın idare işleriyle görevlendirilen nazırlara *mütevelliyi vakıf* denildi. Nazır genel anlamda kullanıldı. Nazır unvanı mütevellilerin denetimine ve islâm evkafının genel yönetimine bakan kimselere verilirdi. Çeşitli islâm devletlerinde kurulan medreseleri, dinî ve sosyal kurumları kapsayan vakıflar çoğaldıkça her vakfın nezareti ulemadan birisine verilir, bunların yönetimi kadılar tarafından denetlenirdi. XIII. yüzyılda, Mısır Memlûk devleti zamanında, dört mezhepten birer kadı tayin edildiği gibi bunların başında Nazırülahkâmı Şeriye unvanlı genel bir nazır bulunurdu. Bütün evkafın nezareti bunların görevleri arasındaydı. Nazırülahkâm memuriyeti Mısır'dan başka Şam, Kudüs, Halep gibi eyalet merkezlerinde de kuruldu. Anadolu Selçuklu devletinde evkafın denetimini kadıülasker olan âlimler yapıyordu. XIV. yy.ın birinci yarısında Kırım Türk devleti hükümdarı olan Özbek Han zamanında Nazırülevkaf unvanıyle bir makam kuruldu, bu evkaf nazırı bütün vakıf kurumlarını denetliyordu. Osmanlı devletinin kuruluşundan sonra her yanda artan evkaf kurumlarına yeni nazırlar ve müfettişler getirildi ve Bursa kadıları bunların denetimiyle görevlendirildi. Bunlar, El-Müfettiş-ül-Evkafı Rumiye unvanıyle vakfiyeleri tetkik ve imza ettiler.

Orhan Gazi Bursa'da yaptırdığı cami ve diğer evkafının nezaretini veziri Sinan Paşaya vermişti. Sinan Paşa, Osmanlı devletinde ilk Evkafı Hümayun nazırı oldu. Yıldırım Bayezid, her bölgeye birer müfettişi ahkâmı şeriye tayin ederek, evkaf ile nazırların durumunu bir murakabeye bağladı. Ondan sonra, *Hâkim-il-Hükkâm-il-Osmaniye* adıyle kurulan makam, evkafın genel nezareti ile görevli oldu. Fatih Sultan Mehmed ise İstanbul'da yaptırdığı dinî ve sosyal kurumları kapsayan evkafın nezaretini 1464'te sadrazam Mahmud Paşaya, 1468'de İshak Paşaya vermişti. *Sadrıali nezareti* denen bu görev, sadrazamların yönetimine bırakılan

evkafın genel idaresi demekti, daha sonraları bu vazife reisülküttap tarafından görüldü. Ayrıca her eyalet için, müfettişi evkafı rumiye adıyle özel makamlar vardı. Kazaskerlerin de bütün evkafın nezareti âmmesine memur edildiği, vakfiyelerdeki tasdiklerden anlaşılmaktadır. Bayezid II, İstanbul ve diğer belli başlı merkezlerde yaptırdığı kurumların evkaf nezaretini 1506 yılında şeyhülislâma verdi; bundan sonra şeyhülislâmın bu göreve bakması bir gelenek oldu. Sonraları bütün ulema ve meşihat mensupları evkafı da buna katılarak geliştirildi. Bu iş, tezkereci efendiler tarafından yönetildi. Kanunî Sultan Süleyman'ın zevcesi Hurrem Haseki Sultanın İstanbul'daki evkafının nezareti saray kapıağasına verildiği için 1545 tarihinden sonra Kapıağası nezareti kuruldu. Bâbüssaade ağaları tarafından yönetilen bu Kapıağası nezareti, zamanla Haremi Hümayun'daki hanım sultanlar ile diğerlerinin evkafı da eklenerek genişledi ve bunlar *kapı halifesi* denilen kimselerce yönetildi. Ancak 1588 yılında dârüssaade ağası olan kimse, bâbüssaade ağalarının üstünde bir yetkiye sahip oldu ve elde ettiği bir iradei seniye ile Evkafı Haremeyn nazırı unvanını aldı. Böylece Haremeyn nezareti başladı. Daha sonra padişahların, hanedan üyelerinin, dârüssaade ağaları ile mensuplarının evkafı da eklenince büyük bir önem kazanan bu nezaret dört memurlukla idare edildi: **1.** Evkafı Haremeyn müfettişliği; **2.** Evkafı Haremeyn muhasebeciliği; **3.** Evkafı Haremeyn mukataacılığı; **4.** Dârüssaade yazıcılığı. Zamanla İstanbul, Galata, Üsküdar, Eyüp kadılarının kaptanpaşa ile yeniçeri ağalarının, sekbanbaşı ve bostancıbaşıların nezaretleri de kurulunca evkaf nezaretlerinin sayısı on ikiye çıktı. Evkafı Haremeyn nezaretinde XVIII. yy.da Hacı Beşir Ağa ve diğer beşir ağaları ile Cevher Ağa gibi dârüssaade ağaları da görev aldılar. Bunlardan bazıları evkaf işlerini bozdukları için cezalandırıldı. Abdülhamid I, Hamidiye evkafı ile idaresi için yeni bir teşkilât kurunca, Evkafı Hümayun nezaretinin gerçek kurucusu sayıldı. Daha sonra buna Mahmud II'nin düzenlediği Mahmudiye evkafı da eklendi. İkisi birden elli evkafa kadar yükseliyordu, hepsi birden Darphanei Âmire nazırının idaresine verildi. 1819 Yılında Darphaneyi Âmire nazırı, aynı zamanda, Hamidiye ve Mahmudiye Evkafı mütevelli kaymakamı oldu. 1826'da Yeniçeriliğin kaldırılmasıyle yeniçeri ağası ve sekbanbaşı ağalarına bırakılan evkafın idaresi de bunlara eklendi.

Yönetimde birtakım güçlükler doğunca, 1827'de çıkarılan bir iradei seniye ile bu kurumlar Darphane nezaretinden ayrıldı, *Evkafı Hümayun nezareti* unvanıyle yeni bir nezaret kuruldu. Bu nezaret, *Kesedarlık, Zimmet halifeliği, Sergi halifeliği* adlarıyle üç daireye bölündü ve hepsinin başındaki görevliye de *nazır* denildi. Öte yandan dârüssaade ağalarının idaresindeki Evkafı Haremeyn nezareti de devam ediyordu. Bu nezaretin bağımsız olmakla beraber padişaha yapılacak arzlarında, Evkafı Hümayun nazırının aracılığına başvurması da ferman gereğiydi. Bir aralık Evkafı Hümayun nezareti Tophanei Âmire nezareti ile birleştirilerek Hazinei Hassa nazırının yönetimine verildi (1838). Yine XIX. yy. da Evkafı Hümayun ile Haremeyn evkafı birleştirildi; bu nezaret zaman zaman daha bazı değişikliklere uğradı. Sonunda vezir rütbesi ile Evkafı Hümayun nezaretine tayin edilenler, Meclisi Hassı Vükelâ'ya da katıldılar. Bu nezaretin teşkilâtı geliştikçe, İstanbul'daki birçok büyük evkafın daireleri sayılan Cabî odaları kaldırıldı. Vakıf gelirlerinin toplanması, nezaret dairesinde kurulan Tahsilât idaresine verildi. Cabîlerden bazıları *tahsildar* adıyle memur sayıldılar; böylece bütün müslüman vakıflarının yönetimi Evkaf nezaretine bırakıldı. Bu nezaretin taşra kuruluşları *Muaccelât müdürlüğü* adını aldı, daha sonra bunlar vilâyetlerdeki Evkaf müdürlüklerine çevrildi. Öte yandan bu nezaretin açtığı rüştiye mekteplerinin sayısı artınca, nezaretin bünyesi içinde bir Mekâtibi Rüştiye nazırlığı kuruldu. Bir süre sonra Evkaf nezaretinden ayrılan bu nazırlık Maarifi Umumiye nazırlığı olarak teşkilâtlandırıldı. Bu, bugünkü Millî Eğitim bakanlığının ilk şeklidir. Evkaf nezareti 1921 Teşkilâtı Esasiye kanununa göre Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinde Şeriye ve Evkaf vekâleti olarak kurulmuş, 1924 Anayasasına göre de Başbakanlığa bağlı bir genel müdürlük haline getirilmiştir. (Bk. VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ.) [M]

EVKAT çoğl. i. (ar. *vaḳt*'ten *evḳāt*). *Esk.* Çağlar, zamanlar. || *Evkat-ı güzar,* vakit geçiren. || *Evkat-ı hamse,* beş vakit namaz. || *Evkat-ı muayyene,* belirli zamanlar. || *İmrâr-ı evkat,* vakit geçirme. (M)

EVLÂ sıf. (ar. *evlā*ʾ). *Esk.* Daha uygun, daha iyi, yeğ: *Kalplerinde bu kuvveti hissetmeyenlerin teşebbüse geçmemeleri elbette evlâdır* (Atatürk). [M]

EVLÂD i. Bk. EVLÂT.

EVLÂDI FÂTİHAN, Osmanlı imparatorluğunda XVII. yy. sonlarına doğru Rumeli'deki yörüklerden meydana getirilen askerî teşkilâta verilen ad. XVII. yy. boyunca Rumeli'deki yörükler göçebelikten yerleşik düzene geçtikleri için, teşkilâta girenler günden güne azaldı. Osmanlı akıncı gücleri de zamanla başarı sağlayamaz oldu. İkinci Viyana kuşatmasından (1683) sonra, başgösteren devamlı savaşlar yörükleri daha da perişan etti. 1691'de çıkarılan bir fermanla Rumeli'deki yörükler, sağ, sol ve orta kolda yeniden yoklamaya tabi tutuldukları gibi eski yörük ve tatar göçebe toplulukları yerleşik hayata geçmiş olsalar dahi, yeni bir kuruluş halinde, askerî bir hizmetle teşkilâtlandırıldılar. Başlangıçta bu teşkilât *yörük* deyimiyle ifade edilirken sonra *Evlâdı Fâtihan* deyimi kullanılmağa başlandı. Teşkilâtın bulunduğu alana da *yörük vilâyeti* dendi. Bu göreve tayin edilen vezir veya beylerbeyi ise *yörük hâkimi* adını aldı.

1697'de yörük hâkimlerinden Çakırcı Hasan Paşanın yaptırdığı yoklamaya göre Evlâdı Fâtihan 1 116 hane ve 16 582 kişiden meydana gelmekteydi. Bunlardan her altı neferden bir neferi kendi çeribaşılarının emri altında sefere «eşmekle» yükümlü ve buna karşılık avarız, nüzül, celebkeşan, bedeli nemek ve bacı geçit gibi vergilerden muaftılar. Sefere eşmeyenler ise aralarında elli kuruş bir baca tabi olurlardı; toplanan bu para Evlâdı Fâtihan'ın hane halkı giderlerini karşılamak üzere, savaşa gidenlere verilirdi. Daha sonraları bu para serhatte kalan muhafızların ve kale bekçilerinin tayinleri için doğrudan doğruya hazine adına toplanmağa başlandı.

Evlâdı Fâtihan'ı çeribaşılar (yörükler ve serasker) idare ederdi. Kapıcıbaşı rütbesindeki zabitler ise İstanbul'da otururlardı.

Evlâdı Fâtihan kuruluş yıllarında Rumeli'deki askerî harekâta katılmakla mükellef iken, yüzyılın sonlarına doğru imparatorluğun çeşitli yerlerinde (msl. Gürcistan ve İran hudut boylarında) görev almağa başladılar.

1826'da Yeniçeri ocağı kaldırılınca bu teşkilât yeniden ele alındı. Yirmi dört grupta toplanarak, dört tabur halinde teşkilâtlandırıldılar. Kaza müdürü derecesinde olan çeribaşıların yanlarına kolağaları, yüzbaşı ve mülâzım rütbesinde subaylar verildi. Bir süre sonra taburlar alay haline getirildi. Vardar ovası dışında kalan kazalarda bu hizmeti görmek üzere, teşkilât arasından bölükbaşılar seçilmesi uygun görüldü.

Tanzimattan sonra Selânik müşirine yazılan bir emirle (1846), Evlâdı Fâtihan teşkilâtı ortadan kaldırıldı. (→ Bibliyo.) [M]

EVLÂDİYELİK sıf. (ar. *evlādiyye*'den türk. *evlādiye-lik*). Evlâttan evlâda eskimeden kalacak kadar dayanıklı, sağlam (eşya): *Evlâdiyelik salon takımı.* (M)

EVLAH, S.S.C.B.'de (Azerbaycan cumhuriyeti) şehir. Kura ırmağı kıyısında; 15 000 nüf. Pamuk sanayii merkezi. (M)

EVLÂT veya **EVLÂD** i. (ar. *veled,* çocuk'tan *evlād,* çocuklar). [Ana ve babaya göre] Çocuk: *Böyle bir ana, evlâdının teşekkür dolu bakışlarında daima saygı görür* (H.R. Gürpınar). *Bugün açız yine evlâtlarım, diyordu peder* (Tevfik Fikret). || Sülâle, nesil: *Bir büyük milletin evlâdıyız, oğlum...* (M. Â. Ersoy). || Ünl. Yaşlı kimselerin çocukları yaşında olanlara hitap şekli: *Kendine iyi bak, Rabia. Yalnız bedenine değil, dimağına da sıhhat lâzım evlât* (H.E. Adıvar).

— *Esk. Evlâd-ı fâtihan.* (Bk. EVLÂDI FÂTİHAN). || *Evlâd-ı inas,* kız çocukları. || *Evlâd-ı Resûl,* Hz. Muhammed'in soyundan gelmiş olanlar. || *Evlâd-ı ümm,* ölenin ana tarafından erkek ve kız kardeşleri. || *Evlâd-ı vatan,* vatan çocukları. || *Evlâd-ı zükûr,* erkek çocuklar. || *Evlâd ü iyal,* çoluk çocuk.

— Huk. *Evlât edinme,* iki kişi arasında, sözleşme ile, bir nesep bağının kurulması. (Bk. ANSİKL.) || *Evlâd-ı bütün,* bir kimsenin kız çocuklarının erkek ve kız çocukları. || *Esk. Evlâd-ı sadriye,* annenin öz çocuğu. || *Evlâd-ı zuhûr,* bir adamın öz erkek ve kız çocukları ile erkek evlâdının erkek ve kız çocukları. || *Ekber evlât,* mirasın bölünmemesi usulü devam ettiği sürece tımarı, aileyi temsilen elde tutma hakkından; kendisi için ve küçük kardeşleri için ödenen haraçları kabul etmek hakkından faydalanan en büyük evlât. (Bütün tımar adına ona biat edilirdi.)

— ANSİKL. Huk. *Evlât edinmenin şartları:* || *Evlâd-ı ümm,* ölenin ana tarafından erkek lât edinecek kimsenin en az 40 yaşında olması gereklidir (Med. kn. md. 253). **b)** Evlilik içi çocuğunun bulunmaması. Bunun için ya bir kimsenin hiç çocuğunun bulunmaması veya evlât edineceği zaman evlilik içi çocuğunun ölmüş bulunması gereklidir. Kanun, evlilik içi çocuğun bulunmamasını aradığına göre, evlilik dışı çocuğun bulunması veya daha önce başka birisini evlât edinmiş olma, yeniden başkasını evlât edinmeğe engel değildir. **c)** Rıza şartı. Karı veya kocadan birisinin evlât edinebilmesi için diğerinin rızasını alması şarttır (Med. kn. md. 255). **d)** Görüp gözetme şartı. Evlât edinecek kimsenin, evlâtlığı daha önceden görüp gözetmesi veya evlâtlığa almak için diğer bir haklı sebebin bulunması aranır (Med. kn. md. 256). **e)** Evlât edinecek kimsenin evlâtlıktan en az 18 yaş büyük olması gerekir (Med. kn. md. 253).

2. *Evlât olana ait şartlar.* **a)** Rıza. Tam ehliyetli kimseler kendi rızaları ile evlâtlığa alınabilirler. Mümeyyiz mahcur ve mümeyyiz küçüklerin evlât olabilmeleri için ayrıca veli veya vasi ile vesayet dairelerinin iznine ihtiyaçları vardır (Med. kn. md. 254). Eğer evlât olan mümeyyiz değil ise, veli veya vasi ile vesayet dairelerinin izni yeterlidir. **b)** Menfaat, Med. kn. 256/son'a göre evlât edinebilmek için evlâtlığın menfaatinin bulunması da gereklidir. Bu menfaat bulunmadıkça hâkim izin vermekten kaçınabilir. **c)** Önceden evlât edinilmiş olmamak. Bir kimsenin evlâtlığa alınabilmesi için önceden başkası tarafından evlât edinilmiş olmaması gereklidir. Bunun bir tek istisnasını Med. Kn. 255/II getirmektedir. Bu hükme göre, bir kimseyi ancak karı koca olmaları şartı ile iki kişi evlât edinebilir.

3. *Evlât edinmenin şekil şartları.* **a)** Hâkimin izni. Med. kn. 256/I'e göre evlât edinebilmek için, evlâtlığın ikametgâhı hâkiminin buna izin vermesi gereklidir. Bunun için de hâkim, çocuğun menfaatini ve görüp gözetme şartının bulunup bulunmadığını gözönüne alarak karar verir. **b)** Resmî senet. Bu noterce resen yapılacak bir senettir (Med. kn. md. 256/I). **c)** Doğum kütüğüne tescil. Evlât edinme işleminin, evlâtlığın doğum kütüğüne işlenmesi gereklidir. Ancak, resmî senet ve hâkimin izni, evlâtlık bağının kurulabilmesi için esaslı bir şart iken, nüfus kütüğüne işlenme sadece bir idarî işlemdir ve bunun yapılmaması, evlât edinmenin geçersiz olması sonucunu doğurmaz.

4. *Evlât edinmenin sonuçları.* **A.** *Şahsî hale ilişkin sonuçlar.* **a)** Bir şahıs, evlât edinilme sonunda, evlât edinenin soyadını alır (Med. kn. md. 257/I). Eğer evlât edinilen, evlât edinildiği zaman evli ise, yine kocasının adını taşımakta devam eder. Boşandıktan sonra ise evlât edinenin soyadını alır. Fakat evlenmeden önce eğer dul idiyse, o zaman yine eski kocasının soyadını taşımağa devam eder. Evlât edinilen kimse reşit olsa dahi bu hüküm yine uygulanır. **b)** Vatandaşlık. Evlât edinme kural olarak evlâtlığın vatandaşlığına bir etki yapmaz (Türk Vatandaşlığı kn. md. 3/I). Evlât edinme ile türk vatandaşlığı kaybedilmediği gibi, bir türkün bir yabancı tarafından evlât edinilmesi de onun türk vatandaşlığını kaybetmesine sebep olmaz. **c)** İkametgâh. Evlât edinilen küçük ise, o zaman evlât edine-

nin ikametgâhı onun da ikamet yeri olur. **d)** Hısımlık ikametgâhı. Evlât edinme, evlâtlık ile kendi hısımları arasındaki hısımlık bağını sona erdirmez. Evlât edinmeden ise, sadece evlâtlık ile evlât edinen arasında bir hısımlık doğar, yoksa, birinin hısımları ile, diğerinin hısımları arasında bir bağ kurulmaz.

B. *Evlenme yasağı.* Evlâtlık ile evlât edinen veya bunlardan biri ile diğerinin karı veya kocası arasında evlenme yasağı vardır (Med. kn. md. 93/3). Ancak bu kesin bir evlenme engeli değildir, sadece evlenilmesi halinde, evlâtlık ilişkisini sona erdirir (Med. kn. md. 121).

C. *Velâyet hakları ve görevleri.* Evlât edinme ile, ana ve babaya ait olan haklar evlât edinene geçer (Med. kn. md. 257/III). Velâyet hakkı da ona ait olur. Evlât edinenin ölmesi halinde ise, velâyet hakkı kendiliğinden asıl ana ve babaya geçmez, hâkim evlâtlığa bir vasi tayin eder. Ancak, bakım görevinin evlât edinene geçmesi, ana ve babanın bakım borcunu nihaî olarak sona erdirmez. Evlât edinenin gücünün yetmemesi halinde onların bakım borcu yeniden ortaya çıkar.

Reşit olan evlâtlığın hacir altına alınmasını gerektiren bir hal ortaya çıkarsa, ona bir vasi tayin edilecek yerde, evlât edinenin velâyeti altına konulması esastır (Med. kn. md. 369/II). Karı kocanın birlikte evlât edinmeleri halinde velâyet hakkı ikisi tarafından birlikte kullanılır.

Ç. *Yardım nafakası.* Evlâtlık ile evlât edinen arasında, Med. kn. md. 315'e dayanan bir yardım nafakası borcu doğar.

D. *Miras hakkı.* Evlâtlık ve onun füruu, evlât edinene mirasçı olurlar. Buna karşılık, evlâtlık ve füruu, evlât edinenin kan hısımlarına kanunî mirasçı olamayacağı gibi, evlât edinen ve hısımları da evlâtlık ve onun hısımlarına kanunî mirasçı olamazlar. Buna karşılık evlât edilenin kendi kan hısımlarına karşı olan mirasçılığı devam eder. Şu halde, o gerek evlât edinenin, gerek kendi ana babasının kanunî mirasçısı olabilir. Kural olarak taraflar, sözleşme ile, evlât edinmenin doğurduğu sonuçları ortadan kaldıramazlar. Meselâ, velâyet hakkının evlât edinene ait olmayacağını veya evlât edinen ile evlâtlık arasında evlenmenin yasak olmayacağını kararlaştıramazlar. Ancak kanun buna iki istisna getirmiştir. Bunlardan ilki, evlât edilenin evlât edinene mirasçı olamayacağının kararlaştırılması veya miras payının kısılmasıdır. İkinci istisna, evlât edinenin, evlâtlığın malları ve kazancı üzerindeki yararlanma hakkının kaldırılmasıdır. Bu iki durumda, kanunun koymuş olduğu kuralın aksine bir anlaşma yapılabilir. Ancak bu anlaşmaların geçerli olabilmesi için, evlât edinmeden evvel (hiç değilse en geç onunla birlikte) ve resmî şekilde yapılması gereklidir (Med. kn. 257/IV).

5. *Evlât edinmenin hükümsüzlüğü.* Evlât edinme sözleşmesinin hükümsüzlüğü, resmî senet ve hâkimin izni şartlarının yerine getirilmiş olduğu hallerde düşünülebilir. Eğer bu iki esaslı şekil şartından biri mevcut değil ise, o zaman, evlât edinme zaten yoktur. Sakatlık, evlât edinenin 40 yaşında olmamasından yahut da, karı veya kocanın rızasının bulunmamasından doğmakta ise butlan sonucunu doğurur. Aynı şekilde evlât edinenin nesebi sahih bir çocuğunun bulunması da butlanı gerektirir. Bu halde sadece butlanı tespit edecek bir tespit davası açılır.

Buna karşılık sakatlık, ana baba veya vesayet dairelerinden birinin muvafakati olmamasından veya sözleşmeye hata, hile veya ikrah karışmasından ileri geliyorsa, evlât edinme sadece iptal edilebilir, batıl (kendiliğinden hükümsüz) değildir.

6. *Evlât edinme ilişkisinin sona ermesi.* **a)** Evlât edinen ile evlâtlığın veya bunlardan birinin, diğerinin boşanmış eşi ile evlenmesi (Med. kn. md. 122). **b)** Evlâtlığın evlât edinene sahih nesep bağı ile bağlanması. Bu, evlâtlığın, evlilik dışı babası tarafından evlât edinilmesi halinde söz konusu olur. Meselâ, evlilik dışı baba, evlilik dışı çocuğunu evlât edindikten sonra, onun annesi ile evlenecek olursa, bu durumda çocuğun nesebi kendiliğinden sahih (evlilik içi) hale gelir ve bunun sonucu olarak da evlâtlık bağı sona erer. **c)** Tarafların anlaşarak evlât edinmeğe son vermeleri. Evlâtlık ilişkisi, evlât edinme için gerekli olan şekil şartlarına uyularak sona erdirilir (Med. kn. md. 258/I). **d)** Taraflardan yalnız birinin isteği üzerine hâkim kararı ile, evlâtlık ilişkisinin sona ermesi. Evlâtlık veya evlât edinenden her biri, evlâtlık ilişkisinin sona erdirilmesini hâkimden isteyebilirler. Bu istem, evlâtlık tarafından ileri sürülmüş ise, evlât edinmenin ortadan kaldırılmasını haklı gösterecek bir sebebin varlığını ispat etmesi gereklidir (Med. kn. md. 258/I). Meselâ, evlât edinenin kanunî görevini yapmaması, evlâtlığa kötü muamelede bulunması haklı sebeplerden sayılır. Buna karşılık, evlât edinenin ispat yükü de fazladır. O, evlâtlık bağının sona ermesini temin edebilmek ve mirastan ıskat için gerekli olan şartlardan birinin varlığını ispat etmek zorundadır. Yani, evlâtlığın, evlât edinene karşı ağır bir cürüm işlediğinin veya kendisine karşı aile hukukundan doğan görevlerini yerine getirmekte ağır ihmali bulunduğunun ispatı aranır. **ç)** Ölüm. Taraflardan birinin ölümü ile evlâtlık ilişkisinin hukuken sona ermiş sayılıp sayılmayacağı konusu tartışmalıdır. Evlât edinenin ölümüne rağmen, evlâtlık onun soyadını taşıdığı, hattâ ölümle onun mirasçısı olabildiğine göre, ölümün evlât edinmeden doğan hısımlık bağını koparmadığını kabul etmek daha doğrudur.

7. *Evlât edinmenin sona ermesinin hükümleri.* Evlât edinme münasebetinin sona ermesinin hükümleri sadece geleceğe yönelmiştir (Med. kn. md. 258). Yani geriye yürümez. Evlâtlık bağı sona erince, evlât edinenin velâyet hakkı da sona erer. Bu durumda, velâyet hakkının kendiliğinden asıl ana ve babaya dönmeyeceği yukarıda izah edilmiştir. Evlâtlık bağının sona ermesi halinde, evlâtlığın soyadının ne olacağı, bağın sona ermesinin sebebine göre değişecektir. Eğer evlâtlık bağı, evlenme veya nesebin tashihi yoluyle sona ermiş ise, evlâtlık yine evlât edinenin soyadını taşımağa devam eder. Buna karşılık, son bulma sebebi tarafların anlaşması veya hâkim kararı ise o zaman evlâtlık eski soyadını alacaktır. Bunlar dışında kalan diğer hak ve görevler de evlâtlık bağının sona ermesi ile ortadan kalkar, evlâtlık bağı, nesebin düzeltilmesi yoluyle sona erer.

◆ **Evlâdiye** sıf. *Esk.* Evlâda ait.

◆ **Evlâdiyet** i. *Esk.* Evlâda mahsus, evlâda kalması şart olan vakıflar. (→ Bibliyo.) [M]

EVLÂTLIK i. (ar. *veled* > *evlād*, evlâtlar ve türk. *-lık*'tan). Evlât olma hali: *Mahiri evlâtlık'tan reddetmeye karar vermiş* (H. R. Gürpınar). *Şu kadın benim anamdır deyip bana içini açmıyorsun. Böyle evlâtlık olur mu?* (Sabahattin Ali). ‖ Evlât yerine küçük yaşta alınıp büyütülen kimse: *Çocukları olmadığını biliyorum ama belki bir evlâtlık almışlar sanarak bekledim* (B. Felek). ‖ Evlerde hizmet gören çocuk hizmetçi: *Bütün ev halkı, annesi, dadısı, hizmetçi kızlar, evlâtlık «ne oluyoruz» diye yataklarından fırlayarak ...* (Ömer Seyfeddin). [M]

EVLEK i. (*ev*'den *ev-le-k*). Tarla ve bahçelerin bölümlerinden her biri. ‖ Tarlalarda suyun akması için açılan su kanalı: *Evleği kapadı, kara sabanını öküzlerin boyunduruğuna ters takıp köye döndü* (M.Ş. Esendal). ‖ Dönümün dörtte biri kadar olan alan ölçüsü. ‖ *Argo.* On liralık kâğıt para. ‖ *Esk.* Bir ev yapmağa yetecek kadar arsa.

— Metrol. Evlek, 225 m^2'lik bir alan ölçüsü birimidir. Tarla ve bostanlarda her bir dönümü dört parçaya ayırarak sabanla derince kazıp açılan arkların böldüğü kısımlara birer evlek denir. (M)

EVLENDİRMEK ettrg. f. (*evlenmek*'ten *evlen-dir-mek*). Evlenmek eylemini yaptırmak: *— Aman paşa, sen de herkesi evlendirmek istiyorsun, Rabia kocaya varırsa beni akşamları kim eğlendirecek* (H. E. Adıvar).

◆ **Evlendirme** i. Bir kadın veya bir erkeği kanunlara uygun bir şekilde biraraya getirme. ‖ *Evlendirme dairesi*, evlendirme işleminin yapıldığı yer. ‖ *Evlendirme memuru*, evlendirme işlemini yapan görevli. (M)

EVLENME i. (*evlenmek*'ten *evlen-me*). Bir kadınla bir erkeğin aile kurmak üzere kanunların uygun gördüğü şekilde biraraya gelmesi: *Bu onun üçüncü evlenmesi olmakla beraber, kendisine, bir yeni güveye yapılan şeylerin hepsi yapıldı* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Kadıncağız, aklı fikri benim evlenmemde! Bir erkeğin kadınsız ömür sürmesini kafası almıyor* (R.H. Karay). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Evlenme töreni*, evlenme dolayısıyle yapılan ve törelere, toplumlara göre çeşitli şekillere bürünen tören.

— Demogr. *Evlenme oranı*, evlenmelere ilişkin demografi olayı: *Müslüman ülkelerde, kadınların evlenme oranı çok yüksektir.* (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gayri safi evlenme oranı*, bir yıl içinde evlenenlerin sayısının mevcut nüfusu oranı.

— Etnogr. ve Folk. *Evlenme töreni.* Bk. ANSİKL.

— Huk. Erkek ile kadın arasında, kanunun tanıdığı, kamu vicdanının doğru bulduğu bir hayat ortaklığı. ‖ *Evlenme engelleri.* (Bk. ANSİKL.) ‖ *Evlenme ile kazanılan rüşt.* Bk. RÜŞT. ‖ *Evlenme ile nesebin düzelmesi.* Bk. NESEP. ‖ *Evlenme mukavelesi*, karı koca arasındaki mal rejimini düzenlemek için yapılan sözleşme. (Bk. MAL *rejimi.*) ‖ *Evlenme rüştü*, evlenebilmek için varılması gereken yaş. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Evlenme tellâllığı.* Bk. *Eksik* BORÇ ‖ *Evlenme töreni*, evlenebilmek için gerekli şekil şartları. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Evlenmede mutlak butlan*, evliliğin toplumu ve kamu düzenini ilgilendiren sebeplerden ötürü kesin olarak hükümsüzlüğü. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Evlenmede nispî butlan*, eşlerden birini korumak amacını güden bazı sebeplerin varlığı sonucu evlenmenin hükümsüzlüğü. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Evlenmenin yokluğu*, evlenmenin hiç yapılmamış sayılacağı haller. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Evlenmeye ehliyet.* Bk. ANSİKL.

— Patol. *Kan hısımı ile evlenme.* Bk. ANSİKL.

— Tar. *Duka'nın Adriya deniziyle evlenmesi*, Hz. İsa'nın göğe çıkma yortusu münasebetiyle Venedik'te eskiden yapılan tören. (Bu tören sırasında Duka denize bir altın yüzük atardı. Daha çok *deniz gerdeği* denir). ‖ *İspanyol evlenmeleri*, Fransa ve İspanya krallıkları arasındaki bağların kuvvetlendirilmesi amacıyle iki hanedan arasında yapılmış olan evlenmeler (Louis XIII ile Anne d'Autriche'in ve yine Louis XIII'ün kız kardeşi Elisabeth ile geleceğin Felipe IV'ü; sonra 1846'da İspanya kraliçesi İsabel II ile Cadiz dükünün ve bunun kız kardeşiyle Montpensier dükünün evlenmeleri. Bu evlenmeler, İngiltere ile Fransa arasında ciddî bir diplomatik buhrana yol açmıştı).

— ANSİKL. Medenî hukuk ve Tar. *evlenme*'nin amacı, müstakbel eşlerin devamlı bir yuva kurmak için yaptıkları karşılıklı taahhütlere resmî bir nitelik kazandırmaktır. Nitekim, insan topluluklarının çoğunda, evlenme vardır ve dünyaya çocuk getirilmesi, bunların korunması ve eğitilmesi amacıyle eşlerin biraraya gelmesi olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber, bazı evlenmelerin böyle bir amacı bulunmadığı da bir gerçektir, meselâ yaşı geçkinlerin evlenmesi veya ölüm halindeyken yapılan evlenmeler gibi; fakat bunların sayıları azdır.

● X. yy'a kadar Roma'da evlenme işlerinde yasama ve yargılama yetkileri devlete aitti. Bununla beraber, hıristiyan kilisesi, kuruluşundan itibaren, kendi mensuplarının evlenmelerinde uyulması gerekli bazı özel emirler ve yasaklar getirmişti; bunlara karşı gelen dinî cezalara çarptırılır, en önemlisi de afaroz edilirdi. Batı Roma imparatorluğunun yıkılışından sonra siyasî otoritesinin ortadan kalkması, kilisenin bu yasama ve yargılama yetkilerini yavaş yavaş benimsemesine yolaçtı; X. yy.dan itibaren de onun bu yetkilerine karşı çıkan olmadı. Fakat yeniden güçlenen kırallık öteki işlerde olduğu gibi evlenme konusunda da kilisenin yetkilerine sahip çıkmağa kalkıştı. Bu çaba Batı'da XVI. yy'dan XVIII. yy'a kadar sürdü ve evlenme akitlerinin belediyelere bırakılmasıyle son buldu.

O tarihten itibaren birçok ülkede, hukukî evlenme şekli olan medenî evlenmenin yanı sıra isteğe bağlı olarak ve ancak medenî

soldan sağa, **evlenme** töreni bir roma kabartmasından detay; Meryem'in **evlenmesi** bir hıristiyan kabartmasından detay Crozalier müzesi, Le Puy; St. Julien'in **evlenmesi** Vincent de Beauvais'nin «Speculum Historiale» adlı eserinden detay (XV. yy.); bir dua kitabının resimli sayfasından detay XVI.yy. fransız okulu Louvre müzesi, Paris

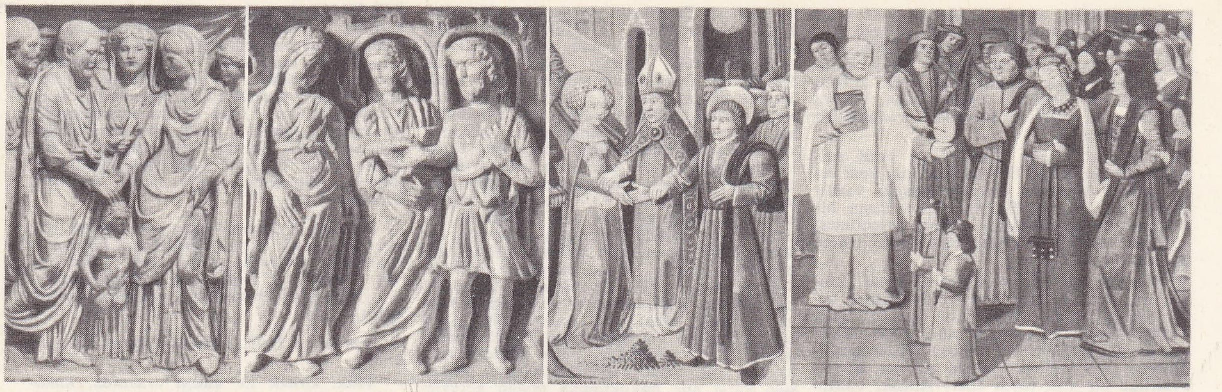

evlenmeden sonra yapılabilmek şartıyle dinî evlenme şekline de yer verilmeğe başlandı.

Tarihî gelişme

Evlenmenin hukukî ve dinî esasları çok değişmiştir: kan hısımlığıyle ilgili yasaklar her yerde geçerli olmadığı gibi bazı halkların egzogamik (aile veya kabile dışından evlenme) kanunları son derece karmaşıktır; bir kural haline gelen (bir kadının çokevliliği zaten nadirdi) tek kişiyle evliliğin çok evliliği ortadan kaldırması uzun sürdü. Bazı toplumlarda nişanlı, karısını, ana-babasından, dayısından veya ağabeyinden satın alır, bazı yerlerde ise kocaya bir hediye veya drahoma verilir. Nişanlı, damat olarak kabulünden önce müstakbel kayınbaba ve kaynanasının evinde bir süre hizmet etmek zorunda kalabilir. Çoğu yerde evlenme ilk çocuk doğmadıkça geçerli olmaz.

● *Eski Yunanistan'da* evlenme ailenin ve aile kültünün devamlılığını sağlardı. Şartlar ve törenler sitelere göre değişikti. Genellikle kadın, rızası alınmadan kocasına verilirdi. Evlenmeyi zorunlu kılmak ve yurttaşları bekârlıktan soğutmak için sık sık kanunlar çıkarılırdı, fakat bu yasalar bekârlığın, özellikle helenistik çağ sonunda büyük rağbet görmesini önleyemedi. Hukuk alanında, klasik çağda, kız kaçırma suretiyle yapılan ilkel evlenmelerin izlerine hâlâ rastlanıyordu; bunu, satın alma yoluyle yapılan evlenme takip etti (Homeros çağı). Atina'da ya *angesis* yoluyle, yani müstakbel koca ile drahomalı karının vârisi arasında yapılan ve ancak vatandaşlar için geçerli bulunan nişan sözleşmesiyle ya da *epidikasya* yoluyle evlenirdi; bazı özel durumlarda (kızlar *epikleros* olduklarında, yani erkek evlâdı bulunmayan bir baba tarafından tek mirasçı seçildikleri hallerde), müstakbel koca eşini alabilmek için mahkemeye başvururdu. Ne türlü olursa olsun, evlenmede dinî tören yapılırdı. *Gamos* adı verilen bu töreni, kabilenin bağlı olduğu törelere göre yapılan ve kadının kocasının *fratri*'sine takdimden ibaret olan *garmelia* âyini takip ederdi. Düğün tercihan *gamelion* ayında kutlanır ve şenlikler, ailenin ve klan kültünün törelerine göre yapılırdı. Nişanlı kız, çocukluk oyuncaklarını tanrılara sunar, gelin hamamına gider, gelinlik elbiselerini giyerdi. Kurban kesilir ve ziyafet verilir, sonra zevce geceleyin, gelin alayıyle yeni evine götürülür, burada eşinin ana-babası tarafından karşılanır ve hediyeler alırdı.

● *Roma'da* nizamî evlenmeler (Justae nuptiae) gibi başka çeşit birleşmeler de hukuk bakımından geçerliydi. Nizamî evlenmeler için reşit bulunan eşlerin ve *pater familias*'ın rızaları, bozulmamış eski evliliğin mevcut olmaması gerekliydi. Evlenmeler *cum manu* veya *sine manu* olarak yapılabilirdi. *Cum manu* evlenme, kadını kocanın veya koca *alieni juris* ise, *pater familias*'ın manus'u altına sokardı. Evlenme şekilleri şunlardı: yalnız patriçilere mahsus olan *confarreatio* yoluyle resmî ve dinî evlenme; *coemptio* veya karının itibarî olarak kocasına satılması suretiyle yapılan *pleb* evlenmesi; erkekle kadının bir yıl sürekli olarak birarada yaşamalarından doğan *usus* yoluyle evlenme. Şahsî malları bulunan *sui juris* kadının *cum manu* yoluyle evlenmesi halinde bu mallar kocanın mallarına katılırdı. *Cum* manu yoluyle evlenen kadın kocasını boşayamaz, fakat kocası onu boşayabilirdi. Son yüzyıllarda tek uygulanan evlenme şekli *sine manu* evlilikti; bu evlilik, kadını, ne kocasının hükmü altına ne de onun ailesi içine sokuyordu; bunun hiç bir özel töreni yoktu; evlilik, karının, kocanın veya her ikisinin müşterek isteğiyle bozulabilirdi; bu evlilik, nikâhsız karı-kocalıktan ancak dış belirtilerle ayırt edilirdi: şenlikler, karının kocaya teslimi, çeyiz yapılması. Roma hukuku daha başka çeşit birleşmeleri de kabul ediyordu: başlangıçta hukukî sonuçları olmayan meşru bir evlilik iken Aşağı imparatorluk devrinde eşlerin sadakatini zorunlu kılıp çocukların meşruluğunu sağlayan düşük seviyeli tam bir evlenme haline gelen *concubinat* (istifraş); her ikisi de *ius connubii*'ye sahip olmayan kişiler arasında yapılan insan hakkı evlenmesi veya *matrimontium sine connubio;* Aşağı imparatorluktan bu yana bazı hukukî sonuçlar veren *contubernium* veya iki kölenin birbiriyle yahut hür bir insanın bir köleyle evlenmesi.

● *Barbar kavimlerde,* örf ve âdetler oldukça gevşekti. Keltlerde genç kız eşini çoğu zaman kendisi seçerdi. Germenlerde çoğunlukla silâhlar, atlar ve öküzlerden meydana gelen çeyizi erkek getirirdi. Fransız töreler hukukunda bunun izlerine rastlanır. Yeniden evlenen dul kadın, eski kocasının ailesine bir tazminat ödemek zorundaydı. *Morgengab* (sabah hediyesi), bu âdetlerin bir kalıntısıydı.

● Oldukça çeşitli *Ortaçağ* âdetlerinden arta kalan en yaygını karşılıklı olarak nişan yüzükleri vermektir. Evlenme töreni çoğunlukla kilise kapısında yapılırdı. Ana-baba ile eşlerin rızaları gerekliydi. Bundan başka çoğu zaman derebeyin rızası da alınır ve köle bu vesileyle bir «evlenmelik» ödemek zorundaydı. Eğer o derebiylik dışından kız alırsa bir *formariage* haracı verirdi. Bundan başka derebeyi genellikle sembolik bir hediye: bir evlenme ziyafeti yahut nakit para (*markette*) isteyebilirdi. Metbu bir vasal'ın evlenmesine engel olabilir yahut onu evlenmeğe zorlayabilirdi. Ölüm cezasına mahkûm olmuş birisiyle evlenmeğe razı olan bir genç kız, onun bağışlanmasını sağlardı. Kilise yasalarının engellemeleri, kilisece takdis edilmeyen ve tanıklar huzurunda yapılan evlenmelere yolaçtı: bunlar, hazır bulunanların beyanlarıyle veya *gaumine* usulüne göre (kilisede papaz huzurunda tarafların rızasıyle, kutsanmasız olarak) yapılan evlenmelerdir.

● *Hindistan'da* Brahman geleneğine göre evlenme, atalar kültünün sürekliliğini sağlamak amacıyle yerine getirilen bir ödevdir. Müstakbel eşlerin birleşmesi, ekseri daha bunlar çocukken ailelerce kararlaştırılırdı. Kendi kast'ından olan biriyle evlenmek zorunluydu. Tören ve şenlikler uzun süreli olur, tanrı Ganesa'nın başkanlığında yapılırdı. Tatbikatta bir çeşit çokevliliğe izin verilmişti. Evlenme hukuku 1950 Anayasasıyle yeniden düzenlendi.

● *Yahudilerde,* geleneklere göre kadın satın alınırdı: karıya bir başlık ödenirdi. Bazan çok mahrem yapılan evlenme töreni, evvelce pek ihtişamlı olurdu. Sinagogda haham, kocaya bir bardak şarap ikram eder; bundan sonra koca, karısının parmağına bir yüzük takar ve bu yüzüğün som altından olduğuna hazır bulunanları şahit tutardı. Sonra evlilik sözleşmesi okunur ve bir yemek verilirdi.

● *Hıristiyan evlenmesi,* eşlerden birbirlerine bağlılık ister (birlik); bu evlilik kendiliğinden, ancak ölümle (veya eşlerin rahipliğe girmeleri halinde) bozulabilir. Evlenme töreni, esas itibariyle, genç kızın o-

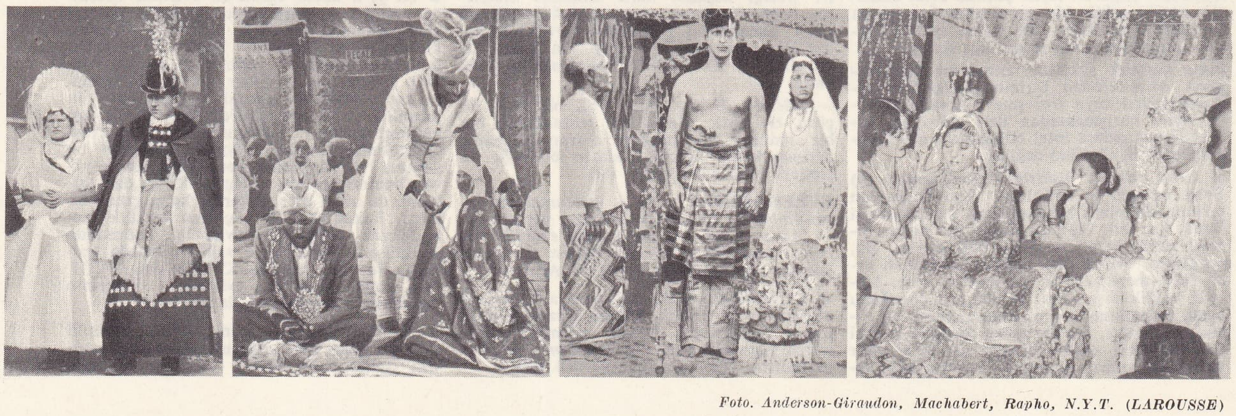

evlenme soldan sağa, Macaristan'da; Hindistan'da; Malaysiya'da (damadın annesi genç evlilerin birleşmesine yardımcı oluyor); Pakistan'da

Foto. Anderson-Giraudon, Machabert, Rapho, N.Y.T. (LAROUSSE)

turduğu bölgenin papazı veya onun vekili olan resmî bir tanıkla eşlerin seçecekleri tanıklar önünde, birbirlerine rızalarını bildirmesinden ibarettir. Bu karşılıklı beyandan sonra eşler ve evlilik yüzüğü kutsanır.

● *Katoliklerde,* evlenme dinî nikâhtır, bu da, erkekle kadının döl verici sevgisinin ve yuvalarının evlenme eylemiyle doğaüstü düzene girdiğini ifade eder. Eşler bu dinî nikâhın öz yapıcılarıdır. Nikâhın geçerli olabilmesi için eşlerin birbirlerine verdikleri sözün tamamıyle hür kararları neticesi olması şarttır. Bu muvafakati esasında sakatlayan her şey (maddî veya manevî zorlama) şahıs üzerinde yanılmış olma, evliliğin asıl gayesine erişmeyi engelleyen (iktidarsızlık) evlenme aktini hükümsüz kılar. Evliliği hükümsüz bırakan çeşitli engelleyici sebepler kilise hukuku yasasınca belirtilmiştir. Butlan davası halinde hüküm, gerçek bir evliliğin mevcut olmadığının resmî ve adlî yoldan tevsikine dayanır. Bu karar ancak evliliğin hükümsüzlüğünü kabulden ibaret olup evlenmeyi hiç bir zaman ortadan kaldıramaz.

Evlenme, prensip itibarıyle bir kamu işlemidir ve yapılmadan önce ilân edilir. Bu ilân üzerine, nikâhı kıyacak olan dinî bölgenin otoritesi tarafından müstakbel eşler hakkında soruşturma yapılır. Bu soruşturmanın amacı, nişanlılara hıristiyan evlenmesinin temel yasalarını bildirmek, ilgililer de, bu yasalara uyacaklarına dair muvafakat almak, aynı zamanda da bunların evlenmeye ehil olduklarını tayin etmektir.

● *Ortodoks kilisesi* de katolik kilisesi gibi, evliliği bozucu ve evlenmeyi yasaklayıcı engeller kabul eder. O da evlenmeyi bir dinî nikâh sayar.

● *Protestanlarda* evlenme bir taahhüdün resmen açıklanmasından ibaret dinî bir törendir; eşler için hayır dua edilir, fakat evlilik kutsanmaz. Genel olarak boşanma kesinlikle yasaklanmış değildir. Fakat çok koyu protestanlar, ihanet veya evi bırakma sebepleri dışında boşanmayı kabul etmezler.

● *Eski Türkler'de* aile pederşahî niteliktedir, evlenmeler de egzogami (dışarıdan evlenme) yasasına bağlıdır. Çin kaynaklarına göre M. Ö. III. yy.da Hun hükümdarları kendi boyları dışındaki belirli bir boydan evleniyorlardı. Etnografya araştırmaları Hunlarda, hep ayrı boydan kız alma, belirli bir boya kız verme, yani karşılıklı kız değiştirme geleneğinin varlığını ortaya çıkardı. Hunlarda, ayrıca, üvey ana ve yenge ile evlenme geleneğinin de egzogami yasasıyle sıkı bir ilişkisi vardır. Bu geleneğe Göktürklerde, Uygurlarda ve Kırgızlarda da rastlanır.

İslâmlığı kabul ederek Anadolu'ya göç eden Oğuz Türklerinde de dışarıdan evlenme geleneğinin izleri görülür: *Dede Korkut Kitabı*'ndaki kahramanlardan Bamsı Beyrek ile Banu Çiçek iki ayrı boydandır. Anadolu'da kızların düğün türkülerinde devamlı olarak «yad el»lerden «el oğlu»ndan söz edilir (*Analar besler hurma ile / El oğlu döğer yarma ile / El oğluna öldüm yalvarma ile / Git kızım sağlıklarla / Sil gözünü yağlıklarla*).

Müslüman Türklerden Kazaklar ile Başkurtlar dışarıdan evlenme geleneğine sıkı sıkıya bağlıdır. Bunlarda evlenmenin yasak olduğu soy dairesi en az yedinci göbek atanın erkek torunlarından meydana gelen soydur.

Eski Türklerde evlenme, kız kaçırma ve yağma etme yoluyle olurdu. Nitekim Yakut ve Altay Türkleri arasında son zamanlara kadar evlenme, ancak kız kaçırma yoluyle gerçekleştirildiği zaman *meşru* sayılıyordu. Kız kaçırma ve yağma etme yoluyle evlenme geleneği iki boy arasında devamlı huzursuzluk kaynağı olmuştur. Sonraki yüzyıllarda bu meseleyi barışla çözümlemek yoluna gidilmiştir. Aslında türk düğünlerinde oğlan ve kız tarafı arasında savaş ve barış sembolik bir anlam taşır. Bazı Anadolu köy düğünlerinde bu sembolik çatışmanın izleri hâlâ vardır. Meselâ, Bulgar dağı yörüklerinde nişanlanacak erkek, kız evine geldiği zaman kızın kardeşleri tarafından dövülür.

Evlenmenin Türkler arasında barış içinde ve *kalın** (çeyiz) ödemek suretiyle yapılması

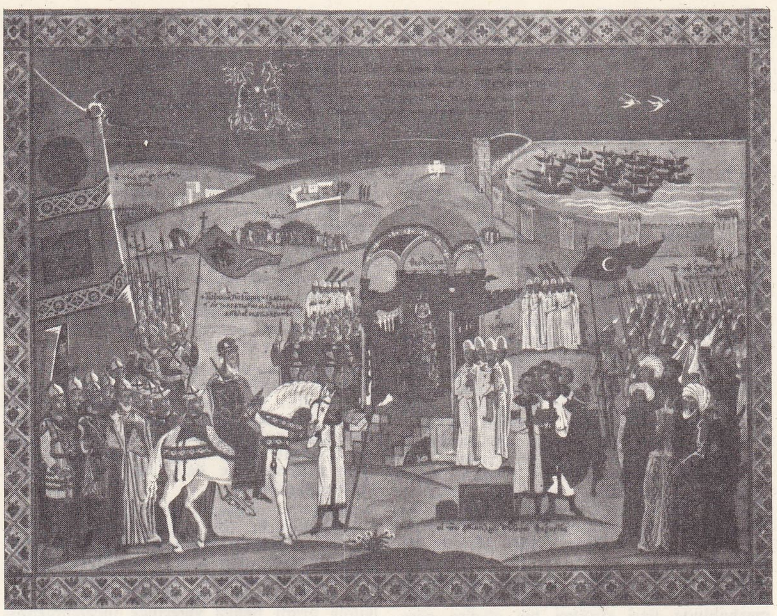

Sultan Orhan ile Prenses Teodora'nın evlenmesi (Fatih ve Fütuhatı adlı eserden) N. Araz koleksiyonu

gelenek halini almıştır. *Kalın,* kız kaçıran boyun cezadan kurtulmak için verdiği maldır. Eski türk boylarında kalın malı, boyun ortak malı idi; boy üyelerince ortaklaşa ödendiği gibi, malı alan boy da bunu ortaklaşa paylaşırdı.

Barış içinde evlenme gerçekleştirilmeğe başlandığı sıralarda, boylar arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların çözümü için kızın mensup olduğu boyun bir ferdinden, sonradan da kızın kendisinden *rızalık** gösteren bir *nişan** almak geleneği ortaya çıktı. Böylece nişan geleneği evlenmenin meşru olmasını sağlayan bir unsur olarak evlenme törenine girdi.

Çağdaş türk boylarında düğün ve evlenme ile ilgili deyimler, eski evlenme geleneğinin izlerini taşır ve bu geleneğin açıklanmasında yardımcı olur. Meselâ, güvey ile kız ailesi arasında aracılık yapan kimseye Kazak ve Altay Türkleri arasında *yavçı* (akıncı), Anadolu Türkleri arasında *görücü* veya *dünür* (*dünürcü*), bazı bölgelerde de *elçi* denilmektedir. Bk. DÜĞÜN.

● *İslâm hukukunda evlenme.* Nikâh, fıkh'ın *münâkehât* bölümünde düzenlenen bir sözleşmedir. Evlenmelerinde şerî bir engel bulunmayan iki kişinin (bir kadın ile bir erkeğin) karşılıklı olarak icap ve kabulleri, yani karı-koca olmayı taahhüt etmeleriyle meydana gelir.

İslâm'dan önceki Araplar arasında ve Cahiliye devrinde, evlenme sözleşmesinde kadının irade beyanına önem verilmez ve hattâ baba veya erkek tarafından bir hısımdan, bir kadından istifade etme hakkı devren kazanılabilirdi. İslâm hukuku, bu konuda kadının iradesine de önem vererek evlenme sözleşmesini, kadın ile erkek arasında bir akit haline getirdi. Evlenme (nikâh) sözleşmesinde tarafların karşılıklı irade beyanları, icap ve kabul, bütün sözleşmelerde olduğu gibi, *akdin rüknü*'dür. (Bk. RÜKN). Hanefî fıkh'ında ve genel olarak ehli sünnet mezhepleri çerçevesine giren fıkıhlarda, evlenme sözleşmesi için mutlaka Arapça kullanmak ve belirli ibarelere başvurmak gerekmez. Hattâ açık olarak beyanda bulunulabileceği gibi, evlenme iradesi bulunmak şartıyle, zımnî beyanlar da yeterli görülebilir. Buna karşılık şiî-caferî fıkhında, hiç değilse bazı devrelerde ve alanlarda, sözlü şekle doğru kuvvetli bir eğilim görülmüş ve hattâ her sözleşme için Arapça belirli bir formülün kullanılmasının gerektiği ileri sürülmüştür. Bugün, evlenme sözleşmesi dışında kalan sözleşmelerde Arapça şartı bulunmamakla beraber, evlenme sözleşmesinde belirli Arapça formüllerin kullanılması aranır. Arapça bilen veya kendisine nikâh sözleşmesini yapması için vekâlet verilmesi mümkün olan bir kimse yoksa, Arapçadan başka bir dil kullanılabilir. İran Medenî kanunu, Arapça şartını açıkça belirtmemiş, sadece «Açıkça evlenme kastının varlığını gösteren ibareler» kullanılmasını arayarak sünnî fıkıhlardaki çözüm yoluna yaklaşmıştır.

Bugünkü hukuktan farklı olarak evlenme sözleşmesi yapmak için vekâlet verilebileceği ve aynı kişi iki tarafın da vekili olabileceği için, *imam nikâhı* denilen kavram ortaya çıktı, imam her iki tarafın da vekâletini alarak *nikâh kıyma*'ğa başlamıştır. Halbuki, evlenme sözleşmesinin imam veya diğer bir dinî görevli tarafından yapılmasına veya hiç değilse böyle bir kişinin hazır bulunarak bazı dinî merasimler icra etmesine gerek şiî, gerek sünnî fıkıhlar bakımından hiç bir gerek yoktur. Bu açıdan, islâm hukukundaki evlenme sözleşmesi ile kilise hukukundaki evlenme sözleşmesi arasında önemli bir fark vardır.

Evlenme sözleşmesinin belirli bir süre için yapılıp yapılamayacağı açısından da, şiî-caferî ve sünnî fıkıhlar arasında fark vardır. Şiî fıkhı *muvakkat nikâh*'ı kabul eder. Sünnî fıkıhlarında muvakkat nikâh yoktur. (Bk. MUT'A). Evlenme sözleşmesinde, taraflar veya vekilleri icap ve kabul beyanında bulunup sözleşmeyi yaptıkları sırada iki şahit bulunması gerekir. Hanefî mezhebinde şahit bulunmaksızın yapılan nikâhlar *fasit* sayılır. Şiî-caferî ve malikî mezheplerinde şahit bulunması bir *sıhhat* şartı olarak aranmaz.

Tarafların karşılıklı olarak iradelerini beyan etmesi, her bakımdan geçerli bir evlenme sözleşmesi meydana gelmesi için ye-

hitit vazosu üzerinde evlenme sahnesi (bitik vazosu, M. Ö. 1400) Arkeoloji müzesi, Ankara

Foto. MEYDAN; Die Kunst der Hethiter

Hera ile Zeus'un **evlenmesi** Selinus tapınağı

terli değildir. Taraflar arasında, *Kur'an*'da gösterilen derecede bir hısımlık bulunmamalıdır. Usûl ve füru arasında derecesi ne olursa olsun, evlenme engeli vardır. Erkek ve kız kardeş ve onların derecesi ne olursa olsun füruu ile; amca, dayı, hala, teyze ve usulden birinin amca, dayı, hala ve teyzesi ile evlenilemez. Ayrıca, «süt emme»den meydana gelen akrabalık da evlenme engeli teşkil eder. Medenî hukukta, süt anne ve süt kardeş gibi kimselerle evlenme hakkında bir yasak yoktur. Medenî kanunun tercümesi sırasında, islâm hukukunun etkisiyle, süt emmeden doğan evlenme engeli ile ilgili bir bent, kanun tasarısının 92. maddesine eklenmiş, fakat bu hüküm daha yürürlüğe girmeden Medenî kanundan çıkarılmıştır. (Bk. RAZ'A.) Süt ve nesepten doğma evlenme engelinden başka, bir de *sıhriyet*'ten doğan evlenme engeli vardır. Bir erkek, karısının anası ve anasının anası v.b. ile evlenemez. Bir kimse, usulünün veya füruunun eşi ile de evlenemez. Erkek, eşinin kadın olan füruu ile evlenemez. Fakat sadece icap ve kabul beyan edilip *nikâh* meydana gelmiş, münasebet vuku bulmadan taraflar ayrılmış iseler, kadının kızı ile erkek arasında evlenme engeli doğmaz. İslâm hukukunda tek kadın ile evlenme mecburiyeti yoktur, dört kadına kadar evlenmeye izin verilmiştir. Fakat iki kız kardeş aynı erkeğin nikâhı altında bulunamaz.

Müslüman bir kadının müslüman olmayan erkekle evlenmesi de batıldır. Şiî-caferî mezhebinde ileri sürülen bir görüşe göre, müslüman erkek de, müslüman olmayan kadın ile *daimî nikâh* yapamaz, *mut'a nikâhı* (muvakkat nikâh) yapabilir.

Bugünkü hukukumuzdan farklı olarak islâm hukukunda, evlenme sözleşmesi için vekâlet gibi velâyet de caizdir. Ancak, baliğ olmayan bir kimse bulûğ yaşından önce velisi tarafından evlendirilirse, bulûğ yaşına geldikten sonra *hıyar-ı bulûğ* denen yetkisine dayanarak evlenme sözleşmesinden cayabilir. Bu gibi durumlarda, hanefî fıkhı gereğince, hâkimin, sözleşmeyi feshetmesi gerekir. Bk. EHLİYET ve HIYAR.

Evlenme sözleşmesinde kadına ödenmek üzere bir *mehr* kararlaştırılır. (Bk. MEHR.) *Mehr*'i, bazı bölgelerde teamül gereğince kadının babasına ödenen ve islâmî bir dayanağı olmayan *başlık* ile karıştırmamak gerekir.

(*Kefalet* denen şartın bulunmayışının evlenme sözleşmesinin sıhhatini etkileyip etkilemediği konusunda bk. KEFALET.) Medenî kanunun yürürlüğe girişinden sonra evlendirme memurunun değil de imamın önünde yapılan nikâhlar için bk. İMAM *nikâhı*.

— Demogr. Birden fazla kadınla evlenmeye izin veren bazı müslüman ülkeler ve zenci Afrika hariç, ülkelerin birçoğunda evlenme şekilleri birbirine yakındır. Evlenmelerin yoğunluğu ve erken yapılması bakımından ülkeler arasında büyük *evlenme oranı* farkı olduğu görülür. Bu evlenme oranı, belli bir yaştaki bekâr erkek ve kadın oranı hesap edilerek yaklaşık olarak hesaplanır.

50 Yaşından sonra, evlenme oranının hemen hemen ortadan kalktığı görülür. Bu yaşta evlenmeyenlerin çoğu, hayatı sonuna kadar bekâr kalır. İtalya'da 50 yaşındaki kadınların yüzde 15'i evli olmadığı halde, yani bir nesilde, yüzde 15 oranında kadınların daha ileri yaşlarda hiç bir zaman evlenmemelerine karşılık; bu oran Fransa'da yüzde 10, Cezayir'de yüzde 2, Türkiye'de yüzde 1,4, Hindistan'da 1 ve Kore'de hemen hemen sıfırdır. Müslüman ülkelerde ve Hindistan'da kadınların evlenme oranı Batı Avrupa ülkelerindekinden çok yüksektir. İtalya'da bekâr erkekler oranı yüzde 10'u geçmez. Fransa'da bu oran yüzde 8-9, Cezayir'de yüzde 6-7, Hindistan'da yüzde 5, Türkiye'de 2,3 ve Kore'de 1,5'tur. Batıda, erkeklerin evlenme oranı kadınlarınkinden genellikle fazladır; müslüman ülkelerde, Hindistan'da ve Kore'de ise, durum bunun tersinedir. Bu farkları açıklamak için, dulların evlenme şekillerini, boşanma ile ilgili gelenekleri gözönünde tutmak gerekir. Nitekim, Hindistan'da dul kadın evlenmelerinin yasak oluşu; «evlenme piyasasında» rakipsiz kalan bekâr kadınların evlenme oranının yüksek olmasına yolaçan bir etkendir.

Evlenme oranı üzerinde yapılan teorik inceleme, gerektiği gibi gelişmiş değildir. Bu konuda birçok faktörün etki gösterdiği anlaşılmaktadır. Ama bunları, matematik bir teori içine yerleştirmek kabil olmamıştır.

Az gelişmiş ülkelerde, yüksek doğum oranından ötürü yaş piramidinin genç bir bünye göstermesi, meselâ 15 ilâ 18 yaş arasındaki nesillerin, belli bir tarihte, kendilerinden 3 ilâ 5 yaş büyüklerden sayıca daha fazla olmaları sonucunu doğurur. Erkek ve kadınların evlenme yaşları arasındaki geleneksel yaş farkından ötürü, evlenecek erkekler, kendilerinden 3 ilâ 5 yaş daha küçük ve sayıca daha fazla olan kadın nesilleri arasından eş seçerler. Evlenmeleri kolay olur; dulluk veya boşanma hallerinde, bu erkekler, bekâr kadınlarla evlenmeye eğilim gösterirler. Sonuç olarak, bu ülkelerde, yaşların bünyesi, dulların evlenme oranı üzerinde olumsuz etkiler yapar.

Yaş piramidinde ortaya çıkan kesikli ve düzensiz değişiklikler, belli grupların evlenme oranını yükseltici veya azaltıcı etkiler yapar. Bundan ötürü, komşu nesillerden ötürü, herhangi bir nesilde bekâr kalan erkekler oranının daha az, bekâr kalan kadınların oranının ise daha fazla olması gibi olaylar görülür.

Savaşlar ve iktisadî buhranlar, evlilik oranını düşürür. Bu olaylar geçtikten sonra, oranın tekrar yükseldiği ve daha önceki eksikliği tam olmasa da kapadığı görülür. Sosyolojik bakımdan büyük önem taşımasına rağmen, boşanmış ve dul kimselerin evlenme oranı henüz yeterince incelenmemiştir.

— Etnogr. ve Folk. İlkel kabilelerde evlenme törelerinin amacı, gruba yeni bir kişinin katılmasını kavgasızca sağlamaktı. Bu törelere göre, kadının, hem kendi ailesiyle ilişkisini kesmiş olduğunu hem de kocasının ailesine katıldığını belirtmek gerekiyordu. Bundan ötürü, temsilî kız kaçırma, evlenme töreninin en önemli noktasını meydana getirir. Nitekim Avustralya'nın bazı bölgelerinde, damat gelini yumrukla bayıltır ve saçlarından sürükleyerek yeni evine götürür. İki ailenin gençleri arasında temsilî savaşın yapılması da söz konusudur. Buna paralel olarak, birlikte yenilen yemekler, iki aile arasında yeni bağlar kurar. Birinci derecede önem taşıyan başka bir işlem de kadını veren aileye tazminat ödenmesidir. Çoğu zaman, erkek, kadının ana-babası hizmetinde çalışır veya ona mal verir; bu da evliliğin esasını meydana getirir. Evlilikten önce cinsel ilişkiler genellikle mevcut olduğundan evlenmede bekâret önemli şart değildir. Dinî bir olay niteliği taşıyan evlenmenin birçok töresi ve yasağı vardır. Nişanlılık yasakları, yiyecek yasakları ve özellikle kocayı ilgilendiren yasaklar bunlar arasındadır: meselâ kaçamak, evlilikte kocanın karısı yanına ancak görülmeden gidebilmesi bu sonuncu yasağa bir örnek teşkil eder.

● *Türk topluluklarında* boyların, obaların, yaşama kurallarına, ahlâk anlayışlarına, gelenek ve göreneklerine ve yaşanan ortamın kültür durumuna göre az çok değişen evlenme törenleri vardı. Bu törenler, yapı ve nitelikleri bakımından ilden ile, bazen köyden köye göre de değişiklik gösterebilir. Eski çağlardan kalma gelenek ve inançlar farklı tutumlarla bu törenlerde yaşar. Bu yüzden, türk evlenme törenlerini tek bir ölçüye göre açıklamak yeterli sayılmamalıdır.

Karadeniz, Doğu Anadolu, Ege bölgeleri, Güney Anadolu ve Rumeli yörelerinde değişik şekilde evlenme törenleri yapılır. Evlenmeyi sağlayacak ön işlemler de birbirine benzemez. Birbirine benzeyen tek nokta evlenen kimselerin belli törenlerden sonra ayrı ev kurmaları, belli kurallara uyarak yuvalarını sürdürmeleridir.

Orta Asya Türklerinde, bilinen en eski evlenmeler, toplumun bağlı olduğu din inançlarına göre yapılırdı.

Boyun, obanın din önderi kam veya şaman, evlilik kurumunun gerçekleşmesinde en önemli görevi yerine getirir: evlenmeğe kararlı çiftleri törenle birleştirir, bölgenin durumuna göre ev veya çadır sahibi yapardı.

Anadolu Türklerinde evlenme iki yolla olur. Ana-baba veya aile büyükleri evlenecek gençlere sormadan uygun eşleri seçerler; din etkisi altında kalan, eski geleneklere aşırı ölçüde bağlı çevrelerde erkekle kız evlenmeden önce birbirlerini tanıyamazlar. Bazı durumlarda da evlenmek isteyen çiftler birbiriyle anlaşır, kararlarını büyüklerine bildirirler. Büyüklerin araya girmesi, şeklî bir gereklilik sayılır.

Evlenme öncesi olayları. Oğlunu evlendirmek isteyen analar en yakın ve samimî dostları arasından iki kadın seçerek üç kişilik bir görücü topluluğu halinde, önceden tanıdığı veya adını duyduğu kızın evine gider (bk. DÜNÜR *gezmek*, GÖRÜCÜ *gitmek*), görülen kız beğenilirse durum birkaç gün içinde ailesine bildirilir. Karşılıklı bir anlaşmaya varılırsa kız, ailesinden istenir (bk. KIZ *isteme*). Kız tarafı «evet» derse o akşam erkek evinde bir horoz kesilir, suyundan pilâv yapılır (bk. *Söz* PİLÂV'*ı*), ailenin en yakın ilerigelenleri yemeğe çağrılır. Bu gelenek bazı anadolu ailelerinde özellikle Harput yörelerinde bugün de vardır. Taraflar anlaşıp söz kesildikten (bk. SÖZ *kesme*) sonra evlilik başlangıcının ikinci dönemi olan nişan töreni yapılır (bk. NİŞAN ve NİŞANLANMA). Bazı anadolu köylerinde nişan töreninden önce erkek tarafının kızın babasına ödeyeceği para miktarı üstünde anlaşmaya varılır. Buna ata yolluğu denir (bk. BAŞLIK). Daha sonra kızın oğlana, oğlanın kıza vereceği eşya, yakınlara gösterilir. Bk. KALIN *başlığı görmek*.

Anadolu'nun bazı yerlerinde nişandan sonra gelen ilk gün kız evinde bütün davetlilere şerbet sunulur (bk. ŞERBET *içmek*). Önceden iki tarafın kararlaştırdığı bir gün, nikâhtan önce kız evinde toplanan iki taraf kadınları kızın eline kına yakarlar. Bk. KINA *gecesi*.

Bu işler, bazı çevrelerde nikâhtan önce, bazılarında nikâhtan sonra ve gerdekten biraz önce görülür. Bk. NİKÂH.

Eski türk evlenme törenlerinde nikâhla gerdek aynı gün yapılırdı. Bugün eski gelenekleri sürdüren birçok anadolu köyünde durum aynıdır. Gelin, kınalanıp gerekli süslemeler yapıldıktan sonra güvey ve yakınlarınca düzenlenen bir törenle erkek evine götürülür (bk. GELİN *alayı*). Çevrenin geleneklerine, ahlâk anlayışına, yaşama imkânlarına ve arazinin coğrafî durumuna göre gelin özel olarak süslenmiş, renkli kumaş ve boncuklarla donatılmış ata, arabaya veya faytona bindirilir. Ata bindirilmişse atın yanı sıra iki yancı yer alır, atın yularını bir seyis tutar, arkasında konuklar sıralanır. Kız, baba evinden ayrılırken dualar okunur, başta ana-baba ve yakınlar olmak üzere hepsi ile vedalaşır, bazen kurban kesilir, gelin son defa olmak üzere evinin her tarafını tek başına dolaşır. Gelin alayı, kadınlı erkekli birlikler halinde güvey evine doğru yola düzülünce çalgılar çalınır, oyunlar oynanır, silâhlar atılır.

Evlenmelerde alışılagelen kurala göre biri kız, biri oğlan evinde olmak üzere iki düğün yapılır. İlk düğünü kız tarafı, ikinci düğünü erkek tarafı yapar. Kına gecesi gibi yalnız kadınlar arasında yapılan törenlere erkekler, erkekler arasında yapılan törenlere de kadınlar katılmaz. Gelin duvağa girdikten sonra düğün töreninin yapıldığı yere getirilince ortaya alınır. Başına varlıklı kimseler para, yoksullar darı veya buğday serperler. *Darısı başına* deyimi bu töreyle ilgilidir. Tören bitip de gelin ile güvey başbaşa kalınca gelin yüzünü açmaz, güveyden hediye ister, bunun üzerine güvey, geline para veya altın verir (bk. YÜZ *görümlüğü*). Kaynana, kaynata ilk el öpüşte bağışta bulunurlar.

Evlenme törenlerinde her bölgenin geleneksel oyunları olan hayal, horon, tamzara, bar, zeybek adı verilen mahallî oyunlar oynanır, kemençe, davul, zurna, tulum, def, çalpara gibi çalgılar çalınır. Düğüne katılanlara yemek çıkarılır. Törenler yapılırken kızın yakın komşuları, tanıdıkları, arkadaşları, akrabası kendisine ev için gerekli hediyeler sunarlar (bk. SAÇI). Gelin gerdekten bir gün önce ve bir gün sonra bölgenin inançlarına göre kadınlar arasında yapılan özel bir törenle hamama götürülür (bk. GELİN *hamamı*). Gelin evliliğin başladığı ilk günden yedinci güne kadar ana, baba ve aile büyüklerine görünmez, yedinci günü eşi ve eşinin birkaç yakını ile baba evine gider. Bk. YEDİ'*ye gitme*.

Foto. MEYDAN

Evlenme törenleri ve gerdeğin cuma akşamları yapılması bir gelenek halini aldığı için, gelinin baba evini ilk ziyareti de perşembeye tesadüf eder. Gelin gerdekten çıkıp konu komşu ile görüşmeğe başlayınca kundakta bulunan tanıdık çocuklarının en küçüğü kucağına konur ve hayır dualar edilir. Bk. DÜĞÜN.

— Huk. Evlenmenin kuruluşu ve işleyişi, toplum düzenini çok yakından ilgilendirdiği için evlenme, medenî hukukta, irade serbestisine en az imkân verilmiş olan alandır. Gerçekten de evlenme, sosyal hayattaki önemi sebebiyle, sözlü, resmî şekle bağlı olan yegâne müessesedir. Bu suretle, evlenmenin devlet kontroluna bağlı tutulması imkânı tanınmış olmaktadır.

● Kanun evlenme rüştü dışında bazı durumları *evlenme engeli* saymıştır. Bu haller şunlardır:

1. *Evvelce mevcut olan bir evlilik.* Med. kn. 93, 94 ve 97/III'e göre, daha önce evli bulunan bir kimsenin, yeniden evlenmek istediği zaman, evvelki evliliğin herhangi bir sebeple sona erdiğini ispat etmesi gereklidir. Daha önceki evlilik sona ermeden evlenme halinde, bu ikinci evlilik mutlak butlan ile hükümsüz olur. (Evlenmede mutlak butlan halleri.) Ayrıca Ceza kn. çift evliliği suç olarak kabul etmektedir (md. 237).

2. *Hısımlık.* Med. kn. md. 92'ye göre, evlilik içi veya evlilik dışı nesepli usul ve füru, ana baba bir veya ana bir yahut da baba bir kardeşler arasında veya amca, dayı, hala ve teyze ile evlenme yasaktır. Aynı maddenin ikinci bendine göre, evlilik ne şekilde sona ererse ersin, karının, kocanın usul ve füruu ile evlenmesi yasaktır. Ancak bu yasağın uygulanabilmesi için, sıhrî hısımlığın evlenme sırasında mevcut bulunması gereklidir.

3. *Evlâtlık bağı.* Med. kn. md. 93, evlâtlık ile evlât edinen veya bunlardan biri ile diğerinin eşi arasındaki evlenmeyi yasaklamaktadır. Ancak bu, kesin olmayan bir evlenme engeldir. Med. kn. md. 121'e göre bu durumda olup da evlenen kimselerin evliliği geçersiz değildir, sadece aradaki evlâtlık bağını sona erdirir.

4. *Bekleme müddetleri.* Med. kn. md. 91/I'e göre, kadın, evlilik sona erdiği zaman, nesebin karışmasını önlemek için konulmuş olan 300 günlük süre geçmeden yeniden evlenemez. Ancak kadın, evlilik sona erdiği zaman gebe olmadığını ispat ederse veya yeniden eski kocası ile evlenmek isterse, o zaman bu müddeti beklemesine lüzum yoktur. Diğer bir şekil ise cezaî bekleme-dir. Med. kn. md. 141/I'e göre, hâkim, boşanmada kabahatli olan tarafa, bir yıldan az ve iki yıldan çok olmamak üzere, cezaî bekleme müddeti koyabilir. Ancak, bu müddetler, kesin bir evlenme engeli değildir. Bunlara uyulmadan yapılan evlenmeler geçerli olarak kalır.

5: *Akıl hastalığı.* Med. kn. md. 89/II ve Umumî Hıfzıssıhha kn. md. 123'e göre, akıl hastalığına müptelâ olanlar hiç bir zaman evlenemezler. Kanun, bu halde neslin sıhhatine önem verdiği için, akıl hastası, temyiz kudretine sahip olsa bile, yapmış olduğu evlenme yine mutlak butlan ile geçersiz olur (Med. kn. md. 112/II). Ancak akıl hastası evlendikten sonra iyileşecek olursa, mutlak butlan, nispî butlana dönüşür.

6. *Neslin sıhhatine zararlı hastalıklar.* Umumî Hıfzıssıhha kanunu 123'e göre, akıl hastalığı dışında, frengi, belsoğukluğu, yumuşak şankr veya cüzzam gibi, bulaşıcı hastalıklardan birine müptelâ olanlar, iyileştiklerine dair bir rapor göstermedikçe evlenemezler. Verem için ise, aynı kanunun 124. maddesi özel bir hüküm koymuştur. Bu maddeye göre, ileri derecede veremli olanlar evlenmek istedikleri zaman, bunların evliliği tedavi için 6 ay sonraya atılır. Bu müddet içinde iyileşmez iseler, kendilerine bir altı aylık müddet daha tanınır. Bu müddet içinde de iyileşmezler ve evlenmekte ısrar edecek olurlarsa, o zaman evlenmelerine izin verilir. Ancak bu izin verilirken, hâkim kendilerine durumun vehametini ve bunun nesil üzerinde doğurabileceği tehlikeleri açıklar.

● *Evlenme rüştü, evlenmeye ehliyet.* Evlenebilmek için kadının 15, erkeğin 17 yaşını doldurması gereklidir (Med. kn. md. 88/I). 17 Yaşını doldurmadan evlenmek isteyenler, evlenebilmek için Med. kn. md. 90'a göre, ana babalarının veya vesayet altında iseler vasilerinin iznine muhtaçtırlar. Aynı şekilde Med. kn. md. 91'e göre, hacir altında bulunan kimselerin de evlenebilmesi için vasilerinin iznine ihtiyaçları vardır. Evlenme anında, ana babadan yalnız biri velâyeti haiz ise, onun izni yeterlidir. Kanun, vesayet altında bulunan mahcura, vasinin evlenme iznini vermemesi halinde bu karara karşı mahkemeye başvurma imkânı tanımış ise de (Med. kn. md. 91/II), velinin veya küçüğün vasisinin izin vermemesi hali için böyle bir imkânı tanıyan açık bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak, velinin izin vermemesi, velâyet hakkının açık bir kötüye kullanılmasını teşkil ediyor ise (Med. kn. md. 2/II), bir fikre göre, ana babanın rızası artık aranmaz, diğer bir görüşe nazaran, önce mahkemece velâyet hakkının kaldırılması (nez'i) ve iznin tayin olunacak vasi tarafından verilmesi gerekir. Vesayet altındaki küçük için ise, Med. kn. md. 404'te yer alan ve küçüğün, vasinin bütün işlemleri için mahkemeye başvurmasına imkân tanıyan hükmünden yararlanarak, iznin verilmemesi halinin bir şikâyet konusu yapılması doğru olacaktır. Kanun bunun yanında bir de, «fevkalâde evlenme» rüştünü öngörmüştür. Med. kn. md. 88/II'ye göre, 15 yaşını doldurmuş bir erkek veya 14 yaşını doldurmuş olan bir kız da, fevkalâde bir durumun varlığı halinde, hâkim kararı ile evlenebilirler. Ancak, hâkim evlenmeye karar vermeden önce, ana, baba veya vasiyi dinler. Demek ki, evlenmeye tam ehliyetli olabilmek için, mümeyyiz, 18 yaşını bitirmiş olma ve hacir altında bulunmama gereklidir. 18 yaşını bitirmemiş olmakla beraber, evlenme rüştüne varmış mümeyyiz küçükler ve mümeyyiz mahcurlar, ancak veli veya vasinin izni ile evlenebildikleri için, sınırlı bir evlenme ehliyetine sahiptirler.

● *Evlenme töreni.* Evlenmek isteyen kimselerin yapacakları *işlemler*'e gelince; bunları evlenme töreninden önceki işlemler ve evlenme töreni sırasında yapılması gereken işlemler olmak üzere iki grupta inceleyebiliriz:

1. *Evlenme töreninden önce yapılacak işlemler.* Burada yapılacak ilk iş, evlenmek isteyen kimselerin evlendirme memuruna başvurmalarıdır. Bu başvurma yazılı veya sözlü yapılabilir. (Med. kn. md. 97 ve Evlenme talimatnamesi md. 17). Bu müracaata şu belgeler eklenir: **a)** hüviyet cüzdanı; **b)** gerekiyorsa, ana baba veya vasinin yazılı muvafakatı; **c)** eşlerden biri daha önce evli ise ve bu evlilik ölümle sona ermiş ise ölüm belgesi; boşanma veya iptal ile sona ermiş ise, buna ilişkin mahkeme kararı; **ç)** ikametgâh belgesi (Talimatname 18); **d)** evlenmeye engel bir hastalığın bulunmadığına ilişkin doktor raporu. Bundan sonra, resmî memur, bu isteği ilân eder. İlân erkeğin ve kadının ikametgâhları ile nüfusa kayıtlı bulundukları yerde yapılır. Bu ilânın amacı, Med. kn. md. 100'e göre, üçüncü kişilere, evlenmeye engel bir hususu bildikleri takdirde bunu bildirme imkânı vermektir. Bu itirazın konusu ancak evlenme ehliyetinin yokluğu veya diğer kanunî engellerden birinin bulunmasıdır. 101. Maddeye göre herkes itirazda bulunabilir. Hâkim de itirazın doğruluğuna veya yanlışlığına karar verir. İlândan sonra, itiraz yapılmamışsa veya yapılıp da reddedilmiş ise, taraflara bir belge verilir ve bu belgeye dayanarak taraflar, 6 ay içinde Türkiye'nin herhangi bir yerinde evlenebilirler (Med. kn. md. 105). Med. kn. md. 107'ye göre taraflardan biri ağır hasta ise ve bu sebeple, ilân sürelerine uyulduğu takdirde evlenmenin yapılması tehlikeye düşüyorsa, hâkim ilân sürelerine uyulmadan evlenmenin yapılmasına karar verebilir.

2. *Evlenme töreni sırasında yapılacak işlemler.* Kanunen yetkili bir evlendirme memuru önünde yapılması gereken evlenmeye taraflar ve iki şahit iştirak eder (Med. kn. md. 108/I). Tören alenîdir ve bunun için belirtilen yerde yapılır. Ancak taraflardan birinin, bu yere gelemeyecek derecede hasta olduğu bir doktor raporu ile tespit edilmiş ise, başka bir yerde de yapılabilir (Med. kn. md. 108/II). Memur taraflara, evlenmek isteyip istemediklerini sorar ve bunların müspet cevabını aldıktan sonra, kendi rızaları ile karı koca olduklarını ilân eder. Bundan sonra Talimatname md. 12'ye göre bu evliliği evlendirme defterine kaydeder ve taraflar ile şahitlere imzalatır. Bu yukarıda belirtilen şekle ait şartlardan sadece, evlenmenin evlendirme memuru önünde tarafların irade beyanında bulunmaları esasa ait şartlardır. Bunların dışında bulunan şartların eksikliği, evlenmenin geçerliğine engel teşkil etmez.

● *Evlenmede mutlak butlan* sonucunu doğuran haller ise şunlardır (Med. kn. md. 112): **1.** Karı kocadan biri, evlenme merasimi yapıldığı sırada bir akıl hastalığına yakalanmış veya daimî bir sebeple temyiz kudretine sahip değil ise. **2.** Karı koca arasında yasak derecede bir kan veya sıhrî hısımlık bağı bulunmakta ise.

Tatbikat kanununun 9. maddesine göre, Medenî kanunun yürürlüğe girmesinden önce mevcut bulunan çift evlenmeler, bu kanunun yürürlük tarihi olan 4 ekim 1926'dan sonra da iptal edilemez. Ancak, 1926 yılından önce zaten evli bulunan bir kimse, Medenî kanunun yürürlüğe girmesinden sonra yeniden evlenemez. Medenî kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, her nasılsa iki kişi ile evlenmeğe muvaffak olan kişinin ikinci evliliğinin butlanına karar verilmeden önce, birinci evlilik sona erecek olursa, diğer tarafın iyi niyetli olması, yani birinci evliliği bilmemesi veya bilemeyecek durumda olması şartı ile, ikinci evliliğin artık butlanına karar verilemez. Bunun aksine, birinci evlilik değil de, ikinci evlilik sona erecek olursa, o zaman da, sadece savcının resen butlan davasını açma hakkı ortadan kalkar ve ikinci evlilik ancak, bunun iptalinde menfaati olan kimseler tarafından iptal ettirilebilir. Zira kanun, son bulmuş bir evlenmenin de ilgililerin talebi üzerine, butlanına karar verilebilmesini öngörmüştür. Temyiz kudretinin yokluğunun bir mutlak butlan sebebi olabilmesi için bunun devamlı olması gerekmektedir. Eğer, evlenme merasimi sırasında, temyiz kudreti sadece geçici olarak yok ise, bu bir mutlak butlan sebebi değil de sadece nispî butlan sebebi teşkil eder (bk. *Nispî* BUTLAN). Evlenmede mutlak butlan, diğer mutlak butlan hallerinden farklı olarak, ancak hâkim kararı ile hüküm ifade eder. Hâkim karar verinceye kadar, geçerli bir evlenmenin sonucunu doğurur (Med. kn. md. 133). Karar geriye etkili değildir. Bunun en önemli sonucu ise batıl olan evlenmelerden doğan çocuklar içindir. Bunların nesebi evlilik içi nesep olarak kalır. Mutlak butlan davası bir zamanaşımına tabi değildir ve savcı dahil ilgili herkes tarafından açılabilir. Bazı hallerde, mutlak butlan halleri nispî butlana dönüşür. Med. kn. md. 114/II'ye göre, daimî bir sebeple temyiz kudretinden yoksun olan eş, sonradan iyileşecek olursa, artık dava açma hakkı ancak eşlere ait olur.

● *Evlenmede nispî butlan* sonucunu doğuran haller ise şunlardır: **1.** Evlenmenin yapıldığı sırada geçici olarak temyiz kudretinin kaybedilmiş olması (Med. kn. md. 115). Temyiz kudretinin daimî olarak kaybından farklı olarak, geçici olarak kaybedilmiş olması, sadece bir nispî butlan sebebi olmaktadır. Bu halde, evliliğin, feshi davasını, sadece söz konusu olan eş açabilir.

2. Hata (Med. kn. md. 116): **a)** Evlenmenin mahiyetinde hata. Bir kimse, evlenme değil de, başka bir sözleşme yaptığını zannederek irade beyanında bulunursa, evlenme aktinin mahiyetinde yanılmış olur. **b)** Diğer eşin şahsında yanılma. Bu halde, eşlerden biri, evlenmek istediği kimseden başka birisi ile hataen evlenmektedir. **c)** Diğer eşin şahsî vasıflarında hata. Bu halde, evliliği feshettirebilmek için, eşin herhangi bir vasfında yanılma yeterli olmayıp, hatanın önemli olması gerekmektedir. Bu önemliliğin ölçüsü ise, yanılma konusu vasfın, hem evlilik birliğini çekilmez hale getirecek nitelikte olması (sübjektif unsur), hem de yanıldığını iddia eden eş ile aynı sosyal durumda bulunan kimseler için de ortak hayatı çekilmez hale getirecek nitelikte bulunması (objektif unsur) gereklidir.

3. Hile. Med. kn. md. 117 sadece iki halde hileyi bir nispî butlan sebebi saymıştır. **a)** Namus ve haysiyete ilişkin olan hile üçüncü kişiler tarafından yapılmakta ise, bunun bir iptal sebebi olması için, lehine hile yapılan

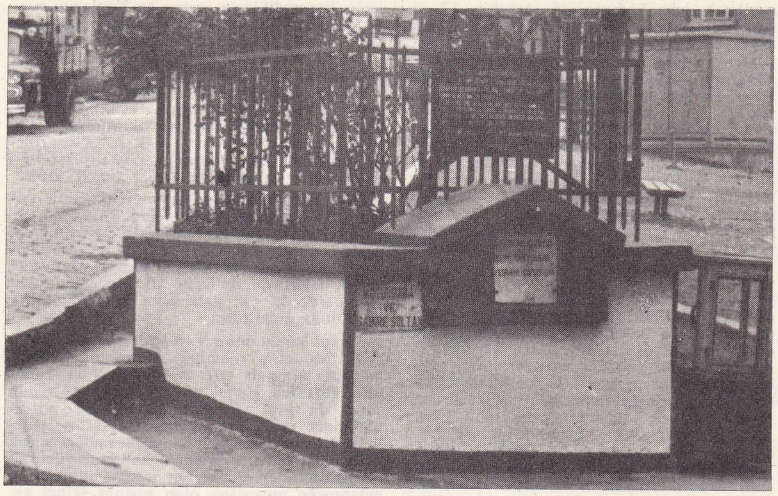

halk arasında **evliya** diye adlandırılan Koyunbaba'nın mezarı (Fatih, İstanbul)

eş tarafından bilinmesi gereklidir. **b)** Hastalık yönünden hilede ise, bu sınıflayıcı şart aranmaz.

4. Tehdit (Med. kn. md. 118): Bir kimsenin, kendisi veya yakınının, sıhhat, hayat ve namusuna yönelmiş mevcut veya pek yakın tehlikeli bir tehditle evlenmesi. Bu tehdit, bizzat diğer eş veya onun bilgisi ile veya bilgisi olmaksızın üçüncü kişiler tarafından da yapılabilir.

5. Kanunî temsilcinin izni alınmadan yapılan evlenmeler (Med. kn. md. 120): 17 yaşını doldurmamış erkek veya 15 yaşını doldurmamış kadın kanunî temsilcinin iznini almadan evlenecek olurlarsa, kanunî mümessil bu evliliğin iptalini isteyebilir. Diğer nispî butlan hallerinden farklı olarak, bu halde, evliliğin iptalini isteme hakkı, eşlere değil, sadece kanunî temsilciye tanınmıştır. Aynı durum hacir altında bulunup da, izin almadan evlenen kimseler için de söz konusudur. Ancak, iptale karar verilmeden önce eşler reşit olur veya hacir altından çıkarlarsa yahut yine karar verilmeden önce kadın gebe kalırsa, kanunî temsilcinin dava açma hakkı sona erer.

Nispî butlan davası açma hakkı iptal sebebinin öğrenildiği veya tehdidin ortadan kalktığı andan itibaren 6 ay ve her halde evliliğin yapılmasından itibaren 5 yılın geçmesi ile sona erer. (Bu süreler izin veya icazet almadan yapılan evlenmeler için işlemez.)

● *Evlenmenin yokluğu.* Aşağıdaki hallerde evlenme yoktur: **a.** Evlendirmeye memur olan kimse önünde yapılmayan evlenmeler. Meselâ sadece dinî nikâh ile yapılmış olan evlenme bir yok evlenmedir. Med. kn. md. 110'a göre, dinî nikâh, ancak evlenme belgesi ibraz edilmek suretiyle yaptırılabilir. **b.** Evlenecek kimselerin cinsiyeti aynı ise. **c.** Taraflardan biri resmî memur önünde iradesini olumlu biçimde açıklamadığı halde, her nasılsa evlenmiş gibi gözüküyorsa (evlendirme memuru önünde, bizzat tarafların değil de, temsilcilerinin irade beyanında bulunmuş olmaları hali de, evlenme temsil kabul etmeyen işlemlerden olduğu için, buraya girer).

— İkonogr. *Meryem'in evlenmesi,* hıristiyan sanatçılarına çok zaman ilham kaynağı olmuştur. Bu temayı işleyen başlıca sanatçılar ve eserleri şunlardır: Paris'in Notre-Dame kilisesinde Azize Anna kapısının kabartmalı atkı taşı; Giotto'nun resimleri (Arena, Padova); Bernardo Daddi (Londra); Taddeo Gaddi (Floransa'da Santa Croce); Sano di Pietro (Vatikan); Fra Angelico (San Marco, Floransa); Ghirlandaio (Santa Maria Novella, Floransa); Carpaccio (Torino); Rosso (San Lorenzo, Floransa); Philippe de Champaigne ve Murillo (Londra, Wallace koleksiyonu); Pradier (Paris, Madeleine kilisesi). Fakat, bu konuda en ünlü iki eser Perugino'nun Perugia kilisesinin kubbesi için yaptığı tablo ile Raffaello'nun, bu eserden ilham alarak yaptığı ve şaheserlerinden biri olan panosudur (1504, Brera müzesi, Milano).

— Patol. *Kan hısımıyle evlenme.* İki heterozigot'un evlenmesi halinde dengeli bulunduğu için zararsız olan letal bir gen, kan hısımıyle evlenme halinde homozigot ve öldürücü hale geçebilir. Homologu tarafından baskı altına tutulduğu için meydana çıkamayan letal gen'in öldürücü resesif karakteri akraba iki genomun birleşmesiyle ortaya çıkar. Akraba evlenmelerinin sık olduğu ıssız dağ köylerinde budalaların, topalların çok oluşu bundandır. Normal halkla kıyaslandığında, hısım evlenmelerinde sağır dilsiz çocukların yüzde oranı dokuz defa daha çoktur. (➔ Bibliyo.) [ML]

EVLENMEK geçz. f. (*ev*'den *ev-le-n-mek*). [Kadın ve erkek için] Bir aile kurmak üzere kanunların uygun gördüğü şekilde biraraya gelmek, nikâhlanmak: *Velit gibi ağır başlı bir zat, Vesime'nin teyzesiyle evleniyordu demek* (Vâ-Nû). *Senin haberin yok, ben, Zeyniler'de evlendim, şimdi bir kızım var* (R.N. Güntekin). [M]

EVLEVİYET i. (ar. *evlā*, uygun ve *-iyyet*, ek'inden *evleviyyet*). *Esk.* Çok uygun, daha ve en üstün olma, daha lâyık olma durumu.

◆ **Evleviyetle** zf. *Esk.* «Haydi haydi» anlamında bir sebebi kuvvetlendirmek için kullanılır. (M)

EVLİ sıf. ve i. (*ev*'den *ev-li*). Evlenmiş olan (kadın veya erkek): *Benden biraz sonra* [...] *evin evli kızı geldi* (B. Felek). *Evliydi, üç çocuk babasıydı* (A.H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Evli barklı.* Bk. BARK. ‖ *Evli evine, köylü köyüne,* «herkes kendi evine, yerine gitsin» anlamında kullanılır.

— Ask. tar. *Evli yeniçeri,* yeniçerilerin evlenmiş olanlarına verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. tar. Ocak kanununa göre yeniçerilerin bekâr olmaları şarttı. Ocağa mensup olanlardan çorbacı*dan (bölükbaşı veya yayabaşı) küçük rütbede bulunanlar kesin olarak evlenmezlerdi. Bundan dolayı gerek Edirne'de, gerek İstanbul'da bunlar için oda* denilen kışlalar yapılmıştır. Ocağın bu kanunu, Yavuz Sultan Selim'in ikinci veziri Yunus Paşanın, Ocakta bulunan ve pek ihtiyar olan kardeşine evlenme müsaadesi vermesiyle bozuldu. Bundan sonra sadece padişahın izni olmak şartıyle ihtiyar yeniçerilerin evlenmesine müsaade edildi. Ancak evlenen yeniçeri, odasının en kıdemlisi bile olsa odabaşı olamazdı. Çünkü bunların devamlı olarak kışlalarda oturmaları kanun gereğiydi.

Ocağın eski teşkilâtı bozulunca, yeniçerilerin evlenmesine göz yumuldu. Bunların ulufeleri evlerini idareye yetişmediğinden zamanla ticaret ve esnaflık yaptılar, bu da ocağın zayıflamasına sebep oldu. Yeniçerilerin çocuklarından yetim kalanlara kuloğlu* adı verildi. Bu çocuklara belli bir çağa gelinceye kadar para ve tayın verilir, sonra bunlar acemi ocağına kaydedilerek yetiştirilirdi. Bunlara fodlahan* da denirdi. (M)

EVLİLİK i. (*evli*'den *evli-lik*). Evli olma hali: *Fakat zavallının bütün evlilik hayatı bu hastalığı saklamağa çalışmakla geçmiş...* (R. N. Güntekin).

— Etnol. *Evlilik ilişkisi.* Bk. ANSİKL.

— Huk. *Evlilik birliği,* karı koca ve çocuklardan meydana gelen topluluk. ‖ *Evlilik birliğinin korunması,* eşler arasındaki ilişkilerin sarsıldığı durumlarda, boşanmaya gitmeksizin, hâkim tarafından alınabilecek tedbirler. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Evlilik birliğinin temsili,* eşlerden biri tarafından evlilik birliğine ilişkin olarak yapılan muamelelerin, bazı kayıt ve şartlarla, diğeri hakkında da hukukî sonuçlar doğurması. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Evlilikte mal ayrılığı.* Bk. MİRAS.

— ANSİKL. Etnol. Akrabalık ilişkileri üç ayrı çeşitte doğabilir: babadan hısımlık ilişkileri (kız veya erkek kardeşler); soy zinciri ilişkileri (baba ile oğul); evlilik ilişkileri (karı ile koca). Bu üç ilişki şekli birbirine sıkıca bağlıdır. Eski toplumlarda, evlenmeler kişinin aile düzeninde aldığı yere göre değişiyor; dolayısıyle de, evlenme ilişkileri soy zinciri ve babadan hısımlık ilişkilerine bağlanıyordu (msl. erkek çok zaman, dayısının kızıyle evlenmek zorundadır). Bu biçim bir evlenme, topluluğa yalnız biyolojik değil (yalnız babadan hısımlık ve soy zinciri ilişkileri var olsaydı durum böyle olurdu) aynı zamanda sosyal bir bağlantı sağlar; öte yandan da topluluğa diğer topluluklarla ilişkiler ve sıkı bağlar kurma imkânını verir. Lévi-Strauss'a göre, dıştan evlenmeye ve yakınıyle evlenme yasağına sıkıca bağlı olan evlilik ilişkileri toplumun temelidir, çünkü basit biyolojik niteliğin yerine kültürü belirleyen bir değişim kuralı koyar.

— Huk. Evlenme töreninin tamamlanmasi ile birlikte eşler arasında bir yaşama ortaklığı anlamına gelen, ahlâkî yönü de hukukî yönü kadar önemli olan evlilik birliği doğar. Medenî kanun (md. 151 v.d.) birlik içinde kocaya daha üstün bir yer tanımıştır. Birliğin başkanı kocadır. Oturulacak evin seçilmesi, karısının ve çocukların uygun biçimde geçindirilip beslenmesi ona aittir. Birliği, kural olarak koca temsil eder. Şu var ki, karı da ortak mutluluğu sağlamak için gücü yettiği kadar kocasına yardımcı olmak zorundadır. O da, çocukların beslenmesi ve terbiyesi için kocası ile birlikte özen göstermelidir. Eşlerin birbirlerine karşı sadakat ve yardım borçları vardır.

● *Evlilik birliğinin korunması.* Medenî kanuna göre (md. 161), karı kocadan biri aile vazifelerini ihmal edecek veya diğer eşi, tehlikeye, zarara veya utanca maruz bırakacak şekilde hareket edecek olursa, hâkim evlilik birliğinin korunması için gerekli olan tedbirleri alır. Eşlerden birinin, diğerinin canına kastetmesi, zulüm yapması, kocanın tuttuğu evin sağlık açısından tehlikeli olması, karının veya kocanın haysiyetsiz hayat sürmesi v.b. gibi haller gerekli olan tedbirlerin alınması için yeterlidir. Evlilik birliğinin korunması için alınacak olan ilk tedbir, hâkim tarafından vazifesini yerine getirmeyen tarafa ihtarda bulunmaktır (Med. kn. md. 161). Ancak bu ihtar semeresiz kalacak olursa, hâkim diğer tedbirlere başvurur.

Bu tedbirlerden ilki, ortak hayatın tatil edilmesidir. Ortak hayat sebebiyle, eşlerden birinin sıhhati, şerefi veya işinin gelişmesi ciddî surette tehlikeye girecek olursa, hâkimden ayrı bir ikametgâh tutmasına karar verilmesini isteyebilir (Med. kn. md. 162/I). Bu şekilde ayrı bir ikametgâhta oturmanın tabiî bir sonucu da nafaka mükellefiyetinin yüklenmesidir. Med. kn. md. 162/III'e göre, ayrı yaşama şartı gerçekleşince, hâkim, eşlerden hangisinin hangisine ve ne miktarda nafaka vereceğini de tespit eder. Nihayet sonuncu bir tedbir de, kocanın borçlularına hâkim tarafından talimat verilmesidir. Med. kn. md. 163'e göre karısı ve çocuklarına karşı olan vazifelerini yerine getirmeyen kocanın borçlularına hâkim, kocaya olan borçlarının tamamını veya bir kısmını ödemelerini emredebilir. Bu tedbirler sulh hâkiminden istenir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 500).

● *Evlilik birliğinin temsili.* Kural olarak kanun, evlilik birliğini temsil yetkisini kocaya tanımıştır (Med. kn. md. 154). Kocanın evlilik birliğinin ihtiyaçları ile sınırlı kalmak üzere birliği temsil yetkisi vardır. Bu sınır içinde koca tarafından yapılan muamelelerden (meselâ bir ev kiralanması, tami-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

rat yaptırılması, eve buzdolabı alınması), koca doğrudan doğruya ve kişisel olarak sorumlu olduğu gibi, kocanın borcunu ödemekten âciz duruma düşmesi halinde, ikinci derecede olmak üzere alacaklılar karısına da başvurabilirler (Med. nk. md. 187/II). Karının kanunî temsil yetkisinin sınırları daha dardır. O, sadece, evin daimî ihtiyaçları için (kadın tarafından ev için ve normal ölçüler içinde alınan yiyecek ve yakıt maddeleri, temizleme araçları v.b. buraya girdiği halde, meselâ eve yeni bir salon takımı alınması bu sınırı aşar) birliği temsil yetkisini haizdir. Evli kadının yetkisi sınırları içinde yaptığı işlemlerden, yine koca birinci derecede, karı ise (kocanın borç ödemekten âciz duruma düşmesi haline inhisar etmek üzere) ikinci derecede sorumlu olurlar.

Bazı özel durumlarda, kadının alelade temsil yetkisinin sınırları genişleyebilir, bazen ise sınırlanabilir hattâ tamamen kalkabilir. Birinci hal, özellikle kocanın karısına açıkça veya zımnen daha geniş bir temsil yetkisi vermesi halinde gerçekleşir. İkinci halde ise, koca tarafından yapılan bir irade beyanı ile karıya ait birliği temsil yetkisinin daraltılması veya kaldırılması söz konusudur. Kocanın bu yola başvurabilmesi için, evli kadının kendi temsil yetkisini kötüye kullanması veya kullanmaktan âciz olması gerekir. Ne var ki, kocanın böyle bir tasarrufuna karşı kadın mahkemeye başvurarak, ortada daraltma veya kaldırmayı haklı gösterecek bir sebebin bulunmadığını ispat kaydı ile, yetkisini geri alabilir. Her halde, koca tarafından alınan, karıya ait temsil yetkisini daraltma veya kaldırma kararının iyi niyetli (durumu bilmeyen, bilmesi de gerekmeyen) üçüncü kişilere karşı hüküm doğurması işin noter vasıtasıyle ilân edilmesi şarttır. (→ Bibliyo.) [ML]

EVLİYA i. (ar. *velî*'den *evliyâ'*, veliler). Olağanüstü yeteneklere ve kerametlere sahip olduğu kabul edilen kimse, ermiş: *Tanıdıklarının bir kısmı onu büyük bir âlim, bir kısmı ise yarı evliya addederlerdi* (A. H. Tanpınar). *Sarı Ana her evliya gibi kapısına her gelene hizmet elini uzatan gani gönüllü, güler yüzlü bir dost evliyadır* (N. Araz). ‖ Yatır: *Çiroz Ahmet düşmemek için toplandı. Acaba evliya diriliyor muydu?* (Ömer Seyfeddin). *Çocuğu olan veya olmayanlar, çocuklarına ad koyan, kızlarına koca isteyenler, askerdekilere terhis dileyenler evliyaya mum adarlardı* (Ş.S. Aydemir). ‖ — *Esk.* Yaşı küçük çocuklardan kanunen sorumlu tutulanlar, veliler. ‖ Sahipler.

— *Esk. Evliyâ-yı etfâl*, çocuk velileri. ‖ *Evliyâ-yı sigar*, reşit olmamış çocukların velileri. ‖ *Evliyâ-yı umûr*, işbaşında bulunanlar.

— ANSİKL. *Evliya* deyiminin içine üçler, yediler, kırklar, abdal, aktab, evtad, nükeba ve nüceba da girer. Tasavvufa ait eserlerde evliya için iki anlam verilir: 1. Allah'ın kendilerini koruduğu, dost edindiği kimseler; 2. devamlı ibadet eden, Allah'tan gelen her şeye rıza gösteren kimseler. Bunlar insanlara daima iyi davranırlar, bütün insanlar için Allah'tan rahmet dilerler, intikam, kin ve hırs gibi kötü duygulardan uzak yaşarlar ve yeryüzünde hiç kimseye düşmanlık beslemezler. Mutasavvıflar velilerin bazı alâmetleri olduğunu bildirirler: Allah için çalışmak, Allah'a ulaşmak için uğraşmak, devamlı olarak Allah ile meşgul olmak, yüksek makam sahibi olmayı istememek, gösterdiği kerametlerle övünmemek. Velilerin diğer önemli özellikleri de her şeye razı olmak, belâlara sabır etmek, sıkıntılı ve güç durumlarda Allah'a tevekkül etmektir.

Evliya'nın zühd, takva, ibadet ve muhabbetle eriştiği dereceye *velâyet* mertebesi denilir. Velâyet derecesine ulaşan kimsenin kendisinin veli olduğuna bilip bilmeyeceği ihtilâflıdır. Ebubekir Furek ve bazı sofîler bilemeyeceği görüşünü savunurlar. Diğer bazı sofîler ve Ebu Ali Ed-Dekkak, eğer Allah bildirirse bilir derler ve buna örnek olarak da Aşere-i Mübeşşereyi gösterirler. Kuseyrî ise bu konuda kesin bir hüküm olamayacağını, bazılarının bilip, bazılarının da bilemeyeceğini söyler.

Hz. Muhammed, evliyaullah kimdir sorusuna «onlar öyle kişilerdir ki görüldüklerinde Allah hatırlanır» diye cevap vermiştir.

Diğer bu hadisinde de veliler için «Allah'ın öyle kulları vardır ki onlara nebiler ve şehitler imrenirler. Allah için severler. Yüzleri nurludur ve nurdan mimberler üzerindedirler. İnsanlar korktuğu zaman korkmaz, üzüldükleri zaman da üzülmezler» demiş ve «İyi bil ki gerçekten evliyaullah için korku yoktur, hem de onlar mahzun olmazlar» (Yunus, 62) ayetini okumuştur. Mutasavvıflar Evliyaullah'ın korkmamasını ve hüzünlenmemesini şöyle açıklarlar: korku gelecekte kötü bir şeyin ortaya çıkması veya elde olan ve sevilen bir şeyin kaybı düşüncesinden ileri gelir. Hüzün, geçmişle ilgilidir. Veli için ise ne geçmiş ne de gelecek vardır. Veli vaktin oğludur (ancak hal ile meşguldür). Bu yüzden de ne korkar ne de hüzünlenir. Bazı sofîler ise «rıza nuruyle aydınlanan, muvafakat elbisesini giyen kimse için hüzün ve korku olur mu» derler. Velâyet derecesine ulaşan kimselerde bazen tay-yı mekân (bir anda uzak mesafelere gitme), tay-yı zaman (aynı anda birkaç yerde bulunma), su üstünde yürüme, insanların kalbinden geçeni anlama v.b. gibi olağanüstü haller meydana gelir. Bunlara *keramet* adı verilir. İslâm inancına göre evliyanın kerameti haktır. Mutasavvıflara göre keramet bir kimsenin veli olup olmamasında ölçü olamaz. Çünkü velinin keramet göstermesi gerekmez. Ebubekir Furek'e göre evliyaullah kerametini saklamağa mecburdur. Fakat velilerin hayatlarından bahseden menakıpnamelerle tezkiret-ül-evliyalar bazı ünlü velilerin gösterdikleri kerametlerle doludur.

Evliyaullahın öldükten sonra da etkilerini gösterdikleri tarikat mensupları ve halk tarafından kabul edilir. Bu sebepledir ki birçok velinin türbe ve mezarı sık sık gidilen ve adaklar adanan bir ziyaret yeri haline gelmiştir. İslâm inancına göre velilerden bir şey istenemez. Ancak onlar Allah'ın dostları olduğundan hatırları için Allah'tan bazı dileklerde bulunulabilir.

◆ **Evliyalık** i. Evliya olma hali.

◆ **Evliyaullah** çoğl. i. *Esk.* Ermişler. Allah'a yakın olanlar (→ Bibliyo.) [M]

EVLİYA ATA, S. S. C. B.'de (Kazakistan cumhuriyeti) şehir, 1938'de Cambul olarak değiştirildi. (M)

EVLİYA ÇELEBİ, türk yazarı ve gezgini (İstanbul, Unkapanı 1611 - ?, 1682). Derviş Mehmed Zilli adlı birinin oğludur. Kütahya'lı olan ailesi sonradan İstanbul'a göçtü. İlk öğrenimini tamamladıktan sonra altı yedi yıl medresede okudu. Saray kuyumcubaşısı olan babasından, zamanın güzel sanatları arasında yer alan hat, nakış, tezhip öğrendi. Sonra musiki alanında çalıştı. Hafız oldu. Enderuna alındı. Şiir yazdı. Dayısı Melek Ahmed Paşanın aracılığıyla Murad IV'ün özel hizmetine girdi (1635). Evliya Çelebi'de seyahat merakının çok genç yaşta başladığını görüyoruz. Bunda babasının ve onun arkadaşlarının anlattığı uzak ülke hikâyelerinin etkisi vardır. Macerayı sevdiği kadar hayali de geniş olan Evliya Çelebi, işittiklerini zihninde büyütürken bir taraftan da İstanbul'u karış karış gezmeğe başladı. Evliya Çelebi, seyahatlerinin başlangıcını bir rüyaya bağlar. Rüyada geçen bir olaya göre 1630 muharreminin *aşûre gecesi*, rüyasında İstanbul'da Yemiş iskelesi yakınında Ahî Çelebi camiinde büyük bir cemaat içinde Hz. Muhammed'i görür ve huzurunda *«şefaat yâ resul Allah»* diyecek yerde heyecanlanarak *«seyahat yâ resul Allah»* der. Peygamber tarafından seyahat şefaatıyle müjdelendiği gibi Sa'd bin Ebi Vakkas tarafından da kendisine göreceği şeylerin yazılması söylenir.

Rüyadan uyanınca zamanın ünlü yorumcularına, büyük şeyhlerine gidip rüyasını tabir ettirir. Kasımpaşa mevlevî şeyhi Abdullah Dede'nin *«iptidâ bizim İstanbulcağızı tahrir eyle»* tavsiyesine uyarak işe başlar, eserinin birinci cildi böylelikle meydana gelir (1630).

Evliya Çelebi, eski dostu Okçuzade Ahmed Çelebi ile 1640 yılı nisan - mayıs arası Bursa seyahatine çıktı. Babası bu bir aylık izinsiz seyahatinden dönen Çelebi'ye bundan böyle istediği gibi seyahat iznini verdi ve birçok nasihatlardan sonra bir seyahatname yazmasını öğütledi. Evliya Çelebi kısa bir İzmit yolculuğundan sonra (21 haziran 1640) iki ay İstanbul'da kaldı. Trabzon'a vali olarak gönderilen Keteneci Ömer Paşa ile üçüncü seyahatine çıktı (28 kasım 1640) Paşa ile deniz yolundan Trabzon'a, oradan da Anapa'ya gitti. Azak kalesinin alınmasına katıldı. Başarısız geçen bu seferden sonra Kırım'da Bahadır Giray Hanın yanına gitti, kışı Bahçesaray'da geçirdi. Azak'ın alınmasını gördükten sonra İstanbul'a döndü. Dört yıl İstanbul'da kaldı. Girit seferine çıkan Yusuf Paşa ile Hanya fethinde bulundu (1645), sonra gene İstanbul'a döndü. Ertesi yıl Erzurum beylerbeyi Defterdarzade Mehmed Paşaya müezzin ve müsahip olarak, onunla Anadolu'yu baştan başa gezdi, sonra gene Erzurum'a gitti. Defterdarzadenin Şuşik beyine karşı yaptığı sefere katıldı. Bu ara Azerbaycan ve Gürcistan'ın bazı yerlerini gördü.

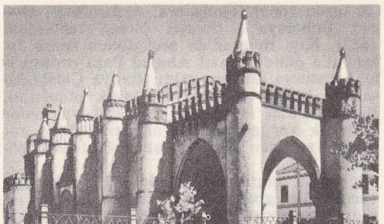

EVORA
Ermida de
Sao Bras

Revan hanına mektup götürmek veya buna benzer başka görevlerle Gümüşhane, Tortum taraflarını gezdi. Gönye'nin alınmasında, serhat paşalarının Gürcistan seferinde hazır bulunduktan sonra 1647 kışını Erzurum'da geçirdi. Defterdarzade Mehmed Paşa ile İstanbul'a döndü. Bu sırada devlet, Vardar Ali Paşa isyanına karşı gerekli işlerle uğraşırken Anadolu'daki paşalarla anlaşmağa çalışan Defterdarzade, Evliya Çelebi'yi kuvvet toplamak ve mektup getirip götürmekle görevlendirdi. Bu seyahatlerinde kar fırtınaları yüzünden yolunu şaşırıp, Kara Haydaroğlu, Katırcıoğlu gibi celâlîler arasına düşen Çelebi, Vardar Ali Paşa isyanı hakkında önemli bilgiler verir, onun İpşir Mustafa Paşa tarafından yenilerek öldürüldüğünü anlatır. 1648'de İstanbul'a gelen Evliya Çelebi, daha sonra Şam beylerbeyi Murtaza Paşa ile Şam'a gitti (18 eylül 1648-14 temmuz 1650). Murtaza Paşa tarafından Gazze Paşasına ve Şihaboğullarına mektup götürmekle görevlendirilince Suriye ve Filistin'in birçok yerini gördü. Paşa ile «Sıvasa Mal Tahsili» için Orta ve Doğu Anadolu'nun birçok yerini dolaştıktan sonra İstanbul'a döndü.

Melek Ahmed Paşa bu sıralarda sadrazm olunca Çelebi, paşanın sırdaşı oldu, sarayda dönen entrika ve düzensizlikleri gördü. Celâlîleri cezalandırmak için ordu ile Söğüt yörelerine gitti. Malî sıkıntıyı gidermek için sadrazamın piyasaya bozuk akçe sürmek istemesi, yeni bir esnaf ayaklanmasına yolaçtı. Sadrazam Özi beylerbeyliğine tayin edilince Evliya Çelebi'nin de ilk Rumeli seyahati başladı (23 ağustos 1651-haziran sonları 1653). Seyahate bazen Melek Ahmed Paşa ile, bazen de yalnız çıktı. Rusçuk'tan İstanbul'a mektup getirip götürdü. Silistre'ye gitti. Özi eyaletinin kasaba ve köylerini dolaştı. Baba dağı köylerinde gördüklerini yazdı. Sofya'da bulundu. Paşa azledilince onunla İstanbul'a döndü. Uzun yolculukların yorgunluğunu İstanbul mesirelerinde eğlenerek giderdi. Van beylerbeyliğine gönderilen Melek Ahmed Paşa ile yeni bir Anadolu seyahatine çıktı (9 mart 1655 - 24 haziran 1656). Doğu Anadolu'yu, İran'ın çeşitli yerlerini gezdi, Yezidîler arasında kaldı. Bunlarla ilgili yeni yeni bilgiler topladı. Van'dan sonra tekrar Özi eyaletine tayin edilen Melek Ahmed Paşa ile Silistre'ye gitti. Bu seyahati sırasında Kırım Hanı Mehmed Giray IV'ün hizmetine girdi. Özi'ye saldıran Kazakların yenilişlerini gördü, bu olaylarla ilgili haberleri İstanbul'a getirdi. Tekrar Özi'ye döndü. Paşanın karısı Kaya Sultana mektup getirip götürdü. Bosna beylerbeyliğine tayin edilen Melek Ahmed Paşa ile yola çıktı. Büyük Çekmece'de Köprülü Mehmed Paşanın adamları tarafından yaralandığından tedavi için bir ay İstanbul'da kaldı. Mehmed IV'ün Anadolu seyahatine katıldı, Anadolu kıyılarını dolaştı. Çanakkale üzerinden Edirne'ye gitti. Köse Ali Paşa maiyetinde Varad seferine katıldı

Foto. LAROUSSE

(26 nisan 1660), Timişoara, Arnavutluk, Uygar, Bohemya'yı dolaştı (nisan 1659-mart 1662). Kışı Belgrad'da geçirdikten sonra İstanbul'a döndü. Fazıl Ahmed Paşa ordusu ile Avusturya seferine çıktı. Evliya Çelebi bu seferin bütün safhalarına tanık olduğunu, Bohemya'dan İsveç'e ve Hollanda'ya kadar pek çok yer gördüğünü anlatırsa da o zamanın şartları için biraz mübalâğalı görünür.
Viyana'da imparator Leopold I ve Montecucolli ile görüştüğünü, hükümdardan aldığı pasaport ile İspanya, Danimarka, Brandenburg'u gezdiğini, Dunkerque'e kadar gittiğini ileri sürerse de bunların gerçekliğine pek inanılmaz.
Macaristan'ın çeşitli eyalet ve sancaklardaki kalelerini yoklama göreviyle uzun uzun dolaştı. Erdel, Eflak ve Boğdan'a, oradan Kırım'a gittiğini eserinde uzun uzun anlatır. Kırım'dan kara yoluyle Kafkasya'ya geçerek Dağıstan'a, Hazar denizi kıyılarına ve Volga boylarına, daha da içerilere gittiğini yazar. Terek kalesinden Azak'a gitmekte olan bir rus elçisinin kafilesine katıldı. Azak'a geldiği zaman osmanlı ordusunun Girit seferine çıktığını öğrendi. Bahçesaray'a giden Çelebi, Âdil Giray'ın bazı seferlerine katıldıktan sonra kara yoluyle yine İstanbul'a döndü (1663 temmuz sonu - 11 mayıs 1667?). Bir süre dinlendikten sonra Edirne, Gümülcine, Selânik gibi rumeli şehirlerini gezdi. Bütün Tesalya, Yunanistan ve Mora'yı dolaştı. Oradan Girit'e gitti. Kandiye'nin Osmanlılar tarafından alınışını gördü. Bir kısım Osmanlı kuvvetleriyle Yunanistan'daki Mayna isyanının bastırılmasında bulundu. Arnavutluğa geçerek Adriya kıyılarını dolaştıktan sonra İstanbul'a döndü (26 ocak 1668 - 31 ağustos 1670).

Bunca ülke gördüğü halde hacca gidemediğine üzülen Evliya Çelebi, İstanbul'da birkaç aylık dinlenmeden sonra ondördüncü ve sonuncu seyahatine hazırlandı. Arkadaşı Sa'ili Çelebi ve köleleriyle o güne kadar görmediği yerlerden seyahate başladı. Batı Anadolu, Sakız, Sisam, İstanköy ve Rodos adalarını dolaştı. Güney Anadolu'ya geçip bu yöreleri gezdi ve Suriye üzerinden hac kafilesine katıldı. Hac'tan sonra, Mısır hacılarına katılarak Süveyş yolu ile Mısır'a gitti. Seyahatnamesinin son cildi onun uzun süre kaldığı Sudan ve Habeş eyaletini kapsar. Evliya Çelebi'nin son yolculuğu Mısır'a tayin olunan Abdurrahman Paşayı karşılamak üzere (12 temmuz 1676) Belbis yakınlarında Salihiye'ye kadar gidip gelmesidir.

Senelerce at üzerinde seyahat etmesi, cirit oynaması, iyi silâh kullanması, Evliya Çelebi'nin çok çevik bir insan olduğunu gösterir. 1647'de Erzurum'da cirit oynarken Seydi Ahmed Paşanın attığı cirit ile dört dişi kırıldı. Yarım yüzyıllık seyahati dolayısıyle çok bilgi edinen Evliya Çelebi, hattat, nakkaş, musikişinas ve şairdi. Seyahatnamesindeki şiirleri biraz zayıftır. Nesirde ise konuşur gibi yazması, samimiyeti, dil hatalarına rağmen sürükleyicidir.

Çok güzel taklit yapan Evliya Çelebi'nin başlıca özelliklerinden biri tanıdıklarının gülünç taraflarını açık bir dille anlatmasıdır. Anlatısında görülen mübalâğaların başlıca kaynağı da budur.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, özellikle geçen yüzyıldan beri tarih ve etnografya araştırıcıları için çok ilgi değer bir kaynak oldu. Evliya Çelebi'nin Kazvinî, Makrizî, Taberî, Zehebî, Celâlzade, Solakzade, Atlas Major gibi yazarlara çeşitli kanunname, tahrir defteri, menakıbname, vilâyetname gibi değişik kaynaklara başvurduğu, daha önce yazılmış başka eserlerden yararlandığı kendi deyişinden anlaşılmaktadır. Seyahatnamenin basımında Pertev Paşa kitaplığı nüshası esas tutulmuştur (nu. 458-462). İlk beş cildini Necib Asım ve Ahmed Cevdet 1896'da, VI. cildini İmre Karacson 1900'de, VII. ve VIII. ciltlerini Kilisli Rifat 1928'de, IX. ve X. ciltlerini de Ahmed Refik 1935-1938'de yayımladılar. Seyahatnameden bazı seçmeler de (İstanbul'da 1840, 1845, 1862, Kahire'de 1847) basıldı. Reşad Ekrem Koçu Seyahatnamenin her cildini kısaltarak ancak 5 cildini yayımlayabildi. Mustafa Nihat Özön *Onyedinci Asır Hayatından Levhalar* adlı ile iki ciltlik bir seçmeler ve vaktiyle sansür edilmiş parçaların bir kısmını da üçüncü cilt olarak yayımladı. Zuhuri Danışman da her cildi daraltılmış şekilde 10 ciltlik yeni bir basımına girişti (1970). Evliya Çelebi'nin bildiğimiz başlıca eseri olan *Seyahatname,* almanca, ingilizce, fransızca, rusça, macarca, rumence, bulgarca, sırpça, yunanca, ermenice ve diğer batı dillerine parçalar halinde çevrildi. Evliya Çelebi'nin *Şakaname* adlı başka bir eseri olduğunu kendisi söylüyorsa da bu eser henüz ele geçmemiştir. (→ Bibliyo.) [M]

EVLİYADEVESİ blş. i. Zool. Tespihböceği. (M)

EVLİYAİYE i. (ar. *evliyâiyye*). Din. Velâyet derecesine varınca her türlü şeriat buyruklarından kendilerini kurtulmuş sayan, evliyayı peygamberden üstün tutan tarikat. (M)

EVLİYA KASIM PAŞA. Bk. KASIM PAŞA *Evliya.*

EVLİYAOTU blş. i. Yem bitkisi olarak yetiştirilen ot. (İlmî adı *hedysarum.* Baklagillerden.)

— ANSİKL. *Evliyaotu*'na *eşekotu* da denir. Kökü uzun kazık kök şeklinde, yaprakları almaşık, gövdesi dallı, dik ve tüylüdür. Çokyıllık olan evliyaotunun çiçekleri sapın ucunda koni biçiminde uzun bir başak şeklindedir. Çiçeklerin rengi pembe ve erguvanî kırmızı olur. Evliyaotu da ekim nöbetine girer; ekim nöbetinde tirfil ve kaba yonca ile tutulur (L)

EVOCATİ çoğl. i. Esk. Rom. Gönüllü olarak orduya katılan eski tecrübeli askerler. (Bunlar daha çok ücret alır ve savaş bitince çekilebilirlerdi. Augustus bunlardan, kendisine bağlı bir birlik kurdu.) [L]

EVOCATİO i. Esk. Rom. Romalıların, savaşacakları ülkelerin tanrılarını bu ülkelerin topraklarını terketmeye çağırmak için yaptıkları dinî tören. (Kötü büyülerinden kaçmak için, ülkenin koruyucu tanrısının adı anılmazdı.) [L]

EVODİA i. Karşıt yapraklı ağaç veya ağaçcık. (Çiçekleri dalların ucunda bulunur. Tropik Asya, Polinezya ve Madagaskar'da yetişir. Sedefgillerden.)

— ANSİKL. *Evodia*'nın odunu Uzakdoğu'da marangozluk işlerinde kullanılır. Ayrıca bu odundan sarı bir boya çıkarılır. Japonya'da yetişen *E. rutaecarpa*'nın meyveleri müshil ve terletici olarak çok etkilidir. (L)

EVOLVULUS i. (lat. *evolvere,* açılmaktan). İki kıtanın sıcak bölgelerinde yetişen otsu küçük bitki. (Çitsarmaşığıgillerden.) [L]

EVONİMİN i. (fr. *évonymine*). *Evonymus atropurpureus*'un alkollü özütü. (Müshil ve safra söktürücü olarak kullanılır.) [L]

EVONİMİT i. (fr. *évonymite*). Kim. İlk defa Avrupa taflanının büyütken dokusundan çıkarılan ve *dülsit*'e benzeyen hekzit. (L)

EVONYMUS i. Bot. İğ ağacının bilimsel adı. (L)

EVORA, Portekiz'de şehir, idare bölümü merkezi ve Alentejo'nun başlıca şehri; 31 200 nüf. Romalılar tarafından kurulan (*Ebora Cerealis*), 715'e doğru magribîler tarafından işgal edilen, XII. yy. da geri alınan Evora, Ortaçağda ve Rönesasta krallığın ikinci şehri oldu. Portekiz kralı Miguel tahttan feragatini ve kendisini sürgüne gönderen kararı burada imzaladı (1834). Şehirde birçok eski yapı vardır. Roma surları; II. yy.dan kalma Diana tapınağı ve su kemeri; Francisco manastırı (XV. yy.dan kalma kilise); Dosloios manastırı (XV. yy.); Graça kilisesi (XVI. yy.); Ermida de Sao Bras (XV. yy. sonu); eski evler (casa Cordovil, Casa de Resende, Basto ve Portalegre kontlarının sarayları). Evora önemli bir tarım pazarı (tahıl, yağ, hayvancılık) ve köy eşrafının konut merkezidir. Dokuma ve besin sanayii.

— *Evora idare bölümü,* 224 200 nüf. (L)

Evora okulu, Portekiz'in en eski müzik okullarından biri. Şehrin eski katedralinde doğdu. Çok sert üslûbu ve *a cappella* tarzındaki çoksesli tekniği ile kendini derhal diğer okullardan ayırdı. (L)

EVOTOMYS i. Genellikle kızıl veya yaldızlı sarı renkte küçük tarla sıçanı. (*Evotomys rutilus,* Eski Dünya'nın kuzeyinde ve Kanada'da pek yaygındır. Üçü Avrupa'da görülen, otuz kadar türü vardır. Kemirgenler takımının sıçangiller familyasından.) [L]

EVPATORİA. Bk. YEVPATORİA.

EVRAD. çoğl. i. Bk. EVRÂT.

EVRAK çoğl. i. (esk. *varak,* yaprak'tan *evrâk*). Kâğıtlar, kitap sayfaları. ‖ Yazılmış kâğıtlar, mektup veya tezkereler: *Bir sürü seyahatler, maceralar benim resmî evrakımı her tarafa savurmuştu* (Ş. S. Aydemir). ‖ — *Esk.* Yaldızlama işlerinde kullanılan kâğıtlar. ‖ Ağaç, çiçek veya ot yaprakları. ‖ *Evrak-ı havadis,* gazeteler. ‖ *Evrak-ı metrûke,* terk edilmiş, bir kenara atılmış kâğıtlar. ‖ *Evrak-ı resmiye,* resmî belgeler. ‖ *Evrak-ı umumiye,* devlet arşivleri. ‖ *Sukut-ı evrak,* yaprak dökümü.

— Bot. *Esk. Evrak-ı halkaviye,* halka biçiminde kıvrılarak çıkan yapraklar. ‖ *Evrak-ı müteakibe,* almaşık yapraklar. (Bk. ALMAŞIK.) ‖ *Evrak-ı mütekabile,* karşılıklı yapraklar. ‖ *Evrak-ı rîşiye,* kuştüyü biçiminde olan yapraklar.

— Huk. *Evrakta sahtekârlık,* Türk Ceza kanununun «Cürümler» başlığını taşıyan ikinci kitabının altıncı babında, «amme itimadı aleyhine cürümler» adı altında, üçüncü fasıl içinde 339.-349. maddeler arasında ele alınan bir suç. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Evrakı matbua,* basılmış formüller, dilekçe ve benzeri gibi kâğıtlar. ‖ *Evrakı müsbite,* belge niteliğinde ispatlayıcı kâğıtlar.

— İda. *Evrak kalemi,* bir dairede evrak işleriyle uğraşan büro. ‖ *Evrak mahzeni,* arşiv. ‖ *Evrak memuru,* resmî veya özel bir dairede bütün belgeleri araştırmak, seçmek, tasnif ve muhafaza etmekle görevli kimse. ‖ *Evrak müdürü,* evrak işlerini düzenleyen büronun şefi. ‖ *Evrakı umumiye,* genel evrak, formüler v.b. ‖ *Dolaşan evrak,* bir müessesenin çeşitli büroları arasında dolaştırılan, sabit evraktan farklı belgelere verilen ad.

— Mal. *Esk. Evrak-ı sahiha* (veya *damgalı kâğıtlar*), maliye nazırı Musa Saffeti Paşa zamanında çıkarılan kıymetli kâğıtlara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Tic. *Esk. Evrak-ı nakdiye,* kâğıt paralar.

— ANSİKL. Huk. *Evrakta sahtekârlık* suçunun cezalandırılmasındaki amaç veya korunmak istenen hukukî menfaat, kişilerin evrak sayılan bazı yazılı belgelere olan güvenini korumak ve bu yolla toplum içinde düzeni devam ettirmektir. Evrakta sahtekârlık Roma hukukundan beri cezalandırılan bir fiil olagelmiştir. Roma'da M.Ö. 80 yılında Sulla zamanında çıkan kanunla evrakta sahtekârlık, özellikle vasiyetnamelerde sahtekârlık cezalandırılmıştır.

Germen hukukunda özellikle resmî evrakta sahtekârlık cezalandırılmış, kilise hukukunda ise, papalığa ait mektup ve vesikalarda sahtekârlık önemli sayılmıştır. Ortaçağda da evrakta sahtekârlık şiddetle ceza gören bir fiil sayılmıştır. Daha sonraları da bu suç grubu önemini devam ettirmiştir.

Evrakta sahtekârlığın bir suç olarak belirebilmesi için gerekli unsurları şöylece sıralamak mümkündür:

1. gerçeğin tahrifi; 2. gerçeğin taklidi; 3. iğfal kabiliyeti; 4. zarar imkân veya ihtimali; 5. kasıt.

1. *Gerçeğin tahrifi.* Bu durum bir yazıda gerçekleşmelidir. Sözlerde, fiillerde, maddî şey ve yazıdan gayri işaretlerde olan tahrifat evrakta sahtekârlık suçunu meydana getirmez. Ayrıca gerçeğin tahrifi, genellikle bütün sahtekârlık suçlarının bir genel unsuru olarak görünür.

2. *Gerçeğin taklidi.* Bu unsur bütün sahtekârlık suçlarında görülmez. Ancak sahte bir varakanın yeni baştan tanzimi halinde bu unsura tesadüf edilir. Genel olarak bu unsur zarar ve iğfal kabiliyeti unsurlarına bağlanır.

3. *İğfal kabiliyeti.* Bu unsur seyyal olması dolayısıyle ve tespitindeki güçlükten dolayı, bazı yazarlarca bağımsız bir unsur olarak kabul edilmez. Ayrıca dava sırasında hâkime bu alanda bir bilirkişinin yardımcı olması da zorunludur.

4. *Zarar imkân veya ihtimali,* evrakta sahtekârlıkta en önemli unsurlardandır. Önceleri zarar denince ferdî zarar anlaşılırken, gü-

nümüzde, sosyal zarar suçun cezalandırılması için yeterli görülür, yani ayrıca ferdî zarar aranmaz.
5. *Kasıt.* Bütün hukukçular tarafından kabul edilen müşterek bir unsurdur. Ancak kasıt alanında yalnız cürmî kastın mı, yoksa ayrıca bir de özel kastın mı aranıp aranmayacağı tartışılır.

— Mal. *Esk.* *Evrak-ı sahiha* denen kâğıtlar damgalı olduğu için bunlara damgalı kâğıtlar da denirdi. XIX. yy.a kadar kıymetli kâğıt ve damga pulu yoktu. İspanya elçiliği baştercümanının oğlu Telmos'un hükûmete verdiği lâyiha Meclisi Zıraat ile Meclisi Vâlâ'nın onayı ile yürürlüğe girdi (1845). Yeni varidat temini için çıkarılan evrakı sahiha bir süre ticarî işlerde kullanıldıktan sonra kaldırıldı ve yerine damga pulu çıkarıldı. Önceleri halk arasında kullanılan senetler çeşitli kâğıtlara yazılırdı. Evrak-ı sahiha'nın çıkarılmasından sonra senetlerin bu kâğıt üzerine yazılması şart oldu. Mahkemelerde, esnaf meclislerinde ve loncalarında yapılan şikâyetlerde, açılan davalarda, senetlerin tarihlerine bakılır, evrak-ı sahihanın kabulünden sonraki bir tarihte yapılmış bir senedin bu kâğıt üzerine yazılıp yazılmadığı incelenirdi. Ancak evrak-ı sahihaya yazılı ise dava ve şikâyetler bakılırdı. 1945'ten önce yapılan senetler hakkında bir hüküm olmadığı için bu senetler üzerindeki işlem eskiden yapıldığı gibi yürütülürdü. Evrak-ı sahihayı, İstanbul'da İktisap nezareti, İstanbul dışında defterdar ve mal müdürlükleri ve Trablusgarp, Sayda, Şam, Halep, Bağdat, Basra, Diyarbakır, Trabzon, Vidin, Bosna, Prizren, Yakova, İşkodra eyalet valileri tarafından görevlendirilen memurlar satarlardı. Nispî ve maktu olmak üzere iki çeşittir. Kıymetli senetler, kıymetine oranlı olmak üzere evrak-ı sahihaya yazılırdı. Bunlar 62 çeşitti ve en düşüğü 20 para, en yükseği de 150 kuruştu. İçinde miktar yazılı olmayan senetler *maktu evrak-ı sahiha*'ya yazılırdı. 18 Yıl yürürlükte kalan bu kâğıtları satanlara da yüzde 10 oranında bir satış hakkı tanınmıştı. (M)

EVRARD (Simone), Marat'nın metresi (Tournous 1764-Paris 1824). Marat, *l'Ami du Peuple* dergisini onun parasıyle kurdu. Charlotte Corday Marat'yı öldüreceği sırada buna engel olmağa çalıştı ama başaramadı. (L)

EVRARD Bethuna'lı. Bk. EBERHARD.

EVRÂT veya **EVRÂD** çoğl. i. (ar. *vird*'den *evrâd*). *Esk.* Belirli günlerde ve zamanlarda okunması âdet halinde olan dinî sözler, ayetler, dualar: *Bu gece evrâdın ne idi, Kur'an-ı Kerim'den kaç ayet hıfz ettin* (Cevdet Paşa). ‖ Her vakit dilde dolaşan, söylenmesi âdet haline gelen sözler.

— ANSİKL. Tasav. Tarikat mensuplarının her gün okudukları salavat, dua ve münacata verilen ad. Tarikatların ya pirleri ya da sonradan gelen şeyhleri tarafından düzenlenmiş ayrı ayrı *evrâdı* vardır. Tarikata girenler girdikleri tarikatın evrâdını belirli gün ve gecelerde yalnız veya toplu olarak okurlar. Hz. Muhammed'e salavat getirenlerin şefaata nail olacaklarına dair hadisler olduğundan evrâd aralarına salavatlar ilâve edilir. (M)

EVRE i. (*evirmek*'ten *evir-e* > *evre*). *Yeni.* Bir işin ve olayın gelişmesinde birbiri ardınca gelen değişik hallerden her biri. *Esk.* Safha.

— Astron. Güneş'e ve ele alınan gökcismine göre bulunduğumuz konuma bağlı olarak Ay'ın veya bazı gezegenlerin Güneş tarafından aydınlatılan yüzünün büyük veya küçük bir parçasını görebildiğimiz çeşitli durumlardan her biri. ‖ *Mec.* Gelişmekte olan bir olayın birbiri ardısıra gelen görünüm değişikliklerinden her biri: *Bir savaşın, bir hastalığın evreleri.*

— Fels. *Evre kanıtı,* muhtevası belli olmayan bu kanıt, hareketin varlığına karşı yöneltilmiş bir tenkit niteliği taşır (Yunan Sofisti Elea'lı Zenon tarafından öne sürüldü).

— Patol. Bir hastalık sürecini meydana getiren dönemlerin her biri.

— Psikogenet. Çocuğun zekâ gelişimini içeren zamanın bir parçası; bu gelişim, şu şartlara bağlıdır: 1° aşamalar kesin bir düzen içinde olur; 2° her evre, yan yana gelen değil, aralarında örülen aşamalar bütünüyle belirgindir, 3° her evre, bir sonraki evreyi belirleyen yapıların bir bölümünü içerir. (Piaget'ye göre «evreler, düzenli süreçlerin art arda gelen dönemleri olarak anlaşılmalıdır». Piaget evreleri şöyle ayırır: 1° duyum-hareket zekâ evresi, çocuğun iki yaşına kadarki gelişimini belirler ve altı döneme ayrılır; 2° hazırlık evresi, iki yaşla yedi yaş arasını karşılar ve iki döneme ayrılır; 3° somut işlemler evresi, sekiz ile on iki yaş arasındaki gelişimi belirler; 4° biçimsel işlemler evresi, on iki yaştan sonra başlar.) [LM]

EVREN i. (*evirmek,* döndürmek'ten *evir-en* > *evren*). *Yeni.* Var olan şeylerin tümü: *Evrenin mânâsını, ereğini evrenin dışında düşünmüştüm* (N. Ataç). ‖ Dünyada insanların oturduğu bütün yerler. ‖ — *Teşm. yol.* İçinde yaşanılan ortam: *Evrenini sıkıcı bulmak.* ‖ İnsanların tümü. ‖ —*Mec.* Madde, fikir ve duygu alanı: *Onun evreninde her şey tozpembedir.* ‖ Bir kimse için temel olan şey veya kimse. ‖ —*Esk.* Çok büyük efsanevî hayvan, yılan, ejderha. ‖ Zaman, felek. ‖ Sıf. Büyük, ulu.

— Astron. *Evren ışını.* Bk. KOZMİK *ışınlar.*

— Tab. tar. Tabiat tarihinin inceleme alanlarından her biri: *madenler evreni, bitkiler evreni* ve *hayvanlar evreni.* (Bugün *canlılar* ve *cansızlar* olarak iki büyük evrene ayrılır.)

EVREN AHÎ (asıl adı **Mahmud Nureddin,** lakabı **Nimetullah**). Türk sofîsi ve debbağların piri (XIII.-XIV. yy.). Hayatı kesinlikle bilinmiyor. Ölümünden kısa bir süre sonra yazıldığı ileri sürülen Gülşehrî'nin *Kerâmât-ı Ahî Evren Tabe Şırrehu* (Sırrı Kutlu olan Ahî Evren'in Kerametleri) adlı eserine göre halk arasında kerametler gösterirdi. Bugün, Kırşehir ve yöresinde de onun kerametlerine, masallaşmış kişiliğine inanılır. Kırşehir'e yabancı bir öksüz olarak geldiği söylenen Evren Ahî, önce Ahmed Usta adlı bir dericinin çırağı olur, sonra sayısız keramet göstermeğe başlar; evlenmez. Hacı Bektaş velâyetnamesine göre Evren Ahî ile Hacı Bektaş arasında sıkı bir dostluk vardır. Âşıkpaşazade ve Taşköprülüzade gibi yazarlar onu Sultan Orhan çağı velileri arasında sayarlar.

Ahî Evren'in gösterdiği kerametlerin çoğu köselecilikle ilgilidir. Bir gün Mekke'ye giden ustasına karısının pişirdiği helvayı götürür. Bir gün de ustasının dükkânına getirilen pek çok deriyi çok kısa zamanda tabakladığı gibi, mal sahibinin köseleleri yüklemek için getirdiği üç arabayı tepeleme doldurur, artan köselelerle Emirburnu ile Kervansaray arasındaki boşluk dolar. Çırağın kerametini anlayamayan öteki debbağlar onun bu köseleleri çaldığını söylerler. Ahî Evren de bu iftira üzerine hemen yılan şekline girer ve kaybolur. Ahmed Usta, köselelerden kazandığı para ile ona bir türbe yaptırır ve «yazıklar olsun demek bir yılan oldun» dediği için adı sonradan *Ahî Evren* (yılan) olur. Başka bir söylentiye göre de Hacı Bektaş'ı görmeğe giderken bir ejderhaya bindiğinden bu adı almıştır. Fütüvvetnamelerde, Ahî Evren ile ilgili hurafe karışımı bilgiler vardır. Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın oğlu olduğu, Hz. Muhammed'in kendisine sancak verdiği, *sen Ahî Evren*'sin dediği, sonra Kırşehir'e gelip yerleştiği yazılıdır. Ahî Evren'in ölüm tarihi bilinmiyor. Menakıpnamelere göre doksan üç yaşına kadar yaşamıştır. XV. yy. da yaptırılan türbesi bir ziyaret yeri olmuştur. Türbenin yanında camii ve zaviyesi vardır. (→ Bibliyo.) [M]

EVRENBİLİM bİş. i. Evreni yöneten genel yasalar bilimi. ‖ *Ussal evrenbilim,* Kant'a göre, dünya ve onun başlangıcı ile ilgili metafizik meselelerin tümü.

— ANSİKL. Fels. Fizik dünyanın incelenmesinde en genel ilkelerle doğa ilkelerini ele alan metafizik bölümüne, *evrenbilim* adı verildiği olur. Buna eskiden *fizik* denirdi. Her büyük felsefe sisteminin bir evrenbilimi vardır. *Doğa felsefesi* de denen evrenbilim şu soruları ele alır: maddenin varlığı meselesi maddenin yapısıyle ilgili nazariyeler (bk. ATOM, ATOMCULUK, İYON, ELEKTRON); dünyaların, özellikle bizim güneş sistemimizin oluşumu; doğa ve hayatın başlangıcı (bk. ANİMİZM, MEKANİZM, ORGANİSİZM, VİTALİZM); mekanizma ve ereklilik meselesi, evrim ve durağanlık meselesi. Maddeci eğilimli bir sistem içinde, evrenbilim kendine yeter durumdadır. Bu evrenbilim, filozofun, gözlemi yapabilen dünya ile ilintili tümevarımları genişleterek, pozitif bilimlere vermeye çalıştığı son sonuçtan başka şey değildir. Heptanrıcı ve theist sistemlerde, evrenbilim Tanrı ile, yani *doğal tanrıbilim* ile sıkı sıkıya ilgilidir. (L)

EVRENBİLİMSEL bİş. sıf. (*evrenbilim*'den *evrenbilim-sel*). Evrenbilim ile ilgili olan.

— Fels. *Evrenbilimsel kanıt,* Tanrının varlığı kanıtı olan *a contingentia mundi*'nin öteki adı. Bk. TANRI. (L)

EVRENDOĞUM bİş. i. Fels. Âlemin meydana gelişini açıklayan sistem: *Kendiliğinden türeme tezi, maddeci diye adlandırılan evrendoğuma uygun görülmektedir.*

— ANSİKL. Fels. *Eski yunan evrendoğumları.* Bu evrendoğumlar, felsefî düşüncenin ortaya koyduğu ilk sistemler olarak kabul edilirler. Eski yunan evrendoğumlarında, efsanelerin taşıdığı şiir tadı, somut gözlemle ve mantıkî akılyürütme ile kaynaştırılmıştır. *İonialılar* (Miletos'lu Thales, Efesli Anaksimandros, Anaksimenes ve Herakleitos), *pythagorasçılar* (Pythagoras, Philolaos) ve *diyalektikçiler* (Parmenides, Elealı Zenon, Agrigente'li Empedokles, Anaksagoras, Leukippos, Demokritos), bu tür teoriler ileri sürerek, evreni açıklamağa çalıştılar. Bu düşünürler, ortaya attıkları meselelerin zenginliği ve çeşitliliği ile olduğu gibi, düşüncelerinin derinliği ile de kendilerinden sonra gelen filozoflar üzerinde kesin bir etki yaptılar. (L)

EVRENDOĞUMSAL bİş. sıf. (*evrendoğum*'dan *evdendoğum-sal*). *Yeni.* Evrendoğum ile ilgili. (L)

EVRENG i. (fars. k.). *Esk.* Taht: *Asla hayale almayıp evreng ü efseri / Etsin dedin avâre bu mülkü o serseri* (Abdülhak Hâmid). ‖ Bilgi, kültür. ‖ Büyüklük, yücelik. ‖ Rahatlık, huzur içinde olma. ‖ Güzel yüzlü sevgili. ‖ Hile. ‖ Ağaç kurdu. ‖ *Evreng -nişîn,* tahta oturan kişi, padişah. ‖ *Evreng -zîb,* tahtı süsleyen kişi, hükümdar.. (M)

EVRENGÂBÂD, Hindistan'da (Maharaştra) şehir, Bombay'ın kuzeydoğusunda; 61 000 nüf. Şehri Evrengzib kurdu, en gözde merkezlerinden biri haline getirdi ve orada öldü. Dokuma ve metalürji sanayii.

— G. santl. Buddhacı arkeoloji siti, VI. yy.da yalıyarın yamacında düzenlenmiş süslemeli dokuz mağarayı kapsar. Acenta üslûbuna çok yakın olan üslûbu, Ellora'daki buddhacı mağaralarınkine de benzer. Evrengâbâd'da XVIII. yy. da Evrengzib tarafından sürgün edilen racput asıllı albüm ressamları bir atelye kurdular; üslûpları Delhi okulununkine yakındır. (L)

EVRENGZİB
(Miniaturmalerei im Islamischen Orient adlı eserden)

EVRENGZİB (Ebül-Muzaffer Muhyiddin Muhammed), hint-moğol imparatoru (1618-Ahmednagar 1707). Çocukluğundan itibaren babası Şah Cihan'ın bütün seferlerine katıldı. 1635'te devlet hizmetinde fiilen görev aldı; Bundelkhand'a gönderilen ordunun kumandanı oldu. 1636-1644 Yılları arasında Dekkan valiliği yaptı. Bir müddet sonra Gucrat ve Multan valisi oldu. 1649 ve 1652'de Kandehar seferlerinde başarısızlığa uğradı. Sonra ikinci defa Dekkan valiliğine getirildi. Bu görevi sırasında Golkon'a ve Cicapur'a Şah Cihan'ın hâkimiyetini kabul ettirdi. 31 Temmuz 1658'de Delhi'de kendisini imparator ilân etti. 1659'da da iktidarı tamamen eline geçirdi. Koyu bir sünnî olarak Brahmanları ağır cizyelerle müslüman olmağa zorladı. Bir yandan da ehl-i sünnet dışında kalan müslümanlara baskı yaptı ve Hindistan'ın tamamını eline geçirmek için uğraştı. Bir müddet Keşmir'de kaldı. Sonra Ravalpindi'deki Hasan-Abdal'da hüküm sürdü. Acmer'i kendine bağladı. Udaypur topraklarını istilâ etti. Golkon ve Bicapur sultanlıklarına kudretini kabul ettirdi. (M)

EVRENOS BEY Gazi, Türk devleti hizmetinde bulunan akıncı beyi (öl. Vardar, Yenice 1417). Rumeli ve Makedonya'nın Türklere açılışında büyük yararlığı görülen Evrenos Gazi, Karesi beyliği emirlerindendir. Karesi beyliği topraklarından büyük bir kısmı Osmanlı beyliği topraklarına katılınca Evrenos Gazi, Hacı İlbey ve Ece Bey gibi Karesi beyleri de Orhan Beyin tarafına geçtiler. Evrenos Bey, babası İsa

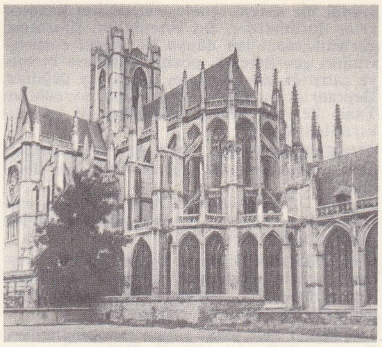

EVREUX katedralin girişi

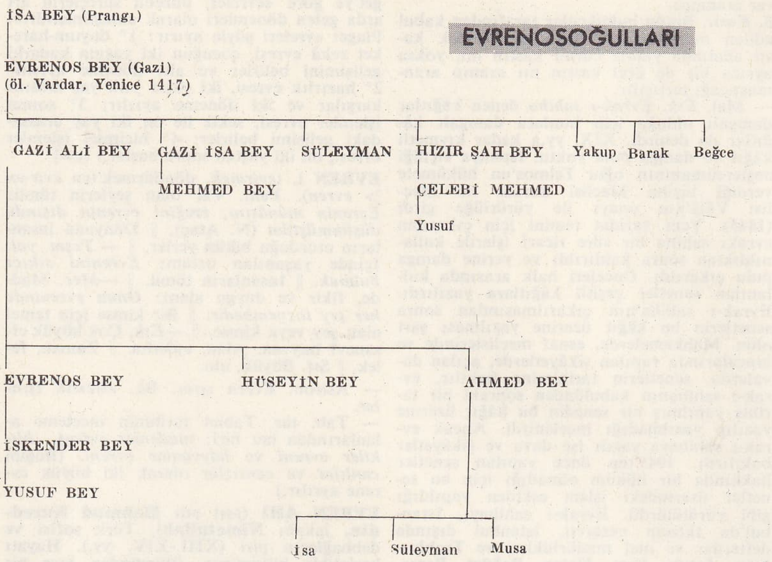

Beyle birlikte, Gazi Süleyman Paşanın Rumeli seferine katıldı. İsa Bey, bu akınlardan birinde, Radoviş civarında Prongi köyünde şehit oldu. Evrenos Gazi, Rumeli'de kurulan ilk uçlardan birinin idaresini üstüne aldı. Önce Gelibolu civarında Konurhisar'da mevzilendi. Akıncıların Meriç vâdisine ulaşması üzerine Lüleburgaz'a yerleşti. Keşan ve Dimetoka yöresini baskı altına aldı. Süleyman Paşanın ölümü üzerine Orhan Gazi tarafından Rumeli'deki birliklerin başına gönderilen şehzade Murad Bey ile Trakya'nın doğu yöresini aldı. Orhan Beyin ölümünden sonra, devletin başına geçen Murad Beyin Bursa'ya dönmesi üzerine Hacı İlbey ile birlikte Doğu Trakya topraklarını korumayı başardı. Bu sırada Anadolu'da hâkimiyet kurmağa çalışan Murad Bey, Rumeli'ye gereken yardımı yapamıyordu. Sultan Murad'ın Anadolu'da hâkimiyet kurup tekrar Rumeli'ye geçişinden sonra, Evrenos Bey, ilk olarak Keşan'ı aldı. Uç kumandanlığını Edirne'nin alınmasından sonra ele geçirdiği İpsala kalesine taşıdı. Batı Trakya'da Dimetoka ve Gümülcine'yi alarak Sırpların Edirne'ye girmelerini önledi. Sırpsındığı (1363) zaferinden sonra Evrenos Bey, Serez'e girdi. Ertesi yıl Serez elden çıkınca Evrenos Bey, uç merkezini Gümülcine'ye taşıdı. Karasu ve Mesta vâdilerini hükmü altına aldı. Sırp kralı Vukaşin ve kardeşlerinin ölmesiyle sonuçlanan 1371 Çirmen savaşından sonra Evrenos Gazi, Ferecik, İskeçe, Kavala, Karaferye, Drama ve Zihne'yi Osmanlı topraklarına kattı. 1392'de Vardar vâdisine girmek için, daha önce elden çıkan, Serez'i ikinci defa aldı ve uç merkezini bu kaleye taşıdı.

1385'te vezir Çandarlı Halil Hayreddin Paşa ile Makedonya'nın fethine başladı. Bütün Vardar vâdisi, Yenice, Üsküp, türk hâkimiyeti altına alındı. Bu arada Arnavutluk topraklarına giren Evrenos Bey, Ohri'nin fethinde büyük başarılar gösterdi, uc'unu Serez'den Üsküb'e taşıdı. İşkodra prensi Balşa II'ye karşı, Türklere başvuran Karl Topiz Zenettissi'ye yardıma gelen Evrenos Gazi, Viyose (Voissa) savaşında Balşa'yı ve yardımcılarını yendi, durumdan faydalanarak Ergiri'yi türk topraklarına kattı. Evrenos Bey, böylece Konurhisar'da kurduğu türk sol ucunu İpsala, Gümülcine, Serez ve Üsküp'ten sonra Ergiri'ye ulaştırdı. Bundan sonra Hacca giden Evrenos Bey, Mekke dönüşü Serez'e yerleşti. 1384'te Kosova savaşına girilirken düşüncelerine başvuruldu. Kosova zaferinden sonra Vodina ve Çitroz'u ele geçiren Evrenos Gaziye Arnavutluk serhaddi verildi (1390). Arnavutluk'taki en önemli üsler ele geçirildi. Bu akınlardan başka, Yıldırım Bayezid'in, Eflak, Niğbolu seferlerine katılan Evrenos Bey, 1402 Ankara savaşında, Amasya sancakbeyi şehzade Çelebi Mehmed'in kumandasında bulundu. Bozgundan sonra padişah olan Süleyman Çelebi'nin maiyetine girdiyse de, onun 1410 yılında ölümünden sonra Vardar Yenice'sine çekildi. Musa Çelebi'nin, kumandanlarına karşı davranışlarını beğenmediğinden, davetini kabul etmedi. Oğlu Ali Beyi onun yanına gönderdi. Çelebi Mehmed ile temasa geçmekten geri durmadı. Evrenos Gazi'nin Çelebi Mehmed'e nasıl bir yol tutması gerektiği konusunda yaptığı uyarmalar, şehzadenin kardeşlerini bertaraf ederek Osmanlı tahtına geçmesini sağladı. Evrenos Gazi, ölünce Vardar Yenice'sine gömüldü. Öldüğü zaman yüz yaşını aşmış bulunan bu büyük türk kahramanı Vardar Yenice'sinde cami, mescit, imaret, medrese gibi kurumlar yaptırmıştır. (→ Bibliyo.) [M]

EVRENOSOĞULLARI, Osmanlı devletine birçok akıncılar yetiştiren ve adını akıncı beyi Evrenos Gaziden alan aile.

Evrenosoğullarının atası, Prangı lakabı ile anılan İsa Beydir. İsa Bey, Urana'ya bağlı Prangı köyünde şehit olunca ailenin başına Evrenos Gazi geçti. Evrenos Beyin XV. yy. da sayısız kahramanlıklar gösteren Hızır Şah, İsa, Süleyman, Ali, Yakup, Barak ve Beyce adlı yedi oğlu vardı.

Evrenos Gazi, daha hayatta iken, oğlu Ali Bey, babasının ününe yaraşır başarılarla kendisini tanıttı. Ankara bozgunundan sonra Ali Bey, babasının isteği üzerine Musa Çelebi'nin hizmetine girdi. Gene babasının öğütlerine uyarak Mehmed Çelebi ile de bağlantı kurdu. Mehmed Çelebi'nin Çatalca yakınlarında inceyiz savaşında, Musa Çelebi'yi bozguna uğratmasında büyük yardımı oldu. Düzmece Mustafa olayında, önce bu şehzadeyi tutarken, Murad II'den aldığı emirle, Ulubad köprüsünde Düzmece'yi bırakarak genç padişahın hizmetine girdi. 1430'da Selânik'in fethinde büyük yararlıklar gösteren Ali Bey 1432'den sonra, Macaristan ve Erdel üzerine batı ülkelerinde adını duyuran akınlar düzenledi. 1441'de Macaristan'da ilk defa Hermannstadt ve Meggyes şehirlerini yıktı. Ali Bey bu seferden 70 bin esir ve pek çok ganimetle döndü. Aynı yıl içinde Macarların Sırp despotundan aldıkları Belgrad kalesini 6 ay kuşattı. Türk tarihinde ilk defa yapılan bu kuşatma diğer akıncı kollarının yenilmesi üzerine kaldırıldı. Ali Beyin son seferi 1462'de Eflak üzerine oldu. Ali Beyin, Evrenos, Şemseddin Ahmed ve Hüseyin adlı oğulları da akıncı beyleri olarak onun yanında görev aldılar. Ahmed Bey 1478'de İşkodra kuşatmasına katıldı.

Evrenos Gazinin oğullarından biri de İsa Beydir. Ergiri, Karlıeli sancakbeyliklerinde bulunan İsa Bey, 1428'de yaptığı bir Arnavutluk akınında Adriya kıyılarına inerek Mirdita beyi Ohion Castrota'ya boyun eğdirdi, dört oğlunu ve bu arada İskender Beyi Edirne sarayına gönderdi. 1444'te Niş savaşına katıldı. 1447'de Mora'ya yaptığı akın sırasında Gördis duvarlarını yıkarak Lakhedemonia'yı aldı. 1455'te ikinci Arnavutluk akınına başladı. İskender Bey kumandasındaki 40 000 kişilik orduyu Berat önünde yendi. Onun başarısı, Napoli krallığının Arnavutluk'ta sağladığı üstünlüğü sarstı. 1464'te İsa Bey tekrar Mora'daki Korone kalesi üstüne yürüdü. Bu akın altı yıl sürecek olan Osmanlı-Venedik savaşının başlangıcı oldu. 1479'da Ali Bey, Erdel akını dönüşünde Karlsburg civarında Kinizsi ve İstvan'ın saldırısına uğradı. Türkler bu savaşta başta İsa Bey olmak üzere birçok şehit verdi. İsa Beyin Vardar Yenice'sinde cami, imaret gibi hayır kurumları vardır.

İsa Bey'in oğlu Mehmed Bey de sancakbeyliği ve akıncı başbuğluğu yaptı. İlbasan sancakbeyi iken 1502'de Dray kalesini Venediklilerden alarak türk topraklarına kattı. Hızır Şay Beyin torunu Yusuf Bey ise, 1517'de Mısır seferine katıldı. Kudüs sancağının ilk beyi oldu.

Evrenosoğulları kendileri gibi Rumeli'nin ünlü akıncı aileleri ile kız alıp verme yoluyle akrabalık kurdular. Evrenosoğulları XVIII. yy.da Rumeli'de kurulan *Evlâd-ı fâtihan* adlı yörük teşkilâtının zabitleri arasında ünlerini sürdürdüler. Günümüze kadar gelen bu aile XIX.yy. da Osmanlı devletinde değişik görevler aldı. (M)

EVRENPULU blş. i. Bk. MİKA.

EVRENSEL sıf. (*evren*'den *evren-sel*). *Yeni.* Her şeyi ve herkesi ilgilendiren, varlıkların ve nesnelerin tümünü kapsamına alan: *Evrensel yöntem. Esk.* Cihanşümul. ‖ Her konuda yeteneği ve bilgisi olan: *Evrensel zekâ.*

— Astron *Evrensel zaman.* Bk. ZAMAN.

— Kilise huk. *Evrensel patrik,* İstanbul'a bağlı olan piskoposların kendilerine verdikleri unvan. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Evrensel piskopos,* eskiden papaya verilen unvan. ‖ *Din büyükleri evrensel toplantısı,* bütün katolik piskoposlarının çağrılı olduğu ve papanın kendisinin veya görevlendirdiği kimselerin yönettiği din büyükleri toplantısı. ‖ *Kiliseler Evrensel kurulu* (Dünya Kiliseler birliği), özerkliğini muhafaza etmekle birlikte, bütün hıristiyan kiliselerinin birleşmesini ve işbirliği yapmalarını sağlamak amacıyle 23 ağustos 1948'de Amsterdam'da toplanmış olan kurul. Bk. PROTESTAN *kiliseleri* ve EVRENSELLİK.

— Mat. *Evrensel kuantifaktör,* $\forall$ şeklinde gösterilen (bu şekil, *hepsi için* anlamına gelir) ve bir cümlenin bütün elemanlarına ait bir özelliği ifade eden sembol.

— Pedag. *Evrensel öğretim,* Jacotot* nun yöntemi.

— Tar. *Evrensel akademi,* İstanbul'da Konstantinos I tarafından kurulmuş olan okul. ‖ *Evrensel öğretmen,* İstanbul Evrensel akademisinde ders veren öğretmen.

— Teknol. Bk. ÜNİVERSEL.

— ANSİKL. Kilise huk. *Evrensel patrik* unvanı ilk olarak İskenderiye şehrinin hıristiyan din adamları tarafından Khalkedon (Kadıköy) konsiline sunulan bir dilekçede papa Büyük Leo için kullanılmıştır (451). Ama unvanın kullanılması yaygınlaşmadı. İstanbul patrikleri, unvanın kendilerine ait olduğunu öne sürdüler. Roma'nın itirazlarına rağmen, 587'de İoannes IV, unvanın kendisinin olduğunu ilân etti ve halefleri de onun tuttuğu yolu takip ettiler. Photius'tan sonra, bütün İstanbul patrikleri kendilerine

Foto. le Boyer (LAROUSSE)

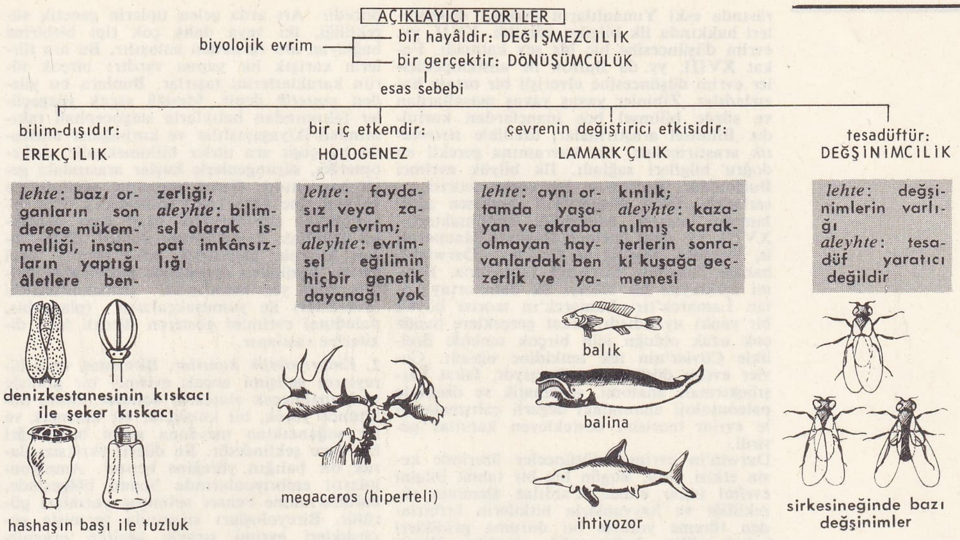

«evrensel patrik» unvanını verdiler ve onların bu davranışının sonucu olarak İskenderiye, Antakya ve Kudüs patrikleri de aynı unvanı aldılar. (LM)

EVRENSELCİ i. (*evrensel*'den *evrensel-ci*). Evrenselcilik'ten yana olan. (L)

EVRENSELCİLİK i. (*evrenci*'den *evrensel-ci-lik*). Bütün insanların onayı dışında hiç bir otorite kabul etmeyenlerin görüşü. *Eşanl.* ÜNİVERSALİZM. (L)

EVRENSELLEŞTİRMEK geçl. f. (*evrenselleşmek*'ten *evrenselleş-tir-mek*). Evrensel yapmak, yaymak, genelleştirmek. (L)

EVRENSELLİK i. (*evrensel*'den *evrensellik*). Evrensel olanın özelliği, genellik.

— Hıristiyanlık. *Kilisenin evrenselliği akımı,* bütün hıristiyan kiliselerini tek kilise olarak birleştirmeyi amaç edinen akım. *Eşanl.* EKÜMENİZM. (L)

EVREUX, Fransa'da Eure idare bölgesinin merkezi; İton'un vâdisinde; 45 500 nüf. Eski anıtlar: XIV. yy. vitraylarıyle süslenmiş katedral (XII.yy.dan kalma kemerler; XIII. yy. dan kalma sahın, koro yeri ve absid; XV.yy. dan kalma absid mihrabı). XV.yy. dan kalma eski piskoposluk sarayı ve saat kulesi. Şehirde sanayi gelişmiştir: metalürji, dokumacılık; kauçuk imalâtı; radyo ve televizyon yapımı; ecza malzemesi; elektrik malzemesi yapımı. (L)

EVREYNOV (Nikolay Nikolayeviç), rus oyun yazarı ve oyun yöneticisi (Moskova 1879 - Paris 1953). Meyerhold ve Stanislavski gibi Evreynov da 1905'ten 1925'e kadar rus tiyatro sanatının yenileştirilmesine çalıştı. 1925'te Rusya'dan ayrıldı. Natüralist ve gerçekçi tiyatro anlayışına karşı çıkarak, tiyatronun hayatı taklide çalışmaması gerektiği, tersine hayatın tiyatronun damgasını taşıdığı fikrini savundu. (L)

EVRİDE çoğl. i. (ar. *verîd*'den *evride*). *Esk.* Toplardamarlar. ‖ Boynun iki tarafındaki damarlar. (M)

EVRİK sıf. (*evirmek*'ten *evir-i-k*> *evrik*). Bir doğrultuya, bir düzene göre ters doğrultuda, ters düzende olan.

— Mant. Başka bir önermeye göre özne ve yükleminin yeri değişik olan.

— Mat. Diğer bir problem veya teoreme göre terimlerinin yeri değişik olan. ‖ *Evrik şekiller,* evirtim yoluyle birbirine dönüştürülen şekiller. *Eşanl.* TERS ŞEKİLLER. (ML)

EVRİLİR sıf. (*evrilmek*'ten *evril-ir*) Mat. Öznesiyle yüklemi yer değiştirdiği zaman doğruluğu bozulmayan önermeler için kullanılır.

— Foto. *Evrilir filim,* alıcıda kullanılan ve doğrudan doğruya pozitife dönebilen filim. (M)

EVRİLMEK geçz. f. (*evirmek,* döndürmek'ten *evir-i-l-mek*> *evrilmek*). Bir şekilden başka bir şekle dönmek, çevrilmek, yer değiştirmek. (M)

EVRİM i. (*evirmek,* döndürmek'ten *evir-im* > *evrim*). *Yeni.* Değişim ve gelişimler dizisi, derece derece meydana gelen değişim: *Düşüncelerin evrimi. Bir dilin evrimi. Esk.* Tekâmül.

— Bot. Çevre şartlarında (toprak, iklim, biyoloji etmenleri) ortaya çıkan değişiklikler dolayısıyle bitki örtüsünde meydana gelen değişimler.

— Biyol. *Evrim teorisi,* bütün hayvan ve bitki türlerinin birbirinden türediğini, dolayısiyle canlılar âleminde herhangi bir kesinti olamıyacağını savunan teori. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Dönüşsüz evrim,* bazı organların eski hale dönememesi. (Dönüşsüz evrim tersinemez [Dallo kanunu], yani körelen, kaybolan bir organ yeniden asla belirmez.) ‖ *Ovogenetik evrim. Eşanl.* OVOGENEZ. ‖ *Paralel evrim,* tamamen ayrı yerlerde yaşayan iki grupta bir organın özdeş ve benzer şekilde gelişmesi. (Bunun en iyi örneği, keselilerle etenelilerde diş sisteminin oluşumudur. Keselilerin kimisi böcekçil, kimisi etçil, kimisi otçul, kimisi de kemirgendir; bu bakımdan böcekçil, etçil, otçul ve kemirgen etenelilere büyük ölçüde benzer, hattâ onlarla karıştırılabilirler.) ‖ *Spermatorgenetik evrim. Eşanl.* SPERMATOGENEZ.

— Ed. *Edebî türlerin evrimi.* Ferdinand Brunetière'in (1849-1906) Darwin ve Spencer'in fikirlerini edebiyata uygulayan teorisi. (Bu teoriye göre, her edebî tür, canlı türleri gibi ortaya çıkar, belirli bir yetkinlik noktasına kadar gelişir, sonra da yok olur veya bazı iç yasalara göre ve çevrenin etkisi altında başka bir türe dönüşür. Yaratıcısının elinde biraz fazla sistematik bir hale gelen bu öğreti, gene de tenkidi edebiyat tarihine yöneltmek bakımından yararlı olmuştur.)

— Fels. Bk. ANSİKL.

— Jeol. *Yeryuvarlağının evrimi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. İnsanoğlu her devirde canlı varlıkların geçmişini ve kaynağını araştırmıştır. En eski çağlardan beri hayvanlarla bitkilerin oluşunu açıklamağa çalışan iki teori vardır: *değişmezlik* ve *evrim teorileri.* Organlı varlıkların, ortak bir soydan başlayarak değişikliklere uğraya uğraya bugünkü şekli aldığı, yani evrim düşüncesi eski Yunan'a kadar uzanır. Bu düşüncenin öncüleri arasında Miletos'lu Anaksimandros'u, Agrigente'li Empedokles'i, kilise babalarını (Nyssa'lı Aziz Gregorios, Aziz Augustinus) sayabiliriz. Rönesans sı-

evrim

evrim

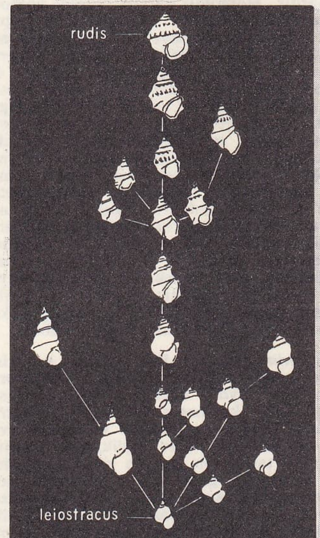

slavonya paludinası'nın EVRİMİ (V. FRANZ'a göre)

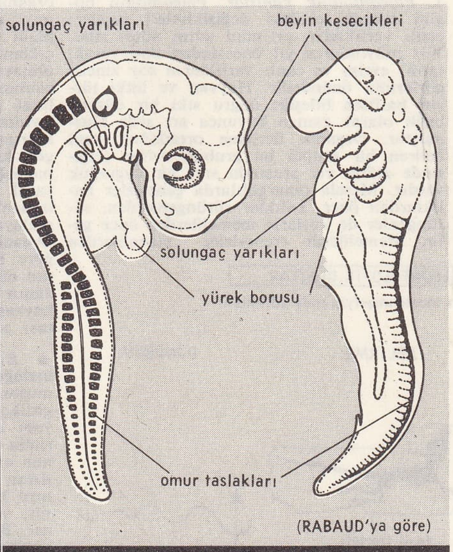

BALIK ve KUŞ EMBRİYONUNDA BENZER EVRELER

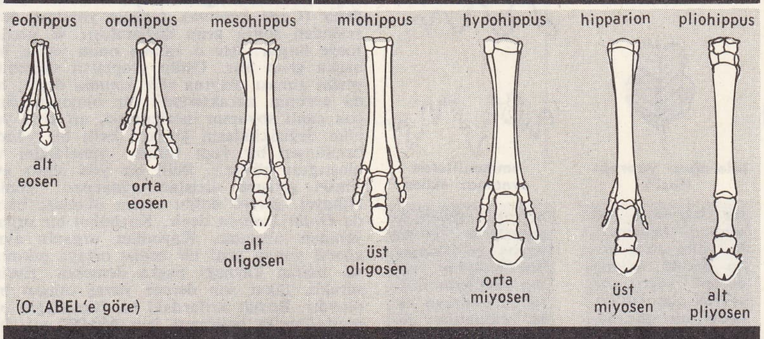

AT AYAĞININ SOYOLUŞ EVRİMİ

Foto. Nouveau Larousse Universel

rasında eski Yunanlıların evrimci düşünceleri hakkında ilk bilgiler edinildi. XVII. yy. evrim düşüncesine hiç bir şey katmadı. Fakat XVIII. yy. da Buffon ile ansiklopediciler evrim düşüncesine elverişli bir ortam hazırladılar. Zihinler yavaş yavaş masallardan ve sözde bilimsel boş inançlardan kurtuldu. Bilimsel araştırmalar, özellikle *sistematik* araştırmaları, tür kavramına gerekli en doğru bilgileri sağladı. İlk büyük evrimci Buffon'dur. Buffon'un bir evrim teorisi tasarladığı, fakat düşüncesini tamamen açıklamağa cesaret edemediği sanılmaktadır. XVIII. yy. daki öncüler arasında Maupertuis, Robinet, Maillet ve Charles Darwin'in babası Erasmus Darwin'i sayabiliriz. Evrimi açıklayan bir teoriyi ilk defa ortaya atan Lamarck'tır. Lamarck'ın teorisi büyük bir yankı uyandırdı, fakat gerçeklere henüz çok uzak olduğu için birçok tenkide özellikle Cuvier'nin tek tenkidine uğradı. Cuvier evrim düşüncesine karşıydı, fakat karşılaştırmalı anatomi, sistematik ve özellikle paleontoloji alanındaki değerli çalışmalarıyle evrim teorisini destekleyen kanıtlar getirdi.

Darwin'in evrimci düşünceler üzerinde kesin etkisi oldu. Bugün hiç bir tabiat bilgini evrimi inkâr etmez. Canlılaz âleminin sürekliliği ve hayvanlarla bitkilerin birbirinden türeme yoluyle bu duruma geldikleri kabul edilir. Anlaşmazlık, canlılar âleminin geçirdiği değişikliklerin sebepleri ve mekanizması üzerindedir. Zaman zaman bir değişircilik buhranından söz edilmesi bu anlaşmazlıktan ileri gelir. Fakat bu buhranın özelliğini kesinlikle belirtmek iyi olur: «evrim olayı» kaçınılmaz bir gerçektir, tartışılacak konu sadece bir evrimin mekanizmasıdır.

● *Evrim olayı. Delilleri.* Evrimin varlığını gösteren kanıtlar pek çoktur. Bunların başlıcaları paleontoloji, embriyoloji ve karşılaştırmalı anatomiye dayanır.

1. *Paleontolojik kanıtlar.* Paleontoloji bilgini zaman içindeki değişiklikleri inceler; canlı varlıkların evrimini adım adım izler. Yüz milyonlarca yıl öncesinden başlayarak, tarihî evrim ve canlı varlıkların soy zinciri gözlerinin önündedir. Hayvan ve bitki türleri basitten bileşiğe doğru sıkı bir düzene bağlı olarak zaman boyunca art arda oluşmuştur. Organik ilerleme ortadadır: yeni beliren bir grupla bu grubun evrim çizgisinde aldığı yer arasında sıkı bir uygunluk vardır. Meselâ omurgalılarda çenesizler balıklardan önce, balıklar sürüngenlerden, sürüngenler de kuşlarla memelilerden önce gelir. Memelilerde etenesizler etenelilerden öncedir. Art arda gelen tiplerin genetik sürekliliği, iki veya daha çok tipi birbirine bağlayan *ara türler*den anlaşılır. Bu ara türlerin karışık bir yapısı vardır: birçok türün karakterlerini taşırlar. Bunlara bu yüzden *sentetik* denir. Meselâ saçak yüzgeçliler takımından balıklarla stegocephali takımından ikiyaşayışlılar ve kurbağalar arasında bu çeşit ara türler bilinmektedir. Arkeopteriks, sürüngenlerle kuşlar arasındaki geçit hayvanıdır. Genel yapısına, görünüşüne ve tüylerine göre kuş sayılabilecek olan arkeopteriks sürüngenlere özgü bazı özellikler (kafatası kemiklerinin dizilişi, dişler, uzun kuyruk, gagasızlık v.b.) taşır. Özel şartlar yüzünden değişikliğe uğramadan kalmış bazı yer katlarında, denizkestaneleri (micraster) ile yumuşakçaların (planorbis, paludina) evrimini gösteren sürekli fosil dizilerine rastlanır.

evrim

PALEONTOLOJİK OLAYLAR

fosillerin incelenmesiyle elde edilmiştir

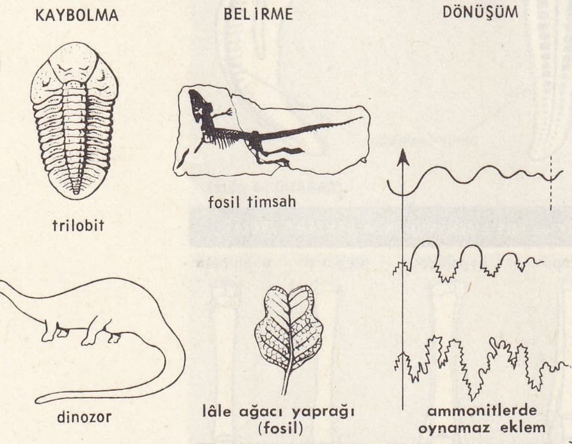

bir hayvanın ortadan kalkması, anî bile olsa, asla bir evrim delili değildir

bir hayvanın bir alanda belirmesi, anî bile olsa, daha önceki türlerin evrimi veya çok seyrek olmakla beraber bir göç sonucunda mümkündür

art arda gelen aşamalarla yavaş yavaş gerçekleşen bir dönüşüm, yakın şekillerin doğrudan doğruya eski şekillerden türediğini düşündürür

2. *Embriyolojik kanıtlar.* Bireyoluş veya bireylerin gelişimi ancak evrimci bir görüşle açıklanabilecek olaylarla doludur. İnsan dölütünde yürek, bir kulakçık, bir karıncık ve bir soğancıktan meydana gelen basit eğri bir boru şeklindedir. Bu düzen eksiksiz olarak bir balığın yüreğine benzer. Amniyonluların embriyonlarında boyun bölgesinde, balıklarınkine benzer solungaç yarıkları görülür. Bireyoluşları sırasında geçmişte geçirdikleri evrimi sırayle geçiren organizmaların ortak bir soydan geldiği kabul edilmezse, bütün bu tekrarlar izahsız kalır.

3. *Anatomik kasıtlar.* Embriyoloji bilimi, morfoloji ve fizyoloji bakımından yetişkinde farklı bulunan bir kısım organların ortak bir kökten geldiğini gösterir. Bu gibi organlara homolog denir. Ortak bir kökten gelmeleri bir yana, bu organlarla komşu organlar arasında değişmez bir durum ve sinir örgüsü ilişkisi vardır. Yüzme kesesi ve akciğerler, sindirim borusundaki ön kısmın torbalanmasından oluşmuş homolog organlardır. Homoloji karşılaştırmalı anatomiyi zenginleştirmiştir. Canlılardaki yapı planı ve homolog organlar ancak evrimle açıklanabilir. İlkel organlar hiç bir görevi olmayan az gelişmiş organlardır; bunlar o canlının soyundaki yaratıklarda normal olarak gelişmiş bulunan organların homologlarıdır. İnsan gözündeki yarım aysı deri kıvrımı kuşlar ve sürüngenlerdeki üçüncü göz kapağının homologudur ve bir kısım memelilerde gene de işe yarar. Ayrıca kimyasal kanıtlardan, asalaklarla ilgili kanıtlardan da söz edilebilir. Organik âlemi açıklayabilecek tek görüş evrim görüşüdür. Organik yapılar belli ve kesin bir düzene göre birbirine bağlanır. Bir memeli hayvanın oluşumu, daha önceki bir sürüngen hayvanın varlığına bağlıdır; çünkü bir memeli hayvanın yapısı için gerekli başlangıç noktası ancak bir sürüngenin yapısı olabilir.

● *Evrimin şartları.* Paleontoloji evrimin uyduğu bazı kuralları açıklığa kavuşturmuştur. Her şeyden önce canlıların yapısı gittikçe daha karmaşık bir yapı kazanır; yapı bakımından en yüksek memeliler evrimin son ürünüdür. Her büyük canlı grubunun evrim tarihi, bir bireyin gelişmesini andıran evrelerden geçer. Bir canlı grubu hemen hemen bir anda doğar, gelişir, çeşitlenir, sonra azalmağa başlar ve nihayet söner. Bazen birtakım türleri sönmeden kalır, bunlara da *kalıntı* veya «canlı fosil» denir. Bir grup daima az gereksinen küçük türlerle başlar; bunlara *genel* veya *sentetik türler* denir (*Cope kanunu*). Gelişip yayılma devresinden sonra grup durgunlaşır ve gerilemeğe başlar. İşte o zaman onun yerini bir başka grup alır. Üstün grupların diğerinin yerini alması olayına *röle kanunu* denir; bu da evrimin karakteristik bir olayıdır. Birçok canlı soyunun incelenmesi, art arda yer alan değişikliklerin gittikçe belli bir yönde özgülleşen bir yapı tipine yöneldiğini ve ulaştığını gösterir. Belli bir yön almış evrimsel gelişme dizisine *ortogenez* denir. Nihayet, geriye doğru evrim olamaz; buna da *Dollo kanunu* denir. Kaybolan bir organ yeniden oluşmaz. Kaybolan organla aynı görevi yapan yeni bir organ ortaya çıkmışsa, bunun kaynağı başka demektir. Evrim sürekli, fakat son derece yavaş oluşan bir olaydır. Büyük azılardaki bir tümseciğin bir mastadont'ta belirmesi için 660 000 yıl, bir büyük azının tam olarak ortaya çıkması için 20 milyon yıl gerekmiştir. İnsanoğlu kısacık süren hayatında, bu kadar ağır oluşan bir evrimi sezemez, bir değişmezlik duygusu taşır. Bazı evrimlerin diğerlerinden daha hızlı olduğu sanılıyor. Büyük gruplarda evrim sürati, grubun yeniliği nispetinde daha fazladır.

Evrim sona ermiş midir? Bugün için bütün canlı grupları durgun görünüyor. Binlerce yıldan beri hiç bir yeni familya ortaya çıkmamıştır. Fakat jeolojik ölçü bakımından insanoğlunun ortaya çıkışı çok yenidir. Uzun süre değişmeden kalıp kalmayacağı veya daha olgun bir grup lehine röle durumuna geçip geçmiyeceği henüz belli değildir.

● *Evrimi açıklayıcı teoriler.* Evrim olayı yeteri kadar açıklıkla ortaya konmuştur, ama mekanizması hakkında sadece birtakım varsayımlar ileri sürülebilir. Evrimi açıklayacak bir teori yalnız türlerin türeyişini değil, evrimin gidişini (ortogenez), canlı varlıkların çevreye uyumunu, organların görevlerine uygunluğunu da açıklamalıdır. Bu bakımdan birçok varsayım ileri sürülmüştür: en önemlileri *lamarckçılık* (çevrenin etkisi), *darwincilik* (doğal ayıklanma), *değişimcilik* ve *yeni darwincilik*'tir.

Bu varsayımların hiç biri bitkilerle hayvanlardaki değişiklikleri kesin olarak açıklamaya yeterli değildir. Hepsinin eleştirilecek birçok noktası bulunduğu gibi çözemediği problemler de vardır.

— Fels. *Evrim, değişme** veya *oluş** şekillerinden biridir; bu şekil ağır ve kademeli olarak, hattâ bazen farkına bile varılmadan gerçekleşir. Diyalektik* felsefeler, evrim'e karşı, köklü, kesin ve birdenbire gerçekleşen *devrim*'i önerirler. Bu da evrimin *nicelik* yönünden öngördüğü değişmenin yerine, *nitelik* yönünden bir değişmenin konulması demektir. Diyalektik felsefeye göre, nitelik yönünden değişmeyi de (devrimi) nicel değişmelerin birikimi (evrimler) hazırlar. Bu kuram, tabiat için olduğu kadar toplumlar için de geçerlidir.

— Jeol. *Yeryuvarlağının evrimi.* Bu konuda birbiriyle çelişen iki düşünce vardır: taşkın gibi büyük tabiî âfetleri ve din kitaplarının kelimesi kelimesine yapılan yorumunu gözönünde tutan birincisi, yeryuvarlağının evrimini ve bugünkü biçimini bir veya birçok büyük felâketle (tufan) açıklar. Bu görüş, XIX. yy. başına kadar Cuvier ile çömezleri arasında «yeryuvarlağı evrim teorisi» adı altında savunulmuştu. Ama gözlemler, anî felâketlerin seyrek ve sınırlı olduğunu ve yeryuvarlağı evriminin çoğunlukla yavaş ve sürekli olaylarla meydana geldiğini gösterdi. Meselâ denizin ilerleme ve çekilmeleri yavaş yavaş olur: 50 yıldan beri ölçülen deniz düzeyi bağıl yükseltisinin artış hızı, yaklaşık olarak yılda, 1,3 mm'dir. Üçüncü zaman Alplerinin yükselişi ortalama olarak yılda 10 mm'yi geçmez. Bu yavaş değişimler çerçevesi içinde genellikle bazı nitelikler ve eğilimler ayırtlanabilir. Alt prekambriyen devrinde çökel katmanlarda ortalama 60-70°'lik eğimlerle kıvrımlar meydana geldi. Bir an bu kıvrımları düzeltmek mümkün olsa, yeryüzü yüzeyine yakın bir alan elde edilir: bu durum, kratogenlerin kısaldığını ortaya koyar. Ama, zamanla, yeni kıvrımlı dağ sıraları bunların kenarlarına, aralarına veya zayıf kesimlerine katıldı. Bununla birlikte yenilerdeki kıvrımlar (üst prekambriyende 30-50°, daha sonraki hersinyen veya Alp kıvrımlarında 10-40°) daha az sivridir. Böylece, tamamen katılaşmış yeni kütleler eski kalkanlara ve eski prekambriyen kratogenlere eklendi. Eklenme hızı, yılda ortalama 4-5 hektar kadardır ve bu hız hemen hemen değişmez.

Alt prekambriyenden itibaren püskürme olayları meydana gelmiştir; ama bunların yapı veya şiddetlerinde değişme olup olmadığı bilinmemektedir.

Prekambriyende buzullaşma izleri görülür. Eokambriyendeki buzullaşma Dördüncü zamandakinden çok daha yaygındır: yeryuvarlağının zamanla biraz ısınma eğilimi göstermiş olması mümkündür (veya hiç değilse bütünüyle soğumamıştır). Yeryüzü tarihinde daha sık buzul evreler de vardır.

Kambriyende, yani 500 milyon yıldan beri, büyük kısmı deniz şartlarına bugünküler kadar uyan deniz hayvanlarına rastlanır; denizdeki tuz oranının da bugünküne yakın

Foto. Nouveau Larousse Universel

olduğu sanılır. Ama, okyanusların hacmi hakkındaki veriler gibi, bu konudaki veriler de yetersizdir. Bu yüzden, yeryuvarlağının doğru olarak genel bir evrimini çizmek için yapılan denemeler, varsayımlardan öteye gidememiştir. (LM)

EVRİMCİ sıf. (*evrim*'den *evrim-ci*). Fels. Evrimcilikle ilgili.

◆ i. Evrimcilikten yana olan kimse. (M)

EVRİMCİLİK i. (*evrimci*'den *evrimci-lik*). Fels. Evrim düşüncesi üzerine kurulan sistem veya görüş.

— ANSİKL. *Evrimcilik kavramı*, çok genel olarak, bir şekilden ötekine geçiş diye tanımlanır. Çok eski bir kavram olan evrimcilik, ancak XIX. yy. bilim ve felsefesi ile, daha sınırlı ve seçik bir anlam kazanabilmiştir.

İlk Yunan felsefeleri, dünyanın gelişmesini, canlı bir varlığın gelişmesine benzettiklerinden (*hilozoizm*) için, bütün şekilleri ya tek bir şekilden, ya da su, hava veya Empedokles'in dört unsuru gibi sayıca sınırlı şekillerden türemiş sayıyorlardı. Aristoteles'in sistemi de, varlıklarda salt maddeden düşünce yetkinliğine geçişi belirtmek isteyen bir çeşit *evrimcilik*'tir. Bu felsefelerde bile, evrimciliğin temel ilkelerinden birini bulmak mümkündür: «evrende şekillerin sürekliliği» ilkesi.

Çağdaş evrimcilik, tabiatçı düşüncelerin gelişmesine bağlıdır. Eski tabiatçılık eskiler için sadece, oluşum konusu anlamına gelen «madde» teriminin belirsizliği yüzünden kesin bir şekil alamadı. Ancak modern düşünüşte, madde kavramına yer kaplama ve kütle kavramları girince, evrimcilik, hem daha cüretli, hem de daha kesin bir doktrin oldu ve Baron d'Holbach'ın *Système de la Nature*'ünde (Tabiat Sistemi) ilk defa açıklandı: her şeyi maddeden ve hareketten başlatmak, türetmek ve «bileşme ve gruplaşmaların kesiksiz ilerlemesi ve sürekli zincirlenişinden dolayı, varlıkların ancak kendi ilkel maddelerinin çeşitliliği ve oranı ölçüsünde farklı olduklarını» göstermek. Bu mekanist maddeciliğin bir başka şekli de, ingiliz filozofu Herbert Spencer tarafından ortaya kondu. H. Spencer'in sistemi, düzensiz, belirsiz ve homogen bir durumda, düzenli, belirli ve heterogen bir duruma ardı kesilmeyen bir geçiş olarak özetlenebilir; başka bir deyimle, unsurların gitgide daha geniş ve karmaşık kümelerde farklılaşması ve bütünleşmesine dayanır. Böylece Spencer maddenin, hareketin yayılması veya ışınlanmasıyle birlikte görülen madde yoğunlaşması veya koyulaşmasından, yani bütünüyle mekanik bir düşünceden işe başlamıştır. Bununla birlikte Spencer, buna daha çok biyolojik bir anlam taşıyan örgütlenme düşüncesini de ekler. Dünyanın, «bütün geçmişi ve geleceği ile» tam bir tarihini meydana getirmek amacını güttüğü için, önce bütünüyle belirsiz ve homogen bir nebüloz şeklinde olan evrenin, gezegenleri ve güneşten ayrılan uydularıyle güneş sistemi gibi sistemlere dönüştüğünü; ondan sonra da atmosferle kaplı sıvıları ve kara parçaları ile dünyanın, şekilleşen ve çeşitlenen canlı kütlelerin oluştuğunu anlatır. Bu felsefî anlayış, XIX. yy. da çok tutuldu; çünkü hem ilerleme düşüncesinin yeniden geliştirilmesi gibi görünüyor, hem de *dönüşümcülük*'e uygun düşüyordu. Lamarck ve Darwin, şartların, çevrenin ve kalıtımın etkisi altında, hayvan ve bitki tiplerinin değişinebilirliğini ortaya koymağa çalışıyorlardı. Bu teori canlıların farklılaşması gibi kesin bir meseleyi ele alması bakımından, Spencer'in felsefe sisteminden çok değişik, bilimsel bir teoriydi. Bununla birlikte, şekillerin değişmesi ve sürekliliği bakımından Spencer'in görüşlerinden farklı değildi. Darwin'in bilimsel kuramı, karmaşık olanın, basit şartlarla açıklanmasını öngören gerekirci bir eğilimi ifade ediyordu. Böylece, Darwin her ne kadar «evrim» terimini kullanmadıysa da, bu kelime, evrimci teorilerin başarısı dolayısıyle, Darwin'e mal edilmiş ve canlı bir türün bir başka türe dönüşmesi gibi daha dar bir anlam kazanmıştır. Evrim düşüncesinin türlerin tarihine bu şekilde uygulanmasıyle, modern bilim ve felsefe, bazı biyolojik şekillerin başka şekillere geçişini açıklamak imkânını buldu. Oysa bu, eskilerin (meselâ Lucretius) bile yapmağa cesaret edemedikleri bir işti. Eskiler çağdaş gerekirciliği hazırlamışlar, fakat sadece belirli türlerin topraktan çıktığını ileri sürmekle yetinmişlerdir.

Spencer ve Darwin'in etkisiyle birtakım sistemler ortaya çıktı. Bunlar, özellikle ya Haeckel ile birlikte insanın kaynakları, yahut Buchner ile birlikte, düşüncenin kaynakları veya bizzat Spencer ile birlikte, insanın bütün psikolojik gelişmesi üzerinde duran sistemlerdir. Mekanizmden esinlenen bu evrimcilik anlayışına bir yandan spiritüalist ve idealist eğilimli doktrinler, öte yandan da maddeci doktrinler karşı çıktı. Bergson'a göre önemli olan «evrim» terimidir: Bergson, evrime asıl merkezinden, yani hayatın kendisinden baktığı için, temel olgu olarak yaratıcı bir itimi, «hayat atılımı» adını verdiği bilinçli çabayı gördü. P. Teilhard de Chardin ise, evrimi oluşturan kuvvet olarak manevî gücü seçer. Maddeci olan, fakat mekanist olmayan doktrinlere gelince bunlar, değişmenin içinde, sadece tek yönlü, *evrim*'i, yani sürekliliği görmeyi reddeder, buna başka bir yönle, yani devrim ile (süreksizlik, sıçramalar, değişinimler v.b.) tamamlamak isterler. (L)

EVRİMSEL sıf. Biyol. *Yeni.* Değişme öğretisine ilişkin olan. (L)

EVRİŞİK sıf. (*evirmek*'ten *evir-i-ş-i-k* > *evrişik*). Mant. *Yeni.* Cümlesinin öğelerinin yerini değiştirerek elde edilen (önerme). Bk. DÖNÜŞÜK. (M)

EVRİTANİA. Yunanistan'ın iç kısmında bölge; Pindos'un ve Akheloos'un (Aspropotamos) yukarı havzasının güneyindeki dağlık alanları içine alır. — *Evritania nomos*'u (ili), 39 700 nüf., idare merkezi *Karponisi.* (L)

EVROPİYUM i. (*Europe*, Avrupa'dan, fr. *europium*). Kim. Azrak (nadir) topraklar grubundan maden.

— ANSİKL. *Evropiyum*, atom numarası 63, atom ağırlığı Eu = 122 olan kimyasal elementtir. Yttriyum'lu topraklarda bulunan, parlak gri renkli bu maden 1 100°C'a doğru erir. Renksiz veya pembe eriyikler veren bileşiklerinde + 2 veya + 3 değerlidir. (L)

EVROS, Meriç nehrinin yunanca adı. (L)

EVSAF çoğl. i. (ar. *vaṣf*'tan *evṣāf*). *Esk.* Bir şeyin veya bir kişinin sahip olduğu vasıflar, nitelikler: *Türk ordusu, o cevherde bir ordudur. Yeter ki ona kumanda edenler, kumanda edebilmek evsafını haiz bulunsun* (Atatürk). ‖ *Evsaf-ı cemîle*, güzel nitelikler. ‖ *Evsaf-ı hamîde*, beğenilen, övülen nitelikler. (M)

EVSÂH çoğl. i. (ar. *vesaḫ*, kir'den *evsāḫ*). *Esk.* Kirler, pislikler, lekeler: *Bir kalın nikab örter birer birer / Gündüz hayatının bütün evsâhını, ...* (Tevfik Fikret). ‖ *İzale-i evsâh*, pisliklerin yok edilmesi. (M)

EVSÂM çoğl. i. (ar. *vesm*'den *evsām*). *Esk.* Hayvan veya insan vücuduna yapılan döğmeler, damgalar. (M)

EVSÂN çoğl. i. (ar. *vesen*, put'tan *evsān*). *Esk.* Putlar, sanemler. ‖ *Abede-i evsân*, putperestler. (M)

EVSAT i. (ar. *vasat*'tan *evsaṭ*). *Esk.* Bir şeyin ortası, ortada olanı.

— DİN. TELM. ***Hayr-ül-umur evsatuha*** («her işin ortası iyidir»), Hz. Muhammed'in hiç bir işte aşırılığa gidilmemesini öğütleyen hadisi.

— Esk. coğ. *Magrıb-ı evsat*, eskiden Cezayir'e verilen ad.

— Mus. Türk musikisinde bir büyük usul. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Evsat cizye*, Osmanlı idaresinde bulunan orta halli hıristiyan reayadan alınan bir cins vergi.

— ANSİKL. Mus. *Evsat usulü*, 26 zamanlı ve 13 vuruşludur. İlâhi'lerde düyek'ten sonra en çok kullanılan usuldür. Az olarak peşrev, beste ve şarkı formlarında da görülür. 26/4 Mertebesi ile yazılır. 26/8 Yürük evsat mertebesi de çok kullanılmıştır. Usul sırasıyle 1 türk aksağı, 2 sofyan, 1 türk aksağı ve 2 sofyân'dan yapılmıştır. Vuruşları şöyledir: Te (1 zamanlı, kuvvetli), ke (1, zayıf), te (1, yarı kuvvetli), kâ (2, kuvvetli), + düm (2, kuvvetli), tek (2, yarı kuvvetli), + tek (2, kuvvetli), te (1, yarı kuvvetli), kâ (2, kuvvetli), — düm (4, kuvvetli), + düm (4, kuvvetli).

◆ **Evsât** çoğl. i. *Esk.* Ortalar, ortada olan şeyler. (M)

EVSEMEK geçl. f. (*ev*'den *evselmek*). *Halk dili.* Evini özlemek. (M)

EVSİVRİSİNEĞİ blş. i. Gövdesi de, bacakları da ince ve uzun sivrisinek.

— ANSİKL. *Evsivrisineği* cinsinden sivrisinekler durgun sularda gelişir, daha çok akşam üzerleri uçuşur. Dişileri insanların ve hayvanların kanını emer. Evsivrisineğinin *Culex pipiens* denen türü evlerde en yaygın olanıdır; ısırmaları insanı rahatsız eder, fakat sineğe hastalık bulaşmamışsa zararsızdır. Dişileri canlı hayvan kanı bulamayıp çürük leşlerin kanını emmişlerse, bundan tehlikeli sonuçlar doğabilir. Bu sineklerin larvaları, sulara mazot dökerek yok edilebilir. Bütün dünyada çeşitli türlerine rastlanır. İplik duyargalı sineklerden *culicidae* familyasının örnek tipi. (L)

evsivrisineği

EVTÂD çoğl. i. (ar. *veted*, kazık'tan *evtād*). *Esk.* Kazıklar, direkler. ‖ *Evtâd-ül-arz*, dağlar. ‖ *Evtâd-ül-bilâd*, ilerigelenler. ‖ *Evtâd-ül-fem*, dişler.

— Tasav. Gayb* erenlerin (*ricalülgayb* da denir) ulaştığı mertebelerden üçüncü mertebede bulunanlara verilen ad.

— ANSİKL. Tasavvufî inanışa göre *evtâd*'ı meydana getirenler dört kişidir ve dünyanın dört yanında bulunurlar. Bunların aracılığıyle Tanrı dünyanın dört köşesini korur. Bunlardan doğudakinin adı Abdurahman, batıdakinin adı Abdulvedud, güneydekinin Abdurrahim, kuzeydekinin de Abdülkuddûs'tür. Bu dört kişiden biri ölünce yerine başkası geçer. Bazı tasavvuf kitaplarında batıdakinin adı Abdülalim, doğudakinin adı Abdülhay, kuzeydekinin adı Abdülmünid, güneydekinin adı da Abdülkadir şeklinde geçer. (M)

EVTÂN çoğl. i. (ar. *vaṭan*'dan *evṭān*). *Esk.* Vatanlar, yurtlar. ‖ *Evtân-ı muhacirîn*, göçmenlerin vatanları. ‖ *Terk-i evtân*, vatanlarını terk etme. (M)

EVTÂR çoğl. i. (ar. *veter*, kiriş'ten *evtār*). *Esk.* Kirişler, saz kirişleri, teller: *Eylemez kimse bugün kimse elinden nâle / Bezm-i işrette meğer mutrib elinden evtâr* (Baki). ‖ *Evtâr-ı hüzn ü ilham*, hüzün ve ilham telleri: *ve bu akşam ki eyliyor tehzîz / Bende evtâr-ı hüznü ilhâmı* (Ahmed Hâşim).

— Anat. *Esk.* Adalenin kalın ve gergin sinirleri.

— Mant. *Esk.* Daireyi kesen bir çizgiyi bir kavsin iki ucunu birleştiren çizgi. (M)

EVTİMİY, bulgar patriği ve yazarı (Tırnova 1327 ?-Baçkova manastırı 1401-1402 ?). Tırnova okulunun kurucusu Teodosiy ile İstanbul'a geldi (1363). Bulgaristan'a dönüşünde bulgar dinî eserlerini yunanca asıllarına bağlı kalarak düzeltti. Patrik oldu. Tırnova kuşatmasında Türklere karşı savaştı. Sonra Baçkova manastırına çekildi. Vaızları, övgüleri ve azizlerin hayatı üzerine birçok yazısı vardır. (M)

EVVEL zf. (ar. *evvel*). Önce: *On gün evvel İstanbul'a gelmiştim* (R. N. Güntekin). ‖ Sıf. Önceki, geçmiş, ilk: *Evvel zaman içinde kalbur saman içinde.*

— ÇEŞ. DEY. *Evvel Allah*, «Tanrı yardımıyle» anlamında pekiştirme sözü: *Evvel Allah, bu işi kolayca başarırız.* ‖ *Evvel hesap sonra kasap*, alışverişe giden kişiye parasını iyi hesap etmesi için söylenir. ‖ *Evvel selâm sonra kelâm*, bir kişiyle konuşmadan önce selâm verilmesi gerektiğini anlatır.

— *Esk. Evvel-bahar*, ilkbahar. ‖ *Evvel-beevvel*, her şeyden önce, ilkönce. ‖ *Evvel emirde*, ilk iş olarak, her şeyden önce: *Türkçülüğün mahiyetini anlamak için, evvel emirde, millet adı verilen zümrenin mahiyetini tayin etmek lâzımdır* (Z. Gökalp). ‖ *Evvel-i berdel-acûz*, kocakarı soğuklarının ilk günleri. ‖ *Evvel-ül-evvelîn* (ilklerin ilki, birincilerin birincisi), Tanrı. ‖ *Evvel ve âhir*, başta ve sonda, eninde sonunda.

— Denizc. *Esk. Evvel seferi derya*, Osmanlı donanmasının denize açılma mevsiminin başlangıcı. (Bu mevsim başlangıcı genellikle ilkbahar olurdu.)

— Din. Allahın doksan dokuz adından biri.

◆ **Evvelee** zf. Önce, daha evvel.

Desen. *LAROUSSE*

Hans EWORTH
Mary Tudor'un
portresi
Burlington House
Londra

◆ **Evvelen** zf. *Esk.* İlk olarak.

◆ **Evvelî** sıf. *Esk.* Önce olan. ilk zamanla ilgili.

◆ **Evvelîn** çoğl. i. *Esk.* Evvelkiler, eski zaman adamları: *Anılmaz oldu esâtîr-i evvelîn-i cünun* (Ali Ruhi). || *Evvelîn ü âhirîn,* eskiler ve yeniler.

◆ **Evveliyat** çoğl. i. *Esk.* Bir olayın veya bir kişinin geçmişteki evreleri, ilk durumları: *Size bu kadının evveliyatını anlatayım mı?* (Ahmed Rasim).

◆ **Evvelîye** sıf. *Esk.* Evvelî'nin dişili. || *Tahkikat-ı evveliye,* ilk sorgu.

◆ **Evveliyet** i. *Esk.* Öncelik.

◆ **Evvelki** veya **evvelsi** veya **evveli** sıf. önceki: *Evvelki gün. Evvelki yıl.*

◆ **Evvelûn** çoğl. i. *Esk.* Önceki insanlar, eski adamlar. (M)

EVVELÂ zf. (ar. *evvelā*). İlk olarak, ilkin, birinci derecede: *Evvelâ lambayı getir bakalım, kapıyı ne ile bağlamışlar?* (H. R. Gürpınar). *Evvelâ söylemek istemedi. «Hiç birşey yok. Bir rüya gördüm» dedi* (R. N. Güntekin).

— DEY. *Evvelâ (önce) can sonra canan,* insanların bencil olduklarını, önce kendilerini, sonra yakınlarını ve sevdiklerini düşündüklerini belirten söz. (M)

EVZÂ çoğl. i. (ar. *vaż*ᶜ'dan *evżā*ᶜ). *Esk.* Vaziyetler, durumlar, tavırlar: *Başlar o zamandan ihtilâfe / Evzâ'-i umum ile hilâfe* (Ziya Paşa). *Tiyatrolarda ortaoyunlarındaki cilvelerden, fedâkârâne evzâ ve ef'âl taklitlerinden hisseler alıyor* (Ahmed Rasim). [M]

EVZAN çoğl. i. (ar. *vezn,* ağırlık'tan *evzān*). *Esk.* Ölçüler, ağırlıklar. || Aruz vezinleri: *Fa'lün fiil olmadan nümâyan / Parmak ile idi bizde evzân* (Ziya Paşa). || *Evzan-ı aruz (aruziye),* aruz vezinleri: *Evzân-ı milliye dedikleri hece hesaplarına karşı evzân-ı aruzu tercih edişim* (Cenab Şahabeddin). || *Evzan-ı atika,* eski tartılar. || *Evzan-ı şi'riye,* şiir ölçüleri. (M)

EWALD (Carl Anton), alman hekimi (Berlin 1845 - ay. y. 1915). Özellikle sindirim bozuklukları üzerinde çalışmalar yaptı. (L)

EWALD (Heinrich), alman şarkiyatçısı ve din bilgini (Göttingen 1803-ay.y. 1875). 1831'den 1833'e kadar *Grammatica Critica Linguae Arabicae* (Eleştirmeli Arapça Dilbilgisi), *Ausführliches Lehrbuch der Hebräischen Sprache* (Eksiksiz İbranîce Dilbilgisi) adlı kitaplarını yayımladı. Son eseri, katolik gelenek ve öğretisine açıkça karşı bir anlayışla yazılmıştır: *Geschichte des Volkes Israel* (İsrail Milletinin Tarihi) [1864] ve *Theologie des Alten und Neuen Bundes* (Eski ve Yeni Ahitte Tanrıbilim) [1874]. Vatanı Hannover'in Prusya tarafından ilhakını tanımayı reddetmesi, görevinden çıkarılmasına yolaçtı. Alman parlamentosunda milletvekili olduğu sırada Alsace Lorraine'in ilhakını protesto etti. (L)

EWALD (Johannes), danimarkalı şair (Kopenhag 1743-ay.y. 1781). Yediyıl savaşına katıldığı maceralı bir gençlikten sonra kendini tamamıyle şiire verdi. Klopstock ona kesin bir etki yaptı ve eserlerine ilham kaynağı olarak kuzeyin eski anlatılarını katmasını sağladı. İlk trajedilerindeki entrikayı bunlardan aldı: *Rolf Krage* (1770), *Balders Död* (Balder'in Ölümü) [1775]. Kolay bir yaşantının neşesiyle hastalık acılarının birbirini izlediği karma karışık bir hayat düzeni geçirdi. Böylece lirik eserlerinde bazen huzur, *Rungsteds Lyksaligheder* (Rungsted'in Mutluluğu) [1773], bazen de sıkıntı vardı. Diğer lirik eserleri *Ode til Sjaelen* (Ruha Şiir) ile özellikle de Danimarka kırallık marşının alındığı müzikli oyun *Fiskarne*'dir (Balıkçılar) [1779]. Eserlerinde, duygululuk, kuzey destanlarına dönüş ve klasik biçimlere saygı dolayısıyle, romantizm öncesinin özelliği vardır. (L)

Ewald yemeği, mide salgılarını kontrol için hazırlanan hafif yemek. 60 gr bayat ekmek ve 300 sm³ çaydan ibaret bu yemek hastaya verildikten birkaç dakika sonra midesinde sonda salınarak bir miktar mide özsuyu çıkarılır ve incelenir. (L)

EWA yarımadası, Polonya'nın Szczecin limanındaki kapalı kesim; Çekoslovakya'nın serbest ticaretine tahsis edilmiştir. (L)

EWİNG (sir James Alfred), iskoçyalı mühendis ve fizikçi (Dundee 1855-Cambridge 1935). Edinburgh üniversitesinden aldığı ödülle, 1878'den 1883'e kadar Tokyo üniversitesinde uygulamalı mekanik dersleri verdi. Ülkesine döndüğünde, önce Dundee üniversitesinde (1883), sonra da Cambridge üniversitesinde (1890) kürsü profesörü oldu. 1903'de Deniz okulu müdürlüğüne; 1917'de de Edinburgh üniversitesinin rektörlüğüne getirildi. En önemli araştırmaları, termik makineler, özellikle de demirin ve diğer maddelerin mıknatıslanması ile ilgilidir. 1882'de Warburg ile aynı zamanda magnetik histerezis olayını buldu. 1881'de bir sismograf keşfetti ve malzeme dirençlerini inceledi. (L)

EWİNG (Thomas), amerikan hukukçusu ve devlet adamı (West Liberty, Virginia 1789-Lancester, Ohio 1871). 1831'de senatoya giren Ewing, Columbia bölgesinde köleliğin kaldırılmasını istedi, Harrison devrinde maliye bakanı (1841), Taylor devrinde de içişleri bakanı (1849-1850) oldu. Başkan Lincoln'un gözde danışmanlarındandı. (L)

EWORTH (Hans) [**Haward, Eenwouwts, Eywooddes, Everts, Evance, Huett** de denir], flaman ressamı (Anvers XVI. yy. başı - öl. 1574'ten sonra). 1545 Yılına doğru Londra'ya geldi, portre ressamı olarak tanındı. Sıra ile Holbein'in, Moro'nun ve Fontainebleau okulunun etkisi altında kalarak başarılı portreler yaptı: *Thomas Wyndham* (1550); *Mary Tudor* (Burlington House); *Lady Dacrce* (Londra, National gallery); *Lord Darnley ve Kardeşi* (1563, Windsor). *Kraliçe Elizabeth* (1569, Hampton Court) adında mitolojik bir tablosu da vardır. (L)

E.W.P., EUROPÄISCHER WAGENS - BEISTELLUNGES PLAN'ın kısaltması. Milletlerarası trenlerin hareket ve sayılarını düzenleyen Avrupa aktarmasız tren seferleri çizelgesi. (L)

EXACTOR i. (lat. k.). Esk. Rom. özel alacaklıları, imparatora vasiyetle yapılan bağışları, bir eyaletin, bir sitenin devlete ödedikleri vergileri toplamakla görevli kimse. || Para yapımına nezaretle görevli memur. || Kamu işlerine, cinayet kararlarının uygulanmasına bakan görevli. (L)

Ex aequo et bono (lat. dey). Rom. huk. Hâkimin adalete uygun ve iyi karar vermesi. (Roma'da ortaya çıkan bu kural, hâkimi dar hukuktan kurtarıp, ona hakkaniyete uygun karar verme imkânını sağlar.) [M]

Examiner (THE), XVIII. yy. ingiliz gazetesi. 1710'da kuruldu. Çıktığı yıl, J. Swift'in güçlü yazılarıyle İngiltere'de muhafazakârların etkili bir organı oldu. (L)

Ex ante sıf. dey. «önce olan'dan hareket ederek» anlamında lat. söz). İkt. «*Ex ante*» *hesap,* bir dönemin başında yapılan ve ancak *ex post* bir hesapla, yani dönemin sonunda ve eldeki sonuçlar üzerinde yapılan hesapla doğurabilecek sonuçların önceden kestirilmesi.

— ANSİKL. *Ex ante* ve *ex post* ayrımını önceden kestirme teorisini ortaya atan profesör Gunnar Myrdal yapmıştır. Önceden kestirmenin sonucu olan *ex ante* hesabın etkisi önemlidir. *Ex post* olarak hesaplanmış ekonomik faaliyet düzeyi, en başta yapılan ve yanlış da olabilecek önceden kestirme hesabı ile kısmen belirlenir. Böylece, iktisadî faaliyet düzeyi en açılma ya da kısıtlama süreçlerinin başlatılması üzerinde işletme yöneticileri pskolojisinin oynayacağı rolü kavramak mümkündür. Bir önceki dönemin eldeki sonuçlarını ortaya koyan *ex post* hesap ise, bir sonraki dönemin önceden kestirilmesinde temel ödevi görür, böylece de, sonraki dönemin *ex ante* hesabının kuruluşunda rol oynar. (L)

EXAUDET (André Joseph), fransız kemancısı (Rouen 1710'a doğr.-Paris 1762). 1749'da Paris operasında, 1751'de dinsel konserlerde kemancı olarak çalıştı, 1758'de kral dairesinin gedikli müzikçisi oldu, 1759'da kral'ın 24 keman topluluğuna katıldı. 1744-1760 Arasında keman için iki sonat kitabı ile iki keman ve basso için üçlü olarak yazılmış bir sonat kitabı yayımladı. İki yüz yıldır modası geçmeyen *Menuet* bu sonuncu kitaptadır. (L)

EXCAECARİA i. (lat. *excaecare* kör etmek'ten). Tropik Amerika ve Asya'da yetişen ağaç veya ağaççık. (Bu ağaçlar çizilince tahriş edici bir süt akıtır. Latince adı *excaecaria* [kör eden] bu özelliğinden gelir. Sütleğengillerden.) [L]

Ex cathedra («kürsüden» anlamında lat. söz.). İlâhiy. Resmen, unvanının verdiği öğretme yetkisine dayanarak. (Özellikle, kilisenin başı sıfatıyle konuşan papa için kullanılır.) [L]

EXCELENTE i. (isp. k.). Nümism. Katolik kıralların (1476-1516) düka altını. Üstünde Fernando ile İsabel'in karşılıklı baş resimleri vardır. (L)

Excelsior, koreograf Luigi Manzotti'nin altı bölümden meydana gelen sekiz tabloluk balesi. Müzik, R. Marenco; dekor ve kostüm, A. Edel. İlk temsil Milano'da Scala tiyatrosunda (1881). Dans ve pantomimden meydana gelen ve göz alıcı bir biçimde sahneye konmuş olan *Excelsior*'un konusu, uygarlığın halkı bilgisiz bırakmak isteyenlerle mücadelesi ve insanlığın zaferidir. Oyunda, ilk buharlı geminin suya indirişine, ilk elektrikli pilin keşfine, telgraf'a, Süveyş kanalının ve Mont - Cenis tünelinin açılmasına yer verilmiştir. Bale, barışın ve dünyanın bütün dünya uluslarının birleşmesini dileyerek son buluyordu. *Excelsior* çok büyük bir başarı kazandı. (L)

EXCERPTA i. («özetler» anlamında lat. k.). Latin İlkçağından, Ortaçağdan veya Yeniçağdan alınmış seçme eserlere verilen ad. (L)

EXCHEQUER [eksçekır] i. (ing. k.). Siyasî kurum. İngiltere'de devlet maliyesine verilen ad. || *Chancellor of the exchequer,* maliye bakanı.

— ANSİKL. İngiltere'de maliye bakanı anlamına gelen *exchequer* kelimesi Ortaçağdan kalmadır ve birtakım hanelere bölünmüş keçe anlamına gelir (ilk zamanlar, bu keçeler üzerinde hesap yapılırdı). XII. yy. başlarında Henry I, krallık hazinesinin yönetimini birkaç danışmana bıraktı. Henry II tarafından düzene konan bu kurulda, hesapların denetimi ile görevli olan bir «Upper exchequer» ve vergileri toplama göreviyle yükümlü olan bir «Lower exchequer» bulunurdu. Bu kurulu Winchester'den, kendi sarayı Westminster'e getiren Henry III zamanında exchequer, *Curia regis*'ten ayrılarak bağımsız oldu ve yöneticisi «chancellor of the exchequer» unvanını aldı (maliye bakanları bugün de bu unvanı taşırlar). XIII. yy. ortalarına doğru, idarî davalara bakan ve önemli malî konuları inceleyen adlî bir merci kuruldu. *Court of Exchequer* (Maliye divanı), bu merciin gelişmesi sonunda ortaya çıktı. 1873 Reformu, bu divanı *Hing Court of Justice*'e (Yüksek Mahkeme) bağladı. (L)

EXCİSE [eksays] i. (ing. k.). Vergi huk. A.B.D. ve İngiltere'de bazı mamuller, tüketim malları ve hizmetler üzerinden ödenen vergilerin bütünü. (L)

EXCUBİTOR («nöbetçi» anlamında lat. k.). Esk. Rom. İmparatorun muhafız birliğine ayrılmış asker. (Doğu Roma imparatorluğunda, 468'e doğru, 300 *excubitor*'dan meydana gelen bir birlik, *scholares*'lerin ve *domestici*'lerin yerini aldı. Bunlara komuta eden kont önemli bir kişi idi.) [L]

EXE, İngiltere'de ırmak, *Exmoor Forest* kütlesinden doğar, Devonshire'ı akaçlar, *Exeter*'den geçer ve bir haliçle Manş'a dökülür; 80 km. (L)

EXEQUATUR i. («infaz edilsin» anlamında lat. k.). Muhakeme us. İnfaz emri veya izni: *Exequatur imzalamak.* || Yabancı bir ülkede verilen bir hükme veya hakem kararına infaz yetkisi tanıyan formül.

— Devl. huk. Bir konsolosa, yabancı ülkede görevlerini yapabilmesi için o ülkece verilen izin. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Devl. huk. Konsolosu kabul eden devletin vereceği ayrı bir belge ile veya tayin beratının üzerine *exequatur* kelimesinin yazılıp imzalanması ile de tamamlanmış olur. Exequatur verecek makamı, devletler hukuku değil, devletlerin iç hukukları belirler. Uygulamada bu işlem, Dışişleri bakanlığı tarafından yerine getirilmektedir. Exequatur, konsolosluk çalışan bütün personel için kendiliğinden geçerli olur.

Konsolosu kabul eden devlet müsaadeyi ve-

Foto. LAROUSSE

rip vermemekte veya önceden verilmiş müsaadeyi geri almakta serbesttir. Her iki durumda devletin kesin takdir yetkisi vardır. Ayrıca devletin bu işlemleri gerekçeleştirmesi de söz konusu değildir. Bununla birlikte, 29 eylül 1929 tarihli Türk - İtalyan sözleşmesi md. 3'te olduğu gibi «...Âkitlerden biri exequatur veya sair kabul vesikası verilmeyeceği veya bunların geri alınması lâzım geldiği mütalaasında bulunursa, bunun takdir hakkı yalnız kendisine ait olan sebeplerini diğer âkide tebliğ» etmesi de kararlaştırılabilir. Genel olarak, exequatur almamış konsolosun görevine başlayamayacağı kabul edilmekteyse de, kuralın iki istisnası vardır:

a) exequatur verilinceye kadar konsolosun geçici olarak göreve başlaması, yabancı devletçe kabul edilebilir.

b) Konsolosun herhangi bir sebeple görevini yerine getirememesi veya konsolosluk makamına henüz bir konsolosun atanmamış olması hallerinde konsolosluk görevlerini, bir geçici vekilin yerine getirmesi kabul edilebilir. Exequatur'un geri alınması, konsolosluk görevinin sona ermesi anlamına gelir. Bundan sonra konsolosun uygun bir süre içinde ülkeyi terk etmesi gerekir.

● Muhakeme us. *Hakem kararının exequatur yetkisi,* kararın verildiği mahallin yüksek mahkeme başkanına aittir. Yargıtayda bir uzlaşmaya varılırsa exequatur, yargıtay başkanı tarafından verilir. İnfazdan doğan güçlüklerin ise exequatur yetkisini veren mahkemece çözümlenmesi gerekir. (LM)

Exercitatorio de la Vida Spiritual («Manevî Hayat Tecrübesi»), İgnacio Lopez de Loyola'nın eseri. Cizvit tarikatının kurucusu tarafından ispanyolca yazılan bu eser P. Frustius tarafından latinceye çevrildi (1548). Bu metin *vulgata*'yi meydana getirir ve birbirini izleyen birçok «durum»'u kapsar. Günah ve pratik dua yöntemleri, vicdan incelemesi gibi konuları kapsayan bu kitabın ilk amacı seçme veya hayat tarzında devrimdir. (L)

EXETER, Büyük-Britanya'da şehir, Devon'un idare merkezi, *Exe* ırmağı kıyısında; 92 550 nüf. Önemli pazaryeri. Tarım makineleri. Dokuma sanayii. Dökümhaneler. Bira fabrikaları. Kâğıt fabrikaları. Roma kalıntıları, Exeter'in (esk. *İsca Dumnoniorum*) bulunduğu yerin eski önemini gösterir. Ortaçağda şehir birçok çarpışmaya yolaçtı. Charles I ile parlamento arasındaki savaş sırasında kralcıların Batı İngiltere'deki merkezlerinden biriydi. (L)

EXETER (Henry COURTENAY, — markisi). Bk. COURTENAY.

EXİMENİÇ (Francesch), katalonyalı fransisken ilâhiyatçısı (Gerona 1340'a doğr. - Perpignan 1409'a doğr.). Toulouse'da ilâhiyat öğrenimi gördü. Önce Barcelona'da oturdu. Orada kral Pedro IV'ün isteğiyle on üç ciltlik bir dinî ansiklopedi (*El Crestia* [Hıristiyan]) yazdı. Papa Benedictus XIII tarafından Kudüs patrikliğine (1408), sonra Perpignan piskoposluğuna, son olarak da Elne papalık yöneticiliğine getirildi. (L)

EXİSİTİMATİO i. (lat. k.). Rom. huk. Roma'da her yurttaşın yararlandığı saygı hakkı. (Yurttaşın bütün medeni haklardan yararlanabilmesi için bu saygıya dokunulmaması gerekirdi.)

— ANSİKL. *Existimatio* ancak şu üç durumda kısıntıya uğrardı: **1)** yurttaşın, kanun veya Praetor'ca yasaklanan işleri yapması ve bir mahkûmiyeti olması (*infamia*); **2)** yaşayışında veya mesleğindeki şerefsiz davranışı dolayısıyle bir yurttaşın Censorlar tarafından cezalandırılması (*trupitudo*); **3)** *Nota Censoria* ile bir yurttaşın Senato'ca cezalandırılması (*ignominia*). [L]

EX-LİBRİS i. («...'ın kitabı, ...'ın kitaplığına ait» anlamında lat. dey.). Kitapseverlerin kitaplarının arkasına yapıştırdıkları ve üstünde adları veya rumuzları bulunan süs etiketi.

— ANSİKL. *Ex - libris*'in ilk olarak XVI. yy.'da Almanya'da çıktığı sanılmaktadır. Fransa'da da 1600'e doğru görülmeğe başlandı. *Ex - libris* başlangıçta ayrı ayrı harflerden meydana geliyordu; sonraları düz satıhların üstüne çizildi ya da basıldı; en sonunda da kitapların arkasına yapıştırılan bir süs etiketi oldu. Üzerinde kitapseverin arması, adı ya da rumuzu bulunurdu. XVII. yy.ın *ex- libris*'leri arasında Varoquier'nin, Malherbe'in, Mansart'ınkiler anılmağa değer. XVIII. yy. da, ünlü süs etiketçileri, Boucher, Bouchardon, Choppart, oğul Cochin, Eisen, Gravelot, Marillier, Monnet, Moreau le Jeune ve Saint-Aubindi. En dikkate değer *ex-libris*'çiler ise Louis XV'in, Mme Victoire'ın, Mme de Pompadour'un, Champcenetz'in, başkan Hénault'nun, Mirabeau'nun, Lavoisier'nin *ex-libris*'çileriydi.

XIX. yy. da, Victor Hugo'nun *ex-libris*'i Paris'in Notre-Dame kilisesinin kuleleriyle süslenmişti. Manet'ninki Bracquemond tarafından kazılmıştı. Goncourt kardeşlerinkinde de Gavarni'nin bir deseninden yararlanılmıştı. XX. yy.da, *ex-libris,* mühürle basılan bir kütüphane damgası olmak yolundadır. (L)

EXMOOR FOREST, İngiltere'de Birinci zamandan kalma kütle, Devonshire'ın kuzeyi ile Somersetshire'da; Dunkery Beacon'da 519 m derin vâdilerinin avcılık ve balıkçılığa elverişli olması sayesinde turizm gelişmiştir. (L)

EXMOUTH, İngiltere'de (Devonshire) liman şehri, Exe'in ağzının doğu kıyısında; 19 700 nüf. Önemli sayfiye yeri. Yatçılık merkezi. (L)

EXMOUTH (Edward PELLEW, birinci — vikontu). Bk. PELLEW.

EXNER (Franz), avusturyalı filozof (Viyana 1802 - Padova 1853). Bir pedagog olarak Herbart okuluna bağlı ve Hegel'e karşıydı, 1848'de eğitim bakanı oldu, Avusturya'nın bir bölümünde eğitim işlerini yeniden düzenledi. Eserleri: *Über Nominalismus und Realismus* (Nominalizm ve Gerçekçilik Üstüne) [1842], *Die Psychologie der Hegelschen Schule* (Hegel Okulu Psikolojisi) [1842], *Über Leibnizens Universalwissenschaft* (Leibniz'te Evrenbilim Üstüne) 1843, *Über die Lehre von der Einheit des Denkens und Seins* (Düşünce ve Varlığın Birliği ile İlgili Öğreti Üstüne) [1848]. (L)

Ex nihilo nihil («hiçten hiç» anlamında lat. söz). Epikuros ile Lucretius'un felsefesini özetleyen meşhur deyim. Persius'un bir şiirinden (*Satirler III,* 84) alınmıştır. Bu şiir *De nihilo nihil* («Hiç bir şey hiç'ten gelmez») diye başlar; bu ise kısaca «hiç bir şey hiç'ten varolmamıştır, hiç bir şey yaratılmamıştır, tabiat ebedîdir» anlamına gelir. (L)

Ex nunc (lat. dey.). Huk. Bir irade beyanının ileriye etkili olması. Meselâ, feshin ihbarında, hukukî muamele *ex nunc,* yani fesih edildiği andan itibaren ileriye doğru sona erer. (M)

EXOASCALES çoğl. i. Yeşil bitkilerde asalak yaşayan asklı mantar. (Bu mantarların askları konak bitkinin dokularından dışarı fışkırır. Meselâ şeftali ağaçlarında kabarcık meydana getiren *Gaphrina deformans* bunlardandır. Sporlarından bireşeyli dallar oluşur, bunların birleşmesiyle de, üstün yapılı mantarlarda olduğu gibi dikargotik ikincil bir miselyum meydana gelir.) [L]

EXOASCUS i. Asklı mantarlardan taphrina'nın diğer adı. (*Exoascus deformans* [*Taphrina deformans*] şeftalide kabarcık hastalığına sebep olur.) [L]

EXOBASİDİACEAE çoğl. i. *Hymenomycetales* takımından bazitli mantarlar familyası. (L)

EXOBASİDİUM i. Bazitli mantar. (*Exobasidium azalece* açalyada bitki uyuzuna sebep olur.) [L]

EXOCENTRUS i. Kısa ve tıknaz gövdeli küçük böcek. (Rengi kızıl-sarı veya gri tüyleri sık ve diktir. Avrupa'da meşe, karaağaç ve ıhlamur üzerinde yaşar. Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

EXOCHOMUS i. Toparlak, geniş gövdeli uğurböceği. (Böbrek şeklinde kırmızı benekli, parlak siyah renklidir. Daha çok kozalaklılarda yaşar. Kınkanatlıların *coccinellidae* familyasından.) [L]

EXODİUM i. Lat. ed. Trajedilerden sonra oynanan güldürücü piyes. (L)

EXOGYRA i. Paleont. İstiridyelere yakın ikiçenetli fosil yumuşakça. (Çenetleri eşit değildir; kavkısında yana doğru kıvrık sarmal çengeller bulunur. Jura ve tebeşir tabakalarında pek çok türüne rastlanır. *Exogyra virgula* üst jura çağına ait bazı tabakalarda görülür. Bu yüzden bu tabakalara virgulalı tabakalar denir.) [L]

EXETER katedral

EXOMİAS i. Parlak, küçük böcek. Gövdesi kızıl veya kızılımsı esmer, duyargalarıyle bacakları sarıdır; Avrupa'nın dağlık bölgelerinde yaşar. (Kınkanatlılardan.) [L]

EXOPTERYGOTA i. Böcek bil. Bk. HETEROMETABOL. (L)

EXOSOMA i. Otçul böcek; zambakgillerin, özellikle nergislerin saplarıyle beslenir. (Kınkanatlıların *chrysomelidae* familyasından.) [L]

EXOSTEMMA i. Beyaz veya pembe çiçekli ağaç veya ağaççık; Tropik Amerika'da yirmi kadar türü yetişir. (Kökboyasıgillerden.) [L]

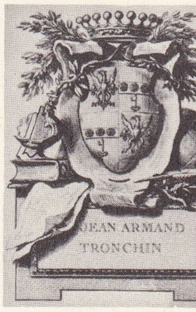

ex-libris

Expeditio romana (Roma seferi), Ortaçağda, Roma kralı seçilmiş olan germen prensinin imparatorluk tacını giymek üzere yaptığı Roma yolculuğunu belirtmek için kullanılan latince terim. Kutsal Roma Germen imparatorluğunun içinde bulunduğu karışıklık ve papalıkla ilişkilerinin kararsızlığı dolayısıyle bu gezi çok zaman askerî bir kuvvet gösterisi niteliğindeydi. (L)

Expérience Humaine et la Causalité Physique (L') [*İnsan Deneyi ve Fizik Nedensellik*], L. Brunschvicg'in 1922'de yayımlanan eseri. Filozof bu eserinde, çeşitli nedensellik görüşlerini eleştirir. Mill'in öngördüğü pasif ve mekanik tümevarımın verimsiz olduğunu, buna karşılık, matematiğin, zihnin kendi alanında serbestçe gelişmesini sağlayan etkin kavramları bilimlere getirmiş olduğunu ileri sürer. Maine de Biran'ın uyguladığı içgözlemle nedenselliğe varmak imkânsızdır. Nedenselliğe, ancak, tam faaliyet halindeki kavrayış gücünü ele alan *içdüşünmeli analiz* yoluyle varılabilir. (L)

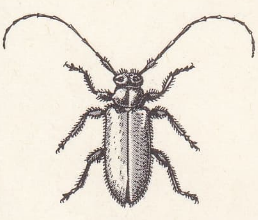

exocentrus

Expérience Morale (L') [*Ahlâk Deneyi*], Frederic Rauh'un eseri (1903). Bu kitapta yazar, ahlâkın tekniğini ve özünü belirtmeğe çalışır. Rauh, büyük ahlâk ilkeleri ve geleneksel değerlerin incelenmesinden hareket ederek, bilimlerde olduğu gibi ahlâkta da ilkelerle değerleri somut ve bireysel deneyden geçirmek gerektiğini, ancak böyle bir sınavın ilke ve değerlere yasa gücü kazandırabileceğini ileri sürer. Ahlâk ideali, kendi sorunlarımıza göre, fakat nesnel ve rasyonel bir düşünüşle sürekli olarak gözden geçireceğimiz canlı bir gerçektir. (L)

exochomus

EXPERT (Henry), fransız müzikologu (Bordeaux 1863 - Tourette - sur - Loup, Alpes - Maritimes 1952). 1881'e doğru Paris'e gitti, Niedermeyer okuluna girdi, G. Lefevre ve Gigout'nun yönetimi altında müzik eğitimi gördü. Franck, Saint - Saëns ve Fauré ile çalışarak bilgisini arttırdı. Eski usulle yazılmış eserleri yeni notalama sistemine uyguladı ve yayımladı, konferanslar verdi: koro yöneticiliği yaptı, Chanterie de la Renaissance'ı (Ortaçağ Şarkı okulu) kurdu, Yüksek okul öğretim üyeliğinde bulundu (1902), Devlet Konservatuar kitaplığı sorumlusu oldu (1909-1933), bütün çabasını XV. ve XVI. yüzyıl fransız - flaman müziğinin geniş bir antolojisini yayımlamağa verdi: *les Maitres Musiciens de la Renaissance* (Rönesans Müzik Ustaları) [1892 - 1908], *Bibliographie Thématique* (Tema'lar Bibliyografisi) [1900], *Les Monuments de la Musique Française au Temps de la Renaissance* (Rönesans Çağın-

Foto. Enlish Travel (LAROUSSE)

da Fransız Müziğinin Anıtları) [1924 - 1929]. Ayrıca, *Encyclopédie de la Musique*'i (Müzik Ansiklopedisi) yayımladı. (L)

EXPLOİTS, Newfoundland adasında ırmak; *Exploits* koyuna dökülür; 210 km. (L)

Explorer [eksplorır] i. (ing. k.), çeşitli yörüngelerde dönen, hepsi de uzayın 10 000 km yüksekliğine kadar uzanan bölgeyi inceleme amacıyle atılmış olan, ama aralarında büyük farklar bulunan birçok amerikan peykine verilen ortak ad. *Explorer*'ler sayesinde Van Allen kuşağı keşfedilmiş, magnetosfer incelenmiş, magnetopoz'un sınırları belirlenmiş ve uzaydaki göktaşlarından birçoğunun sayısı ve delici gücü tespit edilmiştir. Özellikle «Explorer XV» 9 temmuz 1962'de yükseklerde gerçekleştirilen nükleer patlamadan doğan sunî ışınımın incelenmesinde yararlı oldu. «Explorer XXI» aracılığı ile, uzaklardaki magnetik alanlar, kozmik ışıma ve güneş rüzgârı incelendi. *İnterplanetary Monitoring Probe* adını taşıyan bu peykin Yer'den en uzak noktası 96 000 kilometreydi. «Explorer XIII» ise iyonosferde ölçme işleriyle görevlendirildi. 29 Mayıs 1965'te atılan «Expolerer XXVIII»in yerden uzaklığı 200 000 kilometreyi buldu. (L)

Exposition du Système du Monde (*Evren Sisteminin Açıklanması*), Laplace'ın 1797'de yayımlanan eseri. Yazar, kitabının çeşitli bölümlerinde önemli astronomi sorunlarını inceler: *Mouvements Apparents des Corps Célestes* (Gökcisimlerinin Görünür Hareketi), *Mouvements Réels des Corps Célestes* (Gökcisimlerinin Gerçek Hareketi), *Lois du Mouvement* (Hareket Kanunları), *Théorie de la Pesanteur Universelle* (Evrensel Çekim Teorisi). Ayrıca, astronominin kısa bir tarihçesini de veren eser, Laplace'a Fransız akademisinin kapılarını açtı. Gök mekaniğini, anlaşılmaz formüllere kaçmadan açıklayan bu özlü inceleme, bilimsel niteliğini bugün bile kaybetmemiştir. (L)

Ex post (lat. dey.). İkt. *Ex post hesap.* Bk. EX ANTE.

EXPROMİSSİO i. Rom. huk. Bir borçlunun yerini bir başkasının almasına denir. Burada, yeni borçlu, yerini aldığı ilk borçlu ile daha önceden anlaşmaya varmaksızın, borcu yüklenir. (L)

EXTİSPİCİUM i. (lat. k.). Esk. çağ. Törenlerde sunulan kurbanların iç uzuvlarını inceleyerek tanrıların iradesini keşfetmeğe çalışan din adamı. (Bu uygulama, Etrüsklerde, Romalılarda ve Yunanlılarda vardı.) [L]

Extra commercium. Rom. huk. Bk. RES *extra commercium.*

EXTREMADURA, İspanya'da tarihî bölge, bugün iki il'e (Badajoz ve Caceres) bölünmüştür. Extremadura, İberia mesetasının güneybatı kesimini içine alır; burası yer yer dağ kalıntıları serpiştirilmiş şistli ve granitli geniş peneplenlerden meydana gelir. Yazın çok sıcak olan iklimi, kışın ılık ve yağışlar nispeten boldur. Çok büyük çam ormanlarında koyun ve domuz sürüleri otlatılır. Meşe ormanlarının yerini batıya doğru, sınır yakınında, meşe mantarları alır. Ovalarda ve ağaçsız kısımlarda kaba (üç veya beş yılda bir ekim) tahıl tarımı yapılır. Nüfus yoğunluğunun fazla olması büyük çiftliklerin çokluğundandır. Toprakları daha derin bazı bölgelerde (Tierra de Borros) tahıl tarımı daha ince bir şekilde uygulanır (bağ ve zeytinlikler) ve bazı pazar - şehirlerin zenginleşmesini sağlar. Guadiana ırmağı üzerinde Cijara barajının yapılması daha alçak ovaların bir kısmının (yaklş. 100 000 hektar) sulanmasını sağlamıştır.

— Tar. Roma eyaleti Lusitania'ya katılan, bir süre Sertorius tarafından yönetilen Extremadura, 569'da Vizigot krallığı tarafından ilhak edildi. 711'de arapların eline geçti; Şam, sonra Kurtuba halifeliğine bağlandı ve 960'ta bağımsız bir arap krallığı oldu. 1229'da Alfonso IX'un geri aldığı Extremadura'dan birçok *conquistadore* yetişti. Daha sonra bölgenin tarihi, Leon ve İspanya'nınkiyle karıştı. (L)

Ex tunc (lat. dey.). Huk. Bir irade beyanının geriye etkili olması. Meselâ, hata sebebiyle iptalde, iptal beyanı, irade beyanının yapıldığı ana kadar geriye etkili olur. (M)

EXUMA, Bahama takımadalarında adalar grubu. New Providence adasının güneyinde; 258 km²; 3 785 nüf. İki ada (*Great Exuma* ve *Little Exuma*) ile birçok kayalıktan meydana gelir. (L)

EY ünl. (esk. türk. *ay* ve *iy*'den). Seslenilen kimsenin dikkatini çekmek için kullanılır: *Ey arkadaş!;* —Edebiyatta seslenileni belirtir ve anlamı kuvvetlendirir: *Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker!* (M. Â. Ersoy); — Bıkkınlık belirtir: *Ey ... gelmeyecek işte ne olacak?* (B. Felek); —Soru sözü olarak kullanılır: *Ey, ben şimdi ne yapayım?* (Ömer Seyfeddin). [M]

EYÂ ünl. (fars. *eyā*). «Ey, hey!» anlamında kullanılır: *Eyâ ahali-i fazlın reisicumhuru* (Şinasi). [M]

EYADEMA (Etienne), togolu subay ve siyaset adamı (Pya 1935). 1953'ten 1961'e kadar fransız ordusuna hizmet etti. 1963'te başkan Olympio'nun ortadan kaldırılmasıyle sonuçlanan hükûmet darbesine katıldı. Ama kasım 1966'da başkan Grunitzky'yi devirmek amacını güden hükûmet darbesini başarısızlığa uğrattı. 1965'te albay oldu ve 13 ocak 1967'de askerî bir hükûmet darbesiyle iktidarı ele geçirdi. (L)

EYADÎ çoğl. i. (ar. *yed*>*eydi*, eller'den *eyādi*). *Esk.* Eller. ‖ *Eyâdî-i nâs,* halkın elleri. (M)

EYALÂT çoğl. i. (ar. *eyālet*'den *eyālāt*). *Esk.* Eyaletler: *İstanbul'da ve eyalâtta çıkan gazetelerin cümlesini biliriz* (Namık Kemal).

— Teşk. tar. *Eyalâtı mümtaze,* Osmanlı idaresindeki imtiyazlı, özel idareli eyaletlere verilen ad.

— ANSİKL. Osmanlı imparatorluğu zamanla toprak kaybetmeğe başlayınca eyaletlerin bir kısmına yeni haklar tanıdı. Devlete ait vergileri ödemede özel kanunlar çıkarılarak kolaylık sağlandı. Bir kısım eyaletlere de muhtariyet verildi; bunlara *Eyalât-ı Mümtaze ve Muhtere* denildi. 1908'e kadar bu eyaletler şunlardı: Mısır hıdivliği; Cebeli Lübnan mutasarrıflığı, Kıbrıs adası, Bulgaristan prensliği ve Bosna-Hersek. Bu eyaletlerle ilgili işler Babıâli'de Eyalât-ı Mümtaze kalemi müdürlüğü tarafından yürütülürdü. (M)

EYALET i. (ar. *eyalet* ve *iyalet*). Genellikle valiler tarafından yönetilen ve bir çeşit bağımsızlığı olan büyük il: *Belki hükûmet-i Osmaniyenin bir vilâyet veya eyaleti olabilir, denilmektedir* (Atatürk). *Eşanl.* VİLÂYET.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde vilâyet usulünün kabulünden önce en büyük idarî ve askerî yönetim bölgesine verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Eyalet askeri,* osmanlı ordusunun kapıkulu* teşkilâtı (kapıkulu süvarisi ve piyadesi) dışında kalan kısmına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Eyalet divanı,* eyaletlerde, beylerbeyi ve vezirlerden kurulu ve Osmanlı devletinin hâkimiyetini temsil eden divana verilen ad. (*Paşa divanı* da denirdi.) [Divanda eyalet âmirlerinden başka kadı, kenar defterdarı, tımar defterdarı, paşanın tezkerecileri, subaşı, asesbaşı bulunurdu. Verilen kararlar iş sahiplerince yeterli bulunmazsa merkezdeki Divanı hümayuna başvurma hakları vardı. Burada verilen hükümler, mahallî şer'î mahkeme sicillerine geçerdi. Eyaletlerde halledilecek davalar da merkezden, eyalet divanına gönderilirdi.] ‖ *Eyalet kadısı,* Osmanlı imparatorluğu eyaletlerinde bütün hukukî ve kazaî işlere bakan kadılara verilen ad. (Rumeli kadıları Rumeli kazaskerlerinin, Anadolu, Suriye, Arabistan kadıları Anadolu kazaskerlerinin idare ve nezareti altında bulunurdu. Eyalet kadılığının diğer adı *mevleviyet** idi.) ‖ *Eyalet kapı kethüdası,* eyalet valileriyle sancakbeylerinin işlerini devlet dairelerinde yapan kimse. (Bunlar vali ve sancakbeyleri tarafından seçilir, valilerin ve sancakbeylerinin vazifeleri süresince iş görürlerdi. Babıâli'de herhangi bir makamları yoktu. 1863'ten itibaren tayin ve azil işlemlerinin şekilleri değiştirildi. 1908'de de kaldırıldı). ‖ *Eyalet veziri,* Osmanlılarda XVI. yy.dan itibaren eyaletlerin idaresini ele alan vezirler hakkında kullanılan deyim. (Bunlar hem idarî hem de askerî âmirlerdir. Eyaletlerde hükümdarı temsil ederler, kazaî meselelerden başka her işte mutlak salâhiyetleri vardı.)

— ANSİKL. Başlangıçta (msl. XV. yy.da) *eyalet* kelimesi, asıl anlamının ifade ettiğinden çok daha küçük bölgeler için kullanılıyordu. Tahrir defterlerinde *Eyalet-i Turhal, Eyalet-i Kazabad* gibi, bugünkü iki ilçe sahasını belirten kayıtlara rastlanmaktadır. Sonradan bazen vilâyet ve nahiye deyimlerinin eşanlamlısı olarak da kullanıldı. XVI. yy.da imparatorluğun en büyük ve geniş idare ve askerlik bölgelerine eyalet dendi. Osmanlı devleti teşkilât ve müesseseleri tarihi bakımından, önce Rumeli eyaleti, ikinci olarak Anadolu eyaleti, daha sonra fütuhat sırasıyle *Eyaleti Rum* (Tokat, Amasya, Sıvas); Karaman, Dulkadır (Maraş) ve Diyarbekir eyaletlerinin kurulduğu görülür.

Eyalet, bir beylerbeyi (mirmiran) tarafından yönetilirdi. Eyalet bölgesi *liva** denilen sancaklara bölünürdü; beylerbeyi hepsinin âmiri ve kumandanı idi. Barış zamanlarında bölgelerini idare eder, savaş sırasında, bağlı olduğu cepheye ve serdarın maiyetine bütün beylerbeylik kuvvetleri ve mirlivalarla birlikte katılırdı.

XVI. yy.da Rumeli eyaletinin canibi yemin (sağ kol) ve canibi yesar (sol kol) olmak üzere ikiye ayrıldığı görülür. Aynı şekilde Anadolu beylerbeyliği iki kola ayrılmıştı. Bu ayırımın bir kaynağını eski devirlerde aramak gerekir. Selçuklularda çeşitli türkmen boylarının sağ kol ve sol kol beylerbeyleri ile idare edildiği bilinir. Osmanlı devletinde bu gelenek devam etmiştir. Bu iki eyaletteki kol ayırımı öteki eyaletlerde görülmez. Bunun sebebi eyalet sayısının artması ve bunların iki kola bölünecek kadar büyük olmamasıdır.

Her eyalette beylerbeyinin oturduğu yer olan liva, *paşa sancağı* sayılırdı. Rumeli eyaletinde Sofya ve Manastır livalarının, Anadolu eyaletinde Kütahya ve Ankara sancaklarının zaman zaman paşa sancağı olması gibi. İlk zamanlarda mirlivalara bey denildi. Eyalet başında olan beylerbeyler paşa rütbesine sahipti, iki tuğ taşırdı. Eyaletler, bölgede hâkim ve geçerli olan arazi rejimine göre, yani Osmanlı devletinin karakteristik toprak idare sistemi olan birlik sisteminin uygulanıp uygulanmadığına göre, XVI. yy.dan itibaren başlıca iki kategoriye ayrıldı: birinci kategoride has, tımar, zeamet usulünün geçerli olduğu eyaletler (bütün Anadolu, Rumeli, Suriye, Elcezire'de bulunanlar); ikinci kategoride Irak, Mısır, Kuzey Afrika (Trablusgarp, Tunus, Cezayir) ve bir kısım adalar bulunuyordu. Bu sonunculara saliyane* usulü ile idare edilen eyaletler denilirdi. Beylerbeyi, eyalet gelirlerinden, mahallî masraflar çıkarıldıktan sonra kalan kısmını İstanbul'a, devlet hazinesine gönderirdi. Dirlik sistemiyle idare edilen eyaletlerde yönetici olarak hazine defterdarı, tımar defterdarı, zeamet kethüdası gibi görevliler de bulunurdu. Her eyalette, küçük çapta bir divan, idarî ve askerî işlere bakardı.

XVI. yy. sonlarından başlayarak vezirlik payesini almış olan kimseler eyalet idaresinin başına beylerbeyi olarak gönderilirdi. Bu vezirlerin daha sonraki zamanlarda ve fevkalâde hallerde bazen iki eyaleti kendi üstlerinde birleştirdikleri olmuştur. Bu durum, imparatorluğun son devirlerinde Eyalet-i Mümtaze denilen birtakım olağanüstü yetkilere sahip, iç işlerinde müstakil ve devlet merkezine maktu bir vergi göndermekle yükümlü eyaletlerin kurulmasına yolaçmıştır.

— Ask. tar. *Eyalet askerleri,* tımarlı sipahi teşkilâtı ve yerli kulu teşkilâtı olmak üzere ikiye ayrılırdı.

Tımarlı (topraklı) sipahi kuvvetleri, tımar sistemine göre kurulurdu. Çoğunluğunu cebellüların teşkil ettiği tımarlı sipahi kuvvetleri ordunun en kuvvetli, vurucu, seyyar birlikleriydi. Yerli kulu teşkilâtı genel olarak, geri hizmet teşkilâtı, yurt içi teşkilâtı, kale teşkilâtı olarak bölümlere ayrılırdı. Geri hizmet teşkilâtı, ordunun geri hizmet işlerinde kullanılıyordu. Bunların içinde cambazlar, tatarlar, yörükler, evlâdı fâtihan, Anadolu topraklı sipahileri gibi gruplar vardı. Yurt içi teşkilâtında, voynuklar, cerahorlar, martalozlar, derbentçiler, belderanlar, menzilciler gibi gruplar bulunuyordu. Kale teşkilâtı ise yaya ve atlı kale kuvvetleri olarak ikiye ayrılmıştı. Yaya kale kuvvetleri, yerli yeniçeri, yerli topçu, yerli cebeci, yerli humbaracı, yerli lağımcı bir-

likleri ve azap, muhafız, martaloz cemaatlerinden ibaretti. Atlı kale kuvvetleri gönüllüler, farisan, beşlulardan kurulurdu. Ayrıca eyalet paşalarının emrinde olan ve kapı halkı denilen kuvvetler vardı. Bunların sayısı paşaların rütbe ve derecesine göre değişirdi. Bunlardan başka Kırım hanlığı, Erdel krallığı, Eflak ve Boğdan voyvodalıklarının emrindeki kuvvetler de savaş zamanında orduya katılmak zorunluğunda idiler. (→ Bibliyo.) [M]

EYALETGÂH i. *Esk.* Eyalet merkezi olan şehir. (M)

EYALET-İ RUM (Eyalet-i Rumiye-i Suğra da denir). Esk. coğ. Anadolu'da bazı bölgelere verilen ad. Rum kelimesi, Roma imparatorluğunun hatırasını koruyarak bazen Anadolu (bk. ANADOLU ve DİYAR-I RUM), XV. ve XVI. yüzyıllarda ise daha küçük ve belirli bir bölge için kullanıldı. XIV. yy. dan sonra kullanılan *Memleket-i Rum* deyimi bir idarî bölge olarak, çoğu defa Sıvas, Tokat ve Amasya çevresini ifade etmiştir. Rum kelimesi, *İklim-i Rum, Diyar-ı Rum* gibi deyimlerle daha geniş bir coğrafî alanı karşılamak için kullanıldığından sonraları bu bölge *Rumiye-i Suğra* diye tanınmıştır. XV. yy.da başlı başına bir şehzade sancağı şeklinde imtiyazlı bir durum alan Amasya, Eyalet-i Rumiye-i Suğra'nın merkezi sayılarak bu eyalet, Rumeli ve Anadolu'dan sonra üçüncü eyalet olarak teşkilâtlandı. Murad II devri sonlarına doğru bu eyalet, Canik ve Çorum bölgeleri de ilâve edilerek genişletildi; bir süre sonra Karahisar-ı Şarkî (Karahisar-ı Hasan Drâz) bölgesi de eklendi. XVI. yy. başlarına ait bir kısım tahrir defterlerinde ise Eyalet-i Rum, Çorum ve Bozok bölgeleri dışında kalan beş sancaktan ibaret gösterilmektedir: Tokat, Sıvas, Sonisa-Niksar, Amasya, Canik ve Karahisar-ı Şarkî sancakları. Bunlar «Kadîm» diye anılan, XV. yy. Eyalet-i Rum teşkilâtıdır. O zaman bu beş sancakta 28 kadılık bölgesi bulunuyordu. Sonraları Safevîlerden ve Memlûklardan alınan yerlerin ve Trabzon'un eklenmesiyle on sancaktan kurulu büyük bir eyalet halini aldı. Tahrir defterlerinde «hâdis» yani sonradan eklenen diye yazılan bu beş sancak, 8 kadılık Trabzon sancağı, 2 kadılık Kemah sancağı, 3 kadılık Bayburt, 3 kadılık Gerger, Kâhta, Malatya, 2 kadılık Divriği, Darende sancakları idi. Bu idarî teşkilât hemen hemen XVI. yy. boyunca sürdü. Trabzon ile Malatya gibi birbirinden çok uzak yerlerin aynı eyalete bağlanması büyük güçlükler doğurduğu için, bu sancakları ayrı idarî teşkilâta ayırmak gerekti: Malatya bölgesi Dulkadır eyaletine; Karahisar-ı Şarkî, Kemah, Bayburt, Erzurum eyaletine bağlandı ve bu yüzyılın sonundan itibaren Trabzon da ayrı eyalet haline getirildi. Aynı şekilde bir sancak içindeki kaza, nahiye, divan veya cemaat gibi idarî, askerî, kazaî veya etnik teşkilâtlanma da, zaman zaman değişikliğe uğradı. Eyalet-i Rum'un toprak hukuku ve tasarrufu bakımından özelliği bu bölgede «mâlihâne» ve «divanî» adlı iki türlü tasarrufun en tipik şeklinin varlığıdır. Böyle bir statüye tabi toprak rejiminde arazi, ümera ve âyana verilir; fakat, topraklar, üzerinde tarım yapanlara kiralanmış sayıldığı için hem malikâne hissesi, hem de divanî adıyle, devlete ait hisse alınırdı. (M)

EYÂMİN çoğl. i. (ar. *eymen*'den *eyâmin*). *Esk.* Çok uğurlu ve kutlu olanlar. ‖ *Eyâmin-i eyyâm*, günlerin en kutlu olanları. (M)

EYBEYRS (Elisabeth), afrikaanca yazan güney afrikalı kadın şair (Klerksdorp 1915). Ülkesinin iktisadî ve sosyal gelişmesinin ilham ettiği şiirler yazdı: *Die Stil Avontuur* (Sessiz Macera) [1939]; *Die Vrou* (Kadın) [1945]; *Die Ander Dors* (Öteki Kapı) [1946]; *Balans* (Terazi) [1963]. (L)

EYCK (VAN). Bk. VAN EYCK.

EYCKEN (Jan VAN DER). Bk. EGAS. (Hanequin.)

EYE-LİNER [aylaynır] i. («gözü çevreleyen» anlamında ing. k.). Göz makyajında, göz kapaklarının kenarına çizgi çekmek için kullanılan renkli sıvı. (L)

EYEMOUTH, Büyük Britanya'da balıkçı limanı, İskoçya'da (Berwickshire), Kuzey denizi kıyısında, *Eyre*'in ağzında; 2 300 nüf. Sayfiye yeri. (L)

EYER veya **EĞER** i. (esk. türk. k.). Binic. Binek hayvanlarının sırtına konulan ve binicinin rahat oturmasını sağlayan nesne: *İpin öteki ucu bir atın eğerine bağlanmıştı* (K. Tahir). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Eyer kaşı*, eyerin önünde ve arkasında bulunan ve ön kaş veya arka kaş adıyle anılan iki çıkıntının genel adı. ‖ *Eyer kolanı*, eyeri hayvanın sırtına bağlamak için kullanılan keçi kılından örülmüş ip. ‖ *Eyer takımı*, eyerle birlikte kullanılan başlık, dizginler (kantarma ve şebeş kolları), üzengi (zahma), üzengi kayışı (zahma kayışı), göğüslük, kuskun, kolan, kuburluk, nal çantası ve diğer bazı malzemelerden ibaret olan biniş takımının tümüne birden verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Çerkez eyeri*, biniciyi tutan eyer kaşları yüksekçe eyer. ‖ *İngiliz eyeri*, önünde ve arkasında çıkıntısı olmayan eyer. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kadın eyeri*, eyer kaşı ay şeklinde olan, binici kadının oturmasını kolaylaştıran tek üzengili eyer. ‖ *Kral* veya *fransız eyeri*, yalnız önünde eyer başı bulunan eyer. ‖ *Yarış eyeri*, büyüklüğü ve ağırlığı çok azaltılmış eyer.

— ÇEŞ. DEY. *Eyere de gelir, semere de*, her şeye uyan nesneler için söylenir. ‖ *Eyeri boş kalmak*, bir hayvanın binicisi olmamak.

— Anat. *Türk eyeri*, kafatasının altında, temel kemiğinin üst yüzünde bulunan çukur; hipofiz bezi burada bulunur.

— Ask. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Eyer kaşı*, mermercilerin ve yalancı mermer yapan ustaların kullandıkları bir çeşit delgi yayı.

— ANSİKL. Binic. *Eyerlerin* biçim ve tip yönünden çeşitli türleri vardır: osmanlı eyeri, alman eyeri, ingiliz eyeri, çerkez eyeri, kırım eyeri gibi.

Eyer genellikle, *eyer kaltağı, eyer kaşı* olarak iki parçadan yapılmıştır. Ayrıca tepindirik adı verilen köseleden yapılmış iki eteği de bulunmaktadır. Bunlardan eyer kaltağı, eyerin tahtadan kafes halindeki iskeletinin kösele, meşin veya kalın, dayanıklı bir kumaşla kaplanması ve kıtıkla beslenmesinden meydana gelir. (*Eğrim* veya *eyer çatısı* da denir.)

Yunan çağında eyerin Avrupa'da bilinmediği sanılmaktadır. Binici atın çıplak sırtında veya kolanları bağlı eyer kaşı bulunmayan bir keçe üzerine üzengisiz tutunmak zorundaydı. İlk eyerler roma ve bizans ordularında ortaya çıktı. Ancak VI. yy.da üzengilerle birlikte yaygınlaştı. Bunlar binicinin vücuduna uygun ve gittikçe yüksekliği artan meşhur arkalı eyer kaşlarıyle donatıldı. Deriyle kaplı keçe veya pamuklu eyerler, atın sırtını koruyordu. Bu cins eyerler, Belucistan ve Sind'de hâlâ kullanılan eyerlerin ilk örnekleridir.

Batının yaptığı değişiklik ön eyer kaşlarında meydana geldi. Bunlara dizleri korumağa yarayan çıkıntılar eklendi. Ayrıca oturma yeri sağlam bir deriyle kaplanıp işlendi. Bu kısma yastık yerine, arkası beslenmiş parçalı eyer yastıkları kondu ve eyerin arka kaşı, simit biçiminde yastıklarla beslendi. Böylece batı tipi *çerkez eyeri* ortaya çıktı.

● *İngiliz eyeri*, binicilik gösterilerinde özellikle Almanya'da kullanılan eyerin ilk örneğidir. XV.yy.a doğru binicilik usullerinin değişmesine uygun olarak oldukça hafifletilen eyere başka bir biçim verildi ve ingiliz eyeri, binicilik sporlarında kullanılan tip eyer oldu.

● *Eyer takımı*. Eyer takımını meydana getiren *başlık*, atın boğaz, alın, burun ve çene altından sarmak üzere başına takılır. Ayrıca hayvanın ağzında dil altında bulundurulan iki parçalı *kantarma demiri* ile atın damağına etki yapan *şebeş demiri* de, dizgin kolları (veya kantarma ve şebeş kolları) yardımıyle binicinin atı isteğine göre sevk ve idaresini sağlar. *Kolan kayışı*, eyeri atın karnına sırtından dolaştırarak bağlamağa yarayan meşin veya fitilden yapılmış tokalı bir kemerdir. *Üzengi demiri*, süvarinin ayaklarını takmak suretiyle dengesini sağlamağa, üzengi kayışı da bu demirleri eyere bağlamağa yarar. *Üzengi kayışı* tokalı olur, binicinin boyuna göre ayarlanabilir. *Belleme* veya *haşa*, eyerin atın sırtını vurmaması için yerleşmesini; *göğüslük* eyerin geriye, *kuskun* da ileriye kaymamasını sağlar. *Kuburluklar*, atın bakım malzemesi olan kaşağı, gebre ve fırça gibi ahır gereçlerini koymağa yarayan iki meşin torbadan ibarettir. *Nal çantası*, hayvanın yedek bir giyim nalını (dört nal ve yeteri kadar mıh) taşımak için kullanılır. Ayrıca süvarinin terkisini (kaput veya çadır) art kaşa bağlamak için *terki kayışları* bulunur.

◆ **Eyerli** sıf. Sırtına eyer vurulmuş (hayvan).

◆ **Eyersiz** sıf. Sırtında eyer bulunmayan (hayvan). [M]

EYERCİ i. (*eyer*'den *eyer-ci*). Eyer yapıp satan kimse. (M)

EYERCİ, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Zonguldak ili, Devrek ilçesi) bucak; 10 171 nüf., 14 köy. — *Bucak merkezi*, 772 nüf. Devrek'in 28 km güneybatısında, yüksl. 325 m. (M)

EYERCİK i. (*eyer*'den *eyer-cik*). Binic. Üstünden geçen bir kolanla tespit edilmiş olan ve atın koşumunun kaymasını önleyen içi doldurulmuş koşum takımı parçası. (M)

EYERLEMEK geçl. f. (*eyer*'den *eyer-lemek*). Hayvanın sırtına eyeri koyup bağlamak, eyer vurmak: *Azıcık ısın, ben hayvanları eyerleyeyim* (Sabahattin Ali).

— ANSİKL. Eyer takımını, binek hayvanı üzerine *eyerlemek* için, önce hayvanın sırtı üzerine önden geriye doğru tüy yatımına uyacak şekilde belleme veya haşa konur. Bunun üzerine cidagonun hemen gerisine eyer takımı yerleştirilir. Daha sonra eyer takımı üzerindeki kolan kayışı, hayvanın karnının ön tarafını kuşatacak şekilde bağlanır ve sıkıca tokalanır. Bundan sonra, eyerin geri kaymaması için göğüslük ve ileri kaymaması için de kuskun kayışı, kuyruk altından geçirilmek suretiyle bağlanır.

At'ın eyerlenmesinde, gerek hayvanın sırtının, gerek belleme veya haşa'nın temiz ve katlanmamış bulunması gerekir.

İyi, dikkatli ve itinalı bir şekilde yapılan eyerleme ile gerek binici ve gerekse at, uzun bir yürüyüşü rahatlıkla yapabilir. Böylece «eyer vurgunu» denen hayvan sırtının yaralanması da önlenmiş olur.

◆ **Eyerlenmek** edilg. f. Eyer vurulmak. (LM)

EYGER i. Bot. Bk. ENİR.

EYİCE (Semavi), türk sanat tarihçisi (İstanbul 1923). Galatasaray lisesini bitirdi (1943), sanat tarihi, arkeoloji ve özellikle bizans sanatı üzerinde öğrenim yapmak üzere Almanya'ya gitti. Bir süre Viyana ve Berlin üniversitelerinde okudu (1945). Öğrenimine İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesinde devam etti. Sanat tarihi kürsüsüne asistan (1948), doçent (1955) ve profesör (1964) oldu. Başlıca eserleri: *Son Devir Bizans Mimarisi* (1963), *Galata ve Kulesi* (1969). Bazı makaleleri yabancı dillere çevrilmiştir. (M)

EYİTMEK geçl. f. Bk. AYITMAK.

EYKENBAUM (Boris Mihailoviç), rus tenkitçisi ve edebiyat tarihçisi (Leningrad 1866-ay.y. 1959). 1925 Yıllarında markşçı estetiğe karşı çıkan biçimci hareketin en önemli temsilcilerinden biri idi. Gogol'un *Palto* adlı oyunu üzerine önemli bir incelemesi (1918), bir deneme kitabı, Tolstoy ve Lermontov üzerine çalışmaları vardır: *Lev Tolstoy* (2 cilt, 1928-1931), *Lermontov'un Edebiyattaki Yeri* (1941). [L]

EYKENS veya **EYCKENS.** Bk. YKENS.

EYKENS (Jean Simon), belçikalı besteci (Anvers 1812-ay.y. 1891). Genç yaşta opera müziği yazmağa koyuldu ve 1829'da *Grétri'nin Yola Çıkışı* adında bir perdelik bir operet temsil ettirdi. Anvers tiyatrosu, *Haydut* ve *Bahçenin Anahtarı* adlarındaki operalarını oynadı. Ayrıca romans'lar, piyano için hafif müzik, bir kantat, birçok missa ve çeşitli dinî eserler, erkek sesine daha çok yer veren birçok koro eseri, müzik ve piyano fantezileri besteledi. (L)

EYL, Kuzey Somali'de kasaba, Nogal ırmağı kıyısında, denize 5 km uzaklıkta; 350 nüf. Havaalanı. (L)

EYLAU veya **PREUSSİSCH EYLAU,** eski doğu Prusya'da şehir, Königsberg'in güneydoğusunda. (Bk. BAGRATİONOVSK.)

— Tar. Napolyon, takip ettiği Bennigsen kumandasındaki rus ordusuna Eylau'da ye-

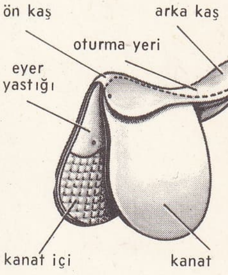

eyer (binic.)

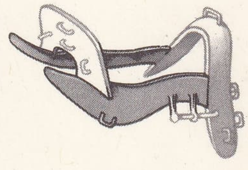
eyer kaşı

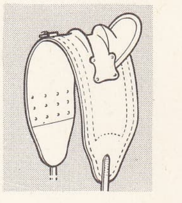
eyer (binic.)

tişti ve ordusu sayıca daha az olduğu halde (80 000'e karşı 50 000 kişi) 5 şubat 1807'de savaşa girişti. Düşmanın sol kanadına saldırdı ama sıkıştırıldığı mezarlıktan Murat tarafından güçlükle kurtarılabildi. Davout ve Ney'in yetişmesi sonunda Bennigsen, çekilmek zorunda kaldı, ama fransızlar kesin bir zafer kazanamadığından Napolyon harekâtı sonuçlandırmayı yaz mevsimine bıraktı. Kışın şiddetinin de etkisiyle kanlı savaşta 40 000 kişi öldü. (L)

EYLEM i. (*eylemek*'ten *eyle-m*). *Yeni.* Eylemek işi. || Belli bir amaca dönük iş, davranış: *Siyasal eylem. Esk.* Fiil. Ameliye. Amel. *Eşanl.* AKSİYON.

— Ahl. Bk. ANSİKL.

— Dil. bil. Bk. FİİL.

— Fels. Bk. ANSİKL.

— İkt. ve İş huk. *Dolaysız eylem,* kütle gücüne dayanan ve yürürlükteki hukukun çerçevesi dışında yürütülen sendika faaliyeti metodu. Bk. ANSİKL.

— Psikanaliz. *Güdük eylem,* günlük hayatta görülen davranış bozukluğu (dil sürçmeleri, okuma yanlışları, unutmalar v.b.). Bunlar, çoğu zaman, kişinin kendisi tarafından bir rastlantı sayılırlarsa da, gerçekte kişinin bilinçli güdüleri ile bilinç dışı isteklerinin çatışması sonucunda ortaya çıkarlar.

— ANSİKL. Ahl. *Eylem* konusunda, insanoğlunun eskiden beri ortaya attığı meselelerin tümü ve bu meselelerin çözümlenme şekilleri ahlâkın konusunu meydana getirir. Demek ki, ileri sürülen eylem kıstasları soyut ve hattâ metafizik olsa da (dinî ahlâklar veya Kant'ınki gibi idealist ahlâklar), ahlâk yine somuttur. Bu özelliklerinden ötürü, eylem meseleleri, ortaya konmalarına ve çözümlenmelerine yardımcı oldukları bilgi meselelerinden ayrı tutulamaz. Gerçekten de, bilgi, eylem ihtiyacından doğmuş ve bu ihtiyaçları karşılamağa yönelmiştir; buna karşılık, bilgiyle ilerlemeye yatkınlık gösterir. Demek ki, bilgiyle eylem, hakikatle hürlük ve teoriyle pratik arasında karşılıklı bir etki vardır. Eylemin oynadığı bu rolü, pek çok filozof açıklamıştır. Nitekim Goethe şöyle der: «Başlangıçta eylem vardı». Öte yandan, F. Bacon'a göre «düşünmede sebep olan şey, daha sonra, pratik eylemin kuralı haline gelir.»

— Fels. İmkânın (güç, kuvve) *eylem* ile (edim, fiil) olan ilişkisi, Aristoteles felsefesinin temel kavramlarından biridir. Eylem, varlığın tam olarak gerçekleşmesi, kendi varlığını eksiksiz olarak tamamlaması, sonuna ulaşmasıdır. İmkân ise, gelişmesi sonunda eylemi ortaya çıkaracak olan tohumdur. Nedenler düzeninde, imkân maddenin ve eylem form'un karşılığıdır. Tunç, maden filizinde saklı olanı yani bir güç ve imkân olarak var olanı gerçekleştirir; çiçek, meyvenin gücü ve tomurcuğun eylem halidir. Tanrı, saf (salt) düşünce ve maddesiz yetkin düşünce olduğu için, aynı zamanda, saf eylemdir. Aristoteles felsefesinde çok önemli bir yer tutan imkân ve eylem ile madde ve biçim ayrımı, iskolastik felsefede de büyük ölçüde etkili olmuştur.

9 Eylül 1922'de düşman işgalinden kurtulan İzmir

— İkt. ve İş huk. *Dolaysız eylem.* Devrimci sendikacılar, reformcu sendikacılara karşı, uzun bir süre, dolaysız eyleme girişerek mücadele ettiler. Bu eylemin amacı, işçi taleplerinin gerçekleştirilmesi ve mücadeleye girişmiş işçilere, «içinde bulundukları şartlardan kurtulmak için, kendilerinden başka hiç kimseye bağlanmamaları» (Griffuelhes) gerektiğini hatırlatmaktır. Bu eylem, şu şekillere bürünerek ortaya çıkar: davranışları haksız görülen sanayiciye veya tüccara karşı *boykot;* şu veya bu işletmede, sendika şartlarının kabul edildiğini halka duyuran *ilân;* sabotaja kadar varabilen *sert grev;* asıl mücadele silâhı olan *grev.* Bazı durumlarda, dolaysız eylem, işçilerin ücretli durumundan kurtaran bir üretim kooperatifinin kurulmasına yolaçmıştır. Genel olarak, basında açılan mücadele, toplantılar ve sokak gösterileri, dolaysız eylemin her yerde rastlanan şekilleridir. Dolaysız eylemden yana olanlar, başlangıçta, patronlar ve devlet ile hiç bir uzlaşmaya gidilmemesini istiyor ve işçi sınıfının mücadeleci zihniyetini zayıflatabilecek her çeşit reformu kınıyorlardı. Bugün, büyük işçi sendika merkezleri, dolaysız eylemi sürdürdükleri gibi toplumun devamlı olarak değişime uğramamasını sağlayacak çalışmalara da katılmaktadırlar. Tarım işletmeleri sahipleri, sanayiciler, tüccarlar ve serbest meslek sahiplerinin bağlı oldukları bazı meslek örgütleri de, kendi taleplerinin gerçekleştirilmesi amacıyle, dolaysız eyleme geçilmesini sık sık ileri sürmüşlerdir. Bu çeşit eylemlere örnek olarak, 1907'de Fransa'nın güneyindeki bağcıların mücadelesi, yolların kesilmesi, bazı vergilerin kaldırılması için tarım işletmecilerinin ve ticaretle uğraşanların giriştiği protesto hareketleri, mağazaların kapatılması ve doktorların grevleri sayılabilir. (LM)

EYLEMCİ sıf. (*eylem*'den *eylem-ci*). *Yeni.* Eylem yapan veya eylemlere katılan. (M)

EYLEMEK yard. f. Etmek, yapmak anlamında yardımcı fiil: *İnkâr eylemek, icra eylemek, avdet eylemek.* (M)

EYLEMLİ sıf. (*eylem*'den *eylem-li*). *Yeni.* Eylem halinde olan: *Eylemli profesör. Esk.* Amelî. Fiilî. (M)

EYLEMSİZ sıf. (*eylem*'den *eylem-siz*). Faaliyeti, kendine özgü hareketi bulunmayan, eylem halinde olmayan. || Fiilî olmayan: *Eylemsiz doçent.* (M)

EYLEMSİZLİK i. (*eylemsiz*'den *eylemsiz-lik*). Eylemsiz olanın durumu: *İnorganik cisimlerin eylemsizliği.* || Özellikle emirlere uymamak şeklinde beliren pasif direnme.

— Mat. *Sylvester'in eylemsizlik kanunu.* Bk. SYLVESTER.

— Mekan. ve fiz. Madde'de, cisimlerin kendi durgunluk veya hareketlerini kendiliklerinden değiştirememe özelliği. || *Eylemsizlik ilkesi* (*kanunu*). Bk. ANSİKL. || *Eylemsizlik kuvveti,* cisimlerin, kütleleri dolayısıyle harekete karşı gösterdikleri direnç. || *Eylemsizlik momenti.* Bk. ANSİKL. || *Elektromagnetik eylemsizlik,* indükleme olaylarıyle bir devreye kazandırılan özelliği, mekanik eylemsizliğe benzetme yoluyle verilen ad. (Maddenin kütlesi, hız değişimlerine karşı çıktığı gibi, bu indükleme olayları da akım şiddetinin değişimlerine karşı çıkar.) || *Enerjinin eylemsizliği.* Bk. KÜTLE.

— Psikopatol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mekan. ve Fiz. ● *Eylemsizlik ilkesi* veya *Galilei ilkesi,* dinamiğin temel ilkelerinden biridir. Bu ilkeye göre, bir cisme bir kuvvet etki etmedikçe o cisim ya durur ya da düzgün doğrusal bir hareket yapar.

● *Eylemsizlik momenti.* Bir eksen etrafında dönen bir maddesel noktanın kütlesiyle eksene olan uzaklığının karesi çarpımına maddesel noktanın o eksene göre «eylemsizlik momenti» denir. Bir sistemin bir eksene göre eylemsizlik momenti, sistemdeki bütün maddesel noktaların o eksene göre eylemsizlik momentleri toplamıdır. Katı bir cismin, kütlesi m ve eksene uzaklığı r olan bir elemanının eylemsizlik momenti mr^2-dir; cismin bütününün eylemsizlik momenti Σmr^2 ile gösterilir. M cismin kütlesini göstermek üzere, $\Sigma\, mr^2$ integralini MK^2 şeklinde yazmakla, alınan eksene göre cismin «jirasyon yarıçapı» denilen K uzunluğu bulunur.

Uzayda seçilmiş herhangi bir noktadan geçen bütün eksenler üzerinde, o noktadan başlayarak her iki yönde, cismin o eksene göre jirasyon yarıçapıyle ters bir uzunluk alındığında, bu uzunlukların bitim noktalarının geometrik yeri bir elipsoittir. Bu elipsoide *cismin o noktaya göre eylemsizlik elipsoidi* denir. Cismin, *bir noktaya göre asal eylemsizlik eksenleri* denilen üç asal ekseni vardır (eylemsizlik elipsoidinin birbirine dik olan üç ekseni). Ağırlık merkezine ait eylemsizlik elipsoidine *merkezî elipsoit* denir.

— Psikopatol. *Motor veya ruhsal eylemsizlik,* birçok akıl hastalığında meydana çıkar. *Motor eylemsizlik* (nadir, ölçülü, yavaş dalgalanmalı hareketler) melankolinin belirtisidir. *Ruhsal eylemsizlik* (veya ruhsal skleroz) yaşlıların normal zihin durumlarında görülen bir özelliktir. Zihin süreçlerinin oynaklığını kaybetmesinden ileri gelen bu eylemsizlik yeni bilgiler edinmede karşılaşılan güçlük ile kendini belli eder, bu da yeni durumlara uyma zorlukları doğurur. Ruhsal eylemsizlik hafif debillik hallerinde de görülür ve yeni bilgilerin çok uzun bir zamanda edinilmesine yolaçar. (LM)

EYLERT (Rulemann Friedrich), alman protestan ilâhiyatçısı (Hamm 1720 - Potsdam 1852). Piskopos, Prusya kralı Friedrich - Wilhelm III'ün saray vaizi. *Charakterzüge und Historische Fragmente* (Karakter Çizgileri ve Tarihî Sayfalar) [1846] adlı eserinde kralı anlattı. Wilhelm III'ün kararıyle kurulan «İncil birliği»nin gelişmesinde büyük etkisi oldu. (L)

EYLEŞMEK geçz. f. (*eylemek*'ten *eyle-ş-mek*). *Halk dili.* Oyalanmak. (M)

EYLÜL i. (süryanîce'den ar. k.). Milâdî takvimin dokuzuncu ayı. *Yazın altınları ve ateşleri eridikten ve söndükten sonra eylül gelir* (A.Ş. Hisar).

— ANSİKL. Tar. *Eylül* türk tarihinde birçok olayın cereyan ettiği bir aydır. 1954 (1 *Eylül*), Celâl Bayar Yugoslavya'yı resmen ziyaret etti. — 1922 (2 *Eylül*), Eskişehir yunan işgalinden kurtarıldı. — 1938 (2 *Eylül*), Hatay fransız yönetiminden ayrılarak bağımsız bir cumhuriyet oldu. — 1919 (4 *Eylül*), Sıvas kongresi toplandı. — 1963 (5 *Eylül*), Talât Aydemir ve arkadaşlarını yargılayan Mamak Askerî mahkemesi kararlarını açıkladı. — 1922 (6 *Eylül*), Balıkesir yunan işgalinden kurtarıldı. — 1566 (6/7 *Eylül*), Kanunî Sultan Süleyman öldü. — 1955 (6/7 *Eylül*), İstanbul'da meydana gelen olaylarda rum azınlıklara ait bazı yerler geniş tahribata uğradı. Sıkıyönetim ilân edildi. — 1922 (8 *Eylül*), Manisa yunan işgalinden kurtarıldı. — 1601 (9 *Eylül*/18 Kasım), Tiryaki Hasan Paşanın Kanije savunması. — 1922 (9 *Eylül*), İzmir yunan işgalinden kurtarıldı. — 1923 (9 *Eylül*), Halk fırkası (sonradan Cumhuriyet Halk partisi) kuruldu. — 1683 (12 *Eylül*), İkinci Viyana kuşatması kaldırıldı. — 1921 (13 *Eylül*), Sakarya Meydan muharebesi kazanıldı. — 1966 (14 *Eylül*), Cemal Gürsel öldü. — 1950 (21 *Eylül*), türk tugayı Kore'ye hareket etti. — 1960 (24 *Eylül*), Yassıada'da çalışmalarını yürütecek olan Yüksek Adalet divanı kuruldu. — 1516 (27 *Eylül*), Yavuz Selim Şam'ı aldı. — 1529 (27 *Eylül*), Kanunî Sultan Süleyman'ın Birinci Viyana kuşatması. — 1538 (28 *Eylül*), Barbaros'un Preveze deniz zaferi. — 1960 (29 *Eylül*), Demokrat parti kapatıldı. — 1207 (30 *Eylül*), Mevlânâ doğdu. (M)

Eylül, Mehmet Rauf'un romanı (1900). Türk edebiyatının ilk psikolojik romanı sayılan eser, evli ve çocuksuz bir çift olan Suat-Süreyya ile akraba ve aile dostu Necip arasında üçlü bir ilişkiler temeline dayanır. İmparatorluğun son yıllarındaki yarı yerli, yarı alafranga hayatın içinde bu kişiler, ayrı ayrı tanıtılır ve ruh halleri çözümlenir. Monoton bir hayat içinde Suat müzikle avunurken, deniz sporlarına düşkün olan kocasının yokluğunda kendisiyle ilgilenen Necip'e yakınlık duyar.
Karşılıklı zevk ortaklığında birleşen iki kişi, namus anlayışlarının etkisinde uzaktan uzağa bir sevgi ile yetinirler. Kitabın sonundaki bir yangında Suat ile birlikte onu kurtarmak isteyen Necip ölür. «Eylül» adı, orta yaş bunalımına giren Suat'ın ruh durumuna uygun düşen bir karamsarlığı ve ölüm düşüncesini belirtir. (M)

Eylül ihtilâli (4 Eylül 1870 ihtilâli). Pa-

Foto. MEYDAN

ris'te 3 eylül akşamı öğrenilen Sedan'ın düştüğü haberinden sonra Meclisin ikinci toplantısında meclis idare âmirlerinden general Le Breton'un Bourbon sarayını korumakla görevli askerî birlikleri çekmesi üzerine Meclis, karşı göstericiler ve millî muhafızlar tarafından işgal edildi. Jules Favre'ın teklifiyle, göstericiler ve milletvekilleri Belediye sarayına gittiler ve Cumhuriyeti ilân ederek bir Millî Savunma hükûmet kurdular. Naip kraliçe karşı koymağa kalkışmadı ve İngiltere'ye gitti. Bu ihtilâlde hiç kan dökülmemiştir. (L)

Eylül katliamları (1792), Paris'te ve taşra illerinde 2 eylül ile 6 eylül 1792 arasındaki keyfî idamlar. Paris'te, Eylül katliamlarının sonucunda, aralarında Lamballe prensesi, La Rochefoucauld'nun erkek kardeşleri, Saintes ve Beauvais piskoposları, Benediktin tarikatının başrahibi Dom Chevreul, birçok âsi rahip ve eski bakan Montmorin bulunan 1 100'den fazla kurban verildi. (L)

Eylül olayları (6/7), 1955 yılının 6 ve 7 eylül günleri İstanbul'da meydana gelen ve tahribata yolaçan olaylar. Sözü geçen tarihte türk kamuoyu, Kıbrıs anlaşmazlığı sebebiyle gergindi. Yunanistan'a dönük olan öfke, 6 eylül 1955 günü *Ekspres* adlı akşam gazetesinin «Selânik'te Atatürk'ün evi bombalandı» başlıklı haberi ve olayın aynı gün saat 13.00'te radyo ajans haberleri arasında doğrulanışı üzerine, İstanbul'da patlak verdi. Şehrin çeşitli semtlerinde, aynı anda toplanan gruplarca Yunanistan'ı protesto gösterileri başlatıldı. Hareket kısa zamanda tahripkâr nitelik aldı. Rum asıllı türklerin mesken ve iş bölgelerinde üzücü olaylar cereyan etti. Polis gücü yetmeyince duruma ordu birlikleri elkoydu. Sıkıyönetim ilân edildi. Suçlu sayılanlar askerî mahkemelerce yargılandı. Zarara uğrayanlara hükûmetçe tazminat verildi. 27 Mayıs ertesi Yassıada duruşmaları sırasında, 6/7 Eylül olaylarından suçlu sayılan yöneticiler yargılandı ve çeşitli cezalara çarptırıldı. (M)

EYMÂN çoğl. i. (ar. *yemîn*'den *eymān*). *Esk.* Ant içmeler, yeminler. ‖ Sağ taraflar, sağ eller. ‖ Bahtlar, talihler, mutluluklar, uğurlar. ‖ Kuvvetler. ‖ *Eymân-ı kâzibe,* yalan yere yapılmış yeminler. ‖ *Eymân-ı galîze,* kötü yeminler. (M)

EYMEN sıf. (ar. *yümn,* uğur'dan *eymen*). *Esk.* En uğurlu, çok talihli. ‖ *Eymen-ül-yemîn,* en kutlu. ‖ *Vâdi- Eymen,* Musa peygamberin Tur dağında Tanrı ile konuştuğu yer: *Yâr her vâdide eylerken tecelli, ey Kelîm / Sen niçin sergeste-i eymensin henüz* (Muallim Naci). [M]

EYMEN bin HARİM, sahabeden (VII. yy.). Babası ve amcası Bedir savaşında şehit oldular. Eymen, Mekke fethedildiği gün müslüman oldu. O sırada henüz yirmi yaşlarındaydı. İslâm kaynaklarında faziletli ve takva sahibi olarak anılan Eymen, ömrünün büyük bir kısmını Şam ve Basra'da geçirdi. (M)

EYMEN bin UBEYD, Sahabeden (? - 630). Hazreç kabilesindendir. Hz. Muhammed'in hizmetinde bulundu ve kendisinden hadis rivayet etti. Huneyn savaşında islâm askeri bozulunca Hz. Muhammed'in yanından ayrılmadı ve savaşarak şehit oldu. (M)

EYMERİCO (Nicolas), ispanyol dominiken rahibi (Gerona, Katalonya 1320'ye doğr. - ay. y. 1399). İnnecentius VI tarafından Aragon Engizisyon mahkemesi başkanlığına getirildi (1356). Din sapkınlığına karşı şiddetle savaştı. *Directorium İnquisitorum* (En gizisyon Elkitabı) [1587] adlı bir eser yazdı. (L)

EYMİR, Balıkesir ilinde (Havran ilçesi) köy; 641 nüf. İşletilen demir yatakları yüzünden önem kazandı. Eymir'de çıkan demir filizi Akçay'dan (Edremit) ihraç edilir. Şimdi buradaki yataklardan deniz yoluyle Ereğli Demir - Çelik fabrikasına da demir gönderilmektedir. (M)

EYMİR, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Yozgat ili, Sorgun ilçesi) bucak, 9 787 nüf. 13 köy. — *Bucak merkezi,* 2 345 nüf. Sorgun'un 27 km kuzeyinde, yüksl. 1 250 m. (M)

EYMİRLER, Oğuz boyu. Anadolu'da *Eymir,* İran ve Harezm'liler arasında *Eymür* denir. XI. yy. da Siriderya kıyısında ve bölgenin kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı. Sonra Anadolu'ya geldiler, Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yayıldılar. Bugün Anadolu'da Amasya, Ankara, Aydın, Balıkesir, Bolu ve daha birçok şehirlerde Eymir adlı köyler vardır.

Eymirlerin Siriderya'da kalan kolları da vardır. Kanunî Sultan Süleyman devrinde, Halep Türkmenleri arasında Eymir oymağı, dört kola ayrıldı. 1690'da da Avusturya seferine çağrıldılar. 1693'te Humus sancağına yerleştirildiler. 1713'te Amik gölü yakınındaki Muratpaşa köprüsü derbendine nakledilmeleri kararlaştırıldıysa da bu gerçekleştirilemedi.

Maraş bölgesindeki Dulkadırlılar arasında da bir eymir oymağı bulunuyordu. XVI. yy. dan itibaren Maraş ve Antep köylerine yerleştiler.

Yine Anadolu'da Söğüt ve Aydın bölgelerinde bu boyun kollarına rastlanır. En büyük kol Mangışlak'ta kaldı. Daha sonra Mangıtların baskısı ile eski yurtlarının güneyine çekildiler. XVI. yy. sonlarında da Yaka Türkmenleri arasına yerleştiler. Ana geçim kaynakları çiftçilikti. (M)

EYN i. (ar. k.). *Esk.* Zaman, an. ‖ Zf. «Nerede, nereye?» anlamında soru sözü ‖ *Eyn-el-meferr,* kaçacak yer yok mu?: *Eyn-el-meferr diyen çöle can attı sûbesû* (Yahya Kemal). [M]

EYNALLU, Güney İran'da, Farsistan bölgesinde yaşayan türk boyu. Adı İnallu'nun değişmesinden meydana gelmiştir.

1934'te bir gezi yapan arkeolog sir Aurel Stein, Eynalluların İran'da yaşayan Türkmenlerden ayrı bir lehçe kullandıklarını gördü ve ilgili metinleri topladı. Bunlar, 1937'de T. Kowalski tarafından işlenerek yayımlandı.

Eynallu lehçesi hakkında dilciler çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. Bazılarınca Âzerî Türkçesine, bazılarınca Kaşkaî lehçesine bağlanır. Son yıllarda bazı dilciler ise Anadolu Türkçesine yaklaştırmak istemiştir. Kaşkaî'nin bir alt lehçesi olduğunu öne sürenler de vardır.

Lehçenin başlıca özelliği, uzun vokalleri saklamasıdır. Bunun için Türkmenceye benzer. Bu lehçe'yi konuşanlar Farsistan'a Moğol akını sırasında kuzeyden gelmişlerdir. (M)

EYNARD (Jean Gabriel), fransız bankacısı (Lyon 1776 - Cenevre 1863). 1793'te Lyon savunmasına katıldı. Birçok italyan devletinin maliyesini düzene koydu. İmparatorluk devrinden sonra İsviçre konfederasyonunu yeniden kurmağa çalıştı. Cenevre'yi Avrupa'daki Yunan dostlarının merkezi yaparak, Yunan bağımsızlık hareketi lehinde ateşli bir propagandaya girişti, komiteler kurdu, istikrazlar çıkardı, imzalar topladı, silâh ve gıda yardımı gönderdi. Londra'da, ingiliz - fransız - rus anlaşmasının imzalanmasında rol oynadı (6 temmuz 1827), Otto'nun Bavyera kralı seçilmesinde etkili oldu. (L)

EYNESİL, Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz bölümünde (Giresun ili) ilçe merkezi kasaba, 5 712 nüf. Karadeniz kıyısında Giresun - Trabzon yolu üzerinde, Görele'nin 17 km doğusundadır.

— *Eynesil ilçesi* (51 km²; 16 506 nüf.), tek bucaktan ibarettir ve 12 köyü vardır. Fındık ve mısır tarımı gelişmiştir. (M)

EYONG i. Afrika'da çeşitli *sterculia* türlerinden, özellikle *sterculia oblonga*'dan elde edilen kereste. (L)

EYOSEN i. (fr. *éocène*). Jeol. Üçüncü zamanın birinci devresi.

— ANSİKL. *Eyosen* devri yaklaşık olarak — 65'ten — 45 milyon yıla kadar uzanır, Tebeşir ile Oligosen devirleri arasında yer alır. Avrupa'da Eyosen denizlerinde hayvan bölgeleri pek belirgindir: biri kuzeyde (İngiltere - Fransa - Belçika havzası), diğeri güneydedir (Akdeniz havzası). Bu iki bölgeyi su üstünde yükselen Hersiniyen kütleler (Bohemya kütlesi, Ren kütlesi) ayırır; bu iki Eyosen deniz zaman zaman birleşmiştir (değişik dönemlerde, Akdeniz kökenli nümülitlerin kuzey bölgesini kısmen kapladıkları görülür). Eyosenin alt bölümü, kara çökeltileri söz konusu olduğunda

Eylül katliamları (1792)
Abbaye hapishanesinde mahkûmların katliamı
Cabinet des Estampes, Paris

memelilerin, deniz çökeltileri içinse nümülitlerin art arda sıralanmasına dayanır. Fasiyese ve yerel yaşama şartlarına çok daha fazla bağlı bulunan *echinidae*'lerle yumuşakçalarsa, ancak bulundukları yer hakkında bilgi verir. Eyosende iklim sıcaktır. Eyosen, aşağıdan yukarıya doğru şu alt bölümlere ayrılır: Monsiyen, Landenyen, İpresyen, Lütesyen, Bartonyen ve Lüdyen.

● *Eyosen favnası,* daha eski favnalarla bugünküler arasında çok açık bir geçiş dönemi meydana getirir. Eyosen denizlerde delikliler, dev biçimli nümülitlerle temsil edilir. Mercanlar güneye çekilmişlerdir. Derisidikenliler, özellikle denizkestaneleri ve yosun hayvanları boldur. Yumuşakçalar arasında kafadanbacaklılar çok azalmıştır, çünkü artık ne ammonitler, ne de belemnitler kalmıştır. Eyosende yassısolungaçlılar ve karındanbacaklılar hâkimdir. Böcekler çok gelişmiş, balıklar, kurbağagiller, sürüngenler, kuşlar bugünkü biçimlerine yaklaşmışlardır. Eyosenin başlıca paleontolojik niteliği memelilerdeki büyük gelişmedir. İkinci zamanda ortaya çıkan karnıtorbalılarla birlikte Eyosende beş parmaklı küçük beyinli suaygırları yaşadı. Daha az parmaklı diğer hayvanlar, gergedan, at, domuz ve geviş getirenlerin dedeleri oldular. Bu dönemin etoburları (Creodantes), daha sonraki niteliklerine henüz sahip değillerdi. Nihayet maymunların öncüleri olan maymunsuların ortaya çıktığını da belirtmek gerekir.

● *Anadolu*'da Eyosenin deniz fasiyesi geniş sahalar kaplar ve önemli bir deniz ilerlemesiyle başlar. Burada Eyosen genel olarak fliş, kalker ve sığ deniz fasiyesleri kapsar. Kuzeydoğu Anadolu eyoseni ise andezitli ve bazaltlı lâv akıntıları ile arakatkılı tüf, aglomera ve diğer tortulu kaya dizilerini kapsar.

Orta Anadolu'daki geniş sahalarda, Eyosene ait kumtaşı, çakılkaya, marn, kireçtaşı ve fliş hâkim durumdadır. Kireçtaşı fasiyeslerinde *alveolina, discocyclina, assilina, nümülitler* gibi mikrofosillerle, *cerithium, yürekmidyesi, pecten, chama, ostrea* ve bazı derisidikenlilere rastlanır. Güneydoğu Anadolu petrol havzasında pek yaygın eyosen kalkerleri içinde *nummulites, assilina, discocyclina* ve *rotalia'lar* tespit edilmiştir. (L)

EYRA i. Meksika'dan Paraguay'a kadar Amerika'da yaşayan yırtıcı hayvan. (İlmî adı *Felis eyra.* Kedigillerden). [L]

EYRE i. Ortaçağ İngiltere'sinde hâkimlerden kurulu gezici genel komisyon. (Soruşturma, yargılama yetisine sahip birer mahkeme olan *eyre*'ler kontluklarda kralın adaletini yürütmekte önemli bir rol oynadılar.) [L]

EYRE (Edward), ingiliz sömürge yöneticisi (Hornsea, Yorkshire 1815 - Tavistock yakınları, Devonshire 1901), 1833'te Avustralya'ya göç etti, koyun yetiştirme alanında değerli gelişmeler sağladı, iç gölü keşfetti. 1846'da sömürge yönetimine girdi, 1864'ten 1866'ya kadar Jamaica valisi oldu, zenci işçilerin ayaklanmasını büyük bir şiddetle bastırdı, bu yüzden de İngiltere'ye geri çağrıldı. (L)

EYRE gölü, Avustralya'da (Güney Avustralya) denizkulağı, deniz seviyesinden aşağıda (—11 m) oldukça devamlı geniş bir tuz gölü meydana getirir; 8 900 km². (L)

EYRETİ sıf. Bk. EĞRETİ.

EYRE yarımadası, Güney Avustralya'da yarımada, Spencer körfezi ile Büyük A-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

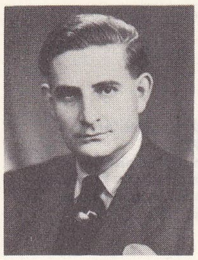

Hans Jurgen EYSENCK

Gaston EYSKENS

EYSTEİN MAGNUSSON
mermer

Sabahattin EYÜBOĞLU

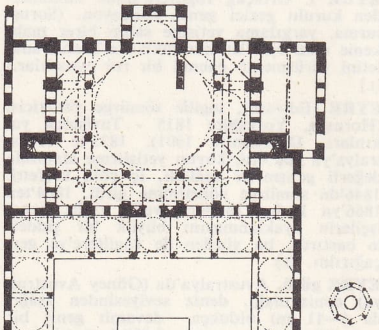

Eyüpsultan camii planı (İstanbul Camileri adlı eserden)

vustralya körfezi arasında. (L)

EYRİR, İzlanda'nın küçük para birimi. İzlanda kuronunun 1/100'i değerindedir. (L)

EYSENCK (Hans Jurgen), alman asıllı ingiliz psikologu (Berlin 1916). 1934'te Almanya'yı terkederek önce Dijon'a (Fransa), sonra Exeter'e (İngiltere) gitti. Londra üniversitesinde psikoloji öğrenimini tamamladıktan sonra 1940'ta bu üniversiteden diplomasını aldı. 1942'de Millî Hill Emergency Hospital'da psikolog olarak görev aldı ve *Dimensions of Personality* (Kişiliğin Boyutları) [1947] adlı eseri üstünde çalışmağa başladı. Savaş bitince, Maudsley hastahanesine psikolog olarak girdi; bu hastahanedeki araştırmalarını 1952'de *The Scientific Study of Personality* (Kişiliğin Bilimsel İncelenmesi) adlı eserde yayımladı. Aynı yıl Londra Üniversitesi Psikiyatri Enstitüsünün Psikoloji bölümü başkanı oldu. *The Structures of Human Personality* (İnsan Kişiliğinin Yapısı) [1952] ve *Psychology of Politics* (Siyaset Psikolojisi) [1954] adlı eserleri yazdı. Öbür eserleri: *The Dynamics of Anxiety and Hysteria* (Kuruntu ve İsterinin Dinamikleri) [1957]; *Handbook of Abnormal Psychology* (Anormaller Psikolojisi Elkitabı) [1960]; *Manual for the Eysenck Personality Inventory* (Eysenck'in Kişilik Envanteri Elkitabı) [1963]; *Crime and Personality* (Suç ve Kişilik) [1964]; *Experiments in Motivation* (Güdülerle İlgili Deneyler) [1964]; *Causes and Cures of Neuroses* (Nevrozların Sebepleri ve Tedavi Yolları) [1965]; *Fact and Fiction in Psychology* (Psikolojide Gerçek ve Hayal) [1965]; *Smoking, Health and Personality* (Sigara, Sağlık ve Kişilik) [1965]; *The Biological Basis of Personality* (Kişiliğin Biyolojik Temelleri) [1967]. (L)

EYSKENS (Gaston), belçikalı devlet adamı (Lierre, Anvers 1905). 1931'de Louvain üniversitesinde profesör oldu. 1939'da Hıristiyan Demokrat partiden milletvekili seçildi, 1945 ve 1949 seçimlerinde de milletvekilliğini aldı. Van Acker (1945 - 1946) ve Paul-Henri Spaak (1947-1949) hükûmetlerinde maliye bakanlığı yaptı. Sosyal Hıristiyan parti ve Liberal parti üyeleriyle birleşerek kurduğu koalisyon kabinesi, krallıkla ilgili bir referandumdan sonra çekildi. 1958'de yeniden başbakan olunca, Kongo uyuşmazlığına çare bulmak zorunda kaldı (Brüksel yuvarlak masa toplantısı, 1960). İktisadî ve malî tedbirleri öngören bir kanunu parlamentodan geçirince grevler patlak verdi, özellikle Liege bölgesinde kanlı gösteriler yapıldı. Genel hoşnutsuzluk ve dil ayrılığı, 1961 ilkbaharındaki seçimlerde meyvesini verdi: Sosyal Hıristiyan parti sekiz sandalye kaybetti. Hükûmet hemen çekildi. Eyskens, Harmel kabinesinde de (1965-1966) maliye bakanı oldu. (L)

EYSTEİN ASGRİMSSON, izlandalı şair (öl. 1361). Augustinus tarikatına bağlı keşiş. Dinî ve laik makamlarla geçinemedi. Bağlı bulunduğu piskoposluk tarafından afaroz edildi. Piskoposu yeren taşlamalar yazdı. Başlıca eseri, İsa'nın hıristiyanları kurtarması ile ilgili *Lilja*'dır (Zambak); bu, İzlanda'da yazılan ilk dinî eserdir. (L)

EYSTEİN HARALDSSON (doğ. İskoçya - Bohuslan, Rana yakınları 1157), Norveç kralı (1147-1157). Harald Gille'nin oğlu. Eystein ile kardeşleri Sigurd Mund ve İngo arasında anlaşmazlık eksik olmadı. Eystein, İskoçya'yı yağma etti, kilise ile anlaşmazlığa düştü, 1157'de partisi tarafından terkedildi. İngo'dan kaçmak zorunda kaldı, fakat araksından yetişilerek öldürüldü. (L)

EYSTEİN MAGNUSSON, Norveç kralı (1088 - 1123). Magnus Barfot'un oğlu. Kardeşleri Olav Magnusson ve Sigurd Jorsalafare ile ortaklaşa hüküm sürdü (1103-1123). (L)

EYTAM çoğl. i. (ar. *yetîm*'den *eytâm*). *Esk.* Anasıyle babası ölmüş ve kimsesiz kalmış çocuklar, öksüzler: *Verin şu dullara, yoksul kalan şu eytâma* (Tevfik Fikret). ‖ *Eytam maaşı*, memur yetimlerine verilen aylık. (M)

EYTİŞİM i. *Yeni.* Bk. DİYALEKTİK.

EYTLANDİT i. (fr. *eytlandite*). Miner. Tabiî niyobat. (Samarskit çeşidi.) [L]

EYÜB Bk. EYÜP.

EYÜB MELİK SALİH NECMEDDİN. Bk. MELİK ÜS-SALİH.

EYÜBOĞLU (Bedri Rahmi), türk ressamı ve şairi (Görele 1913). İlk ve orta öğrenimini Trabzon'da yaptı. Güzel Sanatlar akademisini bitirdi (1931). Paris'te André Lhote atelyesinde çalıştı (1931-1933). Türkiye'ye dönünce Güzel Sanatlar akademisi öğretim üyesi oldu, beş arkadaşıyle «D grubu»nu kurdu. Bugün de *Akademide* adını taşıyan atelyenin şefidir. İlk çalışmalarında izlenimci bir renk anlayışı ortaya koydu. Çınarlı kahveleri, han içlerini, yurt görüntülerini lirik bir anlatımla çizdi. Sonra türk halk el sanatları ve anadolu nakışlarıyle ilgilendi. 1945 - 1950 Yılları arasında basma - çoğaltma çalışmalarını önde tutarak gravür, serigrafi, litografi tekniğiyle albümler düzenledi. Tekrar gittiği Paris'te Musée de l'Homme'da ilkel soylâr sanatını inceleyerek çalışmalarda nakışa önem veren *yazmacılık*'a yöneldi. 1957 Yılında dokuma, kilim, yazma, nakış gibi halk el sanatlarındaki motifleri kendine özgü bir üslûpla kaynaştıran mozaik çalışmalarını öne aldı. Brüksel sergisinde türk pavyonu için yaptığı 227 m²'lik mozaik panosuyle büyük ödül olan altın madalyayı kazandı (1958 ve Sao Paolo biennale'inde şeref madalyası, ve Pariste Nato binasındaki 50 m²' lik mozaik panosu ile (1959) milletlerarası bir başarı kazandı. Son yıllarda soyut resimler yaptı. Resim ve Heykel müzesinde, Millî kütüphanede ve özel koleksiyonlarla birçok resmi vardır. Eserleri arasında: *Kahve Bahçesi; Köylü Kadını; Mangal ve İbrik; Balıklar; Pembe Dizi; Mavi Siyah Kuş, Sağır Bozlar* anılmalıdır.

Resim çalışmaları yanı sıra halk kaynaklarına dayanan şiirleriyle de tanındı. Şiir kitapları: *Yaradana Mektuplar* (1941); *Karadut* (1948); *Tuz* (1952); *Üçü Birden* (ilk üç kitabının birarada ikinci baskısı, 1953); *Dördü Birden* (*Üçü Birden*'e eklenen yeni şiirlerle, 1956); *Karadut* 69 (yenileriyle birlikte bütün şiirleri, 1969). Resim konusundaki kitaplarından başka yurt gezilerinin izlenimlerini yansıtan yazılarını *Canım Anadolu* (1953) kitabında topladı. (M)

Eren EYÜBOĞLU'nun bir eseri

EYÜBOĞLU (Eren), türk kadın ressamı (Yaş, Romanya 1913). Romanya'da Yaş Güzel Sanatlar akademisinde başladığı resim öğrenimine Paris'te devam etti (1929). André Lhote atelyesinde çalıştı (1930-1932). İlk sergisini Jeune Europe galerisinde açtı (1933). Bir süre kaldığı Paris'te tanıştığı Bedri Rahmi Eyüboğlu ile evlendi (1936). İstanbul'a gelince (1936) «D grubu» sergilerine katıldı. 1941'den bu yana Ankara, İstanbul'da eşiyle veya kişisel birçok sergi düzenledi. Edinburg festivaline (1957), Hamburg Türk Kadın Ressamları sergisine (1958) ve Devlet Resim ve Heykel sergilerine katıldı. Ayrıca gravürleri, resmî ve özel kuruluşlara yaptığı mozaik panolarıyle de dikkati çekti. Başlangıçta inşacı bir anlayışla sağlam bir çizgiye dayanan resimleri giderek güçlenen renkleriyle uyumlu bir kuruluşu bütünledi. Anadolu gezilerinde, Bursa'da duygulu bir teknikle yaptığı zengin renklerin özellikle yeşillerin yer aldığı görünümleri, han içi resimleri ilgi çekti. Diri, taze, ışıklı renklerin bulunduğu ve düzen kaygısını önde tutan bir anlayışla halk motiflerini kişisel bir anlatımla değerlendirdi. Yüzeysel bir görünüşün yanında ışık, gölge ve derinliğin de hakkını duyurdu. Eserleri, Resim ve Heykel müzesine, Millî kütüphane koleksiyonuna, yabancı galeri ve müzelere girdi. Eserleri arasında: *Kervan; Balıkçı Dükkânı; Sıvaslı; Eski Evler; Paslı Kırmızı; Karalı Kırmızı, Mor* anılmağa değer. (M)

EYÜBOĞLU (Sabahattin), türk yazarı, sanat tarihçisi (Akçaabat, Trabzon 1908). Trabzon lisesini bitirdi (1928). Yüksek öğrenimini Dijon, Lyon, Paris üniversitelerinde yaptı (1928-1932). İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesinde fransız filolojisi doçentliğinden (1933-1939) sonra, maarif müfettişliği, Talim ve Terbiye kurulu üyeliği, Tercüme bürosu başkan yardımcılığı yaptı. Hasanoğlan Yüksek Köy enstitüsünde kültür tarihi (1939-1947), Edebiyat fakültesinde mukayeseli türk-fransız edebiyatı (1950), Tatbikî Güzel Sanatlar okulunda sanat tarihi (1950'den itibaren) okuttu. Tenkit yazıları, sanat tarihi çalışmaları ve Fransızca'dan yaptığı tercümelerle tanındı. M. Ş. İpşiroğlu ile birlikte *Avrupa Resminde Gerçek Duygusu* (1952) ve *Fatih Albümüne Bakış* (1952) adlı sanat tarihi eserlerini yayımladı. M. Ali Cimcoz ile birlikte Eflatun'dan yaptığı *Devlet* tercümesiyle Türk Dil kurumu çeviri ödülünü kazandı. Denemelerini *Mavi* ve *Kara* (1961) adlı eserinde topladı. M.S. İpşiroğlu ile işbirliği yaparak sanat tarihiyle ilgili belge filmleri çevirdi. Başlıcaları: *Hitit Güneşi* (1956); *Siyah Kalem* (1958); *Anadolu'da Roma Mozaikleri* (1958); *Surname* (1958);

Foto. Camera Press, Elliot and Fry (LAROUSSE) ; Resim ve Heykel müzesi

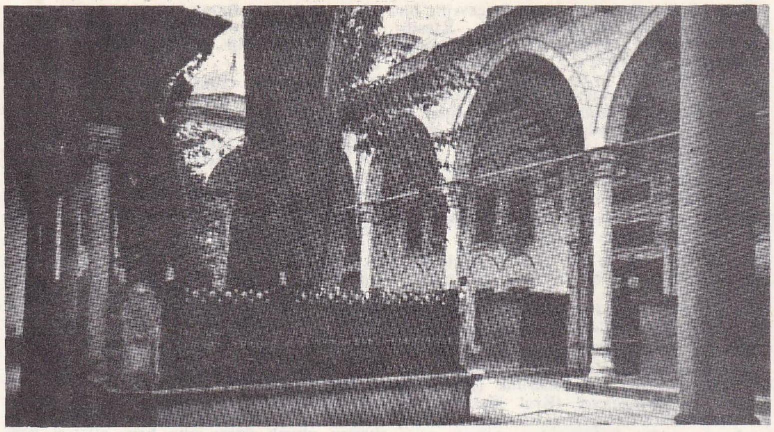

Eyüpsultan camii iç avlusu (İstanbul Camileri adlı eserden)

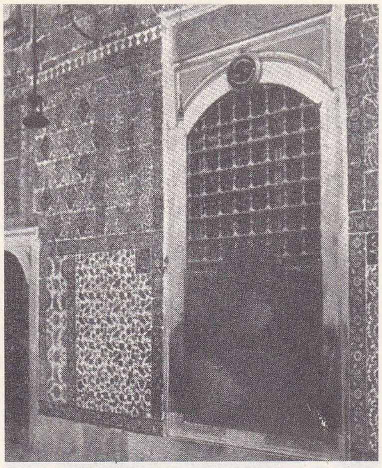

Eyüpsultan türbesi hacet penceresi (İstanbul Camileri adlı eserden)

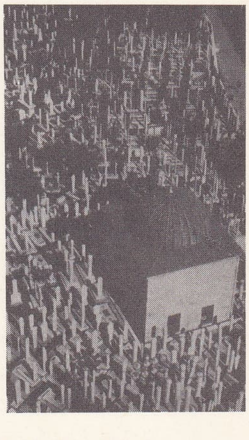

Eyüpsultan türbesi

Karanlıkta Renkler (1958); *Anadolu Yollarında* (1959) v.d. (M)

EYÜB PAŞA. Bk. AHMED EYÜB PAŞA.

EYÜP, İstanbul'da semt ve ilçe. Eyüp semti, Haliç'in yukarı kesiminde meydana getirdiği dirsek içinde yer alır ve öteden beri surlar dışındaki yerleşmelerin en önemlisi sayılır. 12 Mahallesi bulunan semtin adı İstanbul kuşatması sırasında ölen Eyyub El-Ensarî'den gelir. Ziyaret edilen türbesinin yanında bir cami ile çevrede büyük mezarlıklar yer alır. Osmanlı hükümdarı Sultan Reşad'ın türbesi de buradadır.

Eyüp semti, uzun süre haliç kıyısındaki alçak kesimde kaldı. Son yıllarda kıyıya hâkim yamaçlar üzerindeki düzlüklere yoğun bir yerleşme oldu. Rami ile Yıldıztabya arasında çoğunlukla göçmenlerin ve sur dışında kurulmuş fabrika ve atelyelerde çalışanların yerleştiği sade yapılı evlerden meydana gelen mahalleler doğdu. Başlangıçta Eyüp'ün bir iç kesimi sayılan yerler, 1963'ten sonra Gaziosmanpaşa adını taşıyan ayrı bir ilçe haline getirildi. — *Eyüp ilçesi,* 298 km², 228 282 nüf., Merkez ve Rami bucakları içinde İstanbul'un yoğun iş ve oturma banliyöleri (Alibey köyü: 1965'te 15 199 nüf., Sağmalcılar, 69 064 nüf.), Kemerburgaz bucağı içinde de ayrıca 9 köyü kapsar. (M)

EYÜP borusu i. Mus. Bir çeşit nefesli çalgı. (İçi dilcikli, kamıştan bir borudur. Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde bunun ilk defa Sinan Şah adında birisi tarafından yapıldığını ve XVII. yy.da İstanbul'da 35 çalgıcısı bulunduğunu belirtir.) [M]

EYÜP HAN (Muhammed), pakistan siyaset adamı (Kuzey-batı sınır ili 1908). İkinci Dünya savaşında 14. Pencap taburunun komutanı olarak Birmanya savaşlarına katıldı. 1947'de pakistan ordusunda görev aldı, dört yıl sonra bu ordunun başkomutanı oldu. Pakistan ordusunu, Bağdat Paktı ve Güneydoğu Asya Antlaşması teşkilâtında temsil etti. 1954-1955'te savunma bakanı oldu. 7 Ekim 1958 hükûmet darbesinden sonra cumhurbaşkanı İskender Mirza'nın bütün yetkilerini ve pakistan ordusunun yönetimini eline geçirdi. 24 Ekimde başbakan oldu. 27 Ekimde, istifaya zorladığı İskender Mirza'nın yerine cumhurbaşkanı seçildi (28 ekim 1958). Bir yıl sonra mareşal oldu ve otoriter bir rejim kurdu. Başkenti Karaçi'den Ravalpindi'ye naklettikten sonra Pakistan ekonomisini sağlamlaştırmağa yöneldi (tarım reformu, sınaî gelişme, malî istikrar v.b.). Politik alanda seçmenlerin sayısını bölgelerin soylu kişileriyle sınırlandırdı, sonra da demokrasiyi kurmak amacıyle bu seçmen kitlesini yavaş yavaş genişletti. Haziran 1960'ta 80 000 seçmenden başkanlık görevleri için güven oyu aldı. Bu seçmenler aynı zamanda, yeni bir anayasayı hazırlayacak bir Millî Meclis seçtiler. Bu anayasa 1 mart 1962'de yürürlüğe girdi. Ocak 1965'te muhalefetin «vatan babası» sayılan Cinnah'ın kız kardeşi bayan Cinnah etrafında toplanmasına rağmen Eyüp Han yeniden cumhurbaşkanı seçildi. Üç görevi birden üzerine aldı; Devlet başkanlığı, hükûmet başkanlığı ve silâhlı kuvvetler başkumandanlığı. CENTO aracılığı ile Batı ile ilişkilerini sürdürdü. Hindistan'ı Keşmir meselesinde Pakistan lehine bir çözüme zorlamak için Çin ile iyi ilişkilere dayanan bir siyaset izledi. Hindistan başbakanı Şastri ile yaptığı ilk görüşmeye rağmen, Ravalpindi ile Yeni Delhi arasında çatışma çıkmasını (eylül 1965) önleyemedi. Taşkent konferansında Sovyetlerin isteği üzerine bu çatışmaya son vermeyi kabul etti (ocak 1966).

Eyüp Han Pakistan devlet başkanı olduğu süre içinde Türkiye'yi dört defa resmen ziyaret etti: 18-20 kasım 1959, 18-19 mart 1961, 20-21 temmuz 1964, 26-31 ağustos 1967. Üçüncü ziyarette İran hükümdarı Şehinşah Muhammed Rıza Şah Pehlevî de hazır bulundu ve İstanbul'da, cumhurbaşkanı Cemal Gürsel başkanlığında yapılan üçlü toplantıda, üç ülke arasında Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği teşkilâtı (Regional Cooperation for Development-RCD) kurulması hususunda 3-5 temmuz 1964 tarihinde Türkiye, İran ve Pakistan dışişleri bakanları arasında Ankara'da varılan görüş birliği benimsendi; yayımlanan ortak bildiride bu teşebbüsün ilgili devletlerin kalkınma hızını arttıracağı, barış ve istikrarın sağlanmasına yardımcı olacağı inancı açıklandı. (LM)

Eyüp oyuncakçıları, eskiden Eyüpsultan türbesine giden caddedeki oyuncakçı çarşısı. Üstü ayna kırıkları ve boyalarla süslü testicikler, civardaki bir fayans madeninden yapılmış beyaz bardaklar, sürahiler satılan bu dükkânlardan bugün pek azı kalmıştır. (M)

Eyüpsultan camii, İstanbul'da, Haliç'in kuzey ucunda, aynı adı taşıyan semtte cami. İslâmlığı ilk kabul edenlerden ve 668-669 İstanbul kuşatmasında ölen Eyyub El-Ensari'nin gömüldüğü sanılan yerdedir. Burada, üzerinde «Kabr-i Eba Eyyub» yazılı bir taş bulununca, Fatih Sultan Mehmed'in emriyle bir türbe, yanına da bir cami yapıldı. Eldeki kaynaklardan ve kitabelerden anlaşıldığına göre 1458 yılında yaptırılan ilk cami yıkılmıştır. Bugünkü caminin ilk örneği olan yapı, Selim III zamanının tanınmış devlet adamlarından Uzun Hüseyin Efendi tarafından yaptırılmıştır (1798-1800). Cami son defa Mahmud II zamanında, 1819'da, tamir ettirildi. 1822'de deniz tarafına rastlayan minareye yıldırım düşmüş, minarelerin üst şerefelerine kadar olan kısım yeniden yaptırılmıştır. Fatih devrinde yapılan ilk camide, ortada bir büyük kubbe, iki yanda birer yarım kubbe vardı. Ortadaki kubbeyi sağlam kemerler desteklemekteydi. Mihrap dışarı doğru çıkıntılı ve yarım kubbe ile örtülüydü. İlk yapının on altı hücreli medresesinden bugün hiç bir iz kalmadı. Bugünkü cami, dikdörtgen bir saha üzerine oturtuldu. Dış ve iç olmak üzere iki avlusu vardır. Dış avluya kuzey ve doğu yönündeki iki kapıdan girilir. Kuzey kapıdan sonra rampa ile çıkılan asma bir kat hünkâr mahfiline gider. Dış avlunun solunda açık türbe ve mezarlar, ortada şadırvan yer alır. Şadırvan barok başlıklı sekiz mermer sütuna dayanan ahşap saçaklı bir kubbe ile örtülüdür.

İç avluya kesme taştan yapılmış anıtsal bir kapıdan girilir; doğu ve batı yönlerinden iki kapı da buraya açılır. İç avluda 12 sütuna oturan 13 kubbe vardır. Bu kısmın ortasında üzeri açık, dört tarafta muslukları olan duvar ve üzerinde bir çeşme yer alır. Bu duvarların içinde birkaç mezar vardır. Cami, dikdörtgen planlı, mihrabı çıkıntılıdır. 17,5 m çapındaki merkez kubbesi altı sütun ve iki fil ayağına dayanan kemerlere oturur. Kubbenin etrafında sekiz yarım kubbe vardır. Cami, planı bakımından «8 payeli camiler» grubuna girer. Alt katta bulunan kadınlar mahfilinin tavanı düzdür ve galeri katını taşır. Son cemaat yerinde iki mihrap yer alır. İki minareli bir camidir.

Cami tezyinat bakımından pek önemli değildir. Dış avluya girişi sağlayan kapılar, sütunlar, başlıklar barok üslûpta, revak kubbeleri, kadınlar mahfili tavanı, orta kubbe ise kalem işi süslemelidir. Mermer mihrap çinisizdir. Mermerden yapılan minber ve kürsü de yaldızla bezenmiş olup barok üslûp özellikleri taşır. (M)

EYÜP HAN

Eyüpsultan türbesi, İstanbul'da, Eyüp semtinde, Eyüpsultan camiinin çevre duvarı içinde Eyyub El-Ensarî'ye ait türbe (1458). Bütünüyle kefeki taşından yapılan türbe sekiz köşeli ve tek kubbelidir. Köşelerde yarım sütunlar vardır. Türbeye cami avlusuna bakan ve Ahmed I'in yaptırttığı «hâcet penceresi»nin yanındaki kapıdan girilir. Mahmud II devrinde tamir gören türbenin kuzey ve güney yönlerine sonradan birtakım ilâveler yapıldı; içi ve dışı XVI. yy.dan itibaren son devirlere kadar devam eden çeşitli imalâthanelerin çinileriyle süslendi. Türbedeki gümüş şebeke ve şamdanlar, son devirlere aittir; sandukanın ayak ucundaki kuyunun, kabrin keşfi sırasında bulunan pınar olduğu ileri sürülür.

Eyüpsultan türbesi yüzyıllar boyu İslâm âleminin ziyaret yeri olmuştur. Bugün bile bu gelenek devam etmektedir. Türbe çevresinde pek çok kabir, türbe, lahit, mezar taşları ve hazire vardır. (M)

Eyüpsultan camii şadırvan avlusu

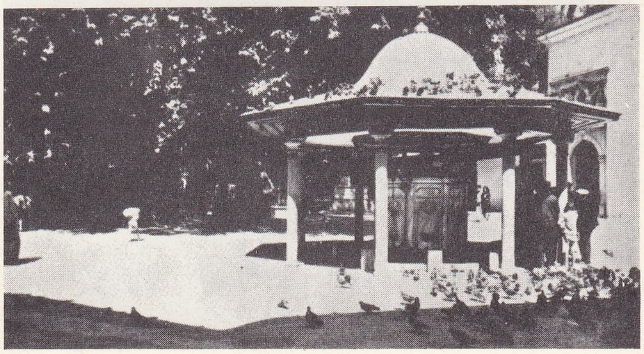

Foto. MEYDAN; Palmas (LAROUSSE)

«EYYUB Peygamber ve Sözde Onu Teselliye Gelenler» Jean Fouquet'nin eseri Condé müzesi, Chantilly

«EYYUB Peygamber Zor Günlerinde» kabartma, detay Champeaux (Seine-et-Marne)

EYVAH ünl. (fars. *eyvāh*). Beklenmeyen üzücü bir olay veya kötü bir haber karşısında duyulan üzüntüyü bildirir: *Eyvah! dedi, yakalandık* (S. F. Abasıyanık). —*Eyvah!.. O herif öyle imiş. Bilmedik. Dünyada dost yok ki.* (Ahmed Rasim). ‖ *Eyvahlar olsun,* «eyvah», ünleminin anlamını pekiştirir; *Eyvahlar olsun! Ben şimdi ne yapacağım* (B. Felek). [M]

EYVALLAH ünl. (ar. *iy*, evet onaylama sözü ve *vallāh*'tan *ey-v'allāh*). Memnuniyet ve teşekkür bildirirken kullanılır: *Eyvallah, teşekkürler.* — Ayrılık sözü olarak: *Eyvallah, ben gidiyorum,* — Baş eğme anlatır, «evet, peki, öyle olsun»: *Her şeyine eyvallah.*

— ÇEŞ. DEY. *Eyvallah demek,* kabul etmek. ‖ *Eyvallah etmemek,* yardım istememek. ‖ *Eyvallahı olmamak,* minneti olmamak. (M)

EYVAN i. (fars. *eyvān*). *Esk.* Evin içindeki geniş sofa. ‖ Köşk, kasır: *O birçok memleket viran edip yaptırdığın eyvân* (M. Â. Ersoy). ‖ Kemerli ve çok yüksek bina. ‖ Çardak. ‖ *Eyvân-ı kisrâ,* Dicle kıyısındaki Medayin şehrinde kalıntıları bulunan eski saray. ‖ *Eyvân-ı sîmâbî (zerkârî),* gökyüzü.

— ANSİKL. Mim. Kelime olarak Farsçadan Arapçaya geçmiş olan *eyvan,* İran'da Sasanî hükümdarlarının kabul törenlerini yaptıkları büyük, üç tarafı duvarla çevrili, bir tarafı açık divanhanelerin adıydı. Ktesiphon sarayındaki eyvanın bir kısmı bugün de durmaktadır ve Takı Kisra adıyle tanınır. Eyvanı XI. yy.da Gazneliler Leşkeri Bazar sarayına uyguladılar. Daha sonra Eyyubî mimarîsinde kullanıldı. Selçuklular özellikle cami ve medreselerde eyvanı geliştirdiler. İstanbul'da Ayvansaray adlı semtte eskiden Bizanslılar tarafından yapılmış bir eyvanlı saray vardı. Bu sebeple semte de Ayvansaray adı verildi. (M)

eyvan
Sırçalı medrese (Konya)

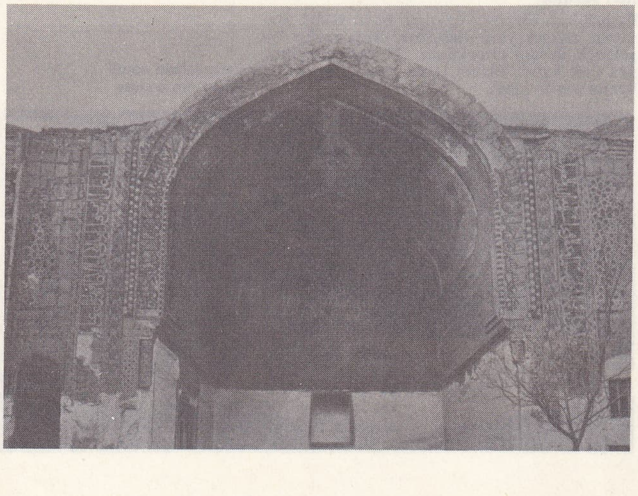

EYVANSARAY (veya **AYVANSARAY**) bļş. i. Kemerli büyük bina. (M)

EYVAY ünl. (*ey* ve *vay*'dan). Üzüntü veya pişmanlık duyulan bir durumu anlatmak için kullanılır: *Aktı bir serve dahi âb-ı revândan dahı yeğ / Vay gönül vay bu gönül vay gönül eyvay gönül* (Ahmed Paşa). [M]

EYVİND FINNSSON, norveçli şair (915'e doğr.-990'a doğr.). Zamanın savaşlarına katıldı. Bu savaşları *Hakonarmal* (Hakon'un Atları) ve *Haleygjatal* (Kral Hakon) adlı iki manzumede dile getirdi. Bu manzumeler, o devrin tarihi bakımından değerli birer kaynak sayılmaktadır. (L)

EYYAM çoğl. i. (ar. *yevm*, gün'den *eyyām*). *Esk.* Günler: *Sakın ey nûr-ı dîdem, geçmesin beyhûde eyyamın / Çalış halin müsaitken... Bilinmez çünkü encâmın* (M. Â.Ersoy). ‖ *Eyyâm-ı âdiye,* tatil ve sayılı günlerin dışındaki âdi günler: *İlk karşılaşmalar, mülâkatlar arka sokaklarda, ücra mahallelerde, eyyâm-ı âdiyede olmak şartıyle mesire köşelerinde cereyan ederdi* (Ahmed Rasim). ‖ *Eyyâm-ı bahûr,* ağustos ayının ilk haftası olan yazın en sıcak günleri. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Eyyâm-ı bukalemun,* değişen, bir kararda kalmayan zaman. ‖ *Eyyâm-ı ezâ,* matem günleri. ‖ *Eyyâm-ı hayat (eyyâm-ı ömür),* ömrün günleri: *Mazi dem-i behârıdır eyyâm-ı ömrümün* (Tevfik Fikret). ‖ *Eyyâm-ı hâzıra,* şimdiki günler: *Eyyâm-ı hâzıranın takdir ve tahsininden müstağni gibi görünüyor* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Eyyam-ı kalîle,* kısa bir zaman, birkaç gün: *İhtilâf dahi eyyâm-ı kalîle zarfında bertaraf edilmiş* (Cevdet Paşa). ‖ *Eyyâm-ı maziye,* geçmişte kalan günler. ‖ *Eyyâm-ı resmiye,* resmî günler. ‖ *Eyyâm-ı tatiliye,* dinlenme günleri. ‖ *Eyyâm-ı tercil,* henüz din kavramı yokken kurbanlar için ayrılan zaman. ‖ *Eyyâm-ül-bîz,* arabî aylarda 12, 13, 14 ve 15. günler.

— ÇEŞ. DEY. *Eyyam dostu,* iyi gün dostu: *Haydi devlet ve hükûmet hizmetleri ne ise, fakat daha düne kadar bir tastan su içtiğimiz eyyam dostlarının bizlere eceli bile çok görecekleri nasıl düşünürdük?* (F. R. Atay). ‖ *Eyyam efendisi (adamı, ağası),* hal ve zamana göre fırsatları kollayan ve büyüklere yaranarak geçimini sağlayan dalkavuk kişi. ‖ *Eyyam ola!,* havanın iyi olması için söylenen bir temenni sözü [değişerek *heyamola* olmuştur]: *(Makamla söyleyerek) «Eyyam ola yel ese» bak bu hem lisana, hem makama yatgın geliyor* (H. R. Gürpınar). ‖ *Eyyam sürmüş* (veya *görmüş*), iyi günler görmüş, tecrübeli. ‖ *Bir eyyam,* bir müddet, bir vakit.

— Denizc. *Eyyam hava,* güzel hava, hafif esen rüzgârlı hava, denize açılmak için müsait hava.

— Din. *Eyyâm-ı aşer,* muharrem ayının ilk on günü. ‖ *Eyyâm-ı cem,* hac zamanı Mina ve Arafat'ın ziyaret edildiği 4 gün. ‖ *Eyyâm-ı madûdât* veya *eyyâm-ı teşrik,* kurban bayramının sondan üç günü. ‖ *Eyyâm-ı malûmat,* zilhicce ayının ilk on günü. ‖ *Eyyâm-ı şeanin,* Hıristiyanlıkta hurma yortusunu takip eden 2-3 gün.

— Tar. *Eyyâm-ı Arab,* Arapların din uğruna çalışarak zafer kazandıkları devre.

— ANSİKL. Yazın en sıcak olduğu kabul edilen, takvimlerde temmuzun son gününde başlayan ve ağustosta devam eden 7 güne *eyyâm-ı bahûr* denir. Aslında bu günler İlkçağda Güneş'in Büyük Köpek burcundaki parlak Sirius yıldızı ile beraber doğduğu ve yazın başı sayılan günlerden (21 haziran ve bunu takip eden günler) türemiş, fakat geçen yüzyıllar boyunca, ekinoks'ların gerilemesi dolayısıyle Güneş'in Sirius ile beraber doğması şimdi ağustos başına kaymıştır. Bu en sıcak günlerin bazı uğursuzluklar getirdiğine inanılırdı: bunları önlemek için Romalılar kızıl renkli bir köpek kurban ederlerdi. Halk arasında, Bahur günleri sırasında esen sam rüzgârının deri üzerinde lekeler meydana getirdiği inanışı da bu kökten gelse gerektir.

◆ **Eyyamcı** i. Gününü gün eden kimse. (ML)

EYYUB, *Kur'an*'da adı geçen peygamberlerden biri. Hz. Muhammed'in hadislerinde de Eyyub peygamberden söz edilir. Hayatı hakkında bilinenler Kur'an ve hadisle, *Eyyub** kitabı'na dayanır. İslâm yazarları da bu kaynaklardan yararlanarak bu konuda çeşitli bilgiler vermişlerdir.
Kur'an'da Eyyub peygamberden «kulumuz» diye bahsedilir ve sabırlı insan örneği olarak gösterilir. Kur'an'a göre Eyyub, başına gelen belâlara uzun süre sabrettikten sonra, Allah'a kendisini bu dertlerden kurtarması için dua etmiş, Allah da duasını kabul etmiştir. (Eyyub'u da [hatırla]. Hani o, Rabbine «Hakikat, bana [bu] dert [gelip] çattı. Sen esirgeyicilerin esirgeyicisisin» diye niyaz etmişti. Biz de onu kabul etmiş, kendisindeki o marazı gidermiş, tarafımızdan bir hatıra olmak üzere ona hem ailesini hem malının daha bir mislini vermiştik. [El-Enbiya, 83-43]. Kulumuz Eyyubu da an. Hani o Rabbine şöyle nida etmişti: Hakikat şeytan beni yorgunluğa [meşakkate], azaba ve hastalığa uğrattı. Ayağınla vur [yere dedik]. İşte hem yıkanacak, hem içecek soğuk [bir su]. Ona hem ehlini, hem onlarla beraber malının bir mislini, bizden bir rahmet ve temiz akıl sahipleri için de bir ibret olmak üzere, bağışladık [Es-Sâd, 41-43].)
Tefsirciler Eyyub peygamber ile ilgili ayetleri açıklarken hadislerden ve ehli kitabın bu konudaki rivayetlerinden de yararlanırlar. İslâm yazarlarının ve yorumcularının Eyyub peygamberin hayatına dair verdikleri bilgiler şöyledir:
Çok zengin olan çocukları ve ailesiyle mesut bir şekilde yaşayan Eyyub'u sınamak için Allah çeşitli belâlara uğrattı. Önce bütün malı elinden gitti, sonra bütün çocukları öldü; kendisi de bir hastalığa tutuldu (bazı yorumcular bu hastalığın «cüzzam» olduğunu söylerler). Bütün vücudunu yaralar kapladı. Kalbinden ve başından başka sağlam uzvu kalmadı. Buna karşılık Eyyub peygamber Allah'a «Ya Rabbi sana hamd ederim. Sen bana mal verdin, çocuk verdin, bunların sevgisi benim kalbime doldu. Şimdi bunları aldın kalbimi boşalttın ki, benimle senin arana başka kimse girmesin. Düşmanım şeytan, bu yaptığını bilseydi bana haset ederdi» şeklinde şükretti. Vücudu cerahatli yaralarla dolarak her tarafını kurt lar kaplayınca, etrafındakiler Eyyub'u terk ettiler. Yanında karısından başka kimse kalmadı. Yiyecek bulamayınca, karısı başkalarının yanında çalışarak kazandığı parala kocasına baktı. Bir ara vücudundaki etler döküldü. «Alah'a dua etsen de bu belâyı giderse» diyen karısına, «ben yetmiş yıl sıhhatli yaşadım, yetmiş yıl bu belâya Allah için tahammül etsem yine azdır» dedi. Fakat hakkında çıkarılan «Eyyub ne büyük günah işlemiş ki kendisine bu kadar belâ verildi ve bu kadar yıldır iyileşmedi; Allah onu unuttu» şeklindeki söylentilere çok üzülen Eyyub, Kur'an'da anıldığı gibi, Allah'a dua etti; kendisini bu belâlardan kurtarmasını istedi. Allah da Eyyub'a ayağı ile yere vurmasını emretti. Ayağını yere vurunca, fışkıran sudan içti ve onunla yıkandı; bütün yaraları iyileşerek sağlığına kavuştu. Eyyub'un hastalığının süresi hakkında çeşitli söylentiler vardır. Bu süreyi, yedi yıl yedi ay yedi saat, on üç yıl, üç yıl olarak söylerler. Bir hadiste bu sürenin 18 yıl olduğu belirtilir. Eyyub peygamber iyileştikten sonra tekrar servetine kavuştuğu gibi çocuk sahibi de olmuştur.
Eyyub peygamberin nesli hakkında da çeşitli söylentiler vardır. Genellikle Esau oğullarından gösterilir. Amos ile Lût peygamberin kızlarından birinin oğludur. Kur'an'da Nuh'un neslinden olduğu zikredilir. Eyyub'un karısı da Yusufoğlu Ephraimin'in kızı Rahme veya Yakub'un kızı Liya'dır.

● *Türk Edebiyatında* Eyyub peygamberin sabrı darbımesel haline gelmiştir. Bir kimsenin sabırlı olduğunu belirtmek için «Eyyub gibi sabırlı» denir. (M)

EYYUB (Dhu el-Nûn), ıraklı yazar (Musul 1908). Matematik ve fizik profesörü. İngiliz yazarlarından çeviriler yaparak yazı hayatı-

Foto. Milson (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

na atıldı. *El-Mecelle* (1938-1944) dergisini çıkardı. Çoğu bu dergide yayımlanan hikâyelerini on iki kitapta topladı. Bağdat Güzel Sanatlar enstitüsü müdürü, Musul milletvekili oldu. Siyasî uyuşmazlık sonucu, 1954'te, bir ara, Avusturya'ya sürgün edildi. 1958'de Bağdat'a döndü, romanlarıyle (*Doktor İbrahim*, 1940; *El, Toprak ve Su*, 1948) ve hikâyeleriyle (*Susamış Kalpler*, 1950) genç yazarları etkiledi. (L)

EYYUB (Necmüddin Eyyub bin Şâdî), Mısır ve Suriye'de hüküm süren bir sülâlenin kurucusu (öl. 1171). Azerbaycan kürt aşiretlerinden Revadî'lerin reisi ve Dvin şehri ahalisinden Şâdi (Şâzi) bin Mervan'ın oğlu. Salâhaddin Eyyubî'nin babası. Devrinin ünlü kumandanlarındandı. Kardeşi Şirkuh ile birlikte Ani şehrinde hüküm süren Sadadât sülâlesinin hizmetindeydiler. Sonra Bağdat şahnası Mücahidüddin Behruz'un maiyetine girdiler. Behruz tarafından Tigrit muhafızlığına tayin edildilerse de Musul atabeyi İmadüddin Zengî ile ilişki kurdukları için Behruz ile araları açıldı. Eyyub, Baalbek'in zaptında gösterdiği yararlık üzerine Zengî tarafından bu şehre muhafız tayin edildi. Zengî'nin ölümü üzerine Böri'ler (Irak Selçukluları), Baalbek'i geri almak için harekete geçince onların hizmetine girdi ve başkumandanlığa yükseldi. Halep hükümdarı Nureddin Mahmud'un hizmetindeki Şirkuh ile işbirliği yaparak Şam'ın, Zengî'nin eline geçmesine sebep oldu ve oraya vali tayin edildi. Şirkuh'un ölümüyle Mısır'a hâkim olan Salâhaddin, babası Eyyub'u yanına çağırarak kendisine danışman yaptı. (M)

EYYUB EL-ENSARÎ (Halid bin Zeyd, EBU—), islâm ulularından (öl. İstanbul 672). Medine'nin Hazrec boyundandır. Hz. Muhammed'e ilk inananlardan ve Akabe'de yapılan ant içmeye katılanlardandır. Hz. Muhammed, Medine'ye göç etikten sonra, mescit ve yanındaki odalar yapılıncaya kadar Eyyub El-Ensarî'nin evinde kaldı. Hz. Muhammed'in kumandası altında yapılan bütün savaşlara katıldı, büyük yararlıklar gösterdi. Hz. Muhammed ölünce halife Ali'nin yanına gitti, onun, Cemel, Sıffin ve Nehrivan savaşlarına katıldı. Daha sonra Bizans'a karşı savaştı. Yezid kumandasında İstanbul üstüne yürüyen orduda görev aldı (671), İstanbul kuşatmasında öldü. Sonradan türbesinin yapıldığı (1543) semte adı verildi. Eyyub El-Ensarî aynı zamanda bir hadis raviidir. (M)

EYYUB HAN, eski Herat emîri (1851-1814), Afganistan emîri Şir Ali'nin oğlu. Babası kendisine Herat'ı verdi (1879). Kardeşi Afganistan emîri Yakup Han esir olarak Hindistan'a götürüldüğü zaman Eyyub Han savaşa devam etti. İngiliz generali Burrow'u 27 temmuz 1880'de Maywand'da yendi, fakat general Roberts'e yenildi. 1881'de Kandahar'ı ele geçirdi. Abdurrahman tarafından bozguna uğratılınca Herat'ta tutunmayı başardı. 1885'te İran'da tutuklandı ve hapsedildi. 1887'de Hindistan'a kaçtı. (L)

EYYUBÎ, osmanlı tarihçisi ve şairi (XVI. yy.). Önemli eseri Kanunî Sultan Süleyman'ın seferlerini anlatan *Menâkıb-ı Sultan Süleyman Han* veya *Risale-i Padişah-name* adındaki 1 465 beyitlik manzum tarihidir. Firdevsî'nin *Şahname*'sini nesir olarak tercüme eden Eyyubî'nin, *Hâtemname* adlı bir eseri daha vardır. (M)

EYYUBÎ (Salâhaddin). Bk. SALÂHADDİN EYYUBÎ.

EYYUBÎLER, Suriye, el-Cezire, Mısır ve Yemen'de hüküm sürmüş bir hanedan. Adını Salâhaddin Eyyubî'nin babası Eyyub bin Şâdi'den alır. Eyyubîlerin asıl kurucusu Salâhaddin Eyyubî'dir.

Eyyub ve kardeşi Şirkuh, önce XII. yy.da Ani'de hüküm süren Sadadât sülâlesinin hizmetinde iken sonradan Bağdat'a giderek Mücahiddin Behruz'un maiyetine girdiler. Kendilerine Tekrit kalesi muhafızlığı verildi. Ancak bağdat selçuklu ordusu, Musul atabeki Zengî'yi yenince, Eyyub, Zengî'nin kaçmasına yardım ettiğinden artık Tekrit'te oturmalarına imkân kalmadı. Bu sebeple Musul'da Zengî'nin hizmetine girdiler. Zengî'nin seferlerine katıldılar; Eyyub, Baalbek muhafızı oldu. Fakat Zengî'nin ölümü üzerine Börî'ler Baalbek'i geri alınca Eyyub da onların tarafına geçti, kısa zamanda kendini göstererek başkumandanlığa kadar yükseldi. Şirkuh ise Nureddin Mahmud bin Zengî'nin hizmetine girdi, onun emriyle, Şam'ı müdafaa eden kardeşi Eyyub üzerine yürüdü. İki kardeş anlaştılar, Şam Nureddin Mahmud bin Zengî'nin topraklarına katıldı. Nureddin tarafından Eyyub'a Şam valiliği, Şirkuh'a da, Humus verildi. Bundan sonra Nureddin, Mısır işlerine müdahale etmeyi kararlaştırınca, Şirkuh'u, Eyyub'un oğlu Salâhaddin ile beraber oraya gönderdi. Mısırlılar ve Kudüs kralı ile birçok mücadeleden sonra Şirkuh, Mısır'a hâkim oldu. Neticede Fatımî halifesi Âzid, Şirkuh'u vezir tayin etti; Şirkuh'un ölümüyle de yerini Salâhaddin aldı. Salâhaddin Fatımî halifesinin hal edilmiş olduğunu açıklayarak hutbeyi abbasî halifesi adına okuttu. Bundan sonra kendi başına hareket etmeğe başlaması üzerine Nureddin ile araları açıldı. Fakat bir süre sonra Nureddin ölünce Salâhaddin Mısır'ın tek hâkimi oldu. Daha önce de kardeşi Turanşah'ı göndermek suretiyle Yemen'i işgal eden Salâhaddin kolaylıkla Suriye'yi elde etti ve hâkimiyetini Irak içlerine kadar ulaştırdı. Suriye ve Filistin kıyılarına yerleşmiş olan haçlı kuvvetleriyle mücadele hazırlıklarına girişti. Ön Asya'daki türk boylarının da kendisine katılmasıyle 1187 yılında, Hittin muharebesinde Haçlıları büyük bir yenilgiye uğrattı, Kudüs ile birlikte diğer birçok kıyı şehirlerini eline geçirdi. Bunun üzerine Üçüncü Haçlı seferi düzenlendi (1189-1192). İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard, alman imparatoru Friedrich Barbarossa ve fransız kralı Philippe-Auguste'un kumandalarındaki haçlı ordusu Eyyubîlere karşı harekete geçtiler. İngiliz ve fransız kralları Salâhaddin'in savunduğu Akkâ kalesini kuşattılar. Philippe-Auguste'un kuşatmadan çekilmesi üzerine, Richard kuşatmaya bir buçuk yıl daha devam etti. Fakat hiç bir başarı elde edemeden üç yıllık barış imzalayarak ayrıldı. Salâhaddin daha ölmeden önce, Ortaçağda kurulan diğer türk devletleri geleneklerine uyarak ülkesini oğulları ve kardeşleri arasında paylaştırdı: oğulları El-Efdal'e Şam (1260), El-Aziz'e Mısır (1252), El-Zahir'e Halep, kardeşleri El-Âdil'e El-Cezire, Tuğtekin'e de Yemen (1228) düştü. Ayrıca Humus (1262), Hısn-ı Keyfa (1254), Meyyafarikin (1260), Baalbek (1229), Kerek (1263) gibi şubeler de meydana geldi. Salâhaddin 1193'te ölünce oğulları arasında anlaşmazlık çıktı. El-Âdil bu anlaşmazlıktan yararlanarak Salâhaddin'in oğullarını ortadan kaldırdı ve bütün ülkeye sahip oldu. El-Âdil de kardeşi gibi ülkeyi oğulları arasında bölüştürdü. Sadece Halep, Salâhaddin'in torunlarında kaldı. El-Âdil'in 1218 yılında ölümünden hemen sonra Dördüncü ve Beşinci Haçlı seferleri başladı. Kendisine Mısır ülkesi verilmiş olan El-Âdil'in oğlu Kâmil, ordusunun itaatsizliği yüzünden Haçlılara karşı Dimyat'ı dahi koruyamadı ve şehir düştü. Ancak Eyyubîlerin ortak çabaları sonunda, haçlı kuvvetleri durduruldu ve Dimyat geri alındı. Öte yandan Şam'daki El-Muazzam'dan çekinen El-Kâmil, imparator Friedrich II ile anlaşarak rakiplerini sindirmek istedi. Muazzam'ın ölümüyle yerine gelen oğlu El-Nâsır'a itimat etmesine rağmen Kâmil yine de Friedrich II ile işbirliği yapmak istedi ve sonunda, hem Eyyubîler, hem de hıristiyanlar arasında nefret uyandıran anlaşmayı yaptı (1229). Buna göre Friedrich II, Kâmil'i düşmanlarına karşı korumayı vaat etti, buna karşılık Kudüs'ü, ve Kudüs ile deniz arasındaki toprak parçasını aldı.

Kâmil, Eyyubîler arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmağa çalıştı. Ancak bu sıralarda Konya Selçukluları üzerine yaptığı birtakım başarılı seferler yeni anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına sebep oldu. Kâmil, kendisine karşı başkalarıyle birleşmiş olan Şam hâkimi El-Eşref'in üzerine yürüdü. Şam yakınlarına geldiği sırada ölen El-Eşref'in yerine geçen kardeşi Salih İsmail, Şam'ı El-Kâmil'e teslim etmek zorunda kaldı. Fakat bir süre sonra Kâmil'in ölümüyle Eyyubîler'in çöküş devresi başladı. Mısır'da babasının halefi ilân edilen Kâmil'in oğlu el-Âdil yerini, ağabeyi El-Salih Eyyub'a bırakmak zorunda kaldı. Salih İsmail ise tekrar Suriye'yi ele geçirdi ve Mısır'a karşı cephe aldı. Memlûklara dayanılarak ve şiddet göstermek suretiyle Eyyubî ülkesi yeniden merkeze bağlandıysa da, artık hanedan, tamamen kuvvetten düşmüş

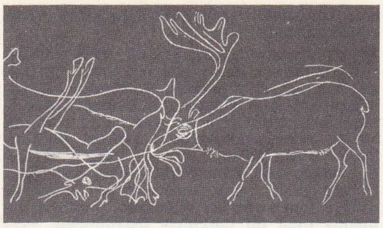

EYZİES-DE-TAYAC
şist üzerine gravür
ren geyiklerinin dövüşü

ve emrindeki türk boyları da ayrılmışlardı. St. Louis ile gelen altıncı haçlı kuvvetleri, Dimyat'ı zaptettilerse de perişan olmaktan kurtulamadılar. El - Salih Eyyub'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Turanşah, Memlûklar tarafından 1250'de öldürülünce, yerine annesi Şecerüddür ve ardından da Aybek geçti. Hutbenin 1254 yılına kadar Eyyubî sultanı adına okunmuş olmasına rağmen Aybek'in sultanlığı ile beraber Mısır'da fiilen memlûk hâkimiyeti başlamış oldu. Öte yandan Halep'te 1236 yılında babası El-Aziz'in yerine geçerek Suriye'yi zapteden El-Nâsır Yusuf, Mısır Memlûkları ile mücadeleye girişti. Fakat, bu sırada (1260) başlayan moğol istilâsı bu mücadeleye son verdi. Böylece, 1228 yılında Yemen, 1245'te de El-Cezire Eyyubîlerinden sonra, 1260 yılında Halep ve Şam, 1262'de Humus Eyyubîleri son buldu. Moğol hâkimiyetini tanıyan Hama kolu ise Salâhaddin'in kardeşi Şehinşah sülâlesinden bir hanedan haline getirildi ve Mısır Memlûklarına bağlı valiler olarak 1241 yılına kadar varlıklarını korudular.

Büyük Selçuklu imparatorluğunun geleneklerine göre kurulan Eyyubî devleti, Türk-İslâm medeniyeti tarihinde önemli bir bölümü meydana getirir. Eyyubî devlet teşkilâtı sonradan Memlûklarca örnek olarak alındığı gibi Osmanlı devlet teşkilâtı üzerine de etkili oldu. Haçlı seferleri sırasında Avrupa, Eyyubîler yoluyle türk kültürüyle temasa geldi, bazı unsurları (msl. arma sistemi, kıyafet) benimsediler. Ayrıca Eyyubîler, Sünnîliğin yerleşmesinde ve türk örf ve geleneklerinin benimsenmesindeki hizmetleriyle de önem kazanmışlardır.

Eyyubî sanatı

Eyyubîler devri askerî işler ve yönetim bakımından çok parlak olmasına rağmen sanat alanında aynı derecede yaratıcı olamamış, yalnız fatimî mimarîsini sürdürmüştür. Eyyubîlerin Mısır'da yaptırdığı dinî yapılar da fazla değildir. Bunlar İmam Şafiî'nin (1211), Ebu Mansur İsmail'in (1216), Melik Salih Eyyub'un (1239-1240) türbeleridir. Bu türbeler XI. ve XII. yy.larda Kahire'de yapılan türbeler gibi kubbelidir. Tuğla kubbeler kare şeklindeki taştan yapılmış kasnağa oturur. Eyyubî devrinde iki kemer tekniği görülür. Bunlardan birincisi, İmam Şafiî'nin ve Melik Salih Eyyub'un türbelerinde görülen «gemi teknesi», ikincisi de Ebu Mansur İsmail'in türbesinde görülen «sivri kemer»dir. Melik Salih Eyyub türbesinin büyük kapısı, niş sıraları, istiridyeli madalyonları, dantelli bordürleriyle dikkati çeker. Bu kapı motifi El-Ahmer camiinin kapısı ile yakın benzerlik gösterir. Süsleme de fatimî geleneğinin devam ettiği açıkça görülür. Eyyubîlerle birlikte Kahire'ye Sünnîliğin girmesinden sonra yeni bir yapı tipi olan medreseler belirmeğe başladı. İlk medrese 1180 yılında Salâhaddin Eyyubî tarafından yaptırıldı. Eski kaynaklar da Eyyubîler devrinde yirmi beş medrese yapıldığı yazılıysa da hepsi bugüne kadar gelememiştir. Melik Kâmil tarafından 1225'te yaptırılan *Kâmiliye medresesi*'nden bugüne iz kalmamıştır. Kaynaklar yapılarında avlu olduğunu, avlunun kenarında öğrenciler için eyvanların bulunduğunu yazar. Eyyubîler devrinde Şam'da ve Halep'te yapılan medreseler de bu bilgileri doğrular. Basit ve sanat değerinden yoksun olan bu medreseler bugün harap haldedir. Bunlar arasında nispeten iyi korunmuş olanı Şam'daki *Âdiliye medresesi*'dir. Salâhaddin Eyyubî'nin kardeşi Melik Âdil Seyfeddin Ebubekir tarafından 1223'te yaptırılan medrese 1 600 m²'lik bir alan üzerindedir. Medrese şadırvanlı bir avlu ve bunun etrafındaki salon, eyvan ve hücrelerden meydana gelir. Yapıda genel bir sadelik görülür. Medresenin güney-

Foto. LAROUSSE

batı köşesinde yapılan ilâvenin tarihi kesin olarak bilinmiyor.

Eyyubî sanatında asıl yenilik askerî mimarîde olmuştur. Haçlı seferleri sırasında Suriye'nin askerî mimarîsi, Salâhaddin Eyyubî'nin dikkatini çekmişti. Hükûmet merkezi olan Kahire'nin etrafına yaptırdığı surlarda Suriye askerî mimarîsinin etkileri görülür. Taşla örülen kalenin kuleleri, fatımî devrinde olduğu gibi kare planlı değil, haçlıların fransız usulüne göre yaptırdıkları kalelerde olduğu gibi yuvarlak planlıydı. Tamamlanamamış olan bu tahkimat sisteminden, Fustat'ta meydana çıkarılan bazı kalıntılarla, Kahire'nin yüksek kalesi (*Burcezzafer*) ayakta kalmıştır. XI. yy.da Suriye'de ortaya çıkan «çıkma mazgaları» da Salâhaddin Eyyubî Kahire kalesinde uygulatmıştı. Bu mazgallar çok katlı yuvarlak konsollara dayanır. Salâhaddin Eyyubî devrinde, pandantif üzerine kubbeler ve geçme tonozlar da kullanılmıştır.

Eyyubîler devrinde süsleme çoğunlukla bitki motiflerini kapsayan yıldızlı poligonlardan meydana gelir; Geometrik çizgiler açık ve düzgün olarak işlenir; Arabesk ile birlikte yazı da kullanılırdı. Bu devirde süsleyici değeri sebebiyle ara sıra kullanılan kûfî yazının yerini nesih almıştır. Doğudan gelen bu yazı türünün benimsenmesi, Sünnîliğin, Şiîliğe tepkisi ile aynı zamana rastlar. (→ Bibliyo.) [M]

EYYUBÎ MEHMED BEY Şahinbeyzade, türk bestecisi (İstanbul 1804-1805-ay.y. 1849-1950). Hamamîzade İsmail Efendiden (Dede Efendi) ders aldı. 1824-1825'te girdiği Babı Seraskerî Mektubî kaleminde 15 yıl çalıştı. Bu görevinden istifa ettikten sonra kendini musikiye verdi. Hacı Ârif Bey, Zekâi Dede, Behlûl Efendi, Hafız Hamdi ve sadrazam müsteşarı Şefkatî Efendi gibi besteci ve musiki üstatlarını yetiştirdi. Günümüze suzidil, bayatî, mahur, buselik ve hüseynî aşiran makamlarından 15 kadar eseri kalmıştır. (M)

EYYUB KEFEVÎ (Ebül Beka da denir), osmanlı yazarı (Kefe, ?-İstanbul 1682-1683). Kefe müftüsü Seyyid Şerif Musa Efendinin oğlu. Naiplik ve kadılıklar yaptıktan sonra İstanbul'a geldi. Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşaya hediye ettiği arap dili ve sözlüğü ile ilgili olan ve kısaca *Külliyat-ı Ebül Beka* adıyle anılan arapça eseri 1838'de Kahire'de basıldı. Ayrıca yazma halindeki fıkıh ile ilgili türkçe *Tuhfet-üş-Şâhân Tarihçesi* ve mantıktan *Haşîye-i Vaz'iye* ile *el-Ka'd-ül-Ferid* bilinir. (M)

Eyyub kitabı, Eyyub peygamberin hayatından bahseden kitap. Bu kitaba göre Eyyub peygamber çok dindar ve cömertti. Öksüzlerin babası ve dulların hâmisi idi. Allah kendisini peygamber olarak memleketinin ahalisine göndermişti. Ayrıca kitapta şeytanın Eyyub peygambere musallat oluşu ve onu kandırmak istemesi ayrıntılı bir şekilde anlatılır. (M)

EYZÂN zf. (ar. *eyżān*). *Esk.* «Onun gibi, yine öyle, öteki gibi, o dahi, keza» anlamlarında kullanılır. (M)

EYZİES-DE-TAYAC (LES), Fransa'da, Dordogne idare bölgesinde (Sarlat idare çevresi) komün, Sarlat'nın doğu-kuzeydoğusunda, Vézère'in sol kıyısında; 958 nüf. Kaolin işletmesi. XV. ve XVI. yy.dan kalma şatoda Millî Prehistorya müzesi (1918'de bölge mağaralarında bulunan eşyaları toplamak için kuruldu). Eyzies dolayları, dünyada üst paleolitikle ilgili en önemli buluşların yapıldığı bölgedir. İlk kazıları 1862'de E. Lartet, Christy ve Vibraye yaptılar. Sonra Moustier mağarası (1863), Cro-Magnon barınağı (1865), Laugerie-Basse (1872) ve Madeleine yatakları. Mouthe (1895) ve çok güzel resimlerle süslü Font-de-Gaume ve Combarelles mağaraları (1901) incelendi. (L)

EZ edat. (fars. k. *-dan, -den*). *Esk.* Terkip ve kelimelerin başına gelir ve «ayrılma hali» anlamı taşır. || *Ez ân cümle*, o cümleden olarak, buna örnek olarak. || *Ez dil*, içten. || *Ez dil ü cân*, can ve gönülden. || *Ez her cihet*, her yönden. || *Ez kadîm*, eskiden beri: *Araplar ise ez-kadîm, senede bir kerre Mekke'ye gelip Kâ'be'yi ziyaret edegeldiklerinden...* (Cevdet Paşa). || *Ez-kaza*, tesadüfen, kazara: *Kapalı bir perde arkasında ezkaza açık kalmış bir pencereyi bana haber veren vücudumla...* (R. N. Güntekin). || *Ez-nev*, yeni baştan. || *Ez ser-i nev*, yeni baştan. (M)

EZÂ i. (ar. *eżā*). *Esk.* Eziyet ve üzüntü verme, incitme, kırma, baskı ve zulüm yapma: *Fakat, şu biçare insanlara ezâ edilmesinin manâ ve lüzumunu anlamıyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Bu dakikada elini bu kadının elinde sıkılıyor hissetmekten garip bir ezâ duydu* (H. Z. Uşaklıgil). ||*Ezâ-yı derûn*, iç sıkıntısı. ((M)

EZAF sıf. (ar. *żaʿf*'tan *eżʿaf*). *Esk.* Daha, en kuvvetsiz, çok zayıf, âciz, dermansız. || *Ez'af-ı ibâd*, halkın en zayıfı. (Saygı sözü olarak ben zamiri karşılığı olarak kullanılırdı.) || *Ez'af-ı nâs*, insanların en zayıfı. (M)

EZÂF i. (ar. *żiʿf*, bir şeyin iki katı'ndan *eżʿāf*). *Esk.* Bir şeyi iki kat yapan fazlalıklar: *Kaybettiğinizin ez'afını kazanırsınız inşallah.* || *Ez'af-ı muzâafa*, pek çok, kat kat. (M)

EZAN i. (ar. *eżān*, bildiriş, çağrı). Namaz vaktini bildirmek ve camiye çağırmak için minarede yüksek sesle okunan kutsal sözler: *Akşam olmaz mı, fakat toplar ahaliyi ezan / Son cemaat yeri, hattâ, adam almaz bazen* (M. Â. Ersoy).

— DEY. *Ezan okumak. Argo.* Çok fazla, sıkıntı verecek kadar konuşmak.

— ANSİKL. Din tar. Mekke'de müslümanlar azınlıkta olduklarından ibadetlerini gizli olarak yapıyorlardı. Namaz vakitlerini bildirmek için de herhangi bir şekil tespit edilmemişti. Fakat hicretten sonra Medine'de müslümanlar hem hürriyete kavuştular hem de sayıları çoğaldı. Özellikle Medine'nin merkezinden uzakta oturan müslümanlara namaz vakitlerinin girdiğini bildirmek gerekiyordu. Boru veya çan çalınması, ateş yakılması, mescidin damına bayrak asılması başka dinlere ait özellikler olduğundan uygun görülmedi. Bilâl-i Habeşî'nin seslenerek müslümanları toplamasına karar verildi. Namaz vakitleri olunca Bilâl, es-salat es-salat (namaza, namaza) ya da es-salatu cemian (toplu olarak namaz) diye sesleniyordu. Bir süre bu şekilde namaz vakitleri bildirildi. Bir gün sahabeden Abdullah bin Zeyd-il-Ensarî Hz. Muhammed'e gelerek rüyasında yeşil giymiş birini gördüğünü ve onun kendisine namaz vakitlerini bildirmek için okunacak bazı cümleler ezberlettiğini söyledi. Hz. Muhammed de bunları Bilâl'e öğretmesini ve onun ezanı okumasını söyledi. Bilâl mescidin yakınlarında oldukça yüksek bir evin damına çıkarak bugünkü kelimeleriyle ezanı okudu. Ezanı işiten halife Ömer ve diğer sahabeler koşarak mescide geldiler. Halife Ömer ve sahabeden yedi, bir söylentiye göre de yirmi kişi aynı rüyayı gördüklerini bildirdiler. Ezan önceleri yüksek binaların üzerlerinde okunuyordu. İlk minare hicretin 58. yılında Mısır valisi Mesleme bin Muhalled tarafından Amr ibnül-Âs camiinin yanına yaptırıldı.

— Mus. Türk musikisinde ezan dinî musikinin camî musikisi kısmına ait bir şekildir. Müezzin tarafından, çeşitli makamlardan, mümkün olduğu kadar sade, geçkisiz, zühdî bir üslûpla, usulsüz (taksîm eder gibi) okunur. Saba, rast, hicaz, evc, ırak, neva, dilkeş-hâverân, segâh, ısfahân, hüseynî makamlarından ezan okunduğu görülmüştür. Eskiden osmanlı toplumuna mahsus besteli bir veya birkaç şekli olup olmadığı bilinemiyor. Hanbelî ve ondan türeyen Vahhabî mezheplerinde ezanın musiki ile okunması yasaktır. Diğer hemen bütün mezheplerde musiki ile okunur. En makbulü, Osmanlı Türklerinin okuyuş tarzıdır.

Ezan, beş vakit namaza çağırmak dışında bazı istisnaî hallerde de okunur. Şu yedi cümleden ibarettir: **1.** Allahu ekber, **2.** eşhedü en-lâ ilâhe ill'Allah, **3.** eşhedü enne Muhammeden resûl'Ullah, **4.** hayye ale's-salât, **5.** hayye ale'l-felâh, **6.** Allahu ekber, **7.** lâ ilâhe ill'Allah.

Yukarıdaki formülde ilk cümle (Kelime-i Tevhîd) 4, (yalnız Mâlikî mezhebinde 2), diğer cümleler 2, son cümle yalnız bir defa okunur. Bu şekil, *Mezâhib-i Erbaa* denen dört sünnî mezhebe (Hanefîlik, Şafiîlik, Mâlikîlik ve Hanbelîlik) göredir. Bu mezhep mensuplarına ehli sünnet denir. Bunlardan Hanefîler hariç diğer üç mezhep mensupları iki ve üç numaralı cümleleri ikişer defa okuduktan sonra daha yüksek sesle bir kere daha tekrarlarlar ki buna *teroî* denir. Yalnız sabah namazında, 5 ve 6 numaralı cümlelerin arasına es-salâtu hayrun mine'n-nevm (namaz uykudan hayırlıdır) cümlesi eklenir. İki defa tekrarlanan bu cümle, yalnız Hanefî mezhebine mahsustur. Şiî mezheplerde, ezanın 5 ve 6 numaralı cümleleri arasında iki defa şu cümle yer alır: hayye alâ hayr-ül-amel. Şah İsmail, 3. cümleden «Alî velîy-Ullah ibaresini de eklemiş ve bu tarz, İran'da safevî hâkimiyetinin sembolü olmuştur. Bütün bunlar, beş vakit namazla cuma namazı içindir. Bayram (kurban ve şeker) namazlarında sadece şu cümle okunur: as-salâtu câmi'eten (toplu şekilde namaza gelin.) [ML]

EZANÎ sıf. (ar. *eżān*'dan *eżānî*). Ezanla ilgili olan.

— Din. *Ezanî saat*, eskiden kullanılan bir zaman ölçüsü. Güneşin batışını (akşam ezanı) on iki olarak kabul eden saat hesabı. (Fransızcadan bozma bir sözle, halk arasında *alaturka saat* diye anılır. Şerî gurup o yerin en yüksek noktasından görülen güneş batışına göre hesaplanır, bu işle uğraşanlara *muvakkit* denirdi. Ezanî saat mevsimlere göre değişebilir.) [M]

EZBER i. (fars. *ez*, -den ve *ber*, göğüs'ten *ez-ber*, göğüsten, kalpten). Bir yazıyı veya bir sözü eksiksiz olarak tekrar edebilecek şekilde zihinde tutma, hafızaya yerleştirme: *O şiiri sevmem, ezberimde değildir; belki adını bile yanlış yazdım* (N. Ataç). || Ezberlenecek ders. || *Ezber etmek*, ezberleyerek akılda tutmak.

— ÇEŞ. DEY. *Ezber* [*ezbere, ezberden*] *bilmek*, çok iyi bilmek, ezberlemiş olmak: *Kamer hesabı, güneş devri, sonra miladî / Deyip te üç yılı ezber bilen zeki millet / Durur mu hiç yalnız bir saatle? Durmaz evet* (M. Â. Ersoy). *Konuşurken bir taraftan da dükkânı topluyor. Her eşyanın yerini ezberden biliyor gibi* (H. E. Adıvar).

◆ **Ezberci** sıf. Dersi anlamadan kelime kelime ezberleyen.

◆ **Ezbercilik** i. Ezberci olma hali, ezber yoluyle ders yapma. (M)

EZBERE zf. Ezberleyerek, bir yere bakmadan: *Şiiri ezbere okumak.* || *Mec.* Bilmeden, üzerinde düşünmeden, aslını araştırmadan: *Sen, oğul ezbere çaldın bize akşam karayı* (M. Â. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *Ezbere iş görmek*, bir işi araştırmadan gelişigüzel yapmak. || *Ezbere konuşmak*, bilmeden aslını arayıp sormadan konuşmak: *Ezbere konuşuyorsun, vaziyet bildiğin gibi değil.* (M)

EZBERLEME i. (*ezberlemek*'ten *ezberleme*). Ezberlemek işi, bilginin hafızaya metotlu olarak yerleştirilmesi: *Evvelâ bilmediği bir lisanda bu kadar uzun ezberleme ona biraz güç geldi. Fakat bu da çabuk geçti* (H.E. Adıvar).

— ANSİKL. *Ezberleme*, başlıca iki işleme dayanır. Birincisi, ezberlenecek metni, birkaç parçaya bölüp bunları sırayle öğrenmektir: bu, parçaların veya bölümlerin tekrarlanması yoludur. İkincisi, metni bütünüyle bir defada öğrenmektir: bu da, bütün tekrarlanması yoludur. (M)

EZBERLEMEK geçl. f. (fars. *ez-ber*, göğüsten'den *ezber-le-mek*). Ezber etmek, bir şeyi aynen hafızaya aktarmak: *Namaz surelerini bu kadar çabuk ezberleyen bir hafız henüz görmemişti* (H. E. Adıvar). *Birçok sözleri kolayca ezberlerim ama bu tekerlemeyi bir türlü sonuna kadar belliyemedim* (N. Ataç).

◆ **Ezberlenmek** edilg. f. Ezberlemek işine konu olmak: *Dinlediği sırada kendisine ezberlenecek kadar doğru görünen fikirler nasıl oluyor da bu karada barınacak ufak bir yer olsun bulamıyorlardı* (Sabahattin Ali).

◆ **Ezberletmek** ettrg. f. Ezberlemek işini başkasına yaptırmak: *Parolayı, anahtarı, şifreyi genç kadına ezberletmişti* (R. H. Karay). *Sus, şimdi sana rolünü ezberleteceğim, iyi öğrenmeli ha!* (H. R. Gürpınar). [ML]

EZCÜMLE zf. (fars. *ez*, -den ve ar. *cümle*'den *ez-cümle*). *Esk.* Başlıca, bellibaşlı olarak, esas olarak: *Ezcümle ensardan, Beşir İbni Sa'd'ın kızı ki, Numan İbni Beşir'in kız karındaşıdır* (Cevdet Paşa). || Onlardan

biri, örnek olarak: *Ezcümle yeni İstanbul mebuslardan bazıları [...] İstanbul'un payitaht kalması lüzumunu bazı misallere istinaden ispat etmeye çalışıyorlardı* (Atatürk). [M]

EZDAD çoğl. i. (ar. *żıdd*'dan *eżdād*). *Esk.* Bir şeyin karşıtları, zıtlar. ‖ Ters, akla uymayan, insanı sinirlendiren şeyler. (M)

EZEL i. (ar. *ezel*). Öncesiz zaman süresi. Başlangıcı olmayan geçmiş zaman. (*Zt.* E-BED.) ‖ *Min el ezel,* çok eskiden. ‖ *Bezm-i ezel.* Bk. BEZM.

— Din. Başlangıçı bilinmeyen zaman; âlemlerin yaratıldığı öncesiz zaman.

— ANSİKL. Din. Doğu islâm düşüncesine *ezel* kavramı eski yunan felsefesiyle geçti. Yeni Eflatuncu İskenderiye okulu tarafından dinî görüşlerle uzlaştırıldı. Yunan felsefesine göre zaman (Kronos) yaratılmış (mahluk) değildir. Onun başlangıcı ve sonu yoktur. Herşeyr zaman içinde ezelden ebede doğru akıp gider. Kaynağını eski Anadolu düşüncesinde, özellikle tabiat felsefesinde bulan başka bir görüşe göre ise zaman (Kronos) herşeyin yaratıcısıdır. Onun başı ve sonu yoktur; *ezelî* ve *ebedî*'dir. Oluş, yaratılış ezelden ebede doğru giden sürekli bir akıştır. İnsan, ancak bu ezel ile ebed arasında geçen zaman süresinin sınırlı «an» larını kavrayabilir.

Tasavvufta ise zaman bir kuruntudur (vehim). Geçmiş zaman gerçekte değil, yalnız insanın düşüncesinde vardır. Din anlayışına göre *ezel,* insanların bilemeyeceği bir başlangıçtır. Onu ancak tanrı bilir. Bütün yaratıklar ve âlem ezel ve ebed arasında ortaya çıkar.

◆ **Ezelî** sıf. Ezel ile ilgili, başlangıcı olmayan, eski: *Saadet-i ezelî kabil-i zeval olmaz / Güneş yer üstüne düşmekle payimal olmaz* (Fuzulî). *Ezelî dost.* ‖ *Ezelî ve ebedî,* sonsuz, sonu olmayan. ‖ *İlm-i ezelî,* Tanrı bilgisi.

◆ **Ezeliye** sıf. *Esk.* Ezelî'nin dişili: *Kudret-i ezeliye,* Tanrının kudreti. (M)

EZELİLER, Bab'ın (Mirza Ali Muhammed Seyyid) ölümünden sonra *Subh'i Ezel* adı verilen Mirza Yahya'ya bağlanan Babîlerin bir kolu. İran şahının baskısından kurtulmak için Bağdat'ta toplandılar (1853). Osmanlı hükümeti tarafından Edirne ve dolaylarına verleştirildiler. Mirza Yahya'nın ağabeyi Mirza Hüseyin Ali, Bahaullah adıyle şeyhliğini ilân edince, Bahaîler ve Ezelîler olarak ikiye ayrıldılar. Daha sonra Osmanlı hükümeti, Bahaîleri Akkâ kasabasında, Ezelîleri de Kıbrıs adasında oturmağa zorladı. Ezelîler, Bahaîler kadar çoğalıp gelişmemişlerdir. (M)

EZELİYE. Bk. EZELİLER.

EZFAR veya **AZFAR** çoğl. i. (ar. *żıfr* veya *zufr* tırnak'tan *eżfār*). *Esk.* Tırnaklar, arslan ve kartal gibi yırtıcı hayvanların pençeleri. (M)

EZGİ i. (esk. türk. *ezgü* veya *ezgi*). Müz. Bütünüyle dinlenildiği zaman aklı ve duyguyu tatmin edecek şekilde aralarında bağıntıları olan, çeşitli yükseklikteki sesler dizisi: *Udun telleri kızın beyaz parmaklarıyle bu hüzünlü ezgiyi tekrar ediyordu* (H. E. Adıvar). *Esk.* Lahn. ‖ Belli bir hava meydana getiren ses dizisi. ‖ Bir melodinin içinde baştan sona kadar belirli yerlerde tekrar edilen ses dizisi, ana motif. ‖ Eşikli ses veya çalgı müziği: *Debussy'nin bir ezgisi.* ‖ *Teşm. yol.* Kulağa hoş gelen ses veya söz dizisi. ‖ *Mec.* Tarz, yol, biçim.

— ÇEŞ. DEY. *Ağır ezgi, fıstıkî makam.* Bk. FISTIKÎ. ‖ *Bin ezgi, bin avaz,* bir kalabalığın hep bir ağızdan ağlaması, söylemesi, feryadı gibi halleri anlatmak için kullanılır.

— Folk. Köylü ağızlarına (havaları) verilen ad.

— ANSİKL. Müz. *Ezgi*'nin yatay çizgisel görünüşü ile, kuruluşu ve bağlanışı armoniyi meydana getiren bireysel ve eşzamanlı ses bütünlerinin, yani akor'ların düşey görünüşü birbirine karşıttır. Aynı zamanda çalınmak amacıyle meydana getirilen birden çok ezginin üst üste konması, kuruluşu kontrapunto kurallarına bağlı olan çoksesliliği meydana getirir. Ezgi, kaynağını hem sözden hem de danstan alır. Geniş bir anlatım kattığı metne sıkı sıkıya bağlı olan ilkel plenşan, psalmodik formüller kullanırdı. Bu formüllere, gitgide, sekanslar, tropeler yoluyle ince süslemeler katıldı. XV. ve XVI. yy. kontrapuntocuları bestelerini çok zaman, ya benimsedikleri bir ezgiye, ya da aynı anlayıştaki başka parçaların bazı bölümlerine, meselâ bir halk şarkısına dayanarak işlerlerdi. Ezgi, XVI. yy. şair ve bestecilerinin etkisiyle şiirin ritmine boyun eğdikten sonra, XVII. yy.ın başlangıcında, saray müziği ve çalgı eşliğinde söylenen ilk şarkı denemeleri yoluyle az çok bir bağımsızlık kazanmağa başladı. İlk opera denemeleri ve dramatik müziğin gelişmesi ezgiye yeni bir hız verdi. Türkü, arietta ve romans, Almanya'da lied'in, Fransa'da da ezginin ortaya çıkışını hazırladı. Bu yeni türün gelişmesi, XIX. yy.da Berlioz, Gounod, Fauré, Debussy, Saint - Saens, Chabrier, Bizet, Lalo ve Massenet ile gerçekleşti. Bunun yanı sıra, operanın lirik drama yönelmesi de, eski kesimli müziğin yerini sürekli ezgiye bırakmasını sağladı ve Wagner'in eserleri bu gelişimin en dikkate değer ve kendine özgü örneklerini verdi. (LM)

EZGİ (Mehmed Suphi Zühdü), türk musiki bilgini ve bestecisi (İstanbul 1869-ay.y. 1963). İsmail Zühdü Beyin oğlu. Babasının amatör musikişinaslığı çevresinde yetişti. 5 Yaşında okula başladı ve ilâhicibaşı oldu. Tahsin Beyden keman, Kanunî Ârif Beyden batı notası, Rauf Yektâ'dan Hamparsum notası, Medenî Aziz Efendiden ve Zekâi Dededen repertuvar, Şeyh Hüseyin Fahreddin Dededen ney, nazariyat ve repertuvar, Şeyh Halim Efendiden sîne kemanı, tanbur, repertuvar dersleri aldı. Geleneksel türk tanbur çalma tavrını öğrendi. 1892'de doktor yüzbaşı olarak Bingazi'ye tayin edildi. Zamanla albaylığa yükseldi. Birinci Dünya savaşında İstanbul'da, Millî Mücadele sırasında Ankara'da hastahane başhekimi olarak görev yaptı. 1932'den 1947'ye kadar İstanbul konservatuvarı türk musikisi tasnif heyetinde bulundu. Uzun yıllar Rauf Yektâ ve Sadeddin Arel ile beraber çalışarak türk musikisi ilmini ortaya çıkardı. Bu suretle bugünkü Arel-Ezgi-Uzdilek sistemi meydana geldi. (Bk. MUSİKİ.) Başta türk musikisinin en büyük eseri olan *Mîrâciye* olmak üzere, binlerce klasiği, bazılarının üzerinde 30 yıl çalışarak aslî şekillerine en uygun halde notaya alıp yayımladı. Klasik türk musikisi üzerinde, bilgi ve ihtisas sahibi olan Ezgi, biraz nev ve sîne kemanı, ayrıca keman, iyi tanbur çalardı. Hânendeliği eşsizdi; okuyuşu fevkalâde üslûplu idi. 12 Nisan 1962'de geçirdiği bir kazadan sonra, 94 yaşında öldü. Pek çok talebe yetiştirdi. 700'den fazla eser besteledi. 165'ini yayımladı. Bunlar 2 durak, 13 peşrev, 43 saz semaisi, 10 oyun havası, 1 taksim, 13 beste, 4 ağır ve 9 yürük semai, 3 marş ve 67 şarkıdır. Musahibzade'nin *Lâle Devri* operetini besteledi. Aşkefzâ ve ruhnüvaz makamlarına isim veren odur. Eserleri: *Amelî ve Nazarî Türk Musikisi* (5 c., 1933-1953); *Mevlevî Âyinleri* (13 c, 1934-1939, müşterek); *Temcid, Nâat, Salât, Durak* (1945) [bütün Durak'ları, usullerini keş federek yayımlanan eseri]; *Tanburî Mustafa Çavuş'un* 36 *Şarkısı* (1948, 35 şarkı'nın aranağmesini kendi yapmıştır); *İlâhîler* (1 c, 1933, müşterek); *Bektaşî Nefesleri* (1933, müşterek); *Geçki* (1956); *Bûselik'li Fasıllar* (1943, müşterek); *Zekâi Dede Külliyatı* (3 c., 1940-1943, müşterek); *Tanbur Metodu* (kısmen yayımlandı); *Solfej Metodu* (yarım kaldı); *Tanburî Ali Efendi, Hacı Ârif Bey, Şevki Bey külliyatları* da bitirlemedi. (M)

EZGİ (Muhlis Sabahaddin), türk operet bestecisi (Adana 1889-İstanbul 1947). Sultan Aziz'in başmabeyincisi Hurşid Beyin oğlu. İlk ve orta öğrenimini Selânik'te yaptı. 1904'te İstanbul'a gelerek Galatasaray'a girdi. Piyano, türk musikisi ve batı müziği öğrendi. 1908'de İttihat ve Terakki muhalifi olarak gazeteciliğe başladı. Avrupa'ya kaçtı. Birkaç yıl sonra siyasetle uğraşmamak şartıyle Türkiye'ye dönmesine izin verildi. Operet bestecisi olarak ün yaptı. 1916-1942 Yılları arasında 23 operet besteledi. Bazı eserleri (*Çaresiz, Gül-Fatma,* özellikle *Ayşe*) çok tutuldu. Beğenilen şarkılar da yazdı (Nihavend Düyek, Hicazkâr Curcuna, Hicaz Yürük aksak v.b.). Operetlerini bizzat yönetti. (M)

EZGİN sıf. (*ezmek*'ten *ez-gin*). Üzerine kuvvetle basılarak ezilmiş olan, ezik. ‖ *Mec.* Üzüntü ve sıkıntı çekmiş olan. (M)

EZGİNLİK i. (*ezgin*'den *ezgin-lik*). Ezgin olma hali, eziklik. ‖ Açlıktan içi bayılma. (M)

EZHAN çoğl. i. (ar. *żihn*'den *eżhān*). *Esk.* Zihinler; anlayış, kavrayış, düşünme ve ezberleme kudretleri, akıl, fikir: *Döndürme ezhânı bütün başka cihâta* (M. Â. Ersoy). ‖ *Ezhân-ı nâs,* halkın düşünce ve kavrayışları. (M)

EZHAR çoğl. i. (ar. *zeher* veya *zehre*'den *ezhār*). *Esk.* Çiçekler: *Karlar* [...] *Bütün ezhârı riyâz-ı melekûtun* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Ezhâr-ı erbaa,* ebegümeci, hatmi, menekşe ve gelincik çiçekleri. ‖ *Ezhâr-ı bahar* (*nevbahar, rebiî*), bahar çiçekleri: *Ezhâr-ı baharın yerine berf-i sefîdi / Elhân-ı tuyûrun yerine samt-ı ümîdi* (Cenab Şahabeddin). [M]

EZHER sıf. (ar. *zehre,* beyazlık, berraklık'tan *ezher*). *Esk.* Çok beyaz, parlak ve güzel. ‖ *Ezher-ül-levn* («parlak yüzlü»), Hz. Muhammed'in sıfatlarından. (M)

◆ **Ezhereyn** veya **ezheran** çoğl. i. *Esk.* Astron. İki parlak cisim; ay ve güneş. (M)

EZHER (CAMİ-ÜL—). Bk. CAMİÜLEZHER.

EZHER veya **AZHAR** (EL —). Bk. CAMİÜLEZHER.

EZHERİYE i. (ar. *ezheriyye*). Halvetiye tarikatının bir kolu. Şeyh Ebu Abdullah Muhammed bin Abdurrahman-üz-Zavaviy-ül-Ezherî tarafından kuruldu. (M)

Muhlis Sabahaddin EZGİ

EZİCİ sıf. (*ezmek*'ten *ez-ici*). Ezmek eylemini yapan. ‖ —*Mec.* Üstün, yüksek: *Seçim ezici çoğunlukla kazanıldı.* ‖ Bunaltıcı, yorucu: *Yusuf hayatın bu kadar ezici günleri olduğunu gördükçe daha ileriyi düşünmekten vazgeçiyor* (Sabahattin Ali). *Ezici iş. Esk.* Kahir. (M)

EZİDA, Borsippa'da, Babil tanrısı Nabu'nun tapınağı. (L)

EZİK sıf. (*ezmek*'ten *ez-i-k*). Ezilmiş veya yassılmış: *Bu ezik bir palamuttur* (Y.Z. Ortaç). *Ezik bir burun.* ‖ —*Mec.* Utangaç, sıkılgan ve kişiliği kuvvetli olmayan: *Çok ezik bir insan, herşeyi kabul ediyor.* ‖ Üzüntülü: *Son saatimde mi uyandım uykumdan / Neden boş geçen yıllarda içim ezik?* (O. V. Kanık).

Suphi EZGİ

— DEY. *Ezik büzük,* ezilmiş ve büzülmüş, eğri büğrü.

— Cerr. Derin dokularda (kemikler de dahil) meydana gelen ezilme. (Ezikler çoğu zaman çarpma olayları sonucunda meydana gelir ve âcil tedaviye ihtiyaç gösterir).

— Tıp. Bir darbe, çarpma veya basınç sonucunda, deride yara olmaksızın meydana gelen doku bozukluğu. (Deride yırtılma varsa *ezik yara* deyimi kullanılır). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tıp. *Ezik*'in önemi, darbenin şiddetine ve rastladığı bölgeye göre değişir. Ezikle birlikte deride yırtılma olmasa bile kemiklerde kırılma, damarlarda yırtılma, iç organlarda sakatlanma olabilir.

Ezikle birlikte kan oturması da görülebilir, ezilme sonucunda yüzeye yakın damarlardan dışarı sızan kan dokular oturur (ekimoz). Adlî tıpta ekimoz, vücut canlı iken, bir ezik olduğunu gösterir. Çünkü ceset üzerinde eziğin ekimoz meydana getiremeyeceği bilinir. (LM)

EZİKLİK i. (*ezik*'ten *ezik-lik*). Ezik olma hali. ‖ —*Mec.* İç sıkıntısı: *İçimde o zamana kadar duymadığım bir eziklik vardı. Bu korku değildi, acı değildi* (A.H. Tanpınar). *Anadolu'dan gelmişim be hemşerim / İçimde bir eziklik / Gözlerimde toprak evler* (Şevket Yücel). ‖ Açlıktan içi bayılma. (M)

EZİLGEN sıf. (*ezilmek*'ten *ezil-gen*). Kolayca ezilip toz haline gelme özelliği. (M)

EZİLME i. (*ezilmek*'ten *ezil-me*). Çiğnenme, yassılma, örselenme.

— Cerr. Hafif bir travma sonucunda dokuların yaralanması: *Bir kasın ezilmesi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Ezilme* çeşitli bozukluklara sebep olabilir: kırıklar, kas veya kiriş kopmaları, damar ve sinir yaralanmaları gibi. Ezilme özellikle kaslardaki doku bozukluğunun önemiyle orantılıdır. Genel durum bakımından klinik tabloya hâkim gibi görünen şok olaylarına yol açabilir. Ezilmeler şimdi eskiye göre daha az ameliyata ihtiyaç gösterir. (ML)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

EZİLMEK geçz. f. (*ezmek*'ten *ez-i-l-mek*). Ağır bir baskı sonucu çiğnenmek, yassılmak, örselenmek: *Sanki topuğum iki taş arasında ezildi* (M.Ş. Esendal). *Üzümler ezildi.* || Erimek, bir sıvı içinde karıştırılmak: *Kolunda şahan süzüldü / Lebinde şeker ezildi* (Halk türküsü). *Kınacılar çaybaşına dizildi /Yeşil kınam altın tasta ezildi* (Halk türküsü). || —*Mec.* Baskı altında kalmak: *Ezilen uluslar ezenleri bir gün mutlaka yok edeceklerdir* (Atatürk). || Mahçubiyet duymak: *Onun yaptığı iyilik karşısında ezildim.* || Yok edilmek, imha edilmek: *Düşman kuvvetleri ezildi.*
— ÇEŞ. DEY. *Ezilip büzülmek*, sıkılmak, çekingen bir hal almak. || *İçi ezilmek*, üzülmek, duygulanmak: *Yusuf'un içi bu adama karşı duyduğu sonsuz bir merhamet ve sevgi hissiyle ezildi* (Sabahattin Ali). Açlık hissetmek. (M)

EZİMEVİ bls. i. Bitki tohumlarından yağ çıkarılan yer. *Esk.* Tasirhane. (M)

EZİM EZİM zf. [yalnız *ezmek* ve *edilmek* fiilleriyle] *Ezim ezim ezmek*, iyice ezmek. (M)

EZİMME çoğl. i. (ar. *zimām*'dan *ezimme*). *Esk.* Yularlar, dizginler. || *Mec.* Yönetim, idare || *Ezimme-i umûr*, işlerin yönetimi: *Ezimme-i umûru eline aldı.* || *Mâlik-i ezimme-i kâinat*, bütün evrenin idaresine sahip olan, Tanrı. (M)

EZİNÇ i. (*ezmek*'ten *ez-i-nç*). *Yeni.* Çok şiddetli üzüntü, acı, azap. (M)

EZİNE, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Çanakkale ili) ilçe merkezi kasaba; 9 121 nüf. Eski. Menderes çayına sol taraftan karışan Akçin deresi vâdisinde Çanakkale - İzmir yoluna 2 km'lik bir bağlantısı vardır. Zeytinyağı yapımevleri ve tabakhaneler. — *Ezine ilçesi*, 474 km², 29 693 nüf. Merkez ve Geyikli bucaklarında 51 köyü vardır. Zeytincilik, peynircilik ve sebzecilik. (M)

Ezine Abdürrahman camii, Ezine'de Orhan Gazi devrinde yapılan cami (Ulucami de denir). Gavet basit ve ilkel moloz cephe örgüsü, alçak ve kalın duvarlar, üç sıra tuğla, bir sıra taştan meydana gelen pencere kemerleri yapının büyük bir değişikliğe uğramadığını gösterir. Duvar yüzleri hiç düzeltilmeden ve sıra göz önüne alınmadan örülmüştür. Cami 8 m'ye yakın son cemaat yeri ile çatılı ve alçak tavanlı bir harimden meydana gelir. Çatı ve tavan, 50 sm çapında dört mermer sütuna oturur. Tavan Sultan Mahmud II devrinde değiştirildi. Mihrabın bazı kısımları eski şeklini korumuştur. Minare, kubbe duvarının içinden başlar. Son cemaat yeri, yanları duvarlı, beş açıklıklı geniş bir alandır. Mermer sütunların araları sepet kulpu ahşap kemerlerle bağlanmıştır. (M)

EZİNEPAZARI, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Amasya ili, Merkez ilçesi) bucak; 30 köy, 18 428 nüf. — *Bucak merkezi* (Aydınca köyü), 619 nüf. Amasya'yı Tokat'a bağlayan yolun 44. kilometresi üzerinde; yüksl. 675 m. (M)

EZİNTİ i. (*ezmek*'ten *ez-i-n-ti*). Açlık hissi: *Mide ezintisi.* || Korkulu veya heyecanlı bir anda hissedilen eziklik, sıkıntı: *İmtihana yarım saat kala içimde bir ezinti başladı.* (M)

EZİYET i. (ar. *ezā*'dan *eziyyet*). Aşırı sıkıntı, güçlük, cefa, zahmet: *Elbet sefil olursa kadın, alçalır beşer; / Lâkin bugün hep onlara ait yığın yığın / Endişeler, kederler, eziyetler, iğneler!* (Tevfik Fikret). || *Eziyet çekmek*, zahmetle karşılaşmak, meşakkate katlanmak: *Ne eziyetler çektik! Saçlarımız ağardı* (Ömer Seyfeddin). || *Eziyet etmek*, canını yakmak: *Sen zaten etrafına zulmeden, eziyet eden adamlardan hoşlanırsın* (H. E. Adıvar). *Biz, hayvanlar bizi ille büyük görsünler, biz onları sevsek de, sevmesek de, eziyet de etsek onlar bizi saysınlar istiyoruz* (N. Ataç). Sıkıntıya sokmak, incitmek.

◆ **Eziyetli** sıf. Zahmetle yapılan. (M)

EZİNE'nin genel görünüşü

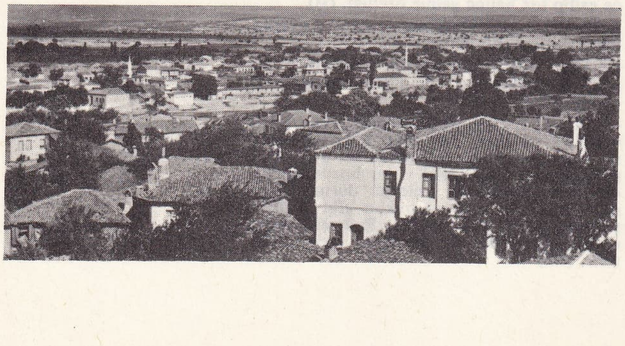

EZKÂR çoğl. i. (ar. *zikr*, anma'dan *ezkār*). *Esk.* Anmalar, hatırlamalar: *Âlemde nice eser bırakmış / Ezkârını muteber bırakmış* (Ziya Paşa). || Allah'ı zikretmeler, dualar, zikirler: *Ey doğruluğun mahmil-i ezkârı minarat* (Tevfik Fikret). || *Ezkâr-ı cemîle*, iyilikle, överek yad etme, anma. (M)

EZKAZA zf. (fars. *ez*, -den ve ar. *ḳażā*-dan *ez-ḳażā*). *Esk.* Kazara, tesadüfen, yanlışlıkla: *O zaman iş değişecek ve kapana sineklerle beraber ezkaza babaları da kaçmış olsa merhametli esnaf farkında olmadan belediyeye teslim edeceklerdir* (R.N. Güntekin). [M]

EZKİYÂ çoğl. i. (ar. *zekā*, temizlik>*zekî*, temiz, lekesiz'den *ezkiyā*). *Esk.* Lekesiz, hâlis şeyler. || Erdemli, lekesiz, temiz kimseler (M)

EZKİYÂ çoğl. i. (ar. *zekā*, anlama kabiliyeti > *zekî*, çabuk kavrayan'dan *ezkiyā*). *Esk.* Zeki kimseler, çabuk kavrama yeteneği olan kimseler. || *Ezkiyâ-yi etfâl*, çocukların zekileri. || *Ezkiyâ-yi şübban*, gençlerin zeki olanları. (M)

EZMÂN çoğl. i. (ar. *ezmān*). Zamanlar. Bk. EZMİNE.

EZMÂR çoğl. i. (ar. *zemr*, kükreme > *zimr* veya *zemîr*, kükreyen, yiğit'ten *ezmār*). *Esk.* Kahramanlar, yiğitler, cesur kimseler. || *Ezmâr-ı Etrâk*, türk yiğitleri, türk kahramanları. (M)

EZME i. (*ezmek*'ten *ez-me*). Ezmek eylemi: *Ezme ile süzme ile / Yar bulunmaz gezme ile* (Halk türküsü). || Meyve veya sebzeleri ezerek yapılan yiyecek: *Zeytin ezmesi, badem ezmesi.*
— Eczc. Bitkilerin etli ve yumuşak kısımlarını macun kıvamına getirmek üzere parçalamak, katı ve telsel kısımlarını süzerek ayıklamak işlemi.
— Mutf. *Meyve ezmesi*, kurutulmuş meyvalarla yapılan şekerleme. (ML)

EZMEK geçl. f. (türk. k.). Üstüne basarak veya bir şey arasına sıkıştırarak yassıltmak, biçimini değiştirmek: *Ayağı ile otları eziyordu* (A. H. Tanpınar). *Bu eşyaları bile yırtmak, kırmak, sonra ayaklarımın altına alarak ağlaya ağlaya ezmek istiyordum* (R. N. Güntekin). || Sıvı içinde bastırıp karıştırarak eritmek: *Boya ezmek.* || —*Mec.* Yenip sindirmek, alt etmek: *Bunlar Çorlu'daki düşman tümenlerini, emin olun, İstanbul'un kale duvarları önünde ezecek güçteler* (K. Tahir). || Gücünün üstünde çalıştırıp yormak: *Bu yürüyüş hayvanları ezdi.* || Üzmek, sıkıntıya sokmak: *Sürünün ardında meler gezersin / Meledikçe ciğerciğim ezersin* (Halk türküsü). || Baskı altında tutmak: *Baskıcı yönetimler halkı ezer.* || *Argo.* Parayı harcamak: *Bir yemekte yetmiş lirayı ezdik.*
— DEY. *Ez de suyunu iç*, değersiz, faydasız şeyler için kullanılır.
— Mutf. Bir karışımı veya yemek malzemesi olarak kullanılacak herhangi bir maddeyi üstüne büyük bir kaşık veya ona benzer bir şeyle bastırarak ince elek bezinden geçirmek.

◆ **Ezdirme** i. Ezdirmek eylemi: *Mazlumu nedir ezmede ezdirmede mânâ / Zalimleri adlin hani öldürmedi hâlâ* (M. Â. Ersoy).

◆ **Ezdirmek** ettrg. f. Ezmek işine yolaçmak. (M)

EZMİNE veya **EZMAN** çoğl. i. (ar. *zaman*'dan *ezmine* veya *ezmān*). *Esk.* Çağlar, vakitler, zamanlar. || Bir işin yapılması için verilen süreler. || Bir işin özne tarafından ne vakit yapıldığını gösteren kavramlar. || *Ezmine-i cedîde*, yeni zamanlar. || *Ezmine-i kadîme*, eski zamanlar. || *Ezmine-i maziye*, geçmiş zamanlar. || *Ezmine-i mechûle*, bilinmeyen zamanlar. || *Ezmine-i mutavassıta*, ortaçağ. || *Ezmine-i müstakbele*, gelecek zamanlar. || *Ezmine-i selâse*, geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman. (M)

EZOFORİ i. (fr. *ésophorie*'den). Çift gözle görme bozukluğu. (Bk. HETEROFORİ.) [L]

EZOP. Bk. AİSOPOS.

EZRA, Yahudilikle ilgili kuralları bir araya getiren büyük haham (M.Ö. V. yy.). Babil ülkesinde Pers sarayının çevresinde yaşadı. Yahudilikle ilgili işlerle görevlendirildi. M.Ö. 398'de (veya 427'de [?]) birkaç bin koyu dindardan meydana gelen bir kervanla Kudüs'e gitmek üzere yola çıktı. Sürgündeki ruhanî çevrelerin en eski geleneklerden başlayarak derledikleri Tevrat'ın esas tutulmasına çalıştı, yahudilerin başka dinden kimselerle evlenmelerinin yasaklanmasını istedi. El Yahudiye valisi Nehemya'nın yardımıyle Kudüs'ün ikinci tapınağını yaptırdı. *Ezra'nın kitabı*, Kronikler ve Nehemya (M. Ö. 300'de derlendi) bölümlerinden sonraki yenileme olaylarını anlatan Tevrat'ın bir bölümü.
Ezra'nın ikinci kitabı, Vulgata tarafından Nehemya bölümüne verilen ad.
Ezra'nın üçüncü kitabı, kronikler, Nehemya ve Ezra bölümlerinden bazı parçaları kutsal bir hikâye ile birlikte derleyen bölüm. Bunun sonradan uydurulduğu sanılıyor. Bu, tapınağın, Yoşiya'dan M.Ö. III. yy.a kadarki tarihçesini anlatır.
Ezra'nın dördüncü kitabı, M. S. I. yy. da ibranîce ve aramca yazılmıştır. Düzmece olduğu sanılan bu kitapta, kimliği bilinmeyen bir yahudi, Kudüs'ün Titus tarafından yıkılmasının (M.S. 70) sebebini araştırır ve bunu Ezra'nın yedi keşfine bağlar. (L)

EZRAİL i. Bk. AZRAİL.

EZRAK sıf. (ar. *zerak*, mavi olma'dan *ezrak*). *Esk.* Rengi mavi olan, gök renginde. (M)

EZRAKÎ (Herevî Hakîm Ebubekir bin İsmâil Verrâk), iranlı şair (öl. 1130). Selçuklular devrinde kasideleriyle tanındı. Kendisini koruyan Alparslan'ın oğlu Turanşah'ın arkadaşı oldu, şiirlerinde en çok onu övdü. Bir kısım kasidelerini de Kirman hükümdarı Kavurd'un oğlu Amiranşah'a sundu. Farsça manzum *Sind-badname*'nin de onun eseri olduğu söylenir. (M)

EZRAKÎLER, Haricîliğin kollarından biri olan Ezrakiye mezhebine bağlı olanlar. Mezhebin kurucusu hicrî 684'te öldürülen Nâfi bin el-Ezrak'tır. Ezrakîlere göre kendilerine karşı olan bütün müslümanlar kâfir sayıldığı için bunların kadın ve çocuklarını bile öldürmek mubahtır. Halife Ali bin Ebu-Talib de kâfir olduğu için onu öldüren İbni Mulan iyi bir harekette bulunmuştur. Zina eden çiftlerden yalnız kadınlar recmedilmeli, çaldığı mal ne olursa olsun hırsızların eli mutlaka kesilmelidir. Allah'a eş koşanların (müşrikler) çocukları da sonsuza kadar cehennemliktirler. Verdiği emirler yerinde olmasa bile sultana itaat gereklidir. Karşı gelmek küfürdür ve cezası da ölümdür.
Aşırı görüşlere sahip olan Ezrakîler hicrî 696'da Katarî bin Fucaa'nın öldürülmesinden sonra güçlerini yitirdiler. (M)

EZRAKİYE. Bk. EZRAKÎLER.

EZRÂR çoğl. i. (ar. *zirr*, düğme'den *ezrār*). *Esk.* Düğmeler. || Dirsek, kol kemiklerinin birleştiği yer. || Kılıcın ucu. || Tomurcuk. || *Ezrâr-ı libas*, elbise düğmeleri.
— Bot. *Esk. Ezrâr-ı arıziye*, alışık olunmayan bir yerden çıkan tomurcuklar. || *Ezrâr-ı ıbtıye*, yaprakların dibinde ortaya çıkan tomurcuklar. || *Ezrâr-ı intihâbiye*, dal tepelerinde bulunan tomurcuklar. || *Ezrâr-ı şahmiye*, kozalak.
— Tıp. *Esk. Ezrâr-ı lahmiye*, yaraların yüzünde ortaya çıkan ince kabuk. (M)

EZVÂC çoğl. i. (ar. *zevc*'ten *ezvāc*). *Esk.* Kocalar, eşler, çiftler: *Eğer ittihaz-ı ezvaç ve iddihâr-ı emvâle rağbetim olsa diyecek yoktu* (Cevdet Paşa).
— Din. *Ezvâc-ı tâhirat*, Hz. Muhammed'in zevceleri. (M)

EZVÂK çoğl. i. (ar. *zevk*'ten *ezvāk*). *Esk.* Neşeler, sevinçler, zevkler, tatlar: *Akıl oymuş ki; hayatın bütün ezvâkından / Durmayıp hırsını tatmine edermiş iman* (M. Â. Ersoy). || *Ezvâk-ı pâdişahâne*, padişahlara yakışan zevk âlemleri. (M)

EZYAK sıf (ar *żîḳ*, darlık'tan *eżyaḳ*). *Esk.* Pek dar, en dar. || Sıkıntılı. (M)

EZYON-GEBER. Esk. coğ. Edom bölgesinde şehir, Akabe körfezinde liman. Süleyman burada, her üç yılda bir Ophir ülkesine giden bir ticaret filosu inşa ettirmişti. (L)

EZZELİNO DA ROMANO. Bk. ROMANU.

Foto. MEYDAN

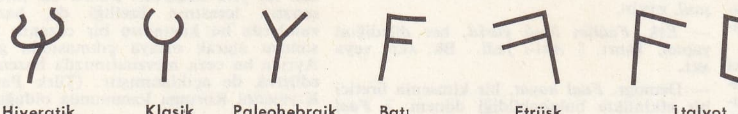

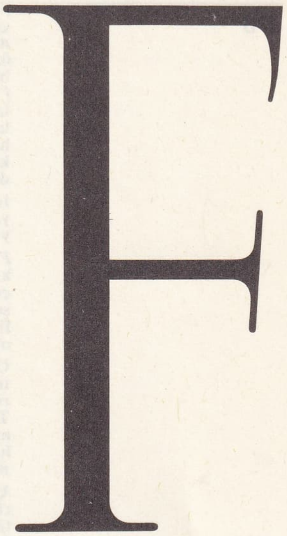

Büyük F
Klasik latince

F i. Türk alfabesinin yedinci, osmanlı alfabesinin yirmi üçüncü harfi; *fe.* Ötümsüz dudak-diş ünsüzü *f* sesini belirtir. (Bk. ANSİKL.) ‖ Sıralama ve sınıflamada sayı yerine kullanıldığı zaman 6 veya 7'yi gösterir. ‖ Ebced hesabında 80 sayısının karşılığıdır.

— Elektr. **F,** elektrik sığa birimi olan *farad*'nın sembolüdür.

— Foto. **F,** *odak uzaklığı*'nı gösterir: *F* = 10 *sm.* ‖ F: *n,* bir objektifin izafî açıklığını gösterir: *F*: 4,5. Bk. OBJEKTİF.

— Genet. F_1, bir çiftin çiftleşmesinden doğan birinci nesli; F_2 ise birinci kuşaktan iki bireyin çiftleşmesinden olan ikinci nesli gösterir.

Arap alfabesinde F'ler

Mani alfabesinde F harfi

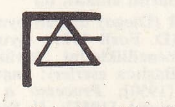

Passepa alfabesinde F harfi

Uygur alfabesinde F harfi

— Kim. **F,** flüor'un sembolüdür.

— Mat. *f*(*x*) işareti, *x* değişkenli bir fonksiyon için en çok kullanılan semboldür.

— Metrol. **F,** altıncı dereceyi gösterir. ‖ Ortaçağda sayı işareti olarak kullanılan **F,** 40. değerindeydi, altına yatay bir çizgi çizildiği zaman 40 000 olurdu. ‖ **F°**, anglosakson ülkelerinde ısı birimi olarak kullanılan Fahrenheit derecesinin sembolüdür.

— Meteorol. *F tabakası,* iyonosferin 200 km ile 400 km arasında bulunan bölgesi.

— Müz. **F,** alfabeli notalamada altıncı dereceyi gösterir: *fa* (*fa* hecesindeki «*a*» harfi *la* notasını belirtir). ‖ **f** veya **F** forte'nin kısaltılmışıdır; **ff** veya **Ff** ise *fortissimo* demektir.

— Nümism. **F** harfi, fransız para birimi *frank*'ın sembolü.

— ANSİKL. Leng. *Harfin tarihi.* **F** sesi birçok dil öbek ve ailelerinin yazı sistemlerine de aslî ses olarak yerleşmemiş, yerini *v, b, p, w, bh, ph* seslerine bırakmıştır. Sümerce, Akkadca, Hititçe, ana altay, ana hintavrupa, ana samî, ana malezya-polinezya dillerinin bazı kollarında sonradan kullanılan *f* sesinin *p, ph* ve *w* seslerinden türediği anlaşılmıştır. Altay dillerinin yalnız mançu, samî dillerin de yalnız güney kolunda görülen *f* sesi *p*'den oluşmuştur. Hint-avrupa dillerinin iran kolu yazı sisteminde yer alan *f*, çok eski bir çağda *ph*'den türemiştir. Yunanca, Ermenice, Sanskritçe, tibet ve kore dillerindeki *f* sesi yerine *ph* kullanılmıştır.

Yapılan son incelemede latin *f*'sinin samî dilindeki *waw*'dan geldiği anlaşılmıştır. Bu harfin adı («çivi», «kama») klasik fenike biçimi ve mısır hiyeroglifiyle uyuşmaz. İşaretin katlanmış yelkenin üzerine konan desteği veya yastığı belirttiği sanılır. Bununla birlikte girit dili, çiviye benzeyen bir işaret kullanır, ama fenike alfabesinin girit yazısından geldiğini öne süren varsayım başka bakımlardan ciddî güçlüklerle karşılaşır.

Samî *waw*'ı çift dudaksı bir sürtüşmeliği (*w*) gösteriyordu. Yunanlılar bunu *u* sesini (ypsilon) göstermek için kullandılar; ama bu harfin yunan alfabesinde yirminci sırada fenike alfabesinden gelme işaretlerle Yunanlıların ekledikleri yardımcı işaretler arasında (*fi, hi, psi*) yer alması ortaya güçlükler çıkarır, bununla birlikte *ypsilon*'un biçimi klasik *waw*'ınkinin aynıdır. Öte yandan, eski yunan alfabelerinde altıncı sırada-yani *waw*'ın fenike alfabesindeki yerinde *digamma* adı verilen bir işarete rastlanır; bu işarete *digamma* adının verilmesinin sebebi, enine iki çizgiye sahip, yarım ünsüz bir dişsi-dudaksıyı (*v*) işaret eden bir *gamma*'ya benzemesidir; bu harfin biçimi klasik fenike dilindekinden oldukça uzaklaşmış olmasına rağmen ibranî alfabesinin ilk biçimleriyle açıklanabilir. Ayrıca Yunanlıların samî *waw*'ını ikiye bölerek bir bölümünden *digamma,* diğerinden *ypsilon* yapmış olmaları da mümkündür.

Digamma, attike alfabesinde çok çabuk kullanılmaz oldu (6 rakamını belirttiği sayı sistemi hariç). Batı alfabelerinde M.Ö. II. yy. kadar yaşadı; Etrüskçe, italyot lehçeler ve Latince bu harfi batı dillerinden örneksediler.

En eski latin yazılarında *f*'nin yerine iki çizgili latin *e*'sini kaşılayan ve I. yy.da mum yazısının özelliğini meydana getiren özel bir biçim vardı. Aynı *e*'ninki gibi bu biçimin kökeni de bilinmez. Klasik latin *f*'si M.Ö. III. yy.da özellikle çizgilerin uçlarına çıkıntılar eklenmesiyle *e* ile aynı gelişimi gösterdi. Alt çıkıntıya. kitap büyük harflerinde rastlanır, ama işlek yazılarda, küçük harflerde ve uncialis yazı biçimlerinde görülmez.

İslav dalı yazısında pek işleklik kazanamayan *f*, daha çok *ph, th* sesleri karşılığı sayılmıştır.

F sesi Eski Mısırcanın, Koptçanın, eski kıbrıs-numidya dillerinin, İbercenin, Çincenin, Japoncanın yazı sistemlerinin kuruluşunda yer alan aslî bir sestir. Arapça *f* harfi, genel samî dilindeki *p* sesi işaretinden oluşmuştur.

Orhun ve Yenisey yazıtlarında *f* sesini gösteren bir işarete rastlanmaz. Uygurca devresinde budist ve maniheist metinlerinin Türkçeye çevrilişi sırasında, başlangıçta yalnız yabancı kelime ve isimlerde geçen *f* harfi, sonradan türkçe kelimelerde de kullanılır olmuştur (*tilfe* «deli»).

Uygurcada *f* harfi, *w* harfinin işareti üzerine bir nokta konmasıyle ifade edilmiştir. Türk mani yazısında *ph* ve *f* için (*p* harfinin üzerine bir nokta ilâve ederek) bir tek harf kullanılmıştır. Türk brahmi alfabesinde yer alan *pha*'yı, passepa alfabesinde de *fa*'yı gösteren birer işaret yer almıştır. Hakaniye ve Harzem Altınordu Türkçesinde üç noktalı *f* (*w*) kullanılmıştır. Osmanlıcadaki *f* arap alfabesinden alınmadır; bugünkü türk alfabesindeki *f* de latin asıllıdır.

● *Fonetik* (*ses bilgisi*). F sesi alt dudağın üst dişlere dokunmasıyle oluşan titreşimsiz bir ünsüzdür. Eski Türkçede bu sese rastlanmaz. Bugün Türkiye Türkçesinde *f* sesi büyük çoğunlukla yabancı kelimelerde görülür: *fikir, fonetik, fantezi, faraziye, deforme, defetmek, tayf* v.d. Bundan başka onomatope kelimeler (*fısıltı, fosurdatmak, üflemek, üfürmek* gibi) ile aslında *v*'li olan birkaç kelimede de görülür (*öbke* > *övke* > *öfke; uvak* > *ufak; yubka* > *yufka*).

Türkiye Türkçesi dışında diğer türk lehçelerinde (Balkarca, Tatarca, Başkurtça v.d.) rastlanan *f* sesi ise *b, p* veya *v* seslerinden türemiştir. (Msl. Eski Türkçe *yapırgak* [yaprak], Çağatayca *yafrak*, Balkarcada *zafrak* şeklinde geçmektedir). Buna karşılık bazı türk lehçelerinde (meselâ Kırgızcada) yabancı kelimelerin başındaki *p, f* ve *v* sesleri *b* olmaktadır: (*fayda*>*bayda, felâket* >*balaket* v.d.). Anadolu ağızlarında da bazı *p* ve *v*'lerin *f*'ye çevrildiği görülmektedir (*perde*>*ferde, maşrapa*>*maşrafa, kitap*>*kitaf, vişne*>*fişne* v.b.) [ML]

F2, polonyalıların 1940 yazında Fransa'nın işgal edilmemiş bölgelerinde kurduğu istihbarat şebekesi. İngiliz hizmetinde çalışan ve bütün Fransa'da, hattâ İtalya'da yayılan bu kuruluşun adamları, Kurtuluş ordularının ilerleyişini izleyerek alman ordusunun peşine takılırdı. F2'yi hep Polonyalılar yönetti, ancak Fransızlar da bu kurtuluşta yardımcı görevler aldılar. 1944'de 800'ü devamlı olmak üzere 2 000 üyesi vardı, bunlardan 45'i öldürüldü, 150'si cezalandırıldı. F2 yöneticileri 1942'den sonra Londra'ya her on beş günde bir 400-800 kadar mikrofotografik rapor gönderdiler. (L)

FA i. (ar. *fā*). Arap alfabesinin yirminci, osmanlı ve fars alfabelerinin yirmi üçüncü harfi: *Fa vü dad ü lâma düştü gönlümüz* (Nesimi). ‖ Ebcet hesabında seksen sayısını gösterir.

— DEY. *Fa-i fiil,* sülâsî mastarı üç harften meydana gelen arapça kelimelerin aslî ilk harfi. (M)

FA i. (vaftizci Aziz Yahya ilâhisinin ikinci mısraında bulunan *famuli* kelimesinin ilk hecesi). *Do* gamının dördüncü derecesi. ‖ *Fa anahtarı,* X. yüzyıldan beri kullanılan ve eskiden F harfiyle belirtilen anahtar. (Portenin [X.-XI. yy.] başlangıcı olan ve pes nömaları tizlerden ayıran yatay çizginin başına konurdu. Bugün ters yazılan C harfiyle belirtilir, yanına da iki nokta eklenir, böylelikle bu iki noktanın arasından geçen çizginin üzerinde bulunan notanın fa olduğu anlaşılır.) [L]

FAABORG veya **FABORG,** Danimarka'da (Şvendborg amt'ı), liman şehri, Fyn adasının güney kıyısında; 5 000 nüf. Faaborg XVIII. yy.dan kalma güzel küçük bir şehirdir. Çevresi manzarasının güzelliğiyle tanınmıştır. (L)

FAAL sıf. (ar. *fiᶜl*'den *faᶜāl*). Çok iş gören, çok çalışan, çalışkan, gayretli: *Hamdullah Suphi Bey Türkçülüğün faal bir reisi oldu* (Ziya Gökalp). ‖ Hareketli, işler durumda bulunan: *O eski makine halen faal mi? E-şanl.* ETKİN.

— *Esk. Faâlün limâ yürîd,* her dilediğini yapan, Tanrı. ‖ *Akl-ı faâl.* Bk. AKIL veya AKL.

— Demogr. *Faal hayat,* bir kimsenin üretici bir etkinlikte bulunabildiği dönem. ‖ *Faal nüfus**, nüfusun etkin olabilen kısmı.

◈ **Faalane** zf. *Esk.* Çalışkancasına. ‖ Hareketli olarak. (ML)

FAALE çoğl. i. (ar. *fiᶜl*'den *faᶜil* > *fāᶜale*). *Esk.* Failler, bir işi yapanlar. (M)

FAALİYET i. (ar. *faᶜāliyyet*). Çalışma, hareket, canlılık: *Nihayet Prima bir cuma günü gezinirken biraz fazla faaliyet gördü* (Ömer Seyfeddin). ‖ İşleyişte bulunma hali, etkinlik: *Evet, mahpusiyet hayatı hanımların hem bacaklarını, hem zihinlerini faaliyetten mahrum bırakmıştır* (A. H. Müftüoğlu).

— Deneysel psikol. ve Hayvan psikol. Bedence yer değiştirme; gayesi belirsiz telâş ve çırpınma; durgunluk ve sükûnet halinin aksi. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Faaliyetten men.* Bk. ANSİKL.

— İkt. *İktisadî faaliyet,* yapılan savaşta gösterilen insan çabasının bir kısmı, diğer bir deyimle mal ve hizmet üretimi (Bk. ANSİKL.) ‖ *Faaliyet haddi,* belli bir toplulukta faal nüfusun oranı.

— ANSİKL. Deneysel psikol. ve Hayvan psikol. Hayvan psikolojisinde, güdümsüz genel faaliyet, çeşitli âlet ve vasıtalar ve özellikle, *faaliyet kafesi* ile *faaliyet tekerleği* yardımıyle deneysel olarak incelenir. *Faaliyet kafesi,* üçgen biçiminde bir kafestir. Bu üçgenin tepesi, tamburalar üzerinde durur. Birbirlerine tutturulmuş olan bu uçlar bir kaleme bağlıdır. Kalem, kaydedici bir tamburanın üzerine, hayvanın (meselâ farenin) her hareketini çizer. *Faaliyet tekerleği* ise, kafesli bir alandır. Fare, bu alana, küçük bir kafesten geçebilir. Alandaki her hareket kaydedilir. Hayvanın faaliyetinde, devrî değişmeler görülür; bu devreler, ya hormon salgıları (özellikle cinsel döngeler) ya da meselâ yiyecekten mahrum olma durumlarıyle birlikte gider. 1959'dan itibaren, yiyecekten mahrum olma ve vücut ağırlığının azalması ile bu mahrum olma devresinin başında faaliyetin artması arasında yarı çizgisel bir bağ bulunduğu anlaşılmıştır.

— Huk. *Faaliyetten men.* İşveren, işyerinde işçilerin sağlığını ve iş güvenliğini sağlayacak tedbirleri almak, bu husustaki şart ve araçları noksansız bulundurmakla yükümlüdür (İş kn. md. 73) [Bk. *İşçi sağlığı*; *İş güvenliği*]. Bu araç ve alınacak tedbirlerin neler olduğu, işçilerin sağlığını koruma ve iş güvenliği tüzüğünde gösterilmiştir (İş kn. md. 74; Deniz İş kn. md. 35). Bu tüzükte belirtilen birinci derecedeki şartları yerine getirdikten sonra Çalışma bakanlığının yetkili makamından izin almak suretiyle kurulan ve işlemeye başlayan herhangi bir işyerinin kuruluşunda, çalışma metot ve şekillerinde, makine ve cihazlarında işçilerin hayatı için tehlikeli olan bir husus tespit edilirse, bu tehlike giderilinceye kadar 3 kişilik bir komisyon kararı ile iş durdurulur. Ayrıca, yetkili makamdan kurma izni ve işletme belgesi almadan açılmış olan veya geçici işletme belgesi alındığı halde ikinci derecedeki şartları, verilen süre içinde yerine getirmemiş bulunan işyerleri bölge çalışma müdürünün isteği üzerine, o yerin en büyük mülkiye âmirinin emri ile zabıtaca kapatılır. Durdurma ve kapatma kararına işverenin iş mahkemesinde itiraz hakkı vardır (İş kn. md. 75/B,C).

Bir işyerinde çalışan işçilerin yaş, cinsiyet ve sağlık durumları böyle bir işyerinde çalışmalarına engel teşkil ediyorsa, bunlar da çalışmaktan alıkonur (İş kn. md. 75/C). Bu yükümlülükleri yerine getirmeyen veya bunlara aykırı hareket eden işverenler için İş kanununda ayrıca cezaî hükümler de öngörülmüştür. (İş kn. md. 101 - 104).

Türk Ceza kanununda, faaliyetten men kavramı belirli bir meslek ve sanatın tatili icrası adını almaktadır ve T. Ceza kanununun cezaları düzenleyen 11. maddesinde ve kabahat nevinden suçların karşılığı olan cezalar arasında gösterilmiştir. Diğer taraftan Ceza kanununun 25. maddesinde de cezanın süresi gösterilmiş bulunmaktadır. Bu ceza, üç günden iki yıla kadardır. Belirli bir meslek ve sanatın icrasının özelliği de, bazı durumlarda bu kavramın bir cezanın kanunî sonucu olarak ortaya çıkmasında görülür. Ayrıca bu ceza mevzuatımızda bazen tasrih edilerek de açıklanmıştır. (Türk Parasının Kıymetini Koruma kanununda olduğu gibi.)

— İkt. *İktisadî faaliyet*'i harekete geçiren sebepler kâr arama, üstün olma isteği, hattâ bazen, didinme ihtiyacı ve kullanılma arzusu diye bilinir. Bu faaliyetin başlangıcındaki sebepler daha karışık görünmektedir. İnsanların ihtiyaçları durmadan yenilenmekte ve artmaktadır; buna karşılık, ihtiyaçlarını gidereceği mallar bunlara göre seyrektir. Bir seçim zorunda olan insanın ihtiyaçları hep birden değil sırayle karşılanacaktır. Her seçim bir fedekârlığı gerektirir, bu da bedeldir. Bundan dolayı iktisadî faaliyet, imkânlardaki seyreklikten, gerçekleştirilecek hedefler arasındaki bir seçme fikrinden ve bedel fikrinden ayrılamaz. «Hayatımız imkân ve ihtiyaçları dengelemeye yarayan birbirine benzer karar kütlesinden meydana gelmiştir» (W. Röpke).

İktisadî faaliyetin ölçülmesi. Üç aylık bir anket, bir ekonomik etkinlik indeksi meydana getirmeyi sağlayabilir ve mevcutlar indeksinin çalışma süresi indeksi ile çarpımından elde edilir.

Sınaî üretim toplam indeksi ile gerçekleşmiş gelirler (sabit fiyatlara göre hesaplanır) tahsilât indeksinin, demiryollarının taşıdığı yük tonajının ve elektrik tüketim indekslerinin karşılaştırılmasından, bir ülkenin genel etkinliği yaklaşık olarak ve kısa bir zamanda ölçülebilir. Ekonomik etkinliğin genel indeksi, üç kısmî indeksin geometrik ortalamasıdır. Bu kısmî indeksler, sanayi üretimi, tarım üretimi, ticarî faaliyet ve hizmetlerle ilgilidir. (M)

FABARİA (lat. *faba,* bakla'dan). Esk. Rom. Roma'da 1 haziranda Caelius tepesinde Janus'un karısı Cayna onuruna verilen sungular. Bu sungular bakla unundan yapılmış çörekler ve domuz yağıydı. (L)

FABBİANİ (José), venezuelalı yazar (Panaquire, Miranda 1911). Teşbihlerle dolu, duygulu bir üslûbu vardır. *Agua Salada* (Tuzlu Su) [1939], *Valle Hondo* (Derin Vâdi) [1943], *Mar de Leva* (Çıkış Denizi) [1941], özellikle *La Dolida Infanzia de Pelucho Gonzales* (Pelucho Gonzales'in Hazin Çocukluğu [1946]) ve *A Oriallas del Sueno* (Uyku Kıyıları) [1949] adlı eserlerinde delikanlıların ve çocukların özel dünyaları ve yalnızlıklarını anlattı. (L)

FABBRİ (Diego) italyan oyun yazarı ve gazetecisi (D. Forli 1911). Oyunlarında burjuvaların bencilliklerini, ikiyüzlülüklerini dile getirdi. Başlıca eserleri: *Inquisizione* (Engizisyon) [1950]; *Processo a Gesu* (İsa'nın Yargılanması) [1955]; *Il Seduttore* (Baştan Çıkaran Adam) [1956]; *La Bugiarda* (Yalancı Kadın) [1956]; *Rittrato d'Ignoto* (Bir Yabancının Portresi) [1962] ve *Qualcuno Tra Voi* (İçinizden Biri) [1963]. (L)

Fabbri editori (Fratelli), 1917'de Milano'da kurulan italyan yayınevi. Bu yayınevi gençler için kitaplar yayımlar, eserleri fasiküller halinde çıkarır. (L)

FABELA (Isidro), Meksikalı siyaset adamı ve avukat (Atlacomulgo 1882). Carranza'nın başkanlığı sırasında (1913-1914) dışişleri bakanlığı yaptı, sonra siyaseti bırakarak diplomat oldu. Memleketini, Fransa, İngiltere, Arjantin, Brezilya, Şili, Uruguay, İspanya, Almanya ve Milletler cemiyetinde temsil etti. Mexico eyaleti valisi oldu (1943). Milletlerarası Hukuk mahkemesi üyeliğine seçildi (1946), «Mundo Libre» (Hür Dünya) dergisi Yazışleri müdürlüğünü yaptı. Eserleri: *Los Estados Unidos Contra la Libertad* (Birleşik Devletler, Hürriyete Karşı); *Las Doctrinas de Monroe y Drago* (Monroe ve Drago Doktrinleri) [1957] ve *Historia Diplo-*

matica de la Revolucion Mexicana (Meksika İhtilâlinin Diplomatik Tarihi) [1957] (cilt I-1958). [L]

FABER veya **FABRİ** (Filippo), italyan ilâhiyatçısı (La Spianata, Faenza yakınları 1564-Padova 1630). Manastırda yaşayan Fransisken rahiplerine katıldı ve Padova üniversitesinde profesör oldu. Bu üniversitede verdiği derslerle XVII. yy.da Scotcu okulunun kurulmasında etkili oldu. (L)

FABER veya **FABRE** (Jean), fransız hukukçusu (Montbron-öl. Angoûleme 1340). Önce Montpellier'de profesörlük yaptı. Daha sonra da La Rochefoucauld'nun Angoumois'deki adalet görevlisi olarak töre hukuku üzerinde birçok belge topladı ve yazdığı eserlerle büyük etki yaptı. Eserleri: *Breviarium in Justiniani İmperatoris Codicem* (İmparator Justinianus Kanunnamelerinin Özeti) [Paris, 1480, 1545; Lyon, 1594]; *Commentarii in İnstitutiones Justinianeas* (Justinianus Çağı Kurumları Üstüne Yorumlar) [Venedik, 1488, Lyon, 1593]. (L)

FABER (Basilius), alman protestan ilâhiyatçısı (Sorau 1520-Erfurt 1575). Erfurt'da Augustinus kolejinin rektörü oldu. Pedagoji alanındaki çalışmaları ve Calvin'cilerle yaptığı yazılı tartışmalarla ün kazandı. (L)

FABER (Ernst), alman protestan misyoneri ve sinologu (Coburg 1829-Tsingtao 1899). 1865'ten ölümüne kadar Çin'de yaşadı. Orada misyoner olarak çalıştı. Çin felsefesi ve çin dinleri üzerinde önemli eserler yazdı: *Sitten und Gebrauche der Christen Unter den Heiden* (Putperestlerin Yönetimi Altındaki Hıristiyanların Gelenek ve Görenekleri) [1884]; *İntroduction to the Science of China Religions* (Çin Dinleri Bilimine Giriş) [1879]; *Prehistoric China* (Tarihöncesi Çin) [1890]. (L)

FABER (Federick William), ingiliz katolik rahip ve yazarı (Calverley, Yorkshire 1814 -Londra 1863). Elton ruhanî çevresinin anglikan rektörü iken, 1845'te Katolikliği kabul etti ve Saint-Wilfrid topluluğunu kurdu. Bu kurum 1848'de Oratory ile birleşti. 1849'da Londra Oratory'sini kurdu. Başlıca eserleri: *The Foot of the Cross* (Haçın Dibin'de); *The Creator and the Creature* (Yaratan ve Yaratılan). [L]

FABER (Johann), alman ilâhiyatçısı ve hümanisti (Augsburg 1475-öl. 1530). Augsburg'da latince-yunanca öğretimi için bir akademi kurmak istedi, fakat Maximilian I'in ölümü bu işin gerçekleşmesine engel oldu. Az sonra, Faber, Felemenkli ünlü hümanist Erasmus ile tanıştı. Önce, Martin Luther'in tezlerinin doğruluğunu kabul etti ise de sonradan Reform hareketine karşı çıktı, bu yüzden Augsburg'u terketmek zorunda kaldı. (L)

FABER (Johann Lothar VON), alman sanayicisi (Stein, Nürnberg yakınları 1817-ay. y. 1896). Dedeleri Kaspar Faber'in Nürnberg'te kurmuş olduğu kurşun kalem fabrikasının yönetiminde babasının yerini aldı. (L)

FABER (Knud), danimarkalı hekim (Odensee 1862-Kopenhag 1956). Kopenhag Frederik hastahanesi klinik hekimi. Tetanos basilinin patojen etkisinin özel bir toksine bağlı bulunduğunu kanıtladı. Ayrıca dev hücrelerin fagositoz (hücre yiyici) fonksiyonunu açıkladı. Gastrit ve aşırı kansızlık üzerinde araştırmalar yaptı. (L)

Faber and Faber Ltd., tıp ve çocuk bakımı kitapları alanında uzmanlaşmış *The Scientific Press* adlı yayınevinin 1929'da geçirdiği bir değişiklik sonucunda ortaya çıkan ingiliz yayınevi. Böylece de yayınevi, uzmanlaşmış olduğu konulardan başka, şiir (T.S. Eliot ile oğlu Richard Walter yayınevinin yönetimine katılmışlardı), güzel sanatlar, edebiyat, spor, tarım, çiçekçilik, çocuk ve müzik kitapları da yayınlamaya başladı. Yayınevinde kitapları yayımlanan kişiler arasında, Eliot'un yanı sıra Ezra Pound'un, W.H. Luden'in, Lawrence Durrel'in ve W. Saroyan'ın adları da anılmağa değer. (L)

FABERT (Abraham DE), Fransa mareşali (Metz 1599 - Sedan 1662). On dört yaşında askerliğe girdi, Languedoc'ta ve La Rochelle'de protestanlara karşı yiğitçe savaştı. Değerli bir mühendisti. Sedan müstahkem şehri valiliğine atandı (1642), birçok kuşatmaya katıldı, kale kuşatma tekniğini geliştirdi (Stenay kuşatması, 1654). [L]

FABİA (GENS) [*Fabius ailesi*], Roma'nın çok eski bir patrici ailesi. Herakles ve Evander'den geldikleri ileri sürülür. Denildiğine, göre bu aile Roma'nın Veins'lere karşı açtığı savaşı tek başına yürütmüştür (M.Ö. 479). 306 Kişi olan Gens Fabia emirlerindeki 4 000 plebeius'la birlikte Cremera kıyılarında tahkimat yaptılar. 477'de pusuya düşürülerek yok edildiler. Yaşı küçük olduğu için Roma'da kalmış olan O. Fabius Vibulanus, *gens*'i devam ettirdi, evlatlık olarak aileyi genişletti. Bk. FABİUS. (L)

FABİANA i. Çalı görünüşünde ağaççık. (Güney Amerika'da yetişir. Tütün çiçeğini andıran beyaz çiçekleri dalların ucunda bulunur. *Fabiana imbricata* bazen evlerde saksılarda yetiştirilir.) [L]

Fabiana (ACTİO—) [*Fabiana davası*]. Rom. huk. *Actio Calvisiana* ile aynı maksada dayanmakla birlikte azatlı kölenin bir vasiyetname bırakmış olması halinde efendisine tanınan dava açma hakkı. (L)

FABİANİ çoğl. i. (Özel isim *Fabius*'dan). Esk. Rom. Lupercus'lar topluluğunu meydana getiren rahip sınıflarından biri. (L)

FABİANİ, M.Ö. 477'de *Fabius ailesi*'nden (*Gens Fabia*) olanlara verilen ad. (L)

FABİANO (Fabien), fransız ressamı, desenci ve gazetecisi (Lamballe 1882 - Paris 1962). *Le Rire, La Vie Parisienne, Fantasio* gibi mizah dergilerinde çalıştı. Ele aldığı başlıca konu Paris'li kadınlar oldu. Çeşitli röportajlar yazdı ve onları resimledi: *İnsanın Aşktan Öldüğü Adalar, Hollywood Üstünde İki Göz. Au Coeur du Pacifique* (Pasifiğin Ortasında) adlı dökümanter bir film de yaptı. (L)

Fabian society, 1883 sonlarında Londra'da kurulan bir ingiliz sosyalistleri derneği. Bu dernek, Edward R. Pease tarafından, romalı general Fabius Cunctator'un «zamanını kollama» siyasetine uygun olarak, «toplumu en yüce ahlâk idealine göre yeniden düzenlemek» amacıyle kurulmuştu. Derneğin çekirdeğini meydana getiren yazarlar (G. B. Shaw, H. G. Wells v.b.) ve iktisatçılar (Sidney ve Béatrice Webb, O. Lodge v.b.) önce hemen uygulanabilecek devrimlerle ilgilendiler ve 1889'da, K. Marx'ınkinden çok J. Stuart Mill ile W. S. Jevons'un sosyalizm anlayışlarına yakın bir sosyalizmi savunan *Fabian Essays*'i yayımladılar. Fabian'cılar, kapitalistlerin *artık - değer* kavramına karşılık *gelir* kavramını ortaya attılar. (Devlet geliri, kamu kuruluşları aracılığıyle doğrudan doğruya halka aktaracaktı). 1900'den sonra «Emeği temsil eden komite»'de, *trade-union*'cularla ve bağımsız Emek partisi delegeleriyle birleştiler. Bu birleşme İngiliz İşçi partisinin temellerini attı. Fabian'cıların çoğu bu partiye katıldılar. Uzun süre can çekişiyor gözüyle bakılan dernek, 1930'da bazı işçi milletvekilleri tarafından kurulmuş olan *New Fabian Research bureau*'ya (Yeni Fabian Araştırma bürosu) katılarak canlandı (1938) ve başkan Beatrice Webb'in iktisadî ve sosyal araştırmalarıyle bütün dünyada tanındı. İşçi partisinin yönünü daha çok bu derneğin «aydınları» çizdiler; parti, milletvekillerinin çoğunu Fabian'lardan seçti. (L)

FABİANUS (Papirius), latin retorikçisi ve ahlâkçısı (I. yy.). Filozof olarak, Seneca'nın da benimsediği felsefe okuluna bağlıdır. (L)

FABİANUS Aziz (öl. Roma 250), papa (236-250) ve din kurbanı. Aziz Anteros'dan sonra papa oldu ve Roma şehrini, yoksullara yardım etmek amacıyle yedi bölgeye ayırdı (diaconia). Decius'un başlattığı zulüm hareketinin ilk kurbanlarındandır. (L)

FABİEN (Pierre GEORGES, **albay** — diye anılır), fransız yurtseveri (Paris 1919-Cabsheim, Haut-Rhin 1944). Komünist partisi üyesi ve maden işçisiydi. «Silâhlı gençlik taburları»nı kurdu. Paris metrosunda bugün Fabien adını taşıyan istasyonda 11 ağustos 1941'de bir alman subayını öldürdü. Bir F.T.P. grubuna komuta etti. Kurtuluş'ta İle-de-France F.F.I. müfrezesinin komutanı oldu. Bu müfrezenin başında fransız I. ordusu saflarında Alsace seferine katıldı. Bir vuruşma sırasında öldü. (L)

FABİNYİ (Rudolf), macar kimyacısı (Jolsva 1849-Budapeşte 1920). Kolozsvar (Cluj) üniversitesinde profesörlük yaptı. Fiziko - kimya ve organik kimya alanlarında önemli araştırmalarda bulundu. (L)

Fabiola, kardinal Wiseman'ın romanı (1854). Pagan olarak yetiştirilen Fabiola'nın etrafını kötü paganlar almıştır. Bu paganların tutumu yüzünden millî kültürü hor görmeğe başlar. Yakınlarından bazıları erdemleriyle onu Hıristiyanlığa kazandırırlar. Dinî bir niyet taşıyan bu eser, yazara Diocletianus devri Roma'sını canlandırma fırsatını vermiştir. (L)

FABİOLA DE MORA Y ARAGON (Madrid 1928), Belçika kraliçesi. Soylu bir ispanyol ailenin kızı olan Fabiola, 15 Aralık 1960'da Belçika kralı Baudouin I ile evlendi. (L)

FABİUS AMBUSTUS (Marcus), Roma konsülü (M.Ö. 360, 356, 354) ve Roma diktatörü (351). Etrüsk savaşında yenildi, Hernikleri, Faliscileri, Tarquinialıları ve Tiburluları yendikten sonra büyük törenlerle karşılandı (354). Plebeiusların Conculatus üyeliklerine seçilmesine karşı geldi. (L)

FABİUS BUTEO (Marcus), Roma Cumhuriyetinin son diktatörü (M.Ö. 216). Cannae savaşı yüzünden senatoda boşalan yerlere eski curulis görevlilerini, aedilisleri, tribunus ve quaestorları aldı, iktidarı *nobilitas*'a mal etti. (L)

FABİUS CİLO (Lucius), Roma konsülü ve valisi (öl. M.S. 212). M.S. 204'te konsül, daha sonra Roma valisi oldu. Septimus Severus onu iki oğluna vâsi tayin etti. O da iki kardeşi barıştırmaya çalıştı. Geta'nın öldürülmesinden sonra af ilân edilmesine rağmen Caracalla, Fabius Cilo'yu öldürttü. (L)

FABİUS MAXİMUS (Quintus), Roma konsülü (öl. Roma M.Ö. 45), Fabius Maximus Allobrogicus'un yeğeni. 45 Yılında konsül oldu. Sezar tarafından Pompeius'a karşı yollandı, fakat ona saldırmayı göze alamadı. Sezar'ın Munda'da elde ettiği zaferden sonra şehri ele geçirdi (45). [L]

FABİUS MAXİMUS (Quintus), Roma konsülü (M.Ö. 213). Fabius Cunctator'un oğlu. Arpi'yi Hannibal'dan aldı (M.Ö. 213). Konsüllüğü sırasında at üstünde yanına gelen babasını yere indirtti. İhtiyar, attan indi ve ona «Konsüllüğü becerip beceremediğini görmeye gelmiştim oğlum!» dedi. (L)

FABİUS MAXİMUS AEMİLİANUS (Quintus), Roma konsülü (M.Ö. 186-130), Perseus'u yenen Paulus Aemilius'un oğlu ve Fabius Cunctator'un manevî evlâdı. 145 Yılında Roma konsülü oldu. Babası zamanında Makedonya'da hizmet etti (168), Sicilya praetor'u oldu (149-148). İspanya'daki konsüllüğü sırasında Viriatus ve Lusitania'lıları yendi. Öğrencisi olduğu tarihçi Polybos'u himaye etti. (L)

FABİUS MAXİMUS ALLOBROGİCUS (Quintus), Roma konsülü (M.Ö. 121), Fabius Maximus Aemilianus'un oğlu. Allobrogları, Bituituslu Arvernleri, İsère ve Rhône'un kavşağında yendi. Kutsal yol üzerinde Forum'un ilk zafer takını kurmasına izin verildi. (L)

FABİUS MAXİMUS GURGES (Quintus) [öl. Volsini yakınları M. Ö. 265'e doğr.], Roma konsülü (292, 275 ve 265), Fabius Maximus'un oğlu. 295'te *curulis aedilis* oldu, Grandis Circus yakınında bir Venüs tapınağı yaptırdı. Samnitler ve Lucanialılarla birçok savaş yaptı, yenildi (292), fakat babasının askerlikle ilgili öğütlerine uyarak bozgundan kurtuldu. 265'de konsül oldu. Etrüsklerin bir ayaklanmasını bastırırken öldü. (L)

FABİUS MAXİMUS RULLİANUS (Quintus), romalı devlet adamı, Fabius Ambustius'un oğlu. Beş defa konsül (M.Ö. 332, 310, 308, 297, 295) ve 315'te diktatör oldu. Çok genç yaşta, Samnitlerle yapılan savaş sırasında (325) diktatör Lucius Papirius Cursor tarafından süvari komutanlığına getirildi; onun yasaklamasına rağmen savaşa girişti ve parlak bir zafer kazandı. Ordunun tehditleri, halkın yakarmaları karşısında diktatör Fabius'u öldürmeyi göze alamadı. Fabius, daha sonra Roma birliklerini Ciminio ormanından geçirmeyi başardı, Umbrialıların desteklemesi üzerine Tarquinialıları ve Etrüskleri yendi (310). Appius Claudi-

mareşal **FABERT**
Nicolas de Poilly'nin eseri
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

us'un censorluk döneminden sonra eski Roma'nın toplumsal geleneklerini ihya etti (304). Decuis Mus ile birlikte konsül oldu (304), 295'te Sentinum'da Samnitleri, Etrüskleri, Galyalıları yendi, şan ve şerefe kavuştu. Fabius ailesinin *Maximus* «çok ulu» adını alan ilk üyesidir. (L)

FABİUS MAXİMUS SERVİLİANUS (Quintus), Roma konsülü (M.Ö. 142). Prokonsül iken, 141'de, Fabius Maximus Aemilianus'tan sonra, Viriatus'u yendi, fakat Lusitania'da çok ilerlediğinden, Viriatus tarafından kuşatıldı (140) ve ileri sürülen şartları kabul etmek zorunda kaldı: Bu şartlar gereğince Viriatus «Roma halkının dostu» sıfatını aldı, senato da onu «kral» olarak tanıdı. Fakat Fabius'un öz kardeşi Servilius Caepio anlaşmayı bozdu ve Viriatus'u öldürttü (139). [L]

FABİUS MAXİMUS VERRUCOSUS (Quintus) [**Cunctator** («Oyalayıcı») denir] (M. Ö. 275-203), konsül (233, 226, 215, 214, 209) ve Roma diktatörü (217), Fabius Maximus Gurges'in torunu. 233'te, Ligurları yendi, tribun Flaminius'un tarımla ilgili kanunlarına karşı geldi, 218'de, İkinci Pön savaşına yolaçan Saguntum'a karşı saldırının sebebini sormak için Kartaca'ya gönderildi. Trasimenus bozgununda sonra Diktatör (217) oldu. Kartaca ordusunu İtalya'nın dağ yollarında izledi, bu sürekli izleme sayesinde Hannibal'ın ne yapacağını önceden kestirdi, tehdit edilen şehirleri vaktinde tahkim etti, birçok çarpışma ile düşmanını yordu, ikmal sağlamasını engelledi. Bu ihtiyatlı taktik ona «Oyalayıcı» adının verilmesine yolaçtı. Fakat bu oyalamadan utanan Romalılar, eşit yetkiyi yardımcısı Minucius'a da verdiler. Yeniden birçok defa konsül oldu. Taranto'yu aldı, halkını, ayrılıkçı tutumları yüzünden köleliğe mahkûm etti. Ölmeden önce, Scipio'nun Afrika projesine karşı koydu. (L)

FABİUS PİCTOR (Quintus), en eski latin tarihçilerinden (doğ. M.Ö. 254'e doğr.). Soylu, geniş kültürlü bir ailedendi. Delphoi'ye elçi olarak gitti (216). Eseri Yunan dilinde yayımlandı, daha sonra latinceye çevrilen eserinde başlangıçtan (Roma'nın kuruluşunu M. Ö. 747'ye doğr. gösterir). İkinci Pön savaşının ilk yıllarına kadarki süreyi anlattı. Bu eserden ancak birkaç parça kalmıştır. Polybios ve Dionysios Halikarnassos'un çekinerek yararlandığı bu eser, Titius-Livius ve Yaşlı Plinius'un başvurdukları başlıca kaynaklarından biri oldu. (L)

FABİUS VALENS. Bk. VALENS.

FABİUS VİBULANUS (Quintus), Roma konsülü (öl. M.Ö. 450'den sonra). 467, 465, 459 Yıllarında konsüllük yaptı. Cremerius felâketi sonunda ailesinden bir o kurtuldu. Fabius sülâlesinin (Genç Fabia) çeşitli dalları ondan türedi. Konsüllüğü sırasında Volscius ve Sabinlere karşı zaferler kazandı. Decemviratus'a katıldı, Appius Claudius'un sert yönetimini paylaştı. (L)

FABL i. (fr. *fable*). Bk. MASAL.

Fables. Bk. MASALLAR.

Fables (*Masallar*), Marie de France'ın eseri. Sayısı 103 olan bu masallar XII. yy. sonunda İngiltere'de yazıldı. Elde, bugün kaybolmuş olan bir derlemeden (ingilizce - latince *Romulus*) yapılmış fransızca tercümeleri bulunmaktadır. Phaedrus'un çok değişikliğe uğramış masallarını Marie de France'un kişiliksiz ve kuru bir dille anlatır, ama verdiği dersler yüceltici ve duygulandırıcıdır. (L)

FABLİAU [fabliyo] i. (fr. k.). Ortaçağa özgü manzum, eğlenceli masal türü.

— ANSİKL. Önceleri eski masalların basit bir çevirisi veya bir uygulaması gibiydi. XII. yy. ortalarına doğru kesinlikle ayrı bir tür haline geldi. Bugün elde 150 kadar *fabliau* vardır. XII. yy. dakiler hayvanlarla ilgili ahlakî ve güldürücü hikâyelerdi. XIII. yy.'ınkiler acemice ve kaba hikâyeler, XVI. yy. ortalarındakilerse yergili metinlerden ibaretti. Bu *fabliau*'ların başlıca özelliği, canlı ve özlü bir biçimle Ortaçağ gelenek ve görenekerini anlatmasıdır. Köylü, ortahalli adam, aldatılan koca, papaz, *fabliau* yazarlarının ele aldığı başlıca konulardır. Bu hikâyeciklerin en ünlüleri arasında şunlar sayılabilir: en eski fabliau olduğu sanılan *Richeut* (1170'ten önce); *Brunain; La Vache du Prestre* (Papazın ineği), *Estula; la Male Honte; Les Trois Aveugles de Compiègne* (Compiegne Şehrinin Üç Körü), *Le Vair Palefroi* (Alaca Küheylan), *Bérengier*. (L)

FABORG. Bk. FAABORG.

FABRA RİBAS (Antonio), ispanyol siyaset adamı (Reus 1878-öl. 1958). Öğrenimini Barcelona üniversitesinde yaptı, daha sonra Almanya'ya gitti. Bir süre İngiltere ve Fransa'da yaşadı. Fransa'da Jean Jaures ile birlikte *L'Humanité* gazetesinin yazı işlerinde çalıştı. 1908'de Barcelona'ya döndü, ingilizce dersleri vererek hayatını kazandı. Katalonya Sosyalist örgütünü yeni baştan kurmak istedi. Bu örgüte bir yayın aracı kazandırmak için *La İnternacional* adlı bir gazete çıkardı (ekim 1908). Katalonya işçi hareketini sosyalleştirmeğe ve bir işçi birliği halinde örgütlemeğe uğraştı. 1909'da, Fas savaşlarına karşı koyma hareketini yönetti. Kanlı Hafta'ya (26 temmuz - 1 ağustos 1909) yolaçan darbeyi yöneten üç kişilik komitenin üyesiydi. Örgütlü bir devrim hareketi yapmak için giriştiği çalışmalar sonuçsuz kalınca Fransa'ya sığındı. Birkaç yıl sonra İspanya'ya döndü, hayatının sonuna kadar sosyalist partinin çalışmalarına katıldı. (L)

FABRE (Emile), fransız oyun yazarı (Metz 1869 - Paris 1955). Yazarlığa 1894 yılında *Comme Ils Sont Tous* (Hepsi Gibi) oyunu ile başladı. 1895'te *Théâtre Libre* (Serbest Tiyatro), *L'Argent* (Para) ve 1897'de *Le Bien d'Autrui* (Başkalarının Malı) adlı oyunları oynandı. 1899'da *Atina'lı Timon* üzerine yaptığı uzun bir araştırmadan sonra siyasî ve ticarî hayatı hicveden piyesler yazdı: *La Vie Publique* (Toplum Yaşantısı) [1901]; *Les Ventres Dorés* (Altın Göbekler) [1903]. Bu toplumsal taşlama eğilimi aile dramlarında da görülür: *La Maison d'Argile* (Balçık Ev) [1907]; *Un Grand Bourgeois* (Bir Büyük Burjuva) [1914]; *La Maison sous l'Orage* (Fırtınaya Tutulan Ev) [1920]. Ayrıca Balzac'ın *la Rabouilleuse* (Bulanık Suda Avlanan Kız) [1903] ve *César Birotteau* (1911) adlı romanlarını oyunlaştırdı. 1913 - 1936 Arasında Comédie - Française yöneticiliğinde bulundu. (L)

FABRE (Ferdinand), fransız yazarı (Bédarieux 1827 - Paris 1898). Paris'te yazdığı iki şiir kitabıyle edebiyat hayatına atıldı: *les Hirondelles* (Kırlangıçlar) [1848] ve *les Feuilles de Lierre* (Sarmaşık Yaprakları) [1853]. İlk romanı *les Courbezon* (Courbezon'lar) [1862] ile tanındı. Sainte-Beuve onu «Balzac'ın en güçlü öğrencisi» olarak övdü. Fabre, daha sonra Cévenmes köylüleri ve köy papazları üzerine tam bir objektiflikle pek çok roman yayımladı: *Julien Savignac* (1853); *le Chevrier* (Keçi Çobanı) [1868]; *l'Abbé Tigrane* (Rahip Tigrane) [1873]; *Un Illuminé* (Bir Meczup) [1881]; *Mon Oncle Célestin* (Amcam Célestin) [1881]; *Lucifer* (İblis) [1884]; *Madame Fuster* (1887); *Toussaint Galabru* (1887); *le Roman d'un Peintre* (Bir Ressamın Romanı) [1878]. (L)

FABRE (François-Xavier Pascal, — baronu), fransız ressamı (Montpellier 1766 - ay. y. 1837). Louis David'in öğrencisi. 1787'de Roma ödülünü kazandı, Roma'da, sonra da Floransa'da 37 yıl kaldı. Floransa'da iken gizlice Albany kontesi ile evlendi, Montpellier'ye döndükten sonra resim ve sanat değeri taşıyan 350 parça eşyadan kurulu bir koleksiyonu müzeye armağan etti; o tarihten sonra müze, Fabre adını aldı. Bu koleksiyon, daha önce, Alfieri tarafından Albany kontesine armağan edilmişti. Sanatçının en güzel eserleri de bu müzededir (*Louis XVIII, Canova, Albany* kontesinin portreleri). [L]

FABRE (Henri), fransız mühendisi (Marsilya 1882). Yüksek Elektrik okulunu bitirdi. Havacılık mesleğine girdi. Deniz uçaklarının yapımı, özellikle şamandıraların doğurduğu meseleler üzerinde çalıştı, 1910 - 1914 arasında Voisin, d'Esnault - Pelterie ve Bréguet'nin yaptıkları deniz uçaklarını techiz etti. 1909'da yaptığı uçağın Berre gölü üzerindeki deneyleri başarıyle sonuçlandı (28 mart 1910). Dünyada ilk defa olarak havadan daha ağır bir cisim, su yüzeyinden kalkabiliyor ve kolaylıkla su yüzüne inebiliyordu. (L)

FABRE (Jean Henri), fransız yazarı ve böcek bilgini (Saint-Léons, Aveyron 1823-Sérignan-du-Comtat, Vaucluse 1915). İlmi hakka yayma amacıyle yazdığı eserlerin başlıcaları: *La Science Elémentaire, Lectures Courantes* (Temel Bilgiler, Okuma Parçaları) [1862-1865]; *Les Ravageurs, Récits de l'Oncle Paul sur les Insectes Nuisibles* (Kemiriciler, Paul Amcanın Zararlı Böcekler Üstüne Anlattığı Hikâyeler) [1870]; *les Auxiliaires, Récits sur les Animaux Utiles* (Yardımcı Hayvanlar, Faydalı Hayvanlar Üstüne Hikâyeler) [1873] v.b. Fabre, asıl sabırlı gözlemlerle böcekler âlemi üzerinde yaptığı incelemelerle tanındı: *Souvenirs Entomologiques* (Böcek İlmi Anıları) [1870-1889] adlı eserinde böcekler dünyasını çok canlı ve renkli bir şekilde anlatır. (L)

FABRE (Louis), fransız tarımcısı (Carpentras 1806-?, 1874). Uzun süre Vaucluse çiftlik okulunu yönetti. Başlıca eserleri: *Principes d'Agriculture Appliqués aux Contrées Méridionales de la France* (Fransa'nın Güneyindeki Topraklarda Uygulanan Tarım İlkeleri) [1861] ve *Manuel de l'Eleveurs de Vers à Soie et de Vers a Bourre de Soie* (İpek Böceği ile İpek Tüylü Böcek Yetiştiricisinin Elkitabı) [1861]. (L)

FABRE (Lucien), fransız mühendisi ve yazarı (Pampelonne, Tarn 1889 - Paris 1952). Ecole Centrale'i (1913) bitirdi. Askerlik ve sanayi alanlarında birçok keşif yaptı. En ünlü eserleri: *Connaissance de la Déesse* (Tanrıça ile Tanışma) [1920] (Paul Valéry'nin önemli bir önsözü ile) ve özellikle 1923'te Goncourt armağanını kazanan *Rabevel ou le Mal des Ardents*. Bu kitap 1870'ten sonra birbirini izleyen birçok neslin hikâyesidir. (L)

FABRE (René), fransız eczacısı (Annecy 1889 - Paris 1966). Necker hastahanesi baş eczacısı, toksikoloji asistanı, Paris Eczacılık fakültesi toksikoloji profesörü oldu. 1946'dan 1950'ye kadar fakültenin dekanlığını yaptı. Flüorişı, morötesi ışınların sogurulması, PH, oksitlenme - indirgeme gücü v.b. konusunda birçok araştırma yaptı. Özellikle toksikoloji üzerinde eserler verdi. Fabre, bu bilimin adlî tabiplik alanından çıkmasına, endüstri sağlığı, fitofarması, şehircilik, besin sağlığı ve genel sağlık problemleri ile uğraşmasına yolaçtı. Eserleri: *Leçon de Toxicologie* (Toksikoloji Dersleri) [1944]; *Législation et Toxicologie Pharmaceutiques* (Ecza Toksikolojisi ve Yasakları) [1945]; *Les Toxines Végétales* (Bitkisel Zehirler) [1947]; *Essais d'Hygiène et de Toxicologie İndustrielles* (Sanayi Toksikolojisi ve Sağlık Denemeleri) [1947]; *Les Méthodes Physiques et Leur Emploi en Toxicologie* (Fiziksel Yöntemler ve Toksikolojiye Uygulanışları) [1948]; *Toxicologie des Produits Phytopharmaceutiques* (Fitofarmasötik Maddelerin Toksikolojisi) [1957]; *Traitement d'Urgence des İntoxications* (Zehirlenmelerde İlk Yardım) [1957]. (L)

FABRE D'ÉGLANTİNE (Philippe FABRE, — denir), fransız oyuncusu, tiyatro yazarı ve siyaset adamı (Carcassonne 1750-Paris 1794). 1787'de Paris'e gitti. Komedileri ile tanındı: *le Philinte de Molière ou la Suite du Misanthrope* (Molière'in Philinte'i veya Misanthrope'un Devamı) [1790]; *le Convalescent de Qualité* (Hastalıktan Kalkan Soylu) [1791]; *Les Précepteurs* (Mürebbiler) [1794]. Fabre, Danton'un ve C. Desmoulis'in dostu ve Cordelier kulübünün kâtibiydi. 10 Haziran Komün hareketine katıldı, Paris milletvekili olarak Konvansiyon meclisine girdi. 1793'te cumhuriyet takviminin yapılmasına yardım etti, aylarına yeni adlar buldu. «Compagnie des İndes» olayında rüşvet almakla suçlandırıldı. Danton'cularla birlikte idam edildi. (L)

FABRE D'OLİVET (Antoine), fransız bilgini (Ganges, Herault 1768 - Paris 1825). Felsefe ve dilbilgisi üstüne, tartışma götürür faraziyeler ve derin bilgi ile dolu eserler yazdı. Fakat daha çok, Güney Fransa lehçesiyle yazılan edebiyatın öncüsü olarak tanındı. 1803'te *le Troubadour, Poésie Occitaniques du XIII. s.* (Halk Ozanı, XIII. yy. Güney Fransa Lehçesiyle Yazılmış Şiirler) adlı kitabını yayımladı. Bu eserde XIX. yy. başlarında Güney Fransa (languedoc) lehçesiyle şiirler yazmış olan en iyi şairler yer almaktadır. (L)

Fr. - X. FABRE
Albany kontesinin portresi
Fabre müzesi, Montpellier, Fransa

Jean Henri FABRE

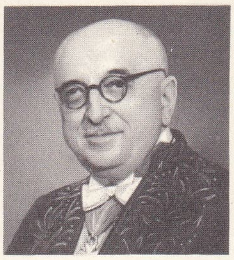

René FABRE

Foto. LAROUSSE

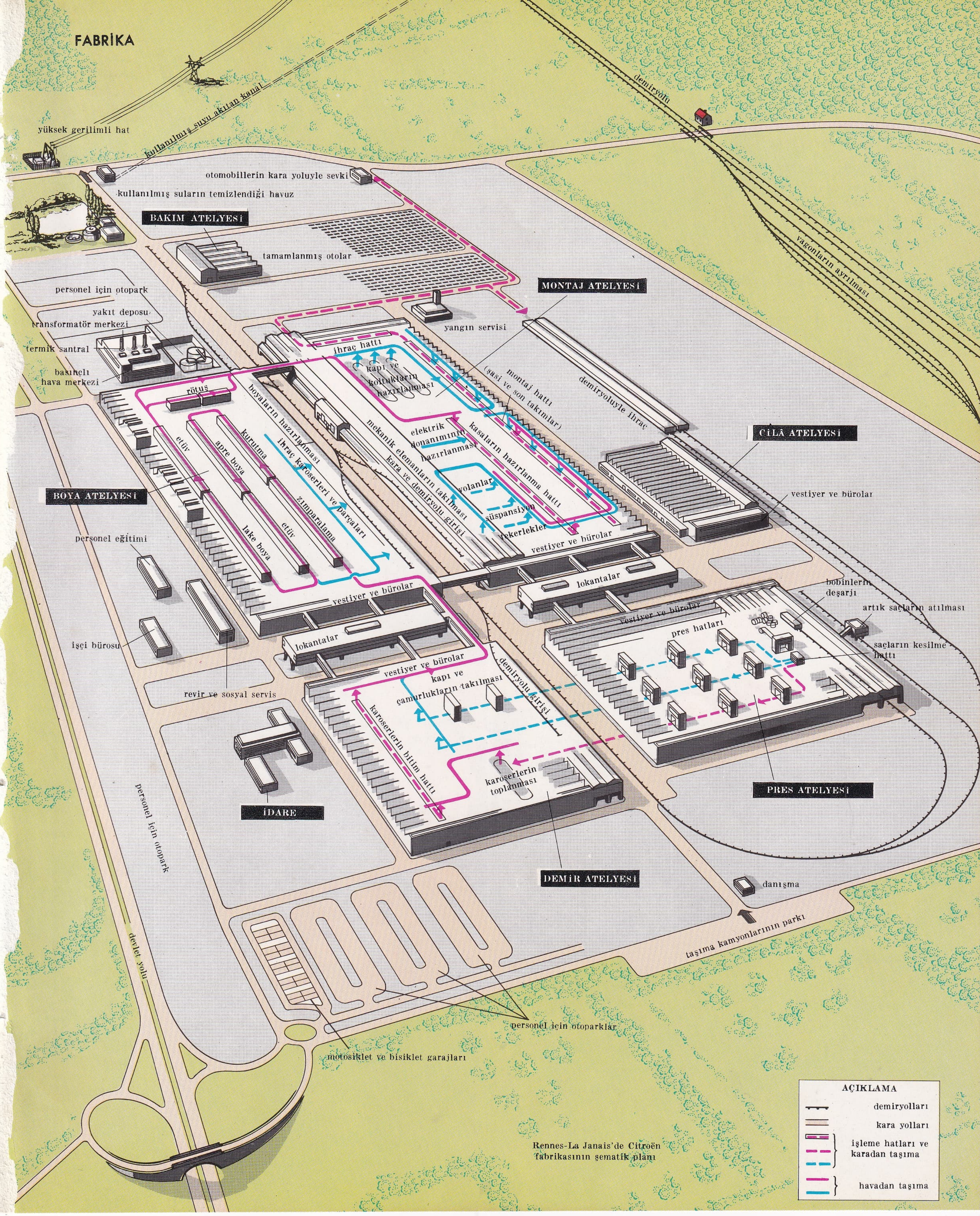
FABRİKA
yüksek gerilimli hat
kullanılmış suyu akıtan kanal
demiryolu
vagonların ayrılması
otomobillerin kara yoluyle sevki
kullanılmış suların temizlendiği havuz
BAKIM ATELYESİ
tamamlanmış otolar
personel için otopark
yakıt deposu
transformatör merkezi
termik santral
basınçlı hava merkezi
yangın servisi
MONTAJ ATELYESİ
ihraç hattı
kapı ve koltukların hazırlanması
montaj hattı (şasi ve son takımlar)
demiryoluyle ihraç
rötuş
boyaların hazırlanması
elektrik donanımının hazırlanması
kasaların hazırlanma hattı
mekanik elemanların takılması
kara ve demiryolu girişi
ihraç karoserleri ve parçaları
kurutma
apre boya
etüv
zımparalama
lake boya
volanlar
süspansiyon
tekerlekler
vestiyer ve bürolar
ÇİLÂ ATELYESİ
BOYA ATELYESİ
personel eğitimi
lokantalar
bobinlerin deşarjı
artık saçların atılması
pres hatları
saçların kesilme hattı
işçi bürosu
revir ve sosyal servis
kapı ve çamurlukların takılması
demiryolu girişi
karoserlerin bitim hattı
karoserlerin toplanması
İDARE
DEMİR ATELYESİ
PRES ATELYESİ
personel için otopark
danışma
taşıma kamyonlarının parkı
devlet yolu
personel için otoparklar
motosiklet ve bisiklet garajları
Rennes-La Janais'de Citroën fabrikasının şematik planı
AÇIKLAMA
demiryolları
kara yolları
işleme hatları ve karadan taşıma
havadan taşıma

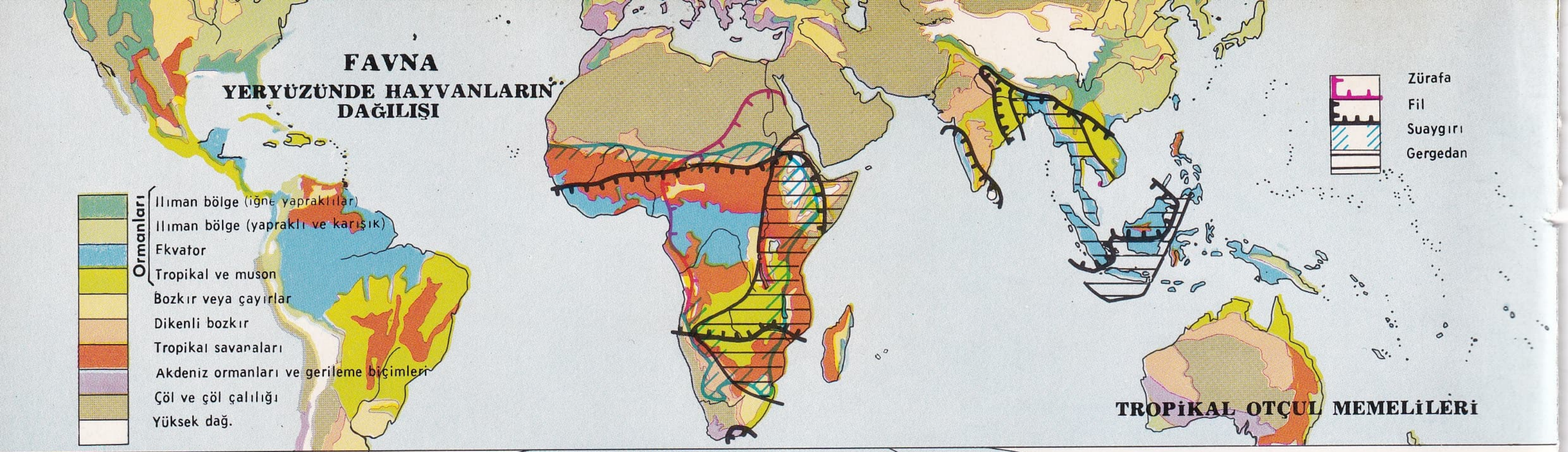
FAVNA
YERYÜZÜNDE HAYVANLARIN DAĞILIŞI
Ormanları
Ilıman bölge (iğne yapraklılar)
Ilıman bölge (yapraklı ve karışık)
Ekvator
Tropikal ve muson
Bozkır veya çayırlar
Dikenli bozkır
Tropikal savanaları
Akdeniz ormanları ve gerileme biçimleri
Çöl ve çöl çalılığı
Yüksek dağ
Zürafa
Fil
Suaygırı
Gergedan
TROPİKAL OTÇUL MEMELİLERİ

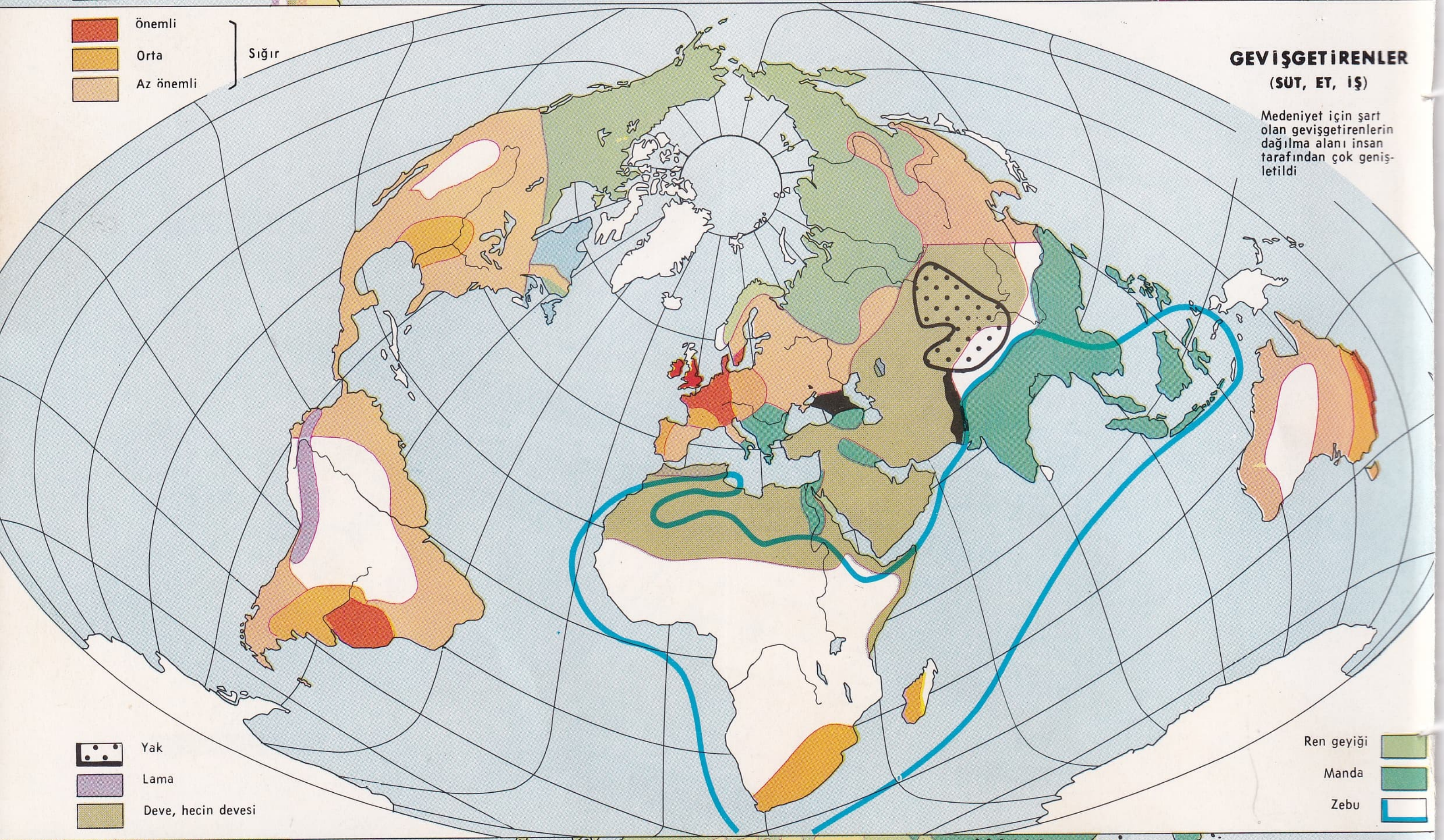
Önemli
Orta
Az önemli
Sığır
GEVİŞGETİRENLER
(SÜT, ET, İŞ)
Medeniyet için şart olan gevişgetirenlerin dağılma alanı insan tarafından çok genişletildi
Yak
Lama
Deve, hecin devesi
Ren geyiği
Manda
Zebu

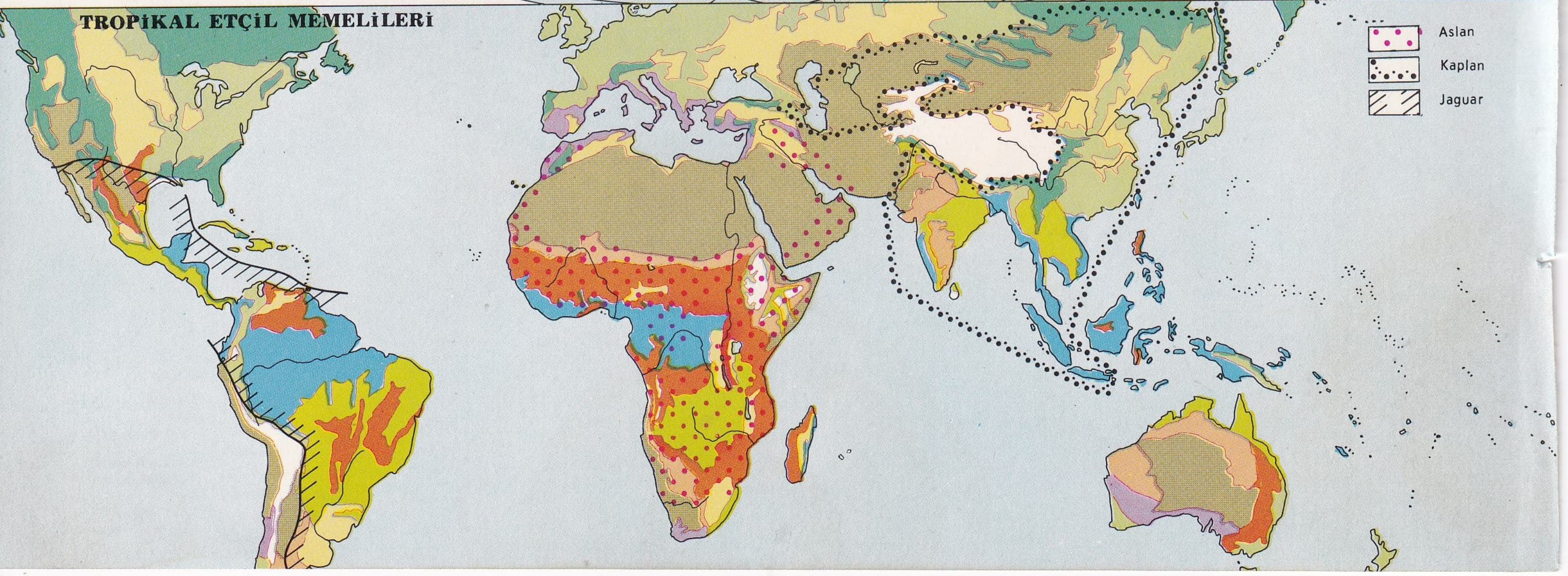
TROPİKAL ETÇİL MEMELİLERİ
Aslan
Kaplan
Jaguar

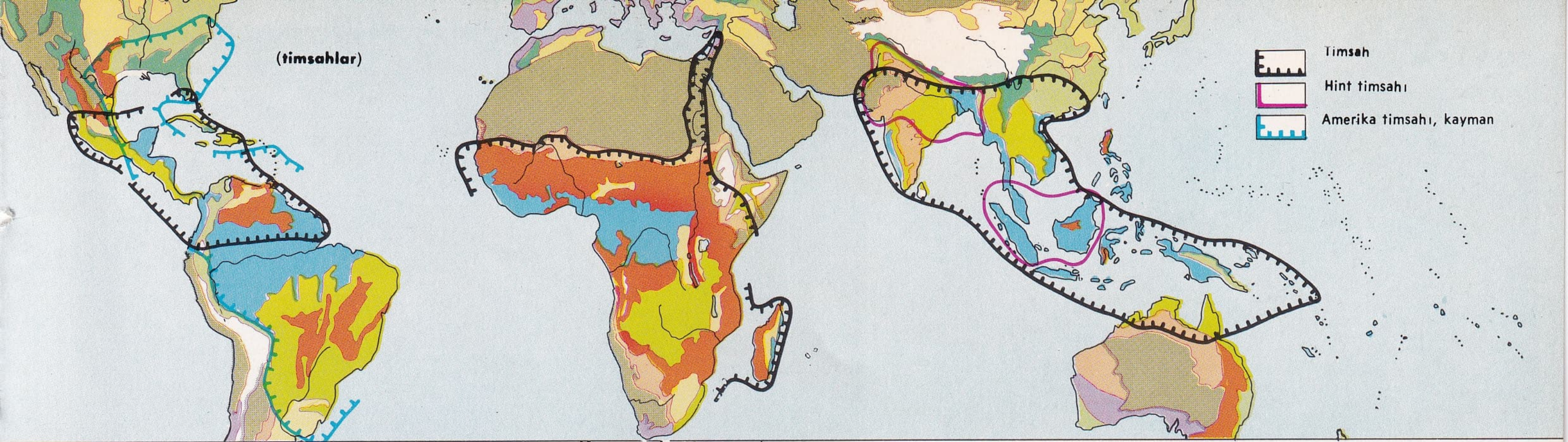
(timsahlar)
Timsah
Hint timsahı
Amerika timsahı, kayman

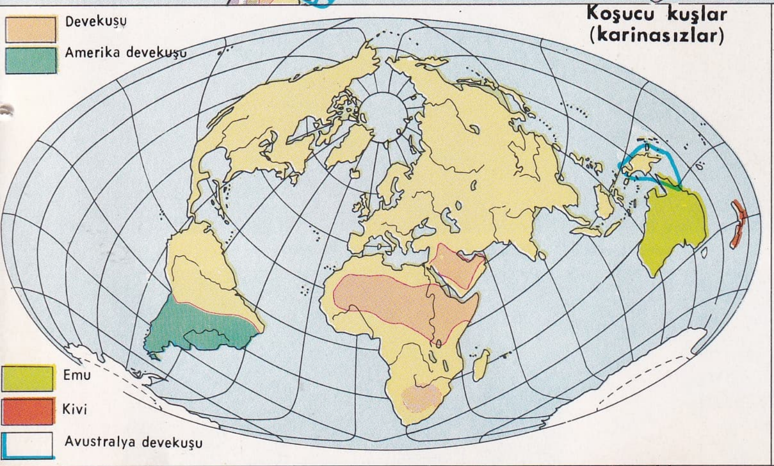
Koşucu kuşlar
(karinasızlar)
Devekuşu
Amerika devekuşu
Emu
Kivi
Avustralya devekuşu

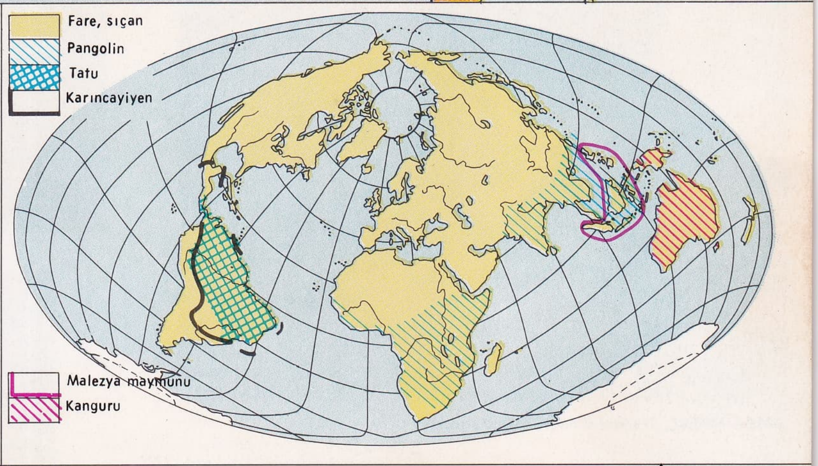
Fare, sıçan
Pangolin
Tatu
Karıncayiyen
Malezya maymunu
Kanguru

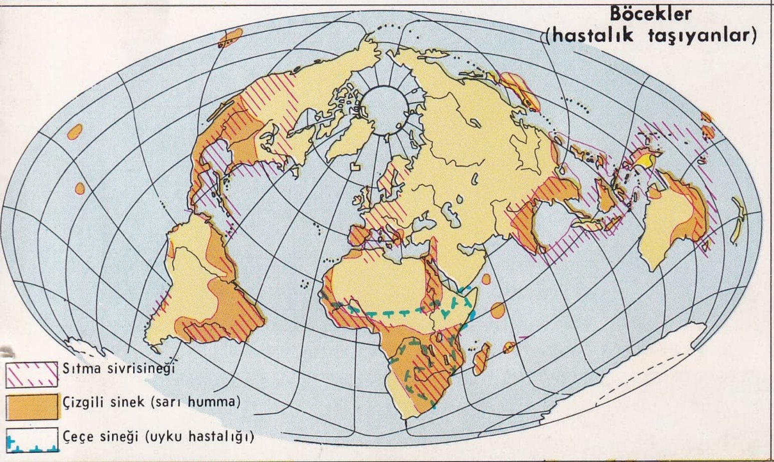
Böcekler
(hastalık taşıyanlar)
Sıtma sivrisineği
Çizgili sinek (sarı humma)
Çeçe sineği (uyku hastalığı)

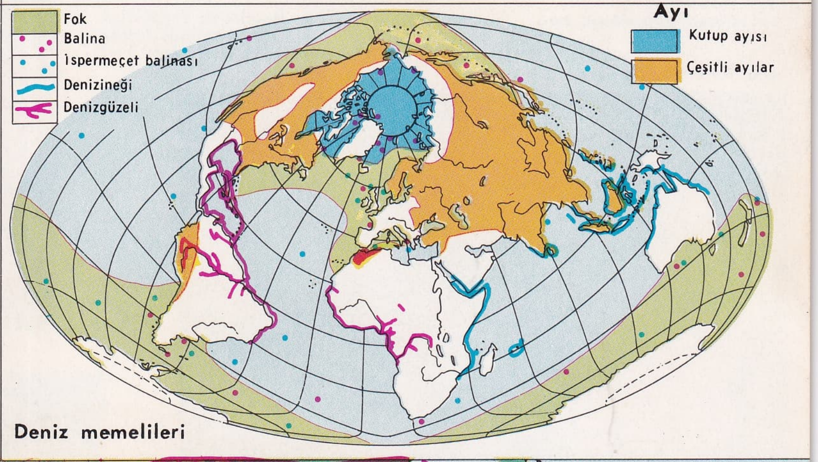
Fok
Balina
İspermeçet balinası
Denizineği
Denizgüzeli
Ayı
Kutup ayısı
Çeşitli ayılar
Deniz memelileri

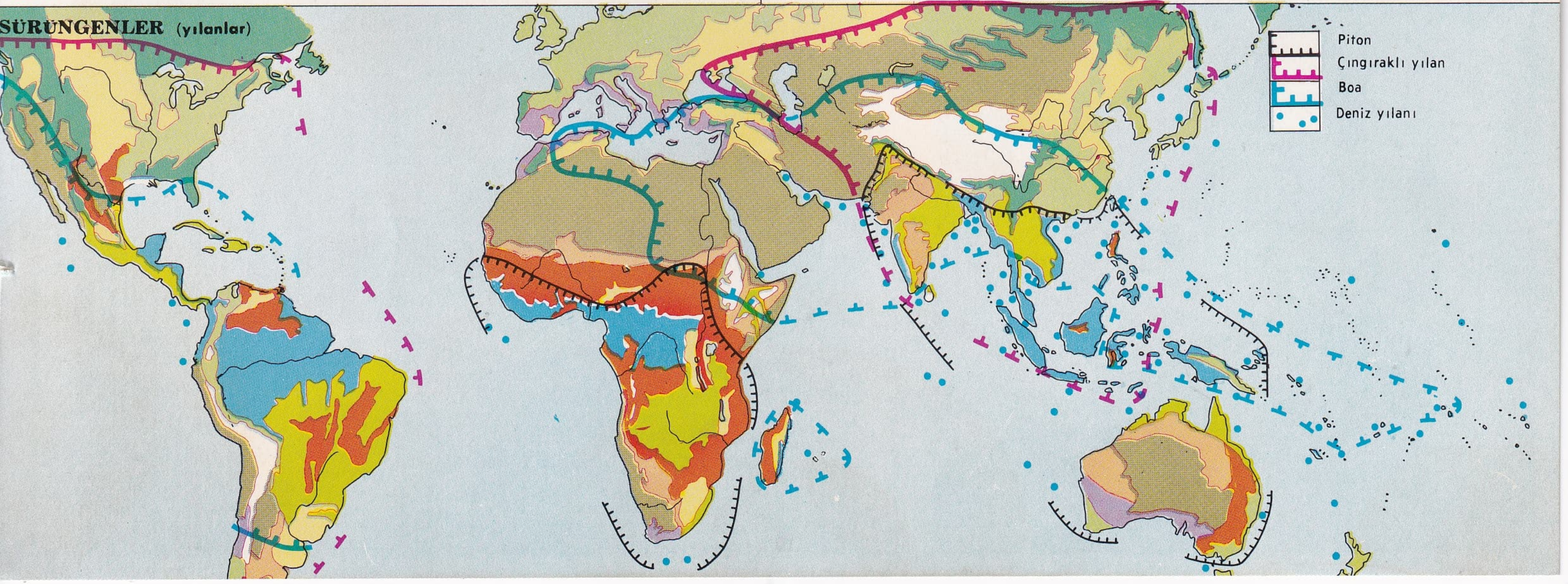
SÜRÜNGENLER (yılanlar)
Piton
Çıngıraklı yılan
Boa
Deniz yılanı

Othon FRİESZ, «Fernand Feuret'nin Portresi»

Modern Sanat Millî müzesi, Paris

Albert MARQUET, «Hamburg Limanı», özel koleksiyon

Maurice de VLAMİNCK
«Sen Nehrinde Yelkenli»
Lehmann koleksiyonu, New York

Henri MATİSSE, «Le Luxe»

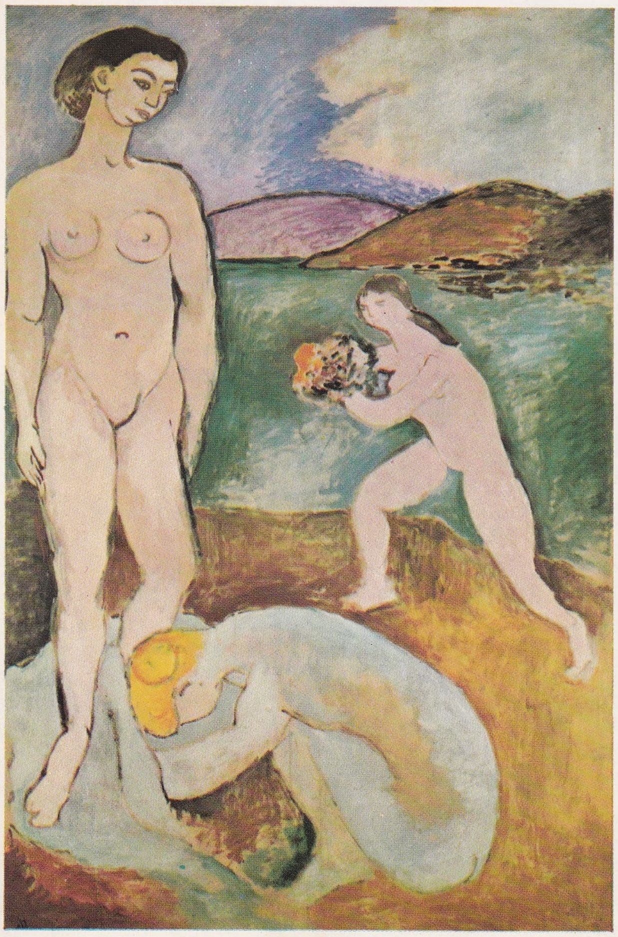

André DERAİN, «Londra Parlamentosu», Lehmann koleksiyonu

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

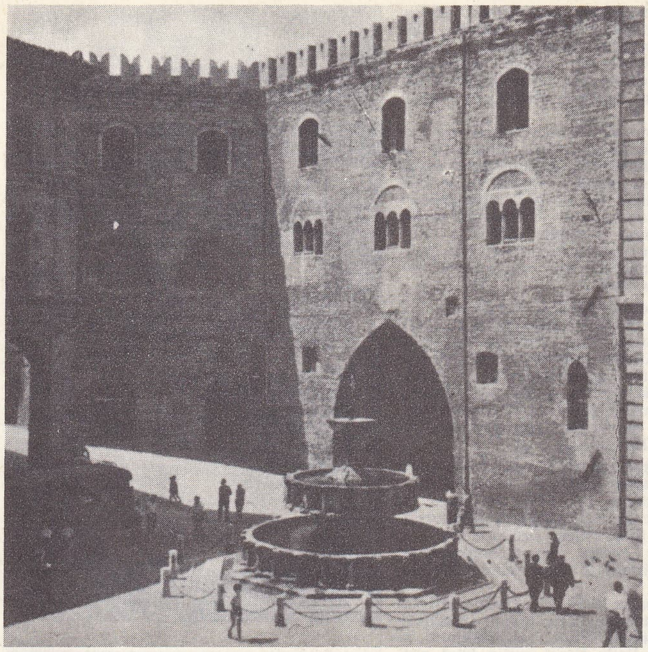

FABRİANO Podesta sarayından bir görünüş

FABRES (Antonio), ispanyol ressamı ve heykelcisi (Barcelona 1854 - Roma 1936). Roma'da resim ve heykel öğrenimi yaptı, yıllarca bu şehirde kaldı. 1904'te Meksika cumhurbaşkanı Porfirio Diaz, güzel sanatlar başmüfettişliği göreviyle onu ülkesine çağırdı. Eserleri arasında suluboyalar ve halk motifleri dikkati çeker (*Gözde, Don Kişot'u Okurken, Allah İçin Bir Sadaka*). [L]

FABRETTİ (Raffaele), italyan arkeologu (Urbino 1618 - Roma 1700). Sant' Angelo şatosu arşivleri müdürü. Roma'ya ait eski eserler üstüne çeşitli incelemeleri vardır. (L)

FABRİ veya **LE FÈVRE** (Jean), Chartres piskoposu (Paris 1320'ye doğr. - Avignon 1390). Kral Charles V'in danışmanı ve papa Clemens VII'nin yakın dostuydu. Charles VI, 1381'de onu Bretonlarla barış görüşmesi yapmakla görevlendirdi. 1381'den 1388'e kadar Louis I'in ve Sicilya kralı Anjou'lu Lodovico II'nin adalet bakanlığını yaptı. Günlüğü 1380 - 1388 dönemini kapsamaktadır. (L)

FABRİ (rahip Honoré), cizvit bilgini (Le Grand - Abergement, Ain 1607 - Roma 1688). Lyon'da felsefe ve matematik okuttu. Tabiî bilimler alanında araştırmalarına devam etti, astronomiyle ilgilendi, Huygens ve Galileo'ya hücum etti. Harvey'den ayrı olarak 1688'de kan dolaşımını keşfetti. (L)

FABRİ (Zoltan), macar filim yönetmeni (Budapeşte 1917). Adı ülkesinin sınırlarını aşan, savaş sonrasının en ünlü macar yönetmenlerinden biridir. Yönettiği filimlerle milletlerarası sinema seyircisinin dikkatini macar filimciliğine çekti. Filimleri: 1955'te Cannes filim festivalinde derece alan, *Atlı Karınca* (Körhinta), 1956'da Karlovy Vary'de derece alan *Profesör Hannibal* (Hannibal Tanaur) ve özellikle 1964 Moskova filim festivalinde derece alan *Yirmi Saat* (Husz Ora). Şaheseri sayılan bu sonuncu filminde Fabri, titiz bir tahlilci olarak bir köy halkının kişisel kaderleri yönünden, macar tarihinin son yirmi yıllık sosyal ve siyasî olaylarını bir röportaj havası içinde dile getirir. 1967'de *Utoszezon*'i (Mevsim Sonu) çevirdi. (L)

FABRİANO, İtalya'da şehir, Marche'de (Ancona ili), Esino'nun kolu Giano ırmağı kıyısında; 29 200 nüf. XII. yy. da kurulan büyük kâğıt fabrikası. (L)

FABRİANO (Francesco Dİ GENTİLE). Bk. GENTİLE DA FABRİANO.

FABRİCE (Georg Alfred VON, — kontu), saksonyalı general (Quesnoy-sur-Deûle 1818 -Dresden 1891). 1864'te Holstein'de konfedere birliklerin kumandanıydı. 1866 Prusya savaşında Saksonya prensi Albrecht'e genel kurmay başkanlığı etti, Sadowa muharebesinden sonra harbiye nazırı oldu. Orduyu prusya modeline göre yeniden teşkilâtlandırdı. Fransa'daki alman işgal kuvvetlerinin başına geçti (şubat-haziran 1871), yeniden Saksonya harbiye bakanı (1872), sonra da dışişleri bakanı (1882) oldu. (L)

Fabrice del Dongo, Stendhal'in *Parma* Manastırı* adlı eserinin kahramanı. (L)

FABRİCİA i. Tüp içinde barınan çokkıllı halkalı solucan. (Bunlarda bir çift göz, ağızdan sonra gelen ilk halkada bir çift otosit ve arkada bir anus halkası bulunur. *Sabellidae* familyasından.) [L]

FABRİCİ d'Acquapendente (Girolamo), italyan cerrahı ve anatomi bilgini (Acquapendente 1533-Padova 1619). G. Fallopia'nın öğrencisi. 1562'de Padova'da anatomi kürsüsüne onun yerini aldı. Tasvirî anatominin incelenmesi ile yetinmedi, kıyaslı anatomi ile fizyolojinin verilerinden de yararlandı. Toplardamar kapakları keşfetti. Eserleri *Opera Omnia* adı altında 1867'de yayımlandı. (L)

FABRİCİUS (Caius), gözlerinin küçüklüğünden ötürü, **Luscinus** denirdi, Roma konsülü (M.Ö. 282'de ve 278'de). İçinde hiç bir hırs olmayan o sade eski roma tiplerinden biridir. Herakleia savaşından sonra Pyrrhos ile müzakereye gönderildi (280), onu takdir edip yanına almak isteyen kralın tekliflerine ve tehditlerine kulak asmadı. Bruttiumlular ve Lucania'lılarla savaşlarda birçok defa galip geldi. 277'de censor oldu, işleri alabildiğine sıkı tuttu ve para bırakmadan öldü. Senato, kızını devlet parasıyle evlendirdi ve Fabricius, bütün geleneklere aykırı olarak, şehir içinde gömüldü. (L)

FABRİCİUS (David), hollandalı astronom ve ilâhiyatçı (Esens 1564-Osteel 1617). Ünü, 1596'da *Mira Ceti* (Tansık) adlı ilk değişken yıldızı bulmasından gelir. Ayrıca oğlu Joannes'in sonradan tasvir ettiği güneş lekelerini 1610'da gözlemiştir. (L)

FABRİCİUS (Johann Albrecht), alman protestan ilâhiyatçısı, dilbilgini ve kitap uzmanı (Leipzig 1668 - Hamburg 1736), Werner Fabricius'un oğlu. Hamburg'da vaiz ve profesördü. Çok önemli bibliyografya eserleri de vardır ve bunlar bugün hâlâ kullanılmaktadır: *Bibliotheca Graeca* (Yunanca Kitaplığı) [1705-1728]; *Bibliotheca Latina* (Latin Kitaplığı) [5. baskı, 1721-1722]; *Bibliotheca Ecclesiastica* (Kilise Kitaplığı) [1718]. (L)

FABRİCİUS (Johann Christian), danimarkalı böcek uzmanı (Tunder 1745-Kiel 1808). Linneus'un öğrencisi. Tabiat tarihi ve tıp okudu. Kiel üniversitesine profesör oldu. Böcekleri tanımlama ile ilgili çalışmalarından başka, böceklerin sınıflandırılması üstüne birçok eser yayımladı: *Systema Entomologiae* (Böcek Bilim Sistemi) [1775]; *Mantissa İnsectorum* (Böceklerin Sınıflandırılması) [1787]; *Entomologia Systematica* (Böcek Bilim Sistematiği) [4 cilt, 1792-1794]; *Systema Antliatorum* (Bitki Bitleri Sistemi) [1803]. (L)

FABRİCİUS (Johannes), hollandalı astronomi bilgini (Osteel, Niedersachsen 1587 - Marienhafe 1615). Babası David ile birlikte *Hollanda Dürbünü*'yle güneşteki lekeleri gözlemledi. Bunların varlığını ilk defa halka açıkladı (1611). Galileo bu lekeleri 1610 yazında gözlemişti; buluşunu ancak 1613'te yayımlanmasına rağmen, bu konuda öncelik Galileo'nundur. (L)

FABRİCİUS (Werner), alman bestecisi (İtzehoe 1633 - Leipzig 1679). Eserlerinden basılı şu üç beste derlemesi anılmağa değer: çalgı için 5 sesli dans havalarını (allemande'lar, courante'lar v.b.) kapsayan *Delicae Harmonicae* (1656), tek ses ve basso continuo için *E. C. Homburg'un Dinsel Lied'leri, I. Bölüm* (1659) ve *Dinsel Aryalar, Diyaloglar ve Konçertolar*, Org'ların incelenmesi üzerine yazdığı öğretici kitap ancak ölümünden sonra 1756'da yayımlandı. (L)

Fabricius köprüsü, M.Ö. 64'te yapılmış köprü. Roma'nın günümüze kalmış olan en eski köprüsüdür. Tiber'in sol kıyısını adaya bağlar. İki ana kemeri vardır. Orta ayağının yükü ikinci bir kemerle hafifletilmiştir. Köprünün üzerindeki bir yazıtta, burayı yaptırmış olan Fabricius'un adı yazılıdır. Dış kaplaması XV. ve XVI. yy. lardan kalmadır. (L)

FABRİKA i. (lat. *fabrica*, inşa etmek eylemi'nden ital. *fabrica*). Hammaddelerin veya yarı mamullerin makinelerle işlenmiş maddeye dönüştürüldüğü sanayi kurumu. ‖ *Pilot fabrika*, yeni sanayi maddelerinin denenmesi veya incelenmesi amacıyle kurulan fabrika. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Fabrika gemisi*, hareket halindeki bir donanmaya bağlı gemilerde meydana gelen arızaları tamir etmek amacıyle teçhizatlandırılmış özel donanma gemisi. ‖ Küçük balıkçı gemilerinin avladıkları deniz ürünlerini işleyerek mamul hale getiren gemi. (Fabrika gemilerindeki tesisler, işlenecek deniz ürünlerinin çeşidine göre düzenlenir. Çeşitli tonajda olan bu gemilerden balina yağı üretiminde kullanılanları yaklş. ol. 20 000 t civarındadır.)

— Huk. Hammadde veya diğer malların, makine yahut diğer teknik araçlarla işlenerek yeni ve değerli mahsullerin meydana getirildiği ticarî ve sınaî işletme (Tic. kn. 13). Bk. ANSİKL.

— Kıyf. *Esk. Fabrika kalıbı*, kalıba çekilmemiş feslere verilen ad. (Fabrikadan çıktığı şekil bozulmadan kullanıldığından bu deyim yerleşmiştir.)

FABRE D'ÉGLANTİNE
Greuze'un eseri
Louvre müzesi, Paris

eski **fabrika**ların karakteristik vasfı sayısız kayış ve makaralar

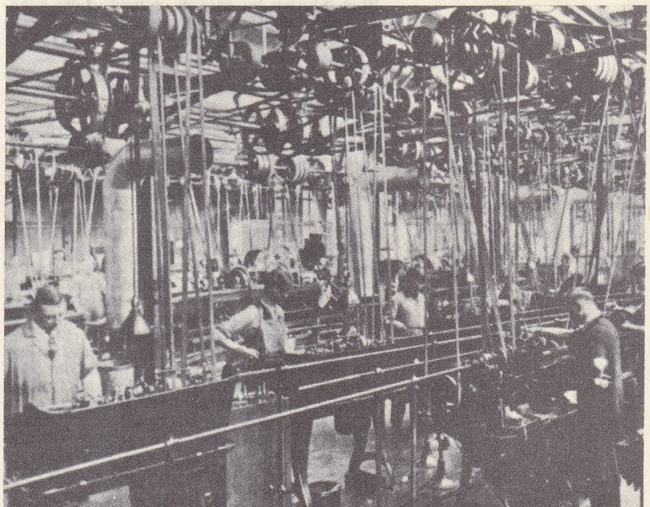

Carel FABRİTİUS
kendi portresi
Boymans müzesi, Rotterdam

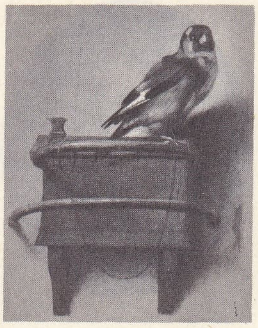

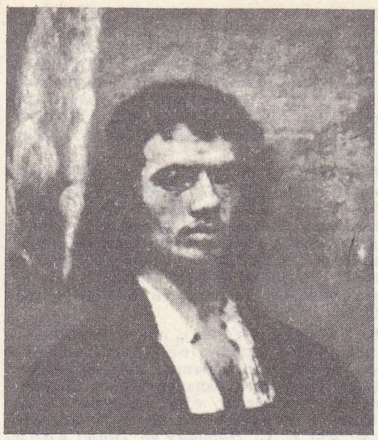

Carel FABRİTİUS
«Saka Kuşu»
Mauritshuis, La Haye

Charles FABRY

— Maden sanay. *Fabrika çekici,* kamalı bir çark aracılığıyle hareket eden ve küçük parçaların dövülmesinde kullanılan çekiç. Bk. ANSİKL.

— Sil. *Fabrika damgası,* bir silâhın modelini, yapım yerini ve tarihini v.b. göstermek üzere silâhın üzerine kazınan harf veya işaretler.

— Tic. *Fabrika fiyatı,* yapımcı malının piyasa satış fiyatı. || *Fabrika markası* veya *ticarî marka,* bir fabrikanın mamullerini veya bir ticarethanenin mallarını belirtmeğe yarayan isim veya herhangi bir özel işaret. (Bu işaret, bir ad, bir desen, bir rakam veya yapımcının, ticarethane sahibinin adı olabilir.)

— ANSİKL. *Fabrika,* sanayi üretim faaliyeti süreci içerisinde önemli bir yer tutar. Zira ilkel çağlardaki gibi insanlar işlenmemiş madde tüketmemekte, hattâ çağdaş iktisadî gelişmeye konu olan ülke halkları daha çok fabrika mamullerine eğilim göstermektedir. Ancak fabrika mamulleri her zaman nihaî tüketim malı değildir; fabrikalar tüketim malzemesinin yanı sıra makine ve makine parçaları da üretir.

Fabrikalar önceleri küçük çapta faaliyet gösteren imalât yerleriydi. Daha sonraları bilimsel ve teknik gelişmeler sonucu bu imalât yerleri genişledi. Başlangıçta nicelik açısından az verimlilik gösteren fabrikalar gün geçtikçe mamullerini arttırdılar ve dev sanayi kuruluşu haline geldiler.

Sanayi kapitalizminin ikinci aşaması olan fabrikasyon, XVIII. yüzyılın ikinci ve XIX. yüzyılın ilk yarısında iktisadî ve sınaî değişmeler sonucu buhar gücünün kara ve deniz araçlarına uygulanması ile birlikte büyük gelişme gösterdi. Özellikle dokumacılıkta görülen bu gelişme giderek diğer sanayi kollarına da yayıldı. Önceleri ev sanayii sisteminin biraz gelişmiş şekli olan ilkel bir teşkilâtlandırma esasına dayanan fabrika sanayii, ortaya çıkan sorunlar karşısında yepyeni bir görüntüye kavuştu. Bk. TEŞKİLÂTLANDIRMA.

Nitekim modern anlayışa göre fabrikanın tam kapasite ile çalışması ve üretimde verimli olması arzulanan konulardan biridir. Bunun gerçekleşmesi için de yöneticinin bazı bilimsel yeteneklere sahip olması gerekir. Yöneticilik görevleri olan kişilerin genellikle iki gruba ayrıldığı ve bunların yönetim bilimine büyük katkıları olduğu görülür. Amerikalı Frederic W. Taylor bu gruplardan bir tanesi olan mühendislerin, fransız Henry Fayol ise diğer grubu meydana getiren iş adamlarının temsilcileri olarak yöneticilerin görevlerini belirtmeğe çalıştılar. Taylor 1911'de yayımladığı *Bilimsel Yönetim İlkeleri* adlı kitabında yöneticinin âletlerin azamî verimle kullanılmasını, zaman kayıplarının önlenmesini ve iş gücünün arttırılmasını çalışma hazırlıklarının tamamlanmasına bağlıyordu. Bu çalışma hazırlığı için ise kesin bir kronometre ölçüsünü ve uygun bir personel seçimini salık veriyordu. Bk. TAYLORCULUK.

Öte yandan 1916'da *Genel ve Sınai Yönetim* adlı eserinde Henry Fayol, sınaî teşebbüslerin faaliyetlerini teknik (üretim), ticarî (alım, satım, kambiyo), finanslama, güven, muhasebe, planlama, teşkilât, komuta, düzenleme ve denetleme gibi konulara ayırdı ve özellikle planlama, teşkilât, kumanda, düzenleme ve denetleme unsurlarının oluşturduğu yönetim üzerinde durdu. Bk. YÖNETİM.

Fabrika yönetimi ve işleyişiyle ilgili bu kuramsal gelişmelerin yanı sıra, sibernetik ve enformatik bilimlerinin ilerlemesiyle insan gücü olmaksızın imalâta imkân veren makine sistemi, diğer bir deyimle *otomasyon'*un uygulanmasına geçildi. Bu durum çeşitli tenkitlere rağmen özellikle Amerika Birleşik devletlerinde posta hizmetleri gibi alanlarda kısmen başarılı bir uygulamaya yol açtı. Bk. OTOMASYON.

Türkiye'de modern anlamda fabrikanın kuruluşu XIX. yy.ın ikinci yarısına rastlar. İlk kuruluşlar arasında cam fabrikalarını, Beykoz Deri ve Kumaş fabrikasını, fes ve kumaş fabrikalarını saymak gerekir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte gerek ağır sanayi, gerek dokumacılık, gerek gıda sanayii mamulleri üreten fabrikalar gün geçtikçe gelişme gösterdi. Bk. SANAYİ.

— Huk. Fabrika, kapsadığı işlerin hacim ve önemi bakımından ticarî ve sınaî bir muhasebeyi gerektiren bir sınaî ve ticarî işletme olarak esnaf ve zanaatçı işletmesinden ayrıldığı gibi, diğer özellikleriyle de, yine ticarî bir işletme olan ticarethane ve ticarî şekilde işletilen diğer müesseselerden ayrılır.

Gerçekten, fabrika belli bir yerde belli sayıda işçinin makine v.b. teknik araçlarla belli bir işbölümü içinde, pazarlanmak amacıyle seri halinde ticarî emtia imal ettiği yerdir. Ve bu haliyle modern sanayiin ana unsuru niteliğindedir. Belli bir yer, belli sayıda işçi, geniş çapta makine kullanılması, gelişmiş bir işbölümü, fabrikanın özellikleridir.

Fabrikanın ortaya çıkışı, modern toplumlarda, toplumsal sınıfların meydana gelişini büyük çapta etkilemiştir. Fabrikanın ortaya çıkmasıyle, müteşebbis (patron), işçi ve memur ayırımı belirgin bir hal almıştır. Fabrika işletmesinde işbölümü ve sermayenin önemi, işçi ve memurun çalıştığı müesseseye karşı istiklâlini kazanabilmesini fevkalâde zorlaştırmış, işçiliği ve memurluğu âdeta devamlı bir meslek haline getirmiştir.

— Mad. sanay. *Fabrika çekiçleri,* kullanılış kolaylığı, ucuz bakım, basit ve çabuk monte edilebilme gibi elverişli özellikler gösterir. Vurucu kütlesinin ağırlığının az oluşu (10 ile 200 kg), etkiyi arttıran mekanik bir kumanda düzeniyle ve vurma hızıyle (dakikada 100 ile 400 darbe) telâfi edilir. (LM)

FABRİKASYON sıf. (fr. *fabrication*). İmalât, yapım. (M)

FABRİKATÖR i. (fr. *fabricateur*). Fabrika sahibi veya fabrika işleten kimse: *Fabrikatör Murtaza beyin de, aynı âza ile bir işi düşmüş* (Vâ - Nû). [M]

FABRİS (Antonio), italyan madalyacısı (Udine 1792 - Venedik 1865). 1823'e doğru Floransa'da yerleşti. Possagno kilisesinin takdisi münasebetiyle ısmarlanan madalyayı Canova'nın desenlerinden yararlanarak hazırladı. (L)

FABRİS (Salvator), italyan eskrim öğretmeni (Bologna 1554-öl. 1630'a doğr.). İspanya, Fransa ve Almanya'da dolaştı. 1590'da Danimarka'ya yerleşti. 1606'da kral Christian IV için eskrim üstüne, yüz doksan örnekli pratik bir kurs niteliğindeki elkitabını yazdı ve yayımlattı. (L)

FABRİTİUS (Carel), hollandalı ressam (Midden - Beemater 1622-Delft 1654). Belki de Rembrandt'ın öğrencisi (1641) olan bu ressam, daha renkli bir gam üzerine ayarladığı ışık kontrastlarıyle öğrencisi olduğu sanılan Vermeer'i müjdeler. Başlıca eserleri: La Haye müzesindeki *Saka Kuşu;* Rotterdam müzesindeki *Erkek Portresi;* Münih'teki *Genç Erkek Portresi;* Schwerin'deki *Nöbetçi.* — Kardeşi BARENT (Midden - Beemster 1624'e doğr.-Amsterdam 1673). Rembrandt'ın etkisine daha bağlı kaldı (Arras müzesindeki *İbrahime Gelen Üç Melek,* Kopenhag müzesindeki *Tapınağa Sunu,* Amsterdam'daki *Willem Van der Helm'in Portresi,* Stockholm'deki *Kimyacı Laboratuvarında.*) [L]

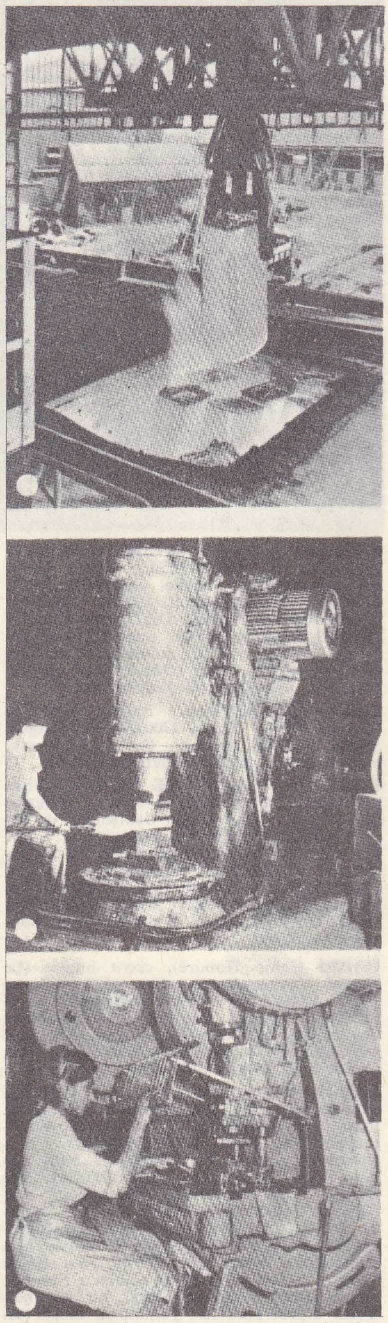

fabrika: 1. haddeleme işleminden önce külçelerin ısıtılmasında kullanılan pik fırını; 2. parça taslaklarının dövülmesinde kullanılan otomatik basınçlı şahmerdan; 3. oyma veya çekme presi

Foto. Dingjan Sartoni (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano ; Encyclopédie Générale Larousse

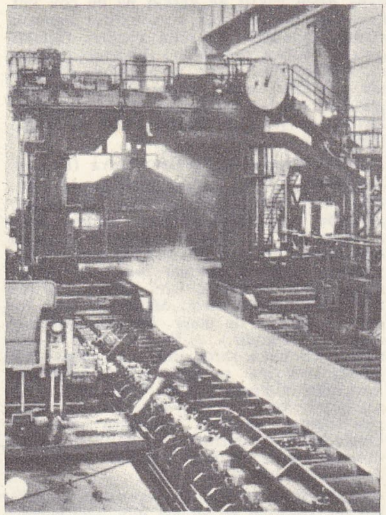

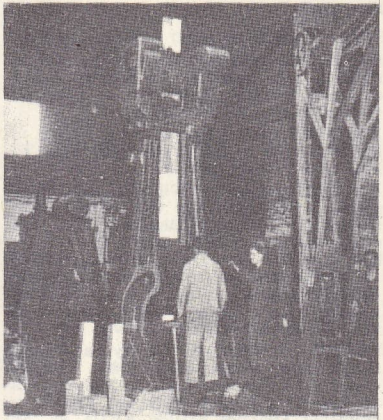

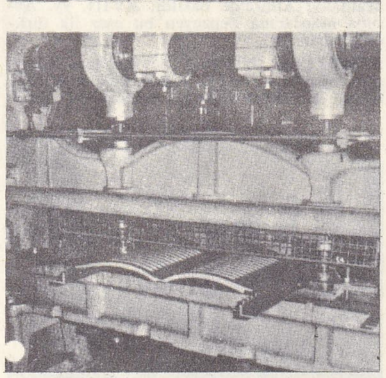

fabrika

4. kalın saçlar için büyük hadde makinesi; 5. ıstampa, dövme ve kalıplama işlerinde kullanılan tablalı şahmerdan; 6. kemet gövdeli ve çift biyelli çekme presi

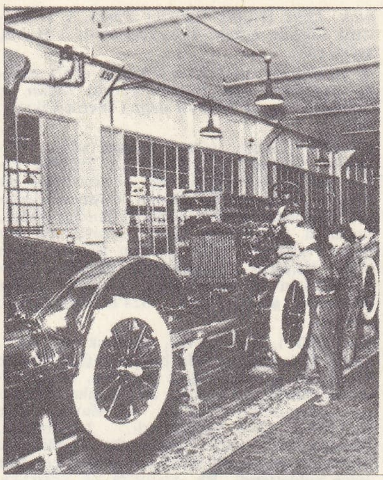

fabrika,
solda, ilk seri imalâtlardan biri; sağda, bir dakikada otomobil imal edilen seri imalât düzeninde karoser ile şasinin birleştirilmesi

FABRİZİ (Aldo), italyan sinema ve tiyatro oyuncusu (Roma 1906). Başrolü oynadığı filimler şunlardır: R. Rossellini'nin *Roma, Açık Şehir* (Roma Citta Aperta) [1945]; Castellani'nin *Mio Figlio Professore* (Profesör Oğlum) [1946]; Zampa'nın *Vivere in Pace* (Barış İçinde Yaşamak) [1946]; Rossellini'nin *Francesco, Giullare di Dio* (Tanrının Ozanı Francesco) [1950]; Blasetti'nin *Prima Comunione* (İlk Komünyon); Steno ve Monicelli'nin *Vita da Cani* (Köpekçe Yaşama) [1950] ve *Guardie e Ladri* (Bekçiler ve Hırsızlar) [1951]. Bu başarılı devreden sonra, filimlerde komik rollere çıkmasına ve romanesk halk tiplerini canlandırmasına rağmen, yıldızı yavaş yavaş söndü. Birkaç filmi de yönetti. (L)

FABRY (Charles), fransız fizikçisi (Marsilya 1867-Paris 1945). 1885'te École Polytechnique'ten mezun oldu. Kendisini öğretime verdi ve 1893'te Paris'te Saint-Louis lisesine öğretmen oldu. 1894'te Marsilya Bilimler fakültesine önce okutman, sonra da sanayi fiziği profesörü olarak atandı. 1921'de Sorbonne üniversitesi profesörlüğüne ve Optik enstitüsü müdürlüğüne getirildi. Çalışmalarının hemen hepsi optikle ilgilidir. Önce Pérot ile, sonra Buisson ile çok dalgalı girişim olaylarını inceledi ve bunları metroloji, spektroskopi ve gökfiziğine uyguladı. Güneş ışığı tayfının renklerini ayıran karanlık çizgilerin yapısını laboratuvarda incelemeğe yarayan bir girişimölçer imal etti ve spektroskop yardımıyle mükemmel bir şekilde tespit edilmiş nirengilerden yararlanarak milletlerarası bir dalga uzunluğu sistemi kurdu. Böylece, kadmiyum kırmızı çizgisinin dalga uzunluğu cinsinden metrenin uzunluğunu ölçtü. Yüksek atmosfer ozonunu buldu ve miktarını ölçtü (1913). Giriştiği deneylerden biri de, optikteki Doppler - Fizeau olayını doğruladı. Yazdığı birçok öğretici kitabın yanı sıra, *Physique et Astrophysique* (Fizik ve Astrofizik) [1935] adlı kitabı anılmağa değer. (L)

FABRY (Jacques), belçikalı siyaset adamı (Liège 1722-ay. y. 1798). Liberal eğilimli ve ansiklopedicilerin görüşlerini benimsemiş bir gazeteciydi. 1789'da Liège belediye başkanlığı sırasında halkın gözünden düşünce kaçmak zorunda kaldı; Dumouriez ve Fransızlarla birlikte geri döndüğünde, geçici Genel Yönetim başkanlığına atandı. 1793'te, Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı, Girondin'lerin taraftarı diye Konvansiyon'a ihbar edildi, bu suçlamadan yakasını kurtardı. (L)

FABVİER (Charles Nicolas, baron), fransız generali (Pont - à - Mousson 1782 - Paris 1855). İmparatorluk ordusu subaylarındandı. 1807'de İstanbul'a, oradan da ordu donatımını yeniden teşkilâtlandırmak için İran'a gönderildi. 1815'te albay oldu. Restorasyon devrinde liberallerin kışkırtmalarına katıldı ve Bidassoa nehri üzerinde Angoulême dükünün askerlerini ispanyol liberallerine karşı müdahaleden caydırmağa boşuna çalıştı (1823). Türklere karşı ayaklanan Yunanlıların safına gönüllü olarak katıldı (1823) ve 1827'de Atina savunmasını yönetti. 1830'dan sonra Fransa'ya dönüşünde general oldu ve Paris mevki kumandanlığına tayin edildi; 1845'te de Fransa Yüksek meclisi üyesi oldu. 1848'de emekliye ayrılınca danimarka ordusunu yeniden teşkilâtlandırma görevini üzerine aldı. (L)

FABYAN (Robert), ingiliz kronikçisi (Essex 1450'ye doğr.-Cornhill 1513). *New Chronicles of England and of France* (İngiltere ve Fransa İle İlgili Yeni Kronikler) adlı eserini nesir halinde ve Bède, G. of Monmouth ve William of Malmesbury'den topladığı bilgilere dayanarak yazdı. Bunlarda Brutus'un Britanya'da Henry VII devrine kadar süren efsanevî maceraları anlatılır. Bir derlemeden ibaret olan bu *Kronikler* 1615'te basıldı. (L)

FACATATİVA, Kolombiya'da (Cundinamarca) şehir, Bogota'nın kuzeybatısında; 10 000 nüf. (L)

FACCHİNA (Giovanni), italyan mozaikçisi (Sequals, Udine civarında 1826-Paris 1903). Genç yaşta Paris'e yerleşti, Charles Garnier ile birlikte çalıştı (Paris operasının ön fuayesindeki tavan süslemesi). [L]

FACCİO (Franco), asıl adıyle **Francesco Antonio,** italyan orkestra şefi ve bestecisi (Verona 1840 - Monza 1891). Kısa bir süre bestecilik ettikten sonra, romantik ve çağdaş senfonik müzik icraları çok beğenildi. Bu tür müziğin yanı sıra, Wagner'in tiyatro eserlerini de yaymağa çalıştı. 1868'den 1878'e kadar Milano konservatuvarında besteleme okuttu. 1879'da Scala orkestra topluluğunu kurdu. Yönetmenliğe başlayınca, zeki ve duygulu bir yorumcu olarak ünü bütün Avrupaya yayıldı. (L)

FACCİOLATİ (Iacopo), italyan lûgat bilgini (Torreglia 1682-Padova 1769). Calepino* sözlüğünün yeni bir baskısını hazırladı ve büyük bir sözlüğün derlenmesinde öğrencisi Forcellini ile işbirliği etti: *Lexicon Totius Latinitatis* (Latince Lûgat) [1771]. (L)

FACELİNA i. Çıplaksolungaçlı karındanbacaklı deniz yumuşakçası. (*Facelina*'lar ince gövdeli, uzun dokunaçlı, yaprağımsı rinoforludur; anus ile eşeysel delikler sağ yanda

fabrika,
krank millerinin hazırlanmasında kullanılan doğrusal hareketli tezgâh

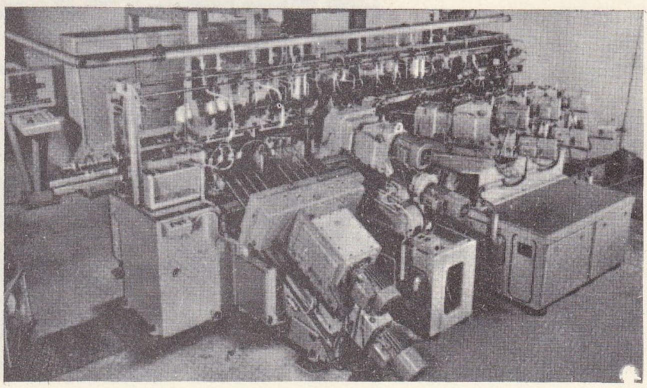

Foto. Encyclopédie Générale Larousse; Encyclopedia Americana

bulunur. Avrupa denizlerinde yalnız birkaç türü yaşar. *Facelinidae* familyasının örnek tipi.) [L]

FACELİNİDAE çoğl. i. Arttansolungaçlı karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (İnce gövdeli, üzeri sıra sıra ve sık kabarcıklı, levha veya halka şeklinde rinoforlu yumuşakçaları kapsar.) [L]

FACİ sıf. (ar. *fecāᶜat*'ten *fāciᶜ*). *Esk.* Üzüntü veren, acıklı. (M)

FACİA i. (ar. *fecāᶜat*'ten *fāciᶜa*). Çok acıklı olay, âfet, belâ, musibet: *Bile bile aynı faciayı devam ettiremeyiz* (Atatürk). *Kafasındaki facia düğümü çözüldü* (H. E. Adıvar). *Esk.* Hâile. ‖ Dram, trajedi, acıklı tiyatro oyunu: *Küçük bir facia oyuncusu gibi elini kaldırmıştı* (Ömer Seyfeddin).

— *Esk. Fâcia-engiz,* facia yaratan. ‖ *Fâcia-nüvîs,* dram yazarı, acıklı tiyatro eseri yazan (kimse).

— Dil bil. Kelime, *faci*'nin dişili olarak Türkçe'de meydana getirilmiştir. Birinci anlam ile ilgili olmak üzere Arapçada *fecîa* kelimesi kullanılmıştır.

— Ed. Bir trajedinin çözümüne yolaçan olay.

◆ **Faciât** çoğl. i. *Esk.* Facialar, acıklı olaylar. (ML)

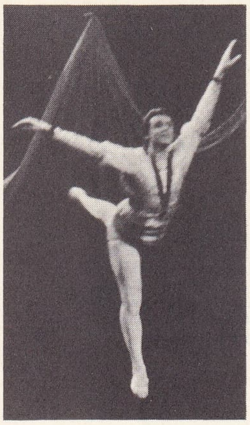

Nikolay FADEYÇEV

FACİNO CANE (Bonifacio CANE, — denir), italyan condottieresi (Casale Monferrato, Pieomonte 1360'a doğr.-Pavia 1412), bir ghibellini ailesinden. Scaliger'lerin, sonra da Mantova'ya karşı savaşan Milano dükü Giovanni Galeazzo Visconti'nin askeri (1397). Bologna'nın ele geçirilmesinde yararlık gösterdiği için Castagnole, Monferrato ve San Martino derebeylikleri kendisine verildi. Milano'luların imparator Robert von Bayern'in alman birliklerine karşı Brescia surları dibinde kazandıkları zaferde katkısı oldu (1401). Giovanni Galeazzo'nun ölümü üzerine, papanın eline geçen Bologna'yı kaybetti, daha sonra oğulları Giovanni - Mario ve Filippo - Mario'nun hizmetinde görünmekle beraber, İskenderiye (1403), Piacenza (1406) ve Pavia'yı (1410) ellerinden alarak fiilen bağımsızlaştı. Hattâ Giovanni - Mario dükünden kontluk unvanını bile kopardı. Facino Cane ölünce, Filippo - Mario Visconti, condottiere'den dul kalan Beatrice di Tenda ile evlendi, böylece kaptırmış olduğu toprakları yeniden ele geçirdi. (L)

Aleksandr FADEYEV

Facio ut des («vermen için yapıyorum» anlamında lat. kelimeler). Rom. huk. Bir kişinin diğer bir kişiden bir şey almak için belirli bir davranışta bulunmuş olması faraziyesi. (L)

Facio ut facias («yapman için yapıyorum» anlamında lat. kelimeler). Rom. huk. *Facio ut des* faraziyesi gibi *isimsiz bir akit* faraziyesi. (L)

FÂCİR sıf. (ar. *fücūr*'dan *fācir*). *Esk.* Kötü huylu, günah işleyen. ‖ Yalancı: *Benî Âdem'in kimi sâlih, kimi fâcir ve kimi ahmak, kimi zekidir* (Cevdet Paşa). ‖ İ. Kadına düşkün erkek. ‖ Ayyaş, sefil. ‖ Habis, şerir, şaki.

◆ **Fâcire** sıf. ve i. *Esk.* Fâcir'in dişili, erkeğe düşkün, günah işleyen kadın: *Örtün ve müebbet uyu ey fâcire-i dehr* (Tevfik Fikret). [M]

FACTA (Luigi), italyan siyaset adamı (Pinerolo 1861-ay. y. 1930). Mart 1922'de yakın dostu olan Giolitti'nin sürüncemeli bir buhran sonunda iktidardan düşmesi üzerine, başbakan oldu. Güçsüzlüğünden ötürü, faşizmin gelişmesine karşı geçerli hiç bir tedbir alamadı. Sıkı yönetim ilânına karşı çıkan Vittorio Emanuele'nin desteğini kaybettiği için 28 ekim 1922'de düştü, yerine Mussolini geçti. Facta, 1924'te senatörlüğe atandı. (L)

FACTİO i. (lat. *facere,* yapmak'tan). Esk. Rom. Sirk oyunlarında başarı sağlamak için birbiriyle çekişen çeşitli gruplara, dolayısıyle taraftarlarına verilen ad. Bunlar, Beyazlar, Kırmızılar, Yeşiller ve Maviler diye renklerine göre ayrılırlardı. İstanbul'da, Maviler ile Yeşiller diğerlerini kendilerine kattıktan sonra iki grup arasındaki çekişme iyice şiddetlendi. Bk. MAVİLER VE YEŞİLLER. (L)

FACUNDUS, Byzacium'da (bugün Tunus) Hermiane piskoposu (öl. İstanbul 571'e doğr.). Justinianus'un mahkûm ettirmek istediği Üç Rahipler meclisinden yana çıktı ve papa Vigilius'un 547'de onayladığı imparator fermanına uymayı reddetti. Dinde bölücülük suçlamasıyle 564'te İstanbul'da göz altına alındıysa da, boyun eğmedi. (L)

FAÇA i. (ital. *faccia*'dan). *Argo.* Yüz, çehre. ‖ Destenin en altındaki kâğıt.

— Denizc. Yüklü geminin bordasındaki su hattı ile boş geminin bordasındaki su hattı arasında kalan kısım. ‖ *Faça boyası,* tekneyi pasa karşı koruyan özel boya cinsi. (Gemiler yüklenip boşaldıkça faça yüzeyleri aralıksız olarak suya girer ve çıkar. Dolayısıyle bu kısım denizin ve havanın etkisinde kalır. Gemilerin altına sürülen zehirli boya, havaya karşı dayanıksızdır. Façanın üst kısmındaki borda boyası ise deniz suyu temasına dayanıksızdır. Faça boyası her iki durumda da kullanılır.) ‖ *Faça çekmek,* boyama sırasında façanın üst sınırını düzgün bir şekilde çizmek. ‖ *Faça etmek,* düzey serenleri başa veya geriye doğru çevirerek yelkenlerini sarmak. Orsa alabanda tramola ederken, flok yelkenini rüzgârın geldiği tarafa çekerek daha çabuk dönmeyi sağlamak. ‖ *Faça flok!* «floku faça et» kumandası. (ML)

FAÇAN veya **FUŞAN** («Buddha dağı»), Çin'de şehir, Kanton'un batısında, Pei-kyang ırmağı deltasında; 200 000 nüf. Önemli bir «bacasız» sanayi şehri; küçük aile işletmeleri. (M)

FAÇETA i. (ital. *facetta,* yüz'den). Elmasın yontulmuş yüzlerinden her biri.

— Jeormorfol. Yarılmağa başlayan bir fay dikbayırının oluşturduğu şev.

◆ **Façetalı** sıf. Üzerinde çentikler oluşan.

— Jeol. *Façetalı çakıl,* rüzgâr tarafından savrulan kumların aşındırdığı taşlardan meydana gelen çakıl; ne keskin ne de çok küt kenarlarla ayrılan düz veya hafifçe kabarık yüzler, genellikle büksüllü çizgiler façetalı çakılın başlıca özelliğidir. (Façetalı çakıllara, günümüzde, sıcak veya soğuk çöllerde sık rastlanır; deniz kenarında ise seyrek görülür; façetalı çakıl bazı jeoloji oluşumlarında da yer alır. *Köşeli çakıl* da denir.) [LM]

Façetalı saray. Bk. GRANOVİTAYA (*Palata*).

FAÇUNA i. (ital. *fascina*'dan). Denizc. Bitkisel veya tel halatların bağlı durdukları yerlerde veya kullanıldıkları zaman, hava şartlarından ve sürtünmelerden korunmaları için üzerlerine ince iple sık ve sıkı şekilde yapılan sargı. ‖ *Façuna bezi,* bir halatı, aşınmaktan korumak için üzerine sarılan ziftlenmiş branda sargı. *Muşamba* veya *façunalık branda* da denir. *Branda etmek* ile aynı şey değildir.) ‖ *Façuna etmek,* sürtünme ve hava şartlarından korumak için haladı ince iple sarmak. ‖ *Façuna maçunası,* ağırlık kısmı boydan boya oluklu, kısa, şimşir veya benzeri sert ağaçtan yapılmış tokmak. (Façuna yapmakta kullanılır. Oluğu halata uydurmak, façunalık ip sapına dolanıp sıkıca tutulmak suretiyle kullanılır. *Façuna tokmağı* da denir.)

◆ **Façunalık** i. Façuna yapmakta kullanılan tel. (Mürnel ve gircala gibi adlarla anılan ince ip çeşitlerinin tümüne façunalık denir). [ML]

FADA, Ennedi'nin (Çat) başlıca vahası. (L)

FADA N'GURMA, Yukarı Volta cumhuriyetinde yer, Uagadugu ile Niamey arasında, çevre merkezi; 5 100 nüf. — *Fada N'-Gurma çevresi,* 224 000 nüf. (L)

FADDEEVSKİY (Ostrov), Yeni Sibirya takımadalarında (S.S.C.B.'ye bağlı) ada. Takımadaların doğusunda. (L)

FADDEN (sir Arthur William), avustralyalı siyaset adamı (İngham, Queensland 1895). Queensland Yasama meclisi (1932-1935), sonra Avustralya temsilciler meclisi üyesi (1936), Hazine ve Beslenme bakan yardımcısı (1940). 1941'den sonra başkanlığını yaptığı Muhafazakâr Köylü partisi iktidara gelince (1949) maliye bakanı oldu. Robert Menzies'nin yokluğunda başbakana vekâlet etti. (L)

FADEN (William), XVIII. yy. da yaşamış ingiliz atlas uzmanı. Eseri 1804 yılında *Cedid Atlas Tercümesi* adı ile Mahmud Rauf Efendi tarafından Türkçeye çevrildi ve Matbaayi Âmire'de basıldı. XVIII. yy. Avrupa atlaslarına benzeyen bu eser ilk türkçe atlastır. (M)

FADEYÇEV (Nikolay), sovyet dans sanatçısı (Moskova 1913). Bolşoy bale topluluğu üyesi. Kusursuz tekniği (olağanüstü *jete'-*

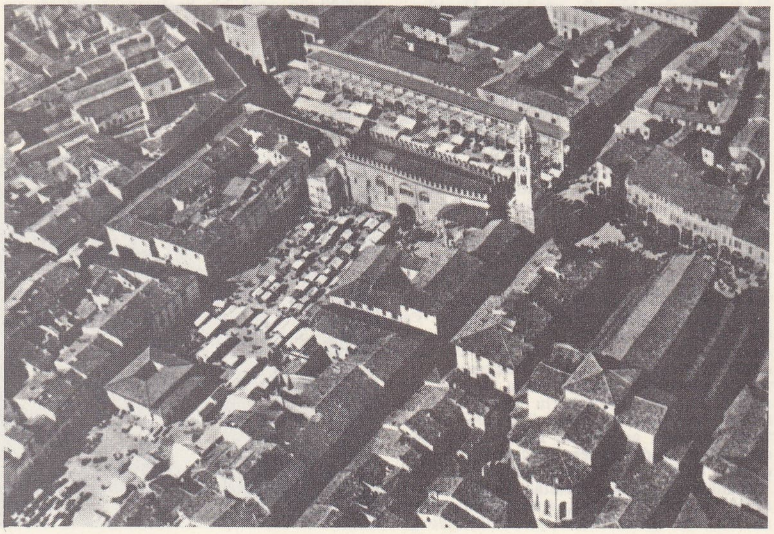

solda, FAENZA'dan bir görünüş; sağda, Podesta sarayı

Foto. Petit (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

lerle), atletik ölçüleri ile Ulanova ve Plisetskaya gibi sovyet bale yıldızlarına en uygun eş oldu. Klasik ve romantik repertuvarların belli başlı bütün rollerini yorumladı. Ayrıca, *Taş Çiçek, Bahçesaray* gibi eserlerdeki karakter rollerinde de büyük başarı kazandı. Paris operasında (1958, 1964, 1967), Londra'da Covent Garden'de (1963) ve New York'ta dansetti. (L)

FADEYEV (Aleksandr Aleksandroviç), sovyet romancısı (Kimri, Tver cumhuriyeti 1901 - Moskova 1956). Hareketli ve psikolojik romanlar yazdı. Ününü sağlayan *Bozgun* (Razgrom) [1927] adlı romanında, iç savaş sırasında Vladivostok'un kuzeyindeki Ussuri bölgesinde geçen olayları ele aldı. *Molodaya Gvardiya*'da (Genç Muhafızlar Alayı) [1945] Donetz bölgesindeki komsomol'lardan kurulu bir direnme örgütünün acıklı hikâyesini anlattı. Sovyet Yazarlar birliği başkanlığı gibi çok yüksek bir görevde bulunmasına rağmen, birliğin 1955 tarihli kongresinde aşırı saldırılara uğradı. Bunlara son derece üzüldüğü ve içkili bir anında kendini öldürdüğü söylenir. (L)

FADEYEV (Rostilav Andreyeviç), rus generali ve yazarı (Yekaterinoslav 1824-Odessa 1883). Kafkasya, Kırım (1855) ve Balkan seferlerine (1877) katıldı. Panislavizm ve mutlakiyet taraftarıydı. Yayımlanan eserleri: *Pismas Kavkaza* (Kafkasya Mektupları) [1865]; *Vooru Jenine Silli Rosii* (Rusya'nın Askerî Gücü) [1868]; *Pisma o Sovremennom Sostoyanii Rossii* (Rusya'nın Bugünkü Durumu Üstüne Mektuplar) [1881]. (L)

FADIL sıf. Bk. FAZIL.

FADİ veya **FADY** i. Madagaskar tabusu. Kişiye, köye, aileye göre değişir ve uyulması gereken yasakları belirler. (L)

FADİNG i. (ing. k.). Bk. FEYDİNG.

FADİUTH adası, Senegal'de (Thies çevresi) kıyı adası. Kabuklu deniz hayvanları avcılığıyla geçinen balıkçı köyü. Önemli kjökkenmödding. (L)

FADLİ, Arabistan'ın güneyinde (Hadramut) arap aşireti, Aden körfezi kıyılarında yaşar. 1905'te Türkiye'ye karşı ayaklanan ilk aşiretlerdendir.((L)

FADO i. Portekiz halk şarkısı (XIX. yy.). Kaynağı kesinlikle belli değildir. 1822'de Joao VI'nın dönüşünden sonra Lizbon salonlarında tutulmuştu. Kara derili brezilyalıların *Lundum*'undan çıkmış olabilir. İçli bir sızlanmayı andıran *fado* kelimesinin kökü bilinmiyor. Alın yazısı demek olan *fatum*'dan geldiği öne sürülür. (L)

FADRİQUE (don), Kastilya prensi (1334 - Sevilla 1358), Alfonso XI ile Leonor Guzman'ın nikâh dışı oğlu, zalim Pedro I'in üvey kardeşi. Pedro tahta çıkınca Avusturya'ya sığınmak zorunda kaldı. Sonra kardeşiyle barıştı. Murcitia, Magrıplılara karşı birçok savaşı yönetti. Zalim Pedro'nun emriyle öldürüldü. (L)

FADRUSZ (Janos), macar heykeltıraşı (Pozsony 1858-Budapeşte 1903). Kolozsvar'da (Cluj), *Mathias Corvinus*'un at üstündeki heykeli ile 1900 dünya sergisinde büyük ödül kazandı. Bu heykel 1902'de Kolozsvar (Cluj) şehrinde bir meydana dikildi. Kraliçe *Marie-Therese*'nin Pozsony'de (Bratislava) dikilen yine at üstündeki heykeli Çek'ler tarafından yıktırıldı. Janos Fadrusz, XIX. yy. macar sanatının en güçlü heykelcisi olarak tanındı. Eserleri Budapeşte müzesinde ve British museum'dadır (*Çarmıha Gerili İsa* heykelinin mermer kopyası, 1892). [L]

FADY i. Bk. FADİ.

FADYENA i. Sıcak limonluklarda yetiştirilen eğreltiotunun (*Fadyena prolifera*) cins adı. (L)

FAENİCULUM i. Rezenenin ilmî adı. (L)

FAENZA, İtalya'da şehir. Emilia-Romagna'da (Ravenne ili), Via Emilia kıyısında ve Marzeno sel suyunun Lamone ırmağıyle birleştiği yerin yakınında; 53 800 nüf. yüksl. 35 m. Bu tarihî şehir Lamone'nin sol kıyısında kuruldu. Sol tarafta, İkinci Dünya savaşında büyük zarar gördükten sonra yeniden yapılan Durbecco varoşu vardır. Milletlerarası Seramik müzesi. Seramik Sanat enstitüsü. Masini tiyatrosu (XVIII. yy.). Faenza önemli bir tarım (tahıl, sebze, şarap, pancar, meyve, hayvancılık) merkezidir. Geleneksel sanat seramikleri yapımı dışında makine (tarım makineleri), kereste (ince marangozluk, mobilyacılık), dokuma sanayii v.b. gelişmiştir. Basımevleri. Kuyumculuk.

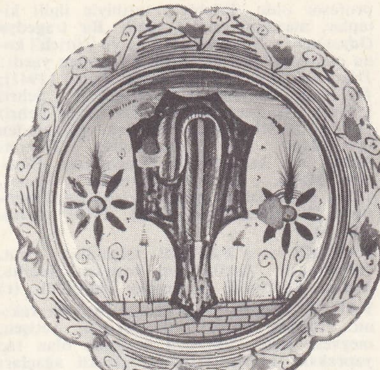

FAENZA
solda,
tabak (XV.yy. sonu);
sağda,
bir tabak üzerine
işlenmiş savaşçı
başı
(XVI.yy. ortası)
Louvre müzesi, Paris

— Arkeol. Bu Roma şehrinin yeri üzerine çeşitli varsayımlar ileri sürülmektedir. Via Emilia'nın şehir kesimindeki decumano ve bugünkü Garibaldi yolundaki Cardo'nun yeri bilinmektedir; buna karşılık bugünkü şehrin merkezinde bulunması gereken Forum'un nerede olduğu belli değildir.

— Tar. Şehir Gallia Cispadana'nın işgal edilmesinden sonra Romalılar tarafından *Faventia* adıyle Via Emilia kıyısında kuruldu. Livius bu işgali Sulla'nın elçisi Metellus Pius'un Marius taraftarlarına karşı kazandığı bir zafer (M.Ö. 82) olarak niteler. Şehir eskiçağda, Veronne ve Plinia tarafından övülen bağları ve keteniyle tanınmıştı. 740 yılında Ravenna ilinin bir parçası olarak Lombardiya hâkimiyetine girdi. Sonra kral Desiderio tarafından kiliseye bağışlandı. X. ve XI. yy. lar arasında serbest komün olarak Manfredi ve Accarisi ailelerine bağlandı. Önceleri Ghibellini'lere bağlıyken, XII. yy. da Lombardiya birliğine katılarak siyaset değiştirdi. Şehri 1313'ten 1503'e kadar ellerinde tutan Manfredi'lerden ve kısa süren Sezar Borjiya ve Venedik istilâlarından sonra Faenza, sürekli olarak papalık hâkimiyeti altında kaldı. Bu durum fransız hâkimiyetinin (1797-1814) başladığı 1797'ye kadar sürdü. Faenza Restorasyon döneminden 1860'a kadar papalığın malı oldu.

— G. santl. Rönesans üslûbunun güzel örneklerinden olan Santa Maria katedrali şehrin başlıca anıtıdır. XVII. yy. da yeniden inşa edilen bu katedralden geriye yalnız sekizgen planlı çan kulesi kalmıştır. Giuliano da Maiano tarafından 1474-1486 yılları arasında inşa edilen Faenza katedrali, planı bakımından Floransa'daki San Lorenzo kilisesini hatırlatır. San Savino kemeri Benedetto da Maiano'nun yaptığı mükemmel süslemelerle dikkati çeker. Ama, Faenza, özellikle fayans sanatı ve 1908'de G. Ballardini tarafından kurulan Milletlerarası Seramik müzesi ile ünlüdür. Faenza fabrikalarının fayans tekniğinin gelişmesindeki etkisi büyüktür.
XV. yy. da fayans, genellikle, şöyle yapılırdı: temiz kalaylı sır üzerine boya ile süsler yapılır ve bu sırüstü süsler pişirilerek sabitleştirilirdi. Bu metotla, üzerinde parlak koyu mavi renkte meşe yaprağı motifleri ve manganezden dörtköşe arma şeklinde dallar bulunan ünlü vazolar yapıldı. XVI. yy.ın başından beri Faenza fabrikalarının (Özellikle Francesco Mezzarisa'nın) gösterdiği üstün başarı, fayansı şehrin tarihçesinden söz edenlerin ilk değindikleri konu haline getirdi. Bu durum fayans pazarının genişlemesine yolaçtı. Meastro della Resurrezione (1510-1523) renklerdeki ince tekniği ile, Casa Pirota masmavi tabaklarıyle ilgi çeken isimlerdir. Eski Faenza fayansları şehir müzesinde saklanmaktadır. Romagna bölgesinin en önemli müzesi olan bu müzede Donatello'nun olduğu söylenen ağaçtan bir San Girolamo ve XV. yy. dan kalma iki güzel çeyiz sandığı vardır. (L)

Faerie Queene (THE), Edmund Spenser'in bitmemiş şiiri (1590 - 1596). Alegorik bir destan olan bu uzun şiir, onar heceli sekizer mısradan kuruludur. Altı bölümden ibarettir; bu bölümlerin her birinde sembolik nitelikte bir destan anlatılır. Bu destanlar sırasıyle şunlardır: Kızılhaç şövalyelerinin destanı (azizliğin sembolüdür), sir Guyon'un destanı (ılımlılık), Britomartis'nin destanı (temizlik), Camball ve Triamund'un destanı (dostluk), Artegall'in destanı (adalet ve sir Calidore'un destanı (incelik). Eser sert eleştirilere uğradı. Uzunluğu kınandı. Spenser, tekrarlar yaparak, alegorileri aşırı ölçüde kullanmakla beraber, değişik beğenisi, yüksek hayal gücünün duruluğu, sevimliliği, güzelliğe olan tutkusu kusurlarını gölgede bırakmaktadır. (L)

August FAGERHOLM

FAERNO (Gabriele), italyan hümanisti (Cremona 1520 - Roma 1561). Latin masallarını derledi: *Centum Fabulae ex Antiquis Auctoribus Delectae* (Eski Yazarlardan Seçme Yüz Hikâye) [1564]. Bu masallar çoğunlukla *Phaedrus Alter* (İkinci Phaedrus) adı altında yeniden basıldı. Perrault, onları şiir haline getirdi (1699). (L)

FAERÖERNE adaları, Kuzey Atlas okyanusunda Danimarka'ya bağlı takımadalar, İskoçya'nın 350 km kuzeyinde. Merkezi, Strömö adasında *thorshavn;* 37 100 nüf. Bütünüyle volkanik olan adalar, İzlanda'nın kuzeyindekilere benzer yüksek bazaltlı yalıyarlar meydana getirerek deniz üstünde yükselir. Faeröerne'ler on sekiz adadan (17 si meskûndur) meydana gelir; ayrıca birçok adacık ve kayalık kapsar. Kışlar ılık, yazlar serin geçer; iklim çok nemlidir. Sık sık sis olur. Şiddetli rüzgârlar ağaç yetişmesini engeller. Otlaklarda sığır, at, koyun yetiştirilir. Arpa, çavdar, patates, turp tarımı yapılan takımadalarda yaşayanların başlıca gelir kaynağı balıkçılıktır.

— Tar. Bu ıssız adalara 800'e doğru ayak basan Norveçliler, IX. yy.da yerleştiler, ama takımadalar 1035'e kadar bağımsızlığını korumayı başardı. Olaf Tyrggvason zamanında (XI. yy. başı) Hıristiyanlığı kabul eden Faeröerne'ler, Kalmar birliği (1297) ertesinde Danimarka toprağı oldu ve adalılar XVI. yy. da Lutherciliği benimsediler. Britanya'lı korsanların hücum ettiği takımadaları, Danimarka kralı Frederik II'nin gönderdiği norveçli rahip Magnus Heineson

FAENZA
katedral

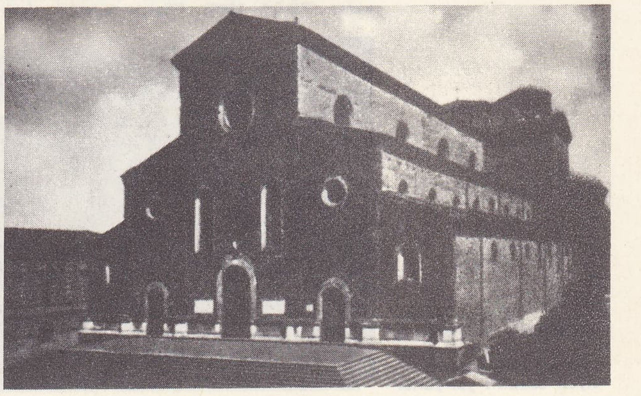

Foto. Camera Press (LAROUSSE) ;Dizionario Enciclopedia italiano

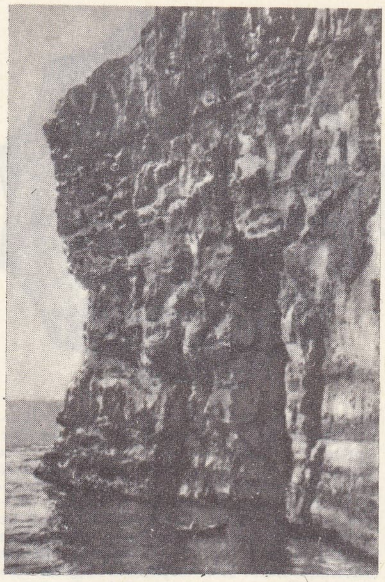

FAERÖERNE adaları deniz kenarında sivri kayalar

fagotçu Degas'nın «Opera Orkestrası» tablosundan detay

başarıyle savundu. Geçici olarak İngilizlerin işgal ettiği (1807 - 1814) Faeröerne'ler, Kiel barışından beri (1814) Danimarka toprağı olarak kaldı. Ama XX. yy. başında adalılar özerk bir hükümet kurulmasını istediler. Bir Bağımsızlık partisi kuruldu (1906) ve 1912'de öğretimde mahallî dille Danca'nın eşdeğerli olmasını kabul ettirmeyi başardı. Savaşa rağmen halkı kısa süre içinde iki kat artan takımadalar, Britanya işgalinin (1940 - 1944) Danimarka ile bağlarını gevşetmesinden de yararlanarak, 1918'de mahallî işlerde yönetimin özerk olmasını onaylatmayı başardı (dört yıl süreyle seçilen 20 üyeden meydana gelen bir yasama meclisi veya *Lagting* ile bir hükümet veya *Landstyre* kurulması); 1953 Anayasasından beri de iki milletvekili Folketing'de adaları temsil eder. Bu tavizlere rağmen meydana gelen kanlı olaylar Danimarka'dan ayrılmağa yolaçmak üzereyken, kasım 1958 Lagting seçimlerinde solcuların aldığı oyların artması, Danimarka ile anayasal ilişkilerin muhafazası, taraftar gruplarının kuvvetlenmesiyle sonuçlandı.

● *Faeröerne dili,* Norveç Vikingleri tarafından sömürgeleştirilmelerinden (IX. yy'ın ikinci yarısı) bu yana Faeröerne adalarında konuşulan dil.

— ANSİKL. *Faeröerne dili,* morfoloji yönünden tutucu, fonetik yönden karmaşıktır. Morfolojik değişiklikler, fiil çekimindeki birkaç sadeleşmeden öteye gitmez; oysa fonomler bazen büyük ölçüde değişikliğe uğrar. İzlanda imlâsına dayanan bugünkü imlâ, bu değişikliklerden büyük kısmının farkedilmesini engeller. Faeröerne dilinin eski bir edebiyatı yoktur. Yayıldığı alanın küçük olmasına rağmen faeröerne dilinde önemli lehçe farklılaşmaları görülür. (L)

FAES (Pieter VAN DER). Bk. LELY.

FAESİ (Robert), almanca yazan isviçreli yazar (Zürich 1883). Zürich üniversitesinde profesör oldu. Edebiyat tarihiyle ilgili kitaplar, manzum eserler yazdı. Bir tragedya *Odysseus ve Nausicaa* (1911) ve Zürich'i konu olarak işleyen üç ciltlik bir roman yazdı: *Die Stadt der Väter* (Babalar Şehri) [1941]; *Die Stadt der Freiheit* (Özgürlük Şehri) [1944]; *Die Stadt des Friedes* (Barış Şehri) [1953]. Zürich üniversitesindeki görevinden ayrıldıktan sonra denemeler (*Thomas Mann, ein Meister der Erzählkunst* [Thomas Mann, Hikâye Sanatının Ustası], 1955), romanlar ve anılar (*Erlebnisse, Ergebnisse* [Yaşantılar, Sonuçlar], 1963) yayımladı. (L)

FAFNER veya **FAFNİR.** İskandinav mit. Nibelungen hazinelerini koruyan ejderha. Sigurd (Siegfried) tarafından öldürüldü. (L)

FAGALES çoğl. i. İki çenekli bitkiler takımı. (Ilıman bölge ormanlarında yetişen, meyvesi pelit yüksüğü şeklinde olan taç yapraksız, bireşeyli tırtılsı çiçekli ağaçları kapsar. Başlıca familyaları: kayıngiller [meşe, kestane, kayın], fındıkgiller [fındık, gürgen], huşağacıgiller [huş, kızılağaç], Tırtılsılar üsttakımından.) *Eşanl.* PELİTYÜKSÜKLÜLER. (L)

FAGARA i. (ar. *fağar*'dan). Bazı türleri iyi cins kereste veren ağaç cinsi: *Fagara Heitzii* (olon), *F. macrophylla* (olonvogo) v.b. (Sedefgillerden.) [L]

FAGARAŞ, Romanya'da şehir, Transilvanya'da (Braşov bölgesi), Olt kıyılarında; 9 300 nüf. Bu eski piskoposluk şehri, adını güney Karpatlar'daki *Fagaraş dağları*'na verdi. Romanya'nın en yüksek tepeleri (Negoiu [2 525 m] ve Moldovaanul [2 544 m]) Fagaraş dağlarındadır. Oldukça hantal biçimli zirveler, buzullaşmaların meydana getirdiği buzul yalaklarıyle ayrılır. (L)

FAGEL (Caspar), hollandalı devlet adamı (La Haye 1634 - ay. y. 1688). Jean de Witt'in öldürülmesinden sonra hollanda devlet bakanı olarak onun yerini aldı. Orange hanedanından yana idi. Valilerin bu aileden tayininin bir veraset hakkı sayılmasında büyük rolü oldu. Orange prensi Willem'in İngiltere tahtına geçmesine çalıştı. Nimègue barışının imza törenine katıldı, Fransa'ya karşı yapılan savaşı başarıyle yönetti. — Yeğeni FRANS NİCOLAAS (Nimègue 1655 - Sluis 1718). Fransa'ya karşı girişilen Fleurus, Ramillies ve Malplaquet savaşlarında imparatorluk feldmareşali olarak zaferler kazandı. — HENDRİK (Amsterdam 1765 - La Haye 1838), bakan olarak, ihtilâl sırasında Fransa'ya karşı Birleşik eyaletlerin, İngiltere ve Rusya ile işbirliği yapmasını sağladı. Orange prensleriyle birlikte sürgüne gönderildi, 1813 te onlarla birlikte geri döndü. — ROBERT (La Haye 1771 - Paris 1856), Hendrik Fagel'in kardeşi. Fransa'ya karşı girişilen 1793 ve 1794 seferlerinde ün kazandı. 1814'ten 1854'e kadar hollanda elçisi olarak Paris'te bulundu. (L)

FAGERHOLM (Karl August), finlandiyalı gazeteci ve siyaset adamı (Siuntio 1901). 1920'de Sosyal - Demokrat partiye girdi, 1930'da milletvekili seçildi. 1934'ten sonra partisinin yönetimini eline aldı. Sosyal işler bakanı (1934, 1937 ve 1944), Millet meclisi başkanı (1945), başbakan (1948 - 1950) oldu. 1956'da Halk partisi ve Tarım partisiyle bir koalisyon hükûmeti kurdu. 1958'de kurduğu hükûmeti muhafazakârlar destekledi. 1959'dan 1961'e kadar Millet meclisi başkanlığı yaptı. 1965'ten sonra yeniden bu göreve geldi. 1962'de Kuzey konseyi başkan yardımcılığına seçildi. (L)

FAGERSTA, İsveç'te (Västmanland) şehir, Kolbäcksan kıyısında; 15 500 nüf. Metalürji sanayii (Västanfors). [L]

FAGGİ (Adolfo), italyan felsefe profesörü (Floransa 1868-Castrezzato, Brescia 1953). Palermo'da (1893-1901) kuramsal felsefe, Pavia (1902-1908), Padova (1901-1915) ve Torino'da (1916-1938) felsefe tarihi dersleri verdi. *La Filosofia dell' Incosciente* (Bilinçaltı Felsefesi) [1890] adlı eserinde E. Hartmann'ın felsefesi ile ilgili düşüncelerini dile getirdi. Daha sonra bir çeşit spritüalist pozitivizme yöneldi. Edebî araştırmalara katıldı. Estetik tarihi ve Shakespeare, Dostoyevski, Manzoni'nin düşünceleri üzerine ilgi çekici denemeler yayımladı. En önemli eseri belki de, *Principi di Psicologia Moderna*'dır (Modern Psikolojinin İlkeleri) [12 cilt, 1895 - 1897]. (L)

FAGGİOLİ (Juan Carlos), arjantinli ressam (Buenos Aires 1910). Güzel Sanatlar akademisinde (Prilidiano Puyrredon) resim öğretmenliği yaptı. Memleketinde birçok sergide birincilikler kazandı. Peyzaj ve natürmort'lar çizdi. Başlıca eserleri: *Cenova* (1953), *Hayvanat Bahçesi* (1955), *Penceredeki Meyveler* (1960). [L]

FAGGİUOLA (Uguccione DELLA), Ghibellini şefi (Massa Trabaria 1250'ye doğr.-Vicenza 1319). 1297'den sonra birkaç maceraseverin başında, Ghibelliniler uğruna dövüştü. 1303'te Arezzo podestası oldu, fakat çok geçmeden kovuldu. Sonra Toscano Ghibellinilerin şefi ve 1313'te Pisa podestası, 1314'te Castruccio Castraca'nin yardımıyle Lucca'nın hâkimi oldu. 1315'te Montecatini'de Floransalıları yendi, zorbaca davrandı, bu yüzden Pisalıları kendine düşman etti. 1316'da kovuldu. Cangrande della Scala'nın yanına sığındı, o da kendisini birliklerin başına geçirdi ve Vicenza podestalığına tayin etti (L)

FAGNAN (Edmond), fransız şarkiyatçısı (Belçika, Liège 1846 - ?). Türk, arap, fars, ibranî, sanskrit ve süryanî dilleri ve kültürleri üzerinde inceleme ve araştırmalar yaptı. Cezayir'deki Yüksek Edebiyat okulunda arap ve fars dilleri ve edebiyatı okuttu (1884). Bilim yıllıklarında bu konularla ilgili birçok yazı yayımladığı gibi, arap ve fars kültürlerini konu edinen eserler de yazmıştır. (M)

FAGNANO DEİ TOSCHİ E Dİ SANT'ONOFRİO (Giulio Cesare), italyan matematikçisi (Senigallia 1682 - ay. y. 1766). Öğrenimini kendi kendine yaptı. Küçük yaşta matematik ve özellikle de yeni yeni belirmekte olan sonsuz küçükler hesabıyle ilgilendi ve gelişmesinde büyük etkisi oldu. Yaptığı araştırmalar, Euler'in yeniden ele aldığı eliptik fonksiyonlar teorisinin doğmasına yolaçtı. Çalışmaları italyan bilimsel dergilerinde çıktıktan sonra, *Produzioni Matematiche* (Matematik Çalışmaları) [1750] adıyle yayımlandı. (L)

FAGNES (Hautes), Belçika Ardenne'lerinde yayla, Liège'in güneydoğusunda, çok eski bir aşınma yüzeyinin kalıntılarından meydana gelmiştir. Peneplenin derin toprakları fundalıklarla örtülüdür. En yüksek noktası, Malmédy'nin kuzeyinde *Botrangel'*da, 692 m. (L)

sağda, FAERÖERNE adalarından bir görünüş; solda, Strömö adasında siyah bazaltlı yalıyarlar

Foto. Giraudon (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

FAGNİEZ (Gustave), fransız tarihçi ve arşivcisi (Paris 1842 - Meudon 1927). Société d'Histoire de Paris (Paris Tarih derneği) kurucularından ve fransız iktisat tarihi uzmanlarından. *Etudes sur l'İndustrie et sur la Classe İndustrielle à Paris au XIII. et au XIV. Siècle* (XIII. ve XIV. yy.larda Paris'teki Sanayi ve Sanayi Sınıfı Üzerine İncelemeler) [1877], *l'Economie Sociale de la France sous Henri IV* (Henri IV Çağında Fransa'nın Sosyal Ekonomisi) [1897] gibi eserlerinde iktisat tarihini henüz evrimci olmayan bir şekilde sistemli bir planla ele alarak inceledi. Richelieu çağındaki diplomasi veya fransız topluluğu üzerindeki önemli incelemelerini yayımladı: *le Père Joseph et Richelieu* (Rahip Joseph ve Richelieu) [1893-1894]; *la Femme et la Société Française dans la Première Moitié du XVII. s.* (XVII. yy.ın ilk Yarısında Fransız Toplumu ve Kadını) [1929]. (L)

FAG(O)—, yun. *phagein*, yemek'ten alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

FAGON (Gui Crescent), fransız hekimi ve ilk botanikçisi (Paris 1638-ay.y. 1718). Louis XIV'ün baş hekimi ve kralın botanik bahçesi (bugünkü *Jardin des Plantes*) müdürü. Bilimler akademisi şeref üyeliğine seçildi. Bitki koleksiyonunu zenginleştirmek için kendi parasıyle gezilere çıktı. Louis XIV'ü, yabancı ülkelere araştırıcılar göndertmeğe razı etti. Kan dolaşımı teorisini savunan cüretli bir eser yazdı (1664). [L]

FAGOPİRİZM i. (lat. *fagopyrum*>fr. *fagopyrisme*, karabuğday'dan). Çiçek açmış karabuğday yiyen evcil hayvanlarda (özellikle koyunda) güneş değdiği zaman beliren sızıntılı deri hastalığı.

— ANSİKL. *Fagopirizm* genellikle karabuğday (*fagopyrum*) tarlalarında, bitkiler çiçekteyken, yani tohum bağlamağa başladığı zaman otlatılan sürülerde görülür. Hastalık hayvanların güneş gören yünsüz veya renksiz kısımlarında ortaya çıkar. Önce döküntü şeklinde başlar, iltihaplanır, sonra iyice irinlenir; hayvan güneşte uzun süre kalırsa döküntüler kabarcık şeklini alır, sonra irinli sivilceye dönüşür. Hasta hayvanlar karabuğday yedirilmemek ve güneş ışınlarından korunmak suretiyle tedavi edilir. (L)

FAGOPYRUM i. Kara buğdayın ilmî adı. (Ilıman bölgelerde yetiştirilen iki türü vardır: *Fagopyrum esculentum* buğday gibi yiyecek maddesi olarak, *F. Tataricum* hayvan yemi olarak kullanılır.) [Karabuğdaygillerden.] (L)

FAGOSİT i. (yun. *phagein*, yemek ve *kytos* hücre'den fr. *phagocyte*). Doku bil. İnorganik veya organik cisimcikleri sarıp sindirebilen hücre.

— ANSİKL. *Fagositler* ya hareketli (tek veya çok çekirdekli akyuvarlar) veya sabit olur (damarların endotelyal hücreleri, katılgan dokunun sabit hücreleri, Küpffer hücreleri, retikülo endotelyal sistemin nevroglik hücreleri). Amipsi hareketler yapabilen bu hücreler, içinde bulundukları ortamdaki kimyasal değişikliklere karşı son derece duyarlıdırlar. (L)

FAGOSİTOZ i. (fr. *phagocytose*). Hücre bil. Bazı birhücreliler ile bazı vücut hücrelerinin cisimleri (besin ve başka şeyler) sitoplazma içine alarak soğurabilme özelliği.

— ANSİKL. *Fagositoz* oldukça genel bir olaydır; kökbacaklılarla kamçılılardan başka özellikle kandaki akyuvarlarda görülür. Mecnikof, fagositozu geçen yüzyılın sonlarına doğru, omurgasız hayvanlarda embriyon gelişmesini incelerken keşfetmişti. Üç çeşit fagositoz vardır: *makrofagositoz*, *mikrofagositoz* ve *ultrafagositoz*. Makrofagositozda iri cisimcikler sindirilir (alyuvarlar, toz tanecikleri); bu işi makrofajlar (histiyositler, tek çekirdekli akyuvarlar) yapar. Mikrofagositozda çok küçük cisimcikler (mikroplar) soğurulur ve mikrofajlar (çok çekirdekli akyuvarlar) tarafından yapılır. Ultrafagositozda koloidal emeç büyüklüğündeki cisimcikler soğurulur ve bu işi ultrafagositler (histiyositler, atrositler) yapar.

Fagositlerin soğurulacak cisimleri birtakım yalancı ayaklarla sararak soğurdukları öteden beri kabul edilirdi. Son zamanlarda yapılan gözlemler yalancı ayakların bulunmayabileceğini gösterdi. Soğurulacak cisim çevre sitoplazmasına yakalanarak içine gömülür ve böylece etrafı sarılır. Bu şekilde yutulan cisimlerin akıbeti çok değişiktir; bunlar ya bir kofulun içinde sindirilir gider ya başka hücrelere gönderilir veyahut dışarıya atılır. Fakat bazen bu olay sırasında fagositin kendisi de ölebilir (irin). Fagositoz organizmanın en önemli savunma mekanizmalarından biridir (tabiî bağışıklık). Fagositoz kurtçukların başkalaşma geçirdiği devrede de önemli rol oynar ve kurtçukta bulunup da erişkinde bulunmayan organların yok edilmesini sağlar. Fagositoz, dişi farede veya östrojen şırınga edilmiş erkek farede, östrojensiz erkek fareden daha fazladır. (L)

FAGOT i. (ital. *fagotto*'dan). Tahtadan ve parçaları uç uca takılı olduğu için uzun bir boruya benzeyen nefesli saz.

— ANSİKL. Sazın borusu hafifce koniktir ve birbirine geçen iki parça halindedir. Küçük parçaya, kıvrık bakırdan, ağızlık denilen ve ucunda çifte kamış bulunan ince bir boru takılıdır. *Fagot*'un ses genişliği kalın *si* bemol'den başlamak üzere üç buçuk oktav'dır. Notaları *fa* ve *do* anahtarları ile yazılır. Fagot'a bugünkü şeklini Heckel vermiştir. Tahta ve bakır sazlara sağlam bas sesleri sağladığı gibi, ince sesleri ile de dokunaklı veya eğlenceli sololara (Stravinski, *Bahar Âyini*) elverişlidir. (L)

FAGRAEA i. Büyük çiçekli ağaç; Doğu Hindistan, Malezya ve Avustralya'da yetişir. (*Loganiaceae* familyası.) [L]

FAGUET (Emile), fransız edebiyat tenkitçisi (La Roche-sur-Yon 1847 - Paris 1916). École Normale Supérieure'de öğrenimini yaptı. 1883'te edebiyat doktoru oldu. 1890'dan 1897'ye kadar Sorbonne'da ders verdi. Birçok gazetede çalıştı. *Journal des Débats*'da Jules Lemaître'in yerini aldı (1896). Güçlü bir edip, usta bir inceleme yazarıydı. Faguet'nin edebiyat tenkitçiliği Brunetiere'in bilimsel yöntemi ile Lemaître'in izlenimciliği arasında yer alır. Çağının ahlâk dönüşümleri ve manevî çözülmesi karşısındaki tutumu, onu XVIII. yy. a karşı sert yargılarda bulunmağa mecbur etti. Faguet'nin ilgisi geniş alanlara yayıldı, edebiyat tenkitleri sınırını aştı: *Questions Politiques* (Politik Meseleler) [1899]; *l'Anticléricalisme* (Papaz Hâkimiyetine Karşı) [1905]; *Le Culte de l'İncompétence* (Yetkisizlik Kültü) [1910]. En önemli eserleri tenkit ve edebiyat tarihi konusundadır: *La Tragédie Française au XVI Siècle*, (XVI. yy. Fransız Trajedisi) [tez, 1883]; *Les Grands Maîtres du XVII. Siècle* (XVII. yy. Büyük Ustaları) [1885]; *Dix - Neuvième Siècle, Études Littéraires* (On Dokuzuncu Yüzyıl, Edebiyat İncelemeleri) [1887]; *Dix - Septième Siècle, Dix-Huitième Siècle* (On Yedinci Yüzyıl, On Sekizinci Yüzyıl) [1890]; *Politiques et Moralistes du XIX. Siècle* (XIX. Yüzyıl Politikacıları ve Ahlâkçıları) [1891-1900]; *Seizième Siècle* (On Altıncı Yüzyıl) [1894]; *Histoire de la Littérature Française* (Fransız Edebiyatı Tarihi) [1900-1901]; *La Politique Comparée de Voltaire, Rousseau et Montesquieu* (Voltaire, Rousseau ve Montesquieu'nün Karşılaştırmalı Politikası) [1902]; *Propos Littéraires* (Edebiyat Sohbetleri) [1902-1909]; *Propos de Théâtre* (Tiyatro Sohbetleri) [1903]; *En lisant Nietzsche* (Nietzsche'yi Okurken) [1904]; *Pour qu'on lise Platon* (Eflatun'un Okunması İçin) [1905]; *Rousseau Penseur* (Düşünür Rousseau) [1902]; *l'Art de Lire* (Okuma Sanatı) [1912]. (L)

FAGUİBİNE gölü, Mali cumhuriyetinde büyük göl, Tombuktu'nun batısındaki (Sahra ve Sudan bölgesi sınırında) göl ve bataklıklar grubundandır. (L)

FAGUNDES VARELA (Luis Nicolau), brezilyalı şair (Santa Rita do Rio Claro 1841 - Niteroi 1875). Şiirlerinde romantizmin etkisi görülür. *Gece Şarkıları* ve *Amerika'nın Sesi* (1864) adlı iki eser yayımladı. (L)

FAGUS i. Bot. Bk. KAYIN.

FAGUS (Georges FAİLLET, — denir), fransız şairi (Brüksel 1872 - Paris 1933). Anarşistlikten kralcılığa döndü ve koyu bir katolikliğe yöneldi. İçten inanışı, kullandığı canlı halk dili ile ortaçağ şairlerini hatırlatır. Eserleri: *Testament de Ma Vie Première* (Dünyaya İlk Gelişimin Vasiyetnamesi) [1898]; *Ixion* (1903); *La Danse Macabre* (Ölüm Dansı) [1920]; *la Guirlande à l'Epousée* (Geline Çiçekten Gerdanlık) [1921]; *Frère Tranquille* (Uslu Kardeş) [1922]; *Clavecin* (1926); *Frère Tranquille à Elseneur* (Uslu Kardeş Helsingör'de) [1932]; *Aphorismes* (Özlü Sözler) [1908]; *Ephémères* (Geçici Şeyler). *Pas Perdues*'de (Boşuna Adımlar) [1926] çeşitli düşüncelerini dile getirdi. *Essai sur Shakespeare* (Shakespeare Üstüne Deneme) [1923] adlı eserinde edebiyat görüşleri geniş ölçüde yer alır. (L)

FAĞFUR i. ve sıf. (fars. *fağfûr*). *Esk.* Çin imparatorlarına verilen unvan: *Hem Hıtâ vü Çin ü Rûm'un Kayser ü Fağfuruyum* (Nesimî). || Çin işi porselen; çini, porselen: *Hani eski Çin fağfurları vardır* (M. Ş. Esendal). *İndi bin işveyle bir kâsâne-i fağfûrdan* (Yahya Kemal). [Bk. ANSİKL.] || *Fağfur-i Çin*, çin imparatoru. Çin işi kapkacak. || *Kâse-i fağfur*, çin porseleninden yapılmış kâse, kadeh: *Neş'e ümmid ettiğin sagar da senden gamlıdır / Bir dokun bin âh dinle kâse-i fağfurdan* (Âli).

— ANSİKL. Önceleri siyasî bir anlam taşıyan *fağfur* sözü, sonraları Çin'de yapılan değerli eşya karşılığında kullanıldı: *fağfur kâse*, *fağfur kadeh*, *fağfur sürahi* gibi porselen ev eşyasının, bazen de *fağfur vazo*, *fağfurî taç* gibi süs eşyasının adı oldu.

Eski türk ve iran edebiyatında daha çok, değerli çin porseleninden yapılmış kâse, kadeh, sürahi karşılığı olarak geçmektedir. Saraylarda, devlet ilerigelenlerinin, zenginlerin konaklarında kullanılan ve çoğu Doğu'dan, Çin'den gelen çay ve şerbet takımlarının fağfur olması veya bu adla anılması ayrı bir önem taşırdı. İstanbul Topkapı sarayında Çin'den özel olarak getirilmiş, üzeri işlemeli fağfur eşya koleksiyonları vardır. Divan şiirinde olduğu gibi Tanzimat döneminde de bir sanat deyimi olarak geçen fağfur sözü bazen Çin ülkesi, bazen de kâse anlamında kullanıldı. (M)

◆ **Fağfurî** sıf. *Esk.* Fağfurla ilgili. || — İ. Çin işi porselen. || Porselen, çini. (M)

FAH i. (ar. *fahh*). *Esk.* Kapan, tuzak. || *Fahh-ül-fâr*, fare kapanı. (M)

FAHAKA i. Kemikli balık; boyu 45 sm kadardır; Batı Afrika ve Nil sularında yaşar. (İlmî adı *Ovoides fahaka*. Dörtdişligillerden.) [M]

FAHAMET i. (ar. *fahâmet*). *Esk.* Büyüklük, ululuk, onur. || İtibar, kıymet, değer. || Kadın adı. || *Fahamet-penah*, başvurulacak en büyük makam, sadrazamlık makamı. || *Zat-ı fahamet-penahî*, sadrazam.

◆ **Fahametlû** sıf. *Esk.* Osmanlı imparatorluğunun son devirlerinde sadrazam, Mısır hıdivi, yabancı prensler ve imparatorluğa bağlı eyaletlerin başında bulunan beylere verilen unvan. || *Fahametlû devletlû*, Osmanlılarda, sadrazamlar ile Mısır hıdivlerine hitapta kullanılan deyim. (M)

FAHH, Mekke yakınlarında vâdi. İslâm tarihinde Hüseyin bin Ali bin el-Hasan ve Ali soyundan gelen birçok kimsenin topluca öldürülmesi olayının (11 haziran 786) geçtiği yer olarak bilinir. Halife Ali'nin soyundan gelen Hüseyin, kendisine bağlananların birçoğunu yanına alarak Medine'den Mekke'ye gitmek üzere yola çıkmıştı. Yolda Abbasîler tarafından kılıçtan geçirildiler. Bu katliamdan yalnız Ali soyundan İdris bin Abdullah bin Hasan kurtularak Mağrıp ülkesine kaçtı ve orada Beni İdris soyunun yayılmasını sağladı.

Bu olay sonradan şiîlerce Kerbelâ gibi özel matem günü olarak kullanmağa başlandı. Mekkeliler de *El-şüheda* adıyle burada her yıl şehitlerin adına dinî törenler yapar, ağıtlar okurlar ve döğünürler. O çağdan beri Fahh vâdisi kutsal sayılmış, her yıl Muharrem'den sonra matem törenlerinin düzenlendiği bir yer olmuştur. (M)

FAHHAR sıf. (ar. *fahr*'dan *fahhâr*). *Esk.* Kendini fazlasıyle öven, övüngen: *Eyledim Urfi-i fahhâr ile gavga-yı sühan* (Sünbülzade Vehbi). [M]

FAHHAŞ sıf. ve i. (ar. *fuhuş*'tan *fahhâş*). *Esk.* Her kötülüğü yapan (kimse). [M]

Fahie metodu. Telekom. Deniz altındaki bir kabloda kaçak yapan yeri bulma metodu. Kaçağa yolaçan bozukluk olduğu gibi bırakılır ve kabloya kaçağınkine ters yönde bir pil akımı gönderilerek iki akım dengelendikten sonra, kablo'dan hiç bir akım geçmediği bir anda Wheatstone köprüsüyle

FAHREDDİN DEDE EFENDİ

normal deneme yapılır. (L)

FÂHİM sıf. (ar. *fehm*'den *fâhim*). *Esk.* Anlayışlı, çabuk anlayan. (M)

FAHÎM sıf. (ar. *fahâmet*'ten *fahîm*). *Esk.* Fahametli, büyük, ulu, onurlu. ‖ İ. Erkek adı.

◆ **Fahîme** sıf. *Esk.* Fahîm'in dişili. ‖ *Devlet-i fahîme,* büyük devlet. ‖ *Düvel-i fahîme, itibarlı,* nüfuzlu devletler. ‖ İ. Kadın adı.

◆ **Fahîmâne** zf. *Esk.* Ululuk göstererek. ‖ Sıf. (Unvan olarak) Şerefli, ulu: *Vaziyetin safahâtı hakkında bir iki saate kadar cevab-ı fahîmânelerini istirham ederiz* (Atatürk). [M]

FÂHİME sıf. *Esk.* Fâhim'in dişili.

— Psikol. *Esk.* Bk. ANLIK. (M)

FÂHİR sıf. (ar. *fahr*'dan *fâhir*). *Esk.* Övünülecek, şanlı, şerefli, onurlu. ‖ Övünen: *Behtaveri akl olan mefâhir / Nâmınla senin değil mi fâhir* (Tokadizade Şekip). ‖ Parlak, gösterişli, güzel, değerli. ‖ İ. Erkek adı. ‖ *Libâs-ı fâhir,* parlak elbise.

◆ **Fâhire** sıf. *Esk.* Fâhir'in dişili. ‖ i. Kadın adı. ‖ *Hil'at-ı fâhire,* gösterişli elbise. (M)

FAHİŞ sıf. (ar. *fuhş,* aşırılık ve ahlâka uymazlık'tan *fâhiş*). Aşırı, çok fazla: *Belediyenin yataklara fâhiş bir ücret konmasına izin vermemesi...* (R. N. Güntekin). ‖ Ahlâka uygun olmayan, iğrenç.

— *Esk. Galat-ı fâhiş,* büyük yanlış. ‖ *Hatâ-yi fâhiş,* büyük hata. ‖ *Kavl-i fâhiş,* fena söz. ‖ *Kelâm-ı fâhiş,* çirkin deyiş.

— Huk. *Fahiş faiz.* Bk. FAİZ. ‖ *Fahiş cezaî şart.* Bk. CEZAÎ *şart.* (M)

FAHİŞE i. (ar. *fuhş*'tan *fâhişe*). Kendini satan, baştan çıkmış kadın: *Nereye gitse rezîl ü rüsva / Her gören fahişe der bîpervâ* (Abdülhak Hâmid).

— ANSİKL. Tar. Doğu'da ve Mısır'da, bir tanrıya adanan ve bazı tapınakların müştemilâtında oturan *kutsal fahişeler* vardı. Bu fahişelere, yeryüzünde insan, hayvan ve bitkilerin yenilenmesini sağlayacak olan tanrı ile tanrıça'nın birleşmelerini kutlamak için ihtiyaç duyulmuş olması muhtemeldir. Yeni yıl şenliği sırasında bu kutsal birleşme, büyük rahibe ile büyük rahibin (genellikle kral ile kraliçe) tapınağın özel bir odasında birleşmesiyle somutlaştırılırdı. Babil'de, Aştart tapınağının kutsal fahişeleri, gruplar halinde teşkilâtlanmışlardı, başlarında da bir rahibe bulunurdu. Hammurabi kanunlarına göre, fahişelerin mülkiyet hakları evli bir kadınınkinden çok daha genişti, hattâ aile mülkünün tabi olduğu kanunî baskıların hiç birisi onlara uygulanmazdı. Yunanlılarda, Efes Artemisi ve Korinthos Artemisi, kalabalık bir «kutsal köleler» personeli (*hierodulos*'lar) tarafından uygulanan çok müstehcen bir tapınma tarzının koruyucularıydı. Yunan fuhuşu, resmî görevlilerin (*Agoranomos*'lar) denetlediği evlerde oturan genel kadınlarla şölenlerde dansöz veya müzisyen olarak görünen kibar fahişelerin işiydi. Bu kibar fahişeler arasında, siyaset adamları ve düşünürlerle ilişkisi olan bilgili ve nüfuzlu bazı gözde *hetairos*'ların özel bir yeri vardı. Roma'da da Subura, Esquilinus mons, Circus Maximus gibi bazı mahallelerde fahişeler çoktu. Bunlar Yunanistan'dakilerden çok daha aşağı bir durumdaydılar ve yetkililerin denetimi altında bulunur, *toga* giymeğe zorlanırlardı. Ortaçağda genel kadınlar çok zaman ayrı semtlere kapatıldı. İtalyan rönesansı hükümdar saraylarına girip çıkan yüksek fahişelere özel bir değer veriyordu. Daha sonraki yüzyıllarda ise yüksek fahişelerle genel kadınlar arasındaki mesafe gitgide açıldı.

Osmanlı imparatorluğunda fahişeler şeriat kurallarına göre recmedilerek cezalandırılırdı (bk. RECM). Tanzimattan hemen önceki yıllarda bu ağır cezalar artık uygulanmaz olmuştu. İstanbul'daki fahişeler ramazan aylarında toplanarak genellikle Babacafer zindanına hapsedilirdi. (Bk. FUHUŞ.) [LM]

FAHL i. (ar. *fahl*). *Esk.* İlerigelen, seçkin kimse. ‖ Erkek, eş, koca. ‖ Aygır. (M)

FAHLCRANTZ (Carl Johan), isveçli ressam (Stora-Tuna, Dalarna 1774-Stockholm 1861). Stockholm akademisinde profesörlük etti. Stockholm ve Helsinki müzelerinde gece manzaraları vardır. (L)

FAHLERZ i. (alm. k.). Miner. Gri renkli bakır cevherinin genel adı. (Arsenikli ve antimonlu sülfürlerdir. Bileşimlerinde gümüş de bulunur.) Bk. PANABAZ ve TENNANTİT. (L)

FAHLUNİT i. (isveç'teki *Fahlun* şehrinin adından fr. *fahlunite*). Miner. Tabiî hidratlı alüminyum ve magnezyum silikat. Kordiyeritin bozunmasıyle meydana gelir. (L)

FAHM i. (ar. *fahm*). *Esk.* Kömür. ‖ *Fahm-ı billûrî,* elmas. ‖ *Fahm-i hayvanî,* hayvan kömürü, kemiğin kapalı yerde yakılmasından meydana gelen madde. ‖ *Fahm-ı madenî,* maden kömürü. ‖ *Fahm-ı nebatî,* bitki kömürü. ‖ *Fahm-ı türâbî,* maden kömürü. ‖ *Hâmız-ı fahm,* karbonik asit. ‖ *Muhassıl-ı fahm,* Karbon devri.

◆ **Fahmî** sıf. *Esk.* Kömürle ilgili.

◆ **Fahmiye** sıf. *Esk.* Fahmî'nin dişili. ‖ *Havza-i fahmiye,* kömür havzası. (M)

FAHM sıf. (ar. *fahm*). *Esk.* Büyük, ulu. (M)

FAHMİYET i. (ar. *fahmiyyet*). *Esk.* Kim. Karbonat. (M)

FAHR i. (ar. *fahr*). *Esk.* Övünme, gururlanma: *Tâc ü taht ile fahreder beyler / Fahr anınla ederdi tâc ü serîr* (İbni Kemal). ‖ Kendisiyle övünülen kimse. ‖ *Fahr-ı âlem, Fahr-i kâinat* veya *Fahr-ül-mürselîn,* Hz. Muhammed. ‖ *Fahr-ül-üdebâ,* ediplerin en değerlisi. ‖ *Fahr-ül-ulemâ,* bilginlerin ulusu. ‖ *Fahr-ül-vüzerâ,* vezirlerin övünüleni.

— Tasav. On iki tereği (dilim) olan bektaşî tacına verilen ad. (Sarığın sargısının rengi ve taylesanın uzunluğu çeşitli mevkilerde olan bektaşîler için ayrı ayrıdır.) ‖ *Fahr-ı Edhemî* (*Edhemî taç* da denir), dört tekerli bektaşî kavuğuna (taç) verilen ad. ‖ *Fahr-i Hüseyin,* on iki terekli bektaşî kavuğu.

— ANSİKL. Tasav. Bektaşîler *fahr-ı hüseynî*'deki on iki tereğin on iki kötü huyu bırakma anlamına geldiğini kabul ederler ve tacın tepesinde on iki tereğin birleştiği yere de *nokta-i hakikat* (hakikat noktası) derler. Bektaşî babaları, bu on iki dilimli taca filizî (açık yeşil) bir sargı sararlar ve taylesanları alttan bir parmak gözükecek kadar kısa tutarlardı. Halife babalar siyah sargı sararlardı. Dede babaların taclarının taylesanı ise uzunca olurdu. (M)

FAHREDDİN (**Acemî Efendi** de denir), osmanlı şeyhülislâmı (öl. 1460). Murad II ve Fatih Sultan Mehmed devrinde 30 yıl süreyle şeyhülislâmlık görevinde bulundu. İlk osmanlı şeyhülislâmı Mehmed Şemseddin Fenarî'den sonra gelen ikinci osmanlı şeyhülislâmıdır. Din konusunda derin bilgisine rağmen, bazı üzücü olayların çıkmasına sebep oldu. Bir ara Fatih ile dostluğunu ilerleterek saraya giren Hurufîlerin yaktırılması için fetva verdiği söylenir. (M)

FAHREDDİN II, bin KORKMAZ, dürzî emîri (1572 - İstanbul 1635). Beni Man soyundandır. Babasının ölümü üzerine Osmanlı devleti tarafından Lübnan'da Dürzî emîri olarak tanındı (1586). Yaşının küçük olması yüzünden emîrliğinin ilk yıllarında annesinin etkisi altında kaldı. Emîrlik görevini alınca *segban* adı verilen birçok askeri toplayıp güçlü bir birlik kurdu. Babası ile İbrahim Paşa arasındaki savaşlar sırasında yıkılan Beyrut ilini yeniden onararak kendisine başkent yaptı, çevresini tahkim etti. Birçok avrupalı iş adamının orada çalışmasını sağladı. Güney Lübnan'da hıristiyan köyleri kurdu. Devletini genişletme siyaseti güderek İran ile bir anlaşma imzaladı (1606). İlk yıllarda Osmanlı devletine vergi verirken sonraları Filistin'i bağımsız bir devlet yapmak amacıyle ve bazı avrupa devletleriyle anlaşma yolları aramağa koyuldu. Toskana grand dükü Ferdinand I ile bir anlaşma imzaladı (1608). Osmanlı devleti bu gibi davranışlarından kuşkulanınca Şam valisi Hafız Ahmed Paşayı onu yola getirmekle görevlendirdi. Hafız Ahmed Paşa bu konuda başarı sağlayamadı, fakat Fahreddin Suriye kıyılarını kuşatan osmanlı donanmasını görünce Livorno'ya kaçtı (1613). Grandük Cosme II tarafından büyük bir törenle karşılandı. Bir süre sonra bir hıristiyan ordusu ile Lübnan'a girmek istedi ise de Suriye'de bulunan osmanlı ordusu karşısında direnme ümidi kalmadı, geri döndü. Osmanlılara karşı yeni bir haçlı ordusu kurma çabaları sonuç vermedi. Ancak Ahmed Paşanın Şam'dan ayrılmasından sonra Suriye'ye dönebildi (1618). Fakat Osmanlı devleti emîrliği oğlu Ali'ye verdiği için ikinci planda kalarak bağımsız bir devlet kurma yolunda faaliyetlerde bulundu. Sultan Murad IV, Küçük Ahmed Paşa kumandasında büyük bir orduyu Şam'a gönderdi. Safed savaşında, oğlu Ali öldü (1633), kendisi kaçtı. Önce Sayda'ya, daha sonra Beyrut'a gitti. Şehrin limanındaki türk donanmasını görünce dağa çıktı. Bir süre dolaştı. Sonunda Cezzin'de yakalandı, zincire vurulup İstanbul'a gönderildi. 1635'te boynu vuruldu. Kardeşi Yunus ile oğulları da yakalanıp öldürüldü. Yalnız, Yunus'un oğlu Melhem kaçtı. Daha sonraları Dürzîlere emîr oldu. (M)

FAHREDDİN ÇAVUŞ (Mehmed), Birinci Dünya savaşında, özellikle Galiçya cephesinde gösterdiği kahramanlıklarla tanınan türk çavuşu (öl. 1916). Cephede 63. makineli tüfek bölüğü birinci takım kumandanıydı. 17 Ekim 1916'da taarruz hazırlıkları yapıldığı sırada, keşfe çıkarken şehit düştü; sonradan adının verildiği, Fahreddinçavuş tepesine gömüldü. Galiçya savaşlarındaki kahramanlıkları ölümünden sonra dilden dile dolaşmış, bir masal niteliği kazanmıştır. (M)

FAHREDDİN DEDE EFENDİ (**Neyzen Şeyh Hüseyin** de denir; mahlâsı **Fahri**), türk ney virtüozu, bestecisi ve musiki bilgini ve şairi (İstanbul 1854-ay.y. 1911). Beşiktaş mevlevîhanesi şeyhi Nazif Dede Efendinin oğlu. Babasının ölümü üzerine 7,5 yaşında ismen, sonra asaleten şeyh oldu. Beşiktaş mevlevîhanesi 1870'te Maçka'ya ve 1877'de Eyüp'te Bahariye'ye nakledildi. 18 Yaşında, Yenikapı şeyhi Osman Salâhaddin Dede'nin kızı ile evlendi. Çeşitli hocalardan (Salâhaddin Dede, eniştesi Yenişehirli Avni Bey, vezir Sami Paşa, Şeyh Halim Efendi, Zekâi Dede, Mutafzade, Yağlıkçızade, v.d.) Arapça, Farsça, Fransızca, türk edebiyatı, batı ve türk musikileri, ney ve hamparsum notası öğrendi. Pek çok talebe yetiştirdi (Arel, Ezgi, R. Yektâ, A. Irsoy, İ. Hakkı Bey v.d.). Arkadaşları Şeyh Celâleddin ve Şeyh Atâullah Dedelerle beraber türk musikisi nazariyatı üzerinde çalıştı.

Kazasker Mustafa İzzet Efendiden sonra, son yy. da yetişen en iyi neyzen olan Fahreddin Dede, iyi bir hanende idi; tanbur da çalardı. Eserleri: *Divan, Silsilename* ve *Mecmua.* Elimizdeki musiki eserlerinin başında Acem-aşiran mevlevî âyini gelir. Bunun dışında dügâh peşrevi, hüseynî ve müstear saz semaileri ile 5 şarkısı notaya alınmıştır. (M)

FAHREDDİN EBU SÜLEYMAN, iranlı tarihçi. *Beraketî* veya *Benâkitî* de denir. (Bk. BENÂKİTÎ). [M]

FAHREDDİN MÜBAREKŞAH, türk bilgin ve tarihçisi (1130-1206). Gurîler devrinde Afganistan'da devlet hizmetinde çalıştı. Arapça, farsça, türkçe şiirleri, *Nesebname* adlı bir gurî tarihi vardır. En önemli eseri, islâm tarihini, türk kavimlerini, türk dili ve edebiyatını konu edinen *Şecere-i Ensab*'dır (Soylar Kütüğü). Eserde adı geçen kabilelerin sosyal kuruluşlarıyle ilgili bilgiler de yer alır. Daha o çağlarda türk milliyetçilik düşüncelerini ortaya atan, Türklerin dünya milletleri arasında yerini belirlemeğe çalışan görüşleri vardı. (M)

FAHREDDİN RAZİ. Bk. RAZİ.

FAHREDDİN YUSUF, eyyubî emîri (öl. Mansura 1250). Melik Salih'in ordusunda kumandan olduğu sırada, Yedinci Saint Louis haçlı kuvvetlerinin saldırısı karşısında Dimyat'ı kurtaramadı (1249). Melik Salih öldükten sonra Şecerüddür naipliği zamanında, Mansura savaşında yenilen Fahreddin de öldürüldü. (L)

Fahrenayt i. Bk. FAHRENHEİT.

FAHRENHEİT (Daniel Gabriel), alman fizikçisi (Danzig 1686-La Haye 1736). Danzig'li bir tüccarın oğlu idi. Genç yaşta tüccar olmak amacıyle Amsterdam'a gitti, fakat ticareti bırakarak fizik âletleri yapımına başladı. Önce, cam üflemeyi öğrendi, areometre ve alkollü termometreler yaptı, sonra kendi adını taşıyan dereceleme yardımıyle, 1709'dan sonra göstergeleri karşılaştırılabilen termometreler imal etti. 1714'te alkol yerine civa kullanarak termometresine son şeklini verdi. (L)

Fahrenheit derecesi. Bk. TERMOMETRE.

FAHRÎ sıf. (ar. *fahr*'dan *fahrî*). Yalnız şe-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

ref ve iftihar vesilesi olmak üzere, hiç bir karşılık beklemeden verilen veya kabul edilen (iş,unvan): *Onun umum kumandanlığı boş çöller içinde bedevî şeyhlerine verilen fahrî paşalıklar gibi bir şeydi* (F. R. Atay). *Dünyada ne kadar futbol kulübü varsa hepsinin fahrî azalarındandı* (Ömer Seyfeddin). *Yeni.* Onursal. ‖ İ. Erkek adı. ‖ *Fahrî üye,* bir kuruluşa yalnız ismen kayıtlı olan kimse. ‖ *Fahrî başkan,* bir kuruluşun başkanlığını ismen yürüten kişi. ‖ *Fahrî yaver. Esk.* Yalnız şeref için padişahın hizmetinde çalışan subay.

— Ask. tar. *Fahrî yeniçeri,* özellikle XVIII. yy.da savaş sırasında Yeniçeri ocağına taşradan alınan kimselere verilen ad. (Ocağa alınan bu gençler kol ve bacaklarına mensup oldukları ortanın nişanını dövme şeklinde resmettirirlerdi).

— Devl. huk. *Fahrî konsolos,* hizmetinde bulunduğu devletin resmî memur statüsüne tabi olmayan konsolos.

— ANSİKL. *Fahrî konsolos*'un, gönderen devletin uyrukluğunda olması şart değildir. Çoğunlukla, konsolosluğun bulunduğu şehrin ilerigelenleri, tüccar, serbest meslek sahipleri arasından seçilirler. Uygulamada yetki ve görevleri, meslekten konsoloslarınkine oranla daha azdır. Kendi mesleklerini de sürdürebilen fahrî konsoloslara tanınan imtiyaz ve muaflıklar da sınırlıdır. Ancak temsil edilen ülke, konsolosluk görevlerinin gerektirdiği korumayı (himaye) fahrî konsolosa tanımak zorundadır. Fahrî konsolosluk, tam teşkilâtlı bir konsolosluğun masraflarından kaçınmak için, daha az önemli şehir ve limanlarda faydalanılan bir müessesedir.

◆ **Fahriyen** zf. *Esk.* Fahrî olarak, karşılık beklemeden. (M)

FAHRİ, türk nakkaşı (Bursa, ? - İstanbul 1618). Kâğıt oymacılığında, yapıştırıcılıkta ve nakkaşlıkta büyük bir ün yaptı. *Fahrî oyması* diye adlandırılan bir oyma usulünü buldu. Bu usul ile hazırladığı, içinde güzel yazılar, çiçekler ve bahçe resimleri bulunan bir albümü Murad III'e, Gülistan oymasını da Ahmed I ve Murad IV'e sundu. (M)

FAHRÎ (Şemseddin Muhammed Isfahanî), iranlı dil bilgini (VIII. yy.). Hayatı hakkında pek bilgi yoktur. Başlıca eseri *Miyar-ül-Cemalî*'yi Fars ve Irak'ta hüküm süren İncu sülâlesinden (hük. 747-754) Cemaleddin Ebu İshak Muhammed'e ithaf etmiştir. Eseri G. Selemann tarafından 1887'de yayımlandı. G. Selemann Fahrî'nin bir de *Mergub-i Kulûb* (Gönüllerin Sevgilisi) adlı tasavvufî bir manzumesi olduğunu ileri sürer. (M)

FAHRİ PAŞA, türk tıp bilgini ve hekimi (İstanbul 1860-?, 1932). Özel öğrenim gördü. İstanbul'da Askerî tıbbiyeyi bitirdi. Berlin Tıp fakültesinde ihtisasını tamamladı. Türkiye'ye döndükten sonra 20 yıl süre ile Askerî tıbbiyede ders verdi. Başlıca eserleri şunlardır: *Hıfzıssıhha; Hıfzıssıhhat-ı Beşer; Hıfzıssıhhat-i Mevâşî* (Hayvan Sağlığını Koruma); *Siyam ve Erkân-ı Daire-i Din-i İslâm* (Oruç ve İslâm Dininin Yol ve İlkeleri); *İlm-i Meadin* (Madenler İlmi); *İlm-ül-Arz* (Jeoloji), *Tıbb-ı Nebevî'den Tababet ve Hıfzıssıhha* (Peygamberlerin Hekimliğinden, Hekimlik ve Sağlığı Koruma); *Müdâvât-ı Sıhhiye* (Sağlık Bakımı); *Müntahabât-ı Sıhhiye* (Sağlık Bilgilerinden Seçmeler); *Kolera ve Tedavi-i Mukteziye* (Kolera ve Gerekli Tedavisi); *Hıfzıssıhhat-i İştigalât-ı Zihniye* (Fikir Çalışmalarında Sağlığın Korunması). Ayrıca *İşkodra Tarih-i Harbi* adlı basılmış manzum bir kitabı da vardır. (M)

FAHRİYE i. (ar. *fahr*'dan *fahriyye*). Ed. *Esk.* Divan şairlerinin, kendi özelliklerinden övünerek bahsettikleri şiir veya şiir bölümü. *Fahriyede yoktur ana sâni / Meşhur ede âdemi beyânı* (Ziya Paşa). [Bk. ANSİKL.] ‖ Kaside ve mesnevîde şairlerin kendilerini övdükleri bölüm. ‖ Kadın adı.

— Mus. Türk musikisinde kasidenin belirli kısımlarından biri. (Sonraları gazel şeklinde müstakil fahriyeler yazıldı. Türk musikisinde Itrî'nin «Tûti-î mûcize -gûyem, ne desem lâf değil», Zekâi Dede'nin «Bülbül gibi pür oldu cihan nağmelerimden» eserleri gibi fahriyeler vardır.)

— ANSİKL. Ed. Şair kendisini, müstakil bir manzumede övebileceği gibi, başkasını övmek için yazdığı kasidede de birkaç beyitle övebilir. Türk edebiyatında şair Nef'î fahriyeleri ile ünlüdür; Hz. Muhammed'i övmek için yazdığı kırk dokuz beyitlik kasidenin otuz beytinde kendisini övmüştür.

◆ **Fahriyât** çoğl. i. *Esk.* Fahriyeler. (M)

FAHRÜDDEVLE (Ebül Hasan Ali bin Rüknüddevle), Büveyhî valisi (950-997). Babası ölünce (976) hissesine ağabeyi Adududdevle'nin emrinde Irak-ı Acem ve Azerbaycan valilikleri düştü. Bu bölgeden ayrılan Isfahan ve dolayları da üçüncü kardeş Muayyedüddevle'ye verildi. Bir süre sonra Fahrüddevle bağımsızlığa kavuşmak için, amcasının oğlu Bahtiyar bin Muizzüddevle'yi Adududdevle aleyhine kışkırttı. Bunu öğrenen Adududdevle kardeşi üzerine bir ordu gönderdi. Fahrüddevle Cürcan'da kayınpederi Kabus bin Vaşmgir'in yanına sığındı. Cürcan'a vali olarak gönderilen Muayyedüddevle Kabus'u Astrabad'ta yenilgiye uğrattı. Kabus ve Fahrüddevle Samanîlerden Hüssamüddevle'nin yanına kaçtılar. Hüssamüddevle, Kabus ve Fahrüddevle'nin kumandanlarının yönetiği horasanlı kuvvetleri Gürcan'a karşı başarısız bir sefer yaptılar. Muayyedüddevle'nin ölümü üzerine Fahrüddevle Nişapur'a çağırıldı ve ölünceye kadar Taberistan, Madya ve Gürcan vilâyetlerini yönetti. Adududdevle 983'te ölünce, oğulları arasında çıkan taht kavgasını Bahaüddevle kazandı. 929-990'da emîrülümera ilân edilince, amcası Fahrüddevle bütün Irak'ı zaptetmek için harekete geçti; kürt reisi Bedr bin Hasanveyh ile bir anlaşma yaptı. Bahaüddevle, Fahrüddevle ile kürt reisi kuvvetlerinin üzerine bir ordu gönderdi. Fakat Fahrüddevle'nin kuvvetleri bir su baskını sonucu savaştan vaz geçtiler.. (M)

FAHRÜLMÜLK (Ebül Muzaffer Ali bin Nizamülmülk), selçuklu veziri (?, 1040-Horasan 1106). Nizamülmülk'ün büyük oğlu. Melikşah'ın ölümü üzerine (1092) tahta geçen oğlu Berkyaruk amcalarıyle uğraşmak zorunda kaldı. Bu sırada Horasan'da bulunan Fahrülmük Sultana yardım için yola çıktı. Berkyaruk'un kardeşi, Mahmud bin Melikşah'ın adamları tarafından, saldırıya uğrayınca sultanın amcası Tutuş'un ele geçirdiği Hemedan'a kaçtı. Tutuş önce onu öldürtmek istedi, Yağı-Basan'ın aracılığı üzerine affetti, daha sonra vezir yaptı. Bir süre esir olan Fahrülmük (1095), Berkyaruk'un kazandığı savaştan sonra serbest bırakıldı. Bir yıl sonra da Berkyaruk'a vezir oldu. Fahrülmülk bu görevde çok kalmadan sultanın kardeşi Horasan valisi Sencer'in hizmetine girdi. Burada, Hasan Sabbah'ın bir fedaisi tarafından öldürüldü. (M)

FAHS i. (ar. *fahṣ*). *Esk.* Bir şeyin iç yüzünü, gerçeğini araştırma. (M)

FA - HSİEN, çinli buddha keşişi ve gezgini (M.S. IV-V. yy.). 399'dan 414'e kadar Hindistan'ı dolaştı. Hindistan'a Kaşgar, Huten ve Keşmir yoluyle ulaştı, oradan deniz yolu ile geri döndü ve beraberinde birçok kutsal kitap getirdi. Gezi notları (*Fo-kuo-Ki* [Buddha Ülkelerinden Gezi Notları]) eski Hindistan üzerine yazılan en önemli belgelerden biridir. Daha sonraki yüzyıllarda, birçok çinli buddha rahibi onu örnek aldı. (L)

FAHŞA i. (ar. *fahşā'*). *Esk.* Fuhuş, zina, meşru olmayan münasebet. ‖ Zekâtı az verme, tamahkârlık. ‖ Akla uygun olmayan söz ve iş. (M)

FÂHTE i. (fars. *fāhte*). *Esk.* Yabanî güvercin, üveyik kuşu: *Çemen etfâlinin uykuların uçurdu yine / Subhdem gulgule-i fâhte gülbang-i hezâr* (Baki).

— Mus. Türk musikisinde bir büyük usul.

— ANSİKL. *Fâhte* 20 zamanlı ve 11 vuruşludur (darblı). Beste, ilâhi, bilhassa peşrev formlarında kullanılır. Yalnız 20/4 mertebesi görülmüştür. Başta 1 sofyan, sonra 2 sengin semai, sonda 1 sofyan'dan yapılır. Fâhte'nin başına bir sofyan daha getirilerek çember usulü elde edilir. Fâhte, zencîr usulünde de vardır. Vuruluşu şöyledir: Düm (2 zamanlı, kuvvetli), düm (2, ayrı kuvvetli), + tek (2, kuvvetli), tek (2, kuvvetli), tek (2, kuvvetli), + düm (2, yarı kuvvetli), tâ-hek (4, kuvvetli), + te (1, kuvvetli), ke (1, zayıf), te (1, yarı kuvvetli), ke (1, zayıf). [M]

FAHÛR sıf. (ar. *fahr*'dan *fahūr*). *Esk.* Çok övünen: *Bu ibadete fahûr u hurrem / Beni ben bir kayadan fark etmem* (Tevfik Fikret). ‖ Kendini beğenip böbürlenen.

◆ **Fahûrâne** zf. *Esk.* Övünerek, kendini methederek: *Sana baktıkça fahûrâne parıldar gözler* (Tevfik Fikret). [M]

FAHZ i. (ar. *fahẕ*). *Esk.* Kalça ile baldır arasındaki kısım, uyluk.

— Anat. *Esk. Azm-i fahz.* Bk. AZM. (M)

FAİDE i. Bk. FAYDA.

general **FAIDHERBE**

FAİDHERBE (Louis Léon César), fransız generali ve sömürgecisi (Lille 1818-Paris 1889). Ecole Polytechnique'te okudu. İstihkâm subayı oldu. Cezayir'de (1842-1847) ve Guadeloupe'ta (1848 - 1849) hizmet gördü. 1852'de Senegal'e gönderildi. 1854'te Senegal valisi oldu. Sömürgenin sınırlarını genişletti. Ayrıca iktisadî gelişme yolu ile Senegal'i kalkındırdı.
1865'te Cezayir'de Bône bölgesi komutanlığını devralmak üzere Senegal'den ayrıldı. Sedan savaşından sonra (eylül 1870) Gambetta tarafından Kuzey ordusu komutanlığına atandı, bu orduyu Pont-Noyelles'de (3 aralık) ve Bapaume'da (4 ocak 1871) zafere ulaştırdı ise de Saint-Quentin önünde başarısızlığa uğradı (19 ocak). Bununla beraber Kuzey ve Pas-de-Calais vilâyetlerinin alman işgalinden kurtulmasını sağladı (temmuz 1871). Bu başarıdan hemen sonra istifa etti. Yukarı Mısır'da bilimsel bir çalışma ile görevlendirildi. 1879'da senatör seçildi *La Campagne de l'Armée du Nord* (Kuzey Ordusunun Harekâtı) adlı kitabından başka (1871), coğrafya ve etnografya üzerine birçok eser yayımladı. Başlıca eserleri: *l'Avenir du Sahara et du Sudan* (Büyük Sahra ve Sudan'ın Geleceği) [1963]; *Epigraphie Phénicienne* (Eski Fenike Yazıtları) [1873]; *Le Zénaga des Tribus Sénégalienes* (Senegalli Kabilelerin Zenaga'sı) [1877]; *Sénégal* (1889) v.b. (L)

FAİDİT (Gaucelm). Bk. GAUCELM FAİDİT.

FAİFO. Bk. HOİ AN.

FAİH. i. Bk. FÂYİH.

FAİK sıf. (ar. *fevḳ*'ten *fā'iḳ*). *Esk.* Üstün, yüksek: *Reis olmasından dolayı her hususta fâik olması lâzım gelmez* (Cevdet Paşa). ‖ İ. Erkek adı. ‖ *Esk. Fâik-ül-akran,* yaşıtlardan üstün. ‖ *Fâik-ül-emâsil,* benzerlerinden daha ileri durumda.

◆ **Faika** sıf. *Esk.* Faik'in dişili. ‖ İ. Kadın adı. ‖ *İhtirâmât-ı fâika,* üstün saygılar.

◆ **Faikat** çoğl. i. *Esk.* Üstünler, ileri olanlar. (M)

FAİK REŞAT

FAİK BEY Hacı, türk bestecisi (İstanbul 1831 ?-ay.y. 1891). Üsküdarlı Neyzen Salim Beyin kardeşi. Aksaray Kız Sanayi mektebi müdürü, Haseki hastahanesi müdürü oldu. Zamanın ünlü bestecisi Dellâlzade'den musiki dersi aldı. Kendi yetiştirdikleri arasında Sultan Vahideddin, Hamamîzade Osman Bey, Kiramî Efendi, Şeyh Said Özok anılabilir. Üstat bir hanende, iyi bir ney ve nısfiye icracısı idi. Bestelerinin çoğunun güftesini kendisi yazdı; *Fâik-ül-Âsâr* (Eserlerin En Değerlisi) adıyle bir güfte dergisi yayımladı (1881). Bestelediği 600 parçadan zamanımıza 127 eseri kaldı. Dinî ve dindışı saz eserlerinin her formunda başarı gösterdi; şarkılarında arkadaşı Ârif Beyin yolunu takip etti. Gerdaniye, kuçek, bestenigâr, tahir-buselik, nihavent, muhayyersünbüle fasılları (ikişer beste ve ikişer semai) tam olarak elimize geçti. Diğer eserleri şunlardır: 2 âyin (dügâh ve yegâhın I. selâmı), 2 tevşih, 2 şugl, 1 ilâhi, 2 kâr (dügâh ve nihavent). 13 beste, 12 ağır ve 7 yürük semai, 87 şarkı. (M)

FAİK DAİM BEY, türk bestecisi (1870-1910). Mızıkayı Hümayun'da yetişti. Ertuğrul yatının bandosunu kurdu. Binbaşı rütbesiyle donanma hizmetine girdi (1904). 31 Mart vakasına katıldığı ileri sürülerek donanmadan çıkarıldı. Donanma için 3 marş besteledi: *Mesudiye Marşı, Hamidiye marşı, Mecidiye marşı.* (M)

FAİK ESAD. Bk. ANDELİB (Faik Esad).

FAİKIYET i. (ar. *fā'iḳıyyet*). *Esk.* Üstünlük, yükseklik: *Bu müjdeyi ilk haber alan kendisi olduğu için sonradan duyacaklara karşı ruhunda büyük bir faikıyet duyuyordu* (Ömer Seyfeddin). [M]

FAİK Manastırlı (Salih), divan şairi (Manastır 1825-İstanbul 1899). Manastırlı Hacı Ahmed Beyin oğlu. Özel öğrenim gördü. Sonra kâtiplik, kaymakamlık, mutasarrıflık

Foto. Carjat (LAROUSSE) ; MEYDAN

baron FAİN
Grevedon'un tablosu

Douglas FAİRBANKS
«Kara Korsan» rolünde

gibi görevlerde bulundu. Eserlerinde sade deyişe, yabancı sözlerden arınmış Türkçeye önem verdiği görülür. Eserleri: *Divan; Binbir Hadis; Peymane* ve *Türkçe Aruz*. (M)

FAİK MEMDUH PAŞA. Bk. MEHMED FAİK MEMDUH PAŞA.

FAİK PAŞA, türk kolordu kumandanı (?, 1876 - Kafkasya 1916). Harbiyeyi bitirdi (1899). Aynı yıl Sisam'da, yarbay rütbesiyle Debre'de görev yaptı (1909). Üsküdar mutasarrıflığına getirildi (1911). Balkan savaşında Birinci kolordu kurmay başkanı ve Birinci İşkodra fırkası kumandanıydı. Savaş sonunda rütbesi albaylığa yükseltildi. İstanbul Merkez kumandanlığına (1913) de general rütbesiyle kolordu kumandanlığına (1914) getirildi. Birinci Dünya savaşında Kafkas cephesinde öldü. (M)

FAİK PAŞA (Giorgio Della-Suda, — denir). İtalyan asıllı türk bilim adamı (İstanbul 1831-ay.y. 1913). Babası, zamanın sağlık görevlerinde, Kırım savaşında, İstanbul hastahaneleri teşkilâtında çalışmış Franresco Della-Suda'dır. İlk öğrenemini İstanbul'da Lazarcıların okulunda yaptı. Sonra Paris'e gitti, 1855'te eczacı oldu. Ünlü Ganot'un öğrencisidir. Vurtz ve Gerhard laboratuvarında çalıştı, 1860'ta Paris darphanesi deney memurluğuna getirildi. İstanbul'a döndükten sonra Tıbbiye'de kimya öğretmeni oldu, elli yıla yakın bu görevde kaldı. Bir ara Ordu Eczacılık dairesi genel müfettişliğine getirildi. Osmanlı ikinci delegesi sıfatıyle Viyana sergisine katıldı. Eczacılar derneği fahrî başkanlığı yaptı. Hilâliahmer (Kızılay) derneğinin kuruluşunda çalıştı. (M)

FAİK PAŞA (Süleyman), türk amirali (İstanbul 1845-ay.y. 1909). İlk öğrenimini Girit'te yaptı; Deniz Harp okulunu bitirdikten sonra, osmanlı donanmasında görev aldı. 1864'te «Bursa» adlı küçük ve eski bir savaş gemisiyle Afrika kıtasını, Ümit burnu yoluyle dolaştı. Bu başarıdan dolayı yüzbaşılığa yükseltildi. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında yararlıklar gösterdi. Donanma kurmay başkanı oldu (1885). Bağımsız düşünce ve davranışlarından dolayı Abdülhamid II tarafından Fizan'a sürgüne gönderilirken Kıbrıs'a kaçtı. 1908'den sonra İstanbul'a dönebildi. (M)

FAİK REŞAT, türk edebiyat tarihçisi (İstanbul 1861 - ay.y. 1914). İzmirli alay emini Hazı Tahir Efendinin oğlu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaptıktan sonra, Serasker kapısında Hesap İşleri kaleminde göreve başladı. *Takvim-i Vekayi* gazetesi başyazarlığına (1880); Varna (1881), sonra Yanya Millî eğitim müdürlüğüne getirildi. İstanbul'a döndükten sonra çeşitli gazetelere yazılar yazdı, özel okullarda öğretmenlik yaptı. İkinci Meşrutiyete kadar bir süre Matbuatı Dahiliye mümeyyizliği ve müdür yardımcılığı görevlerinde çalıştı. 1908'de *Takvim-i Vekayi* müdürlüğüne getirildi. Sonraları, Kadastro okulu kitabet öğretmenliği, Dârülfünun edebiyat tarihi müderrisliği, İstanbul Kız lisesi edebiyat öğretmenliği ve Tarihi Osmanî encümeninde muhabir üyelik yaptı. Eserleri: *Güldeste* (şiir kitabı); *Gencine-i Letâif* (Hikâyeler Hazinesi); *Mükemmel Osmanlı Lûgati* (Ali Nazîma Beyle); *Muhtasar ve Musavver Tarih-i Osmanî* (Resimli Osmanlı Tarihi); *Hazine-i Müntehabat* (Seçme Eserler Antolojisi); *Usul-ı Kıraât* (Okuma Metodu); *Külliyât-ı Letâif* (Hikâyeler Antolojisi) [2 cilt 1910]; *Tarih-i Edebiyyat-ı Osmaniye* (Osmanlı Edebiyatı Tarihi); *Eslâf ve Zeyli* (Öncekiler ve Eki); *Teracim-i Ahvâl* (Biyografiler) [1895]; *Nümûne-i Kitabet* (Kompozisyon Örneği) [1895]; *Netice-i Sefalet* (Sefaletin Sonucu) [1897]; *Nümune-i Şiir ve İnşa* (Şiir ve Nesir Örneği) [1890]. (M)

FAİK SABRİ. Bk. DURAN (Faik Sabri).

FAİL sıf. (ar. *fiʿl*, iş, hareket'ten *fâʿil*). Yapan, eden: *Suçun faili*. ‖ — *Esk*. *Fâil-i hakikî* (*mutlak*) [gerçek yapıcı], Tanrı. ‖ *Fâil-i hayr*, iyilik yapan. ‖ *Fâil-i muhtar*, istediğini yapmakta serbest, başına buyruk. ‖ *Fâil-i şer*, kötülük eden.

— Dil bil. Bk. ÖZNE.

— Huk. Hukukî sonuç doğuran bir fiil ve daha özel olarak «haksız fiil» işleyen kimse. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Aslî fail*, Ceza hukukuunda, kanunun belirli bir fiili suç sayan hükmünde tarif edien fiil ve hareketi yapan kişi. Buna karşı, bu fiili işlemeyip de ona yardım edenler *feri fail*'dir. Borçlar hukukunda, birden fazla kimsenin ortak kusuruyle sebebiyet verdiği haksız fiillerde bizzat kendi fiili ile doğrudan doğruya zararı ika eden kişi (Borçlar kn. md. 50).

— Tasav. *Fâil-i mutlak*, Allah için kullanılan bir deyim.

— ANSİKL. Huk. Haksız fiili veya ceza hukuku açısından «suç»u işleyen kimse, yani *fail*, birden fazla ise «iştirak» durumu meydana gelir. Bu husus «illiyet» (nedensellik) bağı konusu ile de ilgilidir. (Bk. İŞTİRAK, SEBEP, İLLİYET.)

İslâm hukukunda bir fiili doğrudan doğruya işleyene, «bizzat fail» olana «mübaşir» veya «fail-i mübaşir» denir. Mecelle'nin 90'ıncı maddesine göre, «mübaşir, yani bizzat fail ile mütesebbib birarada iseler, işlenen fiil, «mütesebbib» e değil önce faile bağlanır ve hüküm ona göre verilir». Meselâ bir kimse umumî yol üzerinde bir kuyu kazmış ve bir diğer kimse de bir kişinin hayvanını bu kuyuya düşürüp ölümüne yolaçmış ise, hayvanı kuyuya düşüren kimse «mübaşir», kuyuyu kazan «mütesebbib» sayılır. Kuyuyu kazan kimse değil, «mübaşir» olan kimse tazminat vermekle mükelleftir. Fail-i mübaşir, fiili ile zararlı sonuç arasında başka bir şuurlu insan fiili girmeksizin zararlı sonucu meydana getiren kimsedir. Kastı bulunmasa bile tazminat ödemesi gerekir (Mecelle, md. 92).

— Tar. Modern ceza hukuku alanında suç faili olabilmek için iki ana şartın bulunması gereklidir. Bunların birincisi insan olmak, ikincisi de hayatta bulunmak şartlarıdır. Bugün için akla çok yakın gelen bu şartlar, eski devirlerde kabul edilmiş değildi. Nitekim hayvanların da cezalandırıldığı görülürdü. Aynı şekilde eski devirlerde ölüler de cezalandırılırdı. (M)

FAİL (Noël DU), **La Hérissaya** senyörü, fransız hukukçu ve hikâyecisi (Rennes yakınlarında, Château - Letard malikânesi, 1520'ye doğr.-Rennes 1591). 1571'de Rennes parlamentosuna danışman oldu ve Ligue karışıklıkları sırasında öldü. Henri III'ün isteğine uygun olarak, yüksek yargıç sıfatıyle, *Mémoires Extraits des plus Notables et Solennels Arêts du Parlement de Bretagne*'ı (Bretagne Parlamentosunun en önemli ve Yüce Kararlarından Parçalar) [1579] yayımladı. Rabelais'yi taklit ederek yazdığı şaka dolu eserleriyle hikâye türüne, köylü gerçekçiliğini, neşesini ve felsefesini soktu. *Treize Propos Rustiques*'de (On Üç Köy Sohbeti) [1547], köy hayatının övgüsünü yaptı. *Baliverneries* (Boş Lakırdılar) adlı eserinde, Eutrapel, Polygame ve Lupolde'u konuşturur. Bu türde üçüncü eseri olan *Contes et Discours d'Eutrapel*'de (Eutrapel'in Hikâyeleri ve Söylevleri) [1585] daha güçlü bir ustalıkla çeşitli konuları ele aldı. (L)

FAİLİYET i. (ar. *fāʿiliyet*). *Esk*. Yapan, işleyen kimsenin durumu.

— Fels. *Esk*. Etki. (M)

FAİLSWORTH, Manchester'in (Büyük Britanya, Lancashire) kuzeybatı banliyösünde şehir; 19 800 nüf. Dokuma sanayii. (L)

FAİN (Agathon—baronu), Napolyon I'in kâtip ve tarihçisi (Paris 1778-ay.y. 1837). Halk Kurtuluş komitesi genel sekreterliğinde, Direktuvara ve Konsüllüğe bağlı idi. 1806'da imparatorun özel kâtip ve arşivcisi oldu, Waterloo'ya kadar bütün savaşlarda onun yanında bulundu. Louis - Philippe kabinesine girdi (1830). 1834'te Loiret ilinden milletvekili seçildi. İmparatorluğun son yılları (1812-1814) üzerine belgesel birçok eser yazdı. (L)

FAİRBAİRN (sir William), iskoçyalı mühendis (Manchester, İngiltere 1789 - Coldstream, İskoçya 1874). Dokuma sanayiinde sayısız mekanik usuller, özellikle, düzgün dairesel hareketi doğrusal alternatif harekete dönüştürecek bir sistem buldu. İlk demir gemileri inşa etti ve Robert Stephenson ile birlikte çalışarak borudan bir köprü modeli hazırladı. Bunu Menai, Galler ülkesindeki boğaz köprüsüne uyguladı. (L)

FAİRBANKS, Alaska'da şehir, eyaletin merkezinde; 13 300 nüf. Üniversite, 1902'de altın arayıcılarının kurduğu şehir, İkinci Dünya savaşı sırasında önemli bir askerî üs oldu. Alaska demiryolu hattının son noktası. (L)

FAİRBANKS (Charles Warren), amerikan siyasetçisi (Unionville Center, Ohio 1852-öl. 1918). 1872'de, Ohio Wesleyan üniversitesini bitirdi. Cleveland'ta hukuk okudu. İndianapolis'te hukukçu olarak çalışmağa başladı, fakat bir süre sonra Cumhuriyetçi partiye girdi. Partide çeşitli görevler alarak Theodore Roosevelt'in başkan yardımcılığına kadar yükseldi. 1896'dan ölümüne kadar partinin en güçlü adamlarından biri olarak kaldı. 1896'da William McKinley'i aday gösteren grubun başkanlığını ve sözcülüğünü yaptı. 1897-1905 Arasında İndiana senatörü seçildi ve kısa zamanda senatonun önde gelen sözcülerinden biri oldu. 1904'te Theodore Roosevelt'in yardımcılığına atandı. 1912'de Cumhuriyetçilerin bölünmesi üzerine, William Howard Taft'ı destekledi. 1916'da Charles Evans Hughes'ın başkan olduğu listede, yine başkan yardımcısı adayı olarak yer aldı. (L)

FAİRBANKS (Douglas), amerikan sinema oyuncusu (Denver 1883-Santa Monica 1939). New York'ta Shakespeare'in oyunları ile sahne hayatına atıldı, sonra 1914'te Griffith' in yardımıyle sinemaya geçti. Fairbanks, kısa zamanda, ince bıyıklı, pırıl pırıl gülüşlü, gözüpek bir kahraman, bir efsane tipi yarattı. Çevirdiği başlıca filimler: *Zorro'nun İşareti* (The Mark of Zorro) [1920]; *Ormanlar Hâkimi* (Robin Hood) [1922]; *Bağdat Hırsızı* (The Thief of Bagdad) [1924]; *Kara Korsan* (The Black Pirate) [1926]; *Demir Maske* (The Iron Mask) [1929]; *Private Life of Don Juan* (Don Juan'ın Özel Hayatı) [1934]. — Oğlu, Douglas **Fairbanks Junior** da (New York 1907) babasının izinden giderek beyaz perdede in kazandı. (L)

Fair Deal, başkan Truman tarafından, 20 ocak 1949 tarihli demecinde açıklanmış olan iktisadî program. (L)

FAİRFAX (Edward), ingiliz şairi (Leeds 1580'e doğr. - Fewston, Yorkshire 1635). Tasso'nun *Gerusalemme Liberata* (Kurtarılan Kudüs) adlı eserinin tercümesiyle tanındı. 1621'de büyücülük ile ilgili bir eser (1859'da yayımlandı) ile birkaç manzume yazdı. (L)

FAİRFAX (Thomas), ingiliz generali (Denton 1612-Nunappleton, Yorkshire 1671). İç savaş sırasında Parlamentonun isteğine uyarak Marston Moor savaşına katıldı (14 haziran 1644). Essex kontunun yerine parlamento kuvvetlerinin başına geçti, bu kuvvetleri Gustave Adolphe'un metotlarına göre yeni bir düzene soktuktan sonra Naseby zaferini kazandı (14 haziran 1645), fakat kralın mahkûm edilmesine karşı çıktı (8 ocak 1649) ve haziran 1650'de İskoçyalıların üzerine yürümeyi kabul etmediği için yerine Cromwell getirildi. Cromwell'in ölümünde, kralın yeniden tahta çıkarılması için girişilen harekette, Lambert'e karşı Monk'u tuttu ve Charles II'yi geri getirmek üzere La Haye'e gönderilen komisyona başkanlık etti (1660). [L]

FAİRFİELD, A.B.D.'de (Connecticut) şehir, Long Island boğazı kıyısında; 30 500 nüf. Kimya sanayii. Patlayıcı madde ve silah yapımı. Üniversite. (L)

FAİRHAVEN, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Bristol idare bölgesinde, Buzzards körfezi kıyısında. Karşısındaki New Bedford'dan Acushnet ırmağıyle ayrılır. 1895-1898 Arasında dünyayı deniz yoluyle ilk olarak tek başına dolaşan Kaptan Joshua Slocum buradan yola çıktı.

1670'te kurulan şehir, 1812'de New Bedford'dan ayrılarak birliğe katıldı. 1778'de İngilizler, Fairhaven kalesini ele geçirerek şehri ateşe verdilerse de, binbaşı İsrael Fearing kumandasındaki milis kuvvetlerine yenilerek geri çekildiler. Yeniden yapılan kaleye bu defa Phoenix adı verildi. 1812 Savaşında Fairhaven, Yeni İngiltere kıyılarında önemli bir savunma noktası oldu.

Fairhaven bugün New Bedford'un sayfiyesi ve bir konut merkezidir. Çivi, makine ve balıkçılık malzemesi sanayii. XIX. yy.da başlıca gelir kaynağı olan balina avcılığının yerini bugün, midye, istakoz gibi kabuklu deniz hayvanları ve açık deniz balıkçılığı almıştır. Balıkçı tekneleri yapımı. (L)

FAİR LAWN, A.B.D.'de, New Jersey'de (Bergen idare bölgesi) şehir. George Wa-

shington köprüsü yoluyle New York şehrine 10 mil uzaklıktadır. Paterson idare bölgesinden, Passaic ırmağıyle ayrılır. 1929'da Rockefeller vakfı burada, Radburn adlı bir oturma bölgesi kurdu. Bu bölgede yaptırılan bahçeli apartmanlar kısa zamanda büyük ilgi gördü, başka bölgelerde de bu evlerin benzerleri inşa edildi. Fair Lawn'da yapılan bir başka örnek çalışma da, 175 akr'lık bir sanayi alanının kurulmasıdır. Bu kesimdeki hafif sanayinin dışında, bölgede uçak parçaları imal eden bir fabrika ile beton, çimento ve boya fabrikaları da vardır. (L)

Fair Maid of Perth or The Valentine's Day (THE) [*Perth'li Güzel Kız veya Valentine Günü*], W. Scott'un romanı (1828). Olay, XIV. yy.da İskoçya'da geçer; iki sevgili birçok tersliklerden sonra birleşirler. 1866'da, Saint-Georges ile Jules Adenis, bu romandan bir opera komik meydana getirdiler, Georges Bizet de müziğini yazdı. (L)

FAİRMONT, A.B.D.'de (Batı Virginia) şehir, Monongahela kıyısında; 27 300 nüf. Makine ve kimya sanayii. (L)

FAİR OAKS, A.B.D.'de (Virginia) yer, Richmond'un doğusunda. Ayrılık savaşı sırasında konfedereler burada federeleri yendi. (L)

FAİR PLAY [feirpley] i. (ing. k.). Spor. Dürüst oyun. (L)

FAİR-TRADE [feirtreyd] i. (ing. *fair*, dürüst ve *irade*, ticaret'ten). Serbest mübadelenin aleyhinde olanların bu mübadele tarzının taraftarlarına karşı ileri sürdükleri iktisadî doktrin. (Bu doktrinden yana olanlar, her yabancı ülkeyle olan ticarî mübadelelerde o ülkenin kendilerine uyguladığı rejimin uygulanmasını isterler. (L)

FAİRWAY [feirvey] i. («iyi yol» anlamında ing. k.). Spor. Golf sahasının çimenleri biçilmiş ve düzeltilmiş kısmı. *Zt.* ROUGH. (L)

FAİRWEATHER, Alaska sıradağlarında dağ (4 663 m), 59°C Kuzey enleminde, kıyı yakınında. Fairweather dağı («*Güzel hava dağı*») uzun süre gemiciler için bir işaret noktası oldu. 3 Haziran 1931'de W. S. Ludd ve A. Taylor çok güç şartlar altında zirveye 60 m kadar yaklaştıktan sonra, 8 haziranda A. Carpé ve T. Moore ilk olarak zirveye tırmanmayı başardılar. (L)

FAİSANS adaları, Bidassoa ırmağının ortasında adacık; Pireneler antlaşması burada imzalandı ve Louis XIV'ün Maria Teresa ile evlenmesi görüşüldü (1659). Adanın yarısı Fransa'nın, yarısı İspanya'nındır. (L)

FAİSİ, Shortland adasında (Salomon adaları) köy ve deniz üssü. Kopra ihracatı. (L)

FAİSTENBERGER, tirol'lü ressam ve sanatçı ailesi. Başlıca temsilcileri: BENEDİKT I, heykeltıraş (Kitzbühel 1621-ay.y. 1693). Palladio'nun etkisi altında Kitzbühel'de Andreaskirche'nin mihrabını yaptı; — ANDREAS II, heykeltıraş (Kitzbühel 1647-Münih 1736). öncekinin oğlu. Bir İtalya gezisinden sonra, ressamlık hayatına Münih'te atıldı. Tahta, taş ve fildişinden oyma haçlar, mihrap arkalıkları (Roding'de ve Münih'in çeşitli kiliselerinde) ve Meryem heykelleri (Münih müzesi) yaptı; Yeni sarayın dekorasyon çalışmalarına katıldı; — SİMON BENEDİKT, ressam (Kitzbühel 1695-ay.y. 1759), Andreas II'nin yeğeni. Rottmayr'in barok üslûptaki eserlerinin etkisi altında kaldı ve Tirol bölgesinin bazı kiliselerine freskler yaptı (Sankt Johann, Oberndorf, Kitzbühel, Rattenberg); — ANTON, ressam (Salzburg 1663-Viyana 1708), Benedikt I'in yeğeni. İlkin Roma'da Poussin ve Salvatore Rosa'nın yanında, sonra Venedik'te öğrenimini yaptı, Viyana'ya yerleşti; kahramanlık konularını canlandıran resimler yaptı (Viyana, Nürnberg, Würzburg, Dresden); — JOSEPH, ressam (Salzburg 1675-ay.y. 1724). Öncekinin kardeşi ve öğrencisi. Sankt Florian imparator dairesini manzara resimleri ile süsledi (Viyana, Erfurt, Bern'de başka manzara resimleri de vardır). [L]

FAİTHFULL (Emily), ingiliz feministi (Headley, Surrey 1835-Manchester 1895). İşçilerin savunmasını üzerine aldı, Londra'da yalnız kadın işçi kullanan bir basımevi kurdu ve işsiz kadınların sözcülüğünü yapan *Victoria Magazine*'i yayımladı. (L)

FAİTHORNE (William), ingiliz gravürcüsü ve desinatörü (Londra 1626-ay.y. 1691). Cromwell zamanında ant içmek istemediği için yurt dışına sürüldü. Fransa'ya geçti, Philippe de Champaigne ve Nanteuil'in yanında sanatını geliştirdi. İngiltere'ye döndükten sonra (1650) pastel ile portreler çizdi: *Sir Edmund King* (Londra), *John Aubrey* (Oxford). Ayrıca, Van Dyck ve Vouet'nin eserlerinden gravürler yaptı. 1662'de *The Art of Graving and Etcting* (Gravür Sanatı Üstüne) adlı bir eser yayımladı. (L)

FAİVRE (Abel), fransız ressam ve karikatürcüsü (Lyon 1867-Nice 1945). Jules Lefevbre ve Benjamin Constant'ın öğrencisi. Sonraları Renoir ile de çalıştı. *Yelpazeli Kadın ve Kitap Okuyan Çocuk* gibi yağlı boya tablolarından çok, 1914-1939 arasında birçok gazetede çıkan karikatürleri ile tanındı. Birinci Dünya savaşında cephe gerisinde sinip kalanlarla kıyasıya alay etti ve bazı afişler yaptı. (L)

FAİZ i. (ar. *feyż*, bolluk ve *feyeżān*, taşma'dan *fā'iż*). Ödünç verilen paraya karşılık alınan kâr: *Bakkal İsmail'e, örücü Receb'e para vermişim de, içerde faizle işletirmişim*. (K. Tahir). *Yüksek faiz*. ‖ *—Esk*. Bolluk, çokluk. ‖ Sıf. Taşan, bol bol olan. ‖ *Fâiz-ünnur*, nur bolluğu.

— Bank. ve Bors. Başkasının parasını veya kıymetli evrakını kullanmak için ödenen para. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Basit faiz*, faizleri üzerine eklenmemiş ana paraya verilen faiz. ‖ *Cari hesapta faiz*. Bk. ANSİKL. ‖ *Kanunî faiz*, paraya ödenen faizin kanunî haddi. ‖ *Mürekkep faiz*, ana paraya vade tarihine kadar birikmiş faizleri eklenerek elde edilen toplam üstünden ödenen faiz. ‖ *Ticarî faiz*, ticaret alanında genellikle uygulanan faiz haddi.

— Din. Bk. ANSİKL.

— Huk. Konusu bir miktar paranın ödenmesi olan borçlarda, borcun doğduğu veya istenebilir hale geldiği, yani «muaccel» olduğu tarihten itibaren ödeme anına kadar geçen süre için, belirli bir oran üzerinden ve geçmiş süre de gözönünde tutularak hesaplanan karşılık. (Faiz, borçlunun bir süre için borçlu olduğu meblağdan yararlanma imkânından mahrum kaldığı düşünülerek kabul edilmiştir.) Bk. ANSİKL. ‖ *Faiz nispeti*. Bk. ANSİKL.

— İkt. Para getirmesi için yatırılan bir paranın yıllık kazanç yüzdesi. Bk. ANSİKL.

— Mal. Bk. ANSİKL.

— Mat. *Anî faiz*, sürenin sonsuz derecede küçük olduğu bir zaman bölümünde hesaplanan faiz. ‖ *Basit faiz*, sabit bir anamal üzerinden belirli bir süre için hesaplanan faiz. ‖ *Bileşik (mürekkep) faiz*, her hesap dönemi sonunda hesaplanan faiz tutarının, anamal sahibine verilmeyerek anamala eklenen ve anamalın bir bölümünü meydana getiren faiz. ‖ *Dış faiz hesapları*, faiz tutarının indirilmesinden sonra kalan sermaye üzerinden yapılan faiz hesabı. ‖ *Eşdeğer (muadil) faiz fiyatları*, yıl üzerinden alınan bir faiz fiyatının aylık, ay üzerinden alınan bir faiz fiyatının yıllık eşdeğerini veren fiyatlar. ‖ *Faiz fiyatı* veya *faiz haddi* veya *faiz oranı* (*nispeti*), anamal üzerinden yüzde olarak alınan oran. ‖ *Faiz tutarı*, faiz oranına göre elde edilen tutar. ‖ *İç faiz hesapları*, faiz tutarını kapsayan anamal üzerinden yapılan hesap. Bk. ANSİKL.

— Muhas. *Faiz tutarı*, cari hesapların ve faizlerin hesaplanmasında, ana paranın faiz getireceği gün sayısı ile çarpımının sonucu.

— ANSİKL. Bank. ve Borsa. *Faiz*, tasarruf sağlar, yani üretim araçlarının gelişmesi için gerekli sermayeyi meydana getirir. Faizin yüzde oranını, arz ve talep kanunu tayin eder.

İşlemin cinsine göre (cari hesapta mevduat, ticarî senetlerin iskontosu; kısa, orta veya uzun vadeli ödünç vermeler) değişebileceği gibi, borçlunun ödeme gücüyle de (devlet, halk kuruluşları, büyük sanayi, tüccarlar, şahıslar v.d.) ilgilidir.

Cari hesaba kaydedilen her kalem alacak için, sözleşmeye veya ticarî teamüllere göre, alındıkları günden itibaren faiz yürütülür (Tic. kn. md. 88/5). Taraflardan her birinin alacağı için yürütülecek faiz aynı veya farklı nispetlerde olabilir. Türkiye'de bankalar ile müşterileri arasındaki cari hesap sözleşmelerinde banka alacakları için yüzde 10,5 (masraf ve komisyonla birlikte yüzde 17), müşteri alacakları içine yüzde 3 faiz yürütülmektedir. Bu durum karşısında, banka cari hesaplarında, alacaklar için «alındıkları günden itibaren» faiz yürütülmesi (Tic. kn. md. 88/5) banka müşterilerinin fevkalâde aleyhine olacağından, bu ise bizzat bankaların zararına yolaçacağından, bankalarca cari hesaba faiz yürütülmesinde Hamburg sistemi denilen usul benimsenmiştir. Buna göre, cari hesabe her alacak kaydında tarafların alacak ve borçları takas edilmekte ve bakiyeye (müşteri veya bankanın alacaklı olmasına göre) tabi olduğu faiz nispeti uygulanmaktadır.

7 Ağustos 1970'te yapılan devalüasyondan sonra faiz haddi, sanayicilere ait senelerde yüzde 5'ten 7,5'a, diğer senetlerde yüzde 7,5'tan yüzde 9'a; tahvil üzerinden avanslarda yüzde 10'dan 11'5'a; altın üzerine avanslarda yüzde 6'dan 7'ye çıkarıldı. T.C. Merkez bankası mevduat karşılıkları faizinde değişiklik yapılmadı. Ancak özel bankaların birçoğu ikrazat faizinde olduğu gibi mevduat faizinde de yükseltme yaptılar, (yakş. ol. yüzde 9).

— Din. *Yahudilik*, İsrail kavminin görüşüne göre herhangi bir malın ödünç verilmesi bir yardım işidir. Kişinin bu hizmeti komşularına karşı bedelsiz yerine getirmesi gerekir. Ödünç vermeyi gerektiren sebepler şunlardır: din kardeşliği, ırk birliği, yoksulluk içinde bulunan kardeşlere karşı duyulan sevgi, yoksullara acıma, zenginlerin yoksullara karşı olan vecibeleri.

Tevrat'ta faizle ödünç verme konusunda üç esas hüküm vardır. Bunlardan birincisi *Çıkış* kitabının 22. bab 25. cümlesindedir ve yoksulluk içinde bulunan bir yurttaşa ödünç verilen paradan faiz istemeyi yasaklar. *Leviliter*'in 25. babı, 35-37. cümlelerinde aynı yasak daha ayrıntılı olarak tekrarlanır. «Eğer kardeşin yoksul düşerse [...] ona yardım edeceksin, hattâ garip olsa dahi [...] Ondan faiz ve kâr alma.» Burada söz konusu edilen garip (yabancı) *ger*, diğer bir deyimle İsrailoğulları arasında yaşayan ve onların dinî ve sosyal törelerine uyan kişidir. Üçüncü olarak *Tesniye*'nin 23. bab 19.-20. cümlelerinde faiz yasağına hukukî bir şekil verilir.

Kardeşlere uygulanması yasak olan faizle ödünç verme usulünün, yabancıya, kavme katılmamış olana (*nokri*) uygulanmasına izin verilir. Meselâ Fenikelilerden, Filistinlilerden, Suriyelilerden ve Araplardan faiz alınabilir (Tesniye 23. bab, 21. cümle). Kutsal kitapların diğer bazı bölümlerinde faizsiz para vererek dinin emirlerini yerine getiren kişiler övülür (Hezekiel 18. bab, 8, 13 ve 17. cümleler, Mezmurlar 15, 16.). Ancak gerçekte İsrail bu buyruklara tamamıyle uymuyordu; meselâ Hezekiel faizle ödünç vermenin Kudüs'te yaygın bir hal aldığını yazar (22, 12). Çağdaş İsrail topluluğunda milletlerarası ticaret ve bankacılık kuralları geçerlidir.

— Hıristiyanlık. İncil öğretisine göre, Hz. İsa'nın yaşadığı çağda, belki de çevrenin etkisi altında, ödünç verilen paranın faiz getirmesi yasak sayılmıyordu. İsa, parayı üretici hale getiren faiz işlemlerini kınamaz, ancak müritlerine çıkar gözetmeksizin hayır işlemlerini salık verirdi. Bu bir buyruk değil, olgunluğa ulaşanlara verilen bir öğüttür.

Kilisenin tutumu ise üç evreden geçmiştir. Birinci evrede, kilise babaları, bilginleri ve konsiller faizle ödünç verme usulü ile amansız bir şekilde mücadele ettiler. Kilise babaları çağında faizle tefecilik arasında bir ayırım yapılmamıştır. İkinci evrede faizle ödünç verme yasağı klasik bir kuram haline getirildi. Üçüncü evrede ise olayların etkisi altında kalan kilise yavaş yavaş faizle ödünç vermeyi kabule yanaştı.

Kilise babaları çağında yunan kilisesi babaları vaiz ve yazılarında Tevrat'a dayanarak tefeciliği kınarlar. Bunlara göre tefeciliğe karşı koymanın sebebi kişinin benzerlerine karşı duyması gereken sevgi ve acımadır. Latin kilisesi babaları da aynı şekilde tefeciliğe karşı çıktılar.

Ortaçağda ise faizle ödünç verme yasağı kesin bir hal aldı. (Aziz Tommaso, Duns Scot, Molina v.b. öğretileri). Tefeciler maddî ve manevî cezalara çarptırılırdı.

XVI. yy.dan sonra paranın üretkenliği il-

FAİTHORNE
John Aubrey'in eseri
Ashmolean museum,
Oxford

Abel FAİVRE
«Nasıl da benzetmişsiniz!
— Ama bayan ... bu bir portre değil» (1908)

Foto. Ashmolean museum (LAROUSSE)

kesi ahlâkçıların direnmesine rağmen tutulmağa başladı. Günümüzde hıristiyan âleminde faiz kabul edilir. Tefecilik ise kınanır.

● *İslâmlık.* İslâmda da faiz alarak ödünç verme yasaktır. Bunun nedeni islâm anlayışına göre malın *infakının* (harcanması) gerekmesidir. Ancak bu buyruk «Allah yolunda» yapılan harcama biçimini içerir. Buna göre, kişi ihtiyacını gördükten sonra kendi nafakasından fazlasını toplumun yararına ve refahına harcayacaktır. «Sana hangi şeyi nafaka vereceklerini sorarlar. De ki «İhtiyacınızdan artanı (verin)» (Bakara, 219). İslâmın görüşüne göre infak ile mal kaybolmaz ve sahibine büyük bir yarar ile geri döner. Aynı anlayışa göre mal biriktirmek ve insanlara faizle ödünç vermek malı çoğaltmaz, tersine azaltır. Nitekim Bakara (276'da şöyle «Allah ribâyı [faizi] eksiltir, sadakası verilen malları ise arttırır.») denmektedir. Rum suresi de aynı hükmü getirir: «İnsanların mallarında artış olsun diye faiz (cinsinden) verdiğiniz şey (nakit, mal, sadaka v.b.) Allah hatında artmaz. Allah rızasını dileyerek verdiğiniz zekât ise, işte kat kat arttıran onlardır (verenler).» (Rum, 39). Bk. RİBÂ.

— Huk. Roma'da M.Ö. 342 yılında LEX GENUCİA adlı bir kanun ile faiz tamamen yasaklanmış, fakat iktisadî şartlar dolayısıyle bu yasak uzun bir süre devam edememiş, Roma Cumhuriyet devrinin sonlarında faiz nispetleri sınırlanmakla yetinilmişti. Roma hukukunda ödünç akdi bugünkü türk hukukunda ticarî olmayan ödünçlerde görüldüğü gibi, esas itibarıyle faizsizdi. Faiz istenebilmesi için, *mutuum* (ödünç sözleşmesi) yanında ayrıca bir *stipulatio* (sözlü anlaşma) yapmak gerekirdi. Dar hukuk sözleşmesi mahiyetinde olmayan ilişkilerde ise, faizin stipulatio ile şart edilmesi zorunlu değildi, sözlü şekil kayıtlarına bağlı olmayan bir pactum kâfi gelebiliyordu.

Roma hukuku'nda faiz (*usurae*) sermayenin tamamı üzerinden ve aylık olarak hesaplanırdı. İmparatorluk devrinde en çok faiz haddi ayda yüzde bir; yani yılda, sermayenin tamamı üzerinden yüzde on iki idi. Justinianus devrinde ise, bu nispet yüzde altıya indirilmişti. Tacirler yüzde sekize kadar faiz alabilirlerdi. Tanınmış ve mevki sahibi kimseler yüzde dörtten fazla faiz alamazlardı.

Yunanlılarda da rastlanan deniz ödüncünde (*foenus nauticum*), riziko (*muhatara*) fazla olduğu ve gemi yolda batarsa ödünç alan borcunu ödeme mükellefiyetinden kurtulduğu için, klasik hukuk devrinde bu gibi ödünçlerde faiz haddi sınırlanmamış, Justinianus devrinde ise, azamî yüzde 12 olarak bir sınır konmuştu. Bütün ahlâkî sınırlamalara ve kötülemelere rağmen kapitalist düzene geçiş sırasında ve kapitalist düzen içinde faizden kaçınmak mümkün olamazdı. Nitekim islâm hukuk ve ahlâk düzeni de faizi yasakladığı halde birtakım şer'î hilelerle, bazen bunlara da başvurulmaksızın faizcilik ve faiz alınıp verilmesi, müslüman toplumlar içinde de devam etmiştir. Günümüzde ticarî olmayan âdi ödünç sözleşmelerinde ayrıca faiz ödeneceği kararlaştırılmış değilse, faiz ödenmesi gerekmez. Âdi ödünçlerde faizsizlik esastır ve bu durum roma hukukundaki kurala da uygundur. Ticarî ödünç muamelelerinde ise, taraflar açıkça kararlaştırmasalar bile, faiz ödenmesi gerekir (Borç kn. md. 307).

● *Faiz nispeti.* Taraflar, faiz miktarını yaptıkları sözleşmede belirtmiş olabilirler. Belirtmemiş iseler, ödünç sözleşmesinin yapıldığı yer ve zamandaki örf ve âdet hukuku kurallarından yararlanılabilir (Borç. kn. md. 308). Sözleşmede faiz nispeti ile ilgili bir hüküm yoksa ve örf ve âdet hukukundan da yararlanılamıyorsa, tarafların sözleşmelerini bu noktada tamamlayan kanun kuralından yararlanılır ve faiz nispeti yıllık yüzde beş olarak kabul edilir (Borç. kn. md. 72). Bu kural, ticarî işler için de yürürlüktedir. Şu var ki, faizin işlemeğe başladığı tarihte ödeme yerinde benzer muameleler için daha yüksek bir faiz ödenmekte ise bu faiz miktarı esas tutulur (Tic. kn. md. 9).

Taraflar sözleşme ile bir faiz nispeti kararlaştırmış iseler, faiz bu miktar üzerinden hesaplanır. Fakat, buna bir sınır konmaması iktisadî sömürünün desteklenmesi ve güçlünün zayıfı ezmesine tamamen göz yummak demek olur. Şu halde, kapitalist iktisat anlayışı karşısında yeterli bir tepki göstermeyen hukuk düzenlerinde bile, devletin, bir dereceye kadar faiz haddini sınırlayan kurallar koyması beklenebilir. Nitekim Türk Borçlar kanununun 72. maddesinin ikinci fıkrasında: «Mukavele ile faiz meselesinde suiistimalin men'i, hukuk-u âmme kanunlarına aittir.» denmektedir. Türk hukukunda azamî faiz haddini tespit edebilmek için yine âdi iş ve ticarî iş ayırımını yapmak gerekir. 22 Mart 1303 (1885) tarihli Murabaha nizamnamesinin 1. maddesi, gerek âdi işlerde, gerek ticarî işlerde azamî faiz haddinin yıllık yüzde dokuz olabileceğini belirtmişti. Ne var ki, ticarî işlerde Murabaha nizamnamesinin uygulanması imkânı bugün için kalmamıştır. Türk Ticaret kanununun 1473. maddesi «... Murabaha nizamnamesinin ticarî işlere ait olan hükümleri [...] kaldırılmıştır» hükmünü koyar. Demek oluyor ki, yıllık yüzde dokuz faiz haddi, ticarî değil sadece âdi işler için uygulanır. Ticaret kanununun 8. maddesinde «Ticarî işlerde faiz miktarı serbestçe tayin olunabilir» hükmü yer almaktadır. Ancak, aynı maddenin son fıkrasında «ödünç para verme işleri, bankalar, tasarruf sandıkları ve tarım kredi kooperatifleri hakkındaki hususî hükümler mahfuzdur» kuralı bulunmaktadır.

2279 Sayılı Ödünç Para Verme İşleri kanunu, sürekli olarak faiz karşılığı para verme işleri ile meşgul olan ve bu işi yapabilmek için izin alan müesseseler için uygulanır. 14 Temmuz 1960 tarihli ve 18 sayılı kanun ile Ödünç Para Verme İşleri kanunu değiştirilmiş ve bu kanunun 9. maddesiyle, kanunun kapsamına giren işlerde azamî faiz haddini tespit yetkisi Bakanlar kuruluna bırakılmıştır. Yine bu kanun gereğince kurulan «Banka Kredilerini Tanzim komitesi»nin teklifleri Bakanlar kurulunca tasdik edilerek yürürlüğe girer.

Ödünç Para Verme İşleri kanununun kapsamına girmeyen ticarî işlerde, özel kanun hükümleri varsa onlar uygulanır. Meselâ 24 nisan 1969 tarihinde kabul edilen 1163 sayılı Kooperatifler kanununun 38. maddesine göre «gelir gider farkının en az yüzde 50'si ortaklara dağıtıldıktan sonra ortakların sermaye paylarına Genel kurul kararı ile en çok yüzde 7 oranına kadar faiz ödenebileceği ana sözleşmede hükme bağlanabilir.»

Şu halde, Ödünç Para Verme İşleri kanununun kapsamına girmeyen ve en çok faiz haddi herhangi bir özel hüküm ile düzenlenmemiş bulunan ticarî işlerde faiz haddi serbestçe kararlaştırılabilecektir. Bu serbestliğin sınırı, iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde, bir tarafın diğer tarafı aşırı biçimde sömürmesini önlemeğe çalışan Borç kn. md. 21'de belirtilir. Bu madde anlamında «gabin» durumu varsa, kararlaştırılan aşırı faiz haddi dolayısıyle sözleşmeyi iptal etmek, veya Ticaret kanunu md. 1466'nın ruhuna daha uygun olarak faiz haddini mâkul bir seviyeye indirmek mümkündür. Bk. GABİN.

Ticaret kanununun 1466. maddesi şöyledir: «Ticarî hükümlerle yasak edilmiş bulunan muamele veya şartlar, aksine hususî bir hüküm bulunmadıkça, batıldır; şu kadar ki bir akit hükmünce yerine getirilmesi gereken edalar hakkında kanun veya selâhiyetli makamların kabul etmiş olduğu en yüksek haddi aşan mukaveleler, en yüksek had üzerinden yapılmış sayılır ve bu hadden fazla olan edalar, hata ile yapılmış olmasa dahi geri alınır. Bu hallerde Borçlar kanununun 20. maddesinin ikinci fıkrasının son cümlesi tatbik olunmaz.»

Şu halde ticarî işlerde, azamî faiz haddi tespit edilmiş durumlarda, bu haddi aşan faiz kararlaştırılmış ise, sözleşme kesin olarak hükümsüz (batıl) sayılmayacak, sadece aşırı faiz haddi, meşru hadde indirilecektir. Faiz alacaklısı, faiz nispetine dair kararlaştırılan had uygulanmasa idi sözleşmeyi yapamayacağını ileri sürerek bütün sözleşmenin, hükümsüz sayılması gerektiği iddiasında bulunamaz. Âdi işlerde de, faizin yüzde dokuzdan fazla olarak kararlaştırıldığı anlaşılırsa, yüzde dokuza indirmekle yetinilir (Murabaha nizamnamesi, md. 3). Açık bir hüküm bulunmamakla beraber, âdi işlerde de, Borç kn. md. 20/son hükmünün uygulanamıyacağının kabulü düşünülebilir.

Azamî haddi aşan faiz, borçlu tarafından ödenmiş ise ticarî işlerde, ödenen faizin haddi aşan miktarı «sebepsiz iktisap» sayılacak ve Borç kn. md. 62'den farklı olarak, ödeme «hatâen» yapılmış olmasa bile geri istenebilecektir. Buna karşılık, âdi ödünçlerde aşırı olarak faiz kararlaştırılmış ise, alacaklı ve borçlu arasındaki hesap tamamen tasfiye edilip faiz ödendikten sonra geri istemek mümkün değildir. Böylece, âdi ödünçlerde faizin haddi aşan miktarı bir nevi «eksik borç» meydana getirmektedir.

Murabaha nizamnamesinin âdi ödünçlerdeki faiz haddine getirdiği bir sınırlama da şudur: faiz, anaparayı geçemez. Murabaha nizamnamesinin bu kuralı koyan 4. maddesi sadece «ikrazat faizi»nden bahsettiği ve Murabaha nizamnamesi ticarî işlerde uygulanamıyacağı için, bu sınırlama yalnız âdi ödünçlerde değer taşıyacaktır. Faiz bakımından bir sınırlama da «mürekkep faiz» konusunda ortaya çıkar. Mürekkep faiz, işleyen faizin anaparaya eklenerek toplam üzerinden yeniden faiz yürütülmesi demektir. Murabaha nizamnamesinin 5. maddesi ödünçlerde mürekkep faiz yürütülmesinin kural olarak caiz olmadığı esasını koyduktan sonra, ödünç alınan meblağa mahsuben borçlu tarafından alacaklıya üç yıl hiç bir ödeme yapılmaması ve bu üç yıl içinde işleyen faizin anaparaya eklenmesi hususunda borçlu ile alacaklı anlaşmış iseler, mürekkep faizin yürütülebileceği esasını koymakta idi. Ancak, Borçlar kanununun 308. maddesinin son fıkrası, âdi ödünçler için mürekkep faizi yasaklayan bir kural ile Murabaha nizamnamesinin bu hükmünü zımnen ilga etmiştir. «Faizin anaya zammedilerek birlikte faiz yürütülmesi evvelden mukavele edilmiş olsa bile, batıldır.»

Ticaret kanununda da şu hükümler yer almaktadır:

«Üç aydan aşağı olmamak üzere faizin anaparaya eklenerek birlikte tekrar faiz yürütülmesi şartı, yalnız carî hesaplarda, borçlu bakımından ticarî iş mahiyetini haiz olan karz akitlerinde muteberdir (Tic. kn. md. 8/II).

Şu halde bu istisnalar dışında, türk hukukunda «mürekkep faiz» ödenmesine dair sözleşmeler geçerli değildir.

Gecikme (temerrüt) faizi de, faizin özel bir türü olarak ele alınmalıdır. Belirli bir meblağın borçlusu, «muaccel» olan bu meblağı ödemekte gecikmiş ve «temerrüt»e düşmüş ise, «temerrüt faizi» ödemek zorundadır. (Bk. TEMERRÜT.) Temerrüt faizinin istenebilmesi için sözleşmede kararlaştırılmış olması gerekmez. Para borçlarındaki temerrüt halinde faiz ödeme borcu kendiliğinden doğar ve sözleşme ile kararlaştırılan faiz daha az olsa bile, âdi işlerde temerrüt faizi yıllık yüzde beş üzerinden hesaplanır (Borçlar kanunu, md. 103/I). Sözleşme ile kararlaştırılan faiz daha fazla ise, bu faiz haddi uygulanır (Borç. kn. md. 103/II). Ticarî işlerde temerrüt faizi yıllık yüzde ondur (Ticaret kn. md. 9/II).

Faiz borcu, fer'î bir borçtur. Asıl borç ödeme ile veya diğer bir yoldan ortadan kalktıktan sonra, evvelce işlemiş bulunan faizleri talep hakkının saklı olduğu bildirilmedikçe veya halin icabından saklı olduğu anlaşılmadıkça bu faizler istenemez (Borç kn. md. 113/II).

— İkt. Çok eski çağlardan beri faiz hakkında çeşitli görüşler ortaya atıldı. Bunlar felsefî ve iktisadî kuramlar olarak ikiye ayrılır. Faiz konusunda ilk felsefî kuram *antik-filozofik kuram* veya *ihtikâr kuramı*'dır. (Buna *kanonik hukuk kuramı* da denir): ünlü filozof Aristoteles ve daha sonra Aquino'lu Tommaso yabancı sermaye faizini kınadılar ve ahlâkî yönden tenkit ettiler. Buna karşılık Dumoulin ve Salmasius faizi savundular ve önceki kuramın etkisi ile konulan yasağın kalkması için görüşler öne sürdüler.

Anamal faizi üzerinde ilk esaslı iktisadî kuram ise Turgot'nun *yararlılık* kuramıdır. Dr. Quesnay'ın temsil ettiği ve toprağa önem veren fizyokratların görüşünü benimse-

yen bu anlayışa göre her sermaye sahibi toprak satın alabilir ve safî gelir sağlayabilir.

Bundan başka *üretken hizmetler* kuramına göre kapitalin üretimde kullanılması ile artan üretim yeteneğinin faizi meydana getirdiğini öne süren Say, *üretkenlik* veya *verimlilik kuramı*'nı ortaya attı. Bu kuramı lord Lauderdale, Malthus ve Carey genişlettiler. Bu kuramdan doğan ve yalnız sermayenin değil, ondan yararlanma ve kullanma olanağından da ayrı bir değer taşıdığını ileri süren *yararlanma* kuramı Say, Hermann ve Menger tarafından ortaya atıldı.

Bu anlayışa göre yalnız sermaye değil, ondan yararlanma da bir bedel karşılığı olmalıdır. Bu bedel faizdir.

Öte yandan sermaye sahibinin gelirinin bir bölümünü kullanmaktan vaz geçerek bunun kazancından yararlanmaktan yoksun kalması da iktisatçılar tarafından gözönüne alındı.

Senior, Bastiat, Mac. Culloch ve James Mill, sermayedarın üretimin artmasına katılmadıklarını, bu yüzden de faize hak kazandıklarını savunurlar. Faizi bir sömürü aracı olarak gören Marx, Proudhon ve Rotbestus faizi kınarlar. Sosyalist görüşte olan bu düşünürlere göre faiz işçiye verilen bir kısmı üretim geri kalan kısmı, marksçı görüşe göre ise artık değerdir.

Bhom - Bawerk ise *Sermaye ve Sermaye Faizi* adlı kitabında faizi tanımlamağa çalıştı. Yazara göre güncel mallar ileriki aynı sayıdaki mallardan daha değerlidir. İşte bu değer farkından oluşan *ajiyo* faizdir.

Cassel'e göre ise faiz sermaye sahibinin, sermayesi verdikten sonra onu geri alıncaya kadar beklediği süre için bir bedel (ücret) almasıdır. Marshall da yukarıdakine benzer bir faiz yorumu yapmıştır.

Schumpeter'e göre ise faiz dinamik bir gelişme ile birlikte ortaya çıkar. *Dinamik kuram* diye adlandırılan bu kuram faizin durgun bir ekonomide olmayacağını, buna karşılık gelişme durumunda olan bir iktisat düzeninde var olabileceğini öne sürer. Zira bu düzende müteşebbisler üretim sonucu değerli ürünleri piyasaya sürerler.

İşte faiz, değerler arasında bir farkın olabileceği durumlarda ortaya çıkar.

— Mal. *Kademeli faiz,* tahvil hamiline borçlu devlet tarafından ödenecek olan kısmı veya tüm meblağ olup, bu ödeme ile ilgili ve öngörülmüş bazı tahsilâtla orantılıdır. Örnek: ancak gümrük resimleri tahsilâtı (yüzde 14) veya bütçe tahsilâtı fazlalıkları (1/3) oranında ödenebilen kademeli ispanyol borçları (istikrazı).

Ayrıca kademeli faiz veya daha doğrusu *kademeli istikraz* da, borç verenin, geçici olarak elinde bırakılmış olan meblağın bu kısmı üzerinden borç alandan elde edeceği faize denir. Faizlerin anaparaya eklenmesine de *bileşik faiz* denir.

Bileşik faiz ancak bütün bir yıla isabet eden faizler için önceden dikkate alınabilir. Yarıcılık, kiralar, akarların bakiyeleri bunun dışındadır, çünkü istenildiği tarihe veya kararlaştırılan bir tarihe kadar faiz getirirler.

— Mat. Faiz hesapları, özellikle banka (mevduat, poliçe, iskonto), kredi işlemlerinde, rantabilite ve istikraz hesaplarında kullanılır. *Basit faiz,* sermayenin niteliğine ve yapısına göre safî sermaye üzerinden, iç faiz ve dış faiz yöntemlerine göre hesaplanır. Faiz tutarının, sürenin sonunda veya başında ödenmesine göre de *âdi faiz yöntemi* (sonunda) ve *peşin faiz yöntemi* (başında) uygulanır.

Safî sermaye üzerinden faiz hesapları, Z faiz tutarı, P faiz fiyatı, C anamal (sermaye), T süre olursa şu formülle gösterilir:

$$Z = \frac{C \times P \times T}{360 \times 100}$$

Öte yandan ticarî hayatta uygulamada faiz tutarını bulmak için üç yöntem kullanılır. 1) *Adetler ve sabit tam bölen yöntemi* (*Âdat ve kasımı sabit usulü*), 2) *Mütedahil kısımlar yöntemi* (*Aksamı mütedahile usulü*), 3) *İngiliz yöntemi.*

1) Adetler ve sabit tam bölen yönteminde $\frac{C \times T}{100}$, N (adetler) $\frac{360}{P}$, D (sabit tambölen) ile gösterilirse

$$Z = \frac{N}{D} \text{ olur.}$$

2) Mütedahil kısımlar yönteminde ise, süre olarak 60 gün veya 60 günün askatı ve faiz fiyatı olarak yüzde 6 veya bunun askatı alınır.

3) İngiliz yöntemine göre de D, 73 olarak alınır. Zira yıl 365 gün, faiz fiyatı ise yüzde 5 olarak alınırsa D = 73 olur.

Formül $Z = \frac{N}{73}$ olarak yazılır.

Faiz fiyatı ise şöyle bulunur:

$$P = \frac{Z \times 100 \times 360}{C \times T}.$$

İç faiz yöntemine göre ise, anamal C_1 ile gösterilirse $C_1 = C + Z$ formülü, faiz tutarı için

$$Z = \frac{C_1 \times P \times T}{36\,000 + (P \times T)}$$

şeklinde yazılır.

Faiz fiyatı formülüne gelince:

$$P = \frac{36\,000\,(C_1 - C)}{C \times T}$$

olarak gösterilir.

Dış faiz yöntemine göre anamal C_2 olarak belirtilirse, $C_2 = C - Z$ faiz tutarı formülü aşağıdaki gibi yazılır:

$$Z = \frac{C_2 \times P \times T}{36\,000 - (P \times T)}$$

Faiz fiyatı için ise

$$P = \frac{36\,000\,(C - C_2)}{C \times T}$$

formülü kullanılır.

Bileşik faiz, tanımına göre bu faiz için, K nihaî anamalı, C başlangıç anamalını (ilk anamal), P faiz fiyatını, *n* süreyi gösterirse şu formül kullanılır:

$$K = C\left(1 + \frac{P}{100}\right)^n.$$

Faiz fiyatı ise

$$P = 100\sqrt{\frac{K}{C}} - 100$$

olarak bulunur.

Eşdeğer faiz fiyatlarına gelince bu, iki yoldan hesaplanır:

1) yıllık faiz fiyatından eşdeğer fiyatı bularak,

2) yıldan başka dönemlere ait faiz fiyatını bularak.

1) Yılık faiz fiyatından eşdeğer fiyatı (P′) şöyle hesaplanır:

$$P' \; 100\,(\sqrt[n]{q} - 1)$$

2) Yıldan başka dönemlere ait faiz fiyatı ise

$$P = 100\,[\,(1 + P'/100)^n - 1]$$

olarak bulunur.

Anî faiz'de ise, yıllık faiz tutarı i ile bu değere eş olan yıllar faiz tutarı da J ile gösterilirse

J = Lognat (1 + i) olur.

Peşin faiz'de faizler devre başında hesaplanır. Buna göre nihaî anamal şöyle bulunur.

$$K = \frac{C}{\left(1 - \frac{P}{100}\right)^n}$$

faiz fiyatı ise

$$P = 100\left(1 - \sqrt[n]{\frac{C}{K}}\right)$$

olarak yazılır.

◆ **Faizli** sıf. [Para için] faizi olan, faizle muamele gören.

◆ **Faizsiz** sıf. Faizi olmayan (→ Bibliyo.) [ML]

FÂİZ sıf. (ar. *fevz*'den *fāʾiz*). *Esk.* Amacına ulaşan, muradına eren: ***Olur ne kimse bu türlü saâdete fâiz / Görür ne kimse metâ-ı keselde böyle kesâd*** (Nef'i). ‖ Kurtulan, üstün gelen: ***Şâiri olsa dahi câizdir / Ruma bu sıfat ile fâizdir*** (Fâzıl). ‖ Erkek adı.

◆ **Fâize** sıf. Fâiz'in dişili. ‖ İ. Kadın adı. (M)

FAİZ bin NASRULLAH (Ebül Kasım İsa, EL —), fatımî halifesi (1149 - 1160). Halife El-Zafir'in oğlu. Babasının ölümü üzerine (1154) vezir Abbas tarafından beş yaşında tahta çıkarıldı. Altı yıllık halifeliği, kargaşalıklar ve ihtilalciler arasında geçti. Devleti Talai bin Ruzzik yönetti. Abbas'ın ölümü, El-Zafir'in katili Nasr'ın idamı, Dimyat, Raşid ve İskenderiye'nin sicilya donanması tarafından yağma edilmesi (1155) Faiz'in halifeliği zamanında geçen önemli olaylardır. (M)

FAİZCİ i. (*faiz*'den *faiz-ci*). Faizle para veren kimse: ***Geçenlerde faizcilerden birinin çok miktarda para batırmış olduğunu gazetelerde okumuş*** (H.R. Gürpınar). [M]

FAİZCİLİK i. (*faiz*'den *faiz-ci-lik*). Faizle para verme işi: ***Biraz da faizcilik eder*** (M. S. Esendal). [M]

FAİZÎ. Bk. KAFZADE FAİZÎ.

FAJANS (Kasimir), amerikan uyruklu alman kimyacısı (Varşova 1887). Öğrenimini Leipzig, Heidelberg, Zürich ve Manchester üniversitelerinde yaptıktan sonra, Karlsruhe (1913) ve daha sonra, Münih üniversitelerine fizik ve kimya profesörü oldu (1917).

1936'dan beri Michigan üniversitesinde çalışmaktadır. Kuvvetli elektrolitler, radyoaktif elementler ve izotopi alanındaki çalışmaları ile tanındı. Radyoaktif değişimleri yöneten kanunları 1913'te, Soddy ile aynı zamanda buldu ve radyoaktiflik üzerine birkaç eser yazdı. (L)

FAJARDO, Puerto Rico adasının kuzeydoğusunda kasaba, deniz yakınında, San Juan'ın (demiryolu) 50 km güneydoğusunda; 15 336 nüf. Şeker kamışı yetiştiriciliği ve işlenmesi. Tütün fabrikası. Limanı (doğu'da), *Playa de Fajardo.* (L)

FAJARDO (Luis De), ispanyol denizcisi (öl. Murcia, Madrid 1617). 1598'de Felipe II tarafından hindistan donanması kalyon kumandanlığına getirildi. 1606'da San Vicente burnunda, hollandalı Amiral Hautain'in donanmasını yenilgiye uğrattı. La Goleta açıklarında türk, ceneviz ve ingiliz donanmalarını yendi. 1610'da Murcia valisi iken Magripliları bu ülkeden kovdu. 1614'te Tanca yanındaki Manora kalesini ele geçiren deniz kuvvetlerine kumanda etti. (L)

FAK i. (ar. *fah*'ın hafifletilmiş şekli *fak.*). *Esk.* Tuzak, kapan.

— ÇEŞ DEY. *Faka basmak,* tuzağa düşmek, aldatılmak: ***Karga şaşkın, mahçup, biraz da geç amma / Yemin etti gayrı faka basmayacağına*** (O.V. Kanık). ‖ ***Faka bastırmak,*** gafil avlamak, birine istemediği bir şeyi kandırarak yaptırmak. (M)

FÂKA i. (ar. *fāka*). *Esk.* Fakirlik, yoksulluk. ‖ ***Fâka-i şedîde,*** şiddetli ihtiyaç. ‖ ***Fakr u fâka,*** yoksulluk: ***Fakr u fâka bahanesiyle kız çocuklarını [...] öldürürlerdi*** (Cevdet Paşa). [M]

FAKAFAO, Büyük Okyanus'un batısındaki Tokelau takımadalarında atol. İç kısmında 10 km çapında bir deniz kulağı vardır. Takımadaların en büyük yerleşme merkezi buradadır. (L)

FAKAHAT i. (ar. *fıkh*'tan *fakāhat*). *Esk.* Fakih olma, kavrayış ve sonuca varış yeteneğine sahip bulunma. ‖ Fıkıh ilminde derin bilgi ve yetki sahibi olma: ***Fakâhat ile eylemiş imtizaç / Valî sûreden lâubali mizaç*** (İzzet Molla).

◆ **Fakahatli** veya **Fakahatlü** sıf. *Esk.* Müftülere verilen resmî unvan (M)

FAKARAVA, Tuamotu adalarından biri; takımadaların idare merkeziydi, 600 nüf. (L)

FAKAS (Endre), macar mimarı (doğ. 1897).

diline şiş geçirmiş Delhi'li bir fakir

En önemli eseri kendisi gibi mimar olan kardeşi GYÖRGY (doğ. 1905) ile beraber yaptığı Budapeşte yakınlarındaki Tatil evidir. Bu ev planındaki ve yapımındaki başarıyla Doğu Avrupa modern mimarîsinin en iyi örneklerinden biri sayılır. (L)

FAKAT edat. (ar. *fakat*). Yalnız, ancak, ama, lâkin anlamlarıyla başında bulunduğu cümleyi kendisinden önceki cümle veya cümlelere bağlayan edat: *Aldırmak. Fakat kim aldırır?* (Ahmed Rasim). — *Öyledir, Feride Hanım. Fakat hiç fena bir insan değildir* (R. N. Güntekin). *Fakat bu ahlâksızlık değil miydi?* (Ömer Seyfeddin). [M]

FAKD i. (ar. *fakd*). *Esk.* Yokluk, bulunmama, eksiklik: *Fakd-i nakd,* para yokluğu. (M)

FAKFON i. (çince *pai t'ung,* beyaz bakır > ing. *paktong* > fr. *packfung*'dan). Temel maddesi, çinko ve nikelle alaşım halindeki bakır olan ve gümüşe yakın bir rengi olduğu için kuyumculukta kullanılan alman gümüşü tipindeki alaşım.

— ANSİKL. *Paris fakfonu,* yüzde 60 bakır; yüzde 30 çinko ve yüzde 10 nikelden meydana gelir. *Çin fakfonu* yüzde 55 bakır, yüzde 23 nikel, yüzde 17 çinko, yüzde 3 demir ve yüzde 2 kalaydan meydana gelen, çok beyaz renkte bir alman gümüşüdür. Kuyumculukta, süsleme yapmak için ve heykel dökümlerinde kullanılır. (L)

FAKHA i. (ar. *fakha*). Bot. *Esk.* Bk. ANDROPOGON.

FAKILI, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü Yozgat ili, Boğazlayan ilçesi) bucak; 12 318 nüf.; 8 köy. — *Bucak merkezi* (Yeni Fakılı kasabası), 3 377 nüf. Boğazlıyan'ın 22 km batısında, Kayseri-Ankara demiryolu üzerinde; yüksl. 1 030 m. (M)

FAKİH sıf. (ar. *fıkh*'tan *fakih*). *Esk.* Fıkıh bilgini: *Bu ümmetin hakimi ve Şam'ın âlim ve fakihi idi* (Cevdet Paşa). || Anlayışlı, çabuk anlayan, zeki.

— *Esk. Fakih-ül-fukahâ,* fakihlerin fakihi.

— Huk. *Esk.* Fıkıh ilminde kavrayış sahibi olan ve karşılaştığı meseleler hakkında hüküm verme yeteneği bulunan kişi. Bk. FIKIH. (M)

FÂKİHE i. (ar. *fâkihe*). *Esk.* Meyve, yemiş. || *Mec. Fâkihet-üş-şitâ,* («kış meyvesi»), ateş. (M)

FAKİHÎ (Ebu Abdullah Muhammed, EL—), arap tarihçisi (IX. yy.). Mekke şehrinin tarihini konu edinen bir kitap yazdı (885). Arap ülkeleri tarihi ile uğraşan batılı uzmanların ilgisini çeken eseri Wüstenfeld adlı alman doğu araştırmaları uzmanının *Chroniken der Stadt Mekke* (Mekke Şehri Kronikleri) [1859] tarihine kaynak oldu. — *Abdullah bin Ahmed El-Mekki El-Şafi'î El-Nahvî,* arap gramercisi (1493-1564). Yazdığı *Hudut-ül-Nahv* (Dilbilgisinin Sınırları) adlı eseri basıldı (1907). [M]

FAKİR sıf. ve i. (ar. *fakr*'dan *fakir*). Geçimini güçlükle sağlayabilen (kimse), yoksul: *Biz üç arkadaş, üçümüz de fakir çocuklardık* (Ş. S. Aydemir). *Bakma fakirmişim, kimsesizmişim / — Akşam üstüne doğru kış vakti — / Benim de sevdalar geçti başımdan* (O.V. Kanık). || [Nesneler için] Yoksulluk belirten: *Ama, bu zengin dekor içinde ne fakir bir sofra idi bu* (Y.Z. Ortaç). *Demir karyolalı, keçeli fakir pansiyonlarda* (A. H. Tanpınar). [*Zt.* ZENGİN.] || Zavallı, garip: *Fakir çok çekti.* || Eskiden tevazu için kendinden bahsederken kullanılırdı. || Derviş: *Fakirin gözleri kapalıydı ama kalbi, iç gözleri açıktı* (N. Araz). || Hindistan'da bir kısım halka verilen ad. (Bk. FAKİRİZM.) || *Fakir düşmek,* fakir hale gelmek: — *Bir gün fakir düşsem belki Vato'yu satabilirim* (A. H. Müftüoğlu).

— Din. Maddî ve manevî bakımdan sıkıntı içinde bulunan kimse. (*Zt.* GANİ.) Bk. ANSİKL.

— Ed. *Fakir dil,* düşüncenin veya küçük ayrıntıların anlatımı için gerekli kelimelerden yoksun olan dil.

— Etnol. Hindistan'da, çilecilik alıştırmaları yapan dilencilere verilen ad. (Gerçekten çileci olanlara *sadhu* veya *yogin* adı verilir. *Fakir* terimi, genellikle, aşağılayıcı bir söz olarak kullanılır.)

— Miner. *Fakir cevher,* maden yüzdesi düşük olan maden cevheri.

— Sanay. *Fakir gaz,* akkor halindeki kok üstüne hava ve su buharı göndererek elde edilen gaz yakıt.

— Tar. Bk. ANSİKL.

— Tasav. Kendinde maddî ve manevî hiç bir varlık bulunmadığını duygu ve bilgisiyle idrak eden, bütün varlıkların hem Allah'ta hem de Allah'tan olduğunu bilen kişi (Mevhum ve nazarî varlığını Allah'ta fani kılan kişi gerçek fakre, fenafillâh mertebesine erişmiş demektir.) Bk. FAKR, FENA, FENAFİLLÂH.

— ANSİKL. Din. *Kur'an*'da: «Ey insanlar siz Allah'a muhtaçsınız (fukarâ ilâ Allah), Allah'ın ise hiç kimseye ihtiyacı yoktur, ona ancak hamd edilir» ayetinde (Fâtır suresi, 16) olduğu gibi fakir kelimesi, daha sonraki devirlerde de, özellikle Allah'a muhtaç olan ve daima Allah'a tevekkül eden anlamında kullanıldı. Bugün fakir kelimesi Arapça konuşulan ülkelerde «dilenci derviş» anlamında kullanılmaktadır. Fakat Hz. Muhammed'e isnat edilen «Fakirlik ile iftihar ederim» hadisinden, fakir kelimesinin İslâmlığın ilk zamanlarında dilenci derviş anlamına gelmediği anlaşılmaktadır.

— Tar. ve sosyal mevzuat. *Fakirler hakkında kanun.* İngiltere'de, XVI. yy.da iktisadî ve sosyal bir buhran ortalığı kaplamağa başlarken, manastırların ve çeşitli ruhban kuruluşlarının lağvı, millî bir yardımlaşma örgütüne ihtiyaç doğurdu. 1563'ten itibaren, fakirler için çıkartılan çeşitli kanunlar 1601'de resmiyet kazandı. Kraliçe Elizabeth'in çıkarttığı kanunlar, iki yüzyıl boyunca ingiliz sosyal hayatını etkiledi. Bu kanun şu ilkeleri getiriyordu: bedenen sağlam olan herkes için çalışma zorunluğu; sakatlara yardım; her papazın idarî çevresi içinde bir örgüt kurulması ve yardımları karşılayacak bir vergi çıkarılması. Her papazın idarî çevresinde bir sulh hâkimi. Fakir çocuklarına iş sağlamak, hiç bir imkânı bulunmayan kimseleri çalıştırmak, çalışamayan ve vergi veremeyen toprak ve mesken sahiplerine yardım etmekle görevli iki müfettişi seçerdi. 1623'te *work-house*'lar (iş evleri) kuruldu. 1782'de, fakirler kanununda değişiklikler yapıldı ve kanun gerçek bir sosyal yardım kanunu halini aldı. İhtilâl içinde, sonra da imparatorluk devrindeki Fransa'ya karşı girişilen savaşları takip eden iktisadî ve sosyal kriz sırasında, asgarî ücret ve ödenekleri tespit eden baremler yapıldı (1795). Poor laws (fakirler yasası) vergisi, işçi ve gündelikçilerin pek düşük ücretlerini tamamlamakta kullanıldı. Gerçi bu tedbir, bir halk isyanının patlak vermesini önledi, fakat kanunu da ilk maksadından saptırmış oldu.

O andan itibaren, bazı çevrelerde, fakirler kanunu aleyhinde şiddetli bir kampanya (en şiddetli hücumlar Mathus'dan geliyordu) başladı. 1834'te, Bentham'ın faydacılık öğretilerine dayanan bir reform, bir kraliyet komisyonu tarafından teklif edilerek kanunlaştırıldı. Çalışma ve yardım hakları yine tanınıyordu, ama bu hakların kötüye kullanılmasına karşı mücadele başlamıştı. Bu amaçla papazlar, dernekler halinde birleştiler; merkezî bir komisyon kuruldu. Çalışabilecek durumdakilere ancak work-house'lara girerlerse yardım yapılıyordu; work-house'lardaki şart ve insafsız idareyi görenler, hemen serbest bir iş tutmağa bakıyorlardı. 1871'de, poor laws'ın daha düzenli bir şekilde uygulanabilmesi için bir bakanlık servisi kuruldu.

1927-1928'de yapılan bir reform, millî yardıma modern bir görünüş kazandırdı. Bu kurum, sağlık bakanlığı yönetiminde, sosyal güvenlik alanındaki gelişmelere rağmen, bugün de önemli bir yer tutmaktadır.

◆ **Fakirane** zf. *Esk.* Fakircesine, fakire yakışır halde: *Gittiği gibi fakirane geliyor* (Cevdet Paşa). [ML]

FAKÎR, hintli yazar Muhammed Han Bahadır'ın takma adı. Fakîr, *Envâr-i Süheylî* (Süheyl'in Işıkları) adlı eseri *Bustân-i Hikmet* (Bilgelik Bahçesi) adıyle ordu (urdu) diline çevirdi. (M)

Fakir Bir Gencin Romanı (*Le Roman d'Un Jeune Homme Pauvre*), Octave Feuilet'nin romanı (1858). Romanın kahramanı Maxime Odiot'ya (Chanpcey markisi) babasından miras olarak yalnız borç kalır. Zengin Laroque d'Arz ailesinin yanına kâhya olarak girer. Soylu bir ailenin çocuğu olduğunu saklar, ama kibarlığı ile çevresindekilerin ve özellikle ailenin genç kızı Marguerite Loraque d'Arz'ın ilgi ve saygısını kazanır. Çıkar gözetmeyen «genç delikanlı» kızın aşkını kahramanca reddeder, fakat umulmadık bir anda büyük bir servete konunca, iki sevgilinin birleşmesine engel kalmaz. (→ Bibliyo.) [L]

FAKİRHANE bls. i. (ar. *fakir* ve fars. *hâne*'den). Düşkünler yurdu. || Eskilerin kendi evlerinden bahsederken alçak gönüllülük göstererek kullandıkları söz: *Küçük bir çocuğun fakirhanemize ne yükü olur diyordu* (R. N. Güntekin). [M]

FAKİRİZM i. (ar. *fakir*'den fr. *fakirisme*). Fakir'lerin gösterdiği ve tabiatüstü bir güce mal edilen olağanüstü hünerler.

— ANSİKL. *Fakirizm,* gezginlerle misyonerlerin anlatıları ile XVIII. yy.dan beri bilinmektedir. XIX. yy. sonunda, Avrupa sahnelerinde, esrarlı Asya ülkelerinin sırlarına sahip bulunduklarını ileri süren ve halk önünde, akıl almaz birtakım marifetler gösteren kişiler türemişti. Bu marifetler, bedenin kaskatı kesilmesi (katalepsi), hareketsizlik, duygusuzluk, yaralanmaya karşı bağışıklık, gömülerek yaşama fonksiyonlarının durdurulması, nesneleri etkileme, uzakta bulunan eşyayı hareket ettirme, suyu ateşsiz kaynatma, maddîlikten sıyrılma, havaya atılan bir ipin yere düşmemesi gibi şeylerdi. Bütün bu olayların, uzun ve yorucu bir öğrenim sonunda, zihnin bir nokta üzerinde toplanması ile meydana geldiği ileri sürülüyordu. Fakat ilim kafası, fakirlerin bu dediklerine kanmadı. Hattâ Hint fakirinin gösterdiği marifetlerin hokkabazlık ve gözboyacılık olabileceğini düşünenler de oldu. Nitekim, sonradan Donato, Dickson, Pickmann, Heuzé ve daha başka illüzyoncular hiç bir esrarlı kuvvete başvurmaksızın aynı marifetleri tekrarladılar. Bazı bilginler de bu sözde mucizelerin mekanizmasını ve içyüzünü açıkladılar. (LM)

FAKİRLEŞME i. (*fakirleşmek*'ten *fakir-leşme*). Fakir hale gelme. || Bir topluluğun veya sosyal sınıfın yoksullaşması.

— Huk. Malvarlığında meydana gelen azalma. Bk. ANSİKL.

— İkt. Bir topluluğun veya sosyal sınıfın yoksullaşması. || *Artan fakirleşme yasası,* artan proleterleşme yasasının proletaryanın gitgide fakirleşmesine yolaçacağını öne süren marksçı tez. (Bk. ANSİKL.). || *Mutlak fakirleşme,* ücretlinin fiilî fakirleşmesi. || *Nispî fakirleşme,* ücretli sınıfının gelir dağılımından öteki sınıflara göre daha az yararlanma durumu.

— ANSİKL. Huk. *Fakirleşme,* önce malvarlığının aktif kısmında bir azalma şeklinde görülebilir. Meselâ malikin, malvarlığına dahil olan bir mal üzerindeki mülkiyetini kaybetmesi gibi. Sonra fakirleşme, malvarlığının pasif kısmının artması şeklinde de görülebilir. Bu halde, malvarlığından fiilen bir şey çıkmamakta, aksine, bir kimsenin borç altına girmesi ile, malvarlığının pasif kısmında bir çoğalma olmaktadır. Nihayet, fakirleşme, bazen henüz malvarlığına girmemiş, fakat fakirleştiren olay olmasaydı girecek olan bir değerin kaybedilmesi şeklinde de görülebilir. Meselâ bir ücret karşılığı yapılacak olan bir işin ücretsiz olarak yapılmasında olduğu gibi, bu şekildeki bir hizmeti yapan kimse, bununla normal olarak elde etmesi gerektiği çıkarı kaybettiği için fakirleşmiş olur. Bk. *Sebepsiz* ZENGİNLEŞME.

— İkt. K. Marx'a göre, proletaryanın durumunun kötüleşmesi veya *artan fakirleşme yasası,* proletaryanın artmasından, bir işçi ailesi içinde çalışanlar sayısının çoğalmasından, çalışma süresinin uzamasından, yoğunlaşmasından v.b. ileri gelir. Marx, zaman ve mekân içinde, iktisadî gelişmenin sonucu olarak emekçilerin hayat seviyelerinde yükselmeler ya da alçalmalar olabileceğini inkâr etmez. Onca mesele bu değildir. Fakirleşmenin sadece gerçek ücrete göre değil, «belirli bir toplumun hayat standardına ve ihtiyaçlarına göre» değerlendirilmesi gerekir. Fakirleşme yasasının birçok yorumu yapılmıştır. Bazı kimselere göre fakirleşme gerçek ücretlerin miktarındaki bir düşüşle ve millî gelirin işçi sınıfına giden kısmının azalmasıyla ortaya çıkar.

Foto. Viollet (LAROUSSE)

Bazı kimselere göre de, zamanla yükselebilen gerçek ücretle, iktisadî bakımdan mümkün olan ve kapitalizmin gelişmesi dolayısıyle emekçinin meşru olarak isteyebileceği ama kapitalizmin vermeyi reddettiği ücret arasındaki farkın sonucudur. Marx'ın tezine daha bir açıklık kazandırmak isteyen bazı yazarlar ise bir «mutlak» fakirleşme ile «ideal» (W. Sombart) veya «sübjektif» (De Man) fakirleşme ayrımı yapmışlardır. Bütün bu ayrımlar, ihtilâle yolaçan etkenler arasında, fiilî durumun (meselâ yoksullaşmada artma veya azalmanın tam yüzdesi) kendisinden çok, bu fiilî durum dolayısıyle beliren sömürülme inancının rol oynadığına dikkati çekerler. Sanayileşmiş büyük ülkelerde ve özellikle Amerika Birleşik devletlerinde, hayat seviyesinin yükselmesi ve iş süresinin azalması dolayısıyle mutlak fakirleşme teorisinin inandırıcılığını kaybetmeğe başlaması, bazı markscıları, bir nispî fakirleşme teorisi ortaya atmağa yöneltmiştir. Ama yine bu teori de bazı iktisatçılar tarafından kabul edilmemektedir. (LM)

FAKİRLEŞMEK dönşl. f. (*fakir*'den *fakir-le-ş-mek*). Fakir duruma gelmek: *Zavallı ihtiyar büsbütün fakirleşmiş.* (M)

FAKİRLEŞTİRMEK geçl. f. (*fakirleşmek*'ten *fakir-le-ş-tir-mek*). Fakirleşmesine yol açmak.

— İkt. Bir topluluğu veya bir sosyal sınıfı yavaş yavaş yoksul duruma getirmek. (M)

FAKİRLİK i. (*fakir*'den *fakir-lik*). Fakir olanın durumu; yoksulluk: *Dostlar içindeki bu fakirlik, yabancılar arasındaki o refahtan ziyade bizi mesut kılar* (Z. Gökalp). ‖ Verimsizlik, kısırlık: *Toprağın fakirliği.* ‖ Yetersizlik: *Dilin fakirliği.*

— Huk. *Fakirlik ilmühaberi* (*belgesi*), ceza yargılamasında, hükmün temyizi için önceden yatırılması gerekli temyiz akçesinden muaf tutulmak üzere, belediye veya köy idare heyetlerinden alınan belge (Ceza Muh. Usulü kn. md. 310). [Kanunun öngördüğü merciler dışında bir merciin (meselâ Cezaevi müdürünün) verdiği fakirlik ilmühaberi geçerli değildir.] ‖ Belediyenin sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanmak, özellikle Belediye hastahanelerinde ücretsiz tedavi görmek için aranan belge (Belediye kn. md. 151 b. 34, 53, 57). Bk. ADLÎ *müzaheret*. (ML)

FAK(O) —, yun. *phakos*, mercimek'ten alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

FAKOLİT i. (fr. *phacolite*). Miner. Kabazi'nin, renksiz ve saydam billûrlar halinde bulunan çeşidi. (L)

FAKOLİZ i. (yun. *phakos*, mercek ve *lysis* erime'den fr. *phakolyse*). İleri derecede miyopluk hallerinde göz billûrunu çıkarma ameliyatı. (L)

FAKOMATOZ i. (fr. *phacomatose*). Patol. Deride, beyin-omurilik sinir merkezlerinde, ağtabakanın kafatası sinirlerinde oluşan ve kaynağı embriyonun dış yüzeyinde bulunan çok sayıda urların sebep olduğu hastalık; çoğu zaman ruhî bozukluklarla birarada görülür. (L)

FAKOMETRE i. (fr. *phacomètre*'den). Bir gözlük camının diyoptrisini okumağa yarayan âlet. (L)

FAKR i. (ar. *fakr*). *Esk.* Fakirlik, yoksulluk: *Fakra düşen eski Türk evlerinden parça parça çıkarılıp bedestenlerde satılan perdeler* (Z. Gökalp). *Bir afif aile sessizliği var evlerde / Örtüyor fakrı asaletle çekilmiş perde* (Yahya Kemal). ‖ *Fakr u fâka*. Bk. FÂKA. ‖ *Fakr u sefalet* ve *Fakr u zaruret*, şiddetli yoksulluk: *Millet fakr u zaruret içinde harap ve bîtâb düşmüş olabilir* (Atatürk).

— Tasav. Yalnız Allah'a muhtaç olma ve Allah'tan başkasına, yani yaratıklara boyun eğmeme. Bk. ANSİKL. (*Zt.* GANÎ.)

— Tıp. *Esk. Fakr-üd-dem.* Bk. KANSIZLIK.

— ANSİKL. Tasav. *Fakr*'ın tasavvuf terimi olarak kullanılması, Kuşeyrî'den sonra, «Fakr benim öğüncümdür, ben onunla öğünürüm» hadisi söylentisinden dolayıdır. Buradaki fakr, kişinin maddeten ve manen kendisinin, Allah karşısında, hiç bir şey olmadığını aklıyle ve kalbiyle duyması ve bilmesi anlamındadır. Yalnız Allah'a muhtaç olma, ondan başkasına boyun eğmeme halidir. Fakr, Allah'a varmanın yoludur. Çünkü kul, her şeyden önce, kendi, yalnız kendi sahibine muhtaçtır. Gerçek zengin Allah'tır (Kur'an, Muhammed 47/38). Öyleyse kişinin, Allah'ın dışında, hiç bir özelliği olmamalıdır; zaten de yoktur. Bu anlamda birçok hadisler söylenmiştir: «Ey Bilâl: bu dünyadan fakir olarak gitmeğe bak, zengin olarak değil»; «Fakirlik, ehli için yüceliktir». Mutasavvıflar, tarikatlar fakr'e büyük önem vermişlerdir. Mevhum ve nazarî olan varlığını Allah'ta fani kılan kimse gerçek fakre erişmiş demektir. «Fakr tamamlanınca Allah kalır» hadisi üzere kişi yok olur, Allah kalır. (M)

FAKSİMİLE i. (fr. *fac-similé*). Bk. TIPKIBASIM.

FAKTİF i. (fr. *factif*). Bazı fin-ugur dillerindeki çekim hali; şu ya da bu şey olma fikrini belirtir. (L)

FAKTİS i. (lat. *facticius*, sunî'den fr. *factice*). Kauçuk sanay. 160°C'ta kükürt (esmer faktis) veya kükürt klorürle (beyaz faktis) işlemden geçirilerek, iktisadî amaçlarla kauçuğa katılan yağ (özellikle kolza yağı). [L]

FAKTİTİF sıf. ve. i. (fr. *factitif*). Dil bil. *Faktitif eki*, fiillerin olma ve yapma kavramlarını oldurma ve yaptırma biçiminde değiştiren fiilden fiil yapma eki. (*Ettirgenlik eki* de denir.)

— ANSİKL. *Faktitif ekleri* geçişli ve geçişsiz bütün fiillere getirilir. Türkiye Türkçesinde kullanılan başlıca faktitif ekleri şunlardır: *-r-* (*aş-ı-r-, çağ-ı-r-, şaş-ı-r-* v.b.); *-t-* (*acı-t-, dür-t-, yürü-t-* v.b.); *-dır-, -dir-, -dur-, -dür-, -tır-, -tir-, -tur-, -tür-,* (*de-dir, aç-tır-, boğdur-, sök-tür-, gecik-tir-, bak-tır-, buruş-tur-, görüş-tür-,* v.b.). Ayrıca bugün işlekliğini kaybetmiş (*-gur-, -gür-*: *ir-gür-* [ulaştırmak], *dir-gür* [diriltmek] veya yalnız birkaç örnekte görülen faktitif ekleri de vardır (*-dar-, -der-,* [*gön-der-*]; *-ar-, -er-,* [*kop-ar-, çık-ar*]; *-z-* [*emzir-* (< *em-i-z-i-r-*].)

Faktitif eklerinin iki ana görevi vardır: biri geçişsiz fiilleri geçişli yapmak (*gül-> güldür-, ağla-> ağla-t-, düş-> düş-ü-r-* gibi), diğeri geçişli fiillerden, eylemin başkalarına yaptırıldığını gösteren geçişli fiiller yapmak (*gör-> gör-dür-, sür-> sür-t-* v.b.). Faktitif ekleri ifade edilmek istenen kavrama göre üst üste de gelebilir: *bak-tır-t-, düş-ü-r-t-, yap-tır-t-* v.b. Her fiile faktitif eki getirilebilir. Fakat her faktitif eki her fiile gelmez. Fiiller, kök veya gövdelerinin son ünlü ve ünsüzünün değerine göre değişik faktitif ekleri alır. (M)

FAKTOR i. (ing. *factor*). Faktoring işlemlerinde rol oynayan özel aracı. (L)

FAKTORİNG i. (ing. *factoring*). Mal. Alacaklılar tarafından alacakların *faktor* denilen bir aracıya devredilmesine dayanan malî usul. (Bu aracı, ücreti karşılığında, borçlunun ödeme gücü geçici ya da sürekli olarak ortadan kalksa bile paranın tahsilini ya da alacaklıya ödenmesini garanti eder.)

— ANSİKL. Mal veren tüccarla müşterisi arasında bir aracı olan faktor, mal veren tüccarın fatura alacaklarını ondan satın alır, bu alacakların karşılanarak ödenmesini sağlar ve borçlunun geçici bir süre için ya da sürekli olarak ödeme yapmaması rizikosuna karşı alacaklıya teminat verir. Amerika'daki uygulama budur.

● *Tarihî gelişme.* XIX. yy.dan beri *faktor* sözü anglosakson ticarî sözlüğünde önde gelen bir yer tutar. Ama o zamanlar faktor, mal veren tüccarın bir yardımcısından başka bir şey değildi. İşi sadece, pazarın uzağında bulunan, bundan dolayı da alıcıların ödeme gücü konusunda bilgi edinmek imkânından yoksun olan bir ihracatçının malını teslim almak ve dağıtmaktı. Ama bu ihracatçıya ticarî bakımdan yardım etmekten başka bir rolü yoktu; yani malî yönden onun yerini alan bir kimse değildi. İşin bütün rizikosu, malı gönderen kimsenindi. Sonraları ise, mahallî alıcılarla sürekli temas halinde bulunan faktor daha büyük yükümlülüklere girdi ve alıcının kefili durumuna geldi; onun ödeme bakımından güç durumda kaldığı zamanlarda alıcı yerine ödeme yapan kimse oldu.

Bunun yanı sıra da, malını sattığı tüccarın pazar konusundaki danışmanı; ona mahallî iktisadî anlayışın ve şartların gerektirdiği ticarî taktikleri hazırlayan kimse durumuna geldi. Bu durum, daha çok, tekstil alanında gelişme gösterdi.

Milletlerarası ticaretin ve yabancı ülkelere yatırım siyasetinin gösterdiği gelişmeler, geleneksel kredi mektubu sisteminin yerine açık hesap yöntemlerini daha çekici bulan birçok faktör'ün ortaya çıkmasını kolaylaştırdı. Bu durum bütün dünyada olduğu gibi özellikle Avrupa'da kendini gösterdi ve Avrupa kıtasındaki amerikan yatırımlarının çoğalmasıyle daha da arttı.

● *Faktoring'in şartları.* Faktoring her şeyden önce bir imtiyaz anlaşmasıdır. Mal veren tüccar, bütün faturalarını, alacak ve kredi hesaplarını faktor'a iletir ve müşterilerinden ödemeyi faktor'a yapmalarını rica eder. Böylece de mal veren tüccar bir tek müşterinin, yani sadece faktor'un hesabını tutar. İşlemin paranın ödenmemesi, ödeme süresinin geçirilmesi v.b. gibi son safha rizikolarını ve hattâ dış ticaret alanında ortaya çıkabilecek siyasî ya da para sorunlarıyle ilgili güçlüklerin çözümünü faktor üstüne alır. Dolayısıyle de bir çeşit sigortacıdır. (Bu arada isterse kendini de sigorta işiyle uğraşan bir kuruma sigorta ettirebilir.) Faktoring ayrıca, bir hizmet sözleşmesidir. Faktoring müessesesi satış işinden önce de bir rol oynayabilir. Meselâ mal veren tüccara, her müşteriye açabileceği kredi miktarının en çok ne kadar olabileceğini de bildirir. Ayrıca müşterisine, yani mal veren tüccara, kendisinden mal alabilecek olan kimseler hakkında, bulabileceği yeni pazarlar konusunda ve bir yabancı ülkede karşılaşabileceği güçlükler hakkında da bilgi verebilir. Satış, yaptığı incelemenin sonucunda ve rızası alınarak yapıldıktan sonra, faktor ayrıca, malın gümrükten çekilmesi ve teslimiyle, malı veren tüccarla alıcısı arasında bir anlaşmazlık çıkacak olursa bu anlaşmazlığın çözümüyle ve gerekirse ikisi arasında çıkabilecek ticarî bir uyuşmazlığın kovuşturulmasıyle de ilgilenir. Faktoring müessesesi müşterisini sadece malî rizikolara karşı korur; ticarî ya da teknik nitelikteki zararlara karşı sorumlu değildir.

● *Faktoring'in yararı.* Mal veren tüccar yönünden faktoring'in yararı, müşterileriyle hesaplarını olabileceği kadar sadeleştirmek (karşısında bir tek müşteri olur), alacaklarını kolaylıkla ve gecikmeye uğramaksızın ödenebilir duruma getirmek ve kendini ödeme yapılmaması ihtimaline karşı teminat altına almaktır. Zira faktoring müessesesi, mal veren tüccar için, aynı zamanda hem bir banka, hem de bir sigorta şirketi, bir transit komisyoncusu, bir muhasebe bürosu, bir alacak toplama dairesi, bir uyuşmazlık ve hukukî koğuşturma görevlisi ve istatistik, piyasa araştırmaları gibi işlerle uğraşan bir yardımcı hizmetler bürosudur. Tabiî ki, faktoring müesseseleri üstlerine herhangi bir rizikoyu almazlar. Karşılaşılan sorun ilkin müşteriyle birlikte incelenir ve ona yalnız alıcı ve miktar üstünde değil, aynı zamanda ödeme biçimi, kredi süreleri ve imkânları konusunda teminat verildikten sonra işe girişilir.

Buna karşılık faktor'un da mal veren tüccarın her alacağının tahsilinden sağladığı bir komisyonu vardır. Bu komisyon az ve her zaman aynıdır, yani mal veren tüccarın kâr yüzdesine bağlıdır; ama çok sayıda borcun tahsilinde, yani mal veren tüccar sayısının çok olması halinde artar. Faktor'un, denetim hakkı, talimatlara uyulup uyulmadığını araştırma hakkı (müşterilere uygulanan kredi tavanının aşılması gibi) önceden kararlaştırılmış olan hükümlere uyulmaması halinde teminatını geri almak hakkı gibi pek geniş hakları vardır. (L)

FAKTORİYEL i. (fr. *facteur*, çarpan'dan *factorielle*). Mat. *Faktoriyel «m»*, *m* pozitif asal tamsayıların çarpımı. (Bu sayı genellikle *m!* şeklinde gösterilir; böylece $1.2 \ldots\ldots m = m!$'dir; 0 = 1 kabul edilmiştir.) ‖ Daha genel olarak, bütün çarpanları aritmetik dizi halinde olan çarpım.

— ANSİKL. Mat. Arbogast ve daha sonra Kramp, *faktoriyel* kelimesini, çarpanları aritmetik dizi halinde olan bütün çarpımlar için kullandılar. Bu çarpım

$$a\,(a+r)\,(a+2r)\,(a+3r)\ldots[a+(m-1)r]$$

şeklindedir ve çok defa kısaca $a^{m/r}$ şeklinde yazılır.

$a^{m/r}$ formülünde, temel çarpanı gösteren a'ya *taban,* çarpanların sayısını gösteren m'ye *üs,* art arda iki çarpan arasındaki farkı gösteren r'ye de *artma* denir.

$a^{m+n/r}$ şeklindeki iki üslü her faktoriyel, bir terimli iki faktoriyelin çarpımına eşittir. Eğer, $a = r = 1$ kabul edilirse $m!$'nin ifadesi bulunur.

● *Faktoriyeller ikiterimlisi.* $x^{a+b} = x^a . x^b$ özdeşliğinin her iki yanının x'e göre, art arda m defa türevi alınırsa, sadeleştirmeden sonra *faktoriyeller ikiterimlisi* adı verilen aşağıdaki formül bulunur:

$$(a+b)\,(a+b-1)\ldots(a+b-m+1) =$$

$$a(a-1)\ldots(a-m+1) + \frac{m}{1}\,a(a-1)\ldots(a-m+2)\,b$$

$$+ \frac{m(m-1)}{1.2}\,a(a-1)\ldots(a-m+3)\,b\,(b-1)$$

$$+ \ldots + b(b-1)\ldots(b-m+1).$$ [L]

FAKTÖR i. (fr. *facteur*). Sonucu meydana getiren unsurlardan her biri: *Gayretimizi artıran faktörler çoktu.* (Y. K. Karaosmanoğlu). [*Eşanl.* ETKEN.] (M)

FAKÜL i. (lat. *facula,* küçük meşale'den fr. *facule*). Astron. Güneş üzerinde, zamanla lekelerin meydana geldiği noktalarda görülen parlak kısım.

— ANSİKL. Güneşin parlaklığı her noktada aynı değildir; yüzeyinin bazı noktalarında *fakül* adı verilen, çok kararsız ve geniş alanlara yayılmış daha parlak bölgeler gözlemlenir. Genellikle lekeler, faküllere eşlik eder. Çoğu kez önce parlak faküller görünür, sonra da bu bölgenin merkez kısmında bir leke meydana gelir. Bazen fakülden sonra leke belirmediği de olur; fakat parlak bir fakül görünmeden önce, lekelerin meydana geldiği hiç bir zaman gözlenmemiştir. Lekelerin meydana geldiği bölgelerde faküller kaybolur. Faküller özellikle Güneş küresinin kenarlarına doğru daha iyi görünür, çünkü bu yöredeki güneş ışınları çevreyi kuşatan gaz tabakaları tarafından soğurulur. Bu olay fakülllerin çok kalın olduğunu veya güneş seviyesinden daha yüksek bir seviyede bulunduklarını gösterir: kalınlığı az olan faküller diğerlerinden daha az parlaktır. (L)

FAKÜLTE i. (fr. *faculté*). Öğr. Üniversitede, temel büyük dallardan biriyle ilgili öğretim ve araştırma yapan bölüm: *Edebiyat, hukuk, tıp fakültesi.* Bk. ANSİKL.

— Psikol. Bk. YETİ, MELEKE.

İstanbul Üniversitesi Fen fakültesinden bir görünüş

— ANSİKL. Öğr. Biraraya gelerek üniversiteleri meydana getiren *fakülteler,* Üniversiteler kanununun 1. maddesine göre, bilim ve yönetimde özerk tüzel kişilerdir. Bir üniversiteye bağlı olmayan fakülteler bir kanunla kurulurlar (Üniversiteler kn. md. 2/I). Fakülte organları, genel kurul, profesörler kurulu, yönetim kurulu ve dekan*dır.

Fakülte genel kurulları, profesörler ve doçentler ile doçent ve profesörü bulunmayan konulardaki dersleri vermekle görevli öğretim görevlilerinden meydana gelir. Her yarı yılın başında ve sonunda toplanan genel kurulun görevleri, fakültenin akademik çalışmaları ve fakülteyi ilgilendiren kanun ve tüzük tasarıları hakkında karar vermek, fakülteyi ilgilendiren kanun ve tüzük tasarıları hakkındaki görüşlerini bildirmek ve yönetmelik tasarılarını hazırlayıp senatoya sunmaktır. Genel kurul, üyelerinin tam sayısının üçte birinin isteği üzerine olağanüstü toplantıya da çağırılır (md. 5).

Profesörler kurulu, fakülte profesörleri, öğretim ile bağımsız olarak görevlendirilen doçentler ve ayrıca profesör sayısının yarısı kadar doçentten kuruludur. Kurula girecek doçentlerin tespitinde eylemli doçentlik kıdemi esas alınır. Kurul, fakültenin bütçe işlerini ve fakültenin yetkisine giren kürsü veya enstitü kurulması, kaldırılması, birleştirilmesi v.b. işleri görüşüp karara bağlar (md. 6).

Fakülte yönetim kurulları, dekanın başkanlığı altında, bir önceki dekan ile, profesörler kurulunun seçeceği üç profesör ve iki doçentten meydana gelir. Yönetim kurulu, fakülte tüzük ve yönetmeliklerinin hükümleri ile yetkili kurullarca alınmış kararların uygulanmasını sağlar. Ayrıca öğrencilerin her türlü işlemleri yönetim kuruluna incelenir. Bunlardan, yazılma, çıkarılma, öğretim ve imtihanla ilgili olarak aldığı kararlar takdire bağlı ve kesindir. Ancak çıkarma kararına karşı, ilgili, bildirimden itibaren 5 gün içinde senatoya itiraz edebilir. Senatonun kararı kesindir. Yönetim kurulu, öğrenci ve öğretim yardımcılarını ilgilendiren işlerde bunların temsilcilerinin fikrini alabilir (md. 7).

Klasik üniversitelerdeki fakültelerin yerini, modern ve daha çok anglosakson sistemini takip eden yüksek öğretim kurumlarında, öğretim bölümleri alır. Meselâ Orta Doğu Teknik Üniversitesi kanununun 7. maddesine göre, adı geçen üniversitede, fakülteler yerine öğretim bölümleri vardır.

Fakültelerde dersler, öğretim üyeleri olan profesörler, doçentler ve öğretim görevlileri tarafından yürütülür. Okutulan bilim dalına göre kurulan kürsüler, kürsü profesörünün başkanlığında, o kürsüye bağlı bütün öğretim üyelerinden meydana gelir. Bunların meydana getirdiği kürsü kurulları, her yarı yılın başında ve sonunda olmak üzere yılda en az dört defa yapılan toplantıların en az ikisine katılarak bilimsel faaliyetlerini görüşür. Bu toplantıların en az ikisine öğretim yardımcıları da katılır (md. 28). Bir fakültede bir konuyu okutmakla görevli bir profesör veya doçent yok ise, o dersin okutulması için, o dalda uzman olan, resmî bir müessesede veya serbest olarak çalışan bir kimse öğretim görevlisi adı altında tayin edilir. Bu tayin, fakülte profesörler kurulunun teklifi ve senatonun tasdiki ile yapılır (md./34).

Fakülte yönetim kurulunun kararı ve rektörün tasdiki ile tayin edilen okutmanların görevi yabancı dil dersleri vermek veya eski dilde yazılı metinlerin çözümlenmesi gibi yardımcı işlerdir (md. 35).

Fakülte öğretim yardımcılarından olan asistanlar, her öğretim yılının başında ortak problemlerinin yönetim kuruluna bildirilmesi ile görevli iki temsilci seçerler (md. 7/IV).

— Tar. Medreselerde fakülte niteliğinde bir kurum yoktu. Dârülfünun'un kurulmasından sonra *şube* ve *mekteb* kelimeleri fakülte karşılığında kullanıldı. Sonraları *fakülte* kelimesi bu kavramların yerini aldı. Türkiye'de fakülteler, ilk olarak Ankara Üniversitesi Kuruluş kanunu (1931) ile teşkilâtlandırıldı. 1933'te çıkan İstanbul Üniversitesi Kuruluş kanunuyle de İstanbul üniversitesine bağlı fakülteler tespit edildi. Türkiye'deki üniversitelere bağlı başlıca şu fakülteler vardır: Edebiyat, Dil ve Tarih-coğrafya, Fen, Hukuk, İlâhiyat, Siyasal bilgiler, Veteriner, Zıraat, Orman, İktisat, İnşaat, Elektrik, Mimarlık, Makine, İdarî ilimler, Tıp, Eczacılık, İşletme, Maden, Fen ve Sosyal bilimler, Sağlık bilimleri, Eğitim, Mezuniyet Sonrası eğitimi, Mühendislik.

Bugün Türkiye'deki fakültelerde modern, batılı ve bilimsel bir metotla öğrenim ve öğretim yapılmaktadır. Fakültelerde imtihanlar «yazılı» veya «sözlü»dür. Her fakülte imtihan şeklini kendi yönetmeliği ile tayin eder. Son zamanlarda bazı fakültelerde (İstanbul Üniversitesi Hukuk fakültesi, İktisat fakültesi v.d.) sözlü imtihan usulü kaldırıldı. Fakültelere lise ve muadili okulu bitiren herkes üniversite giriş imtihanını vererek girebilir. (M)

FAL i. (ar. *fâl*). Kader, kısmet ve talihi anlamak, geleceği öğrenmek için, kahve telvesi, iskambil kâğıdı, bakla ve benzeri şeylere bakarak anlam çıkarma: *Günleri geceleri masallar, fallar, rüya tabirleri içinde geçerdi* (Ş. S. Aydemir). *Şu kenarda bağdaş kurup oturan Arap iyi fala bakar* (R. H. Karay). *Getir dadı şu iskambilleri. Bir fal daha atayım* (R. N. Güntekin). ‖ *Fal açmak* (*bakmak*), bakla atmak, suya bakmak, kitap ve iskambil açmak v.b. suretiyle gelecekte olacak şeyleri anlamak için yapılan iş. ‖ *Fal taşı,* falcıların fala bakmak için kullandıkları değişik şekillerde ve renklerdeki çakıl taşı, boncuk v.b. ‖ *Billûr falı,* bir cam kürenin üzerinde duman v.b. şeylerle beliren şekilleri değerlendirmek suretiyle bakılan fal. ‖ *Çay falı,* bardakta kalan çay taneleri aracılığıyle gelecek olayları bildiren fal (XVII. yüzyılda özellikle İngiltere'de rağbet gördü.) ‖ *El falı.* Bk. EL. ‖ *İskambil falı,* iskambil kâğıtlarıyle çeşitli şekillerde açılan fal. (Bk. İSKAMBİL.) ‖ *Kafatası falı* (frenoloji), kafatasının şekline göre şahısların geleceğinden haber veren fal. ‖ *Kahve falı. Bk.* KAHVE. ‖ *Yazı falı.* Bk. GRAFOLOJİ. ‖ *Yıldız falı,* insanların hangi burçta, hangi gün doğduklarını gözönünde tutarak talihlerini açıklayan fal. ‖ *Yüz falı,* bir şahsın yüzündeki çizgilere bakarak karakterini keşfeden fal. ‖ *Esk.* Uğur, talih.

— ÇEŞ. DEY. (Gözleri) *faltaşı gibi açılmak,* hayretle, şaşırarak baka kalmak: *Şahinde titreyerek iskemleye sarıldı ve fal taşı gibi açılan gözlerini Yusuf'a dikti.* (Sabahattin Ali). ‖ *Kül falı atmak,* hiç bir iş yapmadan boşu boşuna vakit geçirmek, tembel tembel oturmak.

— *Esk. Fâl-i bed,* fena şeyler olacağına yorumlanan fal, fena hal, fena alâmet. ‖ *Fâl-i hayr,* iyiye yorulan fal, iyi hal, hayırlı işaret, uğurlu alâmet. ‖ *Fâl-zen,* fala bakan kimse, falcı. ‖ *Hüceste-fâl,* talihli, uğurlu.

— ANSİKL. *Fal açma,* birtakım göreneklere, kişisel metotlara, sezişlere göre yapılır. M. Ö. 4000'de Mısır, Çin, Kalde ve Babil'de falcılık yapıldığını gösteren belgeler vardır. Fal ve falcılık tarih boyunca, hem hekimliğin, hem de dinin tamamlayıcı bir unsuru olarak kullanılmıştır. İlk çağlarda insanların gaipten haber almak ve önemli sorular sormak için gittikleri kutsal yerler vardı. Önemli meselelerin cevapları, bu milletlerin inancına göre ya rahiplerin aracılığı ile, bazen rüyada, bazen de doğrudan doğruya tanrı tarafından verilirdi. Yunan filozoflarından Pythagoras (M.Ö. VI. yy. bazı Asya ülkeleriyle Mısır'ı dolaşmış, Kaldelilerin ve Magusların gizli bilimlerini araştırmış, Yunanistan'a dönüşünde «numeroloji» yi getirmişti. Aristoteles (M. Ö. 384 - 322) yüz çizgilerinden insan karakterinin tahlili hakkında bir kitap yazdı. Büyük yunan düşünürü Eflatun'un da fala inandığı sanılıyor.

İslâm dininde, bazı belirtileri iyiye yorma dışında fal «yasak»tır. Ve «gayb» yani gaipten haber vermek sadece Tanrı'ya özgüdür.

Bununla birlikte bazı psikologlar falcılığın insan psikilojisi bakımından bazı durumlarda yarar sağlayabileceğini belirtirler. Sırlarını en yakınlarına bile açamayanlar, bunu falcıya söyleyerek ferahlayabilir. Fal baktıranların çoğu falcıdan müjdeli, iyi haberler bekler. Bu durumu bilen falcılar da müşterilerine ferahlatıcı, iyi haberler vererek aldıkları ücreti hak etmeğe çalışırlar. (ML)

Foto. Yeni Sabah arşivi (MEYDAN)

FALA i. (lat. k.). Esk. Rom. Kuşatılmış bir şehre tahrip araçları atmağa yarayan kule. (L)

FALAK i. (ar. *falak*). *Esk.* Sabah aydınlığı. (M)

FALAKA i. (yun. *phalangas*'tan ar. *falaka*). Ayakları ip ve sopa arasına sıkıştırarak tutan dayak âleti || Bu âletle uygulanan dayak cezası: *Talebeliğimde ikinci falakayı da, bahçedeki iğri ağaca koşarak çıkmak istediğim için yemiştim* (F. R. Atay). *Eski mekteplerde falaka vardı.* || Bazı kaldıraçlarda kullanılan ucu iple bağlı ağaç parçası.

— DEY. *Falakaya çekmek* (*vurmak, yatırmak* veya *yıkmak*), ayakları falakaya bağlayarak dövmek üzere yatırmak: *Babana söyle, kadın kıyafetiyle yakalarsam falakaya çekerim* (H. E. Adıvar). *Babası kendisini bir baba muhabbetiyle sevmiş olsaydı, o yaştaki çocuğu falakaya yatırmak insafsızlığında bulunur muydu?* (H. R. Gürpınar).

— Denizc. Dik veya herhangi bir vaziyette tutulması gereken halat veya serenlerin üzerine halka yapılarak bağlanan, bitkisel veya tel halattan iki kenarlı askı. || Filika mataforalarının üst iki ucu arasına gerilen ve mataforaların uçları arasını, topukları (dipleri) arası kadar açıklıkta tutan tel halat. (Buna aynı zamanda mataforanın *can halatları* da bağlanır.)

— ANSİKL. *Falaka,* Osmanlı imparatorluğu devrinde okullarda suçlu öğrencileri, toplumda yolsuz ve kanuna aykırı davranışlarda bulunanları cezalandırmakta kullanılan bir âletti.

Falaka, 1,5 m uzunluğunda, hafif eğri, kalınca bir sopadır. Sopanın iki ucu, kayış veya sağlam bir iple gevşek olarak birbirine bağlanırdı. Suçlu sırt üstü yere yatırılır, falakanın kayış veya ipi ayak bileklerine sıkıca bağlanırdı. İki kişi falakanın iki ucundan tutar, bir üçüncüsü de özel sopa destesinden aldığı bir sopa ile cezayı uygulardı.

Okullarda falakanın bir ucunu okul çavuşu, diğer ucunu bir başka öğrenci tutar; kalfa, hocanın veya kendisinin cezanın derecesine göre tespit ettiği sopa sayısını tatbik ederdi. Okullarda falaka kabahatin cinsine göre ayarlanırdı: mest veya potin üstüne (hafif), çorap üstüne (az ağır), yalınayak (ağır), ıslak ayak (daha ağır), kuvvetli bükmelerle zincirli falaka (pek ağır), vurduktan sonra sopayle tabanları yalatıp deri parçalama (en ağır).

Sadrazam, İstanbul kadısı, yeniçeri ağası veya sekbanbaşı teftişe çıktıkları sırada rastladıkları kabahatli kimseleri falakacı adı verilen görevlilere falaka ile dövdürmek suretiyle cezalandırırlardı.

Kabahatlileri falaka ile cezalandırma usulü Cumhuriyetten sonra kanunen ortadan kalktı. (ML)

FALAKACI i. (*falaka*'dan *falaka-cı*). Ask. tar. Yeniçeri ağasının teftiş sırasında suçluları cezalandırmak için yanında bulundurduğu falakayı taşıyan acemi oğlanlara verilen ad.

— Teşk. tar. Osmanlı sadrazamlarının herhangi bir geziye çıktıkları zaman rastladıkları suçluları dövdürmek için hizmetlerinde bulunan kimselere verilen ad. || *Falakacı başı,* falakacıların başına verilen ad. (Bunlar başlarına beyaz destar sarar, kalafat takar, üstlerine entari ve bunun da üstüne yeşil çuhadan kolları hortumlu dolama giyer; bacaklarına al çakşır, ayaklarına mest pabuç ve sarı çizme çekerlerdi.) [M]

FALAKALI sıf. (*falaka*'dan *falaka-lı*). Falakası olan.

— Denizc. *Falakalı kasa,* kısa bir parça haladın diğer bir haladın doblini içine kasa dikişiyle tutturularak yapılır. Doblini iki tarafından tutup gerince kasa bir at nalı şeklinde meydana çıkar. Bu sebeple falakalı kasaya «nal kasa» dendiği gibi «parçalı kasa» da denir. (LM)

FALAKRO. Bk. PHALAKRON.

FALAN zam. (ar. *fülân*). Söylenmek istenilmeyen veya söylenmesi gerekli görülmeyen özel ad yerine kullanılır: *Falan geldi. Falan aradı.* || Sıf. Yer, zaman, kişi v.b. belirtilmesi gerekli görülmediği zaman isimlerin önüne gelerek sıfat tamlamaları yapar: «*Falan gün hazırlanın, arabayla gelip sizi alacaklar*» *diyeceksiniz* (K. Tahir). — *Sen falan köyden misin?* — *Evet* (M. Ş. Esendal). *Falan kimse.* || İ. Cümlede belirtilen nesne veya nesnelerden sonra gelerek «ve benzerleri» anlamı taşır: *Tarihe falan hiç aldırmadan kendisinin Napolyon'u tanıdığını söyler* (N. Ataç). *Artık dönülecek köşe falan yok* (H. E. Adıvar).

— DEY. *Falan filân* (*falan feşmekân, falan festekiz, falan fıstık* veya *falan fistan*), önem verilmeyen şeyler hakkında kullanılır: *Saatim yanlışmış, falan filan gibi birtakım laflar etti.*

◆ **Falanca** sıf. ve zam. Falan kelimesinden daha kuvvetli bir anlam taşır: *Falanca gün İzmir'e gideceğini söylemişti. Falancayı gördüm.*

◆ **Falanıncı** sıf. Belirtilmesi gerekli görülmeyen sıra sayılarının yerine kullanılır: *Falanıncı günün falanıncı saati.* (M)

FALAN, Kolombiya'da (Tolima bölgesi) şehir, Magdalena'nın orta vâdisinde, Orta And'ların doğu kısmında; 21 113 nüf. Muz, palmiye, pirinç, şekerkamışı ve mısır tarımı. Hayvancılık (büyük baş hayvan, domuz, binek hayvanı). Altın ve gümüş madenleri. (L)

FALANGA i. (lat. *phalangae*'den). Teknol. Ağır eşyanın taşınması veya kaldırılması için kullanılan uzun ve kalın sırık.

— ANSİKL. *Falanga*'yı uçlarından iki kişi omuzlar. Yük, sırığın ortasına bir ip veya zincirle bağlanır. Askılı kantarla tartılacak yükler de falanga ile kaldırılır. Bu gibi tartı işlerinde kullanılan falangalara *kantar ağacı* da denir. Eski Roma ve Yunanistan'da bazı yükler falanga ile taşınır, taşıyıcılara da *falangari* (falangacılar) denirdi. Başka işler için kullanılan ucu kancalı özel araçlara da *falanga* denir. (M)

Falange Espanola (*İspanyol falanjı*), Jose Antonio Primo de Rivera tarafından Madrid'de faşist eğilimli bir programla kurulan (29 ekim 1933) askerî düzenli ispanyol siyasî topluluğu. Ana ilkeleri şöyle ifade edilmiştir: kapitalizmle sosyalizm arası tutum; sosyal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması; illerin özerkliğine karşı mücadele; «bölünmez, büyük ve hür İspanya» sloganıyle Cebelitarık ve Fas üstünde hak iddiası. 13 Şubat 1934'te *Juntas de Ofensiva Nacional - Sindicalista* (Millî Sendikacı Hücum cuntaları) ile birleşen Falange, milliyetçi ayaklanmaya katıldı, *Tradicionalista*'lar (Muhafazakâr) ve diğer sağcı partilerle birleşerek, Franco'nun başkanlığında, *Falange Espanola Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista* adıyle ülkenin tek partisi oldu ve Franco tarafından partinin genel sekreterliğine Serrano Suner getirildi (ocak 1938). 1939'da, Millî konseyin yetki verdiği siyasî cunta partinin başlıca organı haline geldi, 1942'ye kadar da parti devletin temel dayanağı olarak kaldı. Bu tarihte, Suner'in çekilmesi partinin nüfuzunu azalttı: milis teşkilâtı (1943) ve siyasî cunta (1945) lağvedildi. 1957'de çıkartılan bir kararnameyle de parti, sosyal meselelere yöneltildi ve rejimi denetleme yetkisi kaldırıldı. (L)

FALANJ i. (lat. *phalanx, phalangis*'ten fr. *phalange*). İkt. Bir falanster'deki üyelerin tümü. Bk. FOURİER. (L)

FALANJİZASYON i. (fr. *phalangisation*). Cerr. El sakatlandığı zaman başvurulan bir ameliyat. (Bu ameliyatla başparmağın veya öteki parmakların araları kesilerek tarak kemikleri parmak gibi serbest duruma getirilir. Falanjizasyon elin tutma görevini yeniden elde etmesine veya takma parmak kullanılmasına imkân verir.) [L]

FALANSTER i. (fr. *phalange* ve *monastère*, manastır'ın çekim eki *stère*'den fr. *phalanstère*). İkt. Fourier'nin tasarladığı, üyeleri dört köşe bir toprak parçası üstünde ortaklaşa yaşayan çalışma birliği. (L)

FALANSTERCİ sıf. (fr. *phalanstère* ve türk. *-ci*'den). Falanster ile ilgili. || İ. Fourier'nin sisteminde kurulması öngörülen falanster taraftarı.

◆ İ. Bir falansterin üyesi, falansterde oturan kimse. (L)

FALARİCA i. (lat. k.). Esk. Rom. Savaşta ve avda kullanılan ok biçiminde silâh. (Zifte bulanmış üstüpü sarılı bir çeşidi yangın çıkarmağa yarardı.) [L]

FALAŞALAR («göçmen» anlamında habeşçe k.), Habeşistan'ın kuzeyinde Hamî ırkından yahudi topluluğu. Bugün Tana gölü ile Semien arasındaki bölgede dağınık küçük gruplar halinde yaşayan Falaşaların tarihi, Habeşistan Necaşilerine karşı yiğitçe direnişlerinin hikâyesidir. Habeşler, kanlı ve uzun savaşlardan sonra ancak XVII. yy.-da Falaşalara boyun eğdirebildiler. Ondan sonra da monofizit Hıristiyanlığı kabul ettirme çabaları büyük çatışmalara yolaçtı. Agau dilini konuştukları halde yazılarında Habeşlerin kutsal dili *ge'ez*'i kullanan Falaşaların dinî edebiyatları da büyük ölçüde Habeşlerin yazılı kaynaklarına (Musa'nın Ahdi, İbrahim'in Ahdi v.b.) dayanır. Yalnız «Cumartesi kuralları», bütünüyle yahudi kaynaklıdır ve «Dualar» ile birlikte bu edebiyatın özelliğini meydana getirir. (L)

FALBALA i. Bk. FARBALA.

FALCANDO (Ugo), sicilyalı tarih yazarı (XII. yy.). Güney İtalya'da doğduğu sanılıyor, Guglielmo I ve Guglielmo II zamanında Sicilya'da yaşadı ve o devirde çıkan karışıklıkların tarihini yazdı. (L)

FALCAO (Cristovao DE SOUSA), portekizli şair (Portalegre 1518- öl. 1557'ye doğr.). Coşkun duygularla yazılan *Crisfal* adlı kır manzumesi ona maledilir. Fakat bazı edebiyat tarihçileri, bunu kendi şiir kitabında yayımlayan Bernardim Ribeiro'ya mal ederler. (L)

FALCARİA i. Tarla ve yollarda yetişen bitki. (Yapraklarının kenarlarında çok ince dişleri vardır. Avrupa'nın güneyinde çok görülür. Maydanozgillerden.) [L]

FALCI i. (*fal*'dan *fal-cı*). Fala bakmayı

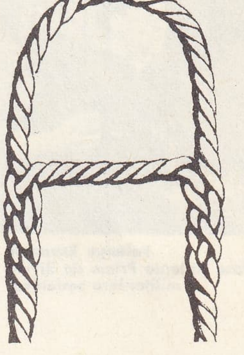

falakalı kasa (denizc.)

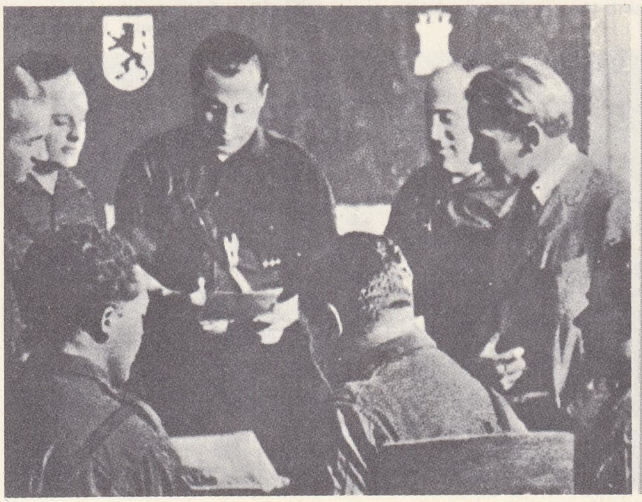

Falange Espanola Primo de Rivera, Fernandez Cuesta, Ruiz de Alda ve diğer yöneticiler

Foto. Gran Enciclopedia Larousse

Falange Espanola
Jose Antonio Primo de Rivera
militanlara sesleniyor

falcinellus

Aniello FALCONE
«Romalıların Savaşı»
Prado müzesi

kendine meslek edinmiş kimse: *Falcı yüzümüze bakmıyordu bile* (R. H. Karay). [M]

FALCILIK i. (*falcı*'dan *fal-cı-lık*). Falcı mesleği, bakıcılık: *Aruz kalırdı kalmazdı diye falcılık edecek değilim* (N. Ataç).

— ANSİKL. Huk. 677 sayılı ve 1341 (1925) tarihli «Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile birtakım Unvanların Men ve İlgasına dair kanun» ile falcılık yapmak yasaklanmıştır. Adı geçen kanuna göre bu suçun cezası üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve 250 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasıdır.

— Tar. En az 6 000 yıllık bir tarihe sahip olan falcılık, gelecekteki olayları haber verme amacını güden âdetlerden biridir. Eski Çin'de, Mısır'da, Babil'de ve Kalde'de falcılığın çok yaygın olduğunu gösteren belgeler zamanımıza kadar gelmiştir. Tevrat ve İncil'de de falcılıktan bahsedilir.

Ortaçağda ve daha sonraki devirlerde birçok ülke yöneticisi yanlarında danışman niteliğinde birer falcı bulundurmuşlardır. Bu danışmanlar falcılığı hekimlik ve simya bilimi ile birlikte mütalaa ederlerdi. Friedrich II'nin danışmanı Michael Scot (1175-1234) Aristoteles'in fizyognomi kitabını çevirmişti. Scot, Friedrich II'ye astronomiden de yararlanarak danışmanlık yaptı. İngiltere kraliçesi Elizabeth I ise ruh çağırıcısı, billûr top bakıcısı, simya bilgini, astrolog John Dundee'yi (1527-1608) yanından hiç ayırmadı. Bazı Osmanlı padişahları da falcı ve büyücülerin geleceğe ait tahminlerinden gerek kişisel, gerekse devlete ait işlerinde yararlanmak istediler.

Falcılık pozitif bilimlerin alabildiğine geliştiği çağımızda da insanları fazlasıyle ilgilendirmektedir. Özellikle yeni yıllara girerken, bütün dünyada ünlü falcılar insanlık için gelecek yılın nasıl geçeceğine dair kehanetlerde bulunur. Hemen bütün dünya dergi ve gazetelerinde yayımlanmakta olan yıldız falları da ilgi çekmektedir. (M)

Falcidia (LEX). Rom. huk. Mirasın dörtte birinin (*quarti*) vasiyet edilen kimselere karşı, mirasçılar lehine mahfuz sayılacağını öngören kanun (M.Ö. 40). [L]

FALCİNELLİ (Rolande), fransız kadın orgcu ve bestecisi (Paris 1920). M. Dupré'nin öğrencisi. Montmartre'da Sacré-Coeur kilisesinin orgcusu oldu (1946). Paris konservatuvarı öğretmenliğine tayin edildi (1956). İki oratoryo, bir bale, bir kantat, bir missa, piyano ve orkestra için bir süit besteledi. (L)

FALCİNELLUS i. Yeşilimsi parıltılı kızıl -esmer renkte karga; bütün sıcak ve ılıman bölgelerde yaygındır. (*Flegadis falcinellus* belli başlı türüdür.) ‖ Uzun kıvrık gagalı, uzun ve geniş kuyruklu Yeni Gine cennetkuşuna da *falcinellus* denir. (L)

FALCİU, Romanya'da şehir, Boğdan'da (Yaş bölgesi); Prut'un sağ kıyısında; 5 100 nüf. — Prut savaşında (1711) osmanlı ordusunun Falciu (Falcı) kalesini Ruslardan önce ele geçirmesi, savaşın kazanılmasında etkili oldu. (LM)

FALCK (Anton Reinhard), hollandalı siyaset adamı (Utrecht 1777-Brüksel 1843). Önce, Hollanda'nın Madrid elçiliğinde, sonra Louis Bonaparte zamanında dışişleri bakanlığı genel sekreterliğinde bulundu, Batavya cumhuriyetinin Fransa'ya ilhak edilmesi (1810) üzerine görevinden ayrıldı; 1813 ayaklanmasına katıldı. Sırasıyle eğitim, sanayi ve sömürgeler bakanlıklarına (1818 -1824) getirildi. 1830 Kargaşlıkları sırasında Londra'ya elçi olarak gönderildi. Londra milletlerarası konferansında Hollanda'nın Belçika'dan ayrılması tezini savundu. 1839'da Brüksel'de Hollanda'yı temsil etti. (L)

FALCKENBERG (Richard), alman filozofu (Magdeburg 1851-Jena 1920). Filozof Fortlage, Eucken ve özellikle, Lotze'nin öğrencisi oldu. Önce, Jena, sonra da Erlangen üniversitelerinde profesörlük yaptı. Eserleri: *Kant'ın Hürriyet Doktrininin Akla Yatkın Niteliği ve Tenkidi* (1879), *Geschichte der Neueren Philosophie* (Çağdaş Felsefenin Tarihi) [1886], *Hermann Lotze, Hayatı, Mektupları ve Felsefî Öğretimi* (1901-1905). 1901'den sonra *Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik*'i (Felsefe ve Felsefî Tenkit Dergisi) yönetti. 1837'de genç Fichte tarafından kurulan bu derginin amacı Hegel'in din felsefesini desteklemekti. (L)

FALCO i. Doğan cinsinden kuşların adı. (L)

FALCON, Venezuela Federal cumhuriyetinde eyalet. 24 800 km²; 340 450 nüf. (km²'ye 13,7 kişi); başkenti *Coro*. Kuzeyde Antil denizi ve Venezuela körfezi, doğuda Antil denizi, güneyde Yaracuy ve Lara eyaletleri, batıda Zulia eyaletiyle sınırlıdır. Falcon'un iç kısmındaki topraklar güneybatıdan kuzeybatıya zincir halinde yönelmiş dağlarla kaplıdır. Aralarındaki vâdilerde bulunan savanalar, hayvancılığa elverişlidir. Denizden biraz içeride bu dağlar alçalır, yerini geniş bir ovaya bırakır. Nüfusun büyük kısmı bu kıyı ovasında yaşar. Coro güneyindeki San Luis, 1 254 metreyi bulur. Paraguana yarımadası, kıyıya kumullu bir kıstakla bağlıdır. Burada, tek başına, Santa Anna tepesi yükselir. Yarımadanın batı bölümünün iktisadî hayatına Punta Cardon ve Amuay petrol tasfiyehaneleriyle balıkçılığın gelişmesi yeni bir canlılık getirmiştir. Ülkede birçok küçük akarsu vardır. En önemli akarsuyu, Baragua dağından çıkan Tocuyo nehridir. Kıyı boyunca, yılın büyük kısmında kuru kalan sel yatakları bulunur. Paraguana yarımadasında ve kıyı bölgesinde bitki örtüsü kurakçıldır. Eyaletin diğer taraflarında, bol yağışlı topraklar dışındaki yerler kuraktır, bitkileri de kuraklığa ve neme dayanıklıdır.

Ülkenin yüzölçümünün yüzde 12'sini meydana getiren Paraguana yarımadası ve Coro ile Cumarebo çevresindeki alanlar, nüfusun yüzde 12'sini barındırır. Petrol tasfiyeciliği ve balıkçılık yüzünden nüfus, Paraguana yarımadasının batı kıyısında, ticaret kurumları ile önemli resmî daireler ise Coro bölgesinde toplanmıştır. Cumarebo, tarım bölgesidir. Tasfiyehanelere ham petrol Zulia'dan gelir. Ricito'nun fosfatları ve Chichiriviche'nin killeri (çimento) işlenerek değerlendirilir.

Başlıca tarım faaliyeti yağmur bölgelerine göre dağılmıştır. En fazla mısır üretilir. Tocuyo ve Aroa'nın bereketli topraklarında bol muz yetişir, ormanların kerestesi işlenir. Doğu kıyılarda hindistancevizi işletme çiftlikleri vardır. Hayvancılık orta bölgede özellikle de Pedregal bölgesinde önem kazanır. Paraguana'nın batı kıyısında Las Piedras milletlerarası limanı vardır.

Amuay ve Punta Cardon limanları petrol ihracına ayrılmıştır. Coro, devletin başlıca ticaret merkezidir. Churuguara, güney bölgesinin merkezi olup Lara eyaletindeki Barquisimeto ile sıkı ilişki kurmuştur. (L)

FALCON (Juan Crisostomo), venezuelalı asker ve siyaset adamı (Tabes köyü, Falcon 1820-Fort-de-France 1870). Felsefe öğrenimini yarıda bıraktı, orduya katıldı ve Liberal partiye girerek siyasete atıldı. Millî milis kumandanı oldu, 1846 devriminin başlarında general Portocarrero ile birleşerek, Tarrara savaşında millî kuvvetlerin sol kanadına kumanda etti. 1857 Devriminde Maracaibo'da ordu kumandanlığı yaptı. Monagas'a bağlı kaldı, onun iktidardan düşmesi üzerine ülkeyi terk etti. 20 Şubat 1859'da Coro'da patlak veren federal ihtilâl, liberal parti liderlerinden Ezequiel Zamora ile Falcon'un mukavemetiyle karşılaştı. Zamora, San Carlos savaşında öldü. Falcon, anayasacılar tarafından Coplé'de yenildi (17 şubat 1860) ve Kolombiya'ya sığınmak zorunda kaldı. Temmuz 1862'de ikinci bir sefer tertipledi. Bu hareket liberal-federal kuvvetlerin tam bir zaferiyle sonuçlandı. La Victoria'da toplanan Meclis, Falcon'u geçici cumhurbaşkanı seçti. Guzman Blanco da başkan yardımcılığına getirildi (nisan 1863). Falcon, Garanti bildirisini yayımladı (18 ağustos 1863) ve 1864'te, ülkeyi yirmi devlete bölen Federal anayasayı ilân etti. Yavaş yavaş kuvveti artan Guzman Blanco, Falcon'un kişiliğini gölgede bırakmağa başladı. 1868'de eski dostu Monagas tarafından iktidardan düşürülen Falcon, Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldı. Guzman Blanco, ülkeye yeni bir Federal yönetim getirmek için ondan yardım istedi (1870). O sırada Paris'te bulunan Falcon bu teklifi kabul etti ise de Venezuela'ya giderken yolda öldü. Toprakları üzerinde doğduğu devlete *Falcon* adı verildi. (L)

FALCON (Marie Cornélie), fransız şarkıcısı (Paris 1812-ay.y. 1897). Paris operasında *Ali-Baba* (Cherubini), *Don Giovanni* (Mozart), *Yahudi Kadın* (Halévy) ve *Huguenot*'lar (Meyerbeer) adlı operalarda başkadın rollerine çıktı. Dramatik soprano sesler onun adı ile anılır. (L)

FALCONARA MARİTTİMA, İtalya'da komün, Marche'de (Ancona ili), Esino'nun ağzı yakınında; 16 000 nüf. Petrol rafinerileri. Sayfiye yeri. (L)

FALCON burnu, Cezayir'de (Oran idare bölgesi) burun, batıda Mers-el Kebir limanını kapatır. (L)

FALCONE (PUNTA), İtalya'da burun, Sardinya'nın kuzey ucunda. (L)

FALCONE (Aniello) [**l'Oracolo delle Battaglie** denir], italyan ressamı (Napoli 1600-ay.y. 1656). Ribera ve Guiseppe Cesari'nin öğrencisi. Özellikle savaş sahneleri (*Atlıların Hücumu*, Napoli) ve dinî konulu resimler yaptı: Sant Agata şapelinin dekoru (Napoli'de San Paolo kilisesi), *Mısır'da Dinlenme* ve *Gesu Nuovo*'nun freskleri. (L)

FALCONER (Hugh), ingiliz tabiat bilgini (Forres, İskoçya 1808-Londra 1865), paleontoloji üstüne eserler yayımladı; 1832'de Saharanpur'da botanik bahçesi müdürü oldu. Sivalik dağlarını jeolojik bakımdan inceledi, çalışmalarını Afganistan ve Keşmir'de sürdürdükten sonra, 1842'de İngiltere'ye döndü. Beş yıl sonra Kalküta botanik bahçesi müdürlüğüne atandı. Başlıca eseri: *Fauna Antiqua Sivalensis* (Eski Sivala Favna'sı). [L]

FALCONER (William), iskoçyalı yazar ve denizci (Edinburgh 1732'ye doğr.- denizde kayıp 1769). Bir berberin oğlu idi; miço olarak ticaret gemilerinde çalıştı, sonra krallık donanmasına geçti ve subay adayı oldu. Denizlerde geçen serüven dolu hayatından esinlenerek *The Shipwreck* (Batan

Foto. Keystone (LAROUSSE) ; Gran Enciclopedia Larousse

Gemi) [1762] adlı üç bölümlük manzum bir piyes yazdı. Ayrıca, bir sözlük yayımladı: *New Universal Dictionary of The Marine* (Yeni Evrensel Denizcilik Lûgati) [1769]. Aynı yıl *Aurora* fırkateyniyle Hindistan'a giderken gemiyle beraber kayboldu. (L)

FALCONET (Etienne), fransız heykeltıraşı (Paris 1716-ay.y. 1791). Bir marangozun oğlu idi. J.-B. Lemoyne'den ders aldı ve 1754'te Akademiye kabul edildi. Madam de Pompadour'un himayesi altında Sèvres yapımevi heykel işleri müdürü oldu ve küçük grup modelleri yaptı (çocuklar, dansözler, aşk sahneleri). Roma'da, Bernini'nin etkisi altında kaldı. Bu etki, Akademiye kabulünü sağlayan *Arslanın Parçaladığı Kraton'lu Milon* (Louvre 1754) ile Saint Roch kilisesindeki *Zeytin Bahçesinde İsa* adlı eserlerinde belirgindir. 1765'e kadar sergilenen eserlerini inceleyen Diderot, onu Phidias ile kıyasladı; bu eserler özellikle *Pygmlion ve Galateia* (1763 Leningrad), *Yıkanan Kadın* (Louvre) ve *Kış* (1765, La Rochelle) heykelleridir. Falconet'nin şaheseri, kraliçe Katerina II'nin isteği üzerine yaptığı ve Petersburg'da dikilen *Büyük Petro*'nun at üstündeki heykelidir. Falconet Rusya'da 1766'dan 1779'a kadar kaldı. Çok büyük bir kaya üstüne oturtulan bu büyük bronz heykelde Falconet, klasik sadeliği hareketlilik ve gösteriş zevki ile birleştirdi. (L)

FALCONETTO (Giovanni Maria), italyan ressam ve mimarı (Verona 1458-Padova 1534). XV. ve XVI. yy.larda yaşamış olan Verona'lı kalabalık bir sanatçı ailesinin en önemli üyesidir. İlkin kendini resme verdi, Melozzo da Forli ile birlikte Verona'daki San Nazaro kilisesinin dekorasyonunda çalıştı. Sonra mimarlığa başladı, Roma'ya giderek eskiçağ sanatlarını inceledi. 1520'ye doğru Padova'ya yerleşti ve Alvise Cornaro sarayının dekorasyonunda çalıştı. Este'deki Cornaro villasının giriş kapısı ile Padova'daki San Giovanni ve Savonarola kapılarının yapımında Roma'nın antik kemerlerinden esinlendi (1528-1530). Falconetto, Bramante ve Raffaello tarafından uygulanan mimarî üslûbu Venedik bölgesine sokan ilk sanatçıdır. (L)

FALÇATA veya **FALÇETA** i. (ital. *falcetto*'dan). Eğri kunduracı bıçağı.

— ANSİKL. Kösele ve deri kesmeğe yarayan *falçata*, kunduracılık ve dericilikte kullanılır. 15-20 santim uzunluğunda, 1,5-2 santim enindedir. Bir ucu küt, bir ucu sivri ve keskincedir. Elle tutulacak kısmı meşinle kaplanır. (M)

FALEME, Batı Afrika'da ırmak; Futa Calon'un kuzey yamaçlarından iner ve Senegal'de, Bakel'in biraz yukarısında son bulur; 650 km. Vâdisi Senegal'i Mali'den ayırır; yalnız sağ kıyıda bir kesim (Kidire'nin güneyinde) Senegal'e bağlıdır. Eskiden altın çıkarılırdı. (L)

FALERİİ. Esk. coğ. İtalya'da (Etruria) şehir, Veio yakınında, Roma'ya 40 km uzaklıkta. Uzun bir direnişten sonra Camillus tarafından alınan (M.Ö. 395), birçok defa başkaldıran ve sonunda 241'de Romalılar tarafından yıkılan (Juon tapınağı kalıntıları; amfiteatr mezarlık, su kemeri) Faliscilerin başkenti *Falerii Veteres* ile yerini almak üzere kurulan *Falerii Novi*'yi (kuleler ve kapılarıyla 2 km'lik sur; roman üslûbunda kilisenin kalıntıları) karıştırmamak gerekir. VIII. veya IX. yy.da Falerii Novi halkı, barbarlara karşı korunmak için daha iyi savunulabilen ilk şehrin yerine (bugün *Civita Castellana*) döndüler. (L)

FALERNO, lat. **Ager Falernus,** Kuzey Campania'da (İtalya) arazi; başlangıçta Capua'nındı, sonra Roma topraklarına katıldı ve Faderna kabilesi buraya yerleştirildi (M. Ö. 318). Falerno 217'de Hannibal tarafından yakılıp yıkıldı. Romalı yazarlar Falerno'nun özellikleri bugün pek bilinmeyen ünlü şarabını överlerdi. Bugün de Campania'da yapılan bazı şaraplara *Falerno* adı verilir. (L)

FALERO (Luis), **Labranzano** dükü, ispanyol mühendis ve ressamı (Granada 1851-Londra 1896). Elektriğe ve astronomiye merak sardı ve bu konularla ilgili resimler yaptı: *Venüs Gezegeni, Çift Yıldız*. Sanayide oksijen üretimiyle ilgili bir usul buldu. (L)

FALEZ i. (fr. *falaise*). Coğ. Bk. YALIYAR.

FALEZLEZ i. Banotu türü (*Hyoscyamus Falezlez*). [Tuareg'ler Flatters misyonerlerini zehirlemek için bu bitkiyi kullanırlardı.] (L)

FALGUİÈRE (Alexandre), fransız heykeltıraş ve ressamı (Toulouse 1831-Paris 1900). Jouffroy'un öğrencisi. 1859'da Roma ödülünü kazandı. Comédie Française için yaptığı *Pierre Corneille* (1872), Panthéon için yaptığı *Aziz Vincent de Paul* (1879) adlı heykellerde gerçekçi eğilimi açıkça görülür. Daha sonra, *Fransız Ordusunu Karşılayan İsviçre* (1874) gibi eserlerde, grup figürleri denedi. *Diana*'lar dizisinde (1887 ve 1891), *Tavus Kuşlu Kadın*'ında (1890) ve Cléo de Mérode'a benzerliği dolayısıyle skandal yaratan *Dansöz*'ünde (1896) güneylilere has coşkun mizacı göze çarpar. Falguière, ayrıca birçok büstle birkaç anıt yaptı. (L)

FÂLİC i. (ar. *felc*'den *fâlic*). *Esk.* Vücudun yarısını hissiz hale getiren inme, yarım inme.

◆ **Fâlice** i. Fâlic'in dişili. (M)

FALİERO, venedikli eski bir aile. Bu kente üç duka verdi. — VİTALE (öl. 1096), 1084'te duka oldu, Robert Guiscard'ın norman askerlerini yendi; — ORDELAFO (öl. 1118), 1102'de duka oldu. Zara'yı Macar kralından geri aldı; — MARİNO (1274-1355), 1354'te duka oldu. 1348 Zara kuşatmasında venedik kuvvetlerine komuta etti ve Macar kralı Layos'un birliklerini yendi. Venedikli soylular hükûmetine karşı gemici İxiarello ve duvarcı Calendario ile birlikte komplo hazırladığı için boynu vuruldu.

Marino Faliero'nun hayatı, birçok edebî esere, özellikle lord Byron'un beş perdelik, *Marino Faliero* adlı dramına konu oldu. Bu piyes 1820'de olayın geçtiği Venedik'te yazıldı. Olay, çok sade ve dramatik etkiden yoksundur; karakterler de iyi işlenmemiştir. — Casimir Delavigne 1829'da yazdığı bir trajedide konuyu tekrar ele aldı ve Byron gibi, tarihçi Sanudo'dan yararlandı. Seksenlik dukanın hayatı 1885'te Swinburne tarafından bir kere daha işlendi. — Hoffmann, *Marino Faliero* (1821) adlı masalını Kalbe'nin bir tablosundan esinlenerek yazdı. (L)

FÂLİH sıf. (ar. *filâḥat*'ten *fâliḥ*). *Esk.* Toprağı süren, çiftçi. (M)

FALİH sıf. (ar. *felâḥ*'tan *faliḥ*). *Esk.* Muradına eren, felâh bulan, başarıya ulaşan. ‖ İ. Erkek adı. (M)

FALİN i. (fr. *phalline*). Amanita phalloides'te (*çayır mantarı** çeşidi) bulunan zehirli madde. (L)

FALİSCİ. Esk. coğ. Roma tarihinin ilk yıllarında Soratte dağının çevresinde yaşayan halk. Başlıca merkezleri Falerii idi. Kültürleri Roma'ya daha yakın olmakla birlikte, sabelli ve etrüsk etkileri arasında bölünmüş durumdaydılar. İtalya asıllı ırktan geliyorlardı. Dillerinin de kaynağı İtalya idi. Ama Etrüsk konfederasyonuna dahildiler. Roma M.Ö. 343-339 arasında Falisci'lerle bir ittifak yaptı. M.Ö. 241'deki bir ayaklanmaları bastırılmak zorunda kalınmıştı. (L)

FALİZM veya **FALİSİZM** i. (yun. *phallos*, kamış> lat. *phallus*'tan fr. *phallisme* veya *phallicisme*). Yaratıcı güç sembolü olarak erkek cinsiyet organına tapınma. (L)

FALK (Adalbert), alman yüksek yargıcı ve devlet adamı (Metschkau, Silezya 1827-Hamm 1900). 1872'de kamu eğitimi ve dinî işler bakanı oldu. Bu sıfatla, *Kulturkampf* siyasetinde, Bismarck'ın yardımcısı ve âleti durumuna girdi. Katolik kilisesinin aleyhine çıkarılan «mayıs kanunları»nın kabulünde büyük rolü oldu. Bismarck'ın bu siyasetten vaz geçmesi üzerine bakanlıktan istifa etti (1879). [L]

FALK (Johannes Daniel) veya **Johannes von der Ostsee** (*Baltık denizli Johannes*), alman yazarı (Danzig 1768-Weimar 1826). İlk eseri *Satiren*'dir (Hicivler) [1806]. Fakat özellikle Goethe ile ilgili anılarîni dile getiren *Goethe, Aus Näherem Persönlichen Umgang Pargestellt* (Yakınlarına Göre Goethe) [1812] adlı eseri ile tanındı. (L)

FALK (Max), macar siyaset adamı (Budapeşte 1828-ay.y. 1908). İmparatoriçe Elizabeth'e macar edebiyatı dersleri vermek için çağrıldı (1867-1868), Pester Lloyd'un yöneticisi oldu (1867) ve 1869'dan ölümüne kadar parlamentoda liberal partinin başkanlığını yaptı. (L)

Etienne FALCONET
«Arslanın Parçaladığı Kraton'lu Milon»
Louvre müzesi, Paris

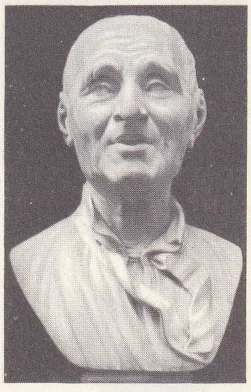

kendi tarafından yapılan büstü
Angers müzesi

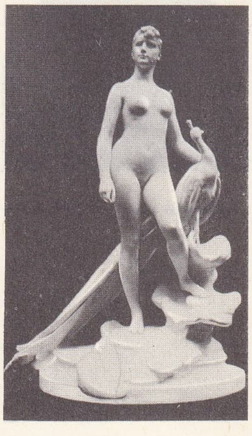

FALGUİÈRE
«Tavus Kuşlu Kadın»

FALKBERGET (Johan), norveçli yazar (Röros 1879-ay.y. 1967). Küçük bir çiftçinin oğlu. Röros'ta madencilik yaptı, sonra sosyalist basında çıkan yazılarıyle siyasî hayata atıldı. Düşüncelerini *Christianus Sextus* (Altıncı Hıristiyan) [3 cilt, 1927-1935] adlı büyük romanında ortaya koydu. Bu eserde, XVIII. yy.'daki Röros madencilerinin hayatını anlatmakla birlikte kendi romantik eğilimleri ile toplumsal inançlarını da dile getirir. Öbür romanları: *Fimbulvinter* (Kış) [1911]; *Den Fjerde Nattevakt* (Dördüncü Gece Nöbetçisi) [1923] ve *Nattens Bröd* (Gecenin Ekmeği) [4 cilt, 1940-1961]. (L)

FALKE (Gustav), alman yazarı (Lübeck 1853-Grossborstel, Hamburg 1916). Hamburg'da müzik öğretmenliği yaptı. Edebiyata şiirle başladı. *Mynheer der Tod* (Efendimiz Ölüm) [1892] adlı ilk şiir kitabında natüralizmin etkisi görülür. İlkbahar ve ölüm konuları üzerinde yazdığı *Tanz und Andacht* (Dans ve İçe Kapanış) [1893] ve Aşağı Almanca ile yazdığı *En Handvull Appeln* (Bir Avuç Elma) [1906] adlı şiirlerinde daha idealist, sade ve ahenklidir. Romanları: *Der Mann im Nebel* (Karanlıktaki Adam) [1899] ve hayatını dile getiren *Die Stadt mit den Goldenen Türmen* (Altın Kuleli Şehir) [1912]. (L)

FALKE (Johannes), alman tarihçisi (Ratzeburg 1823-Dresden 1876). Eserleri: *Geschichte des Deutschen Handels* (Alman Ticaret Tarihi) [1859-1860], *Die Hansa* (Hansa Ticaret Birliği) [1862], *Geschichte des Deutschen Zollwesens* (Alman Gümrük Tarihi) [1869]. (L)

FALKENBERG, İsveç'te (Halland) liman şehri, Cattegat kıyısında; 11 600 nüf. Şehir, Ätran'ın ağzındaki eski bir kalenin eteğinde gelişti. Sayfiye merkezi. Makine yapımı atelyeleri. Ayakkabı fabrikaları. Kiremit ocakları. (L)

FALKENHAUSEN (Alexander VON), alman generali (Blumenthal, Neisse 1878-öl. Nassau, Rheinland-Pfalz 1966). 1933'ten 1938'e kadar Çankayşek'in yanında alman askerî heyeti başkanlığı yaptı. 20 Mayıs 1940'ta Hollanda, Belçika ve Kuzey Fransa askerî valiliklerinde bulundu, fakat 20 temmuz 1944 askerî hükûmet darbesi teşebbüsüne katıldığından Gestapo tarafından tutuklandı. 1945'te müttefikler tarafından hapsedildi ve 1951'de bir Belçika mahkemesi kararıyle on iki yıl kürek cezasına mahkûm edildi. Fakat Çankayşek'in ısrarı üzerine hemen serbest bırakıldı. 1952'de Naziliği tasfiye eden Frankfurt alman mahkemesince beraatına karar verildi. (L)

FALKENHAUSEN (Ludwig, baron VON), alman generali (Guben 1844-Görlitz 1936). Alsace'ta bir ordu grubuna komuta ettikten sonra (1914-1915) kıyıların savunmasıyle görevlendirildi, işgal altındaki Belçika'da von Bissing'in yerine askerî vali oldu (1917-1918). Taktik konusuyle ilgili birçok eseri arasında, *Der Grosse Krieg der Jetztzeit* (Bugünün Büyük Savaşı) [1910] özel bir değer taşır. (L)

FALKENHAYN (Erich VON), alman generali (Burg Belchau, Grandenz 1861-Schlosshindstedt, Potsdam yakınları 1922). 1913'te Prusya harbiye nazırı oldu. 14 Eylül 1914'te, Marn savaşından sonra genelkurmay başkanlığına getirildi. Yorulmak bil-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

mez, çalışkan bir asker olan Falkenhayn, savaş taktiği olarak, düşmanın imhasını öngören Schlieffen doktrini ile düşmanı yıpratma doktrinini bağdaştırmak yolunu tuttu ve bunu uyguladı. Alman cephe düzenini denize kadar uzatmayı başardı, ama Flandres'da ingiliz-fransız ortak cephesini yaramadı, sonra Rusya cephesine gitti. Polonya'da parlak zaferler kazandı. Doğuda kesin sonuç almağa yeter derecede kuvvet ve vasıtalar bulunduğunu ileri süren Hindenburg'un düşüncesini reddetti ve bütün fransız kuvvetlerini yok edebilecek bir yıpratma savaşına ümit bağladı. Bu düşünce Verdun savaşını doğurdu, fakat burada başarısızlığa uğrayınca görevinden ağustos 1916'da ayrıldı ve IX. Ordunun başına geçerek Romanya'nın çökmesinde kesin bir rol oynadı. 7 Mayıs 1917'de İstanbul'a gelerek önce Suriye ve Irak'ta bir inceleme gezisi yaptı. Sonra müşir rütbesiyle Yıldırım orduları grubu kumandanlığına getirildi. 1917 Yazında İstanbul'da kurduğu karargâhında birçok alman subayına görev verdi; bir süre sonra da karargâhını Halep'e nakletti. Bağdat'ın geri alınması amacıyle genel bir plan hazırladı, çeşitli orduların ve birliklerin aralık ayı başlarından itibaren Bağdat'ın güneyine doğru harekâta geçebilmesi için tedbirler aldı. Ancak Enver ve Cemal Paşalar ile her konuda anlaşamadığı gibi, Suriye ve Filistin'de de birçok güçlük ortaya çıktı. Sina cephesini teftiş etti. Filistin cephesi kumandanlığı ile IV. Ordu ve Falkenhayn'ın, bu cephenin hemen güçlendirilmesi gereğinde birleşmelerine rağmen (eylül 1914), bazı konularda görüş ayrılıkları belirdi. Bu sırada VII. Ordu kumandanlığında bulunan Mustafa Kemal Paşa da, cephedeki emir ve kumandanın başka birisi ile paylaşılmasına itiraz ederken, Falkenhayn'ın fikir ve davranışları hakkında başkumandan vekili Enver Paşaya uzun bir rapor gönderdi (20 eylül 1917). Mustafa Kemal Paşa raporunda Falkenhayn'ın, Almanya'nın çıkarlarını her şeyin üstünde tuttuğunu, Irak harekâtının gerçekleştirilemeyeceğini daha ilk günden beri bildiğini, gerçek idealinin bütün Arabistan'ı alman idaresine almak olduğunu, bunu başardığı zaman da osmanlı ülkesinin bir alman müstemlekesi olacağını [...] belirtti. Falkenhayn, gerçekten, Filistin cephesinin çökmesine engel olamadı ve 1917 yılı sonunda Yıldırım orduları grubu kumandanlığından istifa etmek zorunda kaldı. Görevini general Liman von Sanders*'e devretti. 1918'de X. Alman ordusu ile Ukrayna'yı işgal etti. 1914-1916 yıllarına ait hatıralarını 1920'de yayımladı. (ML)

Marino FALİERO
Venedik dukalık sarayı

general von FALKENHAYN

FALKENHORST (Nikolaus VON), alman generali (Breslau 1885). 1940'ta Danimarka ve Norveç'i işgal etti; 1941'de Finlandiya'nın kuzeyindeki harekâtı yönetti, sonra savaşın sonuna kadar işgal altındaki Norveç'in valisi oldu. 1946'da savaş suçlusu olarak müebbet hapse mahkûm oldu, 1953'te serbest bırakıldı. (L)

FALKENSEE, Almanya'da (Doğu Almanya, Potsdam idare bölümü) şehir, Berlin'in batısında; 32 900 nüf. Elektrik malzemesi yapımı. (L)

FALKENSTEİN, Almanya'da (Doğu Almanya, Karl-Marx-Stadt idare bölümü) şehir, Saksonya'da, Plauen'in doğusunda; 16 100 nüf. Çalgı yapımı. Elektrik âletleri. Perde yapımı. Dokumacılık. (L)

FALKENSTEİN, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) köy, Çekoslovakya sınırı yakınında, Galdenberg'in eteğinde. Dünyaca tanınmış üzüm bağları. (L)

FALKENSTEİN (Adam), alman asur bilgini (Münih yakınları, Planegg 1906-Heidelberg 1966). Öğrenimini Münih ve Leipzig'de yaptı. Heidelberg üniversitesinde öğretim üyesi olarak çalıştı. Uruk (Irak) kazılarına eski yazıtlar bilgini olarak katıldı. Belli başlı eserleri: *Literarische Keilschrifttexte aus Uruk* (Uruk'da Bulunan Çivi Yazısı Metinleri) [1931], *Archaische Texte aus Uruk* (Uruk Eski Metinleri) [1936], *Grammatik des Sprache Gudeas von Lagaş* (Lagaş'daki Gudea Dili Grameri) [1949-1950], *Sumerische und Akkadische Hymnen und Gebete* (Sümer ve Akad İlâhi ve Duaları) [1953], *Sumerische Götterlieder* (Sümer Kutsal Şarkıları) [1959]. (L)

FALKENSTEİN (Johann Paul, — baronu), saksonyalı bakan (Pegau Saksonya 1801-Dresden 1882). İçişleri bakanı (1844-1848). Liberalce davrandı, 1866 savaşından sonra Bakanlar kurulu başkanı oldu. (L)

FALKLAND adaları
Marguerite koyunda bilimsel ingiliz üssü

FALKİRK, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'nın iç kısmında (Stirling), Forth halicinin güney kıyısı yakınında; 37 500 nüf. Sanayi merkezi: alüminyum metalürjisi; kimya sanayii; petrol rafinerisi; patlayıcı maddeler; damıtma yerleri; bira fabrikaları. Yakınında maden kömürü ocakları. (L)

FALKLAND, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da (Fifeshire), Perth'in kuzeydoğusunda; 900 nüf. XVI. yy.dan kalma kraliyet şatosu (James V burada öldü.) [L]

FALKLAND (Lucius CARY, ikinci — vikontu), ingiliz siyaset adamı (Burford, Oxfordshire 1610-Newbury 1643). 1640'ta milletvekili oldu. Strafford'un düşürülmesinde önemli rol oynadı, ama parlamentonun coşkun havasına kapılarak kralın tarafını tuttu. 1642'de içişleri bakanı oldu. Anlaşmazlığa son vermeğe çalıştı ise de başaramadı. Uğradığı başarısızlıktan ümitsizliğe düştü. Newbury* savaşında ölüme atıldı. (L)

FALKLAND adaları, *esk.* **Malouines,** isp. **Malvinas,** Güney Atlas okyanusunda takımadalar, Britanya işgalinde: 16 835 km²; 2 100 nüf. İdare merkezi *Stanley* veya *Port Stanley*. Takımadalar, Falkland boğazıyle ayrılan başlıca iki adadan meydana gelir: *Batı Falkland* (esk. Büyük Malvinas) ve *Doğu Falkland* (esk. Soledad). Stanley limanı Doğu Falkland'dadır. Turba yataklarıyle kaplı, serin ve nemli iklimli bu adalardan özellikle balina avcıları üs olarak yararlanır. Ama koyun yetiştiriciliği de önemli bir gelir kaynağıdır. Güney Georgia, Shetland'lar, Güney Orkney, Güney Sandwich ve Graham adaları, Falkland adalarına bağlıdır.

1542'de John Davis'in bulduğu, 1690'da Strong'un uğradığı adalara, 1764'te Bougainville tarafından yerleştirilen Saint Malo'luları 1766'da ispanyollar çıkarttı. Aynı yıl kurulan ingiliz sömürgesini, 1770'te ispanyollar ele geçirdiler ama 1774'te bıraktılar. 1829'da Louis Vernet adalarda Arjantin cumhuriyeti adına bir sömürge kurdu. 1832'de ingilizler arjantinlileri adadan çıkarttı. Arjantin Falkland üstünde hâlâ hak iddia etmektedir. 1962'de Falkland'a bağlı adaların bazıları (Güney Shetland, Güney Orkneyler, Graham adası) Antarktika'daki ingiliz topraklarına katıldı. (L)

Falkland deniz savaşı, 8 aralık 1914'te ingiliz ve alman deniz kuvvetleri arasında geçen deniz savaşı. Coronel'de kazandığı zaferden sonra Horn burnunu dolaşan alman amirali von Spee komutasındaki filo, ingiliz gemilerinin o sırada karışıklıklara sahne olan Kuzey Afrika'ya gittiklerini sanarak Falkland açıklarına geldi. Ama tam demir atarken karşısında, İngiltere'nin Coronel yenilgisinden sonra düşman filosunu yok etmek için gönderdiği amiral Sturdes komutasındaki önemli bir deniz kuvvetini buldu. Bu sırada ingilizler, *Invincible* ve *Inflexible* adlı kruvazörleriyle beş zırhlı veya hafif kruvazörü safa geçiriyorlardı. Kömür ikmali yapmakta olan bu gemiler de almanlar kadar şaşkınlığa düşmüşlerdi. Ama yine de, kaçmağa çalışan alman gemilerinin ardına düştüler. Almanların *Scharnhorst* ve *Gneisenau* adlarındaki zırhlılarıyle *Nürnberg* ve *Leipzig* adlarındaki kruvazörleri ingilizler tarafından top ateşiyle batırıldı. Sadece *Dresden* harp gemisi kaçabilmişti, ama o da 14 mart 1915'te Juan Fernandez takımadalarından Mas a Tierra adası yakınlarında batırıldı. (L)

FALKNOV NAD OHRİ, Çekoslovakya'da (Batı-Bohemya bölgesi) şehir. Kuzey Bohemya linyit ve sanayi havzasında, Ohre kıyısında, Karlovy Vary'nin yukarısında; 10 000 nüf. Dokuma sanayii. Cam ve kristal fabrikaları. (L)

FALKÖPİNG, İsveç'te (Skaraborg) şehir; 15 200 nüf. Önemli demiryolu kavşağı. Makine yapımı atelyeleri. XIII. yy.dan kalma kilise; yontmataş devrinden kalma anıtlar. (L)

FALL (Leo), avusturyalı operet bestecisi (Olmütz, Moravya 1873-Viyana 1925). Öğrenimini Viyana konservatuvarında tamamladı. Önceleri orkestra şefliği ve bestecilik yaptı. Sonra operete yöneldi. Bu alanda büyük ün kazandı. *Dolar Prensesi* (1907) ve *İstanbul Gülü* (1916) ünlü operetlerindendir. (L)

FALLA (Manuel DE), ispanyol bestecisi ve piyanocusu (Cadiz 1876-Alta Gracia, Arjantin 1946). Müzik öğrenimine Cadiz'de başladı. Sonra Madrid konservatuvarına girdi. Trago'dan piyano, Pedrell'den besteleme dersleri aldı. İlkin birkaç *Zarzulea* ve *Kısa Ömür* adlı bir opera besteledi. Bu operasıyle 1905'te Güzel Sanatlar akademisinin yarışmasını kazandı. 1907'de Paris'e yerleşti. Orada, Debussy, Ravel, Dukas ve Albeniz ile sıkı dostluk kurdu. 1914'te İspanya'ya döndü. *Kısa Ömür*'ü (1915) ve *Sihirbaz'ın Aşkı* adlı baleyi büyük bir başarıyle temsil ettirdi. Sonradan bu baleyi orkestra için iki süit haline soktu. Danslı lirik tablosu *Kâhya ve Değirmencinin Karısı* ilk kez 1917'de temsil edildi. Bu eser Diaghilev tarafından 1919'da Londra'da *Üç Köşeli Şapka* adıyle bale biçimine sokuldu ve temsil edildi. Falla, 1919'da Granada'ya yerleşti. 1921'de *İspanyol Bahçelerinde Geceler*'i piyanoda çalmak için Londra'ya gitti. Granada'da Garcia Lorca ile tanıştı ve onunla birlikte *Orquestra Betica da Camara*'yı kurdu. Daha sonraki yıllarda *Pedro Ustanın Kukla Oyunu*'nu (1923) ve klavsen ile beş çalgı için *Concerto*'yu (1926) besteledi. Bestelerini yönetmek için sık sık dış ülkelere çağrıldı. İç savaştan sonra yurdunu bırakarak Arjantin'e yerleşti. Verdaguer'in şiirinden esinlenerek *Atlantida*'yı bestelemeğe başladı. Eser yarım kaldı ve öğrencisi Ernesto Halffter tarafından bitirildi. Belli başlı diğer eserleri: T. Gautier'nin şiirinden *Üç Melodi* (1909), *Armonize Edilmiş Yedi İspanyol Halk Türküsü* (1914-1918), *Psykhe* (şan ve enstrüman için şiir), şan ve arp için *Cordoba*'da (1927), piyano için *Fantasia Betica* (1919), dört ispanyol parçası (1908) ve *Dukas'ın Mezarı* (1935), gitar için *Debussy'ye Saygı* (1920).

Manuel de Falla, ispanyol modern müzik okulunun en önemli bestecisidir. Müziğinin belli başlı özellikleri, ses atmosferinin yaratılışındaki eşsiz telkin gücünden başka, şekilde ve çalgılamada ulaştığı denge, sadelik ve açıklıktır. (L)

FALLADA (Rudolf DİTZEN, **Hans** — denir), alman yazarı (Greifswald, Mecklen-

Foto. Anderson-Tel, Zeitung (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

burg 1893-Berlin 1947). Bir hâkimin oğlu idi. Önce memleketinde çiftlik işleriyle uğraştı. Eserlerinde, hayatın amansız güçlükleriyle savaşan yoksulların yaşantısını büyük başarı ile dile getirdi. Başlıca romanları: Holstein'de köylülerin isyanını anlatan *Bauern, Bonzen und Bomben* (Köylüler, Kodamanlar ve Bombalar) [1931], büyük şehirlerdeki memurların zor geçimini dile getiren *Küçük Adam Ne Oldu Sana?* (Kleiner Mann, was Nun) [1932]. *Wir Hattan Mal Ein Kind* (Bir Çocuğumuz Oldu) [1934]; *Altes Herz Geht Auf Die Reise* (Yaşlı Gönüller Gezide) [1936]; *Wolf Unter Wölfen* (Kurt Kurtlar Arasında) [1937], bir küçük burjuva çiftinin nazilere karşı giriştiği ümitsiz mücadeleden sonraki içler acısı durumunu anlatan *Jeder Stirbt Für Sich Allein* (Herkes Yalnız Ölür) [1947] ve 1950'de yazarın ölümünden sonra yayımlanan *Der Trinker* (Ayyaş). [L]

FALLAS (Carlos Luis), Kosta Rika'lı yazar (Alajuela 1909). Birçok meslek değiştirdi, aşırı sol partilerde çalıştı. Romanlarında işçilerin sefil hayatını dile getirdi ve yabancı kumpanyaların onları nasıl sömürdüğünü anlattı (*Mamita Yunai*, 1941, *Marcos Ramirez*, 1952, *Mi Madrina*, 1954). [L]

FALLİÈRES (Armand), fransız siyaset adamı (Mezin, Lot-et-Garonne 1841-ay.y. 1931). Önce avukatlık yaptı, sonra milletvekili (1876), eğitim bakanı (1883-1885 ve 1889-1890) ve adalet bakanı (1887-1888 ve 1890-1892), başbakan (1883), senatör (1890-1906), senato başkanı (1899) oldu. 1906 Şubatında Labet'nin yerine cumhurbaşkanı seçildi. Yedi yıl süren başkanlık dönemi, iktisadî refah yanında toplumsal ve dinî zorluklar içinde geçti. Onun zamanında fransız-alman gerginliği gittikçe arttı. 1913'te yerini Poincaré'ye bırakarak siyaset sahnesinden çekildi. (L)

FALL LİNE [follayn], Apalaşları (A.B.D.) kıyı ovasının yukarısında sınırlayan sarplıklara verilen ad. Akarsuların çavlanları burada, seferin sona erdiği ve hidrolik enerjinin bol olduğu yerlerde birçok şehrin (Trenton, Baltimore, Philadelphia, Washington, Richmond v.b.) kurulmasını sağladı. (L)

FALLMERAYER (Jakob Philipp), alman tarihçisi ve gezgini (Tschötsch, Brixen yakınları, Tirol 1791-Münih 1861). Bavyera ordusunda Napolyon I'e karşı savaştı, sonra Augsburg üniversitesinde profesör oldu. 1832'den 1834'e kadar, Mısır, Suriye ve Yunanistan'ı dolaştı. 1840'tan 1847'ye kadar, Doğu'ya iki yolculuk yaptı. Almanya'ya dönüşünde, Frankfurt Millet meclisine girdi. Arkeoloji ve tarih üstüne çeşitli eserler yayımladı. (L)

FALLON (Diego), kolombiyalı müzikçi ve şair (Santa Ana 1834-Bogota 1905). İngiltere'de (Newcastle) sivil mühendislik okulunda okudu. Kendini müzikle edebiyata verdi. 1882'de, 17 bestesi yayımlandı (*Suesca Kayaları, Çöl Palmiyesi, Ay* v.b.). [L]

Fallope borusu, yumurtalıklarla dölyatağı arasındaki çift boru.

— ANSİKL. *Fallope borusu* 10-14 sm uzunluğunda bir borudur; dölyatağının iki köşesinden çıkarak her biri bir yumurtalığa ulaşır. İçten dışa doğru dört kısma ayrılır: dölyatağının çeperine gömülü kısım, kıstak, ampul ve huni. Huni yumurtalığın iç yüzüne yayılan kısımdır. Fallope borusu «geniş bağ» denilen bir karın zarı kıvrımının arasında bulunur. Görevi yumurtayı yumurtalıktan dölyatağına götürmektir. Her iki Fallope borusunun tıkanması kadınlarda kısırlığın en çok görülen nedenlerindendir. (L)

FALLOPEE veya **FALLOPPİA** veya **FALLOPPİO** (Gabriele), italyan anatomicisi ve cerrahı (Modena 1523-Padova 1562). İlk defa kemiklerin gelişimini açıkladı, özellikle kafatası kemiği konusunda yeni bilgiler sağladı. İç kulak üstünde incelemeler yaptı ve *Fallope kanalı*'nı tanımladı. Ayrıca, kalça kemiği ile çatı kemiğine yapışık olan *Fallope bağı*'nı ve yumurtalıktaki yumurtacıkların dölyatağına gelmesine yarayan *Fallope borusu*'nu ayrıntılarıyla açıkladı. (L)

FALLOT (Paul), fransız jeologu (Strasbourg 1889-Paris 1960). Nancy uygulamalı jeoloji kürsüsünde müdürlük (1923-1938), Collège de France'da profesörlük (1937) yaptı. Akdeniz jeolojisi üzerine önemli çalışmaları vardır. (L)

Fallot dörtlüsü, doğuştan gelen kalp kusuru. Mavi hastalıkta sık görülen bu kusurda dört bozukluk birarada bulunur: **1)** karıncıklar arasında delik vardır; **2)** sağ karıncık aşırı derecede büyüktür; **3)** akciğer atardamarı dardır; **4)** aort sağda bulunur. Ameliyat yapılmazsa hasta yirmi yaşına varmadan ölür.

Cerrahîde elde edilen ilerlemeler iyileşme imkânlarını büyük ölçüde arttırmıştır. Bu kalp kusuru, fransız adlî tıp hekimi Etienne Louis Arthur *Fallot*'nun (Marsilya 1850-1911) adıyle anılır. (L)

Fallot üçlüsü, doğuştan gelen bir kalp kusuru. Kulakçıklar arasında geçit bulunması, sağ karıncığın aşırı derecede büyümesi, akciğer atardamarında darlık gibi üç bozukluk birarada yer alır. (Fallot dörtlüsü gibi bu da kalp ameliyatı ile düzeltilebilir.) [L]

FALLOUX (Frédéric, — kontu), fransız siyaset ve devlet adamı (Angers 1811-ay.y. 1886). Koyu bir kralcıydı. 1830 Devriminden sonra diplomatlıktan ayrıldı. Liberal katolikliğe ve hayır işlerine yöneldi. 1848 Kurucu meclisine seçildi. Louis Napoléon'un adaylığını destekledi. Louis Napoléon tarafından Eğitim bakanlığına getirildi (1848 - 1849). Okullarla ilgili, kendi adını taşıyan kanunu meclise sundu. Bu kanun kendi yerine geçen Parieu'nün bakanlığı sırasında onaylandı (15 mart 1850). Yasama meclisinde iken Elysée siyasetiyle mücadele etti; bu yüzden 2 aralık 1851'de tutuklandı. 1871'den sonra kralcıların ve Orléan'cıların uzlaşmasında etkin bir rol oynadı. 1888'de *Mémoires d'Un Royaliste* (Bir Kralcının Hatıraları) adıyle hatıralarını yayımladı. (L)

FALL RİVER, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Taunton'un ağzında, derin ve girintili çıkıntılı Narragansett koyu kıyısında; 100 000 nüf. Kabotaj limanı. Pamuk işlemede ustalaşmış ticaret ve sanayi merkezi. Makine sanayii. (L)

Fall River Legend (*Fall River Efsanesi*), bir perdelik bale. Libretto ve koreografi: Agnes De Mille; müzik: Morton Gould; dekor: Oliver Smith; kostümler: Miles White. 1948'de, New York Metropolitan operasında oynandı. İlk temsilde önemli rolleri paylaşan sanatçılar şunlardı: Alicia Alonso (Nora Kaye ile nöbetleşe), Diana Adams, Muriel Bentley, John Kriza. XIX. yy. sonlarında geçen bir olaydan esinlenerek meydana getirilen bu bale, Agnes De Mille'in en güzel eserlerinden biridir. Bale, babasıyle üvey annesini öldürmekten sanık Lizzie Borden'in hayatını canlandırır. (L)

FALMOUTH, İngiltere'de (Cornwall) liman şehri, *Falmouth koyuna* dökülen *Fal* ırmağının halici kıyısındadır; 15 400 nüf. Sayfiye merkezi; yatçılık. Tersaneler. Bira fabrikaları. Kıyılarında istiridye tarlaları; midye. Halicin girişindeki Pendennis şatosu Cromwell'e en son teslim olan yerdir. (L)

FALNAME bls. i. (ar. *fâl* ve fars. *nâme*'den *fâl-nâme*). Fal kitaplarının eski adı. Bu adla kitaplar ayrı yazıldığı gibi başka kitapların (meselâ İran'da bastırılan Kur'an'ların) sonuna da beş on sayfalık falnameler konurdu. (M)

Gabriele FALLOPEE

Manuel de FALLA
Zuloaga'nın tablosu
İspanyol kütüphanesi, Paris

Falsa demonstratio non nocet («yanlış nitelendirme amacı değiştirmez» anlamında lat. kelimeler). Huk. Roma hukuk kurallarına göre, taraflar arasında bir sözleşme yapılırken, düşündükleri aynı, ifadeleri değişik olursa sözleşme gerçek amaca göre düzenlenir. (M)

FALSE BAY, Güney Afrika cumhuriyetinde (Kap ili) koy. Kap şehrinden, Ümit burnu yarımadasıyle ayrılır. Simonstown deniz üssü (L)

FALSEN (Christian), norveçli siyaset adamı ve yazar (Christiania 1782 - Bergen 1830). Enevold de Palsen'in oğlu. 1814'te Eidsvoll meclisince onaylanan anayasa tasarısını hazırlayanlardan. Yüksek mahkeme başkanı oldu (1827). [L]

FALSEN (Enevold DE), norveçli siyaset adamı ve yazar (Kopenhag 1755 - Christiania 1808). Gazetelere yazdığı makaleler, vatansever türküler ve tiyatro oyunlarıyle (*Salvini, Acaip Yeğenler*) tanındı. (L)

FALSETTO i. (ital. k.). Erkek şarkıcıların güldürmek veya kadın sesini taklit etmek için çıkardıkları ses. (L)

FALSO i. (ital. k.). Müz. Nota yanlışlığı: *Bir musikişinasın kulakları acemi bir orkestranın yaptığı falsolardan nasıl muazzep olursa* ... (H. E. Adıvar). ‖ *Mec.* Yanlış hareket: *Falso etmemek için bir onluk kâğıt çıkardı, tabağa koydu* (B. Felek). *Bir falso yapmış olmaktan korkuyorum* (R.N. Güntekin).

— Denizc. *Falso patrisa*, rüzgârın artması ve denizin sertleşmesi karşısında, direklerin, başa, geriye eğilmesini önlemek için, ihtiyat olarak, direkten başa ve geriye omurga yönünde çekilip gerilen bitkisel veya tel halat. ‖ *Falso patrisası*, gereğinde kullanılmak üzere başta ve kıçta saklanan halatlar. ‖ *Falso pusula*, herhangi bir gemiye oranla belirli uzaklıkta demirleneceği zaman, üzerinde inme hesabı yapılan kerteli levha.

FALTERONA'dan bir görünüş

Foto. LAROUSSE ; Dizionario Enciclopedico Italiano

Armand FALLİÈRES

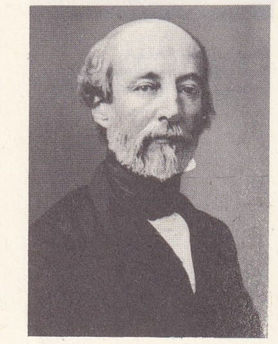

Frédéric FALLOUX

Christian FALSEN

«Henri IV» adlı oyunda Falstaff rolünde R. Altruis

— Müz. *Falso yapmak,* yanlış çalmak, söylemek.

◆ **Falsolu** sıf. müz. Falsosu olan, yanlış: *Falsolu ses.* (ML)

FALSTAFF, FASTOLF'un bozulmuş şekli. (L)

Falstaff, Shakespeare'in *Henry IV* ve *Windsor'un Şen kadınları* (The Mery Wives of Windsor) oyunlarında yer alan bir kişi. Yazarın yarattığı en canlı tiplerden biridir. Boşboğaz, alaycı, korkak, palavracı bir insandır. (L)

Falstaff, Verdi'nin 3 perde ve 6 tabloluk lirik komedisi. Arrigo Boito'nun librettosuna, Shakespeare'in, Henry IV'ünden de parçalar eklenerek, *Windsor'un Şen Kadınları* (Merry Wives of Windsor) komedisi temel oldu. 1893'te Scala di Milano'da oynandı. Güldürücü bir üslûpla işlenen bu oyun, iriyarı, korkak ve içkiye düşkün bir adamın, kendisini alaya alan kadınlara sarkıntılığını canlandırır. Salieri (Viyana 1789), William Balfe (Londra 1838) ve A. Adam (Paris 1856) aynı adı taşıyan lirik eserler bestelediler. (L)

FALSTER, Danimarka takımadalarında ada, Sjaelland'ın güneyinde; 645 km²; 46 700 nüf. Falster, iki köprü ile Sjaelland ve Lolland adalarına bağlıdır. Verimli tahıl ve meyve tarımı; büyük baş hayvan yetiştiriciliği. (L)

FALSTERBO, İsveç'in güneybatı ucunda yarımada, Sund kıyısında. (L)

FALSUS PROCUARATOR. Roma. huk. Bk. TEMSİL.

FALTERONA (MONTE), Toscana Apennin-ler'inde tepe, eteğinden Arno ırmağı doğar; 1 654 m. (L)

FALTİCENİ, Romanya'da şehir, Moldavya'da (Suceava bölgesi); 10 600 nüf. Camcılık. (L)

FALUDİ (Ferencz), macar şairi (Nemetujvar 1704 - Rohonez 1779). Cizvit tarikatına girdi, cizvitlerin Nagyszombat'taki büyük basımevinin müdürü oldu. Oyunlarından (*Konstantinos Porphyrogenetos*) çok yalın bir üslûp taşıyan lirik şiirleriyle ün kazandı. (L)

FALUN, İsviç'te şehir, Kopparberg *lan*'ının idare merkezi, Runn ve Varpan gölleri arasında; 18 500 nüf. Maden sanayii ve Bengslag kâğıtçılığının merkezi. 1230'dan beri işletilen bakır madeni. Bakır sanayii müzesi. Stora Kopparberg kilisesi (XV. yy.). Makine yapımı (vagon ve makineler) atelyeleri. Deri, dokuma, kimya v.b. sanayii. (L)

FALYA i. (ital. *fogna*'dan). Sil. *Esk.* Ağızdan dolma toplarda, hartucu ateşlemek için kuyruk kısımlarında haznenin üstüne ağızotu konulmak için açılmış deliklere verilen ad. ‖ *Falya barutu,* topları ateşlemek amacıyle falya deliğine konan barut. ‖ *Falya basmak,* ağızdan dolma toplarda uskuncalama ve doldurma esnasında haznede kalan bir kıvılcım ile hartucun anî olarak ateş almasını önlemek ve haznenin hava ile ilişkisini kesmek için falyayı başparmakla kapatmak. ‖ *Falya borusu,* toplardaki hartucu ateşlemek için falya deliğinden hazneye uzatılan boru. ‖ *Falya burgusu,* falya deliğini temizlemek için kullanılan burgu. ‖ *Falya çanağı,* havan toplarında namlunun kuyruk kısmında ve falya üstündeki çanak şeklindeki çukurluğa verilen ad. (Midye kabuğunu andıran bu çanak, barutun dökülmesini önler.) ‖ *Falya çivilemek,* bir topun ele geçireceklerin işine yaramasın diye falyalarını açılmıyacak şekilde, demir çubuklar sokarak körletmek ve battal hale getirmek. ‖ *Falya deliği,* bir ateşli silâhta ateşin, sevk barutuna sirayetini sağlamak amacıyle açılmış delik. ‖ *Falya deliği kapağı,* bir topun falya deliğini kapamak için kullanılan küçük kurşun kapak. ‖ *Falya hunisi,* bir top mermisinin ateş almaması halinde falya deliğine yeniden ağızotu koymağa yarayan boru. ‖ *Falya iğnesi,* biz şeklinde ve saplı küçük iğne. (Bir topun falya kanalındaki barut hakkını delmek üzere kullanılırdı.) ‖ *Falya kabartması,* topun kuyruğu üstünde ve top bedeni üzerinde bulunan dikdörtgen şeklindeki çıkıntıya verilen ad. (Falya delikleri buradan açılır.) ‖ *Falya kanalı,* eski ateşli silâhların namlusunda açılan ve mermiyi namludan süren sevk barutunun ateşlenmesini sağlayan kanal biçimindeki ağız. ‖ *Falya kapağı,* tozdan ve yağmurdan korumak üzere topların falya kanalı üzerine konan tahta parça. (Bazı toplarda, falya kapağı, topun kuyruğu tamamıyle kapanmadığı sürece falya kanalının deliğini otomatik olarak kapatırdı.) ‖ *Falya sicimi,* ağızdan dolma toplarda falya iğnesine bağlanan ince tel sicimlere verilen ad. ‖ *Falya yüksüğü,* topun kızdığı ve gövdenin üzerindeki hararetin arttığı sırada falya basarken parmağın yanmaması için kullanılan meşin yüksüğün adı. ‖ *Burgulu falya iğnesi,* haddeden geçirilmiş, burgu biçiminde tel. Falya kanalında sıkışan funyaları çıkarmak için kullanılırdı. (ML)

FALYANOS i. (yun. *falena,* balina'dan). Yunus balığının iri bir türü: *Yunustan tuturarak falyanos, orkinos, kılıç diye saydım* (Ahmed Rasim). [M‖]

FAM i. (fars. *fâm*). *Esk.* Renk, biçim, görünüş.

— Klas. dil. İsimlerin sonuna eklenerek renk belirten bileşik sıfatlar yapar: *Fîrûze-fâm,* firuze renkli, mavi; *gül-fâm,* gül renkli; *kebûd-fâm,* gök renkli, mavi; *la'l-fâm,* kırmızı, lâl renkli; *lâle-fâm,* lâle renkli, kırmızı; *nil-fâm,* çividî mavi; *sebz-fâm,* yeşil; *siyeh-fâm,* siyah renkli; *zer-fâm,* altın renkli, sarı v.d. (M)

FAMAGUSTA. Bk. MAGOSA.

FAMATİNA (SİERRA DE), Andlarda sıradağ. (Arjantin'de La Rioja ve Catamara ili); 6 260 m. Çokmadenli filizler. (L)

FAMATİNİT i. (Arjantin'de *Famatina* sıra dağından fr. *famatinite*). Miner. Cu_3SbS_4 formülündeki tabiî bakır antimonyosülfürü. Enargit'in izomorfudur. (L)

FAMENNE, Belçika'da bölge, Ardenne yaylasında, Condroz'un güneyinde, Lesse ve Ourthe vâdileri arasında. Bölge merkezi, *Marche-en-Famenne.* (L)

FAMENYEN sıf. ve i. (Belçika'daki *Famenne*'den fr. *famennien*). Devon çağının en üst katı.

— ANSİKL. Karakteristik bölge olan *Famenne*'de, oldukça derin tortullar halindeki şist, mikalı kumtaşı ve *Spirifer Verneuilli* tabakalarından meydana gelir; Brabant'tan sonra kıyı bölgelerine has nitelikler göstermeğe başlar (*holoptychius* ve bitki setleri). Kuzey İngiltere'nin bütün bölgelerinde ve Kuzey Amerika'nın bazı kısımlarında famenyen tabaka, henüz toprak oluşumu devresindedir (kırmızı kumtaşı ve benzeri oluşumlar). (L)

Familae emptor («malvarlığını satın alan» anlamında lat. kelimeler). Rom. huk. Vasiyeti yapanın, vasiyet ettiği kişilere verilmek üzere malını mülkünü devrettiği kimse. (L)

Familiae erciscundae (ACTİO). Rom. huk. Birçok kişinin ortak olduğu terekenin şayien mülkiyetini bölme davası. Adiudicatio (payların bölünmesi) ise yargıç tarafından yapılırdı. (L)

Familiaria (Colloquia—), Erasmus'un eseri (1518). Ne reform taraflılarını, ne de din buyrukların tutan bu eser, bir dinî bunalımı dile getirmesiyle büyük ilgi topladı. Diyaloglarındaki canlılığı onu Erasmus'un en güzel eserlerinden biri kılar. Bunlardan, özellikle XVI. yy. âdetlerinin zarif birer tablosu olan *Dinî Yemek, Günlük Yemek, Şairane Yemek;* alman hancılarını fransız hancılarıyle kıyasladığı keskin bir hiciv olan *Hanlar;* dilenci keşişlerin hem savunmasını, hem de yergisini yaptığı *Fransiskenler;* et yiyenlere, balık yiyenleri tartıştırdığı *Balıkla Beslenme;* göz boyacılığı ve boş inançlarla alay ettiği *Şeytan Kovma Âyini, Hayalet veya Simyacı, Âşık ve Genç Kız'ı* sayabiliriz. (L)

FAMİLİSTER i. (fr. *familistère*). Fourier sistemine göre, birçok ailenin ortaklaşa yaşadığı yer. *Guise familister*'i. Bk. GODİN. (L)

FAMİLYA i. (ital. *famiglia*'dan). Aile: *Çocuğu babasına bırakıp kendisi erkekle ilgisini keser ve familyasının yanına döner* (F. R. Atay).

— Biyol. Birçok ortak karakterlerinden dolayı biraraya getirilen cinslerin topluluğu: *Baklagiller, kedigiller, curculionidae familyası.* Bk. ANSİKL.

— Bot. *Zincirleme familya,* bütünlüğü, birliği bütün türlere özgü karakterlerden çok ortak benzerlik ve ilişkilere dayanan familya.

— Nükl. *Radyoaktif familya,* kendi kendine başkalaşımla birbirinden türeyen radyoaktif elementler dizisi. (Radyoaktif üç familya vardır; bunlardan en önemlisi, üyeleri arasında radyum da bulunan uranyum familyasıdır.)

— ANSİKL. Biyol. *Familya,* takımın veya alttakımın, cinsleri kapsayan parçası, bölümüdür. Köpekgiller, yani köpek familyası, köpek, tilki, çakal v.b. cinslerini kapsar. Familya, canlılar âleminin dördüncü kademesidir: birinci kademe bölüm, ikincisi sınıf, üçüncüsü takım'dır. Demek ki evcil köpek, omurgalılar şubesinin, memeliler sınıfının, etçiller takımının köpekgiller familyasının köpek cinsindendir. Bazen familyalar altfamilyalara veya oymaklara bölünür.

Familya adları Türkçede genellikle *-giller* takısı, bilimsel terminolojide ise zoolojide *-idae,* botanikte *-aceae* takılarını alır. Bir familyada toplanan türlerin sayısı son derece farklı olabilir (meselâ, salepgillerden 12 000'den fazla, apterygidae'de bir tek tür); bu da gösteriyor ki tabiatta bazı tipler bir tek şekilde veya çok az şekilde bulunduğu halde, büsbütün başka bir tip pek değişik çeşitleriyle tabiatı doldurur. Bununla beraber familyaların çoğunda gayet belirli ve kendilerine özgü bir karakter bulunur. (LM)

FAMİN (Pierre Paul), fransız generali (Paris 1855 - ay.y. 1922). 1876'da Saint-Cyr askerî okulunu bitirdi, Senegal'de (1882 - 1883) ve Kamboç'ta (1886) deniz piyade birliklerinde hizmet gördü. 1891'den 1894'e kadar Çin ile Tonkin arasındaki sınırın tespitinde çalıştı. 1892'de Kuang Yên eyaletinde güvenliği sağladı. Gallieni zamanında, 1894'te Long-lat'daki çin korsanlarına boyun eğdirdi. 1897'de Girit seferine katıldı. 1900'den itibaren sömürge kıtalarının başlıca kurucularından biri oldu. (L)

FAMİNTSİN (Aleksandr Sergeyeviç), rus bestecisi ve müzik yazarı (Kaluga 1841 - Petersburg 1896). 1865 - 1872 Arası Petersburg konservatuvarında müzik tarihi öğretmenliği yaptı, daha sonra Rus Müzik derneğinin yöneticisi oldu. *Sardanapallos* (1875) ve *Uriel Acosta* adlı iki opera, orkestra için bir *Rus Rapsodisi,* yaylı çalgılar için iki adet dörtlü yazdı; rus halk şarkılarından meydana gelen ilgi çekici bir derlemesi de vardır. Ayrıca çeşitli gazetelerde müzik eleştirmeleri yazdı. «Beşler grubu»na karşı koyanların başındaydı. (L)

FAM KUYNH, vietnamlı yazar (1892-1945). Yönettiği *Nam Fong* dergisiyle Vietnam'-da batı düşüncesini halka indirenlerden biri oldu ve Vietnam dilinin zenginleşmesine katkıda bulundu. Bir araştırma yazısı (doğu düşüncesi üzerine) yazdı. (L)

FAM VAN DUNG, vietnamlı siyaset adamı (doğ. 1906). 1925'ten sonra Ho-Şi-Minh ile çalıştı. Fransızlar tarafından hapsedildi (1929-1936). Kurucularından olduğu Viet-minh'i 1954 mayısında Cenevre'de temsil etti. O yıl başladığı dışişleri bakanlığı görevini bırakarak 1961'de başbakan oldu. (L)

FAN i. («havalandırıcı» anlamında ing. k.). Havc. Çift hava akımlı bazı türboreaktörlerde, ana akımın çevresinde tali hava akımının dolanmasını sağlayan bir veya birkaç kanatlı kademeli körük.

— Denizc. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Gemilerde, kamaralara, ambarlara, makine ve kazan dairelerine alçak basınçla temiz hava vermek veya buralardaki pis havayı çekerek dışarıdan temiz hava girmesini sağlamak için *fan* kullanılır. Havalandırdığı yerlere boru tesisatıyle bağlıdır. Bir elektrik motoru veya istim makinesi ile kapalı bir mahfaza içinde döndürülen çok sayıda kanatlardan meydana gelmiştir. Kanatları dönüş yönüne göre havayı emer veya basar. (LM)

FANATİCUS i. (lat. k.). Esk. Rom. Tapınakların çevresinde dolaşan ve cezbe gösterileri yapan kimseler. ‖ Siyahlar giyinmiş olan, boru ve trampete sesleri arasında şehri dolaşan Bellona rahipleri. (L)

Foto. LAROUSSE

FANATİK sıf. ve i. (lat. *fanaticus,* tapınakla ilgili, sonraları, coşkun'dan fr. *fanatique*). Bir dine, davaya, partiye v.b. aşırı bir tutkuyle bağlı olan: *Her dinin fanatikleri vardır.* (L)

FANATİZM i. (fr. *fanatisme*'den). İnsanı bir din, düşünce, parti uğrunda aşırılıklara sürükleyen kör tutku: *Sonunda hoşgörü fanatizmi yenecektir.* (L)

FANATRON i. (yun. *phanos,* ışıklı ve *elektron*'dan fr. *phanatron*). Elektr. İki elektrotlu elektron lambası; katodu, bir ampulle daha önceden ısıtmakla sağlanan civa buharı ortamında tutularak akkor hale getirilir. (Bu cihaz akım doğrultmacı olarak kullanılır.) [L]

FANCELLİ (Domenico), italyan heykeltıraşı (Settignano 1469-Zaragoza 1519). Mino da Fiesole'nin öğrencisi olduğu sanılır. İlk defa İspanya'ya 1512'de gitti. *Santo Tomas de Avila* kilisesindeki infant Juan'ın mezarını yapmakla görevlendirildi. 1513'te dikilen bu heykel kaymak taşındandır. Fancelli'nin öteki eserleri arasında, Diego Hurtado de Mendoza'nın mezarı (Sevilla) ve Granada katedralindeki Katolik krallar anıtı da (1515) vardır. (L)

FAN-CLUB [fenklab] i. (ing. k.). Hafif batı müziği şarkıcıları ile sinema ve caz sanatçıları adına kurulan dernek veya kulüp. (M)

Fanconi hastalığı, Fanconi'nin 1927'de tanımladığı soydan geçme hastalık. (Özelliği, iç salgı bozuklukları ve çeşitli vücut kusurlarıyle birlikte görülen kansızlıktır.) [M]

Fancy Free, Jerome Robbins'in bir perdelik balesi; müzik: Leonard Bernstein; dekorlar: Oliver Smith; kostümler: Kermit Love. 1944'te New York Ballet Theatre topluluğu tarafından oynandı; ilk temsilde başlıca rolleri, Janet Reed, Muriel Bentley, Harold Lang, Iohn Kriza, Jerome Robbins paylaştılar. Amerikan koreografisinin ilk gerçek başarısı sayılır. (L)

FANDANGO i. (isp. k.). Birçok çeşidi bulunan ispanyol türkü veya dans havası: *malaguena, rondena* v.b. (Fandango'nun 314 lük oldukça canlı bir ritmi vardır. Gitar ve kastanyet eşliğinde çalınır. Rimski-Korsakov, *İspanyol Kapriçyosu* adlı eserinin son bölümüne bir Asturya fandangosu koymuştur.) [L]

FANDRİANA, Madagaskar'da (Fianarantsoa ili) kasaba, idare bölümü merkezi, Antsirabe'nin güneydoğusunda. Dokumacılık. Grafit işletmesi. — *Fandriana idare bölümü,* 60 000 nüf. (L)

FANELLİ (Francesco), italyan heykeltıraşı ve dökmecisi (Floransa 1593 - Oaris 1665). 1610'dan önce, Cenova'da, Paggi veya Orsolino'dan esinlenerek bronzdan iki aşk tanrısı yaptı (Santa Maria della Neve). Bu tarihten sonra, İngiltere'de kralın heykeltıraşı oldu. 1640'ta prens Charles'ın büstünü yaptı. 1642'de Paris'e yerleşti. İtalya bahçelerinin çeşme, fıskiye ve mağaralarına ait ofort derlemelerini yayımladı. (L)

FANER i. (fr. *phanère*). Anat. Deri ve mukozaların yüzünde çıkıntı şeklinde beliren ve epitel dokudan oluşan bütün organlar: kıl, tırnak, tüy, diş v.b. ‖ Kendi başına bir çıkıntı yapabilen büyük hücre. (Bazı memeli hayvanların somaklarındaki dokunum kılları birer fanerdir.) [L]

FANER(O) —, yun. *phaneros,* görünen'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

FANEROFOR sıf. (fr. *phanérophore*). Anat. Faner oluşturan. ‖ *Fanerofor doku,* embriyonda, diş ve kıl kökü memecikleriyle, alt deri memeciklerini meydana getiren telsel katılgan doku. (L)

FANEROGAM i. (fr. *phanérogame*). Bk. TOHUMLU BİTKİLER.

FANFAN sıf. ve i. (onomatope). *Halk dili.* Konuşması iyi anlaşılmayan (kimse). [M]

FANFANİ (Amintore), italyan siyaset adamı (Pieve Santo Stefano, Arezzo 1908). İktisat profesörüydü. 1946'da Kurucu meclise Hıristiyan Demokrat partiden milletvekili seçildi. De Gasperi kabinesinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik bakanlığı yaptı (1947-1950). Şehir ve köylerin imarı için bir plan hazırlanmasına önayak oldu. Tarım bakanı (1951), içişleri bakanı (1953), başbakan oldu (ocak - şubat 1954 ve temmuz 1958 -ocak 1959). 1954-1959'da sol kanadının lideri bulunduğu Hıristiyan Demokrat partinin genel sekreterliğini yaptı (1954-1959). 1960'ta yeniden başbakanlığa getirildi. 1963'te yerini Aldo Moro'ya bırakmak zorunda kaldı. 1965'te cumhurbaşkanı seçilen Saragat'ın yerine dışişleri bakanı oldu. Aynı yılın sonunda Vietnam ile A.B.D. arasında diplomatik ilişkilerin kurulması için arabuluculuk yapmağa çalıştı. Birleşmiş Milletler Genel kurulu başkanlığına seçildi (1965-1966). Moro hükûmetinin dışişleri bakanı oldu (1966). 19 Mayıs 1968'de Arezzo senatörlüğüne seçildi. 5 Haziran 1968'de ise Senato başkanlığına getirildi. Türkiye'yi resmî (1966) ve yarı resmî (1967) olarak iki defa ziyaret etti. İktisat ve sosyal alanda yayımlanmış başlıca eserleri: *Neovolontarismo Economico Statunitense* (A.B.D.'nin Yeni İradecilik Ekonomisi) [1926]; *Le Origini dello Spirito Capitalistico* (Kapitalist Düşüncenin Kaynakları) [1932]; *Storiya del Lavoro* (Emeğin Tarihi) [1932]; *Cattolicesimo e Protestantesimo nella Formazione Storica del Capitalismo* (Kapitalizmin Tarihî Oluşumunda Katoliklik ve Protestanlık) [1934]; *Un Mercante del*'1300 (1300 Yılının Taciri) [1935]; *Dal Mercantilismo al Liberismo* (Merkantilizmden Liberalizme) [1936]; *Saggi di Storia Economica* (İktisat Tarihi Özeti) [1936]; *İndagine sulla Rivoluzionne dei Prezzi* (Fiyatların Devrimi Üzerine Araştırma) [1939]; *Storia Economica* (İktisadî Tarih) [1941]; *Persona, Beni, Societa* (Kişiler, Mallar, Toplum) [1945]; *Storia delle Dottrine Economiche* (İktisat Öğretisi Tarihi) [1945]; *Le tre Citta, Postille a San Luca* (Üç Kent, San Luca'daki Yerler) [1946]; *Economica* (İktisat) [1947]; *Poemi Omerici ed Economia Antica* (Homeros'un Şiirleri ve Eskiçağ İktisadı) [1960]; *Storia Economica* (İktisadî Tarih) [1962]. (LM)

FANFAR i. (fr. *fanfare*). Bir opera temsilinde, bakır nefesli çalgıların sahnede icra ettikleri parça (meselâ Aida'da). Bugün, bakır nefesli çalgılardan kurulu, sayıları 20 ile 150 arasında değişen icracıdan meydana gelen orkestra. (Tahta çalgılar da katılırsa bu orkestra armoni mızıkası adını alır.) [L]

FANFİN blş. i. (Genellikle *etmek* yard. fiiliyle). *Fanfin etmek,* anlaşılmayan bir dille konuşmak. (M)

FANGA i. (ital. k.). Sıvı denecek kadar sulu çamur; balçık. (L)

FANGATAUFA, Tuamotu takımadalarında (Fransız Polinezyası) ıssız atol. Mururoa'nın güneydoğusuna kırk kilometre kadar uzakta. Termonükleer silâhların denenmesi için, Fransız Büyük Okyanus Deneme merkezinin ileri noktası olarak düzenlendi. Uçak pisti. (L)

FANGEN (Ronald), norveçli yazar (Kragero 1895-Oslo yakını 1946). Gazeteci olarak yazı hayatına girdi. 1923'te *Var Verden* dergisini kurdu. Bu dergide Sigurd Hoel ve Marks'çılık etkisinde kalanlara karşı gelenekçi değerleri savundu. Dinsel sorunlara yakınlık duydu. Liberal olmasına rağmen Hıristiyanlığa yöneldi ve «Oxford» adı verilen hareketin taraftarlarından biri olarak ortaya çıktı. İlk dönemde *Den Forjaettede Dag* (Lânetli Gün) [1926] gibi eserler verdi. *Duel* (Düello) [1932] ve *En Kvinnes Vei* (Bir Kadının Yolu) [1933] adlı kitaplarında ve *Pa Bar Bunn*'da (Çıplak Toprağın Üzerinde) [1936] Hıristiyanlığa yönelişinin açık izleri görülür. Naziliğe karşı çıktığı için Almanlar tarafından hapsedildi (1940-1941). *Işıktan Bir Melek* (1945) adlı kitabında Norveç'te naziliğin etkilerini inceledi. (L)

FANGİO (Juan Manuel), arjantinli yarış otomobili sürücüsü (Balcarce, Arjantin 1911). Otomobil yarışçıları dünya şampiyonu. Birçok milletlerarası yarışmada birinci geldi. 1945-1958 Arasında en başarılı yarışçıydı. Aşırı derecedeki cesareti ve soğukkanlılığıyle katıldığı yarışlarda dünya rekorları kırdı. (L)

FANG'LAR veya **FAN'LAR** veya **PAHUEN'LER,** Gabon'un kuzeyi ile İspanyol Gine'sinde yaşayan kara derili halk. Derileri siyahtan çok tunç renklidir. Özellikle avla yaşar ve palankalarla çevrili köylerde otururlar. Dilleri bantu grubundandır. Sanatları gelişmiştir (ağaçtan yapılmış insan başları, kireçle beyaza boyanmış maskeler v.b.). [L]

FANG-NGA, Tayland'da şehir, aynı adlı ilin idare merkezi, Malezya yarımadasının kuzeyinde, Malakka boğazının girişinde, 3 500 nüf. Kalay çıkarma merkezi. Yakınında kurşun ve kömür madenleri. (L)

FANGRİ i. Kemikli balık. (Sırt yüzgeci kısa, kuyruğu çataldır; ayrıca kemikten bir dikeni bulunur. Sıcak ülkelerde ırmaklarda yaşar. Yayıngillerden.) ‖ Akdeniz'de yaygın olan bir balık türü (*Pagrus pagrus*). [L]

FA NGUM, Laos krallığının kurucusu (öl. 1374). Yukarı Mekong Thai şefi olan babasının sığındığı Angkor sarayı çevresinde yetişti. Kral Khmer'in kızlarından biriyle evlendi. Kaybettiği prensliğini yeniden elde etmesi için 1345'te kral emrine bir ordu verdi. Şieng Dong Şieng Tong'da (daha sonraları *Luang Prabang*) krallığını ilân etti. Vieng Şan'ı (bk. VİENTİAN) ele geçirdi. 1353'te Lan Şang ülkesinin hükümdarı olarak tahta çıktı. 1373'te tahttan uzaklaştırıldı. (L)

FANİ sıf. (ar. *fenā*'dan *fānī*). Kalıcı olmayan, gelip geçici, ölümlü: *Fâni ömür biter, bir uzun sonbahar olur* (Yahya Kemal). *San'atkârların san'atkârı Hâlik'in işlerindeki hikmetine hangi fâni akıl erdirmiş* (H.E. Adıvar). ‖ İ. *Mec.* Dünya: *Kişi muradına ermez / Bu fânide kimse kalmaz* (Yunus Emre). ‖ *Fani dünya,* geçici olan dünya: *Ne ettik, ne gördük şu fâni dünyada/ Kötülükten gayri?* (O. V. Kanık). *Kerem eydür: Geldim gittim / Şu fâni dünyaya nittim* (Halk hikâyesi). ‖ *Âlem-i fani,* ölümlü olan bu dünya: *Bu âlem-i fânide işi bitmiş olur* (Cevdet Paşa). ‖ *Pir-i fâni,* çok yaşlı olan: *Pir-i fâni bir ihtiyarın, hakaret görmesine kim tahammül edebilir?*

◆ **Fanilik** i. Ölümlülük, geçicilik: *Kahraman mı, insan mı olacaktı? Fânilik tarafı galebe çaldı...* (A. H. Tanpınar). *Yaşayan bütün şeylerin fâniliklerini görmek bana öyle acı geliyor ki* (A. Ş. Hisar).

◆ **Faniyet** i. *Esk.* Fânilik: *Sükûn ü hâb: ezelî ihtiyac-ı fâniyyet* (Tevfik Fikret). [M]

FANİ i. (yun. *phanein,* görünmek'ten fr. *phanie*). İnsan gözünün algıladığı ışık şiddeti.

— ANSİKL. Stevens'in incelediği *fani* kavramı, bir canlı varlığın öznel olarak algıladığı ışık şiddetini nesnel ölçülerle verebilmek sorunlarını ortaya attı. (Ayrıca, bk. SONİ.) Hanes, Stevens'in psikofizik teorisini fani'nin incelenmesine uyguladı (1951). Deney yaptığı kişilerden, ışık şiddetine doğrudan doğruya miktar olarak bir değer biçmelerini istedi ve sonuç olarak şu lineer bağıntıyı çıkardı (logaritmik koordinatlarda): ψKS 0,50′ burada ψ duyumu, S uyarmayı gösterir. 0,50 deney sırasındaki duyum şartlarına bağlı olan, *n* cinsinden bir üslü ifadedir (eğer ışık kaynağı nokta şeklindeyse değeri 0,50, deney karanlıkta yapılıyorsa ve ışık kaynağı 5°'lik açıyle bir ışık demeti yayıyorsa değeri 0,33'tür), K ise ölçmedeki öznel birimlere bağlı bir sabittir. Fani için, Hanes'in kullandığı ölçme öznel (sübjektif) birimi bril*'dir. Bununla birlikte, bu bağıntı ve Stevens'in psikolojik teorisi özellikle Fransa'da Fieron tarafından sık sık eleştirildi. Fani'nin değeri, kişiye göre büyük ölçüde değişir. Meselâ, ortalama *n* üssü 0,33 olan 10 kişilik bir grupta, kişilerden her biri için üssün değeri 0,2 ile 0,6 arasında değişir. Öte yandan R. M. Warren, ışık kaynağının uzaklaşmasından ileri gelen aydınlanma değişiminde, Hanes bağıntısının kaynağını buldu (1958). Bu durumda, kaynağın uzaklığı iki katına çıkınca fani'nin değeri de iki misli daha küçük kabul edildi; oysa gerçekte, fani asıl değerinden dört defa küçülmüştür: demek ki fani'nin öznel ölçeği, uyarıcı ışık şiddetinin kare köküyle orantılı bir değişim gösterir. (L)

FANİ EFENDİ (İsmail), türk şairi (Diyarbakır, ?-İstanbul 1693). Din konularını işleyen 3 000 beyitlik *Ferâiz*'i (Farzlar) ve *Divan*'ı vardır. (M)

FANİLA i. (yun. *phanella*'dan). Pamuk ipliği veya yünden örülmüş iç gömleği (*iç fanilası* da denir): *Krem rengi Selânik fanilasının paçaları [...] ayak bileklerine kadar uzanıyordu* (Sabahattin Ali). *İç fanilasını beraber götürmedi. Ya oralarda soğuk alırsa* (H. R. Gürpınar). ‖ Yalnız pamuk ipliğinden ve flanel usulünde dokunmuş kumaş (özellikle iç çamaşırı yapımında kullanılır).

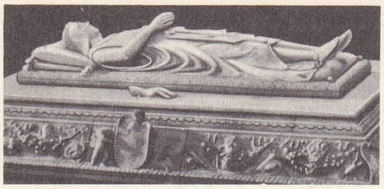

FANCELLİ infant Juan'ın mezarı

|| İnce ve taranmış yünden dokunmuş hafif ve gevşek bir cins kumaş: *Hele o tüylü battaniyem, yastıklarım, fanila entarim...* (Ahmed Rasim). || *Atlet fanilası,* erkeklerin giydiği iç gömleği. || *Fildekos fanila,* fildekos kumaşından fanila. || *Sağlık fanilası,* özellikle akciğer hastalıklarından sonra giydirilen, ter emici, çok ince yün fanila. || *Ten fanilası,* ince pamukludan (bazen de yünden) dokunmuş ince fanila.

— Binic. Trikotin, jarse, yünlü, bürümcek v.s. gibi kumaşlardan yapılan bandaj. (Çalışmadan sonra atların adale ısılarını muhafaza etmek için kullanılır [dinlenme bandajı]. Aynı zamanda, çalışma sırasında ve hızlı yürüyüşlerde atların bileklerini korumak için sarılır [çalışma bandajı]. Konkurhipik atları ile engelli yarış atlarına bu fanila bandaj sarılırken ayak kemiği ile bandaj arasına pamuk koymak gerekir. Zira bandaj, kirişlerin hareketini ve kan dolaşımını engellemeyecek şekilde biraz gevşek ve aşağıdan yukarıya doğru sarılmalıdır.)

FANFANİ

— Matbaac. *Makine fanilası,* el pedallarında, baskının sayfanın arka yüzüne çıkmasını önlemek ve harflerin basımını sağlamak için sayfa çerçevesine konan yıkanmamış kumaş parçası. (ML)

FAN KE BİNH, vietnamlı yazar (1875-1921). Gazetecilik yaptı, vietnam dilini latin harfleriyle yazma hareketine katıldı. Yurdunun gelenek ve göreneklerini anlatışındaki ustalıkla tanınmıştır. (L)

FAN KHAC SUU, güney vietnamlı siyaset adamı (Canthol 1905). Tarım mühendisiydi. İkinci Dünya savaşı başlarında milliyetçi davranışlarından ötürü sekiz yıl kürek cezasına çarptırıldı. 1949'da Bao Dai tarafından Tarım Sosyal İşler ve Çalışma bakanlığına getirildi; iki ay sonra istifa etti. Ngo Dinh Diem'in iktidara gelmesiyle (1954) yeniden bu bakanlığa atandı, ama Kaoday'cılarla ilişki kurduğundan, mezhepler ortadan kaldırılınca görevinden çekildi. 1957'de kurulan Demokratik blok üyesi olarak 1959 ağustosunda Parlamentoya seçildi. Kasım 1960 hükûmet darbesi hareketine katılmakla suçlandırıldı, tutuklandı. Ngo Dinh Diem devrilince (kasım 1963) hapisten çıktı, Devlet Millî Yüksek konseyine girdi. Ekim 1966'da hükûmet başkanı, 26 ekimde cumhurbaşkanı oldu. Ama eylül 1967 başkanlık seçiminde ancak üçüncü sırayı alabildi. (L)

FAN'LAR. Bk. FANG'LAR.

FANNİA i. Evlerde veya çiçeklerde yaşayan küçük sinek. (*Fannia scolaris* ve *F. canicularis,* evlerin civarında, ağaçların gölgesinde uçuşur. Kurtçukları, çürümekte olan organik maddelerin içinde yaşar; çoğu zaman peynirde de görülür. İnsanda ve hayvanlarda miyazis hastalığına yolaçabilir. Sineklerin evsineğigiller familyasındandır.) [L]

FANNİA (GENS), M.Ö. II. yy. dan beri tanınan romalı pleb sülâlesi. Başlıca üyeleri şunlardır: Caius **Fannius Strabo,** M.Ö. 161'de konsül. İsrafı önleyen ve eski yasalardan birini çıkardı (sofra masrafları hakkında *Fannia* kanunu). Romadan yunan filozoflarını kovdu; — Caius **Fannius,** Strabo'nun amca çocuğu, 142'de tribunus, 122'de konsül. Afrika ve İspanya'da savaştı. 122'de Roma'da latinleri ve müttefikleri kovdu, bunlara tam roma yurttaşı hakkı verilmesi için Caius Gracchus'un kanun tasarısını reddetti. Scipio Aemilianus derneği üyesi, Panaitios'un müridi ve stoacıydı. Bugün kayıp olan bir *Yıllık* yazdı; **—Fannius Caepio,** M.Ö. 22'de, Terentius Varro Murena ile birlikte Augustus'a karşı gizli bir ihtilâl örgütü kurdu, bir kölenin ihbarı üzerine öldürüldü; — Caius **Fannius,** değerli tarihçi ve hatip, Genç Plinius'un arkadaşı. Neron'un kurbanları hakkında yarım kalan bir eser yazdı: *Exitus Occisorum aut Relegatorum a Nerone* (Neron Tarafından Öldürülenler ve Sürülenler). Bu eserden yalnız birkaç parça kalmıştır. (L)

FANNİERE (Auguste), fransız kuyumcusu (Longwy 1816-Paris 1900). Kendisi gibi kuyumcu olan Joseph'in (Longwy 1822-ay.y. 1897) kardeşi. Fauconnier'nin yeğenleri ve öğrencileri idiler. İki kardeş önemsenmez bir iş sayılan kuyumculuğa yeni bir atılım kazandırdılar. 1869'da imparatoriçe Eugénie'nin Ferdinand de Lesseps'e armağan ettiği kadırga biçimindeki mücevher, bu iki kardeşin eseridir. (L)

FANNİNG, Büyük Okyanusta atol, Polinezya'da, Gilbert ve Ellice adaları ingiliz sömürgesinin bir kısmı; 300 nüf. (L)

Fanny, M. Pagnol'un, 1931'de yazdığı üç perde dört tabloluk oyunu. Bk. MARİUS. (L)

FANO, İtalya'da şehir, Marche'de (Pesano e Urbino ili), Adriya denizi kıyısında, Metauro ırmağı ağızları yakınında; 45 500 nüf. Balıkçılık limanı ve sayfiye merkezi. Şehirde güzel anıtlar vardır: sivri kubbeli katedral (Domenichino'nun freskleri); San Michele, Sant'Agostino (Guercino'nun tabloları) ve Santa Maria Nuova (Perugino ve Santi'nin tabloları) kiliseleri; Raigone sarayında (1299) L. Poletti (1845-1863) tarafından inşa edilen Fortuna tiyatrosu. Malatesta sarayında (XV. yy.) ilgi çekici müze. — Tar. Şehrin bulunduğu yere M.Ö. III. yy. dan itibaren Romalıların yerleştiği sanılır. Augustus, şehre (Fortuna tapınağına izafeten *Fanum Fortunae*) M.Ö. I. yy. da emekli askerleri yerleştirdi (*Colonia İulia Fanestris*). Fano eski düzgün planını, Augustus kemerini ve Romalılardan kalma surları muhafaza eder. I. yy. dan itibaren papalığa bağlı bir piskoposluk olan Fano, Maletesta'ların zorba idaresi zamanında (XIV. yy. başı) sanat ve şehircilik bakımından büyük ölçüde gelişti. Eskiden bir üniversite merkeziydi. (L)

FANO (Gino), italyan matematikçisi (Mantova 1871-Verona 1952). Messina'da 1899'dan 1901'e kadar analiz ve analitik geometri kürsüsü görevlisi, sonra Torino üniversitesinde 1902'den 1908'e kadar analitik geometri ve tasarı geometri profesörü, 1938'e kadar bu şehrin politeknik okulunda tasarı geometri hocası. Bilimsel eseri özellikle, izdüşümsel geometri ve daha da geniş bir ölçüde cebirsel geometriyi ilgilendirir. 1942'de yarım yüzyıldan beri çözülememiş kalan, dört boyutlu uzayda üçüncü dereceden genel biçimlerin indirgenemezliğini ispat etti; bu alanda söz götürmez bir yetki kazandı. Alman matematik ansiklopedisinin yazılışında önemli bir etkisi oldu. Başlıca eserleri: *Lezioni di Geometria Descrittiva* (Tasarı Geometri Dersleri) [1910], *Lezioni di Geometria Analitica e Proiettiva* (Analitik ve İzdüşümsel Geometri Dersleri) [1930], *Geometria non Auclidae* (Euklides'ci Olmayan Geometri), *İntroduzione Geometrica alla Teoria della Relativita* (Bağıllık Teorisine Geometrik Giriş) [1935]. (L)

FANO (Guido Alberto), italyan bestecisi (Padova 1875-Tauriano di Spilimbergo, Udine 1961). Parma (1905), Napoli (1911) ve Palermo (1917) konservatuvarlarını yönetti. Piyanocu ve orkestra şefi olarak çalıştı. Başlıca besteleri: solo, ikili koro ve orkestra için dramatik üçlü, *La tentazione di Gesa* adlı senfonik şiiri, kutsal müzik ve oda müziği. Ayrıca müzik tarihi ve estetiği üzerine araştırmalar yaptı. — Oğlu FABİO (Parma 1908), piyanocu ve müzikologdur. Galilei ve Martucci üzerine eserler yayımladı. (L)

FANON i. Bk. BALİNAÇUBUĞU.

FANOS. Bk. PHANOS.

FANÖ, Danimarka takımadalarında (Ribe amt'ı) ada, Jylland'ın batı kıyısı yakınında; 2 600 nüf. Sayfiye merkezi. (L)

FAN RANG, Vietnam'da (Güney Vietnam) şehir, il merkezi, Annam kıyısında; 16 700 nüf. Amerikan Askerî üssü. (L)

FANSAGO. Bk. FANZAGO (Cosimo).

FANSHAWE (sir Richard), ingiliz şair ve diplomatı (Ware Park, Hertfordshire 1608 - Madrid 1666). İngiltere'de iç savaş sıralarında kral tarafını tuttu, 1660'da Krallığın yeniden kurulmasından sonra diplomatik görevle İspanya ve Portekiz'e gönderildi. Guarini'den *Pastor Fido'yu,* Camoes'den de *Lusiades*'i ingilizceye çevirdi. (L)

FAN Sİ PAN, Kuzey Vietnam'da billûrsu ve püskürük kütle, Kızıl ve Kara nehir arasında; 3 142 m. (L)

FANTA i. Bk. GÖK *baştankara.*

FANTASİA i. (yun. *phantasia,* dış görünüş'ten). Arkesilas ve Karneades'in felsefesinde, bilen özne ile bilinen nesne arasında yer alan dış görünüş. (L)

Fantasia, amerikalı canlı-resimci, filim yönetmeni ve yapımcısı Walt Disney'in 1940'ta yaptığı bir canlı-resim filmi. Beethoven, Chopin, Stravinski, Bach, Çaykovski, Musorgski, Ponchielli, Dukas'nın müziklerinin resimlendirilmesinden meydana gelen Fantasia filminin en başarılı yönü, bazı gösterimlerde, üç boyutlu ses denemesidir. Görüntülerden ayrı olarak 35 mm.lik bir ses kuşağı üzerinde yer alan dört ses yolu, salonun çeşitli noktalarına yerleştirilmiş hoparlörlerle veriliyordu. Fantasound adı verilen bu işlem, geniş perdeler ortaya çıkınca bir yana bırakıldı. Filmin müziğini L. Stokowski yönetiyordu. (M)

Fantasio, A. de Musset'nin iki perdelik mensur komedisi (*Revue des Deux Mondes,* 1 ocak 1834; Comédie Française, 18 ağustos 1866). Hayalî bir Bavyera'da, borç içinde yüzen genç bir burjuva, alacaklısından kurtulmak için saray soytarısı kılığına girerek kralın ve prenses Elisabeth'in yanına sokulur ve prenseste kendisine karşı aşka benzer bir duygunun uyanmasına yolaçar. Elisabeth'in kaba saba ve gülünç bir kimse olan Mantoue prensiyle evlenmesini önlemek için, prensin hayatında ilk defa romanesk bir davranışta bulunarak kendi kılığına soktuğu yaver Marinoni'nin kafasındaki perukayı balık avlar gibi çıkarır. Fantasio, Musset'nin şiirli ve nükteli bir kaprisini ve aynı zamanda da o ince melankolisini, insanların birbiriyle ilişkili olabilmek üzere dışa açılmalarını önleyen ruhî yalnızlıklarını ve her şeyin olağan göründüğü bir yaşayışın bıkkınlık ve sıkıntısını dile getirir. (L)

FANTASKOP i. (yun. *phantasma,* hayalet ve *skopein,* bakmak'tan fr. *fantascope*). Robertson tarafından icat edilen ve 1798'de Paris'te *Soirées - Fantastiques* tiyatrosunda kullanılan bir çeşit fener. (L)

FANTASMA veya **FANTAZMA** i. (yun. *phantasma,* görüntü). Opt. Bir görme yanıltısı.

— Psikanal. İnsandaki bilinçaltı istekleri dram halinde ortaya koyan hayalî görüntü. (*Bilinçaltı fantazmalar* ile *bilinçdışı fantazmalar* arasında ayrım yapmak mümkündür: ama bu öz bakımdan bir ayrım değildir ve Freud bu ayrı şekiller arasındaki benzerlik üzerinde durur. Fantasmalar düzenli ve çoğu zaman tipiktir: kişinin bütün hayatına şekil verirler.) || *Kökel fantasma,* her insanda yaşantılardan ayrı olarak, genel bir biçimde rastlanan ilkel sahne, çekicilik, iğdiş etme gibi fantasma oluşumları. (L)

FANTASMAGORİ veya **FANTASMAGORYA** i. (fr. *fantasmagorie*'den). Optik yanılsamalarla hayaletler, hortlaklar gösterme sanatı: *Adeta bir fantasmagori görünen bu haşmetli, bu hemen hemen mehabetli diyebileceğim duvarlar...* (Y.K. Karaosmanoğlu).

— ANSİKL. *Fantasmagori,* karanlıkta saydam bir perde üzerinde, gizli projeksiyon araçlarıyle şeytansı, garip ve korkutucu ışıklı şekiller meydana getirmektir. Bu buluşu ilk defa uygulayan fizikçi Robertson, dekor, sahne ve ışık oyunlarıyle görüntüleri daha da tüyler ürpertici bir hale sokuyordu. (L)

FANTASMAGORİK sıf. (fr. *fantasmagorique*). Fantasma ile ilgili: *Gölgesi fantasmagorik bir masal hayvanı heyulası gibi ...* (R. N. Güntekin). [M]

FANTASMOSKOPİ i. (fr. *phantasmoscopie*). Psikopatol. Hayaletlere benzeyen nesne veya kişilerin sanrı tarzında görünmesi. (Bu görüntüler çok zaman izdüşümü gibidir ve duvarlarda ya da tavanda görüldükleri öne sürülür.) [L]

Fantasound, amerikalı filim yapımcısı ve yönetmeni Walt Disney'in 1940'ta çevirdiği *Fantasia* adlı canlı-resim filminde ilk olarak uygulanmış bir üçboyutlu ses işlemi. Salonun çeşitli yerlerine hoparlörler yerleştirilmiştir, üzerinde dört ayrı ses yolu bulunan

Foto. Viollet, Camera Press (LAROUSSE)

bir ses kuşağından yararlanılır. (L)

FANTASTİCİ (Agostino), italyan mimarı ve mobilya ressamı (Siena 1782- ?), 1820'ye doğru Mısır sanatından esinlenerek çok zarif ve ince mobilyalar yaptı. Kiraz ağacına abanoz kaplama uyguladı. Kendi yaptığı villalar için tasarlanmış bir dizi mobilya deseni Siena belediye kitaplığındadır. (L)

FANTASTİK sıf. (fr. *fantastique*). Hayal ürünü, fantezi ürünü olan: *Fantastik hikâyeler.*
◆ İ. Ed. XVIII. yy.dan itibaren Fransa'da gelişen edebiyat türü.

— ANSİKL. Her devrin edebiyatında görülmekle beraber, *fantastik*, ancak XVIII. yy.'ın sonunda ingiliz korku romanlarının etkisiyle (Ann Radeliffe) Fransa'da başlı başına bir tür oldu. Goethe'nin *Balad*'larında ve Hoffmann'ın *Masalları*'nda görülen fantastik, fransız romantiklerini büyük ölçüde etkiledi: Nodier, 1820 yıllarında «çılgınlar okulu»nu kurdu ve Gérard de Nervallei (*Silvia*, 1954) müjdeleyen rüya fantastiğini (*Trilby*, 1822; *La Feé aux Miettes* [Kırıntılar Perisi], 1832) ve Victor Hugo'yu etkileyen (*Han d'İslande*, 1823) dehşet fantastiğini (*Smarra*, 1821) işledi. Bu etkilere, Barbey d'Aurevilly'nin *Diaboques'de* (Şeytansılar) [1874] ve Viliers de l'İsle-Adam'ın *Contes Cruels*'de (Zalim Hikâyeler) [1883] esinlendikleri Poe'nun etkisini de ekleyebiliriz. Aynı yıllarda, gizli ilimlere karşı duyulan merak da yeni bir akıma yolaçtı ve fantastik deliliğin sınırlarına dayandı (Gérard de Nerval: *le Chimère*, 1854; *Aurelia*, 1855; Guy de Maupassant: *l'Horla*, 1887). Gerçeküstücülük akımıyle, rüya ve eylem arasındaki sınırlar büsbütün kalktı ve fanstastik sanat ve hayatın tabiî ortamı haline geldi (André Breton: *Najda*, 1928). Günümüzdeki hayalbilim romanları fantastik'in yeni bir şeklidir. (L)

Fantastik Senfoni (*Symphonie Fantastique*), Berlioz'un 1830'da tamamladığı senfoni. Başka bir adı da «*Bir Sanatçının Hayatından Parçalar*»dır. Eser, bu addan da anlaşıldığı gibi, gerçek bir biyografya niteliğindedir. Sanatçı bu eserini meydana getiren beş bölümün başlıklarıyle eseri şöyle özetler: 1. Hulyalar, tutkular; 2. Bir balo; 3. Kır sahnesi; 4. İşkenceye doğru; 5. Bir şabbat gecesi rüyası. Berlioz bu eserinde, Sevgili'yi sembolleştiren bir «saplantı» temasını tekrarlarken, müziği orkestraya uygulamak amacıyle ilgi çekici çalışmalar yapmıştır. L. Messine 1936'da Berlioz'un müziğine ve librettosuna dayanan bir eser meydana getirdi. İlk defa Londra'da Covent Garden'da oynandı (dekor: Christian Berard). [L]

FANTASTRON i. (fr. *phantastron*). Elektron. Ekran ızgarası durdurma ızgarasına bir kondansatörle bağlanmış pentot lambasının kullanıldığı otomatik osilator devresi. (Fantastron testere dişli gerilim üreticisi olarak kullanılır.) [L]

FANTAZMA i. Bk. FANTASMA.

FANTAZYA i. (yun. *phantasia*, nümayiş, öğünme'den). Arap atlılarının bayramlarda yaptıkları gösteriler. Tüfeklerini boşaltıp doldurarak veya havaya atıp kaparak naralar atarlar. (L)

FANTEZİ i. (fr. *fantasie*). Sınırsız hayal. ‖ Eğlenceli, eğlendirici, hoşa giden değişik davranış.

— Dokumc. Normal olarak iki veya daha fazla kat bükülmüş iplikten daha başka görünüşlü iplik. Bk. ANSİKL.

— Kuyumc. *Fantezi mücevher*. Bk. ANSİKL.

— Matbaac. Her çeşit düz ve italik harf tanımının dışında kalan harflerin ortak adı. (Pek çok çeşidi vardır.) ‖ Bir kitabın içindeki süsler (özellikle vinyetler ve metin sonlarındaki süs klişeleri).

— Mus. Son yarım yüzyıl içinde serbest formlu şarkılara verilen ad. Özellikle son 30 yıl içinde türk ve arap filmleri için bestelenen şarkıların hemen hepsi fantezi şeklindedir.

— Müz. Oldukça serbest kuruluşlu bir çalgı bestesi; aşağı yukarı aynı yapıda ama kuruluşu daha bağımlı bir parçanın yanı sıra gelişir. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Dokumc. Halen piyasada çok çeşitli tip *fantezi* iplik vardır ve bunların yapılışı da oldukça değişiktir. Tek kat fantezi iplikler; ya boyama sisteminde (şine, fondü, jaspe, melanje, viguro v.b.) veya ipliğin ana yapılış sisteminde (nopeli, balıklı, perle v.b.) değişiklik yapılmak suretiyle elde edilir. Bükümlü fantezi iplikler ise; üni renk bir ipliğin değişik renk bir veya birkaç iplikle bükülmesinden elde edilen muline, değişik numara iplikle bükülmesi suretiyle elde edilen onde veya frize ve ayrıca bukle nopeli, fitilli v.b. gibi çeşitli şekillerde imal edilmektedir. Bu tip iplikler bilhassa, değişik tip fantezi ve nuvote kadın kumaşları için kullanıldıklarından, sabit tipleri yoktur; ihtiyaca göre durmadan değişik tipler icadedilip kullanılmaktadır. İplik hammaddesi ise her cins tekstil hammadesi olabilir.

— Kuyumc. *Fantezi mücevher* adıyle anılan süs eşyaları başlangıçta altından, gümüşten veya bir alaşımdandı. Bunların süsleri kalıp dökümüyle yapılırdı. XX.yy. da, taklit taşlarla süslü olarak yapılmağa başlandı. Kullanılan maden ise altına veya eski gümüşe benzer.

— Müz. *Fantezi*'nin, XVI. yüzyılda *ricercare*'nin bir eki, bir türü sayıldığı anlaşılıyor. Fanteziyi İngilizler işlediler ve adına *fancy* dediler (Philips). İtalyanlardan Frescobaldi, fransızlardan Guillet, Du Caurroy fantezi yazdılar. XVII. ve XVIII. yy.-larda prelüdün bir eki haline geldi ve serbest biçimde yazılmış bir prelüdün yerini aldı (*Kromatik fantezi*). XIX. yüzyılda fantezi, sonatın bir şekli oldu: Beethoven op. 27'nin içindeki iki sonatına *guasi una fantasia* (hemen hemen bir fantezi gibi) alt başlığını seçti. Org için *Fantaisie en «la»* eseriyle Franck, piyano ve orkestra için *Fantaisie en «sol»* eseriyle Fauré fantezileri çok temalı uzun freskler olarak ele aldılar, kesintisiz bir sonata benzeterek bölümler içindeki temaları kaynaştırdılar. (LM)

FAN-THİET, Vietnam'da (Güney Vietnam) şehir, Binh Thuan ilinin merkezi, Annam'ın güney kıyısında, 56 800 nüf. Balıkçılık limanı. Tuzlalar. (L)

FANTİ i. (yun. *phantis*'ten). İskambil oyunlarında bacak, oğlan veya vale adlarıyle de anılan kâğıt: *Kara maçanın fantisi*. (M)

FANTİ (Manfredo), italyan generali (Carpi 1808 - Floransa 1865). 1831 Devrimci hareketlerine katıldı ve Fransa'ya sığınmak zorunda kaldı; Lyon'da iki yıl orduda hizmet etti. Liberallerin davasına katılmak amacıyla İspanya'ya geçti ve orada kurmay albay oldu. Sardunya ordusuna girdi; Novara'da (1849), Kırım'da (1855), Magenta ve Solferino'da (1859) savaştı. Orta italya birliği kıtalarının komutanı ve Cavour'un harbiye nazırı oldu (1860); Garibald'nin karşısında bir tümene komuta etti ve Cavour'un ölümünden sonra görevinden çekildi (1861). [L]

FANTİ'LER, Gana'nın doğu yakasında Aşanti'lerle aynı gruptan olan ve bir Sudan dilini konuşan halk. Balıkçılıkla geçinirler. (L)

Fantine, Victor Hugo'nun *Sefiller* (Misérables) adlı romanının kahramanlarından biri. Şevdiği erkek tarafından terkedilen güzel işçi kız fuhşa sürüklenir, sonra kendini ölünceye kadar kızı Cosette'e adar. Yazar, Fantine tipinde çok önem verdiği bir temayı işler: düşmüş bir kadının analık sevgisiyle yeniden değerli bir varlık haline gelmesi. (L)

FANTİNİ (Girolamo), italyan bestecisi ve trompet virtüozu (Spoleti 1600 [?]-?). 1630'da Floransa büyük düka'sı Ferdinando II'nin hizmetine girdi. *Modo Per İmparare a Sonare di Tromba* (Trompet Çalmayı Öğrenmenin Yolları) [Frankfurt-am-Main, 1638] adlı kitabında trompet için yazdığı birçok beste vardır. (L)

FANTİN-LATOUR (Henri), fransız ressamı (Grenoble 1836 - Buré, Orne 1904). Anası rus asıllıdır. Babası ressam Théodore *Fantin-Latour* (Metz 1805- Paris 1875) Louvre'daki eserlerden birçok kopya yapmıştı. Henri Fantin-Latour, Lecoq de Boisbaudran'ın öğrencisiydi; kısa bir süre de Courbet'nin atelyesinde çalışmıştı. Babası gibi, Louvre'da, Vatteau'dan, Veronese'den, Gione'den (*Kır Konseri*), Von Dyck'den, Ferdinand Bol'dan, Nicolas Poussin'den kopyalar yaptı. İzlenimcilerin ve özellikle Manet'nin dostuydu. Fantin-Latour, çağdaş resmi romantik resme bağlayan zincirin bir halkası sayılır. Toplu portrelerde yenilik yaratan sanatçının başlıca eserleri Louvre'dadır: *Delacroix'ya Saygı* (1864); *Masa Başında* (1872) [bu resimde Verlaine, Rimbaud ve başka şairler görülür]; *Batignolles'deki Atelye* (1870) portreleri de yaptı. Müzik meraklısı olan ve özellikle Berlioz'a, Wagner'e büyük hayranlık besleyen sanatçı, Tannhäuser (1886) ve Ren Altını'ndan ilham alan resimler yaptı. Natürmortları ve çiçek resimleri çok beğenilir. Louvre'dan başka Alençon, Amiens, Anvers, Berlin, Brüksel, Douai, Grenoble müzeleriyle Londra'da Tate galerisinde ve Paris Art Moderne müzesinde tabloları vardır. (L)

FANTOCCİO i. («bebek» anlamında ital. k.). İple hareket ettirilen, her yanı eklemli kukla.

— ANSİKL. Sadece baş, kollar ve oynatıcının elini soktuğu kumaş bir kılıftan meydana gelen *pupazzo*'dan (el kuklası) farklı olarak, *fantoccio* (ipli kukla), ağaçtan veya kartondan yapılmış bir bebektir; baş, kollar ve bacaklarda kurşun ağırlıklar vardır, bunlara bağlı ipler kukla sahnesinin

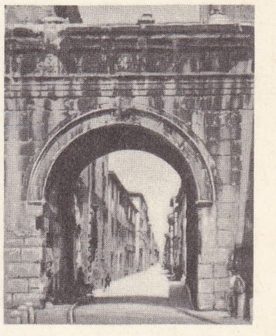

FANO
Augustus takı

Fantasia filminden bir sahne

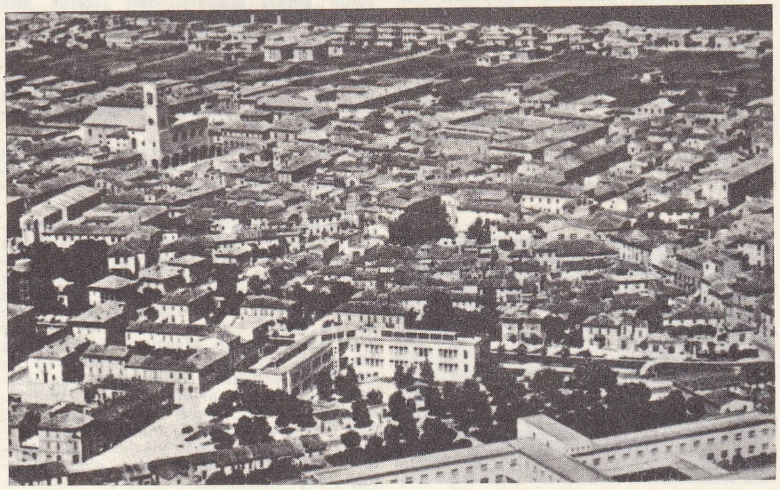

FANO'dan bir görünüş

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE) ; Gran Enciclopedia Larousse ; Dizionario Enciclopedico italiano

Fas'ta fantazya

üstündeki oynatıcı tarafından çekilerek bebek hareket ettirilir. Ağırlıklar sayesinde oynatıcı bebeğe, dengesini bozmadan istediği her hareketi yaptırır, başının üstünden çıkan ince bir demir tel sayesinde de kolayca yer değiştirtebilir. Ayrıca, sahnenin döşemesine, her bebeğin ağırlık desteğinin geçtiği yarıklar da açılabilir. Karşı-ağırlıklar veya sahnenin altında bulunan bir makinist bu destekleri veya ipleri hareket ettirir. Serafino'nun çocuk kuklalarından sonra, gerçek birer sanat eseri olan, Holden'in (Türkiye'ye gelip kukla oynatmış ve öğrenciler yetiştirmiştir), Signoret ve Boucher'in kuklaları ve Podrecca'nın 1 m boyunda Piccoli diye adlandırılan kuklaları anılmağa değer. (L)

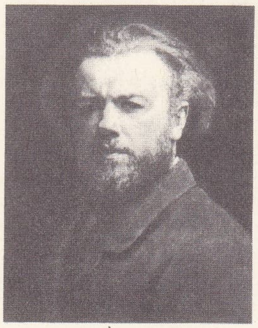

Henri FANTİN-LATOUR
kendi eseri

FANTOM i. (fr. *fantôme*). Hayalet, gerçek olmayan şey: *O korkunç fantom nihayet maddileşerek* [...] (H. R. Gürpınar). *Esk.* Tayf. (M)

— Elektr. *Elektrik fantomu, magtenik fantom.* Bk. TAYF.

◆ Sıf. *Fantom devre* veya *bileşik devre*, aynı akım yolunu kullanan iki devreden meydana gelen ek devre; bu iki devre, paralel olarak alınan birinin iletkenleri gidiş iletkeni ve paralel olarak alınan ikincisinin iletkenleri dönüş iletkeni görevini yapacak şekilde bağlanmıştır. || *Fantom anten*, indüktans bobinleriyle kondansatörler ve dirençlerden yapılmış ufak hacimli anten. (Bu anten elektromagnetik dalga yaymaz ve almaz, yalnız gerçek antendeki duraklı dalgalarda akım ve gerilimin dağılışını verir.) || *Süper fantom devre*, birleşik telefon devresi (yer altı kablolarıyle iki fantom devreyi birleştirerek elde edilen 6 telefon bağlantılı birleşik telgraf hattı). [L]

«Kitap Okuyan Kadın»

Fantomas, Marcel Allain ile Pierre Souvestre'in 1911'de yarattıkları roman kahramanı. Fantomas kusursuz cinayetin ustasıdır. Amansız düşmanı Juva onu bir türlü yakalayamaz. Fantomas üzerine yazdığı ilk romanın başarısı yazarı birçok hırsız-polis hikâyeleri yazmaya itti. Bu hikâyeler hırsız-polis romanının klasikleri sayılabilir. Fantomas'nın maceralarını ele alan birçok film de çevrilmiştir. (L)

FANTONİ (Giovanni), italyan şairi (Fivizzano 1755 - ay.y. 1807). Toscana'ya gelen Napoli kralı şerefine beş od yazdı (1785). Daha sonra devrimci fikirleri benimsedi ve papazlarla krallara karşı *Bağnazlık* (1791) od'unu yazdı; ama Piemonte'nin Fransa'ya bağlanmasına karşı olduğunu da açıkladı (1799). En iyi eserleri, Carducci'yi müjdeleyen bir klasisizmin izlerini taşıyan od'larıdır. (L)

Henri FANTİN-LATOUR

«Natürmort»
Güzel Sanatlar müzesi,
Cezayir

FANTSYOLOTRA i. Bot. Bk. DİDİEREA.

FANUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Bir ilâha bazı dua ve törenlerle tapmaya ayrılmış alan; kutsal yer. || Genel olarak tapınak.

— ANSİKL. *Fanum* sözü, özellikle Galya'da, yerli kaynaklı küçük tapınaklar için kullanılırdı. Bunlar, galya-roma sanatının kendine özgü eserleridir. İç içe iki kare biçiminde yapılmışlardır: dışta galeri, içte *cella*. Peronun her yanında bir sütun. Sütunların bir alınlığa destek olarak yapıldıkları sanılmaktadır. İkisi de eğimli damlarla örtüldüklerine göre, *cella*'nın galeriye hâkim durumda olduğu anlaşılmaktadır. (L)

FANUM FORTUNAE. Bk. FANO.

FANUS i. (yun. *phanos*'tan ar. *fānūs*). Süslü, uzun ayaklı fener: *İç içe parıldayan sonsuzluğun fanusu / Aşkım, gençliğim ve düşüncem* (F.H. Dağlarca). || Saat, mikroskop gibi tozdan korunması gerekli olan eşyaların üzerine kapatılan yarım küre şeklindeki veya şamdanların rüzgârdan sönmesini önlemek için mumun üzerine konulan değişik şekillerdeki camdan koruyucu. Bk. ANSİKL.

— *Esk. Fânûs-ı gerdân,* dönen küre. || *Fânûs-ı hayâl,* camlar üzerindeki resimleri büyütüp yansıtan fener: *Benzer felek ol çember-i fânûs-ı hayâle / Kim nakş-i temâsili seri'-ül-cereyandır* (Ziya Paşa).

— Gaz sanay. *Gazometre fanusu,* su havuzlu bir gazometrenin hareketli üst sığasını meydana getiren elemanı. Bk. ANSİKL.

— Kim. Gazların su veya civa dolu bir kap üzerinden alınmasına, bazı işlemler için bir cismin gazlı bir atmosferde tecrit edilmesine yarayan camdan yapılmış, değişik biçimlerde cihaz.

— Mutf. Âletleri. Kapaklı ocak biçiminde ve yemekleri sıcak tutmağa yarayan madenî kap. Kurumaması için peynirin üzerine örtülen bombeli cam kapak.

— ANSİKL. Mum, gaz lambası v.b. aydınlatma araçlarının ışığını rüzgârdan korumak için etrafını kapatan camdan yapılmış ve genellikle silindir biçiminde olan yuvarlak mahfazadır. Havadan veya tozdan bozulabilecek maddeleri muhafaza etmek, yahut kelebek, kuş gibi hayvanları incelemek maksadı ile üzerlerine kapatılan yarım küre şeklindeki cam mahfazaya da *fanus* adı verilir. Ayrıca eski hamamların kubbelerindeki ışık deliklerinin iç kısımlarına yerleştirilen bombeli camlara da fanus denir. Bu camlar *hamam fanusu* diye de anılır.

— Gaz. sanay. Değişen hacimlerde gaz bulunduran *gazometre fanusu,* su havuzunda yüzer; fanus, bir kılavuz düzeni içinde düşey doğrultuda hareket eder; üst tarafından bir başlıkla kapalıdır; silindir biçimindeki alt bölümünde çengelli bir boyun vardır; bu çengel teleskopun ilk kolunu kaldırır. Bu çeşit düzenler teleskoplu gazometrelerde kullanılır. (LM)

FANYA i. (yun. k. ?). Balıkç. İnce gözlü bir ağa mantar yakasından kurşun yakasına kadar uzanan iri gözlü ikinci bir ağ eklendiği zaman bu ikinci ağa verilen ad. (Fanyanın görevi aralıklarından geçerek ince ağa takılan balıkların geri çıkmasını önlemektir. Onun için fanya, balığın akış doğrultusunda konur.)

◆ **Fanyalı** sıf. Balıkç. Fanyası olan. || *Fanyalı ağ,* bir çeşit voli ağı. (Fanyalı ağlarla barbunya, tekir, palamut, kalkan v.b. balıklar avlanır.) [M]

FANYOL i. (türk bandocuları tarafından XIX. yy.da italyanca *eufonio* sözünden türetildiği sanılır). Müz. *Esk.* Bakırdan yapılmış, bariton veya tenor. (M)

FANZAGO veya **FANZAGA** veya **FANSAGO** (Cosimo), italyan mimarı, heykeltıraşı ve ressamı (Clusone, Bergamo yakını 1593-Napoli 1678). Roma'da Santo Spirito de Napoletani kilisesinin cephesini yapmakla görevlendirildi; sonra Napoli'ye yerleşti ve burada napoli baroku tarzında birçok eser yaptı (San Giorgio Maggiore, Santa Maria Maggiore, San Severino ve özellikle de Aziz Bruno tarikatına bağlı olan San Martino manastırının avlusu [1623-1631]). Fanzago Napoli'de ayrıca Medina çeşmesini, San Gennaro ve San Domingo dikilitaşlarını da yapmıştır. 1944'te yıkılmış olan Monte Cassino kilisesini de onun elden geçirmiş olduğu sanılır. (L)

F.A.O., FOOD AND AGRİCULTURE ORGANİZATİON'ın (Beslenme ve Tarım teşkilâtı) kısa adı. (L)

FAPESMO i. Eski iskolastiğin, tasımın ilk şeklinin dolaylı bir kip'ini belirtmek için kullandığı terim.

— ANSİKL. Bu tasımda, büyük önerme, tümel olumlu (*a*), küçük önerme, tümel olumsuz (*b*), sonurgu ise tikel olumsuz (*o*)'dur. *f* harfi, bu tasımın, birinci şeklin doğrudan doğruya bir kipi olan *ferio* kip'ine indirgendiğini gösterir, *m* harfi, bu indirgenmenin, tasımdaki iki öncülün yer değiştirmesiyle yapılacağını belirtir. *p* harfi küçük önermenin ilinek (oraz) ile evrilmesi gerektiğini gösterir, *s* harfi de küçük önermenin basit olarak evrileceğini belirtir. *Fapesmo*'da, meselâ, şöyle denir:

«Memnun olanlar, hayata bağlıdır. Oysa, hiç bir mutsuz memnun değildir; o halde hayata bağlı olanların bazısı mutsuz değildir. (L)

FAR i. (fr. *phare*). Bir taşıtın önüne yerleştirilen çok kuvvetli aydınlatma projektörü: *Yolun ağzındaki karaltılar -asker kamyonları- güçlü farlarını birden yaktılar* (K. Tahir). [Bk. ANSİKL.] || *Gerileme farı,* bir arabanın arkasındaki orta güçte ışık projektörü. (Arabanın gece manevra yapmasını ve geri giderek garaja girmesini kolaylaştırır.) || *Sis farı,* ışığı yere doğru yönelen ve yolun iki yanını aydınlatan far.

— ANSİKL. *Far,* genellikle parabolik olan bir ayna ile, ayna odağına yerleştirilmiş iki filamanlı bir elektrik ampulünden meydana gelir. Bu filamanlardan biri, yansıtıcı parabolün bütün yüzeyi tarafından yansıtılacak ve 100 metreyi aşan bir alanı aydınlatacak güçte bir ışık demeti meydana getirecek şekilde yerleştirilmiştir. Öbür filamanın ışınları yalnız aynanın üst kısmından yansır ve yere doğru göz kamaştırmayan bir demet gönderir. Farın ön kısmı kırmalı koruyucu bir camla kaplanmıştır ve ışığın dağılımında önemli rol oynar. Bu cam parabolik projektörle birlikte *optik blok* adı verilen bir bütün meydana getirir. Otomobillerde farlar, ateşleme bataryasıyle beslenir. Motosikletlerde ise beslenme, akümülatörler ve şarj dinamolarıyle sağlanır; magnetik volanla ateşlemede farların beslenmesi için doğrultmaç piller kullanılır. Bisiklet farları, lastiklerden birine sürtünerek elektrik üreten bir dinamoya bağlanmıştır. (L)

FAR i. (fr. *fard*). Göz kapaklarına gölge vermek için sürülen boya. (M)

FARA, Mezopotamya'da eski *Şuruppak* şehri, Fırat'ın 60 km doğusunda. 1902-1903, sonra 1931'de yapılan kazılarda üç yerleşme dönemi ortaya çıkarıldı: **1)** boyalı çanak çömlek dönemi (Cemdet Nasr, IV. bin yıl); **2)** Arkaik ve Sargon öncesi dönem (III. binyıl); bu dönemden sümer tabletleri, silindir biçimi mühürlerden meydana gelen bir bütün ve «Fara okulu» adı verilen bir taş yontma okulunun varlığını gösteren izler bulundu; okul stilize edilmiş hayalî yaratıklar, insan ve hayvan kavgalarını tasvir eden sahnelerle nitelenir; **3)** III. Ur sülâlesi (III. binyıl sonu) dönemi; pişirilmiş topraktan plaketler, küçük heykeller, taş levhalar. (L)

FARA (Gustavo), italyan generali (Orta 1859-Nervi 1936). 1911-1912 Türk-İtalyan savaşında dikkati çekti. Birinci Dünya savaşında çeşitli birliklere komuta etti. «Roma'ya yürüyüş»e katıldı ve faşist milisinde görev aldı. 1928 Aralığında senatörlüğe atandı. (L)

FARAB veya **PARAB.** Esk. coğ. Siriderya nehrinin Aris ile birleştiği yerde, eski bir yönetim bölgesi. İbn Havkal, bu bölgenin küçük olduğunu, Mesûdî, sık sık Siriderya sularının baskınına uğradığını yazar. Bölge, daha çok, orada doğan islâm filozofu Ebu Nasrül Farabî'nin adından dolayı ün kazandı. İslâm dini bu bölgeye 840 yılında son girdi. Bir camii, bir pazarı bulunan Farab halkının çoğu Şâfiî mezhebindendir ve çiftçilikle geçinir. (M)

FARABEUF (Louis Hubert), fransız hekimi (Bannost, Seine-et-Marne 1841 - Beton-Bazoches, Seine-et-Marne'da 1910). 1886'de Paris Tıp fakültesinde anatomi profesörü oldu. O zamanki fransız cerrahî oku-

Foto. Holmès (Camera Press), Giraudon (LAROUSSE)

lunun en büyük ustası sayılır. Önemli eserleri: *Précis de Manuel Opératoire* (Ameliyat Tekniği Elkitabı) [1898]; Henri Varnier ile beraber *İntroduction à l'Étude Clinique et La Pratique des Accouchements* (Doğumların Muayenesine ve Pratiğine Giriş) [1891]. (L)

FARABÎ (Ebu Nasr Muhammed bin Muhammed bin Tarhan bin Uzlug), türk-islâm filozofu (Maveraünnehir, Farab 870-Şam 950). Batı kaynaklarında adı latince olarak *Alpharabius* şeklinde geçer. İlk öğrenimini doğduğu ilde, yüksek öğrenimini Bağdat'ta yaptı. Zamanın ünlü bilginlerinden, bu arada hıristiyan filozofu Ebu Bişr Mata bin Yunus'tan İsagoci ve mantık, Ebu Bekr ibn el-Sarrac'tan nahiv (dilbilgisi) okudu. Harran'da felsefe ile ilgili çalışmalar yaparken tanıdığı Yuhanna bin Haylan'dan ders aldı. Aristoteles'in o çağda bilinen eserlerini inceleyerek gezimciler (meşşaiyun) adlı felsefe okulunun görüşlerini öğrendi. Birçok illeri gezdikten sonra Haleb'e gitti, Hemedanî hükümdarlarından Seyfüddevle'nin sarayında bir süre kaldı. Hayatı hakkında bilgi verenler Ebul Hasan el-Bayhakî (öl. 1170), İbn el-Kıftî (öl. 1248), İbn Ebu Useybiye (öl. 1270) ve İbn el-Hallikan (öl. 1282) gibi kendisinden yüzlerce yıl sonra yaşayan yazarlardır. Bu yüzden, yazdıklarının kesinliğinden, anlattıklarının doğruluğundan her zaman şüphe edildi. Bunlar, Farabî'nin gerçek hayatından çok efsanelerden söz eden, düşünce düzeninden yoksun eserlerdir. Anlattıkları bir filozofa değil, ermişlere yakışacak niteliktedir. Yaygın bir ünü olmayan Farabî, ölümünden sonra Batı'da Ortaçağ hıristiyan filozoflarının ilgisini çekti. Din felsefesinin yaygın olduğu sürece yalnız bu konuyle ilgilenenlerin tanıdığı bir bilge olarak kaldı. Aziz Augustinus'tan sonra hızla gelişen patristik felsefe; Aristoteles ve Eflatun'u, arapça tercümeler yardımıyle tanıyınca; islâm filozofları birer kaynak oldu.

Farabî'nin, aristotelesçi ortaçağ filozofları üzerindeki etkisi Cordoba'lı İbni Rüşd'e karşı duyulan ilgi yüzündendir. İbni Rüşd'ü Aristoteles'in en güvenilir yorumcusu olarak tanıyan Patristik Felsefe okulu Farabî'yi de tanıma ve okuma gereğini duydu. Bütün bunlara karşılık, Farabî'nin ortaçağ avrupasında bir bütün olarak tanındığını, bütün eserlerinin batı dillerine (o çağda latince ve grekçe olan bilim dillerine) aktarıldığını gösteren belgeler elimizde yoktur. Ancak, grek-latin ilkçağ kültürünü, felsefesini, daha çok arapça çevirilerinden tanıyan Ortaçağın bu aristotelesçi islâm filozofunun eserlerinden, dolaylı da olsa Farabî'den yararlandığını biliyoruz. Farabî, kendinden önce ve sonra gelen islâm filozofları arasında Batı'nın başvurduğu en önemli kaynaklardan biridir. Özellikle aristotelesçi felsefe batı ülkelerinde yayılmağa başlayınca, hıristiyan diniyle Eflatun-Aristoteles felsefesi arasında uzlaştırma yapmağa koyulan bütün hıristiyan düşünürler, kilise babaları, arapça eserlerden çok yararlandılar. Farabî'nin Batı'da bir bütün olarak tanınması, eserlerinin topluca ele alınması yakın yüzyıllarda mümkün oldu. Alman doğu araştırmaları uzmanları arasında Schmölders (1856) ile Steinschmeider (1869) Farabî'nin eserlerini inceledi. Avrupa kütüphanelerinde bulunan nüshalarını düzenlediler. XIX. yy. sonunda Diterici, Farabî'nin avrupa kütüphanelerinde bulduğu yazmalarını iki kitap olarak yayımladı. Son zamanlarda, bütün avrupa dillerinde, Farabî üstüne araştırmalar, incelemeler, derli toplu yorumlar yapıldı.

Felsefeye mantık yoluyle giren Farabî, daha çok metafizik üzerinde durdu, felsefe ile islâm dini arasındaki ayrılıkları, uyuşmazlıkları, çelişmeleri mantık ilkelerine dayanarak gidermeğe çalıştı. Felsefenin temelinde dini değişmez bir öz olarak aldı ve Aristoteles mantığının verilerini gözönünde tutarak, islâm dininin felsefe açısından ele alınmasını gerekli gördü. Dinle felsefenin ayrılmaz bir bütün olduğunu, uyuşmazlıkların, temelde değil, dışta kalan yorumlarda, düşüncelerin değerlendirilmesinde görüldüğünü ileri sürdü. Farabî, belli düşünce ve anlayış ölçüleri içinde, islâm dinine felsefî bir nitelik kazandırmağa çalıştığından Doğu'da islâm felsefesinin ilk koruyucusu sayılır.

Farabî, Ortaçağ islâm düşüncesine, ilkelerini Aristoteles'in eserlerinden alan, mantık ve kavramcılığı (*conceptualisme*) getirdi. Kendinden önce gelenlerin, kaynağını eski anadolu filozoflarında bulan, tabiatçı felsefesini bir yana atarak, zihinci felsefeye yöneldi. Zihinci felsefenin en güvenilir ilkesi Aristoteles mantığına dayanan akıldır. İnsan zihni, aklın ilkelerine, mantığın kurallarına uyarak işleyeceği konuları çözümleyebilir. Düşünce de felsefe konularını açıklama ve yorumlamada aklın ışığına başvurulması gereken tek aydınlatıcı kaynaktır. Farabî'nin görüşü, düşünceleri yayılınca kelâm gibi islâm bilimlerinde kullanılan bütün kanıtlar mantıktan, mantığın önermelerinden alındı. Daha önce El-Kindî ile başlayan aristotelesçi felsefe, Farabî ile sınırları belirli, konuları belli bir sistem niteliği kazandı. Eserlerinde temel konu, Aristoteles ile hocası Eflatun arasındaki uyuşmazlığı gidermektir. Ona göre, hoca ile öğrenci arasında görülen düşünce çatışmasını öz'de, varlığa bakış açısında değil, her ikisinin eserlerini yorumlamada, kavramların değişik anlamlarda kullanılmasındadır. Farabî, İskenderiye okulunun kurucusu ve Yeni Eflatunculuğun öncüsü sayılan Plotinos'un *Enneades* adlı eserinden çıkarılan *Theologia*'yı Aristoteles'in sanıp yorumladığı için böyle bir sonuca vardı. Onu, sahibi Aristoteles sanılan bu eser çok etkiledi. Farabî, *Theologia*'ya dayanarak Eflatun ile Aristoteles'i uzlaştırma konusunda arapça eser yazan ilk islâm filozofudur. Onun bu konudaki ilk eseri, *Kitab-ül-Cem Beyne Raiyyet-ül-Hakimeyn*'dir. (İki Filozof Arasındaki Düşüncelerin Uzlaştırılması.)

Felsefe konusunda giriştiği çalışmanın başlıca amacı islâm diniyle Eflatun, Aristoteles felsefesini bağdaştırmak, dinle felsefe arasında öteden beri süregelen çatışmayı gidermekti. Bu alandaki düşüncelerini belli bir felsefe düzeni içinde vermesi, dini, felsefenin temel taşı yapma çabası bu yüzdendir. Ona göre din ile felsefe birbirinden ayrılamaz, felsefe dinin yardımcısıdır. Din konuları dışında ve dine karşı bir felsefe olamaz. Felsefe ile din arasına birtakım aşılmaz, kapanmaz uçurumlar koyanlar, bu iki düşünce alanını birbirinden ayrı göstermeğe çalışanlardır. İlkçağ filozoflarının düşünceleri yeni doğan bir dinin dogmalarından başka bir şey değildir. Felsefenin amacı zamanla birbirinden ayrılan, çatışır gibi görünen bu temel dogmaların özündeki birliği, köklü uyumu bulup ortaya çıkarmak olmalıdır.

Farabî'nin düşünce düzeninde çıkış yeri, *illet-i ûlâ* (ilk neden) dediği ve kökü Aristoteles'te bulunan «*Varlığın ilk nedeni*» ilkesidir. Felsefenin temeli de budur. Farabî'ye göre, gerçeğin araştırmasında tutulacak yol, ruhun bütün kuşkulu eğilimlerden arınma, dıştan gelen geçici ve temelsiz, daha çok duyu verilerine dayanan etkilerden sıyrılma, aşkın bir bütün olarak önderliğine, yol gösterici niteliğine bağlanmadır. Onun anladığı aşk, duyguya dayanan, kökünü insan hayatının geçici bir eyleminde bulan başkasını sevme değil, ruhun, tam bir coşkunluk içinde sonsuz, yüceler yücesi olan Tanrı'ya bağlanmasıdır. İnsan, ancak böyle sınırsız, karşılıksız bir sevgi akışı içinde gerçeği kavrayabilir. Aşk felsefede, konusu gerçeği bulmak, yorumlamak veya açıklamak olan düşünce düzeninde, akla ışık tutan, onu duyuların yanıltıcı, gerçekten uzaklaştırıcı etkisinden kurtaran, tek aydınlatıcı kaynaktır, temel kuraldır. Aşksız akıl başarısız bir ilke, akılsız aşk ise kendini sonsuzluğa kaptırmış, yönü belli olmayan bir doğrultuda akıp giden sınırsız coşkunluktur. Felsefe yapmak, aşk ile aklın, belli ve sürekli bir uyum içinde adım adım aydınlatıcı, güçlükleri ortadan kaldırıcı, çözümleyici bir düşünme eylemidir. Bu düzenli eylem içinde insan, varlığın temel ilkelerini kavrar, yaratıcı ve sınırsız öze, sonsuz güce yaklaşır, hakikatı anlama yolunu bulur. İnsan madde ile sınırlı varlığını derin bir düşünce içinde aşmağa başlayınca yavaş yavaş gerçeğe, oluşun temelinde yatan üstün ilkeye, yaratıcı özün kaynağına varır, bilinmeyenin sınırlarını tanır, görünenin arkasında görünmeyene ulaşır. İşte felsefe, aşk ve akıl yardımı ile bilinenden kalkıp bilinmeyeni aramak, bilineni aşıp bilinmeyenin kaynağına varmaktır. Varlığın bütününü kavramak isteyen bir düşünce düzeninin

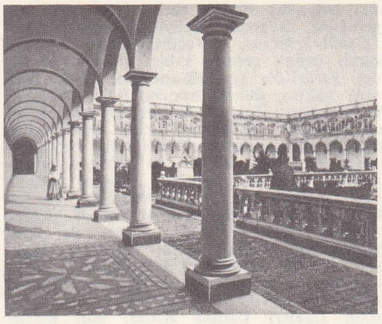

FANZAGO
Napoli San Martino manastırının avlu revakları

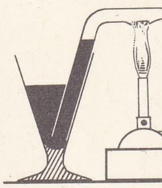

eğik fanus (kim.)

evrene bakış açısı insana yönelmelidir, çünkü *insan özünde taşıdığı değerler yüzünden Bütün'ün örneği, evrenin özetidir.*

Aristoteles mantığına dayanan Farabî mantığı üç ana bölüme ayrılır. *İlkeler* (el-mebadi), *kanıtlama* (el-burhan), *sonuçlama* (el-istintac). Mantığın ana ilkesi kanıtlamadır. Kanıtlama ikiye ayrılır. *Önermeler* (et-tasdikat). *Kavramlar* (et-tasavvurat). Farabî'nin *et-tasavvurat* dediği kavramların kaynağı varlık türlerinin, özellikle eşyanın tek tek algılarıdır. Bu algılarla ortaya çıkan *ilkel izlenimler* (basit sureler), akıl ve ruhtan gelenlerle birleşerek mantığın temel kavramlarını kurar. Kavramlar, insan akıl ve ruhunun özünde belli nitelikler kazanan birer varlıktır. Farabî'ye göre, duyularla gelen varlık algıları akıl ve ruhtan gelen tasavvurlarla (kavramlarla) birleşerek kesinlik kazanır. Mantığın temel ilkelerinden biri olan *kanıtlama* (el-burhan) kesin yargıya varabilmenin tek yoludur. Aristoteles mantığında yer alan ne varsa Farabî'de de vardır. Farabî mantığı, ortaçağda, islâm düşüncesinin gelişmesinde ana kaynak olan, yeniden uygulanan bir Aristoteles mantığıdır. *Kanıtlama* (el-burhan) yalnız gerçeğe ulaşmak için bir yol değildir. Özellikle hakikatin kendisini, özünü gösteren kurallarına uyma gereklidir. Bu bakımdan Farabî'nin düşünce düzeninde, Aristoteles'inkine karşıt olarak şiirin yeri yoktur. Şiir bir hayal kurma ürünüdür, aklın ölçüleri, mantığın verileri dışında kalır. Kanıtlamanın yollarından biri akılyürütme'dir (el-istidlâl), o da *zarûrî* (zorunlu), *mümkün* (olabilir), *iknaî*'dir (insanı iki olabilenin bileşimine götürme yolu). İknaî'nin dayandığı temel ilkelere *tekâfi-i edille* (yeterli kanıtlar) denir. *Ez-zarûrî* (zorunlu) ilkesi fiziğin de, metafiziğin de temelidir. Akılyürütme (el-istidlâl), adı geçen üç ilkeden birinin eksikliği durumunda geçerlilik kazanamaz. Bu üç ilke birbirini gerektirir, birbirinin bütünleyicileridir. Farabî, düşünce düzeninde metafiziğe geniş yer verir. Metafiziğe göre, bütün varlıkların özü Tanrı'dan gelir. Tanrı varlık düzeni içinde en yüksek basamaktadır. Tanrı yalnız kendi kendisiyle vardır, varlığını başka bir varlığa borçlu değil-

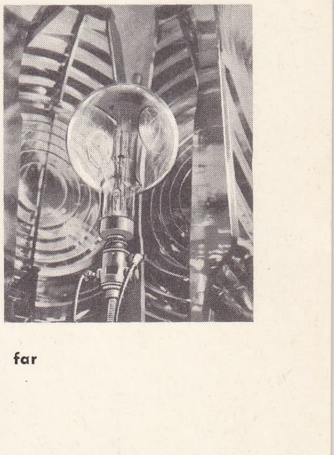

far

farlar (oto.)
1, 2, 4. sis lâmbaları; 3. arka lâmba

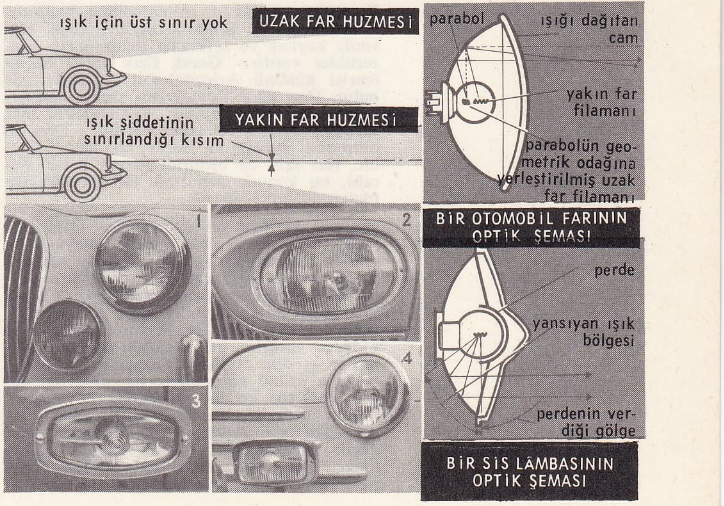

Foto. Alinari-Brogi-Giraudon (LAROUSSE)

dir, bağımsız özdür, varlık Tanrı'nın özü gereğidir. O kendi özüyle var olduğundan *vâcibülvücûd*'tur, Vacibülvücûd (varlığı kendi özünü gerekli kılar) *zâtında* (özünde) *zarûrî*'dir (gerekli-zorunlu). Eşi, benzeri, yakını, kendi özünden başka oluş ilkesi yoktur. Tek'tir. Et-tam'dır (en olgun, en bütüncül). Tanrı'nın birliği kendi özünden dolayı gereklidir. Varlığı hiç bir maddeyi, hiç bir «suret» ve «illet»i gerektirmez. Özü ve varoluşu kendine «has»'tır. Onun «zat» ve «mevcudiyet»i başka bir varlıkla karşılaştırılamayacak kadar «mükemmel»dir. Farabî, Tanrı ile ilgili düşüncelerini, görüşlerini *Uyûn-ül-Mesâil* (Ele Alınan Konuların Kaynakları), *Füsûs - ül - Hikem* (Hikmetlerin Özleri). *Kitâb-el ârâ-el-Medinet-ül- Fâzıla* (Erdemli Toplumun İlkeleri Üstüne Kitap) adlı eserlerinde inceler. Onun metafiziği yeni bir görüş getirmez, özellikle *Füsûs-ül-Hikem* adlı eserinde Aristoteles ve Eflatun'da eksik bulduğu yerleri Plotinos'un görüşleriyle tamamlamağa çalışır. Tanrı ile ilgili görüşlerinin kaynağında Plotinos'un *zât-ı ecell* (en yüce varlık) ve *zât-ı âlâ* (en yüksek varlık) anlayışı bulunur. Eflatun'un «idea»lar öğretisinde, idealar için düşündüklerini Plotinos'un açıklama ve yorumları ile birleştirerek Tanrı'yı nitelemede, anlatmada kullanır. Tanrı kavramı temeldir, bütün varlık türlerinin ana ilkesidir. Varlığın (eşya'nın) altı ilkesi (mebde) vardır. **a.** *illet-i ulâ* (tanrısal ilke, tanrısal oluş ilkesi); **b.** *tali illetler* (gök kürelerinin özünü kuran akıllar); **c.** *el-akl-ü faal* (eylemde bulunan akıl, yaratıcı akıl); **ç.** *nefs;* **d.** *sûret;* **e.** *mücerred madde*. Bu temel ilkelerden (illetlerden) birincisi mutlak vahdeti (kesin birliği), ötekiler çokluğu (kesreti) gösterir. Tanrı'nın varlığını, yüceliğini, birliğini kanıtlamanın (ispatın) yolları *akıl, ilham* ve *istiğrak*'tır (kendinden geçiş çoşkunluğu). *Vahdet* (birlik ve hakikatin kanıtlanması) ancak ilhamla olur. Farabî'nin Aristoteles'ten ayrıldığı en önemli görüşlerden biri burada ortaya çıkar. Aristoteles'e göre Tanrı evrenin merkezindedir, bütün varlık türlerini sonsuz bir bütünlük içinde görüp bilmeden *hayr* (en iyi) ile yönetir. Evren yaratılmış değildir (kadîm), kendiliğinden vardır. Eflatun'un *Demiurgos*'u evrenin yöneticisidir, yaratma gücü olmayan bir tanrı durumundadır. Farabî'de ise Tanrı evrenin yaratıcısıdır, evren mahlûk (yaratılmış), tanrı hâliktir (yaratıcı).

Tanrı, evrenin genel yasalarını, *küllîler* denen genel kurallarını bilir. Bu genel kurallar bütün varlık türlerinin temelidir. Tanrı bunları bilir, fakat görmez. Tanrı bildiği genel kurallarla (küllilerle) evreni eksiksiz, uyumlu bir düzen içinde yönetir. Varlık türlerinin en küçük ayrıntılarını (teferruatını) bilmez. Bu görüş, Farabî'yi Kur'an'ın ileri sürdüğü bazı düşüncelerle karşı karşıya getirir. Kur'an'a göre Tanrı varlık kavramı altında toplanan her şeyi bilir ve görür, en ince ayrıntılarına kadar yönetir.

Farabî'nin fiziği de matafiziğine bağlıdır. Evrenin oluşu, ruhlarla ilgili görüşü arasında kaynak ve açıklama bakımından benzerlikler vardır. Gerek fizik gerek ruhlar teorisi kökünü Aristoteles'in görüşlerinde bulur. Ona göre Demokritos tarafından ortaya atılan atom voktur, Aristoteles'in ileri sürdüğü *madde* ve *suret* vardır. Eşyanın oluşunda madde ve suret iki temel ilkedir. Her ikisi de birbirini gerekli kılar. Farabî, bu konuda metafizik bir gerekirciliğe (determinism'e) yönelir.

Onuncu akıldan (el-akl-ül-faal), Aristoteles'in *ule,* dediği bir madde doğdu. Bu madde (ule, sonradan *hyle, heyula* adlarını alarak islâm düşüncesinde yerleşir) *tek*'tir, değişik biçimlere girme yeteneği, kendi suretinden başka biçimler alma gücü vardır. Bilinen bütün varlıklar ve suretler, öteki akılların yardımı ile *el-akl-ül faal*'den çıkmıştır (sudur etmiştir). Evrenin ve bütün eşyanın özünü kuran dört ilke (*toprak, hava, ateş, su*) bu ilk maddeden doğmuştur. Varlık türlerinin ana kaynağı olan bu dört ilke belli ölçüler içinde birbiriyle kaynaşır, ayrışır. Dört ilkenin özündeki nitelikler, bizi çevreleyen evrenin, varlık türlerinin özünde de değişik biçimlerde vardır. İçinde bulunduğumuz evrenin (el-âlem) oluşu bu dört ilkenin birbiriyle birleşmesi sonucudur. Farabî'nin, Demokritos'un ortaya atıp Epikuros ve öteki atomcuların geliştirdiği atom görüşüne karşı çıkışı, Eflatun ve Aristoteles felsefesinden dolayıdır.

Farabî, din'de kendinden önce gelen ve maddeyi, evreni temel varlık olarak alan islâm filozoflarından; özellikle maddeciliği, Demokritos'un atomculuğuna benzer bir görüşle açıklamağa çalışanlardan, bazı konularda ayrılır. Onlarla sadece maddenin ilksiz ve sonsuz (ezelî) olduğu konusunda birleşir. Farabî'ye göre madde ezelîdir. Ruh bedenden (gövdeden) sonra yaratılmıştır. Öteki islâm düşünürlerinin, dolayısıyle dinin ileri sürdüğü gibi; ruh insan varlığından, gövdesinden binlerce yıl önce, «âlem-i ezel'de» yaratılmış, sonradan gövdeye yerleştirilmiş bir varlık değildir. Ruhun ortaya çıkışı gövdeden sonradır. Gövdeden sonra ruh kendini sürdürmez. Ruh, ancak bir görüş, bir kültür ürünü gibi düşüncelerin birlik ve bütünlüğü içinde, kendini sürdüren insanlık evreninde vardır. Ruh, bütün insanlık evrenini bir bütün olarak kaplayan, ölmeyen birliğe ulaşmış düşüncedir. Doğu felsefesinde, özellikle islâm düşüncesinde bu görüş yenidir. Bu konuda Farabî'nin felsefesi ile din arasında bir uçurum vardır. Farabî'nin görüşü ile dinin ileri sürdüğü inanç düzeni sürekli bir çatışma içindedir. Farabî'ye göre peygamberlik de sonradan kazanılmış bir niteliktir. İnsan aklının kutsal bir aşamaya ulaşması ona peygamberlik niteliklerini kazandırır. Peygamberlik, gelişen, belli ve olumlu ölçüler içinde ilerleyen insan aklının bir başarısıdır.

Ruh konusunda, islâm düşüncesine büyük etkide bulunan İskenderiye okulunun kurucusu Yeni Eflatuncu Plotinos'tan da, bu görüşü ilk defa ortaya atan Eflatun'dan da ayrılır. Eflatun, ruhların sonsuzluğuna, gövdeden, daha doğrusu ana maddeden önce varlığına inanıyordu. Farabî, ruhun gövdeden önce olduğuna inanmadığı gibi gövdeden gövdeye geçtiğini ileri süren «tenasuh» anlayışına da inanmaz. Ona göre ruh her bakımdan maddeye, gövdeye bağlıdır. Gövdenin dışında ruhun kendini sürdürme gücü ve yeteneği yoktur. İnsan, duygu ve akıl âleminin, maddî varlığının ve onu çevreleyen evrenin bütün sınırlarını aşarak Tanrı ile birleşebilir. İnsan ruhu Tanrı ile birleşince en yüce basamak olan *el-kemâl*'e ulaşır. Ruh, Tanrı'da «kemâl»i bulur. Tanrı'da en yüce varlığa ulaşan ruh kendini unutur, artık onda kendi varlığını kavrama, kendi özünü bilme, söz konusu olamaz. Farabî, bu konuda *el-feyz* (emanation) deyimini kullanır. *El-feyz* denen bu sürekli ve birbirine bağlı olaylar dizisi içinde ruh duygu âlemine, Tanrı da bütün evrene bağlanır. Tanrı'nın bütün evreni kuşatması, ruhun *el-feyz* ile *makulât âlemi*'ne bağlanması, birbirini izleyen olaylar ve oluşmalar akışı içinde olur. İnsan, Tanrı'nın yüce birliğini (ahadiyetini), başka bir deyimle «gayb âlemini» kavrayamaz. Bu âlem, insan aklının sınırlarını aşar. Çünkü Tanrı her yerde «tecelli» halindedir.

Farabî'nin ortaya attığı bu *el-feyz* (emanation) görüşü de islâm düşüncesiyle Aristoteles felsefesini uzlaştırma amacını güder. Aristoteles için ilk madde «ezelî»dir, kendi yapısı ve özü gereği «Vacibülvücûd»tur. Onun ne başlangıcı ne de sonu vardır, yaratılmamıştır, kendiliğinden vardır. İslâm düşüncesine göre, Tanrı evreni kendi «hür irade»siyle yaratmıştır, yoktan var etmiştir. Âlemin başlangıcı olduğu için «ezelî» değildir. Farabî, bu konuda maddenin «ezelî»liğini Tanrı, tarafından yaratıldığı için kazanılmış bir nitelik olarak görür. Onun «ezelî» oluşu Tanrı'nın «hür irade»siyle yaratma akışı içinde bulunduğundan, «yaratılma» olayı ile sınırlanmış olduğundandır. Tanrı kendi özünü bildiğinden onun için bilmek ve düşünmek, her anlamda yaratmak, yoktan var etmektir.

Evren (âlem) iki türlüdür. Birine *Emr âlemi,* ötekine *Halk âlemi* denir. Emr âlemi, «mücerredât âlemi» olduğu için «sebepsiz»dir, niçin ve neden olduğunu bilemeyiz. Halk âlemi ise «mahsûs»tur, duyu âlemidir, belli bir «sebep»le var olan âlemdir. Farabî, insan için «âlem büyük insandır, insan küçük âlemdir» der, bu görüş sonradan islâm düşüncesinde «mikrokosmos» ve «makrokosmos» anlayışının bir benzeri sayılır.

Ahlâk'ın temeli bilgidir. Akıl, edindiği bilgilerle iyiyle kötünün ne olduğunu birbirinden ayırır. Bir insan için en yüksek erdem bilgi olduğuna göre, en yüce basamaktan gelen bilgi ile donanmış akıl, davranışlarımızda gereken doğru yargıyı verebilecek güç ve niteliktedir. İnsanda, taşıdığı akıl dolayısıyle, bir «irade hürriyeti» vardır. Bu «hürriyet» Tanrı'nın özünden gelen «akıl» ile bağlantılı olduğundan hem gereklidir, hem de «belirlenmiş»tir. Madde akla karşı engelleyici durumda olduğundan insan «hürriyet»i «kemal derecesinde» değildir. Her türlü baskı ve eksiklikten kurtulmuş bir «hürriyet» ancak daha yüce bir özle donanmış olan âlemdir. Mutluluk iyiye ulaşmadadır. *İyi*'ye (el-hayr) ulaşmağa çalışması, insan ruhunun kendinden üstün olan yüce varlığa yönelmesidir.

Görüldüğü gibi Farabî, ahlâk anlayışında da Eflatun ve Aristoteles felsefesine dayanır. Eflatun'un *iyi* kavramını, Aristoteles'in *en iyiye ulaşma çabasını* olduğu gibi benimser. Ancak, Farabî'nin *en iyi*'den anladığı, Tanrı'ya yaraşan niteliktir.

Farabî'nin felsefe düzeninde akılla ruh'un bazen eşanlamlı olduğu, birçok yerlerde akıl karşılığı olarak ruh sözünün kullanıldığı görülür. Bazı yerlerde ruhla akıl yan yana, birbirinin bütünleyicisi, bazı yerlerde de birbirinden ayrı nitelikte varlıklar olarak ele alınır, incelenir.

Ruh, gövdenin varlığına yetkinlik (mükemmellik) verir, fakat ruhun gelişimini (kemalini) sağlayan gene akıldır. Bunun iki ayrı görevi vardır. Biri eylemde bulunma (fiil), öteki anlama ve algıdır. Eylemle (fiille) ilgili görevler de üçe ayrılır. Nebatî, hayvanî, insanî. Nebatî görev insan bireyinin beslenmesi, gelişmesi, soyunun sürdürülmesidir. Hayvanî görev, zevk ve korkunun yarattığı etki yüzünden iyiyi elde edip kötüden kaçınmaktır. İnsanî görev ise aklın önderliği altında iyiyi, güzeli ve yararlı olanı bulmaktır.

Akıl ve ruhun özüne gelince, Farabî burada aklı kesin çizgilerle ruhtan ayırır. Akıl, çocuğun ruhunda yetenek (istidat) ve daha eyleme geçmemiş güç (bilkuvve imkân) olarak vardır. Deney ortamında (tecrübe âleminde) varlıkların (cisimlerin) suretlerini (görüntülerini) algılayarak akıl niteliğini kazanır. Bu görüşten anlaşıldığına göre, akıl çocukta gelişmeye, olgunlaşmaya elverişli, fakat bu nitelikleri daha kazanamamış bir öz; deneylerin yardımı ile işlenmeye elverişli bir yeti olarak vardır. Bütün bunlara karşılık, aklın gelişmesi, yetkinlik kazanması, insanın kendi elinde olan bir iş değildir.

Aklın dört *mertebe*'si vardır: ***Bilkuvve akıl*** (intellectus patentia), ***Bilfiil akıl*** (intellectus effectu), ***Müstefad akıl*** (intelectus adeptus), ***Faal akıl*** (intellectus agens).

Akıl anlayışında, Farabî'nin ileri sürdüğü önemli görüş şudur. Vacibülvücûd (kendiliğinden gerekli varlık) olan birinci vücuddan (varlık türünden) önce *akl-ı evvel* (birinci akıl) doğar (sudur eder). Yaratılmış olan (yaratıldığından, yaratılması Tanrı'nın iradesine bağlı olduğundan) bu birinci aklın özünde *kesret* (çokluk; birliğe, tekliğe varamama durumu) vardır. Çünkü, varlığı kendi özünden dolayı değil, yaratıcı olan Tanrı'dan dolayıdır. Bu akıl, hem kendini, hem de yaratıcısı olan Tanrı'yı bilir. Bu çokluk (kesret) onun özündeki bilmeye elverişli güç yüzündendir. Birinci aklın gerekli olması, vücûdu (varlığı) bilmesi dolayısıyle ondan *el-akl-ı sâni* (ikinci akıl) doğmuştur. Birinci aklın, ayrıca mümkün-el-vücûd olması (varlığında birtakım güçleri taşıması) kendi özünü bilmesi, onun özünden *felek-i evvel*'in (birinci kat gök) doğmasını sağlamıştır. Aklın yürüdüğü bu gelişim çizgisi üzerinde sonuncu akıl olan *el-akl-ı faal* ortaya çıkar, onların yanı sıra felekler (gök katları) doğar. Onuncu akıl insan ruhlarının ve âlemin özü olan dört ilkenin temel sebebidir. Bu akılların madde ile hiç bir bağlantısı yoktur. Onlar sürekli bir eylem içinde bulunan ana düşüncelerdir (fikirler). Algı (idrak) iki yolla olur. Biri beş duyu dediğimiz ve Farabî'nin dilinde *zahirî melekeler* adını alan yetilerle; öteki *batinî melekeler* dediği beş duyuyu a-

şan, insanlarda *müfekkere,* hayvanlarda *vehm* adıyle anılan yeteneklerle. Bu iki yeti (meleke) yardımı ile veriler (muta'lar) alınır, bunlarla etkilenen beyin (dimağ) görevini yapmağa başlar. Duyuların ötesinde, onların bütün sınırlarını aşan, *tahayyül melekesi* vardır. Bu melekeler ruhun güçleridir. En aşağıdan en yukarı doğru basamak basamak yükselirler. En altta *el-kuvve,* en yukarıda *el-müfekkere* vardır. Melekelerin en yükseği olan müfekkere suretlerin sureti niteliğindedir, maddî değildir. İnsan edindiği verileri düzene koyar da «iyi» ve «kötü» konusunda bir yargıya varırsa *irade* göreve başlar. İradenin göreve başlaması bilim ve sanatı doğurur.

Bilgi, insan beyninin çalışması sonunda elde edilmez. Yukarıdan gelmiştir. Tanrı'dan başlayarak aşağı doğru sıralanan bütün yüksek «suretler» birbirini etkiler. «Her «suret» kendinden önce gelenin etkisi altındadır. Farabî, *Maani-ül-akl* adlı eserinde bilgiyle ilgili düşüncelerini ileri sürerken, Yeni Eflatunculuğun derin etkisi altında kalır, bilginin *vehbî* (doğuştan) olduğunu söyler. Bilimin üç kaynağı vardır: duyu, akıl ve nazar. Hads (sezgi) iki türlüdür. Biri akla dayanır, onunla eşyayı kavrarız. Öteki nazara dayanır, onunla da varlığın genel ilkelerini kavrarız, bu açık bilgiyi veren sezgidir. Bu konuda da Eflatun'un etkisi açıkça görülüyor.

İlimlerin sınıflandırılması. Bütün ilimler iki bölüme ayrılır. *Nazarî ilimler, amelî ilimler.* Nazarî ilimler (teorik ilimler) mantık, metafizik, tabiiyat. Amelî ilimler (pratik ilimler) ahlâk, siyaset, riyaziyat ve musiki. İlimlerin sınıflandırılmasında Farabî, Aristoteles'ten ayrılır. Aristoteles'in birer ilim olarak değerlendirdiği retorik (hitabet) ve şiire Farabî sınıflandırmasında yer vermez, onları bilim saymaz.

Farabî'de siyaset bir ilimdir, Eflatun ve Aristoteles'in ortaya koyduğu ilkeler onun düşünce düzeninde de geçerlidir. En iyi (mükemmel) devlet bütün insanlığı kapsayan dünya devletidir. Öz bakımından iki türlü toplum vardır. Biri *medinet-ül-fazıla* dediği erdemli toplum, öteki *medinet-ül-gayri fazıla* adını verdiği erdemsiz toplum.

Fizyoloji görüşü de Aristoteles'i andırır. Yürek bütün organ çalışmalarının kaynağıdır. Gövdeye sıcaklığını, devinme gücünü veren yürektir. Dimağ, yüreğin çalışmalarına bağlıdır. Yürekten çıkan ruh (soluk, nefes) damarlarla bütün gövdeye yayılır. Sinirler aldıkları duyumlarla adaleleri devindirir. Beyinle yürek karşılıklı olarak birbirine yardım eder. Bu görüşler Galenos'tan alınıp Aristoteles'in düşünceleriyle bağdaştırıldı.

Aristoteles mantığı üzerine kurulan yöntemi akılyürütme'ye dayanır. Buna karşılık akılcı alanda kalmayıp tasavvufa yönelir. Bütün akılyürütmelerde tümdengelim yolunu benimseyen Farabî, mantığında da Aristoteles ile Eflatun'un görüşlerini uzlaştırmağa çalışır. Daha çok başkalarının eserlerini inceleyen, yorumlayan, Farabî'ye filozoftan çok ansiklopedici denir. İncelediği konuların çokluğu, giriştiği düşünce uzlaştırmaları onun ansiklopedist olduğunu gösterir. Pythagoras, Aristippos, Kinikler, Stoacılar, Diogenes, Pyrron, Epikuros karşı çıktığı, düşüncelerini eleştirdiği başlıca ilkçağ felsefe çığırları ve bilgeleridir. İslâm düşünürlerinden en çok savaştığı Ravendî'dir.

Psikoloji bakımından, Farabî'ye göre ruh, insanlığın aynasıdır. Ona parlaklığı veren nazarî akıldır. Tanrı'nın *feyzi* insan ruhunda yansır. Bu yüzden ruhun arınması gerekir. Ruhun arınması ise *duyu lezzetleri*'nden sıyrılıp *zihin lezzetleri*'ne yükselmekle olur. Farabî'nin yüz üç eserinden başlıcaları:

El-Medinet-ül-Fazıla (Erdemli Toplum); *El-Maani-âl-Akl* (Aklın Anlamları); *El-İhsa-ül-Ulûm* (Bilimlerin Sayımı), *Füsûs-ül-Hikem* (Hikmetlerin Özleri).

Bunların yanı sıra, Farabî'nin bazı musiki araçlarını geliştirdiği, bazılarını çaldığı söylenirse de eserlerinde, onun hayatıyle ilgili kitaplarda bunu doğrulayan işaret yoktur. Musikiyi konu edinen *Kitabü'l-Musikiyü'l-kebir* (Büyük Musiki Kitabı) ve *el-Medhal fi'l Musikî* (Musikiye Giriş) adlı eserleri Aristoteles ve onu etkileyen eski anadolu filozoflarının musikiyle ilgili görüşlerini yorumlamaktan öteye geçmez. *İhsa-ül-Ulûm* (Bilimlerin Sayımı) adlı eserinde, musikinin hangi bilim veya sanat dalına bağlı olduğunu ileri sürer.

Avrupa kütüphanelerinde bulunan musikiyle ilgili yazıları Farmer tarafından toplanarak *al-Farabi's Arabic-Latin Writings on Music* (Farabî'nin Musikiyle İlgili Arapça-Latince Yazıları) [1934] adıyle yayımlandı. (→ Bibliyo.) [M]

FARAD i. (*Faraday*'den). Elektrik sığa birimi (sembolü: F).

— ANSİKL. *Farad,* bir coulomb'a eşit elektrik miktarı yüklendiğinde, armatürleri arasında 1 voltluk potansiyel farkı meydana gelen bir elektrik kondansatörünün sığasıdır. Bu sığa çok büyük bir birimdir; bunun için uygulama alanında askatları kullanılır: 10^{-18} F değerinde *mikrofarad* (γF), 10^{-9} F değerinde *nanofarad* (nF), ve 10^{-12} değerinde *pikofarad* (pF). Sıcak katotlu floresan lambalarının donatımında birkaç pikofaradlık kondansatörlere çok rastlanır. (L)

FARADAY i. (özel ad. *Faraday*'dan). Elektrolizde, elektrolitin bir valans-gramını açığa çıkaran elektrik miktarı. (Bu miktar 96 490 coulomb değerindedir ve elektronun yükü ile Avagadro sayısının çarpımına eşittir.) || *Faraday akımı,* primer sargısındaki doğru akımın sürekli kesilişleri ile çalışan bir indükleme bobininin sekonder sargısının kutupları arasında meydana gelen bakışımsız alternatif akım. (L)

FARADAY (Michael), ingiliz kimyacısı ve fizikçisi (Newington, Surrey 1791-Hampton Court 1867). Dört çocuklu bir ailenin çocuğudur. Babası demirci işçisiydi. Çok kısa bir öğrenim gördü; bir kırtasiyecinin yanında çalıştı ve bir ciltçiye çırak oldu. Böylece birçok kitap okumak fırsatını buldu ve özellikle kimya ile elektriğe ilgi duydu. Akşamları bilim adamlarının konferanslarına katılıyordu; bu arada Davy'nin Royal Institution'da verdiği dersleri de izledi ve Davy onu orada asistan yaptı. Hayatı boyunca orada kaldı; 1825'te laboratuvar şefi, 1833'te de kimya profesörü oldu. 1844'te Bilimler akademisinin sekiz yabancı üyesi arasına girdi. Faraday'in eseri önemli ve çok çeşitlidir, yaptıklarının çok az bir kısmı bile ona en parlak ünü sağlamağa yeterdi. Kimya ile ilgili olan ilk araştırmalarında, maden kömürü katranlarında benzeni buldu. Basit bir âletin içinde sıkıştırma ve soğutma yoluyle çağında bilinen bütün gazları sıvılaştırmayı başardı. Oersted'in buluşundan sonra, 1821'de elektromagnetizmayı incelemeğe başladı ve bir elektrik akımının bir mıknatıs üzerindeki etkisini ortaya koydu, böylece Ampère'in işlemiş olduğu nazariyeleri tamamladı. Bu sayede, daimî mıknatısların etkisi altındaki bir devreyi döndürmeyi başardı. Böylece de elektrik motorunun temel kuralını bulmuş oldu. 1831'de şüphesiz en büyük buluşu olan ve mekanik enerjiyi elektrik enerjisine çeviren elektromagnetik indüklemeyi bularak dinamoların yapımına yolaçtı. 1833'te elektroliz teorisini ortaya koydu; olayın adını ve *elektrot, iyon* terimlerini buldu; adını taşıyan nitelik ve nicelik kurallarını belirledi. Daha sonra elektrostatikle uğraştı, 1843'te bir elektroskopa bağlı bir silindir yardımı ile elektriğin korunumu (sakınımı) ilkesini doğruladı. Tesirle elektriklenmenin kuramını verdi, çukur bir iletkenin (Faraday kafesi) elektrik etkilere bir ekran meydana getirdiğini gösterdi. 1846'da elektrostatik enerjinin yalıtkan maddelerde yerleştiğini buldu. Bu buluşu Maxwell'in elektromagnetik kuramına yardımcı oldu ve elektrik ile Hertz dalgaları arasındaki bağıntıları açıklamaya yaradı. Ayrıca yine bu buluşu, yalıtkanların özindükleme gücünü tanımlamaya da yaradı. 1838'de elektrolüminesans olayını ortaya koydu. 1845 Tarihli son buluşları, polarize ışığın magnetik alan üzerindeki etkisi ve diyamagnetizmadır. Yetmiş yaşına doğru, Kraliçe Victoria tarafından oturması için verilen Hampton Court'taki evine çekildi.

En önemli buluşları başlıca şu eserlerde toplanmıştır: *Experimental Researches in Electricity* (Elektrikte Deneysel Araştırmalar) [3 cilt, 1839-1855]; *Experimental Researches in Chemistry and Physics* (Kimya ve Fizikte Deneysel Araştırmalar) [1850]. (L)

Faraday kanunları. Bk. ELEKTROLİZ. (L)

Faraday silindiri, yüksekliği çapından büyük olan ve bir elektroskopa bağlanınca içine konulan cisimlerin elektrik yüklerini ölçmeğe yarayan içi boş madenî silindir. (L)

FARADÎ (Ebül Veled Abdullah ibn-El), ispanyol - arap biyografyacısı (Cordoba 962 -ay.y. 1013). Yakındoğu'yu gezdi. Valencia kadılığı yaptı. Cordoba'nın Berberîler tarafından talanı sırasında öldürüldü. *Endülüs Bilginleri Tarihi* adlı kitabı yarımadanın müslümanlar tarafından işgalinin ilk yüzyılını anlatan önemli bir eserdir. (L)

FARADİZASYON veya **FARADİZM** i. (*Faraday*'in adından fr. *faradisation* veya *faradisme*). Elektrobiyol. Yüksek gerilimli akımların (faraday akımlar) tıpta kullanılması.

— ANSİKL. *Faradizasyon'u* ilk defa Duchenne de Boulogne uyguladı. Faradizasyon özellikle kasların kasılabilme ve sinirlerin uyarılabilme niteliğini etkiler. Bu özellikten bazı felçlerin tedavisinde yararlanılır ve çoğu zaman, istendiği halde oynatılamayan bir organ kıpırdatılabilir. Faradizasyon özellikle merkezî felçlerde iyi sonuçlar verir (beyin kanamaları); vücut yüzeyine yakın felçlerde (kesik sinir, şiddetli travma) bazen kaslarda bir soysuzlaşma görülür ve bunlar faradizasyonla kasılmaz olurlar. Uzun süre uygulanan faradizasyon kasın körelmesine yolaçar. İndüklenmiş akımın, bu uyarıcı - oynatıcı özelliğinden başka ağrı giderici, damar genişletici ve kan hücumunu sağlayıcı etkisi de vardır. (L)

FARADMETRE i. (*Faraday* > *faradmètre*'den). Elektrik sığasını ölçen âlet. (L)

FARAFANGANA, Madagaskar'da (Fianarantsoa ili) kasaba, idare bölümü merkezi, Hint okyanusu kıyısında; 9 600 nüf. Kahve ve deri ihraç eden küçük liman. Pangalanes kanalı üzerinde seferin başlangıç noktası. — *Farafangana idare bölümü,* 153 900 nüf. (L)

FARAFRA (veya **EL-FARAFİRA**), Libya çölünde (Mısır) vaha, geniş bir çöküntüde. Tek bir köyü (tahkimli) vardır (700 nüf.). Mısır'daki vahaların en yoksulu. (L)

FARAH ANTUN, arap yazarı (Suriye Trablusgarbı 1861-Kahire 1922). Gazetecilik yaptı. Toplum ve felsefe konularıyle ilgilendi. Batılı yazarlardan, özellikle fransız ve alman yazarlarından pek çok tercüme yaptı. «*Yeni Kudüs*» (1895) adlı bir roman yazdı. (L)

FARAH DİBÂ Şahbanu, iran imparatoriçesi (İran Azerbaycanı 1938). Babası iranlı bir subaydı. Öğrenimini Paris'te yaptı. 21 Aralık 1959'da İran şahı Muhammed Rıza Pehlevî ile evlendi. 26 Ekim 1967'de törenle imparatoriçelik tacını giydi. Dîbâ'nın, Şah'tan, Rıza Pehlevî, Masume, Ali Rıza Pehlevî, Leylâ adlarında çocukları vardır. (M)

FARAKSİMETRE i. (fr. *faraximètre*'den). Kronaksileri mikrofaradın binde birine kadar ölçen âlet. (L)

FARANAH, Gine'de şehir, çevre idare merkezi, Futa-Calon'un güneydoğusunda. Ticaret merkezi. — *Faranah çevresi,* 68 200 nüf. (L)

FARANDOL i. (provence dilinde, *frandoulo*'dan fr. *farandole*). Provence dansı.

— ANSİKL. *Farandol* bir eskiçağ geleneğine bağlanmak istenir: Atina ve Girit danslarıyle akrabalığı ileri sürülür, bu da Yunanlıların Akdeniz kıyıları üzerinden Fransa'ya yaptıkları etkilerle açıklanır.

Yılankavî ve helezonî hareketleriyle faran-

FARADAY'ın laboratuvarı
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. Gran Enciclopedia Larousse

dol, Avrupa'nın ilkel danslarına veya halk danslarına benzer. Sesle tempo tutularak veya bölgeye özgü kaval ve dümbelek eşliğinde oynanır. (L)

FARAS, Nübye'de arkeolojik yer. 1964'te bir polonyalı heyet burada, Tutmes III ve Ramses II tarafından yaptırılmış tapınakların kalıntılarını buldu. Bu tapınaklardan kalan taşlar, 707'de yapılan ve XII. yy. da Nübye araplarının eline geçince terkedilen bir katedralin yapımında kullanıldı. Piskoposluk merkezi olan katedral bizans tarzında yapılmış çok güzel fresklerle süslüydü. Bu fresklerin 169 tanesi iyi muhafaza edilmiştir (*İsa'nın Doğuşu, Son Yemek, Çarmıha Geriliş* v.b.). XVII. yy.dan kalma bir arap kalesi burayı kısmen çevreler. (L)

FARADAY

FARASAN, Kızıldeniz'in güneyinde mercan asıllı takımadalar, Asir'in Arabistan'daki kesimi yakınında, Gizan'ın 50 km batısında. İki büyük ada (*Farasan el-Kebir* ve *Farasan el-Şağîr*) ve bir sıra adacık ile gizli kayalıklar kapsar. Siyasî bakımdan Suudî Arabistan krallığına bağlıdır. Kalabalık olmayan halkı inci avcılığı ve hurma yetiştiriciliği ile geçinir. Petrol yatakları. (L)

FARASKUR, Mısır'da (Dakahliye ili) kasaba, Aşağı-Mısır'da, Nil deltasının doğu kolu kıyısında. Burada her yıl, suların yükselmesinden sonra, deniz suyunun girmesini önlemek için taş ve topraktan bir set yapılır ve ırmak yeniden kabarmağa başlayınca yıkılır. (L)

FARAŞ i. (ar. *ferrâş*, oda hizmetçisi'nden *fârâş*). Yerde toplanan süprüntüleri alıp atmağa yarayan, kürek biçiminde, kısa saplı tahta, teneke veya plastik kap: *Bir elinde süpürge, bir elinde tenekeden kirli bir faraş vardı* (Ömer Seyfeddin).

— DEY. *Faraş gibi* veya *faraş kadar,* (ağız için) çok büyük.

— ANSİKL. *Faraş,* temizlik araçlarındandır, çöp ve süprüntüleri toplamağa yarar. Saplı, sapsız ve kürek biçimindedir. Temizlikte kullanılan cinsleri teneke ve plastikten yapılır. Servis masalarında kırıntı toplamağa elverişli, küçük ve zarif, gümüş veya diğer madenlerden yapılmış olanları vardır. (M)

FARAH DÎBÂ

FARAVELLİ (Luigi), italyan amirali (Stradella 1852-Roma 1914). 1870'te deniz kuvvetlerine girdi, Girit harekâtına katıldı (1897). Türk-İtalyan savaşı sırasında (1911) Trablusgarp'a İtalyan çıkartmasını gerçekleştirdi. Deniz kuvvetleri başkomutanı olarak Aubri'nin yerini aldı. 1912'de senatör oldu. Deniz Kuvvetleri Yüksek konseyi başkanlığında bulundu. (L)

FARAZA zf. (ar. *farż*'dan *farżâ* > *faraża*). Farzedelim ki, diyelim ki, tutalım ki, ola ki, söz gelişi: *Faraza benden önce oraya vardınız, sonuç değişir mi?* (M)

FARAZÎ sıf. (ar. *farż*'dan *farżî* > *farażî*). *Esk.* Gerçek olduğu deneyle doğrulanmamış, varsayıma dayanan. *Yeni.* Varsayımlı.

— Huk. *Farazî yardımcı;* bir haksız fiil sonucu adam ölmesi halinde, ölmese idi, tazminat alacaklısı olan kimseye ileride yardım etmesi muhtemel olan kimse. Meselâ küçük yaşta ölen bir çocuk, ana ve babası yönünden farazî yardımcıdır. Çünkü genel hayat tecrübelerine göre, onun ileride ana ve babasına yardım etmesi ihtimali kuv vetlidir. (M)

FARAZİYE i. (ar. *farżiyye* > *farażiyye*). *Esk.* Bir olayı veya olaylar dizisini açıklayabilmek için gerçek gibi kabul edilen ilke. ‖ Gerçekliği deneyle kesinleşmemiş, fakat kesinleşeceği sanılan fikir, hipotez: *Zaten felsefenin vazifesi bu gibi faraziyeleri ve görüşleri arayıp bulmaktır* (Z. Gökalp). Bk. VARSAYIM.

— Huk. Gerçekte var olmayan, fakat kanun tarafından var farzedilen ve aksinin ispatı mümkün olmayan durum.

— ANSİKL. Huk. Kanun bir durumun varlığını farz edebileceği gibi bir iradenin de varlığını farz edebilir. Meselâ bir şartın gerçekleşmesini, sözleşmenin taraflarından birinin dürüstlük kurallarına aykırı olarak önlemesi halinde kanun şartın gerçekleştiği *faraziye*'sini kabul eder. Borçlar kn. md. 154'ün öngördüğü bu hal, bir durumun kanun tarafından farzedilmesidir. Bir irade beyanının farz edilmesine ise, satılan şeyin alıcı tarafından başkasına devrinin fesih davasından vaz geçilmiş sayılması gösterilebilir (Borçlar kn. md. 204/II).

◆ **Faraziyât** çoğl. i. *Esk.* Faraziyeler. Varsayım çeşidinden düşünceler. (M)

FARBALA veya **FALBALA** i. (ital. *falpala* > *farbala*'dan). Elbise, perde veya benzeri örtülerin kenarına dikilen pilili veya büzgülü kumaş bandı volan, fırfır. ‖ *Halk dili.* Farba. (M)

FARBAUTİ. İskandinav mit. Laufey'in kocası ve Loki'nin babası. (Vurduğu yerden ateş çıkartan lakabıyle anılır. (L)

Farbwerke Hoescht A.G., kimyasal maddeler üreten büyük alman firmalarından biri. 1863'te «Meister Lucius und co.» adı altında kuruldu, 1867'de «Meister Lucius und Brüning» adını aldı ve yalnız sentetik anilin boyaları yapmağa başladı. 1869'da, alizarin ve kükürtlü boyalar üretimine girişti. 1890'da, modern elektrokimyanın hareket noktası olan klor-alkalinin ilk sınaî elektrolizini gerçekleştiren Chemische Fabrik Griesheim'ı bünyesine aldıktan sonra, Hoechst, sentetik ilâçlar üretimine başladı.

Antipirin'i novokain'i, difteri, tetanos serumlarını buldu ve ilk olarak, bir hormon sentezi yapmayı başardı (1904). 1914 ve 1918 arasında firma, bugünkü gübre üretiminin esasları olan anorganik maddeler ve nitrik asit imalâtını geliştirerek 1925 ile 1945 arasında İ. G. Farbenindustrie ortaklığına katıldı. İkinci Dünya savaşı sonunda bu ortaklığa elkonulması üzerine Hoechst, müttefiklerin kontrolu altında bağımsızlığını elde etti, 1951'de de bir özel sektör kurumu oldu. (L)

FARCİENNES, Belçika'da (Hainaut, Charleroi idare çevresi) komün, Sambre ırmağı kıyısında; 11 600 nüf. Karoserciik. (L)

FARCOT, mühendisler yetiştirmiş fransız ailesi. — MARİE JOSEPH DENİS (Paris 1798-Saint-Ouen, Seine 1875), hassas ölçü âletleri imal eden bir fabrikatörün yanında çırak olarak çalıştı. 1823'te Paris'te buhar makineleri imal eden önemli bir fabrika kurdu. Birçok buluşu vardır: 1836'da değişik genleşmelerde buhar dağıtım sistemi, 1844'te kademeli bir ısıtma jeneratörü v.b. — Oğlu JOSEPH (Paris 1823-Saint-Ouen 1906), babasıyle beraber çalışmağa başladı. Birçok keşifte bulundu, buhar makinelerinin gelişmesine hizmet etti: çapraz kol ve biyelli eşhacimli regülâtör (1854-1856), boru ve silindir sistemlerini birleştiren boru demetli ve hareketli ocaklı bir buhar jeneratörü (1854) ve özellikle bir servo-motor (1868) — Joseph'in oğlu PAUL (Paris 1850-öl. ?), yüksek verimli santrifüj tulumbalar imal etti ve bunları Aşağı Mısır'ın sulanmasında kullandı. (L)

FARDAJ i. (fr. *fardage*). Tekst. Basma merdanesi geçirilerek boyanan bir kumaş üzerinde bazı yerlerin beyaz kalmasıyle meydana gelen renk kusuru, basma abraşı. (L)

FARE i. (ar. *fâre*). Sıçan cinsinden memeli hayvan türü. (İlmî adı *Mus musculus*. Sıçangillerden.) ‖ *Fare kapanı,* fare yakalamağa yarayan küçük âlet. ‖ *Fare zehiri,* fareleri öldürmekte kullanılan sitrikininli ilâç.

— ÇEŞ. DEY. *Fare deliği,* gizlenilecek yer. ‖ *Fare deliği bin altın,* herkesin kaçacak yer aradığı durumlarda kullanılır. ‖ *Fare, deliğine sığmamış, bir de kuyruğuna kabak bağlamış,* sığıntı durumundaki bir kimsenin yanına bir başkasını daha aldığını belirtir. Ağır bir iş altında ezilmekte olan bir kimsenin bir başka iş daha yüklendiğini anlatır. ‖ *Fare düşse başı yarılır,* bir yerin eşyasız ve yoksulluk içinde bulunduğunu belirtir. ‖ *Fareler cirit oynuyor* (veya *atıyor*), hiç kimseler yok, bomboş.

— Asalak bil. *Fare tifüsü,* kemirgenlerde yaşayan fare piresinin (*Xenopsylla cheopis*) sokmasıyle geçen tifüs. (Döküntülü tifüsün mikrobuna yakın bir riketsiyadan ileri gelen fare tifüsü, ancak biyolojik metotlarla öteki tifüsten ayırt edilebilir.)

— Denizc. *Fare tenekesi,* sahile bağlı bulundukları sıralarda halatlardan tırmanmak suretiyle farelerin gemilere girmesini önlemek için ince saç levhadan yapılmış koni şeklinde engellerdir. (Tepe kısmı halat kalınlığına uyacak çapta deliklidir. Bu delikten kenara kadar uzanan bir kesiğin esnetilerek genişletilmesi suretiyle teneke, halatlar üzerine takılır.)

— Patol. *Fare ısırığı hastalığı.* Bk. SODOKU.

— Teknol. *Fare kuyruğu testere.* Bk. TESTERE.

— ANSİKL. Zool. *Fare* çok sevimli ufak tefek bir hayvandır. Ağız, burun kısmı sivri, kulakları büyük ve çıplak, gözleri küçük ve siyah, bıyıkları uzundur. Birçok türe ve alt türe ayrılır. Örnek türü *ev faresi*'dir (Mus musculus). Bütün meskûn yerlerde bulunur; yaşama şartlarının elverişsiz olduğu yerlerden kaçar. Meskûn yerler dışında yaşayanları toprakta yuva yapar, içini yosun ve bitkilerle döşer. Dişi fare yılda 5-6 defa yavrular; gebelik süresi 25 gündür. Elverişli mevsimde daha sık doğurur. Fare, sevimli görünüşüne rağmen korkunç bir âfettir. Çamaşırlara, kitaplara, kâğıtlara, tahıl tanelerine saldırır. Asıl düşmanları kediler ve yırtıcı kuşlardır. Fare ya kapanla yakalanır, ya da fare zehirleriyle öldürülür. Beyaz fareler (japon veya çin fareleri) laboratuvarlar için üretilir. (LM)

FARE, Huahine adasının (fransız Polinezyası) idare merkezi; 326 nüf. (L)

FARECİ i. (*fare*'den *fare-ci*). A.B.D. limanlarına uğrayan gemilerde fare kontrolu yapmakla görevli Birleşik Devletler Halk sağlığı servisi memurlarına türk gemileri mürettebatının taktığı isim. (M)

FAREHAM, Büyük Britanya'da (Hampshire) şehir, Southampton'un güneydoğusunda; 58 300 nüf. Ortaçağda önemli bir liman olan Fareham, bugün bir sanayi merkezidir; deri, çanak çömlek, halat yapımı. — Yakınında Romalılardan kalma yıkıntılar. (L)

FAREKULAĞI bls. i. Bot. Bk. ANAGALLİS.

FARE kuşu bls. i. Boz veya kızıl renkte küçük kuş. (Gagası iri, başı tepelikli, kuyruğu ince ve uzundur; genel görünüşü ve dalların üzerinde hızlı yürüyüşü dolayısıyle bu ad verilmiştir. Fare kuşları Afrika'da sürüler halinde yaşar, tomurcuk ve meyvelerle beslenir. Gökkuzgunumsular takımının farekuşugiller familyasındandır.) [L]

FAREL (Guillaume), fransız reformcusu (Les Fareaux, Gap komünü 1489-Neuchâtel 1565). Dauphine'li soylu bir ailedendir. Paris'te Lefèvre d'Etaples'in öğrencisi oldu (1521). Köklü bir reformcuydu. Basel'e, Oecolampade'in yanına (1523), Montbéliard'a (1524), Metz'e (1525) ve sonra Strasbourg'a sığınmak zorunda kaldı. Bern'e gitti, Vaud ülkesini hıristiyanlaştırdı. Neuchâtel'de Katolikliği ortadan kaldırdı (1530) ve gittikçe Zwingli'nin etkisinde kalarak onun özellikle yıkıcı görüşünü benimsedi. Neuchâtel'den sonra Cenevre'de de reformun tutunmasını sağladı ve Calvin'i destekledi (1536). Calvin ile birlikte kentin ahlâkî ve dinî yaşayışını yeniden örgütledi. Muhalifleri Calvin ile beraber onu da şehirden kovdular. (L)

Fareler ve İnsanlar (*Of Mice and Men*), John Steinbeck'in romanı (1937). Bu romanın adı iskoç şairi Robert Burns'un «Farelerin ve insanların tasarladıkları en iyi planlar çoğu zaman beklenmedik sonuçlar verir» mısraından alınmıştır. Korkunç gücünün farkında bile olmayan dev Lennie ve George da bu durumdadır. George, Lennie'yi linçten kurtarmak için öldürmek zorunda kalır, oysa yıllarca onu korumak için elinden geleni yapmıştır. Steinbeck bu iki dostun dramını ustalıkla işler ve bir şiir havası içinde anlatır. *Fareler ve İnsanlar* yayımlanır yayımlanmaz klasik bir eser sayıldı. Roman, tiyatro oyunu haline de getirildi ve sahnelerimizde temsil edildi. (→ Bibliyo.) [L]

FARENJİT i. (fr. *pharyngite*). Bk. ANJİN.

FAREŞ (Abdurrahman), cezayirli siyasetçi (Akbu 1911). Müslüman asıllı ilk cezayirli noter. Fransız Kurucu meclisine seçildi (1946), daha sonra Cezayir meclisine girdi, 1953'te başkan seçildi. 1956'dan itibaren Fransa'ya yerleşti, zamanla Cezayir Millî Kurtuluş cephesine yaklaştı ve 1961'in kasımında para yardımında bulunduğu

Foto. Feature (LAROUSSE) ; MEYDAN

için hapsedildi. 18 Mart 1962'de serbest bırakıldı, ateşkesin hemen arkasından Cezayir geçici yürütme kurulunun başına getirildi (7 nisan). (L)

Farfa manastırı, İtalya'nın Fara in Sabina bucağında benediktin manastırı. Thomas da Maurienne (öl. 720) tarafından 680'de kurulmuştur. Papaların, Lombardiya krallarının ve germen imparatorlarının büyük bağışlarla zenginleştirdiği manastırı frank asıllı baş papazlar yönetti. İtalya'da büyük bir güç kazanan manastır 898'de Afrika müslümanları tarafından yıkıldı. sonra, Ratfred tarafından onarıldı. Tehlikeli günler geçirdi, Odilon de Cluny ile Guillaume de Dijon'un getirdiği Cluny tarikatı kurallarını benimsedi (1001). Nicolaus II'nin manastır kilisesini kutsallaştırmasıyle (1060) refaha eriştikten sonra, Urbanus IV tarafından tam örgütlü büyük manastır ilân edildi ise de Sabina piskoposluğuna bağlandı (1842), sonra tam örgütlü büyük manastır olmaktan çıktı (1862). (L)

FARFARA sıf. ve i. (yun. *perperos* > ar. *ferfere*'den). Ağzı kalabalık, gürültücü (kimse): *Dalmış gülüp konuşmağa yüzlerce farfara, / Yorgun kulaklarımda sürerken bu yaygara* (Yahya Kemal). *Esk.* Hafifmeşrep, havaî.

◆ **Farfaracı** sıf. ve i. Gürültücü ve şamatacı (kimse).

◆ **Farfaralık** i. Farfara olma hali, farfaraca davranış. (M)

FARFARİA, dibinde Melrhir şot'u bulunan çöküntünün kuzey kesimi. Kışın Avras'dan inen vadların su ile örttüğü Farfaria, ilkbaharın başında kurur. (L)

FARGARD, *Avesta'nın* bölümlerinden veya fasıllarından her birine verilen ad. (L)

FARGE (Yves), fransız gazeteci ve siyaset adamı (Salon-de-Provence 1899-Tiflis 1953). *Progrès de Lyon*'un (1931'den beri) baş yazarı. Güney bölgesinin Almanlar tarafından işgalinden sonra Direniş hareketine katıldı. *Franc Tireur* hareketini kurdu ve Vercors'un yeraltı teşkilâtında çalıştı. Lyon bölgesi cumhuriyet komiseri oldu (1945). Gouin kabinesinde iaşe bakanlığı yaptı (1946). Daha sonra Barış ve Hürriyet savaşçıları hareketine başkanlık etti. Bu hareketin yayın organı olan haftalık *Action*'u çıkardı. Stalin barış ödülünü kazandı. (L)

FARGİT i. (fr. *fargite*'ten). Miner. Mezotip'in kırmızı renkli çeşidi. (L)

FARGO, A.B.D.'de (Kuzey Dakota) şehir, Büyük Ovalar'da, Red River kıyısında; 46 600 nüf. (L)

FARGO (William George), Amerika'da ilk nakliyat şirketi kurucularından (Pompey, New York 1818-1881). New York eyaletinde üç yıl demiryolu nakliyatında çalıştı. 1844'te Henry Wells ve Daniel Dunning ile Batı Buffalo'da ilk nakliyat şirketini kurdu. 1850'de Amerikan Express company (Amerikan Nakliyat şirketi) kurulduğunda Wells şirketin başkanı, Fargo da genel sekreteriydi. 1852'de Wells ve Fargo kendi isimlerini taşıyan ayrı bir şirket kurdular. New York ile San Francisco arasında Panama kanalı yoluyle nakliyat işleri yapmağa başladılar. 1866'da şirket Fargo'nun da ilk kurucuları arasında bulunduğu Overland Mail şirketini satın aldı. Fargo, 1862-1866 arasında Buffalo belediye başkanı oldu. 1868'den ölümüne kadar da Amerikan Nakliyat şirketinin başkanlığını yaptı. Ayrıca Merkezî New York ve Kuzey Pasifik demiryollarının da başkanlığında bulundu. (L)

FARGUE (Léon-Paul), fransız şairi (Paris 1876-ay.y. 1947). Mallarmé sembolizminin etkisinde şiirler yazdı. İlk önemli eseri *Tancrède* 1911'de yayımlandı. Daha sonra *Poèmes* (Şiirler) [1912], *Pour la Musique* (Müzik İçin) [1914] adlı kitapları N.R.F. yayınlarında çıktı. 1923'te Paul Valéry ve Valéry Larbaud ile birlikte *Commerce* dergisini kurdu, bu dergide on yıl boyunca yazdığı şiirleri, nesirleri daha sonra kitap haline getirdi: *Espaces, Epaisseurs, Vulturne* (Uzaklıklar, Kalınlıklar ve Volturnus) [1929]; *Sous la Lampe, Suite Familière, Banalité* (Lamba Altında, Aile Bağı, Olağanlık) [1930]. Paris için destanlar yazan bu parisli şair iki önemli eserinde bu şehri dile getirdi: *D'Après Paris* (Paris'e Göre) [1932] ve *Piéton de Paris* (Paris'li Yaya) [1939].

Birçok günlük ve haftalık gazetede, dergide şiirli, nükteli fıkralar yayımladı. *Haute Solitude* (Derin Yalnızlık) [1941] derinlemesine inen bir şiir arayışıdır. Bundan sonra hep hatıra kitapları yazdı: *Refuges* (Sığınacak Yerler) [1942]; *Lanterne Magique* (Sihirli Fener) [1944]; *Portraits de Famille* (Aile Portreleri) [1947]. (L)

FARHAD, S.S.C.B.'de hidroelektrik santral, 1948'de Seyhun kıyısında, Fergana'nın çıkışında kuruldu. Tesis önemli bir sulama sistemini besler ve komşu Gegovat sanayi merkeziyle Özbekistan'ın her tarafına elektrik verir. (L)

FARIMAK geçz. f. (ar. *fârig*, vaz geçen'den *fârig olmak* > *farımak*). Yorulmak, usanmak, vaz geçmek: *Gönül farımadı güzel sevmeden / Ak göğsü bendi de gümüş düğmeden* (Halk türküsü). ‖ İhtiyarlamak: *Karac'oğlan der ki gönül farımaz / Zülüf burma ile kâkül çürümez* (Karacaoğlan). (M)

FARİA (José Custodio DE) [**Faria rahibi** denir], manyetizmacı (Condolim de Bardes, Portekiz Hindistanı 1756'ya doğr.-Paris 1819). Ataları arasında bir brahman vardı. Roma'da rahip oldu, sonra ihtilâl sırasında Paris'e gitti. İhtilâle yakından katıldı manyetizmacı olarak oldukça büyük bir üne ulaştı. (L)

FARİA (Manuel SEVERİM DE), portekizli tarihçi (Lizbon 1583-Evora 1655). Evora katedralinde ruhanî meclis üyesi ve ilâhi okuyucusu idi; zamanının en bilgili sikke ve madalya uzmanlarından biridir. Birçok eser bıraktı: en önemlisi *Vida de Camoes*'dir (Camoes'in Hayatı) [1624]. (L)

FARİAS BRİTO (Raimundo DE), brezilyalı filozof (Sao Benedito, Caera 1862-Rio de Janeiro 1917). Farias, spiritüalist nitelikte bazı eserler yayımladı: *La Finalidad del Mundo* (Dünyanın Erekliliği) [1895]; *El Mundo Interior* (İç Dünya) [1914]. (L)

FARİA Y SOUZA (Manoel DE), portekizli tarihçi ve şair (Pombeiro 1590-Madrid 1649). 1631'de İspanya'ya geçti, dört yıl Roma'da kaldı, Madrid'e döndü ve kendini tamamıyle edebiyata verdi. *Historia de Portugal y de suc Colonias de Africa y de Asia* (Portekiz'in ve Afrika ile Asya'daki Sömürgelerinin Tarihi) [1666-1681] adlı bir eserle Camoës üzerine bir inceleme yazdı. (L)

FARİBAULT, A.B.D.'de (Güney Minnesota) kasaba, Minneapolis'in 75 km güneyinde ve Minneapolis-Des-Moines demiryolu üzerinde; 16 028 nüf. 1826'da Alexandre Faribault tarafından ticaret üssü olarak kurulan tarım merkezi. (L)

FARİDKOT, Hindistan'da (Pencap) şehir; 20 400 nüf. Eski bir sikh prensliğinin başkenti. Tahıl pazarı. Kimya ve ilâç sanayii. (L)

FARİDPUR. Bk. FERİDPUR.

FARİG sıf. (ar. *ferâğ* ve *ferâgat*'tan *fârig*). *Esk.* Vaz geçilmiş, çekilmiş. ‖ Rahat, sıkıntıdan uzak. Boş, işsiz. ‖ *Fârig olmak,* vaz geçmek, el çekmek: *Biz, saltanat işlerinden fârig olduktan sonra...* (Z. Gökalp). ‖ *Fârig-ül-bâl,* rahat, her türlü üzüntüden uzak: *Ol turfa hümâ-yı evc-i ikbâl / Âsde zamîr ü fârig-ül-bâl* (Fuzuli). ‖ *Fârig-ül-hâl,* durumu iyi olan.

— Huk. Bir mülkün çeşitli haklarını başkasına devreden, üzerindeki bir hakkı başkasına bırakan. (M)

FARİK sıf. (ar. *fark*'tan *fârik*). *Esk.* Ayıran, ayırıcı. ‖ Bir şeyi benzerlerinden ayırmağa yarayan (özellik): *Fârik-ı hizmet olmadı evvel / Sonra ahzetmeli anı ne güzel* (Ziya Paşa). ‖ *Fârik-ı nîg ü bed,* iyiyi kötüyü ayıran. (M)

FARİKA sıf. ve i. (ar. *fârik*'tan *fârika*). *Esk.* Fârik'in dişili: *Her asrın fârikasını taşıyan türbeleriyle* [...] *bu şehir hâlâ gözümüz önündedir* (Yahya Kemal). ‖ *Alâmet-i fârika.* Bk. MARKA. (M)

FARİL i. (ing. *furl,* katlamak, sarmak'tan). Balıkç. Balık ağlarının alt ve üst yakalarına geçirilen keçi kılından ip. (M)

FARİLHOES, Portekiz'de kayalık ada grubu, Atlas okyanusu kıyısında, Capo Carvoeiro'nun 20 km kuzeybatısında. (L)

FARİNA (Achille), italyan ressam ve seramikçisi (Faenza 1804-ay. y. 1879). Önce tarih ressamı olarak, sonra seramik alanında çalıştı (1868). Başlangıçta birçok sanat tarihi uzmanını yanıltan XVI. yy. eserlerini taklit etti. 1872'den 1877'ye kadar bir fabrikanın yöneticiliğini yaptı. Özellikle açık renkte, zemini kırmızı Endülüs çinileri dikkate değer. — Oğlu LUDOVİCO, babasının izinden gitti ve mavi üzerine mavi ve madenî akisli birçok dekoratif parça meydana getirdi. (L)

FARİNA (Carlo), italyan kemancısı (Mantova 1600-öl. 1640). Dresden'e yerleşti, keman için yaptığı bestelere *sonata* terimini ilk defa kullananlardan biridir. İçinde *mascherate, arie francesi, volte balletti, sonate* ve *canzoni, pavane, gagliarde, brandi* bulunan beş cilt eser yayımladı. (L)

FARİNA (Guido), italyan bestecisi (Pavia 1903). V. Ferroni ve G. A. Fano'nun öğrencisi, Pavia, Bolzano ve Milano'da müzik dersleri verdi. Eserlerinin başlıcaları: opera ve opera-komik'ler (*Karnaval Zamanı*, 1938; *Üç Âşıklar*, 1940), senfoniler, oda müziği, bir *Fransız Oratoryosu*, iki missa v.b. Ayrıca bir *Solfej* ve bir *Armoni Ders Kitabı* (2 cilt, 1948; yeni baskı 1957) yazdı. (L)

FARİNA (Giovanni Maria), italyan kimyacısı ve taciri (Crana, Novara eyaleti, 1685-Köln 1766). 1709'da yerleştiği Köln'de hem uzak ülkelerden getirilen maddelerin ticaretiyle uğraştı, hem bileşimini Gian Paulo Feminis adlı seyyar satıcıdan öğrendiği *kolonyalar* yaptı. (L)

FARİNA (Salvatore), italyan romancısı (Sorso, Sassari, Sardinya 1846-Milano 1918). Ahlâk alanındaki gözlemlerinin tutarlılığı bakımından değerli sayılan romanlarında küçük burjuvaları duygulu bir dille anlattı. Hikâyelerini topladığı *Mio Figlio!* (Oğlum) [1877-1881] en ünlü eseri sayılır. (L)

FARİNACCİ (Prospero), lat. **Farinacius,** romalı hukukçu (Roma 1544-ay. y. 1618). Önceleri avukatlık yaptı, sonra yargıçlık mesleğine geçti. *Praxis et Theorica Criminalis* (Cürüm Teorisi ve Pratiği) [1616] adlı eseri, XVIII. yüzyıla kadar İtalya'da büyük etkiler uyandırdı. (L)

FARİNACCİ (Roberto), italyan siyaset adamı ve gazetecisi (İsernia 1892-Milano 1945). Faşizmin kurucularındandır. Milletvekili (1921-1922), faşist partisinin genel sekreteri (1925-1926), faşist büyük konseyi üyesi (1935) ve devlet bakanı (1938) oldu. Yahudi düşmanı kesimin başkanı olduğunu kabul etti ve İtalya'nın kurtuluşu sırasında öldürüldü. (L)

FARİNA NUNEZ (Eloy), paraguaylı yazar (Humaita, Neembucu [Paraguay] 1885-Buenos Aires 1929). Oyunlarıyle, denemeleriyle ve özellikle şiirleriyle tanındı. *Guarani Efsaneleri*'nde (1926) denemelerini, *Yüzyıllık Şarkı*'da (1911) ve *Şarkılar*'da (1922) şiirlerini, *Pan'ın Omurgası*'nda (1914) hikâyelerini topladı. (L)

FARİNATA. Bk. UBERTİ.

FARİNATİ (Paolo), italyan ressamı, gravürcü ve mimarı (Verona 1524 ?-ay. y. 1606). Babası Giovanni Battista'nın ve G. Giolfino'nun öğrencisi. İlk eserlerinde Guilio Romano'nun etkisi görülür. Biçimsel bir üslûbu vardır. Daha sonraları Paolo Veronese'nin etkisi altında üslûbuna canlılık, kompozisyonuna daha bir genişlik geldi. Başlıca eserleri: *Aziz Martinus* (1552) [Mantova kilisesi], *Suçsuzların Katli* (1556, Verona, S. Maria in Organo kilisesi); *Aziz Gregorius'un Ölümü* (1558); *Ecce Homo* (1562) [Verona Uygarlık müzesi], *Musa ve Yitro'nun Kızları* (1583-1584). 1590'dan sonra sanatında düşme başladı. Oğlu ORAZİO (1559-1616 ?) da ressam ve gravürcüdür. Babasının öğrencisi ve çalışma arkadaşıdır. Kızı VİTTORİA da ressamdır. Ancak hakkında hiç bir bilgi yoktur. (L)

FARİNELLİ (Arturo), italyan bilgini (İntra

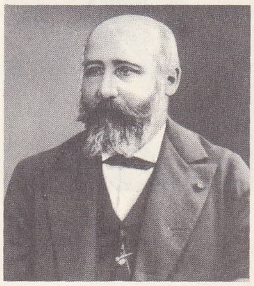

Joseph FARCOT

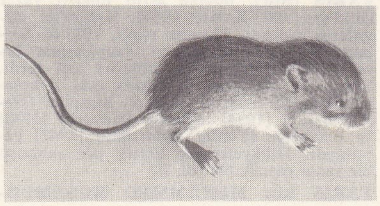

fare

Foto. X, Boyer (LAROUSSE)

Guillaume FAREL
Cabinet des Estampes, Paris

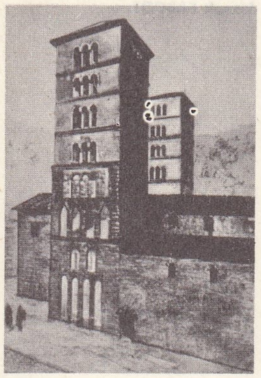
Farfa manastırı bazilikası

Léon-Paul FARGUE

1876-Torino 1948). İnnsbruck, sonra Torino üniversitesine profesör oldu. Romantik akım ve çeşitli avrupa edebiyatlarındaki modern dinî hayatın büyük kişileri üzerine sağlam incelemeler yayımladı. (L)

FARİNELLİ (Carlo BROSCHI, — denir), italyan ses sanatçısı (Napoli 1705-Bologna 1782). Porpora ile şarkıya çalıştı ve 1722-1737 arasında Avrupa'nın belli başlı sahnelerinde başarı kazandı; ayrıca kantat ve duettolar da besteledi. Madrid'te italyan gösterileri yönetmeni oldu; kral Fernando IV'ün ölümü üzerine İspanya'yı terk etti (1759) ve Bologna'ya yerleşti. (L)

FARİNGDON, Büyük Britanya'da (Berkshire) şehir, Oxford'un güneybatısında; 9 200 nüf. Gotik üslûbunda kilise. (L)

FARİNGOGLOS sıf. (fr. *pharyngoglosse'*-den). Yutağın bir kısmının veya tümünün ameliyatla çıkarılması. (L)

FARİNGİYOM i. (fr. *pharyngiome'*dan). Patol. Yutağın arka çevresinde gelişen ve hipofiz odacığına doğru temel kemiğini saran ur çeşidi. (L)

FARİNGİZM i. (fr. *pharyngisme'*den). Soğanilikte yabancı bir cisim veya bozukluk bulunmasından dolayı yutak kaslarının kasılması. (L)

FARİNGOGLOS sıf. (fr. *pharyngoglosse'*-dan). Anat. Yutak üst büzücü kasının dil içinde ilerleyen bir demetine verilen sıfat. (L)

FARİNGORAJİ i. (fr. *pharyngorragie'*den). Patol. Yutak kanaması. (L)

FARİNGOSKOP i. (fr. *pharyngoscope'*tan). Yutağın, dil baskısı, çeşitli tüp-kaşıklar kullanılarak incelenmesine imkân veren âlet. (L)

FARİNGOSKOPİ i. (fr. *pharyngoscopie'*-den). Tıp. Yutağın, faringoskop yardımıyle doğrudan doğruya muayene edilmesi. (L)

FARİNGOTOMİ i. (fr. *pharyngotemie'*den). Cerr. Yutağın açılması ameliyatı. (Yutak, bazı urların ve içine sıkışıp kalan yabancı iri cisimlerin çıkarılması için açılır.) (L)

FARİNİ (Luigi Carlo), italyan siyaset adamı (Russi, Ravenna eyaleti 1812-Quarto al Mare, Nervi yakını 1866). 1831'de Bologna ayaklanmasına katıldı ve papalık devletlerinden çıkarıldı (1843). Pius IX papa seçilince Roma'ya çağırıldı, müsteşar oldu, papa ile birlikte Gaeta'ya gitti, sonra görevlerinden ayrıldı, sürgün edildiği Torino'da Cavour'un gazetesi *Il Risorgimento'*ya yazı yazdı. Piemonte uyrukluğuna girdi, Azeglio kabinesinde bakan oldu, Cavour'un siyasetini destekledi. Modena'da olağanüstü komiser (haziran 1859) olan Farini, diktatörlüğünü kabul ettirmeyi başardı; 18 mart 1860'ta yapılan bir plebisit sonucu Emilia tamamıyle Piemonte'ye bağlanınca iktidardan ayrıldı. İki Sicilya krallığının ilhakından sonra (1860-1861) Napoli'de vali bulunan Farini Rattazzi'nin istifasından sonra (aralık 1862) başbakan oldu. Ama sağlık durumu yüzünden işinden ayrılmak zorunda kaldı (mart 1863). Ona, CAVOUR'UN GÖLGESİ adını takmışlardı. (L)

FARİNKS i. (fr. *pharynx'*ten). Bk. YUTAK.

FÂRİS sıf. (ar. *feres,* at veya *ferâset,* ata binmek'ten *fâris*). *Esk.* Ata binen, atlı. ‖ Ata binmesini iyi bilen. ‖ *Mec.* Anlayışlı, hünerli. ‖ *Fâris-i meydân-ı fesâhat,* güzel konuşma meydanının ustası.

◆ **Fârisân** çoğl. i. *Esk.* Atlılar, biniciler. ‖ Ustalar, hünerli kimseler.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde sınır vilâyetlerindeki süvariler. (M)

FÂRİS. Esk. coğ. Önceleri sadece Basra körfezi çevresindeki bölgeye verilen bu isim sonradan bütün İran ülkesi için kullanılmıştır. ‖ *Bahr-i Fâris,* Basra körfezi. (M)

FARİS (Bişr), lübnan asıllı mısırlı yazar (Bikfaya 1907-Kahire 1963). Kahire'de cizvitlerin yanında öğrenim yaptı. 1927'de Sorbonne'da *İslâmlık Öncesi Araplarında Şeref Anlayışı* konulu bir doktora tezi verdi. Sonra Mısır'a yerleşti. Orada eski Arapların figüratif sanatını inceledi. Masallar (*Deri Parçası*) [1934], oyunlar (*Kavşak*) [1938] ve hikâyeler (*Yanlış Anlaşılma*) [1942] yayımladı. Hikâyelerinde klasik dili savunan bir yazar olarak belirdi. (L)

FÂRİS bin MUHAMMED HÜSAMÜDDEVLE EBÛŞŞEVK, Holvan emîri (1010-1046). Dakuka, Holvan ve civarında yirmi yıl hüküm süren Ebul Feth Muhammed bin Annaz'ın yerine emîr oldu. Emîrliği sırasında komşu emîrlerle daima mücadele etti. İlk defa Hille'li Mazyadî ile mücadeleye başladı, fakat bu kısa sürdü. Aralarında yapıtıkları anlaşma ile Fâris'in kızı veya kız kardeşlerinden biri, Mazyadî'nin oğlu Dübeys ile evlendirildi. Fâris daha sonra Bedr bin Hasanveyh sülâlesinden Tahir bin Hilâ ile mücadeleye girişti. Fakat bu kendisi için zararlı oldu. Mazyadî'nin yardımına rağmen kardeşi Sudi, Tahir tarafından öldürüldü, kendisi de kaçtı. Bu mücadele de bir evlenmeyle sonuçlandı. Fakat yapılan anlaşmadan sonra Fâris, Tahir'i öldürdü (1015-1016) ve kardeşinin öcünü aldı. Aynı yıl, Okaylî Malik bin Bedran'ın daha önce almış olduğu Dakuka'yı ele geçirdi. Karmisin ve Hulancan'ı işgal etti (1039). Kendi adına Dinever'i idare eden oğlu Ebul Feth ile Şehrizor'u idare eden kardeşi Muhalhil arasında çıkan anlaşmazlıkta (1040) kardeşinin, oğlu Ebul Feth'i yenerek düşürmesi üzerine Fâris işe karıştı. Oğlunun öcünü almak için kardeşi Muhalhil'i Şehrizor'da kuşattı. Fakat bir sonuç alamadı. Muhalhil'in gönderdiği Alâüddevle bin Kakuya'yı geri çekilmek zorunda bırakmasına rağmen Dinever'i kardeşine bırakmağa mecbur oldu. Ancak selçuklu İbrahim İnal'ın kendi arazisine saldırıp büyük bir kısmını alması ve hükûmet merkezi Holvan'ı yakıp yıkarak ele geçirmesi (1046) üzerine kardeşiyle barıştı. Uzun süren bu mücadele sırasında oğlu esarette öldü. Birkaç hafta sonra da Fâris ölünce, kardeşi Muhalhil, Karmisin ve Dinever'i ele geçirdi. Kürtler tarafından ihanete uğrayan oğlu Sudi de, İbrahim İnal'a sığındı ve Muhalhil ile yeniden mücadele başladı. 1050'de selçuk sultanı Tuğrul Beyin tedbirlerine rağmen devamlı bir barış sağlanamadı. (M)

FARİSÎ i. (fars. *fârisî*). *Esk.* İran dili. Bk. FARSÇA. ‖ Sıf. İran dili ve halkı ile ilgili.

◆ **Farisiyât** çoğl. i. *Esk.* İran edebiyatı. (M)

FARİSÜŞŞİDYAK (Ahmed Faris bin Yusuf), arap asıllı osmanlı yazar ve gazetecisi (Beyrut, ?-İstanbul 1884). Marunî kabilesindendir. Öğrenimini Kahire Maruniye medresesinde tamamladı. Bir süre Mısır'da Şihabüddin ile birlikte *El-Vakayi-i-Mısriyye* adında resmî bir gazete yayımlandı. Daha sonra Malta'da arap dili lektörlüğü yaptı. Bu arada *Er-Rihlet-ül-Mevsume bi'l-Vasıta ilâ Marifeti Malta ve Keşf-il-Muhabbâ an Finun-i Avrupa* (Malta'yı Tanıma ve Avrupa Fenlerinin Keşfi Diye Adlandırılan Göç) adlı bir eser yayımlandı. Bu eserde Malta'da gördüklerini ve avrupa kültürü karşısında duyduklarını anlattı. Malta'dan Paris ve Londra'ya gitti. Buralarda ingiliz, fransız ve arap dilleriyle ilgili bazı kitaplar yayımladı.

İstanbul'a döndükten sonra *El-Cevaib* adlı haftalık bir gazete çıkardı (1886). Osmanlı hükûmeti gazeteye maddî yardımda bulundu. Avrupa'yı Doğu'ya tanıtmak amacını güden gazete, islâm dünyasında geniş ilgi gördü, ölümünden sonra oğlu Selim tarafından yayımı sürdürülmeğe çalışıldıysa da eski ününü kaybetti.

El-Cevaib gazetesinde çıkan yazılardan derlediği *Kenz-ür-Regaip fi Müntehabat-il-Cevaib* (Cevaib Gazetesinin Seçmelerinden En Sevilen Yazılar Hazinesi) adlı eserini yedi cilt halinde yayımladı. Eserin son cildi osmanlı tarihinin 1880-1881 yılına kadar gelen dönemini kapsar. Dil incelemeleri ile ilgili bazı eserleri de vardır. (M)

FARİZA i. (ar. *farż'*dan *fariża*). *Esk.* Farz, ilâhî buyruk: *Fariza-i hac.* ‖ Mutlaka yapılması gereken, kaçınılmaz ödev.

— Huk. *Esk.* Şeriata uygun bir şekilde mirasçılara düşen pay. (M)

FARK i. (ar. *farķ*). Bir kimse veya nesnenin bir başkasıyle karıştırılmamasını sağlayan ayrılık; benzer şeyleri birbirinden ayıran özellik, ayrılık, başkalık: *Bununla beraber acıdan acıya fark var* (A. H. Tanpınar). *Hars ile tehzibin ikinci farkı birincinin millî, ikincinin beynelmilel olmasıdır* (Ziya Gökalp). ‖ *Esk.* Baş'ın tepesi, başta saçları iki yana ayıran yol. ‖ *Fark etmek,* ayırt etmek, seçmek, görmek: *Fakat insan, daima gözünün önünde duran şeylerdeki değişikliği fark edemiyor* (R. N. Güntekin). Sezmek: *Ali de derhal işi fark etti, bir belâ çıkmasın diye, gitmeyi düşündü* (Sabahattin Ali). Değişmek, başkalaşmak: *Leyla son günlerde epey fark etti, kilo aldı.*

— ÇEŞ. DEY. *Fark gözetmek,* ayrı tutmak, ayrım yapmak: *Fark gözetmeden her gördüğüyle arkadaşlık ederdi.* ‖ *Fark olunmak,* ayırt edilmek: *Sağnak altında ağlayan pek fark olunmaz.* Anlaşılmak, hissedilmek: *Kalabalık çok; alan almayan fark olunur gibi değil* (Burhan Felek). ‖ *Farkına varmak,* sezmek, anlamak: *Hariçten birisi işitse mümkün değil neden bahsolunduğunun farkına varamazdı* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Farkında olmadan,* bilmeden, bilinçli olarak kavranması gereken bir şeye dikkat etmeden: *Senin ellerinden tutmuştum / Utanarak ve farkında olmadan* (F. H. Dağlarca).

— Bank. ve Bors. Satılan ve alınan kıymetlerin tasfiye sırasındaki kambiyo fiyatıyle bunların satış veya alış muamelesinin kararlaştırıldığı zamana ait kambiyo fiyatı arasındaki fark: *Fark ödeme. Fark alma.*

— Elektr. *Potansiyel farkı,* bir elektrik alanının bir noktasından diğer bir noktasına kadar, belli bir yol boyunca alınan hat integrali. ‖ Bir üreteçte, akım veren makinenin kutuplarındaki gerilim.

— İstat. *Ortalama fark,* bir istatistik serisi terimlerinin, ikişer ikişer teşkil edilebilecek bütün farklarının mutlak değerleri itibarıyle hesap edilecek aritmetik ortalaması. (Ortalama farkın esas özelliği serinin merkez değerine bağlı olmamasıdır; dolayısıyle merkez değeri olmayan serilerde kullanılması gerekir.)

— Mat. İki sayıyı veya iki cebirsel ifadeyi birbirinden çıkarmakla elde edilen sonuç. ‖ Bir niceliğin bir başka nicelikten fazlası. ‖ *A ve B cümlesinin farkı,* A'nın B'ye ait olmayan elemanlarından meydana gelen ve A—B şeklinde gösterilen cümle. (Bu fark, B'nin tümleri ile A'nın arakesitidir.) ‖ *A ve B cümlesinin simetrik farkı,* A'nın B'ye ait olmayan elemanları ile B'nin A'ya ait olmayan elemanlarından meydana gelen cümle; yani A—B ve B—A farklarının birleşimi. ‖ *Bir fonksiyonun, bir değişkenin farkı,* değişkene verilen bir artma için fonksiyonun aldığı artma.

— Muhas. *Karşılıklı hesaplarda fark,* bir kurumun gerçek giderleri ile, maliyet hesapları yapılırken yüklenen giderler arasındaki fark.

— Psikol. *Farklar psikolojisi,* bütün fertler için geçerli olan kanunlar içinde, bir ferdin veya grubun gösterdiği farklı davranışı inceleyen psikoloji. (Bk. ANSİKL). ‖ *Algılanabilir en küçük farklar metodu,* psikofizikte Weber ve Fechner tarafından ortaya atılan metot. (Metodun esası, duyumsal bir uyartıyı, özne farkına varıncaya kadar arttırmaktan ibarettir. Bu çeşit bir dizi deneyden sonra, algılanabilir en küçük farkın [*farklaşma eşiği*], ilk uyarımın şiddetiyle orantılı olduğu görülür. Fechner, bundan, şu sonucu çıkarır: «duyum, uyarımın logaritması gibi değişir». Psikofizik kanunu diye adlandırılan bu kanun, halen tartışma konusudur.) Bk. EŞİK.

— Tasav. Çoklukta birliği, birlikte çokluğu seçme, ayırt etme. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Fark-ı cem,* âlemin derece derece görünüşü, ilâhî âlemden maddî âleme ininceye kadar görünüş alanına derece derece çıkışı. ‖ *Fark-ı tam,* insanın, maddî âlemle ilgili bütün bağlardan sıyrılarak kendini Tanrı'da görmesi (Bk. FENAFİLLÂH.) ‖ *Fark-ı vasıf,* birlik (vahdaniyet) denen ilâhî âlemdeki değişik niteliklerin birliğini kavrama.

— ANSİKL. Psikol. *Farklar psikolojisi.* ● *Farklar psikolojisinin alanı.* Bu psikoloji, genel psikolojinin metotlarından biridir. Genel psikolojinin amacı, bir davranışın genel kanunlarını inceleyebilmesi, ancak, bu davranışı etkileyen faktörleri sistemli surette çeşitlemesiyle mümkündür. Oysa, faktörler, ancak fertler arasındaki farklardan yararlanılarak ve belli bir denek grubunun verdiği cevaplara, uygun şekilde seçilmiş diğer bir grupun verdiği cevapları karşılaştırmak yoluyle değişikliğe uğratılabilir. Meselâ telkin altında kalabilme yatkınlığı üzerinde zekânın gösterdiği etkiyi ortaya çıkarmak için yapılan bir deneyde, «zekâ» faktörünün başka tarzda değiştirmek (çeşitlendirmek)

Foto. LAROUSSE

mümkün değildir. Sosyal çevrenin zihinsel gelişme üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak için yapılan bu incelemede, «sosyal çevre» faktörü de başka tarzda değiştirilemez. Farklar psikolojisinin ortaya koyduğu belirli sorunlar, aslında genel sorunlardır. Fertler veya gruplar arasındaki farkların ve özellikle, verasetle çevrenin farklarını açıklayan mekanizmalar, bütün fertler için aynıdır. Fertlerin hangi bakımdan birbirinden farklı olduğunu, bu farkların nasıl birleştiklerini araştırmak ise, genellikle, insanın yatkınlık veya yeteneklerinin ne şekilde düzene girdiğini aramak demektir. Böylece, fertlerin birbirinden ne ölçüde farklılaştıklarını aramak, farklar psikolojisinin en önemli sorunudur.

● *Sonuçların sınıflanması, faktör analizi.* Fertlerin çeşitli bakımlardan farklarını ayırdetmeyi mümkün kılabilecek birçok test tasarlamak ve ortaya koymak mümkündür. Bunun için bu farklaşma tümünün yapısını ve tutarlığını incelemek gerekir. Bu yapılmazsa tümün çok yönlülüğü, her türlü genel sistemleştirmeyi imkânsız kılar. İstenilen amaca varılması için, özellikle faktör analizi kullanılmıştır. Aynı fertlere iki test uygulanırsa, bu fertlerin söz konusu testlerden her birine göre yapılmış sınıflandırılmalarını karşılaştırmak kabildir. Bu sınıflandırmalar birbirine çok yakınsa, iki test arasında yüksek bir bağlaşmanın bulunduğu söylenir; arada hiç bir benzerlik yoksa, bağlaşmanın düşük olduğu kabul edilir. Birçok test bu şekilde kullandıktan sonra, aralarında nispeten yüksek bağlaşmalar gösteren test grupları arasında daha zayıf bağlaşmalar ortaya çıkar. Matematik yoldan yürütülen uygun bir işlem, hem bu olguların tasvir edilmesi hem de tutarlı grupların her birini tek bir değişkenle, yani faktörle temsil etme imkânını sağlar.

Daha sonra sadece bu faktörü psikoloji açısından yorumlamak gereklidir. Faktör, o ana kadar basit bir deneysel tespiti belirtmekten öteye gitmemiştir. Bu yorumu yapmak için önce ayrı testlerde ileri sürülen ödevlerde, tek ve aynı faktör teşkil eden, ortaklaşa özelliklerin neler olduğu aranır. Meselâ testlerin hepsinin, sayılarla yapılacak nitelikte testler oldukları görülürse, sayısal ödevlerdeki başarının, ortak nedenler tümüne bağlı bulunduğu ve bu nedenlerin meselâ sözlü ödevlerdeki başarıyı açıklayan ortak nedenlerden, kısmen olsun, farklı olduğu varsayılır. O zaman bir de kontrol deneyi yapılabilir. Bu deney, varsayımın doğrulanmasını mümkün kılacak şekilde özel olarak seçilmiş bulunan bir testler serisini aynı metotla analiz etmekten ibarettir. Demek ki, bu testler, sayısal olmayan bir grup denemeden meydana gelecektir. Eğer sayısal denemeler, denemelerin tümünden daha tutarlı bir grupta yeniden toplanırsa, varsayım doğrulanmış olur. Faktör analizi ile elde edilen genel sonuçlar psikologların bağlı oldukları bilimsel okullara göre ayrı ayrı şekiller alır. Ama bu sonuçlar zihnî fonksiyonlar veya yatkınlıklar alanında ortaklaşa bir şekil altında toplanabilir.

● *Sonuçların yorumlanması: genel faktör ve grup faktörü.* Önce, bütün zihnî ödevlerin, bağlaşıklık göstermeye eğilimli oldukları görülmüştür. Bu sonuç çoğunlukla «g faktörü» diye adlandırılan bir genel faktörle dile gelir. Bu, fertlerin zihinsel imkânları bakımından topyekün bir kademeleşmesine ve aşağı yukarı, genel zekâ kavramına tekabül eder. Bu ilk gözlemi daha keskinleştirmek için, genel faktör açısından hepsi aynı düzeyde bulunan fertlerin ayrı ödevler karşısında nasıl farklılaştıklarını incelemek gerekir. Bu yapılınca deneme gruplarına bağlı olarak özellikle 14 yaşlarını geçtikleri, sonra bazı üstünlüklerin belirdiği görülür. Meselâ, bazı sözlü denemelerde, nispeten üstün olan kişiler, diğer sözlü denemelerde de nispeten üstün olmayan eğilimlidirler. Bu arada, sözlü olmayan denemelerin tümünde de (ortalama seviye, bütün kişiler için aynı olduğuna göre) zorunlu bir nispî aşağılık gösterirler. Bu faktörlere genel faktöre karşıt olarak «grup faktörleri» denir. Bunların en iyi tespit edilmiş olanları, sözlü testler grubu, sayısal testler grubu ve mekân testleri grubu ile ilgilidir.

● *Uygulamalar ve teorik araştırmalar.* Yukarıda kısaca tasvir edilmiş olan metotlar, gerek pratik çalışmalar gerekse teorik araştırmalar için, çeşitli gruplara uygulanmıştır. Meselâ, bazı belli işlerde çalışacak işçilerin seçilmesi amacıyle bu tür testler kullanılır (psikoteknik). Yaşla birlikte yeteneklerin gelişmesi durumu, değişik yaşlardaki deneklerden kurulu gruplar üzerinde karşılaştırmalı birçok araştırma yapılmasına yolaçmıştır. Böylece, çocukta zekânın gelişmesi incelenmiş ve «zihin yaşları»na göre ayarlanmış bir zekâ ölçeği elde edilebilmişti. Ayrıca, herhangi bir kimsenin, teste aşağı yukarı kendisi gibi cevap veren bir çocuğun gerçek yaşına eşit bir «zekâ yaşına» sahip olduğu ileri sürülmüştür. (Binet-Simon, Wechsler-Bellerve, Terman-Mersill ölçekleri.) Bundan başka, aynı karşılaştırmalı metodu kullanmak yoluyle, yaşlı kimselerde yeteneklerin gerilemesine yolaçan süreçleri incelemek de mümkün olmuştur. Bu arada kız ve erkek çocukların davranışları da karşılaştırılmıştır. Genel faktör ve grup faktörlerinin dikkate alınması, çocuklara tavsiye edilebilecek faaliyetlerin türü ile seviyesi bakımından okul ve mesleğe yöneltme konusunda yararlı bilgi sağlamaktır. Bu tavsiyeler daha geniş bir incelemeye dayanır ve bunun için birçok tıbbî soruşturmalardan; aile ve okul hayatına ait bilgilerden v.b. faydalanılır. Farklar psikolojisine ait incelemeler, fazla olarak, çeşitli sosyal çevrelerin, ayrı memleketlerde yaşayan grupların, suç işlemiş olan kişilerle işlememiş olanların v.b. karşılaştırılmasını da kapsar. Bu çalışmalar, değişik alanlarda beliren birçok teorik sorunun veya uygulama sorununun çözülmesinde yararlı olmuştur.

● Farklar psikolojisinde *temel teorik mesele,* yukarıda belirtildiği şekilde, gözlemden geçirilen ve analiz edilen kişisel farkların kaynağı meselesidir. Doğuştan gelen genetik faktörlerin, bu farkların ortaya çıkmasında rol oynadığından şüphe edilemez. Aynı çevre şartları içinde yetişen çocuklar, birbirlerinden çok farklı olabilirler. Bundan başka bazı çevre şartlarının da, zihnî gelişmeyi kolaylaştırdığı görülmektedir. Nitekim sosyal durum ve meslek bakımından düşük seviyedeki toplum sınıflarından gelme çocuklar, ortalama olarak testlerde düşük sonuçlar elde ederler. Bu engelleme, özellikle, sözlü faktörde kendini gösterir ve geniş bir nüfus kesimi için geçerlidir. Nitekim sosyal bakımdan düşük seviyelerden yetişmiş bulunan birçok çocuk, daha üstün sosyal seviyelerden gelme orta yetenekli çocuğun elde ettiği sonuçlara eşit veya bunlardan daha yüksek sonuçlar elde eder. Ama gözlemlenen farklarda, irsiyete ve çevreye düşen payları belirlemek ve hattâ irsiyet faktörleriyle çevre faktörleri arasında yer alan karşılıklı etkileri anlamak bile, hayli güçtür. Bu iki çeşit faktör grubunu birbirinden ayırt etmek zordur. Şüphesiz ki en ilgi çekici teşebbüs, aynı yumurtadan oluşan ikizler üzerinde yapılan çalışmadır. Aynı yumurtadan oluşan ikizler, aynı irsiyet yükünü aynı ölçüde ve tam olarak taşıyan iki ferttir. İkizlerin ayrı ayrı yerlerde yetiştirildiği durumlarda (bu durumlara pek az rastlanır), çevrenin etkileriyle irsiyetin etkilerini birbirinden ayırmayı sağlayacak önemli bir bilgi kaynağı elde edilmiş olur. Bu incelemeler, genellikler gözlemlenen farklarda irsiyetin çok önemli bir payı olduğu sonucuna vardıracak niteliktedir.

— Tasav. Tasavvufta biri çokluk (*kesret*), biri birlik (*vahdet*) olmak üzere iki ayrı âlemin varlığına inanılır. İçinde bulunduğumuz âlem Tanrı tarafından ilâhî iradeye göre bir bütün olarak yaratıldığı halde insan gözüne değişik ve birbirinden ayrı varlıklarmış gibi görünür. Bu değişik görünüşlerin özünde birlik vardır. Birlik (*vahdet*) âlemi denen ilâhî âlemde de her insanın manevî derecesine göre değişik görünüşler olduğundan, çokluk vardır. Gerçekte ilâhî âlem de, içinde bulunduğumuz âlem de öz bakımından birbirinin aynıdır. İçinde yaşadığımız maddî âlem, ilâhî (manevî) âlemin bir görünüşüdür (tezahür). Aynı gibi görünen bu iki âlemin özündeki ilâhî birliği anlamağa, kavramağa *fark* denir. (LM)

FARKAS (Ferenc), macar bestecisi (Nagykanizsa 1905). Weiner ve Respighi'nin öğrencisi, Budapeşte ve Cluj'da müzik dersleri verdi. Macar folklorunun etkisinde kaldığı görülür. F. Liszt akademisinde bestecilik profesörü olan Farkas'ın başlıca eserleri arasında bir opera, bir operet, bir senfoni (1952), orkestra süitleri, piyano ve orkestra için *Sinfonietta Concertante* (1948) vardır. (L)

FARKAS (İmre), macar yazarı (doğ. Debrecen 1879). Birkaç cilt tutan şiirler yazdı: *Csipkefatyol* (Dantel Yelken) [1912]; *Melodia* (1920). Romanları: *Pesti Ejszakak* (Budapeşte Geceleri) [1930]; *Igloi Diakok* (İglo'nun Öğrencileri) [1933]; *Varosliget* (Belediye Parkı) [1940]. (L)

FARKAS (Mihaly), macar generali (1904 - Budapeşte 1965). Genç yaşta komünist partisine girdi. Kurtuluştan sonra işişleri bakanı, 1948'de millî savunma bakanı oldu. Politbüro'dan ve merkez komitesinden atıldı (1955), partiden çıkarıldı (1956). 1957'de 16 yıl hapse mahkûm edildi. 1960'ta affedildi. 1963'te eski itibarına yeniden kavuştu. (L)

FARKLI sıf. (*fark*'tan *fark-lı*). Farkı bulunan, benzer veya eş olmayan: *Çocukları, başka çocuklardan ne kadar farklı, ne kadar başka ifadeliydi!* (N. Araz). ‖ Aynı özellikleri taşımayan. ‖ Olandan başka olan, ayrı, karşıt: *Şartlar farklı olsaydı...*

— Mal. *Farklı vergi,* vergi alınan eşyanın mahrecine göre tutarı değişebilen vergi. (M)

FARKLILAŞMA i. (*farklılaşmak*'tan *farklılaş-ma*). Farklı olmak veya farklı hale gelmek eylemi; bu eylemin sonucu: *Hayvan türlerinin farklılaşması.*

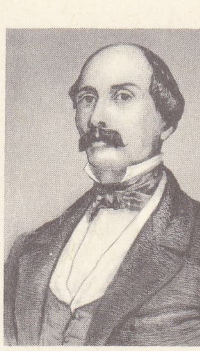

Luigi Carlo FARİNİ

— Biyol. Hücre boyama tekniğinde, incelenecek nesneyi boyadıktan sonra özgül bir eriyikle bir kısım yerlerin boyasını giderip istenilen bir elemanı ortaya çıkarma işlemi. ‖ *Farklılaşma yitimi,* hayvansal veya bitkisel bir hücre veya dokunun, bireyoluş sırasında yer alan farklılaşma sonucunda, edinmiş bulunduğu özgül karakterleri kısmen veya tamamen yitirmesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hücre farklılaşması,* bireyoluş sırasında yumurtanın bölünmesiyle meydana gelen ve birbirine benzeyen birçok hücrenin, biçim, yapı ve fonksiyon bakımından ortak özellikler taşıyan hücre gruplarını oluşturması. Bk. ANSİKL.

— Bot. Bazı organların (yaprak, kök v.b.), şekil ve yapı bakımından kendine özgü anatomik düzeni. ‖ Bir sürgen dokudan değişik hücre ve dokuların oluşması. ‖ Bir organda değişik elemanların ortaya çıkış düzeni: *Odun ve soymuk damarları farklılaşması kökte merkeze yakın, gövdede ise, odun damarlar merkeze yakın, soymuk damarlar merkeze uzak olur.*

— Fels. Bk. AYIRIMLAŞMA.

— Fonet. Bk. AYRIŞMA.

— Jeol. Bir iç kayanın katılaşması sırasında yer ve zamana göre farkların ortaya çıkması (bir bölge daha asit, diğeri daha bazik olabilir veya bir eriyikte yahut ergimiş karışımda da görüldüğü gibi, bir maden daha önce, diğeri daha sonra billûrlaşabilir).

— ANSİKL. Biyol. Kısmî *farklılaşma yitimi,* koloni halinde yaşayan hayvanlarda (meselâ, yosun hayvanları) tomurcuklanma sırasında görülür; hücreler yeniden çoğalma gücü kazanır. Laboratuvarda yapılan (*in vitro*) doku kültüründe de (civciv yüreği hücreleri v.b.) aynı sonuca ulaşılır. Daha tam bir farklılaşma yitimi, embriyon durumuna gerçek dönüş, tabiî olarak, tam başkalaşma geçiren böceklerin nemf devresinde, yosunhayvanlarının kuraklık yüzünden kistleşmeleri halinde v.b. görülür; aynı olay basit hayvanlarda (msl. nemertinler) sakatlama, besinsiz, oksijensiz bırakma gibi etkilerle sunî olarak da elde edilebilir. Özellikle insanlarda yaraların kapanması, dokularda yerel ve geçici bir farklılaşma yitiminin sonucudur.

● *Hücre farklılaşması.* Zigotun (döllenmiş yumurtanın) genleri, bölütlenme evresinin sonuna kadar düzgün ve hareketsiz görünmektedir. Embriyondaki farklılaşma ancak bazı hücrelerde bir kısım genler etkinleştiği ve D.N.A.'larının sitoplazma proteinleriyle özgül işbirliği sonucunda çalışmağa koyulduğu zaman başlar; diğer hücrelerde ise aynı genler düzgün kalır. Her hücreden doğan özel dokunun yapısı büyük ölçüde bu etkin genlerin cinsine ve sayısına bağlıdır. Başlangıçta birbirinin benzeri olan hücreler yeni şekil, yapı ve fonksiyonlar kazanır. Aynı görevleri yapan aynı tipteki hücreler hücre kümelerini, yani dokuları meydana getirir. Bir çeşit sınırlanma olan farklılaş-

ma olayı, hücrelerin tümünü etkileyerek onları biçim ve fonksiyon bakımından kategorilere ayırır. Hücrelerin bazıları çok erken, kesin ve derin bir şekilde değişikliğe uğrar (sinir hücreleri). Bazı hücrelerse daha hafif değişikliğe uğrar (doku doğuran hücreler) ve ileride her kategoriden doku yapabilecek hücreler olarak kalırlar. Yalnız potansiyel güçlerini koruyabilen döl hücreleri uzun süre farklılaşmadan kurtulurlar.

Dokuların oluşmasına yolaçan farklılaşma etmenleri araştırılmıştır. Laboratuvarda yapılan doku kültürleri, doku nakilleri ve aşıları farklılaşmanın çevreden az çok bağımsız ve sırf hücrenin iç yapısına özgü bir nitelik olduğunu göstermiştir. Sinirlerin ve hormonların dokular üzerindeki etkileri çoğu zaman farklılaşmanın şeklini tayin eder. Ayrıca kalıtsal etmenler de rol oynar. (LM)

FARKLILAŞMAK geçz. f. (*farklı*'dan *farklı-la-ş-mak*). Farklı hale gelmek. (M)

FARKLILAŞTIRMA i. (*farklılaştırmak*'tan *farklı-la-ş-tır-ma*). Farklılaştırmak eylemi.

— ANSİKL. Psikol. *Farklılaştırmanın temel tekniği*. Belli bir tekniğe dayandırılan ve farklılaşmaları ortaya çıkarmak için genellikle kullanılan araç, testtir. Araştırma yapılırken farklılaşmaları ortaya konması gereken bütün fertler iyice belirtilmiş bir durum içinde ele alınır. Bu durum genel olarak fertlerin davranışını, sayısal açıdan belirtmek mümkün olacak şekilde seçilir. Bu sayede elde edilen sonuçların dağılımını (yani mümkün olan cevapların her birinin ortaya çıkış sıklığını tespit etmek, aynı sonuçların, belli bir grup dahilindeki serpiştirilme tarzını incelemek, ayrıca da, çeşitli grupların ortalamalarını ve serpiştirilme tarzlarını karşılaştırmak v.b. mümkündür. İncelemeden geçirilmiş olanların grubuna herhangi bir ferdi yerleştirmek imkânı böylece doğar (eğer incelenen grup genel olarak topluluğu temsil edici bir örnek teşkil ediyorsa) ve ferdin bu topluluktaki durumunun değerlendirilmesi yapılabilir. Grupun tümü belli sayıda birtakım altgruplara ayrılır; meselâ üyeleri eşit sayıda olan on altgrupa bölünebilir. Bunların sınırları, dağılım desilerini (déciles) meydana getirir. Fert de, bu desilere göre yerleştirilir. Görülüyor ki bu metot (yani testlerin ayarlanışı), aynı fert tarafından ayrı denemelerde elde edilmiş sonuçların doğru olarak karşılaştırılması imkânını sağlar. Eğer, sözlü bir denemede topluluğun yüzde 20'si ve sayısal bir denemede de yüzde 40'ı ferdi geçmişse bu ferdin, ikinci denemeye oranla birincide daha çok başarı sağlamış olduğu ileri sürülebilir. Bu ise, ham, yani işlenmemiş sonuçların (test veya okul notları) karşılaştırılmasıyle asla elde edilemez. Bu yolla elde edilen farklılaşmalar dikkate alınmadan önce, verilen cevapların ve dolayısıyle fertler arasında görülen farkların, zaman içinde, oldukça belli bir kararlılık kazanmış olmaları istenir. Testin güvenirliğini doğrulamanın bir yolu da, testi, aynı deneklere, birbiri ardından iki defa uygulamak ve elde edilen sonuçları karşılaştırmaktır. (LM)

FARKLILAŞTIRMAK geçl. f. (*farklılaşmak*'tan *farklılaştır-mak*). Farklı hale getirmek. (M)

FARKSIZ sıf. (*fark*'tan *fark-sız*). Farklı olmayan, aynı: *Benim söylediğimi farksız şekilde yine bana anlattı. Bu kilise bir saraydan farksızdı* (Ş. S. Aydemir).

— Etnol. *Farksız soy zinciri*, bir soy zinciri sistemi; bu sistemde, biri babayle, öbürü anneyle ilgili iki soy pratik olarak birbirinin yerini tutar ve sosyal olarak aynı işlevlere sahiptir. (LM)

FARKSIZLAŞMA i. (*farksızlaşmak*'tan *farksızlaş-ma*). En karmaşıktan en basite uzanan bir sürecin evrimi.

— Biyol. Hayvansal veya bitkisel bir hücre veya dokuda, bireyoluş sırasındaki farklılaşma sonucunda beliren özgün karakterlerin tamamen veya kısmen kaybolması.

— ANSİKL. *Kısmî farksızlaşma*, koloni halinde yaşayan hayvanlarda (msl. *yosunhayvanları*) tomurcuklanma sırasında, hücre bölünmesine yeniden dönüş şeklinde görülür. *İn vitro* doku kültürü de (civciv yüreği hücreleri v.b.) aynı sonucu verir. Embriyonsal duruma dönüş şeklinde tam ve gerçek bir farksızlaşma, tam başkalaşma geçiren böceklerin nemfoz halinde, yosunhayvanlarının kuraklık v.b. sebebiyle kistleşmesi sırasında tabiî olarak yer alır; basit yapılı hayvanlarda (meselâ nemertinlerde) ise sakatlama, besinsiz ve oksijensiz bırakma yoluyle sunî olarak sağlanır. Yaraların kapanması, özellikle insanlarda, yerel ve geçici bir doku farksızlaşmasını gerektirir. (L)

FARKSIZLAŞMAK geçz. f. (*farksız*'dan *farksız-la-ş-mak*). Farksız hale gelmek. (M)

FARLATİ (Daniele), İllyria'lı tarihçi ve cizvit rahibi (San Danielo, Friuli 1690-Padova 1773). Rahip Riceputi'ye İllyria'nın dinî tarihini hazırlamasında yardım etti ve Riceputi ölünce (1742) bu büyük eseri tek başına yüklendi; eser *İllyricum Sacrum* (İllyria Kültü) [1770-1775] adıyle yayımlandı. (L)

FARMAKODİNAMİ i. (yun. *pharmakon*, ilâç ve *dynamos*, kuvvet'ten fr. *pharmacodynamie*). Tıp. İlâçların normal veya hasta bir organizma üzerindeki etkisini deneysel olarak inceleyen, araştıran bilim.

— ANSİKL. Basit veya karmaşık bir ilâç önce ve imkân bulunduğu takdirde duyu organlarında uyandırdığı etkiler, fiziksel ve kimyasal özellikler bakımından denenir, sonra bu deneme, «fizyolojik» denilen ek bir denemeyle tamamlanır. Fizyolojik deneme ilâcın sağlam veya hasta bir organizma üzerindeki etkisini inceler. Bazı ilâçların çok karmaşık yapıda olması dolayısıyle farmakodinamik deneme yegâne elverişli deneme şeklidir (meselâ kedi ve kurbağa üzerindeki dijitalinin, canlı bakteri kültürlerinde antibiyotiklerin v.b. denenmesi gibi). [L]

FARMAKODİNAMİK i. (fr. *pharmacodynamique*). İlâçların etki gücü. ‖ Eczacılığın, ilâçların etkisiyle uğraşan bölümü.

— ANSİKL. Psikopatol. ve psikiyatr. *Farmakodinamik muayene* veya *farmakodinamik deney*, zihnî etkinlikte ve bazı sinirsel belirtilerde değişiklik yaratmak amacıyle etkileyici bir maddenin fazla miktarda kullanılmasını öngören teknik. (Bu usul gerek hastanın kişiliğini ve hastalık belirtilerini ortaya çıkarmak, gerekse deneysel olarak patolojik durumlar yaratmak [deneysel psikozlar] suretiyle araştırma ve teşhis bakımından işe yarar. Farmakodinamik muayenenin belli başlı üç tekniğinden *narko-analiz* ruhî uyanıklığı azaltır, *weck-analysis* veya *amfetamin deneyi* ruhî uyanıklığı arttırır, *oniro-analiz* mizacı, duyu sistemini ve belleği değişikliğe uğratır.) [L]

FARMAKOFOR sıf. ve i. (fr. *pharmacophore*). Kim. Bir organik bileşiğin molekülünde bulunan ve bu bileşiğin fizyolojik özelliklerini tayin eden bir fonksiyonel grup için kullanılır. (L)

FARMAKOGNOZİ i. (fr. *pharmacognosie*'den). Eczc. Hayvanlardan ve bitkilerden elde edilen ecza maddelerini inceleyen eczacılık kolu. (L)

FARMAKOLİT i. (fr. *pharmacolite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum arsenyat. Bakır ve kobaltın arsenikli cevherlerinde bulunur.(L)

FARMAKOLOG i. (fr. *pharmacologue*). Eczc. Farmakoloji ile uğraşan, farmakoloji dersi veren kimse. (L)

FARMAKOLOJİ i. (fr. *pharmacologie*). Eczc. İlâçların etkisini ve kullanılışını inceleyen bilim dalı. Bk. ECZACILIK ve FARMAKODİNAMİ. (L)

FARMAKOLOJİK sıf. (fr. *pharmacologique*). Eczc. Farmakoloji ile ilgili. (L)

FARMAKOMANİ i. (fr. *pharmacomanie*). Psikopatol. Toksikomaninin özel bir şeklidir, genellikle ilâçların veya bazı biçimlerde hazırlanmış ilâçların aşırı derecede kullanılması tarzında belirir. (Meselâ hasta, komprime tarzındaki ilâçlara alışmış olabilir ve başka şekillerdeki ilâçları kesinlikle reddeder. Farmakomani, özellikle, hipokondriaklarda [hastalık hastası olan kişilerde] sıkça görülür; burada, hekim-hasta ilişkisi, baba-evlât ilişkisi tipindedir; o zaman ilâçlar bir büyü tesiri yapar.) [L]

FARMAKOPE i. (yun. *pharmakopoia*; *pharmakon*, ilâç ve *poiein*, yapmak'tan fr. *pharmacopée*). Eczc. İlâç yapmak için gerekli formül ve tariflerin yazılı olduğu kitap. Türk Kodeksi kanununa göre hazırlanan bu kitaplara kısaca *Kodeks* adı verilir. (Bk. KODEKS.) Her ülkenin ayrı farmakopesi vardır. Resmî farmakopeler 1775'te İsviçre'de, 1818'de Fransa'da, 1821'de A.B.D.'de, 1862'de İngiltere'de yayımlanmıştır. Dünya Sağlık teşkilâtı da milletlerarası bir farmakope (*Pharmacopea İnternationalis*) çıkarmıştır. (L)

FARMAKOSİDERİT i. (fr. *pharmacosidérite*). Miner. Hidratlı tabiî demir arsenyat (bu mineral, kübik sistemden, koyu yeşil billûrlar halinde bulunur). [L]

FARMAKOTEKNİ i. (fr. *pharmacotechnie*). İlâçların elde edilmesi ve sınaî sentezi ile uğraşan eczacılık dalı. (L)

FARMAKUSSA, Miletos'un (Balat) güneyinde ada. Jül Sezar M.Ö. 74 yılında burada korsanlara esir düştü. (L)

FARMAN, ingiliz asıllı, fransız havacı ve uçak imalâtçısı iki kardeşin soyadı. — HENRİ (Paris 1874-ay.y. 1958). Güzel Sanatlar okulundan mezun oldu; iki kişilik bisiklet, motosiklet ve otomobil yarışlarının birçoğunu kazandıktan sonra, 1907'de havacılık mesleğine, 1908'de Issy-les-Moulineux'de bir kilometrekarelik çevreyi Avrupa'da ilk defa geçerek Havacılık Büyük ödülünü (Deutsch-Archdeacon) kazandı. Bundan sonra başarıları birbirini kovaladı: yolculu ilk uçuş (28 mart 1908), Bouy ile Reims arasında ilk şehirlerarası uçuş (30 ekim 1908), İngiltere'de, Almanya'da ve Belçika'da hız ve irtifa rekorları (1910), Toussus-le-Noble'da ilk kör uçuşu okulunun (1911) ve yolculara açık ilk havacılık şirketlerinden birinin kurucusu olan H. Farman, en küçük turizm uçağından askerî ve ticarî güçlü çok motorlu her tipten birçok uçak ve deniz uçağı imal etmiş olan bir hava imalât müessesesi kurdu. — MAURİCE (Paris 1877-ay.y. 1964). 1895'te Fransa bisiklet yarışı şampiyonu oldu ve birçok otomobil yarışlarında başarı elde etti. 1910'a doğru, Eugène Renaux'nun Puy de Dôme tepesine inmesini sağlayan çift kanatlı uçağı yaptı. Bu uçak Birinci Dünya savaşında fransız hava kuvvetlerine ait hava bölüklerini teçhiz etmiştir. Bu tarihlerde Maurice ile Henri birlikte çalıştılar. (L)

FARMANYANTZ (Georgi), sovyet dans sanatçısı (Moskova 1921). Bolşoy okulundan diplomalı (1940), mesleğini Bolşoy tiyatrosunda sürdürdü, az zamanda yıldızlığa yükseldi. Sovyetlerin dans alanında yetiştirdiği en büyük karakter sanatçıları arasındadır. Yorumladığı başlıca roller: *Bahçesaray Çeşmesi, Don Kişot, Mirandolin, Paris Alevleri*. (L)

FARMASİ i. (fr. *pharmacie*). Eczane: *Ha şöyle eczane de.. Farmasiden falan çakmam* (H. R. Gürpınar). [M]

FARMASON i. (fr. *franc*, özgür ve *maçon*, duvarcı > *franc-maçon*'dan; masonluk, eski duvarcı loncaları örneğine göre kurulduğundan bu adı almıştır). Masonluk derneği üyesi. (Farmason kelimesi dilimizde kötüleyici bir anlam kazanmıştır.) Bk. MASON.

◆ **Farmasonluk** i. Farmason olma hali. Bk. MASONLUK. (LM)

FARMASÖTİK sıf. (fr. *pharmaceutique*). Eczacılıkla ilgili. ‖ *Farmasötik kimya*. Bk. ECZACILIK. (M)

FARMER (Henry George), ingiliz müzik bilgini ve orkestra yöneticisi (Birr, İrlanda 1882). Londra'da İrlanda orkestrasını kurdu (1911). Glasgow Senfoni orkestrası şefliğine getirildi (1918). İskoçya üniversitelerinde müzikoloji okuttu. 1904'ten itibaren musiki tarihi üzerinde kitaplar yayımlamağa başladı. Başlıca eserleri: *Memoirs of the Royal Artillery Band* (Kraliyet Topçu Bandosu Kayıtları) [1904]; *The Arabian İnfluence on Musical Theory* (Müzik Teorisi üzerinde Arap Etkisi) [1925]; *Arabic Manuscripts in the Bodleian Library* (Bodleian Kütüphanesinde Arapça Yazmalar) [1925]; *A History of Arabian Music to the 13 th. Century* (XIII. yy.da Arap Müziği Tarihi) [1929]; *The Organ of the Ancients* (Eski Çağlarda Org) [1931]; *Studies in Oriental Musical İnstruments* (Doğu Çalgıları Üstüne İnceleme) [2 cilt, 1931-1939]; *Collections of Oriental Writers on Music* (Doğulu Müzik Yazarları Antolojisi) [5 cilt, 1933-1942]; *New Mozartiana* (1935); *Turkish İnstruments of Music in the Seventeenth Century* (Onyedinci Yüzyılda Türk Çalgıları) [1936]; *The Sources of Arabian Music* (Arap Müziğinin Kaynakları) [1940-1966]; *A History of Music in Scotland* (İskoçya'da Müzik Tarihi) [1947]; *Handel's Ketteldrums* (Handel'in

Kudümü) [1950]; *Military Music* (Askerî Müzik) [1950]; *Oriental Studies* (Doğu İncelemeleri) [1953]; *History of the Royal Artilery Band* (Krallık Topçu Bandosu Tarihi) [1954]. (LM)

Farmer açıcısı. Foto. Sulandırılmış potasyum ferrisiyanür ve sodyum hiposülfit karışımı. Kullanılacağı zaman hazırlanması gereken karışım, yüzeyi etkileyecek renk koyuluğunu giderir. (L)

FARNABY (Giles), ingiliz müzikçisi (Truro, Cornwall 1569 - Londra 1640'a doğr.). Thomas East (1592) ve Ravenscroft'un (1621) yazdığı mezmurlara katkılarda bulundu. Çağdaşları arasında kendisine seçkin bir yer sağlayan dindışı eseri, *Fitzwilliam Virginal Book*'dur; içinde çekme telli çalgı için yazılmış elli kadar parça vardır. *Canzonette* derlemesinin belirli nitelikleri (kontrapunta işlemelerinden doğan ritim inceliklerinin melodi buluşlarıyle kaynaştırılması) bu eserinde de bulunur: Farnaby, geleneksel temalar üzerine çeşitlemeler yapmada, madrigal veya türküleri süsleyerek başka çalgılara aktarmada, ağır ya da canlı dans havalarında çok başarılıdır. (L)

FARNAKES II, Pontos kıralı Mithridates VI'nın oğlu (M.Ö. 97 ? - 47). Babasına başkaldırdı. Herkesin kendisini terkettiğini gören kıral intihar etti (63). Romalılar Farnakes II'ye Bosphoros kırallığını verdiler. Roma iç savaşlarından faydalanarak sınırlarını genişletti. Sinop, Kolkhis, Küçük Ermenistan ve Kappadokia'yı ele geçirdi. Roma'lı komutan Calvinus'u yenerek Pontos, Paflagonya ve Bithynia'yı aldı. Sezar Zela'da (Kapadokia) onu yendi (47), bu zaferi *veni, vidi, vici* (geldim, gördüm, yendim) kelimeleriyle ifade etti. Tauride yarımadasına çekilen F. Bosphoros kırallığının başkaldıran valisi Asandros ile savaşırken öldü. (L)

FARNBOROUGH, Büyük Britanya'da (Hampshire) şehir; Londra'nın güneybatısında; 31 400 nüf. Napoléon III'ün, imparatoriçe Eugenie'nin ve veliaht prensin mezarları. Önemli yıllık uçak sergisi (kısmen Aldersbhot kampını içine alan hava üssü). Yakınında *Sandhurst* askerî akademisi. (L)

FARNESE, İtalya'da (Viterbo ili) kasaba, Bolsena gölünün batısında; Olpeta ırmağı ile Fosso di İschia arasındaki sırtta; 2 026 nüf.; yüksl. 343 m. XIII. - XV. Yüzyılda gelişen kasaba Farnese ailesinin memleketidir. Castrum Farneti bu ailenin mülküydü. (L)

FARNESE. Kökleri X.yy.a kadar inen Tuscia'lı büyük italyan ailesi. 1545'ten sonra Parma'da hâkimiyet kazandılar. Papalığa çok bağlı olan Farnese ailesi XII. yy'dan XIV. yy. a kadar Bolsena gölü yakınında eski Castrum Farneti şatosunun çevresinde geniş bir malikânede yaşadı. XV. ve XVI. yy.-larda soylu ailelerle akrabalık kurdular. Hümanist, aydın ve sanat kurucusu Farnese ailesi, XVI. yüzyılda Paulus III adıyle papa olan Alessandro ile papalık makamına yerleşti. Paulus III Farnese sarayının yapımına başladı. Guise'e bağlı olan Farnese'ler Paulus III'ün oğlu Pier Luigi'nin öldürülmesinden (1547) ve Parma dükalıklarının Lombardia kral naibi Fernando Gonzago tarafından işgalinden, özellikle papanın 1549'daki ölümünden sonra Fransa safında yer aldılar. Bundan sonra kaderlerini Habsburg İspanya'sına (Alessandro Farnese, Felemenk yöneticisi, 1578) veya Bourbon'lara (İsabel, İspanya kralı Felipe V'in karısı) bağladılar.

Farnese ailesinin belli başlı kişileri şunlardır:

— RANUCCIO *Büyük*: 1417'de senatör ve papalık devletinin askerî savunucusu oldu. Evlilikler yoluyle kurulan ilişkiler ve papa Eugenius IV tarafından korunması Farnese ailesinin sosyal alanda gittikçe yükselmesini kolaylaştırdı. Papa, Bolsene gölündeki adalardan birini Farnese'lere aile mezarlığı olarak verdi — ALESSANDRO (Canino 1468 - Roma 1549), öncekinin torunu. Kardinal, sonra Paulus III adıyle papa. — GIULIA (1474 - 1524), öncekinin kız kardeşi. Orsino Orsini'nin karısı. Papa Alexander VI'nın metresi ve Giovanni Borgia'nın annesi. — PIER LUIGI (1490 - 1547), Alessandro'nun oğlu. Babasının takdis töreninden önce doğdu. Kralın onayı olmaksızın Parma ve Piacenza dükalıklarının babadan oğula geçmesini sağlayan intikal beratını aldı. Böylece oğullarının prens ailelerine damat olmalarını kolaylaştırdı. Fakat zorbalıkları yüzünden öldürüldü (1547). Bu cinayeti tertipleyen Fernando Gonzago, dükalığı işgal etti. Pier Luigi, Parma'da, ünlü Farnese tiyatrosu olan muazzam kral sarayını yaptırttı. — OTTAVIO (öl. 1586). Pier Luigi'nin oğlu, Parma dükü (1547-1586). Karl V'in evlilik dışı kızı avusturyalı Margarete ile evlendi. Babasının öldürülmesi ve Parma dükalığının Fernando Gonzago tarafından işgali üzerine Fransızların müttefiki oldu. Yeni papa Julius III ona karşı savaş açtı. Ottavio dükalığını kesin olarak ancak 1446'da ele geçirebildi. — ORAZIO (öl. Hesdin 1553), Castro dükü (1549), Pier Luigi'nin oğlu. Fransa kralı Henri II ve Poitiërs'li Diane'in kızı Diane ile evlendi. — ALESSANDRO (Valentano 1520 - Roma 1589), Pier Luigi'nin oğlu, kardinal, hümanist ve sanat koruyucusu. Taddeo ve Federigo Zuccaro kardeşlere Caprarola villasını fresklerle süsletti (*Farnese Ailesi Tarihi*) ve Vignola'ya Roma'daki Gesu kilisesini yaptırttı. — ALESSANDRO, Parma dükü (1586 - 1592). Ottavio'nun oğlu. (Bk. ALESSANDRO - FARNESE). — RANUCCIO I, Alessandro'nun oğlu, Parma dükü (1592-1622). — ODOARDO, Ranuccio I'in oğlu, Parma dükü (1622 - 1646). — RANUCCIO II, Odoardo'nun oğlu, Parma dükü (1646 - 1694). — ELİSABETTA (1692 - 1766), sonuncu iki dükanın FRANCESCO (1694-1727) ve — ANTONIO'nun (1727-1731) yeğeni. İspanya kralı Felipe ile evlendi ve dükalığı geleceğin İspanya kralı Carlos III (1731) ve Felipe'ye (1748) bırakmayı başardı. (Bk. İSABEL FARNESIO.) [L]

Farnese kâsesi, çukur tabak şeklinde akik işlemeli büyük taş; bir oymacılık şaheseridir, İskenderiye sanatının en önemli eserlerinden biri sayılır (M. Ö. 181 - 173). Papa Paulus II'nin hazinesinden çıkmıştır. 1471'de Lorenzo il Magnifico'nun eline geçti. Krallığın üç yetkisini, ilâhî teslisin yeryüzündeki görünüşünü (krallık yetkilerini yaşayan ve krala intikal ettiren kral Osiris, Ana kraliçe İsis [Kleopatra I], bir de Nil'in taşmasından doğan nimetleri dağıtan Horus) tasvir eder. Bu, tanrısal gücün, krallık yetkisinin ve Ptolemaios sülâlesinin devamlılığının bir sembolüdür, fakat burada mitolojik mısır masalı yunan üslûbunda yorumlanmıştır (Napoli Millî müzesinde). [L]

Farnese koleksiyonu, eskiden Farnese sarayında muhafaza edilmiş olan sanat eserleri koleksiyonu. Napoli müzesine taşınan ünlü parçalar arasında *Herakles, Flora, Farnese boğası* v.b. ünlü heykeller vardır. (L)

Farnese meydanı, Roma'da Farnese sarayının önündeki meydan. Caracalla hamamlarından çıkarılan granitten yapıldı, üzerine Farnese ailesinin armasındaki zambaklar işlendi, ayrıca çeşme haline getirilmiş iki havuzla süslendi. (L)

Farnese sarayı, Roma'da Tiber'in sol kıyısındadır. 1514'te ileride Paulus III adıyle papa olacak kardinal Alessandro Farnese için genç Sangallo tarafından yapılmağa başlandı. Della Porta (arka cephe) ve Michelangelo (merkez bina, saçak, büyük avlunun ve ikinci avlunun üçüncü sıra savakları) tarafından tamamlandı. Rönesansın en güzel yapılarından biridir. Yapının içinde Caracci ve il Domenichino'nun fresklerle süslediği güzel salonlar vardır. Farnese sarayı 1874'ten beri Quirinale sarayında Fransa'yı temsil eden Fransa elçiliği olarak kullanılır. Roma'daki Fransız okulu da 1875'ten beri bu binaya yerleşti. (L)

Farnesina villası (*Plazzo della Farnesina*), Roma'da Tiber ırmağı yakınında banker Agostino Ohigi için 1509-1511'de yapılan villa (Raffaello'nun ve öğrencilerinin yağlıboyaları); sonradan Farnesine'lerin malı oldu; günümüzde Academia dei Lincei binası olarak kullanılmaktadır. Bahçesindeki kazılar (1878), cumhuriyetin sonu ile imparatorluğun başlangıcı sıralarında yapılmış zengin bir roma villasını ortaya çıkardı. Villa, Julia'nın eline geçmeden önce Catullus'un metresi Clodia'ya aitti. Buradan çıkarılan helenistik çağ etkisindeki freskler ve stukolar Therme müzesine kaldırılmıştır. (L)

Farneta manastırı, 1338'de Lucca yakınında kurulan manastır; Chartreux rahipleri, 1903'te Fransa'dan çıkarılınca Farneta'ya yerleşerek burasını tarikatlarının yönetim merkezi yaptılar. (L)

FARNEZOL i. (fr. *farnésol*). Amber çiçeği, ıhlamur, gül gibi çeşitli esanslardan çıkarılan, $C_{15}H_{25}OH$ formülündeki seskiterpenik alkol. (Bu madde çok düşük basınçlarda damıtılabilen, yağ kıvamında bir sıvıdır ve tam sentezi gerçekleştirilebilmiştir. (L)

FARNHAM, Büyük Britanya'da (Surrey) şehir, Londra'nın güneybatısında; North Downs'ın eteğinde; 26 900 nüf. Winchester piskoposlarının eski sarayı (XVIII. yy.). [L]

FARNHAM, Kanada'da (Québec) şehir, Yamaska ırmağı kıyısında; 6 350 nüf. Hidroelektrik tesis. Tütün imalâtı. Dokuma sanayii. Muşamba fabrikası. Şeker fabrikası. (L)

FARNWORTH, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Bolton'un güneyinde; 27 500 nüf. Dokuma sanayii (pamuklu). Kimya ürünleri. (L)

FARO i. Afrika'da, *daniella*'nın çeşitli türlerinden (*D. thurifera, D. klainei, D. ogea* v.b.) elde edilen ticarî kereste. (Gabon'da *lonlaviyol*, Kongo'da *singan'dola* denilen, bu soluk esmer renkli, lifli kereste doğramacılıkta ve ambalaj sandığı yapımında kullanılır.) [L]

FARO (wallon lehçesinde k.). İçine şeker ve *lambic** denilen yüksek alkollü belçika birası katılarak hazırlanan bir çeşit hafif bira; Brüksel civarında yapılır. (L)

FARO, Portekiz'de şehir, idare bölümü merkezi, Algarve'nin merkezi; 22 000 nüf. Balıkçılık (ton) limanı. Konservecilik. Önemli incir, badem ve mantar ticareti. Şehir 1755 depreminde yıkıldı. — *Faro idare bölümü*, 328 000 nüf. (L)

FARO burnu, Sicilya'da burun, adanın kuzeydoğu ucunda ve Messina boğazının girişinde. (L)

FAROE adaları. Bk. FAERÖERNE ADALARI.

FARÖ, Baltık denizinde İsveç'e bağlı küçük (114 km^2) ada, Gotland idare çevresinin bir bölümü; yaklş. 1 000 nüf. (L)

FARQUHAR, Hint okyanusunda adalar, önce Mauritz adasına, sonra Seyşel adalarına bağlıydı; 1965'ten beri bu adalarla birlikte Hint okyanusu Britanya topraklarını meydana getirir. Nisan 1967 amerikan - ingiliz anlaşmasıyle Farquhar adalarında iki ülke tarafından ortaklaşa kullanılacak bir üs kurulması kararlaştırıldı. (L)

FARQUHAR (George), ingiliz oyun yazarı (Londonderry, İrlanda 1678 - Londra 1707). İlkin oyunculuk yaptı, daha sonra *The Constant Couple* (Sadık Bir Çift) [1699], *Sir Harry Vildair* (1701), *The İnconstant or the Way to Win Him* (Uçarı Adam veya Onu Elde Etmenin Yolu) [1702], *The Twin Riwals* (Rakip İkizler) [1702], *The Stage Coach* (Posta Arabası) [1704], *The Recruiting Officer* (Askerlik Şubesi Memuru) [1706], *The Beaux Stratagem* (Âşıkların Hilesi) [1707] gibi komediler yazdı. Özellikle son iki oyunu önemlidir. Çağdaşlarında pek çok rastlanan kabalıklar Farquhar'da bulunmaz. Nükteli ve hareketli cümleleriyle iç çatışmayı ustalıkla belirten, bu arada ahlâk kurallarına da önem veren bir yazardır. (L)

FARR (William), ingiliz istatistikçisi (Kenley, Shropshire 1807 - Londra 1883). İngiltere'de sayı sonuçlarına göre genel sağlık durumu konusundaki önemli raporların yazarı. (L)

FARRAGUT (David Glaskow), amerikalı deniz subayı (Stony Point, Tennessee 1801 -Portsmouth, New Hampshire 1870). Amerikan ihtilâli sırasında koloniler hesabına çarpışan bir ispanyol kaptanın oğlu. 8 Yaşındayken, bir amerikan deniz subayı olan David Porter kendisini evlât edindi. 12 Yaşında kaptan Porter'in *Essex* adlı gemisinde 1812 savaşını takip etti. 1855'te kaptan yüzbaşı oldu. İç savaşın başlamasından sonra Mississippi nehri boyunca güneye doğru yapılacak harekâtın başına geldi. Görevi, güneyden su yoluyle gelerek New Orleans'ı ele geçirmekti. New Orleans saldırıyı kuzeyden beklediği için güney korunma hattı zayıftı. 23-24 Nisan 1862 gecesi Far-

Henri FARMAN
(1908)

Foto. Monde et Camera (LAROUSSE)

ragut'un yönetimindeki 17 gemilik federal kuvvetler konfederelerin ufak nehir donanmasını atlatarak New Orleans'ın önüne geldi. Ertesi günkü çarpışmadan sonra New Orleans teslim oldu. Bu olaydan sonra Farragut tuğamiralliğe yükseldi.

Daha sonra general Ulysses S. Grant'ın Mississippi'deki harekâtına katılan Farragut, Batı'dan gelen erzağın Mississippi'ye ulaşmasını önledi. 1863'te Grant'ın Vicksburg'u almasından birkaç gün sonra, Farragut'un gemileri Hudson limanının zaptedilmesine katıldı. Farragut'un asıl başarısı 5 ağustos 1864'te Mobile körfezinde kazandığı savaş oldu. Körfezin içindeki yeni Tennessee zırhlısını batırmak amacıyle Farragut'un 14 gemisi çift sıra halinde ilerlemeğe başladı; önde dört zırhlı gemi gidiyordu; bunlardan biri mayına çarparak infilâk etti. Bunun üzerine öteki gemiler şaşırarak geri dönmek istediler. Bu karışıklık federal kuvvetlerin Morgan kalesinden ve Tennesssee'den açılacak ateş karşısında yok olmasına yolaçabilirdi. Farragut anî bir kararla tam hızla ilerleme emri verdi. Gerçekten de öteki gemilerin hiç biri mayına çarpmadığı gibi, Tennessee teslim oldu. Gaines ve Morgan kaleleri düştü. Büyük amiralliğe yükselen Farragut, iç savaştan sonra Avrupa'da çeşitli görevler aldı. (M)

Pier Luigi FARNESE
Titiano'nun eseri
Napoli müzesi

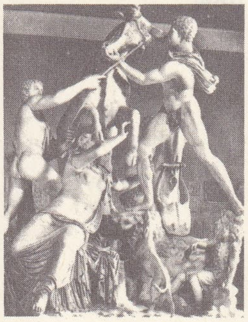

Farnese koleksiyonu
Farnese boğası
Dirke'nin
Dioskur kardeşler
tarafından
boğaya
bağlanışı

FARRAR (Frederic William), protestan ilâhiyatçısı ve ingiliz filologu, kraliçe Victoria'nın özel rahibi (Bombay 1831 - Canterbury 1903). Kolej hayatı konusunda *Eric or Little by Little* (Eric veya Azar Azar) [1858] ve *Julian Home* (1859) gibi eserler yazdıktan sonra kendini dil bilimi incelemelerine verdi.

Farrar, 1874'te *Life of Christ* (İsa'nın Hayatı) adlı bir eser yayımlayarak Rena'nın aynı adı taşıyan eserine karşı çıktı. 1878'de verdiği vaazlardan meydana gelen *Eternal Hope*'da (Sonsuz Umut) öbür dünyada çekilecek ıstırapların sonsuz olmadığını iddia etti. Farrar 1890'da Avam kamarası üyeliğine seçildi. 1895'te Canterbury dekanı oldu. (L)

FARRAR (Geraldine), amerikalı kadın opera şarkıcısı (Melrose, Massachusetts 1882 - Ridgefield 1967). Dünya çapında bir üne erişen ilk amerikalı soprano'dur. Meslek hayatına Berlin'de *Faust* operası ile başladı. Lilli Lehmann ile çalıştı, Avrupa'nın bütün operalarında oynadı (Salzburg, 1905). 1906'da New York Metropolitan'ında yıldız şarkıcı olarak sürekli şekilde Caruso'nun yanında yer aldı (*Butterfly*, *Manon* v.b.). Puccini'nin *Suor Angelica*'sında büyük başarı kazandı (1918); ayrıca birçok filim çevirdi (*Carmen*, 1915). [L]

FARRE (Jean), fransız generali (Valence, Drôme 1816 - Paris 1887). Cezayir'de, Roma'da ve 1870'te Kuzey ordusunda hizmet gördü. Freycinet (1880) ve Ferry kabinelerinde (1880-1881) savunma bakanlığı yaptı, Tunus seferini düzenledi. [L]

Farrebique, Georges Rouquier tarafından çevrilmiş öğretici fransız filmi (1946). Büyük teknik imkânlar olmadan çekilen bu filimde Rouergue'te bir çiftlik hayatı ele alınmıştır. Önemi, o zamana kadar öğretici fransız filimlerinde rastlanmayan şiirli bir gerçekçilik üslûbu getirmiş olmasındadır. (L)

FARREL, Batı Pennsylvania'da (A.B.D.) kasaba, Shenango ırmağı kıyısında, New Castle'ın 30 km kuzeybatısında; 13 644 nüf. Çelik sanayii. (L)

Ottavio FARNESE
Cabinet des Estampes,
Paris

FARRELL (James Thomas), amerikalı romancı (Chicago 1904). İrlandalı yoksul bir katolik ailenin çocuğudur. İlk öğrenimini Chicago'nun güney banliyösündeki papaz okullarında yaptı. Sonra bu şehrin üniversitesine devam etti. Edebiyat kabiliyetiyle eleştirici ve profesör Robert Morss Lovett'in ilgisini çekti. Robert Mors, Farrel'i edebî eserler yazmağa teşvik etti. 1929'da ilk hikâyesi *Studs*'ı yayımladı. (1932'de ilk romanı *Young Lonigan*'da (Lonigan'ın Çocukluğu) Chicago'nun kenar sokaklarında yaşayan genç bir irlandalının hikâyesini anlattı. Bu eserin devamı olan *The Young Manhood of Studs Lonigan*'ı (Studs Lonigan'ın Gençliği) 1934'te yazdı. Bu arada Joyce'un açık etkisini taşıyan bir kitap çıkardı. *Gas-House McGinty* (McGinty Gazhanesi) [1933]. Bu romanında bir nakliyat şirketinde geçen bir günün hikâyesi anlatılır. Daha sonra sırasıyle *Judgment Day* (Kıyamet Günü) [1935]; 4 ciltlik bir otobiyografik romanda (*A World I Never Made* [Hiç Yaratamadığım Bir Dünya] 1936; *No Star is Lost* [Tek Bir Yıldız Bile Kaybolmadı] 1938; *Father And Son* [Baba ve Oğul] 1940 ve *My Days of Anger*'de [Öfkeli Günlerim] 1943) Studs Loningan'ın fizikî ve ahlâkî çöküşünü anlattı. James T. Farrell'in eserlerinde Theodore Dreiser'in etkisi görülür. Öteki romanları da şunlardır: *Ellen Rogers* (1941); *Bernard Clare* (1946); *The Road Between* (Aradaki Yol) [1949]; *This Man and This Woman* (Bu Adam ve Bu Kadın) [1951]; *The Face of Time* (Zamanın Çehresi) [1953]; *A Dangerous Woman and Others Stories* (Tehlikeli Kadın ve Öteki Hikâyeler) [1957]; *The Silence of History* (Tarihin Susuşu) [1963]. (L)

FARRELL (Suzanne FICKER, **Suzanne** — denir), amerikan kadın dansçısı (Cincinnati 1945). Amerikan Bale okuluna gitti, New York City Balet'sine katıldı, 1963'te solocu oldu, 1965'te yıldızlığa yükseldi. Jacques D'Amboise'ın yanında G. Balanchine'in yeni eserlerini yorumladı: *Meditasyonlar* (1963), *Çeşitlemeler* ve *Brahms-Schoenberg Dörtlüsü* (1966). [L]

FARREN (Elizabeth), **Derby** kontesi. İngiliz kadın tiyatro oyuncusu (Cork 1759'a doğr. - Knowsley Park, Lancashire 1829). Gezginci bir tiyatro oyuncusunun kızıydı. Mesleğe ilkin taşrada başladı. 1777-1797 yılları arasında Londra sahnelerinde de oynadı. Derby kontu Edward XII ile evlendi. Ressam Lawrence bir portresini yaptı. (L)

FARREN (William), ingiliz tiyatro oyuncusu (Londra 1786 - ay. y. 1861). 1818 Yılına kadar Covent Garden, 1828-1837 arasında Drury Lane tiyatrolarında oynadı. 1837'de tekrar Covent Garden'e döndü. 1850'de Olympic Theatre'ın yöneticisi oldu, özellikle Shakespeare ve Sheridan'ın oyunlarındaki rolleri ile ün kazandı. (L)

FARRÈRE (Fréderic Charles BARGONE, **Claude** — denir), fransız yazarı (Lyon 1876-Paris 1957). Deniz okulunu bitirdi (1894). Fransa deniz kuvvetlerinde görev aldı; binbaşı iken ordudan ayrıldı (1919). Fransız akademisi üyeliğine seçildi (1935). Birinci Dünya savaşından sonra, Türkiye'nin Millî Mücadele yıllarında, birkaç yazar arkadaşı ile türk davasını sonuna kadar savundu. Bazı yazılarında İttihat ve Terakki cemiyetine karşı Abdülhamid II'yi tuttu. İstanbul'da Sultanahmet yakınında bir caddeye *Klodfarer* adı verildi. Pierre Loti'ninkiler gibi konusu uzak yabancı ülkelerde geçen egzotik romanlar yayımladı: *Les Civilisés* (Medenîleşenler) [1905]; *La Bataille* (Savaş) [1909]. Bu son romanıyle büyük ün kazandı. Diğer eserleri: *Fumé d'Opium* (Afyon Dumanı) [1904], *Les Petites Alliées* (Küçük Müttefikler) [1911]; *Thomas l'Agnelet* (Kuzucuk Thomas) [1913]; *La Dernière Déesse* (Son Tanrıça) [1920]; *Cent Millions d'Or* (Yüz Milyon Altın) [1927]; *Le Chef* (Başkan) [1930]; *Les Quatre Dames d'Angora* (Ankara'lı Dört Hanım) [1934]; *l'Homme Seul* (Yalnız Adam) [1942]; *Les Petites Cousines* (Küçük Kuzinler) [1953]. (M)

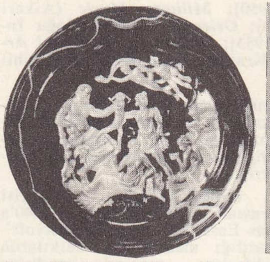

Farnese kâsesi
Millî müze,
Napoli

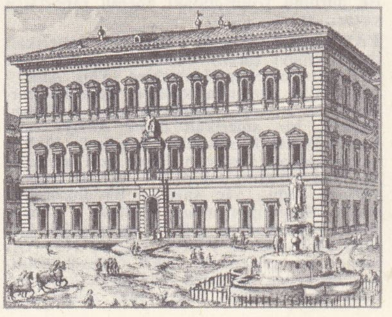

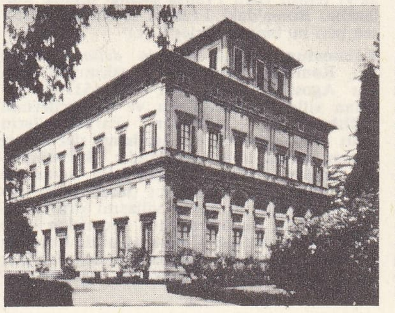

solda,
Farnese sarayı
XVII. yy. da;
sağda,
Farnesina villası

FARRO i. (isp. k.). Mutf. Yağlı veya yağsız et suyunda veya badem sütünde pişmiş yulafla yapılan ispanyol çorbası. (L)

FARRUHSİYAR. Bk. FERRUHSİYER.

FARS i. (halk lat. *farsa*'dan fr. *farce*). Genellikle kısa ve az kişili güldürücü, yer yer şarkılı oyun.

— ANSİKL. Ed. «Sotie» ile birlikte *fars*, Ortaçağ güldürü tiyatrosunun başlıca şekilidir. Bu türün menşeini, güldürücü monologlar repertuvarında, latin mimlerinin geleneklerini sürdüren jonglörlerin neşeli tekerlemelerinde, mister oyunları arasına sıkıştırılan halk yaşayışıyle ilgili sahnelerde veya maskaralıklarda aramak gerekir. «Sotie» siyasî aktüalitesi olan bir temsildir, fars ise, çoğu zaman kaba şakalarla, günlük hayattan alınmış töre ve karakter tasvirlerinin tıpkı fabliau'lardaki gibi gerçekçi bir laf bolluğu içinde ve hicivli bir dille işlenmesi suretiyle sadece güldürme amacı güder: kadınlar, aldatılmış kocalar, rahipler, adalet mensupları, kurnaz serseriler v.b. alaya alınır. Anlaşıldığına göre, bir «moralite» ile bir «sotie»den sonra bir fars oynanması âdetti. Fars oyuncuları da, öbür temsillerdeki gibi, Clercs de la Basoche (Adliyeciler), Enfants sans-souci (Kaygısız çocuklar), Cornards (Boynuzlular) v.b. adını alan aynı amatör oyuncu dernekleri mensuplarındandı. Bu halk tiyatrosunun muhtemelen çok zengin, fakat edebî değeri az olan repertuvarı, uzun süre tespit edilemedi: elimizde, Ortaçağ'dan kalma yüz elli kadar fars vardır; bunların pek çoğu da aynı konunun değişik şekilde işlenmesinden ibarettir. En eskisi olan *Le Garçon et l'Aveugle* (Oğlan ile Kör), XIII. yy. dan kalmış olduğu halde, XIV. yy.'a ait hiç bir fars yoktur. Elimizdeki metinlerin çoğu XV. yy.dandır: *Le Cuvier* (Fıçıcı), *Le Pâté et la Tarte* (Hamur ve Turta), *La Cornette* (Boynuzcuk) v.b., özellikle de bu türün şaheseri sayılan ve yazarı bilinmeyen *La Farce de Maître Pathelin* (Avukat Pathelin Farsı) [1465'e doğr.] bunlar arasındadır. Farsa karşı gösterilen rağbet XVI. ve XVII. yy.'lara kadar devam etti: Molière fars oyunlarını küçümsemedi ve oyunculuk mesleğini belki de zamanının farsçılarından öğrendi. (L)

FARS, esk. **Farsistan,** İran'ın güneybatısında eyalet; 1 656 000 nüf. Merkezi *Şiraz*. Diğer önemli şehirleri: Kazerun, Sâr, Cehran, Borazcan, Buşir, Niriz, Fesa, Abâde, Erdekân ve Firuzâbâd'dır. Kuzeybatı ve batısında Huzistan ve Isfahan, doğusunda Kirman, güneyinde de Basra körfezi bulunur. Büyük kısmını sıradağlar kaplar. En yüksek yeri Kûhi-Diraz'dır (4 209 m). Halkının bir kısmı göçebedir. Türk asıllı Kaşgarîler, arap ve türk karışımı olan Hamseler ve Kerim Han Zend'in (1750-1779) mensup olduğu Sâk kabilesi halkı çoğunluktadır. Başlıca üretim maddeleri: hurma, buğday, üzüm ve safrandır. Şiraz, Kazerun, Niriz tarım pazarı ve dokuma; Buşir ve Linge limanları ise ticarî ulaşım merkezidir.

— Tar. Fars (Pers), Neolitik çağda gelişmiş

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

bir bölge olarak iran tarihinde yer alır. Ahamenidler ile Sasanîler bir süre bu bölgede hüküm sürdüler. Paşargad, Persepolis, Firuzâbâd ve Nakşı-Rüstem gibi büyük tarihî şehirler bu devreden kaldı. Arap, selçuk, moğol istilâsından sonra yerli olmayan kabileler Fars'a yerleştiler. Sürekli yerli çarpışmalar ve huzursuzluklar göçlere yolaçtı. Eski önemini bir süre kaybetti; Buşir liman şehri sayesinde değerini yeniden kazandı. Fakat bugün İran'da fazla önemli olan bölgeler arasında sayılmaz. (M)

FARSALA. Bk. PHARSALOS.

FARSAN, Kızıldeniz'de Suudî Arabistan'a bağlı takımadalar, Asir kıyısı açıklarında. Mercan kayalıkları. (L)

FARSÇA i. Leng. Hint-avrupa diller bölümünden iran dili, Perslerin konuştuğu dil. (Özellikle İran'da konuşulur.)

— ANSİKL. Eski Perslerin (Parsa) konuştuğu dil (*Eski Farsça*) Akamanışlar (M.Ö. VI. yy.) çağından kalma çivi yazılı belgelerde bulundu. Sanskrit dili ile yakınlık gösteren ve İran öncesi ortak bir kaynağa bağlı olduğu ileri sürülen Farsçanın elde edilen en eski yazılı belgesi *Avesta*'dır. Avesta'nın dili sanskritçe *Rig-Veda*'nın diliyle çok yakın benzerlikler gösterir. Bazı bilginlerce M.Ö. IV. veya III. binyıllarında konuşulduğu ileri sürülen arî diliyle eş kaynaklı olduğu söylenirse de, bu iddiayı doğrulayan bir belge yoktur. Yapılan araştırmalar sonunda bugün en eski kaynak olduğu açıklanan hint *Rig-Veda* ve *Veda*'ları ise ancak M.Ö. 1400 yıllarına kadar uzanabilir. Bütün bu görüşlere karşılık, elde bulunan ve Farsçanın ana kaynağı olduğu anlaşılan yazılı belgeler Akamanış devletinin kurucusu Keyhüsrev II (M.Ö. 559-529) çağından kalmadır. Çok eski olmasına karşılık bu belgede bulunan kelimelerin sayısı da beş on taneyi geçmez. Ancak akamanış krallarından Dârâ I (M.Ö. 521-486) zamanından kalma dört yüze yakın eski kelime günümüze kadar gelir. Dârâ I'den sonra akamanış krallarının yaşadığı çağlarla ilgili birtakım yazıtlar ele geçti. Bu yazıtlar üzerinde yapılan araştırmalar ve incelemeler sonunda Akamanışlar çağı dilinin, bugün *pers dili* denen bir lehçe olduğu sonucu çıktı. Eski Farsçanın Akamanışlar zamanında bile eskimiş, birçok değişikliğe uğramış, daha çok saray çevrelerinde konuşulan bir dil olduğu anlaşıldı. Bir başka görüşe göre de, bu eski dilin yanı sıra gerçek pers dili, o çağın kültür dili olan aramî dilidir. Akamanışlar çağından kalma yazılı belgelerde Eski Farsça, sus veya anzanit dili ile babil dilinin kullanılması resmî yazışmalar için yaygın ve yeterli bir dilin bulunmadığını göstermektedir. Eski pers diliyle yazılan belgelerde Sümerce, Babilce, Aramca kelimelerin bulunuşu, Farsçanın daha o çağlarda yabancı dillerden kelime almak zorunda kaldığını ve bu dillerin etkisi altında zamanla geliştiğini gösterir. Bu ilk dönem çivi yazılı metinlerde yüz kadar basitleştirilmiş işaret kullanılmıştır. Eski Farsça, eski hint dillerinden de aşırı ölçüde etkilenmiştir. Önce, sayıları yüzü bulan çivi yazısı işaretleri zamanla pers dilinin ses yapısına uyduruldu. Persepolis harabelerinde bulunan taş üzerine yazılı belgelerden, bu işaretlerin kırk iki taneye indiği, değişe değişe bir pers yazısı niteliğini kazandığı anlaşılmaktadır. Bu yazı soldan sağa doğru dikey ve yatay olarak sıralanır. İşaretlerin onu *a, o, i* (ve *y*) ünlülerini, otuz ikisi ünsüzleri gösterir. Bu harflerle yazılan kelimeler arasında komşu dillerden alınmış kelimeler de görülür. Bundan da Eski Farsçanın bağımsız bir dil olmadığı anlaşılır. Daha sonraki yüzyıllardan kalan yazılı belgelerde de durumun önemli bir değişikliğe uğramadığı, Eski Farsçanın bir kültür dili olarak gelişemediği anlaşılmaktadır. Bu belgelerde siyasî anlaşmalar, sözleşmeler, kralların, komşu devlet başkanlarının adları, birbirleriyle olan ilişkileri söz konusu edilmiştir.
Bunların dışında kalan ve Eski Farsçanın niteliklerini gösteren *Pasargat, Taht-ı Cemşid, Nakş-ı Rüstem, Sus, Bisütun* (*Bihistun*) yazıtlarıdır. Bu yazıtlarda bulunan birçok kelime sonraki Farsçada yer almıştır. *Bisütun* yazıtlarında bulunan *Bagayadiş, Aseryadis, Mergezen, Sevrevaher, Germepede* gibi ay adları değişikliğe uğrayarak *Yod-ı Huda, Yad-ı Ateş, Çemenzen, Bahar-ı Pürgurur, Pay-ı Germa* biçimine girdi. Gerek bu yazıtların, gerek *Avesta*'da görülen yazı dilinin eski hint dili ile büyük bir yakınlığı vardır. *Avesta*, M.Ö. 350 yılında pehlevî yazısından alındığı ileri sürülen bir yazıyle yazılmıştır. Bu çağlardan bize kalan yazılı belgelerde de Eski Farsçanın gelişmiş bir kültür dili niteliğini gösterecek özellik yoktur. Eski mezopotamya kültürünün, Anadolu'da doğup komşu ülkelere yayılan sanat ve düşünce ürünlerinin Farsçayı etkilediğini, İskender'den sonra doğuya geçen eski Ege ve Anadolu'ya has düşünce hayatının İran'ı etkisi altında bıraktığı bilinir. Bu çağlardan kalma edebî değeri bulunan eserlere rastlanmamıştır. Roma, yahudi ve mısır kültüründen yararlanan İran, Hindistan yoluyle gelen dinlerin baskısından da kurtulamadı. M.S.ki yy.larda Farsçaya sayısız sanskritçe kelime girdi. İslâmlığın Doğu'da yayılmağa başladığı çağlarda ise Farsça, Arapçanın büyük ölçüde etkisi altında kaldı. Din, felsefe, hukuk, ilim, sanat alanlarında birçok kelime, kavram, deyim Farsçaya girdi. İslâm Ortaçağında, özellikle VII. ve VIII. yy.lardan sonra Eski Farsça büsbütün unutuldu. Araplardan alınan şiir ölçüleri (özellikle aruz) Farsçaya birçok arapça kavramın geçmesine yolaçtı. X. yy.a kadar gelen iran yazarları, şairleri islâmlığın tesiri altında Arapçadan pek çok kelime aldılar. Farsça ancak X. ve XI. yy.larda gelişmiş bir sanat ve kültür dili olabildi. Gazneli Mahmud zamanında yetişen ve ondan büyük yardımlar gören Firdevsî, Ferruhî, Ascedî, Unsurî gibi şairlerin elinde Farsça en gelişmiş biçimini aldı. Firdevsî *Şehname*'sinde eski farsça kelimeleri yeniden şiire soktu, bu kelimelere yeni anlamlar verdi. Farsçanın bu ortaçağ dönemi Eski Farsça ile Yeni Farsça arasındaki bağın kurulmasını sağladı. Yavaş yavaş Farsça, bir şiir dili oldu, kelime kökleri değişik anlamlı kavramlar türetecek biçimde işlenmeğe başladı. Bu arada, özellikle Firdevsî, Farsçadan yabancı kaynaklı sözleri atma ve Eski Farsçada geçen kavramları işleme yoluna gitti.

Eski Farsça, Kuzey İran'da kullanılırken, Orta ve Yeni Farsça zamanla, bazı ağız değişiklikleri bir yana bırakılırsa, bütün ülkenin ana dili oldu. Somut kelime ve kavramlar, zamanla soyut bir nitelik kazandı, dinî kavramların yerini edebî ve ilmî deyimler aldı; bu arada yabancı kaynaklı kelimeler ya tanınmayacak biçimde değişerek Farsçanın yapısına karıştı veya zamanla unutuldu. Hintçeden gelen kelimeler, mezopotamya dillerinden gelenlerin yerini almağa başladı. Sanskritçeden birçok kavram Farsçaya girdi. Yeni Farsçada ise islâm dininin ağır basan etkisi yüzünden pek çok arapça kelime ve kavram yer aldı. Yeni Farsça daha çok bir edebiyat dili olarak gelişti. XI. ve XII. yy.lardan sonra bugünkü Farsçaya kaynak olan kesin biçimini aldı. Kuzey, Güney ve özellikle Doğu İran bölgelerinde birtakım lehçeler, ağızların ortaya çıkmasına karşılık dilin ana yapısında önemli bir değişme olmadı. XIII. ve XIV. yy.larda yetişen mutasavvıf, düşünür ve şairlerin etkisiyle geniş bir alana yayılarak bütün İran halkının edebiyat ve kültür dili oldu; Anadolu, Azerbaycan, İran'ın doğu komşuları gibi ülkelerde yayıldı; fars soyundan olmayan birçok yazar, şair eserlerini Farsça yazmağa başladı. Anadolu'nun islâm ortaçağ edebiyatı bütün şiir kavramlarını Farsçadan aldı. Buna karşılık latince (*mantela*>*mendil, candela* >*kandil* v.d.), grekçe (*fanos*>*fanus, nomos* >*namus* v.d.), arapça, eski anadolu kaynaklı kelimeler Farsçaya girdi. Fars dilinin yapısına, ses düzenine uymayan yabancı kaynaklı kelimeler önemli değişikliklere uğradı. Ortaçağın bitiminde batı ülkeleriyle ilişki kuran İran'ın ana dilinde avrupa dillerinden alınan kelimeler, kavramlar yer aldı. XV. ve XVI. yy.larda islâm doğu ülkelerinin en yaygın edebiyat dili olan Farsça genellikle daha önceki çağlarda kullanılan kelimeleri kendi iç yapılarında birtakım değişikliklere uğrayarak gelişti. Bu durum XVII, XVIII. ve XIX. yy.lara kadar sürdü. XIX. yy.dan sonra Farsça kültür alışverişi yapmağa başladığı devletlerin dili etkisi altında kaldı; kendi yapısına uymayan birçok yabancı kelimeyi olduğu gibi aldı. Klasik Farsçada geçen, şairler, yazarlar ve düşünürler tarafından kullanılan birçok kelime ve kavram yavaş yavaş bırakıldı. Eski ve Klasik Farsçada geçen ince ünlülerin yerini bugün *o, a, u,* gibi kalın söylenen ünlüler aldı.

David G. FARRAGUT

Geraldine FARRAR

● *Özellikleri.* Gerek Eski Farsça, gerek Orta Farsça dediğimiz Klasik Farsça ses bakımından çok değişikliğe uğradı. Başlıcaları:

1. *v*>*b* değişmesi: *vazarka* (büyük)>*buzurg* > *büzürg* v.b.

2. *e*>*u* değişmesi: *peser* (oğul)>*pusar* v.b.

3. Bazen son sesler kullanıştan düşer: *dasta* (el)>*dest, Zoroastre* (Zerdüşt)>*Zerdüşt* v.b.

4. *u*>*o* değişmesi: *buzurg* (k) [büyük]> *bozorg* (*k*); *zûr* (güç)>*zôr* v.b.

5. *ü*>*o* değişmesi: *pür* (dolu)>*por* v.b.

6. Bazı hecelerde *b, h* oluyor: *Baga* (Tanrı) >*Huda* veya *Hoda* v.b.

7. Bazı durumlarda *z, d* harfinin yerini alıyor: *saz* (mutlu)>*şad* v.b.

8. *d*>*y* değişmesi: *pâd* (ayak)> *pay, pâdşâh* (padişah)> *pâyşâh.*

9. Eski Farsçada *a* ünlüsünün bulunduğu heceler *e* ünlüsünün bulunduğu hecelerden çoktu (*Ahriman* [Ehrimen], *Ardeşir* [Erdeşir] v.b.); Orta ve Yeni Farsçada *i* (*y*) ve *e* (*a*) ünlülerinin yer aldığı heceler çoğaldı: *Sipihr* (<*S* [*e*] *p* [*e*] *hr*); *pâi* (*pây*) [ayak] v.d.

10. Kelime başında *a* düşmesi: *sitâre* (yıldız) [<*astarta*] v.b.

11. Kelime içinde *a* ünlüsünün *e*'ye dönüşmesi: *peder* (baba) [<*padar*];

12. Kelime içinde *o*>*ü* değişmesi: *Hormoz* (*s*)>*Hürmüz.*

J. T. FARRELL

Yabancı dillerden (Sanskritçe, Arapça, Hintçe v.b.) giren kelimelerin etkisiyle Farsça daha çok uzun hecelerden kurulu bir dil oldu. Bugünkü farsça kelimelerin hece yapısı uzun, kalın seslilere çok yer verir bir niteliktedir: *a, o, u* ünlüleri heceleri uzun okutmaktadır.

● *Morfoloji.* Farsçada mastar eki *den* ve *ten*'dir; *âsamîden* (içmek), *ârâmiden* (dinlenmek), *ârasten* (süslemek), *reften* (gitmek) v.b.

Fiiller isim haline gelirken, son eklerinin düşmesi sonucu birtakım değişikliklere uğrar: *Gerdanîden* (döndürmek)>*gerdan, âvihten* (asmak)>*âvize, kerden* (yapmak, etmek)> *kâr* (iş, yapan), *hâbiden* (uyumak)>*hâb* (uyku) v.b.

Bazı son ekler hem zaman hem de yer bildirir: msl. *-gâh* eki: *ateş-gâh* (ateş yakılan yer, mecusî tapınağı), *şâm-gâh* (akşam vakti); *-sitan* (veya *istan*) eki: *gül-istan* (gülbahçesi), *germistan* (yaz mevsimi) v.b. İki çeşit çoğul eki vardır (*ân* ve *hâ*): *yâr-ân* (sevgililer), *bâde-hâ* (içkiler) v.b. (→ Bibliyo.) [M]

Suzanne FARRELL

FARSETİA i. Soluk sarı çiçekli bitki. (Çakıllı arazide görülür. Tohumlarında geniş kanatlar vardır. Turpgillerden.) [L]

FARSİSTAN. Bk. FARS.

FARŞ i. (ar. *ferş*, döşeme'den). Denizc. Bir yük gemisi anbarının dibinde, safra sarnıçlarının tavanına tutturulmuş döşeme kaplaması. ‖ Akdeniz kıyılarındaki sandalların dibine (sintine) konulan taban kap-

Foto. Encyclopedia Americana; LAROUSSE

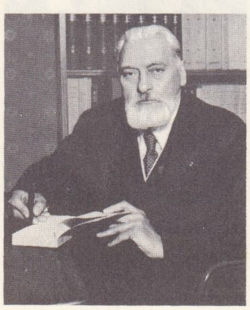

Claude FARRÈRE

Maître Pathelin'in farsı
Pierre Levet yayımı

laması. (*Sintine döşemesi* de denir.) [Bk. SİNTİNE.] ‖ *Farş tahtası,* yüklerin teknenin madenî kısımlarına, anbar dibine v.b. yerlere değmesini önlemek için gemi anbarlarında kullanılan, genellikle düz tahta parçalarından her biri. (Anbarların kenarlarında olanlara *anbar tirizi* denir). ‖ *Farş tahtaları kafesi,* sandalların sintinesine ve genellikle sintinelerin üstüne döşenen tahta lata, kafes veya saç örtü. (LM)

FARŞUT, Mısır'da şehir, Yukarı Mısır'da (Kene ili); 18 000 nüf. (L)

FART i. (ar. *fart*). *Esk.* Aşırılık, taşkınlık, fazlalık, fevkaladelik. ‖ *Fart-ı cehâlet,* cahillikte aşırılık: *Mahveylemiş o feyzi de fart-ı cehâletin* (Recaizade Ekrem). ‖ *Fart-ı gayret,* gayrette aşırılık. ‖ *Fart-ı muhabbet,* sevgide aşırılık: *Âşıka bakmadığı fart-ı muhabbettendir* (Sabit). ‖ *Fart-ı zekâ,* zekâda aşırılık: *Fart-ı zekâ ve dirâyeti ile maruf olan dört zattan biridir* (Cevdet Paşa).

— Patol. *Esk. Fart-ı semen,* şişmanlıkta aşırılık.

— Psikol. *Esk. Fart-ı enâiyet,* bencilliğin aşırılığı. ‖ *Fart-ı hassasiyet,* duygululuğun aşırılığı. (M)

FART i. (norveççe k.). Kayakların altına karın yapışmasını önlemek için sürülen yağlı madde. (L)

FARTAK, Hadramut kıyısında (Güney Suudî Arabistan) burun, Kamer koyunun batısında. (L)

FART FURT veya **FARTA FURTA** bls. zf. (onomatope). Saçma sapan, boş sözlerle böbürlenerek.

— ÇEŞ. DEY. *Fart furt etmek,* boş sözlerle böbürlenmek. ‖ *Fartası furtası olmamak,* patavatsız bir şekilde konuşmak. (M)

FARTHİNG [farting] i. (ing. k.). Çeyrek peni (veya 1/48 şilin) değerinde bronzdan ingiliz parası. İlk olarak İskoçya'da Alexander III (1249-1292) tarafından bastırıldı.

— ANSİKL. 1 Ağustos 1969'dan itibaren desimal sistemi uygulayan İngiltere'de *farthing* (1/4 peni) tedavülden kaldırıldı.

Artık 1 sterlin 100 peniden [1 yeni peni (P) = 2,4 eski peni (d)] meydana gelmektedir. 1 ve 2 şilinlik gümüş paralar yerine 10, 5, 2P'lik madenî paralar tedavüle çıkarılmıştır. 15 Şubat 1971'den itibaren 1 ve 0,5 P'lik paralar da tedavüle konulmuştur. 1, 3, 6 d'lik paralar bir süre için geçerli sayılmıştır. 2/6 d'lik (2 buçuk şilin) gümüş para (Half-crown) 1 ocak 1970'ten itibaren tedavülden kalkmıştır. (L)

FARUFFİNİ (Federico), italyan ressam ve gravürcüsü (Sesto S. Giovanni 1831-Perugia 1869). Pavia'da T. Cremona ile birlikte G. Trécourt'un öğrencisi oldu. Daha sonra T. Cremona ile beraber öğrenim için Venedik'e ve Milano'daki Brera akademisine geçti. Hayal kırıklıkları ve yoksulluk içinde yaşadı, sonunda intihar etti. Özellikle tarihî tablolar yaptı. Bazen orijinal ve cüretli renklerle daha objektif ve dramatik bir romantizme yönelerek F. Hayes üslûbundan uzaklaştı. Çalışmalarında bohem hayatının etkileri görülür. Başlıca eserleri: *Sordello; Machiavelli ve Cesare Borgia; Titizano ve Kızlar; Nil Bakiresi* (Roma Modern Sanat galerisi). Ofortları XIX. yy.-da Lombardia'da yapılan en içten eserler arasında yer alır. Tabloları Milano, Pavia ve Roma Modern Sanat galerilerindedir. (L)

FARUK i. (ar. *fark*'tan *fārūk*). *Esk.* Haklıyı haksızdan iyice ayırabilen kimse. ‖ Halife Ömer'in lakabı. ‖ Erkek adı.

◆ **Farukâne** zf. *Esk.* Doğrulukla ve adaletle. ‖ Halife Ömer'in adaletine yakışır şekilde.

◆ **Farukî** sıf. *Esk.* Halife Ömer'e mensup ve onun gibi adaletli. (M)

FARUK I, Mısır'ın ikinci kralı (Kahire 1920-Roma 1965). Kral Fuad I ile kraliçe Nazlı'nın oğlu. Önce özel olarak, sonra da İngiltere'de öğrenim yaptı. Babasının yerine Mısır kralı oldu (1936). Naipler kuruluna etkisi olan Vafd partisinin nüfuzunu kırmağa çalıştı. Lideri Nahas Paşayı başbakanlıktan uzaklaştırdı (1937); yerine babasının müşaviri Muhammed Mahmud Paşayı getirdi. Bir yandan İngiltere ile iktisadî ve askerî ilişkiler kurarken, diğer taraftan da «panarap» hareketini destekleyerek müslüman ülkelerdeki itibarını yükseltti. 1940 Yılında yeni başbakan Hasan Sabri Paşa, Vafd'ın desteğinden faydalanarak iç siyasette bir dönüş hareketine girişince hükûmet devrildi. Faruk I, Nahas Paşayı yeniden başbakanlığa getirdi. Bu arada İngiltere de siyasetini değiştirerek Vafd partisini desteklemeğe başladı. İkinci Dünya savaşında İngiltere'nin bütün gayretlerine rağmen direndi, 24 şubat 1945'ten önce Almanya ve Japonya'ya harp ilân etmedi. Krallığının son yıllarında itibarı yavaş yavaş azaldı. İsrail savaşındaki başarısızlık da buna eklenince, general Necib Muhammed'in başkanlığındaki «Hür subaylar»ın tertiplediği hükûmet darbesi ile tahttan indirildi (1952) ve sürgün edildi. 1959'da Monako uyruğuna geçmişti. (M)

FARUKÂBÂD, Hindistan'da (Uttar Pradeş) şehir; Ganj yakınında; 94 600 nüf. Tarım pazarı. Pamuklu dokumalar. Buddhacılığın sekiz kutsal şehrinden biri. (L)

FARUKÎ (Abdülbakî, EL—), arap şairi (Musul 1789-Bağdat 1861). Halife Ömer sülâlesinden olduğu için *el-Farukî* ve *el-Ömerî* adlarını kullandı. Amcası Kasım Paşa Osmanlı hükûmeti tarafından memlûk hâkimiyetine son vermek için Bağdat'a gönderildiği zaman yanında bulundu; Kasım Paşanın başarısızlığa uğraması üzerine bu işle görevlendirilen Ali Rıza Paşa Memlûkların hâkimiyetine son verdi; Farukî de bundan sonra Bağdat'ta vilâyet kethüdası olarak Ali Rıza Paşanın yanında çalıştı. *Divan*'ı, *Et-Tiryak-ül-Fârûkî min Münşeat-il-Fârûkî* (Fârûkî Münşeatının En Değerli Parçaları) adıyle basıldı (1900). Ayrıca *Ehillet-ül-Efkâr fi Maqan-il-İbtikâr* (Sabah Konağında Düşüncelerin Hilâleleri) adlı bir başka divanı ve biyografiye dair *Nüzhet-üd-Dehr fi Teracimi Fuzela-il-Asr* (Asrın Bilginlerinin Hayat Hikâyelerinde Dünya Gezisi) adlı bir eseri daha vardır. (M)

FARUKÎ (Mulla Mahmud, EL—), hint filozofu (Cavnpur 1585-ay.y. 1651). İlk derslerini büyükbabası Ustazülmülk Muhammed Afzal ül-Cavnpurî'den aldı. Genç yaşta öğretmenlik yapmağa başladı. Şah Cihan tarafından Delhi'ye çağrıldı ve sarayda görevlendirildi. Şah Cihan ile birlikte Lahur'da Şah Mir Lahurî'yi ziyareti sırasında, zamanının velilerinden biri, onu dünya işlerine fazla zaman ayırmakla suçladı. Sarayı terk ederek yalnız bilime yönelmesini tavsiye etti. Farukî bunun üzerine Cavnpur'a döndü ve ömrünün sonuna kadar öğrenci yetiştirdi. Farukî'nin gerek felsefe, gerek belâgat konusundaki eserleri Hindistan'daki bütün medreselerce benimsendi. Ancak, onun eserlerini okuyup kavrayabilenlere «icazatname» verildi. (M)

FARUKİLER, Hindistan'ın Handeş bölgesinde yaşayan ve Halife Ömer el-Faruk soyundan geldiklerini ileri süren bir müslüman hanedanı. Bu hanedan soyunun, Hindistan'da Alâeddin Halcı ile Muhammed bin Tuğluk'un emirlerinden Hancahan Farukî'nin oğlu Malik Râcâ'ya dayandığı, onun tarafından kurulduğu söylenir. Firûz Tuğluk, Handeş'te Malik Râcâ'ya bir malikâne verdi ve onu bu eyalete vali yaptı. Firûz'un ölümünden sonra, devleti yıkılınca, Malik Râcâ bağımsızlığa kavuştu. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Nasir Han, bağımsızlığını resmen ilân etti. Yerini iyice sağlamlaştırarak küçük beyliğinde tam bir birlik ve bütünlük kurdu. Asirgarh'ı ele geçirdi, Burhanpûr ilini başkent yaptı. Ülkesini genişletmek, büyük bir devlet kurmak isteyen Nasir Han damadı Alâeddin Ahmed II'nin hükümdarlık ettiği, Dahkan'a saldırdı, fakat kesin bir yenilgiye uğradı; Handeş'in yakılıp yıkılmasını önleyemedi (1436-1437). Nasir Han ölünce yerine geçen büyük oğlu Miran Âdil Han I de kısa bir süre sonra öldürüldü (1441). Boşalan tahta oğlu Miran Mübarek Han I çıktı. Miran Mübarek Han I'in saltanat yılları sakin geçti. Ölümünden sonra (1457) yerine Farukî devletinin en güçlü hükümdarı sayılan oğlu Malik Ayna (Adil II) geçti. Yurdunu Gucarat devletine uydu olmaktan kurtarmak için var gücüyle çalıştı, fakat kesin bir başarıya ulaşamadı. Gucarat devletinin başında bulunan Mahmud I onu, bütün geçmiş vergileri ödeyerek barış yapmak zorunda bıraktı. Miran Mübarek Han I 1492 yılında devletini dilediği gibi bağımsızlığa kavuşturamadan öldü. Yerini oğlu Davud Han aldı; o da 1508'de öldü. Kısa bir iç savaştan sonra, ana tarafından Gucarat hükümdarı Mahmud I'in torunu olan, yeğeni Âdil Han III tahta çıktı. Bunda büyük babasının çok yardımı oldu Âdil Han III'ün 1520 yılında ölümünden sonra yerine gucaratlı bir prensesten doğan oğlu Miran Muhammed Şah geçti. Handeş'te hükmünü başarıyle yürüttü, dayısı Bahadır Şah'ın ölümünden sonra Gucarat tahtının vârisi olduğunu ileri sürdüyse de, Ahmedâbâd'a varmadan yolda öldü (1536), yerine geçen kardeşi Miran Mübarek Şah, Handeş'te otuz yıllık bir hükümdarlıktan sonra öldü (1566). Onun da yerine, Miran Muhammed II adıyle büyük oğlu geçti. On yıl sonra Miran Muhammed de ölünce oğlu Hasan, şah ilân edildi. Bunun üzerine Muhammed I'in küçük kardeşi olan ve Ekber'in hizmetinde çalışan Râcâ Ali, hemen Agra'dan Handeş'e geldi. Yeğenini tahttan indirdi, daha önce ailesine Gucarat sultanının verdiği şah unvanını almadı, Ekber'e bağlı bir kimse olarak tahta çıktı. Hükümdarlığı boyunca Ekber'in Dahkan işlerine karışmasını önlemek istemesine rağmen bu konuda fazla başarı sağlayamadı. Ahmednagar'daki geçimsizlik yüzünden Ekber'e başvurulunca işler bozuldu. Bir aralık Ekber'e karşı koydu, fakat Ekber'in bir seferine katılmaktan kendini kurtaramadı. Bu sefer sonunda ülkesinin Berar ve yöresi Ekber'in topraklarına katıldı. Bunun üzerine Râcâ Ali, Berar'ı geri almak için Süheyl Han'a karşı, Ekber'in ordusunda, yaptığı Sonpat savaşında öldü (1596). Yerine geçen oğlu Bahadır Han, bir devleti yönetme gücünden yoksun ve eğlenceye düşkün oluşu yüzünden babasının yolundan gidemedi. Ekber'e karşı çıkmağa başladı. On aylık bir direnmeden sonra Asirgârh düşünce Handeş de Ekber'in topraklarına katıldı (1599-1660). Bahadır Han ise Lâhûr'da hapsedildi, sonunda öldü (1623-1624).

Farukîler zamanında kesin bir bağımsızlık kazanamayan Handeş, bazen Gucarat'ın, bazen de Malva'nın boyunduruğu altında veya onlara sıkı sıkıya bağlı kaldı. Büsbütün ortadan kalkmayışı da, kendi gücünden çok, birbirini çekemeyen, her zaman aralarında kıskançlık, geçimsizlik bulunan Gucarat ile Malva devletinin anlaşamamaları yüzündendi. Birbiriyle geçinemeyen iki devletin siyaseti Farukîler devletinin ayakta durmasını, görünüşte de olsa ayrı bir devlet olarak devam etmesini kolaylaştırdı. (M)

FARUKÎ SAMİ PAŞA, türk generali (Bağdat 1861-Şam 1911). Harp akademisini bitirdi (1886). Uzun süre Berlin'de askerî ataşe olarak bulundu. Yemen'deki askerî harekâta katıldı. İkinci Meşrutiyetten sonra Zaptiye nazırlığına getirildi. Bir ara Âyan üyeliğinde bulundu. Harran Dürzîleri ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilen ordunun kumandanlığını yaptı. (M)

FARVEL, grönland dilinde **Umanarsuak,** Grönland'ın güney ucunu meydana getiren burun, Davis boğazının güney girişindeki Egger adasında. (L)

FAR WEST (Uzak Batı), özellikle XIX. yy.da, Mississippi'nin batısında uzanan ve o zamanlar çiftçilerin yerleşmiş olduğu ovalara Amerika'lılarca verilen ad. Bu geniş bölgenin A.B.D.'de hâlâ özel bir çehresi vardır; bu durumu, tarım faaliyetlerinin buralarda büyük bir hâkimiyet göstermesinden, nüfus yoğunluğunun da Mississippi'nin doğusundaki topraklara oranla bazen çok düşük olmasından ileri gelir.

— ANSİKL. XVIII. yy.da, Kuzey Amerika'daki ingiliz çiftçileri, Apalaşların batısındaki bütün toprakları *Far West* sayarlardı. Buraların fethi, XVIII. yy. sonunda, Kentucky (1792) ve Tennessee (1796) bölgelerinin iki devlet haline getirilmesiyle başladı. İstilâ ilerledikçe, Far West sınırları da batıya, öncülerin kurduğu oynak cephe hattının, yani sınırın ötelerine doğru geriliyordu. XIX. yy. sonunda, bölgenin fethi tamamlanmıştı. Bk. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ. (L)

FARYAB i. (fars. *fāryāb*). *Esk.* Çay veya ırmak suyu ile sulanan havza. ‖ Horasan'da Belh yakınlarındaki bir şehrin adı. (M)

FARZ i. (ar. *farż*). İslâmiyette mazeret ol-

Foto. LAROUSSE

madıkça yapılması mecburî, yapılmaması günah sayılan Tanrı buyruğu: *Hicaza gitmiş ve Hac farzını yerine getirmiştir* (N. Araz). [Bk. ANSİKL.] || Gerekli, yapmak zorunda kalınan şey: *Her sözüme karşılık vermen farz mıydı?* || *Farz etmek*, gerçek leşemeyecek bir şeyi gerçek sayıp bir yargıya yapmağa çalışmak, şöyle veya böyle olduğunu düşünmek, varsaymak: *Farz ediniz ki bilmiyorum, yahut biliyorum da gene soruyorum* (M. Ş. Esendal). *Artık halifelerin ve padişahların kendilerini yeryüzünde Allah'ın gölgesi farz ettikleri devirlerin karanlığına dalarız* (P. Safa). || *Farz-ı muhâl*, olmayacak bir şeyi olacakmış gibi düşünme: *Ölmez bu vatan farz-ı muhâl ölse de hattâ / Çekmez kürenin sırtı bu tâbût-u cesîmi* (Midhat Cemal). *Farz-ı muhâl sınıfta kaldım, sonra ne olur?* || *Bil-farz*, diyelim ki, tutalım ki.

— ANSİKL. Din. Kur'an ile bildirilen, Hz. Muhammed tarafından insanlara açıklanan bütün kesin ve değişmez hükümler *farz* kavramı altında toplanır. Farz üzerinde hiç bir yorum yapılamaz, zamanın gidişine, toplumun kurallarına göre değiştirilemez. Farz, iki ayrı bölümdür: 1. *Farzı ayn*, islâm dininin koyduğu kurallara göre aklı, sağlığı, sosyal durumu sorumluluk taşımaya elverişli olan her insanın ayrı ayrı yerine getirmesi gereken açık hükümler: Beş vakit namaz, oruç gibi. 2. *Farzı kifâye*, daha çok toplulukla ilgili dinî hükümler. Toplu halde bulunan, herhangi dinî bir amaçla biraraya gelen müslümanlardan birinin veya birkaçının yapmasıyle ötekilerin borçtan kurtulmasıdır: Kur'an okunurken dinlemek, cenaze namazı kılmak, toplu halde cihada katılmak, selâm almak, herhangi bir vesileyle imamın okuduğu namaz surelerini tekrar etmeden dinlemekle yetinmek, gibi.

Farzlar, inanç ve eylemde bulunma bakımından da ikiye ayrılır.

1. *Farzı amelî ve itikadî*, dinin yapılmasını emrettiği bir görevi yerine getirmek: Beş vakit namaz kılmak gibi. Bunlar inançla yapılması gereken, itikada dayanan görevler olduğu için yapılmaları imanı gerekli kılar, 2. *Farzı amelî*, yalnız işlenmesi farz olan dinî hükümler: Namaz kılmak için abdest almak, başın dörtte birini meshetmek gibi.

Farzın hükümlerini eksiksiz yerine getirenler, Tanrı'nın lûtfuna hak kazanır, yaptıkları sevap sayılır. Herhangi bir özrü olmadan bunları yapmamak veya hepsini birden inkâr etmek, İslâm dinine göre küfür (günah, suç) sayılır. Böyle bir hareket veya düşüncede bulunan kimse, Kur'an'ın bildirdiği cezalara çarptırılır. Farzlar ibadetin kesin ve değişmez şartlarıdır. Herhangi birinin bilerek veya bilmeyerek bırakılması ibadeti hükümsüz kılar.

— *Esk.* Huk. Fıkıhın «feraiz» bölümünde mirasçıların bir kısmı *farz sahipleri* (eshabı feraiz) diye adlandırılır. Bunlar on iki kişidir. Baba; ana; karı ve koca; öz kız; oğulun öz kızları; ana baba bir kız kardeş; baba bir kız kardeş farz sahiplerinden sayılır.

◆ **Farzen** zf. Diyelim ki, faraza: *Tam bir ulak-ı fikir ve nazarla farzen kürei arzdan ayrılıp semaya çıkabilir misiniz?* (H.R. Gürpınar). [M]

FAS i. (ar. *faşş*). *Esk.* Yüzük taşı. || [Badem gibi] Meyvelerin içi. || Kemiğin oynak yeri. || *Mec.* Gözbebeği. (M)

FAS (ing. *free alongside ship*, «gemi bordası boyunca teslim» anlamında ticarî terimin kısaltması). Denizden sevkedilecek bir malın, alıcının göstereceği geminin yanında teslimine kadar yapılacak bütün masrafları da içine alan, satıcı ile alıcı arasında kesişilmiş fiyatı. (Mülkiyet ve rizikoların devri, alıcının belirttiği gemi bordası yanında satıcı malı teslim eder etmez tamamlanmış olur. Yalnız, malın gemi vinci altına getirilmesinden önceki idarî masraflar satıcıya aittir.) [L]

FAS, ar. **Mağrib-ül-Aksa**, Kuzeybatı Afrika'da devlet. Atlas okyanusu ve Akdeniz kıyısında; 450 000 km²; 14 140 000 nüf. (1967'de). Başkenti, *Rabat* (227 000 nüf.). Başlıca şehirleri *Casablanca* (1 015 000 nüf); *Marakeş* (255 000 nüf.); *Fas* (135 000 nüf.); *Meknes* (185 000 nüf.); *Ucda* (130 000 nüf.); *Kenitra* (105 000 nüf.); *Tetuan* (101 000 nüf.); *Tanca* (142 000 nüf.).

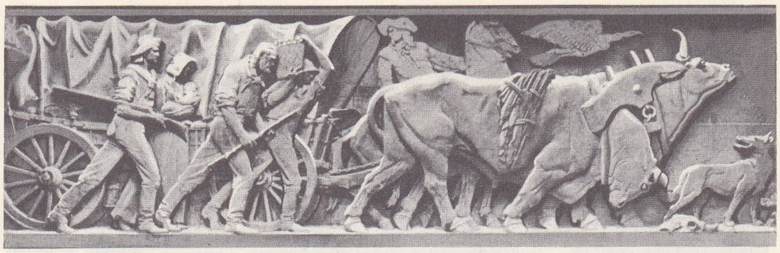

FAR WEST
Lincoln anıtı firizlerinden detay (Nebraska)

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

● *Yüzey şekilleri.* Fas'ın yüzey şekillerinde birçok büyük bütün ayırt edilebilir.
Doğu Fas. Muluya vâdisinin doğusunda bulunan Doğu Fas, Batı Cezayir'in bir uzantısıdır. Büyük Atlas'ın ucunda ve Tamlelt ovasının kuzeyinde, Fas-Cezayir sınırında 1 300 m yüksekliğe ulaşan geniş bir yayla uzanır. Batıda Muluya ovasına ve kuzeyde bir ova geçitine hâkimdir; bu geçit Ucda bölgesinde genişleyerek Angad ovasını meydana getirir. Kıyıda yok denecek kadar az olan Tell sıradağının uzantıları ancak Cezayir'de biraz önem kazanır. Güneye doğru Trifas kıyı ovasını sınırlıyan küçük Beni Snassan kütlesi, Orta Atlas'ın uzantısıdır.

Farz
Dakar'da bir sokakta namaz kılan halk

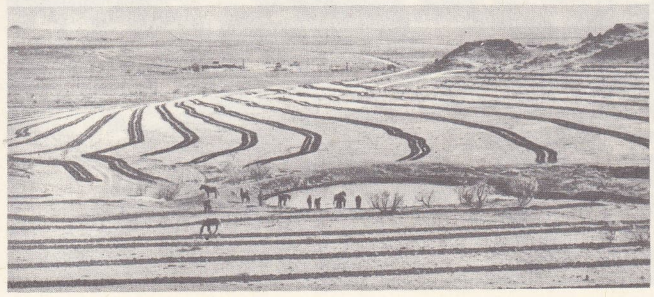

FAR WEST'te
tarım ve hayvancılık

Foto. X (LAROUSSE) ; Histoire de l'Humanité

Tetuan şehrinin merkezinde palmiyelerle çevrili bir meydan

FAS'ın en büyük limanı Casablanca'da modern binalar

Endülüs camiinin kapısı

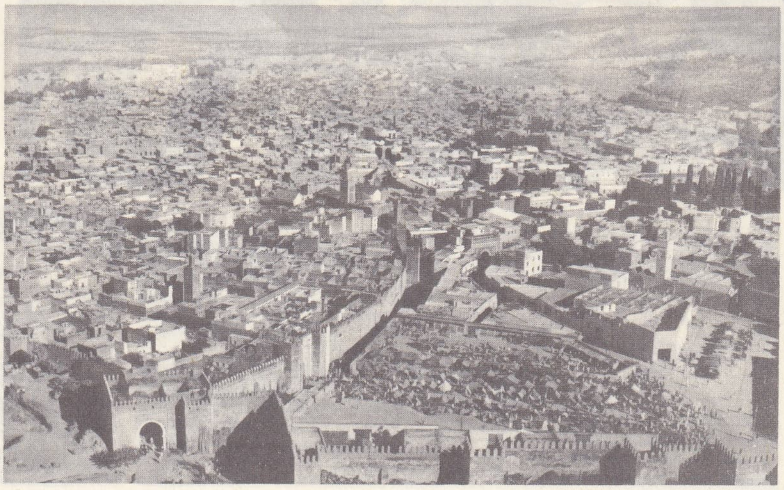

iki eski şehir Fas -el-Bali ve Fas el-Cedit

Sahra önü Fas'ı ve Sahra Fas'ı. Büyük Atlas'ın ve Anti Atlas'ın eteğinde geniş, çakıllı şevler uzanır. Güneye doğru, Draa hamada'sının büyük, kalkerli yaylaları ile sahra bölgeleri başlar. Yukarı Atlas'tan denize doğru alçalan Vad Draa vâdisi okyanusa ulaşır. Reris ve Ziz ırmakları, Taflialet vahalarını suladıktan sonra Saura'yı meydana getirir. Doğuya doğru Girson büyük vad'dır.

Atlas okyanusu Fas'ı. En önemli ve en değişik bütün budur. Kıyı ovaları ve yaylalar, Atlas okyanusu Fas'ını güney ve doğudan ayıran geniş bir amfiteatr meydana getiren yüksek dağlarla yan yana uzanır.

Rif sıradağı, güneyde küçük, eski bir kütleden meydana gelir; bu kütle gevşek biçimli, aşırı aşınmaya uğramış, dağlar meydana getiren aşma örtüleri ve kabuklarla desteklenmiştir; dağlar üzerinde kalkerli veya killi doruklar yükselir. Rif, Cebel Tidigin'de en yüksek noktasına (2 452 m) ulaşır.

Orta Atlas, Rif ve Büyük Atlas arasındaki bölgelerde çaprazlamasına uzanır. Güneybatıdan kuzeydoğuya yönelen ve geniş çanaklarla birbirinden ayrılan Jura tipinde kalkerli sıradağlar dizisinden meydana gelir (*Ben Nasel;* 3 354 m). Orta Atlas, doğuda Muluya vâdisine hâkimdir; batıya doğru önünde yüksek kalkerli yaylalar (*Orta Atlas causse*'ları) uzanır.

Büyük Atlas, başlıca tepelerinin hepsi 2 000 m'yi aşan, 750 km uzunluğunda önemli bir sıradağdır. Kendisini kuzeyden ve güneyden çevreleyen ovalar veya yaylalar üstünde tek bir çıkıntıyla yükselir. Birbirinden iyice farklı iki kısım ayırt edilebilir.

Yukarı Batı Atlas, eski, kırılmış, düzleşmiş ve birçok kere yükselme geçirmiş tek bir kratogenden meydana gelir. Büyük masamsı, ağır zirveler (Kuzey Afrika'nın en yüksek zirvesi *cebel Tubkal;* 4 165 m) yaylalar üstünde yükselir; bu yaylalar dev boyutlu yaylalarla vâdilere, küçük havza dizilerine ve yalçın boğazlara hâkimdir.

Yukarı Doğu Atlas, Jura tipinde, dev boyutlu, kalkerli bir sıradağdır (*M'Gun* 4 070 m). Çoğunlukla geniş ve alüvyonlarla kaplı vâdileri akaçlayan ırmaklar, sıradağları uzun, dar boğazlarla aşar. *Anti-Atlas,* apalaş tipinde büyük dağlar meydana getiren eski topraklardan oluşur. Ortasında volkanik Sirua kütlesi (3 304 m) yükselen *Güney Atlas karıkı*'nın güneyinde uzanır.

Orta Atlas'ın batısında Fas mesetası yer alır; geniş eğimli kıvrımlarla dalgalanmış yaylalar meydana getiren bir kütledir: yaylaların yüzey şekillerini sadece küçük sert kayaç zirveleri ve kenarları çok dik vâdiler (Ümm-ür-Rebia, Bu Regreg, Vad Bess) meydana getirir. Bu bölge başlıca üç büyük bütünden oluşur: yapısal yükselmeden (kuzeyde Orta Fas yaylası, güneybatıda Rehemna kütlesi, güneyde Cebilet kütlesi) sayesinde ortaya çıkan eski kratogenin meydana getirdiği yaylalar; kalker örtüsünü aşınmanın ortadan kaldırmadığı yerlerde, tortul yaylalar (Fosfat, Gandur, Şiadma, Haha yaylaları; Orta Atlas cause'u); alüvyonları kratogen'i veya kratogen örtüsünü kapladığı yerlerde iç çöküntüler (Havz, Tadla, Bahira ovaları).

Tanca'dan Draa'nın ağzına kadar, Atlas okyanusu kıyısı boyunca birbirini izleyen az çok geniş vâdiler yer alır; kuzeyde Rif ile Meseta'nın kenarı arasında uzanan geniş Garb ovasında Sebu büyük bir kıvrım çizer. Bu çöküntü bölgesinin doğusunda, gitgide daralan ovalardan meydana gelen bir geçit uzanır (Meknes ve Fas ovaları; Rif ve Orta Atlas arasında Taza geçit ovası). Rabat'ın güneybatısında Şauya, Dukkala ve Haha vâdileri birbirini izler. Batıya doğru Büyük Atlas önündeki yaylalar, Sus ovasını kuzey ovalarından ayırır.

● *İklim.* Orta Atlas ve Büyük Atlas'ın dağlık engeliyle batı rüzgârlarından korunan Doğu Fas kuraktır. Ama ülkenin geri kalan kısmının Atlas okyanusu etkisine açık durumu ve kuzeye doğru Sahra etkilerini önleyen dağlık engel, yağışlı bölgelerin Magrıp'ın geri kalan kısmına oranla çok daha güneye yayılmasına yolaçar. Atlas okyanusu Fas'ının bütünü (Meseta'nın güneyi dışında) yılda 400 mm den çok, kuzey dağları ise bu sayının iki katından çok yağış alır. Bu yüzden Fas'ın sulama ve hidroelektrik kaynakları önemlidir.

Foto. Ray-Delvert (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

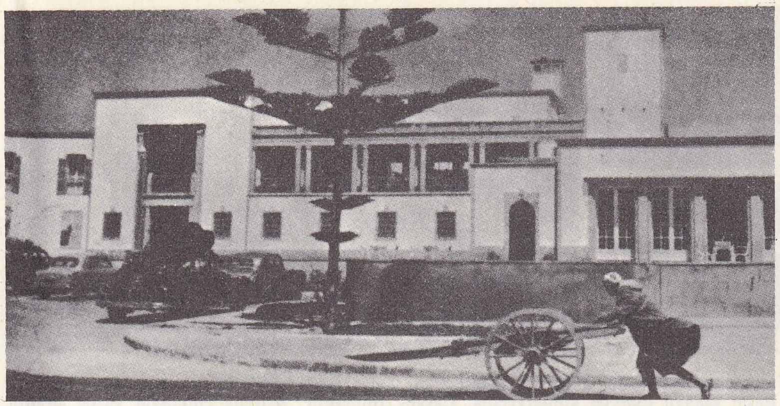

solda, Tetuan'da pazar;
sağda, Casablanca'da Muhammed V meydanı

Beşerî coğrafya

Berberî ağızlarının en iyi muhafaza edildikleri yer Fas'tır; Berberîce konuşanlar (nüfusun yüzde 40'ı) özellikle uzun süredir barındıkları dağlık bölgelerde (Doğu Rif, Orta Atlas, Meseta'nın kuzeyi, Büyük Atlas ve Anti Atlas) yaşarlar. Bununla birlikte araplaştırma hızla gelişmektedir. Bugün müslüman Fas'lılar sünnî ve malikîdirler; dinî tarikatlar çoktur.

Nüfus dağılımı büyük zıtlıklar gösterir. Rif vâdileri, Marakeş dolayları ve Dukkala ovası nüfus yoğunluğu en sık (km²'ye 40 kişiden çok) bölgelerdir. Buna karşılık Meseta'nın kuzeyinde ve Doğu Fas'ta nüfus yoğunluğu km²ye 10 kişiyi aşmaz. Fas nüfusunun dörtte biri şehirlerde yaşar. Eski imparatorluk veya burjuva siteleri olan şehirler (Rabat, Fas, Marakeş, Tetuan), az çok önemli köy pazarları veya sömürgeleştirmenin gelişmesiyle ilişkili merkezlerdir. Büyümeleri iş imkânlarından daha hızlıdır: köylerin aşırı kalabalıklığı ve bunun yolaçtığı köyden şehre göç, şehirlerin gelişmesinin başlıca sebebidir. Öbür Kuzey Afrika devletleri gibi Fas'ın da başlıca özelliğini, nüfusunun gençliği (yarısı yirmi yaşından genç) ve nüfus artışı ritminin yüksekliği (her yıl yüzde 1,5 - 2 arası) meydana getirir. Fas, Tunus ve Cezayir'den daha geç sömürgeleştirilmesine rağmen, sosyal dönüşümleri öbür ülkelerden çok daha hızlı oldu. Halk, XX. yy. başında tarımla yüzde 95 oranında uğraşırken, bu oran bugün yüzde 60'a düştü. Buna karşılık madenler ve sanayide faal nüfusun yüzde 23'ü çalışır.

● *Azınlıklar.* Fas'ta 200 000 kadar yahudi vardır; bunlar çok eskiden beri ülkeye yerleşmiştir ve aslında yerli halkın bir bölümüdür. Özellikle şehirlerde, *mellah* adı verilen özel mahallelerde otururlar. Fas'ta yüzde 70'i fransız olan 500 000 avrupalı (tüccar, memur, yüksek görevli) yaşar, şehirlerde, özellikle Casablanca'da otururlar. Casablanca, A.B.D.'nin mantar şehirlerine oranlanabilecek bir gelişme gösterdikten sonra, Fas'ın iktisadî başkenti olmuştur.

İktisat

Fas iktisadının başlıca özelliği çok farklı iki kesimin (sektör) yan yana yürütülmesidir: sömürge devrinden kalan, hâlâ büyük kısmı avrupalıların elinde olan en verimli modern kesim; güçlüklerine rağmen hâlâ nüfus çoğunluğunun geçimini sağlayan geleneksel iktisat kesimi.

Fas'ta sömürgecilerin tarıma yönelmesi Cezayir'e ve Tunus'a oranla daha az oldu; bununla birlikte hâlâ 1 milyon hektar (özellikle Garb, Meknes, Fas ovaları ve Casablanca bölgesinde) yani ekilen toprakların sekizde biri, avrupalıların elindedir. Makineyle tarım yapılan büyük işletmeler, tahıl (buğday), bağ, turunçgil, sebze ve pirinç tarımına yönelmiştir. Sömürgeciler, özellikle yeraltı kaynaklarıyla ilgilendi: yılda 5 milyon ton üreten Kuribya ve Louis Gentil madenleri sayesinde Fas, dünyanın ikinci fosfat üreticisi oldu. Fosfat ihracatı, toplam Fas ihracatının üçte ikisini meydana getirir.

FAS haritası

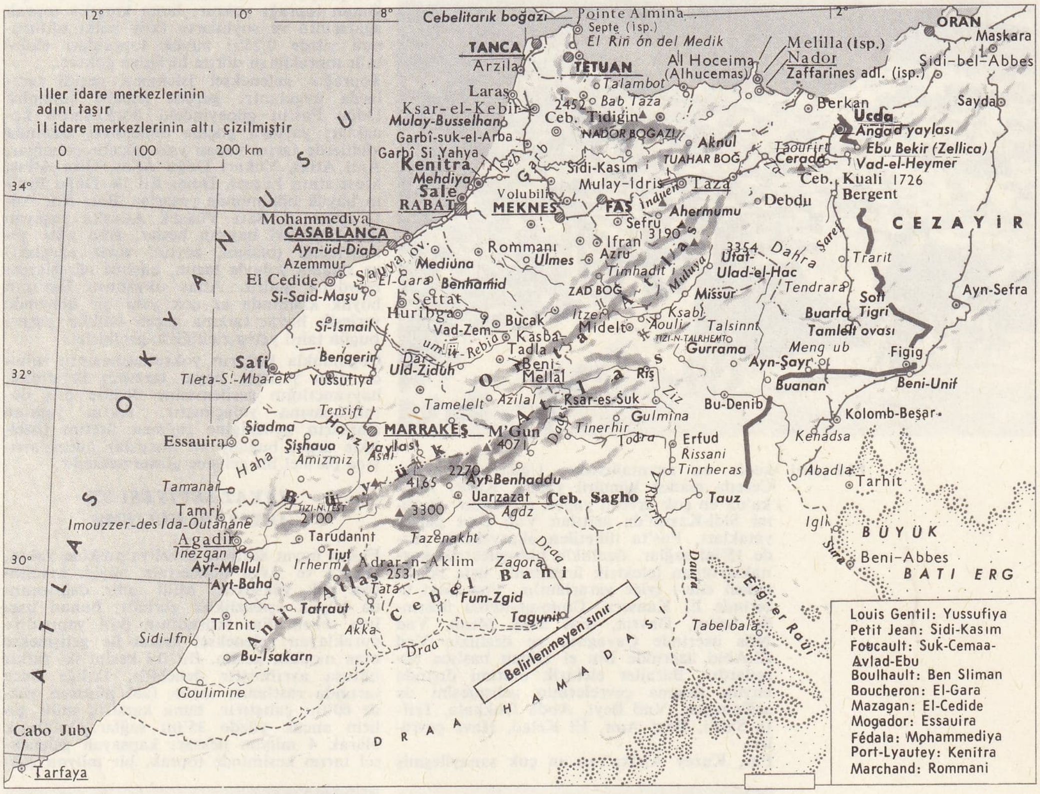

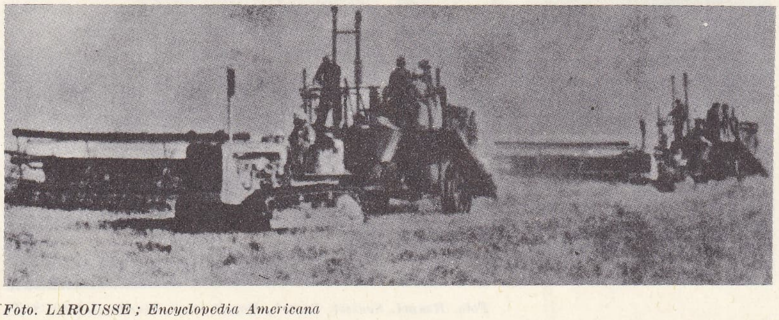

solda, traktörlerle yapılan hasat;
sağda, Rabat

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana

solda, Marakeş; sağda, Tanca

Demir filizi yatakları çok ve boldur ama henüz, Vad Zem ve Melilla yakınındaki Ayt Amar madenleri dışında, az işletilir. Fas, Ucda yakınındaki Bu Bekir ve Muluya vâdisindeki Auli-Mibladen madenleri sayesinde Kuzey Afrika'nın başlıca kurşun üreticisidir. Manganez üretimi önemlidir: Doğu Fas'ta, Bu Arfa madeni; özellikle Yukarı Atlas'da İmini madeni. Fas ayrıca önemli ölçüde Molibden (Azegur) ve kobalt (Bu Azer) üretir.
Enerji bakımından Fas, Magrıp'taki üç ül-

FAS şehri

kenin en avantajlısıdır. Ucda yakınında, Cereda maden kömürü yatağı, Kuzey Afrika'da en çok üretim yapan madendir. Üretimi Sidi-Kasım'da arıtılan Vad Beyt petrol yatakları, Fas'ta tüketilen akaryakıtın yüzde 15'ini sağlar. Özellikle hidroelektrik kaynaklarından (elektrik üretiminin üçte ikisini temsil eder) iyice yararlanılır. Vad Beyt üzerinde El Kansera, Ümm-ur-Rebia üzerinde İmfut, Davrat, Sidi Said, Maşu, Vad Nfis üzerinde Çavagnec ve özellikle Vad El-Abid üzerinde Bin el Uidan başlıca barajlardır. Barajlar elektrik üretimi dışında büyük sulama çevrelerinin gelişmesini de sağlamıştır. Vad Beyt, Abda Dukkala, Triffa Sais'i, Beni Amr, El Kelad, Havz çevreleri.
Fas, Kuzey Afrika'nın en çok sanayileşmiş ülkesi olduğu halde, donatımı henüz azdır. Besin sanayii (Safi'de konservecilik, Casablanca'da un, şeker fabrikaları; biracılık) ve inşaat malzemeleri sanayii (Casablanca ve Agadir'de çimento fabrikaları) nispeten gelişmiş başlıca dallardır. Bununla birlikte Fedala, Casablanca ve Kenitra'da az ölçüde dokuma sanayii kurulmuştur. Casablanca süperfosfat tesislerindeki kimya sanayii çeşitlenmektedir. Casablanca banliyösünde çok sayıda imalât sanayii vardır.
Geleneksel iktisat kesimi büyük meselelere yolaçmıştır: köy halkının yarısından çoğunun toprağı yoktur; buna karşılık toprak ağalarının ve soyluların (köy halkı nüfusunun yüzde 0,25'i) büyük toprakları ekilebilir toprakların dörtte birinden çoktur.
Toprağın geleneksel işlenmesi çeşitli tarzlarda uygulanır: gerçek göçebe çobanlar Doğu Fas'ın güneyindeki bozkırlarda konaklar; yaylaya göçme dönemleri arasında vâdilerde tarım yapan yarı göçebe çobanlar, Anti Atlas, Yukarı Doğu Atlas, Orta Atlas, Meseta'nın kuzeyi, Doğu Rif ile Doğu Fas'ın büyük bölümünde yaşarlar. Batı Rif, Anti Atlas ve Batı Yüksek Atlas'ta yaşayan dağ köylüleri hayvan besler, ama ağaç yetiştiriciliği (badem, zeytin, ceviz ağaçları) ve sulama yoluyle tarım, başlıca uğraşlarını meydana getirir. Atlas okyanusu Fas'ının büyük kısmında az çok yeni bir dönemde yerleşik hayat tarzına geçen halklar yaşar; bugün tahıl yetiştiriciliğiyle geçinirler.
Çoğunlukla kırların yoksullaşmasının sonucu olan yerleşik hayat tarzının ilerlemesi, hayvancılığın gerilemesine değilse bile duraklamasına yolaçmıştır. Tarım yapılan alanların genişliğine rağmen üretim (özellikle arpa, buğday ve mısırda) nüfus artışına paralel bir gelişme göstermektedir.

HAYAT SEVİYESİ VE İKTİSADÎ GELİŞME

Fas'ın hayat seviyesi Brezilya'nınkine yakın, Afrika ve Asya ülkelerinin büyük kısmından çok yüksektir. Millî gelir dağılımında büyük eşitsizlikler görülür; bunun başlıca sebebi Fas iktisadının ikili yapısıdır: duraklayan geleneksel kesim ile gelişmekte olan modern kesim. Bu iki kesim iki farklı nüfusa ayrılmıştır denebilir. İkiliğe önce tarımda rastlanır; tarım faal nüfusun yüzde 60'ını çalıştırır, buna karşılık millî gelirin ancak yüzde 35'ini sağlar. Yaklaşık olarak 4 milyon hektarı kapsayan geleneksel tarım kesiminde toprak, bir milyon çiftçiye yani birim başına 4 hektara bölüştürülmüştür. Aslında çiftçilerin yüzde 40'ının elinde yarım hektardan az toprak vardır ve ailelerin yüzde 90'ının elindeki toprak 2 hektardan azdır. Tekniklerin yetersizliği, toprak rejiminin karışıklığı, «yoksul» tarımlara öncelik tanınması, ticarî teşkilâtın zayıflığı, mülk sahiplerinin toprağı doğrudan doğruya değil, aracılar kullanarak işletmeleri, çiftçilerin sebatsızlığı ve topraksız köylü oranının yüksek olması yüzünden parçalanma daha da artar. Bu engeller modern tarım işletmelerinin meydana gelmesine imkân vermez. Bugün için geleneksel işletmeler, fellahların ve ailelerinin ancak hasat bol olunca geçinmelerini sağlar. Bu yüzden bir miktar eksik istihdam görülür; çünkü tarımla uğraşanlar arasında bir kısmının göçmesi üretim hacmini azaltmaz. Eksik istihdam, şehre akının ve gecekondularda yaşayan bir alt proletarya meydana gelmesinin sebeplerinden biridir. Buna karşılık modern tarım kesimi, sayı bakımından çok önemli olmadığı halde (1 milyon hektarı ancak 5 000 avrupalı çiftçi işler), ülke iktisadınca önemli yer tutar. Modern kesim büyük ölçüde tahıl, özellikle yumuşak buğday üretir; ayrıca turunçgillerin yüzde 55'ini, üzüm ve tütünün yüzde 80'ini, Fas'ın toplam turfanda ve sebze üretiminin üçte birine yakınını sağlar.

Aynı karşıtlığa ülkedeki öbür faaliyetlerde de rastlanır. Modern kesimde madenler, ülkenin gayri safî iç üretiminin yüzde 7-8'ini ve ihracatın yüzde 35'ini temsil eder. Ama maden filizi sanayii çok az gelişmiştir. Bu yönelim, maden iktisadının ülke iktisadının toplam kalkınmasında çok az payı olacağını ortaya koyar. Aynı şeyler özellikle ürünlerin işlenmesi çevresinde yoğunlaşan öbür sanayiler için de geçerlidir. Bu sanayiler, küçük veya orta işletmelerin daha az olarak millî kalkınma gereklerine yabancı büyük işletmelerin eseridir. Yanlış yere zanaatçılık diye adlandırılan geleneksel sanayi ile zıtlaşır: yaklş. 157 000 zanaatçı gayri safî iç üretime yüzde 3 oranında katılırken, modern sanayide çalışan 100 000 işçi, yüzde 3-14 oranında bir katkıda bulunur. Fas'ın elinde sağlam kozlar olduğu halde hayat seviyesinin yükseltilmesi engellerle karşılaşır. Yönetici ve usta işçi sayısı yetersiz, iç pazar çok dardır. Ürünleri mahallî pazarda tüketilecek sanayilerin gelişmesi bu yüzden engellenir; üstelik bu sanayiler, enerjinin ve özellikle ithal yoluyle elde edilen ilk maddelerin pahalılığı yüzünden maliyet

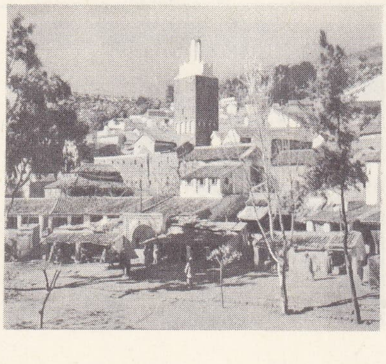

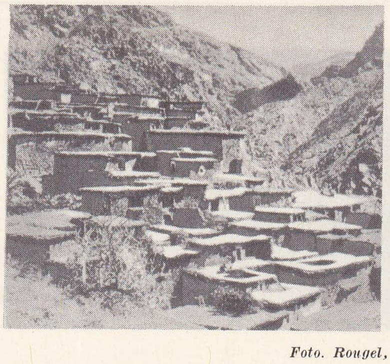

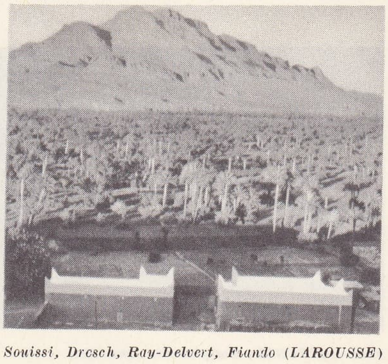

soldan sağa, Şaun, Büyük Atlas'ta köy; Draa vâdisinde hurma bahçesi

Foto. Rougel, Souissi, Dresch, Ray-Delvert, Fiando (LAROUSSE)

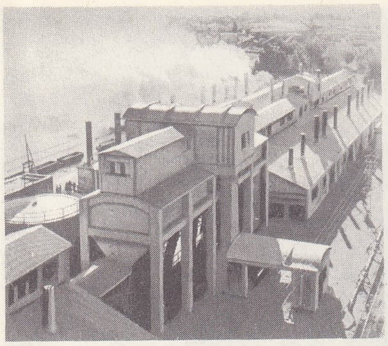

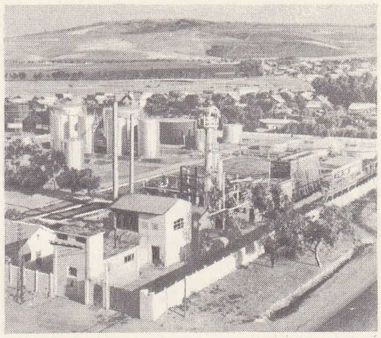

soldan sağa, Huribga'da fosfat fabrikası; modern tarım; Sidi-Kasım rafinerisi

fiyatının artmasına katlanmak zorundadır. Seri halinde üretime tekabül eden yatırım rantabilitesi sağlanmamıştır. Öte yandan temel ihtiyaçları için gerekli olmayan ürünler söz konusu olunca pazar giderek daralır. Özellikle İkinci Dünya savaşından beri gerçekleştirilen sağlam iç yapı ise, Fas'ın başlıca kozlarındandır. Yollar, demiryolları, havaalanları, limanlar, ulaştırma şebekeleri ve geniş ölçüde yedi büyük barajın kullanılmasına dayanan enerji donatımı yeterlidir. Bununla birlikte birbirine karışmayan iki iktisadın yan yana yürütülmesi, iç yapıdan tam olarak yararlanmayı engellemektedir. Ayrıca Fas iktisadı az çeşitlenmiştir: ancak milletlerarası konjonktürün çalkantılarına bağlı olan birkaç temel ürünün ihracına dayanır. 1960'ta özellikle, elektrik donatımını, sulama şebekesini ve metalürji sanayiini geliştirmek amacını güden beş yıllık bir plan uygulanmağa başlanmıştır.

Yıllık millî üretimde yüzde 6,2 oranında artış öngören bu beş yıllık plan, alınan hedeflere ulaşılmasının imkânsız olduğu anlaşılınca 1963'te uygulanılmaktan vaz geçildi. İşsizler kütlesini istihdam etmek amacıyle bir millî aşama ve plan kurulu meydana getirilmesi ile çalışma şantiyelerinin çoğaltılması, beklenen sonuçları vermedi. Yeni işletmelere sağlanan avantajlara rağmen, yatırımlar 1960-1961'de ümit edilen miktardan yüzde 60 düşüktü. Üstelik, tabiî şartlar yüzünden (1960'ta yağmurların geç yağması; 1961'de kuraklık) tarım üretimi geriledi veya yerinde saydı. Gerçekte 1960-1964 döneminde gayri safî iç üretim ancak nüfusla aynı ritimde (yılda yüzde 3) arttı; hayat seviyesi yükselmedi. 1965'te üç yıllık bir plan uygulanmağa başlandı. Bir öncekinden daha mütevazi amaçları olan bu plan, yılda yüzde 3,5 oranında bir artış öngörüyordu. 1968'den itibaren yerini beş yıllık bir plana bıraktı. Yatırımların yüzde 70'ini sağlamak zorunda olan devlet dış sermayeye de başvurdu. Bugün ülke iktisadında üç kesime öncelik tanınmıştır: tarım; turizm; sanayileşmenin vaz geçilmez şartı olan meslekî eğitim. Tarımın 1960'tan beri gelişmesi önce iki modernleştirme bürosu (Millî Sulama bürosu ve Millî Köyleri Modernleştirme bürosu) kurulmasıyle nitelenir; bu iki büro bugün birleştirilmiştir ve hedefi ülke topraklarının global değerlendirilmesidir, üretim fellahlarla yapılan kontratlarla düzenlenir. Büyük hidrolik tesisler kurarak (Meşra Klila barajı, Muluya ve Bu Regreg üzerinde yapılan düzenlemeler) özellikle pamuk ve şekerkamışı tarımının (Sidi Süleyman bölgesinde, Tadla'da, Aşağı Muluya'da) gelişmesini sağlayan Millî Sulama bürosu önemli rol oynamıştır. 1965 Başında 160 000 hektar toprak modern bir sulama sisteminden yararlanıyordu.

1963'te sömürgecilerin topraklarının millîleştirilmesiyle (himaye devrinde verilen topraklar) 220 000 hektar toprak kazanıldı ve bir toprak reformuna başlandı; bu topraklar kısmen yeniden dağıtıldı. Ama faslılardan düzenli bir şekilde satın aldıkları topraklar sayesinde avrupalılar bugün de büyük mülklere sahiptir. Avrupalıların toprakları hâlâ şarap ve turunçgil üretiminin yarısından çoğunu sağlar; üretim satışını bir devlet kurumu yapar. Turunçgiller dışında başlıca ürünler tavana erişmiştir (özellikle hâlâ ekili toprakların yüzde 80'inden çoğunu kaplayan ve değişmeden kalan geleneksel kesimin hemen tamamını temsil eden tahıllar). 1965'te tarımda hâlâ faal nüfusun yüzde 60'a yakını çalışmaktaydı.

1960-1964 Arasında sanayi üretiminin yıllık artış oranı yılda yüzde 4'ten düşüktü. Aynı dönemde, millî gelirin meydana gelişinde sanayinin payı ancak yüzde 1 oranında (yüzde 22'den yüzde 23'e yükselerek) arttı. Maden çıkarma hâlâ sanayide başlıca yeri tutar. Fosfatlar başta gelir: üretim 1960-1964 arası üçte bir oranında arttı, 1964'te 10 Mt'u aştı ve sonra bu sayının biraz altına düştü. Fosfat üretiminin büyük kısmı hâlâ doğrudan doğruya ihraç edilmektedir; bununla birlikte Safi'de önemli bir gübre tesisi kurulmuştur. El sanatları kesiminin canlılığı devam etmektedir: yüz kadar esnaf derneğine bağlı 200 000 zanaatçı, özellikle dokumacılık, deri işçiliği ve seramik yapımında çalışır.

Ticaret dengesi 1960'tan beri açık vermektedir ve bileşimi de, mübadelelerin yönelimi de değişmemiştir: Fransa hâlâ Fas'ın ithalât ve ihracat yaptığı başlıca ülkedir. Hızla gelişmekte olan turizm (1961-1966 arası turistlerin sayısı üç kattan çok arttı) açığın ancak bir kısmını kapatır. 1965'te zarurî tüketim malları ithalâtında azaltma yapılarak ticarî açığın indirilmesine çalışıldı. İktisadî gelişme hâlâ tarım kesiminin bütünlüğünü ve imalât sanayiinin gelişmesini sağlayacak ilk şart olan köklü bir toprak reformu yapılmasına bağlıdır. İmalât sanayiinin gelişmesi için özel tasarrufu piyasaya sürmek ve malî ve teknik dış yardım sağlamak gereklidir. İktisadî gelişme üretici yatırımları sınırlayan nüfus artışının ya-

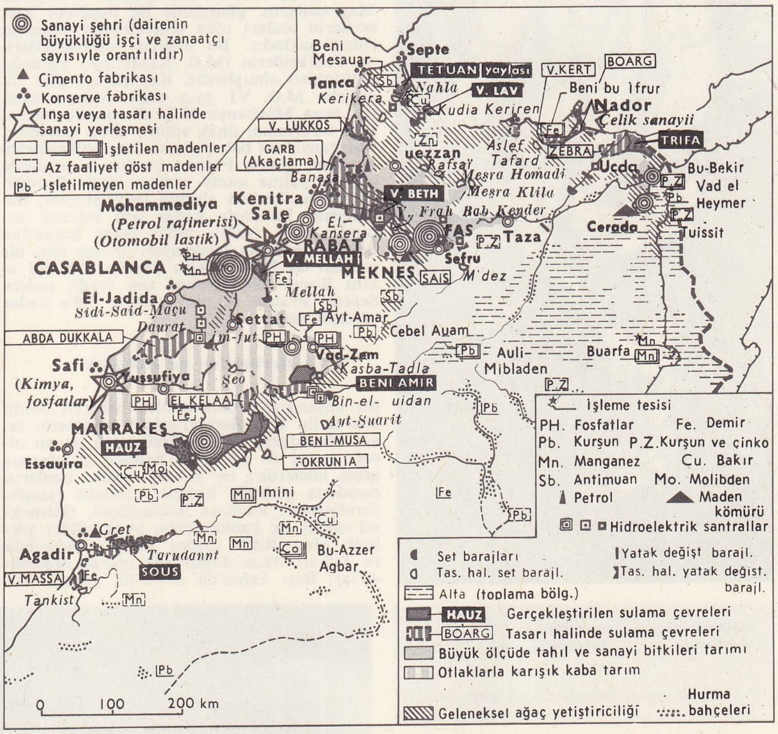

FAS
iktisadî haritası

FAS amblemi

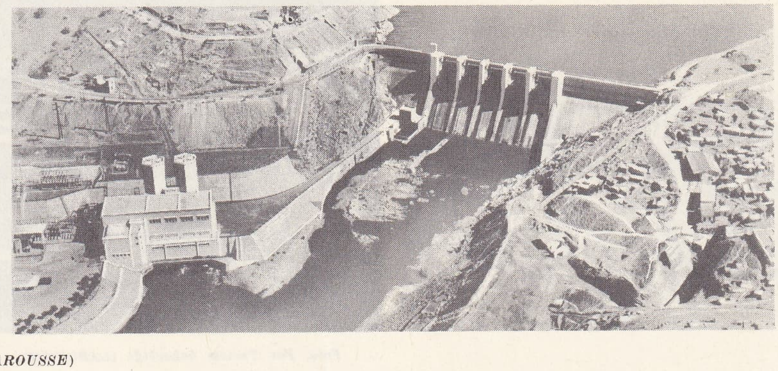

İm-Fut barajı

Foto. Fas Turizm bakanlığı, Ray-Delvert, Esso (LAROUSSE)

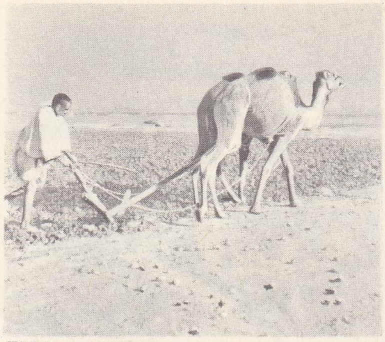

deveye çektirilen sabanla tarım

eşeğiyle pazara giden faslı çiftçi

Marakeş'te zeytin hasadı

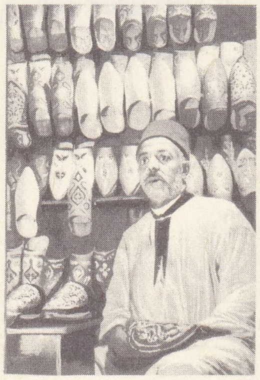

pabuç satıcısı

bisiklete binmiş peçeli bir müslüman kadın, Marakeş

vaşlatılmasıyle de ilişkilidir. Son on yıl boyunca nüfus yüzde 30 artmıştır; şehirlerin büyümesi tamamıyle düzensizdir ve görevleriyle bağıntılı değildir: Casablanca'nın nüfusu bugün bir milyon kişiyi aşmıştır.

TARİH

Eskiçağ

M.Ö. III.yy.dan itibaren ülkenin kuzeyinde Magrıplıların, güneyinde ise bugünkü Berberîlerin ataları olan Gaetuli'lerin yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu halklar, medeniyetlerini, Fenikelilerin (M.Ö. XI.-III.yy.) kurduğu şehirlerden almışlardır. Kaynaklara göre ilk şehirler M.Ö. VI. yy.a aittir. Magrıp krallığı veya Moritanya M.S. 40 yılında Romalılar tarafından ilhak edildi; 42'de Claudius, Moritanya'nın batı yarısını batı bölümünden ayırarak Roma Fas'ını kurdu; o sıralarda ülkenin yalnız kuzey ovaları işgal edilmişti. Dağlıların baskısı altında imparatorluk, hudutlarını Lukkos'a kadar geri çekmek zorunda kaldı (yaklş. 285); fakat boşaltılan bölgelerde roma medeniyeti devam etti, bir yandan da Hıristiyanlık yayıldı. Vandal akını Roma hâkimiyetine son verdi; sadece Septem Fratres (Ceuta) 534'ten 709'a kadar bizanslı kaldı.

Berberîler ve İslâmlık

Bu bağımsızlık döneminden itibaren bütün Fas tarihi Batı Berberîlerinin damgasını taşır. Hıristiyan, yahudileşmiş veya pagan olsun, hepsi de kabileler halinde gruplaşmış geniş ailelerdir; bu kabileler veya bunların meydana getirdiği birleşik kabileler (konfederasyonlar) klanlara bölünmüştü. Geleneksel olarak üç kabile grubu ayırt edilir: yerleşik olup Rif'te, Atlas kıyısı ovalarında ve Yukarı Atlas dağlarında oturan *Masmûda*'lar; Batı Sahra'da devecilik yapan, Yukarı ve Orta Atlas'larda yaylayan *Sanhacca*'lar; Doğu Fas göçebeleri *Zenata*'lar. Berberîler, her meselede, demokratik kuruluşlu aşiret meclisine (*cemâa*) danışırlardı; bazen kabile başkanları olduysa da sürekli hanedanlar yoktu. Batı Berberîlerin çok çabuk İslâmlığı kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Ukbâ bin Nâfî'nin Atlas kıyılarına kadar akın etmiş olduğu rivayeti (683) tartışma konusu olmakla beraber, Fas'ın fethinin Mûsa bin Nusayr (yaklş. 702-711) zamanında gerçekleştiği kesindir. İslâmlığı ilk kabul edenler, Tarık bin Ziyad'ın maiyetinde İspanya'nın fethine gittiler (711); fakat Berberîlerin bağımsızlık duygusu, 739'daki genel ayaklanmaya yolaçan Haricîlik mezhebinin gördüğü ilgide belirir: batılı Magrıplılar Arapların siyasî dünyasından ayrıldılarsa da onların kültürüyle ilişkilerini kesmediler. Bu parçalanmadan, Şerif İdris (788-791/792) tarafından Fas'ın kuzeyinde kurulan hanedan (Şerifîler) belirdi; fakat Fas şehrinin kurucusu Şerif İdris II'den (791-792 - 828/829) sonra mirasçıların krallığı bölüşmeleri üzerine bu hanedan bütün önemini kaybetti. Kırvan Fatımîleri hizmetindeki bir başbuğ Fas'ı istilâ etti (917-918) ve son İdrisîleri iktidardan düşürdü, fakat yine Sünnîliğe dönmüş ve Sanhaccalarla Zenatalar arasındaki savaş yüzünden birtakım berberî cumhuriyetlerine bölünmüş olan ülkede Fatımî hâkimiyeti tutunamadı. Bk. BERBERÎLER.

Büyük berberî hanedanları

Çöllü Sanhacca'lardan Murabıt'lar tarikatı meydana gelince, bunlar Magrıp'ın fethine yöneldiler; önce vahaları (1053-1054) ve Güney Fas'ı (1056-1059) işgal ettiler. Marakeş'in kurucusu (1062) olan başbuğları Yusuf bin Taşfin I,- Fas'ın ilk temellerini attı. Fas şehriyle (1069) Ceuta'yı (1083) aldıktan sonra Cezayir şehrine indi, oradan da

modern tesisleriyle Casablanca limanı

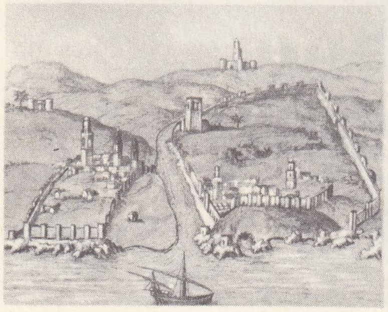

1572'de Rabat
Cabinet des Estampes, Paris

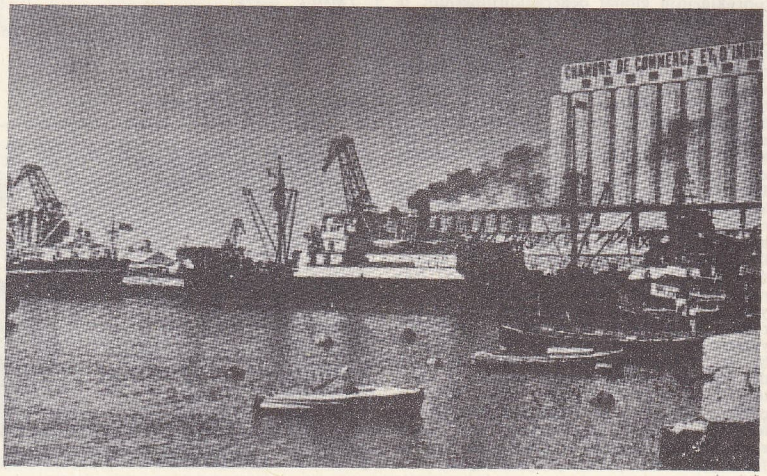

Foto. Fas Turizm bakanlığı (LAROUSSE); Encyclopedia Americana; Encyclopedia Britannica

Hasan II tahta çıkmadan önce Rabat camiine giderken (5 mart 1961)

İspanya'ya geçerek bu ülkenin güneyini zaptedip Fas topraklarına kattı, böylece Murabıt'lar imparatorluğunu kurdu. Sünnî ve dinibütün bir adam olan Yusuf, İspanya'da Abbasî halifesi adına hutbe okuttu. Oğlu Ali bin Yusuf (1106-1143) zamanında endülüs medeniyeti Fas'ı nüfuzu altına aldı: Fas şehrindeki Alkaraviyin camii. Muvahhitliğin kurucusu olan Mahmud bin Tûmart'ın yönettiği dağlı Masmuda aşiretleri ayaklanması 1125'ten itibaren genişledi. Bunun müridi ve halefi Abdülmümin (1130-1163) en geç 1147 tarihlerinde halifeliğini ilân ederek Murabıtların sırtını yere getirdi (Fas şehrinin [1146] ve Marakeş'in [1147] düşmesi), İfrikiya'yı zaptederek İspanya ile birleşti. Muvahhitlerin hâkimiyeti (1147-1269) Yakub Yusuf (1163-1184) zamanında güçlendi; bu halife, oğlu Ebu Yusuf Yakub el-Mansur'a (1184-1199) barış içinde bir imparatorluk bıraktı; fakat bu ülkeyi iki tehlike tehdit ediyordu: kuzeyde hıristiyanlar, doğuda Murabıtlarla Araplar. Birincilerin yarattığı tehlike bir zaman için Alarcos'ta (1195) bertaraf edilmişti; ikinci tehlike ise son derece önemliydi ve 1187 büyük seferini gerektirdi (Gafsa zaferi), en fazla kargaşalık çıkaran Araplar ülkeden sürüldü. Yurt içinde, din taassubunun bir tepkisi halinde beliren muvahhit doktrini, Murabıtların eserlerini ortadan kaldırdıktan sonra endülüs sanatını da getirdi (Marakeş'teki Kutubiye camii); Cordoba'lı bir kadının oğlu olan filozof İbni Rüşd (Averroès), halife Yakub el-Mansur'un veziri idi ve şüphesiz Marakeş'teki Kasba camiiyle Rabat'taki Hasan camiinin yapılmasında etkisi oldu. O tarihlerde berberî Fas, kudretinin en üstün aşamasına yükseldi: İspanya ile ulaşımını sağlayan büyük bir deniz kuvvetine sahipti; zanaatçılarının ürettiği eserler pisalı, cenovalı, venedikli tüccarları Fas'a çekiyordu. Bk. BERBERÎLER.

Gerileme

Çok geçmeden bu altın çağ, sebepleri üzerinde tarihçilerin birleşemedikleri bölünmelerin ve bozuk düzenin artmasıyle beliren bir gerileme devresine girdi. H. Terrasse gibi fransız tarihçileri, Hilâlî Araplarının Muvahhitler tarafından Atlas kıyısı ovalarına yerleştirilmesi ve araplaşmış Zenata'ların batıya doğru yayılmasıyle Berberîlere de bulaşan çözülme tohumlarının atıldığını ileri sürerler. A. Ayaş gibi faslı tarihçilere göre ise gerileme daha sonraki tarihlerde başlamış ve avrupalı korsanlar yüzünden olmuştur. (Bk. SALA.) Fas, birliğini, hıristiyanlara karşı açtığı ortak mücadelede gerçekleştirdi; bu ülke çoktan araplaşmış bulunuyordu ve arap dilini kullananlarla berberî dilindekiler arasında büyük bir karşıtlık yoktu; *bilâd-el-mahzen* (hükûmetin nüfuzu altındaki topraklar) ile *bilâd-es-siba* (âsi bölgeler) arasında klasik ayrılık önemli değildi, çünkü müteziller sultan adına hutbe okutuyorlardı. Muvahhitlerin nüfuzu, Muhammed el-Nâsır'ın (1199-1213) Las Navas yenilgisinden (1212) sonra söndü; taht kavgaları ise kastilyalı Ferdinand III'ün Fas'a müdahalesine yolaçtı; bu kralın süvarileri Abdullah el-Me'mun safında Marakeş'in alınmasına (1230) yardım ettiler. Zenata'lılara mensup Beni Merin hanedanı doğudan gelerek Kuzey Fas'ı ele geçirdi (1214-1244); Ebu Yahya ise ülkenin istilâsını tamamlayarak Fas krallığını kurdu; bunun kardeşi Ebu Yusuf Yakub 1258 ile 1269 arasında Güney Fas'ı Muvahhitlerden temizledi (Marakeş'in düşmesi, 1269) ve sultanlığını ilân etti (1269-1286); fakat gerek kendisi gerek halefleri ancak ovalara hâkim olabildiler. İspanya-magrıp medeniyeti henüz canlı kalmakla beraber (Fas-el-cedid'in kuruluşu, 1276; İbn Haldun'un vezirliği), artık teşekkül etmiş olan Fas'ın ancak klasik hudutları içinde nüfuzunu ilk olarak yürütebilen İbn Mervin hanedanı, kuvvetini, İspanya'ya karşı İslâmlığın korunması yolundu giriştiği cihatlarda boş yere harcamakta, öte yandan da Telmecen'li Abd-ül-Vedidîlere karşı savaşlar ve taht kavgaları yüzünden yorgun düşmekteydi. Bu hanedan, 1420 ile 1472 arasında ancak Zenata'ların vesayeti altında yaşayabildiler.

Şerifî hanedanından Murabıtlar

İslâm korsanlarını ortadan kaldırmak isteyen Portekiz'liler, bunların Gine yolunu tehdit etmeğe başladılar ve birçok limanı ele geçirdiler (Ceuta, 1415; Tanca, 1417; Arzila, 1417; Santa Cruz de Aguer 1505; Safi, 1508; Mazagan, 1514); o zamana kadar Gine altın madenleri yönünde deniz yolu uğrağı olan Fas'ın Atlas okyanusu kıyıları, Hint okyanusuna ulaşan Cap yolu üzerinde mecburî durak haline geldi; İspanyollar ise Melilla'yı (1497) ve Penon de Velez'i aldılar. Murabıt'lar ayaklanarak avrupalılara karşı cihat açtılar. Cihat, Şerifî hanedanından Sa'dî'lerin işine yaradı: bunlar Güney Fas'ı Vattasî'lerden aldılar (1523), sonunda da bu hanedanı büsbütün dağıttılar (1554). Şerif Muhammed el-Şeyh, Santa Cruz de Aguer'i zaptetti (1541); Portekizliler, yerleştikleri yerleri boşaltarak yalnız Tanca, Ceuta ve Mazagan'ı muhafaza ettiler. Cezayir şehrini ellerinde tutan Türkler o sırada hıristiyanlardan daha tehlikeli görünüyorlardı; Muhammed el-Şeyh bu yüzden İspanyollarla birleşti ise de bunlar Fas'taki ticarî mevkilerini bıraktılar, Cadiz ise 1550'den itibaren Amerika ile ticarete el attı. Öte yandan Osmanlılar, Muhammed el-Şeyh'i öldürttükten sonra (1557) Fas'ın fethinden vaz geçtiler. Portekiz kralı Sebastien'in öldürüldüğü Alkazar-Kivir zaferi (1578) Fas'ın nüfuzunu geniş ölçüde arttırdı; Sa'dî'lerden El-Mansur, Tuat ile Gurara'yı ele geçirdi; altın, tuz ve köle ticareti yolunu daha iyi emniyete almak üzere de Nijer nehri boyunun Songhay'lardan zaptı için bir ordu gönderdi (1591). İspanya'dan kovulan Endülüs'lerle katolik Magrıplılar, ayrıca da güney pazarlarında satılan zenci köleler o tarihlerde Fas halkının çehresini değiştirmiştir. İngiltere ile ticaretin başladığı Sa'dî'ler devri geleneksel sanata bağlı kaldı (Marakeş'te Sa'dîlere ait mezarlar). El-Mansur'un ölümüyle ülke parçalandı, Sala limanında üslenen korsanlık ise büyük bir gelişme gösterdi. Tafilale bölgesinden çıkan yeni bir şerifî hanedanı Alevî'ler, XVII. yy.da Fas'ın ovalık bölümünü istilâ ettiler. Mevlâ İsmail (1672-1727), zencilerden kurduğu bir ordu ile Tanca'yı (1684) ve Laraş'ı (1689) hıristiyanlardan geri aldıysa da dağlıları tamamiyle nüfuzu altında birleştiremedi. XVIII.yy.ı özellikle uzun taht çekişmeleri ve Mazagan'ın zaptı belirler; bu kavgalar en çok, Abîd'ler adındaki askerî oymaklar tarafından üç defa tahtından indirilen Mevlâ Abdullah'ın (1729-1757) saltanatı sırasında meydana geldi. Bk. MURABITLER *ve* ŞERİFÎLER.

Fas'ın Avrupalılara açılışı

XVIII.yy. sonlarıyle XIX. yy. başlarında sultana muhalefet eden kalmamıştı, fakat ordu zayıflamıştı ve beslenmesi hükûmete sadık bölgeler halkını eziyordu. Dış barışın

1860'ta İspanya ile **FAS** arasında Tetuan savaşı

korunması ve Fas'ın daha o zamanlar ilhak edilmemiş olması, sırf büyük devletlerce bu ülkeye karşı duyulan iştahın dengelenmesinden ileri geliyordu. Muhammed ibni Abdullah (1757-1790) devrinden itibaren Avrupa'nın protestan ülkeleriyle ticaret antlaşmaları imza edildi, Fas'ın Avrupa ile ticaretini bir merkezde toplamak üzere Magador şehri kuruldu (1765). Fas ticaretini elinde tutan (1760 ve 1765 antlaşmaları) ve Cebelitarık boğazının güneyinde zayıf bir devletin bulunmasını tercih eden İngiltere'den sonra öteki Avrupa milletleri de yararlı imtiyazlar elde ettiler: sekiz limanın açılması, konsolosluklara tanınan çok geniş yargılama vetkileri, Faslıların korunması

mareşal Lyautey ve sultan Mevlâ Yusuf 1925'te

veya himayenin para karşılığı sağlanması, vergi muafiyetleri, gümrük resminin yüzde 10'u geçmemesi gibi. Mevlâ Yezid (1790-1792) haksız ve ağır vergilemeleri yüzünden güneyde çıkan bir ayaklanma sırasında öldürüldü; Mevlâ Süleyman (1792-1822) Orta Atlas'ta berberî isyanlarıyle uğraştı. Bunların halefleri Mevlâ Abdurrahman (1822-1859) ile Muhammed ibni Abdurrahman'ın Abdülkadir (1844-1845) ve İsly yenilgisi (1844) yüzünden Fransa'ya, sonra da İspanya'ya (1859-1860) karşı açtıkları talihsiz savaşlar ise ordunun güçsüzlüğünü ortaya koydu. Tetuan'ın geri alınması için 1860'tan itibaren İspanya'ya ödenen çok ağır harp tazminatı, avrupalılara tanınan imtiyazların sebep olduğu iktisadî buhranı daha da arttırdı. Yabancıların sömürüsünden ve baskısından bunalan Fas, hıristiyanları limanlarından kovacağı günlerin hayali içindeydi. Mevlâ Hasan (1873-1894), unvan vererek mükâfatlandırdığı Si Medenî el-Glâvî gibi kuvvetli liderlerin hâkimiyetini tanıma karşılığında Yukarı Atas'ın ilhakını sağladı. Bunun oğlu Mevlâ Abdülaziz ibn el-Hasan (1894-1904) avrupalılara fazlaca temas ettiğinden halka hoş görünmedi; sultanlık tahtında hak iddia eden Bu Hamrâ'nın isyanı, bir dizi bağımsızlık hareketinin ilki oldu.

Mevlâ Yusuf'un vezirlerinin toplantısı

Foto. Flandrin (LAROUSSE)

Mevlâ Hasan'ın babası tarafından veliaht seçilmesi (1957)

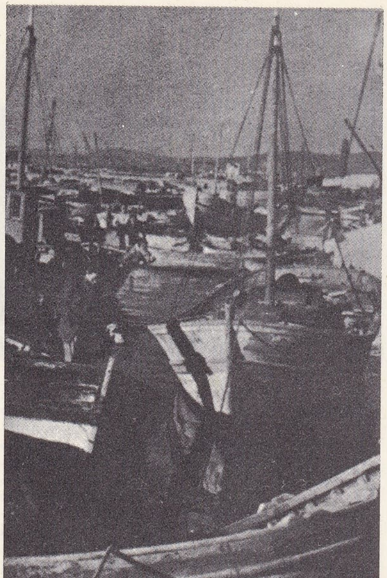

Tanca limanı

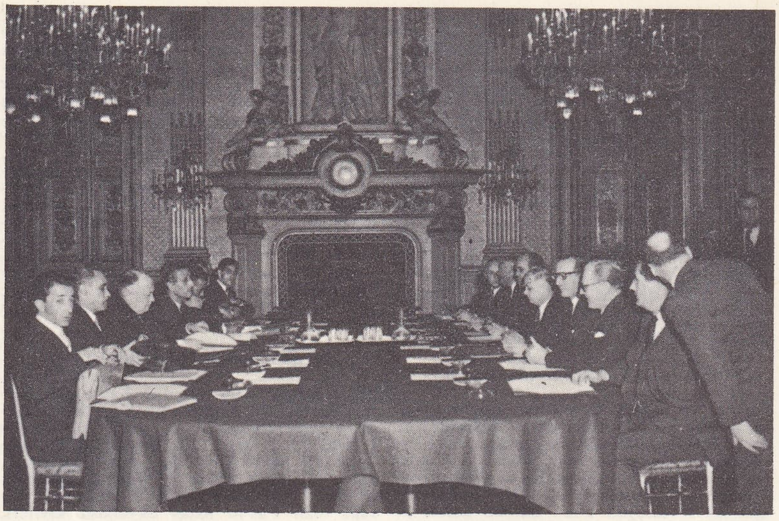

FAS ve fransız heyetleri Paris'teki görüşmelerde

Fransız Fas'ı

Konsolosluklarına tanınan himaye ve yargılama yetkileri konusunda Fas ile evvelce bir antlaşma imzalamış (1767), 1863 Tanca antlaşmasında da bu yetkileri belirtmiş olan Fransa, kendisi ve İngiltere dışında daha pek çok devlete imtiyazlar tanınmasına gerçi ses çıkarmamıştı, fakat nihayet Fas üzerindeki hâkimiyetini genişletmek istedi, ilk olarak da Cezayir-Fas hududunda devriye kuvvetleri bulundurma hakkını elde etti (1901-1902). İtalya'yı (1900) ve İngiltere'yi (8 nisan 1904) Fas üzerinde hak iddiasından vaz geçirdi, İspanya'ya paylaşma teklif etti (3 ekim 1904), fakat Fas sultanını destekleyen Almanya'nın muhalefetiyle karşılaştı (Wilhelm II'nin Tanca'yı ziyareti, 1905). Algeciras konferansı (1906) Fas'ın avrupalılar arasında bölüşülmesini öngördü. Lyautey, Doğu Fas'ta Ucda'yı (1907), sonra da Benî Snassen dağlarını (aralık 1907-ocak 1908) işgal ederken bir fransız tümeni de Casablanca bölgesine yerleşti (1904) [bk. FAS SEFERLERİ]. Mevlâ Hafız (1908-1912), millî duyguya dayanarak kardeşini tahttan indirdi, fakat onun taahhütlerini tutmak zorunda kaldı, sonra da kuzeyli aşiretler tarafından Fas şehrinde kuşatılınca fransız kuvvetlerini yardıma çağırdı (1911). Fransız-alman antlaşmasıyle (4 kasım 1911) sonuçlanan Agadir olayından (1911) sonra serbest kalan Fransa önce Mevlâ Hafız'a bir himaye antlaşması imzalattı (30 mart 1912), sonra da İspanya'ya bir kuzey bölge (Rif) ile bir güney bölge (İfni, Tarfaya) ayırdı (27 kasım 1912). Tanca, milletlerarası kontrol altına alındı (yönetim şekli ise 1923 Paris antlaşmasıyle tayin edilecektir).

Taza'yı (mayıs) ve Kenifra'yı (haziran 1914) işgal eden Lyautey, Fas'lı milliyetçileri ezmeğe ve Birinci Dünya savaşı sırasında meydana gelen ayaklanmaları kanlı bir şekilde bastırmağa muvaffak oldu. 1923 Sonlarında fransız bölgesinde tam bir baskı kurulmuştu. Avrupalıların Fas'ı işgal etmesi Rif'te şiddetli bir tepki yarattı: Abdülkerim, ispanyol ordusunu Anual'da ağır bir yenilgiye uğrattı (1921) ve ancak 1926'da fransız-ispanyol ittifakı karşısında silâhını bıraktı; Yukarı-Atlas Berberîleri ise 1934-1935 yıllarına kadar fransız istilâcılarına karşı direndiler. Bu durum karşısında genel vali (1912-1925) mareşal Lyautey'nin itirazına rağmen Fransa, himaye rejimi yerine doğrudan doğruya idare şeklini kabul etmek zorunda kaldı. Sultan, Paris hükûmeti tarafından seçiliyor ve yalnız dinî reislik yetkisine sahip oluyordu: tahttan çekilmek zorunda kalan (12 ağustos 1912) Mevlâ Hafız'ın yerine sultanlığa üvey kardeşi Mevlâ Yusuf (1912-1927) getirildi. Bir avuç avrupalı, Fas'ın oturulabilecek topraklarının 1/15'ine elkoydular ve bir milyon hektar tutan bu araziye yerleştiler. Büyük sermaye yatırımları sayesinde girişilen faaliyetler Fas iktisadiyatının çehresini değiştir-

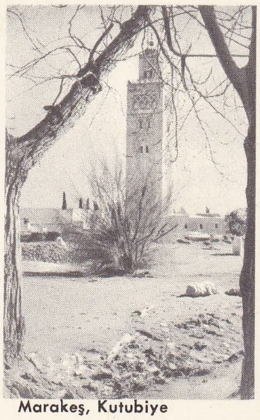

Marakeş, Kutubiye

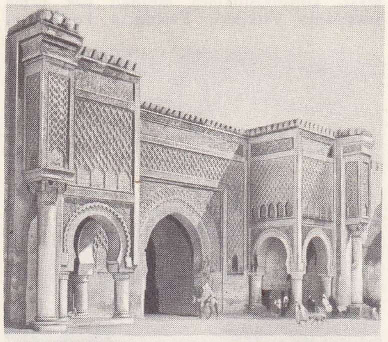

Bab-el Mansur Meknes (XVII.-XVIII. yy.)

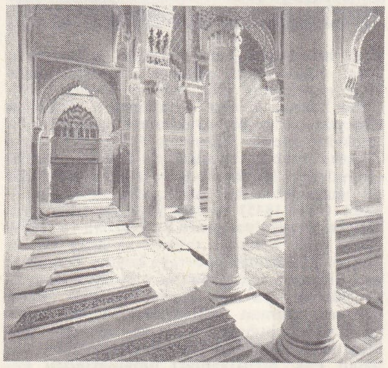

Sa'd sülâlesi sultanlarının mezarları

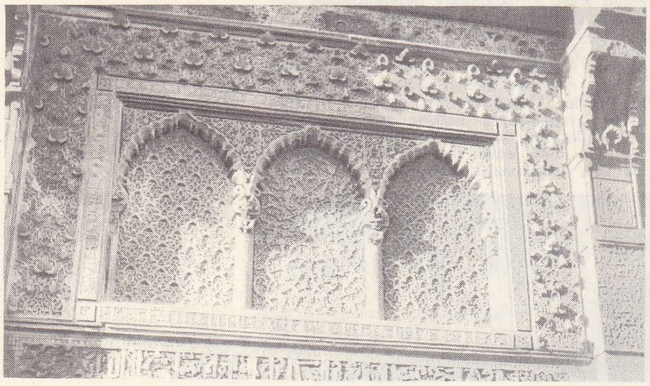

FAS'ta İnaniye camiinin kapı oymaları

fransız askerleri tutuklu ihtilâlcileri götürürken

Foto. Keystone, Konget, Fas Turizm bakanlığı, Roger-Viollet (LAROUSSE); Cumhuriyet arşivi

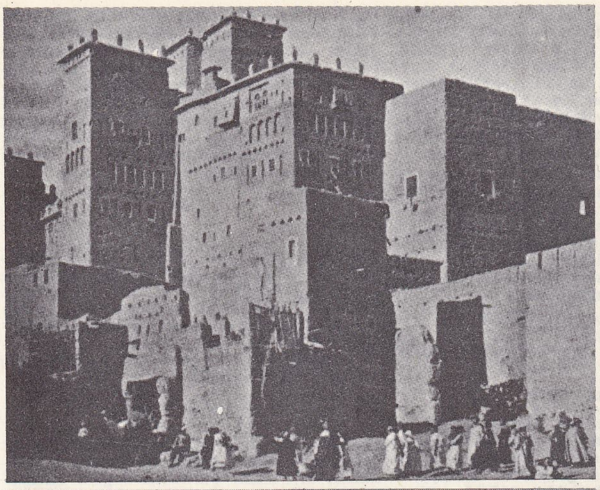

deri kılıf üzerine altın iş işleyen bir faslı usta

▲ Vazazat'ta eski bir mahallenin girişi

di: limanlar, kara ve demiryolları, maden işletmeleri. Fakat bütün bu yatırımlar, Faslılara doğrudan doğruya yararlı olmuyor, avrupalıların ülkeyi daha rasyonel bir şekilde sömürmelerine yarıyordu. Algeciras konferansından bu yana gümrük himayesinden de yoksun kalan memleket iktisadının kötüye gitmesi yüzünden patlak veren 1929 iktisadî buhranı küçük burjuva sınıfında bir direnme hareketine yolaçtı: yeni kurulan Komünist partisi, Fas direniş komitesini toplayarak (1934) himaye rejimi antlaşmasının uygulanmasını istedi; bu komite ikiye bölündü (1937): Allal el-Fasî liderliğindeki İstiklâl partisi (1934) ile El-Vazzânî başkanlığındaki Bağımsızlık Demokrat partisi (1946). Ayrıca da, İspanya iç savaşının patlak verdiği (17-18 temmuz 1937) ispanyol Fas'ında general Franco tarafından yapılan muhtariyet vaatleri, fransız bölgesinde de direniş hareketlerini güçlendirmişti: milliyetçi hislere karşı girişilen şiddet hareketlerine rağmen, 1940 bozgunu Fransa'nın Fas'taki durumunu daha da zayıflattı; bu fırsattan yararlanan İspanya Tanca'yı işgal etti (1940-1945), Fas siyasî partileri ise bağımsızlık istediler. Fas sultanı Muhammed V ibni Yusuf (1927-1961) Anfa'da Roosevelt ile buluştu (haziran 1943) ve 1944'te ilk olarak genel valinin kararlarını onaylamayı reddetti. Çıkarlarını korumak isteyen Fransa hükûmeti, general Juin (1947-1951) ve general Guillaume'u (1951-1954) genel valiliğe getirerek bağımsızlık hareketini bastırmağa çalışıyordu. Fakat ayaklanma artık küçük burjuva sınıfını aşmıştı. Fransız şirketlerinin memleketlerine kaçırdıkları büyük kazançlar, döviz kontrolu (1939) sanayide bloke edilerek yerli sanayiin kurulmasına yaradı. Şehirlerde, özellikle Casablanca'da birleşen emekçiler sınıfı çok geçmeden millî ve iktisadî bağımsızlık bayrağı altında savaşmağa başladı.

Fas'ın elden gittiğini gören Fransa, tam bir sömürgeci zihniyetiyle Muhammed V'i tahttan indirerek yerine Muhammed bin Arafa'yı getirdi (20 ağustos 1953). Fakat, bütün memleketin özellikle de Rif'in ayaklanması üzerine Muhammed V'i önce Korsika'ya, sonra da Madagaskar'a sürmüş olan Fransa hükûmeti, onun yeniden sultanlığa dönmesine izin vermek zorunda kaldı (ağustos 1955).

Bağımsız Fas

Sultanın törenle tahtına dönüşü, onu bütün Faslıların önderi haline getirdi. Muhammed, Fransa'nın (3 mart 1956) ve İspanya'nın (7 nisan 1956) ülkesinin bağımsızlığını tanımalarını ve milletlerarası Tanca statüsünü kaldırmayı başardı (29 ekim 1956). 1956 Temmuzunda Birleşmiş Milletler teşkilâtına kabul edilen ve krallık haline getirilen (sultan, Fas kralı unvanını aldı [ağustos 1957]) Fas, Cezayir ile hudutlarının tayini için müzakerelerin açılmasını istedi, sonra da Moritanya'yı talep etti (1958). İspanya, kendisinden istenilen yerlerden Tarfaya bölgesini bıraktıysa da (nisan 1958), müstahkem karakolları, İfni'yi ve sahra bölgesini geri vermeğe yanaşmadı. Bu arada bağımsız Fas siyasî güçlüklerle karşılaştı: çoğunluk partisi olan «İstiklâl», ikiye bölündü (1958), bu bölünmeden meydana gelen sol kanat (Halk Güçleri Millî birliği), kralın hükûmet içindeki faaliyetlerini aşırı buluyordu; bununla beraber Muhammed V ölümüne kadar (mart 1961) nüfuzundan hiçbir şey kaybetmedi.

Onun yerine geçen Hasan II meşrutî bir krallık kurmak niyetinde olduğunu bildirdi. Gerçekten de, 7 aralık 1962'de yapılan bir referandum sonucunda iki meclis esasına dayanan ve hükûmet başkanının kralca tayinini öngören anayasa, çok büyük bir çoğunlukla onaylandı. Başbakanlık görevini de üzerine alan kral, İstiklâl partisi lideri Allâl al-Fâsî ile bir kabine kurdu ise de bu teşebbüs, İstiklâl partisinin muhalefete geçmesiyle sonuçlandı (ocak 1963). Bunun üzerine, Ahmed Gedira'nın yönetiminde hükûmet taraftarı yeni bir kuruluş olan «Anayasa Kurumlarını Koruma cephesi» (A.K.K.C.) teşekkül etti. Ancak ilk genel seçimler, «İstiklâl»in 41, Bin Barka liderliğindeki «Halk Güçleri Millî birliği»nin (H.G.M.B.) 28 sandalyesine karşı 69 sandalye elde edebilen iktidar partisine çoğunluğu sağlamadı. Siyasî durum kötüleşti ve hükümdarın şahsına karşı yöneltilmiş bir fesat hareketi sebebiyle H.G.M.B.'nin birçok faal üyesi tu-

fası kadın

M. bin Yusuf, sürgün dönüşü, Rabat

Fransızlara teslim olan faslı ihtilâlciler

Foto. Biraben (LAROUSSE) ; Cumhuriyet arşivi

beş faslı tacirin büyük yankı yapan muhakemesi

tuklandı (temmuz 1967); Bin Barka yurt dışına kaçıp sığınmayı başardıysa da partisi üyelerinden 102 kişi aleyhine büyük bir dava açıldı (kasım 1963).

Ekim 1963'te, hudut anlaşmazlığı yüzünden Büyük Sahra sınırlarında fas ve cezayir birlikleri savaşa tutuştular. Habeş İmparatorunun ve Modibo Keita'nın arabuluculuğuyle çatışmalar 2 kasımda durdu ve Afrika Birliği teşkilâtı iki tarafı uzlaştırmak görevini üzerine aldı. Ancak iç siyaset güçlüklerine 1964'te iktisadî sıkıntılar ve gitgide artan işsizlik de eklendi. Casablanca'da 23 mart 1965'te öğrenci gösterileri ayaklanmaya dönüştü ve içişleri bakanı general Ufkir tarafından bastırıldı. 13 Nisanda kral bir genel af ilân ederek siyasî gerginliği giderdiyse de bir millî birlik hükûmetinin kurulmasını sağlayamadı. Bunun üzerine, haziranda olağanüstü durum ilân ederek teknisyenlerden bir kabine kurdu. Ekim 1965'te Bin Barka meselesinin patlak vermesi, Fransa ile olan ilişkilere gölge düşürdü. Bk. BİN BARKA.

Ekim 1967'de kral Hasan, general Muhammed Mezziare Zahrauî'yi krallık silâhlı kuvvetlerinin yeniden teşkilâtlanmasına nezaret etmekle görevlendirdi. Bunu hükûmette yapılan değişiklikler takip etti. Olağanüstü durumun ilânından bu yana başbakanlığı da elinde bulunduran kral Hasan, bu göreve Dr. Muhammed Benhima'yı getirdi. 1967 Şubatında Fas Öğrenci birliği (F.Ö.B.) başkanı ve arkadaşları, resmî makamlarca yasaklanan bir toplantı düzenlemek suçundan tevkif edildi. Bunun sonucu olarak da başkent Rabat ve Fas şehirlerinde öğrenci ayaklanmaları başgösterdi. Öte yandan hükûmet hukuk, sağlık ve eğitim sisteminin «faslılaştırılması» ve «araplaştırılması» konusundaki reformlarına hız verdi. 1965 Yılında başlayan bu reformları (eğitim alanında öğretimin Fransızca yerine Arapça yapılması; sağlık hizmetleri alanında yabancı uyruklu doktorların çalışma belgelerinin iptal edilmesi; hukuk alanında mahkemelerin birleştirilmesi ve Arapçanın resmî dil olarak kabulü) yeni tedbirler takip etti: dış ticaret alanında bazı ithal malları millîleştirildikten sonra (haziran 1965) hükûmet, 19 ocak 1966'da Fransızlara ait Fas Şeker ortaklığı hisselerinden yüzde 50'sine devletçe elkonulduğunu açıkladı. Nisan 1967'de İspanyollara ait *Minas del Fif* şirketi üzerindeki denetimini, Nador yakınlarındaki iki demir madenini millîleştirerek genişletti, şarap ve pamuk ihracatı da millîleştirildi.

Öte yandan hükûmet 1963'te çıkarılan bir kanunla toprak reformuna girişti, ekim 1963 ile temmuz 1966 arasında Rharb yaylasında tarıma büyük ölçüde elverişli topraklardan 250 000 hektarlık kısmına devletçe elkonuldu; bu topraklardan ilk 6 000 hektarı 13 kooperatif halinde örgütlenen 500 köylüye dağıtıldı (15 temmuz 1966).

Ocak 1969'da Fas kabinesi değişti; kral Hasan, Dr. Muhammed Benhima'nın yerine dışişleri bakanı Dr. Ahmed Laraki'yi başbakanlığa getirdi.

sultanın sürgünden dönmesi için gösteri yapan faslılar

Askerî tarih

XVII. yy.da Fas sultanı Mevlâ İsmail tarafından düzenlenen fas ordusu Makzen aşiretlerinin geçici olarak topyekûn devşirilmesinden meydana geliyordu. XIX.yy.da muvazzaf taburlar kuruldu. 1876'da sultan Mevlâ Hasan'ın muvafakatiyle fas ordusunun yeniden teşkilâtlanmasına girişen bir fransız askerî heyeti bu işi ancak 1909'da başarabildi. Bu tarihten iki yıl önce, o zaman *fas işgal kıtaları* adını alan fransız birlikleri, 1908'den itibaren, kendilerine katılan yerli kuvvetlerin desteğiyle (bk. GUM) ilk defa olarak Fas'a müdahale ettiler. 1912'de özellikle albay Niessel'in teşkilâtlandırdığı şerif kuvvetleri *fas destek kıtaları* adını aldı. 1913'te işgal kuvvetleri kumandanlığı kaldırıldı ve 1925'e kadar fransız birlikleriyle fas destek kıtaları doğrudan doğruya genel vali mareşal Lyautey'ye bağlı kaldılar. Fas destek kıtalarına bağlı şerif birliklerinden *yerli avcılar* adı altında yavaş yavaş kurulan avcı ve sipahi alayları 1914-1918'de Fransa'da ve Doğu'da çarpıştılar. 1924-1925'te Fas'ta bulunan kuvvetler için kabul edilen yeni düzen 1956'ya kadar devam etti; fas yerli avcılarının 1923'te fas kıtaları kumandanı emrindeki fransız anavatan kuvvetleriyle birleştirilmiş olmasına karşılık, Yerli işler dairesince teşkil edilen gum, tabur ve yardımcı birlikler, fas tüzüklerine bağlı kalıyor ve genel valilik aracılığıyle ancak sultandan emir alıyordu. 1956'da Fas'ta bağımsızlık idaresinin kuruluşu sırasında ve 1955-1956'da birbiri ardınca çıkan olaylar üzerine girişilen baskı harekâtından sonra şeriflik tüzüğüne bağlı birliklerle (Gumlar ve Fas sultanının ünlü kara muhafızları) bir Fas krallık ordusu kuruldu. Prens Mevlâ Hasan genelkurmay başkanı ilân edildi. Bu kuvvetleri kısa zamanda teşkilâtlandırdı (1964'te 42 000 kişi), bunlara mensup bir birlik, general Kettani'nin kumandası altında 1960'ta Kongo'da birleşmiş milletler kuvvetleri arasında yararlık gösterdi. Fransız kuvvetlerinin idare şekli, başlangıçta değişmedi; bununla beraber, bütün Fas toprakları üzerinde ve özellikle güneyde (1957'de Trinquet kalesinde) meydana gelen çeşitli olaylardan sonra, fransız kıtaları, fas toprakları üzerindeki iddialarını birer birer bırakmak zorunda kaldılar. Fransız-fas anlaşmaları üzerine bütün bu üsler 1961'de boşaltıldı. 1950-1951'de imzalanan anlaşmalar gereğince, özellikle Nuasör, Sidi-Sliman ve Menegerir'de olmak üzere Fas'ta birçok amerikan hava üssü meydana getirilmişti. Bunlar da 1963'te Amerikalılar tarafından boşaltıldı.

Kurumlar

1962 Anayasasıyle, demokratik ve sosyal temellere bağlı bir meşrutî krallık kurulmuştur. Krallık, babadan en büyük oğula geçer. Hükûmet işleri, kral ve onun tayin ettiği başbakan tarafından yürütülür. Hükûmet krala ve Temsilciler meclisine karşı sorumludur. Doğrudan doğruya ve genel oylama ile dört yıl için seçilen Temsilciler meclisi, çeşitli seçmen grupları tarafından altı yıl için seçilen Müşavirler meclisi ile birlikte Parlamentoyu meydana getirir.

Siyasî partiler

İstiklâl (kuruluşu 1943) memleketin en önemli siyasî partisidir; milliyetçi ve devrimci olan bu partinin başkanı Allal-el-Faşi'dir; *Anayasa Kurumlarını Koruma cephesi*, 1963'te kurulmuş ve Hasan II'nin siyasetini destekleyen muhafazakâr kanatlardan meydana gelmiştir; *Halk Güçleri Millî birliği* (H.G.M.B.) 1959'da, İstiklâl partisinden koparak kuruldu; *Kurtuluş ve Sosyalizm partisi* (kuruluşu 1968), aşırıların toplandığı partidir.

Din

Devletin resmî dini islâm, Faslıların büyük çoğunluğu da sünnî'dir. II. yy.ın sonunda, Roma'nın Mauritania eyaletinde (Tanca-Rabat-Fas) bir hıristiyan kilisesi vardı. Müslümanların birçok istilâsı sonucunda bu kilise XII. yy.da ortadan kalktı. Fas'ta bugün yarım milyon kadar hıristiyan ve yahudi (180 000) yaşar.

Basın ve Yayın

● *Basın.* Fas'ta Arapça ve Fransızca olarak beş gazete çıkar. Arapça gazeteler: *El Muharrir*, H.G.M.B. partisinin organı (Casablanca); *El Alam*, İstiklâl partisinin organı (Rabat). Fransızca gazeteler: *Le Petit Marocain; Maglueb Informations; l'Opinion.*

● *Radyo ve televizyon.* Her ikisi de devletindir. Fas radyosu üç kanaldan (biri Arapça, öbürü Fransızca, İspanyolca ve İngilizce, üçüncüsü Berberîce), Fas televizyonu ise bir kanaldan yayın yapar. (1962'de kurulan televizyon; Eurovision ile işbirliği halindedir.)

EDEBİYAT

Arapça yazan yazarlar çoğunlukla klasik geleneklere sıkı sıkıya bağlı kaldılar. Bununla beraber, batı edebiyatlarının etkisinde kalan bazıları daha modern anlatım yolları bulmağa çalıştılar; bu yolda çaba gösteren şairler arasında Abdülkerim ibn Sabit (doğ. 1917), romancı ve hikâyecilerden Abdülmecid ibn Calun (doğ. 1915), Abdülkerim Rallab (doğ. 1920), El Risuni (doğ. 1929), Ahmed Bannanî, Abdurrahman el Fasî, Ahmed Abdüsselah el Bakkali, Emine el Lavva sayılabilir. Tiyatro, «Fas Tiyatro Araştırmaları merkezi» sayesinde birkaç yıldır önemli gelişmeler gösterdi: Halk tiyatrosu grubu, klasik Arapçadan çevrilen, dünya repertuvarlarından adapte edilen ve Fas'lı genç yazarlar (Ahmed Tayyib ve Ahmed Aziz Sarharusni) tarafından telif edilen piyesler oynadı. Ayrıca Fas'ta fransızca yazan edebiyatçılar arasında hikâye ve masallarıyle Ahmed Sifriui (doğ. 1915), deneme ve şiirleriyle Muhammed Aziz el-Ahbabi veya Lahbabi (doğ. 1922) ve romanlarıyla İdris Kraibi (doğ. 1928) tanınır.

GÜZEL SANATLAR

Mimarî

Geleneksel mimarî, XIV. yy. dan beri süregelen şekilleriyle, Cezayir ve Tunus anıtlarına nispetle Endülüs anıtlarına çok daha yakındır. (Bk. İSLÂM *sanatı.*) Yalnız duvarları kalan Marakeş Elhamra'sı, zenginlik ve gösterişlilikte bir zamanlar Gırnata'dakinden aşağı kalmazdı. Sa'd sülâlesinin Marakeş'teki mezarları, minaresi yeşil çinilerle süslü Kulûbiyye camii haklı bir şöhrete sahiptir. Fas şehrinde bulunan XIV., XV. ve XVI. yy. lara ait bir dizi cami ve medrese, yapı güzellikleriyle dikkati çeker, bunların en göze çarpanı Ebu İnaniye camiidir. Fas, ayrıca, sultan, vezir ve büyük tüccar sarayları bakımından da zengindir. En güzelleri Fas, Meknes ve Marakeş şehirlerindedir. Meknes'teki Mevlâ İsmail sarayı, kalıntılarının ihtişamıyle göz alır. Meknes, Fas ve Rabat şehirlerinin giriş kapıları da çok güzeldir. Rabat'taki Hasan camii günümüze kalan sütunları ve ünlü kulesiyle yüksek bir medeniyete işaret eder.

Laprade, Marrast, Laforgue gibi mimarların da yardımlarıyle şehirci mimar Prost, Rabat, Casablanca, Fas, Meknes ve Marakeş'te şehircilik şaheserleri sayılan, bol ağaçlı ve çiçekli yeni kentler kurdu (1915-1925). Özellikle Laprade tarafından gerçekleştirilen Rabat Yönetici sarayı ile Marrast'ın eseri olan Casablanca Adalet sarayı bu

Foto. Cumhuriyet arşivi

şehirlerin en önemli yapıları arasındadır.

Süsleme sanatları

Atlas'ın dağlı aşiretleri kaba halıları dokumuşlardır; fakat çokrenkliliği anadolu halılarını andıran, kenar süslü çiçek motifli çok güzel halıların dokunduğu en büyük merkez Rabat'tır. XV. yy.da silâh yapımcılığı Suriye'de gerilerken, Fas'ta gelişerek önem kazandı. Fas çiniciliği, bu sanatın en üstün örneklerini vermiştir: Muvahhitler devrine ait marakeş minareleri (XII. yy.) sırlı pişmiş topraktan efrizlerle süslenmişti. XIII. yy. başlarından itibaren Fas'ta pek çok çömlekçi tezgâhı faaliyet gösterdi: XIV. yy. çini duvar kaplama taşları çok gözdedir. Ev hizmetinde kullanılan çinilerde başlıca iki tip görülür: bunlardan biri, çadırda elle şekillendirilip, güneşte kurutulduktan sonra kahverengi veya kızıla boyanarak pişirilen berberî çanak-çömlekleridir (bu çömleklerin süslemeleri özellikle çizgisel ve geometrik'tir); diğeri i-se şehirlerde yapılan, acem ve rouen fayanslarını hatırlatan fayanslardır. Bu iki tip arasında bir de beyaz topraktan yapılmış cilâsız çömlekler vardır ki fas ve marakeş tüccarları bunları kendileri, parmaklarını katrana batırırarak noktalarla süslerler. XII. yy. dan itibaren Fas'ın magrıplı tezgâhlarında zengin kumaşlar, sancak ve kefen bezleri dokunmaktadır. Madrid'in Almeria müzesinde muhafaza edilen sancaklar meşhurdur.

MÜZİK

Magrıp musikisinin batı dalını meydana getiren fas musikisi; Emevîlerin Fas'ı ele geçirdiği VIII. yy. başlarında gelişti. Endülüs musikisinin etkisi altında kaldı. XI. yy.da Murabıtlar, XII. yy.da ise Muvahhitler çalgıları parçalayıp musikiye karşı cephe alınca kısa süren bir duraklama devri oldu. Fas musikisi XIII. yy.da Merinîler zamanında en parlak günlerine ulaştı. Bu yüzyıldan sonra İspanya'daki müslümanlar Magrıp'a göçe başlayınca ve Valencia müslümanları Fas'a yerleşince (1526) Endülüs musikisinin etkisi çoğaldı. Bütün arap ülkelerinde, Cezayir'e kadar osmanlı musikisi benimsenirken Fas, bu etki dışında kaldı ve fas musikisi, endülüs musikisinin biricik mirasçısı oldu. Bu tür musiki, XVII.-XIX. yy.larda repertuvar, gelenek ve makamları zamanla unutulduğundan geriledi. Ancak, Fransa Eğitim bakanlığı 1927'den sonra giriştiği çalışmalarla fas musikisini canlandırdı. Rabat'ta bir konservatuvar açıldı (1930). İbn-ül-Hatib (öl. 1374), Abdurahman el-Fasî (yaklş. ol. 1650), Muhammed el-Bu İsamî (öl. 1690), Muhammed bin et-Tayyib el-Alemî'nin (öl. 1721) nazariyat kitapları ingilizce tercümeleriyle birlikte Farmer tarafından yayımlandı. Bugye (taksim), tuşiye (peşrev), basît (üç vuruşlu), kaim ve nusf (dört vuruşlu), kuddam (saz semaisi) ve darc'dan (sinkoplu 8/8 lik yörük) husule gelen klasik neube (fasıl) ve makam ve usulleri Erlanger'in eserinde tespit edildi. Fas'ta bu musikiden başka yerli berberî musikisi de vardır. (→ Bibliyo.) [L]

FAS, Fas eyaletinde şehir, eyalet ve belediye mıntıkası merkezi; Rif dağ zinciri ile Orta Atlas kos'u arasında Sais ovasında; 216 100 nüf. (15 800 gayrimüslim). Rabat-Cezayir yolu ile Tanca yolunun meydana getirdiği kavşak noktasındaki iskân bölgesi, Sebu çayının (*Dued Sebu*) küçük kolu Fas deresi (*Oued Fas*) vâdisinde, Zalagh dağı eteğine dizili üç ayrı şehirden meydana gelir:

Önce, bunların en eskisi, İdrisîler tarafından kurulmuş olan el-Bâlî, Cordoba ve Kairvan'dan gelen göçmen akınları (IX. yy.) sayesinde ilerledi. Bütün Fas hanedanları burayı genişletip güzelleştirmeğe çalıştılar. Fas eyaletinin gerçekten geleneksel bir başkenti olan Fas, dev kapıları olan surlar ve bunların dibinde yer alan dış mahallelerle çevrilidir. Merkezde, Karaviyin camii çevresinde türlü pazarlar yer alır (kitapçılar, kuyumcular, lavantacılar, dokumacılar, ayakkabı tamircileri, kazancılar, çömlekçiler, boyahaneler, sepiciler): bunlar, Kuzey Afrika'nın en çeşitli ve faal zanaat topluluğunu meydana getirir. Bâlî'den biraz daha yüksekteki Yeni Fas (*Fas el-Cedid*), 1276'da marinî sultanları tarafından kurulmuştur; bu şehir, esas itibarıyle saraylardan, kışlalardan, müslüman ve yahudi mahallelerinden meydana gelir. En tepede, yayla üzerinde idarî kesimler, askerî konakları ve yeni müslüman mahalleleriyle «avrupaî» denilen çok daha küçük çaptaki şehir (15 000 nüf.) görülür. — *Fas eyaleti'*-nin 831 000 nüfusu vardır.

— G. santl. Fas'ın kurucuları olan İdirisîlerden fazla bir şey kalmamıştır. Bununla beraber, eski şehri meydana getiren iki mahalleden her birinde birer mescidin inşası İdrisîler zamanına aittir (859); bunlar, hâlâ mevcut olan Endülüslüler camiiyle Karaviyin camiinin çekirdeğini teşkil ederler. Her ikisinde de, evvelce, ilk doğu mescitlerinde görüldüğü gibi, dipteki duvara paralel çapraz sahınlarla bölünmüş cemaat yerleri vardır. 956'da büyütülen Karaviyin camii, Murabıtlar tarafından 1135'-te, eski sahınların genişletilmesi ve yapının çekirdeğini teşkil eden orta bölüme yeni sahınların eklenmesi suretiyle yeniden büyütülmüştür. Bugün güçlü sütunların 21 kemer gözüne böldüğü 10 sahnı vardır. Çok geniş bir dikdörtgen şeklinde, yanlarında sahınlar bulunan avlu, bu sütunlu sahından önce gelir. Pek basit olan minare, avlunun sağ küçük kenarında yükselir. Minarenin önüne doğru ve karşı tarafta, Elhamra'daki Aslanlı avlunun pavyonlarına benzetilen XVI. ve XVII. yy'lar yapısı iki köşk vardır. Bütün yapı kiremitli damlarla kaplanmıştır. Orta geçidin üzerini, yeni onarmalarla eski güzelliği sağlanmış olan dokuz kubbe örter. Mihrabın arkasında, sarkıtlarla donatılmış başka bir kubbe altında, türbeler yer alır. XII. yy.'da Marakeş'i başkent yapan Muvahhitler, Fas şehrini ihmal ettiler. Fakat XIII. ve XIV. yy.larda Marinîler bu şehre büyük emek verdiler. Aslında bunlar eski şehri (Fas el-Bâlî'yi bırakıp, 1276'da Yeni Fas'ı (Fas el-Cedid) kurdular. Bu resmî şehirde önce büyük bir cami, sonra da Kırmızı cami yapıldı; planı son derece basit olan her ikisinde, dip duvara dikey sahınlara bölünmüş bir cemaat alanıyle duvar boyunca uzayan bir çapraz sahın yer alır. Hemen hemen dört köşe olan avlu galerilerle çevrilmiştir. Fas el-Bâlî yine de Marinîlerce unutulmuş değildir. 1341'de sultan Eb'ül-Hasan burada bir cami yaptırdı. Fakat bu süsleme asıl cömertliğini medrese yapımında gösterdi: el-Şehri (1321), el-Attarin (1323), Mesbahya (1346). Bu İnaniye (1350-1355) medreseleri gibi. Mimarî planda, öğretim için de kullanılabilen mescitten önce gelen öğrenci odalarının ışık aldığı büyük bir avlu öngörülmüştür. Kibar bir tertibe göre yapılmış ve gayet zarifce süslenmiş olan bu okullar, ispanyol magrıbî sanatının en kusursuz eserleri arasında sayılır. Bu İnaniye en ulularıdır: bir minaresi, bir de vaız kürsüsü olup tam bir cami özelliği taşır. Marinîler devrinden eski şehirde birkaç özel konut, bir tel (kervansaray), bir de hamam kalmıştır. Şerifler devrinde (XVII.-XIX. yy.) bu müstahkem mevkii koruyan birçok kale, bahçe ve geniş avlular arasında yükselen saraylar yapıldı. Günümüze kadar çok güzel binalar kuruldu, bunların odalarıyle dehlizleri ortadaki bahçelere bakar; fidanlıklarıyle havuzları Fas'ın zengin burjuvalarının lüks ve konfor zevklerini gösterir.

— Ask. tar. Ayaklanan Berberîlerin kuşattığı sultan Mavlay Hafız tarafından çağrılan Moynier kumandasındaki fransız birlikleri 21 mayıs 1911'de Fas'a girdiler ve orada bir garnizon bıraktılar; bu garnizon bir yıl sonra yeni bir ayaklanmayı daha bastırdı. (L)

Fas Seferleri, Fas'ın istilâsı için 1907 - 1934 yılları arasında yapılan askerî harekât.

● 1907-1914. Abdülaziz yönetiminde görülen kargaşalıklar ve Fas-Cezayir sınırındaki huzursuzlukları bahane eden Fransa 1900'-de İn- Salah, Tidikelt ve Touat vahalarını işgal etti. 1902 Fransız-fas anlaşmasıyle fransız kuvvetlerine sınır polisliği görevi veriliyordu. (1903'ten itibaren bu kuvvetleri Lyautey yönetmiştir.) Algericas (Elcezire) konferansının ardından Fransa, gerek Cezayir yönünden (Ucda'nın Lyautey tarafından işgali), gerekse general Drude'ün emrindeki 6 000 kişilik kuvveti Casablanca'ya çıkararak (1907 ağustosu) batı kıyısı üzerinden Fas'ın işgaline girişti. 1911 Nisanında Fas şehrinde halkın ayaklanarak sarayı kuşatması üzerine Fas sultanı fransız kıtalarından yardım istedi; halka ateş açan Moinier, Fas şehrine girdi, Rabat ve Meknes'i de işgal etti. 1912'de Lyautey gelerek bölgede 1925'e kadar hâkimiyetini kurdu. 1913 Başlarında Kasba Tadla ve Azru'yu ele geçiren fransızlar Rabat-Marakeş bağlantısını sağladılar. Cezayir'deki kuvvetlerse (Baumgarten) Taza koridorundan ilerleyerek 1914'-te Gouraud'nun yönettiği Batı ordusuyle birleştiler, aynı yılın 17 mayısında Lyautey Taza'ya girdi.

● 1914-1918. Birinci Dünya savaşı patladığı sırada, Fransa'ya hizmet eden Marakeş paşası Glaui'nin işbirliği sayesinde Lyautey, alman ajanlarının kışkırttığı kuzeyli kabilelere karşı bütün kuvvetleriyle cephe aldı. 5 Fas avcı alayı Fransa cephesinde dövüşürken, yerli askerler ve destek kıtaları Fas'ta kalan birliklerin belli başlı kısmını teşkil ediyordu (1918'de fransız ordusunda 34 000 faslı asker vardı).

● 1919-1934. Savaş bittikten sonra, henüz sultan'ın nüfuzu dışında kalan dağlık berberî bölgelerine karşı harekâta girişildi. 1920'de ilerleme Şauia'nın kuzeydoğusundaki Zaian blokuna ve Fas ile Taza arasındaki bölgelere yayıldı. Ancak Orta Atlas yöresinde kahramanca direnen «Taza meslerı»ni ortadan kaldırmak için fransız ordusu üç yıl uğraştı. 1923'te Fas'ın yararlı bölümünün istilâsı sona erdi; Lyautey, Yukarı Atlas yöresini ele almağa hazırlanırken, 1924'te Rif yöresinde Abdülkerim kuvvetlerinin yarattığı buhran ortaya çıktı (bk RİF *seferi*). Lyautey'nin ayrılışından sonra, yatıştırma harekâtı jandarma faaliyetine inhisar etti. Bu harekât geniş ölçüde ancak 1932'de general Hurk tarafından Yukarı-Atlas ve Anti - Atlas yörelerinde yeniden ele alınacaktır. Ocak ayında Tafilalet'i zapteden Giraud, Bel Kasem N'Gadi'yi o bölgeden uzaklaştırdı. Catroux Yukarı Atlas'a girdi. 1933'te, çetin savaşlardan sonra Cebel Sagho milliyetçileri katledildi. Anti-Atlas'taki son harekât, Moritanya'daki fransız kuvvetleriyle Tinuf'ta bağlantı sağlanması suretiyle sona erdi (1934). [L]

FAS (GÜNEY İSPANYOL —*ı*), Batı Sahra'da eski ispanyol sömürgesi, kuzeyde Vad Draa ile 24°40' kuzey enlemi arasındaydı (enlemin ötesinde ispanyol himayesi altındaki Sagia-el Hamra arazisi uzanırdı). Bugünkü Tarfaya iline (Fas) tekabül eder. (L)

FASAD i. (fr. *façade*). Bk. CEPHE.

FASA FİSO sıf. *Argo.* Değersiz, önemi olmayan, boş: *Bunların hepsi... hepsi fasafiso / Ne takayım, ne tekneyim* (O. V. Kanık). [M]

FASÂHAT i. (ar. *faṣāḥat*). *Esk.* Dilin doğru düzgün ve açık olarak kullanılması: *Çıktıkça lisan tabiatından / Elbette düşer fasâhatından* (Ziya Paşa). ‖ *Fasâhat-perdâz*, güzel ve açık bir şekilde konuşan. (M)

FASANO, İtalya'da şehir, Apulia'da (Brindisi ili), Adriya denizi yakınında; 32 000 nüf. Tarım merkezi. Yakınında eski yunan kolonisi *Gnathia*'nın kalıntıları. (L)

FASANO (Renato), italyan orkestra yöneticisi (Napoli 1902). Müzik eğitimini doğduğu şehrin konservatuvarında tamamladı, sonra Venedik Benedetto Marcello konservatuvarına yönetmen oldu. *Virtuosi di Roma* adını taşıyan oda orkestrasını kurarak dünyanın çeşitli ülkelerine turneler düzenledi. Unesco'nun koruyucusu bulunduğu Avrupa Konservatuvar Yönetmenleri birliği başkanlığına getirildi. Müzikle ilgili nazarî kitaplar yazdı; bunların en önemlisi *Storia e Guida dell'Interprezione degli Abbelimenti dell'Epoca Gregorione a Verdi* (Gregoryen Çağından Verdi'ye Kadar Süsleme Yorumu Tarihi ve Rehberi) adlı eserdir. (L)

FASARYA i. (yun. *phasaria,* karışıklık, gürültü'den). *Argo.* Boş ve anlamsız söz. (M)

FASCELLİNA i. Geniş ve bütün kanatlı, iri gövdeli gece kelebeği. (Seylan'da yaşayan *Fascellina Ceylanica* esmer çizgili yeşilimsi bir kelebektir. Kırmızı-siyah tırtılı tarçın ağacında yaşar. Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

kemanî Necati Tokyay yönetiminde eski karma fasıl heyeti

FASIH AHMED DEDE

FAS ceylanı blş. i. Fas'ta yaşayan ceylan türü (*Gaza mohr*). Rengi açık kızıl sarı, boynuzları kısa ve öne doğru kıvrıktır. (L)

FASCH (Johann Friedrich), alman bestecisi (Buttelstedt, Weimar 1688 - Zerbst 1758). 1722'den sonra Zerbst sarayında kilise müzik yönetmeni oldu; bir *Passio Jesu Christi*, fissa'lar, motet'ler, çok sayıda kantat, orkestra için müzik, özellikle «fransız tarzında uvertür»ler besteledi. — Oğlu KARL FRIEDRICH (Zerbst 1736-Berlin 1800), Prusya kralı Friedrich II'nin klavsenciliğini yaptı, Berlin *Singakademi*'sini kurdu; 16 sesli bir missa, bir *Requiem*, kantat'lar, motet'ler, lied'ler ve orkestra müziği besteledi. (L)

Fasci (ital. *fascio*, demet'in çoğulu; FASCI DEI LAVORATORI'nin [işçiler demeti] kısaltması). Sicilya'da 1893'te ücretlerin yetersizliği ve çocukların madenlerde çalıştırılması yüzünden çıkan ayaklanmalardan sonra maden ve tarım işçilerinin kurduğu topluluklar. Bu hareketi Crispi bastırdı. (L)

FASCİA i. («şerit» anlamında lat. k.). Doku bil. Kasları ve vücut kısımlarını saran, kimisi telsel dokudan, kimisi hücrelerden oluşma zarları, akzarları ifade eden terim.

— Anat. *Fascia cribriformis*, uyluk akzarının üst kısmına verilen ad. İçinden çok sayıda damar ve sinir geçtiği için bu adı alır. || *Fascia dentata*, beyindeki denizatı kıvrımında yer alan dişli şeklinde bozmadde parçası. || *Fascia iliaca*, bel-kalça kasını örten zar. || *Fascia inta*, but'un dış yüzünden aşağı doğru inen kirişimsi zar. || *Fascia superficialis*, derinin derin yüzünü kaplayan zar. || *Fascia transversalis*, karın zarının yan tarafını saran ve karın zarını enine karın kasından ayıran telsel levha. (L)

FASCİCULİPORA i. Paleozool. Cyclostomata takımından yosun hayvanı; kolonileri silindirimsi dalların ucunda dizilidir. (Jurasikten Üçüncü zamana kadar fosil.) [L]

FASCİO i. (ital. *demet*). İtalya'da siyasal eylem veya sosyal eylem birliği.

— ANSİKL. 1917 Sonlarında senatörler ve milletvekilleri, aşırı uçlardaki bozguncular ve Boselli hükûmetinin uyuşukluğuna karşı bir *fascio* veya millî birlik grubu kurdular; eyaletlerde ve komünlerde, milliyetçilik duygusu ve düzen arzusuyle biraraya gelen fascio'lar yarattılar. Seçim hazırlıkları bu teşebbüsü baltaladı. Temel fikir sonradan Benito Mussolini tarafından faşizm'le gerçekleştirildi. (L)

FASCİOLA i. («şeritçik» anlamında lat. k.). 2-3 sm uzunluğunda, yaprak görünüşünde, oval, yassı kurt. (İnsanda ve hayvanlarda asalak yaşar. *Eşanl.* KELEBEK.)

— ANSİKL. Örnek tipi karaciğer kelebeği (*Fasciola hepatica*) olan bu kurtların yumurtaları 80-140 mikron büyüklüğündedir. Yumurtalar bir arakonakta gelişir; bu arakonak tatlı su yumuşakçalarından sivri tatlı su salyangozudur (*Limnea trunculata*). Ergin *fasciola*'nın iki çekmeni vardır (bu yüzden bunlara ikiağızlılar da denir). *Fasciola*'lar özellikle koyun ve sığırda asalak yaşar; fakat insanda, tavşan, domuz, at, deve v.b. gibi daha birçok hayvanlarda da bulunur. Öd yollarına tutunarak buraları tahriş eder, karaciğer dokusunu bozar. Hasta kansızlıktan ölür. Bir hayvanda pek çoğu birden bulunabilir ve anatoplardamara kadar girebilir. İnsanda yalnız bir türü ağır kelebek hastalığına (distomatoz) sebep olur. (L)

FASCİOLARİA i. Önden solungaçlı karından bacaklı deniz yumuşakçası. (*Fasciolariidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Fasciolaria*'lar, bütün denizlerde yaşayan ağır hareketli hayvanlardır. Ayağı kare biçiminde, dokunaçları kısa, kavkısı sağlam, düz, kavkı kenarı dalgalı; kavkı deliği kapakçıklı ve uzundur. Gözleri dokunaçların dibinde bulunur. Tebeşir çağından itibaren fosiline rastlanır. (L)

FASCİOLARİİDAE çoğl. i. Önden solungaçlı karından bacaklı yumuşakçalar familyası. Denizde yaşayan kısa ayaklı yumuşakçaları kapsar. (Bunlarda dişlidilin orta dişleri dar, yan dişleri geniş, fakat hepsi sivri ve uzun, diş sayısı pek çoktur. Familyanın başlıca cinsleri: *fusus, fasciolaria, lathyrus*.) [L]

FASD i. (ar. *faşd*). *Esk.* Kan alma. (M)

FASELİN i. (fr. *phaséline*'den). Biyokim. Fasulye albümini. (L)

FASELİT i. (fr. *facellite*'den). Miner. Alüminyum ve potasyumun tabiî silikatı. *Eşanl.* KALİOFİLİT. (L)

FASEOLİN i. (fr. *phaséoline*'den). Biyokim. Fasulye globülini. (L)

FASEOLÜNATİN i. (fr. *phaséolunatine*'den). Toksikol. Cava fasulyesinde (fasulyegillerden *Phaseolus lunatus*) bulunan siyanogenetik heterozid. Bu fasulye yenirse şiddetli zehirlenmelere sebep olur. (L)

FASERKİESEL [fazerkizel] i. (alm. k.). Miner. Çok sert yapılı silimanit çeşidi; eskiden bazı âletlerin yapımında kullanılırdı. *Eşanl.* FİBROLİT. (L)

FASET i. (fr. *facette*, küçük yüz). Diş hekimliği. Dişin ön yüzüne estetik amaçla yapılan kaplama. (Faset, porselenden veya plastik maddeden olabilir. Çengellerle veya kırlangıç kuyruğu biçiminde bir olukla dile tutturulur.)

— Böcek bil. *Faset göz*. Bk. GÖZ.

— Matbaac. Matba hurufat ve satırlarını formada tutmak ve sıkmak için kullanılan, bir kenarı şevli yontulmuş tahtadan kama. (Fasetlerin yerine çoğunlukla madenî sıkma araçları (vizo*lar) kullanılmaktadır. (L)

FASETA i. Bk. FAÇETA.

FÂSIK sıf. (ar. *fısk*'tan *fâsık*). *Esk.* Tanrı'nın buyruklarına karşı gelen, günah işleyen, kötülük yapan: *Bugün senin indinde bu fâsıklar ile cihad eylemekten daha merzî ve makbul iş bilmiyorum* (Cevdet Paşa). || *Fâsık-ı mahrum*, günah işlemek istediği halde fırsat bulamayan.

— Din. Büyük günahlar (günah-ı kebair) işleyen ve şeriat hükümlerine az çok uymamayı alışkanlık haline getirmiş kimseye verilen ad.

— ANSİKL. Din. İslâm hukukuna göre *fâsık* olan kimsenin şahitliği kabul edilmez. Şafiîler ve bazı hambelîlerde bir kızı evlendiren en yakın akraba (veli) nikâh sırasında fâsık ise nikâh sahih değildir. Bundan ötürü bazı bölgelerde şafiîler velinin nikâhtan önce tecdid-i iman etmesini (iman yenileme) gelenek haline getirmişlerdir. (M)

FASIL veya **FASL** i. (ar. *faşl*). Bölüm, kısım, ayırım, devre: *Atatürk'ün hayatı ve eseri, Türk tarihinin belli başlı fasıllarından biridir* (F. R. Atay). *Dönülmez akşamın ufkundayız. Vakit çok geç / Bu son fasıldır ey ömrüm nasıl geçersen geç* (Yahya Kemal). *O müthiş dayak faslından sonra, İsmail bir süre benim odamda büzülmüş kaldı* (Y. K. Karosmanoğlu). || Bir kitabın bölümlerinden her biri: *Ana soyuyla baba soyunun müsavatı, soy faslında zikredildiğinden burada tekrara lüzum yoktur* (Ziya Gökalp). || *Esk.* Tiyatroda oyunun bölümlerinden her biri, perde: *Birinci fasılda aşağı yukarı bütün şahısları tanımış olduk.* || Bir kimseyi çekiştirme, arkasından konuşma. || Dört mevsimden her biri. || Çözme, halletme.

— *Esk.* *Fasl-ı bahar* (*fasl-ı gül* veya *fasl-ı rebî*), bahar mevsimi: *Habibim fasl-ı güldür bu akan sular bulanmaz mı* (Fuzulî). *Açıldı lâleler güller yine fasl-ı bahâr oldu* (Fitnat Hanım). || *Fasl-ı harif* (veya *fasl-ı hazan*), sonbahar, güz: *İrişür fasl-ı hazan bâğ u bahâr elden gider* (Avni). || *Fasl-ı sayf*, yaz mevsimi. || *Fasl-ı şitâ*, kış mevsimi: *Elbet fasl-ı şitânın karlı günlerini beklerler* (Cenab Şahabeddin). || *Asl ü fasl*. Bk. ASIL.

— Anat. *Esk.* Mafsal, organların oynak yeri. || *Fasl-ül-ceset*, vücut mafsalları.

— Ed. *Esk.* Kelimeler, terkipler ve cümleler arasında bağlantı edatı olmadan yazı yazma usulü. || *Fasl-ül-hitab*, başlangıç ile asıl madde arasındaki «amma ba'dün» sözü.

— Huk. Bk. BÜTÇE.

— Mat. *Esk.* *Fasl-ı müşterek*. Bk. ARAKESİT.

— Mus. Türk musikisinde (dar anlamıyle) bir bestekârın aynı makamda bestelediği iki beste ile iki semaiye (ağır ve yörük semailer) verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Fasıl heyeti*, geleneksel türk müsikisi orkestrası (fasıl konserini icra etmeğe mahsus topluluktur). Bk. ANSİKL.

— Temş. santl. Ortaoyunu ve Karagöz'de mukaddime ve muhavere'den sonra gelen asıl oyun. (Arap ülkelerinde de komedyaya *faslı mudhik* denir.)

— ANSİKL. Mus. *Fasıl*'da birinci beste'nin yerini kâr da alabilir. İlk beste, daha ağır karakterdedir. Geniş mânâsıyle fasıl, klasik bir konser programıdır. Bu konserde eserler, aynı makamdan olmak şartıyle, formlarına göre sıralanarak çalınır ve okunur. Fasıl adı, eski güfte mecmualarında makamların «fasl-ı rast, fasl-ı mâhur v.b.» şeklinde sınıflandırılmalarından alınarak kullanılmış olabilir. Bir fasılda şu sıra takip edilir: herhangi bir sazla baştaksimi, peşrev, I. beste veya kâr, II. beste, ağır semai, çeşitli şarkılar, yürük semai, saz semaisi, istenirse bir oyun havası. Şarkılar da usullerine göre sıralanır: önce ağır aksak ve aksak şarkılar okunur; sona doğru yürük usuldekiler icra edilir. Bu, en geniş bir konser programıdır. Bu program, istendiği şekilde kısaltılabilir. Artık uzun fasıllar icra edilmemektedir.

● *Fasıl heyeti*, hanende (okuyucu) ve sazendelerden (çalgıcı) kurulmuştur. Topluluktaki sazlar, tarih boyunca değişmiş ve gelişmiştir. Küçük fasıl heyetleri olduğu gibi, büyükleri de kurulmuştur. Faslı, elindeki defle serhanende idare ederdi. Mesud Cemil Tel'den beri fasıl musikisi, yerini koro musikisine bırakmış gibidir. (M)

FÂSIL sıf. (ar. *faşl*'dan *fâşıl*). *Esk.* Ayıran, bölen. || *Hatt-ı fâsıl*, iki şeyi birbirinden ayıran çizgi. Sınır. (M)

FASILA i. (ar. *faşl*'dan *fâşıla*). İki şey arasındaki açıklık, aralık, boşluk, ara: *Beş yıllık bir fasıladan sonra tekrar derse başladık* (R. N. Güntekin). *Acıgöl tarafında karanlığın büsbütün uzun gösterdiği fasılalarla üç gemi duruyordu* (F. R. Atay). || Ayıran şey. || İki şey arasındaki bölme. || *Fasıla vermek*, ara vermek, kesmek: *O sözlerine fasıla verdikçe sayın delegeler [...] yaşasınlarla salonu çınlatıyorlardı* (Ş.S. Aydemir). *Bence artık bu uyuşukluğa bir fasıla vermek zamanı gelmiştir* (H.Z. Uşaklıgil). || *Bilâ fasıla*, aralıksız, bir düzüye, ara vermeden.

— Ed. *Esk.* Aruzda ünsüzle biten üç veya dört heceli kelime. || *Fasıla-i kübra* (büyük fasıla), ilk üç hecesi açık son hecesi kapalı olan kelime: *fügenemeş* (işaretlemesi . . . —). || *Fasıla-i sugra* (küçük fasıla), ilk iki hecesi açık son hecesi kapalı olan kelime: *sanema* (işaretlemesi . . —).

— Tar. *Fasıla-yı saltanat*, osmanlı tarihinde Yıldırım Bayezid'in Timur'a esir düşmesin-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

den Çelebi Mehmed'in padişah olmasına kadar geçen zaman.

◆ **Fasılalı** sıf. Kesintili, aralıklı, aralı: *Sadece fasılalı bakışlarla olsa bile, birleşme anları bulmuştuk* (A. H. Tanpınar). *Tren seyrek ve fasılalı ağaçların arasından geçiyordu* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Fasılasız** sıf. ve zf. Kesintisiz, aralıksız, arasız: *Fasılasız çalışma.* ‖ Arası kesilmeden, ara vermeden: *Ben de hayatımda böyle fasılasız bahtiyar olmak isterim* (A. H. Müftüoğlu). *Ağlıyor, fasılasız hıçkırıklarla kıvranıyordu* (Ömer Seyfeddin). [M]

FÂSÎ (el-Muhamed bin Ahmed bin Ali E-butayyib Takieddin), arap tarihçisi (Mekke 1373 - ay.y 1429). Kahire, Şam, Kudüs ve Yemen'de inceleme gezileri yaptı (1395). Mekke kadısı oldu (1405). Bir ara müderrislikte bulundu. Kör olduktan sonra kadılıktan uzaklaştırıldı (1425). Kahire'nin malikî müftüsünden izin alarak yeniden görevine başladıysa da iki yıl sonra azledildi. Kitaplarında genellikle memleket tarihini ele aldı. Eserleri: *Kitab-ül-İkd-üs-Semin fi Tarih-il-Beled-il-Emin* (Mekke Tarihinde Değerli İnci Kitabı); *Kitab-ür-Rıza v'el Kabul fi Fezail -il-Medine ve Ziyaret-ir-Resul* (Medine'nin Faziletleri ve Peygamberi Ziyaret Konusunda Kabul ve Rıza Kitabı); *Şifa-ül-Garam bi Ahbar-il-Beled-il-Haram* (Mekke ve Medine Haberleri ile Derdin Giderilmesi). [M]

FÂSİD veya **FÂSİT** sıf. (ar. *fesâd*'dan *fâsid*). *Esk.* Bozuk, bozulmuş, fena: *Fakat Kûfelilerin ahlâkı fâsid olmakla Velîd'den hoşlandılar* (Cevdet Paşa). ‖ Ara bozucu, fesat çıkaran. ‖ *Fâsit daire.* Bk. FÂSİDE. ‖ *Fâsid-ül-mizaç,* kötü yaratılışlı. ‖ *Fik-i fâsid,* bozuk fikir, bozucu fikir.‖ *İtikad-ı fâsid,* bozuk inanç.

— Huk. *Esk. Bey-i fâsid,* alım satım şartlarında eksiklik olan satış işlemi.

◆ **Fâsidat** çoğl. i. *Esk.* Bozucu şeyler. (M)

FASİDE i. (ar. *fâsid*'den *faside*). *Esk.* Fasid'in dişili.

— Man. *Esk. Dâire-i fâside* veya *fâsit daire.* Bk. KISIRDÖNGÜ. (M)

FASİH sıf. (ar. *faṣâḥat*'tan *faṣîḥ*). *Esk.* Doğru, düzgün ve açık bir şekilde konuşan, konuşma kabiliyeti olan: *Hayatının zaptolunamayan şiirlerine fasih bir tercüman gibi...* (H. Z. Uşaklıgil). *En fasih ve beliğ adamlarını beraber getirdiler* (Cevdet Paşa). ‖ Açık, düzgün: *Türkçemizin en fasihi, en güzeli, en mükemmeli bugün söylediğimiz Türkçedir* (Şemseddin Sami). ‖ *Fasih-ül-kelâm,* düzgün sözlü, süzü düzgün ve mükemmel olan. ‖ *Fasîh-ül-lisan,* düzgün konuşan, konuşması doğru, düzgün ve açık olan.

◆ **Fasihane** zf. *Esk.* Açıkça, pürüzsüzce, fasih olarak. (M)

FÂSİH sıf. (ar. *fesh*'den *fâsiḥ*). *Esk.* Fesh eden, iptal eden, bozan. (M)

FASİH AHMED DEDE, türk hattatı ve divan şairi (öl. 1699). Mevlevî dervişi idi. Dukakinzade ailesinden gelir. Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşanın hazine kâtipliğini yaptı. Tâlik yazıda üstattı; bu yazı türü üstüne dersler verdi. Eserlerinin arasında arapça, türkçe ve farsça şiirlerini topladığı *Divan'ı* ile *Münazara-i Gül ve Mül* (Gül ile Şarabın Konuşması), *Hüsrev ve Şirin, Behiştâbâd ve Tembeküname* önemlidir. (M)

FASİHÎ (Ali bin Ebu Zeyd), arap edebiyatçısı ve dil bilgini (Esterâbâd, ?-Bağdat 1122). Öğrencilerine Saleb'in *El-Fasih* adlı eserini okuttuğu için *Fasihî* adıyle anıldı. Abdülfâhir Cürcanî'den nahiv dersleri aldı. Daha sonra Bağdat'a giderek Nizamiye medresesinde edebiyat öğretmenliği yaptı. Bir süre sonra şiîlik ile suçlanarak bu görevinden alındı. (M)

FASİKÜL i. (fr. *fascicule*). Büyük kitapların ayrı kapaklar içinde yayımlanan bir veya birkaç formalık kısmı. *Esk.* Cüz. (M)

FASİKÜLİT i. (fr. *fasciculite*). Miner. Amfibol cinsinden mineral. (Hornblent çeşidi.) [L]

FASİLE i. (ar. *faṣîle*). *Esk.* Takım, aile: *Ali Rıza Bey de tıpkı Cemal Bey fasîlesinden bir adammış* (Atatürk).

— Bot. *Esk.* Aralarında benzerlik bulunan aynı cinse dahil bitkilerin meydana getirdiği topluluk. Familya. ‖ *Fasîle-i bakliye,* baklagiller. ‖ *Fasîle-i fülfüliye,* karabibergiller. ‖ *Fasîle-i hayzuraniye,* hasırotugiller. ‖ *Fasîle-i karanfüliye,* karanfilgiller. ‖ *Fasîle-i kibritiye,* kibritotları. ‖ *Fasîle-i lahmiye* damkoruğugiller. ‖ *Fâsile-i salibiye,* turpgiller. ‖ *Fasîle-i sanevberiye,* kozalaklılar. ‖ *Fasîle-i sencariye,* hodangiller. ‖ *Fasîle-i şakikiye,* düğünçiçeğigiller. ‖ *Fasîle-i şefeviye,* ballıbabagiller. ‖ *Fasîle-i zeytuniye,* zeytingiller. (M)

Fas-İspanya sanatı, Cordoba halifelerinin Fas ve İspanya'yı nüfuzları altında tuttukları devirde Akdeniz havzasının batı kesiminde meydana gelen islâm sanatına; özel olarak da, Ortaçağda Magrıplıların hâkimiyeti altındaki ispanyol eyaletlerinde yayılmış olan seramiğe verilen ad.

— ANSİKL. 1844 Yılına kadar fas-ispanya fayansları, madenî parıltılar veren italyan fayansları birbiriyle karıştırıldı. Büyük bir ihtimalle, cilâlı fayans sanatı İspanya'ya İtalya'dan değil Bağdat'tan gelmiştir. (Parlaklık, bir bakır-gümüş alaşımı sayesinde sağlanmaktadır.) El-İdrisî, XII. yy. ortalarında Aragon'da ve Calatayud'da bir yaldızlı çömlek yapıcılığının varlığından söz eder. Bu sanat İspanya'da XVI. yy.a kadar sürmüştür. İspanya'da en eski müslüman seramik merkezlerinden biri olan Maleza 1487 yılına kadar imalâtına devam etti. Üzerleri yazılarla süslü, kalın bir vernik tabakası ile kaplı, kanat biçiminde geniş kulplu vazolar, büyük küpler veya tijanas'lar bu türlü sanat eserlerindendir. Ünlü Elhamra vazosunun da (Madrid müzesi) aynı sanatın bir eseri olduğu sanılmaktadır. Valencia'da yapılan seramikler Malaga seramikleri kadar ünlüdür: leğenler, tabaklar, kâseler, tekneler, kulaklı vazolar, albarello'lar, şarap testileri, kulplu çömlekler. Manises, Sevilla ve Granada'da başka atelyeler de gelişti. Sevilla atelyelerinde cilâ usulü XVI. yy.da azuleja'lara pek çok uygulandı; en eskileri XIII. yy.a kadar uzanır. (L)

FASİT sıf. Bk. FÂSİD.

FASİYES i. (fr. *faciès*). Jeol. Yaş değil de türüm yönünden ele alındığında, bir kayada gözlenebilen litoloji ve paleontoloji niteliklerinin bütünü.

— ANSİKL. Modern jeolojide *fasiyes* kavramının büyük önemi vardır. Bir kat veya askat oluşturan aynı yaştaki çökeltilerin her yerde aynı fasiyesi yoktur. Tebeşir devri oluşumlarında «tebeşir» fasiyeslerine yalnız Kuzey Avrupa'da rastlanır. Karbon devri fasiyesleri ise her yerde «kömür tabakası» kapsamaz. Jeologların dikkatini önce aynı katta ve eşit yaştaki çökeltilerde rastlanan yanal değişimler çekti. Bu konuda Hebert klasik bir çalışma yaptı (1860); Paris çanağı alçıtaşının Marn'ın güneyinde fasiyes değiştirerek yaşıt, ama tamamen de değişik bir oluşuma (Champigny kireçtaşı) geçtiğini gösterdi.

1907'de Haug, aynı kattaki fasiyeslerin dağılımını haritada gösterdi ve bilinmesi çok önemli olan eşit fasiyesli bölgeleri ayrı ayrı belirledi; bu bölgeler, belli bir dönemde, yeryüzündeki çökelme şartlarının eş olduğu yerlerdir. Nihayet, katın ayırıcı özelliği olduğu sanılan birçok fosilin, gerçekte, tabakaların yaşını kesin olarak belirtmeyen, ama tortullanma şartları üstüne değerli bilgiler veren (kıyıya göre konum, derinlik, sıcaklık, tuzluluk v.b.) fasiyes fosilleri olduğu anlaşıldı.

Kat adlarının birçoğu gerçekte fasiyes adlarıdır. Bu birçok fasiyes adı arasından denizel fasiyesteki bir çökeltiye uygulanan en eski ad terim olarak kabul edilmiştir. Bazı durumlarda karasal çökeltiyi belirten en eski ad da korunmuş ve böylece iki terim ortaya çıkmıştır. (Meselâ, Moskoviyen-Vestfaliyen, Uraliyen-Etefaniyen.) Denizel ve karasal fasiyesin eş zamanlılığını belirlemek için bu iki fasiyesin birarada ve içiçe bulunduğu ender yerlerin aranarak ortaya çıkarılması gerekir. (L)

FASKA i. (lat. k.). Bebeklerin zıbınları üzerine sarılan geniş sargı. (L)

FASL i. Bk. FASIL.

FASLAM FASLAM zf. Yer yer, benek benek: *Üzeri faslam faslam leke olmuş.* (M)

FASLETMEK geçl. blş. f. (ar. *faṣl*'dan türk. *fasl-et-mek*). Ayırmak: *Ol gör Bursa vilâyeti ile... memleketleri mabeynin fesletmiştir* (Naima). ‖ Halletmek, çözmek: *Davayı bir celsede fasletti.* ‖ Çekiştirmek. (M)

FASLI i. ve sıf. Fas halkından olan kimse. (M)

FASOLO (Giovanni Antonio), italyan ressamı (Ozzinuovi 1530-Vicenza 1572). Vicenza'da Palladio tarafından inşa edilen birçok binayı, Veronese'den esinlenmiş bir üslûpla süsledi (Olimpiyat tiyatrosu 1556-1562); Capitanio Galerisi 1568; Coldogno villası ve Thiene'de Colleoni villası.) [L]

FASON i. (fr. *façon*). Terz. Terzinin belli bir ölçü ve modele göre kumaşa biçim vermek üzere yaptığı iş, kesim: *Bu rengin, bu tonun, bu fason'un İstanbul'da ele geçer şey olmadığını anlatırken...* (Peyami Safa.)

◆ **Fasonlamak** geçl. f. Dokumc. İnce uçlu bir demirle ipek kumaşların yüzüne özel şekiller vermek (eski işlem). [M]

FASONE i. (fr. *façonné*). Test. Çözgünün veya atkının kumaş yüzeyi üzerinde kendiliklerinden herhangi bir desen meydana getirdiği her tip kumaş. ‖ Broşe ve damasko kumaşlar. ‖ Bu tip kumaşları meydana getiren desen örneği. (L)

FASS i. Ren Prusya'sında, Brunswick ve daha birçok ülkede kullanılan eski hacim ölçüsü; değeri, yerine ve ölçülen maddelere göre değişir. (L)

FASSAD i. (ar. *faṣd*'dan *faṣṣâd*). *Esk.* Kan alan, cerrah, hacamatçı. (M)

FASSÂL sıf. (ar. *faṣl*'dan *faṣṣâl*). *Esk.* Herkesin arkasından konuşan, çekiştiren, dedikoducu. ‖ *Fassâl-ı bed-hisâl,* fena huylu dedikoducu. (M)

FASSA vâdisi (ital. **Valle di Fassa**), Dolomit Alplerinde vâdi; Avisio ırmağının yukarı çığırınca açılmıştır. S. Pelegrino ırmağına, bazı coğrafyacılara göre de Predazzo'ya kadar bütün su kaynaklarını içine alır. Fassa vâdisi kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanır ve geniş bir kepçe biçimindedir. Kuzeyde, Sella ve Sasso Lungo, batıda Catinaccio, doğuda Marmolada ve Monzoni gruplarınca çukurlaştırılmıştır. Dar ve ormanlarla kaplı vâdiler meydana getiren birçok sel esas vâdiye ulaşır. Bu vâdilerden Manzoni vâdisi kalkerli ve dolomitli bölge ortasına yerleşmiş bir yanardağ çekirdeğinin kalıntılarını meydana getirir ve jeoloji yönünden büyük önem taşır. İklimi, alp tipine girer (kışlar uzun ve soğuk, yazlar kısa ve serin). Vâdinin alçak yerlerinde ve yamaçlarda otlaklar uzanır. Kozalaklılardan meydana gelen ormanlar zengin, ama ekilebilir topraklar dağınıktır (arpa, çavdar, patates ve sebze). Ormanla birlikte bölgenin tek zenginlik kaynağı olan hayvancılık gelişmiştir. Tahta oyuncak ve eşya sanayii gelenek halini almıştır. Turizm, yeni yeni gelişmektedir. Halk karışık olarak *Trento* ve *Ladin* lehçesi (reto-roman) konuşur. Yönetim bakımından, Vigo, Fassa, Sanazei ve kısmen de Moena'ya bağlıdır. Merkezi, Avisio ırmağı kıyısındaki *Vigo*'dur (yüksl. 1 400 m). Bolzano'dan başlayan, Costalunga geçidini aşarak Vigo ve Pordoi'ye ulaşan büyük kara yolu Fassa vâdisinden geçer. (L)

FASSAYİT i. (yer adı *Fassa*'dan, fr. *fassaïte*). Miner. Ojit cinsinden bir piroksen çeşidi; Tirol bölgesinde, başkalaşmış kireçtaşında bulunur. (L)

FAST (Howard Melvin), amerikan yazarı Walter ERICSON'un takma adı (New York 1914). Fakir bir aileden gelen yazarın gençliği güç şartlar altında ve sıkıntılı geçti. Sosyalist ve komünist derneklere girdi. Tarihî konulardan (özellikle A.B.D.'nin bağımsızlık devrimi) esinlenerek yazdığı romanlar sosyal ve siyasî eğilimlerini yansıtır. Eserleri: *Two Valleys* (İki Vâdi) [1933]; *The Unvanquished* (Yenilmez) [1942]; *Citizen Tom Paine* (Şehirli Tom Paine) [1943]; *Hürriyet Yolu* (Freedom Road) [1944]; *Spartacus* (1952); *Sacco ile Vanzetti* (The Passion of Sacce and Vanzetti) [1953]. 1953 Yılında Stalin Barış ödülünü aldı. (L)

FASTENRATH (Johannes), alman yazarı (Remscheid 1839-Köln 1908). İspanyolca üzerine incelemeler yapan güçlü bir bilgindi; ispanyol tarihinin ve edebiyatının Almanya'da tanınmasında büyük etkisi oldu. (L)

FASTİ çoğl. i. (lat. *fastus*'tan). Esk. Rom.

Hizmet gördüğü yıla adı verilen yüksek devlet memurlarının, özellikle de konsüllerin (*fasti consulari*) yaptıkları işlerin, meselâ kazandıkları zaferlerin (*fasti triumphi*) tarih sırasıyle yazılı bulunduğu yıllık listeler. (Bk. ANSİKL.) || Yüksek rahiplerce hazırlanan ve uğurlu günlerle uğursuz günleri ayrı ayrı gösteren takvim (*fasti pontificales*). || *Teşm. yol.* Tarih, yıllıklar, önemli olaylar.

— ANSİKL. Uğurlu günler (*dei fasti*) listeleri, yani aslında *fasti* adı altında bilinen listelerden ibaret dinî takvim, başarılarıyle yıllara nam veren konsüllerin adlarını açıklamakla kalmazdı: bunlar, Roma'nın çeşitli kamu topluluklarının gördüğü hizmetleri içine alan gerçek vakayınamelerdi; yazıtlarla bize intikal etmiş olup önemli birer tarihî belge teşkil ederler. Roma Forumu'nda bulunmuş olup üzerlerine Roma'nın menşeinden itibaren gelmiş geçmiş yüksek memurların adları listeler halinde kazılmış bulunan mermer parçaları Capitol'e (muhafızlar müzesi) nakledilmiştir; bu sebeple de *fasti capitolini* adını alırlar. Fasti'ler, uzun süre sanılmış olduğu gibi Roma'da *Regia* binasının duvarlarına değil, Forum'daki Augustus tak'ına asılırdı. Köklü ailelerin gururu yüzünden üzerlerinde bazı sahtekârlıklar yapılmış olan bu listelerin daha ileri bir devirde yeniden düzenlenmiş olmaları tabiîdir. *Antium* (Anzio), Ostia ve Urbisaglia'da başka listeler de bulunmuştur.

Fasti derleyicileri arasında en ünlülerden biri, 354 yılı *Vakanüvisi*'dir. Bunun ayrı bölümler halindeki eseri, papaların, Roma valilerinin listeleriyle bir takvimi, özellikle de 354 yılına kadar uzanan *fasti consulari*'yi kapsamaktadır. (L)

Fasti, Ovidius'un şiiri; M.S. 3-8 arasında yazıldı. Öğretici bir şiirdir. Ovidius bu eserinde yılın her bir gününe gök olaylarını ve bayramları bağlar, kaynak ve törenlerini anlatır. Eser yarım kalmıştır, yalnız yılın ilk altı ayına ait altı bölümü vardır. Arkeoloji yönünden önemli bir kaynaktır, ama eserin şiir olarak büyük bir önemi yoktur. (L)

FASTİGİUM (lat. k.). Mim. Eskiden bir yapının çatısına ve özellikle de figür ve akroterlerle süslü alınlığına verilen ad. (L)

FASTİNG (Claus), norveçli yazar (1746-1791). Bir tenkit ve kültür organı olan *Provindsialblade* (4 cilt, 1777-1781) adlı dergisi ünlüdür. Çok zarif, parlak ve iğneleyici bir üslûbu vardır. (L)

FASTNACHTSPİEL [fastnahtşpil] («Büyük Salı temsilcisi») [alm. k.], XVII. yy.a kadar (özellikle XV. ve XVI. yy.da) Almanya'da düzenlenen çok yaygın karnaval gösterisi. Kökü, eski kelt danslarında aranabilir. Bir de söz eklenince bu danslar bürlesk bir nitelik kazandı. Ele geçen 150 fastnachtspiel'in büyük kısmı Nürnberg ve İsviçre'de bulundu. XV. yy.da bu türün en büyük temsilcileri Nürnberg'li Hans Rosenglüt ve Hans Folz'dur. Hans Sachs 85 fastnachtspiel yazdı. Tür, Jacob Ayrer ile XVII. yy.ın sonuna kadar devam etti. Jacob Ayrer, Opus theatricum'unda 36 fastnachtspiel'e yer verdi. (L)

FASTNET, İrlanda'nın güneybatı kıyısı açıklarında kayalık adacık, üstünde bir deniz feneri vardır. Royal Ocean Racing club tarafından iki yılda bir düzenlenen ve Avrupa'nın en güç yat yarışı sayılan yarışa *Fasnet yarışı* adı verilir. Yazın yapılan bu yarışa R.O.R.C.'nin I. ve II. sınıf yatları katılabilir. Cowes'ten hareket eden yarışmacılar, Scilly adalarını geçer, sonra Fastnet'den dolaşarak yine Scilly adaları yoluyle Plymouth'a döner, böylece açık denizde 630 millik bir yol aşmış olurlar. Bu yarış sırasında genellikle hava patlar ve yatlarla tayfaları, Atlas okyanusu girişinin zaman zaman çok tehlikeli olan şartlarıyle mücadele etmek zorunda kalırlar. (L)

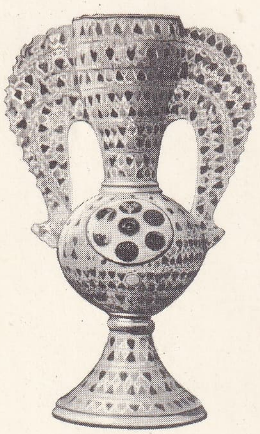

Fas - İspanya sanatı Valencia'da yapılmış fayans vazo (XV.yy.) Godman koleksiyonu (İngiltere)

Fas - İspanya sanatı XV. yy.a ait tabak Louvre müzesi, Paris

FASTOLF (sir John), Shakespeare'in *Falstaff* adlı piyesine örnek olarak aldığı ingiliz kumandanı (1378'e doğr.-Caister 1459). Azincourt'ta kendini gösterdi (1415). Anjou ve Maine valisi oldu (1423-1426), Verneuil'de önemli bir zafer kazandı (1424). Talbol'nun emrine verildi, 1429'da Orléans önünde yeni bir başarı elde etti, fakat biraz sonra Patay'da yenilgiye uğradı. (L)

FASTOSO veya **FASTOSAMENTE** (ital. k.). Bir eserin şatafatlı, muhteşem bir biçimde çalınması gerektiğini belirten terim. (L)

FASTOV, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Kiev'in güneybatısında; 30 000 nüf. Kara ve demiryolu kavşağı. (L)

FASTUS sıf. (lat. *fas*, yasak olmayan, uğurlu'dan). Eski Roma'da davaların görülmesinde, daha genel anlamda da, halkça veya özel kişilerce bazı işlerin yapılmasında sakınca bulunmayan günler için kullanılırdı. (L)

FASULYE i. (yun. *phasiolos*). Fasulyegillerden bitki türü. (İlmî adı *Phaseolus*). || Ayrı bitkinin tanesi. || Bu bitkiyle pişen yemek: *Kuru fasulye. Etli fasulye.*

— ÇEŞ. DEY. *Fasulye mi dedin? Argo.* Saçma şeyler söyleyen kimselere karşı kullanılır. || *Fasulye gibi kendini nimetten saymak,* kendi kendine bir değer vermek. || *Fasulye sırığı gibi. Teklz.* Aşırı derecede zayıf ve uzun boylu.

— ANSİKL. *Fasulye* genellikle bir yıllık sarılgan bir bitkidir; yaprakları daima üçlüdür. Çiçekleri ve meyvesi bezelyeninki gibidir. Pek çok türü vardır. Başlıca türleri ılıman ve tropikal bölgelerde yetiştirilir.

Mungo fasulyesi (*Phaseolus mungo*), Uzakdoğu'da yetiştirilen yeşil, sarı veya esmer küçük taneli bir fasulyedir.

Lima, Kap, Siera veya *Madagaskar fasulyesi* (*P. lunatus*), tropik ülkelerde çok yetiştirilir. Bazı çeşitlerinde, özellikle tohumları renkli olanlarda siyanhidrik asit bulunduğu için bunları yemek tehlikelidir.

İspanya fasulyesi (*P. multiflorus*), tırmanıcı süs bitkisi veya sebze olarak kullanılır.

Tepari fasulyesi (*P. acutifolius*) sıcak ve kurak ülkelerde yetiştirilir.

Bayağı fasulyenin (*P. vulgaris*) anayurdu Güney Amerika'dır; XVI. yy.ın başlarında oradan Avrupa'ya getirilmiştir. O zamandan beri en çok ekilen ve binlerce çeşidi olan bir bitki haline gelmiştir. Türkiye'ye ne zaman girdiği bilinmemektedir.

Fasulye proteince zengin ve lezzetli bir sebzedir. (Kuru fasulyede yüzde 25 protein, yüz de 55 karbonhidrat, yüzde 4 selüloz, yüzde 2 yağ, yüzde 10 su, yüzde 4 diğer maddeler bulunur.) Fakir veya zengin, herkes tarafından sevilerek yenir.

Fasulye, *sırık fasulyesi* ve *bodur fasulye* olmak üzere başlıca iki gruba ayrılır. Sırık fasulyesinin çalı, ayşekadın, barbunya; bodur fasulyenin yer fasulyesi ve ferasetsiz fasulye gibi birçok çeşitleri vardır.

Başlıca fasulye çeşitleri:

1. *Çalı fasulyesi* (tohumu beyaz, badıcı yeşil, körpesi kılçıksız, makbul ve lezzetlidir); **2.** *Şeker fasulyesi* (tohumu beyaz, yuvarlak veya oval, badıcı sarımtırak yeşil ve kılçıksızdır); **3.** *Ayşekadın fasulyesi* (tohumu bej renginde oval, badıcı açık yeşildir; en çok kullanılan taze fasulye çeşididir); **4.** *Barbunya fasulyesi* (tohumları kırmızı benekli, yuvarlak veya ovaldir, badıcında da kırmızı lekeler bulunur; daha çok kuru fasulye olarak yenir); **5.** *Ferasetsiz fasulye* (yalnız yeşili makbul, kılçıksız ve lezzetli bir fasulyedir).

Türkiye'de yıllık ortalama üretim 136 bin ton kadardır. (Son on yıl ortalaması [1960-1969] 136 000 ton; 1969 üretimi 138 bin ton.) [ML]

FASULYECİYAN (Tomas), ermeni tiyatro oyuncusu ve rejisörü (İstanbul 1843-İskenderiye 1901). Hasköy amatör tiyatrosunda ve Şark tiyatrosunda oynadı. Vaspuragan tiyatrosuna katıldı (1862). Trabzon'da, Kafkasya'da, Üsküdar'daki Aziziye tiyatrosunda, Güllü Agob'un Gedikpaşa tiyatrosunda, Edirne'de temsiller verdi. Ahmed Vefik Paşanın Bursa'daki tiyatrosunda sahneye çıktı, rejisörlük yaptı. Türkiye dışında da temsiller verdi. Devrinin beğenilen bir oyuncusuydu. (M)

FASULYEGİLLER çoğl. i. Kapalıtohumlu, ikiçenekli, ayrı taçyapraklı çiçekli bitkiler familyası. (Otsu, ağaçsı veya ağaç şeklinde bitkileri kapsar. Yaprakları genellikle, almaşıktır. Pek çok cinsi vardır: geven [kitre], yonca, karaçalı, fasulye v.b. Eskiden küstümotugiller ve erguvangillerle birlikte, şimdi baklagiller takımı adı verilen familyanın bir altfamilyası sayılırdı.)

— ANSİKL. *Fasulyegillerin* çiçeğinin tacında beş taçyaprak bulunur: arkadaki geniş olana bayrak, bir kısmı bayrağın altında kalan yandakilere kanatçık; önde kanatçıkların altında kalan ve birbirine kaynaşmış bulunan kayık biçimindeki iki tanesine de kayıkçık denir. Baklagillerin hepsinde bu durum görülür. (L)

FASYOL i. (fr. *faciole*). Zool. Denizkestanelerinin kabuğunun yüzeyinde bulunan kıvrımlı şeritlere verilen ad.

— ANSİKL. *Fasyol* düzensiz denizkestanelerinin yüzeyinde bulunan kurdeleye benzer kıvrımlı şeritçiklerdir. Kabuğun yüzünü kaplayan bu kıvrımların, üstünde çok ince kabarcıklar, kabarcıkların üzerinde çok küçük dikencikler bulunur. Kıvrımların şekli denizkestanelerinin türüne göre değişir, üzerinde çokca sinir ucu bulunan fasvollar kabuğunun temizliğini sağlamakta rol oynar. (L)

FÂŞ sıf. (ar. *feşâ* ve *füşüv*'den *fâş*). *Esk.* Açık, meydana çıkmış, ortaya dökülmüş. || *Fâş etmek,* açığa vurmak, duyurmak: *Abdüsselâm Bey para sıkıntısını hiç kimseye fâş etmeden borçla yaşıyordu* (A. H. Tanpınar). || *Fâş olmak,* duyulmak, bilinir ve konuşulur hale gelmek: *Sırrının fâş olacağını bilse hiç böyle hareket eder miydi?*

◆ **Fâşî** sıf. *Esk.* Meydana çıkmış, duyulup yayılmış.

— Dil bil. Kelimenin aslı *fâşî*'dir. Türkçe'de daha çok *fâş* şekli kullanılmıştır. (Saf ve safî örneğinde olduğu gibi.) [M]

FAŞER (EL—), Sudan'da şehir, Darfur'un merkezi, Cebel **El-Faşer**'in güney yamaçlarında; 26 200 nüf. Darfur sultanlarının eski başkenti. Tarım pazarı. (L)

FAŞIR FAŞIR bls. zf. (onomatope). Suyun veya sıvıların çok bol olarak aktığını anlatmak için kullanılır: *Sular faşır faşır akıyor.* (M)

FAŞİNG i. Almanya'da türlü eğlence ve maskaralığın tertiplendiği üç gün veya bir hafta. Hıristiyanların Kül Çarşambası (fr. *Mercredi des Cendres;* alm. *Aschermittwoch*) dedikleri yortudan önce gelen üç günlük süreyi kapsar veya bir önceki perşembeden başlayarak bir hafta sürer. Kuzey Almanya'da *Vastelavend,* Avusturya'da *Fashing* diye geçen bu kelime, ya şaka yapmak anlamına gelen *faseln* fiilinden türemiştir, ya da büyük perhiz arefesi gecesini anlatır (*fasten,* oruç tutmak, *nacht,* gece). Bu süre boyunca Almanya'da çeşitli eğlenceler, alaylar tertiplenir, oyunlar oynanır. *Faşing* eğlenceleri Ortaçağda loncalarla şehir ileri gelenleri tarafından düzenlenirdi. Özellikle Mainz ve Speyer'deki eğlenceler ün kazanmıştı. 1234'ten beri Köln'de bu tür eğlencelerin yapıldığı bilinir. Ayrıca Wolfram von Eschenbach, *Parzival* adlı eserinde Fastnacht'tan söz eder. Faşing, Barok çağında yavaş yavaş karnaval şeklini aldı. O günlerde köylerde oğlan çocuklar evlerden sucuk ve yumurta toplayarak birlikte yerler. Bu sırada da genellikle kıyafet değiştirirler, vahşî adam, ayı veya başka hayvanların kılığına girerler. Rastladıklarını değnek ve kamçılarla döver, ıslatır veya üstlerine is sürerek siyaha boyarlar. Ayrıca

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

davul, kamçı, tencere kapağı gibi âletlerle gürültü yapılır. Buna benzer alaylar, 1609'-da Münster'de âdet olduğu gibi şehir loncaları tarafından da düzenlenirdi. Güney Almanya'da ve Alpler yöresindeki şehirlerde Fastnacht süresinde belli maskeler giyilmektedir: meselâ Überlingen'de *Hansele* (soytarı), Villingen'de *Narros* (deli), İmst'de (Tirol'ler) *Roller* ve *Scheller* (tekerlekli kayaklarla [patenler] kayanlar ve başlarına çıngıraklı külâhlar giyenler), Nümberg'te *Schembartläufer* (maske takıp gürültü yapanlar) gibi.

Bu maskeler genellikle tahtadan olup kıyafetler de belirlenmiştir. Bu kılıklara etnolojide bazı paraleller bulunmuştur.

Maskeliler, kamçı, tencere kapağı, inek çıngırağı gibi âletlerle gürültü yapar, şakadan mahkemeler kurarak şunu bunu yargılar ve dans ederler; bu dansların arasında kılıç ve magrıplı danslarını sayabiliriz. Yiyecek de arayan maskeliler özellikle buldukları etleri kapar ve türlü çılgınlık yaparlar. XVI. yy.dan bu yana yapılan Fastnacht alaylarını elimizdeki çeşitli belgelerden ayrıntılı olarak öğrenebiliyoruz.

Faşing geleneği ilkbahar şenliği olarak nitelendirilmekte ve bu geleneğin çok eskiden beri süregeldiği sanılmaktadır. Maske ve gürültü, kötü kış cinlerini kaçırmak amacını güden bir halk inancına bağlanır. Hayat değneği ile vurmak, üstüne su dökmek gibi davranışların da bolluk ve bereketi arttıracağı sanılmaktaydı.

Faşing geleneği halk türkülerini de etkilemiş, bunların gelişmesine yolaçmıştır. Erkek çocukların Faşing koşularında, alaylarda, tiyatro oyunlarında hep bu türküler söylenmiştir. Ayrıca kurulan yalancı mahkemelerden edebiyata hikâye konuları çıkmıştır. (L)

FAŞİST i. ve sıf. (ital. *fascista* > fr. *fasciste*'den). Diktatörlük rejimi taraftarı: *Bu devrin Almanya'daki nazi, İtalya'daki faşist veya Rusya'daki proletarya diktatoryası rejimlerine benzer gibi görünen tarafları tamamıyle aldatıcıdır ve hiç bir gerçeğe uymaz* (F.R. Atay). || Faşizme bağlı olan (kimse).

◆ **Faşistlik** i. Faşist olma hali. Bk. FAŞİZM. (M)

FAŞİZM i. (ital. *fascio*, birlik > *fascismo* > fr. *fascisme*'den). İtalya'da 1922-1925 arasında yerleşmiş olan rejim; tek partinin diktatörlüğüne, milliyetçilik heyecanına ve meslek kuruluşlarına dayanıyordu. || *Teşm. yol.* Demokratik bir rejimin yerine milliyetçi bir baskı rejimi koymak amacını güden doktrin.

— ANSİKL. Tar. *İtalyan faşizminin ilk zamanları*. İtalya 1914-1918 savaşını izleyen buhrandan büyük zarar gördü. Birçok yönden hayal kırıklığına uğramıştı: Caporetto bozgunundan (1917) duyulan utanç, müttefiklerin toprak verme vaatlerini ancak kısmen tutmaları, içe göçte kısıtlamalar, savaş yüzünden iflâsa sürüklenen iktisat ve maliye, demokrasi geleneğinden yoksun bir ülkede (genel oy sistemi henüz 1913'te kabul edilmişti) alışkanlık haline gelen şiddet usulleri. Köylüler büyük topraklara elkoydular; işsizlik saplantısına tutulan işçiler dükkânları ve fabrikaları yağmaladılar, siyasî hasımlarından bazılarını öldürdüler. Başbakanlar bolşevikliğin İtalya'da yerleşmesinin imkânsız olduğuna inandıklarından olaylara göz yumdular; memurlar artık emir dinlemiyordu, subaylarla rahipler yollarda hakarete uğruyorlardı.

1915'te İtalya'nın müttefikler safında savaşa girmesini sağlamak için devrimci eylem birliklerini kurmuş olan eski sosyalist Mussolini, bu toplulukları, 23 mart 1919'da cumhuriyetçi, demokratik ve sosyalist bir program altında İtalyan Savaş birlikleri (*Fasci Italiani di Combattimento*) haline getirdi. Fakat çok geçmeden «Faşizm pragmacıdır, ne önselliği vardır ne de uzak amaçları» diye açıkladı. Programı sürekli olarak gelişmekteydi. Önemli olan vurucu teşkilât halkın en alt tabakalarından devşiriliyordu ve az sonra *Kara gömlekliler* adını adı; bu örgüt, propaganda faaliyetlerinde de, siyasî mücadelede de aynı kaba kuvvete başvuruyordu. Mussolini, Dalmaçya'nın ilhakını isteyen milliyetçilerin hınçlarını sömürdü. 1919'dan itibaren, Harbiye ve Bahriye Bakanlıklarının bazı dairelerinden yardım görüp grevlerle bozuk düzenden de yararlanarak bolşevikliğe karşı İtalya'nın kurtarıcısı rolünü oynadı. Bankacılardan, sanayicilerden, büyük toprak sahiplerinden sağladığı para yardımları, maceracı ordusunun kadrolarını besleyen küçük burjuvazinin manevî desteği hattâ devletten aylık alan yedek subayların Giolitti hükûmeti tarafından emrine verilmesi sayesinde, 1920'den itibaren «cezalandırma akınları» düzenleme imkânını buldu: kamyonlara doldurulan faşist kafileleri geceleyin bir şehre baskın veriyor, solcu yöneticileri ailelerinin gözü önünde öldürüyor, halkı başka belediye bölgesine göçmek zorunda bırakıyordu. Faşistler önce İstirya'daki slovak kültür ocaklarını tahrip ettiler; sonra da Yukarı İtalya'daki halkevlerini ve işçi tasarruf sandıklarını yakarak binlerce kişinin ölümüne sebep oldular: bu hareketlere ne polis, ne de adliye müdahale etti. 1921'de faşist sendikaları kurdular ve özellikle işsizleri bu sendikalara alarak grevcileri sindirmek için onlardan yararlandılar. 1919 Ekiminde 20 000 kişi olan faşistler, 1921 ekiminde 310 000 kişiyi bulmuştu. Giolitti faşistleri yatıştıracağını düşünerek 1921 mayısı seçimlerinde onları Millî blok'una aldı, böylece de Parlamentoya 30 kadar faşist milletvekili girdi. Mussolini artık cumhuriyetçi değildi, şimdi iktisadî liberalizmi öğütlüyordu. Sosyal durumun daha kötüleşmesi karşısında başbakan Facta faşistlere birkaç bakanlık teklif etti (temmuz 1922); Mussolini en önemli bakanlıkları istedi; bunun üzerine sosyalistler genel greve gittiler (1 ağustos 1922); bu grevi Kara gömlekliler üç günde kırdılar. 24 Ekim'de Mussolini Napoli'de Roma üzerine yürüyüş ilân etti ve Facta'ya bir ültimatom verdi; Facta ayın 27'sinde istifa etti. 100 000 Faşist demiryollarını, orta İtalya'da posta idarelerini işgal ettiler; Vittorio Emanuele III iktidarı Mussolini'ye teklif eti (29 ekim); Kara gömlekliler 31 aralık günü törenle Roma'ya girdiler.

İlk Mussolini kabinesinde on dört bakandan ancak dördü faşistti. Meclis Mussolini'ye tam yetki verdi: düzen yeniden kuruldu ve faşistler yavaş yavaş, anayasayı değiştirmeksizin, devletin bütün kilit noktalarına sızdılar ve her türlü muhalefeti kırdılar. Kara gömlekliler «devlet güvenliği gönüllü milisi» şeklini aldı. Halk partisi bakanlarının çekilmesinden sonra (Dom Sturzo), Mussolini çoğunluk listelerini destekleyen bir kanun çıkarttı ve meclisi dağıttı (ocak 1924); 1924 nisanı seçimlerinde faşistler 535 milletvekilliğinin 406'sını kazandılar. Sosyalist milletvekili Matteoti'nin iddianamesi, milisler tarafından öldürülmesine yolaçtı (10 haziran 1924); kamuoyunda öfke başgösterdi; muhalefet parlamentoyu terketti. Bu haklı fakat beceriksizce bir hareketti, Mussolininin diktatörlük kurmasını sağladı. Mussolini, öbür siyasî partileri, faşist olmayan sendikaları yasakladı ve 1929 seçimlerinde seçmenlere ancak faşizmin Büyük kurulu tarafından hazırlanan listeyi onaylamak düştü.

fasulye

● *Faşizmin metotları ve gerçekleştirdikleri*. Mussolini ile Giovanni Gentile'nin teorisini kurdukları rejim, Lagardelle'nin parlamento aleyhtarı sendikacılığına, Georges Sorel'in şiddet doktrinine, Maurras'ın milliyetçiliğine ve D'Annunzio'ya dayanır. XVIII. yy. Fransa'sındaki fikirleri, ilerlemeye olan inancı, demokrasiyi, barışçılığı reddeder. Fakat her şeyden önce fırsatçıdır; getirdiği yenilik ise, totaliter bir rejim ve modern anlamda ilk diktatörlük olmasından ibarettir.

Rejim, dinî bir itaat ve faşist partisi önderi (Duçe) kültü üzerine kurulmuştur («Duçe her zaman haklıdır», milis yasasının 8. maddesi); aynı zamanda hükûmet başkanı olan Duçe, 1926 anayasa değişikliğinden beri yürütme gücünü tek başına elinde tutmaktadır; birkaç bakanlığı yönetir (eylül 1935), sert değişiklikler yapar, yasama (birbirini izleyen parlamentolar [7 ekim 1938'e kadar milletvekilleri meclisi, bundan sonra da hiç emrinden dışarı çıkmayan Fasci meclisi ve Loncalar]) ve yönetme (mahallî özgürlükleri kaldırdı; seçimle gelen belediye başkanları yerine tayin yoluyle görevlendirilen podesta'ları koydu) güçlerine mutlak olarak sahiptir. Rejim, propaganda işleri ve rejimin savunulmasıyle yükümlü tek parti olan faşist partisine dayanır; milis askerlerini parti sağlar (1924'te mevcudu 750 000 idi); yeni adayların partiye alınması hayli güçtür (1931 sonunda üye mevcudu ancak 1 milyondu). Parti, *principi*'lerle (ön saflar) *triari*'leri (yedekler) kapsar; bunlar, manga, *manipulus*, *cohors* ve lejyonlara (alaylara) bölünmüştür; subaylarını, prensip itibariyle kral atar. Ayrıca parti, resmî olarak, Büyük Faşist kurulu tarafından yönetilir, parti genel sekreteri ise Duçe tarafından atanır. Rejim, aynı zamanda da İtalya devleti kültüne bağlıdır: Roma imparatorluğunun devamı saydığı bu devlet, halkının gücü (doğumu arttırma siyaseti; dışa göçün kısıtlanması) ve üyelerinin işbirliği sayesinde dünyayı yönetmekle görevlendirilmiştir (her alanda yaygın propaganda; Kara gömlekliler teşkilâtına eğitmenlerin girmesi;

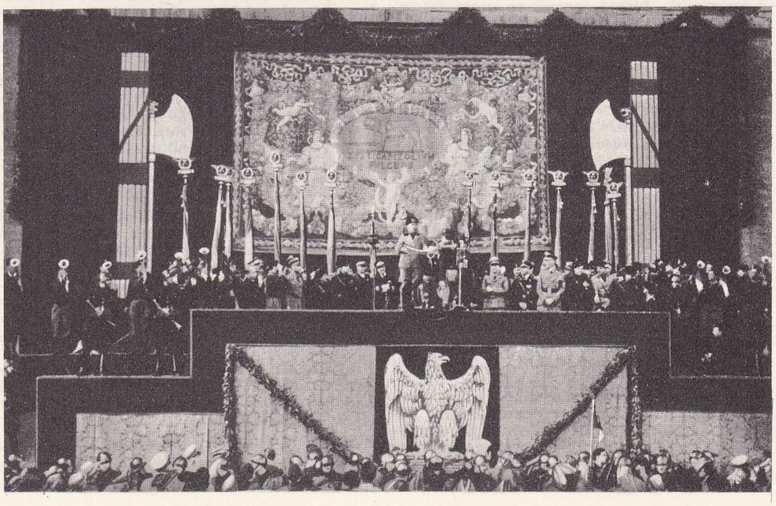

faşizm
Mussolini Doğu Afrika'da çarpışan öğrencilere ödül dağıtırken

Foto. Moreau, Viollet (LAROUSSE)

faşizm
• faşist üniformalı italyan çocukları (1935)

gerek erkek [*Balilla*: 8-14 yaşındakiler; *Avanguardista*: 14-18 yaşındakiler; *Giovanne Fascista*: 18-21 yaştakiler] gerek kızlardan kurulu askerî üslûpta teşekküllere gençliğin alınması; işçilerin boş vakitlerinin değerlendirilmesi [Dopolavoro]; basının parti tarafından denetlenmesi; tiyatro temsillerini andıran çok sayıda gösteri). Rejimin başka bir dayanağı da, faşizm dışında bırakılmış tek manevî kuvvet olan katolik kilisesidir. Bu kilise, faşizm sayesinde İtalya'da üstünlük kurabilmiştir (1929 Latran anlaşması); rejimin, açık düşmanı olan komünizme karşı açtığı savaşı (komünist lider Antonio Gramsci'nin yirmi yıl hapse mahkûm edilmesi) kilise de desteklemiş, fakat sonradan, faşizmin topyekûn gençliği nüfuzu altına almasına boş yere karşı çıkmıştır. İtalyan halkının korkudan sinmiş olan büyük kütlesi susuyordu; bir yeraltı karşı propagandasına girişenler ise (*Boyun eğmemek*, faşist rejimi sırasında yayımlanan haber bülteni, ocak-ekim 1925; 200 üyelik gizli *İtalia Libera* [Hür İtalya] derneği) siyasî polis (O.V.R.A.) tarafından yakalanıyor ve 25 kasım 1926'da kurulan devleti savunma ihtisas mahkemesi karşısına çıkarılıyordu; bu mahkeme, hapis ve Lipari adalarındaki toplama kamplarına sürme cezaları vermekte çok cömert davranırdı. Rejim, hem devlet itibarı, hem de siyasî ve askerî bağımsızlık amaçlariyle, böyle fakir bir ülke için çok erken ve tehlikeli olan iktisadî özyeterlik siyasetine yöneldi. Bu siyaseti yürütebilmek için, işsizler arasından toplanan ve pek az ücretle yetinen usta işçileri kullanarak büyük işlere girişti: Pontin bataklıklarının verimli hale getirilmesi (1 700 000 ha'lık toprak kazancı), buğday savaşı (buğday üretimi 50 milyondan 80 milyon kentale çıktı, fakat ekmek pahalılaştı ve sebze bahçeleriyle otlaklar azaldı), büyük kamu işleri siyaseti (otostradlar; şehirlerin, özellikle Roma'nın güzelleştirilmesi), sanayileşmenin hızlandırılması (hidroelektrik enerjinin özellikle de dokumacılık, kimya sanayii ve otomobil sanayiinin geliştirilmesi). Ancak, emekçiler bu gelişmelerden hiç bir çıkar sağlamadılar ve faşist memurların çoğalmasının doğurduğu enflasyondan sonra, rejim, 1929 buhranının kurbanı oldu: ücretlerin düşmesi, erkeklerin yarısının tam veya kısmen işsiz kalması. Durum ancak 1934'ten sonra silâh ve cephane imalâtıyle düzeldi. Faşistlerin, dış görünüşleriyle parlak olan iktisadî ve sosyal alanlardaki başarıları (karışıklıkların ortadan kalkması) faşizmin başlıca dayanağını teşkil eden yirmi iki loncaya mal edildi. Grev ve lokavt yasaklanmıştı, fakat patronlar az çok bağımsızlıklarını muhafaza ediyorlardı, devlet ise ancak sosyal anlaşmazlıklarda hakem sıfatıyle müdahale ediyordu.

● *Dış siyaset ve faşizmin sonu.* Faşist rejim çok geçmeden milliyetçi sloganlarının kurbanı olacaktır: İtalya müttefiklerinden beklediği mükâfatı elde edemedi; italyan ordusu kimseyi dinlemiyordu; çok yoksul bir ülkede italyanlar çok kalabalıktı. Faşist iktidar önce denizaşırı genişleme yoluna yöneldi: Libya'nın şiddet kullanılarak sömürgeleştirilmesi (1922-1933) Araplar arasında İtalyanlara karşı kin doğurdu; her şeyden önce rejimin itibarını sağlamak için girişilmiş bir sefer olan (eski Roma imparatorluğunu yeniden kurma teşebbüsü) Habeşistan fethi (1935-1936). Böylece İkinci Dünya savaşına yolaçan saldırılar dizisi başlamıştı. Onur meselesi Duçe'yi 1940 haziranında Hitler'in yanında yer almağa zorladı. Savaş, halkın rejimden soğumasını arttırdı ve bozgunlar yıkılmasına yolaçtı. 24-25 Temmuz 1943 gecesi parti yöneticileri Mussolini'yi yetkilerini krala devretmeğe zorladılar. (Grandi günlük emri); Vittorio Emanuele Mussolini'yi tutuklattı. İtalya müttefikler safına geçti, fakat alman paraşütçüleri Duçe'yi kurtardılar (12 eylül 1943). Mussolini, kendisine ihanet eden krallığı devirerek Hitler'in himayesinde bir Sosyal İtalyan cumhuriyeti kurmak suretiyle faşist rejimi kurtarmak istedi; bu cumhuriyetin sadık faşistlerden meydana gelen ve Kara gömleklilerin hücum kıtalarına dayanan bir hükûmeti, cumhuriyetçi millî muhafız alayı, cumhuriyetçi polisi vardı. O zaman, kamuoyunu kazanmak için, daha liberal ve sosyal alanda daha reformcu bir faşizme geçmeğe çalıştı. Fakat Kuzey italya'da meydana gelen birçok fesat hareketi (milislerin zorbalıkları) ve Wehrmacht'ın 1945 nisanında çökmesi, diriltilen faşizmin de kesinlikle yıkılmasına yolaçtı.

Faşizm ortadan kalktığına göre bilançosu yapılabilir. Dev inşaat, modern sanayi, Duçe'nin, kendi hayallerini gerçekleştirirken, yönetici sınıfların çıkarına hizmet ettiğini gösterir. Fakat bunlardan hiç biri, rejimin kan dökücülüğünü, faşistleri iktidara getiren cinayetleri, iktisadî sorunların halledilmesi veya söz götürür bir onur meselesi uğrunda rahatlıkla savaşı kabul etmiş olmasını unutturamaz. Şiddeti destekleyen, önderi tanrılaştıran faşizmin tiyatro biçiminde basit bir ideoloji olduğu anlaşılmıştı. Çekiciliği de bu yüzdendir: Hitler ve iki dünya savaşı arasında türeyen diktatörlerin çoğu bu ideolojiden esinlenmiş ve birçok da yardakçı bırakmıştır.

— Ahl. ve Sosyol. Başlangıçta yalnız İtalya'da belirli bir siyasî rejimi ifade eden faşizm teriminin anlamı sonradan başka siyasî şekillere de uygulanmış; ayrıca bu rejimin bazı hâkim özelliklerini gösteren veya gösterdiği sanılan bütün siyasî, sosyal, ideolojik hattâ kişisel eğilimleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir; bu özellikler ırkçılık, totaliterlik, emperyalizm, teröre ve demokratik özgürlüklerin kaldırılmasına başvurma, halk yığınlarını cahil bırakma usulleri, kişi haysiyetine karşı saygısızlık, toplama kampları, işkence gibi insanlık dışı usullerin kullanılması v.b.dır. Bu bakımdan «faşizm» ve «faşist» terimleri şiddetli bir kınama anlamını almış ve siyasete sık sık kullanılan bir hareket sözü olmuştur. (→ Bibliyo.) [L]

FAŞODA, bugün **Kodok,** Sudan'da şehir, Nil'in yukarı kıyısında. 1896'dan beri lord Kitchener kumandasında otuz kadar topçeker gemiyle Mehdîleri yoketmek (Omdurman zaferi, 2 eylül 1898) ve Kap ile Kahire arasında bağlantıyı sağlamak amacıyle Nil'i yukarı doğru takip eden 3 200 kişi, yüzbaşı Marchand kumandasındaki fransız birliğiyle 1898 eylülünde burada karşılaştı. 1896 Temmuzunda Fransız Kongo'sundan yola çıkan Marchand, Fransa lehine Dakar-Cibutu bağlantısını sağlamak istiyordu ve 10 temmuz 1898'de Faşoda'ya varmıştı. Britanya aleyhtarı sömürge partisinin ve dışişleri bakanı Hanoteaux'nun desteğini sağlamasına rağmen, Marchand'ın seferi başarısızlıkla sonuçlandı. Hanoteaux'nun yerine geçen Delcassé, Faşoda'yı boşaltmayı reddettiyse de bir ültimatoma boyun eğmek zorunda kaldı; 7 kasım 1898'de Marchand 3 kasım tarihli şehri boşaltma emrini aldı ve 21 martta bir sömürge antlaşması, Nil havzasının tamamının (Bahrül gazal dahil) İngiltere'ye bırakılmasını onayladı. Bu başarısızlıktan ötürü bozulan fransız-ingiliz ilişkileri dostluk antlaşmasının imzalanmasından sonra bile (8 nisan 1904) düzelmedi. (L)

FATALİTE i. (fr. *fatalité*). Kader, alınyazısı: *Fatalite dediğimiz âfet insanların* [...] *üzerinde bütün şeametiyle hüküm sürüyor* (H.R. Gürpınar). [M]

FATALİZM i. (fr. *fatalisme*). Fels. Bk. KADERCİLİK.

FATÂNET veya **FETANET** i. (ar. *faṭānet*). *Esk.* Çabuk anlama, anlayış, zihin açıklığı: *Vilâyet dahilinde harekât-ı milliye aleyhinde hiçbir tohm-ı fesat bırakılmayacağı müsellem olan fatânet ve himmet-i âlilerinden muntazırdır* (Atatürk). [M]

FATEHPUR veya **FATİHPUR,** Hindistan'da (Uttar Pradeş) şehir. Doab'ta Ganj ve Yamuna ırmakları arasındaki şehir, bu adı taşıyan idare bölümünün merkezidir. 28 323 nüf. (1961). Fatehpur XV. yy.da Pathan'lar tarafından kuruldu. Daha sonra Moğol hâkimiyeti altına girdi. 1736'da Maratha'lar şehre girdilerse de bir süre sonra Fatehpur'lu Pathanlar, şehri geri aldılar. 1753'te Udh navabının istilâsına uğrayan şehir, 1765'te Delhi imparatorluğuna devredildi; daha sonra yeniden navab'ın toprakları arasına katıldı. 1801'de navab, şehri Doğu Hindistan kumpanyasına bıraktı. Bugün Fatehpur, kuzeybatısındaki Kanpur'a ve güneydoğusundaki Allahâbâd'a demiryolu ile; Rae-Bareli, Banda Ghazipur ve Hamirpur'a da kara yolu ile bağlıdır. Abdüssamed Han ile Bagar Ali Han'ın mezarları ve cami, şehrin başlıca tarihî anıtlarını meydana getirir.

— *Fatehpur idare bölümü,* kuzeyde Ganj, güneyde Yamuna ırmağı ile çevrili dörtgen biçiminde bir toprak parçasını kapsar; 1 072 940 nüf. (1961). Irmak kıyılarındaki toprak, tarıma elverişli değildir. Ganj'ın 5 mil kadar güneyinden ırmağa paralel uzanan sıradağlar bölge için tabiî bir su barajı meydana getirir. Bu sıradağların ve ırmak kıyılarında tarıma elverişli olmayan yarık toprakların (*Khadar*) dışında arazi genellikle, güneydoğuya doğru eğik ve düzdür. İklim, muson iklimi özelliğindedir. Yılda 36 inç yağmur düşer. Toprak, bölgenin orta kısmındaki güherçileli topraklar dışında, alüvyonlu ve verimlidir. Toprakların yüzde 60'tan çoğu ekilidir, halkın büyük çoğunluğu geçimini tarımdan sağlar. Pirinç, buğday, pamuk, şekerkamışı, yağ çıkarılan bitkiler ve arpa bölgenin başlıca ürünleridir. (L)

FATEHPUR SİKRİ, Hindistan'da (Uttar Pradeş) şehir; 8 200 nüf. İmparator Ekber'in eski başkenti. 1569'da Agra'ya 35 km uzakta kuruldu. İyi muhafaza edilen eski şehir (çoğu kırmızı kumtaşından yapılmış hint-müslüman üslûbunda güzel yapılar), moğol imparatorları başkentlerinin parlaklığına tanıklık eden ender örneklerindendir. 1585'te Fatehpur Sikri'nin yerine Agra başkent oldu. (L)

FATH (Jacques), fransız terzisi (Maisons-Laffitte 1912-Paris 1954). Borsada memurluk yaptı. 1937'de bir dikiş evi kurdu. İkinci Dünya savaşından sonra büyük ün kazanan Fath, amerikalı imalâtçı Joseph Halpert ile bir sözleşme imzaladı ve ona seri halinde dikilecek elbise modellerini hazırladı. Savaş sonrası modasını büyük ölçüde etkiledi. (L)

FATHOM i. (ing. k.). 6 ayak veya 2 yardaya, yani yaklaşık olarak 1,828 8 m'ye eşit anglosakson uzunluk birimi. (L)

FATIMA (Ümmü Ebiha, Eşrefünnisa, Ez-Zehra, El-Kübra, El-Merziya diye de anılır), Hz. Muhammed'in kızı (Mekke 609 ? - ay.y. 633 ?). Hz. Muhammed'in ilk zevcesi Hatice'nin dört kızından en küçüğü; Hz. Muhammed'e peygamberliğin geldiği yıl veya bu yıldan 5 yıl önce doğduğu kabul edilir. Küçük yaşta annesi Hatice'yi kaybetti. Medine'ye hicret eden Hz. Muhammed, azatlı kölesi Zeyn bin Haris ile kızlarını Medine'ye getirtti. Fatıma'yı zevcesi Hatice'nin bir hatırası olarak seven Hz. Muhammed «Fatıma insanların hurisidir» demiştir. Fatıma babasının amcası Ebutalib'in oğlu Ali ile evlendi. Uhut savaşı sırasında müslüman askerlere su taşıdı, yaralıları tedavi etti; Hz. Muhammed yaralanınca da onun hizmetine baktı. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra eshab Ebubekir'e biat ettiği halde Fatıma ve Ali bundan kaçındılar. Hz. Muhammed'in mirası konusunda da Ebubekir ile aralarında anlaşmazlık çıktı. Fatıma Hayber ve Fedek arazisini istedi; fakat Ebubekir, Hz. Muhammed'in vasiyeti gereği davranmağa mecbur olduğu için Fatıma'nın bu isteğini reddetti. Şiîler sonradan bu meseleyi Ebubekir ve Ömer'in, Hz. Muhammed'in kızına ve torunlarına zulmettikleri şeklinde yorumladılar.

Fatıma Hz. Muhammed'in ölümünden birkaç ay sonra öldü. Ölmeden önce cesedinin kadın veya erkek olduğu belli olmayacak şe-

Foto. Histoire de l'Humanité

kilde örtülerek gece gömülmesini vasiyet etmişti.

Fatıma'nın birçok meziyete sahip olduğu, bu bakımdan da bütün kadınlardan üstün bulunduğunu kabul edenler vardır. Bazıları da onu, Meryem'den sonra ikinci kadın olarak kabul ederler. (M)

FATIMÎLER, X. - XII. yy.larda Mısır ve civar bölgelerde hüküm süren bir hanedanın adı. Bu aileden gelenler kendilerini, Hz. Muhammed'in kızı Fatıma soyundan saydıkları için bu adı almışlarsa da, bu görüş tarih kaynaklarınca doğrulanmadı. İsmailiye mezhebine bağlı olan Ubeydullah Kuzey Afrika'ya geçerek Aglebî hâkimiyetine son verdi. Halife unvanını alarak Rakkan'da yönetimi ele geçirdi (910). *Mehdiye* adıyle kurduğu şehri başkent yaptı. Kendisinin halife olduğunu ileri sürerek abbasî hilâfetini tanımadı. Böylece Ubeydullah ve halefi zamanında, Kuzey Afrika, Fatımîlerin eline geçti. Batıda en büyük rakipleri Endülüs Emevî halifesi Abdurrahman III idi. Onun karşısında ilerleme imkânı bulamayan Fatımîler, Mısır üzerine yöneldiler. 914 - 921 ve 935 yıllarında Mısır'a karşı yapılan seferlerden istenilen sonuç alınamadı. Halife El-Muizz'in başkumandanı Cevher, Mısır'ı ele geçirdi (969). Kahire'yi başkent yaptı, halifeler burada oturmağa başladılar. Cevher, Mısır'ın iktisadî durumunu düzelttikten sonra tekrar fetihlere başladı. Başta Mekke ve Medine olmak üzere Batı Arabistan, Fatımî hâkimiyeti altına girdi. Suriye üzerine yönelen Fatımîler, burada Karmatîlerle karşılaştılar. Uzun ve çetin çatışmalardan sonra Şam ele geçirildi, sınırlar Trablusşam'a kadar uzatıldı (998).

Halife Mustansır'ın uzun saltanatı süresinde (1036-1094) Fatımîler bütün Kuzey Afrika, Mısır, Sicilya, Suriye ve Batı Arabistan'ı ellerinde bulunduruyorlardı. Hattâ fatımî kumandanı Besasirî Bağdad'ı bile ele geçirdi (1058); sonra Selçuklu sultanı Tuğrul Bey Bağdat'ı kurtardı (1059). Selçuklu imparatorluğunun batıya doğru genişlemesi, Fatımîleri sarstı. Nitekim 1071'de Kudüs ve 1076'da da Şam, Selçukluların eline geçince Fatımîler'in Suriye'deki hâkimiyetleri son buldu. Ayrıca Kuzey Afrika'da Zirîler ve İtalya Normanları da batıda fatımî hâkimiyetine son verdiler.

Halife el-Mustansır ile veziri Bedrül Cemali'nin ölümleri üzerine Fatımîler'in çöküşü hızlandı. Bu sırada karşılarına Haçlı orduları çıktı. Bir ara Artuklulardan alınan Kudüs (1094) kısa bir süre sonra Haçlıların eline geçti (1099). Bu tarihten sonra bir taraftan Haçlılarla savaşma, bir taraftan iç karışıklıklar durumu daha da kötüleştirdi. Halife El-Âmir, veziri Melikülefdal'ı çekemeyerek öldürttü (1121). Bir süre sonra halifenin de İsmailîler tarafından öldürülmesi işleri büsbütün karıştırdı (1130). Saray kadınlarının daveti üzerine vezirlik makamına getirilen Talai bin Ruzzık az da olsa memleketi düştüğü kötü durumdan kurtarmağa çalıştı (1154). Fakat onun da son fatımî halifesi El-Adîd'in tahta geçmesinden kısa bir zaman sonra öldürülmesi, devleti Haçlılar ile Nureddin Mahmud Zengî arasında bir oyuncak durumuna düşürdü.

Fatımîlerin son yıllarında başgösteren çekişmeler yabancı bir devletin işe karışmasına yolaçtı. Vezir Şaver, sorumsuz davranışları dolayısıyle halife ve Durgam tarafından görevden uzaklaştırıldı (1163). Bunun üzerine Şaver, Şam hükümdarı Nureddin'den yardım istedi. Nureddin, Şirkuh kumandasında bir ordu göndererek onu tekrar makamına geçirtti. Fakat bu sefer da Şaver, Haçlılar ile anlaşıp Şirkuh'u Suriye'ye dönmeğe zorladı. Birkaç yıl sonra Şirkuh yeğeni Salâhaddin Eyyubî ile tekrar Mısır'da göründü ise de bir başarı elde edemedi. Haçlıların Kahire'yi kuşatması üzerine Şaver tekrar Nureddin'den yardım isteyince Şirkuh yeğeni ile üçüncü defa Mısır'a geldi. Sonunda Şaver öldürüldü (1169); Şirkuh vezir oldu. İki ay sonra Şirkuh da ölünce halife El-Adîd, Salâhaddin Eyyubî'yi Melikünnâsır unvanıyle bu göreve getirdi. Salâhaddin, Mısır'da durumunu düzene koydu. Eylül 1171'de Bağdat abbasî halifesi adına hutbe okutarak fatımî hilâfetinin yıkılışını açıkça bildirdi. Kısa bir süre sonra El-Adîd'in ölümüyle fatımî sülâlesi tarihe karıştı.

Foto. X, Péneau (LAROUSSE)

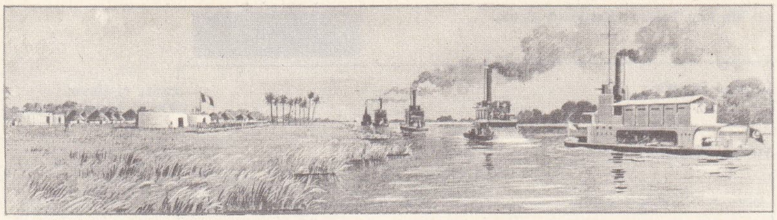

FAŞODA
ingiliz-mısır filotillasının gelişi

Fatımîler'in Mısır'daki yönetimi bambaşka bir niteliktedir. Mutlak hükümdar olan imamın, Allah tarafından seçilmiş bir aileden geldiğine, ilâhî iradeye göre hüküm sürdüğüne inanılırdı. Hükûmet merkezi üç kısma ayrılıyordu: dinî, askerî ve malî. Son iki görev halifenin tayin ettiği vezirin yönetimindeydi. Dinî işlere bu konuda özel olarak görevlendirilen yetkililer bakıyordu. Fatımîler devrinde, Mısır kültür alanında önemli bir gelişme gösterir. 972 Yılında açılan El-Ezher külliyesi, bu konuda büyük önem taşır. Bu kurum bazı değişikliklerle varlığını bugüne kadar sürdürdü. Ünlü matematik ve fizik bilgini Hasan bin El-Heysem, Bağdat'tan Mısır'a getirtilerek Nil yatağını düzenlemekle görevlendirildi.

Mutenebbi ve Ebül Ala El-Maarri bu çağda yaşadı. Fatımîler devrinde Mısır'da ticaret ve sanayi de oldukça gelişmiş bir durumdaydı. Halife El-Aziz'in veziri Yakub bin Killis ve halefleri ticarete büyük önem vermişlerdir. Daha önce sınırlı ve az kazançlı olan Mısır ticareti, Fatımîler devrinde gelişti. Tarım ve sanayi ilerledi. Venedik. Piza ve Amalfi gibi İtalya cumhuriyetleriyle Mısır arasında ticaret anlaşmaları yapıldı. Mısır tacirleri İspanya'ya kadar gemilerle mal taşıyorlardı. Fatımîler'in başlıca iki limanı olan İskenderiye ve Trablusşam, dünyanın önemli ticaret merkezleriydi. Hâkimiyetlerini Kızıldeniz'in iki tarafına kadar yayan Fatımîler, Hindistan ile de ticarî bağlantılar kurdular. Tacirler ve din yayıcıları İsmailiye mezhebinin Hindistan'da tutunmasına yardımcı oldular.

Kahire'nin kuruluşu, başta El-Ezher olmak üzere birçok cami, saray, türbe ve şehir surları, sanat tarihi bakımından önemli eserler bu çağlara rastlar.

Fatımî halifeleri: **Ubeydullah** (910), **Kasım** (934), **Mansur** (945), **Muizz** (953), **Aziz** (976), **Hâkim** (996), **Zahir** (1021), **Mustansır** (1036), **Müstali** (1094), **Âmir** (1101), **Hafız** (1130), **Zâfir** (1149), **Fâiz** (1154), **Adid** (1160).

● *Fatımî sanatı.* Fatımîler'in İfrikiye'de hüküm sürdükleri çağla ilgili sanat eserleri bize kadar gelmedi. İlk karışıklık zamanlarında kendilerine sığınak olan Tunus kıyısındaki Mehdiye ilinde kurdukları kale duvarı ile limandan bazı yıkıntılar görülür. Elimizde Mehdiye camii mihrabı kalıntılarından ve avluya geçişi sağlayan kapı revakından başka ilk dönemle ilgili eser yoktur. Cami doldurulup denize doğru genişletilen bir alan üzerindedir. Fatımî mimarîsinde önemli bir yeri olan eser Sfaks camiidir. 988'de yeniden yapıldığı sanılan camide, derinliğine yönelen nefler, Kayrevan camiinde olduğu gibi tavanlarla örtülmemiş, geçme tonozlarla kapatılmıştır. Bu camiin minaresi de Kayrevan camiinin minaresini andırır. Kalai Beni Hammad'daki camiden yalnız minare kaldı. Yukarı kısmı yıkılan minareden bugün 25 m yüksekteki alt bölüm duruyor. Minare, İfrikiye'deki geleneğe uygun olarak mihrabın mihverinde, avlunun dış duvarındadır. Fatımîler devrinden Kahire'de dört cami, bir ziyaretgâh, on iki kadar türbe ile üç kapısı duran surlar kaldı. Kahire'de 970'te başlanıp 972'de tamamlanan El-Ezher camii, medreseleri birtakım değişiklikler yapılarak genişletildi. Fatımîler tarafından Mısır'da yaptırılan bu ilk camide, ifrikiye mimarîsinin özellikleriyle, Tolunoğlu camiinin etkileri yan yana görülür. El-Aziz tarafından 990'da temeli atılan ve 1003'te tamamlanan El-Hâkim camii de fatımî sanatında önemli yer tutar. Kareye benzeyen geniş avlusu, kubbe duvarına paralel beş nefi, hafifçe taşkın sivri kemerleri ile Tolunoğlu camiini andırır. Kıble duvarının her iki ucunda T planı meydana getiren birer kubbe vardır. Bu plan XII. yy.da Magrıp'ta sık sık kullanılmıştır. Halife El-Âmir bi-Ahkemillah zamanında (1125 yılında) taştan yapılan küçük El-Akmar camii, Fatımîlerin önemli eserlerindendir. Kıble duvarına paralel üç neften kurulu cami içine kuzey eyvanındaki bir kapıdan girilir. Orta avlunun doğusunda ve batısında da birer eyvan vardır. Salih Talayî camii, Fatımîlerin son mimarî eseridir. Fatımî halifesi Fâiz bi-Nasrullah zamanında vezir olan Talayî bin Ruzzik tarafından yaptırılmıştır. 1522 m^2-lik bir sahayı kaplayan ve 1190 yılında bitirilen cami, öteki fatımî camilerinden ayrı özellikler taşır. Fatımî eserlerinden El-Cuyuşî camii ötekilere pek benzemez. Cami halife El-Mustansır'ın kumandanlarından Emirül Cuyuş Bedr el-Cemalî tarafından 1085 yılında yaptırıldı. Kahire yakınında kayalık bir yerdedir. Orta kısım bir avlu ile, sağında ve solunda bulunan ziyaretçilerle hizmetlilerin yatıp kalkmalarına ayrılan tonozlu birer odası vardır. Minare, Roma ve Gotik kiliselerinde olduğu gibi binanın üzerinde bir kule gibi yükselir. Doğuyu örnek alan Fatımîler, Mısır'da birçok türbeler de yaptılar. Bu türbelerin en eskileri, Mukattam ile Fuslât arasında yıkıntıları görülen dört yapıdır. 1016'da moloz taşından yaptırılan türbelerin planı karedir. Çoğu zaman mihraplı olan ve mescit vazifesi gören bu türbeler, Kahire'deki kubbeli ilk mezarlar olup, XII. yy.ın ilk yarısında çoğalmağa başlamıştır. 1100-1120 Yıllarında Fatımîler tarafından yaptırılan bazı türbelerde ilk mukarnas denemeleri görülür. Bu yapı biçimi Selçuklulardan gelmiştir. İslâm eseri olan bu süs türü daha sonraları gelişip batıya doğru yayıldı. Kahire'nin merkezinde bulunan Büyük Şark sarayı (El-Kasr-ül-Kebir-il-Şarkî) ile Küçük Garp sarayı (El-Kars-ül-Sagir-il-Garbî) karşı karşıya, her biri caddenin bir tarafında bulunuyordu. Bugün bu saraylardan hiç bir iz kalmadı. Tunus yarımadasında El-Mansur'un ve haleflerinin yaptırdığı saraylar da yıkılmıştır. Fatımî mimarîsinin etkileri Sicilya'da, XII. yy.da, Normand kralları tarafından yaptırılan yapılarda, kiliselerde görülür. Kesme taşla, moloz taş blokajından yapılan Kahire surunun bugün görülen üç kapısı da Fatımîlerden kalmadır. Kahire'nin en güzel yapılarından olan, yanlarında kare veya yuvarlak kuleleri, içlerinde atış odaları bulunan bu kapıların geçme veya beşik tonozla kapatılmış birer orta dehlizi vardır.

Fatımî süslemesinin, islâm sanatı üzerinde büyük etkisi oldu. Fatımî sanatının kullandığı süsleyici şekiller arasında niş biçimli bölümler çok ilgi çekicidir. Bunlar, yapının dış tezyinatında görülen temel unsurlardır. Bu tarz, Mehdiye camiinin kapı revakında, Sfaks camiinin cephesinde veya Kal'atın minaresinde ve saraylarda çok görülür. Birisinde bir kornişle bağlanan nişler ve sağır kemerler de kullanılmıştır. Bu sağır ke-

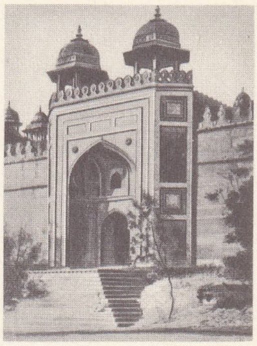

FATEHPUR SİKRİ
kral kapısı (XVI. yy.)

FATİMA'da
mucize ziyaretleri

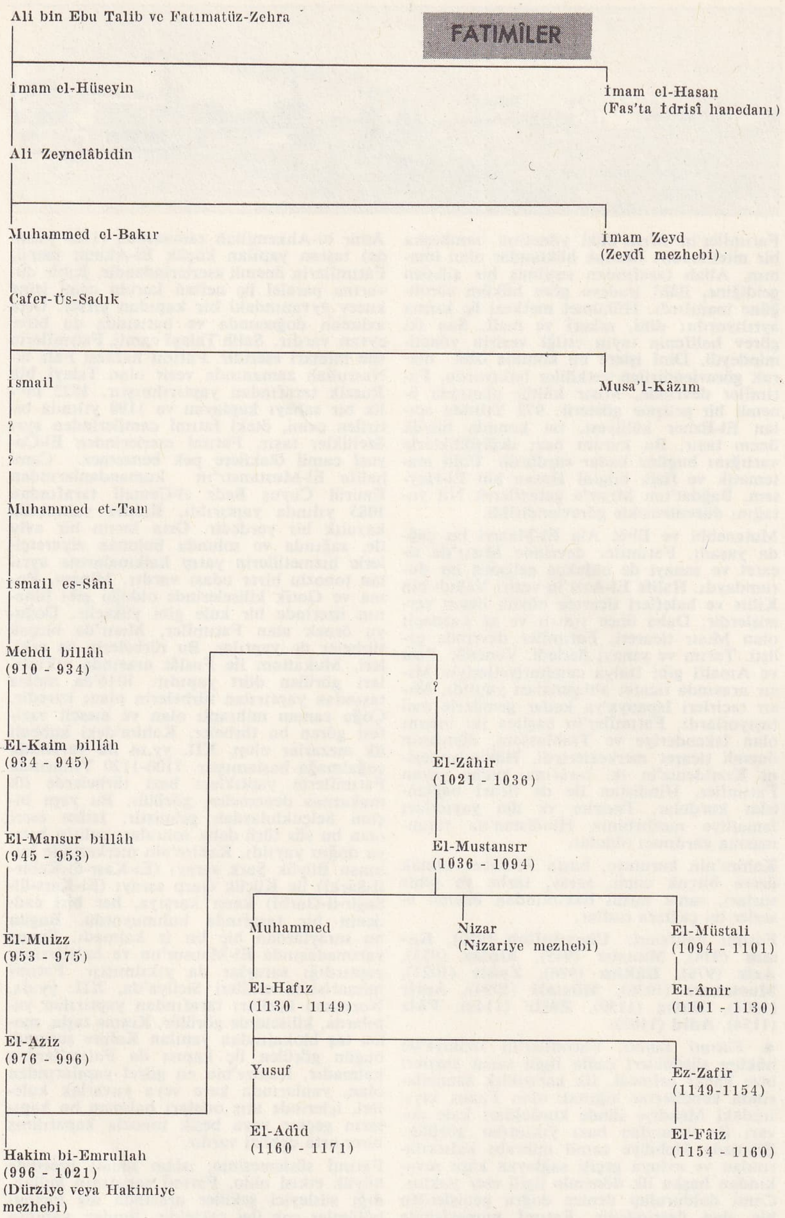

FATİH camii
iki ayrı genel görünüş

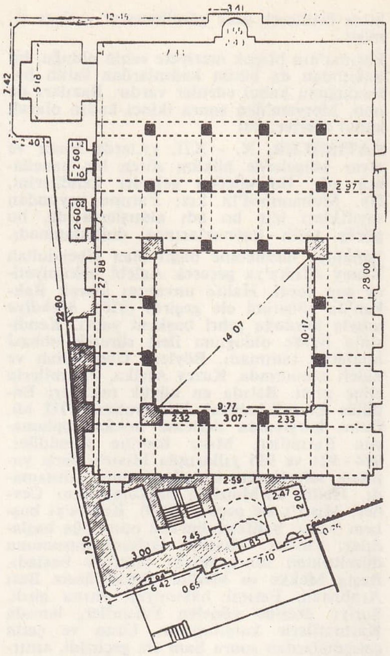

fatımî sanatı: El-Akmar camii (Créswell'den)

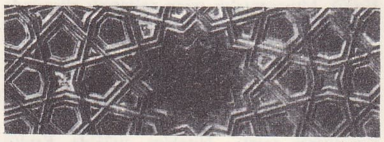

fatımî sanatı: Talayî camiinden bir detay (Kahire)

merler daha önce de vardı, fakat Fatımîler devrinde, doğunun artan etkisi altında daha geniş bir alana yayıldı. Fayans mozaik denilen seramik, saraylarda zemin döşemesi olarak kullanılmıştır.

Mukarnas gibi, mimarîde seramiğin kullanılması da İran bölgesindeki türk sanatından alınmadır, El-Ezher camiinin eski bölümlerinde, gotik kemerine benzeyen kırık kemerler vardır. XI. yy.da görülen gemi teknesi kemer, XII. yy.da yaygındır. Bazen iran kemeri denilen bu kemer Nayin camiinde görülür. Fatımîlerde en çok rastlanan sütun başlığı çan biçimi başlıktır. IX. yy.ın küçük modellerinden gelen sütun başlıkları, uçları içeriye doğru kıvrık üçgen şeklinde dört hurma yaprağı ile süslüdür. Sütun gövdeleri, yukarılarında çok hafif rölyefli yazı veya bitki dekoru olan bileziklerle süslüdür. Fatımî devri özellikle, çizgi unsurları ve kullanışları ile islâm süslemesinde önemli yer alır. Bu dekor kapladığı alanı oymaz, derin rölyefler meydana getirmez. İslâm sanatında süsleyici tabiattan ilham alacakları yerde, kendilerinden önce yapılmış tezyinatı yeni değişikliklere uğratıp sürdürürler. Fatımî dekorunun bitki biçimlerinde, herhangi bir bitkiyi tanımak güçtür. Asimetrik şekiller olan hurma dalları ile simetrik tepe tomurcukları Samarra bitkilerinin çok uzak üremeleridir. Kısmen birbirini örten bazı dilimli tepe tomurcukları, lotus çiçeğinin çeşitleridir. Bunlardan başka fatımî devrinin dekoruna yerleşen, fakat süreklilik göstermeyen bir başka bezeme unsuru da insan ve hayvan figürleridir. Dinî yapılar dışında, bu süsler her tarafta kullanılmıştır. Fatımî sanatı, samarra sanatı ile helenistik sanatın ikisinden de etkilendi. Tahta üzerindeki oymalar, hurma dalları motifleri doğunun etkisini gösterir. (→ Bibliyo.) [M]

FÂTIR sıf. (ar. *fıtrat*'tan *fâtır*). *Esk.* Yaratıcı, yaratan. ‖ *Fâtir-üs-semâvât* («gökleri yaratan»), Tanrı.

◆ **Fâtıra** sıf. *Esk.* Fâtır'ın dişili. ‖ *Kudret-i fâtıra*, Tanrının yaratma gücü. (M)

Fâtır suresi, *Kur'an-ı Kerim*'in XXXV.

Foto. Akın Kamacıoğlu (MEYDAN)

Fatih camii Karadeniz medreseleri

Fatih camii şadırvanı

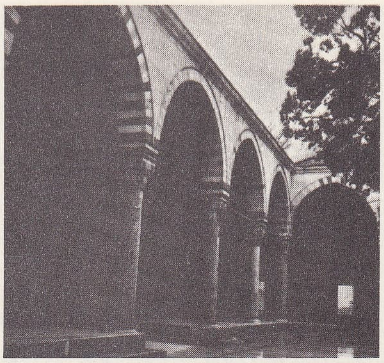

Fatih camii, son cemaat yeri revakları

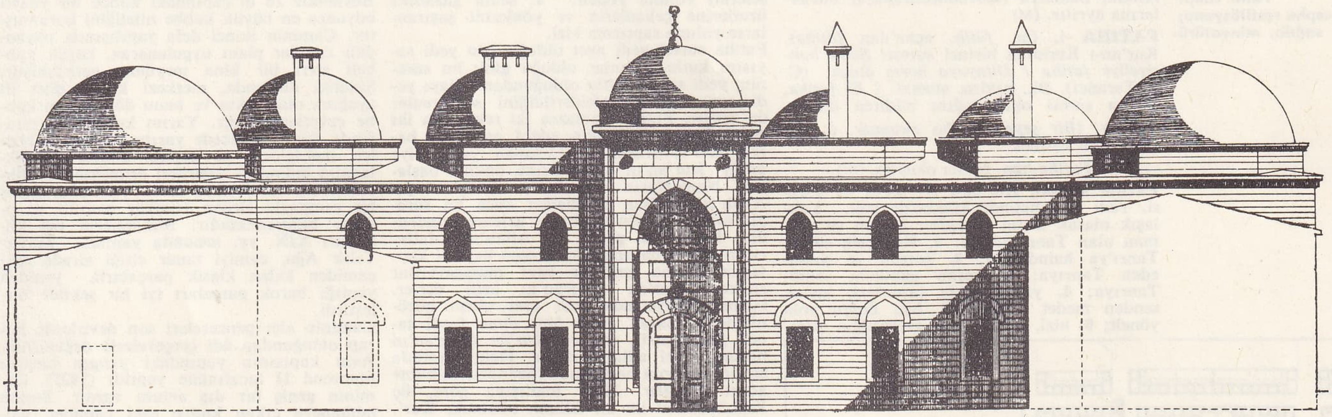

Fatih camii tabhanesi batı cephesi rölövesi (Fatih Devri Mimarîsi adlı eserden)

suresi. 45 Ayettir, Mekke'de inen bu sure, *Elhamdü li'llâhi fâtır-i-semâvâti ve'l-arz* (Yerleri ve gökleri yaratan Tanrı'ya hamd olsun) diye başladığı için bu adı almıştır. Tanrı'nın yüceliğini, ona boyun eğmeyenlerin uğrayacağı felâketleri, Hz. Muhammed'e uyanların ise cennetle mükâfatlandırılacağını anlatır. (M)

FATİANOVO, S.S.C.B.'de yer Yaroslavl yakınında. Adını, M.Ö. 2000'e doğru, Orta Rusya ile Sibirya arasındaki alanı kapsayan Kuzey Rusya medeniyetine verdi. Bu medeniyet, Batı, Kafkas ve Asya etkilerinden doğmuştu ve gerek mezarlarının görünüşü, gerekse tarak dişi şeklinde süslemeli çömlekçilik tarzı ve «gemi-balta» adı verilen tunç baltaları bakımından, ilgi çekici bir bütünlüğe sahipti. (L)

FATİCK, Senegal'de (Sine-Salum bölgesi) komün, çevre idare merkezi, Kaolack'ın kuzeybatısında; 3 276 nüf. Sine kıyısında liman (yerfıstığıgiller ihracatı). [L]

FATİH veya **FÂTİH** sıf. veya i. (ar. *feth'-ten fâtih*). Fetheden, zafer kazanan: ***Bu yeni mektebinde, en büyük fatihler, dünyanın en büyük adamları olarak öğretiliyordu*** (Ş. S. Aydemir). ‖ Mehmed II'nin lakabı. ‖ Açan, açıcı: ***Fâtih-ül-ebvâb,*** kapıları açan, Tanrı. ‖ ***Fâtih-ül-bilâd,*** şehirler zapteden.

◆ **Fatihan** çoğl. i. *Esk.* Fatihler. ‖ ***Fatihan evlâdı*** (veya ***evlâd-ı fatihan***). Bk. EVLÂDI FÂTİHAN. (M)

FATİH, İstanbul'un semtlerinden biri. Adını, basık bir tepe üzerinde ve eskiden bir kilise bulunan yerde Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmış olan cami ve külliyeden alır (sözü geçen cami bir deprem yüzünden yıkılmış ve sonra yeniden yapılmıştır). — *Fatih ilçesi,* 13 km², 417 235 nüf. Haliç ile Marmara arasında, doğuda Atatürk Bulvarı (Eminönü ilçesini ayırır) ve batıda İstanbul surlarıyla sınırlanır. Fatih ilçesi sınırları içinde birçok cami (Fatih, Sultanselim, Mihrimah, Fethiye, mozaikleriyle ünlü Kariye, Haseki v.d.), hastahane (Gureba, Haseki, Cerrahpaşa), Tıp fakülteleri klinikleri yer alır. İlçe, Merkez (71 965 nüf. [1965]), Fener, Karagümrük, Şeh-

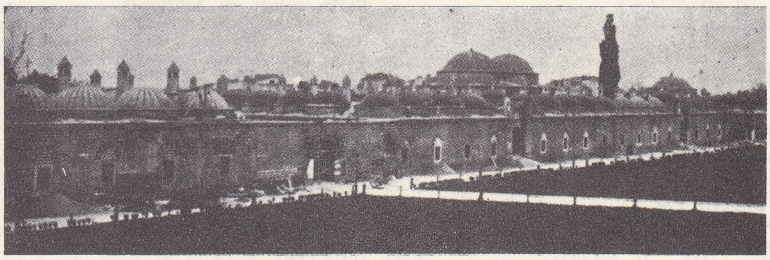

Fatih camii Akdeniz medreseleri

Fatih camii ağırlık kuleleri

Fatih camii son cemaat revakı

Foto. Akın Kamacıoğlu)MEYDAN)

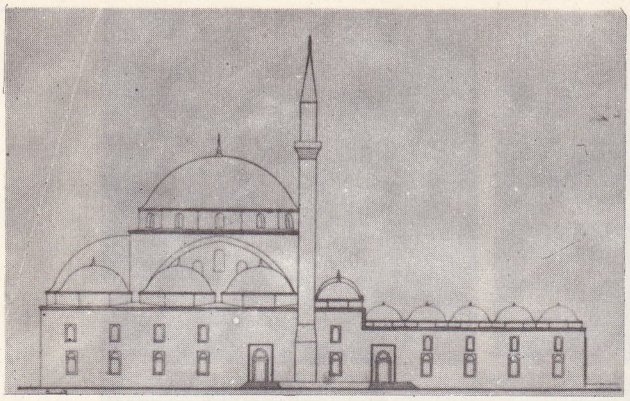

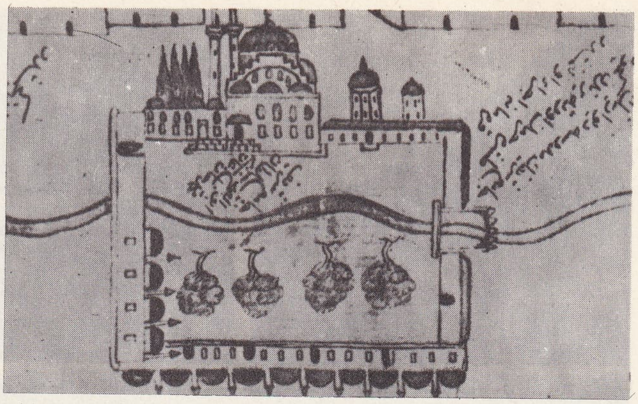

Fatih camii solda, cephe restitüsyonu; sağda, minyatürü

remini, Samatya (Kocamustafapaşa) bucaklarına ayrılır. (M)

FATİHA i. (ar. *fātiḥ,* açan'dan *fātiḥa*). Kur'an-ı Kerim'in birinci suresi: *Şehit bahriyeliye fatiha / Dünyaya barış duası* (C. S. Tarancı). Bk. FATİHA SURESİ. ‖ *El fatiha,* Fatiha suresi okunacağını bildiren ünlem.

— DEY. (*Bir şeye*) *Fatiha okumak,* o şeyden ümidi kesmek.

— *Esk. Fatiha-han,* fatiha okuyan. (M)

Fatiha suresi, *Kur'an-ı Kerim*'in ilk suresi. Yedi ayet halinde Mekke'de indi. Yaklaşık olarak metni şöyledir: Rahim ve rahman olan Tanrı adıyle: **1.** âlemlerin sahibi Tanrı'ya hamdolsun; **2.** acıyan ve şefaat eden Tanrıya; **3.** hesap gününün sahibi Tanrıya; **4.** yalnız sana tapınırız, ancak senden medet umarız; **5.** bizi doğru yola yönelt; **6.** bizi, nimetlerine garkettiğin (kimselerin) yoluna yönelt; **7.** senin gazabını üzerlerine çekenlerin ve yönlerini şaşıranların yoluna saptırma bizi.
Fatiha suresi yedi ayet olduğu için yedi sayısını kutlu sayanlar olduğu gibi; bu surenin, yedi sayısı kutlu olduğundan dolayı yedi ayet halinde gönderildiğini söyleyenler de vardır. Fatiha namazın iki rekâtında iki defa tekrarlandığı için edebî eserlerde bazen *Seb'ül-mesanî* (tekrarlanan yedi) diye anılır. Kur'an'ın okunmasına onunla başlanır. Namazların bitiminde, ölmüşler için Allah'tan gufran dilemeden önce bu surenin okunması din ve ibadet geleneklerindendir. Kur'an'da geçen ve Allah'ın sıfatlarının anlam bakımından hemen hepsini kapsayan Fatiha suresine bazı mutasavvıflar *zübdet-ül-Kur'an* (Kur'an'ın özü) derler. İslâm edebiyatında yedi ayet oluşu gözönünde tutularak *ıkd-ı heft dane* (yedi taneli inci dizisi), *sertac-i Kur'an* (Kur'an'ın baştacı) gibi adlarla anılır. Halk arasında birinci ayetinin başlangıcı yüzünden «elham» adını almıştır. Halk inanışına göre, üç Kulhüvallahü ile bir Elham okumak, Kur'an'ı bir kere hatmetme sayılır. (M)

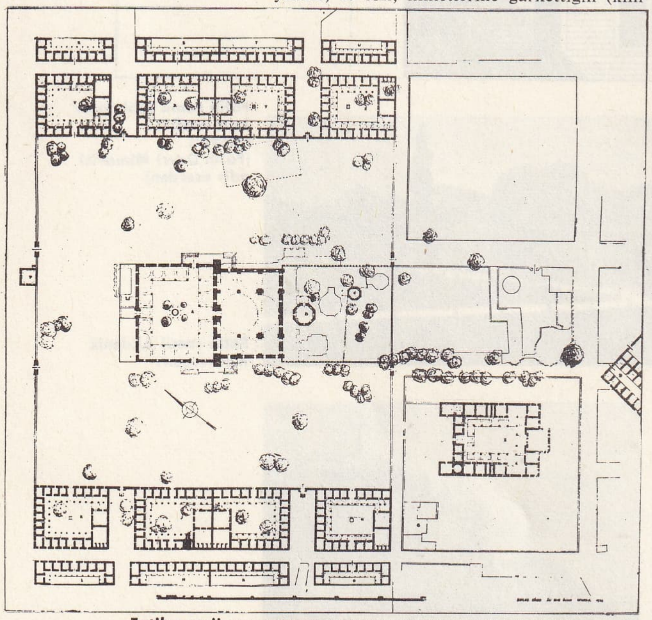

Fatih camii ve külliyesi planı (İstanbul Camileri adlı eserden)

Fatih camii ve külliyesi, İstanbul'da, Fatih Sultan Mehmed tarafından Fatih semtinde yaptırılan cami. Bizans devrinde caminin yakınlarında havariyun kilisesi vardı. Fatih camiinin, kilisenin yıkıntılarından faydalanılarak yapıldığı sanılmaktadır. Cümle kapısının iki yanında ve üstünde bulunan arapça kitabeye göre, yapımına 1467'de başlanan Fatih camii 1470'te bitirilmiştir. Mimarı, Sinaüddin Yusuf bin Abdullah'tır. Cami plan olarak anıtsal bir tipte yapılmıştır. Merkezî kubbe iki fil ayağı ile iki sütun üzerine oturtulmuştur. Yapı 1766'da depremden harap olduğu için Mustafa III, mimar Mehmed Tahir Ağaya camiyi tamir ettirdi (1767-1771). Caminin ilk inşasından bugün sadece şadırvan avlusunun üç duvarı, şadırvan, tac kapı, mihrap, birinci şerefeye kadar minareler ve çevre duvarının bir kısmı kalmıştır. Şadırvan avlusunda, kıble duvarına paralel olan revak diğer üç yönden daha yüksektir. Kubbelerin dış kasnakları sekiz köşelidir ve kemerlere oturur. Kemerler genellikle kırmızı taş ve beyaz mermerle işlenmiş, yalnız mihverdekilerde yeşil taş kullanılmıştır. Alt ve üst pencerelerin etrafı geniş silmelerle çevrelenmiştir. Söveler mermerdendir ve gayet geniş, kuvvetli silmelerle belirtilmiştir. Demir parmaklıklar, kalın demirden ve topuzludur. Revak sütunlarının 8'i yeşil Eğriboz, 2'si pembe, ikisi esmer granitten, son cemaat yerindekilerin bazıları ise mısır granitindendir. Başlıklar tamamen mermerden ve hepsi istalaktitlidir. Kaideler de mermerdir. Avlunun biri kıblede, ikisi yanda üç kapısı vardır. Şadırvan sekiz köşelidir. Mihrabın yaşmağı istalaktitlidir. Hücre köşeleri yeşil direkli, kum saatleriyle süslü ve üstü zarif bir taçla nihayetlenir. Yaşmağın üzerinde tek satırlık bir ayet vardır. On iki dilimli olan minare cami ile büyük bir ahenkle birleşmiştir. Eski camiden günümüze süsleme olarak sadece mermer oymalar ve iki çini pano gelmiştir. Çini levhalar son cemaat duvarının sağ ve solundaki pencere aynalarındadır.
Fatih camiinin ilk yapımında, cami alanını genişletmek için duvarlar ve iki ayak üzerine bir kubbe oturtulmuş ve bunun da önüne bir yarım kubbe ilâve edilmiştir. Böylelikle 26 m çapındaki kubbe bir yüzyıl boyunca en büyük kubbe niteliğini korumuştur. Caminin ikinci defa yapılışında payandalı camiler planı uygulanarak, küçük kubbeli sivri bir bina meydana getirilmiştir. Şimdiki durumda, merkezî kubbe dört fil ayağına oturmakta ve bunu dört yarım kubbe çevrelemektedir. Yarım kubbelerin etrafında ikinci derecede yarım ve tam kubbeler, mahfeldeki ve dıştaki abdest musluklarının önündeki galerileri örtmektedir. Mihrabın sol tarafından türbe yanından geniş bir rampayle girilen Hünkâr mahfili ve odalar bulunmaktadır. Minarelerin taş külâhları XIX. yy. sonunda yapıldı. Mimar Tahir Ağa, camiyi tamir ettiği sırada eski camiden kalan klasik parçalarla yeniden yaptığı barok parçaları iyi bir şekilde birleştirdi.
Caminin alçı pencereleri son devirlerde harap olduğundan âdi çerçevelerle değiştirildi. Avlu kapısının yanındaki yangın havuzu Mahmud II tarafından yapıldı (1825). Caminin geniş bir dış avlusu vardır. Bunun tabhaneye çıkan kapısı eski camiden kalmıştır.

Fatih türbesi

● Fatih camii ile birlikte yapılan *Fatih külliyesi* mektep, kütüphane, 16 medrese, imaret, kervansaray, tabhane, dârüşşifa ve hamamdan meydana geliyordu.
Medrese'ler caminin kuzey ve güney tarafında bulunur ve *Akdeniz, Karadeniz, Başkurşunlu, Çiftekurşunlu, Çifte Ayakkurşunlu medreseleri* adlarını alır. Bunların her biri 19 hücre, birer dershane, dörder helâ ihtiva eder. Medreseler revaklarla çevrilidir ve ortalarında şadırvanlı avluları vardır. Önlerinde revak bulunmayan dershaneler yan revaklarla kubbeli birer geçitle bağlanır. Başkurşunlu ve Ayakkurşunlu'da dershaneler sağ kenarda, Çiftekurşunlu ve Çifte Ayakkurşunlu'da sırt sırta ortada buiunmaktadır. Revaklar yığma köfeki ayaklara dayanmaktadır. Kenarları, pencerelerin sağır kemerleri gibi taş ve tuğla ile örülmüştür. Revak kubbecikleri kasnaksızdır. Girişlerdeki kubbeler, hücre kubbelerinden daha yüksektir. Basık kemerli giriş kapılarının, sivri kemerli alınlıkları üç yandan mermer sövelerle kuşatılmıştır. Akdeniz ve Karadeniz medreselerinde, yalnız Akdeniz Başkurşunlu dershanesinin pencere alınlıklarında altı köşe taşlar arasına kakılan, cilâlı kırmızı tuğladan üçgenler ve Karadeniz Ayakkemerli'de yine cilâlı tuğlaların meydana getirdiği altıgen ve baklava süslemeler vardır. Medreselerin dış yüzleri ile dershanelerin yüzleri kabaca yontulmuş kesme taşlarla örülmüştür.
İmaret, tabhane avlusunun içinde, geniş batı köşesine yakındır. Bugünkü hali 6×6 ölçüsünde, kalın taş duvarlı, pencereli, iki büyük kubbeli olduğu tahmin edilen yapı kalıntıları ile bunları birbirine bağlayan 8 m uzunluğunda bir duvardan ibarettir. İmaretin planı, tam olarak tespit edilememiştir.
Kervansaray, tabhane avlusunun güneydoğu köşesindedir. Girişi Millet kütüphanesinden Nakşidil türbesine çıkan yolun hemen başında olabilir.
Tabhane, caminin güneydoğusundadır. Caminin çevre duvarından bir sokakla ayrılıp imaret ve kervansarayı da içine alan ayrı bir avlu içinde 64×43 m boyutlarında dik-

Foto. N. Erkılıç, A. Kamacıoğlu (MEYDAN)

dörtgen bir binadır. Girişi batıdadır. Kapı geçidinden sonra 20 kubbeli dikdörtgen bir revakın çevirdiği avludan, yanları hücreli bir kemerden geçilerek salona girilir. 5,5 m genişliğinde ve 7 m yüksekliğindeki bu bursa kemeri salonun büyük bir açık eyvan olduğunu göstermektedir. Eyvanın dikdörtgenden dışa taşan çıkıntısı muhtemelen 1765 depreminde yıkılıp sonradan tamir edilmiştir. Eyvanın iki tarafında ara kapıları ile birbirine bağlı ve ocaklı ikişer oda vardır. Salonun hemen önündeki sağ ve solunda ikişer kubbesi bulunan yer, hücre şekline sokulmamış ve açık bırakılarak bir çeşit yan eyvan meydana getirilmiştir. Büyük kubbeli açık eyvan yaz aylarına ait, yanlardaki ikişer büyük oda kış aylarına ait toplantı ve namaz yeri; ikişer kubbeli ve sekili, yan eyvanlar da misafirlerin eşyasına mahsus depolardı. Bunlardan sonra güney ve kuzey taraflarda, on tane ocaklı oda, misafirlere ayrılmıştı. (→ Bibliyo.) [M]

Fatih Divanı, Fatih Sultan Mehmed'in (1432-1481) *Avnî* mahlâsıyle yazdığı şiirlerini toplayan eseri. Ali Emirî (Millet) kitaplığında bulunan *Divan-ı Sultan Mehmed Rahimetullah* başlıklı yazmada 68 gazel, 1 muhammes-i mütekerrir, 1 kıt'a, 1 müfred bulunmaktadır. George Jacob'un, Upsala üniversitesi kitaplığındaki bir yazmadan Sehî, Lâtifî, Hasan Çelebi tezkireleri ile Atâ tarihinden faydalanarak hazırladığı *Der Divan Sultan Mehmeds des Zweiten* (İkinci Sultan Mehmed Divanı) adlı eserinde (1904) 21 şiir vardır. Saffet Sıtkı'nın (Bilmen) *Fatih Divanı* (1944), Kemal Edip Ünsel'in (Kürkçüoğlu) *Fatih'in Şiirleri* (1946) adlı kitaplarında çeşitli kaynaklardan derlenen metinlerle Fatih Sultan Mehmed'e ait şiirlerin sayısı 87'ye çıkmıştır. Fatih'in Âşık Çelebi tarafından *Meşair-üş-Şuara*'da (Şairlerin Kutsal Durakları) «Mürettep divanı meşhurdur» diye bildirilen divanı ele geçmedi. Ayvansaraylı İsmail'in *Hadikat-ül-Cevami*'de (Camiler Bahçesi) sözünü ettiği farsça şiirleri de bulunamadı.
Fatih'in elde bulunan şiirleri incelendiği zaman, kendinden önce gelen divan şairlerinin yolunda yürüdüğü, divan şiirinde yaygın konuları işlediği, vezin, söz, sanat ve kavram bakımından öncekilerle ortak bir görüşü benimsediği anlaşılır. Aruz'un belli bahirleriyle yazılan şiirleri, divan edebiyatı geleneğince sonradan harf sırasına göre derlenip düzenlendi.
Fatih de öteki divan şairlerinin kullandığı Yusuf ve Zeliha, Musa, Nemrud, Cem, Leylâ ile Mecnun, Ferhad ile Şirin gibi hikâye ve masalları yer yer şiirine soktu.
Sayıları az olmakla beraber şiirlerinde yeni duyuş ve çağrışımlar, buluşlar göze çarpar. (M)

Fatih kütüphanesi, İstanbul'da Fatih semtinde kütüphane. Kütüphane binası Fatih camiinin duvarına bitişik olarak yapıldı (1742). Kütüphaneye Mahmud I (5 188 yazma, 319 basma), hâfızı kütüb İbrahim Efendi (455 yazma, 482 basma), Abdülgani Ağa (291 basma) v.d. leri kitap bağışında bulundular. 1956 Yılında yazma ve basma eserler Süleymaniye kütüphanesine nakledildi. (M)

Fatih ormanı, İstanbul'da Taksim-Büyükdere yolu üzerinde orman. Osmanlı imparatorluğunda sultanların av sahası olarak kullanılan ormanın yerinde bugün *Hadımkoru* adı ile anılan maki alanı yer alır. Orman Genel müdürlüğünce 1955'te başlatılan ağaçlandırma faaliyeti 1969 yılı sonuna kadar devam etti. Neojen devrine ait Devon şistleri üzerine kurulu bu orman, az süzücü, orta derinlikte, gri-kırmızı renkli, az kumlu ve kireçsiz toprak yapısına sahiptir. Yapraklı ve ibreli ağaçların dikimiyle başlayan ağaçlandırma projesinde bir değişiklik yapılarak ormanın yalnız ibreli ağaçlardan meydana getirilmesine çalışılmaktadır. Ormanda bulunan ibreli ağaç cinsleri: kara çam, kızıl çam, sarı çam, sahil çamı ve fıstık çamıdır. İbreli ağaç sayısı 1969'da 1 223 056 idi. Ağaçların kapsadığı alan 444 hektar, orman alanı 565,6 hektardır. Bugün kapalı olan ormanın, İstanbul'un piknik ve sosyal hizmetler alanı olarak halka açılması düşünülmektedir. (M)

Fatihpaşa camii (Kurşunlu cami de denir), Diyarbakır'da Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından yaptırılan cami (1516-1520). Cami ildeki ilk osmanlı eseridir. Caminin ön kısmında, sekiz sütun üzerine oturan yedi kubbe ile örtülü son cemaat yeri vardır. Cami, dört fil ayağına oturan 9 m çapındaki orta kubbe ile çevresine yerleştirilen dört yarım kubbe ve köşelere yerleştirilen dört küçük kubbeden meydana gelir. Osmanlı merkezî yapı örneğinin ilk denemesi olan caminin siyah taştan sade bir bezeme ile süslenmiş taç kapısı ilgi çekicidir. Binanın içi 1,30 m yüksekliğe kadar göz alıcı çinilerle bezenmiştir. Mihrap ve mimberi dikkati çeker. Ayrıntılarında selçuklu üslûbunun izleri görülür. (M)

FATİHPUR. Bk. FATEHPUR.

FATİH SULTAN MEHMED. Bk. MEHMED II.

Fatih tetimmeleri, Osmanlı imparatorluğunda yüksek öğrenim veren Sahnı Seman'ın ikinci (orta) derecedeki medreselerine verilen ad. Fatih tetimmeleri sekiz medreseden meydana geliyordu. Her tetimmede sekiz hücre, her hücrede üç talebe vardı. Böylece sekiz tetimmedeki öğrencilerin sayısı 192 idi. Yaptırılan öğrenime göre «iptidai hariç» ve «iptidaî dahil» unvanını alırdı. «İptidaî hariç» (veya «hariç») medreseleri iptidaî (ilk), «iptidaî dahil» (veya «dahil») medreseleri idadî (orta) derecesindeydi. Medrese öğrenimine «iptidaî hariç» ile başlanır, «iptidaî dahil»in bitirilmesinden sonra «Sahn»da öğrenim görülürdü. Sahnı Seman'ı bitiren medrese öğrenimini tamamlamış olurdu.
Fatih tetimmelerinde öğrenim yapan öğrencilere günlük ihtiyaçlar dışında ayda 12 akçe ödenirdi. (M)

Fatih türbesi, İstanbul'da Fatih camiinin çevre duvarı içinde Fatih'e ait türbe. Mihrabın önünde yapılan ilk türbeden bugüne hiç bir iz kalmamıştır. Bugünkü bina, 1765 depreminden bir yıl sonra yapıldı. Yeni yapıda eski temellerden faydalanıldı. 1784'te Abdülhamid I tarafından kapı sövesi değiştirtildi; üzerine bir ayet ve kıta yazdırıldı. Barok stilin hâkim olduğu türbenin dışındaki geniş ve oymalı saçak XVIII. yy.ın sonu veya XIX. yy.ın başına aittir. Türbe Sultan Aziz devrinde (1865) ikinci defa tamir edildi; altınlı nakışlar ve sürme pencereler yapıldı. (M)

FATİMA, Portekiz'de şehir, Estremadura'nın (Santarem idare bölümü) kalkerli yaylalarında; 4 710 nüf. 1917'de üç genç çoban burada Meryem'i altı defa gördüklerini ve tabiatüstü mucizelere tanık olduklarını söylediler: beşinci görünüşte 30 000 kişiye ve 13 ekimde (güneşin döne döne dünyaya doğru inmesi mucizesinin olacağı gün) 70 000 kişiye varan bir kalabalık, Portekiz'in her yanından koşup geldi. O zamandan beri, köyün yakınındaki Fatima tapınağı, dinî bir ziyaret yeri oldu. Papa Paulus VI Fatima'ya gitti ve anma törenine başkanlık etti (mayıs 1967). [L]

FATİN sıf. (ar. *fıtnat*'tan *fatin*). *Esk.* Zeki, anlayışlı. ‖ İ. Erkek adı.

◆ **Fatine** sıf. *Esk.* Fatin'in dişili. ‖ İ. Kadın adı. (M)

FATİN EFENDİ (Davud), türk tezkire yazarı ve şairi (Drama 1814-İstanbul 1867). Drama ileri gelenlerinden Hacı Halid Beyin oğlu. Mısır'a gitti (1827). Orada sekiz yıl süreyle kandiyeli Salih Raci Efendiden ders gördü. İstanbul'a dönüşünde önce Divanı Hümayun'da (1836), sonra Sadaret Mektubî kaleminde görev aldı. Edebiyat ve şiirle ilgilenen Davud Fatin Efendi tarihler, gazeller, şarkılar, kasideler yazdı. Şiirde pek başarılı olamayan Fatin Efendi türk edebiyatının son tezkiresi olan *Hatimet-üş-Şuara* (Son Şairler) [1853] adlı eseriyle ün yaptı. Salim ve Safâî tezkirelerine zeyl olarak yazılan bu tezkirede 672 şairin biyografisi vardır. Fatin Efendinin *Divan*'ı ölümünden sonra oğlu tarafından yayımlandı (1872). [M]

FATİN HOCA. Bk. GÖKMEN (Fatin).

FÂTİR sıf. (ar. *fütür*'dan *fâtir*). *Esk.* Bezgin, bıkmış, gevşemiş, durgun: *Etme dilber!... bu ömr-ü fâtirimi / Bir nevâzişle okşa; mecrûhum!...* (Ahmed Haşim). ‖ Ilık, soğumaya yüz tutmuş. (M)

FATMA, Hz. Muhammed'in kızı. Bk. FATIMA.

FATMA ALİYE HANIM, ilk türk kadın yazarı (İstanbul 1862-ay.y. 1924). Tarihçi Cevdet Paşanın kızı. Özel öğrenim gördü. İslâm felsefesi okudu. Georges Ohnet'in *Volonté* (İrade) adlı eserini Türkçeye çevirerek «Bir Kadın» imzasıyle yayımladı.
Roman, tarih ve felsefe ile ilgili eserler yazan Fatma Aliye Hanım, toplumun baskısından çekindiği için başlangıçta «Mütercimei Meram» takma adını kullandı. İlk kadın yardım derneğinin kurucuları arasında yer aldı. Eserleri: *Muhadarat* (roman, 1892); *Nisvan-ı İslâm* (İslâm Kadınları) [1892]; *Refet* (roman, 1898); *Udî* (roman, 1899); *Taaddüd-i Zevcat* (Mahmud Esat Efendinin aynı adlı eserine zeyl) [1899]; *Teracim-i Ahval-i Felâsife* (Felsefecilerin Biyografileri) [1900]; *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı* (1916); *Kosova Zaferi - Ankara Hezimeti* (1915) v.d. (M)

FATMA FAİZE HANIM, türk kadın şairi (İstanbul, ?-ay.y. 1761). Babası Kametzade Mehmed Efendidir. Özel bir öğrenim gördü. Şiirleri divan edebiyatı geleneğini sürdürür. (M)

FATMA HANIM Prenses, hıdiv İsmail Paşanın kızı. Mısır kralı Fuad'ın kız kardeşi (öl. 1912). Mısır'da bulunan topraklarının bir kısmını İstanbul üniversitesine bağışladı. Ancak Mısır hükûmetinin engellemesi yüzünden üniversite bu vakıftan yararlanamadı. (M)

FATMA HATUN, Yıldırım Bayezid'in kızı (öl. Bursa, ?). 1402 Ankara bozgunundan sonra Emir Süleyman ile Bursa'dan Edirne'ye gitti. Daha sonra kardeşi Kasım ile Bizans imparatoruna rehine olarak gönderildi. Çelebi Sultan Mehmed tarafından kurtarılıp bir sancak beyi ile evlendirildi. Bursa'da Orhanbey türbesinde gömüldür. (M)

FATMA HATUN Ânî, türk kadın şairi (öl. Bursa 1710). Dedesi Hoca Sadeddin'dir. Bazı tezkireler bir *Divan*'ı olduğunu yazarsa da birkaç gazelinden başka eseri ele geçmedi. (M)

FATMA MAKBULE LEMAN, türk kadın yazar ve şairi (İstanbul 1865-ay.y. 1898).

Giovanni FATTORİ «Arabalar» Modern Sanatlar galerisi, Floransa (1873)

Foto. Rizzoli Larousse

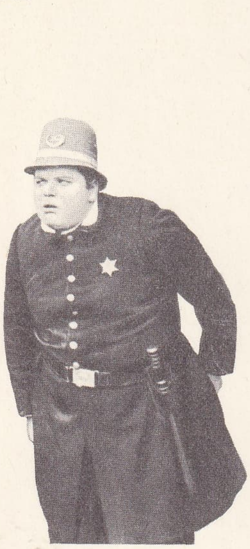

FATTY

Pierre FAUCHARD

özel öğrenim gördü. Devrin tanınmış şairlerinden biri olan dahiliye müsteşarı Fuad Bey ile evlendi. Kadın gazete ve mecmualarında, manzum ve mensur şiirler yayımladı. Ahlâk konusundaki yazılarıyle «şefkat nişanı» aldı. Yazılarının bir kısmını *Makes-i Hayal* (Hayal Aynası) [1915] adlı küçük bir kitapta topladı. Bu kitap, ölümünden sonra hakkında yazılanlarla birlikte, aynı adla tekrar yayımlandı. (M)

FATMA PESEND, Abdülhamid II'nin üçüncü ikbali (öl. İstanbul). Peyveste Hanımın ölmesi üzerine üçüncü ikbal oldu. Hatice Sultanı dünyaya getirdi (1897). Abdülhamid ile beraber Selânik'e gönderildi (1909). [M]

FATMA SULTAN, osmanlı hükümdar kızlarından birçoğunun adı: SOFU, Bayezid II'nin kızı (öl. Bursa, ?). Mustafa Paşa ile evlendi (1489). 1509 Tarihli vakfiyelerde «Sultan Fatma Hatun el-Murafe bi Sofu Sultan» diye adı geçer. — Yavuz Sultan Selim'in kızı (XVI. yy). Dukakinzade Ahmed Paşanın zevcesi. Ahmed Paşanın ölümünden sonra Hadım İbrahim Paşa ile evlendi. — Selim II'nin kızı (öl. İstanbul 1580). Nurbanu Sultandan dünyaya geldi. Sivavuş Paşa ile evlendi (1574). Doğum yaparken öldü. Edirnekapı'da bir mektep ve medrese yaptırdı. — Murad III'ün kızı (öl. İstanbul, ?). Kaptanıderya Halil Paşa ile evlendi (1593). Düğünü sırasında Divan çalışmalarına bir hafta ara verildi. Ayasofya'da babasının türbesine gömüldü. — Ahmed I'in kızı (İstanbul 1605-ay.y. ?). Murad IV, Fatma Sultanı 1624 yılında kaptanıderya Çatalcalı Hasan Paşa ile evlendirdi. Sonra Hasan Paşaya kızdığından kız kardeşini boşatarak Kara Mustafa Paşa ile evlendirdi (1626). İki yıl sonra kocası öldü, Fatma Sultan 1630'da kaptanıderya Canbuladzade Mustafa Paşa ile evlendi. Murad IV son eşi Mustafa Paşayı öldürtünce gene dul kaldı (1636). Ahmed I türbesine gömüldü. — Sultan İbrahim'in kızı (İstanbul 1642-ay.y. ?). Üç yaşındayken, babasının çok sevdiği Musahip Yusuf Paşa ile evlendirildi. Bu vesileyle gösterişli bir düğün yapıldı (1645). Fakat Yusuf Paşa bir yıl sonra öldüğünden, 4 yaşında dul kaldı. Bundan sonra Fazlı (Fazlullah) Paşa ile evlendirildi. Fazlı Paşa, eşinin buluğa ermesini beklerken 1657 yılında öldü. — Mehmed IV'ün kızı (İstanbul ?-ay. y. 1700). 1695 Yılında Tırnakçı İbrahim Paşa ile, 1697'de o ölünce vezir Mehmed Paşa ile evlendi. Bir iki yıl sonra o da öldü. Yenicami türbesine gömüldü. — Ahmed III'ün kızı (İstanbul 1704-ay.y. 1733). Annesi başkadın Emetullah Sultan. 5 Yaşında Silâhtar Ali Paşa ile evlendirildi (1709). Ali Paşanın Petervaradin savaşında (1716) ölümünden bir yıl sonra, Nevşehirli İbrahim Paşa ile evlendi. Patrona Halil ayaklanmasında (1730) İbrahim Paşanın öldürülüşü ve babası Ahmed III'ün tahttan indirilişinden kısa bir süre sonra öldü. İbrahimpaşa sarayı yakınlarında adıyle anılan camiyi (1727) ve Üsküdar'da Cedidvalide camiinde Fatmasultan çeşmesini yaptırdı. — Mahmud II'nin kızı (İstanbul 1811-ay.y. 1825). Nevfidan Başkadından dünyaya geldi. Çiçek hastalığından öldü. Ölümü için Keçicizade İzzet Molla şu tarihi düşürdü:

Dağdâr-ı hüzn olup İzzet dedi tarihini
Fâtıma Sultan çiçekten adne kaldı intikal.

Fatih'teki Nakşidilsultan türbesine gömüldü. — Abdülmecid'in kızı (İstanbul 1840-ay.y. 1884). İkbal Gülcemal Hanımdan dünyaya geldi. Mehmed Reşad ile ana baba bir kardeştir. Anneleri ölünce, Abdülmecid, Mehmed Reşad ile Fatma Sultanı, evlâtlık olarak başkadın Serverseză Kadınefendiye verdi. Saffet Paşadan Fransızca dersi aldı. 14 Yaşında Mustafa Reşid Paşanın oğlu Ali Galib Bey ile nişanlandı. Kocasının ölümünden sonra mabeyinci Nuri Bey ile evlendi (1859). Nuri Bey, Abdülaziz'in ölümünde suçlu görüldüğünden Taif'e sürgün edildi. Taif'e giderken delirdi. Fatma Sultan dünya ile ilgisini keserek sarayına kapandı. Yenicami türbesine gömüldü. Batı müziğini ve türk musikisini öğrenen Fatma Sultan'ın bestelediği şarkılardan hiç birinin notası günümüze kadar gelmedi. (M)

FATRY dağları, Çekoslovakya'da dağlar, Slovakya'da, Tatry'nin batısında; tortul kayaçlarla çevrili granit çekirdeklerinden (birinci zaman kalker kıvrımları) meydana gelmiştir. Fatry dağları, Hron havzasını Vah havzasından ayırır. *Büyük Fatry*'ler (*Velky Fatry*) alçak Tatry'lerin kenarındadır ve 1 600 m yüksekliğe erişir; adlarına rağmen daha yüksek olan (Krivan tepesinde 1 711 m) *Küçük Fatry*'lerden (*Maly Fatry*) daha çok kütle görünüşündedir. Fatry'lerin her yeri ormanlarla örtülüdür. (L)

FATSA, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü) ilçe merkezi; 14 656 nüf. Ordu - Samsun kıyı yolu üzerinde, Çullu tepesinin eteğinde, Ordu'ya 45, Samsun'a 117 km uzaklıkta. İçeriye Aybastı üzerinden bozuk bir yolla bağlıdır. Bu yol Kelkit vâdisinde Reşadiye'ye ulaşır. Fındık kırma atelyeleri. Balıkçılık. — *Fatsa ilçesi,* 570 km², 93 969 nüf. Merkez, Bolaman ve Çamaş bucaklarına ayrılmıştır. 88 Köyü vardır. (M)

FATSİA i. (lat. k.). Yalnız iki türü olan ağaççık. (Her zaman yeşil, çok parçalı ve parlak, büyük yaprakları vardır. Anavatanı Japonya'dır. *Fatsia papyrifera,* ünlü çin kâğıdının yapımında kullanılır. *F. Japonica* oldukça dayanıklı, güzel bir süs bitkisidir. Bahçelerde, evlerde saksı bitkisi olarak yetiştirilir. Sarmaşıkgillerden.) [L]

FATŞAN. Bk. FO-ŞAN.

FATTORİ (Giovanni), italyan ressamı (Livorno 1825 - Floransa 1908). Büyük ebadda askerî bileşimler yapmakla beraber daha çok manzara ressamı olarak başarı kazandı. Özellikle *Palmieri'nin Değirmi Binası* (1866) [Floransa Çağdaş Sanat müzesi] adlı eseri önemlidir. (L)

FATTY (Roscoe ARBUCKLE, — denir), amerikan sessiz sinema komedi oyuncusu (Kansas City 1887 - Hollywood 1933). Fatty adı kendisine, hareketlerine gülünçlük veren şişmanlığı dolayısıyle takıldı. Tiyatrolarda ve revülerde çalıştıktan sonra, 1908'de sinemaya geçti ve özellikle Mack Sennett topluluğunda kendini gösterdi. M. Sennett ile yardımcılarının yönetimi altında, 1920 yılına kadar birçok kısa filimde rol aldı. Birçok defa Charlie Chaplin'in yanında, tek olarak da, *Fatty Ring'de* adlı filimde oynadı. 1921'de bir kadın oyuncunun öldürülme olayına adı karıştı. Mahkemece suçsuzluğu anlaşıldı ise de, sinemayı bırakmak zorunda kaldı. (L)

FATU-HİVA adası, Marquises (Markiz) takımadalarında (Fransız Polinezyası) ada; 304 nüf. (L)

FATUM i. (lat. k.). Kader, alınyazısı.

— ANSİKL. *Fatum* sözü stoacıların *fata nolentem, trahunt, volentem ducunt* (alınyazıları direneni sürükler, boyun eğene yol gösterir) biçimindeki atasözünde geçer. Bundan çıkarılabilecek anlam şudur: insanın, istese de istemese de olaylara boyun eğmesi gerekir. Bk. KADERCİLİK ve STOA'CILIK. (L)

FATUR i. (ar. *fıtr,* oruç açmak'tan *faṭūr*). *Esk.* Oruç açacak şey. (M)

FATURA i. (ital. *fattura*'dan). Satılan malın cinsini, fiyatını ve miktarını belirtmek için alıcıya verilen makbuz: *Bu mallar için fatura aldın mı?* ‖ *Naylon fatura,* giriş faturası olmayan bir mal için alıcıya kesilen veya birini harcama yapmış gibi göstermek amacıyle düzenlenen usulsüz faturanın halk arasındaki adı.

— Huk. Satılan emtia veya yapılan iş karşılığında, müşterinin borçlandığı miktarı göstermek üzere, emtiayı satan veya işi yapan tüccar tarafından müşteriye verilen ticarî belge (Vergi Usul kn. md. 229). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Tic. kn. md. 23/1'e göre «ticarî işletmesi icabı bir mal satmış veya imal etmiş veyahut bir iş görmüş yahut bir menfaat temin etmiş olan tacirden, diğer taraf kendisine bir fatura verilmesini ve bedeli ödenmiş ise bunun da faturada gösterilmesini isteyebilir.» Bundan çıkan anlama göre, Ticaret kanunu tacire fatura verme mükellefiyetini yüklerken, bunu müşterinin talep etmesine bağlamıştır. Diğer bir ifade ile, tacir, ancak karşı taraf isteyecek olursa, fatura vermekten kaçınamaz, yoksa her halde fatura vermek mükellefiyetinde değildir. Halbuki, durum Vergi Usul kanunu yönünden tamamen farklıdır. Vergi Usul kanunu, belirli hallerde, müşterinin arzu edip etmemesine bakmaksızın, fatura vermek mükellefiyetini yüklemiştir. Aynı kanunun 229. maddesi sanki sadece tacire fatura vermek mükellefiyeti yüklenmiş gibi görülmekte ise de, 232. madde incelenince bunun böyle olmadığı anlaşılır. Bu maddeden defter tutmak zorunda olan çiftçilerin de belirli hallerde fatura vermekle mükellef oldukları anlaşılmaktadır. Gerçekten, 232. maddeye göre birinci ve ikinci sınıf tacirler ile defter tutmak zorunda olan çiftçiler, birinci ve ikinci sınıf tacirlere, serbest meslek erbabına, kazançları götürü usulde tespit olunan tacirlere, defter tutmak mecburiyetinde olan çiftçilere ve vergiden muaf esnafa sattıkları mal veya yaptıkları işler için fatura vermek ve kendileri de fatura istemek ve almak zorundadırlar. Demek ki, yukarıda sayılan kimseler arasında yapılan alışverişlerde fatura vermek ve istemek zorunluğu söz konusudur. Oysa aynı maddenin ikinci fıkrası, yukarıda sayılan kimseler dışında kalanlar yönünden biraz farklı bir hüküm getirmektedir. Fatura vermekle yükümlü olan birinci ve ikinci sınıf tacirler ile defter tutma zorunluğunda bulunan çiftçiler, bu beş grup dışında kalan kimselerle yaptıkları iş veya sattıkları mal 1 000 TL'yi aşmıyorsa, fatura vermek zorunda değildirler. Ancak bu istisna, müşterinin fatura istemesi halinde yürümez. Müşteri kim ve bedel ne olursa olsun, istenmiş olması halinde, birinci ve ikinci sınıf tacirler ile defter tutmak mecburiyetinde olan çiftçiler fatura vermek zorundadırlar.

Görüldüğü gibi, faturaya ilişkin hükümleri düzenleyen Tic kn. md. 23 ile Vergi Usul kn. md. 232 arasında bir uyuşmazlık bulunmaktadır. Tic. kn. md. 23'e göre, tacir, ancak müşteri tarafından istenmesi halinde, fatura vermek zorundayken, yani yapılan iş ve bedeli ne olursa olsun, istenmemesi halinde fatura vermek zorunluğu yokken, Vergi Usul kn. md. 232/I, belirli hallerde istensin veya istenmesin fatura vermek borcunu yüklemektedir.

Faturanın ispat kuvvetine gelince; Tic. kn. md. 23/II'ye göre: «Faturayı alan kimse aldığı tarihten itibaren sekiz gün içinde münderecatı hakkında bir itirazda bulunmamışsa, münderecatı kabul etmiş sayılır.» İfa safhası ile ilgili olan faturaya kanunun yüklemiş olduğu bu sonucun iki anlamı vardır: önce, faturayı alan kimsenin bu faturaya sekiz gün içinde itiraz etme hakkı; eğer karşı taraf faturanın doğruluğuna itiraz etmiş ise, o zaman faturayı düzenleyenin Med. kn. md. 6'ya göre bunun doğruluğunu ispat etmesi gerekir. Aynı fıkradan çıkan ikinci anlam ise, itiraz edilmeme halinde, itiraz etmeyen kimsenin faturanın içinde yazılı olanları aynen kabul etmiş sayılmasıdır. Üzerinde özellikle durulması gereken nokta, faturanın aynen kabul edilmiş sayılmasından ne anlaşılacağıdır. Burada ilk akla gelen şey, sekiz gün içinde itiraz edilmeyen faturanın, taraflar arasında aksinin ispatı mümkün olmayan bir kesin delil haline gelmiş olmasıdır.

Yargıtayın kabul ettiği bu fikre, doktrin genellikle katılmamakta, sekiz gün içinde itiraz etmemeyi bu kadar sert sonuçlara bağlamamaktadır. Doktrine göre, bir faturaya sekiz gün içinde itiraz edilmemesi, bunun kesin olarak kabul edildiği anlamına gelmez, sadece aksi ispat edilebilir bir karine doğmuş olur. Yani sekiz gün içinde itiraz etmeme, faturanın aksinin iddia edilmesi imkânını ortadan kaldırmaz, sadece ispat yükünün yerini (tarafını) değiştirir. Artık faturanın doğruluğunu faturayı düzenleyen değil, aksine, faturanın muhatabı ispat edecektir.

Vergi Usul kn. md. 230'a göre, faturada en az şu hususların bulunması gereklidir: **1.** faturanın sıra numarası; **2.** faturayı düzenleyen ticaret unvanı ve iş adresi; **3.** müşterinin ticaret unvanı ve iş adresi; **4.** emtianın veya işin türü, miktarı, fiyatı ve tutarı; **5.** satılan mallar fatura düzenlenmeden önce teslim edilmiş ise, teslim tarihi. Aynı kanunun 231. maddesine göre, fatura düzenlemede uyulması gereken hususlar da şunlardır: **1.** faturalar sıra numarası altında teselsül ettirilir; eğer müessesenin birden çok şubesi varsa ve bu şubelerin her biri aynı sıra numarası altında başlamak üzere ayrı ayrı faturalar düzenlemekteyseler, faturaya şubenin adı yazılır veya hangi şubeye ait olduğunu gösteren bir işaret konulur; **2.** fatura, mürekkepli kalem, yazı makinesi veya kopya

Foto. LAROUSSE

kalemi ile düzenlenir; **3.** fatura en az bir asıl ve bir suret olmak üzere yazılır. Birden fazla suret çıkarılıyorsa, her birinin kaçıncı suret olduğunun yazılması gereklidir; **4.** faturanın baş tarafında iş sahibinin veya onun adına imza atmaya yetkili olan kimsenin imzası bulunur.
Kanunun 232. maddesi ile, fatura düzenlemek borcunu yüklediği kimseler tarafından yapmış veya yaptırmış oldukları bazı işler yönünden, fatura yerine geçen diğer belgeleri vermeleri veya almaları imkânını tanımıştır. Bu fatura yerine geçen belgeler, «parekende satış vesikaları» (Vergi Usul kn. md. 233) ile «gider pusulaları»dır (ay. kn. md. 234). Birinci ve ikinci sınıf tacirler ile defter tutmak zorunda olan çiftçiler, fatura vermek zorunda olmadıkları bir satış veya iş yapacak olurlarsa, bunu Vergi Usul kanunu yönünden bir perakende satış vesikası ile tevsik ederler; 233. maddeye göre; kasa veya satış fişi, kasa veya satış fişlerinin günlük dökümlerini gösteren bordrolar, makineli kasaların kayıt ruloları veya günlük satışların toplamını gösteren fişler ile birinci ve ikinci sınıf tacirlerin satış bedellerini gösteren el defterleri, perakende satış vesikası sayılır. Gider pusulası ise, bu kanuna göre fatura almak zorunda olan kimselerin, kazançları götürü usulde tespit olunan veya vergiden muaf olan kimselere yaptırdıkları iş veya onlardan satın aldıkları mal karşılığında bu kimselere düzenlettikleri belgelerdir (Vergi Usul kn. md. 234).
Fatura veya fatura yerine geçen belgelerin saklanmasına gelince: kanun, bu saklama borcunu sadece, bu kanuna göre defter tutmak zorunda olmayan kimseler için öngörmüştür. Vergi Usul kn. md. 253'e göre, bu defter tutmak zorunda olmayan kimseler, söz konusu belgeleri düzenleme tarihlerini takip eden takvim yılı başından itibaren 5 yıl süre ile saklamak zorundadırlar.

Fatura veya fatura yerine geçen belgeleri almak veya vermek zorunda olan kimseler, bu mükellefiyetlerini yerine getirmezlerse, vermedikleri veya almadıkları her fatura veya belge için, bunlarda yazılı meblağın yüzde 3'ünü ceza olarak verirler. Ancak bu miktar 20 TL'sından az olamaz. Çiftçiler ise, yukarıdaki haller için yüzde 1 ve asgari olarak 5 TL. ceza verirler (Vergi Usul kn. md. 353). [→ Bibliyo.] (M)

FAU, Irak'ta (Basra) yer, Şattülarap kıyısında, Basra körfezi yakınında. Bu limandan hurma ve El Zübeyr'den boru ile getirilen petrol ihraç edilir; ama açık deniz gemileri Şattülarap'tan Basra'ya kadar çıkabildiklerinden beri, önemini kısmen kaybetmiştir. (L)

FAUBERT (İda), tahitili kadın şair, başkan Salomon'un kızı (Port-au-Prince 1883'e doğr.). Elejilerini *Adaların Kalbi* (1939) adlı kitapta topladı. (L)

FAUCHARD (Pierre), fransız diş cerrahı (Bretagne 1678 - Paris 1761). Çağdaş diş hekimliğinin babası sayılır. *Le Chirurgien - Dentiste ou Traité des Dents* (Diş Cerrahı veya Diş Bilimi Elkitabı) adı ile 1723'te tamamlayan ve 1728'de yayımlanan kitabının elyazması Paris Tıp fakültesi kitaplığında saklanmaktadır. (L)

FAUCHE (Hippolyte), fransız bilgini, sanskritçe uzmanı (Auxerre 1797-Juilly Seine - et - Marne 1869). Birçok tercüme yaptı: *Les Stances de Bhartrihari* (Bhartrihari'den Güzel Sözler) [1852], *Ramayana* (1851-1858), *Dashakumaracharita* (1862) ve *Mahabharata*'nın büyük bir kısmı (1863-1868). [L]

FAUCHE - BOREL (Louis), Louis XVIII'in gizli ajanı (Neuchâtel 1762-ay.y. 1829). Maceralı hayatını *Mémoires* (1828) adlı anılarında anlattı. Neuchâtel'de matbaacı olarak çalışırken, Condé ordusu ile Fransa arasında gizli irtibat sağladı, özellikle Pichegru, Moreau ve Barras ile temas kurdu. Birçok defa hapsedildi ise de, prusya tebası olduğu için Prusya'nın isteği üzerine serbest bırakıldı. Fransa adına gördüğü hizmetlere, Restorasyon devrinde hiç bir karşılık görmeyince, intihar etti. (L)

FAUCHER (César ve Constantin DE), fransız generalleri (La Réole, Bazadais 1760 - Bordeaux 1815). İkiş kardeştiler. Devrime bağlı dragon subayı iken, Réole'de belediye görevlerine tayin edildiler, ama 1792'de yüzbaşı olarak gönüllüler birliğine katıldılar. Vendeé bölgesinde yaralandılar, birlikte generalliğe yükseltildiler. Federalizmcilikle suçlandılarsa da ölümden yakalarını kurtardılar. Daha sonra hastalık yüzünden ikisi de ordudan ayrılmak zorunda kaldı. Önce ticaret hayatına atıldılar, fakat 1814'te yeniden orduya girdiler. Bir ingiliz generali tarafından ölüme mahkûm edildilerse de, Marmont'un aracılığı ile ölümden kurtuldular. 1815'te evlerinde silâh deposu kurmakla suçlandırıldılar. Kendilerini savunacak kimse bulamadılar ve Bordeaux askerî mahkemesi tarafından ölüme mahkûm edildiler. Duruşmada, birbirlerinin avukatlığını yaptılar. (L)

FAUCHER (Daniel), fransız coğrafyacısı (Romans 1882). 1927'de *Plaines et Bassins du Rhône Moyen entre Bas Dauphiné et Provence* (Aşağı Dauphiné ve Provence arasında Orta Rhône Havza ve Ovaları) adlı bir doktora tezi yazdı. 1924'ten sonra Toulouse Edebiyat fakültesinde ders verdi, çeşitli çalışmaları arasında, özellikle tarım coğrafyası meselelerine önem verdi: *Géographie Agraire* (Tarım Coğrafyası) [1949] ve *Paysan et la Machine* (Köylü ve Makine) [1949]. *France, Géographie, Tourisme* (Fransa, Coğrafya, Turizm) adlı yayını yönetti. (L)

FAUCHET (Claude), fransız piskoposu ve Konvansiyon mebusu (Dornes, Nivernais 1744-Paris 1793). Saint-Roch kilisesi papazı, sonra da Bourges başpiskopos yardımcısı oldu. Yeni devrim düşüncelerini benimsedi. Onun gözünde İsa «insan soyunun tanrısal yurttaşı» idi. Bastille'in alınmasına katıldı. 1970'te *Bouche de Fer* (Demir Ağız) adlı demokratik eğilimli bir gazete kurdu. Palais - Royal'deki bir mason locasını «Cercle social» adı ile bir kulüp haline getirdi. Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* üstüne yorumlar ve açıklamalar yapılan bu kulübün başlıca hatipleri arasında yer aldı. Yasama meclisine, sonra konvansiyona girdi. Louis XVI'ya şiddetle çattı, fakat idamına oy vermedi. Papazların evlenmesine karşı çıktı, herkesin dilediği mezhebe girme hakkını savundu. Kendi piskoposluk bölgesine bağlı olan evli papazların görevlerine son vermekle suçlanarak giyotinle başı uçuruldu. (L)

FAUCHİER (Laurent), fransız ressamı (Aix - en - Provence 1643-ay. 1672). Bir kuyumcunun oğlu. Mimault'un öğrencisi, Paris'te kısa bir süre (1667-1668) kaldıktan sonra Aix'te portre ressamlığı yapmağa başladı. Nicolas Mignard'ın oldukça etkisinde kaldığı sanılıyor. Ona mal edilen hiç bir resim, imzasını taşımamaktadır (Nantes, Montpellier, Marsilya müzeleri). [L]

FAUCHİLLE (Paul), fransız hukukçusu (Loos-lès-Lille 1858 - Fontenay-aux-Roses 1926). *Jurisprudence Générale Dalloz* dergisinin genel yayın müdürlüğünü yaptı. *Révue Générale de Droit International Public*'i (Milletlerarası Kamu Hukuku Dergisi) kurdu. Milletlerarası Hukuk enstitüsü üyeliğinde bulundu ve Paris'te, Milletlerarası Yüksek İncelemeler enstitüsünün kurulmasına önayak oldu. (L)

FAUCHOİS (René), fransız oyun yazarı (Rouen 1882-Paris 1962). Tiyatroya önce oyuncu olarak başladı. 1902'de *Louis XVII* adlı oyunu, 1905'te de *L'Exode* (Göç) adlı modern dramı oynadı. Ünlü sanatçıların hayatlarını konu alan *Beethoven* (1909) *Rossini, Mozart* (1925) adlı oyunlarda olduğu gibi, tanınmış kişilerin hayatlarını sahneye aktardı. Bunlardan başka, çeşitli komedileri *Mademoiselle Jockey* (1926) *Prenez Garde à la Peinture* (Dikkat, Boyalıdır) [1943] *Quand le Diable y Serait* (Şeytan Gelince) [1947] ve pek çok şiiri vardır. Ayrıca G. Faure'nin *Pénélope* (1913) adlı operasının librettosunu yazdı. (L)

FAUCİLLES dağları, eski coğrafyacıların Fransa'da Vosges dağları ile Langres yaylası arasındaki kalkerli ve kumtaşlı yaylalara verdikleri ad; Faucilles dağları, bir yandan Meuse ve Moselle'e, öbür yandan Saône'a dökülen akarsuların bölünme çizgisini meydana getirir. Kısmen Vôge bölgesine tekabül eder. (L)

FAUGERE (Armand), fransız bilgini (Bergerac 1810-Paris 1887). Pascal'ın *Pensées* adlı eserini, elyazmasına uyarak 1844'te, *Pensées, Fragments et Lettres de Blaise Pascal, Publiés pour la Première Fois Conformément aux Manuscrits Originaux* (Orijinal Elyazmalarına Uygun Olarak Yayımlanan Blaise Pascal'ın Düşünceleri, Yazıları ve Mektupları) başlığı altında yayımladı. Bu, *Düşünceler*'in ilk baskısı sayılmaktadır. 1854'te, *Mémoires de Mme Roland*'ı (Bayan Roland'ın Anıları), sonra da, *Ecrits İnédits de Saint-Simon*'u (Saint-Simon'un Yayımlanmamış Yazıları) [1881-1883] yayımladı. (L)

FAUGERON (Jean), fransız mimarı (Montluçon 1915). 1945 Roma büyük ödülünü kazandı. Birçok özel konut, resmî bina ve okul yaptı. En tanınmış eseri, 1967 Milletlerarası Montreal sergisindeki fransız pavyonudur. Gövdesi beton ve çelikten duvarları da camdan olan bu yapı alüminyumdan güneş siperleri ile çevrilidir. Faugeron, ayrıca şehircilikle ilgili incelemeler de yaptı (1964 Venedik kongresine sunduğu *Rapport sur Urbanisme Linéaire* [Lineer Şehircilik Üstüne Rapor]). [L]

FAUJAS DE SAİNT - FOND (Barthélemy), fransız tabiat bilgini (Montélimar 1741-Saint -fond, İsère 1819). Bazaltın eski bir volkanik kaya olduğunu ispatladı (1778). Fransa'nın ilk jeoloji profesörüdür (1793). [L]

FAUJASİT i. (*Faujas*'ın adından, fr. *faujasite*). Miner. Alüminyum, sodyum ve kalsiyumun hidratlı tabiî silikatı olan sodyum ve kalsiyumlu zeolit. (L)

FAUL i. (ing. *foul*'dan). Spor. Maçlarda ve karşılaşmalarda bir sporcunun hareketini önlemek için yapılan kural dışı hareket. (Bu hareket çok zaman hakem ve yan hakemler tarafından cezalandırılır.)

— ANSİKL. *Faul* futbol, basketbol ve su topunda ceza atışı ile voleybol ve teniste servis hakkının karşı tarafa geçmesiyle; güreş, eskrim, judo ve boksta ise faul yapanın rakibine bir sayı vermek suretiyle cezalandırılır. İlk defa 1840'ta faul yapan sporculara ceza verilmeğe başlandı; 1848-1884 yılları arasında da bu, kural olarak kabul edildi. *Futbolda* faul olarak kabul edilen dokuz hareket şunlardır: tekme atmak, çelme takmak, rakibin üzerine sıçramak, arkadan çarpmak, vurmak, tutmak, itmek ve topa elle vurmak, çarpmak.

Faul ceza sahası dışında yapılırsa faul yapan sporcunun kalesine doğru, karşı takım serbest vuruş kazanır; rakip ceza sahası içinde yapılırsa, penaltı ile cezalandırılır (bk. PENALTI). Faul atışlarını herhangi bir oyuncu yapar.

Basketbolda, top süren veya atış yapan sporcunun hareketi, kural dışı önlendiğinde, önleyen oyuncuya faul cezası verilir. Elinde top olmadığı halde bir oyuncuya faul yapıldığında, bu hareket teknik faul ile cezalandırılır. Faul atışı faul yapılan oyuncu tarafından yerine getirilir. Basketbolda beş defa faul yapan sporcu oyun dışı edilir.

Voleybol, tenis ve *masa tenisinde* kural dışı topa vuruşlar faul sayılır; bu durumlarda rakip takıma servis atma hakkı tanınır.

Güreş, judo ve *boksta* kural dışı hareketler (güreşte, vurmak, tekme atmak v.b.; judo'da, öldürücü vuruş veya hareket yapmak; boksta sarılmak, itmek, yasak kısımlara vurmak v.b.) rakibe bir sayı kazandırır ve üç defa faul yapan sporcu hükmen mağlup kabul edilir.

Eskrimde kasıklardan aşağıya ve başa yapılan hamleler faul kabul edilir. (M)

FAULHABER (Michael VON), yüksek rütbeli alman rahibi (Klosterheidenfeld 1869 - Münih 1952). 1911'de Speyer piskoposu, 1917'de Münih başpiskoposu, 1921'de kardinal oldu. Irkçılığa karşı cephe aldı, nasyonal sosyalizme şiddetle karşı koydu. Aynı zamanda sosyal meselelerle de ilgilendi. 1945'ten sonra mültecilerin yurtlandırılması için bir hayırsever kurum kurdu, birçok kilise yaptırdı. (L)

FAULHORN, İsviçre'de (Bern kantonu) dağ, Grindelwald vâdisiyle, Brienz gölü arasında; 2 684 m. (L)

FAULKNER (William), amerikan romancısı (New Albany, Mississippi 1897 - Oxford, Mississippi 1962). Güneyli eski bir aileden. Mississippi'nin Ayrılık savaşı anılarıyle dolu ikliminde büyüdü. Birinci Dünya savaşında gönüllü olarak hava

Laurent FAUCHİER
«Portre»
Pantes müzesi, Fransa

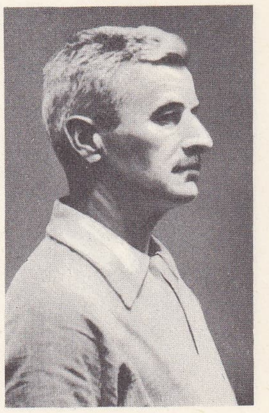
William FAULKNER

dans eden FAUNUS
eski Bronz çağı
Napoli müzesi

Edgar FAURE

«Faust ve Mephistopheles» Sichem'in gravürü

Faust Shakespeare'in IV. Henry adlı eserinden sahne H. Hayman'a izafeten yapılan gravür (1743)

Paul FAURE

kuvvetlerine katıldı. Amerika'ya döndükten sonra, Mississippi'de, Yeni Orléans ve New York'ta çeşitli işlerde çalıştı. Eserleri: *Soldiers Pays* (Askerin Ücreti) [1926]; *Mosquitoes* (Sivrisinekler) [1927]; *Ses ve Öfke* (The Sound and The Fury) [1930]; *Döşeğimde Ölürken* (As I Lay Dying) [1930]; yazara ününü sağlayan *Kutsal Sığınak* (Sanctuary) [1931]; *Ağustos'da Işık* (Light in August) [1932]; *Doktor Martino* (Doctor Martino And other Stories) [1934]; *Pylon* (Tapınak Kapısı) [1935]; *Absalom, Absalom!* (1936); *Unvanquished* (Yenilmeyen) [1938]; *The Wild Palms* (Yaban Palmiyeleri) [1939]; *The Hamlet* (1940); *Intruder in the Dust* (Toza Bulanmış Adam) [1949]; *Duman* (The Knight's Gambit [1949]; *Ayı* (The Bear) [1942]; *İn Musa, İn* (Go Dowen, Moses) [1942]; *Requiem For A Nun* (Bir Rahibe'nin Ruhu için Dua) [1951]; *A Fable* (Bir Masal) [1954]; *The Town* (Şehir) [1957]; *The Mansion The Reivers* (Yağmacılar) [1962]. Faulkner anlaşılması güç, üslûpçu bir yazardır. Eserlerinde Güney eyaletlerini uzun uzun anlatır. Ama bölgecilikten öteye, evrensele uzanır. Semboller ve ruh tahlilleri ile dolu olan ve çoğunlukla destan havası taşıyan romanları, karamsarlık, acılık ve trajedi yüklü bir ortamda geçer. Hiç bir sahneyi anlatmaktan çekinmeyen Faulkner ölüm ve dehşet sahnelerini dile getirmeye olan eğilimi ve karamsar micazı ile Edgar Poe'yu hatırlatır. Onu aynı zamanda Hawthorne ve Melville'e de benzetenler olmuştur. Alınyazısının ağır bastığı eserlerinde buruk bir şiir havası vardır. (1949 Nobel edebiyat armağanı.) [L]

FAULMANN (Karl), alman stenografı ve gazetecisi (Halle 1835-Viyana 1894). Stenografi konusunda çeşitli incelemeler yaptı. *Phonetische Stenographie* (Fonetik Stenografi) [1883] adlı eserinde ortaya yeni bir metot koydu. 1859'da Gabelsberger'in stenografisi için yeni harfler buldu. Çeşitli stenografi eserleri yazdı. (L)

FAUNA i. Bk. FAVNA.

FAUNA, Roma ilâhesi. Faunus'un karısı olan kız kardeşi ve falcı. Bona Dea ile bir sayılır ve onun gibi Hercules destan çevresinde yer alır. Bazı söylentilere göre Hercules onu Latinus'un anası yapmıştır, Latinus Latium'un kralıdır. (L)

FAUNALİA, latin tanrısı Faunus şerefine yapılan kır şenlikleri. İlkbahar ve aralık ayında yapılır ve tanrıya şarap, günlük, bir koyun veya at sunulurdu. (L)

FAUNUS, Romalılarda sürü ve çoban tanrısı. Roma'da Palatium tepesinde tapınağı vardı. İyiliksever bir tanrı idi. Apkadia tanrılarından Pan ile bir tutulurdu. Kral Evandre'ın (İyi Adam) kişiliğine destek olarak Arkadialıların Palatium'a göçleri ile ilgili efsanenin doğmasına yolaçtı. Faunus, yavaş yavaş tanrısal niteliğini kaybederek Latium'un ilk kralı olarak göründü ve yerine oğlu (veya Herakles'in oğlu, bk. FAUNA) Latinus geçti. Faunus'un tanrısal kişiliği devam etti, fakat sayıca çoğaldı. Faunus'lar, Yunanlıların yarı hayvan yarı insan biçimindeki kır tanrıları satyr'lerin özdeşi idiler. *Lupercales* şenlikleri Faunus'un onuruna yapılırdı.

— İkonogr. Yunanlıların Pan'larını, frigya'lıların Silenos veya Marsyas'ını temsil eden heykelleri, Romalıların Faunus'ları ile karıştırmamalıdır. Bu tanrının gerçek şekli hiç bir yerde kesinlikle belirlenmemiştir. Bir romalı tarihçi, onu bir keçi derisi giymiş olarak tasarlamakta, bronz heykelter de onu böyle göstermektedir: sağ elinde bir bereket boynuzu veya düğümlü bir lobut, sol elinde su içmeğe yarayan bir boynuz vardır; yüzü sakallıdır ve romalı sanatçıların Jupiter'ine benzer. Başında, yapraktan bir taç vardır. (L)

FAUPEL (Wilhelm VON), alman askeri ve siyasetçisi (1870'e doğr.- Berlin 1945). Birinci Dünya savaşında, bir ordu birliğine kumanda etti. Latin Amerika'da uzun yıllar, çeşitli ordularda (Peru, Arjantin, Brezilya v.b.) teknik uzman olarak çalıştı. Hitler iktidara gelince, Berlin'deki İspanyol-Amerikan enstitüsü müdürlüğüne getirildi. Reich adına Burgos cuntasıyle ilk görüşmeleri yapmakla görevlendirildi (kasım 1936) ve Condor lejyonunun kuruluşuna yardım etti. Salamanca olaylarına katıldığı için (Nisan 1937) görevinden atıldı (Ağustos 1937), sonra yeniden Berlin'deki İspanyol-Amerikan enstitüsündeki görevine döndü ve Berlin'in düşmesi üzerine intihar etti. (L)

FAURE (Edgar), fransız avukatı ve siyaset adamı. (Béziers 1908). Hukuk doktoru; doğu illeri okulundan mezun oldu. Cezayir'deki Fransız Millî Kurtuluş komitesi hukuk servisi müdürlüğünü yaptı. (1943-1944), Nürnberg mahkemesinde fransız delegasyonuna katıldı. Jura'dan radikal-sosyalist milletvekili seçildi (1946-1958), bakanlar kurulunda görev aldı. Genellikle İktisat ve Maliye bakanlıklarında bulundu. İki dönemde meclis başkanlığı yaptı (ocak-şubat 1952 ve şubat 1955-ocak 1956). Radikal partiden çıkarıldı, Pflimlin kabinesinde maliye bakanı oldu (mayıs 1958), 1958 kasım seçimlerinde milletvekili seçilemedi. 1959'da Jura senatörü oldu. Radikal partiye yeniden girdi. 1961'de hukuk fakültesi agrejesi oldu, 1962'de Dijon Hukuk fakültesine profesör olarak tayin edildi.

De Gaulle zamanında, Çin Halk cumhuriyetinin Fransa tarafından tanınmasıyle ilgili çalışmalarda bulunmak üzere Çin'de görev aldı (1963). Pompidou'nun ikinci kabinesinde Tarım bakanlığına getirildi (ocak 1966). «Üçüncü Pompidou kabinesinde de bu göreve devam etti (1967). 22 Haziran 1969'da Chaban Delmas kabinesinde yerini Pierre Billecocq'a bıraktı. (L)

sağda, **Faust** Margarite'yi kurtarmağa çalışırken; solda, **Faust** ve **Mephistopheles** «At Gezintisi» Delacroix'nın eseri

Foto. Manuel, Giraudon (LAROUSSE)

FAURE (Elie), fransız denemecisi ve sanat tarihçisi (Saint-Foy-la-Grande, Gironde 1873-Paris 1937). Léonce Faure ile Jeam-Souis Faure'un kardeşi, Elisée Reclus'nün yeğeni. Başlıca eseri *L'Histoire de l'Art* (Sanat Tarihi) [1909-1921] adlı kitabıdır; bu eserde sanat eserleri yalnız güzellikleri açısından değil, aynı zamanda bağlı oldukları uygarlığın temsilcisi olarak da değerlendirilmiştir. *l'Esprit des Formes* (Şekillerin Anlamı) [1927] adlı kitabı bu felsefeyi belirgin bir şekilde ortaya koyar. André Malraux ile René Huyghe eserlerini özellikle Elie Faure'un etkisinde kalarak yazmışlardır. Faure, *Les Constructeurs* (Yapıcılar) [1914] ve *Montaigne et ses Trois Premiers-nés* (Montaigne ve İlk Üç Çocuğu) [1926] adlı kitaplarında çağdaş düşüncenin pekişmesini incelemiştir; *Découverte de l'Archipel* (Takımadanın Bulunuşu) ve *D'Autre Terres en Vue* (Görünen Başka Topraklar) [1923] adlı eserlerinde ise çeşitli milletlerin ruhunu dile getirir. Bütün eserleri üç ciltte yayımlamıştır. (1964). [L]

FAURE (Félix), fransız siyaset adamı (Paris 1841-ay.y. 1899). Paris'li bir burjuva ailesinden gelme Havre'li zengin bir sepici, gösterişe ve iyi yaşamaya düşkün oluşuyle ün yaptı, 1881'de ılımlı bir cumhuriyetçi olarak aşağı Seine'den milletvekili seçildi. Beş hükûmette görev aldı. İki dönem özellikle Tonkin'in fethini (1883-1885) gerçekleştiren Ferry kabinesinde sömürgeler bakanı oldu; cumhurbaşkanı (1895-1899) olmak üzere ayrıldığı Bahriye nezaretinde iki defa görev aldı. Brisson'u destekleyen solcuların 361 oyuna karşı, sağcıların ve ılımlıların 430 oyuyle oylamanın ikinci turunda Cumhurbaşkanlığına seçildi (17 ocak 1895). Félix Faure, çar ikinci Nicolas'yı Paris'te kabul etti (1896) ve ziyaretini Petersburg'da iade ederek (1897) fransız-rus dostluğuna katkıda bulundu. Başkanlığı sırasında birçok olaylar meydana geldi.

Madagaskar'ın fethi, Fachoda olayı ve Faure'un yeniden görüşülmesine karşı olduğu Dreyfus davası sayılabilir. 16 Şubat 1899'da Elysée'de beyin kanamasından ölmesi üzerine şiddetli bir kriz ortaya çıktı; cenaze töreninde sokak kavgaları oldu, Déroulède general Rogert'nin birliklerini Elysée'ye sokmağa çalıştı (23 şubat 1899). [L]

FAURÉ (Gabriel), fransız bestecisi (Pamiers 1845-Paris 1924). 1877'de Madeleine kilisesi korobaşısı, 1896'da aynı kilisenin orgcusu oldu. 1892'de Güzel Sanatlar müfettişi, 1896'da Paris konservatuvarına kompozisyon öğretmeni, 1905'te aynı kuruluşa müdür oldu. 1898'de *Pelléas et Mélisande* adlı sahne müziğini yönetmek üzere Londra'ya davet edildi, 1900'de Béziers'de, kendi eseri *Promethée*'yi yönetti. *Figaro* gazetesinde müzik eleştiriciliği yaptı (1903), Akademi üyeliğine seçildi (1909), ertesi yıl bağımsız müzik derneğinin kuruluşunu sağladı, birkaç kere İsviçre'de bulundu, *Pénélope* adlı eserinin son düzeltmelerini orada yaptı, ömürünün sonuna doğru Nice'de ve Annency civarında birkaç kış geçirdi. Fauré çığır açmış bir öğretmen olarak (Ravel, L. Aubert, Koechlin, Vuillermoz, N. Boulanger, R. Ducasse, Ladmirault Fl. Schmitt, Laparra, Le Boucher), Debussy ve Ravel ile birlikte çağdaş fransız müziğinin başında gelir. Üstünlüğünü daha çok melodi, piyano ve oda müziğinde ortaya koydu.

Sesli müzik eserleri şunlardır: 1868-1900 arası yazılmış ve üç derlemeye bölünmüş altmış kadar melodi; çevrimler (*Güzel Şarkı* [Verlaine, 1891-1892], *Havva'nın Şarkısı* [Van Leberghe, 1916-1918], *Seraplar* [baronne de Brimont, 1919], *Kuruntu Ufuk* [de La Ville de Mirmont, 1922]) çok sesli besteler (*Racine'nin İlâhisi* [4 karma ses için, 1866'dan önce], *La Tarentelle* [duetto, 1870'e doğru], *Altın Göz Yaşları* [duetto, 1896]); korolu besteler (*Cinler* [1875], *Venüs'ün Doğuşu, Requiem* [1882]).

Çalgılı müzik eserleri: hepsi elliyi bulan piyano parçaları, bunlar arasında: dört «valas-caprices» (1883-1894), altı «emporomptüs» (1883-1913) on üç «noktürn» (1883-1922), on üç «barkarol» (1883-1921), dokuz «prelüd» (1910) ve orkestra eşliğinde iki eser «La Ballade» (1881) ve «La Fantaisie» vardır; oda müziği eserleri: piyano eşliğinde iki dörtlü (1879, 1886), piyano ve keman için iki sonat (1876, 1917), piyano eşliğinde iki beşli (1906, 1921), iki viyolonsel sonatı (1918, 1922), piyano, keman ve viyolonsel için bir üçlü (1923), bir yaylı çalgılar dörtlüsü (1924); senfonik müzik eserleri (yayımlanmamış bir keman konçertosu ile bir senfoni). Ayrıca tiyatro müziği de besteledi: *Caligula* (1888), *Shylock* (1889), *Pelléas ile Mélisande* (1898), *Masques et Bergamasques* (1920) için sahne müzikleri ve iki trajedi (*Prométhée* [Üç perde, 1900], *Pénélope* [üç perde, 1913]). Romantik çağın en coşkun devrinde Niedermeyer okulundan aldığı müzik terbiyesiyle klasik zevki benimseyen Fauré, Beethoven'e karşı hayranlık duymuş, ilk piyano parçalarında Chopin'in izinde yürümüş, oda müziğinde Schumann geleneğini sürdürmüş, çağının birçok fransız bestecisi gibi Wagner'in müziğiyle büyülenmişti. Fakat sanatı, kendi de farketmeden geriye, millî geleneğe doğru gelişti. Ufkî çizgiler halinde akan bir müzik anlayışı, anlatımdaki incelik, melodik kanonların çokluğu, fakat dolgun bir armonik yapı, makamdan makama geçişlerde ve akorların bağlanışındaki cüretlilik, düşünce yoğunluğu, biçimdeki özlülük ve sağlamlık, makamların kullanılış şekli, Fauré'nin tılsımlı sanatının temel unsurlarıdır. Zekâ ile duygudan aynı ölçüde yararlanan bir sanat, halk tarafından yadırganmıştır. (L)

FAURE (Jean - Baptiste), fransız baritonu ve bestecisi (Moulins 1830 - Paris 1914). 1861'de Paris operasına girdi, burada 15 yıl çalıştı. En önemlileri: *Le Crucifix* (Haç) ve *Rameaux* (Dallar) olan birkaç melodi yazdı. Konservatuvar'da öğretmenlik yaptı, *La Voix le Chant* (Ses ve Şarkı) adlı bir metot yayımladı. (L)

FAURE (Jean Louis), fransız cerrahı (Sainte - Foy-la-Grande, Gironde 1863 - Saint-Laurent-des-Combes, Gironde 1944). Besteci Jean-Baptiste'in kardeşidir. Paris Tıp fakültesi kadın hastalıkları profesörü (1919), Tıp akademisi üyesi (1924), Millî Cerrahî derneği başkanı (1925), Bilimler akademisi üyesi (1934). Özellikle kadın hastalıklarıyle ilgili (*Hystérectomie, le Cancer de l'Utérus* (Rahim Kanseri), Siredey ile işbirliği ederek *Traité de Cynécologie* (Kadın Hastalıkları Elkitabı v. b.) birçok eserler yazdı. Yeni tekniklerin bulucusu olarak *L'Ame du Chirurgien* (Cerrahın Ruhu) adlı bir eserle *Claude Bernard* hakkında bir kitap, ayrıca ünlü cerrahların hayatları üzerine çok güzel incelemeler yayımladı. Bunlardan başka yazdığı şiirleri ve teknikle ilgili olmayan yazılarını *En Marge de la Chirurgie* (Cerrahinin Yanı Sıra) adlı bir kitapta topladı. (L)

FAURE (Paul), fransız siyaset adamı (Perigueux 1878 - Paris 1960). Genç yaşta sosyalist militanı oldu. Jules Guesde'in yanında, 1901'den itibaren, Sosyalist İşçi partisinin yönetimine katıldı. 1904'te *Populaire du Centre*'ı kurdu ve bu gazeteyi 1914'e kadar yönetti. 1920'de Tours kongresinde meydana gelen bölünme sonunda S.F.İ.O.'nun (İşçi Enternasyonali Fransız Seksiyonu) genel sekreteri oldu. 1924, 1928 ve 1938 de milletvekili seçildi. Münih anlaşmalarına (eylül 1938) taraftar oldu; kendi tezlerini, partisinin büyük çoğunluğuna ve Léon Blum'a karşı savundu. Barışseverliği yüzünden haziran 1940 yenilgisini kabul etmek zorunda kaldı. 1944'te S.F.İ.O.'dan çıkarıldı. (L)

FAURE (Renée), fransız kadın tiyatro oyuncusu (Paris 1919). Andre Brunot'nun öğrencisi, konservatuvar ödülünü kazandı. 1937'de Comédie-Française'de *L'Epreuve* (Sınav) adlı oyunun «Angelique» rolüne çıktı ve böylece tiyatroya ilk adımını attı. Aynı yıl Montherland'ın *Asmodée*, *Ölü Kraliçe* (La Reine Morte) [1942], *Port-Royal* (1954) ve Mauriac'ın *Les Mal-Aimés* oyunlarında rol aldı, ayrıca birçok filimde de oynadı. 1942'de tiyatronun üyeleri arasına seçilen sanatçı 1959'da Türkiye'ye de geldi, J. Marchat ve Comédie-Française ekibiyle birlikte J. Anouilh'un *Antigone* oyununda Antigone'yi oynadı. (L)

FAURE (Sebastien), fransız anarşisti (Saint-Etienne 1858-Royan 1942). Önce bir manastıra girdi; babasının ölümü üzerine buradan ayrıldı, anarşist doktrinlerin savunucusu oldu. *L'Agitation* (Kargaşalık) [1892], *Le Libertaire* (Mutlak Hürriyet Taraflısı) [1892] adlı çeşitli gazeteler çıkardı, birçok eser yayımladı: *Autorité on Liberté* (Otorite veya Hürriyet) [1891]; *Philosophie Libertaire* (Anarşist Felsefe Taraflısı) [1895]. (L)

FAUSBÖLL (Viggo), danimarkalı hint dili ve kültürü bilgini (Hone, Lemvig 1821 - Kopenhag 1908). L.L. Westergaard'ın öğrencisi. Kopenhag Kraliyet kitaplığında pali dilinde yazılmış buddha diniyle ilgili elyazmalarını inceledi. Çalışmalarına Londra'da devam etti. Kopenhag'a dönünce başlıca eseri *İataka*'nın basımını tamamladı (1877-1897). [L]

Faust, birçok edebiyat ve tiyatro eserinin kahramanı. Tarihî belgeler 1480'e doğru Almanya'da Knittlingen'de doğan ve 1540'a doğru Staufen-Brisgau'de ölen bir Faust'un varlığını doğrular. Efsane hemen bu Faust'u ele almış, onu insana şaşkınlık veren serüvenlerin kahramanı yapmıştır. Bunun yazılı ilk metni, yazarı belli olmayan ve Spiesz kitabevi tarafından Frankfurt'ta 1587'ye doğru yayımlanan bir halk romanında çıkmıştır. *Volksburch* (Halkın Kitabı) adı verilen bu ünlü kitapta zevke ve bilime susayan Faust ruhunu kendisine yirmi dört yıl hizmet etmesi karşılığında şeytana satar. Böylece şeytan Faust'a bütük zevkleri tattırır, onu büyücülüğe alıştırır ve ona mucizeler yaratma gücü verir. *Volksbuch*'un birçok baskısı vardır; halkı eğlendirmek veya eğitmek amacıyle kitapta çeşitli düzeltmeler yapılmıştır.

Faust üzerine ilk tiyatro oyunu Almanya'da değil İngiltere'de Marlowe tarafından yazıldı (1588). Konuyu Almanya'da Lessing yeniden ortaya çıkardı, bu konu üzerinde bir oyun taslağı yazdı, ama Goethe, efsaneyi bütün genişliği ile aldı, onu zenginleştirdi ve edebî hayatının temeli sayılan bu esere felsefî ve insancıl bir değer kazandırdı. Klinger (1791), Le Lenau'nun (1936) *Faust*'ları ve müziğini Spohr'un hazırladığı opera (1818) Goethe'nin *Faust*'undan doğdu. — Müz. Müzikçilerin dikkatini çeken daha çok Lenau ve Goethe'nin *Faust*'ları oldu. Liszt ve Faust, Margarete, üçlüsünü temsil eden üç kısımlı bir *Faust Senfonisi* tasarladı; 1857'de buna bir de final korosu ekledi; Wagner, Goethe'nin *Faust*'una (1831-1832) yedi beste yaptıktan sonra aynı addaki uvertürünü yazdı. Schumann, *Lygkeus Şarkısı* üzerine bir ezgi besteledi; Schubert ise üç lied'ini Goethe'nin bir metnine uyguladı. Liszt'in *Mephisto Valsi* ve H. Rabaud'nun *Gece Âyin Alayı* ise Lenau'nun *Faust*'undan mülhemdir. Gerçi böyle bir konu ister istemez opera bestecilerini özendirmiş, H.H. Pierson, A. Adam, J.-L. Hatton, Spohr, Boïto v.b. konuyu işlemişlerdir, fakat Goethe'nin şiirinden esinlenen üç belli başlı şaheser, Schumann, Berlioz ve Gounod'nundur. Schumann kendi *Faust*'unu yazmağa 1844'te başladı; uzun veya kısa süren birçok duraklamadan sonra eserini ancak 1853'te tamamlayabildi. Oratoryo biçiminde tasarlanan bu eser başında bir uvertür bulunan üç bölüme ayrılır. Sanatçının benimsediği müzik dilinde Schumann'-

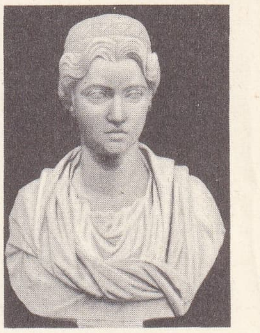

FAUSTİNA
Antoninus'un eşi
El-Cem'de bulunmuş
büst

FAUTRİER
«Fırtına No. 3»
İle-de-France müzesi,
Sceaux

Foto. X, Giraudon (LAROUSSE)

favna öküzler freski Tassili des Ajjer'nin kaya üzerine resmi

ın kişiliği ve derin arzuları sezilir. G. de Nerval'in çevirisinden yararlanarak sekiz sanheden meydana getirilmiş olan *Faust'un Lânetlenişi* 1828'de yazıldı, 1845'te yeniden ele alındı, 1846'da tamamlandı. Eser Berlioz'un tedirgin mizacını yansıttığı gibi fransız romantizminin temel yönlerinden birini de açıklar.

Gounod'nun *Faust*'u (libretto: J. Barbier ve M. Carré) Goethe'nin metnini daha özgür bir biçimde işler. 1859'da tamamlanan bu eserin övülmeğe değer yanı opera türüne ölçü, zevk ve kibarlık duygusunu yeniden sokmuş olmasıdır. En çok bilinen şarkılar arasında *Mücevher*'i, *Thule Kralının Gezintisi* ve aşk duettosu sayılabilir. Kilise sahnesi eserin en dramatik bölümlerinden biridir.

— İkonogr. Bu eski alman masalı daha önceleri «*Rahip Konrad'ın Sabah Duası*» adlı kitabının bir minyatürüne (Münih XIII. yy.) ve Rembrandt'ın ünlü bir ofortuna ilham kaynağı olmuştu. Goethe'nin eseri Romantizm'in en çok sevilen resimleme konusu oldu. Bunların arasında Pierre de Cornellus'ün (1810) gravürlerle süslü yayınları, Tony Johannot (1847 ve 1868), J.-P. Laurens (1885) ve özellikle Stapfer'in çevirisini on yedi taş basma ile resimlemiş olan Delacroix'nın eserleri (1828) sayılabilir. Faust konusu üstüne ressam Ary Scheffer de birçok tablo yapmıştır. (*Faust Çalışma Odasında, Faust'un Margarete'yi İlk Görüşü, Faust ve Margarete Bahçede, Faust ve Mephistopheles*). [L]

Faust, Goethe'nin iki bölümlük dramı. Faust efsanesinin ilham ettiği en güçlü eserdir. Şair, dramın ilk taslaklarını 1773'te yazmağa başladı; 1831'de eseri bitirdiği kanısına vardıysa da, 1832'de üzerinde yeniden düzeltmeler yaptı. 1773-1774'te yazdığı ve *Urfaust* (İlk Faust) diye adlandırılan sahneler 1887'de yayımlanabildi. 1790'da Goethe, ilk bölümün hemen hemen yarısını kapsayan *Faust ein Fragment*'ı (Faust'tan Bir Parça) yayımlattı. Sonra, 1797'de bu parçayı tamamlayarak dramın bir daha hiç el sürmeyeceği birinci bölümünü *Faust, eine Tragödie* (Faust, Bir Trajedi) adıyle bastırdı (1808). İkincisinden çok daha kolay anlaşılan bu ilk bölümde Goethe kişisel anılarını efsanenin anlattıklarıyle bağdaştırmıştır. Goethe'nin Faust'u bilgi tutkusu ve hayattan tad alma susuzluğu içinde kendini şeytana teslim eder. Masum Margarete'yi baştan çıkarır, sonra da yüzüstü bırakır. Umutsuzluğa kapılan talihsiz kadın çocuğunu öldürür, kendisi de ölüm cezasına çarptırılır. Margarete, Faust'un kolları arasında can verir, tanrısal bir ses, pişmanlık duyduğu için ruhunun selâmete eriştiğini bildirir. Genellikle *Margarete'nin Trajedisi* diye anılan bu ihtiras dramı, Faust dramının basit bir oluntusundan ibarettir. Oyunun düğüm noktası, Faust'u hayvanlaştırabileceğini iddia eden Mephistopheles ile onun sırf kendi gücüyle nefis arzularına karşı koyabileceğini savunan Tanrı arasında tutuşulmuş bir bahistir. Böylece Faust çabaladıkça batan, fakat vicdanının yöneldiği ülküye ulaşmak için çabalaması gereken bütün insanlığın timsali haline gelir. İkinci bölümde hareket noktası, her şeyden önce, bu düşüncedir. Goethe, bu ikinci bölümün ana hatlarını, 1816'dan itibaren *Dichtung und Wahrheit*'da (Şiir ve Hakikat) verdiyse de, yazılmasına 1826'da başladı ve ertesi yıl *Helena, Klassisch-Romantische Phantasmagorie*'yi (Helena, Klâsik-Romantik Fantazmagori) yayımladı; 1828'de de birinci perdenin birinci bölümünü ve İmparatorluk sarayında geçen sahneleri tamamladı. Ama Goethe «İkinci Faust»unu aslında hiçbir zaman bitiremedi ve ölümünden birkaç hafta önce 1832'de yayımlanan son şekli (*Faust, der Tragödie Zweiter Teil in Fünb Akten* [Faust, Trajedinin İkinci Bölümü, beş perde, cilt XLI, tekmil eserleri ve cilt I, ölümünden sonraki eserler]) üzerinde yeniden düzeltmeler yaptı.

Yepyeni bir tarzda kaleme alınan ikinci bölüm, birinci bölümden apayrı bir ölçüyle işlenmiştir. İlkinde hayat, tutkular gerçeği içinde yansıtılır; ikincisinde ise, seksenine yaklaşmış, hemen hemen bütün tecrübeleri geçirmiş (nazır, mimar, jeolog, tiyatro müdürü) ve artık biçim üzerinde tam bir hâkimiyet kurmuş olan şair, gerçekten Olympos tanrılarına vergi bir rahatlıkla, kahramanını o huzur içindeki Helas dünyasına sokar, onu Helena ile evlendirir ve «hiç bir zaman ülküsünden ayırılmadığı» için ruhunu lânetlemekten kurtarır. Bu ülkü, insanlık ülküsüdür; Goethe, Faust aracılığıyle insanlığın bütün meselelerini (tabiat içindeki yerini, Tanrıyla ve benzerleriyle ilişkilerini, gücünün sınırlarını (halletme değilse bile) ortaya koyma amacını güder. Faust ile Helena'nın birleşmesine gelince, bu, Yeniçağ ruhunun yönelişleriyle Eskiçağ dengesi arasındaki Goethe'ce kurulmuş ahengin sembolünden başka bir şey değildir. (→ Bibliyo.) [L]

Faust, F. M. von Klinger'in romanı (1791). Faust'u matbaanın mucidi olarak tanıtan Klinger, onu ilkin ahlâk ve ilâhiyat meseleleriyle boğuşurken gösterir, çabaları boşa çıkınca da, şeytanı çağırmağa karar verişini anlatır. Çağrıya şeytanın elçisi Levyatan karşılık verir. Anlaşma yapılır. Faust, Avrupa'nın dört bucağında, altının veya şehvetin büyüsüne ve kadınların, ne papazların, ne yargıçların, ne de hükümdarların dayanabildiğini görür. Bunun üzerine her şeyden iğrenerek Almanya'ya döner, orada da yurttaşlarını mutsuzluk içinde bulur ve Levyatan'dan kendisini cehenneme indirmesini ister. (L)

Faust, Lenau'nun epik - dramatik şiiri (1836). Faust yaratılışın sırları peşindedir; fakat onları ne anatomi amfiteatrında, ne kimya laboratuvarlarında, ne de ormanların gizeminde bulabilir. Bunun üzerine Mephistopheles çıka gelir, Faust heveslerini tatmin etmek için ona ruhunu satar. Başından geçen birçok serüven Faust'u usandırır ve yorar. O zaman bir kayanın üzerine çıkar. Mephistopheles ona ruhunu getirir. Lirik, epik, duygulu ve felsefî olan eser de heyecanlı bölümler vardır, fakat sahneye uygulanması imkânsızdır. (L)

FAUSTA (Flavia Maxima), romalı prenses (289'a doğr.- 326). İmparator Maximianus ile Eutropia'nın kızı. 307'de Minervina'dan dul kalmış olan Constantinus I ile evlendi. Zekâ ve vücutça son derece cazip bir kadın olan Fausta, kendini siyaset oyunlarına, uygunsuz bir yaşayışa kaptırdı. Babası tarafından Constantinus I'e karşı tertiplenen komployu önce destekledikten sonra onu ele vererek öldürülmesine sebep oldu. Kocasının ilk izdivacından doğmuş olan Caesar Crispus'un ölümünde de parmağı vardı. Zina suçuyle ölüme mahkûm edildi. Sıcak bir banyoda boğularak öldürüldü. (L)

FAUSTİN I, Haiti imparatoru. Bk. SOULOUQUE.

FAUSTİNA (Annia Galeria), Roma imparatoriçesi (M.S. 104-141). Roma valisi Annius Verus'un kızı. Antoninus Pius ile evlendi, ondan iki kızıyle iki oğlu oldu. Öldükten sonra, imparator onu tanrıçalık mertebesine yükseltti ve adına yeni gıda tesisleri kurdu (*puellae Faustinianae*); Antoninus da ölünce, senato karı-kocaya bir tapınak yaptırdı. San Lorenzo in Miranda kilisesinde bu tapınağın nefis kalıntıları hâlâ görülmektedir. (L)

FAUSTİNA genç (Annia Galeria), Roma imparatoriçesi (Roma 125-Halala, Kappadokia 175 veya 176). Önceki ile Antonius Pius'un kızı. Marcus Aurelius ile evlendi ve birçok çocuğu oldu. Bütün seyahatlerinde, hattâ Germanya savaşında kocasına yoldaşlık etti. Bu savaş sırasında askerler ona *Mater castrorum* adını taktılar. Sonraki tarihçiler kendisini en aşağılık sefahatlerle suçladılar. (L)

Faustrecht («bileğin hakkı» anlamında alm. dey.). Büyük erk aralığı sırasında (1250-1273) Almanya'nın içinde bulunduğu karışık durumunu anlatır. (L)

FAUSTULUS, Numitor'un sürülerinin bekçisi ve Acca Laurentia'nın kocası. Efsaneye göre, doğduktan sonra terkedilen Remus ile Romulus'u bulan ve besleyip bakması için karısına götüren odur. Romulus tapınağında bir heykeli vardı. (L)

Faust'un Lânetlenmesi (La Damnation de Faust), dört bölümlü dramatik efsane; bestesi Hector Berlioz'undur. Aslı *Huit Scènes de Faust* (Faust'tan Sekiz Sahne) [1828] adını taşır. 1846'da Opera-Comique'de çalınan, ama bestecinin sağlığında takdir edilmeyen eser ancak 1877'de başarıya ulaştı. 1893'te Monte-Carlo'da, 1910'da Paris operasında sahneye kondu. Tabiat sevgisi, renk zevki ve ihtişamı eserin belirgin niteliklerîdir. Başarılı bir biçimde orkestraya uygulanması eserin başarısını da sağladı. Eser, yapılan tenkitler göz önüne alınarak, yeni bir anlayışla M. Bejart tarafından Paris operasında 1964'te yeniden sahneye kondu. Koreografik eylem, melodili eyleme eşlik ediyor, statik koroları dansçı gurupları destekliyordu. (L)

Faustus (THE TRAGİCALL HİSTORY OF DR. —) [*Doktor Faustus*], ingiliz şairi Marlowe'un dramı (1588- yayınlanması 1601). Bu oyunda Faustus, daha sonra Goethe'nin oyununda da görüleceği gibi, her şeyden usanmış yaşlı bir adam değil, ruhunun lânetlenmesi pahasına elde ettiği zevklerden alabildiğine yararlanan bir gençtir. İktidar arzusu ve evrensel bilgi isteğinin yanı sıra, Marlowe, Faustus'u Truvalı Helene'nin temsil ettiği güzelliğe tapan bir insan olarak gösterir. Faustus'un ölümü, oyunun en güzel sahnesidir. Bu sahnede, ebediyete kadar çekeceği ızdırabın eşiğinde bulunduğunu anlayan ölümsüz bir ruhun umutsuzluğu dile getirilir. (L)

FAUSTUS Aziz, Riez piskoposu (Büyük Britanya 400'e doğr. - Siez 485'ten sonra). İlkin avukattı, sonra keşiş oldu (226'ya doğr.), sonra da Lérins manastırı başpapazı (433 oldu. Piskoposluğunda (452'ye doğr.), ariusçularla mücadele etti ve Visigotlar kralı Euric tarafından sürgün edildi (477'den 484'e kadar). Semipelajyen doktrininin en ünlü temsilcilerindendir. Bu doktrini önce 471'de Arles ruhanî meclisinde açıkladı ve bu meclis tarafından onaylandıktan sonra, başlıca eseri olan *De Gratia Dei et Humanae Mentis Arbitrio*'da (Tanrının Lütfu ve İnsanın Cüzî İradesi) etraflıca ortaya koydu. (L)

FAUTRİER (Jean), fransız ressamı (Paris 1898-Malabry 1864). Royal akademisinde (Londra) yetişti, 1925'ten itibaren renkçe karamsar ve hüzünlü, fakat ince işçiliği göze çarpan tablolarıyle ilgi topladı (*Siyah Çıplak* [1926]; *Asılmış Tavşan* [1929]). 1935'ten 1939'a kadar dağlık bir bölgeye çekildi, hemen hemen hiç eser vermez oldu. Daha sonra sergilediği tablolarla (*Rehineler* [1945]; *Nesneler* [1955]; *Çıplaklar* [1956]) gerçek görünümlerden sıyrılmış bir dünya görüşüyle orijinalliğini kamuoyuna kabul ettirdi. Katılmış olduğu Venedik biennale'inde bir büyük ödül kazandı ve 1964'te eserlerini kabul ettirmiş olduğu Modern Sanatlar Millî müzesinde retrospektif bir sergi açtı. (L)

FAUVEAU (Félicie DE), kadın heykeltıraş (Floransa 1799-1886). Anası babası fransızdı. Üslûbu ve Dante'den, Walter Scott'tan alınmış tarihî ve edebî konuları işlemesi bakımından romantik okuldandı. Louvre müzesinde bir yarım kabartma eseri vardır (*Cristina ve Monaldeschi*). [L]

FAUX - BOURDON i. Müz. 1430 Yıllarından itibaren, Fransızca konuşan ülkelerde sık rastlanan ve bir şarkı söyleme tarzını anlatan terim. (Boş oktav ve beşinci akorlarıyle, bölümden bölüme çerçevelenen üçüncü ve altıncı akorlarını art arda sıralayarak meydana getirilir.)

— ANSİKL. Avrupa kıtasının *faux-bourdon*'u ingilizlerin *discantus* veya *descant*'ına çok şey borçludur. Discantus veya descant tarzında, en pes ses sırasına bir Gregorius cantus firmus'u oturtulur, bir ya da iki başka ses sırası, üçüncü veya altıncı aralıklarla (istenirse her iki aralıkla) bu bası ikiler veya üçler ve böylece kurulan cantus firmus üzerine kilise şarkıcılarına irticalen şarkı söyletilirdi. Gerçi bu usul tamamen mekanikti ama bu aralıkların çekiciliğini belirtmekden de geri kalmıyordu. Oysa avrupa teorisine göre bu aralıklar, yüzyıllar boyunca uyuşumsuzlar sınıfına sokulmuştu. Yüzyıl savaşları sırasında ingiliz bestecilerle ve bunların içinde muhtemelen John Dunstable ile de ilişkiye giren Dufay bu tarzın imkânlarını eserlerinde ilk kullanan besteci oldu. Yaptıkları, ters hareketli kontrapunto tarzına göre yetişmiş olan (İngilizlerin deyimiyle) avrupalı çağdaşlarınca her halde olağanüstü yenilikler olarak karşılandı. Faux-bourdon XVI. yüzyıla, hattâ daha sonralara kadar *falsobordone* adı altında sürüp gitti; ne var ki bu terim artık ilk faux-bourdon ile hiç bir ilişkisi bulunmayan bir armonileme biçimini anlatmak için kullanıldı; oysa faux-bourdon aslında üçüncü ve altıncı aralıkların koşutluğuna girmeyen tıpı tıpına benzer ritimli bir akor silsilesi üzerine kurulan metni hece hece inşat etmekti. (L)

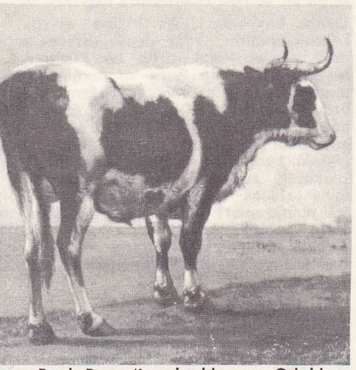

favna, Paul Potter'in «İnekler ve Otlaklar» adlı tablosundan detay, Turin müzesi, Fransa

Faux-Monnayeurs (LES). Bk. KALPAZANLAR.

FAVA i. (ital. k.). Bakla içi veya bezelye ile yapılan zeytinyağlı ezme. (M)

FAVANNE (Henri Antoine DE), fransız ressamı (Londra 1668-Paris 1752). Hoyasse'ın derslerini izledi, bir süre Roma'da yaşadı (1695). Philippe V'in çağrısı üzerine 1705'te Madrid'e gitti. 1704'te Akademi üyesi, 1748'de rektör oldu. Genellikle portreler yaptı. Eserleri arasında *Anjon Dükü'nün* (geleceğin Orléans'lı Philippe V'i) *Portresi* ve *Kardinal Alberoni'nin Portresi* ile birlikte bir *Alegori*'si vardır. (L)

FAVARA, İtalya'da şehir, Sicilya adasında (Agrigento ili), Agrigento'nun doğusunda; 31 000 nüf. Önemli kükürt ocakları. (L)

FAVART (Charles Simon), fransız oyun yazarı (Paris 1710 - Belleville 1792). Vodvil ve müzikli komedi türünü başarılı bir düzeye çıkarmak için yarım yüzyıl uğraştı. Babası gibi pastacılıkla geçinen yazar 1732 yılında pazar tiyatrolarında çalışmağa başladı. En iyi oyunlarını 1740-1763 yıllarında yazdı: *La Chercheuse d'Esprit* (Espri Meraklısı Kadın) [1941]; *Le Coq du Village* (Köyün Horozu) [1743]; *Les Amours de Bastien et Bastienne* (Bastien ile Bastienne'in Aşkları) [1753]. J.-J. Rousseau'nun bir oyununun parodi'si olan *Les Trois Sultanes* (Üç Sultan) [1761],*Annette et Lubin* (Annete ve Lubin) [1762], *L'Anglais à Bordeaux* (İngiliz Bordeaux'da) [1763]; *La Fée Urgèle* (Peri Urgèle) [1765]. Marie Duronceray adlı bir tiyatro oyuncusu ile evlendi (1745). Marie du Saxe'ın ordu tiyatrosunu yönetti. Gizli bir mektup yüzünden 1784'te Strasbourg'a kaçtı. Madam de Pompadour'un himayesinde ilkin saray tiyatroları için oyunlar yazdı, daha sonra 1757'de Opéra-Comique müdürlüğüne getirildi, 1783' te Hôtel de Choiseul'ün bulunduğu yerde italyan oyuncuları için yapılan bir tiyatroya adını verdi. Anıları ve mektupları torunu tarafından 1809'da yayımlandı. (L)

«Kurt Avı» Desportes'in eseri Rennes müzesi

FAVE (Louis), fransız su mühendisi (Paris 1853 - ay.y. 1922). Hidrografi alanında birçok plan ve haritası vardır. Ayrıca maregraf âletini icat etti. (L)

FAVERSHAM, Büyük Britanya'da (Kent) şehir, Canterbury'nin batısında, küçük bir haliç kıyısında; 13 000 nüf. Onarılmış gotik üslûbunda kilise. İstiridye parkı. Bira fabrikaları. Tersaneler. (L)

FAVİER (André), fransız istihkâm subayı (Saint-Benoît-du-Sault, İndre 1837 - ay. y. 1889). Kendi adını taşıyan amonyum nitratlı patlayıcı maddeleri buldu. (L)

FAVİER (Jean-Louis), fransız yazarı (Toulouse 1711'e doğr. - Paris 1784). Languedoc eyaletlerinin genel temsilcisi olarak babasının yerine geçti, sonra Torino elçiliği sekreteri oldu, düzensiz yaşayışı yüzünden diplomasi mesleğinden uzaklaştırıldı. Asıl ününü eserlerine borçludur. Broglie kontu'nun isteği üzerine 1773'te yazdığı *Conjectures Raisonnées sur la Situation Actuelle de la France dans le Système Politique de l'Europe* (Fransa'nın Avrupa Siyasî Sistemi İçindeki Durumu Üstüne Açıklamalı Tahminler) adlı eseri, 1794'te *Politique de tous les Cabinets de l'Europe* (Bütün Avrupa Hükûmetlerinin Siyaseti) adı altında yayımlandı. Daha önce bu eserin müsveddeleri elden ele dolaşmış ve bir kısmı Louis XV'e kadar ulaşmıştı. Favier'nin İngiltere'yi ortadan kaldırmayı ve Prusya ile anlaşma yapmayı öngören öğretisi, Fransız devriminin siyaset adamlarını etkilemişti. (L)

köpek çin sanatı Han devri Cernuschi müzesi

FAVİGNANA, Egadi adalarından biri; 6 900 nüf. (L)

FAVİSSA i. (lat. k.). Artık geçerliği kalmamış olan tanrıların resimlerinin veya artık kullanılmayan kutsal eşyaların saygısızlıktan kurtarmak amacıyle saklandığı fıçı veya eski sarnıç. (Favissa'larda çok zaman, Mari'nin, Haface'nin veya Capitolino'nunkiler gibi, bozulmadan kalmış sanat eserleri bulunurdu.) [L]

FAVİZM i. (lat. *faba*, bakla'dan fr. *favisme*). Bazı insanlarda görülen ve bakla yemekten ileri gelen çok ağır hemolitik kansızlık. *Eşanl.* FABİZM. (L)

FAVNA veya **FAUNA** i. (lat. *faunus*, kır tanrısı> fr. *faune*'dan). Belli bir alanda yaşayan hayvanların tümü: *Türkiye favnası. Toroslar favnası. Orman favnası. Mağara favnası. Eşanl.* DİREY. ‖ Bu hayvanların tanımını yapan eser.

— ANSİKL. *Favna*, hayvanlar bakımından botanikte «flora» ve «bitki tipleri» diye anılan iki kavramı da içine alır. Çünkü hayvanların tümü birden bitkiler kadar göze çarpıcı değildir: bu yüzden onları toptan ele almadan önce ayrıntılarıyle incelemek gerekir. Favnanın ilk basamağı, söz konusu hayvan türlerini kesin bir şekilde saptamaktır. Bunların tanımlanması, gene «favna» adı verilen eserlerin yardımıyle bazen kolaylaşır; ama hayvanlar âlemi o kadar karmaşıktır ki, herhangi bir arazi için tam bir «favna» vardır denemez. Favna, bir arazi üzerinde rastlanan hayvanlar demek de değildir. Orada yaşayan

boğa başı girit sanatı Knossos sarayı

baykuş, yunan sanatı Louvre müzesi, Paris

«Atlar» Géricault'nun eseri

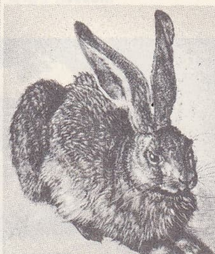

«Tavşan» Burer'in eseri Viyana

Baden-Baden yakınlarında La Favorite şatosu

«Yaralı Arslan» asur sanatı (M. Ö. VII. yy. ortası) British museum

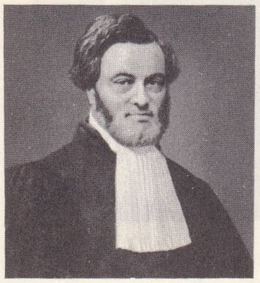

Jules FAVRE

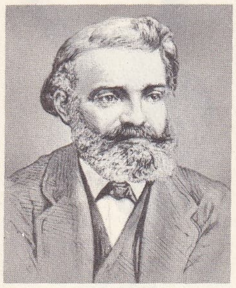

Louis FAVRE

her türlü hayvan arasında bir sürü ilişki vardır. Ayrıca favna ile bitkiler ve bunlarla fiziksel ortam arasında da ilişkiler bulunur. Canlı varlıkların yaşama koşullarını, birbirleriyle ve çevreyle olan karşılıklı etkilerini inceleme işi ekolojinin konusudur: ele alınan bir favnanın hangi koşullar altında tutarlı bir birlik ve yaklaşık bir denge kurabildiğini ekoloji gösterir. Fakat mevcut denge en önemsiz sebepler yüzünden bile bozulabilir. 1872'de Camayka'ya, sıçanları yok etmek için 9 tane Hint mangustu (etçil) sokuldu. Bunlar o derece başarılı oldu ki büyük adayı baştan aşağı mangustlar kapladığı gibi eski favnanın büyük bir kısmı da yok oldu. Böcekçil kuş ve sürüngenlerin yok oluşu bitkilere zararlı böceklerin hızla çoğalmasına yolaçtı; adada favna ve flora alt üst oldu. Uzun süre sonra, mangustlarla sıçanların da içinde bulunduğu yeni bir denge kuruldu. Birçok gözlemler gösteriyor ki, dengeli bir favnaya yeni bir türün sokulması veya oradan bir türün eksiltilmesi, hattâ hafif bazı değişiklikler, meselâ ortamdaki bir değişiklik (iklim) bu cinsten buhranların doğmasına yolaçabilir.

Öte yandan, bugünkü favnanın meydana geliş evreleri araştırılarak jeolojik ve paleontolojik verilere göre tarihî oluşumu izlenebilir. Coğrafî alanların zamanla değiştiği, bugün ayrı olan kara ve denizlerin bazı jeolojik devirlerde birbirine bitişik olduğu, bugün bitişik olanların vaktiyle ayrı bulunduğu bilinmektedir; böylece favna unsurları bir yerden diğerine geçtiği gibi, zamanla büsbütün ayrı da düşmüş olabilir. Ayrıca bir hayvan grupunun dağılma alanının da zamanla değişikliğe uğradığı biliniyor: ortaya çıktığı zaman az olan bir hayvan grubu, sonraları genişleyebilir ve daha sonra ortamdaki değişiklikler yüzünden gene azalabilir. Meselâ Mısır eyoseninde ortaya çıkan hortumlar (mastodontlar ve filler), sonra Asya ve Avrupa'ya, daha sonra Kuzey Amerika'ya, hattâ (mastodontlar) Güney Amerika'ya yayıldılar ve hemen hepsi sonunda bu kıtalardan yok oldular (insanın var olduğu bir zamanda iklim değişikliği yüzünden Sibirya'da yaşayan son mamut soyunun tükenmesi); şimdi biri Afrika'da, öteki Hindistan'da yaşayan sadece iki fil türü bulunmaktadır. Üçüncü zamanda Avrupa'ya kadar yayılmış bulunan keseliler, makiler gittikçe azalmış, birinciler yalnız Avustralya'da, ikinciler Madagaskar, Hindistan ve Afrika'da kalmıştır. Canlı varlıkların yeryüzündeki dağılışıyle ilgili sorunlar *koroloji*'nin konusudur. Canlı topluluklarının yayılma alanları hepsi için bir olmayabilir. «Heryerdeci» denen bazı nadir hayvanlar için yayılma alanı bütün yeryüzüdür; sahip olduğu teknik bilgiler sayesinde insan soyu için ve onunla birlikte yaşayan canlılar (meselâ insan asalakları) için durum budur. Buna karşılık «yerleşik» denen bazı hayvan toplulukları nispeten dar sınırlar içinde yaşar. Bunların yerleşikliği ya bugün yaşamakta oldukları sınırlardan dışarı asla taşmamış olmalarından, ya da daha önce iyice yayıldıktan sonra yaşama alanlarının daralmasından ileri gelir. Ayrıca bir arazinin yerleşikliğinden de söz edilebilir ve durum yerleşik hayvan gruplarının cins ve miktarına göre değerlendirilir. Avustralya, Yeni Zelanda ve Madagaskar'ın yerleşikliği, ana kıtalardan ayrı bulunmaları yüzünden, avrupalılar gelmeden önce tamdı. Yakın bir geçmişte kıta ile bağlantılı olduğu için Britanya adalarının yerleşikliği ise çok zayıftı. Yerleşikliği tam olan arazi parçası yoktur; hayvan coğrafyası bölgelerinin sınırları ancak yaklaşık ve istatistik olabilir; az çok o bölgeye özgü ve az çok geniş hayvan gruplarının sayısıyle belirlenir. Ekolojik ve korolojik görüşleri birbirine karşı çıkarmak veya birbirinden ayırmak gerekmez.

Bir türün yaygınlık gücü onun ekolojisine bağlıdır. Bir mamut, arada bir kıstak yoksa bir ülkeden diğerine geçemez. Fakat bir kuş, bir yarasa, kanatlı bir böcek uçarak geçebileceği gibi, beraberinde bazı küçük hayvanları da götürebilir; hattâ bunlar susuzluğa dayanıklı su hayvanları bile olabilir. Karada yaşayan bazı omurgalılar dar bir boğazdan yüzerek karşıya geçebilecekleri gibi yüzer ağaçlarla taşınabilirler. Fakat kurbağalarla yersolucanları bunu yapamaz, çünkü tuzlu su onları öldürür. Öte yandan, bir türün yayılması sırasında ortam koşullarının da daima yeterli olması gerekir: iklim koşulları (meselâ çöller ve dağlar) onun için okyanus kadar güçlü bir engel olabilir. Ekoloji ve koroloji bakımından türlerin saptanması için yapılacak favna incelemeleri o kadar karmaşıktır ki, konusunu inceleyip tüketmiş bir favna çalışması gösterilemez.

● *Deniz favnası.* Hepsi az çok geniş bir şekilde birbirine bitişik olduğu için okyanuslar, favnaların yayılması bakımından pek az engel yaratabilir. Denizde yaşayan büyük hayvan gruplarının çoğunluğu heryerdecidir, ama şurada veya burada yaşayanların cinsi ve miktarı değişiktir. Demek ki deniz favnası bölgelerinin tanımlanması özellikle ekolojik etkenlere, en başta da ısı ve ışık koşullarına bağlıdır.

Deniz hayvanları iki kısma ayrılır: bir kısmı dipçildir, yani deniz dibine az çok bağlı olarak yaşar, diğer bir kısmı ise deniz dibinden, dip flora ve favnasından tamamen veya geniş ölçüde bağımsızdır, serbest yaşar. Birçok balıklar (sardalya, ringa) hattâ medüzler gibi iki su arasında yüzen hayvanlar akıntıların oyuncağıdır; bunlara *zooplankton* denir. Plankton terimi, mikroskopik suyosunlarını ve bakterileri de içine alacak şekilde hayvansal ve bitkisel planktonları ifade eder. Plankton meydana getiren suyosunlarına ışık muhakkak gerekli olduğu için burada ekolojik etken baskındır. Işık sayesinde madenî maddelerden yararlanan suyosunları durmadan çoğalır, kabuklulara yem olur; bunlar da denizde serbest yaşayan diğer etçil hayvanlarca yenir. Balık sürüleri bu planktonların ardında gezer, balinalar da o balıklarla beslenir. Balinaların yırtıcıları ile köpekbalıkları ise balinalara varıncaya kadar bütün hayvanlara saldırır. Denizde yüzerek serbestçe dolaşan bu hayvanların kalıntıları yavaş yavaş denizin dibine inerken o çevredeki canlıları ve dipte yaşayan hayvanları besler.

Isı değişiklikleri yerden yere az çok farklıdır. Hayvanların bir kısmı sıcak sularda, bir kısmı soğuk sularda yaşadığı gibi hayvansal planktonlar da deniz dibinin yüksekliğine, sıcak ve soğuk su akıntılarının durumuna göre değişir. Soğuk denizlerde özellikle kabuklu küçük hayvanlar ve serbest deniz hayvanlarının yumurta ve kurtçukları bulunur. Fakat tropiklere yaklaşıldığında büyük medüzler, büyük sifonoforlar, pirozomlar, ışınlılar, globijerinler gibi foraminiferler iyice bollaşır; buralarda 100 km'yi aşkın uzunlukta *salpa* veya *ve-*

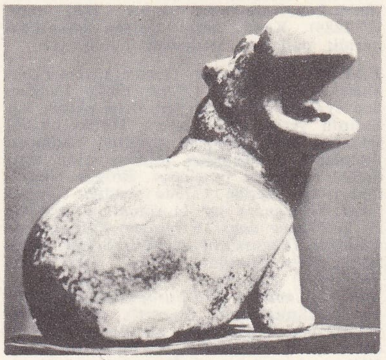

seramik su aygırı
mısır sanatı
Orta İmparatorluk, British museum

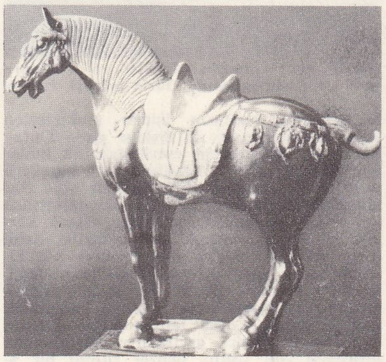

pişmiş topraktan at
çin sanatı
Tang çağı (VII. yy.) Andigné koleksiyonu

solda, «Bir Ceylanı Parçalayan Kaplan» Barye'nin eseri Louvre müzesi, Paris; sağda, «Beyaz Ayı» Pompon'un eseri Modern Sanatlar müzesi, Paris

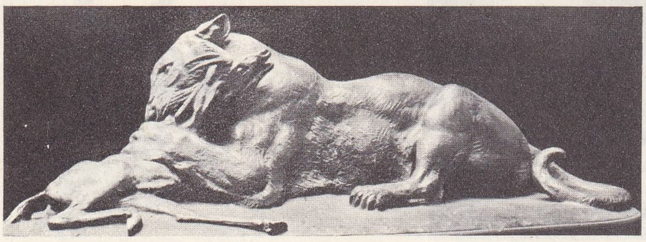

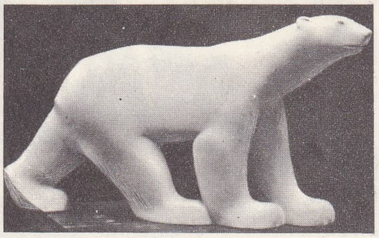

Foto. LAROUSSE

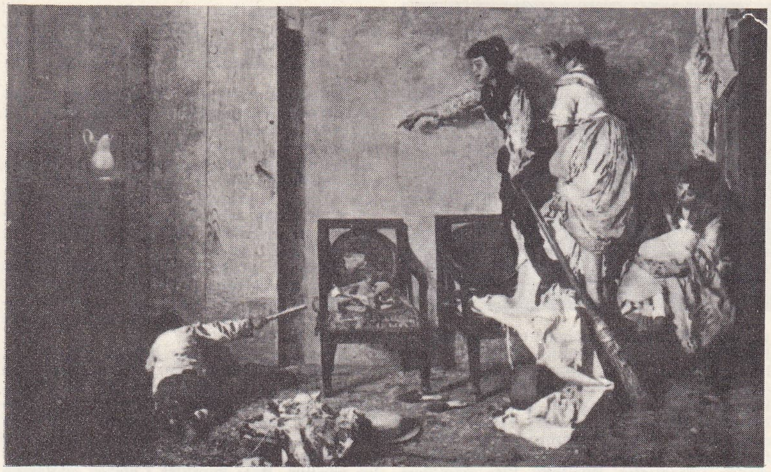

solda, «Portre» Modern Sanatlar galerisi, Venedik; sağda, «Fare» Brera resim galerisi, Milano

lella yığınlarına rastlanır. Balıklar arasında, uçanbalıklar gibi karakteristik olanlar vardır. Avrupa kıyılarının en güzel balıkları Akdeniz balıklarıyle Atlantik sıcak su akıntılarının getirdiği balıklardır. Bu bölgelerde iklim değişiklikleri de büyük rol oynar: bitkisel planktonlar ilkbaharda hızla gelişir (aşırı güneş sayesinde); buna bağlı olarak hayvansal plankton da gelişir. Fakat bu birden gelişme, denizdeki nitrat ve fosfat kaynaklarını tükettiği için yaz başından itibaren kendi kendine duraklar. Kuzey kutbundan Horn burnuna kadar sürekli bir engel şeklinde uzayan Amerika kıtası ve hemen de aynı derecede etkili olan Eski Dünya, tropik denizlerin (Atlas

«Doğan» Brigaud'nun eseri Av müzesi, Gien, Fransa

oky., Büyük oky. ve Hint oky.) serbest favnalarını birbirinden ayırdığı gibi soğuk veya ılık denizler de aynı işi görür; kaldı ki bunlar tropik favna için zararlıdır da. Soğuk ve ılık denizler sebebiyle okyanuslarda iki sıcak bölge yer alır. Kuzeyde tek bir kutup bölgesi, onun biraz aşağısında iki kutup altı bölgesi (Atlantik ve Pasifik), bu ikisi arasında da daha soğuk bir kutup alt bölgesi bulunur. Güneydeki birbirine giren ılık ve soğuk denizler bir güney kutup bölgesi ile aşağı yukarı aynı enlemde iki alt bölgeye (Avustralya ve Antarktika) ayrılır. Bütün bunlar denizin yüzey kısımlarıyle ilgilidir. Bu alanlar güneşin gücüne ve suların saydamlığına göre, değişik derinliklerde değişik miktarda ışık alır. Buralarda ışığın soğurulması öyledir ki, 200 m'den sonra artık yalnız mavi ve mor ışıklar işe yarar; 1 000 m'ye doğru morötesi de kaybolur. Bununla beraber 1 000 m'nin altında, daima soğuk olan en derin yerlerde bile «derin deniz» favnası denilen bir favna bulunduğu ve bunun sanıldığından daha zengin ve daha değişik olduğu yakın zamanlarda batiskafla yapılan araştırmalardan anlaşılmıştır. Bu favna ancak güneş gören yüzey kısımlardan dökülen organik kırıntılarla yaşamını sürdürebilir. Aynı yöndeki su akıntıları sebebiyle derin deniz favnası ile sığ deniz favnası arasında gene de ilişki vardır. Bu derin deniz favnasındaki canlıların gayet ilginç karakteristikleri olabilir: acayip biçimler, ışık saçan organlar, nispetsiz irilikte vücut kısımları, parlak renkler, iri gözler v.b. Okyanusların bu şekilde bölgelere ayrılışı deniz dibi favnaları için de geçerlidir. Dibe gömülü veya tutunmuş olan canlıların çoğunun dağılımı, planktonların geçici unsurları olan kurtçuklarla veya daha başka hareketli şekillerle olur. Fakat yayılma evreleri, en çok birkaç ayla sınırlıdır (bazen birkaç dakika); kaldı ki gelişme devresi de, onlar bir yere dokunup tutunmadıkça tamamlanamaz. Dolayısıyle bunlar daha çok kıyılarda yaygın olurlar; büyük okyanuslar dip balıklarının çoğu için olduğu gibi bunlar için de aşılmazdır. Atlas okyanusu ile Büyük Okyanus'un aynı enlemdeki bölgelerinde, kıyıların sürekli olduğu kuzey kısımları hariç, dip favnaları birbirinden iyice farklıdır.

Deniz dibi katı ve sert olabileceği gibi (kayalar, taşlar), hareketli de olabilir (kum, balçık). Katı yerlerde birçok hayvanlar (süngerler, selenтereler, yosun hayvanları, tulumlular, kolsuayaklılar, kabuklular, istiridyeler, midyeler v.b.) yere tutunarak suyosunlarıyle birlikte az çok yoğun bir örtü meydana getirir. Bunlar genellikle küçük planktonlarla ve suda yüzen kırıntılarla beslenir. Bazı denizşakayıkları gibi etçil olanları da vardır. Bu şekilde canlılarla kaplı kayaların üzerinde veya bu canlıların arasında birçok hayvanlar sürünerek dolaşır ve yüzer (derisidikenliler, solucanlar, kabuklular, yumuşakçalar, balıklar); bunların bir kısmı diğerlerini avlayarak beslenir, bir kısmı ise suyosunlarını veya sabit hayvanları yer. Böylece bir yerdeki favnanın tümü, az çok durağan veya çalkantılı bir denge meydana getirir. Midye ve yumakayaklı hayvanlarla kaplı kayalıklarda, bu hayvanlar denizyıldızlarına, ahtapotlara, çeşitli yumuşakçalara yem olur. Mercanlar, yosunhayvancıkları ve kalkerli suyosunlarının meydana getirdiği mercan resiflerinde durum daha da görkemlidir; delici canlılardan oluşan bütün bir favnanın delik deşik ettiği bu resifler arasında daha başka hayvanlar, balık sürüleri kaynaşıp durur, hattâ bunların bazıları mercanları bile kemirir. Kum taneciklerinin arasında ve dip yüzeyini kaplayan balçıkta tortular içinde küçük canlılardan ibaret bütün bir flora ve favna âlemi yaşayabilir. Bunların bir kısmı dibe gömülü daha iri hayvanlara (derisidikenliler, solucanlar ve özellikle humuşakçalar), bir kısmı tortu yığınlarıyle, bir kısmı da yüzeydeki suları yutarak içindeki parçacıklarla beslenir. Bu türlü ortamlarda büyük suyosunları asla gelişemez; arasında sabit veya serbest bir favnanın yaşadığı köklü, çiçekli bitkilerden ibaret «otluklar» (Akdenizdeki *posidonia*'lar, Atlantik kıyılarındaki *zostera*'lar) buralarda daha çok bulunur. Dip balıkları (vatoz, dilbalığı v.b.) besinlerini dip çamurları ve kumlar arasında arar.

Tabiatıyle ancak ışığın ulaşabildiği yerlerde bitki bulunur. 40-50 m'den aşağı kısımlarda ancak hayvanlar ve bakteriler bulunabilir. İyice derin yerlere kadar her yerde bulunan dipçil hayvanlar tıpkı derin deniz hayvanları gibi özgül karakterler gösterir. Fakat suya şöyle böyle gömülü alanlarda, sığ yerlerde, kıyıdan akan, ırmaklarla taşınan yemlik maddeler dolayısıyle favna daha zengindir. Çoğu zaman kıta tatlı bir meyille denize doğru uzar, yüzlerce kilometre genişliğinde, ortalama 200 m derinliğinde bir denizaltı yaylası (plato) meydana getirir; bunun bitiminde, bir eşikten sonra deniz anîden derinleşir. Bu yayla bölgesi genellikle hayvan bakımından zengindir; buralarda, eskiden yalnız yayla kısmında, şimdi ise eşiğin sonuna kadar büyük balıkçılık yapılır.

Gel-gitlerin kuvvetli olduğu denizlerde, gelgitin üst sınırlarına yaklaştıkça, her gün uzun süre susuz kalma yüzünden hayvanlar için yaşama koşulları çetindir. Birçok hayvanlar için yalnız kuraklık değil kuvvetli ışık da zararlıdır. Buralarda ısı, tuzluluk derecesi (tatlı suların karışması veya baharlaşma sebebiyle) ve suyun iyon tepkimesi (karbondioksitin bitkilerce soğurulması yüzünden) geniş ölçüde ve hızla değişir. Favna aşağıdan yukarı doğru fakirleşir, çok dayanıklı birkaç hayvan türünden başka canlı kalmaz.

Ayrıca suyun derinliği de favnaların zenginliği ve bileşimi üzerinde etki yapar. Onun için denizi sadece bölgelere ayırmak değil aynı zamanda, kıyılardan en büyük derinliklere kadar bütün sığ ve derin yerleri favna katlarına ayırmak da gereklidir; ama bunu burada ele alıp incelemeyiz.

● *Kıta favnaları.* Kıta favnaları da deniz favnaları kadar fizik etkenlere bağlıdır, hattâ bu etkenler burada daha da karmaşıktır. Geniş ve hızlı ısı değişiklikleri higrometrik koşullara, dolayısıyle yağışlara sıkı sıkıya bağlıdır. (Işık dahil) diğer etkenler de buna eklenince iklim oluşur. İklim ve toprak, bitkilerin yaşama şartıdır; bitkilerin durumu her şeyden önce otçul hayvanları, dolayısıyle de bütün favnayı ilgilendirir (zaten bunlar da iklimin, hattâ toprağın dolaysız etkilerinden etkilenirler). Bu yüzden sıcak veya soğuk, nemli veya kurak, gölgeli veya güneşli, orman, çayır, çöl, dağ v.b. gibi favnalar vardır.

İklim ve bitki örtüsü, bulunulan enleme geniş ölçüde bağlı olduğu için, favnaları da çeşitli bölgelere ayırmak mümkündür: kutup favnaları (arktik, antarktik), güney ve kuzey kutup çevresi favnaları, ılıman kuşak favnaları (kuzey ve güney), astropik, tropik ve ekvator favnaları. Birbirine az çok giren bu favnalar, enlem yükseldikçe tümüyle fakirleşir. Fakat iklim yüksekliğe, denize yakınlığa, yağmurların ve rüzgârların durumuna ve bitki örtüsünün çeşidine göre de hayli değişir; kaldı ki bitkiler de iklimden ve topraktan etkilenir. Sert iklim koşulları favnalar arasında aşılmaz engeller yaratabilir: Eski Dünya'da, Sahra ve Arabistan çölleri, büyük dağ zincirleri, Tibet'teki buzlu yüksek yaylalar, orta Arabistan çölleri, Gobi çölü gibi.

Su altındaki topraklar da aslında kıta bü-

fay ve fay engebesi

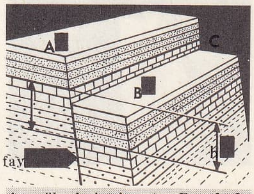

A. yükselmiş kanat; B. alçalmış kanat; C. fay planı: fay yönü sağa dönüktür; h. fay düşmesi

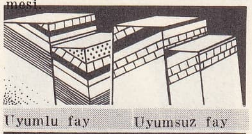

Uyumlu fay Uyumsuz fay

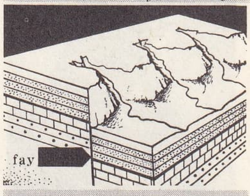

Aşındırma, fayın meydana getirdiği engebeyi etkilemiş. Fay planı sellerle façetalara bölünmüş.

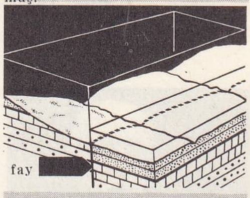

Fay dikbayırı yok olmuş; fay, yalnız jeolojik kesitte görülüyor.

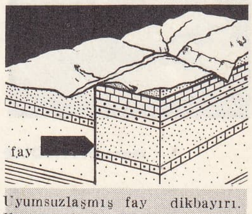

Uyumsuzlaşmış fay dikbayırı. Fay engebesi kayaların direnç farklarına göre gelişir.

FAYDHERBE Cruesen başpiskoposluğu anıtı

Hervé FAYE

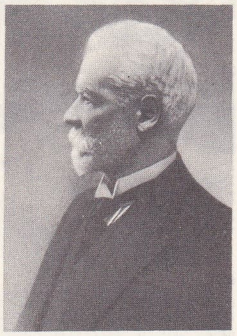

Henri FAYOL

mareşal **FAYOLLE**

yüklüğünde birçok bölgelere bölünmüştür. Buralarda yaşayan canlılar şüphesiz deniz hayvanlarıdır, ama çok eski bir geçmişte (hiç değilse devonyen ve karbon çağlarında) başka türlü olan kıyılar şimdi bambaşka bir şekil aldığı gibi şimdiki kıtalar da zaman zaman birleşip ayrılmışlardır. Böylece favnaların hiç değilse kısmen karışımı kesintiye uğramıştır. Bugünkü kıta favnalarının yerleşiklik derecesi bu olaylara bağlıdır. Geçmişteki ekolojik ve korolojik koşulların tümü birçok büyük favna bölgeleri bulunduğunu gösterir; bu bölgelerin sınırları bugünkü kıyılarla ancak kısmen çakışır. Bunları tanımlarken örnekler özellikle memeli hayvanlardan alınacaktır.

1° *Avustralya bölgesi* (*Avustralya, Tasmanya, Yeni Gine*). Avrupalıların gelişine kadar, buralardaki bütün hayvan toplulukları, çok eskiden beri ana kıtalardan ayrı bulundukları için ilginç bir yerleşiklik durumu gösteriyorlardı. Malezyalıların getirdikleri birkaç yarasa, küçük kemirgen ve dingo köpeği hariç, Avustralya'da sadece çok ilkel memeli hayvan tipleri (keseliler ve birdelikliler) vardı. Fakat bunlar yaşadıkları ortama (çayırlık [kanguru], çöl, tropikal veya ılıman ormanlık) göre çok çeşitliydi. Üçüncü zamanda çok geniş alanlara yayılmış bulunan keseliler o zamandan sonra yalnız Amerika'da (sarig) ve Avustralya'da kalmış ve öyle anlaşılıyor ki Avustralya bunlara sığınak olmuştur. Oysa bu zamanda başka yerlerde daha yüksek yapılı memeli hayvanlar gelişiyordu. Yakın zamanda, insanlarla birlikte yaşayan hayvanların (koyun, tavşan, sıçan v.b.) buralara girişi kıtanın favna durumunu alt üst etti.

2° *Güney Amerika bölgesi.* Doğu kısmı eskiden Afrika ile bitişik olduğu için Afrika ve Güney Amerika favnaları arasında yakınlıklar vardır. Kuzey Amerika ile ilişkiler daha yakın zamanlardadır; Panama kıstağıyla bağ kurulması Pliyosen çağında mümkün olmuştur. Bundan dolayı favnalarda meydana gelen karışım da yalnız Orta Amerika'da ve civarında etkili olmuştur. Demek ki yerleşiklik yüksek derecededir. Tropikal ormanlarda, Eski Dünya'da bulunmayan yassı burunlu maymunlar bulunduğu halde, Eski Dünya'da yaygın olan dar burunlu maymunlardan bir teki bile yoktur. Çünkü Afrika kıtasının kopup ayrılması bu iki maymun grubunun farklılaşmasından önce olmuştur. Tropikal ormanlarda tembelhayvanlar, karıncayiyenler ve tatular da bulunur; bu hayvanların bağlı bulundukları dişsizler, Güney Amerika favnasını tek başına karakterize etmekle beraber bu üç hayvan grubuna Patagonya pampalarına kadar hemen her enlemde rastlanır. Geviş getiren hayvanlardan yalnız lamalar yerlidir ve Andlarda yaşar. Bu bölgede at da, boşboynuzlu gevişgetirenler de bulunmaz; şimdi güneydeki ovaların zenginliğini yaratan atlar ve sığırlar avrupalılarca kıtaya sokulmuştur.

3° *Habeşistan bölgesi* (*Güney ve Tropik Afrika, Arabistan*). Bu bölgenin sınırı Büyük Sahra ve Arabistan çölleridir. Bugünkü genişliğini kazanmadan önce bu bölge, Güney Amerika, Hindistan ve Madagaskar ile zaman zaman bir veya ayrı olmuştur. Bu yüzden sözü geçen yerlerin favnalarıyle bazı yakınlıklar gösterdiği gibi belirgin yerleşik durumlar da gösterir. Zürafa, zebra ve devekuşu Afrika savanlarına özgü hayvanlardır. Çok değişik antilop türleri bulunmakla beraber yerli koyun ve geyik türlerine raslanmaz. Fil ve gergedanın Hindistan'da benzerleri bulunduğu halde suaygırı sırf Afrika'da bulunur. Ormanlarda birçok maymun cinsleri (goril ve şempanzeler bunlar arasındadır) ve iki maki cinsi yaşar.

4° *Madagaskar bölgesi* (*Madagaskar ve yakın adalar*). Uzun süre Hindistan ve Afrika ile birleşik olan Madagaskar ancak Üçüncü zamanda Afrika ile karşılıklı ilişkide bulunabilmiştir. Madagaskar'ın yerli favnası çok özgüldür: burada maymun, sincap, büyük yırtıcı hayvanlar, fil, gergedan, zehirli yılan, kurbağa v.b. bulunmaz. Kuşları bile Afrika ve Hindistan'da yaşayan kuşlardan çok farklıdır. Burada yaşayan en karakteristik hayvan grubu elli kadar değişik türü bulunan makilerdir. Bunlar ve diğer bazı hayvan grupları jeolojik tarihî olayların sonucu olarak Hint - Afrika hayvanlarıyle yakınlık gösterir.

5° *Hindistan - Malezya bölgesi* (*Hindistan, Çinhindi, Filipinler ve İndonezya*). Bu bölge Hindistan yoluyle Afrika ve Madagaskar ile bazı ilişkiler kurduğu gibi Malezya ve İndonezya adalarının bulunduğu kesim de Yeni Gine'ye doğru yaklaşır ve buralarda Avustralya favnasıyle yakınlıklar görülür. Bazı keseliler Celebes adalarına kadar gelebildiği gibi domuzlar da bu taraftan Yeni Gine'ye kadar ulaşır. Hindistan- Malezya bölgesiyle Avustralya bölgesinin sınırı genellikle Bali boğazıdır. Kuzeye doğru Hindistan-Malezya bölgesi büyük dağlar ve Orta Asya çölleriyle iyice sınırlar; yalnız çin ovalarından kutup çevresi bölgesine bir geçiş görülür. Hindistan - Malezya bölgesinin tipik hayvanlarından biri olan kaplan, Doğu Sibirya'ya kadar bulunur. Hindistan- Malezya bölgesinin diğer karakteristik hayvanları: dar burunlu maymunlar (jibonlar, orangutanlar), çeşitli boynuzlugiller, geyikler, bir tek antilop türü; tavukgillerden pek çokları (tavus kuşları, sülünler, yaban tavukları). [Tavukların anayurdu bu bölge olsa gerektir.] Afrika (fil, gergedan, pangolin) ve Madagaskar (üç özel maki türü) favnası ile yakınlıklar görür.

6° *Kutup çevresi bölgesi* (*Kuzey Asya, Avrupa, Kuzey Afrika, Kuzey Amerika ve Kuzey Kutup arazisi*). Daha önceki bölgelerin kuzeyinde bulunan bütün topraklar aynı çevresi bölgesini meydana getirir. Çünkü yakın bir geçmişte, Amerika ile Avrasya arasında pek çok ilintiler kuruldu, bu yüzden kuzey favnaları birbirinden pek az farklıdır. Akdenizin oluşumu da yakın zamanlardadır. Büyük Sahra ile Habeşistan bölgesinden ayrılmış bulunan Kuzey Afrika favnası buradan çok kutup çevresi favnasıyle benzerlik ve yakınlıklar gösterir. Zaten Dördüncü zamanda meydana gelen büyük iklim değişikliği dikkate alınmazsa kutup çevresi bölgesinin favnası anlaşılamaz. Art arda gelen soğuk ve nemli devirler, içbuzulların kuzey Almanya'ya kadar, Alp buzullarının Lyon'a kadar uzanışı; buzullararası devrelerde iklimin daha sıcak ve daha kurak oluşu sebebiyle arazinin, soğuğun gerilettiği canlılarca kaplanışı, buna karşılık soğuğa dayanıklı favnaların daha kuzeye veya dağlara doğru tırmanışı («kalıntı» türler), hep bu iklim değişiklikleri sırasında geçmiş olaylardır. Şimdi bir ısınma devresindeyiz ve bugünkü favna durumu yakın bir zamanın ürünüdür. Yukarıda anlatılan olaylar ve iklim sebebiyle tropikal bölgelerde yaşayan birçok hayvanlar kutup çevresi bölgesinde bulunmaz. Bu bölgenin karakteristik hayvanları: kuyruksuz kurbağalar, bazı kemirgenler (kunduz), böcekçiller (köstebek); sularda mersin balıkları, som balıkları ve turna balıkları. Başlangıçta toynaklı büyük hayvanlar (atgiller, sığırlar, geyikgiller, develer, çok az antilop) hiç de az değildi. Meksika ve Orta Amerika favnası, kutup çevresi (dağlık) ve Güney Amerika (sıcak ve alçak bölgeler) favnalarıyle karşıtlık gösterir. Yakın zamanlarda oluşan bir kuraklık devresi Afrika'da Büyük Sahra'yı yarattı; iki bölge arasında sınır olan çölün favnası daha çok Habeşistan bölgesininki gibidir.

Orta Asya çöl ve dağlarından ibaret başka bir engel de kutup çevresi bölgesini Hindistan bölgesinden ayırmıştır.

● *Bazı favna sorunları.* a) *Adalar.* Kıtalardan ne kadar çok eskiden ve ne kadar tam bir şekilde ayrı iseler ada favnaları o derece yerleşik olur. Volkanlardan veya mercanlardan oluşan bazı «okyanus» adaları, denizin dip topraklarıyle de hiç bir ilişkileri bulunmadığı için yalnız hava ve su yoluyle favna edinebilirler. Pasifikte birçok adalar bu tiptendir ve bunların favnaları Yeni Gine'den doğuya doğru gidildikçe daha da fakirleşmektedir. Bundan favnalaşmanın zamanla olduğu ve bu arazilerde henüz tamamlanmadığı anlaşılır.

b) *Göçler.* Birçok hayvanlar (özellikle kuşlar ve balıklar) çoğu zaman muntazam, bazen bir favna bölgesinden diğerine geçecek tarzda oldukça geniş ölçüde göç ederler. Meselâ bölgemizin kırlangıç ve leylekleri Afrika'ya, hattâ Afrika'nın güneyine gider. Amerika'daki birçok göçmen kuşlar kıtayı hemen de baştan başa geçer. Asya'nın kutup çevresi bölgesinden bazı kuşlar İndo-Malezya'ya kadar iner. Antarktika'nın kuş ve memeli hayvan favnası ise sırf göçmendir (foklar, penguenler v.b.); bunlar kışı Güney Amerika kıyılarında geçirir.

c) *Kıta suları.* Kıta suları ister tatlı, ister acı veya tuzlu (iç denizler) olsun ayrı ortamlar meydana getirir; bunlarda yerleşiklik bazen yüksek derecededir (özellikle Baykal ve Tanganyika gibi bazı göllerde). Bunların favnası genellikle deniz favnasından oluşmuştur, ama karada yaşayan hayvanlardan su hayatına uymuş olanlar da bulunur (böcekler, akciğerli yumuşakçalar). Bazı bölgelerde (Antiller, Güney Afrika v.b.) birçok balık türleri hem denizde, hem de ırmaklarda yaşar. Göçmen balıklar arasında yılan balıkları, som balıkları ve karagözler de vardır; bunların denizle tatlı su arasındaki muntazam göçleri üremeleriyle ilgilidir.

d) *İnsanın favnalara etkisi.* Avrupalıların gelişinin Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Amerika'da favnaları nasıl alt üst ettiğini yukarıda gördük. İnsanların bu etkisi çok genel ve çok eskidir, hızla da artmaktadır. Tarih içinde ve tarih öncesinde birçok hayvan türleri avcılık ve balıkçılık yüzünden ortadan kaybolmuştur. Doğal alanların işlenmesi, tarım alanlarının genişlemesi, sanayileşme, şehirlerin büyümesi, zehirleyici ilâçların kullanılması v.b. hayvanların dağılış ve yayılışını durmadan değiştirmektedir. Ulaştırma araçlarının gelişmesiyle yeni hayvanların her bölgeye girişi, ister istemez, yerleşik karakterlerin hızla kaybolmasına ve giderek hiç değilse ekolojik bakımdan favnalar arasında bir birlik ve benzerliğe yol açmaktadır. Henüz soyu tükenmemiş büyük hayvanlar (fil, gergedan, büyük yırtıcılar, zürafa, antilop, bizon) ancak sıkı bir himaye ve şiddetli bir avlanma yasağı sayesinde var olabilmektedir. Fakat küçük favna ve floralar doğal duruma yakın bir şekilde aynen korunmak istenirse bunları sıkı bir himaye altına almak gerekir. Onun için bütün dünyada, tedbirler alınmış, manzaraları, flora ve favnaları kurtarmak amacıyle, büyük veya küçük bir kısım alanlar doğal şekilde korunmak üzere gözetim altına alınmıştır.

● *Favna yıkımı.* Diviklerin bağırsağında ortak yaşayan kamçılıların deneysel olarak yok edilmesi birçok usullerle (divikleri 36° C'ta tutma, aç bırakma, oksijenleme) sağlanır. (Divikler üzerinde yapılan favna yıkımı deneyleri, kamçılıların divikler için muhakkak gerekli ve divik-kamçılı hayvan ortaklığının tam bir fizyolojik ortak yaşama olduğunu ortaya koydu.) [L]

FAVORİ sıf. ve i. (fr. k.). Herhangi bir işte üstünlük kazanacağına inanılan kişi: *Bazı kimseler için bu işin âdeta tek favorisi bendim* (A.H. Tanpınar). ‖ Yarışı kazanması beklenilen at. ‖ Çene dışında yüzün her iki tarafında saçların devamlı olarak bırakılan sakal demeti: *O günlerde sakallarına iki yandan kıvırcık favoriler şeklinde nizam vermişti ve bu sakalların şekli her zaman değişirdi* (Ş. S. Aydemir).
— Spor. Bir maçı, yarışmayı veya karşılaşmayı kazanması gerektiğine inanılan taraf. (M)

FAVORİNUS i. Arttansolungaçlı yumuşakça. (Bunlarda gövde ince, uzun; tepedeki rinoforlar şişkin, dokunaçlar da uzundur. Renk değişik olmakla beraber genellikle, saydamsız beyaz örtülü çikolata rengindedir. Akdeniz'de yaygındır. *Facelinidae* familyasından.) [L]

Favorite, Margrav Ludwig Wilhelm'in dul

Foto. Illustrations, A.C.I., Giraudon-Demay (LAROUSSE)

karısı Augusta Sybilla için 1725'te Baden-Baden'de (Baden büyük dükalığı) yapılmış saray. Mainz Seçici prensinin, 1710'da onarılan şatosunun adı da *Favorite* idi. Bu şato, genel görünüşüyle Marly şatosunun kopyasıydı. Bugün tamamıyle yıkılmıştır. (L)

Favorite (LA) [*Gözde*], Donizetti'nin 4 perdelik operası. Konusu, Baculard d'Arnaud'nun *Comte de Comminges* (Comminges Kontu) adlı eserinden alınmıştır. Librettosu: A. Roger, G. Vaëz ve Scribe. 1840'ta Paris operasında oynandı. Kont Fernando, Castilla kralının gözdesi olduğunu bilmeden, Leonor'a âşık olur ve onunla evlenir. Durumu öğrenen kral manastıra çekilir. Leonor, ölmeden önce kralın yanına gider ve kendini affettirir. (L)

FAVORSKİ (Vladimir Andreyeviç), rus ressamı, gravürcü ve dekoratörü (doğ. 1886). Portreler (*Dostoyevski, Lermontov*), *Slovo o Polku İgoreve* (İgor Alayı Destanı), *«İgor»* adlı yazarı belli olmayan kitabın resimlerini (1950) ve tiyatro dekorları yaptı. Paris 1937 milletlerarası sergisinde sovyet pavyonunun önyüzünü resimledi. Moskova tarih müzesi için freskler yaptı. (L)

FAVORY (André), fransız ressamı (Paris 1889-ay.y. 1937). Julian akademisinde Marcel Baschet ve Henri Roger'den ders gördü (1912). Özellikle kübistlerle fovların etkisinde kaldı. Gerek peyzajlarında, gerek nü'lerinde taze ve parlak renkler kullandı. Paris, Modern Sanatlar müzesinde eserleri vardır. (L)

FAVOSİTES i. Genellikle altıgen prizma biçiminde borucuklardan meydana gelen polip öbekleri şeklinde fosil mercan. (Birinci zaman tabakalarında, özellikle silüriyen ve devoniyende pek yaygındır. *Favositidae* familyasının örnek tipi.) [L]

FAVOSİTİDAE çoğl. i. Paleont. Toplu veya dallı polip öbeği şeklinde fosil mercanlar familyası. (Bölmeli ve yan tarafları delik prizma şeklinde borucuklardan oluşmuştur. Bu familyayı kapsayan Birinci zamana ait mercanlar takımına *tabulata* denir.) [L]

FAVRE (Joseph), isviçreli yemek uzmanı (Vex, Valais 1849-Paris 1903). Fransa'da ve öbür avrupa ülkelerinde çalıştı. 1877'de Cenevre'de yemek sanatıyle ilgili ilk gazeteyi kurdu. 1882'de ilk aşçılık sergisini düzenledi. Dört ciltlik ***Dictionnaire Universel de Cuisine Pratique***'in (Evrensel Pratik Mutfak Lûgati) yazarıdır. (L)

FAVRE (Jules), fransız avukatı ve siyaset adamı (Lyon 1809 - Versailles 1880). Cumhuriyetçi partinin Paris milletvekili (1848-1851). Kurucu meclis ve Yasama meclisinin en iyi hatiplerindendi. Prince - Président (Prens-Başkan) siyasetine cephe aldı, 2 aralık 1851 hükûmet darbesine karşı bir direniş hareketi hazırlamağa çalıştı. İmparatorluk aleyhtarı olduğu için, 1817'de, Seine bölgesinden kendisi gibi cumhuriyetçi olan dört parti arkadaşı ile birlikte Yasama organına seçildi. Orsini davasını üzerine aldı (1858), yaptığı savunma ve sanığın 11 şubat tarihli mektubunu kamuoyuna açıklaması, Fransa'da İtalya'nın birliği davasına güç kazandırdı. Meksika seferine (1962) karşı, ama Fransa'nın Koşinşin'i elde tutmasından yana (1863) olan Favre, liberal imparatorluğu ne Gambetta gibi sistemli bir şekilde baltaladı, ne de Emile Ollivier gibi destekledi. Yasama organında imparatorun 3-4 eylül 1870 gecesi düşürülmesiyle ilgili önergeyi oylatmayı başaramayınca meclis üyelerinin Belediye binası üzerine yürümesine önayak oldu, başlıca ihtilâlci önderlerin tasfiye edilmesi ve bir millî savunma hükûmetinin kurulmasını sağladı ve bu hükûmette dışişleri bakanlığını üzerine aldı (4 eylül). Tarafsızların arabuluculuk yapmasında direndi (6 eylül sirküleri). Prusya'nın Fransa'ya değil, Napoléon III'e karşı savaştığına inanıyordu. Fakat Bismarck'ın toprak isteği karşısında hayal kırıklığına uğradı (Ferrières görüşmesi 19-20 eylül); Bismarck'ın Versailles'da Thiers'e yaptığı daha hafif tekliflere bile karşı koydu (kasım). Kuzey denizinin Rusya tarafından tarafsızlaştırılmasını onaylayacak olan Londra konferansına (ocak 1871) Fransa'nın katılmasını önlemek istedi. Yenilgilerin baskısı altında, mütareke (28 ocak 1871) şartları arasına Paris'in teslimini koymak zorunda kaldı ve Thiers'in bakanı olarak, Frankfurt barışını imzaladı (10 mayıs 1861). 2 Ağustos'ta istifa ederek siyaset hayatından çekildi. (L)

FAVRE (Louis), isviçreli mühendis (Chêne-Bourg, Cenevre yakınları 1826 - Göschenen 1879). Doğramacı işçisi idi, sonradan bayındırlık işleri müteahhidi oldu. Önce, Mont-Cenis, sonra da Saint-Gothard tünelini açtı, fakat bu ikinci tünelin tamamlandığını göremeden öldü. (L)

FAVRE (Pierre), fransız şarkiyatçısı (Janville, Eure-et-Loire 1812-Paris 1887). 1838'de rahip oldu, sonra Misyoner okuluna girdi. 1842'de Malezya yarımadasına gönderildi. Fransa'ya dönünce (1837), Yaşayan Doğu Dilleri okuluna profesör oldu.
Fransa'da ilk olarak, malezya-polinezya dilleri üzerinde karşılaştırmalı incelemeler yaptı. Malezya ve cava dilleri üstüne gramerler ve sözlükler yayımladı. (L)

FAVRE (Pierre Antoine), fransız kimyacısı (Lyon 1813-Marsilya 1880). Önce, Péligot'nun yanında çalıştı, sonra Marsilya Fen fakültesi kimya profesörlüğüne, aynı fakültenin başkanlığına ve Tıp fakültesi profesörlüğüne getirildi. Silbermann ile birlikte bir ısıölçer icat etti ve bu cihaz yardımıyle, termokimya alanında ilk ölçmeleri yaptı, özellikle bazı organik maddelerin yanma ısılarını ölçtü (1846). 1850-1855 Arasında bu iki bilgin pillerde ve elektrik devrelerinde ısı olaylarını inceleyerek eşdeğerlilik ilkesinin doğruluğunu bir defa daha ispat ettiler. Ayrıca, ısı miktarı birimi olarak kalori'yi seçtiler (1852). [L]

FAVRETTO (Giacomo), italyan ressamı (Venedik 1849-ay.y. 1887). Günlük konulardan esinlenerek, küçük tablolar yaptı. Berlin (*Uyuyan Uşak*), Milano (*Anatomi Dersi*), Roma (*Banyodan Sonra*) ve Venedik (*Sanatçının Babasının Resmi*) müzelerinde eserleri vardır. (L)

FAVUNDEYŞIN i. (ing. *foundation*'dan). Denizc. Gemilerde makine, kazan v.b.'nin yerleştirildiği kaidelere verilen ad. (M)

FAVUS i. (lat. k.). Bk. KELLİK.

FAWCETT (Henry), ingiliz iktisatçısı (Salisbury 1833-Cambridge 1884). Yirmi beş yaşında kör oldu. *A Manual of Political Economy* (İktisat Elkitabı) [1863] adlı bir eser yazdı ve Cambridge üniversitesine iktisat profesörü oldu. A. Smith, Ricardo ve Stuart Mill'in öğrencisi idi. 1865'te milletvekili seçildi. 1867'de Millicent Garrett ile evlendi. 1881-1884 Arasında Ulaştırma bakanlığı yaptı ve kadınlara bürolarda geniş ölçüde yer sağladı, posta tasarruf sandıklarına yeni bir düzen verdi. (L)

FAWCETT (Millicent **Garrett**), ingiliz kadın reformcusu (Aldeburgh, Suffolk 1847-Londra 1929). Henry Fewcett'in karısı. Kadınlara seçim hakkı verilmesi yolunda sürdürülen hareketin önderi. «Sufrajet»leri teşkilâtlandırarak kamuoyuna çağrılarda bulundu; önemli kişilerin desteğini sağladı ve elli bir yıl süren bir çabadan sonra, ocak 1918'de çıkarılan seçim kanunu ile amacına kavuştu. (L)

FAWKES (Francis), ingiliz şairi (Warmsworth, Doncaster yakını 1720-öl. 1777). *Bramham Park* (Bramham Parkı) [1745] ve *Partridge Shooting* (Keklik Avı) [1764] adlı şiir kitapları vardır. Fakat özellikle yunan şairlerinden (Sapho, Anakreon, Theokritos, Apollonios) yaptığı çevirilerle tanınır. (L)

FAWKES (Guy), ingiliz askeri ve suikastçısı (York 1570-Londra 1606). Mezhebini değiştirerek Katolikliğe geçti. Kral James I'i ve parlamentoyu ortadan kaldırmak amacıyle düzenlenen «Barut komplosu»nun hazırlanmasına önayak oldu ve komplodan bir gün önce havaya uçuracağı parlamentonun bodrumunda yakalandı. (L)

FAWLEY, Büyük Britanya'da (Hampshire) yer. Manş kıyısında, Southampton yakınında. Petrol rafinerisi çevresinde petrokimya sanayii önemli ölçüde gelişmiştir. Rafinerinin bugünkü tasfiye kapasitesi 12 milyon t'dur. (L)

FAWTİER (Robert), fransız tarihçisi ve ortaçağ bilgini (Bône 1885-Paris 1966). Sırayle Kahire (1926-1928), Bordeaux (1928-1949) ve Paris (1949-1958) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Milletlerarası felsefe ve beşerî bilimler konseyinin kurucu üyeliğinde ve genel sekreterliğinde bulundu (1949). Önce ortaçağ tarihinin kaynakları üzerine tenkitli incelemelerini yayımladı: *Sainte-Catherine de Sienne, Essai de Critique des Sources* (Siena'lı Azize Catherina, Kaynakların Eleştirili Denemesi) [2 cilt, 1921-1931]; *Les Comptes du Trésor Royal en* 1477 (1477'de Krallık Bütçesinin Hesapları) [1931]; *La Chanson de Roland*, (Roland'ın Şarkısı) [tarihî inceleme, 1933]. Ayrıca *Europe Occidentale de* 1270 *à* 1328 (1270'ten 1328'e Kadar Batı Avrupa) adı altında Glotz'un «Genel Tarihi»nin VI. cildinden başka, *Les Capétiens et la France* (Kapet'ler ve Fransa) [1942], Louis Canet ile birlikte *La Double Expérience de Caterina Benincasa* (Caterina Benincasa'nın Çifte Deneyi) [1948] adlı eseri, F. Lot ile birlikte de *l'Histoire des Institutions Françaises au Moyen Age* (Ortaçağda Fransız Kurumlarının Tarihi) [1957-1958] adlı eserin iki cildini yayımladı. (L)

FAXA koyu, izlanda dilinde **Faxafloi**, İzlanda'nın batı kıyısında geniş koy; adanın başkenti *Reykjavik* buradadır. (L)

FAY i. (fr. *faille*). Bir yanı öteki yanına oranla alçalmış veya yükselmiş kırık.
— Jeol. *Fay açısı*, fay dikbayırı eteğinde, faya doğru eğilen bir blok yüzeyinin en alçak bölümünün oluşturduğu tektonik çukur. (Bu konum, akarsu yatağının oluşmasına yardım eder; bu durumda *fay açısı vâdisi* meydana gelir.) *Karmaşık fay*, herbiri özel fay düşmesine sahip küçük fay dizilerine bölünen büyük fay. ‖ *Yatay fay*, bir kenarı diğerine oranla yatay olarak yer değiştirmiş yarılım. (Bu yer şekli, çoğunlukla enine fayların etkisiyle veya kıvrımların oluşmasını sağlayan öne itiş hareketindeki düzensizlikler sebebiyle meydana gelir.) DEKROŞMAN da denir. Bk. ANSİKL.
— Jeomorfol. *Fay dikbayırı*, dolaylı veya dolaysız olarak fay etkisiyle oluşan bayır. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Fay düşmesi*, yükselmiş kanatla çökmüş kanat arasındaki seviye farkı. ‖ *Fay düzlemi*, yükselmiş kanatla çökmüş kanadı birbirinden ayıran sınır.
— Mad. oc. Bk. ANSİKL.

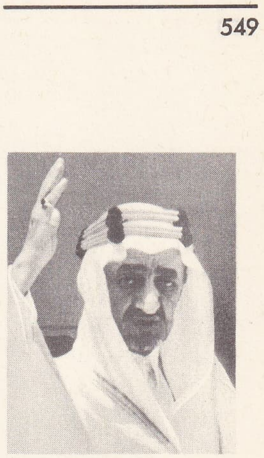
FAYSAL I

— ANSİKL. Jeol. Düzlem düşey olduğunda faya *düşey fay*, eğik olduğunda *eğik fay* denir; bu durumda, fay düzlemi çökmüş kanat altına girdiğinde *doğru faylar*, aksi olduğunda *ters faylar* meydana gelir.
Fay kanatları veya çeperleri birbirine çok yakın olabilir; ama çoğunlukla kanatlar, sürtünme sonucu meydana gelen döküntü yığınlarıyle (*fay breşleri, sürtünme breşleri, yerinden oynama breşleri*) birbirinden ayrılır. Başka hallerde faylar billûrlaşmış madenlerle (madenli damarlar) veya *volkan gereçleriyle* dolabilir.
Faylar genellikle uzun alanlar boyunca devam eder ve en önemlileri jeoloji haritalarında gösterilir. Faylar, bazen başka bir fayla kesiştiği noktada birdenbire, bazen de eğik bir bükülmeye dönüşerek yavaş yavaş son bulur. Faylara genellikle gruplar halinde birbirine bağlanır; bu gruplardaki faylar düşey, doğru veya yatıktır ve düşme değerleri farklıdır. Bazı hallerdeyse bu fay diğerini keser.
— Jeomorfol. *Fay dikbayırı*. Topografik seviye farkı fayla aynı yöndeyse *uyumlu fay dikbayırı* adını alır; değilse, *uyumsuz* (veya *ters*) *fay dikbayırı* denir ve bu dikbayır bir engebe terslenmesi meydana getirir.
Yükselmiş bloktaki yumuşak katmanların kenarıyle alçalmış bloktaki sert katmanların kenarı birbirine temas ettiğinde uyumsuz fay dikbayırları ortaya çıkar. Sert katmanlar aşınmaya karşı dayanıklıdır, oysa yumuşak katmanlar jeolojik olarak yükselmiş blok üzerinden süpürülür ve bunun sonucunda topografya yüzeyi alçalır. Böyle bir evrimin kökeni, genellikle, faylı katmanları parçalayan bir düzleme yüzeyine dayanır. Aşınmanın yeniden başlamasından sonra farklı aşınma etkisiyle uyumsuz fay dikbayırı meydana gelir.
Jeomorfolojik evrime göre şu ayırım yapılır: fay hareketleri sırasında ortaya çıkan engebeden meydana gelen *ilkel fay dikbayırları* ve fay kenarıyle temas halindeki alanların süpürülmüş fay düzlemi tarafından meydana getirilen *sıyrık fay dikbayırı*. (Bazen buna *gençleşmiş fay dikbayırı* da denir.) Ters fay dikbayırlarının örtüleri daima süpürülmüştür. Sıyrık fay dikbayırlarına

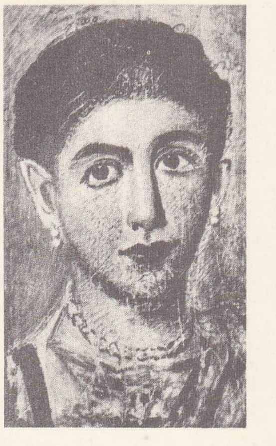
FAYYUM
kadın portresi
Louvre müzesi, Paris

Foto. Manuel (LAROUSSE)

fay çizgisi dikbayırları ismi de verilir. İster çökel çanağı, ister eski kütle niteliğinde olsun platformların tablamsı yapılarında fay dikbayırları en sık rastlanan engebelerden biridir. Birçok eski kütle bayırının incelemeler sonucunda gerilemiş fay dikbayırları olduğu anlaşıldı; oysa bunlar, eskiden çevrimsel kökenli olarak kabul edilmekteydi. Fay dikbayırı genç olduğunda fazla değişikliğe uğramadan düz veya kırık bir çizgi halinde uzanır; böyle olunca da kolaylıkla farkedilir. Oluşumunu tamamlayan fay giderek geriler; aşınma, fay dikbayırını çok daha karmaşık engebeli vâdiler ve sırtlar dizisi haline getirerek parçalar. Yumuşak ve sert fasiyeslerin art arda sıralandığı çökel tabakalarda fay dikbayırları daha uzun süre dayanır, çünkü aşınmanın tekrarlanması sıyrık fay dikbayırlarının oluşmasına yolaçar.

— Mad. oc. Tabaka halindeki veya çeper içindeki bir galeri *fay düşmesi* sebebiyle fayın öbür kenarındaki verimsiz başka topraklara girer. Fay düşmesi fayın önemine göre, birkaç desimetre ile birkaç yüz metre arasında değişebilir. Fay düzlemi pürüzsüz veya yamru yumrudur, belirgin olmayabilir ve kalınlığı birkaç yüz metreye ulaşan karmakarışık topraklı bir bölgeden meydana gelebilir. *Doğru fay*'da fayın tavan toprakları çeper topraklarına oranla alçalmıştır (en sık rastlananlar bunlardır); *ters fay*'larda yatak itilme etkisiyle tavan toprakları çeper topraklarına oranla yükselmiştir. (L)

FAY i. (fr. *faille*). Üzeri kendinden kabartma çizgili ipek kumaş. (L)

FAY (Andras), macar milliyetçisi ve yazarı (Kohany 1786-Peşte 1864). Ülkesinin sosyal kalkınmasında büyük bir payı oldu ve Macaristan'da ilk tasarruf sandığını kurdu (1840). Romanlarında devrinin hayatını iyimserlikle dile getirdi. Başlıca romanları: ilk toplumsal macar romanı olan *A Belteky Haz* (Belteky Ailesi) [1832] ve *Javor Orvos ès Szolgaja* (Doktor Javor ve Uşağı) [1855]. Altı yüzden fazla hikâye yazdı. İlk hikâye kitabı 1820'de yayımlandı. (L)

FAYA. Bk. LARGEAU.

FAYAL, Asor adalarının (Portekiz'e bağlı) batı bölümünde ada; 24 000 nüf. İdare merkezi, *Horta*. Sığır yetiştiriciliği. (L)

FAYALİT i. (*Fayal* veya *Faial*'den fr. *fayalite*). Miner. Ortorombik bakışımlı,

Fe_2SiO_4

formülündeki tabiî demir silikat. (L)

FAYANS i. (İtalya'daki *Faenza** şehrinden veya Provence'deki *Fayence* kasabasından, fr. *faïence*). Gözenekli, geçirgen, kırık yüzeyleri toprak görünümünde, renkli veya beyaz, mat çini hamurundan yapılan ve üzeri hem sıvıları geçirmeyen hem de süsleme yapmak imkânı veren bir sır tabakasıyle kaplanan çanak, çömlek. Bk. ÇİNİ. (L)

FAYDA veya **FÂİDE** i. (ar. *fā'ide*). Bir işe yarama, kâr, menfaat, kazanç, yarar: *Onlar da öyle yol tutturmuş, yaşamanın tadını fayda aramakta buluyorlar* (N. Ataç). *Haritaya gelince ondan da bir fayda olmalı* (Ömer Seyfeddin). ‖ Eski eserlerde söz sırası gelmişken bir hususu aydınlatmak üzere konulan yararlı bent, fıkra.

— DEY. *Ne fayda?* «Artık çok geç, bir faydası olmaz» anlamında kullanılır: *Fakat* re konulan yararlı bent, fıkra.

— *Esk. Fâide-cû,* fayda arama, çıkar gözetme. ‖ *Fâide-i hiber,* bir şeyin gerçeğine varma kazancı. ‖ *Fâide-mend,* yararlı, kârlı. ‖ *Fâide-i tarihiye,* tarihî fayda, tarihin sağladığı kazanç. ‖ *Bîfâide.* Bk. Bİ—. ‖ *Çi-fâide?,* ne faydası var? Boşuna, neye yarar?

— Deneysel psikol. Bk. ANSİKL.

— Ed. *Esk.* Yazıda, sırası gelmişken hatırlatılan fıkraların genel adı.

— ANSİKL. Deneysel psikoloji. *Fayda* kavramı, bir yandan, karar vermeler nazariyesinin sağladığı örneğe, bir yandan da deneğin (kişi, hayvan) seçmesi gereken nesneler arasında yaratılmış olan ve çeşitli çatışma tiplerini kapsayan bazı deneysel durumların incelenmesine göre nesnel bir tanımlanmaya kavuşabilir. (Bk. DAVRANIŞ *değeri.*) Bir özne için iki eşyanın fayda eşitliği şöyle belirtilebilir: Özne, bir yandan, A malının a_1 niceliğine ve B malının b_1 niceliğine kayıtsız kaldığını belirtir; öte yandan, A'nın a_2 ve B'nin b_2 niceliğine de kayıtsız kalırsa, bu iki eşya tertibi, özne için aynı faydayı taşıyor demektir, *a* ve *b* miktarlarını değiştirmek suretiyle, evvelce ayrı fayda seviyeleri için yapıldığı gibi, elde edilen kayıtsızlık eğrilerini karşılaştırmak mümkün olur. Demek ki faydalar, sıralanabilir. Ancak faydaların ölçülebilir olması için, aralarında eşit fasılalar belirlemek gerekir. (Pareto, bunu kabul etmiyordu.)

Bununla birlikte, Thurstone (1931), Fechner'in psikofiziğinden edindiği görünüşte eşit fasılalarla ilgili metot sayesinde, biri ayakkabı, diğeri paltolardan meydana gelen iki eşya tertibini bir örnek-tertibe göre karşılaştırabilecek olan bir öznenin davranışını kestirebilmiştir. Thurstone'a göre, deneysel sonuçları en iyi açıklayabilen görüş, Fechner'in psikofizik kanunudur. Thurstone, bu esasa dayanarak çeşitli nazarî örnekler teklif etmiştir. Bu örneklerde, faydanın çoğalması, eşya sayısının artmasına bağlanmıştır; bu ise, özellikle, Fechner'in psikofizikteki kanunuyle aynı logaritma biçiminde olan bir kanundur.

Faydaların ölçülmesi ve sıralanması psikoloji açısından önemli nazarî meseleler ortaya koyar, çünkü bu, tercihlerin geçişliliğini gerekli kılar. Oysa bu, gerçekte sağlanamaz. O halde, mesele şuna indirgeniyor demektir: tercihlerin geçişliliğinin veya geçişlilikten yoksun oluşlarının öngörülebileceği durumları deneysel olarak tespit etmek ve geçişliliklerinin yokluğunu açıklayan nazarî örnekler öne sürmek. Meselâ oyunlar nazariyesinin ulaşmaya çalıştığı hedef budur.

◆ **Faydalı** sıf. Yararlı: *Yazı yazmaktan, her halde daha faydalı işlerim vardı* (R.N. Güntekin). *Faydalı öğütler.*

◆ **Faydasız** sıf. Yararsız, boş: *Fakat memlekete hükmü geçen diğer şöhretler de kazanmak faydasız değildi* (F.R. Atay). *Faydasız çabalar.* (M)

FAYDACIL sıf. (*fayda*'dan *fayda-cıl*). Fels. *Yeni* Faydacılıktan yana olan. Faydacılıkla ilgili. (M)

FAYDACILIK i. (*faydacı*'dan *faydacı-lık*). Ahl. *Yeni.* Fayda üstüne kurulu ahlâk anlayışı.

— ANSİKL. Dolaylı olarak Aristippos'un hazcılığına bağlanmasına ve zımnen Hobbes'un teorisinde de bulunmasına rağmen, *faydacı ahlâk* veya *faydacılık* adı verilen öğreti asıl Bentham'ın, Stuart Mill'in ve Herbert Spencer'in ahlâk anlayışıdır. Çıkar, yarar, fayda kavramı aslında mutluluk kavramıyle aynı şey değildir. Mutluluk öznel‑dir; çıkarda ise, tersine, nesnel bir yan vardır. Ama gerçekte çıkarımıza uygun olan bir şey, bizim için, belirli bir zamanda, bir mutluluk kaynağı olur. Faydacı ahlâkçılarda, işte bunun için, hemen hemen her zaman, mutluluk ve çıkar kavramları, aralarında hiç bir fark gözetilmeksizin birbirinin yerine kullanılır. Bentham (1748-1832) ahlâk anlayışını, bir hazlar aritmetiğinin üstüne kurar. Hazların değerlendirilmesinde sadece hazların yoğunluğu, süresi v.b. gibi nicel özellikleri gözönünde tutar ve aralarında hiç bir nitelik ayırımı yapmaz. Stuart Mill ise, «*Faydacılık*» (1861) adındaki eserinde, tersine, yüksek, soylu zevklerle aşağı, bayağı zevkler arasında fark gözetir ve en yüksek hazların kaynağını dürüst ve hayırsever davranışta bulur. Şu halde, Stuart Mill'e göre faydacılık, hiç olmazsa pratik sonuçları bakımından, İncil ahlâkıyle birleşir. Herbert Spencer'e göre de, bizzat evrim yasasından, tek tek her kişinin mutluluğu ile herkesin mutluluğu arasında gitgide artan ve sonunda en eksiksiz biçimini alacak olan bir ahenk çıkar. Bu ahenk tam olarak gerçekleştiği zaman insanlar artık birbirlerine ödev gereği değil de istekle, şevkle yakınlık göstereceklerdir. Gelecekteki insanlığın bu pek mutlu durumunu şimdiden gözönüne getirmek, bu mutlu durumun hazırlığını ve bir an önce gelmesini sağlayacak her şeyi sevinçle yapmamıza yolaçar. (LM)

Faydacılık (Utilitarianism), John Stuart Mill'in faydacı ahlâk anlayışını açıklayan eseri (1861). Yazar, en başta, bu ahlâka, bütün kavramları deneyden geldiği için *tümevarımcı* adının verilmesini ister. Bu ahlâk anlayışının temel fikri kitapta şöyle özetlenmiştir: «Eylemler, mutluluk yaratma eğilimleri nedeniyle iyi, mutsuzluk yaratma eğilimleri nedeniyle kötüdür. Mutluluk, tasa yokluğu ya da haz; mutsuzluk ise haz yokluğu ya da tasadır. Bu ikisinin arasında bir değer hiyerarşisi vardır. Gerçek faydacı öğreti genel mutluluğu amaç edinir. Adalet de genel yararın, genel faydanın özel bir çeşitidir. (L)

FAYDALANAN sıf. ve i. (*faydalanmak*'tan *faydalan-an*). Ahl. Maddî veya manevî bir kolaylıktan yararlanan.

— Huk. Bir terekeyi inceleyerek ancak işine gelirse kabul eden mirasçı. (M)

FAYDALANMA i. (*faydalanmak*'tan *faydalan-ma*). Faydalanmak, fayda sağlamak işi.

— Huk. *Faydalanma niyeti.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Ceza hukuku alanında bir suçun işlenmesinde failde cürmî kastın varlığı yeterlidir. Ancak kanun koyucu bazen bunu yeterli görmeyerek ayrıca failde suç işlerken bir niyet aramıştır. *Faydalanma niyeti* de bunlardan biridir. Kanun, hırsızlık (Türk Cz. kn. 491) ve yağma (Türk Cz. kn. 495) suçlarında failin, çaldığı veya yağma ettiği mallardan faydalanmak istemesini, yani o maldan maddî ve manevî olarak yararlanmak istemesinin şart olduğunu belirtmiştir. Bu bakımdan, avantaj sağlama, kendini tatmin etme, kullanma, kaprisini yerine getirme gibi maksatlar faydalanma kastını yerine getirir. (M)

FAYDALANMAK dönşl. f. (*fayda*'dan *fayda-la-n-mak*). Yararlanmak, kazanç sağlamak, istifade etmek: *Bayram tatilinden faydalanıp Yalova'ya, Bursa'ya, şuraya buraya gidenler günden güne artıyor* (B. Felek). *Tam o sıralarda yayımlanan bir kitaptan bu konularda çok faydalandım* (Ş. S. Aydemir). [M]

FAYDALILIK i. (*faydalı*'dan *fayda-lı-lık*). Faydalı olma, işe yarama.

— İkt. İktisadî istekleri karşılama özelliği. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İkt. *İktisadî faydalılık* öznel bir kavramdır: «Ancak arzu doğunca meydana gelir ve arzu geçtiği anda da yok olur» (Ch. Gide). Demek ki faydacılık, malların ve hizmetlerin öz niteliklerine değil, insanın bu konudaki fikir ve arzusuna bağlıdır. Faydacılık, malın miktarına ve karşılanacak olan ihtiyacın derecesine göre değişir. Marjinalci okul, *Marjinalci faydalılık* adındaki incelemesinde özellikle, arzu ile kayıtsızlık sınırında bulunan malın faydalılığını ele almıştır. (Bk. MARJİNALCİLİK.) Pareto bu anlamdaki fayda sözünün kelimenin genel anlamıyle karıştırılmasını önlemek ve bir mala veya hizmete, faydalılığı, tüketicinin arzusunun verdiğini açıklıkla belirtmek için, faydalılık yerine «ophélimite» (yun. *ophelimos,* faydalı ve lat. *limen,* eşik, sınır'dan) teriminin kullanılmasını öne sürmüştü. Başka iktisatçılar da, *arzu edilebilirlik, arzu edilebilme yatkınlığı, kullanım değeri* veya *iktisadî faydalılık* gibi terimler öne sürmüşlerdir. (L)

FAYDHERBE veya **FAYD'HERBE** (Luc veya Lucas), flaman heykeltıraşı ve mimarı (Mechelen 1617-ay.y. 1697). Rubens'in en gözde öğrencilerindendi. Barok heykeltıraşlar arasında, Rubens'in en çok etkisinde kalandır. Başlıca eserleri Mechelen kiliselerindedir. Hanswyck'teki Notre-Dame kilisesi ile Leliendael manastırına bağlı kiliseyi yaptı. Şaheseri, hiç şüphesiz, başpiskopos Antoine Cruesen anıtıdır (Saint-Rombaut, Mechelen). Ayrıca fildişi oymalar da yaptı (*Bakkhos Şenlikleri, Çocuk Oyunları,* Münih, Karlsruhe, Viyana'da). [L]

FAYE (Hervé), fransız astronomu (Saint-Benoît-du-Sault, İndre 1814-Paris 1902). Ecole Polytechnique'i bitirdikten sonra, akademi üyesi Arago'nun aracılığıyle Paris rasathanesine girdi. 1843'te kuyrukluyıldızların dördüncüsü olan Faye kometini keşfetti ve bu kometin elemanlarını hesapladı. 1848-1854 Arasında Ecole Polytechnique'te yer ölçümü profesörlüğü yaptı. Sonra, Nancy akademisi rektörü, Nancy Fen fakültesi astronomi profesörü oldu. Rocheboüet kabinesinde Millî Eğitim bakanlığına getirildi. Astronomi ile ilgili görüşleri Laplace'ın kozmogonisini temelinden sarstı. (L)

FAYENCE, Fransa'da Var idare bölgesinde

(Draguignan idare çevresi) kanton merkezi, yukarı Provence'da, Draguignan'ın kuzeydoğusunda; 1 800 nüf. Fayence, XVII. yy.da faal bir seramik merkeziydi. Çiçek yetiştiriciliği. (L)

FAYET (Gaston), fransız astronomu (Paris 1874-ay.y. 1967). 1889'da Paris rasathanesinde çalışmağa başladı. 1911'de Nice rasathanesine atandı ve 1917'de oranın müdürü oldu. Durum astronomisi üzerinde çalıştı: yeryüzü boylamlarının tespiti, çift yıldızların ölçümü, kuyrukluyıldızlar ve küçük gezegenlerin yörüngeleri üzerine incelemeler. Bazı gözlem araçları ile gözlem metotlarını geliştirdi. (L)

FAYET (LE), Fransa'da Haute-Savoie idare bölgesinde (Saint-Gervais-les-Bains komünü) yer; 1 100 nüf. Modern kilise. Turistik merkez. Arve üzerinde hidroelektrik santral. (L)

FAYETTEVİLLE, A.B.D.'de şehir (Kuzey Carolina); 47 106 nüf. Ticaret, sanayi ve tarım merkezi. Çevredeki çiftliklerde buğday, mısır ve tütün yetiştirilir. Buraya ilk olarak 1730 yılı başlarında Kuzeybatı İskoçya halkı yerleşti. Sonradan şehir 1762'de Campbelltonlar birliğine katıldı. 1783'te Marquis de Lafayette'in adına izafeten buraya Fayetteville dendi. (L)

FÂYİH veya **FÂİH** i. (ar. *fā'iḥ*). *Esk.* Çiçek ve meyve kokusu.

◆ **Fâyiha** i. *Esk.* Fâyih'in dişili. ‖ Güzel koku: *Râyiha-i fâyiha.* (M)

FAYLI sıf. (*fay*'dan *fay-lı*). Faylarla ayrılmış, faylarla bağıntılı. ‖ *Faylı arazi, faylı bölge,* birbirine yakın faylar arasındaki veya çok geniş bir fay dolgusundaki kolay yıkılan ve yarılım dolgusu desteklerindeki madenlere büyük basınç yapan alan. ‖ *Faylı maden yatağı,* birçok fayla yarılmış maden yatağı. (L)

FAYOL (Henri), fransız mühendisi (İstanbul 1841-Paris 1925). Saint-Etienne madencilik okulunu bitirir bitirmez, Fourchambault-Decazeville ortaklığına girdi, 1888'de, bu ortaklığın genel müdürü oldu. Bu kurumun yönetiminde, insan emeğinin israf edilmesi karşısında, işletmeyi bütünü ile ele alan bir doktrin (*fayolizm*) hazırladı ve bunun ilkelerini *Administration Générale et Industrielle* (Genel ve Sınaî Yönetim) [1916] adlı eserinde açıkladı. Bk. FAYOLİZM. (L)

FAYOLİA i. (jeolog *Fayol*'un adından). Birinci zamanda yaşamış köpekbalıklarının yumurtaları sanılan fosillere verilen ad. (L)

FAYOLİZM i. (fr. *fayolisme*). Henri Fayol tarafından ortaya atılan bir yönetme doktrini. Birçok ilke, kural ve usulü kapsayan bu doktrin amacı, işletmelerin yönetimini kolaylaştırmak ve rasyonel bir hale getirmektir.

Adını H. Fayol*'dan alan bu doktrin iş kurumunda bir hiyerarşi kurulmasını öngörür. Buna göre, her büronun ve atelyenin başında servis şefine bağlı bir tek şef bulunacak, servis şefleri de işletmenin yöneticisine bağlı olacaktır. Her basamakta kumanda, aralıksız olarak sağlanacaktır. Hiyerarşi katları yükseldikçe, bu şeflerin yöneticilik yetileri de artacaktır. Çünkü «büyük şeflerin sahip olması gereken başlıca yeti yöneticiliktir». Oysa «alt basamaklardaki görevlilerin başlıca yetileri, o işletmeyle ilgili meslekî yeti olmalıdır». Her iş kurumunda bütün işler, idarî, ticarî, malî, teknik, muhasebe ve güvenlik olmak üzere altı kısma ayrılır. En önemli olan idarî görev, bütün ötekileri kapsar ve her şeyi tasarlamak, örgütlemek, yönetmek, düzenleştirmek ve denetlemekle yükümlüdür. Fayol, ayrıca, geleceğin yöneticileri için bir idarî eğitim meselesi üzerinde de durdu. (L)

FAYOLLE (Emile), fransız mareşali (Le Puy 1852-Paris 1928). Foch'un arkadaşı idi. 1875'te Ecole Polytechnique'in topçuluk bölümünü bitirdi. 1904'te Harp okulunda topçuluk dersi öğretmenliği yaptı ve 1912'de tuğgenerallikte yaş haddini bitirdi. 1914'te bir yedek tümeninin başına getirildi, Nancy'nin savunmasında yararlık gösterdi, 1916'da Somme muharebesinde büyük bir rol oynadı. 1917'de İtalyanların Caporetto'da uğradığı bozgundan sonra, fransız ve ingiliz ortak tümeninin başında İtalya'ya gönderildi. 1918'de, alman saldırısı başlayınca Fransa'ya çağırıldı. Compiègne'in kurtarılmasını

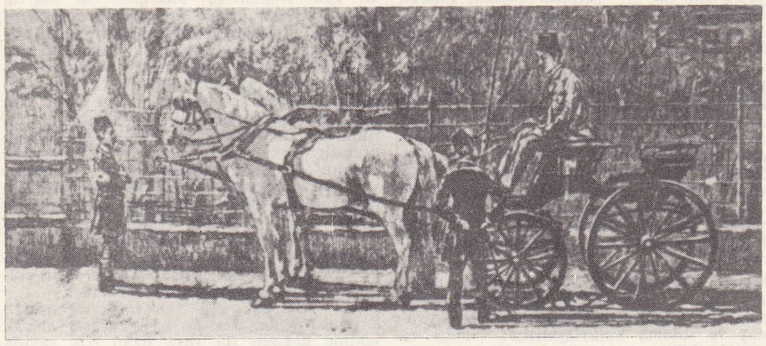

fayton

sağladı ve temmuzda Sambre dolaylarında müttefiklerin saldırısını destekledi. 1921'de Fransa mareşalliği payesini aldı. (L)

FAYRAP (ing. *fire up*'dan). Denizc. Bir istim kazanının istim hasıl edecek şekildeki yanar durumu. ‖ Ünl. Gemilerde ateşçiye ateşi hızlandırması için verilen kumanda. ‖ *Fayrap küreği,* kömürle yanan kazanlara kömür atmakta kullanılan kısa saplı ve sapının bitiminde enine tutamağı olan bir çeşit kürek. ‖ *Fayrap (fayraplık) odunu,* sönmüş bir kazanı yeniden faaliyete geçirmek için kullanılan odun. ‖ *İlk fayrap,* fayrap odunlarını kullanarak kazan yakma.

— DEY. *Fayrap etmek,* gemi ocağının ateşini yakmak veya yanan ateşi hızlandırmak. [İşlemeğe hazır bir buhar makinesinden söz ederken] Ocaklarında ateş bulunmak. ‖ *Mec.* Bir eyleme hız vermek.‖Denizciler arasında çabuk olmak, acele etmek, hiddete kapılmak v.b. anlamında kullanılır.‖Kapı veya pencereyi açmak: *Vahap Onbaşı kapıyı fayraplamadı diyorum* (K. Tahir). Giyecekleri çıkarmak, soyunmak.

— Termik. *Bir lokomotifi, bir vapuru fayrap etmek,* lokomotifin, vapurun kazan ocaklarını yakmak ve yanar durumda tutmak. (M)

FAYRAPLIK i. (*fayrap*'tan *fayrap-lık*). Kazanlarda yakılan kömürü tutuşturan odun. (M)

FAYRFAX (Robert), ingiliz bestecisi (1460'a doğr.- 1521). Altı missa, on iki motet, iki *Magnificat,* dokuz şarkı, çalgılar için iki müzik parçası besteledi. *Magnificat Regali* yayımlanan tek eseridir. (L)

FAYSAL i. (ar. *faṣl,* ayırma, karar'dan *fay-ṣal*). *Esk.* Kesin hüküm, karar. ‖ Keskin kılıç. ‖ Hâkim, hüküm veren kimse. ‖ Erkek adı. ‖ *Faysal-pezîr,* sona erebilecek durumda olan. (M)

FAYSAL I (Taif, Suudî Arabistan 1883 - Berne 1933), Irak'ın ilk kralı (1921-1933), Haşimî sülâlesinden Hicaz kralı Hüseyin'in oğlu. Lawrence'in desteğiyle Osmanlı imparatorluğuna karşı Arapları ayaklandırdı, ingiliz generali Allenby kumandasındaki ingiliz ordusunun Şam'ı ele geçirmesine yardım etti (1918) ve Suriye kralı ilân edildi (1920). Fransızların diretmesi karşısında tahtını bırakmak zorunda kaldı. İngiltere'nin desteğiyle Irak kralı oldu. Kırallığı sırasında ingiliz himayesinin kaldırılmasını ve Irak'ın Milletler cemiyetine kabulünü sağladı (1932). [L]

FAYSAL I, İBN ABDÜLAZİZ (Riyad 1897 veya 1905 veya 1907), Suudî Arabistan kralı (1964). Hicaz genel valisi Suud İbn Abdülaziz'in üvey kardeşi ve halefi. Babası kral Abdülaziz ibn Suud zamanında dışişleri bakanı oldu. İkinci Dünya savaşı sonrası, Birleşmiş milletlerde memleketini temsil etti, sonra başbakanlığa ve başkumandanlığa getirildi. Babasının ölümü (1953) üzerine veliaht ilân edildi, Maliye bakanlığını üzerine aldı. Bu görevde iken, kardeşi kral Suud'un, israf siyasetini tenkit etti ve kısa bir süre sonra başbakan unvanı ile iktidarı fiilen (22 mart 1958) ele aldı. Bakanlar kurulunda değişiklik yaptı, tutumlu ve deflasyona dayanan bir siyaset takip etti. Burjuvazinin bu durumdan memnun olmayışı karşısında, Suud onu görevinden uzaklaştırdı (22 aralık 1960). Faysal, Nâsır ile çatışma halinde bulunan (Yemen olayı) kral tarafından yeniden başbakanlığa getirilince, Mısır ile ilişkisini kesti (6 kasım 1962) ve kralı, Kahire'nin yardım ettiği cumhuriyetçilere karşı kuvvetle destekledi. 1963'te, Nâsır'ın etkisini önlemek amacıyle, Mekke'de *Müslümanlar birliği*'ni kurdu. 1963 Martında, kraldan tam yetki elde etti ve 2 kasımda kardeşini tahttan uzaklaştırıp yerine geçti. Faysal, kral olunca, islâm dünyasının tutucu güçlerini kendi etrafında toplamağa karar verdi. Bununla beraber gelenekçiliği, iktisadî ve sosyal bir reform siyaseti gütmesine engel olmadı. Amerika Birleşik devletleri ile İngiltere'ye yanaştı, bu devletlerden silâh aldı ve Birleşik Arap cumhuriyetinin müdahalesine karşı onların desteğini sağladı. Bu yakınlaşma gereğince, 1967 haziranında üçüncü İsrail-Arap savaşı sırasında İsrail ile savaş halinde bulunan devletleri prensip olarak destekledi ve kral Hüseyin'i korumak üzere Ürdün'e, cepheye sevkedilmek kaydıyle asker gönderdi; Yemen'e yaptıkları müdahaleye son vermek üzere 1967 ağustosunda Hartum'da bir anlaşma imzaladı. (L)

FAYSAL II (Bağdat 1935-ay.y. 1958), Irak kralı (1939-1958). Gazi I'in oğlu. 1941'de Raşid Ali ayaklanması sırasında ana kraliçe kendisini gizlice Irak'tan kaçırarak Harrow'a götürüldü. Erginlik çağına kadar (1953) hükûmeti kral naibi Abdülillah yönetti. Halk tarafından oldukça sevilmesine rağmen, Cumhuriyetin ilânıyle sonuçlanan Bağdat ayaklanması sırasında öldürüldü. (L)

Fay testi. Farklar psikol. Çocuklara uygulanan zekâ testi. 1934'te Fay tarafından ileri sürülen bu test, belli bir konu üzerinde çocuğun yaptığı resimle, onun zekâ bakımından gösterdiği ilerleme ölçüsü. Çocuktan, meselâ «Bir kadın geziniyor ve yağmur yağıyor» cümlesini resimlemesi istenir. Çocuğun resmi ne kadar zamanda (zaman sınırı 10 dakikadır) ve resmin çeşitli kısımlarını hangi sıraya göre yaptığı kaydedilir. Resme verilecek numara, ayrıntıların sayısı ve tasvirin niteliği ile orantılıdır. (L)

FAYTON veya **PAYTON** i. (mitolojik ad *Phaeton* > fr. *phaéton*'dan). Körüklü, dört tekerlekli, atlı binek arabası: *Arabaları hep fayton. Fakat körük yerine üzerinde saçaklı iri şemsiyeler açılı* ... (H.R. Gürpınar).

— ANSİKL. Osmanlılar zamanında arabalara genellikle *kupa* adı verilirdi. Son zamanlarda talika, hinto, kâtip odası, lando denilen çeşitli tipte arabalar yapıldı. (Bk. ARABA.) Bütün bunlarla sadece insan taşınırdı. Otomobilden sonra *fayton* yavaş yavaş bırakıldı, büyük şehirlerde hemen büsbütün ortadan kalktı, Anadolu kasabalarında ise sayısı azaldı. Lando ile kupaların oturma yerleri tamamen kapalıdır. Tek veya çift at ile çekilen faytonların körükleri yarı yarıya ve öne doğru kapanacak şekildedir, sürücü için ön kısmında yüksek bir yer vardır. İstanbul adalarında motorlu taşıt kullanma yasağı olduğu için faytonlar bu adaların özelliğini teşkil eder. (ML)

fayton

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

FAYYUM (EL—) [kıptîce *Fiyom, Phiom,* Göl ülkesi'nden], Mısır'da il, Yukarı Mısır'da, Nil vâdisinin batısında; 940 900 nüf. İdare merkezi *Medinet el-Fayyum.*

Fayyum, batı vahalarına benzeyen, ama Bahr Yusuf'un geçtiği dar bir koridorla vâdiye bağlanan derin bir çöküntüdür. Nil taştığı zaman, suların bir kısmını burası alır. (Eskiden bu sular bir göl [eski Moeris gölü] meydana getirir ve balçık bırakırdı.) Zamanla suların boşalışı azaldı ve göl küçüldü. Bugün ancak 12 000 hektarlık bir ekili alanın akaçlanmasını (Bahr Yusuf'tan yelpaze şeklinde dağılan kanallar sayesinde) sağlayacak kadar su alır. Bk. BİRKET-EL-KARUN.

Suların giriş eşiği ile göl arasındaki düzey farkı (22 m'den —45 m'ye) sayesinde değirmenler küçük bir elektrik santralı kurulmuş ve sulama kolaylaşmıştır; sulama sayesinde bölge uzun süreden beri Mısır'ın meyve bahçesidir. Birçok meyve ağacı yetiştirilir: bağ; portakal, hurma, zeytin ağaçları. Ama tarım, özellikle, buğday, yonca, hint darısı, mısır, pirinç ve pamuğa dayanır. Fayyum kümes hayvanları yetiştiriciliğiyle de tanınmıştır.

— Arkeol. ve Tar. *Fayyum kültürü,* sülâleler öncesi Aşağı Mısır kültürlerinden birine verilen ad. Bu kültüre ait yerleşme yerlerinde miss Caton-Thompson kazılar yaptı. Neolitik devre ait olan bu yerleşme yerleri, Fayyum'un batısında ve özellikle kuzeyine düşen Kom Uşim ile Kasr es-Sağa arasındadır. Burada, Fayyum A ve Fayyum E denilen, birincisi daha eski iki ayrı kültür sahası vardır. Fayyum'da çakmak taşı, balta ve ok uçları gibi âletler ele geçirildi. Hububat siloları hasır sepetlerden ibaret olmakla beraber, yerleşme alanı içinde değil, bu alanın kenarlarında, kapalı birer ambar olarak kabul edilen özel mahallerde saklanırdı. Fayyum'un kuzey kıyısının tam bir çöllük arazi oluşu, sepetlerin ve tek tük dokuma kalıntılarının da, bize kadar bozulmadan gelmesine imkân vermiştir.
Ölüler, yerleşme sahasının dışında, özel mezarlıklara gömülmüştür. Sülâleler devrinin başlarında Fayyum, firavunların avcılık ve balıkçılık alanı olan geniş bir bataklıktı; XII. sülâle firavunları bölgede birçok yapı inşa ettirdi. Ammenemes II'nin (efsanevî Moeris) sulama çalışmalarına giriştiği sanılır. Yeterli belge bulunmadığından, Fayyum'un firavunlar devrindeki tarihi üstüne çok şey bilinmiyor. Buna karşılık yunanroma devrinden önemli yıkıntılar kalmıştır: Krokodeilonpolis; Tebtunis, Magdala; Bakkhias; Theadalphia; Philadelphia v.b. Fayyum şehirlerinde birçok yunan papirüsü, edebî metinler, idarî belgeler bulundu. Eksiksiz bir şekilde değerlendirilen bölgede Ptolemaios'un emekli makedonyalı askerlerini yerleştirmesinden sonra, yunanlılaşma köklü bir şekilde yayıldı. Bütün Eskiçağ boyunca timsah-tanrı Sukhos, Fayyum'un başlıca tanrısıydı. (LM)

Fayyum portreleri, yunan sanatçıları tarafından tahta plakalar üzerine yapılmış resimler (M.S. I. yy.-IV. yy.) İlk olarak 1820 yılında Champollion tarafından Mısır mezarlarında bulundu. Plakalar bazen mumyaların yanına konmuş, bazen de geleneksel maskenin yerine vücuda bantlarla tutturulmuştur. Portreler genel olarak tutkallı boya veya tabiî boyalara balmumu karıştırılarak veya her iki tekniğin karışımı ile ispatula ve fırça kullanılarak yapılmıştır. Üslûp bakımından, Doğu'nun plastik anlayışı ile Batı'nın gerçekçiliği arasında bizans sanatı öncesini hazırlayan bir sentez görülür. Büyütülmüş olan gözlerde ise dışa vurulan duyguların şiddeti dikkati çeker. Portrelerin hepsi de gençliğin özelliklerini taşır; şu halde resimler ya modelin ölümünden çok önce yapılmış, ya da isteyerek gençleştirilmiştir (British museum, Floransa, Leningrad, Gize müzeleri); Louvre müzesinde muhafaza edilen *Fayyumlu Kadın* bu sanatın en güzel örneklerindendir; Georges Rouault, XX. yy.da muhtemelen ondan ilham almıştır. (L)

FAZ i. (yun. *phasis,* görünüş'ten fr. *phase*). Fiz. ve Elektr. Sinüsoidal bir fonksiyonu belirleyen büyüklüklerden biri. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Faz değiştirici,* giriş ve çıkış kutupları arasında, akım veya gerilim yönünden bir faz farkı meydana getiren cihaz. ‖ *Faz farkı,* aynı frekanstaki alternatif iki olayın, meselâ bir potansiyel farkı ile bu potansiyel farkının doğurduğu akımın fazları arasındaki fark. (FAZ KAYMASI da denir.) ‖ *Faz farkı açısı,* aynı frekanstaki alternatif iki fonksiyonu gösteren iki vektör arasındaki açı. (Bütün bir periyodun faz farkı tam bir çemberle gösterilirse, periyodun bir kesrinin faz farkı da «faz farkı açısı» denilen orantılı bir açıyle gösterilir. Bir alternatif akımın, kendisini meydana getiren potansiyel farkına oranla bir faz kayması söz konusu olduğu zaman, faz farkı açısının kosinüsü «güç çarpanı» denilen bir sayıdır; bir alternatif akımın ilettiği etkin güç hem bu akımla, hem de etkin şiddet ve etkin potansiyel farkının çarpımıyle orantılı olduğu için bu sayının önemi büyüktür.
$W = UI \cos \varphi$[φ faz farkı açısıdır].) ‖ *Aynı fazda,* her an aynı değeri alacak şekilde değişen iki veya daha çok sayıda periyodik olay için kullanılır: *Aynı anlarda en küçük veya en büyük değerleri alan sinüsoidal iki fonksiyon aynı fazdadır.*

— Fiz. ve Kim. Denge halindeki bir sistemin homogen kısımlarından her biri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fiz. ve Elektr. *Faz* kavramı, sinüsoidal kanunlara bağlı olarak zamana göre değişen büyüklüklerin incelenmesinde ortaya çıkar. Böyle bir x büyüklüğü, zamana bağlı $x = \alpha \sin (2\pi \frac{t}{T} + \alpha)$ bağıntısıyle gösterilir. Burada α, genliği (x büyüklüğünün en büyük değeri), t, zamanı, T, periyodu, α da bir açıyı gösterir. Faz, $2\pi \frac{t}{T} + \alpha$ açısıdır; bu fazın başlangıç anındaki ($t = 0$) değeri olan α'ya, başlangıçtaki faz denilir (söz konusu olan zaman başlangıcıdır). Aynı periyottaki iki sinüsoidal büyüklüğün fazları, zamana bağlı olmaksızın bir miktar değişir. Bu φ, *faz farkı,* iki büyüklüğün başlangıçtaki fazları arasında bulunan farktır. Bu iki büyüklük aynı a genliğine sahip oldukları zaman, toplamları aynı türden bir sinüsoidal büyüklüktür ve bunun genliği $2a \cos \frac{\varphi}{2}$'dir. Demek ki φ, π'nin çift katı olduğu zaman bu genlik maksimumdur ve değeri $2a$'dır. Bunun aksine φ, π'nin tek katı olduğu zaman, bu genlik sıfırdır. Işık girişimlerinde parlak ve karanlık saçakların varlığı böyle açıklanır; küçük bir faz farkıyle aynı özellikleri taşıyan iki ışık titreşiminden meydana gelen girişim şeklinin her noktasında, genel olarak hangi türden olursa olsun bütün girişim olayları birleşir.
Elektrikte, alternatif bir akımın kuvveti EI cos φ çarpımına eşittir; burada E elektromotor kuvvet, I etkin akım şiddeti, φ ise şiddetle elektromotor kuvvet arasındaki faz farkıdır. Bugün, elektrik enerjisinin uzaklara iletilmesinde en iyi verimi sağlamak için, aralarında $\frac{2\pi}{3}$'e eşit *faz farkları* bulunan üç sinüsoidal akımdan meydana gelen bir sistem kullanılır; bunlar *üç fazlı* (trifaze) akımlardır.

— Fiz. ve Kim. Değişik maddelerin birleşmesinden meydana gelen bir sistemdeki homogen kısımların her birine *faz* denir: bir katılar karışımında, genellikle, içindeki saf maddelerin sayısı kadar faz bulunur; oysa bir gaz ve buhar karışımında faz sayısı hiç bir zaman birden fazla değildir; bir sıvılar karışımında ise bir veya daha çok faz bulunabilir. Gibbs'in *fazlar kanunu* (veya *kuralı*) tersinir denge halindeki bir sistemin variyansını $v = c + 2 - \varphi$ ifadesiyle gösterir; sistemin variyansı olan v, etkenlerin (sıcaklık, basınç, derişiklik veya kısmî basınçlar) en büyük sayısıdır ve operatör sistemin türünü değiştirmeden, yani bir fazı ortadan kaldırmadan *a priori* olarak bu etkenlerin değerlerini aynı anda verebilir; c sistemdeki bağımsız bileşenlerin yani saf maddelerin en küçük sayısıdır ve bu maddeler yardımıyle sistemin fazlarından her birinin bileşimi açıklanabilir; φ, sistemdeki fazların sayısıdır. Su buharı ve sıvı haldeki sudan meydana gelen dengeli bir sistemde $c = 1$, $\varphi = 2$'dir; buradan $v = 1$ bulunur; sistem bir değişkenlidir; operatör yalnız bir tek etkeni, meselâ sıcaklığı saptayabilir; bu durumda denge basıncı belirlidir. Su buharı, buz ve sıvı haldeki sudan meydana gelen üç fazlı bir sistem değişmez. Koloitlerin incelenmesinde, bir emülsiyon veya süspansiyon meydana getiren elementleri belirtirken sık sık *faz* kelimesi kullanılır. Böylece, emülsiyon veya asıltı halindeki maddeler *dağılmış faz* veya *iç faz* deyimleriyle, dağılma ortamı da *dış faz* deyimiyle belirtilir. (Msl. süt, karmaşık bir eriyik [dış faz] içinde dağılmış yağlı bir maddeden [iç faz] meydana gelen bir emülsiyondur.) [L]

FAZAHAT i. Bk. FEZAHAT.

FAZÂİL veya **FEZÂİL** çoğl. i. (ar. *fażilet*'ten *fażāil*). *Esk.* Faziletler, erdemler: *Aşere-i Mübeşşere'nin fazâili çoktur* (Cevdet Paşa). *İşte bu kabahatten naşi kendi kıymetini, fezâilini unutturmak derecesine düşmüştür* (Atatürk). ‖ *Fazâil-i ahlâk,* ahlâk faziletleri. ‖ *Fazâil-i âliye,* yüksek erdemler. ‖ *Fazâil-i asliye,* temel faziletler. ‖ *Fazâil-i cemile,* iyi erdemler. ‖ *Fazâ'il-i insaniye,* insanlık erdemleri. ‖ *Fazâ'il-i zâtiyye,* zatî faziletler: *Derece ve rütbeleri, bulundukları mevâkı-i mühimme ve haiz oldukları fazâ'il-i zatiyye itibariyledir* (Cevdet Paşa). [M]

FAZÂYİH çoğl. i. (ar. *fezāhat* > *fażiḫa*'dan *fażāyiḥ*). *Esk.* Rezaletler. (M)

FAZEKAS (Mihaly), macar halk şairi (Debrecen 1766-ay. y. 1828). En tanınan eseri *Ludas Matyi* (Kaz Çobanı Matyi) [1815] adlı manzum hikâyedir. Şair, bu eserde, efendisi tarafından horlanan ve ezilen, ama kurnazca oyunlarla ondan öç alan bir serf tipini yaratır. Konusunu *Roman de Trubert* adlı fransız halk masalından alan bu güldürücü hikâyede yazar ilk defa olarak soyluya karşı serfin tarafını tutarak macar edebiyatına bir yenilik getirmiştir. Farkos Dioszegi ile birlikte ilk macar botanik kitabını da (1807) Fazekas yazmıştır. (L)

FAZENDA i. (Portekizce k.). Brezilya'da büyük malikâne. (Brezilya'nın kuzeydoğusunda, fazenda'lar çoğunlukta, makineleşmiş tarım yapan şirketlere aittir. Merkezde ise çok zaman şahıs malıdır ve sahipleri yeterli sermaye bulamadıklarından topraklarının tamamını rasyonel bir biçimde işletemezler.) [L]

FAZIL veya **FÂDIL** sıf. (ar. *fażl,* fazilet, değer'den *fâżıl* veya *fâdıl*). *Esk.* İyi ahlâklı, erdemli. ‖ **1.** Üstün, değerli, bilgili kimse: *En büyük fâzılınız; bunların âsârından / On şerhe bakıp, bir kuru mana çıkaran* (M. Â. Ersoy). ‖ Erkek adı.

◆ **Fâzıla** veya **fâdıla** sıf. *Esk.* Fâzıl'ın dişili. ‖ **1.** Kadın adı.

◆ **Fâzılat** çoğl. i. *Esk.* Fazilet, erdem sahibi kadınlar. (M)

FAZIL AHMET AYKAÇ. Bk. AYKAÇ (Fazıl Ahmet).

FAZIL AHMED PAŞA Köprülüzade. Bk. KÖPRÜLÜ FAZIL AHMED PAŞA.

FAZIL ALİ ÇELEBİ İznikli, osmanlı bilgini ve mutasavvıfı (İznik, ?-İstanbul 1609). Tasavvuf, kelâm ve tefsir bilimleri konusunda derin bilgi sahibiydi. Fizik, kimya alanında da çalışmalar yaptı. Ahmed I'e kılıç kuşatmıştır. Şiirle de uğraştı. (M)

FAZIL BEY (Mihal Gazizade Hakkı). Bk. MİHAL GAZİ.

FAZIL bin AHMED EL-ESFERAİNÎ EBÜL ABBAS, Gazneli Mahmud'un ilk veziri (öl. 1014). Semanîlerin Merv yönetim merkezi posta müdürlüğü görevinde bulunduğu sırada Sevüktigin'in ricası üzerine Nuh bin Mansur tarafından Mahmud'a vezir olarak Nişabur'a gönderildi (995). Mahmud, Fazıl'ı Horasan'daki orduların kumandanı yaptı. 1013-1014 Yılına kadar devletin yönetiminde faal rol oynadı. Bu sırada rüşvet almakla suçlanınca kendi arzusuyle Gazne muhafızına teslim oldu. Sultan Mahmud'un Hindistan seferlerinden birinde öldü. (M)

FAZIL bin İYAZ EBU ALİ Sufî (Ebyurd ? - Mekke 794). Öğrenimini Ebyurd'ta tamamlayarak Kûfe'ye yerleşti. Burada Tanrı yolunda uyarma ve öğütlerde bulundu. Hz. Muhammed'e daha yakın olmak amacıyle Mekke'ye yerleşti. Harun-ür-Reşid'e birçok konuda öğüt verdiği söylenir. (M)

FAZIL bin REBÎ, abbasî veziri (öl. 824). Hayzuran'ın ölümü üzerine halife Harun tarafından vezirliğe getirildi (790). Yahya bin Halid el-Bermekî'nin gerçek bir hükümdar gibi davrandığı yıla kadar (795) bu görevde kaldı. Bermekîleri yıkmak için çalıştı. Yeniden vezirliği elde ederek El-Emin zamanında da bu görevde bulundu. Bu sırada ayaklanan Rafi bin Leys'e karşı sefer yapan halife Harun, Horasan'da ölünce Fazıl, El-Emin'in emriyle Horasan'a giden orduyu Bağdat'a döndürdü. Fakat El-Memun'un öç almasından korkarak El-Emin'i, kardeşi aleyhinde kışkırttı. Halife, Fazıl'ın ve Horasan valisi Ali bin İsa'nın etkisiyle hutbede oğlu Musa'nın adını söyleterek onu veliaht yapmak niyetinde olduğunu göstermişti (810). Bunun üzerine El-Memun kardeşi ile bütün ilişkilerini kesti. 812'de El-Emin yakalanarak tahttan indirildi. Bir süre sonra kurtarılarak yeniden halife oldu. Fakat Fazıl vezirlikten çekildi. Başkent askerleri El-Memun'un kaymakamı El-Hasan bin Sath'a karşı isyan edince Fazıl da isyancılarla birlik olan vali Muhammed bin Ebi Halid ile anlaştı, fakat valinin ölümünden sonra gizlendi. Bir süre sonra Horasan valisi Tahir bin el-Hüseyn'in El-Memun'a rica etmesi üzerine affedildi. (M)

FAZIL bin SAHL, abbasî veziri (öl. 819). 806'da müslüman oldu. Ailesi Bermekîler tarafından Harun'a tavsiye edilince, önceden Bermekîlerin düşmanı olan Fazıl bin Rebî ile aralarında mücadele başladı. Fazıl bin Rebî'nin arap, Fazıl bin Sahl'ın da iranlı oluşu bu düşmanlığın başlamasının başlıca sebeplerindendir. Fazıl bin Rebî El-Emin'i, Fazıl bin Sahl da El-Me'mun'u elde etti. Böylece bu iki kardeş arasındaki çekişme, iki vezir yüzünden iran-arap çatışması haline geldi. Halife Harun'un ölmesi halinde halifelik konusunda verilen kararın El-Emin'ce bozulmasından korkan Fazıl bin Sahl, halife Harun Horasan'a giderken (808) El-Memun'u da onunla birlikte gitmeğe razı etti. Halife öldükten sonra El-Emin, ordunun Bağdat'a dönmesi emrini verince, Fazıl bin Sahl'ın bütün çabaları boşa gitti; orduyu geri çeviremedi. El-Emin, kardeşi El-Memun'a karşı gönderdiği ordunun kumandanlığını Fazıl bin Sahl'ın hilesiyle Ali bin İsa'ya verdi; Ali'nin yenilerek ölmesinden sonra El-Memun doğu vilâyetlerinin yönetimini Fazıl bin Sahl'a bıraktı; ayrıca vezirlik ve başbuğluk unvanını verdi. Halife Harun'un kumandanı Harsama, Arabistan ve Suriye valiliği sırasında devletin çeşitli yerlerdeki durumu hakkında bilgi vermek amacıyle Merv'de El-Memun'u görmeyi düşündü; halife tarafından Şam'a gitmesi istenilen Harsama Horasan'a gelince Fazıl bin Sahl tarafından âsi kabul edildi; halife de hapsedilmesini emretti. Fazıl kısa bir süre sonra Harsama'yı öldürdü. Bunun üzerine halife aldatıldığını anlayarak Fazıl'ın öldürülmesi emrini verdi. (M)

FAZIL bin YAHYA EL-BERMEKÎ. Bk. BERMEKÎLER.

FAZIL ibn MERVAN, abbasî devlet adamı (öl. 864). Hıristiyanlığı bırakıp müslüman oldu. Halife Memun'un son yıllarında vezirliğe getirildi. Rum seferi sırasında ölen Memun'un (833) yerine halife olan Mutasım zamanında yine bu görevde kaldı. Fakat üç yıl sonra mallarına elkonularak tutuklandı. Serbest bırakıldıktan sonra bazı halifelerin hizmetinde bulundu. *Mecmua-i Münşeat* (Nesir Yazıları Mecmuası) ve *Kitab-ül-Müşahedât ve'l-Ahbar* (Haberler ve Gözlemler Kitabı) adlı eserleri vardır. (M)

FAZIL MUSTAFA PAŞA Köprülüzade. Bk. KÖPRÜLÜ FAZIL MUSTAFA PAŞA.

FAZIL PAŞA (Mehmed) **Dağıstanlı,** osmanlı kumandanı (Dağıstan 1829-Kut'ül Amare 1875). Akrabası olduğu Şeyh Şamil ile birlikte Çarlık Rusyası'na karşı mücadele etti. Ruslara esir düşünce bir askerî okulda okutuldu. Sonra çarın muhafız kıtalarında, Türkiye'ye gelince de osmanlı ordusunda kolağası rütbesiyle görev aldı. Birçok savaşta yararlık gösterdi. Mirliva rütbesiyle Belgrad'a tayin edildi (1882). Bağdat ve Musul'daki görevleri sırasında gösterdiği başarılardan dolayı ferik ve birinci ferik rütbesine kadar yükseldi. Birinci Dünya savaşında bir ara ordudan ayrıldı; Kafkas ve Irak cephelerinde süvari kumandanlığı yaptı. (M)

FAZIL PAŞA (Mustafa) **Mısırlı,** mısırlı prens (Kahire 1829-İstanbul 1875). Hıdiv İsmail Paşanın kardeşi. İstanbul'a gelerek Babıâli'ye girdi (1845); sonra vezir rütbesiyle Tanzimat Meclisi üyesi (1857), Maarif (1862), aynı yıl Maliye nazırı oldu. İsmail Paşa, Abdülaziz'den Mısır valiliğinde veraset usulünün değiştirilmesi ve hıdivlik unvanı ile ilgili fermanları almayı başarınca Mustafa Fazıl Paşa hıdiv olma hakkını kaybetti; Avrupa'ya kaçtı. Genç Osmanlılar cemiyeti üyelerine paraca yardım etti. Abdülaziz'in Fransa gezisi sırasında affedilmesi dileğinde bulundu; affedilince İstanbul'a döndü (1867). Yüksek meclis başkanlıkları, Maliye ve Adliye nazırlıkları gibi görevlerde bulundu. Zengin, cömert ve bilgili bir kişi olarak ün yaptı. (M)

FAZİH sıf. (ar. *fezâhat*'dan *fazîh*). *Esk.* Rezil, utanmaz. ‖ Çirkin, fena, kötü. ‖ *Kavl-i fazih,* çirkin, kötü söz.

◆ **Faziha** sıf. *Esk.* Fazih'in dişili.‖İ. Edepsizlik, rezalet, alçaklık. (M)

FAZİLET i. (ar. *fazîlet*). İnsanı iyi davranışlarda bulunmağa, ahlâkî kurallara uymağa iten manevî güç, erdem: *Bir insanda fazilet varsa vardı, yoksa yok* [...] *Arzuyla, iradeyle fazilet elde edilemezdi* (Ömer Seyfeddin). *Seyram şehrinde Şeyh İbrahim adlı âlim ve fazilet sahibi bir zat vardı* (N. Araz). ‖ Kadın adı.

— *Esk. Fazîlet-mend,* erdemli, iyi ahlâklı. ‖ *Fazîlet-perver,* erdem sahibi.

— Din. Müslümanlıkta, Kur'an hükümlerine uyma ve her davranışta hayrı, iyi olanı amaç edinme hali. (Bk. ANSİKL.) ‖ Hıristiyanlıkta, hıristiyan dininin ödevlerini yerine getirmeğe, âyinlerini yapmağa yönelen davranışlar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. *Kur'an*'da Hz. Muhammed için söylenen ve «güzel örnek» anlamına gelen *üsve-i hasene* deyimi islâm ahlâkına göre fazileti temsil eden kimseyi anlatır. Ayrıca haramdan kaçmak, helâli istemek de fazilet olarak benimsenir. Faziletin temeli bilgi ve Kur'an'dır. Bu bakımdan İslâmda ilme, erdemlerin anası (*ümm-ül-fezail*) denir. Kendini, dinin makbul saydığı ilme verme; edindiği makbul ilimle amel etme, ona göre davranışlarını düzenleme, fazilettir.

Fazilet, nefsin eğitimi (*takva*) ile kazanılır. İslâm anlayışına göre fazileti olma, sadakat, istikamet, adalet, ilim ve iman sahibi olmayı gerekli kılar. Faziletin karşıtı rezilettir. *Ümm-ül-fezail* olan ilmin karşıtı, *ümm-ür-rezail* olan cehalet (bilgisizlik)'tir. Ortaçağda islâm ahlâkçıları, fazilet kelimesinin, Hz. Muhammed'in yaptıklarını yapmak (*fi'l-i nebi*) söylediklerini yerine getirmek (*kavl-i nebi*) ve şeriatın gerektirdiklerini en küçük bir değişikliğe uğratmadan uygulamak anlamına geldiğini de öne sürdüler. Tasavvufta ise, insanın bütün varlığı ile Allah'a yönelmesi, her olay ve eşyada Allah'ın tezahür ettiğine inanması, hem dil, hem gönülle Allah'ı zikretmesi fazilettir.

— İkonogr. Hıristiyan ilâhiyatçılarına göre, fazilet, aklın insanı iyilik yapmağa yönelten sürekli bir niteliğidir. Faziletler şöyle bölümlenebilir: 1) konularına göre: *İlâhî faziletler,* yani iman, umut ve sadaka; *ahlâkî faziletler* yani ihtiyat, kuvvet, adalet ve ılımlılıktır; 2) kaynaklarına göre: yaratılıştan olan faziletler ve Tanrı'nın lûtfuyle kazanılan iyi davranışların tekrarlanmasından gelen faziletler; 3) amaçlarına göre: Tanrı'nın lûtfuna bağlı olup olmamalarına göre tabiî veya tabiatüstü faziletler; 4) derecelerine göre: insanın normal iyi niyet ölçülerini aşan kahramanlara özgü faziletler veya herkeste bulunabilecek faziletler.

◆ **Faziletli** sıf. Erdemli. ‖ Değerli. (ML)

FAZİLETLÛ sıf. (ar. *fazîlet*'den *fazîlet-lû*). Tar. Osmanlı imparatorluğunda ilmiye sınıfına mensup olanlardan, özellikle İstanbul ve Haremeyn unvanını alan kimselere karşı konuşma ve yazışmada kullanılan sıfat. (İstanbul unvanı alanlara resmî yazışmalarda *faziletlû efendim hazretleri;* Haremeyn unvanı alanlara da *faziletlû efendim,* demek geleneği vardı.) [M]

FAZİO DEGLİ UBERTİ. Bk. UBERTİ.

FAZİTRON i. (fr. *phasitron*). Elektron. Yüksek frekanslı bir gerilimin faz veya frekansını modüle etmek için kullanılan vakum tüpü: tüpteki elektron demeti, hızı modülasyon gerilimi tarafından yönetilen bir dönmeyle karşılaşır. (L)

FAZL i. (ar. *fazl*). *Esk.* Fazla, artık. ‖ Âlicenaplık. ‖ Erdem, iyi ahlâk. Üstünlük, olgunluk: *Sizin dince nâil olduğunuz fazl ü meziyet başka kabilelerde yoktur* (Cevdet Paşa). *Nabî de bu yolda pehlivandır / «Hayriye»si fazlına nişandır* (Ziya Paşa). ‖ *Fazl-ı hak ile,* Tanrı'nın inayetiyle.

— Mat. *Esk. Fazl-ı kürevî,* küresel bir düzlem üzerindeki üç noktanın meydana getirdiği üçgenin 180°'den fazla gelen iç açı toplamı. (M)

FAZLA zf. ve sıf. (ar. *fazla*). Gereğinden, alışılmıştan çok, aşırı: *Hemşeri burada oturursanız fazla para verirsiniz* (H. R. Gürpınar). *En sönük bir hatırayı aylarca hasta, muğlak ruhuna gıda yapan bir hayalperest için bu kadar ümit, bu kadar acı fazla idi* (R. N. Güntekin). ‖ Daha çok: *Bir liradan fazla eder* (Ömer Seyfeddin). *Boyu ne kadar? Bir metre var mı? — Fazlaa! Üç dört metre kadar var* (B. Felek). ‖ Kalmış, artmış: *Örtü var mı, fazla örtü?* (K. Tahir). ‖ Gereksiz, yersiz: *Bunların değil sorulmasını, hattâ beyanname halinde veya bir temenni şeklinde bile neşrini fazla görürüm* (Atatürk).

— DEY. *Fazla gelmek* (*gitmek*), sınırı aşmak. ‖ *Fazla olmak,* tahammül derecesini aşacak şeyler yapmak: *O çocuk da fazla oluyor.*

— Din. Büyük günahlar (*günah-ı kebair*) işleyen ve şeriat hükümlerine az çok uymamayı alışkanlık haline getirmiş kimseye verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Elektr. *Bir dinamonun fazla kompundlanmış olarak uyarılması,* seri sargısı, akım şiddetiyle birlikte kutuplar arasındaki potansiyel farkının da artmasını sağlayacak şekilde yapılmış bileşik dinamo.

— Foto. *Fazla poz vermek,* bir fotoğraf camını, filmini veya kâğıdını çok uzun süre ışıkta bırakmak. Fazla poz verilmiş klişeler genellikle bulutlu ve bulanık çıkar. Bk. POZ.

— Huk. *Fazla vergi tahsili.* Bk. VERGİ.

— İşletmec. *Fazla mesai.* Bk. ÇALIŞMA.

— Mus. Türk musikisinde bir tam sesin dokuzda birine verilen en küçük aralık. (Eskiden *ziyade* denirdi. Şimdi daha çok *koma* denmektedir. Bk. KOMA, ARALIK'*lar,* DEĞİŞME'*ler.* (ML)

FAZLACA zf. (*fazla*'dan *fazla-ca*). Nispeten fazla olarak: *Nabzına baktı. Evet, biraz fazlaca atıyordu* (S. F. Abasıyanık). *Kuzenim onu fazlaca koşturmuş olacaktı* (R. N. Güntekin). [M]

FAZLALAŞMAK geçz. f. (*fazla*'dan *fazla-la-ş-mak*). Çoğalmak, ziyadeleşmek: *Bu arabaların bazan fazlalaşarak geliş gidişi güçleştirdikleri esnada neler işitir, neler görürdüm* (Ahmed Rasim). [M]

FAZLALIK i. (*fazla*'dan *fazla-lık*). Fazla, gereksiz olma hali. Tespit edilen miktarı aşan: *Kumaşta fazlalık var.* (M)

FAZL EBU ABDULLAH, sahabe (öl. 631 veya 634). Hz. Muhammed'in amcazadesi, Abbas'ın büyük oğlu. Mekke'nin fethinde, Huneyn gazasında, Veda haccında, Huneyn bozgunu sırasında Hz. Muhammed'in yanından ayrılmadı. Peygamberin ölümünde bulundu ve Ali, Muhammed'in vücudunu yıkarken su döktü. Yermük (631) veya Ecdadin (634) gazalarında öldüğü söylenir. Kızı, imam Hasan, sonra da Ebu Musa el-Eşari ile evlenmiştir. (M)

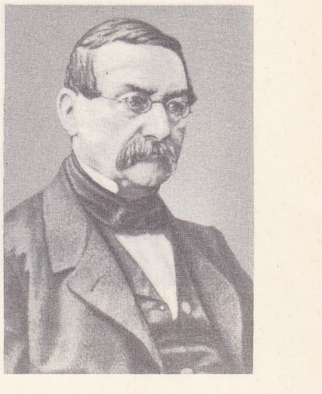
James FAZY

FAZLI NECİB, türk gazetecisi ve romancısı (Selânik 1863-ay.y. 1932). Gazeteci Abdurrahman Nazif'in oğlu. İlk ve orta öğrenimini Selânik'te yaptı. Avukatlık, öğretmenlik görevlerinde bulundu. İstanbul basınında Selânik mektupları başlıklı bir dizi yazısı yayımlandı. Selânik'te *Asır* gazetesini çıkardı (1894-1909). Bir ara matbuat müdürlüğü yaptı (1909-1912). Son yıllarında, Tütün rejisinde şube müdürü idi. Bazı hayır derneklerinde çalıştı. Dilbilgisi ve coğrafya konularındaki okul kitapları, ayrıca tarih ve edebiyatla ilgili eserleri, roman ve hikâyeleri, çevirileri vardır. Eserleri: *Mebahis-i Muhtasar-i Fenniye* (Kısa Fennî Konular) [1885]; *Nev Usul Sarf-i Osmanî* (Yeni Osmanlı Dilbilgisi) [1886]; *Coğrafya-i Tabiî ve Politikî* (Tabiî ve Siyasî Coğrafya) [1887]; *Mektubat* (1895, Beşir Fuad ile birlikte); *Gö-*

Foto. Pricam (LAROUSSE)

nül Faciaları (roman, 1888). *Dilâver* (roman, 1900); *Menfi* (hikâye, 1907); *Küçük Hanım* (roman, 2 cilt, 1908); *Saraylarda Mecnunlar* (roman, 1928); *Külhanî, Edipler, Jön Türklerden Cumhuriyete Kadar İnkılâp İçinde Geçen Tarihî Zaman* (1930). [M]

Lucien FEBVRE

FAZLI PAŞA (Fazlullah Paşa da denir), osmanlı veziri (Bosna, ?-Edirne 1657). Enderun'da yetişti. Vezir rütbesiyle Anadolu valiliğine getirildi (1645). Bir süre sonra Sultan İbrahim'e musahip (1615-1648) ve saraya damat oldu. Girit'in fethinin tamamlanması için Sultan İbrahim tarafından kaptanıderyalığa tayin edildi. Az sonra da azledildi. Bundan sonra ikinci vezirlikle kubbenişin Timişoara valisi oldu. Mehmed IV (1641-1692) zamanında Eflak-Boğdan'da çıkan isyanı bastırmakla görevlendirildi. Bu görevi başardığı sırada rüşvet aldığı iddiasıyle Edirne'de öldürüldü. (M)

Fazlıpaşa sarayı, Binbirdirek'te vezir Fazlı Paşa tarafından yaptırılan saray. Mahmud I zamanında yapımına başlanan Nuruosmaniye camii temellerinden çıkan toprakların dökülmesi ile ayakta kalan parçaları da toprağa gömüldü (1748). [M]

FAZLÎ, Güney Arabistan'da bir kabilenin ve bu kabileyi yöneten sülâlenin adı (*Osmânî, Usmânî* de denir). Kurucusu Fazl'ın türk asıllı olduğu söylenir. Yerleştikleri bölge kuzeyde Yafi, güneyde Aden körfezi, batıda Lahec, doğuda Avzilla ve Dasina bölgeleri ile çevrilidir. Bölgenin en verimli toprağı olan Abyan ovasında pamuk yetiştirilir. Yönetim merkezi Seriye kasabasıdır (400 nüf.). Burada sultanın hisar biçimindeki evi ve büyük bir cami vardır.

Şafiî mezhebine mensup olan Fazlîler sultan unvanını taşıyan valiler tarafından yönetilirler. Valilik irsîdir; babadan oğula geçer. Valiler «şeriat hükümleri» gereğince hareket ederler. Ülke halkı içki yasağına ve Kur'an'ın öteki emirlerine tamamıyle uyar.

Adam öldüren, ölenin mezarı üstünde sultanın askerleri tarafından bıçakla öldürülerek cezalandırılır. İlk defa hırsızlık eden, sultanın huzurunda sopa ile dövülür. İkincisinde eli kesilir, üçüncüsünde ise bir çuvala konularak denize atılır. Katil zanlısının gerçekten suçlu olup olmadığını anlamak için zanlının dilinin altına ateşte kızdırılmış bir bıçak konulur. Zanlı hakkındaki kesin hükmü «ateş deneyi»ni yapan «ateş kadısı» verir.

Fazlî'ler sülâlesinin bir özelliği de hepsinin ellerinin altı parmaklı oluşudur. Bu durum, Samî milletler ve Güney Arapları arasında «üstün bir vasıf» olarak kabul edilir. (M)

FAZLÎ ÇELEBİ (Kara Fazlî de denir), divan şairi (İstanbul ?-Kütahya 1563). Asıl adı bazı kaynaklara göre *Ali*, bazılarına göre de *Mehmed*'dir. Edebî bilgisinin gelişmesinde büyük rolü olan şair Üsküplü Riyazi'nin (öl. 1536) teşvikiyle halvetî şeyhi Zarifî Hasan Efendinin tekkesinde tasavvufla da ilgilendi. Zatî'nin aracılığıyle bir kasidesini şehzade Mehmed'in sünnet düğünü sırasında Kanunî Sultan Süleyman'ın huzurunda okudu ve iltifat gördü (1530). Daha sonra şehzade Mehmed'in Manisa Sancakbeyliği sırasında divan kâtibi oldu. Şehzade Mehmed'in ölümünden sonra şehzade Mustafa'nın, onun öldürülmesinden (1552) sonra da şehzade Selim'in divan kâtipliğini yaptı. Kanunî Sultan Süleyman tarafından reisülküttaplığa getirildi (1562). Taşlıcalı Yahya ile Hayalî arasındaki mücadelede Hayalî'nin tarafını tuttu. Mensur ve manzum birçok eser yazan Fazlî, *Gül ü Bülbül* ve *Hüma ve Hümayun* mesnevîleriyle ün kazandı. *Hüma ve Hümayûn* mesnevîsi, Latifî'ye göre beş bin beyittir. Âşık Çelebi, Fazlî'nin Sultan Mehmed'e divan kâtibi olduktan sonra bu eseri yazdığını ve bununla tanındığını söyler. Konuşma şeklinde kaleme alınan *Gül ü Bülbül* mesnevîsinde sofîlerin ahlâkî değerleri anlatılır. 1552'de tamamlanmış ve şehzade Mustafa'ya sunulmuştur. Ünlü tarihçi J.V. Hammer tarafından Almancaya çevrilerek türkçe metni ile birlikte yayımlandı (1834).

Söylentiye göre İran'a sığınan şehzade Bayezid için İran şahına gönderilen yazıyı

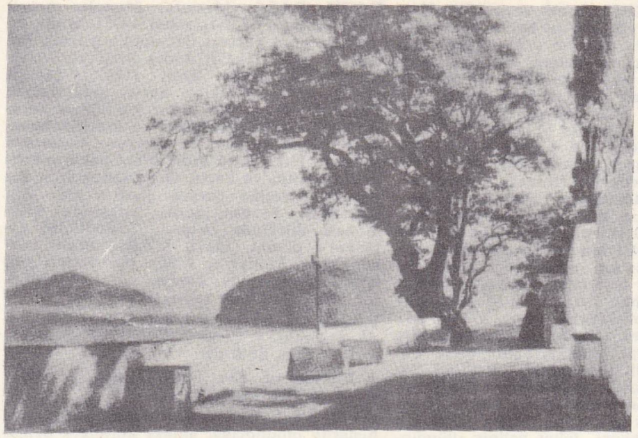
Thomas FEARNLEY
Meşeli Taraça

Fazlî yazmıştır. Ayrıca gazelleri ve şehzade Mustafa için yazdığı mersiye de devrinde çok beğenilmiştir. Latifî tezkiresinde bir *Divan*'ı olduğu yazılıdır. Bundan başka *Lehçet-ül-Esrar* (Sırların Dili) mesnevîsi ile *Nahlistan*'ı (Sadi'nin Gülistan'ı tarzında mensur hikâyeler); sofîler hakkında bin rübaîden meydana gelen eseri (bu eserin ayrı bir isim altında yayımlanıp yayımlanmadığı belli değil) daha vardır.

Fazlî bunlardan başka şehzadelerin divan kâtipliklerini yaptığı sırada özel ve resmî birçok inşa (nesir) örnekleri de kaleme aldı. (→ Bibliyo.) [M]

FAZLÎ Fuzulîzade, divan şairi (öl. 1605). Fuzulî'nin oğlu. Babasından ders aldı; şiir ve tasavvuf alanında ün kazandı. Özellikle tarih düşürme ve muammada başarılı örnekler verdi. Ruhi Bağdadî, tarih düşürme sanatındaki başarısını değerlendirerek kendisine zamanın tarihçisi adını vermiştir. Bağdat valisi Murad Paşa tarafından 1569'da Kazımeyn minarelerinden birinin onarımı üzerine düşürdüğü tarih beyti oldukça ünlüdür. Yine Murad Paşanın Bağdat'ta yaptırdığı Muradiye camiinin kitabesini yazdı. *Divan*'ı vardır. Ayrıca arapça ve farsça şiirler de yazdı. (M)

FAZLİYE i. (ar. *fażliyye*). Din. Şeyh Seyyid Cemaleddin bin Fazl-ı Hindi-i Burhanburî'nin kurduğu tarikat. Rifai tarikatı kollarındandır. (M)

Fazl tariki. İsl. huk. İslâm Miras hukukunda, belirli şartların varlığı halinde, miras paylarını hesaplamak ve terekeyi mirasçılar arasında paylaştırmak için başvurulan yollardan biri. Ölen kimsenin mirasçıları, mirasçı olup olmadığı şüpheli olan ve mirasçılık iddia eden bir üçüncü kişinin, nesep veya eşlik (zevciyet) durumu dolayısıyle, ölen kişinin mirasçılarından olduğunu «ikrar» ederlerse, ihtilâf ve tereddüt olmaksızın o kişi de mirasçı kabul edilir ve tereke mirasçılar arasında paylaştırılır. Fakat, meselâ iki mirasçıdan birisi; mirasçılık iddiasında bulunan kişinin mirasçılığını inkâr, diğeri ikrar ediyorsa durum değişir. İslâm hukukçularından bazıları, «mirasçılık iddia eden kişiye pay verilmesi için bütün mirasçıların ikrarı gerekir, aksi takdirde lehine ikrar olan bu kişiye bir şey verilemez» demişlerdir. Fakat bu görüş, genellikle kabul edilmemiş ve azınlıkta kalmıştır. İmam-ı A'zam diye anılan, Hanefî mezhebinin kurucusu Ebu Hanife'ye göre, bu gibi durumlarda önce mirasçılığı şüpheli olan kişi hesaba katılmaksızın miras paylaştırılır. Meselâ ölenin iki oğlu varsa ve bunlardan birisi; üçüncü bir kişinin de müteveffanın oğlu olduğunu ikrar, diğeri inkâr ediyorsa, tereke önce ikiye bölünür. İkrar edenin payı olan 1/2'i kendisi ile ikrar ettiği kişi arasında paylaştırılır. Böylece, inkâr eden 1/2; ikrar eden 1/4, ikrar edilen 1/4 alırlar. Buna «mukaseme tariki» denir ve Hanefî mezhebinde hâkim olan görüş budur. «Fazl tariki» denilen yol ise, Mâlikî mezhebinde benimsenmiş olan usuldür. Bu usul, «mukaseme» usulünden farklı bir sonuca varır. Yine yukarıdaki örnek üzerinde farkı şöyle belirtmek mümkündür: mirasçı olduğu kesin olan iki oğuldan birisi, üçüncü bir kişinin de müteveffanın oğlu olduğunu ikrar, diğeri inkâr ediyorsa; tereke önce inkâr durumuna, sonra da ikrar durumuna göre paylaştırılır. İkrar eden kişinin miras payının inkâr durumundaki miktarı ile ikrar durumundaki miktarı arasındaki fark (fazla); ikrar edilen üçüncü kişiye verilir. Yukarıdaki misalde, her iki oğul da üçüncü kişiye inkâr etse idi, her biri 1/2 pay alacaktı. Her ikisi de ikrar etse idi, üçüncü kişi ile birlikte her biri 1/3 pay alacaklardı. Şu halde ikrar eden mirasçının her iki durumdaki miras payları arasındaki fark (fazla); 1/6'dir. (3/6 — 2/6 = 1/6). Böylece «fazl tariki» ile inkâr eden 3/6; ikrar eden 2/6; ikrar edilen ise 1/6 alır. (M)

FAZLULLAH, Memlûklar zamanında, Kahire'de bir memur ailesi. Kökü halife Ömer'e dayanan bu aile, **el-Ömerî** diye de anılır. Ailenin atası **Fazlullah Cemaleddin Ebül Maassir bin İzzet**'tir. — **Şerafeddin Abdülvahab** (öl. 1317), Fazlullah'ın oğludur. — **Muhyiddin Yahya,** Şam'da sır kâtipliği yaptı. Fazlullah'ın ikinci oğludur. Sonra Kahire'de yerleşti. — **Şahabeddin Ebül Abbas Ahmed** (Kahire 1301 - Şam 1349), Muhyiddin Yahya'nın oğlu. Önce kadı, sonra nazır oldu. (M)

FAZLULLAH Belgradî, XVI. yy. türk hattatı. Şükrüllah Halife'den sülüs ve nesih dersi aldı. Eserleri arasında en önemlisi 1562'de yazdığı *Hüsrev ü Şirin*'dir. (M)

FAZLULLAH HURUFÎ, Hurufîlik*in kurucusu (Esterâbâd 1339-Şirvan 1394). Batınî inançlarını benimsemiş olan Şeyh Hasan'ın yanında yetişti. Bazılarına göre din, bazılarına göre mezhep sayılan tarikatının görüşlerini yaymak için birçok il gezdi. Sonra, Tebriz'i merkez edindi (1386). İsfahan'da birçok kimsenin kendi tarikatına girmesini sağladı. Kısa bir süre içinde geniş bir çevreyi etkiledi. Sultan Üveys, vezir Zekeriya, Sâhib-Sadr Şeyh Hâce gibi zamanın ileri gelenlerini kendine bağladı. Sonra, Bakû'ya, Şamahı'ya gitti. Düşünceleri şeriate aykırı sayıldığından tutuklandı. Şeyh İbrahim'in verdiği fetva ile öldürüldü. Ölüsü, ayaklarına taş bağlanarak, sokaklarda sürütüldü.

O zamana kadar alışılmamış, duyulmamış düşüncelerinden dolayı çok ilgi gören Fazlullah, varlığın özünde temel ilke olarak «ses»in bulunduğunu kabul ediyordu. Ona göre «ses», harfle «zuhûr» eder, görünüş alanına çıkar.

Fazlullah, *Câvidân-nâme* (Sonsuzluk Kitabı) adlı eserinde kurduğu tarikatın ana düşüncelerini sembol olarak kullandığı harflerle açıklar. Doğu islâm ülkelerinde, daha çok tasavvuf alanında, önemli bir yeri olan Fazlullah ve tarikatı hakkında derli toplu araştırma ve inceleme yapılmadı. Bazı batılı şarkiyatçıların bu konudaki yazıları da güven verici yeterlikte değildir. *Nevm-nâme* (Uyku Kitabı) [mensûr], *Arş-nâme* (Arşa Ait Kitap) [manzum], *Muhabbet-nâme* (Sevgi Kitabı) [mensur] gibi eserleri ve Farsça *Divan*'ı vardır. (→ Bibliyo.) [M]

FAZLULLAH RAHİMÎ. Bk. RAHİMÎ.

FAZMETRE i. (fr. *phasemètre*'den). Devirli

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico Italiano

iki elektrik olayının faz farkını ölçmeğe yarayan âlet. (L)

FAZOGLİ veya **FAZUGHLİ**, Sudan'da (Mavi Nil) bölge. Eskiden altın çıkarılan ve Avrupa'ya köle gönderilen bu bölge, 1822'de Mısırlılar tarafından fetholundu, Mehdîlerin ve kısmen Habeşistan'ın eline geçti. (L)

FAZOTRON i. (fr. *phasotron*). Nükl. *Eşanl.* SENKROSİKLOTRON. (L)

FAZY (Jean Jacob, **James** — denir), isviçreli devlet adamı ve siyaset yazarı; radikal parti üyesi (Cenevre 1794-ay.y. 1878). Fransa'da yerleşti, çıkardığı birçok gazetede Fransa kralı Charles X'a şiddetle çattı. 1826'da *Journal de Genève*'i yeniden ele aldı ise de, sonradan bırakmak zorunda kaldı. 1833'te Cenevre'ye döndü ve *Revue de Genève*'de, muhafazakâr olan danıştaya karşı amansız bir saldırıya girişti. Radikal parti milletvekili iken, 1846'da Sonderbund* (Katolik Kantonlar birliği) kurulunca, meclisi, bu kantonlara karşı savaş açmağa zorladı ise de, bir sonuç alamadı ve halkı ayaklandırarak Cenevre hükûmetini devirdi. Böylece Cenevre'ye hâkim olunca, 1848 Anayasasının onaylanmasını ve Sonderbund'un fethini sağladı. 1853 Seçimlerini kaybetti, 1855'te yeniden iktidara geldi, fakat 1861'de ayrılmak zorunda kaldı. 1864'e kadar Cenevre kantonunun başında bulundu. *Mémoires de J. Fazy* (J. Fazy'nin Hatıraları) adıyle anılarını yayımladı (1947). [L]

F.B.İ. [efbiay], FEDERAL BUREAU OF İNVESTİGATİON'un kısaltması, A.B.D. Adalet bakanlığının federal polisi yöneten şubesi. (1908'de kurulan teşkilât, bugünkü adını 1935'te aldı. Üyelerine *G - men* denir.)

— ANSİKL. Merkezi Washington'da (District of Columbia) bulunan F.B.İ.'ın işi bilgi toplamak ve bu bilgileri gerekli mercilere ulaştırmaktır. Edindiği bilgilerin sonuçlarını değerlendirmediği gibi, koğuşturma açılmasını da isteyemez. F.B.İ. genellikle bütün A.B.D.'de geçerli olan ceza kanunlarının uygulanmasını sağlamakla yükümlüdür. Yetki alanına giren konular iki grupta toplanabilir: genel soruşturmalar ve yurt içi istihbarat işleri. Yurt içi istihbaratının kapsamına casusluk, sabotaj ve her çeşit zorbalık da girer. F.B.İ., A.B.D. içinde kanunların çiğnenmesi ile ilgili ön soruşturmaları yaptığı gibi, A.B.D.'yi az veya çok ilgilendiren olaylar için de soruşturma açar. Elde ettiği sonuçları A.B.D. başsavcısına, başsavcının yardımcılarına ya da federal bölgelerdeki A.B.D. savcılarına bildirir. Soruşturmalar dışında adalet mekanizmasına teşhis, teknik ve eğitim alanlarında yardımcı olur. 1908'de başsavcı Charles J. Bonaparte tarafından Soruşturma bürosu adıyle kuruldu. 1924'te teşkilât yeniden düzenlendi, başına J. Edgar Hoover getirildi. 1935'te adı F.B.İ. olarak değiştirildi. Kısa zamanda gelişen teşkilâta özellikle 1930'ların başında Amerika'da kanundışı eylemlerin artmasıyle pek çok görev yüklendi. Mahallî polis, modern silâhlarla donatılmış, ulaşım olanaklarının gelişmesinden yararlanan gangster çeteleriyle başa çıkamıyordu. Bu dönemde F.B.İ.'a ateşli silâh taşıma ve tutuklama yetkisi verildi. 1934-1936 Arasında F.B.İ. sayesinde A.B.D.'de pek çok banka soyguncusu, gangster yakalandı.

II. Dünya savaşı sırasında F.B.İ.'a birtakım yeni sorumluluklar yüklendi. I. Dünya savaşında yirmi ayrı istihbarat teşkilâtının çalışmasından doğan sakıncalar, istihbaratın F.B.İ. gibi bir teşkilâtın tekeline alınmasıyle geniş ölçüde, ortadan kalktı. 1939'da, 1943'te, 1950'de F.B.İ.'ın yetkileri kanunlarla genişletildi. Savaş boyunca pek çok casus, gizli teşkilât ortaya çıkarıldı. 1940-1946 Arasında gerek A.B.D., gerek Güney Amerika'da, Axis adlı bir Nazi yeraltı teşkilâtı ortaya çıkarıldı ve teşkilâta bağlı 15 000 kişi zararsız hale getirildi, savaş boyunca ayrıca 460 casus, 30 gizli radyo vericisi yakalandı. 1942 ve 1944'te Almanların yolladığı on sabotajcı yakalanınca Almanlar mülteci kılığında casus yollamağa başladı. F.B.İ. ın çabaları sonucunda bu mülteci-casusların çoğu A.B.D. tarafına geçti ve kendi yöneticilerine yanlış bilgi vermeleri sağlandı. Savaştan sonra F.B.İ.'a büyük sanayicilerin, resmî görevlerde çalışan kişilerin, atom enerjisiyle ilgili bilgilere sahip kimselerin geçmişlerini, dürüstlük derecelerini, karakterlerini, görüştükleri kişilerin kimliklerini araştırma görevi verildi. 1948-1956 Arasında F.B.İ.'ın verdiği raporlara dayanan hükümet, A.B.D. komünist partisinin 137 yöneticisini A.B.D. hükümetini zor kullanarak yıkmayı öğütlemek ve bu amaçla gizli ittifakta bulunmak suçuyle yargıladı. Ayrıca partinin kanunsuz davranışlarından haberdar olan 8 kişi de mahkemeye verildi. Bütün bu tutuklamalar F.B.İ. tarafından yapıldı. Açılan 19 mahkemenin sonunda 109 sanık mahkûm edildi. Davacı tanıkları parti içine sızmış olan F.B.İ. ajanlarıydı. 1957'de davaları yeniden gözden geçiren daha yüksek mahkemeler sanıkların birçoğunu serbest bıraktı, birçoğuna da yeniden mahkemeye başvurma hakkı tanındı. F.B.İ.'da özel görevlerde çalışacak ajanlar bazı bedenî niteliklere sahip ve A.B.D. uyruklu olmalıdır. 23 ile 41 yaş arasındaki adaylardan seçilen bu ajanların ve denkliği kabul edilmiş bir hukuk okulunda iki yıl okumuş olmaları, ya da dört yıllık bir koleji iyi dereceyle bitirmiş ve bu alanda üç yıl çalışmış olmaları gerekir. Kabul edilen adaylar Washington'daki F.B.İ. merkezinde ve Quantico'da, Virginia, A.B.D. deniz üssündeki F.B.İ. akademisinde 13 haftalık bir kurs görürler.

F.B.İ.'a bağlı çeşitli laboratuvarlar, kanunun uygulanmasına yardımcı olur. Laboratuvarların kurulmasına 1932'de başlandı. Bunlar hizmetleri karşılığında ücret almaz. Basit laboratuvar gereçlerinden spektragraf gibi karmaşık gereçlere kadar her türlü malzemeye sahiptirler. Laboratuvarlarda kimyager, fizikçi, elektrik mühendisi gibi çeşitli meslek dallarından uzmanlar çalışır. Silâh, serum, patlayıcı madde, maden, saç, kumaş, elyazısı gibi şeylerin tespiti bu laboratuvarlarda yapılır.

1924'te F.B.İ.'a bağlı bir parmak izi bürosu kuruldu. 1963'te bu büroda 165 854 000 ayrı parmak izi bulunuyordu. Bu parmak izlerinin bir kısmı suçlulara, bir kısmı da askerî personele, devlet memurlarına, savaş esirlerine, bir hastalık geçirip kimliklerini unutmaktan korkan vatandaşlara aitti.

1935'te F.B.İ., adalet mekanizmasında çalışanlar için özel kurslar açmağa başladı. Her yıl iki defa açılan kurslar 12 hafta sürüyordu. 1963'te bu kursları bitirenlerin sayısı 4000'i aşmıştı. Ülkenin hemen her yerinden gelen polisler kurslara katılıyordu. F.B.İ. ayrıca polis okullarına da çeşitli yardımlarda bulunmaktadır. F.B.İ. her yıl konferanslar düzenler. Bu konferanslarda ülkenin çeşitli bölgelerinde kanunların uygulanmasında görevli kişiler biraraya toplanır. Ortak sorunlar tartışılır. F.B.İ. ayrıca A.B.D.'deki kriminel sorunları ve bu alandaki istatistikleri yayımlayan iki bülten çıkarır. F.B.İ.'ın merkezi Washington'dadır. Ülkenin çeşitli bölgelerinde F.B.İ.'a bağlı 55 bina vardır. Bu büroların başındaki görevliler merkeze karşı kendi bürolarından sorumludur. (L)

Fe, *demir*'in kimyasal sembolü. (L)

FE— ek. (ar. önek). *Esk.* Eklendiği bazı kelimelere «şimdi», «bu halde» ve «öyleyse» gibi anlamları kazandıran önek: *Fe-emmâ*, kaldı ki, fakat; *fe-illâ*, yoksa, olmazsa; *fe-keyfe*, nasıl, nasıl ki, öyleyse; *fe-li-hâzâ* (veya *fe-li-zâlik*) bu yüzden; bunun için, o halde; *fe-lâcerem*, muhakkak, şüphesiz. (M)

FEAL i. (fr. *féal*). Metalürji. Bileşiminde yüzde 25 oranında alüminyum bulunan demir ve alüminyum alaşımı. Reaktörlerdeki uranyum çubuklarının üstünü kaplamakta kullanılır. (L)

FEARNA, İrlanda cumhuriyetinde (Leinster ili, Wexford idare bölümü) köy, Wicklow dağlarının güneyinde; 450 nüf. Eskiden Leinster'in başkenti olan Fearna bugün gerilemiştir. XII. yy. dan kalma manastır. XIII. yy. dan kalma bir şatonun ilgi çekici yıkıntıları. (L)

FEARNLEY (Thomas), norveçli ressam (Friedrishald 1802-Münih 1842). Daha çok manzara resimleri yaptı. Christiania müzesi (*Labro Şelalesi*), Hamburg müzesi (*Dolmen*) ve Weimar müzesinde (*Dağ Manzarası*) eserleri vardır. (L)

FEBİHA zf. (ar. *febihâ*). *Esk.* Pekalâ, çok iyi, öyle olsun, ne güzel, o halde. (M)

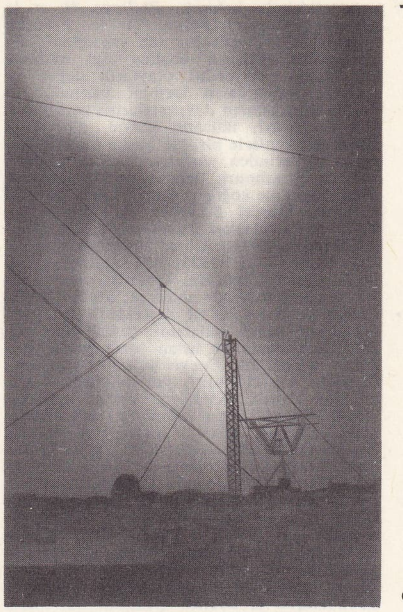

Güney kutbunda fecir

FEBRER CARBO (Joaquin), ispanyol meteoroloji ve astronomi uzmanı (Benicarlo 1893). Barcelona üniversitesinde fizik ve matematik okudu. 1917'de atandığı Fabra rasathanesini 1958'e kadar yönetti. 1931-1964 Arasında Barcelona üniversitesinde astronomi okuttu. İspanya ve Amerika Astronomi derneği başkanı oldu (1968). Belli başlı eserleri: *Atlas Pluviometrico de Cataluna* (Katalonya Yağış Atlası) [1930]; *Lecciones de Astronomia Elemental* (Astronomiye Giriş Dersleri) [1948] ve *Lecciones de Cosmografia* (Kozmografya Dersleri). [L]

FEBRES CORDERO (Leon DE), venezuelalı asker ve siyaset adamı (Puertos de Altragracia 1797-Merida 1875). Venezuela'nın Kurtuluş hareketine girdi, Guayaquil olaylarına (1820) ve Peru'da San Martin seferine (1821) katıldı. Sucre sipahileri karargâh başkanlığına getirildi, sonra generalliğe yükseltildi. Federal savaş sırasında (1859-1863), Paez kumandanı oldu, Cople savaşında general Falcon'u yendi. Meclis tarafından *Designado*'luğa getirildi ise de, liberaller tarafından iktidardan indirildi. Memleketinden kaçmak zorunda kaldı (30 ekim 1863). Venezuela'ya döndükten sonra siyasetle ilişkilerini kesti. (L)

FEBRONİUS (Justinus). Bk. HONTHEİM (Johann Nikolaus *von*).

FEBRONİUS'ÇULUK i. (özel ad *Febronius*'tan). Febronius tarafından ileri sürülen (1763) ve Genel konsilin papalıktan daha yetkili olduğunu savunan hıristiyan doktrini. (Avusturyada çok tutundu ve Joseph II'nin siyasetini etkiledi.) [L]

FEBRUALİA i. (lat. *februarius*, şubat'tan). Esk. Rom. Ölüleri kurbanlar ve sungularla yatıştırmak amacını güden ve şubat ayında yapılan arınma şenliği.

— ANSİKL. *Februalia*'nın Numa tarafından kurulduğu sanılır. Bu törenler geceleyin, meşalelerin ışığında yapılırdı. Tören sırasında bütün tapınaklar kapalı olurdu. Hiç bir evlenme töreni yapılmaz, tapınmada kullanılan hiç bir çalgının sesi duyulmazdı. (L)

FEBRUUS. Esk. Rom. Ölüler ayı ve yılın son ayı olan şubat ayında sitenin arınmasını ve ölülerin yatıştırılması amacıyle yapılan âyinleri temsil eden tanrı. Februus, daha sonra ölüler kırallığının tanrısı olan Latinlerin Pluton'u *Dis Pater* ile birleştirilmiştir. (L)

FEBVRE (Lucien), fransız tarihçisi (Nancy 1878-Saint-Amour, Jura 1956). Paul Mantoux ve Henri Pirenne'in eserlerindeki iktisadî ve sosyal görüşlerin, Vidal de la Blache'ın, tarihle ilişkilerini belirttiği coğrafya bilimine kattığı bilimsel ve insanî özellik-

lerin etkisinde kalarak, *Philippe II et la Franche - Comté* (Felipe II ve Franche Comté) [1911] adlı bir tez yayımladı. Bu ilk eserde, yazarın başlıca ilgi merkezleri ortaya çıkıyordu: olayların değil, insanlarla toplumların tarihini yazmak; insan ve toplumların davranışlarını açıklamak için de siyasî, iktisadî, sosyal, dinî veya kültürel etkenlerle birlikte başka bilim dallarının verilerinden yararlanmak. L. Febvre, 1919'da Strasbourg üniversitesinde profesör oldu. Tarih ile coğrafyanın ilişkileri üstünde durarak, Marcel Bataillon ile birlikte *La Terre et l'Evolution Humaine* (Yer ve İnsanın Evrimi) [1922], Albert Demangeon ile *Le Rhin* (Ren Nehri) [1935] adlı eserleri yayımlandı, insan bilgisinin, sentetik olması gereken yönü üzerinde durarak, Henri Ber'in *Revue de Synthèse*'ini destekledi ve 1933'ten sonra, bilim dallarının çeşitliliğine rağmen düşüncenin ve insan sorunlarının birliğini açıklayan *Encyclopédie Française*'i (Fransız Ansiklopedisi) yayımlamağa başladı. Son olarak, XVI. yy. üstüne eğilerek, çeşitli yönleri ile bu çağın dinî düşüncesini açıklayabilmek için şu eserleri yayımladı: *Un Destin, Martin Luther* (M. Luther'in Kaderi) [1928], *Le Problème de l'Incroyance au XVI. Siècle* (XVI. yy.da Dinsizlik Sorunu), *La Religion de Rabelais* (Rabelais'nin Dini) [1942], *Autour de l'Heptaméron* (Heptaméron Üstüne) [1944]. Lucien Febvre, aynı zamanda bu yeni düşüncelerin yayılmasını kolaylaştırmak istedi. Gerek 1929'da Marc Bloch ile birlikte kurduğu *Annales d'Histoire Economique et Sociale* (İktisadî ve Sosyal Tarih Yıllığı) adlı dergi, gerek 1933'ten sonra Collège de France'da çağdaş medeniyet tarihi üstüne verdiği dersler kanalı ile, düşünceleri yayma fırsatını buldu. Bu düşüncelerini *Combats Pour l'Histoire* (Tarih Uğrunda Savaş) [1953] adlı bir kitapta topladı. (L)

FEBVRE veya **FÈVRE** (Michel), 1663'e doğru, bir görevle Ermenistan'a giden kapusen papazı P. Justinien'in kullandığı takma ad. Başlıca eserleri: Anadolu'daki görevini anlatan ve Osmanlı imparatorluğunun o zamanki durumunu ortaya koyan *Etat Présent de la Turquie* (Türkiye'nin Bugünkü Durumu) [1674] ve *Théâtre de la Turquie* (Türk Tiyatrosu) [1682]. (L)

FECAAT i. (ar. *fecaᶜ*'den *fecāᶜat*). *Esk.* Acıklılık, çok acıklı durum, yürekler acısı hal: *Yaptıkları fecaatler ancak bununla tamam olacaktır* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Ne ölenleri, ne de bu ölümün fecaatini unutabiliyordu* (A. H. Tanpınar).

— Dil bil. Kelime Arapçada yoktur. (M)

FÉCAMP, Fransa'da Seine-Maritime idare bölgesinde (Havre idare çevresi) kanton mer-

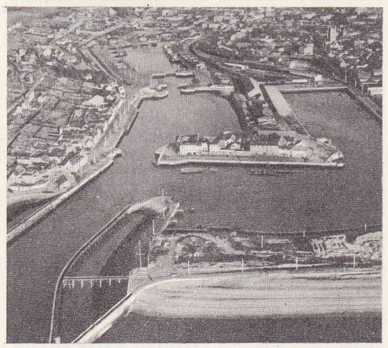

kezi, Caux bölgesi kıyısında; 22 000 nüf. Sayfiye yeri. Faal sanayi. (L)

FECÂYİ çoğl. i. (ar. *fecaᶜ*'dan *feciᶜa>fecāyiᶜ*). *Esk.* Acıklı durum ve olaylar, belâlar, musibetler: *Bir taraftan bu fecâyi kemirirken yurdu / Bir taraftan da elin bir sürü doymaz kurdu* (M. Â. Ersoy). [M]

FECEC (ŞATTÜL), El-Cerid şott'unun doğu kesimi, bu şott'tan Nefzava yarımadasıyle ayrılır. (L)

FECERE çoğl. i. (ar. *fücûr*'dan *fâcir>fecere*). *Esk.* Fena huylu olanlar, günahkârlar. ‖ Ayyaşlar, çok içki içenler. ‖ Yalancılar. ‖ *Kefere-i fecere,* eski tarih kitaplarında islâm olmayanlar için kullanılan söz. (M)

FECHNER (Gustav Theodor), alman filozofu (Gross-Sârchen 1801-Leipzig 1887). Önce hekimlik yaptı. Sonra Leipzig üniversitesine fizik profesörü oldu (1834). Kör olma tehlikesi karşısında öğretim mesleğinden ayrıldı (1840) ise de, 1846'da yeniden üniversiteye döndü, bu sefer felsefe profesörü oldu. Ona göre, ruh beden için ne ise, Tanrı da dünya için odur; insan ruhu ilâhi ruhun bir parçasıdır ve madde, birtakım güç merkezlerinden başka bir şey değildir. Fizik ile psişik arasındaki ilişki, ona göre, fizyolojist Weber'den aldığı şu meşhur psikofizik kanunuyle açıklanabilir: «Duyu, uyarımın logaritması olarak değişir». Eserleri: *Zend Avesta Oder Über die Dinge des Himmels und des Jenseitis* (Zend-Avesta veya Gökteki ve Öbür Dünyadaki Şeyler Üstüne) [1851]; *Über Die Physikalische und Philosophische Atomenlehre* (Fizik ve Felsefî Atom Teorisi) [1855]; *Elemente der Psychophysik* (Psikofizik Elemanları) [1860]. (L)

FECHT (LA), Alsace'da ırmak, İll'in kolu (sol kıyı), Munster yakınında Vosge'lardan inen iki akarsudan meydana gelir: 50 km. Turcheim'den geçer ve doğuya doğru gönderdiği kolu Logelbach, Colmar'ı aşar. (L)

FECİ sıf. (ar. *fecaᶜ*dan *feciᶜ*). Acıklı, üzüntü ve ıztırap veren, dehşetli, korkunç: *Bu kararını feci bir şekilde gerçekleştirmek üzereyken görülür, kurtarılır* (H. R. Gürpınar). *Ölmek değildir ömrümüzün en fecî işi / Müşkül budur ki ölmeden evvel ölür kişi* (Yahya Kemal). [M]

FECİA i. (ar. *fecaᶜ*'dan *feciᶜa*). *Esk.* Belâ, musibet, âfet: *Ki rûhu eylemesin böyle bin fecia harab! / Hayât namına, Yârap, nedir bu devr-i azam?* (M. Â. Ersoy). [M]

FECİR veya **FECR** i. (ar. *fecr*). *Esk.* Sabaha karşı ortalığın ağarmağa başladığı zaman, tan vakti: *Bilmem kaçıncı fecri vatan toprağında biz, / Görmekle şimdi bin yaşatan vecd içindeyiz* (Yahya Kemal). *Yorgun gözümüzün halkalarında / Güller gibi fecr oldu nümâyan* (Ahmed Hâşim). ‖ Sabahleyin güneş doğmadan önce, ufkun gün doğusunda beliren kızıl aydınlık, tan kızıllığı: *Onlar ki yanan fecr idiler dağda, denizde, / Her manzara onlardan akistir içimizde* (F. N. Çamlıbel). ‖ *Fecr-i kâzib,* tan yerinde gün doğmadan görülüp sonra kaybolan geçici aydınlık, yalancı tan. (Birinci fecir de denir). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Fecr-i sâdık,* tan yerinde güneş doğuncaya kadar devam eden sürekli aydınlık, gerçek tan (İkinci fecir de denir). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Fecr-i şimâlî,* Kuzey kutbuna yakın bölgelerde gökyüzünde parlak halkalar şeklinde görülen, bazen günlerce devam eden aydınlık. ‖ *Salât-ı fecr,* sabah namazı. ‖ *Tulû-i fecr,* tan ağarması.

— Ed. *Fecr-i Âti,* Bk. FECRİATİ EDEBİYATI.

— Jeofiz. *Kutup fecri,* kutup bölgelerinde görülen, az veya çok parlak olan, aydınlığı tan aydınlığına benzeyen ışık olayı: *Kutup fecirleri kuzeyde veya güneyde meydana gelebilir; kuzey kutbunda güney kutbundan daha sık görülür.* (KUTUP* IŞIĞI veya KUZEY IŞIĞI da denir). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Fecr-i kâzib*'in kısa bir süre sonra ortadan kaybolmasıyle ikinci fecir (fecr-i sâdık) meydana gelir. Sabah vaktinin gerçekten girmesini göstermeyip aldatıcı bir aydınlık olduğu için, yalancı fecir (fecr-i kâzib) diye adlandırılmıştır. Kurt kuyruğuna da benzetilmiştir. Bir hadisi şerif meali şöyledir: «Fecr, ikidir. Kurt kuyruğuna benzeyeni, ne bir şeyi helâl kılar, ne de haram! Fakat ufku kaplayanı namazı caiz ve yiyip içmeyi haram kılar». (Sabah namazının vakti girer ve oruçluluk hali başlar.)

● *Fecr-i sâdık,* sabah namazı vaktinin girdiğini ve oruç tutan bir kimsenin, orucu bozan şeylerden sakınacağı anın başladığını gösterir. Kur'an-ı Kerim'de fecr-i sâdıktan mecazî bir ifade ile «beyaz iplik» diye bahsedilir (Bakara suresi, 187). Fecr-i sâdık sırasında güneş, ufuk çizgisinden on sekiz derece aşağıdadır ve dikey bir ışın biçiminde ufukta belirir, sonra beyaz bir çizgi şeklinde ufka yayılır ve genişler.

— Jeofiz. ● *Kutup fecirlerinin fiziksel özellikleri.* Fecir renkli olduğu zaman, kırmızı renk, ışınların alt ucunda, yeşil ise üst kısımda bulunur ve aralarında, bazen kaybolan sarı bir renk uzanır. Ayrıca çoğu zaman, yalnız kırmızı ışınlardan meydana gelen fecirler görülür, buna karşılık tamamen yeşil ışınlardan meydana gelen fecir yalnız bir kere gözlemlenebilmiştir. Bir kutup fecrinin aydınlatma gücü çok azdır ve Ay'ın ilk dördündeki aydınlatma gücünü çok ender aşar. Üstelik, fecrin aydınlığında büyük yıldızlar kolayca seçilebilir. Fecir olayının ışık yansıması veya kırılmasıyle en ufak bir ilgisi yoktur, 1817'de fecir olayını inceleyen Biot, ışığın polarmaya uğradığını açıklayan en küçük bir ipucuna rastlamadı: demek ki kutup fecri kendiliğinden ışık verir. Bu önemli kavram, tayf analizi araştırmalarıyle doğrulanmıştır.

● *Kutup fecirleri teorisi.* Güneş özellikle püskürtü halindeyken, uzaya elektriklenmiş tanecikler fırlatır. Bunlardan bazıları Yer atmosferine kadar ulaşır ve önce atmosferin üst tabakalarına özellikle iyonosfere sızar, iyonosferde basınç çok düşüktür ve gazlar, Crookes tüpünde olduğu gibi iyonlaşır. Ancak Yer'in iki *magnetik kutbu* vardır: böylece, bu kutuplara doğru yönelen tanecikler Yer'in yüzeyine ulaşır ve kutupların çevresinde, *izoşazm çizgileri* denilen daire şeklinde ve aynı merkezli çizgiler halinde dağılır. Bu taneciklerin Yer'e ulaşması, Güneş'in en etkin olduğu dönemlerde, yani püskürtü ve lekelerin en çok görüldüğü anlarda Yer magnetizmasında değişikliklere yolaçar. Bu değişiklik pusula ibrelerinin sapmasıyle anlaşılır. Öte yandan, havanın üst tabakalarına çarpan bu tanecikler, bir Crookes tüpündeki deşarjın tüp içindeki seyreltik gazı ışıklı hale getirmesi gibi, bu tabakalarda bir *lüminesans* meydana getirir. Uzun süre açıklaması yapılamayan kutup fecirlerinin gerçek sebebi bu *lüminesans* olayıdır. Arrhenius'un bu konuyle ilgili temel teorisinde, daha fazla açıklanması ve tamamlanması gereken birçok nokta vardır (olayların geliştiği yükselti, uzayda kapladıkları alan, Kuzey ve Güney kutbu bölgelerinde aynı anda meydana gelmesi, gelen taneciklerin yapısı v.b. gibi).

Her on bir buçuk yıl'da bir fecir sayısının en yüksek değere ulaşması bu teoriyi doğrular, gerçekte, on bir buçuk yıllık bu dönem, Güneş etkinliğinin artış dönemine eşittir. Norveçli fizikçi Birkeland, bundan elli yıl önce, eksi elektrik yüklü taneciklerden meydana gelen bir katot ışınları demetini Yer'i temsil eden ve mıknatıslanmış çelikten yapılan bir küre üzerine düşürerek, labarotuvarda, sunî fecirler yapmayı başardı. (LM)

Fecir suresi, Kur'an'ın 89. suresi. Otuz ayetten meydana gelen sure Mekke'de indirilmiştir. Fecir vaktinde yeminle başlayan bu surede eski kavimler ve bunların meydana getirdikleri büyük medeniyetler anlatıldıktan sonra, bunların hepsinin, Allah'a isyan ettikleri için yok edildiği bildirilir. Surenin sonunda bir gün kıyametin kopacağı ve insanların o günde keşke önceden iyilik yapsaydık diye yakınmaları, Allah'a itaat eden kimselerin de cennete girişleri tasvir edilir. (M)

FEC-M'ZALA, Cezayir'de (Konstantin idare bölgesi, Mila idare çevresi) komün. Merciua dağlarında; 24 992 nüf. Meslekî eğitim merkezi. Civa yatakları. (L)

FECR i. Bk. FECİR.

Fecriati edebiyatı, türk edebiyatında, Edebiyatı cedide*ye karşı meydana gelen edebiyat hareketinin adı. Edebiyatı cedide akımının yayın organı olan *Servetifünun* dergisi Abdülhamid II sansürü tarafından kapatıldıktan (1901) sonra edebiyat yazıları ve sanat tartışmaları genellikle İstanbul dışındaki dergilerde yayımlanmağa başladı. Selânik'te Ömer Naci'nin idare ettiği *Çocuk Bahçesi* dergisinde (1904-1905), Enis Avni (Aka Gündüz) [1886-1958], Rasim Haşmet, Âkil Koyuncu, Ali Canip (Yöntem) [1887-1969], Mehmet Behçet (Yazar) [1890] gibi imzalar, edebiyat yazılarını yayımladılar. Bu dergi sansür tarafından kapatıldıktan sonra yazarlarından bazıları öğrenim için İstanbul'a geldiler; Tahsin Nahid (1887-1919), Müfid Ratib (1887-1917), Emin Bülent (Serdaroğlu) [1886-1942], Ahmed Hâşim (1884-1933), Şahabeddin Süleyman (1885-1921), Cemil Süleyman (Alyanakoğlu) [1886-1940], Ali Süha (Delibaş) [doğ. 1887] ile birlikte bir edebiyat topluluğu meydana getirdiler. *Hanımlara Mahsus Gazete*'de (1907)

Foto. LAROUSSE

1

2

3

4

5

Fecriati edebiyatı
1. Fuad Köprülü; 2. Refik Halit; 3. Ali Süha; 4. Fazıl Ahmet; 5. Celâl Sahir; 6. Yakup Kadri; 7. Tahsin Nahid; 8. Cemâl Süleyman; 9. Emin Bülend; 10. Ahmed Hâşim; 11. Faik Ali

6

7

8

9

10

11

bazı yazılarını yayımladılar. İkinci Meşrutiyetten (1908) sonra topluluktaki bazı yazarlar Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) [doğ. 1889], Köprülüzade Mehmed Fuad (Fuad Köprülü) [1890-1966], Refik Halit (Karay) [1889-1965] gibi sanatçılarla birleşti ve bir edebî topluluk meydana getirdiler. Edebiyatı cedide yazarlarının en gençleri olan Celâl Sahir (Erozan) [1883-1935] ve Faik Ali'nin de (Ozansoy) [1875-1950] katıldığı topluluk, *Fecri Âti Encümeni Edebîsi* adını aldı. *Servetifünun* dergisinde (sayı: 977, 24 şubat 1910) yayımlanan bir beyanname ile Fecriati'nin edebiyat anlayışı ilân edildi. Bildiride şu noktalar üzerinde duruldu: **1.** edebiyatın önemini ve ciddiyetini halka anlatmak gerekir; yurdun sanata ve bilime ihtiyacı vardır; **2.** sanat ve edebiyat boş vakitleri güzel geçirecek bir araç olmanın dışında, asıl, duyguların eğitimine yardım ederek milletin gelişmesini sağlar; **3.** «Edebiyatsız millet, dilsiz insana benzer» diyen Namık Kemal yeni bir edebiyat anlayışı getirmiş, fakat bu görüşler kamuoyuna maledilememiştir; **4.** Edebiyatı cedide çevreyi aydınlatan, osmanlı kamuoyuna kılavuzluk eden bir topluluk olmuştur. Fakat hükûmetin gittikçe artan baskısı bu çalışmanın devamını önlemiştir; hürriyetin ilânından sonra ise Edebiyatı cedide yazarları pek az istisna ile sanat ve edebiyata kayıtsız kalmışlardır; **5.** Fecriati topluluğu Avrupa'daki benzerlerinin küçük bir örneği olarak, dilin ve edebiyatın, edebiyat ve toplum bilimlerinin gelişmesine hizmet etmek üzere kurulmuştur; **6.** topluluk, batı ülkelerindeki benzer kurumlarla ilişki kurarak türk edebiyatını Batı'ya, batı edebiyatını Doğu'ya tanıtacaktır.

Bildiride ileri sürülen düşünceler tartışmalara yolaçtı. Edebiyatı cedidenin artık bir fonksiyonu kalıp kalmadığı, türk edebiyatının o günkü durumu ve Fecriatinin tutumu konusunda çeşitli tenkitler yayımlandı. Daha çok *Servetifünun* ve *Resimli Kitap* dergilerinde yer alan bu yazılarda Yakup Kadri, Celâl Sahir, Köprülüzade Mehmed Fuad, Ahmed Hâşim, Şahabeddin Süleyman, Müfid Ratib, Ali Canip Fecriaticilerin sanat görüşlerini açıkladı. Mehmed Rauf, Hüseyin Suad v.d.leri bu düşüncelere karşı çıktı. Tartışma sırasında Fecriaticiler, Edebiyatı cedide akımının Tevfik Fikret, Halid Ziya, Cenab Şahabeddin gibi yazarlarına karşı sert tenkitler yönelttiler. *Rübab* dergisinin yazarları (Hakkı Tahsin, Salâhaddin Enis, Ali Naci [Karacan], Halid Fahri [Ozansoy]) Fecriaticileri yenilik getirmemek ve başarılı eser vermemekle suçladı. *Genç Kalemler* dergisinde Fecriati yazarlarının dillerinin ve üslûplarının tabiî olmadığını, dünya görüşlerinin ferdiyetçi olduğunu ileri süren tenkitler yayımlandı. Bu tartışmalar sırasında bazı üyeler topluluktan ayrıldı. Ali Canib, Hamdullah Suphi, Celâl Sahir, *Genç Kalemler* dergisi yazarları arasına katıldı. Toplum ve memleket meselelerine geniş yer veren, sade Türkçeyi ve hece veznini kullanan Millî* edebiyat akımının gelişmesi sırasında Fecriati topluluğu ortadan kalktı (1912 yılı sonları).

● *Dil ve üslûp.* Sanat anlayışı bakımından «sanat için sanat» düşüncesine bağlı olan Fecriati'nin temel görüşlerinden biri «sanat şahsî ve muhteremdir» ilkesi idi. Bu anlayışla meydana getirilen eserleri, dil ve üslûp bakımından Edebiyatı cedide akımının özelliklerini devam ettirdi: arap ve fars dillerinden kelimelere, Arapça ve Farsça kurallarına göre yapılmış tamlamalara, bileşik sıfatlara geniş ölçüde yer veren bir dil kullanıldı. Zincirleme ibarelerle birbirine bağlı uzun cümleler kuruldu.

● *Şiir.* Fecriati şairleri, Edebiyatı cedide yazarlarının aşk ve tabiat gibi temalarını, onların şiirlerindeki özelliklere uygun yolda işledi. Duygulu, romantik aşkı dile getirdi. Tabiat tasvirlerinde gerçekçilikten uzak, kaldı. Bu şiirlerde vezin olarak aruzun kullanılışı devam ettirildi. Nazım şekilleri bakımından serbest müstezada geniş yer verildi. Fransız sembolistlerinden kuvvetli etkiler alındı.

Fecriati şairlerinin başlıcaları Ahmed Hâşim, Emin Bülent, Tahsin Nahid, Mehmet Behçet'tir. 1905-1908 Yıllarında yazdığı *Şi'r-i Kamer*'leriyle dikkati çekmiş olan Ahmed Hâşim, Fecriati döneminde *Servetifünun* dergisinde *Göl Saatleri* serisinde yer alan şiirlerini yayımladı (1911). Bu dönemdeki şiirlerinde Edebiyatı cedide şiirinin dil özelliklerine bağlı kaldı. Musikiye ön planda yer verdi. İzlenimci bir anlayışla saf şiir örnekleri meydana getirdi. Şiirini Fecriati akımının son bulmasından sonraki yıllarda geliştirdi. Fecriati şiirinin asıl temsilcisi içli ve duygulu eserler (*Ruh-ı Bîkayd*, [1910]) veren Tahsin Nahid'dir. Mehmet Behçet de bu dönemdeki şiirlerde (*Erganun* [1911]) lirizme ve ahenge geniş yer vermiştir. Emin Bülent ferdî duyguları işleyen şiirleri yanında tok ve kuvvetli bir söyleyişle millî ve sosyal konulara da yer verdi.

● *Hikâye ve roman.* Fecriati döneminin hikâye ve romanı dil ve anlatım bakımından da, iç ve dış yapı bakımından da edebiyatı cedide özelliklerini devam ettirdi. Fecriati sanatçılarından Yakup Kadri, Refik Halit

Foto. MEYDAN

Adolf FEDER
madam Welter'in
portresi
Modern Sanatlar
müzesi, Paris

gibi hikâye ve roman yazarları gerçek kişiliklerini millî edebiyat akımı içinde gösterdiler. Fecriatinin asıl romancı ve hikâyecileri Cemil Süleyman ile İzzet Melih'tir. Mehmed Rauf'un kuvvetli etkisi altında bulunan Cemil Süleyman'ın *Siyah Gözler* (1910) romanı dul bir kadının psikolojik tahlilini yerli hayata ait canlı sahnelerle birlikte verir. Bu yazarın hikâyelerinde (*Timsal-i Aşk* [1910]; *Ukde* [1912]) basit halk tiplerinin canlandırılmış olması dikkati çeker. *Tezat* (1912) romanının yazarı olan İzzet Melih, romantik aşkları yapmacıklı ve özentili bir şekilde anlatmıştır.

● *Tiyatro.* Abdülhamid II devrinde tamamıyle durmuş ve yerini tulûat oyunlarına bırakmış olan tiyatro çalışmaları Fecriati akımının meydana geldiği yıllarda hareketli bir döneme girdi.

Fecriati yazarlarından Şahabeddin Süleyman, Tahsin Nahid, Celâl Sahir, Müfid Ratib gibi yazarlar tiyatro ile yakından ilgilendiler. Oyunları teknik bakımından zayıf bulunan ve genellikle aşk acılarını ele alan (*Fırtına* [1910]; *Burgu* [1910]) Şahabeddin Süleyman'ın kadınlar arasındaki cinsel ilişkileri konu edinen *Çıkmaz Sokak* (1911) adlı eseri geniş tepkilere yolaçtı. Tahsin Nahid, Ruhsar Nevvare ile birlikte *Jön Türk* (1909), Şahabeddin Süleyman ile birlikte *Kösem Sultan* (1912) oyunlarını yazdı. Oyunlarının teknik bakımdan başarısıyle dikati çeken Müfid Ratib, Henry Bernstein'den bazı adapteler de yaptı.

● *Edebiyat tarihi ve tenkit.* Fecriati yazarları, meydana getirdikleri edebiyat hareketini tanıtmak ve savunmak için genellikle polemik niteliğinde tenkit yazıları yazdılar. Bu dönemde fecriaticilerin Edebiyatı cedideyi tenkidi, *Genç Kalemler*'in millî edebiyatı savunması dolayısıyle doğan tartışmalar dikkati çekti. Hemen hemen bütün fecriati yazarları, tenkit yazılarıyle tartışmalara katıldı. Fakat tenkit türünün asıl temsilcileri Şahabeddin Süleyman, Köprülüzade Mehmed Fuad, Müfid Ratib oldu. Şahabeddin Süleyman ve Köprülüzade Mehmed Fuad edebiyat tarihi alanındaki çalışmalarıyle de tanındı. Fecriati dönemi yıllarında Şahabeddin Süleyman'ın *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye*'si (1912), Köprülüzade Mehmed Fuad'ın *Hayat-ı Fikriye* (1909) adlı inceleme kitabı yayımlandı. Müfid Ratib özellikle tiyatro tenkitleri yazdı. (→ Bibliyo.) [M]

FEDA i. (ar. *fidā'*'dan *fedā'*). Bir amaç uğruna değerli bir şeyden vaz geçme: *Yemez yedirir, giymez giydirir, uykusunu bu aşk için fedadan çekinmezdi* (N. Araz). || Kurban: *Beyim, önümüze düş, başımız yoluna fedadır* (Namık Kemal). || *Feda etmek,* gözden çıkarmak, uğruna vermek, kıymak: *Yakın akrabalarımızı, dostlarımızı mı feda edeceğiz?* (A. H. Tanpınar). *Elbette bunun itirafı bana acıdır, çünkü bir kız benim için kendini feda ediyor* (M. Ş. Esendal).

— DEY. *Feda olsun!* Kurban olsun! Uğrunda yok olsun!: *En güzel günlerim senin için feda olsun! Ne çıkar.*

— Huk. *Esk.* Bk. FİDYE. (M)

FEDAÎ sıf. ve i. (ar. *fedā'î*). Yüksek bir ülkü uğruna her türlü tehlikeyi göze alan, canını dahi esirgemeyen kimse; serdengeçti: *Feda-yı can edeceksin demiş vatan hissi... / Demek heder değil oğlun, vatan fedaîsi* (M. Â. Ersoy). *Yandaki odada piyanistin parmakları, baskın yapmağa çıkan bir fedaî çetesi şiddetiyle piyanoya hücum ediyordu* (H. E. Adıvar). || Bir kimseyi veya bir yeri koruyan muhafız.

◆ **Fedaîlik** i. Fedaîye özgü davranış: *Bu böyle fedaîlik yolunu ihtiyar edenlerin işi değildir* (Cevdet Paşa). [M]

FEDAİA, Veneto - Trento Alplerinde geçit. Marmolada ile M. Padon arasında; yüksl. 2 057 m. Cordevole havzasını (Pettorina vâdisi) Avisio havzasına bağlar. Geçidin bulunduğu vâdide bir buzul gölü (*Fedaia gölü,* yüksl. 2 028 m) ve batıya doğru iki kaş (Marmolada ve Fedaia) vardır. Bu iki kaş arasındaki alana *Fedaia ovası* adı verilir. Fedaia ovası yer yer Marmolada buzullarından doğan akıntıların getirdiği çakıllı kumlarla kaplıdır. Avisio ırmağının çıktığı bölgede geniş bir akarsu havzası oluşmaktadır. (L)

FEDÂÎ BEY (İsmail), türk şairi (öl. Peşte 1601). İstanbul'da Kilârı Âmire kâtipliği görevinde bulundu. Mehmed III'ün Eğri savaşına katıldı (1596). Sonra Peşte kuşatmasında şehit edildi. (M)

FEDAİYAN çoğl. i. (ar. *fedā'î*'den *fedā'iyān,* fedailer). Filistin'in kurtuluşu için kurulan direnme teşkilâtlarında gönüllü olarak çalışan kimseler. Bk. FİLİSTİN DİRENME TEŞKİLÂTI. (M)

FEDAKÂR sıf. (ar. *fedā'* ve fars. *-kār* ekinden *fedā'kār*). [Kendini veya bir şeyini, menfaatini] Feda etmekten çekinmeyen, esirgemeyen, onları bu uğurda gözden çıkaran: *Merhumun iyi kalbinden, fedakâr ve vefalı oluşundan bahsedecek* (A. H. Tanpınar).

◆ **Fedakâran** çoğl. i. *Esk.* Fedakârlar. || *Fedakârân-ı millet,* millet uğruna kendi yararlarından vaz geçenler.

◆ **Fedakârane** zf. *Esk.* Fedakâr bir şekilde.

◆ **Fedakârî** i. *Esk.* Fedakârlık. (M)

FEDAKÂRLIK i. (*fedakâr*'dan *fedakār-lık*). Kutsal bir amaç veya değerli bir şey için kendi yararlarından vaz geçme, esirgemezlik: *Demek şimdi ondan, onun zayıf kalbinden bu müthiş fedakârlığı da bekliyorlardı?* (H. Z. Uşaklıgil). *Ne demiş de bu kadar fedakârlık ederek hayatını, şımarık bir mahâlle kızına bağlamıştı?* (H. E. Adıvar). *Bir fedakârlık yapmak. Fedakârlık etmek.* (M)

FEDALA, Fas'ta liman şehri. Bk. MOHAMMEDİYA.

— Tarih. Amerikalılar 8 ve 9 kasım 1942'de buraya çıkarma yaptı. Amerikalılarla Fransızlar arasındaki çatışmalara son veren ateşkesi Noguès ile Patton burada imzaladılar. (L)

FEDALÎ (Muhammed bin Şâfi'î el-Şâfi'î), arap akaid ve fıkıh bilgini (Munyat, Fazala ?-öl. 1821). Ünlü arap bilgini Bacûrî'nin hocası. Bilinen tek eseri *Kifayet-ül-Avam min İlm-il-Kelâm*'dır (Kelâm Biliminden Halka Yetecek Kadarı). [M]

FEDAVÎ veya **FİDAVÎ.** Bk. FİDA veya FİDAÎ.

FEDÇENKO (Aleksey Pavloviç), rus tabiat bilgini ve kâşifi (İrkutsk 1844-Mont-Blanc buzulları 1873). Moskova üniversitesinde jeoloji ve zooloji yüksek öğrenimi gördükten sonra, 1868-1871 arasında Rus Türkistan'ı ile Zerefşan ovasında (Kızılkum), Çin Türkistanı'nda (Tien Şan dağları, Pamir) bilimsel keşif seferlerine girişti. *Türkistan Yolculukları* adlı eseri 1874'te Petersburg'ta yayımlandı. (M)

FEDÇENKO buzulu, S.S.C.B.'de buzul, Bilimler Akademisi (Akademiya Nauk) sıradağlarında (Yukarı Pamir, Tacikistan); 77 km uzunluğunda, 3-4 km genişliğinde; yükseltisi 7 000 m'den 2 900 m'ye kadar alçalır. 500-600 m kalınlığında buz tabakaları ölçülmüştür. (L)

FEDDAN i. (ar. *feddān*). *Esk.* Bir çift saban öküzü. || Bir çift öküzle bir günde sürülebilen toprak parçası. || Suriye ve Mısır'da kullanılan bir alan ölçüsü birimi. (Eski feddan 59,3 ar; feddan-ı mısrî 41,1 ar.)

— ANSİKL. Bu ölçüye daha ziyade Mısır ile ilgili vakfiyelerde rastlanır. Büyüklüğü birkaç defa değişmiştir. Bir *feddan* yaklş. 1,1 akr (4 dönüm) idi. Bir feddan, 333 1/3 kasabaya eşitti ve 24 kırata bölünmüştü. Bir kasaba, 24 kabza idi. Mısır'da fransız istilâsından sonra üç türlü feddan ortaya çıktı: Nil civarında 1,336 arpent; Nil'den uzak yerlerde (2,375 arpent ve Dimyat'ta 2,012 arpent. Suriye'de feddan, bir tek öküz mânâsında kullanılırdı ve ölçü olarak 333 kasabaya eşitti. (M)

FEDDERSEN (Berend Wilhelm), alman fizikçisi (Schleswig 1832-Leipzig 1918). Leipzig'de fizik profesörlüğü yaptı. 1861'de, bir kondansatörün titreşimli boşalması sırasında meydana gelen kıvılcımları, döner ayna yardımıyle, fotoğraf camı üzerine düşürerek boşalmanın titreşimli olabileceğini deneysel olarak ispatladı. (L)

FEDE hastalığı. Diş hekimliği. Bk. RİGA *hastalığı.*

FEDEK, Arabistan'da, Hayber yakınlarında yahudi kasabası. Hz. Muhammed, Fedek Yahudilerinin Hayber'e yardım edeceğini duyunca damadı Ali'yi, Fedek'e yolladı (627). Hayber alındıktan sonra Fedek Yahudileri Muhayyise bin Mesud aracılığı ile ülkelerinin yarısı kendilerine bırakılmak üzere boyun eğmeyi kabul ettiler. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra kızı Fatıma, babasının mirası olarak Fedek ve Hayber'i istedi. Fakat Ebubekir bir hadise dayanarak onun bu isteğini yerine getirmedi. Sonradan Ömer bin Abdülaziz burasını Fatıma'nın torunlarına verdi, onun yerine geçen abbasî halifesi Memun da burasını Fatıma'nın torunlarına bağışladı, fakat Mütevekkil yine geri aldı. (M)

FEDELE (Cassandra), bilgisi ve zekâsıyle tanınan italyan kadını (Venedik 1465-ay.y. 1558). Poliziano'nun sevgilisiydi. Latince *Mektuplar* ve *Söylevler* yazdı. Kocası hekim Giammaria Mapelli'den dul kalınca, Venedik'te bir manastıra çekildi. (L)

FEDELİ (COMİCİ) [«Sadık oyuncular»], Andreini'nin ölümü üzerine dağılan *Comici Gelosi* topluluğunun geleneğini sürdürmek için 1605'te kurulan italyan tiyatro topluluğu. Andreini'nin oyuncu olan oğlu Giovanni Battista Andreini tarafından kuruldu. G. B. Andreini, toplulukta aynı zamanda yazar olarak da çalıştı. Eski *Gelosi* topluluğundan Virginia Ramponi, Flaminio adı ile tanınan Giovanni Paolo Fabri, Milano Beltramedia tiyatrosundan Nicolo Barbieri, genç âşık rollerinde oynayan Domenico Bruni, yüzbaşı rollerine çıkan Girolamo Gavarini ve genç kız rollerini oynayan Diana Ponti de topluluğa katıldılar. Fedeli kumpanyası 1607 yılında Milano'da *Maddalena Lasciva e Penitente* ve 1613 yılında *Adamo* piyesleri ile büyük başarı elde etti. Daha sonra, Marie de Médices'in çağrısı üzerine Paris'e giderek 1618 yılına kadar saray tiyatrosunda ve Hôtel de Bourgogne'da temsiller verdi. 1621-1623 Arasında Andreini kendi tarzında beş oyun yayımladı ve bunları Fransa'da temsil ettirdi. 1624-1625 Yıllarında tekrar Paris'e dönen yazar daha sonra İtalya'ya yerleşti ve Beltrame ile ortak olarak çalışmağa devam etti. 1652 Yılında dağılan topluluk sürekli olarak *Commedia dell'arte** tarzında oyunlar oynamıştır. (L)

FEDER (Adolphe),* rus asıllı fransız ressamı (Odessa 1886-Auschwitz kampı 1943). En önemli portreleri: *André Spire, Mme Welter* ve *Anatole de Monzie.* Resimlediği eserler arasında J. ve J. Tharaud'nun *A l'Ombre de la Croix* (Çarmıhın Gölgesinde) adlı eseri ile Arthur Rimbaud'nun şiirleri yer alır. Paris Modern Sanatlar müzesi ile Moskova Batı Sanatları müzesinde eserleri vardır. (L)

FEDER (Johann Georg Heinrich), alman filozofu (Schornweisbach, Bayreuth yakınları 1740-Hannover 1821). 1765'te Coburg lisesinde fizik öğretmenliği yaptı. 1797'de Hannover lisesi müdürlüğüne getirildi. 1811'de emekli oldu ve münzevî bir hayat sürdü. Locke'un felsefesini benimsedi ve Kant'ın araştırmalarına karşı çıktı. Özellikle, felsefe elkitaplarıyle tanındı: *Lehrbuch der Logik und Metaphysik* (Mantık ve Metafizik Kitabı) [1769]; *Lehrbuch der Praktischen Philosophie* (Pratik Felsefe Kitabı) [1770]; *Untersuchungen Über den Menschlichen Willen* (İnsan İradesi Üstüne Araştırmalar) [1779-1793]. (L)

FEDERAL sıf. (lat. *foedus, -eris,* ittifak'tan fr. *fédéral*). Bir devletler federasyonuna ait olan, bu federasyon ile bağlantılı olan: *Federal birlikler. İsviçre'nin Federal Anayasası.*

— Ask. *Federal atış,* İsviçre'nin her yıl, kantonlarından birinin merkezinde düzenlediği atış.

— Siyasî teşk. *Federal devlet,* iç hâkimiyet alanında yetkilerini federal devlete bırakan bir devletler topluluğunun meydana getirdiği belirli bir milletlerarası birlik. Bk. ANSİKL.

— **Federaller** çoğl. i. Tar. Amerika Ayrılık savaşında (1861-1865) «Konfedere» (Birleşik) adı verilen güneyli savaşçılara karşı federal birliği korumak için çarpışmış olan kuzeyli amerikan savaşçılarına verilen ad. (Federallere «Kuzeyli», Konfederelere «Güneyli» de denirdi.)

— ANSİKL. Siyasî teşk. *Federal devlet* çoğu zaman bir devletler konfederasyonundan meydana gelir. Bazı tarihî, kültürel veya iktisadî bağlarla birbirlerine bağlı olan devletler egemenliklerinin bir kısmını verdikleri bazı kuruluşlar tarafından yönetilen bir devlet kurarlar, bu yönetici kuruluşların

Foto. LAROUSSE

yetkisi gittikçe artarak üye devletlerden her birinin muhtariyetini kısmak eğilimini gösterir. Konfederasyon kuruluşlarının görüşlerini kabul ettirmeleri halinde konfederasyon bir federasyon haline gelir, bunu başaramadıkları takdirde konfederasyon dağılır. Kuzey Amerika Birleşik devletleri ve «Corfédération Hélvéque» adını muhafaza etmesine rağmen İsviçre, federal devletlerdir. Federal devlete arazi ortaklıkları oldukça geniş bir muhtariyet muhafaza ederler, bu bakımdan da federasyon, merkeziyetçi devletten ayrılır. (L)

FEDERALİST sıf. (fr. *fédéraliste*). Federalizme ilgili olan.

◆ İ. Federalizm taraflısı. (M)

Federalist parti, A.B.D.'de kurulan ilk siyasî parti; genellikle, gelişme halindeki amerikan kapitalizminin temsilcisi sayılır: sanayiciler, kuzeydoğulu tüccarlar ve bankerler, büyük çiftlik sahipleri. Federalistlerin aşırı kanadı (A. Hamilton) partinin gerçek sözcüsü (merkezî iktidarın kuvvetlendirilmesi, yoksulların oy verme hakkının kaldırılmasına yönelmiş siyasî «oligarşizm», Fransa ile mücadele edecek ve içteki bölücü unsurları ortadan kaldıracak kuvvetli federal ordu) ise de, 1796 seçimlerinde partiye büyük bir zafer kazandıran tarım çevreleri üzerindeki etkisini ve ikinci ve son federalist başkan J. Adams (1796-1800) tarafından yürütülen kuvvetli bir ılımlı akımın varlığını da gözönünde bulundurmak gerekir. Bu iki akım arasındaki uyuşmazlık sonucunda ılımlılar, federalist partiden ayrılıp cumhuriyetçilere katıldılar. Bu durum, 1800 seçimlerinde cumhuriyetçilerin zaferini açıklar. (L)

FEDERALİZM i. (fr. *fédéralisme*). Birçok bağımsız devletin üstün bir otorite yararına egemenliklerinden bir kısmını terkettikleri siyasî sistem.

— ANSİKL. Çağdaş federalistler için yeni bir hümanizma niteliği taşıyan *federalizm*, insan topluluklarının bir iç teşkilâtlanma ilkesi (yerinden yönetim) ve ilişkilerinin dış teşkilâtlanması konusunda girişilmiş bir denemedir (her toplumun hâkimiyetinden bir kısmını ortak bir iktidar yararına terketmesi). Birbirinden çoğunlukla farklı olan bu iki anlam, kimi zaman birbirine karşıttır.

● *İç federalizm,* yetkilerin birleştirilip çoğaltılmasını insanın etkin hürriyetinin şartı olarak görür.

Fénélon, Boulainvilliers, Montesquieu (*Kanunların Ruhu*) ve d'Argenson, fert ile devlet arasında aracı kuruluşların geliştirilmesi teorisini ortaya attılar. Fransız devriminden doğmuş olan devlet merkeziyetçiliğine sonradan birçok akım karşı çıktı. Bunlar arasında, XIX. yüzyılın birinci yarısının liberallerini (B. Constant, Tocqueville), ferdin, ailenin, mahallî ve meslekî topluluklarin gelişmesinin toplumsal bir zorunluk olduğunu söyleyen hıristiyan liberalleri (Lacordaire'in Montalembert'e mektubu, 1831), siyasî ve iktisadî bir «federasyonlar federasyonu» haline gelecek devletin yıkılmasını hedef tutan Proudhon'cu sosyalistleri (sosyalizm demek federasyonlar demektir) saymak gerekir. Yüzyılın ortalarına doğru milliyetçilikle kaynaşan iç federalizm akımı, sağcı fransız düşüncesi için devletin mutlak kudretine karşı bir çeşit düşmanlık şeklini aldı (Taine'den Ch. Maurras'a kadar). II. Dünya savaşından sonra, modern toplumların yönetiminde karşılaşılan güç sorunların çözümü olarak ortaya çıkan bu akım, daha önceki siyasî ilişkisini kaybetti.

● Yunan sitesinin IV. yy. da zayıf düşmesi, genel bir barışa duyulan özlem (İsokrates, *Barış Üstüne*), dünyanın «ahenkleştiricisi» (Plutarkhos), Büyük İskender'in yüceltilmesi gibi olaylar, dış federalizmin ilk belirtileridir. Henüz karmaşık olmakla birlikte, «aydınlıklar çağında» gerek küçük cumhuriyetleri tehdit eden dış tehlikelere karşı bir savunma (Montesquieu), gerekse bir milletlerarası topluluğu gerçekleştirme amacı olarak (William Penn, Rousseau, Kant) tavsiye edilmiş olan federalizm ideali tekrar ortaya çıktı. XIX. yy.'ın ortalarına kadar, bir yandan panamerikanizm akımı hazırlanırken (Panama konferansı, 1826) Avrupa federalizmi dört kaynaktan besleniyordu: bunlar, dinî (William Penn), sosyalist (Saint Simon), idealist milliyetçi (Mazzini) ve nihayet 1840'tan sonra serbest mübadeleci (Cobden) kaynaklardı. Barış Dostlarının (Amis de la Paix) 1848 Paris kongresinde, halkların federatif teşkilâtlanmasına dayanacak bir milletlerarası toplumun gerçekleşeceğini umanlar biraraya geldi. Fakat daha o zamandan, bu dış federalizm, Garibaldi'nin başkanlığında toplanan 2. Barış Dostları kongresinde (1867), Cumhuriyetçi kilise düşmanlığı eğilimiyle güçlenen «solcu» niteliğini açık gösterdi. Birinci Dünya savaşı denemesi daha geniş bir çevrenin bu akıma ilgi duymasına yolaçtı. Amerikalı hukukçu Alejandro Alvaroz (1917) tarafından ortaya atılan kıta birlikleri fikri, italyan liberalleri (Einaudi) ve kont Richard Coudenhove Kalergi'nin Avrupa birliği (1925) tarafından yeniden ele alındı. Karl Renner, Edvard Beneş, Schacht, Adenauer, Ed. Herriot (Birleşik Avrupa lehine çağrı, 1925), Sforza, Valéry ve Claudel gibi nüfuzlu kişiler de bu akıma katıldı. Y. le Trocquer, Ch. Gide'in «ekonomi ve gümrükler birliği» de bu birliğe katılarak komitelerini, Fransa, Almanya ve Belçika'da kurdu. Bu akım, büyük buhran sırasında (1930) fransız sağcılarının şiddetle karşı çıktıkları avrupa teşkilâtlanması hakkındaki Briand muhtırasının (bu muhtıra, paktın, mahallî teşkilâtlarla ilgili 21. maddesine uygundu) Milletler cemiyetine sunmasıyle zirvesine ulaştı. Programları karmaşık olan ve üyelerini özellikle muhafazakâr ve yüksek tabakadan seçen bu birinci federal akımın başarısı sınırlı oldu. Hitler'in III. Reich'ında propaganda konusu haline getirilen federalist fikirlere Avrupa'da karşı koyma kuvvetleri de sahip çıktı. Fransa'da Henry Frenay'in çalışmaları, De Gaulle'ün Cezayir'de Avrupa Birleşik devletleri lehindeki söylevi (1943) ve Londra'da mültecilerin «Federal Union» bünyesinde toplanması, bunun örnekleridir. Savaştan sonra, güçlü bir federalist akım doğdu. Bu akım, barışçılar, liberaller, hıristiyanlar, sosyalistler ve enternasyonalistler tarafından destekleniyordu. *Movement for World Federal Government* (Dünya Federal Hükûmeti hareketi) [1947-1951] gibi dünyacı (mondiyalist) veya çoğunlukla avrupacı olan pek çok teşkilât kuruldu ve bunlar *Comité International de Coordination Pour l'Unité Européenne'in* (Avrupa Birliği İçin Milletlerarası İşbirliği komitesi) [temmuz 1947] bünyesinde yer aldılar. Mayıs 1948 tarihli La Haye kongresi, bu arada, Avrupa konseyinin kurulmasına önayak oldu.

Geçici askerî ittifaklar (Yunan Symmakhia'ları XI. yy.da Lombardlar birliği) ve Kutsal Roma-Germen imparatorluğu gibi merkeziyetçi gruplaşmalar sayılmayacak olursa, uygulama alanında üç tip federal kuruluş birbirinden ayırt edilebilir: Federal devletler (Koine veya Akha birlikleri, Birleşik devletler, Brezilya, Alman Federal cumhuriyeti) özerk ve hattâ bağımsız devletlerden kurulu birlikler (Commonwealth, Communauté) ve milletlerarası, resmî veya yarı-resmî işbirliği örgütleri (Milletler cemiyeti ve sonraki Birleşmiş Milletler teşkilâtı, Avrupa konseyi ve buna bağlı hizmet kuruluşları; iktisadî ve kültürel birlikler [Ortak pazar, Avrupa Kömür ve Çelik birliği, Euratom]). [L]

FEDERASYON i. (fr. *fédération*). Birçok ayrı devletin kolektif bir devlet halinde birleşmesi: *Avrupa federasyonu projesi.* ‖ *Teşm. yol.* İnsan ortaklaşmalarının (devletler, dernekler, sendikalar v.b.) organik topluluğu: *Futbol federasyonu.* Bk. ANSİKL.

— Spor. Türk futbolunda bir *federasyon* kurulması yolunda ilk teşebbüs Milletlerarası Olimpiyat komitesi nezdindeki Türkiye murahhası Selim Sırrı Tarcan tarafından yapıldı (23 aralık 1913). Bu teşebbüs kulüpler tarafından beklenen ilgiyi görmedi ve Birinci Dünya savaşının başlaması ile unutuldu.

Galatasaraylı eski futbolcu Yusuf Ziya Öniş 1920 yılında İsviçre'de tahsilden dönerken beraberinde getirdiği İsviçre Spor Teşkilâtı nizamnamesi üzerinde devrin ünlü spor adamları Ali Sami Yen, Burhan Felek ve Nasuhi Baydar ile birlikte çalışmalara koyuldu. Bunun neticesi olarak 20 maddelik bir nizamname hazırladılar. Bu nizamname ile türk sporunun ilk teşkilâtı olan Türkiye İdman Cemiyetleri ittifakı doğdu. Türkiye İdman Cemiyetleri ittifakı, fiilî vazifesine 1923 yılında federasyonları teşkil etmek suretiyle başladı ve 13 nisan 1923 günü Şehzadebaşı'ndaki Letafet apartmanında yapılan toplantıda Türkiye Futbol federasyonu kuruldu.

— Tar. Paris komününün, Proudhon'cu (Delescluze, Pierre Denis) ve bir ölçüde enternasyonalcı (Varlin, Theisz, Frenkel) kanadı tarafından öne sürülen siyasî sistem; buna göre fransız birliği siyasî bir özerk komünler hür federasyonu tarafından gerçekleştirilecekti (*Fransız Halkına Bildiri,* 19 nisan 1871). Bu kanadın giriştiği teşebbüsler (Lyon, Marsilya, Saint-Etienne v.b. yerlerde) çabucak bastırıldı. (ML)

FEDERATİF sıf. (lat. *foederatus,* müttefik'ten fr. *fédératif*). Federalizme bağlı olan: *Amerika Birleşik devletlerinin anayasası federatif*'tir. (L)

FEDERE sıf. (fr. *fédéré*). Bir federasyona bağlı olan: *Federe siteler.*

◆ İ. Bir konfederasyon'un üyesi. ‖ Eskiden, bir antlaşmayle (feodus) Roma'ya bağlanan barbar halklara, daha sonraları da Roma imparatorluğu emrinde çarpışan ücretli barbar askerlere verilen ad. (L)

— ANSİKL. Rom. tar. Latince *foedus* kelimesi geniş anlamıyle komşu bir ülkenin kendiliğinden Roma ile antlaşma imzalamasını, daha özel olarak da eşit (*foedus aequum*: Etolya'lılar Rodos'lular, Yahudiler'le ilk birlik) veya eşit olmayan (feodus inicuum) [*federeler,* yani müttefikler] şartlarla yapılan bir savunma ve saldırı anlaşmasını belirtir. Eşit olmayan şartlar altında anlaşma yapmış olanlar Roma'ya bağlı kalmak zorundaydılar.

Barbar olmayan federeler (latin müttefikler, Antoniuslar zamanına kadar Roma eyaletlerinde özgür ve müttefik kalan şehirler) Roma'da birçok hakka sahipti: bu haklardan bazıları *amicitia* (anlaşma) *hospitium* (konukseverlik) ve bazen *jus connubui* (evlenme hakkı) ve *jus commercii* (ticaret hakkı) idi. Bazı federe italyan siteleri de *jus latii*'den yararlanıyordu. Başlangıçta Roma devlet düzeninin barbar federelere tanıdığı haklar insanlara tanınan basit haklardı. IV. yy.a kadar federelerden çok az yardım istendi: Sezar'dan itibaren, yeni Galyalılar ve Germenler yardımcı birlikler verdiler (Augustus'un germen ve Batavyalı muhafızları, Galya lejyonu). Yukarı imparatorluk devrinde paralı askerler önce yardımcı birlikler halinde biraraya toplandı (*nationes*), sonra roma ordusuna katıldı (212 Caracalla buyrultusu). Buna karşılık, IV. yy.dan sonra büyük halk toplulukları imparatorluğun sınır bölgelerine yerleşti. Sonra bu halklar *hospitalitas* ve *tertio** usulleri uyarınca, kanunî (Theodorich'in Ostrogotlarının 382'de Trakya'ya yerleşmeleri) veya kanun dışı (Salienlerin Galya'yı istilâsı, 306, 312, 340) bir şekilde imparatorluğa sızdılar. Bazı tarihçilere göre federeler sayesinde barbarlar meselesi çözümlenmiş, Barbarlar «Romania»da kaynaşmış ve bunun sonucunda, sonraki akınlar o kadar yıkıcı olmadığı gibi IV. yy.da imparatorluğun kalkınmasına da yararlı olmuştur. Bazılarına göre ise, Barbarlara başvurmakla imparatorluk düşmanı bağrına basmıştır. (L)

FEDERER (Heinrich), almanca yazan isviçreli yazar (Brienz, Bern 1866-Zürich 1928). Önce papaz oldu, sonra sıhhî sebeplerden dolayı papazlıktan ayrıldı. Birçok hikâye ve romanında, özellikle, Niklaus von Flüe'nin memleketi olan Obwald'ı canlandırır: *Lachweiler Geschichten* (Lachwill'in Hikâyeleri) [1911], *Jungfer Therese* (ihtiyar Kız Therese) [1913]. (L)

FEDERERZ i. Miner. Tabiî kurşun antimonyosülfürü. *Eşanl.* PLÜMOSİT. (L)

FEDERİCO I (Napoli 1452-Tours 1504), Sicilya adası kralı (1496-1501). Kral Ferdinando I'in ikinci oğlu. Yeğeni Ferdinando II'nin yerine tahta geçti, Fransa kralı Louis XII'nin saldırısına karşı koydu. Yeğeni Aragon kralı katolik Fernando II'den yardım istedi, bu isteği cevapsız kaldı, Maine kontluğuna karşılık Louis XII'ye boyun eğdi (1501). Krallığı 1503'te Aragon kralı tarafından işgal edildi. (L)

FEDERİCO I ROGER, Sicilya kralı. Bk. FRİEDRİCH II, Germen imparatoru.

FEDERİCO II (1272-Palermo 1337), Sicilya

adası kralı (1296–337), Aragon kralı Büyük Pedro III'ün (Sicilya kralı Pietro I) ve Sicilya kraliçesi Constanza'nın oğlu. Aragon ve Sicilya kralı olan büyük kardeşi Giacomo II Napoli kralı Anjou'lu Carlo II ile uzlaşarak Sicilya'dan vaz geçince, onun yerine tahta geçti. Aragon ve sicilya birleşik kuvvetlerini yenilgiye uğrattı, Carlo II ile Caltabellotta barışını yaptı (1302) ve hasmının üçüncü kızı Anjou'lu Eleonore ile evlendi. Trinakria kralı unvanını almak için Sicilya krallığını bıraktı ve Carlo II'nin metbuluğunu kabul etti. 1314'te Sicilya kralı unvanını yeniden alınca Carlo II'nin oğlu Bilgili Roberto ile yeniden savaşa girişti. Federico II, Aragon'la birleşti ve doğuda savaşan Büyük Katalonya birliğiyle anlaştı. (Bk. ALMUGAVARES). Birlik Atina ve Neopatria dukalığını ele geçirince, Federico II'nin ikinci oğlu Manfredo'yu dük ilân etti. Büyük oğlu Pietro II de Sicilya krallığının başına geçti. (L)

FEDERİCO III, Alçak Gönüllü (Catania 1342-Messina 1377), Sicilya adası kralı (1355-1377), Atina dükü (Federico II) [1333-1377], kral Pedro II ve Tirol **Karntenli İsabel**'in oğlu. Yeğeni Federico I'in ölümünde Atina dükü oldu ve aynı yıl ağabeyi Luigi'nin yerine Sicilya tahtına geçti. Ömrü boyunca, Sicilya adası krallığını elinde tutan Anjou sülâlesiyle savaştı, krallığını içine alan yerlerin hemen hemen tümü Luigi Taranto tarafından işgal edildi. 1362'de Taranto'nun ölümü ve Giovanna I'in son yıllarında yarımada krallığında patlak veren karışıklıklar Federico III'ün bütün Sicilya adasını yeniden ele geçirmesine yolaçtı. Törensever diye anılan Pedro IV'ün kızı aragonlu Costanza ile evlendi, Maria adında bir kızı oldu, Maria sonradan babasının yerine tahta geçti. (L)

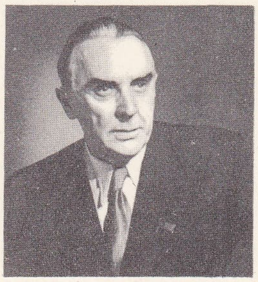

FEDİN

FEDERİGHİ (Antonio), italyan mimar, heykelci ve süslemecisi (1431-1490). Siena ve Orvieto katedralleri yapı emini idi (1451-1456). Siena katedralinin bazı kısımlarını resimli çinilerle döşedi (*Bethulia'nın Kurtarılması*, 1473). Aynı katedralin su kabı ile Loggia del Papa'daki (Siena) kemerler de onun eseridir. (L)

FEDERZONİ (Luigi), italyan gazetecisi ve siyaset adamı (Bologna 1878). İtalyan millî hareketini (1910) başlatanlardan. 1913'te milletvekili, birçok defa da bakan oldu. 1929 -1934 Arasında Senato başkanlığı yaptı, 25 temmuz 1943'te Mussolini'ye karşı açıktan açığa cephe aldı. 1945'te mahkûm oldu ise de 1947'de affedildi. (L)

FEDİ (Pio), italyan heykeltıraşı (Viterbo 1816-Floransa 1892). Önce Floransa'da kuyumcu çıraklığı yaptı, sonra Roma'da çalışmıştı. Başlıca eserleri: *Pietro Torrigiano ve Oğulları* adlı büyük heykel grubu (1856) ile *Polyksenos'un Kaçırılışı* (1866) [Loggia dei Lanzi-Floransa]. (L)

FEDİA i. Küçük bitki (10-30 sm). [Sapı oluklu fakat kalın olur. Yaprakları oval, çiçekleri pembedir. Akdeniz bölgesinde ekinler arasında yetişir.] (*Valerianaceae* familyasından.) [L]

FEDİN (Konstantin Aleksandroviç), sovyet romancısı (Saratov 1892). 1913'te edebiyata atıldıktan sonra, «Serapion kardeşler» adıyle anılan edebiyat okuluna katıldı (1921) ve yer yer yapmacıklı bir dille yazdığı iki psikolojik romanla tanındı. Bu romanlarda, devrim olayı dolayısıyle aydınların karşı karşıya kaldığı meseleleri inceledi: *Goroda i Godi* (Şehirler ve Yıllar) [1924] ve *Brat* (Kardeşler) [1928]. 1949'da *Pervie Radosti* (İlk Sevinçler) [1945] ve *Neobiknovennoe Leto* (Olağanüstü Bir Yaz) [1947-1948] adlı romanlarıyle Stalin ödülünü aldı. İlk devrimcilerin, devrim öncesi ve iç savaş günlerindeki hayatını anlatan hikâyeler de yazdı. Ayrıca, 1957'de *Yazar, Sanat ve Zaman* adı altında topladığı eleştirilerini ve 1960'ta *Odunluk* adlı romanını yayımladı. (L)

FEDOR. Bk. FİYODOR.

FEDOROV. Bk. FİYODOROV.

FEDOTOV (Pavel Andreyeviç), rus ressamı (Moskova 1815-Petersburg 1852). Moskova'lı memur ve satıcıları alaya alan küçük boy resimleri, Boily ve Gavarni'yi hatırlatır (Rus müzesi, Leningrad; Tretiyakov galerisi, Moskova). [L]

FÉE (Apollinaire), fransız eczacısı ve tabiat bilgini (Saint-Vincent-d'Ardentes İndre 1789 -Paris 1874). Önce askerî eczacı olarak 1809-1813 arasında İspanya savaşına katıldı ve bu ara mahallî florayı incelemek fırsatını buldu. 1815'te eczacıbaşı, 1833'te hekim, 1833-1871 arasında Strasbourg'ta tabiat tarihi profesörü oldu. Afrika kolonilerinde kınakına ağacının üretilmesine öncülük etti. Fransa Botanik derneği başkanı olarak botanik, sporlu bitkiler ve hidroloji üstüne birçok önemli inceleme yaptı. Eserleri: *La Flore de Virgile* (Vergilius Florası) [1822]; *Essai sur les Cryptogames des Ecorces Exotiques Medicinales* (Tıpta Kullanılan Egzotik Bitki Kabuklarında Yaşayan Sporlu Bitkiler Üstüne Deneme) [1824]; *Commentaires sur la Botanique et la Matière Médicale de Pline* (Plinius'un Tıbbî Maddeleri ve Botaniği Üstüne Yorumlar) [1833]; *Mémoire sur la Famile des Fougères* (Eğreltigiller Üstüne İnceleme) [1844-1866]. (L)

FEER (Henri Léon), fransız şarkiyatçısı (Rouen 1830-Paris 1902). Paris Doğu Dilleri okulunda ve Collège de France'ta Tibet ve Moğol dillerini okuttu. Başlıca eserleri: *Les Ruines de Ninive* (Ninova Yıkıntıları) [1864]; *la Puissance et la Civilisation Mongoles Au XIII. Siècle* (XIII. yy'da Moğol Hâkimiyeti ve Medeniyeti) [1867]; *Etudes Bouddhiques* (Buddha Dini Üstüne İncelemeler) [1871-1875, 1881-1885]; Journal Asiatique dergisinde çıkan *le Tibet: Pays, Peuple et Religion* (Tibet Ülkesi, Halkı ve Dini) [1886]. (L)

FEERİ i. (fr. *féerie*). Tiyat. Büyü'ye, olağanüstü güçlere, perilere dayanan tiyatro piyesi. Bk. PERİ *masalları*. (L)

FEGERSHEİM, Fransa'da Aşağı-Rhin idare bölgesinde (Erstein idare çevresi) komün, Alsace ovasında, Andlau kıyısında; 2 153 nüf. Karton fabrikası. (L)

FEHAMET i . Bk. FAHAMET. (M)

FEHD i. (ar. *fehd*). Zool. *Esk.* Pars. (M)

FEHHÂM sıf. (ar. *fehm* anlamak'tan *fehhâm*). *Esk.* Çok anlayışlı, çok zeki, pek kavrayışlı.

◆ **Fehhâme** sıf. *Esk.* Fehhâm'ın dişili, çabuk anlayan, çok anlayışlı. (M)

FEHİM veya **FEHM** i. (ar. *fehm*). *Esk.* Anlama, anlayış, kavrama: *Ben olamadım egerçi şair / Oldum şu kadar ki fehme kadir* (Ziya Paşa). || *Fehm-sâz,* anlaşılır, akla yatkın.

◆ **Fehim** sıf. *Esk.* Zeki, akıllı, anlayışlı. || İ. Erkek adı.

◆ **Fehmetmek** blş. geçl. f. *Esk.* Anlamak, kavramak: *Sözünden özün tanırdım / Fehmederdim dostum seni* (Seyranî).

◆ **Fehmî** sıf. *Esk.* Fehimle ilgili, anlayışla ilgili. || İ. Erkek adı.

◆ **Fehmolunmak** blş. edilg. f. *Esk.* Anlaşılmak, kavranmak. (M)

FEHİM (Ahmed). Bk. AHMED FEHİM.

FEHİM (Süleyman Efendi), türk bilgin ve şairi (İstanbul 1789-ay.y. 1848). İsmail Ferruh Efendiden ders gördü. Onun hizmetinde bulundu, sonra Divanı Hümayun Mühimme kalemine girdi; bir süre darphanede çalıştı. Daha sonra Rumeli'de voyvodalık ve mütesellimlik yaptı. Genç yaşta ders verecek bir dereceye geldi. İsmail Ferruh Efendinin yardımı ile kurulan Beşiktaş İlmiye cemiyetinde ders vermeğe başladı. Memuriyetten sonra Karagümrükteki konağına çekildi, evinde özel olarak ders okuttu. Eserleri: *Divançe; Sefinet-üş-Şuara*'dır (Şairler Gemisi). [M]

FEHİME SULTAN, Murad V'in kızı (İstanbul 1875-Nis 1929). Babasının tahttan indirilmesi üzerine Dolmabahçe sarayından Çırağan'a götürüldü. Sarayda özel öğrenim gördü. Nota yazar, piyano çalardı. Abdülhamid II tarafından Ali Galib Bey ile evlendirildi. Bir süre sonra, Galib Paşadan boşanıp, subaylıktan ayrılan Mahmud Bey ile evlendi. Hanedanın, Türkiye'den çıkarılması üzerine Nis'e gelip yerleşmişti. (M)

FEHİM MUSTAFA ÇELEBİ Uncuzade (Fehim-i Kadim de denir), divan şairi (İstanbul 1627-Ilgın 1648). İstanbul'da ticaretle geçinen mısırlı bir aileden gelme olduğu söylenir. Evliya Çelebi'ye göre 17, *Safaî Tezkiresi*'nde yazılanlara bakılırsa 18 yaşında divan düzenlemiş, yaşadığı sürece geçim sıkıntıları çekmiş, Kudüs, Medine, Mekke illerinde bulunmuş, bir aralık İstanbul'dan ayrılıp Mısır'a gitmiştir. Nasıl bir öğrenim gördüğü, ne gibi bilgiler edindiği kesin olarak bilinmiyor. Kendisinden söz eden tezkirelerde bu konuda inanılır açıklamalar yoktur. Şiirlerinde kullandığı kavramlardan, deyimlerden küçük yaşta olmasına karşılık, kendinden önce gelen şairlerin hiç olmazsa o çağda en ünlülerini, en ilgi çekici olanları okuduğu anlaşılıyor. İçinde sayısı pek az olan gazellerinin, birkaç kasidesinin ve iki naatı şerifinin bulunduğu küçük bir *Divan*'ı vardır.

Seçtiği kavramları çoşkunlukla, bazen anlamdan çok sese, bazen sesten çok anlama önem vererek işleyen, ses uyumunu şiirde ustaca dile getiren bir mısra örgüsü kurmayı başardı. Fehim de çağının görüşüne, sanat anlayışına bağlı kalarak iran şairlerinin etkisinden kendini kurtaramadı. En çok beğendiği, Örfî'dir. *Divan*'ında *Kaside-i der Şikâyet-i Dehr* (Dünyadan Yakınma Kasidesi) adıyle yer alan bir şiirinde, bazı gazellerinde dünya sıkıntılarından, hayat acılarından için için yakınır.

Rûz-ü şeb redifli kasidesi, *nâbedid* redifli gazeli çağdaşlarının olduğu gibi, kendinden sonra gelen divan şairlerinin de ilgisini çekti, birçokları ona nazire söyledi. Fehim'in şiirlerinde aşkî, rindane, bazen de tasavvufî bir duyuşun izleri görülür. Nazîm, Şeyh Galib, Keçecizade İzzet Molla, son çağda başta Leskofçalı Galib olmak üzere Yenişehirli Avnî Bey, Namık Kemal gibi birçok şairin ona nazireler söylediği, izinden yürüdüğü biliniyor. (M)

FEHİM PAŞA, Abdülhmid II'nin yaveri ve başhafiyesi (İstanbul 1873-Bursa, Yenişehir 1908). Babası Esvapçıbaşı İsmet Bey Abdülhamid'in çocukluk arkadaşı olduğu için, kolayca saray çevresine girdi. Harbiye'nin Zadegân sınıfında öğrenim gördü. Yüzbaşı (1894), kolağası oldu (1896); padişahın yaverleri arasında görev aldı. Abdülhamid II'nin özel hafiyeliğini yaptığı sırada halka karşı kötü davrandı. Kısa zamanda halkın hıncını üzerine çekti. Hiç bir savaşa katılmadığı halde 25 yaşında paşa, 30 yaşında ferik oldu. Bazı yabancı elçilerin şikâyeti üzerine Bursa'ya gönderildi. Burada da aynı şekilde hareket etti. 1908 Meşrutiyetinden sonra Yenişehir'de linç edildi. (M)

FEHLİNG (Herman), alman kimyacısı (Lübeck 1811-Stuttgart 1885). Liebig'in öğrencisi, 1839'da Stuttgart Polytechnikum okulunda profesör oldu. Maden suları, tuzlalar, ekmekçilik, deri sepileme üstüne çalışmalar yaptı. *Fehling çözeltisi* adı verilen bakır-potasyum hidroksitli ayıracı bulmasıyle ün kazandı. (L)

Fehling çözeltisi, bakırlı potasyum hidroksit çözeltisi. Hazırlanışı: 34,65 gr billûrlaşmış bakır sülfat, 200 sm^3 suda çözündürülür; elde edilen çözelti yavaş yavaş ve karıştırılarak, bileşiminde 173 gr Seignette tuzu bulunan 1,14 yoğunluğundaki 480 sm^3 potasyum hidroksite katılır, meydana gelen çözelti 1 litre olacak şekilde çoğaltılır.

Aldehitler, Fehling çözeltisini, hızla su kaybedip kırmızı bakır-I oksit veren sarı bakır-I hidroksiti çöktürerek indirger. Bununla beraber, böyle bir indirgeme aldehit fonksiyonuna özgü bir indirgeme değildir. Laboratuvarlarda 1 sm^3 Fehling çözeltisi, 5 mgr glikoz tarafından indirgenerek glikozun dozunu belirtmek için kullanılır. (L)

FEHM i. Bk. FEHİM.

FEHMİ BEY (Hasan). Bk. HASAN FEHMİ BEY.

FEHMİ BEY (Hasan) **Zaimzade.** Bk. ZAİMZADE HASAN FEHMİ BEY.

FEHMİ EFENDİ Cerrah, Zakirbaşı, Hacı, Hoca, türk bestecisi (İslimye, ?-İstanbul 1935). 1877'de 93 göçmenleri arasında İstanbul'a geldi. Nâfiz Beyden musiki dersi gördü. 1924'e kadar Seyyid Nizâm dergâhında zakirbaşılık etti. Amatör olarak eczacılık ve cerrahlık öğrendi. Bilinen eserleri: Isfahan durak'ı; 8 ilâhi; neveser faslı; suzidilden 2 beste; 2 şarkı. (M)

FEHMİ EFENDİ Malkoçoğlu, Hacı. Bk. MALKOÇOĞLU HACI FEHMİ EFENDİ.

FEHMİ KUBİLAY. Bk. KUBİLAY (Mustafa Fehmi).

FEHMİ MAZLUM PAŞA. Bk. MAZLUM PAŞA (Mustafa Fehmi).

Foto. LAROUSSE

FEHMİ PAŞA (Hasan). Bk. HASAN FEHMİ PAŞA.

FEHMİ TOKYAY. Bk. TOKYAY (Fehmi).

FEHRBELLİN, Almanya'da (Doğu Almanya, Brandenburg idare bölümü) kasaba, Berlin'in kuzeybatısında; 3 900 nüf. Brandenburg Seçici prensi Friedrich Wilhelm, *Yenilmez* diye isim yapan İsveçlileri burada yendi (28 haziran 1675). [L]

FEHRENBACH (Charles Max), fransız astronomi bilgini (Strasbourg 1914). Marsilya üniversitesi astronomi profesörü, aynı şehrin gözlemevi müdürü ve Saint-Michel (Aşağı Alpler) gözlemevi müdür yardımcısı. Tersinir bir prizma-objektif kullanarak, yıldızların hareket hızının Yer doğrultusundaki bileşenini ölçmek için yeni bir metot ortaya koydu. (L)

FEHRENBACH (Konstantin), alman siyaset adamı (Wellendingen, Baden 1852-Freiburg 1926). Baden meclisine (1901), sonra da Reichstag'a (1903) girdi, Merkez partisinin başına geçti. 1918'de Reichstag, daha sonra da ilk Weimar Millî meclisi başkanı oldu; 1920 haziranında başkan Ebert tarafından merkeziyetçi koalisyonu kurmakla görevlendirildi, ama alman savaş borçları konusunda Londra'nın bir ültimatom vermesi üzerine, ertesi yıl görevinden ayrıldı. (L)

FEHRMAN (Daniel), isveçli madalyon gravürcüsü (Stockholm 1710-ay.y. 1780). Hedlinger'in öğrencisi. Stockholm darphanesinde çalıştı. Birçok madalyon ve mühür yaptı. (L)

FEHVA i. (ar. *fehvā*). *Esk.* Anlam. ‖ Kavram.)

◆ **Fehvasınca** zf. uyarınca, sözü gereğince: *Vakıa Napolyon'u bilmiyordu ama «Yusuf'u bilmeziz amma seni râna tanırız» fehvasınca beni iyi biliyordu* (A. H. Tanpınar). [M]

FEİ (Alessandro), **del Barbiere** denir, italyan ressamı (Floransa 1543-ay.y. 1592). Önce Ghirlandajo, sonra da P. Francia'dan ders gördü. Gösterişli mimarî dekorlar içinde dinî sahneler çizdi. *Kırbaçlama* (Santa Croce, Floransa), *San Domenico'nun Mucizesi* (Santa Marfia Novella manastırı). [L]

FEİJOA i. (J. D. Silva *Feijo*'nun adından). Amerika asıllı ağaççık. (*Feijoa Sellowiana* oldukça yaygın bir meyve ağacıdır. Batı Avrupa'nın güneyinde ve Afrika'nın kuzeyinde yetiştirilir. Mersingillerden.) [L]

FEİJOO Y MONTENEGRO (Benito Jeronimo), ispanyol benedikten rahibi ve bilgini (Casdemiro 1676-Oviedo 1764). Kökünü Erasmus, Bayle ve Fontenelle'den alan bir akılcılık adına, gelenekler ve kör inançlarla savaştı. Felsefe, matematik, tarih, siyaset, biyoloji, edebiyat konularını kapsayan denemelerini, *Teatro Critico Universal* (Eleştirili Evrensel Tiyatro) [9 cilt, 1726-1739] ve *Cartas Eruditas y Curiosas* (Bilgince ve Meraklı Mektuplar) [1742-1760] adlı eserlerinde topladı. (L)

FEİJOO Y RODRİGUEZ (Samuel), kübalı şair. İlk eserleri lirik bir nitelik taşır: *Camarada Celeste* (Göksel Dost) [1944]; *Libro de Apuntes* (Hatıra Defteri) [1954] ve *Cuerda Menor* (Yedek Tel) [1964]. Uzun şiirlerinde ise düşünce yanı ağır basar. Başlıca şiir kitapları: *Avanturas con los Aguinaldos* (Çalılarla Serüvenler) [1947]; mensur şiirlerini biraraya getiren *Diario Abierto* (Açık Yevmiye) [1960]. Hikâyelerini *Quinquin en Pueblo Mocho* (Pueblo Mocho'da Quinquin) [1964] adlı eserde topladı ve *La Alegre Noticia* (Hayırlı Haber) [1960] adlı bir oyun yazdı. (L)

FEİL (Charles), fransız kimyageri ve sanayicisi (Paris 1824-Choisy-le-Roi 1887). Kudretli teleskopların yapılmasına imkân veren, flintten ve kromdan büyük mercekler meydana getirdi. Ayrıca yakut, gök yakut, zümrüt gibi çeşitli mineralleri sunî olarak elde etmiştir. (L)

FEİLİNG (Keith Grahame), ingiliz tarihçisi (1884). Tory partisi üzerine incelemeleriyle tanındı. Eserleri arasında *History of the Tory Party* 1640-1714 (Tory Parti'sinin Tarihi 1640-1714) [1920]; *The Second Tory Party* 1714-1832 (İkinci Tory Parti'si 1714-1832) [1932]; İngiltere'nin genel tarihi üzerine çok başarılı bir eser olan *A History of England* (İngiltere Tarihi) [1950] anılabilir. (L)

FEİN (Eduard), alman hukukçusu (Braunschweig 1813-Eisleben yakınlarında 1858). Zürich (1844), Jena, Tübingen üniversitelerinde Roma hukuku profesörlüğü yaptı. *Recht der Kollation* (Collatio Hukuku) [1842], Gluck'un *Erläuterungen der Pandekten*'inin (Pendecta'ların Açıklamaları) XLIV.-XLV. ciltlerini meydana getiren *Recht der Kodizille* (Codicillus Hukuku) [1851-1853] gibi eserler yazdı. (L)

FEİNİNGER (Lyonel), alman asıllı amerikan ressamı (New York 1871-ay.y. 1956). Naziliğin iktidara gelişine kadar Avrupa'da yaşadı. Ülkesinin başlıca kübist sanatçıları arasında yer aldı. Eserleri New York, Philadelphia, Boston, Cleveland (Ohio) müzelerinde ve Minneapolis Walker Art Center'-dedir. (L)

FEİRA DE SANTANA, Brezilya'da (Bahia eyaleti) şehir, Salvador'un kuzeyinde; 61 600 nüf. Önemli hayvan panayırları. Dokumacılık. (L)

FEİS (Herbert), amerikan iktisatçısı (New York 1893). Washington hükûmetinin, özellikle İkinci Dünya savaşı süresince, iktisat müşaviri oldu. Amerikalılararası konferanslarda (Buenos Aires 1936-1937; Lima 1938) önemli bir rol oynadı. (L)

FEİTAMA (Sijbrand), hollandalı oyun yazarı (Amsterdam 1694-1758). Birçok tragedya ve alegorik oyun yazdı. *Henriade, Telemaque* ve bazı fransız tragedya yazarlarının eserlerini manzum olarak kendi diline çevirdi. (L)

FEİTH (Rhijnvis), hollandalı şair (Zwolle 1753-ay.y. 1824). Doğduğu şehrin belediye başkanı seçildi, Amirallik kolejine üye oldu. *Thirsa of de zege van den Godsdienst* (Thirsa veya Dinin Zaferi) [1784], *Johana Gray* (1791), *İnes de Castro* (1793) gibi tragedyalar yazdı. Yurtseverlik duygularını dile getiren, lirik şiirleriyle tanındı: *Oden en Gedichten* (Od'lar ve Çeşitli Şiirler) [1796-1800]; *Het graf* (Mezar) [1792]; *De ouderdom* (Yaşlılık) [1802]. Klopstock, Young, Ossian ve Goethe'nin etkisinde kaldı. Şiirlerinde iç karartan, umutsuz, duygulu bir hava vardır. Bir de roman yayımladı: *Ferdinand en Constantia* (1785). [L]

FEJER, Macaristan'da idare bölgesi, Budapeşte ile Balaton gölü arasında; 360 000 nüf. İdare merkezi, *Szekesfehervar.* (L)

FEJER (Gyorgy), macar tarihçisi (Kcozthely 1761-Budapeşte 1851). Birçok eser yazdı. Macaristan tarihiyle ilgili büyük bir metin derlemesinin hazırlanmasında geniş katkısı oldu: *Codex Diplomaticus Hungariae* (Macaristan Diplomatik Kodeksi) [43 cilt, 1829-1844]. (L)

FEJERVARY (Géza, —baronu), macar generali ve devlet adamı (Josefstadt 1833-Viyana 1914). Solferono'dan sonra kendisine asalet unvanı ve Marie-Thérèse nişanı verildi. 1884' te Macaristan savaş bakanı oldu. Macar ordusunun, avusturya-macaristan ortak ordusundan tamamıyle ayrılmasını isteyen milliyetçilerin programına karşı koyan iki kabine kurdu; macar parlamentosunun çoğunluğu tarafından meşruluğu tanınmayan bu hükûmetlerin ömrü az oldu (haziran-eylül 1905; ekim 1905-nisan 1906). [L]

FEJOS (Paul), macar asıllı filim yönetmeni (Budapeşte 1898). Tıp öğrenimi yaptı, bir iki önemsiz filim çevirdikten sonra A.B.D.'ye göç etti. Amerika'da *The Last Moment* (Son An) adlı bir öncü filim çevirdi (1927). Can çekişen bir insanı anlatan bu filim Charles Chaplin tarafından çok övüldü. 1928'de *Lonesome* (Yalnızlık) filmini çevirdi. Bir iki önemsiz filim daha yaptıktan sonra bu alandaki çalışmalarını Avrupa'da sürdürdü: *Marie, Légende Hongroise* (Marie, Macar Efsanesi) [1932]; *Sonenstragı* (Güneş Işını) [1933]. Birkaç belgesel filim yaptı, 1945'ten sonra sinema dünyasından ayrıldı. (L)

FEK i. (ar. *fekk*). *Esk.* Ayırma, açma. ‖ Çözme, koparma, kırma. ‖ Söz söyleme. ‖ Zorluk halletme. ‖ Kurtarma. ‖ Kaldırma. ‖ *Fekk-i mühür,* mühür bozma, mühürlü mektubu açma. ‖ *Fekk-i rabıta,* ilgiyi kesme. ‖ *Fekk-i rehn,* rehini kurtarma.

— Huk. *Esk.* Mülkiyeti kayıtlayan bir hakkın veya genel olarak kayıtlayıcı bir durumun çözülmesi, kaldırılması: *Haczin, mühürün, rehnin fekki.* ‖ *Fek etme.* Bk. KALDIRMA. ‖ *Fekk-i rakabe,* kölenin azat edilmesi, onun hürriyetini kayıtlayan haktan, boyunduruktan kurtarılması. (Bu deyim Kur'an-ı Kerim'de, Beled suresinin 13. ayetinde geçer ve kölenin boyunduruktan kurtarılması anlamında yorumlanır.) Bk. RAKABE. (M)

FEK i. (ar. *fekk*, açma). Anat. *Esk.* Çene kemiği. ‖ *Fekk-i alâ,* üst çene. ‖ *Fekk-i asfel,* alt çene.

◆ **Fekkeyn** ikil i. Anat. *Esk.* Alt ve üst çene.

◆ **Fekkî** sıf. Anat. *Esk.* Çene ile ilgili. ‖ *Şiryan-ı fekkî,* çene atardamarı.

◆ **Fekkiye** sıf. Anat. *Esk.* Fekkî'nin dişili. ‖ *İzam-ı fekkiye,* çene kemikleri. (M)

FEKALOM i. (fr. *fécalome*). Patol. Dışkının bağırsakta bir noktada ur sanılacak şekilde toplanması. (Fekalom özellikle ihtiyarlarda görülür ve bağırsak tıkanmasına sebep olabilir.) [L]

FEKALOYİT sıf. (fr. *fécaloïde*'den). Bk. DIŞKIMSI.

FEKALÜRİ i. (fr. *fécalurie*). Sidik yolundan sidikle karışık dışkı atılması (Sidik torbası ile bağırsak arasında bir delik bulunduğunu gösterir.) [L]

FEKAR i. Bk. FIKAR.

FEKE, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Adana ili) ilçe merkezi kasaba; 3 930 nüf. Adana'yı Kozan üzerinden Saimbeyli'ye bağlayan yol üzerinde. — *Feke ilçesi,* 1 335 km², 20 100 nüf. Merkez bucağından başka Mansurlu adlı bir bucağı ve 34 köyü vardır. (M)

FEKETE (Lajos), macar asıllı türk tarihçisi (doğ. 1891). Birinci Dünya savaşında esir düştü; esir kampında Türkçe öğrendi. Avrupa ve Macaristan arşivlerinde bulunan türk belgeleri üzerinde çalıştı (Zichy ailesi arşivi, Debrecen ve Gyöngyös arşivleri, Venedik arşivi, Berlin ve Dresden, Rakozci-Aspremont arşivleri v.d.). Budapeşte Macar Devlet arşivinde görev aldı. Budapeşte üniversitesinde osmanlı belgeleri profesörü oldu. Bir ara İstanbul'da başbakanlık arşivindeki türkçe belgeleri tasnifle görevlendirildi. *Einführung in die Osmanisch-Türkische Diplomatik der Türkischen Botmassigheit in Ungarn* (Macaristan'da Türk Hâkimiyetinde Osmanlı- Türk Diplomasisine Giriş) [1926] adlı eserinde türkçe belgelerle ilgili bilgileri toplamıştır. *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterhazy* 1606-1645 (Palatinus Miklos Esterhazy'nin Arşivindeki Türkçe Belgeler, 1606-1645) [1932] adlı eseri XVII. yy. türk-macar ilişkileri konusunda önemli bir kaynaktır. Diğer eserleri: *A Törökkori Vac Egy XVI. Szazadi Osszeiras Alapjan* (XVI. yy.a ait bir Tahrire göre Türk Devrinde Vac) [1942]; *Az Esztergomi Szandzsak* 1570; *Evi Adoösszeirasa* (Estergon Sancağının 1570 Yılı Tahrir Defteri) [1943]; *Budapest a Törökkorban* (Türk Devrinde Budapeşte) [1944]; *Die Siyaqat-Schrift in der Türkischen Finanzverwaltung* (Türk Malî İdaresinde Siyakat Yazısı) [2 cilt, 1955]; *Rechnungsbücher der Türkischen Finanzstellen in Buda (Ofen)* 1550-1580 (Budin'de Türk Maliye Teşkilâtının Hesap Defterleri, 1550-1580) [Gyula Kaldy-Nagy ile, 1962].

Türk arşivleri konusunda ve türk kaynak ve belgelerine dayanarak türk tarihiyle ilgili pek çok yazı yazdı. (M)

FEKÜL i. (fr. *fécule*). Bot. Bazı bitkilerin yumrularında bol miktarda bulunan yedek madde. ‖ *Yeşil fekül,* kurumadan önceki yaş fekül.

— ANSİKL. Genel formülü $(C_6H_{10}O_5)_n$ olan *fekül* ile nişasta aynı maddedir. Fekül bitkilerin hemen her kısmında (kök, yumru, sap, yaprak, meyve ve tohum) bulunur. Kök ve yumru gibi (manyoka, ignam) yer altı organlarındaki nişastaya fekül, tanelerden (buğday, pirinç, mısır) elde edilene ise nişasta adı verilir. Fekül sınaî ölçüde en çok patatesten elde edilir. Çeşitli yemeklerin hazırlanmasından başka, yiyecek sanayiinde, pastacılıkta, perhiz unlarında, hafif yemek ve puding yapımında ve danaların beslenmesinde kullanılır. Eczacılıkta komprimelerin ve bazı lapaların yapımına yarar. Dokuma ve kâğıt sanayiinde kumaşlara ve kâğıtlara düzgün yüzey sağlamakta kullanılan

birinci sınıf bir yapıştırıcıdır. Buhar kazanlarında tortu giderici olarak kullanılan bazı maddelerin bileşimine girer. Metalürji ve seramik sanayiinde demir veya kaolin tozlarının biraraya toplanmasına yarar.

Fekül saf iken soğuk suda, alkol ve eterde erimez. Suda tanecikleri patlıyarak koloidal bir eriyik (fekül kalası) haline alır. Hidrolize uğrayınca dekstrin, maltoz ve glikoza dönüşür. Yiyecek olarak kullanılan feküller arasında manyoka, japon patatesi, arorot ve fagu feküllerі sayılabilir. Ayrıca tıpta kullanılan feküller de vardır: yılanyastığı, güzel avratotu, *bryonia,* baldıran, banotu, şakayık. (L)

FEKÜLOMETRE i. (fr. *féculomètre*'den). Fekülleri̇n incelenmesine yarayan âlet. (L)

FELÂ zf. (ar. k.). *Esk.* O halde, o zaman. (M)

FELÂH i. (ar. *felāḥ*). *Esk.* Mutluluk: *Görmez ol kimse dü âlemde felâh / Ki sata sâhte takvâ vü salâh* (Nâbi). || Kurtuluş: *Yarab, bu uğursuz gecenin yok mu sabahı / Mahşerde mi biçârelerin yoksa felâhı* (M. Â. Ersoy). || *Felâh bulmak,* kurtulmak, selâmete erişmek, rahata kavuşmak. || *Felâh-ı vatan,* vatanın kurtuluşu.

◆ **Felâhyâb** sıf. *Esk.* Kurtulan, felâh bulan: *Felâhyâb olurum belki ben bu hikmetten* (Cenab Şahabeddin). [M]

FELÂHAT veya **FİLÂHAT** i. (ar. *filahat'*-tan *felāḥat*). *Esk.* Çiftçilik, ekincilik, tarım: *Bâdelhicre eshâb-ı güzinin ekseri, ticaret ve felâhat ile meşgul olarak fırsat buldukça huzûr-ı Nebevîye gelirler idi* (Cevdet Paşa). [M]

Felâhı Vatan. Bk. MECLİSİ MEBUSAN.

FELÂHİYE, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Kayseri ili) ilçe merkezi; 3 114 nüf. Delice ırmağının Akdere adlı kolu üzerinde, yüksl. 1 300 m. Kayseri'ye 63 km uzaklıkta. 1957 Yılında ilçe merkezi oldu. — *Felâhiye ilçesi,* 490 km², 21 695 nüf. Merkez ve Çukur bucaklarına bağlı 18 köyü vardır. Tahıl tarımı ve meyvecilik. (M)

FELÂKET i. (osmanlıca *felâket*). Büyük üzüntü ve ziyanlara yolaçan bir olay veya durum, yıkım, musibet, belâ: 1924 *senesi sonbaharında olan ve o havaliyi Kars'a kadar altüst eden bu felâket elbette hatırlardadır* (A.H. Tanpınar). *Zannederim ki, bir genç kız için sevdiği bir nişanlının ölümünü görmekten büyük felâket olamaz* (R. N. Güntekin). || Sıf. Çok kötü. || Bir şeyin aşırı halde olduğunu belirtir: *Felâket bir kız!*

— *Esk. Felâket-dîde,* felâket görmüş, belâya uğramış. || *Felâket dîdegân,* belâya uğramışlar. || *Felâket-gâh,* felâket yeri. || *Felâket-i uzmâ,* en büyük felâket.

— Kutsal tar. *Mısır felâketleri,* İncil'e göre, Tanrı'nın Mısır'a gönderdiği âfetler. Bu âfetler, Mısır kralının İsraillileri salıvermesini sağlamak için gönderildi.

— ANSİKL. Kutsal tar. İncil'de denildiğine göre (Çıkış VII-XII), İbranîlerin «kölelik toprağı»nı bırakıp kutsal toprakları aramaya gitmelerine izin vermeyen Firavunu yola getirmek için Musa, Mısır'a arka arkaya on felâket gönderdi. Gene İncil'e göre on *Mısır felâketi* şunlardır: **1** Nil'in suyu kana bulandı, günlerce içilmedi, **2., 3.,** ve **4.** kurbağa, sivrisinek ve karasinek baskını Mısır'ı kırdı geçirdi; **5.** bir salgında çok sayıda hayvan öldü; **6.** bilinmeyen bir hastalık yüzünden insanların vücudunu yaralar kapladı; **7.** korkunç bir fırtına ürünün bir kısmını yok etti; **8.** bir çekirge bulutu dolunun yapmadığı zararı yaptı; **9.** koyu karanlıklar Mısır'ı sardı; **10.** sonunda Tanrı, yeni doğan bütün bebekleri öldürttü. Mısır'ın on felâketi, Mısır tanrılarından daha güçlü olan ve firavunun da baş eğmesi gereken Yehova'nın tam-güçlüğünü gösterir. Bundan başka, bu felâketler, firavunun İbranîleri serbest bırakmaması karşısında, çocukların ölümüyle doruğuna erişen bir cezalandırma sistemidir. Çıkış bölümünde anlatılan hikâye, bu felâketlerin sayısını değişik olarak veren birçok kaynak ve gelenekten gelmedir.

◆ **Felâketli** sıf. Felâket getiren: *İki felâketli muharebe arasındaki o kısa azaplı soluk alma...* (A.H. Tanpınar). [LM]

FELÂKETZEDE blş. sıf. (osmanlıca *felâket* ve fars. *zede,* vurulmuş, uğramış'tan *felâketzede*). Felâkete uğramış olan: *Burada felâketzede memur içer; müflis tüccar içer; fena mahsul çıkaran eşraf içer* (Sabahattin Ali).

◆ **Felâketzedegân** çoğl. blş. sıf. *Esk.* Felâkete uğramış olanlar. (M)

Felâk suresi, *Kur'an*'ın CXIII. suresi. Beş ayettir. *Muavvizeteyn* denilen iki sureden biridir. Büyük tefsirciler bu surenin Medine'de indirildiği görüşündedirler. İndirilme sebebi hakkında çeşitli söylentiler vardır. Bir söylentiye göre Cebrail Hz. Muhammed'e «Cinler seni aldatmak istiyorlar. Yatmadan önce bu sureyi oku!» diye bildirmiştir. Bir başkasına göre de bu sure, Hz. Muhammed'i kureyşli müşriklerin nazarından (gözdeğmesi) korumak için indirilmiştir. En yaygın olan söylenti ise Felâk suresinin, Lebid bin Asam adlı bir yahudinin Hz. Muhammed'e yaptığı büyünün çözülmesi için indirildiği yolundadır. Buna göre Lebid, Hz. Muhammed'i yok etmek için büyü yapmıştı. Hz. Muhammed hastalandı. Bunun üzerine gelen iki melek büyüyü kimin yaptığını ve büyünün konulduğu yeri bildirdi. Hz. Muhammed arkadaşlarıyle Lebid'in kuyusuna gitti ve orada, dişlerinde saçları bulunan tarağının, üzerine iğneler saplanmış mumdan bir heykelin ve on düğümlü bir yay kirişinin kuyunun kayak taşı altında gizlenmiş olduğunu gördü. O zaman Cebrail, Felâk ve Nas (ikisine birden *Muavvizeteyn* denir) surelerini getirdi ve Hz. Muhammed'e bunları okuyarak düğümleri çözmesini bildirdi. Düğümler çözülüp iğneler de çıkarılınca Hz. Muhammed iyileşti. Mutezile mezhebine mensup olanlar Hz. Muhammed'e sihir ve büyü yapılamayacağı görüşünü savunduklarından bu söylentiyi kabul etmezler. Hz. Muhammed bir rahatsızlık duyduğu zaman ve her gece yatmadan önce bu sure ile Nas ve İhlâs surelerini okur ve ellerine üfleyerek vücudunu meshederdi.

Bu surede Hz. Muhammed'e yaratılanların şerrinden, büyücü ve sihirbazlardan, haset eden kimselerden Allah'a sığınması bildirilir. (M)

FELANİA i. Değirmi, yassı, düzgün kavkılı ikiçenetli yumuşakça. (*Felania*'lar Batı Afrika'ya özgü hayvanlardır; kıyı kumsallarında yaşarlar. Örnek türü, Senegal'de yaşayan *Felania* [*Diplodonta*] *diaphona*'dır. *Ungulinidae* familyasından.) [L]

FELANİTX, İspanya'da şehir, Mallorca adasında (Balear'lar); 11 800 nüf. (L)

FELAPTON i. Eski iskolastikte, üç şekilden bir tasımı anlatmak için kullanılan uzlaşmalı terim; bu tasımda, büyük önerme, tümel olumsuz, yani (*e*), küçük önerme, tümel olumlu, yani (*a*), sonucusu da, tikel olumsuz, yani (*o*)'dur. [f harfi, bu tasımın, birinci şekildeki *ferio* kip'ine indirgendiğini gösterir ve *p* harfi de, bu indirgenmenin küçük önermenin ilinek yoluyle evrilerek yapılması gerektiğini belirtir. Felapton şeklindeki tasımdan şu örnek verilebilir: «Hiç bir insan, kendi varlığından ayrılamaz. Oysa, her insan kendi kendinin düşmanıdır. Demek ki insan bazı düşmanlarından ayrılamaz».] (L)

FELÂSİFE çoğl. i. (yun. *philosophos* > ar. *feylosof*'tan *felâsife*). *Esk.* Felsefe ile uğraşanlar, filozoflar. || Olayları hoşgörü ile karşılayabilen kimseler, kaygısızlar. || Dinsizler. || *Felâsife-i Yunan,* yunan filozofları. || *Mezâhib-i felâsife,* filozofların okulları. (M)

FELÂTUN, Eflatun'a (yun. *Platon*) Araplar tarafından verilen ad. (M)

FELÇ veya **FELC** i. (ar. *felc*). Patol. Sinirlerin veya kasların bozukluğundan ileri gelen hareketsizlik veya hareket azalması, inme, nüzul: *Çok defa söyleyeceklerini yalnız bana işittirmek için girdiği zaman vücudumu acaip, felce benzeyen bir üşüme kaplardı* (A.H. Tanpınar). *Felç, bir tek kasta veya vücudun birçok kısımlarında olabilir.* || *Felç salgısı,* salgılatıcı sinirin kesilmesinden sonra bir salgı bezinde görülen salgı (kulakdavulunun teli kesilince çenealtı bezinde beliren salgı). || *Çocuk felci,* poliyomiyelitin türkçe adı. Bk. ÇOCUK *felci.* || *Devreli felç,* çoğu zaman soydan geçme ailevî bir hastalık. (Birkaç saat veya birkaç dakika süren geçici felçler halinde görülür. Bu bozukluklar, kasların kasılmasıyle ilgili kimyasal olaylardaki bir aksaklıktan doğar ve özellikle potasyum metabolizması bozukluğu ile birlikte görülür.) || *Genel felç,* bugünkü anlamıyle, felç sayılamayan ve frengiden ileri gelen beyin ve omurilik zarı iltihabına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *İki taraflı felç,* beyindeki bozukluklardan doğan ve vücudun iki yanını birden tutan felç. || *Kademeli felç.* Bk. LANDRY *belirtisi.* || *Titremeli felç,* Parkinson hastalığının eski adı. || *Yalancı soğanilik felci,* dudak-dil-gırtlak felci.

— ÇEŞ. DEY. *Felce uğramak,* yarım kalmak, işleyemez, yürüyemez hale gelmek: *Keza içtimaî hayat akıl ve mantıkla ilgisi olmayan faydasız ve zararlı birtakım akideler ve ananelerle dolu olursa felce uğrar* (Atatürk) || *Mec.* İş görememe hali, tam durma: *Ulaşım felce uğradı.* || *Felce uğratmak,* çalışmaz, işlemez hale getirmek, aksatmak: *O gün işe gelmeyişiniz bürodaki çalışmayı felce uğrattı.*

— *Esk. Felc-i kısmî,* vücudun bir kısmına gelen felç. || *Felc-i nısfî,* vücudun yalnız bir tarafına gelen felç, yarım inme.

— Nöroloji. *Kol-bacak felci,* kol ve bacaklarda birden olan felç.

— Vet. *Dana bacak felci,* danalarda E vitamini eksikliği protid veya glüsit fazlalığı gibi besin dengesizliğinden ileri gelen kas katılığı. || *Kuzu bacak felci,* on beş günlükten iki aylığa kadar kuzularda görülen belirtti. (Bk. ANSİKL.) || *Sinir felci.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Patol. Hareketi sağlayan sinirler iki çeşit nörondan meydana gelir: bunların bir kısmı merkez sinir sisteminde bulunur (merkez nöronları); ötekilerse merkezden kaslara kadar uzanır (çevre nöronları). Bu anatomik yapıya uygun olarak felçler de *merkezî felçler* ve *çevresel felçler* diye ikiye ayrılır. *Merkezî felçler,* hareket merkezlerindeki bir bozukluktan, özellikle piramit demetteki bozukluktan ileri gelir. Merkezî felçlerde, kas gücünün azalması veya büsbütün yok olması ile birlikte kaslarda aşırı gerginlik, kemik-kiriş reflekslerinde artma görülür. Bundan ötürü bu gibi felçlere *kasınmalı felçler* adı verilir. Fakat felcin başlangıcında bir beyin kanaması söz konusu ise kasınmalı devreden önce *gevşek* bir devre ve Babinski belirtisi görülür. *Çevresel felçler,* omuriliğin ön boynuzlarında, omurilik köklerinde, sinir ağlarında veya sinirlerdeki bir bozukluktan ileri gelir. Kas kuvvetinin azalması veya yok olmasıyle birlikte kaslarda gevşeklik ve zayıflama görülür. (Bütün çevresel felçler «gevşek» tiptendir.) Bazı kas hastalıkları da felçlere sebep olabilir. Bu gibi felçlerde sinir sistemi sağlamdır; yapı ve çalışma bakımından sadece kaslarda bozukluk vardır. Bunlardan başka birtakım felçler daha vardır ki, bunlarda bozukluk, kasların kasılmasıyle ilgili kimyasal süreçlerdedir; sinirlerde ve kaslarda başlı başına herhangi bir bozukluk yoktur (miyasteni, devirli felç).

● *Genel felç.* Bugünkü anlamda felç sayılamayan ve frengiden ileri gelen, beyin ve omurilik zarı iltihabına verilen ad. Bu hastalıkla ruhsal bozukluklar (aklî yeteneklerin zayıflaması, mizaç bozuklukları, kendi kendini tenkit ve kontrol etme yeteneğinin kaybı) ve sinirsel bozukluklar (konuşma değişiklikleri, titremeler, Argyll-Robertson belirtisi) birarada görülür. Hastanın gerek kanının, gerek beyin-omurilik sıvısının muayenesinde hem iltihap, hem frengi belirtileri genel olarak pozitiftir. Eskiden ölümle sonuçlanan genel felç hastalığı şimdi sıtma tedavisi (von Jauregg 1917) ve penisilinle iyileşmektedir.

— Vet. *Kuzu bacak felci,* özellikle arka bacaklarda hareket güçlüğü, sonra ayağa kalkma ve ayakta durma imkânsızlığı şeklinde kendini gösterir. Sebepleri pek çoktur: tetanoz, kuyruğun kesilmesinden veya pastörellozdan doğan omurilik iltihabı, E vitamini eksikliği, glüsit veya protid fazlalığı gibi beslenme dengesizliğinden ileri gelen kasdistrofisi, mikrop zehirlerinden ileri gelen kas iltihapları.

● En sık görülen *sinir felçleri,* sinir sistemindeki çeşitli bozukluklara dayanan belirtilerdir. *Kas felçleri* kaslardaki bozuklukların sonucudur. *Sinir sisteminden ileri gelen felçler* ise beyinde, omurilikte veya sinirlerdeki bozuklukların sonucudur. *Genel felç,*

evcil hayvanlarda seyrek görülür ve kısa sürede ölümle sonuçlanır. *Arka bacak felçleri* hayvanlarda en sık görülen felç şeklidir.

◆ **Felçli** sıf. Felç olmuş, inmeli: *Felçli adam.* (LM)

FELDBERG, Hersinyen Almanya'da birçok zirvenin adı; Feldberg zirveleri ormanların üzerinde yükselir ve fundalarla kaplıdır, özellikle Karaorman'ın (1 493 m²) ve Doğu Taunus'un (880 m²) en yüksek tepelerini meydana getirir. (L)

FELDERHOF (Jan), hollandalı besteci (Amsterdam 1907). Amsterdam, Bussum ve Utrecht'de müzik dersleri verdi. Bir senfoni, iki *Sinfoniette,* yaylı çalgılar için bir konçerto, obua ve oda müziği orkestrası için bir *Rapsodia,* yaylı çalgılar dörtlüsü için üç ve üçlü için bir eser besteledi. (L)

FELDİS, İsviçre'de (Graubünden kantonu) komün; 150 nüf. Arka Ren'in Ön Ren ile kavuştuğu yerin yukarısında, Arka Ren'e hâkim bir çıkıntı üzerindeki düzlükte sayfiye ve kış sporları merkezi; yüksl. 1 500 m. (L)

FELDİSPAT i. (alm. *feld,* arazi ve *spath,* dilimli'den). Miner. Tabiî potasyum, sodyum, kalsiyum ve baryum alüminosilikatlar grubuna verilen ad: *Feldispatlar, ilkel ve püskürük kayaların bileşiminde büyük bir yer tutar.* || *Killi feldispat,* kaolin. || *Sedefli feldispat,* Seylan adasında bulunan feldispat çeşidi. (ARGENTİNA ve AYTAŞI da denir.) || *Yeşil feldispat,* AMAZONİT veya AMAZONLAR TAŞI da denilen feldispat çeşidi. || *Yıldız taşı feldispat,* parlak ortoz feldispat çeşidi.

— ANSİKL. *Feldispat* çeşitleri, başlı başına bir mineral ailesi meydana getirir; ailede başlıca, potasyumlu feldispatlar ve kalsiyum-sodyumlu feldispatlar bulunur. Potasyumlu feldispatların en önemlisi, monoklinik sistemde billûrlaşan, $KAlSi_3O_8$ formülündeki *ortoz*'dur. *Aytaşı**, ortozun saydam bir çeşididir. *Sanidin, mikroklin* ve *anortoz*'da, ortoz'un bileşimindeki potasyum yerine sodyum geçer. Kalsiyum-sodyumlu feldispatlar veya *plajiyoklaz*'lar triklinik sistemdendir ve *albit*'ten ($NaAlSi_3O_8$) *anortit*'e ($CaAl_2Si_2O_8$) kadar uzanan izomorf bir dizi meydana getirirler; bu dizide yer alan *oligoklaz, andezin, labrador* ve *bitovit*'in kimyasal bileşimlerinde ise NaSi yerini AlCa alır.

Feldispatlar, püskürük ve başkalaşım kayalarını meydana getiren en önemli minerallerdir. Özellikle alkali feldispatlar, kuvars ve mika ile birlikte graniti meydana getirir. Porfir içinde, feldispat büyük billûrlar halinde bulunur.

◆ **Feldispatımsı** sıf. Feldispat görünümünde olan mineraller için kullanılır. (L)

FELDİSPATLAŞMA i. (*feldispat*'tan *feldispat-la-ş-ma*). Taş bilim. Püskürük magmanın, çevresindeki kayalara etkimesiyle feldispat meydana gelmesi. (L)

FELDİSPATOİTLER çoğl. i. (fr. *feldspathoïdes*'ten). Bileşimindeki düşük silis oranıyle feldispatlardan ayrılan alüminyum silikat. (Üçüncü zamanda ve günümüzde meydana gelen volkanik kayaların [lösit, nefelin v.b.] bileşiminde fazla miktarda bulunur.) [L]

FELDKİRCH, Avusturya'da (Vorarlberg) şehir, İll kıyısında; 15 100 nüf. XV. yy.dan kalma kilise ve belediye sarayı. Schattenburg şatosu. Dokuma ve kereste sanayii. Kış sporları (459 m yüksl.) [L]

FELDMAN (Morton), amerikalı besteci (New York 1926). John Cage'in etkisinde kaldı. Eserleri sürekli veya susmalarla kesilen bir pianissimo halinde gelişir: Keman ve piyano için *İzdüşümler, Kesişmeler, Duraklamalar,* on beş çalgı için *Beste.* (L)

FELDMAN (Wilhelm), polonyalı edebiyat tenkitçisi ve siyaset adamı (Zbaraz 1868 - Krakovi 1919). *Almanya, Polonya ve Rus Tehlikesi* (1915) adlı kitabında «aktivizm»i öydü. Önemli bir edebiyat tenkitçisiydi *Kyntyka* dergisi ve *Çağdaş Polonya Edebiyatı* (1908) adlı dört ciltlik eseriyle büyük etki yaptı. (L)

FELDMANN (Markus), isviçreli gazeteci ve siyaset adamı (Thoune 1897-Berne 1958). 1945-1951 Arasında Berne kantonu federal danışmanı; 1956'da Konfederasyon başkanı seçildi. Köylü, zanaatçı ve burjuva partisinin temsilcisi olarak, çalışkanlığı, yurtseverliği, doğruluğu ile tanındı. (L)

FELDMAREŞAL i. (alm. *feldmarschall'*-dan). Alman, avusturya, ingiliz, rus ve isveç askerî hiyerarşisinde en yüksek rütbe.

— ANSİKL. Germen ülkelerinde alman devletleri orduları kumandanlarına feldmareşal denirdi, bu kumandanlar da 1806'da Kutsal Germen imparatorluğunun ortadan kalkmasına kadar «Reich» feldmareşaline bağlıydılar. 1701'den 1870'e kadar prusya ordusunda 54 feldmareşal hizmet etmiştir. Bu unvan alman ordusunda II. (19 feldmareşal) ve III. (25 feldmareşal) Reich zamanında da kullanılmıştır. Feldmareşal unvanı İngiltere'ye Hannover hanedanı, İsveç'e Gustaf-Adolf, Rusya'ya da büyük Petro tarafından sokuldu. (L)

FELDWEBEL [feldvebel] i. (alm. k.). Alman ordusunda piyade assubayı. (L)

FELEK i. (ar. *felek*). *Esk.* Gökyüzü, sema. || Dünya, âlem: *Bir taze bahar âlemi seyretti felekte /Mevsim mütehayyil, vakit akşamdı Bebek'te* (Yahya Kemal). || Kaderi çizdiğine inanılan güç, talih, baht: *Yalanmış dünyanın ötesi yalan / Felektir muradım elimden alan* (Karacaoğlan). *Yine derim ki felek kıymamak gerekti ona / Hayatının bu zamanında kim baharı idi* (Recaizade Ekrem). || Zaman.

— ÇEŞ. DEY. *Feleğe küsmek,* şanssızlıktan yakınmak, her şeyden elini eteğini çekmek. || *Feleğin çemberinden geçmiş,* hayatı iyi ve kötü yanlarıyle görüp gözü açılmış: *Adam feleğin çemberinden geçmiş, onu kandırabilir misin?* || *Feleğin germ ü serdini görmüş,* iyi ve kötü taraflarıyle hayatı tanımış. || *Feleğin sillesine uğramak* (veya *feleğin sillesini yemek*), büyük bir darbe yemek, zarara uğramak. || *Felekten bir gün (gece) çalmak,* hoşça vakit geçirmek. || *Felekten kâm almak,* güzel vakit geçirmek. || *Kambur felek!* Talihe küskünlük belirten söz: *Hey gidi kambur felek!*

— *Esk. Felek-câh,* felek rütbeli, rütbesi yüksek olan: *Çün geldi o şairi felek-câh / Ol şâhtan oldu mazeret-hâh* (Şeyh Galip). || *Felek-debdebe,* etrafındakiler yıldızlar kadar çok olan, itibarlı. || *Felek-meşreb,* dönek, sözünde durmayan: *Her gece şevkınle ey mâh-ı felek-meşreb senin / Nâlem ayyuka çıkar âvâzı heykeller gibi* (Enderunlu Vasıf). || *Felek-seyr,* yürüyüşü ve hareketi felek gibi çabuk olan. || *Felekzede,* feleğin sillesini yemiş, talihsiz.

— Astron. *Esk.* Dokuz tabakadan meydana geldiği ve her katında birer gezegen bulunduğu kabul edilen gökyüzü katlarından her biri. || *Felek-i aksâ, felek-i a'lâ, felek-i atlas ve felek-i âzam,* gökyüzünün sekizinci katı. || *Felek-i bürve,* gökyüzünün sekizinci katı. || *Felek-i cevzehr,* ayın etrafında görülen parlak halka, hale.

— Denizc. Bk. FELENK.

— Kıyf. *Felek tabancası,* eskiden kadınlar tarafından başa takılan ve tabancaya benzetilen bir hotoza verilen ad.

— Müz. Askerî mızıkada zilli bir âlet.

— ANSİKL. Kur'an'a göre *felek* (gökyüzü) yedi kattır. Bu yedi kat feleğin üstünde *arş-ı âlâ* (yüksek tavan) ve hepsinin üstünde de *kürsî* adı verilen kısım yer alır. Astronomi ile uğraşan eski bilginlere göre, her gezegen'in bir gök katı vardır. Bunların hepsi dokuz tanedir. (Hepsine birden dokuz felek anlamına gelen farsça *nuh-felek,* arapça *felek-üt-tis'a* adları verilirdi.) Eski din ve astronomi (felekiyyat) bilginleri feleğin dokuz katını şöyle sıralıyorlardı: **1.** Felek-ül-Kamer (Ay katı); **2.** Felek-ül-Utarit (Merkür katı); **3.** Felek-üz-Zühre (Venüs veya Çobanyıldızı katı); **4.** Felek-üş-Şems (Güneş katı); **5.** Felek-ül-Merrih (Merih veya Mars katı); **6.** Felek-ül-Müşteri (Jüpiter katı); **7.** Felek-üz-Zühal (Satürn katı); **8.** Felek-üs-Sevâbit (Sabit yıldızlar katı [bu kata *felek-üs-sâmin,* «sekizinci felek» de denirdi]); **9.** Felek-ül-âzam (en büyük felek [*felek-ül-âlâ* «en yüksek gök katı», *felek-ül-eflâk* «feleklerin feleği», *felek-ül-mevhûm* «boşluk katı», *felek-ül-atlas* «atlas katı» da denir, burada yıldız yoktur]).

Eflâkte, yani bütün feleklerin içinde *mıntakat-ül-bürûc* (burçlar bölgesi) adlı bir bölge de vardır. Bu bölgede bilinen on iki burç yer alır.

Feleklerde bulunan yıldızların, insanların kaderi üzerinde büyük bir etkisi olduğu inancı, çok eski zamanlardan beri benimsenmiştir. Felek kavramı edebiyatta (özellikle divan edebiyatında) insan kaderine hâkim olan, bilinmeyen bir kudretin sembolü olarak kullanılmış; halk diline de mal olmuş, özellikle dinî sebeplerle Allah'a yöneltilemeyen şikâyetler, suçlamalar ve hattâ küfürler feleğe yöneltilmiştir. (Msl. *kahpe felek, kambur felek* gibi.)

◆ **Felekî** sıf. *Esk.* Gök bilgisi ile ilgili. || Astronomi ile uğraşan.

◆ **Felekiye** sıf. *Esk.* Felekî'nin dişili.

◆ **Felekiyûn** çoğl. i. *Esk.* Astronomi bilginleri. (M)

FELEK (Burhan), türk yazarı ve gazetecisi (İstanbul 1889). Danıştay üyelerinden Ziyaeddin Beyin oğlu. Öğrenimini Ravzayi Terakki, Üsküdar idadîsinde yaptı. İstanbul Hukuk fakültesini bitirdi. Sırasıyle Evkaf inşaat başkâtipliği, Ticaret Bakanlığı Hukuk müşavirliği yardımcılığı, İstanbul İaşe müdürlüğü, lise fransızca öğretmenliği görevlerinde bulundu. Bir süre avukat olarak çalıştı. Gazeteciliğe *Donanma* dergisinde yazı yazarak başladı. *Tasviri Efkâr*'a spor ve foto muhabiri olarak girdi. Daha sonra *Vatan, Millet, Yeni Ses, Milliyet, Tan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde fıkra ve çeşitli türde yazılar yazdı. Günlük fıkralarını 1969 yılında *Milliyet* gazetesinde yayımlamağa başladı.

Türk Basın birliği kurucularından olan Felek, Gazeteciler cemiyeti başkanı, Türkiye Millî Olimpiyat komitesi başkanı, Spor Yazarları derneğinin üyesidir. Felek, gazeteciliğinin yanı sıra sporla da uğraştı. Anadolu kulübünü kurdu (1907). Zamanın ünlü futbol hakemlerindendi. Ali Sami Yen ve Yusuf Ziya Öniş ile birlikte Türkiye İdman cemiyeti ittifakını meydana getirdi. Çeşitli spor federasyonlarında başkanlık yaptı. Balkan oyunlarının düzenlenmesine önayak oldu. Beden Terbiyesi Danışma kurulu üyeliği yaptı (1938-1965). Olimpiyatlara yönetici olarak katıldı.

Eserleri: *Hint Masalları* (Hindistan gezi notları, 1943); *Âdemden Bugüne Kadar Büyük Aşklar* (ortak eser, tarihsiz, 1945 ?); *Felek* (fıkralar, 1947); *Vatandaş Ahmet Efendi* (mizah, 1957). Ayrıca Giovanni Guareschi'nin «Don Camillo» serisini Türkçeye çevirdi. (M)

Burhan FELEK

FELEK (Ebu Nizam), iranlı şair «Şamahî, Şirvan öl. 1181). Şiir ve astroloji konularında çalışmalar yaptı. Şirvan kralı Minûçhır kendisine maaş bağladı. *Divan*'ından başka *Ahkâm-ün-Nucûm* (Yıldızların Bağlı Bulunduğu Yasalar) adlı eseri vardır. (M)

FELEKÎ (Mahmud Paşa, EL—), mısırlı coğrafyacı (Garbiya bölgesi müdürlüğü 1805-?, 1885). İlk öğrenimini İskenderiye'de yaptıktan sonra Mehmed Ali tarafından kurulan mühendishanede ve Paris'te okudu. Mısır valisi Said Paşanın emriyle bir Mısır haritası yaptı. Mısır hükûmeti adına Paris ve Venedik Coğrafya kongrelerinde bulundu. Bir ara nazırlıkla görevlendirildi. Arabi Paşa ayaklanması sırasında bu görevinden alındı ve Maarif nazırlığına getirildi. (M)

FELEKİYAT i. (ar. *felek*'ten *felekiyyât*). *Esk.* Astronomi, gökbilim. (*İlm-i heyet, ilm-ül-felek* de denir. Bu ilimle uğraşanlara *felekiyun* adı verilirdi.) [M]

FELEMENK, Avrupa'nın kuzeybatısındaki bazı ülkelere tarih boyunca verilmiş olan ad. Sınırları 1839'da tespit edilen bugünkü Hollanda krallığı, Viyana kongresiyle (1815) kurulmuş olan Belçika'nın da içinde bulunduğu daha geniş bir krallığın yerini aldı. Daha önceleri, üç yüzyıl boyunca, Felemenk sözü, aşağı yukarı 1548'den itibaren Burgonya imparatorluk çevresini meydana getiren 17 eyalet için kullanılırdı. Böylece, Kuzey Fransa'nın bir kısmı (Artois, Flandre, Hainaut) ile Lüksemburg, Felemenk'e aitti. Çağdaş tanımlamalar buna, siyasî bakımdan ayrı fakat coğrafî bakımdan o bütünün içinde yer alan Liège piskoposluğunu, hattâ bazen şaşırtıcı olmasına rağmen, Ren kıyılarından (Köln) veya Aşağı Almanya'dan (Münster) bazı toprakları da katarlar.

Foto. MEYDAN

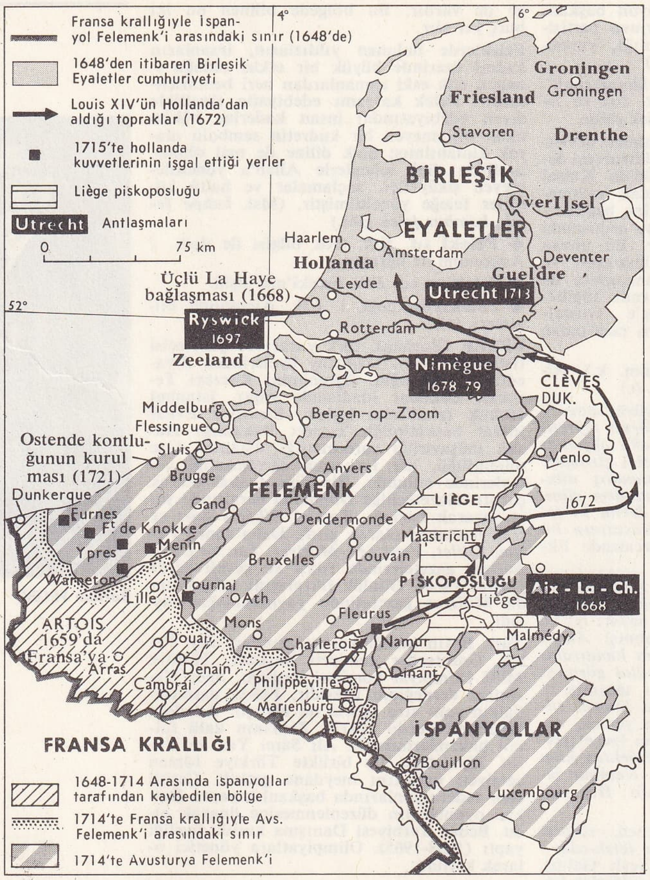

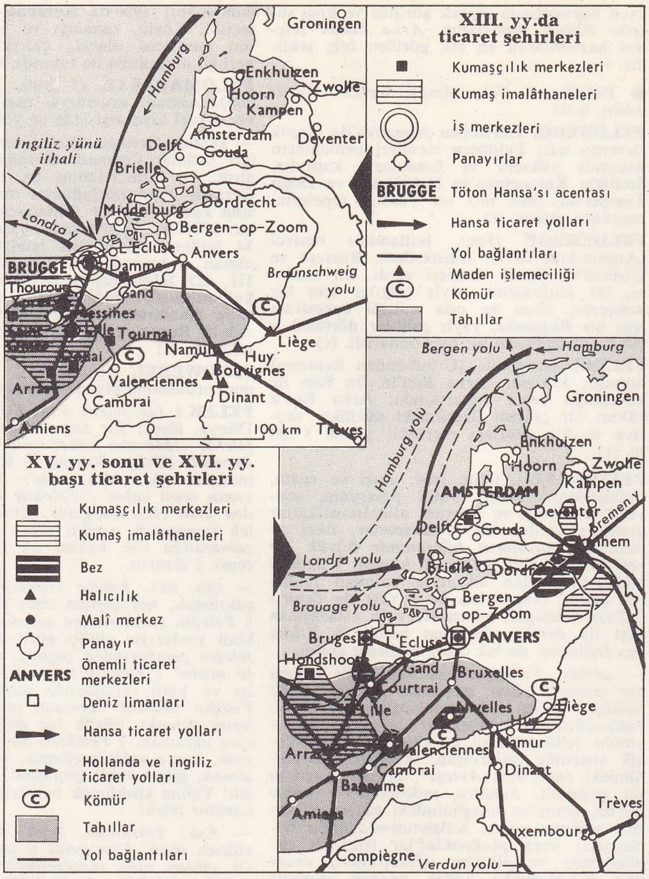

sağda, **FELEMENK** ticaret şehirleri (XIII. - XVI. yy.); solda, **FELEMENK** ve Birleşik eyaletler 1648-1715 arası

Meselâ Guicciardini tanımlamasına şu adı vermişti: *Bütün Felemenk'lerin veya başka bir deyişle Aşağı Germanya'nın Tasviri* (1567). Bu tanımlamalar, eski Roma eyaletleri açısından doğru görülebilir. Nitekim Felemenk de din bakımından çevresindeki (Reims, Trier, Köln) piskoposluklara bağlıydı. Ortaçağda bir Felemenk devleti yoktu; sadece, ömrü pek kısa olan Lotharingia'nın ortadan kalkmasından sonra, fransız ve germen tımarlarına bağlı derebeylikler vardı. Şu halde «Felemenk» deyimi, başlangıçta, Ardenne'lerde deniz arasında bulunan ve bugünkü duruma gelinceye kadar kâh birbirine yaklaşmış, kâh birbirinden uzaklaşmış, bundan dolayı da her biri tarih boyunca çeşitli değişiklikler geçirmiş ülkelerin meydana getirdiği bir coğrafî konum birliğini anlatır.

Tarihöncesinden Karolenj imparatorluğuna kadar

Tarihöncesinden Karolenj imparatorluğuna kadar Drenthe'de megalitik mezar taşları bulunmuştur. Voorhout'taki buluntularsa Tunç çağına geçişi gösterir (M.Ö. 1600). Demir, M.Ö. 650'ye doğru kullanıldı, ölü küllerinin konulduğu urnelerden meydana gelen alanlara demirle aynı zamanda rastlanır. Sezar, Galya'lılar ülkesinin fethine giriştiği sırada (M.Ö. 57) Ren nehrinden Sen nehrine kadar uzanan bir bölge olan Belçika'da bazı kelt boyları veya keltleşmiş boylar buldu, bunlar, Menop'lar, Nervi'ler, Eburon'lardı ve roma ordusuna şiddetle karşı koydular. Bir germen boyu olan Batav'lar, Maas ile Ren nehirleri arasında oturuyorlardı. Daha kuzeyde Frizon'lar, terpen dedikleri, içine su girmeyen toprak tepeler meydana getirmişlerdi, bunların içinde, yaşama düzenlerini ve su basmayan kıta toprakları üzerindeki halklarla alışverişlerini anlatan belgeler bulunmuştur. Arlon yakınında bulunan bir alçak kabartma bize, İhtiyar Plinius'un tasvir ettiği kelt kadın orakçısı hakkında tam bir fikir verir. Romalılar burayı Eski Ren'e kadar işgal ederek Belçika Galya'sı adıyle imparatorluğun bir eyaleti (M.Ö. 15) haline getirdikleri gibi, Batav'larla Frizon'ları da ağır şartlar altında bir ittifaka zorladılar; bunlar birkaç defa ayaklandılar: Domitius Corbulo seferi (M.S. 47), Civilis'in ayaklanması (M.S. 69-70). Romalılar burada, Maastricht ve Bavay'den geçerek Köln'den Boulogne'a, yine Köln'den Katwijk'e giden yollar, setler ve kanallar (Domitius Corbulo kanalı), kaleler, villalar yaptılar ve şehirler kurdular.

Geç başlayan hıristiyanlaştırma hareketi ülkenin güneybatısına yöneltildi. III. yy.dan itibaren Romalılar, Ren kıyılarını boşalttılar ve bu toprakları germen istilâcılara bıraktılar; fakat halkın büyük bir kısmını beraberinde götürdüler. Sakson'lar, Frizon'larla birlikte nehirlerin kuzeyinde oturuyorlardı. Ripuaire Frank'ları ise Trevire'lerin ülkesinde yerleştiler. Sal Frank'ları, birer birer, Campine'i, Flandre'ı, Tournaisis'i, daha sonra da Galya'nın büyük bir kısmını ele geçirdiler. Tournai'de, Clovis'in babası Childeric'in mezarı bulunmuştur. Clovis'in vaftiz edilmesinden sonra merovenj kralları, irlandalı ve akitanyalı (Aziz Amand) rahipler tarafından girişilen hıristiyanlaştırma hareketini desteklediler. Maas'ın kuzeyinde, Frizon'larla Sakson'lar, ırkdaşları olan anglosakson misyonerlerince yürütülmesine rağmen, Hıristiyanlığın yayılışına ve frank üstünlüğüne karşı uzun süre direndiler. Willibrord, Utrecht piskoposluğunu kurdu (695 veya 696); 754'te, Bonifacius Dokkum'da öldürüldü. Sonunda, halkın hıristiyanlaşması ancak, Münster piskoposluğunun kurucusu (VIII. yy.ın son yirmi beş yılı içinde) frizon piskopos Ludger ve hem vaftizi hem de otoritesini kısmen zorla kabul ettiren Charlemagne tarafından sağlanabildi. Aslen Maas ülkesinden olan Karolenj'ler, özellikle de Charlemagne, içinde avlakları bol Ardenne'lerin, başkent Aachen'in ve yeni imparatorun oturduğu Nijmegen, Maastricht, Trier gibi birçok şehrin bulunduğu Ren ile Maas arasındaki bu bölgeyi korudular. İmparatorluğun bütün başka bölgeleri gibi Felemenk de imparatorun özel görevlileri *missi dominici*'lerin denetlediği kontlar tarafından yönetilirdi. Karl I., *Lex Frisonium* ve *Lex Saxonium* adındaki kanunları hazırlattı. Yurtluklarda iktisadî faaliyeti *leude*'ler düzenledi. Birçok manastır (Saint-Bertin, Saint-Bavon de Gand, Stavelot) ses müziğiyle ve güzel sanatlarla ilgilenerek karolenj rönesansına katkıda bulundu. Ülkenin ticaret malları, özellikle de IX. yy.da büyük sürümü olan frizon kumaşları İngiltere'ye ve baltık ülkelerine Kuzeyin nehir veya deniz kıyısı kasabaları (*Wijk bij Duurstede*) üzerinden ihraç edildi.

Charlemagne'dan Bourgogne dönemine kadar

Bu refah çok sürmedi: sürekli hiç bir kuruluş meydana getirmeyen Normanların gelişiyle (son akın 891'de Arnoul de Carinthie tarafından Louvain yakınında ezildi) *Wijk bij Duurstede* harap oldu. Utrecht piskoposu, Deventer'e kaçtı. Aynı zamanda, Lothaire'e verilmiş olan (814) Felemenk, 843 Verdun antlaşmasıyla Fransa (Escaut'nun sol yakasındaki ülkeler) ile imparatorluk arasında, Lothaire II'nin ölümünden sonra da (869) *Francia Occidentalis* (Batı Fransa) ve *Francia Orientalis* (Doğu Fransa) krallıkları arasında (Meerssen antlaşması, 870) paylaşıldı. Bu tarihten sonra, Vlieland, Ourthe, Moselle, Marne ve Saône iki ülke arasında sınır teşkil etti; Felemenk birçok feodal prensliğe bölündü. Germanya kralı Heinrich I, kendi tımarı içindeki aristokrasinin itaatini sağladı (925). Bundan sonra, Otton, Aşağı Lotharingia adıyle anılan bu bölgenin yönetimini kardeşi Köln piskoposu Bruno'ya bıraktı. Ayrıca Bruno'ya askerî işlerin yürütülmesi için de bir dük yardım edecekti. Bruno ülkeyi Yukarı Lorraine ve Aşağı Lorraine adıyle iki dükalığa böldü (959'a doğr.). Fakat derebeylerin çıkardığı karışıklıklar ve imparatorun koruduğu Liège ve Utrecht piskoposlarının Worms konkordatosundan (1122) sonra mülkleriyle nüfuzlarını kaybetmesi yüzün-

den bu düzen bozuldu. Buna karşılık, cismanî iktidara sahip olan senyörler topraklarını genişlettiler. Meselâ, başlangıçta sınırları ancak Venlo bölgesi içinde kalan Gelderland kontluğu, Zutphen kontluğuyle Nimwegen'i ve Veluwe'ü ülkesine katarak Utrecht piskoposluğunu ikiye böldü. Batıda ise, önce Kennemerland'da yerleşmiş olan bir küçük senyörlük ailesi, topraklarını Maas'a, Zeeland'a ve Batı Friesland'a kadar genişletti (Ziuderzee'yi oluşturan bir deniz baskını Doğu Frizon'ların batıdaki kardeşlerinin yardımına koşmasına engel olmuştu). XI. yy.da bu ailenin başı olan Dirk, Hollanda kontu unvanını almış olan ilk hollandalıdır. Fakat en parlak gelişme, kontları Escaut'nun sağ yakasına kadar yayılan ve güneyde Somme'a, kuzeyde Zeeland'a varan Flandre'ın gelişmesi oldu. Bu Flandre kontları en büyük metbuları Fransa kralı için tehlikeli olmağa başladılar (Bouvines, 1214). Felemenk şövalyeleri ayrıca Haçlı seferlerine de katıldılar (Aşağı Lorraine dükü Godefroi de Bouillon).

Toprak kölelerinin hürriyetlerine kavuşması hemen hemen aynı zamanda oldu. Senyörler köylülerinin hürlüğünü tanıdılar ve topraklarının bir kısmını sattılar. Birtakım köy toplulukları meydana geldi, bunlar, özellikle kıyı bölgelerinde setler yapmak ve denizden toprak kazanmakla uğraştılar. Bu arada iç bölgelerde de XII. ve XIII. yy.larda (meselâ Kuzey Brabant'daki Kampen toprakları) yeni yeni birçok toprak tarıma açıldı ve halkı üç yıllık almaşık ekim düzeninden kurtardı. Büyük beyler vasallarının imtiyazlarını, özellikle yargı haklarını kısıtladılar. «Köylülerin tanrısı» lakabıyle anılan Hollanda kontu Floris V, 1296'da şövalyeleri tarafından öldürüldü. Büyük beyler, durmadan sağlamlaştırılan setlerin arkasında bulunan ve stratejik veya ticarî bakımdan önemi olan yerlerdeki (yani tepelerin üstünde kurulmuş olan veya kıyıda, özellikle de akarsuları denize döküldükleri yerlerde bulunan adları *dam*'la biten) bütün şehirleri de himayelerine aldılar. Bunların bazıları pazar yeriydi. Meselâ Groningen, çevre köylülerini (Ommelanden), ürünlerini şehir surları içinde satmağa zorladı. Hoorn ve Enkhuizen ringa balığı avı için gemiler donattılar. Haliç üzerinde bulunan Brielle ile Dordrecht ise yerlerinin elverişliliği dolayısıyle önemli birer ticaret merkeziydi. Kampen, Zwolle ve Deventer, Hansa birliğine girdi. Delft ile Gouda'nın birası meşhurdu. Maas bölgesi şehirleri demircilik ve bakırcılık alanında tanınmıştı. Şarap veya yün ticaretinde konak yerleri olma üstünlüğünü Damme, Middelburg v.b. gibi bazı şehirlerle çekişen Flandre şehirleri (Gand, Ypres ve Brugge) dokuma sanayiine sahip olmaları sayesinde rakiplerini geride bıraktılar. İngiltere'den, İskoçya'dan, daha sonraları da İspanya'dan gelen yün, buralardaki birçok küçük atelyede iplik haline getiriliyor, dokunuyor, apreleniyor ve boyanıyordu. Flaman tacirler bu kumaşları bütün Avrupa'ya ihraç ediyor, ellerindeki mallarla Champagne panayırlarına katılıyordu; XIII. yy.dan itibaren de Fransa'dan ithal ettikleri şarabı İngiltere'ye ihraç ediyorlardı. Hollandalılar İngiltere'ye bira ve tuz satıyor ve karşılığında da boyacılıkla ilgili maddeler (1460'tan sonra Languedoc pastel boyaları) alıyorlardı. XV. yy. başlarında Fransa ile ilişkilerin bozulması ve venedik gemilerinin okyanusa açılmaları üzerine Brugge büyük bir liman ve ilkin İspanya yünlerinin, sonra da Hansa birliği mallarının konak yeri oldu. O zaman Zeeland (1380-1390'a doğr.) ve Hollanda (1470'ten s.) bu konuda her zaman dengeli bir bütçe sağlayamamakla birlikte (XV. yy.da Felemenk, İtalya ile olan ticaretinde sürekli olarak açık veriyordu) milletlerarası ticaret alanında yer aldılar.

Şehirler, derebeylerden, kendi kendilerini yönetmeyi sağlayan beratlar elde ettiler. Her şehirde, genel olarak, belli başlı burjuvalar bir meclis kurar (*Vroedschap*), derebeyini temsil eden *bailli* ile birlikte yargı görevini yerine getirecek eşövenleri seçerlerdi. Surları ve kapıları gözetmek belediye başkanlarının (*burgmestr*) işiydi. Burjuvalar, derebeyine ödenecek vergilerle haraçları kendileri tayin eder ve şehrin iç güvenliğini kollukçu (*doelen*) olarak görev yapan birliklerle bunlar sağlardı. Çok geçmeden toplumsal bölünmeler elde edildi. Eski burjuva ailelerin kurduğu aristokrasi idarî görevleri eline geçirdi (*Patrislik**). Tacirler ücretler konusunda işyeri sahibi küçük işverenlerle sık sık çatışmaya düştüler. Toplumsal havası en karışık olan yer Gand'dı ve büyük bir demokrat hatip olan Jacob Van Artevelde XIV. yy.da burada ortaya çıktı. Sonunda, Flandre kontları, belediyelerin isteklerine karşı kendilerini savunmak, patrislik de milis askerlerinin eğilimleri karşısında korunmak için Fransa krallarıyle ittifak yolunu aradılar. Yenilmeleri (Courtrai, 1302), demokrasinin zaferine yolaçtıysa da Charles VI'nın himayesinde Gand'lı milislere karşı kazandıkları zafer şehirlerin özgürlüklerine kavuşma hareketini, özellikle bu hareketin en güçlü bulunduğu Flandre'da geriletti, kont Louis de Mâle'e (1346-1384) yeniden nüfuz kazandırdığı gibi işe Burgogne dükünün burada hâkimiyet kurmasına da yolaçtı.

Burgogne dönemi ve İspanya dönemi

1369'da, Louis de Mâle'in tek evlâdı Marguerite ile evlenen Bourgogne dükü Philippe II (Yiğit), kontun ölümüyle Flandre'ın mirasçısı oldu. Halefleri, özellikle de torunu Philippe III (1419-1467) satın alma, evlenme ve miras gibi yollarla Felemenk'in tümünü ele geçirmek için sabırlı bir fetih çalışmasına giriştiler (bk. BOURGOGNE). Philippe III, oğlu David'i Utrecht'e, akrabalarından birini de Liège'e piskopos yaptı. Yiğit Charles (1467-1477) bu şehirde çıkan korkunç bir ayaklanmayı bastırdı (1468) ve Gelderland'ı geçici olarak ilhak etti (1471-1492), Gelderland eyalet meclisleri buranın haklarını XVI. yy.da savunacaklardır. Geleneklerle imtiyazlara saygı gösteren İyi Philippe XV. yy.da kendiliğinden meydana gelmiş olan bu eyalet meclislerinin toplanmasını kabul etti ve genel meclisleri birçok defa Brüksel'de toplantıya çağırdı. Buna paralel olarak, biri Lille'de öbürü Brüksel'de iki hesap kurulu ile bir büyük kurul ve Hollanda'da bir adalet divanı (La Haye) kurarak idareyi merkezîleştirdi. Roma hukukunu uygulayan ve böylece Felemenk'i eski yargılama kurullarından (Paris Parlamanı) ayıran Büyük Kurul yargıtay durumunda idi. Yiğit Charles, merkezîleştirme hareketini daha da arttırdı: Mechelen'de, eski üç kurulun yerini alan bir tek hesap kurulu (1473) ile bütün kuzey devletleri üzerinde yargılama yetkisi bulunan bir yüksek mahkemenin kurulması, Maastricht'te Maas ülkelerini birleştirmek ve dükün idarî ve diplomatik yetkilerini Batı Almanya'ya kadar genişletmekle görevli bir Büyük Kurul dairesinin meydana getirilmesi. Bununla birlikte Charles'ın feci ölümünden (1477) sonra kızı Marie'nin, Felemenk'in desteğini sağlayabilmek için, «Büyük imtiyazlar»a saygı göstereceğine dair Gand genel meclislerine karşı ant içmesi gerekti. Fakat Habsburg'ların iktidara gelmesiyle (yani, 1477'den 1494'e kadar Felemenk'te saltanat sürdükten sonra iktidarı oğlu Felipe I [Güzel, 1494-1505] ile kızı avusturyalı Marguerite'ye [1507-1515] bırakan, Bourgogne'lu Marie'nin kocası avusturyalı Maximilian zamanında) prens eski nüfuzuna kavuştu; nitekim bu durum, Yiğit Charles ile Güzel Felipe'nin mirascısı olan Karl V'in Gand'a verdiği cezadan da (1540) anlaşılmaktadır.

Friesland'ı (1524), Groningen'i (1536), Gelderland'ı (1543) ele geçirerek eyaletlerin sayısını on yediye çıkaran da Karl V'tir. Bu hükümdar, Brüksel'de, başında bir genel vali (bu genel vali, genellikle, XVI. yy. başlarında Mechelen sarayını bir fikir ve sanat özgürlüğü merkezi haline getirmiş olan halası avusturyalı Marguerite [1518-1530] veya kız kardeşi macaristanlı Marie [1531-1555] gibi bir kadındı) bulunan ve bir danıştayı, bir malî kurulu, bir de özel kurulu olan bir hükûmet kurdu. Bundan sonra, Augsburg uzlaşmasıyle Felemenk'i imparatorluk çevreliğine (Burgonya çevresi) yükseltti. Böylece de ülkeye bir çeşit muhtariyet verilmiş ve Bourgogne hâkimiyeti altında birleşmesi yolunda bir adım atılmış oluyordu. Bunun kaçınılmaz neticesi olan siyasî gelişme, eyaletlerle şehirlerin Ortaçağ'dan kalma bağışıklık ve ayrıcalıklarını zamanla yok olmağa mahkûm etti. Dolayısıyle, eski şehirler iktisadî üstünlüklerini kaybettiler. Sanayi, şehirlerden kırlara doğru kayarak yünlü ipek dokumacılığı Lille ve Valenciennes'e, keten dokumacılığı ve maden sanayii Namur'e yerleşti. XV. yy. ortalarından itibaren, Zwyn nehri yatağının çamurla dolmasına ve Brugge'nin sönmesine karşılık, Escaut, Maas ve Ren üzerindeki üç haliç limanının ve en başta da, Brabant ve Burgonya düklerinin birçok ticarî imtiyaz vermiş olduğu Anvers'in parlamasına yolaçtı. Büyük keşifler, Anvers'i, dünya ticaretinin merkezlerinden biri durumuna getirdi. Portekiz kralı burada hint baharatını piyasaya sürmek amacıyle bir acenta (1499); alman tacirleri mallarını İspanya'ya satabilmek için antrepolar ve şubeler açtılar, Amerika'nın zenginliklerinden bir kısmı yabancılar yararına olarak burada toplandı. Fuarları (1585'e kadar) ve borsaları şehrin iktisadî önemini ortaya koyacak nitelikteydi; biriken bütün bu zenginlikler şehirde canlı bir sanat hayatının gelişmesine yolaçtı. İkinci sırayı ise, XV. yy. ortalarından itibaren milletlerarası ticaret piyasasında önemli bir mevkii olan Amsterdam alıyordu.

Bu şehir, özellikle silâh yapımında ve tahıl ticaretinde önemli bir yer tutuyordu. Böylece, sade deniz yolu üzerinden değil, kara yolu üzerinden de önemli bir ticarî mübadele akımı meydana geldi; nitekim bu tarihlerde (XVI. yy.) İtalya ile ticareti sağlayan uzmanlaşmış nakliye ortaklıkları teşekkül etti. Bunun yanı sıra, fikir ve din alanlarında büyük bir kaynaşma Felemenk'i sardı. XIII. yy.da beginagium'lar, sosyete hayatının gürültüsünden kaçmak isteyenler için birer sığınak olmuştu. XV. yy.da ise, Geert Groote tarafından kurulan Ortaklaşa Yaşayan Kardeşler kurumu, öğretim yoluyle topluma sızdı. Hollanda'lı Jan Standonck, Paris'te rotterdamlı büyük hümanist Erasmus'u yetiştirmiş olan Montaigu kolejini yönetiyordu. 1517'de kurulan ve üç dilde öğretim yapan Louvain koleji Erasmus'un derinden etkilediği bir kurumdu ve avrupa hümanizmasının gelişmesinde başta gelen bir rol oynadı. Öte yandan, Brabant düklerı tarafından 1426'da kurulan Louvain üni-

Wilhelm I
Van Miereveld'in eseri
Rijksmuseum, Amsterdam

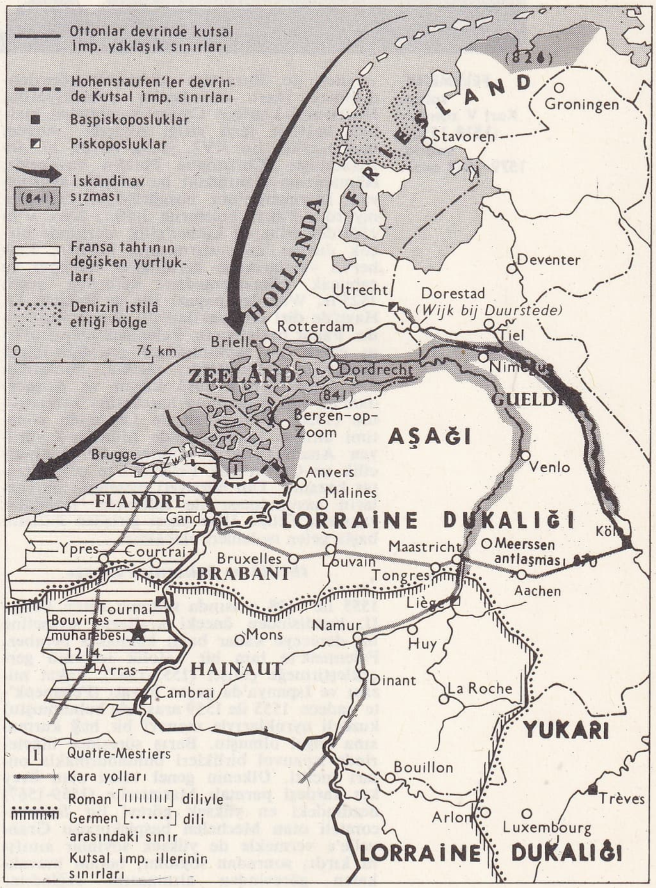

FELEMENK
(IX. yy. sonundan XIII. yy. başına kadar)

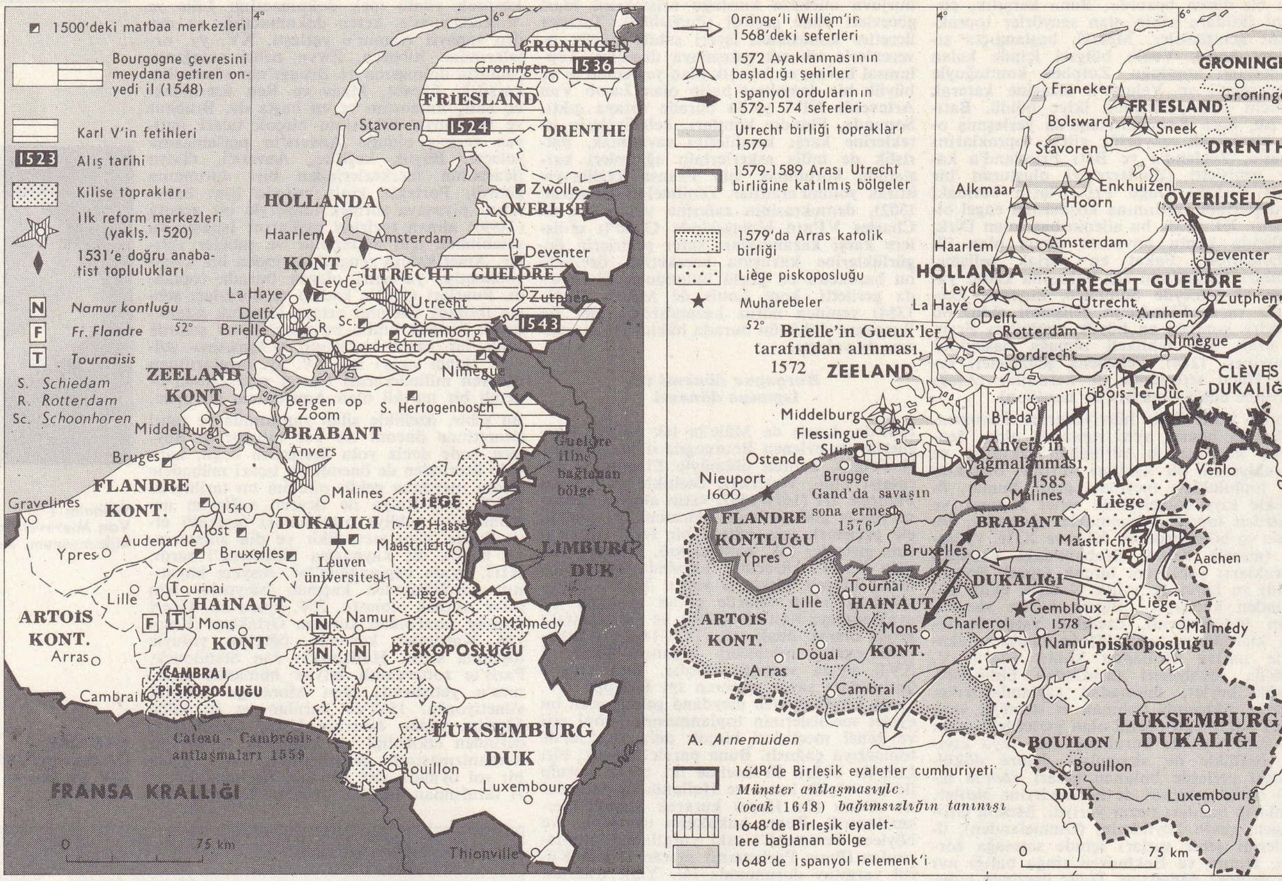

FELEMENK, solda, Karl V zamanı (1519-1556); sağda, 1579-1648 arası

versitesi de, Burgonya çevresinde görevlendirilmek üzere hukukçular yetiştiriyordu. Haarlem'li Laurens Coster'in tahtadan matbaa harfleri icad ettiği söylenir. Anvers matbaacılığı ise XVI. yy.da büyük bir ün kazanmıştı (Christophe Plantin basımevi). Hümanizma alanındaki bu gelişme avusturyalı Marguerite'nin hoşgörüsüyle destekleniyordu. Fakat Felemenk halkı, Karl V'in 1521'den itibaren Luther'cilik aleyhinde birçok duvar ilânı astırmasına rağmen, Luther'in vaızlarından derinliğine etkilendi ve çabucak hümanizmadan Reform'a geçti. 1525'te, Woerden papazı Jan de Bakker, La Haye'de diri diri yakılan ilk din sapkını oldu. Fakat başlangıçta, Felemenk'lilerin aklını çalan, bu sapkınlığının getirdiği ikinci dereceden reformlardı; meselâ, bunlardan biri, Apokalypsis düşü kuran ve Amsterdam'da bir ayaklanma hareketine kalkıştıktan (1535) sonra Jean de Leyde'nin yönetimi altında kütle halinde Münster'e yürüyen Anabaptistlerin sapkınlığıdır. Luther'cilik ve Calvin'cilik Felemenk'te çok taraftar kazandı. Din hürriyeti meselesi, imtiyazların savunulması ile milliyetçi içgüdüler yanında, Felipe II'ye karşı girişilen ihtilâlin başta gelen nedenleri olacaktır.

İhtilâl ve Seksenyıl savaşı

1555 ile 1598 arasında saltanat süren Felipe II, kendisinden önceki kralların siyasetine bir dereceye kadar bağlı kalmakla beraber, Felemenk'te tam bir katolik reformu gerçekleştirmeğe çalıştı (1555-1567). Fakat mizacı ve İspanya'da geçen hayatı (Felemenk'te sadece 1555 ile 1559 arasında bulunmuştu) kuzeyli uyruklarıyle manevî bir bağ kurmasına engel olmuştu. Barış süresince ülkelerinde ispanyol birlikleri bulundurmakla onları incitti. Ülkenin genel valisi olan üvey kız kardeşi parmalı Marguerite (1559-1567) nezdindeki en yüksek görevi bir franche-comtéli olan Mechelen başpiskoposu Granvelle'e vermekle de yüksek soylular sınıfını kırdı; sonradan soylular, bunun muvakkaten görevinden alınmasını sağladılar (1564). Nihayet, sapkınlara karşı kıyımın devam etmesi üzerine küçük soylular birleşerek bu kovuşturmaların durdurulmasını istediler. Bu soylulara *guit*'ler (baldırı çıplak) adı verildi. Bir kıtlık yılı olan 1566'da, ikonoklast vaizlerin kışkırttığı halk, kiliselere ve manastırlara saldırdı. Felipe II, din sapkınlığının kökünü kazımak üzere ülkeye Alba dükasının komutasında bir ordu gönderdi ve genel vali olan üvey kız kardeşine de şehir imtiyazlarını kaldırması için emir verdi (1567). 1567 ile 1573 arasında genel vali olan Alba dükası, «Kanlı divan» adına lâyık olan bir ihtilâl divanı kurdu: Hornes kontuyle Egmont kontunun boyunlarını vurdurdu (1568), Orange prensi tarafından devşirilmiş olan Guit'ler ordusunu püskürttü ve imtiyazları hiç hesaba katmadan ağır vergiler koydu. İhtilâl 1568'de başladı. 1569'dan itibaren Zeeland'lılar ve Middelburg, İngiltere'de üslenen Guit'lerin Brielle'i ele geçirmekle (1572) kontrol altına aldıkları Escaut'yu kapadılar, öte yandan, Hollanda (Dordrecht) ve Zeeland (Vlissingen) Orange dükü Guillaume'un idaresinde ayaklandı. Zutphen'i ve Haarlem'i geriye alan Alba dükası setlerin açılması yüzünden çevreyle bağlantısı kesilen Alkmaar önünde yenilgiye uğradı ve Felipe II tarafından geriye çağrıldı. Yerine gelen ve 1573'ten 1576'ya kadar genel vali olan Requesens de Alkmaar önünde başarısızlığa uğradı. Bu arada, paraları ödenmemiş olan ispanyol birliklerinin ayaklanarak Anvers'i yağma etmeleri (1576), Brabant'ın, Hainaut'nun, Flandre'ın ve Artois'nın da Hollanda ile Zeeland'a katılarak ayaklanmalarına ve ispanyol birliklerinin ülkeden atılarak (Gand'ın temizlenmesi 8 kasım 1676) din konusunda eski hoşgörü anlayışına dönülmesine yolaçtı. Bu temizleme hareketi, Felipe II'nin erkek kardeşi yeni genel vali avusturyalı Don Juan'a 12 şubat 1577 tarihli fermanla (perpetua edicta) buyurulmuştu. Don Juan, 1577 temmuzunda Guillaude d'Orange'ın etkisiyle genel meclislerce azledildi; yerine, imparatorun erkek kardeşi Arşidük Mathias sadece ismen tayin edildi. Bu arada isyancılar arasında bir bölünme oldu. Gelenekçi ve zengin eyaletler (Artois, Hainaut) yeniden Felipe II'nin vesayeti altına girdiler (Arras birliği 6 ocak 1579); demokrasi ve bağımsızlık anlayışı gelişmiş bir köylü sınıfına sahip olup Utrecht birliği bünyesinde toplanmış olan daha yeni ve daha dik başlı öbür eyaletlerle bazı Güney şehirleri (Gand, Anvers, Brüksel) ise İspanya ile ilişkilerini keserek Birleşik eyaletlerin temelini attılar. Yeni genel vali, Gembloux zaferiyle (1578) ün yapmış olan Alessandro Farnese'ydi (1578-1592). Farnese, 1585'e kadar, önemli başarılar elde ederek (Anvers'in alınması) Güney Felemenk'i kesin olarak İspanya ve Kilise'ye kazandırdı. Böylece İsa tarikatı (Compagnie de Jesus), Güney eyaletlerde, bu eyaletler valileri Alessandro Farnese ve ondan sonra gelen arşidük Albrecht Habsburg'un (1596-1599) desteğiyle Karşı-Reform hareketini (yeni piskoposlukların ve Douai üniversitesinin kurulması) geliştiribilecek duruma gelmişti. Öte yandan, isyancılar İspanya kralına karşı sadakatten tamamıyle ayrılmışlardı (1581), fakat bir lider bulmakta güçlük çekiyorlardı. Felipe II'nin kendisinden fransız katoliklerini desteklemesini, ardından da İngiltere'ye çıkmak üzere hazır bulunmasını (Yenilmez armada, 1588) istemesi üzerine Alessandro, Felemenk'in fethini tamamlayamadı. O zaman, Birleşik eyaletler başkan vekili Johan Van Oldenbarnevelt, ülkesini kurtarmak için gerekli ittifakları (İngiltere kraliçesi Elizabeth kendisine Leicester kontunu gönderdivse de Oldenbarnevelt onu 1587'de uzaklaştırmak zorunda kaldı) ve malî imkânları elde etti. Yeni devlet başkanı Maurice de Nassau (1584-1625) başlıca şehirleri geri aldı (Breda, 1590; Nimwegen, 1591; Groningen, 1594). Fakat iki devlet adamı sonuna kadar anlaşamadılar. 1586'dan 1618'e kadar başkan naipliği görevi yapmış olan Ordenbarnevelt, Ostende'nin kaybedilmesi (eylül 1604), maddî imkânsızlıklar ve Fransa (1598), İngiltere (1604), İspanya arasında barışın yeniden sağlanmış olması yüzünden güç duruma düştü ve Hen-

ri IV'ün yardımıyle on iki yıllık bir barış imzaladı (1609); fakat bu süre içinde Arminius'çu din sapkınlığıyle suçlandı ve Maurice de Nassau'nun kendisini korumaması üzerine idam edildi (1619). Yeniden başlayan savaş (1621) önceleri Felemenk'in aleyhine gelişme gösterdi. 1625'te Spinola markisi, Breda'yı geri aldı. Fakat Maurice de Nassau'nun erkek kardeşi ve halefi olan prens Frédéric-Henri (1625-1647) birbiri ardınca Bois-le-Duc'ü (1629), Venlo'yu, Roermond'u, Maastricht'i (1632) ele geçirerek «Şehirlerin Fatihi» lakabına hak kazandı. Fransa ittifakıyle (1635) İspanyol Felemenk'i kıskaç içine alınmış olduğundan prensin askerî harekâtı bundan sonra daha kolaylaştı. Denizlerde, Amiral Trop, Dunes muharebesinde ispanyol donanmasını yok etti (1639). Sonunda, birkaç düşmanla birden savaşmaktan bunalan İspanya, Münster barışıyle Felemenk'in bağımsızlığını kabul etti (1648).

XVII. ve XVIII. yy.larda Güney Felemenk

● *İspanyol Felemenk*'i (1598-1713). Felipe II tarafından tam egemen bir idare altında arşidük Albert (1599-1621) ile veliaht İsabel'e (1599-1633) bırakılan Felemenk, infante İsabel'in ölümü (1633) üzerine yeniden İspanya'ya geçti. Bu yüzden de, Felemenk, belçikalı tarihçilerin «Felâket yüzyılı» adını verdikleri XVII. yy. boyunca, İspanya'nın katıldığı bütün savaşlara sürüklendi. Birbirini takip eden yenilgilerle, 1640'tan itibaren dinden çıkmış sayılan Artois'yı (Pirene'ler antlaşması, 1659), Flandre'ın wallon bölgesini (Aachen antlaşması 1668), yine Flandre'ın kıyı bölgesini ve Valenciennes'i (Nimoegen barışı, 1678) Fransa'ya bırakmak zorunda kaldı. 1692'de Fransızlar Namur'ü kusattılar, 1695'te de mareşal Villeroi, Brüksel'i topa tutarak bugünkü Krallık meydanında bulunan birçok evi ateşe verdi. İspanya kralı Carlos II'nin ölümüyle Felemenk, miras olarak Louis XIV'ün torunu Anjou düküne geçti. Hollandalılarla İngilizler, Felemenk'in Fransızlar tarafından işgaline karşı çıktılar. İspanya Veraset savaşı sonunda, Felemenk, gümrük kapılarında hollandalı garnizonlar bulundurulması şartıyle Avusturya'ya bırakıldı.

«Felâket yüzyılı»nın yarattığı iktisadî çöküntü yüzünden Felemenk'in uğradığı güçlükler daha da arttı. Anvers'in yağma edildiği 1585'ten beri, birçok tacir, din, güvenlik gibi sebeplerle veya çıkarları yüzünden şehri terkettiler. Ayrıca, Escaut nehri ağızları da Birleşik eyaletler tarafından gözaltında tutuluyordu. Ticaret hayatı büyük bir durgunluk içindeydi. Bununla beraber, son zamanlarda yapılan araştırmalar, ispanyol hâkimiyeti altında olduğu gibi Avusturya hâkimiyeti altında bulunduğu sırada da Felemenk'in XVIII. yy. ortalarına kadar (ülkedeki Burgonya devri müesseselerinin muhafaza edilmiş olması) gerçek bir muhtariyetten yararlanmış olduğunu ortaya koymuştur. Anvers, köylerden göçenlerle yeniden kalabalıklaştı. Hollandalılar, lisans ücretinin ödenmesi şartıyle, Lille kalesi yoluyle yapılan ticarete belirli bir ölçüde izin veriyorlardı. Matbaacılık, dericilik, duvar halıcılığı gibi bazı iş alanlarında refah devam etti. Keten dokumacılığı ülkenin düzlük yerlerinde gelişti. Anvers, ispanyol hazinesinden birliklere ödenmek üzere gönderilen *juros*'lar sayesinde önemli bir bankacılık merkezi olarak kaldı. Brüksel sarayı hâlâ eski ihtişamını sürdürmekteydi. Nihayet, Louvain üniversitesinin yönettiği katolik Karşı-Reformu, barok mimarîsinin ve resimde Rubens'in eserlerinin başarısında yardımcı olduysa da Louavin'de Jansenius'çuluğun ortaya çıkmasını (Ypres piskoposu Jansenius'un *Augustinus*'u 1640'ta Louvain'de yayımlandı) ve bu mezhebin Felemenk'ten etrafa yayılmasını önleyemedi.

● *Avusturya Felemenk*'i (1713-1790). XVIII. yy.da, Avusturya hükümdarları Güney Felemenk'in refahını arttırmayı gerçekten iş edindiler. 1722'de, imparator Karl VI., sömürgelerle ticaret ulaşımını sağlamak amacıyle Ostende kumpanyasını kurdu, bu sayede Escaut nehri yolunun sebep olduğu ulaşım sıkıntısı ortadan kalkmış oldu. Yeni kara yollarının ve kanalların açılması, yüzyılın ortalarında yeni gümüş kuronların tedavüle çıkarılması iç mübadeleyi canlandırdı. Fakat Felemenk, Avusturya'nın çözmek zorunda bulunduğu meselelerin ancak bir parçasıydı. Karl V, kızı Marie- Thérèse'in veraset haklarını sağlayabilmek için Ostende kumpanyasını feda etmek zorunda kaldı (1732). Ve nihayet Belçika, Avusturya veraset savaşının başlıca harekât alanlarından biriydi: Fontenoy'da galip gelen Fransızlar (1745), Belçika'yı Aachen barışına kadar (1748) işgal altında tuttular. Buna karşılık, imparator Joseph II, gümrük kapılarındaki hollanda garnizonlarının boşaltılmasını sağladı.

Felemenk'i yönetmiş olanların hepsinin yaptığı gibi Avusturyalılar da bölgeciliği ortadan kaldırmağa çalıştılar. Eyalet devletlerinin rolü özellikle Flandre'da önemini kaybetti; bu eyalette vergilerin dağılımı konusunda yöneticilerin gösterdiği bilgisizlik ve adaletsizlikler 1753 bunalımına yolaçtı. Vergilemeyi daha rasyonel bir şekle sokmakla görevli bir örgüt olan yönetim ve yardım işleri cuntası tarafından birçok imtiyaz kaldırıldı (1746). Fakat din adamları sınıfını denetimine almak ve papalık buyrultularının Felemenk yoluyle imparatorluğa girmesini önlemek isteyen Joseph II'nin, papalık elçisini kovarak (1787) Felemenk hükûmetinde köklü reformlar yapmağa kalkışması üzerine isyan çıktı.

XVII. ve XVIII. yy.larda Birleşik eyaletler

Güneyin «Felâket yüzyılı» olan dönem Kuzey için bir «Altın çağ» oldu. Bununla beraber, Birleşik eyaletlerin kaderi 1585'ten ve Anvers'in düşmesinden önce belli olmadı. Amsterdam uzun süre Felipe II'ye bağlı kaldı. Şehrin ticaret hayatı da, Felipe II taraftarlarının meclisten çıkarıldığı ve yerlerine protestanların getirildiği tarih olan 1578'e kadar, Guit'lerin deniz ablukası yüzünden gelişemedi.

Geleneksel ticaret (Baltık yoluyle ithal edilen buğdayın ihracı ve Rheinland'a ringa balığı satılması) iyi kötü devam etti; arada bir Vlissingen korsanları güzel bir ispanyol kadırgasını ele geçiriyordu. Anvers'in düşüşü bir dönüm noktası oldu. Göçmen tacirler Middelburg, Leiden veya Amsterdam'a yerleşerek buraya sermayelerini, bilgilerini ve milletlerarası iş münasebetleri alanındaki başarılarını getirdiler. Hollanda'da ve Zeeland'da, gelişmiş bir su yolu nakliyeciliği ve iyi yetişmiş tayfalar buldular. Böylece şehirde ileri bir ticaret hayatı doğdu ve en iyi tüccarlar Amsterdam'da toplanmağa başladı. Hollandalıların ticaret metotları bir çeşit «her yerde bulunma» prensibine dayanıyordu: **1.** her firmanın bütün ülkelerde görevlileri, simsarları veya muhabirleri vardı; gemileri çoktu (yılda aşağı yukarı 1 000 kadar gemi denize indirilirdi) ve bunlar büyük tonajlı gemilerdi (Koggen); **2.** rizikonun bölünüşü konusunda gemilerin mülkiyeti, hamuleler, sigortalar paylara (genellikle sekiz veya on altı paya) bölünmüş, böylece büyük zararların bir kişiye yüklenmesi önlenmişti; **3.** yeterlilik bahsinde tüccarlar tam olarak uzmanlaşmış değildi, fırsatına göre her çeşit mal üzerinden ticaretlerini yürütmeğe bakarlardı. Zuidersee bazen gemilerin girişine imkân bırakmamakla beraber, Avrupa'da Anvers'in durumuna hemen hemen eşit bir durumda bulunan Amsterdam da aynı ticaret işleriyle uğraşırdı. Fakat ana ticaret, eskiden beri süregelen tahıl alışverişiydi. Güney Avrupa'nın 1580 ile 1650 arasında geçirdiği kıtlık sırasında, Hollandalılar, İtalya, Fransa ve İspanya'ya, Baltık kıyılarından, Prusya'dan ve Polonya'dan aldıkları çok miktarda tahıl ürünüyle İsveç'ten aldıkları demir ve keresteyi sattılar. Gemilerin dönüşünde de şarap, meyve, tuz ve değerli madenler getirdiler. Bundan başka, Leiden kumaşlarıyle alman hırdavatçılık eşyası v.b. de ihraç ediyorlardı. Ticaret alanları gitgide genişleyerek Arkangelsk'e, Ginea'daki Castel de la Mina'ya, 1596'da ilk defa Cornelis van Houtman'ın gittiği Sonda adalarına, 1621'den sonra da Kuzey Amerika ile Brezilya'ya kadar yayıldı. Hollandalı tacirler en geniş hürriyetleri istiyorlardı. Sadece limanlara giriş ve çıkışlarda ufak bir para ödüyorlar, bu para da askerî sefer giderlerinin büyük bir kısmını karşılıyordu. Düşmanla (özellikle İspanya ve Güney Felemenk ile) ticarete hemen her zaman izin verildi; tüccarlar, kendilerine genel meclislerce mâni olunduğu takdirde gidip başka yerlerde yerleşecekleri tehdidinde bulunuyorlardı. Hindistan ile yaptıkları ticarette çıkar sağlama amacı, Hıristiyanlığı yayma amacını bile unutturuyordu. Bununla birlikte, Oldenbarnevelt bazı ticarî kurumları disiplin altına almayı başardı. Oldenbarnevelt, Doğu Hint kumpanyasının kuruluşunu hazırlamış onlardan biridir (1602). Amsterdam, Middelburg, Delft, Rotterdam, Hoorn ve Enkhuizen'de donatım ve satış büroları bulunan bu ortaklık, büyük bir ticaret ve deniz imparatorluğu, 1660'tan itibaren de Güneydoğu Asya'da bir kara imparatorluğu haline geldi. Hissedarlarına büyük ölçüde temettü dağıtıyor, arttırmaya koyduğu baharat ve biberle, Doğu'dan getirdiği dokumalar bütün Avrupa'nın dikkatini çekiyordu. Willem Usselincx tarafından kurulmuş olan (1621) Batı Hint kumpanyasının ise daha çok saldırgan bir amacı vardı: Amerika ticaretini tekeline almak için İspanya ile savaşmak. 1628'de, Piet Heyn, Matanzaş körfezinde gümüş yüklü bazı kalyonları ele geçirdi. Ortaklık birkaç yıl boyunca Brezilya'nın kuzeydoğusunu ve şekerkamışı işletmelerini kontrolu altına aldı. 1661'de Portekiz (La Haye barış antlaşmasıyle), şirketi buradan uzaklaştırdı. Bütün bu faaliyetlerden özellikle şehirler yararlandı: tüccarlar, ödemelerinde, parası daha değerli olan Amsterdam bankasının (1609) aracılığını tercih etmeğe başladılar. Bu tüccarların kazançlarının bir kısmı, Rembrandt, Ruysdael, Vermeer ve Huygens gibi sanatçıların dehasıyle ünlenen bu altın çağının en güzel eserlerine yatırıldı. Bununla beraber savaştan da vaz geçilmiş değildi. Besin bol olduğu için hayvancılık çok gelişti. Büyük felâketlere yolaçan su baskınlarını önlemek için, hollandalı burjuvalar, Amsterdam'ın kuzeybatı polderlerini kurutmak amacıyle (1607'den itibaren Beemster gölü) yatırımlar yaptılar; turbacılık ve ülkedeki işlenmemiş toprakların işlenmesi ele alındı; toprak nadasa bırakılmayarak (XVI. yy.-dan itibaren Friesland'da) yeni bir tarım türüne (lâle, bezelye, kuşkonmaz, kavun) geçildi.

Bunun yanı sıra sanayi de gelişmeğe başladı (Leiden çuhaları ve kumaş boyacılığı v.b.). Ev tezgâhlarında çalışanların emekleri karşılığında çok düşük bir ücret ödeniyor, kıtlık zamanlarında bu da verilmiyordu. Birleşik eyaletlerdeki refahın yanı sıra, dünyanın her yanında mutlakiyetçi krallıkların hüküm sürdüğü bir çağda bu ülkenin bir cumhuriyet rejimi kurmuş olması daha da şaşırtıcı bir olaydır. Meselâ, anayasanın biricik temeli olan Utrecht birliği çok belirsizdi. Belediyelerin ve eyaletlerin büyük bir muhtariyeti vardı ve önemli bir konuda karar vermek gerektiğinde bir görüş birliği sağlamanın yarattığı güçlük karşısında ekseri, «Ayrışık eyaletler» gibi kelime oyunları yapılırdı; nitekim, dayanışma ancak dış baskıların zoruyle gerçekleşti. Her şehrin bir meclisi, on iki belediye yargıcı, iki veya dört belediye başkanı, çoğu zaman yazışmayle görevli bir sekreteri ve bir danışmanı vardı. Her eyalette, idarî yetki, şehir temsilcilerinden meydana gelen meclislerde toplanırdı. Yetki belgesine sahip olan bu temsilcilerin yanında bazen soylular sınıfının temsilcileriyle köy temsilcileri de bulunurdu. Burada bir taşra valisi bir şehir valisi ile aynı rolü oynardı. Askerî komutanlığı bir stathouder yapardı. 1579'dan önce, taşrada kralın vekili olan sthathouder, sonraları eyalet meclisleri tarafından tayin edilmeğe

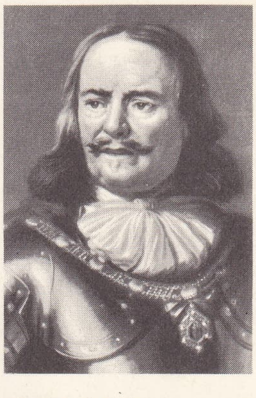

amiral de Ruyter
F. Bol'un eseri
Mauritshuis, La Haye

«Belediye Meclisi Üyeleri ve Başkanı, Marie de Médicis'in Elçisini Kabul Ediyorlar»
Th.de Keyser'in tablosu
Mauritshuis La Haye

Frédéric de Nassau
Danckerts'in gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. Hanfstaengl-Giraudon (LAROUSSE)

başlandı. Genel olarak, bu göreve bir Orange-Nassau prensi getirilirdi. Eyalet meclislerinin üstünde genel meclisler vardı ve La Haye'de toplanan bu 40 temsilci iç ve dış işler üzerinde görüşür, bölgelerin vergi ve askerlik işlerini denetlerdi. Verilen kararlar ancak eyalet meclislerince onaylandıktan sonra uygulanabilir, 12 üyeli bir danışma meclisi de maliye ve askerlik sorunlarıyle ilgili kararlar alırdı. Bir genel vali günlük işlerle, elçilerle olan ilişkilerle v.b. uğraşırdı. Çok önemli bir yeri olan bu kimse, vergilerin yüzde 58'ini sağlayan en zengin eyalet Hollanda'nın da genel valisiydi. Bu görevde, Oldenbarnevelt (1586-1618), Johan de Witt (1653-1672), Heinsius (1689-1720) gibi ünlü kişiler bulunmuştur. Bu burjuva ve kozmopolit cumhuriyet, ülkede bir protestan kilisesinin varlığına rağmen, din konusunda eşine az rastlanır bir hoşgörüye sahipti. Kaldı ki, büyük burjuvazi, Protestanlığı çok geniş bir görüşle yorumlama eğilimindeydi (Arminius'çuluk). Bununla beraber, ilâhiyatçılar arasında çekişmeler eksik değildi (Arminius'çulara karşı Gomar'cılar). Aslında, Dordrecht sinodu (1618-1619) ve Oldenbarnevelt'in idamı (1619), Doğu eyaletlerindeki asillerle köylülere dayanan Orange'cı parti ile denizci iki eyalet olan Hollanda ve Zeeland'a dayanan ve burjuvalarla şehirlileri temsil eden cumhuriyetçi partiyi çatıştıran sosyal ve siyasî anlaşmazlıkların din alanına intikalinden başka bir şey değildi. Bununla beraber, hürriyeti gerçekten seven ve Grotius'un eliyle milletlerarası deniz hukukunun temelini atan bu cumhuriyet, yahudi azınlığın düşüncelerini serbestçe ortaya atmasına izin vermiş (Spinoza) ve protestanları olduğu gibi, katolik bir devlet tarafından tehdit edildiği dönemlerin dışında katolikleri de çok hür bir rejimden yararlandırmış; Louis XIV'ün baskısına uğrayan protestanlara, hattâ Jansenius'çulara kucak açmış, bunları Utrecht'e yerleştirmişti. Yalnız kendi vatandaşlarına değil, fransız protestanı Jurieu gibi yabancılara da gazetelerle fikirlerini serbestçe ifade etmek imkânını vermişti. Bu durumun, Avrupa düşünce hayatındaki etkisi ve rolü büyük olmuştur. Birleşik eyaletlerin Orange prensleri arasında birçok çatışma da oldu. Maurice, Frédéric-Henri, Guillaume II bir veya birkaç eyalette sadece ismen *stathouder*'diler. (Sessiz Wilhelm beş eyalette, kardeşi başka iki eyalette stathouderlik almışlardı.) Bu unvan onlara, genel meclislerce kara kuvvetleri komutanlığıyle deniz kuvvetleri komutanlığına atanmaları şartıyle, askerî başkomutanlık hakkını da sağlıyordu. Yalnız bunlar, daha yüksek unvanlara ve daha mutlak bir iktidara sahip olmak istiyorlardı. Frédéric-Henri Fransa kralından *Altesse royale* (Kral hazretleri) unvanını aldı; Wilhelm II krallığa göz dikerek rakiplerinden kurtulmak için içlerinden altı kişiyi hapsettirdi ve Amsterdam'ı kuşattı (1650). Bunun üzerine Hollanda, onun ölümünden sonra stathouderliği kaldırdı (1650-1672), öbür eyaletler de aynı yola gittiler. Bu dönem boyunca, Birleşik eyaletler, Danimarka'nın (Ruyter, Sund boğazını zorlamağa mecbur kaldı [1646]) ve İngiltere'nin (Deniz Ulaşımı kanunu [1651]; ilk İngiliz-Felemenk savaşları [1652-1654, 1665-1667]) kıskançlığına hedef oldu. Tromp ve Ruyter gibi büyük amiraller bu savaşlarda ün kazandılar. Birleşik eyaletler, Baltık'ta ulaşım serbestliği için önce İsveç'in müttefiki olarak (Danimarka'nın Sund'da uyguladığı gümrük tarifesi yüzünden, 1638-1639), sonra da bu devlete karşı (1656-1660) mücadele etti. Birleşik eyaletlerin Üçlü-ittifaka girmesi (1568) herhalde bir hata idi, nitekim sonunda, XIV. Louis'nin ihtiraslarına ve bu ülkenin ticaret ve denizcilik alanlarındaki gücünden (600 000 tonluk 3 500 gemi, yani ingiliz ve fransız donanmalarının toplam tonajının iki katına eşit) ürken Colbert'in kötü tasarılarına kurban oldu. 1672'de Hollanda'nın istilâsı (Hollanda savaşı, 1672-1678) sonunda düşürülen genel vali Witt öldürüldü, Orange'lı Guillaume III, Hollanda ve Zeeland stathoueder'liğine ve başkomutanlığa getirildi (haziran (1672), hattâ stathouderlik beş eyalette irsiyet esasına dayatıldı. Guillaume III, 1689'da Büyük Britanya kralı oldu ve zamanla cumhuriyetin çıkarlarını Fransa'ya karşı giriştiği savaşlara (Augsburg birliğine karşı yapılan savaş) feda etti. Guillaume III, ölümünden önce, Friesland ve Gromingen stathouder'liğini amcasının oğlu Jean-Guillaume Friso'ya bırakmış olmasına rağmen, Birleşik eyaletler stathouder istemeyerek ülkeyi yönetme ve Fransa'ya karşı savaşı (İspanya Veraset savaşı) yürütme görevini Hollanda hükûmet başkanı Heinsius'a verdiler. Bu savaşın çok çetin oluşu Hollanda'lılara savaş isteğinden değil (barıştan yana olanlar çoğunluktaydı), 1672 olaylarının yeniden meydana gelmesini önlemeğe çalışmalarından ileri geliyordu.

1747'de Bergen op Zoom'un Fransızlar tarafından işgali, bir halk hareketinin meydana gelmesine sebep oldu. Bunun üzerine naipler, Guillaume IV'ün stathouder'liğini ilân etmek zorunda kaldılar. Fakat ne o, ne de danışmanı Bentinck naiplerin muhalefetini yenerek yönetim biçimini ve vergi sistemini değiştiremediler. Muhafazakâr ve oligarşik parti ile stathouder'in halkın duygularına dayanan partisi arasında, felsefî fikirlere önem veren ve burjuvaların katıldığı üçüncü bir parti kuruldu. Kısa süre sonra kendilerine «yurtsever» adını veren bu üçüncü partinin üyeleri, stathouder'in mutlakiyetçiliğini ve naiplerinin göreneklere bağlı gevşekliğini aşarak ülkelerini yeniden canlandırmak istediler ve bunlardan birincisini siyasî alandaki başarısızlıklarından, diğerini de XVIII. yy. sonunda Birleşik eyaletlerin uğradığı iktisadî buhrandan sorumlu tuttular. Bu buhranın hareket noktasını ve niteliklerini belirlemek güçtür. Buhranın başlangıç tarihi olarak, 1648 (Münster barışı), 1651 (İngiliz Deniz Ulaşımı kanunu), 1672 (Hollanda savaşı), 1689 (Guillaume III'ün İngiltere tahtına çıkışı), 1713 (Utrecht barışı) veya naiplerin gevşekliği sebep gösterilerek 1745 gibi tarihler öne sürülmüştür. Gerçek şu ki Birleşik eyaletlerin ticareti 1648 ile 1672 arasında bütün Avrupa'da geçici bir gerileme göstermiş olmakla beraber 1740'a kadar yine de yüksek bir seviyede bulunuyordu. Çünkü ingiliz rekabeti ancak 1730'dan sonra sarsıcı olmuştu. Ne var ki, Birleşik eyaletler XVII. yy.'ın ilk yarısında, Fransa ve İngiltere'deki iç savaşlar ve Almanya'daki Otuzyıl savaşı sayesinde bütün rakiplerinden kurtulduğu dönemin imtiyazlı durumuna bir daha ulaşamadı. Şu halde Birleşik eyaletlerin gerilemesi uzun süre nispî kalmıştır. Çay ve kahve fiyatları üstünde oynayan Doğu Hint kumpanyası, ortaklarına 1740'a kadar büyük temettüler dağıtıyordu. Ancak dördüncü İngiliz-Felemenk savaşı (1780-1784) Felemenk ticareti için, yalnız Avrupa'da değil, Asya'da da bir felâket oldu. Bununla beraber durmadan gelişen para ticaretini genel durgunluktan ayrı tutmak gerekir. Zira Felemenk kapitalistleri bütün Avrupa'ya borç para veriyorlardı. Hollandalılar «deniz taşıtçıları» iken «dünyanın para babası» olmuşlardı. Ancak bu gizli ticaret halka fazla bir iş sağlamadı.

İhtilâl dönemi (1784-1815)

Felemenk'te Fransa'dan önce başlayan devrimci hareketlerin kaynağında XVIII. yy. felsefesi ve mahallî şartlar vardır.

Kuzeyde, dördüncü ingiliz savaşının yıkıntısı ve kral naiplerinin söz götürmez beceriksizlikleri, burjuvaların, yurtseverler tarafından az çok yönetilebilen talim bölükleri halinde teşkilâtlanarak silâha sarılmasına yolaçtı. Hollanda, La Haye garnizonu komutanlığını stathouder'den geri aldı. Guillaume V, Gueldre'e çekildi ve 1787'de askerî bir darbeye kalkıştığı sırada Gouda yakınında durduruldu. Fakat İngiltere tarafından desteklenen kral, Prusya kralı olan kaynının müdahalesiyle yeniden eski görevine getirildi. Bunun üzerine yurtseverler Fransa'ya kaçtılar. Güneyde Joseph II'nin reformları millî duyguları zedelemiştir. Van der Noot Barbant halkına yayımladığı bir bildiri ile (1789) eski imtiyazların savunulması çağrısında bulundu. Avusturya hâkimiyetine karşı birleşmiş olan belçikalı yurtseverler, federalistler ve merkeziyetçilik taraftarı (*Vonck*) olarak ikiye bölündüler. Bunun üzerine imparator Leopold II askerî birlikler yollayarak güçlük çekmeden yine eski idareyi kurdu. Avusturya birlikleri 1789'da, bir halk ayaklanması sonucunda piskoposu kovulmuş olan Liège şehrine de girdiler. Fransız krallığı bu yurtseverlik hareketlerini desteklemedi. Cumhuriyet ise daha kesin bir tutum benimsedi. 1792'den itibaren Dumouriez orduları Belçika'ya girdi ve Avusturyalıları Jemmapes'ta yendi. 1794 Fleurus zaferi ise Felemenk yolunu tamamen açtı. Liège piskoposu kesin olarak kovuldu. Yurtsever Daendels, buzlar arasına sıkışıp kalmış olan Helder'in filosunu hafif süvarileriyle esir eden Picหegru ile birlikte ve batav Lejyonu'nun başında, ülkesine döndü (1795). Belçika, Liège, Birleşik eyaletlerin güneyi, önce komiserlerin (1797), sonra da valilerin (1800) yönettiği fransız illeri haline geldi. Birleşik eyaletlerin geri kalan kısmı ise 1795'te Batav cumhuriyeti oldu ve 100 milyon florinlik ağır bir tazminat ödemek zorunda bırakıldı. Napoleon I, 1805'te bir anayasa kabul ettirdi ve Rutger Jan Shimmelpenninck'i başbakan danışmanlığına atadı (1805-1806). Sonra ilk Batav cumhuriyeti Hollanda krallığı haline getirerek (1806) ülkeye kardeşi Louis'yi kral yaptı. 1810'da Louis, kendi uyruklularının ticarî çıkarlarını kardeşininkilerden üstün tuttuğu için krallığından oldu ve ülkesi doğrudan doğruya Fransa yönetimine bağlandı (Levrun, Felemenk stathouder'i oldu). Güneyde olduğu gibi Kuzeyde de Fransızlar idareyi basitleştirerek eşbiçimli bir düzene koyuldular. Napolyon kanunları Belçika'da da uygulanmağa başlandı. Hollanda kanunları da bu örneğe göre düzenlendi. Zaten gelişmiş olan Belçika sanayii ve Batay tarımı, kıta ablukasından yararlanarak imparatorluk ordusunun ihtiyaçlarını sağladı. Fakat işgal hayal kırıklığı uyandırdı. Flaman katoliklerinin papaya olan inanç ve bağlılıkları birçok vesilelerle zedelendi. Anvers belediye başkanı gibi nice ünlü kişiler polis baskısına kurban gitti. Vergiler, askere alma, sansür gibi işler özellikle Hollanda'da dayanılmaz bir yük haline gelmişti. Kıta Avrupa'sında abluka dolayısıyle ticaret zarar gördükten başka İngiltere de sömürgeleri işgal etti. Napolyon'un Leipzig yenilgisi (1813) üzerine, sürgündeki stathauder'in oğlu Guillaume d'Orange'ın hükümdarlığını tanıyan Dirk van Hagendorp'un yönettiği bir isyan patlak verdi. Belçika'da imparatora bağlılık daha kuvvetliydi. Carnot 1814'te, Anvers'i savundu. Napolyon da Yüzgün sırasında son kozunu Belçika'da oynadı (Waterloo 18 Haziran 1815). Fakat Viyana kongresinde Belçika ile Hollanda'nın tek bir Felemenk krallığı halinde birleşmesi kararlaştırılmıştı.

1815'ten 1830'a kadar Felemenk krallığı

Guillaume I, Kuzey ile Güney'in çıkarları arasında denge kurmağa çalışarak (ikinci mecliste Kuzey ve Güney milletvekillerinin sayısı eşitti) bir anayasa hazırlattı. Viyana kongresinde Cap dışta kalmak üzere Birleşik eyaletlerin eski sömürgelerini Felemenk krallığına bıraktı.

İki buçuk yüzyıl ayrı kalma sonucunda millî bünyeleri tamamıyle değişik yollarda gelişmiş olan Kuzey ile Güney'in birleşmesi elbet sürekli olamazdı. Flaman katolikleri, protestan bir kralın kendi kiliselerinin işlerine karışmasına öfkeleniyorlardı. Wallon ülkesinde bir dil anlaşmazlığı vardı; Liège'de ise gitgide hürriyetçi fikirler daha çok gelişiyordu. Eski iktisadî rekabetler alevlendi: Amsterdam'a karşı Anvers, Hengelo pamuk sanayiine karşı Gand pamuk sanayii, serbest mübadeleci hollanda tüccarlarına karşı yabancı rekabetinden gümrük yoluyle korunmak isteyen belçikalı tarımcılar. Belçika eyaletlerinin Hollanda'nın gelişme hızına yetişmesini sağlamak için Guillaume I'in gösterdiği gayretler de (büyük bayındırlık işleri) hoşnutsuzlukları gideremedi. 1828'de, flaman katolikleriyle wallon liberalleri birleştiler. 25 Ağustos 1830'da Brüksel'de bir isyan çıktı. Parc'da kuşatılan Hollanda birlikleri teslim oldular. 4 Ekim 1830 günü Belçika'nın bağımsızlığı ilân edildi. İngiltere ve Fransa tarafından korunan yeni devlet, hükümdarlığına Leopold de Saxe-Cabourg'u seçti. Guillaume I, Maastricht'i Felemenk'e veren ve Lüksemburg'un bir kısmını Hollanda kralının özel mülkiyeti sayan Londra antlaşmasıyle, yeni devletin sınırlarını tanımayı kabul etti. Fakat erkek tarafından yürüyen veraset kuralı gereğince Lüksemburg, 1890'da Orange Nassau hanedanının yan kolla-

Foto. LAROUSSE

rından birine geçerek Hollanda krallığıyle olan bağlarını kopardı. Bk. HOLLANDA. (L)

Felemenk bankası. Bk. HOLLANTSE BANK UNİ.

FELEMENKÇE i. Felemenk dili. (M)

Felemenk kuruşu, Osmanlılar zamanında uzun zaman «esedî» adı ile kullanılan ecnebi paralardan birine verilen ad. Vesikalarda «felemenk doları» olarak geçer. Üzerinde arslan resmi olduğu için resmî makamlarca esedî adı verilen bu paraya halk «arslanlı» derdi. (M)

FELEMENKLİ sıf ve i. (*Felemenk*'ten *felemenk-li*). Felemenk halkından veya bu halkın soyundan olan (kimse). [M]

FELENK veya **FİLENK** veya **FELEK** i. (yun. *phalaggi*'den). Denizc. Bir yerden başka bir yere taşınması istenen ağır cisimlerin hareketini kolaylaştırmak için altlarına sürülen çam serenlerinden kesilmiş yuvarlak kütükler. ‖ *Felenk ıskara,* üzerinde çalışacak nesnenin altına konulan ve ona gerekli eğikliği veren ve yerinden oynamasını önleyen taş veya tahta takoz.

— Tar. Eski çağlarda büyük ve ağır sütunları nakletmek için felenk kullanıldı. Meselâ Fatih Sultan Mehmed gemilerini karadan Haliç'e indirmek için felenkler döşeterek bir yol yaptırdı. (ML)

FELFELEK i. Küçük bir kelebek türü.

— DEY. (*Birinin*) *İçine felfelek sokmak,* birini kuşkuya düşürmek, birinde şüphe uyandırmak. (M)

FELFELLEMEK geçz. f. *Halk dili* [Kuş için] Yorulmak ‖ [Topaç için] Hızını kaybetmek. (M)

FELGUERA (LA), İspanya'da (Oviedo ili) köy, Ovideo'nun doğu-güneydoğusunda; 7 000 nüf. Metalürji merkezi. Kimya sanayii. (L)

FELİBİEN (André), fransız mimarı ve tarih yazarı (Chartres 1619- Paris 1695). Mareuil markisinin sekreteri, Roma büyükelçisi (1647). Mimarlık akademisi sekreteri (1671) ve Eski Eserler kitaplığı müdürü (1673) oldu. Yayımladığı eserler: *Entretiens sur les Vies et sur les Ouvrages des Plus Exellents Peintres Anciens et Modernes* (Eski ve Çağdaş En Büyük Ressamların Eserleri ve Yaşantıları Üstüne Konuşmalar) [1666-1668]; *Principes de l'Architecture, de la Sculpture, de la Peinture et des Autres Arts qui en Dépendent* (Mimarlık, Heykel, Resmin ve Bunlara Bağlı Öbür Sanatların İlkeleri) [1676-1690]; *Description des Tableaux, Statues et Bustes des Maisons Royales* (Kırallık Konutlarındaki Tablo, Heykel ve Büstlerin Listesi) [1677]. (L)

FÉLİBRE [felibr] i. (fr. k.). Oc diliyle yazan şair veya yazar. ‖ Félibrige taraftarı. (L)

FÉLİBRİGE [felibrij] i. XIX. yy. ortalarında Provence'ta kurulan bir edebî okul. Amacı bu bölgede konuşulmakta olan dili ve güney bölgesindeki öteki diyalekleri korumak, yabancı terimlerden temizlemek ve Güney Fransa medeniyetini yeniden yansıtacak bir edebiyatın doğmasını sağlamaktı.

— ANSİKL. 1774'te rahip Millot'nun *Histoire Littéraire des Troubadours* (Saz Şairleriyle İlgili Edebiyat Tarihi) adlı eseri ile Raynouard'ın 1816-1821 arasında yayımladığı *Choix de Poésis Originales des Troubadours* (Saz Şairlerinden Seçmeler) adlı eseri güney edebiyatında bir yenileşme hareketine önayak oluyordu. Yenileşme akımına ilk uyanlardan Fabre Olivier 1803'te XII. yy. saz şairlerine ait olduğunu ileri sürdüğü, bu bölge diliyle (occitan) yazılmış bir şiir derlemesi yayımladı. Öğrencisi Fabre-Allais markisi de 1844'te baştan başa lêvenol dilinde yazılmış *Les Castagnados'u* yayımladı. Marsilya'da Joseph-Marie Diouloufet (1771-1840), Marius Bourrelly (1820-1896), Agen'de Jasmin (1798-1864), Bordeaux'da Mestre Verdié (1779-1820), Bearn'da Xavier Navarrot (1799-1862) çalışmalarıyle oc diline dönüşü hazırlayan bir hava yarattılar. Marsilya'da birlikte hazırladıkları güney bölgesi şiirleri derlemesi olan *Bouquet Provençaou*'yu yayımladılar, ayrıca kısa ömürlü dergiler çıkardılar; bütün bunlar Roumanille'in çabasıyle oldu. 1851'de Mistral, Aubanel, Crousillat, Gaut, Castil-Blaze, A. Mathieu'nün katılmasıyle *Li Prouvençalo* yayımlandı. Ertesi yıl Arles'da, 1853'te Aix'te küçük kongreler topladılar. 21 Mayıs 1854'te Font-ségugne şatosunda güney bölgesi şairlerinden yedisi: Aubanel, Brunet, Mathieu, Mistral, Roumanille, Tavan ve Giera bir toplantı yaptılar. Mistral, yeni okulun adının *félibres* olmasını önerdi. Mistral bu adı ortaçağa ait eski bir lirik şarkıdan aldı. Böylece *felibrige* akımı ortaya çıktı. 1855'te yediler, *Armana Prouvençau*'yu yayımladılar. Her yıl çıkan bu derlemenin yazarları felibres imlâsını kullanmak ve bunun kurallarına uymak zorunda idiler. Sonunda bu dilde yazmak isteyen bütün şairler ister istemez bu akıma uydular. Bu alandaki eserlerde bir artma görüldü: Mistral'in *La Mireio* (1859); d'Aubanel'in *La Miougrano Entreduberto* (Yarı Açılmış Nar) [1860]; Anselme Mathieu'nün *La Farandoulo di Poutoun* (1862); Louis Roumieux'nün *La Rampelado* (Çağırış); Crousillat'nın *La Bresco* (Bal Işığı); irlandalı William C. Bonaparte-Wyse'ın *Li Parpaioun Blu* (Mavi Kelebekler) [1868] adlı eserleri. Bu akım bütün güney bölgelerine yayıldı, özellikle Mistral ile Catalon Balaguer arasında 1869'da varılan anlaşmadan sonra Katalonya'ya da sıçradı. Oc dilini konuşan yerleri dört bölgeye ayrıldı. (Provence, Languedoc, Aquitaine, Katalonya.) Her bölgedeki okullar ayrı birlikler kurdular. Bütün bu merkezleri elli kişilik bir üstatlar topluluğu yönetiyordu. Bunlar, arasında birini başkan seçerlerdi. Roumanille, ölünceye kadar başkanlık görevinde kaldı (1819). Daha sonra başkanlığa kayınbiraderi Félix Gras (1844-1901) seçildi. (L)

FELİCE (Fortunato Bartolomeo DE). Bk. DE FELİCE.

FELİCİA i. Bileşikgillerden bitki; Kap ve Habeşistan'da yetişir.

— ANSİKL. *Felicia tenella* yıllık küçük bir bitkidir; gövdesi dallı ve yaygın, yaprakları sivri, uzun ve soluk yeşildir. Çiçekleri, uzun sapların ucunda, ortası sarı, çevresi leylak beyazı kümeç biçimindedir. Bu bitki mavi papatya (*F. amelloides*) gibi avrupa bahçelerinde yetiştirilir. (L)

FELİDAE çoğl. i. Bk. KEDİGİLLER.

FELİNSKİ (Alojzy), polonyalı şair (Luk, Volhynie 1771 - Krzemieniec 1820). Ünlü Krzemieniec lisesinin müdürlüğünü yaptı. *Barbe Radziwill* (1811) adlı yarı klasik tarzdaki trajedisi ile tanınır. (L)

FELİNSKİ (Zygmunt), polonyalı din adamı ve yurtsever (Wojutyn, Volnynie 1822-Krakow 1895). 1862'de Varşova başpiskoposu oldu. Sibirya'ya sürülen yurtseverlerin bağışlaması için Rus hükûmetiyle mücadele etti. 1863'te tutuklandı ve uzun zaman Yaroslavl kalesinde hapsedildi. (L)

FELİPE I el Hermoso (Güzel Felipe denir), İspanya kralı (Brugge 1478 - Burgos 1506). 1482 - 1506 Arasında Felemenk kralı, 1504-1506 arasında da Castilla kralı olarak hüküm sürdü. Avusturya'lı Maximilian ile burgonyalı Marie'nin oğludur. Burgonya toprakları kendisine annesinden miras olarak kaldı. 1493'te Senlis antlaşması gereğince Charles VIII, Artois, Franche-Comté, Charolais bölgelerini ona bıraktı. Felipe I, İngiltere kralı Henry VII ile ilişki kurdu. Bu durum babası Maximilian'ın çıkarlarına aykırı düşüyordu. Öte yandan Louis XII ile bir antlaşma imzaladı, Artois ve Flandre bölgelerini ona geri verdi, Burgonya üzerindeki haklarından vaz geçti. 1496 da İsabel'in kızı Deli Juana ile evlendi. İsabel'in ölümü üzerine (1504) Toro mahkemeleri hükümdarın vasiyetini kabul edince, Juana Castilla tahtının vârisi oldu. Katolik Fernando ise yeni kraliçenin gıyabında Naip ilân edildi. Soylu sınıfınca yönetilen (Silva'lar, Mendoza'lar, Navarra dükü) yeni bir Felipe partisi kuruldu. Bunlar Felipe'nin tam yetkiyle Castilla tahtına oturmasını istiyorlardı. İspanya ile Felemenk arasındaki yün ticaretinin gerektirdiği ilişkiler ve amerikan topraklarından yeni gelmeğe başlayan gümüş ve öteki ürünler Felipe'nin durumunu kuvvetlendiren etkenlerdi. Buna rağmen Felipe, elçisi de Vevre aracılığıyle Fernando ile antlaşma imzaladı (Salamanca 1505) ve 10 ocak 1506'da Felemenk'ten ayrılıp İspanya'ya doğru yola çıktı. Hollanda'da de Chièvres'i naip olarak bıraktı. Birkaç gün İngiltere'de kaldı, Henry VII ile Üçüncü Windsor anlaşmasını imzaladı (9 şubat 1506). Böylece, iki hükümdar arasında bir ittifak kuruluyor, Felipe'nin kız kardeşi Marguerita'nın Henry VII ile Carlos de Gante'nin de İngiltere kralının kızı Mary ile evlenmesi kararlaştırılıyordu. Ayrıca Felemenk ile İngiltere arasındaki ticarî meseleler de bir sonuca bağlanmış oluyordu. Felipe ile Katolik Fernando, 20 haziran 1506'da buluştular, Villafafila'da iki antlaşma imzalandı. İlk anlaşmaya göre Fernando Castilla'nın yönetimini kızı ile damadına bırakıyordu. İkinci antlaşmaya göre ise krallığın yönetimi kızdan alınıp damada verilebilecekti. Ancak Felipe'nin erken ölümü yüzünden Juana büsbütün delirdi ve anlaşmalar da geçersiz hale geldi. Castilla'lı soylu aileler Fernandoyu yeniden Castilla tahtına çağırmak zorunda kaldılar. (L)

FELİPE II, İspanya kralı (Valladolid 1527-El Escorial 1598). 1556-1598 Yılları arasında hüküm sürdü. Kişiliğinde değişik ırk etkileri görülür. Baba tarafından (Karl V) alman, Bourgogre, ispanyol kanı, ana tarafından da (İsabel) ispanyol ve endülüs kanı taşıyordu. İspanya'nın çıkarlarını ve ülkülerini hararetle savunduğu için babasından daha çok ispanyol sayılır. Genç yaşta teyze kızı Portekiz prensesi Maria ile evlendi. Maria, prens Carlos'u doğururken öldü. Siyasî sebeplerle, babasının ısrarı üzerine kendisinden on bir yaş daha büyük olan İngiltere kraliçesi Mary Tudor ile evlendi. Bu evlenmeden hiç çocuğu olmadı. Mary 1558'de ölünce İngiltere'de Katolikliği yeniden hâkim kılmak ve İspanya ile anlaşmaya zorlamak konusundaki ümitler de söndü. Felipe II, iki yıl sonra yeniden evlendi, bu defaki karısı Fransa tahtının vârisi valoisli Elisabeth idi. Felipe, sekiz yıl süreyle (1560-1568) mutlu bir evlilik hayatı yaşadı, iki kızı oldu: İsabel Clara ve Catalina. Tahta vâris olarak erkek bir çocuk isteyen Felipe, Avusturya prensesi Anna ile evlenince bu isteğine kavuştu. Çünkü ilk evliliğinden olan prens Carlos, bugün bile bilinmeyen bir sebepten öldü. Prens anormal bir çocuktu, krizler geçiriyor, babasını kız kardeşlerinden kıskanıyor, Flandre ülkesine kaçmak istiyordu. Felipe onu saraydaki dairesine kapattırdı. Prens burada öldü. Babası tarafından öldürtüldüğüne dair bir söylenti varsa da doğruluğu şüphelidir. Felipe içine kapanık, koyu dindar, görevlerine bağlı bir insandı. Güç karar verir, kimseye güvenmezdi. Siyaset alanında büyük başarılara erişti. Castilla ile birlik kurmayı başarmakla kalmadı, geleceğin büyük İspanya'sının kurulmasında da büyük rol oynadı. Babasının uzun süren hükümdarlığının sonuna doğru onun İspanya'da bulunmadığı zamanlarda, naiplik yaptı, yaşından beklenmeyen başarılar gösterdi. Flandre'da ve Almanya'da gezilere çıktı. Bir süre İngiltere'de kraliçenin kocası olarak yaşadı. Karısı ölünce İspanya yarımadasına döndü, bir daha da memleketinden ayrılmadı. Avusturya topraklarının ve imparatorluk tacının amcası Ferdinand'a verilmesiyle Habsburg ailesinin hükümdarlık meselesi çözülmüştü. Milano ve Flandre'ın İspanya'ya verilmesinden sonra Felipe II, Avrupa'nın bütün işlerine karışmağa başladı. Dünyada olup bitenlerle ilgileniyor, her şey hakkında bilgi ediniyordu. O güne kadar görülmüş en büyük siyasî kuruluşun başına geçti. Dünya sorunlarına hep ispanyol açısından baktı, Madrid'i dünya siyasetinin merkezi haline getirdi. Devamlı bir başkent kurma, ispanyol tarihinde bir yeniliktı. Bunda kralın yerinden ayrılmak istememesinin büyük payı vardı. Yönetim işlerinin zamanla içinden çıkılmaz bir hale girmeğe başlarmasının da bunda etkisi oldu. İspanyol bürokrasisi o zamana kadar görülmemiş bir yetkinliğe ulaştı. Ülkesinin imkânlarını gereği gibi öğrenmek isteyen kral ilk olarak nüfus sayımı yaptırdı. Konseylere, yargı ve yürütme organlarına son ve kesin şekiller verdi. Belediyeleri sıkı kontrol altına aldırdı, yeni kanunlar çıkardı. Krallık idaresinin kilise üzerindeki hâkimiyetini güçlendirdi. Bütün bu mekanizmanın iyi çalışan bir bürokrasiye ihtiyacı olacağı, zorlu çalışmayı gerektireceği muhakkaktı. Kralın bütün zamanı, toplanan bilgileri değerlendirmek ve okumakla geçiyordu. Krallığın ve devlet otoritesinin bütün alanlara hâkim olması ve mutlak bir yönetim halini alması bir devrim hızıyle

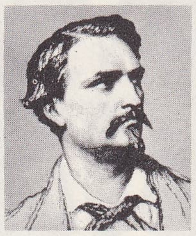
félibrige
Mistral

FELİPE I
Arras koleksiyonu
Saint-Vaast müzesi, Arras

FELİPE II
Titiano'nun eseri
Pitti sarayı, Floransa

değil, yavaş yavaş oldu. Felipe II, devrim yapmak iddiasında değildi. Tahta çıktığında kanunlara uymaya yemin etmişti, yeminini tuttu, kanunlara uydu, onları gerektiği gibi uyguladı. Antonio Pérez olayını fırsat bilerek, Aragon'un geleneksel hürriyetini kısıtladı. Kral sekreteri olan Pérez, kralın kendisine olan güvenini kötüye kullanmış, onu avusturyalı Juan'ın sekreteri Escobedo'nun ölüm emrini imzalatmıştı. Oysa Pérez Escobedo'nun öldürülmesini kişisel çıkarı için istiyordu. İhaneti ortaya çıktığında mahkemeye verildi, fakat İspanya'dan kaçmayı başardı. Aragon ve Aragonlular Pérez'i korumakta fayda gördüler, onun Fransa'ya kaçmasını kolaylaştırdılar ve ispanyol krallık kuvvetlerine silâhla karşı koydular. Felipe II, sonuna kadar savaştı, suçluları cezalandırdıktan sonra Aragon'un eski anayasasını değiştirdi. Granada'da berberî halka karşı tutumu daha ılımlı oldu. Berberîler geleneksel yaşama tarzlarına yapılan baskılar karşısında 1568'de ayaklanmışlardı. Başkaldırma hareketi büyük bir vahşetle bastırıldı, fakat kral verilen öğütlere rağmen Berberîleri sınır dışı etmedi, onların ispanyol toplumu içinde eriyip gideceklerini ümit ederek (bu boşa çıkan bir ümit oldu) Granada topraklarından çıkmalarını, bütün İspanya'ya dağılmalarını emretti. İspanya'da başgösteren Protestanlık belirtilerine karşı ise çok sert davrandı. Valladolid ve Sevilla'da protestanlar törenle yakıldı. Valladolid'de 8 ekim 1559'da yapılan bir törene kral da katıldı. Engizisyona tam olarak uyuyor ve onu destekliyordu. Uzun tartışmalara konu olan Caranza piskoposu davasında da aynı yolu tuttu. İspanya kilisesinin bu başpapazı birçok kanıtlar ileri sürülerek dinsizlikle suçlandırılıyordu. Papa Pius V, davanın Roma'da görülmesini istedi, sözü dinlenmezse afaroz tehdidinde bulundu. Bir yandan Katolikliğin en aşırı savunucusu gibi görünen Felipe II'nin papaya karşı çıkması anlaşılmaz bir konudur. Pius V ve Sixtus V zamanında Felipe II'nin katolik çıkarlarını korumak bahanesiyle İtalya'ya el atacağından korkuldu. Kilise devletinin hâkimiyet ve bağımsızlığının ispanyol etkisi altında kalması ve kısıtlandırılması tehlikesi vardı. Felipe II aşırı derecede inançlı bir katolik olduğundan papazların hareketlerini dikkatle izler, Katolikliğin başarı ve başarısızlıklarından kendini sorumlu tutar, kişiliğini Katoliklikle bir tutardı. Bu yüzden de siyasî ve dinî amaçları pek birbirinden ayrılmayan savaşlara girmek zorunda kaldı. Avusturyalıların çoğu gibi Felipe II de milletlerarası siyasete büyük ilgi gösterdi. İç düzen, iç güvenlik, sosyal kurumları kontrol ve düzenleme görevlerini, iç güvenlik kurumlarını yürütme işlerini devlet teşkilâtına bıraktı, böylece milletlerarası siyaset alanında çaba gösterecek zamanı buldu. Felipe II'nin milletlerarası etkisi Karl V'inki kadar büyük oldu. Avusturya hanedanının ikiye bölünmesi, her iki kol arasında bir anlaşmaya varılmasıyle giderildi. Flandre'a sahip çıkma kaygısı, bu bölgenin, siyasî ve ticarî hayatta etkili bir rolü bulunması yüzünden önemliydi. Felipe II kendini dünya çapında Katolikliğin savunucusu sayıyordu. Fakat gene de dinî düşüncelere dayanarak savaşlara atılmadı. Flandre savaşlarında olduğu gibi Fransa veya İngiltere kraliçesi Elizabeth'e karşı giriştiği savaşlarda da daha çok siyasî etken başlıca rolü oynadı. Ama bunlarda millî çıkarlar, İspanyol devletinin ana çıkarları da pek düşünülmüyordu. Bu savaşlar hanedanın çıkarı için yapılmaktaydı. Bu çok geniş hanedandan gelenlerin hemen hepsi aynı şekilde hareket ettiler. Felipe II babasının zamanından beri sürüp giden Fransa savaşını Saint Quentin zaferinden sonra Cateau-Cambrésis antlaşmasıyle sona erdirdi (1559). Yüzyılın sonunda Fransa'yı karıştıracak olan Huguenot'lar olayına karşı, valoislı Elisabeth ile evlenerek Fransa ile işbirliği kurdu. İspanyol kralının önde gelen rolü, Pireneler yoluyle gelecek Calvin'ci akımı durdurmak ve Ligue (Birlik) ile temsil edilen Fransız katolik partisini güçlendirmek oldu. Valois'lı Henri III öldürülünce (1589) Felipe II protestan bourbonlu Henri'nin kral ilân edilmesini önlemek için büyük çaba harcadı. Kızı İsabel Clara Eugenia'nın Fransa tahtına oturtulması aile, din ve siyaset alanında Felipe'nin en büyük ihtirasıydı. Ancak millî gururları Fransızların, yabancıların etkisi altına girmelerini önlüyordu. Bu yüzden de bourbonlu Henri de Katolikliği kabul edince eski düşmanları bile onu kral olarak benimsediler. Böylece de Felipe'nin yıllarca süren çalışmaları sonuçsuz kaldı.

O dönemde İngiltere, daha sonra erişeceği kudrete henüz ulaşmamıştı. Dar bir diplomatik çerçeve içinde Fransa ile Habsburg'lar arasındaki anlaşmazlığa karışması kesin sonuçlar verebilirdi. Katolik Ferdinand ile Karl V ingiliz dostluğunu bu yüzden sağlamak istiyorlardı. Felipe ile Mary'nin evlilikleri bu ideali gerçekleştirir gibi görünmüştü. 1557-1559 İspanya-Fransa savaşı sırasında İngilizler, İspanyollarla işbirliği yapmışlardı. Fakat Mary'nin ölümü üzerine Ann Boleyn'in kızı Elizabeth'in İngiliz kraliçesi olmasıyle durum tamamen değişti. Elizabeth'in meydan okurcasına davranışlarına Felipe'nin büyük bir sabır göstermesi ingiliz dostluğuna verdiği değeri ve Felipe'nin din konularıyle ilgili olarak hemen silâhını çeken bir yobaz olmadığını ispat eder. Katoliklere İngiltere'de yapılan zulümler ve Mary Stuart'ın idamından çok, ingiliz korsanlarının İspanya'ya verdiği zararlar ve kendisine karşı cephe alan bir İngiltere ile Flandres meselesini çözmesine imkân olmadığını görmesi Felipe'yi etkiledi. Yenilmez sanılan Armada'nın yenilgiye uğramasının sebebi kumanda beceriksizliğinden çok İngilizlerin denizcilikte daha üstün olmalarıydı. Gene de yenilginin büyük bir kısmı ve kayıpların çoğu fırtınalı havanın sonucuydu (1568). Bozgunun büyüklüğüne rağmen İspanya krallığı gene de çağının en üstün deniz kuvveti olmakta devam etti. İspanya'nın bu üstünlüğünü her zaman gösterememesine sebep, savunmak zorunda olduğu cephelerin yaygınlığıydı. Türklerin ve berberîlerin Akdeniz'deki gelişmeleri kaygı vericiydi. İtalya tehlikeyle karşı karşıya bulunuyordu. İspanya'da berberîlerin giriştiği harekât sonucunda Balear adaları bırakmak zorunda kalındı. Tarihin bir dönüm noktası olan İnebahtı savaşı (1571) ile türk tehlikesi atlatılmış oldu. Bu savaştan sonra da ispanyol gemilerinin Akdeniz'de dolaşması tehlikeli olmaya devam etti, İspanya kıyıları sürekli tehlikeler geçirdi.

Hükümdarlığının ikinci yarısında Felipe II, akdeniz olaylarına eskisi kadar önem vermiyordu, çünkü avrupa siyasetinin önemli merkezi Kuzeye ve Batıya kaymıştı. Hollanda hassas bir bölge halini aldı. 1567'de başlayan Huguenot'ların başkaldırışından sonra krallığı zayıf düşüren akımlar birbiri ardınca belirmeğe başladı. Burada da İspanya kralının siyasî ve dinî amaçları birbirine karışmış durumdaydı. Kral bu durumda, Hollanda'yı bırakmalı ve katoliklerin çoğunlukta oldukları Güney bölgelerini elinde tutmalıydı. Ancak böyle bir davranış çağın düşünüş tarzına aykırıydı, taraftarlarınca iyi karşılanmasına, onaylanmasına imkân yoktu. Böyle bir şey meydanı dinsizlere bırakmak anlamına gelecekti. İlk anlarda ayaklanmaları bastırmakla, sertliği ile tanınan Alba dükü görevlendirildi. Ancak, sonra Felipe II bu bölgeleri kızı İsabel Clara'ya bırakarak İspanya'ya pek çok cana ve altına mal olan bir yükten kurtuldu.

Bütün bu yenilgilere rağmen Felipe II, oğluna babasından kendine kalandan çok daha büyük bir ülke bıraktı. Onunla da kalmayıp, Hint'te ve Pasifik'teki genişlemeleri izledi. Barış yoluyle İberya birliği yarattı, hükümdarlığnın en yüce noktasına ulaştı (1580). Karl V tarafından başlatılan evlenme siyasetini de başrıyle yürüttü. Lusitania tahtı da bu yoldan ona kaldı. Annesinden veraset yoluyle Portekiz tahtını da ele geçirdi. Thomar'da krallık andı içti ve Portekiz'in hürriyetlerine ve geniş sömürgelerinin dokunulmazlığına saygı gösterdi. Maddî zorluklarla karşılaştı. Bankerlerine karşı borçlarını ödeyemeyecek durumlara düştü, iflâslara gitti. İngiltere'ye karşı savaşa devam edebilmek için özel vergiler koydu. Kendisine verilen kötü öğütlere uyarak, hükümdarlığının ikinci yarısında hububatı da vergilendirmek zorunda kaldı. Hem bu yüzden, hem de Amerika'dan değerli madenlerin gelmeye başlaması yüzünden fiyatlar yükseldi, İspanya böylece Avrupa'nın en pahalı memleketi haline geldi. Hükümdarlığının sonlarına doğru ispanyol halkının yorgun düştüğü ve bezginleştiği açıkça belli oluyordu. Herkes eski ideallerinden vaz geçen yaşlı kralı çekiştirip duruyordu. Kralın çevresiyle ilgilenmediği şikâyet konusu olmaktaydı. El Escorial sarayını yaptırması da tenkit edildi, oysa bu yapı şimdi Felipe II'den kalan en büyük eser sayılmaktadır. Kral bu anıtsal sarayda son yıllarını, insanlardan uzakta ve her zamankinden daha yalnız bir hayat sürerek geçirdi. Kendisine çok acı çektiren hastalığına, Hıristiyanlığına yakışır bir tevekkülle katlandı, sarayında öldü. (L)

FELİPE III (Madrid 1578-ay.y. 1621), İspanya, Portekiz, Napoli, Sicilya, Sardinya kralı. Milano dükü, Hollanda, Comté ve Charolais hükümdarı (1598-1621). Felipe II ile avusturyalı Anna'nın oğlu. Babasının yerine tahta çıktı, ama onun çabasını gösteremedi. Bütün zamanını bayramlara ve dinî işlerine verdi. Merkezî hükûmeti, gözdesi Lerma düküne bıraktı, İtalya'nın yönetimini de üç başka gözde paylaşıyordu: Pedro Tellez Gion (Osuna dükü, Napoli kral naibi), Don Pedro de Toledo (Villafranco markisi, Lombardia valisi) ve Alfonso de la Cueva (Venedik elçisi). Böylece «gözdeler çağı» başladı. 1559'da Felipe, steiermarklı Margarete ile evlendi ve ondan 8 çocuğu (bunların arasında geleceğin Avusturya kraliçesi Anne ve Felipe IV v.d.) oldu. Masrafları kısmak kaygısıyle sarayın Valladolid'e taşınması (1601-1607) hazinenin iflâsına engel olamadı. Paranın değerinin düşürülmesi ve fiyatların sürekli olarak yükselmesi ülkede sefalete yolaçtı. Kralın, insanca bir kaygıyle Amerika kızılderililerine hürriyet ile *encomienda* (şehirde çalışmayı seçme hakkı) tanıması, İspanyol Amerika'sının da iflâsına yolaçması üzerine Felipe bu kararından vaz geçmek zorunda kaldı. Hükümdar, İngiltere (Londra 1604) ve Birleşik eyaletlere (12 yıl mütarekesi, 1609-1611) karşı savaştan (ülke en çalışkan emekçilerinden yoksun kalmıştı) vaz geçti. Fransa naibi Marie de Medicis (1611) ile kurulan iyi ilişkiler, İspanya'nın İtalya'ya (Savoia [1614-1617] ve Venedik'e karşı [1613-1617] savaşlar), özellikle de Avusturya imparatorluğuna (Avusturya'nın Alsace topraklarından vaz geçme vaadi) karşı daha etkili olmasını sağladı.

Kral, Lerma dükünün işine son vererek (1618) yerine oğlu Uceda dükünü geçirdi. Bütün bu güçlüklere rağmen Felipe III, büyük oğlu Felipe IV'e, toprakları olduğu gibi duran bir ülke bıraktı.

— İkon. Velasguez ve Pantoja de la Cruz kralın birçok portresini yaptılar (Madrid, Viyana). Giambologna ve P. Tacca'nın yaptığı atlı heykel Madrid'dedir. (L)

FELİPE IV (Valladolid 1605-Madrid 1665), İspanya, Napoli, Sicilya, Sardinya kralı, Milano (1621-1665) ve Portekiz (1621-1640) dükü, 1633'ten itibaren de Hollanda, Comté ve Charolais hükümdarı. Felipe III ve steiermarklı Margarete'in oğlu. Babasının yerine tahta çıktı. Teşrifat tutkunu, sanat meraklısı idi. Sefahate düşkün olmakla beraber gerçekten dindar bir insandı. Ülkenin yönetimini gözdesi kont-dük Olivares'e bıraktı. Olivares maliyeyi düzenlemeğe uğraştı. Felipe IV'ün hükümdarlığı boyunca ülke savaştan kurtulamadı (Birleşik eyaletlere [1621'den itibaren]; alman protestanlarına ve Fransa'ya karşı [Otuzyıl savaşı]). Olivares'in merkeziyetçi siyasetini (Castilla kanunlarının ispanyol krallıklarının hepsine kabul ettirilmesi) yolaçtığı ayaklanmalar (Cortes'lerden çeşitli vardım istekleri yüzünden) arttı: tuzdan vergi toplanması üzerine Vizcaya'da (1631); şehirde yaşayanların savaşçıları barındırmak zorunda bırakıldığı (1640-1652) Katolonya'da, Napoli'de (1647-1648); Vancellos'un çok ağır vergiler topladığı (1640) bağımsızlığa kavuşan Portekiz'de ayaklanmalar oldu. Savaşlardan sorumlu tutulan Olivares gözden düştü (1643) ve yeğeni Luis de Haro onun yerini aldı. Sonunda Birleşik eyaletlerin bağımsızlığını tanımak (Münster, 1648) zorunda kalan Felipe IV, Fronde ile Condi'nin ihanetinin Mazarine'i barış yapmağa zorlayacağını sanarak Fransa'ya karşı savaşı sürdürdü; ama Roussillon, Artois ve Hollanda'da bazı yerleri Fransa'ya (*Pireneler antlaşması* 1659), Dunkerque ve Jamayka'yı İngiltere'ye (1660) bırakmak zorunda kaldı. Felipe IV, kızı Maria Teresa'yı, Fransa kralı Louis XIV

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

ile evlendirince (1610) onu babasının mirasından vaz geçmek zorunda bıraktı. Gerçekten Felipe IV'ün fransalı Elisabeth (1615) ve avusturyalı Maria Anna'dan (1649) birçok çocuğu oldu ise de erkek evlâtlarından ancak Charles II (doğ. 1661) yaşadı ve 1665'te de babasının verine tahta çıktı. Felipe IV'ün ispanyol krallığının bütünlüğünü koruma çabaları boşa gitti, çünkü oğlunun ergeç ölümü bekleniyordu. Pireneler antlaşması imzalanırken vaat edilen ve Fransa kralının, İspanya tahtı vârisliğinden vaz geçmesini sağlayacak olan 500 000 altını hâlâ alamayan Louis XIV, bu ölümden yararlanacaktı.

— İkonogr. Felipe IV'ün Velasquez tarafından yapılan birçok portresi vardır. Bunların bazıları birer şaheserdir: kral bunlarda ayakta veya ata binmiş olarak, av elbiseleri, zırh veya dua elbiseleri ile görülür (Madrid, Londra, Floransa, Louvre). Las Meninas'ın ünlü tablosu (Madrid), ressamı kral ile karısının portrelerini yaparken gösterir. Ayrıca, Felipe IV'ün Rubens, P. de Villafranca ve R. de Villandrando tarafından yapılan portreleri vardır. P. Tacca'nın 1640'ta yaptığı atlı heykeli de (Madrid) anılmağa değer .(L)

FELİPE V (Versailles 1683-Madrid 1746), İspanya kralı (1700-1746). Büyük veliahtın ve Bavyera prensesi Maria Anna Christina'nın ikinci oğlu. Önce Anjou dükü unvanını aldı. Louis XIV'ün 16 kasım 1700'de kabul ettiği kral Carlos II'nin vasiyetnamesi (1 kasım 1700) uyarınca, Fransa ve İspanya krallıklarının birleştirilmesi şartıyle, İspanya krallığının vârisi oldu; çok geçmeden İspanya krallığı üzerinde hak iddia eden arşidük Karl'a (bk. KARL VI, imparator), Avrupa'da kurulan bir koalisyon yardım etti (bk. VERASET SAVAŞLARI [*İspanya*]). Tembel, utangaç, sinir hastası bir insan olan Felipe V'i savaşta karısı savoie'lı Marie Louise ile Ursino prensesi (Camerara mayor) yüreklendirdi. Louis XIV'ün ajanları (Orry) İspanya'yı canlandırmaya çalışırken Felipe, İtalya seferine (1703) katıldı, sonra 1705'te karaya çıkarak kendine taraftar bulan arşidüke karşı İspanya'yı savunmak için geri döndü. İki defa Madrid'den kovulan Louis XIV'ün torunu büyük babasına rağmen tahttan çekilmeyi reddetti ve Villaviciosa'da Vendôme'un kazandığı zaferle (aralık 1710) durumunu sağlamlaştırdı; ama Katalonya ancak 1714'te boyun eğdi. Fransa tacından vaz geçmek ve Hollanda, Milano, Napoli, Sardinya, Sicilya, Minorca, Cebelitarık'ı bırakmak [Utrecht (1713) ve Rastatt (1714) antlaşmaları] zorunda kalan Felipe V, sadece verdiği sözlerden dönmeyi düşünüyordu. Ama çabasını daha etkili kılmak için önce krallığını Louis XIV'ün yönetimini örnek alan merkezî bir idareyle yeni baştan düzenlemeyi düşündü. Merkezî hükûmet (4 müsteşar; bir genel maliye görevlisi; özel bölümleri olan bir meclis; Castilla ve Hindistan konseylerine geleneksel meclislerin bağlanması) ile eyalet (vergi toplayıcılar) veya maliye (genel çiftçilere vergi toplanması) yönetiminde fransız kurumlarını örnek aldı, yeni bir ordu ile güçlü bir donanma kurulması için gerekli imkânları sağladı. Ayrıca o tarihten sonra, devlete boyun eğen engizisyon, fransız tipi mutlakiyetçiliği daha da güçlendirdi. Ama burjuvazinin yetersizliği ve açık deniz ticareti yapanların eline geçen ülkedeki kadro eksikliği yüzünden kral bu kurumlardan fransız kurumlarının elde ettiği sonucu alamadı. İki erkek çocuk (Luis ve Fernando) doğuran ilk karısının ölümünden sonra (şubat 1714), Felipe, İsabel Farnesio ile evlendi ondan da iki oğlu (Carlos ve Felipe) oldu. Kral oğullarına İtalya'da birer krallık bulmak isteyen karısının hemen etkisi altına girdi: kraliçe, Ursino prensesi ile Orry'nin görevlerine son verdiler ve Alberoni'yi başbakan seçtirdi. Bunun üzerine Sardinya ve Napoli'ye hücum eden (1717) Felipe, İtalya'yı yeniden fethe kalkıştı. Cellamare (1718) ayaklanma denemesiyle genç kral, Louis XV'in vaktinden önce ölmesiyle yerine geçebilecek tek kişi saydığı naibi ortadan kaldırmayı denedi; nihayet Passero deniz yenilgisinden (ağustos 1718) sonra dörtlü ittifak'a (1718-1720) boyun eğmek zorunda kaldı. Dubois'nın isteğiyle Alberoni'yi görevinden uzaklaştıran (1719) ve Paris ile ilişkilerini düzelten Felipe V (sinir hastalığı giderek artıyordu), büyük oğlu Luis lehine tahttan vaz geçti (10 ocak 1724). Oğlu Luis ölünce yeniden tahta çıktı. Bourbon dükü, kendinden çok yaşlı olan Louis XV ile nişanlı olan kızı Maria Anna Victoria'yı bir vâris doğurur umuduyle Felipe'ye gönderince, İspanya kralı, Karl VI'ya yanaştı, İspanyol sömürge imparatorluğunda avusturyalı tacirlere ve Ostende şirketine imtiyazlar verdi. Pragmatico sanctio'yu kabul etti (1725), Cebelitarık'ı kuşattırdı (1727), ama ele geçiremedi, ingilizlerin protestoları karşısında isteklerinden vaz geçmek zorunda kaldı (1728). Sonradan Viyana antlaşmasıyle (1731) onaylanan Sevilla (1729) antlaşması, büyük oğlu Carlos'da, Parma, Piacenza ve Toscana'yı ele geçirme umudu uyandırdı. Polonya veraset savaşında Karl VI'ya karşı ispanyol müdahalesi Carlos'un elindeki dukalıkları, (lorraineli François'ya kalan) Napoli ve Sicilya ile değiştirmesini (Viyana, 1738) sağladı. Bakan Patino'nun başlattığı (1736) ve Ensenada markisinin sürdürdüğü (1743-1746) deniz kuvvetlerinde ve sömürgelerdeki yenileştirme hareketi, Felipe'nin «geçiş izni»ni kötüye kullanan ingiliz kaçakçı gemilerinin kıyı muhafızları tarafından takip edilmesinden memnun olmayan İngiltere'nin savaş ilân etmesine (1739) yol açtı. Asiento imtiyazı kaldırıldı (1739). Felipe, Fransa'ya yanaşmakla birlikte (Fontainebleau sözleşmeleri, 1743) İtalya'ya karşı yeni bir sefere girişti (bk. VERASET SAVAŞLARI [*Avusturya*]). Ama bunu sonuçlandıramadan öldü. Yerine oğlu Fernando VI geçti. Krallık, bugün bile ilk Bourbon çağını hatırlatan, ilhamını Versailles'dan alan yapılarla doludur: *La Granja, Riofrio, Aranjuez, Madrid kral sarayı.*

— İkon. Rigaud (Louvre), Jean Ranc (Madrid) ve L.M. Van Lao (Felipe V'in ailesi, Madrid), Felipe V'in portrelerini yaptılar. (L)

FELİPE (Carlos Felipe FERNANDEZ Y SANTANA, **Carlos** — denir), kübalı oyun yazarı (La Habana 1914). *Este Noche en le Bosque* (Bu Gece Ormanda) [1939] adlı eseri Millî Tiyatro ödülünü aldı. Diğer eserleri: *Tambores en la İnsula Garibe* (Karaibler Adasında Davullar) [1943]; *El Chino* (Şeref); *El Travieso de Jimmy* (Jimmy'nin Macerası) [1951]; Cumhuriyet devrinde Havana aşağı tabakasından bir insanın hayatını anlatan *Réquiem por Yarini* (Yarini İçin Âyin) [1960]. Piyesleri: *Capricho en Rojo* (Kırmızı Kapris) [1948]; *La Bruja en el Obenque* (Körfezdeki Cadı) ve *Ladrillos de Plata* (Gümüş Çubuk). [L]

FELİPE (Léon Felipe Camino, **Léon** — denir), ispanyol şairi (Tabara 1884 - Meksika 1968). Eczacılık öğrenimini bırakarak tiyatro oyuncusu oldu. Sonra A.B.D.'de edebiyat öğretmenliği yaptı. *Versos y Oraciones de Caminante* (Gezegenler Üstüne Şiirler ve Dualar) [1920-1929] ile *Drop a Star* (Bir Yıldız Düşür) [1933] bu ilk devresinin eserleridir. İç savaş sırasında İspanya'ya döndü. 1938'de Meksika'ya gitti, orada yedi yıl yaşadı. Savaş ve gurbet hayatını eserlerinde anlattı: *El Payasa de las Bofetads* (Dayak Ülkesi) [1938]; *El Hacha* (Balta) [1939]; *Espagnol del Exodo v del Llanto* (Gurbetin, Gözyaşlarının İspanyol'u) [1939]; *El Gran Responsable* (Büyük Sorumlu) [1940]; *Ganaras la Luz* (Aydınlıklar Senin Olsun) [1943]. 1941'de Walt Whitmann'ın şiirlerini büyük bir başarıyle İspanyolcaya çevirdi. Şiirlerinde Whitmann'ın etkisi açıkça görülür. 1945'ten sonra Güney Amerika ülkelerine geziler yaptı. Öteki eserleri şunlardır: *Antologia Rota* (Kırık Antoloji) [1950]; *Belleza Cruel* (Zalim Güzellik) [1958]; *El Ciervo* (Uşak) [1958]. (L)

FELİPİLLO, XVI. yy.ın ilk yarısında yaşamış perulu. Pizzarro, Diego de Soto ve Diego de Almagro'ya tercümanlık yaptı. Vermiş olduğu yanlış bilgiler yüzünden Atahualpa'nın ölümüne yolaçtığı ileri sürüldü. Diego de Almagro'yu öldürtmek için komplo kurdu. Sonra yerlileri İspanyollara karşı başkaldırmağa teşvik etti. Yakalanarak parçalatıldı. (L)

FELİPS i. (lat. k.). Kedi, aslan, kaplan, pars v.b. gibi hayvanların bilimsel cins adı. (*Fellis concolor* [PUMA], *F. eyra* [EYRA], *F. mitis* [ŞATİ], *F. onca* [JAGUAR], *F. pardalis* [OSELOT], *F. tigrina* [KAPLAN KEDİSİ], *F. tigris* [KAPLAN], F. *uncia* [İRBİS], *F. viverrina* [TARAY]). [L]

FELİU DE LA PENYA (Narciso), ispanyol iktisatçısı, sanayici ve tarihçisi (Barcelona 1610-ay. y. 1713). Barcelona'nın fahrî hemşerisi sanayici Narciso Peliu'nun oğludur. Barcelona'da hukuk öğrenimi yaptı. Tekstil sanayii çevresinde önemli bir avukat olarak tanındı. 1681'de yayımladığı *Politico Discurso* (Siyasî Konuşmalar) adlı eserde, Barcelona tekstil çevrelerinin dört önemli kolu olan paltocular, kadifeciler, yelkenciler ve şapkacılar adına himayeciliği, ithalât aleyhtarlığını, bazı vergi reformlarını savundu. 1683'te Martin Piles adlı bir pamuk tüccarıyle birlikte yazdığı *Fenix de Cataluna* adlı eserde Katalonya'nın kalkınması yolunda birtakım düşünceler ileri sürerek, daha verimli çalışmak isteyen tüccarların sözcülüğünü yaptı. Bu eser saray çevrelerinde de iyi karşılandı. İngiliz veya hollanda tipinde bir şirketin kurulması öngörüldü. Şirketin yönetimini Barcelona Belediye meclisi bünyesine bağlı bir teşkilât üstüne alacaktı. Amaç Amerika piyasasını elde etmek, Hindistan'a yılda iki kere gemi gönderilmesini sağlamak, teknik ve bilimsel eğitimi desteklemekti. Bu geniş projenin sonucu olarak *Compania de Santa Cruz* kuruldu (1690). Daha çok mensucatla ilgilenen bu şirket, bölgesel piyasanın ele geçirilmesini amaç edindi. Madrid'de de bir Genel Ticaret odası kuruldu. Feliu, 1684'te buraya Katalonya temsilcisi olarak katıldı. 1692'de bu odanın Barcelona şubesi açıldı, Feliu burada da görev aldı. Feliu de la Penya, 1678, 1684, 1697'deki fransız saldırılarına karşı Barcelona'nın savunmasında önemli bir rol oynadı. Katalonya'da Felipe V ile prens arasında anlaşmazlıklar patlak verince Feliu, arşidük Carlos'un tarafını tuttu, bu yüzden haziran 1704'te tutuklandı. Ekim 1705'te Barcelona'da çıkan ayaklanmada tutuklular gardiyanlara karşı koyunca Feliu da hapisten çıktı. Daha sonra kendisine *Comandador* nişanı verildi. Kral Carlos'un danışmanı olarak 1706'da Barcelona sarayında görevlendirildi. 1709'da *Analas de Cataluna* (Katalonya Yıllığı) adını taşıyan eserini tamamladı. Bu eser, XVII. yy.'ın son otuz yılına kadarki bölümü pek de önemli olmamakla beraber, yazarın yaşadığı çağı başarıyle yansıtması bakımından bir değer taşır. (L)

FELİU DE LA PENYA (Salvador), ispanyol tüccarı ve siyaset adamı (Barcelona, ?-ay.y. 1717). Feliu de la Penya'nın akrabası. İspanya taht kavgası sırasında ün kazandı. 1705'te arşidük Carlos'un kuvvetlerine karşı koymak için Mataro'ya yardım etti, bu yüzden «onursal vatandaş» unvanını kazandı. 1709'da Yeni Cebelitarık kumpanyasının kurulmasında büyük rol oynadı. Kumpanyanın yöneticiliğini yaptı. Sermayenin 5/16'i kendisinindi. Cadix yerine Cebelitarık'ı Amerika ile başlıca ticaret merkezi haline getirmeyi başardı. Fransız - ispanyol kuvvetlerinin Barcelona'yı kuşatması sırasında (1713) kurulan «kollar cuntası»nda krallık kolunu temsil etti. Generaller meclisinin yanı sıra kurulan Yüzler meclisine üye olarak katıldı, iki meclis arasında bağlantı kurdu. Rafael de Casanova'nın başkanlığını yaptığı mecliste ikinci danışman oldu. Şehrin iaşe müdürlüğü görevini de üzerine aldı (1713) Berwick dükünün kuvvetleriyle antlaşma imzalamak isteyen Casanova'ya karşı geldi (1714). Casanova'nın yaralanması üzerine Berwick dükü şehri ele geçirmeğe kalkışınca Feliu de la Penya en yüksek yönetici görevine seçildi (11 eylül). 16 Eylülde Patino'ya şehri teslim etmek zorunda kaldı. Sınır dışı edildi, 1717'ye kadar Barcelona'ya dönmedi. (L)

FELİU Y CODİNA (José), katalonyalı oyun yazarı ve gazeteci (Barcelona 1845-Madrid 1897). Siyaset alanında ve edebiyatta Katalonya milliyetçiliğini savundu. Katalonya millî tiyatrosunu geliştirmeğe çalıştı. Katalonca yazdığı üç dram büyük ün kazandı: *La Dolores* (1892), *Miel de la Alcarria* (Alcarria Balı) [1893], *Maria del Carmen* (1896). Manzum olarak yazılmış bu üç dramda Aragon, Alcarria ve Murcia gelenek ve görenekleri bütün zenginliğiyle sahnede canlandırılmaktadır. (L)

FELİX i. (*meyve taşıyan, bereketli*, demek ki «mutlu», «tanrıların dostu» anlamında lat. k.). İlk olarak Sulla tarafından kullanılan (M.Ö. 82, İlk kral) ve ancak M. S. II. yy. sonunda imparatorların resmî soy-

FELİPE III
Velasquez'in tablosundan detay
Prado müzesi, Madrid

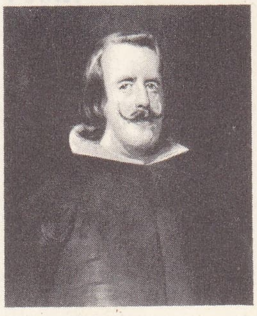

FELİPE IV
Velasquez'in eseri
Prado müzesi, Madrid

Foto. Anderson-Giraudon, Lourent (LAROUSSE)

luluk unvanı olan lakap. Bu lakabı, özellikle Commodus ile Caracalla, görevlerinin ve bu arada kendi kişiliklerinin dinî karakterini belirtmek amacıyle kullandılar. (L)

FELİX I Aziz (öl. Roma 274), 269'dan 274'e kadar papa. Paulus'un mahkûmiyetini kabul etti. — **Felix II**, kilisece tanınmayan papa (öl. Porto 365). 355'ten 365'e kadar kilisece tanınmadığı halde papalık görevini yaptı. Liberus ile Constantinus arasında normal ilişkiler kurulunca, Constantinus papalık görevini Liberus ile Felix'in birlikte yapmalarına karar verdi. Sirmiun konsili 358'de bu çözüm yolunu kabul etti, ama Roma halkının etkisiyle Felix papalıktan ayrıldı. — **Felix III Aziz**, papa (Roma -öl. ay.y. 492), 483 ile 492 arasında papalık yaptı. İmparator Zenon'un Birlik Kararnamesi olan *Henoticum*'u reddetti. İstanbul patriği Acacius'u sürgüne gönderdi. — **Felix IV Aziz**, papa (Benevento - Roma 530). 526'dan 530'a kadar papalık yaptı. Felix'in papalığa gelmesi seçimle değil, Theodorich tarafından tayinle oldu. Roma'da Santi Cosma e Damiano kilisesini yaptırttı. (L)

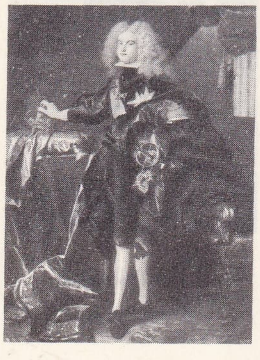

FELİPE V
Rigaud'nun eseri
Louvre müzesi, Paris

FELİX (Arthur), ingiliz mikrobiyoloji bilgini (Tarnow 1887-öl. 1956). 1943'te Royal Society üyesi, İnstitut Lister'in müdürü oldu. Weill ile birlikte proteus X 19 kullanarak döküntülü tifüsü tanıma tepkimesini, bakterilerin S ve R şekillerini, salmonellozların Vi antijenini buldu. (L)

FELİX (Marcus Antonius), Yuda valisi (M.S. I yy.). 52'den itibaren Yuda'da haydutları ve sahte peygamberleri kovuşturdu. Aziz Paulus'u zehirletti. (L)

FELİX (Rachel). Bk. RACHEL.

FELİX DE VALOİS Aziz, keşiş (1127'ye doğr.- Ferfroid manastırı, Meaux yakınları 1212). İnzivaya çekilmiş yaşarken Aziz Jean de Matha da ona katıldı. 1197'de iki münzevi rahip, papa İnnocentius III'ten *Trinitaires* adıyle bir dinî tarikat kurmak iznini aldılar. Tarikatın amacı Araplara tutsak düşmüş hıristiyanları fidye ödeyerek kurtarmaktı. (L)

FELİX d'Urgel, Urgel piskoposu (İspanya 750'ye doğr. - Lyon 818). 791'de İsa'nın Tanrı'nın manevî (adoptif) oğlu olduğunu ileri sürdü. Bu öğretiyi benimseyenlere *felix'ciler* adı verilir. Felix, birkaç defa mahkûm oldu, sonunda piskoposluktan atıldı. (L)

FELİXSTOWE, İngiltere'de (Suffolk) sayfiye merkezi, İpswich'in güneydoğusunda; 17 250 nüf. Yatçılık merkezi. (L)

FELL (John), ingiliz protestan ilâhiyatçısı (Longworth, Berhshire 1625-Oxford 1688). Charles II tahta çıkınca saray rahibi oldu. 1675'te Oxford piskoposluğuna getirildi. Başlıca eseri: *The Interest of England Stated* (İngiliz Devletinin Çıkarı) [1695]. Ayrıca Aratus, Erastoshenes 1672), Aziz Cyprianus (1682) ve iskenderiyeli Aziz Clemens'in (1682) eserlerinin tenkitli baskılarını yayımladı. (L)

FELL (John Barraclough), ingiliz mühendisi (Londra 1815-ay. y. 1902). İngiltere'de demiryolu inşaatçısıyken 1852'de İtalya'ya gitti. Yardımcı yatay tekerleklerin, ortaya yerleştirilmiş bir ray üzerindeki sürtünmesinden yararlanan bir lokomotif sistemini buldu. Bu sistem Mont-Cenis tünelinin inşaatında kullanıldı. Fell, İsviçre'de, Brezilya'da, Yeni Zelanda'da kremayerli demiryolları inşa etti. (L)

FELLÂH i. (ar. *filâhat*, çiftçilik'ten *fellâh*). *Esk.* Çiftçi, ekinci. || Nil boyunda çiftçilikle uğraşan Mısır'ın yerli halkından kimse: *Zengin bir fellâh kendisine tutulmuş, nikâhla almıştı* (R. H. Karay). || *Mec.* Kara derili, zenci, arap.

— ANSİKL. *Fellâhlar* Mısır'da, çalışan nüfusun yüzde 55'ini teşkil eder. Genellikle müslümandırlar, çoğu da kıptîdir. Bunlar, halkın büyük bir kısmı şehirli olmasına rağmen, Orta Mısır bölgesinde otururlar. Pişmemiş tuğlalarla örülü basık kulübelerden meydana gelen ve nüfusu 8 000'e varan büyük köylerde toplanmışlardır. 1 400 000'i gündelikçi, 700 000'i çiftçi, 2 milyonu da kare şeklinde kenarları 41 m'yi geçmeyen küçük toprak sahipleridir. Mısır'ın ekilebilen toprağının üçte birini 1 200 büyük mülk sahibi elinde tutardı. Fakat sonradan yapılan bir toprak reformu her aileye düşen sahayı 90 hektar olarak sınırlandırdı. Türkiye'de, Adana ve havalisinde de fellâh adı verilen bir kısım halk yaşar. Aslen araptırlar. Bunlar, Kavalalı Mehmet Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşa tarafından, 1832'de (Mahmud II devri) Osmanlılar ile Mısırlılar arasındaki savaş sırasında Mısır'dan getirilmişler ve bu bölgeye yerleştirilmişlerdi. (LM)

FELLANDREN i. (fr. *phellandrène*). Kim. $C_{10}H_{16}$ formülündeki terpenik hidrokarbonlara verilen ad.

— ANSİKL. Çift bağlarının bulunduğu yere göre α ve β adını alan ve dihidrosimen olan iki tür *fellandren* vardır. Bunlardan biri dekstrojir, öteki de levojir'dir. *a* fellandren rezene, acı rezene ve zencefil esanslarında, β fellandren ise su rezenesinde bulunur. Kararlı olmadıkları için, kolaylıkla dipanten ve terpinen'e dönüşürler. (L)

FELLBACH, Württemberg'de (Federal Almanya) sanayi şehri, Stuttgart'ın 7 km kuzeydoğusunda; 20 700 nüf. Madencilik ve dericilik. (L)

FELLEGARA (Vittorio), italyan bestecisi (Milano 1927). Milano üniversitesi ve konservatuvarında okudu. Başta *Milletlerarası Çağdaş Müzik derneği* olmak üzere (1958) çeşitli kuruluşlardan dünya çapında ödüller kazandı. Çok geçmeden Bergamo'da Donizetti Müzik enstitüsü profesörlüğüne atandı. «Dizisel» (On iki nota müziği) bestecilere katılan Fellegara öncü müzik alanında güçlü bir kişiliğe sahiptir. Bu türdeki eserlerinin başlıcaları: trompet, koro ve vurmalı çalgılar için *Dies irae* (Garcia Lorca'dan), *Mutazioni* (altı bölümlü bale), koro ve orkestra için *Requiem di Madrid* (Garcia Lorca'dan), dokuz çalgı için *Serenata*, orkestra için *Sinfonia* 1959, oda orkestrası için *Çeşitlemeler*. (L)

FELLEK FELLEK bļş. zf. Bk FELLİK FELLİK.

FELLENBERG (Philippi Emanuel von), isviçreli tarımcı ve iyiliksever (Berne 1771 - Hofwil 1844). Tarımı ıslah etmek ve varlıklı sınıflarda insan sevgisini geliştirmek için Berne yakınlarında, Hofwil'de çeşitli derecelerde okullar açtı. Tarım ve sanayide geliştirilmiş makine ve âletler kullandı. (L)

FELLENİUS (Wolmar), isveçli mühendis (1877-1957). Köprü ve limanlar yaptı, deniz yapıları inşaat profesörü oldu. Yer mekaniğinin ilk uzmanlarından biridir. Kayma çemberleri üzerinde çalışarak bağlantı kavramını ve kütlelerin dengesini hesaplama metotlarını buldu. (L)

FELLER (François-Xavier DE), belçikalı cizvit rahibi (Brüksel 1735-Ratisbonne 1802). Profesör ve din savunucusu olarak, tarikatın feshinden sonra Freising prens-piskoposunun sarayında yaşadı. *Journal Historique et Littéraraire* dergisini yönetti (1174-1794). *Catéchisme Philosophique* (Felsefî Din Dersi Kitabı) [1773] ve *Dictionnaire Historique* (Tarihî Sözlük) [1781-1784] adlı iki eseriyle tanındı. Bu son eserde Dom Chaudon'un sözlüğünü örnek aldı. Bu sözlük, birçok defa *Biographie Universelle* (Milletlerarası Biyografi) adı altında yeniden basıldı, birçok biyografik çalışmaya kaynaklık etti. (L)

FELLERER (Karl Gustav), alman müzik bilgini (Freising, Bavyera 1902). Gregoryen şarkılar, Palestrina (1929) ve org müziği (1929, 1932) üzerine ilgi çekici eserler verdi. Ayrıca kutsal müzik tarihi konusunda bir kitap yazdı (1940). [L]

FELLİK FELLİK veya **FELLEK FELLEK** bļş. zf. Telâşla oradan oraya koşarak: *Fellik fellik kaçacak yer arıyordu.* (M)

FELLİNG, İngiltere'de (Durham) sanayi şehri. Gateshead'in güneydoğusunda; 25 300 nüf. Maden kömürü ocakları. Kimya sanayii. (L)

FELLİNİ (Federico), italyan filim yönetmeni (Rimini 1920). Çeşitli işlerde çalıştı. Bir süre Aldo Fabrizi'nin yönettiği tiyatro topluluğuna katıldı. 1941'de senaryo yazarlığına başladı. Senaryocu ve yönetmen yardımcısı olarak Zavattini, Rosselini, Germi, Lattuada ile işbirliği yaptı. Bu arada *Roma, Açık Şehir* (Roma, Citta Aperta) [1945] ve *Paisa* (1946) filimlerinin senaryolarına katıldı. 1950'de Lattuada ile birlikte *Varyete Işıkları*'nı (Luci di Varieta) yönetti. Fellini, Yeni - gerçekçilik akımı içinde, şiirsel niteliklerinden ayrı bir yer tutar. Kişisel sorunlardan yola çıkıp genel sonuçlara ulaşır. Yönetmen olarak ilk filmi *Le Sceicco Bianco*'dur (Beyaz Şeyh) [1952]. *Aylaklar* (İ Vitelloni) [1953] filmiyle olgunluk dönemine girdi. *Sonsuz Sokaklar* (La Strada) [1954] filmiyle değerini bütün dünyaya kabul ettirdi. Daha sonra *Kalpazanlar Çetesi* (İl Bidone) [1955], *Cabiria Geceleri* (La Noti di Cabiria [1957], *Tatlı Hayat* (La Dolce Vita) [1959], *Üç Aşkın Hikâyesi* (Bocaccio 70) [bir bölümü, 1961] filimlerini çevirdi. *Sekiz Buçuk* (Otto e Mezzo) [1963] ve *Ruhların Guilietta'sı* (Guilietta Degli Spiriti) [1965], *Satyricon* (1969) adlı filimlerinde insanın dış dünyadaki yalnızlığını, zaman zaman sembolik ve psikanalitik nitelikte hayal oyunları ile anlattı. Çağının en çekici «araştırıcı»larından sayılan Fellini, birçok sinema sanatçısını etkiledi. (L)

FELL (O) —, yun. *phellos*, mantar'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

FELLODERM i. (fr. *phelloderme*). Dışta mantar tabakasını meydana getiren kabuk doğurgan tabakasının iç kısımda meydana getirdiği doku. (L)

FELLOJEN i. (fr. *phellogène*). Kökte ve gövdede mantar ve felloderm tabakasının doğurgan kısmı. (L)

FELLOPLASTİK i. (fr. *phelloplastique*'ten) Teknol. Mantara biçim verme ve özellikle, mimarî yapılarda mantar unsurlar kullanma tekniği. (L)

FELLOW [felo] i. («arkadaş» anlamında ing. k.). İngiliz üniversitelerinde bir koleje bağlı gelirlerden yararlanan dernek üyesi. || *Fellow traveller* (yol arkadaşı), bir örgüt veya bir partiyle, özellikle komünist partisiyle kısmen işbirliği yapmak zorunda kalan kişi.

— ANSİKL. *Fellow*'lar bir kolejin gelirlerinden yararlanan bir çeşit derneğin üyeleridir. Bundan yararlanacakların seçimi derneğin kurucularının koyduğu kurallara ve kolej yönetmeliklerine göre yapılır. Prensip olarak yardımlar ömür boyunca, genellikle de üniversitelere bağlı rahip sınıfı üyelerine yapılır. (L)

FELLOWES (Robert), ingiliz filozofu ve yazarı (Norfolk 1771 - ay.y. 1847). 1795'te protestan rahipler sınıfına katıldı. Böylece kilisenin yerleşik öğretilerinden uzaklaştı. Londra üniversitesinin kurucularındandır. Eserleri: *A Picture of Christian Philosophy* (Hıristiyan Felsefesinin Bir Tablosu) [1798]; *Morality United with Policy* (Politika ile Birleşmiş Ahlâk) [1800]; *Religion Without Cant* (Yapmacıksız Din) [1801]; *The Religion of the Universe* (Evren Dini) [1836]. (L)

FELLOWS (sir Charles), ingiliz arkeologu (Nottingham 1799-Londra 1860). Likya'da Ksantos ve Tlos harabelerini buldu ve *A Journal Written During an Excursion in Asia Minor*'ı (Küçük Asya'da Bir Gezi Sırasında Tutulmuş Günlük) [1839] yayımladı. Pek çok heykel parçası topladı (British museum). Eserleri: *Travels and Researches in Asia Minor* (Küçük Asya'da Geziler ve Araştırmalar) [1852]; *Essay on the Relative Dates of the Lycian Monuments in the British Museum* (British Museum'daki Likya Anıtlarının Görece Tarihi Üzerine Bir Deneme) [1855]. (L)

FELS i. (lat. *follis*, bir torba para'dan ar. *fels*). Eskiden Arap ülkelerinde kullanılmış olan bakır para. (Bk. ANSİKL.) [Bk. FÜLUS.] || *Teşm. yol.* Para, pul. || Balık pulu.

— ANSİKL. Nümism. İslâm âleminin en eski bakır *fels*'i, M.S. 638'de Dimaşk'ta basılan fels'dir. Araplar bu fels'i kıymetli bir sikke gibi değil, ancak kesirleri tamamlamak bakımından bir ufaklık gibi kullanmışlardır.

◆ **Felsî** sıf. *Esk.* Fels ile ilgili. (M)

FELS (Jean Michel), isviçreli pedagog (Saint-Gall 1761-ay. y. 1833). Saint-Gall'de papaz ve ruhanî meclisin başkanı olarak millî eğitim müfettişliği yaptı. Kendisine «İsviçre'nin eğitim reformcusu» adı verildi. Başlıca eserleri: *Améliorations à Introduire dans les Ecoles de Filles* (Kız Okullarında Yapılması Gereken Yenilikler) [1791]. (L)

FELSEFE i. (yun. *philosophia*'dan ar. *felsefe*). Canlı varlıklar ve eşyanın ilkeleriyle, insanın evrendeki rolüyle ilgili görüşlerin ve inançların tümü. || Bu meseleler üzerinde eleştirici bir düşünceye dayanan fikirler sis-

Foto. Viollet (LAROUSSE)

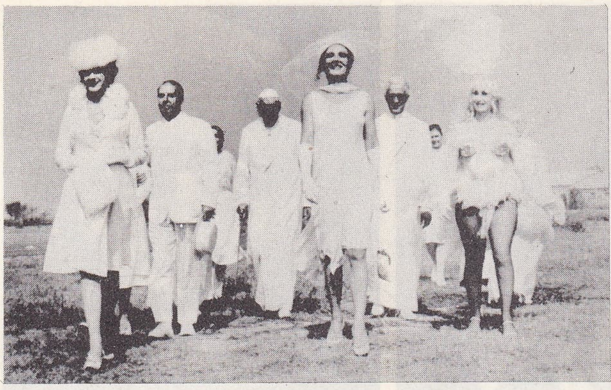

FELLİNİ

«Sekiz Buçuk» adlı filminden bir sahne

Anita Ekberg ve Mastroianni «Tatlı Hayat» filminin bir sahnesinde

temi. ‖ Bir filozofun, bir felsefe okulunun, bir çağın öğretisi, sistemi: *Aristoteles'in felsefesi.* ‖ Herhangi bir olgular sınıfını açıklamak veya toplamak için kurulan veya varsayılan ilkeler sistemi: *Mekanik felsefe. Tarih felsefesi.* ‖ Her insanın, yaşayışını ayarlamak için kurduğu özel sistem: *Her insan, hayatı boyunca, bilerek veya bilmeyerek belli bir felsefe benimser.* ‖ Hayatın terslikleri-ni sarsılmadan karşılamayı bilen kimsenin bilgeliği. ‖ *Genel felsefe,* günümüzde, bazı yazarların metafiziğe verdikleri ad. ‖ *Tabiat felsefesi,* sadece düşünceye dayanarak ve kimi zaman da diyalektikle, dünya hakkında bütünsel bir açıklama yapmağa çalışan felsefe sistemi. (Bu tür felsefenin örneklerini özellikle Schelling ve Hegel verdi. Eleştirilmesi ise, Engels tarafından *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* adlı eserde yapıldı.)

— DEY. *Felsefe yapmak,* gereği yokken bir mesele üzerinde soyut düşünceler ileri sürmek: *Hilmi'nin odasında esaret aleyhinde felsefe yaparken kulak bile vermezdi* (H.E. Adıvar). *Hayat hakkında gayet acı felsefeler yaptı. İnsanlar nankördü* (Ömer Seyfeddin). ‖ —*Esk. Felsefe-i ahlâkiye,* ahlâk felsefesi. ‖ *Felsefe-i diniye,* din felsefesi. ‖ *Felsefe-i tarihiye,* tarih felsefesi. ‖ *Felsefe-i ûlâ,* Eskiçağ felsefesi.

— Öğr. Liselerin son sınıfında okutulan ders.

TARİHÇE
Eskiçağ

● *Felsefî düşüncenin doğuşu.* Müspet düşünce, M.Ö. VI. yy.'da, İonia kolonilerinde, ilk yunan filozofları ile birlikte ortaya çıktı. Bu filozoflar, eşyanın kaynağını açıklayabilmek için, doğulular tarafından tasarlanmış efsaneler yerine, sürerli bir cevher (töz) ve bir oluş kavramını koydular. Bu cevher, kimine göre su (Thales), kimine göre de hava (Anaksimenos), ateş (Herakleitos) veya sonsuzluk'tu (Anaksimandros). Daha o zamanlarda tabiat kanunlarının varlığı sezilmişti. Hattâ, «her şey akıp gider» diyen Herakleitos bile, aklın kavrayabileceği «tek bir tanrısal kanun»'un varlığını kabul ediyor, Elea'lılar da (meselâ Parmenides, Elealı Zenon), başlangıçsız ve bitimsiz Varlığın özdeşliğini ileri sürüyorlardı. Burada, efsaneden ayrılan ve felsefî düşünceyi her zaman belirlemiş olan iki esas nitelik göze çarpmaktadır: tabiat kanunlarının zorunluğu ve cevherin sürerliği.

Bundan sonraki yüzyılda, Demokritos, bu iki kavramı, ilgi çekici bir formülde toparladı: atomculuk. Atomculuğa göre, bütün cisimler, karşılaştıklarına veya çarpıştıklarına göre topaklanan veya dağılan birtakım yok olmaz parçacıklardan meydana gelmiştir; uzay'ın ve zamanın sonsuzluğu içinde her yerde ve her zaman geçerli olan bu evrensel mekanizma fikri, o günden bu yana, olgun bir fizik teorisi örneği olarak kaldı.

Yunan dünyasının öteki ucunda, Sicilya ile Güney İtalya'da, Pythagoras'çılar, medeniyetimize, en değerli kazançlarından birini sağladılar: bu kazanç, matematiği, kendi gelişmesi dışında, tabiatın incelenmesine uygulamak fikridir. Pythagoras'çılar, «bütün varlıklar, sayıdır» derken, yüzyıllar sonra, Galileo ve Newton ile parlak başarılar gösterecek olan matematik fiziği önceden sezdiler; üç müzik aralığının (oktav, beşli ve dörtlü), bu aralıkları veren tellerin uzunluğu arasındaki basit orantılara tekabül ettiğini, gözlem yoluyle ortaya koyarak, ilk fizik kanununu buldular; geometrici olarak, şekilleri meydana getiren çizgiler arasındaki basit orantıları ararken, bir karenin kenarı eşit parçalara bölündüğü zaman, sayısı ne olursa olsun, bu parçalardan birini birim olarak kabul edince karenin köşegenini tam olarak ölçmenin mümkün olmadığını ispatladılar. Bu «ölçülmez»lerin bulunması, Batı'da matematik bilimlerin gösterdiği güçlü gelişmenin hareket noktası oldu.

Med savaşlarının (M.Ö. 499) olumlu sonucu ile Büyük İskender'in ölümü (M.Ö. 323) arasında geçen yüzyıl boyunca, felsefe asıl Yunanistan'da ve özellikle, bir imparatorluk başkenti haline gelen Atina'da yayıldı. Sokrates, Eflatun ve Aristoteles, bu çağda yaşadılar ve batı felsefesine son derece önemli katkılarda bulundular. Şehirler arasında gittikçe artan ilişkiler ve yabancılar arasındaki temaslar, geleneğe dayanan eski ahlâk kurallarına duyulan saygıyı hayli azaltmıştı. O çağlarda, kendilerine «sofist» adı verilenler, bu kuralların tanrılardan geldiğini şüpheyle karşıladılar; Protagoras (M.Ö. 485-411), ahlâk kurallarını insanoğlunun yaptığını ve «her şeyin ölçüsünün insan olduğunu» ileri sürdü; böylece, buhranlı devirlerde, her toplumda örneklerine bol bol rastlanan ve muhafazakâr zihniyete karşı çıkan ahlâkî bağıllık veya görelik anlayışının temelleri atıldı. Öte yandan, demokratik rejim, hitabet sanatına geniş yer veriyordu. Hitabet, yurttaşlar topluluğunu meydana getiren kalabalık ve karmaşık dinleyici kütlesini ikna etmek sanatıydı ve her şey, bu kütlenin kararlarına bağlıydı. Sofistler ise, hitabet sanatının ustalarıydı.

● *Sokrates* (M.Ö. 468-399). Bu durumda, felsefeye, benzer şartlar altında her zaman yüklendiği görevi yerine getirmek düştü: alışkanlıklara dayanan gelenek ile, her şeyi başarı ve kanılar açısından değerlendiren keyfîlik arasında, evrensel geçerlikte davranış kuralları sağlayacak olan yolu, yani aklın yolunu aramak. Sokrates'in yapmağa çalıştığı şey de buydu. Ama Sokrates, hem muhafazakârların, hem de demokratların düşmanlığını üzerine çektiği için baldıran zehiri içmeğe mahkûm edildi. Kendisine haklı olarak «manevî bilimlerin kurucusu» denilen Sokrates'in asıl istediği acaba neydi? Filozof, her insanın düşünmeksizin kabul ettiği davranış kurallarını metotlu bir inceleme ve düşünmeden geçirip, bu kuralların, düşünmeden sonra da hâlâ geçerli kalıp kalamayacaklarını araştırmak istiyordu. Sokrates'in, karşısına alıp konuştuğu kimseyi, uzun ve ayrıntılı bir soruşturmaya tabi tutarken güttüğü amaç da buydu. Sokrates, bu soruşturmalar sayesinde, kendine açılan kişiyi, herhangi mutlak bir otorite adına, davranışından utanmaya sürüklemek istemiyordu; amacı, bu kimsede, bir bilinç uyandırmaktı. Bu bilinç, kişinin benimsediği ilkeler ile davranış ve düşünceleri arasındaki çelişmeyi fark etmesi ve böylece kendi kendisinin «yargıcı» haline gelmesi demekti. Karşısına alıp konuştuğu kimse, Sokrates'ten ayrılırken, kendi cehaletinin farkına varır ve eski güvenini kaybederdi. Ama bu konularda düşünmeye yatkınlığı varsa, araştırmayı kendince yürütmek ve düşünme yoluyle, kendi kendisiyle tutarlı hale gelmek zorunluğunu hissediyordu. Böylece, ahlâk alanında her şeyin görenek veya otoriteden

Sokrates ve Eratos'un lahit kabartması Louvre müzesi, Paris

Foto. LAROUSSE ; Dictionnaire des Auteurs

«Aristoteles ve Eflatun veya Felsefe», Luca della Robia'nın eseri, Floransa

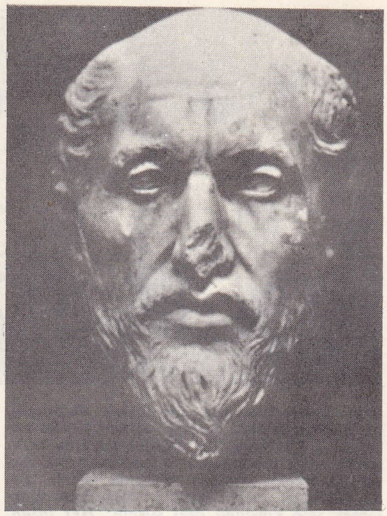

Plotinos
Ostia müzesi, İtalya

Demokritos
Capitole müzesi, Roma

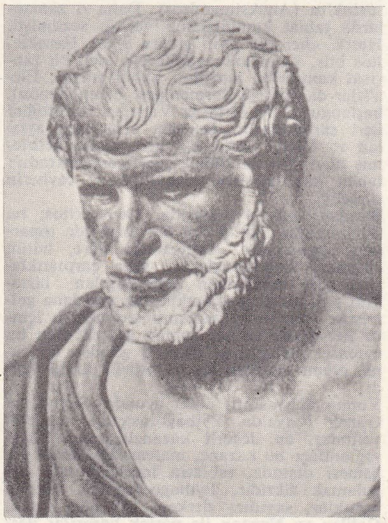

Herakleitos
Napoli Millî müzesi, İtalya

Foto. Dictionnaire des Auteurs

ibaret olmadığı ve bu alanda da birtakım yanlışlardan ve doğrulardan söz edilebileceği, Sokrates tarafından ileri sürülüyordu. İmdi, ahlâkî bilincin, doğru ve yanlış hakkındaki fikrî bilinç ile bu tarzda birleşmesi, medeniyetimizin temel niteliklerinden biridir.

● *Eflatun* (M.Ö. 429-347), üstadı Sokrates öldüğünde yirmi sekiz yaşında olan Eflatun, uzun ömrü boyunca, Sokrates gibi bir filozofu ölüme mahkûm etmeyecek adaletli bir site'nin özlemini duydu. (Bk. AKADEMİ.) Bu ana tema, Eflatun'u, *Diyaloglar*'ı boyunca gerçekleştirdiği derin bir felsefe reformu yapmaya götürdü. Filozofa göre, duyusal veri, kaypak, belirsiz, tanımlamaya sığmaz ve geçicidir; bilim ise, durucu, sürekli ve her zaman kendisinin aynı olan bir gerçekliği varsayar. Bu gerçeklik, duyumlar aracılığı ile değil, salt düşünce aracılığı ile kavranabilir. Eflatun, bu gerçekliğe «İdea» der. Nasıl ki, tabiatta kusursuz bir şekil yoksa ve geometri bilgininin üzerinde akılyürüttüğü şekiller, kara tahtaya çizdiği şekiller değil de ancak zihnindeki şekillerse; tıpkı bunun gibi, filozof da, hakikî gerçekliğe ulaşabilmek için, duyusaldan, salt zihnî olan İdea'ya yükselmeli; onu gözönünde tutmalıdır. Zaten duyusal, İdea'nın silik bir kopyasından başka bir şey değildir. *Duyusal*'ı ve *kavranabilir*'i birbirinin karşısına koyan bu ikici anlayışın, Eflatun felsefesinde daha başka anlamları da vardır. «Kavranabilir» yozlaşmış ve yeryüzüne düşmüş ruhun tabiî ortamı olarak düşünülmüştür. Bu ruh, bedene bağlıdır ve eski bağımsızlığına kavuşmak için bedenden sıyrılmalı ve temizlenmelidir. Gölgelerden hakikate geçmek; saf olmayandan saf olana, ahlâksızlıktan erdeme, kötülükten iyiliğe geçmek demektir. Böylece, çilecilikle fikrî hayat, bedeni horgörme ile aşk arasında sıkı bir ilişki kurulmuş oluyordu. Aşk, insanoğlunu kavranabilire, hem de en yüce kavranabilir'e, yani bütün öteki kavranilirlerin nedeni olan iyiliğe yükselten Eros'tur. Demek ki, Eflatun, felsefeyi, aşkın olana doğru bir atılım olarak görüyordu. Düşüncelerinin çıkış noktası olan siyasî reform ise, bölümleri ve sınıfları arasındaki oran, İdea'lar arasındaki değişmez ve ebedî oranlara mümkün olduğu kadar yaklaşan bir site kurmak çabasından başka bir

Eflatun ve Aristoteles, Raffaello'nun «Atina Okulu» adlı eserinden, Vatikan, Roma

Eflatun geometri dersi verirken, Napoli Millî müzesi, İtalya

«Felsefe»
Raffaello'nun eseri
Vatikan, Roma

şey değildi.

● *Aristoteles* (M.Ö. 384-322). Matematikçiden çok biyoloji bilgini ve siyaset alanında nazariyeciden çok gözlemci olan Aristoteles, felsefeye, sistemli düşünce ile somut ayrıntıya karşı duyulan ilginin hayret verici bir karışımını getirdi. *Lykeion*'da on üç yıl süreyle (335-322) verdiği derslerin sonucu olan geniş ansiklopedik eseri, önce, bir tümdengelimsel mantıkla (bugün, sınıflar mantığı diye adlandırılıyor) başlar. Filozof, bu mantığı, ilk hamlede mükemmelliğe eriştirmiştir. Bu amaca ulaşmak için, yalnız çelişmezlik ilkesini kullanmış ve bir ilk kavramın, bir ikinci kavramla; ikincinin de bir üçüncüyle olan ilişkisinden, birincinin üçüncüyle olan ilişkisinin hangi şartlar içinde çıkarsanabileceğini göstermiştir. Böylece, her türlü düşünüşün her zaman için geçerli olan biçimsel şartlarının ilk örneğini ortaya koymuştur. Aristoteles'in metafiziği, yani «varlığın bilimi», her türlü gerçekliğin incelenmesine giriş niteliği taşır. Bu metafizik, gerçeklik hakkında söylenebilecek her şeyin içinde yer aldığı genel çerçeveleri ortaya koymaktadır. Daha genelden daha az genele ve soyuttan somuta geçer. Aristoteles, felsefesine geliştirerek, varlık biliminden hareket bilimine, yani fiziğe varır. Filozofun fizik teorisi, dünyanın merkez olması kavramına ve üzerinde yıldızların çakılı olduğu bir gökle sınırlanmış olan ezelî bir âlem tasavvuruna dayanır. Bu görüş, Galileo çağına kadar geçerliğini muhafaza etmiştir. Aristoteles, fizikten sonra biyolojiye geçer; bu konuda verdiği eserlerin başında, her çeşit hayatın ilkesi olan ruh hakkında yazdığı bir eser yer alır. Biyoloji konusundaki eserleri, geniş gözlemlere dayanan zoolojik derlemeler olmaları bakımından önem taşır. Biyolojiden sonra, insan felsefesine ve ilk olarak ahlâka geçer. Filozofun ahlâk felsefesi, kural ve buyrukları değil, ahlâksız davranışlar ve erdemler üzerinde yapılmış ince gözlemleri kapsar. Daha sonra siyaseti ele alır. Bu alanda da, birçok yunan sitesinin anayasaları üzerine temellenen siyasî olguları sınıflamakla işe başlar. Böylece Aristoteles, bilimlerin hızla ilerlediği her çağda, filozofun karşısına çıkan problemi, yani edinilmiş bilgilerin sentezinin yapılması problemini gözönünde tutar ve çözmeğe çalışır.

● *Stoa'cılık, Epikuros'çuluk, Şüphecilik.* İskender'in ölümünden (M.Ö. 323) sonra, Atina, siyaset bakımından önemini kaybetti ama felsefenin merkezi olarak kaldı. Ne var ki, bu şehirde, felsefî düşünceyi temsil edenler, Fenike, Suriye ve hattâ Babil menşeli yunanlılardı. Stoa'cılık, Epikuros'çuluk ve Şüphecilik diye adlandırılan bu bilgelik okullarının ileri sürdüğü yeni düşüncelerin büyük yankısı oldu. Okulların adları da, ifade ettikleri tarihî gerçeğin dışında anlam kazanarak hayat karşısında takınılan belli tavırları belirtmek için kullanıldı ve günlük dile geçti. Bu felsefî okullar, Eflatun'un *Akademia'sı* ve Aristoteles'in *Lykeion'u* gibi sadece bir bilginler aristokrasisine açık değildi; öğretileri, önce Yunanistan ve daha sonra Roma'da, büyük halk kütleleri içinde yaygınlaştı. Bu okulların her biri, fikrî meselelere verilmiş bir cevap olmaktan çok, ferdin manevî ve ahlâkî hayatının temeli olan ortaklaşa bir felsefe olmak niteliğini taşıyordu. Bütün bu okulların amacı, zenginlik ve sağlık gibi dış şartlardan veya site

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE) ; Dictionnaire des Auteurs

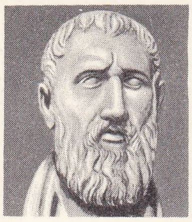

Zenon

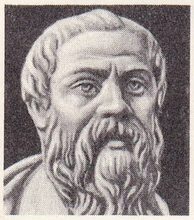

Sokrates

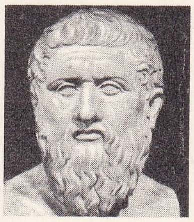

Eflatun

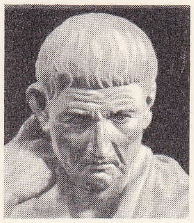

Aristoteles

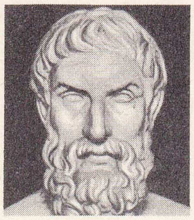

Epikuros

Epiktetos

hayatından ve ihtilâllerden bağımsız, sürekli ve sağlam bir mutluluğu insanoğluna sağlayabilmekti. Bu arada, Stoa felsefesini kuran Kityon'lu Zenon'un fenikeli bir tacir ve Atina'da yerleşmiş bir yabancı; son Stoa'cılar arasında yer alan Epiktetos'un bir köle ve Marcus Aurelius'un bir imparator olduğunu belirtmek gerekir. Mutluluğun nasıl sağlanacağı konusunda bu üç okul farklı çözüm yolları ileri sürdüler. Stoa felsefesi, insanoğlunu, bir parçasını teşkil ettiği evrene bağlayarak mutluluğun sağlanabileceğini söylüyordu. Bu felsefe, evreni, art arda gelen ters yönlü hareketleri düzenleyen akıllı ve gücü her şeye yeten bir ruhun harekete getirdiği biricik ve tanrısal bir varlık olarak görüyordu. Bu ters yönlü hareketlerin biri, evrenin, homogen ve ateş halinde bulunan bir tohumdan başlayarak gelişmesini sağlıyordu. Bir başka hareket de, evrenin yeniden ilk hale dönmesine yolaçıyordu. Belli devirler içinde ve ebedî olarak, kaynağa dönüşün ardından evrim ve gelişme; evrim ve gelişmenin ardından kaynağa dönüş gerçekleşiyordu. Evrim, her seferinde, en küçük ayrıntısına kadar kendine özdeş olarak ortaya çıkıyordu. Stoa'cılar, bilge kişiye tanıtmak istedikleri ve cahilin farkına varmadığını söyledikleri gerçek evreni, Akıl, Kader, Tanrı iradesi gibi eşanlamlı kelimelerle dile getiriyorlardı. Bilgelik, evrene başeğmekten, evrenin istediğini istemekten, «tabiata uymak»tan başka şey değildi. Pasif bir başeğmeden çok, aktif bir razı oluşu dile getiren bu manevî tavır sayesinde insanoğlu, kendisini tek tek nesnelere bağlayan tutkulardan kurtularak en yüce tanrının başkanı; öteki tanrılarla insanların da yurttaşları oldukları evrensel sitenin bir üyesi haline gelebilirdi. Epikuros'çuların (bk. EPİKUROS) ileri sürdükleri çözüm yolu da, bilge kişinin evren karşısındaki davranışı ile ilgiliydi ama bu çözüm yolu, Stoa'cılarınkinden farklıydı. Epikuros'çulara göre, mutluluk zevk almaktır. Ama zevk, acının bulunmayışından doğan bir huzur ve sükûn halidir. Oysa, acılarımızın çoğu, evren hakkındaki yanlış fikirlerden ileri gelen korku ve endişelerden doğar. İnsanın ceza çekeceği bir öteki dünya düşünülmekte; evrende, insanlardan fedakârlıklar isteyen tanrı ve şeytanların iradesinin geçerli olduğuna inanılmakta; tanrıların gönderdiği ileri sürülen bütün kötü alâmetlerden ve göktaşlarından korkulmaktadır. İnsan hayatını zehirleyen bütün bu boş inançlar, yanlış bir fizik öğretisinden doğmaktadır. Gerçek ve doğru fizik, atomculuktur. Bu anlayış, yeryüzünde var olan bütün cisimlerin (hattâ ruhumuzun bile), çarpışmaların *rastlantısından* doğan ve bir gün mutlaka çözülüp dağılacak olan atom kümelenmelerinden başka şey olmadığını ileri sürer. Ruhumuz ölümlü olduğu için, ne ölümden ne de öteki dünyadan korkmamamız gerekir. Eğer tanrılar varsa, onlar da, tıpkı bizim gibi, rastgele biraraya kümelenmiş atomlardan başka şey değillerdir ve bizimle ilgileri de yoktur. Bunların dışında, acılarımız, karşılayamayacağımız aşırı ölçüde istekler duymamızdan, hastalıklardan doğmaktadır. İsteklerimizi en aza indirerek ve şimdiki acılarımızın karşısına geçmiş zevklerimizin hatırlanışını çıkararak, acıyı ortadan kaldırabiliriz. Bu düşüncedeki derinlik, bizi baskı altına almayan ve manevî bir hürriyete kavuşturan bir dünya görüntüsü yaratmasındadır; insanoğlunu hem yeryüzünden kurtarır, hem de yeryüzünde bırakır. Şüpheci, her şeyin şüpheli olduğunu söyleyerek, yargı vermekten kaçınarak başka bir yoldan da olsa aynı iç huzura varır.

● *Yeni Eflatun'culuk.* Roma imparatorluğunun son yüzyıllarında, yeni bir felsefe türü ortaya çıktı. Bu, İskenderiye mistisizmiydi. Roma dünyası o sıralarda doğuluların boş inançlarına saplanmıştı; duygusal dünya Stoa'cıların ve Epikuros'çuların aksine ruhun düşmanı olan kuvvetlerin yer aldığı ve ruhu tutsak tuttuğu bir ortam olarak görülüyordu. Burada da son amaç bağlardan kurtulmaktı; fakat söz konusu, sadece insanın iç kurtuluşu değildi; insanı saran büyüleyici kuvvetlerden kurtulmak için, daha etkili bir kuvvet bulmak gerekiyor ve bundan ötürü sihir ve büyü işlemlerinden veya mistik törenlerden fayda umuluyordu. (Bk. BÜYÜ.) İşte bu sırada, helen bilgeliği son bir atılım göstererek, anlamsız hale gelmiş olan dünyaya bir düzen vermek amacıyle Eflatun'a yöneldi ve Yeni Eflatun'culuğu yarattı.

İbni Sina ders verirken, XIV. yy. minyatürü, Bibl. Nationale, Paris

Plotinos'un (203-270) felsefesinde, bütün ortaçağ ve yeniçağ metafiziklerinin kaynağı olan karmaşık ve derin bir metafiziğin dile geldiği görüldü. Bu metafiziğin ana fikrine göre ruh, ancak kendi kaynağını bilip tanıdığı takdirde kurtulabilirdi: ruhun kurtuluşu bu bilginin elde edilmesi demekti. Oluş ve değişme çarkına girmeden önce, içinde yer aldığı ezelîliğe birleşmek için karşı ruhun duyduğu özlem; bütün varlıklarla birleşmek isteği; ayıran, uzaklaştıran ve dağıtan her şeyin kötülüğüne inanç; içinde her şeyin kaynaştığı Bir veya İyi denilen yüce ilke ve ruhun hem kendisi hem de eşya hakkındaki bilincini kaybederek mistik bir yaşantının deneyine girişmesi, Yeni Eflatun'culuğun ortaya attığı ve daha sonra sık sık ele alınmış olan temalardır. Bir'den başlayarak, evrensel ruhun (bizim ruhlarımız bunun parçalarıdır) kaynağı olan evrensel Zihnin nasıl türediğini açıklayan bu çıkış (sudur) metafiziği, Spinoza ve Bergson'a varıncaya kadar, eşyanın ilk kaynağını arayan bütün metafiziklerin örneği olmuştur.

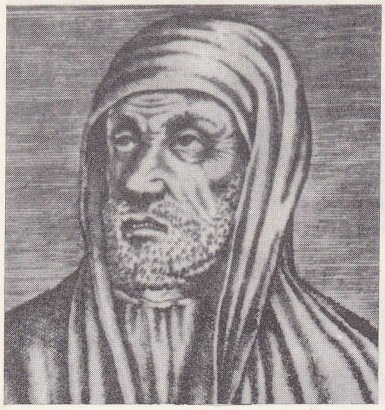

İbni Sina

İSLÂMİYET

İslâm felsefesi, temelini Yeni Eflatuncu görüşte, Aristoteles mantığında bulan; inançla akıl, felsefeyle din arasında bağlantı kurmağa çalışan bir düşünce ürünüdür. Temel amacı, batı ortaçağında olduğu gibi Tanrı'nın varlığını akıl yoluyle ispatlamak; imanın üstünlüğünü din inançlarının ve dogmaların kesin hakikat olduğunu ortaya koymaktır. İs-

Foto. Alinari-Giraudon, Anderson-Giraudon (LAROUSSE) ; Dictionnaire des Auteurs

lâm felsefesine göre temel varlık Tanrı'dır; Tanrı'nın dışında kesinliğe varan bir gerçek yoktur. Felsefenin konusu Tanrı'nın sıfatlarını, yarattığı âlemi düşünmek, yorumlamak; imanın verdiği güçle aklın sınırlarını aşan yüce varlıkları kavramağa çalışmak, olmalıdır. Felsefe dinin hizmetindedir, onun sınırları içinde kalan konular üzerinde düşünmelidir. Felsefe, dinden ayrı bir düşünce çığırı olmamalıdır. Fakat bu görüşe bütün islâm filozofları katılmaz. Aristotelesci ve akılcı islâm filozofları, felsefenin din sınırları içinde kalması gereğine inanmazlar. Onlara göre akıl, düşüncenin temel ilkesidir. Bilginin kaynağı akıl ve duyulardır, iman değildir. İman aklın sınırları dışındadır. Ama islâm felsefesi, genellikle, yoruma kaçan, Aristoteles ve yeni eflatuncu kaynaklardan beslenen, dinle anlaşma yoluna giden, Kur'an'ın çizdiği sınırların dışına pek çıkmak istemeyen ve ortaçağ avrupasında olduğu gibi amacı metafizik varlıkların yorumlanması olan bir felsefedir.

— *İslâm felsefesinin gelişmesi.* Doğuda Philon, Plotinos, Porphyrios gibi yeni eflatuncu filozofların aracılığıyle yayılan eski yunan felsefesi, kısa zamanda bütün islâm düşünürlerinin ilgisini çekti. El-Kindi, Zekeriya Razi, Farabî, İbni Sina, İbnürrüşd gibi ortaçağ islâm filozofları yunan felsefesini değişik açılardan incelediler. İlkçağ filozoflarının bilinen bütün eserleri Yahudiler tarafından Arapçaya çevrildi. Başta Aristoteles ve hocası Eflatun olmak üzere birçok yunan filozofunun düşünceleriyle, islâm dini inançları arasında birtakım bağlantıların kurulması yoluna gidildi. Kökünü Aristoteles mantığında bulan Kelâm, kısa bir süre içinde düzenli bir bilim dalı niteliğini kazandı. İslâm filozoflarının kimi yunan atomcularını, kimi yalnız Eflatun'u, kimi de Aristoteles'i örnek aldı. Farabî, İbni Sina, İbnürrüşd, İbn Me'mun (Musa bin Me'mun) gibi meşşai (gezinimci) felsefe okuluna bağlı kalanlar, Aristoteles'in bilinen eserlerini, özellikle *Organon*'u (mantık) yorumlamağa, islâm inançlarıyle felsefe arasında mantık ilkelerine dayanan birtakım bağlantılar kurmağa çalıştılar.

Eski eserlerin Arapçaya çevrilmesiyle başlayan islâm felsefesi, kısa bir süre içinde Basra, Urfa, İskenderiye, Şam, Kurtuba gibi az çok birbirinden ayrı felsefe çığırlarının doğmasına yolaçtı. Farabî ve İbni Sina o zamana kadar Aristoteles ve Eflatun'un bilinen bütün eserlerini, onların izinden giden Plotinos ve Porphyrius'un açıklamalarını yorumladılar. İbnürrüşd, izinden gittiği Farabî ve İbni Sina'ya dayanarak Aristoteles'in bütün eserlerini, özellikle mantığını yeniden geniş bir biçimde yorumladı. Felsefede yeni bir aristotelesçiliğin doğmasını sağladı. Felsefenin sanı sıra riyaziye, astronomi, nebatat, hayvanat, tıp gibi daha çok gözlem ve deneye dayanan veya deney yapmağa yardımcı olan bilimler gelişmeye; ilkçağda yaşamış öncülerin eserleri Arapçaya çevrilmeğe başlandı. Öyle ki XI. yy. da bütün yunan ve latin eserleri Arapçaya kazandırıldı. İspanya'da hızla gelişen ve İbnürrüşd eliyle geniş bir alana yayılan Aristoteles'çilik, batı hıristiyan filozoflarını etkilemeğe başladı.

İbnürrüşd Porphyrius ile birlikte

İbnürrüşd, Malatesta kitaplığı, İtalya

İbni Haldun Tarihi'nden bir sayfa, XVI. yy.

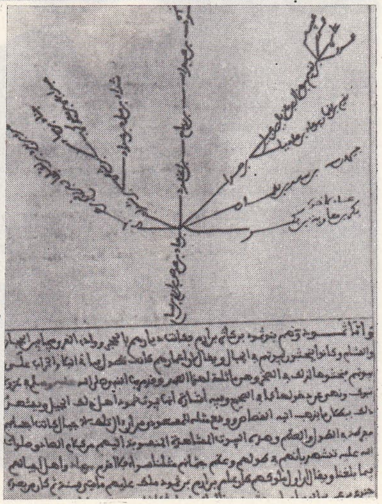

Foto. LAROUSSE; Dictionnaire des Auteurs

XII. yy. da Toledo başpiskoposu kalabalık bir tercüme kurulu kurarak daha önceden Arapçaya çevrilen bütün yunan ve latin eserlerini arapçalarından Latinceye çevirtti. Daha sonra İbnürrüşd'ün, İbn Me'mun'un bütün yorumları Latinceye çevrildi. Avrupa eski yunan ve latin düşüncesini Arapça kaynaklardan öğrenmeğe, tanımağa başladı.

Abelardus, Albertus, Magnus gibi hıristiyan ortaçağının en büyük filozofları ilkçağ filozoflarını; Plotinos, Porphyrius gibi yeni eflatuncu Aristoteles yorumcularını *Farabî* ve *İbni Sina*'dan öğrendiler. Aquino'lu Thomas ünlü *Summa*'sını İbnürrüşd ve kurtubalı İbn Me'mun'un etkisi altında yazdı. XII. ve XIII. yy.larda başlayan batı aristotelesciliğinin tek kaynağı, Arapçaya çevrilmiş eserlerdi. İslâm düşüncesi beslendiği eski kaynaklarla yeni gelişmekte olan batı düşüncesine önayak oldu. Felsefenin yanı sıra ortaçağ üniversitelerinde okutulan ve kaynağını ilkçağ yunan düşüncesinde bulan bütün bilimler XII. ve XIII. yy. larda Avrupa'ya aktarılmağa başlandı. XIV. yy. da İbni Haldun sosyal ve tabiî ilkelere dayanan tarih araştırmalarının öncüsü oldu. Felsefenin karşısına aklı reddederek iman ve sezgi ile çıkan Gazzalî, ortaçağ avrupasında imana ve sezgiye dayanan bir görüşün öncülüğünü yaptı. Ortaçağ islâm düşünürleri ve filozofları aracılığıyle eski babil kültürü, sümer düşüncesi, mısır, hint ve iran medeniyetleri, Batı'da bilinmeğe, anlaşılmağa başladı.

Rönesans

Arkhimedes zamanından beri terk edilmiş olan bir helen geleneğini yeniden ele alan bir gelişme, yani matematik ve tabiat bilimlerinin parlak gelişmesi, felsefe için yeni şartlar yarattı. Tartışmaların kılı kırk yarma ve boş mantık oyunları haline gelişi, Montaignes'in (1533-1592) *Denemeler* (Essais) adlı eserinde ortaya koyduğu şüpheciliğe yolaçtı. Buna karşılık bilim alanında, kesinliğe ulaşan aklın taşıdığı büyük kuvvet açıkça görülüyordu. Böylece felsefe, bu kesinliklere nasıl ulaşıldığını ve başka kesinliklerin hangi şartlar altında elde edilebileceğini araştıran bir çaba haline geldi. İnsanoğlunun sürekli olarak ilerlediğine inanılıyordu. Geçmişten ve kaynağa dönüşten çok, gelecek ve gelişme üzerinde duruluyordu. İnsanın anlayış gücü inceleniyor ve bu gücü işlemez hale getiren engellerin ortadan kaldırılmasına ve böylece anlayış gücünden mümkün olduğu kadar fazla yararlanılmasına çalışılıyordu.

Böylece metot meselesi ön plana geçti. Tartışmanın sadece kurallarını veren ve kabul edilmiş otorite ilkelerinden hareket eden eski *organon* (araç) yani Aristoteles mantığı, düşüncenin bu yeni atılımı için yeterli değildi. Francis Bacon, bir *novum organum* (yeni araç) ortaya koydu. Bu yeni mantığın amacı, tabiattaki sırların araştırılmasında daha derinlere inmekti. Geçmişin mirasını yorumlamak, sınıflamak ve bu mirasın dökümünü yapmak değil, bilgiyi sürekli olarak çoğaltmak söz konusuydu. Bu icat ve buluş mantığında, varılan her sonuç sadece kendisi için mevcut değildi, yeni bir sonuca varılmasını sağlayan bir araç niteliği taşıyordu.

● *Bacon* (1561-1626). Bu felsefe, zekânın yaratıcı çalışmasının hangi düzenler içinde gerçekleştiğini göstermek amacını güdüyordu. Bacon, fizik bilimlerinde yapılan araştırmaların başarıya ulaşmasını sağlayan şartlar hakkında somut bir görüş ileri sürdü. Bu şartların her birinin ne gibi görevleri olduğunu açıkladı. Birlikte gerçekleştirilerek ilki gözlem, ikincisi olayları çeşitlendirerek ele alan deneyim, üçüncüsü de olaylar arasındaki değişmez ilişkileri meydana çıkaran tümevarımdır. Bu görüşün bu gibi araştırmalara, amatör ve heveslilerin garip bir merakı olarak bakıldığı bir çağda, ileri sürüldüğü unutulmamalıdır. Bacon ilerici bir felsefede, sadece edinilmiş bilgiyi aktarmağa yarayan üstat ve tilmiz ilişkisinin söz konusu olamayacağını; bunun yerine, herkesin ortak bir plana uyarak hareket ettiği kademeleşmiş bir düzenin geçmesi gerektiğini açıkça görmüştü.

Descartes ve Descartes'çılık

● *Descartes* (1596-1650). Bu fransız filozofu

Aziz Thomas

Montaigne

Bacon

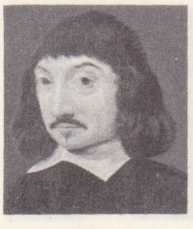

Descartes

Spinoza

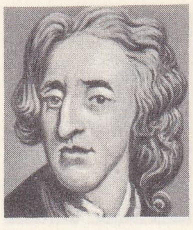

Locke

Malebranche

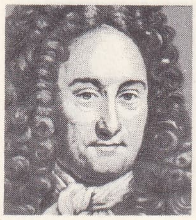
Leibniz

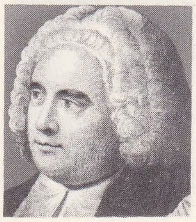
Berkeley

Hume

Kant

Condorcet

başka bir yol seçmişti, ama Bacon'ın düzenleme planına karşı gelmiyor, bu planın mutlaka gerekli olduğunu düşünüyordu. Kesinliğe ulaşmayı amaç edinen Descartes, *Metot Üzerine Konuşma'da* (Discours de la Méthode) [1637], şüpheden sıyrılmış kesin bir felsefenin şartlarını arar. Felsefesini içdüşünmeye (teemmül) dayandırır. Geleneğin, sosyal ortamın ve duyu algısının doğurduğu kesin olmayan kanaatlere kapılmamak için düşüncesini bunlardan uzaklaştırarak felsefesini kurar. Filozofun ödevi, hayatın etkileriyle rastgele meydana gelmiş yapıyı, düşüncesinin özgücüyle kurmak için kaynağa yeniden dönmektir. Descartes da, Bacon gibi, felsefenin, insanoğluna yararlı olması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü filozofa göre, insanın çalışmasını kolaylaştıran bir mekanizma, beden hakkında edinilen sağlam bilgi üzerine temellenen bir tıp ve insanın kendisi üzerinde hâkimiyet kurmasını sağlayan bir ahlâk, bu felsefenin sonuçları olarak ortaya çıkacaktır. Ama Descartes'a göre, bu tür sonuçlar sadece ampirizmle elde edilemez. Bunların, madde ile insan tabiatı hakkındaki kesin bir bilgiye dayanmaları gereklidir. Oysa, kesinlik, sadece matematik bilimlerde görülür. Kesinliğin kaynağı, bu bilimlerin metodudur. Matematik bilimlerde, apaçık önermelerden hareket edilir ve bu önermelerden, başka önermeler çıkarılır. Böylece, çıkarılan önermeler de ilk önermeler kadar kesin olur. Metot, bu çıkarsamanın gerçekleştirilme düzeninden ibarettir. Descartes, metafizikte, aynı yolu izleyerek kendisinden şüphe edilemeyecek dolaysız ve apaçık bir önermeden (*düşünüyorum, öyleyse varım*) hareket eder. Buna, Tanrı'nın varlığını ekler. Anlayış gücümüzün yaratıcısı olan Tanrı, yetkin (mükemmel) bir varlıktır. Hükümlerimiz açık ve seçik bir fikre dayanarak ileri sürüldüğü zaman, aldanmamız mümkün değildir. Tanrı'nın yetkinliği aldanmamamızı garanti eder. Böylece, uzam hakkında edindiğimiz açık ve seçik fikir, maddenin özünü ortaya koyar. Duyusal nitelikler hakkındaki karışık fikirlere dayanan Aristoteles'ci fiziğin yerini, evrensel mekanizma hakkındaki apaçık teori alır.

François Bacon

Bu teori, cisimleri, çarpma kanunlarına göre birbiri üzerinde etkide bulunan hareketli uzam parçaları olarak görür. Canlı cisimler de, bu evrensel mekanizma içinde yer alır. Bundan ötürü, hayvanların hareketlerini açıklamak için, hayatın ilkesi olan hareket ettirici bir ruhun varlığını ileri sürmek gerekli değildir. Mekanizme bağlı olan biyolojik bir fonksiyondan kurtulan ruh, metafizik içdüşünmenin hareket noktası olan salt düşüncedir. Ruhun, bu içdüşünmede oynadığı etkin rol ve sadece açık ve seçik fikirlere yatkın olma imkânı, onun hürriyetinin kanıtlarıdır. Ruh, bedene bağlıdır ve bundan ötürü, iradeyi sahte değerlere sürükleyen tutkular, bu hürriyeti köstekleyebilir. Öyleyse, ahlâk, tutkuların iyi bir şekilde kullanılması demektir. Tutkuları meydana getiren maddî mekanizma bilinirse, bunları iyi yöne sevketmek kolaylaşır. Böylece, tutkular iradenin yardımcıları haline getirilebilir. İnsanı peşin hükümlerin ve tutkuların üzerine yükselten içdüşünmenin hür faaliyeti ve aklın bağımsızlığı, Descartes'ın felsefeye soktuğu esas temadır ve medeniyetimizin ana özelliklerinden birini meydana getirir.

● *Descartes'ın yolundan gidenler.* Descartes'ı izleyen bütün metafizikler, aklın etkisinde olan ve anlayış gücünü tatmin edecek şekilde düzenlenmiş bulunan bir evren tasarladılar. Bilginin en yüksek derecesi, Spinoza (1632-1677) için, aynı zamanda, hürriyetin en yüksek derecesi ve Tanrı ile en yakın kaynaşma demekti. Malebranche'ın (1638-1715) Tanrı'sı, isteklerinin kuralı olarak düzeni benimsiyordu. Leibniz'in (1648-1716) Tanrı'sı ise, iradesini anlayış gücüne bağımlı kılıyor ve mümkün dünyaların en iyisini yaratıyordu. Bununla birlikte, eksiksiz ve kusursuz metodu, aşkın bir mutlak içinde gerçekleştirdikleri gözönünde tutulursa, bu filozofların, Descartes'çı düşünceye sadık kalmadıkları düşünülebilir. Çünkü Descartes, metodu, tanrısal faaliyetin dile gelişi olarak değil, insan anlayış gücünün gösterdiği faaliyetin kuralı olarak görüyordu. Ne var ki, anlayış gücünün birliği, insan türünün zihin bakımından birlik göstermesi, bütün bu felsefelerin de dayandığı ortak postulat'tı. Bu ilkeye Locke'ta (1632-1704) bile rastlanır. Bu filozof, fikirlerin doğuştan olduğu hakkında Descartes'ın ileri sürdüğü tezi reddettiği ve bunların duyumlar-

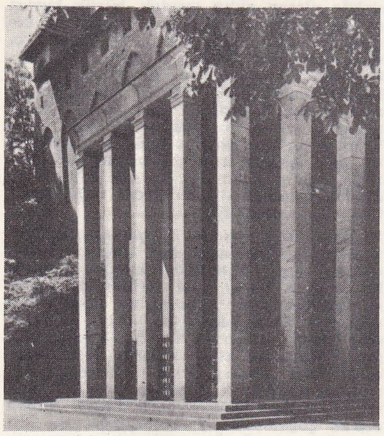
Kant'ın Königsberg'deki anıt mezarı

Kant gezintide Puttrich'in eseri

René Descartes J.B. Weenix'in eseri Utrecht müzesi, Hollanda

Foto. LAROUSSE; Dictionnaire des Auteurs

Hegel çalışma odasında, L. Sebbers'in eseri

Karl Marx, karısı, iki kızı ve Engels ile

Fichte

Hegel

Schelling

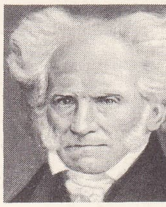

Schopenhauner

Comte

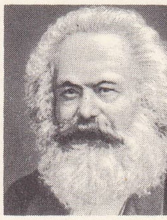

Marx

dan türediklerini ileri sürdüğü halde, bütün insanlarda aynı zihnî ilkelerin oluştuğunu kabul ediyordu. Daha cüretli olan düşünürlerde, insanî birlik kavramı insanlığın tümünü kapsayacak bir düzenlemenin araştırılmasına yolaçtı. Descartes, bir evrensel dil fikri üzerinde daha önceden durmuştu. Leibniz, karmaşık fikirleri, basit fikirler halinde çözümleyerek, bu evrensel dili aklî bir şekilde ortaya koymağa çalıştı ve Çin'deki cizvit papazlarının raporlarına dayanarak bütün dünyaya yayılacak olan bir hıristiyanlığın hayalini kurdu.

Filozoflar yüzyılı

XVIII. yy. tam anlamıyle bir «filozoflar yüzyılıdır.» Gerçekten de, bu yüzyılda, bütün Avrupa'da geniş çapta yayılan eserler aracılığı ile birçok büyük yazarın, felsefî düşünceyi, hoşgörüsüzlüğe ve boş inançlara karşı bir silâh olarak yaygınlaştırmağa çalıştıkları görüldü. Şüphesiz ki, Berkeley, Condillac, Hume ve hattâ Rousseau'nun, Diderot, Voltaire veya d'Holbach gibi yaygın olarak tanınmış ve sevilmiş yazarlar oldukları söylenemez. Bununla birlikte bütün bu yazar ve filozofların savundukları ortak noktalar vardı. Bu ortak noktaların en önde geleni indirgeyici (irca edici) çözümleme tutkusudur. Helvétius (1715-1780) şu cümleyi yazarken, içinde yaşadığı yüzyılın genel eğilimini dile getiriyordu: «Zaman ve rastlantı, bütün olgulara gerçek olabilecek bir genel olguyu meydana getirmedikçe, filozoflar birtakım masallar uydurmaktan kurtulamayacaklardır.»
Traité des Sensations (Duyumlar İncelemesi) adlı eserin yazarı olan ve bütün zihnî hayatı duyuma indirgeyen Condillac'ın (1715-1780) öğretisi, bu düşünce eğiliminin apaçık bir örneğidir. Bu çağda «tabiata geri dönmek» konusunda sık sık verilen öğüt ise, sosyal hayattan edinilmiş gerçeklerin altında, varlığımızın basit ve temel unsurlarını araştırmanın gerekli olduğunu belirtir. Bu çözümleme tutkusu, her yerde, genel bir sadeleştirme arzusu halinde ortaya çıktı. Ahlâk alanında, bütün erdemleri, sempati izlenimine dayandıran duygu ahlâkları türedi. Bazı kimseler de bencilliği, topluma en yararlı eylemlerin kaynağı olarak görüyorlardı. Tanrı'nın varlığını kabul eden ve «tabiî» olduğu ileri sürülen basit bir din anlayışı, bu çağda, genellikle benimsendi. Bu düşünürlerin metafizikleri, az sayıda ilkeyle çok sayıda varlığı açıklamak eğiliminin etkisi altındaydı. Nitekim Berkeley'in (1685-1753) «immateryalizmi», duyusal eşyayı fikirlere; buna karşılık d'Holbach'ın maddeciliği (materyalizmi) ise, ruhu maddeye indirger. *İnsan Zihni Üzerine Deneme* adlı eserin yazarı Hume (1711-1776), çözümlemenin insanı bir çeşit pozitivizme götürdüğünü gösterdi: hayattan edinilen günlük kanaatlere kapılacak olursak, sebep'te etkiyi meydana getirecek bir kuvvet olduğuna inanırız. Malebranche'ın bazı çözümlemelerinden yararlanan Hume, sebep denilen şeyde bu tür bir kuvvetin bulunmadığını ve sebepten etkiye kolayca geçişimizin, bazı olay dizileri'nin tekrarlanmasından doğan tamamen öznel bir alışkanlıktan başka şey olmadığını ileri sürdü. Bu çağda, sosyal teorilerde de basitleştirmeler yapıldı. İnsanların eşitliği tezi, toplum içinde köke dayanan bir kademeleşme olamayacağını ileri sürmek demekti.
Ayrıca, otoritenin, ancak kuvvete veya rızaya dayanabileceği iddia ediliyordu. Rousseau, otoritenin, medenî hukukta yapılan sözleşmelere benzediğini ileri sürerek meseleyi daha da basitleştirdi. Toplum sözleşmesinin farklı yanı, belli sınırların olmayışı ve sözleşmenin yarattığı genel iradenin mutlak bir güç taşımasıydı. Bu çözümleme furyasında bazı bireşimlerin de (sentezlerin) belli belirsiz bir şekilde ortaya çıktığı görülür. Bunlar arasında, bilimlerin ve tekniklerin sağladığı bütün sonuçları biraraya getiren *Ansiklopedi*'yi ve zihnin en mükemmel gerçekleşmesini, kapalı bir sistemde değil de müspet bilimlerin sürekli olarak zenginleşmesinde gören Condorcet'nin (1743-1794) sınırsız ilerleme teorisini saymak gerekir. XVIII. yüzyılda, felsefenin birliğini sağlayabilecek biricik araç eleştirmeydi. Medenî insanın ortaya koyduğu kültür alanlarını, yani bilimleri, ahlâkı, dini ve sanatı, yeniden ele almak ve bunların kaynaklarını insan yetilerinin yapısı içinde aramak ve değerlerini belirtmek, bir görev olarak ortaya çıkıyordu.

Kant ve izleyicileri

Bilimin, ahlâkın ve estetik bilginin değerini zihnin «*a priori* biçimleri»'nin evrenselliği üzerinde temellendirmek isteyen Kant'ın (1724-1804) eleştirici felsefesi bu görevi yerine getirdi. İlâhiyata dayanan metafiziğin yerine içdüşünmeye dayanan bir metafizik koyması dolayısıyle ve düşünme metodu alanında gerçekleştirdiği devrimle olduğu kadar, hem transandantal bir metafizik, hem bir bilim teorisi, hem de pratik felsefesi niteliği taşıyan öğretisinin genişliğiyle, Kant'ın sistemi 1770'ten 1850'ye kadar uzanan bir felsefe çağı açtı. Kant'ın etkisinde gelişen akıl metafiziği Kant-sonrası denilen felsefe dönemini yani Fichte, Schelling ve Hegel'in felsefelerini kapsar. Fichte (1762-1814), insanın kendi üzerindeki serbest içdüşünmesinin eleştirici ilkesini mutlağa kadar götürür ve önce mutlak ben'in felsefesini kurar (1794). Bilen ve eyleyen ben'i konu olarak

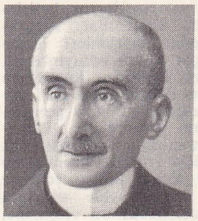

Bergson

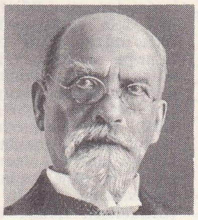

Husserl

Sartre

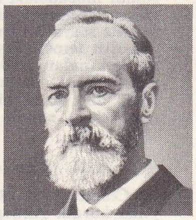

James

Foto. LAROUSSE ; Dictionnaire des Auteurs

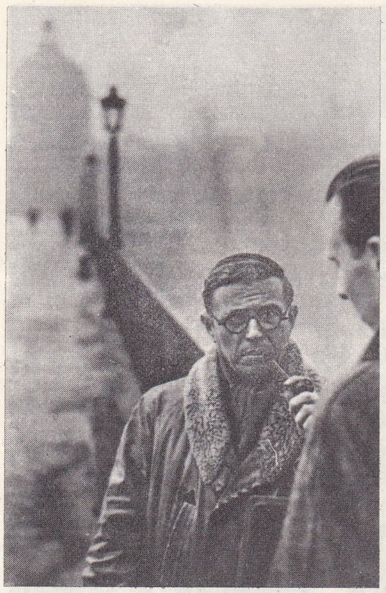

Jean-Paul Sartre

ele alan bir düşünmeden başka şey olmayan bu felsefe, daha sonra (1804) bir mutlak felsefesi haline gelir. Fichte'ye göre, insan, dünya ve Tanrı ile olan ilişkisinde, kendisini tam olarak bilip tanır. Fichte'nin ileri sürdüğü ilk felsefenin karşıtı, Schelling'in (1775-1854) tabiat felsefesidir. Bu filozofa göre, insan ile tanrısallık arasında aracılık edebilecek biricik şey, tabiat karşısında yaşanan romantik duygudur. Fichte'nin son felsefesine yakın olan Hegel'in (1770-1831) sistemi ise, ben'in felsefesi ile tabiat felsefesini, bir mutlak felsefesi içinde uzlaştırır. Bu mutlak felsefesi, filozofun edineceği gerçek bilgidir. Bu dönemde. Kant'ın etkisi dışında kalan tek filozof, doğu bilgeliğinden ilham alarak felsefesini oluşturan Schopenhauer'dır (1788-1860). Filozofa göre, hayat, kör bir iradenin ürünüdür; iç yüzü felsefe tarafından açığa vurulunca, bu irade, irade olmaktan çıkar. Kant'ın bilim teorisi, aklın ilkelerini, bilimin ışığında yeniden ele almağa çalışan Yeni Kant'çılığı doğurdu. Bu akımın belli başlı temsilcisi Hermann Cohen'dir. Bu düşünüre göre, zihnin kategorileri «bilimin metotlarından» başka şey değildir.

Kant'ın pratik felsefesi ise, Fichte'de ferdiyetçi ve cumhuriyetçi özellik taşıyan; Hegel'de ise bütün ferdî iradelerin üstünde yer alan otoriter bir devlet teorisine varan geniş bir hukuk felsefesinin ortaya konulmasına yolaçtı.

Marksizm

Bu pratik düşüncelerin tümü, XIX. yy. da, marksizm çerçevesinde gelişti. Bu akıma adını veren Karl Marx (1818-1883), düşünceye, yeni bir konu olarak iktisadî ve sosyal gerçekleri, yeni bir temel olarak da kendini eylemlere tanımlayan gerçek insanı getirdi. *Kapital*'de açıklandığına göre, felsefe dünyayı sadece düşünce açısından ele almak demek değildir; felsefe, çoğunluğun yani emekçilerin, proletarya diktatörlüğünü yürütmek için iktidarı ele geçirecekleri bir toplumun gerçekleştirilmesi demektir. Maddeci diyalektik, Hegel diyalektiğinin ileri sürdüğü fikirlerin mücadelesi yerine, gerçek ve somut mücadeleyi koyar; böylece, felsefe, ihtilâlci düşünceyle aynı şey olur. Engels'in ve fransız sosyalisti Proudhon'un teorileri, XIX. yüzyılın temel olaylarından birini, yani sosyal bakımdan modern sanayiin büyük ilerleyişi ve insanî bakımdan işçilerin sefaleti şeklinde dile gelen büyük değişiklikleri incelemeyi amaç edindi. Bk. *Diyalektik* MADDECİLİK.

XIX. yüzyılda fransız felsefesi

A. Comte (1798-1857), pozitivizmini bu yüzyılda kurdu. Almanlar, mevcut durumu haklı çıkarmağa çalışıyorlardı; Comte ise, gelecekte ortaya çıkacak sosyal biçimi önceden kestirmek ve düzenlemek istiyordu. Hegel, Prusya devletini, tarihin ortaya koyduğu en yüce ve son aşama olarak görmüştü; pozitivizm ise her şeyden önce insanlığın tümünün gözönünde bulunduruyordu. Comte, *Cours de Philosophie Positive* (Pozitif Felsefe Dersleri) adlı eserinde, XVIII. yüzyılın eleştirici ve çözümleyici felsefesini reddederken çağının genel düşünce eğilimine katılıyordu. Ama bu düşünceye derinden derine bağlı olan müspet bilimlere karşı, bazı alman filozoflarının gösterdiği küçümsemeye katılmıyordu. Comte, eleştirici düşüncenin, insanlık tarihinde vaz geçilmez bir rol oynadığını kabul ediyordu. Eskiçağın ve Ortaçağın toplumlarının sosyal düzenine temel ödevi görmüş olan teolojik inançları bu eleştirici düşünce yıkmıştı. Demek ki, pozitivizmin hayalini kurduğu insanlık düzeninin gerçekleşmesi için gerekli olan temizlemeyi bu eleştirici düşünce yapacaktı. Comte, müspet bilimleri, uzmanlar gibi de ele almıyordu. Bu bilimlerin gelişmelerinin aşağı yukarı sonuna vardıklarını ve hem eğitim hem de uygulama için onlardan kesin sonuçlar çıkarabileceğini düşünüyordu. Ayrıca, bilimleri, her birinin kendinden sonra gelene yaptığı hizmet bakımından kademeleştirdi: matematik, astronomi, fizik, kimya ve biyoloji; bundan maksat, bütün öteki bilimleri kapsayan daha karmaşık bir bilimin, yani sosyolojinin doğmasını sağlamaktı.

Daha önceki bilimler mühendisin ve hekimin sanatına nasıl temel oluyorsa, sosyoloji de, aklî bir siyaset sanatının temeli olacaktı. Comte'un amacı, törenleri ve kuralları, toplumu değişmez bir dengeye kavuşturacak olan bir insanlık dinine yolaçan müspet bir siyasete varmaktı.

İnsanlığı yöneten ve eşyaya içkin olan bir kanunun varlığına iyimserlikle inanan ve kişilerin hür davranışını küçümseyen felsefelere karşıt olarak, Maine de Biran (1766-1824), daha yüzyılın başında kişicilik anlayışını ortaya atmıştı. Ravaison, Boutroux ve özellikle Bergson'un (1859-1941) felsefelerinde, yaratış, davranış serbestliği ve önceden kestirilemeyişe karşı duyulan inanç, büyük ve önemli bir yer tuttu. Bergson, Maine de Biran geleneği içinde yer alan bir benlik felsefesinden hareket ederek, ferdi, yeni ve evrensel değerleri mutlak olarak yaratan bir araç gibi gören bir hayat ve ruh felsefesine vardı.

Çağdaş dönem

Kendi metotları ile iş gören ve bağımsız bilimler haline gelmeğe yüz tutmuş olan psikoloji ve sosyoloji gibi «felsefî bilimler»i bir yana bırakacak olursak, çağdaş düşünce içinde iki genel yönelişten söz edebiliriz: bir yanda bilgi felsefesi; öte yanda, insan fesefesi.

● *Bilgi teorisi.* Öğreti, felsefecilerin ve mantıkçıların yanı sıra, fizikçilerin ve biyoloji bilginlerinin de yaptıkları araştırmaları kapsar. Maksat, elde edilen bilgilerin tümünü belli bir düzene sokmaktır. Çünkü, matematik, tabiat ve insan bilimlerindeki gözkamaştırıcı ilerlemenin, geçen yüzyılda sanıldığı gibi basit bir toplanma şeklinde değil, iyice yerleşmiş görünen ilkeleri yeniden söz konusu ederek sağladığı anlaşılmıştır. Amerikalı filozof William James (1854-1912), çok daha önceden, pragmatizm'i ortaya atmış bulunuyordu. Bu görüşe göre, bir önermenin doğruluğu sadece pratik etkinliğine ve «sağladığı başarı»ya bağlıydı. Aynı şekilde, matematikçi Henri Poincaré de (1854-1912), matematik bilimlerinin ilkeleri ile, Descartes gibi kaynaklarını aramak için değil, uygulama alanlarının genişliğini ve sınırlarını belirlemek için uğraşıyordu. Aksiyonlar, apaçıklıklarından ötürü değil, teoremleri ispatlamağa yaradıkları için kabul ediliyorlardı. Nitekim, bir olgunun, değişmez kanunlara göre bir başka olguyu belirlediğini ileri süren determinizm (belirlemecilik veya gerekircilik), fizik bilimlerinin evrensel ve güvenilir bir ilkesi olmaktan çıkmıştı. Çünkü, çok küçük kütleleri inceleyen fizik bilimi, bu ilkeyi, o güne kadar kabul edilen şekliyle uygulamağa imkân bırakmayan olaylara rastlamıştı. İlkeler üzerindeki bu eleştirme, mantık alanına da yayılmış ve matematikçi mantıkçılar, ne doğru ne de yanlış olan önermelerden meydana gelen mantık sistemleri düşünmeğe başlamışlardı.

Farklarına rağmen bu çeşitli görüşlerin arasında inkâr edilemeyecek bir benzerlik vardır; ortak özellikleri, sürekli bir yenilenme içindeki deneylemeden ayrı olarak kendi kendine yeterli ve evrensel ilkelere dayanan bir akıla karşı duyulan güvensizliktir. Ama akla-karşıt olan bu tutumun, genel olarak akıldan çok, gerçeğin sağladığı deneylerle aşılmış olan aklî ilkelerin çok soyut ve dar bir biçimine karşı güvensizlik duyduğunu unutmamak gerekir. Nitekim bu özellik üzerinde duran F. Gonseth, açık bir felsefe halinde genişlemeye yatkın olan bir açık metodoloji ortaya koydu. G. Bachelard, fizik alanında, açık akılcılık veya aklî maddecilik denilen fizik teorisini ortaya attı. Böylece, akıl, son ve kesin ifadesini hiç bir zaman bulamadığı gibi felsefî düşünce de kendine ve görevine daima sadık kalıyordu.

F. Brentano (1836-1917) ve E. Husserl (1859-1938) tarafından ortaya atılmış olan *fenomenoloji*, aslında çok daha geniş bir alanı kaplamakla birlikte, bilgi teorisi içinde ele alınabilir. Çünkü bu felsefe, temeli bakımından, özne-nesne ilişkisi hakkında ileri sürülmüş yeni bir görüştür. Kant'a göre, nesne, öznenin bilinci tarafından kuruluyordu. Husserl'e göre ise, bilinç doğrudan doğruya «yönelimli»dir; yani nesneye yönelir ve uzanır. *Sezgisel olarak kavranılan* bu nesnenin yapısı ise kendini bilince kabul ettirir.

● *İnsan felsefesi.* Bu akım, aralarında birçok yakınlık bulunan *ruh felsefesi* ile *varoluş felsefesi* içinde aynı zamanda ortaya çıktı ve gelişti. Ruh felsefesi, sezgici, ruhçu ve hatta «varoluşçu» açıdan ortaya konmuş bir ontolojidir; ama bu akıma bağlı bazı düşünürler, eflatunculuğu benimsemekten de geri kalmazlar. Bu felsefenin çeşitli şekilleri vardır. Bu şekiller karmaşıktır ve ince farklarla birbirinden ayrılır. Le Senne'in (1882-1954) klasik sayılabilecek idealizminden, Lavelle'in (1883-1951) manevî yakınlık veya katılma kavramına kadar, çeşitli görüşler, bu şekiller içinde yer alır. Üzerinde durulan farklı temalar arasındaki en sağlam bağın, değer probleminde ortaya çıkan sorular olduğu söylenebilir. Bu sorular ahlâkla ve kişinin varlığıyla ilintilidir. Ruh felsefesinin belli başlı temsilcileri şunlardır: Le Senne, Lavelle, J. Nabert, ve P. Lachièze-Rey.

Kaynağı danimarkalı S. Kierkegaard'a (1813-1855) dayandırılan varoluşçu felsefeler ise, Almanya'da iki dünya savaşı arasında K. Jaspers ve M. Heidegger, Fransa'da ise, daha sonraları, J.-P. Sartre ve Merleau-Ponty tarafından ortaya atıldı. Fenomenoloji ile az çok ilişkileri olan ve «varoluşçu» diye nitelenen bu felsefeler, geleneklerin, törelerin ve sosyal kuralların kendimiz ve başkaları hakkında bize hazır bir halde sunduğu fikirlerin ötesine geçerek, Pascal'ın daha önce tasvir ettiği gerçek insanı, bütün çıplaklığı, yalnızlığı, tutarsızlıkları ve sefaleti içinde yakalamağa çalışır. Varoluşçuluğun yeniden bulmağa çalıştığı bu insan, Rousseau'nun ve Eskiçağda kiniklerin gözönünde tuttuğu «tabiat insanı» değil; sorumlu olmasına yolaçan belirli bir hayata ve «konum»a *bağlanmış* olan insandır.

Ne var ki, varoluşçuluk bakımından, her bağlanma keyfî bir davranıştır; sadece akla dayanılarak haklı çıkarılamaz ve bu anlamda tamamen «hür»dür. Bk. VAROLUŞÇULUK.

● *Felsefe tarihi.* Yüzyılımızda, felsefe tarihinin özel bir araştırma kolu haline geldiğini belirtmek gerekir. Almanya'da Ueberweg'in, Fransa'da ise Bréhier'nin büyük eserlerinden sonra, Martial Gueroult, felsefe tarihine ilk olarak bağımsız bir bilim niteliği kazandırdı.

FELSEFENİN DEĞERİ

Felsefe hiç bir tekniğe bağlı değildir ve hiç bir sınırlı amacı gözönünde bulundurmaz. Bu olumsuz özellik, sadece fizik bilimlerde değil, insan bilimlerinde de tekniğin ilerlemesine ve bunun sonucu olarak başarıya önem verilen bir çağda, felsefenin birçok kimse tarafından bir yana atılmasına yolaçtı. İşine gücüne âdeta çivilenmişcesine

Foto. Dictionnaire de l'Humanité

bağlı olan insan, evrensel problemler hakkında hâlâ merak ve kaygu duyuyorsa, çözüm yolu için kendini geleneklere veya tesadüfe bırakır. Bu eğilim sonuna kadar giderse, insanlık, büyük maddî ilerlemeleriyle birlikte, gelenek ve göreneğin eşlik ettiği teknik yüzünden insanoğlunu olduğu yerde ve değişmezlik içinde bırakan ilkel toplumların gelişme seviyesine geri dönebilir. Bundan ötürü felsefe zorunludur. Ama felsefenin ne olduğunu iyi anlamak gerekir. Felsefe, sistem düşüncesiyle sık sık karıştırılmaktadır. Tarih, sistemlerin birbiri ardınca yıkılıp gittiğini gösterdiği için, felsefenin boşuna bir çaba olduğu ileri sürülmektedir. Ama gerçek felsefeyi, az veya çok sağlamlığa sahip sistemlerde ve fikir kuruluşlarında aramamak gerekir. Felsefe, bu sistemleri kuran ve yeni hakikatlere her zaman açık bulunan metottadır. Elde edildiğine inanılan sonuçlarda değişmez bir yan yoktur; ama bütün bunlar yok edilmesi imkânsız bir gerçeği de ortaya koyar. Bu gerçek, sürekli ilerleyişi içinde, çeşitli sistemleri art arda meydana getiren düşüncenin hareketidir ve fikir tarihçisi, her şeyden önce, bu sistemleri üretmiş olan düşünceyi arar.

◆ **Felsefî** sıf. Felsefe ile ilgili: *Peregrini ömründe ilk defa felsefî bir bahse girmek istemedi* (H.E. Adıvar). *Felsefî akımlar.*

◆ **Felsefiyat** çoğl. i. *Esk.* Felsefe ile ilgili düşünceler ve bilgiler.

◆ **Felsefiye** sıf. *Esk.* Felsefî'nin dişili. (→ Bibliyo.) [LM]

FELSEFECİ i. (*felsefe*'den *felsefe-ci*). Felsefe üzerinde çalışmalar yapan veya felsefe öğreten kimse. (M)

Felsefe Defterleri, Lenin'in çeşitli felsefe yazılarından meydana gelen derleme; içinde 1895'ten 1916'ya kadar yazılmış olan notlar, konferanslar ve açıklamalar yer alır. Bu derlemenin en önemli bölümü, Hegel'in 1914-1915 arasında Lenin tarafından okunmuş olan *Wissenschaft der Logik* (Mantık Bilimi), *Logik* (Mantık), *Geschichte der Philosophie* (Felsefe Tarihi), *Vorlesungen Über die Philosophie der Geschichte* (Felsefe Tarihi Üstüne Dersler) adlı eserlerine ait özetlerin, açıklamaların ve tenkitlerin bulunduğu bölümüdür. Ayrıca derlemede, Marx ve Engels'in *Die Heilige Familie* (Kutsal Aile), Feverbach'ın *Vorselungen über das Meson der Seligion* (Dinin Anlamı Üstüne Dersler) ve *Leibniz*, Lassale'in *Heracleios*, Aristoteles'in *Metaphysika*, Abel Rey'in *Philosophie Moderne* (Çağdaş Felsefe) v.b. adlı eserlerinin özetleriyle Lenin'in *A Propos de la Dialectique* (Diyalektik Üzerine) başlıklı ünlü makalesi de yer almaktadır. Bu çalışmanın ilgi çekici bir yönü de diyalektik materyalizmin görüşlerini ve metodunu ortaya koymak ve onun yerini hemen bütün eski ve yeniçağ felsefeleri karşısında belirtmek amacında olmasıdır. (L)

Felsefe Konusunda Otorite (*Autorité en Matiére de Philosophie*). Pascal'ın 1648 ve 1651 yılları arasında yazdığı yazı. Bu çalışma *Traité du Vide* (Boşluğun İncelenmesi) adlı esere önsöz olacaktı. Pascal, yazısında otorite ile aklı birbirinden ayıran sınırı çizmek ister. Art arda gelen kuşakları tek insan gibi düşünür. Yüzyılların deneyinden yararlanan bu ölümsüz insan, aldığı mirası «sonsuz ve kesintisiz» bir biçimde geliştirmekle yükümlüdür. (L)

Felsefe Lûgati (*Dictionnaire Philosophique Portatif ou la Raison par Alaphabet*), Voltaire'in eseri. 1752'de yazıldı, 1764'te üstüne yazarın adı konmadan yayımlandı. Büyük hacimli *Encyclopedie*'nin yanında, taşınması ve saklanması çok kolay bir kitaptır. Canlı bir sohbet havasında yazılmış olan bu eserde çok çeşitli konular, genellikle de devrimci konular işlenmiştir: ruh, güzel, Tanrı, gerilik, beğeni, savaş, insanlar, cizvitler, yahudiler, cahillik, engizisyon, özgürlük, şekiller, mucizeler, felsefe, Tanrı inayeti, din, düş, üslûp, boş inanç, azap, hoşgörü, trajedi. Titizlikten oldukça uzak görünen bu eserde, yazar okul metafiziğine, dinlerin saçmalığına, siyasî ve sosyal yolsuzluklara, adlî yanılmalara, ceza kanunundaki sertliklere yüklenir. 1765'te parlamentonun ve Roma sarayının mahkûm ettiği bu eser, eski rejime çevrilen en etkili silâhlardandı. (L)

Felsefenin İlkeleri (*Principia Philisophiae*), Descartes'ın eseri. Latince yazılmış olan bu eserin ilk baskısı 1644'te Amsterdam'da, Descartes'ın gözden geçirdiği son baskısı 1656'da gene Amsterdam'da; rahip Picot tarafından yapılan çevirisi 1647'de Paris'te yayımlandı. Eser dört bölümdür: 1° insan bilgisinin ilkeleri; 2° maddî şeylerin ilkeleri; 3° duyulur dünya; 4° yeryüzü. Descartes, son üç bölümde, genel fizik anlayışını ortaya koyar. Genel fizik, evrensel mekanizm, yani bütün olguların maddeyle ve hareketle açıklanışı anlamına gelir. Descartes, hareketin yasalarından veya genel kurallarından hareket ederek, göklerin ve daha sonra yeryüzü nesnelerinin yapısını açıklar. (L)

Felsefenin Sefaleti (*Misère de la Philosophie*), Karl Marx'ın 1847'de yayımlanan eseri. Marx, bu eserde, Proudhon'un *le Système des Contradictions Economiques ou la Philosophie de la Misère* (İktisadî Çelişkiler Sistemi veya Sefalet Felsefesi) [1846] adlı eserindeki iktisadî ve sosyal kavrayışlara karşı çıkar: Proudhon'un reformculuğuyle çatışır, bu reformculuğa karşı sınıf kavgasının devrimci çözümünü önerir. (L)

Felsefe Tarihi (*Histoire de la Philosophie*), Emile Bréhier'in eseri. Yazar 1926-1932 yılları arasında yayımlanan bu kitabında Eski çağdan bu yana bellibaşlı felsefe akımlarını inceler. (L)

Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası, İstanbul'da Türk Felsefe cemiyetinin resmî organı olarak üç ayda bir yayımlanmış dergi (1927-1929, 16 sayı). Kurucusu Agâh Sırrı (Levend), müdürü Mehmed Servet idi. Daha çok felsefe ve sosyoloji konularına yer veren bir dergiydi. (M)

FELSİNA. Esk. coğ. Etrüskler zamanında (M.Ö. VI. yy. sonu-V. yy. başı) Bologna'nın (İtalya) adı. Felsina'dan ancak birçok yunan vazosunu kapsayan mezarlıklar kaldı. 350'ye doğru şehri alan Keltler, buraya *Bononia* adını verdiler. (L)

FELSİNOTHERİUM i. Denizineklerinden fosil memeli hayvan; Fransa ve İtalya'nın güneyinde Pliyosen tabakalarında bulunur. (*Felsinotherium*'lar bugünkü dugonglara, özellikle *halitherium*'a yakın büyük deniz hayvanlarıydı.) [L]

FELSİT i. (fr. *felsite*). Petrografi. Billûrları gözle fark edilecek irilikte olmayan riyolit. (L)

FELSOBANYİT i. (fr. *felsobanyite*). Miner. Tabiî hidratlı alüminyum sülfat. (L)

FELSODASİT i. (fr. *felsodacite*). Miner. Porfiroit görünümünde, kuvarslı andezit çeşidi. (L)

FELSÖBANYA. Bk. BAİA SPRİE.

FELSÖGALLA, Macaristan'da şehir. Sanayi (alüminyum, çimento) merkezi. Budapeşte'nin 50 km batısında, linyit yatakları yakınında. 17 340 nüf. Debiryolu kavşağı. (L)

FELT (Dorr Eugene), amerikalı sanayici (Beloit, Wisconsin 1862-ay.y. 1930). 1887'de, *Comptometer* denilen, tuşlu ve yazılan rakamları basıcı bir toplama makinesi icat etti. (L)

FELTEN (Yuri Matveyeviç), rus mimarı (Danzig 1730-öl. 1801). Tübingen, Berlin ve Petersburg'da okudu. 1754'ten sonra Kış sarayının yapımında Rastrelli ile birlikte çalıştı (1760). Güzel Sanatlar akademisinde profesör (1772), sonra yönetici (1789-1794) oldu. Petersburg ve çevresinde yaptığı en önemli yapılar: Eski Keşiş evi (1775-1785); Yaz bahçesi'nin çevre duvarı (İegorov ile birlikte) [1770-1784]; Lutherci Azize Katerina kilisesi (1768-1771); Azize-Anna kilisesi (1760-1780) ve Falconet tarafından yapılan Büyük Pietro anıtının mimarî bölümü. (L)

FELTHAM, Londra'nın batı banliyösünde (Middlesex) şehir; 51 000 nüf. Otomobil. Plastik maddeler. Makine yapımı. (L)

FELTHAM (Owen), ingiliz yazarı (1602'ye doğr.-Great Billing 1668). *Resolves, Divine, Moral and Political* (Din, Ahlâk, Siyaset ve Çözüm Yolları) adlı deneme kitabıyle büyük ün kazandı. (L)

FELTON (John), ingiliz subayı (Sudbury yakınları, Suffolk 1595-Tyburn 1628). Şahsî öfkesi ve siyasî düşmanlığı yüzünden 1628'de Buckingham dükünü öldürdü. (L)

FELTRE, İtalya'da şehir, Veneto'da (Belluno ili), Belluno senklinalinin ucunda, Venedik Ön Alp'lerinin yukarı kesiminde; 22 600 nüf.

— Tar. Feltre, Alp'lerde, Brenta ve Piave vâdileri arasındaki önemli mevkii yüzünden V.-X. yy. arasında birçok kere barbarların hücumuna uğradı. X. yy.dan itibaren piskopos kontlar, sonra 1248-1404 arasında çeşitli prensler, 1797'ye kadar da Venedik cumhuriyeti tarafından yönetildi. Napolyon I, Feltre'yi dukalık haline getirerek general Clarke'a verdi. Avusturya'lıların 1917'de, Caporetto'dan sonra ele geçirdikleri şehri, Vittorio Veneto savaşı ertesinde general Diaz* geri aldı (31 ekim 1918). [L]

FELTRE (Morto DA). Bk. MORTO DA FELTRE.

FELTRE (Vittorino DA). Bk. VİTTORİNO *de' Rambaldoni da Feltre.*

FELUPLAR, Diolalardan ve çeşitli kabilelerden meydana gelen bir etnik gruba Portekizlilerin verdiği ad; Feluplar, Senegal'de ve Portekiz Gine'sinde, Casamance ırmağı ağzının güneyinde yaşar, balıkçılık ve tarımla geçinirler. (L)

FELZE i. (ital. k.). Venedik gondollarında yolcuların oturduğu ve orta kabini meydana getiren üstü örtülü bölme. (L)

FEM i. (ar. *femm*). *Esk.* Ağız: *Feminin rengi aksedip tenine / Yeni açmış güle misâl olmuş* (Namık Kemal). *Sendin bu bakan çehre, bu sâkin nazar-ı gam, / Rüyâ-yı mehâsinle bu âvare gülen fem* (Ahmed Hâşim). ‖ Akarsuyun denize döküldüğü yer. ‖ *Fem-i lâtif,* güzel ağız. ‖ *Fem-i nehr,* nehrin ağzı. ‖ *Gonca-fem,* gonca gibi küçük ağızlı: *Baharı neyleriz ol gül'izâr-ı gonca-femin / Gülüp açılması bin nevbahara değmez mi* (Nâilî). ‖ *Gül-fem,* ağzı gül gibi olan, gül ağızlı.

— Anat. *Esk. Fem-i mide,* mide kapısı.

— Astron. *Esk. Fem-i cenûbî* (*fem-i hut*), Güneybalığı takımyıldızının en parlak yıldızı. ‖ *Fem-i esed,* ayın sekizinci durağı. ‖ *Fem-i feres,* Kanatlıat takımyıldızının bir yıldızı. ‖ *Fem-i kıytas,* Balina takımyıldızında bir yıldız. ‖ *Fem-i semeke,* Balık burcunda bir yıldız. ‖ *Fem-i tınî,* Ejderha takımyıldızının bir yıldızı.

— Sil. *Esk.* Eskiden kullanılan her türlü ateşli silâhın ağzına verilen ad. ‖ *Fem başlığı,* eskiden yağmurlu havalarda su girmemesi ve nemden korunması için feme konulan içleri helezon yaylı ve üzerleri ince meşin kaplı tapalara verilen ad. (*Fem kapağı* da denir.)

◆ **Femî** sıf. *Esk.* Ağızla ilgili. (M)

Femina ödülü, Fransa'da, 1904 yılında Mme C. Broutelles tarafından kurulan ödül (o zamanlar bu ödüle «prix Femina-Vie Heureuse» denirdi). Ödül, her yıl sonunda hayal ürünü bir esere Goncourt ödülünden birkaç gün önce verilir. Jüri on iki kadın yazardan kuruludur; amacı da kabiliyetli yazarları ortaya çıkarmaktır. Femina ödülünü kazanmış eserlerden şunlar sayılabilir: *La Conquête de Jérusalem* (Kudüs'ün Fethi) [Myriam Harry, verilen ilk ödül, 1904]; *Jean-Christophe* (R. Rolland, I. cilt, 1905); *Marie-Claire* (Marguerite Audoux, 1910); *Les Croix de Bois* (Tahta Haçlar) [R. Dorgelès, 1919]; *Silbermann* (J. de Lacretelle, 1922); *La Joie* (Sevinç) [G. Bernanos, 1929]; *Gece Uçuşu* (Vol de Nuit) [A. de Saint-Exupéry, 1931]; *La Rose de la Mer* (Deniz Gülü) [P. Vialard, 1919]; *Bonheur d'Occasion* (Bulunmaz Mutluluk) [Gabriele Roy, 1947]; *Les Hauteurs de la Ville* (Şehrin Yükseklikleri) [E. Roblès, 1948]; *Le Pays ou l'on arrive jamais* (Varılamayan Ülke) [A. Dhôtel, 1955]; *L'Empire Céleste* (Gök İmparatorluğu) [Françoise Mallet-Joris, 1958]; *Le Promontoire* (Yüksek Burun) [Henri Thomas, 1961]; *Quelqu'un* (Biri) [Robert Pinget, 1965]; *Nature Morte Devant la Fenêtre* (Pencerenin Önünde Natürmort) [İrene Monesi, 1966]; *Elise ou la Vraie Vie* (Elise veya Gerçek Hayat) [Claire Etcherelli, 1967]; *L' Oeuvre au Noir* (Marguerite Yourcenar, 1968); *La Deuxième Mort de Ramon Mercader* (Ramon Mercader'in İkinci Ölümü) [Jorge Semprun, 1969]; *La Crève* (François Nourisser, 1970). [L]

FEMİNİST sıf. ve i. (fr. *féministe*). Feminizmle ilgili veya feminizmden yana olan: *Feminist propaganda. Feminist yazar.* (M)

FEMİNİZM i. (fr. *féminisme*'den). Kadınla-

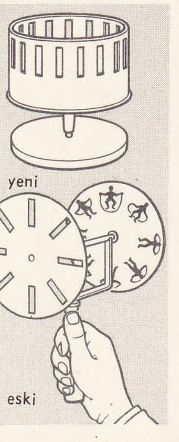

fenakistiskop

rın toplum içindeki görevini genişletmeyi amaç edilen doktrin. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. Bir erkeğin az çok belirgin kadınlık özellikleri göstermesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Her çağda ve her toplumda *feminizm* eğilimleri görülmüştür. XVIII. yy. filozofları ve kadın edebiyatçıları tarafından hazırlanan feminizm hareketi, fransız devrimi sırasında ortaya çıktı. 1791'de Olympe de Gouges, ünlü *Déclaration des Droits de la Femme et de la Citoyenne*'i (Kadının ve Kadın Yurttaşların Hakları Bildirisi) yazdı. Saint-Simon'cular, Fourier'ciler kadın hürriyetini, programlarının temel maddelerinden biri saydılar. 1840'a doğru Flora Tristan, Saint-Simon'culara katılan ve 1848 devrimi sırasında düşüncelerini gerçekleştirmeğe çalışan Pauline Roland gibi birçok kadının da bu konuda çalışmaları oldu. Kadın dernekleri kuruldu. 1849'da bir kadın Fransa seçimlerinde adaylığını koydu. Bu konuda çok çekimser görünen kamuoyu, doktrincilerin fikirlerini (Stuart Mill'in *Kadınların Boyunduruk Altına Alınması*, 1869'da yayımlandı) benimsemediyse de kadınların artık uyanmış olduğu gerçeğini hal ve şartlar karşısında kabul etmek zorunda kaldı. Kadının hürriyeti önce iktisadî alanda (gündelikçi olarak çalışma), sonra öğretimin gelişmesi sayesinde fikir alanında ve nihayet seçme ile seçilme hakkının tanınmasıyle siyasî alanda gerçekleştirildi. İki cinsin siyasî eşitliği uzun mücadeleler sonunda elde edildi; özellikle İngiltere'de mücadele çetin oldu: Manchester'li bir kadın, Pankhurst, Sosyal ve Siyasî Kadın birliğini kurdu; bu birliğin *süfrajetler* diye anılan üyeleri, zaman zaman şiddetlenen gürültüler çıkardılar (1903). Bk. KADIN.

● Türkiye'de İkinci Meşrutiyet'ten (1908) sonra büyük bir kısmı fransız kültürünün etkisinde kalan türk aydınları, kadının toplum hayatındaki gerçek yerini alması gerektiğini savundular. Ancak bu konuda önemli bir harekete girişilemedi. Bu devirde erkeklerin birden çok kadınla evlenmesini din ve kanun yasaklamadığı halde genellikle büyük şehirlerde aydın çevreler tek evlilikle yetiniyor, çok evlilik hoş karşılanmıyordu. Fakat boşanma hakkı hâlâ tek yönlü olarak erkeğe aitti. Genç kızlara ilk öğretim yolu Meşrutiyet'ten önce (1870) açılmıştı. 1908'den itibaren orta öğretim yapabilmeleri de sağlandı. Bunu kızların önce ayrı olarak (1915), sonra erkeklerle birlikte (1920) dârülfünun'a (üniversiteye) girebilmeleri takip etti. Fatma Aliye Hanım (1862-1936) ilk kadınlar derneğini (Muhâdenet-i Nisvan [1896]) kurdu. Birinci Dünya savaşında kadınlar devlet dairelerine memur olarak alınmağa başlandı. Aynı tarihlerde türk kadınları dispanserlerde gönüllü hemşirelik yaptı. Gaziler için, Hilâliahmer (Kızılay) ve Donanma cemiyeti adına açılan yardım kampanyalarına katıldılar. Cumhuriyetten sonra birden çok kadınla evlenmek yasaklandı. Medenî kanun kadına da boşanma hakkı tanıdı (1926). Türk kadınına belediye meclislerine (1930) ve Millet meclisine (1935) girebilme imkânı sağladı. Bk. KADIN *hakları*.

— Fizyol. *Feminizm*'de erkeği kadına az çok benzeten biçim değişiklikleri, özellikle ikinci derecedeki cinsî özelliklerle ilgilidir: göğüs ve kalçaların gelişmesi, sakal yokluğu, derinin inceliği v.b. Feminizm, ruhî bakımdan yalnız homoseksüellik eğilimi değil aynı zamanda kadın zevk, meslek ve işlerine yatkınlık da doğurur. Bu durum, erbezi iç salgılarının yokluğuna veya azlığına bağlanır; nitekim erkek üretim organlarının körelmesi feminizmde hemen hemen değişmez bir kuraldır. (LM)

FEMTO— (danca *femten*, on beş'ten), önüne geldiği ölçü birimini bin milyara, yani 10^{15}'e bölen önek (sembolü: f). [L]

FEMUND gölü, Norveç'te (Hedmark) göl; 240 km². Başlangıcında *Trysil*, sonra *Klar* adını alan bir ırmak aracılığıyle Vâner gölüne dökülür. (L)

FEMUR i. (lat. k.). Bk. UYLUK *kemiği*.

FEN i. (ar. *fenn*). Fizik, matematik, kimya gibi deneylere ve ispatlara dayanan bilimlerin genel adı: *Fen fakültesi*. ‖ Bilimi uygulama alanına konan bilgiler, teknik: *Endüstrideki gelişmeler fennin ne kadar ilerlediğini ispat ediyor*. ‖ *Teşm. yol.* Bilgi, ilim: *Farabî bu musiki fennini Bizans'tan alarak Arapçaya nakletti* (Z. Gökalp). *Osman Çorbacı hem top atma fenninde büyük bir behre ve maharet peyda etmiş...* (Ahmed Midhat). ‖ *Esk.* Cins, tür. ‖ Hile.

— DEY. *(Bir işin) Fennini almak*, bir işte maharet kazanmak: *Artık bu işin fennini aldım*.

— *Esk. Fenn-i deryâ*, denizcilik. ‖ *Fenn-i harb* (veya *Fenn-i muharebe*), savaş tekniği. ‖ *Fenn-i inşa*, yazı yazma sanatı. ‖ *Fenn-i madeniyat*, mineraloji. ‖ *Fenn-i menâfi'ül-âza*, fizyoloji. ‖ *Fenn-i saydelânî*, eczacılık. ‖ *Fenn-i tabakat-ül-arz*, jeoloji. ‖ *Fenn-i terbiye-i etfal*, pedagoji. ‖ *Fenn-i teşrih*, anatomi. ‖ *Erbab-ı fen* (fen erbabı), fen ile uğraşanlar.

— Ask. *Esk. Fen kıt'ası*, ordu birliklerinin teknik işleriyle ilgilenen bölümü.

— Din. *İslâmda fen ve ilim*. Bk. ANSİKL.

— Eğ. *Fen bilgisi*. Bk. ANSİKL. ‖ *Fen dersleri*. Bk. ANSİKL.

— İda. *Fen İşleri müdürlüğü*, belediyenin, su, elektrik gibi teknik işlerle ilgilenen bölümü.

— ANSİKL. Din. *İslâmda ilim ve fen*. X. yüzyılda islâm bilginleri bilimleri kaynakları bakımından ikiye ayırdılar: *ulum-ül-arabiye* (arap bilimleri) ve *ulum-ül-gayri arabiye* (arap medeniyetine dışarıdan gelen bilimler). Dil, kelâm, fıkıh, tarih ve edep birinci; felsefe, tıp ve tabiiye ikinci ayrımın içine giriyordu. Önceleri Araplar, özellikle kendilerinin uğraştıkları ilimleri üstün saydılar. Sonraları, İslâmın «Dostta bulunsun, düşmanda bulunsun, iyi olan her şey öğrenilmelidir» hükmü gereğince ilim adı altında toplanan, her şey benimsendi. Ptolemaios, Eukleides, Hippokrates, Galenos ve Aristoteles'in o zaman bilinen bazı eserleri İslâmda tabiat felsefesinin temeli oldu.

İslâmda ilimler konuları bakımından da ikiye ayrılır: *aklî ilimler, naklî ilimler*. Aklî ilimlerle uğraşanların çoğu felsefeyle ilgilendi. Bir kısmı da çalışmalarını fizik, kimya, cebir, geometri, astronomi (heyet), tabiat bilimleri ve tıp alanlarında sürdürdü. Matematik bilimler İslâma Babil, Hint ve Yunan yoluyle girdi. Araplar eski babilli astronomi bilginlerinin ele geçen incelemelerinden yararlandılar. İlk dönemde eski yunan matematikçilerinin eserlerinden aktarmalar yapıldı. İslâm bilginleri bunlar üzerinde yaptıkları inceleme, araştırma ve çalışmalar sonucu yeni buluşlar ortaya koydular. Cebir, aritmetik, trigonometri bilimlerine katkıları oldu. Bu alanda ünlü bilginler yetişti. Bunlardan, Bettanî*, Ebû Reyhan el-Birunî, Ebül Abbas-ül-Fazl-i Nirizî, Ebül Vefâ* el-Buzcanî, Ebu Nasr* bin Irak, Nasırüddin* Tusî, Cemşid* bin Mesudülkaşı, Kadızade-i* Rumî, Ali* Kuşçu, Uluğ Bey, Mirîm* Çelebi'yi sayabiliriz. Ebu* Bekir Razi (864-925) Ortaçağda tabiat felsefesini kuran, eski anadolu-grek atomcu filozoflarının görüşlerini benimseyen bir fizik bilginiydi. Birçok eseri Latinceye çevrilen İbni* Heysem'in de (965-1039) ışık konusunda önemli buluşları vardır.

Galenos ve Hippokrates gibi ilkçağ hekimlerinin ele geçen yazıları Arapçaya çevrildi, birçok açıklama ve eklerle genişletildi. İbni* Sina, Farabî*, Endülüs okulunun bilgin ve filozofları olan İbni* Bacce, İbni* Rüşd, İbni* Zühr'ün bu alanda önemli eserler verdikleri biliniyor.

Türklerin İslâmlığı kabulünden ve Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan sonra, bu ülke İslâmda fen ve ilmin önemli merkezlerinden biri oldu. İskenderiye, Türkistan, Mısır, Irak, İran, Karaman, Bursa, Edirne, İstanbul gibi illerde birçok medrese açıldı, bilgin yetişti. Osmanlılarda ilk medrese, Orhan Gazi zamanında İznik'te açıldı (1330-1332). Bu medresenin ilk başmüderrisi Davud-i* Kayserî (öl. 1350), Fatih Sultan Mehmed'den önceki devirde yetişen Kadızade-i Rumî (1337-1412) matematikçi ve astronomdu. Aynı devirde Murad bin İshak ve Hacı* Paşa adıyle anılan Celâleddin Hızır ünlü hekimlerdi. Osmanlı devletinin kuruluşundan (1299) Fatih'in tahta çıkışına kadar (1451) geçen süre içinde kelâm, mantık, fıkıh gibi naklî bilimler, deney bilimlerinden daha üstün tutuluyordu.

Fatih zamanında felsefî ve ilmî düşünüş gelişmeğe başladı. İstanbul'da telif ve tercüme çalışmalarına geniş çapta yer verildi. Fatih'in Saray kütüphanesinde eski anadolu - yunan yazarlarının Aristoteles, Homeros, Hesiodos, Eukleides, Diogenes yazmaları da vardı. Fatih medresesinde ayrıca riyaziye, heyet ve tıp okutulurdu. Bu devrin ünlü riyaziyeci ve astronomu, Türkistan'dan İstanbul'a gelen Ali Kuşçu'dur (öl. 1474). Kuşçu, riyaziye ve heyet konularında birçok önemli eser verdi. İstanbul'un ilk kadısı Hızır Beyin oğlu Yusuf* Sinan Paşa riyaziyeci, Sabuncuoğlu Şerafeddin* Ali bin Elhac İlyas, Altıncızade, Yakub Hekim, Hekim Lârî-i* Acemî zamanın ünlü hekimlerinden, Hocazade* ise fizikçilerindendi.

XV. yy. sonu ile XVI. yy. başları arasında geçen süre içinde birçok islâm bilgini yetişti. Bunlar arasında astronom ve matematikçi Mirîm Çelebi (Kadızade ile Ali Kuşçu'nun torunu), matematikçi Muzafferüddin* Şirazî, Hekim Ahî* Çelebi önemlidir. XVI. yy. da Pirî* Reis ve Seydî* Reis iki önemli deniz coğrafyacısı olarak görülür.

XVII.-XVIII. yy.lar arasında medreselerde akla ve deneye dayanan ilimler günden güne gözden düştü. Fıkıh önem kazandı. Tıp alanında ise Lârendeli Siyahîzade* Derviş, Zeynelâbidin* bin Halil, Emîr Çelebi, Şirvanlı Şemseddin* anılmağa değer eserler verdiler. Devrin en önemli bilgini *Cihannüma* adlı eseriyle ün yapan Kâtib* Çelebi'dir (1609 -1657).

XVIII. yy.dan sonra Osmanlılarda matbaa kullanılmağa başlandı (1726). Damad İbrahim Paşa birçok ilmî eserin tercüme edilmesinde önayak oldu. Bu devirde Ayaşlı Şaban* Şifaî, Ömer* Şifaî, Nuh* bin Abdülmennan gibi ünlü hekimler yetiştiler. İbrahim* Müteferrika ve Said* Çelebi işbirliğiyle kurulan matbaada 1743 yılına kadar 17 eser basıldı. Kısa ömürlü bir Hendesehane (matematik okulu) açıldı (1734). Modern matematik, askerlik (genellikle topçuluk) yoluyle islâm ülkelerine girmeğe başladı. Tıp alanında Sultanselim civarında bir hekim dükkânı açan Abbas* Vesim Efendi, önemli eserler verdi. Mustafa III devrinde (1757 - 1774) askerî fen bilgilerine yardımcı oluşları bakımından matematiğe, onun yanı sıra astronomiye karşı ilgi arttı. Kalfazade* İsmail Çınarî ilk olarak logaritma cetvelini Türkçeye çevirdi ve logaritmanın yapılışını açıkladı. Baron de Tott'un yardımıyle Haliç'te Bahriye mühendisliği mektebi kuruldu (1733) ve Abdülhamid I (1774-1789) zamanında Mühendishane-i Bahr'-i Hümayun adıyle yeniden düzene konuldu. Selim III zamanında (1789-1807) başlayan yenileşme hareketleri sırasında çağdaş batı tekniği Osmanlılarca da az çok benimsendi. Mühendishane-i Sultani (1789) ve Mühendishane-i Berrî-i Hümayun (1795) kuruldu. Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun, Mühendishane-i Sultanî ile birleştirildi (1795). Okulda öteki derslerin yanı sıra aritmetik, geometri, coğrafya, trigonometri, cebir, topografya, harp tarihi, entegral ve diferansiyel hesap, mekanik, astronomi, istihkâm ve balistik dersleri okutuldu. Tıpta otopsi yapılabileceği bir fermanla belirtildi, bu işle rum azınlığı görevlendirildi. Modern tıp bilginleri yetişti (Şanizade Atâullah* Efendi, Behçet* Mustafa, Abdülhak* Molla), Tıbhane ve Cerrahhane kuruldu (1827). Mahmud II devrinde (1808-1839) yenileşme hareketleri devam etti. Mühendishane mekteplerinden başka Mektebi Tıbbı Adlî-i Şahane (1838) ve Mektebi Harbiye'de de (1834) matematik ve tıp modern bir yolla öğretildi.

— Eğ. Türkiye'de, 1930 yılında orta öğrenim sistemi ve programları değiştirildi. Amerika Birleşik devletlerinin uyguladığı sistem örnek alınarak ortaokullarda *fen bilgisi* uygulandı; ders kitapları yeni sisteme göre yazdırıldı. Bu arada fen bilgisi sistemi dışında okutulan nebatat, hayvanat, insan anatomisi, insan fizyolojisi dersleri *biyoloji* adı altında topluca okutulmağa başlandı. Fen bilgisi derslerinde ise fizik ve kimya konuları birlikte okutuldu. 1937-1938 Ders yılından önce Ankara'da toplanan bir komisyon fen bilgisi derslerinin fizik ve kimya dersleri olarak ayrı ayrı okutulmasını kararlaştırdı ve karar ders yılından sonra uygulandı.

1968 Yılına kadar ilkokullarda sadece tabiat bilgisi okutulurken bu yıldan itibaren *fen ve tabiat bilgisi* adı altında fizik, kimya ve tabiat bilgisi dersleri topluca okutulmağa baş-

Desen. LAROUSSE

landı. Ortaokullarda ise önceleri fizik, kimya, biyoloji dersleri ayrı ayrı okutulurken birkaç kere birleştirildi ve ayrıldı. 1968-1969 Yılından itibaren bu üç ders fen dersleri adı altında toplu olarak öğretilmeğe başlandı. Hazırlanan müfredat programı ise 1970-1971 ders yılından itibaren uygulandı. Fen bilgisi dersleri (fizik, kimya, biyoloji) liselerde ayrı ayrı okutulmaktadır.

● *Türkiye'de fen dersleri* ilkokuldan itibaren başlar, ortaokul ve liselerde devam eder. Her okula belirli süre ve oranla konulmuştur.

1869'da zamanın fransız okulları örnek tutularak *Maarifi Umumiye nizamnamesi* çıkarıldı. Bu nizamnameyle ilkokullara «malûmat-ı nafıa» (eşya veya fen bilgisi), idadîlere «hikmet-i tabiiye» (fizik, kimya), «ilm-i mevalit» (tabiat bilgisi), sultanîlere ikinci devrenin ulûm (bilimler) bölümüne heyet (astronomi), «hikmet-i tabiiye», kimya, ilm-i mevalit dersleri konuldu. Ancak nizamname tam olarak uygulanamadı.

1894-1899 Yılları arasında idadîlerde ve rüştiye okullarında makine, kozmografya, malumat-ı fenniye, hikmet-i tabiiye, kimya, mevalit ve hıfzıssıhha (sağlık koruma) dersleri okutuldu. 1910'dan sonra liselerin I. devrelerine (ortaokul) *ulûm-u tabiiye* adı altında haftada bir saat fen dersleri konuldu. İkinci devrelerdeyse (lise) hikmet-i tabiiye, kimya, kozmografya, tarih-i tabiî derslerinin öğrenimine başlandı.

Cumhuriyetten sonra okullara gerekli atelye, laboratuvar ve araçlar sağlandı. Yapılan tüzük değişiklikleriyle fen dersleri bazen ayrı ayrı, bazen topluca okutuldu ve ders saatleri çoğaltıldı. Bugün okullarda fen derslerinin hangi süre ve oranda okutulacağı ilkokul, ortaokul ve lise müfredat programlarıyla belirlenmiştir. Buna göre fen dersleri okullarda şu şekilde okutulmaktadır: ilkokul ikinci dönem programlarında haftada 10 saat, (yüzde 19; matematikle 20 saat, yüzde 38,5), ortaokul programlarında haftada 16 saat (yüzde 17; matematikle 29 saat, yüzde 30), lise fen kollarında haftada 25 saat (yüzde 20; matematikle 44 saat, yüzde 46), lise edebiyat kollarında haftada 18 saat (yüzde 20; matematikle 30 saat, yüzde 31).

◆ **Fennen** zf. *Esk.* Fen yönünden, bilim yoluyle.

◆ **Fenniyat** çoğl. i. *Esk.* Teknikle ilgili bilimler. (M)

FEN i. (fr. *phène*). Kim. BENZEN'in bugün kullanılmayan adı.

— ANSİKL. *Fen* kelimesi daha çok benzen* türevleri için kullanılır. Msl. $C_6H_4(OH)_2$ formülündeki üç fenolü göstermek için *fendiol*, $C_6H_3(OH)_3$ formülündeki fenoller için *fentriol* denir. Benzen halkasını belirtmek için de yunanca φ = *fi* harfi kullanılır. (L)

FEN i. Çin para birimi; Yuan'ın 1/100'ü değerinde. (L)

FEN i. Metrol. Eskiden Çin'de kullanılan, yaklaşık olarak 61,44 m^2 değerindeki alan ölçüsü birimi. (L)

FENA sıf. (ar. *fena*). İyi nitelikte olmayan, kötü: *Fena bir rüyadan uyanmış gibiyim; hakikî dünya yahut rüyadan sonraki âlem bana şimdi sevimli, tatlı görünüyor* (R.H. Karay). *Fena kumaş.* ‖ Üzücü, üzüntü veren: *Ne vakit böyle birinin, beni aradığını görsem, fena bir haber alacağımı sanıyordum* (R.N. Güntekin). *Sanki hiç fena bir gün geçirmemişler* (H.E. Adıvar). ‖ Hoşa gitmeyen, rahatsız edici: *Hem soğan salatasının kapalı yerde fena kokan gazlarından kurtulmak, hem de serinlemek için balkon kapılarını açtık, hemen orancıkta oturduk* (B. Felek). ‖ Başkalarının kötülüğünü isteyen, kötülüğe eğilimi olan: *Şayet fena bir adam olsaydı, burada ne işi olurdu?* (Vâ-Nû). ‖ (Kişiler için) İstenilen veya gereken nitelikte olmayan: *Fena bir öğrenci. Fena işçi.* ‖ Davranışları içinde bulunduğu toplumun ahlâk anlayışına uymayan, âdi, bayağı: — *Oğlum, bunlar fena kadınlardır!..* (Ahmed Rasim). *Allah için bana doğrusunu söyleyiniz, şimdi ben, artık fena bir kadın mı sayılırım?* (R.N. Güntekin). ‖ İ. Kötü yaradılışlı insan: *Bu dünya fenaların dünyası.* ‖ Zf. Çok, fazla: *O gün derince düşünmüş, fena yorulmuştum* (Tevfik Fikret). *Genç fena sinirlenmişti* (S.F. Abasıyanık). ‖ *Fena olmak,* fenalaşmak, bayılır gibi olmak: *Amanın ben fena oluyorum, kızım çabuk su getir.* Aşırı derecede üzülmek: *Öyle fena oldum ki hiç sesimi çıkaramadım* (Ömer Seyfeddin). Ahlâkı bozulmak.

— ÇEŞ. DEY. *Fena değil,* oldukça iyi: *Pil ve fener ticareti de fena değil ama kâğıt işiyle boy ölçüşecek halde değil* (B. Felek). ‖ *Fena etmek,* kötü davranmak: *Fena ettin, sana bu hareketi yakıştıramadım.* ‖ *(Birini) Fena etmek (yapmak),* kötü duruma düşürmek. Dövmek. ‖ *Fena gözle bakmak,* kötü niyetle bakmak. ‖ *Fena halde,* son derece, fazlasıyle: *Hacı Ahmed sesini çıkarmaz, fakat ahret kardeşine fena halde kinlenir* (R. N. Güntekin). *Fena halde uykum geldi.* ‖ *Fena kalpli,* başkalarının kötülüğünü isteyen. ‖ *(Birinin) Fena yerine vurmak,* kötü bir yerine vurmak. ‖ *Fenasına gitmek,* üzülmek, sinirlenmek: *O «yapmak» fiili yok mu? Artık fenama gidiyor* (N. Ataç). *Çocuğun hali fenama gitti.* ‖ *Fenaya çekmek (yormak),* kötü anlam vermek. ‖ *Fenaya sarmak,* kötüleşmek, kötüye doğru gitmek: *Bu iş fenaya sarmağa başladı.*

— Huk. *Fena muamele.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Fena muamele,* aile hukunda, fena muamele, Med. kn. 130'a göre, özel ve kesin bir boşanma sebebidir. Ancak, bunun, bir boşanma sebebi olması için, pek fena olması gereklidir. Kanunda bulunmamakla beraber, ağır hakaret de, pek fena muamele kavramı içine girer. (Bk. BOŞANMA.) ‖ Ana ve babanın çocuğa fena muamele etmeleri halinde, hâkim, Med. kn. 273'e göre, çocuğun ana ve babasından alınarak bir aile yanına veya bir müesseseye yerleştirilmesine karar verebilir. Hattâ, daha da ileri giderek, çocuğa yapılan fena muameleyi nüfuzun suistimali sayarak (Med. kn. 274), velâyet hakkının kaldırılmasına da karar verebilir. Askerî ceza hukukunda fena muamele, askerî mevzuatta gösterilen bazı fiiller ile askerlik örf ve âdetine aykırı olarak bir üstün, astına yapmış olduğu muamelelerdir. (Msl. Ask. Cez. kn. 116'ya göre, bir cezanın şahsiyeti rencide edecek şekilde uygulanması veya yönetmeliklerde öngörülmüş olandan daha fazla hizmet yüklenmesi, fena muamele kavramına girer.) [M]

FENÂ i. (ar. *fenâ*). *Esk.* Gelip geçici olma, ölümlülük: *Mahşerde de ifnâ ederim cism-i gamınla /Biz tûl-ı beka düşmanı erbâb-ı fenâyız* (Namık Kemal). *Girerdi rûhuma âheste, katre katre semâ / Erirdi bende bütün şüphe-i beka vü fena* (Ahmed Hâşim). *Zt.* BEKA. ‖ *Fenâ bulmak,* yok olmak, ölmek: *Minnet Hudâ'ya devlet-i dünyâ fenâ bulur / Bâki kalur sahîfe-i âlemde adımız* (Baki). *Makber'in âsâr-ı sairem gibi fenâ bulacağına şüphem yoktur* (Abdülhak Hâmid). ‖ *Fenâ-pezîr,* fena bulan, yok olan, devamlı olmayan, sonu olan. ‖ *Fenâ-yâb,* yok olan. *Mec.* Canlı, yaratık. ‖ *Âğûş-ı fenâ. Mec.* Mezar, kabir. ‖ *Dâr-ı fenâ, (Dâr-ül-fenâ* ve *Kişver-i fenâ),* yok olma yeri, dünya.

— Tasav. İnsanın kendi benliğini Tanrı'nın varlığında yok etmesi. (Bk. ANSİKL.) ‖*Fenâ fi'l-aşk,* Tanrı aşkı içinde yok olma. ‖ *Fenâ fi'llah,* Tanrı'nın varlığı içinde yok olma. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Fenâ fi'l-pir,* varlığın pirin manevî şahsiyetinde yok olması. ‖ *Fenâ fi'l-resûl,* varlığı Hz. Muhammed'in manevî şahsiyetinde yok olma.

— ANSİKL. Tasav. *Fenâ* ve *beka* terimlerini, ilk olarak, Ebu Said el-Hazzaz (öl. 899) kullanmıştır. Önceleri amelî ahlâkta «kötü sıfatlardan kurtulmak» anlamına kullanılan bu kelime, daha sonraları kişinin kendi benliğinden kurtulması anlamına gelmiştir. Fenâ'nın en üst derecesi fenâda fenâ olmaktır (yok olmakta yok olmak). Bu mertebeye varan kul fani olduğunu bile anlayamaz. Bayezid-i Bestamî'nin «Ben kendim Bayezid'i arıyorum» sözüyle «fenâ'da fenâ olmak» anlatılmıştır. Bu derecede kul, beşerîlikten tamamıyle kurtulmuştur. Oysa fenâda, ne de olsa, beşerîlikten bir izin var olduğu kabul edilir. Hallac'ın «Ben Allahım» demesi, Yusuf'un güzelliğini görüp de kendilerinden geçen davetli kadınların parmaklarını kesmeleri, beşerîlikten kalan izlerdir. Fenâ, kul için, Allah'a yaklaşmanın en üstün derecesidir. Kul kendi benliğini yok etmeden Allah'a yaklaşamaz.

Fenâ, hiç olmak da değildir; Hintlilerin Nirvana'sı ile ilgisi yoktur; çünkü fenâ Allah'ın varlığında yok olmaktır; fenâ'da kul hiç olmaz, onun yerine Allah geçer.

● *Fenâfillah* mertebesine erişen kul, dünya nimetleri ile ilgisini tamamıyle keser, birlik mertebesine yönelir. Çünkü her şeyin başı da, sonu da Allah'tır. Yaratılan her şey, onun tecellisidir. Her şey ondan çıktığı ve onunla varolduğu gibi, sonunda her şey yine ona dönecek, onda yok olacaktır. Fenâfillah'a erişen kulun yerine Allah, duyar, görür, tutar. Kulun yerine Allah geçmiştir. Yunus Emre'nin «Senin ile bakayın / Seni göreyin Mevlâ» mısralarındaki gibi Allah ile bakar, Allah'ı görür. Bu durumda kulun benliği ve «Ben»in hazları yok olmuştur. Onun için cennet ümidi, cehennem korkusu, dünya gibi şeyler kalmamış, bunun yerine kulun içine Allah'ın varlığı dolmuştur. Bu, Allah'ın birliğinin en yüksek derecesidir. Fenâfillah'a erişen (Tanrı'da yok olan) kul, Hz. Muhammed'in buyurduğu gibi ölmeden önce ölmüş ve bekabillah'a erişmiştir (Allah'ta ölümsüzleşmiştir). Bekabillah mertebesine erişenler ise hem Allah'ı hem de yaradılışı görürler. Allah'ın, fenâfillaha erişen kulun içine dolması, kulun *Şathıyyat* denilen, görünüşte şeriata (dine) aykırı sözler söylemesine de sebep olur. Bu sözler aslında kulun değil, Allah'ındır. Hallacı Mansur'un «Enelhak» (Ben Allah'ım) sözü de böyle bir sözdür. Daha sonraları fenâfillah, bir parçanın bütünde kaybolması anlamına gelmiştir. Damla denize karışınca, denizde kaybolur, bir bakıma deniz olur. Bu hal Allah'ta yok olmaktır; ama Allah olmak değildir. Allah ve benlik kaldıkça Allah anlaşılamaz, bulunamaz. Yunus'un «... benliği / Aradan tarh edelüm» mısraında anlatılmak istenen budur.

Fenânın iki yolu vardır. Bu mertebeye zikir ile, ya da sevgi ile erişilir. Mesnevî'nin 9. beytindeki «... kimde bu ateş yoksa, yok olsun» sözü bir isteğin ifadesi ve «kendisinde aşk ateşi olmayan, aşk ateşini yaratsın, bu yolla yok olsun (fenâfillah'a ulaşsın)» anlamındadır.

Bazı sofîler, pirde, şeyhte, resulde de (Hz. Muhammed) yok olunabileceğini ileri sürmüşlerdir.

◆ **Fenâgâh** blş. i. *Esk.* Geçici olma, fenâ bulma yeri. Dünya: *Fenâgâh-ı muvakkaten geçer her şey zevâliyle* (Cenab Şahabeddin). [M]

FENAİLLE (Maurice), fransız sanat tarihçisi (Paris 1855-ay.y. 1937). Sanayici idi. *Oeuvre Gravé de P.-L. Debucourt* (P.-L. Debucourt'un Oyma Eserleri) [1899] adlı kitabıyle tanındı. Bu kitabı *François Boucher* (1925) adlı eseri takip etti. Asıl *Etat Général des Tapisseries des Gobelins* (Gobelin Halılarının Genel Durumu) adlı eseridir. Bu kitapta (1903-1923), Henri IV'ten beri manifaturacılıkta kullanılan boya tekniği ayrıntılarıyle açıklanır. (L)

FENAİYE i. (ar. *fenâiyye*). Din. Celvetî* tarikatı kollarından biri. Kütahya'lı Fenaî Ali Efendi tarafından kurulmuştur. (M)

FENAKİSTİSKOP i. (yun. *phenakistikos,* aldatıcı ve *skopein,* incelemek'ten fr. *phénakistiscope*). Göz duyumlarının kısa bir süre devam etmesine dayanarak hareket yanılsaması veren eski optik cihazı.

— ANSİKL. 1832'de Plateau'nun tasarladığı *fenakistiskop,* düşey bir eksen ve içi boş bir silindir taşıyan yatay bir daireden meydana gelir. Silindirin üst kısmında, eşit aralıklarla uzunlamasına açılmış delikler vardır.

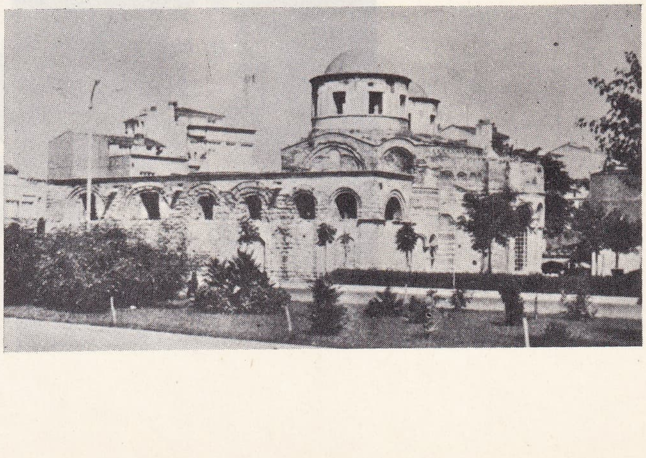

Fenarî İsa camiinden bir görünüş (Son Devir Bizans Mimarîsi adlı eserden)

Foto. MEYDAN

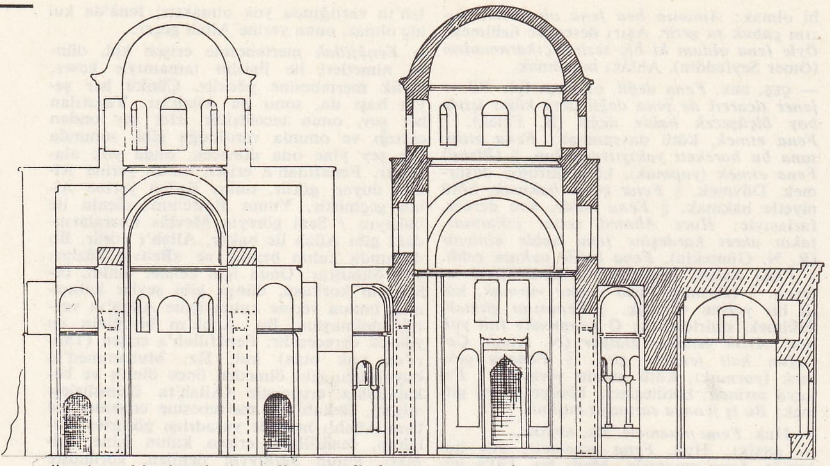

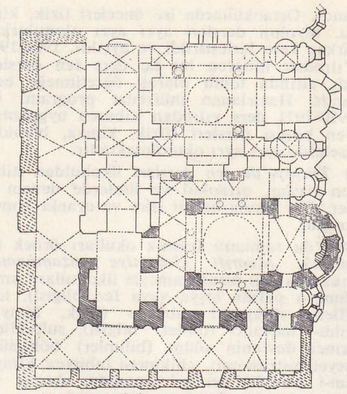

solda, Fenarî İsa camii kesiti; üstte, planı (Son Devir Bizans Mimarîsi adlı eserden)

Üzerine, bir hareketin gelişme safhalarını gösteren resimler çizilmiş bir kâğıt şerit, silindirin alt iç yüzeyini dolanacak şekilde yerleştirilir. Deliklerden herhangi birinden bakılıp, ekseni etrafında silindir hızla çevrildiği zaman, gözönünden geçen her deliğin tam karşısına düşen resim görülür. Her resmin ağtabakadaki görüntüsü bir an silinmeden kalacağı için, resimlerin hızla birbirini izlemesi konunun canlandığı hissini verir ve kâğıt üzerine çizilmiş çeşitli davranışlara uygun hareketler yapmasını sağlar.

Eğer delik sayısı, her biri hareketin bir safhasını gösteren resimlerin sayısına eşitse konu yer değiştirmiyor gibi, delik ve resim sayısı eşit değilse, konu ileriye veya geriye doğru hareket ediyormuş izlenimini bırakır. Fenakistiskop'un ilk örneklerinde, birbirine paralel iki daire vardı: birinde resimler, ötekinde delikler bulunurdu.

Bu optik âletin dayandığı prensip, sinema makinesinin keşfine yolaçtı. (L)

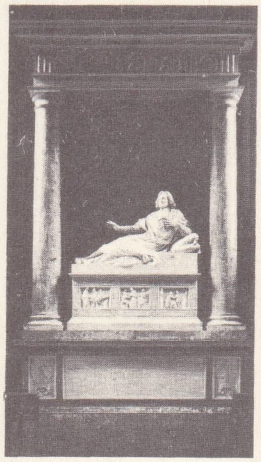

FÉNELON'un mezarı Cambrai katedrali

FENALAŞMAK geçz. f. (*fena*'dan *fena-la-ş-mak*). Kötüleşmek, kötü hale gelmek, bozulmak: *Sizi kim kaldıracak, sûru mu İsrâfilin ? / Etmeyin! Memleketin hâli fenalaştı* [...] *Gelin* (M.Â. Ersoy). ‖ [Hasta için] Durumu kötüye gitmek, ağırlaşmak: *Tam iyileşmeye yüz tuttuğu sırada zavallı yeniden fenalaştı.* ‖ Birdenbire fenalık gelmek: *İki, üç gün evvel fenalaşmış* [...] *Gurebaya kaldırmışlar* (B. Felek).

◆ **Fenalaşma** i. Fenalaşmak hali ve eylemi.

◆ **Fenalaştırmak** geçl. f. Fena hale getirmek, fenalaşmasına yolaçmak: *Böyle davranman durumu büsbütün fenalaştırmaktan başka neye yarar?* (M)

FENALIK i. Fena olma hali, kötülük: *Eski hıncını filân bir tarafa bırak, bu işte bir fenalık görüyorsan söyle* (Sabahattin Ali). ‖ Bayılacak gibi olan kimsenin durumu, fenalaşma: *Vesime Hanım'a bir fenalık gelmiş olduğundan başka hemen hemen bir şey söylemedi* (H. R. Gürpınar). *Fenalık geçirmek.* ‖ *(Birine) Fenalık etmek*, bir kimseye kötülük yapmak veya kötü davranmak: *Çekemiyorum, çünkü ben kendisine ne kadar fenalık edersem, hiçbirine mukabele etmiyor* (Namık Kemal). [M]

FENANTREN i. (fr. *phénanthrène*). Kim. Taşkömürü katranında bulunan, $C_{14}H_{10}$ formülündeki trisiklik hidrokarbon.

— ANSİKL. Antrasenli yağlarda, *fenantren*, antrasenle birlikte çökelir. Bu çökeltideki fenantreni antrasenden ayırmak için, fenantreni çözündüren piridinli bazlar veya antraseni parçalayan yükseltgen maddeler katılır. Saf haldeyken 99°C'ta eriyen beyaz renkli pullar şeklindedir. 340°C'ta kaynar. Fenantren'in yapısı, 1-2-3-4 dibenzobenzenin yapısına benzer. 9 ve 10 numaralı karbon atomları doymamış olduğu halde, antrasen*in *mezo* karbonlarından daha az etkinlik gösterir. Bununla birlikte, fenantren 9 ve 10 numaralarda oksitlenerek α - diketon verir; *fenantrenkinon* denilen bu madde, 208°C'ta eriyen sarı renkli bir katıdır. Fenantren, stilben'in yüksek sıcaklıkta ısıtılmasıyle de elde edilebilir. (L)

FENANTRENİK sıf. (fr. *phénanthrénique*). Kim. Bileşiminde fenantren bulunan. (L)

FENANTRİDİN i. (fr. *phénanthridine*). Kim. Formülü $C_{13}H_9N$ olan heterosiklik bileşik. (Benzilidenanilin'in ısıtılmasından veya fenantridon'un çinko tozuyle damıtılmasından elde edilen, 104°C'ta eriyen bu madde bir benzokinolein'dir.) [L]

FENANTRİDON i. (fr. *phénanthridone*). Kim. Fenantridin'e bağlı $C_{13}H_9NO$ formülündeki laktamik bileşik. (293°C'ta eriyen bu madde, difenik asidin monoamidi üzerine brom ve sodyum hidroksidin etkimesiyle elde edilir. Bk. FENANTRİDİN.) [L]

FENANTROL i. (fr. *phénanthrole*). Kim. Fenantren'den türeyen $C_{14}H_9OH$ formülündeki fenollü bileşiklerin genel adı. (Fenantren-sülfonik asitlerden elde edilen ve hepsi de bilinen beş izomeri vardır.) [L]

FENANTROLİN i. (fr. *phénanthroline*). Kim. $C_{12}H_8N_2$ formülündeki heterosiklik bileşiklerin genel adı. Fenantrolin'in çekirdeği, iki piridin halkası ile bir benzen halkasının birleşmesinden meydana gelir. (Bu bileşikler fenilendiaminlerden elde edilir.) [L]

FENANTRON i. (fr. *phénanthrone*). Kim. Fenantrollerden birinin ketonik totomer şekli. (L)

FENARÎ ALÂEDDİN, türk bilgini (Bursa, ?-ay.y. 1496). Fenarî Mehmed Şemseddin'in torunu. Bursa'da öğrenim gördü. Herat, Buhara ve Semerkant illerini gezdi. 1451'den sonra İstanbul'a döndü. Müderris, kadı ve kazaskerlik gibi değişik görevler aldı. Bazı kimselere özel dersler verdi. Nahiv ve matematikle ilgili iki eseri vardır. (M)

Fenarî İsa camii, İstanbul'da, Vatan caddesinde bugün cami olarak kullanılan eski bizans kilisesi. Bizans devrindeki adı *Lips Manastır kilisesi*'ydi. Yapı ayrı devirlerde yapılmış birbirine bitişik iki kilise ile bunların güneyindeki ek binadan meydana gelir. Önce kuzeydeki kilise, Konstantinos Lips tarafından bir manastırla birlikte yaptırıldı (907). Bu yapı XI. ve XII. yy.larda onarım gördü. Meryem'e ithaf edildiğini gösteren kitabesi bu sırada tekrar monte edildi. Latin istilâsından sonra imparator Mikhael Palaiologos VIII'in (1261-1282) karısı Theodora tarafından bu ilk yapıya kuzeyden bitişik olarak ikinci bir kilise eklendi. XIII. yy. sonlarında güneye bir parekklesion ve batıya bir dış narteks eklenerek genişletildi. Narteks ile diğer bazı kısımlarda imparator ailesinin mezarları vardır. XV. yy. ın sonunda Fenarîzade Ali Efendi tarafından zaviyeye çevrildi. Sonradan bir şeyhin adının eklenmesiyle Fenarî İsa camii adını aldı. 1633'teki yangında harap olunca sadrazam Bayram Paşa tarafından tamir ettirildi ve bu sırada önemli değişikliklere uğradı (1636). 1918'deki yangından sonra terk edilen cami restore edilerek 1967'de yeniden ibadete açıldı.

Yapının çeşitli bölümleri, devir bakımından da farklıdır. Kuzey kilise, Orta Bizans devrinin özelliklerini taşır. Dört sütunlu yunan haçı tipindedir. Ancak XVII. yy. tamirinde sütunları kaldırılıp yerlerine büyük kemerler atılmış ve böylece islâm ibadetine daha uygun bir yapı elde edilmiştir. Üst yapı sonradan değişmiş olmakla beraber devrinin normal ve ölçülü özelliklerini gösterir. Apsis cephesi de sadeliği ile güney kiliseninkinden ayrılır. Güney kilise

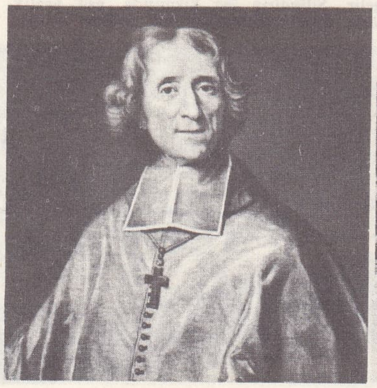

FÉNELON
Vivien'in eseri
Münih müzesi

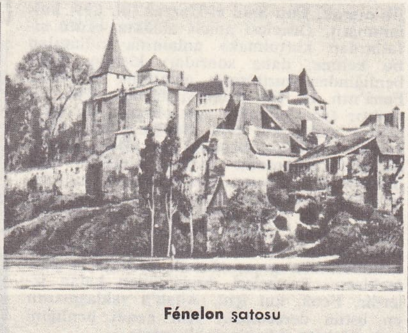

Fénelon şatosu

«Telemakhos'un Maceraları» için Moreau le Jeune'ün yaptığı resim

Foto. MEYDAN; Giraudon, Hanfstaengl (LAROUSSE)

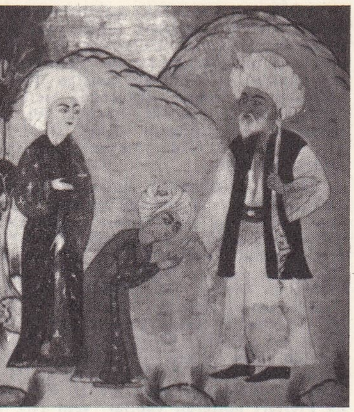

FENARÎZADE MUHİDDİN EFENDİ

Son Bizans devrinde ortaya çıkan dehlizli tiptedir. Burada da onarım sırasında sütunlar kaldırılmış ve yerlerine kemerler atılmıştır. Üst yapı, yüksek kubbe kasnağı ile devrinin özelliğini taşır. Güney kilisenin apsis kısmı ile parekklesion'da Son Bizans devri süslemesinin en güzel örnekleri görülür. Bunlar arasında taş ve çeşitli tuğlaların meydana getirdiği rozet ve frizler, niş ve yarım payelerle hareketlendirilmiş cepheler vardır. Kilisenin iç süslemesinden günümüze sadece bazı izler gelmiştir. Bunlardan anlaşıldığına göre duvarların alt kısımlarında mermer kaplama, üst kısımlarında ve örtü sisteminde mozaikler, döşemede opus cestile süsleme vardı. Minare hariç, Türk devrinde yapılmış sanat değeri taşıyan önemli bir ek yoktur. (M)

FENARÎ MEHMED ŞEMSEDDİN (Molla Fenarî de denir), osmanlı şeyhülislâmı ve bilgini (Maveraünnehir 1350- Bursa 1430). Devrinin ünlü bilginlerinden Cemaleddin Aksarayî, Alâeddin Esved ve Şeyh Kemaleddin'den ders aldı. Dinî bilimler yanında matematik ve astronomi de okudu. Bir ara Bursa'da müderrislik yaptı. Hicaz'a gitti, oradan Mısır'a geçerek bir süre ders verdi. Sonra Çelebi Mehmed'in daveti üzerine Bursa'ya geldi. Sultan Murad II tarafından şeyhülislâmlığa getirildi (1424). Altı yıl bu görevde kaldıktan sonra yeniden Hicaz'a gitti. İlk osmanlı şeyhülislâmı olan Fenarî'nin zengin bir kütüphanesi olduğu ölümünden sonra anlaşıldı. Eserleri tefsirler (özellikle Fatiha tefsiri), haşiyeler, şerhler ve dinî konularla ilgili risalelerdir. Ayrıca yüz kadar bilim dalında ansiklopedik bilgi veren *Enmûzec-ül-Ulûm* (Bilimler Örneği) ve *Husûl-ül-Bedâi fî Usûl-il-Şerâyi* (Şeriat Usulünde Yenilikler Meydana Getirme) adlı eserleri vardır. (M)

FENARİYE i. (*Şeyh Şemseddin Mehmed bin Hamzat-ül-Fenarî*'nin adından). Rufaî tarikatının en fazla yayılmış olan kollarından biri. (XV. yy.da kurulmuştur.) Bk. RUFAİLİK. (M)

FENARÎZADE MUHİDDİN EFENDİ, XVI. yy. osmanlı şeyhülislâmı (öl. İstanbul, ?). Rumeli kazaskeri Mehmed Şah Efendinin oğlu, Fenarî Mehmed Şemseddin'in torunu. Kanunî Sultan Süleyman zamanında yaşadı. Müderrislik ve kadılıklarda (Edirne, İstanbul) bulundu. Bir ara Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine getirildi. Hicaz dönüşünde şeyhülislâm oldu (1541). Üç buçuk yıl bu görevde kaldı. (M)

FENAROLİ (Fedele), italyan müzikçisi (Lanciano 1730-Napoli 1818). Durante'nin öğrencisi. Özellikle müzik öğretimi alanında tanındı. *Regole Per i Principianti di Cembalo* (Klavsene İlk Başlayanlar İçin Kurallar) adlı bir temel bilgiler kitabı yazdı. (L)

FENASETİN i. (fr. *phénacétine*). Kim. Parafenetidin'in

$C_2H_5—O—C_6H_4—NH—CO—CH_3$

formülündeki asetik amidi; billûrlaşabilen asetik asidin baz üzerine etkimesiyle elde edilir. (135°C'ta eriyen beyaz renkli küçük yapraklar halindedir. Ateş düşürücü ve ağrı dindiricidir; 24 saatte 0,3 ile 0,6 gr'lık dozlarda kullanılır.) *Eşanl.* ASETİLFENETİDİN. (L)

FENASETÜRİK sıf. (fr. *phénacéturique*). Kim. Glikokol'ün fenilasetik amidi olan

$C_6H_5—CH_2—CO—NH—CH_2—CO_2H$

formülündeki bir asit için kullanılır. (143°C'ta eriyen bu asit at sidiğinde bulunur.) [L]

FENASİL —. (fr. *phénacyl—*). Kim. Bir bileşikte *fenasil* kökünün bulunduğunu gösteren önek. (L)

FENASİL i. (fr. *phénacyle*). Kim.

$C_6H_5—CO—CH_2—$

formülündeki tek değerli kök; asetofenon*-daki bir hidrojen atomunun ayrılmasıyle meydana gelir. (Msl. $C_6H_5—CO—CH_2Br$ formülündeki fenasil bromür veya bromasetofenon.) [L]

FENASİT i. (fr. *phénacite*). Miner. Formülü Be_2SiO_4 olan tabiî berilyum silikat. (Sibirya'daki mikaşistler içinde, zümrüt'le birlikte bulunur.) [L]

FENAT i. (fr. *phénate*). Kim. Bir fenol'ün alkali tuzu veya eter-oksidi (sodyum fenat, benzil fenat). *Eşanl.* FENOLAT. (L)

FENAZİN i. (fr. *phénazine*). Kim. Formülü $C_{12}H_8N_2$ olan heterosiklik bileşik. (Kimyasal tepkimelerden başka, akkor dereceye getirilmiş bir borudan anilin buharları geçirmekle elde edilir; 171°C'ta eriyen sarı renkli iğneler halinde bulunur. Eurodinler, indülinler, safraninler v.b. gibi *azo boyarmaddeler*'in ana halkasını meydana getirir. *Mezo* durumundaki CH gruplarının iki azot atomuyle yer değiştirdiği bu madde bir antrasen*dir.) [L]

FENAZON i. (fr. *phénazone*). Kim. Fenazin'in izomeri olan bileşik; ortodinitrodifenil'in indirgenmesiyle elde edilir, 156°C'ta erir. (Bu bileşiğin yapısı, fenantren*in yapısına benzer; yalnız 9 ve 10. yerlerdeki CH gruplarının yerini azot atomları alır.) [L]

FEND i. Bk. FENT.

FENDLERA i. Kuzey Amerika'da yetişen ağaççık. (*Fendlera rupicola, philadelphus* kadar değerli bir süs bitkisidir. Taşkırangillerden.) [L]

FÉNELON (François DE SALIGNAC DE **La Mothe—**), fransız yazarı ve rahibi (Fénelon şatosu, Périgord 1651-Cambral 1715). Çok eski, fakat yoksul düşmüş soylu bir ailenin çocuğuydu. Saint Sulpice papaz okulunda okudu, denildiğine göre 1675'te rahip oldu. 1678'de, Protestanlıktan Katolikliğe geçen genç kızların eğitim gördüğü Nouvelles Catholiques okulu müdürlüğüne getirildi. İlk eserlerini (*Trois Dialogues sur l'Eloquence* [Hitabet Üzerine Üç Diyalog]) 1718'de yayımlandı. 1685 Veya 1686'da, sonra da 1687'de Aunis ve Saintonge'da resmî bir görev aldı, bu bölgelerdeki protestanların Katolikliğe dönmelerini gözetmekle görevlendirildi. Dinî telkinlerde bulunacak bir mevkide olması, Colbert ailesiyle yakın ilişki kurmasına yolaçtı. *Traité de l'Éducation des Filles*'i (Kızların Eğitimi İçin İnceleme) [1687] Colbert'in damadı ve sekiz kız babası olan Beauvillier dükü için yazdı. 1689'da Beauvillier, Bourgogne valisi olunca rahip Fénelon'u oğluna öğretmen yaptı. Bossuet'nin öğrencisi olan Fénelon, o zamana kadar mistikliğe karşı belirli bir eğilim duymamış daha çok metafizik ve ahlâkla ilgilenmişti. Fakat 1688 yılının başında da, Tanrı'ya ulaşmanın kişisel yollarını öğütleyen Madam Guyon ile tanıştı. Fénelon ilkin bu öğretinin bazı yönlerini, özellikle Molinos'un Roma'da mahkûm edilen quiétisme'le (sekincilik) olan yakınlığını yadırgadı. Fakat bir süre sonra bu öğretinin yararlı olduğu, tehlikeli gibi görünen konuların ancak ifade aşırılıklarından, ölçüsüzlüklerinden ileri geldiği kanısına vardı. Fakat bu öğretiye karşı başka tenkitçiler Fénelon'dan daha sert davranıyorlardı. Kendini şüphe altında hisseden Madam Guyon öğretisi konusunda bir yargıya varılmasını istedi. Bunun üzerine öğretiyi incelemek amacıyle Bossuet ile Mgr de Noailles İssy'de toplandılar (temmuz 1694-1695), Fénelon'da 1695 şubatında Cabrai başpiskoposluğuna getirilince onlara katıldı. İssy toplantılarında görünürde bir uzlaşmağa varıldı ise de Bossuet tehlikeli saydığı *Quiétisme* ile kıyasıya savaşmağa karar verdi. Fénelon ise öğretiyi savunmak için bir *Explication des Maximes des Saints* (Azizlerin Özdeyişleri Üstüne Açıklama) [şubat 1697] yayımladı. Bu kitap, şiddetli bir tartışmaya yolaçtı. Görünürde Fénelon bu tartışmadan yenilmiş çıktı. Lou-

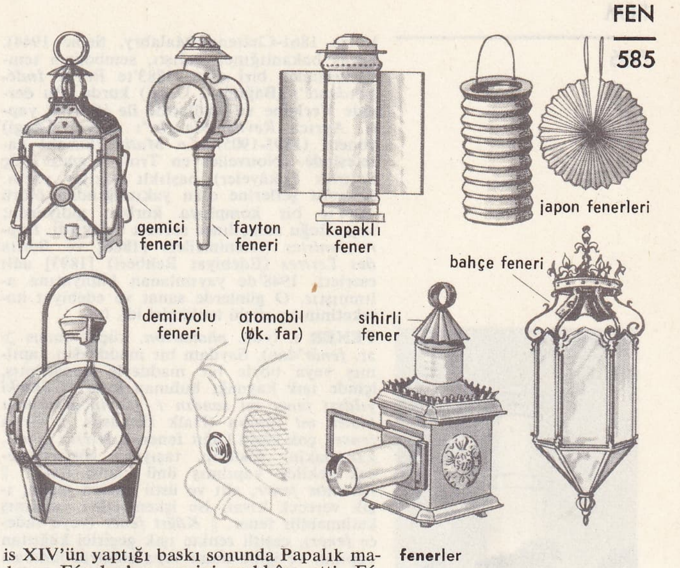

fenerler

is XIV'ün yaptığı baskı sonunda Papalık makamı Fénelon'un eserini mahkûm etti. Fénelon piskoposluğunda sürgün sayıldı ve unvanlarıyle, maaşından yoksun bırakıldı. Fakat birkaç yıl sonra Roma'daki taraftarlarından birkaçı kardinalliğe yükseldiler. Bunlar arasında, Fénelon'un en ateşli savunucularından kardinal Albani daha sonra Clemens XI adıyle papa seçildi. Buna rağmen Louis XIV, Fénelon'u geri çağırmadı, çünkü papalığın Fénelon'u mahkûm etmesinden bir ay sonra ortaya çıkan bir olay kralın şüphesini arttırmıştı: bir kitapçı Fénelon'un haberi olmadan *Telemakhos'un Maceraları* (Les Aventures de Télémaque) adlı eserini yayımlamıştı. 1694'e doğru yazıldığı sanılan, genç bir prensin eğitimi ile ilgili olan bu roman Louis XIV yönetimine karşı sert bir tenkit gibi görülebilirdi. Hattâ Fénelon'un bazı çağdaşları, bu romanda, kralın, Madam de Maintenon'un ve ilerigelen kişilerin hicvedildiğini ileri sürdüler. Oysa Fénelon böyle bir şeyi aklından bile geçirmemişti. Ayrıca siyasî durumda bir değişiklik yapılmasını bekleyenler de, bu romanda bulduklarl toplumda sağduyuyu, adaleti, insanlığı hâkim kılacak özdeyişleri benimsediler. Fénelon çekilmiş olduğu piskoposluk köşesinde ölünceye kadar onurlu bir hayat sürdü. 1700-1712 Arasında bir öğrencisi için yazdığı *Fables* (Masallar) ve *Dialogues des Morts* (Ölüler Diyalogu) adlı eserlerini yayımladı. Öte yandan gerek *Examen de Conscience d'Un Roi* (Bir Kralın Vicdan Muhasebesi); gerek, *Les Tables de Chaulnes* (Chaulnes'un Masası) [1711] adlı eserler Fransa'da hükûmetin ıslah edilmesi yolunda umut beslediğini göstermekteydi. Fénelon'un en son eserlerinden biri, 1714'te yazılan ve 1716'da yayımlanan *Lettre sur les Occupations de l'Académie Française*'dir (Fransız Akademisinin Çalışmaları Üstüne Mektup). Bu mektupta (31 mart 1693) Fransız akademisine üye seçilmesi dolayısıyle söylediği nutukta edebiyatla ilgili düşüncelerini geliştirdi. Hem gerçekçi, hem mistik, hem gözü yükseklerde, hem çıkar gütmez bir yaratılışta olan Fénelon çelişkilerle dolu bir kişiliğe sahipti. Siyasetteki ükücülüğü, despotluğa karşı duyduğu tiksinti ile XVIII. yy. filozoflarının tutumunu müjdeler. Fakat Fénelon her şeye rağmen soyluluğuyle övündü. Edebiyat öğretileri ile klasik yazar sayılır, şiir yüklü hayal gücü ve duyarlığı ile romantizmin ilk biçimlerini sezdirir.

— İkonogr. Fénelon'un en çok tanınan portresi Joseph Vivien'in (Münih) yaptığı portredir. Drevet fils bu portreyi bir gravür haline getirdi. Fénelon'un büstünü Cambrai'li J. B. Lemoyne yaptı. Fénelon'un ihtilâl sırasında tahrip edilen mezardan yalnız bu büst kalmıştır. Bu anıtın yerine 1826'da David d'Angers'in bir eseri konuldu (Cambrai katedrali). Louis XVI devrinde, Lecomte'a bir Fénelon heykeli yaptırıldı (Institut de France). Bu heykel, Sèvres imalâthanelerinde bisküvi olarak sık sık çoğaltılmıştır. (L)

FÉNÉON (Félix), fransız yazarı (Torino,

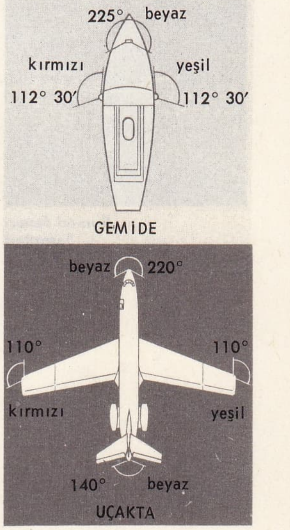

fenerler

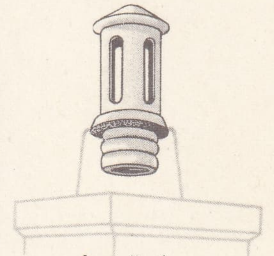
fener (inş.)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

İtalya 1861-Châtenay-Malabry, Seine 1944). Savaş bakanlığında çalıştı, sembolizm temsilcilerinden biri oldu. 1883'te *Revue İndépendante*'ı (Bağımsız Dergi) kurdu. Bu dergide Verlaine ve Mallarmé ile işbirliği yaptı. Ayrıca *Revue Blanche*'ı (Beyaz Dergi) yönetti (1893-1905). *Le Matin* (Sabah) gazetesinde «Nouvelles en Trois Lignes» (Üç Satırlık Hikâyeler) başlıklı yazılar yazdı. Anarşist şeflerine olan yakınlığından ötürü 1894'te bir komploya kurban gidiyordu; suçsuzluğu anlaşılınca serbest bırakıldı. *İmpressionistes* (İzlenimciler) [1886] ve *Bottin des Lettres* (Edebiyat Rehberi) [1893] adlı eserleri, 1948'de yayımlanan külliyatına alınmıştır. O günlerde sanat ve edebiyat hareketinin en güçlü tenkitçisi idi. (L)

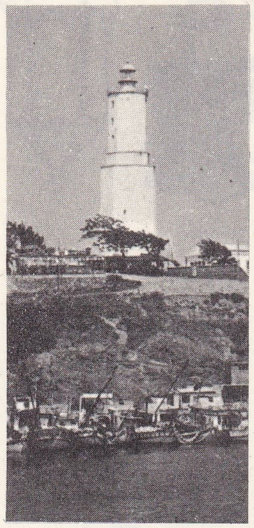

Rumeli feneri
İstanbul

FENER i. (yun. *phanarion*, küçük fanus > ar. *fenār*'dan). Saydam bir madde'den yapılmış veya böyle bir maddeyle donatılmış, içinde ışık kaynağı bulunan kutu: *Gökteki yıldızı fener mi sandın / Sevip ayrılmayı hüner mi sandın* (Halk türküsü). ‖ *Gelin feneri*, çok süslü kâğıt fener. ‖ *Hırsız feneri*, karşıdakini gösterip, taşıyanı göstermeyecek şekilde yapılmış önü camlı fener. ‖ *İşkembe fener*, altı ve üstü maden plaka, ışık verecek kısmı ise işkembeden yapılmış katlanabilir fener. ‖ *Kâğıt fener* (veya sadece *fener*), çeşitli renkte ışık geçirici kâğıttan yapılan ve içine mum veya elektrik lambası konarak şenliklerde veya süslemede kullanılan fener. ‖ *Karpuz fener*, küre şeklindeki kâğıt fener. ‖ *Muşamba fener*, muşambadan yapılmış katlanabilir fener.

— ÇEŞ. DEY. *Fener çekmek*, elde fenerle bir kalabalığın önünden gitmek. Bir kalabalığa önderlik etmek. ‖ *Feneri nerede söndürdün?* Geç gelen birine şaka yollu söylenir: — *Seni bekliyordum, dedi, feneri nerede söndürdün?* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Fenersiz yakalanmak*, istenmeyen, uygunsuz bir durumda ihtiyatsızca yakalanmak. ‖ *Hayali fener*. Bk. HAYALİFENER.

— TAR. TELM. *Diyojen'in feneri*. Bk. DİYOJEN.

— Arkeol. Bk. ANSİKL.

— Ask. *Fener alayı*, millî bayram ve günlerin gecelerinde, askerî birliklerin bulunduğu şehirlerde, çoğunlukla askerler tarafından düzenlenen, fenerler ve meşalelerle yapılan tören. (Son zamanlarda bu geçit resimleri motorlu araçlarla yapılmaktadır. Üstleri açılmış ve her tarafı elektrikle aydınlatılmış motorlu araçlardan kurulu konvoylar şehrin büyük caddelerinden geçerek bu törene katılır. Motorlu araçlara bando ve erler bindirilerek, millî marşlar çalınır ve söylenir.)

— Bayınd. Eskiden sokakları aydınlatmağa yarayan gaz veya havagazı feneri. (*Sokak feneri, ayaklı fener, dikme fener* de denir.) ‖ *Kollu fener*, bir kolla duvara tutturulmuş fener.

— Denizc. *Fener* veya *deniz feneri*, gemilerin gece yolunu şaşırmamasına veya bir tehlikeyi belirtmeğe yarayan, tepesinde kuvvetli bir ışık kaynağı bulunan yüksek kule; bu tür bir kulenin tepesindeki ışık kaynağı: *Ahırkapı feneri. Rumeli feneri. Anadolu feneri*. Bk. ANSİKL. ‖ *Fener bekçisi*, deniz fenerlerinin zamanında ve düzenli olarak yanmalarını kontrol eden kimse. (*Fener gardiyanı* veya kısaca *fenerci* de denir). ‖ *Fener binası*, fener kulesi ve fener bekçisine ayrılmış müştemilât. ‖ *Fener camı*, seyir fenerlerinde kullanılan bir çeşit dioptrik mercek. (Gerisindeki kaynaktan aldığı ışığı kırarak deniz yüzeyine paralel düzlem bir ışın haline çevirecek nitelikte ve Denizde Çatışmayı Önleme tüzüğü kuralları gereğince ışığını yaydığı ufuk yayına eşit açıda bir silindir dilimi şeklindedir. Dış yüzeyi orta kısmında bütün bir mercek kuşağı ile bunun alt ve üstünde basamak şeklinde sıralanmış çok sayıda yarım mercekten meydana gelir. Bunlara *dioptrik elemanlar* denir. Dioptrik olmayan düz yüzeyli fener camları da vardır.) ‖ *Fener dubası*, üzerinde deniz feneri bulunan kuru tekne. ‖ *Fener kulesi*, tepesine deniz feneri yerleştirilmiş, taş, tuğla veya profil demirden inşa edilmiş kule. ‖ *Fener şamandırası*, madenî bir şamandıra ile üzerine profil demirlerle çatılmış alçak bir kule ve bu kulenin tepesine yerleştirilmiş bir fenerden meydana gelen deniz feneri. (Sığlıklar, batık gemi enkazı gibi seyrüsefer için tehlikeli sualtı engellerinin, kanallar ve nehirler boyunca seyrüsefere elverişli derinlikte taranmış geçitlerin işaretlenmesinde kullanılır.) ‖ *Fenerin coğrafî görünme mesafesi*, deniz haritalarında, fenerlerin, 15 kadem (4,57 m) göz yüksekliğine göre verilen görünme mesafesi. (Göz bu yüksekliğin üzerine çıktığı, ışık gücü de elverişli olduğu durumda, fener daha uzak mesafelerden de görülebilir. Bu mesafe, fenerin ve gözün yükseklikleri oranında genişleyen ufuk dairelerinin birbirine teğet düştüğü noktadan geçen doğrunun göz ve fener arasında kalan uzaklığıdır.) ‖ *Fenerin görünme mesafesi*, meteorolojik şartların 10 deniz miline kadar iyi görmeyi sağladığı durumlarda bir fenerin görülebildiği uzaklık. ‖ *Fenerin görünme sektörü*. Bir fenerin gerisindeki herhangi bir engebe o fenerin ufkun çepeçevre her noktasından görünmesini engeller; bu engel dışında fenerin görülebildiği ufuk yayına o fenerin görünme sektörü. engelin meydana getirdiği yaya da *karanlık sektör* denir. ‖ *Fenerin ışık gücüne göre görünme mesafesi*, bir fenerin yer yüzeyinin dışbükeyliği veya meteorolojik şartlar dışında görülebileceği hesaplanan en uzak mesafe. ‖ *Fenerin karakteri*. bir fenerin kolayca tanınması, gerilerine rastlayan şehir ışıklarından ayırt edilmesi için bu fenerin ışık sürelerinde, ışık sayılarında ve renklerinde sağlanan özellik. Bk. ANSİKL.

— Ev eşyası, *El feneri*, elde taşınan mumla veya pilli küçük fener.

— Gemc. *Fener gemisi*, üzerine fener konmuş kule biçiminde bir direği olan özel şekilde yapılmış gemi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Borda fenerleri*, gemi bordasını göstermeğe yarayan fenerler; sağda (*sancak*) yeşil, solda (*iskele*) kırmızı renktedir. ‖ *Gemici* veya *balıkçı feneri*, camının üzeri tel kafesli, sallantıya dayanıklı ve rüzgârda sönmeyen, genellikle denizde kullanılan fener. ‖ *Liman fenerleri*, Denizde Çatışmayı Önleme tüzüğü kuralları gereğince gemilerin limanda demirli bulundukları sürece, güneşin batmasından doğmasına kadar yakmak zorunda oldukları fenerler. ‖ *Mevki feneri*, gemilerin hava kararınca yakmak zorunluğunda bulundukları ışıklı işaretler. (Bu fenerlerin vasıfları geminin tipine göre değişir.) ‖ *Seyir fenerleri*. Denizde Çatışmayı Önleme tüzüğü kuralları gereğince gemilerin seyir sırasında güneşin batması ile doğması arasında yakmak zorunda oldukları fenerler. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Fener rüsumu*, deniz fenerlerinin bakım, tutum ve devamları için gemilerden tonajlarına göre belirli bir tarife üzerinden alınan vergi. Bk. ANSİKL.

— İnş. *Baca feneri*, bacanın çekişini kolaylaştıran ve yağmur sularının içeri akmasını önleyen tertibat.

— Mim. Bir binanın içerisini aydınlatmak için çatısına konan kafes biçiminde yuvarlak ve camlı kule. (MAHYA FENERİ de denir.)

— Opt. *Siharbaz* (veya *büyücü*) *feneri*, odağına konan saydam resimleri beyaz bir düzlem üzerine büyülterek yansıtan aygıt. (LANTERN MAJİK de denir.) Bk. ANSİKL.

— Örf ve âdet. *Fener bayramı*, Çin'de yılın birinci ayında kutlanan ve dört gün süren bayram. (Her aile boyalı fenerler yakar ve içerisinden aydınlatılmış kocaman bir yapma ejderha sokaklarda gezdirilir.)

— Saatçilik. *Fener dişlisi*. Bk. DİŞLİ.

— Tar. *Fener çekmek*, arkadan gelenlerin yolunu aydınlatmak için fener taşımak. (Osmanlı imparatorluğu devrinde, şehir ve eyaletlerdeki soylular gece bir yere giderlerken özel bir görevli elindeki işkembe veya cam feneri arkaya doğru tutarak yol gösterirdi.)

— Taşıt. *Araba feneri*, atlı arabaların iki yanına konulan fener.

— Zool. *Aristo feneri*, denizkestanelerinin çiğneme aygıtı. (Her birinin ucunda kalkerden bir diş bulunan beş uzun piramitten meydana gelir. Bu piramitler, *aşık* ve *kıskaç* adı verilen, iki kalker parça ve kas telleriyle birbirine bağlıdır. Bunların bütünü, fenerin alt tarafında çok düzgün bir beşgen meydana getirir. Denizkestanesi çok sağlam olan bu dişlerle en sert kayaları bile oyabilir. Dişler uçtan aşındıkça, dipten yenilenir. Spatangus cinsinden denizkestanelerinde aristo feneri bulunmaz.)

— ANSİKL. Arkeol. Eski çağlardan beri ve özellikle roma askerleri tarafından aydınlatma aracı olarak kullanılan *fener*, aynı zamanda bir lüks eşyası da olmuştur (Napoli müzesinde bulunan tunçtan yapılmış Herculaneum feneri). Ortaçağda lambaların saydam çeperleri henüz, boynuz, tül, yağlı parşömen kâğıdındandı. Tunç, demir, bakır, hattâ XVI. yy.da yontma kristalden fenerler de yapıldı.

— Denizc. Denizcilerin limanlara girmesini kolaylaştıran veya tehlikeli kıyıları gösteren *fener* veya *deniz fenerleri*'nin yapımına Yunanlılar ve Romalılar başladı. En eski fener kulesinin Hellespontos'un girişinde M.Ö. IX. yy.da yapılan Sigeion burnundaki kule olduğu sanılır. En ünlüleri Tiber'in girişinde Ostia, Ravenna, Messina ve Roma işgali sırasında Bologna'da ve Pas de Calais'nin iki kıyısını belirtmek için Dover'de yapılan fener kuleleriydi. Okyanus ülkeleri kıyılarında ancak XVIII. yy.da ışıklı kuleler yapımına başlandı. XVIII. yy. sonunda kıyıları gösteren yapılar, yeni ışık kaynakları bulunması (önce yağ, sonra gazla çalışan fitilli lambalar) ve kendi adını taşıyan mercek sistemlerini bulan (1821) Fresnel'in çalışmalarıyle süratle gelişti. XIX. yy. boyunca ve XX. yy.da fenerlerin sayısı ve gücü gittikçe arttı, böylece denizciliğin özellikle buharlı ve motorlu gemilerin yapılmasından sonra durmadan artan ihtiyaçları karşılanmağa başlandı. Bugün dünya fener şebekesinde yaklş. olarak 25 000 fener vardır.

Fenerler gördükleri işe göre üç sınıfta toplanır: *yanaşma fenerleri*, daima çok güçlü ve parlak beyaz ışık verir; *kıyı fenerleri*, orta güçte olan fenerlerdir; *liman fenerleri*, en güçlü fenerlerdir. Fener sağlam bir yapıdan meydana gelir. Kulenin üstündeki *fener odası*, daire biçimindedir. İçinde, fener ateşi yani ışık kaynağı (günümüzde ışık ya gaz ya da elektrikten elde edilir) ile ağırlığı bazen 5 tonu aşan optik sistem bulunur. Elektrik, güçlü fenerlerde ışığın açık havada çok uzaklara, kapalı havada da 5 km uzağa ulaşmasını sağlar. Aydınlatmada ark lambaları kullanılması gittikçe yaygınlaşmaktadır. Yüksek kıyılarda fenerler iyice görülecek biçimde yalıyarların tepesine veya yamacına, alçak kıyılarda da kıyıya veya denizdeki kayalar üzerine dikilir. Kulelerin yüksekliği genellikle 75 m'yi bulur. Bazı limanlara girişi kolaylaştırmak için açıkta veya sahil önlerinde demirlenen ve üzerlerinde çeşitli büyüklükte fenerler bulunan dubalar yerleştirilir. Gece olduğu kadar gündüz de görünmesi gereken fenerlerin bazıları çok canlı renklerle boyanır. Bunların özel biçimleri vardır. Fenerlerin gece tanınmalarını sağlayacak özel ışıkları vardır. Bu ışıklar beyaz, renkli, sabit veya aralıklı olabilir. Bu durumda gemiciler yanıp sönen bir ışık görür. Yanıp sönme (çakma) kısa sürüyorsa fenere *şimşekli*, hızlıysa *ışıklamalı* denir. Büyük fenerler sisli havalar için sesli sinyallerle donatılmıştır. 1925'ten beri radyofarlar hizmete girmiştir. İkinci Dünya savaşı sırasında radyoelektrik alanında elde edilen gelişmeler ayrıca, denizlerde geniş alanları kapsayan denizciliğe yardımcı şebekeler kurulmasını (dekka ve loran sistemleri, radarlar) sağladı.

● *Fenerin karakteri*. Bir deniz feneri ya sürekli ışıklı ya da çakar ışıklıdır. Sürekli ışık gösteren fenerlere *sabit fener*, çakar ışıklı fenerlere *ritmik fener* denir. Ritmik fenerler ışık gösterme süresi (kısaca aydınlık süresi) ve sönük durma süresi (kısaca karanlık süresi) ile karakterize edilirler. Aydınlık ve karanlık sürelerinin toplamına *fenerin fazı* denir. Aydınlık süresi karanlık süresine oranla çok kısa olan fenerlere *şimşekli fener*, aydınlık süresi karanlık süresine eşit veya daha uzun olan, ışığı yavaş yavaş artarak en parlak noktasına varan ve aynı şekilde yavaş yavaş kararan fenerlere *husuflu fener*, birbiri ardınca belirli sayıda şimşek göstererek belirli bir süre karanlıkta kalan fenerlere *guruplu fener*, ayrı renklerde ışıklar göstererek çakan fenerlere *mütenavip fener* denir. Bu ana karakterlerin bileşimi ile sabit ve şimşekli, sabit ve gurup şimşekli, sabit mütenavip, sabit mütenavip ve şimşekli, mütenavip gurup şimşekli, mütenavip husuflu, gurup husuflu gibi çeşitli karakterlerde fenerler meydana getirilmiştir: Bunların dışında ayrıca art arda kısa şimşekler halinde çakan «çabuk şimşekli», belir-

Foto. Akın Kamacıoğlu (MEYDAN)

solda, 1911-1912 İstanbul lig şampiyonluğunu kazanan **Fenerbahçe** futbol takımı; sağda, 1920-1921 yıllarında Ömer Faruk Efendi ile birlikte

li bir mors harfi vermek suretiyle çakan ve belirli bir ufuk yayının çeşitli açılara bölünmesi ile her açısında ayrı renkler gösteren «sektörlü» fenerler de vardır.

— Gemc. Denizde can güvenliğiyle ilgili milletlerarası anlaşmalar, gemilerdeki fenerlerin sayısını ve tertip şekillerini tespit etmiştir. (Bu konuyle ilgili son toplantı 1948'de Londra'da yapıldı.) Fenerlerin güneşin batışından doğuşuna kadar yakılması gerekir. Bunlar beyaz veya renklidir ve her birinin mânâsı, gemide bulunduğu yerden anlaşılır. Fenerin yeri ve her görünme mesafesi kararname ile tespit edilmiştir. Seyir halindeki yelkenli gemiler iskele (sol) taraflarında kırmızı, sancak (sağ) taraflarında yeşil fener bulundurur, her ikisi de geminin baş tarafından kemerenin (tam bordanın) iki kerte (22,5) gerisine kadar ışığın görülmesini sağlayan bir perdesi bulunan fenerlerdir ve 2 milden görünür.
Seyir halindeki gemiler aynı fenerleri taşır ve ayrıca baş direkte «pruva silyon feneri» denen beyaz bir fener yakar, bu fener kemerenin iki kerte gerisine kadar ve 5 milden görülür. Bundan başka kıç direkte aynı karakterde fakat baş direktekinden en az 4,57 metre daha yüksekte bir beyaz fener daha (kıç veya grandi silyon feneri) yakar. Boyu 45,72 metreden küçük olan gemiler için bu fenerin yakılması isteğe bağlıdır. Yelkenli gemiler ve vapurlar tam kıçta *pupa feneri* denilen ve tam kıçtan başa doğru her iki bordada altışar kertelik kavis içinde 2 mil mesafeden görünen beyaz bir fener daha yakmak zorundadır.

Demir yerindeki bir gemi baş tarafından ufkun her tarafından ve 3 mil mesafeden görünen beyaz bir fener yakar. Geminin boyu 45,72 metreden fazla ise kıç tarafta aynı nitelikte fakat baştakinden 4,57 metre daha alçakta beyaz bir fener yakar. Bunlara *liman fenerleri* de denir.

Kılavuz gemilerinin, balıkçı gemilerinin özel fenerleri vardır. Bir kılavuz gemisi ufkun her tarafından görünen ve baş direkteki beyaz fenerin (silyon) altında kırmızı bir fener yakar. Balıkçı gemileri, balık tutmakta kullandıkları vasıtanın (ağın) cinsine ve uzunluğuna göre, çeşitli şekilde tertiplenmiş beyaz fener yakar.

● *Fener gemisi,* fener kulesi dikmeye imkân bulunamayan tehlikeli sığlıkların yakınına özel bir çapayle demirler. Sis düdüğü, çoğu zaman da bir radyofar'ı vardır. Genellikle kırmızıya boyanmış, adı beyaz harflerle teknesine yazılmıştır. Nehir ağızlarına ve seyrüsefere elverişli boğazlara da demirleyebilir. Bazılarında mürettebat vardır, otomatik donanımı olan bazıları ise, şamandıralar gibi palamarlanmıştır.

● *Seyir fenerleri*'nde 60-100 watlık tek flamanlı ampuller kullanılmak suretiyle 50-80 mum gücünde ışık elde edilir. Petrolle ışıklandırılan seyir fenerlerinde mum gücünün 12'den aşağı olmaması gerekir. Ampulün bozulması sonucu meydana gelecek sönme süresini en aza indirmek amacıyle elektrikli seyir fenerleri ya çift ampullu ya da çift flamanlı tek ampullu olarak yapılır. Bu suretle bir ampulün bozulması veya bir flamanın kopması sonucu ikinci ampul yahut flamana cereyan verilmek suretiyle fenerin hemen yanması sağlanır. Seyir fenerleri köprü üstündeki tablosu vasıtasıyle devamlı olarak kontrol altında bulundurulur.

— Huk. *Fener rüsumu,* Lizbon'da yapılan Kıyıların Işıklanması ve İşaretlenmesi Kaidelerinin Birleştirilmesi konferansı kararları uygulanır. Bu kararlar Türkiye'de 2968 sayılı kanun ile kabul edilmiştir. Fenerler ile ilgili iki hüküm de Tic. kn. 1075. ve 1235. md. yer almaktadır. Tic. kn. 1075'e göre, aksi kararlaştırılmadıkça, fener resmi taşıyana aittir. Tic. kn. 1235/II ise, fener resminin gemi alacaklısı hakkı doğuracağını belirtir.

— Opt. *Sihirbaz feneri,* bugünkü projeksiyon âletlerinin ilk şeklidir; ışık kaynağının bulunduğu bir kutu, ışık ışınlarını arttırıp bunları saydam görüntü yüzeyi üzerine dağıtan düzlem-tümsek bir mercek ve kendi odağına konmuş görüntüyü alıp bunu büyümüş, ama özellikle kenarlarında biçim değiştirmiş olarak ekran üzerine yeniden gönderen yakınsak bir mercekten meydana gelir. (LM)

FENER, yun. **Phanarion,** İstanbul'da semt. Haliç'in güney kenarında, Cibali ile Balat arasında; şehrin yüksek kısmından, dik yokuşların tırmandığı yamaçlarla ayrılmıştır. İstanbul'un Türklerce fethinden sonra bölge Rumlara bırakıldı ve patrikhane de buraya yerleşti (1603). Bugün bir kısım rumların başka semtlere göçmelerine karşılık, Haliç boyundaki sanayi kuruluşları, atelyeler v.b. yerlerde çalışan türk aileleri buraya yerleştiler. — İstanbul'un Fatih ilçesi içinde bucak merkezi; 78 725 nüf. (1965.) 17 Mahallesi vardır. (M)

FENERBAHÇE, esk. **Fenerbahçesi,** İstanbul'un Anadolu yakasında Kalamış koyunu doğudan sınırlayan yarımada. Ucunda bir denif feneri yer alır. XVI. yy.da burada padişahların bir bahçesi vardı; içinde şimdi yıkıntıları görülen yapı da, Evliya Çelebi'ye göre, Mimar Sinan tarafından yapılmıştı. Fenerbahçe, XIX. yy. sonlarında İstanbul'un seçkin bir gezi yeri oldu; hattâ Anadolu demiryolundan buraya Feneryolu'nda ayrılan bir şube yolu yapıldı. Fenerbahçe'nin kıyılarında bugün deniz sporlarıyle ilgili kulüp tesisleri, plaj ve gazinolar vardır. (M)

Fenerbahçe köşkü, Kadıköy (İstanbul) yakınlarında Fenerbahçe'de Murad IV tarafından yaptırılan köşk; Mahmud I zamanında yıkıldı. (M)

Fenerbahçe Spor kulübü (FB), türk spor kulübü. 1907 Yılında İstanbul'un Kadıköy semtinde kuruldu. İlk kurucuları, Nurizade Ziya Songülen (1886-1936), Şevkipaşazade Ayetullah (1888-1918), Samipaşazade Necip Okaner (doğ. 1892) Beylerdir. Ziya Bey başkanlığa, Ayetullah Bey genel sekreterliğe, Necip Bey de kaptanlığa getirildiler. Kulübe amblem olarak adını aldıkları Fenerbahçe'nin burnundaki fener, renk olarak da Fenerbahçe çayırındaki papatyaların sarı-beyaz'ı seçildi. «Asaf-Ziya, Hasan Sami-Ayetullah, Mazhar, Necip-Fethi, Galip, Hüseyin, Hasan, Nevzat»tan kurulu ilk Fenerbahçe futbol takımı 1909 yılı sonbaharında İstanbul ligine katıldı. Bu arada kulübün renkleri sarı-lâciverte çevrilmişti.

Liglerdeki ilk iki yılda Fenerbahçe bir varlık gösteremedi, üçüncü yılda ilk büyük başarısına ulaştı. «Ali Said-Galip, Arif-İzzi, Hüseyin, Sabri-Hikmet, Said, Hasan Kâmil, Nuri, Miço»dan kurulu Fenerbahçe takımı yaptığı 8 maçın 5'ini kazandı; 3'ünde berabere kaldı; attığı 16 gole karşılık 5 gol yiyerek namağlûp şampiyon oldu. Bunu, 1913 -1914 lig şampiyonluğu takip etti. Bundan sonra faaliyetini futboldan başka çeşitli spor dallarında da yürüttü; adı *Fenerbahçe Spor kulübü* olarak değiştirildi. Kulüp 1914 yılında Kuşdili çayırında, Kurbağlıdere'nin hemen yanındaki binaya taşındı. Millî mücadele yıllarında Anadolu'ya silâh kaçırma faaliyetine de katılan kulüp işgal kuvvetlerince baskına uğradı. Mütareke yıllarında İstanbul'daki işgal kuvvetleri futbol takımlarıyle yaptığı maçlarda parlak galibiyetler aldı.

5-6 Haziran (1932) gecesi çıkan bir yangında kulübün binası yandı; bir süre sonra da kulüp bugünkü Fenerbahçe stadının bulunduğu yerdeki binaya ve stadyuma sahip oldu.

Fenerbahçe özellikle futbolda büyük bir başarıya ulaştı. Sarı-lâcivertli takım bugüne kadar 40 resmî şampiyonluk kazandı. Bu arada, 1922-1923 mevsiminde hiç gol yemeden elde ettikleri şampiyonluk, bugün için de bir dünya rekoru niteliğindedir. (1936-1937 liginde de 1 gol yiyerek şampiyon oldular.)

Fenerbahçe Spor kulübü amblemi

Futbolun yanı sıra atletizm, basketbol, yüzme, yelken, kürek, sutopu, atlama, hokey, kriket, tenis, boks, eskrim, güreş, jimnastik, bisiklet, voleybol, hentbol ve rugbi dallarında da faaliyet gösteren Fenerbahçe Spor kulübü bu dallarda da birçok şampiyonluk kazandı; sporun bütün dallarında türk millî takımlarına sayısız elemanlar kazandırdı.

Fenerbahçe'nin futbol sahalarında kazandığı 40 resmî şampiyonluk şunlardır: 1911-1912 İstanbul ligi, 1913-1914 İstanbul ligi, 1914-1915 İstanbul ligi, 1920-1921 İstanbul ligi, 1922-1923 İstanbul ligi, 1929-1930 İstanbul ligi, 1930 İstanbul şildi, 1932-1933 İstanbul ligi, 1933 Türkiye şampiyonluğu, 1934 İstanbul şildi, 1934-1935 İstanbul ligi, 1935 Türkiye şampiyonluğu, 1935-1936 İstanbul ligi, 1936-1937 İstanbul ligi, 1937 Millî küme,

Atatürk'ün **Fenerbahçe Spor kulübünü** ziyaretinde deftere yazdığı yazı (1918)

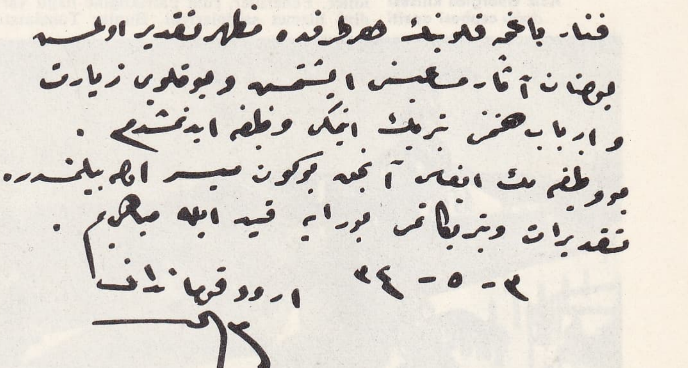

sadakat yemini eden ilk «Fenian» Davitt'in karikatürü Cabinet des Estampes, Paris

Fenike sanatı Tanrı Baal Louvre müzesi, Paris

Fener Rum Ortodoks patrikhanesi Aziz Georgios kilisesi doğu cephesi apsiti

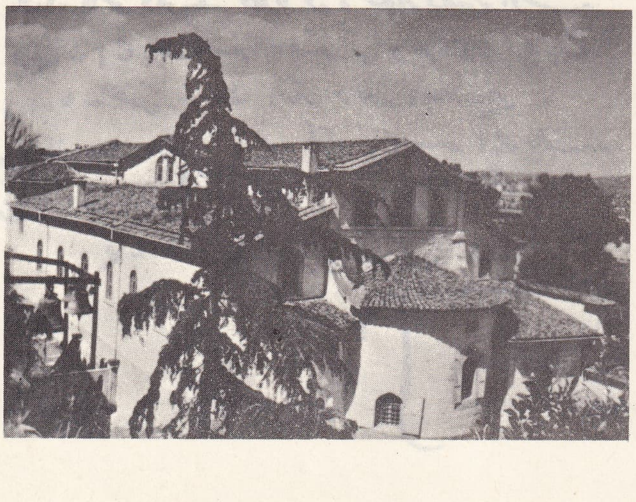

1938 İstanbul şildi, 1939 İstanbul şildi, 1940 Millî küme, 1943 Millî küme, 1943-1944 İstanbul ligi, 1944 Türkiye şampiyonluğu, 1945 İstanbul kupası, 1945 Millî küme, 1945 Başbakanlık kupası, 1946 Millî küme, 1946-1947 İstanbul ligi, 1947-1948 İstanbul ligi, 1950 Millî küme, 1952-1953 İstanbul Profesyonel ligi, 1956-1957 İstanbul Profesyonel ligi, 1958-1959 İstanbul Profesyonel ligi, 1959 Türkiye Millî ligi, 1960-1961 Türkiye ligi, 1963-1964 Türkiye ligi, 1964-1965 Türkiye ligi, 1966-1967 Balkan kupası, 1967-1968 Türkiye ligi, 1967-1968 Türkiye kupası, 1967-1968 Cumhurbaşkanlığı kupası, 1969 -1970 Türkiye ligi.

Bunun dışında Fenerbahçe'nin yarıresmî ve özel turnuva ve kupa maçlarında kazandığı 20 şampiyonluk da şunlardır: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti kupası (1914), Turnuva kupası (1914), Şehzade Abdülhalim Efendi kupası (1920), Himayei Etfal kupası (1920), Hilâliahmer kupası (1921), Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı kupası (1923), Türkiye İdman ve Spor Âlemi kupası (1923), General Harrington kupası (1923), Gold-Stream kupası (1923), Tayyare Cemiyeti kupası (1925), Ankara 19 Mayıs Stadı Açılış Turnuvası kupası (1936), Gazeteciler Cemiyeti kupası (1947), İzmir Fuarı kupası (1952), Eva Peron kupası (1952), Çanakkale Şehitleri Anıtı Turnuva kupası (1953), Cemal Gürsel kupası (1960), Atatürk kupası (1964), Ali Sami Yen-Galip Kulaksızoğlu kupası (1966), Spor-Toto Turnuvası kupası (1967), Türkiye Spor Yazarları Derneği kupası (1969). [M]

FENERBALIĞI bls. i. Kemikli balık türü. (İlmî adı *Lophius*).

— ANSİKL. *Fenerbalıkları* sıcak ve ılık denizlerde, 500 m'ye kadar derinliklerde yaşayan dip balıklarıdır. Bunlarda baş ve kuyruk büyük, gövde küçük, sırt esmer, karın kısmı beyazdır. Göğüs yüzgecinin üst tarafında bulunan kargaburun dikeni 2-3 çıkıntılıdır.

Sırt yüzgecinin birinci kılçığı dokunaç şekilndedir; bundan çıkan ışıkla avını kendine çeker. Önüne gelen her canlıyı yutar. Marmara, Ege ve Akdeniz'de yaşayan *Lophius piscatorius*'un boyu 2 m'yi, *L. budagassa*'nınki 70 sm'yi bulur. (ML)

FENERCİ i. (*fener*'den *fener-ci*). Fener bekçisinin diğer adı. ‖ Fener yapan veya satan kimse. (M)

Fenerler idaresi. Bk. KIYI EMNİYET İŞLETMESİ MÜDÜRLÜĞÜ.

FENERLİ sıf. ve i. (*fener*'den *fener-li*). Feneri olan (nesne): *Fenerli fayton.* ‖ Fenerbahçe takımı üyesi veya taraftarı. ‖ *Argo.* Sakalı olan kişi. (M)

FENERLİK i. (*fener*'den *fener-lik*). Ticaret gemilerinde, yedek seyir fenerlerinin ve çeşitli fener teçhizatının saklandığı kapalı yer. (M)

FENERLİLER, Osmanlılarda devlet hizmetinde çalışmış rumlar hakkında kullanılan deyim. Merkezi Fener'de olan rum patrikhanesi etrafında toplandıkları için bu adı aldılar. Çoğunlukla egeli ve istanbullu idiler. Fenerliler, rum patrikliğine bağlı yarı dinî hizmet sahipleriydi. Bunlar Tanzimata kadar Osmanlı devletinin Avrupa devletleriyle münasebetlerinde görev aldılar. Tercümanlık, kâtiplik gibi görevlerden başka içlerinden bazıları Eflak ve Boğdan beyliklerine de tayin edildi. Romanya'da idarî hizmet gören fenerliler zamanında bazı sosyal ve iktisadî gelişmeler meydana geldi; ne var ki, fenerlilerle akraba rumların da çeşitli memuriyetlere geçmesinden dolayı bu ülkede yunan etkisi fazlalaştı.

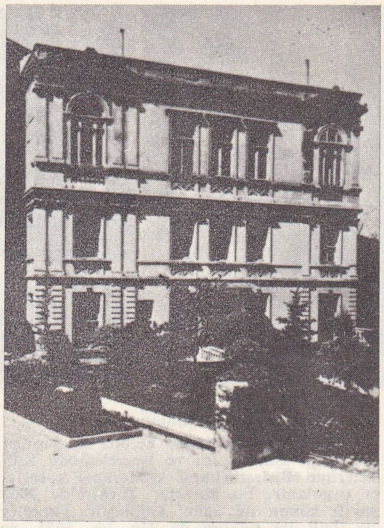

Fener Rum Ortodoks patrikhanesi esas binası

Fener Rum Ortodoks patrikhanesi, Meryemana ikonası

XVIII. yy.dan sonra zenginleşen fenerli aileler Fener'i terketmeğe başladılar ve Boğaziçi'ne yerleştiler. Özellikle Kuruçeşme, Arnavutköy ve Tarabya taraflarında oturmağa başladılar. 1821'den sonra bunların birçoğu İstanbul'u terk ederek Yunanistan ve bazı avrupa memleketlerine yerleştiler. Bugün Romanya'da bunların soyundan gelenler hâlâ vardır. Sonraları prens unvanı alan fenerli beylerin çocuklarına «beyzade», karılarına «domna» kızlarına «domniça» adı verildi. (M)

Fener Rum Ortodoks patrikhanesi, İstanbul'un Türkler tarafından alınışından sonra, Fatih Sultan Mehmed'in özel izniyle kurulan patrikhane. Doğu kilisesinin Fener'deki Hagios Georgios (Aya Yorgi) kilisesini merkez edinmesi üzerine halk tarafından bu adla anılmağa başlandı.

● *Bizans devri.* Kilise ile devlet arasındaki ilişkiler, Büyük Konstantin'in tahta çıkması ve Hıristiyanlık aleyhindeki hareketlerin bitmesiyle ortaya çıktı. Bizans kilisesi ilk olarak Edirne ve Marmara Ereğlisi'nde piskoposluk olarak kuruldu. 1054'te Doğu ile Batı Ortodoks kiliseleri birbirinden ayrılınca Fener patrikhanesi Doğu kilisesinin merkezi oldu (1054). Latinler Bizans'ı ele geçirince merkez İznik'e nakledildi (1204-1261).

● *Osmanlı imparatorluğu devri.* Doğu-Batı kiliselerini birleştirme konusu ortaya atılınca İstanbul patrikliği, Bizans imparatorluğu içindeki önemini kaybetti. Bunun üzerine Athanasios II patriklik görevini bıraktı, İstanbul'un fethine kadar buraya yeni bir tayin yapılmadı. 29 Mayıs 1453'te İstanbul türk hâkimiyeti altına girince başsız kalan ortodoks hıristiyanlar dağılmağa başladılar. Fakat Fatih Sultan Mehmed, Rumların dinî hayatlarının yeniden düzenlenmesini, ayrıca boş olan patriklik makamına birinin seçilmesini emretti. Patrikliğin devlet ile olan ilişkileri yeni bir safhaya girmiş oldu. Ortodokslar, bağımsız dinî bir varlık olarak kabul edildi. Patriğin kilisedeki yetkileri kilise dışına çıkarılarak genişletildi. Patrik, kilise içinde ve dışında ortodoks halkın başkanı sayıldı. 1454'te Georgios Kortesios Skholarios, Marmara Ereğlisi metropolitince yapılan takdis töreninden sonra patrik ilân edildi. Fatih Sultan Mehmed bu seçimden sonra Georgios'a (unvanı Gennadios) patriklik asasını verdi. Fatih Sultan Mehmed'in beratına göre patriğin hayatı güven altına alındı. Vergiden muaf tutuldu. Bu beratta, sonra gelecek patriklerin de aynı haklara sahip olacağı cemaatin patriklerine karşı olan görevleri belirtiliyordu. Böylece patrik, resmî törenlerde vezirlerle eşit tutulacak, ayrıca yeniçeri çorbacılarından kurulu bir muhafız kıtası olacak, Rumların dinî, hukukî ve cezaî işlerinde en yetkili kimse sayılacaktı. Patrik bu görevini, başkanlığı altında bulunan Sinod meclisi ile ortaklaşa yürütecekti. Patriklik makamı için bugünkü Fatih camiinin yerinde bulunan Havariler kilisesi ayrıldı. Patrikler daha önceleri (1453-1455) Oniki Havari kilisesinde oturuyorlardı. Sonra Fatih Sultan Mehmed patrikhaneyi, Pammakaristos kilisesine taşıttı (1456), 1586'ya kadar burada kaldı. Şeyhülislâm Çivizade Mehmed Efendi burasını, Şirvan'ın fethinden sonra, camiye çevirdi, adına Fethiye camii dedi. Patrikhane bu defa Fener'de bulunan Eflak sarayı kilisesine taşındı. 1597'de de Hagios Demetrios Kassabu kilisesine yerleşti. Bu tarihten sonra Fener adını alan patrikhane, Patrik Matthaios II tarafından Odun kapısından Fener'in merkezinde bulunan Hagios Georgios kilisesine taşındı (1602). Fatih Sultan Mehmed'in patriğe verdiği yetkileri patrik tam olarak koruyamadı. Verilen yetkiye göre divanda kendi çıkarları gereğince her zaman söz aldı. Fakat, iç çatışmalardan faydalanmak istemesi, ayrıca kargaşalık çıkarmağa kalkışması yüzünden yetkilerinde kısıtlama yapıldı. Hazine-i Hassa'ya 100 000 akçe, dış hazineye 140 000 akçe vergi, sadrazama 500 akçe, sadaret kethüdasına 250 akçe hediye vermesi kararlaştırıldı. Gülhane hattı hümayunu ile (1839) patriğin yetki ve görevleri yeniden düzenlendi. Lozan antlaşmasından sonra patrikhane yalnız dinî bir kurum olarak kaldı (1924). Osmanlı devrinden kalma imtiyazları kaldırıldı. Cumhuriyetin ilânından sonra, patrikhane, laik bir devlet içinde bağımsız kilise olarak ortaya çıktı.

● *İdare.* Patrik seçimi 1924'e kadar ruhanî kurul tarafından yapılırdı. Bu kurul yapılacak işler için üç kişi görevlendirirdi, bunlar metropolitlerin Sinodu idi. 1924'ten sonra seçimi Sen Sinod meclisi yapmağa başladı. Patrikhanenin Türkiye'de dört metropolitliği vardı. Cemaatlerinin toplamı 30 000 kişidir. Kilisede gregorien takvimi kullanılır. (M)

FENESTELLA i. Paleont. Yosun hayvanı; huni ve yelpaze biçiminde koloniler meydana getirir. (Silüryenden Permiyene kadar, özellikle karbon çağında pek çok türü bulunur.) [L]

FENESTELLA i. («küçük pencere» anlamında ital. k.). Mim. Kiliselerde koro bölümü duvarına açılan ve vaftiz leğeni konulan küçük göz. (L)

FENESTELLA, latin tarihçisi (M.Ö. 51'e doğr.-Cumas M.Ö. 19'a doğr.). Yaşadığı yılların olaylarını yazdı (*Annales*) ve bunların özetini yaptı. Eskiçağda çok okunan esere,

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

kendinden sonra gelen tarihçiler için başlıca kaynak oldu. Fenestella, Romalıların yaşayışları, gelenekleri ve hukuku üstüne birçok bilgi verdi. (L)

FENESTELLİDAE çoğl. i. Paleont. Birinci zaman tabakalarında yer yer rastlanan yosun hayvanları familyası; *fenestela, archimedes* v.b. cinslerini kapsar. (L)

FENESTRASYON i. (fr. *fenestration*). Cerr. İçkulağa yeni bir pencere açıp bunun üzerine ses titreşimlerini iletecek bir deri parçası yapıştırmayı öngören cerrahî müdahale. (Otosponjiozdan ileri gelen sağırlık hallerinde uygulanır.) [L]

FENESTRELLE, İtalya'da komün, Piemonte'de (Torino ili), Chisone'nin yüksek vâdisinde; 560 nüf. Turistik merkez. Louis XIV (1696) ve Savoia dükleri tarafından tahkim edilen şehir, Alpler'den Susa'ya varan bir geçide ve Mont-Genèvre boğazının girişine hâkimdir. (L)

FENETİDİN i. (fr. *phénétidine*). Kim. Bir aminofenetol meydana getiren

$$NH_2—C_6H_4—O—C_2H_5$$

formülündeki arilalamin.

— ANSİKL. *Fenetidin*'in üç izomerinden en önemlisi *para* türevidir. Bu madde paranitro fenetolün indirgenmesiyle elde edilir; keskin kokulu, 242°C'ta kaynayan bir sıvıdır. Asetik (*fenasetin*), propiyonik (*trifenin*), laktik (*laktofenin*), sitrik (*sitrofen*) amitleri ve diğer bazı bileşikleri (*fenokol, termodin* v.b.) ateş düşürücü olarak kullanılır. (L)

FENETOL i. (fr. *phénétole*). Kim. Fenol'ün etilli eter-oksidi; fenol'ün, sodyum hidroksit eşliğinde etil sülfatla otoklavda ısıtılmasından elde edilen, keskin kokulu ve renksiz bir sıvı olan bu bileşik 172°C'ta kaynar. *Eşanl.* FENOKSİETAN. ETOKSİBENZEN. (L)

FENG YU-HİANG. Bk. FONG YU-HSİANG.

FEN-HO, Kuzey Çin'de ırmak; Şansi yaylasını aşar, Tay-Yûen şehrini sular ve Tung-Guan dirseğinden biraz önce, Huang-Ho'ya dökülür; 800 km. (L)

Fenians, O'Mahoney tarafından 1858'de A.B.D.'de kurulan İrlanda gizli ihtilâlci derneği. İrlanda Cumhuriyetçi Kardeşlik topluluğunun bir koluydu; amacı, silâh zoruyle ingiliz hâkimiyetine son vermekti. Adını (irlanda dilinde *fianna*), eski İrlanda'nın kahraman savunucularından, Finn Mac Cumhaill (Fingal)'in efsanevî savaşçılarından almıştı. Önceleri irlandalı göçmenlerden meydana gelen dernek, sonradan birçok ülkede şubeler açtı, hattâ İrlanda'ya bile kol salarak orada *The İrish People* (İrlanda Halkı) adlı gazeteyi çıkardı (1865). Şaşırtmaca vermek için Kanada ve İngiltere'de girişilen hareketlerle beraber İrlanda'da başlayan ayaklanma, 1865'te liderlerden çoğunun tutuklanmasıyle sonuçsuz kaldı. Zamanla «fenians» kelimesi bile kullanılmaz oldu; ne var ki, harekete ruhunu veren düşünce önemini kaybetmedi. İrlanda Cumhuriyetçi Kardeşlik topluluğu, adanın siyasî hayatında gizli olduğu kadar önemli bir etki yapmaya devam ederken, İrlanda cumhuriyeti adına iş gören tedhişçi gruplar da birbirini takip etti. (L)

Fenice tiyatrosu, XVIII. yy.da Venedik'te yapılan sekiz opera binasından sonuncusu. Uzun süren tarihi, melodramlar çağında, özellikle Alessandro Lanari zamanında önemli olaylara sahne oldu: Rossini, Bellini, Donizetti ve Verdi'nin birçok operası ilk defa bu tiyatroda oynandı. 1853 Yılında La Traviata'nın uğradığı başarısızlık bu opera binasının tarihinde önemli bir olay olarak anılmağa değer. Günümüzde bu binada her yıl milletlerarası çağdaş müzik şenliği yapılmaktadır. (L)

FENİCHEL (Otto), avusturyalı psikanalizci (Viyana 1897-öl. 1946). Tıp öğrenimini Viyana üniversitesinde yaptı. Aynı üniversitede psikanaliz üzerine çalıştı. Berlin (1922), Oslo (1933-1935), Prag (1935-1937) Psikanaliz enstitülerinde psikanalizci gruplar meydana getirdi. 1937 Yılında Birleşik Amerika'ya göç etti. Birçok eser yazdı. Bunların arasında *Outline of Clinical Psychanalysis* (Klinik Psikanaliz Taslağı) [1934], *The Psychanalytic Theory of Neurosis* (Sinir Hastalıklarının Psikanalitik Kuramı) [1945] adlı eserleri en önemli olanlarıdır. (L)

FENİK i. (alm. *phennig*'den). Alman para birimi, 1/100 mark değerinde. || Hollanda para birimi, 1/2 sent değerinde. (L)

FENİK sıf. (fr. *phénique*). Kim. Bk. FENOL.

FENİKE. Esk. coğ. Ön Asya'da ülke; Suriye kıyısında Akdeniz boyunca, güneyde Ras Nakura dolaylarından kuzeyde Âsi ırmağının ağzına kadar Lübnan ve deniz arasında uzanırdı.

— Tar. Kenan'lı semîlerin III. binyılda yerleştikleri tarihî Fenike, Karmel dağından Ugarit'e kadar 300 km uzanan dar bir kıyı şeridini (40 km) içine alıyordu. Tarıma çok elverişli olmayan bu dağlık ülkenin halkı, denizciliğe yöneldi; üstelik ülkenin kayalık çıkıntılarla birbirinden ayrılmış küçük kantonlara bölünmüş olması da, Aka'dan ve Tir'den, Sidos ve Biblos yoluyle Arodas ve Ugarit'e kadar uzanan şehirler arasında ulaşımın kara yolundan çok deniz yoluyle yapılmasını gerektirdi. Deniz ile Suriye çölü arasında dar bir geçit olan, güneyde Filistin ve Sina yoluyle Mısır, kuzeyde de Fırat aracılığıyle Mezopotamya ve Küçük Asya ile ilişki kuran bölge, komşu büyük imparatorlukların göz diktiği zengin bir ticaret kavşağı oldu. (L)

FENİKECE i. Leng. Esk. sami dili; Tir ve Biblos şehirlerinde konuşulurdu. (*Fenike dili* de denir.)

— ANSİKL. *Fenikece.* Aslında Tir, Biblos şehirleriyle komşu bölgelerin dili olan *Fenikece* Kenan öbeğine giren bir samî dilidir. Bazı dilciler fenike dilinin «Orta Kenan» diliyle, Al-Amarna açımlamalarının dili «Güney Kenan», ugarit dilininse «Kuzey Kenan» diliyle aynı dil olduğunu ileri sürerler.

Arkeolojik buluntular ve samî filolojisindeki gelişme daha önce fenike dili için belirlenen zaman ve alanı çok genişletti. Gerçekten de bu dil üzerindeki bütün çalışmalarda, bugün, Biblos'daki *yalancı* hiyeroglif metinlerini hesaba katmak gerekir. Yaklaşık olarak M.Ö. 2100-1600 arasına ait olduğu sanılan bu taş veya bronz yazıtlar hiç bilinmeyen bir yazıyle yazılmış belgeleri kapsar; bu yazının birçok harfi mısır hiyerogliflerine, bazılarıysa fenike harflerine benzer.

Edouard Dhorme 1946'da bu bilinmeyen alfabeyi okumayı ve metinlerin çevirisini yapmayı başardı ve metinlerin fenike dilinin eski bir biçimiyle yazıldığını öne sürdü. Bugün, M.Ö. XIX. - XIV. yy. lara ait olan, özellikle Filistin'de de ele geçirilen Fenikece öncesine ait belgeler dizisinden de faydalanılmaktadır.

Fenikecenin tarihi genellikle üç döneme ayrılır:

a) *Eski Fenikece* (M.Ö. IX. yy.a kadar). Bu dönemden, yukarıda sözünü ettiğimiz metinlerden başka, Ahiram ve Hasdrubal yazıtları ve bir mızrak demiri üzerindeki yazı (yaklaşık olarak M.Ö. 1000), 950-980 arasına ait Abibaal, Yehimilk, Elibaal ve Şafatbaal yazıtları da vardır. Senirli'deki Yukarı Suriye Aram kralı Kilamu'nun yazıtı da XIX. yy.dan kalmıştır; Fenikecenin bu devirde Aramlıların edebiyat dili haline geldiği sanılır.

b) *Orta Fenikece* (M.Ö. VIII. yy.dan V. yy. a kadar). Taş üzerine kazılmış Orta Fenikece metinler bulundu; bu metinler yalnız asıl Fenike'de değil Fenikelilerin koloni haline getirdikleri bütün sit'lerde (Mısır, Sardinya, Sicilya, Malta v.b.) ele geçti. En ünlüleri Yehavmilk, Eşmunazar, Bodastar v.b. yazıtlarıdır.

c) *Yeni Fenikece* (M.Ö. V. yy. dan M.S. I. yy.ın başı ve daha sonrasına kadar). Bu dil, özellikle Atina'daki dikme taşlar (IV. yy.) veya İskenderiye'nin fethinden (M.Ö. 222) sonra Fenikelilerin Yunanlılara karşı koyuşlarını anlatan Ma'şub'un metni aracılığıyle bilinir; Fenike kolonileştirme eğiliminin batıya yönelmesi, Fenikeceye, Aramcanın yayılması yüzünden gerileyen diğer filistin dillerine oranla daha uzun süre varlığını koruma imkânı verdi (Biblos'daki bir yazıtın M.S. II. yy. dan kaldığı sanılır). Fenike kolonlarının azınlıkta kaldığı Kıbrıs adasında (halkın büyük kısmı Samî değildir) ele geçirilen M.Ö. IV. yy.a ait yazıtların dili, adadaki şehirler arasında bile fonetik ve dil bilgisi yönünden ayrılıklar bulunduğunu ortaya koyar; bu durum, Kıbrıs'ta konuşulan dilin Fenikeceye giren bir lehçe ailesi olduğunu ileri süren tezi destekler. Öte yandan Biblos'un dili bazı özelliklerle Fenike kıyılarındaki diğer ağızlardan ayrılır ve özellikle tanım edatının sözdizimindeki yeri bakımından İbranîceye benzer. Ama en büyük fenike lehçesi, M.Ö. V. yy.dan Kartaca'nın alınmasına kadar (M.Ö. 146) olan süre içinde batıda yeni Fenikeceye paralel olarak gelişen Kartaca* lehçesidir.

Dil ilişkileri bakımından Fenikece İbranîceyle yakın akrabadır. Ünsüz sistemi her iki dilde de aynıdır; ama yazılış, daima gerçek ses durumunu belirtmeyebilir: Yunanlıların *Tir* ve *Sayda* olarak duydukları şehir isimleri aynı *ş* ile başlar. İbranîceyle olan ünlü farkları daha belirgindir. Fenike dilinde Şegol'lü kelimeler yoktur: İbranîce *melek* karşılığı olarak Fenikecede *milk* vardır. Dişillik gösteren *t* son takısı, moabit dilinde de olduğu gibi Fenikecede de korunmuştur. İlk çekim eki halleri kaybolmuş yerini İbranîcede de görülen, çeşitli ön takılar almıştır. Kelimenin önüne konan tanım edatı Biblos'da çok erken kullanılmağa başlandı. Fenikece accusations ekiyle «ile» edatını ayırır (oysa bunlar İbranîcede aynıdır). Bazı özellikler zamirleri niteler: Fenikecede, İbranîcedeki *aşer*'i karşılayan zamir *eş* veya *aş* biçimindedir. Önceleri *v* (Biblos) olan tekil ve eril üçüncü şahıs soneki sonraları eril ve dişil için *y* oldu. Asur, moabit ve arap dillerinde olduğu gibi Biblos'ta da görülen *-t-* iç-ekli biçim daha sonra kayboldu. Bununla birlikte İbranîceninkinden çok az farklı olan Fenikecenin sözdizimi, bazı ayırıcı özellikler taşır: tanım edatının çok az kullanılması; mastarın, tarihî zaman olarak kullanılması ve bağımsız bir şahıs zamiri tarafından izlenmesi; zamanların daha kesin kullanılması (fenike dili daha sonra Arapçada da görülecek olan bir biçime başvurarak hikâye bileşik zamanı yapar; fiilin perfectum'u önünde *kân* [oldu] perfectum'unun kullanılması); hikâye bileşik zamanından sonra *vav*'ın kullanılmaması (yerlilerinin dili Ermenice olan bir bölgede yazılan Zakir mezar taşı yazısı hariç). Kelime hazinesinde ve imlâda ünlülerin yerini tutan ve ancak kendilerinden sonra noktalı bir ünlü geldiğinde telaffuz edilen ünsüzlerin azlığı ve çok kullanılan bazı terimlerin iki dilde aynı olmaması: altının ismi İbranîcede *zahav* (yalnız şiir dilinde) Fenikecede *harus*'tur; «yapmak» fiili arap dilinde olduğu gibi Fenikecede de *paal*'dır; oysa İbranîcede *asa* ağır basar; İbranîcedeki *nin* (vermek) fiilini Fenikece *ytn biçimi* karşılar v.b.

● *Fenike alfabesi.* Fenike dili yirmi iki ünsüz işaretten meydana gelen bir alfabeyle yazıldı; daha önce kullanılan karışık yazılardan farklıdır; fenike alfabesi önemli bir buluştur ve bugün yazılan hemen bütün diller bu alfabeyi Tir ve Sayda kolonlarına borçludur.

Fenike alfabesi, çok güç bir sorunlar dizisi ortaya çıkarır ve bu sorunlar bazen yeni arkeolojik buluntularla daha da karmaşık hale gelir. Her şeyden önce fenike alfabesinin kaynağı çeşitli varsayımların ortaya atılmasına yolaçtı. Bazı bilim adamları bu alfabenin mısır hiyerogliflerinden türediğini savundu; diğerleriyse kaynağının akkad ve hattâ ugarit alfabesi olduğunu ileri sürdü; bir kısmıysa varsayımların ege, filistin ve eski sina alfabelerine doğru yönelttiler.

Fenike sanatı

Sayda kralının antropomorf lahdi Louvre müzesi, Paris

kabartma bezekli madenî kap Lattaquié

ticaret gemisi bir alçak kabartmadan detay

Foto. LAROUSSE

Bugün, sorunun iki öğesi ve her şeyden önce de, M.Ö. XIV. yy. dan önceye ait olan (çünkü ugarit alfabesinin temeli oldu) ve ünsüzlerden meydana gelen alfabesi açık olarak kavranmağa çalışılmaktadır. Fenike alfabesinin mısır etkisiyle ortaya çıktığı sanılır. Daha sonra işaretlerin kökeni üzerinde duruldu. Bazı bilim adamları işaretlerin keyfî olarak bir bütün halinde yaratıldıklarını ileri sürerler; diğerleri, Biblos hiyeroglif öncesi devre ait metinlerdeki veya eski sina yazıtlarındaki bazı işaretlerle fenike harfleri arasındaki benzerliklere dayanarak bu alfabenin daha önceki yazılardan örneksendiğine inanırlarsa da hâlâ ilk samî yazı denemeleri arasındaki akrabalık bağları bilinmemektedir. (L)

FENİKELİ i. sıf. (*Fenike*'den *fenike-li*). Fenike halkından olan kimse. (M)

FENİKELİLER, M.Ö. XXVIII. yy.a doğru. Kenan ülkesine yerleşmiş samî ırkından halk. Menşeleri kesinlikle bilinmemektedir (Arabistan, Amurru ülkesi, Edom veya Moab ülkesi?). Yerli halkla karışan Fenikeliler (Ras Şamra kazıları bunu doğrular: paleolitik ve neolitik meskenler), Karmel dağından Ugarit'e (Ougarit) kadar uzanan kıyıya yerleştiler, burunları veya kıyılara yakın adaları seçerek birçok liman kurdular: (Azvad, Samariye, Trablus, Biblos dağı, Beritos, Sayda, Sur, Akkâ). Böylece kendilerini güney-kuzey rüzgârlarından ve bir istilâ tehlikesinden korumak istediler. Deniz yakınını seçmeleri, kabotaj yoluyle karadan daha kolay ilişkiler kurabilmelerinden ileri geliyordu. III. binyıldan itibaren Mısır ile ilişki kuran Fenikeliler, bu ülkeye gemi kerestesi (köknar ve sedir), hoş kokulu bitkiler, sıvı yağlar ve reçine sattılar. Özellikle Babilos'ta (ölülerin güzel kokulu maddelerle tahniti) Mısırlıların derin etkisi altında kaldılar, fakat siyasî bakımdan teşkilâtlanamadıkları için (Sur - Sayda gibi rakip sitelere ayrılış) II. binyıl başlarında mısır boyunduruğu altına girdiler.

Hiksos istilâsı ve hâkimiyeti sonunda, XV. yy.a ait al-amarra tabletlerinin de ortaya koyduğu gibi, o tarihten itibaren yeni istilâlara kapılarını kapamak isteyen Mısırlıların askerî işgaline uğradılar (XV. - XIV. yy. lar), Suriye'nin kuzeyini kontrolu altında tutan Hititlerle savaştıktan sonra da mısır hâkimiyetinde kaldılar (XIV. yy.).

Mısır etkisinin yanı sıra, XVIII. yy. dan itibaren Sur ve Sayda'da, denizlerin hâkimi olan ve limanlarına uğrayan Ege'lilerle (Girit'liler, sonra da Mykenai'lilerle) ilişki kurdular, (Ras Şamra kazıları). Nitekim, deniz kavimlerinin istilâsıyle Mısır'ın vesayetinden kurtulunca, Dorların ortadan kaldırdığı Ege-Mykenai egemenliğini canlandırmayı başardılar. Böylece bağımsızlığa kavuşan Fenikeliler, Sur sitesinin koruyuculuğu altında, büyük bir refah çağına eriştiler. Ticaret alanlarını yavaş yavaş genişlettiler: bir yandan, karada, çöl kervanlarının varış yerlerini (Hama, Şam, Tapsak) ellerinde tutup doğu mallarını satın almak, öte yandan da Akdeniz çevresinde birçok acente ve ticarî sömürge kurmak suretiyle Doğu ile Batı arasında simsarlık ve aracılık yaptılar. X. yy. da Kıbrıs'ta yerleşen Fenikeliler, Anadolu kıyılarında Yunanlılarla çatıştılar (Pamphylia, Lykia) ve bunlar tarafından Rodos'tan, Spor adalarından ve Dorade'lardan atıldılar. O zaman Batı Akdeniz'de yeni pazarlar aradılar. Akıllıca davranarak Tiren denizini Etrüsklerle Yunanlılara bıraktılar; Batı Sicilya'da Malta, Gozo ve Pantelleria adalarında Afrika ile ticarete elverişli üsler kurdular (IX. yy.); Sardunya ve İbiza yoluyle İspanya'ya, «Tharsis ülkesine» (Gades [XI. yy.]) ulaşmışlardı: Kuzey İspanya veya Cassiterides adalarından gelen gümüş ve kalay buradan fenike gemilerine yüklenirdi. Dönüşte, Afrika kıyı akıntılarından yararlanarak, eski sömürgeleri Hippo Diarnhytus ve Utique yoluyle Kartaca ve Küçük Syrte (Adrumet, Leptis) körfezine ulaşırlardı. Ticarî pazarların gelişmesiyle canlanan zanaat şehirlerde en parlak devrine girdi (Afrika, Girit ve Ege sahillerinin dikenli salyangozlarından elde edilen firfiri [erguvan] boyasıyle boyanan yünlüler Fenikelilerin tekelindeydi; ayrıca seramik ve lüks eşya ticareti de önemliydi). Gemiler kumaş, işlemeler, deri eşya ile süsleniyor, güzel kokularla kokulandırılıyordu. Alfabenin bulunması ve yaygın hale gelişi (Ras şamra ve biblos metinleri) ticarî işlerinde Fenikelilere büyük kolaylıklar sağladı ve bu yazı tarzının yayılmasına yardım etti. Bu faaliyette baş rolü oynayan Sur tamamıyle bir ticaret şehri olarak kaldı ve bu sebeple diğer Fenike şehirleri üzerinde üstünlük elde etti.

Bu sıra gittikçe kuvvetlenen ve denize bir mahreç arayan Asurlular, kuzeydoğudan Fenikelileri tehdide başladılar. Daha XI. yy. da Arvad, Tiglatpileser I'in eline geçmişti. IX. yy. da Sur, Sayda ve Arvad, Asurlulara haraç ödemekteydi. Bunlar, VIII. yy.da Kenan ülkesini istilâsına giriştiler, ancak bu davranış birçok başkaldırmaya yolaçtı ve Sur ile Sayda Asurlulara karşı koymak için birleştiler (Sur 701-672, 667; Sayda, 678'de Asarhaddon tarafından yakılıp yıkıldı), 672'de Ninova'nın düşmesiyle mısır etkisi yeniden kuruldu (612-604). Fakat bu etki, Fenike şehirlerinin Babil'in hâkimiyeti altına girmesini önleyemedi (Kargamış savaşı, 604), Babil'in düşmesinden sonra pers hâkimiyetiyle Sur'un çöküş devri başladı; Kartaca'nın ittifaktan çekilmesi ve iç isyanlar bu çöküşe yardımcı oldular. Bu olaylar, üstünlüğün Sur'dan Sayda'ya geçmesini sağladı. Sayda bir fenike konfederasyonunun başına geçerek önce Perslerle ittifak kurdu. Persler, sayda donanmasına elkoyarak bunu Kıbrıs'ta Yunanlılara karşı, ayrıca da Med savaşlarında (Hellespontos üzerinde gemilerden kurulan köprü; Salamis deniz muharebesi, 480), fakat Straton I zamanında (374-362) siyasetini değiştiren Sayda, pers baskısına karşı ayaklanarak yunan dostluğuna bağlandı. Straton, İskender fetihlerinde (İssos, 333) yararlanarak Arvad, Biblos ve Sayda'yı ele geçirdi ve buralarda hoş karşılandı; fakat Sur direndi ve ancak yedi aylık bir muhasaradan sonra baş eğdi. Yabancı hâkimiyetiyle fenike tacirlerinin işleri büsbütün durmadıysa da epeyce durgunlaştı: şimdi her yerde yunan denizciliğiyle, yunan mallarının rekabetiyle karşılaşıyorlardı. Fakirleşen, helenistik çağ savaşlarının getirdiği bozuk düzenden (Arap akıncılarının talanları, iç savaşlar, ermeni hükümdarı Tigran'ın hâkimiyeti, 83-69) zarar gören bu tüccarlar Roma imparatorluğu sınırları içinde kaldılar (64 yılında Suriye eyaleti) ve bundan böyle «suriyeli» adı altında tanınarak faaliyetlerine devam ettiler (İspanya'da, Galya'da ve Germania'da acentelikler).

— Din. Ras Şamra'da (M.Ö. XIV. yy. ortaları) bulunan metinlerden ve ileri çağ yazarlarının fenike kaynaklarından edindikleri bilgilerden anlaşıldığına göre, fenike dini asya asıllı olmakla beraber Mezopotamya aracılığıyle en eski sümer inançlarının etkisi altında kalmış görünür. Tabiat kuvvetlerini tanrılaştırmış olan bu din, iki temel ruha dayanıyordu: «kadın ruh»'u, döllendirme tanrıçası İştar ile bereket tanrıçası Atargatis; «erkek ruh»'u ise yıldırımlar hâkimi ve dağ tepeleri tanrısı olan ergin yaştaki Hadad ile İştar'ın oğlu veya sevgilisi olan genç Adonis temsil etmekteydi. Her şehrin tercih ettiği bir tanrı veya tanrıçası vardı; tanrıların durağı bilinen bazı dağ tepelerine (Baal - Lübnan), nehirlere (Adonis, Asklepios), kutsal ağaçlara, bazı konik taşlara (Bêt-El) tapılırdı; dağ, tepe gibi yüksek yerlerdeki tapınaklarda, tanrıların lûtfunu elde etmek için kurbanlar verilirdi; Kenan ülkesi samîlerinde öteden beri süregelen ve Kartaca'da da rastlanan bir âdet de ilk çocukların kurban edilmesiydi; bu âdet ileri bir çağa kadar (M.Ö. III. yy.) sürdü.

— G. santl. M. Ö. III. binyıla, fenike sanatının başlangıcına kadar uzanır, en parlak çağı ise M.Ö. II. binyıl başlarına rastlar. Ras Şamra kazılarından (Bk. UGARİT) öğrenildiğine göre fenike sanatı, Mezopotamya, Mısır, Mitanni, Hitit bölgeleri, hattâ Girit sanat akımlarının etkisinde kaldı; bu sanatların birçok unsurunu ustalıkla uygulamayı başaran Fenikeliler gerçekten orijinal eserler verdiler.

Mimarîde en çok kullanılan malzeme taştı. Zengin evleri tek katlıydı, içinde kuyular ve hamamlar vardı. Tapınaklar, Ras Şamra'da görüldüğü gibi, etrafları duvarlarla çevrili iki dikdörtken avludan meydana geliyordu; odalar koridorlar üzerindeydi. Avlulardan birinde, üstü açık, basamaklarla çıkılan bir sunak vardı. Şehircilik çok gelişmişti. Kalın kale bedenleriyle korunan şehirlerde birçok su yolu yer alırdı; yeni mahallelerde sokaklar dikey olarak kesişirdi.

Mezarlar, Mısır mezarları gibi özenle inşa edilmişti: önceleri evlerin altında bulunan bu mezarlar, sonraları geniş kaya içi mezarlıklarında toplandı. Bu kabirlere merdivenli dromoslardan inilirdi; tavan, bindirmeli ve tonozlu, yerler kayaktaşı döşeliydi; içlerinde, bol sayıda zengin eşyalar bulunurdu. Mumyalanmış ölüler genellikle büyük lahitler içine konulurdu. (Bk. BİBLOS ve SAYDA.) Heykeltıraşlıktan, açık bir mısır etkisi taşıyan Biblos kolosu gibi ancak birkaç eser kalmıştır. Alçak kabartma sanatı güzel örnekler vermiştir. Ras Şamra kazılarında ele geçen dikilitaşlardan biri (Louvre müzesi) üzerinde görülen tanrının sırtında kısa bir önlük - peştemal, elinde bir mızrak vardır; mızrağın tahta sapı kıvrımlı dallarla süslüdür (M.Ö. XIV. yy.) Fenike alçak kabartmaları mısır ve mezopotamya etkisinden kesinlikle kurtulmuştur; Nitekim, bu dikili taş üzerindeki tanrının gözleri ve sakalı profilden görünür. Alçak kabartmalar lahitler üzerinde de görülür. En güzellerinden biri, Biblos kralı Ahiram'ın lotus çiçekleri ve ağlayan kadınlarla süslü lahtidir (M.Ö. 1240). Bronz işçiliği çok zengin ve güzel eserler verdi, özellikle perde topuzları bütün Eski Doğu'da ün saldı. En güzelleri, Ras Şamra kazılarında heykelcikler birarada bulundu.

Fildişi işçiliği de dikkati çeker: Arslantaş'ta bulunan ünlü fildişi eserlerle Ras Şamra'daki levhalar bunlar arasındadır, bazı küçük çekmece kapaklarında miken sanatının etkisi görülür. (L)

FENİL—. Kim. Bileşiminde fenil kökü bulunan bileşikleri adlandırmakta kullanılan önek. (L)

FENİL i. (fr. *phényle*). Kim. Formülü —C_6H_5 olan tek değerli kök; hidroksil grubunun ayrılmasıyle fenol'den veya bir hidrojen atomunun ayrılmasıyle benzen'den türer.

— ANSİKL. *Fenil* kökü, benzenin tek ornatmalı türevlerinde ve fenollü eterlerde bulunur. C_6H_5—O—C_6H_5 formülündeki *fenil oksit* sardunya kokusunda, 28°C'ta eriyen, 252°C'ta kaynayan katı bir maddedir. ‖ *Fenil salisilat.* Bk. SALOL. ‖ *Fenil izosiyanat.* Bk. KARBANİL.

◆ **Fenilli** sıf. Bileşiminde fenil kökü bulunan bir türev için kullanılır. (L)

FENİLAKRİLİK sıf. (fr. *phénylacrylique*). Kim. *Fenilakrilik asit*, akrilik asidin fenilli türevi: α izomeri *atropik* asit, β izomeri ise *sinnamik* asit'tir. (L)

FENİLALANİN i. (fr. *phénylalanine*). Kim. C_6H_5—CH_2—$CH(NH_2)$ CO_2H formülündeki β - fenil - α - aminopropiyonik aside verilen ad.

— ANSİKL. Levojir *fenilalanin,* burçak filizlerinde asparajin'le birlikte bulunur. Albüminoit'lerin bozunmasıyle meydana gelir, 283°C'ta erir. (L)

FENİLAMİN i. (fr. *phénylamine*). Kim. *Eşanl.* ANİLİN. (L)

FENİLARSİNİK sıf. (fr. *phénylarsinique*). Kim. Bk. FENİLARSİNLER.

FENİLARSİNLER çoğl. i. (fr. *phénylarsines* ve türk. *-ler*'den). Kim. Arsenikli hidrojendeki ($As\ H_3$) hidrojenin yerine fenil köklerinin geçmesiyle türeyen bileşikler grubu. (Başlıca türevler şunlardır: *fenilarsin diklorür* $C_6H_5AsCl_2$, *difenilarsin klorür* $(C_6H_5)_2AsCl$, *trifenilarsin* $(C_6H_5)_3As$. Bu maddeler, *fenilarsinik asit* $C_6H_5AsO(OH)_2$, *difenilarsinik asit* $(C_6H_5)_2AsOOH$, *arsenobenzen* C_6H_5—As—As—C_6H_5 gibi yükseltgeme ürünleri verir.) [L]

FENİLASETALDEHİT i. (fr. *phénylacétaldéhyde*). Kim. Fenilasetik aldehit. (L)

FENİLASETAMİT i. (fr. *phénylacétamide*'den). Kim. Fenilasetik asidin

C_6H_5—CH_2—CO—NH_2

formülündeki amidi; 154°C'ta erir ve benzil siyanürün hidratlanmasıyle elde edilir. *Eşanl.* FENASETAMİT. (M)

FENİLASETİK sıf. (fr. *phénylacétique*). Kim. Bir fenil kökünün bir hidrojen atomunun yerine geçmesiyle, tekabül ettikleri ase-

tik bileşiklerden türeyen aldehit, asit, amit, nitril gibi maddeler için kullanılır.

— ANSİKL. *Fenilasetik aldehit,* $C_6H_5-CH_2-CHO$, 194°C'ta kaynayan ve parfümeride kullanılan sümbül kokusunda bir sıvıdır. (*Eşanl.* FENİLETANAL.) 76°C'ta eriyen ve 262°C'ta kaynayan *fenilasetik asit,* $C_6H_5-CH_2-CO_2H$, tekabül ettiği *nitril*'in $C_6H_5-CH_2-CN$ veya benzil siyanür'ün hidratlanmasıyle elde edilir. 232°C'ta kaynayan benzil siyanür de, patasyum siyanürün benzil klorüre etkimesiyle elde edilen bir sıvıdır. Esterleri parfümeride kullanılır. Etil *fenilasetat,*

$$C_6H_5-CH_2-CO_2-C_2H_5,$$

226°C'ta kaynayan bir sıvıdır; sodyumla indirgenerek feniletilik alkol verir. (L)

FENİLASETİLEN i. (fr. *phénylacétylène*). Kim. Formülü $C_6H_5-C\equiv CH$ olan asetilen karbür; stirolen bromürün, bütil alkol içindeki potasyum hidroksit çözeltisiyle ısıtılmasından elde edilir. (141°C'ta kaynayan bir sıvıdır. Madenlerle, asetilen gibi, çeşitli maden türevleri verir. *Eşanl.* FENİLETİN. (L)

FENİLASETONİTRİL i. (fr. *phénylacéto-nitrile*). Kim. Fenilasetik* nitril. (L)

FENİLBENZEN i. (fr. *phénylbenzène*). Kim. *Eşanl.* DİFENİL. (L)

FENİLBÜTAZON i. (fr. *phénylbutazone*). Eczc. Dioksi-difenil-bütilpirazolidin'in kısa adı. Romatizmaya karşı etkili, iltihap giderici ve ateş düşürücüdür. Ağızdan ve gödenden verilerek veya kas içine şırınga edilerek romatizmada, artritlerde ve nikris hastalığında kullanılır. (L)

FENİLEN i. (fr. *phénylène*). Kim. Formülü $=C_6H_4$ olan iki değerli kök. Bir hidrojen atomunun ayrılmasıyle fenil'den veya iki hidrojen atomunun ayrılmasıyle benzen'den türeyen fenilen kökü, benzenin iki ornatmalı türevlerinde bulunur. Bunun için *orto, meta* ve *para* izomerlerini ayırt etmek gerekir. (L)

FENİLENDİAMİNLER çoğl. i. (fr. *phénylènediamines* ve türk. *-ler*'den). Kim. Benzenden türeyen $C_6H_4(NH_2)_2$ formülündeki diaminler. *Eşanl.* DİAMİNOBENZENLER.

— ANSİKL. *Fenilendiaminler*'in *orto, meta* ve *para* izomerlerinden birincisi 102°C'ta erir, 252°C'ta kaynar ve az kullanılır. Dinitrobenzen'in indirgenmesiyle elde edilen *metafenilendiamin,* 63°C'ta erir, 287°C'ta kaynar; nitröz asitle, *vezüvin* veya *Bismarck kahverengisi* denilen bir azo-boyarmadde verir. Bu tepkime, meta-fenilendiamin'in analizinde de kullanılır. *Para-fenilendiamin* 147°ta erir, 267°C'ta kaynar;

$$(CH_3))_2N-C_6H_4-NH_2$$

formülündeki dimetilli türevi, nitrozodimetilanilin'in indirgenmesiyle elde edilir ve etilen mavisi gibi boyarmaddelerin hazırlanmasında kullanılır. (L)

FENİLETANNİTRİL i. (fr. *phényléthane-nitrile*). Kim. $C_6H_5-CH_2-CN$ formülündeki bileşik. (BENZİL SİYANÜR de denilen feniletannitril, sodyum siyanürün benzil klorüre etkimesiyle elde edilir; 233°C'ta kaynayan, latin çiçeği kokusunda, yağlı bir sıvıdır.) [L]

FENİLETİLEN i. (fr. *phényléthylène*). Kim. *Eşanl.* STİROLEN. (L)

FENİLETİLİK sıf. (fr. *phénylétyhlique*). Kim. Gülyağında bulunan

$$C_6H_5-CH_2-CH_2OH$$

formülündeki bir alkol için kullanılır. *Eşanl.* FENİLETANOL.

— ANSİKL. *Feniletilik alkol,* parfümeride, gül kokusundaki esansların temel maddesi olarak kullanılır. Sentetik yoldan, benzen'in etilen oksitle yoğunlaştırılmasıyle ucuz olarak elde edilir. 219°C'ta kaynayan, suda az çözünen, renksiz bir sıvıdır. (L)

FENİLETİLMALONİLÜRE i. (fr. *phényléthymalonyulurée*). Eczc. *Eşanl.* FENOBARBİTAL. (L)

FENİLFOSFİN i. (fr. *phénylphosphine*). Kim. $C_6H_5PH_2$ formülündeki bir fenilli fosfin; yükseltgemeyle *fosfenil oksit'e* dönüşen, pis kokulu, 160°C'ta kaynayan bir sıvıdır. || Fenilli fosfinlerin genel adı.

— ANSİKL. *Fenilfosfin*'lerin, sırayle birincil, ikincil ve üçüncül *fosfin* olan

$$C_6H_5PH_2,\quad (C_6H_5)_2PH,\quad (C_6H_5)_3P$$

formüllerindeki monofenil—, difenil— ve trifenilfosfin gibi üç çeşidi bilinir. Bu maddeler, susuz alüminyum klorür eşliğinde, benzen'in fosfor triklorür'le işlenmesiyle meydana gelen *fosfenil klorür*'den $C_6H_5PCl_2$ elde edilir. Fosfenil klorür, iyothidrik asit etkisiyle *fenilfosfin,* ısı etkisiyle difenilfosfin klorür $(C_6H_5)_2PCl$ ve iki mol bromobenzen'le karışım halinde olduğu zaman, sodyum etkisiyle trifenilfosfin verir.

Bu bileşikler ve bunlara tekabül eden klorürler, fenilfosfinik ve difenilfosfinik asitler, trifenilfosfin oksit gibi yükseltgeme ürünleri verir. (L)

FENİLFOSFİNİK sıf. (fr. *phénylhosphinique*). Kim. Bk. FENİLFOSFİN.

FENİLGLİKOKOL i. (fr. *phénylglycocolle*). Kim. *Eşanl.* FENİLGLİSİN. (L)

FENİLGLİKOL i. (fr. *phénylglycol*). Kim. Stirolenden elde edilen

$$C_6H_5-CHOH-CH_2OH$$

formülündeki glikol. (L)

FENİLGLİKOLİK sıf. (fr. *phénylglycolique*). Kim. *Eşanl.* MANDELİK. (L)

FENİLGLİSİDİK sıf. (fr. *phénylglycidique*). Kim. Formülü

$$C_6H_4-\underset{\diagdown\ O\ \diagup}{CH-CH}-CO_2H$$

olan bir asit için kullanılır. 84°C'ta eriyen fenilglisidik asit, ısı etkisiyle kolayca fenilasetik aldehit ve karbondioksite ayrışır. Benzolik aldehitin etil klorasetatla yoğunlaşması sonunda, ester halinde elde edilir. (L)

FENİLGLİSİN i. (fr. *phénylglycine*). Kim. $C_6H_5-NH-CH_2-CO_2H$ formülündeki bileşik; anilin'in klorasetik asitle yoğunlaşmasından elde edilir. *Eşanl.* FENİLGLİKOKOL, ANİLİNOASETİK ASİT.

— ANSİKL. *Fenilglisin,* suda az çözünen ve 127°C'ta eriyen billûrlar meydana getirir. Sodyum amidür eşliğinde alkali ortamda eritilerek sentetik çivit yapımında kullanıldığı için, fenilglisin sanayide bol miktarda üretilir. (L)

FENİLGLİSİN - ORTOKARBOKSİLİK sıf. (fr. *phénylglycine-ortho-carboxylique*). Kim. Formülü

$$C_6H_4\,(CO_2H)\,NH-CH_2-CO_2H$$

olan bir asit için kullanılır. (Antranilik asidin klorasetik asitle yoğunlaştırılmasından elde edilen bu asit, alkali ortamda eritilerek eskiden sanayide çivit yapımında kullanılırdı.) [L]

FENİLHİDRAKRİLİK sıf. (fr. *phénylhydracrylique*). Kim. α'da veya β'da fenillenmiş hidrakrilik asit için kullanılır.

$$C_6H_5 - CHOH - CH_2\,CO_2H$$

formülündeki fenilhidrakrilik asit, 93°C'ta erir ve suyun β - bromohidrosinnamik aside etkimesiyle elde edilir. (α - fenilhidrakrilik aside *tropik* asit* te denir.) [L]

FENİLHİDRAZİN i. (fr. *phénylhydrazine*). Kim. Formülü $C_6H_5NH-NH_2$ olan ornatılmış hidrazin.

— ANSİKL. *Fenilhidrazin,* diazobenzen klorürün indirgenmesiyle elde edilir. Saf haldeyken, 196°C'ta eriyen, 241°C'a doğru kaynayan renksiz bir katı maddedir. Billûrlaşmış tuzlar veren, indirgeme gücü yüksek zayıf bir bazdır. Fenilhidrazin, aldehit ve ketonlarla birleşerek *fenilhidrazonları,* şekerlerle birleşerek billûrlaşmış *osazonları* meydana getirir. Fenilhidrazinle yoğunlaşan β- getonik asitler, pirazolonik kapalı zincirleri verir. Bu tepkimeler antipirin ve bazı boyarmaddelerin (tartrazin, flavazin) yapımında kullanılır. (L)

FENİLHİDRAZON i. (fr. *phénylhydrazone*). Kim. Genel formülü

$$C_6H_5NH-N=C(R)R$$

olan bileşiklerin genel adı. Bk. FENİLHİDRAZİN. (L)

FENİLHİDROKSİLAMİN i. (fr. *phénylhydroxylamine*). Kim. C_6H_5NHOH formülündeki ornatılmış hidroksilamin; nitrobenzen'in nötr ortamda çinkoyle indirgenmesinden elde edilir. (181°C'ta eriyen bu bileşik, kimyasal tepkimelerle tuzlar verir; sülfürik asit etkisiyle, para-aminofenol'e dönüşür.) [L]

FENİLİK sıf. (fr. *phénylique*). Kim. Bileşiminde fenil kökü bulunan bileşikler, özellikle eterler veya esterler için kullanılır. (L)

FENİLKARBİLAMİN i. (fr. *phénylcarbylamine*). Kim. $C_6H_5-N\equiv C$ formülünde ve boğucu kokuda sıvı bileşik. 166°C'ta kaynar, alkollü sodyum hidroksit eşliğinde kloroformun aniline etkimesiyle elde edilir. (L)

FENİLKARBİMİT i. (fr. *phénylcarbimide'*-den). Kim. Formülü $OCNC_6H_5$ olan, boğucu kokulu bileşik. 169°C'ta kaynar, anilinin oksalik amit'inin su kaybetmesiyle elde edilir. Alkollerden feniliüretanları elde etmekte kullanılır. (Bk. KARBANİL.) *Eşanl.* FENİL İZOSİYANAT. (L)

FENİLKARBİNOL i. (fr. *phénylcarbinol*). Kim. *Eşanl.* BENZİLALKOL. (L)

FENİLKETONÜRİ i. (fr. *phénylcétonurie'*-den). Sidikte fenil-pirüvik asit bulunması ve zekâ geriliği şeklinde beliren soydan geçme çekinik hastalık.

— ANSİKL. *Fenilketonüri*'nin sebebi, fenilalanin'in kusurlu oksitlenmesi yüzünden tirozin'e dönüşememesi şeklinde bir metabolizma bozukluğudur (kan plazmasındaki fenilalanin miktarı normalin 20-60 katına çıkar). Hastalığın başlıca belirtileri az çok belirgin bir zekâ geriliğiyle sonuçlanan ruhsal gelişmede gecikme ve sinirsel bozukluklardır (sara, aşırı kas gerginliği). Doğumdan hemen sonra demir perklorür ile sidikte yapılan basit bir test, hastalığın erken teşhisini sağlar, bundan sonra fenilalaninsiz bir beslenme ile hastalığın sonuçları önlenmiş olur. (L)

FENİLKLOROFORM i. (fr. *phénylchloroforme*). Kim. Tolüen'in klorlanmasıyle elde edilen, $C_6H_5-CCl_3$ formülündeki bileşik. (L)

FENİLLAKTİK sıf. (fr. *phényllactique*). Kim. α veya β yerine bir fenil kökünün geçmesiyle meydana gelen

$$C_6H_5-CH_2-CHOH-CO_2H$$

formülündeki bir laktik asit için kullanılır. 97°C'ta eriyen bu asidin α'da fenillenmiş türevine *atrolaktik** asit denir. *Eşanl.* BENZİLGLİKOLİK. (L)

FENİLMERKAPTAN i. (fr. *phénylmercaptan*). Kim. C_6H_5-SH formülündeki fenilli merkaptan; 169°C'ta kaynayan, fena kokulu bu madde, potasyum sülfür asidin sodyum benzen-sülfonat'a etkimesiyle elde edilir. *Eşanl.* TİYOFENİL. (L)

FENİLPROPİYOLİK sıf. (fr. *phénylpropiolique*). Kim. $C_6H_5-C\equiv C-CO_2H$ formülündeki bir asetilenik asit için kullanılır. (Alkollü potasyum hidroksidin dibromofenilpropiyonik asitlere etkimesiyle elde edilen bu madde, 136°C'ta erir, orto yerine azotun geçmesiyle elde edilen türevi çivit yapımına elverişli olmakla birlikte, bu sen-

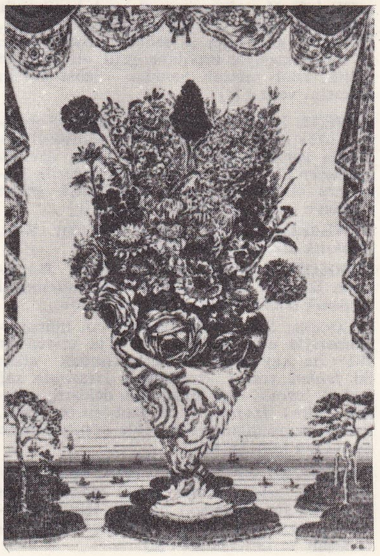

FENNÎ MEHMED DEDE'nin panosu

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

tez sanayide pek uygulanmaz.) [L]

FENİLPROPİYONİK sıf. (fr. *phénylpropionique*). Kim. Propiyonik asitten türeyen ornatmalı asitler için kullanılır. (*Hidrosinnamik* asit ve *hidratropik* asit gibi iki izomeri vardır.) [L]

FENİLSENEVOL i. (fr. *phénylsénevol*). Kim. Formülü $SC{=}NC_6H_5$ olan fenil izotiyosiyanat. Tiyokarbanilit'in fosforik asitle işlenmesinden elde edilen, kuvvetli bir hardal kokusundaki fenilsenevol, 222°C'ta kaynar. *Eşanl.* TİYOKARBANİL. (L)

FENİLSÜLFÜRİK sıf. (fr. *phénylsulfurique*). Kim. *Fenilsülfürik asit,* yalnız tuzlarıyle bilinen fenilsülfat asidine verilen ad. (Potasyum fenilsülfat $C_6H_5OSO_3K$, at sidiğinde ve fenol yutan bir insanın idrarında bulunur.) [L]

FENİLSÜLFÜRÖZ sıf. (fr. *phénylsulfureuse*). Kim. BENZEN SÜLFONİK'in eskiden kullanılan adı. || Fenil sülfit asidi için de kullanılır. (L)

FENİLÜRE i. (fr. *phénylurée*). Kim. Üre'nin fenilli türevi. *Eşanl.* FENİLKARBAMİT.

— ANSİKL. *Fenilüre* C_6H_5—NH—CO—NH_2, potasyum siyanatın anilin tuzlarına etkimesiyle elde edilir. Alkolde çok kolay çözünen billûrlar halinde bulunur. (L)

FENİLÜRETAN i. (fr. *phényluréthanne*). Kim. Genel formülü C_6H_5—NH—CO_2R olan billûrlu bileşiklerin genel adı. Alkollerin fenil izosiyanatla olaya girmesinden elde edilen bu bileşikler, alkollerin tanınmasında kullanılır. (L)

FENİMELMATLÛB ünl. (ar. *fe-niᶜm-el-matlūb*). *Esk.* «İstediğim buydu!» anlamında kullanılır: — *Bugün pazar* [...] *Hava da fena* [...] *Ben de dükkânı kapayayım* [...] *Hep beraber gideriz* [...] *Feni'delmatlûb* (Ahmed Rasim). [M]

FENİNDİON i. (fr. *phénindion*). Eczc. Fenilindan-dion'un kısa adı. Kan pıhtılaşması üzerinde kumarin türevleri gibi etki gösteren pıhtı giderici bir maddedir. (Trombozların tedavisinde ağız yolu ile verildiği gibi pıhtı dağıtıcı merhem olarak da kullanılır.) [L]

FENİODOL i. (fr. *phéniodol*). Eczc. Fenilhidroksi-diyodo-fenil-propyonik asidin kısa adı. Bu maddenin sodyum tuzu, öd yollarının radyografisinde kullanılan kontrast bir maddedir. (Az toksik olduğu için feniodol ağız yoluyle verilir; dozu 3-5 gr'dır.) [L]

FENİSİT i. (fr. *phoenicite*). Miner. Tabiî kurşun kromat. Ural dağlarında koyu kırmızı billûrlar halinde, krokoiz'le birlikte bulunur. (L)

FENJİT i. (fr. *phengite*'ten). Miner. Muskovit cinsinden mika çeşidi; bileşiminde belirli oranda demir, magnezyum ve fazla miktarda silisyum bulunur. (L)

FENKEN i. (fr. *fenchène*'den). Kim. Formülleri $C_{10}H_{16}$ olan ve α, β, γ, δ harfleriyle gösterilen dört terpenik karbürün adı. (156°C'ta kaynayan α- fenken, izofenkol'ün su kaybetmesiyle meydana gelir ve bir mol asetik asidi tutarak yeniden izofenkol'ün asetatını verir.) [L]

FENKİL i. (fr. *fenchyle*'den). Kim. Formülü $C_{10}H_{17}$ olan tek değerli kök; hidroksil kökünün ayrılmasıyle fenol'den türer. (*Fenkil klorürler* $C_{10}H_{17}Cl$, fosfor pentaklorürün fenkollere etkimesiyle veya hidroklorik asidin fenken'e katılmasıyle elde edilir.) [L]

FENKİLİK sıf. (fr. *fenchylique*'ten). Kim. *Fenkilik alkol. Eşanl.* FENKOL. (L)

FENKOL i. (fr. *fenchol*'den). Kim. Borneol'ün izomeri olan $C_{10}H_{17}OH$ formülündeki *terpenik alkol. Eşanl.* FENKİLİK ALKOL.

— ANSİKL. Sağ ve sol *fenkol*'ların hidrojenlenmesiyle elde edilen, 45°C'ta eriyen ve 201°C'ta kaynayan, optik bakımdan etkin iki *fenkol* vardır. (İndirgeme sırasında sağ fenkol levojir, sol fenkol de dekstrojir haline gelir.) *İzofenkol* de izoborneol gibi, fenken'in asetillenmesiyle elde edilen fenken asetat'tan üretilir. (L)

FENKOLİK sıf. (fr. *fencholique*'ten). Kim. Kamfolik asidin (kâfur asidi) izomeri olan $C_{10}H_{18}O_2$ formülündeki bir asit için kullanılır. Fenkon'un alkali ortamda ergimesiyle elde edilir ve 19°C'ta erir. [L]

FENKON i. (fr. *fenchone*'dan). Kim. Formülü $C_{10}H_{16}O$ olan terpenik keton; 193°C'ta kaynayan fenkon'un *dekstrojir* çeşidi rezene esansında, *levojir* çeşidi ise mazı esansında bulunur. (Kâfur'un izomeri olan fenkon, bütün özellikleriyle bu maddeye benzer. İndirgeme sonucu, borneol'lere benzeyen fenkolleri verir. Erimiş alkalilerin etkisiyle *fenkolik asit*'e dönüşür.) [L]

FENLENMEK dönşl. f. (ar. *fenn*, bilgi'den *fen-le-n-mek*). *Halk dili* [Kızlar İçin] Yaşına göre bilmemesi gereken şeyleri bilmek. (M)

FENMEN (Mithat), türk bestecisi (İstanbul 1916). Müzik eğitimini Paris'te École Normale de Musique'de yaptı; Alfred Cortot'dan piyano, Nadia Boulanger'den beste öğrendi. Bir süre de Münih Devlet konservatuvarı bestecilik bölümünde çalıştıktan sonra Türkiye'ye dönerek öğretmenlik ve bestecilik yaptı. Başlıca eserleri: piyano için iki parça; piyano ve orkestra için *Konçertino;* üfleme çalgılar için bir dörtlü ve Tevfik Fikret'in *Balıkçılar*'ı üzerine bir orkestra bölümü. (M)

FENNER VON FENNEBERG (Ferdinand), avusturyalı devrimci (Trento 1820-Bregenz 1863). Subay, 1843'te askerlikten, sonra Avusturya'dan ayrıldı. 1843'te Viyana'ya döndü, devrim hareketine faal olarak katıldı. Sonra ayaklanan Pfalz soylularına kumanda etti (1849). A.B.D.'ye sığınmak zorunda kaldı. (L)

FENNÎ sıf. (ar. *fenn*'den *fennî*). Fen ile ilgili: *Meşhurlardan her müellifin fennî, edebî, tarihî eserleri için saflarda yerler kısım kısım bölünmüştür* (H. R. Gürpınar). || Tekniğine uygun iş gören: *Fennî sünnetçi.* || *Fennî ıstılah* veya *fennî tabir. Esk.* Teknik terim.

— Huk. *Fennî kıymeti haiz eşya.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Med. kn. md. 697 ve Âsarı Atîka nizamnamesi hükümlerine göre, fennî kıymeti haiz eşya'dan, nadir tabiat eşyaları ile özellikle âsarı atîka anlaşılır. Bir şeyin fennî kıymeti haiz sayılabilmesi için, onun önce ilmen değerli olması gereklidir. Jeolojik, arkeolojik ve tarihî yönden önemli olan şeyler, fennî kıymeti haizdirler. Sonra bu şey nadir olmalıdır. Ayrıca söz konusu eşya hiç kimsenin mülkiyetinde de bulunmamalıdır. Son olarak aranan şart ise, bunların menkul eşya olmasıdır. Tarihî binalar ve harabeler bu kavramın içine girmez. Bu şartları haiz olan bir şey devlete ait olur. Bunları bulanlar, bunu devlete devretmek zorundadırlar. Ancak bu devir halinde, o şeyi bulan veya o şey aynı zamanda define niteliğinde ise (bk. DEFİNE), içinde bulunduğu şeyin sahibi münasip bir tazminat isteyebilir (Med. kn. md. 697/II). Aynı şekilde, Md. kn. md. 697/I'e göre, gayrimenkulünde bu tipten eşya bulunan kimseler, uğrayacakları zararın tam karşılanması şartıyle, gerekli olan kazıların yapılmasına izin vermek zorundadırlar. Âsarı Atîka nizamnamesinin 7. maddesi ise, içinde bu gibi eşya bulunan yerlerin kamulaştırılmasını öngörmektedir.

◆ **Fenniye** sıf. *Esk.* Fennî'nin dişili: *Mebâhis-i fenniye,* fenle ilgili bahisler. (M)

FENNÎ BEY, divan şairi (öl. 1808). Hotin muhafızı Ahmed İzzet Paşanın oğlu. Enderunda yetişti. Mustafa IV'ün Sır kâtipliğinde bulundu. Alemdar Mustafa Paşanın Mustafa IV'ü tahttan indirip boğdurduğu sırada öldürüldü. Yazma bir *Divan*'ı vardır. (M)

FENNÎ BEY (İsmail). Bk. ERTUĞRUL İSMAİL FENNÎ.

FENNÎ EFENDİ Hakkâkbaşı, osmanlı hakkâkı (öl. 1832). Padişah ve saray mensuplarının mühürlerini kazımakla görevliydi. Bu sebeple kendisine *Hakkâkbaşı* unvanı verildi. Doğunun ince sanatlarından olan mühürcülüğün en iyi temsilcisidir. (M)

FENNÎ MEHMED DEDE, divan şairi (öl. İstanbul 1715). Sadrazam Ayaz Paşanın torunu. Mevlevî tarikatına bağlıdır. Köprülü Fazıl Ahmed Paşaya bir kaside sunduğu için Cizye kâtibi oldu. Daha sonra Mehmed IV'ün musahipleri arasına girdi. Boğaziçi'ni tasvir eden manzum eseri *Sevahilname* ile ününü yaptı. Yazma bir *Divan*'ı vardır. (M)

FENNOMAN, Finlandiya'da isveç etkisine karşı çıkan bir milliyetçi guruba verilen ad.

— ANSİKL. XIX. yy.ın başlarında bu ad ülkedeki çeşitli milliyetleri birleştirerek Finlandiya'nın birliğini sağlama hayalini kuran bir grup insanı belirtiyordu. 1820'den sonra sadece fin diline ve milliyetine taraftar olanlar için kullanıldı. R. Van Becker, G. Renvall, Z. Topelius, Lönnrot ve M. A. Castren'in temsil ettiği hareket başlangıçta edebî bir özellik taşıdığı halde, kısa zamanda siyasî ve sosyal eğilimler gösterdi. 1844-1846 Yıllarında, J. V. Snellmann, *Saima* gazetesinde, milliyetler ilkesine ve fin halk kitlesini isveç kültürü etkisinden kurtarma zorunluğuna dayanan fennoman doktrinlerini kesinlikle belirtti. 1877'de, rahip ve köylü sınıfına dayanan ve Diyet meclisinde çoğunluğu elde tutan fennoman partisi, siyasî hayatta gittikçe artan bir nüfuz kazandı. Parti, XIX. yy. sonlarına doğru, din ve siyasette muhafazakâr olan eski fennoman partisi ile, dil konusunda ondan az inatçı olmayan, fakat siyasette daha liberal bir anlayışı benimseyen ve isveç partisi (suecoman) ile işbirliği yapmak isteyen yeni fennoman partisi olmak üzere ikiye bölündü. Finlandiya bağımsızlığına kavuştuktan (1917) sonra yeni partiler belirdi. Ama dil konusundaki çatışma, isveç unsuru ile fin milliyetçileri arasında inatla sürdü ve 1930 dolaylarında en ateşli safhasına girdi. 1939-1944 Savaşı sırasında birlikte yaşanılan güç durumlar sonunda yatışan bu çatışma, bugün sona ermiş bulunmaktadır. (L)

FENNOSKANDİYA, Finlandiya, İsveç ve Norveç tarafından meydana getirilen ve eski bir kütle üzerinde uzanan bütüne bazen verilen ad. (L)

FEN(O)—. Kim. Bir bileşiğin formülünde benzen halkası bulunduğunu gösteren önek. (L)

FENO—, yun. *phainein*, parlamak, kelimesinden alınan ve bazı kelimelerin başına getirilen önek. (L)

FENOBARBİTAL i. (fr. *phénobarbital*). Eczc. Eskiden sinir yatıştırıcı ilâç olarak kullanılan feniletilmalonilüre'nin kısa adı.

— ANSİKL. *Fenobarbital* hafif uyutucu olmakla beraber daha çok yatıştırıcıdır. Süt çocuklarının çırpınmalarında, asabî öksürüklerde (boğmaca), psikozlarda, göğüs anjininde, sarada kullanılır. İlâcın dozu büyükler için 0,1 - 0,3 gr, çocuklar için yaş başına 0,01 - 0,02 gr'dır. (L)

Fenocchio, 1560 yıllarında, italyan komedilerindeki bir tip. Âşıklara gönüllü olarak yardım eden ve düzenbaz bir uşak olan bu tip çoğunlukla Arlecchino'nun rakibidir. (L)

FENOGENETİK sıf. (fr. *phénogénétique*'-ten). Biyol. Ortamdan doğan.

◆ i. Ortamla ilgili çeşitli etkenlerin, canlı varlıklarda karakterlerin oluşumu üzerindeki etkisini inceleyen bilim.

— ANSİKL. *Fenogenetik* değişikliklerin incelenmesi deneye dayanır: ama bunun için hayvan veya bitkiyi, normal sayılan şartlardan farklı şartlarda ele almak gerekir. Ancak bu takdirde uyumları veya somasyonları ve fenokolleri ortaya çıkarmak mümkündür. Fenogenetik deneyleri zaman ister; ayrıca bunları istenilen şartlar altında gerçekleştirmek de zordur. Beslenmenin, ışığın, tuzluluğun, ısının ve nemin çeşitli hayvanlar üzerindeki etkileri bu şekilde araştırılmıştır. (L)

FENOKİNON i. (fr. *phénoquinone*). Kim. İki mol fenol ile bir mol kinon'un, $C_{18}H_{16}H_4$ formülündeki bileşiği. Ayıraçlarının doğrudan doğruya etkimesiyle veya fenolün kromla yükseltgenmesiyle elde edilir; 71°C'ta eriyen kırmızı iğneler halinde billûrlaşır. (L)

FENOKOPİ i. (fr. *phénocopie*). Biyol. Bir bitkinin iklime uyum sebebiyle aynı cinsten bir başka türün genotipine benzemesi olayını anlatmak için R. B. Goldschmidt'in önerdiği terim (1935).

— ANSİKL. Meselâ, dağda orman sınırının üstünde bir yere dikilen ardıç ağacı, orada yetişen dağ ardıcına benzer cılız bir fenotip gösterir. Her ikisinden alınan tohumlar ovaya ekilirse, eski ova ardıcının tohumundan normal bir bitki, dağ ardıcınınkinden ise cılız ve cüce bir bitki meydana gelir. Demek ki iklime uyum kalıtsal olmaz; ancak kalıtsal bir karaktere benzerlik sağlar; işte

bu olaya *fenokopi* denir. Ortamın yolaçtığı bir gelişim kusuru, genotipik veya kalıtsal bir kusurun fenokopisi olabilir. (L)

FENOKRİSTAL i. (fr. *phénocristal*). Petrografi. İki evreli katılaşma sonucu oluşan magma kayalarında, tek biçimli bir temel üzerinde rastlanan veya çıplak gözle güç farkedilecek kadar küçük billûrlardan meydana gelen 1-5 sm'lik veya daha büyük billûr. (Fenokristallere bazen ince taneli ve mikrolitli dokularda da rastlanır.) [L]

FENOKSAZİN i. (fr. *phénoxazine*). Kim. Ortaominofenolün pirokateşinle ısıtılmasından elde edilen

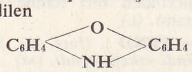

formülündeki heterosiklik (çokçevrimli) bileşik. 148°C'ta eriyen bu madde, oksi azo boyarmaddelerin çekirdeğini meydana getirir. (L)

FENOKSİASETİK sıf. (fr. *phénoxyacétique*). Kim. Formülü C_6H_5—O—CH_2—CO_2H olan bir asit için kullanılır; sodyumlu fenolün klorasetik aside etkimesiyle elde edilen ve 86°C'ta eriyen bu asidin antiseptik özellikleri vardır. (L)

FENOL i. (yun. *phainein*, parlamak'tan, fr. *phénol*). Kim. Benzenin, C_6H_5OH formülündeki monohidroksilli türevi. (*Eşanl.* HİDROKSİBENZEN, FENİK ASİT, KARBOLİK ASİT.) || Aromatik halkaların hidroksilli türevlerinin genel adı.

— ANSİKL. Kim. *Fenol*, 1834'te Runge tarafından taşkömürü katranında bulunmuştur; bugün de aynı yoldan elde edilir. Bu usule göre, 152 ile 200°C'ta damıtılan yağlar, bir sodyum hidroksit çözeltisiyle işlemden geçirilir; fenol ve homologları fenat halinde eriyikler verir. Bir asit etkisiyle fenoller açığa çıkarılır; birbiri arkasına uygulanan ayrımsal damıtmalarla âdi fenol bu karışımdan ayrılır.

Günümüzde saf fenol, sodyum benzensülfonatın alkali ortamda ergimesinden, klorobenzenin 350°C'ta sodyum hidroksit çözeltisiyle hidrolizlenmesinden veya kümen peroksidin ısıtılmasından elde edilir.

Fenol, 43°C'ta eriyen katı bir maddedir; çok saf olduğu zaman renksizdir, fakat havadan oksitlenerek rengi genellikle pembeye döner. 183°C'ta kaynar. Su ile birleşince, az miktardaki su içinde sıvılaşarak, ergime noktası düşük bir hidrat verir. 80°C'ın üstünde, su ile her oranda karışır; bu sıcaklığın altında kısmî bir karışma gösterir. Ergime derecesinden yüksek sıcaklıklarda, organik eriticilerin pek çoğuyle karışabilir. Yakıcı ve oldukça zehirlidir. Sanayide birçok boyarmaddenin, çeşitli ilâçların, salisilik asidin, pikrik asidin (melinit) ve bakalitlerin (sıcakta katılaşan fenol-formol reçineleri) sentezinde kullanılır. Seyreltik eriyikleri antiseptik özellikler gösterir.

Fenoller, fenol fonksiyonu. Bazı fenoller, maden kömürü katranında âdi fenole eşlik eder, bazıları da uçucu yağlarda bulunur. Fenol'ün homologları, sülfonik asitlerin, klorlu türevlerin veya aminlerin etkisiyle benzen homologlarından elde edilebilir. Fenoller, âdi fenole oranla suda daha az çözünen katı veya sıvı maddelerdir.

Alkollerle bazı ortak özellikler gösterirler: sodyum hidroksitli türevlerin, esterlerin, eter-oksitlerin meydana gelmesi gibi. Alkollerle aralarındaki fark, fenollerin daha fazla asit özelliği göstermesidir; bu özellik, yakıcı alkaliler üzerine fenolün etkimesiyle alkali fenatların elde edilmesini sağlar. Alkolatlara oranla çok daha az hidrolize uğramalarına rağmen fenatlar, anorganik asitler (mineral asitler) ve hattâ karbon dioksit etkisiyle ayrışabilir. Alkollerle fenoller arasındaki diğer bir fark da, halohidrik asitlerin fenolleri eter haline getirememesidir; yalnız fosfor pentaklor fenil klorür verir. Demir - III klorürün seyreltik çözeltileri, fenol katılınca canlı bir renk alır. Fenoller, çinko tozu ile damıtılınca benzen karbürler halinde indirgenir.

Fenollerin benzen halkası, hidrokarbonların benzen halkasından daha etkindir; öte yandan ornatmalar, yalnız hidroksilin *orta* ve *para* durumundaki karbon atomlarında meydana gelir. Fenoller benzene oranla çok daha kolay halojenlenir, nitratlanır, sülfonlanır; bundan başka, fenol halkası diazonyum bileşikleriyle (azofenollü boyarmaddelerin hazırlanması), ftalein anhidritiyle (ftaleinlerin hazırlanması), potasyum hidroksit eşliğinde kloroformla (aldehit-fenollerin oluşması) ve formolle (bakalitler) yoğunlaşma ürünleri verir.

Fenoller katalitik yolla, siklohekzanoller veya siklohekzanonlar halinde hidrojenlenebilir. Başlıca monofenoller şunlardır: âdi *fenol krezoller, ksilenoller, karvakrol, timol, naftoller. Polifenoller*, aromatik halkaların birkaç defa hidroksillenmiş türevleridir; bunların birçoğu tabiî halde, ya serbest olarak, ya metilli eter-oksitler veya formik asetal ya da glükozitler şeklinde bulunur. Bk. DİFENOL, TRİFENOL v.b.

— Eczc. Eczanelerde kullanılan *fenol*, saf fenoldür. Yakıcı olduğu için günümüzde az kullanılan bir antiseptiktir.

— Petr. Petrokimyada *fenol* C_6H_5OH, benzen'den C_6H_6 türetilir. Benzen ise, hidroklorik veya sülfürik asit etki ettirerek ya da klorobenzen C_6H_5Cl aracılığıyle, katalitik reforming usulüyle elde edilir. Fenol, yağların rafine edilmesinde eritici olarak kullanılır.

◆ **Fenollü** sıf. Bileşiminde fenol bulunan: *Fenollü su*. (L)

FENOLAT i. (fr. *phénolate*). Kim. Fenollerin alkolatlara benzeyen, Ar-OM formülündeki madenî ornatma türevlerinin genel adı. (L)

FENOLFTALEİN i. (fr. *phénolphtaléine*). Kim. Asit ortamda renksiz, alkali ortamda morumsu kırmızı renk verdiği için, renkli gösterge (endikatör) olarak kullanılan fenollü ftalein; ayrıca müshil olarak da kullanılır. (L)

FENOLİK sıf. (fr. *phénolique*). Kim. Fenollerden türeyen bileşikler için kullanılır. (L)

FENOLOJİ i. (fr. *phénologie*). Çeşitli iklimlerin, bitkilerde yaprak sürme ve çiçek açma olaylarına süre ve zaman bakımından yaptığı etkiyi ve yolaçtığı değişiklikleri inceleyen meteoroloji dalı. (L)

FENOLSÜLFONEFTALEİN i. (fr. *phénolsulfonephtaléine*). Fiz. ve Tıp. Kolorimetre ile pH ölçmeğe yarayan renkli madde. (Fenolsülfoneftaleinin böbrekte süzülerek dışarı atılan miktarı ölçülerek bu organın nasıl işlediği incelenir.) *Eşanl.* FENOL KIRMIZISI. (L)

FENOLSÜLFONİK sıf. (fr. *phénolsulfonique*). Kim. Fenolden elde edilen sülfonik asitler için kullanılır. (Bu asitlerden biri *aseptol* adı altında, bunun civa ve gümüş tuzları da *asterol* ve *silberol* adı altında antiseptik olarak kullanılır.) [L]

FENOMEN i. (yun. *phainomena*, görünen, beliren şey'den, fr. *phénomène*). Fels. Geniş anlamıyle, bilince görünen, yansıyan şey. || Kant'ın felsefesinde, numen'e veya kendinde varlığa karşıt olan: *Fenomen, nesnel bir gerçeğe tekabül etmekle birlikte öznel bir tasavvurdur.* (Biz ancak fenomenleri bilebiliriz; deneyin konusu haline gelmesi için numenlerin fenomenler halinde belirmesi gereklidir; demek ki, numen'ler hiç bir zaman bilinemez. Kant'ın bilinemezciliği ve fenomenizmi diye adlandırılan görüş budur.) [L]

FENOMENİZM i. (fr. *phénoménisme*'den). Fenomenlerden, yani zaman veya mekân içinde ortaya çıkan ve deney konusu olabilecek olay ve olgulardan başka hiç bir şeyin varolmadığını ileri süren felsefe doktrini.

— ANSİKL. Deneyin araçsız konusu, her zaman bir tasavvur olduğu için, fenomenizmin tarihi, birçok noktada, idealizminkiyle karışır. Meselâ Berkeley, maddî bir cevher kabul etmez. Bu filozofa göre, gerçek olan, sadece sonlu zihinler ile sonsuz zihin, yani Tanrı'dır. David Hume, sadece cisimlerin değil, zihinlerin de cevher olarak varlığını kabul etmez. Hume'a göre, cisimler hakkında edindiğimiz fikir gibi, ben hakkında edindiğimiz fikir de bir bilinç haller topluluğuna indirgenebilir. Fenomenlerin uyduğu kanunların temeli olarak gördüğümüz ilkeler (meselâ nedensellik ilkesi), zorunluluk niteliği taşımazlar. Bunlar, sadece zihnî alışkanlıklardır; deneyin ve fikir çağrışımlarının sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Tabiat kanunlarının taşıdığı zorunluk ve evrensellik konusunda Hume'un ileri sürdüğü şüphecilik bu düşüncelerden doğmaktadır. Kant, insan zihninin ancak fenomenleri kavrayabileceğini ileri sürer. Ama birer tasavvur olmak dolayısıyle, bu fenomenler, zihnimizin kanunlarına veya anlığın kategorilerine uymak zorundadır. Bundan ötürü, Kant'ın gözünde, fenomenler biliminden şüphe edilemez. Ayrıca, bu filozof, fenomenlerin ardında, bilgisini edinemediğimiz ama varlığı kesin olan *numenler*'in bulunduğunu söyler.

Fenomenizm anlayışının değişik bir şekilde yeniden canlanmasına Renouvier önayak oldu. Renouvier'ye göre, fenomenler, anlığın kategorilerine zorunlu ve mutlak bir şekilde bağlıdır. Ama bilinçli öznelerin dışında, kendinde-şeyler, yani *numenler* yoktur. (L)

FENOMENOLOG i. (fr. *phénoménologue*). Fenomenoloji felsefesini benimsemiş düşünür. (L)

FENOMENOLOJİ i. (fr. *phénoménologie*). Fels. Bir olaylar topluluğunun tasvir yoluyle incelenmesi.

— ANSİKL. *Fenomenoloji* terimi, ilk olarak Lambert tarafından kullanıldı. Bu düşünür, *Neues Organon* (Yeni Organon) adlı eserinin dördüncü bölümü olan *Theorie des Objectiven Scheins'da* (Nesnel Görünüşlerin Teorisi) ileri sürdüğü görüşü belirtmek için bu kelimeyi ortaya attı. Alman idealizmi aynı kelimeye özel bir anlam kazandırdı. Fichte ve Hegel, duysal ve bencil istekten mutlak bilgeliğe yükselen bilincin geçirdiği ruhî ve manevî maceranın tasvirine fenomenoloji adını verdiler. Çağımızda «fenomenoloji» denince, Husserl'in sistemi ve bu siste-

fenomenoloji soldan sağa: Hegel P. Hensel'in deseni; J. G. Fichte Dahling'in eseri

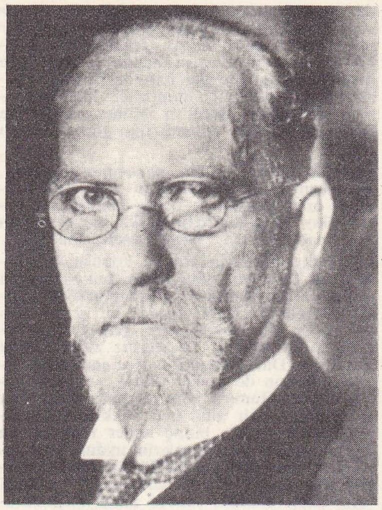

fenomenoloji
Edmund Husserl

min kavramlarından olmasa da metodundan etkilenmiş olan geniş bir düşünce akımı kastedilir.

«Saf fenomenoloji» adını alan ve çok daha sınırlı olan sistem ise, matematik konusundaki düşüncelerden doğmuş, daha sonra gelişerek bir mantık haline gelmiş ve sonunda genel bir felsefe olmuştur. Bu akımın esası, bilincin dolaysız verilerine dönmek ve onları incelemektir. Fenomenolojinin temel kavramı, «yönelim»'dir. Husserl matematik alanında yaptığı çalışmalarda, sezgisel bakımdan üç veya dört nesneyi tasavvur edebildiğimiz halde, bin nesneyi tasavvur edemiyeceğimizi, bunları ancak «düşünebileceğimizi» ortaya koydu. Bu buluşunu genişleten filozof, insan zihni ile gerçek arasındaki ilişkinin veya «yönelim»'in iki farklı türünü birbirinden ayırt etti. Birinci ilişkide, zihnin, nesneyi sezgisel ve «aslî» bir şekilde kavradığını; ikinci ilişkide ise «boş bir yönelim» aracılığı ile nesneyi sadece «gözleyebildiğini» ileri sürdü. Ayrıca, zihnimizin, herhangi bir ses veya renk gibi duyusal nesneleri doğrudan doğruya kavramakla kalmayıp, saf anlamları ve mantıkî özleri de doğrudan doğruya kavrayabileceğini söyledi. Böylece, «özlerin sevgiyle kavranması» hakkında ileri sürülen bu teori, Husserl'in sisteminin başlangıcında, ampirizm ile akılcılığı kaynaştırmış oluyordu. Filozof, *İdeen zu Einer Reinen Phänomenologie* (Saf Bir Fenomenoloji Üstüne Düşünceler) [1913] adlı eserinde, mantık bilimini genel bir felsefe haline gelecek tarzda genişletti. Eşyanın aslî anlamını bulmak için, «fenomenolojik bir indirgeme» yapmak; zihin yoluyle, dünyanın varlığını «paranteze almak» gereklidir. Böylece, zihin, kendisini, bütün anlamların kaynağı ve ortaya çıkan her şeyin ilkesi olarak kavrar. Transandantal indirgeme, dünyanın zihin tarafından «kurulmuş» olmaklığını açığa vurur. Husserl sisteminin idealist yanı bu noktada açıkça görülür. Husserl'in son on yılda yazmış olduğu eserler ve yayımlanmamış incelemeleri, algısal deney konusunda gerçekçi bir anlayışa döndüğünü gösterir. Filozof, algısal deneyi, tüm bilinç işlemlerinin zemini ve doğurucu kaynağı olarak görür. Evrensel şüpheciliği uygulayan düşünür, dünyanın yokluğu ile değil, «düşünceden daha eski» olan bir inançla yani dünyanın varlığı hakkındaki aslî bir inançla karşılaşmaktadır. Başka bir deyişle, kendi varlığının, dünyaya aslî bir şekilde bağlı olduğunu anlamaktadır. Bu noktaya ulaşıldığı zaman, transandantal fenomenolojiden varoluşsal fenomenoloji'ye geçilmiş olur. Nitekim, Husserl'in eserleri arasında çağdaş fenomenologları (bu arada özellikle Merleau-Ponty ve Sartre'ı) en fazla etkileyenler, son yıllarda yazmış olduklarıdır. Bugün, *fenomenolojik metot* dendiği zaman, «bilinç yaşantıları»nı tasvir eden bir felsefe tarzı kastedilir. Geniş anlamda ise, her tür ampirik felsefe fenomenolojik metodun kaplamı içine girer. Tam anlamıyle «fenomenolojik» denilebilecek araştırmalar arasında şu akımları saymak gerekir:

1. Husserl'in fikirlerini yeniden ele alan ve onun dünya tasavvuru problemini derinleştiren araştırmalar. Bunların amacı, yönelim ile sevgi; gerçeği gözleme ile ele geçirme eylemleri arasındaki ilinti noktasını bulmaktır. Üzerinde durdukları ana tema, «gerçekçiliğin ve idealizmin ötesi» bir kavramayı mümkün kılan bir yeti olması bakımından hayalgücü'dür (msl. De Waelhens).

2. Fenomenolojik analiz metodunun, «başkalarının bilinmesi» alanına uygulanması. Husserl tarafından yeterince ele alınmamış olan bu problem, bazı düşünürlerin ilgisini çekmektedir (msl. Levinas).

3. Fenomenolojinin kuramsal temeli ve gerekçesi hakkında ileri sürülen düşünceler (msl. Fink). Fenomenler hakkında ileri sürülen bir teori, felsefî bakımdan, ancak mutlak varlık hakkındaki bir teori veya ontolojiye göre tanımlanabilir. Bu açıdan ele alındığında, Fichte'nin *Theorie des Wissens*'de (Bilim Teorisi) [1804] ileri sürdüğü ve soyut düşünceler üzerine temellendirdiği fenomenoloji derinliğini ve gücünü muhafaza etmektedir. Ne var ki «açık» felsefe (Gonseth), bu soruları, yeni bir bilgi anlayışı açısından ele almayı mümkün kılmaktadır. (L)

FENOPLAST i. (fr. *phénoplaste*). Bir fenol ile bir aldehit'in yoğunlaşmasından elde edilen yüksek polimer. (L)

FENOSA (Apelles), ispanyol heykeltıraşı (Barcelona 1899). 1921'de Paris'e yerleşti. *Jean Cocteau, Picasso, Paul Eluard, Henri Michaux, Jules Supervielle, Colette* v.d. nin heykellerini ve Oradour-sur - Glane kurbanlarının anıtını yaptı. Eserleri Paris Modern Sanatlar müzesindedir. (L)

FENOSAFRANİN i. (fr. *phénosafranine*). Kim. Azinik boyarmaddelerin, küpe çiçeği, şebboy v.d. gibi boyarmaddeler veren halkası. (L)

FENOSİYANİNLER çoğl. i. (fr. *phénocyanines*'ten). Kim. Gallosiyaninlerin bazı fenollerle yoğunlaşmasından elde edilen, mavi renkli boyarmaddeler. (L)

FENOTİAZİN i. (fr. *phénothiazine*). Eczc. Tiyodifenilamin'in kısa adı. Oksiyürlere karşı kullanılan solucan düşürücü bir ilâçtır. Büyükler için doz 0,8 - 3 gr'dır. (Fenotiazin'in birçok türevi ilgi çekici farmakodinamik nitelikler [antihistamink, nöroplejik, ganglioplejik v.b.] taşır.) Bk. PROMETAZİN, PROMAZİN. (L)

FENOTİP i. (fr. *phénotype*). Biyol. Gen'lerin etkisi dolayısıyle bireylerde ortaya çıkan ve gözle görünür hale gelen kalıtsal özellikler. (Gen'lerin tümüne ve kalıtımın bütününe tekabül eden genotip ile karıştırmamak gerekir.) Aynı fenotipin farklı genotipleri olabilir. Bk. ANSİKL.

— Psikol. Bir bireyin karakteri, özelliği. *Zt.* GENOTİP.

— ANSİKL. Biyol. Bir canlının *fenotip*'i, o canlının genlerince belirlenen gözle görülür karakterlerin tümüdür. Bu bakımdan genotipin karşıtıdır. Pürüzsüzlük karakteri (P), kırışıklık karakterine (K) başat olan bezelyede pürüzsüzlük fenotipi iki PP ve PK genotipine, kırışıklık fenotipi ise bir tek KK genotipine karşılıktır. Gerçekten de fenotip, genotip ile çevrenin karşılıklı etkilerinin görünür sonucudur. Çoğu zaman, yukarıdaki örnekte ve insanların kan gruplarında olduğu gibi, genotipin payı baskındır. Diğer hallerde çevrenin payı daha önemlidir. Meselâ soyaçekime bağlı olan diyabet (şeker hastalığı), yalnız beslenme, sağlık koşullarına göre değil, kişinin sahip olduğu diğer genlere göre de meydana çıkar veya çıkmaz. Hayvanlarda mevsimlerin post rengini tayin eden genler üzerindeki rolünü biliyoruz. Rus tavşanının postu ancak kar yağdığı zaman beyazlaşır. Çevreye benzerlik olaylarının birçoğu çevre ile genotipin karşılıklı etkilerine örnek gösterilebilir. (L)

FENOZ i. (fr. *phénose*). Kim. Hipokloröz asidin benzene etkimesiyle elde edilen, $C_6H_{12}O_6$ formülündeki hekzalkol. (L)

Fenris, Kuzey mitolojisinde kurt, tanrı Loki ile Angrboda'nın üç çocuğundan biri. As'lar (germen tanrıları) Hel'i sisler ülkesine, yılanı da denizin derinliklerine attılar. Küçük kurt Fenris Walhalla'da kaldı. Son derece yırtıcı olan Fenris'i zenci cücelerin ördüğü büyülü bir iple bağlamak gerekti. Ancak bu küçük kurt bir gün korku salacak, her şeyi yakıp yıkacak ve tanrı Odin'i (bk. ODİN) bile yok edecektir. (L)

FENS, doğu İngiltere'de alçak ovalar, Wash halici dolaylarında. Yaklaşık olarak 3 000 km²'lik bir alanı kapsayan Fens, nemli, turbalık, her yöne doğru set ve kanallarla kazılmış bir bölgedir; akaçlama ve toprağın verimini artırmak için yapılan çalışmaları sonucunda Büyük Britanya'nın en verimli tarım kesimlerinden biri haline geldi; sebze ve çiçek tarımı. (L)

FENT veya **FEND** i. (fars. k.). Hile, düzen: *Kadının fendi erkeği yendi.* (M)

FENT i. (fr. *feinte*, şaşırtma). Spor Bazı spor dallarında, meselâ boks, basketbol, futbol gibi oyunlarda rakibi şaşırtmak için yapılan hareket: sağ yumruğu uzatıp vuracakmış gibi yaparak rakibin müdafaa gücünü o yana çekmek; topu yanındaki oyuncuya veriyormuş gibi yaparak ileri göndermek. Şaşırtıcı hücum, yalancı hamle. (L)

FENTON (Elijah), ingiliz şairi (Shelton, Staffordshire 1683 - East Hampstead 1730). A. Pope'a, Odyssey'in (*Odyssea*) manzum tercümesinde yardım etti. *Poems* (Şiirler) [1707 ve 1717] adlı kitabında od'larını, eleji'lerini, manzum mektuplarını yayımladı. *Marianne* (1723) adlı trajedisi büyük başarı kazandı. Birçok latin şairinden tercümeler yaptı. *Paradise Lost*'un (Kayıp Cennet) bir baskısı için Milton'un hayatını yazdı (1725). [L]

FENTON (sir Geoffrey), ingiliz yazarı ve siyaset adamı (Nottinghamshire 1539-Dublin 1608). Paris'e yaptığı bir gezi sırasında (1567) Metteo Bandello'nun *Novelle* (Hikâyeler) adlı eserinin fransızca tercümelerinden yararlanarak onları ingiliz diline kazandırdı. Shakespeare ve Elizabeth çağının dram yazarları, bu hikâyelerden seçtikleri konularla oyunlar yazdılar. 1580'den 1608'e kadar İrlanda valisinin kâtipliğini yaptı. (L)

FENWİCK (sir John), James II ve Stuart hanedanı taraftarı, hükûmet aleyhine askerî darbe hazırlayan ingiliz soylusu (Northumberland 1645-Londra 1697). 1696'da William III'ü öldürmek için komplo kurdu, fakat yakalandı. Hükûmet üyelerinden bazılarını, tahtta hak iddia eden James II ile yakın ilişkilerde bulunmakla suçlandırdı. (L)

FEO (Francesco), italyan bestecisi (Napoli 1691-1745). İlk operası *Zoraki Aşk*'ı 1713'te besteledi. On yıl sonra *Numidya Kralı Siface*'ı yazdı. Daha sonra Roma'da *İpermestra* (1728), *Andromaca* (1730), *Arsace* (1740) operaları oynandı. Sonra Napoli'ye döndü. Yüz elliye yakın dinî müzik eseri bestelemiştir. (L)

FEODAL sıf. (fr. *féodal*). Derebeylik ile ilgili: *Feodal şatolarda opera zuhur etti.* (Ziya Gökalp) [M]

FEODALİTE i. (fr. *féodalité*). Bk. DEREBEYLİK.

FEODALİZM i. (fr. *féodalisme*). Derebeylik sistemi. (L)

FEODOSİYA, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Kırım'ın güney kıyısında. Cenevizlilerden kalma bir kalenin (XV. yy.) yıkıntıları. Arkeoloji müzesi. Çiçek yetiştiriciliği. Ticaret ve balıkçılık limanı. Besin sanayii (balık konserveciliği). Sayfiye yeri.

— Tar. Şehri, M. Ö. 500'e doğru Miletos'lular kurdu (*Theodosia*), sonra Hunlar yıktı. V. - X. yüzyıllarda Bizans ile ilişki kuran şehir, XIII. yy. da Tatarların eline geçti. Altınordu hanlarından Mengü Timur burayı Cenevizlilere verdi. *Kefe* adını alan şehir, ticaret dünyasında önemli bir rol oynadı. 1475'te Türklerin eline geçen Feodosiya, *Küçük İstanbul* adını aldı; 1768-1774 savaşında rus işgaline uğradı; sonra adı *Feodosiya* olarak değiştirildi (1783). [ML]

FEOKROMOSİTOM i. (fr. *phéochromocytome*). Patol. Böbreküstü bezinin özek kısmında beliren ur. (Bu ur tıpkı özek gibi adrenalin ve noradrenalin salgılar, ama bunları aşırı derecede salgıladığı için anî kan basıncı yüksekliğine sebep olur.) [L]

Foto. Dictionnaire des Auteurs

FEOSPOR i. (fr. *phéospore*). Esmer suyosunları takımından bazı yosunlarda görülen spor çeşidi. (Bir feospor'da iki yüzme kamçısı, ışığa duyarlı bir soluk deliği, bir kromatofor bulunur.) [L]

FEOTKİSTOV (Konstantin), sovyet bilgini ve uzay adamı (Voronez 1926). 12 ve 13 ekim 1964 arasında 3 kişilik Vostok I uzay kapsülünde V. Komarov ve B. Jegorov ile birlikte dünya çevresinde 16 dönüş yaptı. (L)

FER i. (ar. *fer'*). *Esk.* Dal budak. || Bir kaynaktan ayrılan şey, kol, şube, kenar: *Abdullah, birâderi Cafer ile birlikte gece Medîne'den çıkıp fer yoluyle Mekke'ye gittiler* (Cevdet Paşa). || Ayrıntı.

— Bot. *Esk. Fer-i tâli,* bitkinin kökünden süren filiz, sürgün.

— Gram. *Esk. fer-i fiil,* isim-fiil, partisip. Bk. FİİL.

— Mus. Türk musikisinde bir büyük usul. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mus. 16 zamanlı ve 12 vuruşludur (darb). Muhammes* usulünün *fer*'idir. Peşrev, kâr ve bestelerde az kullanılmış bir usul olan fer, 3 değişik şekilde dizilmiş 4 tane sofyandan yapılmıştır. Vuruluşu şöyledir: düm (2 zamanlı, kuvvetli), te (1, yarı kuvvetli), ke (1, zayıf) + düm (2, kuvvetli), tek (2, yarı kuvvetli) + düm (1, kuvvetli), tek (1, zayıf), düm (1, yarı kuvvetli), düm (1, zayıf) + tek (2, kuvvetli), te (1, yarı kuvvetli), ke (1, zayıf). [M]

FER i. (fars. k.). *Esk.* Aydınlık, parlaklık: *Saki ver ol piyale-i elmasa fer vü tâb* (Şeyh Galip). || (Göz için) Canlılık: *Bu savaşta subayların yönetecekleri insanlar hep bu aralarında yaşadığım kanları çekilmiş derileri kemiklerine yapışmış, gözlerinin feri kaçmış hayaletler değil mi?* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Süs, bezek: *Sahid-i sayfe zib ür fer senden* (Sinan Paşa). || Kuvvet, iktidar: *Fer-i devlet,* devlet kuvveti. (M)

FER i. (ar. *ferr*). *Esk.* Geri çekilme, kaçma. || *Kerr ü fer,* savaşta saldırma ve çekilme. (M)

FER (Nicolos DE), fransız gravürcüsü ve coğrafyacısı (1646-Paris 1720). Birçok harita (Fransa ve Avrupa illeri) yaptı. Ayrıca *Introduction à La Géographie* (Coğrafya'ya Giriş) [1708] adlı bir eser yazdı. (L)

FERACE i. (ar. *ferec*'den *ferâce*). Kıyf. *Esk.* Genellikle kadınların sokağa çıkarken giydikleri mantoya benzer elbise: *Bu hanımlar, birbirlerinin güzelliklerini, mücevherlerini, esvaplarını, hele ferace, çarşaf, manto, maşlah, yeldirme gibi sokak kılıklarını ezberden bilirlerdi* (A. Ş. Hisar). [Bk. ANSİKL.] || Ulema sınıfından olanların törenlerde giydikleri bir çeşit cübbe. || Mevlevîlerin giydikleri önü açık hırka: *Mevlâna, müjdeciyi görünce başından sarığını, üzerinden feracesini, kısaca bütün varını yoğunu soyunup önüne koyuverdi* (N. Araz). || *Ferace samur kürk,* osmanlı şehzadelerinin saraydan dışarı çıktıkları zaman giydikleri elbiselerden biri.

— Okçuluk. *Ferace atmak,* atılan ok son menzil taşına varamadan yere düşerse, havacılar tarafından atıcı için «okun yürümedi» anlamında kullanılan bir deyim.

— ANSİKL. Kıyf. *Feraceler* çuhadan, softan, son zamanlarda da fantezi ipekli kumaşlardan yapılırdı. Düz ve sade olanları yanında, cepleri ve yakaları işlemeli feraceler vardı. Devrin modasına göre bol veya dar biçimde olurdu. Renkleri genellikle koyu idi. Tanzimattan önce saray ilerigelenleri, bazılarının içi kürkle kaplı olan feraceler giyerlerdi. Osmanlılarda ilmiye sınıfı mensuplarının 1848 yılında rütbelerde yapılan değişiklik gereğince resmî günlerde giydikleri sırma işlemeli üstlüğe de ferace denirdi. Biniş diye de bilinen bu feracelerin, özellikle kolları çok boldu.
Bugün Anadolu'daki köylerden bazılarında ferace en çok kullanılan giyeceklerden biridir.

◆ **Feraceli** sıf. ve i. Ferace giymiş olan kimse: *Her şey hazırlanmış, iş yalnız, esaretten kurtarılacak şu yaşmaklı, feraceli bir kaç şark kadınına kalmıştı* (Ş. S. Aydemir). *Siyah feraceli elini uzatarak kapının halkasını vurdu* (Ahmed Rasim). [M]

FERÂDE FERÂDE zf. (ar. *ferd*'den osmanlıca k.). *Esk.* Birer birer, tek tek. (M)

FERÂDİS çoğl. i. (fars. *firdevs,* cennet, bahçe'den ar. *ferâdîs*). *Esk.* Bahçeler. || Cennetler. || *Ferâdîs-i cennet,* cennet bahçeleri. (M)

FERÂFİRE, Mısır'da Libya çölünde vaha. Genişçe bir çöküntü bölgesinde yer alır; 700 nüf. Sadece bir köyü vardır, Mısır'daki vahaların en yoksuludur. (M)

FERAGAT i. (ar. *ferâğat*). Hakkından kendi isteğiyle vaz geçme: *Cihanda câ-yı ferah kûşe-i feragat imiş* (Fıtnat Hanım). *Hiç bir şeyden feragate razı olamıyorlar* (Vâ-Nû). || Hükümdarın, hükümdarlık görevinden vaz geçmesi. || *Feragat etmek (göstermek),* vaz geçmek, el çekmek, tokgözlü davranmak: *Hemen muharebeden bütün bütün feragat ettiler ve Mekke yolunu tutup geri gittiler* (Cevdet Paşa). *Bu derece büyük bir ihtirasla sevdiğine, bu derece feragat gösterdiğine itimat ettikten sonra, bu neticeye vasıl olmak...* (Vâ-Nû).

— Esk. *Feragat-kâr,* fedakâr, hakkından vaz geçen. || *Feragat-ı nefs,* kendini feda etme.

— Huk. Bir kimsenin gerek bir maldan veya haklardan (intifa, miras hakları), gerek bir himaye aracından (zamanaşımı, yokluk, bir istisna), gerek bir yükümlülük veya görevden (vasilik, hükümdarlık) vaz geçtiğini belirten fiil veya işlem. || *Davadan feragat,* davacının dava talebinin bütünü ile veya kısmen mevcut olmadığı yolunda mahkemeye verdiği tek taraflı irade beyanı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Davadan feragat*'i davanın geri alınmasından ayırmak gerekir. Davadan feragat halinde davacı, davadaki talebinin haklı olmadığını, yani böyle bir talebinin mevcut bulunmadığını beyan eder. Davanın geri alınmasında ise (davadan sarfınazar etme) davacı bu konuda bir şey söylemeksizin o davayı geri almak ister. Davacı davasını geri aldıktan sonra davasını tekrar açabilme hakkına sahip olduğu halde, feragatte bu mümkün değildir. Feragat esas hakkında hüküm yerine geçer.

Feragat, davalı veya mahkeme tarafından kabulüne ihtiyaç olmaksızın hüküm doğurur. Feragat kısmî de olabilir. Bu halde yargılama feragat dışında kalan bölüme ilişkin olarak devam eder. Davayı kabulün aksine, bütün davalardan feragat edilebilir. Meselâ boşanma davasında davanın kabulü sonuç doğurmadığı halde boşanma davasından feragat caizdir. Feragat ile dava sona erer. Mahkemenin feragat üzerine bir hüküm vermesi söz konusu değildir.

Hâkim sadece feragati tespit eder ve muhakeme masraflarını bildirir. Feragat eden taraf, davayı kaybetmiş gibi muhakeme masraflarını öder. Davanın, doğrudan doğruya feragat ile son bulmasının bir sonucu da feragatin irade bozuklukları dolayısıyle iptalinin mümkün olmasıdır. Buna karşılık feragatten dönülemeyeceği kabul edilmektedir.

Feragat muhakemenin her safhasında yapılabilir. Vekilin davadan feragat edilmesi için vekâletnamede kendisine bu konuda özel yetki verilmiş olması gerekir. (Hukuk. Usulü Muhakemeleri kn. md. 63.)

◆ **Feragatli** sıf. Vaz geçebilen, fedakârlık gösterebilen: *Birbirimizden ayrılamayacağımız feragatli bakışlarımızda pek güzel okunuyordu* (R. H. Karay). [M]

FERAĞ i. (ar. *ferâğ*). Bir işten vaz geçme, çekilme, el çekme. || Hiç bir işle uğraşmama. || İstirahat etme, dinlenme, rahat, huzur, asayiş: *Künc-i ferağ ehl-i dile kahvehânedir* (Nabi). || Başkasına bırakma. || *Ferağ etmek (eylemek),* her şeyden el çekmek: *Eylemiştir âlemin bûd u nebûdundan ferağ / Dil ne ukbâsın hayâl eyler ne dünyâsın bilir* (Hersekli Ârif Hikmet). Başkasına bırakmak: *Çiftliğin yarısını sana ferağ edeceğim* (R. H. Karay).

— *Esk. Ferağ-ı bâl* (veya *ferağ-ı hatır*), gönül rahatlığı: *Şi'r olmak için cedîd ü fâhir / Şâirde gerek ferağ-ı hâtır* (Ziya Paşa). || *Künc-i ferağ* (veya *kûşe-i ferağ*), dinlenme köşesi.

— Huk. *Esk.* Mirî arazi veya icareteynli vakıf gayrimenkul üzerindeki tasarruf hakkının bir başka kişiye devredilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Ferağ an-il-cihat,* vakıflarda *cihet* adı verilen bir görevin diğer bir kişi aday gösterilerek terk edilmesi. || *Ferağ bil-istiglâl,* ferağ edilen gayrimenkulden, kiracı sıfatıyle yine ferağ edenin yararlanması şartıyle yapılan ferağ. || *Ferağ bil-muvazaa,* tarafların karşılıklı anlaşmalarıyle gerçekte hüküm doğurmayan ve sadece üçüncü kişiler karşısında bir görünüş sağlayan, danışıklı olarak yapılan ferağ. || *Ferağ bil-vefa,* borç karşılığı, alacaklıya gayrimenkulü ferağ edip, borç ödendikten sonra gayrimenkulün tekrar borçluya dönmesi şartıyle yapılan ferağ. || *Ferağ-ı batıl,* akıl hastası veya küçüğün yaptığı, yahut memurun izni alınmaksızın yapılan ferağda olduğu gibi geçersiz olan ferağ. || *Ferağ-ı fasit,* bünyesinde «fesat» sebeplerinden biri olarak yapılan ferağ işlemi. || *Ferağ-ı fuzulî,* mutasarrıftan başka bir kişinin yetkisiz olarak yaptığı ferağ. || *Ferağ-ı katî,* kayıtsız ve şartsız, vefa kaydı olmaksızın yapılan ferağ.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Mirî arazi veya icareteynli vakıf gayrimenkuller üzerinde «mülkiyet hakkı» hukuken kabul edilmiş olmadığı ve gittikçe muhteva bakımından mülkiyete yaklaşsa bile «tasarruf hakkı» ile «mülkiyet hakkı» arasında fark gözetildiği için, bu tasarruf hakkının diğer bir kişiye devri işlemine *satış* değil, *ferağ* denmiştir. Bütün hukukî işlemler gibi, tasarruf hakkının devri işlemi de geçerli bir şekilde yapılır veya bâtıl*, fâsit*, fuzulî* veya muvazaa*lı olabilir.

Muvazaalı değil de ciddî olarak yapılıyorsa ve geçersiz olmasını gerektiren bir durum yoksa, ferağ işlemi hüküm doğurur. Arazi kanunnamesi, tapu ile tasarruf olunan mirî arazinin, memurun izni ile, meccanen veya bedel mukabilinde herhangi bir şahsa ferağ edilebileceği hükmünü koymuştu (md. 36). Memurun izni olmaksızın yapılan ferağ batıldır. Fakat ferağın geçerli olması için tapu senedi verilmesi bir sıhhat şartı değildir (md. 37). Geçerli ve kesin bir ferağ yapıldıktan sonra ferağdan dönülemez (md. 39). Mirî arazide ortak olan kişilerden birisi, payını diğer ortakların izni olmaksızın ferağ edemez (md. 41). Küçüğün, mecnunun (akıl hastası) ve matuhun (akıl zayıfı) ferağı batıldır (m. 50).

Mirî arazide olduğu gibi, icareteynli vakıflarda da ferağ caizdir. Fakat mirî arazide nasıl tapu memurunun izni gerekli ise icareteynli vakfın ferağının geçerli olabilmesi için de vakfın mütevellisinin izni gereklidir. Diğer hükümler bakımından da, icareteynli vakfın ferağı şartları ile mirî arazinin ferağı şartları hemen hemen aynıdır.

Tasarruf hakkının ferağı işlemi, kayıtsız ve şartsız olarak değil de, borç karşılığında ve borç ödendikten sonra geri alınmak üzere de yapılabilir. Bu şekilde yapılan ferağa *ferağ bil-vefâ* denir. (Bk. VEFA.) Bu müessese, bir bakıma bugün ipotek müessesesinin sağladığı iktisadî faydaları karşılar. İstiglâl şartı ile ferağda da (*ferağ bil-istiglâl*) ferağ edilen icareteynli gayrimenkul üzerinde ferağ edenin yararlanması devam etmekte, ferağ eden, gayrimenkulü devir ve teslim ettikten sonra, gayrimenkul kendisine kiralanmaktadır.

Buraya kadar incelenen mirî arazide ve icareteynli gayrimenkullerdeki tasarruf hakkının ferağından başka, bir de vakıflarda imamlık, hatiplik, müderrislik, vaizlik, kayyımlık gibi *cihet* adı verilen hizmetlerin başkasına devrinde ferağ kavramı ile karşılaşılır. Buna *ferağ an-il-cihat* denir. Bu gibi görevlerden birinin, bir başka kişi lehine ferağ edilebilmesi için hâkimin tasdiki şarttır. Şu halde görevden el çekmek (*kasr-ı yed*), bugünkü deyimle istifa caizdir, fakat bu görevin bir başka kişiye verilebilmesi için hâkimin «tevcih»i şarttır. Demek oluyor ki, ferağ an-il-cihatta, bir başka kişi lehine ferağ, ancak o kişiyi aday gösterme mahiyetindedir. (M)

FERAH sıf. (fars. *ferâh*). Bol, geniş: *Ferah bir elbise.* || Açık, havadar ve aydınlık: *Aynı bahçeler, aynı asfalt cadde, aynı ferah gezinti yolları* (F. R. Atay). *Ferah bir salon.*

— *Esk. Ferâh-âstin* («kolunun yeni bol olan»), cömert, eli açık. || *Ferâh dehen* («geniş ağızlı»), geveze, çok konuşan. || *Ferâh-dest,* eli açık, cömert. || *Ferâh-destî,* el açıklığı, cömertlik. || *Ferâh-ebru,* güler yüzlü. || *Ferâh-gân* (veya *ferâh-kâm*), mutlu. || *Ferâh-rev,* açık ve seyrek adımlarla yürüyen. Tez canlı, aceleci. Müsrif, har vurup harman savuran. || *Ferâh-sâl,* bereketli yıl,

bol ürün elde edilen yıl. || *Hesâb-ı ferâh,* geniş tutulan hesap.

◆ **Ferah ferah** zf. Bol bol, rahat rahat: *O yemek hepimize ferah ferah yeter.* || En aşağı: *Adam ferah ferah kırk beşin üstünde görünüyor.*

◆ **Ferahlık** i. Ferah olma hali, gönül rahatlığı, huzur: *Bütün vücûdumu bir rahatlık hissi, bir nevi saadet ve ferahlık kaplamıştı* (A. H. Tanpınar). *Hüznün, ferahlığın bizim olsun kışın, yazın / Hiç bir zaman kader bizi senden ayırmasın* (Yahya Kemal). [M]

FERAH i. (ar. *ferah*). Sevinme, sevinç, rahatlık, iç açıklığı: *Hanımefendi'nin ferah yüzünden akıyordu* (Namık Kemal). *Belki karşısındaki kalbe ferah verici yeşil renkleri, çiçekleri, güneşi, parlak ışıkları görmek istemiyordu* (Vâ - Nû). *Nasıl ferah bulayım ben ki bîsafa bulurum / Gelen zamanımı Naci giden zamanımdan* (Muallim Naci).

— *Esk. Ferah-âver,* ferah getiren, sevindiren. || *Ferah-bahş,* sevinç veren, iç açıcı. || *Ferah-efşan* (veya *Ferah-feşan*), ferah saçan, sevinç veren. || *Ferah-efzâ* (veya *Ferah-fezâ*), sevinci arttıran, gönlü açan: *Havası, suyu güzel, menazır-ı tabiiyesi ferahfeza, ahalisi halûk ve müstakim, cennet gibi bir yer* (R. N. Güntekin). || *Ferah-engiz,* bir lâle çeşidi. || *Ferah-nâk,* sevinçli: *Canıma işledi gitti bu ferahnâk hava* (Şinasi).

◆ **Ferahan** zf. *Esk.* Sevinerek, neşe ile. (M)

FERAH, Afganistan'da şehir, aynı adlı ilde, *Ferah Rud* kıyısında, bir vahanın ortasında; 27 000 nüf. Seistan, Herat ve Kandahar'a giden yolların kavşağında bulunan şehirde ticarî faaliyet kara yolu trafiği sayesinde canlanmıştır. *Ferah ili,* Afganistan'ın güneybatısında; 300 000 nüf. (L)

FERAHÂBÂD, İran'da (II. eyalet) köy, Mazenderan'da Hazar denizi kıyısında. XVII. yy.'da en parlak dönemini yaşayan şehirde Abbas I, gözkamaştırıcı bir saray yaptırdı ve ömrünün son günlerini burada geçirdi. (L)

Ferahâbâd kasrı, İstanbul'da Beşiktaş ile Ortaköy arasında kasır. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşanın karısı Fatma Sultana ait olan kasırda çırağan âlemleri düzenlenir, eğlenceler ve şenlikler yapılırdı. Sultan Abdülaziz bu kasrın yerinde sonradan osmanlı rönesansı üslûbunda bir saray (Çırağan sarayı) yaptırdı. (M)

FERAHFEZA blş. i. Mus. Türk musikisinde bir mürekkep makam.

— ANSİKL. 1780'e doğru Vardakosta Ahmed Ağa tarafından yapıldı. Dede'nin eserleri ile yaşadı, Cemil Beyden sonra rağbet gördü. 144 Parça örneği vardır. Acemaşiran ve sultanî yegâh makamlarından meydana gelmiştir. Bu sonuncu makamla yegâh *(re)* perdesinde durur. Güçlüleri birinci derecede (acemaşiran'ın durağı olan) acem *(fa)*, ikinci derecede (aynı makamın güçlüsü olan) çargâh *(do)*, üçüncü derecede de (sultanî yegâh'ın güçlüsü olan) dügâh *(lâ)* perdeleridir. Makamın seyrinde, terkibindeki her iki makamın ortak seslerinden faydalanılır. Zira acemaşiran ile sultanî yegâh'ı, yegâh'tan acem'e kadar sadece bir onlu halinde eksiksiz göstermek mümkündür. Donanımına *si* için bir küçük mücenneb bemolü (kürdî) konur. Bu arıza, terkibindeki her iki makamda da vardır. Sultanî yegâh'ın yedeni olarak bakiye diyezli *do* (nim hicaz veya kaba nim hicaz) gerektikçe nota içinde kullanılır. (M)

Ferahfeza köşkü, eskiden Beşiktaş'ta bulunan köşklerden biri; 1751'de yıktırıldı; yerine Dolmabahçe sarayı yapıldı. (M)

FERAHÎ i. (fars. *ferâh*'tan *ferâhî*). *Esk.* Bolluk, genişlik. || Ucuzluk. || Eskiden güvenlik kuvvetlerine mensup olanların boyunlarına taktıkları, üzeri yazılı madenî para şeklindeki arma.

— Ask. tar. Mahmud II devrinde erlerin fesleri üzerine taktıkları sarı yaldızlı, daire şeklindeki pirinç tepelik. || İnzibat askerlerinin boyunlarına asılan üzerinde «Kanun» yazılı yarım ay biçimindeki pirinç levha. (M)

FERAHÎ (Ebu Nasr Mesud), iranlı dil bilgini (Ferah, Sicistan XIII. yy. - XIV. yy.). Arapça ve Farsça olarak *Nisab-ül-Sibyan* adlı manzum bir lûgati vardır. El-Şeyban'î nin *El-Cami-üs-Sagir* (Küçük Dergi) adlı fıkıh kitabını nazmen Arapçaya çevirdi. Ders kitabı olarak kullanılan lûgatinin avrupa kütüphanelerinde yazmaları vardır. (M)

Ferdinand FERBER

FERAHLAMAK geçz. f. (ar. *ferah* ve fars. *ferâh*'tan türk. *ferah-la-mak*). Ferak hale gelmek, üzüntüden kurtulmak, sıkıntısı dağılmak, rahatlamak: *Her şeyi kolay düşünüp ferahlamakla beraber gene her bıraktığımız ölü için ümitsiz bir keder duyuyorum* (F.R. Atay). *Ayağımız karaya değince bir ferahladık* (N. Ataç). || Açılmak, genişlemek: *Masa dışarı çıkınca oda epey ferahladı.*

◆ **Ferahlanmak** dönşl. f. Üzüntüden kurtulmak, rahatlanmak: *Bu iyi ihtimal gün geçtikçe kuvvetleniyor ve paşa ümitleniyor, ferahlanıyordu* (H. E. Adıvar). || Açılmak.

◆ **Ferahlatıcı** sıf. Ferahlık veren: *Ferahlatıcı bir haber.*

◆ **Ferahlatmak** geçl. f. Ferah hale getirmek, rahatlatmak, sıkıntıdan kurtarmak: *Boğaziçi'nin gönül ferahlatan mavi seması altında* (H.R. Gürpınar). || Genişletmek. (M)

FERAHNÂK i. Mus. Türk musikisinde bir mürekkep makam. || *Ferahnâk beşlisi,* ferahnâk makamının terkibinde kullanılan beşli. *Zt.* BEŞLİLER.

— ANSİKL. 150 Yıl kadar önce Şakir Ağa tarafından yapıldı. 19. yy.'ın ilk yarısında Abdülkadir Merâgî anlatmakla beraber, bu makam, Şakir Ağa zamanında çoktan unutulmuştu. Evc'e benzerse de, ifade bakımından ondan farklıdır. Şen, hafif konular, bahar tasvirleri için kullanılabilecek bir makamdır. Evc'teki derin hüzün ve içliliği taşımaz. Makamlar arasında 23. sıraya girer. Bu makamdan 217 parça kalmıştır. Ferahnâk'ı yapan diziler şunlardır: nevâ'da *(re)*, rast beşlisi, segâh'ta (koma bemollü *si*), ferahnâk beşlisi dügâh'ta *(lâ)*, rast beşlisi, ferahnâk beşlisi ve nîm hicaz'da (bakiye diyezi *do*) hicaz dörtlüsü (bu dörtlünün kullanılmadığı ferahnâk eserler de vardır). Bu diziler ekseriya karışık ve inici şekilde kullanılır. Donanımına *fa* ve *do* için iki bakiye diyezi (evc ve nîm hicaz) konur. Sayılan beş dizinin son ikisinde her iki ârıza, ilkinde yalnız birinci ârıza, üçüncüsünde yalnız ikinci ârıza vardır. Bu diziler geçerken, nota içinde, icap ettikçe *fa* ve *do* için bekar kullanılır. Segâh perdesindeki ferahnâk beşlisinin *si* koma bemolü (segâh) ve hicaz dörtlüsündeki *mi* bakiye diyezi (acem), nota içinde gösterilir. Makam, ferahnâk beşlisi ile ırak (bakiye diyezli *fa*) perdesinde durur. Güçlü birinci derecede dügâh'tır *(lâ)*. Bu makamın adının son harfi, ince söylenecektir. Kalın telaffuzu yanlıştır. (M)

FERAH RUD, Afganistan'da ırmak; Safid Kuh'un güney yamacından doğar, Hazarcat tepelerini geçer, Ferah yakınında ovaya girer ve Seistan'ın merkezinde Hamun gölüne dökülür; yaklş. 450 km. (L)

Ferah sineması, İstanbul'da Şehzadebaşı semtinde eski bir sinema. Direklerarası eğlence merkezi iken semtin en ünlü tiyatrolarından biriydi. Özellikle 1924 yılında «Ertuğrul Muhsin ve Arkadaşları» topluluğunu barındırdığı vakit bütün dikkatleri üzerine toplamıştı. Fakat tiyatro topluluğu dağılınca Şehzadebaşı'nın ikinci sınıf bir sineması durumuna geçerek 1940 yılında yanıncaya kadar devam etti. Yanan binanın yerine yapılan salaş sinema salonu da aynı geleneği sürdürdü, yine bir yangın sonunda yandı (1964). [M]

Ferah tiyatrosu, Muhsin Ertuğrul, Behzat Butak ve İ. Galip tarafından Şehzadebaşı'ndaki Ferah tiyatrosunda kurulan topluluk (1924). Dârülbedayi'den çeşitli sebepler yüzünden ayrılan bazı sanatçıların da katılmasıyle topluluğun kadrosu zenginleşti: M. Kemal, Hâzım, Vasfi Rıza, Neyyire Neyir, Kınar Sıvacıyan, Emin Beliğ, Prenses Mevhibe, Neclâ (Sertel), Heykeltıraş Zühtü (Müridoğlu), Muammer (Karaca), Celâl Tahsin, Bedia Muvahhit (başlarda), suflöz Refika, Şefika, Şadiye. Topluluk, 27 aralık 1924, perşembe gecesi, Muhsin Ertuğrul'un Hans Müller'den adapte ettiği *Renkli Fener* adlı eserle perdelerini açtı. Çok sayıda eser temsil eden topluluk, 1925 yılının haziran ayında dağıldı. (M)

FERAHUR sıf. (fars. *ferâhôr*). *Esk.* Uygun. (M)

FERAHZAR. Mus. Türk musikisinde bir mürekkep makam. XVIII yy.ın sonlarında kullanıldı; bugün elde, bu makamda bestelenmiş herhangi bir eser yoktur. (M)

FERÂİNE, çoğl. i. (ar. *fir'avn*'dan *ferâ'ine*). *Esk.* Firavunlar: *Ehl-i Mısr'ın sefâlet-i meşhûresi hazâin-i Ferâinenin en dolgun zamanına tesadüf etti* (Cenab Şahabeddin). [M]

FERÂİŞ çoğl. i. (ar. *ferş,* döşeme>*feriş,* odacı'dan *ferâ'iş*). *Esk.* Oda hizmetçileri, odalıklar. || Yataklar. (M)

FERÂİZ çoğl. i. (ar. *farż*>*farîża*'dan *ferâ'iż*). *Esk.* Farizalar. || *Ferâiz ilmi* (veya *ilm-i ferâiz*), miras ilmi. || *Ferâiz-i dîniye,* dinin farizaları. || *Ashâb-ı ferâiz,* mirasçılar.

— Esk. huk. İslâm hukukunda «kanunî mirasçılık» bölümünü konu olarak alan şubenin adı. (Bazı yazarlar, «ferâiz» adını verdikleri eserlerde, «vesâyâ» bölümünü; diğer bir deyişle «iradî mirasçılık» ve ölüme bağlı tasarruflarla ilgili bölümü de incelemektedirler. «Ferâiz» yerine «mevâris» teriminin kullanıldığı da olmuştur.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Esk. huk. *Ferâiz* adı verilen kanunî mirasçılık veya geniş anlamı ile islâm miras hukuku kurallarının, ilk kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Nisa suresinin 7-13 ayetleri şu şekildedir: «ana, baba ve akrabanın bıraktıkları mallarda ister az, ister çok olsun, erkeklere de kadınlara da hisse vardır. Miras taksim edilirken (mirasçı olmayan) yakınlar, yetimler, yoksullar bulunursa, o maldan onları da rızıklandırın ve onlara güzel sözler söyleyin. Artlarında aciz ve küçük soy sop bırakacağını düşünerek onlar için nasıl korkup üzüntüye düşerler, yetimler için de Allah'dan korksunlar da sözün doğrusunu söylesinler. Yetimlerin mallarını zulümle yiyenler, ancak ateş yerler, o mallar karınlarında ateştir âdeta ve onlar, alevli ateşe atılacaktır. Allah, evlâdınız hakkında size şunu tavsiye eder: Erkeğin payı, iki kızın payı kadardır. Kızlar, ikiden fazla ise terekenin üçte ikisi onlarındır. Kız bir tek ise (bunun) yarısı onundur (üçte bir). [ölenin] Çocuğu varsa ana ve babadan her birine terekenin altıda biri verilir. Çocuğu yoksa ve böylece ona ana ve babası mirasçı oldıysa üçte biri anasınındır. (Geri kalan üçte iki de babaya verilecektir.) Kardeşleri varsa, bıraktığı maldan vasiyeti yerine getirildikten ve borçları ödendikten sonra kalanın altıda biri ananındır. Babalarınızdan, oğullarınızdan hangisi size daha faydalıdır bilemezsiniz. (Bu hükümler) Allah'dan farizadır. [...] Zevcelerinizin çocuğu yoksa, kalan mallarının yarısı sizindir. Çocukları varsa, vasiyeti yerine getirilip borcu ödendikten sonra dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa, sizden kalanın dörtte biri zevcelerinizin, çocuğunuz varsa, kalan maldan, vasiyet ettiğiniz şey yerine getirilip borcunuz ödendikten sonra sekizde biri onlarındır. Miras, çocuğu ve babası olmayan bir erkeğe veya kadına ait ise ve onun da erkek yahut kız kardeşi varsa her birinin hakkı altıda birdir. Bunlar birden fazlaysa, miras bırakanın vasiyeti yerine getirilip borcu ödendikten sonra kalan malın üçte birine ortak olurlar ve kimsenin de zarar görmemesi gerekir. Allah tarafından size öğüttür...»

Nisa suresinin 33. ayetinde de «Ana ve babanın ve akrabanın bıraktığı mallarda herbiri için vârisler tayin ettik» buyurulur. Yine Nisa suresinin 176. ayetinde *kelâle* denen, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkında şu hüküm vardır: «Senden fetva isterler. De ki, Allah size babası ve çocuğu olmayanın mirası hakkındaki hükmü (şöyle) açıklar: evlâdı olmayan bir erkek ölür de onun bir tek kız kardeşi kalırsa bıraktığı malın yarısı onundur. Mirasçı, erkek kardeşse çocuğu ve babası olmayan kız kardeşinin bıraktığı bütün mal onundur; kız kardeş iki veya daha fazla ise erkek kardeşin bıraktığı malın üçte ikisini alırlar. Mirasçılar, aynı şartlar dahilinde erkek ve kız kardeşler ise, erkeğe, kadına nispetle iki pay verilir. Allah, size doğru yoldan sapmamanız için bunları açıklamaktadır ve Allah her şeyi hakkıyle bilendir.» Yalnız şu ayetlerden yararlanarak karışık miras hukuku meselelerini çözmek kolay değildir. Bu sebeple, temel yine bu ayetler olmak üzere «ferâiz» ilmi meydana gelmiş ve hadis olduğu söylenen «fe-

Foto. LAROUSSE

râiz ilmin yarısıdır» sözü, hem ferâizin önemini, hem de güçlüğünü belirttiği için meşhur olmuştur. Mezhepler arasında da ferâizin bazı meselelerinde görüş ayrılığı vardır. Ana hatları ile ele alınırsa, mirasçıların üç bölüme ayrıldığı görülür:

a) *Ashabı ferâiz* (*ashab-il-füruz*). Bu bölüme giren mirasçılar; karı, koca, baba, ana, ceddi sahih, ceddei sahiha, kızı ilânihaye oğulun kızı (bint-ül-ibn); ana-baba bir kız kardeş, baba bir kız kardeş, ana bir kız kardeş ve ana bir erkek kardeş olmak üzere on ikidir.

b) *Asabe mirasçıları.* Bunlar da önce, *asabei nesebiye* ve *asabei sebebiye* olmak üzere ikiye ayrılır. Asabei nesebiye adı verilen mirasçılar: 1. ölenin oğulları, oğullarının oğulları ve ilânihaye oğullarının oğullarını içine alan *cüzi meyyit;* 2. babasını, babasının babası ve ilânihaye babasının babasını içine alan *aslî meyyit;* 3. ölünün baba-ana bir veya baba bir erkek kardeşleri ile bu kardeşlerin ilânihaye oğullarını içine alan *cüzi eb;* 4. ölenin baba-ana bir veya yalnız baba bir amcaları ile, ilânihaye bunların oğullarını içine alan *cüzi ced*'dir. *Asabei sebebiye* denen mirasçılar ise köle veya cariyenin terekesi için, azat eden kimse veya onun hayatta bulunmaması halinde yukarıda sayılan «asabei nesebiye»sidir. Asabei sebebiyenin azat edilen kimseden miras alabilmesi için, azat edilen kimsenin asabei nesebiyeden mirasçısı olmaması gerekir. Bugün İslâm dünyasında «kölelik» kurumu devam etmediği için, asabei sebebiye teriminin pratik önemi kalmamıştır.

c) *Zevil-erham.* Bunlar da dört sınıfa ayrılır. Ashabı ferâiz ve asabeye girmeyen akrabadır. Zevil-erhamın birinci sınıfı, ölen kimse ile arasında bir kadın bulunan füru'dur. Kız çocuğun çocukları, erkek çocuğun kızının çocukları gibi. İkinci sınıfı, fasit cedler ve fasit ceddelerden ibarettir. Üçüncü sınıfa kız kardeşlerin füru'u ve erkek kardeşlerin kız füru'u ve ana bir erkek kardeşin erkek füru'u girer. Dördüncü sınıfta, babanın kız kardeşleri ve bunların evlâdı, dayı ve teyzeler ile bunların evlâdı, yalnız ana bir amcalar ve bunların evlâdı ve baba bir olsa bile amca kızları ile bunların evlâdıdır.

Bu üç zümre mirasçıdan ashabı ferâiz, kendileri için belirlenmiş olan payları alırlar. Bu mirasçıların kendileri dışındaki mirasçılar ile birlikte veya tek başına mirasçı olmaları durumuna göre ortaya çıkabilecek ihtimaller ve alacakları miras payları ile tespit edilmiş ve tespit edilen kırk ihtimale *ahvali erbain* denmiştir. Ashabı ferâizden olan bir mirasçı, bu kırk halden birine göre tespit edilen payını alır.

Yukarıda adı geçen asabe mirasçıları ise, ashabı ferâiz paylarını aldıktan sonra terekeden geriye kalanı paylaşırlar. Ayrıca, asabe bölümüne giren mirasçılardan birinin varlığı, diğerini mirastan uzaklaştırabilir. Yukarıda gösterilen dört sınıftan birincisi, ikincisine v.b. tercih edileceği gibi, bir sınıfta ölen kimseye daha yakın olan mirasçı veya tam-kan hısım olması dolayısıyle yarım-kan hısıma tercih edilen mirasçı, bir diğer asabe mirasçısını mirastan uzaklaştırabilir. Gerçek anlamı ile asabe mirasçıları yukarıda sayılan mirasçılardır. Asabe mirasçılarının sınırının bazen genişletildiği ve arızî olarak bazı kadınların da, belirli durumlarda *asabe* diye adlandırıldıkları görülebilir.

Ashabı ferâiz bölümüne giren mirasçılar paylarını aldıktan sonra geriye kalanı asabeden olan mirasçılar paylaşır. Asabe bölümünde, mirasçı olmadığı takdirde, geriye kalan miktar, ölüye «sebep» yolu ile değil de «nesep» yolu ile bağlı olan kişilere, yani eşler dışında kalan ashabı ferâiz hisseleri nispetinde «red» edilir. Bu hususta bazı fikir ayrılıkları doğmuştur.

Ashabı ferâizden ve asabeden mirasçı bulunmadığı takdirde, tereke, *zevil-erham* denen mirasçılara, sınıflarına göre intikal eder. Zevil-erham arasında terekenin paylaştırılması şeklinde de çeşitli görüşler ve fikir ayrılıkları vardır.

Ölenin eşinden başka mirasçısı yoksa, eşin payı ayrıldıktan sonra geriye kalan veya hiç mirasçısı yoksa ve vasiyet de etmemiş ise bütün tereke Beytülmal'a kalır.

Ferâiz hükümleri, mirî arazide ve icareteynli vakıflarda uygulanmaz. Çünkü esasen bunlar terekeye dahil değildir ve «rakabe»si Beytülmal'a veya Vakfa aittir. Bunların intikalinde şerî olan ferâiz hükümleri uygulanmamış ve zamanla bu gibi malların üzerindeki tasarruf hakkı hem muhtevası, hem intikali bakımından mülkiyet hakkına yaklaşmıştır. Ancak intikalde kabul edilen hükümler ve mirasçıların sınıflandırılması, ferâiz hükümlerinden farklı olmuştur. (Bk. MİRÎ *arazi, icareteynli* VAKIF.) Şiî-imamî fıkhı, miras hükümleri bakımından sünnî mezhep fıkıhlarından ayrılır. Daha kolay anlaşılır ve basit bir sistem kabul edilmiştir. Ölene akrabalıkları dolayısıyle mirasçı olanlar üç bölüme ayrılırlar. Birinci bölümde ölenin babası, anası, çocukları ve füru'un her tabakasında, bir önceki tabakada mirasçı yoksa onun füru'una geçilmek üzere füru'u yer alır. Bu bölümden bir tek mirasçı olsa bile, diğer bölümlere giren mirasçılar bir şey alamazlar. İkinci bölümde ced ve cedde ile kız ve erkek kardeş yer alır. Kardeşin ölmüş olması halinde üçüncü bölüme miras geçmez. Üçüncü bölüme amca, babanın kız kardeşi, dayı ve teyze girer. Bunlardan hiç biri yoksa füru'ları mirasçı olur. Müteveffanın kendi amcası, babasının kız kardeşi, dayısı ve halası yoksa, babasının veya anasının amcası, dayısı ilk mirasçı olur. Onlar da yoksa çocukları miras alırlar. Bunlar da yoksa, ced ve ceddenin amcası, dayısı ilk mirasçı olur, çocukları da miras alırlar. Karı ve koca, tıpkı bugünkü Medenî hukukta olduğu gibi bu üç bölümün dışında ele alınmıştır. Evlâtsız ölen kadının terekesinin yarısı kocasına, diğer yarısı öbür mirasçılara verilir. Çocuk bulunduğu takdirde dörtte biri koca alır. Koca öldüğü takdirde, karı terekenin dörtte birini ve çocuklar varsa sekizde birini alır. Geriye kalan diğer mirasçılar arasında paylaştırılır. Karının gayrimenkuller üzerindeki mirasçılığı kural olarak sınırlanmıştır.

Gerek şiî ve gerek sünnî mezhep fıkıhlarında görülen ve Kur'an hükmüne dayanan kadın ve erkeğin miras payları arasındaki farklılık, İslâm fıkhının bütün hükümleri dikkate alınırsa, erkek lehine bir eşitsizlik için değil, kadını görüp gözetmek ve bakımını sağlamak erkeğin borcu olduğundan eşitliği sağlamak için kabul edilmiştir. Nitekim bu hükümler nazil olduğu zaman, henüz islâm inkılâbına ayak uyduramamış çevrelerde kadının mirastan pay alması, «devrimci» hükümler olarak yadırganmış ve kadınları mirastan mahrum etmek için vakıf kurumundan yararlanmağa çalışılmıştır. (Bk. VAKIF, MİRASÇILIK, VASİYET.) [→ Bibliyo.] (M)

FERAİZCİ MEHMED SAİD EFENDİ, osmanlı tarihçisi (Bursa ? - ? 1834). Öğrenimini medresede yaptı. Bursa Emirsultan camii hatibi oldu. *Gülşen-i Maarif* (Bilgi Bahçesi) adlı bir ciltlik bir tarihi vardır. (M)

FERAİZCİZADE MEHMED ŞAKİR, türk yazarı (Bursa 1853 - ay.y. 1911). Bursa'da Feraizcizade matbaasını kurdu (1885), aynı yıl, Bursa ilindeki ilk dergi olan *Nilüfer*'i çıkardı. Bu dergiyi aralıksız beş yıl devam ettirdi. Çeşitli resmî dairelerde memurluk ve öğretmenlik yaptı. Türkçenin yabancı sözlerden arınması, arap harflerinin türk dili kurallarına uygun bir biçimde düzenlenmesi yolunda çalıştı. *Persenk* adlı eserinde türk dilinin «Lisan-ı Âdemî, menşe-i zebân-ı umumî» (Âdem'in dili ve bütün dillerin kaynağı) olduğunu ileri sürdü. Bu kitabının fihristini *Gündoğdu* adı ile yayımladı; Ahmed Vefik Paşanın etkisi altında kaldığını gösteren piyesler de yazdı. (M)

FERAİZİYE i. (*Feraiz Şeriatullah**ın adından). XIX.yy. başlarında Hindistan'da kurulan islâm mezhebi.

— ANSİKL. *Feraiziye* mezhebinin inançlarına göre toprak Allah'ın mülküdür, onu kimse elinde bulunduramaz, miras olarak çocuklarına bırakamaz. Hiç kimse topraktan vergi alamaz. Bağımsız olmayan bir ülkede cuma ve bayram namazları kılmak doğru değildir. Allah'ın bütün insanlar için yarattığı topraklarda başkalarını çalıştırarak kazanç sağlamak, onlardan özel olarak vergi almak dinle bağdaştırılamaz. Onun bu düşünceleri hint halkı tarafından benimsendi, fakat yeni doğan çocukların göbeklerini babalarının kesmesi şartı birçoklarını kızdırdı. Birtakım ayaklanmalar çıkınca Şeriatullah inançlarını yaymağa çalıştığı Navabari ilinden kovuldu. Feraiziye mezhebini benimseyen köylüler büyük toprak sahiplerine vergi vermemeğe başladılar. Bu durumdan çıkarı sarsılan zenginler feraiziye mezhebine ve kurucusuna karşı harekete geçtilerse de başarı sağlayamadılar. (M)

FERALİA i. (lat. k.). Esk. Rom. 13-21 şubat arasında kutlanan ölüler bayramı. (Bu şenlik sırasında bütün diğer ibadetler durur, işlere ara verilirdi. *Feralia* bir halk terimidir, asıl terim *parentalia* idi; daha sonraları *genialia* sözü kullanıldı; bu bayramda *ludi genialici* adı verilen oyunlar oynanırdı. *Feralia*'lar eski boş inançlara dayanır.) [L]

FERAMİN çoğl. i. (fars. *fermân*'dan osmanlıca *ferâmîn*). *Esk.* Fermanlar, emirler, buyruklar, buyrultular. (M)

FERÂMÛŞ veya **FERAMUŞ** i. (fars. *ferâmûş* veya *ferâmuş*). *Esk.* Hatırdan çıkarma, unutma: *Şevkinden o rütbe oldu medhûş / Arş eyledi sâhibin ferâmûş* (Şeyh Galib). *Ettin mi avâlimi ferâmûş?* (Recaizade Ekrem).

◆ **Ferâmûşî** i. *Esk.* Unutma. (M)

FER'AN veya **FER'EN** zf. (ar. *fer'*'den *fer'an* veya *fer'en*). *Esk.* İkinci dereceden olarak.

— Huk. *Fer'an medhaldar,* kasten veya ihmali ile başkasının haksız fiilini kolaylaştıran, ona yardım eden kişi (arkadaşı hırsızlık ederken, kapıda gözcülük eden veya bir kimse diğerini döverken, dövülenin kollarını tutan kimse). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Borçlar kanunu md. 50'ye göre birden fazla kişinin, ortak kusurları ile işledikleri haksız fiillerde, bunların hepsi zarar görene karşı müteselsil olarak sorumlu olurlar. Şu halde zarar gören uğradığı zararı karşılayan tazminatın tümünü, bunlardan sadece birinden (fer'an medhaldar olan kişiden) bile talep edebilir. Tazminatı ödeyenin, hâkimin takdirine bağlı olarak, diğerlerine rücu etmek hakkı saklıdır. Türk Cz. kn., Borçlar kn. md. 50'den farklı olarak, iştirak halinde işlenen suçlarda fer'an medhaldar deyimini kullanmamıştır. (M)

FERAOUN (Mouloud), fransızca yazan cezayirli yazar (Tizi-Hibel, Büyük Kabiliye 1913 - El - Biar 1962). Bir çiftçinin oğlu idi. Tiziuzu kolejinde ve Buzarea Öğretmen okulunda okudu. Önce Kabiliye'de, sonra da Cezayir'de öğretmenlik ve sosyal kurumlar denetmenliği yaptı. 15 Mart 1962'de Gizli Ordu teşkilâtı (O.A.S.) tarafından öldürüldü. Şiir tercümeleri (*Poèmes de Si Mohand* [Si Mohand'ın Şiirleri, 1960]) yaptı, çeşitli denemeler (*Jours de Kabylie* [Kabiliye Günleri, 1954]) yazdı, romanları: (*Le Fils du Pauvre* [Yoksulun Oğlu, 1950], *La Terre et le Sang* [Toprak ve Kan, 1953], *Les Chemins qui Montent* [Yükselen Yollar, 1957] ve *Journal*'i (Günlük) [1962] vardır. Bütün eserlerinde, yurdunun geleneklerine karşı beslediği sevgi ile iki medeniyet arasında bocalayan yurttaşlarının dengesiz durumu karşısında duyduğu üzüntüyü dile getirdi. (L)

FERASET veya **FİRASET** i. (ar. *firâset*). *Esk.* Anlayış, seziş: *Doğrusu bu noktadaki akıl ve ferasetlerine diyecek yok* (Atatürk).

◆ **Ferasetli** veya **firasetli** sıf. *Esk.* Anlayışlı, sezme yeteneği olan: *Çok ferasetlisin, yani beni işsiz güçsüz, şımarık bir asilzade sınıfından addediyorsun* (H.E. Adıvar). [M]

FERAŞE i. (ar. *ferş*'ten *ferâşe*). Zool. *Esk.* Gece kelebeği, pervane. (M)

FERAŞET i. (ar. *ferş*'ten *ferâşet*). *Esk.* Atçılık, binicilik. (M)

FERAŞET i. (ar. *ferş*'ten *ferâşet*). *Esk.* Kâbe'yi ve Hz. Muhammed'in türbesini süpürme işi.

— Din. *Ferâşet-i şerife,* Haremeyn'in (Mekke ve Medine) hizmetlerinden biri (*ferâşet* de denir). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Ferâşet-i şerife beratı,* Kâbe'nin temizliğiyle görevli olanlara verilen berat. ‖ *Ferâşet-i şerife vekili,* Kâbe'nin temizliğiyle görevli olanların İstanbul'daki temsilcisi.

— ANSİKL. Din. *Mekke ferâşeti,* Kâbe'nin, *Medine ferâşeti* de Hz. Muhammed'in me-

FERDİNAND I VON HABSBURG
Hans Kels'in eseri

FERDİNAND II VON HABSBURG
Kilian'ın gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

FERDİNAND III VON HABSBURG
Cornelius Galle'ın gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

FERDİNAND I
Romanya kralı

FERDİNAND
Bulgaristan prensi

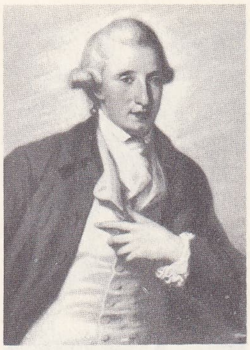

FERDİNANDO I Dİ BORBONE
Kauffman'ın eseri
Capodimonte kral sarayı

zarının temizliğine bakma görevidir. Müslümanlarca kutsal olan bu yerlerin hizmetleri de şerefli sayıldığı için *ferâşet-i şerife* adı verilmiştir. Medine ferâşeti eskidir. Mekke ferâşeti ise 1851 yılında kurulmuştur. (M)

FERAT (Serge JASTREBZOFF, **Serge** — denir), rus asıllı fransız ressamı (Moskova 1881-Paris 1958). 1905'te Paris'e yerleşti, gümrükçü Rousseau'nun eserlerini toplamağa başladı. Daha önce André Salmon ve André Billy tarafından kurulan *les Soirées de Paris* (Paris Geceleri) adlı derginin yönetimini Guillaume Apollinaire ile birlikte üzerine aldı, bu dergiyi 1913'te yayımlamağa başladı. Apollinaire 1917'de ondan *Les Mamelles de Tirésias*'ın (Tiresias'ın Memeleri) dekor ve kostümlerini yapmasını istedi. Kübizme, moskova süsleme sanatının havasını ve renklerini getirdi. Eserleri Paris Modern Sanatlar müzesindedir. Gobelin devlet halıcılık ve dokumacılık fabrikaları için resim örnekleri hazırladı (*Sirk, Harman Makinesi, Geçiş Töreni*). [L]

FERAZ i. Bk. FİRAZ.

— **FERAZ** sıf. Bk. —FİRAZ.

FERBER (Edna), amerikalı kadın yazar (Kalamazco, Michigan 1887-New York 1968). Roman, kısa hikâye ve oyunlar yayımladı: *Dawn O'Hara* (1911); *Gigolo* (Jigolo) [1922]; *Mother Knows Best* (En iyisini Anne Bilir) [1927]; *They Brought Their Woman* (Kadınlarını Getirdiler) [1933]; *A Feculiar Treasure* (Garip Bir Hazine) [1939]; *Great Son* (Büyük Oğul) [1945] v.b. (L)

FERBER (Ferdinand), fransız subayı ve havacısı (Lyon 1862-Boulogne-sur-Mer 1909). Ecole Polytechnique'te parlak bir eğitimden sonra 1897'de Fontaineblau'daki topçu tatbikat okuluna profesör tayin edildi, fakat 1898'de Lilienthal'in çalışmalarını yeniden ele alarak bütün servetini, mesleğini ve hayatını havacılığa adadı. 1905'te «No VIII» adlı bir planör yaptı. Bu planör o zamana göre çok büyük bir başarıydı. Ancak, aşırı rüzgârda parçalandı. Ferber, 1908'de yeni bir planör yaptı ve çok iyi bir sonuç aldı; böylece üç yıl gecikerek de olsa, başarıya ulaştı. 1906'da ordudan ayrılan Ferber, (DE RUE takma adıyle) kendisini tamamıyle havacılığa verdi, konferansları ve yayımladığı eserleriyle de bu alanda parlak bir propagandacı oldu. Bir uçak kazasında öldü. (L)

FERBERİT i. (fr. *ferbérite*). Miner. Monoklinik sistemden, siyah renkli tabiî demir tungstat $FeWO_4$. (L)

FERC i. Bk. FERÇ.

FERCÂM i. (fars. *fercâm*). *Esk.* Bir işin sonu, âkıbet. ‖ Fayda, kâr. ‖ *Bed-fercâm*, sonu iyi olmayan. ‖ *Bî-fercâm* (veya *nâ-fercâm*), sonsuz. Faydasız.

◆ **Fercâmgâh** bls. i. *Esk.* Mezar, kabir. (M)

FERCİUA dağları, Cezayir'de Tell Atlasları bütününe bağlı dağlar; 1 488 m. Biban sıradağlarının ve Gergur dağlarının doğuya doğru uzantısını meydana getirir. Küçük sıradağlardan meydana gelen Ferciua dağları (büyük engebelerden oluşan bir hattı yoktur), Konstantin ovalarında yavaş yavaş alçalarak son bulur. (L)

FERÇ i. (ar. *ferc*). *Esk.* Yarık, çatlak. ‖ Dişi canlılarda üreme organının dış kısmına verilen ad. (M)

FERD i. Bk. FERT.

FERDA i. (fars. *ferdâ*). *Esk.* Erte: *Ferdası sabahleyin Hazret-i Ömer, Sâib'i geri çevirmek üzere bir memur gönderdi* (Cevdet Paşa). *Hayır, Feride Hanım, bu gecenin bir ferdası olamazdı, bunu biliyordum* (R. N. Güntekin). ‖ Gelecek zaman, yarın: *Kâm aldı cihan, biz yine ferdalara kaldık* [...] *Artık bize göster ki o ferdayı: bunaldık!* (M. Â. Ersoy). *Ferda! Senin, senin bu teceddüt, bu inkılâp.* (Tevfik Fikret). ‖ Âhiret, öbür dünya, kıyamet. ‖ Kadın adı. ‖ *Ferdâ-yı kıyamet* (veya *ferdâ-yı mahşer*), kıyametten sonra: *Sanırsın umduğum âmâdedir ferdâ-yı mahşerde* (M.Â. Ersoy). ‖ *Endîşe-i ferdâ*, gelecek düşüncesi: *Kimi endîşe-i ferdâ eyler / Havften mevti temennâ eyler* (Nabi). ‖ *Tâ-be-ferdâ*, kıyamete kadar anlamında kullanılır.

— DEY. *Ferdalara salmak*, geleceğe bırakmak.

◆ **Ferdasız** sıf. Geleceksiz, sonu olmayan. ‖ *Mec.* Ümitsiz. (M)

FERDANİYE i. (ar. *ferd* kişi'den *ferdāniyye*). *Esk.* Bireycilik.

◆ **Ferdaniyet** i. *Esk.* Birlik, teklik. ‖ Bireycilik. (M)

FERDE i. (ar. k.). *Halk dili.* Küçük denk, top. (M)

FERDÎ sıf. (ar. *ferd*'den *ferdî*). *Esk.* Ferde ait, fertle ilgili, bireysel: *Ferdî fikirler her ferdin kendine mahsus olan fikirleri demektir* (Z. Gökalp). ‖ Tek başına yapılan: *Feraî teşebbüs.* ‖ İ. Erkek adı.

— Huk. *Ferdî iş sözleşmesi.* Bk. İŞ *sözleşmesi.* ‖ *Ferdî haklar.* Bk. HAK. ‖ *Ferdî hürriyet.* Bk. HÜRRİYET. ‖ *Ferdî mülkiyet.* Bk. MÜLKİYET.

◆ **Ferdîleştirmek** geçl. f. bireysel hale getirmek.

◆ **Ferdiye** sıf. *Esk.* Ferdî'nin dişili: *Mutlakıyet-i idare ve saltanat-ı ferdiye taraftarı olmak caiz imiş* (Atatürk). ‖ İ. Kadın adı. (M)

FERDİNAND, Köln başpiskoposu ve seçici prensi (Kurfürst), Liège ve Münster prens piskoposu (Münih 1577-Arnsberg 1650). Bavyera dükü Wilhelm'in oğlu. 1596'dan sonra amcası Bavyera'lı Ernst'in piskopos yardımcısı oldu, sonra 1612'de Köln, Liège, Münster ve Hildesheim başpiskoposluklarında amcasının yerine geçti. 1618'de Paderborn piskoposluğunda da bulundu. Otuz yıl savaşlarında Avusturya hanedanını destekledi. Piskoposlukları, özellikle Liège'de olmak üzere ayaklanmalar sonunda yakılıp yıkıldı. (L)

FERDİNAND, Saksonya - Coburg - Gotha prensi (Viyana 1816-Lizbon 1885). Portekiz naibi (1853-1855). 1836'da, Leuchtenberg dükü Beauhernais'li August'un dul karısı Portekiz kraliçesi Maria II ile evlendi ve tahtını onunla paylaştı. Maria'nın ölümü üzerine büyük oğlu Pedro V'in naibi oldu (1853-1855), 1870'te Prim'in desteğiyle İspanya tahtına adaylığını koydu. İkinci defa şarkıcı Elisa Hensler ile evlendi, sonra yalnız güzel sanatlarla uğraştı. (L)

FERDİNAND (Viyana 1861 - Coburg 1948), Saksonya - Coburg - Gotha prensi (1861 - 1948), Bulgaristan prensi (1887-1908), Bulgaristan kral veya çarı (1908-1918). Prens August ile Louis Philippe'in kızı prenses Orléans'lı Clémontine'in oğlu. Macar ordusunda katolik subaydı. Alexander von Battenberg'in tahttan çekilmesinden sonra Stambolov'un sayesinde temmuz 1887'de Sabranya meclisi tarafından Bulgaristan prensi seçildi. Avrupa'yı kendisini tanımakta kararsızlığa sevkeden Rusya'nın karşı koymasına rağmen hemen tahta geçti. Bourbon-Parma hanedanından katolik prenses Marie-Louise ile evlenmesi ve başbakan Stambolov'un tutumu Bulgaristan ile Rusya arasındaki düşmanlığı daha da arttırdı. Çar Aleksandr III'ün ölümü, sonra, Stambolov'un düşmesi (1894) buhranın hafiflemesini sağladı. Veliaht prens Boris'in de ortodoks usullerince vaftizi, gerginliği büsbütün giderdi. Rusya tarafından tanınan Ferdinand'ı öteki avrupa devletleri de tanımakta gecikmediler. Çok haris bir insan olan Ferdinand az sonra «Sofya Macchiavelli»'i olarak ün yaptı, devletin içinde fiilen bir birlik kurdu; ülkesinin modernleşmesine katkıda bulundu. 1898 Tarihli Avusturya - Bulgar gizli anlaşmasıyle Balkanların taksimi planını hazırladı.

1908 Jön Türk devrimini ve Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakını fırsat bilerek Babıâli ile tabiyet bağlarını kopardı ve kendini Bulgar çarı ilân etti (1908). Sonra Sırbistan ve Yunanistan ile gizlice anlaştı, Bulgaristan'ı Balkan ittifakına soktu, 1912'de bu ittifak devletlerini İtalyanlar'a karşı giriştiği savaştan yorgun çıkan Osmanlı imparatorluğuna saldırdı. Ordusunun gücüne güvenen Ferdinand bundan hemen sonra (28 haziran 1913) müttefiklerine saldırmakta tereddüt etmedi. Romanya'nın da katıldığı bir ittifakın baskısı karşısında ezilen Bulgaristan yenildi, yapılan barış anlaşmasında komşuları olan devletlere göre daha az toprak imtiyazları elde etti. Birinci Dünya savaşı Ferdinand'a bir intikam alma fırsatı olarak göründü. Ekim 1915'e kadar süren şüpheli bir tutumdan sonra ülkesini Avusturya ve Osmanlı imparatorluğu saflarında savaşa soktu. Müttefik ordularının saldırıları karşısında ilk çözülen cephe Bulgar cephesi oldu (28 eylül 1918 mütarekesi). Yenilgi felâketi ve ayaklanma belirtileri karşısında tahtını oğlu Boris'e bıraktı (ekim 1918), Coburg şatosuna çekildi. (L)

FERDİNAND I VON HABSBURG (Alcala de Hanares, İspanya 1503 - Viyana 1564), Bohemya ve Macaristan kralı (1526), Mukaddes Roma kralı (1531) ve Germen imparatoru (1558-1564). İspanya'da yetişti. En gözde torunu olmasına rağmen, aragonlu Fernando II ona, İspanya'da, ancak ağabeysinin yokluğu süresince geçerli bir naiplik hakkı tanımakla yetindi; buna karşılık baba tarafından büyük babası Maximilian onu Macaristan ve Bohemya veliahtı yaptı. Ferdinand macaristanlı Anna ile evlenince (1521), Karl V, Worms antlaşmasıyle (1521) ona Habsburgların beş devletini (Yukarı ve Aşağı Avusturya, Kärnten, Steiermark, Krain) bütün egemenlik haklarıyle birlikte bağışlamak, daha sonra, Brüksel sözleşmeleriyle de (1522) Güney Almanya ve Yukarı Alsace, Tirol ülkelerinin valiliğini vermek zorunda kaldı. Hayatı boyunca iki önemli mücadeleye girişti. Bunlardan biri, islâmiyete karşı idi: Ludwig II'nin Mohaç'ta ölümünden (1526) sonra, Bohemya ile Macaristan krallığına seçilince, osmanlı akınını Viyana kapılarında durdurmağa çalıştı, Budin'i alamadı (1541), padişaha yıllık haraç ödemek ve Transilvanya'da rakip Janos Szapolyai hanedanını tanımak şartıyle, sekiz yıllık bir mütareke imzalamak (1562) zorunda kaldı. İkinci mücadelesi ise, protestanlara karşı oldu: bu mücadelede, cizvitlerin öğrencisi ve dostu olmasına rağmen, Flandre'da bulunduğu sırada hümanistlerin, özellikle Erasmus'un etkisi altında kaldığı için daha hoşgörürlükle hareket etti. Bu anlayış içindedir ki, Almanya'da ilk katolik reformunu (yortu günlerini azaltma, kilise gelirlerinin beşte birini laik prenslere verme) kararlaştıran Regensburg diyetine (1524) katıldı; protestan sapkınlığıyle savaşmak için İsviçre'nin beş katolik kantonuyle bir «Hıristiyan birliği» kurdu (1529); Smalkade birliğiyle Reichkammergiriht'in dinî meselelerde kendi üyelerine karşı cephe almasını yasaklayan Kadan barışını imzaladı (1534); son olarak da, Bohemya'da derebeylerinin bir ayaklanmasını bastırdı (1547). Kilisede reform yapılmasını istiyordu: Roma'da iki çeşit kudas âyini yapabilme iznini almağa çalıştı (1544) ve Augsburg barışına (1555) önayak olarak, din anlaşmazlığını yumuşatmağa çalıştı. Öte yandan, para sistemini düzene soktu, yüksek mahkemeyi yeniden düzenledi ve imparatorluğun, oğlu Maximilian II'ye geçmesini sağladı. 1531'de Mukaddes Roma kralı seçildi, 1556'da Karl V'in tahtından vaz geçmesi üzerine imparator oldu, ama lehindeki bu vaz geçme kararı ancak 1558'de kesinleşti. (L)

FERDİNAND I (Viyana 1793-Prag 1875), Avusturya imparatoru (1835-1848), Bohemya ve Macaristan kralı (1830-1848), İmparator Franz I'in büyük oğlu. Sağlığı yerinde olmayan ve zayıf karakterli insandı. Gençliğini seyahatle geçirdi ve iyi bir eğitim görmedi. Kendi adına amcası arşidük Ludwig, şansölye Metternich ve rakibi içişleri bakanı Kolowrat'dan kurulu bir devlet konseyi tarafından yönetilen hükûmet işlerine katıldı. 1548 Ayaklanmasında, mayısta bütün imparatorluk ailesiyle birlikte Innsbruck'a kaçtı, ağustosta Viyana'ya döndü, ekim olaylarından sonra da Olmütz'e sığınmak üzere Viyana'dan gene ayrılmak zorunda kaldı. Yetersizlik duygusu ve çevresinin baskısı karşısında yeğeni Franz-Joseph lehine tahttan vaz geçti (2 aralık 1848). Prag'a yerleşti, vaktini armacılık üzerine yaptığı çalışmalarla geçirdi. (L)

FERDİNAND I (Sigmaringen 1865-Sinaïa 1927), Romanya kralı (1914-1927), prens Leopold von Hohenzollern - Sigmaringen ile Portekiz infantı Antonia'nın ikinci oğlu. 1889'da çocuğu olmayan amcası kral Carol I tarafından veliaht ilân edildi, kendisini tamamen askerlik mesleğine vererek uzun süre silik bir rol oynadı. Amcasının 11 ekim 1914'te ölümü üzerine kral oldu, amcası Carlos I kadar alman aslına bağlı olmadığından Alman - Avusturya ve Osmanlı imparatorluklarının baskısına karşı koydu, a-

Foto. Trampus, Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

ğustos 1916'da müttefikler safında savaşa girdi. Rusya'nın saf dışı olmasıyle güçleri büsbütün artan avusturya - alman, bulgar ve türk ordularının rumen ordusuna indirdikleri sür'atli darbelere vakarla dayandı. Hükûmetiyle beraber Yaş'a sığındı, ordusu özellikle birkaç başarı kazandığı Maraşti ve Maraşeşti'de düşmana karşı koymağa devam etti. Müttefiklerin zaferi kendisine barış antlaşmasında Transilvanya'yı ülkesine katmak, Besarabya ile Bükovina'yı geri almak ve böylece Rumenlerin millî emellerini gerçekleştirmek imkânını sağladı. Savaşı izleyen dönem de, Romanya'nın durumunun güçlendirilmesine, yeni ülkeler halkını derleyip toplamasına, tarımsal ve sosyal reformların gerçekleştirilmesine ayrıldı. Kralın son yılları büyük oğlu Carol'un sebep olduğu hayal kırıklığının üzüntüleriyle geçti, oğlunu veliahtlıktan azletti, tahtını torunu Mihail'e bırakmak zorunda kaldı. Edinburgh prensesi Mary ile evlendi (1882), ondan beş çocuğu oldu: Carol (1883), Yunanistan prensesi Helena ile, Elisabeta (1894) yunan prensi Georgios ile, Maria (1900) Yugoslavya kralı Aleksandr - Nikola ile (1908), Helena da (1909) arşidük Anton von Habsburg ile evlendiler. (L)

FERDİNAND II VON HABSBURG (Graz 1578 - Viyana 1637), germen imparatoru (1619-1637), Karl von Habsburg'un oğlu, Ferdinand II'nin torunu ve Maximilian II'-nin yeğeni. Bohemya (1617) ve Macaristan (1618) kralı. İmparatorluk tacını 1619'da giydi. Amcasının yerine geçerek *Tirol* kontu olduktan sonra, «Ferdinand von Steiermark» diye tanınan ve İngolstadt cizvitleri tarafından yetiştirilmiş olan bu prens, mukaddes ittifak ordusunun desteğiyle kontluğunda ve imparatorlukta karşı-reformun öncüsü oldu; uyruklarını din değiştirme ile sürgün arasında tercih zorunda bırakarak Protestanlığı bozguna uğratmak ve dinde birliği (bk. PRAG ANTLAŞMASI.) yeniden kurmak suretiyle imparatorluk otoritesini güçlendirmeğe çalıştı.

Ferdinand II, Prag'da tahtından düşürüldü, Bohemya krallığına Protestan birliği başkanı, Pfalz seçmen prensi Friedrich V seçildi (ağustos 1619). Fakat, Bila Hora'da (1620) Tilly tarafından bozguna uğratılan Çekler bütün hürriyetlerini kaybettiler ve baskı altına alındılar. Bavyera dükünün orduları Ober Pfalz'ı ele geçirdi (1621-1623); Ferdinand III, Pfalz seçmen prensliğini Bavyera düküne bağışladı (1623) ve Walenstein'in kurduğu ordularla savaşa karışan Danimarka'yı (1625-1629) yendi. Her şeyi yapabilecek güçte görünen imparator, Wallenstein'-in öğüdüyle, imparatorluğa, Hakları İade fermanını zorla kabul ettirmeğe, oğlunu «Mukaddes Roma kralı», yani Regensburg diyeti (1630) eliyle imparatorluğa veliaht seçtirmeğe kalktı. Richelieu'nün akılhocası olan rahip Joseph tarafından desteklenen Alman (hem katolik hem protestan) prenslerinin direnci karşısında çabaları boşa çıktı; hattâ Wollenstein'i görevinden uzaklaştırmak zorunda kaldı. İsveç'in müdahaleleri (1631), Richelieu'nün siyaseti, Fransa ve İspanya'nın savaşa girişi (1635) müdahaleyi milletlerarası bir çatışmaya dönüştürdü. İspanyol desteğine ve durumu kuşku uyandıran Wallenstein'i öldürterek (1634), eline geçirdiği güçlü orduya rağmen, Ferdinand II savaşı zaferle sonuçlandıramadı. Çatışmanın imparatorluğun emellerine öldürücü darbeyi vuracak olan sonu görmeden öldü. (L)

FERDİNAND III VON HABSBURG (Graz 1608 - Viyana 1657), germen imparatoru (1637-1657), Ferdinand II'nin oğlu. 1625'te Macaristan, 1627'de Bohemya kralı oldu. Wallenstein'in ölümünden sonra imparatorluk ordularını yönetti, Regensburg'u aldı ve Nördlingen'de İsveçlileri yendi (1634). 1636'-da Roma kralı seçildi ve 1637'de Ferdinand II'nin yerine geçti. Otuzyıl savaşının yarattığı şartlar içinde, babasının siyasetine uyarak Bourbonlarla mücadele ederek kendi topraklarında karşı-reform siyasetini sürdürdü. Ama kendi orduları ile ispanya kuvvetlerinin Fransızlarla İsviçrelilere yenilmesinden sonra 1641'de Westfalen antlaşmasıyle (1648) sonuçlanan görüşmeleri kabul zorunda kaldı. (L)

FERDİNAND (ESTE'li Carlo Guiseppe veya) Avusturya arşidükü (Milano 1781-Gmünden 1850). Ulm şehrinin teslimine katılmadı (1805). Bavyeralılara karşı savunduğu Bohemya'ya gitti. 1809'da Varşova büyük dükalığını istilâ etti, fakat Poniatowski tarafından Macaristan'a püskürtüldü. Önce Macaristan (1816), sonra Galiçya (1830) genel valiliğine atandı, 1846'da İtalya'ya çekildi. (L)

FERDİNAND (Louis ELLE, — denir). Bk. ELLE.

FERDİNAND (Roger FERDİNAND, **Roger** — denir), fransız oyun yazarı (Saint-Lôn 1898). İngilizce öğretmeniydi; 1924'te *La Machine à Souvenirs* (Anılar Makinesi) adlı bir eserle oyun yazarlığına başladı. 1926'da *Irma*, 1927'de *Un Homme en Or* (Altın Adam) ve *La Foire aux Sentiments* (Duygular Fuarı) adlı şüpheci ve alay dolu oyunlar yazdı. Daha hafif ve doğrudan doğruya bulvar tiyatrosu türündeki oyunları şunlardır: *Chotard et Cie* (Chotard ve Ortaklığı) [1928]; *Batoche* (1932); *Le President Haudecoeur* (Başkan Haudecoeur) [1938]; *Les J3 ou la Nouvelle École* (J 3'ler veya Yeni Okul) [1943]; *Le Père de Mademoiselle* (Matmazelin Babası) [1952]; *Les Croulants se portent bien* (Moruklar Formunda) [1952]. (L)

FERDİNANDEA adası, daha çok **Julia** adası diye tanınır, haziran 1831'de Akdeniz'de, Sicilya'nın güneybatısında ortaya çıkan ada. Birkaç ay sonra kayboldu. (L)

FERDİNANDO I veya **FERRANTE** (1431'e doğr. - 1494), Yarımada Sicilya'sı kralı (1458-1494), Aragon kralı. Büyük Alfonso V ile Lucrezia d'Alanon'un evlilik dışı oğlu. Babası ona Napoli'de elde ettiği toprakları bıraktı, fakat daha önce 1265 tımar bağışı buyrultusu uyarınca nesebinin meşru olmadığını ileri süren papa Calixtus III'ün itirazlarıyle karşılaştı. Pius II onun kırallık payesini tanıdı ve kendisini Volturno yakınına çıkarma yapan (1459), önce Sarno savaşında üstün gelen, fakat Truva (1462) bozgunuyle iddialarının ebediyen mahvolduğunu gören, 1470'te ortadan kaybolup giden, kral René'nin oğlu Calabria'lı Giovanni tarafından temsil edilen Anjou hanedanına karşı destekledi. Ferdinando I daha sonra krallığının başkaldıran soylularıyle de savaştı. Pazzi'lerin gizli fesat hareketini ortaya çıkardıktan ve bunu bastırdıktan sonra Floransa'ya savaş ilân etti, sonra ayrı bir barış imzaladı (1480). 1480'de Otranto'yu ele geçiren Türklerle de savaştı fakat 1481'de Türkler buradan çıkarıldı fakat, kral Türklerden gelen tehdit üzerine Venedik'e birçok imtiyazlar tanımak zorunda kaldı. Askerî birliklere ihtiyacı olduğundan ücretli askerlerden yararlandı, bunların arasında sonradan idam ettirdiği İacopo Piccinino ile Federico da Montefeltro da vardı. Krallık otoritesini güçlendirmek için ülkenin imarına girişti. Kilise dokunulmazlığını kısıtladı, monarşik merkeziyetçiliği geliştirdi, baronların ayaklanmasını iki kere bastırdı, onları baskınla ele geçirdi. Napoli'ye matbaayı getirdi (1474), güzel sanatları (birçok eserin yeni baskılarını yaptırdı), ticareti korudu ve hayvancılığı teşvik etti, fakat iki yüzlülüğü ve sertliği ile nefret uyandırdı. Anjan hanedanının vârisi olan Fransa kralı Charles VIII'in yarımadayı istilâ etmeye hazırlandığı bir sırada öldü. Yerine büyük oğlu Alfonso II tahta geçti. (L)

FERDİNANDO I Dİ BORBONE, İki-Sicilya kralı (Napoli 1751-ay. y. 1825). 1816 ve 1825 yıllarında hüküm sürdü. İspanya kralı Carlos III'ün üçüncü oğludur. 1759'da İspanya tahtına çıkan babası kendisine İki-Sicilya krallığını bıraktı. Adadaki krallıkta Ferdinando III (1759-1816) adıyle yarımadadaki krallıkta ise Ferdinando IV (1759-1799; 1799-1806; 1815-1816) adıyle hüküm sürdü. Tanucci hükûmeti zamanında refah içinde geçen saltanat yılları, bu devlet adamının gözden düşmesinden sonra yurttaşları için felâketlerle dolu bir hal aldı. Zayıf karakterli bir insan olan Ferdinando iktidarı, nazır Acton'un akıl hocalığı ettiği karısı avusturyalı Maria Carolina'nın eline bırakmıştı. Onu Fransa'ya karşı koalisyona sokan (1799), sonra 1796 antlaşmasını bozdurup Fransızların işgalindeki Roma üzerine yürüten (1798) hep bu kadındır. Fransızlar Ferdinando'yu püskürttüler, Sicilya'ya kaçmağa mecbur ederek Napoli'ye girdiler (1799). Fransızların kurduğu Napoli cumhuriyeti birkaç ay yaşadı, İngilizler kısa zamanda Ferdinando'yu başkentine geri döndürdüler. Birinci konsül, onları tazminat ödemeğe ve küçük düşürücü bir barışa zorladı (Foligno mütarekesi, 1801), Napolyon Austerlitz'te avusturya ve rus ordularına karşı savaşırken, Ferdinando yeniden silâha sarıldı (1805). Napolyon, yarımadanın krallığını kardeşi Joseph'e bıraktı. Ferdinando Sicilya'ya kaçtı. Burada İngilizlerin baskısı altına girdi, Maria Carolina'dan vaz geçmek (1811), halkın meşrutiyet hakkını kabul etmek zorunda kaldı. 1815'te Napoli'ye döndü, sosyal reformları muhafaza etmek ve sürdürmek için yayımladığı Messina bildirisine rağmen müstebit bir kral oldu. Murat'-yı kurşuna dizdirdi. İki krallığı, İki-Sicilya krallığı adıyle tek bir devlet halinde birleştirdi, Ferdinando I unvanını kullanmağa başladı (1816). 1820 de patlak veren general Pepe isyanı onu yeni bir anayasa vaadinde bulunmağa zorladı. Fakat az zaman sonra savunma bahanesiyle Laybach kongresine katıldı, Kutsal antlaşmayı yardıma çağırdı. 1821'de bir avusturya ordusu memleketi işgal etti. Büyük oğlu Francesco I tahtta babasının yerini aldı. (L)

FERDİNANDO I, Sicilya adası kralı. Bk. FERNANDO I *Âdil*, Aragon kralı.

FERDİNANDO I ve **FERDİNANDO II,** Toscana büyük dukaları. Bk. MEDİCİ'LER. (L)

FERDİNANDO II (**Ferrandino** denir) [Napoli 1467-ay.y. 1496], Yarımada Sicilya'sı kralı (1495-1496). Kral Alfonso II ile İppolita Maria Sforza'nın büyük oğlu. Fransa kralı Charles VIII'in krallığı istilâsı sırasında babası tahttan çekildiğinden San Germano'-da Louis d'Armagnac karşısında yenilgiye uğradı, Sicilya'ya sığınmak zorunda kaldı. Fakat biraz sonra Venedik koalisyonu, Charles VIII'i İtalya'yı terke zorladığından (1496), Cordoba'lı Gonzalo'nun ispanyol ordusuyle birlikte ülkesine döndü. Gilbert de Montpensier'yi uzlaşmağa zorladı, fakat ansızın öldü. Yerine amcası, Federico geçti. (L)

FERDİNANDO II Dİ BORBONE (Palermo 1810-Caserta 1859). Calabria dükü, sonra İki-Sicilya kralı (1830 - 1859). Kral Francesco I'in ve İspanya kralının kızı, Bourbon hanedanından Maria Isabel'in büyük oğlu. Hemen bütün krallığı süresince ihtilâl teşebbüsleriyle mücadele zorunda kaldı, 1848 hareketi karşısında da dayanamadı: Sicilya parlamentosu tahttan indirildiğini ilân etti (13 nisan) ve ancak, ocak ayında, bir anayasa ilânına ve Avusturya'ya karşı birlik ve bir filo yollamağa razı olduktan sonra, Napoli'de tutunabildi. Ama liberaller arasında çıkan bölüntüleri anayasayı uygulamamak için fırsat bildi ve Pius IX'un Avusturya'ya savaş açmağa yanaşmamasından cesaret bularak, birliklerini geri çekti; kendisine RE BOMBA (Bomba Kral) lakabının takılmasına yolaçan bir bombardımandan sonra Messina'yı (1848 eylülü sonu), ardından da Palermo'yu geri aldı (mayıs 1849). Kraliyet hükümeti yeniden mutlakiyetçi karakterine büründü. Yerine büyük oğlu Francesco II geçti. (L)

FERDİNANDO II, Sicilya adası kralı. Bk. FERNANDO II *Katolik*, Aragon kralı.

FERDİNANDO III (Floransa 1769 - ay. y. 1824), Avusturya arşidükü, Toscana büyük dukası (1790-1801; 1814-1824), imparator Leopold II'nin ikinci oğlu. Fransa cumhuriyetiyle diplomatik ilişkiler kurmayı kabul etti (1793), fakat sonra ingilizler tarafından ikinci koalisyona girmeğe zorlandı. Fransızlar onu vatanından kovdular (1799). Birkaç ay sonra geri döndü, fakat Marengo'-dan sonra Lunevill anlaşmasıyle yeniden iktidardan uzaklaştırıldı (1801). Karşılık olarak Salzburg prensliğini ele geçirdi (1803), bunu Presburg antlaşması sayesinde Würzburg büyükdükalığı ile değiştirdi. 1814 Olayları Toscana'ya geri dönmesine yolaçtı. İktidara geçince her türlü şiddet hareketlerinden kaçındı. Yerini oğlu Leopold II aldı. (L)

FERDİNANDO III, Yarımada Sicilya'sı kralı. Bk. FERNANDO II, Aragon kralı.

FERDİNANDO III, Sicilya adası kralı. Bk. FERDİNANDO I, İki-Sicilya kralı.

FERDİNANDO IV, Yarımada Sicilya'sı kralı. Bk. FERDİNANDO I, İki-Sicilya kralı.

FERENTİNO Santa Maria Maggiore kilisesi

FERDİNANDO Dİ BORBONE, (Parma 1751 - Fontevivo 1802), Parma ve Piacenza dükü (1725-1801), dük Filippo ile kral Louis XV'in kızı Louise - Elisabeth de France'ın oğlu. Fransız filozofu Condillac'ın öğrencisiydi. Roma sarayına karşı koydu, Cizvitleri kovdu, engizisyonu ortadan kaldırdı. Bir aralık karısı Maria - Amelia de Habsburg - Lorraine hanedanı tarafından Fransa'ya karşı kurulan bir koalisyona sürüklendi, 1796'da Bonaparte ile barış yaptı, fakat 1801'de Fransa'nın Toscana ile Etruria krallığı haline getirilen Parma'yı değiştirmeğe kalkışmasını önleyemedi. Bu değiştirme gerçekleştirilemeden öldü. (L)

FERDİNAND PAŞA (Gregor), osmanlı hekimi (İstanbul 1843-ay. y. 1905). Askerî Tıbbiye mektebinde uzun bir süre hıfzıssıhha (sağlık koruma bilgisi) hocalığı yaptı. Paşalık unvanı aldı. Meclisi Sıhhiyei Mülkiye başkanıyken öldü. (M)

FERDİYET i. (ar. *ferdiyyet*). *Esk.* Teklik, birlik. ‖ Bireylik. (M)

FERDİYETÇİ i. ve sıf. (*ferdiyet*'ten *ferdiyet-çi*). Ferdiyetçi, bireyci. (M)

FERDİYETÇİLİK i. (*ferdiyetçi*'den *ferdiyetçi-lik*). Bireycilik: *Dünyaya, hayata, insanlara açılan, yaklaşan bir ferdiyetçilik karşısındayız* (M.Ş. İpşiroğlu). Bk. BİREYCİLİK. (M)

FÉRÉ (Charles Samson), fransız hekimi (Auffray, Seine - Inférieure 1852-Paris 1907). Charcot'un talebesi, sinir hastalıkları uzmanı. Bicêtre düşkünler evi hekimi oldu. Eserleri şunlardır: *Sentation et Momuement* (Duyum ve Hareket) [1887]; *Traité Elementaire d'Anatomi Médicale du Système Nerveux* (Sinir Sistemi Tıbbî Anatomisi Temel Ders Kitabı) [1886]; *Dégénérescense et Criminalité* (Soysuzlaştırma ve Suçluluk) [1888]; *Epilepsie* (Sara) [1892]; *Pathologie des Emotions* (Heyecanların Patolojisi) [1892]; *L'Instinct Sexuel, Evolution et Dissolution* (Cinsel İçgüdü, Evrim ve Yıkılma) [1900] v.b. (L)

FEREC i. (ar. k.). *Esk.* Sıkıntıdan ve tasadan kurtulma, üzüntüden ve dargınlıktan sonra gelen sevinç: *Sabra miftah-ı ferec dense hemen / Der idi sâkin oku orayı aman* (Vehbi). ‖ *Ferec ba'd-eş-şidde*, şiddetten sonra gelen kolaylık, darlıktan ve kederden sonra gelen sevinç. (M)

FEREC (El-Melikünasr Nasreddin), kölemen hükümdarı (? 1386 - ?). Sultan Barkuk'un oğlu. Babası ölüm döşeğinde iken sultan ilân edildi (1399). Timur'a karşı savaşmak için Gazze üzerinden Şam'a gitti. Şehri kuşattı, fakat başarı sağlayamadı. Mısır'a döndüğünde ordusu dağıldı. Bu sırada Timur, Şam'a girdi. Saltanatının son yılları emirlerle savaş içinde geçti. Kahire'de Kölemenler arasındaki hoşnutsuzluğun artması üzerine bir süre için tahtını bıraktı (1405). Yerine kardeşi Abdülaziz geçti. Birkaç ay sonra tahtını ele geçirme düşüncesiyle harekete geçerek kardeşini hapsettirdi ve tahtına oturdu. Suriye'de devam eden karışıklıkları bastırmağa çalıştığı sırada yenilerek Şam'a çekildi. Yönetimi ele geçiren emîrleri tarafından öldürüldü. (M)

FERECİ i. (ar. *ferec*, sıkıntıdan kurtulma'dan *fereci*). *Esk.* Önü açık mevlevî hırkası. (Önceleri önü kapalı olan hırkalar, bir dervişin geçirdiği bunalım sonucu önünü yırtmasıyle bu biçimde yapılmağa başlandı. Mevlevîler buna, dervişin önünü yırtıp sıkıntıdan kurutulması dolayısıyle «sıkıntıdan kurtulma» anlamında fereci derler.) [M]

FER'EN zf. Bk. FER'AN.

FERENCZY (Sandor), macar psikanalizcisi (Rimaszombat, bugün Rimavska Sobota 1792-ay. y. 1856). Roma'da yaşadı, Canova'nın etkisinde kaldı. Thorvaldsen'in atelyesine girdi. *Eurydike* adlı heykeli kendisiyle birlikte gömüldü, fakat sonradan mezardan çıkartılarak Rimaszombat kilisesine kondu. Eserlerinin çoğu Budapeşte Güzel Sanatlar müzesindedir. (L)

FERENCZY (Sandor), macar psikanalizcisi (Miskolc 1873-Budapeşte 1933). Freud'ün ilkelerini titizlikle izledi. Ego'nun gelişmesi ve seksüel psikoloji üstüne denemeler yazdı. (L)

FERENGİS i. (fars. *ferengis*). Astron. *Esk.* Çobanyıldızı. (M)

FERENTİNO, İtalya'da kasaba, Latium'da (Frosinone ili), Ciociaria'nın batı sınırında; 16 700 nüf. 320'de kurulan doğrudan doğruya papalığa bağlı piskoposluk. Ferentino, Latium şehirleri birliğinin merkezi olan eski *Ferentinum* şehridir. Piskoposluk sarayı eski akropolisin yerinde kuruldu; ama sur kalıntıları meydandadır. Roman üslûbunda Santa Maria Maggiore kilisesi. (L)

FERENTİUM. Esk. coğ. İtalya'da Etrüskler tarafından kurulmuş şehir, Viterbo'ya 10 km kadar uzaklıkta. Tiyatro, hipodrom, su kemeri kalıntıları. Gerentium'u 1172'de Viterbo ortadan kaldırdı. (L)

FEREOL i. Amerika'da baklagillerden Swartzia'nın çeşitli türlerinden (*Swartzia tomentoza, S. leiocalycina, S. benthamiana*) elde edilen ticarî odun. (*Montuşi* [Fransız Guyana'sı] ve *panakoko* da [Brezilya] denilen bu odun, işlenmesi güç, sert bir kerestedir. İyi cilâ tutar; kaplamacılıkta, kutuculukta, torna ve âlet yapımında kullanılır.) [L]

FERES i. (ar. *feres*). *Esk.* At, beygir. ‖ *Islah-ı nesl-i feres*, at cinsinin ıslahı.

— Astron. *Esk. Feres-i a'zam* (veya *feres-i ekber, feres-i sanî*,) kuzeyde kanatlı bir at gibi görünen yıldız kümesi (Pegasus). ‖ *Feres-i evvel*, (Equuleus).

— Din. *Feres-ül-hayat*, Cebrail'in atı.

— Zool. *Esk. Feres-ül-bahr* (veya *feres-ül-mâ*), su aygırı. (M)

FERES i. (fars. *feres*). Oyun. Satrançta at. Bk. AT. (M)

FEREZDAK (Hammam bin Galib bin Şaşâa), arap şairi (Basra 640-733). Emevîler çağında yergileriyle ün salmış üç arap şairinden biridir. Tamim adlı kabiledendir. Gençlik yıllarına ait bilgi yoktur. Halife Muaviye'ye karşı, Hutat adlı bir yakınının mirasına elkoyması yüzünden yazdığı yergilerle ün sağladı. Irak valisi Ziyad'ın baskısından kurtulmak için Medine valisi Said bin el-Aşi'ye sığındı. Fakat Said'in yerine geçen Mervan bin el-Hakem, şairi şehirden kovdu. Ziyad'ın ölümünden sonra doğduğu Basra'ya döndü. Ziyad'ın oğlu Ukaydullah, şaire karşı yakınlık duyuyordu. Bu sıralarda oldukça sıkıntılı, çekişmeli günler geçirdi, yakınlarıyle, kendisini çekemeyenlerle uzun boylu savaşma gereğinde kaldı. Haccac-ı Zâlim'in başa geçmesi üzerine Ferezdak da bir süre yergilerinden vaz geçti. Fakat devlet büyüklerini, zamanın ilerigelenlerini yermekten kendini alamayan Ferezdak, Haccac'dan önce Muhallab bin Ali Sufra'yı ateşe tapmakla suçlandırıp yerdi. Irak valisi Maslama'yı ağır bir dille yerince onun yerine geçen Ömer bin Hubayra, bir yolunu bulup Ferezdak'ı hapsetti. Şair bu olay yüzünden vali bulunduğu sürece onu yermekten geri durmadı. İlk yıllarda Emevîlerle iyi geçinemediği için durumu oldukça kötü giden Ferezdak, ancak Süleyman hükümdar olunca saraya girebildi. Süleyman'dan epey ilgi ve yakınlık gördüğü sanılıyor. Zamanın son Emevî hükümdarı Hişam bin Abd-ül- Malik'i çok öfkeli, kırıcı bir dille yerdiği bilinir. Yerdiği kimselerin eksik, beğenilmeyen, kendi düşüncesince doğru olmayan yanlarını şiirlerine konu edinen sanatçı gücünün bütün inceliklerini ortaya dökerdi. Yaratılıştan korkak, gücü yettiğini ezmeyi seven, kendini beğenmiş, katı yürekli bir kimseydi. Birçok şiirlerinde bu özellikleri açıkça görülür. Açık saçık konuları en küçük bir sakınca duymadan bütün çıplaklığı ile ortaya koyar; Kur'an'dan aldığı ayetleri, en açık konularla kaynaştırır; gördüğünü, duyduğunu değiştirmeden, olduğu gibi yansıtırdı. Zamanının din anlayışına karşı sırası geldikçe düşündüklerini söylemekten, görüşlerini açıklamaktan kaçınmamıştır. Ferezdak'ın, arap edebiyatına getirdiği yenilik işlediği konuları kendi yaşama ortamından alması, oldukça gerçekçi bir tutumu benimsemesi ve arap dilini ustaca kullanışıdır. Sanatının yaratıcı gücünü daha çok yergilerinde göstermiştir. En önemli eseri olan *Divan*'ında uzun şiirlerin yanı sıra kısa parçaların yer aldığı da görülür. Yaratılışının bütün niteliklerini, özelliklerini eserlerinde bulabiliriz. Aganioğullarından birinin ölümü üzerine yazdığı ağıtın sonlarına doğru yergiye kaçan tutumu, karşısındakini hangi durumda olursa olsun yerme eğiliminde olduğunu gösterir. Kızdığını, sevmediğini, beğenmediğini yermeyi bırakılmaz bir gelenek gibi benimseyen Ferezdak, caize almak veya biraz kazanç sağlamak için zamanın önemli saydığı kişilere övgüler de yazmıştır. Uzun şiirlerinde olduğu gibi küçük şiirlerinde de aynı sanat gücü ile gelir. Her şiirinde çağdaşlarında az görülen bir konu bütünlüğü göze çarpar. Bir şiirde aynı kelimeyi birkaç kere kullanmaktan kaçınır. Kelime oyunları yaparken siyasî olayların doğurduğu birtakım özel durumları belirtmek ve ele aldığı kişilerle olaylar arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktan kaçınmaz. Yalnız başkalarının değil, kendi özel yaşayışının birçok yanlarını, gizli kalması gerekenleri bile şiire sokmuştur. Evlilik hayatından duyduğu derin üzüntü, başından geçen acıklı olaylar eserlerini etkilemiş, değişik bir biçimde şiirinin özüne işlemiştir. Ferezdak'ta arap şiirinin eskiden beri süregelen gelenekçi tutumunu, kendinden önce gelen Cahiliye çağı şairlerinin gördüklerini işleyen gerçekçi sanat anlayışını bulmak güç değildir. Yergilerinde çokluk birkaç anlama gelebilecek kelimeleri kullanır, arap dilinin kök bakımından değişik anlam taşıyan, kaynağına varıldığında küçültücü bir varlığın adı olan veya yerici birkaç anlama gelebilecek kelimeleri kullanır. Kelime oyunlarını daha çok anlam değişmeleri ve eşanlamlı kavramlarla yapar. Aşırı bir sanat yapma kaygısı yoktur. *Divan*'ında pek çok kelime kullanmıştır. Zamanından çok önce konuşulan sözleri gününün anlayışına göre şiire sokmuş, halk deyimlerini, halk dilinde yaşayan ve aydınlarca tutulmayan sözleri ustaca kullanmayı başarmıştır. Halk dilini şiirleştirmesi yüzünden birçok beyit halk ağzında söylenir olmuş, atasözü niteliğini kazanmıştır. Ayrıca halk dilinde yaşayan birçok atasözünü de şiire sokmuştur. Halk tarafından tutulması, birçok şiirinin ezberlenip dilden dile dolaşmasında bunun da etkisi vardır. (→ Bibliyo.) [M]

FERFORJE i. (fr. *fer forgé*). Ateşte yumuşatılıp çekiçle dövülerek türlü şekillere sokulan demir çubuk: *Ferforjeden parmaklık.* (M)

FERGANA, S.S.C.B.'nin iç kısmında (Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan) büyük havza, Tien Şan ile Pamir arasında, Turan çöküntüsü ile Çin Yukarı Asya'sı arasında; 2 milyon nüf. Uzunluğu 200 km'yi aşan, genişliği 100 km'ye ulaşan Fergana, çevresindeki sıradağlara (kuzeybatıda Çatkal ve Kuramin sıradağları [4 045 m]; kuzeydoğuda ve doğuda Fergana sıradağları [4 490 m]; güneyde Alay sıradağları [5 366 m]) oranla 10 000 m kadar çökmüş bir *boğulma havzası*'dır. Kıyı dağlarını meydana getiren tortullara ulaşabilmek için Fergana'da çok derin sondajlar yapılması gerekir. Havzanın ortasında petrol bakımından zengin, kalın Üçüncü zaman toprakları vardır. Fergana'yı boydan boya aşan Narin ırmağı, bu bölgede Seyhun adını alır. 1935-1950 Arasında gerçekleştirilen önemli sulama sistemi, çöküntünün kenarlarındaki eski vahaları birleştirmiştir: vahalar bugün astropikal iklim

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano

yapılan (özellikle pamuk) kesiksiz bir kuşak meydana getirir ve orta kısımdaki hayat şartlarının güç olduğu sıtmalık ovayı çevreler. Bu bölgede birçok büyük şehir vardır: Leninâbâd, Kanibadam, Hokand, Fergana, Andican, Namangani. (L)

FERGANA, S.S.C.B.'de (Özbekistan) şehir, adını verdiği havzada; 80 000 nüf. Dokuma sanayii (pamuklu ve ipekli) merkezi. Antimon metalürjisi. Petrol rafinerisi. (L)

FERGANA TEKNESİ, rusçası **Ferganskaya Dolina,** Türkistan'da vâdi. Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan toprakları içindeki vâdiyi Tiyenşan sıradağları çevirir; 200 km uzunluğunda; 2 000 000 nüf. Halkının büyük bir kısmı türktür. Güneyinde pirinç, tahıl, meyve, üzüm ve pamuk yetiştirilir. Doğusundaki Narin ırmağından itibaren 70 km'lik fergana kanalı başlar. 1920'den sonra bölge bir sanayi merkezi haline getirildi. Çıkarılan maden kömürü ve kükürt, önemini bir kat daha arttırdı.
— Tar. Fergana Teknesi eski Sogdiana topraklarının kuzey kesimini meydana getirirdi. Buraya ilk olarak İranlılar yerleştiler. M.Ö. II. yy. dan itibaren birçok milletlerin geçidi oldu. İlk ismi *Ta-yüan* olan bölge çin kaynaklarında *Po-lo-na, Pa-hanna* ve *Feikan* olarak geçer. *Fergana* adı M.S. V. yy. da ortaya çıktı. Burada, III.-VII. yy. arasında iran asıllı bir sülâle hüküm sürdü. 685'ten önce Türklerin istilâsına uğradı. X. yy. da Karahanlıların, XVI. yy. da Özbeklerin hâkimiyetine girdi. XVII. yy. sonuna kadar Kırgızların elinde kaldı. XVIII. yy. ın başında, Şahruh, merkezi Hokand olan bağımsız bir Özbek devleti kurdu. Bölge, *Hokand hanlığı* adını aldı. Bu hanlık, Ruslar tarafından ortadan kaldırıldıktan (1876) sonra, 1917'ye kadar Türkistan valiliğince idare edildi. (M)

FERGANÎ (Ahmed bin Muhammed bin Kesîr, EL—), arap astronomi bilgini (IX. yy.). Ortaçağ Avrupa'sında *Alfraganus* adıyle bilinir. Hayatı, nerede ve ne gibi bir öğrenim gördüğü kesin olarak bilinmez. Bu konuda birtakım açıklamalarda bulunan Ebül Mahasin Ebu Usaybi'a ve İbnül Kıftî gibi kaynaklarda da açıklayıcı bilgi yoktur. Günümüze kadar eserlerinden Ferganî'nin deneye dayanan araştırmalar ve incelemeler yapan bir bilgin olduğu, gök varlıklarının hareketleri üzerinde çalıştığı anlaşılır.
Ferganî'nin eserleri üstüne, özellikle Ortaçağ'da avrupalı bilginler uzun incelemeler yaptılar.
Günümüze kadar gelen eserleri: *Cevâmi-i İlm-ün-Nücûm ve'l-Hareket-is-Semaviyye* (Gök Kürelerinin Hareketleri ve Astronomi İlmi Kitabı); *Usul-i İlm-ün-Nücûm* (Yıldızlar İlminin Metodu); *El-Medhal ilâ İlm-i Hey'et-il-Eflâk* (Astronomiye Giriş); *Kitab-ül-Fusul-is-Selâsin* (Otuz Bölüm Kitabı).
Bu eserlerin, Paris, Oxford, Kahire ve Amerika kütüphanelerinde birçok yazmaları vardır. Latinceye çevrilen eserleri Ferrara (1493), Nürnberg (1537), Paris (1546) gibi merkezlerde ayrı ayrı bastırıldı. İbranî diline çevrildi.
Ferganî'nin usturlab ile ilgili *El-Kâmil fi'l-Usturlab ve fi Sanat-il-Usturlab* (Usturlab ve Usturlab Sanatını İçine Alan Kılavuz Kitap) adlı iki eseri daha vardır. (M)

FERGANİT i. (yer adı *Ferghana*'dan fr. *ferghanite*). Miner. Hidratlı tabiî uranyum vanadat. $U_3(VO_4)_2, 6H_2O$ formülündeki bu bileşik kükürt sarısı rengindedir. (L)

FERGUS MOR (öl. 501), Ulster'den ayrılıp Argyll'e giden ve V. yy. sonunda (495 ile 498 arasında) Dalriada krallığını kuran İskoçların şefi. (L)

FERGUSON (Adam), iskoçyalı filozof ve tarihçi (Logierait, Perthshire 1723 - Saint-Andrews 1816). 1759'da Edinburgh üniversitesinde profesör oldu. İlk eseri olan *Essay on the History of Civil Society* (Medenî Toplumun Tarihi Üzerine Deneme) [1717] ile tanındı. 1778'de Chesterfield kontu ile gezilere çıktı, Amerikan kongresi ile uzlaşma yapmak üzere bir heyetle Amerika'ya gönderildi. İskoçya'ya dönünce kendini büyük eserine verdi: *History of the Progress and Termination of the Roman Republic* (Roma Cumhuriyetinin Yükseliş ve Çöküş Tarihi) [1783, üç cilt]. (L)

FERGUSON (Harry George). Bk. HARRY FERGUSON LİMİTED.

FERGUSON (Howard), ingiliz bestecisi (Belfast 1908). R.O. Morris ve H. Samuel'in öğrencisi, Krallık Müzik akademisinde ders verdi. Başlıca eserleri: bir bale, orkestra parçaları, bir piyano konçertosu (1951), bir kantat (1956), bir sekizli, *Bir Tören için Uvertür* (1953). [L]

FERGUSON (Robert), iskoçyalı siyaset adamı (Bedifurrow, Alford yakınında, Aberdeenshire 1637 - öl. 1714). Shaftesbury ve Monmouth'un yakın dostuydu. Çeşitli maceralara atıldı, Etuart'lara karşı girişilen bütün komplolara karıştı. 1688 İhtilâline katıldıysa da, sonradan karşı cepheye geçti. (L)

FERGUSON (sir Samuel), irlandalı şair ve tarihçi (Belfast 1810 - Howth, Dublin 1886). *Blackwood's Magazine*'deki çeşitli yazılarından başka *Lays of the Western Gael* (Batı Gael Şarkıları) [1865], *Congal, an Epic Poem* (Congal, Manzum Bir Destan) [1872], *Poems* (Şiirler) [1880] adlı kitapları vardır. Tarihî alanda başlıca eseri *Ogham İnscriptions in İreland, Wales, Scotlan*'dır (İrlanda'da, Gallerde, İskoçya'daki Ogham Yazıtları) [1884]. (L)

FERGUSONİT i. (fr. *fergusonite*'den). Miner. Bileşiminde seryum, yttriyum, uranyum, demir ve kalsiyum bulunan tabiî niyobat; İsveç ve Grönland'da bulunur. (L)

FERGUSSON (James), iskoçyalı arkeolog (Ayr, İskoçya 1808 - Londra 1886). Hint, Çin, Avrupa ve Asya'da yolculuklar yaptı. Hindistan tapınakları ve mimarîsi, eski ve modern mimarî, antik Kudüs'ün topografyası üzerine kitaplar yayımladı. Başlıca eseri *History of Architecture in All Countries*'tir (Bütün Ülkelerde Mimarî Tarihi) [3 cilt, 1873-1876]. (L)

FERGUSSON (Robert), iskoçyalı şair (Edinburgh 1750-1774). Darien House düşkünler yurdunda çıldırarak öldü. 1771'den sonra *Weekly Magazine*'de yayımlanan şiirleriyle tanındı. İskoç diyeleğinde yazılmış şiirleri ahenk ve ifade gücüyle Robert Burns'u çok etkilemiştir. (L)

FERGUSSON (sir Charles), iskoçyalı general (Edinburgh 1865-Maybole, Ayrshire 1951). Sudan'da savaştı ve Birinci Dünya savaşında Fransa'da 2. ve 17. kolordulara kumanda etti. Almanya'da İngiliz işgal bölgesi valisi oldu (1918-1919). 1925'ten 1930'a kadar Yeni Zelanda genel valiliği görevini yaptı. (L)

FERGUSSON (sir William), iskoçyalı hekim ve anatomi bilgini (Prestonpans, East Lothian 1808-Londra 1877). Londra King's College cerrahı oldu. Bilgin bir profesör ve usta bir operatördü. Kraliçenin cerrahlığına getirildi, 1865'te baron oldu. (L)

FERHAD sıf. Bk. FERHAT.

FERHAD (Cermanus), arap dilcisi ve şairi (? 1670-? 1732). Halepli bir marinî ailesinin oğludur. Halep'te Yusuf el-Dibsi ve Şeyh Süleyman el-Nahvî el-Halebî gibi müslüman ve hıristiyan bilginlerinden ders aldı. Arapça ve Latince üzerinde çalıştı. Kudüs'e gitti (1693), sonra Lübnan'a yerleşti. Burada da ünlü marinî patriki Stephan el-Duveyhi'den özel dersler aldı. Sonra bir manastıra reis oldu (1697). Roma, İspanya, Sicilya ve Malta'yı gezdi. Halep patriği olduktan sonra bugün elde bulunan bir yazma eserler koleksiyonu topladı. Devrinin şair ve yazarları çevresinden eksik olmazdı. Dilci olarak araplara arapçayı kolay öğretmek amacıyle elkitapları hazırladı. Lûgat, gramer, belâgat-beyan konularında ders kitapları yazdı. Başlıca eserleri: *El-Müselleset-ül-Dürriye* (İnci Üçlüsü; Lûgat) [1705]; *Bab-ül-İ'rab an Lûgat-il-Arab* (Arap Lûgatlerinden İ'rab Bölümü) [1718]; *El-Fasl-ül-Na'kud fi Avamil-il-İ'rab* (İ'rab Âmilleri ile İlgili Bölüm); *Bahs-ül-Metalib* (Konular Üzerinde Konuşma); *Büluğ-ül-Arab fî İlm-il-Adab* (Edebiyat İlminde Arapçanın Olgunluğu); *El-Tezkire fi'l-Kavafi* (Kafiyelerle İlgili Tezkire); *Risalet-ül-Fevaid fi'l-Aruz* (Aruza Yararlı Risale). [M]

FERHAD PAŞA, osmanlı sadrazamı (öl. İstanbul 1595). Arnavutluk'tan getirildi, Enderun'da yetiştirildi, kapıcıbaşı olarak buradan çıktı. Kanunî Sultan Süleyman'ın Zigetvar seferine başmirahur olarak katıldı. Murad III devrinde yeniçeri ağası oldu (1581). Kapıkulu süvarileriyle yeniçeriler arasındaki kavgada bir yeniçerinin ölmesi üzerine veziriazam Koca Sinan Paşa tarafından azledildi. Sinan Paşa sadaretten düşünce Rumeli beylerbeyi oldu, paşalık rütbesine yükseldi. Veziriazam kanijeli Siyavuş Paşanın aracılığıyle doğu ordusu (İran) serdarlığına getirildi (1583). İran serdarlığı sırasında Erivan'a yürüdü. Bazı başarılar sağladı. İranlılarla bir antlaşma yaptı (1590). İstanbul'a dönünce önce ikinci vezir, sonra da Sinan Paşanın yerine sadrazam oldu (1591), 8 ay sonra görevine son verildi. Murad III'ün ölümü üzerine tahta geçen Mehmed III, Koca Sinan Paşayı azledince ikinci defa veziriazam oldu. Ferhad Paşa, Eflak voyvodası Mihal üzerine gittiği zaman Koca Sinan Paşanın ihanetine uğrayarak görevinden alındı (1595) ve Mihal ile anlaşma yaptığı ileri sürülerek idam cezasına çarptırıldı. Bu haberi Eflak dönüşünde alan Ferhad Paşa, Litroz'da yakalanarak Yedikule'ye götürüldü ve orada boğduruldu (1595). [M]

FERHÂN sıf. (ar. *ferah*'tan *ferhān*). *Esk.* Sevinçli, mutlu. ‖ İ. Kadın veya erkek ismi. (M)

FERHAT i. (ar. *ferhat*). *Esk.* Sevinç, neşe. ‖ İyi haber getiren kişiye verilen hediye. (M)

FERHAT veya **FERHAD** sıf. (fars. *fer-*

Ferhat ile Şirin hikâyesinde Husrev ile Şirin'i gösteren minyatür (Malik Aksel koleksiyonu)

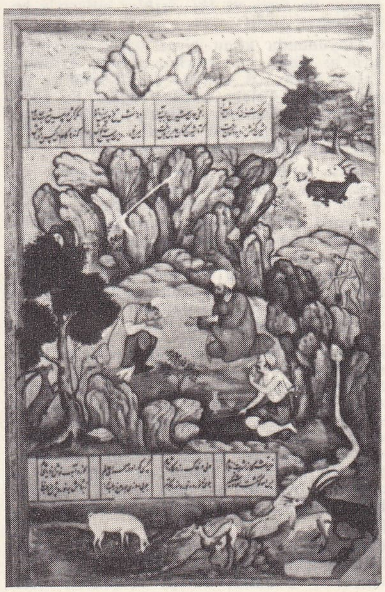

Ferhat ile Şirin solda, Şirin'in Ferhat'ı ziyareti; sağda, Şirin öldü diye Ferhat'a yanlış haber verilmesi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

osmanlı sadrazamı
FERİD PAŞA

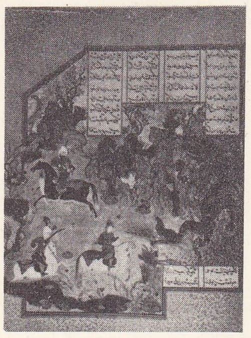

FERİDUN
ejderha kılığına
bürünerek
oğullarını deniyor

hâd). *Esk.* Güçlüğü yenip bir yeri ele geçiren. || İ. Erkek adı. (M)

Ferhat ile Şirin, iran ve türk edebiyatlarında çeşitli yazarlar tarafından konu edinilmiş aşk hikâyesi; türk halk hikâyesi; Karagöz ve ortaoyununda fasıllardan biri. Nizamî'nin *Husrev ile Şirin* mesnevîsinin bölümlerinden birinde Ferhat'ın Şirin'e olan sevgisi, Husrev tarafından Bisütun dağını delmekle görevlendirilmesi, Şirin'in öldüğü yolunda çıkarılan söylenti üzerine ah ederek külüngünü fırlatması ve intihar etmesi anlatılır. *Husrev ile Şirin* mesnevîsi yazmış olan Kutb, Şeyhî, Bursalı Celilî gibi şairler, eserlerinde Ferhat'ın aşkına ve macerasına yer verdiler. Ali Şir Nevaî, Lamiî gibi şairler, hikâyenin Ferhat ile ilgili bölümünü genişleterek *Ferhat ile Şirin* mesnevîleri yazdılar. Aynı konu halk edebiyatına da geçti ve özellikle Doğu Anadolu'da yaygınlaştı. Türkmenler ve doğu türklerinden Tarançılar arasında da *Ferhat ile Şirin* hikâyesi anlatılmaktadır. Konunun Amasya'da geçtiğini, Ferhat'ın deldiği dağın Elma dağı olduğunu kabul eden ve yer yer manzum bölümleri olan halk hikâyesinin konusu şudur:

Erzen şehrinin kadın hükümdarı Mehmene Banu, kız kardeşi Şirin için yaptırdığı köşkün duvarlarını nakkaş Ferhat'a süsletir. Ferhat ile Şirin bu çalışma sırasında karşılaşır ve birbirlerini severler. Zaman zaman gizlice buluştuklarını öğrenen Mehmene Banu, Ferhat'ı Kale-i Ahenin'e kapatır; sonra bağışlayarak şehri terk etmesini ister. Amasya hükümdarı Hürmüz Şah, himayesine aldığı Ferhat için Mehmene Banu'dan Şirin'i istetir. Dileği yerine getirilmeyince savaşa girişir. Şirin'i alıp Amasya'ya getirir. Fakat kendisi de Şirin'i sevmeğe başladığı için Ferhat'ın yapılması imkânsız bir işi başarmasını, Elma dağının ötesindeki suyu şehre bağlamasını ister. Dağı delip geçerek su yolunu tamamlayacağı sırada, şahın dadısı, Ferhat'ın yanına giderek Şirin'in öldüğünü söyler. Ferhat havaya fırlattığı külüngünün altında ölür. Bunu haber alan Şirin kendini öldürür. Dadıyı arslan parçalar. Hürmüz Şah'ın tören yaptırarak aynı mezara gömdürdüğü Ferhat ile Şirin'in toprakları üzerinde kara bir çalı biter.

Karagöz oyununda Ferhat ile Şirin konusu tatlı ve güldürücü yönler kazanmış ve mutlu bir sonuca bağlanmıştır: Hacıvat, Karagöz'e Ferhat ile Şirin masalını anlatır. Ferhat ile Şirin sahneye gelerek birbirlerine sevgilerini söylerler. Şirin'in annesi Elma dağını delerek Amasya'ya su getirirse kızını Ferhat'a vereceğini bildirir. Karagöz'ün yardım ettiği Ferhat, dağı deler. Bokana Ferhat'a Şirin'in öldüğünü söyler. Ferhat Bokana'yı kazmasıyle öldürür. Şirin'in ölmediği anlaşılır. Sevgililer birbirine kavuşur. Oyunun *Fasl-ı Ferhad, Ferhad ile Şirin* yahut *Hain Valde, Ferhat ile Şirin* ve *İki Âşıklar* adlarıyle çeşitlemeleri vardır.

Ortaoyununda konu biraz daha değişiktir: Şirin'in köşkü için nakkaş aranır. Arnavut, Tatar, Acem v.d. adaylar çeşitli taklitler yapar. Ferhat Çelebi, nakkaş seçilir. Su getirme motifi tekrarlanır. Cazu'yi Nikbet, ölüm haberini getirir. İşin doğrusu anlaşılır. İki sevgilinin düğün hazırlığına girişilir.

Nazım Hikmet'in, halk hikâyesinden yararlanarak yazdığı *Ferhat, Şirin, Mehmene Banu ve Demirdağ Pınarının Suyu* adlı oyununda (1948) masal unsurunun sembolik anlatımı yanında gerçekçiliğe yer verilir. Ferhat ile Şirin'in evlenmesini Mehmene Banu'nun Ferhat'a duyduğu gizli sevgi engeller. Ferhat'ın serüveninde şehre su getirme, yani insanlık için çalışma ülküsü bireysel sevgiyle birleştirilir. (M)

Ferhat ile Şirin, Yuri Grigoroviç'in balesi; libretto, Nazım Hikmet; müzik, Arif Melikov; dekor ve kostümler, S. Virsuladze; 1961'de Leningrad'daki Kirov tiyatrosunda oynandı. Başlıca rolleri Olga Moyseyeva (kraliçe), İrina Kolpakova (prenses) ve Aleksandr Gribov (Ferhat) paylaştılar. Eseri, 1965'te Moskova Bolşoy tiyatrosu da oynadı; bu defa rolleri Nathalia Bessmertnova ve Maris Liepa bölüştüler. (M)

FERHENG i. (fars. *ferheng,* su yolu). *Esk.* Bilgi, hüner, marifet. || Edep, akıl. || Yetenek. || Özellikle farsça sözlüklere verilen ad: *Ferheng-i Reşidî. Ferheng-i Ziya.*

— ANSİKL. En önemli *ferehngler* şunlardır: **1.** 1597'de Ekber'in emri ile Şiraz'lı Cemaleddin Hüseyin İncu tarafından yazılan ve 1608'de Cihangir devrinde tamamlanan *Ferheng'i Cihangirî;* **2.** Abdürreşid'in *Ferheng-i Reşidî*'si; **3.** İstanbul'da basılan *Ferehng-i Şuurî* (1682); **4.** 1871'de Rıza Kulu Han'ın *Ferheng-i Nâsırî*'si (Tahran, 1871); **5.** 1944'te Ziya Şükûn tarafından İstanbul'da basılan *Ferheng-i Ziya.* (M)

FERHENG (asıl adı: *Ebül Kasım* MİRZAYI), iran şairi (1847-1892'ye doğr.). Mirza Küçek'in dördüncü oğlu. Fars valisi Müeyyedüddevle'nin saray şairliğini yaptı. (M)

FERHUNDE sıf. (fars. *ferhunde*). *Esk.* Kutlu, mübarek, uğurlu. || İ. Kadın adı. || *Ferhunde-fâl,* falı uğurlu olan, talihli. || *Ferhunde-pâ,* ayağı uğur getiren. || *Ferhunde-rey,* reyi uğurlu. || *Ferhunde-tâli,* mutlu, talihi yaver.

◆ **Ferhundegî** i. *Esk.* Uğurluluk, kutluluk, mübareklik. (M)

FERÎ sıf. (ar. *fer*ʿ'den *fer*ʿ*i*). *Esk.* Ayrıntı niteliği taşıyan. || İkinci dereceden olan: *Bugün ferî mesainin nedir mahsulü? Hep hüsran* (M.Â. Ersoy).

— Huk. *Ferî aynî hak,* bir alacağın teminin amacıyle, ona bağlı olarak kurulan menkul veya gayrimenkul rehin. (Bk. REHİN.) || *Ferî edim,* asıl edimin yanında, kanun veya anlaşma uyarınca, baştan itibaren mevcut olan edim. (Bk. ANSİKL.) || *Ferî hak.* Bk. ANSİKL. || *Ferî zilyet,* bir şey üzerinde, mahdut bir aynî veya şahsî hakka dayanarak zilyet olan kimse. Bk. ZİLYETLİK

— ANSİKL. Huk. *Ferî edim.* Asıl edime bağlı olarak kurulan ferî edimler, ya kanundan ya da sözleşmeden doğar. Msl. Borçlar kn. md. 251/1'e göre, kiracı, kira süresi içinde, hakkına halel gelmemek şartıyle, zarurî onarımların yapılmasına izin vermek zorundadır. Bu, kanundan doğan bir ferî edimdir. Buna karşılık, bir hizmet sözleşmesinde, tarafların anlaşarak koydukları, rekabet yasağı şartı, sözleşmeden doğan bir ferî edimdir. Daha geniş bir anlamıyle ferî edim borcu, aıcaklıyı asıl edim mükellefiyetinden sözleşmenin amacına uygun şekilde yararlanacak duruma sokmaktır. Med. kn. md. 2'den çıkarılan bu kurala göre, borçlu, dürüstlük kuralı gereğince, asıl edimin güttüğü amacın gerçekleşmesini temin için gerekli olan bütün özeni göstermek zorundadır. Satıcının, satılan şeyi, teslim edene kadar özenle saklaması borcu gibi.

● *Ferî hak.* Borçlar kn. md. 168/1'e göre, ferî hak, bir alacağın temlik edilmesi halinde, bu alacağa bağlı olan ferî haklar da devralana geçer. Ancak, asıl alacakla birlikte bütün ferî haklar değil, sadece alacağa bağlı olanlar geçer. Msl. kefalet, rehin, faiz, cezaî şart v.b.

Asıl alacağın ifa veya başka bir sebeple sona ermesi halinde, ferî borçlar da onunla birlikte sona erer. Msl. asıl alacak ifa veya kusursuz imkânsızlık sebebiyle sona erince, ona bağlı olan rehin hakkı da sona erer.

◆ **Feriye** sıf. *Esk.* Ferî'nin dişili. (M)

FERİA i. (lat. k.). Esk. Rom. Hiç bir iş yapılmayan gün.

— ANSİKL. *Feria*'lar tanrılara adanan günlerdi. Rahiplerin öngördüğü olağanüstü veya âcil durumlar dışında hiç bir iş yapılmaz, günahlardan arınmak için oyunlar oynanır, kurbanlar kesilir, birlikte yemekler yenirdi. Feria'lar genellikle tarlalardaki işlerin (ekim, hasat, bağbozumu) veya insan hayatında bir dönemin (nişan, toga kuşanma, doğum veya ölüm yıldönümü) başlangıç ya da sonunu belirtirdi. Daha sonraları bu şenlikler özellikle tarihî olayları anmak için yapıldı.

Albanus tepesinde Latin Milletleri konfederasyonu tarafından *Jupiter Latiaris* onuruna kutlanan bayramlara *latin feria'ları* denir. Bu konfederasyon M.Ö. 338'de dağıldı, fakat feria'lar yaklaşık olarak M.S. 400'e kadar sürdü. 338'de federasyona katılan bütün şehirleri bu bayramda temsil edilirdi. İlk iki gün halk eğlencelerine ayrılmıştı. Üçüncü gün, büyük törenlerde yapılan bir âyinden sonra Roma konsülü, Jupiter'e beyaz bir boğa kurban ederdi. (L)

FERİBOT i. (ing. *ferry,* taşıyıcı ve *boat,* tekne'den, *ferry-boat*). Bk. ARABAVAPURU. (M)

FERİCİ i. Tunus ve Cezayir'de özellikle çadır yapımında kullanılan, deve tüyünden bir cins kaba keçe kumaş. (L)

FERİD i. (fars. *ferid*). Avcı kuş. || Donmuş, katılaşmış. (M)

FERİD sıf. Bk. FERİT.

FERİDE sıf. (fars. *feride.*) *Esk.* Başına buyruk, gururlu. || İ. Kadın adı. (M)

Feride, Reşat Nuri Güntekin'in *Çalıkuşu* (1922) romanının kahramanı. Küçük yaşta anası babası ölmüş, teyzesi tarafından Notre Dame de Sion fransız yatılı okulunda okutulmuştur. Çok haşarı olduğu için arkadaşları tarafından *Çalıkuşu* diye adlandırılmıştır.

Teyzesinin oğluyle evlenmek üzere iken onun başka bir kadınla ilgisi olduğunu öğrenir; İstanbul'u terk ederek Meşrutiyet devrinde Anadolu'da çeşitli köy ve kasabalarda ilkokul öğretmenliği yapar. Yoksulluk ve taassupla mücadele eder. Kendini anadolu insanına faydalı olma hizmetine veren ülkücü kişiliği temsil eder. (M)

FERİDE HANIM, türk şairi (Kastamonu 1837-ay.y. 1903). Baharzade Reşid Efendinin kızı. Küçüklüğünde hafız oldu; babasından Arapça ve Farsça öğrendi. Hattat sayılabilecek kadar güzel bir şekilde dinî kitapları istinsah etti. Kısa süren bir evlilikten sonra kendisini şiire verdi ve divan tarzında şiirler yazdı. (M)

FERİD HASAN, türk matematikçisi (İstanbul 1871-ay.y. 1918). 1890 Yılında Dârüşşafaka'yı birincilikle bitirdikten sonra telgraf mühendisliği öğrenimi yapmak için Paris'e gönderildi. Dârüşşafaka ve Dârülmuallimin'de matematik öğretmenliği yaptı. Telgraf fabrikasına, Darphane'ye, İtibar-ı Millî bankasına müdür oldu. Mebusan meclisine İstanbul milletvekili olarak girdi. *Hesab-ı ticarî, Nakid ve İtibâr-ı malî, Bankacılık* adlı eserlerinden başka zamanın gazete ve dergilerinde çıkmış meslekî yazıları vardır. (M)

FERİDKOT, Hindistan'da eski prenslik; 1 558 km²; 199 285 nüf. 1948'den beri Patiala ve Satlec ırmağının batısındaki Pencap devletleri sınırı içindedir. — *Feridkot idare merkezi,* 20 400 nüf. Delhi-Lahor demiryolu üzerinde. Pamuk üretimi. (L)

FERİD OSMAN PAŞA. Bk. OSMAN PAŞA (Ferid).

FERİD PAŞA (Abdülhamid), osmanlı veziri (İstanbul 1814- ay.y. 1875). Babıâli kaleminde çalışırken yazısının güzelliği ile dikkati çekti ve saray kâtipliği görevine getirildi. Başkâtipliğe yükseldi (1848). Bundan sonra çeşitli görevlerde bulundu; vezir oldu, çeşitli meclis ve mahkemelerde üyelik yaptı. Bir ara Hazine-i Hassa nazırlığı ve Bahriye nazır vekilliği görevlerinde de bulundu. (M)

FERİD PAŞA (Ali), türk askeri (Kahire 1860 - ?, 1937). Ali Necib Efendinin oğlu. Mühendishaneden mülâzimievvel (üsteğmen) olarak çıktı (1879). 31 Mart vakasından sonra Divanıharp azası, Topçu Dairesi reisi, Selânik vali vekili oldu. Osmanlı imparatorluğunun son zamanlarında Harbiye nazırlığı yaptı. Sulh ve Selâmet fırkasını kurdu. Bir ara Mahmud Şevket Paşa ile arası açıldı ve Diyarbakır'a gönderildi. Sonra emekliye ayrıldı. Bu sırada Selâmet fırkası umumî kâtipliğini yaptı. Tevfik Paşa ve Damat Ferid kabinesinde görev aldı. Memleketin istiklâlini istediği için kabineden ayrıldı. (M)

FERİD PAŞA (Mehmed) *Damat.* Bk. DAMAT FERİD PAŞA.

FERİD PAŞA (Mehmed), osmanlı sadrazamı (Yanya 1852 - San Remo 1914). Avlonya mutasarrıfı Mustafa Nuri Paşanın oğlu. Anne tarafından Tepedelenli Ali Paşa sülâlesindendir. İlk öğrenimini Yahya'da yaptı. Rum lisesine gitti, sonra özel öğrenim gördü. Resmo Cinayet meclisi başkâtibi (1867), Kandiye sancağı tahrirat kalemi kâtibi oldu (1870). Bir süre Girit valisi Rauf Paşanın maiyetinde çalıştı. Sonra görevinden ayrılarak babası ile Mostar'a gitti, orada vilâyet mektubî kalemine girdi. Daha sonra Zvornik tahrirat müdür muavini (1874),

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Gaçka sancağı tahrirat müdürü oldu (1875), Tiberin kaymakamlığı (1877), Hersek ve Bosna tümeni tahrirat başkâtipliği, Bulgaristan komiser muavinliği (1879) ve Diyarbakır adliye müfettişliği, Adliye encümeni üyeliği, İstinaf mahkemesi üyeliği (1882) yaptı. Konya valiliğine tayin edildi (1893). Daha sonra Rumeli ıslahat komisyonu başkanlığına getirildi; sadrazam oldu (1903). Meşrutiyetin ilânı için Rumeli'de başlayan hareketleri bastırmak istemediğinden Abdülhamid II tarafından azledildi (1908). Meşrutiyetin ilânından sonra Âyan azalığına, daha sonra da Tevfik Paşa kabinesinde Dahiliye nazırlığına getirildi. 1912'de Âyan meclisi reisi oldu. Mısır'a, oradan İstanbul'a dönmesine izin verilmeyince Avrupa'ya gitti. (M)

FERİDPUR, Pakistan'da (Doğu Bengal) idare bölümü, Ganj deltasında; 7 355 km²; 2 718 000 nüf. Tarım (pirinç, buğday, hint keneviri, şekerkamışı) merkezi. İdare merkezi, Dekka'nın 50 km güneybatısında *Feridpur* (25 270 nüf.) Kalküta'ya giden demiryolunun başlangıcı. (L)

FERİDUN i. (fars. *ferîdûn*). Erkek adı. || *Feridun-fer,* Feridun gibi şanlı. (M)

FERİDUN, İran'da Pişdâdiyan sülâlesinin hükümdarı (M.Ö. 750). Cemşid'in torunu. İran'da başkaldıran Dahhak, halkı kırıp geçirdiği gibi Çemşid'i de öldürmüştü. Bunun üzerine İranlılar *Gâve* adlı bir demircinin önayak olmasıyle ayaklandılar. Dağlara kaçırılarak çobanların yanında büyütülen Feridun'u İran tahtına çıkardılar. Feridun bir süre sonra Turan'ı ve arap ülkelerini ele geçirdi. Sonra bu geniş ülkeyi üç oğlu (Tur, İrec ve Selem) arasında paylaştırdı. Oğulları arasında anlaşmazlık çıkınca, İrec'in oğlu Minuçihr'i veliaht seçti, karışıklığı önledi. Feridun'un hayatı İran'da efsaneleşti. *Zend-Avesta* ve *Şehname*'ye göre 500 yıl hüküm sürdü. Hint Brahmanlarının kutsal kitaplarındaki Triton meleği ile bir tutuldu. (M)

FERİDUN AHMED BEY, osmanlı nişancı ve yazarı (öl. İstanbul 1583). Defterdar Çivizade Abdi Abdullah Çelebi tarafından yetiştirildi. İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Önce Sokullu Mehmed Paşanın kâtibi oldu, sonra divan kâtipliğiyle görevlendirildi. Sokullu Mehmed Paşa veziriazam olunca onun sır kâtibi oldu (1553). Nahcivan seferine katıldı (1554), Szigeth kuşatmasında başarı gösterdi (1556). Sonra reisülküttap oldu (1570). Boyalı Mehmed Paşanın Maraş beylerbeyliğine tayin edilmesi üzerine nişancı oldu (1573). *Münşeat-üs-Selâtîn* (Sultanların Yazıları) adlı eserini veziriazam Sokullu Mehmed Paşa aracılığıyle Murad III'e sundu. Bir süre sonra padişah, veziriazamı baltalamak için Feridun Ahmed Beyi nişancılıktan alıp Semendere sancak beyliğiyle görevlendirdi (1576). Buradan Köstence'ye gönderildi, sonra merkeze çağırıldı; ikinci defa nişancılık görevini aldı (1582). Eserinde Osmanlı devletinin kuruluşundan Murad III'ün tahta çıkışına kadar olan olayları anlatır. (M)

FERİDÜDDİN ATTAR. Bk. ATTAR (Feridüddin Muhammed).

FERİH veya **FERİH** sıf. (ar. *ferah*, sevinç'ten *ferih* veya *ferîh*). *Esk.* Çok sevinçli: *Bütün kümes, ferîh, mes'ut, şâtır bir hayat teranesiyle dolu idi: Gu!* (H. Z. Uşaklıgil).

— DEY. *Ferih (ferah) fahur,* bolluk içinde, sıkıntısız, rahat ve sevinçli: *İnsan zannederim ki Süleymaniye veya Fatih camiinin halıları ve cilâlı hasırları üzerinde daha ferih fahur uzanıp yatabilirdi* (R.N. Güntekin). [M]

FERİK i. (ar. *fırka*'dan *ferik*). Ask. tar. Tümene ve kolorduya kumanda eden tümgeneral veya korgeneral: *Kumanda edeceği orduda ferik rütbesinde kolordu kumandanları vardı* (Atatürk). [Bk. ANSİKL.] || Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra Osmanlı ordusunda bir kolorduyu meydana getiren yedi birlikten her biri. || *Ferik-i evvel* veya *birinci ferik,* korgeneral. || *Ferik-i sâni* veya *ikinci ferik,* tümgeneral.

— Ask. denizc. *Ferik amiral,* koramiral karşılığı olan rütbe. (Ferik amirallik 1928'de kaldırıldı.)

— ANSİKL. Ask. tar. Yeniçeri ocağının kaldırılışından (1826) sonra kurulan Asakir*-i Mansure-i Muhammediye teşkilâtında *ferik* rütbesi müşirden sonra, mirliva rütbesinden önce olarak tespit edildi. O sırada iki feriklik vardı: *hassa ferikliği, mansure ferikliği.* 1830-1835 Yılları arasında ferikliğin teşrifattaki yeri hakkında kesin bilgi yoktur. 1835'te feriklik rütbesi Anadolu kazaskerliği ve rütbe-i saniyenin sınıf-ı evvel müteyyizi ile aynı derecede olduğu kabul edildi. 1838'de teşrifat esasları yeniden düzenlendiği sırada Rumeli kazaskerliği ile ulâ rütbesine eşit sayıldı. 1839'da kazaskerlik ile feriklik arasına ulâ evvelliği rütbesi konulunca ferikler teşrifatta, ulâ evvelinin aşağısında bırakıldı. Bâlâ rütbesinin kurulmasından sonra (1847) feriklik teşrifattaki yerini kesin olarak buldu. Böylece feriklik İstanbul payesi, ulâ evvelliği ve Rumeli beylerbeyliği ile aynı derecede bir rütbe haline geldi. 1903'te müşirlik ile feriklik arasında sivilde balâ rütbesine eşit olan *birinci feriklik* rütbesi kuruldu.

Ferikler paşa unvanını taşırlar; kendilerine konuşma sırasında «saadetlû paşa hazretleri» denirdi. Birinci feriklere de «atûfetlû paşa hazretleri» veya «atûfetlû efendim hazretleri» diye hitap edilirdi. Cumhuriyet devrinde birinci ferikler ile feriklerin taşıdıkları bu unvanlar kullanılmadı; paşa unvanı bir süre daha kaldı ve efendi, bey v.b. hitap sözleriyle birlikte 1934 tarih ve 5290 sayılı kanunla kaldırıldı.

◆ **Ferikân** çoğl. i. *Esk.* Topluluklar.

◆ **Ferikayn** ikil i. *Esk.* İki asker topluluğu, iki taraf: *Tekabül-i ferikayn,* iki düşman topluluğunun karşılaşması. (M)

FERİK i. (fars. *ferûk*, piliç'ten). *Halk dili.* Keklik, bıldırcın, tavuk gibi hayvanların civcivlikten çıkmış yavruları, piliç. || Bir elma çeşidi. (M)

Feriköy Gençlik kulübü, İstanbul'da spor kulübü. 1927 Yılında, Feriköy semti gençleri tarafından *Duatepe* adı ile kuruldu, sonradan *Feriköy* adını aldı. Formasının renkleri kırmızı-beyazdır. 1953 İstanbul Üçüncü küme, 1956 İstanbul İkinci küme, 1957 İstanbul Amatör Birinci küme, 1958-1959 İstanbul Profesyonel Mahallî lig şampiyonu oldu. Futbolun yanı sıra boks sporunda da varlık gösteren kulüp her iki dalda millî takıma elemanlar verdi. (M)

FERİO. Mant. İskolastiklerin, ilk şekildeki bir tasımı hatırlatmak için kullanıldıkları terim. Bu tasımda, büyük önerme, tümel olumsuz, yani (*e*) dir, küçük önerme, tikel olumlu (*i*) dir, sonurgu da, tikel olumsuz (*o*)'dur. (Örnek: «Âdil olan, kıskanç değildir. Âdil olan insanlar vardır. Demek ki, bazı insanlar kıskanç değildir.») [L]

FERİSİ i. (aramca *farisen,* ayrılmışlar > yun, *pharisaios*'dan ar. k.). Hıristiyanlığın başlangıcında türeyen bir yahudi tarikatının üyesi.

— ANSİKL. Hıristiyanlığın doğumundan önce, İkinci tapınak zamanında, Yahuda çeşitli dinî inançların kaynaştığı bir merkezdi. O sıralarda üç önemli dinî topluluk vardı: ferisîler, saddukîler ve essenler. Ferisîleri *hasidimler*'in («sofular») halefi sayabiliriz. Yunanlılaşmaya karşı olan hasidimler, Yuda Makkabi birliklerine katılarak Antiokhos IV Epiphanes'e karşı savaşmışlardı (M.Ö. 165). Ferisî kelimesi ibranîce *peruşim*'den gelir ve bazı tarihçilere göre «ayrılmışlar» anlamını taşır. Kimine göre de ferisîlere bu ismin verilmesi, Tanrı yasasını uygularken, sözlü geleneklerde yaşayan veya kendileri tarafından geliştirilen yorumlara (*peruşim*) dayanmalarıdır. Ferisîlere *haverim* («dernek üyeleri») denmesi de, dinî buyruklara titizlikle bağlı dernekler kurmalarından gelir.

Ferisîlik esasta dinî bir akımdı; buna rağmen, icra kuvvetiyle dinî kuvvetin devlet başkanlığı ile başrahipliğin ayrılmasından yana olmakla, siyasî bir rol de oynadı. Yahudi tarihçisi Flavius Josephus'a göre altı binden fazla ferisî kral Herodos'e ve Roma imparatoruna sadakat yemininde bulunmayı reddetmişlerdi. Gerçekte, ferisîliği benimseyen yahudilerin sayısı çok daha kabarıktı ve halkın büyük bir çoğunluğunu meydana getiriyordu.

Din eğitimcileri ferisîydi ve geniş yetkileri vardı. Yazılı yasaların (Tora) tamamlayıcısı olan sözlü yasaları okuturlardı. Kutsal kitapların incelenmesine büyük önem verdiklerinden, şehir ve köylerde çocuklar için okullar açmışlardı. Saddukîlerin aksine, ferisîler, Tevrat'ı yorumlarken, ruhun ölmezliği ve bedenin dirilişi gibi yahudi dogmaları üzerinde önemle durdular. Dünya olaylarına Tanrı'nın karşılığına inanmakla beraber manevî hürriyet ve sorumluluk fikrine değer veriyor ve insanların yeryüzündeki davranışlarına göre öbür dünyada mükâfat veya ceza göreceklerini belirtiyorlardı. Dinî vecibelerin yerine getirilmesi üzerinde ısrar etmekle kalmadılar, derin bir iman ve şevk'i de şart koştular. Ferisîlerin ileri gelen önderlerinden Hillel insanlararası ilişkiler konusunda şu öğütte bulunmuştu: «Başrahip Aaron'un yolundan şaşmayın: Aaron barışı severdi durmadan barış için çalışırdı, insanları severdi, onları Tora'yı incelemeye ve uygulamaya çağırırdı.»

Talmud'un *Babalar Bölümü*'nde (Pirke Avoth) ferisîlerin ahlâk görüşü yer alır. Bu kitaptaki ferisî tipi, İncil'de anlatılandan çok farklıdır. İki yüzlü, sahtekâr ferisîler Talmud'da da lânetle anıldığına göre, gerçek ferisîliği bunların temsil etmiş olmaları düşünülemez. (L)

FERİSON. Mant. İskolastiklerin, üçüncü şekilden bir tasımı hatırlamak için kullandıkları terim. [Bu tasımda, büyük önerme, tümel olumsuz (*e*); küçük önerme, tikel olumlu (*i*) ve sonurgu, tikel olumsuz (*o*)'dur. *f* Harfi, bu kip'in, ilk şekildeki *ferio* kipine idirgendiğini, *s* harfi de, bu indirgenmenin, küçük önermenin basit evirme yoluyle yapılması gerektiğini gösterir. Örnek: «Hiç bir saçmalık, belâgatli değildir. Oysa alkışlar toplayan saçmalıklar vardır. Demek ki alkış toplayan öyle şeyler vardır ki belâgatli değildir.»] (L)

FERİŞTE i. Bk. FİRİŞTE.

FERİŞTEOĞLU ABDÜLMECİD. Bk. ABDÜLMECİD FERİŞTEOĞLU.

FERİT veya **FERİD** sıf. (ar. *ferd*'den *ferîd*). *Esk.* Eşi ve benzeri olmayan, eşsiz, tek: *Hakka ki pâdişâh-i cihan silâhşorlukta ferîd idi* (Naima). || — i. Dizilmiş inci. || Erkek adı. || *Ferîd-üd-dehr, ferîd-ül-as* veya *ferîd-üz-zaman,* devrinin bir tanesi, zamanında eşi bulunmayan, seçkin kimse: *Belâ budur ki, ne denlü ferîd-i asr olsan / Yine inandıramazsın hasûd-ı hodkâmı* (Nef'i).

◆ **Feride** sıf. *Esk.* Ferid'in dişili. || i. Bir tane iri inci. || Kadın adı. (M)

Feriye sarayları, Beşiktaş ile Ortaköy arasındaki sarayların eski adı. Üç kısım olan bu saraylarda, kışlık dairesi bulunmayan ve padişahın uygun gördüğü hanedan mensupları otururdu. Bugün bu binalar okul olarak kullanılmaktadır (Kabataş lisesi ve Galatasaray lisesinin ilkokul kısmı). [M]

FERKAD i. (ar. *ferkad*). Astron. *Esk.* Kuzey kutbuna yakın iki yıldızdan her birine verilen ad. || *Ferkad-say,* çok yüksek. (*M*)

FERKADAN çoğl. i. (ar. *ferkad*'dan *ferkadân*). Astron. *Esk.* Kuzey kutbunda büyükayı yıldızı kümesinin Dübb ve Merakk adındaki iki parlak yıldızı (β ve δ ursae Minoris). [M]

FERKADANÎ i. (ar. *ferkadân*'dan *ferkadânî*). Astron. *Esk.* Bk. *Küçük* AYI.

FERKESSEDUGU, Fildişi Kıyısı'nda (Kuzey ili, Korhogo çevresi) kasaba, Abican demiryolu hattı üzerinde; 7 000 nüf. Önemli ticaret merkezi. (L)

FERLAND (Albert), fransız dilinde yazan kanadalı yazar (Montréal 1872-1943). Montréal edebiyat okulunun kurucularındandır. Kanada'nın özelliklerini dile getiren şiirlerini yazmadan önce Parnas'çılar tarzında şiirler yayımladı: *Le Canada Chanté* (Şarkısı Söylenen Kanada) [1908-1910]. (L)

FERLAND (rahip Jean-Baptiste), kanadalı tarihçi (Montréal 1805-ay.y. 1865). Québec üniversitesinde profesör oldu. Garneau'nun tarih derslerini yayımladı (*Histoire du Canada* [Kanada Tarihi], 1861-1865). [L]

FERLO, Senegal'in iç kısmında bölge, toprakları killi-kumludur, Senegal ırmağı ile Gambia arasında. Genellikle çöl olarak nitelenen Ferlo, aslında yeraltı suları çok derinde olduğu için kuyularla ulaşılmayan ve ilkel sulama usulleriyle işlenen bir böl-

ferisî ve aşâra (VI. yy.) Sant'Apollinare Nuovo mozaiklerinden detay Ravenna

gedir. Seyrek bir ağaçsı bitki örtüsü ve Pöl'lerin hayvan otlattığı otlaklarla örtülüdür. (L)

FERMA i. (ital. k.). Avc. Av köpeğinin avı gizlendiği yerde keşfederek kıpırdamadan gözetlemesi. (M)

— FERMÂ veya **—FERMÂY** sıf. (fars. *fermûden,* buyurmak'tan *-fermâ* veya *fermây*). *Esk.* «Buyuran, emreden» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Ferman-fermâ,* hüküm süren, emreden; *hüküm-fermâ,* hükmeden, buyuran. (M)

FERMAN i. (fars. *fermûden,* buyurmak'tan *fermân*). Buyruk, emir: *Ferman senden kabul benden / Olma güzelim melûl benden* (Fuzuli). ‖ Osmanlı devletinde padişah tarafından verilen, uyulması gerekli hükümleri içine alan yazılı emir: *Yazıların tepesinde padişahın tuğrası vardı. Bunun altında: «Halifemiz efendimizin fermanıdır. Bütün müslümanların okuması farzdır»* (K. Tahir). *Ferman padişahın, dağlar bizimdir* (Dadaloğlu). [*Ferman-ı hümayun, Emr-i Şerif* de denir]. (Bk. ANSİKL.) ‖ Tanrı buyruğu, alın yazısı: *Karacaoğlan Mevlâm yazmış fermanım / Semaya set çekti ah ü figanım* (Karacaoğlan).

— ÇEŞ. DEY. *Ferman çıkmak,* padişah tarafından herhangi bir konuda emir verilmek. Yetkili bir kişi tarafından buyruk verilmek. ‖ *Ferman dinlememek,* hiç bir kuralı tanımadan hareket etmek. ‖ *Ferman sizin,* «siz nasıl isterseniz öyle olsun» anlamında kullanılır. ‖ *Kendi fermanını yazmak,* gelecekteki kötü olaylara kendisi yolaçmak.

— *Esk. Ferman-ı âli* (veya *fermân-ı padişahî*), hükümdar buyruğu. ‖ *Ferman-ber* (veya *ferman-berdâr*), aldığı buyruğa uyan. ‖ *Ferman-berî* (veya *ferman-berdârî*), fermana uyma durumu. ‖ *Ferman-dîh* (veya *fermâ*), emir veren, verdiği emir yerine getirilen. ‖ *Ferman-güzâr,* buyuran. ‖ *Ferman-rev,* padişahların buyruklarının geçerli olduğu yer. ‖ *Emr ü ferman hazret-i men leh-ül emirindir.* Bk. EMİR.

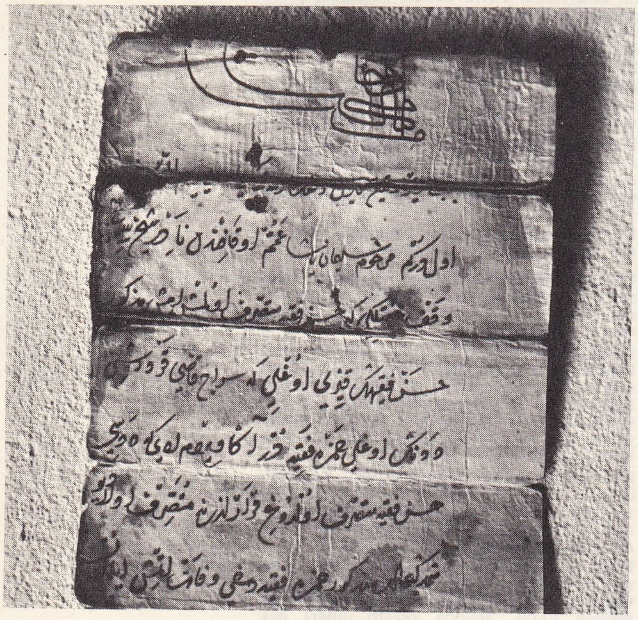

Murad II'nin tuğrasını taşıyan bir ferman

— Denizc. *Ferman gemisi,* Birinci Dünya savaşına kadar Çanakkale'de demirli bulunarak, yabancı gemilerin giriş için izni olup olmadığını incelemekle görevli osmanlı savaş gemisi.

— Hat. Fermanlarda kullanılan bir yazı çeşidi.

— Huk. *Esk.* Diplomatik veya idarî buyruk. Bk. ANSİKL.

— İda. İran'da şahın yayımladığı irade, emir.

— ANSİKL. İslâm kamu hukuku, Emevîler hanedanından itibaren ana kaynaklardan saptırılarak «saltanat» usulünün benimsenmesine yolaçan bir tarzda gelişmeğe başladı. Abbasîler devrinden itibaren de eski İran'ın kamu hukuku esaslarının benimsenmesi ve İslâmî bir mahiyet verilmeğe çalışılması çığırı, bütün bütüne hızlandı. Bu sebeple İran kamu hukuku kavram ve terimleri «İslâm devletleri» adı verilen devletlerin kamu hukukuna da girdi. *Ferman* kavramı İslâm kamu hukuku esaslarına uydurulmak istenirse, «ul-ül-emr'in şeriat'e göre yetkili olduğu konularda verdiği icraî emirleri ihtiva eden belge» denebilir. Fakat ana kavnaklara tam anlamı ile sadık kalarak gelişen bir İslâm kamu hukuku bulunmadığı gözönünde tutulursa, bütün bu kavram ve terimleri yalnız dar anlamda islâmî açıdan değerlendirmek doğru olmaz.

Ferman kelimesi İslâmlığı kabul etmelerinden sonra, İlhanlılar tarafından kullanıldı ve daha sonra Osmanlılara geçerek yerleşti. Büyük Selçuklular ile Anadolu Selçukluları ve Memlûklarda *ferman* kelimesi yerine *tevkî;* İlhanlılar, Timurlular, Karakoyunlular ve Akkoyunlu devletleri ile Altınordu ve Kırım hanlıklarında *yarlığ** sözü kullanıldı. Selçuklulardaki *pervane* deyimi hem *ferman,* hem *menşûr** anlamındaydı.

Osmanlılar devrinde fermanların başında padişahın genellikle *alâmeti şerife* denilen tuğrası bulunurdu. Bu tuğralı fermana, bazen muhtevasının niteliğine göre, *hüküm, biti, misâl, tevkî, nişân, berât, menşur* veya *yarlığ* da denirdi. Çok defa da bu deyimler eşanlamda kullanılırdı. Pek çok vesikada şu ibare formülü görülmektedir: «sebeb-i tahrîr-i misâl bî-misâl, mucib-i hükm-i vâcib-ül-imtisâl, nişân-ı hümayun ve fermân-ı nâfiz-i meymûn, tevkî-i refî-i hümayun, yarlığ-ı beliğ ve hükm-i hümayun ve bitiyi mutalâa kılanlar...» Bu formülde *misal, hüküm, nişân, tevkî, yarlığ* ve *biti* kelimeleri *ferman* deyiminin eşanlamları olarak ve hepsi de padişahın yazılı emri karşılığında kullanılmıştır. Osmanlı diplomatiğinde ferman formülü (çok defa berat, hüküm gibi formüllerde olduğu gibi) yedi esas unsuru kapsardı: **1.** ferman (veya eşanlamı) deyiminin belirtilmesi; **2.** fermanın, gönderildiği kimsenin adının rütbe, derece ve sıfatlarının, bulunduğu mevki ve önemine göre, birtakım dua ve övücü formül ile söylenmesi; **3.** fermanın çıkarılmasının sebebi; **4.** padişahın amaç ve isteğinin fermanın gönderildiği kimseye emrolunması; **5.** yapılması emrolunan işin açıklanması; **6.** söz konusu olan işin yerine getirilmesi hususunda izhar olunan temenni; **7.** fermanın tarihi ve yazıldığı yer.

Osmanlı devleti diplomatiğinde fermanlar, divanî hat ile yazılırdı. Devlet kütüphanelerinde ve bazı kişilerde divanî hat ile yazılmış pek çok ferman örneği vardır. İran devleti diplomatiğinde ise ferman şeklindeki belgeler hemen daima nesih ve talik yazı şekillerinin karışımından meydana gelen nestalik yazı şekli ile yazılırdı. (M)

FERMAN (Aleksandr Yevgeniyeviç), sovyet jeokimyacısı (1883). Vernadski'nin öğrencisi ve yardımcısıydı. Jeo-kimya konusundaki en başarılı eserlerden birini yazdı (1933-1939). Rusya'nın maden zenginliklerini tespit etti. Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Lomonosov enstitüsünün müdürü oldu. (L)

FERMANAGH, Kuzey İrlanda'da idare bölümü, iki Lough Erne'in her iki kıyısında; 53 000 nüf. İdare merkezi, *Enniskillen.* (L)

FERMANLI i. ve sıf. (*ferman*'dan *fermanlı*). *Esk.* Siyasî otoriteye karşı gelme suçundan dolayı cezalandırılması için hakkında ferman çıkarılan (kimse). ‖*Mec.* Hiç kimseyi ve hiç bir sosyal kuralı dinlemeyip dilediği gibi davranan.

— Ask. *Esk.* Askerlikte rütbesi binbaşıdan yukarı olan. (M)

FERMANTASYON i. (fr. *fermantation*'-dan). Bk. MAYALANMA.

FERMAT (Pierre DE), fransız matematikçisi (Beaumont-de-Lomagne 1601-Castres 1665). 1631'de Toulouse parlamentosuna üye oldu. Yüklendiği görevlerin yanı sıra edebiyatla da ilgilendi ve matematik öğrenimi yaptı. Pascal onu «dünyanın birinci adamı» sayar, araştırmalarında onu izlemenin imkânsız olduğunu söylerdi. Fermat, keşiflerini pek seyrek yayımlar, ayrıca bu keşiflerin açıklamalarını da pek yapmazdı. Bu yüzden çalışmalarının çoğu kayboldu. D'Alembert, Lagrange ve Laplace diferansiyel hesabı ilk olarak Fermat'nın düşündüğünü söylerler. Fermat'nın mektupları, 1636'da, Descartes geometrisi yayımlanmadan önce, eğrileri denklemlerle göstermeyi bildiğini ispat eder. Laplace'ın düşüncesine göre, Fermat ihtimaller hesabının bulunmasında Pascal kadar etkili olmuştur. Ferman'nın oğlu Samuel, babasının *Varia Opera Mathematica* (Matematik Üzerine Çeşitli Eserler) adlı eserini 1679'da yayımladı. (L)

Fermat ilkesi, geometrik optiğin aşağıdaki şekilde ifade edilen genel ilkesi: ışık, bir noktadan öbürüne gitmek için en kısa veya en uzun yolu izler. Bu ilke, Descartes'ın kırılma ve yansımayle ilgili kanunlarıyle aynı anlamdadır. (L)

Fermat'nın son teoremi, Fermat tarafından ispatlandığı söylenen, ancak elimizde yazılı ispatı bulunmayan teorem: *n, ikiden büyük pozitif bir tamsayıyı gösterirse,*

$$x^n + y^n = z^n$$

denklemi x, y ve *z bilinmiyenlerinin pozitif tamsayı değerleriyle sağlanamaz.* (L)

Fermat teoremi, sayılar teorisinin, aşağıdaki şekilde ifade edilen en önemli teoremi: $A^{p-1}-1$ *ifadesi, A'yı bölmeyen ve asal bir sayı olup p ile bölünebilir.* (L)

— FERMAY sıf. Bk. — FERMÂ.

FERMÂYENDE sıf. (fars. *fermûden,* buyurmak, emir vermek'ten *fermâyende*). *Esk.* Buyuran, emir veren. ‖ İ. Hükümdar. (M)

FERMÂYİŞ i. (fars. *fermûden,* buyurmak'-tan *fermâyiş*). *Esk.* Emretme, buyurma. ‖ Emir, sipariş, ısmarlama. (M)

FERMEJÜP i. (fr. *ferme jupe*'ten). Bk. ÇITÇIT.

FERMEND sıf. (fars. *fermend*). *Esk.* Güzel yüzlü, temiz görünüşlü. ‖ Yüksek mevkii olan. (M)

FERMENE i. (ital. *paramano*'dan). *Esk.* Kılaptan, kaytan, sırma veya pesent gibi çeşitli nakışlarla işlenmiş, önü kapanmayan bir çeşit yelek.

— ANSİKL. *Fermene,* özellikle Rumeli'de giyilir, kaytan ve sırma işleme ile yapılırdı. Kadife veya çuhadan yapılan fermenelerin içi iki kat astarlanırdı. (M)

FERMENECİ sıf. ve i. (*fermene*'den *fermene-ci*). Sırma v.b. gibi şeylere işlemeli giyecekler yapan (kimse).

◆ **Fermeneciler** çoğl. i. Kıyf. *Esk.* İstanbul'da kaytan ve sırma işlemeli elbise yapıp satan esnaf. (Bunlar daha çok Galata ve Çarşı içinde, çalışır, alışveriş yaparlardı. Bu sanatla uğraşanlar gedikli esnaftı. Bugün Galata çevresinde bu adla anılan küçük bir çarşı vardır.) ‖ Galata yöresindeki fermeneciler çarşısına verilen ad. (Bu semt bugün de aynı adla anılır.) [M]

FERMENT i. (fr. *ferment*'dan). Bk. MAYA.

FERMİ i. (fizikçi *Fermi*'nin adından). Mikrofizikte kullanılan ve mikronun milyarda biri, yani 10^{-15} m olan uzunluk birimi. (Proton'un yarıçapı 1,2 fermi'dir.) ‖ Çekirdek fiziğinde, etkin kesin birimi olan BARN'ın eşanlamı. (L)

FERMİ (Enrico), italyan fizikçisi (Roma, (1901-Chicago 1954), Haberleşme bakanlığı

Foto. B. N. (LAROUSSE) ; MEYDAN

memurlarından birinin oğluydu. Öğrenimini Pisa okulunda yaptı ve 1922'de X ışınlarının kırılması üzerindeki çalışmasıyle doktor unvanını aldı. Bir süre Göttingen'de kaldı. Floransa'da profesör oldu. 1926'da Roma Üniversitesi Teorik Fizik kürsüsü profesörlüğüne getirildi. Genellikle atom fiziği ile uğraştı. 1927'de, P. Dirac ile birlikte, Pauli ilkesine dayanan ve elektrik taneciklerine uygulanan bir istatistik ortaya koydu. 1932'den sonra nükleer fiziğe döndü. Atom çekirdeğinin kararlılığını sağlayan yeni bir alan tanımladı ve bununla ilgili olarak, Pauli ile aynı zamanda nörino hipotezini yayımladı. Bir nötronun enerji vererek, bir proton ve bir elektrona ayrılabileceğini gösterdi. Atomların parçalanması için yavaşlatılmış nöronların kullanılmasını öğütledi. Nötronlar yük taşımadığı için başarıya ulaşan bu metot daha sonra birçok alanda kullanıldı ve özellikle uranyumun bölünebilmesini sağladı. Bu eseriyle Fermi 1938 Nogel Fizik ödülünü kazandı. 1939'da A.B.D.'ye gitti ve Columbia üniversitesine profesör oldu. 1945'te Chicago üniversitesine geçti. İkinci Dünya savaşı sırasında, atom enerjisinin elde edilmesi ile ilgili çalışmalara katıldı. 1942'de Chicago'da uranyum ve grafit'li ilk pili yaptı. En önemli eserleri: *I. Raggi Röntgen* (Röntgen Işınları) [1922]; *Introduzione alla Fisica Atomica* (Atom Fiziğine Giriş) [1928]; *Fisica* (Fizik) [1929]; *Nuclear Physics* (Nükleer Fizik) [1950]; *Elementary Particles* (Elemanter Tanecikler) [1951]. (L)

Fermina Marquez, Valery Larbaud'nun romanı (1911). Fermina Marquez adında perulu, mistik ruhlu bir güzel kızın, onun gelmesiyle birbirine giren kolej delikanlılarının ve kızı elde etmeyi aklına koyan ama başaramayan çalışkan bir öğrencinin hikâyesidir. Romanda gençlik psikolojisi, incelikle, hafif alayla karışık yapmacık bir sadelikle anlatılır. (L)

FERMİON i. (fr. k.). Nükl. Fermi-Dirac istatistiğine uyan tanecik.

— ANSİKL. *Fermion*'ların, yarım tamsayılı bir spin'i vardır: 1/2, 3/2, 5/2 v.b. Lepton'lar (elektron, müon, nörino), nükleon'lar (proton, nötron), hiperon'lar (lamda, sigma, ksi ve omega), bariyonik ve hiperonik rezonanslar da (Δ, Y*, Ξ*, v.b.) birer fermion'dur. Tek sayıda nükleon'u (nötron veya proton) olan atom çekirdekleri, etkileşmelerde fermion olarak kabul edilebilir ve bir bütün olarak gözönüne alınır. (L)

FERMİYUM i. (fizikçi *Fermi*'nin adından, fr. *fermium*). Kim. Aynştaynyum*la aynı zamanda keşfedilen ve atom sayısı 100 olan sunî element (sembolü: Fm). [L]

FERMO, İtalya'da şehir, Marche'de (Ascoli Piceno ili), Tenna kıyısında, Adriya denizi yakınında; 33 200 nüf. Dokuma (pamuk) sanayii. Çan dökümevi. Roma döneminden kalma sarnıç. XIII. yy.dan kalma surlar; roman-gotik üslûbunda katedral; rönesans üslûbunda saray; resim müzesi.

— Tar. *Firmum Picenum* adlı bir Sabin şehri olan Fermo, M.Ö. 264'te roma kolonisi haline geldi. Daha sonra kısa Pépin'in Papa'ya bıraktığı topraklar arasına katıldı. Birçok senyörlüğe (Este [1214], Visconti [1360-1366], Sforza [1433-1466] senyörlükleri) bağlandı. XVI. yy.ın ilk yarısında yeniden Papalık devletleri arasına katıldı ve condottiero'lar tarafından alındı. (L)

FERMORİT i. (fr. *fermorite*). Miner. Apatit grubundan, tabiî kalsiyum ve stronsiyum arsenyofosfat. (L)

FERMUAR i. (fr. *fermoir*). Karşılıklı dişler ve bunların üzerinde yürüyen bir kapatıcıdan meydana gelen düzenek. (Genellikle elbise, eteklik, çanta v.b.de kullanılır.) || Bir kitabı, bir cüzdanı, bir portföyü v.b.'yi kapalı tutmağa yarayan madenî bağlantı.

— Kuyumc. Bir kolyeyi, bileziği bağlamağa yarayan bir mandal ve yuvadan meydana gelen parça.

— ANSİKL. Eski Mısır'da sürgü şeklinde *fermuar* yapılırdı. Eski Yunan ve Romalılar da fermuarın çeşitli şekillerini biliyorlardı. Genellikle metal, plastik v.b.den yapılan fermuar çeşitli uzunlukta olur. Fermuar karşılıklı iki sıra dişli ve bunları birleştiren bir sürgüden meydana gelir. Sürgü yukarı doğru sürülünce dişliler birbirine geçer, böylelikle sıkıca kapanmış olur. Fermuarlar özellikle kadın ve erkek giyimlerinde çeşitli kulp, çanta ve cüzdanlarda kullanılır. Pratik olduğu için geniş ölçüde sürümü vardır. (LM)

FERMÛDE sıf. (fars. *fermûden*'den *fermûde*). *Esk.* Buyrulmuş, emredilmiş. || İ. Buyruk, emir, irade. (M)

FERNANDEL (Fernand-Joseph-Désiré CONTANDİN denir), fransız sinema oyuncusu (Marsilya 1903). İlkönce Marsilya bölgesindeki bir müzikholde komik asker rollerine çıktı. Paris'e geldi (1928), Bobino'da, Concert-Mayol'da rol aldı. Marc Allégret'nin dikkatini çekti, sinemaya yöneldi, *Le Blanc et le Noir* (Ak ve Kara) adlı filimde oynadı. O günden bu yana birçok filimler çevirdi. Belli başlı filimleri şunlardır: *Le Rosier de Mme Husson* (Madam Husson'un Gülağacı) [1932]; en iyi eserlerinden biri olan *Angèle* (1934); *Le Shpountz* (Şpuntz); *Ignace et François I er* (Ignace ve François I) [1937]; *La Fille du Puisatier* (Kuyumcunun Kızı) [1940]; *Meutres* (Cinayetler) [1950]; *Les Don Camillo* (Don Camillo'lar); *Le Mouton á Cinq Pattes* (Beş Ayaklı Koyun) [1953]; *Kanun Kanundur* (La Loi, c'est la Loi) [1958]; *Crésus le Caid* (Karun) [1960]. 1960'tan sonra G. Grangier'nin yönetimindeki üç filimde oynadı; *Le Voyage à Biarritz* (Biarritiz Gezisi) [1962]; *L'Age Ingrat* (Nankör Çağ) [1964]. 1966'da D. de la Paettiere'in *Le Voyage du Pere* (Babanın Gezisi) ve 1967'de *L'Homme à la Buick* (Buick'li Adam) adlı filimlerde rol aldı. (L)

FERNANDES (Mateus), portekizli mimar (öl. Batalha 1515). Önce Santarem (1480) ve Alcobaça'da çalıştı, sonra oğlu Genç Mateus'un tamamladığı Batalha manastırını yaptı. Kendi eseri olan ve *Capelas Imperfeitas* adını taşiyan değirmi yapısının anıtsal kapısı Manuel çağı sanatının şaheserlerinden biri olarak kabul edilmektedir (1509). [L]

FERNANDES (Vasco), portekizli ressam. Bk. GRAO VASCO.

FERNANDEZ (Alejo), ispanyol ressamı (Sevilla 1475'e doğr.-ay.y. 1545). Önce Cordoba'da (Hieronymus manastırındaki mihrap arkalığı), 1508'den sonra da Sevilla'da çalıştı. Genellikle *Güllü Bakire* (Santa Ana, Sevilla) ile *Denizciler Bakiresi* (Casa de Contratacion, Sevilla) adlı eserleriyle ün yaptı. Öteki eserleri arasında Sevilla katedralinin baş mihrabı ile Zaragoza'daki üç kanatlı tablosu (*Son Akşam Yemeği*) en önemli olanlarıdır. (L)

FERNANDEZ (Diego), ispanyol kaptanı ve tarihçisi (Palencia 1520'ye doğr. - Sevilla 1581). 1555'te Peru tarihini yazmakla görevlendirildi. İspanya'ya döndü, *Primera y Segunda Parte de la Historia del Peru* (Peru Tarihinin Birinci ve İkinci Bölümü) [1571] adlı eserini yayımladı. (L)

FERNANDEZ (Emilio), meksikalı sinema oyuncusu ve filim yönetmeni (Çoahuilo eyaleti, Honduras 1904). Çocukluğu ve gençliği serüvenlerle geçti. On yaşında Pancho Villa'nın ordusuna katıldı, on dokuz yaşında albay oldu. Bazı amerikan filimlerinde (1923-1928) ve birçok meksika filminde oynadı. İlk filmi *La Isla de la Posion*'dur (İhtiras Adası) [1941]. 1943'te çevirdiği *Aşk Çiçekleri* (Maria Candelaria) ile bütün dünyanın dikkatini meksika sinemasının üzerine çekti. Başlıca filimleri: *Felâket İncisi* (La Parla) [1946]; *Fedakâr Öğretmen* (Rio Escondido) [1947]; *Ağa Düşen Kadın* (La Red) [1953]. (L)

FERNANDEZ (Francisco), ispanyol ressamı ve gravürcüsü (Madrid 1605-ay.y. 1646). Vicente Carducho'nun öğrencisi, portre ve tarihî resimleriyle büyük ün kazandı. Madrid sarayının süslemeleri için Felipe IV'ten birçok sipariş aldı. Ünlü eserleri arasında *Aziz Joachim, Azize Anna, Aziz Francesco di Paola'nın Cenaze Töreni* (Vitoria Manastırı, Madrid) adlı tabloları sayılabilir. Carducho'nun *Dialogos de la Pintura* (Resim Hakkında Konuşmalar) [1663] adlı kitabında bulunan ofortların çoğu da Fernandez'e aittir. (L)

FERNANDEZ (Gregorio). Bk. HERNANDEZ (Gregorio).

FERNANDEZ (Heriberto), paraguaylı şair (Asuncion 1903-Lutecia 1927). *Juventud* (Gençlik) [1923–1926] dergisini kurdu ve yönetti. Başlıca şiir kitapları: *Visiones de Eglogas* (Eglogların Hayali) [1925]; *Los Sonetos a la Hermana* (Kız Kardeşe Soneler) [1927]. *El Espectro de la Tragedia* (Trajedinin Korkunçluğu) adlı yayımlanmamış bir hikâye kitabı vardır. (L)

FERNANDEZ (Jorge), ekvadorlu hikâyeci ve gazeteci (Quito 1912). A.B.D., Panama, Kolombiya ve Şili'de temsilcilik göreviyle bulundu. Gazete ve dergilerde çalıştı, hikâyeler yayımladı: *Agua* (Su) [1937]; *Los Que Viven Por Sus Manos* (Elinin Emeğiyle Yaşayanlar) [1951]. (L)

FERNANDEZ (Juan), ispanyol denizcisi (Cartagena 1536'ya doğr.-öl. 1599'a doğr). Güney Amerika'nın batı kıyılarında geziler yaptı, birçok ada keşfetti. Bunlardan biri de Juan Fernandez adasıdır. (L)

FERNANDEZ (Lucas), ispanyol oyun yazarı (Salamanca 1474'e doğr.-ay.y. 1542). İçinde köy hayatını konu edinen üçer komedi ve dinî dramın bulunduğu *Farsas y Eglogas* (Farslar ve Egloglar) [1514] adlı eserin yazarıdır. (L)

FERNANDEZ (Macedonio), arjantinli yazar (Buenos Aires 1875-ay.y. 1952). Eserleriyle Borges, Marechal ve Gonzales Lemuza kuşağını etkiledi. Bu etkisini, yazılarıyle olduğu kadar kişisel ilişkileriyle de sürdürdü. Belli başlı eserleri şunlardır: *No toda es Vigillia la de los Ojos Abiertos* (Açıkgözlerin Tüm İşi Bakmak değildir) [1928]; *Papales de Recienvenido* (Son Gelen Evrak) [1930]; *Una Novela que Comienza* (Başlayan Roman) [1941]; *Continuacion de la Nada* (Yokluğun Devamı) [1945], *Poemas* (Şiirler) [1953]. Bu eserlerin çoğu kendi istemediği halde bir arkadaşı tarafından yayımlanmıştır. Eserlerinde büyük bir şüpheciliğin izleri görülür. (L)

FERNANDEZ (Prospero), kostarikalı asker ve siyaset adamı (San José 1834-San Mateo 1885). Haydut Walker'e karşı savaşmak için Nicaragua seferine katıldı. Savaşta gösterdiği yararlık sayesinde tuğgeneralliğe kadar yükseldi (1857). Alajuela garnizon komutanı ve Bahriye nazarı oldu. 1882'de cumhurbaşkanı seçildi, laik öğretimi kanunlaştırdı. Kahve buhranını gidermeğe çalıştı. 1885'te, ülkesi guatemala kuvvetleri tarafından istilâ edilmeden önce orduya kumanda etti, fakat yenilgiye uğradı. (L)

FERNANDEZ (Ramon), fransız yazarı (Paris 1894-ay.y. 1944). Anası fransız, babası meksikalı olan bir diplomatın oğlu. 1934'te Marks'çılığı benimsedi, 1937'de Jacques Doriot'nun Halk partisine girdi. Özellikle alman işgali sırasında tartışma konusu olan siyasî tutumu, edebî denemelerinde fikirlerini cesaretle ileri sürmesine ve savunmasına engel olmadı. Başlıca eserleri arasında *Messages* (Bildiriler) [1926], *De la Personalité* (Kişiliğe Dair) [1927], *André Gide* (1931), *Marcel Proust, Itinéraire Français* (Marcel Proust ve Fransa Gezi Rehberi) [1943], *Balzac* (1944) sayılabilir. Ayrıca *Le Pari* (Bahis) [1932] ve *Les Violents* (Hoyratlar) [1935] adlı iki roman da yayımladı. (L)

FERNANDEZ ALONSO (Severo), bolivyalı siyaset adamı (Sucre 1859-Lima, ? 1925). Muhafazakâr oligarşinin avukatı, 1896'da Baptista'dan sonra cumhurbaşkanı. Birleşme konusundaki vaatleriyle liberalleri kendi partisine çekmeğe çalıştı, fakat başarı sağlayamadı. Başkentin seçimiyle ilgili Sucre-La Paz anlaşmazlığında doğduğu şehri tuttu, orduya bu konuda karşı çıktı, yenildi ve iktidardan düşürüldü. 1888 ile 1899 arasında iktidarı elinde tutan oligarşinin son temsilcisi oldu. (L)

FERNANDEZ ARBOS (Enrique), ispanyol kemancısı ve orkestra şefi (Madrid 1863-San Sebastian 1939). Madrid konservatuvarında Monasterio'nun öğrencisi, öğrenimini Brüksel'de Vieuxtemps ve Gevaert ile tamamladı. Avrupa ve Amerika ülkelerinde kemancı ve orkestra şefi olarak çalıştı, Madrid konservatuvarında keman hocalığı yaptı. Albeniz, Rubio ve Gəlvez ile birlikte, kendisinin de kemancı olarak katıldığı bir dörtlü kurdu. Madrid senfoni orkestrası şefliğine getirildi, bu görevinde uzun zaman kaldı (1904-1936). Bir ispanyol müzikli komedisi olan *Arzın Merkezi* (1894) ve bir orkestra parçası olan *Arabistan Geceleri* adlı eserleri yazdı. Ayrıca keman ve orkestra için çeşitli eserler ve oda müziği besteledi. (L)

FERNANDEZ BESCHTED (Domingo), arjantinli yazar (Lujan 1889-Buenos Aires

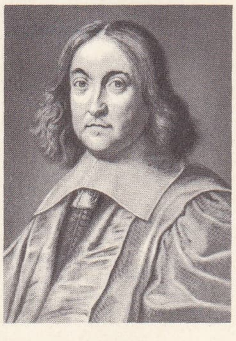

Pierre de FERMAT
Poilly'nin eseri
Cabinet des Estampes, Paris

Enrico FERMI

Foto. LAROUSSE

FERNANDEL

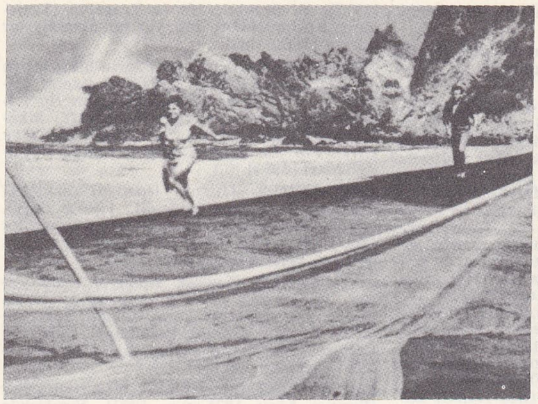

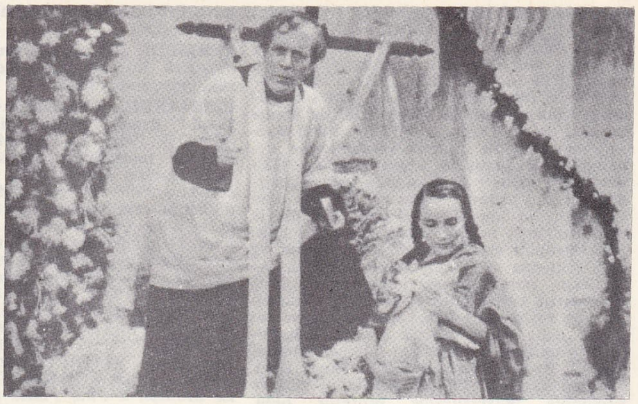

Emilio FERNANDEZ'in iki filmi: solda, «Ağa Düşen Kadın» (La red) 1953; sağda, «Aşk Çiçekleri» (Maria Candeleria) 1943

1956). Mimar, Plata üniversitesinde estetik ve sanat tarihi profesörü, aynı zamanda Millî Güzel Sanatlar okulunda öğretim üyesi. Çeşitli dergilerde Fernon Felix de Amador takma adıyle yazılar yazdı. Fakat daha çok şair olarak ün yaptı. Eserleri şunlardır: *Libro de Horas* (Saatlerin Kitabı) [1910], *La Lamparas de Arcilla* (Kilden Yağ Lambaları) [1912], *Vita Abscondita* (Gizli Hayat) [1916], *El Opalo Escondido* (Saklı Opal) [1921]. 1923 Yılı edebiyat ödülünü kazanan *La Copa de David* (Davud'un Kadehi) [1923] ve *El Cantaro el Alfarero* (Testi ile Testici) [1936]. (L)

FERNANDEZ CRESPO (Daniel), uruguaylı siyaset adamı (San José 1901-Montevideo 1964). Önce öğretmenlik yaptı, sonra siyasete atıldı. Millî parti veya beyazlar partisinin bir kolu olan Millî Halkçı hareketin kurucularındandı. Milletvekili ve senatör seçildi, 1958 seçimlerinde Millî Halkçı hareketin yerini alan demokratik beyazlar birliğine katıldı. 1959-1962 Arasında Montevideo bölge meclisi başkanlığı yaptı. Bu görevinden ayrıldı ve ülkenin en büyük mevkii olan Millî meclis başkanlığına getirildi (1 mart 1963). [L]

FERNANDEZ CUENCA (Carlos), ispanyol sinema yazarı (Madrid 1904). Hukuk, felsefe ve edebiyat öğrenimi yaptı, *Es Mi Hombre* (Adamım Bu Benim) [1928] ve *Leyenda Rota* (Kırık Efsane) [1939] adlı bazı filimler çevirdi. Sinema araştırmacısı ve tarihçisi olarak ün kazandı. Eserleri arasında *Panorama del Cinema en Rusia* (Rus Sinemasına Kuş Bakışı) [1930], *Vieji Cine en Episodios* (Olaylarla Eski Sinema) [1943], *Historia del Cine* (Sinema Tarihi) en önemli olanlardır. 1947'de Sinema Araştırmaları ve Denemeleri enstitüsünde sinema tarihi profesörü, sonra Millî Filmotek (1953), San Sebastian sinema festivali (1964-1966), daha sonra da resmî sinematografi okulu müdürü oldu (1964). [L]

FERNANDEZ DE AVELLANEDA (Alonso), Cervantes'in *Don Kişot* (Don Quijote) adlı eserinin birinci bölümüne ek olarak yayımlanan parçada yazarın takma adı (1614). Aynı zamanda bu eser dominiken Luis de Aliaga'ya da mal edilmiştir. (L)

FERNANDEZ DE CASTRO Y ABEİLLE (José Antonio), kübalı yazar (La Habana 1897-ay.y. 1951). Hukuk doktoru; Alfredo Zayas hükûmetine karşı yapılan «üçler»in karşı koyma hareketine katıldı. *La Nacion* gazetesinin yazarlığını yaptı (1925), *Diario de la Marina* gazetesinde makaleler yazdı, rejime karşı gelmek suçundan birçok kere tutuklandı. Çeşitli ülkelerde siyasî görevler aldı. Birçok eser yayımladı: *Medio Siglo de Historia Colonial Cubana* (Yarım Yüzyıllık Küba Sömürge Tarihi) [1923], *La Poesia Moderna En Cuba* (Çağdaş Küba Şiiri) [Madrid, 1926], *Barraca de Feria* (Fuar Pavyonu) [1933], *Tema Negro en las Letras de Cuba* (Küba Edebiyatında Zenci Konusu) [1943], *Ensayos Cubanos de Historia y de Critica* (Tarih ve Eleştirme Konusunda Küba Denemeleri) [1943], *Esquema Historico de las Letras en Cuba* (Küba'da Edebiyatın Görünüşü) [1949]. Bu son eser 1548 ile 1902 arasındaki Küba edebî hareketlerinin bir tablosudur. (L)

FERNANDEZ DE CORDOBA (Gonzalo). Bk. GONZALO DE CORDOBA.

FERNANDEZ DE CORDOBA (Francisco), ispanyol denizcisi (öl. Küba 1518). Yucatan'ı keşfetti, böylece Cortez'e Meksika yolunu açtı. (L)

FERNANDEZ DE CORDOBA (Francisco), ispanyol serüvencisi (1475'e doğr.-Leon, Nicaragua 1526'ya doğr.) Nicaragua'nın bir kısmını fethetti ve sömürgeleştirdi, Granada ve Leon şehirlerini kurdu (1523). Ülkenin başına geçmek için bağımsızlığını ilân etmek istedi, yargılandı ve boynu vuruldu. (L)

FERNANDEZ DE CORDOVA (Fernando), ispanyol generali ve siyaset adamı (Buenos Aires 1809-Madrid 1883). Don Carlos taraftarlarına karşı savaşa katıldı, 1849'da Roma'da Pius IX'un yardımına giden ispanyol birliklerine komuta etti. Oldukça ılımlı bir ilerici olan Fernandez temmuz 1854 devrimi sırasında başbakan, birçok kere de bakan oldu. (L)

FERNANDEZ DE CORDOVA (Luis), ispanyol generali (Cadiz 1798-Lizbon 1840). Anayasa taraftarlarına karşı Fernando VII'den yana çıktı ve 1823'te Fransa'nın İspanya seferini destekledi. Daha sonra kraliçe İsabella'dan yana oldu, Don Carlos taraftarlarıyle bütün gücüyle savaştı. 1838'de Sevilla'da hükûmete karşı gizli bir fesat hareketine katıldı, Portekiz'e göç etmek zorunda kaldı. (L)

FERNANDEZ DE LİZARDİ (Jose Joaquin), meksikalı yazar (Mexico 1776-ay.y. 1827). Meksika'nın ilk liberal gazetesi *El Pensador Mexicano*'nun (Meksikalı Düşünür) kurucusu (1818). Başlıca eserleri: *La Quijotta y Su Prima* (Mağrur Çocukla Amcazadesi) [1809]; *El Periguillo Sarniente* (Kaşınan Papağan) [1816]; *Fabulas* (Hikâyeler) [1817]; *Las Conversaciones del Payo e del Sacristan* (Mabeyinciyle Papazın Sohbetleri) [1825]; *Don Catrin de la Fachenda* (1825). [L]

FERNANDEZ DE MORATİN. Bk. MORATİN.

FERNANDEZ DE OVİEDO (Gonzalo), ispanyol kronikçisi (Madrid 1478-Santo Domingo 1557). Amerika'nın fethi seferlerine katıldı. Santo Domingo valisi oldu. *Historia General y Natural de las İndias* (İspanyol Hindistanı'nın Genel ve Tabiî Tarihi) [1535] adlı eseri birçok bilgi ve ilgi çekici ayrıntılarla doludur. (L)

FERNANDEZ DE RİBERA (Rodrigo), ispanyol şair ve romancısı (Sevilla 1579-ay.y. 1631). Orta derecede şiirler yazdı, çeviriler yaptı. *La Asinaria* adıyle, Apuleyo'nun eserinin serbest bir versiyonunu yaptı. Şiirleri dinî ve ahlâkî bir hava taşır. Ayrıca alaylı ve yergili eserler de yazdı. Bunlar, daha çok alegorik eserlerdir. *Los Anteojos de Mejor Vista* (İyi Gösteren Gözlük) [1620-1625] adlı romanı, Luis Vélez de Guevara'nın *Diablo Cojuelo* adlı eserini esinlemiştir. *El Meson del Mundo* (Dünya Meyhanesi) [1631] adlı ikinci romanı «hayat yolculuğu»nu anlatır ve birtakım sembolik kişileri eleştirir. (L)

FERNANDEZ DURO (Cesareo), ispanyol denizci, coğrafyacı ve tarihçisi (Zamora 1830-öl. 1908). Eseri: *La Armada Espanola desde la Union de Los Reinos de Castilla y Aragon* (Castilla ve Aragon Krallıklarının Birleşmesinden Sonraki İspanyol Donanmasının Tarihi) [1895-1903]. (L)

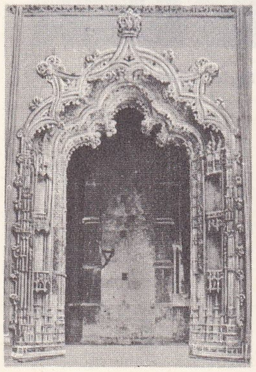

Mateus FERNANDES
«Capelas İmperfeitas»ın
taç kapısı
Batalha manastırı

Alejo FERNANDEZ
«Güllü Bakire»
Santa Ana, Sevilla

soldan sağa: FERNANDEZ GUERRA Y ORBE, gravür; E. FERNANDEZ ARBOS; FERNANDEZ DE OVİEDO, «İspanyol Hindistanı'nın Genel Tarihi» adlı kitabının kapağı

Foto. Vauclair, Laurent, Ruis Vernacci (LAROUSSE) ; Gran Enciclopedia Larousse

FERNANDEZ FLOREZ (Dario), ispanyol yazarı (Valladolid 1909). Sivil savaştan önce *İnquietud* (Tasa) [1931] ve *Maelstrom* (Anafor) [1932] adlı eserleri yayımlandı ise de, ancak 1948'de bir fahişenin gizli kapaklı hayatını anlatan *Lola, Espejo Oscura* (Lola, Karanlık Ayna) adlı romanı ile tanındı. Diğer romanları: *Alta Costura* (Yüksek Dikiş Evi) [1954] ve *Memorias de Un Senorito* (Bir Küçük Beyin Anıları) [1956]. (L)

FERNANDEZ GUERRA Y ORBE (Aureliano), ispanyol bilgini ve oyun yazarı (Granada 1816-Madrid 1894). Bazı oyunları büyük başarı kazandı: *Cervantes'in Kızı, Alonso Cano, Altın Kule* (1842), *Büyük Hanım* (1854). Tarihî eserleri: *Roma İspanyasının Yolu* (1862), *Castilla Kralı Don Pedro* (1868), *İspanyol Vizigot İmparatorluğunun Düşüşü* (1888). Quevedo üzerine yazdığı eleştiriler önemlidir. (L)

FERNANDEZ VİLLAVERDE (Raimundo), ispanyol devlet adamı ve maliyecisi (Madrid 1848-ay.y. 1905). Madrid valiliğinde (1885) ve bakanlıklarda bulundu. Silvela ile birlikte Bağımsız Muhafazakâr partiyi kurdu. İspanya-Amerika savaşını izleyen felâket günlerinde maliye bakanı olarak savaş zararlarının giderilmesine çalıştı (1899-1900). [L]

FERNANDEZ Y GONZALEZ (Manuel), ispanyol romancısı (Sevilla 1821-Madrid 1888). Şiirlerinde ve diğer eserlerinde millî tarihin büyük destanlarından esinlendi. Alexandre Dumas'nın eserlerini andıran romanlarında, konu olarak, ispanyol tarihinden faydalandı: *Don Juan Tenorio* (1851), *Los Siete İnfantes de Lara* (Lara Ailesinden Yedi Prens) [1853], *Martin Gil* (1854), *Don Ramiro* (1856), *El Cocinero de su Majested* (Kralın Ahçısı) [1857]. (L)

Luis FERNANDEZ DE CORDOVA

FERNANDEZ DURO

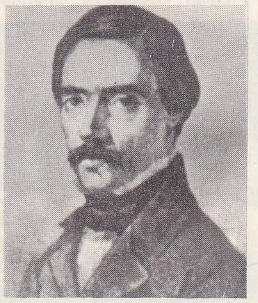

FERNANDEZ Y GONZALEZ

FERNANDO I, Portekiz kralı (Coimbra 1345-Lizbon 1383). 1367-1383 Yıllarında Portekiz'de hüküm sürdü. Kral Pedro I ve Castilla'lı Constanza'nın ikinci oğlu. Saltanatının büyük bir bölümünü, Zalim Pedro'nun öldürülmesinden (1369) sonra ele geçirmek istediği Castilla'nın iç işlerine karışarak geçirdi. Nihayet kızı Beatriz'in Portekiz'i Castilla'ya ilhak etmek isteyen Castilla'lı Juan I ile evlenmesini kabul etti ve böylelikle onunla bir anlaşmaya vardı. Beatriz, Fernando'nun evlilik dışı erkek kardeşi lehine taht üzerindeki haklarından yoksun bırakıldı. Juan I de böylece Portekiz kralı oldu. (L)

FERNANDO I Âdil (1380'e doğr.-İgualada 1416), Aragon ve Sicilya kralı [1412-1416], Castilla kralı Juan I ve Aragon'lu Leonor'un oğlu. Büyük kardeşi Castilla kralı Enrique III'ün ölümünden yeğeni Juan II'nin erginlik çağına kadar kral naibi oldu, Malaga yakınında Berberîlere karşı Antequera savaşını kazandı (1410). 1412'de Aragon ve Sicilya tahtlarına davet edildi (Caspe antlaşması), ustalık ve cesaretle yönettiği bu iki krallıkta rakiplerini tasfiye etti (Urgel kontunun hapsi, 1413). İtalya'da, Kutsal Roma imparatorluğu ve Konstanz Konsili üzerinde büyük etkisi oldu. (L)

FERNANDO I Büyük, Castilla ve Léon kralı (1017-Léon 1065). 1024'ten 1035 yılları arasında Castilla kontu, 1035-1065 yıllarında Castilla, 1037-1065 yıllarında Léon kralı olarak hüküm sürdü. Navarra kralı Sancho III'ün ve Castilla kontesi Munia Elvira'nın üçüncü oğluydu. Kral Alfonso'nun kızı Léon'lu Sancha ile evlendi. Kayınbiraderi Léon kralı Vermudo III ile aralarında geçimsizlik çıktı. Bunurio Carrion muharebesinde onu öldürerek yerine geçti. Böylece iki krallığı birleştirdi. Navarralılara hücum etti (1054), sonunda Navarra'yı zaptetti (1054-1064). Kurtuba halifeliğinin parçalanmasından faydalanarak 1062'de Toledo, 1063'te Sevilla emaretlerine başarılı saldırılar yaptı, 1064'te Coimbra'yı aldı. Castilla monarşisinin ilk büyük kralıdır. Ölümünde ülkesi üç oğlu ile iki kızı arasında bölüşüldü. (L)

FERNANDO II, Leon ve Galiçya kralı (1145-Benavente, Zamora 1188). 1157 ile 1188 yılları arasında Leon ve Galiçya'da hüküm sürdü. Alfonso VIII'in çocukluğu süresince Castilla kral naipliğini yaptı. Bk. LEON. (L)

FERNANDO II Katolik (Sos, Aragon 1452 -Madrigalejo 1516). Aragon ve Sicilya kralı (1479-1516), Castilla (Fernando V) kralı (1474-1504), Napoli (Ferdinando III) kralı (1504-1516), Aragon'lu Juan II ve Juana Enriquez'in oğlu. Castilla'lı İsabel ile evlenmesi (1469), Aragon ve Castilla krallıkları arasında evlenme yoluyle bir tarafın ötekinin buyruğuna girmesi şeklinde organik bir kaynaşmadan çok, özel bir bağlantı yoluyle ispanyol birliğini sağlamlaştırdı. Castilla'nın Atlantik'te sürekli olarak genişlemesiyle Aragon'un Akdeniz'deki isteklerini bağdaştırdı.

Fernando'nun giriştiği çabalarla İsabel'in amaçlarını (hükümdarlık otoritesini güçlendirme kaygısı ve dinde tekelcilik) birbirinden ayırmak güçtü. Birinci amaç, yüksek soylu sınıfın ezilmesi ve uysallaştırılması; soylular arasındaki savaşların yasaklanması; krallık mahkemelerinin üstünlüğü; gürültücü küçük soylulara dışarıda (sömürgeler, Louis XII'ye karşı Napoli krallığının fethi [1502-1504]) ve içeride (Granada'nın fethiyle ülkenin kurtuluşunun tamamlanması [1492]) savaş bölgeleri açılması; askerî düzenin kontrolu ve bundan böyle kral tarafından yönetilmesi; Hermandad'ın (şehir polislerinin) devlet polisi durumuna getirilmesi, belediyelere *coregidores* (yargıçlar) tayini; Cortes'in (Meclis) toplantıya daha seyrek çağrılması (Cortes 1488'den 1497'ye kadar hiç toplanmadı); idarenin merkezleştirilmesi (her krallık için «meclisler», mühürdarlık ve adalet *Audencia*'ları, sömürge teşkilâtı) şeklinde kendini gösterdi.

Din alanında ise Fernando, millî birliği sağlayabilmek için halkın Berberîlere ve Yahudilere karşı sosyal alandaki nefretinden ve din alanındaki kininden faydalandı. Engizisyon mahkemesi (1478), önce yarı dönme yahudileri vergiye bağladı, bunlar daha sonra sınırdışı edildiler (1492). Kral, büyük engizitör Torquemada ve başbakan Cicheros, Berberîlere karşı düşmanlıklarını arttırdılar. Berberîler 1502'de Castilla'dan tamamen kovuldular. Her ne kadar bu siyaset hükümdar çiftine papa Alexander VI tarafından «katolik krallar» unvanının verilmesini sağladıysa da (1494), İspanya'yı nüfusunun en çalışkan kesiminden yoksun bıraktı. İsabel'in (1504) ve damadı Güzel Felipe'nin (1506) ölümünden sonra Castilla naibi olan Fernando, soyluların ayaklanmasını bastırdı. Navarra'yı (1512), Milano çevresini (1513) ve Afrika «garnizonları»nı, Oran'ı (1509), Bicaye'yi (1510), Trablus'u (1511) v.b. istilâ ederek fetihlerini tamamladı. Ortaçağdan kalma bir bölgecilik düşüncesi, Fernando'yu Aragon'da, muhtar bir krallık sülâlesi kurmağa zorladı (Germana de Foix ile yeniden evlenme). Nihayet tahtı, vasiyetname ile Castilla kralı olan torununa, geleceğin Karl V'ine sundu.

— İkonogr. Katolik krallar, Segovia'da Santa Cruz, Zaragoza'da Santa Engracia kiliselerinin cephelerinde ve Salamanca üniversitesinde bağış dağıtıcıları olarak tasvir edilmişlerdir. Bigarny'nin Granada kral kilisesi için yonttuğu mihrap arkalığında Fernando ve İsabel, D. Francelli'nin yaptığı bir mezara dayanmış olarak gösterilir. Fernando'nun tunçtan tasviri Maximilian I'in mezarında yer almıştır (İnnsbruck). [L]

Aziz FERNANDO III sanatçısı bilinmeyen gravür

FERNANDO III Aziz, Castilla ve Léon kralı (1199-Sevilla 1252). 1217 ile 1252 yıllarında Castilla ve 1230 ile 1252 yıllarında Léon'da hüküm sürdü. Léon kralı Alfonso IX ile Castilla kraliçesi Berenguela'nın oğlu. Enrique I ölünce babası kendisini Castilla krallığından yoksun bırakmak istedi, fakat Fernando güçlü davranışı ve isabetli kararlarıyle Castilla'lı soylular tarafından krallığa getirildi. Alfonso IX'un ölümünden sonra Léon ile Castilla'yı birleştirdi (1230), iki devleti bir bütün haline getirdi. Fernando III daha çok İspanya'nın güneyine kadar püskürttüğü Magrıplılara karşı kazandığı zaferlerle ün kazandı. Magrıpluların elinden Kurtuba'yı (Cordoba) [1236], Murcia krallığını (1243), Jaen'i (1246), Sevilla'yı (1248) kolaylıkla aldı, Gırnata (Granada) krallığını kendisine bağladı. *Fuero Juzgo*'yu (Got Krallarının Kanun Kamusu) resmî dil olan Castilla'caya çevirtti. 1671'de azizler sırasına yüceltildi.

— İkonogr. Kralın yüz çizgileri Burgos katedralinin avlusundaki bir heykelde görülmektedir. Murillo (Prado müzesi, Madrid, Sevilla), Zurbaran (Louvre müzesi), Ch. J. Filipart (Madrid'de Salesas Reales) Fernando'nun portrelerini çizdiler. (L)

FERNANDO IV, Castilla ve Léon kralı (Sevilla 1285 - Jaen 1312). 1295 ile 1312 yıllarında Castilla ve Léon'da hüküm sürdü. Kral Sancho IV ile Maria de Molina'nın büyük oğlu. Çocukluğu çok hareketli geçti. Aragon, Portekiz ile Fernando IV'ün amcaları Juan ve Enrique, ayrıca Haro ve Lara büyük aileleri koalisyon halinde birleşerek kral naibi ana kraliçeyle savaştılar. Bütün bu zorluklar 1304'te ortadan kalktı. Kral, Magrıplılara karşı yeniden savaş açtı. Algeciras önünde yenildi. Fakat Cebelitarık'ı ele geçirdi (1310). [L]

FERNANDO VII
Goya'nın eseri
Prado müzesi, Madrid

FERNANDO V, Castilla kralı. Bk. FERNANDO II (Katolik), Aragon kralı. (L)

FERNANDO VI, İspanya kralı (Madrid 1713 - Villaviciosa 1759). 1746'dan 1759'a kadar İspanya'da hüküm sürdü. Kral Felipe V ve Marie Louise de Savoie'nın oğlu. 1784'te Avusturya Veraset savaşına son veren Aachen barışını yaptı. Barışsever bir insandı. Fransanın dostu Ensenoda markisi ile İngiliz taraflısı Carvajal'ı bakan yaparak dengeyi korudu. Fransa ile İspanya Bourbon'larını birbirine bağlayan «aile anlaşması» ise pek karıştırtmadı. İtalya'daki Bourbon'ları onun yerine Louis XV korudu. Fernando VI karısı Portekizli Maria Theresia Barbara'nın baskısı altında yaşadı, kederli hayatını şarkıcı Farinelli'nin dostluğu ile renklendirdi, kraliçenin ölümünden birkaç ay sonra çıldırarak öldü. (L)

FERNANDO VII, İspanya kralı (San Ildefonso 1784-Madrid 1833). 1808'de, sonra 1812'de, gerçekte ise 1814 ile 1833 arasında hüküm sürdü. Kral Charles I'in büyük oğludur. Asturia prensi iken taht üzerindeki haklarını tehlikede görerek Napolyon'un desteğini sağlamağa çalıştı. Mart 1808 de Aranjuez kargaşalıklığı sırasında kral ilân edildi. Fakat Murat komutasındaki Napolyon orduları Madrid'i işgal etti. Napolyon, İspanya krallık ailesini Bayonne'da topladı, Carlos IV'ten tahttan ayrıldığına dair belge aldı. Fernando'ya da böyle bir belge imzalattı, sonra Valencia'da hapsettirdi. Fernando VII 1813'te serbest bırakıldı. Mart 1814'te İspanya'ya dönen Fer-

Foto. X, Anderson (LAROUSSE); Gran Enciclopedia Larousse

Katolik FERNANDO II
Pietro da Milano'nun eseri
Louvre müzesi, Paris

nando yurdundan uzaktayken İspanya'da kabul edilmiş olan liberal Anayasa'yı yürürlükten kaldırdı, karşı koyanları şiddetle kovuşturdu, hemen bütün bakanları ya sürgüne yolladı veya hapse attı. Amerikan kolonileri de bu sırada bağımsızlıklarını ilân ettiler. Cadiz ordusu ayaklandı. Fernando, Riego isyanından sonra 1820'de yeniden meşrutiyeti kurdu, fransız ordularına dayanarak mutlak iktidarı eline geçirdi. Hayatının bundan sonraki kısmını kendisini destekleyen partinin sağ kanadında yer alan papa taraftarlarıyle mücadele ederek geçirdi. Felipe V tarafından İspanya'ya sokulmuş frank kanunlarını ilga etti. Tahtı büyük kızı İsabel II'ye bıraktı. (L)

FERNANDO Avusturya'lı (Kardinal-İnfant denir), ispanyol kardinali (Madrid 1609-Brüksel 1641). Kral Felipe III'ün üçüncü oğlu. Henüz çok genç yaşta Toledo başpiskoposluğuna getirildi, 1619'da kardinal, sonra Katalonya ve Hollanda valisi (1634) oldu. Yöneticiliği ve askerî kabiliyeti ile ün kazandı. 1635'te, Fransa ve Hollanda'nın saldırısını püskürttü, ertesi yıl Fransa topraklarına girdi, Corbie'ye kadar ilerledi ise de, sonra geri çekilmek ve Flandre'ı uzun zaman savunmak zorunda kaldı. Fakat 1640'tan sonra, Artois'nın büyük bir kısmının Richelieu tarafından ele geçirilmesine engel olamadı. (L)

FERNANDO Cordoba'lı, ispanyol bilgini (Cordoba 1420-öl. XVI. yy. başları). İnanılmayacak kadar çeşitli bilgiye sahipti. Birçok eser yazdı, ayrıca Apokalipsis ve Ptolemaios'un *Almagest*'i üstüne yorumlar yaptı. (L)

FERNANDO DE NORONHA, Atlas okyanusu'nda Brezilya'ya bağlı takımadalar,

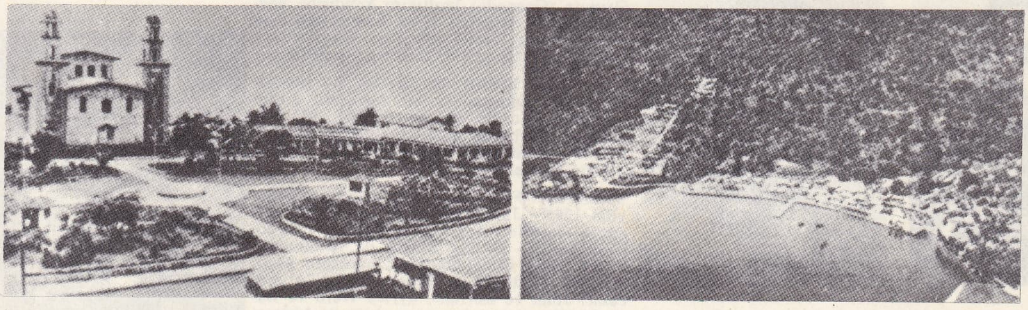

FERNANDO POO
solda, San Fernando şehri meydanı;
sağda, San Carlos'un havadan görünüşü

3°49′ güney, 32°23′ batı enleminde; 26 km²; 1 400 nüf. Suçluların gönderildiği ceza yeri. (L)

FERNANDO POO veya **FERNANDO PO,** Afrika'da İspanya'ya bağlı ada, Gine körfezinde; 2 017 km²; 40 500 nüf. İdare merkezi, İspanyol Gine'sinin başkenti olan *Santa Isabel.* Volkanik asıllı olan adanın yükseltisi 3 106 m'ye ulaşır. Kakao, kahve ve muz başlıca üretim maddeleridir.

— Tar. Portekiz'lilerin bulduğu (1470'e doğru) ve yerleştiği ada, 1778'de İspanya'ya bırakıldı; ama kolonlar 1781'den itibaren adadan göçtüler. 1827'de İngilizler, İspanya sarayının izniyle köle kaçakçılığını önlemek için Santa İsabel'de bir koloni kurmayı denediler. İspanya adayı istedi ve 1845'te aldı. İklimin sağlığa elverişsizliği yüzünden İsabel devrinde Fernando Poo, suçluların gönderildiği bir ceza yeri oldu. İspanyol Gine'sine bağlanınca iki idare bölümünden birini meydana getirdi (1935), sonra bir ispanyol ili oldu (1958). [L]

FERNANDO Portekiz'li (Fernando denir) [1186-1233], Flandre ve Hainaut kontu (1211-1233). Portekiz kralı Sancho I'in oğlu. Flandre ve Hainaut kontu Baudoin IX'un kızı Flandre'lı Jeanne ile evlenerek kontun yerine geçti (ocak 1212). Fernando, evlenmesini desteklemiş olan Philippe Auguste'ü metbu olarak tanıdı, Aire ile Saint-Omer'i ona bırakmak zorunda kaldı. İngiltere kralı ile birlik kurmuş olan Flandre komünlerinin baskısına rağmen, yeminine bağlı kalmağa çalıştı. Fakat, ülkesi Philippe Auguste'ün kuvvetlerinin saldırısına uğrayınca, Yurtsuz John ve Otto IV ile birleşti (mayıs 1213) ve İngiltere kralına bağlılığını bildirdi (ocak 1214). Fakat yaralanarak Bouvines'de düşmana esir oldu (1214), Paris halkına teşhir edildi, karısı Flandre'lı Jeanne'ın müdahalesine rağmen, Louvre'a hapsedildi. 1226'da Louis VIII tarafından serbest bırakıldı. Fakat Lille, Douai ve Ecluse'ün elinden çıkmasına engel olamadı, Flandre senyörleri ile köylüleri de doğrudan doğruya Fransa kralına bağlılık yeminlerini yenilemek durumuna düştüler. Bundan sonra, Fernando, metbuuna bağlı kaldı, hattâ ayaklanan baronlara karşı, Castilla'lı Blanca'ya yardım etti. (L)

FERNANDO Portekiz'li (Aziz İnfant diye anılır) [Santarem 1402-Fas 1443]. Kral Büyük Jean I'in altıncı oğlu. 1437'de kardeşi denizci Enrique'in Tanca'ya karşı yönelttiği ve yenilgiyle sonuçlanan sefere katıldı. Fernando, rehine olarak Fas kralına teslim edildi. Ceuta'nın kendisine teslimini sağlayamayan Fas kralı, Fernando'ya ölünceye kadar köleliğin bütün acılarını çektirtti. Fernando'nun cesedi uzun yıllar sonra Lizbon'a getirilip törenle Batalha manastırına gömüldü. (L)

FERNAN GONZALES (öl. Burgos 970), ilk bağımsız Castilla kontu (930-970'e doğr.), Gonzalo Fernandez ile Muniadonna'nın oğlu olduğu sanılıyor. 931'e doğru, hâkimiyeti altındaki kontlukları (Burgos, Alava, Lara v.b.) birleştirmeyi başardı. Bunlar büyük Castilla kontluğunu meydana getirdiler. F. Gonzales, bölgeyi, yeni baştan iskân ettirdi ve Sepulveda'ya kadar genişletti (940). Gücüne güvenerek ve genel isteğe uyarak, Leon hükümdarına karşı bağımsız bir tutum takındı. Bunun üzerine Ramiro II, kendisini Leon'da hapsettirdi (944), unvanlarını elinden aldı. Halife Abdülrahman III ordularının baskısı karşısında, Leon hükümdarı onu serbest bıraktı ve veliaht Ordono'yu (sonradan Ordono III) kontun kızı Urraca ile evlendirdi. Castilla'nın gerçek bağımsızlığı, Ramiro II'nin ölümüyle (951) başlar. Fernan Gonzales'in, Leon'nun iç siyasetine karışması, Castilla'nın bağımsızlığını sağlamakla birlikte, birtakım kötü sonuçlar da doğurdu. Gonzales, Sancho el Craso'yu tahtından indirmek için Ordono IV'ü destekleyince bir iç savaş başladı (958), Navarra'lılarla müslümanların savaşa katılmasıyle, Sancho geri püskürtüldü. Ciruena'da Navarra'lılar tarafından hapsedilen Kont (960), ancak kral Garcia Sanchez'in kızı Urraca ile evlenmek ve Pamplona bölgesi üzerindeki istekleri karşılamak bahasına hürriyetine kavuştu. Gonzales'in ölümü üzerine, kontluk oğlu Garcia Fernandez'e geçti (haziran 970). Romancero kahramanının en büyük başarısı, eski kontlukları avucunun içine almak ve kontluk unvanının babadan oğula geçmesini sağlamak olmuştu. Bu sonucu elde etmesinde, iktidar hırsı, siyaset ve entrikaya olan büyük yatkınlığı, aynı zamanda Castilla'lıların güçlü kişilikleri, Leon hükümdarlığının soysuzlaşması gibi çeşitli etkenler rol oynamıştır. Bir destan kahramanı haline gelen Fernan Gonzales'in kişiliği, tarihî gerçeklere pek uymayan birçok esere, özellikle *Poema de Fernan Gonzales*'e (Fernan Gonzales Destanı) konu olmuştur. (L)

Fernan Gonzales Destanı, 1250-1271 arasında yazıldığı sanılan destan. Yazarı belli değildir. Eksikli ve yanlışlı tek nüshası XV. yy.dan beri El Escorial müzesinde saklanmaktadır. «Cuaderna via» denen dört mısralı ve tek kafiyeli parçalardan kurulmuştur. 752 Parçalı bu büyük destan San Petro de Arlanza manastırına bağlı keşişlerden birinin kaleminden çıkmış olabilir. Eserde, artık kullanılmayan bir edebî üslûbun izleri görülür. Bu üslûbu yenileştirmiş ve «mester de clerecia» (manastır şiiri) denen bir anlayışa uygulamıştır. Destanın birçok kaynaktan yararlandığı kesindir. Bu kaynaklar *Cronica de Turpin* (Turpin Kroniği), *Libro de Alexandre* (İskender'in Kitabı), *Chronicon Mundi* (Dünya Kroniği) ve Aziz İsidoro'nun *De Laude Hispaiae* (İspanyol övgüsü) gibi eserlerdir.

Bu büyük şiirin 170 mısralık girişinde İspanya tarihi özetlenmiş, Hıristiyanlığın ve İslâmlığın İspanya'da yayılışı anlatılmıştır. Girişten sonraki bölümde kont Fernan Gonzalez övülür, kontun hayatı «El Cid»inkiyle karşılaştırılır, her ikisinin Castilla kontlarından gelme kahramanlar olduğu söylenir. Bazı tarihî veriler bu eserde kaba anakronizmlerle yan yana bulunur. Ayrıca, kont'a San Pedro manastırını kurduran münzevî Arlanza'nın kehanetleri, atını ve atmacasını Leon kralına satması, bunların fiyatını her gün yükselterek ödenmesi imkânsız paralar istemesi, Castilla'nın bağımsızlık kazanması gibi konular destanda yer alır.

Şiir, *Primera Cronica General* (İlk Genel Kronik) adıyle nesirleştirilmiş, böylece eksikler ve yanlışlar giderilmiştir. Fernan Gonzalez Destanı, XIV. yy. öncesi altın çağın en önemli birkaç eserinden sayılır. (L)

FERNAN NUNEZ, İspanya'da şehir. Andolucia'da (Cordoba ili), Cordoba'nın güneyinde; 12 000 nüf. (L)

FERNAN VAZ, Atlas okyanusunun Gabon kıyısında meydana getirdiği büyük deniz kulağı. Bölgede orman işletmeleri. (L)

FERNDALE, A.B.D.'de (Washington eyaleti) köy. Bellingham, yakınında; 1 000 nüf. 1966'da hizmete giren büyük alüminyum fabrikası. Bk. BELLINGHAM. (L)

FERNEL (Jean), fransız astronomu, matematikçisi ve hekimi (Clermont-en-Beauvaisis 1497-Paris 1558). 1530'da Paris'te doktor oldu. 1534'ten sonra verdiği tıp dersleriyle tanındı. Güneşin meridyen yüksekliğini ve Paris ile Amiens arasındaki uzaklığı ölçerek, meridyen derecesinin uzunluğunu tespit etmeğe çalıştı. Tıp alanında XVI. yy.ın en büyük hekimlerinden sayıldı ve MODERN GALENOS diye anıldı. Diane de Poitiers'yi ağır bir hastalıktan kurtardı, Henri II'nin özel doktoru oldu. (L)

FERNİ (Carolina), italyan sopranosu ve kemancısı (Como 1839-Milano 1926). Kız kardeşi soprano ve kemancı VINCENZINA ile bir keman duo'su kurdu. 1860'tan sonra sadece tiyatro ile ilgilendi. Bellini'nin *Normal,* Pacini'nin *Saffo* ve Meyerbeer'in *Afrika'lı Kadın* adlı operalarında başarıyle oynadı. 1885'te Milano'da bir şan okulu kurdu. Daha sonra okulunu Petersburg'a taşıdı, orada otuz yıl ders verdi. (L)

FERNS. Bk. FEARNA.

FERNSTRÖM (John), isveçli besteci (Yi-C'ang, Çin 1897). Malmö'de kemancı ve orkestra yöneticisi, üç opera, on iki senfoni, keman için iki konçerto, nefesli sazlar için birçok konçerto, dörtlü için altı eser besteledi. Buxtehude üzerine bir kitap yazdı (1937). [L]

FERN-TEST i. (ing. *fern,* eğreltiotu'ndan). Dölyatağı boynu mukozasının bir lam üzerinde kuruyarak billûrlaşması olayı.

— ANSİKL. *Fern-test* olayını Papanikolau ortaya çıkardı. Rydberg de inceledi. Dölyatağı boyun mukozasının, bir lam üzerine yayılıp sıcakta çabucak kurutulunca eğrelti yaprağı görünüşünde billûrlaştığı görülür. Rydberg bu billûrlaşma olayının sodyum klorürle ilgili olduğunu ispatladı. Mukoza salgısı aybaşı sırasında billûrlaşma gösterir. Normal bir aybaşında tipik billûrlaşma onuncu güne doğru başlar, yumurta oluşumundan sonra on yedinci günde son bulur. «İpliğimsi salgı» yumurta oluşumu öncesi devreyi gösterir. On yedinci günden sonra billûrlaşma çok çabuk bozulur ve yok olur. Billûrlaşma gebelik başlangıcında ve gebelik sırasında asla görülmez. Aybaşı yokluğunda billûrlaşmanın görülmemesi ya gebelikten, ya da hormon azlığından ileri gelir. Aybaşı olmazken billûrlaşma varsa gebelik ihtimali yok demektir. Ayrıca, bu test kısırlığın tespiti işine de yarar: tipik ve tam bir billûrlaşma varsa spermatozoitlerin dölyatağı mukozasına normal şekilde girebileceği sonucuna varılır. (L)

FERNANDO I
Portekiz kralı
Pierre Balthazar'ın eseri
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE; Gran Enciclopedia Larousse

FEROELİT i. (fr. *féroélite*). Miner. *Eşanl.* MEZOL.

FERONİA i. Hindistan ve Çinhindi'nde yetişen ve birçok işte kullanılan ağaç. (Sedefotugillerden.)

— ANSİKL. *Feronia Limonia*, 10-15 m yüksekliğinde bir ağaçtır; meyvesi yuvarlak ve kalın etlidir, çiğ yenir; limonataya benzer serinletici içkisi ve peltesi de yapılır; yaprakları dizanteri tedavisinde kullanılır. Feronia anason kokulu bir esans salgılar. Bu bakımdan mide ilâcı olarak kullanılır. Kerestesi sert ve sık dokulu olduğundan yapıcılık işlerinde işe yarar. (L)

FERONİA i. (mitolojideki *Feronia* adından). Çeşitli kınkanatlı böceklere verilen ad; başlıca cinsleri (*pterostichus, abax, percus, loemostenus*) dünyanın her yerinde, özellikle soğuk, ılık ve dağlık bölgelerde yaygındır. (Hepsi tüysüz, parlak, çoğu zaman madenî parlaklıkta, karada yaşayan etçil böceklerdir.) [L]

Feronia, roma kaynak ve orman tanrıçası. Genel olarak, güneş tanrısı ile birleştirildi. Orta İtalya'da Capena'da tapınağı vardı. Burada her yıl yapılan bir törende rahipler yanan kömürler üzerinde çıplak ayakla yürürlerdi. Terracina'daki tapınağında da köleler serbest bırakılırdı. Feronia kültü ikinci Pön savaşından sonra ortadan kalktı. (L)

FERONİELLA i. Dikenli küçük ağaççık; Uzakdoğu'da yetişir. (Sedefotugillerden.) [L]

FERONYER i. (fr. *ferronnière*). Tam ortasına değerli bir taş veya akik yerleştirilmiş ince bir altın zincirden meydana gelen mücevher. (Rönesans çağında kadınlar bu mücevheri alınlarına takardı.) [L]

FERORMON i. (fr. *phérormone*). Ana arının (bey arı) salgıladığı karmaşık yapılı tükürük hormonu.

— ANSİKL. Ana arının altçene bezlerince salgılanan *feromon*, ana arı yalanırken bütün vücuduna yayılır. Ferormonun kokusuna gelen bazı işçi arılar ana arıyı sarar, onu yalayarak bu maddeyi emer; sonra kusmak suretiyle diğer işçi arılara bulaştırır. Böylece feromon bulaşan işçi arılar ana arı peteği yapmaktan vaz geçer, durmadan işçi arı peteği yapmağa koyulur. Ayrıca bunların yumurtalıkları da gelişmeden öylece kalır. Ana arının salgıladığı bu madde analiz edildiğinde üç çeşit olduğu görülür: *feromon I*, çekici değildir, ana arı peteği yapımını durdurur; *feromon II* çekicidir, birinci hormonla beraber olmak şartıyle yumurtalıkların gelişmesini durdurur, ama tek başına bu etkiyi sağlayamaz; *feromon III* işçi arı peteklerinin yapımına yolaçar. Hormon bulaştırma esnasında duyarga hareketleri de yer alır; bu duyum hareketleri olmaksızın feromonun etkisiz kalacağı veya zayıflayacağı sanılmaktadır.

Dişi kelebeklerin, erkekleri çok uzak mesafeden çeken kokulu salgılarına da *feromon* adı verilir. (L)

Ferozeşa savaşı, Agra yakınında (Hindistan), 22 aralık 1845'te İngilizlerin Sikhi'lere karşı kazandıkları kesin zafer. (L)

FERRABOSCO'LAR, italyan müzikçi ailesi; ikinci nesilden sonra İngiltere'ye yerleştiler: DOMENİCO MARİA (Bologna 1513-ay.y. 1574), kilise müzikbaşısı, dört sesli bir madrigal derlemesi yayımladı; — Oğlu ALFONSO I (Bologna 1543-ay.y. 1588), 1587'de Venedik'te iki madrigal derlemesi yayımladı. — ALFONSO II, ingiliz sarayında kemancı ve besteci (Greenwich 1575-ay.y. 1628). 1605-1628 Arası Ben Jonson'un şiirlerini besteledi ve «lyraviol» âleti için beste derlemesi yayımladı. Ayrıca üç oğlunu da saymak gerekir; üçü de Charles I'in sarayında nefesli sazlar çalardı: ALFONSO III (1620'ye doğr.-1660'tan önce); HENRY (1623'e doğr.-1658); JOHN (1626-1682). [L]

FERRACİNA veya **FERRACİNO** (Bartolomeo), italyan makine ustası (Solagna, Bassano yakını 1692-ay.y. 1777). Aslî mesleği hizarcılıktı. İcat kabiliyetiyle sivrildi. Yaptığı çeşitli makineler arasında Venedik'teki San Marco kilisesinin saatli çanı, Bassano'da Brenta üstündeki ahşap köprü, Padova'daki büyük salonun kubbesi, Trento şehrini su baskınlarından koruyan hidrolik makine (1749) sayılmağa değer. Ferracina'nın okuması ve yazması yoktu. (L)

FERRADO i. (isp. k.). Metrol. İspanya'nın kuzey illerinde kullanılan eski bir hacim ölçüsü. (Ferrado'nun değeri Coruna'da 16,746 litre, Ferrol'de ise 17,074 litre idi.) [L]

FERRALİT i. (fr. *ferralite*). Belli bir ayrışma geçirmiş toprak.

— ANSİKL. *Ferralit,* nemli tropikal bölgelerdeki bir evrimin sonucudur: karmaşık silikatlar, demir oksit ve özellikle alümin açığa çıkaran tam bir hidroliz olayına konu olurlar. Silis, bazlarla birlikte derinlere sürüklenir; oysa sekioksitler yerlerinden ayrılmayarak toprağın görünüş ve tepkimelerini değiştirirler. Tipik ferralitli topraklarda, silis kütlesinin alümin kütlesine oranı (SiO_2/ Al_2O_3), 1,7'den azdır. Demir ve serbest alümin yönünden zenginleşen birikme düzeyi, ekvator ormanı altında değişmeden kalan oldukça yumuşak bir arazi meydana getirir. Buna karşılık kurak yerlerde ve bitki örtüsünün bulunmayışı nedeniyle kuruyabilir ve suyunu kaybetmiş seskioksitler çimentolaşarak önce sert bir kabuk, sonra da laterit* denilen verimsiz bir kalkan meydana getirir. (L)

FERRALİTİK sıf. (fr. *ferralitique*). Bileşiminde serbest halde alümin ve demir (Ferralitik veya lateritik topraklara tropikal bölgede rastlanır.) [L]

FERRAND (David), normandiyalı şair (Rouen 1590'a doğr.ay.y. 1660). Doğduğu şehirde kitapçı ve basımcıydı. Başlıca eseri, *La Muse Normande ou Recueil de Plusieurs Ouvrages Facétieux en Langue Purinique ou Gros Normand*'da (Norman Şiir Dehası veya Norman Lehçesinde Mizahî Eserlerden Yapılan Derleme) [1625-1653] neşe dolu parçalar ve ilgi çekici törelerin ayrıntıları vardır. Öteki eserleri: *Les Vérités Plaisantes ou le Monde au Naturel* (Gülünç Gerçekler veya Olduğu Gibi Dünya) [1641]; *Les Evritins de la Muse Normande* (Norman Şiirinin İncelikleri) [1657]. (L)

FERRAND (Marie Louis), fransız generali (Besançon 1753-Porto Hincado, Santo Domingo 1807). Bağımsızlık savaşı sırasında Amerika'da, sonra Terör devrinde Fransa'da hapse girdi. Sambre et Meuse ordusunda savaştı. General Leclerc ile birlikte Santo Domingo'ya gitti. Bu adanın Fransızlara ait kısmında hükûmet başkanı oldu (1802). 1803'te Dessalines'in saldırısına uğradıysa da başarıyla püskürttü. Fakat 1807'de ayaklanan zenciler tarafından kuşatıldı. Teslim olmaktansa ölmeyi tercih etti, canına kıydı. (L)

FERRAND (Oliver Claude), fransız oyun yazarı (Saint-Paul-sur-Reisle-öl. Rouen 1809). Önceleri iplik satıcılığı yaptı. Tanınmış bir halk oyuncusuydu. 1792'den 1804'e kadar 50 oyun yazdı. En önemli olan *Le Savetier de Péronne* (Péronne Ayakkabıcısı) adlı komedisidir. (L)

FERRANT (Angel), ispanyol heykelcisi (Madrid 1891-ay.y. 1961). Julio Gonzalet tarafından başlatılan heykelcilikte yenilik hareketini devam ettirdi. Her türlü malzemeyi kullandı (mantar, ağaç, taş, demir), büyük bir ustalıkla çalıştı. Pabla Serrano ile, Barcelona'da 1955'te tertiplenen İspanyol Amerikası III. Biennal'i büyük ödülünü kazandı. (L)

FERRANTE. Bk. FERDİNANDO I.

FERRANTİ (Sebastian ZİANİ DE), italyan asıllı ingiliz mühendisi (Liverpool 1864-Zürich 1930). Gençliğinden beri elektroteknikle ilgilendi. 1879'da W. Siemens'in yanında çalıştı. Bir endüksiyon fırını ve 1882'de bir alternatör yaptı. Yüksek gerilim nakil kabloları üzerinde çalıştı, izolasyon konusunda yeni usuller buldu. 1900'den sonra yüksek ısıya dayanan çelik kullanarak, buhar türbinlerinin kanatlarını imal etti. (L)

FERRAN Y CLUA (Jaime), ispanyol hekim ve biyoloji bilgini (Cordoba, Tarragona 1852-Barcelona 1929). Barcelona fakültesinde profesördü. 1884'te koleraya karşı bir aşı keşfetti. 1887'de ilk defa tifüse karşı bağışıklığı denedi. Koch basilinin mütasyonları ve vereme karşı biyolojik yoldan korunma sorunlarında öncülük etti. (L)

FERRARA, İtalya'da eyalet merkezi şehir; Emilia bölgesinde, Po di Volano nehri kıyısında; 157 200 nüf. (1967). Başpiskoposluk. Ticaret ve sanayi şehri (şeker fabrikaları, keten işçiliği, ayakkabıcılık). — *Ferrara eyaleti,* 416 900 nüf. Po deltasının güney bölümünü kaplar.

● *Tarih.* Ferrara, VIII. yy.da Ravenna piskoposluk emlâkinin bir parçası olarak kilisenin hâkimiyeti altında iken, bu hâkimiyetten kurtularak X. yy.da Modena kontu Tedaldo'ya geçti. Bununla beraber, bağımsız bir komün teşkilâtına sahip olan (konsüller ve askerî başkanlar) Ferrara'yı kontes Matilde fethederek (1101) papa Pascalus II'ye hibe etti; böylece, komün teşkilâtını muhafaza etmek şartıyle yeniden kilisenin hâkimiyetine geçti; bu teşkilât için XII. yy.da güçlü Adelardi ailesiyle (*guelf*'ler) Salinguerra (*Ghibellini*'ler) ailesi mücadele ederek şehri, imparatorluğun hâkimiyetine geçirmek (1164) veya tersine, imparatora karşı Lombardia birliğine sokmak için çalıştılar.

Este'li Azzo VI'nın, Guglielmo Adelardi'nin mirasçısı Marchesella ile evlenmesi üzerine (1170-1212), Adelardi'lerin mirası Este'lere geçti (1184), mücadele de bunlarla Salinguerra'lar arasında kaldı. Nihayet 1215'ten beri saf dışı edilmiş bulunan Este'ler, 1240'ta Bologna ve Venedik'in yardımıyle şehri alarak iktisadî himayelerini kabul ettirdiler ve buraya iyice yerleştiler: Azzo VII kendini sürekli başhâkim ilân ettirdi (1242), Obizzo II'yi de (1264-1293) sürekli derebey seçtirdi; kendisini başkumandan ve kilise devletlerinin koruyucusu tayin eden papaya dayanarak Ferrara'yı bir yayılma siyasetine sürükledi: Reggio'yu (1288), Modena'yı (1290) almak suretiyle Po deltasına hâkim olmayı ve Milano-Ancona ve Bologna-Ravenna iktisadî eksenlerini kontrol altına almayı, böylece topraklarını Mantova sınırlarına kadar genişletmeyi hedef tutuyordu. Buğdayca zengin olan topraklarını ilhak etmek isteyen Venedik ile savaş halinde ve Azzo VIII devrinde (1293-1308) burayı kuşatan papalıkla çatışma durumunda bulunan Ferrara, Fresco tarafından Venedik'lilere bırakıldı (10 ekim 1308), fakat papalık kuvvetlerince alınarak papalık valisi yönetimine verildi (1309).

Este'ler ancak bir halk ayaklanması sonucu (ağustos 1317) iktidara gelebildiler: halk Este'leri Ferrara beyleri ilân etti, fakat papalıkla süren savaş, ancak şehrin Paulus II tarafından dukalık haline getirilmesi (nisan 1471) ve aynı yıl, Borso II'ye (1450-1471) Federico tarafından Reggio ve Modena dukalığının verilmesi sonunda Ercole II'nin himmetiyle bitecektir. Ferrara Rönesans'ın önemli bir merkezi haline gelmiş bulunuyordu (Alberto V tarafından 1391 martında üniversitenin kuruluşu); bu gelişmeyi Ferrara, Leonello'ya (1441-1450), Ercole I'e (1471-1505) ve şehri sahne sanatının başkenti haline getiren Alfonso I'e (1505-1534) borçludur. Renée de France'ın kocası Ercole II'nin (1534-1550) dukalığı sırasında kalvincilerin koruyucusu olan Ferrara (Marot, Calvin burada kaldılar), Alfonso II (Tasso'yu ağırlamıştır) zamanında yükselişinin son aşamasına erişti, fakat bunun ölümüyle dukalık yeniden kilisenin eline geçti (22 ocak 1598) ve papa valilerinin idaresi altında şöhretini kaybetti. Fransızlar tarafından işgal edilerek (23 temmuz 1796) İtalya krallığına katılan Ferrara (1801-1814), 1860'ta İtalya'ya bağlanmadan önce bir süre Avusturya'nın işgalinde kaldı.

● *Güzel sanatlar.* Guglielmo tarafından 1135'te inşasına başlanan Lombard, roman ve gotik üslûplarındaki katedralin üç kapılı geniş bir mermer cephesi (heykeltıraş Nicolo'nun işçiliği), L.B. Alberti'ye mal edilen Rönesans üslûbunda bir çan kulesi vardır. Güney yamaç boyunca şirin eski evler sıralanmıştır (Antelami'nin bir öğrencisi tarafından yapılmış XII. yy.a ait güzel yarım kabartmalar, Dôme müzesi); su ile çevrili Este şatosu (XIV.-XVI. yy.) XVI. yy.a ait güzel freskler barındırır. Bir dizi saray, pişmiş topraktan efrizleri, anıtsal kemerleri ve dört köşe direkleriyle XV. yy.dan kalma geniş caddelerin iki yanını süsler: Elmaslı saray (Palazzi dei Diamanti), façetalı yontulmuş mermer bloklardan cephe (Boldini müzesi), Schifanoia sarayı (Musa freskleri), Roverella, Sacrati, Denée de France sarayları. Ludovico il Moro sarayı (anıtsal avlu, Garofalo'nun eseri tavan) Spina'nın pek zengin yunan-etrüsk müzesini barındırır (seramikler, tunç eşya, mücevher). Ayrıca hükûmet sarayı (XV. yy. yapısı merdivenler), Este markizinin zarif küçük sarayı (XVI. yy.), San Antonio di Polesine manastırı (XVI. yy. freskleri), eski caddeler ve Certosa. Bk. FERRARA OKULU. (L)

Jean FERNEL
Pinchard'ın gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

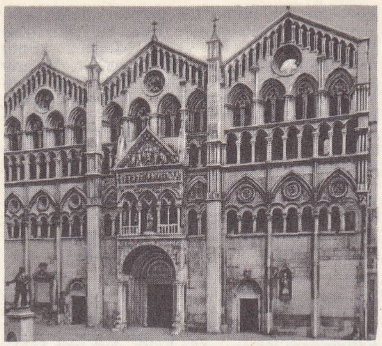

FERRARA
katedral

Este şatosu

FERRARA (Francesco), italyan iktisatçısı ve siyaset adamı (Palermo 1810-Venedik 1900). 1848'de geçici hükûmete üye seçildi, aynı yıl Torino üniversitesi iktisat profesörlüğüne getirildi. Liberal fikirlerinden ötürü 1859'da işten el çektirildi. Pisa'ya profesör oldu. 1860'ta Sicilya'ya döndü, Palermo'da iktisat kürsüsünde dersler verdi. Ratazzi kabinesinde Maliye bakanlığı yaptı. *Giornale de Statisca* (İstatistik Gazetesi) [1840], *Biblioteca dell Economista*'nın (İktisatçının Kitaplığı) [1850-1870] kurucusu, ayrıca iktisat konusunda birçok eserin yazarıdır. (L)

Ferrara konsili, 1438-1439'da toplanan konsil. Papa Eugenius IV, 1 ocak 1439'da Basel'de toplantı halinde bulunan konsili Ferrara'ya nakletti. İlk toplantı 10 ocakta yapıldı. Papanın başkanlığındaki ikinci oturumda (15 şubat 1438) konsili Basel'de toplamak isteyenler aforoz edildi. Bu konsil, özellikle latin ve bizans kiliselerini birleştirmeğe, *purgatorium* ve *filioque** meselelerinin doğurduğu antlaşmazlıkları çözümlemeğe çalıştı, fakat başarı sağlayamadı. İoannes Paleologos VIII ile bizans ruhbanlarından meydana gelen büyük bir heyet bu toplantılara katıldı. Papa, Basel'deki rakipler üzerinde ve hıristiyan kamu oyunda etkisini arttırmak, İoannes Paleologos VIII de türk tehlikesine karşı Batıdan yardım almak niyetindeydiler. 16 Oturumdan sonra, konsil toplantıları, Ferrara'da veba salgını başgösterince, Floransa'da yapıldı (1439). [L]

Ferrara okulu, Van der Weyden, Pisanello, Mantegna ve Piero Della Francesca'nın yardım ve katkıları ile İtalya'da Este prens ailesi sarayında ortaya çıkan resim okulu.

— ANSİKL. *Ferrara okulu*'nun başı, Cosimo Tura'dır (1425'e doğr.-1495). *Cebrail'in Meryem'e Müjdesi* ve *Aziz Gregorius* adlı şaheserleri Duomo müzesindedir. Cosimo'nun çok kişisel olan sanatı sert ve güçlüdür. İnce çizgilerle yapılan desen, garip biçimleri, madensi çevreleri, karmaşık motifleri keskinlikle belirtilir. (Cosimo ile birlikte çalışanlar arasında Francesco Del Cossa [1436'ya doğr.-1478'e doğr.] ile Ercole de Roberti [1450'ye doğr.-1496]) anılmağa değer.

Okulun en önemli eseri, Schifanoia sarayındaki *Aylar* (Mesi) salonunun süslemesidir. (1469'a doğr.). Bütün bir demonolojiyi yansıtan bu güçlü düzenleme, ayların alegorilerini üç kademede ortaya koyar: burçlar takımyıldızları, ekin işleri, Borso d'Este'deki günlük hayat sahneleri. Bu sahnelerde fantastikle günlük gerçek tam anlamıyle kaynaşmıştır. Bu okula bağlı ressamlar arasında ayrıca Lorenzo Costa (1450'ye doğr.-1535), P. Dosso Dossi (1430'a doğr.-1542'ye doğr.) ve Garofalo'yu anmak gerekir. (L)

Ferrari, italyan yarış, spor ve büyük turizm otomobilleri markası. Ferrari marka arabalar SEFAC anonim şirketi tarafından Modena'da yapılmaktadır. 1960'ta bu şirket, mühendis Enzo Ferrari tarafından kurulmuş olan *Auto Costruzioni Ferrari* şirketinin yerini aldı. Ferrari'nin çabası ile, 1947'den 1967'ye kadar bu şirketin yaptığı arabalar 4 000 yarış kazandı ve yapımcılar arasında on sekiz defa dünya şampiyonu oldu. (L)

FERRARİ (Benedetto, **Ferrari della Tiorba** denir), italyan bestecisi (Reggio Emilia 1597-Modena 1681). Tambur çalmakta çok ustaydı. F. Manelli ile Venedik'te ilk opera tiyatrosu olan San Cassiano'yu açtı ve *Andromeda* operasını temsil ettirdi. Kendi bestelediği *l'Armida* (1639), *İl Pastor regio* (1640) v.b. operalarını da orada oynattı. 1645'te müzikbaşı olarak Modena sarayına yerleşti. *Musiche a voce sola* adlı yalnız ses için üç cilt beste, bir oratoryo, 9 opera bıraktı. (L)

FERRARİ (Gaudenzio), italyan ressamı, heykelcisi ve mimarı (Valduggia 1480'e doğr.-Milano 1546). Leonardo da Vinci'nin atelyesinde çalıştı, ama daha çok Bramantino'nun etkisinde kaldı (Sacro Monte de Varallo'daki Pieta şapeli). Roma'daki Farnesina'nın dekorasyonu için Raffaello ile beraber çalıştı (1516), sonra Varallo'da Sacro Monte için yeni bir seri fresk ve heykel yaptı (1523). Ayrıca Saronno (*Melekler Konseri* 1535) ve Vercelli'de çalıştı (San Cristoforo freskleri [1532-1534]). [L]

FERRARİ (Giorgio), italyan bestecisi ve kemancısı (Cenova 1925). Maghini ve Zecchi'nin öğrencisi idi. Sassari müzik okulunu yönetti. *Cappuccia o della Liberta* (Cappucia veya Hürriyet Üstüne) adlı bir dramatik eylem (1958), iki bale, iki senfoni (1961, 1962), bir *Partita*, orkestra için bir konçerto, birçok oda müziği parçası, koro ve orkestra için bir balad (1953) besteledi. (L)

FERRARİ (Giovan Battista), italyan cizvit papazı (Siena 1584-ay.y. 1655). İbranîce profesörü idi. Kutsal Kitap'ın Arapçaya çevrilmesine yardım etti. Tarım işleri ile de uğraştı. *Hesperides Sive Malorum Aureorum Cultura et Usus* (Portakal Güveleri veya Portakal Yetiştirme ve Kullanma Yolları) [1646] adlı kitabı narenciye tarımı üstüne önemli bilgiler taşır. (L)

FERRARİ (Giuseppe), italyan filozofu (Milano 1811-Roma 1876). Avukatlık yaptı, sonra felsefe araştırmalarına yöneldi ve daha elverişli çalışma şartları bulmak için Fransa'ya göç etti. *Vico et l'Italie* (Vico ve İtalya) [1839] adlı fransızca bir eser yayımladı. 1842'de ders vermeğe başladığı Strasbourg üniversitesinden cumhuriyetçi düşünceleri yüzünden uzaklaştırıldı. 1859'da İtalya'ya döndü, milletvekili seçildi. Cavour'un birlik siyasetine karşı koydu. Ölümünden birkaç hafta önce senatör oldu. *Histoire des Révolutions d'Italie* (İtalya Devrimleri Tarihi) [1856-1858] adlı fransızca bir eser yazdı. (L)

FERRARİ (İacopo Gottifredo), italyan müzikçisi (Roveredo 1759-Londra 1842). Latilla ve Paisiello'nun öğrencisi idi. İtalya'yı dolaştı, bir süre kraliçe Marie Antoinette'in yanında kaldı, daha sonra Feydeau tiyatrosunda klavsenci olarak çalıştı. Montansier tiyatrosunda oynanan *Evénements İmprévus* (Umulmadık Olaylar) adlı operası beğenilmedi. Londra'da şarkı öğretmenliği yaptı. İki bale ve birkaç italyan operası sahneye koydu. *Traité de Chant* (Şarkı Üstüne İnceleme) adlı kitabından başka fransız ve italyan romanslarını ve hatıralarını yayımladı. (L)

FERRARİ (Luc), fransız bestecisi (Paris 1926). Müzik öğrenimini Versailles konservatuvarında yaptı. Honegger ve Messiaen'la çalıştı. Somut ve elektronik müziğin yeni tekniklerini incelemeğe başladı, 1958'de Pierre Schaeffer'in Fransız Radyo ve Televizyon kurumunda kurduğu «Araştırma Grubu»na üye oldu. Webern ve Varèse'in görüşlerini kaynaştırdı, bunları elektro-akustik tekniğine uygulayarak yeni bir üslûp yarattı. Bant üzerinde gerçekleştirdiği *Tête et Queue du Dragon* (Ejderhanın Başı ve Kuyruğu) [1960], *Visages* (Çehreler) [1959-1966] ve *Tautologos* (Boş Tekrar) [1961] bu üslûbun ilgi çekici örnekleridir. (L)

FERRARİ (Ludovico), italyan matematikçisi (Bologna 1522-ay.y. 1565). Gerolamo Cardano'nun önce öğrencisi, sonra çalışma arkadaşı oldu. Cebirde önemli buluşlar ortaya koyan Bologna okulunun önderlerindendir. En önemli buluşu, dördüncü dereceden genel denklemin cebirsel çözümüdür. Tartaglia'nın onlara bilmece biçimine sokarak verdiği üçüncü dereceden denklemlerin çözümünü de Cardano ile çözmeyi başardı. (L)

FERRARİ (Paolo), italyan oyun yazarı (Modena 1822-Milano 1889). Tarihî ve özellikle tezli komedileriyle tanındı. Bu eserlerinde, ahlâk sorunlarına, sağduyuya dayanan çözüm yolları getirmeğe çalıştı. Başlıca eserleri: *Goldoni e le Sue Sedici Commedie Nuove* (Goldini ve On Altı Yeni Komedisi) [1851]; *Parini e la Staria* (Parini ve Hiciv) [1854-1856]; *İl Duello* (Düello) [1868]; *Cause ed Effetti* (Nedenler ve Sonuçlar) [1871]; *İl Suicido* (İntihar) [1875]; *Le Due Dame* (İki Hanım) [1877]. (L)

FERRARİ (Severino), italyan şairi ve bilgini (Alberino, Molinella 1856-Collegigliato Pistoia 1905). Carducci'nin gözde öğrencisi idi. Şiirleri yer yer Carducci'nin şiirini andırır. *İl Mago* (Büyücü) [1884] adlı yergili şiirinde Heine etkisi görülür. *Versi* (Mısralar) [1892] ve *Sonetti* (Soneler) [1901] adlı eserlerinde, ailesini, doğduğu yeri, gençlik arkadaşlarını anlatır. (L)

FERRARİA i. (italyan botanikçisi *Ferrari'*den). Köksaplı yumrulu bitki. (Yaprakları kalın ve uzunca, sapı basit veya dallı olur. Süsengillerden.)

— ANSİKL. *Ferraria*'nın çiçekleri çok güzel olur, ama az yaşar. Bu cinsin Güney Afrika'da altı türü yetişir; bunlardan ikisi ılıman bölgelerde limonluklarda yetiştirilir; yapraklar kuruduğu zaman koparılan piç soğanlarla üretilir. (L)

FERRARİS (Amalia), italyan kadın dansçısı (Voghera 1830-Floransa 1904). Carlo Blasis'in öğrencisi. Dansa on iki yaşında, Torino'nun Regio tiyatrosunda başladı, iki yıl içinde Scala'nın yıldızları arasına girdi. Londra ve Viyana'daki başarılarından sonra 1856'da Paris operasında *Elfes* balesini oynadı (koreografi: Mazilier, müzik: Adam). Daha sonra aynı sahnede, *Marco Spada* veya *Haydutun Kızı*'nda (Mazilier ve Auber), Auber'in *Tunç At* operasında, 1858'de büyük *Sakuntala* balesinde oynadı. (Th. Gautier, Ernest Reyer ve Lucien Petipa.) Jules Perrot'nun *Faust* ve *Esmeralda* adlı balelerinde, ayrıca *Sylphide, Giselle, Paquita* balelerinde büyük başarı kazandı. 1858'de Petersburg İmparatorluk tiyatrosunda sahneye çıktı, *Eoline ou la Dryas, Faust, le Diable à Quatre, Giselle* gibi balelerde oynadıktan sonra Rusya'dan ayrıldı. Sanatının doruğuna, 1868'de Milano Scala'sında koreograf Hippolyte Monplaisir'in XVIII. yy. üslûbundaki *La Camargo* ve egzotik doğu üslûbundaki *Brahma* adlı balelerinde ulaştı. (L)

FERRARİS (Galileo), italyan mühendis ve fizikçisi (Livorno Vercellese, Piemonte 1847-Torino 1897). Yirmi yıl kadar Torino Mühendislik okulunda tektonolojik fizik okuttu. 1866'da İtalya'da, bugün kendi adını taşı-

FERRARA

Ludovico il Moro
sarayı avlusu

Ferrara okulu
Aylar salonundan detay
Schifanoia sarayı, Ferrara

Foto. Alinari, Anderson, Giraudon (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

Gaudenzio FERRARİ'nin «İsa'nın Doğuşu» adlı tablosu, S. Cristoforo kilisesi Vercelli, İtalya

yan, ilk elektroteknik yüksek okulunu kurdu. Sanayi elektriği uzmanı olarak, 1885'te çok fazlı akımlı asenkron motorların icadına yolaçan döner magnetik alanı buldu. İncelemeleri 1903'te üç cilt halinde yayımlandı. (L)

FERRARİ TRECATE (Luigi), italyan bestecisi (Alessandria 1884-Roma 1964). Pesaro konservatuvarında Mascagni'nin öğrencisi oldu. Santa Casa'da (Loreto) ve Valle di Pompeii bazilikasında orgculuk yaptı. 1929 Yılında Parma konservatuvarı müdürü oldu ve uzun bir öğretmenlik devresi geçirdi. 1955'te Bologna Filarmoni akademisine başkan seçildi. Dinî müzik ve oda müziği türlerinde birçok eser besteledi; özellikle çocuklar için yazdığı lirik masalları kapsayan tiyatro eserleri önemlidir: *Ciottolino* (Küçük Çakıltaşı) [1922]; *La Belle e il Mostro* (Güzel Kız ve Canavar) [1926]; *l'Orso Re* (Ayı Kral) [1950]; *La Capanna dello Zio Tom* (Tom Amca'nın Kulübesi) [1953]. (L)

FERRÂŞ i. (ar. *ferş*, döşemek'ten *ferrâş*). *Esk.* Yayan, seren, döşeyen kimse, döşemeci: *Yine ferrâş-ı sabâ sahn-ı ribât-ı çemene / Geldi bir kafile kondurdu yükü cümle bahar* (Baki). || Hizmetçi.

— Teşk. tar. Cami, mescit, imaret gibi kurumların temizliğiyle görevli kimselere verilen ad. (Kâbe'yi süpürenler de bu adla anılır.)

◆ **Ferrâşî** i. *Esk.* Ferrâşlık.

◆ **Ferrâşlık** i. *Esk.* Süpürücülük. (M)

FERRAT i. (fr. *ferrate*). Kim. Yalnız tuzlarıyle bilinen ferrik asitten (H_2FeO_4) türeyen tuzların genel adı.

— ANSİKL. *Potasyum ferrat* (K_2FeO_4), bir potasyum hidroksit çözeltisinde asıltı halinde bulunan demir III oksit üzerinden klor akımı geçirilerek elde edilir. Potasyum sülfatın ve manganatın izomorfu olan potasyum ferrat, suda çözünerek kırmızı bir eriyik veren siyah bir tozdur. Asitlerin etkisiyle, demir III hidroksit ve oksijen halinde ayrışır. (L)

FERRATA (Ercole), italyan heykelcisi (Pellio İnferioro, Como yakını 1610-Roma 1686). Algardi'nin öğrencisi idi. Aziz Petrus'un tahtını ve Azize Agnese'nin kabartmalarını Bernini ile yaptı. 1677'de Roma'dan Floransa'ya *Medici Venüsü, Güreşçiler, Bileyici* adlı üç antik heykel götürdü. (L)

FERRAZ DE CAMPOS SALES (Manuel). Bk. SALES (*Manuel Ferraz de Campos*).

FERRÉ (Léo), fransız şair, besteci ve şarkıcısı (Monte Carlo 1916). Sanat hayatına İkinci Dünya savaşından sonra Saint-Germain-des-Prés'nin çeşitli gece kulüplerinde şarkılar söyleyerek başladı. Hınçlı, anarşist bir hava taşıyan bu acı şarkılar nükte ve şiirle doluydu. Halk tarafından tutulan *Paris Canaille* ve *l'Homme* (İnsan) adındaki yergi şarkısı ona geniş bir ün kazandırdı.

Gaudenzio FERRARİ'nin «Mısır'a Kaçış» adlı tablosu, S. Maria delle Grazie kilisesi, Varallo Sesia, İtalya

Gene de ünü belirli bir sınırı aşmadı. Villon, Rimbaud, Verlaine, Baudelaire'in şiirleri üzerine besteler yaptı. Apollinaire'in *La Chanson du Mal Aimé* şiirinden bir oratoryo yazdı (1954). Ayrıca bir senfoni, iki konçerto, bir opera besteledi. *Poètes, Vos Papiers* (Şairler, Kimlik Kâğıtlarınızı Gösterin) adlı bir şiir kitabı yayımladı. (L)

FERREDOKSİN i. (fr. *ferrédoxine*). Bazı toprak bakterilerinde ve yeşil bitkilerin kloroplastlarında bulunan demirli protein. (Fotosentezin ilk kimyasal işlemi olan hidrojen elektronlarının taşınmasını bu proteinin sağladığı sanılmaktadır.) [L]

FERREİRA (Alejandro Rogrigues), portekizli gezgin ve tabiat bilgini (Bahia, Brezilya 1756-Lizbon 1815). 1783-1792 Arasında Brezilya'nın iç kısımlarında bilimsel incelemeler yaptı. Avrupa'ya dönünce, krallığa bağlı tabiat bilimleri kurumu ile Lizbon Botanik bahçesini yönetti. (L)

FERREİRA (Antonio), portekizli şair (Lizbon 1528-ay.y. 1569). Hukukçu ve hümanizm hareketinin seçkin bir temsilcisiydi. PORTEKİZLİ HORATİUS diye anıldı. Sonelerinde Petrarca etkisi görülür. Lirik şiirleri, manzum mektupları ve ağıtlarıyle tanındı: *Poemas Lusitanos* (Lusitania Şiirleri) [1598]. En ünlü trajedisi 1558'e doğru yazdığı ve yayımlanmadan önce Jeronimo Bermudez'in sahip çıktığı *Tragedia de Ines de Castro*'dur (İnes de Castro'nun Trajedisi) [1587]. (L)

FERREİRA DE CASTRO (José Maria), portekizli yazar (Ossela 1898). Küçük yaşta ailesini kaybedince Brezilya'ya gitmek zorunda kaldı. Dört yıl Amazonya bölgesinde yaşadı, kendi kendini yetiştirdi, yazılar yazmağa başladı. Ama ancak Avrupa'ya geri döndükten sonra *Los Emigrantes* (Göçmenler) [1928] adlı eseriyle başarıya ulaştı. Daha sonraki eserlerinde de yoksul ve ilginç ülkeleri ve insanları gerçekçi ve etkileyici bir şekilde anlattı. Başlıca romanları: *Selva Virgen* (Bakir Orman) [1932]; *Las Ovejas del Senor* (Tanrının Kulları [1949]. (L)

FERREİRA DE LACERDA. Bk. LACERDA.

FERREİRA DE VASCİNCELLOS (Jorge), portekizli yazar (Lizbon 1515-ay.y. 1585'ten önce). En başarılı eseri Coimbra'da yüksek öğrenim yapan gençlerin hayatını anlatan gerçekçi bir komedidir: *Euphrosine*. Bundan başka *Memorial das Proesas da Segunda Tavola Regonda* (İkinci Yuvarlak Masaya Ait Anılmağa Değer Yiğitlik Maceraları) [1567, 2. baskı 1867] adlı bir şövalyelik romanı yazdı. (L)

FERREİRA DO ALENTEJO, Portekiz'de (Beja idare bölümü) şehir; 9 000 nüf. Önemli kara yolu kavşağı. (L)

FERRER (Bartolomé), XVI. yy.da ispanyol denizcisi. 1543'te kaptan Juan Rodriguez Cabrillo'nun ölümünden sonra Kaliforniya'nın batı kıyısını keşfetti. (L)

FERRER (Jaume), katalonyalı denizci (doğ. Vidreras, Gerona XV. yy.-öl. 1523). Yeni Dünya'nın bulunmasından sonra Portekiz kralı Joao II ile İspanya kralı ve kraliçesi Fernando ve İsabel arasında, ele geçirilen toprakların sınırı konusunda anlaşmazlık çıkınca Yeşil Burun adalarının 370 fersah batısından geçen sınırı çizdi. Bu çizgi, dünyayı İspanya ile Portekiz arasında paylaştırıyordu (Tordesillas antlaşması, 7 haziran 1494). [L]

FERRER BASSA, katalonyalı ressam ve minyatürcü (1290'a doğr.- Barcelona 1348'e doğr.). Barcelona, Zaragoza, Perpignan ve Lerida'da Aragon kralları Pedro IV ile Alfonso IV için çalıştı. Petralbes Fransisken manastırı için (Barcelona yakınlarında) 1343'te yapmağa başladığı fresklerde kuvvetli bir Siena etkisi duyulur. (L)

FERRER GUARDİA (Francisco), ispanyol anarşisti (Alella 1859-Barcelona 1909). Paris'te sürgünde bulunduğu sürece Ruiz Zorrilla'nın sekreterliğini yaptı (1844-1895). 1901'de İspanya'ya döndü. Çocuklar için laik, akılcı bir okul açtı. Elisée Reclus'ün işbirliğiyle, pedagojik eserler basan bir yayınevi kurdu. Amme hizmetlerine din adamlarının karışmasına karşı koyan bir hareketin lideri oldu. Bu sırada, Fas'a gönderilecek askerlerin ayaklanması yüzünden Barcelona'da beş gün süreyle din aleyhtarı kargaşalıklar patlak verdi (temmuz 1909). Bu olaya, tahrik edici fikirlerinin sebep olduğu iddiasıyle suçlandırıldı ve kurşuna dizildi. İki yıl sonra davasına yeniden bakıldı (1911), mahkûmiyet kararının bir adlî hata olduğu kabul edildi (1912). [L]

FERRERO (Guglielmo), italyan tarihçisi (Portici 1871-Mont-Pélerin, Cenevre 1943). Lombroso'nun öğrencisiydi. Önce adlî tıp alanında çalışmalar yaptı, sonra gazeteciliğe atıldı. Avrupa toplumlarının kuruluşları konusunda incelemeler yapan markscı eğilimde bir sosyolog olarak tanındı. Ferrero, *Grandezza e Decadenza di Roma* (Roma'nın Büyüklüğü ve Çöküşü) [1902-1907] adlı eseriyle ün kazandı. Bunu, *La Ruine de la Civilisation Antique* (Eskiçağ Medeniyetinin Çöküşü) [1921] ile tamamladı. Bazı eleştiriciler onu, her şeyi Roma'nın iktisadî ve toplumsal devrimi ile açıklamak ve kendini Bossuet'nin her şeyi tanrıya bağlayan felsefesine götüren bir kadercilişe bırakmakla suçlandırlar. Ama çizdiği portrelerin canlılığı, eski roma halkını canlandırışı, açıklayıcı varsayımları büyük bir ustalığı belirler. Başlıca eserleri, *Bonaparte en Italie* (Bonaparte İtalya'da) [1936], *Talleyrand à Vienne* (Talleyrand Viyana'da) [1940] v.b.dir. Özgürlüktan yana, faşizme karşı bir aydındı. 1930'da İsviçre'ye göç etti, Cenevre üniversitesi ile Milletlerarası Yüksek Öğrenim enstitüsünde dersler verdi. (L)

Ercole FERRATA'nın S. Agnese in Agone kilisesindeki kabartması Roma, İtalya

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano

FERRER BASSA
«Aziz Bonaventura»

Guglielmo FERRERO

FERROL DEL CAUDİLLO
solda,
belediye sarayı;
sağda,
Amboage meydanı

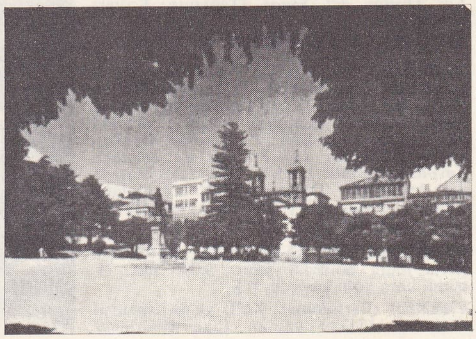

FERRERO (Leo), italyan yazarı (Torino 1903-Santa Fe, New Mexico 1933). Guglielmo Ferrero'nun oğlu. Floransa üniversitesinde edebiyat ve sanat tarihi öğrenimi yaptı. Faşizme karşı siyasî fikirlerinden dolayı 1928'de Paris'e göç etti. Avrupa'da, Meksika ve Amerika Birleşik devletlerinde gezilere çıktı. Olgucu bir anlayıştan, hint ve çin bilgelerinin etkisiyle evrensel din değerlerinin araştırılması konularına yöneldi. Duygulu, endişelerle dolu bir yazardı. İlk kitaplarını on sekiz yaşında yayımladı. Eserlerinin çoğu fransızca olarak basıldı: Mathurins tiyatrosunda Pitoeff'ler tarafından sahneye konan *Angelica* (1929) dramı, Paul Valéry'nin bir önsözüyle Fransızcaya çevrilen, *Leonardo da Vinci o dell'Arte* (Leonardo da Vinci veya Sanat Eseri) [1929]; *Paris, Dernier Modèle de l'Occident* (Paris, Batının Son Örneği) [1932]. Şiir kitabı, *Espoirs, Désespoirs* (Umutlar, Umutsuzluklar) [1933] adıyle yayımlandı. (L)

FERRET, biri İsviçre'de öbürü İtalya'da iki vâdinin adı; Mont Blanc dağının doğusunda, Orsières'den (İsviçre), Entrèves'e (İtalya) kadar birbirini izler; *Büyük Ferret* (veya *Ferrex*) *geçidi* (2 543 m) aracılığıyle bileşir. *Ferret dağı* (2 981 m) eteğindeki *Ferret* köyü, *Ferret Drance*'ı ile sulanan İsviçre'deki vâdidedir. (L)

FERRETO i. (ital. k.). Kırmızı renkli balçıklar veya kumlar meydana getiren demir oksit birikintisi. (Genellikle Dördüncü zaman çakıl birikintilerinin bozunma ürünüdür.) [L]

FERRETTİ (Domenico veya Emilio), italyan diplomatı ve hukukçusu (Castelfranco di Sotto 1489-Avignon 1552). Papa Leo X'un sekreteri oldu, daha sonra Fransa kralı François I'in hizmetine girdi. Kral kendisini parlamentoda danışman olarak kullandı, ona diplomatik görevler verdi. Bütün eserleri 1553'te Lyon'da yayımlandı. (L)

FERRETTİ (Giovanni), italyan bestecisi (Venedik 1540'a doğr.). 1567-1591 Arasında eserlerini yayımladı: *Napoliten Şarkıları; Yedi Tane 5 ve 6 Sesli Bölümler; 5 Sesli Madrigaller.* (L)

FERRETTİ (Giovanni Domenico, **Domenico da İmola** denir), italyan ressamı (Floransa 1692-öl. 1769'dan önce). Dinî tablolar (*Aziz Bartholomaeus'un Ölümü* ve *Aziz Guido'nun Vücudunun Nakli,* Pisa; *Meryem'in Hamile Kalması* ve *Kâhin Kralların Tapınışı,* Floransa), fresk dekorları (Pistoia'da San Filippo kilisesinin kubbesi ile Siena'da Sansedoni sarayı) ve portreler (*Ferdinando II,* Pisa) yaptı. (L)

FERREY (Benjamin), ingiliz mimarı (Christchurch 1810-Londra 1880). Augustus Pugin'in öğrencisiydi. Gotik mimarînin tutunması için çok çalıştı. (Saint-Etienne kilisesi, Westminster; Wells ve Cuddesdon, Oxfordshire piskoposluk saraylarının büyütülmesi.) Ayrıca, *Oxford'da İsa Kilisesinin Eski Eserleri* adlı kitabı yayımlandı (1834). [L]

FERRİ — Kim. Bir bileşikte üç değerli demir bulunduğunu gösteren önek (msl. *ferrisiyanür*). [DEMİR-III *bileşikleri* de denir.] (L)

FERRİ (Ciro), italyan ressamı, heykelcisi ve gravürcüsü (Roma 1634-ay.y. 1689). Pietro da Cortoa'nın öğrencisiydi. Öğretmeni tarafından başlanmış olan Pitti sarayının resimlerini bitirdi, onun üslûbundan etkilendi. Eserleri arasında *Azize Martina, Aziz Ambrosius ve Cyrus'un Hikâyesi* (Roma), *Çarmıhta İsa ve Homeros'u okuyan İskender* (Floransa), *Aziz Augustinus* (Milano), *Piskopos Saint Louis ile Kral Aziz Louis* (Cortona). Roma'daki Sant'Agnese kilisesinin kubbe dekorasyonu onun eseridir. (L)

FERRİ (Enrico), italyan kriminalisti ve siyaset adamı (San Benedetto, Mantova 1856-Roma 1929). Ellero ve Lombroso'nun öğrencisi oldu. Ceza hukuku konusundaki görüşleri ve yazılarıyle kısa zamanda tanındı. Yazdığı eserler pozitivist okulun sosyoloji alanındaki bildirileridir. Roma üniversitesinde profesörlük yaptı. Ceza hukuku tasarısının (1921) yazarı Ferri, modern krimonolojinin kurucusu sayılır. Sosyalist bir yazar ve hatip olarak tanındı. Uzun süre milletvekilliğinde bulundu, *Avanti!* gazetesinin yöneticisi oldu (1900-1905). Sonra düşünceleri değişti, 1926'da Faşist partiye geçti, 1929'da senatör seçildi. Başlıca eserleri: *Studi Sulla Criminalita* (Suç İşleme Olayları Üzerine Araştırmalar) [1928], *Sociologia Criminale* (Suçlar Sosyolojisi) [1929]. (L)

FERRİ (Luigi), italyan filozofu (Bologna 1826-Roma 1895). 1871'de Roma üniversitesinde felsefe ve tarih profesörlüğü yaptı. Fransız eklektizmi ile Rosmini'nin yeni eflatunculuğu arasında ılımlı bir tutum güden tinselciliği (spiritualizm) savundu. Ferri'nin başlıca eserleri şunlardır: *İl Genio Aristotele* (Aristoteles'in Dehası) [1886]; *Studii su Leonardo da Vinci* (Leonardo da Vinci Üstüne İncelemeler) [1871]; *La Psicologia di Pietro Pomponazzi* (Pietro Pomponazzi'nin Psikolojisi) [1877]; *Saggio Sulla Storia della Filosofia in İtalia nel XIX Secolo* (İtalya'da XIX. yy.da Felsefe Üzerine Bir İnceleme) [1869]. (L)

FERRİ ailesi, aslı venedikli olan ve kral René'nin himayesinde XV. yy.da Provence'a gelen bir camcı ailesi. 1588'de Jean Ferri Nantes şehrinde fayans ve camcılık sanayiini kurdu. (L)

FERRİÉ (Gustave), fransız generali ve bilgini (Saint-Michel-de-Maurienne, Savoie 1868-Paris 1932). École Polytecknique'ten istihkâm subayı olarak çıktı. Önce bir köprü birliğinde bulundu, fakat 1893'te Mont-Valerien'e telgraf subayı olarak tayininden sonra kabiliyeti ortaya çıktı. 1899'dan itibaren, Mareni'nin ilk deneylerinden duyduğu sevinçle memleketinin kudretli ve mükemmel bir telsiz telefonla donatılması gerektiğini ileri sürdü. Palaiseau'da mütevazi bir şekilde çalışmağa başladı, sonra Eiffel kulesinin altına (1903), daha sonra zeminaltı katına yerleşti. Burada antenler, selfler, kondansatörler ve dedektörler üzerinde dikkate değer çalışmalar yaptı. Deniz kuvvetleri ve sömürgeler için alıcı-verici telsiz aletleri meydana getirdi. 1903'ten 1908'e kadar bu sonuçlar sayesinde Eiffel kulesi verici telsizinin menzilini 400'den 6 000 km'ye çıkardı. 1904'te Paris ile Doğu müstahkem mevkileri arasında bir şebeke meydana getirdi. Alıcı-verici telsizler ilk defa olarak Fas savaşında kullanıldı. Birinci Dünya savaşı sırasında Fransız askerî telsizini, müttefik silâhları arasında birinci dereceye getirdi: sönümlü dalgaların yerine süreli dalgaları koydu, «askerî telgraf» adı verilen üç elektrotlu lambalar yaptırttı ve denizaşırı Fransa'sının telsiz şebekesini kurdu. Öğrencileri kısa dalga incelemelerini daha da geliştirdiler. (L)

FERRİER (Gabriel), fransız ressamı (Nîmes 1847-Paris 1914). 1872 Yılında Roma ödülünü aldı, 1906'da Devlet Güzel Sanatlar Yüksek okuluna profesör oldu. Akademik tarzda pek çok yaşantı tablosu yaptı. Nîmes tiyatrosunun tavanını süsledi. Ününü daha çok portreleri ile sağladı. Eserleri çeşitli taşra müzeleri ile Paris Güzel Sanatlar müzesindedir. (L)

Ciro FERRİ'nin «Sonbahar» adlı tablosu
Folconieri villası, Frascati, İtalya

FERRİER (James Frederick), iskoçyalı filozof (Edinburgh 1808-Saint-Andrews 1864). Miss Susan Ferrier'in dayısı, «Christopher North» lakabını taşıyan Wilson'un kayınbiraderidir. 1842'de Edinburgh üniversitesinde tarih profesörü, sonra 1845'te, Eaint-Andrews üniversitesinde felsefe profesörü oldu. Ferrier, William Hamilton'un yakın arkadaşıydı. 1840'tan itibaren çeşitli makaleler yayımladı. 1854'te çıkan *İnstitutes of Metapshysic* (Metafizik Enstitüsü) adlı bir kitabında idealizm sistemi kurmağa çalıştı. Bunu, Euklides tarzında ispatlanmış bir önermeler serisiyle yapmak istedi. Ferrier'in doktrini, Berkeley'inkine benzer. (L)

FERRİER (Kathleen), ingiliz kadın şarkıcı (Higher Walton, Lancashire 1912-Londra 1953). Zengin bir kontralto sese sahipti. Meslek hayatına 1942'de başladı. Az rastlanır içlilikteki sesiyle daha çok Bach, Brahms ve Mahlen'in eserlerini söyledi. Yüzyılın yetiştirdiği en değerli konser şarkıcıları arasında yer alır. Opera alanında Britten'in *The Rape of Lucretia* (Lucretia'nın Kaçırılması) [1946] eserini yarattı, Orfeus'u eşsiz bir başarıyle canlandırdı. (L)

FERRİER (sir David), iskoçyalı hekim ve fizyoloji bilgini (Aberdeen 1843-Londra 1928). Çalışmalarının hemen hepsi sinir sisteminin anatomisi, fizyolojisi ve patolojisi konusundadır. En çok tanınan kitabının adı *Functions of the Brain*'dır (Beyin Fonksiyonları) [1876]. *The Brain* dergisini kurdu. (L)

FERRİER (Susan Edmonstone), iskoçyalı kadın romancı (Edinburgh 1782-ay.y. 1854). Yazarın adı bildirilmeyerek yayımlanmış üç romanı vardır: *Marriage* (Evlenme) [1818]; *The İnheritance* (Miras) [1824] ve *Destiny* (Alın Yazısı) [1831]. Bunlarda XIX. yy. İskoçya toplumu canlı ve keskin çizgilerle anlatılır. (L)

FERRİÈRE (Adolphe), isviçreli pedagog (Cenevre 1879-ay.y. 1960). Milletlerarası «Yeni okullar» bürosu kurucusu (1899). 1912-1922 Arasında Cenevre'de J.J. Rousseau enstitüsünde profesör oldu. 1921'de Milletlerarası Yeni Öğretim birliğinin ve 1925'te Milletlerarası Öğretim bürosunun yaratıcılarındandır. Ferriere eserlerinde aktif metodu önerenlerden biri oldu. Başlıca eserleri: *Transformons l'École* (Okulu Değiştirelim) [1920]; *l'École Active* (Aktif Okul) [1920]; *La Pratique de l'École Active* (Aktif Okulun Uygulanışı) [1924]; *La Liberté de l'Enfant à l'École Active* (Aktif Okulda Çocuğun Hürlüğü) [1928]; *l'Avenir de la Psychologie Génétique* (Genetik Psikolojinin Geleceği) [1931]; *Libération de l'Homme* (İnsanın Özgürlüğe Kavuşturulması) [1943]; *l'École Active à Travers l'Europe* (Avrupa'da Aktif Okul) [1948]; *Orthogenèse Humaine ou l'Ascension vers l'Esprit* (Beşerî Ortogenez veya Ruha Doğru Yükseliş) [1960]. (L)

Foto. *LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico Italiano; Gran Enciclopedia Larousse*

FERRIÈRE (Claude DE), fransız hukukçusu (Paris 1639-Reims 1715). Önceleri Reims'te hukuk profesörü, daha sonra Paris parlamento avukatı oldu. Eserleri: *Jurisprudence du Digeste* (Digeste Hukuku) [1677-1688]; *Commentaires sur la Coutume de Paris* (Paris Töreleri Üstüne Yorumlar) [1679]. — Oğlu CLAUDE JOSEPH (Paris 1680'e doğr.-öl. 1750), 1703'te Paris Hukuk fakültesi dekanı oldu, babasının eserlerini tamamladı. (L)

FERRİK sıf. (fr. *ferrique*). Kim. Demirin 3 değerli olduğu tuzları, yani Fe_2O_3 oksidini nitelemek için kullanılır. || Ferrat*ların türediği, FeO_3 anhidriti ve H_2FeO_4 asidi için de kullanılır. (L)

FERRİKALSİT i. (fr. *ferricalcite*). Miner. *Eşanl.* SERİT.

FERRİKLORÜR i. (fr. *ferrichlorure*). Kim. Genel formülü $MFeCl_4$ olan karmaşık tuz; bu formülde M, tek değerli bir metalin sembolüdür. (L)

FERRİKO — (lat. *ferrum*, demir'den fr. *ferrico* —). Kim. Bir bileşikte bir demir III tuzunun (*ferrik tuz*) bulunduğunu gösteren önek. (L)

FERRİMAGNETİZMA i. (fr. *ferrimagnétisme*'den). Ferritlerde görülen özel mıknatıslılık.

— ANSİKL. Ferritler, üç değerli demir oksit Fe_2O_3 ile iki değerli bir maden oksidinden MO (M, çinko, bakır, nikel, kobalt, manganez veya iki değerli demir atomu olabilir) meydana gelir. Bu maddeler, en belirgin örneği spinel Al_2O_3, MgO olan M'_2O_3, MO tipindeki çift okşitlerin özel şekli olarak da kabul edilebilir. Aslında bütün bu bileşikler eşbiçimlidir ve hepsi kübik sistemde billûrlaşır. Eski çağlarda mıknatıs taşı denilen Fe_3O_4 veya Fe_2O_3, FeO'nun çok belirli mıknatıs özellikleri gösterdiği, daha mıknatıslılığın bulunuşundan beri biliniyordu; bütün maddelerin dia-, para-ve ferro gibi magnetik sınıflara ayrılmasını öngören esas magnetik sınıflandırma usulünün uygulanmağa başlanmasıyle bu maddenin ferromagnetik cisimler arasında yer alması uygun görüldü. Öte yandan, çok daha yakın zamanlarda (1887), serinin öteki çift oksitlerinde de aynı mıknatıs özelliklerinin bulunduğu anlaşıldı; ne var ki bu özeillikler, ancak otuz yıl önce ciddî bir şekilde incelenmeğe başlandı. Bu incelemeler sırasında, gerek billûr yapıları, gerek sıcaklığa göre değişen mıknatıslanabilme kabiliyetleri yüzünden, adı geçen maddelerin magnetik özelliklerine ayrı bir yer ayırmak gerektiği görüldü. Böylece Noél, ferromagnetizmadan ayrı bir özellik olarak, *ferrimagnetizma*'yı tanımladı.

Pratik olarak ferritler, ferromagnetik cisimlerin genel mıknatıslanma özelliklerini (özellikle doyma ve histerizis olayları) gösterirse de, bazı yönleriyle ayrılırlar: elektrik dirençlerinin daha yüksek olması (bu yüzden, yüksek frekanslı akımlar için hazırlanmış transformatör çekirdeklerinde, ferromagnetik ve alaşım tozları yerine ferrimagnetik cisimler kullanılır); seçilen bileşiğin yapısına göre sınırları değişen çok geniş bir gideren alan sağlamaları (bu özellikleriyle, daha önce belirtilen elektrik öz dirençlerinden de faydalanılarak, ya yumuşak demir çekirdeklerinin yerine kullanılır ya da hafif olmaları nedeniyle daimî mıknatıs olarak kullanılır). Bu özellikler yüzünden ferrimagnetik cisimlerin uygulama alanı çok geniştir; kimyasal bileşimleri, dolayısıyle magnetik ve fiziksel özellikleri çeşitli imkânlar sağladığından ayrıca çok değişik şekillerde magnetik devreler meydana getirdiğinden bu uygulama sınırları daha da genişlemiştir. Bu maddelerden bazıları, özellikle magnezyum ferritler, gideren alanlarının zayıf olmasından ileri gelen, dikdörtgen şeklinde histerezis çevrimleri gösterdiği için, elektronik hesap makinelerindeki «hafızalar»ın yapımında kullanılır. Teorik olarak, Néel, ferromagnetik maddelerle ferritler arasındaki temel farkın, ferritlerde birbirine bitişik iki billûr bölgesinin (ait oldukları iki veya üç değerli maden atomuna bağlı olan billûr bölgelerinin) magnetik momentlerinin ters işaretli ve mutlak değerce farklı olmasından ileri geldiğini doğruladı. Bu yüzden toplam etkinin yönünü belirleyen bu billûr bölgelerinden bazen biri, bazen ötekidir. Bazen bu bölgelerden birinin, meselâ sıcaklığın etkisiyle, magnetik momentlerini kaybetmesi, bütün sistemin magnetizma yönünü ters çevirebilir. Bu olay, teorik olarak Néel'in deneysel olarak da Nagata'nın incelediği magnetizma anormalliklerine örnek olarak gösterilebilir; bu anormallikler, bazı jeolojik (hattâ tarihî) devirlerde Yer'in mıknatıslılığının tamamen ters değer aldığını kabul etmeksizin, paleomagnetizmada görülen mıknatıslanmanın tersine dönmesi olaylarını akla yakın bir şekilde açıklar. Fakat bu soruya henüz tam bir çözüm bulunmuş değildir. (L)

FERRİNİ (Contardo), italyan hukukçusu (Milano 1859-Suna, Lago Maggiore kıyısında 1902). Messina (1887), Modena (1890) ve Pavia (1894) üniversitelerinde Roma hukuku dersleri verdi. Düşüncesinin orijinalliği ve açıklığı, araştırmalarının derinliği, anlatımındaki incelik ile devrinin roma hukukçuları arasında sivrildi. Arapçadan *Liber Iuris Syro-Romanus*'u (Suriye-Roma Hukuku Kitabı) çevirdi ve G. Mercati ile birlikte hazırladığı bir ekle zenginleştirdi. Birçok Romalı hukukçunun kişiliklerini ve öğretilerini yeniden kurmağa çalıştı. Roma Ceza hukuku üstüne bir inceleme kitabı yazdı: *Esposizione Storica e Dottrinale del Diritto Penale Romano* (Roma Ceza Hukuku Tarihi ve Teorik Açıklanması) [1905]. (L)

FERRİPİRİN veya **FERROPİRİN** i. (fr. *ferripyrine* veya *ferropyrine*). Kim. Antipirinin demir III klorür'e verdiği bileşik. (Bu madde, kan dindirici ilâç olarak kullanılır.) [L]

FERRİSİYANHİDRİK sıf. (fr. *ferricyanhydrique*). Kim. Demir III siyanürlerin türediği, az kararlı ve eriyik halinde elde edilen $H_3Fe(CN)_6$ formülündeki bir asit için kullanılır. (L)

FERRİSİYANOJEN i. (fr. *ferricyanogène*). Kim. Demir III siyanürlerin $Fe(CN)_6$ formülündeki üç değerli kökü. (L)

FERRİSİYANÜR i. (fr. *ferricyanure*). Kim. Bk. DEMİR III *siyanür*.

FERRİSÜLFÜRİK sıf. (fr. *ferrisulfurique*). Kim. Sülfürik asitle demir III sülfatın birleşmesinden meydana gelen karmaşık bir asit için kullanılır. (L)

FERRİT i. (fr. *ferrite*). Kim. ve Magnetik. Fe_2O_3MO genel formülündeki bileşik; bu formülde M, demir, mangenez, kobalt, nikel, bakır, magnezyum v.b. gibi çift değerli bir madeni belirtir. (Demir ferrit, Fe_3O_4 formülündeki magnetit'dir.) Bk. ANSİKL.

— Metalürji. Saf demirin α denilen alotropik şekli, 900 °C'ın üstündeki sıcaklıklarda kararlıdır ve demir alaşımlarının mikrografik incelemesinde çokyüzlü billûrlar halinde görülür.

— Telekom. Magnetik geçirgenliği ve elektrik direnci yüksek ferromagnetik seramik. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Magnetik. *Ferritler*, büyük bir elektrik direncinin yanı sıra, ilgi çekici magnetik özellikler gösterirler. Yüksek frekanslı akımlar için düzenlenmiş transformatörlerde ferritli çekirdek kullanmakla, demirden yapılmış transformatör çekirdeklerini işe yaramaz hale getiren Foucault akımlarından doğacak enerji kayıpları önlenebilir. Aynı özelliklere dayanarak ferritler, alıcı radyo antenlerinde, çeşitli elektronik cihazlarda ve hesap makineleriyle ordinatörlerin hafıza ünitelerinde kullanılır. Hesap makinelerinde kullanılan sıstemin temeli iki sayıya dayanır: yalnız 0 ve 1. Bu iki sayı, bir ferrit halkasının alacağı iki ayrı magnetik durumla gösterilir. İyice temizlenen oksitler çok ince toz haline getirildikten sonra, organik bir bağlayıcı maddeyle karıştırılır ve santimetre kare başına birkaç tonluk bir basınç altında şekillendirilir. Hazırlanan parçalar, devamlı olarak denetlenen atmosfer basıncı altında birkaç saat süreyle 1 200 ile 1 400 °C arasında sinterleştirilir.

— Telekom. *Ferrit*, yüksek frekanslı akımlar geçen bobinler için magnetik çekirdek yapımında kullanılır. Magnetik geçirgenliği yüksek olduğu için, Foucault akımlarının şiddetini minimuma düşüren elektrik direnciyle çekirdek içindeki kayıplar önlenir ve bobinlerdeki özindüklemeyi arttırmak mümkün olur. (L)

FERRİT i. (fr. *ferrite*). Kim. Fe_2O_3 anhidritinden türeyen tuz. Bk. DEMİR. (L)

Egisto FERRONI'nin «Çeşmede» adlı tablosu Modern Sanatlar galerisi, Floransa

general FERRIÉ

FERRİTİN i. (fr. *ferritine*). Karaciğerde depo edilen demirin, özel bir proteinle bileşik halinde bulunan geçici şekli. (Bazı durumlarda kansızlığa karşı kullanılır.) [*Eşanl.* DEMİR ALBÜMİNAT.] || Demirin yumurta albümüyle yaptığı bileşikler. (L)

FERRO i. (fr. k.). Graf. santl. Helyogravür ve fotogravür'de sayfa tertibi maketini düzenlemeğe yarayan ve demir II siyanürlü kâğıt üzerine yapılan, negatif klişe provası.

— Metalürji. Herhangi bir maden ve demir alaşımı (ferroalüminyum, ferrokrom, ferromanganez v.b.). [Ferro alaşımlar metalürjide, genellikle arıtma maddesi olarak kullanılır ve bileşimlerinde demire eşlik eden madenin özel çelikler veya dökme demirlere katılmasını sağlar.] (L)

FERRO —. Kim. Bir bileşikte iki değerli demir bulunduğunu gösteren önek. Bk. DEMİR *bileşikleri*. (L)

FERROALÜMİNYUM i. (fr. *ferro-aluminium*). Demir ve alüminyum (yüzde 10 ile 20) alaşımı. Çelik üretiminde, oksijen giderici ve kabarmayı önleyici olarak kullanılır. (L)

FERROBOR i. (fr. *ferrobore*). Metalürji. Bileşiminde yüzde 15 ile 20 oranında bor bulunan demir ve bor alaşımı. (L)

FERRO CAAVEİRO (Lucas), ispanyol mimarı (Puentedeume, La Coruna 1699-Santiago, Compostella 1770). Casas y Nocao'nun öğrencisiydi. Santiago Compostella katedralinin Rahipler meclisi salonunun süslemelerini yaptı, sonra da bu katedralin yapı emini oldu. (L)

FERRODİNAMİK sıf. (fr. *ferrodynamique*). Elektrodinamik etkisi ferromagnetik parçalarla kuvvetlendirilmiş bir cihaz veya makine için kullanılır. || *Ferrodinamik hoparlör*, uyarmanın bir daimî mıknatıs ile sağlandığı elektrodinamik hoparlör. (L)

FERROELEKTRİK i. (fr. *ferro-électrique*). Elektr. Bazı billûrlarda, dıştan uygulanan bir elektrik alanının etkisiyle kendiliğinden meydana gelen tersinir elektrik kutuplanması. (Özellikle Seignette tuzunda görülen bu olay, adından da anlaşılacağı gibi ferromagnetizma ile benzerlikler gösterir.) [L]

FERROFERRİT i. (fr. *ferroferrite*). Miner. *Eşanl.* MAGNETİT. (L)

FERROGALLİK sıf. (*ferrogallique*). Foto. *Ferrogallik* veya *helyografik kâğıt*, ışığa duyarlı bir çeşit fotoğraf kâğıdı. Bileşimi «ferroprusyat'lı kâğıt»a çok benzer, fakat beyaz üzerine lâcivert çizgiler verir. (Bu fotoğraf kâğıdı günümüzde kullanılmaz.) [L]

Foto. Manuel (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

FERROİLMENİT i. (fr. *ferroilménite*). Miner. Niyobit çeşidi. (L)

FERROJELATİNOGRAFİ i. (fr. *ferrogélatinographie*). Resim kopyalarını, beyaz zemin üzerine siyah (veya başka renkte) çizgiler halinde az miktarda çoğaltmak için kullanılan eski usul. (L)

FERROKALSİT i. (fr. *ferrocalcite*). Miner. Bileşiminde bir miktar demir bulunan tabiî kalsiyum karbonat. (L)

FERROKOBALTİT i. (fr. *ferrocobaltite*). Miner. Tabiî demir ve kobalt arsenyosülfürü. (Mispikel çeşidi.) [L]

FERROKOLÜMBİT i. (fr. *ferrocolumbite*'ten). Miner. Demir tabiî tantaloniyobatı. *Eşanl.* TANTALİT. (L)

FERROKROM i. (fr. *ferrochrome* veya *ferchrome*). Metalürji. Paslanmaz ve özel çeliklerin yapımında kullanılan demir ve krom alaşımı; kromit'in veya kromlu demirin (demir ve krom çift oksidi) elektrik fırınında indirgenmesiyle elde edilir: *Ferrokrom'da yüzde 60 ile 70 arasında krom bulunur; âdi ferrokrom'da karbon oranı yüzde* 10, *arıtılmış ferrokrom'da ise yüzde* 1*'den azdır.* (L)

FERROL DEL CAUDİLLO (EL), İspanya'da şehir, Galicia'da (La Coruna ili); 82 100 nüf. İspanya'nın başlıca askerî limanlarındandır. Askerî tersaneler; çeşitli sanayi. İngilizler 1800'de şehri ele geçirmeğe çalıştılar. Şehir, 1809'da mareşal Soult'a teslim olmak zorunda kaldı. Franco burada doğdu. (L)

FERROMAGNETİK sıf. (fr. *ferromagnétique*'ten). Fiz. Demir gibi, magnetik geçirgenliği 1'den çok büyük olan ve magnetik alan ortadan kalktığı halde, kalıcı bir mıknatıslılık gösteren maddeler için kullanılır. (Demirden başka nikel, kobalt ve bazı alaşımlar da aynı özelliği gösterir.) [L]

FERROMAGNETİZMA i. (fr. *ferromagnétisme*'den). Fiz. Ferromagnetik cisimlerin gösterdiği özellik. Bk. MAGNETİZMA. (L)

FERROMANGANEZ i. (fr. *ferromanganèse*). Bileşiminde yüzde 25'ten fazla manganez (genellikle yüzde 80) ve yüzde 8'den az bulunan demir ve manganez alaşımı: *Ferromanganez çeliklerin hazırlanmasında ve arıtılmasında, • erimiş maden banyosuna manganez ve karbon (sülfür, oksit giderici, karbürleyici) katmak için kullanılır.* (L)

FERROMOLİBDEN i. (fr. *ferromolybdène*). Demir ve molibden (yüzde 40 ile 80) alaşımı. Özel çelik ve dökme demirler için molibdenli katkı maddesi olarak kullanılır. (L)

FERRONİ (Egisto), italyan ressamı (Signa 1835-Floransa 1912). Önce heykeltıraştı. Resme sonradan başladı. İzlenimcileri takip ederek günlük hayat tabloları, köy ve kır hayatıyla ilgili resimler yaptı. Eserlerinden bazıları: *Babanın Dönüşü* (Roma Modern Sanatlar galerisi); *Çeşmede* (Floransa Modern Sanatlar galerisi). [M]

Ferroniere (LA BELLE), Leonardo da Vinci'nin bir portresine genellikle verilen ad (Louvre müzesi, Paris; 0,62×0,44). Portrenin 1494 ile 1497 yılları arasında Ludovico il Moro'nun gözdesi olan Lucrezia Crivelli'ye ait olduğu sanılmaktadır. (L)

FERRONİÈRE (la Belle), François I'in metreslerinden biri (öl. Castilla 1540). Ferron adlı bir burjuvanın veya parlamento avukatının karısıydı. François I tarafından baştan çıkarıldı. Söylentiye göre kocası, karısı krala aşılasın diye isteyerek frengiye tutuldu. (L)

FERRONİKEL i. (fr. *ferronickel*). Nikel oranı yüzde 25'ten fazla olan, demir ve nikel alaşımı; genleşme, magnetizma (mıknatıslık) ve aşınmaya karşı direnç gibi bazı özellikleri için kullanılır.

— ANSİKL. Metalürji. Nikel oranı yüzde 25'ten düşük olan demir-nikel alaşımları, özellikleri ve yapıları bakımından nikelli çelikler olarak kabul edilebilir; nikel oranı daha yüksek olanlar da asıl *ferronikel* alaşımlarını meydana getirir. Nikel oranı yüzde 32'den fazla olan alaşımlar, çevre sıcaklığında katı bir ferromagnetik çözeltiden (ostenit) elde edilir. Mıknatıslanmanın başladığı *Curie noktası**'na kadar ısıtıldığı zaman bazı özellikleri (mıknatıslık, özdirenç, termoelektrik) tersinirlik gösterdiği için, bu alaşımlara «tersinir alaşımlar» denir. Sanayide kullanılan başlıca ferronikeller şunlardır: yüzde 25-30 nikel ve yüzde 0,2 karbon'lu *ferronikel*, boruların ve alkali, bazen de asit (nitrik, asetik asit) aşındırmasına dayanıklı parçaların yapımında kullanılır; *İnvar* (yüzde 36 nikel ve yüzde 0,2 karbon) + 100°C ile −50°C arasında genleşme katsayısı sıfır olduğu için kronometre ve ölçü âletleri yapımında kullanılır; *Platinit* (yüzde 46 nikel ve yüzde 0,3 karbon), genleşme katsayısı camla aynı olduğu için, cam üzerine kaynayabilen tellerin yapımında kullanılır (ampuller); yüzde 50 nikel'li *ferronikel*, mıknatıs özellikleri gösterdiği için transformatör çekirdeklerinin ve diğer radyo-elektrik malzemelerinin yapımında kullanılır; *Permalloy* veya *Mumetal* (yüzde 78 nikel), magnetik geçirgenliği yüksek (zayıf magnetik alanlarda, demirden 50 defa daha fazla) ve histerezis özelliği zayıf olduğu için elektrik cihazlarının ve özellikle denizaltı kablolarının yapımında kullanılır. (L)

FERROPİRİN i. (fr. *ferropyrine*). Bk. FERRİPİRİN.

FERROPRÜSYAT i. (fr. *ferroprussiate*'tan). Kim. *Eşanl.* DEMİR II *siyanür.*

— Foto. *Ferroprusyat kâğıdı*, üst tabakasına bir demir III tuzları (sitrat, okzalat) ve potasyum demir III siyanür çözeltisi emdirilmiş fotoğraf kâğıdı. (Çözelti kuruyunca, demir III tuzları suda çözünmeyen, mavi renkli karmaşık demir II tuzlarına dönüşür. Hafif bir yıkanmayle ışıktan etkilenmemiş tuzlar giderilir. Bu kâğıtlar, özellikle «kalk» üzerine çizilmiş sanayi resimlerini çoğaltmakta kullanılır.) [L]

FERROSERYUM i. (fr. *ferrocérium*). Sürtmeyle kıvılcım çıkaran ve çakmaktaşı olarak kullanılan demir ve seryum alaşımı. (L)

FERROSİLİSİT i. (fr. *ferrosilicite*). Bazı göktaşlarında bulunan demir silikat. (L)

FERROSİLİSYUM i. (fr. *ferrosilicium*). Demir ve silisyum alaşımı. (Bileşimindeki silisyum oranı yüzde 10 ile 90 arasında değişir. Bu alaşım oksit giderici olarak, dökme demir ve çelik için silisyumlu katkı maddesi olarak veya asitlerden etkilenmeyen kapların yapımında kullanılır.) [L]

FERROSİYANHİDRİK sıf. (fr. *ferrocyanhydrique*). Kim. $H_4Fe(CN)_6$ formülündeki bir asit için kullanılır. (Demir II siyanürün sülfürik asitle işlenmesinden elde edilen bu asit, suda ve alkolde çözünen küçük beyaz iğneler halinde bulunur.) [L]

FERROSİYANOJEN i. (fr. *ferrocyanogène*). Ferrosiyanürlerin $Fe(CN)_6$ formülündeki dört değerli kökü. (L)

FERROSİYANÜR i. (fr. *ferrocyanure*). Kim. Bk. DEMİR II *siyanür.*

FERROSO — (lat. *ferrosus*, demirli'den). Kim. Bir maddede iki değerli demir bulunduğunu gösteren önek (msl. *ferrosokalsik*). [L]

FERROTANTALİT i. (fr. *ferrotantalite*). Miner. *Eşanl.* TANTALİT. (L)

FERROTELLÜRİT i. (fr. *ferrotellurite*). Miner. *Eşanl.* TANTALİT.

FERROTİPİ i. (fr. *ferrotypie*). Eskiden panayır fotoğrafçılarının kullandığı resim çekme tekniği. Görüntü, boya ile karartılmış ve kollodyon emülsiyonu ile sıvanmış ince bir demir levha üzerine yansıtılır, sonra da özel bir işlemle, bu levha üzerinde pozitif resim elde edilirdi. (L)

FERROTİTAN i. (fr. *ferrotitane*). Özel çeliklerin hazırlanmasında kullanılan demir ve titan (yüzde 20-60) alaşımı; bileşiminde ayrıca yüzde 8 oranında karbon bulunur. (L)

FERROTİTANİT i. (fr. *ferrotitanite*). Miner. *Eşanl.* ŞORLOMİT. (L)

FERROTORİT i. (fr. *ferrothorite*). Miner. Bileşiminde demir bulunan torit çeşidi. (L)

FERROTUNGSTEN i. (fr. *ferrotungstène*'den). Miner. Demirli tabiî tungsten. *Eşanl.* TAMMİT.

— Metalürji. Tungstenli çelik ve dökme demirlerin yapımında katkı maddesi olarak kullanılan demir ve tungsten (genellikle yüzde 60) alaşımı. (L)

FERROUD (Pierre Octave), fransız bestecisi (Chasselay, Rhône 1900-Debrecen, Macaristan 1936). «Le Triton» adlı oda müziği topluluğunun yönetmenliğini yaptı. Kamışlı çalgılar için üçlü (1933), yaylı çalgılar için dörtlü (1934), orkestra için *Foules* (1924) dışında elli kadar eser bıraktı. (L)

FERROVANADYUM i. (fr. *ferrovanadium*). Demir ve vanadyum (genellikle yüzde 50) alaşımı. Özel çelikler için vanadyumlu katkı maddesi olarak kullanılır. (L)

FERRUCCİ (Andrea, **Andrea da Fiesole** denir), italyan heykelcisi ve mimarı (Fiesole 1465-Floransa 1526). Sansovino'nun etkisinde kaldı. Floransa katedrali için Michelangelo'ya ısmarlanmış olan havari heykelleri, Marsilio Ficino'nunkilere benzeyen hatıra büstleri yaptı. Pistoia (1499) ile Santa Maria Novella'nın (Floransa) vaftiz tekneleri, öğrencileri tarafından tamamlanan Antonio Strozzi'nin mezarı Ferrucci'nin eserleridir. (L)

FERRUCCİ (Francesco, — **del Tadda** denir), italyan heykelcisi (Fiesole veya Floransa 1497-Floransa 1585). Vasari'ye göre çelik âletlere kendi buluşu olan bir su verme tekniği ile somaki mermerini yontmayı gerçekleştirdi. En çok Floransa'da Cosimo I ve François I için çalıştı. Floransa'daki Palazzo Vecchio'nun avlusu için 1555'te Verrocchio'nun *Yunuslu Meleği* ile süslü, somakiden bir kuyu yaptı. Ayrıca G. F. Vogio'nun mezarını (Pisa'da Campa Santo) ve Benvenuto Cellini'nin *Perseus* heykeline bir kaide yonttu. (L)

FERRUCCİ (Francesco DI SIMONE, — denir), italyan heykelcisi (Fiesole 1437-Floransa 1493). Perugia, Rimini, Urbino d'Alessandra ve Bologna'da çalıştı. Tartagni mezarı (Bologna'da San Domenico kilisesi) ile gene Bologna'da Bevilacqua sarayının büyük kapısını yaptı. (L)

FERRUH sıf. (fars. *fer*, ışık ve *ruh*, yüz'den *ferruh*). *Esk.* Uğurlu, kutlu, mübarek. ‖ İ. Erkek adı. ‖ *Ferruh-fâl*, talihi açık, uğurlu: *Minnet Allah'a ki bî-minnet-i baht ü ikbâl/ Oldum âsar-ı saâdetle yine ferruh-fâl* (Nev'î). ‖ *Ferruh kadem*, ayağı uğurlu. ‖ *Ferruh-zâd*, hayırlı, kutlu olan. Uğurlu çocuk, hayırlı evlât.

◆ **Ferruhî** i. *Esk.* Uğurluluk, kutluluk. (M)

FERRUHÂBÂD, Hindistan'da (Uttar Pradeş) şehir, Ganj yakınında; 94 600 nüf. Tarım pazarı. Pamuklu kumaş yapımı. Buddha dininin sekiz kutsal şehrinden biri. (L)

FERRUHÎ (Ebu Hasan Ali bin Cûlûğ), iranlı şair (öl. 1038). Babası, Sistan hükümdarı Halef bin Ahmed'in kölesiydi. Çeganiyan valisi emîr Fahrüddevle Ebu Muzaffer Ahmed bin Muhammed'in yanına gitti. Yazdığı *Dâğâh* kasidesi ile emîrin ilgisini çekti. Sonra, Gazneli Mahmud'un saray şairleri arasına girdi (1030). Burada Ramazan, Kurban bayramlarında Nevruz, Mihrgân, Sede gibi tören günlerinde hükümdar için övgüler yazdı. Mahmud'un ölümü üzerine yazdığı parlak ağıt ve gözdesi Ayaz için yazdığı kaside ile büyük ün kazandı. Akıcı ve yumuşak bir üslûbu vardır. Kasidelerindeki teşbihler çok canlıdır. 9 564 Beyitlik *Divan*'ı (basımı 1933) ile *Tercüman-ül-Bülega* (Güzel Konuşma Kılavuzu) adlı bir eseri vardır. (M)

FERRUHSİYER (Muhammed), Delhi'nin 14. hükümdarı (Bengal 1686-Delhi 1719). Çocukluğu babasının valilik ettiği Bengal'de geçti. Öldürüleceğini duyunca buradan kaçıp Patna'ya sığındı. Cihandar Şah'ın halka yaptığı kötülükten yararlanarak Bihar valisi Hüseyn Ali Han ve İlâhâbâd valisi Abdullah Han ile anlaştı. Sonra bunlar tarafından bölgede hükümdar ilân edildi. Yanındakilerle beraber Agra yakınında Cihandar Şah'ı yendi. Cihandar esir alınarak öldürüldü. Kendi de Delhi tahtına oturdu (1713). Bu yüzden yanındaki iki vali ile arası açıldı. Delhi'den gelen vali Hüseyin Ali Han tarafından, sarayında gizlendiği harem dairesinden alınıp hapsedilince intihar etti. (M)

FERRUM i. Demirin latince adı. (L)

FERRY (Abel), fransız siyaset adamı (Paris 1881-Jaulzy, Aisne 1918). Charles Ferry'nin oğlu, Jules Ferry'nin yeğeni. Vosges milletvekili seçildi (1909). Viviani kabinesinde (14 haziran 1914) Kuzey Afrika işleriyle görevli dışişleri bakan yardımcısı oldu. Otuz üç yaşında III. Cumhuriyetin en genç bakanlarından biriydi. Viviani'nin çekilmesinden sonra (29 ekim 1915) ordu yetkilisi ve ordu komiseri görevlerinden ayrıldı. Jules Ferry'nin anısına karşı saygısından ö-

türü Clemanceau kabinesine girmedi. Vauxaillon'da (Aisne) savaşırken ağır şekilde yaralandı. Çağının askerî ve siyasî sorunları konusunda yazılmış makale ve mektuplarının bulunduğu «Gizli defterler»i 1957'de yayımlandı. (L)

FERRY (*Jules* François Camille), fransız devlet adamı ve avukatı (Saint-Dié 1832-Paris 1893). *Temps* gazetesi yazarıydı. İmparatorluk yönetimini suçlandıran *Les Comptes Fantastiques d'Haussmann* (Haussmann'ın Hayalî Hesapları) ve *Grandes Manoeuvres Électorales* (Büyük Seçim Manevraları) adlı iki ünlü broşür yayımladı. Paris milletvekili seçildi (1869). Solcu liderlerin Jules Favre ile birlikte düzenledikleri konferansta parti liderleriyle bozuştu (18 ekim 1869). Yasama meclisi üyelerini Belediye sarayı üstüne yürüttü, isyan eden işçi liderlerine karşı kendisinin de katıldığı bir Millî Savunma hükûmeti kurdu. Metz teslim anlaşmasından sonra 31 ekimde çıkan ayaklanmayı bastırdı. Hükûmet görevlisi olarak Seine ili yetkili yönetmenliğine getirildi (16 eylül 1870). Sonra Paris belediye başkanı oldu (16 kasım). Muhasara altındaki Paris'in beslenme meselesiyle ve asayişiyle uğraştı.
18 Mart 1871'de Commune (Paris komünü) hareketinin başlamasıyle başkentten kaçtı. Atina büyükelçisi oldu (1872-1873). 1879'dan 1885'e kadar eğitim ve güzel sanatlar bakanı ve başbakan olarak devamlı iktidarda kaldı. Ferry, öğretim ve sömürgelere yayılma alanında önemli işler başardı. Toplanma, basın ve sendika kanunlarının kabul edilmesini sağladı. İdarî yönetimi bölge esasına göre yeni bir teşkilâta bağladı (5 nisan 1884 kanunu). Bir pozitivist olarak kilise hâkimiyetine karşıydı. Okullarla ilgili kendi adını taşıyan kanunu hazırladı: öğretimin laik olması, üniversite derecesindeki özel eğitimin kaldırılması (12 mart 1880), ilkokullarda parasız (16 haziran 1881), laik ve mecburî eğitimin kabulü (28 mart 1882). Bismarck'ın tarafsızlığını sağlayarak Tunus'a fransız himayesini kabul ettirdi. 1883'te yeniden iktidara geldiğinde Madagaskar'daki fransız çıkarlarını korumak için Tamatave ve Diego Suarez'i işgal ettirdi. Fransa'nın Kongo'da, Senegal'de yerleşmesini, Nijerya'ya kadar ilerlemesini gerçekleştirdi. Bir fransız subayının öldürülmesini fırsat bilerek Tonkin'i işgal etti.
Lang-son olayı üstüne Clemenceau'nun hücumlarıyle 30 mart 1885'te iktidardan düşürüldü. Ferry'nin eğitim ve sömürgeler siyaseti büyük bir hoşnutsuzluk uyandırdı. (L)

FERRYVİLLE. Bk. MENZEL-BURGİBA.

—FERSA sıf. (fars. *fersûden*'den *-fersâ*). *Esk.* «Eskiten, aşındıran, çürüten, yıpratan, tüketen» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Can-fersâ*, can dayanamayacak derecede. *Tahammül-fersâ*, tahammül bırakmayan. *Takat-fersâ*, takati tüketen. (M)

FERSAH i. (ar. *fersah*). Bir mesafe ölçüsü (yaklaşık olarak 3 mil veya 5 km): *Bu at, saatte bin fersah uzunluğunda yol alıyordu* (Z. Gökalp). || *Mec.* Çok uzun mesafe: *Hem dünyadaydı, hem dünyadan fersahlarca uzakta bulunuyordu* (N. Araz).
— Denizc. *Esk.* Üç deniz mili (5 570 m) uzunluğunda mesafe ölçüsü.
— Metrol. *Bir saatlik fersah*, 4,872 km'lik fersah. || *Deniz fersahı*, Yer'in büyük çemberi üzerinden ölçülen derecenin yirmide biri, yani 3 mil veya yaklaşık olarak 5,556 km. || *İngiliz fersahı*, 5,569 km'lik fersah. || *İspanyol âdi fersahı*, 5,607 km'lik fersah. || *İspanyol kraliyet fersahı*, 7,066 km'lik fersah. || *İsviçre fersahı*, 4,480 km'lik fersah. || *Kara fersahı* veya *âdi fersah*, 4,445 km'lik fersah. || *Kilometrelik fersah*, 4 km'lik fersah. || *Portekiz fersahı*, 6,180 km'lik fersah. || *Posta fersahı*, 3,898 km'lik fersah. || *Prusya fersahı*, 7,407 km'lik fersah. || *Ülke fersahı*, söz konusu ülkede geçerli olan fersah.

◆ **Fersah fersah** zf. Pek çok, bol bol (ileride, geride, uzata kelimeleriyle kullanılır): *Çalışkanlıkta o bizden fersah fersah ileride.* (M)

FERSÂN i. (fars. *fersân*). *Esk.* Derisinden kürk yapılan küçük kır sansarı. (M)

FERSAN (Fâhire), türk kadın kemençeci (İstanbul 1901). Babası Faik Beyin evinde yapılan müzik toplantılarına katıldı, küçük yaşta kemençe çalmayı öğrendi. Hoca Zihnî Efendi, Ahmed Rasim ve Tamburî Cemil Beylerden ders gördü. Orta öğrenimini Mısır ve İsviçre'de tamamladı. İstanbul ve Ankara radyolarında, İstanbul Konservatuvarı İcra heyetinde (1950-1959) çalıştı. Bir saz semaisi ile birkaç şarkısı vardır. (M)

FERSAN (Refik, **Tamburî Refik Şemseddin** denir), türk bestecisi (İstanbul 1893-ay. y. 1965). Hafız Mehmed Şemseddin Beyin oğlu. Eniştesi mabeyinci Faik Beyin küçük kızı kemençeci Fâhire Fersan ile evlendi. Galatasaray'ı bitirdi. Mısır'a (1912), ertesi yıl da İsviçre'ye gitti. Cemil Beyden tambur öğrendi. Leon Harcıyan'dan meşk etti. Dârülelhan'da tambur hocası, Riyaseticumhur incesaz heyeti şefi oldu (1923). 1927'de ayrıldı. Şam konservatuvarında türk musiki dersleri verdi (1948). Ankara radyosunda türk musikisi şefi, İstanbul konservatuvarı icra heyeti üyesi, çok kısa bir süre şefi ve tasnif heyeti başkanı oldu. İstanbul radyosunda çalıştı. 1923'e kadar bestelediği 21 parçayı o tarihte külliyat olarak yayımladı. 400'den fazla parça bestelediğini söylerse de ancak 141 eseri yayımlandı. Saz eserlerinde Tamburî Cemil Beyin etkisi görülürse de şahsî bir üslûbu vardır. Başarılı eserleri içinde şeddi araban, acemkürdî, rast peşrevleri, rast medhal, nikrîz saz semaisi, mahur sengîn semai, acemkürdî sengîn semai, nihavend semai şarkılar sayılabilir. «Sultanî-buselik» adlı bir makam yapmıştır. Bilinen 141 eserinin form tasnifi şöyledir: 2 mevlevî âyini (rast ve selmek), 2 ilâhi, 17 peşrev, 1 medhal, 27 saz semaisi, 2 sirto, 1 güfteli marş, 6 taksim, 1 kâr-ı nâtık (rast), 1 kârçe (selmek), 1 beste, 1 ağır ve 1 yürük semai; ayrıca 77 şarkı ve fantezi. (M)

FERSEN (Fredrik Axel, — kontu), isveçli siyaset adamı (Stockholm 1719-ay.y. 1794). İskoç asıllı Livonia'lı bir ailedendi. Hem asker, hem de siyasetçiydi. Feldmareşal, Şapkalar partisinin lideri ve krallığa karşı soylular sınıfı imtiyazlarının ateşli savunucularından biri oldu. Gustave III'ün hükûmet darbesinden (1772) sonra muhalefete geçti, 1789'da birkaç defa hapsedildi. (L)

FERSEN (Hans Axel, — kontu), isveç mareşali (Stockholm 1755-ay.y. 1810). Fredrik Axel'in oğlu, İsveç süvari muhafız birliği subaylarındandı. 1779'da albay rütbesiyle fransız Royal-Bavière alayının komutanı oldu ve Amerika savaşı sırasında general Rochambeau'nun yaveri olarak başarı gösterdi. Uzun süre kaldığı Versailles sarayında büyük yakınlık gördü. Marie-Antoinette'e taparcasına bağlıydı. Varennes'e kaçan kral ailesini, arabacı kılığına bürünerek Bondy'e kadar götürdü (1791). Kralın tutuklanmasından sonra Belçika'ya sığındı, sonra İsveç'e döndü. Halk tarafından hiç sevilmeyen Fersen, prens Augustenberg dükü Christian August'ü zehirlemekle suçlandırıldı ve prensin cenaze töreninde taşa tutularak öldürüldü. Askerî birlikler bu harekete müdahale etmedi. (L)

FERSENG i. (fars. *ferseng*). *Esk.* Bir uzaklık ölçüsü, fersah. (M)

FERSİZ sıf. (*fer*'den *fer-siz*). Donuk, cansız: *Yağmur iri tanelerle serpelemeye başlamış, caminin fersiz ışıkları yanmıştı* (K. Tahir). *İri, soluk sarı benizli, gözleri fersiz ve ölü denecek kadar hareketsiz insanlardı* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Fersizleşmek** dönşl. f. (Göz ve ışık için) Donuklaşmak, matlaşmak. (M)

FERSMANİT i. (fr. *fersmannite*). Miner. Titan, kalsiyum ve sodyum tabiî silikatı. (L)

FERSTEL (Heinrich — baronu), avusturyalı mimar (Viyana 1828-Grinzing, Viyana 1883). Arşidük Ludwig Viktor için rönesans üslûbunda bir saray, Brünn ve Schönau'da kiliseler, Reichenau'da arşidük Karl Ludwig için bir villa ve Viyana üniversitesini inşa etti. (L)

FERSÛDE sıf. (fars. *fersûden*'den *fersûde*). *Esk.* Eskimiş, yıpranmış, örselenmiş, aşınmış: *Yalnız birçok nefer yırtık, fersûde eşyayı muttasıl at, eşek, öküz arabalarına yükletiyorlardı* (A. H. Müftüoğlu). *O zayıf fersûde vücûdu hareketten, nutuktan muattal, bir yatağa serilmiş* (H. Z. Uşaklıgil). || *Fersûde-pîşâni*, kötü, alnının damarı çatlamış kadın. || *Câme-i fersûde*, eskimiş elbise.

◆ **Fersûdegî** i. *Esk.* Eskimişlik, yıpranmışlık.

◆ **Fersûdelik** i. *Esk.* Eskimişlik, yıpranmış olma: *Yeni kalemler onların fersûdeliğini, boşluğunu, hiçliğini gösterdi* (Cenab Şahabeddin). [M]

FERŞ i. (ar. k.). *Esk.* Döşeme, yayma, serme. || Yere döşenen halı, kilim, yaygı v.b. eşya: *O ferş-i nîlgûn üstünde, tıfl-ı nâzenin-vâri / Uyurken dâye-i bîdâr-ı subhun tıfl-ı envârı* (M. Â. Ersoy). || Yeryüzü, zemin: *Ferşi geç, arşı atla, sidreyi aş* (Tevfik Fikret). || *Ferş etmek*, döşemek, sermek: *Zemine ferş ederek bir setîre-i asfer* (Cenab Şahabeddin). || *Arş ü ferş*. Bk. ARŞ. || *Min-el-ferş-i il-el-arş* («yerden göğe kadar»), fakirken birden zengin olma.

◆ **Ferşiyât** çoğl. i. *Esk.* Döşeme işleri.

◆ **Ferşiye** i. *Esk.* Döşemecilikte kullanılan malzeme.
— Mim. *Esk.* Binalarda bir maddenin zemine kaplanması sırasında yapılan masraf: *Kiremit ferşiyesi, taş düşeme* ferşiyesi gibi. (M)

FERT veya **FERD** i. (ar. *ferd*). Tek kişi, bir tek şahıs, birey; *Dünyada şereftir yaşatan milleti, ferdi / Silkin şu mezellet tozu uçsun üzerinden* (Tevfik Fikret). *Bir ferdin icat ettiği bir lâfız, bazan âni bir intişarla halk arasında yayılabilir* (Z. Gökalp). || Sıf. *Esk.* Eşi bulunmayan, yalnız, tek: *Cibrili koyup Burak'ı saldın / Tevhid yolunda ferd kaldın* (Fuzuli).
— *Esk. Ferd a ferd* (veya *ferden ferdâ*), tek tek, birer birer. || *Ferd-i âferîde* (veya *ferd-i vahit*), hiç kimse. || *Ferd-ül-ferd*, ikiye bölünmeyen sayı. || *Cevher-i ferd*. Bk. CEVHER. || *Cüz-i ferd*, atom. || *Receb-ül-ferd*, Recep ayı.
— Ed. *Esk.* Tek beyit, altı üstü olmayan, bağımsız beyit. (M)

FERTÇİ sıf. ve i. Bireyci. (M)

FERTÇİLİK i. Bireycilik. (M)

FERTİK i. (alm. *Fertig*, tamam'dan). *Argo.* Ayrılış, kaçış. || *Fertiği çekmek*, kaçmak, gizlice sıvışmak.

◆ **Fertiklemek** geçz. f. *Argo.* Savuşmak, gizlice ayrılmak: *Boğuşmada bırakıp fertikledi* (K. Tahir). [M]

FERTON (Charles), fransız subayı ve tabiî bilimler uzmanı (Chierry, Aisne 1856-Bonifacio 1921). Politeknik okulunda yetişen Ferton 1895'ten sonra kendini tamamen biyoloji incelemelerine verdi. İnceleme konusu özellikle zarkanatlılardır (arılar, osmialar, megochilalar, yabanarıları, polister'ler, sphex'ler, ammophila'lar, pompilus'lar v.b.). Sabırlı bir gözlemci ve dikkatli bir inceleme olan Ferton hayatta iken parça parça notlar yayımladı; Etienne Rabaud ile François Picard bunları toplayarak *Vie des Abeilles et des Guêpes* (Arılar ve Yabanarılarının Hayatı) [1923] adıyle yayımladılar. (L)

FERTÖ gölü, Neusiedl gölünün macarca adı. (L)

FERTÛT veya **FERTÛTE** sıf. (fars. *fertût* veya *fertûte*). *Esk.* Pek ihtiyar, kocamış, bunak: *Ey köhne Bizans ey koca fertût-ı musahhir / Ey bin kocadan arta kalan bîve-i bâkir* (Tevfik Fikret). *Mümkün mü o cism-i nâzenin / Tekfîn ede bir acûz-ı fertût* (Abdülhak Hâmid).
— Mal. *Esk.* Kadın esirlere verilen ad. (Bunlara ümmülveled, mâriye, duhter, acûze, mâyube, biçare, yekdest, yekçeşm de denir; kendilerinden yaş sınıflandırmasına göre fidye alınırdı.)

◆ **Fertûtane** zf. *Esk.* Bunakçasına.

◆ **Fertûtî** i. *Esk.* Bunaklık. (M)

FERUKA, Rodezya'da yer. Umtali yakınında. Beira'dan (Mozambik) gelen boru hattı ile beslenen petrol rafinerisi. (L)

FERULA i. Bitki cinsi; Akdeniz bölgesinde seksen türü yetişir. (Maydanozgillerden.)
— ANSİKL. *Ferula* sarı çiçekli, yaprakları şerit şeklinde dar parçalı otsu bir bitkidir. İran ve Hindistan'da yetişen Ferula assafoetida'dan Şeytan tersi denen reçineli bir zamk elde edilir. Eski botanikçilerden Tournefort'un Yunanistan'da pek yaygın diye gösterdiği ve F. Narthex dediği bitki belki de galbanum elde edilen *F. Galbaniflua* ve *rubescens*'tir. Çavşır *F. persica*'dan (çavşırotu), kokulu riçene ise *F. Hooshe*'den

«la Belle Ferroniere» Leonardo da Vinci'nin eseri Louvre müzesi, Paris

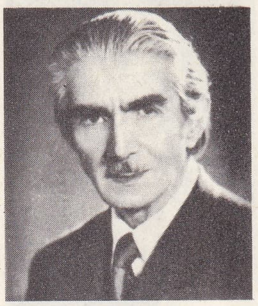
Refik FERSAN

Foto. Neurdein (LAROUSSE) ; MEYDAN

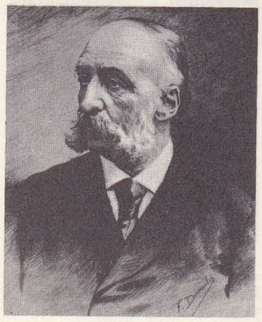

Jules FERRY

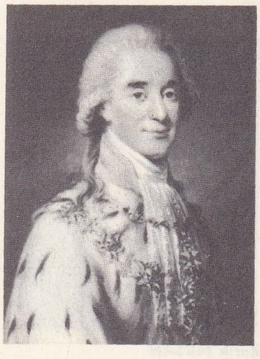

Hans Axel de FERSEN
K. von Breda'nın eseri
Gripsholm şatosu

elde edilir. Buna yakın bir cins olan *Dorema ammoniacum*'dan amonyak zamkı çıkarılır; bu zamk sarı yakının bileşimine girer. Bazı türleri güzel yapraklarından dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bk. FERÜLİZM. (L)

FERULAGO i. *Ferula*'ya benzeyen fakat ondan daha küçük bitki (0,30-0,60 sm). [Maydanozgillerden.] (L)

FERUSSACİA i (özel ad. *Férussac*'tan). Karındanbacaklı, akciğerli yumuşakça. Uzun silindirimsi, parlak, saydam bir kavkının içinde bulunur; kavkının ağzı çok uzundur; kıç tarafında da sümüklü bir delik bulunur. (Kavkı sütununun alt tarafı güdük değildir.) [*Ferussaciidae* familyasının örnek tipi.]

— ANSİKL. *Ferussacia*'lar ağaçların dibinde karayosunlarının arasında yaşar; Akdeniz çevresindeki bölgelerde pek çok türü bulunur; bazı Atlantik adalarında (Madeira, Kanarya adaları) yaşar. Eyosenden itibaren fosiline rastlanır. (L)

FERUSSACİİDAE çoğl. i. Akciğerli, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (Dışbükey burma halkalı, cilâlı küçük kavkılıdırlar. Hemen boydan boya uzayan kavkı ağzında nadiren diş bulunur.) [L]

FERÜLİK sıf. (Bitki adı *ferula*'dan fr. *férulique*). Kim. *Ferülik asit, ferula assafoetida*'da bulunan hidroksimetoksisinnamik asit. *Eşanl.* METİLKAFEİK.

— ANSİKL. *Ferülik asit*, assa-foetida'nın alkole yatırılıp bekletilmesinden elde edilir. Vanilin'in sodyum asetat ve asetik anhidrit'le işlemden geçirilmesiyle sentetik olarak da hazırlanabilir. (L)

FERÜLİZM i. (fr. *férulisme*'den). Özellikle Kuzey Afrika'da, *Ferula communis* adlı bitkiyi yiyen geviş getirici hayvanlarla domuzlarda görülen ve çoğu zaman öldürücü olan zehirlenme.

— ANSİKL. *Ferülizm*'in belirtileri ateş, burun kanaması, sidik ve dışkıyle kan çıkarma gibi rahatsızlıklardır. Ferula bazı bölgelerde, sadece bazı aylarda, bitkinin büyüme süresinin nispeten kısa bir devresinde tehlikelidir. (L)

Fervaal, şiir ve müziği V. d'Indy, op 40., üç perdelik müzikli oyun. Eser 1887'de yazıldı, 1897'de Brüksel'deki La Monnaie tiyatrosunda oynandı.

Olay, Magrıplıların efsanevî akınları sırasında, orta Galya'da Kelt'lerin başı Fervaal, kelt papazı Arfagard ve bir magrıblı emîrin kızı Guilhen arasında geçer. Bu eserde, sembollerin ve belirtici temaların sistemli olarak kullanılışı bakımından Wagner'in izleri görülürse de, özellikle müziğin şiire uygulanışı ve orkestradan elde edilen ahenkte fransız havası vardır. (L)

FERVAN veya **PERVAN,** Afganistan'da Pançşir ırmağı kıyısında şehir. Gaznelilerde Alp Tigin, Sevüg Tigin, İsmail ve Mahmud burada sikke bastırdılar. Birçok gezgin gibi Babür de eserinde şehrin adını *Pervan* olarak kaydetmiştir. Harizmşahlar, Moğolları burada yendiler (1221). [M]

FERVANİT i. (fr. *fervanite*). Miner. Tabiî hidratlı demir vanadat. (L)

FERVE i. (ar. k.). *Esk.* Kürk, kürkle kaplanmış elbise. | *Ferve-i beyzâ*, şeyhülislâmların tören sırasında giydiği beyaz kürk. ‖ *Ferve-i murabba*, osmanlı padişahlarının törenlerde giydikleri devrik yakalı kürk. (Tilki kürkünden yapılan ferve-i murabbanın içi atlas kaplı, çaprazları mücevherle süslü, düğmeleri de kıymetli taşlardandır.) [Bk. KABANİÇE] ‖ *Ferve-i semmûr*, samur kürk. (M)

FERVER veya **FERVERD** i. (zend dili *fravaşi* > esk. fars. *fravarti*'den). *Esk.* Ayrılık. ‖ Zerdüştlükte işleri idare ettiğine inanılan sayısız koruyucu ruh ve cinleri belirtir. (M)

FERVERDİN i. (fars. *ferverdîn*). *Esk.* Celâlî takviminde bahar mevsiminin ilk ayının adı: *Bâğa reşk etse revâ ravza-i firdevs-i berin / Ol kadar ziynet ü fer verdi yine ferverdin* (Baki). ‖ Mecusîlerin melekleri. ‖ İranlıların bayram olarak kabul ettikleri, şemsî yılın birinci ayına ve her ayın 19. gününe verilen ad. (M)

FÉRY (Charles), fransız fizikçisi (Paris 1865-ay.y. 1935). Paris Fizik ve Kimya okulunda öğretmen olan Féry, elektrotları çinko ve kömür olan ve içindeki kutuplanma hava ile önlenen amonyum klorürlü bir elektrik pili buldu. Spektrograf, aktinometre, refraktometre, ışımalı pirometre v.b. gibi daha birçok âletin de bulucusudur. Ayrıca kurşunlu akümülâtörlerin kimyasal kuramını buldu ve yüksek atmosfer üzerindeki incelemeleriyle tanındı. (L)

FERYAT veya **FERYÂD** i. (fars. *feryâd*). Yardım isteme amacıyle çıkarılan yüksek ses, bağırma, haykırış, çığlık: *Ev sahiplerinin feryadı üzerine herkes sokağa fırlamıştı* (S. F. Abasıyanık). *Duyacaksın ateş feryadını hatıraların / Akşam vakti söylenen âşıkane şarkılarda* (O. V. Kanık). *Zavallı kız, havagazı lâmbasının ışığında korkunç bir akrebin kıskaçlarını, kuyruğunu titreterek kürsüsünün üzerinde yürüdüğünü görünce bir feryat kopardı* (R. N. Güntekin). ‖ *Feryat etmek*, çığlık çığlığa bağırmak, haykırmak: *Yukarıdan ağzına geleni söyleyen bir kadın feryat edip duruyordu* (B. Felek). ‖ Yardım istemek, sızlanmak, şikâyet etmek: *Sendense eğer çektiğimiz bunca devahi, / Kimden kime feryat edelim, söyle, İlâhi!* (M. Â. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *Feryat figan* (eskid. *Feryâd ü figan*), haykırma, bağırma: *Basacağı yeri iyi seçememiş, ayağı kaymış havuza düşmüş, feryat figan* (B. Felek). *Ümmehât-ı müslimin ona veda ederken feryâd ü figan ederek ağlayıp Eshâb-ı Cebeli dahi ağlatmışlar* (Cevdet Paşa). ‖ *Feryadı basmak*, birden haykırmağa başlamak: *Salona girip kızı görünce, kadın bastı feryadı* (B. Felek).

— *Esk. Feryâd-bahşa*, feryat ettiren. ‖ *Feryâd-hâm*, yardım isteyen. ‖ *Feryâd-nâk*, gürültülü, patırtılı. ‖ *Feryâd-res*, feryat edenin yardımına yetişen.

— Takvim. *Esk. Feryâd-ı andelip*, 22 martta meydana gelen fırtına. (Fırtınanın başladığı sırada bülbüller öttüğü için fırtınaya bu ad verilmiştir.)

◆ **Feryatçı** i. Eskiden cenaze merasiminde para ile tutulan ağlayıcı.

◆ **Feryadname** bış. i. *Esk.* Kendini acındırmak amacıyle yazılan mektup. (M)

Fery pili. Bk. PİL.

FERZ i. (fars. *ferz*). Oyun. *Esk.* Satranç oyununda vezir. ‖ *Ferz çıkarmak*, satranç oyununda acemi oyuncuya karşı vezirsiz oynamak. ‖ *Ferz çıkmak* (satrançta piyade altı taş için), karşıdaki son kareye kadar sürülüp vezir olmak. (M)

FERZÂN i. (fars. *ferzân*). *Esk.* Bilim ve hikmet.

◆ **Ferzâne** sıf. *Esk.* Bilgin: *İkbal ü baht câhili ferzâne gösterir / İdbâr-ı saht âkili dîvâne gösterir* (İzzet Molla). ‖ Benzerlerinden farklı, üstün, seçkin: *Ben ol dîvâneyim ferzâne-meşreb / Ki ettim meşrebi dîvâne-meşreb* (Leskofçalı Galib).

— Tasav. Benliğini öldürmüş, dünya ilişkilerinden uzaklaşmış olan (derviş).

◆ **Ferzânegân** çoğl. i. *Esk.* Bilginler.

◆ **Ferzanegî** i. *Esk.* Üstünlük, seçkinlik. (M)

FERZEND i. (fars. *ferzend*). *Esk.* Erkek evlât, oğul, çocuk: *Bir mâderi öldürür içinden / Ferzendine zahm açan bir âfet* (Cenab Şahabeddin). *Ya'kubu kıldı firkat-i ferzend eşk-bâr / Oldu Cenâb-ı Yûsuf'a çâh-i belâ makar* (Ziya Paşa). ‖ *Ferzend-i âb*, hava kabarcığı, suda yaşayan hayvanlar. ‖ *Mec. Ferzend-i âfitâb* (veya *ferzend-i hâver*), yakut.

— Teşk. tar. *Ferzend-i bevvab*, Acemi ocağına kayıtlı olan bevvab çocuklarına verilen ad. (Ferzend-i bevvablar çavuş ve sipahi çocuklarının Acemi ocağına yazılmalarından sonra bu imtiyazı elde ettiler.) ‖ *Ferzend-i çavuş*, Acemi ocağına kayıtlı olan çavuş çocuklarına verilen ad. ‖ *Ferzend-i sipahi*, Acemi ocağına kayıtlı olan sipahi çocuklarına verilen ad. (Ahmed I zamanında [XVII. yüzyıl başları] bu çocukların Acemi ocağına yazılmalarına son verildi.)

◆ **Ferzendân** çoğl. i. *Esk.* Çocuklar: *Sultan Ahmed Han merhumun ferzendân-ı zîşânı olan...* (Naima).

◆ **Ferzendâne** zf. *Esk.* Oğula yakışır şekilde. (M)

FES i. (*Fas* şehrinin adından). Kırmızı çuhadan yapılmış, tepesinin ortasından püskül sarkan başlık. *İnce beyaz sarıklı kalıpsız fesinin altında tıraşlı kafası, geniş ensesi terden pırıl pırıl parlardı* (Ömer Seyfeddin). *Atatürk'ten başka hiç kimsenin o zaman halka fes, kalpak ve sarık yerine şapka giydirmesine ihtimal yoktu* (F. R. Atay). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Fes ibiği* (veya *fes püskülü*), fesin tepesinde bulunan ve ucuna püskül takılan ibik. ‖ *Fes kalıbı*, fesi düzgün tutmak için kullanılan kalıp. ‖ *Fes tablası*, fesin üst tarafındaki düz kısım. ‖ *Fes rengi*, şarap rengi. ‖ *Dal fes.* Bk. DAL. ‖ *Sırmalı fes*, kadınların kullandığı, üzeri sırma ile işlenmiş fes.

— ANSİKL. *Fesler* çuhadan kesik koni biçiminde yapılırdı. Genellikle kırmızı renkte, püsküllü veya püskülsüz olurdu. Fesin daire şeklindeki üst kısmına *tabla* denirdi. Tablanın tam ortasına bir delik açılarak buraya ince, boru biçiminde, 2-3 sm uzunluğunda *ibik* eklenirdi. İbiğin ucuna püskül takılır ve fesin iç kısmından, püskülü tutması için ibik düğümlenirdi.

Fes çeşitli şekillerde (eğik olarak arkaya, öne yığılarak, kaş üstüne devrilerek, düz) giyilirdi. Bazı durumlarda ön kısımda meydana gelen çukura *yar tekmesi* (argoda *kuş yuvası*) denilirdi. Başlıca fes renkleri kırmızı, hunnabî, orta renk al, nar çiçeği, vişne çürüğü, güvez ve siyahtı. Biçimlerine göre ise feslere *zuhaf, aziziye, mecidiye* gibi adlar verilirdi.

— Tar. Fes biçimindeki ilk başlığı eski çağlarda Frigya kralı Midas'ın giydiği söylenir (*frigya külâhı*). Frigyalılardan sonra Romalılar, Rönesans yıllarında İtalyanlar, fese benzer külâhlar kullandılar. Fes, İslâmlıktan sonra ilk defa Fas'ta giyildi. Osmanlılarda, serasker ve kaptanıderya Koca Hüsrev Paşa Akdeniz'den bir sefer dönüşü kalyoncu askerlerine fes giydirmişti. Mahmud II (1808-1839) bir genelge ile ordu mensuplarının fes giymelerini mecburî kıldı (1832). Bunun için Tunus'a 50 bin fes siparîş edildi.

Yüzyıllardan beri sarık ve kavuk kullanan Osmanlılarca fes çok büyük ve önemli bir yenilik olarak kabul edildi. Ancak kamuoyunda lehte ve aleyhte görüşler ortaya çıktı. Bazı şairler fes hakkında kasideler, medhiyeler yazdı. *Fes nazırlığı* kurularak başına Kâtip Mustafa Efendi getirildi. Bir *Fes nizamnamesi* hazırlanarak kimlerin hangi çeşit fes kullanacağı, fesin nerelerde giyilip nerelerde giyilemeyeceği belirtildi. Tanzimattan sonra asker, sivil bütün memurlar, merkezde çalışan bütün erkekler fes giydi. Sarık sadece ulema sınıfı ve tarikat mensuplarınca kullanıldı.

Saraydaki kadınlardan da fes kullananlar oldu. İstanbul esnafı, uzun süre feslerini, üzerine sarık sararak kullandılar. Fes, başlangıçta Tunus'tan getirtiliyordu, daha sonraları Fransa ve Avusturya'da yapılan fesler kullanılmağa başlandı. Fesin resmen kabulünden sonra İstanbul'da Haliç kıyısında Defterdar'da bir fes fabrikası (Feshane) kuruldu. Cumhuriyet devrinde çıkan bir kanunla (1925) fes giyilmesi yasaklandı.

Zamanımızda Anadolu'nun bazı köylerinde kadınlar başörtülerinin altına fes koymaktadırlar. (M)

FESA. Esk. coğ. Fars eyaletinde eski bir şehir. Şiraz'ın güneydoğusunda, Darabcird bölgesinde. Surla çevrili önemli bir şehirdir. Evleri selvi ağacından ve kerpiçtendir. Şehrin ortasında eski bir kule kalıntısı ve sur dışında da çarşıların bulunduğu bir varoş ve tuğladan yapılmış eski bir camii vardır. Eskiden şehirde kumaş sanayii gelişmiş bir durumdaydı. (M)

FESÂD i. ve sıf. Bk. FESAT.

FESAHAT i. Bk. FASAHAT.

FESÂNE i. (fars. *efsâne*'den *fesâne*). *Esk.* Asılsız hikâye: *Fâş oldu çü âleme fesânem / Tedbîrime düştü atam ânem* (Fuzuli). *Leylî Mecnun acemde çoktur / Etrâkte ol fesâne yoktur* (Ziya Paşa). Bk. EFSANE. (M)

FESAPO. Mant. Bk. FAPESMO.

FESAT veya **FESÂD** i. ve sıf. (ar. *fesâd* bozulma'dan). Bozukluk: *Ahlâk fesadı.* ‖ Fenalık, kötülük, arabozuculuk: *Biz buraya fesat için gelmedik, hırsız da değiliz* (Cevdet Paşa). *Bugün fesadına kurban olan zavallıların / Vebâli boynuna yüklenmesin mi, yoksa, yarın?* (M.Â. Ersoy). ‖ Kargaşalık, karışıklık: *«Yol yakınken memleke-*

Foto. LAROUSSE

tine dönmesini, vakit geçerse bu fesadın önünü almanın güçleşeceğini» bildirdi (N. Araz). ‖ Çürüklük, çürüme. ‖ — Sıf. Her şeyi kötüye yoran. ‖ Karıştırıcı, arabozucu: *Fesat kız, kimbilir gene neler karıştırıyor?* — ÇEŞ. DEY. *Fesat karıştırmak,* fesat çıkarmağa çalışmak: *Gittikleri yerlerde birtakım fesatlar karıştırınca yakalanmışlar, arkalarından da mahkeme ister istemez onu buraya sürüklemişti* (Ş.S. Aydemir). ‖ *Fesat kazanları kaynamak,* zarar vermek için kötülük hazırlamak. ‖ *Fesat kumkuması,* karıştırıcı işlerle uğraşan, kötülük düşünen. ‖ *(Ortalığı) fesada vermek,* karıştırıcılık etmek, bozgun çıkarmak.

— *Esk. Fesâd-âmiz,* fesat karıştıran, kargaşalık çıkaran. ‖ *Fesâd-engîz,* fesat koparan, arabozucu. ‖ *Fesâd-ı ahlâk,* ahlâk bozukluğu. ‖ *Fesâd-ı dimağ,* akıl bozukluğu, delilik. ‖ *Fesâd-ı mide,* mide bozukluğu. ‖ *Erbâb-ı fesâd,* eşkıya. ‖ *Âlem-i kevn ü fesâd,* var olma ve bozulma dünyası.

— Ed. *Esk. Fesâd-ı telif,* tamlamaların anlaşılmaz ve karışık olması.

— Esk. huk. Fıkıhta bir geçersizlik müeyyidesi çeşidi. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Açık arttırmaya fesat karıştırılması.* Bk. ANSİKL. ‖ *İrade fesadı.* Bk. İRADE *bozuklukları.*

— Patol. *Mide fesadı,* çeşitli sebeplerden (abur cubur yemek, besin zehirlenmesi v.b.) ileri gelen ve bazı hallerde kusma şeklinde beliren sindirim bozukluğu.

— ANSİKL. Esk. huk. Malikî, şafiî ve hambelî fıkıhlarında, nikâh muamelesi hariç, «butlan» ve «fesâd» şeklinde iki ayrı geçersizlik müeyyidesi tefriki yapılmaz. «Fâsid» ve «bâtıl» veya «fesâd» ve «butlan» terimleri birbiri yerine kullanılabilir. Hattâ bu ayrımı yapan hanefî fıkhında da bu terimlerin karıştırıldığına rastlanabilir. Fakat «fâsid» ve «bâtıl» terimleri gerçek hukukî anlamlarıyle kullanılmak istendiği zaman, ayrım şu şekilde yapılır: Muameledeki sakatlık *öz* ile, *asl* ile ilgili ise muamele «bâtıl»dır. Meselâ bâtıl satım sözleşmesi «aslen sahih olmayan» satım sözleşmesidir (Mecelle md. 110). Fâsid satım sözleşmesi ise, yine Mecelle'nin tarifine göre «aslen sahih olup da vasfen sahih olmayan», geçersizlik sebebinin asıl ve öz ile değil bazı dış «vasıf» larla ilgili bulunduğu sözleşmedir (Mecelle md. 109). Meselâ satılan şey gerektiği gibi belirtilmemiş yani «meçhul» ise veya semen tayin olunmamış ise, satım sözleşmesi «fâsid» dir (Mecelle md. 237, 364). Nazarî bakımdan «fâsid» ile «bâtıl» muamele arasındaki fark birinde geçersizlik sebebinin «asl» ile, diğerinde «vasf» ile ilgili olmasıdır. Arada bazı hüküm ve sonuç farkları da vardır. Bâtıl muamelede, muamelenin geçersizliğini her ilgili, süreye bağlı olmaksızın, iddia edebilir. Bâtıl muamele icazet ile de düzelmez. Bâtıl bir satım sözleşmesi ile bir malı ele geçiren kimse, bu malı vakfetmiş olsa bile, satıcı tarafından mal geri alınabilir.

Satım sözleşmesi üzerinde «fesâd» ile «butlan»ın farkı şudur: Fâsid sözleşmede olsun bâtıl sözleşmede olsun, satılan mal karşı tarafa (alıcı) teslim edilmeden önce hiç bir hüküm doğurmaz. Oysa, sahih bir satım sözleşmesi olsa idi, satılan şeyin mülkiyeti, bugünkü türk hukukundaki durumdan farklı olarak, teslim edilmesine lüzum kalmaksızın geçecekti (Mecelle md. 369). Bâtıl satım sözleşmesi hiç bir zaman hüküm doğurmaz iken, fâsid satım sözleşmesi, satıcının rızası ile alıcı satılanı «kabz» etmesiyle hüküm doğurur (Mecelle md. 371). Ancak, burada gerçek anlamı ile bir «ifa ile düzelme» durumu yoktur. Çünkü «kabz»dan sonra bile, iki taraf veya mirasçıları sözleşmeyi «fesh» edebilirler. Fakat bu fesih hakkı artık sınırlandırılmıştır. Alıcı, «fâsid» satım sözleşmesi dolayısıyle eline geçirdiği malı, sahih bir sözleşmeyle üçüncü kişiye satmış veya bağışlamış ise, elinde telef olmuşsa veya tüketilmiş veyahut ağaç dikmek, onarmak, öğütmek gibi bir tasarrufta bulunmuş ise fesih hakkı kalmaz. «Fesâd» diye adlandırılan müeyyide, genel vasıf ve şartları gözönünde tutulursa, bugünkü türk hukukundaki «iptal kabiliyeti» müeyyidesini de karşılamaz. Çünkü her iki tarafın fesih hakkı vardır. Ancak, şafiî ve hambelî fıkıhlarında bâtıl sayılan; «ikrah» etkisi altında yapılmış olan muamelenin müeyyidesi, hanefî fıkhında bugünkü türk hukukundaki iptal kabiliyeti müeyyidesine bir bakıma benzer. Hanefî fıkhında, ikrah (korkutma) etkisi altında yapılan muamelede de «fesâd» müeyyidesinin özel bir çeşidinin varlığı kabul edilir. Genel olarak «fâsid» muameleye icazet verilemeyeceği ve muamelenin fesattan âri olarak yeniden yapılması gerektiği halde, ikrahın etkisi altında yapılan muameleye icazet verilebilir. Malikî fıkhında ise, ikrah etkisi altında yapılan muamele «gayr-ı lâzımdır». Fâsid değil sahihtir, fakat feshedilebilir. Fâsid ve bâtıl muamelenin sınırının çizilmesi, nikâhta (evlenme) özel bir önem taşır. «Birleşme»den önce, «bâtıl» evlenme ile «fâsid» evlenme arasında fark gözetilmeyebilir. Fakat «birleşme»den sonra, bu «birleşme»nin «zina» sayılıp sayılmayacağı, doğacak çocuğun nesebi, iddet müddeti ve mehir bakımından problemler doğar. Fıkhın «ibadetler» bölümünde «fesâd» ile «butlan» müeyyidesi arasında fark gözetilmez. Bu sebeple bazı islâm hukukçuları «nikâh»ta da ibadetlerde olduğu gibi «butlan» ve «fesâd» arasında fark olmadığını ileri sürerler. Fakat, «birleşme»den sonra ortaya çıkacak meselelerin düşündürücülüğü evlenmede de «fesâd» müeyyidesinin kabulüne yolaçmıştır. Meselâ hanefî mezhebinde şahitsiz olarak akdedilen nikâh, fâsiddir. Fâsid nikâhta «taraflar arasında cinsî birleşme yoksa nikâh hükümleri cereyan etmez ve kadının «iddet» müddetini beklemesi de gerekmez. Tarafların birbirinden ayrılmaları gerekir. Bu ayrılma, «talâk» mahiyetinde değildir; çünkü hüküm doğuran bir evlilik yoktur. Cinsî yaklaşma olmuş ise erkek için «mehr-i misl» ödemek (bk. MEHR) ve kadın için «iddet müddeti»ni beklemek mükellefiyeti doğar. Fâsid nikâhtan doğan çocukların nesebi babaya bağlanır. Fâsid nikâhtan nafaka mükellefiyeti doğmaz.

Şafiî, hambelî ve malikî fıkıhlarında diğer muamelelerden farklı olarak yalnız nikâhta «fâsid» ve «bâtıl» ayrımına rastlanabilir.

— Huk. Borçlar kn.nun 226. maddesine göre, *açık arttırmaya fesat karıştırılması,* bu işlemin iptaline imkân verir. Açık arttırmaya, kanuna veya ahlâka aykırı tertiplerle fesat karıştırılması çeşitli şekillerde olur. Bunu, meselâ arttırmaya alıcı olarak katılan kimseler yapabilirler. Alıcılar, malı gerçek değerinden aşağı alıp, kârı aralarında paylaşmak için, belirli bir miktarın üstünde arttırmağa karar verebilirler. Aynı şekilde, sürülen peyden sonra, nispetsiz derecede yüksek bir bedel teklif eden alıcı, bu bedeli ödemezse, kendisinden önce çok düşük pey süren alıcıya ihaleyi temin etmek amacıyle hareket etmiş olur ve böylece açık arttırmaya fesat karıştırılmış sayılır. Bunun gibi, satıcı da açık arttırmaya fesat karıştırabilir. Meselâ, malı alamayacak kimseleri sırf fiyatı arttırmaları için ihaleye sokabilir veya müzayede memuruna rüşvet verebilir. Bu şekilde açık arttırmaya fesat karıştırılması halinde, ilgililer 10 gün içinde dava açarak açık arttırmayı iptal ettirebilirler. Burada «ilgili» teriminin içine, çıkarı olan herkes girer: alıcı, malı satılan kimse, ipotek hakkı sahibi v.d. 10 Günlük sürenin başlangıcı, fesadı öğrenme tarihidir. (Yargıtay'a göre, ihaleyi öğrenmedir.) İptal kararı verilinceye kadar, açık arttırma geçerlidir.

Cebrî açık arttırmaların iptali için özel hükümler konmuştur. (İcra İflâs kn. md. 134). Bu hükümlere göre, cebrî açık arttırmaların fesat karıştırıldığı gerekçesi ile iptal edilebilmesi için icra tetkik merciine şikâyet gereklidir. Bu şikâyet ihale tarihinden itibaren 7 gün içinde yapılır. İşlemdeki fesadın en geç ihale tarihinde öğrenildiği kabul edilir. Ancak 134/IV'e göre, daha sonra öğrenilirse 7 günlük süre, öğrenme anında işlemeğe başlar. İhale tarihinden itibaren bir yıl geçtikten sonra ise iptal söz konusu olmaz.

◆ **Fesadat** çoğl. i. *Esk.* Fesatlar, karıştırıcılık edenler; arabozucular, kötülük düşünenler.

◆ **Fesatçı** sıf. Arabozucu, karışıklık çıkaran: *Fesatçı komşular kabahati bana bulurlar* (R. N. Güntekin).

◆ **Fesatlık** i. Fesatça davranma. (ML)

FESCH (Willem DE), hollandalı besteci ve kemancı (Alkmaar 1687-Londra 1757'ye doğr.). Amsterdam'da italyan müziği'nin, özellikle Albinoni ve Vivaldi etkisini taşıyan besteler yaptı. Londra'da sonat, konçerto, çalgı için ikili'lerini yayımladı ve italyan biçimi «canzonette» ve oratoryo'larıyle ün kazandı. (L)

FESEK i. Altı aylığa kadar körpe yaban domuzu; derisi çizgili olur. (L)

FESH i. Bk. FESİH.

FESHANE blş. i. (*fes* ve fars. *ḫāne*, ev'den *fes-ḫāne*). Fes yapılan yer.

— ANSİKL. Osmanlılarda ilk *feshane* Mahmud II devrinde İzmit'te *dinkhane* adıyle kuruldu. Daha sonra İstanbul'un Defterdar semtinde Feshane adı verilen fabrika kuruldu (1835). Tunus'tan ustalar getirilerek fes yapımı hızlandırıldı. Fesin kaldırılmasından sonra bu fabrikalarda dokuma yapımına geçildi. (M)

Feshane fabrikası. Bk. DEFTERDAR MENSUCAT FABRİKASI.

FESİH veya **FESH** i. (ar. *fesẖ,* bozma, bozulma'dan). *Esk.* Önceden verilmiş bir yargıyı kaldırma, bozma, geçersiz hale getirme. ‖ Dağıtma, dağıtılma: *Meclisin feshi ihtimali ve müdafa-yi milliyeye teşebbüs zamanı karip olduğunu zannediyoruz* (Atatürk).

— Huk. Sürekli borç ilişkilerinin bir taraflı irade beyanı ile sona erdirilmesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Feshi ihbar,* süresi belirsiz devamlı bir borç ilişkisini sona erdirmek için açıklanması gerekli irade beyanı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Âdi kira sözleşmesinde fesih.* Bk. KİRA. ‖ *Haklı sebeple fesih.* Bk. ANSİKL. ‖ *Cemiyetlerin feshi.* Bk. CEMİYET. ‖ *Hâsılat kirasında fesih.* Bk. ANSİKL. ‖ *Hizmet sözleşmesinin feshi.* Bk. ANSKİL.

— ANSİKL. Huk. Sürekli olan borç ilişkileri, ya süresinin sona ermesiyle veya taraflardan birinin diğer tarafa yöneltti̇ği bir irade beyanı ile sona erer. Bu *fesih* veya *feshin ihbarı* denilen irade beyanı bir taraflı, varması gerekli ve yenilik doğuran bir işlemdir. Feshin ihbarı çoğunlukla bir süreye bağlıdır. Yani, ihbarın karşı tarafa varmasından itibaren bir sürenin geçmesiyle hüküm doğurur. Ancak bazı hallerde karşı tarafa varmasıyle de hüküm doğurabilir. Fesih hakkı ya tarafların iradesinden veya kanundan doğar. Hükümlerini ise, ileriye doğru doğurur.

● *Haklı sebeple fesih.* Kanunen tanınan feshi ihbarların yanında, yine kanun ile belirli veya belirsiz süreli sürekli sözleşmeler için, haklı sebeple fesih imkânı tanınmıştır. Bunun, yukarıda bahsedilen fesihten farkı, sadece ihbarın ilişkiyi sona erdirmek için yeterli olmaması ve aynı zamanda haklı bir sebebin de bulunmasının aranmasıdır. Bu haklı sebebin ne olduğu kanunda belirtilmiştir. (Âdi kira sözleşmesinde haklı sebeplerle fesih için bk. KİRA.) Hâsılat kirasında ise, Borçlar kn. md. 286'ya göre, bir yıldan daha uzun bir süre için yapılmış olan kira sözleşmeleri, sözleşmenin devamını tahammül edilmez hale getiren sebeplerin ortaya çıkması halinde, taraflarca kanunî sürelere uyularak ve karşı tarafa tam bir tazminat verilerek feshedilebilir. Ancak, verilecek olan bu tazminat bir yıllık kira

meyveli çiçeklik

ferula

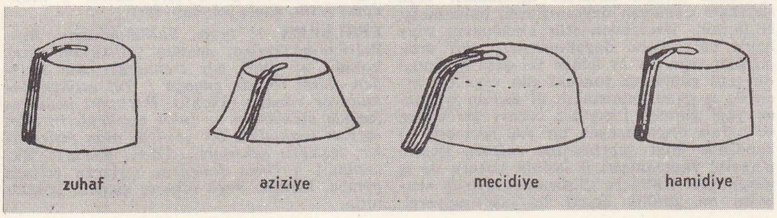

fesler

Foto. MEYDAN

bedelinden az olamaz. Borçlar kn. md. 344, özellikle, ahlâkî sebepleri veya dürüstlük kuralına göre taraflardan sözleşmeye bağlı kalmalarının beklenemeyeceği halleri haklı sebep sayıp, fesih imkânı tanımıştır. Bu halde, feshedene mahrum kaldığı çıkarlar da gözönünde tutularak tam bir tazminat verilir (Borçlar kn. md. 345). Aynı şekilde Borçlar kn. md. 535/7'de âdi şirket için, muhik sebeple fesih imkân vermektedir.

İş sözleşmesi yönünden haklı sebebin ne olduğu İş kn.nun 16. ve 17. maddelerinde işçi ve işveren için ayrı olarak ve bir bir sayılmıştır. İş kn. md. 16'ya göre, işçi, süresi belirli olsun veya olmasın bir sözleşmeyi, aşağıdaki sebeplerden birine dayandırarak haklı sebeple feshedilir: 1. *Sağlık sebepleri*: a) hizmet sözleşmesinin konusu olan işin yapılmasının, sözleşme sırasında bilinmeyen ve işin mahiyetinden doğan bir sebeple işçinin sağlığı veya yaşayışı için tehlikeli olması; b) işçinin sürekli olarak yakından ve doğrudan doğruya buluşup görüştüğü işveren yahut başka bir işçinin, bulaşıcı veya işçinin işi ile bağdaşamayan bir hastalığa tutulması. 2. *Ahlâk ve iyiniyet kurallarına uymayan hareketler v.b.*: a) hizmet sözleşmesi yapıldığı sırada bu sözleşmenin esaslı noktalarından biri hakkında yanlış vasıflar veya şartlar göstermek yahut gerçeğe uygun olmayan bilgiler vermek veya sözler söylemek gibi hallerle işverenin işçiyi yanıltması; b) işverenin işçinin veya ailesi üyelerinden birinin şeref ve namusuna dokunacak şekilde sözler söylemesi veya davranışlarda bulunması; c) işçi, işverenin evinde oturmakta ise, bunların yaşayış tarzlarının genel ahlâk bakımından düzgün olmaması; d) işverenin işçiye veya ailesi üyelerinden birine karşı sataşmada bulunması veya gözdağı vermesi yahut işçiyi veya ailesi üyelerinden birini kanuna karşı davranışa özendirmesi, kışkırtması, sürüklemesi yahut işçiye veya ailesi üyelerinden birine karşı hapsi gerektiren bir suç işlemesi yahut işçi hakkında şeref ve haysiyet kırıcı asılsız ağır isnat ve ithamlarda bulunması; e) işveren tarafından işçinin ücretinin kanun hükümleri veya sözleşme şartları gereğince hesap edilmemesi veya ödenmemesi; f) ücretin parça başına veya iş tutarı üzerinden ödenmesi kararlaştırılıp da işveren tarafından, işçiye, yapabileceği sayı veya tutardan az iş verildiği hallerde, aradaki ücret farkı zaman esasına göre ödenerek işçinin eksik aldığı ücretin karşılanmaması. 3. *İşçinin çalıştığı iş yerinin en az bir hafta süre ile durmasını gerektiren zorlayıcı bir sebebin ortaya çıkması*.

İşveren yönünden ise 17. madde şu halleri haklı sebep sayarak fesih imkânı vermiştir: 1. *Sağlık sebepleri*: a) işçinin kendi kastıyle veya derli toplu olmayan yaşayışından yahut içkiye düşkünlüğünden doğacak bir hastalığa veya sakatlığa uğraması yüzünden art arda üç iş günü veya bir ay içinde beş iş gününden fazla olarak işe gelmemesi; b) işçinin bulaşıcı veya işi ile bağdaşamayacak tiksinti verici bir hastalığa tutulması. 2. *Ahlâk ve iyiniyet kurallarına uymayan haller v.b.*: a) hizmet akti yapıldığı sırada, iş için gerekli olan vasıfları bulunmamasına rağmen, işçinin, bu vasıfları bulunduğunu söyleyerek sözleşmenin yapılmasını sağlaması; b) işçinin, işveren veya ailesi üyelerinden birinin şeref ve namusuna dokunacak sözler sarf etmesi veya davranışlarda bulunması veya işverene şeref ve haysiyeti ile ilgili asılsız şeyler isnat etmesi; c) işveren ile birlikte oturan işçinin yaşayışının o evin âdabına ve usullerine uymaması veya genel ahlâk bakımından düzgün olmaması; d) işçinin işveren yahut onun ailesi üyelerinden birine veya diğer bir işçiye sataşması veya gözdağı vermesi; e) işçinin, işverenin güvenini kötüye kullanması, hırsızlık yapması, işverenin meslek sırlarını açıklaması veya sadakate uymayan davranışlarda bulunması; f) işçinin, işverenden izin almaksızın veya haklı bir sebebe dayanmaksızın, art arda iki gün veya bir ay içinde iki defa herhangi bir tatil gününden sonraki gün veya bir ayda üç iş günü gelmemesi; g) işçinin işyerinde yedi günden fazla bir cezayı gerektiren ve cezası ertelenmeyen bir suç işlemesi; h) kendisine ihtar yapılmasına rağmen işçinin görevini yapmaması; i) işçinin kusuru ile iş güvenliğini tehlikeye düşürmesi veya iş âletlerini on günlük ücreti ile ödeyemeyecek derecede ağır hasara uğratması. 3. *İş yerinin zorlayıcı bir sebeple bir haftadan fazla kapatılması*.

● *Hâsılat kirasında fesih*. Borçlar kn. md. 285'e göre, örf ve âdette aksine bir hüküm yoksa, sözleşme, altı ay önce ihbarda bulunularak her zaman feshedilebilir. Sözleşmede aksine bir hüküm yoksa, ziraî gayrimenkullerde, ilk ve sonbahar mevsimleri için, diğer kiralarda, herhangi bir zaman için feshin ihbarı yapılabilir.

● *Hizmet sözleşmesinin feshi*. Hizmet sözleşmesi bir süre konulmamış ve işin mahiyetinden de bir süre anlaşılamıyor ise, işçi, ihbardan sonra gelecek hafta sonu için, idarehane memur ve müstahdemleri ile diğer hizmet akitlerinde ihbardan sonraki ikinci hafta için fesih ihbarı yapılabilir (Borçlar kn. md. 340). Hizmet sözleşmesi, bir yıldan daha uzun bir süre için yapılmış ise, ihbarı takip eden ikinci haftanın sonunda feshedilebilir. Bu süreler, bir haftadan az olmamak üzere sözleşme ile değiştirilebilir (Borçlar kn. md. 341). Uzun süreli bir hizmet sözleşmesine bir deneme süresi konulmuş ise, sözleşme, ilk iki ay içinde, ihbardan sonra gelecek hafta sonu için feshedilebilir (Borçlar kn. md. 342/I). Çıraklık veya ev hizmetleri sözleşmesinde ise, ilk iki hafta deneme süresi sayılır ve bu süre içinde bir gün önce ihbar etmek şartıyle sözleşme taraftarlarca feshedilebilir (Borçlar kn. md. 342/II). Şayet hizmet sözleşmesi bütün hayat boyu veya on yıldan daha uzun bir süre için yapılmış ise, işçi, on yıl geçtikten sonra, bir aylık bir süreye uyarak feshi ihbarda bulunabilir. İş kanununa tabi olan süresi belirsiz ve sürekli iş sözleşmelerinde feshin ihbarını 13. madde düzenler. Bu maddeye göre iş sözleşmesi: 1. altı aydan kısa süren işlerde, ihbarın diğer tarafa yapılmasından başlayarak iki hafta sonrası için; 2. altı aydan bir buçuk yıla kadar süren işlerde, ihbarın yapılmasından başlayarak dört hafta sonrası için; 3. iş, bir buçuk yıldan üç yıla kadar sürmüş ise, ihbarın yapılmasından itibaren altı hafta sonrası için; 4. üç yıldan daha fazla süren işler için ise sekiz hafta sonrası için, feshedilebilir. Bu süreler asgarîdir ve taraflarca artırılabilir. Ancak, işveren, bu sürelere ait ücreti işçiye peşin vererek, sürelere uymadan da feshi ihbar edebilir.

● *Âdi şirkette fesih*. Belirli süreli olmayan veya ortaklardan birinin hayatı boyunca kurulmuş olan bir âdi şirket, ortaklardan birinin altı ay önce ihbarda bulunması şartıyle feshedilebilir (Borçlar kn. md. 536). Ancak dürüstlük kuralına aykırı düşen, münasip olmayan bir zamanda fesih istenemez. Eğer şirketin hesabı yıllık yapılmakta ise, fesih ancak hesap yılının sonu için istenebilir.

— Esk. huk. Fesih terimi bazen, hüküm doğuran ve bağlayıcı bir sözleşmenin iki tarafın anlaşmasıyle ortadan kaldırılması anlamına gelen «ikale*»yi de içine alacak şekilde geniş olarak kullanılır. Bünyesinde fesat olan bir sözleşme feshedilebilir. Gayrı lâzım olarak yapılan, yani bünyesinde *hıyar* adı verilen durum ve imkânlardan biri bulunan sözleşme de, fesih yoluyle ortadan kaldırılabilir. Nikâh işleminde «fesih» terimi özel bir önem taşır. Talâktan farklı olarak fesihte hâkimin hükmü gereklir. Burada da fesih terimi, bazen kendiliğinden evliliğe son veren halleri (infisah) veya fasit evlenmede tarafların birbirinden ayrılmaları zorunluğunu içine alacak şekilde geniş olarak kullanılabilmektedir.

◆ **Feshetmek** geçl. f. Bozmak, geçersiz hale getirmek: *Mukaveleyi feshetmek*. || Dağıtmak: *Bir derneği feshetmek*. (M)

FESİH sıf. (ar. *füshat*, genişlik'ten *fesîh*). *Esk*. Geniş, açık. || *Sahra-yi fesih*, alabildiğine uzanan, geniş açık sahra. || *Meydan-ı fesih*, geniş meydan. (M)

FESLEĞEN i. (yun. *basilikon*'dan). Bot. Ballıbabagillerden, saksıda yetiştirilen güzel kokulu ot (ilmî adı *Ocimum*): *Bir fesleğen aldım toprak çanağa / Yel estikçe dokunuyor yanağa* (Türkü). *Her evin pencerelerinde müslüman ve fakir meskenlerin âdeta yarı mukaddes bir yeşilliği olan fesleğenler, fesleğen saksıları...* (R.H. Karay). [Bk. ANSİKL.] || *Cüce fesleğen*, kırlarda yetişen pembe, kırmızı veya eflatun çiçekli, kokulu bitki.

— DEY. *Ayağında donu yok, başına fesleğen takar*, ihtiyacı olan şeylere sahip olmadığı halde lüzumsuz masraflar yapan kimselere söylenir.

— ANSİKL. Bot. *Fesleğen* yeşil renkli kokulu bir bitkidir. Yaprakları, kekik gibi bahar ve koku verici olarak kullanılır. Yara iyileştirici ve sinir yatıştırıcı suların bileşimine girer. (M)

FESSARD (Alfred), fransız nörofizyoloji bilgini (Paris 1900). Tabiat bilimleri doktoru oldu. Yüksek Eğitim Pratik okulunda ders verdikten sonra Collège de France'da öğretmenlik yaptı. 1949'dan beri genel nörofizyoloji kürsüsünü yönetmektedir. 1947'de C.N.R.S.'nin (Millî Bilimsel Araştırma merkezi) sinir fizyolojisi araştırma merkezi müdürü oldu. Sinirlerin ritimli çalışmasını inceledi. Elektroansefalografi alanında eserler yazdı. (Tıp akademisi 1959; Bilimler akademisi 1963 üyesidir.) [L]

FESSENDEN (Reginald Aubrey), amerikalı radyo elektrikçisi (Milton, Kanada 1866 - Bermuda adaları 1932). Pittsburgh üniversitesinde profesör olan Fessenden, 1907 yılında 320 km üzerinden telsiz telefon konuşmaları yapılmasını sağlayan yüksek frekanslı bir üreteç yaptı. Elektrolitik bulucu ve elektrodinamik telefon gibi birçok ölçü âleti tasarladı. (L)

FESSENHEİM, Fransa'da Haut-Rhin idare bölgesinde (Guebwiller idare çevresi) komün, Yukarı Alsace ovasında, Ren yakınında; 1 311 nüf. Büyük Alsace kanalı üzerinde 1040 milyon kilovatsaat üreten hidroelektrik santral. Fessenheim'de elektrik üretecek nükleer santrallar yapımına başlandı. Bu santrallar yakıt olarak tabiî uranyum kullanır ve moderatörleri grafittir. Soğutucu, sıvı basınç altında (28,5 bar) tutulan karbon gazıdır. İlk santral (*Fessenheim I*) 1971-1972 yılında hizmete girecek, termik gücü 2 500 MW, elektrik gücü 700 MW olacaktır. (L)

FESSLER (İgnaz Aurelius), macar tarihçisi (Czurendorf 1756-Petersburg 1839). Hareketli bir hayat yaşadıktan sonra ömrünün son yıllarını rus lutherci kilisesinin başkanı olarak (1808) geçirdi. Bir biyografi, birkaç tarihî roman yazdı. *Die Geschichten der Ungarn* (Macaristan Tarihi) [1812-1825] en önemli eseridir. (L)

FESTA (Constanzo), italyan bestecisi (XV. yy. sonu- Roma 1545). Dindışı polifonik sanat biçimleri olan «la frottola» ve «madrigal»'da başarılı eserler verdi. İki madrigal derlemesi, bir cilt *magnificat*, bir cilt «kilise duası» bıraktı. (L)

FESTAL i. (fr. k.). Demir, kobalt, krom, karbon ve nikel alaşımı; paslanmaz, kolay işlenir, sıhhî tesisat malzemelerinin madenî kısımlarının yapımında kullanılır. (L)

FESTE i. (alm. *festung*, kale'den). XIX. yy. sonlarında alman tahkimatında geniş bir alana yayılmış bir üs meydana getiren müstahkem mevki grupları: *Metz feste'leri*. (L)

FESTEKİZ i. *Falan festekiz* sözünde geçer. Bk. FALAN.

FESTETİCH, soylu bir macar ailesi. 1766'da kont, 1911'de prens unvanını aldı. Ailenin küçük erkek çocukları *Festetich* kontları unvanını taşıdılar. Aileden birçok yönetici, diplomat ve general yetişti. (L)

FESTİNASYON i. (fr. *festination*). Nöroloji. Öne döşmemek için yürüyüşün hızlanması. (Parkinson hastalığının belirtisidir.) [L]

Festin de l'Araignée (*Örümceğin Ziyafeti*), Gilbert de Voisin'in bir tabloluk balesi. H. Fabre'ın *Souvenirs* (Hatıralar) adlı eserinden esinlenen balenin müziğini A. Roussel besteledi. İlk olarak, 1913'te Léo Staats'ın koreografisi ile Arts tiyatrosunda temsil edildi. 1923'te Paris'te Opéra-Comique'te tekrarlanan bu bale, 1939'da Aveline'in koreografisi ile Paris operasının repertuvarında yer aldı. Bale, örümceğin ağına düşen böceklerin acınacak hayatını dile getirmektedir. Eserin sonunda, peygamber devesi denen bir böcek, örümcekten, böceklerin öcünü almaktadır. Bale, bestecinin orkestra için düzenlediği süit ile, senfonik bir eser olarak ayrıca başarı kazandı. (L)

FESTİNİOG veya **FFESTİNİOG**, Büyük Britanya'da kasaba, Galler ülkesinin kuzey-

doğusunda (Merionethshire); 6 700 nüf. önemli arduvaz ocakları. (L)

FESTİNO. Mant. İskolastiklerin, ikinci şekilde bir tasımı hatırlatmak için kullandıkları terim. Bu ikinci şekilde, tasımın büyük önermesi, tümel olumsuzdur (*e*); küçük önermesi, tikel olumsuzdur (*i*); sonurgu ise tikeldir (*o*). Buradaki *f* harfi, bu tasımın, birinci şekildeki *ferio* kipine indirgendiğini gösterir; *s* harfi de, bu indirgenmenin, büyük önermenin basit evirme ile evrilmesi yoluyle yapılması gerektiğine işaret eder. Örnek: «Âdil olan kıskanç değildir. Oysa bazı bilginler kıskançtır. Demek ki, bazı bilginler âdil değildir.» (L)

FESTİVAL i. (fr. k.). Dönemleri, yapıldığı çevre, katılanların sayısı veya niteliği, programda yer alan eserler bakımından özel önemi olan konser dizisi veya sanat gösterisi: *Opera, İstanbul'dan sonra Salzburg musiki festivalinde verilecek* (H.E. Adıvar). ‖ Belli bir sanata veya sanatçıya ayrılmış gösteri serisi: *Japon filimler festivali.* ‖ *Argo.* Gülünç durumları ve kişileri nitelerken kullanılır: *Konferans değil festivaldi. Adam festival.*

— ANSİKL. Müz. En eski *festival*'ler XVIII. yy. da İngiltere'de yapılırdı. Bu gelenek XIX. yy.da da Narwich (1824) ve Leeds (1874) festivallleri ile devam etti. Almanya'da 1845 yılında Bonn'da yapılan Beethoven ve üç Bach festivalinin ünü zamanımıza kadar geldi. Berlin (1901), Eisenach (1907), Leipzig (1911). Wagner ise eserleri için Beyreuth'ta düzenlenen gösteriler hakkında daha 1876 yılında «sahne festivali» deyimini kullandı.

İkinci Dünya savaşından önce germen ve anglosakson ülkelerinde yerleşmiş olan festival geleneği 1946'dan itibaren Avrupa'da gittikçe gelişerek yayıldı. Savaştan sonra geleneksel büyük festivaller, faaliyetlerine tekrar başladı: Bayreuth (temmuz-ağustos: Wagner'in müzikli dramları), Salzburg (ağustos: Mozart, R. Strauss, senfonik konserler), Luzern (ağustos-eylül: senfonik konserler). 1946'dan sonra düzenlenen festivallerden Münih (ağustos: operalar), Berlin (eylül-ekim: operalar, her çağ ve eğilimde senfonik konserler), Donaueschingen (ekim: öncü çağdaş müzik), Viyana (mayıs-haziran: bale, konserler, operalar), Cuenca (kutsal hafta: dinî müzik), Aix-en-Provence (temmuz: Mozart operaları, eski ve yeni senfonik müzik konserleri), Saint-Maximin-du-Var (temmuz: klasik fransız müziği ve org), Besançon (eylül: konser müziği), Menton (ağustos: oda müziği), Saint-Paul-de Vence (ağustos: öncü çağdaş müzik), Strazbourg (haziran: senfonik konserler), Royan (Paskalya yortusu günleri: öncü çağdaş müzik), Auch (haziran: org müziği, oda müziği), Edinburgh (eylül: operalar, baleler senfonik konserler), Glyndebourne (mayıs-haziran: operalar), Floransa (mayıs: operalar, konserler), Venedik (eylül: çağdaş müzik), Perugia (eylül: dinî müzik), Lizbon (mayıs-haziran: opera, konser, bale), Varşova (ekim: öncü çağdaş müzik), Zagrep (mayıs: öncü çağdaş müzik) festivallerini saymak gerekir. 1933'ten beri yaz aylarında yapılan Jacob's Pillow (Massachusetts, A. B.D.) festivalinin dışında her yıl birçok dans festivali düzenlenmektedir: İtalya'da 1958'de başlayan Spaleto'da İki-Dünya festivali (haziran), Fransa'da 1962'de başlayan Baux-de-Provence (temmuz) ve 1963'te başlayan milletlerarası Paris dans festivali (kasım), Atina (haziran-ağustos), Varna (Bulgaristan), 1964'te başlayan Hammamet (Tunus, haziran - ağustos) ve Lübnan'da Baalbek festivallerinde de zengin bale ve folklor programları yer almaktadır.

— Sine. Sayılması gerekli olan milletlerarası festivaller şunlardır: Venedik (*Mastra Internazionale d'Arte Cinematografica*, 1932'den 1935'e kadar biennal gösterisi, sonra yıllık), Brüksel (1935 Dünya fuarından beri, Cannes 1948'den beri), Locarno (1946'dan beri), Karlovy Vary (1946'dan beri Marianské Lazne'de, sonra Zlin'de ve 1950'den bu yana Korlovy Vary'de), Edinburgh (1946'dan beri), Berlin (1951'den beri) v.b.

— Tiyat. İlk dramatik festival, Fransa'nın Orange şehrinde (1869) yapıldı. Fakat dramatik festivallerin gelişmesini sağlayan J. Copeau'dur. Nuits-Saint-Georges'da (1925), Chartres katedralinde (1927), Domrémy bazilikasında (1938), Hôtel-Dieu de Beaume'da (1943) düzenlediği festivallerle tiyatro eserlerinin itibarını yükseltti.

Bundan sonra bu çeşit festivaller çoğaldı: Avignon (1948), Aix-en-Provence (1948), Arles (1953 festivalleri en önemlileridir. Paris'te 1954'ten beri her yıl, yabancı tiyatro topluluklarının katılması ile bir milletlerarası festival düzenlenmektedir (Théâtre des Nations). Dış ülkelerde yıllık Berlin ve Venedik festivallerinde tiyatroya önemli yer ayrılır. Stratford-sur-Avon festivalinde ise (1879'da faaliyete geçti) yalnız Shakespeare'in eserlerine yer verilir. S.S.C.B. de dram festivalleri daha çok tiyatro toplulukları arasında bir yarışma şeklindedir.

● *Türkiye. Festival* kelimesi Türkçeye ilk defa 1931'de İstanbul'da toplanan İkinci Balkan konferansı dolayısıyle Beylerbeyi sarayında düzenlenen Balkan Oyunları festivali ile girdi. Türkiye'de ilk tiyatro festivali Devlet tiyatrosu tarafından (mayıs 1959) Antalya'da Aspendos anfisinde düzenlendi. O tarihten itibaren her yıl aynı yerde yerli ve yabancı klasik oyunlar oynanmaktadır. Devlet tiyatrosu ayrıca İstanbul Sanat festivaline (1961), Girne (Kıbrıs) festivaline (1961), Ordu İli Kültür ve Sanat festivaline (1964), Bursa festivallerine (1964, 1965 sadece bale resitaliyle), Akşehir Nasrettin Hoca festivaline (1966), Bergama kermesine (1967, 1968), Amasya festivaline (1968) katıldı. Devlet tiyatrosu 1948, 1949, 1950 ve 1951 yıllarında Ankara'da bir Türk - İngiliz Müzik festivali düzenledi; opera orkestrası türk ve ingiliz bestecilerinin eserlerini çaldı, ayrıca oda müziği konserleri verildi. 1957, 1958 ve 1959 yıllarında Üniversiteliler Müzik derneğince Ankara Müzik festivali düzenlendi.

Bu arada iki yıl (1964-1965) özel topluluklarca yapılan Ankara Müzik festivali ile Boğaziçi Müzik festivali devam ettirilemedi.

Türkiye'de ilk filim festivali 1948'de, Yerli Filim yarışması adıyle Yerli Filim Yapanlar cemiyetince düzenlendi. 1953'te, Türk Filim Dostları derneği, 1959'da, Türk Sinema Sanatçıları derneği ile İstanbul Gazeteciler cemiyeti filim festivali yaptılar.

Son yıllarda, 1964'ten bu yana düzenlenegelen Antalya Filim festivali ile 1969'dan bu yana yapılan Adana «Altın Koza» Filim festivalinden başka, kısa filim şenlikleri de görülmektedir: 1967'de başlıyan Hisar Kısa Filimler yarışması ve Genç Sinemacılar topluluğunca Ankara ve İstanbul'da düzenlenen Devrim Sineması şenliği (1970). Ayrıca çeşitli derneklerce değişik konularda diğer bazı festivaller de yapılmaktadır.

Yabancı ülkelerdeki filim festivallerinde ödül almış başlıca eserler şunlardır: 1. uzun filimlerde, Metin Erksan'ın yönettiği *Susuz Yaz* (1963) filmi [1964 Berlin Filim şenliği büyük ödülü (altın ayı)]; yine M. Erksan'ın *Yılanların Öcü* (1962) filmi [1966 Kartaca Sinema gününde şeref madalyası]; Atıf Yılmaz Batıbeki'nin *Ah Güzel İstanbul* (1967) filmi [Bordighera (İtalya) Milletlerarası Mizah şenliğinde jüri özel armağanı (1967)]. 2. Kısa filimlerde, Ş. Eczacıbaşı ile P. Biro'nun *Renk Duvarları* (1962) filmi [1963 Bergamo Sanat şenliğinde mansiyon ve 1964 Avrupa Konseyi Eğitim ve Kültür filimleri yarışmasında üçüncülük]; Adnan Benk'in *Ben Asitavandas* (1966) filmi [1966 Padova Filim şenliğinde ikincilik ödülü]. (LM)

FESTON i. (fr. k.). Bk. FİSTO.

FESTON i. (fr. k.). Jeol. Aşma örtüsü karşı kenarının çizdiği kavis. (Aşma örtüsü, eski senklinal yerlerde, antiklinal yerlerde olduğundan daha uzaklara kadar ilerler ve ancak bir engelle karşılaşınca durur.)

— Jeomorfol. Toprak akması etkisiyle, gevşek hamur içerisindeki kayaların genellikle aldığı kavisli konum. (L)

FESTUS (Pompeius). Bk. POMPEİUS FESTUS.

FESÜPHANALLAH ünl. (ar. *fe-subḥān-Allāh*, «Tanrı'yı her türlü noksanlardan tenzih ederim»). Şaşkınlığı belirten ünlem: *Fesüphanallah* [...] *Dünyada böyle kadın var ha!* (R. H. Karay). — *Fesüphanallah, canım biz bunları şubeye getirip göstermedik mi?* (M. Ş. Esendal). [M]

FEŞAFEŞ veya **FEŞÂFÂŞ** i. (fars. k.). *Esk.* Okun havada uçarken çıkardığı ses. ‖ Hışırtı: *Bir Feşâfeş mukaddemesi Firdevs hanımın ilerlediğini haber verdi* (H.Z. Uşaklıgil). ‖ *Feşâfeş-kâr*, hışırtı çıkaran: *Bir terennüm-i feşâfeşkâr ile geçerek* (H.Z. Uşaklıgil). ‖ *Feşâfeş-i dâmân*, etek hışırtısı: *Pür etti kûçeyi sit-i feşâfeş-i dâmân / Erişti zirve-i Nahîd'e çın-çın-ı halhal* (Nedim). ‖ *Feşâfeş-i deryâ*, denizin hışırtısı. ‖ *Feşâfeş-i tîr*, okun sesi.

—FEŞAN sıf. Bk. —EFŞÂN.

FEŞÂN i. (fars. k.). Mus. Bir vuruş şekli. (M)

FEŞFEŞE i. (fars. k.). *Esk.* Hışırtı, fışırtı: *Yine deniz uzak bir feşfeşe ile mahrem neşideler söylüyor* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

FEŞMEKÂN i. *Falan feşmekân* sözünde geçer. Bk. FALAN. (M)

F.E.T. i. (ing. *Field Effect Transistor* deyiminin kısaltması). Elektron. Alan etkili transistor. Bk. TRANSİSTOR. (L)

FET veya **FOETH** (Afanasi Afanasiyeviç), rus şairi (Novoselki, Mtsensk yakını 1820 - Moskova 1892). Gerçek soyadı ŞENŞİN'di. «Sanat sanat içindir» ilkesinin ateşli bir taraftarıydı. Ses uyumu ve ince tabiat duygusuyle yüklü birçok güzel şiir yazdı. Bunlar *Liriçeskiy Panteon* (Şiir Pantheon'u) [1840] ve *Veçernie Ogni* (Akşam Kızıllıkları) [1891] adlı kitaplarda yayımlandı. (L)

FETÂ sıf. (ar. *fetā*). *Esk.* Delikanlı, yiğit, mert: *Lâ fetâ illâ Ali*, Ali'den başka yiğit yoktur. ‖ Eli açık, cömert. (M)

FETÂNET i. Bk. FATÂNET.

FETAVÂ veya **FETÂVÎ** çoğl. i. (ar. *fetvā*'dan, *fetāvā* veya *fetāvī*). *Esk.* Fetvalar.

— Tar. *Fetavâ-yi Âlemgîrî*, Hindistan hükümdarı Âlemgîr'in kanun yerine geçen fetvaları. (M)

FETCH i. (ing. k.). Denizbilim. Rüzgâr karadan estiği zaman dalgaların daha fazla yükselmeden aynı seviyede kalmağa başladıkları mesafe: Kuzey Atlas okyanusunda fetch'in uzunluğu 600-900 mil arasında değişir.

— Bayınd. Bir su setinde, buraya çarpan dalgaların yüksekliğini artıracak şekilde rüzgârın etkileyebileceği maksimum uzunluk. (L)

FETEHAT çoğl. i. (ar. *fertha*'dan *fetehāt*). *Esk.* Arap alfabesinde yazılmayan (*a, e*) ünlülerini karşılamak üzere harflerin üzerine konulan üstün işaretleri. (M)

Fêtes Galantes, Verlaine'in *Poèmes Saturniens*'den (1866) sonra yayımlanan ikinci kitabı (1869). Şairin her iki kitabında Parnasse okulu etkilerine rastlanır. Ancak, ikincisinde, Parnasse şiirinden bir uzaklaşma ve daha sonraları Verlaine'in iyice benimseyeceği müziğe bir yaklaşma görülür. O sıralar moda olan Watteau'nun tablolarını andıran bu şiirlerde, XVIII. yy.'daki ikinci sınıf ustaların sık sık ele aldığı şehvet ve melankoli konuları işlenir. (L)

FETEŞTİ, Romanya'da şehir, Muntenia'da (Köstence bölgesi), Tuna'nın sol kıyısında, «Balta-Ialomitei» adlı büyük adanın karşısında, Calaraşi'nin aşağı kesiminde; 11 900 nüf. Bükreş-Köstence demiryolu hattının Tuna'nın ilk kolunu aştığı köprünün başlangıcı. (L)

FETEYÂN ikil i. (ar. *fetā*, genç'ten *feteyān*). *Esk.* İki genç. ‖*Mec.* Gece ve gündüz, sabah ve akşam. (M)

FETH i. Bk. FETİH.

FETH (Ebu Nasr bin Muhammed, EL—), arap yazarı (Granada, ? - Merrakûş 1134). Ebül Hasan Ali bin Sarrac'tan ders aldı. Bir ara Granada şehrinde kâtiplik yaptı. İçkiye düşkündü; serseri bir hayat yaşadı. Eserleri: *Kalaid-ül-İkyan fi Mehasin-il-A'yan* (İlerigelenlerin İyiliklerini Anlatan Dizi). Bu eser, bir nevi biyografi ansiklopedisi özelliğini taşır. *Matmah-ül-Enfüs ve Masraf üt-Te'annüs fi Mulak-il-Ehl il Endalüs* (Endülüs Halkının en Güzel Hikâyelerinde İnsanlara Bakış Yeri ve Arkadaşlık Alanı) önceki eserin ilâvesidir. *Makama* (Küçük Hikâyeler), *Bidayet-ül-Mahasin ve Gayet-ül-Mahasin* (İyiliklerin Başlangıcı ve İyiliklerin Gayesi), *Mecmu'ı Resailihi* (Bütün Risaleleri). [M]

FETHA i. (ar. *fetḥa*). *Esk.* Arap alfabesinde yazılmayan, kısa (*a, e*) ünlülerini karşılayan ve kelimenin üst tarafına konulan üstün işareti. ‖ *Fetha-i hafife, e* ünlüsünü karşı-

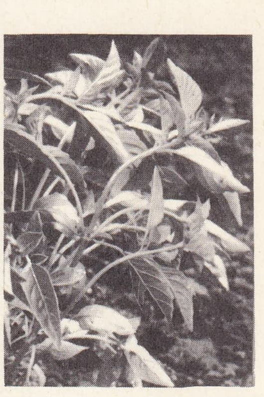

fesleğen

Tayyarecî FETHİ BEY
(Servetifünun koleksiyonu)

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

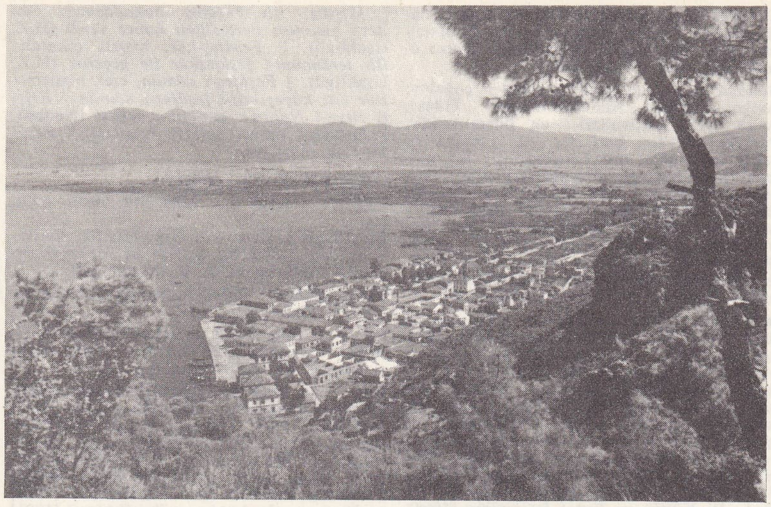

FETHİYE ilçe ve limanın genel görünüşü

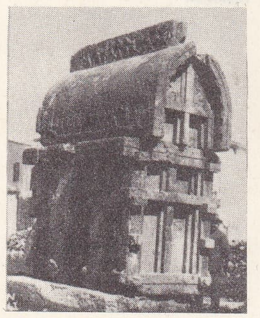

FETHİYE payeli mezar anıtı

layan hareke. ‖ *Fetha-i sakile, a* ünlüsünü karşılayan hareke.

— Anat. Aralık, ağız, delik.

— Dil bil. Arap gramerinde bir ünsüzün *a* veya *e* ünlüsü ile hecelenmesi gerektiğini belirtmek için ünsüzün üzerine konulan işaret (´) [Osmanlıcada *üstün* de denirdi.]

◆ **Fethateyn** ikil i. Bir kelimede arka arkaya gelen iki üstün. (M)

FETH ALİ ŞAH (Baba Han da denir), Kaçar sülâlesinden iran şahı (?, 1771 - Isfahan 1834). Amcası Aka Muhammed Şah'ın halefi olarak 38 yıl hüküm sürdü. Amcası Aka Muhammed'in öldürülmesi üzerine bozulan ordunun idaresini Mirza Muhammed Han Kaçar eline almıştı. Feth Ali, Şiraz'dan Tahran'a gelince şah ilân edildi, fakat tahta bir yıl sonra çıktı. Kardeşlerini bertaraf ettikten sonra saltanatını Horasan büyüklerine kabul ettirdi ve hâkimiyet sahasını Horasan'a kadar genişletti. Ruslar ile yaptığı savaşta Gürcistan'ı kaybetti, Gülistan anlaşması ile burasını Ruslara bıraktı (1813). Napolyon'dan yardım alamayınca İngiltere'ye yaklaştı. İngiltere de kendisine sir John Malcolm, sir Harford Jones Byrges ve sir Gore Ouseley'i elçi olarak gönderdi. Afganistan kralı şah Mahmud'un kışkırtması sonucunda çıkan Horasan ayaklanmasından sonra Herat'ı zaptetti (1813), fakat muhafaza edemedi. Oğlu Abbas Mirza'nın teşviki ile Rus çarı Aleksandr'ın ölümünden faydalanarak Gürcistan'ı almak istedi (1816). Fakat Abbas Mirza'nın Gence yakınındaki Abbasâbâd önünde rus generali Paskeviç'e yenilmesi sebebiyle bunu başaramadı. Türkmençay anlaşması ile Erivan ve Nahçıvan'ı Ruslara bıraktı (1828). [M]

Fetha - nagast (*Kırallar hukuku*), eski Kıpti dinî kurallarından derlenmiş din yasası. Habeşistan'da yargılamalar XX. yy. a kadar bu yasa'ya göre yapılırdı. (L)

FETH bin HAKAN, arap tarihçisi ve halife Mütevekkil'in nedimi (öl. 861). Vezir Ubeydullah bin Yahya ile birlikte halifeye tesir ederek, halifenin ikinci oğlu Mutaz'ın tarafını tuttu ve küçük oğlu El-Muntasır'ın veraset dışı bırakılması için çalıştı. Daha sonra halife tarafından türk emîri Vâsıf'ın Isfahan ve Media'daki mallarını almakla görevlendirildi. Fakat Vâsıf bunu öğrenerek El-Muntasır ile birleşti ve bir darbe hazırladı; halife Mütevekkil ve halifeyi korumağa çalışan Feth öldürüldüler (861). [M]

FETHETMEK geçl. bİş. f. (ar. *feth*, açma ve türk. *etmek*'ten *fethetmek*). Bir ülkeyi silâh zoruyle ele geçirmek: *Anadolu kıtasını yarıp geçerek ve birçok beldeyi fethederek Akdeniz boğazına geldi* (Cevdet Paşa). [M]

FETHİ (Mehmed Ali). Bk. MEHMED ALİ FETHİ *Osmanbeyzade.*

FETHİ ALİ Ahundzade. Bk. AHUNDZADE FETHİ ALİ.

FETHİ BEY. Bk. OKYAR (Fethi).

FETHİ BEY (Süleyman), türk albayı (öl. İzmir 1919). Şeyh İzzi Efendinin oğlu. Harbiyeden kurmay yüzbaşı olarak çıktı (1899). Basra ve Hicaz'da askerî görevlerde bulundu. Harbiye nezareti müsteşar muavini oldu (1912). Albaylığa yükseldi (1914). Bir ara Umuru Mehakim müdürlüğünde ve Askerî teşrifat görevlerinde bulundu. Tedavi için Wiesbaden kaplıcalarına gitti (1916); dönüşte İzmir'deki Dördüncü kolordu askerlik şubesi reisi oldu. İzmir'in işgali sırasında Yunanlı askerlerce «Yaşasın Venizelos» diye bağırmağa zorlandı; buna karşı geldiği için öldürüldü (15 mayıs 1919). [M]

FETHİ BEY Tayyareci, ilk türk şehit hava subayı (İstanbul 1891-Taberiye 1913). Bahriye mektebini bitirdi (1907). Havacılık konusunda çalışmalar yapmak için İngiltere'ye Bristol uçak fabrikasına gitti (1911). Türkiye'ye döndükten sonra rütbesi yüzbaşılığa yükseldi. İstanbul'da çeşitli uçuş gösterileri yaptı. Fransız havacısı Dancourt'un, 1913'te İstanbul yoluyle Kahire'ye doğru uçma projesi, uçağının Toroslar'da parçalanması sebebiyle yarım kalınca, bu projenin türk havacılarınca yapılması düşünüldü ve bu düşünce Fethi ve Nuri Beylere teklif edildi. Fethi Bey ve yardımcısı Sadık Bey Blériot tipi, *Muaveneti Milliye,* Nuri Bey ve yardımcısı ise aynı tip *Prens Celâleddin* adlarını taşıyan uçaklarla büyük sevgi gösterileri arasında yola çıktılar (şubat 1913). Hava şartlarının son derece bozuk olması sebebiyle Nuri Bey ve yardımcısı geri döndü; Fethi ve Sadık Beyler Şam'a kadar başarıyle uçtular. İstanbul - Eskişehir - Konya - Ulukışla - Adana - Halep - Humus - Beyrut - Kudüs yoluyle Kahire ve İskenderiye'ye uçacaklardı. Şam'dan sonra birkaç yere daha uğradılar. Ancak uçakları Taberiye ilçesinin Şimriye bucağı çevresinde bilinmeyen bir sebeple düşerek parçalandı. İki havacının ölümü ülke çapında bir üzüntü yarattı; hatıralarına türküler yakıldı, şiirler yazıldı; İstanbul'da Fatih parkında kırık sütunlu bir anıt dikildi. (M)

Feth-i İslâm, Osmanlılar devrinde Tuna ırmağı üzerindeki Kladova kasabasına yakın bir kale. (M)

FETHİ PAŞA Rodosizade. Bk. AHMED FETHİ PAŞA, *Rodosizade.*

FETHİYE sıf. (ar. *feth*, açma'dan *fethiyye*). *Esk.* Fetih ile ilgili. (Fethî'nin dişili.) ‖ i. Kadın adı.

— Ed. *Esk.* Fetih hakkında yazılmış kasidelere verilen ad. (M)

FETHİYE, esk. **Meğri** veya **Makri,** Akdeniz bölgesinde (Muğla ili) ilçe merkezi kasaba; 10 826 nüf. Aynı adı taşıyan körfezin kıyısında Muğla'ya 165, Aydın'a 290 km uzaklıkta. Zaman zaman şiddetli depremlere uğramıştır. Çevresinde ilkçağ şehrine ait kalıntıların tabiî plajlara sahip olmasından dolayı turistik önemi artmıştır. — *Fethiye ilçesi,* 3 059 km²; 82 379 nüf; Merkez, Eşen, Kemer, Seki, Üzümlü bucaklarına ayrılmıştır. 83 Köyü vardır. Krom yatakları.

— Tar. Anadolu'nun güneybatısında eski Likya bölgesi sınırları içinde bulunan şehrin bilinen en eski adı Telmessos'tur. Likçe kitabelerde, kaya mezarlarında ve M. Ö. V. yy. a ait sikkelerde de *Telebehi* olarak geçmektedir. Bu bakımdan şehrin M. Ö. V. yy.-dan çok önce iskân edilmiş olduğu sanılıyor. Şehir M. Ö. 362'den önce Likya prensi Perikles tarafından ele geçirildi. Büyük İskender Likya bölgesine gelince şehir karşı koymadan teslim oldu. (M)

Fethiye Arkeoloji müzesi, Fethiye'de 1965'te kurulan müze. Eserler, iki büyük salonda sergilenmiştir: birinci odada: Tlos'tan gelen mezar anıtının parçaları, mezar stelleri, adak stelleri, sütun kaideleri, pithos'lar, likyia, roma ve bizans devirlerine ait pişmiş toprak vazo ve heykelcikler vardır. İkinci odada: çeşitli devirlere ait sikke koleksiyonu, büyük bronz el, tarihöncesi ve sonrası devirlere ait kadın süs eşyaları, mermerden yapılma Knidos tipindeki Afrodit heykelcikleri, ütüler, tahtadan yapılma boyalı kadın heykeli, rum ve musevi eserleri ile Roma imparatoru Hadrianus'a ait olması muhtemel bir de portre baş vardır. (M)

Fethiye camii, esk. **Pammakaristos,** İstanbul'da Çarşamba'ya giden yolun kıyısında cami. Bizans devrinde kilise olarak yapıldı. Binanın batısındaki kısım Andronikos II Palaiologos devrinde, yüksek bir memur olan Mikhael Dukas Glabas'ın karısı Maria Dukena tarafından, kadın manastırı olarak yaptırıldı. İlk kilisenin kuruluş yılı kesin olarak bilinmiyor. Skarlatos, Bizantinos ve Sotiriu binanın büyük Domestikos İoannes Komnenos ve karısı Anna Dalasse-

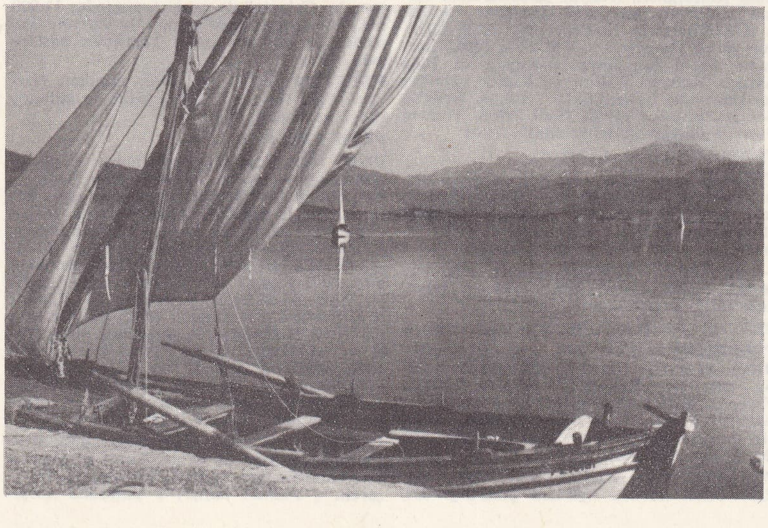

FETHİYE körfezi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

ne tarafından yaptırıldığını yazarlar. Latin saldırıları sırasında bakımsız kalan kilise 1294'te imparator Mikael Palaiologos'un yeğeni protostrator Mikael Dukas Glabas tarafından yeni baştan onarıldı. Mikael ölünce karısı Maria Dukena, kocasının hatırasına parakklesion kısmını binaya ek olarak yaptırdı. Binanın biri merkezde olmak üzere dört absidi ve altı kubbesi vardı. Sonradan merkezdeki absidle solundaki kaldırıldı, mihrabı güneye bakan yayvan kubbeli kısım binaya eklendi. Bina 1456 yılına kadar kadın manastırı olarak kullanıldı, sonra patrikhane oldu. Murad III tarafından camiye çevrildi. Binaya absidin mihverine rastlayan kapıdan girilirdi. Küçük ve etrafı pencereli kubbeyi taşıyan kuzey galeri dış narteksi meydana getirdikten sonra parakklesion'da son bulur. Gerek yan galeriler, gerek iç ve dış galerilerdeki direkler, basık kemerler binayı sıkıcı bir duruma sokar. Fethiye camiinin ana kubbelerinden en büyüğü 5 m çapındaki merkez kubbedir. Mabedin absid kısmı, binanın camiye çevrilmesi sırasında değiştirildi, bir de mihrap eklendi. Kilisenin yapımında bakışıma hiç yer verilmedi. Dış narteksi yapan galerileri örten tonozlar basık ve yayvandır, çapları birbirlerinden farklıdır. Binanın en önemli bölümü Maria Dukena tarafından yapılan parakklesion'dur. Ortasında etrafı tam kavisli ve on iki penceresi olan tamburlu bir kubbe vardır. Fakat dışla bağlantısı olmayan parakklesion'a bir taraftan büyük kiliseden, bir yandan da üzeri tonozlu galeriden geçilir. Kubbe on iki eşit dilime ayrılmıştır. Parakklesion'un orta ve mozaikli kubbelerinden başka arka tarafında yan yana iki kubbesi daha vardır. Bütün kubbeler birbirlerine benzer, tamburlarındaki pencereler ikinci katı aydınlattıkları için aşağıdan görünmez. Bu kattan parakklesion'a bakan bir pencere boşluğu vardır. Kubbedeki mozaiklerde, ortada İsa peygamberin tasviri görülür. Kubbe dilimlerinin içinde adları başları hizasına yazılmış on iki havarinin resimleri bulunur. Bütün mozaikler XIV. yy. da yapılmıştır. (M)

Fethiye camii, Atina'da Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan cami (1458). Yapı, birçok defa onarım görmesine rağmen ilk plan taslağını korumuştur. Ortada bir kubbe, bunun çevresini kuşatan tonozlar ve köşelere yerleştirilen küçük kubbeler ile örtülüdür. Önünde beş kubbeli bir son cemaat yeri vardır. Cami 1935'te yıktırılmak istendiyse de yapılan teşebbüsler sonunda bundan vaz geçildi. (M)

FETHİYE körfezi, esk. **Makri (Meğri) körfezi,** Anadolu'nun güneybatısında körfez. Körfezi, birtakım ada ve yarımadalar fırtına getiren rüzgâr ve düşman saldırılardan korumuştur. Körfezin içinde de ayrıca birtakım korunmalı koylar bulunur. Doğusunda tepelik bir yarımada ve bir ada (Kızılada - Kavaliere adası) tarafından korunan koy kenarında Fethiye kasabası (esk. *Telmessos*), batıda ince bir dille karaya bağlı Kapı dağı, Domuz ve Tersane adalarının koruduğu Sarsalık koyu, kuzeyde Kızlan adasının koruduğu Göcek koyu bulunur. Fethiye körfezinde kıyı çizgisi ilkçağdan beri bazı değişikliklere uğramış, akarsu alüvyonlarının birikmesi, deniz kenarındaki bazı şehir kalıntılarını içeride bırakmış (körfezin doğu kenarında böyledir); Fethiye yakınlarında karanın biraz alçalmasıyla de bazı eserler (ünlü bir lahit) deniz içinde kalmıştır. Fethiye körfezi denizcilik bakımından çok elverişli olmakla beraber, gerisinde geniş dağlık arazi bulunması yüzünden ardülkesi pek dardır; ancak dolaylarından krom cevheri (Göcek'ten), kereste, meyve (turunçgiller) çıkartılır. Turizm alanında son yıllarda büyük gelişme göstermiştir. (M)

FETHPÛR (veya **FETİHPÛR**) **SİKRİ.** Esk. coğ. Bk. FATEHPUR SİKRİ.

FETHULLAH ARİFÎ EFENDİ, türk şair ve ressamı (öl. 1361). Şirazlı hattat kâtip Derviş Çelebinin oğlu. Kaside ve gazelleri ile Kanunî Sultan Süleyman'ın ilgisini çekti. Elkas Mirza'nın şehnamecisi iken Kanunî Sultan Süleyman kendisinden manzum bir osmanlı tarihi yazmasını istedi. Eseri Farsça olarak altmış bin beyit halinde yazdı (*Ebyat-ı Tarihiye* [Tarih Beyitleri]). Diğer eserleri arasında Hadım Süleyman Paşanın hint seferini anlatan *Sefername-i Süleyman* (Süleyman Sefernamesi) adlı olanı sayılabilir. (M)

FETHULLAH Şirvanlı, türk matematikçisi (Şirvan ? - Kastamonu 1413). Cürcanlı Seyyit Şerif'ten dinî bilgiler, Ali Kuşçu'dan da matematik ve astronomiyi öğrendi. Eserleri: *Haşiye-i Telvih* (Telvih Adlı Eserin Açıklaması); *Haşiye-i Mevakıf* (Mevakıf Adlı Eserin Açıklanması); *Şerh-i Eşkâl-i Tesis* (Tesis Şekillerinin Şerhi). [M]

FETİALİS (veya **FECİALİS**) [fesialis] i. Esk. Rom. Antlaşma ve milletlerarası hukuk kurallarına uymayı sağlamakla görevli rahipler ve yüksek memurlar.

— ANSİKL. *Magister fetialum*'un başkanlık ettiği yirmi *fetialis*'den kurulu heyet gerekli hukukî ve dinî formaliteleri tamamlar, savaşın açılması veya durdurulması şartlarını değerlendirirdi. Roma'nın istediği veya yabancı sitelerin Roma'dan istediği *deditiones*'lere fetialis'ler karar verirdi. Bir *pater patratus papuli romani*'nin yönetiminde fetialis'lerin elçileri (iki veya dört fetialis) düşmana, yaptığı hareketi tamir etmesi için 33 günlük bir düşünme süresi tanırlar, sonra sınırın üstünden mızrak fırlatarak savaşı ilân ederlerdi. İkinci Pön savaşından sonra bu törenler tamamen sembolik hale geldi. Bellone tapınağı karşısında surların dışındaki araziyi düşman toprağı sayarlar ve bu arazi üzerinde savaş ilânı âyinlerini uygularlardı. Fetialis'ler her türlü yetkiden yoksundular, fakat bu kurum M.S. IV. yy.a kadar yaşadı. (L)

FETİH veya **FETH** i. (ar. *feth*, açma). Bir yeri savaşla ele geçirme: *Yeni bir ülkede yem vermek için atlarına / Nice bin atlı kapılmıştı fetih rüzgârına* (Yahya Kemal). *Yalnız Türk illerini birleştirmekle iktifa ediyorlar, başka milletlerin ülkelerini fethe çalışmıyorlardı* (Z. Gökalp). ‖ *Esk.* Başlama.

— *Esk. Feth-i bâb,* kapının açılması, kapıyı açma. ‖ *Feth-i bilâd,* şehirlerin zaptı. ‖ *Feth-i celîl* («ulu fetih»), İstanbul'un fethine verilen adlardan biri. ‖*Feth-i kelâm,* söze başlama. ‖ *Feth-i meyyit (meyit),* otopsi: *Muhafızlığa müracaat edilmiş, feth-i meyit ameliyatı da yapılmıştır* (Atatürk). ‖ *Feth-i mübin,* açık zafer. ‖ *Feth-i müşkilât,* zorlukları halletme. ‖ *Eb-ül-feth* («fetih babası»), Fatih Sultan Mehmed'in lakabı. ‖ *Yevm-el-feth,* Mekke'nin zaptedildiği gün. Kıyamet günü.

— Gram. *Esk.* Harfin üstün (*e* veya *a*) okunması: *Feth-i mim ile, m* harfinin *ma* veya *me* okunmasıyle.

— Huk. *Esk. Fetih hakkı.* Bk. ANSİKL. ‖ *Badel-feth meknuz,* bir yere, müslümanlar tarafından fethedildikten sonra konan define. Bk. KENZ.

— Tar. Bk. İSTANBUL'UN FETHİ.

— Teşk. tar. Osmanlılarda Yeniçeri ocağı ve bu ocağa ait müesseselerin mescitlerinde Fetih suresi okuyanlara verilen ad.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* İslâm hukukunda, yapılan cihat sonucunda *fetih* gerçekleşirse, müslüman olmayanların elinde bulunan bir bölge islâm hâkimiyetine girerse, bunun doğurduğu bazı hukukî sonuçlar söz konusu olur. Fetih «anveten» olmuş, yani zor kullanılarak ve çarpışılarak bölge ele geçirilmiş ise, elde edilen ganimet yanında, toprakların hukukî durumunun ne olacağı meselesi ortaya çıkar. Sünnî mezheplere göre, *ululemr, veliyülemr, imamülmüslimin* gibi adlar verilen devlet reisinin bu durumda seçme yetkileri vardır. Bu toprakları eski sahipleri elinde bırakıp haraç alabilir; sa-

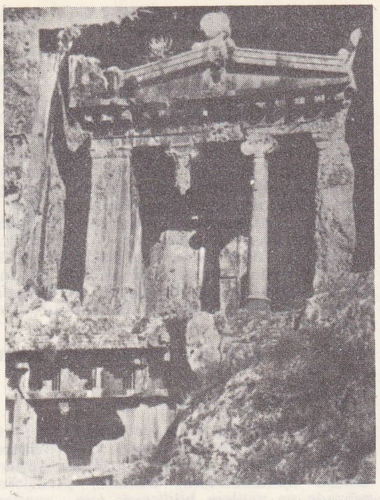

FETHİYE kayaya oyulmuş mezar anıtı

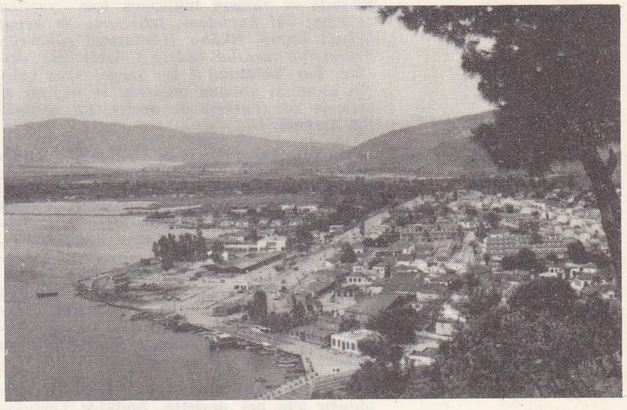

FETHİYE genel görünüşü

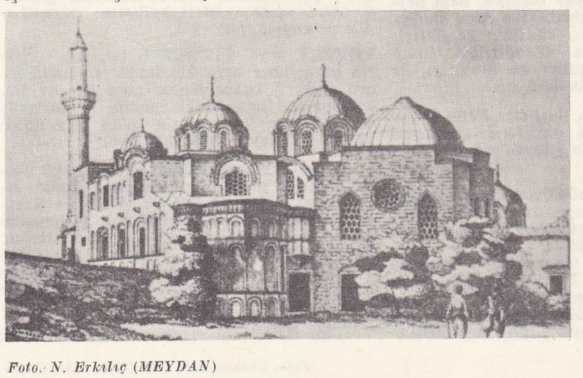

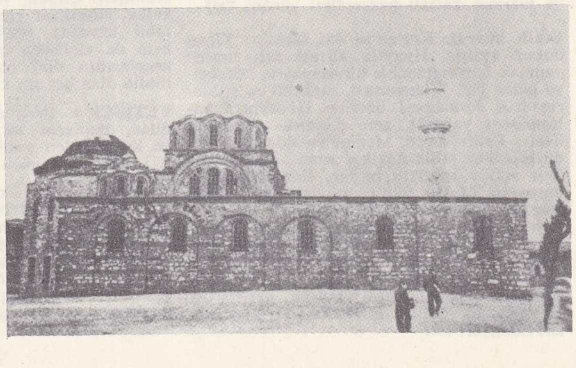

Fethiye camii solda, 1877'deki durumu; sağda kuzeyden görünüşü, 1954 (Son Devir Bizans Mimarîsi adlı eserden)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

François Joseph FETIS

vaşanlar arasında bölüştürebilir veya mülkiyetini Beytülmal'a hasredebilir. İmamiye mezhebinde ise, «meftûhülanve» olan ve «mevat arazi» (ölü arazi) hükmünde bulunmayan topraklar, hiç bir zaman özel mülkiyette bırakılamaz ve kıyamet gününe kadar bütün müslümanlara «vakfedilmiş» gibi olur. Satılamaz, bağışlanamaz. Devletin başkanı bu toprakları kiracı hukukî durumunda olan şahıslara verir ve toplanan kira bütün müslümanların yararına olan işlere harcanmak üzere Beytülmal'a ait olur. Anveten fetholunmayan bölgelere gelince, barış anlaşması yapılmış ise bu hükümler uygulanır. Toprakların, eski sahiplerinin özel mülkiyetinde bırakılacağına dair bir anlaşma hükmü yoksa, veliyülemr bu konuda seçme yetkilerini kullanır. Bk. ENFÂL, FEY, GANİMET.

◆ **Fethî** sıf. *Esk.* Fetih ile ilgili. ‖ İ. Erkek adı. (M)

FETİH ALİ. Bk. FETH ALİ ŞAH.

FETİHNAME blş. i. (ar. *feth*, açma ve fars. *nâme*, mektup'tan *fetih-nâme*). *Esk.* Osmanlılarda kazanılan zaferleri ve alınan yerleri komşu hükümdarlara, hanlara, prenslere, şehzade ve valilere bildirmek için yazılan mektup: *İki kapudanı, fetihname ile kendi oğluna koşup, rikâb-ı Hümayuna gönderüp Preveze'ye vardılar* (Kâtip Çelebi). [Bk. ANSİKL. *Tar.* bölümü.] ‖ Bir şehrin veya kalenin alınışını anlatan manzum ve mensur eserlerin adı (*Fethiye* de denir). Bk. ANSİKL. *Ed. bölümü.*

— ANSİKL. Ed. *Fetihname* türk edebiyatında pek çok örneği bulunan edebî bir türdür. Bazıları *gazavatname* veya *zafername* adıyle kaleme alınmıştır. Sadece bir yerin fethini anlatan fetihnameler bulunduğu gibi (Tâcizade Cafer Çelebi [öl. 1514] *Mahsure-i İstanbul Fetihnamesi* [mensur]; Nabi [1642-1712] *Fetihname-i Kamaniçe* [mensur]; Nihalî [öl. 1618] *Fetihname-i Yemen* [manzum]) bir padişahın veya kumandanın bütün fetihlerini anlatan fetihnameler de vardır (Muradî [öl. 1546] *Fetihname-i Hayrettin Paşa* [manzum]).

— Tar. Eskiden haberleşme imkânları kıt olduğu için her devlette, özellikle Doğu'da fetihname göndermek gelenek haline gelmişti. Osmanlılarda, elde edilen ganimetlerden derlenen hediyelerle beraber gönderilen fetihnameler, türkçe, arapça ve farsça yazılır, baş kısmına ayeti kerime, hadisi şerif veya daha başka arapça cümleler konurdu. Fetihnameleri çok defa resmî memurlar, bazen de âlim veya sanatkârlar yazardı. Meselâ Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethine ait olan fetihnameyi Molla Gürânî'ye yazdırmıştı. (M)

Fetihpûr camii mescidi, Hindistan'da Fatehpûr* Sikri'de Ekber Şah tarafından yaptırılan cami (1602). Bir tepenin yamacında kurulan camiye 130 basamakla çıkılır. 143 × 168 m boyutunda olan caminin dört tarafı bir sıra revakla çevrilidir. Caminin yapımında kırmızı kum taşı ve akmermer kullanıldı. Caminin avlusuna doğu tarafındaki büyük kapıdan girilir. Kapının üstünde, küçük kubbenin örttüğü mermer kafesli bir galeri ve arkasında daha büyük kubbeler vardır. Avlunun batı tarafında Selim Çişti ile torunu İslâm Hanın türbeleri bulunmaktadır. Selim Çişti'nin türbesi tamamıyle mermerden yapılmıştır. Geometrik şekillerle süslü ve mermer kafesli pencereleri vardır. (M)

Fetih suresi, Kur'an'ın 48. suresi. Yirmi dokuz ayettir. Hicretin altıncı yılı umre* yapmak için kalabalık bir cemaatle Mekke'ye giden Hz. Muhammed, mekkeli müşriklerin izin vermemesi üzerine Hudeybiye anlaşmasını yaparak geri dönmek zorunda kaldı. Fetih suresi Medine'ye dönerken indirildi. Sure «Biz hakikat sana apaşikâr bir feth açtık» ayetiyle başlar. Bazı tefsirciler bu ayetin Mekke fethini müjdelediğini kabul ederler. Fakat tefsircilerin çoğu ise bu ayetle anlatılmak istenen fethin Hudeybiye antlaşması olduğu kanaatindedirler. Çünkü Hudeybiye antlaşması müslümanlar için bir zafer olmuştur. Surenin diğer ayetlerinde Allah'ın müslümanlara yardımı hatırlatılır ve yakın bir gelecekte Mekke'yi fethedecekleri bildirilir. (M)

FETİL i. (ar. *fetil*, bükülmüş'ten). Fitil. Örgü.

◆ **Fetîle** i. *Esk.* Fetîl'in dişili. *Nur aldı fetîle-i seherden* (Şeyh Galib). ‖ *Fetîle-i gîysû*, saç örgüsü.

— Bot. *Esk. Fetîle-i hacer*, dağ keteni. (M)

FETİS (François Joseph), belçikalı müzik bilgini ve müzikçi (Mons 1784-Brüksel 1871). 1821'de Paris konservatuvarına öğretmen olarak getirildikten sonra 1827-1835 arası *Revue Musicale*'i (Müzik Dergisi) çıkardı. Konservatuvar kitaplığında birkaç yıl yönetmen olarak bulundu, sonra Brüksel konservatuvarına yönetmen olarak çağrıldı (1833). Orada eğitim düzenini yoluna soktu, ayrıca kral kilisesine de müzikbaşı oldu. 1835'te *Revue Musicale, Gazette Musicale* ile birleşti. 1845'te Belçika Krallık akademisi üyeliğine kabul edildi. Bestelerinin çoğu kayboldu. Yazdıkları içinden piyano parçalarını (1818-1823), *L'Amant et le Mari* (Sevgili ve Koca), *Le Bourgeois de Reims* (Reims'li Burjuva) gibi opera-komiklerini, dinî eserleri içinde *missa* ve *Requiem*'ini, 3 beşli (1865), 1 altılı, iki senfoni, bir flüt konçerto'sunu saymak gerekir.

Eserinin kuramsal bölümü öneminden bir şey kaybetmemiştir. Armoni (1824, 1844), kontrapunta ve fuga (1824) ile ilgili ders kitapları; eşlik (1829), piyano (1837), şarkı (1837) veya ilâhi (1843) ve solfej metotları yazdı. Müzik bilgini olarak *Revue Musicale* ve *Revue et Gazette Musicale de Paris*'de çıkan makaleleri, Belçika akademisine sunduğu raporlar, *Histoire Générale de la Musique* (Genel Müzik Tarihi) [5 cilt, 1869-1876] ve *Biographie Universelle des Musiciens et Bibliographie Générale de la Musique* (Müzisyenlerin Hayatları ve Genel Müzik Bibliografyası) adı altında, müzik sanatçıları ve eserleri konusunda 1835-1844 arası yazdığı 8 ciltlik, ünlü bir eseri vardır.

Beste yapmayı sevdiği halde, daha çok bir kuramcı olarak tanındı. Geniş bir sentez'e varabilmek, «müzik bilgilerinin tüm bir ansiklopedisi»ni gerçekleştirebilmek için öğretici kitaplarına temel olarak pratik ögeleri ve tarih bilgilerini alır. Ansiklopedi'nin planını da düzenledi. Müzik bilgininin eseri bugün bile büyük bir değer taşır. Bazıları sonradan kaybolmuş belgelere dayanan uzun bir çalışmanın sonucu olan *Biographie Universelle* (Evrensel Biyografi) bir bilgi madeni olarak değerini korumaktadır. (L)

FETİŞ i. (lat. *facticius*, tabiî olmayan, yapma şey > portekizce *feitico*, peri, büyü'den fr. *fétiche*). Sahibine uğur getirdiğine ve tabiatüstü özellikler taşıdığına inanılan nesne veya hayvan: *Konsolların üstünde, raflarda meçhul ve iptidâî bir dinin fetişlerine benzeyen hayvanlar...* (A. H. Tanpınar). ‖ *Mec.* Kendisine bir nevi tapınma duygusuyle bağlanılmış kimse veya nesne.

— ANSİKL. İnsanların bâtıl inançları bakımından yararlandıkları bütün tabiî ve sunî nesneleri belirtmek için günlük dilde *fetiş* kelimesi kullanılır. Fetişlerin cinsini ve sayısını belirlemeyi sağlayacak bir kural yoktur. Hayvan organları, madenler, taşlar, deniz kabukları, üzerine kabartmalar yapılmış ve boyanmış tahta parçaları, hayvan kılları, fetiş yapımına elverişli maddelerdir. Böylece, özellikle «animist» dinlerdeki tapınma nesneleri fetiş sayılır. Bundan ötürü, kelimenin kullanılışında bir karışıklık ortaya çıkmıştır. Çünkü, «fetiş» denince, hem heykeller, sihirli bir karışım ihtiva eden kaplar, tabiî nesneler (taşlar, bitkiler, kemikler); hem de «fetişist» diye adlandırılan insan gruplarının dinî davranış ve kuralları ile ilintili olan her şey kastedilir. (L)

FETİŞÇİ i. (*fetiş*'ten *fetiş-çi*). Fetiş yapabilen, bunların etkili olmalarını sağlayan ve kendisinden yardım isteyenlere bu fetişleri sağlayan büyücü.

— ANSİKL. Afrika medeniyetlerinde, *fetişçiler* önemli bir rol oynamıştır. Bunlar, ortaçağ avrupasındaki büyücüleri hatırlatır. Fetişçinin esrarlı bir şekilde yetiştiğine inanılır. Hayatı hakkında ilgi çekici ve etkileyici hikâyeler anlatılır. Tıpkı büyücülere karşı olduğu gibi fetişçilere karşı da hem korku hem de saygı duyulur. Çünkü fetişçi bir kimseyi öldürebilir veya yaşatabilir; neden-

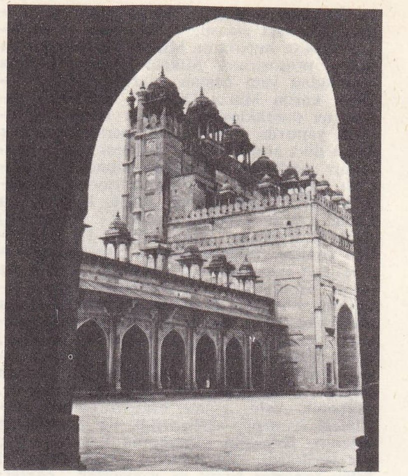

Fetihpûr camii mescidi, Agra, Hindistan

lerini ev kötü ruhları ortadan kaldırarak hastalıkları iyileştirebilir. Aynı nedenlere ve kötü ruhlara dayanarak bir kimseyi hastalığa yakalatabilir. Ustalığı psişik gösterilere ve ampirik ilâç bilgisine dayanır. (L)

FETİŞİST sıf. (fr. *fétichiste*). Fetişizme ilişkin: *Fetişist din.*

◆ Sıf. ve i. Fetişizmi uygulayan. ‖ Cinsel fetişizme düşkün.

FETİŞİZM i. (fr. *fétichisme*). İlkel sayılan halklarda, dinî eylemlerin tümü. ‖ *Mec.* Batıl inanç niteliği taşıyan derin ve aşırı saygı.

— Psikol. Sadece belli nesnelerin yanında zevk duymak şeklinde ortaya çıkan cinsel anormallik.

— ANSİKL. Des Brosses, Batı Afrika halklarının dinini ifade etmek için *fetişizm* kelimesini kullandı (*Du Culte des Dieux Fétiches* [Fetiş Tanrılar Dini Hakkında], 1760). Bu din, tabiatın esrarlı kuvvetleri ile savaşmak zorunda kalan insanoğlunun duyduğu korunma ihtiyacından türemiştir. İlkel insan, çeşitli fetişler kullanarak, kendini tuzaklara ve tehlikelere karşı silâhlandırır; amaçlarını engelleyen unsurlar ve aynı zamanda bu amaçların gerçekleşmesine yardım edebileceğine inandığı kuvvetler üzerinde etki yapabileceğini düşünür. Demek ki, fetişizm, «dinî» diyebileceğimiz bir dünya görüşüne, yani dünyanın büyü açısından ele alınışına bağlıdır. Bununla birlikte, burada, «dinî» terimini dar anlamda gözönüne almamak gerekir. Çünkü, nesneye ve fetişe verilen önem fetişin etkildiği zihne verilen önemden daha fazladır. Fetişizm ile animizm arasında, normal olarak, bir bağlantı vardır. Ama fetişizm, anamizmden daha kalıcıdır. Çünkü, hamailler ve tılsımlar gibi çeşitli nesnelerin, tektanrıcı bir din görüşüne veya teorik bir akılcılığa bağlı olan medeniyetlerde de etkili olduğu görülmektedir. (L)

FETK i. (ar. *fetk*). *Esk.* Ansızın öldürme. (M)

FETK i. (ar. *fetk*). *Esk.* Yarma, yarılma. ‖ Fıtık. ‖ *Mec.* Çözme, halletme. ‖ *Fetk etmek*, çözümlemek, yoluna koymak. ‖ *Retk ü fetk-i umûr*, işleri halletme, durumları düzene koyma. (M)

FETRET veya **FİTRET** i. (ar. k.). *Esk.* İki peygamber veya hükümdar arasında geçen süre. ‖ İslâm dinine göre İsa ile Hz. Muhammed arasındaki zaman. ‖ Kur'anda 96. sure ile 74. surenin gelişi arasındaki süre. ‖ İki olay arasındaki zaman.

— Tar. Hükûmet gücünün gevşediği bir yerde düzenin yeniden kurulmasına kadar geçen zaman. ‖ *Devr-i fetret*, Yıldırım Bayezid'in yenilgisi ile Çelebi Sultan Mehmed'in tahta geçmesi arasındaki 11 yıllık zaman. (Bk. FETRET DEVRİ). ‖ Yıldırım Bayezid'in Timur'a esir düştüğü tarihten Mehmed I'in ülke yönetimini ele almasına kadar geçen on bir yıllık zaman (1402-1413).

— Tıp. *Esk.* İki sıtma nöbeti arasındaki

Foto. Chaumien (LAROUSSE) ; MEYDAN

zaman. || İki kalp çarpıntısı arası. (M)

Fetret devri (Fasılai Saltanat da denir), Yıldırım Bayezid'in, dört oğlu (Süleyman, İsa, Musa, Mehmed) arasında geçen 11 yıllık taht kavgası süresi (1402-1413). Osmanlı ordusu Ankara savaşında Timur'a yenilince, bir yandan Anadolu'da Selçuklu devletinin yıkılışından sonra kurulan beylikler, Osmanlılara geçen topraklarını yeniden elde etmeğe, diğer yandan da Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında saltanat kavgaları başladı. Bu durum karşısında, Balkanlar'da, Güneydoğu Avrupa'da, Venedik, Ceneviz ve Macarlar tarafından Osmanlılara karşı herhangi bir ayaklanma olmadı. Ankara'da yenilen osmanlı ordusundan kırk bin kişilik bir kuvvet, Bizans imparatoru Manuel'in engel olmak istemesine karşılık Venedik ve Ceneviz gemileri tarafından Rumeli yakasına geçirildi. Balkanlar'da oldukça güçlü bir osmanlı ordusu hazır tutuldu. Macarların bu sırada Niğbolu zaferinin öcünü almağa kalkışmamaları da Lüksemburg hanedanından Sigismund (Zsigmond) ile papa arasındaki anlaşmazlıktan dolayı papa Bonifatius'un Sigismund'a karşı macar tahtına hak ileri süren Sicilya kralı Ladislas'ı desteklemesidir. Böylece, macar kralı kendisi için çok elverişli bir fırsattan faydalanamadı.

Fetret devrinin ilgi çekici bir olayı da, Ankara yenilgisinin Balkanlar'da yaşayan çok sayıda hıristiyan tebaa üzerinde tepki yaratmasıdır. Osmanlı devletinin, Timur'un olayı ardından parçalanması ve şehzadeler arasında saltanat kavgaları sırasında, Balkanlar'da Osmanlılara karşı bir hareket olmamasını, bazı tarihçiler, kiliselerin birleşmemiş ve anlaşmamış olmasına yormaktadırlar. Halbuki, Osmanlı devleti, reaya arasında adalet ve eşitliği, din hürriyetini, huzur ve güvenliği sağlamakta, ortodoks halkların, katolik kilisesinin her türlü baskısına karşı bir çeşit koruyuculuğunu yapmakta, bunlar arasında herhangi bir karışıklığın ve huzursuzluğun belirmesine engel olmaktaydı.

Timur, büyük ve güçlü bir Osmanlı devletinin yerine kendisine bağlı bir Osmanlı beyliği kurmak istediği için «divide et impera» (böl ve hükmet) ilkesine uyarak Anadolu beylerinin elinden çıkan yerleri Osmanlılardan alıp eski sahiplerine verdi, geriye kalan Osmanlı ülkesini de dört şehzade arasında bölerek her birine, kendisine tabi hükümdarlık alâmeti olarak kemer, külâh ve hilât göndermişti.

Fetret devri birçok kanlı olaylara yolaçtı. Bu devrede fetih hareketleri durdu, Bizans imparatoru türlü entrikalarla şehzadeler arasındaki kavgaları körükledi böylece bir süre için Timur'un istediği de gerçekleşti. Şehzadeler arasındaki mücadelede önce İsa Çelebi tasfiye edildi, sonra Edirne'ye ve Rumeli'ye hâkim olan Emîr Süleyman aleyhinde Mehmed ve Musa Çelebiler birlikte hareket ettiler; bu kardeş kavgalarına zaman zaman Anadolu'daki diğer türk beyleri (Karamanoğlu, İsfendiyaroğlu) ve Eflak voyvodası da karıştı. Süleyman Çelebi'nin öldürülüşünden sonra Musa Çelebi ile Mehmed Çelebi çatıştılar; Mehmed Çelebi başarıyle sonuçlandırdığı mücadeleden sonra Osmanlı devletini yeniden tek bir yönetim altında topladı; bu yüzden bazı tarihçiler kendisine *«müceddid-i devlet»* adını vermişlerdir. Ankara savaşı yenilgisi (1402) ve bunun doğurduğu sonuçlar Osmanlı devletini çok sarstı; fakat imparatorluk kısa bir süre içinde kendini toparladı, eski gücünü yeniden kazandı, bütün iç çatışmaları ortadan kaldırdı. Bu sonuç Osmanlı devleti teşkilât ve müesseselerinin sağlamlığı, başta bulunanların sağlam siyasî ve idarî görüşlere sahip olması ve enerjik davranışları sayesinde elde edildi. (M)

Fetret devri (BÜYÜK) [Kaiserlose Zeit], alman tarihinde bir devir (1250-1273). İmparator Friedrich II'nin ölümünde (1250), papa İnnocentius IV, ölen imparatorun oğlu Konrad IV'e karşı Hollanda kontu Guillaume'u çıkardı. Kont, rakibinin ölümünden sonra (1254) bile Almanlar tarafından imparator tanınmadan öldü (ocak 1256). Konrad'ın oğlu Konradin bu defa karşısında Alexander IV'ü buldu. Romalıların kralını seçmekle görevli yedi Elektör aralarında bölündüler, bu yüzden arka arkaya iki prensi krallığa seçtiler (ocak-nisan 1257): ingiliz kralı Henry III'ün kardeşi Richard of Conrwall ile anne tarafından Friedrich II'nin yeğeni olan kastilyalı kral Alfonso X. Bunların ikisini de ne papa, ne de Almanlar tanıdı. Kral bulunmayınca da Almanya birçok küçük krallıklara bölündü. Büyük saltanat devrinin sona ermesine papa Gregorius X sebep oldu: papa, Richard of Sornwall'un ölümünden sonra (nisan 1272) kastilyalı Alfonso'nun meşru olmadığını açıkladı, onun yerine Bohemya kralı Otokar II'yi seçtirmeğe çalıştı. Fakat Otokar II'yi çok güçlü gören Mainz piskoposu Werner, Alsace landgravı Rudolf von Habsburg'u kral kabul ettirdi. (M)

FETTAH sıf. (ar. *fetḥ*, açma'dan *fettāḥ*). *Esk.* Bütün yolları, kapıları açan, kapalı işleri çözen. Tanrı. || Fetheden, zafer kazanan. || İ. Erkek adı. || *Fettah-ı kerim*, çok iyilik eden, kerem sahibi. Tanrı.

— Din. İslâmda Allah'ın adlarından biri; türlü güç işleri kolaylaştıran ve zorlukları gideren anlamına gelir. (M)

FETTAHÎ (Yahya Sibek), iran şairi (öl. 1450). Önceleri *Tuffahi* lakabı ile anıldı. Tasavvufla ilgili *Hüsn-ü Dil* adlı eserini yazdı. Diğer eseri *Şebistan-i Hayal* (Hayal Halvethanesi) manzum ve mensur hikâye ve kısa masallardan meydana gelmiştir. (M)

FETTAN sıf. (ar. *fitne*'den *fettān*). Fitne ve fesada, kötülüğe sevkeden, ortalığı karıştıran, fitneci. || Cilveli (kadın): *Seviniyor, çıldırıyor, gözlerini süzüyor, daha ateşli, daha fettan bir neşe ile haykırıyor* (Ömer Seyfeddin). || Gönül alıcı ve çekici olan. || *Çeşm-i fettan* (veya *gamze-i fettan*), büyüleyici ve çekici bakış. (M)

FETTİ (Domenico), italyan ressamı (Roma 1589'a doğr.-Venedik 1624). Roma'da Cigoli'nin öğrencisiydi. Mantova sarayının ressamı oldu. Aynı kentin katedrali için büyük freskler yaptı. 1621 Yılında Venedik'e yerleşti, dinî günlük ve hayat konularını işledi: *Ekmeklerin Çoğalışı* (Mantova), *Kayıp Koyun* (Dresden), *Melankoli* (Louvre), *Madeleine* (Venedik akademisi), *Mısırdan Kaçış* (Viyana). [L]

FETTSTEİN i. (fr. k.). Miner. *Eşanl.* ELEOLİT.

FETVA i. (ar. *fetvā*). Müftü ve şeyhülislâm tarafından bir mesele veya davayı izah için verilen ve ad söylenmeden yazılan cevap, hüküm veya karar: *Memleketin adetâ baştanbaşa halifenin fetvası hükmünü infaza sevk ve icbar olunduğu bir sırada, milleti askere davet etmek caiz ve mümkün görülebilir miydi?* (Atatürk). *Cemil, Şeyhülislâm Dürrüzade Esseyit Abdullah Efendinin fetvasına gelmişti* (K. Tahir). || *Fetvâ almak* (çıkarmak), bir işin şeriat hükümlerine uygun olduğuna dair kararın çıkmasını sağlamak: *Fetvayı aldın; şahitlerin seni kurtardı* (N. Araz). *Haber aldıktan sonra fetvasını çıkarıncaya kadar, üç asırlık bir rötar yapmış oluruz* (F. R. Atay). || *Fetva vermek*, bir işin yapılabilmesi için hüküm vermek: *Fetvayı veren mahkeme, yanlış, gerçek / İki davacı ne söylerse bütün dinleyecek* (M. Â. Ersoy). Gereksiz yerde emir verir gibi konuşmak: *Sen de oturduğun yerde fetva verme!*

— Huk. *Esk.* Fıkıh ile ilgili bir konuda sorulan soruya fıkıh bilgisi olanın verdiği cevap. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Fetva emini*, şeyhülislâm kapısındaki fetvahanenin başındaki görevli. (Bk. ANSİKL.) || *Fetva emini muavini*, fetva emininin yardımcısı. (İlmiye mensupları ile fakihler arasından seçilirlerdi.) || *Fetva eminliği*, fetva emininin başında bulunduğu eminlik. (Kanunî Sultan Süleyman devrinden sonra kurulan fetva eminliği osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etti.) || *Fetvapenah*, Osmanlı şeyhülislâmlarına bir hitap şekli.

— ANSİKL. Huk. Kur'an-ı Kerim'de, Nisa suresinin 127. ayetinde «Kadınlar hakkında senden fetva isterler; de ki; onlar hakkındaki fetvayı Allah veriyor»; aynı surenin 176. ayetinde: «Fetva isterler senden, de ki: Allah Kelâle'nin mirası hakkında fetva vermede»; Yusuf suresinin 41. ve 43. ayetinde rüya görenin rüyasını yormak ve cevap vermek anlamında, aynı surenin 46. ayetinde yine bu anlamda; Neml suresinin 32. ayetinde tereddütte kalan bir kimsenin danışmasına verilen cevap anlamında, Kehf suresinin 22. ayetinde iyice bilinmeyen bir vakıanın açıklanması anlamında, Saffat suresinin 11. ayetinde soruya verilen cevap anlamında, aynı surenin 149. ayetinde yine aynı anlamda bu kavram ile ilgili ve aynı kökten gelen terimler kullanılmıştır.

«Müftîler sana fetva verseler de sen bir de kalbine danış, fetvanı kalbinden al!» şeklinde bir hadisi şerif de rivayet edilir.

Fetvanın anlamı daha geniş olmasına rağmen, sonraları fıkıh ile ilgili bir meselede, sorulan soruya verilen cevap anlamına kullanılmağa başlandı. Hz. Muhammed en yetkili kişi olarak bizzat fetva verir, yani müşkülü olanların sorularının cevaplarını açıklar ve Medine dışındaki bölgelere de fıkıh bilgisine güvendiği kişileri aynı amaçla gönderirdi. Ondan sonra da fıkıh bilgisi olan sahabe fetva verirdi. Daha sonra da fıkıh bilgisine sahip kimseler ve özellikle mezhep kurucusu sayılan müçtehitler ile onlara tabi olan diğer müçtehit* ve fakih*ler fetva verdiler.

Domenico FETTİ
«Melankoli»
Louvre müzesi, Paris

Sünnî mezhepler adı verilen Hanefî, Malikî, Şafiî ve Hambelî mezhebi kurulup yerleştikten sonra, aslında şerî bir dayanağı olmayan «içtihat kapısının kapandığı» görüşü hâkim oldu. Bunun sebeplerinden birisi de, muhtemel olarak, moğol istilâsından sonra islâm âlemini etkileyen iktisadî ve fikrî çöküntüdür. Bundan sonra verilen fetvalar, «müçtehit» sıfatı ile değil de sadece belirli bir, sünnî mezhebin tedvin edilmiş fıkhını bilen «müftî»ler tarafından veriliyordu. Şiî imamî fıkhında ise, durum hiç değilse görünüşte farklıdır. Şiî mezhebinin hâkim olduğu bölgelerde «İçtihat kapısının kapandığı» kabul edilmediğinden «müçtehit» diye anılan islâm bilginleri fetva vermekte asıl yetkili sayılmaktadır. Bk. İÇTİHAT.

Sünnî mezhebinin hâkim olduğu bölgelerde içtihat kapısının kapandığı telâkkisi ve dinî işlerin de İslâm'da din ve devlet ayırımı olmadığı için devlet teşkilâtına bağlılığı, «fetva»nın anlamının biraz daha daralarak şeyhülislâmlar veya şeyhülislâmlık makamının tayin ettiği «müftü»ler (müftî) tarafından verilen fıkhî mütalâalar anlamını taşımasına yolaçmıştır. Osmanlılarda şeyhülislâmın fetva verme yetkisi yanında, vilâyet, sancak ve kazalarda da halkın sordukları sorulara cevap veren müftülükler vardı. Bu müftülerin verdiği fetvalar da, kullanılan formüller bakımından şeyhüslâmın verdiği fetvalara benzerdi. Bu müftüler verdikleri fetvaların üzerine nerenin müftüsü olduğunu yazar, mühürlerini basarlar ve verdikleri fetvanın arapça metni ile bunu hangi fetva kitabından aldıklarını belirtirlerdi. İçtihat

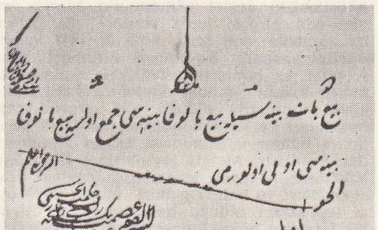

Şeyhülislâm
Ârif Hikmet Beyin
fetvası

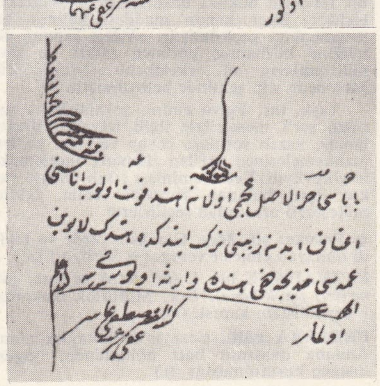

Şeyhülislâm
Mustafa Âşir Efendinin
fetvası

Anselm von FEUERBACH kendi portresi Karlsruhe müzesi

Ludwig FEUERBACH

Octave FEUiLLET

kapısının kapanmış olduğu görüşü, daha önce verilmiş fetvalar dışında müstakil bir içtihat tesis edilmesini engelliyordu. Fetvalar Hanefî mezhebine göre ve bu mezhep içinde geçerli sayılan fıkıh kitapları ve fetva derlemelerinden yararlanarak verilirdi. Mekke, Medine, Kahire, Kudüs bölgelerine, diğer üç sünnî mezhepte de fetva verecek müftüler tayin edilirdi.

Şeyhülislâmlık makamından, savaş ilânı ve barış yapılması gibi önemli icraî işlerde fetva istenebileceği gibi, padişahın hal'i için de fetva alınıyordu. Gerçek kanunkoyucu (şâri-i hakikî) Allah olduğundan ve devletin hiç bir icraatı, hiç değilse görünüşte şeriata aykırı olmaması gerektiğinden, önemli meselelerde ve çıkarılan «örfî» kanunnamelerde genellikle şeyhülislâmın fetvası istenirdi. Bu durum da, şeyhülislâmlık makamının, zamanının siyasî ve içtimaî şartlarının etkisinden kurtulamayacağı gerçeği bir yana bırakılırsa, hiç değilse şeklî bakımdan devletin hukuka bağlılığını sağlar ve şeyhülislâmlık makamına, bir çeşit anayasa mahkemesi görünüşünü verirdi. Herhangi bir şahıs da şerî ve fıkhî meselelerde bir cevap almak üzere şeyhülislâmlık makamına veya taşradaki müftülere başvurabilirdi. Fetvalarda önce soru kısmı yazılır ve meselâ «beyan buyurula!» gibi bir deyimle cevap istenirdi. Cevap kısmında «El-cevab» ibaresinden sonra verilen cevap, genellikle kısa olarak yazılırdı. Hattâ bu cevap bazen «olur» veya «olmaz» gibi tek kelime de olabilirdi. Bundan sonra da «Vallahu a'lem» veya cevapan önce bu ibare yazıldığı takdirde «Allahu a'lem» ibaresi yazılırdı. Bu ibarenin anlamı «Allah en iyi bilendir» diye ifade edilebilir. Fetva metninde, roma hukuku içinde praetorlar'ın «formula»lara, müşahhas olay ile ilgili kişilerin gerçek adlarını yazmayıp «Aulus Aqerius» ve «Numerius Neqidius» gibi adlar kullanmalarına benzeyen bir şekilde, müşahhas bir ihtilâf için fetva istense bile, ilgili kişilerin gerçek adları, erkekler için çok defa *«Amr, Zeyd, Bekr, Hâlid, Velid»*, kadınlar için de *«Hind, Zeyneb»* gibi adlar kullanılırdı. Müftülerin verdiği fetvalar, görev bakımından «formula»lara tam olarak karşılamaz. Ayrıca, «fetva» terimi geniş anlamı ile alınırsa, müşahhas ihtilâflarla ilgili olarak verilmiş olsa bile, daha çok ilmî bir içtihat, ilmî mütalâa mahiyetindedir. Ancak, fetva teriminin anlamının daralması ve müftülerin devlet memuru haline gelmeleri, fetva metinlerinde de «formula»larda olduğu gibi belirli bir şekle uyulması ve gerçek adların kullanılmaması gibi benzerlikler, bu müessesenin roma hukukunun islâm hukukuna etkisinden doğduğu iddiasının ileri sürülmesine yolaçmıştır. Bk. FORMULA, PREATOR.

Osmanlı imparatorluğunda, özellikle XVI. yy.da fetva makamları (müftîlik veya şeyhülislâmlık) devlet yönetiminin hemen her alanında birçok fetva verdiler. Bu fetvalar zamanla hem şer'î, hem de örfî kanun niteliği kazandı. *Kanunname* mecmualarında fetvalar ve bunların nitelikleri sıralanmaktadır. Bugün Medenî kanunun kapsamına giren konularda olduğu gibi arazi, vergi meseleleri ile ilgili konularda da fetva verilir ve bunlar uygulanması zarurî kanunlardan sayılırdı. Meselâ şeyhülislâm Ebussuud Efendinin Osmanlı imparatorluğundaki arazi çeşitleri ve bunların mirî, haracî veya öşrî toprakları olduğu hakkındaki görüşleri, bir fetvanın hukukî unsurlarını kapsamakla birlikte, birer kanun maddesi halinde bu mecmualara geçirilmiştir. «Vâzıı kanun» niteliğine bürünmüş görünen müftî ve şeyhülislâmların adı «ketebehû el-fakîr Pîr Mehmed» v.b. şeklinde belirtilmiştir.

— Teşk. tar. Fetva emini, şeyhülislâma sorulan şer'î meselelerle ilgili fetvaları hazırlamak, yazılı sorulara cevap vermek, şer'iye mahkemelerince verilen ilâmları incelemekle görevliydi. Fetva eminleri fıkıh ilmiyle yakın ilgisi bulunan kimseler (emin, fakih, müteşerri) arasından seçilirlerdi.

◆ **Fetvacı** sıf. *Mec.* Gereksiz yerde ve haddi olmayan emirler veren. (→ Bibliyo.) [M]

FETVAHANE bls. i. (ar. *fetvā* ve fars. *hā-ne*'den *fetvā-hāne*). *Esk.* Müftülük makamı. ‖ Şeyhülislâm kapısı. (M)

FETZARA gölü, Cezayir'de bataklık alan, Annaba ovasının batı bölümünde, bugün kısmen kurutulmuştur. (L)

Feu (LE) *[Ateş]*, H. Barbusse'ün eseri (1916). Birçok protestoya yolaçan bu eser başarısını, Birinci Dünya savaşı tasvirlerini yaptığı sırada yazarın gösterdiği sert tepkiye borçludur. Bu yaşanmış hikâye, basit bir askerin görüşünü anlatır ve boy siperinin çamuru içinde geçen günlük hayatın etkileyici bir tablosunu çizer. (L)

FEUCHERE (Jean-Jacques), fransız heykelcisi (Paris 1807-ay.y. 1852). Cortot ile Ramey'in öğrencisi. Kuyumculukla işe başladı. Etoile meydanındaki zafer takının alçak kabartmalarından birini (*Pont d'Arcole*) ayrıca tarihî kişilerin heykellerini yaptı: *Jeanne d'Arc'ın Yakılışı* (Rouen), *Simon de Montfort, Jacques de Douglas* (Versailles). [L]

FEUCHERES (Sophie DAWES, — baronesi), ingiliz soyundan gelme maceracı kadın (Saint-Helens, Wight adası 1795-Londra 1840). Yoksul bir ailenin kızıydı. Bourbon dükünün (daha sonra Condé prensi) İngiltere'de iken dikkatini çekti ve onun metresi oldu. Dük tarafından eğitildi, daha sonra Feucheres baronu ile evlendirildi. Güzelliği ve zekâsı ile Louis XVIII ve Charles X'un saray çevresinin vaz geçilmez kişilerinden biri oldu. (L)

FEUCHTMAYER (Josef Anton), alman heykelcisi (Linz 1696-Mimmenhausen 1770). Uzun, zarif, dans eder gibi duran figürler yaptı. Birnau kilisesinin süslemeleri en önemli eseri sayılır. (L)

FEUCHTWANGER (Lion), amerikan yurttaşlığına geçen alman yazarı (Münih 1884-Los Angeles 1958). İlk eserleri, çağdaş sorunları, özellikle yahudi soyunun kaderini işleyen tarihî romanlar oldu. *Jud Süss* (Yahudi Süss) [1925] (Daha sonra bu romanın anlamı değiştirilerek yahudi aleyhtarlığı propagandasına âlet edildi); *Der Jüdische Krieg* (Yahudilik Savaşı) [1932]. Öteki eserlerinde konu olarak çağın olaylarını seçti: *Erfolg* (Başarı) [1930]; *Die Geschwister Oppenheim* (Oppenheim Kız Kardeşler) [1933], Hitler iktidara geçince Fransa'ya göç etmek zorunda kaldı. 1940'ta Fransa işgal edilince kaçarak İspanya'ya ve Amerika'ya gitti. Öteki eserleri: İkinci Dünya savaşındaki Fransız Direnme hareketine ait ingilizce bir roman, *Simone* (1944), romanlaştırılmış bir biyografi, *Goya* (1951). [L]

FEUERBACH (Anselm VON), alman arkeologu (Jena 1798-Freiburg 1851). P. J. Anselm'in oğlu. *Vitakanische Apollo* (Vatikan Apollo'su) [Nürnberg, 1883] üzerine yazdığı eserle ün kazandı. Önemli incelemeleri ancak ölümünden sonra 1883'te Braunshweig'de basıldı. Güney Almanya'da Freiburg üniversitesinde filoloji profesörlüğü yaptı. (L)

FEUERBACH (Anselm VON), alman ressamı (Spire 1829-Venedik 1880). Arkeolog Anselm von Feuerbach'ın oğlu. Paris'te Thomas Couture'ün öğrencisi (1852-1854) oldu. Antik konular üzerinde çalıştı (Basel, Stuttgart, Münih müzeleri). En iyi eserleri portreleridir. Viyana Akademisinde öğretmenlik yaptı (1873-1876). [L]

FEUERBACH (Karl Wilhelm), alman matematikçisi (Jena 1800-Erlangen 1834). Anselm von Feuerbach'ın kardeşi. Erlangen'de matematik profesörü, üçgenler ve üçgen piramitler konusunda araştırmalarıyle tanındı (1827). Dört noktanın aynı çember üzerinde bulunmasına ilişkin analitik kural *Feuerbach Teoremi* diye anılır. (L)

FEUERBACH (Ludwig), alman filozofu (Landshut 1804-Nürnberg yakınları, Rechenberg 1872). Karl Wilhelm Feuerbach'ın kardeşi. Önce hegelcilikten yanaydı, Bacon'dan Spinoza'ya kadar modern felsefe ve Bayle konusundaki tarihî çalışmaları sonunda düşüncesini değiştirdi. O zaman *Kritik der Hegelschen Philosophie*'yi (Hegel'ci Felsefenin Eleştirisi) [1839] yazdı ve materyalizmi benimsedi. *Das Wesen des Christtentums* (Hıristiyanlığın Özü) [1841] adlı eseri dinin tek konusunun insan olduğunu ve Tanrı'nın ve dini teşkil eden bütün değerlerin, insan ideallerinin, ıstıraplarının ve isteklerinin bir izdüşümü olduğunu anlatır. Feuerbach'ın fikirleri Marks'cılıkla ilişkileri bakımından Marx (*Thèses sur Feuerbach* [Feuerbach Üzerine Tezler]), Engels (*Ludwig Feuerbach und der Ausgang der Klassischen Deutschen Philosophie* [L. Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu]) ve Lenin (Materyalizm ve Ampirio Okritisizm) tarafından incelenmiştir. Başlıca eserleri: *Vorlaufige Thesen zur Reform der Philosophie* (Felsefe Reformu Üzerine Geçici Tezler) [1942]; *Grundsatze der Philosophie der Zukunft* (Geleceğin Felsefesinin Temelleri) [1943]; *Teogonie* (Tanrıların Doğuşu) [1857]. (L)

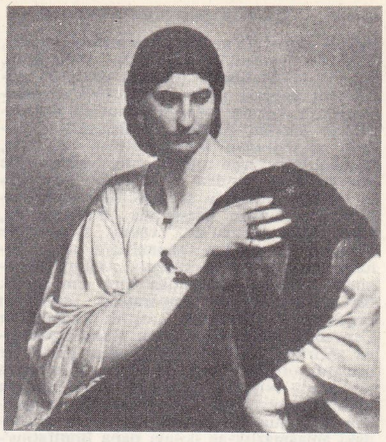

Anseml von FEUERBACH'ın «Kadın» portresi Şehir Sanat Enstitüsü, Frankfurt

FEUERBACH (Paul Johann Anselm VON), alman ceza hukukçusu (Hainichen, Jena yakınlarında 1775 - Frankfurt-am-Main 1833). Jena (1799), Kiel (1802) ve Landshut (1804) üniversitelerinde profesör; Bavyera adalet reformunda yüksek mahkeme üyesi sıfatıyle, önemli rol oynadı. Mahkûmlara işkence edilmesi geleneğine son verdi. Bavyera Ceza kanunu (1813) ve Maximilien kanunnamesini (Arétien ve Gönner ile birlikte) hazırladı. 1813-1814 Yılları arasında, özellikle *Über Deutsche Freiheit* (Alman Hürriyeti Üzerine) [1814] adlı eseri ile millî harekete katıldı ve 1817'de Ansbach İstinaf Mahkemesi başkanlığına atandı. Ceza hukuku alanında izafiyet doktrininin temsilcilerinden biri ve psikolojik baskı teorisinin kurucusudur. (L)

FEUERBLENT i. (fr. *feurblende*'ten). Miner. *Eşanl.* PIROSTILPNIT. (L)

FEUiLLADE (Louis), fransız filim yönetmeni (Lunel 1874-Paris 1925). Fransız sinemasının Griffith'idir. Önce gazetecilik ve senaryo yazarlığı yaptı. 1906'da Gaumont stüdyolarında yönetmen oldu. 800'e yakın kısa sessiz filim çevirdi. Derin hayal gücü ve sinema sevgisiyle ilgi çekici eserler yarattı. Zamanının modası olan *dizi filimler*'de uzmanlaştı. «Sineroman» türünün kurucusudur. Pek çok kısa güldürü filminden sonra *La Vie Telle Qu' Elle Est* (Olduğu Gibi Hayat) [1911-1913] dizisini, arkasından da harika çocuk Boutde-Zan'ı yıldız yapan filimleri çevirdi. Başlıca filimleri: *Fantômas* (Fantomalar) [1913-1914]; *Les Vampires* (Vampirler) [1915]; *Judex* (1916); *Les Deux Gamines* (İki Yavrucak) [1920]; *Le Gamin de Paris* (Paris Çocuğu) [1923]; *Le Stigmate* (Yara İzi) [1925]. (L)

FEUiLLARD (Louis), fransız viyolenselcisi (Dijon 1872-Paris 1941). Önce Harcourt, sonra Colonne konserlerinde solo viyolonsel olarak çalıştı, daha sonra kendini eğitime verdi. Bir metot ve viyolonsel için çok sayıda eser aktarma ve uygulamaları bıraktı. (L)

FEUiLLÉRE (gerçek adı Edwige Caroline CUNATİ, **Edwige** — denir), fransız kadın tiyatro sinema oyuncusu (Vesoul 1907). Konservatuvarı birincilikle bitirdi. 1931-1933 Arasında Comédie Française'de çalışmağa başladı. Sahnede *Kamelyalı Kadın* (La Dame aux Camélias), *Sodome et Gomorrhe* (1943), *İki Başlı Kartal* (L'Aigle à Deux Têtes) [1946], *Partage de Midi* (1948), *Pour Lucrèce* (Lucrèce İçin) [1953] oyunlarında büyük başarı kazandı. En önemli oyunu 1965'te Théâtre National Populaire'de (Millî Halk tiyatrosu) sahneye konulan Jean Giraudoux'nun *Deli Saraylı*'sıdır (La Folle Chaillot). Bu arada birçok filim de çevirdi. En önemlileri şunlardır: *J'Étais Une Aventu-*

Foto. LAROUSSE ; Dizionario Enciclopedico Italiano

rière (Bir Macera Kadınıydım) [1938]; *La Duchesse de Langeais* (Langeais Düşesi) [1941], *Julie de Carneilhan* (1949); *Le Blé en Herbe* (Yeşil Buğday) [1941]; *Les Fruits de l'Eté* (Yaz Meyveleri); *Le Septième Commandement* (Yedinci Emir) [1956]. (L)

Feuilles d'Automne (LES) [*Güz Yaprakları*], V. Hugo'nun 1831'de yayımladığı şiir kitabı. Önsözde, şair kitabın özünü, içtenlik, aile yaşantısı, iç yaşantı diye çok güzel belirler.

Şiirlerden bazılarının, meselâ *Soleils Couchants* (Batan Güneşler) dizisinin, *Orientales* şiirleriyle zamandaş ve aynı anlayışta olmalarına rağmen, bu kitaba hâkim içtenlik ve insanlarla kaynaşma teması 1830'lara doğru doğan yeni romantizmin iki ana unsurudur. (L)

FEUİLLET (Octave), fransız yazarı (Saint -Lo 1821-Paris 1890). İkinci imparatorluk devrinde çok sevilen bir yazar oldu. Devletin resmî yazarı sayıldı. Otuz yıl boyunca gerçekçiliğe karşı koyan bir davranışın temsilciliğini yaptı, bu akıma çok özentili bir «idealizm» ile karşı koydu. Birçok romanında duygulu ve değişken bir kadın tipinin ayrıntılı ruh hallerini inceledi. 1862'de Fransız akademisine seçildi. Tiyatro eserleri (*Le Pour et le Contre* [Yanında ve Karşısında, 1853]; *Péril en la Demeure* [Yuvada Tehlike, 1855]; *Le Village* [Köy, 1856]; *Montjoie* [1856]; *Dalila* [1857]; *Le Cheveau Blanc* [Beyaz Saç, 1860]; *Le Sphinx* [1874]) ve romanlar (*La Petite Comtesse* [Küçük Kontes, 1857]; *Yoksul Bir Gencin Romanı* [Le Roman d'un Jeune Homme Pauvre, 1858]; *Monsieur de Camors* [1867]; *Julia de Trécoeur* [1872]; *Histoire d'une Parisienne* [Bir Paris'li Kadının Hikâyesi, 1881]; *La Morte* [Ölü Kadın, 1886]) yazdı. (L)

FEUİLLET (Raoul Auger), fransız bale eğitmeni ve koreografı (doğ. 1660). 1701'de basılacak olan bir dans notalama sistemi buldu: *Chorégraphie ou l'Art d'Ecrire la Danse par Caractères, Figures et Signes Démonstratifs* (Koreografi veya Harf, Şekil ve Belirtici İşaretlerle Dans Yazma Sanatı). Ayrıca, ustası Louis Pecourt'un opera için yarattığı birçok dansı açıklayan ve koreografik düzenlemelerini anlatan derlemeler yayımladı. XVII. yy. dans tekniği tarihi bakımından *Chorégraphie* adlı eseri önemlidir, çünkü klasik beş duruş ve dışa dönüşük duruşlar; sıçramalı adımlar, «jete»ler, «sissonne»lar, dönerek sıçramalar, ayakları birbirine vurarak sıçramalar (entrechats) bu kitapta anlatılmıştır. Fransız akademik dans okulunun ana çizgileri bu tarihlerde belirmeye başlar. (L)

Feulgen boyaması. Doku bilimi. Timonükleik asidi (dezoksiribonükleik asit) meydana çıkarmağa yarayan usul. (L)

FEURE (Georges DE), fransız ressamı ve dekorcusu (Paris 1868-ay.y. 1928). Çoğunlukla lüks kumaşlar ve mücevherlerle süslü hayalî kadın portreleri çizdi. Elbise, halı, mobilya, kumaş, vitray, seramik ve tiyatro dekorları ile ilgilendi. Ayrıca kitapları resimledi. (Marcel Schwob'un *Düşler Kapısı*). Duvar resimleri, afişler de yaptı. Cam gravüründe kum püskürtme tekniğinin kullanılmasında payı büyüktür. Eserleri Paris Modern Sanatlar Millî müzesindedir. (L)

FEUTRY (Aimé Ambroise Joseph), fransız şairi (Lille 1720-Douai 1789). Douai'de avukat, kralın danışmanı, Chatillon-Sur-Loing belediye başkanı. Bir çılgınlık anında kendini astı. En iyi şiirlerinden *Le Temple de la Mort*'da (Ölüm Tapınağı) [1753] cehennemde geçen bir rüyayı, *Les Tombeaux* (Mezarlar) [1755] ve *Les Ruines*'de (Harabeler) [1767] ölüm üzerine düşüncelerini anlattı. Pope'u, özellikle Young'u örnek aldı, ölüm konusunda duygulu şiirler yazdı. (L)

FEVÂİD çoğl. i. (ar. *fâide*'den *fevâid*). *Esk.* Faydalar, kazançlar: *Fevâid-i memûle,* umulan faydalar. (M)

FEVÂKİH çoğl. i. (ar. *fâkihe* meyve, yemiş'ten *fevâkih*). *Esk.* Meyveler, yemişler: *Fevâkih-i lezize,* lezzetli meyveler. (M)

FEVAL (Paul), fransız roman ve oyun yazarı (Rennes 1817-Paris 1887). Doğduğu şehrin barosuna yazılarak avukatlığa başladı, fakat bu işte başarı gösteremedi. *Nouvelliste* gazetesinde musahhihlik yaptı, bu arada çeşitli yazıları bu gazetede yayımlandı. *Revue de Paris* yöneticisinin dikkatini çekti, bu dergide *le Clup des Phoques*'u (Foklar Kulübü), daha sonra 1843'te *Loup Blanc*'ı (Beyaz Kurt) yazdı. 1844'te Eugene Sue'nün *Les Mystères de Paris* (Paris Esrarı) adlı romanına nazire olarak *Les Mystères de Londres* (Londra Esrarı) romanını yazdı. Çok verimli bir yazar olan Feval, tefrika halinde çıkan romanları ve hikâyeleriyle büyüklüğüne ulaştı. En tanınmış eserleri: *L'Homme de Fer* (Demir Adam) [1857], *Les Compagnons du Silence* (Sessizliğin Yoldaşları) [1858] ve türünün en başarılı örneği olan *Le Bossu ou le Petit Parisien* (Kambur veya Küçük Parisli) [1859] ile *La Première Aventure de Corentin Quimper* (Corentin Quimper'in İlk Macerası). *Le Bossu* (Kambur), *Les Puritains D'Ecosse* (İskoçya Püritenleri), *le Capitain Fantôme* (Hayalet Kaptan) gibi melodramlar da yazdı. Yaşlılığında koyu katolik kesildi, eserlerindeki serbest düşünceleri çıkarıp attı. — *Oğlu* PAUL (Paris 1860-ay.y. 1933), babasının yolunda yürüdü. 1893'te, *Le Bossu* (Kambur) romanını, *Le Fils de Lagardère* adlı bir romanla sürdürdü. Ayrıca *Les Bandits de Londres* (Londra Haydutları) [1905], *Le Fils de d'Artagnan* (Artagnan'ın Oğlu) [1914] gibi macera romanları yayımladı. (L)

FEVÇ veya **FEVC** i. (ar. *fevc*). *Esk.* «Bölük, insan kalabalığı» anlamında, *fevc fevc* ve *fevçâfevç* şeklinde zarf olarak kullanılır: Akın akın, bölük bölük: *Çiçekler, kuşlar etrafında fevcâfevç ü rengârenk* (Tevfik Fikret). *Halk-ı Sadâbâd iki sahil boyunca fevc fevc / Vâde-i teşrifine alkış tutarken dûrdan* (Yahya Kemal). [M]

FEVERAN i. (ar. *fevr*'den *feverân*). *Esk.* Kaynama, fışkırma. ‖ *Mec.* (Öfkeden) Köpürüp taşma, taşkınlık: *Her zamanki hiddetli feveranlarıyle etrafındakilere cevap yetiştiriyordu* (A. H. Tanpınar). *Hiçbir taarruz kabiliyeti kalmamış bir adamın feveranı ile başkasına sarılırdım...* (S. F. Abasıyanık). ‖ *Feveran etmek,* coşmak, taşmak: *Bir yanardağ tepesinden feveran eden alev şiddetiyle etrafa akseden yakıcı, eritici sözler...* (A. H. Müftüoğlu). *O, senelerden beri katra katra ciğerlerine damlayıp her isabet noktasında bir ateş tutuşturan zehrin bütün acılıkları feveran etti* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *Feverân-ı ab,* suyun fışkırması. ‖ *Feverân-ı dem,* kan fışkırması. ‖ *Feverân-ı gazab,* hiddet taşkınlığı, kızgınlığın patlak vermesi: *Feverân-ı gazab ile hod-serâne hareketleri kendilerini tehlikeye ilka demekti* (Cevdet Paşa). ‖ *Feverân-ı zaman,* zamanın taşkınlığı. (M)

FEVH i. (ar. *fevh*). *Esk.* Güzel koku.

◆ **Fevha** i. *Esk.* Fevh'in dişili. (M)

FEVİLLEA i. Güney Amerika'da yetişen ağaççık. (Kabakgillerden.)

— ANSİKL. *Fevillea*'lar iki evcikli tırmanıcı ağaççıklardır. Bunların meyvesi iri ve kabukludur. Meyvenin ortasındaki üçgenimsi kalın sapın üzerinde, embriyonu yağca zengin iri tohumlar bulunur. Tropik Amerika'da altı yedi türü bilinir. Bunlardan Antiller'de yetişen *Fevillea cordifolia*'nın meyvesi ebucehil karpuzuna benzer, ama biraz daha büyüktür. Bunun «yılan cevizi» denilen tohumlarından elde edilen yağ hem çıra yağı, hem de ilâç olarak kullanılır. (L)

FEVİN (Antoine DE), fransız bestecisi (Arras 1470'e doğr.-Blois 1511 veya 1512). Arras'ın Louis XI tarafından 1477'de alınmasından sonra Fevin'ler, Orléans'a yerleştiler. Antoine, önce bu şehirde, sonra Blois'da çalıştı, kral Louis XII'nin hizmetinde öldü. Missa, motet, magnificat, lamento ve fransız şarkılarının hepsi, elyazması olarak veya baskısı yapılmış derlemelerde saklanır. Petrucci'nin bir kitabını Févin'in missa'larına ayırdığına bakılırsa, yabancı ülkelerde çok beğenildiği sonucu ortaya çıkar. Févin'in, hollandalı çağdaşlarına oranla daha yapmacıksız olan polifonik müziği, inceliği ile daha da çekicidir. Daha az tanınan Robert DE FÉVİN, 1500'de Savoie dükünün hizmetindeydi. Henüz incelenmemiş olan missa ve motet'ler bıraktı. (L)

FEVK i. (ar. *fevk*). *Esk.* Üst. yukarı: *Hak kuvvetin fevkindedir* (Atatürk). *Bülend'in arkasında, onun kahkahalı, şâtır çehresinin fevkinde başka bir hayal irtisam etti: Behlûl!* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *Fevk-al-arz,* arzın üstünde, göğe ait. ‖ *Fevk-al-beşer,* seçkin insan. İnsan üstü: *İptidaî kavimlerde olduğu gibi fevk-al-beşer zannolunan kuvvetler lâzımdı* (Sabahattin Ali). ‖ *Fevk-al-gaye,* aşırı, son derece. ‖ *Fevk-al-had,* çok aşırı, haddin üstünde. ‖ *Fevk-al-memul,* umulandan çok. ‖ *Fevk-al-mutad,* her zamankinden başka. ‖ *Fevk-at-tabia* (veya *fevk-at-tabiiye*), tabiatüstü: *O anda benliğini dolduran acaip, esrarlı, âdeta fevk-at-tabiiye saadet hissini nasıl anlatmalı?* (A. H. Tanpınar). [M]

FEVKALÂDE sıf. (ar. *fevk-el-âde,* alışılmışın üstünde'den). Alışılmış olandan farklı, olağanüstü: *İstanbul'da fevkalâde bir halin cereyan etmekte olduğu anlaşılıyor* (Atatürk). *Kapının yanında konuşulanları duymamış, fakat orada fevkalâde şeyler cereyan ettiğini anlamıştı* (Sabahattin Ali). ‖ Şaşılacak kadar güzel, çok üstün, çok iyi: *Doğrusu istenirse bu gördüğü hiç de fevkalâde bir şey değildir* (A.H. Tanpınar). ‖ Zf. Aşırı, ziyadesiyle, çok fazla: *Amcam fevkalâde zengin, şişman bir zattı* (Ahmed Rasim). *Fevkalâde kadın müptelâsı olduğu için kazandığı paralarla hovardalık âlemine atılmıştı* (Vâ-Nû). ‖ Ünl. Çok güzel, çok iyi: *Fevkalâde! Yarın gece bize buyurmaz mısınız?*

— Huk. *Fevkalâde hal,* önceden görülmesi imkânı bulunmayan ve borçlunun sebebiyet vermediği, borcun ifa edilmesine engel olan olay. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Fevkalâde hal rejimi,* anayasa ve kanunlarla belli edilen fevkalâde hallerde, bu hallerin devam süresi ile kayıtlı olmak üzere bazı hürriyetlerin kısıtlanmasına, hattâ tamamen ortadan kaldırılmasına imkân veren hukukî rejim. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Fevkalâde idarî muameleler.* Bk. *İdarî* MUAMELE'*ler.* ‖ *Fevkalâde ikame.* Bk. İKAME. ‖ *Fevkalâde mahkeme.* Bk. MAHKEME.

— Mal. *Fevkalâde varidat,* fevkalâde zamanlarda, bütçedeki normal gelirlerle karşılanamayan devlet giderlerine tahsis edilmek ve bütçe ile kabul olunan tahsisata bağlı kalınmadan harcanmak üzere olağanüstü kaynaklardan sağlanan devlet gelirleri.

— ANSİKL. Huk. *Fevkalâde hal*'de, mücbir sebepten farklı olarak herkes tarafından önlenemeyen değil de, sadece borçlu tarafından önlenemeyen bir olay vardır. Borçlu, aldığı tedbirlerden daha fazla tedbir alsa idi, olayın önüne geçebilirdi. Fakat borçludan, aldığından daha fazla bir tedbir beklenemez ve onun da, daha fazla tedbirli olmaması, kusurluluğu sonucuna varılmasını gerektirmez, çünkü alacaklının, sözleşmeyi yaptığı zaman borçlunun iktidarının ne olduğunu bildiği ve ondan, daha fazla bir itina beklemeyeceği kabul olunur. Böyle bir fevkalâde hal, sözleşmenin kurulmasından sonra ortaya çıkar ve devamlı olursa, borçlu, kural olarak, Borçlar kn.nun 117. maddesine göre borcundan kurtulur. Bazen de, fevkalâde halin varlığına rağmen, borçlunun sorumluluğu sona ermez: bu durumlardan ilki, borçlunun fevkalâde halden dolayı sorumluluğu sözleşme ile üzerine almış olmasıdır; diğer istisnalar ise, kanundan doğar (msl. Borçlar kn.nun 102/I. maddesine göre, mütemerrit borçlu fevkalâde halden sorumlu olur. Aynı şekilde, Borçlar kn.nun 300/III. maddesine göre, âriyet alan, anlaşma hilâfına, şeyi başkasına kullandırırsa veya Borçlar kn.nun 411/III. maddesine göre, vekâletsiz iş gören, iş sahibinin sarih yasaklamasına rağmen bir işi yaparsa, fevkalâde hal sonucundan sorumlu olur. Son olarak, vedia alan, vedia verenin izni olmamasına rağmen şeyi kullanırsa fevkalâde hal sonucu ortaya çıkan zararı öder).

● *Fevkalâde hal rejimi* de keyfî değil, Anayasanın üstünlüğü prensibine dayanan, zaman, konu ve yetki açılarından sınırlı ve belirli olan bir hukukî rejimdir. Anayasamız bu rejimi, «Olağanüstü yönetim usulleri» başlığını taşıyan 123. ve 124. maddelerinde düzenlemektedir. Bu maddelerden, fevkalâde hal rejiminin şu üç durumda uygulanacağı anlaşılmaktadır: **1.** millî fedakârlığı gerektiren bir fevkalâde halin bulunması; **2.** malî ve iktisadî buhran durumu (md. 123); **3.** sıkıyönetim (md. 124). Sıkıyönetim* bir yana bırakılırsa, geri kalan iki durum, Anayasanın 123. maddesinde şu hükme bağlanmıştır: «Olağanüstü hallerde vatandaşlar için konulabilecek para, mal ve çalışma yükümleri ile bu hallerin ilânı, yürütülmesi ve kaldırılması ile ilgili usuller kanunla düzenlenir». Ne gibi durumların bu hal

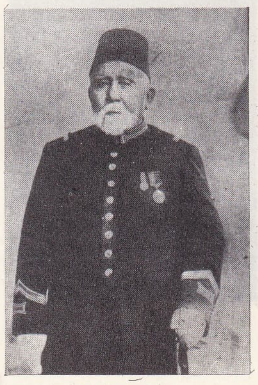

Hüseyin FEVZİ PAŞA

Georges FEYDEAU

Jacques FEYDER

anlamında bir fevkalâde hal sayılacağı açıkça belirtilmemiştir. Genellikle, millî fedakârlığı mecburî kılan fevkalâde hallere örnek olarak deprem, sel baskını, yangın, salgın hastalık, kıtlık gibi tabiî nitelikteki âfetler gösterilmektedir. Ne var ki, bugün 16 eylül 1960 tarihli ve 5/322 sayılı Bakanlar kurulu kararnamesiyle uygulamadan kaldırılmış bulunan 18 ocak 1940 tarihli ve 3 780 sayılı Millî Korunma kanununun 1. maddesinden esinlenerek, genel veya kısmî seferberlik, devletin bir harbe girmesi ihtimali yahut Türkiye cumhuriyetini de ilgilendiren yabancı devletler arasındaki harp hali de doktrinde, bu hüküm anlamında bir fevkalâde hal olarak kabul edilmektedir. Bu gibi durumlarda Anayasanın 123. md.si uyarınca, vatandaşların kanun ile ve geçici bir süre için konmuş bazı para, mal ve çalışma yükümlerine katlanma mecburiyetleri vardır. Bunun bir örneğine 2 temmuz 1968 tarih ve 1051 sayılı kanunla değiştirilmiş, 15 mayıs 1959 tarih ve 7 269 sayılı Umumî Hayata Müessir Âfetler Dolayısıyle Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair kanunun 6. maddesinde rastlanmaktadır. Söz konusu olan hükme göre, deprem, yangın, su baskını, yer kayması, çığ v.b. âfetlerde meydana gelmesinden sonra, vali ve kaymakamların şu yetkileri vardır: **1.** askerler ve hâkim sınıfında bulunanlar dışında, 18-65 yaşları arasındaki bütün erkeklere görev vermek: **2.** bedeli, ücreti veya kirası sonradan ödenmek üzere, (canlı-cansız, resmî-özel) her türlü taşıt araçlarına ve gerekli makine, âlet ve edevata elkoymak; **3.** hiç bir kayıt ve merasime tabi olmaksızın tedavi, kurtarma, yedirme, giydirme ve barındırma gibi işlerle, bu gibi işlerin gerektirdiği âcil satın alma ve kiralamaları yapmak; **4.** devlete, mahallî idarelere, vakıflara, iktisadî devlet teşekküllerine ve bunlara bağlı kurumlara ait her türlü gayrimenkulü, bunların yetmemesi halinde de diğer tüzel ve gerçek kişilerin bina ve müştemilâtı ile bahçe ve arsa gibi arazisini geçici olarak işgal etmek.

Kanuna göre, söz konusu yetkilerin kullanılma süresi, âfetin sona ermesinden itibaren 15 gündür. Bu süre, gereğinde, İmar ve İskân bakanlığınca uzatılabilir. Bu konuda bilinmesi gereken başka bir kanun da 697 sayılı ve 16 temmuz 1965 tarihli Ulaştırma ve Haberleşme Hizmetlerinin Olağanüstü Hallerde ve Savaşta Ne Suretle Yürütüleceğine Dair kanundur.

Malî ve iktisadî buhran durumu sebebiyle fevkalâde hal rejiminin ise uygulamadan kalkmış bulunan Millî Korunma mevzuatı bir yana bırakılırsa, bugün de geçerli olan en belirli örneği, 20 şubat 1930 tarih ve 1 567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma kanunu (çeşitli değişiklikler ve ekler görmüştür) ve buna dayanılarak çıkarılan kararnamelerle kurulan rejimdir. (M)

Jacques FEYDER «Çocuk Yüzleri» filminden bir sahne 1925

FEVKALÂDELİK i. (*fevkalâde*'den *fevkalâde-lik*). Tuhaflık, şaşılacak, olağanüstü durum: *Bir başkasının onu gözüne kestirmiş olmasında bir fevkalâdelik görmem* (R. N. Güntekin). *Fakat bir fevkalâdelik hissettikleri hallerinden belli idi* (Ömer Seyfeddin). ‖ Özellik, üstünlük: *Köşeye çekiliş ve içine büzülüş, fevkalâdeliği olmayan bir adam için vaktinden evvel yaşlanma, hattâ erken bunama yoludur* (R. H. Karay). [M]

FEVKANÎ sıf. (ar. *fevk*'ten *fevkānî*). *Esk.* Üstteki, yukarıda bulunan. ‖ İ. Arap alfabesinde üstte noktası bulunan harf. (M)

FEVR i. (ar. k.). *Esk.* Acele, hemen, derhal, birdenbire olma. ‖ *Fevr-i istimada*, duyar duymaz, derhal. ‖ *Ale-l-fevr*, vakit geçirmeden, derhal, çarçabuk, birdenbire.

◆ **Fevren** zf. *Esk.* Çarçabuk, derhal, birdenbire, ansızın parlayarak, taşarcasına.

◆ **Fevrî** sıf. Zorlu bir duygunun etkisiyle düşünülmeden yapılan (hareket).

◆ **Fevriye** sıf. *Esk.* Fevrî'nin dişili. (M)

FÈVRE. Bk. FEBVRE (Michel).

FEVRÎ (Abdullahoğlu Ahmed de denir), arnavut asıllı divan şairi (öl. Şam 1570). Çocukken hıristiyandı, savaşlarda tutsak olarak satıldı, sonra Müslümanlığı benimsedi. Medrese öğrenimi gördü, ilmiye sınıfında ilerleyerek müderris oldu. Nahçivan seferine katıldı. Şam müftüsü oldu. Şiir ve inşa'dan ayrı olarak zamanının ilimleri üstünde de çalıştı. Çevresinde, bilgisinden dolayı büyük saygı gördü. *Divan*'ı, *Dürer-i Gurer Haşiyesi* (Ak İncilere Ek), Kanunî Sultan Süleyman adına yazdığı *Ahlâk-ı Süleyman*'ı vardır. Şiirleri başarılıdır, fakat edebiyata yeni bir hava getirecek özden yoksundur. Muhibbî'nin (Kanunî Sultan Süleyman) şiirlerini divan halinde topladı. (M)

FEVT i. (ar.*fevt*). *Esk.* Bir daha bulamayacak şekilde kaybetme, elden çıkarma, kaçırma. ‖ Ölüm. ‖ *Fevt etmek*, elden çıkarmak, kaybetmek: *Nâzım Bey, dakika fevt etmeksizin büyük istical ile Vekâlet Makamına gidip ifayı vazifeye başladı* (Atatürk). ‖ *Fevt olmak*, elden kaçmak, yitmek. Ölmek: *Bir buçuk seneye varmayıp o dahi fevt oldu* (Cevdet Paşa). ‖ *Fevt-i fursat*, fırsatı elden kaçırma. ‖ *Fevt-i nâgehânî*, ansızın ölme. (M)

FEVVÂRE i. (ar. *feverān*, fışkırmak'tan *fevvāre*). *Esk.* Fıskıye: *Bu renk fevvâresinin üstüne zümrütlerden, yakutlardan, elmaslardan, firûzelerden mürekkep güneş parçaları dökülüyor gibiydi* (H. Z. Uşaklıgil). *Nâz-ı âb etmiş de bir fevvâre resm etmiş hayal* (Nedim). ‖ *Fevvâre-i bedâyi*, güzellikler fışkıyesi. ‖ *Fevvâre-i âb-ı hayat*, âbıhayat kaynağı.

— G. santl. Suyu çeşitli şekillerde yukarıya doğru fışkırtan boru şeklindeki süslere verilen ad. Bk. FISKIYE. (M)

FEVZ i. (ar. *fevz*). *Esk.* Kurtuluş: *Âlemde sebep olmak ile fevz ü felâha / Hâhişger iken devletimiz sulh u salâha* (Abdülhak Hâmid). ‖ Zafer, başarı, yükselme. ‖ *Fevz ü necât*, kurtarış. ‖ *Fevz u nusret*, zafer.

◆ **Fevzî** sıf. *Esk.* Kurtuluş ve zaferle ilgili olan. ‖ İ. Erkek adı. (M)

FEVZA i. (ar. *fevżā*). *Esk.* Kargaşalık, anarşi.

◆ **Fevzaî** veya **fevzavî** sıf. *Esk.* Kargaşalıkla, karışıklıkla ilgili.

◆ **Fevzaviyet** i. *Esk.* Fels. Anarşizm. (M)

FEVZİ (Mahmud), mısırlı siyaset ve devlet adamı (Menufieh eyaleti, Kuesnch 1900). Birleşmiş milletlede Mısır baştemsilcisi olarak görev yaptı (1946-1952). Daha sonra Londra elçisi oldu. Aralık 1952'de Dışişleri bakanlığına, 1964'te başbakan yardımcılığına getirildi. Üçüncü Arap-İsrail savaşında yurdunun uğradığı bozgunu diplomatik yoldan lehe çevirmek için Birleşmiş milletlerde büyük gayret sarfetti. Başkan Cemal Abdünnâsır'ın ölümünden sonra, yeni başkan Enver Sedat tarafından Başbakanlığa getirildi (21 ekim 1970). [L]

FEVZİ EFENDİ (Filibeli Halil de denir), türk din adamı (Filibe 1805-Taif 1883). Geniş bilgisi ile ün salmış Mustafa Efendinin oğlu. İstanbul'da müderrisliğe (1824), Abdülmecid zamanında saray hocalığına yükseldi. Birçok yerde kadılık görevinde bulundu; fetva emini (1865) ve ders vekili oldu (1866). Sonra kendisine Anadolu ve Rumeli kazaskeri rütbesi verildi. Ders vekilliği görevinde on yedi yıl kaldı. Emekli olunca Hicaz'a gitti. Ahmed Vefik Paşanın başkanlığı altındaki Mecelle kurulunda görev aldı. Genellikle dinî konuları işleyen eserlerinin başlıcaları şunlardır: *Haşiye-i Cedide alel Ussam-ül-Feride* (Ussam-ül-Feride'ye Yeni Bir Ekleme); *Risale-i Büyük Filibeli alel Aksam-il-Mevcudat-il-Mümkine* (Varlıkların Bölümleri Üstüne Büyük Filibeli'nin Yazdığı Risale); *Risale-i İhtikariye* (Yerme Risalesi); *Hadayik-ül-İmtihan* (İmtihan Bahçeleri). [M]

FEVZİ EFENDİ (Mustafa) **Efendizade,** türk hukukçusu (Akhisar 1875-İstanbul 1933). Medrese ve hukuk öğrenimini bitirdikten sonra hocası Mahmud Esad Efendinin Hukuk mektebinde müdür yardımcılığı yaptı. Sonra kendisine hazine avukatlığı görevi verildi. Sonraki yıllarda Hukuk mektebi müderrisliğinde, maliye hukuk müşavirliğinde, İstanbul İkinci Hukuk mahkemesi ve Beyoğlu Bidayet mahkemesi reisliklerinde bulundu. Bu görevlerden sonra siyasete atıldı, önce İstanbul meclisi üyesi, sonra ikinci dönem Büyük Millet meclisine milletvekili seçildi. Şeriye ve evkaf vekili oldu. Medenî kanunun hazırlanmasında emeği geçti. Hukuk mektebinde mecelle hocalığı yaptığı yıllardaki ders notlarının şirket ve vekâletle ilgili bölümleri ayrı bir kitap olarak yayımlandı. Medreseden yetişmiş, mecelle hocalığı yapmış bir kimse olmasına rağmen, şerî kanunların yerine medenî kanunun uygulanması görüşünü savundu. (M)

FEVZİPAŞA, Akdeniz bölgesinde (Gaziantep ili, İslahiye ilçesi), bucak; 13 633 nüf. (1965); 15 köy. — *Bucak merkezi* (*Fevzipaşa kasabası*); 3 917 nüf. (1965). Adana-Malatya demiryolu üzerinden Halep demiryolunun ayrıldığı bir ayrım noktası olarak önem kazandı ve gelişti. Yüksl. 620 m. (M)

FEVZİ PAŞA. Bk. ÇAKMAK (Mustafa Fevzi).

FEVZİ PAŞA (Ahmed). Bk. AHMED FEVZİ PAŞA *Firarî*.

FEVZİ PAŞA (Ahmed) **Tatar.** Bk. AHMED FEVZİ PAŞA *Tatar*.

FEVZİ PAŞA (Azimzade Mehmed de denir), osmanlı devlet adamı (Şam 1858-?). Mehmed Ali Paşanın oğlu. Öğrenimini Şam'da tamamladı. Çeşitli memuriyetlerde, yöneticiliklerde bulundu. Şam milletvekili oldu (1911), İstanbul meclisi başkan vekilliği gibi önemli görevler aldı. Kısa bir süre sonra Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesinde evkaf nazırı oldu. Bu görevden kendi isteğiyle ayrıldıktan sonra yeniden milletvekili seçildi. (M)

FEVZİ PAŞA (Hüseyin), osmanlı mareşali (Kışlacık, Mecitözü 1836-Selânik 1900). *Köroğlu* adıyle anılan bir aileden Osman Kethüda'nın oğlu. Harbiye'den kurmay yüzbaşı olarak çıktı (1859). Karadağ savaşında Ömer Paşa kumandasında orduda görev aldı. Cebelilübnan ayaklanmasını başarı ile bastırdı. Ömer Paşa ile Girit savaşına katıldı, gösterdiği başarı yüzünden Hanya erkânıharp reisliğine getirildi. Sonraki yıllarda livalığa yükseltilerek Yemen'e gönderildi. 1871 Yılında Girit kumandanı, sonra İstanbul erkânıharbiye reisi, bir süre sonra da Mekâtibi Askeriye nazırı oldu. Bağdat'ta vali vekilliği yaptı. Abdülhamid II tahta çıkınca kendisine müşir (mareşal) rütbesi verildi. Sonra sırayle V. ordu müşiri, Suriye valisi, Selânik ve Kosova genel kumandanı, III. Ordu kumandanı olarak görev yaptı. (M)

FEVZİ PAŞA (Ömer) **[Küçük Ömer Paşa** da denir], osmanlı müşiri (öl. Şam 1878). Çeşitli görevlerde çalıştı. İşkodra, Bosna, Girit, Tuna ve Selânik valiliklerinde bulundu. Devlet şûrası üyeliğine tayin edildi (1873). Akdeniz adaları valisi, Zaptiye müşiri (1876) oldu. Bir ara ordu kumandanlığı yaptı. Daha sonra Konya ve Suriye valiliklerinde bulundu. (M)

FEVZİYE sıf. (ar. *fevz*'den *fevziyye*). *Esk.* (Fevzî'nin dişili.) Kurtuluşla ilgili. ‖ İ. Kadın adı.

— Teşk. tar. Yeniçeri ocağının kaldırılışı sırasında yıktırılan Eski odaların bulunduğu yere sonradan Sadrazam Selim Mehmed Paşanın sunduğu telhis üzerine Mahmud II tarafından verilen ad. (Yeni odalara da bu sırada *Ahmediye* adı verildi.) [M]

Foto. Benque, Aubin (LAROUSSE)

FEY i. (ar. *feyy*). Esk. huk. Müslüman bir devletin gayrimüslim vatandaşlarından aldığı vergi. || Ganimet, sulh anlaşmasıyle İslâm hâkimiyetine giren ve eski sahiplerinin tasarrufunda bırakılmayan arazi ve menkul değerler.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* İslâm ordusu tarafından fethedilmesi sırasında mirî olan arazi, savaşarak değil de anlaşma yolu ile islâm hâkimiyetine girmiş ise, toprağın tasarrufu eski sahiplerinde bırakılabilir. Bu durumda, anlaşmanın hükümlerine ve islâm devlet reisinin kararına göre, kendi dinlerinde kalan ve vergi ödeyen (cizye ve haraç) eski arazi sahiplerine, bu toprağın sırf tasarruf hakkı veya mülkiyet hakkı tanınmış olabilir. Fakat, bazen istisna olarak eski sahiplerin topraklarından çıkarılıp başka bir yere nakledilmiş olmaları da mümkündür. Nitekim Hz. Muhammed, Nadiroğulları diye anılan yahudi kabilesi ile bu şartla anlaşmış ve bu kabile, topraklarını terk edip gitmişti. Kur'an'ı Kerim'in Haşr suresinde bu olaya işaret vardır ve *fey* kavramı da, Haşr suresinin 7. ayetine dayandırılabilir. Ayet metninde «fey»in Allah'a, peygamberine, hısımlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalanlara ait olacağı belirtilmektedir. Mezhepler ve hukukçular arasındaki görüş ayrılıkları ve her hukukçunun terimlere aynı anlamı vermeyişi gözönünde tutularak, «fey» olarak, sulh sözleşmesi ile ele geçen bir arazi üzerinde devlet reisinin yetkileri, kılıçla fetholunan araziye nispetle daha geniştir denebilir. Fey kavramı ve fey hükmünde olan arazi üzerinde devlet reisinin daha geniş yetkileri bulunması, muhtemel olarak, ıkta uygulamasının hukukî dayanaklarından birini meydana getirir.

Fey kavramının şumulü çok kesin ve belirli olmadığından, yalnız anlaşma yoluyle değil, bazen savaş yoluyle ele geçen araziye ve menkul mallara, hattâ müslüman olmayanlardan alınan vergilere de fey denilmiştir. Haşr suresinin 7. ayetinin delâleti ile yalnız anlaşma yoluyle devlet reisinin (ul-ül-emr, veliyy-ül-emr, imam) nezaretine geçen arazi hakkında kullanırsak, zorla fethedilen (meftuf-ül-anve) arazi ile fey hükmünde olan arazi arasında hiç değilse İmamiye mezhebi esaslarına göre, şu hüküm farkı doğacaktır: Meftuh-ül-anve arazi, ebediyen müslümanlara vakfedilmiş gibidir; bunun için satılamaz, bağışlanamaz, rehnedilemez; ekip biçmeleri için kişilere kiralanır ve sağladığı gelir beytülmale girer. Oysa fey hükmünde olan bir arazi üzerinde devlet reisinin yetkisi daha geniştir. Gerekli görürse bunu, «mülk» olmak üzere kişilere tahsis edebilir. (M)

FEYÂFÎ çoğl. i. (ar. *feyfâ* çöl'den *feyâfî*). *Esk.* Çöller, sahralar: *Kum dalgalarıyle, hatarâtiyle feyâfî / Her hatvede bin türlü vuhûşiyle Sahârî* (M. Â. Ersoy). [M]

FEYDEAU (Ernest), fransız yazarı (Paris 1821-ay.y. 1873). Bir şiir kitabı yayımlayarak edebiyat dünyasına girdi: *Les Nationales* (1844). Daha sonra borsa işleriyle ilgilendi. Yeniden edebiyat alanına döndüğünde ise arkeoloji konusundaki geniş bilgisini yansıtan *Histoire des Usages Funèbres et des Sépultures des Peuples Anciens* (Eski Toplumların Ölü Gömme Törenleri ve Mezarlıkları) [1857-1861] adlı bir inceleme yayımladı. *Fany* (1858) romanıyle ünü genişledi: bu romanda bir erkeğin, sevdiği kadının kocasına karşı beslediği kıskançlık duygusunu işler. Öteki ünlü romanları şunlardır: *Daniel* [1859], *La Comtesse de Châlis* (1867). Yakın dostu Gustave Flaubert gibi Feydeau da içinde yaşadığı toplumu gerçekçi bir gözle anlattı. Fakat *Madam Bovary* yazarının tersine, romanı bir sanat eseri haline getirmek endişesini duymadı. (L)

FEYDEAU (Georges), fransız oyun yazarı (Paris 1862-Rueil 1921). Roman yazarı Ernest Feydeau'nun oğluydu. İlk başarısını 1887'de *Le Tailleur pour Dames* (Kadınlar Terzihanesi) ile elde etti. Daha sonra Desvallières ile veya tek başına birçok vodvil yazdı. Bunlar arasında *La Lycéenne* (Liseli Kız) [1887], *Les Fiancés de Loches* (Loches'lu Nişanlılar) [1888], *L'Affaire Edouard* (Edouard Davası) [1889], *Le Mariage de Barillon* (Barillon'un Evliliği) [1890], *Monsieur Chasse* (Bey Avlanıyor) [1892], *Champignol malgré Lui* (Zoraki Champignol) [1892], *Un Fil à la Patte* (Ayak Bağı) [1894], *Hindi* (Le Dindon) [1896], *La Dame de chez Maxim* (Maxim'deki Kadın) sayılabilir. Feydeau bir ara *Le Bourgeon* (Tomurcuk) [1900] gibi oyunları ile komedi türüne yöneldi. Fakat *Bit Yeniği* (La Puce à L'Oreille) [1907] oyunuyle yeniden vodvile döndü. Son oyunları arasında en başarılıları, *Mais n'te Promène donc pas Toute Nue* (Çırılçıplak Dolaşmasana!) [1912] gibi tek perdeli olanlarıdır. Bunlardan, *Hortense a dit: «J'm'en Fous»*da (Hortense «Umurumda Bile Değil» Dedi) [1916] inatçı, tahammül edilmez fakat namuslu kadın tipini alaya aldı. Feydeau'nun vodvilleri kendine özgü nitelikler taşır. Bu oyunlarda bütün güldürücü unsurlar hayattaki gülünç durumlardan çıkarılarak gözönüne serilir. Feydeau'nun vodvilleri ve komedilerinden çoğu değişik adlarla dilimize adapte edilmiş ve sahnelerimizde oynanmıştır. (L)

FEYDER (Jacques Frederic, **Jacques** — denir), fransız filim yönetmeni (İzelles, Belçika 1888-Rives de Prangins, İsviçre 1948). Sinema dünyasına oyuncu ve senaryo yazarı olarak girdi. Daha sonra çağının en ünlü filim yönetmenlerinden biri oldu. Yumuşak ve sürükleyici bir anlatımı vardır. Tekniğin konuyu ikinci plana sürüklemesine meydan vermez. «Günümüzde sinema, teknikle engellenmiştir. Bir üslûp yaratmak için sinemayı maddî ilerlemelerden kurtarmak gerekir» der. Fransız gerçekçi okulunun önderidir. René Clair'den önce, Fransa'da sinemanın öncü sanatçılar ve sanat değerinden yoksun tüccar sinemacılar da ikiye bölündüğü çağda, Feyder «toplumun her katına seslenen filimler yapmak» ilkesine bağlı kaldı. Başlıca eserleri şunlardır: *La Faute d'Orthographe* (İmlâ Hatası) [1919]; *Atlantide* (1921); *Visages d'Enfants* (Çocuk Yüzleri) [1925]; Viyana'da çevirdiği *L'Image* (Hayal) [1925]; Berlin'de *Thérèse Raquin* (1928); A.B.D.'de *The Kiss* (Öpüş) [1930]; *Büyük Oyun* (Le Grand Jeu) [1934]; *Pension Mimosas* (1935); *Kahramanlar Panayırı* (La Kermesse Héroïque) [1935]; İngiltere'de *Knight Without Armour* (Zırhsız Şövalye) [1937]; Almanya'da *Les Gens du Voyage* (Yolcular) [1938]; Norveç ve Fransa'da *La Loi du Nord* (Kuzey Kanunu) [1939]. Savaş yıllarında İsviçre'de çalıştı: *Une Femme Disparait* (Bir Kadın Kayboldu) [1942]. 1945'te son filmi *Macadam*'ı yönetti. (L)

FEYDİNG i. (ing. *fading*, zayıflama'dan). Psikopatol. *Zihin feydingi*, düşünce seyrinin gitgide artan duraklaması. || *Hareketsel feyding*, bir hareket zincirlemesinin gitgide artan düşmesi.

— Radyotek. Daha çok 1 500 ile 3 000 Hz.'lık dalgalar üzerinden çalışan alıcılarda, sinyallerin zayıflaması bazen de geçici olarak yok olmasıyle meydana gelen düzensizlikler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Radyotek. Radyo-elektrik sinyallerinin zayıflamasından sonra, özellikle geceleri, alış şiddetinde bir artma meydana gelir. Bu olaylar, yüksek atmosferdeki yansıtıcı tabakaların yüzeylerindeki şekil değişimlerinden ileri gelir. Alıcı antene gelen dalgaların izlediği yollar değişik uzunluktadır ve pek çok dalga bir noktada toplandığı zaman, birbirlerinin şiddetini bazen azaltır, bazen de çoğaltırlar. Sinyallerin bu güçlenme ve zayıflamaları genellikle, İngilizceden alınan *feyding* kelimesiyle ifade edilir. (L)

FEYERABEND (Sigmund), alman matbaacısı ve gravürcüsü (Heidelberg 1528-Frankfurt -am-Main 1590). Çıraklık dönemini Augsbourg ve Venedik'te geçirdi. Virgil Solis ve Jest Amman ile Frankfurt'ta bir matbaa kurdu, resimli kitaplar yayımladı. (L)

FEYEZAN i. (ar. *feyż*'den *feyeżān*). *Esk.* Taşma, suyun coşması; *Nehrin feyezan-ı dembedeminden kurtulmak için uzakta tepelere kurulmuş sincabî karyeler* (Cenab Şahabeddin). || Bolluk, bereket, fazlalık. || *Feyezân-ı enhâr* (veya *feyezân-ı miyâh*), nehirlerin, suların taşması. || *Feyezân-ı Nil*, Nil nehrinin taşması. (M)

FEYFÂ i. (ar. *feyfā*). *Esk.* Büyük sahra, çöl: *Çünkü düşmüşsün hayâtın ezkazâ feyfâsına / Gitmen icap eyliyor tâ menzil-i aksâsına* (M. Â. Ersoy). || *Feyfâ-neverd*, çölde gezen, çölde yol alan. (M)

FEYHÂ sıf. (ar. *feyah*, genişlik'ten *feyḥā*). *Esk.* Geniş, engin. (M)

FEYİZ veya **FEYZ** i. (ar. *feyż*). *Esk.* Artma, çoğalma, taşma. || Bereket, bolluk, gürlük, verimlilik: *Cenab-ı Hak dahi Fahr-i Âlemin hürmetine yağmur yağdırdı ve azîm feyz ve bereket verdi* (Cevdet Paşa). || Olgunlaşma, ilerleme. || İrfan, manevî bilgi: *Cehlin, gecenin hâdimiyiz, hâdim-i ilmiz / Fikr ordusu, feyz ordusu, nûr ordusuyuz biz* (Tevfik Fikret). || Etki: *Böyle gûyâ lebini ey yüzü gül mül mü eder? / Feyz-i keyfiyeti mül gonceyi bülbül mü eder?* (Recaizade Ekrem). || İnsanlara Tanrı tarafından verilen ilham. || İç huzuru, mutluluk. || *Feyz almak*, manevî kuvvete sahip biri tarafından aydınlatılmak. İlham almak, esinlenmek: *Ünlü tarihçi Albert Sorel'den hem feyz aldı, hem zevk* (Y. Z. Ortaç). || *Feyz-â-feyz*, feyzle dolu: *Seher o nâsiyeden bir nişan-ı feyz-â-feyz / Şafakta dalgalanan renk reng-i alındır* (M. Â. Ersoy). || *Feyz-âver*, bolluk getiren. || *Feyz-bahş*, bereket ve bolluk veren. || *Feyz-dâr*, feyizli, gür. || *Feyz-efzâ*, bereketi çoğaltan. || *Feyz-nâk*, verimli, bereketli. || *Feyz-resân*, bolluk getiren, yetiştiren. || *Feyz-yâb*, feyiz bulan: *Dest-i cûdundan eğer bir gülşen olsa feyz-yâb / Nevbaharın bir dahi etmez heves bârânına* (Nedim). || *Feyz-i aşk* (veya *feyz-i muhabbet*), aşkın etkisi. || *Feyz-i âti*, geleceğin feyzi. || *Feyz-i cavidan*, sonsuz, devamlı bereket: *Her cümle merkezinde eder seyr-i bîvukuf, / Her kıt'a mihverinde bulur feyz-i cavidan* (Ziya Paşa). || *Feyz-i ibadet*, ibadetin verdiği huzur. || *Feyz-i mahsulât*, ürünlerin bolluğu. || *Feyz-i neşe-bahş*, neş'e verici bolluk. || *Feyz-i safa*, neşenin bolluğu. || *Feyz-i seher*, sabahın verdiği rahatlık. || *İtiyâd-ı feyz ü irfan*, ilim ve irfanın artması. || *Feyz ü rif'at*, ilerleme ve yükselme.

— Tasav. Âlemin derece derece, fakat sürekli olarak, Tanrı'dan çıkışı. (Âlem, Tanrı'nın özünden başka varlıkları meydana getirecek bir güç ve nitelikte fışkırır [sudûr eder].) [Bk. ANSİKL.] || Yaratılma gücü olanın, görünüş alanı denen âleme gelmeden (mümkün'ün vücud'dan) önceki ilk durumu. (Bk. ANSİKL.) || *Feyz-i akdes*, yaratılan varlıkların görünüş alanına çıkmadan önce Tanrı bilgisinde biçim kazanması. (Bk. ANSİKL.) || *Feyz-i mukaddes*, Tanrı düşüncesinde biçim kazanan varlıkların görünüş alanına (zahir âlemi) çıkması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. Yeni Eflatuncu felsefeden islâm düşüncesine, özellikle tasavvufa geçen *feyz* inancına göre, Tanrı bütün yaratıkların (mahlûkat) tek kaynağıdır. Bütün varlıkları kapsayan âlem (küllî varlık) derece derece Tanrı'dan fışkırdı.

Âlemin içinde bulunan ayrı ayrı varlık katları (gök küreleri, öteki dünyalar) belli bir sıraya göre ve Tanrı iradesine bağlı olarak yaratıldı. Her varlık katı, kendi özünden başka varlıkları ortaya koyacak bir nitelik ve güçte Tanrı'dan fışkırır. Tanrı sınırsız bilgisiyle, bütün varlık katlarının biçimlerini, nitelik ve niceliklerini bilir. Âlem, Tanrı'da (düşünce olarak) yaratılmadan önce kesin biçimi kazandı. Her varlık türü, ayan-ı sabite denen Tanrı düşüncesinde mümkündür (olabilen, yaratılmasında engel ve sınır olmayan).

Tanrı'da sürekli bir akış içinde olan düşünme, görünüş (tecelli) anlamına çıkınca (feyz haline gelince) âlemde gördüğümüz varlıklara dönüşür. Bu bakımdan feyz en yüce varlık olan Tanrı'dan başlayarak en alt kattaki varlığa kadar, yukarıdan aşağı doğru inen sürekli oluş, yaratılıştır. Tanrı'nın özü (zât-ı ilâhî) kendi yapısı gereğince her an yaratıcı durumdadır. Her türlü varlığın dışında, yüce bir nitelikte olan Tanrı'nın özü her şeyi kuşatır. Onun özü sıfatları ile belirir. Bu belirme (zuhur) olayı varlık haline gelen bir oluştur. Bu oluş ise feyz'dir. Bu anlamda feyz, âlemin bütününde bir gerçekleşmedir.

Kuşeyrî'ye göre, varlık kavramının sınırları içine giren her şey Tanrı'nın sonsuz bilgisinde «sabit» olduğundan âlemin yaratılışı bu sabit'ten çıkış, «zuhur» olarak anlaşılır. Sofiyeye göre âlemin Tanrı'dan çıkışı (feyz) olayı «Ben gizli bir hazine idim, bilinmek için bu âlemi yarattım» anlamındaki hadisi kudsî ile açıklanmıştır. Sofiye'nin burada kullandığı belirme (zuhur) ile çıkış (sudûr) âleminin yaratılışını gösteren birer kavramdır. Sofiye, bu konuda, feyz'i ışınların güneşten çıkıp evrene yayılmasına benzeten Platinos'un etkisi altındadır. Feyz niteliğini taşı-

yan yaratma bir bütünlük içinde bilinemez, insan aklının sınırlarını, kavrama gücünü aşar. Feyz, sürekli bir yenilenme akışı içindedir, insan bunu kavrayamaz. Bu bakımdan yaratma olayı ancak anlatılır, bütün olarak bilinemez. Bazı düşünürlere göre, İslâmlıkta, özellikle tasavvufta ele alınan feyz olayı bir yandan da Aristoteles ilâhiyatına dayanır. Sofiye inancını etkileyen Yeni Eflatuncu görüş Aristoteles'in düşüncelerinden de yararlandı. Farabî, İbn Sina, Gazzalî, İbnürrüşd gibi islâm filozofları feyz konusunu ayrı ayrı yorumladılar.

● Tanrı her şeyi (mahlûkat'ı) görünüş (tecelli) âlemine göndermeden önce birer örnek olarak yaratır, onlara birer biçim verir, buna *feyz-i akdes* denir. Tasavvufta âyanı sabite (Tanrı bilgisinde biçimlenen varlıklar) adı verilen bu ilk biçimler (suret) sonradan zuhur ederek varlık niteliğini kazanır. Her varlık, içinde bulunduğumuz âlemdeki yerini almadan önce saf suret olarak Tanrı'nın ezelî ve ebedî bilgisinde vardı. Bu özden çıkış, belli adla varlık düzeninde ilk görünüş, feyz-i akdes olayının gerçekleşmesidir.

● En yüce varlık olan Tanrı, âlemi bir bütün olarak önce kendi öz düşüncesinde (ilmi ilâhî) biçimlendirdi. Sonra kendisinden çıkan varlık katlarını taşıdıkları yeteneklere (istidatlara) göre yarattı. Tasavvufta bu, Tanrı'nın bilgisinde var olan yaratılmaya hazır gerçekler anlamında, «ilmi ilâhîde hakayıkı mümkünat» denir. Bu varlık katları kendilerinden daha aşağı basamaklarda bulunan varlık katlarını ortaya çıkaracak bir güç ve nitelikte olmak üzere derece derece görünüş alanına çıkar ve Tanrı'nın ezelî ve ebedî bilgisindeki (âyan-ı sabite) biçimlerine göre oluşurlar. Bütün varlıkların Tanrı özünde bilgi iken görünüş alanına çıkmasına, yaratılmasına *feyzi mukaddes* veya mümkünatın var oluşu, başka bir anlayışa göre de birliğin (vahdaniyet) çokluğa (kesret) dönüşü denir. Durum ruhlar için de aynıdır, onlar da öteki varlıklar gibi Tanrı'nın özünden ve katından ayrılarak âleme indi, özden, ölümsüz olandan kopup geçici, ölümlü olan ülkeye geldi.

◆ **Feyizlenmek** dönşl. f. Feyiz almak, aydınlanmak: *Onun yüzünden ümmeti Muhammed feyizlenecek ve vakti gelince onu sen irşat edeceksin* (N. Araz).

◆ **Feyizli** sıf. Bol ürün veren, verimli: *Efendiler, milletimiz içtimaî, iktisadî, hulâsa bilcümle medenî muamelât ve münasebâtında feyizli neticeler zemini olan yeni kanunlarımız da...* (Atatürk).

◆ **Feyzî** sıf. *Esk.* Tanrı'nın bereketi, ihsanı ile ilgili. ‖ İ. Erkek adı. (M)

Turhan FEYZIOĞLU

FEYLER (Ferdinand Adolphe), isviçreli albay ve yazar (Lozan 1863-ay.y. 1931). Alsace'lı bir ailedendi. Piyade sınıfına ayrıldı. Zürich askerlik okulunda ders verdi. Birinci Dünya savaşıyla ilgili eserleri vardır. (L)

FEYLESOF i. (yun. *philosophos*'tan ar. *feylesof*). *Esk.* Felsefe ile uğraşan, filozof: — *Senin gibi feylesof, muharrir, şâir, müverrih, mütefennin bir genç payitahtta milletine hizmet edebilir, yoksa burada değil* (Ömer Seyfeddin). *Feylesofun kendisi nâkabil-i ıslah iken / Kalkar ıslah etmeğe zu'munca hal-i âlemi* (Şeyh Vasıf). [Bk. FİLOZOF.] ‖ *Mec.* Her şeyi hoşgörü ile karşılayabilen, kalender: *Davut Ağa feylesoftu; aynı dam altında bir kadınla yaşamama aldırmazdı* (R. H. Karay). ‖ Sıf. Dinsiz, itikatsız.

— ANSİKL. *Feylesof* kavramı islâm düşüncesine Müslümanlığın doğuşu ile girdi. Arap diline *muhibb-ül-hikme* (bilgelik seven) olarak çevrilen feylesof sözü daha çok din kurallarından, Kur'an'ın bildirdiği hükümlerden ayrı düşünen, akla dayanan, aklı imandan üstün gören kimseler için kullanılırdı. Bu yüzden ilk akılcı arap filozofu El-Kindî'ye (801-872) *Feylesof-ül-Arab* dendi. Daha sonraki yıllarda islâm dininin getirdiği görüşleri, düşünceleri tanımayanlara, dinsizlikle suçlananlara, bağımsız düşünceyi benimseyenlere, Kur'an'ı akıl ölçülerine göre yorumlayanlara, bunlardan başka yahudi kralı Jerobeam'a feylesof denildi. İmanı akıldan üstün tutan, hakikatin akılla değil, imanla bilinebileceğini, ilâhî bilgiye yalnız imanla erişileceğini ileri süren bütün islâm düşünürleri felsefeyi de, onunla uğraşan feylesofu da küçümsediler; bunu gereksiz, dinsizce bir iş saydılar. Gazzalî Muhyiddin-i Arabî gibi bütün düşünce düzenini imana dayandıran, onun dışında ışık tanımayan islâm bilginleri, kaynağını akılda bulan felsefeyi, onunla uğraşan feylesofu dinsiz, Kur'an yolundan ayrılmış, sapkın saydılar. Gazzalî bu konuda *El-Munkızü min ed-Dalal* (Sapkınlıktan Kurtuluş) adlı bir de eser yazdı. Müslüman halk arasında ise feylesof, gelişi güzel konuşan, saçma sapan sözler söyleyen, boşboğaz bir kimse olarak nitelendi. Bir aralık bütün doğu ve batı ortaçağı felsefeyi ve feylesofu dinsizlikle, sapkınlıkla suçladı. (M)

◆ **Feylesofane** zf. Filozofçasına: *Feylesofane bir görüş.* (M)

FEYNMAN (Richard P.), amerikalı fizikçi (New York 1918). Los Alamos nükleer laboratuvarında çalıştı. Cornell İthaca üniversitesinde profesör oldu ve kuantum elektrodinamiği ile ilgili çalışmalar yaptı. 1951'den beri Kaliforniya (Pasadena) Teknoloji enstitüsündedir. Atom yapısının elemanter parçacıkların en ünlü kuramcılarından olan Feynman ve iki arkadaşına (J. Schwingen, S. Tomonaga) elektromagnetik alan ile foton arasındaki karşılıklı etki kuramına yaptıkları katkılardan ötürü Fizik Nobel ödülü verildi (1965). Kuantum elektrodinamiğinin yapımında, Schwinger'inki kadar soyut olmasa da aynı sonuçları veren bir diyagramlar metodu buldu (1947-1948). [L]

FEYRFİLDİT i. (ing. *fairfield*'den). Miner. Hidratlı tabiî manganez ve kalsiyum fosfat. (Triklinik sistemde elyaflı veya yapraksı billûrlar halinde bulunur.) [L]

FEYYAZ sıf. (ar. *feyz*'den *feyyâz*). *Esk.* Bereketli, çok verimli, gür. ‖ Bolluk ve bereket verici, Tanrı. ‖ Taşan (sel). ‖ Çok cömert, eli açık: *İşlemiş kırlarda yer yer kudretin feyyaz eli / Öyle yapraklar ki sun'undan: gidip bir görmeli!* (M. A. Ersoy). ‖ İ. Erkek adı. ‖ *Feyyâz-ı ezel* (*feyyâz-ı kudret* veya *feyyâz-ı mutlak*), Tanrı. (M)

FEYZ i. Bk. FEYİZ.

FEYZÂBÂD, Afganistan'da şehir; Gökçe ırmağı (Amuderya ırmağının kolu) ile Hindikuş dağı arasında; 25 000 nüf. Bedahşân eyaletinin başkenti. Şehri XVIII. yy.da Özbek hanedanından Yarbey kurdu. Gıda sanayii ve ticaret. Şehrin yakınlarında demir, taş kömürü, akik, yakut ve Bedahşân lâcivert taşı (lapis lazuli) yatakları. (M)

FEYZÂBÂD, Kuzey Hindistan (Uttar Prades devleti, Benares ili) şehir; 88 300 nüf. Ganj ırmağının kollarından Gagra'nın kıyısında, 1732 yılında kurulmuştur. Audh veya Avadh bölgesinin başkentiydi. 1857'de ayaklanan Sipahiler (Şepoy) buradan yönetiliyordu. Eski Ayudhya'nın yıkıntıları bu ilin yakınındadır. Buğday, yerfıstığı, şekerkamışı üretimi. Gıda sanayii kuruluşları. (M)

FEYZİ EFENDİ, türk şairi (Tebriz, Türkânpûr 1842-İstanbul 1910). İlk öğrenimini özel olarak babasından gördü. Sonra Necef medresesinde ve Mısır'da Camiülezher'de okudu. O yıllarda Mısır'a gezmeye giden Sami Paşanın ilgisini çekince onunla İstanbul'a geldi, konağında kaldı. Osmanlı uyruğuna geçtikten sonra kendisine Amasya tahrirat kâtipliği verildi. Bir süre Şehremaneti mümeyyizliğinde çalıştı. Daha sonra Galatasaray sultanîsi Farsça öğretmeni oldu. *Sürûş* takma adıyle *Terceman-ı Hakikat* gazetesinde yazılar yazdı. Başlıca eserleri: *Ulûm-ı Farisî* (Farsça öğrenme Bilgileri); *Kamus; Müntehabat-ı Farisiye* (Farsçadan Seçmeler); *Vaveylâ* (Çığlık); *Divan-ı Eş'ar* (Şiirler Divanı); *Sûz-i Güdâz* (Öldürücü Ateş); *Rubaiyat-ı Hayyam* (Hayyam'ın Rübaileri); *Cep Lûgati* (Türkçeden Farsçaya-Farsçadan Türkçeye). Adı geçen eserlerinin çoğu basılmamış ve çıkan bir yangında eviyle birlikte yok olmuştur. (M)

FEYZİ MUSTAFA EFENDİ Hayatîzade. Bk. HAYATÎZADE FEYZİ MUSTAFA EFENDİ.

FEYZİOĞLU (Turhan), türk bilim ve siyaset adamı (Kayseri 1922). Galatasaray lisesini bitirdi (1941), İstanbul Hukuk fakültesinden mezun oldu (1945). Fransa'da École Nationale D'Administration'da (1952) ve İngiltere'de Oxford üniversitesinde araştırmalar yaptı (1953). Ankara Siyasal Bilgiler fakültesinde doçent, sonra profesör oldu (1955); aynı fakültenin dekanlığına seçildi (1956). Bilim hürriyeti konusundaki bir prensip ihtilâfı sebebiyle, birkaç arkadaşıyle birlikte üniversiteden istifa etti; siyasî hayata atıldı ve 1957 yılında C.H.P. milletvekili olarak T.B.M.M.'ne girdi. C.H.P. Parti meclisi ve Merkez Yönetim kurulu üyesi oldu. 27 Mayıs 1960'tan sonra Orta Doğu Teknik üniversitesi rektörlüğüne getirilen Feyzioğlu, Kurucu mecliste üniversite temsilcisi olarak görev aldı ve Kurucu Meclis Anayasa komisyonuna başkan seçildi (1960). Millî Eğitim bakanı (1961), seçimlerden sonra Kayseri milletvekili olarak girdiği parlamentoda C.H.P. meclis grubu başkan vekili (1961), koalisyon hükûmetinde Devlet bakanı (1961-1962) ve başbakan yardımcısı (1962-1963) oldu. 1964-1966 Yılları arasında Avrupa Konseyi asamblesinde Türkiye temsilcisi olarak görev aldı.

Parti içindeki görüş ayrılıkları yüzünden 48 arkadaşıyle birlikte C.H.P.'den ayrıldı (1967), Güven* partisini kurdu (1967) ve bu partinin genel başkanlığına seçildi (1967). Eserleri: Prof. Gaetan Pirou'dan çevirdiği *Umumî İktisada Giriş* (1945); *İdare Hukukunda Beklenmeyen Haller Nazariyesi* (1947); Prof. Hayek'ten çevirdiği *Esaret Yolu* (1948); *Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazaî Murakabesi* (1951); *Les Partis Politiques en Turquie, du Parti Unique à la Démocratie* (Paris, 1953); *The Reforms of the French Higher Civil Service* (Londra, 1955); *Amme Hürriyetleri* (1956); *Demokrasi ve Diktatörlüğe Dair* (1957); *Devlet Adamı Atatürk* (1963); *Büyük Tehlike Komünizm* (1969). [M]

FEYZİ PAŞA, asıl adı **Feyzullah**, türk hekimi (öl. İstanbul 1923). Askerî tıbbiyeyi bitirdi (1871). İç hastalıkları ihtisası için Paris'e gönderildi. Öğrenimini Fransa'da tamamladıktan sonra Tıp fakültesinde görev aldı. *Usul-ü Teşhis-i Emraz* (Hastalıkları Teşhis Metodu) ve *Emraz-ı Dahiliye* (İç Hastalıkları) adlı iki tercümesi vardır. (M)

FEYZİ SÜLEYMAN PAŞA, türk bilgini (öl. Halep 1791). Gürcü bir ailenin çocuğudur. Seyit Ahmed Efendi tarafından satın alınarak İstanbul'a getirildi. İlk öğrenimini burada yaptı. Mektupçuluk, tezkirecilik, kethüdalık ve nişancılık gibi görevlerde bulundu. İki defa sürşükttap oldu ve vezir rütbesiyle 1787 seferine Sofya ve Rumeli seraskeri olarak katıldı. Bazı sebeplerden dolayı birkaç defa sürgün edildi. Sonra Halep valiliğine getirildi. Eseri: *Mektubat-ı Selâtin fi'l-Muahedat ve'l-Feramin* (Anlaşmalar ve Fermanlar Konusunda Padişahların Mektupları). Ayrıca Birgivî Mehmed Efendinin *İzhar* (Açıklama) adlı kitabına bir şerh yazdı. (M)

FEYZİ ŞEYH. Bk. EBÜLFEYZ *Feyzî*.

FEYZULLAH EFENDİ Damatzade, osmanlı şeyhülislâmı (Bursa 1699-Sütlüce 1762). Şeyhülislâm Damatzade Ebülhayr Ahmed Efendinin oğlu. Medresede öğrenim gördü. Galata ve Bursa kadılıklarında (1730) bulundu; İstanbul payesini aldı. Anadolu (1739), sonra da Rumeli (1749) kazaskerliğine tayin edildi. Görevinden azledildi; bir süre sonra ikinci defa Rumeli kazaskeri oldu. Şeyhülislâmlık görevinde (1755) bir yıl kalabildi; azledilerek İncirli köyünde oturmağa mecbur edildi. 1758'de ikinci defa şeyhülislâmlığa getirildiyse de tekrar görevinden alınarak İncirli köyüne gönderildi. Tıp ve musiki ile de ilgilenen Feyzullah Efendinin çeşitli besteleri vardır. (M)

FEYZULLAH EFENDİ Ebusaitzade, osmanlı şeyhülislâmı ve bilgini (İstanbul 1630-ay.y. 1694). Şeyhülislâm Ebusait Efendinin oğlu. Babasının sayesinde on beş yaşında iken müderrislik unvanını aldı. Sonra şeyhülislâm oldu (1689). Padişahın yanında sadrazam Arabacı Ali Paşaya hakaret ettiği için görevinden alındı. Sonra Çatalcalı Ali Efendinin yerine ikinci defa şeyhülislâm oldu. Sadrazam Sürmeli Ali Paşa ile geçinemedi; Sakız adasına sürgün edildi. Ada düşman eline geçince buradan alındı ve Mısır'a gönderildi, daha sonra da affedildi. Din ve musiki ile uğraştı, besteler yaptı. [M]

FEYZULLAH EFENDİ Seyit, osmanlı şeyhülislâmı (Erzurum 1638-Edirne 1703). Şemsî Tebrîzî soyundan. Erzurum müftüsü şeyh Mehmed İbn Pîr-Mehmed'in oğlu. Mehmed IV ile tanıştırıldı, önce şehzade Mustafa'ya, sonra da şehzade Ahmed'e hocalık etti. Müderrislik, kazaskerlik ve nakibüleşraflık gibi görevlerde bulundu. Son-

Foto. Yeni Sabah arşivi (MEYDAN)

ra şeyhülislâm oldu (1688). Veziriazam Siyavuş Paşanın ölümünden sonra yerine geçen Nişancı İsmail Paşa tarafından görevine son verildi ve Erzurum'a sürüldü. Mustafa II'nin tahta çıkması üzerine ikinci defa şeyhülislâm oldu (1695). Bu görevi sırasında da yalnız kendi çıkarlarını düşündü, ailesinin bütün fertlerini iş başına geçirdi, oğlu Fethullah Efendinin kendisinden sonra şeyhülislâm olmasını sağladı. Mustafa II'yi tesiri altında bıraktı. Uzun süre Edirne'de oturmasını sağladı. Bu olay üzerine, İstanbul'un ikinci derecede bir şehir olmasından korkan bilginler ve halk tedirgin oldu. Bu yüzden çıkan Edirne* vakası sonucu kendisini de padişahı da yıkıma uğrattı. İstanbul'da çıkan isyan haberini Edirne'ye getiren elçilere karşı kötü davranması isyancıları daha çok kızdırdı. Dergâhı Âli kapıcı başlarından Paşa Hüseyin Ağa ve iki bostancı ustası, Feyzullah Efendi ve oğlunu padişah emri olduğunu söyleyerek Edirne'ye geri döndürdüler. İdam edilebilmeleri için görevlerinden alınarak Feyzullah Efendiye Kandiye sancak beyliği, oğluna da Alacahisar sancak beyliği verildi. Bir süre sonra öldürülerek cesedi Tunca nehrine atıldı. Feyzullah Efendi, Erzurum'da bir medrese ve cami, Şam'da bir dârülhadis, İstanbul'da bir medrese ve kütüphane, Edirne'de bir çeşme yaptırdı. Eserleri: *Nasayih-ül-Mülûk* (Padişahların Nasipleri); *Kitab-ül-Ezkâr* (Zikirler Kitabı); *Mecmua-i Hikâyat* (Hikâyeler Derlemesi); *Fetva-i Fevziye* (Fevziye Odalarının Fetvası). [M]

FEZA i. (ar. *fezâ*). Yıldızlar arasındaki uçsuz bucaksız boşluk, evrenin sonsuz genişliği, uzay: *Bulutların yayılır perde perde kâbûsu / Çöker fezalara artık eyâlin en koyusu* (M. Â. Ersoy). *Sol elini Arslan'ın omuzuna dayamış, sağını da fezaya kaldırmış uzakları gösteriyordu* (A. H. Müftüoğlu). [Bk. UZAY.] || Geniş alan, yer. || Geniş ova.

— *Esk. Fezâ-neverd,* uzayda dolaşan. || *Fezâ-yı nâmütenâhî,* uçsuz bucaksız uzay. || *Fezâ-yı vatan,* vatan fezası, vatanın gökyüzü.

◆ **Fezaî** sıf. *Esk.* Feza ile ilgili. (M)

— **FEZÂ.** sıf. Bk. — EFZÂ.

FEZAHAT veya **FAZAHAT** i. (ar. *fezâhat*). *Esk.* Alçaklık. rezillik: *Bu mükâfatların ne gibi kepazelik, fezâhat mukabili olduğunu ikinci mabeynci düşünmeğe mecbur değildir* (H. E. Adıvar). || *Fezâhat-i lisâniye,* açık saçık konuşma. (M)

FEZAİL. Bk. FAZÂİL.

FEZÂLİK çoğl. i. (ar. *fezleke,* özet'ten *fezâlik*). *Esk.* Özetler, hulâsalar, icmaller. (M)

FEZÂRE, Kuzey Arabistan'da bir arap kabilesi, Necd'de Vadi el-Rumma kıyısında oturan kabile Cahiliye çağında Halâl adlı puta tapardı. İslâmlığın, ilk yıllarında, yayılmasını önlemeğe çalışmış, Hz. Muhammed'e pek çok güçlükler çıkarmış, çalışmalarını engellemek istemiştir. Huzayfe bin Bedr ve oğlu Hısn kumandası altında, Alıslar ve Zubyanlar arasında yıllarca süren Dahis savaşına katılmış, önemli işler görmüş, birtakım başarılar elde etmiştir. Fezâre kabilesi bir aralık Hayber Yahudileri ve Gatafan kabileleriyle birleşerek Medine'yi kuşatmışlar, Hendek savaşının çıkmasına yolaçmışlardır. Bir yıl sonra el-Gaba denen yerde Hz. Muhammed'in bir deve sürüsüne saldırdılar. Ayrıca yolda gördükleri bir Medine kervanını yağmalayıp Zeyd bin Harisa'yı yaraladılar. Daha sonra, Hz. Muhammed'e karşı çıkan Hayber Yahudilerine yardıma koştular (629). Bütün karşı koymalardan, islâmın yayılışını önlemeğe çalışmalarından sonra Harica bin Hısn'ın başkanlığında Hz. Muhammed'in önünde diz çökerek müslüman oldular. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra gene eski dinlerine dönerek İslâmlığa karşı koymağa başladıkları bir sırada Ebubekir onları kesin bir yenilgiye uğrattı. (M)

FEZLEKE i. (ar. *fezleke*). *Esk.* Özet, hulâsa: *Zihnen bu mücadelenin bir tarihini, bütün o harp tafsilâtının bir fezlekesini çizdi* (H.Z. Uşaklıgil). || Kısa anlatma. || Bir mesele veya kararın kısaca yazılması. || *Fezleke-i hesap,* hesap özeti. || *Fezleke-i tarih,* tarih özeti.

— Huk. *Esk.* Bir soruşturma veya mahkeme tutanağının özeti. (Fezlekede ayrıntılarına girişilmeden işin ana hatları gösterilir.) || Bir denetim raporunun kısaltılmış olan şekli. || Hazırlık soruşturmasını yapan polis veya jandarma yetkililerinin soruşturma evrakını bir liste halinde gösterdikleri yazı.

— Teşk. tar. Divan toplanma günlerinde, sadrazama sunulmak üzere çavuşbaşı tarafından yazılan, şikâyetçilerin isteklerinin kısaltılmış şekli. (M)

Fezleke, Kâtip Çelebi'nin iki tarih eserinin adı. **1.** Arapça olarak yazılmış olan bir genel tarihtir. Yazar bunu «büyük bir tarih» olarak niteler. Bir mukaddime, üç usûl ve bir hatimeden meydana gelmiştir. Sonunda alfabetik şekilde devlet ve hükümdarların elkitabı ile bazı tarihî bilgiler vardır. **2.** Arapça Fezleke'nin bir zeyli mahiyetindedir. Osmanlı imparatorluğunun (1592) yılından başlayarak 1654 yılına kadar tarihini kapsar. İki cilt halinde basılmıştır. (M)

FF i. Kemanın kapak ortasında F harfini hatırlatan delikler. (*Kulak* da denen FF'ler kemandan çıkacak ses için gerçekten çok önemlidir. Çınlama kasasındaki ses titreşimlerinin dışarıya çıkmasını sağlarlar. FF'lerin iç kısmında bulunan kertik, köprünün yerini bulmağa yarar.) [L]

FFESTİNİOG. Bk. FESTİNİOG.

F.F.S., FERROVİE FEDERALİ SVİZZERE'nin (İsviçre devlet demiryolları idaresi) baş harfleri. (L)

fg, ısı birimi *frigori*'nin sembolü. (L)

FIÇI i. (yun. *buti,* ital. *fusto,* küçük fıçı'dan). İnce tahtaların çemberle tutturulmasıyle yapılmış karnı şişkin, üstü ve altı düz kap: *Şarap fıçısı. Zeytinyağı fıçısı.* || Dolu bir fıçının içindeki: *Bir fıçı bira.* || *Fıçı balığı,* fıçılara konulan tuzlanmış balık. || *Fıçı birası,* fıçıdan servis yapılan çekme bira. || *Fıçı tahtası,* içki fıçısını meydana getirmek için biraraya getirilen uzunlamasına tahta parçalarının her biri.

— ÇEŞ. DEY. *Fıçı dibinden ayrılmamak,* sürekli içki içmek. || *Fıçı gibi,* kısa boylu ve şişman (kimse).

— Denizc. *Fıçı izbirosu,* ağzı açık olan fıçı ile saç varilleri dikine olarak yukarıya çekmek ve indirmek için, altlarından ve kenarlarından kuşatılarak yapılan askı. (*Fıçı bağı* da denir.) || *Fıçı şamandırası,* suyun üzerinde yüzen fıçı.

— Hidrostatik. *Fıçı çatlatan,* sıvıların, içinde bulundukları kapların çeperlerine yaptığı basınçla ilgili kanunu gerçeklemek için, Pascal tarafından düşünülen âlet. Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Fıçı kızağı,* motor veya elle çalışan mekanik bir düzenin yardımıyle hareket eden ve üstüne fıçı konan bir kızağı bulunan yatak.

— Petr. Delikleri vidalı bir tapa ile kapanan, 50 - 250 litre kapasiteli, petrol ürünü için kullanılan çelik saçtan yapılmış silindir biçiminde kap.

— Şarapçılık. *Fıçı kereveti,* şarap mahzenlerinde üzerine fıçıların yatay konduğu ahşap tesisin tümü.

— ANSİKL. Hidrostatik. *Fıçı çatlatan* deneyi, 1674'te Pascal tarafından yapılmıştır. Üst yüzünde, içinde boru geçen bir tıkaçla kapatılmış bir delik bulunan içi su dolu bir fıçı, tabanı üzerine oturulur. Boruya dökülen su belirli bir yüksekliğe erişince, fıçı tahtalarının esneyip sonunda birbirinden ayrıldığı görülür; bu durum çeperin bir parçasına etki eden basıncın çok büyük olmasından ileri gelir. Gerçekten de bu basınç, kesiti yüzey birimi, yüksekliği ise gözönüne alınan nokta ile boru içindeki sıvının serbest yüzü arasındaki düşey uzaklık olan bir su sütununun ağırlığına eşittir. (L)

FIÇICI i. (*fıçı*'dan *fıçı-cı*). Fıçı yapan veya satan kimse. (M)

FIÇICILIK i. (*fıçıcı*'dan *fıçıcı-lık*). Fıçıcının yaptığı iş. (M)

Fıçıdan Hikâyeler (*Geschichten aus der Tonne*), alman yazarı Theodor Storm'un 1864'te yayımlanan eseri. Yazar, bu kitabına, *Die Regentrude* (Yağmur Gertrud), *Bulemanns Haus* (Bulemann'ın Evi) ve *Der Spiegel des Cyprianus* (Cyprianus'un Aynası) adlı üç masalını aldı. İçlerinden en güzeli sayılan birinci masalda birbirini seven iki köylü gencinin peri Gertrud'un krallığını ziyareti, ikincide cimri bir denizcinin başına gelenler, üçüncüde bebeği annesine daha doğmadan gösteren bir büyücü aynasına bağlı olarak bir serüven anlatılır. (L)

FIÇILAMA i. (fr. *fıçılamak*'tan *fıçıla-ma*). Fıçıya doldurma işlemi.

— Teknol. *Fıçılama makinesi,* fıçıları seri halinde dolduran makine. (Darası ne olursa olsun, doldurma baskülü üzerine getirilen her fıçı, bir dalgıç doldurma borusu yardımıyle, belli bir ağırlıkta doldurulur.) [L]

FIÇILAMAK geçl. f. (*fıçı*'dan *fıçı-la-mak*). Bir mayii fıçılara doldurmak. Fıçıyle saklamak veya sevketmek. (M)

FIDDA i. (ar. *fıdda*). *Esk.* Gümüş. || *Fıdda-i hâlise,* saf gümüş. || *Dâ-ül-fıdda,* gümüşle zehirlenme. (M)

FIKAR veya **FEKAR** çoğl. i. (ar. *fıkra* ve *fekâre*'den *fıkar* veya *fekâr* ve *fıkar*). Anat. *Esk.* Omurga kemikleri.

— *Esk. Zül-fıkar* veya *Zül-fekar.* Bk. ZÜL-FİKÂR.

◆ **Fıkarî** veya **Fekarî** sıf. Anat. *Esk.* Omurga kemiği ile ilgili olan. || *Amud-ı fıkarî.* Bk. AMUT veya AMÛD.

◆ **Fıkariye** veya **Fekariye** i. Zool. *Esk.* Omurgalılar. || *Gayr-ı fıkariye,* omurgasızlar. (M)

FIKARA veya **FUKARA** sıf. ve i. (ar. *fakr*'dan *fakîr*>*fukarâ*>, fakirler). Yoksul, fakir: *Tevfiğin fukara müşterileri şimdi, duvarlara sürüne sürüne, kabahatli gibi dükkâna giriyorlar* (H. E. Adıvar). *Ya Allah, bu ağaları ve ağazadeleri de fıkara yaratsaydı?* (Sabahattin Ali). || Acınacak halde olan, zavallı: *Etraftan*: «*Yazıktır zavallıya, ağlatma fukarayı, küçük hanım*» *yolunda sözler de işitilmeğe başlamıştı* (R. N. Güntekin). || Derviş.

◆ **Çoğl.** i. *Esk.* Fakirler, yoksullar: *O altınlar geceleyin fukaraya taksim olundu* (Cevdet Paşa). || *Fukara-yı sâbirin,* yoksulluğa dayanıp başkasına avuç açmayan fakirler.

— DEY. *Fıkara babası,* fakirlere yardım eden kimse: *O gene fıkara babası, gene lokmasını komşusuyla paylaşıyor* (N. Araz).

— Mutf. *Keşkül-i fıkara.* Bk. KEŞKÜL.

— Tasav. *Fukara-yı bâb-ullâh,* Tanrı kapısının fakirleri; kendilerini Tanrı'ya adamış olan dervişler.

◆ **Fıkaralık** i. Yoksulluk, fakirlik: *Fıkaralık canına tak demiş zavallının.* (M)

FIKARAT çoğl. i. (ar. *fıkra*'dan *fıkarât*). *Esk.* Fıkralar. || *Fıkarât-ı anîfe,* yukarıdaki cümleler. || *Fıkarât-ı lâtife,* güzel hikâyeler. || *Fıkarât-ı lâzime* (veya *nâzike*), ince ve gerekli fıkralar. || *Fıkarât-ı müntehâde,* seçilmiş fıkralar. (M)

FIKDAN i. (ar. *fıkdân*). *Esk.* Yokluk, eksiklik, bulunmazlık: *Gayret ve himmet fıkdanı, çekememezlik gibi kusurlar muhakkak ki şikâyeti mucip olan neticeleri doğurmakta âmildirler* (B. Felek). || *Fıkdan-ı akıl,* akıl noksanlığı, aptallık. || *Fıkdan-ı imkân,* imkânsızlık. || *Fıkdan-ı nukûd,* para darlığı.

— Patol. *Esk. Fıkdan-ı dem.* Bk. KANSIZLIK. || *Fıkdan-ı elem.* Bk. ANALJEZİ. || *Fıkdan-ı hareket.* Bk. APRAKSİ.

— Psikol. *Esk. Fıkdan-ı hıfz.* Bk. AMNEZİ. || *Fıkdan-ı irâde.* Bk. ABULİ. || *Fıkdan-ı kuva.* Bk. ADİNAMİ. || *Fıkdan-ı nutuk.* Bk. AFAZİ. (M)

FIKIH veya **FIKH** i. (ar. *fıkh*). *Esk.* Bir şeyi gereği gibi, iyice anlayıp bilme. || İslâm hukuku: *Fakülteye ben, fıkıh dersi koydurmadım* (F. R. Atay). Bk. ANSİKL.

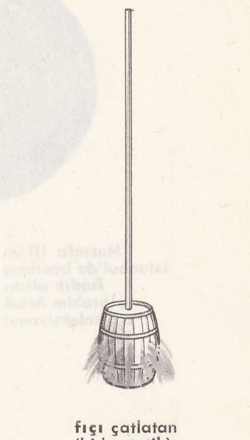

fıçı çatlatan (hidrostatik)

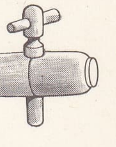

fıçı musluğu

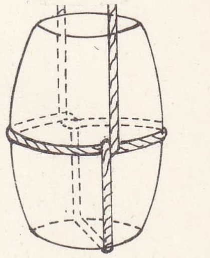

fıçı izbirosu (denizc.)

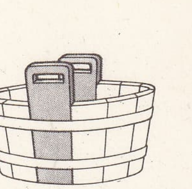

fıçı kızağı (mekan.)

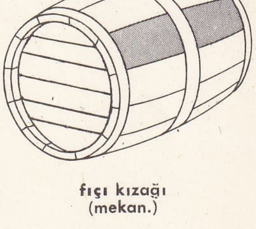

fıçı kızağı (mekan.)

Foto. LAROUSSE

Mustafa III'ün İstanbul'da basılmış **fındık** altını (İbrahim Artuk koleksiyonu)

— Oyun. *Fıkıh çıkmak,* (satrançta piyade için) karşı tarafın son hanesine kadar giderek vezir olmak.

— ANSİKL. Esk. huk. *Fıkıh* kökünden gelen fiil, Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde anlamak, kavramak, idrak etmek anlamında kullanılmıştır (Nisa suresi 78; En'am suresi 25, 65 ve 98; A'râf suresi 179; Enfâl suresi 65; Tevbe suresi 81, 87 ve 127; İsrâ suresi 46; Kehf suresi 57 ve 93; Feth suresi 15; Haşr suresi 13; Münafıkûn suresi 3 ve 7). Tevbe suresinin 122. ayeti, «fıkh» teriminin özel anlamı ile ilgili olarak şu mealdedir: «Müminlerin hepsinin birden savaşa gitmeleri uygun olmaz. Bir kısmı savaşa gitmeli, bir topluluk da, dinî hükümleri iyice öğrenmek (dinde fıkıh sahibi olmak) ve kavimleri savaştan onların yanına döndüğünde, çekinip kaçınsınlar diye onları uyarmak için kalmalıdır.»

Fakih*, din hükümlerini iyice kavramış olan ve bilgi sahibi olmayan kişilere, karşılaştıkları meselelerde İslâm'ın hükmünü öğreten kimsedir. Ayrıca, ayetin metninden, gerçek amacından saptırılmamış fıkıh bilgisinin, «şerî hileler» bulmağa ve yaratmağa değil, tereddütlü konularda İslâmın özüne en uygun olan çözüm yolunu bulmağa yarayacağı anlaşılır. Fıkhın bu özel anlamı ile ilgili hadisler de vardır («Allah bir kimsenin hayrını [hayra erişmesini] dilerse, murad ederse, onu dinde fıkıh sahibi kılar». «İnsanlar, altın gümüş madenleri gibi madenlere benzerler [maden gibi, maden hükmündedirler.]» «Cahiliye devrinde hayırlı olanlarınız, fıkıh sahibi olduklarında, İslâm'da da hayırlı olanlarınızdır». «Allah'a dinde fıkıh sahibi olmaktan daha üstün bir şeyle kulluk edilemez. Bir fakih, şeytan için bin ibadet edenden daha zorludur. Her şeyin direkleri vardır. Bu dinin direği, dayanağı da fıkıhtır». «İbadetin en üstünü fıkıhtır»).

Fıkhı, islâm hukuku şeklinde tercüme etmek doğru değildir. Fıkhın kapsamı dinî kaynağa dayanmayan hukuklara nispetle daha geniştir. Fıkıh bütünüyle islâm öğretisini, ideolojisini ifade eden şeriat*in, dar anlamıyle inançlar (itikat) bölümü dışta kalmak üzere, uygulama kısmını konu alan bilimdir. Bu uygulamanın kapsamına ibadetler de girer. Fıkhın ibadetler bölümünde, İslâmın emrettiği ibadetlerin geçerli bir şekilde yerine getirilebilmesi için uyulması gereken şartlar incelenir.

İbadetler bölümü dışında kalan ve kulun Allah'a karşı görevlerini değil de insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen bölümlerinin bütününe, bugün kullandığımız terimle *İslâm hukuku* diyebiliriz. Bu bölümler, çok genel hatlarıyle, *münakehat* (medenî hukukta aile hukuku bahislerinin karşılığıdır), *muamelât* (bugünkü anlayışımızla, özel hukukta ticaret hukuku, borçlar hukuku, eşya hukuku bölümlerini ve geniş ölçüde usul hukuku bölümlerini içine alır. Bazı kullanılış biçimlerinde, devletler hukukunun birçok konularını da kapsamına alabilir), *ferâiz ve vesâyâ* (miras hukukunu karşılar) ve *ukubât*'tan (ceza hukukunu ve bir açıdan da medenî hukukun «haksız fiiller» bölümünü karşılar) ibarettir.

Her hukuk düzeninin kendine has bir anlayışı, iç yapısı ve tarihî gelişimi olduğu için, fıkhın iç yapısı ve bölümlere ayrılma biçimi de herhangi bir laik hukuk sistemi içindeki anlayışa tamamıyle uymaz. Bu sebeple, islâm hukuku içinde, kesin hatlarıyle bir «kamu hukuku» ve «özel hukuk» ayırımı yoktur. Bunun sebebini anlayabilmek için, konuyu iki açıdan incelemek gerekir: a) nazarî olarak (islâm hukuku mutlak bir devlet iktidarı kabul etmiş değildir. Alelade bir ferdin de, devlet gücünü ellerinde tutanların da davranışları Allah'ın emirleriyle kayıtlanmıştır. Devlet reisi, «ruhanî iktidar» karşısında «cismanî iktidar»ı elinde tutan bir hükümdar değil, Allah'a ve elçisine itaatle ve şeriat hükümlerinin dışına çıkmamakla yükümlü bir görevlidir; **b)** nazarî sebebin dışında bu vakıa, geniş ölçüde tarihî gelişimle de ilgilidir. İslâmlığın yayılmağa başlamasından kısa bir süre sonra, İslâm'ın devlet reisinin seçilmesi ve devlet görevlerinin teşkilâtlandırılması ile ilgili hükümleri bir tarafa bırakılarak, tarihî ve iktisadî bazı etkenlerle, saltanat usulü benimsenmiş, Maverdî gibi bazı fakihlerin, fıkıh hükümlerini zorlayarak bu değişmenin getirdiği yeni hükümleri fıkha uydurmağa çalışmalarına rağmen, islâm ülkelerinde kamu hukuku, fıkhın ve fıkıh kitaplarının dışında, örflerden kaynak alan bir gelişme göstermiştir. Bu tarihî gelişim, diğer bir deyişle uygulamanın daha başlangıç devirlerinden itibaren ana kaynaklardan saptırılması, fıkhın bugün «anayasa ve idare hukuku» adını verebileceğimiz bölümlerinin zayıf ve diğer bölümler arasında belirsiz kalmasına yolaçmıştır. Bk. ÖRF ve SİYASET.

Fıkhın bugünkü devletler umumî hukuku bahislerini karşılayan bölümü *siyer* adı verilen kitaplarda veya genel fıkıh kitaplarının aynı adı taşıyan bölümlerinde incelenir.

Fıkhın ibadetler ve insanlar arasında hukukî sonuç doğuran ilişkiler ve durumlarla ilgilenen tatbikî kısmı yanında, bir de *usuli fıkh* denen bilim dalı vardır. Usuli fıkh, çok genel bir ifadeyle fıkhın nazariyatı ve genel kavramları üstünde durur. Fıkhın ana kaynakları olan kitap ve sünnetten hüküm çıkarma, bunları yorumlama, çatışır gibi görünen iki «nas»tan birini tercih etme yollarını öğretir. (Bk. DELİL ve NAS). Hakkında açık bir «nas» olmayan meselelerde hüküm verme yöntemlerinden bahseder; ehliyet ve şartlarını inceler. Çok genel bir ifadeyle insanlar ve dolayısıyle hukukçular arasında kaçınılmaz olarak ve ister istemez doğabilecek anlayış ve kavrayış farkları, tarihî ve iktisadî sebeplerin de etkisiyle, farklı mezheplerin doğuşuna yolaçmıştır. (Bk. MEZHEP.) Bazı müçtehitlerin içtihatları, başlıbaşına ayrı bir mezhebin doğmasına ve gelişmesine sebep olmamış, zamanına münhasır kalmıştır. (Bk. İÇTİHAT ve MÜÇTEHİT.) Buna karşılık, tarihî ve iktisadî sebepler ve çevre âmilleri bir yana bırakılarak sadece yüzeyden bakılırsa, «hadis»e veya «rey»e, «kıyas»a verilen önem derecesi gibi farklı anlayışlar ve karşılıklı itirazlar, genel bir ifadeyle «islâm fıkhı» yanında, meselâ «hanefî fıkhı», «malikî fıkhı», «imamiye fıkhı» gibi mezhep fıkıhlarından bahsedilmesine sebep olmuştur. Oysa, bütün bu fıkıhlar arasındaki farkların, derinlemesine bir inceleme yapılırsa, önemli olmadığı görülür. Belirli bir meselede, farklı mezheplerce tercih edilen ve üstün tutulan resmî görüş biribirinden ayrı olsa bile, aynı mezhep içinde sayılan müçtehitlerin farklı fikirler ileri sürdükleri ve dolayısıyle bir meselede bir müçtehidin, diğer bir mezhebe mensup bir müçtehit ile görüş birliğinde bulundukları sıkça rastlanan olaylardandır. Gerek fıkhın bölümlenme şeklinde, gerek muhtevasında rastlanan bu benzerlik, müslüman olan ve olmayan araştırıcıların dikkatini çekmiştir; meselâ Bousquet bu benzerliği «anlaşılmaz bir sır» olarak nitelendirmiştir. İslâm mezheplerinin Kur'an metni üzerinde anlaştıkları gözönünde tutulur ve bu benzerliğin dıştan, çevreden, tarihî ve iktisadî sebeplerden gelen etkenleri araştırılırsa, bu husus «anlaşılmaz bir sır» olmaktan, hiç değilse belirli bir ölçüde kurtulabilir.

Bugün, tedvin edilmiş, sistemleştirilmiş ve bağımsız bir görünüş kazanmış fıkha sahip islâm mezhepleri olarak ehli sünnet adı verilen bölümden dört mezhep (Hanefî, Malikî, Şafiî, Hambelî mezhepleri), şiî mezhepler bölümünden İmamiye-i İsnaaşeriye (Caferiye), Zeydiye ve Haricî adı verilen bölümden de İbaziye mezhebi sayılabilir. Bu mezhepler kendi anlayışlarınca, fıkıh ilminin tarihî gelişmesini ve fakihlerin derece ve tabakalarını bölümlere ayırır ve bir sınıflandırma yapar. Sünnî mezheplerinde, genellikle «ashaba» ve «tabiîn»e özel bir yer verilir (Bk. ASHAP, TABİÎN). İmamiye mezhebinde ise, imamlar da masum olduklarından, bölümlere ayırmada ve derecelendirmede farklı bir anlayışla hareket edileceği tabiîdir. Ana hatlarıyle fıkhın gelişmesini önce iki devreye ayırmak mümkündür. Birinci devre Hz. Muhammed'in Yeryüzü'nde bulunduğu «teşri» devresidir. Bu devrede islâm hukukunun ana kaynağı olan Kur'an nazil oluyor ve yine ana kaynaklardan olan «sünnet», Hz. Muhammed'in sözleri, susuşları ve fiilleriyle meydana geliyordu. (Bk. SÜNNET ve HADİS.) Hz. Muhammed'den sonra gelen devrede, artık «teşri» yoktur, ana kaynaklar tamamlanmamıştır. Bu devre, karşılaşılan meseleler için ana kaynaklara en uygun hükmü araştırma devresi, diğer bir deyişle «tefri» devresidir. Bu devrede sahabe arasında fakih sayılanlar fetva vermiş ve içtihat etmiş, Hz. Muhammed'den bir yüzyıl sonra fıkhî mezhepler meydana gelmeğe başlamıştır. Ehli sünnet anlayışına göre mezhep sahibi olan bu müçtehitlerden sonra, her bir mezhebe mensup olan fakihlerde, fakih ve fıkıh terimleri geniş anlamda alınarak ve içtihat yeteneği aranmaksızın, bazı tabakalara ayrılmıştır. Ancak, fakih sayılabilmek için «içtihat» yeteneğinin bulunmasını arayanlar biraz farklı bir sınıflandırma yapmaktadırlar.

Ehli sünnet denen mezhepler içinde «içtihat kapısının kapandığı» görüşünün hâkim olduğu devreden itibaren başlayan devre de, «tefri» devresi içinde ayrı bir bölüm olarak incelenebilir. İmamiye fıkhı içinde «teşri» devresinden sonra gelen «tefri» devresi, altıncı imam olan İmamı Sadık'a kadar olan devre (700-765), sonra on ikinci İmam'ın ilk kayboluşuna kadar olan devre, sonra küçük kayıplık devresi (*gaybet-i sugra*), sonra da günümüze kadar süren ve içtihat kapısının kapanmadığı kabul edilen büyük kayıplık (*gaybet-i kübra*) devri gelir. [Bk. GAYBET.] Bu son devre için de birtakım alt ayırımlar yapılabilir. Özellikle bazı müsteşriklerin ortaya atmak istedikleri bir mesele de islâm fıkhının orijinalliği meselesidir. İslâm fıkhının uygulandığı bölgeler, başta İran ve Bizans olmak üzere birçok medeniyetin yayılma alanı olduğu için, uygulamada ve teferruatta bazı kültür alışverişleri, karşılıklı etkiler söz konusu olabilir. Fakat bu karşılıklı etkiler, hiç bir zaman islâm fıkhının roma hukukundan geniş ölçüde etkilendiği veya iktibas edildiği iddialarını haklı çıkaracak ölçüde ve genişlikte değildir. Ayrıca, bu etkilerin karşılıklı olduğu ve islâm fıkhının da bizans devresi roma hukununu, uygulamada etkilediği gözönünde bulundurulmalıdır.

Bugün Türkiye için ibadet bölümü dışında fıkhın belli başlı pratik bir önemi kalmamıştır. Ancak, Medenî kanunun kabulünden önce meydana gelen olaylar için, özellikle miras taksimlerinde, ferâiz bilgisinin pratik önemi bulunabilir. Fakat laiklik esasını benimsememiş islâm ülkeleriyle, sınırları içinde bulunan islâm azınlığına bir ölçüde fıkhı uygulama imkânı tanımış ülkelerde, hiç değilse bazı bölüm ve hükümleriyle, fıkıh bilgisi yalnız nazarî değil aynı zamanda pratik önem taşır ve yaşayan hukuk olarak uygulanır.

◆ **Fıkhî** sıf. *Esk.* Fıkıhla ilgili.

◆ **Fıkhiye** sıf. *Esk.* Fıkhî'nin dişili: *Mesâil-i fıkhiye,* fıkıhla ilgili meseleler. (→ Bibliyo.) [M]

FIKIRDAK sıf. (*fıkırdamak*'tan *fıkırda-k*). [Kadın veya kız için] Hoppaca hareketlerde bulunan.

◆ **Fıkırdaklık** i. Fıkırdak olma hali: *O eski fıkırdaklığından eser kalmamış.* (M)

FIKIRDAMAK geçz. f. (onomatope *fıkır*'dan *fıkır-damak*). Fıkır fıkır kaynamak: *Tencere fıkırdamağa başladıktan yirmi dakika sonra yemek hazırdı.* ‖ *Mec.* Alçak sesle fıkır fıkır gülmek, cilveleşmek: *Karşımda fıkırdayıp duracağına bir şeyler yapmağa çalış.* (M)

FIKIR FIKIR zf. (onomatope *fıkır*'dan). Suyun veya herhangi bir şeyin kaynama halini anlatır: *Fıkır fıkır kaynayan sütü ateşten indirdi.* ‖ *Mec.* sıf. Cilveli, şuh, oynak: *Hiç öyle pembe yanaklı, kiraz dudaklı fıkır fıkır hoca mı olur?* (H. R. Gürpınar). [M]

Foto. MEYDAN

FIKIRTI i. (onomatope *fıkır*'dan *fıkır-tı*). Kaynayan suyun çıkardığı ses. (M)

FIKRA i. (ar. *fıkra*). Güldürücü küçük hikâye: *Nasreddin Hoca'ya, Karagöz ile İncili Çavuş'a, Bekri Mustafa'ya, bektaşilere ait fıkralar da mütehassıslarından öğrenilmelidir* (Z. Gökalp). [Bk. ANSİKL.] || Siyasî ve aktüel konular üstüne yazılmış, genellikle gazete ve dergilerde yayımlanan kısa yazı: *Şimdi, bütün gazetelerimizin sayfa köşelerini tutan fıkra çeşidini Mahmud Sadık'la Ahmet Rasim üstatlarımız getirmişlerdir basınımıza* (Y.Z. Ortaç). *Fıkra yazarı.* (Bk. ANSİKL.) || Kanun maddelerinin bölümlerinden her biri. || Herhangi bir yazıdaki paragraf, cümle.

— *Esk. Fıkra-han,* hikâye okuyan veya söyleyen.

— ANSİKL. ● Ed. Kısa ve yoğun ifade taşıyan güldürücü fıkralar, bir düşünceye örnek göstermek, herhangi bir durumu açıklamak veya sadece eğlendirmek için halk arasında sık sık anlatılır. Sözlü gelenekte bu fıkralar çok zengin bir şekilde yaşamaktadır. Ayrıca lâtife mecmuası şeklindeki eserlerde çok eskiden beri biraraya toplanmış örnekleri de vardır. (Msl. Lâmiî'nin [1472-1532] *Letâifnamesi.*) Bu mecmualardaki fıkraların bir kısmı utandırıcı niteliktedir. Bazı fıkralar belli halk tiplerini kahraman olarak alır. Bu tiplerin kimisi Nasreddin Hoca, Bekri Mustafa, İncili Çavuş gibi tarihe mal olmuş sayılan kişilerdir. Fıkralarda halk tipleri yanında Koca Ragıb Paşa, şair Fıtnat Hanım, şair Haşmet (XVIII. yy.) gibi tarihî kişiler de ele alınır. Bazı fıkraların kahramanları bektaşî, yörük gibi toplum zümrelerinin temsilcileridir. Belli şahıslara bağlanmayan fıkralar arasında karı-koca, uşak-efendi v.b. fıkraları ile açık-saçık fıkralar yer alır.

Ayrı ayrı milletlerin halk edebiyatlarında karşılıklı etkilenmelerle meydana gelmiş ortak fıkralar da vardır.

● Gazetelerin belirli sütunlarında gündelik konularla ilgili küçük makale halindeki fıkralar, türk edebiyatında Tanzimattan sonra görülmeğe başlandı. Şinasi'nin, Namık Kemal'in bazı kısa yazıları bu türün ilk örnekleridir. Daha sonraları Ahmed Rasim, Cenab Şahabeddin, Ahmed Hâşim, Peyami Safa, Refik Halid Karay v.d. fıkra türünde eser verdiler. Basın hayatının gelişmesi ile edebî fıkra zamanla siyasî ve sosyal fıkradan ayrıldı. (M)

FIKRA i. (ar. *fıkra*). Anat. *Esk.* Omurga kemiği, omur.

◆ **Fıkarat** çoğl. i. Anat. *Esk.* Omurlar. || *Fıkarât-ı acziye,* sağrı omurları. || *Fıkarât-ı kataniye,* bel omurları. || *Fıkarât-ı rakabiye,* boyun omurları. || *Fıkarât-ı us'usiye,* kuyruk omurları. || *Fıkarât-ı zahriye,* sırt omurları. (M)

FIKRACI i. ve sıf. (*fıkra*'dan *fıkra-cı*). Nükteli hikâyeler anlatan. || Küçük makaleler yazan: *Fıkracılarınki gibi, karikatürcülerinki gibi onlarınki de dünyanın felâketi ile alay etmektir* (N. Ataç).

◆ **Fıkracılık** i. Fıkra söyleme ve yazma işi: *Fıkra gelsin mi? — İşin fıkracılık zaten, İmam* (M. Â. Ersoy). [M]

FIKRAMAK geçz. f. Bk. FIŞLAMAK.

FILDIR FILDIR zf. (onomatope *fıldır*'dan). Sürekli ve çabuk hareketi anlatır: *Sevimli bebek, küçücük sepeti içinde fıldır fıldır etrafına bakıyordu. Gelmeyeceğini bile bile fıldır fıldır dolaşıp onu aradı.* (M)

FINDIK i. (yun. *pontus,* deniz>*pontikos, pontus'a ait*'ten). Fındık veren ağaççık. (İlmî adı *corylus.* Fındıkgillerden.) || Aynı bitkinin meyvesi. || *Argo.* Hileli zar.

— DEY. *Fındık kurdu,* tombul, ufak tefek, oynak kadın. || *Fındık faresi,* kurnaz küçük çocuk.

— Balıkç. *Fındık zoka,* olta iğnesinin pala kısmı fındık biçiminde olan küçük zoka. (İstavrit ve çinakop gibi balıkları tutmak için iğnesine küçük yemler takılır.)

— Mad. oc. *Fındık kömür,* kömürü iriliğine göre ayırmağa yarayan elek deliklerinin çapı büyüklüğündeki kömür parçası.

— Nümism. *Fındık altını,* osmanlı altın sikkelerinden birinin adı. (Bk. ANSİKL.). || *Fındık rubiyesi,* fındık altınının dörtte biri değerinde olan ve adını bu özelliğinden alan bir paranın adı.

— Sil. *Esk.* Mermi. (Eskiden tüfeklerde kullanılan mermiler fındığa benzediği için bu ad verilmiştir.) || *Fındık serpmek,* tüfekle atış yapmak. (Yeniçeriler atış sırasında etrafa saçılan kurşunları fındığa benzettikleri için bu deyimi kullandılar.)

— ANSİKL. *Fındık* çok eskiden beri bilinen 3-4 m boyunda bir ağaççıktır. Yaprakları yuvarlak, oval veya yürek biçiminde, tüylü, yaprak kenarları çift dişli çiçekleri bir evciklidir; erkek çiçekler tırtılsı püskül halinde, dişi çiçekleri tomurcuk şeklindedir. Dişi çiçeğin tepesinde iki çift kırmızı iplik, alt tarafında ise birkaç tane tüylü yaprakçık bulunur. Bu yaprakçıklar sonra gelişerek kadehçiği meydana getirir. Meyve olgunlaştığı zaman kadehçiğin içindeki yumurtacığın içinde bir veya iki tohum oluşur (*fındık içi*).

Fındık elverişli bir üşüme dönemine ihtiyaç gösteren ve 30-41 inci enlemlerde yetişebilen bir bitkidir. Karadeniz kıyısının doğu kesiminde, Ordu, Giresun, Trabzon, Zonguldak, Bolu illerinde ve İzmit körfezinde yetişir. Kumlu-killi, gübrece zengin toprakları sever. Tohumla ve çelikle üretilir. Başlıca fındık çeşitleri: tombul (Giresun'un yağlı ve makbul fındığı); badem ve palaz (Trabzon); değirmendere (uzun ve yağsızdır, taze iken tüketilir.) Bütün bu fındık çeşitleri Anadolu'da yetişen üç yabanî fındık türünden bayağı fındık (*Corylus avellana*), ayı fındığı (*C. Colurna*) ve *C. Maxima* türemiştir. Fındığın anayurdu Anadolu'dur. Romalı tabiat bilginlerinden Plinius ve L.I. M. Columella fındığın («*nux pontica*») Yunanistan'a Pontus (Doğu Karadeniz) kıyılarından getirildiğini yazar. Fındık tanesinin şekli ve büyüklüğü değişiktir. Genellikle yumurtamsı, bazıları köşelicedir. Fındık ağustos ayında toplanır; toplanan fındıklar 30-35 sm kalınlığında tabakalar halinde serilerek kurutulur. Sağlam fındıklar çerez olarak yenir ve şekerlemecilikte kullanılır. Bozuk fındıklardan yağ çıkarılır. Fındık yağı eczacılıkta ve kokuculukta kullanılır. (Yağ oranı yüzde 50 kadardır.)

1951 İstatistiklerine göre Türkiye'de fındık ağacı sayısı 131 milyondu; 1955'te 147; 1960'ta 161; 1965'te 187 milyon ağaç sayıldı. 1969'da fındık ağacı sayısı (8 milyonu meyve vermez yaşta olmak üzere) 183 733 000 idi. Fındık üretimi yıldan yıla büyük dalgalanmalar gösterir. Genellikle iyi ürün yılını, kötü ürün yılı takip eder. Bunun sebebi, bakım ve toplama bilgisi yetersizliği, sonucu ise üretimin ağaç sayısı yerine, hava şartlarına bağlı olarak dalgalanmasıdır (1951'de 93 bin, 1955'te 52 bin, 1959'da 104 bin, 1965'te 62 bin, 1969'da 170 bin ton). Dikili ağaç ve üretim Doğu Karadeniz bölgesinde yoğunlaştı. Özellikle üç ilimiz: Ordu, Giresun, Trabzon her yıl ülke toplam üretiminin ve dikili ağaç sayısının yüzde 80'ini verir. 1966-1968 Yıllarında fındık ağacı sayısı Ordu'da 54, Giresun'da 75-77 milyon; fındık ürünü Ordu'da 1966'da 61 488 ton, 1967'de 23 089, 1968'de 46 406 ton; Giresun'da 1966'da 55 276, 1967'de 12 140, 1968'de 34 735 ton fındık elde edildi.

İhracatımızda önemli yeri olan ince kabuklu yağlı içli Giresun fındıkları bu bölgede yetişir. Türk fındık cinsleri şekillerine göre, tombul, sivri, badem adlarını alırlar. Her yıl fındık üretiminin yüzde 65'i pazara çıkar, tüccar tarafından üreticiden toplanan fındıklar birörnek olarak ayrılıp çuvallanır, iç veya dış pazarlarda satılır. Üretimin yüzde 5'i ise üretici stoku ve tüketimi ile pazarlama zayiatıdır. 1966 Yılında üretimin yüzde 57'si ihraç edildi, yüzde 12'si ülke içinde tüketildi (22 bin t) ve 60 000 t (yüzde 31) ihracatçı tüccar elinde stok kaldı. İhraç edilen fındığın yüzde 3'ü kabukludur. Başlıca alıcıları S.S.C.B., İsveç ve Norveç'tir. Kabuksuz fındığın yüzde 50'sini Batı Almanya, yüzde 11'ini S.S.C.B., yüzde 8'ini İngiltere ve yüzde 5'ini A.B.D. alır. Dünya pazarlarına kabuksuz fındık ihracatının yüzde 80'i, kabuklu fındık ihracatının yüzde 18'i Türkiye'den yapılır.

Toplam ihracat gelirinin yüzde 12'sini meydana getiren fındık ihracat geliri (1961: 510 milyon TL), dünya kabuksuz fındık ihracatında Türkiye'nin payının büyüklüğü yüzünden daha fazla arttırılamamaktadır. Bu artış alıcı ülkelerin çikolata ve pasta sanayilerinin talep artışına bağlıdır. Ayrıca ihraç fiyatının yükseltilmesinde alıcı ülkelerin badem, ceviz, hindistancevizini seçmeleri dolayısıyle fındık ihraç gelirinin arttırılması güçleşmektedir.

— Nümism. *Fındık altını,* kenarlarındaki süsler fındığa benzetildiği için bu adı aldı. Ahmed II devrinde bir fındık altını 330 akçe rayicinde idi. Mahmud I zamanında kesilen büyük kıtadaki fındık altınları kaçar adetlik ise ona göre 5 fındık, çifte fındık, bir buçuk fındık adını alırdı. Mustafa III devrinde basılan tek, bir buçuk çifte, üç fındık altınlarının vezni ve ayarı eskisi gibiydi. Yalnız nakışları rokoko tarzında idi, iki ve üç fındık altınlarına *aynalı* denilirdi. Abdülhamid I zamanında fındık altınlarının rubiyeleri, yani dörtte biri kesildi. Bir fındık altını 5 kuruşa rayic olmuştu. Selim III zamanında eski resim ve şekilde tek fındık ve onun aksamı kesildi. Mustafa IV devrinde kesilen fındıklar 1 dirhem ve rubiye 4 krat veznindeydi. Ayarları da düşüktü, Mahmud II'den sonra fındık altını basılmadı. (LM)

FINDIK, Doğu Anadolu bölgesinde (Siirt ili, Eruh ilçesi) bucak; 8 068 nüf. (1965); 22 köy. — *Bucak merkezi,* 759 nüf. (1965). Eruh'a 85 km uzaklıkta bozuk bir yolla bağlıdır; yüksl. 1 000 m. (M)

FINDIKÇI i. Fındık yetiştiren veya satan kimse. || *Teklz.* Cilveli, oynak kadın. (M)

FINDIKFARESİ bls. i. Küçük kemirgen hayvan; bütün Avrupa'da, Ön Asya'da çitler arasında, özellikle fındık bahçelerinde yaşar. (Postu kırmızımsı sarı, kuyruğu uzun ve az kıllıdır. Kuyruğuyle yediuyuklayan'dan farkedilir. Uzun bir kış uykusuna yatar. İlmî adı *Muscarainus avallanarius. Myoxidae* familyasından). [L]

FINDIKGİLLER çoğl. i. Çiçekli bitki familyası. Örnek bitkisi fındıktır. (*Fagales* takımından.) [L]

FINDIKÎ sıf. (*fındık* ve ar. *-î*'den). Fındık kabuğu rengi. (M)

FINDIKKIRAN bls. i. Fındık, ceviz gibi yemişlerin kabuğunu kırmağa yarayan âlet. (M)

Fındıkkıran, müziği Çaykovski ve libretto'su Marius Petipa tarafından hazırlanan iki perde ve üç tabloluk bale. Koreografisi L.İ. İvanov, dekorları M.J. Borçarov ve K. M. İvanov'undur. İlk temsili Petersburg'da 1892'de Marie tiyatrosunda verildi. Temsilin baş oyuncusu Antonietta Dell Era idi. Çaykovski, *Fındıkkıran*'ı 1891'de yazdı. Librettosunda E.T.A. Hoffman'ın «*Fındıkkıran ve Sıçanlar Kralı*» adlı masalının Alexandre Dumas tarafından yapılan çevirisinden esinlendi: Noel sabahı küçük Klara'ya Fındıkkıran'ı temsil eden bir bebek verilir. Gece yarısı bebekler canlanır. Düşmanı olan sıçanlar kralı tarafından hücuma uğrayan Fındıkkıran'ı Klara kurtarır. O da şükran borcunu ödemek üzere Klara'yı şekerlemeler ülkesine götürür. Balanchine 1954'te A.B.D.'de balenin bir versiyonunu sundu; Marjone Tallchief ve Nicolos Magallanis baş rollerdeydi.

Türkiye'de 1968-1969 mevsiminde, Ankara'da Büyük tiyatroda, Devlet Opera ve balesi tarafından temsil edildi. Eseri, Dame

fındık dalı

fındık

fındıkfaresi

«Fındıkkıran» bale suiti Devlet Opera ve Balesi

FIRAT kıyısından bir görünüş

Ninette de Valois sahneye koydu; orkestrayı Alan Abbot yönetti. Gösteri; İstanbul'da Kültür sarayında da tekrarlandı. (LM)

FINDIKLI, İstanbul'da semt; İstanbul boğazının Rumeli yakasında Salıpazarı ile Kabataş arasında; batısındaki Beyoğlu semtlerine (Cihangir, Taksim) yokuşlu yollarla bağlanır. XVII. yy. da burası Tophane'nin canlı bir ticaret semtini meydana getirmekteydi. 1950'den sonra ana yol (Meclisimebusan caddesi) ile deniz arasındaki yapılar kaldırılarak geniş bir yol açıldı ve rıhtım yapıldı. Bu kesimde XVI. yy. sonunda yapılan Mollaçelebi (Fındıklı) camii kalmıştır. Eskiden burada Sultan sarayları da vardı. (M)

FINDIKLI, esk **Viçe,** Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü), ilçe merkezi kasaba; 4 000 nüf. Rize'yi Hopa'ya bağlayan kıyı yolu üzerinde, Rize'ye 62 kilometre uzaklıkta. — *Fındıklı ilçesi,* 409 km²; 14 565 nüf. Bir bucağı ve 17 köyü vardır. Fındık. (M)

FINDIKLIK i. (*fındık*'tan *fındık-lık*). Fındık ağaçlarının dikili olduğu yer. (M)

FINDIKLILI MEMİŞ AĞA, türk bestecisi (XVII. - XVIII. yy.). İstanbul'un Fındıklı semtinde doğduğu için *Fındıklılı,* mirî kaftancısının akrabası olduğu için de *Kaftanî* lakabı ile tanınır. Mustafa II zamanında (1695-1703) ün yaptı. Hiç bir bestesi günümüze kadar gelmedi. (M)

FINDIKLILI SİLÂHTAR MEHMED AĞA. Bk. SİLÂHTAR MEHMED AĞA *Fındıklılı.*

FINDIKMİDYESİ bİş. i. İki çenetli yumuşakça. (Kavkısı üçgen biçiminde küçük menteşesi keskin, yassı ve çok dişlidir. Bütün denizlerde yaşar, bazı türleri derin denizlerde bulunur. Birinci zamandan itibaren her devirde görülür. İlmî adı *nucula.* Fındıkmidyesigillerden). [L]

FINDIKOĞLU (Ziyaeddin Fahri), türk sosyologu (Erzurum 1901). Kayseri lisesini (1918) ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesini bitirdi (1925). Bir süre PTT.'de görev aldı (1918-1924). Çeşitli illerdeki liselerde Ziya Gökalp konulu felsefe doktorasını Strasbourg üniversitesinde yaptı (1936). Edebiyat fakültesinde ahlâk doçenti (1936-1938); İktisat fakültesinde profesör oldu (1942). Üç aylık *İş ve Düşünce* dergisini yayımladı (1934, 174. sayıya [1956] kadar adı *İş*). Yayımlanan başlıca eserleri: *Ziya Gökalp* (fransızca 1935, türkçe 1966); *Ziya Gökalp Sosyolojisi* (fransızca, 1936); *Ahlâk Tarihi* (3 cilt, 1943-1945); *Türkiye'de İktisat Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilâtı* (1946); *Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim* (1955); *Karl Marx,* 1818-1883, *Hayatı ve Şahsiyeti, Eserleri ve Tahlilleri, İktisadî Nazariyeleri* (1962); *Karl Marx ve Eserleri* (1964); *İktisat Sosyolojisi Bakımından Sosyalizm* (2. bas., 1965). [M]

FINDIK tavuğu bİş. i. Karışık renkli (esmer, kızıl, beyaz, siyah) yabanî tavuk. (Boyu 0,35 m olan fındık tavuğu Avrupa ve Asya'nın soğuk bölge ormanlarında yaşar. Buna yakın bazı türler de Kuzey Amerika'da bulunur. Fındık tavuğu [*Tetrastes bonasia*], eti pek lezzetli olduğu için makbul bir av kuşudur. Dağlık ormanlarda bulunur. *Tetraonidae* familyasından.) [L]

FIR zf. (*onomatope*). Fırıl fırıl: *Etrafımda fır dönüyor.* (M)

FIRAK çoğl. i. (ar. *fırka*'dan *fırak*). *Esk.* Tümenler, askerî birlikler. ‖ Partiler. ‖ Ehli sünnet ve cemaatten ayrılmış olan mezhepler.

— Tasav. *Fırak-ı dalle,* sünnet ehlinden ve cemaatten ayrılan mezhepler. (Kur'an'daki bazı ayetlere, İslâm dünyasındaki birliğe ve ittihada rağmen ortaya çıkan 72 fırka şunlardır: 20 mutezile, 20 şia, 22 havariç, 5 mürciye, 3 neccariye, 1 cebriye ve 1 müşebbehe. Ehli sünnet de bir fırka sayılacak olursa İslâm âleminde 73 fırkanın bulunduğu kabul edilebilir.) [M]

FIRAT, ar. **el-Fırat,** Batı Asya'da nehir, Türkiye ve Suriye'nin doğu bölgelerini sular, Irak'ı aşar ve Basra körfezine dökülür; 2 780 km; (Türkiye'deki uzunluğu 1 263 km); havzası 720 000 km². Fırat'ın iki ana kolunun (batıda Karasu [460 km], doğuda Murat suyu [722 km]) Keban yanında birleşmesiyle meydana gelir. Erzurum'un kuzeydoğusundaki Dumlu dağından doğarak Erzurum ve Erzincan ovalarından, Monzur kuzeyindeki dar boğazlardan geçen Karasu ile Van gölü kuzeydoğusunda Aladağ'dan doğup Karaköse, Malazgirt ve önemli Muş ovasından geçen Murat suyu, Keban kasabasının 12 km yukarısında yapılmakta olan büyük bir baraj tamamlanınca Karasu ve özellikle Murat suyu vâdilerinin aşağı kesimlerinde Beyşehir gölünden daha büyük yer kaplayan bir göl (680 km²) meydana gelecektir. Buradan itibaren güneye doğru akan, doğuya ve batıya dönük geniş yaylar çizen Fırat, Malatya ovasının doğu kenarından geçerek sağdan Kuruçay ve Tokma suyunu alır ve güneydoğu Toroslar arasında ulu boğazlara gider. 50 km süren ve bazen yüksekliği 500 m'yi bulan bu boğazdan Gerger önlerinde çıkarak hafif dalgalı yaylalar arasında geniş bir vâdide a-

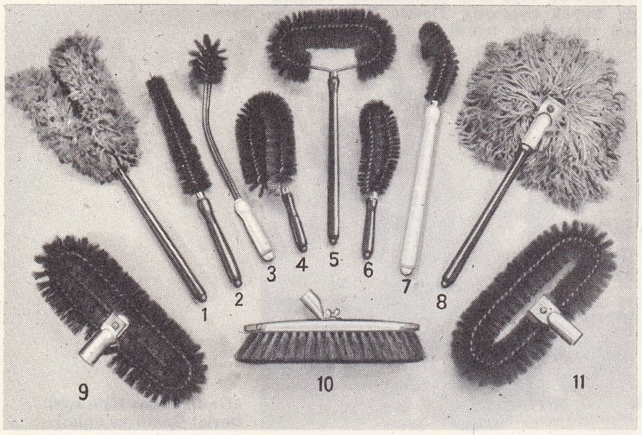

fırçalar 1. mobilyalar için toz fırçası; 2. radyatör fırçası; 3. bulaşık fırçası; 4. koltuklar ve girintili çıkıntılı yerler için toz fırçası; 5. küçük yer süpürgesi; 6. elbise fırçası; 7. banyo fırçası; 8. saçaklı süpürge; 9. iki taraflı yer fırçası; 10. eğik saplı yer fırçası; 11. yuvarlak başlı, uzun saplı yer fırçası; 12. saç fırçası; 13, 14. elbise fırçası

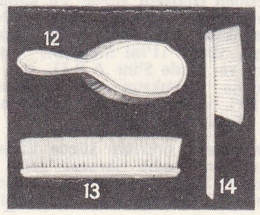

Foto. LAROUSSE

kar. Kâhta suyu, Göksu, Nizip suyu ve Sacur gibi kolları sağdan alır. Birecik'te (eski *Apamea*) eski ilkel gemilerin yerini alan ve 1956'da açılan 720 m'lik kara yolu köprüsü ve daha aşağıda Carablus demiryolu köprüsü altından geçerek Türkiye'den Suriye topraklarına girer. Buradan itibaren de kendine bol su veren dağlık alandan gitgide uzaklaşır, yarıçöl topraklar üzerinde akar ve artık sonuna kadar hiç bir önemli kol almaz. Habur gibi kollar uzun olmakla beraber nehre su getirme bakımından hemen hemen hiç fayda sağlamazlar. Bu yüzden su yükü gitgide azalır.

Meskene'de birden güneydoğuya dönen Fırat, Ankara antlaşmasına göre Türklere bırakılmış olan Caber kalesi - Süleyman Şah türbesi, Sıffin savaş meydanı, Rakka ve daha öteden Deyrizor şehirleri önünden geçer ve Ebukemal'den sonra Suriye'den Irak sınırları içine girer. Hit'ten itibaren ve Elcezire ovasına girer, Kerbelâ, Hille (eski Babil), Necef ve Nasıriye yakınlarından geçer. Bu kesimde nehrin çığırı sık sık yer değiştirir ve *Batayih* denilen bataklıklarda yayılma eğilimi gösterir; Osmanlı imparatorluğunun son yıllarından beri bu kesimde birtakım bentler yapmak ve kanallar açmak yolıyle çöl toprakları faydalı bir hale getirilmeğe çalışılmaktadır. İşte böylece Basra körfezine yaklaşan Fırat, denize dökülmeden Dicle ile birleşerek *Şattülarab* adlı büyük bir nehir meydana getirir.

Kış yağmurlarının etkisiyle Fırat'ın suları nisan ayına kadar düzenli olarak yükselir ve bazı yıllar karların erimesinden meydana gelen sular felâketlere sebep olan taşmalara yolaçar; sonra sular ekim ayına kadar alçalır. Yağmurlar yıl boyunca debiyi korumağa yetmez ve Deyrizor'dan itibaren nehir zayıflar: Habur'dan sonra artık kol almaz ve buharlaşma, yer altına sızma, sulama sebebiyle debisi üçte iki oranında azalır. Göller nehirden aldıkları suların geniş yüzeylerinde buharlaşmanın artması sebebiyle ancak bir kısmını geri verir; böylece göller tabiî sarnıç görevi yapar; bazı yerlerde ise taşkınların yolunu çevirecek ve sulamayı sağlayacak biçimde düzenlenmiştir. Üstünde barajlar (Ramadi, Hindiya) yapılan Fırat, beş daimî kanal ile sulama için birçok tulumba tesisatını (özellikle Hit ve Hindiya arasında ve Al Divaniya bölgesinde) besler. Fırat'ın çığırında da insanlar, M.Ö. III. binden beri, büyük değişiklikler yaptılar; ama göçebe halkların, özellikle moğolların istilâları bu eski tesisleri ortadan kaldırdı. Bugün deve ve koyunlarına otlak arayan çöl bedevîleri yaz mevsiminde Fırat'a yaklaşır. Hattâ birçok kabile ırmak boyunca yerleşmiştir (msl. Deyrizor ve Ebukemal arasında yerleşen Ukayda'lar). Fırat kıyılarındaki pazar yerleri (Rakka, Deyrizor Ebukemal, Ana, Hit, Ramadi, El Necef), Fırat'ı aşmanın nispeten kolay olduğu yerlerde kurulmuştur; bu pazar yerleri uzun süre kervanların, bugün de çölü Şam-Halep yönünden aşan kamyonların takip ettiği yolların başlangıç noktası oldu. Fırat kıyılarında tarihin en eski devirlerinden beri birbiri ardına birçok şehir kuruldu. Nehrin Suriye'deki kesiminde Rakka'nın yukarısında 30 milyar metre küp su tutacak, 75 000 hektarın sulanmasını sağlayacak ve 3 TWs elektrik üretecek büyük bir baraj kurulması tasarlanmıştır. Fırat üzerinde gemi ulaşımı Dicle'de olduğu gibi son zamanlarda motorlu kara taşıt araçlarının rekabetiyle geriledi. Midhat Paşanın Bağdat valiliği sırasında küçük bir vapur Basra'dan Meskene'ye kadar gelebilmişti. Şimdi vâdi boyunda eski kervan yolunu takip eden iyi bir yol vardır; Bağdat-Basra demiryolu da Fırat'ın aşağı çığırını boylamaktadır.

— Tar. Fırat, Mezopotamya ve Kalde tarihinde büyük rol oynadı; Gılgamış'ın çağdaşları olan taş ve keresteden yoksun Kaldeliler, Fırat'ı kaynağa doğru izleyerek bu malzemeleri Amanos kütlesinde buldular. III. Binde Sümer ve Akad'ın başlıca şehirleri (Ur, Eridu, Uruk, Kiş, Babilon) Fırat kıyılarında kuruldu. Arabistan ve Suriye çöllerine girişi engelleyen bir set olan nehir, Ermenistan yaylalarının girişini savunuyordu. M.Ö. XVI. yy.da Tutmes III, XIV. yy.da Hititler (Kargamış nehir geçiti) Fırat'ı birçok kere aşağı Mezopotamya yönünde aştılar; Kassitler daha sonra da Asurlular (IX. yy.) Aşağı Mezopotamya'yı işgal ettiler ve ırmağı bu defa ters yönde aşarak akınlar yaptılar (Salmanazar ırmağı sekiz defa aştı). M.Ö. VI. yy.da Nabukodonosor zamanında Aşağı Fırat yeniden büyük bir imparatorluğun merkezi oldu. Irmak Pers imparatorluğunun doğu ve batı satraplıklarını ayırıyordu. Parth'lara karşı Yunanlılar için, Ren'in roma medeniyeti için oynadığı rolü oynadı: ötesinde yalnız barbarlık vardı. Birçok kere Roma ve Bizans imparatorlukları ile Persler arasında sınır olan Fırat, Moğollara karşı da aynı rolü oynadı. (ML)

FIRÇA i. (yun. *burtsa*'dan ?). Bir sapa tutturulmuş tel, kıl v.b. demetinden meydana gelen ve çeşitli amaçlarla (temizlik, boya sürme v.b.) kullanılan âlet: *Boyacı fırçası. Resim fırçası. Elbise fırçası.* ‖ *Mec.* Resim yapma sanatı veya tarzı: *Siz yakında fırçasıyle yaşayan ünlü bir portre ressamı olacaksınız* (K. Tahir). *Kına gecesi ile Kâğıthanesi ile bütün hayatı onun fırçasında konuşur* (Y. Z. Ortaç).

— DEY. *Fırça çekmek,* bir şeyi silip yeniden başlamak. *Argo.* Kendinden alt rütbeden bir kimseyi şiddetle azarlamak.

— Büro. Ucunda ince madenî teller bulunan madenî çubuk. (Fırça, delikli kart makinelerinde kullanılan kartlara delik açmak ve bir bakır silindirle sağlanan kontak aracılığıyle, seçme, toplama, ayırma işlemlerini idare etmek için kullanılır.)

— Dokumc. *Fırça makinesi,* apre işlemlerinde kullanılan ve fırçalama yoluyle kumaşların yüzeyindeki havaları kaldıran ya da yatıran makine.

— Elektr. Hareketli bir devre elemanıyle sabit bir kontak arasındaki elektrik bağlantısını, sürtme kontağıyle sağlayan iletken parça. ‖ *Fırça açısı,* kolektörlü bir makinede, fırçalarla nötr akım hattı arasındaki açı. ‖ *Fırça taşıyıcı,* döner bir elektrik motorundaki fırçaların sağa sola kaymasını sağlamak ve kolektör üzerinde uygun bir basınç yaratabilmek için, fırçaların yerleştirildiği bir çeşit yuva. ‖ *Fırça taşıyıcı halkası,* üzerine fırça taşıyıcılarının tutturulduğu mekanik parça.

— Ev iş. Çeşitli temizlik işlerinde kullanılan, bir seviyede tıraş edilmiş ve her çeşit sapa tutturlumuş âlet.

— İşl. *Kabartma fırçası,* yün işlemelerini kabarık hale getirmek için kullanılan kıvrık tel kıllı düz fırça.

— Kuyumc. *Kuyumcu fırçası,* kıymetli taşların temizlenmesinde kullanılan küçük fırça.

— Miner. İki çerçeve tahtasının dikmeleri veya tepeliklerinde olduğu gibi, iki destek direğinin birbirine yaklaşmaması için aralarına yatay olarak yerleştirilen ağaç parçası. ‖ *Fırça vurmak,* fırça denilen direk parçalarını iki destek arasına sıkıştırmak.

— Mutf. *Bulaşık fırçası,* el sürmeden bulaşıkları yıkamak için kullanılan, sapı kıllarına göre yatay olan naylon veya kıl fırça. ‖ *Yumurta fırçası,* pasta ve böreklerin üzerine yumurta sarısı sürmek için kullanılan yumuşak kıllı fırça.

— Res. Sunî veya gerçek hayvan kıllarından yapılan ve bir sap'a genellikle madenî bir bilezikle tutturulan boyacıların kullandıkları araç. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Resim fırçası,* hayvan kıllarının veya bitki liflerinin tahta veya madenî bir sap ucuna tutturulmasından meydana gelen, boya veya zamk sürmede kullanılan araç. (Resim fırçaları, günlük ihtiyaçlar için kullanılanlardan daha ufak boydadır ve uçları genellikle sivridir. Guvaş ve yağlıboya için ucu kare, suluboya için ucu tümsekli fırçalar kullanılır. Bu fırçalar, sibirya sincabı, porsuk, zerdeva veya kokarca kıllarından yapılır.)

— Süs. santl. *Yaldızcı fırçası,* yaldızcıların, altın malgamasını yaymak, madenî parçaları temizlemek v.b. için kullandığı tel fırça.

— Teknol. *Badana fırçası,* badana ve dekorasyon işlerinde boyacıların kullandığı geniş ve yassı fırça. ‖ *Döküm fırçası,* döküm işlerinde kullanılan küçük fırça: *Kum izlerini temizlemek için çeşitli biçimlerde döküm fırçası kullanılır.*

— ANSİKL. Res. *Fırça,* boyacıların en önemli aracıdır. Boyacı fırçası ressamın kullandığı fırçadan, kıllarının kalınlığı, sertliği ve genişliğiyle ayrılır. Ayrıca, kılları eşit uzunluktadır ve ressam fırçası gibi incelmez. Yapılacak işe göre değişik biçimde olanları vardır: yuvarlak fırçalar, badana fırçaları, yassı fırçalar, radyotörler için dirsekli fırçalar v.b. Bu fırçalarda genellikle domuz ve yaban domuzu, bazen de kokarca, zerdeva ve porsuk kılları da kullanılır. Günümüzde naylon kıllar, ticarî bir önem kazanmıştır. (LM)

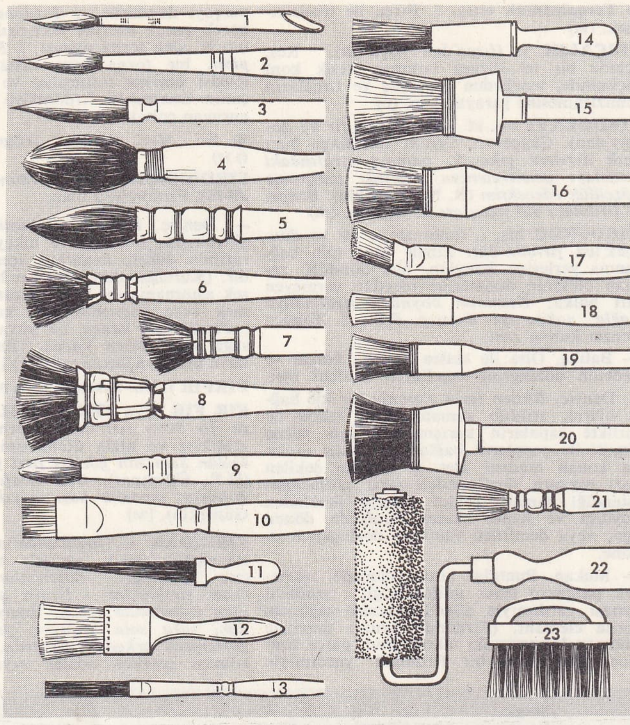

fırçalar 1. yuvarlak uçlu minyatür fırçası; 2. suluboya fırçası; 3. dekor fırçası; 4. pütuva; 5. lavi fırçası; 6. taslak fırçası; 7. çömlekçi fırçası; 8. hareleme fırçası; 9. yuvarlak fırça; 10. yassı fırça; 11. çizgi fırçası; 12. yassı boya fırçası; 13. harf fırçası; 14. pasta fırçası; 15. pancur fırçası; 16. badana fırçası; 17. dirsekli radyatör fırçası; 18. düz radyatör fırçası; 19. küçük badana fırçası; 20. temizleme fırçası; 21. araba fırçası; 22. silindirli badana fırçası; 23. çuha fırçası

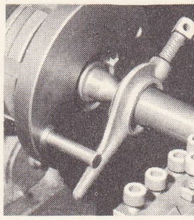
fırdöndü aynası mili (mekan.)

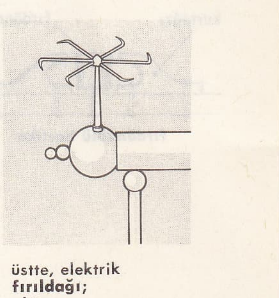
üstte, elektrik **fırıldağı**; altta, su **fırıldağı** (fiz.)

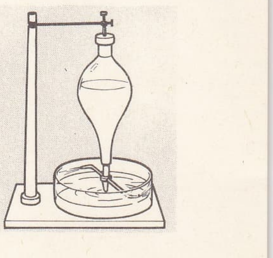

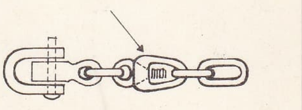
fırdöndü (balıkç.)

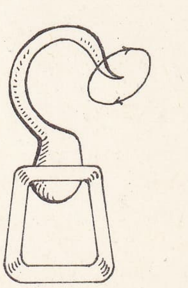
fırdöndülü kanca

Foto. Braun (LAROUSSE)

FIRÇACI i. (*fırça*'dan *fırça-cı*). Fırça yapan veya satan kimse. (M)

FIRÇACILIK i. (*fırça-cı-lık*). Fırça ve fırçaya benzeyen avadanlıkların yapımı ve satımı.

— ANSİKL. Bu sanayi dalı, *ince fırçacılık* ve *kaba fırçacılık* olmak üzere ikiye ayrılır. İnce fırçacılıkta fırça sapları sert tahta, boynuz, kemik, fildişi, hayvan kabuğu ve değerli madenlerden yapılır. Fırça kılları ise domuz veya yaban domuzu kılı, porsuk kılı, at kılı ve bazı bitki elyafından hazırlanır. Bu maddeler kullanılmadan önce temizlenir, yağı giderilir, yıkanır ve kurtulur. Sap kısmına makineyle küçük delikler açılır, delikler bazen sap kalınlığının yarısına kadar, bazen de bir uçtan öteki uca kadar uzanır. Fırça kılı yapımında kullanılacak malzeme U şeklinde katlanır ve sap içindeki deliğe yerleştirilerek madenî tellerle bağlanır. Daha sonra, fırça sapı bir maden tabakasıyle kaplanır. Sanayide kullanılan tel fırçalar da ince fırçacılığın konusuna girer. *Kaba fırçacılıkta*, parke cilâlama, temizleme, tipografi ve matbaa fırçaları yapılır. (Süpürgeler, tüy süpürgeler v.b.nin yapımı da bu gruba girer). [L]

FIRÇALAMAK geçl. f. (*fırça*'dan *fırça-la-mak*). Fırça ile temizlemek: *Vallah beyim! İyi fırçalarsan ikisi de aynı* (B. Felek). — Avc. (Avcı, geyik veya köpek için) Sık ve bataklık bir ormandan geçmek.

◆ **Fırçalanmak** dönşl. f. Üzerindeki elbiseyi fırçayle tozlardan arıtmak: *Fırçalan da paltondaki karlar dökülsün.* ‖ Edilg. f. Fırçalamak işine konu olmak: *Ceketin fırçalanmaktan tüyleri döküldü.*

◆ **Fırçalatmak** ettrg. f. Fırça ile temizletmek. (M)

FIRÇALIK i. (*fırça*'dan *fırça-lık*). Res. İçinde bir tel süzgeç bulunan kesik koni biçiminde, tenekeden yapılmış ve fırçaların temizlenmesine yarayan kap. (L)

FIRDOLAYI bİş. zf. (onomatope *fır* ve *dolayı*'dan). Çepçevre: *Canım sıkıldıkça bazı açık derslere çıkacak, odamın etrafındaki fırdolayı pencerelerden teneffüs bahçesine gözcülük edecektim* (R. N. Güntekin). *Bahçeyi fırdolayı gül fidanları ile donattı.* (M)

FIRDÖNDÜ bİş. i. (onomatope *fır* ve *dönmek*'ten *fır-dön-dü*). Zincir veya ipin bağlanma yerlerine konulan, biri döndüğü zaman ötekinin dönmesine meydan vermeyen çift halka: *Kuzunun boynuna fırdöndüyü bağla, yoksa ipi dolaşıp ölür.* ‖ Topaca benzer kumar zarı.

— Balıkç. Olta ile beden arasına konan ve bedenin dönmesini engelleyen madenî âlet.

— Denizc. Birden fazla çapanın bir ipe bağlı olarak atıldığı zaman dönen tekne ile birlikte çapaların karışmaması için tekne zinciri ile çapaların bağlandığı zincir arasına konan madenî âlet. ‖ Halatla çekilen bazı eşyanın sürtüşmeden zarar görmemesi istendiği zaman, çekici halatın üzerinden kaydığı ve kendi ekseni etrafında dönen ağaç veya demirden yapılmış devingen merdane.

— Mekan. Puntalar arası işlemede, işlenecek parçanın fener miline bağlı fırdöndü aynası yardımıyle döndürülmesini sağlayan torna elemanı. (Fırdöndü aynası üzerinde bulunan bir veya iki tahrik pimi, parça üzerine sıkıştırılan bir fırdöndü yardımıyle parçayı döndürür.) ‖ *Fırdöndü aynası*, işlenecek parça üzerine sıkıştırılan fırdöndüyü tahrik eden torna aynası. ‖ *Fırdöndü tahrik pimi*, bir torna veya taşlama tezgahının aynası üzerine tutturulan ve işlenecek parçanın üzerindeki fırdöndüyü tahrik etmeğe yarayan çubuk.

◆ Sıf. *Mec.* Renkten renge giren, hileci. (LM)

FIRDÖNDÜLÜ sıf. (*fırdöndü*'den *fırdön-dü-lü*). Fırdöndüsü olan.

— Denizc. *Fırdöndülü bastika*, bazı kurtağızlarında bulunan ve dikey bir eksen etrafında döner, kenarları içeri kıvrık silindir. (Kurtağzından geçirilen halatın sürtünerek aşınmamasını ve aynı zamanda volta etmek veya kaçırmak için kolaylık sağlar.) ‖ *Fırdöndülü kanca*, bir yuva içinde rahatça sağa sola dönen kanca. (En çok makaraların üst veya altına takılır.) [ML]

FIRFIR i. Bk. FARBALA veya FALBALA.

FIR FIR veya **FIRIL FIRIL** zf. (onomatope *fır* veya *fırıl*'dan). Herhangi bir şeyin aralıksız ve hızla dönmesini anlatır: *Korkudan Şemi'nin gözleri fırıl fırıl dönüyordu* (H.R. Gürpınar). *Oda etrafımda fırıl fırıl dönüyor, tavanlar başıma yıkılıyordu* (R.N. Güntekin). [M]

FIRILDAK i. (*fırıldamak*'tan *fırıl-da-k*). Rüzgârla dönen tekerlek biçimindeki çocuk oyuncağı: *Baloncular, hacıyatmazcılar, fırıldaklar / Horoz şekerleri, civciv öten oyuncaklar* (M.Â. Ersoy). *Elinde fırıldak, sağa sola koşuyor, yeni oyuncağını gösterecek arkadaş arıyordu.* ‖ Havalandırılması gereken odalar veya mutfaklarda,

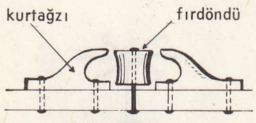

fırdöndülü bastika

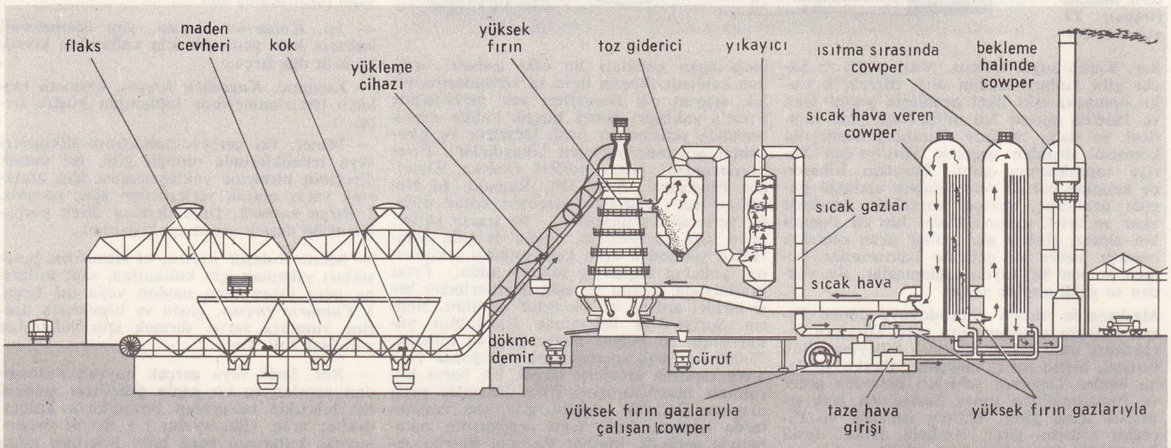

bir yüksek fırın tesisi

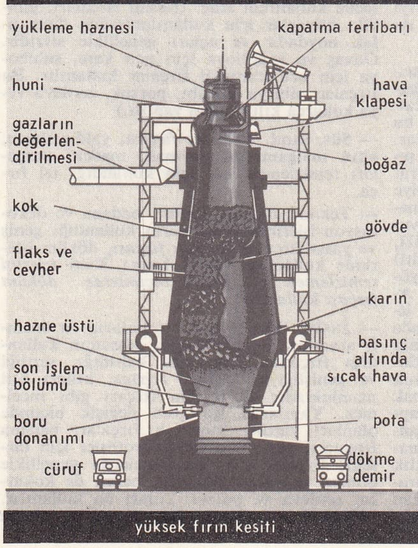

yüksek fırın kesiti

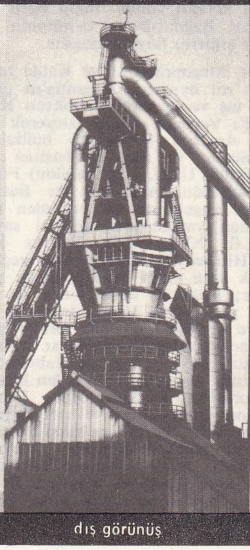
dış görünüş

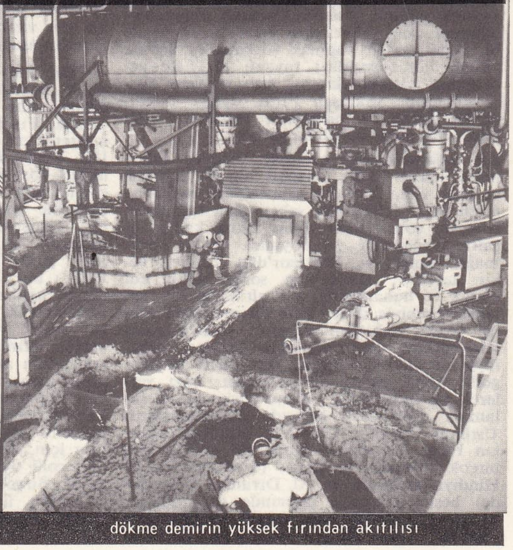
dökme demirin yüksek fırından akıtılışı

yüksek fırın (metalürji)

Foto. LAROUSSE

pencereye takılan kanatlı âlet. ‖ Ocak veya sobanın çekmesini sağlamak için baca veya soba borusunun binanın dışında kalan kısmına takılan şapka. ‖ Rüzgârın döndürme gücünden faydalanılarak elektrik enerjisi elde etmeğe yarayan âletin halk ağzındaki adı: *Rüzgârla dönen bir fırıldak köy odasındaki radyoyu işletmeli idi* (F.R. Atay). ‖ *Mec.* Dolap, düzen.

— ÇEŞ. DEY. *Fırıldak çevirmek,* hile ve düzenle iş yürütmek. ‖ *Fırıldak gibi,* devamlı fikir değiştiren, sözünden cayan (kimse).

— Bot. *Fırıldak çiçeği,* bir adı da çarkıfelek olan çiçek. Bk. ÇARKIFELEK.

— El santl. *Fırıldak tezgâhı,* demirci âletlerinden bir çark.

— Fiz. Bir tepki kuvvetinin etkisiyle dönme hareketi yapan fizik âleti: *Su fırıldağı. Elektrik fırıldağı.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fiz. ● *Su fırıldağı.* Bu âlet, sıvıların akmasıyle meydana gelen tepkiyi göstermeğe yarar.
Düşey bir eksen etrafında dönen topaç şeklinde bir hazneden ibarettir. Hazne su ile dolu olunca, açık hava basıncı haznedeki suya etki eder; böylece su, Z şeklindeki kıvrılmış yatay borulardan akmağa başlar. Her iki uçtan fışkıran su, borular üzerinde bir tepki yaratır ve bu kuvvetlerin bileşkesi âleti döndüren bir kuvvet çifti meydana getirir. Su yerine sıkıştırılmış gaz konulduğu zaman âlet yine döner. İskenderiye'li Heron'un ünlü eolipil'i, haznesine su buharı doldurulmuş bir su fırıldağıdır.

● *Elektrik fırıldağı.* Elektriğin sivri uçlardan akmasıyle meydana gelen hareketleri göstermeğe yarar. Elektrostatik bir makineye bağlanmış bir eksen üzerinde merkezî bir kafa bulunur, bu kafanın çevresine yatay olarak pirinç tellerden yapılmış birbirinden ayrık çubuklar yerleştirilmiştir. Çubukların uçları sivridir ve hep aynı yöne kıvrılmıştır. Elektrik makinesinden akım verilince fırıldak, çubuk uçlarının kıvrıldığı yöne ters olarak dönmeğe başlar. (ML)

FIRILDAKÇI i. (*fırıldak*'tan *fırıldak-çı*). Fırıldak yapan veya satan kimse. ‖ *Mec.* Hile ve düzen yapan kimse. (M)

FIRILDANMAK dönşl. f. (*fırıldamak*'tan *fırılda-n-mak*). Fırıl fırıl, acele ve telâşla dönmek.

◆ **Fırıldatmak** geçl. f. Fırıl fırıl döndürmek. (M)

FIRIL FIRIL zf. Bk. FIR FIR.

FIRIN i. (yun. *phurnos*'tan). Tavanı tonoz şeklinde, önünde bir tek delik bulunan ve ekmek, pasta v.b. pişirmeğe yarayan yapı: *Ekmekçi fırını. Pastacı fırını.* ‖ Ekmek ve benzeri hamur işlerinin pişirildiği ve satıldığı dükkân: *Varşova'da bir fırının önünde ekmek almak için sıra beklerken on beş* [...] *kişinin öldüğü bir günde...* (N. Ataç).

— ÇEŞ. DEY. *Fırın gibi,* çok sıcak: *Biraz pencereyi açsak, oda fırın gibi.* ‖ (*Şu kadar*) *Fırın ekmek yemesi lâzım. Teklz.* «İstenilen duruma gelmesi için daha epey emek vermesi, çalışması gerekli» anlamında kullanılır: *Onun kalfa olması için daha üç fırın ekmek yemesi lâzım.*

— Bakteriyol. *Pasteur fırını,* elektrik veya gazla ısıtılarak sıcaklığı 180°C'a çıkartılabilen saç silindir. (İçinde sıvı bulunmayan ve otoklava ihtiyaç göstermeyen âlet, pansıman, bakteriyoloji kapları v.b. gibi şeyleri sterilize etmekte kullanılır.)

— Biracılık. İçinde çimlendirilmiş arpa kurutulan kule biçiminde yapı.

— Ekmekçilik. Bk. ANSİKL.

— Elektr. *Yüksek frekanslı elektrik fırını,* trenlerde, uçaklarda v.b. yüksek frekanslı akımla çalışan elektrik fırını.

— Ev eşyası. Bir ocakta, ısı verici bir düzenekle kaplı olan ve yemeklerin ısıtılması veya pişirilmesine yarayan bölüm. ‖ *Havagazı fırını, elektrik fırını,* havagazı veya elektrikle çalışan küçük boyda fırın. ‖ *Portatif fırın,* kendi ısıtıcı merkezi olmayan, odun veya kömür ocağı, gazocağı, havagazı veya elektrik ocağı gibi herhangi bir ocak üzerine oturtulmak suretiyle kullanılan fırın. (Portatif fırınlar, kenarlı birer fırın tabanı ile bunların üzerlerini tamamen kaplayan madenî birer kapaktan yapılmış, iç bölümleri hava dolaşımını sağlayacak şekilde düzenlenmiştir.)

— Metalürji. *Hazneli fırın,* dökme demir veya demir II alaşımlarının üretiminde kullanılan yüksekliği az hazneli fırın. ‖ *Yüksek fırın,* dökme demir üretiminde kullanılan demir cevherlerinin ergitilmesi ve indirgenmesi için özel olarak yapılmış fırın; bu tip fırınların bulunduğu tesis. Bk. ANSİKL.

— Opt. *Güneş fırını,* güneş ışınlarını küçük bir yüzeyde (aynanın odak alanında) toplamağa yarayan büyük çaplı içbükey ayna. (Bu yolla elde edilen çok yüksek derecedeki sıcaklık yardımıyle madenleri, yabancı maddelerin karışma ihtimali olmadan eritmek mümkün olur.)

— Ormanc. *Kömür yapım fırını,* kömürcülerin ormanda kömür yapımı işinde kullandıkları, eklemli ve taşınabilir madenî fırın.

— Seram. Kalsin yapmak için, ergimiş kalay ve kurşun karışımının oksitlendiği, dikdörtgen biçiminde alçak ve küçük ocak.

— Termik. Bir maddenin, kimyasal veya fiziksel dönüşüme uğratmak amacıyle ısıtıldığı cihaz. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ekmekçilik. Osmanlı imparatorluğu devrinde Türkiye'de *fırın*'ların yapımında genellikle şamot veya ateş tuğlası denilen malzeme kullanılırdı. Odun ateşi ile ısıtılan ve bugün ilkel sayılan fırınların tabanı ateşe dayanıklı ve ağız kısmına doğru hafif bir şekilde meyilli olurdu. Bu fırınların küçük kubbeleri andıran tavanları ve silindir şeklinde bacaları vardı. En yüksek yerleri 75 sm ile 1,5 m arasında değişen bu fırın kubbelerinin yanları, 15 sm yüksekliğinde yapılmış olan dik bir çevre duvarının üstüne oturtulmuş bulunurdu. Bu tip fırınlar, 350-400 kilogram tutarında ekmek alacak büyüklükte yapılırdı. Fırında yanan odunların ateşi bir kenara çekildikten sonra, geriye kalan küller temizlenir ve ekmek somunları uzun fırın kürekleriyle içeriye atılırdı. Bu tip fırınlardan Türkiye'de bugün de pek çoktur. Bu fırınlarda ısıyı ölçmeğe yarayan herhangi bir araç bulunmadığı için, fırıncının tecrübesinden faydalanılır. Aşağı yukarı 250 kilogram odunla 7 veya 8 defada 350-400 somun ekmeğin pişirilmesi mümkündür. Bu tip ilkel fırınlar, ısının fırın içinde, daimî ve aynı derecede olmaması sebebiyle sakıncalıdır. İmparatorluk devrinde sarayda bu tip fırınlar vardı.
Bugün özellikle büyük şehirlerde fırınların gelişmiş olduğu görülür. Bu fırınlarda ısıtıcı madde olarak kullanılan mazot, havagazı veya elektrik enerjisi fırına ayrı yerden borular vasıtasıyle gönderilir. Türkiye'deki modern fırınların bugün üç karakteristik tipte olduğu görülür: a) tabanı ateş tuğlasından yapılan, tavanı düz olan ve 30 - 40 sm yüksekliğindeki fırınlar; b) tekerlekli ve düz olan tabanı hem içeri ve hem de dışarı hareket edebilen, ayrıca tavanı da yine düz olan fırınlar; c) tünel fırınları. Bu üçüncü tip fırınlarda hareket halinde olan taban, ön tarafta ve dış bölümde bulunan zemine sıralanan ekmekleri, otomatik bir şekilde içeri götürür ve fırının arka tarafından, pişmiş halde dışarıya nakleder. Bugün Türkiye'nin birçok şehir ve kasabalarında, bu tip fırınların birkaç tanesini biraradа ve aynı anda çalıştıran ekmek fabrikaları vardır.

— Metalürji. *Yüksek fırın,* kok ve eritici katılmış demir cevherinin indirgenmesine dayanan, dökme demir üretiminde kullanılır. Yüksek fırının alt kısmından, ergimiş haldeki demir karbür alaşımı veya *dökme demir* alınır. Dökme demirin yüzeyinde, cevher gangından, eriticiden ve yakıt küllerinden meydana gelen bir curuf yüzer.

● *Yüksek fırının tarifi ve çalışması.* Geniş tabanları silindir şeklinde bir kısımla birleşmiş iki kesik koni görünüşünde olan yüksek fırın, şu kısımlardan meydana gelir:

a) *boğaz,* demir cevheri, yakıt (mekanik direnci ve saflığı yönünden özel bir niteliğe sahip metalürjik kok) ve cevherin killi gangi ile tepkimeye girince ergiyebilir bir curuf veren eriticiden (genellikle kireçtaşı [kalsiyum karbonat]) meydana gelen yükleme maddelerinin fırına doldurulduğu yer;

b) *gövde* yükleme maddelerinin ilk tepkimelere uğradığı ve cevherin indirgendiği üst koni gövdesi;

c) *karın,* fırında demir cevherinin indirgenme tepkimesinin devam ettiği en geniş kısım;

ç) *hazne üstü,* maden cevherinin indirgenmesinin sona erdiği ve curuf tepkimelerinin devam ettiği alt koni gövdesi;

d) *son işlem bölmesi,* 400 ile 500°C sıcaklıkta ısıtılmış basınçlı havayı ileten boruların yüksek fırına geldiği, silindir şeklindeki kısım. «Sıcak hava» denilen bu hava akımı, işlemin verimini artırmak amacıyle bazen oksijenle zenginleştirilir;

e) *pota veya hazne,* fırının, üstü ergimiş curufla örtülü sıvı dökme demirin biriktiği alt kısmı; istenildiği anda, alttan dökme demirin, üstten de curufun alınabilmesi için pota çeperine iki delik açılmıştır.

Yüksek fırın çeperleri, ısıya dayanıklı malzemeden genellikle ateş tuğlalarından yapılır ve fırının bütünü sağlam beton temeller üzerine kurulan madenî bir iskelet üzerine oturtulur. Hazne, hazne üstü ve gövde, fırını tamamen sökmeden kısmî tamiratı kolaylaştırmak için, ayrı parçalar halinde fırına eklenmiştir. Bununla birlikte, ek yerlerinden doğacak mahzurları önlemek amacıyle yüksek fırınların tek parça halinde yapılmasına çalışılmaktadır. Çeperlerin iç kısmına, boruların veya döküm ağızlarının çevresine yerleştirilen su ceketleriyle (gömlek) sağlanan soğuk su dolaşımı, yüksek fırının hassas kısımlarını ve bazı bölümlerini ısının zararlı etkilerinden korur. Günümüzde hazne ve hazneüstü çeperleri, su püskürtülerek dıştan soğutulur. Üretim kapasitesine, yükleme maddelerinin cinsine ve fırının çalışma prensibine bağlı olarak yüksek fırınların kesiti zamanla bazı değişiklik-

fırınlar (ekmekçilik)

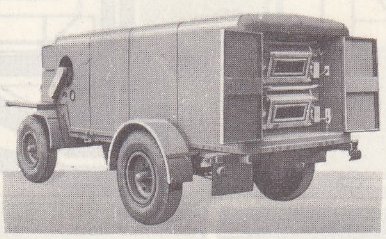

arazideki ordu için ekmek fırını

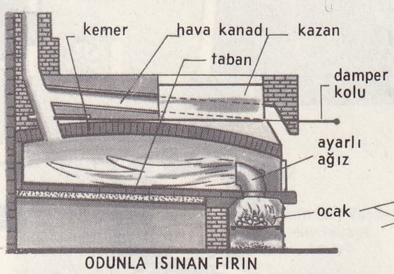

ODUNLA ISINAN FIRIN

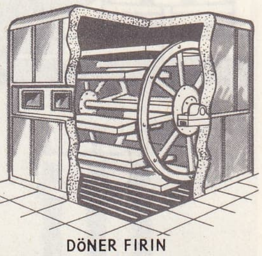

DÖNER FIRIN

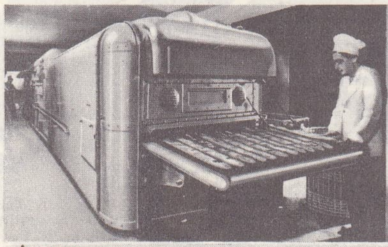

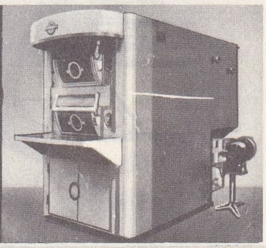

▲▼ TÜNEL

MAZOTLU FIRIN, PASTACILIK

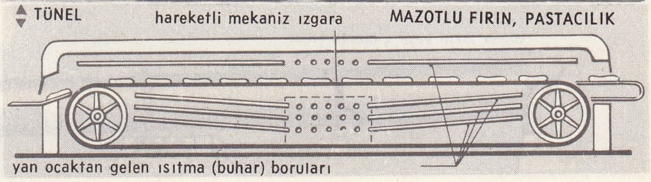

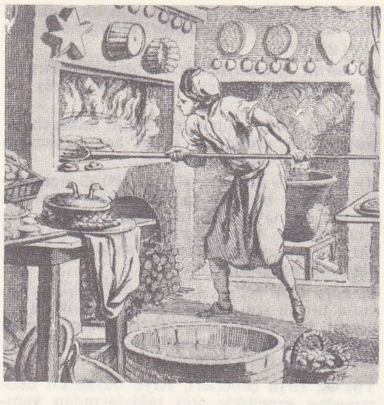

ekmek **fırını** (XVIII. yy.)

lere uğramıştır. Fırının, bazen 30 m'yi aşan yüksekliği karın çapının yaklaşık olarak 4 misline eşittir. Modern fırınlarda kesit konikliğini kaybetmiş ve daha çok silindir şeklini almıştır. Bu şekil değişiklikleri, yukarı çıkan gazların ve fırının dibine doğru inen yükleme maddelerinin meydana getirdiği karmaşık tepkimelerin cinsine göre düzenlenir.

fırın (termik)

1) *Yukarı çıkan gaz akımlarından ileri gelen tepkimeler.* Hazne üstünden gönderilen sıcak hava, CO_2 meydana getirerek kokun yanmasını (1 600 veya 1 800°C'a doğru) sağlar. CO_2 gazı, başka kok tabakalarıyle tepkimeye girerek, karbon monoksit, CO verir. İndirgen olan bu gaz da, cevherdeki demir oksitlerden element halinde demir elde etmek imkânını verir.

Karbon dioksit, karbon monoksit ve azottan meydana gelen gaz karışımı 1 200°C kadar bir sıcaklıkta, boğaz kısmının alt tarafında, yanlara açılmış deliklerden dışarı çıkar.

2) *Yükleme maddelerinin, fırının dibine inmesinden ileri gelen tepkimeler.* Cevherlerin kuruması için uygulanan bir ısıtmadan sonra, yükleme maddeleri gövdenin, $Fe_2O_3 + 3CO \rightarrow 2Fe + 3CO_2$ tepkimesine göre cevherin indirgenmeye başladığı bir bölgesine gelir.

Böylece açığa çıkan demir, karbon monoksit ve kok eşliğinde karbürleşerek dökme demir meydana getirir; sıvı haldeki dökme demir, fırının alt kısmından akıtılır.

Bunun yanı sıra, diğer oksitlerin indirgenmesi ve yükleme maddelerindeki (cevher, eritici veya katı maddeleri) tuzların (manganez oksitleri, silis, fosfatlar, sülfürler) ayrışması gibi önemli tepkimeler de meydana gelir. Son işlem bölmesinde elde edilen sıcaklığa ve curufun cinsine göre, curuftaki manganez ve silisyum oranlarını ayarlamak ve çeşitli tipte dökme demir elde etmek mümkündür: sıcak işlemle gri dökme demir ve daha düşük sıcaklıkta normal işlemle beyaz dökme demir.

Bir yüksek fırının günlük üretimi fırının boyutlarına bağlıdır ve 300 ile 1 500 ton arasında değişir. Bir ton dökme demir üretimi için, demir yönünden zengin cevherlerle çalışıldığı zaman 800-950 kg, fakir cevherlerle çalışıldığı zaman 1 200 - 1 400 kg kok tüketimi gerekir.

Yüksek fırında kullanılan cevherlerin cinsine göre büyük ölçüde değişen curuf oluşumu, normal olarak, üretilen 1 ton dökme demir için, bir tondur.

● *Yüksek fırının ek tesisleri.* İşlemin iktisadî olmasını sağlamak yönünden ek tesislerin rolü büyüktür ve yüksek fırından daha geniş bir alanı kaplar. Başlıca ek tesisler şunlardır:

a) *Isı ekonomizörleri,* Cowper veya Withwell tipinde olan ekonomizörler sürekli olarak çalışmaz. Yüksek fırın boğazından alınan arıtılmış gazlar bu kısımda yanarak bir tuğla yığınını ısıtır. Tuğlalar istenen sıcaklığa geldiği zaman gaz akımı durdurulur. Her yüksek fırının genellikle iki tane ısı ekonomizörü vardır. Bunlardan biri yüksek fırından çıkan yanma gazlarıyle ısınır, öteki de borulara gönderilecek soğuk havayı ısıtır. Bazı demir metalürjisi tesislerinde, özel çelikten yapılmış boru demetinden meydana gelen sürekli ısı değiştiricileri, klasik cowper*lerin yerini almıştır.

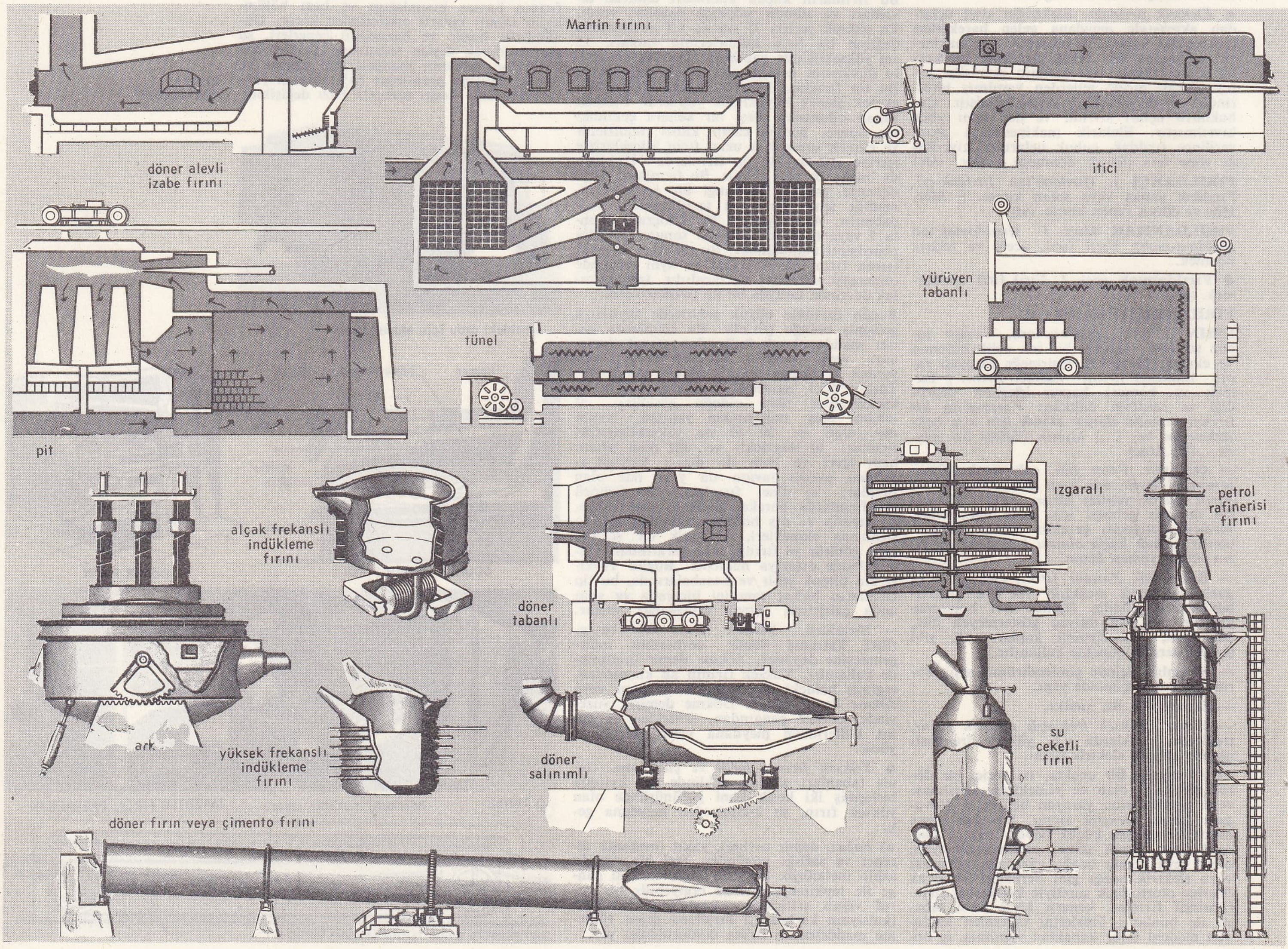

Foto. LAROUSSE

b) *gaz arıtma cihazları,* yüksek fırın boğazından çıkan ve önemli miktarda toz taşıyan yanma gazlarının, ekonomizörlere gitmeden önce tozlardan temizlenmesi gerekir;

c) *yükleme cihazları,* yükleme maddelerinin vagon, küfe, köprü ve eğik düzlem veya skip'ler yardımıyle otomatik olarak taşınmasını ve yüksek fırın boğazına boşaltılmasını sağlar;

ç) *demir döküm tesisleri,* geniş döküm alanlarından, çukurlardan ve yapım araçlarından meydana gelir;

d) *curuf tesisleri,* taneleme çukurları, öğütücüler ve curuf yünü, curuf tuğlası, curuf taşı, curuf çimentosu gibi çeşitli curuf ürünlerinin hazırlandığı fırınlardan meydana gelir;

e) *santral,* yararlanılabilir durumdaki gazların yüzde 70'inin değerlendirildiği kısım. Isı değeri düşük olan bu gazlar iyice arıtıldıktan sonra, yüksek fırına hava veren makinelerin çalışmasını sağlayan bir enerji kaynağı olarak kullanılır. Bu makineler, gaz motorlarıyle, santral gazlarıyle ısıtılan buhar makineleriyle veya aynı gazlardan yararlanan türbo kompresörlerle çalışır. Gazların geri kalan kısmı da metalürji fırınlarının ısıtılmasında kullanılır, bazen de şehir gazı şebekesinde dağıtılır.

● *Elektrikli yüksek fırın.* Bu cihaz, kok yerine elektrik arkıyle çalışır; indirgeme maddesi olarak yine az miktarda kömür (genellikle odun kömürü) kullanılır. Sisteme verilen hava kok kömürünü yakmağa yeterli olmadığı için, karbon monoksitçe zengin bir gaz akımı demir cevherinin indirgenmesini sağlar. Kömür yatakları az, buna karşılık elektrik enerjisi yönünden zengin olan bölgelerde (kuzey ülkeleri, dağlık bölgeler) kullanılan bu cihaz, demir veya yumuşak çelikleri karbürleştirerek, saf dökme demir ve sentetik dökme demirlerin üretilmesini sağlar.

● *Hazneli fırın.* Bu cihaz, bazen yuvarlak, genellikle de oval kesitli bir pota ile bir gövdeden meydana gelir. Hava giriş boruları alev kesimini meydana getirir ve gövdeyi potadan ayırır. Yan tesislerin kuruluşu genellikle yüksek fırınınkine benzer. Dökme demir üretiminde hazneli fırın, genellikle ince veya kaliteleri düşük olduğu için yüksek fırında kullanılamayan hammaddelerden ve demir yönünden fakir cevherlerden yararlanmak imkânını sağlar. Isı verimini arttırmak için yükleme maddeleri özel olarak hazırlanır ve üflenen hava oksijenle zenginleştirilir. Aynı zamanda gazların hızı azaltılarak, fazla miktarda toz kaldırmaları da önlenir.

— Termik. *Fırınlar,* kullanma alanına (kurutma, eritme, ısıtma, pişirme, kavurma, çeşitli kimyasal tepkimeler hazırlama), ısı kaynağına, ısıtma şekline, ısıtılacak maddelerin yakıt, alev ve dumanlara göre durumuna ve fırının biçimine göre sınıflandırılabilir.

Isı kaynağı olarak, odun, odun kömürü, taş kömür ve kok kömürü gibi *katı yakıtlar* uzun süre kullanıldı. Ancak, bunların elde edilmesindeki ve yanmayı ayarlayabilmekteki güçlükler, daha çok *akaryakıtların* (sıvı veya gaz) kullanılmasına yolaçtı. Akaryakıtlar doğal (madensel yağlar, tabiî gazlar) olduğu gibi, doğal katı yakıtların damıtılması veya gaz haline getirilmesiyle (havagazı, gazojen gazı) elde edilebilir. Yanmış gazların ısısını da değerlendirmekle, gaz halindeki yakıtlardan az masrafla yüksek ısı elde edilebilir. *Kömür tozu* da, akaryakıtlar gibi çok tercih edilen bir ısı kaynağıdır; ancak kullanma yerine yakın bir bölgede kırılması ve kurutulması için bazı ek tesisler gerektirir. Fırınların ısıtılmasında da *elektrik* de günden güne daha çok kullanılan bir ısı kaynağıdır. Ayrıca *güneş fırınları,* profesör F. Trombe'un araştırma ve çalışmalarına konu olan yeni bir tekniktir. Katı yakacaklı fırınlar içinde en basitleri, işlenecek maddelerle yakıtın karışık halde bulunduğu fırın tipleridir. *Hazneli fırın* bunlara örnek olarak gösterilebilir: *boğaz* denilen üst kısımdan bir sıra hammadde, bir sıra kömür yüklenir; yanan kömür tabakaları istenen işlem için gerekli ısıyı sağlar; ısı alışverişi için bu fırın çok elverişlidir. Eğer yanma gazları tepkimelere katılırsa, yükleme maddelerinin kimyasal dönüşümü için de bu fırın tipi çok kullanışlıdır. Karbon monoksitin demir cevherini indirgediği yüksek fırınlarda, ikinci ergitme fırınlarında ve kireç fırınlarında da aynı prensip uygulanır.

Yakıtın hammaddeden ayrılması isteniyorsa veya gerekliyse, fırın birbirinden ayrı iki bölme halinde hazırlanır: *ocak* ve *laboratuvar;* laboratuvar genellikle tonozlu bir bölme şeklindedir, burada işlenecek maddeler, ateş tuğlaları döşenmiş bir *taban* üzerine yerleştirilir. Tonozun şekli, sıcak gazları çıkış deliğine yöneltecek şekilde yapılmıştır. *Döner alevli izabe fırınları*'nda, alevler ve sıcak gazlarla ısınan tonoz tabana doğru eğilir.

Parçalanmış veya toz haline getirilmiş hammaddeler üzerine gazların kolayca etkimesi için, laboratuvar, eğik ekseni etrafında devamlı olarak döner bir silindir şeklinde yapılır; bu *döner fırın*'lar daha çok alçı ve çimento yapımında, toz maddelerin kurutulmasında kullanılır.

Tünel - fırın'larda pişirilecek veya kurutulacak maddeler, tam bir ısıtma sağlanabilmesi için sıcak gaz akımlarına ters yönde hareket eder (tuğla fırınları, cam veya şerit maden fırınları). Metalürjide ikinci ısıtma işlemi için kullanılan *itici fırın*'da, işlenecek maddeler, mekanik bir iticinin yardımıyle ilerledikçe, yavaş yavaş ısınır. Aynı tertibat, akaryakıtlı fırınlara da uygulanmakla birlikte, bu tip fırınlarda yakıt için ayrı bir yer gerekli değildir. Isıtılacak maddelerin alevler veya yanma gazlarıyle doğrudan doğruya temas etmemesi isteniyorsa, *kapalı hazneli fırın*'lar kullanılır. İşlenecek maddenin cinsine göre bu hazneler, karni (gaz fabrikaları), hazne (kok fırınları), pota (çinko veya civa metalürjisi, bronz ve alüminyum döküm) ve çeşitli kaplar şeklinde olabilir.

Başlıca *elektrik fırınları* üçe ayrılır:

a) *arklı fırın* veya *ark fırını,* ilk örneği Mois son tarafından hazırlanan bu fırın maddenin doğrudan doğruya ergitilmesinde kullanılır. Ergitilecek madde, kireç, magnezyum oksit veya grafitten yapılmış bir potadan veya fırını baştan başa kateden bir kömür borusundan fışkıran elektrik arkının hemen altına yerleştirilir. Arklı fırın, şalumo yerine elektrik arkı kullanılan Deville platinli fırınına benzer. Özellikle demir işleyen fırınlarda, ergitilecek madde elektrot olarak kullanılır; *dirençli fırın*'da dirençler, akım geçtiği zaman akkor dereceye gelene kadar ısıtılabilecek şekilde yerleştirilir;

b) *indükleme fırını*'nda sistemin bütünü, tam bir transformatör vazifesi gören bir indükleme bobininin sekonder devresini meydana getirir.

c) *elektrolitik fırınlar,* elektriğin ısıtma gücüne ek olarak elektroliz olaylarından da yararlanır. Elektroliz, ergime halindeki tuzların elektrolitik ayrışmasını sağlar. Elektrotlar, bir voltametrenin elektrotlarıyle aynı vazifeyi görür; silindir şeklinde kömür çubuklardan hazırlanan bu elektrotların çapı, gerekli akım şiddetine göre değişir.

Metalürjide en çok kullanılan fırınlar şunlardır:

1) *martin fırınları,* çeliğin arıtılmasında (kal işlemi) kullanılır. Çok büyük boyutlarda hazırlanan bu fırınların kapasitesi, Avrupa'da 30 ile 50 ton, Amerika'da 100 ile 150 ton arasında değişir. Hava ve gaz yakıt, ekonomizörlerde ısıtıldıktan sonra iç bölmeye gelir, hava-yakıt karışımı yanmağa başlayınca çıkan alevler ve sıcak gazlar, ergitilecek maddeyi yalayarak geçer ve fazla ısısını bırakmak üzere ekonomizörlere döner;

2) *ikinci ısıtma fırınları,* demir döküm işlerinde kullanılır ve maden külçelerini işlemeğe elverişli sıcaklığa getirir. Bu fırınlarda yakıt olarak, gaz veya toz kömür kullanılır;

3) *termik işlem fırınları: su verme, tavlama, menevişleme,* gaz veya elektrikle (spiral rezistanslar, ateşe dayanıklı alaşım çubukları, carborundum çubukları) çalışır. Bu fırınlar istenilen ısıya çok yakın (800 - 900°C için 10°C kadar bir yanılma) bir sıcaklık sağlamaya elverişli şekilde düzenlenmiştir. Özel işlemler için (tavlama, cilâlama, fritaj), madenlerin oksitlenmesini önlemek amacıyle koruyucu bir ortam (hidrojen, azot, karbon monoksit) yaratılabilir;

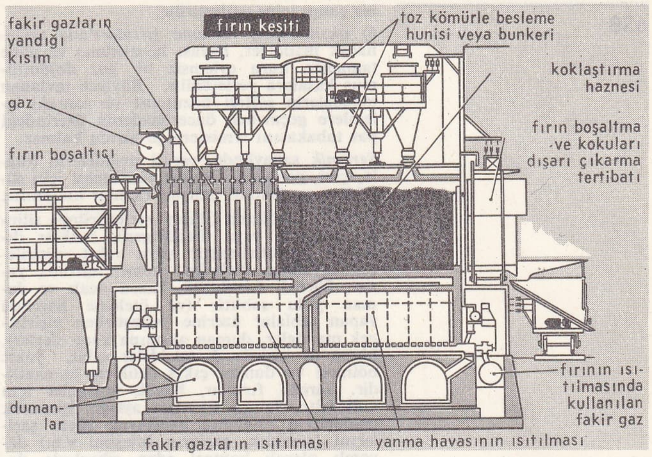

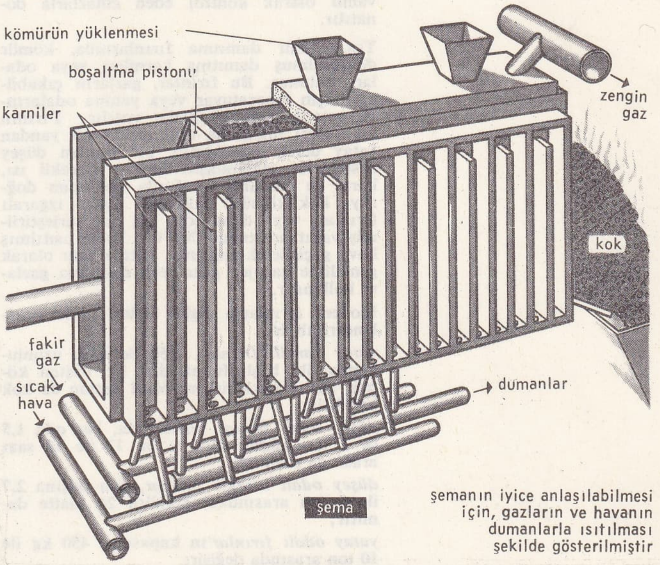

kok fırını

4) *tuz banyolu fırınlar*da, içinde, ergime halinde tuz bulunan pota, elektrik rezistanslarıyle, indükleme yoluyle veya elektrik arkıyle ısıtılır;

5) *çanlı fırınlar,* genellikle madenlerin hava ile temas etmeden tavlanmasında kullanılır. Tavlanacak madenler, hava sızdırmayan ve etrafında ısıtma tertibatı dolanan

güneş fırını

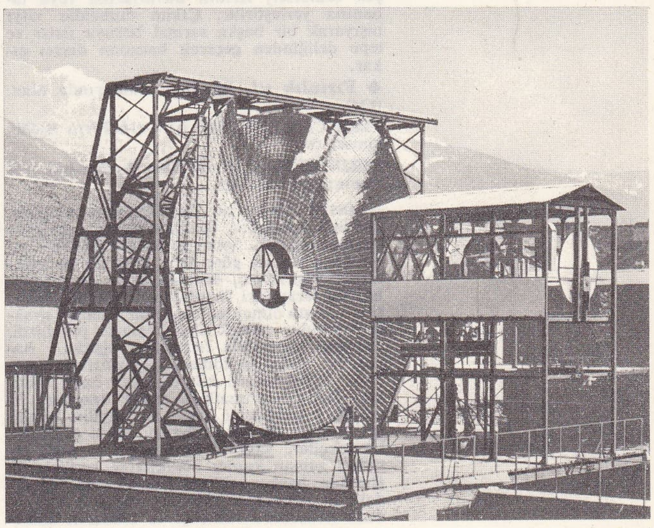

Foto. LAROUSSE

bir çanın içine yerleştirilir;

6) *oksitlemesiz tavlama fırınları*'nda tavlanacak maddeler, havası boşaltılmış ve içine tamamen kuru eylemsiz bir gaz doldurulmuş kasalara yerleştirilir. Böylece tavlanan maddelerin saflığı bozulmaz ve sonraki işlemlere geçmeden önce madenin üzerindeki pas tabakasını temizlemeğe lüzum kalmaz.

Seramik sanayiinde, çeşitli maddelerin (tuğla, çini, porselen, fayans) pişirilmesi için sürekli veya fasılalı çalışan fırınlar kullanılır.

Fasılalı fırınlarda (düşey yerleştirilmiş silindir şeklinde veya dikdörtgen), ocaklar dışarıya yerleştirilmiştir veya yakıt, pişirilecek eşyaların (tuğlalar) hemen altında yanar. Sürekli fırınlarda, bazen ocak ve duman yolu sabittir (ve öteleme hareketi yapan tablalar üzerine yerleştirilen pişirilecek maddeler, duman akımına karşı ilerler), bazen de pişirilecek maddeler sabit, yakıt bölmesi ve duman çıkış delikleri hareketlidir. Sürekli fırınlar, büyük üretimler için kullanılır. Sanayi fırınları ayrıca, işlenecek maddelerin niteliğini ayarlayan işlem şartlarını (sıcaklık, gazların bileşimi v.b.) devamlı olarak kontrol eden cihazlarla donatılır.

Taş kömür damıtma fırınlarında, kömür doldurulmuş damıtma karnileri veya odaları bulunur. Bu fırınlar, gazların çıkabilmesi için laboratuvar veya yanma odalarında yeterli sıcaklığa kadar ısıtılır. Fırının dış yapısı tuğlalarla örülmüş ve bir yandan yatay demir çubuklarla, bir yandan düşey desteklerle sağlamlaştırılmıştır. Gerekli ısı, karni ve odaların etrafında doğrudan doğruya kok kömürü yakılarak (eski ızgaralı fırınlar) veya daha çok, kat kat yerleştirilmiş yakıt arasından 700°C'a kadar ısıtılmış hava geçirilerek sağlanır. Isıtma gazı olarak genellikle gazojen gazı veya damıtma gazları kullanılır.

Modern fırınların çeşitli tipleri şöyle sınıflandırılabilir:

yatay karnili fırınlar, 4,50 ile 6 m uzunluğunda, iki başlı fırınlardır; bir baştan kömür fırına yüklenirken, öteki baştan da kok boşaltılır;

düşey odalı fasılalı fırınlar'da, her oda 1,5 ile 3 ton kömür alır ve bu 12 ile 16 saat arasında damıtır;

düşey odalı sürekli fırınlar, oda başına 2,7 ile 9 ton arasındaki kömürü 24 saatte damıtır;

yatay odalı fırınlar'ın kapasitesi 450 kg ile 10 ton arasında değişir;

büyük yatay odalı fırınlar, daha çok kok fabrikalarında kullanılır ve 10 ile 28 ton arasında taş kömür yüklenebilir.

Rafineri fırınları, damıtma, reforming ve cracking işlemleri için gerekli sıcaklığı sağlar. Bu fırınlarda işlenecek madde, yanma odasının tabanına döşenen sarmal borular içinde dolanır. Gaz veya akaryakıtla çalışan brülörler, fırının duvarlarına veya tabanına yerleştirilir. Çıkan dumanlar ısıyı taşıyarak bir başka sarmal boruyu ısıtır ve tepe deliğinden geçerek bacadan dışarı çıkar.

◆ **Fırınlık** sıf. Bir fırın miktarında olan. (LM)

FIRINCI i. (*fırın*'dan *fırın-cı*). Fırın işleten kimse. (M)

FIRINCILIK i. (*fırıncı*'dan *fırıncı-lık*). Fırıncının işi, mesleği.

— ANSİKL. Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğu devrinde fırıncılık, özellikle sarayda gelişmiş bir durumdaydı. Saray dışındaki fırınlar, saray fırıncılığına göre daha ilkel bir görünüşteydi; pişiricileri, hamurkârları ve elekçileri de saraydaki fırınlarda çalışanlar kadar titiz ve usta olmaktan uzaktılar. Hamur ayakla yoğurulur, ekmek ilkel fırnlarda pişirilirdi. Osmanlı sarayında fırıncılar, pişirici, hamurkâr, elekçi ve fodlacı gibi sınıflara ayrılırdı. Enderundaki kilercibaşıya bağlı bulunan fırıncıları matbah emini denetler, fırıncılara habbazini hassa adı verilir, bunların âmirine de ser habbazini hassa denilirdi. Ekmekçiler, yani saray fırıncıları terfi ettikleri zaman kapıcı bölüklerine verilirlerdi. Bundan başka sekban fırınlarında, saraydaki av köpekleri için özel ekmek yapan acemi fırıncılara ekmekçi ve bunların âmirine ekmekçibaşı adı verilirdi. Acemi fırıncıların kıdemli olanlarına halife, bir alt rütbede bulunanlarına hamurkâr, daha küçüklerine de simitçi unvanı verilirdi. Bu fırıncılar zamanla Yeniçeri ocağına intisap ederlerdi. (M)

FIRINLAMA i. (*fırınlamak*'tan *fırınla-ma*). [Bir şeyi] Fırında pişirme veya kurutma işlemi veya şekli.

— Biracılık. Çimlendirilmiş arpayı (yeşil malt) kurutma. Bk. ANSİKL.

— Camc. Arıtma işlemine kadar yapılan işlemlerin tümü.

— Gaz sanay. Süreksiz damıtma odasına bir miktar taş kömürü konulması. (Modern kok fırınlarında bu işlem doldurma makinesi ile yapılır.)

— Seram. Çömleklerin veya diğer seramik malzemenin fırına yerleştiriliş şekli (raflar üzerinde, kazetler içinde v.b.).

— ANSİKL. Biracılık. Fırınlama işlemi kurutma kulelerinde iki evrede yapılır. Birincisinde arpanın çimlendirilmesi durdurulur. İkincisinde de arpa daha yüksek ısıda kurutulur ve malt'a uygun bir tad kazandırılır. (LM)

FIRINLAMAK geçl. f. (*fırın*'dan *fırın-lamak*). Fırında pişirmek: *Ben sana bir kuzu fırınlarım* (B. Felek). || Fırında kurutmak.

— Camc. Cam haline getirilecek eriyebilen maddeleri potaya koymak.

— Seram. Kazetlenmiş çanak çömleği fırına koymak.

◆ **Fırınlanmak** edilg. f. Fırında pişirilmek. || Fırında kurutulmak. (M)

FIRIŞKA i. Bk. FRİŞKA.

FIRKA i. (ar. *fırka*). *Esk.* İnsan topluluğu, grup: *Şairlerin fırkasına döndü, kendisiyle eğlenmişler zannıyla* (H. Z. Uşaklıgil). || Siyasî parti: *Ay acaba fırka düşerse ne olacak, bizi asacaklar mı, kesecekler mi?* (M. Ş. Esendal).

— Ask. *Esk.* Tümen: *Bizim Gediz'de bulunan mühim kuvvetlerimiz Eskişehir üzerinden bu düşman fırkalarını karşılamağa mecbur idi* (Atatürk). *Az sonra alay da işi fırkaya bırakmayı galiba oradan aldığı emirle uygun buldu* (Ş.S. Aydemir). [Bk. TÜMEN.] || *Fırkayı ıslahiye,* Osmanlılar zamanında Cebelibereket ilinde düzeni sağlamak için kurulan askerî birlik. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Esk.* Donanmanın bir kısmı.

— Din. *Fırka-i dâlle,* dinî düşünceleri yanlış olanlar, kâfirler. || *Fırka-i nâciye,* selâmet yolunu bulmuş topluluk, imanlı olanlar: *Allah ve Resulullah aşkına müslüman ve dini muhammedî kardeşlerimiz fırka-i nâciye-i muhammedîden başka bir fırka bizim için katiyen caiz olamaz* (Atatürk). [Bektaşîler ve bâtınîler fırka-i dâlleden oldukları ithamına karşı kendilerini fırka-i nâciye'den sayarlar. Hattâ bektaşîler gerçeğin sırlarına erebilmek için bektaşî olmanın gerekine inanmışlardır.]

— Siyaset. *Esk.* Bk. PARTİ. || *Fırka-i siyasiye,* siyasî parti.

— ANSİKL. Ask. tar. Cebelibereket'te XIX. yy. sonunda bozulan düzeni sağlamak amacıyle kurulan Fırkayı ıslahiyenin kumandanlığına müşir Derviş Paşa getirildi, mülkî ıslahata da vezirlik rütbesiyle Cevdet Paşa tayin edildi; kendilerine geniş yetkiler verildi. Derviş Paşa, ilk olarak dağ hareketlerini bilen, cesur arnavut ve zeybeklerden yedi nizamiye taburu kurdu. Sonradan taburların sayısını 15'e çıkarttı. Ayrıca iki süvari alayı ve 5 dağ topu ile birliği kuvvetlendirdi. Birliklerin kumandanlıklarına binbaşı Redif, binbaşı Ahmed, kurmay binbaşı Ahmed Muhtar Beyler getirildi. 1866'da göreve başlayan Fırkayı ıslahiye Adana, Halep ve Kozan yöresindeki eşkıyaları tamamen ortadan kaldırdı. Eşkıyalık yapan türkmen ve kürtleri yerleştirdi. Vergi ve askerlik için nüfus sayımı yaptırdı. Mütegallibe ve âyanı kaldırarak yerlerine resmî memurlar tayin etti. Bölge güvenliği için bazı idarî değişiklikler yapıldı. Hassa, Islahiye ve İzziye kazaları kuruldu. Ancak, Kozanoğulları, Fırkayı ıslahiyenin işini güçleştirdi. Çıkan kolera salgını ve Kozanoğlu Yusuf Ağanın ayaklanması çok sayıda askerin ölmesine sebep oldu. Ayaklanma bastırıldıktan sonra Fırkayı ıslahiye İstanbul'a döndü.

◆ **Fırkacı** sıf. ve i. Belli bir partiyi tutan. (M)

FIRKATA veya **FIRKATE** i. Bk. FİRKATE.

FIRLAK sıf. (*fırlamak*'tan *fırla-k*). Normal görünüşüne aykırı olarak dışa doğru çıkmış, fırlamış: *Sonra yine bu alın kadar büyük, sağlam, ortası çukur, fırlak bir çene* (Y. Z. Ortaç). *Fırlak kemik.*

— Tıp. *Fırlak göz,* gözün, göz çukurundan taşkın duruşu.

— ANSİKL. *Fırlak göz,* genellikle göz çukurunun dibinde gelişen ve gözü ileri doğru iten bir apse veya urdan ileri gelir. Basedow hastalığının belirtisi de olabilir. (Bk. GUATR.) Bazen göz fırlamasına sebep olabileceği gibi, ağrılara, çift görme, miyopluk gibi görme kusurlarına da yolaçar. Tedavisi gözü yerine getirmek, tiroidin büyümesini engellemek ve mümkünse fırlaklığa sebep olan uru çıkarmakla sağlanır. (LM)

FIRLAMAK geçz. f. (onomatope *fır*'dan *fır-la-mak*). Birdenbire bulunduğu yerden başka bir yana atılmak: *Yay yerinden fırladı.* || *Teşm. yol.* Normal görünüşüne uymayan bir çıkıntı yapmak: *Gözleri fırlamış, dudakları morarmıştı, elleri titriyor, sedası titriyordu* (A. H. Müftüoğlu). *Bu deniz, bulutların arasından yer yer fırlayıp güneşin altında kâh parlıyor, kâh kararıyordu* (Sabahattin Ali). || Fiyatı birdenbire yükselmek: *Tahviller fırladı.* || [Canlılar için] Birdenbire yer değiştirmek, atılım yapmak: *Yerinden fırladı, taşlığa çıkıp çizmelerini giydi ve hiç bir şey söylemeden sokağa çıktı* (Sabahattin Ali). *Hiddetle karyoladan fırladım, deli gibi odanın içinde dolaşmaya başladım* (R. N. Güntekin).

— Avc. [Av hayvanından söz ederken] Kaçmak.

— Denizc. Hızlı gitmek: *Bir gemi başı üstüne fırlıyor.*

◆ **Fırlama** i. Fırlamak eylemi. || *Argo.* Piç: *Beyoğlunda fırlama kıtlığına kıran mı girdi?* (Kemal Tahir).

FIRLATICI i. (*fırlatmak*'tan *fırlat-ıcı*). Sil. Bir ateşli silâhın, genellikle kundak yatağı üzerine yerleştirilen ve küçük bir tırnak şeklinde olan parçası. (Merminin ateşlenmesinden sonra kovan geri gelirken, bu parça kovanı tutar ve kundak yatağından dışarı atar.) [Bk. FIRLATMA.] (L)

FIRLATILABİLEN blş. sıf. (*fırlatılmak* ve yard. f. *bilmek*'ten). Havc. *Fırlatılabilen depo,* hızlı bir uçakta, tehlike anında pilotun kullandığı bir tertibat sayesinde uçaktan tamamıyle ayrılabilen yakıt deposu. || *Fırlatılabilen kabin,* pilotun kurtulmasını sağlamak amacıyle uçaktan ayrılabilen ve ön uçta bulunan basınçlı kısmın tümü: *Fırlatılabilen kabin yere büyük paraşütlerle indirilir.* || *Fırlatılabilen koltuk,* tehlike halinde mürettebatın her birinin uçağı terk etmesini sağlayan koltuk.

— ANSİKL. *Fırlatılabilen koltuklar*'ın düzeni, bir hava fişeği sayesinde koltukları ve oturanlarını, otomatik olarak açılabilen paraşütlere asılı olarak dışarı fırlatması imkânını sağlar. Bu atılıştan sonra mürettebat yere daha kolaylıkla inebilmek amacıyle koltuğundan ayrılır. (LM)

FIRLATMA i. (*fırlatmak*'tan *fırlat-ma*). Fırlatmak, hızla atmak eylemi.

— Havc. Fırlatılır bir koltukla pilotun uçaktan dışarıya atılması. Bk. ANSİKL.

— Sil. Merminin namlu ağzını terk etmesinden sonra, mermi yatağındaki kovanın özel bir mekanizma ile dışarı atılması.

— ANSİKL. Havc. Pilot koltuğunu fişekler patlatarak uçağın dışına fırlatmak, uçak hızı saatte 600 km'yi geçince zorunlu olmuştur. Pilot, uçağını tehlikede görünce, başı üstündeki kapağı kaldırır, yüzüne rüzgâr kesici bir siper indirir, siperin inişiyle koltuk ayaklarına yerleştirilen fişekler ateşlenir ve pilot koltuğuyle birlikte havaya fırlar. (Bazen fırlatma aşağıya doğru yapılır).

Stratosferde, fırlayan koltuk kullanılmaz. Çünkü kabinle dışarısı arasındaki basınç farkı çok büyüktür. Bu durumda bütünüyle yerinden çıkabilen kabinler kullanılır. Bu kabinler uçağın ön kısmıyle pilotun bulunduğu bölgeyi kapsar. İç basıncı normal olan bu kabin patlayıcı vidalar yardımıyle yerinden çıkar, küçük bir paraşütle iner. So-

lunumun mümkün olduğu bir düzeye kadar alçalınca, pilot kabini terkeder ve kendi paraşütüyle atlar. Alçak uçuşta, fırlatır koltuk kullanılmaz, çünkü paraşüt açacak zaman yoktur. Bu durumda çok çabuk açılan paraşütlerden yararlanılır. (L)

FIRLATMAK geçl. f. (*fırlatmak*'tan *fırla-t-mak*). Fırlamasını sağlamak, birdenbire atmak, itmek: *Ve bir silkinişle beni odanın bir köşesine doğru fırlattı* (A. H. Tanpınar). *Nihal'in fırlattığı topu nazariyle takip ederken elleri başörtüsünün ipek püsküllerini hırpalıyordu* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Fırlatılmak** edilg. f. Fırlatmak işine konu olmak: *Kâmil Bey, ne bıçağı görmüş, ne de fırlatıldığını farketmişti* (Kemal Tahir). [M]

FIRSAT i. (ar. *furṣat*'tan). Bir şeyin yapılmasına elverişli ve uygun düşen şart veya durum: *Kızının da bu şekilde yaşaması için, elinde her fırsat vardı. Üç dört dil biliyordu* (S. F. Abasıyanık). *Yar elinden dolu bade içmedim / Fırsat elde iken alıp kaçmadım* (Karacaoğlan). *Fırsat-ı güftar yârab düşmesin bedgûlara* (Nedim).

— ÇEŞ. DEY. *Fırsat beklemek (aramak)*, en uygun şartı kollamak: *Mutrıp, bize yol açmak gayretiyle fırsat bekliyordu* (Ahmed Rasim). || *(Bir şeyi) Fırsat bilmek*, bir şeyden belli bir amaçla hemen yararlanmak: *O bunu fırsat bilip başladı* (B. Felek). || *Fırsat bu fırsat*, «yararlanılacak en uygun zaman şimdi» anlamında kullanılır. || *Fırsat bulmak*, en uygun şartı ve zamanı elde etmek: *Sınıfta onu daima kendilerinden uzak tutuyorlar, fırsat buldukça gizli gizli canını yakarak ağlatıyorlardı* (R. N. Güntekin). || *Fırsat düşkünü*, kötü bir amacı gerçekleştirmek veya menfaat sağlamak için uygun zamanı bekleyen ve bundan yararlanan: *Taksiler değil mi? Fırsat düşkünü efendim* (B. Felek). || *Fırsat düşmek (çıkmak)*, bir amacı gerçekleştirmek için uygun hal olmak: *Bekârlığında fırsat düştükçe gönül eğlendirmekten geri kalmamış* (Sabahattin Ali). || *Fırsat kollamak*, uygun durum ve zamanı beklemek: *Benim için de konakta günden güne ciddileşen şakaları başladıktan sonra bir fırsatını kolladım ve dayıma açıldım* (R. N. Güntekin). || *Fırsat vermek (vermemek)*, bir işi yapmak için uygun şartı sağlamak (sağlamamak): *Eğer paramın hepsini yememe Allah fırsat vermezse mirasımı ona bırakacağım* (A.H. Tanpınar). || *Fırsat yoksulu*, fırsat bulamadığı için zararsız gibi görünen. || *Fırsatı ganimet bilmek*, ele geçirdiği fırsatı hemen en iyi şekilde değerlendirmeğe çalışmak. || *Fırsatı kaçırmamak*, elverişli durumdan yararlanmak: *Normandiya kıyılarını görmek için bu fırsatı kaçırmamak istedim* (F. R. Atay). || *Fırsattan istifade (etmek)*, ele geçirdiği imkândan en iyi şekilde yararlanmayı anlatır: *Ayağa kalktı. Ben de fırsattan istifade pardesümü çıkarıp koltuğun yanına koydum* (B. Felek). || *Her fırsatta*, bütün uygun durumlarda: *Her fırsatta etrafındakilere sofuluğunu gösteriyor, en inanmadığı şeylere inanırmış gibi görünüyordu* (Ömer Seyfeddin). || *İlk fırsatta*, imkân bulur bulmaz: *İlk fırsatta evden ayrılmağa karar vermiştik* (A. H. Tanpınar). || *Son fırsat*, yararlanılabilecek elverişli son durum: *Bu son fırsat, durumumuzu düzeltmeye bakalım.*

— *Esk. Fursat-bîn*, fırsat gözeten. || *Fursat-cû*, fırsat kollayan. || *Fursat-yâb*, fırsat bulan.

◆ **Fırsatçı** i. Fırsat kollayan, yararlanabileceği en uygun zamanı bekleyen: *Fakat tütünün yalnız bizim topraklarımızda yetişmediğini, fırsatçı ve gelip geçici kâr vurguncularına değil, alın teri ile geçinen köy yuvalarına anlatabilirsek, o bizim gene başlıca döviz kaynaklarımızdan biri kalacaktır* (F. R. Atay). [M]

FIRT FIRT zf. (onomatope *fırt*'tan). İkide bir, boyuna, olur olmaz zamanda (girip çıkan için kullanılır): *Niye fırt fırt girip çıkıyorsun?* (M)

FIRTINA i. (ital. *fortunale*'den). Karada veya denizde etkisini gösteren çok şiddetli rüzgâr, bu rüzgârın su veya kum kütlelerinde meydana getirdiği dalgalanma: *Yüzü acı acı döven, mesafeleri ve hedefleri karmakarışık eden şiddetli bir kum fırtınasına tutulduk* (F. R. Atay). *Hem galiba vapur biraz şüpheliymiş. Marmara'da fırtına var* (R. N. Güntekin). [Bk. ANSİKL.] || — *Mec.* Zıt düşünce veya durumların meydana getirdiği ruhî karışıklık: *Paşa, kızın yüzündeki fırtınanın farkına vardı.* (H. E. Adıvar). *Ruhunda fırtınalar esmek.* || Gürültü, kavga, gürültülü olay: *Odaya girdiğim zaman ikisi arasındaki fırtına dinmiş bulunuyordu.* || Güç durum: *Bir fırtına atlattım ki sorma.* || Bir devlette şiddetli iç kargaşalıklar: *İhtilâl fırtınaları.* || *Fırtına çıkmak (kopmak)*, denizde veya kum çöllerinde şiddetli rüzgârla fırtına meydana gelmek. || *Fırtına dinmek*, çıkan fırtına sakinleşmek.

— ÇEŞ. DEY. *Fırtına gibi*, hızla, birdenbire: *Fırtına gibi gelen felâket* [...] *Boğaziçi'nin berrak hayatında uzun akisler bırakırdı* (A. Ş. Hisar). *Fırtına gibi içeriye girdi.* || *Sayılı fırtınalar*, yılın belirli günlerinde geleceği bilinen fırtınalara verilen ad. || *Mec.* Güç atlatılan önemli olaylar için söylenir.

— Denizc. Denizciler arasında saniyede 15 metre ve daha fazla hızla esen rüzgarlara verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Fırtına işareti*, çıkacak fırtınaları denizcilere önceden bildirmek için, kıyılarda özel olarak kurulmuş istasyonların direklerine çektikleri belirli anlamdaki işaretler. || *Fırtına küpeştesi*, güverte çalımı fazla olan ticaret yelkenlilerinde kullanılan ve denizli havalarda yüklü olarak giderken dalgaların güverteye atlamasını önlemek üzere küpeşteler boyunca dikilmiş punteller üzerine baş kıç doğrultusunda gerilmiş ensiz bıranda. || *Fırtına yelkeni*, yelkenli gemilerde fırtınalı havalarda kullanılan ve normal yelkenlere oranla daha küçük boyutlarda, daha kalın bezden yapılmış yelken.

— İkonogr. Bk. ANSİKL.

— Magnetik. *Magnetik fırtına*, belli bir bölgede, mıknatıslı ibrelerin anî ve ahenksiz salınımlarıyle beliren magnetik düzensizlik. (Büyük magnetik fırtınaların, çok defa kutup fecriyle aynı anda başladığı eskiden beri bilinen bir gerçektir.) Bk. ANSİKL.

— Meteorol. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Fırtına sesi*, çok hafif çıtırtı şeklindeki hırıltılara nemli ve ötümlü hırıltıların karıştığı ciğer sesi; kılcal soluk borularında bronşit bulunduğunu gösterir.

— ANSİKL. Denizc. Türkiye'de esen başlıca *fırtına*'lar ve yaklaşık olarak başlama tarihleri şunlardır: zemherir (8 ocak); aya andon (29 ocak); husun (11 mart); kocakarı (17 mart); kaskavuran (23 mart); kırlangıç (8 nisan); kuğu (17 nisan); sittei sevr (23 nisan); çiçek (4 mayıs); kokulya (20 mayıs); ülker (23 mayıs); kabak (30 mayıs); gündönümü (22 haziran); yaprak (30 haziran); kızıl erik (29 temmuz); bahûrûn (31 temmuz); mircan (31 ağustos); çaylak (13 eylül); kestane kırası (27 eylül); turna geçimi (30 eylül); koç katımı (4 ekim); meryemana (21 ekim); kırlangıç (18 ekim); bağbozumu (21 ekim); balık (27 ekim); ülker (29 ekim); gündönümü (22 aralık). Bunlardan özellikle gündönümü fırtınaları ile Karadeniz'de aya andon fırtınası şiddetli olur.

— Magnetik. *Magnetik fırtına*'lar, bazen yavaş yavaş gelişir, bazen de anîden patlar. İlk gruptaki fırtınalar, Güneş'in dolanımı ve Güneş lekelerinin devir süresiyle ilgili olarak yirmi yedi günlük bir gerileme dönemini oldukça yakından izler. Birçok gerileme devresinden sonra fırtına hafifler ve Güneş üzerinde yeni lekelerin meydana gelmesiyle birlikte başlayan yeni bir fırtına dizisi buna eklenir. İkinci gruptaki fırtınaların anîden patlaması, Güneş'in renk tabakasındaki büyük püskürtüleri bir - iki gün ara ile izler. Bu püskürtülerin ne zaman olacağını önceden kestirmek güçtür, ancak Güneş çevriminin (yaklaşık olarak on bir senelik bir çevrim) maksimum etkinlik devreleri boyunca çok sık görülür. Magnetik fırtınaların devam etme süresi çok değişik olmakla birlikte, genellikle bir ile üç veya dört gün arasında değişir. Bu fırtınaların, iyonosfer fırtınalarıyle ve fecr olaylarıyle ilgisi olduğu kesinlikle kabul edilmiş, ancak tam bir açıklama yapılamamıştır. Güneş'ten fırlayan taneciklerin iyonosfer*e girmesiyle meydana geldiği sanılan *iyonosfer fırtınaları*, atmosferin üst kısımlarındaki bazı tabakalarda görülen ters hava akıntılarına yolaçar; bu ters akıntılar radyo yayınlarını oldukça derinden etkiler.

fıskiye

— İkonogr. Fırtınalı havalarda görülen ışık oyunları, Giorgione (*Fırtına*, Venedik akademisi), Gaspard Dughet (Viyana), Salvator Rosa, Ruysdael ve özellikle «fırtına» adı takılan Pieter Molijn'den (Dresden) beri ressamlara ilham vermiştir.

XVIII. Yüzyılda Fragonard ve Joseph Vernet (Louvre), XIX. yüzyılda Théodore Gudin, Paul Huet, Emile Breton, Gustave Doré'de fırtına resimlerine çok sık rastlanır.

— Meteorol. Beaufort* ölçeğinde hız 10 numaraya ulaşırsa (25 m/san. veya 90 km/saat) rüzgârın fırtına halinde estiği kabul edilir. Okyanuslarda fırtınalar olağandır, çünkü sıvı yüzeyindeki çok hafif sürtünmeler, karada olduğu gibi rüzgârı yavaşlatmaz. Fırtınalar iki nokta arasındaki basınç farkının en kuvvetli olduğu hareketli düşük basınç merkezini takip eder, dolayısıyle düşük basınçlar gibi yer değiştirirler: orta ve kutupsal enlemlerde batıdan doğuya, tropikler arasında doğudan batıya. (LM)

fırtınakuşu

Fırtına (*The Tempest*), W. Shakespeare'in nesir-nazım karışığı peri-masalı komedisi. Napoli kralı Alonzo'dan yardım gören Antonio, kardeşi Milano dükü Prospero'yu ülkesinden atar. Kızı Miranda ile bir ıssız adaya çıkan Prospero sihir gücüne sahiptir. Bu gücünü, ruhlarla, bu arada Ariel (iyilik, incelik ve yardım perisi) ve Caliban (biçimsizlik, kabalık ve kötülük perisi) ile ilişki kurmakta kullanır. Ariel, Prospero'nun dileği üzerine bir fırtına koparır, Tunus'tan dönen Alonzo ve adamlarını adaya atar. Büyücü dük, Antonio ile Napoli kralının kardeşi tarafından düzenlenen bir oyunu bozar, birbirine bir görüşte vurulan Miranda ile kralın oğlu Ferdinand'ı evlendirir, düşmanlarını bağışlar ve ülkesine döner. Bu

fıskiye (mekan.)

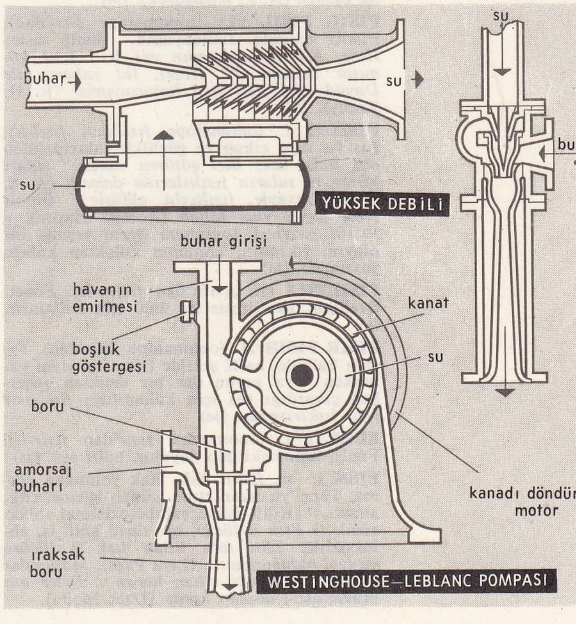

eser, seçkin anlatımı, çekici üslûbu, sade ve sağlam yapısı ile oyun sanatının en önde gelen eserlerinden sayılır. (L)

FIRTINA kuşu, blş. i. Orta ve ufak boyda (35-50 sm uzunluğunda), tüyleri çoğu zaman siyahımsı ve beyaz, bazen kül renginde, çeşitli deniz kuşlarına verilen ad.

— ANSİKL. *Procellorüformes* takımındaki bütün kuşlar gibi *fırtına kuşlarında* da üst üste boynuzsu madde parçacıklarından ibaret, burun delikleri borumsu, uç tarafı kıvrık bir gaga bulunur. Ayakları perdelidir; fakat bacakları zayıf olduğu için hiç bir zaman ayakta duramaz; yerde karnının üstünde sürünür. Buna karşılık uzun kanatları sayesinde son derece hafif ve sürekli uçabilir. Çoğu zaman büyük sürüler halinde, karada yuva yapar, deniz organizmalariyle beslenir. (Asıl fırtına kuşları tropik ve güney denizlerinde bulunur. En iyi bilinenlerinden biri damalı fırtına kuşu veya kap güvercinidir (*Daption Capense*). Fırtına kırlangıçları ise *oceanodromus, thalassidromus* v.b. cinsinden küçük kuşlardır. Dev fırtına kuşu ise *Macronectes giganteus*'dur. (L)

fışkırma (petr.)

FIRTINALAR burnu. Ümit burnunun ilk adı. (M)

FIRTINALI sıf. (*fırtına*'dan *fırtına-lı*). Fırtınası olan, çok rüzgârlı: *Çok soğuk, fırtınalı, tipili bir geceydi* (A. H. Tanpınar). || *Mec.* Sarsıntılı, karışık, gürültülü: *Fırtınalı bir hayat.* (LM)

Fırtına ve Hamle. Bk. STURM UND DRANG.

FIS. i. (onomatope). Fısıldama sesi. || Dedikodu.

— DEY. *Fıs geçmek.* *Argo.* Yavaşça anlatmak. (M)

FISÂD i. (ar. *fıṣād*). *Esk.* Damardan kan alma. (M)

FIS FIS zf. Fısıltı halinde: *Fıs fıs konuşuyorlardı.* (M)

FISFIS blş. i. (onomatope *fıs*'tan). *Yeni.* Esans, ilâç gibi sıvıları fışkırtmak için kullanılan pompalı küçük âlet. (M)

FISILDAMAK geçl. f. (onomatope *fısıl*'dan *fısıl-da-mak*). Başkalarının duymayacağı kadar hafif bir sesle söylemek: *Herkes yanındakinin kulağına yavaşça «Allah kolaylık versin» diye fısıldamıştı* (H. E. Adıvar). *Hayyâm imiş hakikati az çok fısıldayan* (Yahya Kemal).

◆ **Fısıldanmak** edilg. f. Fısıltı halinde söylenmek: *Kulağına fısıldanan şeyin ne olduğunu bir türlü anlayamadı.*

◆ **Fısıldaşmak** ortaklş. f. Birbirine fısıldamak: *Merdiven tahtaları yavaşça gıcırdıyor, sofada insanlar fısıldaşır gibi, gizli sesler uyanıyor* (R. N. Güntekin). *Yolcular önümde fısıldaşacak / Yolcular aşılmaz yollar aşacak* (N. F. Kısakürek). [M]

FISIL FISIL zf. (onomatope *fısıl*'dan). Fısıltı halinde, fısıldayarak, hafif sesle: *Hele, Kadıncık Ananın evi fısıl fısıl konuşur insanla* (N. Araz). *İki yabancı ile Davud Ağa fısıl fısıl konuşuyorlar* (R. H. Karay). [M]

FISILTI i. (onomatope *fısıl*'dan *fısıl-tı*). Fıs fıs diye çıkan ve güçlükle duyulabilen ses, hafif ses: *Bizi götüren sandal suları yırtar ve suların fısıltılarına dalardı* (A. Ş. Hisar). *İşveyle, fısıltıyla, gülüşle / Olmuş şeb-i şeydâ yine bîhâb* (Ahmed Hâşim). || *Fısıltı gazetesi,* toplumun önem verdiği bir olayın, fıkranın, konunun kulaktan kulağa yayılması. (M)

FISILTILI sıf. *fısıltı*'dan *fısıltı-lı*). Fonet. Özellikle, titreşimsiz bir ünlü için kullanılır. (L)

FISIR FISIR zf. (onomatope *fısır*'dan). Fısırtı halinde, hafif şekilde (ince bir şeyin yanarken veya suyun dar bir delikten geçerken çıkardığı ses için kullanılır): *Su fısır fısır fışkırıyordu.* (M)

FISIRTI i. (onomatope *fısır*'dan *fısır-tı*). Fısıltı halindeki güç duyulur, hafif ses. (M)

FISK i. (ar. *fısk*). *Esk.* Hak yolundan çıkma, Tanrı'ya isyan etme, günah işleme. (Bk. ANSİKL.) ||Kötü işlere, safahete dalma; ahlâksızlık. || *Fısk ü fücûr,* her türlü kötü iş, ahlâksızlık: *Zira tabı insan fısk ü fücûra meyyal olduğundan...* (Ziya Paşa). *Malûmdur ki fısk ile olmaz cihan harap / Eyler anı müdahane-i âliman harap* (İzzet Molla).

— ANSİKL. İslâm dininde hak yolundan ayrılan, Kur'an hükümlerine göre davranmayan kimseler için söylenen *fısk* sözü halk dilinde *fısk ü fücûr* biçiminde, halkı birbirine düşürücü, ara bozucu, ortalığı karıştırıcı, kötülük edici gibi değişik anlamlarda kullanılır. Fıskı yapan kimseye *fâsık* denir. İslâm felsefe okullarından Mutezile'ye göre iman'ın özü kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amel'dir. Amel'i bırakan bir kimse kalp ile tasdik, dil ile ikrarda bulunsa bile fısk yoluna sapmış sayılır, böyle bir kimseye mümin denmez. Hak yolundan ayrılan, fıska dalan bir kimse tövbesiz ölürse Mutezile inancına göre kâfir sayılır. Fısktan kaçınmayan bir kimsenin imamlık etmesi dince doğru değildir. İslâm dinine göre imamın, tanıklık edecek kimsenin, herhangi bir din görevi alanın fısk ile en küçük ilgisi olmamalıdır. Bazı islâm hukukçuları devlet yöneticilerini, memurların her türlü kuşku ve fısktan uzak kalmaları gerektiğini ileri sürerler. (M)

FISKIYE i. (ar. *fıskıyye*). Suyu yukarıya doğru ve çeşitli şekillerde fışkırtan havuz ağızlığı: *Bir yandan da fıskıyenin musluğunu çevirdiler* (F. R. Atay). *Burada yeni sulanmış birkaç saksı, çiseleyen bir ufacık fıskıye vardı* (R. H. Karay). || *Fıskıye borusu,* havuz suyunu fışkırtan boru. || *Fıskıye fırıldağı,* fıskıyelerin tepesine takılan ve su kuvvetiyle dönerek suları etrafa savuran küçük fırıldak. (Eskiden daha çok konakların bahçelerindeki havuz fıskıyelerine takılırdı.)

— Mekan. Kapalı bir bölmedeki akışkanı (hava, su v.b.), üzerine tazyikli bir akışkan püskürterek boşaltan cihaz. (Durgun haldeki birinci akışkanı harekete geçirmek için, basınç yoluyle belli bir hız kazandırılmış ikinci bir akışkanın etkisinden yararlanan fıskıyeler, soğutma tesislerinde kompresör olarak da kullanılabilir.) [ML]

FISLAMAK geçl. f. (onomatope *fıs*'tan *fıs-la-mak*). Bir kimsenin kulağına yavaş sesle bir şey söylemek: *Saltalı, şalvarlı, posbıyık, kalın, siyah şemsiyeli kocasını çağırarak kulağına bir şeyler fıslayan trabzon çarşaflı bir kadın* (Ahmed Rasim). || *Teşm. yol.* Gizli bir haberi duyurmak: *Şöyle birkaç kişiye de fıslayıvermişsin, eh! olur o kadarcık* (N. Ataç). [M]

FISLAYICI i. (*fıslamak*'tan *fısla-y-ıcı*). Tiyat. Bk. SUFLÖR.

FISTIK i. (fars. *piste* > ar. *fustuk*'tan). Bot. Antepfıstığı, çamfıstığı, yerfıstığı denilen yemişlerin genel adı: *Beyaz bir ay doğuyor, fıstıkların arkasından* (O. V. Kanık). *Bak orada fıstık var. Hadi kır da ye!* (B. Felek). || *Fıstık çamı.* Bk. ÇAM. || *Çam fıstığı.* Bk. ÇAM. || *Hint fıstığı,* kürkas.

— DEY. *Fıstık gibi.* Teklz. Çok güzel (kız). [M]

FISTIKÇI i. (*fıstık*'tan *fıstık-çı*). Fıstık yetiştiren veya satan kimse.

◆ **Fıstıkçılık** i. Fıstık yetiştirme. || Fıstık satma işi. (M)

FISTIKÎ sıf. (*fıstık*'tan *fıstıkî*). Fıstık içi renginde, açık yeşil: *Göğün fıstıkî renkli ve ışıklı gölünü, sahici dağbaşı göllerinde çok defa rastladığım gibi birden bire bulutlar örttü* (R. H. Karay). || *Fıstıkî kâğıt,* ince ipek kâğıt.

— DEY. (*Ağır ezgi*) *Fıstıkî makam,* çok ağır, telâşsız bir şekilde: *Vapura binerken şimdi öyle ağır ezgi fıstıkî makam kalktı* (B. Felek). || *Her boyadan boyadı, fıstıkîsi kaldı,* hiç bir işte başarı sağlayamayanlar için kullanılır. (M)

FISTIKLIK i. (*fıstık*'tan *fıstık-lık*). Fıstık bahçesi, fıstık ağacı yetiştirilen yer. (M)

FIŞ FIŞ veya **FIŞIL FIŞIL** veya **FIŞIR FIŞIR** zf. (onomatope *fış, fışıl* veya *fışır*'dan). Bir yere sürtünen kumaş, hafif akan su sesi gibi fışıltılı sesler için kullanılır. (M)

FIŞIRDAMAK geçz. f. (onomatope *fışır*'dan *fışır-da-mak*). «Fışır fışır» sesi çıkarmak: *Dere fışırdıyordu.* (M)

FIŞIRTI i. (onomatope *fışır*'dan *fışır-tı*). Fışırdama sesi. (M)

FIŞKA i. Denizc. Bk. FİŞKA.

FIŞKI i. (yun. *phuski*'den). At, eşek v.b. hayvanların taze gübresi: *Etrafa inen kalıkta bu kokuyu duyuyordum, yaş saman ve fışkı kokusu* (R.H. Karay).

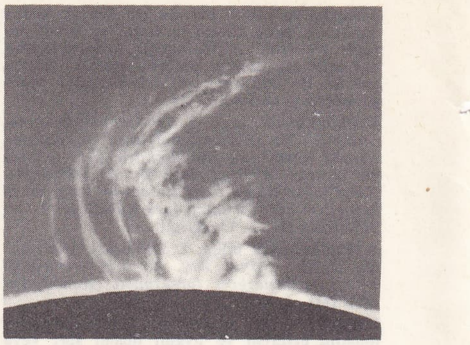
fışkırtma olayı (astron.)

◆ **Fışkılı** sıf. Fışkısı olan. (M)

FIŞKILAMAK geçl. f. (yun. *phuski* > *fışkı*'dan, *fışkı-la-mak*). Toprağı fışkı ile gübrelemek. || Geçz. f. [At, eşek v.b. için] Fışkısını çıkarmak.

◆ **Fışkılama** i. Fışkılamak eylemi. (M)

FIŞKILIK i. (*fışkı*'dan *fışkı-lık*). *Halk dili.* Taze gübrenin biriktirildiği yer. || İşkembe. (M)

FIŞKIN i. (onomatope). Bot. Ana sap geliştikten sonra bir bitkinin dibinden, sapla kökün birleştiği yerden çıkan sürgünlerin tümü. || Bu sürgünlerin her biri. || Asma kütüğünde hereğin üst tarafında biten dal; bunlar genellikle kesilir. (LM)

FIŞKIRAN sıf. (*fışkırmak*'tan *fışkır-an*). Kendi kendine yukarı doğru çıkan, püsküren.

— Hidrogr. *Fışkıran kaynak,* hidrostatik seviyesi toprak seviyesinden daha yüksek olan kaynak. (Bunlar, genellikle yüksek bölgelerden gelen sulardır. Kendiliğinden fışkıran yeraltı suları da vardır; ancak bu suların fışkırması, genellikle artezyen kuyularının açılmasına bağlıdır. Bazı durumlarda, suların fışkırması gaz basıncından ileri gelir [gayzerler].)

— Petr. Bir sonda kuyusunda, pompaya ihtiyaç göstermeden, kendiliğinden yükselen gaz, petrol v.b. için kullanılır. (LM)

FIŞKIRDAK i. (*fışkırmak*'tan *fışkır-da-k*). Sıvıları fışkırtmağa yarayan âlet.

— Kim. Çökeltilerin ve filtrelerin yıkanmasında kullanılan ve birinden üflendiği zaman ötekinden su fışkırtacak şekilde düzenlenmiş iki cam borudan meydana gelen laboratuvar âleti: *Damıtık su fışkırdağı.* (*Eşanl.* PİSET. (ML)

FIŞKIRIK i. (*fışkırmak*'tan *fışkır-ı-k*). Su fışkırtmağa yarayan araçlara verilen ad. || Fıskıye. (M)

FIŞKIRMA i. (*fışkırmak*'tan *fışkır-ma*). Basınç altındaki sıvı veya gazların birdenbire çıkıvermesi, püskürmesi.

— Astron. Güneş yüzeyinden uzaya sıcak gaz kütlelerinin fırlaması. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. Bazı salgıların, özellikle atmığın birdenbire, keskin ve kısa sarsıntılarla dışarı çıkması.

— Petr. Sonda sırasında, petrol veya tabiî gazların birdenbire ve çoğu defa umulmadık bir anda püskürmesi. (Bu olay, sonda ucuyle uygulanan hidrostatik basıncın, petrol tabakasındaki aşırı basıncı dengeleyememesinden ileri gelir).

— ANSİKL. Astron. Renkküreden (Güneş'in görünen yüzeyinin üzerinde bulunan gaz ve buhar tabakası) uzaya, oldukça geniş alanlara yayılabilen fışkırmalar yükselir. Çok değişik ve kararsız biçimlerdeki bu fışkırmalar genellikle iki gruba ayrılır: renkküreden yükseldikten sonra, onun üzerinde yüzer durumda kalan *hareketsiz fışkırma*'lar ve binlerce kilometre yüksekliğe çıktıktan bir süre sonra kaybolan *püskürük fışkırma*'lar. (LM)

FIŞKIRMAK geçz. f. (onomatope). [Basınç

Foto. LAROUSSE

altındaki sıvı veya gazlar için] Şiddetle yukarıya doğru çıkıvermek: *Ağızlarından sular fışkırıyor... Bunu Rabia'nın çocuğu ne kadar sevecek* (H. E. Adıvar). *Abdullah Efendi kızıl alevlerin ve dumanların kepenkler arasından ve çatıdan fışkırdığını görüyordu* (A.H. Tanpınar). || [Bitkiler için] Topraktan toplu halde ve gür olarak çıkmak: *Çamura benzeyen topraktan yer yer otlar fışkırmaya başlıyor* (Sabahattin Ali). *Gür çemenler gibi fışkırıyor karanlıktan / Kökleri kurumuş sandığım o güzel günler* (C.S. Tarancı). || *Mec.* Bol bol görünmek: *Her tarafından hayat fışkıran bu güzel Akdeniz memleketinde* (R.N. Güntekin). [M]

FIŞKIRTI i. (*fışkırmak*'tan *fışkır-tı*). Fışkıran şeyin çıkardığı ses. (M)

FIŞKIRTMAK geçl. f. (*fışkırmak*'tan *fışkır-t-mak*). Bir şeyin fışkırmasına sebep olmak, fışkırmasını sağlamak: *Nihal'in son sözü çehresine birden bir al dalga fışkırtan bir kamçı oldu* (H. Z. Uşaklıgil).

— Akışkanlar mekan. Bir akışkanı, büyük bir hız verilmiş bir akışkan damarıyle sürükleyerek bulunduğu kaptan boşaltmak; püskürtmek.

— Fizyol. Bir salgıyı içeriden dışarı doğru şiddetle atmak: *Sperma, tükrük fışkırtmak.* (ML)

FIŞLAMAK veya **FIŞRAMAK** geçz. f. (onomatope *fış*'tan). *Halk dili.* Mayalanma sonucu ekşimek. *Esk.* Tahammür etmek. (M)

FITA i. Bk. FUTA.

FITIK i. (ar. *fıtık*). Patol. Bir iç organın veya daha genel olarak, vücudu meydana getiren organlardan herhangi birinin, bulunduğu boşluğun çeperindeki tabiî veya sonradan olma delikten dışarı taşması. (Bk. ANSİKL.) || *Fıtık boğumu*, fıtığın küçülmesini ve yerine dönmesini önleyen bağırsağın tıkanmasına hattâ çürüyüp düşmesine sebep olan fıtık boynu, fıtığın dar yeri.

— Dey. *Fıtık olmak. Argo.* Büyük sıkıntı duymak.

— Ted. *Fıtık bağı*, fıtığı yerinde tutmağa yarayan bağ. Bk. ANSİKL.

— Vet. *Kasık fıtığı*, erkek sığırlarda erbezi atardamarıyle atmık kanalının geçtiği kısımda karın zarının yarılmasıyle buraya dolan bir bağırsak kıvrımının meydana getirdiği şişlik. (Bu yarılma, iğdiş etme ve burma sırasında erbezi kordonunu çekmekten ileri gelir.)

— ANSİKL. Patol. *Fıtıkların* çoğu karın boşluğunda olur. Fıtıklar bulundukları yere göre çeşitlere ayrılır: kasık fıtığı, göbek fıtığı, diyafram fıtığı v.b.

Fıtıkların oluşumu şu üç sebebe dayanır: **1.** embriyondaki bir deliğin doğumdan sonra da devam etmesi (doğuştan fıtık); **2.** karın çeperinin zayıflaması (sonradan olma fıtık); **3.** bir travma veya ameliyattan sonra karın çeperinde bir bozukluk kalması (bunun için daha uygun olarak *karınlanma* deyimi kullanılır).

Fıtıklar bulundukları yere ve büyüklüklerine göre çeşitli bozukluklara sebep olabilirler. Genel olarak elle bastırıldığı zaman küçülen yumuşak bir tümsek şeklinde belirirler. Fıtığın yolaçtığı başlıca tehlike içine giren organı sıkıp boğarak işlemez hale getirmesidir. Bazı istisnalar bir yana fıtığın biricik tedavi yolu ve hastayı fıtık boğmasından kurtarmanın biricik çaresi cerrahî müdahaledir. Fıtık bağları kullanmak, ancak ameliyata imkân olmayan hallerde başvurulacak geçici bir tedavidir.

Fıtık terimi karın boşluğundan başka yerlerdeki fıtıklar için de kullanılır. Omurlararası diskin sert çekirdeğinin omurga kanalı içine kayarak sinir köklerini sıkıştırmasına *disk fıtığı;* dizlerdeki eklem arası kıkırdakların eklem kapsülü arasına girmesine *meniskus fıtığı;* bir kasın, incelen aponevrozdan fırlamasına *kas fıtığı* denir.

— Ted. *Fıtık bağları*, fıtık yerine sokulduktan, yani dışarı taşan kısımlar hırpalanmadan karın boşluğuna tepildikten sonra organları yerinde tutmağa yarar. Fıtık bağları, fıtığın cinsine göre yastıklı veya yastıksız yapılır. Göbek ve kasık fıtıkları fıtık bağıyle tutulabilirse de fıtık tedavisinin en iyi yolu ameliyattır. Genel durum (yaş, kalp, atardamarlar, böbrekler v.b.) veya fıtık çevresinin durumu (çeperlerin zayıflığı, deri bozuklukları v.b.) cerrahî müdahaleyi geciktirir veya büsbütün imkânsız kılarsa fıtık bağı muhakkak fayda sağlar. (LM)

FITIR i. Bk. FITR.

FITNAT i. (ar. *fıtnat*). *Esk.* Zekâ, zihin açıklığı, çabuk anlayış ve kavrayış. || Kadın adı. (M)

FITNAT HANIM, divan şairi (öl. İstanbul 1780). Şeyhülislâm Ebu İshak İsmail Efendizade Mehmed Esad Efendinin kızı. Dedesi, amcası, kardeşi şeyhülislâmlık yapmış, şiir yazmıştır. Çağının en seçkin aydınlarını yetiştiren bir aile çevresinde büyüdü. Hayatı hakkında kesin ve etraflı bilgi yoktur. Rumeli kazaskeri Derviş Mehmed Efendi ile evlendiği, eşinin sanattan, kültürden pek anlamayan bir kimse olduğu biliniyor. Fıtnat Hanım'ın çok yaşadığını, Lâle devrini, Damat İbrahim Paşa çağını gördüğünü ileri sürenler varsa da *Divan*'ında yer alan şiirlerde, kaside ve tarihlerde o çağların izlerini, yankılarını pek bulamıyoruz. Şiirlerinin 1747'den sonraki yıllarda yazıldığını gösteren belgelerin en kesinleri türlü olaylar dolayısıyle düşürdüğü tarihlerdi. Sultanların doğumu, padişahların tahta çıkışı, paşaların sadarete geçişi gibi çağın siyasî; imarethane, çeşme, cami yapımı gibi sosyal ve hayır işleri dolayısıyle yazdığı tarihler XVIII. yy. ortasından sonraki olaylarla ilgilidir. Fıtnat Hanım'ın, bir kadın olmasına karşılık, şiirlerinde kadın duyguları, kadın sezişleri taşıyan bir nitelik yoktur. Kasidelerinde, gazellerinde erkekçe bir duyuş ve davranışın izleri bütün açıklığıyle görülür. Kendine göre birtakım ince hayallerin, derin duyuşların yer aldığı şiirleri biçim ve yapı bakımından divan geleneğine uygundur. Seçtiği kavramları, işlediği divan nazımlarını başarı ile kullandığı, gazellerinde söz ustalığının, kavram oyunlarının yanı sıra başarılı bir şiir gücü sezilir. Kaside, tarih ve muammaları dışında kalan bütün şiirlerinde aşkî, rindane, arada bir de dervişane bir hava duyulur. Bazı gazellerinde Nailî'nin, Nedim'in etkisi göze çarpar. Birtakım aşkî şiirlerinde de Nedim'e yaraşır çapkınca söyleyişlerin yer aldığı görülür. Oldukça yumuşak ve akıcı bir nitelik taşıyan dili kelime ve kavram bakımından pek zengin değilse de işleniş, kuruluş yönünden başarılı sayılır. Söyleyişinde İstanbul ağzında yumuşayan, incelen, yavaş yavaş halk diliyle yakınlık gösteren deyimlerin ağır bastığı kolayca anlaşılır. Bütün şiirlerini biraraya toplayan düzenlenmiş *Divan*'ı Mısır'da ve İstanbul'da olmak üzere iki defa basılmıştır. (M)

FITR veya **FITIR** i. (ar. *fıtr*). *Esk.* Oruç açma. || Oruç açan kimse. || Ramazan ayının sonu. || *Îd-i* (*sa'îd-i*) *fıtr*, Ramazan bayramı. || *Sadaka-i fıtr,* Ramazan ayının sonunda fakirlere verilen sadaka. Bk. FİTRE. (M)

FITRA i. (ar. *fıtra*). *Esk.* Oruç açma sadakası. Bk. FİTRE. (M)

FITRAT i. (ar. *fıtrat*). *Esk.* Yaradılış, huy, karakter: *Herifin halini gördün ya, bugün millet de / Aynı meslekte, o fıtratta, o mâhiyette* (M.Â. Ersoy). *Açık bir cephe, munis bir nazar, bir fıtrat-ı mahrem* (Tevfik Fikret).

— Din. Âlemin bir bütün olarak Tanrı tarafından yaratılışı.

— ANSİKL. Din. *Kur'an*'da (Rum suresi, 30) «Allah'ın insanları yarattığı *fıtrat* üzre olan dine yürekten bağlı kal» ayetinde geçen bu söz bazılarına göre islâm dini, bazılarınca Allah'ın insanı, geleceği alnına yazılı olarak yaratması (kader) anlamında yorumlandı. Bir hadiste «her doğan fıtrat üzre doğar, sonradan ana ve babası onu bağlı bulundukları dine göre yetiştirir» sözlerinden de fıtratın islâm dini anlamına geldiği sonucu çıkarıldı. İmam Zührî, fıtrat sözünden islâm dinini, İbni Kuteybe ise Allah'ı bilmeği ve ikrar etmeği anladı.
Tevrat ve *İncil* gibi Kur'an'dan önce inen din kitaplarından çıkarılan yorumlara göre fıtrat sözü yaratılış, yaratış anlamlarına gelmektedir.
Dinde bu anlamlarda kullanılan fıtrat sözü sonradan bir edebiyat deyimi oldu ve huy, mizaç, tıynet, insanın doğuştan getirdiği ve bırakamadığı bazı tutumları anlamında kullanıldı.

◆ **Fıtraten** zf. *Esk.* Karakter bakımından, yaradılış itibarıyle. (M)

FITRÎ sıf. (ar. *fıtrat*'tan *fıtrî*). *Esk.* Tabiî, yaradılıştan olan: *Tesamühlerine rağmen - bu aileye mahsus fıtrî bir bilgiçlikle - Bihter de, herkesten her şeyden bir parça bilirdi* (H. Z. Uşaklıgil). *Derhal fıtrî çirkinliklerine sukut ederler* (Ahmed Hâşim). [M]

FITRİYE i. (ar. *fıtriyye*). Fels. *Esk.* Doğuştancılık. (M)

Fİ i. Cross River halici kıyısında konuşulan zenci-afrika dili. (Bk. SUDAN *dili*). [L]

Fİ i. (ar. *fi*). Tic. *Esk.* Değer, kıymet, paha, fiyat. || *Fî-i aslî*, asıl değer. || *Fî-i cârî*, geçerli değer. || *Fî-i kat'î*, son fiyat, olacağı. || *Fî-i maktû*, sabit fiyat, biçilmiş değer. || *Fî-i mirî*, resmî fiyat. (M)

Fİ edat. (ar. *fî*). Harf-i cer. *Esk.* «—de, içinde» anlamlarıyle kelime veya kelime gruplarının başına eklenir: *Fî-emân-il'lah*, Allah'ın koruyuculuğu altında: *Huda saklar hatalardan adalet eyleyen şahi / Ne gam dünyada ukbâba olursa fî-emân-il'lâh* (Veysî). || *Fî-mâ-ba'd*, daha sonra, bundan sonra. || *Fî-nefs-il-emr*, gerçekte. || *Fî'l-asl*, aslında. || *Fî'l-cümle*, sözün kısası. Hepsi. || *Fî'l-fevr*, acele olarak. || *Fî'l-hâl*, o anda, birdenbire, hemen: *Hazret-i Meryem Fî'l-hâl gebe kaldı* (Cevdet Paşa). || Tarih bildirir: *Fî* 25 *muharrem*, muharrem ayının 25'inde; *fî hudûd-i* [...], takriben [...] tarihlerinde, *fî yevminâ*, günümüzde; *fî zamaninâ*, zamanımızda, şimdiki zamanda.

— DEY. *Fî tarihinde*, oldukça eskiden, bir zamanlar: *Fî tarihinde gelmişti.* (M)

FİACCHİ (Luigi), italyan şairi, daha çok **İl Clasio** adıyle tanınır (Scarperia, Toscana 1754 - Floransa 1825). Rahip oldu, papaz okullarında öğretmenlik yaptı. En ünlü eseri sade ve kolay okunan bir masal kitabıdır (1795 baskısında 57, 1807 baskısında 100 masal). [L]

FİADONİ (Bartolomeo), italyan ilâhiyatçısı (Lucca 1236 - Torcello 1326). Dominiken tarikatının ilerigelenlerindendi. Torcello piskoposu oldu (1318). *Historia Ecclesiastica Nova* (Yeni Kilise Tarihi) adlı eseriyle tanındı. Bu yirmi dört ciltlik tarih kitabında İsa'nın doğumundan 1294'e kadarki olayları ele alır. Esere ayrıca XIV. yy. papalarının biyografileri eklenmiştir. Fiadoni, *Determinatio de Jurisdictione Imperii* adlı eserinde papa teokrasisini yüceltir. (L)

FİALHO DE ALMEİDA (José Valentim), portekizli yazar (Vilar de Frades 1857-ay.y. 1911). Önceleri geçim sıkıntısı çekti. *Contos* (Masallar) [1881] adlı kitabıyle tanındı. *Cidade do Vicio* (Sefahat Şehri) [1882] adlı eserinde romantik uzun hikâyelerini topladı. 1889'dan 1894'e kadar asillere ve monarşiye çatan sert kronikler yazdı, bunları *Os Gatos* (Kancalar) başlığı altında yayımladı. (L)

FİAMANİLLAH (ar. *fi*, edat, *emān*, *koruma* ve *el-Allah*'dan *fi-amān-il-lah*, Allah'ın koruyuculuğunda). Din. Tanrıya sığınma sözü olarak «Allah kerimdir» anlamında kullanılır. (M)

Fiammetta (*Elegia di Madonna*—) [Madonna Fiammetta'nın Ağıdı], Boccaccio'nun 1343'e doğru yazdığı roman. Fiammetta, kendisini yüzüstü bırakarak Napoli'den kaçan sevgilisi Pamphile'ye olan aşkını anlatır. Mitolojik benzetmelerle ağırlaşan eseri derin

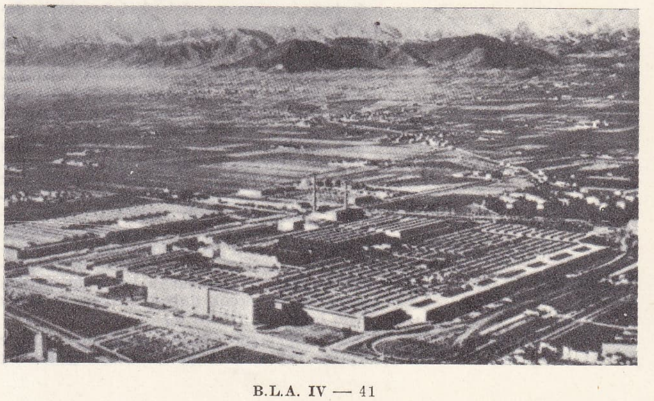

Piemonte Alplerinin eteğinden **Fiat** tesislerinin görünüşü

Foto. Gran Enciclopedia Larousse

piskolojik tahliller çekici kılar. Eser, konusunu, yazarının başından geçen bir serüvenden alır. Ancak, gerçekte terk edilen Boccaccio da olsa, romanda terk edilen bir kadındır. Fiammetta'nın, Napoli kralının evlilik dışı kızı Aquino'lu Maria olduğu sanılır. Bununla birlikte, böyle bir sanının doğruluğunu gösterecek hiç bir belge yoktur. Belki de, sadece sevilen kadın tipini canlandırmak için tasarlanmış bir roman kişisidir. Fiammetta, Boccaccio'nun öbür romanlarında da yer alır. (L)

FİANARANTSOA, Madagaskar'da şehir, il ve idare bölümü merkezi, yüksek yaylalarda, 1 200 m yükseltide; 39 300 nüf. Bir tepe üzerine kurulan eski şehir, aşağıda gelişmekte olan yeni şehre hâkimdir. Fianarantsoa, Betsileo bölgesinin büyük ticaret merkezidir; bir demiryolu, doğu kıyısı ile Manakara arasında bağlantıyı sağlar. Sabun ve yağ fabrikaları. Pirinç tarlaları. Konservecilik. Tütün imalâtı. Tuğla harmanları. — *Fianarantsoa ili,* Betsiloe bölgesinin yüksek yaylalarında ve doğu ovasında uzanır; 1 565 000 nüf. (L)

Fianna Fail («Kaderin askerleri»), İrlanda'da siyasî parti, 1927'de, Londra antlaşmasına muhalif olan ama parlamento çalışmalarından da bütün bütün uzak kalmak istemeyen milliyetçi ve cumhuriyetçi hareketin (Sin Fein) eski üyelerini biraraya toplamak amacıyle E. De Valera tarafından kuruldu. Milliyetçi ve cumhuriyetçi olan bu parti, az çok sosyalizme kayan bir program hazırladı. Bu program İrlanda işçi hareketinin güçsüz kalışının sebeplerindendir. Fianna Fail 1932'den beri Dail'de (İrlanda parlamentosu) üye sayısı en yüksek olan partidir. (L)

FİASELLA (Domenico), **il Sarzana** denir, italyan ressamı (Sarzana 1589-Cenova 1669). Cenova'ya dönmeden önce, Roma'da Passignano ve Giuseppe Cesari ile beraber çalıştı. Cenova'da birçok kiliseyi dekore etti. (Sant Ambrogio'da *Aziz Francisco Javier,* San Bartolomeo'da *Kutsal Yüzün Mucizeleri.*) Ayrıca Annunziata ile Lomellini sarayı (sonradan Patrone) için freskler yaptı. (L)

FİAT i. Bk. FİYAT.

FİAT i. «Olsun, gerçekleşsin», anlamında lat. k.).

— Psikol. İradeli fiilin incelenmesinde tartma ile icra (gerçekleştirme) arasında yer alan kararı ifade eden terim. (L)

Fiat, 1899'da Torino'da kurulan sanayi ortaklığı. *Fabbrica Italiana Automobili Torino,* italyan maden işletme sanayiinin yüzde 70'ini temsil eden güçlü bir sanayi kuruluşudur. Fiat, kurulduğu ve yalnız 50 işçi ile çalışmağa başladığı yıldan itibaren ilk 6 B.G.lük otomobil yapımına girişti. Firma yöneticileri, Fiat markasını tanıtmak amacıyle otomobillerini yarışlara soktular. Bu reklâm şekli kısa zamanda meyvesini verdi. 1904'ten sonra ilk fabrika üç misli büyütüldü ve sanayi taşıtları, küçük otobüs ve askerî vagon yapımına girişildi. Bir yıl sonra «Fiat Mugiano» şantiyeleri kuruldu, gemi yapımına da başlandı. Yine bu devrede şirket kurucularından Giovanni Agnelli şirketin bütün hisse senetlerini Borsa'dan satın alarak firmanın tek başına sahibi oldu. Giovanni Agnelli'nin teşvikiyle Torino firması «Rothschild Karosörileri»ni de bünyesine kattı ve «Fiat San Giorgo» şirketini kurarak bazı avrupa memleketleri hesabına denizaltı yapımına girişti. Agnelli A.B.D.'ye gitti, orada otomobil piyasasında amerikan rekabetinin ne derece tehlikeli olduğunu anladı. 1912'de Avrupa'da ilk olarak, seri halinde yaptığı tek tip otomobilleri piyasaya sürdü. Birinci Dünya savaşında, İtalya'nın savaş çabası dolayısıyle artan üretimi sayesinde 10 000 liretten daha ucuza mal olan kullanışlı bir otomobil tipi çıkarmayı başardı. İkinci Dünya savaşından sonra Fiat fabrikaları çalışmalarının yüzde 80'ini otomobil yapımına ayırdı. Kuruluş bunun yanı sıra demiryolu taşıtları, tramvaylar, troley büsler ve uçaklar da yapmaktadır. Yarı yarıya halka açık bir malî kuruluş olan Instituto finanziario italiano'yu kontrolu altında tutan Fiat'ın birçok italyan firması üzerinde güçlü bir etkisi vardır. (L)

Fiat lux, «ışık olsun» anlamında latince deyim. Tekvin'deki şu sözlerden gelmedir: «Tanrı ışık olsun, dedi ve oldu.» Bu deyim, her yaratılışın sembolü sayılır. (L)

FİBER [faybır] i. (ing. k.). Sıkıştırılmış bitki tellerinden yapılmış mukavva tahta v.b. madde. (L)

FİBERGLAS [faybırglas] i. (ing. k.). Plast. mad. Plastik maddelerden, özellikle poliyesterden parçalar yapımında çok kullanılan sağlamlaştırma maddesi. (Fiberglas, platin haddeli fırınlarda camın çok yüksek sıcaklıkta ergitilmesiyle elde edilir. İplik şeklinde olanlarına *cam elyafı, cam pamuğu* veya *cam yünü* denir.) [L]

FİBİCH (Zdenek), çek bestecisi (Vseborice, Dolni Kralovice yakını [Bohemya] 1850 - Prag 1900). Birçok şiir ve melodramdan başka, yedi opera ve bir üçlü oyun besteledi. (L)

FİBİGER (Johannes), danimarkalı hekim (Silkeborg 1867 - Kopenhag 1928). Kopenhag Patolojik Anatomi enstitüsü müdürü idi. Kanserle ilgili araştırmaları ona 1927 Nobel Tıp ödülünü kazandırdı. (L)

FİBONACCHİ (Leonardo). Bk. LEONARDO DA PİSA.

Fibonacci dizisi, $u_0 = u_1 = 1$ ve $u_n = u_{n-1} + u_{n-2}$ şartlarıyle tanımlanan geri dönüşlü dizi. u_n'in değerini veren formül

$$u^n = \frac{1}{2^n\sqrt{5}}\left[(1+\sqrt{5})^n - (1-\sqrt{5})^n\right]\text{'dir. (L)}$$

FİBRAN i. (fr. *fibranne*). Selülozlu sunî dokuma maddesi. (Belli uzunlukta kesilen fibran elyafının, iplik çekme işlemi sırasında birbirine iyice yapışabilmesi için pürtüklü olması gerekir: *Fibran yünle karıştırılabilir.* Bk. İPEK. (L)

FİBRATUS i. (lat. k.). Bulutların milletlerarası sınıflandırılmasında, özellikle sirrüs ve kümülüs gruplarına verilen genel ad. (Bu terim, düz veya hafifçe eğik liflerden meydana gelen ve uç kısmı çatallanmayan bir bulut kümesini veya tek bir bulutu adlandırmak için kullanılır.) [L]

FİBRAVİL i. (tes. edil. ad.). Polivinil klorür elyafının özel çeşidi. (L)

FİBRİLASYON i. (fr. *fibrillation*). Tıp. Yürek kas tellerinin art arda çabuk çabuk, düzensiz ve etkisiz kasılması. ‖ *Karıncık fibrilasyonu,* bütün yürek kas tellerine yaygın fibrilasyon. (Hemen tedavi edilmediği takdirde derhal öldürür.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Kulakçık fibrilasyonu,* sadece kulakçık kas tellerinde görülen ve karıncık kasılmalarının düzensizliğine yolaçan fibrilasyon. (Kulakçık fibrilasyonu yaşamağa engel değildir, fakat bir digital tedavisini gerektirir.)

— ANSİKL. *Karıncık fibrilasyonu* bazı anesteziler sırasında ortaya çıkar, hemen tedavi edilmezse birkaç dakika içinde insanı ölüme götürür. Önceden var olan bir kalp rahatsızlığı, kalbin üstünde veya içinde yapılan cerrahî işlemler, oksijen yokluğu veya elverişsiz bir anestezi maddesinin kullanılması fibrilasyonu kolaylaştırır. Önceden atropin ve novokain kullanılır, bol oksijen verilir ve halojenli anestezi maddelerinden kaçınılırsa, fibrilasyon önlenir. Tedavisi için mutlaka sunî solunumla birlikte kalp masajına ihtiyaç vardır; daha iyisi kalp kısa süreli elektrik akımlarıyle uyarılır. (L)

FİBRİN i. (fr. *fibrine*). Biyokim. «Pıhtılaşma» adı verilen enzim tepkimeleri sırasında fibrinojenin değişikliğe uğramasıyle oluşan flobülin.

— ANSİKL. *Fibrin* ağ iplikleri halinde çökelir; arasında al ve akyuvarlar bulunduğu için pıhtı şeklini alır; açık renkli bir sıvı (serum) açığa çıkar.

Fibrin kan pıhtılaşması sırasında görülür, fakat bazı patolojik sızıntılarda da bulunabilir (zatülcenp, perikardit); yaraların iyileşip kapanması sırasında meydana gelen kabuğun ana maddesi de fibrindir. (L)

FİBRİNEMİ i. (fr. *fibrinémie*). Tıp. Kandaki fibrinojen oranı. Normal olarak 1 litrede 3 gr kadardır. (Fibrinemi bazı hastalıklarda, özellikle had eklem romatizmasında artar; bu romatizmanın durumunu anlamak için fibrinemi muayenesi yapılır.) [L]

FİBRİNOJEN i. (fr. *fibrinogène*). Kan plazmasında bulunan globülin. (Pıhtılaşma sırasında fibrinojen, trombin'in etkisiyle fibrine dönüşür.)

— ANSİKL. *Fibrinojen* sadece plazmada değil, aynı zamanda çeşitli fizyolojik ve patolojik sıvılarda da (lenf, sıvı birikintileri v.b.) bulunur. Plazmadaki fibrinojen oranı yaklaşık olarak litrede 5 gr'dır. Bu oran karaciğer hücrelerinin hastalanması ve afibrinojenemi hallerinde azalır. Bilirübinin karaciğerde iyi süzülememesinden ileri gelen sarılıklarda, had eklem romatizmasında, mikroplu hastalıklarda çoğalır. (L)

FİBRİNOJENOPENİ i. (fr. *fibrinogénopénie*). Kanda fibrinojen miktarının azalması. (Bu hastalık doğuştan olabileceği gibi sonradan da olabilir. Sebebi kanda bulunan protein eritici enzimlerin fibrinojeni yok etmesidir.) [L]

FİBRİNOLİTİK i. ve sıf. (fr. *fibrinolytique*). Kan dolaşımına engel olan pıhtıları yok etmek amacıyle tedavide kullanılan enzim.

— ANSİKL. Pıhtının parçalanması genellikle enzimin dolaylı etkisiyle gerçekleşir, yani enzim bir plazmin'in belirmesine yolaçar, o da pıhtıyı yok eder. Başlıca *fibrinolitik'*ler şunlardır: 1. *streptokinaz:* 1933'te Tillet ve Garner tarafından hemolitik streptokok kültürlerinden süzülerek elde edilen bu enzim plazminojenin plazmine dönüşmesini sağlayan maddeleri oluşturur; 2. *ürokinaz;* sidikten çıkarılan bu madde plazminajeni doğrudan doğruya etkin duruma sokar; 3. *plazmin* veya *trombolizin:* plazminojenle streptokinazın karışımından elde edilen bu madde doğrudan doğruya pıhtı giderici etki gösterir. (L)

FİBRİNOLİZ i. (fr. *fibrinolyse*). Enzimlerin kan dolaşımına girerek fibrini eritmesi, dolayısıyle kan pıhtısının eriyip yok olması.

— ANSİKL. Had *fibrinoliz'*ler, çarpmalardan, yanıklardan veya büyük kanamalardan ileri gelebileceği gibi ameliyatlardan sonra da oluşabilir. Müzmin fibrinolizler lökozlarda veya karaciğer sirozunda görülür. Her ikisinin ortak belirtisi kanamaların ortaya çıkması veya eski kanamaların nüksetmesidir. (L)

FİBRİNOPENİ i. (fr. *fibrinopénie*). Fibrin yetersizliği. Kısa diye, yanlış olarak FİBRİNOJENOPENİ yerine kullanılır. (L)

FİBRİNSİZLENDİRME i. (*fibrin'*den). Pıhtılaşma sırasında kanı çalkalamak suretiyle fibrinini ayıklama. (L)

FİBRİNÜRİ i. (fr. *fibrinurie*). Sidikle fibrin çıkarma. (L)

FİBROBLAST i. (fr. *fibroblaste*). Farklılaşmamış bağ dokularını teşkil eden mekik biçiminde hücre. (L)

FİBROBLASTOM i. (fr. *fibroblastome*). Patol. Fibroblastlardan oluşan ur. (L)

FİBROFERRİT i. (fr. *fibroferrite*). Miner. Hidratlı tabiî demir sülfat; lifli yapıda sarı kütleler halinde bulunur. (L)

FİBROİN i. (fr. *fibroïne*). Kim. Protein cinsinden homogen ve saydam madde; ipek böceğinin kozasındaki ipeklerin bir kısmı bu maddeden meydana gelir. (L)

FİBROİT sıf. (fr. *fibroïde'*den). Doku bilimi. Tel yapısında veya görünüşünde olan.

— Anat. Uzunlamasına çizgili olan, fakat tel tel ayrılmayan bir çeşit homojen maddeye denir.

◆ **i.** Fibroma benzer ur. (L)

FİBROKARTİLAJ i. (fr. *fibrocartilage*). İçinde kıkırdak tipinde hücreler bulunan sıkı telsel doku. Bazı organlarda, özellikle eklemlerde bulunur. (L)

FİBROKİSTİK i. (fr. *fibrokystique*). Patol. İçinde kistler bulunan telli urlara verilen sıfat. (L)

FİBROKONDROM i. (fr. *fibrochondrome*). Patol. Yapısında belli bir oranda telsel doku bulunan kondrom. (L)

FİBROLİT i. (fr. *fibrolite*). Miner. Tabiî alüminyum silikat, başkalaşmış gnayslarda çok bol bulunur. (Sert yapılı bir silimanit çeşididir.) [L]

FİBROM i. (fr. *fibrome*). Patol. Telsel dokudan oluşmuş ur.

— ANSİKL. *Fibrom'*lar, arasında çapraz fibroblastların (katılgan doku telleri) bulundu-

ğu kat kat dizili bir ana maddeden oluşur; katı urlar meydana getirir. Bazen çok iri olan bu urlar ağrısız ve tehlikesizdir, kanser gibi yayılmaz. Fibromlara organizmanın bütün bölgelerinde, özellikle aponevroz, kiriş, kemik zarı v.b. gibi telsel dokuların bulunduğu yerlerde rastlanır. Bazen dölyatağındaki fibromiyomlara da yanlış olarak fibrom denir. (L)

FİBROMATOZ i. (fr. *fibromatose*). Çeşitli noktalarda telsel dokudan urların çoğalması şeklinde beliren hastalık hali: *Deri fibromatozu. Dölyatağı fibromatozu.* (L)

FİBROMİYOM i. (fr. *fibromyome*). Patol. Hem telsel dokudan (fibrom), hem de kas dokusundan (miyom) oluşan ur.

— ANSİKL. En sık görülen *fibromiyom*'lar dölyatağı fibromiyomlarıdır. Genellikle birçoğu birden oluşan ve irileşebilen bu urlar kanamalara ve sıkıştırma olaylarına yolaçtıkları gibi mekanik bir engel olarak doğumu da güçleştirebilirler. Bu urların birçok çeşidi vardır: kimisi dölyatağı kası içinde, kimisi karın zarı içinde gelişir, hattâ çevresine dal budak salar, bazısı dölyatağını iki yandan kavrayan geniş bağın iki katı arasına yerleşir, yahut kuyruk sokumu çukurunda oluşur; doğrudan doğruya dölyatağı boşluğunda gelişenleri de vardır.

Fibromiyomların sayısı ve büyüklüğü değişiktir; aynı dölyatağında büyüklüğü 1 sm'den 5-10 sm'ye kadar varan 1-10 tane fibriyom bulunabilir.

Fibromiyomlar sert ve kapsüllü oldukları için tek tek kesilip çıkarılabilir (miyomektomi). Bu urların belirtisi pek çoktur, en önemli belirtisi aşırı derecede aybaşı kanamasıdır. Fibromiyom yavaş yavaş ve çoğu zaman küçük küçük hamlelerle gelişir ve dölyatağı kasından beslenir. Âdet kesildikten sonra büyümesi durur.

Fibromiyom, hormonların fazlalığından (folikülin aşırılığı) ve dölyatağının gebe kalma gücünün azalmasından ileri gelir. Nitekim âdetten kesilenlerde asla görülmez, olsa bile kendiliğinden büzülüp küçülür. Bu urların köklü tedavi yolu ameliyattır. Bununla beraber hormon tedavisi de çoğu zaman âdetten kesilmeye kadar durumu idare eder. (L)

FİBROSERÖZ sıf. (fr. *fibroséreux*'den). Doku bilimi. Sıvı salgılayan bir zar ile ona bitişik telsel bir zardan oluşan. Eklem kapsüllerinde görülür. (L)

FİBROSİMAN i. (tes. edil. ad.). Amyant ve çimento karışımı inşaat malzemesi.

— ANSİKL. *Fibrosiman, hafif* (yoğunluğu 1,8 ile 2), hava değişikliklerinden etkilenmeyen, yanmayan ve ısı iletkenliği az (iletkenlik kat sayısı 13,9) olan bir malzemedir. Yapı iç bölmelerinde, duvar kaplamalarında, tavanlarda ve çatı altı kaplamalarında düz levhalar halinde kullanılır. Oluklu levhalar halinde hazırlanmış fibrosiman çok değerli bir kaplama malzemesidir. Fibrosimandan dökülmüş borular, kanalizasyonlarda da kullanılır. (L)

FİBROTORAKS i. (fr. *fibrothorax*). Göğsün yarısının telsel doku ile kaplanması. Göğüs zarı ve akciğer hastalıklarında (zatülcenp, akciğer sertleşmesi) görülür; fibrotoraks röntgende karanlık ve çoğu zaman uzak bir görüntü verir. (L)

FİBROVASKÜLER sıf. (fr. *fibrovasculaire*). Doku bil. Bir miktar katılgan doku telleriyle damarların birleşmesinden meydana gelen dokulara denir: *İltihaplı sivilce bir fibrovasküler dokudur.* (L)

FİBULA («topluiğne» anlamında lat. k.). Arkeol. Tunç, demir ve kıymetli maddelerden yapılan ve elbiseleri kopçalamağa yarayan topluiğne veya toka.

— ANSİKL. *Fibula,* tunç çağından başlayarak Roma imparatorluğunun 235-476 arasındaki döneminden, Merovenjler zamanına kadar kullanılmıştır. Önce basit bir topluiğneden ibaret olan fibula'ya sonradan tespit etmeğe yarayan bir parça (gorj veya plaka) eklendi. Fibula'nın biçim ve süslerindeki gelişim, arkeolojide tarihlerin kolayca belirtilmesine imkân verir. Bazı fibulalar herhangi bir medeniyetin estetiği hakkında fikir elde edilmesine yarayan sanat eserleridir. Bunlar ayrıca, bulunmuş oldukları yerlere göre, zamanın ticaret yolları hakkında bilgi edinmemize yarar. (L)

FİBULA i. Cerithes'lere yakın karındanbacaklı yumuşakça fosili; İkinci zaman tabakalarında bulunur. (L)

FİBULA i. Bk. *Kamış* KEMİĞİ.

FİCHER (Jacobo), rus asıllı arjantinli besteci (Odessa 1896). Petersburg operasının birinci kemancısı idi. 1923'te Buenos Aires'e yerleşti, «Grupo Renovacion»'u kurdu. Operalar, dört bale, altı senfoni (1932-1956), süitler, senfonik şiirler, konçertolar, bir kantat, yaylı çalgılar için dört eser besteledi. (L)

FİCHOT (Eugène), fransız hidrografyacısı (Le Creusot 1867-Tabanac, Gironde 1939). Deniz kuvvetleri hidrografya servisi yöneticisi. Bataklıklardan sınaî alanda yararlanma yollarını inceledi. (L)

FİCHTE (İmmanuel Hermann VON), alman filozofu (Jena 1796-Stuttgart 1879), Gotlieb Fichte'nin oğlu. Önce Bonn (1840), sonra Tübingen (1842) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Soyluluk unvanı aldıktan sonra 1867'de emekliye ayrıldı ve Stuttgart'a yerleşti. İnancıbütün bir Tanrıcıydı; Tanrı'nın insanda ve insanın üstünde varolduğunu ileri süren kuramı destekledi. Alman filozoflarını belli zamanlarda anlayış ve birlik içinde toplamağa çalıştı. Bu toplantıların ilki 1847'de Gotha'da yapıldı. Eserleri: *Beitrage zur Charakteristik der Neueren Philosophie* (Yeni Felsefenin Karakteristiğine Katkılar) [1829]; *Grundzüge zum System der Philosophie* (Felsefe Sisteminin Temelleri) [1833-1846]; *System der Ethik* (Ahlâk Sistemi) [1850-1853]; *Anthropologie* (Antropoloji) [1856]. Ayrıca 1837'den başlayarak *Zeitschrift für Philosophie und Spekulative Theologie* (Felsefe ve Spekülatif Tanrıbilimi Dergisi) adlı dergiyi yayımlamağa başladı. (L)

FİCHTE (Johann Gottlieb), alman filozofu (Rammenau, Saksonya 1762-Berlin 1814). Bir köy papazının yanında büyüdü, Schulpforta kolejine gitti; oradan kaçışıyle, ateşli bir özgürlük tutkunu olduğunu gösterdi. Lessing'in yazılarını okuması, düşünce özgürlüğünü benimsemesinde büyük ölçüde etkili oldu. On sekiz yaşında Jena üniversitesinde ilâhiyat okudu, sonra kendi düşüncesi onu felsefeye doğru yöneltti. Memleketinde boş bir papazlık bulamayınca öğretmen olarak İsviçre'ye, sonra Polonya'ya gitti. Kant'a düşkünlüğü bu döneme rastlar. Yaradılıştan kaygılı ve serkeş olduğu için, öğretmenlikle bağdaşamadı. 1792'de Königsberg'den geçerken Kant'a uğradı, fakat soğuk karşılandı. Üç ay mahrumiyet çektikten sonra, *Versuch Ainer Kritik Aller Offenbarung* (Her Tanrısal İlhamın Eleştirisi) adlı çalışmasını Kant'a yolladı. Bu eser, Fichte'yi şöhrete ulaştıran ilk basamak oldu. Zürich'te Klopstock'un kızıyle evlendi (1793). Liberal ve demokrat olarak tanınmasına rağmen Jena üniversitesine çağırıldı, 1794'ten 1799'a kadar orada felsefe okuttu. Tanrıbilmezlikle suçlanınca Berlin'e gitti. 1805'te Erlangen üniversitesinde profesördü; 1806'da Köningsberg'de dersler verdi. Napolyon'un ordularından kaçmak için memleket dışına çıktı, 1807'de Berlin'e döndü ve alman milliyetçiliğinin bir manifestosu olan meşhur söylevlerini (*Die Reden an die Deutsche Nation* [Alman Milletine Söylevler], 1807-1808) verdi; 1811'de Berlin üniversitesine rektör seçildi.

Fichte felsefesinin özelliği, başından beri, hem kuramcı (Kant'a sunduğu ilk çalışma), hem de eylemci (*Beiträge zur Berichtigung der Urteile des Publikums Über die Französische Revolution* [Halkın Fransız Devrimi Üstüne Yargılarını Düzeltme Çabalarına Katkılar], 1739) olmasıdır. Fichte'nin çabası, her zaman, kuram ile uygulamayı birleştirmeğe, bu birliği geniş bir «bilim sistemi» (*Wissenschaftslehre*) içinde ortaya koymağa yöneldi. Bu sistem, bilgi kuramını, uygulama felsefesini, hukuk felsefesini ve ahlâkı yüce bir ilkeye göre düzenleyen, daha sonraları da bir din kuramıyle tamamlanan bir sistemdir. Bilim sistemi, bir bilimler sistemi, yani felsefeye, özel bilimleri birbirine bağlama görevini yükleyen bir pozitivizm değildir; burada «bilim» teriminden felsefe kastedilir ve insanlık durumunun sistematik olarak belirlenmesi ve tümüyle kavranması anlamını taşır. Biçim bakımından, Fichte'nin düşüncesi mantıkî, karmaşık ve zor olan güçlü bir analizdir. Fichte için, felsefenin *biçim*'i ile *içerik*'i (muhteva) arasında temelden bir ayrılık vardır. İçeriği ile felsefe, insanın, yani gerçek bilincin analizidir. Mantıkî ve gidimli* bir biçim içinde, insanın kendi hakkında sahip olduğu, fakat gene de kendisine kapalı ve içkin kalan ilkel bilincini açıklığa kavuşturur. Filozofun düşüncesi, son şeklini aldığı zaman, gerçek bilince tam uygundur; düşünce, varoluş ile birleşir. Filozofun insan hakkındaki gidimli açıklaması, kendi bilincine varan insan varlığıyle özdeştir. Kant için olduğu gibi Fichte için de, insanın temel varoluş duygusu, ahlâk amacının, yani mutlak özgürlüğün bilincidir. Bu bilinç, Kant'ın da belirttiği gibi, ahlâk yasalarına uygun iradede gerçekleşir. Felsefeyi, bir ahlâk kuramı tamamlar. Kısacası, biçim bakımından son derece güç bir mantıkî sistem olarak görünen felsefe, gerçekte, ortak bilincin açıklanmasından, varlığımızın ve amacımızın zihin yoluyle kavranmasından başka bir şey değildir. Bilgiyi nesnenin yansısı sayan dogmacı gerçekçiliğe ve varlığı düşünceden çıkaran doğmacı idealizme karşıttır. Düşünceyi, gerçek varoluştan ayrı bir zihnî kavrayış sayar; düşünce, gerçek varoluşu yaratmaz, sadece açıklar. Düşüncenin, biçim ve içerik diye ikiye ayrılması, Fichte felsefesini, gerçek varoluşun imkân şartlarını (öz) belirleyen, biçimsel ve aşkın bir idealizm olarak tanımlanmasına yolaçar.

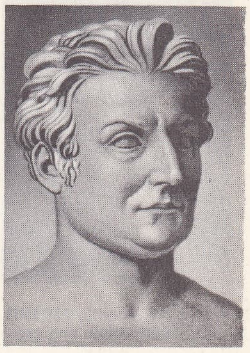

Jahann Gottlieb FİCHTE

Fichte'nin bütün eserleri, kuramsal bölümü bir idealizm, uygulama bölümü ise bir gerçekçilik olan bir tek sistemin değişik aşamaları olarak görünür. Bu sistem, 1794'ten 1812'ye kadar, bir insancılıktan bir mistisizme, bir insan özgürlüğü kuramından bir Tanrı şefaatı kuramına doğru gelişmiş gibidir.

Fichte felsefesinin büyüklüğü, hakikatin kuramsal aranışını ve pratik bir öğretiyi (ahlâk ve devlet kuramı), tutarlı bir sistemde birleştirmesindedir. Fichte'ye göre felsefe dünya üzerinde etkisini eğitimle ve kültürün gelişmesiyle gösterecekti. Gerçekte, Fichte'nin güç anlaşılan kuramsal felsefesi, ancak birkaç uzmanı ilgilendirir; buna karşılık, uygulama felsefesinin, devlet teorisinin, eylemci düşüncesinin, Fichte'nin tasarladığı şekil ve yönde olmamakla beraber, büyük bir tarihî etkisi oldu. Gerçek siyasî düşüncesi, liberal cumhuriyetçiliği ve insancılığı pek anlaşılmadı. Fichte, kuramsal felsefesini, Tanrı problemine değil de felsefî düşüncenin özerkliğine dayandırmakla, pratik felsefesini de bu düşünceyle tarihî gelişme arasında etkin bir bağıntı kurmaya yöneltmekle, çağdaş filozofların ilki sayılmaya hak kazanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Über den Begriff der Wissenschaftslehre* (Bilimsel Kavramı Üzerine) [1794]; *Grundlage der Gesamten Wissenschaftslehre* (Tüm Bilimsel Öğretinin Temeli) [1794] (bu eser 1797'de yazdığı iki *Einleitungen* [Önsöz] ile bütünlenmiştir); *Grundlage des Naturrechts und Prinzipien der Wissenschaftslehre* (Bilim Kuramının İlkelerine Göre Tabiî Hukukun Temelleri) [1796]; *System der Sittenlehre Nach den Prinzipien der Wissenshaftslehre* (Bilim İlkeleri Açısından Ahlâk Sistemi) [1798]; *Die Bestimmung der Menschen* (İnsanın Yönelimi) [1800]; *Der Geschlossene Handelsstaat* (Kapalı Ticaret Devleti) [1800]; *Anweisung zum Seligen Leben, oder auch die Religionslehre* (Tanrı Yolunda Yaşama Giriş veya Din Öğretisi) [1806]; *Reden an die Deutsche Nation* (Alman Milletine Söylevler) [1807-1808]. (L)

FİCHTELGEBİRGE, Almanya'da eski kütle, Bavyera'da, Erzgebirge ile Böhmerwald'ın birleştiği yerde; *Schneeberg*'de 1051 m. Faylar arasında aşırı yükselmiş bir bloktur, Thüringerwald ile Oberpfalzerwald'ı birbirinden ayırır. Uzun süreli aşınma sonucunda yuvarlaklaşmış tümsekler halini almıştır; bu tümsekler, kalın kum tabakalarıyle dolmuş, akıntısı belirsiz çanaklar yanında yükselir. Tepeleri hâlâ çam ormanlarıyle örtülüdür, havzalarda ise, Erzgebirge'de olduğu gibi kır ve sanayi iktisadı gelişmiştir. Wunsiedel çanağı bir sanayi merkezidir: kereste işçiliği (çalgı, oyuncak yapımı); küçük makine sanayii; ayakkabı imalâtı; özellikle çini ve cam fabrikaları. XIV. ve XV. yy.'da bölgede önemli ölçüde demirsiz maden (gümüş, altın, kurşun, bakır, çinko) çıkarılırdı. (L)

FİCİNO (Marsilio), italyan hümanisti (Figli-

ne, Toscana 1433-Careggi, Floransa 1499). Babası, onu hekim yapmak istiyordu. Cosimo de Medici'nin teşvikiyle felsefeye yöneldi. 1432'den sonra, başlıbaşına bir okul meydana getiren hümanistler, şairler, filozoflar arasında, yunan felsefesini, özellikle Eflatun'u incelemeye koyuldu. Lorenzo ile Magnifico tarafından korundu, ayrıca ona dersler verdi. 1743'te rahip olan Ficino, fransız akınına (1494) ve Savonarola taraftarları Floransa'da karışıklık çıkarana kadar felsefeden ayrılmadı. *Theologia Platonica* (Eflatuncu İlâhiyat) adında bir eser yazdı (1477). Eflatun'un diyaloglarını, Plotinus'un «Aeneas» dizisini İtalyancaya çevirdi. Çalışmaları, Rönesans İtalya'sında eflatunculuğun gelişmesini sağladı. Eski yunan düşüncesine hayranlığını dinî görüşleriyle uzlaştırmayı başardı. (L)

Marsilio **FİCINO**
Ghirlandajo'nun eseri

FİCK (Heinrich), XVIII. yy. ın başlarında yaşamış alman asıllı rus hukukçu ve siyaset adamı. Büyük Petro tarafından girişilen idarî reformun öncülerinden biri. Prens Galitzin ile birlikte Rusya'nın, siyasî anlamda batı örneklerine göre teşkilâtlanması için tasarılar hazırladıysa da, bu tasarılar imparatoriçe Anna İvanovna tarafından reddedildi (1730). [L]

FİCKER (Julius VON), alman tarihçisi (Paderborn, Westfalen 1826 - İnnsbruck 1902). Siyaset ve hukuk tarihçisi olarak ün yaptı. Başlıca eseri: *Forschungen zur Reich's - und Rechtsgeschichte İtaliens* (İtalyan İmparatorluğu ve İtalyan Hukuk Tarihi Üstüne Araştırmalar) [1868-1874]. Tarihte Büyük Almanya görüşünü Sybel'e karşı savundu. (L)

FİCQUELMONT (Karl Ludwig, — kontu), avusturyalı devlet adamı ve general (Dieuze, Moselle 1777-Venedik 1857). Bir fransız göçmeninin oğlu. Avusturya ordusunda fransız ihtilâlci ordularına karşı savaştı. Dışişlerine girdi, Petersburg'da Avusturya'yı temsil etti, sonra devlet (1840) ve dışişleri bakanı (1848) oldu. Halk tarafından hiç sevilmediği için bir süre sonra istifa etmek zorunda kaldı. (L)

FİCTİTİA sıf. («sahte, yapmacık» anlamında lat. k.). Rom. huk. *Actio fictia,* doğru olmayan bir varsayıma (intentio) dayanan dava. (Davanın kanunî şartlarından birinin eksik olduğu hallerde, praetor'un, kanun himayesini sağlamak amacıyle başvurduğu yol. Praetor hükmünü, bu şart yerine gelmiş gibi verirdi.) [L]

FİCUS i. İncir ağacının bilimsel adı. (M)

FİDA i. (ar. *fidā*). *Esk.* Bir esiri tutsaklıktan kurtarmak için verilen para veya mal. Bk. FİDYE. (M)

FİDAİ i. İsmailiye mezhebine bağlı Haşişin tarikatı mensuplarına verilen ad. Bk. HAŞİŞİN. (M)

FİDAN i. (yun. *phyton*'dan). Ağaç veya ağaççıkların yeni yetişeni: *O zaman işte şu toprak yeniden işlenerek / Bu filizler gibi binlerle fidan besleyecek* (M.Â. Ersoy). *Biraz sonra bahçenin güdük fidanlarının, gecenin alaca gölgelerine karıştığı noktada kayboldu* (A. H. Tanpınar). ‖ Başka bir yere dikilmek üzere bitmiş olduğu yerden çıkarılmış taze ağaç. ‖ Ağacın kökünden çıkan sürgün.

— DEY. *Fidan boylu* veya *fidan gibi,* (gençler için) ince, uzun ve mütenasip vücutlu: *Gel gitme kalmasın gözüm yollarda / Her taraf bu akşam sel fidan boylum* (Şarkı). *İncecik, fidan gibi bir kızdı.*

— Zool. *Fidan biti* veya *çiçek biti.* Bk. BİT. (M)

FİDANLIK i. (*fidan*'dan *fîdan-lık*) Çoğaltmak ve başka yere dikmek amacıyle ağaç tohumlarının çimlendirildiği yer; fidan yetiştirilen yer: *Bir akşamüstü Sabiha Hanıma gül getirmek için bahçeye çıkan Rabia, Bilâl'i fidanlıkta buldu* (H.E. Adıvar).

— ANSİKL. İki çeşit *fidanlık* vardır: *Merkezî* veya *devamlı fidanlıklar, mahallî* veya *geçici fidanlıklar.* Devamlı fidanlıklar geniş bir alanda kullanılacak fidanları sürekli olarak yetiştiren merkezlerdir; mahallî fidanlıklar ise bir çevreyi ağaçlandırmak amacıyle sadece birkaç yıl süreyle kullanılan fidanlıklardır. Fidanlık olarak kullanılacak verimli bir arazinin hazırlanması: **1.** arazide yağmur sularının bir zarara meydan vermeden akıp gidebilmesi için düzgün yollar açılır; **2.** arazi, toprağın bünyesine göre, daha çok kış bastırmadan önce 35-60 sm derinliğinde kirizma edilir; **3.** toprak gübrelenir; bunun için de önceden hazırlanmış gübre çukurlarında çiftlik veya kuş gübresiyle karıştırılmış kuru yaprak veya orman artıkları hep birlikte çürütülür, sonra bunlar toprağa karıştırılır; **4.** arazi sağlam bir çitle çevrilir.

Ekilen tohumlar 1-3 sm kalınlığında ince toprakla örtülür; meşe palamudu biçimindeki tohumlar için 3 sm'lik bir toprak örtü uygundur. Ekilen tohumları kuşlardan korumak için ekili arazinin üstüne kafes konur veya ağ gerilir, korkuluklar yerleştirilir, tüfek atılır. Fidanları danaburunlardan korumak için de fidanlıklara toprak küpler yerleştirilir; küplerin üst kenarı danaburunların açtığı deliklerin hizasında bulunur, fidanlara gelen böcekler küpün içine düşerler ve oradan alınarak yok edilirler. Fidanları dondan korumak için üzerine yerden 1 m kadar yükseklikte olmak üzere bez ve ekin saplarından örtüler konur, bunlar gündüz kaldırılır. Rüzgârdan korumak için de rüzgârın geldiği yöne dik olarak yeşil veya kuru çitler yapılır. Fidanlıktaki körpe fidanlar özellikle sulama, zararlı otları yolma, toprağı çapalama şeklinde sürekli bir bakımı gerektirir. (M)

FİDBEK i. (ing. *feed-back*). Sibern. Anglosaksonlar tarafından kullanılan ve geriye doğru yapılan bir kontrol eylemini belirtmeğe yarayan terim. (L)

FİDE i. Başka yere dikilmek üzere yetiştirilmiş körpe çiçek veya zebze.

◆ **Fidelik** i. Fide yetiştirilen alan. ‖ Sıf. Fide olmağa uygun: *Bu saplar fidelik.* (M)

FİDE (FÉDÉRATION İNTERNATİONALE DES ECHECS) [*Milletlerarası Satranç federasyonu*], 1924'te Paris'te kuruldu. Çeşitli millî satranç federasyonlarını birleştirdi. Federasyona dahil ülkelere iç muhtariyet verdi, ama milletlerarası faaliyetlerde kendi yönetmelik ve kurallarının uygulanmasını sağladı. Erkekler (1927), kadınlar (1948) ve gençler (1951) arası dünya satranç şampiyonasını, millî takımlar arası şampiyonayı (Hamilton-Russell şampiyonası, 1927) başlattı ve düzenledi. Bütün dünyaca tanınan ve uygulanan bir «Satranç yönetmeliği» koydu (1929). Bu yönetmelik 1952-1956 yılları arasında yeniden düzenlendi; «Milletlerarası büyük usta» ve «Milletlerarası usta» unvanının oyunculara verilmesini kesin kurallara bağladı. (L)

FİDECİ i. (*fide*'den *fide-ci*). Fide yetiştiren ve satan kimse. (M)

FİDECİLİK i. (*fideci*'den *fideci-lik*). Fide yetiştirme ve satma işi. (M)

FİDEİCOMMİSSUM i. (lat. *fidei,* iyi niyet ve *commisum,* tevdi edilmiş'ten). Rom. huk. Vasiyet veya kanun yolu ile mirasçı olan veya kendisine vasiyette bulunan kişiye, miras bırakan tarafından bu mirasın tümünü veya bir kısmını, *fideicommissarius* adı verilen üçüncü bir kişiye devretmesi için yöneltilen dilek. Gittikçe birçok kurala bağlanan *fideicommissum*'lar pratik değerlerini kaybettiler. Fakat II. yy.da bunların çok önemli toplumsal faydaları olduğu görüldü. (Meselâ *restitutiones post mortem*: ölümden sonra geri vermeler.) Hısımlar veya azatlılar yararına yapılan *fideicommissum*'lar, ortak çıkarlar devam ettirilerek, aile içinde gerek dayanışma, gerek bir çeşit korunma imkânı sağlıyabilmiştir. (L)

FİDEİZM i. (fr. *fidéisme*'den). Fels. Dinî inancın, akıl işi olmadığını ve duyguya bağlı bulunduğunu ileri süren kuram. (Pascal'ın kuramı bunun bir örneğidir: «İnanç, Tanrı'nın yürekte duyulmasıdır».) ‖ Dinî inancın, aklın kavrayamadığı «üstün hakikatlere» ulaşabileceğini ileri süren kuram.

— ANSİKL. Katolik ilâhiy. *Fideizm*'in temsilcileri, özellikle rahip Bautain, Bonnetty ve P. Ventura'dır. Bautain, Kant eleştirisinin fazlasıyle etkisinde kaldı ve iskolastik «akılcılığa», hattâ spekülatif ilâhiyatın savunduğu görüşlere karşı çıktı. İnsan aklının, temel hakikatlere ulaşamayacağını, ileri sürdü. Öyleyse, bu hakikatler nereden elde edilecekti? Bunlar, ancak, Tanrı'nın öğretisinden çıkarılabilirdi. Zorunlu hakikatleri ortaya koymak için, temel olarak aklı değil, inancı almak gerekiyordu. Akıl, bundan sonra, inanç tarafından sağlanan ilkeler üzerinde çalışır, onları aydınlatır ve bunlardan her türlü sonuçları çıkarabilirdi. Fideizm, Vatikan ruhanî meclisi tarafından mahkûm edildi. Kilise, *doğal* ilkeler düzeninde, aklın, doğru bilgiye kendi başına varmaya yetenekli olduğu görüşünü savunmaktadır.

● Protestan ilâhiy. *Fideizm* veya *sembolo-fideizm,* inancı dogmalardan ayıran ve kurtuluş için yalnız inancı gerekli sayan görüş. Fransadaki başlıca temsilcisi, Eugène Ménégoz'dur. (L)

FİDEJUSSİO i. Rom. huk. Kefalet, teminat.

— ANSİKL. *Fidejussio* bir *adpromissio* şekli, yani sözle (*verbis*) özel şart şeklinde aktedilen bir kefalet şekli idi. Cumhuriyetin sonlarına doğru *sponsio* ve *fidepromissio*'nun sakıncalarını önlemek için kabul edilmişti. Bu durumda, soru şeklinden, kefaletin alacaklıya bir emir verdiği ve alacaklının asıl borçluya vereceği borcun sorumluluğunu kabullendiği sonucu çıkıyordu. (L)

FİDEJUSSOR (lat. *fides,* iman, güven ve *jussor,* emreden). Rom. huk. *Fidejussio* şeklinde kefalet ve teminat taahhüdünde bulunan kimse. (L)

FİDELİ (Ercole SALOMONE DA SESSO, — denir), *Ercole de Pesaro* veya *Ercole da Sesso* da denir, italyan kuyumcusu (Sesso 1465 -Ferrare 1521). 1487'de Ferrare sarayında hizmete girdi. İsabella d'Este mektuplarında sık sık adı geçer. Meydana getirdiği muhteşem silâhlarla ün sağladı. Bunlar arasında en güzeli, kılıçların kraliçesi diye anılan Cesare Borgia'nın muhteşem kılıcıdır. Kılıç Roma'da Gaetani kontlarının koleksiyonunda, kını ise Londra'da Victoria and Albert museum'da bulunmaktadır. (L)

Fidelio, Beethoven'in operası, 1806 ve 1814'te besteci tarafından tekrar elden geçmiştir. J. N. Bouilly'nin fransızca librettosuna göre adı önce *O der die Eheliche Hiebe* (Leonore veya Evlilik Aşkı) idi. Müziği önce Gaveaux (Paris 1798), sonra Paer (Dresden 1804) tarafından düzenlendi. Operanın konusu: erkek çocuk kılığına giren Leonore, hapishane gardiyanının hizmetinde çalışır ve bir yolunu bularak, haksız yere hapse atılmış olan kocasını kaçırır. Beethoven bu eserinde ince üslûbuyle dramatik bir güçlülüğe ulaşır; mahpusların şarkılarında ve bitiş bölümünde sanatının doruğuna varır. (L)

FİDENAE. Esk. coğ. İtalya'da şehir. Sabin'ler ülkesinde bir etrüsk sömürgesi olan, sonradan Alba kıralının hâkimiyetine giren Fidenae, Romalıların ilk fetihleri arasındadır; ama birçok defa ayaklanmıştır (M. Ö. VI.-V. yy.). Tiber kıyısındaki Castel Giubileo çiftliği hisarının yerinde kurulmuştur. (L)

FİDENZA, İtalya'da şehir, Emilia'da (Parma ili), Emilia yolu üzerinde, Stirone kıyısında; 23 200 nüf. Roman-lombard üslûbunda katedral (XII. - XIII. yy.); orta sundurma üzerinde Antelami okulunun heykelleri (aslanlar; büyük bir İsa heykelini çevreleyen oylama şeklinde peygamber heykelleri); büyük kapının kenarlarında ve atkı taşlarında San Donnino'nun hayatını canlandıran frizler). Sanayi (kimya ve elektrik sanayii) ve tarım merkezi. Eskiçağda adı *Fidentia İulia* idi. (L)

FİDEPROMİSSİO (lat. k.). Rom. huk. *Adpromissio*'nun bir çeşidi, yani sözle (*verbis*) aktedilen kefalete verilen ad. (L)

FİDER i. (ing. *to feed,* beslemek > *feeder*'den). Camc. Bir hazneli fırının ağzına yerleştirilen ve fırından çıkan ergimiş camı, tamamen otomatik bir şişe makinesine gönderen otomatik dağıtıcı.

— Elektr. Bir enerji üretim veya trafo merkezini dağıtım merkezlerine birleştiren besleme kablolardan her biri: *Bir fider üzerinde akım hiç bir zaman kollara ayrılmaz.* (Dağıtım merkezleri, gerilimi sabit tutulan yeni trafo merkezleri olabilir.) ‖ Üretim merkezlerini dağıtım merkezlerine birleştiren gaz veya buhar boruları. (L)

FİDES. Rom. mit. Vaat tanrıçası. Jüpiter'den daha yaşlı ihtiyar bir kadın olarak temsil edilir. Kendisine sungular beyaz bir beze sarılı sağ el ile verilirdi. (L)

FİDİUS. Rom. mit. SANCUS'un diğer adı. (L)

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

FİDLERİT i. (fr. *fiedlérite*). Miner. Hidratlı tabiî kurşun oksiklorür. (L)

F.İ.D.O., ing. FOG İNTENSİVE DİSPERSAL OPERATİON deyiminin kısaltması. Hava alanları üzerindeki sis tabakalarını dağıtma metodu. Benzin brülörlerinden yararlanan bu teknik, sis tabakasının birkaç dakika içinde yüz metre kadar yükselmesini sağlar. Bununla birlikte, büyük hava alanları için F.İ.D.O. sistemi çok pahalıya mal olur. (L)

FİDUCİA i. («güven» anlamında lat. k.). Bir malın bir kişiden bir başka kişiye intikalinin belli bir süre sonunda ve belli şartlara göre yapılmasını zorunlu kılan hukukî işlem.

— ANSİKL. Roma hukukunda *fiducia* bir datio'dan ve malı, transfer edene verme sözleşmesinden ibaret bir iyi niyet sözleşmesidir. Klasik çağın başlarında bu sözleşme, evlât edinme, bağımsızlık hakkı tanıma, aracı tarafından yapılan bağışlama, alacaklıya gerçek teminat verme gibi işlerde çok kullanıldı. Mancipatio'dan sonra kullanılmaz olmuştur. (L)

FİDYE i. (ar. *fidā*'dan *fidye*). Esir edilen veya haydutların elinde tutsak olarak bulunan birini kurtarmak için verilen para: *Ne kaldı vermediğin bir çürük hayatın için? / Sayılsa ah giden fidyeler necatın için!* (M.Â. Ersoy). ‖ *Fidye-i necât*, bir kimsenin esirlikten veya başına gelen herhangi bir belâdan kurtulmak için kendisinin veya kendi adına bir başkasının ödemesi gereken para, kurtulmalık: *Bunu saklayacağım, bu benim fidye-i necâtım olacak* (N. Araz).

— Denizc. *Esk.* Bir geminin düşman veya korsanlar tarafından durdurulması halinde, yükü kurtarmak amacıyle verilen para veya kıymetli eşya.

— Din. Bir müslümanın dinî bir borçtan, bir mükellefiyetten kurtulmak için kendi adına veya bir başkası namına ödediği bedel. (Bk. ANSİKL.) ‖ Ölen bir müslümanın sağlığında ihmal ettiği namazların karşılığı olarak ödenen para (Cava ve Sumatra'da).

— ANSİKL. Fıkıh. Arapçada fida, bedel vererek tutsağı kurtarmak anlamındadır. Aynı anlamda «iftida» ve «müfâdât» terimleri de kullanılır. Müfâdât, karşılıklı salıverme anlamına da gelir. Verilen bedele de «fedî», «fidâ» veya *fidye* denir. Bir tutsağı kurtarmak için verilen kurtarmalık akçesine *fidye* veya *fidyei necât* denebileceği gibi, bir kimsenin, kendisini bir mükellefiyetten, bir sorumluluktan, hususiyle dinî bir borçtan kurtarmak için verdiği bedele de «fidye» denir. Kur'an-ı Kerim'de Bakara suresinin 85. ayetinde «savaş tutsaklarının karşılıklı olarak salıverilmesi» anlamında; 229. ayetinde «bir haktan feragat edilerek borçlunun kurtarılması» anlamında; Âl-i imrân suresinin 91. ayetinde «sorumluluktan kurtulmak için verilen karşılık, bedel» anlamında; Mâide suresinin 36. ayetinde aynı anlamda; Yunus suresinin 54. ayetinde aynı anlamda; Ra'd suresinin 18. ayetinde aynı anlamda; Zumer suresinin 47. ayetinde ve Maâric suresinin 11. ayetinde yine aynı anlamda; Muhammed suresinin 4. ayetinde savaş tutsaklarının salıverilmesi karşılığında alınan para anlamında aynı kökten gelen ibareler kullanılmıştır. Saffat suresinin 107. ayetinde de, İsmail'in yerine verilen büyük kurbandan bahsedilirken, yine aynı kökten gelen bir ibarenin kullanıldığını görüyoruz. Çünkü bu «büyük kurban», İsmail'i kurban edilmekten kurtarmış o'nun *fidye*'si olmuştu. Kur'an-ı Kerim'de doğrudan doğruya *fidye* teriminin kullanıldığı ayetler ise şunlardır: **a.** Bakara suresinin 184. ayeti (Oruç tutamayan kimsenin, tutamadığı günlere karşılık, her gün için bir yoksulu doyurması anlamında); **b.** aynı surenin 196. ayeti (Hac sırasında başını tıraş ettirmek zorunda kalan kimsenin, tıraş olmama mükellefiyetini yerine getirmemesi dolayısıyle, buna karşılık tuttuğu oruç, verdiği sadaka, yahut kestiği kurban anlamında); **c.** Hadîd suresinin 15. ayeti (sorumluluktan ve uhrevî azaptan kurtulmak için verilen şey anlamında).

Bütün bu ayetler de gözönünde tutularak, *fidye* teriminin, islâm fıkhında başlıca iki anlamda kullanıldığı söylenebilir: **1.** Fıkh'ın ibadetler bölümünde, bir dinî vecibeyi yerine getiremeyecek durumda olan kimseden beklenen karşılık; **2.** Fıkh'ın, bugünkü deyimle Devletler umumî hukukunu ilgilendiren bölümünde (Siyer) ise, savaş tutsaklarının salınması için verilen veya alınan karşılık (kurtarmalık akçesi, fidyei necât).

1. İbadetler bölümünde, çok yaşlı olup da oruç tutmaya gücü yetmeyen bir kimsenin, oruç tutamadığı her gün için bir yoksulu doyurmasına veya bir yoksulu doyuracak parayı vermesine *fidye* denir. Genel olarak, vecibeyi yerine getiremeyecek kimsenin vermesi gereken karşılık *fidye*'dir; yerine getirebilecek durumda olup da getirmez ve borcuna kasten aykırı davranırsa, meselâ orucu özürsüz bozar veya tutmazsa, *fidye* değil *keffâre* gerekir.

İslâm devletler hukukunda, devlet reisinin, savaş suçlusu olan veya hayatta kalmasının zararları görülecek olan bazı savaş tutsaklarına karşı idam cezası verme yetkisi olduğu gibi, esirleri mübadele etme veya *fidye* alarak, hattâ fidyesiz salıverme yetkileri vardır. Bu savaş tutsaklarının müslümanların elinde tutulması imkânı da kabul edilmekte idi ve islâm hukukunda köleliğin yegâne kaynağı da budur. Bedir savaşında, savaş suçlusu olarak öldürülen bir, iki tutsak dışında, diğerleri *fidye* karşılığında serbest bırakılmıştır. (Enfâl suresi'nin 67-69. ayetleri.) Bu fidye, *mal* şeklinde veya *para* şeklinde olabilir. Meselâ fidye olarak savaş malzemesi alınabilir. Hattâ Bedir savaşı tutsaklarının bir kısmı da, *fidye* olarak müslüman çocuklarına okuyup yazma öğretmeyi üzerlerine almışlardı. Fidyesiz salıverme imkânı da vardır. (Muhammed suresi, 4. ayet.) Bu konuda her devre ve bütün hal ve şartlara uygun bir şey söylenemeyeceği için, Veliyy-ül-emre, islâm devlet reisine seçimlik yetkiler tanınmıştır. *Fidye* alarak düşman esirlerini salıvermek, savaşın uzamasına ve düşmanın güçlenmesine sebep olacaksa, bu yol seçilmez. Tutsakların karşılıksız salınması, onların gönlünün kazanılmasına ve İslâm'ın güçlenmesine sebep olacaksa bu yol üstün tutulur. İslâm tarihinde örnekleri vardır.

Düşmana tutsak olanları kurtarmak için de «Veliyy-ül-emr» en uygun yolu seçmelidir. Devlet gelirlerinin sarf yerlerinden birisi de esirlerin kurtarılmasıdır (Tevbe suresi, 60). Bunun kapsamına, hem islâm ülkesi sınırları içinde bulunan kölelerin kurtarılması, hem de düşman elinde bulunanların kurtarılması girer.

Bugünkü hukukta 6762 sayılı olup 1.I.1957 tarihinde yürürlüğe giren Türk Ticaret kanununun 1194. maddesine göre: «Geminin düşman veya deniz haydutları tarafından durdurulup da fidye verilerek geminin ve yükün kurtarılması halinde rehinelerin geçim ve kurtarılma masraflarıyle birlikte verilen fidye müşterek avarya olarak kabul edilir. (Bk. AVARYA.) [→ Bibliyo.] (M)

FİEBERBRUNN, Avusturya'da (Tirol) kış sporları merkezi, kalkerli Kitzbühel Ön Alp'lerinde; 2 800 nüf. Yüksl. 790 m. (L)

FİEBİG (Kurt), alman bestecisi (Berlin 1908). Schreker'in öğrencisi, Quedlinburg katedralinde orgculuk, Halle müzik okulunda yöneticilik yaptı (1939-1951). 1951'den beri Hamburg'da kantor ve orgcudur. Bestelediği vokal eserler içinde, kantat'lar, koro parçaları, motet'ler, bir oratoryo, bir çile ve bir missa vardır. (L)

FİEBROS (Dionisio), ispanyol ressamı (Ballotas, Asturias 1827 - Madrid 1894). Federico Madrazo'nun öğrencisiydi. Bölgesel gelenek ve göreneklerle ilgili tablolar yaptı. *La Fuente* (Çeşme), *Romeria en las Cercanias de Santiago* (Santiago Varoşlarında Gezintiler), *Baile de Charros* (Charro Köylülerinin Dansı). Tarihî konuları işleyen tabloları da vardır: *Alfonso V; Episodio del Reinado de Enrique III el Doliente* (Mahzun Enrique III'ün Hükümdarlığına Ait Bir Olay). Ayrıca çeşitli portreler de bıraktı. (L)

FİEDLER (Konrad), alman kuramcısı ve sanat tarihçisi (Öderan, Chemnitz, bugün Karl-Marx-Stadt 1841-Münih 1895). Saf görüntü kuramının en yetkili temsilcisi sayılır. Bu kuramın deneme türündeki ilk ve tam formülünü verdi. *Schriften über die Kunst* (Sanat Üzerine Yazılar) [1896] adlı bir eser yazdı. (L)

FİEF i. (lat. *feodum*, *feudum*'dan fr. *fief*). Bir vasalın bir derebeyden elde ettiği toprak veya başka bir mülk. Bk. DEREBEYLİK. (L)

FİDENZA katedral

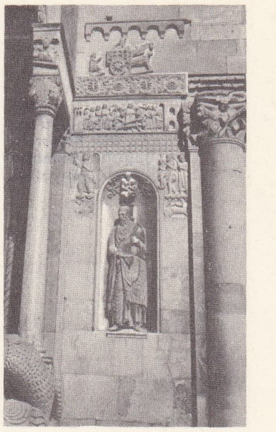

FİDENZA katedrali Ezéchiel

FİELD (Cyrus West), amerikalı sanayici (Stockbridge, Massachusetts 1819 - New York 1892). Kağıt imalâtçısı iken, Amerika'yı Avrupa'ya bağlayan ilk denizaltı kablosunun döşeyerek (1858-1866) ün kazandı. Denizaltı telgrafçılığıyle ilgilendi ve 1871'de San Francisco ile Hawaii adaları arasında kablo döşenmesini düzenledi. New York'daki Elevated Railway ile de ilgilendi. (L)

FİELD (John), irlandalı besteci ve piyanocu (Dublin 1782 - Moskova 1837). Clementi'nin öğrencisiydi. 1804'te Petersburg'a yerleşti, 1832'ye kadar orada kaldı. Daha sonra Fransa, İngiltere ve İtalya'da turnelere çıktı. Kendine özgü bir piyano üslûbu yarattı. 12 «Noktürn» yayımladı. Chopin'i etkilediği açık bir gerçektir. 7 Piyano konçertosu, 4 sonat ve oda müziği parçaları besteledi. (L)

FİELD (John), ingiliz dans sanatçısı (Doncasten 1921). 1941'de Sadler's Wells bale'sine bağlandı, klasik balelerdeki yorumlarıyle ilgi çekti (*Kuğu gölü, Giselle*). F. Ashton'un eserlerinde oynadı (*Daphnis ile Chloe, Tiresias*, 1951; *Kraliçeye Saygı* 1953). Violetta Elvin'in, Svetlana Beriosova'nın partönerliğini yaptı, Beryl Grey ile *Siyah Kuğu* filmini çevirdi. Peggy Van Praagh'ın işten çekilmesi üzerine Sadler's Wells bale tiyatrosuna yönetmen olarak atandı (1956). Topluluk 1957'de Krallık balesi ile birleşti. (L)

FİELD (Nathan), ingiliz oyun yazarı ve oyuncusu (Londra 1587-1633). Hayal zenginliğiyle dolu iki komedi yazdı: *A Woman is a Weathercock* (Kadın Fırıldak Gibidir) [1609]; *Amends for Ladies* (Hanımlar İçin Tarziye) [1611]. Ph. Massinger ile birlikte bir trajedi yazdı: *The Fatal Dowry* (Uğursuz Çeyiz) [1632]. (L)

FİELDİNG (Copley), ingiliz suluboya ressamı (Londra 1787 - Vorthing 1855). Özellikle deniz manzaraları ve South Downs'un günlük hayatından sahneler yaptı. 1824 Paris Resim sergisinde eserleri çok beğenildi. 1830 Yıllarında, ingiliz manzara ressamlarını geniş ölçüde etkilediği kabul edilen Fielding'in eserleri Avignon, Hamburg ve özellikle Londra (Victoria and Albert museum)

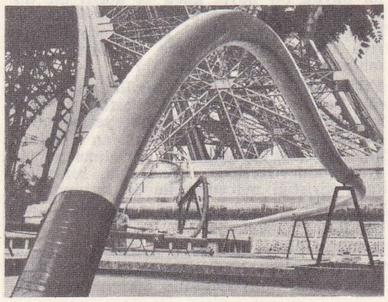

Eiffel kulesindeki televizyon merkezinin antenini yüksek güçlü dağıtıcıyle birleştiren fider

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; Chevallier (LAROUSSE)

fief «Normandiya'nın Dük Richard'a Bağlılık Sunması» XV. yy. minyatürü müzelerindedir. (L)

FİELDİNG (Henry), ingiliz yazarı (Sharpham Park, Glastonbury, Somersetshire 1707 - Lisbon 1754). Soylu bir ailedendi. Öğrenimini Eton'da yaptı, sonra Leyden'de hukuk okudu. Fakat parasız kaldığından az zaman sonra Londra'ya döndü. Geçimini sağlamak için tiyatroya yöneldi, çeşitli oyunlar yazdı (1728-1737). Bu süre içinde devrin edebiyat gelenek ve göreneklerini alaya alan yirmi üç komedi fars ve parodi'si yayımladı. Bunların en önemlisi şunlardır: *Love in Several Masques* (Çeşitli Maskeler Altında Aşk) [1728]; *The Temple Beau* (Tapınaktaki Züppe) [1730]; *The Autor's Farce* (Yazarın Oyunu) [1730]; *Tom Thumb* (Parmak Tom) [1730]; *The Tragedy of Tragedies* (Facialar Faciası) [1731]; *Don Quixote in England* (Don Kişot İngiltere'de) [1734]. Fielding bu oyunlarında çağının dram yazarlarını üstün mizah gücüyle yerdi. Fakat bakan Walpole'u hicveden, *Historical Register for the Year* 1736 (1736 yılı Vakayinamesi) oyunu yüzünden İngiliz hükûmeti 1737'de tiyatroda bir ön sansür kurdu ve yetkili tiyatroların sayısını ikiye indirdi. Bunun üzerine Feilding tiyatrodan uzaklaştı. Üç yıl önce, 1734'te, Charlotte Cradock adında zengin bir kadınla evlenmiş, fakat çok geçmeden karısının servetini tüketmişti. Geçinebilmek için baroya kaydoldu, avukatlık ve gazetecilik yaptı. Fakat, bir süre sonra, tekrar yazarlığa döndü. 1740'ta Richardson, *Pamela*'yı yayımlayınca, Fielding romandaki aşırı duygululuğu alaya alan bir eser yazdı: *The History of the Adventures of Joseph Andrews* (Joseph Andrews'in Maceraları) [1742]. Bu kitapta, alay çerçevesini aşmış, insan karakterlerini çok canlı bir şekilde belirtmeyi bilmişti. Eser büyük bir ilgiyle karşılandı. Üç ciltlik *Miscellanies*'i (Çeşitli Konular Üzerine) [1743] yayımladıktan sonra, hükûmeti destekleyen iki gazete kurdu: Bu sayede Middlesex ve Westminster kontlukları yargıçlığına tayin edildi. 1749'da *Tom Jones or The History of a Foundling* (Tom Jones veya Bulunmuş Bir Çocuğun Hikâyesi) ile romana döndü. En önemli eseri sayılan bu romanda serseriler dünyasını gerçekçi bir şekilde anlattı. 1751'de de *Amelia*'yı yayımladı. Fakat sağlık durumu iyice bozulmuştu. Daha yumuşak bir iklimde yaşamanın kendisine iyi geleceğini düşünerek Portekiz'e gitmeğe karar verdi, fakat bu memlekete geldikten birkaç hafta sonra öldü.

Fielding'in modern romanın yaratılmasında büyük ölçüde katkısı oldu. Gerçekçi bir yazar olarak çağının ingiliz toplumunu büyük bir hayal gücü ve alaylı bir dille anlattı. Akıcı üslûbu, derine inen psikolojik tahlilleri, güçlü gözlemleriyle başarıya ulaştı. Byron'a göre Fielding «İnsan tabiatının Homeros» udur. (L)

FİELDİNG (sir John), ingiliz hukukçusu (öl. Londra 1780). 1754'te Westminster'deki yargıçlık görevinde kardeşinin yerine geçti. On dokuz yaşından beri kör olan Fielding, hayırseverlik kurumlarının çoğalmasına önayak oldu. Özellikle, Londra'da, hırsızlara karşı giriştiği mücadele ile ün kazandı. (L)

FİELDİT i. (fr. *fieldite*). Miner. Panabaz çeşidi. (L)

FİELDS (John Charles), kanadalı matematikçi (Hamilton 1863 - Toronto 1932). 1932'de Toronto üniversitesine öğretim görevlisi oldu, ölümüne kadar orada ders verdi. Kanada Royal Society'e (1909) ve Londra Royal Society'e (1913) üye oldu. 1919'dan 1925'e kadar Kanada Krallık enstitüsünde başkanlık yaptı. Karmaşık değişkenli fonksiyonlar üzerine incelemeler yazdı: *Theory of the Algebraic Functions of a Complex Variable* (Karmaşık Bir Değişkenin Cebirsel Fonksiyonlarının Teorisi) [1906]. Fields'in adı bir madalyaya verildi. (L)

FİELDS (William Claude DUCKİNFİELD W.C. — denir). Kuzey Amerikalı oyuncu (Philadelphia 1879-Pennsylvania 1946). Ziegfeld Follies tiyatrosunda çalıştı. 1915'ten sonra Mack Sennett ile birlikte sinema oyunculuğu yaptı. Sesli sinema ile birlikte komedi artisti olarak tanındı. Zamanla filimlerinin senaryolarını kendi yazmağa başladı. Başlıca filimleri: *Million Dollar Legs* (Milyon Dolarlık Bacaklar) [1932]; *If I had a Million* (Milyonum Olsaydı) [1932]; *Alice in Wonderland* (Alis Harikalar Diyarında) [1933]; *International House* (Milletlerarası Ev) [1933]; *Six of a Kind* (Aynı Soydan Altı Kişi) [1934]; *David Copperfield* (1935); *Missisippi* (1935); *Poppy* (1936). [L]

Fields madalyası, matematik alanında çok büyük önem taşıyan çalışmaları değerlendirmek için verilen madalya. Matematik dalında ödül vermeyen Nobel armağanı kadar ünlüdür. Dört yılda bir toplanan Milletlerarası Matematik birliği kongresinde kırk yaşını geçmemiş iki araştırmacıya verilir. Jüri, bu birliğin tayin ettiği, sekiz üyeden meydana gelir. Kurul, kararlarını, gelecek kongreye kadar gizli tutar. Kanadalı matematikçi Fields'e izafeten düzenlenmiş olan bu madalya, ilk defa 1936'da Oslo'da verildi. (L)

FİEMME vâdisi, Avisio vâdisinin orta kısmı, Dolomilerde (İtalya). Fiemme vâdisi, tarım ve hayvancılık kaynakları zengin bir bölgedir. Orman ve otlaklar komünlerin ortak mülküdür. (L)

FİENNES (Nathaniel), ingiliz siyaset adamı (Broughton 1608'e doğr. - Newton Tony, Viltshire 1669). Saye and Sele vikontunun ikinci oğluydu. Ateşli bir Calvin'ci olarak parlamentoda yaptığı mücadeleyle ün kazandı. (L)

FİENNES (William), Saye and Sele vikontu. Bk. SAYE AND SELE.

FİER, Fransa'da ırmak; Rhône'un kolu; 66 km. Fier, Aravis kütlesinden doğar ve dar boğazlarla Rhône'a dökülür. Başlıca kolları: solda Annecy gölü suyunu boşaltan Thion ve Bauges kütlesinden çıkan Chéran. Fier ırmağı üzerinde Brassily Chavaroche, Vallières ve Motzval de Fier santralları vardır. (L)

Fierabras merhemi, Don Kişot'un sürekli olarak sözünü ettiği merhem. Bütün yaraları iyi ettiği söylenir. Adını XVI.yy.'da yaşamış bir hekim taslağından alır. Bu hekim, 1550'de *Ruhun Bilinmeyen Bütün Sırlarını Çözen, Sağlığı Korumanın ve Hastalanmamanın Kısa ve Kolay Yollarını Veren Yöntem* adlı bir kitap yayımlamıştı. Bu küçük kitap, devrinde büyük ilgi gördü, o kadar ki yarım yüzyıl sonra Cervantes bile kitabında ona yer verdi. (L)

Fiera Letteraria (LA), 1925 yılında Milano'da Umberto Fracchia tarafından kurulan haftalık edebiyat, sanat ve bilim dergisi. Bu dergi Fransızların *Nouvelles Littéraires*'ini örnek aldı ve daha sonraları, G.B. Angioletti ve C. Malaparte tarafından yönetildi. 1926'da, başlığı *İtalia Letteraria* olarak değiştirildi ve kapandığı 1936 yılına kadar bu adla yayımlandı. Faşizmin güç şartları altında itibarını bütünüyle yitirmesine rağmen kültür hizmeti yapmak, italyan geleneklerini savunmak bakımından önemli rol oynadı ve Avrupa edebiyatına açılan bir pencere oldu. 1946'da Angioletti'nin yönetiminde yeniden yayımlanmağa başladı; sırayle P.P. Trompeo, V. Cardarelli, 1959'dan sonra D. Fabbri ve 1967'den bu yana M. Cancogni tarafından yönetildi. (L)

FİERAMOSCA (Ettore), italyan askeri (Capua, Valladolid? - öl. 1515). İspanyol asilli soylu bir ailedendir. Katolik Fernando'nun ordusunda Charles VIII komutasındaki fransız ordularına karşı savaştı (1492). Sonra Fransızları Apulia'da yenen Gonzalo de Cordova'nın ordularına katıldı (1500). Barletta'yı muhasara eden Fransızlara dağıtmak için savaşan italyan şövalyelerine komutanlık etti (1503). Napoli'de hapse atıldı (1505). Serbest bırakılınca İspanya'ya döndü. Massimo d'Azeglio *Ettore Fieramosca* adlı romanında bir maceracı askerin hayatını övgülü bir dille anlatır. (L)

FİERAVANTİ (Aristotile) veya **Aristotile da Bologna,** italyan mimar ve mühendisi (Bologna 1415 - Moskova 1486). Bologna'da «campanazzo»'yu inşa etti (1459). Sforza'ların hizmetine girdi. Ticino'da su işleri çalışmaları yaptı, sonra Macaristan'a çağırıldı, Tuna üzerinde bir köprü inşa etti. 1474'te Moskova'da Kremlin'in yapımına katıldı. Kremlin duvarları içinde kalan Dormition katedrali onun eseridir (1476-1479). [L]

FİERENS (Paul), belçikalı sanat yazarı (Paris 1895 - Brüksel 1957). Fierens - Gevaert'in oğlu. 1921'den 1934'e kadar Paris'in çeşitli gazete ve dergilerinde, özellikle *Journal des Débats*'da sanat eleştirmeleri yaptı. Babasının ölümünden sonra (1926) Liège üniversitesinde estetik ve modern sanat tarihi profesörü oldu. Belçika Krallık müzeleri müdürlüğüne (1945) ve başmüdürlüğüne (1947) tayin edildi. Milletlerarası Sanat Eleştirmecileri derneği başkanı oldu. Başlıca eserleri: *Le Nain* (1933); *La Peinture Flamande* (Flaman Resmi) [1938-1942]; *L'Art en Belgique* (Belçika'da Sanat) [1939]; *La Grand-Place de Bruxelles* (Brüksel Büyük Meydanı) [1941]; *Chaires et Confessionnaux Baroques* (Barok Kilise Kürsüleri ve Günah Çıkarma Yerleri) [1943]; *James Ensor* (1943); *Les Grandes Etapes de l'Esthétique* (Estetiğin Büyük Aşamaları) [1945]; *L'Art Flamand* (Flaman Sanatı) [1945]. (L)

FİERENS-GEVAERT (Hippolyte), belçikalı sanat yazarı (Brüksel 1870 - Liège 1926). *Essai sur l'Art Contemporain* (Çağdaş Sanat Üzerine Deneme) [1890] adlı eserinden sonra, *La Tristesse Contemporaine* (Çağdaş Hüzün) [1899], *Essai sur Bruges* (Bruges Üzerine Deneme) [1901] ve *L'Hotel de Ville de Paris* (Paris Belediye Sarayı) [1902] adlı incelemeleri yayımladı. *La Tocsin* (Alarm Çanı) [1903] romanını çıkardıktan sonra sanat eleştirmesine döndü: *Nouveaux Essais Contemporains sur L'Art* (Çağdaş Sanat Üzerine Yeni Denemeler) [1905]; *La Renaissance Septentrionale dans les Flandres* (Flandres'da Kuzey Rönesansı) [1906]; *La Peinture en Belgique* (Belçika'da Resim) [1908 - 1911]; *l'Art Belge Ancien et Moderne* (Eski ve Modern Belçika Sanatı) [1923]; *Le Peinture à Bruges* (Bruges'de Resim) [1923]. Bir bölümü ölümünden sonra yayımlanan *L'Histoire de la Peinture Flamande des Origines à la Fin du XV. Siècle* (Başlangıçtan XV. yy.a kadar Flaman Resminin Tarihi) başlıca eseridir. Belçika Krallık müzeleri yöneticiliğini yaptı. Liège üniversitesinde sanat tarihi profesörü idi. (L)

FİERLİNGER (Zdenek), çekoslovak siyaset adamı (Olomoue, Moravia 1891). 1937-1939 Yıllarında Moskova büyükelçiliğinde bulundu. Çekoslovakya'nın kurtuluşundan sonra başbakanlığa getirildi. Sosyal Demokrat partinin başkanı olarak komünistlerle işbirliği yaptı. 1948 Hükûmet darbesine katıldı. Zapotocky kabinesinde başbakan yardımcısı (1948), din işleriyle görevli bakan (1950) oldu. 1953 ile 1964 arasında Millet meclisi başkanıydı. 1966'da Çekoslovak Komünist Partisi Merkez Komitesi Siyasî bürosundan istifa etti. (L)

FİERTON i. (saksonca *feorthung*, dörtte bir'den fr. k.) Libre'nin 1/8 veya mark'ın 1/4 değerinde ağırlık birimi (1 fierton 61,19 gr'dır.) [L]

FİESCHİ, XIII. yy. süresince Spinola ve Doria'larla mücadele ettiler. Fieschi'lerden iki papa (İnnocentius IV ve Adrianus V), otuz kardinal, pek çok yüksek rütbeli rahip, generaller, amiraller ve önemli siyasetçiler yetişti. Başlıcaları: — LUCA (öl. Avignon 1335), 1300'de kardinal oldu. Usta bir siyasetçiydi. Bonifacius VIII'i, Anagni'de, Guillaume de Nogaret ve Sciarra Colonna'nın ellerinden kurtardı. Papa Johannes XVII'nin İngiltere elçisi oldu. — CATERİNA (1447-1510) Giuliano Adorno'nun dul karısı. — GİAN LUİGİ, Lavagna kontu. Cenovalı soylu kişi (Cenova 1522 - ay.y. 1547). Başından geçen maceralar kendisini çok seven kardinal de Retz tarafından yazıldı. Ailesinin kaybetmiş olduğu siyasî iktidarı elde etmek ve Andrea Doria'yı iktidardan düşürmek istedi. Bazen François I'in, bazen papanın oğlu Pia-

Foto. LAROUSSE

cenza dükü Pier Luigi Farnese'nin yardımıyle, Cenova'da kadırgalarına kürekçi olmak bahanesiyle büyük sayıda asker topladı. 1547'de isyan patlak verdi. İsyancılar şehrin ve limanın kilit noktalarını ele geçirdiler, fakat isyanın lideri Pier Luigi kadırgasına giderken denize düşerek boğuldu. Liderlerini kaybeden isyancılar dağıldılar. Doria, Fieschi sarayını yıktırdı, isyancıları idam ettirdi. Pier Luigi'nin küçük kardeşi Scipione Fransa'ya sığındı. Fieschi ailesinin bu dalı 1708'de söndü. Fieschi'lerin İtalya'da kalan öteki dalı, XIX. yy.a kadar devam etmiş olan Savignone kontlarına aittir. (L)

FİESCHİ (Giuseppe), korsikalı suikastçı (Murato 1790 - Paris 1836). Avusturyalılarla anlaşarak Napoli kralı Murat'ya iki defa ihanet etti. Korsika'da hırsızlık ve dolandırıcılıktan mahkûm oldu, kaçıp Paris'e gitti, gizli polis ajanı oldu. 28 Temmuz 1835'te, kral Louis-Philippe maiyetiyle birlikte temmuz ihtilâlinin yıldönümünü kutlamak üzere Bastille'e geldiği sırada bir bomba attı, başta meraşal Mortier olmak üzere birçok kişinin yaralanmasına sebeb oldu. Prensler, suikasttan yaralanmadan kurtuldular. Yüksek mahkeme kendisin ve suç ortaklarını ölüme mahkûm etti.

FİESOLE, İtalya'da komün, Toscana'da (Floransa ili), Floransa'nın yanında yükselir; 13 100 nüf. Güzel villalar, Fiesole eski bir etrüsk medeniyeti merkezidir: Etrüsklerden (sur) ve Romalılardan kalma (tiyatro, tapınak, hamam) yıkıntılar. XII. ve XIV. yy. da büyültülen katedral (1028), Fra Angelico'nun yaşadığı ve birçok hücrenin duvarlarını süslediği (İncil'in yazılışından sahneler; dominiken tarikatı azizleri) San Domenico manastırı. Bruneleschi tarafından inşa edilen, ama XII. yy. dan kalma bölümleri muhafaza eden *Badia di Fiosole* manastırı Lorenzo de Medici akademisinin merkezi oldu ve Pico della Mirandola burada oturdu. Bandini müzesi (Mino da Fiesole'nin eserleri). Bk. FLORANSA. (L)

FİESOLE (Fra Beato, Fra Angelico veya Fra Giovanni DA). Bk. ANGELİCO (Fra).

FİESSİNGER (Noel), fransız hekimi (Thaon, Vosges 1881 - Paris 1946). Paris hastahanelerinde görev aldı (1904). Sonra deneysel patoloji (1931) ve klinik profesörü oldu (1939). Fransız Tıp akademisine üye seçildi (1940). Mukayeseli Patoloji cemiyeti ve Anatomi cemiyeti başkanlığı ile Biyoloji cemiyeti ikinci başkanlığında bulundu. 1938'de Ankara'ya çağrılarak Atatürk'ün tedavisine memur edildi, İstanbul'da bir konferans verdi.

Fiessinger, tıp gazetecisi olarak da ün yaptı. Çoğu karaciğer ve kan ile ilgili olan yazılar yazdı. Mukayeseli anatomide karaciğer hücresinin özelliklerini inceledi. Ayrıca lökositleri fermentlerine, enzimlerine, hastalık teşhisine, sosyal tababete ait eserleri vardır. *Raisonnement en Médecine* (Tıpta Akıl Yürütme) ve *Biologie de la Plaie de Guerre* (Harp Yarasının Biyolojisi) [P. Delbet ile birlikte] adlı iki kitabı önemlidir. (M)

FİEUZAL (Marie Louis), fransız hekimi (Cahors 1836 - Paris 1888). Quinze - Vingut hastahanesi başhekimi idi. *Hygiène de la Vue dans les Ecoles* (Okullarda Göz Sağlığı Bilimi) [1886] gibi eserler yayımladı.

Sarı kahverengine çalan özel renkte bir gözlük camının (Fieuzal camı) formülü ona aittir. (L)

FİFA, FÉDÉRATİON İNTERNATİONALE DE FOOT-BALL ASSOCİATİON'ın (Milletlerarası Futbol Birliği federasyonu) kısaltılmış şekli. (L)

FİFE NESS, İskoçya'da burun, Forth halicinin girişinde (kuzey kıyı). [L]

FİFESHİRE, Büyük Britanya'da idare bölümü, İskoçya'nın iç kısmında, Forth ve Tay haliçleri arasında; 320 500 nüf. İdare merkezi, *Cupar*. (L)

FİFRE i. (isviçre almancası *Pfifer,* fifre çalan'dan). Altı delikli, yanlamasına çalınan küçük bir flüt.

— ANSİKL. *Fifre* bir isviçre çalgısıdır. Fransa'da ilk defa 1534'te François I devrinde kullanıldı. Louis XIV devrinde ortadan kalktı. Sonra Napolyon 1, Restorasyon ve Napoléon III devirlerinde yeniden ortaya çıktı. Altı delikli olan fifre anahtarsızdır. Ses genişliği iki oktav, genellikle de *re* perdesindedir. (L)

Fifre, Edouard Manet'nin imparatorluk muhafız alayından bir çocuğu gösteren (1886, Louvre müzesi, Jeu de Paume salonu) yağlıboya (1,106 m×0,97 m). Emile Zola, 1866 sergisine kabul edilmeyen bu tablodan esinlenerek *Evenement* adlı gazetesinde birçok yazı yazdı. Bu yazılarında tablonun gerçeğe uygunluğunu, sadeliğini ortaya koyuyor ve son söz olarak «Manet'nin yeri Louvre müzesidir» diyordu. (L)

FİFTY-FİFTY [fifti-fifti] i. (ing. k.). Aynı anda hem motor, hem yelken itişiyle çalışan açıkdeniz yatı.

— ANSİKL. Genellikle yelkenli yatlarda çekiş gücü yelken takımıyle sağlanır ve gerektiği zaman kullanmak üzere yardımcı motorlar eklenir. Motorlu yatlarda ise, normal çalışma motorla olur ve gereğinde kullanmak üzere yelken takımıyle donatılır. *Fifty-fifty* bu iki tip deniz motorunun arasında yer alan oldukça kullanışlı bir açık deniz teknesidir. Gerek tekne, gerek borda biçimi, tekne içinde rahat bir kamara düzeni kurmağa elverişlidir. (L)

FİGAN i. (fars. *figān*). *Esk.* İnleme, ıstırap ile bağırma, feryat etme: *Bensiz çeküp âhlar figanlar / Sahralara düştüğün zamanlar* (Fuzuli). *Havada bulut yok bu ne dumandır / Mahlede ölen yok bu ne figandır* (Halk türküsü). ‖ *Figan etmek,* inlemek: *Bülbül figan eder güllere karşı* (Pir Sultan Abdal). ‖ *Figan-perver,* figan ettiren, inleten: *Şikâyet senden, ey mürg-i havadâr ü figanperver* (Tevfik Fikret). ‖ *Figan-ı tîz,* yüksek feryat. ‖ *Figan-ı tîz-i heves,* arzunun yüksek feryadı. (M)

FİGANÎ. Bk. BABA FİGANÎ.

FİGANÎ RAMAZAN ÇELEBİ, türk şairi (Trabzon, ? - İstanbul 1532). Hekimlik öğrenimi için Isfahan'a gitti; Kazvinli Mehmed'den (veya Mahmud) ders aldı. İstanbul'a geldikten sonra yalnız edebiyatla uğraştı, devrin şairlerinden Natî ve Mûhî ile serseri bir hayat sürdü. Bir yandan da çeşitli gazeller kasideler yazarak kendine bir koruyucu bulmağa çalıştı. Fakat sadece küçük bir kâtiplik bulabildi. Sadrazam İbrahim Paşa, Budin'den gelen bir heykeli Atmeydanındaki sarayının karşısına diktirince Figanî: «Dü İbrahim âmed bedâr-ı cihan / Yeki büt şiken şüd, yeki büt nişan» (Dünya Kilisesine iki İbrahim geldi. Biri putları kırdı, öteki de put dikti) şeklinde bir beyit söyledi; sadrazamın öfkesini üzerine çekti; hemen yakalatılarak öldürüldü.

Bazı kaynaklara göre Figanî ölümünden önce, halk arasında kendisine ait olduğu söylenerek yayılan bu beytin yapacağı tepkiden korkarak tevil yolları aramış ve onun inanlı bir şair tarafından eski bir acem hükümdarı için söylendiğini ileri sürmüştür.

Figanî'nin temiz bir üslûbu, kuvvetli bir nazım tekniği vardır. Hassasiyeti ve zarif hayalleri ile devrin diğer şairleri arasında kısa zamanda sivrilmiştir. Özellikle İbrahim Paşa için yazdığı kasidenin Fuzuli'ye isnat edilerek Fuzuli divanlarının bazı yazmalarına alınmış olması, onun kabiliyeti hakkında da fikir vermek bakımından çok önemlidir. — XVI. yy.da Figanî adlı bir şair daha vardır. Bazı kaynaklarda **Karamanlı Figanî** adı ile anılır ve bir iftira sonucunda asıldığı, değersiz bir şair olduğu söylenir. Bu şairin Figanî Ramazan Çelebi ile aynı şahıs olup olmadığı kesin olarak belli değildir. (→ Bibliyo.) [M]

FİGÂR i. (fars. *figār*). *Esk.* Yara. (M)

—FİGÂR veya **—FİKÂR** sıf. (fars. *figār*). *Esk.* «Yaralı, incinmiş» anlamlarıyle birleşik sıfatlar yapar: *Dil-figâr,* gönlü yaralı. (M)

FİGARİ (Pedro), uruguaylı ressam, yazar ve siyaset adamı (Montevideo 1861-ay.y. 1938). Milletvekilliği, avukatlık, sanayi okulunda müdürlük yaptı. Elli yaşında kendini resme vermek için bütün işlerini bıraktı. 1921'den 1925'e kadar Buenos Aires'de, sonra 1926'dan 1935'e kadar Paris'te sanatını geliştirmeğe çalıştı. Paris'te sanatına yakınlık duyduğu Pierre Bonnard ile arkadaşlık kurdu. Amerika zencilerinin ve Güney Amerika goşolarının yaşantılarını konu olarak işledi. Figari'nin eserleri Paris Modern Sanatlar müzesindedir (*Melez Dansı*). [L]

Figaro, Beaumarchais'nin *Sevilla Berberi* (1775), *Figaro'nun Düğünü* (1784), *Suçlu Ana* (1792) üçlemesindeki başlıca kişinin adı. *Sevilla Berberi*'nde Figaro, komedilerdeki uşakların belirgin çizgilerini taşır. Kont Almaviva'ya, genç Rosine'i, velisi korkunç Bartholo'nun elinden kaçırması için yardım eder. *Figaro'nun Düğünü*'nde gene atılgan bir kişidir. Almaviva'nın tertiplerine karşı mutluluğunu korumak için çarpışmak zorundadır. Figaro, soylu kişilerin dokunulmazlığına karşı başkaldırır ve halk ihtilâli fikrini ortaya atar. *Suçlu Ana*'da ise Figaro daha çok uzun konuşmalar yapan, duygulu bir insandır. (L)

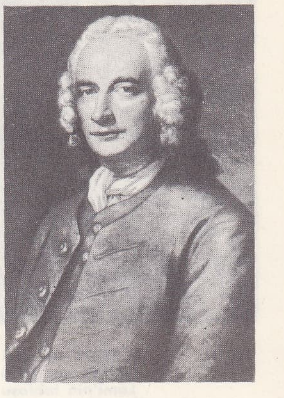

Henry FİELDİNG

Figaro (LE), H. de Villemenssant tarafından 1854'te kurulan haftalık yergi dergisi. Adını, Restorasyon ve Temmuz monaşisi günlerinde çıkan bir gazeteden aldı. Çıktığı günlerde büyük güçlüklerle karşılaştı. 1866'da günlük olarak çıkmağa başladı. 1870-1871 Savaşından sonra kralcı olan dergi daha sonra ılımlı cumhuriyetçi oldu. 1879'da ölen Villemessant'ın yerine F. Magnard , XX. yy. başında da G. Calmette geçti. Calmette'in 1914'te öldürülmesinden sonra gazeteyi François Coty satın aldı. A. Capus ile R. de Flers'e gazetede önemli bir yer verdi. Bunların yerini sonradan A. Chaumerx, L. Romier ve P. Brisson aldı. Liyon'a taşındıktan bir süre sonra *Le Figaro,* 10 kasım 1942'de yayımına son verdi. Ağustos 1944'te P. Brisson'un yönetiminde yeniden çıkmağa başladı ve en çok basan fransız gazetelerinden biri oldu. *Le Figaro* ayrıca

W. C. FİELDS «İt's a Gift» adlı filminde

iki haftalık dergi de yayınlamaktadır. Bunlardan biri *Le Figaro Littéraire,* öteki de *Le Figaro - Selection*'dur. Bundan başka *Le Figaro Agricole* adlı aylık bir dergi daha çıkarmaktadır. (L)

Figaronun Düğünü veya **Çılgın Gün** (*Le Mariage de Figaro* veya *La Folle Journée*), Beaumarchais'nin 5 perdelik mensur komedisi. İlk defa Comédie Française'in yeni salonu Odeon'da 27 nisan 1784'te oynandı. Sevil Berberi'nin devamıdır. Ondaki kişiler bu oyunda da vardır. Rosine ile Almaviva evleneli üç yıl olmuştur. Figaro'nun kadrini

Aristotile FİERAVANTİ'nin Moskova'da yaptığı kilisenin ön yüzü

Foto. British Council (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana ; Dizionario Enciclopedico Italiano

FİESCHİ suikasti 28 temmuz 1835 Lami'nin tablosu Versailles müzesi, Paris

«Fifre» Monet'nin tablosu

fifty-fifty

FİESOLE katedral

FİFESHİRE Culross şehri, İskoçya

bilmeyen kont, karısından çok beğendiği kontesin oda hizmetçisi ile Figaro'nun evlenmesine engel olmağa çalışır. Genç aşık Cherubi'nin oda hizmetçisi Suzanne'a karşı duyguları kontu tedirgin eder. İki kadının yardımını sağlayan Figaro çapkın kontun her davranışına karşı çıkarak onun kıskançlık duygularını körükler. Bu arada Bartholo'nun hizmetçisi Marceline ile Figaro'nun evlenmesi kararlaştırılır. Çünkü Figaro, Marceline'den aldığı borcu ödeyemediği takdirde kendisiyle evlenmeğe söz vermiştir. Şatoda kurulan mahkemede hâkim *Brid'oison,* borcunu ödeyemeyen borçlunun alacaklıyle evlenmesine, efendisinin çıkarını düşünerek karar verir. Marceline, Figaro'nun, Bartholo'dan ilişkisinden doğan kendi çocuğu olduğunu kolundaki işaretten anlar. Bu arada kontesin verdiği çeyizle Suzanne evlenmeğe hazırdır. Kont Suzane'dan vaz geçmemekle beraber evlenmelerine izin vermek zorunda kalır. Kontu cezalandırmak için kontes Rosine, Suzanne'dan kont ile buluşmak üzere bir randevu almasını rica eder. Bu buluşmaya Suzanne'ın kılığına girerek kontes gidecektir. İşin aslını bilmeyen Figaro, buluşmayı haber alır. Nişanlısının kendisini aldattığını sanarak, ünlü monologunda acılarını dile getirir, rejime ve ayaktakımına kaba davranan soylulardan yakınır. Suzanne işin aslını Figaro'ya anlatır, bu son oyuna çok şaşıran kont onların evlenmelerine izin verir ve karısına döner. Oyunun ikinci başlığı aksiyonu meydana getiren fantaziyi daha iyi belirtir. Neşeli ve nükte dolu olan bu oyun daha sonraki güzel eserlerin, ayrıca Musset'nin komedi ve atasözlerinin, Augier ve Dumas fils'in toplumsal dramlarının öncüsü sayılır. Önceleri Louis XVI tehlikeli bulduğu bu oyunu yasaklamış, sonradan soyluluğun çöküşünü hazırlayan ve bunu haber veren bu eserin soyluların meydana getirdiği heyecanlı bir topluluk önünde oynanmasına izin vermiştir. (L)

Figaronun Düğünü, Mozart'ın 1785-1786 arasında Viyana'da bestelediği opera-komik. Eserin librettosunu Beaumarchais'nin *Figaro'nun Düğünü* adlı komedisinden (1784) yararlanarak Lorenzo da Ponte hazırladı. Sahne müziği olan bu eserde orkestra yalnız eşlik yapmakla kalmaz, karakterleri çizer, sahnedeki olaylara ve en karışık durumlara uyar. Eseri Türkçeye Necil Kâzım Akses ve Ferit Alnar uyguladı. İlk defa Ankara Devlet Opera ve balesi tarafından Ankara Halkevi sahnesinde temsil edildi (16 haziran 1944). [LM]

FİGEAC, Fransa'da Lot idare çevresinin merkezi, Châtaigneraie (Massif Central) ile Quercy sınırında, Célé kıyısında; 10 545 nüf. (L)

—FİGEN, veya **—FİKEN** sıf. (fars. *efgenden,* düşürmek, yıkmak > *-efgen*'den *-figen* veya *-fiken*). *Esk.* «Düşüren, yıkan» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Ser-figen* veya *ser-fiken* («baş düşüren»), cengâver kişi (M)

FİGENDE sıf. (fars. *efgenden*'den *figende*). *Esk.* Düşmüş. ‖ *Figende-ser* («başı düşmüş»), utanacak durumda. (M)

FİGİG, Güneydoğu Fas'ta (Veda ili) vaha, Cezayir sınırı yakınında; yaklş. 15 000 nüf. Birçok «*ksur*» (başlıcası Zenaga) kapsayan vaha'da, 200 000'den çok hurma ağacı vardır. İdare merkezi, *Figig.* Kumaş, bornuz, deri eşya yapımı. Birçok Figig'li, işçi veya tüccar olarak göç eder. (L)

FİGİNİ (Luigi), italyan mimarı (doğ. Milano 1903). Gino Pollini ile birlikte italyan rasyonalizminin kurucusu oldu. Bu çalışmasıyle ün yaptı. Eserleri arasında en önemli olanları İvrea'daki Olivetti toplu yapıları ile (1934-1947) yine aynı şehirdeki Madonna del Poveri kilisesidir (1952). [M]

FİGİNO (Ambrogio Giovanni), italyan ressamı (Milano 1548-ay.y. 1608). Giovan Paolo Lomazzo'nun öğrencisi; Michelangelo'nun etkisinde kaldı. Daha çok süslü mihrap arkalığı türünde eserler verdi. Bunların arasında en önemli olanları *Meryem, Aziz Yuhanna ve Aziz Mikael* (Milano Brera Pinakoteki) ve *Aziz Ambrosius*'tur (Milano, Ambrosiana Pinakoteki). Portreleri içinde *Mareşal Lucio Foppa* (Milano, Brera Pinakoteki) adlı eseri en değerlilerindendir. (M)

FİGİTES i. Küçük siyah böcek. (Bacakları kızıl sarı, karnının altı alacadır. Kurtçuğu evcil sineklerin pupasında asalak yaşar. Bilimsel adı *Figites scutellaris.* Zarkanatlıların, *cynipidae* familyasından.) [L]

FİGL (Leopold), avusturyalı siyaset adamı (Rust, Aşağı Avusturya 1902-Viyana 1965). Katolik halk partisi üyesi, Almanlar tarafından 1938-1943 yılları arasında bir toplama kampında tutuklandı. 1945'ten 1953'e kadar Avusturya Federal cumhuriyeti şansölyesi, sonra dışişleri bakanı oldu (1953-1959). 15 Mayıs 1955'te yurdunun kurtarılmasını sağlayan ve 1938 sınırlarını kabul eden devlet antlaşmasını imzaladı. 1959'da Avusturya Millî meclis başkanlığına seçildi ve 1962 yılına kadar bu görevinde kaldı. (L)

Figlia di İorio (LA), G. D'Annunzio'nun manzum trajedisi (1904). F. P. Michetti'nin aynı konuda bir tablosu vardır (1895). Aligi ve babası Lazaro di Roio, İorio'nun kızı fahişe Mila di Codro'ya âşık olur. İki erkek Mila yüzünden kavga ederler ve Aligi babasını öldürür. Mila, kendini Aligi'yi büyülemiş olmakla suçlar ve odun yığını üzerinde yanarak ölür. Ama Aligi Mila'nın kendini niçin feda ettiğini anlayamaz. D'Annunzio'nun en önemli tiyatro eseri olan ve İldebrando Pizzetti tarafından müziklendirilen (ilk temsili 1945, Napoli) bu trajedi, Abruzzo'da, gerçekten çok masalımsı bir çoban ve köylü ortamında geçer. (L)

FİGLİNE VALDARNO, İtalya'da komün, Toscana'da (Floransa ili), Arno kıyısında; 12 900 nüf. Tarım merkezi. Cam fabrikaları. (L)

FİGLİUCCİ (Vincenzo), lat. *Filliuccius,* italyan cizviti (Siena 1566-Roma 1622). Pascal, «*Provinciales*» adlı eserindeki Cizvit kazüistiği ile ilgili örneklerin bir kısmını Figliucci'nin *Morales Quaestiones* (Ahlâk Sorunları) [1623-1625] adlı eserinden almıştır. (L)

FİGNER (Vera Nikolayevna), rus kadın devrimcisi (Kazan yakını 1852-Moskova 1942). İsviçre'de tıp öğrenimi yaptıktan sonra halkçı edebiyatçılar grubuna katıldı, sonra «Toprak ve hürriyet» adlı tedhişçi bir derneğin kuruluşunda yer aldı. Aleksandr II'ye karşı yapılan birçok suikasta ve özellikle çarın hayatına mal olan komploya katıldı (1881). Baskıdan kurtuldu, daha sonra tutuklandı, Schlüsselburg kalesinde yirmi yıl hapis yattı (1884-1904). «*Bir Devrimci Kadının Anıları*» adlı çok ilgi çekici bir eser yayımladı. (L)

FİGUEİRA (Guilhem). Bk. GUİLHEM.

FİGUEİRA DA FOZ, Portekiz'de (Coimbra idare bölümü) şehir, Mondego'nun ağzında; 11 200 nüf. Kumla dolmakta olan balıkçı limanı. Morina balığı kurutulması. Kumsal. (L)

FİGUEİREDO (Cristovao DE), portekizli ressam (?-1542'den sonra). Reuen'li Jean'ın eniştesi, eserlerini 1515 yılına doğru vermeğe başladığı sanılmaktadır. Önce kral Manuel I'in, sonra da infant kardinalinin ressamı oldu. Francisco Henriques ile çalıştıktan sonra G. Lopes ve Garcia Fernandes ile birlikte XVI. yüzyılın ilk yarısında bütün portekiz resim sanatını etkileyen bir topluluk kurdu. *İsa'nın Çocukluğu* adlı mihrap arkalığı en ünlü eserlerinden biridir (Lizbon). [L]

FİGUEİREDO (Fidelino DE), portekizli edebiyatçı, tenkitçi (doğ. Lizbon 1889). Portekiz'de ve siyasî nedenlerle sürüldüğü (1919) İspanya ve çeşitli Amerikan ülkelerinde profesörlük yaptı. Başlıca eserleri: *A Critica Literaria Como Ciencia* (Bilim Olarak Edebî Eleştiri) [1912], *Historia da Literatura Romantica* (Romantik Edebiyat Tarihi) [1913], *Historia da Literatura Classica* (Klasik Edebiyat Tarihi) [3 c. 1917-1924], *Historia Literaria de Portugal* (Portekiz Edebiyatı Tarihi) [1944]. (L)

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; Giraudon, Beken, Giraudon (LAROUSSE)

FİGUERAS, İspanya'da şehir, Katalonya'da (Gerona ili), Ampurdan ovasında; 20 000 nüf. Müstahkem mevki. 1939'da kısmen yıkılan kale (XVIII. yy.). Dokuma ve kimya sanayii. (L)

FİGUERAS Y MORAGAS (Estanislao), ispanyol siyaset adamı (Barcelona 1819-Madrid 1882). Cumhuriyetçi milletvekili (1851). Krallığın yeniden kurulmasına şiddetle karşı koydu (1868). Savoia Amedeo hükûmetine karşı aralıksız olarak muhalefet etti. Cumhuriyetin ilânından sonra yürütme organı başkanlığına getirildi. Fakat çok geçmeden bu görevinden ayrılmak zorunda kaldı (şubat-haziran 1873). [L]

FİGUEREDO (Pedro, **Pedrucho** denir), kübalı ihtilâlci (Bayano 1819 - Santiago de Cuba 1870). Havana'da *Elcorreo de la Tarde* (Gece Postası), Bayamo'da *La Filarmonia* (Filarmoni) gazetelerini kurdu. On yıllık savaşta İspanyoliara karşı koyan Bayamo devrim komitesini Francisco Vicente Aguilera ile hazırladı (1867). Ayrıca Bayamo'nun istilâsına katıldı (1868). Devrimciler böylece Küba'da ilk zaferlerini kazanmış oldular. Figueredo, bu zaferin şerefine, bugün küba millî marşı olan şarkıyı yazdı. Başkan Ceopedes tarafından genelkurmay başkanı tayin edildi. İspanyollara esir düştü ve kurşuna dizildi. (L)

FİGUERES (Jose Pepe), Kosta Rika'lı siyaset adamı (doğ. 1908). «Don Pepe» onyıl süreyle (1948-1958) Kosta Rika'nın hâkimi oldu. 1953'ten 1958'e kadar cumhurbaşkanlığı yaptı. (L)

FİGUEROA, Arjantin'de (Santiago del Estero ili) idare bölgesi, il merkezinin kuzeydoğusunda, Chaco'nun batı kenarında Salado ve Duke ırmakları arasında; 6 695 km²; yüksl. 152 m; 17 002 nüf. Mısır, kabayonca ve pamuk tarımı. Hayvancılık. Un fabrikaları. Kereste sanayii. (M)

FİGUEROA (Cristobal SUAREZ DE). Bk. SUAREZ DE FİGUEROA (Cristobal).

FİGUEROA (Fernando), El Salvador'lu asker ve siyaset adamı (Llobasco 1845 - San Salvador 1919). Honduras ve Guatemala'ya karşı yapılan seferlere katıldı. Regalado'nun cumhurbaşkanlığı sırasında savaş ve deniz bakanı oldu. Zaldivar'ın düşmesinden sonra (1885), geçici olarak cumhurbaşkanlığına seçildi. 1907'de cumhurbaşkanı Pedro Jose Escalon'un desteğiyle onun yerine geçti. Bir millî birlik hükûmeti kurmayı tasarladı, fakat başarısızlığa uğradı. 1911'de görevi sona erdi. (M)

FİGUEROA (Francisco DE), ispanyol şairi (Alcala de Henares 1540'a doğr.-ay.y. 1620'ye doğr.). Hayatının bir kısmını alan askerlik görevi sayesinde İtalya'yı görmek fırsatını buldu. İtalyan tarzında kır manzumeleri ve komediler yazdı. İtalya'dan alınan serbest vezni ispanyol şiirinde ilk olarak kullanan odur. (L)

FİGUEROA (Gabriel), meksikalı filim yönetmeni (Mexico 1907). 1935'te Hollywood'da Gregg Toland'ın himayesinde teknik tekâmül kursuna katıldı, sonra yurduna döndü. Kısa zamanda, Meksika'nın en iyi filim yönetmenlerinden biri oldu. Emilio Fernandez ile *Aşk Çiçekleri* (Maria Candelaria) [1944], *Felâket İncisi* (La Perla) [1946], *Enamorada* (1946), *Fedakâr Öğretmen* (Rio Esconidido) [1947] ve Luis Bunuel ile de *Unutulmuşlar* (Los Olvidados) [1950] ve *O* (El) [1953], *Nazarin* (1958) adlı filimleri çevirdi. Figueroa'nın, incelikle işlenmiş olan şekilci bir kompozisyon içindeki (renkli ışıklar, dışavurumcu çerçeveler) fotoğrafları, Diego Rivera ve Siqueiros'un temsil ettiği meksika resim geleneğine bağlanır. (L)

FİGUEROA (Gomez Suarez DE). Bk. SUAREZ DE FİGUEROA (Gomez).

FİGUEROA ALCORTA (José), arjantinli yazar ve devlet adamı (Cordoba, Arjantin 1860-öl. 1931). 1904'te cumhurbaşkanı yardımcısı, anayasaya göre, Manuel Quintana'nın ölümünden sonra cumhurbaşkanlığına getirildi (1906-1910). [L]

FİGUEROA LARRAİN (Emiliano), şilili siyaset adamı (Santiago, Şili 1866-ay.y. 1931). Liberal Demokrat parti üyesi oldu; sonra Adalet bakanlığı ve Millî Eğitim bakanlığı yaptı. Montt'un cumhurbaşkanlığı sırasında (1907-1910) içişleri bakanı oldu. Fernandez Albano'nun ölümü üzerine geçici olarak iktidarı ele aldı (eylül-aralık 1910). İspanya ve Arjantin elçiliklerinde bulundu. 24 Ekim 1925'te cumhurbaşkanlığına seçildi, sonra askerî cuntanın isteklerine boyun eğdi. İki ay süreyle albay Carlos İbanez'in kendi yerine geçmesine boyun eğmek zorunda kaldı. Nisan 1927'de görevinden ayrıldı. Peru elçiliği de yaptı. (L)

FİGUEROA Y CORDOBA (Diego ve José), ikisi de oyun yazarı olan sevillalı kardeşler. Diego (1619-1673) ve José (1625-1678). Uzun süre birlikte çalıştılar. Edebiyat dünyasında adları birlikte anılır. Öğrenimleri Salamanca'da yaptılar ve çağın edebî hayatına etkili olarak katıldılar. Gelenekler üzerine komediler yazdılar. Ayrı ayrı yazdıkları eserlerde olsun, birlikte yazdıklarında olsun fazla bir orijinallik görülmez. Çoğu, Lope, Alarcon, Cubillo de Aragon'dan yaptıkları uyarlamalardan ibaret olan eserlerinde güçlü kişiliklerini ortaya koymuşlardır. Diego, eserlerinde daha çok çocuğu olmayan bir kadın temasını işler. *La Hija del Mesorero* (Meyhanecinin Kızı), Cervantes'in *La Ilustre Fregona* (Ünlü Hizmetçi) adlı eserinin sahneye uygulamasıdır. José *La Dama Kapitan* (Yüzbaşı Kadın) adlı eseri *Muchos Aciertos de un Yerro* (Bir Hatanın İyi Sonuçları) adıyle sahneye uyguladı. İki kardeşin işbirliği ederek yazdıkları en ünlü eserler şunlardır: *Pobreze, Amor y Fortuna* (Yoksulluk, Aşk ve Zenginlik) ve *Mentir y Mudarse a un Tiempo* (Yalan Söylemek ve Sırasıyle Değişmek.) [M]

FİGUEROA Y REİNA, ispanyol mimar ailesi. — LEONARDO (Utiel, Cuenca yakınları -öl. Sevilla XVIII. yüzyıl ortası). Sevilla'da 1680'den sonra ispanyol barok üslûbunda önemli bir yeri olan anıtlar yaptı. Bunlar San Telmo papaz kolejinin ön yüzü (1725), cizvitler kilisesi ve San Lui kilisesidir (1709 -1731). — MATİAS JOSE, Leonardo'nun oğlu (Sevilla 1698-ay.y. 1765), San Telmo'da babası ile beraber çalıştı. San Jacinto kilisesini yaptı, ayrıca Sevilla için birçok şehircilik planı hazırladı. — AMBROSİO, Leonardo'nun oğlu (Sevilla 1700-ay.y. 1775). Sevilla katedralinin şantiye yöneticisi oldu, kentin birçok kilisesini yaptı. Huelva'da (Merced manastırı) ve kilisesinin barok üslûbundaki çan kulesini yaptığı Manzanilla'da çalıştı (1760). — ANTONİO MATİAS, Leonardo'nun torunu, Sevilla barokunun son temsilcisidir. Başlıca eseri, Andalucia'nın en çok beğenilen kulesi olan San Gil de Ecija kulesidir. (L)

FİGUEROLA Y BALLESTER (Laureano), ispanyol iktisatçısı (Calap, Barcelona yakını 1816-Madrid 1903). 1856'da Brüksel kongresinde serbest-mübadeleden yana fikirleri şiddetle destekledi. Serano hükûmetinde maliye bakanı oldu (1868-1870). Özellikle *La Reforma Aran Celaria de* 1869 (1869 Gümrük Reformu) [1879], *El Socialismo en Suiza Y Francia* (İsviçre ve Fransa'da Sosyalizm) [1844] adlı eserler yayımladı. Ayrıca çeşitli makale ve nutukları vardır. (L)

FİGÜR i. (lat. *figura*, biçim'den fr. *figure*, yüz). İnsan veya hayvan tasviri, görüntüsü. (Sanatçıların dilinde, figür diye insanın yalnız başına değil, vücuduna derler; belden yukarı kısma yarım-figür denir).

— Arkeol. *Baş* veya *pruva figürü*, eski gemilerin baş tarafında çıvadranın altına konan ve çoğu zaman geminin adı ile ilgili insanı, tanrıyı veya hayalî bir yaratığı gösteren tasvir.

— Koreografi. Birçok kişi tarafından ve aynı zamanda, şekilli zincirlemeler halinde birleştirilen birçok bale adımının yapılması. (Dans figürleri bir bütün teşkil eden birçok zincirlemeden, bir dansın kısımlarından birine ait adımların toparlanmasından meydana gelir. Bütün bir dansın kısımlarına 1., 2., 3. figür denir. Balede, «figür» kelimesi girişin karşılığı olarak kullanılır ve eserin tümü içinde bir parçayı belirtir).

— Mobl. Bir mobilyanın süslemesinde, bir kişiyi tasvir eden kabartma heykel.

— Müz. Bugünkü notalamada, bir sesin veya sessizliğin süresini belirtmek amacıyle kararlaştırılmış işaret. (Yedi ses figürü vardır: birlik [yuvarlak], ikilik [beyaz], dörtlük [siyah], sekizlik [çengelli], onaltılık [iki çengelli], otuzikilik [üç çengelli], altmışdörtlük [dört çengelli]; bunların eşit süreli sessizlik karşılıkları şunlardır: birlik es, ikilik es, dörtlük es, sekizlik es, onaltılık es, otuzikilik es, altmışdörtlük es.)

FİGANÎ RAMAZAN ÇELEBİ
(Âşık Çelebi tezkiresinden)

— Psikol. Bir algı biçiminin temelden ayrılıp bağımsız bir yapıda kurulma eğilimi. (*Figür* kavramı geştaltçılığın psikolojide etkili olmasıyle önem kazandı.)

— Seram. Bir veya birçok kişili küçük heykel.

— Spor. *Mecburî figürler,* artistik patinaj veya dalma yarışmalarında bütün yarışmacıların yapmağa mecbur oldukları figürler. ‖ *Serbest figürler,* yarışçının tercihine bırakılan figürler. (Her iki tür figürden elde edilen puanlar toplanıp klasman yapılır.)

— ANSİKL. Süs. santl. Her çeşit eşya, özellikle ibrik ve meşaleler *figür*'lerle süslenebilir. XVII. yy.dan başlayarak, ev içlerinin süslemesiyle ilgili, biçim, çap ve maddeleri son derece değişik olan büstlere, heykel ve heykelciklere figür denilmiştir. XVIII. yy.-da saksonya porseleni ve bisküvi denilen çifte pişirilmiş topraktan figürler yapmak moda oldu. XIX. yy.da daha dayanıklı olan bronz figürlere ilgi gösterildi. Bunlar günümüzde de kullanılmaktadır. (L)

FİGÜRAN i. (fr. *figurant*). Sözü ve rolü olmayan, sadece sahnede bulunan kadın veya erkek oyuncu. ‖ *Mec.* Bir toplumda, bir toplulukta sönük kalan kişi.

◆ **Figüranlık** i. Figüranın yaptığı iş. (M)

FİGÜRATİF i. (fr. *figuratif*). Estetik. Dışsal gerçeğin somut bir şekilde canlandırılması amacını güden sanat. (Figüratif resim soyut ya da non-figüratif resme karşıttır.) [L]

FİGÜRİN i. (fr. *figurine*). Arkeol. Bk. HEYKELCİK.

FİGÜRİZM i. (fr. *figurisme*). Eski Ahit'teki mecazî anlamların verilerini sistemleştirmeğe, kutsal bilgiyle ilgili imgeler yardımıyle kilise tarihinin akışını belirlemeğe ve gelecekteki gelişmesini önceden kestirmeğe yarayan metot.

— ANSİKL. *Figürizm*'i kuran rahip d'Etemare'dir. Musevîlerin gelecekte hıristiyan olacaklarını ileri süren Duguet'nin etkisi altında kalmıştır. D'Etemare'ın birçok öğrencisi vardı. Bu öğrenciler XVIII. yy. konvülsiyonerleriyle birleştiler. Diyakos Paris'-in, peygamber İlya'nın yeniden yeryüzüne

«Figaronun Düğünü»
1809 baskısı için
Gautier'nin
yaptığı resim
Cabinet des Estampes, Paris

Pedro FİGARİ
«Melez Dansı»
Modern Sanat müzesi, Paris

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN); LAROUSSE

Leopold FİGL

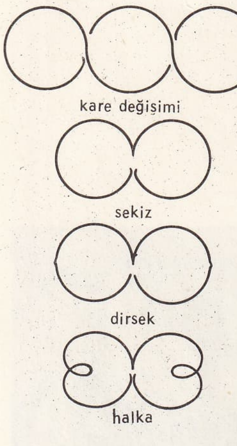

figür

dönüşüyle ilgili fikirler ileri sürdüğü kabul ediliyordu. Bu nedenle, İlya'nın kiliseyi ıslah etmek için yeryüzüne dönmesine dua ediliyordu. «Figürizm» kelimesi kimi zaman tamamen başka bir anlamda kullanıldı ve rahip Prémare Bouvet ile rahip Foucquet tarafından geliştirilen bir sistemi belirtti. Hıristiyan dinini savunan bu sistemle, Çinlilere eski felsefelerinin öğrettikleriyle Kutsal Kitap arasında benzerlik bulunduğu ve felsefelerinin, dinî vahyin başka bir ifadesi olduğu, Eski Ahit'le gizli bir bağıntısı bulunduğu gösterilmek isteniyordu. (Rahipler bu imgelerin anahtarlarını bulduklarını ileri sürüyorlardı.) Bu yoldan gidildiğinde, İncil'e varmak kolaylaşacaktı. Figürist kuramların Avrupa'da uyandırdığı yankı. Uzakdoğu'dakinden daha derin oldu. Roma makamlarının âyinlerle ilgili olarak aldığı kararlar, rahip Ricci'nin çok parlak bir şekilde belirlediği bu aşma kuramının başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep oldu. (L)

FİGÜRLÜ sıf. (*figür*'den *figür-lü*). Figürü olan. || *Figürlü bas,* düzeni taşıyan bas notalarının daha küçük değerde notalara bölünmesiyle yeniden elde edilen baslar. || *Figürlü kontrapunto,* kontrapuntonun ilk türüne (notaya karşı nota) zıt olarak kullanılan çiçekli kontrapunto*nun anlamdaşı. || *Figürlü müzik,* plenşanın zıttı olan ölçülü ve kontrapuntolu beste. (L)

FİĞ i. Baklagillerden bitki. (İlmî adı *Vicia.*)

— ANSİKL. *Fiğ*'ler bir veya çok yıllık, genellikle tırmanıcı, otsu bitkilerdir; çiçekleri yaprakların koltuğundan çıkar, tek tek veya salkım halinde bulunur. Kuzey yarım kürenin ılıman bölgelerinde yaygın pek çok türü vardır. Anadolu, gerek karma tarla bitkileri arasında rastlanan cinsleri, gerekse yerli çeşitlerinin çokluğu bakımından âdeta bir fiğ yatağıdır. Anadolu'da yetişen başlıca fiğ türleri: *Vicia dasycarpa, V. ervillia, V. grandiflora, V. hirsuta, V. hybrida, V. lutea, V. melanops, V. narbonensis, V. noeana, V. peregrina, V. sativa, V. tenuifalia, V. villosa* v.b. Anadolu fiğlerini Avrupa fiğlerinden ayıran başlıca nitelikler, badıçlarının sağlamlığı (tanelerin dökülmesi), çabuk olgunlaşması, az yatması, kuraklığa dayanıklı oluşu, yem olarak kalitesinin yüksekliği, tohumlarının iriliği v.b.dir. Türkiye'de fiğin üç çeşidi yem bitkisi olarak yetiştirilir: *Bayağı fiğ* (*V. sativa*), gövdesi dört köşeli, ince ve yumuşak bir bitkidir. Yaprakları karşılıklı dizili yaprakçıklardan meydana gelir. Son yaprakçık 1-3 dallı sülük şeklindedir. Yaprakların koltuğundan kısa çaplı 1-3 çiçek çıkar. Çiçekler kendi çiçektozuyle döllenir. Meyvesi fasulye biçimindedir. Değerli bir yem bitkisidir. Tanesi ve otu için yetiştirilir. *Koca fiğ* (*V. norbonensis*) bayağı fiğe çok benzer, ondan daha boyludur (40-80 sm), çiçekleri sapsız gibidir. Tane verimi daha yüksektir. Kışlık ekilir.

Tüylü fiğ'in (*V. villosa*) sapı ince, dişli ve tüylüdür. Bazen 1,5 m'ye kadar boy atar. Çiçekleri salkım halindedir. Daha çok yeşil ve kuru ot olarak kullanılır.

Tahıla tutunarak daha iyi gelişmesi için fiğ genellikle tahıl bitkilerinden biriyle karışık ekilir. Tam çiçek açarken biçilirse mükemmel bir yeşil yem olur. Kuru yem

XIX. yy. da çok kullanılan kadın figürü ve Viking'lerin kullandığı hayvan baş figürlerinden biri

olması istenirse badıçlar olgunlaşmadan biraz önce biçilmelidir. (ML)

— **FİH** edat. (ar. *-fî*, -de'den *-fîh*, onda). *Esk.* «Onda», «konusunda» ve genellikle *-da, -de* anlamlarıyla kullanılır. || *Mânahnü fîh* («içinde bulunduğumuz»), konuştuğumuz. || *Münâza'ün fîh,* tartışma konusu olan. || *Mef'ûlün fîh,* lokatif hâl. (M)

FİHÂM çoğl. i. (ar. *fahm* > *fahîm*'den *fihâm*). *Esk.* Ulular, büyükler, itibarlı olanlar. (M)

FİHL. Esk. coğ. Şeria ırmağının doğu bölgesinin batı yamacında Baysan'ın güneydoğusundaki eski bir şehir; bugün harabe halinde; Dekapolis (on şehir) birliğine bağlı olan şehir Kudüs'ün yıkılmasından önce hıristiyanların buraya çekilmesi sebebiyle meşhur oldu. Daha sonra Palaestina Secunda'ya girerek piskoposluk makamı oldu. 635'te müslümanlar Şeria'nın doğusunda toplanan Bizanslılara hücum ettiler. Bizanslılar Baysan bentlerini yıkıp ovayı bataklık haline getirmelerine rağmen müslümanlara yenildiler. Şehir teslim oldu. Müslümanlar bu savaşa *Bataklıklar günü* adını verdiler. Yakubî'ye göre şehir halkını arap ve yunanlılar meydana getiriyordu. (M)

FİHRÎ (Ebu İshak İbrahim), arap yazar ve edebiyatçısı (XIII. yy. ortaları). XI. ve XII. yy.larda yaşamış endülüslü arap şair ve yazarlarının eserlerinden yaptığı seçmeleri 1234 yılında *Kenz-ül-Küttab ve Müntehab-ül-Âdâb* (Yazarların Kaynağı ve Örnek Alınacak Seçmeler) adlı bir kitapta topladı. O çağlarda endülüs islâm sanat ve kültürünün, dil özelliklerinin tanınmasında, değerlendirilmesinde hemen hemen en güvenilir kaynak bu eserdir. Eserin başka bir önemi de aynı yüzyılların endülüs islâm nesir ve şiirlerinden yeterli örnekler vermesinden ileri gelir. Bu nitelikleri dolayısıyle Fihrî'nin eseri hem batılı şarkiyat uzmanlarının ilgisini çekmiş, hem de kendine arap edebiyatında önemli bir yer sağlamıştır.

Eser, ilk defa Viyana Doğu Bilimleri akademisi uzmanlarınca ele alındı, 1842 yılında açıklama ve yorumlarla tanıtıldı. Daha sonraları arap dil ve edebiyatı üzerinde çalışanlar (özellikle Brockelmann) Fihrî ve eserini incelediler. (M)

FİHRİST i. (fars. *fihrist*). Bir kitabın içindeki bölümleri gösteren cetvel. || Kütüphanede bulunan eserlerin listesi, katalog.

— G. santl. *Fihrist defteri,* çeşitli maddelerin kayıtlı olduğu yerleri göstermek için tutulan defter.

— Mim. *Esk.* Yapı ustalarına ve amelelere verilen paralar ve sarfedilen malzemenin listesini hazırladıktan sonra toplam masrafı bulmak için yapılan hesaba verilen ad.

— Mus. *Fihrist peşrev* ve *saz semaisi,* peşrev ve saz semaisi formlarının özel bir şekli. (Her hanede birçok makam gösterilir. Mülâzımenin durduğu makam, eserin makamı sayılır. Kârı natık'ın saz eserlerine uygulanmış şeklidir. Çok az kullanılmıştır.) [M]

FİİL i. (ar. *fi'l*). Eylem, davranış, iş: *Oyun ve eğlence zihniyetiyle işlenen her fiil kebâirdendir* (H. E. Adıvar).

— DEY. *Fiili bozuk,* ahlâkça düşük (kimse).
— Esk. *Fiil-i hayr,* iyi iş. || *Fiil-i memduh,* beğenilen davranış. || *Fiil-i şeni,* çok kötü davranış. || *Fiil ü hareket,* davranış.

— Huk. *Hukukî fiil,* kendisine hukukî sonuçlar bağlanan fiil. (Bk. ANSİKL.) || *Hukuka aykırı fiiller.* Bk. ANSİKL. || *Hukuka uygun fiiller.* Bk. ANSİKL.

— Leng. İşleri, oluşları, durumları zamana, şahsa ve bir kipe bağlı olarak anlatan kelime: *Bak-, dön-.* (Bk. ANSİKL.) || *Fiil cümlesi.* Bk. CÜMLE. || *Fiil çekim eki.* Bk. EK. || *Fiil çekimi,* fiil, isim kök veya gövdelerine zaman kavramıyle birlikte şahıs kavramı bildiren eklerin getirilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Fiil gövdesi,* fiil veya isim kökünden yapım ekleriyle türetilen gövde: *Baktır-* (*bak-tır-*), *döndür* (*dön-dür-*); *başla-* (*baş-la-*), *çoğal-* (*çok-al-*), *sivril-* (*sivri-l-*) v.d. || *Fiil kökü,* fiil soylu bir kelimenin bölünemeyen temel kısmı: *Bak-, gel-, yak-* v.b. || *Fiilden türeme fiil,* fiil kök veya gövdesinden yapım ekleriyle türetilen fiil: *Bakın-* (*bak-ı-n-*), *sattırt-* (*sat-tır-t-*) v.b. || *Fiilden türeme isim,* fiil kök veya gövdesinden yapım ekleriyle türetilen isim: *Bilge, söylenti* v.b. || *Bileşik fiil,* isim veya fiil soylu bir kelime ile anlam bakımından kaynaşıp kalıplaşmış fiil. || *Çekimli fiil,* bir hüküm bildiren, aynı zamanda zaman ve şahıs anlatımı taşıyan fiil. || *Dönüşlü fiil,* kavramın özneye dönmesini sağlamak için çok defa *-n-*, bazen de *-l-* veya *-ş-* ekleriyle kurulan fiil. || *Edilgen fiil.* Bk. EDİLGEN. || *Ek fiil.* Bk. ANSİKL. || *Etken* (*aktif*) *fiil,* öznesi belli olan fiil. || *Ettirgen fiil.* Bk. ETTİRGEN. || *Geçişli fiil.* Bk. GEÇİŞLİ. || *Geçişsiz fiil.* Bk. GEÇİŞSİZ. || *İşteş* veya *ortaklaşa fiil,* bir eylemin birden fazla özne tarafından birlikte yapıldığını bildiren fiil. || *Olumlu fiil,* olumlu ifade taşıyan fiil. || *Olumsuz fiil,* olumsuzluk anlamı taşıyan fiil. || *Süreklilik fiili,* devamlılık anlatımı veren fiil. || *Tematik fiil,* gövde ile çekim eki arasına bir ünlü alan fiil. || *Tezlik fiili,* çabukluk, kolaylık ve yardım anlatımı taşıyan bileşik fiil: *Bakıvermek, söyleyivermek* gibi. || *Türemiş fiil,* yapım ekiyle kurulan fiil. || *Yardımcı fiil,* isim soylu kelimelerin veya bazı fiilimsilerin fiil gibi kullanılmalarını sağlayan fiil.

— Esk. *Fiil-i basit,* basit fiil. || *Fiil-i cevherî,* «i-mek» mastarı. || *Fiil-i gayr-i müteaddî,* geçişsiz fiil. || *Fiil-i hikâye,* geçmişte olan ve anlatanın gördüğü bir olayı ifade eden fiil. || *Fiil-i iane,* yardımcı fiil. || *Fiil-i iktidarî,* «bilmek» yardımcı fiiliyle meydana gelen fiil: *İçebilmek, koşabilmek* gibi. || *Fiil-i iltizamî,* gereklilik kipinde fiil. || *Fiil-i istimrarî,* süreklilik fiili. || *Fiil-i kıyasî,* kurallı fiil. || *Fiil-i lâzım,* geçişsiz fiil. || *Fiil-i malum,* geçişli fiil. || *Fiil-i mazi,* geçmiş zaman ifadesi taşıyan kip. || *Fiil-i meçhul,* edilgen fiil. || *Fiil-i menfî,* olumsuz fiil. || *Fiil-i mukarebe,* «yazmak» yardımcı fiiliyle meydana gelen fiil. || *Fiil-i mutavaat,* dönüşlü fiil. || *Fiil-i muzarî,* geniş zaman kipi. || *Fiil-i mürekkep,* bileşik fiil. || *Fiil-i müspet,* olumlu fiil. || *Fiil-i müşareket,* işteşlik fiili. || *Fiil-i müteaddi,* geçişli fiil. || *Fiil-i rivayet,* rivayet kipi. || *Fiil-i şartî,* şart kipi. || *Fiil-i tacilî* «vermek» yardımcı fiiliyle meydana gelen fiil. || *Fiil-i temenni,* dilek şart kipi. || *Fiil-i vücubî,* gereklilik kipi.

— ANSİKL. Huk. Şuurlu bir iradeye dayanan hareket tarzını ifade eden fiil'ler ya hukuken önem taşırlar veya taşımazlar. Meselâ, kitap okuma, birisi ile sohbet etme gibi fiiller hukuken bir önem taşımazlar. İşte bu hukukî olmayan fiillerin yanında ikinci bir grup fiil vardır ki, bunlara hukuk düzeni bir sonuç bağladığı için hukuken önem taşırlar; bunlar hukukî fiiller'dir. Hukukî fiiller hukuka uygun veya hukuka aykırı o-

FİGUERAS'dan bir görünüş

Foto. Camera Press (LAROUSSE) ; Gran Enciclopedia Larousse ; Enciclopedia Americana

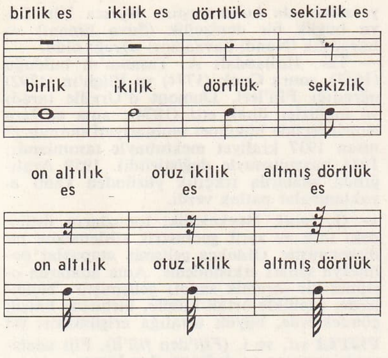

figür (müz.)

lurlar. Hukuka aykırı fiillerin bir hukukî sonuç doğurmasının sebebi, bunların hukuku ihlâl etmeleridir. Meselâ bir kimsenin camına taş atarak kırmada, bir hukukî fiil vardır. Zira bu şekilde hareket, bir hukukî sonuç, özel hukuk açısından tazminat ödeme borcu doğurur. Hukuka aykırı fiiller ya haksız fiil veya borca aykırılık teşkil eder. Hukuka uygun fiiller ise şu şekilde gruplandırılabilir: **1.** İrade açıklamaları: bunlar ya hukukî muamele, ya hukukî muamele benzeri fiiller veya maddî fiiller şeklinde olabilir. Hukukî muamelelerde, irade, doğrudan doğruya hukukî sonuca yönelir. Hukukî muamele benzeri fiillerde ise hukukî sonuç, irade açıklamasından doğmayıp, hukuk düzeni fiili işleyenin isteyip istemediğine bakmaksızın bunlara bizzat bir hukukî sonuç bağlamıştır. İrade açıklayan için ise, önemli olan, sadece maddî sonuçtur. Msl. B. kn. md. 101'deki ihtar böyle bir hukukî muamele benzeri fiildir. Zira ihtar ile alacaklının açıkladığı husus, borcun derhal ifa edilmesidir. Oysa, hukuk düzeninin ihtara bağladığı sonuç temerrüttür. Bu sonuç, alacaklının iradesinden tamamen bağımsız olarak, alacaklı bilmese veya istemese de doğar.

Maddî fiillerde ise, fiili yapanın iradesi, maddî alanda bir değişikliğe yönelmiştir. Kanun ise, açıklanan iradeye değil, sadece dış âlemdeki maddî değişikliğe bir sonuç bağlamıştır. Meselâ, bir heykeltıraş, yaptığı heykel üzerinde bu konuya ilişkin bir iradesi bulunsun veya bulunmasın, fikrî hak kazanır.

2. Tasavvur açıklamaları. Bunlar bir irade açıklaması olmayıp, bir fikrin, bir bilginin, bir tasavvurun açıklanmasıdır. Sadece, hukuken önemli bir sonucun bir kimseye bildirilmesi amacını güderler. Örneğin, alacaklının alacağını temlik edeceğini borçluya ihbarı (Borçlar kn. md. 165) bir tasavvur açıklamasıdır.

3. His açıklamaları. Bu halde bir duygu açıklanmaktadır; ancak bu açıklamaya kanun bazı sonuçlar bağlamıştır. Meselâ, zinanın affı böyle bir his açıklamasıdır. Bunu kanun, artık boşanma davasının açılaması sonucunu bağlamıştır.

— Leng. Fiil, en geniş anlamıyle, bir «oluş» anlatan öğe olarak tanımlanır. «Oluş» terimi eylem (*içmek, kırmak*), durum (*görünmek, parıldamak*), oluşum (*yaşlanmak*) kavramlarını kapsar. Oluşların anlatılması çok önemli bir ihtiyacı karşılar, onun için de bütün diller bu yola başvurur; ama özel biçim değişimleri (çekimler) gösteren ve «fiil» adı verilen bir kelime sınıfına her zaman rastlanmaz. Bu anlamda, isim ve fiil ayrımı evrensel değildir. «Bükünlü» denilen diller genellikle bu ayrımı açık bir şekilde belirtir; ama değişik yollara başvurulduğu da olur: İngilizce, ayrımı geniş ölçüde yardımcı kelimelerle sağlar (meselâ *love* biçimi *the love, a love*'da isim, *to love, I love*'da fiildir); morfolojisi çok dar sınırlar içinde kalan Çince, yazı dilinde sözdizimi, konuşma dilinde de çeşitli eklerle bu ayrımı yapar. İsimle fiili kesinlikle birbirinden ayıran dillerde, fiil cümlenin temel öğesi olmağa yönelir, cümlenin genel anlamını bütünüyle etkileyen gramer işaretlerini taşır (kip, zaman belirtileri v.b.). Gerçekte, bir cümlenin yüklemi fiil olmayabilir: isim cümleleri diye anılan cümleler de vardır. Bunlar ya biçimleri bakımından isim cümlesidir (*Güzel ev;* bu tipe daha birçok dilde rastlanır), ya da içerikleri bakımından: burada fiil, yalnız isimden meydana gelen bir özneyle bir yüklemi birleştirmeğe yarar ve özel bir anlam taşımaz: *Gök mavidir.* Buradaki «-dir» biçimine *koşaç* veya (*somut* diye nitelenen tam anlamlı fiillere karşıt olarak) *soyut fiil* denir. Oysa, eski mantıkçılar, gelip geçici görünüşleri belirten yüklemlere karşıt olarak tözü temsil eden ve *cevher fiil* diye adlandırılan «imek» fiiline özel bir yer verirler ve her yerde onu bulurlardı. Bu görüşe göre, *at koşuyor* sözü *at koşmaktadır*'dan başka bir şey değildir. İsimlerden (*yargı*'dan *yargılamak*) veya fiillerden (*atmak*'tan *attırmak*) yapılan fiiller dışında bir isim veya fiil gövdesine indirgenemeyen fiiller de vardır.

Fiil gövdelerindeki yapım öğelerinin değerleri değişik değişiktir. Fiillerin sözdizimindeki durumuna göre ortaya birtakım ayrımlar çıkar. Bunların en önemlisi bir nesne gerektiren *geçişli fiillerle* oluşun bir nesneyi etkilediği (nesne kavramı da tanımlanması çok güç bir kavramdır) *geçişsiz fiiller* arasındaki karşıtlıktır.

— TÜRK GRAMERİ. Türkçede fiiller, fiil kök veya gövdesine, ses uyumuna göre *-mak, -mek* eki getirilerek adlandırılır: *Gel-mek, sok-mak* gibi. *-mak* (*-mek*) eki almış fiil kök veya gövdesine *mastar* denir.

Fiiller yapıları bakımından üçe ayrılır: **a)** *Kök fiiller,* hiç bir kelimeden türememiş veya hiç bir ek veya kelimeyle birleşmemiş fiillerdir: *Gül-, kaç-, ver-* gibi. **b)** *Türemiş fiiller,* isim veya fiil kök ve gövdelerinden türetilen fiillerdir: *Göz-le-, mor-ar-; bil-i-n, gez-dir-,* gibi. **c)** *Bileşik fiiller,* birden fazla kelimeden meydana gelen fiillerdir. Bileşik fiiller iki fiilden (*yaz-a-bilmek, sor-u-vermek, bak-a-kalmak, konuş-a-durmak, yat-a-koymak, sür-e-gelmek* gibi), bir isim ve bir yardımcı fiilden (*teklif etmek, hoş eylemek, yâr olmak, mecbur kılmak, dikkat buyurmak* gibi) ve bir ortaç ile bir yardımcı fiilden (*görmüş bulunmak, yazacak olmak* gibi) meydana gelir. Bir de yapılışça yardımcı fiillere benzeyen, fakat bazı bakımlardan (yardımcı fiiller belli sayıda olduğu halde, bu tür fiil görevindeki kelimeler çoktur; bir kısmı deyim niteliği kazanmıştır; fiilin başındaki kelime yalın olabileceği gibi hal eki de olabilir) farklılık gösteren, genellikle deyim halinde bulunan fiiller de vardır: *Kahkaha atmak, yaka silkmek, başvurmak* v.b. Bileşik fiiller de haber ve dilek kiplerinin basit ve bileşik zamanlarına göre çekimlenebilir.

Fiillerin özne ve nesneleri bakımından gösterdikleri özelliklere *fiil çatısı* denmektedir. Fiiller, özneleri bakımından *etken, edilgen, dönüşlü* ve *işteş* çatıda; nesneleri bakımından da *geçişli, geçişsiz* ve *ettirgen* çatıda olur.

Türkçede bazı fiillerin, çeşitli eklerle geçişli yapılır veya geçişlilik dereceleri arttırılırken yapılarında değişiklik olduğu görülür: Msl. *gelmek> getirmek, gitmek> götürmek, kalkmak>kaldırmak* gibi.

Fiillerde üçü tekil, üçü çoğul olmak üzere altı şahıs vardır: birinci, ikinci, üçüncü tipteki şahıs ekleriyle çekimi yapılan fiillerin üçüncü tekil şahısları şahıs eki alamaz. Fakat dördüncü tipteki şahıs ekleriyle çekimi yapılan emir kipinin üçüncü şahsı ek alır. (Bk. EK [*şahıs ekleri*]).

İki zaman eki olan fiillere *bileşik çekimli fiiller* denir. Bileşik çekimli fiiller üç türlüdür: hikâye, rivayet, şart. (Msl. *gördüydüm, kapacakmış, verirse,* örneklerinde görüldüğü gibi.)

● *Fiil çekimi.* Fiillerin kök veya gövdelerine zaman ve şahıs ekleri getirilerek çekimli şekilleri yapılır. Fiillerin eylemleri, oluşları, durumları zamanla ilgili olarak anlatılırken girdikleri biçime *kip* adı verilir. Bir kısım fiiller eylemle ilgilidir ve belirli bir zaman anlamı taşır; bu gruptaki fiillere *bildirme kipleri* adı verilir. Diğer bir kısım fiiller de dilek ve isteklerle ilgilidir ve kesin bir zaman ifadesi taşımaz; bu gruptaki fiillere de *dilek kipleri* adı verilir. Türkçede dokuz fiil kipi vardır: **1.** görülen geçmiş zaman kipi, **2.** anlatılan (veya öğrenilen geçmiş zaman kipi, **3.** şimdiki zaman kipi, **4.** gelecek zaman kipi, **5.** geniş zaman kipi (hepsine birden *bildirme kipleri* denir), **6.** şart kipi, **7.** istek kipi, **8.** gereklik kipi, **9.** emir kipi (hepsine birden *dilek ipleri* denir).

● *Ek fiil*'in mastarı bugün *i-* (<*er-*) olarak kabul edilmektedir. *er-* fiili Batı Türkçesine geçerken ekleşmiştir; bu eklere *bildirme ekleri* adı verilir. Bugün yalnız geniş zaman, görülen (*-dı, -di*'li) geçmiş zaman, anlatılan (veya öğrenilen; *-mış, -miş*'li) geçmiş zaman ve şart şekli kulanılmaktadır: *yorgun-um, yorgun-sun, yorgun-dur, yorgun-uz, yorgun-sunuz, yorgun-durlar, güzel-di-m, gelmiş-sin, bak-sa* v.d.

Bildirme eklerinin birinci ve ikinci şahısları *er-* fiilinin, üçüncü şahısları da *dur-* (< *tur-*) fiilinin ekleşmesinden meydana gel-

fiğ

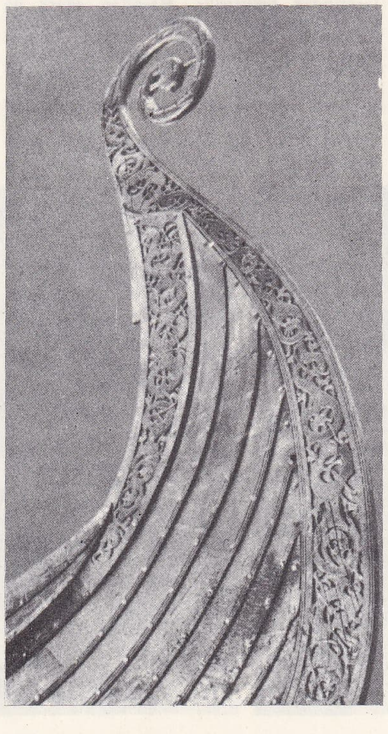

solda, bir norveç gemisi yılan baş figürü (M.Ö. 800); yukarıda, ingiliz yolcu gemisi Derwent'in arslan baş figürü (1884)

Foto. Encyclopedia Britannica

miştir: *yorgun-dur*'da olduğu gibi. (→ Bibliyo.) [ML]

FİİLEN zf. (ar. *fiᶜlen*). Gerçekten, gerçekten yaparak, işleyerek, iş halinde: *Garp ve garb-ı cenubî vilâyetlerimizden, fiilen düşman işgali altına alınmış olanlar vardı* (Atatürk). *Fakat sanayii fiilen elinde tutanlara şöyle konuşuyordu* (Ş. S. Aydemir).

— Huk. *Fiilen arz,* borçlunun, alacaklıya sadece edimin kabulü kalacak surette ifa için gerekli olan her şeyi yapmış olması (Bu husus önemini özellikle alacaklı temerrüdünde göstermektedir [Bk. TEMERRÜT]. Alacaklının temerrüde düşürülebilmesi için, borçlunun, edimi bu şekilde fiilen arz etmiş olması gereklidir [Borçlar kn. 90 v.d.]). ‖ *Fiilen ödenmiş sermaye,* âdi ortaklık ile ticaret ortaklıklarında ortaklarca ortaklığa konulması taahhüt edilen sermayeden fiilen ortaklığa ödenmiş olan kısma verilen ad. (Sermaye şirketlerinde, yani anonim, limited şirketlerde daha kuruluş sırasında, taahhüt edilen sermaye payının dörtte birinin Merkez bankasına veya muteber diğer bir bankaya fiilen ödenmesi ve kuruluşun tamamlanmasını takiben de bankaca şirkete verilmesi gerekir.) [M]

FİİLÎ sıf. (ar. *fiᶜlî*). Fiille ilgili. Gerçekten yapılan (iş): *Artık lâfla iktifa edemezdim, takdir ve minnettarlığımı muhabbetle fiilî şekle sokmak gerekiyordu.* (R. H. Karay). ‖ Eylemli, işbaşında olan: *Fiilî hükûmet.* ‖ Yapılmış, yapılmakta olan: *Fiilî hizmet.*

— Huk. *Fiilî borç ilişkileri.* Bk. ANSİKL. ‖ *Fiilî hâkimiyet.* Bk. ZİLYETLİK. ‖ *Fiilî hata.* Bk. HATA.

— ANSİKL. *Fiilî borç ilişkileri.* Bu kavram, sosyal tipik davranışlar sonucu sanki ortada geçerli bir sözleşme varmışçasına hüküm doğuran fiilî ilişkileri ifade eder. Özellikle alman hukukunda, modern yığın ilişkisi içinde bazı hallerde gerçek bir irade beyanı olmaksızın dahi bir borç ilişkisinin doğabileceği kabul edilmektedir. Bunlar arasında, herkesin belirli bir tarife karşılığı yararlanabileceği bazı kaçınılmaz hizmetler ön planda görülmektedir. Bu hallerde irade beyanının yerini, bir edimin bir tarife ile birlikte umumî olarak arz ve bu hizmetten yararlanmak isteyenin bu edimden fiilî olarak yararlanması almıştır. Gerek umuma arz, gerek edimi fiilî olarak kabul hiç bir zaman hukukî sonuca yönelmiş bir irade beyanı değildir. Bunlar sosyal tipteki anlamlarına göre, irade açıklaması ile aynı anlama gelen sosyal davranışlardır. Meselâ daha önceden bilet almaksızın bir trene binen kimsenin iradesi bir sözleşme yapmak olmayıp, istediği yere gitmeğe yani fiilî sonuca yönelmiştir. Gerçekte bu şekilde trene binen kimse bunun hukukî sonuçlarına katlanmak, yani bilet parasını ödemek zorundadır. Ancak, o bilet parasını ödemek istesin veya istemesin, sözleşme ilişkisine benzer bir ilişkinin kurulmasına engel olamaz. Zira bu tutum tipik sosyal davranış kurallarına göre, onun iradesine bakılmaksızın arada bir hukukî ilişkinin kurulması sonucunu doğurur. Ancak belirtelim ki, bu fiilî borç ilişkisi kavramı, doktrini de oldukça münakaşalıdır. Bu durumları klasik irade beyanı sınırları içinde izah eden yazarlar da vardır. (M)

FİİLİMSİ i. (*fiil*'den *fiil-i-msi*). Dil bil. Fiil çekimine girmeyen, buna karşılık cümle ve kelime gruplarında isim, sıfat ve zarf görevi yapan kelime. (Fiilimsiler, fiillerin mastar, partisip ve gerundium ekleri almış şekilleridir.): *Gitmek* (*gitmemek*), *seven* (*sevmeyen*), *bakarken* (*bakmazken*). Bk. MASTAR, PARTİSİP, GERUNDİUM. (M)

FİİLİYAT çoğl. i. (ar. *fiᶜl* > *fiᶜlî*'den *fiᶜliyyât*). *Esk.* Fiilî olarak, gerçekten yapılan şeyler; gerçekleştirilen işler: *Bu kararımıza verilecek cevabın, birtakım sözler değil, fakat fiiliyat olması bizce matlup ve mültezemdir* (Atatürk). [M]

FİİLİYE i. (ar. *fiᶜil'den fiᶜiliyye*). Fels. *Esk.* Etkincilik. (M)

FİJİ adaları, Büyük okyanusun güneyinde takımadalar, 180° boylam (Greenwich boylamının taban karşısı) üzerinde, 16° ve 22° güney enlemi arasında; 18 300 km²; 407 000 nüf. İdare merkezi, Viti Levu adasında *Suva.* 1643'te Tasman tarafından bulunan, 1874'te İngiltere tarafından ilhak edilen takımadalar, 326 adadan meydana gelir. En büyük iki adanın (Viti Levu [10 493 km²] ve Vanua Levu [5 515 km²]) yüzölçümleri, takımadaların yüzölçümünün yüzde 87'sine eşittir. Gerçekten öbürleri volkanik adacıklar (Ovalau, Totaya v.b.) veya atollerdir (özellikle güneydoğuda Lau adaları). Viti Levu ve Vanua Levu'nun ikisi de dağlıktır; bununla birlikte azamî yükseltileri (1 300-1 000 m) nispeten azdır. Büyük kısımları tortul kayaçlardan oluşmuştur; ama en sarp dağları sönmüş yanardağlar meydana getirir. Bu iki ada çerçevesinde verimli kıyı ovaları süreksiz bir saçak meydana getirir.

Güneydoğu alizelerine açık bölgelerde tropikal iklim çok nemlidir. Rüzgârlardan korunan («rüzgâraltı») bölgelerde, ormanın yerini çoğunlukla savana alır. Viti Levu'da malezya ırkı çoğunluktadır. 1919'da 83 000 kişiye inen asıl Fiji halkı bugün hızla çoğalmaktadır. Bununla birlikte Viti Levu'da (daha az ölçüde de yarım yüzyıldan beri şekerkamışı tarımı için Vanua Levu'da) yerleşen hintliler çoğunluktadır. Gerçekten şeker Fiji adalarının başlıca gelir kaynağıdır. Şekerkamışı Viti Levu ve Vanua Levu'nun kıyı ovalarında hintliler (yüzde 94) tarafından yetiştirilir. Hasattan sonra da bir demiryoluyle (200 km) Colonial Sugar Refining'in beş rafinerisine taşınır. İhracat yılda 170 000 ton şekere ulaşır. Hindistancevizi içi üretimiyle (yılda ortalama 35 000 t) özellikle yerliler uğraşır. Fijililerin başlıca besin tarımı yumrulular (taro, tatlı patates) meydana getirir.

Viti Levu'da oldukça önemli altın yatakları işletilir. İşletmeye elverişli manganez yatakları da bulunmuştur. Ayrıca Viti Levu büyük bir denizcilik (Suva limanı) ve havacılık (Nandi havaalanı) uğrağı oldu.

— Tar. Hollandalı A. Tasman'ın bulduğu (1643), sonra Cook (1774) ve Bligh'in (1792) uğradığı Fiji'leri, Dumont d'Urville taradı ve ingilizler ilhak etti (1874); ama adalara belirli ölçüde hükûmet muhtariyeti tanındı (2 nisan 1937 kraliyet mektubuyle tanımlandı; 1944 buyrultusuyle değiştirildi). 1959 Aralığında adalarda ırkçılık yüzünden kanlı ayaklanmalar patlak verdi.

— G. santl. Heykelcilik, topuzların üstündeki ince ve zarif geometrik süslemelere indirgenmiştir. Oldukça gelişmiş «tapa»lar polinezya sanatı etkisindedir. Ama adalarda orijinal bir seramik sanatı gelişmiştir: biçimlerde, özellikle ortak kulplu, birbirine bitişik çömleklerde, büyük ustalığa erişilmiştir. (L)

FİJİ'Lİ sıf. ve i. (*Fiji*'den *fiji'li*). Fiji adalarında yaşayan ve doğmuş olan kimse.

— ANSİKL. Etnol. Tenleri çikolata renginde ve saçları kıvırcık olan *Fiji*'liler melanezya tipine yakındır. Polinezyalılarla karışmışlardır. Dilleri polinezya dil ailesindendir. Uzun boylu ve sağlam yapılıdırlar. Balıkçılıkta ve oymacılıkta ustadırlar. Bir zamanlar insan eti yerlerdi. Ama bu ancak önderlerin ve savaşçıların hakkıydı ve aşağı durumda olan erkeklerle kadınlara yasaklanmıştı. (L)

FİJMAN ((Jacobo), arjantinli şair (1900). Ültraizm devrinde öncü şair olarak ün yaptı. Çeşitli dergilerde yazılar yazdı. *Molino Rojo* (Kırmızı Değirmen) [1926], *Hecho de Estampa* (Çizgiler) [1930] adlı eserleri yayımladı. (M)

—FİKÂR sıf. Bk. —FİGÂR.

—FİKEN sıf. Bk. —FİGEN.

FİKİR veya **FİKR** i. (ar. *fikr*). Zihnin bir şey hakkında edindiği veya kurduğu kavram, bir şeyin zihinde temsili: *Gittiğim her yerde etrafım çevriliyor, fikrim soruluyordu* (A. H. Tanpınar). *Vatan ne bir feylesofun fikridir, ne bir şairin duygusu... Vatan gerçek ve hakikî bir yerdir* (Yahya Kemal). [*Eşanl.* DÜŞÜNCE.] ‖ *Esk.* Kuruntu: *Ehl-i İslâmın bu veçhile, diyar-ı Habeş'te çoğalmasından ve din-i islâmın etrafa yayılmasından dolayı Kureyş tâifesi, fikir ve endişeye dûçar oldu* (Cevdet Paşa).

— ÇEŞ. DEY. (*Birinden*) *Fikir almak* veya *fikir danışmak,* (birine) akıl danışmak: *Sizden fikir almağa geldim.* ‖ (*Bir şey hakkında*) *Fikir edinmek,* kanaat sahibi olmak: *Mektepte ilk ders yılı sona ererken, Rusya'da olup bitenler hakkında az çok fikir edinmiş bulunuyordum* (Ş.S. Aydemir). ‖ *Fikir yormak,* zihin çalıştırmak. ‖ *Fikir yürütmek,* düşünce ileri sürmek. Düşündüğünü uzun uzun anlatmak. ‖ (*Birine*) *Fikir vermek,* görüş, anlayış ve kanaat kazandırmak: *Bazıları bize hayat hakkında yüksek ve asîl bir fikir vermişlerdir* (A.Ş. Hisar). *Latin komedyasının ne olduğu elbette onlardan öğrenilmez; onlar ancak silik bir fikir vermeğe yeter* (N. Araç). ‖ *Fikre dalmak,* düzenli ol-

solda, bir kumaşa desen basan **fijili**; sağda, geleneksel «kava» içkilerini hazırlayan **fijililer**

Foto. Encyclopedia Americana; Encyclopedia Britannica

mayan düşüncelerle vakit geçirmek. || *Fikre düşmek,* akla gelmek. || *Fikrinde* (veya *fikirde*) *olmak,* kanaatinde olmak. || *Fikri dağınık,* zihni karışık. || *(Birine) Fikrini açmak,* düşüncesini birine söylemek. || *Açık fikirli* (veya *geniş fikirli*). Bk. AÇIK. || *Aklı fikri (bir şeyde olmak).* Bk. AKIL.

— *Esk. Fikr-i âmiyâne,* bayağı düşünce. || *Fikr-i âteşin,* ateşli, çoşkun fikir. || *Fikr-i fâsid,* bozucu fikir. || *Fikr-i ferdâ,* gelecek düşüncesi. || *Fikr-i galat,* yanlış düşünce. || *Fikr-i garâib-perver,* acayip şeyler meydana getiren düşünce. || *Fikr-i mukaddes,* kutsal fikir, düşünce. || *Fikr-i muzmar,* gizli düşünce. || *Fikr-i sâbit,* saplantı. || *Fikr-i tâkip,* sona erdirme, peşini bırakmama. || *Fikr-i vatan,* vatan fikri, vatan düşüncesi. || *Kuvve-i fikriye,* zihin çalışması.

— Fels. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Fikir işçisi.* Bk. İŞÇİ. || *Fikir hürriyeti.* Bk. HÜRRİYET. || *Fikir suçları.* Bk. SUÇ.

— Müz. *Müzik fikri,* bir eserin veya eserin bir bölümünün temeli sayılan, ayrıca sonraki çeşitlemelere elverişli olan, uzun veya kısa müzik cümlesi.

— Psikiyatr. *Fikir dağınıklığı, fikir tutarsızlığı,* manya krizinde, hastanın coşkunluk şeklinde gösterdiği başlıca belirti.

— Psikol. *Fikirlerde bir anlam düzeni olması,* insanın, tasarı ve projelerinde direşken olması, anlamına gelen deyim.

— ANSİKL. Fels. *Fikir* kelimesi felsefede çeşitli anlamlara gelir.

1° *Mantıkta:* soyutlama ürünü olan, bir cins veya bir tür hakkındaki kavrama «fikir» denir. Genel fikir ve onu açıklayan terimin kesinlikle tanımlanmış bir içlemi ve bir kaplamı vardır.

2° *Psikolojide:* genellikle her düşünce nesnesi, fikir adını alır. Descartes'e göre üç türlü fikir vardır: **a)** *doğuştan fikirler,* yani düşünce aracılığı ile kendimizde bulduğumuz fikirler, **b)** *yapma fikirler* (bunlar bizim zihnimizin eserleridir), **c)** *dıştan edinilen* fikirler, **b)** *yapma fikirler* (bunlar bizim lerdir).

3° *«A priori» fikirler:* Claude Bernard «a priori fikir» deyince, gözlemle elde edilen deneysel doğrulamadan ve olguların kontrolundan geçirilmesi gereken varsayımı anlar. Bu anlamda, fikir, bilimsel buluşlarda birinci derecede rol oynar.

◆ **Fikirsiz** sıf. Faydalı düşünceleri olmayan.

◆ **Fikirsizlik** i. Fikirsiz olma hali. (ML)

Fikir Hareketleri, İstanbul'da yayımlanmış haftalık düşünce dergisi (29 ekim 1933-12 ekim 1940, 364 sayı). Sahibi, müdürü ve tek yazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) idi. Dergide daha çok felsefe ve siyaset konuları işlenir ve tartışılırdı. Buradaki bazı yazılarından dolayı yazar kovuşturmaya uğradı, mahkûm ve sürgün edildi. Aynı adla sonradan İzmir öğretmenler derneği de aylık bir dergi yayımladı (ocak-ekim 1953, 8 sayı). [M]

FİKİRKUVVET blş. i. Psikolojik olayları, zihinsel ve aktif olarak çift görünüşleri açısından belirtmek için Alfred Fouillée tarafından kullanılan terim. (L)

FİKİRTEPE. Esk. coğ. İstanbul'da Kadıköy'ün 1,5 km güneybatısında tarihöncesi devre ait iskân yeri. Burada 1952-1954 yılları arasında Arif Müfid Mansel başkanlığındaki heyet tarafından araştırma kazıları yapıldı. Kazılar sonunda Fikirtepe iskânının yalnız bir tek tarihöncesi kültür devrine ait olduğu anlaşıldı. İskân sahası sonraları tarım yapmak amacıyle sürüldüğü için buradaki yapı kalıntılarından pek bilgi edinilememesine rağmen bol miktarda seramik buluntular (kâseler, boyunsuz ve dışarıya doğru yatık kenarlı çanaklar, kupa biçimli kaplar) ele geçirildi. Elde yapılan kapların çoğu kahverengi ve kırmızımsıtraktır. Kaplarda süs motifi olarak basit geometrik şekillerin kullanıldığı görülür. Çanak-çömlek buluntular, Anadolu'da görülen vazo tiplerinden oldukça değişiktir. Fikirtepe'de madenî eşyaya tesadüf edilmedi. Taştan ve pişmiş topraktan yapılan âletler karakteristik özellik göstermez. Taştan yapılan âletler ve silâhlar, cilâlı ve birçoğu ufak yapıdadır. Silekslen ve yeşim taşından yapılan bıçak uçları, kazıyıcılar ve deliciler vurgu tekniğiyle yapılmıştır. Mezarlar, iskân yeri içindedir, ölüler hocker durumunda bulunurlar. Hemen bütün iskân yerlerinde görüldüğü gibi burada da ehli hayvan ve av hayvanları kalıntılarına çok miktarda rastlanmıştır. Üç çeşit deniz balığı ve diğer deniz hayvanları kalıntılarının bulunması Fikirtepe halkının balıkçılık da yaptıklarını gösterir. Köpeğin hiç bulunmaması dikkati çeker. Ehli hayvan kalıntılarının bulunması, burada ilkel hayvancılığın başlamış olduğunu gösterir.

Fikirtepe'de ele geçen buluntuların, Anadolu'nun ve hattâ Eski Dünya'nın buluntularından farklı olduğu görülür. Ayrıca buralardaki bazı âletlerin de Fikirtepe malı olmadığı göze çarpar. Fikirtepe'de ağırşak, dokuma âleti, zıraat ile ilgili âletlerin bulunması buranın devamlı bir iskân yeri olmadığını gösterir. K. Bittel ve Blegen buranın Truva I'den, yani M.Ö. 2800'den önceki bir devreye ait olduğunu söylemektedir. Bu fikri, arkeolojik buluntuların yanında, hayvan kalıntıları da ispat eder. Fikirtepe'nin iskân edildiği M.Ö. IV. binyıldan III. binyıla geçerken iskân edildiği ileri sürülmektedir. (→ Bibliyo.) [M]

Fikir Üretimi, Remy de Gourmont'un denemeleri (1900). «Fikir dağılımı»na ayırdığı sayfalarda, yazar iki türlü düşünme yolu olduğunu ileri sürer: alışılmış düşünceleri olduğu gibi, körükörüne benimsemek veya yeni çağrışımlara, orijinal düşünce dağılımlarına yönelmek. Ortaya yeni gerçekler koymak gerekir; bu gerçekler, dünyaya yayılır ve yeni düşünceler üretir. Böylece, beylik düşüncelerin yolaçtığı kötülük ve zararlar önlenir. Düşünce, kendi üstünde sürekli bir zafer kazanma gücüdür. Bunun için, eleştirinin, yeni düşünceler yaratabilmesi ve onları bulandıran şeylerden arındırabilmesi gerekir. Bütünü ile bu denemeler, geleneğe bağlı edebiyat ve felsefeye hâkim olan sahteliklere karşı sistemli bir savaş niteliğindedir. (L)

FİKOERİTRİN i. (fr. *phycoérythrine*). Kırmızı suyosunlarına kırmızı rengini veren ve kısa dalgalı ışıkları alma imkânı sağlayan proteik boyamaddesi. (Kırmızı suyosunları bu boyamaddesi sayesinde 200 m kadar derinlerde yaşayabilir; kırmızı ışık bu derinliğe ulaşamadığı için, fikoeritrin fotosentez yapamaz; böylece, kırmızı boyamaddesinin topladığı ışık enerjisiyle suyosunu klorofil üretebilir.) [L]

FİKOFEİN i. (*phycophéine*). Kaynar suda eriyebilen karotenimsi boyamaddesi. Phaophyceae familyasından suyosunlarına esmer bir renk vermeğe yarar. *Eşanl.* FUKOSANTİN, FİKOSANTİN. (L)

FİKOLOG i. (fr. *phycologue*). Suyosunları üzerinde inceleme yapan botanikçi. (L)

FİKOLOJİ i. (fr. *phycologie*). Suyosunları bilimi. (ALGOLOJİ de denir.) [L]

FİKOLOJİK sıf. (fr. *phycologique*). Suyosunlarıyle ilgili olan. (L)

FİKOMİSETLER çoğl. i. (fr. *phycomycètes*'ten). Preme tarz suyosunlarınkine benzeyen mantarlar grubu. (SİFOMİSETLER veya OVOMİSETLER de denen bu basit mantarların misel yumları bölmesizdir; bunlarda yumurta hücreleri de oluşur.) [L]

FİKOSİYANİN i. (fr. *phycocyanine*). Biyol. Mavi suyosunlarında, hattâ bazen kırmızı suyosunlarında bulunan mavi boyamaddesi. (L)

FİKR. İ. Bk. FİKİR.

FİKREN zf. (ar. *fikr*'den *fikren*). Fikir bakımından, fikir yönünden. (M)

FİKRET i. (ar. k.). Düşünme, fikir, düşünce: *Gurup içinde bu eşkâl-i bî-hudûd-ı zehep / Zücâc-ı san'at ü fikretle yükselirler hep* (Ahmed Hâşim). || Kadın ve erkek adı. (M)

FİKRET (Tevfik). Bk. TEVFİK FİKRET.

FİKRET MUALLÂ (soyadı: **Saygı**), türk ressamı (İstanbul 1904-Reillane, Fransa 1967). Öğrenim yapmak üzere Almanya'ya gönderildi. Burada gravür tekniğini öğrendi; desenleri bazı ünlü dergilerde yayımlandı. Bir süre kaldığı Paris'te resim çalışmalarını sürdürdü. Sonra Türkiye'ye döndü; Galatasaray lisesi ve Ayvalık ortaokulunda (1934) kısa bir süre resim öğretmenliği yaptı. İstanbul'da romantik ve bohem hayatını sürdürürken aşırı davranışlarla bulundu; bir ara mahkeme kararıyle bir yıl akıl hastahanesinde müşahedeye alındı. Sonradan kendisinde bir saplantı halini alan polisçe sürekli takip edilmek korkusundan 1938'den sonra gittiği Paris'te de kurtulamadı; birkaç defa Paris hastahanelerine girip çıktı.

Sanatçı 1961'den ölümüne kadar Madam Angles adlı bir fransız kadının Reillane kasabasındaki evinde yaşadı. Eserlerinin çoğu Mme Angles'in elindedir. Koleksiyoncu Bruno Basrano ve dekorasyoncu France Bertin'de de sanatçının çok sayıda eseri vardır. Devlet Resim ve Heykel müzesinde de birkaç resmi görülür. 1942-1947 Yılları arasında en başarılı eserlerini verdiği ileri sürülen Fikret Muallâ, batı resminin sınırsızca soyut araştırmalara giriştiği bir çağda figüratif resmin dışına çıkmak istemedi, çeşitli üslûp yolları denedi, ama hepsinde kendi orijinal, hassas ressam varlığını duyurdu; Fransa'da ilgi çekici bir ressam olarak tanındı. Batı resmine özentili bir taklitçiliğe düşmeden zenginleştirici bir yabancılık getirdi. Fransız eleştirmecileri tarafından Toulouse-Lautrec, Van Gogh gibi yoğun yaşantıları olan sanatçılara benzetilen Fikret Muallâ'nın İstanbul'da ancak ölümünden sonra dostları tarafından bir sergisi açılabildi. (M)

FİKRET ŞADİ (Hüseyin Şadi KARAGÖZOĞLU, — denir), türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1881-ay.y. 1942). Galatasaray lisesinde okudu. Meşrutiyet'in ilânından (1908) sonra *Nasıl Oldu?* adlı eserle profesyonel oyunculuk hayatına atıldı. Burhaneddin kumpanyasında 1910 yılına kadar çalıştı. Kısa bir süre Polis müdüriyetinde tahrirat kâtipliği yaptı; sonra, *Fikret* takma adıyle yine Burhaneddin kumpanyasına girdi. Donanma Cemiyeti Heyeti temsiliyesinde bir süre oynadı; Birinci Dünya savaşından sonra, Dârülbedayi'e girdi (1920). Dârülbedayi sanatçılarından bir grup arkadaşıyle İzmir turnesine gitti (1923), burada arkadaşlarından ayrılarak Millî Sahne'yi kurdu. Merkezi Eskişehir'de olan bu topluluk, daha çok Ankara ve Orta Anadolu'da temsiller verdi. 1925'te İstanbul'a döndü. 1926-1927 Döneminde Raşit Rıza ve Behzat Butak ile «Millî Sahne» adı altında temsiller verdi. (M)

FİKRÎ sıf. (ar. *fikr*'den *fikrî*). Fikir ile, düşünce ile ilgili.

— Huk. *Fikrî hukuk,* ihtira ve edebî eserler üzerindeki ilişkileri düzenleyen hukuk dalı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk.

— ANSİKL. Huk. Gerçekte birer manevî varlık olan ve gayrimaddî mallar diye adlandırılan fikir mahsullerinin, bunları yaratanların dışında kalan insanlar tarafından da bilinebilmeleri için, söz, ses, mimik, yazı ve resim gibi araçlarla maddî bir kalıba girmeleri gerekir. Ne var ki, fikir mahsulleri maddeden soyutlanmıştır; daha önce mevcutturlar. Madde, bu fikir mahsullerinin sadece nakil ve yayma aracıdır. Buradan hareketle fikir mahsullerini maddî bir cisimde somutlaşmış olsa bile, bu cisme bağlı olmayarak, fizyolojik ve psikolojik kanunlara göre, yaratmış olan kimse veya başka bir kişi tarafından tekrar edilebilen fikrî emek sonuçları diye tanımlamak mümkündür.

Bu şekilde ortaya çıkan fikir mahsulleri, cemiyetin kültür varlığını meydana getirir. Cemiyetin maddî ve manevî refahının geliş-

topuz
fiji sanatı

Fiji adalarında
bir köy

Foto. LAROUSSE

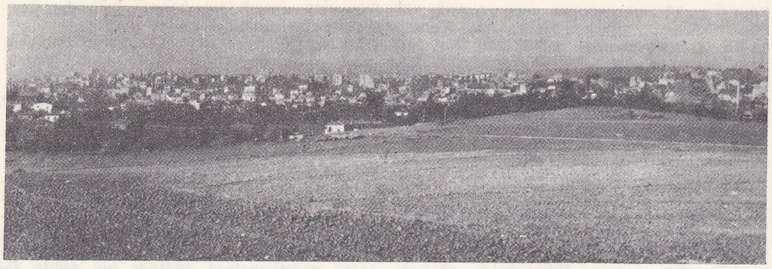

FİKİRTEPE kazı sahasının genel görünüşü

mesi bakımından bunların korunması lüzumludur. Fikir mahsullerinin korunmasının diğer bir sebebi de, eser sahibinin yarattığı eserden maddî olarak yararlanmasının sağlanmasıdır. Bu korumanın dayandığı esas, yaratana, fikir mahsulünden belirli bir süre için inhisarî bir istifade hakkının tanınmasıdır. Bu ise, haksız rekabet, ticarî işletmenin korunması veya genel olarak cemiyet düzen ve çıkarlarının korunması, fikir mahsulü yaratanın adalet ve hakkaniyet duygusuna dayandırılarak açıklanmaktadır.
Sözü edilen korunmadan yararlanbilmesi için, fikir mahsulünün onu yaratan kimsenin şahsiyetinin dışına çıkarak çoğaltılabilmesi ve iktisaden bir mal haline gelmesi, yani topluma arz edilmesi gereklidir. Bu gayrimaddî mallar üzerindeki haklar iki grupta toplanır. Bunlardan birincisi sınaî mülkiyettir. Bu gruba şu konular girmektedir: **1.** ihtiralar, teknik bir meseleye ilişkin, yeni bir sonuç veren ve sırf teorik alanda kalmayarak, tatbik kabiliyeti olan, vasıta, usul ve madde niteliğindeki icatlardır. **2.** Markalar (alâmeti farika), iktisadî teşebbüs sahiplerinin müesseselerinde yapılan emtiayı, aynı cins diğer emtiadan ayırmağa yarayan işaretlerdir. (Bk. MARKA.) **3.** Sınaî resim ve modeller. Sınaî model, sanayi ve küçük sanatlarda imalâtın yapım ve üretimi için tip hizmetini görebilecek nitelikte olan cisimlerdir. Sınaî resim ise, yapılmış eşya üzerine konan her çeşit çizgi, renk ve kompozisyondur. **4.** Ticaret unvanı, gerçek veya tüzel kişi tacirin, ticarî işletmesiyle ilgili işlemleri yaptığı ve senetleri imzaladığı zaman kullandığı addır. Bununla ilgili hükümler Ticaret kanununun 41.-55. maddelerinde yer alır. (Bk. FİRMA.) **5.** Menşe ve mahreç işaretleri, belirli malların çıktıkları yer ve bölgeyi göstererek, alıcılar açısından bir tercih imkânı sağlar. (Msl. Venedik kristali, Amasya elması gibi.) Bunlar bazen markalar üzerindeki hakları koruyan kanunlarla, bazen de ayrı kanunlarla korunmuşlardır. Türkiye'de ise özel bir kanun yoktur. Ancak, bazı hallerde, yanlış menşe gösterme, aldatıcı bilgi verme sayılarak haksız rekabet hükümlerinden yararlanılabilir. **6.** Haksız rekabete karşı korunma. Bk. *Haksız* REKABET. İkinci grubu ise edebî mülkiyet teşkil etmektedir. Bunlar, yazar ve sanatçıların yaratmış oldukları eserler üzerindeki haklardır. Yukarıda sayılan, sınaî mülkiyete dahil olan ihtiralar ile edebî eserler üzerindeki haklar fikrî hukukun konusu olarak kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, fikrî hukuk dendiği zaman bundan ihtiralar ve edebî eserler üzerindeki ilişkileri düzenleyen hukuk dalı anlaşılır. Fikrî hakların mahiyeti çeşitli teoriler ile açıklanmak istenmiştir. Meselâ mülkiyet hakkı teorisine göre, nasıl bir maddî emeğin meydana getirdiği maddî bir varlık üzerinde bir mülkiyet hakkı söz konusu oluyor ise, aynı şekilde, fikir mahsulü de

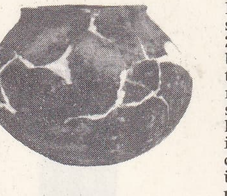

FİKİRTEPE tek renkli çömlek

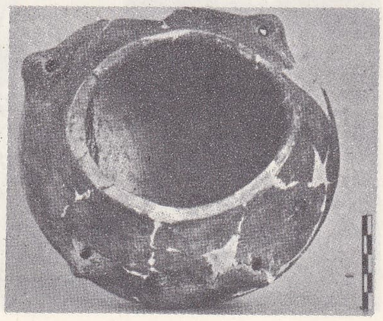

FİKİRTEPE ip delikli kulplu çömlek

(fikrî) bir emek sonucu ortaya çıktığı için, sahibinin mülkü olmalıdır. Buna karşılık Köhler'in ileri sürdüğü gayrimaddî mallar teorisine göre, fikrî hak, maddî olmayan bir şey üzerindeki mal varlığı hakkıdır. Yani fikrî hak, maddî bir değer göstermeyen şahsiyet haklarından farklı olarak, malî-memelekî bir haktır. Otto von Gierke ise, fikrî hakkı, şahsiyet hakkı teorisi ile açıklamağa çalışır. Buna göre, fikrî haklar, şahsiyet hakları gibi ferdin cüzüdürler, diğer şahsiyet haklarından ayrılmaz, tıpkı onlar gibi korunurlar. Düalist veya sui generis hak denilen diğer bir teoriye göre, fikrî hak iki unsuru kapsar: mal varlığı karakteri gösteren maddî unsur ve şahsiyete bağlı olması sonucu ortaya çıkan manevî unsur. Teori, bu iki unsuru birbirine sıkı surette bağlı olarak görmek gerektiğini ileri sürer.

● *İhtira.* Fikrî hukukun düzenlediği iki konudan biri ihtiradır. Bk. İHTİRA.

● *Edebî eserler.* Fikrî hukukun düzenlediği ikinci konu edebî eserlerdir. Fikir ve Sanat Eserleri kanununun 1. maddesine göre, eser sahibinin özelliklerini taşıyan ve kanuna göre eser niteliğinde olan fikir mahsulleri, bu konunun hükümlerine tabidirler. Eserin ne olduğu aynı kanunun 2. ilâ 5. maddelerinde belirtilmiştir. (Bk. ESER.) Bir eserin, bu kanundaki korunmalardan yararlanabilmesi için, alenîleşmesi gereklidir. Bu ise, eser sahibinin rızası ile çoğaltılarak satışa çıkarılması, dağıtılması veya herhangi bir şekilde, ticarete konulması suretiyle alenîleşmesi halinde söz konusu olur (md. 7). Ancak aynı maddenin son fıkrasının saklı tuttuğu Basın kanununun 3. maddesine göre, basılmış bir eserin nüshalarının savcılığa tevdi edilmesi de aleniyeti sağlar. Kural olarak eser sahibi onu vücuda getirendir (md. 8/1). Ancak arada özel sözleşme varsa veya işin mahiyetinden aksi anlaşılmıyorsa, hizmetli veya işçilerin işlerini yaparken yarattıkları eserlerin sahibi, onları çalıştırandır. Aynı şey tüzel kişilerin organları için de söz konusudur (md. 8/II). Bir yayımcının tayin ettiği plan içinde meydana getirilen eserlerin de sahibi yayımcıdır (md. 8/III). Sinema eserlerinin sahibi ise, bunu imal ettiren kimsedir (yapımcı: prodüktör) [md. 8/IV.]. 6. Maddede sayılan işlemlerde eserin sahibi işleyendir (md. 8/V).

Birden fazla kimsenin yarattığı eserlerde eser sahipliği, eserin kısımlara ayrılabilip ayrılamamasına göre tespit edilmektedir. Eser, kısımlara ayrılabiliyorsa, herkes, sadece yarattığı kısmın sahibidir. Aksi kararlaştırılmadıkça, eseri birlikte yaratanların her biri, eserin tamamının değiştirilmesi veya yayımlanmasına diğerlerinin katılmasını isteyebilir ve diğerleri muhik bir sebep olmadan bundan kaçınırlarsa izin için mahkemeye başvurulur (md. 9). Buna karşılık birlikte meydana getirilen eser bir bütün teşkil ediyorsa, eserin sahibi, bunu meydana getirenlerin birliğidir ve bu birliğe âdi şirket hükümleri uygulanır. Sahiplerden biri, birlikte yapılması gereken işleme muhik bir sebep olmadan izin vermezse, mahkemeye başvurulur. Esere vapılan herhangi bir tecavüz karşısında ise, sahiplerden her biri tek başına hareket edebilir (md. 10).

Kanun, eser sahibinin adıyle yayımlanan eserler yönünden 11. maddesinde bir karine koyar. Bu karineye göre, ad ile yayımlanan eserlerde aksi tespit edilinceye kadar, eserde adı bulunan kimse, onun sahibi sayılır.

Eser sahibinin eser üzerinde manevî ve maddî hakları vardır. Manevî haklarının başında eserin topluma sunulması yetkisi gelir. 14. Maddeye göre, eserin yayımlanıp yayımlanmayacağını yayımlanma zamanı ve şeklini münhasıran eser sahibi tayin eder. Aynı şekilde, eserin, sahibinin adı veya takma adı ile veya adsız olarak mı yayımlanacağına da yine eser sahibi karar verir (md. 15). Kanunun tanıdığı manevî haklardan diğer biri de; eser üzerinde veya eser sahibinin adında yapılacak her türlü değişiklik veya kısaltma için sahibinin rızasının aranmasıdır. Ancak yayım tekniği icabı yapılması gereken hususlar bunun dışında kalır.

Maddî yönden de kanun eser sahibini korumaktadır. 20. v.d. maddelere göre, bir eserin herhangi bir şekilde çoğaltarak topluma sunulması suretiyle yararlanma hakkı münhasıran eser sahibine aittir. Ancak, eser sahibi, eserin çoğaltılması ve yayımlanması hakkını bir ücret karşılığı başkasına devredebilir. (Bk. YAYIM *sözleşmesi.*) Ancak, bu malî yönden koruma, zamanla sınırlıdır ve bu zamanın geçmesi ile, herkes eser sahibine tanınan malî haklardan yararlanır (md. 26). Koruma süresi 27. maddeye göre, eserin alenîleşmesinden itibaren, eser sahibi yaşadığı sürece ve ölümünden itibaren de 50 yıldır. Eğer eser, sahibi öldükten sonra alenîleşmiş ise, koruma süresi, ölüm tarihinden itibaren 50 yıldır. Aynı maddenin 4. fıkrasına göre, eser sahibinin bir tüzel kişi olması halinde koruma süresi 20 yıldır. Yabancı dilde yayımlanmış olan bir eserin, yayım tarihinden itibaren 10 yıl içinde Türkçeye çevrilebilmesi için, eser sahibinin izni aranır. 10 Yılın geçmesi ile izin alma mecburiyeti sona erer (md. 28). 29. Madde, el işleri, küçük sanat eserleri, fotoğraf ve sinema eserleri için 20 yıllık bir koruma süresi koymuştur. Alenîleşmiş olan eserlerden yapılacak iktibaslarda, bunun hangi eserden iktibas edildiğinin belirtilmesi gereklidir (md. 35). [ML]

FİKRİ PAŞA (Abdullah), mısırlı devlet adamı ve edip (Mekke 1834-Mısır 1890). Babası küçük yaşta ölünce akrabalarının yanında büyüdü. Camiülezher'de okudu. Türkçe öğrendi. Devlet hizmetine girdi (1851). İsmail Paşa ile birlikte İstanbul'a gitti (1861). Döndükten sonra çeşitli görevlerde bulundu. Arâbî Paşa kıyamında (1882) tutuklandı. Serbest bırakıldıktan sonra devlet hizmetinden ayrılarak ilim ve edebiyatla uğraştı, Mısır delegesi olarak Stockholm'da toplanan müsteşrikler kongresine katıldı. Gezi notlarını tamamlayamadan öldü. Birçok eseri vardır. İçinde şiirlerinin ve mektuplarının bulunduğu *El-Âsâr-ül-Fikriye* (Fikri'nin Eserleri) [1897] ve seyahat notlarından meydana gelen *İrşad-ül-Elibba ilâ Mehasin Urubâ* (Avrupa Güzelliklerini Akıl Sahiplerine Gösterme) [1892] adlı eserleri oğlu tarafından yayımlandı. (M)

FİKSATİF i. (fr. *fixer,* tespit etmek'ten *fixatif*). Res. Desenlerin silinmesini önlemek için resim üzerine püskürtülen, saydam ve renksiz sıvı: *Fiksatif'ler genellikle alkol içindeki şellak çözeltisi, dammar veya sandarak reçinelerinden hazırlanır.* (L)

FİKSATÖR i. (fr. *fixateur,* tespit edici). Uzun bir koni şeklindeki madenî bir çubuktan meydana gelen ve madenî zımba halkalarını tutturmağa yarayan âlet. (Fiksatörün uç kısmındaki kalınlığı, zımba halkasının, kopçanın ve perçinin deliğinden daha küçüktür.)

— Biyol. Hücreyi çabucak öldüren ve protoplazmayı bozulmadan alıkoyan madde. Hücreyi meydana getiren belli başlı kısımlar değişikliğe uğramadığı için bu sırada incelenebilir.

— Foto. Tespit banyosunda kullanılan madde.

— G. santl. Fiksatif'i kömür kalem ya da pastelle yapılmış bir desen üstüne püskürtmeğe yarayan âlet.

— Kozmetik. Saçları tutmak ve saça istenilen şekli vermek için kullanılan briyantinli madde.

— Parfüm. Bir parfümün kalıcılığını sürdürmeğe yarayan maddelerin her biri. (L)

FİKSE i. (fr. *fixé*). Genellikle tafta üzerine yapılan, vernik ve koruyucu vazifesi gören bir camın arkasına yapıştırılan resim. (XVIII. ve XIX. yy.da fiks'ler fantezi mobilyalarda, biblolarda, tabaka, madalyon gibi süs eşyalarında kullanılırdı.) [L]

FİKSİYON i. (lat. *fictus,* hayal edilmiş > *fictio*'dan fr. *fiction*).

Foto. MEYDAN

— Huk. Bk. FARAZİYE. ‖ *Fiksiyon teorisi,* tüzel kişilerin hukukî mahiyetini açıklamak için ortaya atılmış bir teori. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Fiksiyon teorisi,* Savigny, Puchta ve Windscheid gibi romanistler tarafından savunuldu. Bu teoriye göre, sadece gerçek kişiler hak sahibi olabilirler. Ancak bazı pratik ihtiyaçları gidermek amacıyle hukuk düzeninin bazı yaratılmış varlıklara kişilik vermesi de mümkündür. Bu suretle fiksiyon teorisi, tüzel kişilerin hukuk düzenince yaratılmış, yapma varlıklar olduklarını kabul etmektedir. Bunun sonucu ise tüzel kişilerin fiil ehliyetlerinin bulunmasıdır. Zira, tüzel kişiler bir gerçek olmadıklarına göre, bunların fiil ehliyetlerinin bulunması söz konusu olamaz. Ancak nasıl ki fiil ehliyeti bulunmayan gerçek kişilerin temsilcilerinin yaptıkları işlemler onlara bağlanıyorsa, tüzel kişilerde de bunların organlarının yaptıkları işlemler tüzel kişilere bağlanır. Bunun diğer bir sonucu ise, tüzel kişileri, temsilcilerin yapmış oldukları sadece hukukî muamelelerin bağlamasıdır; yoksa onların haksız fiillerinden sorumlu olmazlar. (Bk. TÜZEL *kişi.*) [L]

FİL i. Çok iri, otçul, memeli hayvan. (İlmî adı *Elephas.* Filgillerin örnek tipi). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Fil dişi.* Bk. FİLDİŞİ. ‖ *Deniz fili,* hortumlu fok'un (*Macrorhinus leoninus*) yaygın adı. ‖ *Teşm. yol.* Cüssesi ve ağırlığıyle fili andıran insan veya nesneye verilen sıfat: *Fil Hamdi.*

— DEY. *Fil gibi,* çok şişman veya çok yemek yiyen kimse.

— Avc. Bk. ANSİKL.

— Bot. *Fil elması.* Bk. FİLELMASI.

— Din. *Ashabül fil* («fil sahipleri»), Kur'an'da El-Fil suresinin (105. sure) birinci ayetinde geçen deyim. Bk. ANSİKL.

— Nümism. Sezarların madalyaları üzerinde bulunan figür. (Bu figür madalyalara önceleri «fil» anlamına gelen «Kaisar» kelimesinden kinaye olarak, sonra da Sezar'ın Juba'da kazandığı zafer sebebiyle basıldı.)

— Oyun. Satrançta çapraz hareket eden taş.

— Paleont. Bk. ANSİKL.

— Takvim. *Fil yılı.* Bk. ONİKİ *hayvanlı takvim.*

— Teşk. tar. *Fil bakan,* osmanlı saraylarında fillerin bakımı ile uğraşanlara verilen ad.

— Tıp. *Fil hastalığı,* insanda alt deriye yerleşen çeşitli asalak kurtlardan ileri gelen ve kol, bacak, cinsiyet organları gibi bir kısım organların aşırı derecede büyümesine sebep olan hastalık. Bk. ANSİKL.

— Vet. Bk. ANSİKL. ‖ *Fil ayaklılık,* bacaklarda fil hastalığı hali.

— ANSİKL. *Fil*'in burnu değişikliğe uğrayarak uzamış, yakalayıcı bir hortum şeklini almıştır. Üst kesici dişleri de aynı şekilde gelişerek savunma organına dönüşmüştür.

Bugün sadece iki fil türü vardır: *afrika fili* (*Loxodonta Africana*), *asya fili* (*Elephas Inaicus*). Afrika fili daha büyüktür (omuz başında yüksekliği 3,5 m), başı ve kulakları çok iri, hortumunun ucu iki lopludur. Kesik koni biçimindeki savunma dişlerinin içi boştur; her biri 70 kg çekebilir. Azı dişlerinin üzerinde eşkenar dörtgen biçiminde mine kabartıları bulunur. Ön ayakları beş, arka ayakları üç toynaklıdır.

Asya fili daha küçük olur (en fazla 3 m). Kulakları daha ufak, üçgenimsi, hortumunun ucu tek lopludur. Erkeklerinin savunma dişleri ince, uzun ve afrika filininkinden biraz daha hafiftir. Azı dişlerinin üstündeki kabartılar uzun şerit şeklindedir.

Fillerin renkleri açık gri ile siyah arasında değişir. Tabiatta serbest yaşayan bir fil günde 500 kg kadar taze ot yer. Filin ömrü yaklaşık olarak seksen beş yıl, gebelik süresi yirmi bir buçuk aydır. Hayvanat bahçelerinde de üreyebilir. Yeni doğan fil yavrusunun boyu 1 m, ağırlığı 100 kg'dır. Her iki tür de eğitilebilir. Asya fili işe daha yatkın ve yumuşak huyludur. Tabiatta filler sürüler halinde yaşar. Fildişi tüccarlarının giriştikleri katliam yüzünden soyu tükenmek üzere olan afrika filini korumak için fil avcılığı gayet sıkı kayıtlara bağlanmıştır.

— Avc. *Fil,* bazen günlerce süren bir kovalamacadan sonra yol üzerinde güpegündüz avlanır. Fil koku alarak en ufak tehlikeyi sezdiğinden ancak rüzgârı karşıya alarak yaklaşmak gerekir. Bazen silâhına çabuk davranamayan avcıya yüklenir.

Filin başına ateş edilir; bunun için 48 gr'lık kurşunlar kullanılır; kurşunun çarpma şiddeti 1 000 kgm'yi bulur. Kanunen ancak dişleri 5 kg'dan yukarı olan erkek fillere ateş edilebilir.

— Din. Bu ayette şöyle deniliyor: «Habibim, Rabbinin *fil sahipleri*'ne nasıl muamele ettiğini görmedin mi?» İslâm inancına göre, Habeşistan kralı Necâşî Ashame tarafından Yemen'e hükümdar tayin edilen Ebrehe bin Sabbah-ül-Eşrem ve ordusu, fil sahipleridir (Ashab - ül - fil). Ebrehe, ziyaretçileri Kâbe'nin yerine kendi tarafına çevirmek için San'a'da Kulleys adında bir kilise yaptırdı. Kinâne kabilesinden bir adam da bir gece bu kiliseye tecavüz ve hakarette bulundu. Bunun üzerine Ebrehe Kâbe'yi yıkmak için yemin etti ve ordusu ile Mekke'ye geldi. Yanında, en kuvvetlisi Mahmud adını taşıyan birçok fil vardı. Ebrehe, bu fillerle Kâbe'ye doğru gitmek istedikçe hayvanlar diz çöküp hareketsiz kalıyor, başka semtlere yöneltildikleri zaman ise koşarak gidiyorlardı. Allah, Ebrehe'nin ordusunun ve fillerinin tepesine sürülerle kuşlar gönderdi ve hepsini helâk etti. Yine İslâm inancına göre, Hz. Muhammed bu olayı bizzat görmedi, fakat izlerini müşahede etti. Hz. Muhammed'in bu olayın meydana geldiği yıl içinde doğması, bu yıla *fil yılı* adının verilmesine sebep oldu.

Abdülaziz-Ed-Debbağ ve ondan nakleden El-İbriz'e göre (din âlimleri arasında ihtilâf olmasına rağmen) Hz. Muhammed, fil vak'asından kısa bir süre önce doğmuştu.

— Paleont. Filler, Dördüncü zamanda, Avustralya ve Güney Amerika hariç, ekvatordan kutup dairesine kadar dünyanın her tarafında yaşamıştır. Avrasya'da *Elephas meridionalis, E. antiquus;* Afrika'da *E. Recki* ve *E. atlanticus* türleri bilinir. Mamut denen fil türü (*E. primigenius*) soğuk iklime uymuş, kalın postlu bir hayvandı. Avrasya'da yaşamış, Kuzey Amerika'ya da buradan geçmiştir.

— Tıp. Fil hastalığının filaryalardan ileri geldiği bugün bilinen bir gerçektir; ancak filaryanın cinsi coğrafya bölgelerine göre değişir. Meselâ ekvatoral Afrika'da fil hastalığı erbezi torbalarına yerleşen *Onchocerca volvulus*'tan, Hindistan'da ve Güney Amerika'da (Brezilya, Güyana) *Wuchereria Bancrofti*'den ileri gelir. Samoa adalarında ise fil hastalığını *W. Pacifia* yapar. Hastalığın doğrudan doğruya teşhisi zordur; ancak özel deri tepkimesi muayeneleriyle ortaya çıkarılabilir. Tedavisi filariyozunki gibidir.

— Veter. *At elefantiasisi,* bacakların ve özellikle arka bacakların deri ve bağ dokusu hastalığı, kronik bir yangı ve sklerozdan ibarettir. (Bacak bir direk, bir fil bacağı manzarasındadır, hastalığın adı da bundan gelmektedir [fil bacağı]. İyileştirici tedavi hemen hemen etkisizdir. Bu hastalık öküzgillerde çok nadirdir.) [ML]

FİLABRES (SİERRA DE LOS), Güney İspanya'da sıradağlar, Endülüs dağlarının bölümü, Almeria'nın kuzeyinde; 2 137 m. Demir madenleri. (L)

FİLADELFİT i. (*Philadelphia* şehrinin adından). Miner. Karamika'nın ayrışmasıyle meydana gelen vermikülit çeşidi. (L)

FİLADOR i. (ital. k. [?]). Denizc. Çarmık*ları germek ve istenilen durumda bulundurmak için bogata veya makaraların gözlerinden dolanan halat. ‖ *Filador bağı,* bir halat kasasını seren üzerine veya iki kasayı karşılıklı olarak birbirine bağlamak için kullanılan gemici bağı. (*Marsepet bağı* da denir.) ‖ *Filador cevizi,* çarmık filadorunu germek için kullanılan planganın çıması-nın ucuna özel bir usulle yapılan gemici düğümü.

◆ **Filadorlu** sıf. Filadoru olan. ‖ *Filadorlu kasa,* bir halatın çıması büyük bir kasa yaptıktan sonra bu kasayı tam ortasından keserek elde edilen iki çımaya iki kasa yaparak meydana getirilen çift kasa. (ML)

FİLAFİL i. (fr. *fil-à-fil*). Gerek çözgü ve gerekse atkıda, bir açık ve bir koyu renk ipliğin art arda kullanıldığı yünlü veya pamuklu kumaş. (L)

FİLAGO i. Küçük bitki (6-20 sm). Kırlarda yetişir. Sapları az çok pamuksu, çiçekleri kömeç biçiminde ve sarımsı olur. (Bileşikgillerden.) [L]

FİLÂHAT i. Bk. FELÂHAT.

FİLAKOPİ. Bk. PHYLAKOPE.

FİLAMAN i. (lat. *filamentum,* kumaş ipliği'nden, fr. *filament*). Elektr. Elektrik ampullerinde, akım geçtiği zaman akkor hale gelen ince iletken tel. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Yayıcı filaman,* elektron yayan bir maddeyle alkali toprak maden oksidi kaplanmış, ısıya dayanıklı (ergime noktası yüksek) madenî tel. (Telin üzerindeki tabaka, akkor derecede çok miktarda elektron yayar. Sıcak katotlu flüoresan lambalarda ve radyo lambalarında kullanılır.)

— Radyotek. Genellikle tungstenden yapılan ve üzerinden akım geçirilerek ısıtılan çok ince iletken tel; dolaylı veya dolaysız elektron yayımı elde etmek için radyo lambalarında kullanılır. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Elektr. *Filaman,* havası boşaltılmış veya kimyasal etki yapmayan bir gazla doldurulmuş cam ampullerin içinde, yalıtkan bir destek üzerine yerleştirilen çok ince, iletken bir teldir. Akım geçtiği zaman ısınarak ışık vermeğe başlar; tel ne kadar yüksek sıcaklığa alışırsa ışık verimi de o derece artacağı için, filamanların ısıya en dayanıklı (ergime noktası çok yüksek) maddelerden yapılması gerekir; önce bambu ağacı kömürü, daha sonra tantal'den yapılan filamanlar yerine günümüzde tungsten teller kullanılıyor. Elektrik sarfiyatı az olan radyo lambalarında filaman, bir toryum veya bir alkali toprak (baryum, stronsiyum) oksidi tabakasıyle kaplanır. Bu maddelerin elektron yayımı çok yüksek olduğu için, ısıtıcı akımın şiddeti çok düşük olabilir.

— Radyotek. Daha çok vericilerde ve bataryalı alıcılarda kullanılan dolaysız ısıtmalı lambalardaki tungsten *filaman,* akkor hale gelince ampul boşluğuna elektron yayar. Tungsten telin üzerini, (koyu kızıl derecede) daha düşük sıcaklıklarda elektron yayabilen bir maddeyle (genellikle toryum tuzları) kaplamakla, telin ısınması için gerekli sıcaklık derecesi ve akım sarfiyatı azaltılabilir. Elektrik sarfiyatı az olan radyo lambalarının filamanı, bu prensibe göre hazırlanmıştır. Dolaylı ısıtmalı lambalarda ısı, filamanı çevreleyen, ısıya dayanıklı maddeden yapılmış silindirden yayılır. Bu madde, elektron yayan ve katodu meydana getiren bir tabakayle örtülmüş nikel bir silindirin içindedir. (L)

FİLAN zam. (ar. *fülān*'dan). Belirtilmesi gereksiz görülen kişi, yer v.b. yerine kullanılır: *Filanı* [...] *bir düşünebilsem* (Ahmed Rasim). ‖ Sıf. Belirtilmesine gerek görülmeyen yer, zaman, kişi v.b.nin isimleri önüne gelerek sıfat tamlaması yapar: *Filan bölgede zelzele olmuş diye yazıverin.* ‖ İ. Belirtilen bir şeyden sonra gelerek «ve benzerleri» anlamını taşır: *Fakat görünürde köy filan yoktu* (Sabahattin Ali). Bk. FALAN

— DEY *Falan filan.* Bk. FALAN.

— *Esk. Filan ibn-i filan,* filan oğlu filan.

◆ **Filanca** sıf. ve zam. Anlamı *filan* kelimesinden daha kuvvetlidir: *Onlara filanca yere de uğrayacağız dedik.*

◆ **Filanıncı** sıf. Sıra sayılarının yerine kullanılır. (M)

FİLANDRA veya **FLANDRA** i. (ital. *filandra* (?)dan). Denizc. Genellikle ince bezden yapılmış uçkurluk kısmı dar kurdele şeklinde bayrak. (Savaş gemilerini ticaret gemilerinden ayıran bir işaret olarak kullanılır. Gemiler arasında bayraklarla yapılan konuşmada da bunlardan yaralanılır.) Bk. ANSİKL.

— Zool. Bk. KURDELE veya KURDELA BALIĞI.

— ANSİKL. Donanmaya bağlı harp ve yardımcı gemilerin grandi, gemi tek direkli ise puruva direkleri şapkalarına çekilir. Uçkurluk ismında o devlete ait alâmet bulunur. (M)

FİLANGİERİ (Carlo), **Satriano** prensi, **Taormina** dukası, napolili general (Ceva dei Tirreni 1784-Napoli 1867). Filangieri Gaetano'nun oğlu. 1799'da krallığın geri gelmesi üzerine ülkesinden kaçarak Fransa'ya sığındı ve askerî okula kabul edildi. Austerlitz'de yüzbaşılığa yükseldi (1805),

napoli ordusunda çalıştı, İspanya'da başarı kazandı (1808). Murat'nın yaveri oldu, 1813'ten 1815'e kadar yapılan savaşlar sırasında Po nehri üzerinde bir tugaya kumanda etti. 1802'de gözden düştü, 1831'de Napoli topçu ve istihkâm yöneticisi oldu, Sicilya ayaklanmasını bastırdı ve Sicilya kral naibi oldu (1848). 1859'da Francesco II tarafından savaş bakanlığına getirildi, fakat kralın söz verdiği halde reformlara yanaşmadığını görünce istifa etti. (L)

FİLANGİERİ (Gaetano), italyan hukukçusu ve siyaset yazarı (Napoli 1752 - Vico Equense 1788). İspanya kralı Carlos III'ün bakanı Tanucci'nin giriştiği adlî reformları destekledi. *Scienza della Legislazione* (Hukuk Bilimi) [1780-1788] adlı eserinde tarihin felsefî açıdan yorumunu yaptı. Bu eserinde, Rousseau (*Toplum Sözleşmesi*) ile fizyokartları takip eder, bütün iktisadî meselelerin hukukî yoldan çözümlenebileceğini ileri sürer; iyi kanunlarla rasyonel bir şekilde işletildiği takdirde, tarım kesiminin çok daha kalabalık bir nüfusu besleyebileceğini söyleyerek düşüncesini desteklemeğe çalışır. (L)

FİLANTROP i. ve sıf. (fr. *philanthrope*). İnsanları seven, insanların iyiliği için çalışan. (L)

FİLANTROPİ veya **FİLANTROPİZM** i. (fr. *philanthropie* veya *philanthropisme*). İnsanları başkalarına yardım etmeğe iten duygu. (L)

FİLAO i. Bot. Réunion adasında yetişen ağaç; doğrama ve yakacak için çok elverişli bir odun verir. *Eşanl.* CASUARİNA. (L)

FİLARECİ, polonyalı üniversite öğrencilerinin kurduğu gizli dernek üyesi. Dernek, 1820'de Adam Mickiewicz tarafından kuruldu ve Tomazs Zan tarafından yönetildi. 1823'te Filareci'ler rus mahkemelerince yargılandılar; çoğu işkenceye uğratıldı, Sibirya'ya sürüldü veya rus ordularında asker olmağa zorlandı. Polonya milliyetçiliğinin merkezi olan Vilnius üniversitesi göz altında tutuldu ve profesörleri görevlerinden uzaklaştırıldılar. (L)

FİLARET DROZDOV (dinî adı, Vasili Mihaylovic DROZDOV), Moskova metropoliti. Bir papaz ailesinin çocuğuydu. 1806'da Moskova din okuluna öğretmen oldu, daha sonra papazlığa başladı. 1810 Aleksandr-Nevski akademisi müdürlüğüne getirildi. 1811'de piskopos olduktan sonra, çarın desteğiyle şu görevleri aldı: Kalinin başpiskoposu (1816), Din İşleri meclisi üyesi (1819), başpiskopos (1821). En son görevi Moskova metropolitliğidir. Çabalarıyle ve görüşleriyle Rusya'da din çevrelerini etkiledi. Israrlı bir katolik düşmanıydı. Kutsal metinlerin Rusçaya çevrilmesinden yana oluşu büyük ölçüde tepki gördü. Başlıca eseri, 1823'te yayımlanan *Din bilgisi Kitabı*'dır. (L)

FİLARETE (Antonio AVERULİNO, *le* — denir), italyan mimarı ve heykeltıraşı (Floransa 1400-Roma 1469'a doğr.). 1433'ten 1445 yılına kadar Roma'daki San Pietro kilisesinin tunç kapısını yaptı. Milano'ya çağrıldı (1451), burada Castello Sforzesco'nun orta kulesiyle Maggiore hastahanesini inşa etti (1456-1465). *Trattato di Architettura* (Mimarî) [1464] adlı eseri gotik sanata karşı yeni mimarlık ilkelerinin bir savunusudur. Ayrıca Bergamo katedralinde ve Bellinzona surlarında çalıştı, Cremona'da bir zafer takı yaptı. (L)

FİLARİ veya **FLARİ** i. (ital. *filare*'den ?). Denizc. Bir halat ucunun bir kasadan veya bir halkadan birkaç kere geçirilip bağlanması. (M)

fil
(Türk Minyatürleri Albümü
Hannover, 1925)

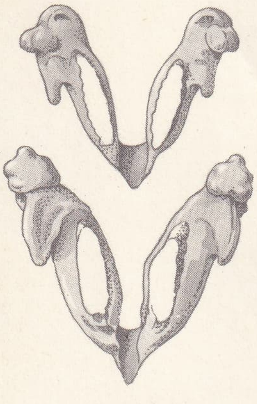

yukarıda, afrika;
aşağıda, asya
fillerinin çene kemikleri

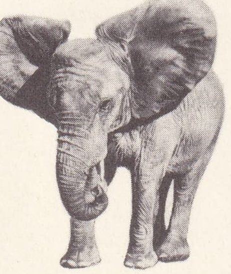

afrika fili

asya fili
ve yavrusu

FİLARİOİDAE çoğl. i. İpsiler takımından yuvarlak ve uzun solucan familyası.

— ANSİKL. Bu familyadaki solucanlar iplik biçiminde, fakat cinsine göre çok değişik boyda hayvanlardır. Pek çok türü omurgalılarda asalak olarak yaşar; erginken omurgalıların dişisine, yüreğine, gözüne v.b. yerleşerek özel bozukluklara sebep olur. Kurtçukken akkanda dolaşır. Buna *mikrofiler* adı verilir. (L)

FİLARİZ i. Bk. KETEN TOKMAĞI.

FİLARİZLEMEK geçl. f. (*filariz*'den *filariz-le-mek*). Bk. KETEN *dövmek*.

FİLARMONİ i. (fr. *philharmonie*). Müzik konserleri derneği.

— ANSİKL. Türkiye'de ilk *filarmoni* derneği İstanbul'da kuruldu (1946), üç yıl süreyle bir de dergi çıkardı. Bu çeşit derneklerin en dikkati çekeni Ankara'da kurulan Filarmoni derneğidir. (M)

Filarmoni derneği (ANKARA TÜRK -), «Müzik kültürünün Atatürk devrimlerine paralel olarak bütün Türkiye'ye yayılması»'nı amaç edinen Ankara Filarmoni derneği (1953), daha sonra Bakanlar kurulu kararıyle kamu yararına sayılarak *Ankara Türk Filarmoni derneği* adını aldı (1958). Bu dernek yurt içinde konserler verilmesi, ünlü yabancı sanatçılara konserler verdirilmesi, Türkiye'nin başka şehirlerinde filarmoni dernekleri kurulmasına yardımcı olunması, kabiliyetli gençlere müzik eğitimi için burs sağlanması, Cumhurbaşkanlığı Senfoni orkestrasının Türkiye'de ve Türkiye dışında yapacağı konser gezilerinin desteklenmesi, bestecilere eserler yazdırılması ve müzik yayınları yapılması konularını programına aldı, bu alanlarda faaliyet gösterdi. *Filarmoni Dergisi*'ni (aylık) çıkardı ve Bursa, Eskişehir, Balıkesir, Diyarbakır, Mersin, Gaziantep filarmoni derneklerinin kurulmasına önayak oldu. (M)

FİLARMONİK sıf. (fr. *philharmonique*). Bazı müziksever dernekleri ve bazı konser dernekleri için kullanılır. (L)

FİLARYA i. (lat. *filaria*'dan). Çoğunluğu omurgalılarda asalak yaşayan ve insanlarda bazen çok ağır hastalıklara sebep olan iplik gibi uzun, yuvarlak kurt ve solucanlara verilen ad.

— ANSİKL. *Filarya*'lar pek çoktur. İnsanlarda hastalık yapan belli başlı filaryalar *loa* veya *loa-loa* (*filaria loa*), Medine kurdu (*F. dracunculus Medinensis*) ve *Bancroft kurdu*'dur (*F. Bancroftii*).

Loa-loa'nın dişisi erkeğinden uzundur (30-55 m). En çok deri dokusunda bulunursa da, çok hareketli olduğundan daha başka organlara da geçer (yürek zarı, göz). Ömrü çok uzundur. Aynı insanda on beş yıl yaşayabilir. Ekvatoral Afrika'da yaygın olan bu asalak'a doğu kıyılarında hemen hemen rastlanmaz. *Medine kurdu* drakunkuloz hastalığına sebep olur. *Bencroft kurdu* filaryoz hastalığını yapar; onkoserkoz hastalıkları da filarya'lardan ileri gelir.

— Vet. *Korkunç filarya* denen bir filarya türü erişkin iken köpeklerin yüreğinde, sağ kulakçık ve karıncıkta, akciğer atardamarında yaşar. Bu kurtlar çoğaldığı zaman solunum ve dolaşımda çok ağır rahatsızlıklar belirir. Önleme yolu ve tedavisi henüz yoktur. (L)

FİLARYOZ i. (fr. *filariose*). İnsanlarda Bancroft filaryasının sebep olduğu asalak kurt hastalığı. Bk. FİLARYA.

— ANSİKL. *Filaryoz* başta Afrika olmak üzere bütün dünyada görülür (bununla beraber Kongo gibi bazı bölgelerde rastlanmaz). Bencroft filaryasını insana çeşitli sinekler (anofel, küleks, stegomyia) aşılar. Erişkin filaryalar lenf damarlarında yaşar ve bulundukları yere göre lenf varisleri, lenf düğümü iltihapları, apse gibi çeşitli bozukluklara sebep olurlar. Araplarda görülen fil hastalığının bu kurttan ileri geldiği sanılmaktadır. Teşhis için geceleri kilüs sıvısında, gündüzleri kanda mikrofilaryalar araştırılır. İlâçla tedavi yolu çok çeşitliyse de çoğu zaman faydasızdır. En iyi tedavi yolu cerrahî müdahaledir. Filaryozdan korunmanın çaresi sineklerle savaşmaktır. (L)

FİLASA i. (ital. *filaccia*'dan). Denizc. Çok kısa saf selüloz liflerini birarada bükerek istenilen uzunlukta yapılan tel. (Bu tellerin birçoğu yeniden birarada bükülerek halatların kolları meydana getirilir. Üç veya daha çok sayıda kolun birlikte bükülmesiyle halat elde edilir.) ‖ *Filasa atmak*, uzun süre kullanıla kullanıla dış kenarındaki filasaları aşınıp püskülllenen halat için denir. ‖ *Filasa bağı*, izbiro yapmakta ve iki filasayı düzgün bir şekilde birbirine eklemekte kullanılan bağ. (Eklenecek filasa uçları ikiye ayrılarak birbirine çaprazlama geçirilir. Alttaki iki uçtan çaprazın üstünde kalanı gövdenin ve öteki ucun üstünden yukarıya alınarak bir camadan bağı yapılıp meydana getirilir. (M)

FİLATELİ i. (fr. *philatélie*). Posta pulları bilimi, incelemesi ve araştırması. (PULBİLİMİ de denir.) [L]

FİLATELİST sıf. (fr. *philatéliste*). Posta pullarıyle ilgilenen kişi; posta pulu koleksiyoncusu. (L)

FİLATOV (Nilus Fiyodoroviç), rus çocuk hekimi (Penza 1847-Moskova 1902).

● *Filatov-Dukes hastalığı* (veya dördüncü hastalık), kızıla benzeyen fakat tehlikesiz gelişen döküntülü hastalık. (L)

FİLATOV (Vladmir Petroviç), rus göz hekimi (Mihaliovka, Penza 1875 - Odessa 1956). Odessa göz hastalıkları kliniğinde hekim, Ukrayna Göz Hastalıkları enstitüsü müdürü oldu, 1944'te S.S.C.B. Bilimler akademisine girdi. Saydam tabaka ve deri aşıları üzerinde çalışmalar yaptı. Etenenin tedavi aracı olarak kullanılmasını ileri sürmekle dünya çapında ün kazandı. Eteneyi önce göz hastalıklarında, sonra genelleştirerek birçok hastalığın tedavisinde şırınga veya aşı şeklinde kullanmayı öğütledi. Ortaya attığı «canlandırıcı stimülinler» kuramına dayanan bu genellemesi sonucunda, ülserlerin, yaraların ve birçok dokusal ve genel hastalıkların tedavisinde etenenin kullanılmasının yerinde olduğu anlaşıldı. (L)

FİLAYAĞI bls. i. Mim. Önemli ve kubbeli binalarda kemer ve kubbeleri taşımak için yapılan dört köşe veya yuvarlak kârgir kalın ayak. (*Pilpaye* de denir. Bunların küçüklerine *ayak* adı verilir.)

— ANSİKL. *Filayağı*'nın sütundan farkı, daha kalın ve örme olmasıdır. Tuğla ve küçük taşların harçla örülmesinden meydana gelen ayaklar sütun gibi yuvarlak ve silindirik olsalar da sütun adını almazlar. Ayakların bazı köşelerine bitişik olarak sütunlar da konur. Birçok sütunun biraradа toplu olarak konulmasından da meydana gelen ayaklar vardır. Bunlara *deste sütunlu ayak* denir. Büyük camilerin kubbeleri ekseriyetle böyle dört filayağı üzerine oturtulmuştur. Sultanahmet camiinin kubbesini tutan filayakları yuvarlak, Süleymaniye camiindekiler dört köşedir. (M)

FİLBAHAR veya **FİLBAHRİ** i. Ormanlarda ve çitlerde yetişen, beyaz, mavi ve mor çiçekli tırmanıcı sarılgan bitki. (Düğünçiçegillerden.) Bk. ANSİKL.

— Mutf. *Filbahar şurubu*, yerli ve kokulu filbahar cinsinin beyaz yaprakları kullanılarak yapılan şurup. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Filbahar*'ın yaprak sapları genellikle sülük şeklinde kıvrık, çiçekleri taçsızdır. Meyvesi bir sürü kapçıktan oluşur ve tepesinde genellikle tüy gibi uzun bir sorguç bulunur. Filbaharın birçok çeşidi bahçelerde yetiştirilir. Rusya'da ve İtalya'da, filbaharın körpe sürgünleri suda haşlandıktan veya sirkede turşu haline getirildikten sonra, kapari gibi yenir. Filbaharın gövdesi özellikle kışın çok büküllgen olduğundan bağlama lifi, kovan ve sepet yapımında kullanılır. Aynı zamanda pipo yapmağa da yarar.

— Mutf. Bir tencereye yeterince su konup üzerine, içinde yapraklar bulunan bir süzgeç oturtulur. Yaprakların üzeri bir kapakla örtülür. Tenceredeki su kaynadıkça filbaharın kokusu suya geçer. Suyun üçte ikisi şekerle kestirilir. Üçte birinde yapraklar ezilip kaynayan şuruba katılır. Limon sıkılıp indirilir. Temiz şişelere doldurularak ağızları kapatılır. (LM)

FİLBURNU bls. i. Bk. KARTOPU.

FİLCAN i. Mus. Eski çalgılardan birinin adı. (Ayrı ayrı bardaklara farklı yükseklikte su konur. Bardaklara vurdukça suyun alçaklık ve yüksekliğine göre tiz veya pes

Foto: N. Erkılıç (MEYDAN); LAROUSSE

Yaşlı Pieter BRUEGEL (1525 ve 1530-1569)
«Köy Düğünü», Anvers müzesi

Foto. Anvers müzesi, Giraudon (LAROUSSE)

Quinten MATSYS (1466-1530), «Sarraf ile Karısı», Louvre müzesi, Paris

Jacob JORDAENS «İncil Yazarları», Louvre müzesi, Paris

RUBENS (1577-1640), «Kermes», detay, Louvre müzesi, Paris
aşağıda, «Marie de Medicis'nin Eğitimi»
detay: «Üç Güzeller»

FLAMAN SANATI

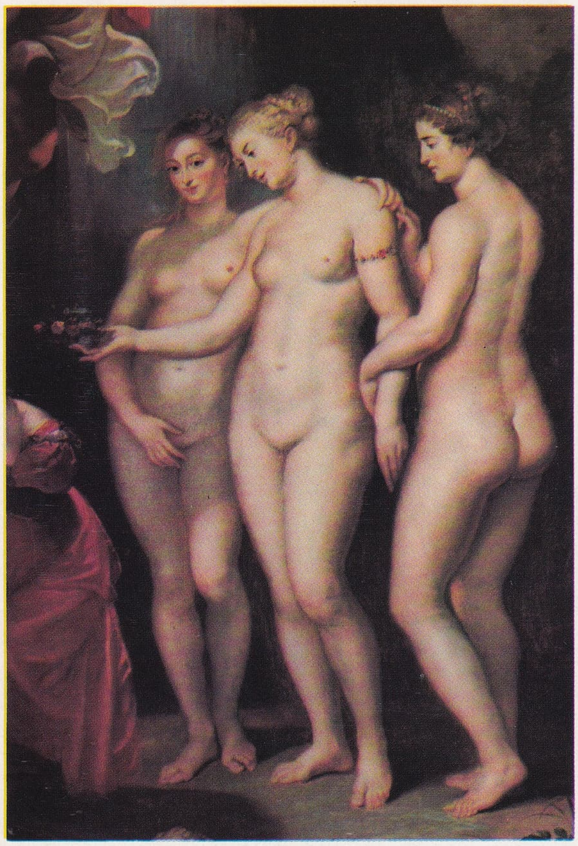

VAN DYCK (1599-1641),
«Charles I İngiltere, İskoçya ve İrlanda Kralı»

Nimrud'da (Mezopotamya) bulunmuş **fildişi** plaket (M.Ö. VIII. yy.), B. Museum, Londra

Cebel el-Arak'ta (Mısır) bulunmuş Sülâleler-öncesi çağa ait av sahneleri işlenmiş **fildişi** bıçak sapı, Louvre müzesi, Paris

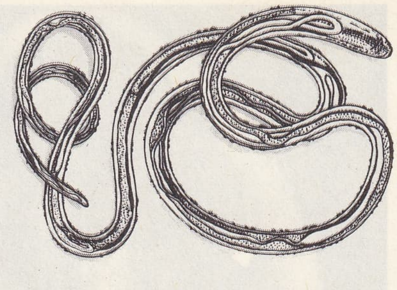

filarya

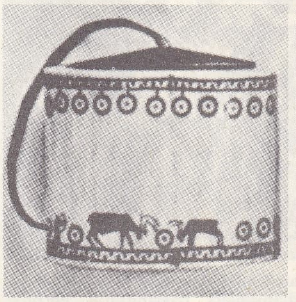

kapağı ve altı ağaçtan işlenmiş **fildişi** kutu

Charlemagne'ın Papa VII Adrianus'a takdim ettiği **fildişi** kitap kapağı, korolenj tarzı, Louvre müzesi, Paris

çıkar. İki elde bulunan tokmaklarla bardaklara vurularak istenen ses çıkarılır.) [M]

FİLCHNER (Wilhelm), alman kâşifi (Münih 1877-Zürich 1957). 1900-1905 Yılları arasında Orta Asya'da önemli coğrafya ve topografya çalışmaları yaptı. Daha sonra kutup bölgelerine (1910) ve Antarktika'ya (1911-1912) inceleme gezilerine çıktı. Deutschland adlı gemisiyle yeni kıyılar keşfetti (Weddell denizindeki shelf ice'lardan birine Filchner'in ismi verilmiştir). 1925-1928 Yılları arasında Orta Asya'ya geziler yaptı. Çeşitli bilimsel eserler yazdı. [L]

FİLDEKOS veya **FİLTEKOZ** i. (fr. *fil d'écosse*, iskoçya ipeği). Bir çeşit pamuk ipliği. ‖ Bu iplikten dokunmuş olan ve genellikle iç çamaşırı yapılan kumaş. (M)

FİLDİŞİ bİş. i. Fillerin savunma aracı olan dişleri. (Kemik yapısında, çok sert bir maddeden meydana gelmiştir.) ‖ Filin dişini meydana getiren kemikli madde. ‖ *Teşm. yol.* Bazı hayvanların dişlerini veya savunma organlarını meydana getiren sert madde. (Deniz gergedanının boynuzu.) ‖ *Fildişi kanalcıkları*, fildişi tabakasının içindeki mikroskobik kanallar. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Fildişi siyahı*, fildişi külünden yapılan siyah boya.

— Anat. Taç bölümü mine ile kaplı olan dişin sert kısmı.

— Bot. *Fildişi ağacı*, bitkisel fildişinin elde edildiği palmiye. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Bitkisel fildişi*, düğme v.b. şeylerin yapımında kullanılan korozaya verilen ad. Bk. KOROZA.

— G. santl. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Aşınmış bir dişte (at, sığır) *fildişi* tabakası, sarıdan esmere kadar değişik renkteki görünüşünden ve kendisini saran daha sert ve daha beyaz mine tabakasına göre hafifçe derinde bulunuşundan belli olur. Fildişi tabakası diş taslağının deri kısmından oluşur ve özellikle otçul hayvanlarda aşınma sonucunda tacın yüzünde belirir.

Elde edildiği hayvanın ve yapıldığı maddenin cinsine göre piyasada pek çok fildişi çeşidi bulunur. Filden alınan fildişi yeşilse, yani öldürülen hayvandan hemen çıkarılmışsa üstün kalitelidir, eski bir leşten alınan fildişi aynı kalitede değildir. Fosil fildişiyse genellikle çatlaklıdır. Siyam fildişi daha sert ve tıkız olduğu için Gabon, Gine ve Kap fildişlerine tercih edilir. Bu sonuncular zamanla solar, sararır. Mors, narval, suaygırı, domuz gergedanı, domuz gibi hayvanlardan da fildişi elde edilir.

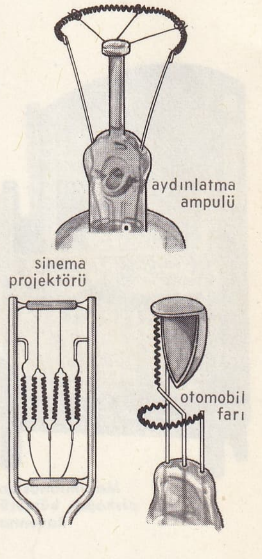

filamanlar (elektr.)

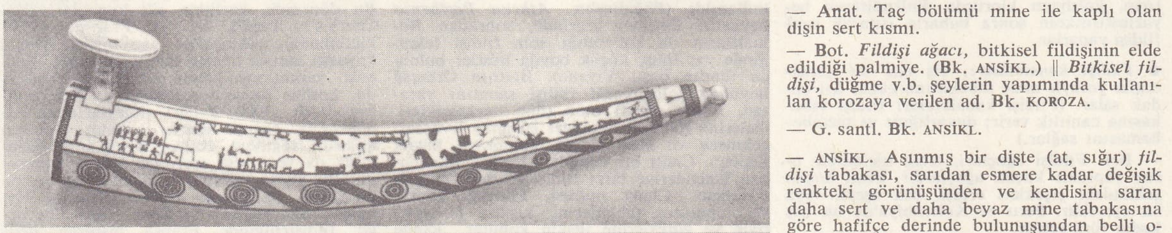

geometrik şekilli ve tabiat tasvirli **fildişi** pipo

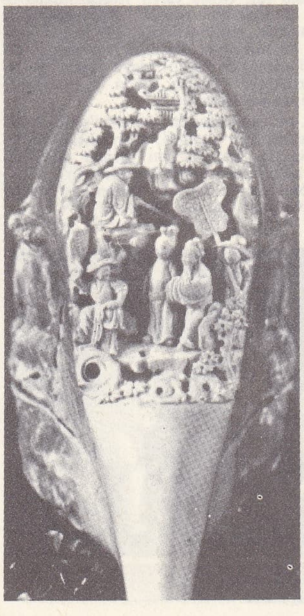

bir kuşun **fildişine** benzeyen gagasına doğrudan doğruya işlenmiş tarihî olay sahnesi; Üniversite müzesi, Philadelphia, Pennsylvania

üç müneccimin İsa'ya tapınması (XII. yy. başı) ingiliz tarzı **fildişi** kabartma Victoria and Albert museum, Londra

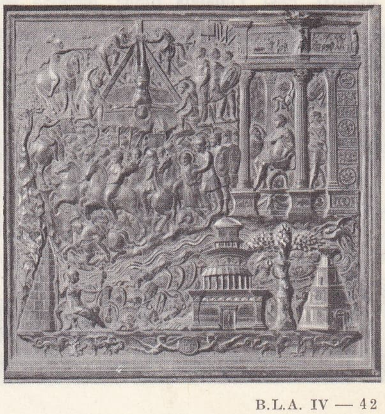

Antonio FİLARETE Roma San Pietro kilisesinin bronz kapısından detay

solda, 3,352 m'den daha uzun olabilen **fildişi**; sağda, VI. yy. bizans **fildişi** diptiği

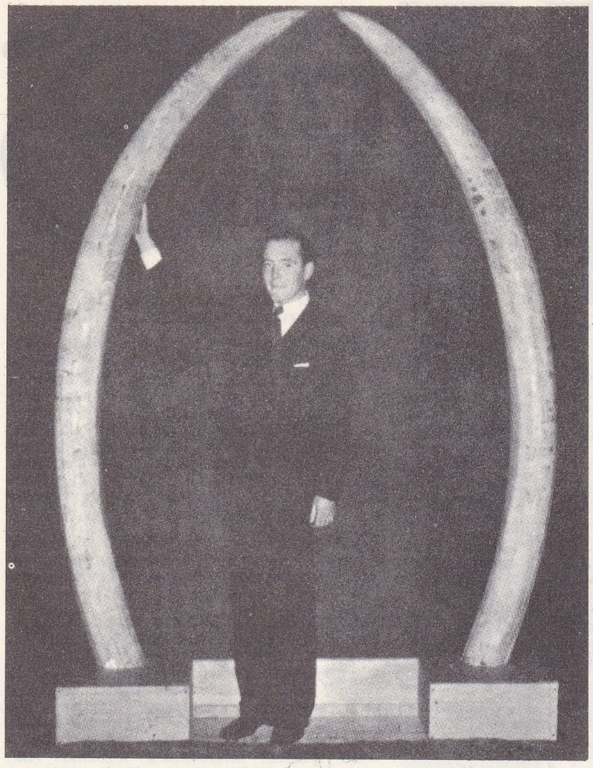

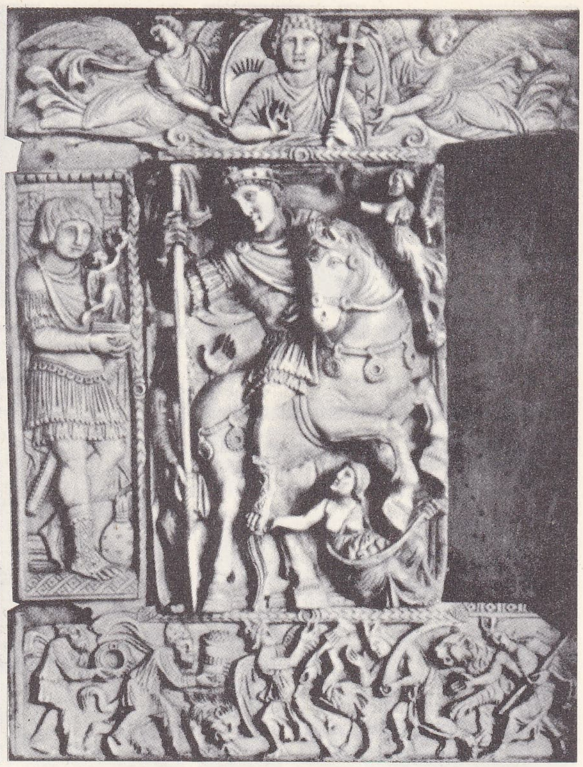

filbahar

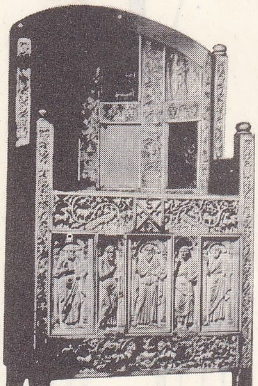

Maximianus'un piskopos kürsüsü Ravenna

İngilizler, kemik kırıklarını şapla sertleştirilmiş jelatin ve deri kırıntılarıyle karıştırıp, kalsiyum klorürde dinlendirerek beyazlaştırdıktan sonra buharla ısıtarak sunî fildişi yaparlar.

● *Fildişi kanalcıkları,* diş özü bu kanalcıklar yoluyle mine tabakasına kadar dal budak salar. (Fildişi kanalcıkları fildişi tabakasına canlılık verir; duyarlığını ve metabolizmasını sağlar.)

— Bot. Fildişi ağaçları, telek biçiminde uzun yapraklı küçük ağaçlardır. Basit koçan şeklindeki çiçekleri erdişi, çok eşeyli veya bir eşeylidir. Peru ve Kolombiya'da on beş kadar türü yetişir.

— G. santl. Tarihöncesi dönemde mamutların fildişi özelliği gösteren fosilleri üzerine av sahnelerini ve hayvan sürülerini canlandıran resimler çizilir, gene bu fosillerden büyücülükle ilgili heykelcikler yapılırdı (Lespugue Venüsü, Saint-Germain müzesi). Eski Mısır'da fildişi, lüks mobilya, tuvalet eşyası (tanrı Bes'in resimleriyle süslü ayna çerçeveleri) ve süs eşyası yapımında kullanılırdı.

Yakındoğu'da, Babil devri Mezopotamyasında, daha sonra da fenike medeniyetinde fildişi işçiliği büyük gelişme gösterdi (British museum'daki Nemrud eşya kalıntıları; Louvre'daki Ras-Şamra alçak kabartmaları). Eski Yunanda fildişi, mobilya ve süs eşyalarının yanı sıra, üstü altın ve fildişi levhalarla kaplı dev heykeller yapımında kullanıldı (Phéidias'ın *Athena Parthenos* heykeli). Delphoi şehrinde, sonradan Romalıların da kullandığı som fildişi tekniğinde yapılmış, küçük boyda büstler bulundu (kadın başı, Viyana). Batının Ortaçağ boyunca geliştireceği fildişi sanatını yaratan, Roma sanatı oldu (ilâh heykelcikleri, üstlerine mitoloji konuları işlenmiş levhalar, çekmece ve kâse olarak kullanılan küçük kaplar). Canlı bir üslûpla işlenmiş olan pagan İskenderiye tarzı fildişi eserler yanında (Orpheus, Cluny müzesi, Fransa) konsül ve imparator tabletlerini, kişileri portreleriyle ve görevlerine ilişkin konular içinde gösteren plaketleri anmak gerekir. Bu çalışmaların en ünlüsü Barberini'nin Louvre'daki fildişi eseridir (V. yy.). Hıristiyan sanatçılar zarif ve minyatüre yaklaşan bu sanatın geleneğini sürdürdüler ve küçük süsler, dinî konular anlatan levhalar, İncil'den sahnelerle süslenmiş çekmeceler (Brescia Lipsanothèque'i), levhalarla kaplanmış mobilyalar yaptılar. (Maximianus'un piskopos kürsüsü, Ravenna, VI. yy). Bizans fildişi işlemeciliği, VII. ve VIII. yy. larda, dinî olmayan konularda hayranlık verici çekmece ve kutular gerçekleştirdi; ikonaklast devreden sonra, kutsal konuları işleyen iki ve üç kanatlı tablolar, çok iyi yontulmuş küçük mihrap arkalıkları belirdi (Harbaville triptyque'i, Louvre). Batıda Karolenjler devrinde bu tekniğin yeniden kullanılmağa başlandığını görürüz. Bu dönemde, özellikle cilt kapakları (Kel Charles'ın İncil'i, IX. yy. Fransa, Millî kütüphane), çekmeceler yapılmıştır. İlham kaynağı hemen hemen daima İlkçağdı. Belli başlı yapım merkezleri ise Kuzey Fransa'da, Lothar imparatorluğunda ve Ren kıyılarındaydı. 1000 Yılları dolaylarında, Almanya'da önemli eserler yapıldı (Aachen mührü); İngiltere, İtalya, İspanya ve Fransa'da da yeni yeni atelyeler ortaya çıkıyordu. Bu arada, bizans ve islâm sanatları da bu sanatı etkilemeğe başladı (Palermo levhaları, San İsidoro'da Leon haçı). Bu devir fildişiciliğinde Fransa nispeten geridir; başpapaz asaları ile haçları ve cilt levhaları işlemeleri önde gelmektedir. Batıdaki üretimin en önemli merkezi, XIII. yy. a kadar Köln idi. Gotik devir fildişi sanatı özellikle Fransa'da gelişti. 1230-1240'lara doğru Paris'te, gotik üslûpta, ilk fildişi heykelcikler ve mihrap arkalıkları yapıldı. Ayrıca, dinî olmayan birçok eşya, ayna çerçeveleri, taraklar, kutular, tavla ve santranç takımları da yapılıyordu.

XIII. yy. ın eserlerinden, Louvre'daki Meryem Ana'nın taç giymesi, Çarmıhtan indirme ve Sainte-Chapelle'den alınan Meryem Ana heykelciği muhafaza edilmiştir. XIV. yy. da biçimler nefis bir zenginliğe ulaşır (Villeneuve-lès-Avignon Meryemi). XIV. yy. sonunda Paris fildişi işlemeciliği geriledi.

fildişi

soldan sağa, «Çocuklu Meryem» (XIV. yy.) Villeneuve - lés - Avignon kilisesi; «Çarmıhtan İndirme» (XIII. yy.) Louvre müzesi, Paris; «Cebrailin Meryem'e Müjdesi» (XV. yy.) Langres müzesi, Fransa

«Bakkhus Sahneleri» Gerard von Opstal'in eseri (XVI. yy.), Louvre müzesi, Paris

Foto. Encyclopedia Americana; LAROUSSE

fildişi: solda, ağaç heykelciği taklidi, alman işi (XV. yy.); sağda, barok tarzı taklidi avusturya işi (XII. yy.)

U. F. Guldenlew'in **fildişi** madalyonu J. Cavalier'nin eseri (XVII. yy.) Victoria and Albert museum, Londra

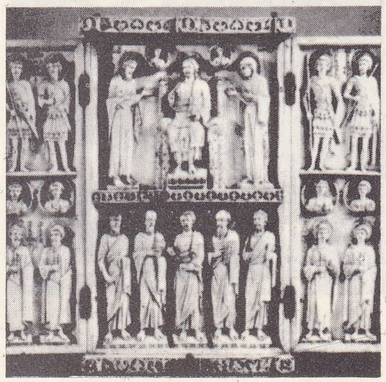

İstanbul'da bulunmuş bizans **fildişi** triptiği (X. yy. ortası), Louvre müzesi, Paris

fildişi pandantif Bénin-Nijerya

Aynı devrede İngiltere'de de birkaç atelye vardı. İtalya'da ise Giovanni Pisano'nun Meryemana heykelciği anılmağa değer (Pizza katedrali, hazine dairesi); Venedik'te Emriaci'ler çok sayıda mihrap arkalığı ve kutular yapmışlardı (XIV. yy. sonu). XV. yy. Fransa'sından da birkaç önemli eser kalmıştır *Annonciation* de Langres (Cebrailin Meryem'e Müjdesi, Langres). Ama bu yüzyılda asıl, artık hâkim duruma geçecek olan Flandre, Almanya ve İtalya öne geçti. İtalya'da resim ve bronz eserleri taklit ediliyor (Graz katedralinde kutsal kalıntılar muhafazası, XV. yy. sonu); Almanya'da, özellikle Augsburg'da ise çok eser veriliyordu. Ama bu eserlerin sanat değeri yüksek değildi.

XVII. yy. barok sanatı ile birlikte yeni bir teknik gelişti. Flandre'da fildişi eserler veren François Duquesnoy, Lucas Faid'herbe, Francis Van Bossuit ve Gerard Van Opstal gibi yetenekli heykelciler yetişti.

Almanya'da Leonhard Kern, Georg Petel ve XVIII. yy. da İgnaz Elhafen gibi büyük ustalar yetişmiştir. Fransa'da, dikkati çeken sanatçılar, Lyon'lu Jean Guillermin (Avignon müzesindeki Çarmıh) ve portreci Jean Cavalier ile David le Marchand'dı. Yapım merkezleri Saint-Claude ve Dieppe'tedir. XIX. yy. da bazı yetenekli heykeltıraşlar (P. A. Graillon ve Pradier) fildişi kullandılarsa da bu çok uzun sürmedi ve fildişi sanatçılığı kısa zamanda yok oldu.

Batı fildişi sanatçılığının yanı sıra, Ortaçağ fransız fildişi sanatının gelişmesine büyük etkileri olan arap sanatından da söz etmek gerekir. Mısır Fatımî'lerinin, islâm dönemi İspanya'sının (adak çekmeceleri ve XII.-XIV. yy.lar arası Sicilya'sının (bronz çatkılı, çoğu kere boyalı kutular, av boruları v.b.) başarılı eserleri vardır. İslâm sanatı çok sayıda enfes fildişi eser vermiştir. Asya fildişi sanatları çok verimli ve daha yenidir: Hindistanda dinî kişileri resmeden kabartmalar yontuldu; Çin ve Japonya'da tabiatı taklit eden veya karikatürleştiren üslûpta heykelcikler, büyük bir teknik olgunlukta kutu ve levhalar yapıldı. Nihayet, fetiş ve süs eşyası olarak kullanılan afrika fildişi eşyalarını belirtmek gerekir.

◆ Sıf. Fildişinden yapılmış: *Fildişi tarak. Fildişi biblo.* ‖ Fildişi rengini andıran (beyazlık): *Fildişi ten.*

— ÇEŞ. DEY. *Fildişi kule*, herhangi bir konuda taraf tutmamak, tehlikeye atılmamak için izlenen bağımsız ve herkesten ayrı, toplumdan uzak tutum için kullanılır. ‖ *Fildişi kuleye çekilmek*, gerçeklerle yüz yüze gelme cesaretini gösteremiyerek kendine has ve gerçekten uzak bir ayrı âlem içinde yaşamak. (LM)

FİLDİŞİ KIYISI (veya **SAHİLİ**), Batı Afrika'da devlet; kuzeyde Mali ve Yukarı Volta, doğuda Gana, batıda Gine ve Liberya, güneyde Atlas okyanusu ile sınırlıdır; 322 500 km²; 4 010 000 nüf. Başkenti *Abican.* (180 000 nüf.)

Coğrafya

● *Fizikî coğrafya.* Çok yağışlı olan (yılda 2-3,15 m) kıyı 550 km boyunca uzanır; her biri gerçek bir içdeniz sayılabilecek 300 km'lik denizkulağına (Aby, Ebrie, Lahu, Fresko denizkulakları) denizden ayrılan kıyı seti ve kumlu kıyı şeritlerinden ötürü yanaşılması zordur. Ormanlık bölge (1,35-2,50 m yağış) 120 000 km²'den çok alanı içine alır. Ülkede Gine iklimi hüküm sürer (güneyde mayıstan kasıma kadar yağış); ama 8° kuzey enleminden itibaren yağışlar azalır, ağaçsız alanlar genişler, seyrekleşen ağaçlar sonunda yerlerini az çok koruluk savanaya bırakır. Bölge batıya doğru yükselir (Man bölgesi, Nimbe kütlesi), fakat yaylanın tamamı kıyıya kadar hafifçe eğiktir; yaylayı akaçlayan birbirine paralel ırmakların (Cavally, Sassandra, Bandama, Comoe) çığırları çağlayanlarla kesilir veya bataklıklarda kaybolur; ırmaklar bir su yolu meydana getirmekten çok, kara ulaşımını engeller.

● *İktisadî ve beşerî coğrafya.* Nüfus, üç büyük dil ailesine bölünür. Kuzey grubu (Voltalılar, Senufolar, Mandeler) senufo'lular veya libi çiftçileri gibi topraklarına çok bağlı köylülerden meydana gelir. Agni-Aşanti grubu (15 aşirete bölünmüş 500 000 kişi) besin (japon patatesi, muz) ve ticaret (kakao, kahve) ürünleri tarımıyle geçinir; tunç ve altın işlemekte usta kesilmişlerdir. Çok daha karışık olan güney grubu, özellikle ormanlık güneybatıda (Gurolar) birçok aşiretten meydana gelir; bu grup da besin ürünleri ve ticaret ürünleri tarımıyle, denizkulaklarında da balıkçılıkla geçinir. Fildişi kıyısı, Batı Afrika'da, çeşitli tarımın en çok yapıldığı bölgelerdendir: besin ürünleri tarımı (batıda pirinç, doğuda japon patatesi, darı, hint darısı ve manyoka) dışında, başlıca ticaret ürünleri tarımını yağ çıkarılan bitkiler (savana'da karite ve yerfıstığıgiller; ormanda yağ palmiyesi) meydana getirir. Bu tarımlar, ürünleri işleyen ve değerlendiren bir sanayinin gelişmesini sağlamıştı. Ama başlıca ihracat maddeleri kahve, kakao, muz (tarımı büyük ölçüde gelişti), ananas ve kerestedir. Büyük Lahu bölgesindeki manganez ile altın ve gümüş işletmeleri vardır. Sanayileşmeyi enerji yetersizliği engeller, bu yüzden Bia kıyısında bir hidroelektrik tesis kurulmuştur.

Ülkenin iktisadî çabası, özellikle Abican limanının donatılmasına yönelmiştir. Demiryolları açısından Abican-Nijer hattı, Vagaduguya kadar uzatıldı. Kıyıdan 50 km içeriye kada akarsular sefere elverişli hale getirildi ve denizkulaklarında da çalışmalar yapıldı; Asagny ve Assinie kanalları sefere elverişli su yollarını tamamlar.

Fildişi kıyısı bugün afrika ölçülerine vurulunca, hızlı kalkınan varlıklı bir ülke sayılabilir: gayri safî millî hâsıla, 1960'tan 1967'ye kadar yılda yüzde 8'e yakın bir hızla arttı. Ortalama yaşama düzeyi yılda yüzde 5 oranında yükseldi (yüzde farkları yılda

hayvanları evcilleştiren büyük tanrıça hint sanatı Louvre müzesi, Paris

Jumièges'de bulunmuş bir **fildişi** toka Rouen müzesi, Paris

Foto. Alinari Giraudon (LAROUSSE); Encyclopedia Americana; Encyclopedia Britannica

başkent ve başlıca ticaret limanı Abican

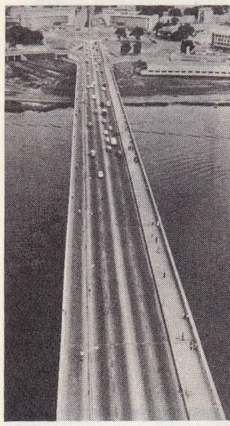

Abican'da Houphouet-Boigny köprüsü

yüzde 3 oranındaki nüfus artışından ileri gelir). Yatırım yüzdesi yüzde 20 ile 25 arasında oynadı, ticaret dengesi sürekli olarak fazlalık gösterdi.

Hükûmet, sosyalist yolu seçmeksizin, gelişmeyi hızlandırmak ve yönlendirmek için çoğu zaman müdahalelerde bulunur.

Kapitalist yöntemi özellikle, tarım ürünlerinin çeşitlendirilmesi ve madenlerin aranma ve işletilmesi alanında uygulamaktadır. Fildişi kıyısı 1960'tan beri manganez (1965'te 75 000 t'dan fazla) üreticisidir. Millî Finansman birliği (S.O.N.A.T.İ.) dış sermayeyi yurda çekmeğe ve yönlendirmeğe çalışır. Tarım uzun süreden beri ülke iktisadının temelidir. Kahve ve kakao tarımı önde gelir; ancak toplam ihracattaki payları, 1955'te yüzde 90, 1960'ta yüzde 73 iken, 1965'te yüzde 57'ye düşmüştür. Buna rağmen 1965'te, bu iki üretim şimdiye kadar görülmedik bir düzeye ulaştı. 272 000 ton kahve (dünya üçüncüsü), 113 000 t kakao (dünya dördüncüsü). Ama bu iki toprak ürününe hâlâ geniş ölçüde bağlı olan iktisadî durumun bu açık yanını tamir için etkileri şimdiden görülen bir tarım çeşitlendirmesine girişildi.

Bir devlet kuruluşu, 1970'te 76 000 hektarı kaplaması planlanan ve şimdiden 40 000 hektara yayılmış olan yağ palmiyesi plantasyonlarını geliştirmeğe çalışmaktadır. 1953'te başlayan muz üretimi, 1966'da 11 000 hektarlık bir alana yayılmıştır. Kauçuk üretimi 1963 ile 1966 arasında 400'den 3 500 tona yükseldi. 1960'tan 1965'e kadar pirinç üretimi yüzde 50 arttı. Pamuk ve hindistancevizi üretimi dört yıllık tarım programı (1966-1969) çerçevesinde gelişme halindedir.

Sınaî üretim hacmi, 1950 ile 1965 arasında, üç katından da fazla arttı. Bu dönemde, ikincil sınaî kesimin gayri safî millî hâsıladaki payı yüzde 14'ten yüzde 18'e yükseldi (buna karşılık birincil tarım kesiminin payı yüzde 58'den yüzde 48'e düştü). Orman sanayii 1965'te ve mamulleri ihracatı toplam ihracatın yüzde 20'sini geçti. Besin, dokuma ve bıçkı fabrikaları bir yandan çoğalırken, bir yandan da otomobil montaj fabrikaları ve (Abican'ın banliyösü Vridi'de) bir petrol tasfiyehanesi kuruldu. Elektrik üretimi 1960-1965 arasında üç katı aştı. Dış ticaretin artması karşısında çoğalan ihtiyaçları karşılamak üzere San Pedro'da yeni bir liman inşaatına girişildi. Fransa, Fildişi kıyısıyle ticarî ilişkileri olan ülkelerin başında gelir ve sanayi kesiminde de fransız sermayesi hâkim durumdadır. Ancak, dış ticarette Fransa'nın payı, 1960-1965 arasında yüzde 60'tan yüzde 50'ye düştü.

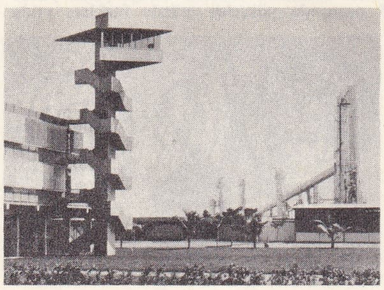

Vridi'de petrol rafinerisi

T a r i h

Fildişi kıyısı (esk. Diş kıyısı) XIV. yy.dan itibaren Dieppe'li tacirlerin uğrağı oldu. XVIII. yy. başında Assinie ve Büyük Bassam'da tesisler kuruldu. Tesisler 1842'den itibaren resmen Fransa'nın oldu ve işgal edilen topraklar giderek genişledi. Kıyı işgalinin sürekliliği ancak 1884'te sağlanabildi. Cavally ile Taro arasındaki kıyıların geri kalan kısmında ve Binger'in 1887-1889 ile 1892'de taradığı iç kısımlarda fransız etkisi artınca, tesisler ek topraklarıyle birlikte Fildişi kıyısı bağımsız sömürgesini meydana getirdi (1893). Sömürge, 1899'dan itibaren Fransız Batı Afrika'sı genel valiliğinin bir bölümü oldu. Kral Samory'nin esir alınması (1898), 1899'da Fildişi kıyısı kenarlarındaki yerli ayaklanmalarının bastırılması, ülkenin iç kısmının taranması, toprakların değerlendirilmesi ve iktisadî donatımın sağlanması için yapılan çalışmalar, 1906-1913 arasında Fildişi kıyısında barışın sağlanması, bu yeni sömürgenin iktisadî bakımdan hızlı ve ilgi çekici bir şekilde gelişmesine imkân verdi. 1916'da Yukarı Volta'da isyanlar çıktı (Yukarı Volta 1932'ye kadar ayrı bir sömürge oldu). İkinci Dünya savaşında birçok büyük inşaata girişildi: Abican denizkulağını denize bağlayacak bir kanalın açılması (1950'de tamamlandı); Abican limanının düzenlenmesi; İkinci Dünya savaşından önce Bobo-Diulasso'ya, 1955'te Uagadugu'ya ulaşan Abican-Nijer demiryolu hattının döşenmesi. Fildişi Kıyısı cumhuriyeti adıyle (14 aralık 1958) Fransız Milletler topluluğuna katılan ülke, 8 ağustos 1960'ta Houphouet-Boigny önderliğinde bağımsızlığını kazandı.

1961'de, Yaounde konferansından sonra, Fildişi kıyısı, Afrika ve Malgaş İktisadî İşbirliği teşkilâtına katıldığı gibi Malgaş ve Afrika birliğine de girdi. Bunu izleyen sürede başkan Houphouet-Boigny, başta Gana olmak üzere, «yıkıcı faaliyet» göstermekle suçlanan sosyalist eğilimli ülkelere karşı cephe alan ülkeleri, Afrika birliği çevresinde toplamağa çalıştı. 1966'da, Nkrumah'ın iktidardan düşmesi üzerine sığındığı Gine ile Fildişi kıyısı arasında büyük bir gerginlik baş gösterdi.

İçeride çeşitli muhalefet kümeleri gitgide etkin olmağa başladılar. Ocak 1963'te komünist partisinin kanun dışı sayılmasından ve aralarında üç bakanın da bulunduğu birçok kişinin tutuklanmasından hemen önce Devlet Güvenliği mahkemesi kuruldu.

Hükûmet darbesi tertibiyle suçlanan bu bakanlar, diğer 10 sanıkla birlikte ölüme mahkûm edildi. Eylülde, yeni bir tertip on bakanı yerinden etti. Bu gergin durum ülkedeki tek parti olan Fildişi Demokrat partisinin büsbütün güçlenmesine yolaçtı. 1964 Nisanında muhaliflerden Yüksek mahkeme eski başkanı Ernest Boka'nın hücresinde öldürülmesi siyasî huzursuzluğu arttırdı. Muhalefetin yok edilmesi üzerine kurulan istikrar Afrika'da görülmemiş bir iktisadî kalkınmaya yolaçtı. 1965 Kasımında Felix Houphouet-Boigny oyların yüzde 99,8'ni alarak beş yıl için yeniden başkan seçildi.

Anayasa

26 Mart 1959'da yürürlüğe giren Fildişi Kıyısı cumhuriyeti anayasası, 1789 fransız insan hakları bildirisi ve 1948 evrensel insan hakları bildirisinde tanımlanan insan haklarına ve demokrasi ilkelerine bağlılığını ilân etti. Yeni anayasa ile (31 ekim 1960) yürütme gücü genel oy sistemiyle 5 yılda bir seçilen cumhurbaşkanına verildi. Hükûmet ve silâhlı kuvvetler başkanı olan cumhurbaşkanı, gerektiğinde bir yasanın onaylanması için referanduma başvurabilir; on beş bakandan meydana gelen hükûmeti seçer. Millet meclisi cumhurbaşkanıyle birlikte beş yıl için seçilen yetmiş üyeden meydana gelir, milletvekilleri veya devlet başkanı tarafından teklif edilen kanunları oya koyar. İktisadî ve sosyal kurulun yalnız istişarî bir rolü vardır. Adlî gücün bağımsızlığını yüksek yargı kurulu yardımcılığıyle cumhurbaşkanı sağlar; yüksek yargı kurulu millet meclisinin seçtiği milletvekillerinden meydana gelir. Irkçılıkla veya etnik gruplarla ilgili her türlü ayırımcı propaganda ve her türlü ırk ayrımı kesinlikle yasaklanmıştır. Ülkenin resmî dili Fransızcadır. (L)

Abican'da pazar yeri

FİLDİŞİMSİ sıf. (*fildişi*'den *fildişi-msi*). Fildişi gibi.

— Patol. *Fildişimsi kemik*, fildişi gibi sert

Abican limanında sevke hazır odunlar

Foto. Picou, Afrique photo (*LAROUSSE*) ; *Encyclopedia Americana*

ve tıkız kemik. (Bu çeşit kemiklere, müzmin iltihaplardan sonra kıkırdakların harap olması dolayısıyle eklem yüzeylerinde rastlanır.) [L]

FİLE i. (fr. *filet*'den). Yün, pamuk, sunî ve sentetik ipliklerden, telden örülen ve birbirine düğümlerle bağlanan kare veya eşkenar dörtgen biçiminde ilmiklerden meydana gelen ağ. (Bk. ANSİKL.) || Bu tip bir örgüyle yapılan ve öteberi taşımak için kullanılan torba. || Saçların kabarmasını ve dağılmasını önlemekte kullanılan ve bugün genellikle saça benzer naylondan örülmüş ince ağ.

— Havc. Bk. AĞ.

— İşl. *File işi,* bir kumaşın atkı ve çözgü iplikleri çekilmek suretiyle meydana getirilen delikleri ağa benzer şekilde işleyerek yapılan nakış. || *File dantel,* üzerine dantel motif işlenmiş file işi. (*Nakışlı file, kabartmalı file, italyan filesi* de denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İşl. *File dantel* veya *nakışlı file,* çok tutulan, yaygın bir dantel işidir; sap işi, sarma işi, lüle işi gibi işlemelerden meydana gelir. Bütün, bu işler, file ilmeklerinin örüldüğü ipliğe benzeyen bir yün ipliğiyle yapılır. Şerit veya küçük kareler halinde dokunan file dantel, perdelerin, yatak çarşafları v.b.'nin kenarına dikilir.

Elde *file* örmek için kullanılan âletler, üstüne iplik sarılan bir çeşit mekikle yapılacak file deliklerinin büyüklüğüne göre kullanılan köşeli bir çubuktur. Bu çubuk kalıp yerine geçer ve çevresine yapılan her ilmek özel bir düğümle bağlanır. Düğüm tipleri değişiktir ve tırnak düğümü veya parmak düğümü diye adlandırılır. Fileleri örmek için özel makineler de vardır. Günümüzde bunların en yaygın olanı Zang'ın çift iplik tipi örgü makinesidir. Bu makinede bir tığ, devirli olarak ipliklerden birini halkalar, bir bukle meydana getirdikten sonra ikinci ipliği alır ve bu buklenin içinden geçirir. Bu halkaların ilmik haline gelebilmesi için ipliklerin gerilmesi gerekir. Kullanılan iplik, iki ayrı levende sarılmış şekilde olarak tezgâhın üzerine yerleştirilmiştir. (LM)

FİLE i. Hıristiyanlaşmış Gael İrlanda'sında aydın. (Dravit'lerin yerini alan file, onlar gibi şair, bilgin, hekim ve az çok büyücüydü.) [L]

FİLEBOTOMİ i. (fr. *phlébotomie*'den). Cerr. Bir toplardamarın kesilmesi, toplardamardan kan alma. (L)

FİLEBİT veya **FİLİBİT** i. (fr. *phlébite*'ten). Patol. Toplardamar iltihabı.

— ANSİKL. *Filebit* çoğu zaman komşu organlardan birindeki bir enfeksiyondan, bazen de genel bir enfeksiyondan ileri gelir; bir ameliyattan veya doğumdan sonra da görülebilir. Her ne şekilde olursa olsun, filebitin başlangıcı toplardamar iç gömleğine mikropların (streptokoklar, Eberth basili, Koch basili v.b.) yerleşmesidir; bunun üzerine damar iç gömleği kalınlaşır, kısa zamanda iltihap ve ondan ileri gelen dolaşımdaki yavaşlama yüzünden kan yer yer pıhtılaşır veya tromboz ortaya çıkar (trombofilebit); bu yeni durum dolaşım zorluğunu daha da arttırır. Hasta bacak veya bölgede bir ödem oluşur ve elle hafif hafif yoklandığı zaman hasta damar, düzensiz ve ağrılı sert bir kordon şeklinde fark edilir. Filebitlerin yolaçtığı en tehlikeli hastalık akciğer ambolisidir. Ayrıca filebit absesi, perifilebit gibi yerel rahatsızlıklar da ortaya çıkarabilir, mikroplar kana karışıp iltihabı yapabilir.

Antibiyotikler, özellikle pıhtılaşmayı önleyici ilâçlar ortaya çıkıncaya kadar filebitler yirmi otuz gün sürer ve damar tıkanmasını önlemek için kırk gün süreyle hasta bacak bir oluğa yerleştirilir ve hasta kıpırdatılmadan yatakta tutulurdu. Bugün antibiyotiklerin kullanılması sayesinde, enfeksiyonlardan ve ameliyatlardan sonra meydana gelen filebitlerin sayısı çok azalmıştır. Özellikle, filebit başlangıcı belirtileri görünür görünmez, pıhtılaşmayı önleyici bir tedaviye başlanır. Böylelikle ödem azalır ve amboliye bağlı rahatsızlıklar çok nadir olur. Buna rağmen amboli olursa pıhtılaşmayı önleyici ilâç tedavisi bu rahatsızlıkların ağırlaşmasını oldukça önler. Günümüzde filebitin ortalama süresi on gün kadardır, fakat tedaviye haftalarca devam edilir. Modern tedaviye rağmen filebitler vücutta ödem, kızartı, uyuşukluk gibi bazı sakıncalı izler bırakabilir, fakat bunlar da kaplıca tedavisiyle düzeltilebilir.

— Vet. *Filebit* hayvanlardan atlarda boyun toplardamarında, ineklerde meme toplardamarında görülür, hayvandan kan alma veya damar içine irkiltici bir madde şırınga etme sonucunda ortaya çıkar. Tıkanma veya irinleşme şeklinde yeni doğan yavruların göbek toplardamarında görülen irinli filebit, kanda irin karışması yüzünden başka rahatsızlıklara da sebep olabilir. (L)

FİLEBOGRAFİ i. (fr. *phlébographie*'den). Bir toplardamara X ışınlarını geçirmeyen bir madde şırınga edildikten sonra çekilen filim üzerinde toplardamarın veya toplardamar topluluğunun beliren görüntüsü. (L)

FİLEBOLOJİ i. (fr. *phlébologie*'den). Anat. Toplardamarları tanımlayan bilim dalı.

— Patol. Toplardamar hastalıklarını ve bunların tedavi şeklini inceleyen bilim dalı. (L)

FİLEBORAJİ i. (fr. *phléborragie*'den). Patol. Bir toplardamarın yırtılması. || Bundan ileri gelen kanama. (L)

FİLELFO (Francesco), italyan hümanisti (Tolentino, Ancona 1398-Floransa 1481). 1419'da İstanbul'a geldi, burada Khrysoloras'tan Yunanca öğrendi. İtalya'ya döndü (1427), Venedik'te, Bologna'da, Cosimo de Medici'ye saldırıları yüzünden 1434 yılında

FİLDİŞİ KIYISI kuzeyde bir kasabada darı döven Senufo kabilesi kadınları

Francesco FİLELFO
N. de Larmessin'in gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

FİLDİŞİ KIYISI haritası

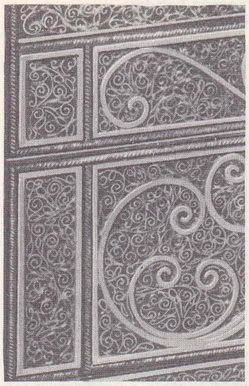

filigran gümüşten yapılmış mücevher kutusundan bir detay (XVIII. yy.)

filigranlı cam Dekoratif Sanatlar müzesi XVII. yy. Venedik kristali Paris

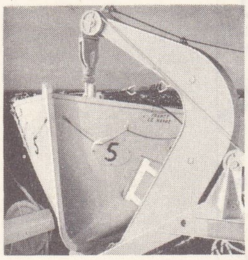

filika mataforası (denizc.)

terketmek zorunda kaldığı Floransa'da, Siena'da (1434-1438) ve 1440'tan itibaren de Milano'da yaşadı. 1474'te Roma'ya çağırıldı. Kendini beğenmiş, ahlâksız bir insan olan Filelfo lüks içinde yaşar, bu yüzden büyük para sıkıntıları çekerdi. İhtiyacını karşılayabilmek için zenginlere yaltaklanır, para vermeyenleri hicivlerinde kötülerdi. Latince olarak yergiler, masallar ve odlar yazdı. Francesco Sforza onuruna yazdığı *Sforziade* (*Sfortias*) adlı bir de destanı vardır. (L)

FİLELMASI blş. i. Bot. Hindistan'da yetişen bir ağaç ve onun meyvesi (Turunçgillerden). Bk. FERONİA. (L)

FİLEMİNYON i. (fr. *filet mignon*). Sığırda, ilk sırt omur kemiklerinin altındaki uzun boyun kasına verilen ad. (L)

FİLENK i. Bk. FELENK.

FİLET i. (ital. k. ?). Denizc. Üzerinde med ve cezir akıntıları olan, derinliği değişmeyen sığ su. (Buna *düz su* da denir.) [M]

FİLETİK sıf. (yun. *phyle*, oymak'tan fr. *phylétique*). Bir türün geldiği soy ile o türün oluşumuyle sonuçlanan süreçle veya doğal sınıflandırmada çeşitli ana gruplarla ilgili olan. (L)

FİLETO i. (ital. *filetto*'dan). Sığırlarda, bel omurlarının iki yanında, dikensi çıkıntılar boyunca yer alan yumuşak kaslardan ibaret et parçası. (Filetonun orta kısmı daha gevrek olur.) ‖ Koyun ve danada bel bölgesindeki et parçası. ‖ Domuzda, omurganın arka kısmı.

— Balıkç. *Fileto çıkarma*, kalın kılçıklı balıkların kesilme şekli. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Balıkç. *Fileto* çıkarılacak balıkların başları kesilir, iç organları temizlenir, varsa pulları kazınır. Balık, sırtından uzunlamasına doğru kesilerek iki bölüme ayrılır. Kılçık kısmı ve derisi bir bıçak yardımıyle sıyrılarak çıkarılır. Parçalar büyüklüğüne göre 2 veya 3 kısma kesilir. (ML)

FİLEY, Büyük Britanya'da (Yorkshire, East Riding) sayfiye merkezi, Kuzey denizi kıyısında; 4 600 nüf. (L)

FİLEYŞİN i. (ing. *flashing - light*, ışık yayma'dan). Denizc. Savaş ve ticaret gemilerinde gece işaretleşmek için kullanılan elektrikli lamba. (Gemide direk tepesine veya seren uçlarına takılır, mors alfabesiyle haberleşmeyi sağlar. Beyaz, kırmızı, yeşil ışık verir. Bunların elde taşınanlarına *el fileyşini* denir.) [M]

FİLFARESİ blş. i. Afrika'da yaygın, sıçrayıcı böcekçil memeli hayvan. (Filfareleri çok hareketli küçük hayvanlardır. Arka bacakları uzun olduğu için sıçramaya elverişlidir. Burun kısmı hortum gibi uzundur. Üst tarafı açık kızılsarı, alt tarafı beyazımsıdır. Taşlık bölgelerde yaşar.) [L]

FİLFİLA (CEBEL), Cezayir'de dağ, Kollo Kabilya'sında, Stora körfezi kıyısında; yüksl. 700 m. Beyaz mermer ocakları. (L)

FİLGİLLER çoğl. i. Hortumlular takımının tek familyası. Bugünkü fillerle soyu tükenmiş türleri (mamut, eski fil v.b.) kapsar. (L)

FİLHAKİKA zf. (ar. *fi*, önek ve *el-ḥaḳiḳat*'-ten *fi'-l-ḥaḳiḳa*). Gerçekten, doğrusu: *Filhakika onun sualleri karşısında şaşırmamak hemen hemen imkânsızdı* (A. H .Tanpınar). *Filhakika, saz hayli pahalıya mal olurdu* (A. Ş. Hisar). [M]

FİLHOL (Edouard), fransız eczacısı (Toulouse 1814-ay.y. 1883). Paris'te Beaujon hastahanesinin baş eczacısı idi. 1841'de Toulouse Tıp ve Eczacılık okulunda kimya ve eczacılık profesörü oldu. Aynı zamanda Fen fakültesinde de kimya okuttu. *Pirene'lerin maden suları, Yukarı Garonne'da yetiştirilen üzümlerle ilgili* incelemeler yayımladı; süt üzerinde araştırmalar yaptı. Toksikoloji uzmanı olarak organik maddelerin tahribini sağlayan bir usul buldu. Toulouse Tabiat tarihi müzesini kurdu. (L)

FİLHOL (Henri), fransız tabiat bilgini (Toulouse 1843-Paris 1902). Edouard Filhol'un oğlu. Tabiat bilimleri müzesinde karşılaştırmalı anatomi profesörü. Zooloji, paleontoloji ve tarihöncesiyle ilgilendi. En önemli eserleri, Quercy, Saint-Gérand-le Puy (Allier), Ronzon (Yukarı Loire), Sansan (Gers) fosforitlerinde bulunan memeli hayvan fosilleriyle ilgilendi. (L)

FİLİASİ CARCANO (Paolo), italyan filozof ve matematikçisi (Napoli 1912). Napoli üniversitesi teorik felsefe profesörü. Felsefede, özellikle bilgi kuramında görüşlerini ortaya koyarken, en yeni öğretilerden hareket etti. Ayrıca, dogmacılığın tehlikesini gösterdi ve araştırıcı çabanın önemini belirtti. Eserleri: *Antimetafisica e Sperimentalismo* (Antimetafizik ve Deneycilik) [1941], *Problematica della Filosofia Odierna* (Bugünkü Felsefenin Problematiği) [1953]. (L)

FİLİBE, esk. yun. **Philippopoli,** bulgarca **Plovdiv,** Bulgaristan'da şehir, idare bölümü merkezi, Meriç kıyısında; 171 400 nüf. Üniversite. Eskiden Rumeli'nin başkenti olan Filibe, pirinç tarlaları, bağlar, tütün ve pamuk tarlalarıyle çevrili bir tarım merkezidir; bölgede İkinci Dünya savaşından sonra çok önemli sulama çalışmaları gerçekleştirildi. Otomobil montajı fabrikası; tarım ve sanayi makineleri fabrikası; büyük iplik (pamuk) fabrikası; cam fabrikası; besin sanayii. Birçok tepe üstüne kurulmuş güzel bir şehir olan Filibe, Sofya henüz küçük bir kasabayken oldukça önem kazanmıştı.

— *Filibe idare bölümü*, 307 800 nüf. (*Filibe şehri dışında*.)

— Tar. Trakların kurduğu şehri, Makedonya kralı Philippos II beğenerek, adını verdi (*Philippopolis*) ve zenginleşmesini sağladı (M.Ö. 341). Yeniden Trakların eline geçen şehri Philippos V geri aldı (M.Ö. 183). Romalılar zamanında *Trimontium* adı verilen şehir, imparatorluğun en parlak sitelerinden biri oldu. Filibe, sonradan birçok kere yağmalandı (M.S. 251'de Gotlar; 447'de Hunlar; X. yy.da Bulgarlar; 1147'de Konrad III; 1189'da Kızılsakal (Friedrich); sırasıyle Bulgarların, Bizanslıların eline geçen şehri, 1390'da Osmanlılar fethetti; Berlin antlaşmasıyle Doğu Rumeli'nin merkezi oldu (1878). Filibe 1885'te Bulgaristan'a katıldı. Otomobil sanayii. (LM)

Filibe nazırı. Teşk. tar. Osmanlı hâkimiyeti sırasında, Filibe'de yetiştirilen pirinç işlerine bakmakla görevli memur. (Maiyetinde kâtip ve ambar memuru gibi görevliler bulunurdu.) [M]

FİLİBİT i. (fr. *phlébite*'ten). Bk. FİLEBİT.

FİLİBERG i. İskoçyalı dağlıların giydiği, kilt'ten daha kısa eteklik. (L)

FİLİBRANCHİA çoğl. i. İkiçenetli deniz yumuşakçaları altsınıfı. (İki birleştirme kası bulunur. Dört yassı solungacı. Kirpikten fırça şeklinde ayrı veya birleşik iplikçikler le doludur.) [L]

FİLİBUSTER [filibastır] i. (ing. k.). Çoğunluğun isteğine karşı çıkmak için tartışmayı uzatarak oylamayı geciktirmek veya önlemek üzere parlamentolarda başvurulan tedbirlerden biri. Genellikle serbest tartışma hakkını kıskançlıkla koruyan A.B.D. senatosunda başvurulan bu engelleme tedbiri yalnız yeterlilik önergesinin onaylanmasıyle sınırlıdır. Bazılarının, demokrasilerde meclis çalışmalarını engellediği iddiasıyle karşı çıktığı filibuster, azınlık haklarını koruduğu için birçoklarınca da savunulmaktadır.

— ANSİKL. *Filibuster* Roma devrinden bu yana yasama meclislerinde kullanılan bir tedbirdir, fakat bugün en çok A.B.D. senatosunda geçerlidir. Filibuster'in kökü Thomas Jefferson'un *Manual on Parliamentary Practice* (Parlamento Çalışması Üstüne) [1801] adlı kitabına dayanır. Bu elkitabında belki bilerek, belki de yanlışlıkla öncelik tanınması gereken, yani tartışılmadan, doğrudan doğruya oylanması gereken önergelerin şartları belirtilmemiştir.

Woodrow Wilson henüz bir tarih öğrencisiyken yazdığı *Congressional Government* (Kongre Hükûmeti) [1885] adlı incelemesinde «Senato'da tartışmaların uzaması, meclisten gelen kararların iyice incelenmesi ve değiştirilmesi açısından büyük değer taşırlar», diyordu. Fakat otuz yıl sonra A.B.D. başkanı olduğu zaman, bir kanun üstünde (ticaret gemilerinin silâhlandırılması) filibuster'e başvurulduğunda, bunu «kendi düşüncelerinden başka hiç bir şeyi temsil etmeyen, yüce A.B.D. hükûmetini âciz bir duruma sokan bir avuç inatçı adamın» yolaçtığı bir tutum olarak suçluyordu.

Ünlü filibuster'ler: senato filibuster'leri gerek uzunlukları, gerek özleri açısından atasözlerine geçtikleri gibi, birçok tuhaf duruma da yolaçtılar. South Carolina'lı Strom Thurmond, 1957'de Medenî Haklar kanununa karşı çıkmak için tek başına 24 saat

FİLİBE, yüzyıllar süren Osmanlı hâkimiyetinin delili bir minare

18 dakika konuştu. Yalnız arkadaşlarının sık sık yoklama yapılmasını isteyen çağrıları sayesinde biraz dinlenebiliyordu. Oregon'lu Wayne Morse ise, 1953'te, bir petrol kanununu engellemek için tek başına ve kesintisiz 22 saat 26 dakika konuştu.

Filibuster konuşmacıları, genellikle konunun sınırlarını aşmadıkları halde, Lousiana senatörü Huey Long'un Millî Sanayii Teşvik kanununu (1905) geciktirmek için kullandığı formül de zaman zaman rağbet gördü. Meselâ South Carolina senatörü Tillman, 1905'teki savaş isteklerini engellemek için Byron'un *Childe Harold*'undan parçalar okudu. Telefon rehberi, Dünya almanağı, kelebek anatomisi, beyzbol istatistikleri ve Aisopos'tan masallar okuyan birçok senatör oldu.

Filibuster'lerin etkinliği. Filibuster'ler, genellikle bir kanun veya yönetmeliğe karşı çıkan fakat azınlıkta oldukları için kanunu durduracak sayıda oya sahip bulunmayan senatörlerin, söz konusu kanunun çıkmasını engellemek için kullandıkları bir silâhıdır. Bir veya iki senatörün başvurduğu bu tedbir, pek önemli değilse de daha kalabalık bir grubun elinde bazı konulara canlılık getirir ve kamuoyunu kendi tarfına çekebilir. Bu taktik, özellikle kısa zamanda bazı onaylamaların yapılması veya önemli kanunların çıkarılması gereken meclis oturumlarında etkindir. Bir de, senatonun aşağı yukarı sayıca eşit olan iki siyasî gruba ayrıldığı zamanlarda etkin olmaktadır.

En ciddî filibuster'ler, bir senatör grubu tarafından yürütülenlerdir. Bunlara en iyi örnek Louisiana senatörü Russele Long tarafından 1964'teki Medenî Haklar kanununa karşı uygulanan bir filibuster'di. Bu filibuster'e katılan 18 güneyli senatörden hiç biri dört saatten fazla konuşmamıştı, fakat zaman zaman arkadaşlarının sordukları uzunca sorular sayesinde dinlenme olanağı bulmuşlardı. Ayrıca sık sık yoklama yapılması çoğunluğu kızdırıyordu. Çünkü 24 saat boyunca çoğunluğu koruyabilmek için senatoda 51 senatör bulundurmak gerekliydi. Kanuna karşı olan senatörler, uzaklaşmamakla birlikte, sayım sırasında salondan çıkıyorlardı. Nitekim bu tür kovalamacalı oturumlar kanuna muhalif olanlardan çok taraftarları yormuştu. Ancak 74 gün tartışıldıktan sonra, yeterlilik önergesi kabul edilebildi. Filibuster'i savunanlar bu yolun azınlık haklarını koruduğunu ileri sürerler. Illinois senatörü Everett McKinley Dirksen filibusteri «azınlığın tek korunma silâhı» olarak nitelemektedir. Bunun karşısındaki görüş çoğunluk haklarını savunmaktadır. Massachusetts senatörü Henry Cabot Lodge bu konuda şunu söylemektedir: «Hiç tartışmadan oy vermek tehlikelidir, fakat yalnız tartışıp hiç oy vermemek aptallıktır». Eğer senato bu hızlı nükleer çağda yönetime katılan canlı bir

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Americana

organ olmak istiyorsa bu filibuster'e bir çözüm yolu bulmalıdır. Yoksa bu azınlık silâhı tehlikeli bir hal alabilir.» (L)

FİLİCAİA (DA). Bk. DA FİLİCAİA (Vincenzo).

FİLİCALES çoğl. i. Eğreltiotları diye bilinen çiçeksiz bitkiler takımı. (*Pteridophyta* sınıfının *leptosporangiatae* grubundan olan bu takım, sporları aynı tipte olan kara eğreltiotlarını kapsar, su eğreltiotlarını [hydrofilicales] içine almaz. Başlıca altı familyası vardır; eğreltiotugiller, türü ve çeşidi en çok olan familyasıdır.) [L]

FİLİCİUM i. Yaprakları eğreltiotununkini andıran ağaççık; anayurdu Seylan'dır; sıcak limonluklarda yetiştirilir. (İlmî adı *Filicium decipiens*. *Sapindaceae* familyasından.) [L]

FİLİGER (Charles), fransız ressamı (Thann 1863-Plougastel-Daolas 1928). Pouldu ve Pont-Aven'de, Gauguin'e arkadaşlık etti. Remy de Gourmont'un «*Ressam*» adlı eserine katkıda bulundu ve ilk Rose-Croix salonunda resimlerini sergiledi (1892). Koyu bir idealist idi, yoksulluk içinde öldü. Eserlerine az rastlanır. «*Britanya'lı Kadın Başı*» adlı tablosu Paris Modern Sanatlar müzesindedir. (L)

FİLİGRAN i. (ital. *filigrana*'dan fr. *filigrane*).

— Kâğıtç. Bir kâğıdın dokusunda bulunan ve ancak ışığa tutulduğu zaman görülebilen çizgi, resim veya işaretler. Bk. ANSİKL.

— Kuyumc. Bk. TELKÂRİ *iş*.

— ANSİKL. XIX. yy. başlangıcına kadar bütün kâğıtlar elle yapılıyordu. *Filigran*, kâğıt hamurunun akıtıldığı kalıbın ızgarası üzerine lehimlenmiş veya at kılıyle bağlanmış hafif, ince pirinç tellerin kâğıt hamurunda bıraktığı izle elde edilirdi; bazen pirinç teller birbirine bağlanarak baskı kafesleri yapılırdı. Kâğıt üstündeki bu işaretler çok değişik, hattâ çoğunlukla çok acayipti: bunların anlamlarını açıklamak her zaman mümkün değildir. Öyle görünüyor ki, bütün bu filigranlar başlangıçta her fabrikanın, her atelyenin kendine öz işaretleri idi.

— Huk. Filigran imal etmek, satmak, satın almak, muhafaza etmek veya vermek Türk Ceza kanununa göre suç teşkil eder. (LM)

FİLİGRANLI sıf. (*filigran*'dan). Kâğıtç. *Filigranlı kâğıt*, ışığa tutulduğu zaman üzerinde çizgi, resim veya işaret görülen kâğıt.

— ANSİKL. *Huk*. Kâğıt para ve diğer amme kâğıtlarının veya değerli damgaların yapımında kullanılan *filigranlı kâğıtları*, satın almak, satmak veya saklamak Türk Ceza kanununa göre suçtur. (M)

FİLİKA i. (ar. *fulk*, gemi > ital. *feluca*, küçük yelkenli'den). Denizc. Harp ve ticaret gemilerinde bulunan, kürek ve yelkenle yürütülür güvertesiz küçük tekne. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Filika birakili* (*bosası* veya *bravlisi*), filikaları gemi güvertesinde kalastra denilen yuvalara oturttuktan sonra, oynamamalarını sağlamak için baş ve kıç omuzluklarına yakın yerlerinden iki taraflı olarak güverteye bağlayan, gerektiğinde kolayca sökülebilecek tertipte zincirler. (Bu zincirlerin alt ucu ya bir liftin uskuru veya bir filador donanımı ile güverteye bağlıdır. Üst ucu filikanın küpeştesine bir pelikan kanca ile takılır. Arada istenildiği anda sökülebilmeyi sağlayan bir maça mevcuttur.) ‖ *Filika demiri*, filikaları demirlemek için kullanılan küçük çapa. ‖ *Filika kancası*, bir ucu demir kancalı gönder. Filikaları bir yere yanaştırmak için takıp çekmeğe ya da yanaşık bulunduğu bir yerden itip açmakta kullanılır. ‖ *Filika kapelesi*, kullanılmadıkları zamanlarda filikaları ve içlerindeki malzemeyi yağmurdan ve denizin serpintilerinden korumak için üzerine çekilen brandadan yapılmış örtü. (Bu örtü filikanın başından kıçına kadar uzanan ve yekpare bir ağaç ve bu ağaca eşit aralıklarla bir çatı meydana getirecek biçimde konulmuş dayaklar [*filika omurgası*] üzerine atılarak küpeştelerden sarkan kenarlarına sıralanmış kulak [veya filika kapele kulağı denilen üçgen şeklindeki parçaların uçlarından alınan ince halatları omurga altından dolaştırılmak suretiyle karşılıklı gerilerek bağlanır.) ‖ *Filika küreği*, filikayı yürüten topaçsız kürekler. ‖ *Filika matafoması*, filikaları gemiye çekmek için kullanılan sehpa. Bk. ANSİKL.

— Kıyf. Diplomatların giydiği iki uçlu (ön ve arkada) renkli şapka.

— ANSİKL. Denizc. *Filikalar*'ı eski korsanlar kullanırlardı. Gerek kürek gerekse yelkenle ve hızlı giden bu tekneler güverteli olurdu ve öne eğik iki direklerinin üzerinde tartana'larınkine benzer yelkenler bulunurdu. Ağırlıkları 30-50 ton kadardı. Filikaların her oturağında, adam başına bir kürek düşmek üzere iki kişi yer alır. Büyüklükleri oturak sayısına göre değişir. Böylece bir filikanın büyüklüğü boyutlarından çok, üç çifte, beş çifte, yedi çifte gibi oturak ve kürek sayısını birlikte kapsayan terimlerle belirtilir. Yedi çifteden büyük filikalara *işkampavya* denir.

● *Filika mataforası*, can filikalarını çabuklukla denize indirebilecek, gerektiğinde tekrar güverteye alacak olan filika matafoları, *âdi*, *çeyrek daireli* ve *otomatik maynalı* olmak üzere üç ayrı çeşitte yapılır. Âdi matafora kendi etrafında 360 derece dönebilecek biçimde alt uçlarından güverte üzerindeki yuvalarına oturtulmuş, üst kısmı yay şeklinde bükülmüş som demir veya çelikten yapılmış bir çift çubuk ve bu çubukların üst uçlarına bağlı palangalardan meydana gelmiştir. Filika denize indirileceği zaman önce palangalar ile bir parça yukarı kaldırılır. Böylece oturtulmuş bulunduğu yerden kurtarıldıktan sonra baş tarafı matafora bedeninden açık kalıncaya kadar geriye verilerek önce baş tarafı, sonra da kıç tarafı denizden yana itilir ve palangalarla denize inmeğe hazır duruma getirilir. Bu tip mataforalar bugün tarihe karışmış gibidir. Çeyrek daireli mataforalar biri sabit, diğeri müteharrik olmak üzere iki parçalıdır. İki parça arasındaki kaytan dişliyle bir kol çevrilerek müteaharrik kısım, dolayısıyle de filika dışarı verilmiş olur.

Otomatik maynalı matafora yerçekiminden faydalanılarak yapılmıştır. Bu tip mataforalarda filikalar denize doğru 35 derece eğik raylar üzerinde kayan tekerlekli bir çift kızak üzerinde kaydırılır. Filika bir yandan bu kızaklar üzerine oturtulurken, bir yandan da kızakların yay biçimindeki üst kısımlarına çelik halatlarla asılmıştır. Çelik halatlar matafora üzerindeki makaralardan dolaştıktan sonra güverte üzerindeki matafora vincine gelir. Filika denize indirileceği zaman vincin freni hafifçe boşaltılır. Böylece serbest kalan tellerin sağılmağa başlamasıyle önce kızaklar, kendi ağırlıkları ve üzerlerindeki filikanın ağırlığı ile raylar üzerinde kaymağa başlar. Kızaklar rayın sonundaki tampona dayanıp durunca filika kızaktan ayrılarak denize doğru iner. (M)

Filiki Eterya, 1816'da Odessa'da, Nikolaos Skufas, Athanasios Çakalof ve Emmanuel Ksanthos'un kurduğu gizli teşkilât. Amacı Yunanistan'ı türk hâkimiyetinden kurtarmaktı. Çakalof, Paris'te, Ellinoglosson Ksenodokhioi'u (1809'da Paris'te kurulan ve Filiki Eterya'nın öncüsü sayılan gizli teşkilât) kuran Zalykis'ten gizli teşkilât kurma tekniğini öğrenmişti. 1807'den beri yunan istiklâlini düşünen Kapodistrias, Çakalof'u yeri ve şartları daha iyi öğrenmesi için Anadolu ve Yunanistan'a gönderdi. Teşkilât ilk olarak Rusya'da kuruldu, daha sonra İstanbul ve Yunanistan'a nakledildi.

İlk zamanlar teşkilâtın ardında Rus hükûmetinin bulunduğu düşüncesi, teşkilât için büyük manevî bir destek oldu. Fakat 1820'de, Rusya'nın tutumu, bu düşünce ve inancın yıkılmasına ve teşkilâtın başına bir yunanlının getirilmesine yolaçtı. Kapodistrias vazifeyi reddetmesinden sonra, İpsilantis başkan seçildi. 1 Ekim 1820'de Besarabya'daki son toplantının ardından teşkilât gerçekte dağıldı. Joannis Filimon, teşkilâtın savunmasını yapan bir eser yayımladı: *Dokimion Istokrikon Peri Tis Filikis Eterias* (Filiki Eterya ile İlgili Tarihî Belge). [L]

FİLİM i. (ing. *film*'den). Üstü fotoğraf çekmeğe yarayan, ışığa duyarlı bir tabaka ile kaplı ince plastik yaprak. (Bk. ANSİKL. *Foto.* böl.) ‖ Sinema kameralarında kullanılan çeşitli boyutta ve şerit halinde fotoğraf filmi. (Bk. ANSİKL. *Foto.* ve *Sine.* böl.) ‖ Sinema salonunda projeksiyon makinesiyle gösterilen eser: *Bu akşam bizim sinemada güzel bir filim oynuyor.* (B. Felek). ‖ *Argo.* Manzara.

— ÇEŞ. DEY. *Filim çevirmek*, beyaz perdede oynatılacak bir eseri filme geçirmek veya bu eserin filme çekilişi sırasında rol almak. *Argo.* Gösteriş yapmak. Dalavere yapmak. ‖ *Filim çekmek*, bir sinema kamerasıyle görüntüleri tespit etmek. ‖ *Filim gibi* (veya *sinema şeridi gibi*). Bk. SİNEMA. ‖ *Filim koparmak*. *Argo.* Saçmalamak, lâfın arkasını getirememek. ‖ *Filimleri yakmak*. *Argo.* Bir işi yüzüne gözüne bulaştırmak. ‖ *Filmini almak*, röntgen ışınları aracılığıyle bir organın iç görüntüsünü filimle tespit etmek. ‖ *Kopuk filim gibi*, kesintili.

— Ask. *Filimle atış eğitimi*, hareketli bir hedefe atış yapmayı öğreten eğitim usulü. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Filim hukuku*, toplum üzerindeki etkisi, başka hiç bir araçla kıyaslanamayacak kadar derin olan sinema filimlerinin yapılması, dağıtımı ve gösterilmesiyle ilgili hukuk kurallarının tümü. Bk. ANSİKL.

— Matbaac. *Filim dizgi*, ofset veya helyogravür formalarının metinlerini doğrudan doğruya filim üzerine çıkaran dizgi usulü. (Selofan veya kuşe kâğıt üzerine madenî harflerle prova basarak sonradan fotoğrafını çekmek yerine, filim dizgi usulüyle sayfa montajına ve kopyaya hazır metinler elde edilir. Özel matrislerde harfler, siyah zemin üzerinde parlak olarak görülür ve içlerinden geçen bir ışın demeti, harflerin filim veya kâğıt üzerine çıkmasını sağlar.)

— Müz. *Filim müziği*, filmin görüntülerine eşlik etmek amacını güden müzik. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Filimle atış eğitimi*'nde, birbiri ardından geçen hedefler nişancıya bir sinema şeridi üzerinde hareket halinde gösterilir. Elektrikli bir düzenle filmin durdurulması ve bir merminin hedefe ulaşması anında vuruş noktasının görünmesi sayesinde nişancı yaptığı atışın sonucunu kontrol edebilmektedir.

— Foto. Plastik filimler, her uzunlukta ve her genişlikte (1 m'ye kadar) rulolar halinde veya fotoğrafçılıkta kullanılan boyutlarda kesilmiş yapraklar halinde hazırlanır. Sinemacılıkta ise, uzunluğu 10 m'den 300 m'ye kadar değişen, enleri standart ölçülere (35-veya 16 veya 9,5 veya 8 mm) göre kesilmiş, iki yanı boydan boya delikli bantlar kullanılır. ‖ *Mavi filim*, orijinal filim üzerinden başka negatifler çekmek için kullanılan mavi renkli pozitif filim.

— Huk. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma planlarının yıllık programlarında filimcilikle ilgili meselelerin çözüme bağlanabilmesi için her şeyden önce bir sinema kanununun yapılması öngörüldü. Fakat bu konuda yapılan çalışmalar olumlu bir sonuç vermedi ve çeşitli tasarılar bir türlü kanunlaşamadı. Sinema'nın bir yandan bir sanat dalı, diğer yandan da bir sanayi niteliğini taşıması, bu iki alanın zaman zaman zıtlaşan menfaatlerini birbiriyle bağdaştırmanın güç olması, bu gecikmeye sebep gösterilebilir. Mevzuatta sinema filimlerini doğrudan doğruya ilgilendiren hükümlerin başında düşünce, bilim ve sanat hürriyetlerini düzenleyen Anayasanın 20. - 21. md. leriyle, haber filimleri açısından haberleşme hürriyetine ilişkin 17. maddesi anılabilir. Bunun yanında sinema eserlerinin hangileri olduğunu belirten (md. 5) ve sinema filimleri üstünde eser sahibi niteliğini (modern eğilimler açısından çok tartışma götürür biçimde) prodüktöre (yapımcıya) tanıyan Fikir ve Sanat Eserleri kanunu hükümleri önem taşır (md. 8).

Türk Ticaret kn. md. 12/6 uyarınca, sinema işletmek üzere kurulan müesseseler ticarethane sayılır. 3 122 Sayılı Öğretici ve Teknik Filimler Hakkındaki kanun, sinemalarda, esas filimle birlikte teknik veya öğretici bir filmin gösterilmesini de mecburî kılar. Ne var ki, aksine hareket halinde müeyyide çok hafiftir (Belediye encümeni kararıyle 10 liradan 50 liraya kadar hafif para cezası). Ayrıca verilen cezaya karşı sulh mahkemesine itiraz hakkı da saklıdır. Belediye Gelirleri kn., sinemalardan açılış ruhsat harcı alınmasını öngördükten başka (md. 26), eğlence resmi açısından yerli ve yabancı filimler arasında bir ayırım yapmaktadır: normal olarak gayrisafî hâsılatın yüzde 70'i olan eğlence resmi, tamamen yerli filimler gösterilen seanslarda yüzde 25'e düşürülmüştür. Bu resim, bilet bedeline eklenmek suretiyle hesaplanır (md. 27). Sinema fi-

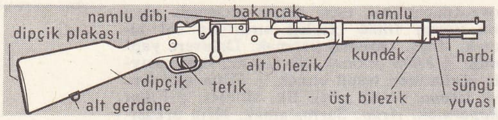

filinta

limleri konusunda sansür problemi büyük önem taşır. Bk. SANSÜR.

● *Televizyon filimleri,* 359 sayılı Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu kanununun kapsamına girer.

— Müz. Sessiz filim devrinde, filim oynarken çok defa irticalen çalan bir piyanocu veya filme uygun parçalar çalan bir orkestra, görüntülere eşlik ederdi. Bazı filimlerde özellikle o filim için bestelenen parçalardan yararlanılırdı. Meselâ *l'Assassinat du Duc de Guise* (Guise Dükünün Öldürülüşü) adlı filmin müziğini Saint-Saëns yazmıştı. Sesli filmin icadı durumu değiştirdi. O günden beri de, filim şeridinin ses kısmına görüntüler için özel olarak düşünülmüş

Jolo adasında kanoları seyreden bir filipinli balıkçı

ve bir daha şeritten çıkarılamayacak olan bir müzik kaydedilmeğe başlandı. Sinemaskop ve sinerama gibi yeni buluşlar stereofonik ses düzeninin kullanılmasına yolaçtı ve birçok kaynaktan çıkan sesle bir çeşit çok boyutlu müzik elde edildi. Honegger (*Mayerling*), Milhaud (*l'Espoir* [Umut]) filimlere eşlik eden bestelere adlarını koydular; Prokofiet, *Aleksandr Nevski*'nin müziğini yazarak görüntülere uyan bir çeşit kantat bıraktı. Müzikli filmin ilk örneği olarak kalacak olan bu tarzı, hafif müzik bestecileri de (Gershwin, Kern, Porter v.d.) filimlerinde pek çok kullandılar. Kurt Well (*Üç Kuruşluk Opera*), Maurice Jaubert, G. Auric, J. Kosma, J. Van Parys, Michel Legrand (*Cherbourg Şemşiyeleri*) v.b.de filim müziği yapan bestecilerdir.

Filim müziğinde yeni ses araçlarının kullanıldığına da işaret etmek gerekir. Bu arada dizisel müzik tekniğinden de endişe psikozları yaratabilmek için yararlanılmakta, elektrikli akustik seslendirme teknikleri daha geniş bir anlayışla uygulanmaktadır.

— Sine. Özel bir makineyle alınan görüntülerin kaydedildiği veya kopyaların basıldığı filim, üstü özel bir emülsiyonla kaplanmış saydam bir şeritten meydana gelmiştir. 1954'ten sonra bütün dünyada kullanılması zorunlu olan yanmaz filmin (*safety film*) içinde nitrik azotun azamî yüzde 0,36 oranında bulunması ve 300°C ısıya asgarî 10 dakika dayanması gerekir. Böylece filimlerde, yanma tehlikesi bugün artık tamamıyle ortadan kalkmıştır.

Sessiz filimler daima fantezi bir müzik eşliğinde gösterilirdi.

Sesli film'in ilk yıllarında, eyleminin gerektirdiği gürültü ve sesler, filimden ayrı olarak alınır ve yayımlanırdı. Daha sonraları, senar yodaki sözler ve sesler görüntüyle senkron olarak çekildi. (Sesler, resimlerin bulunduğu filmin üzerine ses dalgalarının ışık dalgalarına dönüşmesiyle kaydedilir.) [LM]

FİLİMCİ i. (*filim*'den *filim-ci*). Filim çeviren veya çevirten kimse. (M)

FİLİMCİLİK i. (*filimci*'den *filimci-lik*). Filimcinin yaptığı iş. (M)

FİLİMON (Nicolae), rumen romancısı (Bükreş 1819-1865). Önce kilisede ilâhicilik yaptı, sonra italyan tiyatrosunun orkestrasında flütçü oldu; müzik eleştirileri yazdı. Rumen edebiyatının ilk romanı sayılan *Ciocoii Vechi Şi Noi* (Eski ve Yeni Türediler) [1863] adlı eseri ile tanındı. Sert bir yergi havası taşıyan bu roman, tarafsız olmamakla beraber, XIX. yy.ın ilk otuz beş yılında Romanya başkentinin hayatı üstüne değerli bir belge niteliği taşır. (L)

FİLİNTA i. (alm. *filinte*'den). Tüfekten daha kısa, elde taşınabilir ateşli silâh. (1940'a kadar topçu, ağır makineli tüfek erleri ile, süvari ve jandarma erlerinin ferdî silâhıydı.): ***İki büklüm koşuyordu. Baktım Paşanın koruyucularından biri filintayı doğrultmuş ateş etmek üzere*** (K. Tahir). [Bk. ANSİKL] ‖ ***Filinta çengeli,*** eskiden süvarilerin tüfek kayışlarının alt kısmına tespit edilmiş olan ve filintayı raptetmeğe yarayan çengel veya kopça.

— DEY. *Filinta gibi,* genç, ince, uzun boylu, çevik, hareketli kimseleri nitelemek için kullanılır.

— ANSİKL. Süvarinin kullandığı ilk tabancaya, çakmak takımı konmasından itibaren *filinta* adı verildi. Kısa ve yivsiz namlulu bir silâh olan filintanın ağırlığı XVIII. yy. sonlarında 3,250 kgr idi ve özel bir çengele takılmış olarak omuza asılırdı. Sonraları istihkam, piyade, trampetçi, topçu ve daha sonra jandarma erlerine de bu silâh verildi ve 1866, 1870, 1886 modeli tüfeklerin yerini bu silâhlar aldı. Filintaların aldıkları en son biçim Lebel tüfeğine benzeyen 1892 ve 1916 modelleridir. Birinci Dünya savaşında süvari sınıfında karabinaların yerine filinta kullanılmağa başlandı. Sonraları, daha az kullanıldı. Şimdi de yerini karabina ve makineli tabancaya bırakma yolundadır. (LM)

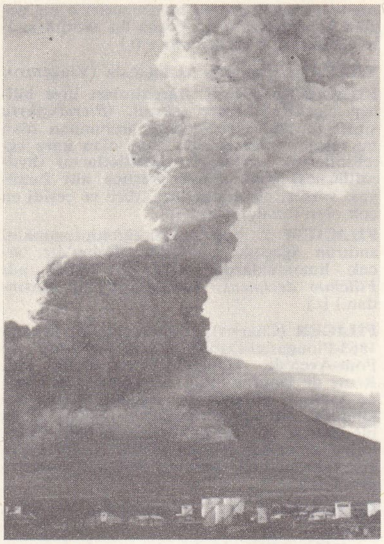

FİLİPİNLER, Mayon volkanı püskürme halinde (nisan 1968)

Filioque («ve oğuldan» anlamına gelen lat. k.). Din. Bu terim katolik kilisesi âyinlerinde okunan şu sembolle ilgilidir: «Baba ve Oğul'dan gelen Ruh-ül-Kudüs'e inanıyorum».

Terim, İznik sembolünün metninde yoktur. Bu yüzden yunan kilisesi filioque'ye karşı çıkmış, İstanbul patriği Photios da (X. yy.) buna inananları sapıklıkla suçlamıştır. İki kilise arasındaki bu anlaşmazlık günümüze kadar sürmüştür. Doğulular bugün bile filioque terimini ortodoks doktrine aykırı sayarlar. (L)

FİLİPENDULA i. İnce köklü, sarmal, meyveli bitki; çoğu zaman toplu halde yetişir; boyu 1-1,5 m'dir; nemli çayırlarda yaygındır. (Gülgillerden.) [L]

FİLİPEPİ. Bk. BOTTİCELLİ.

FİLİPESCU (Nicolae Grigorie), romanyalı siyaset adamı ve yazar (Bükreş 1862-ay.y. 1916). 1885'te Muhafazakâr partiden milletvekili seçildi. 1892'de Bükreş belediye başkanı oldu. Uzun süre Carp'a cephe aldı, sonra onun 1910'da kurduğu kabinede savaş bakanı oldu. Orduya yeni bir düzen sağladı: Romanya, Balkan savaşına ancak 1913'te karışabildi. Filipescu, Birinci Dünya savaşında ülkesini müttefiklerin safına sokabilmek için harp kabinesinden ayrılarak Millî Hareket birliği ile Kutsal birliği kurdu. Birçok eser yazdı: ***Köylü Sorunu*** (1891); ***Siyasî Partiler*** (1896); ***Yeni Bir Ülkeye Doğru*** (1897) v.b. (L)

FİLİPEŞTİİ-DE PADURE, Romanya'da (Ploeşti bölgesi) yer. Linyit. Termik santrallar. (L)

FİLİPİNLER, isp. **Filipinas,** Güneydoğu Asya'da adalar devleti; doğusunda Filipinler denizi, güneyinde Celebes denizi, batısında Güney Çin denizi, kuzeyinde Büyük Okyanus vardır; yüzölçümü 299 404 km²; 32 345 000 nüf. Başkenti, *Quezon City.* Başlıca şehirleri: *Manilla* (1 336 000 nüf.), *Cebu* (295 700 nüf.), *Davao* (269 300 nüf.), *Caloocan* (187 000 nüf.), *Iloilo* (180 900 nüf.). — Başlıca adaların nüfusu: *Luçon,* 12 836 600 nüf.; *Mindanao* 5 057 300 nüf.; *Negros,* 1 930 100 nüf.; *Cebu* 1 332 800 nüf.; *Leyte* 1 173 000 nüf.; *Mindoro,* 313 300 nüf.; *Palauan* 162 700 nüf.

COĞRAFYA

● *Fizikî coğrafya.* Filipinler, ülke topraklarının yüzde 95'ini kaplayan on bir büyük

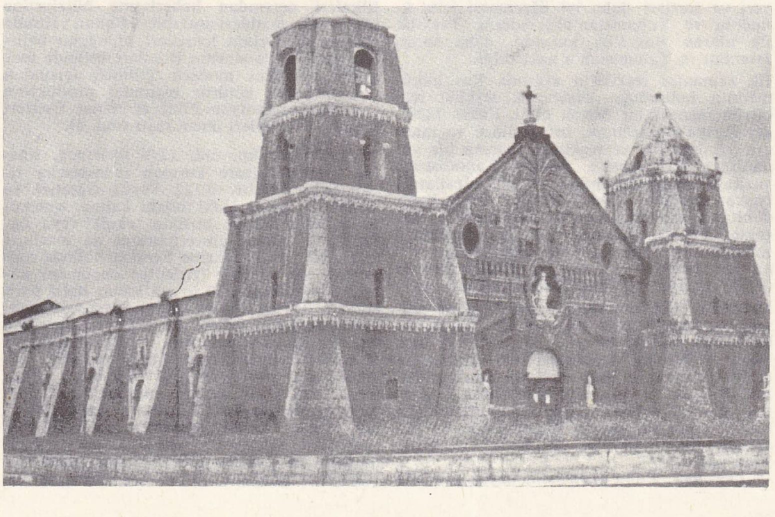

FİLİPİNLER
Panay adasında İloilo'da katolik kilisesi (XVI. yy.)

Foto. Encyclopedia Americana

tatlısu gölü Laguna de Bay'de incelemeler yapan balıkçılık uzmanları

ada (Luzon, Mindanao, Samar, Negros, Panay, Palauan, Mindoro, Leyte, Cebu, Bohol ve Masbate) ile Büyük Okyanus ve Sunda adaları platformu sınırlarında, Tai-Van (Formoza) ile Borneo arasındaki başlıca tektonik yaylardan ikisi boyunca 1 800 km'yi aşkın bir alana yayılmış yedi binden fazla küçük ada ve adacıktan meydana gelir. Celebes'lerde Minahassan'dan itibaren kuzeye doğru dönen bir tektonik eksen, Mindanao'nun doğu kısmında, Leyte ve Samar adasıyle Luzon'un güneydoğusunda devam eder. Sulu denizinin kapladığı deniz hendeğini çember şeklinde çeviren bir çifte dağ dizisi, Filipinler'i, kuzeyde Palauan ve Zamboanga yarımadası (Mindanao) ile ingiliz Kuzey Borneo'su arasındaki takımadalar üzerinden Borneo'ya bağlar. Filipinler'in doğu kıyılarına paralel olarak Mindanao derin çukuru uzanır; burada deniz dibi, bilinen en büyük derinliklere ulaşır (yaklş. 11 000 m).

Üçüncü ve Dördüncü zaman kıvrılmalarıyle meydana gelmiş, aynı zamanda geç bir granitleşmeye, kırılmalara, yanardağ püskürmeleriyle lav yayılmalarına uğramış olan Filipinler sarp dağlık adalardır (takımadaların en yüksek yeri Apo tepesinde 2 955 m); bununla beraber, yüksek aşınma yaylaları, Luzon'un kuzeyindeki Baguio bölgesinde, Mindanao adasında Apo tepesiyle Cotabato arasında ve Bohol, Leyte ve Samar adalarında yüksek dağı çevreleyen bir sahanlık meydana getirir; az genişlikteki alçak bölgeler ya çöküntü havzalarıdır (Luzon adasında Cagayan ovası, Mindanao'da Cotabato ve Davao ovaları), ya da mercan sekileri veya canlı mercanlarla çevrelenmiş kıyı ovalarıdır. Denizle her yandan sarmaşmış bu tropikal ülkede iklim sürekli olarak sıcak ve nemlidir. Ortalama sıcaklık 26°C'tı bulur; sıcaklık oynamaları ekvatordan uzak olması yüzünden İndonezya'dakinden daha belirgindir; Filipinler kuzeydoğu alizesi alanına girer ve haziran-eylül arası önemli muson yağmurları alır. Enlem boyunca uzanması ve doğu kıyılarıyla batı kıyıları arasında yükselen bir dağ engeli, büyük bir iklim çeşitliliği meydana getirir: 4-6 ay kadar süren (kış ve ilkbahar) bir kurak mevsim ile Luzon, Mindoro, Panay ve Palauan'ın batısındaki yağışlı mevsim bir karşıtlık yaratır; Cagayan vâdisiyle Visayas ovalarında yağmurlarla kısa kurak mevsimler bütün yıl boyunca birbirini izler ve tarım için elverişli şartlar sağlar; Luzon'un kuzeydoğusuyle güneybatısına, Mindoro'nun doğusunda ve Leyte adasına sürekli yağmurlar yağar. Her yerde yıllık yağışlar 2 000 mm'yi aşarsa da birçok kesimde, özellikle de Baguio bölgesinde (4 600 mm) çok daha boldur; Filipinler'in bu kuzey bölümü, takımadaların doğusundaki deniz bölgelerinden temmuz-kasım ayları arasında Doğu Asya'ya doğru yönelen tayfunların (baguios) geçiş yolu üzerindedir. Yağmurların bolluğu tropikal ormanların can-

Foto. Encyclopedia Americana

Manilla
sağda,
MacArthur bulvarı;
solda,
genel görünüş

kazık temeller
üzerine oturtulmuş
bir ev

lılığını sağlar; bunlar, sürekli yağış alan bölgelerde, özellikle *dipterocarpacae* familyasından, kurak mevsimli bölgelerde *filao* gibi *pandanacae, casuarinacae* familyalarından ağaçlardır; yükseklerde meşe ve çam ormanlarıyle tropikal bitkiler birbirini izler. Kıyılar ekseri mangrov ağaçlarıyle kaplıdır ve art bölgeden bataklıklarla ayrılmıştır. İnsan eli, özellikle Samar, Leyte, Bohol ve Cebu adalarındaki savanaların (*cogonales*) yaygınlaşmasını ve az değerdeki ikincil ormanların (*cozones*) oluşmasını sağlamıştır.

● ***Beşerî coğrafya.*** Toprağın adalar halinde parçalanmış olması, sık ormanlık dağlarda yaşayan halkın biribirinden uzak bulunması, Filipinler'in yarısından fazlasını kaplayan ormanların genişliği, millî bir topluluğun gelişmesini engellemiştir.

Tabiî engeller yaşayış biçimlerinin gelişmesinde büyük ayrılıklar yaratır: Negrito, Aeta ve Vedda kabileleri, geçimlerini hâlâ meyve devşirerek, balıkçılık ve avcılık yaparak sağlarlar. İndonezyalılarla akraba birçok kabile, toprağın bozulmasını hızlandıran otu yakılmış tarlalarda (*caingin*) göçebe tarımla uğraşır. Buna karşılık, Luzon'un kuzeydoğusunda İgorot'lar uzun süredir dağ yamaçlarında setler düzenlemişlerdir; buralarda pirinç tarlaları bazen vâdi diplerinden tepe çizgilerine kadar yükselir. Daha gelişmiş halk topluluklarından İlocan'lar, Bicol'ler, Visaya'lar (yedi milyon insan) ve Manilla bölgesindeki Tagal'ler (dört milyon insan) özgürlüklerinin bilincine sahip canlı

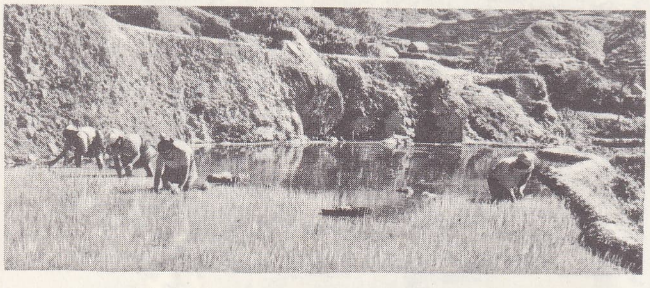

pirinç ekimi

topluluklar meydana getirmektedir. Sayı bakımından önemsiz, fakat ticarî alanda son derece faal olan çinli topluluk (320 000 kişi) yerlilerle kaynaşmamıştır. Filipinler'de konuşulan türlü diller, malezya-polinezya dillerinin İndonezya grubuna aittir. Bunlardan başlıcaları, Luzon'da bir milyondan fazla insanın konuştuğu İloko, ayrıca Sambali, Bikol, özellikle de İngilizce ve İspanyolcanın yanında 1946'da üçüncü resmî dil haline gelen Tagal'dir.

Halkı birleştirme konusunda en etkili tohum İspanyollar tarafından atıldı; bunlar ovalarda oturanları melezleştirmişler, İslâmlığın kalesi olan Mindoro dışında bütün takımadaları hıristiyanlaştırmışlardır; Filipinler, Uzakdoğu'da hıristiyanların en kalabalık olduğu ülkedir.

Ayrı cinsten olan bu nüfus aynı zamanda düzensiz bir şekilde dağılmıştır: kuşaktan kuşağa ovalarda birikir. Mindanao gibi boş toprakları bulunan adalara göçmeye yanaşmazlar. Oysa Filipinler'in nüfusu elli yılda üç misline çıkmıştır. Bu hızlı nüfus artışı halkın yeni bir dağılışını gerekli kılmaktadır; üstelik ekilebilecek toprakların yüzde 40'ından fazlası boştur ve girişilen bir tarım reformuna rağmen küçük işletmecilerin ve çiftlik kiracılarının durumu parlak değildir.

● ***İktisadî coğrafya.*** Toprağın işletilmesindeki süreksizliğe rağmen, millî gelirin yüzde 40'ını tarım sağlar ve nüfusun yüzde 70'i bu yoldan geçinir. Çok yaygın bulunan volkanik topraklar bu yönelmeyi desteklemekte, münavebeli ekime veya gübreye lüzum kalmaksızın birkaç defa pirinç ve mısır ürünü vermektedir. Nüfusun yüzde 70'inin temel gıdasını teşkil eden pirinç, işlenen arazinin yüzde 40'ını (2 500 000 hektar) kaplamakta, ocak-şubat ve ağustos'ta elde edilen iki mahsul, iç ticarette canlı bir hareket yaratmaktadır. Legaspi, Bakolod (Negros), Davao (Mindanao) ve Cebu limanları düzenli bir şekilde Manilla'ya ve ürünün kötü durumda olduğu bölgelere pirinç göndermektedir. Fakat başlıca ekim bölgesi Luzon'un orta ovasıdır; burada kurak ve yağışlı dönemlerin birbirini izlemesi pirinç için elverişli olmaktadır. Mısır, Cebu adasındaki ekili toprakların yüzde 20'sini kaplar, burada yılda üç ürün alınır. Pirinçle mısırın birlikte veya birbiri ardınca ekilmesi, Filipinler ile uzun süre devamlı ilişkiler sürdürmüş olan Meksika'lı İspanyoların kurduğu bir tarım usulüdür. Manioc, tatlı patates, hindistancevizi ve Mindoro'da sagu ağacı gıda rejimini tamamlar. Bu ürünler, ekili arazinin dörtte üçünü teşkil eder. Bununla beraber Filipinler tarımı Güneydoğu Asya'nın ticarete en fazla uydurulmuş olan tarımıdır. Fakat ticarî ürünlerin seçimi Güneydoğu Asya'nın başka ülkeleri arasında Filipinler'in özelliğini gösterir: kauçuk ağacı, kahve ve çay hemen hemen yok gibidir. Öte yandan şeker, Manilla keneviri, hindistancevizi ve hindistancevizi yağı dünyada başta gelir. Şekerkamışı, Luzon'un orta ovasındaki küçük tarım işletmelerinde pirinçle münavebeli ekilir, Negros'un batısındaki *hacienda*'larda (büyük çiftlikler) yalnız şekerkamışı ekilir: bu tarıma hindistancevizinden daha küçük bir alan ayrılmışsa da, değer bakımından Filipinler'in başta gelen ticaret ürünüdür. Küba şekerinin A.B.D.'ye ihracının durdurulması Filipinler şekerkamışı tarımını yararlandırmıştır. Manilla'nın güneydoğusunda, Visayas adaları kıyılarında ve Zamboanga ile Davao (Mindanao) kıyılarında volkanik topraklı ovalarda yapılan hindistancevizi tarımı, hindistancevizi yağının doğrudan doğruya üretilmesini mümkün kılan bir usulün tatbik mevkiine konulmasından beri gelişmektedir. XIX. yy. başlarından beri Luzon'un güneydoğusunda, Bicol'lerin ülkesinde, Leyte adasında ve Davao (Mindanao) bölgesinde filipin muzu da (*abaka*) büyük rağbet kazanmıştır. Buna karşılık, İspanyolların getirdiği ilk ticaret ürünü olan tütünün ekimi gerilemekte ve sadece Cagayan vâdisiyle Lingayen körfezi kıyılarında tutunmaktadır.

Köy zanaatçılığı canlıdır: şapka yapımı ve işlemeler köylerde pek yaygındır. Atalar yadigârı bu zanaat kolu önemli engellere uğramadan devam etmektedir, çünkü büyük sanayi ancak pek ilkel şekilleriyle mevcuttur. Tarım ürünleri sınaî faaliyetin başlıca kaynağını teşkil eder: en çok işçi kullanan fabrikalar şeker fabrikalarıdır, çeltik işçiliği, hindistancevizinin içini çıkarma ve yağını alma, sigara ve puro imali, limanların, özellikle de Manilla'nın başlıca sınaî faaliyetleridir.

Ağır sanayinin gelişmesi, enerji kaynaklarının yetersizliği yüzünden durmuştur: elektrik üretimi azdır; Cebu ve Malangas (Mindanao) adalarındaki Üçüncü jeolojik çağdan kalma kömür yataklarından az ölçüde yararlanılmaktadır (yılda 500 000 ton); Filipinler'de kullanılan tüketim maddelerinin onda dokuzu dışarıdan gelmektedir. Maden yatakları daha az yoksuldur. Demir cevheri Camarines Norte eyaletinde hematit, Mindanao'nun kuzeydoğusunda ise laterit halinde oldukça boldur; tahminî rezervler bir milyar tonun üzerindedir. Zambales dağlarıyle Mindanao'nun kuzeybatısında krom çıkarılmaktadır: Rapu-Rapu adasıyle Batangas eyaletinde ve «dağ eyaletlerinde» bakır; Siquijor ve Busuanga adalarında manganez elde edilir. Fakat başlıca yeraltı ürünü altındır; Baguio bölgesinde büyük miktarda elde edilen altın, Filipinler'e dünya altın üreticileri arasında altıncılığı sağlamıştır. Nüfus başına düşen ortalama gelir batı ülkelerinden azsa da Asya'nın bütün güneydoğusuna oranla yüksektir, çünkü amerikan işgali ve bu ülkeyle yapılan ticaret imtiyazlı sınıfların yaşama tarzını değiştirmiş ve etkilemiştir. Bununla birlikte, iktisadî gelişme pek ağır ilerlemekte ve sayısız kaynak işletilmeden kalmaktadır. Tarım ürünlerinin ihracı, Manilla, Cebu ve İloilo limanlarının ticarî gelirinin ve faaliyetlerinin büyük kısmını meydana getirmektedir: hindistancevizi içi ihracatın üçte birini, şeker dörtte birini, filipin muzu ise onda birini teşkil eder. Mamul eşya (dokuma maddeleri, makine, petrol ürünleri, otomobil), hattâ oldukça büyük miktarlarda pirinç ve sütözü ithalleri bütçe üzerine pek ağır basmaktadır. Bu iktisadî gerilik İkinci Dünya savaşı sırasında Filipinler'in uğradığı büyük çaptaki hasarlarla daha da artmıştır. Filipinler'in bağımsızlığını ilân ettiği sırada A.B.D. ile imzalanan *Bell Trade Act* iktisadî anlaşması, ül-

solda, setler üzerinde
pirinç tarımı; ortada,
ağaç heykelcikler yapan
filipinli sanatçı; sağda,
Cebu adasında, ananas
sanayiinde paketleme

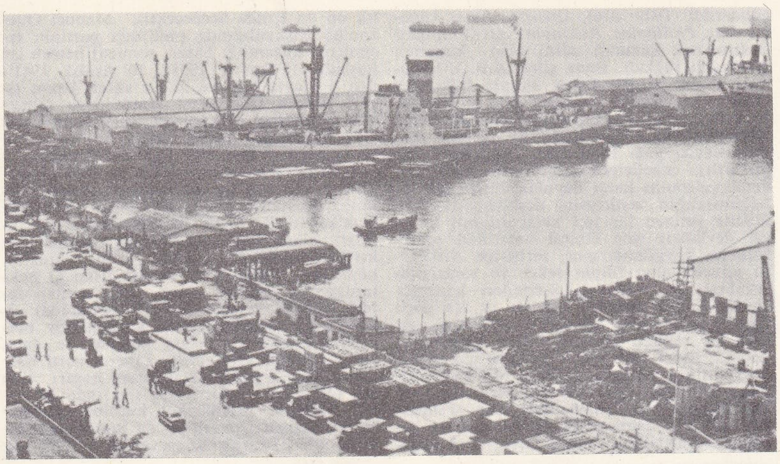

Manilla rıhtımından bir görünüş

başkan Marcos

kenin kalkınmasını hızlandırmışsa da amerikalılar ülke kaynaklarının işletilmesinde filipinlilerle aynı haklara sahip olmuşlardır; filipin ürünleri amerikan piyasasında tercih hakkı elde ederken, *Bell Trade Act* hükümleri filipin ekonomisinin kaldıramıyacağı bir serbest mübadele sistemi getirmiştir: 1947-1957 arasında ithalât daima ihracattan fazla olmuştur; filipin ticareti, A.B.D.'nin tekeline aşırı derecede yönelmiş bulunmaktadır; öte yandan, Filipinler'in iktisadî durumunu dengelemek için şart olan sanayileşme de amerikan mamullerinin rekabetiyle engellenmektedir.

Durumu düzeltmek için Filipin hükûmeti ticaret anlaşmasındaki hükümlerin yeniden gözden geçirilmesini istemiş ve aralık 1957'den beri kredi kontrolu, ithalâtın kısıtlanması, pamuk ve halfe otu gibi bazı bitkilerin daha geniş çapta ekilmesi ve yabancı ülkelere muhtaç olmadan günlük ihtiyaçları karşılamak üzere yeni fabrikaların kurulması ve eskilerin işletilmeğe devam edilmesi gibi şartları kabul ettirmiştir.

● ***İktisadî gelişme.*** Sabit fiyatlara göre, 1961'den 1965'e kadar gayri safî millî hâsıla yüzde 15 artmıştır. Ama büyük bir nüfus çoğalması olduğu için bu dönemde fert başına düşen artış ancak yüzde 2 olmuştur. Yıllık nüfus artışı yüzde 3'ün üstündedir ve genel olarak yılda bir milyonluk artış görülür. Bazı bölgelerde nüfus fazlalığı başlı başına bir tehlike halini almıştır (Luzon'un batı bölgesi, Cebu). 1965'te, millî hâsılanın yüzde yirmisi sanayi tarafından sağlanmakta ve işletme sanayii her zamanki gibi ağır basmaktaydı. Altın üretimi durgunlaştığı ve krom üretimi gerilediği halde, 1961 ile 1965 arasında bakır ve demir üretimi yüzde 15'ten fazla arttı. Faal nüfusun yüzde 15'inden azının çalıştığı üretim sanayii kollarında, özellikle, sigara ve puro yapımı gelişme gösterdi. 1964'te, millî hâsılanın üçte birini tarım sağlıyordu. İhracatın yarısından fazlasını da yine tarım ürünleri teşkil ediyordu. Faal nüfusun yüzde 60'ı, tarım alanında çalışmaktadır. 1963'te çıkarılan *Agricultural Land Reform Code* (Tarımsal Toprak Reformu kanunu), büyük arazilerin ortakçılara dağıtılmasını öngörür. Üretimin arttırılması için bu reformun yapılması zorunludur.

1963 Yılı sayılmazsa, dış ticaret dengesi açık vermektedir. Nüfus artışından ötürü, ithalâtta da artış görüldü (1961 ile 1965 arasında yüzde 70'ten fazla). Filipinler ekonomisi, satın almaların yüzde 35'ini sağlayan ve ihracatın yüzde 50'sinden fazlasını çeken Amerika Birleşik devletleri tarafından desteklenmek zorundadır. 1961 ile 1965 Arasında tüketim mallarında yıllık fiyat artışı yüzde 5'e ulaşmış, buna karşılık 1955 ile 1961 arasında yüzde 2'yi geçmemişti. 1965'te beklenmedik bir devalüasyon yapıldı ve doların değeri 2 pesodan 3,90 pesoya yükseltildi. Bununla, ortalama hayat seviyesi yükselmediği gibi imtiyazlı azınlık ile yoksul kütleler arasındaki uçurum daha da derinleşti. İşsizlerin büyük bir yekûn tutması, sanayinin yetersizliğinden ve nüfusun hızla artmasından ileri gelir.

TARİH

M.S. IX. yy.a kadar Çrivijaya'nın sahip olduğu bugünkü Filipin takımadaları, Madiapahit Deniz imparatorluğuna az çok sömürgemsi bir statü ile bağlandı. X. yy.dan (en geç XIII. yy.dan) itibaren müslümanların, japonların ve Kanton'lu çinli tüccarların uğrak yeri haline gelen bu adalar, Macellan tarafından bulundu (1521), sonra buraya Villalobo'lar geldi; bunlar Mindanao'ya çıkarak (1542) buraya veliaht Felipe'nin (sonraki kral Felipe II) adını verdiler. 1565'te Cebu'ya çıkan Legazpi, adayı İspanya'ya bağladı, bir asya pazarının bulunduğu yerde Manilla'yı kurdu ve bütün Luzon adasını işgal etti. Birlikte getirdiği Augustinus tarikatı papazlarının yardımıyle sömürgeleştirme, hıristiyanlaştırma ve ispanyollaştırma işlerine girişti: budizmin, konfüçyusçuluğun ve islâmlığın yüzeyde kaldığı bu takımadalarda hedeflerine kolayca ulaştı, yeni tarikatların meydana gelmesi (cizvit, 1581; dominiken, 1587 v.b.) ve Saint-Thomas yüksek rahip okulunun kurulması sayesinde, sayıları ve iman bütünlükleriyle tüm asya katoliklerinin en koyuları haline gelecek olan bir halkın hıristiyanlaştırılması sağlandı. Meksika kral naibine bağlı olup bir yardımcılar kurulu tarafından desteklenen ve yerli başkanların yetkilerine karşı saygı gösteren bir genel valinin İspanya kralı adına yönettiği Filipinler'i, Japonya, Çin, özellikle de Hollanda yönünden gelebilecek tehlikelere karşı güçlü bir donanma savunmaktaydı. Nitekim, bu ispanyol takımadalarının kuşkulandığı birçok düşmanı vardı: Japonlar, Çinliler ve Hollandalılar, Filipinler ticaretine hâkim olamadıkları veya bu hâkimiyeti elden kaçırdıkları için üzgündüler; bu arada Japonlar, Filipinler'deki ispanyol valisini, istihbarat ajanı olarak Japonya'da misyonerler bulundurmak ve İspanya'nın ticaret yoluyle sızmasını kolaylaştıracak yardımcılar sağlamakla suçluyorlardı (bu durum, Japonya'nın 1638'de avrupalılara kapılarını kapamasında rol oynadı). XVII. yy. başlarında Maluku adalarında portekizlilerin yerine geçen hollandalıların bütün baharatı tekellerine almak istedikleri söylenir. Nitekim, XVI. yy.da aynı niyette olan ispanyollar, Filipinler'de az baharat yetiştiği ve bunun değerlendirilmesi 1565-1810 yılları arasında daima zararla kapandığı için hayal kırıklığına uğramışlardı; üstelik Filipinler onlar için ağır bir yük haline gelmişti; bu yük anayurttan ziyade Yeni-İspanya'nın sırtına yüklenmişti. Bk. PERU.

Manilla ticaret kalyonu sayesinde Filipinler'in dünya ticaretindeki rolü (Kanton-Manilla-Acapulco) yabana atılamayacak durumdaydı; bu yoldan çin ipeği avrupa piyasasına kadar intikal ediyordu; Japonya, XVI. yy. başlarından itibaren bu kalyonun Japon limanlarından birine uğramasını istemişti. Fakat amerikan gümüş madenleri üretiminin azalması (1620 civarında), arkasından da Japonya'nın limanlarını kapaması (1638), Tayvan'ın (Formozo) hollandalılar tarafından işgali ve İspanya ile Portekiz arasındaki ilişkilerin kopması (1640), anayurdun ipek tüccarlarını zaten tedirgin eden bu ticaretin sönmesine sebep oldu; İmtiyazlı Filipinler ortaklığının kurulması (1773-1783), takımadaların ticarî faaliyetini canlandırmağa yetmedi. Nitekim sömürgeleştirme faaliyeti XVII. yy.dan itibaren tarımsal bir niteliğe döndü: tarım, *encomienda* sistemine göre ve büyük çiftliklerde soylular, kilise, hattâ yerli kabile başkanları tarafından yapılmaktaydı: şekerkamışı, filipin muzu, hindistancevizi ve tütün tarımının gelişmesi, tatlı patates ve araşit tarımının tanıtılması v.b.

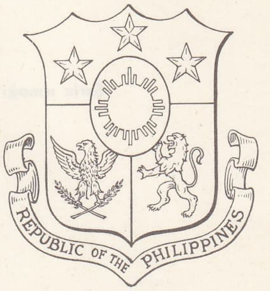

FİLİPİNLER
arması

Üç yüz yıl süren ispanyol yönetimi, sayıları 7 000'i aşan ada ve adacık üzerine dağılmış birçok kabilenin birleşmesini sağladı, Moro'larla Mindanao dışında kalan nüfusun hızla hıristiyanlaştırılması bu birliğin gerçekleşmesinde yardımcı oldu. Çinli Li-Ma-Hong'un Manilla'ya saldırması (1574) ile kısa süreli ingiliz işgali (1762-1763) sayılmazsa, 350 yıla yakın bir zaman yabancı istilâlardan uzak kalmış olmasına rağmen, Filipinler, bu süre içinde yüzden fazla ayaklanma yüzünden zarar gördü; bu ayaklanmaların çoğu emekçinin hakkını yiyen toprak sahiplerine ve halkın yararına olmayan kanunlara karşı yöneltildi ve çoğu kanlı bir şekilde bastırıldı. Filipinler birliğinin (Hong Kong, 1888) kurucusu José Rizal'in önderliğinde milliyetçiler, başkanlarının tutuklanma tarihi olan 1892'den itibaren teşkilâtlanmağa başladılar ve sonunda ispanyollara karşı savaşa girdiler. 1896'da genel bir ayaklanma bastırıldı ve Rizal idam edildi. 1897'de general Aguinaldo yeniden silâha sarıldı ve İspanya-Amerika savaşı (1898) sırasında Manilla dışında kalan bütün ülke topraklarını işgal etti, Cumhuriyeti ilân etti, kendi de cumhurbaşkanı oldu. İspanya'nın Filipinler'i A.B.D.'ye bırakması üzerine Aguinaldo, Amerika ile üç yıl savaştı, esir düştü (1901) fakat bağımsızlık prensibi kabul edildi, bunun üzerine siyasî mücadele silâhlı mücadelenin yerini aldı: 1902'den itibaren, *Philippine Bill kanunu*, iki yıl süreli bir millî Yasama meclisi öngörüyordu; fakat ilk meclis ancak 1907'de tayin yoluyle iş başına geldi; üyelerin en faali olan Quezon (1907-1909) Washington'a temsilci olarak

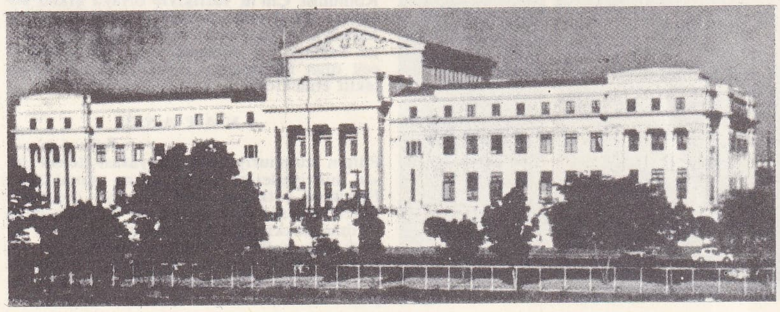

solda, senato ve Temsilciler meclisinin toplandığı kongre binası, Manilla; sağda, başkan Rossewelt Bağımsızlık antlaşmasını imzalıyor (30 nisan 1935) ön planda başkan Quezon

Foto. Encyclopedia Americana; Keystone (LAROUSSE)

gönderildi (1909-1916); Quezon, *Jones kanunu* veya *Philippine Autonomy Act* (Filipinler Bağımsızlık kanunu) adını alan kanunun çıkmasını sağladı. Buna göre, A.B.D. hükûmeti örnek tutularak bir Filipin hükûmeti hemen kurulacak, zamanı gelince de ülkeye bağımsızlık verilecekti. Filipinler'e mal satan amerikalı ihracatçılar ve vergisiz hindistancevizi yağı ithal eden sanayiciler bağımsızlığı engellemek istiyorlardı. Amerikan emperyalizmine karşı duyulan düşmanlık ise bağımsızlığın verilmesini destekliyordu. Az ücretle yetinen bir işçi kalabalığının Birleşik devletlere göç etmesi amerikan sendikalarını kaygılandırıyor, serbestçe A.B.D.'ye girecek olan filipin şeker ve yağlarının rekabeti ise amerikalı üreticileri korkutuyordu. Filipin menşeli ithalâtı ve içe göçü sınırlayan kanunla gümrük muafiyetini aşamalı bir şekilde kaldıran başka kanunların kabulü, genel vali Frank Murphy'nin (1932-1935) ustaca siyaseti, Tydings McDuffie kanunuyle (1934) teklif edilerek 14 mayıs 1935 kamuoylamasında onaylanmış olan «Filipinler Milletler camiası»na doğru aşılmış çeşitli merhalelerdir. Geçici idare (bağımsızlık on yıl içinde verilecekti), Manuel Quezon'un başkanlığında (miliyetçi partinin seçimlerde kazandığı başarı sonucu) hemen işe başladı (15 kasım 1935). 10 Aralık 1941'den 6 mayıs 1942'ye kadar süren japon işgali başkan Quezon'un Amerika'ya gitmesine, yurtsever mukavemetçi grupların meydana gelmesine sebep oldu: bu grupların en önemlilerinden biri 1930'da Crisanto Evançelista tarafından kurulan ve 1938'de gizlilikten çıkarak açıkça faaliyet gösteren filipin komünist partisinin bilfiil yönettiği Huk'lardır. Bu parti, Kurtuluş'tan sonra iktidarı alamadıysa da ülkenin önemli bir kısmını kontrolu altında tuttu: nitekim, köylünün, küçük arazi sahibi olsun (3 hektardan az), ortakçı olsun, çoğu zaman tefeci faiziyle (yüzde 300-500 oranında) ödünç para almak zorunda kaldığı köy bölgelerinde elverişli ortam buluyor ve daha kolay taraftar sağlıyordu. Liberal parti başkanı Roxas genel seçimlerde başarı elde etti (23 nisan 1946). Savaş sırasında Birleşmiş Milletler teşkilâtının kuruluş çalışmalarına başkan Quezon'un da katılmasını istemiş olan başkan Roosevelt'in verdiği söz gereğince Filipinler'in bağımsızlığı ilân edildi (4 temmuz). Daha 26 haziran 1946'da Birleşmiş Milletler anayasasını imzalamış olan bu ülke, A.B.D.'ye sıkı sıkıya bağlı kaldı (yirmi üç deniz-hava üssü, 14 temmuz 1945; amerikalı vatandaşlarla filipinliler arasında eşitlik, 11 mart 1947; 1973'e kadar geçerli gümrük tarifesi ve ticaret antlaşması v.b.); ancak yabancıların iktisadî yoldan sızmasına karşı bir tutum takındı; vatandaşlarını, çinlilerin korkunç rekabetine karşı savunmak için perakende ticareti sadece kendi milletinin tekelinde tuttu (haziran 1954 tarihli kanun). 1948'de görev süresini tamamlamadan ölen Roxas'ın yerine geçen başkan Quirino, Huk hareketini bastırmayı başardı; bu hareketin ilerigelen başlarından biri olan Luis Taruc, Quirino'dan sonra milliyetçi partinin yardımıyle iktidara gelen (1953) demokrat başkan Magsaysay'a teslim oldu (1954); 1957'de ölen Magsaysay'ın yerine başbakan Gracia geçtiyse de, o da yerini 1961 seçimleri sonunda Diosdado Macapagal'a bırakmak zorunda kaldı.

Milletlerarası alanda Filipinler hükûmeti, general Romulo tarafından temsil edildiği Birleşmiş Milletler'de olsun, tarafsız ülkelerin katıldığı konferanslarda olsun (Bandung 1955), yabancı vesayeti altındaki ülkelerin bağımsızlığa kavuşmasını destekleven bir tutum izlemiştir; buna paralel olarak, ispanyol asıllı halk üzerinde büyük etkisi olan katolik kilisesinin yardımıyle tamamıyle komünist aleyhtarı bir siyaseti benimsemektedir. Bu tutum, Manilla konferansının toplanmasına (6-8 eylül 1954), O.T.A.S.E.'nin kurulmasına (1954) ve A.B.D. ile karşılıklı savunma antlaşmalarının imzalanmasına (1951, 1959 v.b.) yolaçmıştır.

Huk'ların yeniden gerilla savaşlarına girişmeleri, umumî hoşnutsuzluktan yararlanan komünistlerin Kızıl Çin'in etkisiyle tekrar harekete geçmeleri, 1961'den bu yana ülkede çetin bir siyasî hava yaratmıştır (1966'da işsiz sayısı 800 000). Bunun yanında milliyetçi grupların, A.B.D.'nin iktisadî ve askerî (17 üs) alandaki etkilerini, karaborsayı, rüşveti ve kanunlara karşı gelmeyi açıkça eleştirmeleri de huzursuzluğu arttırmıştır.

Liberal parti lideri Macapagal, dört yıl süre ile 1961'de cumhurbaşkanı seçildi, fakat reformlar hâlâ tasarı halindeydi ve bütçe açığı artmaktaydı. Kuzey Borneo üzerindeki istekler (1962), seçmenlerin birçoğu için ancak ikinci derecede millî bir mesele olarak kaldı. Bu nedenle, kasım 1965 başkanlık seçimleri başkan Macapagal için başarılı olmadı. Elliye yakın insanın ölümüyle son bulan bir seçim kampanyası sonunda, rakibi milliyetçi parti lideri avukat F. Marcos, 600 000 oy fazlasıyle seçimi kazandı. Bununla beraber, eski başkanın partisi, Millet meclisinin yeni seçimlerinde çoğunluğu kaybetmedi. Bu arada, başkan Marcos'un programı Macapagal'ınkine oldukça yakındı. Suçlulukla, polisin yolsuzluğuyle ve idaredeki gevşeklikle savaş, tarım reformları ve sınaî kalkınma gibi maddeler de bu programda yer almaktaydı. Fakat yeni devlet başkanı, amerikan sermayesinin katkısı olmadan iktisadî siyasetine en ufak bir başarı sağlıyamamak durumuna düştü, bu nedenle de A.B.D.'ye karşı bağımsız kalma çabalarına rağmen Amerikalıların Vietnam savaşını desteklemek zorunda kaldı. Buna karşılık ekim 1966'da yapılan Manilla konferansında başkan Johnson, Filipinler hükûmetine, amerikan iktisadî yardımını arttırmağa söz verdi. Filipinler'in siyasetinde görülen bu Amerika'ya yöneliş sol eğilimlilerin itirazlarıyle karşılaştı. Öte yandan, Komünist Çin'in varlığıyle ortaya çıkan endişeler karşısında, 1962'den beri Filipinler, Malezya ve İndonezya'nın katılmasıyle ileride Tayland ve Singapur'u da içine alabilecek olan Maphilindo birliğinin kurulmasını teklif etmektedir.

ANAYASA

Filipin cumhuriyetinin anayasası temel insan hürriyetlerini güven altına almaktadır. Hükûmet yetkisini, dört yıl için doğrudan doğruya genel oyla seçilen ve bir defa daha seçilme hakkı olan bir cumhurbaşkanı ile bir başbakan kullanır. Yasama yetkisi, altı yıl süreyle seçilip üçte biri oranında yenilenebilen 24 üyelik bir senato ile dört yıl için seçilen bir mebuslar meclisinden kurulmuş o-

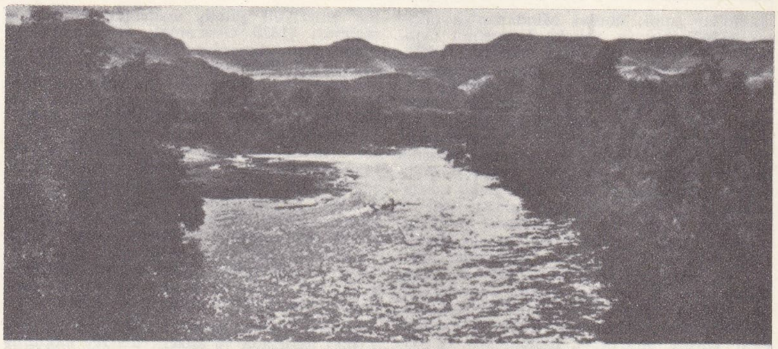

Şeria ırmağı

El-Nâsıra'dan bir görünüş

Taberiye gölü kıyılarından bir görünüş

«FİLİPPO NERİ Kendinden Geçmiş Bir Halde Meryem'in Ayaklarına Kapanıyor» Guide'nin eseri Santa Maria in Vallicella kilisesi, Roma

Foto. *Encyclopedia Americana; Giraudon* (LAROUSSE)

lan bir kongreye verilmiştir. Bu meclislerden her birinin bünyesinden seçeceği 12'şer üyeden kurulan bir komisyon, yüksek devlet memurlarıyle Yüksek divan üyelerinin seçimi sırasında cumhurbaşkanına yardımcı olur. Okuma yazma bilen yirmi bir yaşını doldurmuş herkes oy kullanabilir. (L)

FİLİPİNLER denizi, Büyük Okyanus'un bölümü; batıda Filipin adaları ve Tayvan (Formoza), doğuda Bonin ve Marianne adaları, güneyde Caroline adaları ile sınırlıdır. Bu denizin büyük kısmında derinlikler 5 000 metreyi aşar; batı kıyısındaki uzun ve dar *Filipinler çukuru*nda ise Büyük Okyanus'un en büyük derinlikleri (9°0' kuzey noktasında 10 540 m) bulunmuştur. (L)

Filipinler savaşı (1942 - 1945), 1941 aralığında japonlar, Büyük Okyanusta giriştikleri saldırının daha ilk günlerinde Filipinler'i ele geçirme niyetlerini belli ettiler ve Cavite'deki amerikan deniz üssünü bombaladılar; bu limanda üslenmiş bulunan amerikan filosu Surabaya'ya sığındı. Japonlar, 10 aralıkta Luzon'un kuzey kıyısına çıkarma yaptılar, fakat kuvvetlerinin 150 000 kişilik büyük kısmı 24 aralıkta Lingayen koyuna yüklendi. Amerikan kuvvetlerinin başında bulunan MacArthur, Bataan yarımadasına çekildi ve burada 10 nisan 1942'ye kadar karşı koydu, daha sonra çekildiği Corregidor'da ise 7 mayıs'a kadar dayandı. 2 Martta Japonlar Cebu'ya çıktılar, 8 martta Mindoro, 7 nisanda da Panay işgal edildi. Filipin kuvvetleri bunun üzerine gerillalar teşkil ederek 1942-1944 yılları arasında japonlara karşı etkili bir çete savaşına giriştiler. Takımadaların yeniden fethi 1943'ten itibaren MacArthur tarafından hazırlandı. Amerikalılar, Yeni Gine'de üslenmiş olup çetecilerin desteklediği altı tümen ile 19 ekim 1944'te Leyte'ye çıktılar, burada savaşın en şiddetli muharebelerinden biri oldu. Manilla, 23 şubat 1945'te düştü. Bataan, Corregidor, Mindanao ve Cebu, japon direnmesine rağmen mart ve nisan ayları içinde alındı. Bk. DÜNYA SAVAŞI (*İkinci*).

FİLİPİNLİ sıf. ve i. (*Filipin*'den *filipin-li*). Filipinler'de oturan veya oradan gelme (kimse).

— Etnol. *Filipinli müslümanlar,* Filipin takımadalarında yaşayan, islâm dinini kabul etmiş halk topluluğu.

— ANSİKL. Kesin olmayan bazı tarih kayıtlarına göre Cohor'lu Ebu Bekr, bir islâm hanedanının Sulu adalarına yerleşmesini sağladı (1475). Kısa bir süre içinde bu aile güçlenerek çevrede söz geçirmeğe başladı. İspanyollar Filipinler'i ele geçirdiği zaman (1575) islâm dini güney kıyılarda iyice tutunmuştu. 1578 Yılında Rodriquez de Figueroa kumandasındaki ispanyol donanması Filipin adalarına saldırınca, *Mora* adı verilen yerli müslümanlarla birleşen hıristiyan halk, ispanyollara karşı savaşa girişti. Çarpışmalar zaman zaman alevlendi; İspanyollar uzun süre müslümanların bulunduğu bölgelerde hâkimiyet kuramadılar. Alimüddin (1737-1773), Datular'la arası açılınca Manilla'ya çekilmek zorunda kaldı ve orada vaftiz edildi (1750). İngilizler bir aralık Manilla'yı ele geçirdilerse de halkın direnişi karşısında tutunamadılar (1763). İspanyollar, buharlı gemilerin savaşta kullanılması üzerine adalara hâkim oldular (1851). Bundan sonra, başta Sulu olmak üzere bütün adalar İspanyanın eline geçti. Bir süre sonra Paris anlaşması gereğince Filipin adaları Amerikalılara verilince (1878), bunlar yavaş yavaş bütün kabileler üzerinde hâkimiyet kurdular (1898), sonra da sultan ile Bates anlaşmasını imzaladılar (1899). 1916 Janes kanununa göre adadaki islâm bölgeleri özel bir yönetime tabi oldu. 1946 Yılında adalarda müslümanların da yönetime katılmasını sağlayan cumhuriyet ilân edildi. Osmanlı padişahı Abdülaziz devrinde Bağdat'lı Bekir Hoca adlı birisi bu adaları gezmiş, gördüklerini *Seyahatname-i Filipin* adlı eserinde anlatmıştır. 1911 Yılında İstanbul'a gelen filipinli vali Finloy, islâm dini konularında yararlanmak üzere bir türk din bilginini yurduna götürdü. (ML)

FİLİPİT i. (fr. *phillipite*). Miner. Hidratlı tabiî demir ve bakır sülfat. (L)

FİLİPPİ (Sebastiano), italyan ressamı (Ferrara 1532'ye doğr.-ay.y. 1602). Camillo'nun oğlu. Ferrara'da, Düşes'in odasında freskler (*Minerva, Bolluk*), Marfisa sarayında zarif kemer dekorasyonları, şatoda Giuochi salonunda *Mevsimler* tablosunu yaptı. Gençliğinde Roma'ya yaptığı bir gezi onda Michelangelo'ya has bir titizlik duygusu uyandırdı. Tiziano ile Venedik'te tanıştıktan sonra renklerini zenginleştirdi. En önemli eseri, Ferrara katedralindeki absid dekorasyonudur (1577-1580). Başlıca eserleri: *Çobanların Tapınışı; Meryem Bebeği ile;* San Paolo kilisesindeki (Ferrara) *İsa Limbo*'da; *Cebrail'in Meryem'e Müjdesi; Sünnet* adlı mihrap süslemeleri (1580-1590). [L]

FİLİPPO I (Aiguebelle 1207-Roussillon 1285), Savoia kontu (1268-1285), Tommaso I'in oğlu, Valence piskoposu, Lyon başpiskoposu (1246). 1268'de kardeşi Picho'nun yerine geçti ve Habsburg'lardan Rudolf'a karşı on yıl süren bir savaşa girişti. Yerini yeğeni Amadeo V'e bıraktı. (L)

FİLİPPO II (Chambéry 1497), Savoia dükü (1496-1497), dük Louis I'in oğlu. Fransız sarayında büyüdü. Savoia soyluları tarafından desteklenince, babasının mühürdarını Fransa lehine çalışmakla suçlayarak öldürttü. Louis I tarafından Losches'da hapsettirildi (1464). Sonra Bourgogne dükünün ordusunda savaştı, daha sonra da Fransa kralı Charles VIII, onu yeniden hizmetine aldı. (L)

FİLİPPO Dİ BORBONE (Madrid 1720 - İskenderiye 1795), Parma dükü (1748-1765), İspanya kralı Felipe V ile Farnese'li Elisabetta'nın oğlu, Louis XV'in kızı Luisa Elisabetta'nın kocası (1738). General Maillebois'nın yardımıyle Parma, Piacenza, Milano (1745) dükalıklarını ele geçirdi ve 1748'de Parma dükü olarak tanındı. (L)

FİLİPPO MARİA VİSCONTİ, Milano dükü. Bk. VISCONTİ.

FİLİPPO NERİ Aziz, italyan oratorium'unun kurucusu (Floransa 1515-Roma 1595). Yoksullara, hastalara ve hacılara karşı yardımseverliğiyle tanındı. 1551'de papaz oldu. Kurduğu papazlar topluluğuna halk, «Oratorium'cular» adını verdi. Trento konsilinin kapanmasından sonraki yıllarda Filippo, etkileme gücü ve belâgatiyle hıristiyanlığa yeni bir canlılık getirdi. Roma'da büyük bir havarî olarak tanındı. (L)

FİLİPSİT i. (fr. *philippsite*). Miner. Demir ve bakır tabiî sülfürü, Cu_5FeS_4. (L)

FİLİPSTAD, İsveç'te (Värmland) kasaba, Karlstad'ın kuzeyinde; 7 500 nüf. Madencilik okulu. Maden (demir) merkezi. Metalürji. (L)

FİLİPSTADİT i. (fr. *philipstadite*). Miner. Amfibol çeşidi. (L)

FİLİSİK sıf. (lat. *filix,* eğreltiotu'ndan, fr. *filicique*). Filisinden elde edilen ve solucan düşürücü özellikler gösteren bir asit için kullanılır. (L)

FİLİSİN i. (fr. *filicine*). Eczc. Eğreltiotu özütünde bulunan ve asit özelliği taşıyan bileşiklerin genel adı; eğreltiotunun şerit düşürücü niteliği bu maddelerden ileri gelir. (L)

FİLİSPİT veya **FULSPİT** i. (ing. *full speed,* tam sürat'ten). Denizc. Tam yol kumandası. ‖ — *Argo.* Çok çalışan şey için kullanılır: *Barsaklar filispit, bel bir anda tornahit, mide tornistan, kafa istop ediyor* (Ahmed Rasim). ‖ Son derece sarhoş anlamında kullanılır: *Sabaha kadar çekmiş kafayı; adam filispit!* (M)

FİLİSTATA i. Yerleşik küçük örümcek. (Mavimsi kalın ipliklerden yapılmış tüp biçiminde düzensiz geniş bir ağ içinde yaşar. Eski duvarlarda çok bulunur. Sıcak ve tropikal bölgelerde, Akdeniz çevresinde yaygın on beş kadar *filistata* türü bilinir. Örnek tipi Arabistan'a ve Senegal'e kadar yaygın olan *Filistata insidiatrix*'tir. *Filistatidae* familyasından.) [L]

FİLİSTİN («Filistîler ülkesi»), Yakındoğu'da bölge; Suriye çölü, Lübnan ve Akdeniz arasında. Yunanlıların başlangıçta kıyı bölgesini belirtmek için kullandıkları bu isim, eski ibranîce Ken'an adının yerini aldı. Eskiçağda bölge, Celile, Samiriye, Yahudiye ve Moablar ile Ammonlar bölgelerini içine alıyordu; İbranîler zamanında Yahuda ve İsrail krallıklarına bölündü. Britanya mandası altındaki bölgenin (bk. SURİYE) resmî adı Filistin'di. İslâmlığın doğuşu ve yayılışına kadar Filistin, İran, Mezopotamya, Grek, Roma, Mısır ve Makedonya devletleri arasında sık sık el değiştirdi.

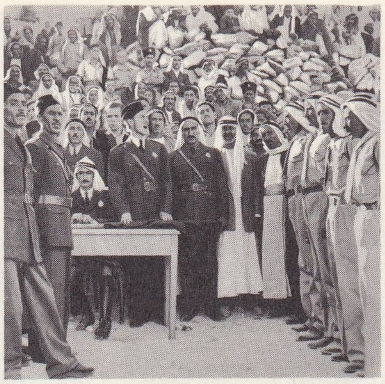

arap gönüllüler **FİLİSTİN** savaşı için ant içiyorlar

İslâmlığın doğuşundan sonra halife Ebubekir zamanında Batı Filistin'e Amr ibnül Âs kumandasında bir ordu gönderildi (634), Romalılarla karşılaşan Amr onları yenmeyi başardı. Hemen arkasından da Kaysariya'ya doğru ilerledi ve bu kaleyi kuşattı. Bu sırada büyük bir roma ordusunun geldiğini haber alarak Araba'ye doğru çekildiyse de, yardımına gelen birliklerle roma ordusunu Ecnadin'de büyük bir bozguna uğrattı. Bu zaferden sonra islâm ordusu Samaria, Nablus, Lud, Yebna, Amuas ve Raphia gibi Filistin şehirlerini zaptetti. Bundan sonra büyük orduya katılan Amr İbnül Âs, Yermuk (ağustos 636) savaşında da bulunarak geri döndü. Kudüs'ü kuşattı. Bu şehir 637'de teslim oldu. Kaysariya ise kendini iyi bir şekilde savundu. Amr ibnül Âs 640'a kadar bu kaleyi almak için çalıştı. Fakat aynı yıl Mısır'a çağrılınca Suriye cephesi kumandanlığını Yezid bin Ebu Süfyan'a bıraktı. Yezid'in ölümünden sonra kardeşi Muaviye bu şehri fethederek bütün Filistinin fethini tamamlamış oldu.

Araplar, Filistin'de yönetimi değiştirmeyerek olduğu gibi bıraktılar. Yalnız, yönetim merkezi Kaysariya'dan Lud'a taşındı, ondan sonra Süleyman bin Abdülmelik'in kurduğu Ramla şehri Filistin'in merkezi oldu. İstahrî adlı yazar, Filistin'den söz eden eserinde, o çağlarda çok verimli olan Filistin'in zeytinyağı, incir, üzüm, keçiboynuzu, dokuma, sucuk, peynir, ananas, ayna, kandil, dikiş iğnesi sattığını yazıyor. Abbasîler zamanında Filistin tarım bakımından önemini korumuş, devlet hazinesinin başlıca gelir kaynaklarından biri olmuştur. İbni Haldun'un verdiği bilgiye göre; Filistin'in yıllık vergisi 310 000 dinardır. Harun-ür-Reşid zamanında 310 000 dinarlık vergi, kuru üzüm olarak ödenmiştir. Kudama, Kitab-ül-Harac'da (Vergi Kitabı) Filistin'in 830 yılında 195 000 veya 259 000 dinar, İbn-ül-Fakih'de 903 yılında aynı vergi tutarının ödendiğini yazarlar. XII. yy. sonunda ve XIII. yy. başında Haçlıların eline geçen Filistin'in idarî bölümleri değiştirilmiş, Eyyubîler zamanında da Dimaşkî ve Halil-üz-Zahirî gibi yazarların bildirdiği yönetim düzeni kurulmuştur. XIV. yy. arap yazarlarına göre, Filistin eyaletinin sınırları Baysan, Araba, Yafa ve Eriha illerini içine almaktadır.

FİLİSTİN'e gelen ilk israil kervanları

Foto. LAROUSSE

Palermo koyundan bir görünüş

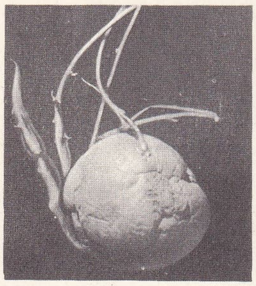

filizlenme

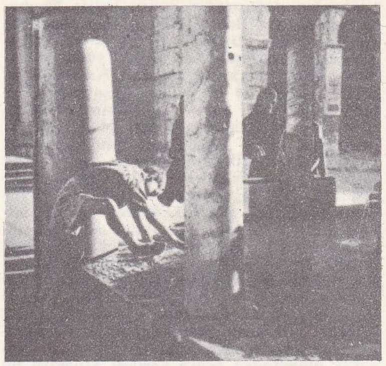

Kudüs'te Ömer camii avlusunda abdest alan bir müslüman

İstahrî, bu ülke sınırlarının Gavr, El-Cibal, Ayla ve Eş-Şarat illerine kadar uzandığını bildiriyor.

Mukaddesî adlı yazar ise, Filistin'in yanında merkezi Zugar olan bağımsız bir Kura'nın bulunduğunu, Balka'nın merkezi olan Ammar'ın da Filistin sınırları içinde olduğunu yazıyor. İstahrî'nin söylediklerine karşılık Yakut, Kudüs'ü Filistin'in başkenti olarak göstermektedir. Değişik de olsa bütün bu yazılanlardan, Filistin'in o yüzyıllarda oldukça önemli, ilgi çekici, verimli bir ülke olduğu, bu yüzden tarihi boyunca başka devletlerin yönetimi altında yaşadığı sonucu çıkarılabilir. XVI. yy. ın başlarına kadar Arapların yönetimi altında kalan, birçok saldırılara uğrayan Filistin, Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık zaferinden sonra Osmanlıların eline geçti (24 ağustos 1516). Osmanlılar Filistin'i Suriye sınırları içinde Şam'a bağlı üç sancağa ayırdılar: Kudüs, Gazze, Nablus. Sonraları bu sancaklar Kudüs şehrine bağlı bir eyalet niteliğine büründü; devletin zayıf düştüğü zamanlarda da bağımsız birer emîrlik oldu.

Filistin emîrleri arasında Fahreddin (1595 - 1634), Zâhir-ül-Amr (1750 sıralarında) ve Cezzar Ahmed Paşanın adları sayılabilir. Bir aralık Mısır'ı eline geçiren N. Bonapart büyük bir ordu ile Filistin'in Yafa şehrini aldı, Afrika'yı da kuşattı, Safad ve El-Nâsıra illerine kadar ilerledi. Fakat, Cezzar Ahmed Paşa kumandasında bir osmanlı ordusu Akkâ önünde Bonapart'ı geri çekilmek zorunda bıraktı (1799).

Osmanlı devletinin gerilemeğe başladığı sıralarda, Mısır valisi Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki bir ordu bütün Filistin'i aldığı gibi Suriye'ye de saldırdı. Bu bölgeler 1840 yılına kadar Mısır'ın yönetimi altında kaldı. Sonra yeniden Türklerin eline geçti. Osmanlılar çağında Filistin halkının din, inanç ve mezhep işlerine karışılmadı. Her ne kadar İslâmlığın gelişme çağından kalma müslüman mabetleri yapılmış, birçok ibadet yerleri camiye, mescide çevrilmişse de Yahudi dininin kutsal anıtlarına dokunulmamıştır. Yahudiler, kendi mabetlerinde istedikleri gibi ibadet yapmış, kendi dillerinde kitap, dergi yayımlamışlardır. Ayrıca kendi dillerinde eğitim ve öğretim yapma konusunda da serbesttiler.

XIX. yy. ın sonlarında ve XX. yy. ın başlarında Kudüs-i Şerif adı altında, Filistin'in Hayfa, Akkâ, Taberiye illerini kapsayan kuzey bölgesi dışında 22 000 km² lik bağımsız bir eyalet vardı. Sınırları Şeria ırmağından Lût gölüne, Akdeniz kıyısında El-Ariş'in doğusu ile Akabe körfezine kadar uzanan bu bölge, siyasî bakımdan Osmanlı devletinin yönetimi altında bulunuyordu.

Birinci Dünya savaşı sırasında (1914) İngilizler ellerinde tuttukları Mısır'da Türklere karşı girişecekleri bir savaş için yığınak yapınca, Osmanlılar da Filistin'i askerî üs olarak kullandılar. Türkler Birinci Dünya savaşına girince alman generali Liman von Sanders'in de desteğiyle Cemal Paşa kumandasında 16 000 kişilik bir ordu ile Filistinde «Kanal harekâtı» veya «Sina cephesi» adıyle anılan bir harekâta kalkıştılar. El Kantara ve İsmailiye üzerine şaşırtma hareketleri sonucu 3 şubat 1915'te Kanalı aştılar, ama ingiliz karşı hücumuyle El Ariş'e püskürtüldüler. 4 Ağustos 1916'daki ikinci türk hücumu başarısızlıkla sonuçlanınca, Kanal üzerindeki her türlü tehdidi ortadan kaldırmak isteyen İngilizler, Filistin ve Suriye'yi fethe giriştiler; bölge savunması Romanya'da başarı gösteren Falkenhayn'e verildi. 21 Aralık 1916'da El Ariş'i işgal eden sir Archibald Murray kumandasındaki ingiliz birlikleri, Gazze'ye kadar ilerlediler ama tutunamadılar. Murray'ın yerine getirilen Allenby, önemli takviye aldıktan sonra 31 ekim 1917'de yeniden hücuma geçti; 6 ekimde Gazze'yi, 10 aralıkta Kudüs'ü aldı. Kıtlık ve hastalığın baş göstermesi sonucu Osmanlılar başarılı olamadılar. 1918'de ilerlemeğe devam eden müttefik donanması, fransız birlikleri ve Lawrence ile Faysal emrindeki arap birlikleri tarafından desteklenen ingilizler, 19 eylülde türklerin sağ kanadına saldırdılar, denizle ilişkilerini kestiler. Allenby 30 eylülde Şam'a, Fransızlar 7 ekimde Beyrut'a girdi. 26 Ekimde Halep düşünce, Mezopotamya'daki türk cephesinin konak hattı kesildi; 29 ekimde Türkiye ateşkes anlaşmasını imzaladı. Bk. DÜNYA SAVAŞI (*Birinci*).

● *Filistin'de bağımsız yahudi devleti.* XIX. yy. ın sonlarına doğru ortaya çıkan ve bütün dünya Yahudilerini tek bayrak altında toplayıp bağımsız bir devlet kurma ülküsünü güden düşünce, Siyonizmin başlangıcı oldu. Amerika ve avrupa ülkelerinde hızla yayılan bu görüş bütün gözleri, Filistin topraklarını elinde bulunduran Osmanlı imparatorluğuna çevirdi. Bu amaçla 1885 yılında Odesa'da Sion Severla (Khoveve Zion) adlı bir cemiyet kuruldu. Birinci Dünya savaşında ve ondan önceki yıllarda Filistin'de pek az olan yahudiler bu ülkülerini gerçekleştiremedi. Ancak, Amerika ve Avrupa'nın zengin yahudilerinden sağlanan yardımla 1914'te Filistin'de küçük bir koloni kuruldu. Filistin'i elinde bulunduran İngiltere çeşitli siyasî düşüncelerle bağımsız bir Yahudi devletinin kurulmasını üstüne aldı. Avrupa ve Amerika'da yerleşen yahudilerin Filis-

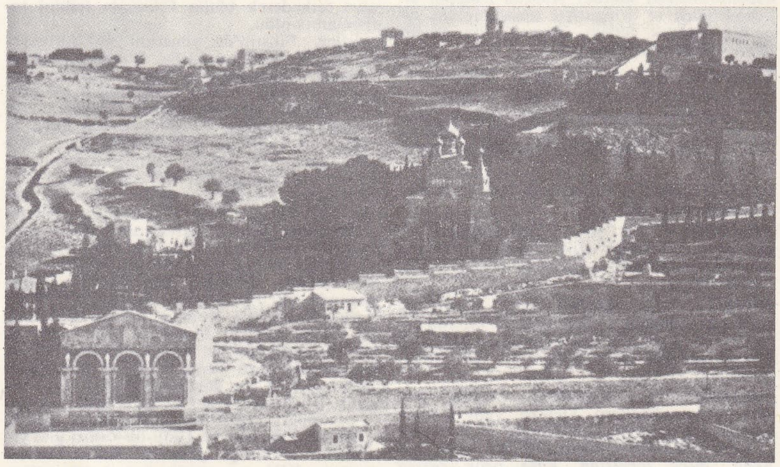

Kudüs'ün doğu duvarından Zeytin dağının görünüşü

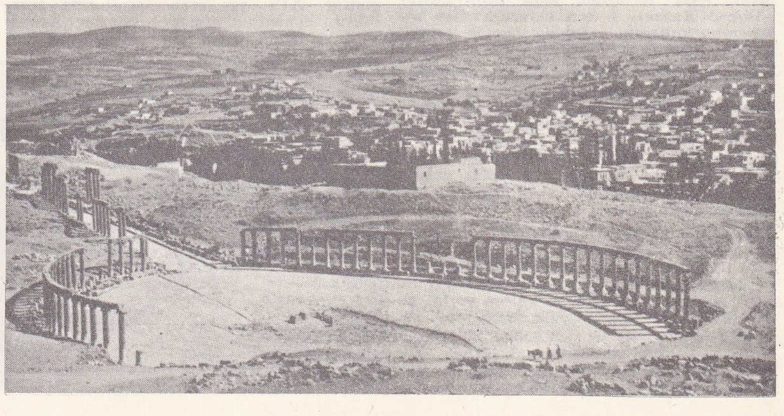

sütunlu forum ve sütunlu sokağın görünüşü Geresa, Ürdün

Foto. Encyclopedia Britannica; Encyclopedia Americana; Jean Vincent (LAROUSSE)

tin'e göç etmeleri işinde önayak oldu. XIX. yy. ın ortalarında başlayan, fakat akdeniz milletlerine karşı olan tutumu yüzünden düşüncelerini açığa vurmayan İngiltere ve A. B.D., Osmanlı devletinin çökmeğe başladığı yıllarda ortaya atıldılar. Önce Mısır'ı, sonra Filistin'i ele geçirince bağımsız bir Yahudi devletinin kurulması yolundaki çalışmalarını ilerlettiler. Hem zamanın elverişli oluşundan, hem de Osmanlı imparatorluğunun içinde bulunduğu kötü durumdan yararlanmayı iyi bilen İngiltere, Arapların da yardımıyle Filistin topraklarında üslenince, bu konuda daha kolay başarı sağlama yolları buldu. 1917 Yılının sonbaharında Güney Filistin'de askerî bir yönetim düzeni kurdu. 1920 Yılında da bu yönetimin başına bir yüksek komiser getirip askerî idareyi mülkî yönetime çevirdi. Osmanlı devletinin yenilmiş olarak çıktığı Birinci Dünya savaşından sonra Milletler cemiyeti Filistin'i sözde bir vekil olarak görev yapması düşüncesiyle ingiltere'nin yönetimine bıraktı (1922). Siyonist teşkilâtın yahudi teşkilâtına dönüşmesinin (1921), sonra da özellikle Hitler'in yahudi aleyhtarı siyasetini uygulamasının (1933) sonucu olarak bölgeye birçok yahudi göçmen gelmesi, üst üste karışıklıklara yolaçtı; Yahudilerin gelmesiyle azınlıkta kalacaklarından korkan Araplar 1935-1939 arasında İngilizlere karşı isyan ederek silâha sarıldılar. 1939'da Londra'da yayımlanan *«Beyaz Kitap»* ın öngördüğü tedbirlerin uygulanmasına İkinci Dünya savaşı engel oldu. Savaş sırasında Yahudiler, müttefikler safında çarpıştı. Bir yahudi devleti kurulmasını öğütleyen New York siyonist kongresinin kararlarını İngilizler reddettiler; Arap birliğinin kurulması (1945) ve ülkeye Yahudilerin gizli olarak sokulmasının teşkilâtlandırılması, Haganah'ın savaşçı kolları olan Irgun'un ve Stein grubunun tedhişçi hareketine hız verdi (1943-1946). Bu durum üzerine Büyük Britanya manda'dan vaz geçti (1947-1948) ve İsrail devletinin kurulmasından sonra, Filistin'de Yahudilerle Araplar arasındaki çatışmaya müdahale etmeden 1948'de Filistin'i boşalttı. 1949'da Birleşmiş Milletler teşkilâtı karma ateşkes komisyonu, Filistin'i üç kesime ayırdı: Mısır'ın işgal ettiği Gazze; Ürdüne verilen Yahudiye'nin ve Gor çukurunun (veya Ürdün çukuru) büyük kısmı; İsrail'e bırakılan Taberiye gölü bölgesi, batı yaylaları ve Necef çölü. Arap ülkelerinin muhalefetine rağmen Filistin'de İsrail devletinin kurulmasıyle (1948) ortaya çıkan Filistin meselesi, bir dizi israil-arap savaşına (1949-1950) yolaçtı ama bu savaşlar bir çözüm yolu getirmedi. Arap mültecilerinin çokluğu (1965'te 1 250 000) bu durumun beşerî sonuçlarını daha da ağırlaştırıyor. Çeşitli mülteci kurumları, bu arada Filistin Kurtuluş teşkilâtı, Filistin'i geri almak için savaşmaktadır. Üçüncü israil-arap savaşından (haziran 1967) beri, gerek arap devletlerinin gerekse Ürdün'ün batı bölgelerini ve Gazze bölgesini işgal eden İsrail devletinin başlıca uğraşını, meseleye bir çözüm yolu bulmak meydana getirmektedir.

— G. santl. *Filistin sanatı.* Tarihöncesi, Eski, Orta ve Cilâlıtaş devirleri Filistin'de tam olarak temsil edilir. (Megiddo, Eriha). Kenanlılar, eski yerli halkın yerini aldıktan sonra tahkim edilmiş kaleler kurdular. Filistin mimarîsi taş kullandı (Ay ve Megiddo [M.Ö. II. binyıl] yapılarında olduğu gibi), tahta sütunlarıyle mezopotamya mimarîsinden ayrıldı. Şehirler kalın kale duvarlarıyle çevriliydi ve su sarnıçlarıyle donatılmıştı (Gezer, Ofir). Ülkenin her yanında migdol denen tahkim edilmiş kaleler vardı. Yapılan kazılarda absid planları helen çağı megaronlarınınkini hatırlatan meskenler bulundu. Filistin heykeltıraşlığından yalnız az sayıda mezar taşı kalmıştır (Moab bölgesindeki Şihan mezar taşında [II. binyılın ilk yarısı, Louvre müzesi] kısa bir peştemala bürünmüş, mızrak sallayan bir Tanrı tasviri yer alır). Megiddo'da çeşitli eşyayı süslemeğe yarayan fildişinden oyma plakalar bulundu (II. binyılın ilk yarısı). [LM]

Filistin Direnme teşkilâtı. Filistin arap direnme teşkilâtının etkin bir güç halinde ortaya çıkmaları, 1967 haziranında başgösteren arap-israil savaşlarından sonraya rastlar. Bundan önce daha çok Arap birliği tarafından kurulan *Filistin Kurtuluş teşkilâtı* çevresinde toplanmış olan küçük ve düzensiz filistinli arap grupları, İsrail tarafından istilâ edilen toprakları kurtarmak amacıyle gerilla (veya komando) teşkilâtı kurdular. Birleşmiş Milletler Güvenlik konseyinin İsrail'i işgal ettiği topraklardan geri çekilmeğe çağıran karar suretine İsrail tarafından riayet edilmemesi, direnme hareketinin teşkilâtlanmasına hız verdi. Belli başlıları şunlardır: *El Fetih,* Filistinli arap direnme teşkilâtının en eskisidir. 15 000 Kişilik bir gerilla grubuna sahip olan El-Fetih, belirli bir ideolojik bağlılıktan çok, koyu milliyetçi bir tutuma sahiptir. El-Fetih'in önderi Yaser Arafat, Ortadoğu dışında gerillacı eylemlere (uçak kaçırma, tedhişçilik v.b.) karşı çıkmaktadır; *El-Saika* (Halk Kurtuluş Savaşları Öncüleri teşkilâtı), Suriye Baas partisi tarafından denetlenir ve desteklenir, *El-Saika*'ya bağlı olan gerillaların sayısı 7 000 kadardır. 1969-1970 Yıllarında Lübnan'da başgösteren iç savaşlardan sorumlu olan bu teşkilât; *Filistin Halk Kurtuluş cephesi,* Marksçı - Leninci doktrine sıkı sıkıya bağlı olan bu teşkilât, silâhlarını Irak ve Doğu Avrupa ülkelerinden almaktadır. Bu teşkilâtın önderi George Habbaş'tır. Özellikle Ortadoğu dışındaki tehdiş ve uçak kaçırma olaylarından sorumlu olan bir teşkilât 1968 yılında ortaya çıkan ideolojik anlaşmazlıklar sonunda bölündü ve bundan ayrılan gruplar üç ayrı teşkilât meydana getirdi: *Filistin Demokratik Halk Kurtuluş cephesi* (bu teşkilâtın önderi Nayif Havatme, uçak kaçırma olaylarına muhalefet etmekte, ama Filistin'in kurtuluşu için Marksçı - Leninci bir dünya devriminin gerçekleşmesine Habbaş'tan daha fazla önem vermektedir. Filistin'de demokratik ve halkçı bir devletin kurulmasından yana olan bu teşkilât yoluyle kurulacak olan devletin sosyalizm yoluyle «hem amerikan emperyalizminden, hem siyonizmden, hem de arap şovenizminden» kurtulacağını savunmaktadır (teşkilâtın 1 000 kadar üyesi vardır); *Filistin Halk Kurtuluş Cephesi Genel komutanlığı* (binbaşı Ahmed Cibril tarafından yönetilen bu teşkilâtın 500 kadar üyesi vardır, Cibril'in Habbaş ile olan anlaşmazlıkları Habbaş'ın devrime verdiği önemle ilgilidir); *Arap Filistin teşkilâtı* (bu teşkilâtın önderi binbaşı Ahmed Zarur'dur; Nâsır'cı ilkelere sıkı sıkıya bağlı olan bu teşkilâtın 100 kadar üyesi vardır. Bu üç teşkilât (*Filistin Halk Kurtuluş Cephesi Genel komutanlığı, Arap Filistin teşkilâtı, Filistin Demokratik Halk Kurtuluş cephesi*) 1969 mayısında Arafat'ın önderliğindeki *El-Fetih* teşkilâtına katıldılar. Filistin Kurtuluş teşkilâtını da içine alan El-Fetih, *Filistin Silâhlı Mücadele kumandanlığı*'nı teşkil ederek gerilla teşkilâtının büyük bir kısmını bünyesinde topladı.

Askerî bakımdan El-Fetih'in dışında kalan teşkilâttan en önemlisi Habbaş'ın önderliğindeki Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'dir. Bununla birlikte Habbaş, El-Fetih ile siyasî bir ittifakı gerçekleştirdi. El-Fetih'ten, hem siyasî hem de askerî bakımdan bağımsız olan öteki teşkilât ise *Filistin Halk Kurtuluş teşkilâtı* (önderleri bilinmeyen bu teşkilât, silâhlarını Komünist Çin'den sağlamaktadır; 1969 ortalarında Atina Havayolları ofisine hücum edenler bu örgütün üyeleridir); *Halk Mücadele cephesi* (Bajat Ebu Garbiyye'nin önderliğindeki bu teşkilâtın 200 kadar üyesi vardır, Münih havaalanındaki tedhişi düzenleyenler bu teşkilâtın üyeleridir); *Arap Kurtuluş cephesi* (Zaid Haydar önderliğindeki bu grubun 3 000 üyesi vardır. Teşkilât Irak tarafından desteklenmektedir) ve *Ansar*'dır («partizanlar»). Fuat Nasr önderliğindeki sonuncu gerilla grubu ideolojik bakımdan S.S.C.B.'ye bağlıdır; silâh ve malî desteği bu ülkeden sağlamaktadır, 50 kadar üyesi olduğu sanılır.

● *Direnme teşkilâtının faaliyeti.* Direnme teşkilâtına bağlı komandoların faaliyeti 1968 yılında başladı. 21 Mart 1968'de bir israil askerî birliği, Ürdüne bir akın yaparak El-Fetih komandolarının bulunduğu köye hücum etti. Bu akının İsraillilerin başarısızlığı ile sonuçlanması, El-Fetih'in itibarını arttırdı. El-Fetih önderi Arafat'ın devlet başkanları seviyesinde yapılan araplararası toplantılara çağrılması, bundan sonraya rastlar. Komünist Çin önderi Mao Çe-tung'un «halk savaşı» taktiğini benimseyen El-Fetih'in Ürdün içindeki faaliyetleri kral Hüseyin'i tedirgin etmeğe başladı. Kral Hüseyin, Ürdün'ün filistin asıllı halkı tarafından desteklenen El-Fetih'i kontrol altına almak istediyse de öteki arap devletlerinin müdahalesi ile El-Fetih'le anlaşmak zorunda kaldı. 23 Temmuz 1970'te başkan Nâsır, S.S. C.B.'nin de tavsiyesi üzerine, A.B.D. tarafından sunulan «Roger planı»nı kabul etti. Kasım 1967 tarihli Güvenlik konseyi kararına dayanan bu plan, taraflar arasında görüşmeleri sağlamak amacıyle üç aylık geçici bir ateşkes'i öngörüyordu. Bu plan Ürdün, Lübnan ve Sudan tarafından kabul edildi; Irak, Suriye ve Cezayir planı onaylamadı. El-Fetih ve öteki komando teşkilâtı da ateşkes kararına uymadılar. Arafat, bütün Filistin kurtuluncaya kadar savaşa devam edileceğini bildirdi.

Filistin Halk Kurtuluş cephesi'ne mensup komandoların kamuoyunun dikkatini çekmek üzere giriştikleri uçak kaçırma olaylarının sıklaşması bu sıraya rastlar. Komandolar bir günde üç uçak (biri isviçre, ikisi amerikan) kaçırdılar (eylül 1970), yolcularını alıkoyduktan sonra uçakları imha ettiler.

FİLİSTİN çömleği

● *Ürdün'de iç savaş.* Kral Hüseyin, Ürdün'de komandoların kargaşalıklar çıkarmaları üzerine, 16 eylül 1970'te komando teşkilâtına muhalif generalleri içine alan askerî bir hükûmet kurdu. Bu hareketin, komandoları tasfiye amacını güttüğünü ilân eden Filistin direnme teşkilâtı ile ürdün silâhlı kuvvetleri arasında 17 eylül 1970'te şiddetli bir iç savaş başladı. Filistin Direnmesi Merkez komitesi Irak ve Suriye'den yardım istedi, diğer Arap devletleri kardeş kavgasına nihayet verilmesi için teşebbüse geçtiler.

Washington, Amerikan 6. filosunu takviye etmek üzere Atlantik filosunun hareket ettiğini bildirdi. Moskova, taraflara, barışçı bir tutum takınmalarını tavsiye etti. Suriye'den gelen tanklar ürdün kuvvetlerini zor duruma soktuysa da bu kuvvetler iki gün sonra çekildi. 25 Eylülde Hüseyin ile Arafat arasında ateşkes anlaşması yapıldı. 28 Eylülde de sekiz Arap devletinin aracılığıyle Hüseyin ve Arafat arasında Kahire'de anlaşmaya varıldı. (LM)

Filistin Kurtuluş teşkilâtı. «Filistin millî varlığını» sürdürmek amacını güden, filistin mültecilerinin teşkilâtı.

Kurulması Kahire zirve toplantısında kararlaştırılan (ocak 1964) teşkilât, Kudüste 28 mayıs 1964'te toplanan Filistin arapları millî kongresinde gerçekleşti. Ahmed Şukayri, eylülde başkanlığa getirildi. Arap birliği ülkeleri tarafından paraca resmen desteklenen teşkilât bu birlikte temsil edilir. Birçok ülkede temsilcileri ve mültecileri kabul eden ülkelerin ordularında teşkilâtlanan askerî birlikleri vardır. Üçüncü israil-arap savaşından beri (haziran 1967), merkezin, israil ordusunun işgal ettiği topraklara naklettiğini açıklayan teşkilât, karşıkoyma hareketini orada geliştirdi. Teşkilât içinde kendisine gösterilen muhalefet yüzünden, Ahmed Şukayri 1967 aralığında istifasını verdi. (L)

FİLİSTİNLİ i. ve sıf. (*Filistin*'den *filistinli*). Filistin halkından olan kimse. (M)

FİLİST'LER, Filistin'e adını vermiş olan ilkçağ halkı, kökleri üstünde bugüne kadar elde edilmiş kesin bir bilgi yoktur. M. Ö. XII. yy. ın başında Mısır'ın *Denizden gelen halklar* tarafından istilâsına katıldılar. Bundan sonra da Filistin'in güney kıyısına yerleşerek beş şehirden (Gazze, Askalan, Aşdod, Ekron, Gat) meydana gelen bir konfederasyon kurdular. Filist'ler İbranîlerin amansız düşmanıydılar. Zaten Filist'leri tanımamız da Eski Ahit'te onlardan söz edilmiş olması dolayısıyledir. Yahudilerin baskısı altına giren Filist'ler, daha sonra da Mezopotamya devletlerine haraç vermek zorunda kaldılar. İbranîlerle temasları sonucunda samî özelliklerini benimseyerek helenistik devre ait bütün niteliklerini kaybettiler. Filist'lerin kültürü, Gazze'de, Askalan'da, Şefela ovasında ve Necef'te yapılmış olan arkeolojik keşiflerin sonucunda öğrenildi. Bu kültürün en belirgin örneği, M. Ö. 1150 ile 1000 yılları arasında yapılmış olan çanak-çömleklerdir. Aynı çanak-çömleklere Filistin'in kuzeyindeki bazı bölgelerde de rastlanır (Mar Magedon). Kıbrıs'ta (1948'den beri) yapılan kazılar da bunlara benzeyen kapların bulunmasına yolaçtı (gövdesi kırmızı-beyaz geometrik desenlerle ve

Foto. LAROUSSE

kuğu resimleriyle süslü, kulplu testiler). Bu kaplar, Filist'lerin özellikle şarap ve bira içtiklerini göstermektedir. (L)

FİLİTOSA, Korsika'da (Sollacaro komünü, Sartène idare çevresi) yer. Yakınında tarih öncesi bir merkez vardır: yaklaşık olarak M. Ö. XIV. yy.'dan kalma «menhir-heykel»'ler. (L)

FİLİTTİ (Dimitri). Bk. DOSİTEİU.

Filius familias (lat. k.ler). Rom. huk. Roma vatandaşı olup da, özel hukuk ilişkileri yönünden başkasının hâkimiyeti altında olan kimse.

— ANSİKL. Başkasının hâkimiyeti altında bulunan kölelerden farklı olarak *filius familias*'lar hürdürler; bu bakımdan, siyasî hakları kullanmakta serbesttirler; en yüksek devlet memurluklarına seçilebilirler. Ehliyet durumları özel hukuk yönünden sınırlıdır. İktisap ettikleri haklar pater familias'a ait olur. Haksız fiillerinden dolayı noxal sorumlulukları vardır. (Bk. NOXAL.) Filius familias, ancak pater familiasın ölmesi halinde kural olarak ehliyetini kazanır. (M)

FİLİZ i. (yun. *eliks*'ten). Bot. Tohumdan veya tomurcuktan çıkan körpe sürgün: *Böyle anlarda, dalları, filizleri kırılan ağaçlar, kucaklarındaki evlâtları ellerinden alınmış anneler gibi, yerde sürünen çiçeklerine, yapraklarına melûl, mahzun bakarlar* (Ş. S. Aydemir). ‖ Bir bitkinin üzerinden çıkan dik ve canlı sürgün. ‖ Henüz dal haline gelmemiş körpe tomurcuk. ‖ Kadın adı.

— DEY. *Filiz gibi,* ince uzun, zarif ve genç: *Karısı pek taze, otuz yaşına bile girmemiş, güzel, kara gözlü, filiz gibi bir çerkez kızı* (R. N. Güntekin).

— Biracılık. *Filiz kırma makinesi,* fırınlanmış maltların üzerindeki kökçükleri ayıklamak için kullanılan araç.

◆ **Filizli** sıf. Filizi olan: *Filizli dal.* (M)

FİLİZ i. (ar. *filizz*). Ocaktan çıkarılan işlenmemiş, ham maden, külçe: *Demir filizi.* — Metal. Bk. CEVHER.

◆ **Filizzât** çoğl. i. *Esk.* Ham külçeler. ‖ *Filizzât-ı seb'a* («yedi ham maden»), altın, gümüş, civa, bakır, demir, kalay, kurşun. (M)

FİLİZÎ sıf. (*filiz* ve ar. *-î* eki'nden *filizî*). Filiz rengi, açık yeşil: *Filizî bir manto.* (M)

FİLİZKIRAN blş. i. Mayıs ayı ortalarında çıkan ve filizleri kıran fırtına. (M)

FİLİZLEMEK geçl. f. (*filiz*'den *filizlemek*). Bitkinin fazla filizlerini kesmek. ‖ Damar damar iz bırakmak: *Toprak rengi bir külçe köpüre köpüre durmadan kendi üstünde dönüyor, ince kükürt rengi damarların filizlediği siyahımsı bir bulut gibi inbiğin ta yukarılarına çıkıp iniyordu* (A. H. Tanpınar).

◆ **Filizlenmek** dönüşl. f. Filiz vererek yeşermek. ‖ *Mec. Büyümeğe,* gelişmeğe başlamak. (M)

FİLİZLENME i. (*filizlenmek*'ten *filizlenme*). Bot. Filiz verme. ‖ Yumruların üzerinde ince, uzun ve cılız filizlerin belirmesi şeklindeki patates hastalığı. (LM)

FİLLAT i. (fr. *phyllade*'dan). İçinde küçük mika façetaları bulunan başkalaşmış şist. (L)

FİLLER [filer] i. (ing. *to fill,* doldurmak'tan). Malzeme. Yapıştırıcı olarak kullanılan, çok ince öğütülmüş anorganik madde. («Filler» kelimesi bayındırlık işlerinde, bitümlerin ve katranların özelliklerini azaltmadan dayanıklılığını artırmak için kullanılan katma ürünlerini belirtmekte kullanılır.) [L]

FİLLER i. Macaristan'ın para birimi. Forint'in yüzde biri değerindedir. (L)

FİLLİOZAT (Jean), fransız bilgini, hint dili uzmanı (Paris 1906). Collège de France'ta hint dili ve edebiyatı profesörü. 1954'ten bu yana Pondichéry'de Fransız Hindoloji enstitüsünü, 1956'dan bu yana da Uzakdoğu fransız okulunu yönetmektedir. (L)

FİLLİT i. (fr. *phyllite*). Jeol. Yaprak izi taşıyan taş.

— Miner. Bazı şistlerde küçük kütleler halinde bulunan klintonit cinsinden tabiî silikat. (L)

hava filosu (ask. havc.)

FİLLMORE (Millerd), A.B.D.'nin on üçüncü başkanı (Locke, Cayuga County, New York eyaleti 1800-Buffalo 1874). Orta halli bir çiftçi ailesinin oğluydu. Basit bir işçi olarak hayatını kazanırken, kendi kendini yetiştirdi. Avukat (1823), sonra New York eyaleti savcısı, 1828'de Devlet parlamentosu üyesi oldu. 1832'de kongreye girdi, o andan itibaren köleliğe düşman kesildi. Hayal kırıklığına uğrayınca 1843'te yeniden avukatlığa başladı. Bu yüzden ünü arttı; 1848'de Whig partisinden cumhurbaşkanı yardımcısı seçildi. Taylor'un ölümü üzerine başkan oldu. 1852 ve 1856 seçimlerini kaybetti. Ayrılık savaşının başlangıcında, Kuzey devletleriyle Güney devletlerini uzlaştırmağa çalıştı, fakat başarı sağlayamadı. (L)

FİLMDRUCK [filmdruk] i. (alm. k.). Belirli desen ve resimlerin kumaş üstüne fotoğraf yoluyle ve bozulmayacak şekilde geçirilmesini sağlayan usul.

— ANSİKL. Bu işlem iki ayrı şekilde yapılır: **1.** boyanın tutmasını sağlayan madde ışıkla kumaş üzerinde dağıtılır; daha sonra kumaş, kromogen bir eriyik içine batırılarak (boya banyosu) pigmentlerin yalnız boya tespit edici madde sürülmüş kısımlarda meydana gelmesi sağlanır; **2.** kromogen madde, ışığa duyarlı bir eriyik içinde ışık etkisiyle meydana gelir ve boya tespit maddesine batırılmış kumaş üzerinde etkisini gösterir. Bazı durumlarda, elyafı doğrudan doğruya kromogen maddeyle boyanabilen kumaşlarda boya tespit maddesi kullanılmaz. (L)

FİLMER (sir Robert), ingiliz siyaset yazarı (East Sutton, Kent 1589'a doğr. - öl. 1653). Dinî hukuka dayanan mutlak krallığın ateşli bir savunucusu idi. (L)

FİLMOGRAF i. (fr. *filmographe*). Belirli ve sabit kalınlıkta boya tabakaları sürmeğe yarayan makine. (L)

FİLMOGRAFİ i. (fr. *filmographie*). Bir yönetmen veya yapımcının gerçekleştirdiği veya bir oyuncunun çevirmiş olduğu filimlerin listesi. (L)

FİLMOLOJİ i. (fr. *filmologie*). Sinemanın, toplumsal, ahlâkî, duygusal v.b. alanlardaki etkisini inceleyen bilim. (L)

FİLMOTEK i. (fr. *filmothèque*). Bir odada, bir dolapta v.b. duran tasnif edilmiş filim koleksiyonu. (L)

FİLMPAK i. (ing. *film* ve *pack,* paket'ten *film-pack*). Foto. Çok yassı filim kutusu. (İçinde 12 resim çekildikten sonra filim değiştirilebilsin diye, her birinin ucu kutudan dışarı sarkan siyah kâğıttan bir dil'e tutturulmuştur.)

— ANSİKL. *Filmpak*'ı mühendis V. Palanchon düşündü. Makaralı filimlerin yaygın olmadığı devirde çok kullanılırdı. (L)

FİLO i. (ital. k.). Toplu olarak aynı hizmetle görevlendirilen ve bir kumanda altında bulunan savaş gemi veya uçaklarına verilen ad: *Tayyarenin ve tayyare filosunun ne olduğunu bilenler böyle bir iddianın ne kadar gülünç olduğunu elbette anlarlar* (Atatürk). *Avcı filosu. Bombardıman filosu. Denizaltı filosu. Mayın arama ve tarama filosu.* ‖ Belirli tip yükleri taşımakta kullanılan ticaret gemileri: *Ticaret filosu.*

— Ask. denizc. Aynı tip veya çeşitli tip savaş gemilerinin, tuğamiral veya koramiral rütbesinde bir amiralin kumandası altında toplanmasıyle meydana gelen topluluk. ‖ *Filo etmek,* yelkenli gemilerde rüzgârı başa alıp yelkenleri boşaltmak. (*Rüzgârı yakaya almak* da denir.) ‖ *Filo kumandanı,* [deniz kuvvetlerinde] bir harp gemileri filosuna, görev ve büyüklüğüne göre kumanda eden tuğ ve tümamiral; [hava kuvvetlerinde] tuğ veya tümgeneral. ‖ *Eğitim filosu,* subay, assubay ve erleri eğitimle yetiştirmek için barış zamanında meydana getirilen filo. ‖ *Hafif filo,* yelken devrinde fırkateynden daha küçük gemilerle; bugün kruvazörlerle veya küçük gemilerle meydana getirilen filo. ‖ *Yedek* (*ihtiyat*) *filo,* yelken devrinde muharebeye en son sürülen filo, bugün kısmen silâhsızlandırılmış ve mürettebatı tamamlanmadan hareket edemeyecek durumda olan filo. (İhtiyaca göre donatılır, personeli tamamlanır.)

— Ask. havc. *Hava filosu,* İkinci Dünya savaşından beri birkaç filotilladan meydana gelen hava birliğine verilen ad. (Bir filoda, av, keşif, nakliye veya bombardıman uçakları vardır ve toplam uçak sayısı 16, 18 veya 25 kadar olur. Bir filonun mevcudu yaklaşık olarak 230 subay, assubay ve erden meydana gelir. Bu personelin elli kadarı bir yüzbaşı veya binbaşı kumandasında bulunur ve uçucu personeli meydana getirir.)

— ANSİKL. Ask denizc. XVII. yy. dan beri kullanılmağa başlamış olan filo sözü, bir donanmanın veya bir ülkenin deniz kuvvetlerinin genellikle üçte birini belirtirdi. O devrin deniz savaşlarında her ülkenin deniz kuvvetleri veya donanması, her birinin (mavi, beyaz veya kırmızı gibi) özel bir rengi olan üç filoya bölünmüştü. XVIII. ve XIX. yy. larda ise, başında bir kumandan bulunan bağımsız bir deniz kuvvetiydi. Günümüzde, filo, uçak gemileri gibi bir veya birkaç büyük gemiden ve kruvazörlerden, muhriplerden v.b. meydana gelir. Bir filo, belirli bir alanda görevlendirilebilir ve o alanın adıyle anılır (Akdeniz filosu, Atlantik filosu). *Task force* veya «görev kuvveti» denilen deniz kuvveti işe belirli bir askerî görevin yerine getirilmesi için geçici olarak biraraya getirilmiş bir gemi topluluğuna verilen addır. (LM)

FİLOGENEZ veya **FİLOJENEZ.** i. (fr. *filogenèse*'den). Bk. SOYOLUŞ.

FİLOKSERA i. (fr. *phylloxéra*). Bk. ASMABİTİ.

FİLOLOG i. (fr. *philologue*). Filolojiyle uğraşan bilgin. (M)

FİLOLOJİ i. (yun. *philologia*'dan fr. *philologie*). Bir dilin, o dili bize tanıtan yazılı belgelerden incelenmesi. ‖ Metinlerin ve aktarılmalarının incelenmesi. Bk. TENKİT (*Metin tenkidi*).

— ANSİKL. *Klasik filoloji.* Arkeoloji'nin geçmişteki maddî kalıntılarla ilgilenmesine karşılık, klasik filoloji kelimelerle uğraşır ve eski yunan-roma medeniyetlerini, dillerini ve edebî belgelerini inceleyerek tanımağa çalışır. Dil kurallarını araştıran dilbilimden farklı olarak, filolojinin amacı, özel diller ve bu dillerde yazılan eserler aracılığıyle somut tarihî gerçekleri bulmaktır. En eski edebiyatlarda bile, filoloji çalışması diye niteleyebileceğimiz bir tutum görülür: meselâ bazı yer isimlerinin, oldukça hayalî etimolojilerle açıklanması insanların daima ilgisini çekmiştir.

Ama gerçek klasik filolojinin yaratıcıları «gramerciler» adı verilen iskenderiye'li bilginlerdir. Okullarında şairleri, özellikle de Homeros'u yorumlayan sofistlerin izinde yürüyen bu bilginler, eski büyük yazarların metinlerini aslına uygun olarak yayımlamağa çalıştılar. İskenderiye kütüphanesinin müdürü bizanslı Aristophanes (M.Ö. III. yy.) Aristarkhos'un ve okulunun Homeros'un şiirlerine uyguladıkları metodun gerçek yaratıcısıdır. Şerhcilerin, elyazmalarındaki derkenarları sayesinde, bu bilginlerin çalışmaları hakkında bir fikir edinmemiz mümkün oldu. Çabalarının büyük bir kısmı, geleneksel metinleri arıtmak ve açıklamaktı. Metin üzerinde yapılan düzeltmelerden doğan çelişkileri bir iç eleştiriyle ortadan kaldırarak şüpheli birçok bölümü attılar. Eski biçimleri, lehçe özelliklerini ve kapalı telmihleri açıkladılar. Nihayet, eserleri, kitap veya bölümlere ayırarak onlara, çoğunlukla sunî, ama bugün bile muhafaza edilen son biçimlerini verdiler. Roma devri yunan gramercileri bütünüyle elimize geçen okul derlemeleri yaptılar (meselâ, yunan trajedi yazarlarının eserleri; bu yazarlar sayesinde Aiskhylos ve Sophokles'in yedişer piyesi günümüze kadar gelebildi).

Başka yönde bir filoloji çalışmasını gösterişsiz derlemeciler olan leksikografyacılar yaptı; leksikografya eserleri bugün dil incelemelerine çok yararlı olmaktadır: Polydeukes (M.S. II. yy.), Hesykhios (VI. yy.). Latin gramercileri de iskenderiye'li gramercilerle aynı bilimsel metotları izlediler. Bunlardan en ünlüsü latince üzerine bir makale ve birçok bilimsel kitap yazan Varro'dur (M. Ö. I. yy.). IV. yy.'da eserleri tefsirleriyle birlikte (Servius'un Vergilius ve Macraobe'un, Scipio üzerine yaptıkları tefsirler) basılan eski yazarların incelenmesi edebî bir rönesansın gelişmesine yolaçtı.

Bizanslı filologlar, yunanlı gramercilerin izinde yürüdüler. Photios (VIII. yy.) ve Suidas (X. yy.) leksikografya belgelerinin

Foto. LAROUSSE

eksikliklerini giderdiler, Eustathe (XII. yy.), Homeros'un şiirlerini bilimsel açıdan yorumladı. Nihayet Maximos Planudis (1260-1330) önemli eserlerin istinsah'ını yönetti (bir antoloji ve Plutarkhos'un bütün eserlerinin yayımı).

Dil ve uygarlığın kesiksiz olarak sürmesi Bizanslıları eski Yunanistan'a bağlıyordu. Barbar istilâları Batı'nın, hıristiyan olmayan eski dünya ile bağlarını kesinlikle koparmıştı. Bu yüzden filoloji sorunları Batı rönesans'ı bilginleri için yeni bir biçimde ortaya çıktı. Bütün dikkatlerini metinlerin yayımı ve eleştirisine verdiler. İtalya'da Giunta ve Alde Manuce ilk yunanca ve latince kitapları yayımladı. Önceleri, basılan eserle elyazması arasında fark olmuyordu: bu konuda rönesans devri yayımcıları Aristarkhos geleneğine uydular ve elyazmalarını eleştirmeden çoğalttılar. Baskıya, gerçekten bilimsel bir eleştiri yöntemi ekleyen bilginlere rastlamak için XVI.yy. ı beklemek gerekir: H. Estienne 1528'den itibaren elyazmalarını gereğince değerlendirmeğe başladı. Scaliger ve Casaubon, XVI. yy.'ın sonunda, eleştiri metodunu geliştirdiler ve yeni baskılarda modern filoloji metodunu uyguladılar.
R. Estienne eski leksikografların çabasını sürdürerek *Thesaurus Linguae Latinae*'yi (Latin Dili Kelime Hazinesi) [1531-1536], H. Estienne de *Thesaurus Linguae Graecae*'yi (Yunan Dili Kelime Hazinesi) [1572] yayımladı. Rönesanstan itibaren yeni bir ihtiyaç belirdi: Yunanca ve Latince bilmeyenlere eskiçağ eserlerini tanıtmak. Bu ihtiyaç, «*mütercimlik*» diye bir meslek dalının ortaya çıkmasına yolaçtı.

Rönesans devri filologlarının getirdikleri başlıca yenilik hümanizm'dir. Filoloji metotları, dinî ve dindışı eserlere aynı kolaylıkla uygulanabilir: aynı çeviri metodu İncil için de, Plutarkhos çevirisi için de elverişlidir. Hümanistler latin ve yunan yazarlarında insan ve evrenin anlamını buldular; oysa, devrin din kavgaları çok zaman bu kavramları yok etmişti. Filoloji araştırmaları uzun süre klasik incelemeleri etkileyecek bir felsefe içinde gelişti. Erasmus, Guillaume Budé, Etienne'ler bu hümanist rönesansın büyük isimleridir.
Fransa'da hümanist eğilim uzun süre hâkim oldu; eleştirili filoloji Felemenk'te ve XVIII. yy.'da R. Bentley'in (öl. 1742) etkisiyle İngiltere'de parlak bir gelişme gösterdi. Elyazmalarının değişik biçimleri korkusuzca eleştirildi ve değerlendirildi; anlaşılmalarını kolaylaştırmak için metinlerde önemli düzeltmelere girişildi. Yapılan eleştiriler, elyazmalarının tarihî incelemesine dayanıyordu. Fransa ve İngiltere'de değerli bilginlerin bulunmasına rağmen, XIX. yy. alman filolojisinin etkisinde kaldı: G. Hermann (1772-1848), K. Lachmann (1793-1851) ve A. Böckh (1785-1867) alman filolojisinin ilk ustalarıdır. Birçok bilgin filolojiyle uğraştı. Bu gelenek günümüzde de devam etmektedir. Almanya'da bugün de önemli filoloji çalışmaları yayımlanır: *Realenzyklopadie der Klassischen Altertumswissenschaft* (Klasik Eskiçağ Ansiklopedisi) ve *Handbuch der Klassichen Altertumswissenschaft* (Klasik Eskiçağ Bilimi Elkitabı).

XVIII. yy.da yapılan iç eleştirinin yanı sıra, metinlerin dış eleştiri ve yorumlarının da gerekli olduğu anlaşıldı. Filoloji böylece Eskiçağın eksiksiz bir bilimi oldu. Giderek sistemlere bağlanan sözlü eleştiriye, arkeolojinin her gün biraz daha zenginleştirdiği gerçeklerin karşılaştırılması da eklendi. Eski anıtlar, yazıtlar, siyasî ve dinî tarih, edebiyat metinlerinin anlamını kesinleştiriyordu. Klasik filoloji bu tarihten itibaren geçmişi bütünüyle diriltmeğe çalıştı ve tarihî bir bilim haline geldi.

Klasik filolojinin bugünkü çabası karmaşıktır. Önce dilin derinlemesine bilinmesine dayanır. Meillet ve Ernout'un *Dictionnaire Étymologique de la Langue Latine* (Latin Dili Etimoloji Sözlüğü) ve P. Chantraine'in yunan kelime hazinesi üzerindeki çalışmaları dilbilim incelemelerinde ve karşılaştırmalı gramer çalışmalarında dili bilmenin sağlayacağı yararları ortaya koydu.

Metinlerin basımı günümüzde şaşmaz metotlara göre yapılır; başlıca yunan ve latin metinleri bilimsel bir biçimde hazırlanan baskılardan okunabilir (Teubner Oxford koleksiyonu, Fransız üniversiteleri koleksiyonu). Ayrıca tarih ve arkeoloji aracılığıyla elde edilen çeşitli bilgiler değerlendirilerek her türlü soruna eğilen sayısız eserler yazıldı. Bunun bir örneğini L. Séchan *Théatre Grec Dans Ses Rapports Avec La Céramique* (Seramikle Olan İlişkileri Açısından Yunan Tiyatrosu) [1926] adlı tezinde verdi. Vezin, müzik, üslûp dikkatli çalışmalara konu oldu (meselâ J. Marouzeau'nun latin üslûbu üzerine yaptığı çalışmalar). Ayrıca, yunan dünyasının çevresiyle olan ilişkileri de ele alındı: yalnız ticarî ilişkilerle yetinmeyen ve ortak tanrı ve sanat eserlerine sahip olan yunan dünyasıyle çevresindeki ülkeler arasındaki bağlar meydana çıkarılmağa çalışıldı. Çoğunlukla, fikirler üzerinde neticesiz incelemeler yapmakla yetinen eski yazarların hümanist bilgisi, yerini bilimsel filolojiye bıraktı; bu filoloji, eski yazarların yaşadıkları dünyayı tekrar canlandırmağa ve bu dünya hakkında mümkün olduğu kadar eksiksiz bilgi vermeğe çalıştı. (L)

FİLOMACİ, 1817'de Polonya'da milliyetçi üniversite öğrencileri tarafından Vilnius'da kurulan edebiyat derneği. Kurucuların başında Adam Mickiewicz, Tomasa Zan ve Jozef Jezowski vardı. Bu dernek, kısa zamanda polonya milliyetçiliğinin merkezi oldu. 1819'da *Filareci**'ler derneğini meydana getirdi. (L)

FİLON i. (fr. k.). Bk. DAMAR.

FİLORİN i. Bk. FLORİ.

FİLORİZ i. (fr. *phyllorhize*). Bitki anatomisi olaylarını açıklamak için, G. Chauveaud'nun tasarladığı nazar, bitkisel organ.

— ANSİKL. Odun-soymuk demetlerinin yapısı kökte merkezcil olduğu halde, gövdede merkezkaçtır. Çeşitli yaştaki bitkilerde bu düzeni inceleyen Chauveaud, bunlardan birinin diğerinden az veya çok hızla türediğini gösterdi. Bundan şu sonuca ulaştı: bir bitki az veya çok sayıda elemanlardan meydana gelir; bu elemanlardan her biri de bir ilkel kök (*rizon*), bir ilkel sap (*caulis*), bir ilkel yaprak (*folium*) tarafından meydana getirilir. Filloriza teorisi başlangıçta çok hücuma uğradıysa da bugün artık yavaş yavaş kabul edilmektedir. (L)

FİLOSA çoğl. i. Kökbacaklı birhücreli hayvanlar grubu. (Bunlarda uca doğru gittikçe çatallaşan ve ağızlaşabilen daima ince yalancı bacaklar bulunur.) [L]

FİLOŞ veya **FLOŞ** i. (fr. *filoche*). Tekst. Selülozdan yapılan, sunî, bükümsüz ve parlak, devamlı iplik. (Bk. ANSİKL.) ‖ Elbiselerde süs olarak kullanılan ince saçak. ‖ *Filoş ipliği*, çok az bükümlü ve sadece trikotaj sanayiinde kullanılan iplik, gevşek bükümlü iplik.

— ANSİKL. Sunî filoşların yapımı için, odun hamuru, linters, pamuk deşeleri ve pamuk veya keten kırıntıları kullanılır. Kimyasal bileşim bakımından selülozun alkali, viskoz veya küpro-amonyakal bileşikleri olabildiği gibi asetat bileşiği de olabilir. Özelliği, görünüş bakımından ipeğe benzemekle birlikte çok daha az dayanıklı, nemli veya ıslak ortamda çok dirençsiz olması ve çok çabuk buruşabilmesidir. (L)

FİLOTA i. (ital. *filetto*'dan). Mobl. Kaplama veya masif işlerin yüzey ve kenarlarını süslemekte kullanılan tek veya çok renkli şerit biçiminde kaplama maddesi. (Filota çoğu zaman iki kaplamanın birleşim yerinde, bazen de tek kaplamalı yüzeylerde kullanılır.) ‖ *Filota yuvası*, filota kanal bıçağıyle açılan, filotanın yerleştirildiği yuva. (T şeklinde ağaçtan yapılmış bir âletin ucuna, şeritten yapılmış ve ucu filota genişliğinde bıçak takılır. Kanalın kenara olan uzaklığı bu âletle ayarlanır, kazıyarak filota derinliği kadar açılan bu kanala, filota tutkallanarak yerleştirilir.) [M]

FİLOTİLLA (isp. *flotilla*'dan). Küçük gemiler topluluğu. ‖ Yelken devrinde, küçük tonajda gemilerden meydana gelen deniz kuvveti.

— Ask. Deniz ve hava kuvvetleri savaş birliği.

— Ask. denizc. Dörtten fazla muhrip ve daha küçük harp gemileriyle denizaltılardan kurulu ve genellikle yarbay - albay rütbesinde bir subay kumandasındaki birlik: *Muhrip, denizaltı, arama-tarama, hücum botu filotillası*. ‖ *Filotilla komodoru*, bir filotillaya kumanda eden subay. ‖ *Yarım filotilla*, küçük gemilerden veya deniz hava kuvvetlerinin hizmetindeki uçaklardan meydana gelen ve filotilladan daha küçük olan idarî birim. (Deniz hava kuvvetlerinde yarım filotilla terimi daha çok, gözetleme ve yardımcı hizmet kuruluşları için kullanılır; filotilla ise muharip kuruluşlara verilen addır). [L]

FİLOV (Bogdan), bulgar arkeologu ve siyaset adamı (Stara Zagora 1883-Sofya 1945). Sofya'da arkeoloji ve sanat tarihi profesörlüğü yaptı. 1939'da millî eğitim bakanı, şubat 1940'ta meclis başkanı oldu ve Bulgaristan'ın Almanya'ya yaklaşmasına çalıştı. Naiplik meclisi üyeliğinde bulundu ve 1945'te kurşuna dizildi. (L)

FİLOVİT i. (fr. *fillowite*). Miner. Demir, manganez, kalsiyum ve sodyum tabiî fosfatı. (L)

FİLOZ i. (yun. *phellos*, mantar'dan). Balık-

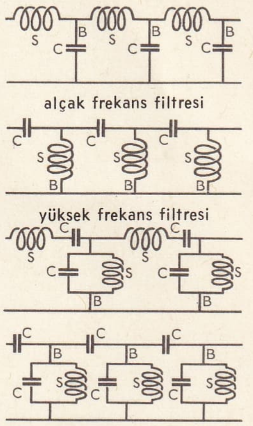

filtre (radyotek.)

filtreler (mekan.)

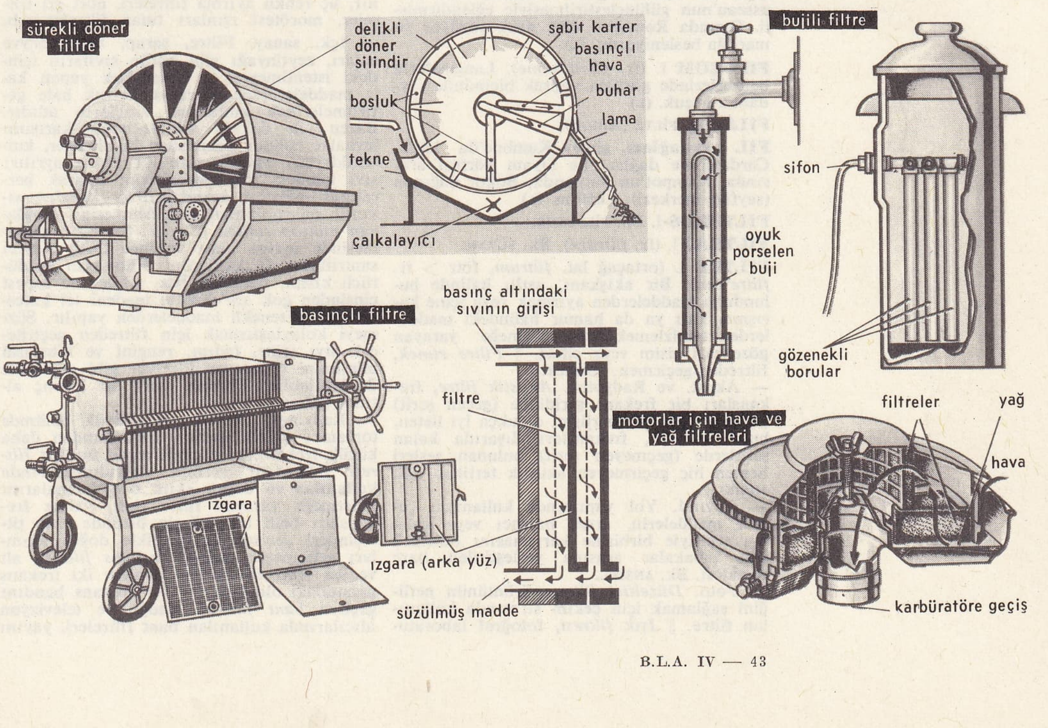

çıların, ağları su yüzünde tutmak için kullandıkları mantar, kabak veya plastikten yapılmış cisim. (L)

FİLOZOF i. (yun. *philosophos,* bilgelik sever>lat. *philosophus*'tan fr. *philosophe*). Felsefe ile uğraşan kimse: *Epiktetos da Hiyerrapolislidir. Bir filozoftur ama asıl adı bilinmez* (Ş. S. Aydemir). *Eskiçağ filozofları.* ‖ *Filozof taşı,* eskiden çeşitli madenleri altın veya gümüşe çevirmek özelliği olduğuna inanılan taş.

◆ Sıf. Sakin ve kendi halinde yaşayan; kaderin sillesine yıkılmadan, tevekkülle katlanan: *İtaatli, kılıbık ve biraz da filozoftur, ruhunun sonsuz derinliği vardır* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Filozof adam.*

◆ **Filozofça** zf. ve sıf. Filozoflara yakışır şekilde, bilgelikle.

◆ **Filozoflaşmak** dönşl. f. Filozof özellikleri kazanmak: *Biraz filozoflaştı, biraz âlimleşti* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Filozofluk** i. Filozof olma hali: *Bu söylediğiniz asıl bilgi midir, filozofluk mudur, öyle şeylere pek aklım ermez* (H. R. Gürpınar). [M]

Filozofça Diyaloglar, Ernest Renan'ın eseri (1876). Bu diyalogların başlıca konuşmacıları Philalethes, Theophrastos ve Theoktistos'tur. Philalethes kesin doğrularını açıklar: hiç bir yerde insan iradesinin üstündeki bir iradenin işe karıştığının işaretini bulmuyoruz, ama bununla birlikte evrende bir ereklik, çoğu varlıkların belli belirsiz (anlaşılmaz bir biçimde) uyduğu bir ödev var. Theophrastos bu kesin doğruların yerine *olasılıklarını* koyar: ancak daha yüksek bir insanlık (insanlık duygusu) içinde evren tam bir bilince erdiği zaman var-olabilecek bir Tanrı'yı yaratmağa çalışmaktayız. Theoktistos da bu insanlığın nasıl olacağını düşler: bir toplum, pek tabiî olarak, seçkin insanlar yetiştirmeğe çabalamalıdır; bunlar tanrılar gibi olacak ve bilim ellerine, olağanüstü hâkim olma araçları verecektir. (L)

Filozoflar (*les Philosophes*), Ch. Palissot'nun ansiklopedicileri, gülünç duruma düşürmek amacıyle yazdığı üç perdelik manzum komedi (1760). Cidalise adında biri, Dortidius (Diderot), Théophraste (Duclos) ve Valère (Helvétius) adlarındaki üç filozofla kurduğu yakın ilişki yüzünden aklını kaçırır ve kızı Rosalie'yi genç kızın bütün itirazlarına rağmen bu üç filozofun en düzenbazı olan Valère ile evlendirmek ister. Sonunda Cidalise düştüğü bu hatadan kurtarılır ve üç filozof da talihlerini başka yerde denemek üzere oradan ayrılırlar. Bu oyun, seyredenleri, Molière'i andıran yanlarından çok, filozofların ve özellikle de Crispin adıyle bir uşak kılığına sokulmuş olan Rousseau'nun gülünçleştirilmesiyle eğlendirmişti. Oyunda Rousseau dört ayak yürüyor ve marulla besleniyordu. (L)

FİLOZOM i. (fr. *phyllosome*). Langustlarla benzerlerinde görülen yaprak biçiminde saydam kurtçuk. (L)

FİLS. Bk. FİLTZ (Anton).

FİL sıradağları, güney Kamboç'da kütle, Cardamome dağları ile Siyam körfezi arasında, Kampot'un batısında; Bokor dağında (sayfiye merkezi), 1 050 m. (L)

FİLTEKOS i. Bk. FİLDEKOS.

FİLTRAJ i. (fr. *filtrage*). Bk. SÜZME.

FİLTRE i. (ortaçağ lat. *filtrum,* fötr > fr. *filtre*'den). Bir akışkanı, asıltı halinde bulunduğu maddelerden ayırmak veya içine karışmış katı ya da hamur halindeki maddelerden temizlemek üzere süzmeğe yarayan gözenekli cisim veya cihaz. ‖ *Filtre etmek,* filtreden geçirmek; süzmek.

— Akust. ve Radyotek. *Akustik filtre,* frekansları bir frekans şeridinde (geçen şerit) bulunan seslerin enerjisini oldukça iyi ileten, buna karşılık, frekansları dışarıda kalan şeritlerde (geçmeyen şerit) bulunan sesleri hemen hiç geçirmeyen akustik tertibat. Bk. ANSİKL.

— Bayınd. Yol yapımında kullanılan çeşitli maddelerin, arazî basıncı veya suların etkisiyle birbirine karışmasını önlemek için tabakalar arasına yerleştirilen harç maddesi. Bk. ANSİKL.

— Foto. *Düzeltici filtre,* görüntünün netliğini sağlamak için çekim sırasında kullanılan filtre. ‖ *Işık filtresi,* fotoğraf laboratuvarlarının lambalarında, kimyasal etki yapan ışınlara karşı kullanılan filtre. ‖ *Polarıcı filtre,* resmi çekilecek konunun parlayan kısımlarından gelen zarlı ışınımları soğurmak için kullanılan filtre. ‖ *Renkli filtre,* ışık tayfının bazı ışınımlarını soğurarak diğerlerini geçiren renkli cam, jelatin veya plastik madde tabakası. Bk. ANSİKL.

— Havc. Aerodinamik bir tünelin girişine yerleştirilen ve içindeki hava çalkantılarını azaltmağa yarayan tertibat: *Aerodinamik tünel filtreleri genellikle çokköşeli küçük bölmelerden meydana gelir ve etkileri ince madenî ızgaralarla arttırılır.*

— İçk. sanay. Bk. ANSİKL.

— Opt. *Girişimli filtre,* cam üzerine sürülen ve ancak bazı ışınımları geçiren ince tabakaların tümü. (Basit filtreler, iki madenî tabaka [Ag. Al] arasına sıkıştırılan yalıtkan bir zardan [meselâ Mg F_2] meydana gelir ve çalışma ilkeleri, madenî tabakalar tarafından yansıtılan çeşitli titreşimler arasındaki girişimlere dayanır.)

— Şekercilik. *Siyah filtre,* rengi açılacak şurupları süzmek için kullanılan ve içinde hayvanî kömür parçaları bulunan sütunlar dizisi. ‖ *Torbalı filtre,* meyve suyu veya şurupların çökeltilerini toplayan bez torbalarla donatılmış filtre.

— Teknol. Bk. ANSİKL. ‖ *Pres filtre,* çerçevelere gerilmiş bezlerden veya hidrolik veya mekanik âletlerle sıkıştırılmış paralel tablalardan meydana gelen basınçlı filtre. (Filtreye basınç altında gelen ürünler bu tabla veya bezlerin arasından geçmek zorunda kalır.) ‖ *Tambur filtre,* ağır bir hareketle dönen, bezle kaplı bir tamburdan meydana gelen filtre; filtre edilecek sıvılar, dışarıdan yapılan bir aşırı basıncın veya içeriden yapılan bir emme hareketinin etkisi altında, tamburun dışından içine doğru geçer (DÖNER FİLTRE de denir).

— ANSİKL. Bayınd. Daha çok hidrolik tesislerde kullanılan *filtre*'ler, iki veya üç tabakadan meydana gelir. Anroşmandan yapılan bir barajın killi su geçirmeyen tabakası ile anroşman dolgular, genellikle üç tabakadan meydana gelen iki filtreyle birbirinden ayrılır. (Kumdan yapılan birinci tabaka kili tutar; kırma taştan yapılan ikinci tabaka ise kumu tutar; çakıllı kumdan yapılan üçüncü tabaka da kırma taşları büyük boyutlu anroşmanlardan ayırır.) Her iki tabaka elemanlarının en küçük ve en büyük boyutları belirli ölçülerde hazırlanır.

— Foto. *Renkli filtre*'ler (süporsuz boyalı jelatin) fotoğraf çekimleri ve deneme çekimleri sırasında kullanılır. Fotoğrafçılıkta çok önemli olan bu filtreler çıplak olarak (peçe altında camsız montaj) veya optik cam şeklinde, çerçevelere yapıştırılarak uygulanır, üç renkli ayırma filtreleri, nört gri filtreler, morötesi ışınları tutan filtreler v.b.

— İçk. sanay. Filtre, şarap, bira, meyve suları, zeytinyağı gibi bütün sıvıların içindeki istenilmeyen ve bulanıklık yapan katı maddelerinden ayırarak berrak hale getirilmelerinde kullanılan araçların adıdır. Bazen sık dokulu selüloz-aspest karışımı levhalar halinde hazırlanan bu filtreler, kullanıldıkları amaca göre iki gruba ayrılır: sıvı içindeki toz taneciklerini tutarak berraklığı sağlayan *berraklaştırıcı filtreler;* sıvının mikroplardan temizlenmesini sağlayan *mikrop tutucu filtreler.* Sıvıların süzülmesinde ayrıca kaba ve ince tortu ayırıcı santrifüjler de kullanılır. Filtrelerin süzdürücü kısmı, pamuklu bez, selüloz ve aspest cinsinden çok sık dokulu madenî tel kafesler gibi gözenekli maddelerden yapılır. Süzmeyi kolaylaştırmak için filtreden geçirilecek sıvı içine, tadını, rengini ve kimyasal bileşimini bozmayan kiselgur gibi maddeler de katılabilir. Filtreler belli bir basınç altında çalışır.

— Radyotek. *Filtre*'ler üç büyük bölümde toplanır: yalnız «sınır» frekansından daha küçük frekansları geçiren *alçak frekans filtresi* (alternatif gerilim doğrultmaçlarında kullanılan ve doğru akım dalgalanmalarını gidermeğe yarayan filtre tipi), yalnız frekansları belli bir değerin üstünde olan titreşimleri geçiren ve özellikle doğru akımları geçirmeyen *yüksek frekans filtresi,* alt ve üst sınır frekansları denilen iki frekans arasındaki oldukça dar bir frekans bandını geçiren *bant filtresi.* Radyo ve televizyon alıcılarında kullanılan bant filtreleri, yayını tercih edilen vericinin frekans bandındaki akımların hepsini geçirip, değişik frekanstaki başka vericilerin akımlarını tamamen yok ederek, çeşitli verici istasyonlar arasında seçim yapmak imkânını verir.

Elektrik filtreleri, özindükleme bobinlerinin, kondansatörlerin ve Ohm dirençlerinin uygun şekilde birleştirilmesiyle elde edilir. Bir özindükleme bobininin akıma karşı gösterdiği direnç, akımın frekansıyle birlikte artar. Buna karşılık kondansatörler, yüksek frekanslı akımları daha kolaylıkla geçirirler. Bu durumda, devreye bir özindükleme bobinini koymakla yüksek frekanslı akımları durdurmak, bir C kondansatörünü bobinin B uçları arasına paralel olarak yerleştirmekle de yüksek frekanslı akımları geçirmek mümkün olur. Böylece bir alçak frekans filtresi elde edilir. Yüksek frekans filtresi elde etmek için, devreye, yüksek frekanslı akımları geçiren C kondansatörleri yerleştirilir. Bu kondansatörlerin durdurduğu daha alçak frekanslı akımlar, paralel bağlı özindükleme bobinlerinden geçer. Titreşim devrelerini uygun bir şekilde birleştirmekle, bant filtreleri elde edilir. Radyo alıcılarında ve elektrofonlarda, değişik hoparlörlerin verdiği seslere tekabül eden kalın, orta ve tiz notaların akımlarını birbirinden ayırmak için alçak ve yüksek frekans filtreleri birarada kullanılabilir.

Antiparazit filtreler* alçak frekans filtreleridir; yayınları bozan parazit akımları yok etmek veya azaltmak için kullanılır.

— Teknol. *Filtre*'ler, bazı sıvıların yoğunlaşmasına yolaçan katı parçaları bu sıvılardan ayırmak için kullanılır. *Basit filtreler* ve *sanayi filtreleri* olmak üzere iki gruba ayrılır. Basit filtreler arasında sayılan *filtreli çeşmeler,* dibinde bir kumtaşı tabakasından yapılmış ve üst üste yerleştirilmiş gözenekli iki levha bulunan dikdörtgen veya silindir şeklinde kaplardır. Bir kömür ve kum tabakası, bazen bu iki levhanın arasına, bazen de ikisini birden saracak şekilde etrafına yerleştirilir. *Chamberland filtresi* denilen *bujili filtre,* basınç altında çalışan bir Pasteur sistemidir. Dağıtım borusundan gelen su, halka şeklindeki su sızdırmaz bir bölmeye girer ve iç kısmı porselenden yapılmış bir silindirin gözenekli çeperlerinden geçer. Süzülerek suyun kalitesini arttırmak için, âletin temizliğine özel bir itina göstermek gerekir. Ayrıca zarlı, kolodyumlu, topraklı, gözenekli levhalı filtreler v.b. de kullanılır. Havalandırma tertibatlarında, havada asıltı halinde bulunan organik tozlar *hava filtreleri*'nden geçirilerek temizlenir. Bu filtrelerde tozlar, gözenekli dokulardan, madenî kafeslerden, birbirine çok yakın yerleştirilmiş saçlardan veya büyük bir temas yüzeyi olan üst üste yığılmış cisimlerden meydana gelen geçit çeperlerine yapışarak havadan ayrılır. Tozların iyice yapışmasını sağlamak için çeperler yapışkan sıvılarla sıvanır, saçtan yapılan filtrelerde, temizlenecek hava anîden başka yöne çevrilir ve her seferinde değişik doğrultularda savrulan havanın içindeki tozlar çeperlere doğru fırlar. Sanayi filtreleri daha büyük ölçeklerde, aynı ilke üzerine yapılır. *Tambur filtre*'de, çökelen katı maddeler devamlı olarak raspa bıçağıyle kazınır. Yağlama yağlarındaki parafin'in sürekli olarak filtre edilmesi, bu usule göre yapılır. Sıvı yüzeyleri çok geniş olan *pres filtre*'ler şekercilikte, damıtma işlemlerinde, şarap fabrikalarında, bira fabrikalarında mum yapımında v.b. kullanılır. Bu kaplarda sıvı, bir pompa yardımıyle sıkıştırılır. Bir katı maddeden az miktarda sıvı ayırmak için, hidrolik pres veya santrifüj kurutma makineleri kullanılır.

Ayrıca *ultra filtre* denilen âletler de kullanılır. Bu filtreler üst üste yerleştirilmiş kâğıt rondela sütunlarından meydana gelir. Bu sütunların içindeki hava boşaltılır ve filtre edilecek sıvı sütunların dışından içeriye doğru geçer. Sıvı içindeki yabancı maddeler sütunların dışına yapışarak kalır. İçeride bir basınç yaratılınca, bu maddeler sütunun çeperlerinden ayrılır ve toplanarak boşaltılır.

Bu tip âletler, yağların (yağlama yağı, transformatör yağı v.b.) filtre edilmesinde (süzümlesinde) kullanılır.

Patlamalı veya içten yanmalı motorlarda filtreler, bir taraftan yağlama yağındaki pis-

likleri, öte yandan yanma olayı için gerekli havadaki tozları temizlemeğe yarar. Bu filtreler, filtre kapsülünün yerleştirilmesine ve cinsine göre gruplandırılır. Havanın temizlenmesinde en iyi sonuç veren yağ banyolu filtredir, bu filtre, dokuma maddelerinden veya elyaflı malzemeden yapılmış bir yağ banyosuyle birleştirilmiş bir filtre kapsülünden meydana gelir. Yağ yüzeyini yalayarak geçen hava, içindeki yabancı maddelerden bir kısmını burada bırakır. Yağlama yağı, hava-yakıt karışımının yanmasından ve motor içinde devrettiği sürece bileşiminin bozulmasından ileri gelen pislikleri (kömürlü tortular) temizlemek için iki defa filtre edilir.
Yağlama pompası motor karterinden yağı emdiği zaman, bir boru süzgeci iri maddeleri süzer. Devrenin herhangi bir yerine yerleştirilen kapsüllü filtre, yağın tamamen süzülmesini sağlar. Yakıt da aynı şekilde iki safhada filtre edilir: biri yakıt pompasında, diğeri de karbüratör kabına girişte. (LM)

FİLTRELİ sıf (*filtre*'den *filtre-li*). Filtresi olan: *Filtreli sigara.*

— Kim. *Filtreli pipet,* içinde filtre kâğıdı bulunan cam pipet. (M)

FİLTZ veya **FİLS** veya **FİELTZ** veya **FİLSL** (Anton), bohemyalı viyolonselci ve besteci (Bohemya 1730'a doğr. - Mannheim 1760). 1754-1760 Arasında Mannheim'de solo viyolonselci olarak çalıştı. Eserleri: 41 senfoni; flüt, viyolonsel, obua için konçertolar; yaylı çalgılar için üçlü; missa'lar v.b. (L)

FİLUM i. Biyol. Aynı soydan gelen ve kuşaklar halinde devam eden canlılar topluluğu. (L)

FİLUM TERMİNALE i. Anat. Omuriliğin uç kısmından sonra devam eden ince uzantıya verilen latince ad. (L)

Fil vakası, İslâmlar ile İranlılar arasında Kadisiye'de yapılan ve İranlıların yenilgisiyle sonuçlanan savaş (636). İslâm ordusu kumandanı Sad İbni Ebu Vakkas, Kûfe'ye 30 km uzaklıkta olan Kadisiye'de İranlılar ile karşılaştı (636). İranlılar savaşta birçok fil kullanarak islâm ordusunu bozdukları sırada, islâm okçularının gözünden yaraladığı bir filin geri dönmesi üzerine öteki filler de ona uyunca, bu defa iran ordusu karıştı. Bundan yararlanan müslüman askerleri hücuma geçerek İranlıları yendiler. Savaş, Fil vakası adını bu olaydan alır. (M)

FİLVAKİ zf. (ar. *fi,* önek ve *el-vāki*ᶜ, vuku bulan'dan *fi'l-vāki*ᶜ). Gerçekten: *Filvaki vaktiyle, Maudsley gibi bazı ruhiyatçılar şuur'a gölge hâdise namını veriyor* ... (Z. Gökalp). ‖ *Filvaki* [...], ama, her ne kadar, ise de: *Filvaki geldi ama kimseye görünmedi.* (M)

FİLYOS ırmağı veya **YENİCEIRMAK,** Zonguldak'ın doğusunda Karadeniz'e dökülen akarsu. Doğrultuları birbirine uymayan birçok çayın birleşmesiyle oluşur. Yatağı boyunca sık sık ad değiştirir; denize yakın kesiminde *Filyos* adını alır. İki önemli kolu olan *Araç suyu* ve *Soğanlı çayı* Karabük'te birleşir ve *Yeniceırmak* adını taşır. Uzunluğu 228 km.
Filyos ırmağının en batıdaki kolu olan *Bolu suyu* (veya *Büyüksu*) Abant gölü ayağı ve Seben dağından inen bir kolla beslenir. Bolu ovasından geçip dağlık ve ormanlık bir alandan akar; Devrek kasabasında *Devrek ırmağı* (suyu) adıyle Filyos'a katılır. Irmağın en güneyden gelen kolu Soğanlı çayı veya *Uluçay,* Köroğlu dağlarından, Dörtdivan dolaylarından ve Gerede yakınlarından gelen kolların birleşmesiyle oluşur; önce *Gerede suyu,* bir süre de *Melan çayı* adını taşır. Sonra kendi doğrultusunun tersine akan *Çerkes suyu* ile birleşerek kuzeydoğuya, sonra da bir yay çizip kuzeybatıya döner. Ilgaz dağından inen derelerin beslediği doğu kolu Araç suyu Karabük'te köprü önünde Soğanlı çayı ile birleşir. Filyos (Yenice) ırmağı vâdisi buradan denize kadar Ankara-Zonguldak demiryolu boyunca uzanır.
Filyos ırmağı genellikle bol yağışlı ve ormanlık, tepelik bir yöreden geçer. Akış rejimi oldukça düzenlidir: kışın ve ilkbaharda kabaran suları yaz sonunda azalır. (M)

FİMATOZ i. (yun. *phyma,* yumurcak'tan fr. *phymatose*). Pnömoloji. Akciğer veremine verilen adlardan biri. (L)

FİMBRİA i. «Deniz tavşanı» adıyle bilinen yumuşakça ile karıştırılan bir yumuşakça cinsi. (Arttansolungaçlı karındanbacaklı olan bu yumuşakçanın boyu 20-10 sm, gövdesi yassı ve elipsimsidir; başında çepeçevre geniş bir saçak bulunur, fakat dişlidili ve kavkısı yoktur. Akdenizde yaşar. *Fimbriidae* familyasının örnek tipi. Eski adı, *tethys.*) [L]

FİMBRİA. Bk. FLAVİUS FİMBRİA.

FİMBRİİDAE çoğl. i. Arttansolungaçlı büyük boy yumuşakçalar familyası. (Bunlarda çene ve dişli dil yoktur ama ağzın üstünde ve çevresinde büyük bir damak bulunur. Sırtlarında zaman zaman dökülen büyük kabarcıklar vardır; yanlış olarak bu kabarcıkları *planarya* veya asalak hayvan sananlar olmuştur.) [L]

FİMBRİSTYLİS i. Boğumsuz ince saplı otsu bitki. (Nemli kumsallarda kümeler halinde yetişir; yüksekliği 5-20 sm arasındadır. Tropik ve ılıman bölgelerde 300 türü bulunur. Papirüsgillerden.) [L]

FİMİ, Kongo cumhuriyetinde ırmak, Kasai'nin kolu (sağ kıyı), Leopold II gölünün sularını akıtır; 1 070 km. Yukarı çığırına LUKENYA da denir. (L)

FİMOZİS i. (yun. *phimôsis,* sünnet derisi darlığı'ndan). Patol. Kamış başının çıkmasına engel olacak derecede sünnet derisi darlığı.

— ANSİKL. *Fimozis* çoğu zaman doğuştan olur. Sık sık mikrop kaparak hastalıklara, parafimozis'e sebep olduğu gibi cinsî teması da güçleştirir. Hafif darlıklarda yavaş yavaş genişletmeyle düzeltilebilirse de, çoğu zaman sünnet yapmak gerekir. Sonradan olan fimozis mikrop kapmadan ileri gelir ve özellikle şeker hastalıklarında görülür; bunun dışındaki hallerde, altta gizlenen bir kanser başlangıcından şüphe edilmelidir.

— Vet. Köpekte ve atta sık görülen fimozisin tedavisi için şişkin yerlere iğne batırmak, daralmış olan yerleri neşterle açmak ve sık sık ilâçlı ılık suyle yıkamak gerekir. (L)

FİN i. ve sıf. Finlandiya halkından olan kimse. ‖ Finlandiye ile ilgili. ‖ *Fin hamamı.* Bk. SAUNA.

— Spor. *Fin puan cetveli* (*Finlandiya cetveli* de denir), Finlandiyalılar tarafından bulunan ve atletizm yarışmalarında, her atletin aldığı puanları biraraya getiren cetvel. (Finlandiya cetveline daha sonraları yeni bir puanlama sistemi uygulanarak *milletlerarası cetvel* adı verildi.) [ML]

FİNAL i.(«son'da, sondaki» anlamında fr. k.). Müz. Bir ses, çalgı veya orkestra eserinin son bölümü. ‖ Gösterişi veya canlılığı bakımından son bölüm niteliği taşıyan bağımsız eser. Bk. ANSİKL.

— Spor. Eleme şeklindeki yarışmalarda sonucu belirten karşılaşma. (Genellikle final, belli sayıda yarışmacıyı tespit etmeğe yarayan bir sıra elemenin sonucudur. Bazı spor dallarında birçok yarışmacı finale kalır [atletizm, bisiklet yarışları v.b.], bazılarında ise yalnız ikisi seçilir. Bu sonuncu durumda, yarışmacı sayısı çoksa, finalden önce, 16'da bir finaller, 8'de bir finaller, çeyrek finaller ve yarı finaller düzenlenir.) ‖ *Finale kalmak,* son yarışmaya girmek hakkını kazanmak.

— ANSİKL. Müz. Ses müziğinde *final,* opera veya opera-komik perdelerinden birinin son parçası veya bir oratoryonun son bölümüdür. Şiddetli bir etki yaratması için parça çok defa bütün şarkıcıların katılmasıyle toplu olarak söylenir. Bu geleneksel bölüm, Wagner veya Debussy'nin operalarından kalkmıştır. Alban Berg, *Wozzeck* adlı operasında müzikle dramı kaynaştırmayı, finallerine katıksız müzik biçimlerini (passacaglia, rondo, invenzione) koyarak gerçekleştirmiştir.
Çalgılı müziğinde final, bir sonat, bir senfoni, bir konçerto, hattâ bağımsız parçalardan kurulu bir eserin son bölümüdür. Klasik bestecilerde bir dans süit'inin son parçası genellikle bir Jig'dir. Sonat ve senfoni'nin finali her ne kadar rondo ise de, iki temalı müzik biçiminin, «rondo-sonat» denilen karma biçimin, çeşitlemeli temanın, passacaglia'nın, füg'ün, potpuri'nin v.b. final olarak kullanıldığı görülür. Tek çalgı finali ya bir bütündeki son bölümün tekrarı, ya da ayrı olarak tasarlanmış bir parçadır. (L)

FİNALE EMİLİA, İtalya'da şehir, Emilia'da (Modena ili), Po'nun kolu Panaro kıyısında; 16 600 nüf. Toprakları ıslah edilmiş tarım merkezi. (L)

FİNALE LİGURE, esk. **Finale Marina,** İtalya'da şehir, Liguria'da (Savona ili), Cenova körfezi kıyısında; 12 000 nüf. Sayfiye merkezi.

— Şehir, Finalborg ve Finale Pia ile birlikte *Finale markiliği*'ni meydana getiriyordu; 1598'de Sforza Andrea De Carretto'nun İspanya'ya, 1713'te de imparator Karl VI'nın Cenova'ya sattığı markilik, Liguria Sardinya krallığına katılana kadar (1814) Cenova'da kaldı. (L)

FİNALİTE i. (fr. *finalité*). Bk. EREKLİK.

FİNALİZM i. (fr. *finalisme*'den). Bk. EREKÇİLİK.

FİNANSE sıf. (fr. *financer*) [yalnız *finanse etmek* (*edilmek*) sözünde kullanılır.] *Finanse etmek* (*edilmek*), malî bakımdan desteklemek (desteklenmek), gerekli sermayeyi vermek.

— İşletmec. ve Mal. Bir teşebbüsün, bir kamu kuruluşunun veya yarı yarıya kamu kuruluşu niteliği gösteren bir teşebbüsün kurulması ve işlemesi veya yeni bir mevzuatın uygulamağa konması için gerekli kredileri sağlamak. ‖ *Kendi kendini finanse etmek* veya *otofinansmana başvurmak,* bir teşebbüste yatırımları o teşebbüsün kârıyle sağlamak. (M)

FİNANSMAN i. (fr. *financement*). Bir teşebbüse, kamu veya yarı kamu kuruluşuna işleyebilmesi, gelişmesi için gerekli malî imkânları sağlama. (Özel teşebbüsler ve kamu teşebbüsleri *otofinansmana,* sermaye arttırılmasına veya istikraza başvurabilirler; kamu kuruluşları vergiler, harçlar, borçlanma, para basma, mal ve hizmet satışı ve devletlerarası yardımlarla finansman sağlayabilir. Yarı kamu kuruluşları ise devletten aldıkları yardımlar ve ödeneklerle, ortak oldukları diğer kuruluşlardan elde ettikleri kazançlarla ve özellikle vergiye benzer harçlarla (Sosyal sigortalar ödemeleri, Emekli sandığı kesenekleri gibi) finansmanlarını sağlarlar. (M)

FİNCAN i. (ar. *fincan*). Çay ve kahve içmeğe yarayan küçük kap: *Fincanlar tepsinin üstünde sallandı, oynadı. Rakım seslendi, Rabia, kahveyi dökeceksin...* (H.E. Adıvar). *Kahve fincanı. Çay fincanı.* ‖ *Zarf fincanı,* gümüş veya benzeri kıymetli malzemeden yapılmış, zarf içine oturtulmuş kulpsuz fincana verilen ad.

— DEY. *Fincan göz,* iri ve patlak gözler için kullanılır.

— Elektr. Elektrik tellerinin eklem noktalarına konulan porselen cisim. ‖ *Fincan zarfı,* kulpu olmayan fincanların içine oturtulduğu, genellikle gümüş veya tahtadan yapılan kap. Bk. ZARF.

— Mutf. *Fincan böreği,* tepsiye serildikten sonra fincana benzer bir şeyle yuvarlak yuvarlak kesilen börek.

— Oyun. Zar atmak için kullanılan kesik koni biçiminde ve çeşitli maddelerden yapılmış kap. ‖ *Fincan oyunu,* bir tepsi üzerine ağızları yere gelecek şekilde kapatılmış fincanlardan birinin içine saklanan yüzüğü bulma oyunu. (İki grubun oynadığı oyunda yüzük bulununcaya kadar fincanlar açılır. Bulunduğu zaman tepside kalan fincanlar sayı olarak yazılır. Hangi grup en çabuk 100 sayıyı doldurursa oyunu o kazanır. Bu 100 sayısı değişebilir ve birkaç defa tekrarlanabilir. Eskiden özellikle kadınlar arasında oynanan bir oyundu.) [M]

FİNCANCI i. (*fincan*'dan *fincan-cı*). Fincan veya porselen ve cam eşya satan kimse.

— DEY. *Fincancı katırlarını ürkütmek,* zararı dokunabilecek bir kimseye karşı olumsuz bir davranışta bulunmak. (M)

FİNCANLIK sıf. (*fincan*'dan *fincan-lık*). Belli bir miktar fincanı veya fincan dolusu bir şeyi alabilecek kadar olan: *Mutfaktan iki fincanlık cezveyi getir.* (M)

FİNCE i. (*Fin*'den *Fin-ce*). Fin-ugur dillerinin Baltık-Fin öbeğinden dil; özellikle Finlandiya'da konuşulur.

— ANSİKL. *Fince,* konuşanların sayısı bakımından, fin-ugur dil ailesinin Baltık-Fin

FİNİKE'den bir görünüş

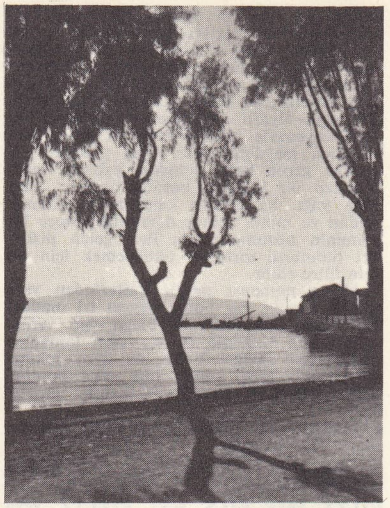

FİNİKE'de sabah

öbeğindeki en önemli dilidir. Fince Finlandiya'da, Finnmarken'in (Norveç) doğusunda, Norrbotten'in (İsveç) kuzeydoğusunda, İngrie ve Petsamo'da, Grue (Hedmark, Norveç) ve Varmland'da (İsveç) oturan bazı topluluklardaki ihtiyarlar ve Amerika ve Sibirya'daki bazı fin göçmenleri tarafından konuşulur (yaklş. olarak 3 600 000 kişi). Fincenin bu dildeki adı *Suomi*'dir (Suomi ülkenin de adıdır). Fincenin, ünlü yönünden zengin, ünsüz yönünden fakir çok basit bir ses sistemi vardır. Ünlü düzeni ses uyumu tarafından yönetilir: serbestçe birleşebilen yansız «ünlüler» (*i* ve *e*) atıldığından bileşik olmayan hiç bir kelime ön ünlülerle (*y, a, ö*) art ünlüleri (*u, a, o*) aynı zamanda kapsayamaz (meselâ *talo-ssa* «evde), *kyla-ssa* «köyde»). Örneksenen birkaç kelime dışında, kelime başında ünsüz gruplarına rastlanmaz; ünsüz düzeni kelime içinde ünsüz almaşmasıyle gerçekleşir: *pata* «tencere», ama *padassa* «tencerede». Vurgu daima ilk hecededir; ünlü ve ünsüz niceliği serbest ve fonoloji yönünden belirgindir: *tuli*, «ateş»; *tuuli*, «rüzgâr»; *kala*, «balık»; *kalan*, «balığın»; *kato*, «kayıp», *katto*, «çatı». Kelime yapısı bitişkendir ve prensipte türeyen kelimenin uzunluğu sınırlı değildir: *Järje-st-el-mä-ttöm-yyde-llä-nsä-kään*, «sisteminin eksikliğiyle bile değil». Kökü aynı tipte olan morfoloji zengin ve düzenlidir. İsim çekiminde 15 hal vardır. Tanım edatı ve cinslik yoktur; üçüncü şahısta, kadın ve erkek için aynı kelime kullanılır: *hän*. İyelik, soneklerle (*kirja*, «kitap», *kirjani*, «kitabım») ve genellikle şahıs zamirinin genitivus'u ile desteklenerek belirtilir: *minum kirjani* «benden kitabım». Çoğunlukla bağlaç yapıları yerine kullanılan birçok isim biçimi fiil sisteminin başlıca özelliğidir, bağlaç yapıları dile daha yakın bir dönemde girmiştir: *kävelle -ssä-ni* «gezindiğim sırada».

FİNİKE limanı

Olumsuzluk özel bir fiille (*en kävele* «gezmiyorum»), soru hali bir sonekle (*-ko-kö*) belirtilir; soru soneki, soru yöneltilen kelimeye takılır. Kelime hazinesi özellikle yansımalı terimler yönünden zengindir. Lehçeler iki öbekte toplanır: batı ve doğu öbeği; bu öbekler arasındaki ayrılık halklar arasında anlaşmayı engellemez. Fince XVI. yy.dan beri yazıyle kanıtlanmaktadır. (L)

FİNCH. Bk. NOTTİNGHAM.

FİNCHLEY, Londra'nın kuzey banliyösünde (Middlesex) semt; 70 000 nüf. (L)

FİNCH OF FORDWİCH (John FİNCH, baron), ingiliz hâkimi (1584-1660). Krallık imtiyazlarını ateşli bir şekilde savundu. J. Hampden dava sırasında (1637) *ship - money*'in meşruluğunu ileri sürdü. Long Parliament döneminde Birleşik eyaletlere sürgün edildi. (L)

FİNCK (Franz Nikolaus), alman dilbilgini (Krefeld 1867- Berlin 1910). Genel dil bilimi, Ermenice, afrika ve okyanusya dilleri üzerindeki eserleriyle tanındı. Dil bilimi çeşitlerinin temel yapılışını ilk olarak açıklayanlardan biridir. (L)

FİNCK (Heinrich), alman bestecisi (Bamberg [?] 1444'e doğr.- Viyana 1527). Uzun süre Polonya'da kaldıktan sonra 1510'da Stuttgart kilisesine, 1514'te de Viyana'da Maximilian I'in kilisesine girdi. Onun ölümünden sonra Salzburg'a gitti, bir süre sonra Viyana'ya döndü, hayatının son yıllarını, orada, o zamanlar daha tahta oturmamış olan Ferdinand I'in korobaşı (*Kapellameister*) olarak geçirdi. Finck, çağının en büyük bestecisi olarak kabul edilir. Onun polifonisi, bazı sertlikler taşısa da, dinî eserlerinde (missa, motet, magnificat, ilâhi) olduğu kadar dindışı eserlerinde (alman liedleri), kontrapunto'nun kullanılışındaki eşsiz ustünlükle, büyüklüğün basit ölçüler içinde yakalanışıyle, özellikle liedlerde şiirsel anlatımlı gerçek bir derinlik taşımasıyle önemlidir. Eserleri arasında *Schöne Auserlesene Lieder*'i (Seçme Güzel Lied'ler) [1536], Salbinger'in *Concentus*'undaki 4-8 sesli parçaları, Rhaw'ın *Sacrorum Hymnorum*'unu (Kutsal İlâhiler) [I, 1542] sayabiliriz. (L)

FİNCK (Hermann), alman besteci ve nazariyecisi (Pirna, Saksonya 1527-Wittenberg 1558). Ses için, çağına göre çok ileri, 4 ve 5 sesli parçalar besteledi, beş bölümlük *Practica Musica* (Müzik Öğretimi) adlı latince eserini 1556'da Wittenberg'de yayımladı. (L)

FİNE (Irving), amerikan bestecisi (Boston 1914). W. Piston, N. Boulanger ve S. Kusevitzki'nin öğrencisi. Boston ve Waltham üniversitelerinde ders verdi. Bir senfoni (1962), bir kantat, nefesli çalgılar için bir *Partita* (1948), koro için çevrimsel bir eser besteledi. (L)

FİNE (Oronce), fransız matematikçisi ve haritacısı (Briançon 1494 - Paris 1555). Fransa'da basılan (1525) ilk Fransa haritasını yaptı. 1530'da François I tarafından kurulan krallık kolejinin ilk matematik öğretmeni oldu (1832). Sağlığında büyük bir ün kazandı. Saf ve uygulamalı matematik ile ilgili derslerini *Protomathésis* (1532) adlı kitapta yayımladı. Özellikle, altmışlık sayma düzeni, geometrik şekillerin çizilişi ve birbirine dönüşümü üstünde çalıştı. Ölümünden sonra yayımlanan *De Rebus Mathematicis* (Matematik Meseleleri Üstüne) [1556] adlı eserinde, daireyi dörtgenleştirmek, küpün katını almak, bir açıyı çok sayıda parçalara bölmek gibi problemlere kesin bir çözüm yolu bulabileceğini öne sürdü. Bu kitap birçok eleştiriye uğradı. 1553'te Lorraine kardinali için yaptığı ve çok beğenilen bir saatten başka (bugün Sainte-Geneviève kütüphanesindedir), çeşitli matematik ve astronomi âletleri icat etti. (L)

Fine Gael, 1932'de Cosgrave tarafından kurulan İrlanda partisi; İngiliz Muhafazakâr partisini andırır. (L)

FİNEMANİT i. (fr. *finnemanite*'ten). Miner. Klorlu, tabiî kurşun arsenyat; altıgen billûrlar halinde bulunur. (L)

FİNESTRES Y MONSALVO (Jose), ispanyol hukukçusu ve eski yazıtlar uzmanı (Barcelona 1688-Monfalco 1777). Cervera üniversitesinde profesörlük yaptı. *Sylloge İnscriptionum Romanarum quae in Principatu Catalauniae vel Exstant, vel Aliquando Exstiterunt* (Katalonya Prensliğinde Bulunan veya Eskiden Mevcut olan Roma Yazıtları) [1760] adlı eserini yayımladı. Bu eser, katalonya tarihi bakımından birinci derecede önem taşıyan bir kaynaktır. (L)

FİNET (Achille), fransız botanikçisi (Argenteul 1864 - Paris 1913). Sıcak ülkelerde yetişen salepgiller üstünde pek çok eser yayımladı; Gagnepain ile birlikte *Contributions à la Flore de l'Asie Orientale* (Doğu Asya Florasına Katkılar) adlı eseri yazdı. (L)

Finette, Antoine Watteau'nun tablosu (0,25 × 0,19 m), Louvre müzesinde (Lacaze koleksiyonu). Bir sıraya oturmuş ve simli elbise giymiş olan bir kadın mandolin çalmaktadır. Bu eser, aynı ressamın *Kaygısız** adlı tablosunun havasında yapılmıştır. (L)

FİNGAL. Bk. FİNN.

Fingal, Macpherson'un altı bölümlük menşur şiiri (1761). Yazar bu eseri, Ossian'ın bir şiirinden çevirdiğini ileri sürer. Şiir, Morven kralı Combal'in oğlu Fingal'in, Lochin (İskandinavya) kralı Swaran'ın işgal ordularına karşı yaptığı savaşları anlatır. İrlanda topraklarında yapılan bu savaşta, Fingal, teke tek bir çarpışmada Swaran'ı yener, sonra da onunla barışır. (L)

FİNGAL mağarası, İskoçya'da (Argyllshire) mağara, Staffa adasında (Hebrides adaları), bazalt yapılı altı köşeli sütunlara yaslanan bir kubbe meydana getirir. 69 m uzunluğunda olan mağaranın zemini deniz suyuyle kaplıdır. (L)

FİNGİRDEK sıf. (*fingirdemek*'ten *fingirde-k*). Aşırı derecede kırıtkan, oynak, cilveli: *Fingirdek kadın.* (M)

FİNGİRDEMEK geçz. f. (onomatope *fin-*

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

gir'den *fingir-de-mek*). [Kız veya kadın için]. Dikkati çekecek kadar kırıtkan, oynak davranmak: *Annesi, Bolulu aşçı ile fingirdeyen bu kızı ay nihayeti savmak istiyordu* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Fingirdeşmek** ortaklş. f. Karşılıklı fingirdemek: *Sabahtan akşama kadar fingirdeşip duruyorlar.*

◆ **Fingir fingir** zf. Hareket ve sözlerdeki aşırılığı anlatmak için kullanılır: *Fingir fingir fingirdemek.* (M)

FİNİ (Leonor), italyan kadın ressamı (Buenos - Aires 1908). Daha çok Fransa'da çalıştı. Tiyatro dekorları yaptı: *Paris'li Kadın* (Comédie - Française, 1960); *Hizmetçiler* (Jean Genêt'nin oyunu) [Odéon, 1961]; *Tannhäuser* (Opéra, 1963). Bunlardan başka, bir filmin dekorlarını yaptı (*Romeo ve Jülyet*, 1953) ve bazı kitapları resimledi: *Elem Çiçekleri* (1964) ve *Fırtına* (1965) [Shakespeare'in eseri]. *Genç Kız Portresi* adlı tablosu Paris Modern Sanat müzesindedir. Eserlerinde klasik tarzla gerçeküstücülüğü kaynaştırmağa çalıştı. (L)

FİNİELS (SİGNAL DE), Fransa'da Lozère dağında sırt, Cévennes dağlarının kuzey sınırının en yüksek noktası, 1699 m. (L)

FİNİGUERRA (Maso), Toscana'lı kuyumcu (Floransa 1426-ay. y. 1464). 1460'a doğru maden üzerine kazılmış resimleri kâğıda çıkartma yolunu buldu. İtalya'da ona gravürün babası gözüyle bakılır. Floransa'daki San Giovanni manastırının bronz kapılarını yapan ustası Lorenzo Ghiberti'ye yardım etti, fakat genç yaşta heykelciliği bırakarak çağının en usta savaşçısı oldu. Paris'te Bibliotheque Nationale'in estamp salonunda ve Uffizi müzesinde, Bargello'da ve Dutuit koleksiyonunda (Petit Palais) eserleri vardır. (L)

FİNİKE, Akdeniz bölgesinde (Antalya bölümü, Antalya ili) ilçe merkezi kasaba, 4 813 nüf. Teke yarımadasının iç kısmından ve Elmalı-Korkuteli'nden geçen bir yolla Antalya'ya bağlanır. Kumluca'dan geçen ve çok yerde kıyıya paralel uzanarak Antalya'ya ulaşan yol ise henüz her mevsimde geçilebilecek halde değildir. — *Finike ilçesi*, 665 km^2, 22 682 nüf. Tek bucağı ve 14 köyü vardır. Turunçgiller. (M)

FİNİSÖR veya **FİNİSSÖR** i. (fr. *finisseur*). Tekst. İplik işlemlerinde, hammaddenin fitil haline getirilmesine yarayan makine. ‖ Kamgarn fitil hazırlamalarında vargellere bağlanan fitilin çıktığı makine. ‖ İştrayhgarn iplikçiliğinde, ince tarak veya fitil tarağı. ‖ Apre işlemlerinde, makas makinesi. (M)

FİNİSTÈRE, Fransa'nın batısında idare bölgesi, Bretagne'ın batı ucunda; 7029 km^2; 749 600 nüf. (km^2'ye 106 kişi). İdare merkezi, *Quimper*. 4 idare çevresi (*Quimper, Morlaix, Brest, Châteaulin*) vardır. (L)

FİNİSTERRE burnu, İspanya'da (Galicia, Coruna ili) burun, İber yarımadasının kuzeybatı ucunu meydana getirir. 1474'te Anson kumandasında ingiliz filosu, La Jonquière kumandasındaki fransız filosunu Finisterre burnu açıklarında yendi. (L)

FİNİŞ i. (ing. *finish*, son darbe). Bitme. ‖ Bitirme yeri. ‖ *Finişe kalkmak*, uzun veya orta mesafe koşularında, varış hattına yaklaşırken hızını arttırmak. (L)

FİNK i. [yalnız *fink atmak* deyiminde geçer]. *Fink atmak. Teklz.* Hiç bir şeye aldırmadan gönlünce gezip eğlenmek. (M)

FİNK (Eugen), alman filozofu (Konstanz 1905). 1946'da Freiburg im Breisgau üniversitesine felsefe profesörü oldu. Asistanlığını ettiği Husserl'in çalışmalarını yayımladı. Sonra ustasına karşı daha bağımsız bir tutum takınarak, Nietzsche, Husserl ve Heidegger'in düşüncelerini bağdaştıran bir felsefe kurdu. En önemli eseri: *Von Wesen des Enthusiasmus*'tur (Coşku'nun Özü) [1947]. (L)

FİNKE (Fidelio), çek bestecisi (Josefsthal, bugünkü Josefuy Dul, Bohemya 1891). Novak'ın öğrencisi, Çekoslovakya'da müzik müfettişliğinde bulundu (1920), Prag Müzik akademisinde, Dresden'de (1946), Leipzig'de (1951) müzik dersleri verdi. Tiyatro eserleri (*Die Jakobsfahrt* [Yakub'un Yolculuğu, 1937]; *Der Zauberfisch* [Büyülü Balık, 1960]), bir senfoni (*Pan*, 1919), bir uvertür, beş senfonik süit, konçertolar, bir beşli, yaylı dörtlü için iki eser (1914, 1928), koro eserleri, melodiler, org parçaları besteledi. (L)

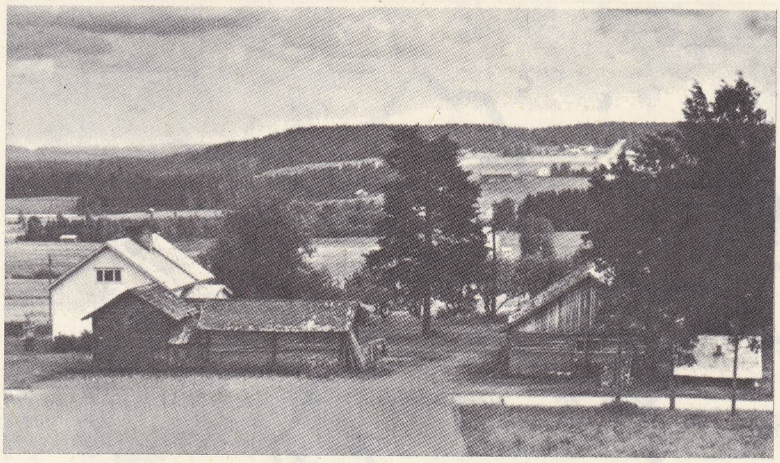

FİNLANDİYA
S.S.C.B. sınırında bir çiftlik

FİNKE (Heinrich), alman tarihçisi (Krechting, Westfalen 1855 - Fribourg-en-Brisgau 1938). Ortaçağın son yüzyılıyle ilgili eserleriyle tanındı: *Forschungen des Konstanzer Konzils* (Konstanz Konsili Üstüne Araştırmalar) [1889], *Konzilienstudien zur Geschichte des 13. Jahrhunderts* (XIII. yy. Tarihinde Konsiller Üstüne Araştırmalar) [1891], *Acta Concilii Constantiensis* (Konstanz Konsili Kararları) [1896-1928], *Papsttum und Untergang des Templerordens* (Papalık ve Templier Tarikatının Sonu) [1907, 2 cilt], *Acta Aragonensia* (Aragon Kararları) [1908 -1922, 3 cilt]. (L)

FİN-KEEL [finkil] i. (ing. *fin*, yüzgeç ve *keel*, gemi omurgası'ndan). Denizc. Önden geriye doğru derinleşen yelkenli tekne omurgası. (Yarış teknelerinin omurgaları genellikle bu biçimdedir. Ancak bu tür omurgalar, gezi tekneleri için pek kullanışlı sayılmaz.) ‖ Bu tür omurgalı yat. (L)

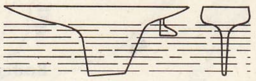

fin-keel
(denizc.)

FİNLANDİYA, fince **Suomi,** Kuzey Avrupa'da devlet; 333 916 km^2 (25 254 km^2 si göl); 4 688 000 nüf. Başkenti, *Helsinki* (501 474 nüf.). Başlıca şehirleri: *Tampere* (140 642 nüf.); *Turku* (139 322 nüf.); *Lahti* (81 700 nüf.); *Pori* (60 200 nüf.); *Oulu* (79 000 nüf.); *Vaasa, Kuopio* (52 100 nüf.).

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

● *Yüzey şekilleri.* Finlandiya, Avrupa kıtasının en eski bölümündedir. Büyük kısmı granitten oluşan (yüzde 75) arkeyen bir kütle üzerinde uzanır; kütle daha Kambriyen başlangıcında bütünüyle düzleşmişti; İskandinav Alpleri oluşumunun kısmen etkisinde kaldı; bir kısmı yükseldi ve kırıldı. Ayrıca, Dördüncü zaman buzullaşması da, yüzey şekillerini kalın bir buzultaş çökeltisi altında bırakarak, manzarayı etkiledi. Görünüşte karışık olan bu bütünde birbirinden ayrı dört coğrafî bölge ayırdedilebilir.

1. *Kıyı bölgeleri,* Tornionjoki'den Ladoga gölüne kadar açık bir hilâl meydana getirir. Bazı kısımları çok sert (Rauma dolaylarında ve Kotka'nın doğusunda *rapakivi* bölgeleri) olan granitli kratogen'i örten, buzultaşlı kum ovalarından oluşmuştur. Irmak vâdileri geniş, killi çöküntüler (sayıları özellikle Botten'de kabarıktır) meydana getirir. Buzulların çekilmesinden beri fin-iskandinav kratogeninin kuzeyini etkisi altında tutan izostatik hareket, kıyıyı yüzyılda bir kuzeyde 1 m, güneyde 40 sm yükseltir; bu durum verimli tarım alanları meydana getirmeyi sağlar. Aşırı derecede girintili çıkıntılı olan kıyının ön tarafındaki takımadaların yoğunluğu, Turku açıklarında en yüksek noktasına ulaşır.

2. *Göl yaylası,* Finlandiya yarımadasının merkezindedir; karmaşıklığı ve hidrografya sisteminin karışıklığı bakımından ilgi çekicidir. Güneye doğru sınırlayıcı bir buzultaş'ın (*Salpausselka*) çifte setiyle engellenmiştir; buzultaşın ortalama yükseltisi güneyden kuzeye ve doğuya doğru yükselerek 200 m'ye ulaşır. Yüzey şekilleri, buzultaş çökeltileri (*oses*) ve granitli tepelerden oluşan dar ve uzun zirvelerden meydana gelir; bazılarının yükseltisi nispeten çoktur (Holi tepelerinde 250 m).

3. *Kuzey ve doğu yaylaları, Maanselka*'ya yaslanır; Maanselka, doruk çizgisi Baltık

göller bölgesi

Güney **FİNLANDİYA**'da bir çiftlik

denizinin ve Arktik okyanusun havzalarını ayıran arkeyen kratogen'in yükselmesiyle meydana gelmiştir. Yükseltisi *Sorsatuntiri'*-de 626 m'ye, *Saariselka'*da 700 m'ye ulaşır. Kuarstlı bir tepeler dizisi (*Kivalo* 271 m, *İsosyöte* 932 m) yaylanın güney ve batı kenarında uzanır; bunları bir göl çöküntüleri bölgesi izler. Irmaklar, granitli kratogende kenarları dik vâdiler oymuştur. Daha ötede, Laponya yaylaları yanında birbirinden ayrı, zirveleri çıplak dağlar yükselir: Tunturitler (*Pyhatunturi* 540 m; *Yllastunturi*, 740 m; *Pallastunturi* 816 m).

4. *Kuzey uçtaki dağlık bölgeler, bras Enontekiö'de* (*Saana*'da 1024 m, *Haltiatunturi'*de 1324 m) iskandinav sıradağlarına veya İnari gölü çöküntüsünü kuşatan İnari'nin granitli kütlelerine (*Ailigas*, 623 m; *Viipustunturi*, 599 m) bağlıdır.

● *İklim ve bitki örtüsü.* Yüksek bir enlemde olduğu halde (60°-70° arasında) Finlandiya, Arktik bölgenin dışında kalır. Güneybatı rüzgârları, kıta ikliminin İsveç'e oranla daha yumuşak olmasını sağlar. Kıyıda ve güney ile güneybatı takımadalarında kış mevsiminin başlangıcı olan şubat ayı, Helsinki'de —6,5 C°, Kuopio'da —10 C°, Rovaniemi'de —13°C ve Enontekiö'de —15 C° ortalama ile en soğuk aydır. Botten körfezinde deniz, aralık ayından nisan veya mayısa, Finlandiya körfezinde ise ocak sonundan nisan başına kadar buzlarla kaplanır. Karyağışı güneyde dört ay (aralık-nisan), kuzeyde altı, yedi ay (kasım-mayıs) sürer. İlkbahar ansızın başlar ve bitkilerin yeşerme dönemi yani sıcaklığın sıfırın üstünde olduğu dönem, güneyde 210-240 gün iken kuzeyde 180-200 güne düşer. Yağış maksimumları yaz aylarındadır; yıllık yağış ortalamaları ise kuzeye doğru gidildikçe azalır (Finlandiya körfezi kıyısında 600-650 mm, göl yaylasında 500 mm, Laponya'da 450 mm). Yağışlılığı yüzünden yazlar nispeten serin (temmuz ortalaması Helsinki'de 16°C, Rovaniemi'de 14,3 C°, İnari'de 13 C°) geçer. Sıcak mevsim boyunca günlerin süreklilği (güneş İnari'de 1 haziran-15 temmuz arası hiç batmaz), bitki örtüsünün çok kısa bir dönem içinde evrimini tamamlamasını sağlar.

Bitki örtüsü tamamıyle ormanlardan oluşur; ormanlar millî toprakların yüzde 64,31'ini kaplar. Başlıca tür çam ağaçlarıdır. Ama Turku bölgesinde meşeye de sık rastlanır. Kozalaklılar ormanlarına yüzde 19,7 ve yüzde 1,4 oranında kayınağaçları ve titrek kavaklar karışır. Orman kuzey ucta yaklaşık olarak Kaaresuvanto'dan İnari gölüne uzanan bir çizgide kesilir. Daha ötede Arktik kayın ormanı kesimi başlar. Ormanlık topraklar genellikle buzultaşlı kumlardan meydana gelir; orman altı fundalıklardan ve yaban mersinlerinden, kutup dairesinin ötesinde ise likenlerden oluşmuştur.

● *Hidrografya ve pedoloji.* Hidrografya ağının büyük kısmı, Dördüncü zaman buzullaşması sırasında düzensizleşti. Çeşitli göl karmaşalarına dağılan orta yayla suları, çağlayanlarla kesilen ırmaklar aracılığıyle denize doğru yöneldi: *Saimaa* ve *Pielinen* sistemleri (Vuoksi aracılığıyle Ladoga gölünün sularını boşaltır); *Kymi* ve *Nasijarvi* aracılığıyle Finlandiya körfezine dökülen ve *Kokemoenjoki*'nin sularını Botten körfezine ulaştırdığı *Paijanne* sistemleri. Botten'in killi ovalarını kıyı ırmakları (başlıcası Oulujaki) akaçlar, Kemijoki (512 km) ve kolları ise Laponya yaylalarının suyunu boşaltır; *Tornionjoki* (408 km) ve kolu *Muonionjoki* (330 km) İsveç sınırını meydana geti-

Foto. X (LAROUSSE)

Helsinki garı

Laponya'da ren geyikleri sürüsü

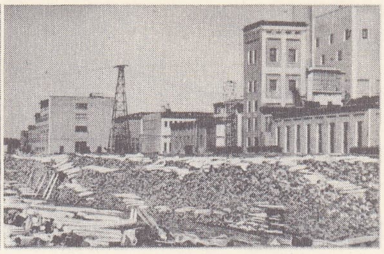
Kajaani'de kâğıt hamuru fabrikası

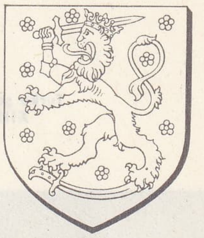
FİNLANDİYA amblemi ve iktisadî haritası

rir. Uzak kuzeyde *İnari* göl havzası, *Paatsjoki* aracılığıyla Varangenfjord'a dökülür ve *Teno*'yu (304 km) Norveç sınırı izler. Göl ve ırmaklar çağlayanların aştığı kayalık eşiklerle birbirinden ayrılan az çok derin arklardan oluşmuştur.

Hareketsiz suların bataklık yosunlarından meydana gelen bir örtüyle kaplanması sonunda Finlandiya topraklarının üçte birini kaplayan az çok nemli bataklıklar ve turbalı topraklar meydana geldi. Bununla birlikte çok sık rastlanan nemçe saparnalı bataklıklar ve kahverengi yosunlu turbalar tarım yapılmasına elverişlidir. Kumlu ve çakıllı topraklarla nitelenen buzultaşlı topraklar (*kanga*) soğuk ve nemli iklimin etkisiyle yıkandılar ve podzollaştılar. Kıyı ovalarının kavkı kalıntılarıyla dolu marnlı çamurlardan meydana gelen killi toprakları, verimli tarım alanlarıdır. Krotogen'in yüze çıkması sonunda sürekli olarak genişleyen bu topraklar, kıyı komünlerinde oturanlar tarafından elli yılda bir paylaşılır.

Beşerî coğrafya

● *Nüfus.* Finlandiyada başlangıçta balıkçılık ve hayvan yetiştiriciliğiyle geçinen Laponların yaşadıkları sanılmaktadır; arkeoloji kalıntıları ve yer adları bu varsayımı doğrular. Fin-ugur dilinden ve ırkından olan Finler, o zamanlar Baltık denizinden Ural'a ve Moskova'dan Finlandiya körfezine kadar uzanan Tayga'da oturuyorlardı. Başlıca uğraşları hayvan yetiştiriciliği ve avcılıktı, otları yakıp külleme yoluyle tarım da yapardı. İlerlemiş bir kol (*Suomalaiset* veya *Finler*) M. S. I. yy.a doğru Finlandiya körfezini aştı. Sonra *Hamalaiset* ve *Karjalaiset*'ler geldiler ve VIII. yy. a doğru Ladoga kıyılarına yerleştiler. Bu üç halktan doğan Finlandiya halkı, XII. ve XIII. yy. seferlerinden itibaren kıyının bir kısmında ve kıyı takımadalarında yerleşen İsveçlilerle karıştı. Laponlarsa, ya Finlilerle karıştılar veya kuzeye püskürtüldüler; bugün uzak kuzeyde küçük topluluklar halinde ren yetiştiriciliği, balıkçılık veya tarım yaparak yaşamaktadırlar.

İsveççe konuşan halk (yaklş. 370 000 kişi), üç ayrı topluluğa bölünür: Aland takımadası; Finlandiya körfezinin kıyı bölgesi (Hanko ile Kymijoki ağızları arasında); Botten körfezi kıyısı (Sideby ve Kokkola arasında).

Yerleşme ve sömürgeleştirme, ırmaklar ve göller boyunca kıyıdan iç kesimlere doğru ilerledi. Küllemeyle tarım yapan veya bataklıkları ekip biçen Fin halkı, şehir medeniyetine ancak XIX. yy. da ulaştı. 1750'de yerleşme, Kajaani ve Tornio'nun ötesine çok az geçiyordu. O tarihte ülkenin toplam nüfusu ancak 421 500 kişiydi; 1800'de 832 600, 1850'de 1 626 900, 1900'de 2 712 600 kişiye ulaştı. XIX. yy. ın sonunda halkın büyük çoğunluğu hâlâ tarımla geçiniyordu: sanayide çalışan yüzde 6,6'ya karşılık yüzde 79,8. 1950'de tarımda nüfusun yüzde 41'i, sanayide yüzde 28'i çalışıyordu. 1800'de toplam nüfusun yüzde 91,6'sını meydana getiren köy nüfusu, 1950'de yüzde 67'ye düştü. O tarihte nüfusun yüzde 26'sı şehir, yüzde 7'si de henüz yarı-şehir olan (*kauppalat*) merkezlerde toplanmıştı. Nüfusun yüzde 91,2'si Fince, yüzde 8,6'sı İsveççe, gerisi (yüzde 2) Japonca, Almanca, Rusça ve Estonya dili konuşur. İlhak edilen Kayala'dan Salla ve Petsamo'dan gelenler (nüfusun yüzde 11'i) ülkeye yeniden dağıtılmıştır. Ortalama nüfus yoğunluğu (km²'ye 14) bu enlemin en kalabalığıdır.

İktisadî coğrafya

Finlandiya ekonomisi, uzun süre tarıma ve orman işletmelerine dayandı. Ekilen alanlar ülkenin ancak yüzde 7,7'sini, tabiî otlaklar yüzde 0,8'ini kaplar; ormanlar ise ülke yüzölçümünün yüzde 64,3'ünü tutar. Tarım alanı yüz yıldan beri önemli ölçüde (hemen hemen 4 kat) arttı. Hızla gelişmesi, bataklıkların ve işlenebilir orman topraklarının devlet yardımıyle yoğun bir şekilde tarla haline getirilmesinin sonucudur. Toprakların ancak beşte ikisinde tahıl (yulaf, yüzde 17,3; buğday, yüzde 8; çavdar, yüzde 6; arpa, yüzde 5 v.b.), yaklaşık olarak yirmide birinde patates, pancar ve sebze yetiştirilir; gerisi (yüzde 55) çayırlara ve sunî otlaklara ayrılmıştır. Tarım iktisadı hayvancılığa (1 545 000 sığır) dayanır; elde edilen süt, tereyağ (745 000 kgr) ve peynir (225 000 kgr) haline getirilir. Koyun yetiştiriciliği (457 000 baş), yün sanayii ihtiyacının dörtte birini sağlar. Domuz (534 000 baş), kümes hayvanları ve ülkenin kuzeyinde ren sürüleri yetiştiriciliği iç ihtiyaçları karşılar. Kıyılarda çok faal olan balıkçılık (Baltık'ta ringa; som balığı v.b.), önemli bir gelir kaynağıdır.

Finlandiya'nın iktisadî sistemi, her şeyden önce orman kaynaklarının rasyonel bir şekilde işletilmesine dayanır. XVIII. yy.'a kadar tarımsal yerleşmeye engel olan orman, önce katran üretimi, sonra da kâğıt hamuru imali ve kereste sanayii ile türevlerinin (kontrplak, selüloz v.b.) gelişmesi sayesinde bir gelir kaynağı halini aldı. Akarsulara bırakılan tomruklar, akarsuların denizlere veya göllere ulaşan ağızlarında toplanır. 1938'de selüloz ve kâğıt, finlandiya iktisadının başlıca üretimiydi (toplam değerinin yüzde 23,5 u). 1949'da metalürji sanayii ön plana geçti (yüzde 25,4). S.S.C.B.'ye savaş tazminatına dahil olan makine ve gemiler yapma zorunluğu Finlandiya'nın makine yapımında ustalaşmasını sağladı. Bu yükümlerin sona ermesinden itibaren, büyük kısmı dış pazara satılmak zorunda olan üretimi tüketmede, iç pazar yetersiz kaldı. Öbür dört büyük sanayi faaliyeti (selüloz ve kâğıt; besin; kereste; dokuma), sırayle millî üretimin yüzde 16, yüzde 15,6, yüzde 15, yüzde 11,7 sini meydana getirir. Geri kalan sanayi dalları (seramik, deri ve kauçuk; kimya ürünleri; elektrik; basımevleri v.b.) millî üretime yüzde 16,3 oranıyle katılır. Temel enerji kaynağı beyaz kömürdür. Irmaklardaki çok sayıda çağlayanların büyük kısmından hidroelektrik santrallar (Imatra, Tammerkoski, Kuvsankoski, Valkeakoski v.b.) yararlanır. Ama Finlandiya'nın maden kaynakları, Petsamo, Sallo ve Ladoga bölgeleri maden yataklarının S.S.C.B.'ye bırakılmasından beri zayıflamıştır. İşletilmeğe başlayan Otenmaki ocaklarına rağmen demir filizi rezervleri önemsizdir. Outokumpu, Paroinen ve Aijala'daki bakırlı-demir yatakları yılda 750 000 ton filiz, 20 000 ton arıtılmış bakır verir. Orijarvi ve Metsamontu yataklarında 2700 ton çinko, Mekola yataklarında 100 ton nikel sülfat üretilir. Ayrıca İnari yataklarında veya pirit elektroliziyle elde edilen altın üretimi yılda 30 kgr'a ulaşır. Ulaşım yolları çok, ama özellikle kuzeyde yetersizdir. Göl ve ırmaklar tomruk taşımakta yararlanılan tabiî yollardır. Büyük göllerde düzenli, gemi (motorlu) seferleri yapılır. (1968 Ağustosunda Saimaa göller yöresini Finlandiya körfezine bağlayan *Saimaa kanalı* hizmete girdi.) Yol şebekesi, 35 000 kilometresi kışın ulaşıma açık 94 000 kilometre kara yolundan meydana gelir. Demiryolları uzunluğu 5 187 km'dir. Düzenli uçak seferleri başkenti, ülkenin başlıca merkezlerine bağlar.

Finlandiya ekonomisi, ticaret mübadelelerine sıkıca bağlıdır. Sanayii'nin ham maddelere (demir filizi, kömür, pamuk, hint lifi v.b.), tarımının gübre ve kimyasal ürünlere ihtiyacı vardır. Finlandiya petrol, makine, otomobil, tahıl, besin ürünleri alır. Kereste sa-

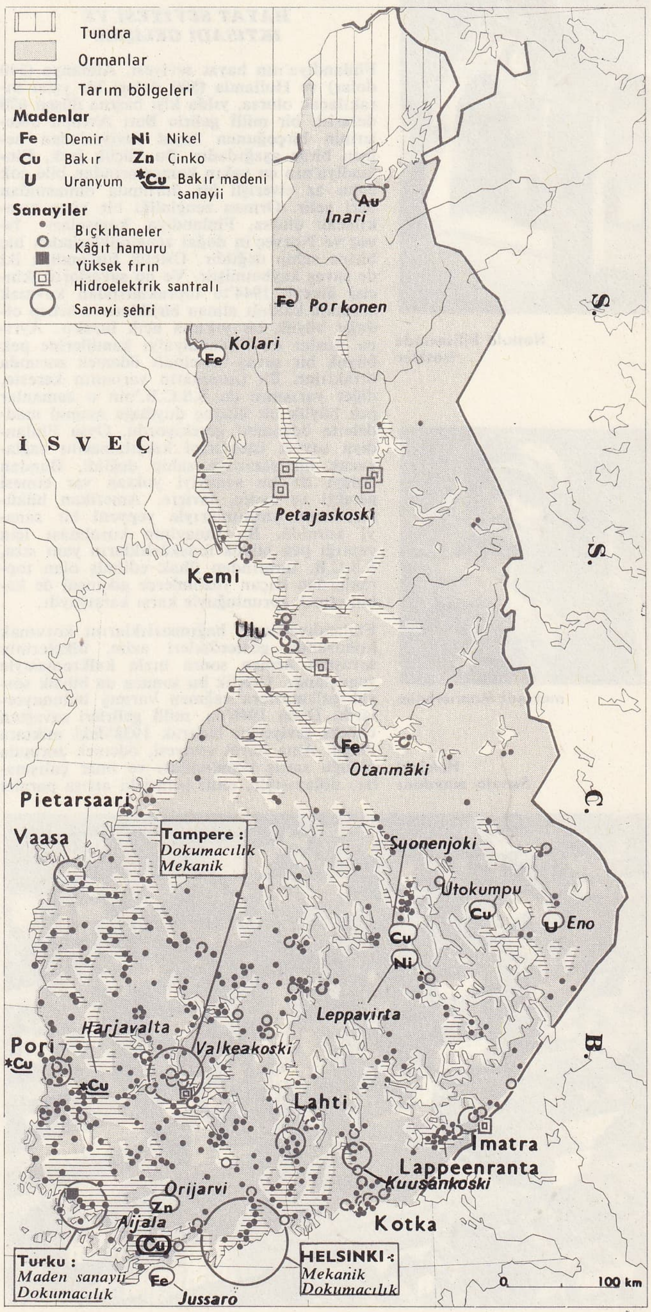

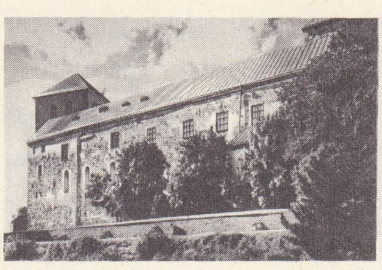

Turku şatosu XIII. yy.

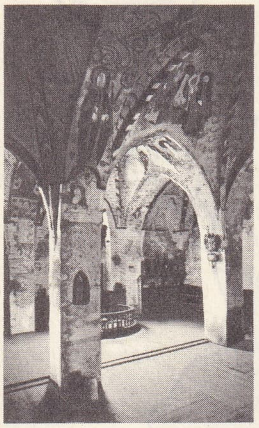

Hattula kilisesinde freskler

mareşal Mannerheim

Helsinki Senato meydanı

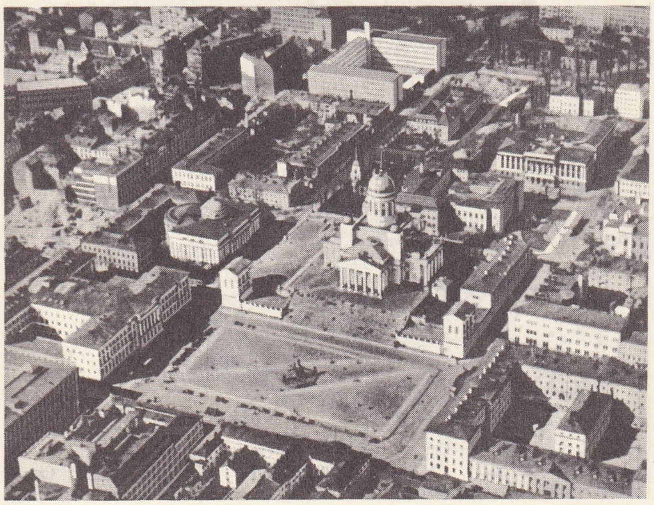

nayii ürünleri ve kâğıt hamuru ihraç eder; bunlar ihracatının dörtte üçünü meydana getirir. İhracat yaptığı başlıca ülkeler İngiltere, A.B.D., Hollanda, S.S.C.B., Danimarka, Almanya ve Fransa; ithalât yaptığı başlıca ülkeler İngiltere, Danimarka, S.S.C.B., Polonya, Hollanda, İsveç, Fransa ve A.B.D.'dir.

HAYAT SEVİYESİ VE İKTİSADÎ GELİŞME

Finlandiya'nın hayat seviyesi, Almanya (540 dolar) ve Hollanda (500 dolar) bir yana bırakılacak olursa, yılda kişi başına düşen 670 dolarlık bir millî gelirle Batı Avrupa ülkelerinin birçoğunun hayat seviyesinden hemen biraz aşağıdadır. Bu küçük fark, Finlandiya'nın en yakın komşularından bile çok daha az elverişli bir durumda olmasından ileri gelir. Orman zenginliği bir yana bırakılacak olursa, Finlandiya, komşuları İsveç ve Norveç'in doğal zenginliklerinden hiç birine sahip değildir. Üstelik Finlandiya iki de savaş kaybetmiştir. Ve bu savaşların ikincisi ülkeyi, 1944'te topraklarından kovmak zorunda kaldığı alman birliklerinin sebep olduğu büyük bir yıkıma açık bıraktı. Ayrıca Ruslar da Finlandiya'yı kendilerine pek büyük bir savaş tazminatı ödemek zorunda bıraktılar. Bu tazminatın yarısının kereste, diğer yarısının da S.S.C.B.'nin o zamanlar pek büyük bir ihtiyaç duyduğu mamul maddelerle ödenmesi gerekiyordu. Oysa Finlandiya sovyet isteklerini karşılamasını sağlayacak bir sanayiye sahip değildi. Bundan dolayı da bu sanayiyi yoktan var etmesi gerekti ve İsveç, İsviçre, Amerikan hükûmetlerinin yardımlarıyle yepyeni bir sanayi kuruldu. Bu sanayinin kurulması için yaptığı pek büyük fedakârlıkların yanı sıra, S.S.C.B. tarafından ilhak edilmiş olan topraklardan kaçan yüzbinlerce göçmeni de kabul etmek zorunluğuyle karşı karşıyaydı.

Finlandiyalıların bağımsızlıklarını korumak konusunda gösterdikleri azim, ülkelerinin savaştan hemen sonra hızla kalkınmasıyle sonuçlandı. Üstelik bu sonuca da büyük sosyal çalkantılara rağmen varmış bulunuyorlardı. Daha 1946'da, millî gelirleri savaştan önceki seviyesini bularak 1938'deki miktara ulaştı. Ama hayat seviyesi, ödemek zorunda olduğu savaş tazminatları ve imar çalışmaları dolayısıyle, millî gelirdeki artışa paralel bir biçimde gelişmedi. İmar çalışmaları özellikle konut sorunuyle ilgiliydi. Ülkenin şehirlerindeki evler, orta halli ailelere gerçekten büyük bir konfor sağlamaktadır (kalorifer, telefon, banyo).

1945'ten beri Finlandiya'nın iktisadî dengesi ardı kesilmeyen ücret arttırma istekleri yüzünden sürekli bir kararsızlık içinde kaldı. Böylece de ücretlerle fiyatlar arasındaki sonsuz yarış başlamış oluyordu. Bu durum, oynak merdiven yöntemiyle sürdürüldü ve enflasyon tehlikesi hükümetlerin en büyük tasalarından biri oldu. Sonunda, Finlandiya markı birkaç kere devalüe edildi. 1957 Devalüasyonu, devleti ödemelerini durdurmak zorunda bırakmış olan uzun ve tehlikeli bir iktisadî bunalıma son verdi. Ama devalüasyonun sonucunda gelen deflasyon, satın alma gücünü arttırmak şöyle dursun, tam tersi bir sonuçla gerçek gelirleri baltalayarak oldukça tehlikeli bir biçimde eski duruma dönülmesine yolaçtı. Mevsimler arası farkları pek keskin olan bir ülkede zaten olağan karşılanması gereken belirli bir işsizlik oranı, savaş sonundan beri görülmemiş bir seviyeye çıktı. Bunun üzerine, duruma bir çözüm bulmak amacıyla, «kamu yararına» yapılan (yol yapımı gibi) bazı yapım çalışmalarına girişildi. Durum 1958'de düzelmeğe başladı. Sanayi üretimi yeniden artmağa başlıyordu. Ağaç sanayii dikkate değer gelişmeler gösterdi; ihracat arttı ve bu da döviz ihtiyatlarının yeniden artmasına yolaçtı. Artık gerek doğudan, gerekse batıdan bazı lüks maddeler ithal edilebiliyordu. Otomobil sayısının artışında kendini açıklıkla gösteren refah yeniden ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte Finlandiya bugün de, üretim çabasını ve özellikle de ihraç malı yapan fabrikalarının üretimini azaltmadan sürdürmek durumundadır. Bunun yanı sıra da, (elektrik enerjisi, ormanlar, madenler gibi) birçok önemli kaynaklarını değerlendirebilmek için özellikle kuzeyde altyapı yatırımlarını arttırmak zorundadır. Zaten bu yatırımlar da Finlandiya için bir lüks değil, bir zorunluluktur. Çünkü büyük bir nüfus artışıyle karşılaşan diğer birçok ülke gibi Finlandiya'da da savaş sırasında ya da savaştan hemen sonra doğmuş olan birçok çocuk bugün erişkin yaşa varmıştır. Halen Finlandiya'da her yıl aşağı yukarı 80 000 kişi kendine iş aramaktadır. Bu sayı, «normal» sayılan yıllara oranla 17 000 fazladır. Ülke sürekli bir gelişme göstermek zorunluluğuyle karşı karşıyadır. Milletlerarası iktisadî ilişkiler konusunda da ülkenin birçok güçlükleri vardır. 1944'ten beri S.S.C.B. tarafından kabul ettirilmiş olan ve malla ödenmesi gereken savaş tazminatları Finlandiya'yı hiç bir hazırlığı yokken kısa sürede bir makine sanayii kurmak zorunda bıraktı. Bu sanayinin ürün verme gücü de batı ülkelerininkinden oldukça geridedir. Bu durum, mallara pazar bulunmasına engel olmaktadır. Dolayısıyle, Finlandiya kendine ancak doğusunda pazar bulabilir ki bu da S.S.C.B. için bir baskı aracı olmaktadır.

Finlandiya'nın iktisadî hayatı, 1960'tan beri, sanayi alanında gitgide hızlanan bir gelişme içindedir, 1960 ile 1965 arasında topyekûn hâsıla yüzde 40'ın üstündeydi.

Kereste ve mamulleri, genel ihracat içindeki ağırlıklarını sürdürmekle birlikte, eski önemlerini gün geçtikçe kaybetmektedirler; şu anda bu tür metalar, Finlandiya'nın toplam ihracatı içinde (1958'de en az dörtte üç olmalarına karşılık) üçte ikiyi zor tutturmadadır. Bu oran, daha da düşecektir, çünkü bir kere işletmeye elverişli alanlar azalmakta, buna karşılık yabancıların (özellikle kanadalıların) rekabeti güçlenmekte, sonra da metalürji ve kimya sanayileri durmadan gelişmektedir. Kimya sanayii, 1960 ile 1965 arasında, üretim değerini hemen hemen iki kat arttırdı. Bakır, hele çinko ve demir üretimlerinin gelişmesi sayesinde, hazırlayıcı metalürji sanayii de, aşağı yukarı, aynı durumdadır. Su enerjisinden yararlanma payı gitgide azalan elektrik üretimi, aynı dönemde, 7 TWh'den düşükken 14,5 TWh'ye ulaştı.

Tarım bu oranda bir gelişme göstermediyse de, buğday üretimi (1958 ile 1965 arasında iki kattan fazla) arttı, aynı zamanda inek üretiminde de önemli adımlar atıldı.

Bu topyekûn gelişme, kestirmece yüzde 5'i bulan millî hâsıla artışının böyle hızlı ve düzenli olmasına elvermektedir. Bu, Finlandiyalıların günümüzün Fransa'sından hiç de aşağı kalmayan bir yaşama düzeyine erişmiş olmalarından da anlaşılmaktadır. Lâkin, yaşama düzeyindeki bu yükseliş, tüketimin üretimden çok daha hızlı artmasına, dolayısıyle ticaret açığının büyümesine yolaçtığı için, enflasyon eğilimlerini de birlikte getirdi. Sonunda, finlandiya markının değeri yüzde 31,25 oranında düşüren bir devalüasyona başvurulması gerekti (1967). İlerleme ölçüsü sayılan otomobil parkları, 1960 ile 1965 arasında, yüzde 150 oranında genişledi. Bu ilerlemenin devam edebilmesi, sanayinin gelişmesine ve çeşitlenmesine bağlıdır, ancak bu suretledir ki ihraç metaları yelpazesi genişletilecek ve tarımın, özellikle orman tarımının modernleşmesi yüzünden boşta kalan veya yeni el-emeği, kullanım alanı bulabilecektir. Finlandiya'nın, 1961'de Serbest-mübadele bölgesiyle ortaklığa girmesi, ticarî ilişkilerinde coğrafî bir yön değişmesine yolaçmadı. 1960 ile 1965 arasında, Büyük Britanya ile ticaretinin nispî değerce düşmesine karşılık, Sovyetler ile ilişkileri sıklaştı ve S.S.C.B. Finlandiya'nın, Batı Almanya'dan sonra, en önemli ithal pazarı haline geldi.

1967'de finlandiya markı tekrar devalüe edildi (12 ekim). Bu tarihe kadar A.B.D. doları karşılığı 3,2 olan markın değeri, 4,19997 finlandiya markı bir dolar olmak üzere düşürüldü.

TARİH

● *Tarihöncesi.* Buz devri sonlarında görülen ilk Finlandiya sakinleri muhtemelen Laponlardı. M. Ö. ikinci binyıl içinde Orta Avrupa'dan gelen tarımcı kavimler güneybatı bölgesinde yerleşmişlerse de milâdî tarihin başlangıcına doğru ortadan kaybolmuşlardır. Çok geçmeden Finlandiya'nın ıssız ormanları Estonya Finlileri için çekici bir gelir kaynağı oldu; bunlar (*Varsinaiset, Suomalaiset, Hämäläiset*), komşuları Germenlerin kürk ihtiyaçlarını karşılamak için tuzakla hayvan avladılar ve I. yy. sonlarında, Est'lerin avcılık ve balıkçılık yapma hakkına sahip olduğu Finlandiya körfezinin kıyı bölgeleri dışında, ülkenin güneybatısında yerleştiler. Bir şeflik aristokrasisiyle köylülerden ve kölelerden meydana gelen üç sınıflı orijinal ve varlıklı bir toplum kurdular. XI. yy. da Finliler, Roslagen (*Ros, Ruotsi*) Vikingleriyle çatıştılar; bunlar, Finlandiya körfezi ticaretini Finlilerin elinden aldılar. 1950'den itibaren Gotland tüccarlarının barışçı yoldan ülkeye sızmasıyle yeni bir refah devri başladı ki hıristiyanlığın yayılışı da bu döneme rastlar.

● *İsveç devri* (1150 - 1809). 1150'lere doğru İsveç kralı Aziz Erik IX ve Uppsala başpiskoposu Aziz Henri, Finlilere karşı bir haçlı seferi tertiplediler; bu seferin asıl gayesi, fin pazarını ortodoks Novgorod'luların elinden almaktı. Bu sefer Finlandiya'nın fethi ve isveç göçmenlerinin Botni körfezi kıyılarına yerleşmeleriyle sonuçlandı. XII. ve XIII. yy. larda Finlandiya, İsveç ile Novgorod arasında ülkeyi ele geçirmek için girişilen amansız savaşlara sahne oldu. İsveç kralı Birger Jarl, Häme'yi tahkim etti ve Finlandiya körfezinin ıssız kıyılarına isveçli göçmenler yerleştirerek yeni bir eyalet kurdu (Nyland, bugünkü Uusimaa). Pähkinässaari barışı (1323), büyük Karjla (Kareli) savaşını sona erdirdi; Ruslar, Finlandiya üzerinde İsveç'in hâkimiyetini tanıdılar; 1353'te de İsveç kralı Magnus II bu ülkeyi dukalık payesine yükseltti. Bundan sonra Finlandiya'lı bir soylular sınıfı türedi; bu sınıf mensupları ülke topraklarının büyük kısmına sahipti ve Kalmar birliği yüzünden nüfuzu zayıflamış olan krallık iktidarına kafa tutuyordu. Erik III, dukalığa bir yüksek mahkeme kurma ve özel para basma haklarını tanımakla Finlandiya'nın başına buyruk davranışını güçlendirdi. Soylular arasından seçilen Turku piskoposları ülkenin dinî başkanlarıydı; bunlardan biri, Pietari Särkilahti, Lüther reformunu getirdi. 1527'de Gustav Vasa, Västeras diyetinin kararlarına uygun olarak, kilise mallarına ve Pirkkala tuzak avcılarının tımarı olan ıssız Laponya topraklarına el koydu. Vasa, 1550'de Reval'e rekabet etmek üzere Helsinki'yi kurdu ve dukalığı oğlu Jan'a verdi; bu da, kral olunca, dukalığı büyük-dukalığa yükseltti

Foto. LAROUSSE

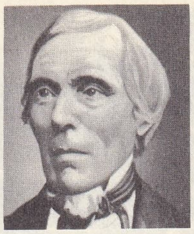
Lönnrot

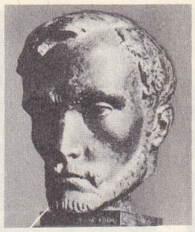
Kivi

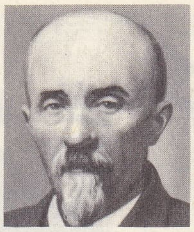
Aho

Sillanpää

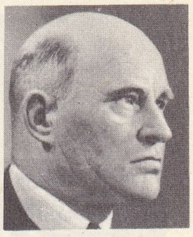
Pekkanen

(1581). 1570'te Rusya ile savaşlar yeniden başladı; Täyssinä barışı (1595), Finlandiya'ya Kareli berzahı ile Kuzey Buz denizi arasında elverişli bir sınır sağladı. Bu arada, müstakbel kral Şarl'a karşı kral Sigismund'u tutan Klaus Fleming'in ölümüyle büyük-dukalık unvanı kaldırıldı (1599); soylular tepelendi ve millî imtiyazları ellerinden alındı. Finlandiya'yı, Kareli bölgesindeki Käkisalmi eyaletinin katılmasıyle büyüten 1617 Stolbova barışından sonra Gustav-Adolf'un uyguladığı büyük siyaset ülkeyi, millî muhtariyete zarar verici bir idarî merkeziyetçiliğe sürükledi. İsveç ordu mevcudunun üçte biri ve seçkin *Hakkapelit* süvarileri Finlandiya'dan devşiriliyordu. Vergiler üç katına çıkarıldı; devlet, 1630'dan itibaren, mükelleflerden ve emlâk üzerinden alınacak vergiler için vergi kütükleri açtırdı. İktisadî hayat düzeni değişti; Finlandiya, denizci devletlerin ihtiyacı olan ziftin üretim ve ihracını sağlama yoluna yöneldi. Fakat yeni türeyen soylular sınıfı köylünün topraklarını elinden alarak kendine geniş çiftlikler kuruyor, bunların gelirinden krallık hazinesi yararlanamıyordu. Bu yüzden devlet, derebeylik topraklarının tamamına elkoyma yoluna gitti (1693 büyük müsaderesi). Vali Peer Brahe, 1637'den 1648'e kadar Finlandiya'nın kalkınması için çaba harcadı: bir posta idaresi teşkil etti, şehirler kurdu, Turku üniversitesini açtı ve ilk kadastro haritalarını tespit ettirdi. Onun bu ıslahat hareketleri, X. Şarl'ın (1656-1661) açtığı savaşlar, hele XII. Şarl'ın, 1694-1697 kıtlığından sonra Büyük Petro ordularının Finlandiya'yı yağmalayarak yakıp yıkmasına (*Isoviha* veya Büyük Kudurganlık, 1710-1721) yolaçan ihtiyatsız siyaseti yüzünden engellendi. Nystad barışından (1721) sonra Finlandiya nüfusça fakirleşmiş, yorgun düşmüş, Kareli'yi kaybetmişti. XVIII. yy.da krallık iktidarının zayıflaması ülkede bir güvensizlik duygusu yarattı; Rusya'ya yeni toprakların bırakılmasıyle neticelenen yeni bir savaş (1743 Turku barışı) sonunda kamuoyu Rusya'ya yönelmeğe başladı. Gustav III, Katerina II Rusya'sına saldırınca da albay Sprengtporten'in yönettiği bir grup subay bir cumhuriyet idaresi kurmaya teşebbüs etti (Anjala fesat hareketi). İsveç idaresi ekseri hallerde ehliyetsizlik göstermekte, 1757'de yeni bir toprak dağıtımına (Isojako) gidilmesine rağmen tarım çok düşük seviyede kalmakta idi.

● *Rus hâkimiyeti dönemi* (1809-1917). Tilsit anlaşmaları gereğince çar Aleksandr I Finlandiya'yı istilâ etti (1809), Hamina barışıyle de ülkenin ilhakını sağlayarak Porvoo diyet meclisinin kararıyle (1809) Finlandiya büyük-dukası unvanını aldı ve büyük-dukalığın kurumlarına dokunmayacağına dair söz verdi. O tarihten itibaren Finlandiya kendi kendini idareye başladı ve güçlendi. Aleksandr II'nin liberal idaresi (1855 - 1888) sayesinde ülkede kültürel ve iktisadî ilerlemeler kaydedildi. Kendi yağıyle kavrulan eski köylü sınıfı yerine, millî pazarı besleyen rasyonel bir tarım rejimi getirildi. Kereste ve kâğıt sanayiinde ormanlardan yararlanıldı, Tampere'de bir dokuma sanayii kuruldu. Çar, 1869 tarihli emirnamesiyle, diyet meclisine üç yılda bir toplanan bir parlamento hüviyeti verdi; tarım bölgelerine (komün) muhtariyet tanıdı, Finlandiya'nın bir ordu kurmasına ve millî para basmasına izin verdi. Fakat Finlandiya'ya tanınan bunca hürriyetler panslavizm için zararlı görülüyordu: nitekim Nikola II diyet meclisinin haklarını iptal etti, vali general Bobrikov'a diktatörlük yetkileri verdi (1897); Bobrikov orduyu feshetti, kanunsuz emirnameler uygulattı. Bobikov'un öldürülmesi (1904) ve ihtilâl çalkantıları (1905), çarı yüzgeri dönmek zorunda bıraktı. Genel halk oyuyle seçilen ve dünya tarihinde ilk olarak kadınların da katıldığı bir millet meclisi, diyet meclisinin yerini aldı (1906). Bununla beraber, bir yıl sonra yine ruslaştırma tedbirlerine gidildi; millet meclisi feshedildi, muhalifler Sibirya'ya sürüldü, Rusçanın kullanılması mecburî oldu, kurumlar da rus idare sistemine uyduruldu.

Teşkilâtlı bir pasif direniş başladı, gönüllü birliklerin Almanya'da eğitimi sağlandı. 1917 İhtilâli Sibirya'daki siyasî tutukluları hürriyete kavuşturdu ve Finlandiya'nın muhtariyetini elde etmesini gerçekleştirdi, fakat rus garnizonları yerlerinde kaldılar. İktidar, aşırı sosyal-demokratlara geçti; Bolşevikler safında yer alan sosyalistler kızıl muhafızlar teşkilâtını, muhafazakârlar da halk muhafız birliklerini kurdular.

● *Bağımsızlık.* 3 Ocak 1918 tarihinde Troçki Finlandiya'nın bağımsızlığını tanıdıysa da kızıl muhafızlarla rus garnizonlarına silâh göndermeğe devam etti. 27 Ocak günü ihtilâl patlak verdi; Helsinki'de bir halk komiserliği kuruldu, devlet dairelerinin yönetimi işçi sovyetlerine bırakıldı. Vaasa'ya sığınan hükûmet, Beyazordu'yu teşkilâtlandırma görevini general Mannerheim'a verdi. 29 Nisanda ülkenin kızıllardan temizlenmesi işi tamamlanmıştı. Tartu barış antlaşmasıyle (14 ekim 1920) Sovyetler Finlandiya cumhuriyetini kesin olarak tanıdılar ve Petsamo bölgesini bu devlete bıraktılar. Komünist ayaklanmalarının yer aldığı bir dönemden sonra Lapua çiftçi hareketi muhafazakârların zaferini sağladı (1931). Sağcı aday Svinhufvud'un cumhurbaşkanlığına seçilmesi siyasî hayata denge getirdi, iktisadî ve sosyal alanlarda hatırı sayılır bir kalkınma gerçekleştirildi. İşsizlik ortadan kalktı, Kallio kanunuyle de küçük toprak sahiplerine toprakları geri satın alma imkânı verilmek suretiyle tarım davası halledildi. 1938'de Finlandiya hemen bütün gıda ihtiyaçlarını karşılamaktadır; kereste ve türev ürünlerinin ihraççılığında başta gelen ülkelerden biri olmuştur. Fakat silâhlanma işlerinde hükûmet hiçbir şey yapmamıştı; kasım 1939 rus saldırısı ülkeyi hemen tamamıyle hazırlıksız yakaladı. Fin askerinin kahramanlığı ve zekâsı sayesinde saldırganın başarısızlığa uğraması bütün dünyada şaşkınlık uyandırdı; fakat Moskova barışı (13 mart 1940) sonucunda Finlandiya Kareli ile Laponya'nın bir kısmını kaybetti. 1941'de Hitler başkan Ryti'yi detekleyerek Finlandiya'yı yeni bir savaşa sürükledi. Mannerheim ile Paasikivi'nin diplomatik ustalığı 1944'te bir felâketin önünü aldı; 1947 Paris barış antlaşması sonucunda Finlandiya bu savaştan toprakça küçülmüş, iktisadî bakımdan mahvolmuş bir halde, fakat hür olarak çıktı. Sovyet Rusya ile bir ticaret anlaşması imzalandı (1950); ağır harp borçları 1952'de ödenerek enflasyon durduruldu (1953), fakat orman ürünlerinin mahreç bulamaması 1954 ekimi buhranına (Toerngren kabinesinin düşmesi), 1957 grevlerine ve parlamento dengesizliğine (1958) yolaçtı. Başkan Paasikivi ile başkan Kekkonen'in ihtiyatlı siyasetleri Finlandiya'y milletlerarası çatışmalar dışında tuttu ve Porkkala'nın Ruslar tarafından geri verilmesini sağladı (eylül 1955 Moskova paktı; bu pakt gereğince Sovyet Rusya - Finlandiya dostluk antlaşması süresi de yirmi yıla çıkarılmıştır); yine bu akıllıca siyaset sayesinde Finlandiya Birleşmiş Milletler teşkilâtına ve Kuzey Ülkeleri konseyine seçildi (1955), Kuzey Ortak pazarına girmesi (1960) yolunda imkânlar hazırlandı.

Temmuz 1958 seçimlerinde, Çiftçi partisi (48 sandalye), Demokratik birlik, yani komünistler (20 sandalye) ile Sosyal demokratlar (48 sandalye) karşısında geriledi. Sosyal demokratlar böylece hakem durumuna geldiklerinden, Kekkonen önderleri olan Karl August Fagerholm'a başvurarak kendisini çiftçilerle ve muhafazakârlarla birlikte bir hükûmet kurmağa çağırdı (ağustos 1958); Parlamentonun pek desteklemediği, Sovyetlerin iyi gözle görmedikleri bu hükûmet aralık ayında istifa ettikten bir ay sonra, Çiftçi partisi başkanı, Sukselainen kendi partisinin üyeleriyle yekvücut, ama azınlıkta kaldığı için zayıf bir hükûmet kurdu; emekli sandığındaki yolsuzluklara adı karıştığı için istifa zorunda kaldı (haziran 1961). Yine bir başka çiftçi Martti Miettunen ortaya çıktıysa da, kurduğu hükûmet, parlamentodan yüz bulamadığı için, kısa zamanda çöktü (kasım). Şubat 1962 seçimlerinden çiftçiler başarılı çıktılar, 5 yeni sandalye kazandılar (53), buna karşılık Sosyal demokratlar 10 (38), komünistler ise 3 (47) sandalye kaybettiler, muhafazakârlar 2 sandalye kazandı (32). Başkan Kekkonen, dört «burjuva» partisi ve en önemli işçi sendikasının üç temsilcisi ile birlikte geniş cepheli bir hükûmet kurma görevini «manevî evlâtları»ndan, genç Karjalainen'e emanet etti.

Sibelius

Muazzam bir çoğunluğa dayanan ve Sovyetlerin güvenini kazanmış olan Karjalainen hükûmeti, az sonra, grevlerle kendini gösteren ağır bir sosyal buhranla karşılaştı: hükûmetteki sendika temsilcileri çekilince, Karjalainen de istifa etti (30 ağustos 1963), ama Reino Lehto hükûmeti kuruluncaya (aralık) kadar iş başında kaldı. Reino Lehto'nun düşmesi üzerine, hükûmeti kuran (11 eylül 1964) Çiftçi partisinin yeni önderi Johannes Virolainen, taraftar çevresini genişletme kaygısıyle 1965 ekiminde, partisini borçlanmış sosyal kesimlerin savunucusu kılmağa karar verdi.

21 ve 22 mart 1966 genel seçimlerinde, Sosyal demokratların milletvekili sayısı 17 kişi çoğaldı (55). Merkez (eski çiftçiler) 4, komünistler 6, muhafazakârlar 6, «isveçliler» 2, liberaller 4 milletvekilliği kaybetti.

Finlandiya seferleri

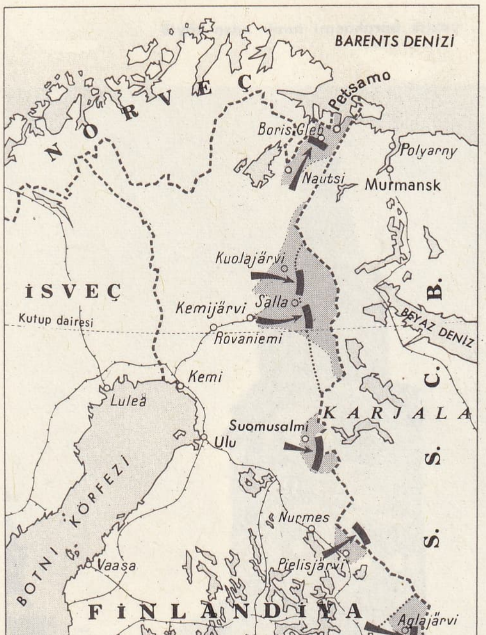

Foto. LAROUSSE

yazlık barakasını tamir eden köylü

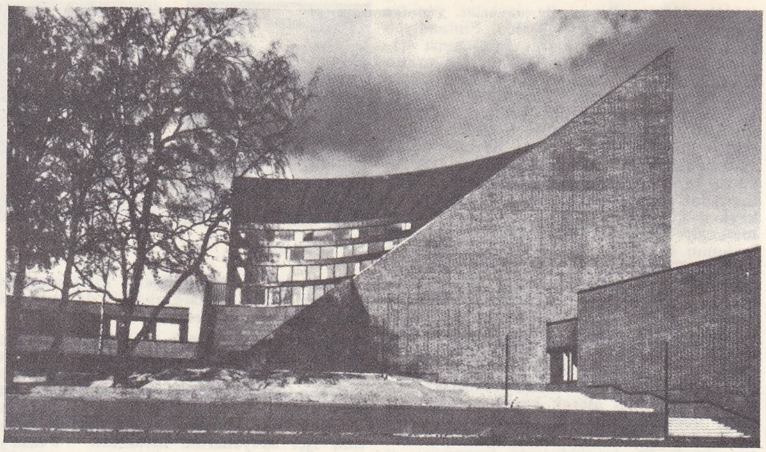

mimar Alvar Aalto'nun eseri

Olimpiyat stadı, Helsinki

Turku'da katedral

Helsinki limanı

Foto. Encyclopedia Americana

14 Mayısta, Virolainen hükûmeti istifa etti; başkan Kekkonen Sosyal Demokrat partisi başkanı Rafael Paasio'yu yeni hükûmeti kurmakla görevlendirdi. 27 Mayısta kurulan Paasio hükûmetinde 6 sosyal demokrat, 5 merkez üyesi ve sosyal işlerden sorumlu 3 komünist bakan vardı; Komünist partisi, 1948'den beri ilk defa olarak, hükûmette temsil ediliyordu. Finlandiya dış siyasetinin ana meselesi olan Sovyet ilişkileri Kosigin'in haziran 1966'da Helsinki'yi ziyaretinden de anlaşılacağı üzere, büsbütün düzeldi ve 1948'de imzalanan karşılıklı güvenlik antlaşması yenilendi. Esasen Finlandiya, tarafsız bir devlet olarak, milletlerarası barışın kurulmasına yardım için çaba göstermekten geri kalmamıştır. Bu arada beş kuzey ülkesi arasındaki işbirliğini pekiştiren Helsinki sözleşmesine de (kasım 1962) sadık kalmaktadır.

Finlandiya'da son devlet başkanı seçimi 1968'de yapıldı (15-16 ocak). Seçimi, büyük koalisyona dahil bütün partilerce desteklenen, 67 yaşındaki Dr. Urho Kaleva Kekkonen tekrar kazandı. Bu üçüncü başkanlığıydı. 1 Mart 1968'de, Kekkonen yeni görev dönemine başlarken, Paasio hükûmeti çekildi; yeni kabineyi Dr. Mauno Koivisto kurdu.

1970 Genel seçimlerinde (15-16 mart) en çok oyu Sosyal demokratlar aldı (yüzde 23,4). Sağcı partilerin toplam oyları bundan çoktu; ama Sosyal demokratlar, bir «burjuva koalisyonu»na girmek istemediklerini belirttiler ve beş sol partiden kurulu olan eski Büyük koalisyon, ufak değişikliklerle görev başında kaldı. Seçimden bir süre sonra çekilen Koivisto hükûmetinden sonra kabine kurma teşebbüsleri başarısızlığa uğradı; kurulan bir kabine kısa ömürlü oldu; sonunda Karjalainen, yeni seçimde belirmiş olan eğilimleri temsil eder nitelikte, 17 üyesinden sadece sekizi sosyalist olan kabinesini kurdu (10 temmuz 1970).

● *Anayasa.* Finlandiya bir cumhuriyettir; yürütme kuvveti, altı yıl için seçilen cumhurbaşkanına aittir. Genel oyla dört yıl için seçilen bir tek meclisi vardır (*Eduskanta*). İdarî yönden on eyalete bölünmüştür, bunlardan biri de Aland'dır.

GÜZEL SANATLAR

Finlandiya, millî uyanışına kadar, ilkin İsveç'in, sonra Almanya'nın etkisi altında ancak silik eserler verebildi. Kayda değer ilk sanatçılardan biri olan manzara ressamı Werner Holmberg, Düsseldorf okulunun en değerli temsilcisiydi. 1880'de başlayarak fransız sanatının etkisi ağır bastı. Bu etki, heykeltıraş Walter Runeberg'de, Axel Gallen - Kallela'da ve özellikle Albert Edelfelt'de açıkça görülür. Mimarîde Gesellius, Lindgren, Saarinen eski çağlar sanatından ilham alırlar. XX'nci yüzyılda modern mimarlığın en cüretli temsilcisi Alvar Aalto'dur; manzara ressamı İlmari Aalto ise empresyonist tekniği devam ettirir; Veikko Aaltona özellikle renk yolu ile mistik eğilimlerini dile getirir. Heykeltıraş Vaïnö Aaltonen'de anılmağa değer sanatçılardandır.

1930 Yıllarında mimar Alvar Aalto (doğ. 1898) tarafından kurulan Artek derneği çok orijinal ve sade bir üslûpla tahta ve madenî mobilyalar yaptı. Vaïnö Aaltonen'den (1894-1966) sonra, coşkun ve fantastik maden heykelleriyle kendini kabul ettiren heykelci Eila Hiitunen (doğ. 1922) ve hayvan heykelleri ustası Louhisto (doğ. 1918) ile resimde de, aydınlık renklerle çalışan gerçekçi Helena Schjertleck'i anmak gerekir.

EDEBİYAT

Finlandiya'nın edebiyat tarihi XVI. yy.da, Reform'un öncüsü ve ülkede edebiyat dilinin yaratıcısı sayılan piskopos Mikael Agricola'nın dinle ilgili tercümeleriyle başlar («*Yeni Ahid*», 1598). Bununla birlikte, İsveç dönemi diye anılan yıllarda, Creutz (1731-1785) ve Franzen (1772-1847) gibi şair ve yazarlar, kültürlü isveç toplumunun dilini kullanmayı tercih ediyorlardı. XIX. yy.'da, çar yönetiminde resmî dil İsviçceydi. Finlandiya millî şairi J. L. Runeberg (1804-1877), millî düşüncenin öncüsü ve finlandiya dilinin savunucusu J. V. Snellman (1806-1881) ile K. A. Tavaststjerna (1860-1898) ve Z. Topelius (1818-1898) gibi şairler bu dili kullandılar.

Finlandiya edebiyat tarihinin en önemli olayı lirik şairlerin Karyela adıyle geliştirdikleri, bilgin Lönnrot'ın da derleyip düzenlediği *Kalevala* destanının yayımlanması oldu. Seçkin aydınlar iki karşıt gruba ayrıldılar: tutucular İsveççeyi, öbürleri Snellman (1806-1881) ve Yrjö-Koskinen'in öncülüğünde Finceyi savunuyorlardı. Bu ikincilere göre fin dili, tam mânâsıyle bir şiir diliydi. Aleksis Kivi'nin (1834-1872) eseri, genç Finlandiya edebiyatına lâyık olduğu yeri kazandırdı. Kivi'den sonra edebiyat alanında önemli bir serpilme göze çarpar. Bu serpilme, gücünü millî uyanıştan ve Zola, İbsen ve Tolstoy'un eserlerinden alıyordu. Bu gelişimde Minna Canth (1844-1897), Arvid Järnefelt (1861-1932) ve özellikle Juhani Aho'nun (1861-1921) tezli romanları ve sosyal konulu dramları, ayrıca Eino Leino (1878-1926), Larin-Kyösti (1873-1948), Otto Manninen (1872-1950) ve V. A. Koskenniemi'nin (doğ. 1885) lirik eserleri büyük rol oynamıştır. XX. yy.'da roman Avrupa'daki önemli eğilimleri yansıttı ve ilhamını daha çok halka ve köylüye dönük bir natüralizmden aldı. Romantik ve tutkulu Johannes Linnankoski (1869-1913) yüzyılın başında parlak bir başarı gösterdi. Birçok çağdaş yazar arasında Joel Lehtonen (1881-1934). İlmari Kianto (doğ. 1874), halk hayatının yazarı Maila Talvio (1871-1951), Maria Jotuni (1880-1943), Aino Kallas (doğ. 1878), şiirli bir anlatımla yazan Heikki Topilla (doğ. 1895) ile Unto Seppänen (1904-1955), sosyal gerçekçi romancı Toivo Pekkanen (1902-1956), İkinci Dünya savaşı romancıları Pentti Haanpää (1905-1955), Väinö Linna (doğ. 1920) ve özellikle Nobel alan F. E. Sillanpää (1888-1964) ile tarihî romanlar yazarı Mika Waltari'yi (doğ. 1905) saymak gerekir.

Yeni şiir, Uuno Kailas (1901-1933), Aaro Hellaakoski (doğ. 1893), Saima Harmaja (1913-1937) ve Arvi Kivimaa (doğ. 1904) ile canlandı. İsveçce yazanlar azınlıktadır, bunlar arasında lirik şairlerden Arvid Mörne (1876-1946), Bertel Grinenberg (1878-1947), Edith Södergan (1892-1923) ve romancılardan Mikael Lybeck (1864-1925) ve Runar Schildt anılmağa değer.

Son savaş, finlandiya edebivatının gelişiminde bir dönüm noktası oldu. Kendilerini 1930-1940 kuşağından çok, 1919-1920 kuşağının yazarlarına yakın hisseden yeni yazarlar daha eleştirici ve daha şüpheci bir davranış içindedirler.

● *Şiir.* Fin şiiri, Rabbe Enckell'in (doğ. 1903) son temsilciliğini ettiği isveç ekspresyonistleri ve modernistleri geleneğini içine sindirmiş olmakla birlikte, anglosakson yazarlarının, özellikle T. S. Eliot'un ve şiir ritminin yumuşatılmasında ve imgelerin yenilenmesinde büyük katkıları olan iki fin şairinin, Aaro Hellaakoski (1893-1952) ile P. Mustapää'nın (doğ. 1899) etkisi altında kalmıştır.

Helvi Juvonen'in hâlâ geleneksel temaları işlemesine karşılık, Eeva-Liisa Manner (doğ. 1921), Ella Kivik'aho (doğ. 1921), Tuomos Anhava (doğ. 1927), Pentti Holappa (doğ. 1927), Pertti Nieminen (doğ. 1929), Paavo Haavikko (doğ. 1931) yeni ifade tarzları aramaktadır. En genç şairler ise müzikten ve dram sanatından yararlanmağa bakıyor, «somut» şiire eğiliyor ve amerikan «beat» kuşağının şiddet gösterilerine özeniyorlar.

nehirde odun nakli

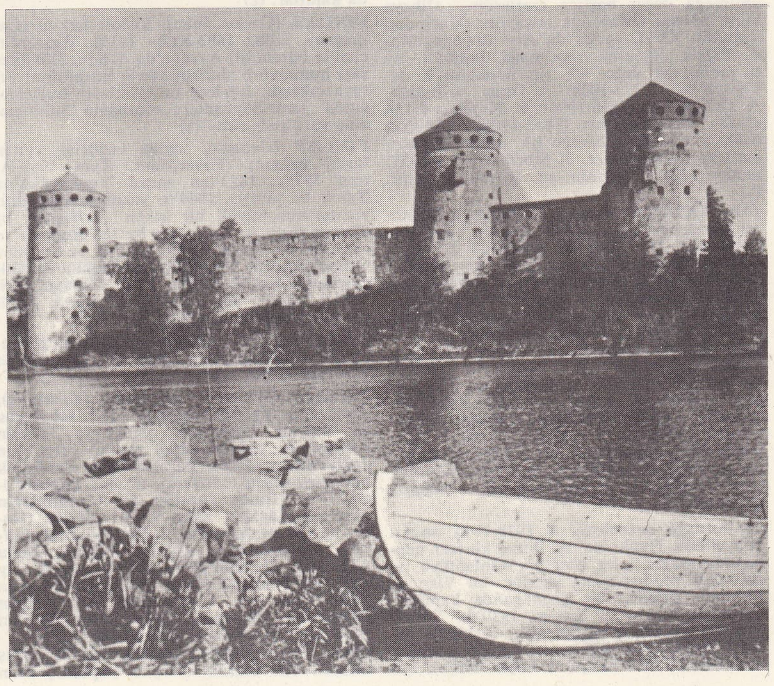

Saimaa gölündeki bir adada Savonlinna kalesi

Foto. Encyclopedia Americana

Yine bu kuşaktan Pentti Saarikoski (doğ. 1937) ile Vaino Kirstina (doğ. 1936) dada akımını canlandırmağa çalışan sanatçılardır.

● *Nesir*. Romanın yeniden doğuşu çok daha yavaş oldu. 1945'ten sonra çıkan ilk eserler bu dönemin hayal kırıklığını ve kötümserliğini dile getiriyordu. Olavi Paavolainen'in, 1946'dan beri, harp döneminin ideolojisini eleştirmesine karşılık, «savaş romanı» denen romanlar, ancak çarpışmaların son bulmasından on yıl sonra, hem geleneksel anlatım biçimlerine sadık kalan, hem de modern toplumun özlü bir tenkidini ortaya koyan Vainö Linna'nın (doğ. 1920) eserleriyle başladı. Bölgecilik ve proletaryacılık Heikki Toppila (1885-1963) ve Toivo Pekkanen (1902-1957), Unto Seppanen (1904-1955), Pentti Haanpää (1905-1955), Lauri Vita (1916-1965), Otto Siipainen (doğ. 1915) tarafından temsil edilmektedir. Bunların yanı sıra, Veijo Meri (doğ. 1928), bölmeli bir anlatım tarzıyle, savaşın saçma bir mücadele olduğunu belirtir. Antti Hyry (doğ. 1931) ile Marja-Liisa Vartio (doğ. 1924) aynı görüşü savunan romanlarında yeni fransız romanını ve modern japon romancılarını hatırlatırlar.

fino köpeği

Fin romancılarının, birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış iki okula bölündükleri söylenemez. Nitekim, kadın yazarlardan İris Uurto (doğ. 1905), Helvi Pennanen (doğ. 1916) ve Eeva Joenpelto (doğ. 1921), sade üslûplarıyle ve gerçekçilikleriyle yenilerden sayılsalar da, romanlarının yapısı bakımından klasik ölçüleri aşmamışlardır.

Juha Mannerkorpi (doğ. 1915) psikolojik tahliller peşindedir. Paavo Rintala (doğ. 1930) millî mitlerin mekanizmasını çözmeğe çalışır. Hannu Salama (doğ. 1936), günümüz gençliğini anlatırken, İsveççeyi kullanan şairler (Tito Colliander [doğ. 1904], Solveig von Schoultz [doğ. 1907], Bo Carpelan [doğ. 1926], Peter Sandelin [doğ. 1930] veya romancılar (Göran Stenius [doğ. 1909], Oscar Parland [doğ. 1912], Walentin Chorell [doğ. 1912], Tove Jansson [doğ. 1914], Christer Kihlman [doğ. 1930]), amerikan ve fransız edebiyatçılarının etkisiyle, eserlerinde üslûp araştırmalarına yönelmişlerdir.

finn

MÜZİK

Finlandiya uzun süre, Avrupa tarafından unutuldu. Dolayısıyle de, kültür ilişkilerinden yoksun kalması, müzik hayatının gelişmesini güçleştirdi. Ama Finlandiya ilkel fin müziğini temsil eden geniş bir folklora sahiptir. *Kalevala destanı* ve bir halk şarkıları derlemesi olan *Kanteletar* bu konuda anılmağa değer başlıca eserlerdir. Ülkeye kilise müziği Ortaçağda İsveçliler tarafından sokuldu. XVII. yy.'da da Abo üniversitesinde müzik öğrenimi yapılmağa başlandı. Adı anılmağa değer ilk fin bestecisi B. H. Crusell'dir (1775-1838). Onun ardından, A. G. Ingelius (1846-1906), R. Kajanus (1856-1933), M. Wegelius (1846-1906) yabancı baskısı altındaki ülkede bir millî sanatın varlığını sürdürdüler. J. Sibelius (1865-1957) modern fin müziğinin en önemli kişisidir. (L)

FİNLANDİYA körfezi, Baltık denizinin meydana getirdiği uzun körfez, kuzeyde Finlandiya ile S.S.C.B. (güneyde Estonya, doğuda İnkeri ve Karjala) arasında. Batıdan doğuya 400 km boyunca uzanan körfez, girişinde (Tallin'in kuzeyinde, Porkkala ile Rohuneeme burnu arasında 50 km) ortasından (Kotka ve Narva-Joesuu arasında 125 km) daha dardır. Granitli Finlandiya kıyıları, girintili çıkıntılıdır ve önünde bir takımada uzanır; silüriyen ve kambriyen kayaları oyulan Estonya ve İnkeri kıyıları daha kütlemsidir; doğuda Dördüncü zaman topraklarında açılan Karjala kıyısı, alçak ve kumludur. Neva ırmağının döküldüğü Finlandiya körfezi, S.S.C.B.'nin başlıca limanıdır; ama ocak-nisan ayları arasında buzlarla kaplanır. (L)

Finlandiya seferleri. ● 1939-1940 *savaşı*. Sovyetlerin Hanko'da ve Botni körfezi adalarında askerî üsler isteğinin Finlandiya tarafından reddedilmesi üzerine bu ülke aleyhinde girişilen bir propaganda kampanyasından sonra, 29 kasım 1939'da Sovyet Rusya-Finlandiya diplomatik ilişkileri kesildi. Savaş ilân edilmeden sovyet uçakları 30 kasımda Helsinki'yi ve başka birçok Fin şehirlerini bombaladılar. İki ülke kuvvetlerinin nispetsizliği âşikârdı: Mannerheim tarafından teşkilâtlanan 15 fin tümeni, bütün sovyet kuvvetlerine (100 tümen) karşı çıkıyordu. Savaş, dört harekât alanında üç ay sürdü: Kareli berzahı, Ladoga gölünün kuzey kesimi, Kuolajarvi ile Suomussalmi arasındaki kutup dairesi bölgesi, Petsamo kıyı kesimi. 1 Aralıkta Kızılordu hududu geçerek Kareli berzahını kesen Mannerheim hattına dayandı, fakat 21 aralığa kadar giriştiği sürekli taarruzlara rağmen bu hattı yaramadı. Hanko üzerine yapılan bir deniz harekâtı da başrısızlığa uğradı; Ladoga gölü kuzeyinde ise Fin karşı saldırıları Sovyet genel taarruzunu engellemekteydi; Kemi ve Ulu üzerine yönelen düşman ilerleyişi de 21 aralıkta Salla'da ve 30 aralıkta Suomussalmi'de durduruldu. Murmansk'tan gelen bir sovyet birliği 3 aralıkta Petsamo'yu almıştı; Finlilerin 21 aralıkta giriştikleri bir karşı taarruz, bu kuvvetleri limanın 40 km güneyine atarak müdafaa durumunda kalmağa zorladı. 1940 Ocak ayı Ladoga gölü bölgesinde sınırlı kalan çatışmalarla geçti; fakat 10 şubatta Kareli'de seferin son safhası başlıyordu: Sovyetlerin buzlu bir alan üzerinde giriştikleri genel taarruz Summa'da Mannerheim hattını yardı ve fin kuvvetlerinin şiddetli karşı taarrruzlarına rağmen (12-16 şubat) bu hattı batıdan ve doğudan çevirdi. Fin kuvvetleri Vyborg üzerine çekilerek bu şehirde toplandılar. Sovyet kuvvetleri şehri kuşattı (2 mart); garnizon teslim olmadıysa da Finlandiya, Sovyetlerin barış şartlarını kabul etmek zorunda kaldı (Moskova, mart 1940). Fin savunması dünya kamuoyunu hayrette bıraktı; ancak, üç ay süren bu savaş hiç bir müdahaleye konu olmadı: Mannerheim'in müracaatına Cemiyeti Akvam, ancak 1 aralık 1939'da Sovyetlerin Cemiyet'ten ihracıyle karşılık verdi. Finlandiya İsveç'ten ve Fransa'dan silâh ve bazı gönüllü yardımları aldıysa da Fransa'nın hazırladığı seferî kuvvet yola çıkmadan önce savaş sona erdi. Bu kuvvetlerin büyük kısmı ertesi ay Norveç'e gönderilecektir. Bk. DÜNYA SAVAŞI (*İkinci*.)

● 1941 ve 1944 *savaşları*. 1941'de Almanya'nın Sovyetlere karşı giriştiği saldırıya Finlandiya 25 haziranda katıldı ve fin kuvvetleri Leningrad'ın tecrit edilmesinde yararlı oldular. Kızılordu tarafından Viborg'un alınması (20 haziran 1944) ve Kareli cephesinin çökmesi üzerine, Mannerheim Sovyetlerden mütareke istedi; bu mütareke 19 eylülde Moskova'da imzalandı. Finlandiya'ya giren alman kuvvetleri, Kızılordunun ekim 1944'te Petsamo ve Kirkenes üzerine giriştiği taarruz sonucunda geri çekilmek zorunda kaldılar. (L)

FİNLAY (Carlos Juan), kübalı hekim (Camaguey, Küba 1833-Küba 1915). Weir Mitchel'in öğrencisi, Avrupa'da okudu. Dönüşte, sarı hummanın sivrisineklerle taşındığını ortaya çıkardı, böylece hastalıkların bulaşmasında «ara hayvanlar» teorisinin bulunmasına yardımcı oldu. (L)

FİNLAY (George), ingiliz tarihçisi, yunan tarihi uzmanı (Faversham, Kent 1799-Atina 1875). 1823'ten sonra Yunanistan'da Byron ile tanıştı. 1844'te yazmağa başladığı yazılarının büyük bir kısmı *A History of Creece from its Conquest by the Romans to the Present Time, B.C.* 146 to *A.D.* 1864 (Yunanistan'ın Roma'lılarca Fethinden Günümüze Kadarki Tarihi, M.Ö. 146'dan M.S. 1864'e Kadar) adı altında toplanarak 7 cilt halinde yayımlandı (1877). [L]

FİNLER çoğl. i. Avrupa'nın kuzeydoğusunda ve özellikle Finlandiya ile Laponya'da yaşayan fin kaynaklı halk. (L)

Finmare (*Societá Finanziaria Marittima*). [Denizcilik Yatırım şirketi], İ.R.İ. sektörüne ait italyan finansman ortaklığı; devletin kontrol ve yardım ettiği dokuz ortaklığın tasfiyesinden sonra kurulan dört denizcilik kumpanyasının faaliyetini düzene koymak için 1936 yılında kuruldu. Bu ortaklıkların dört esas faaliyet alanı vardır: İtalya (Kuzey ve Güney Amerika); Lloyd triestino (Afrika, Avustralya ve Asya), Adriatica (Doğu Akdeniz); Tirrenia (Batı Akdeniz ve Kuzey Avrupa). Finmare filosu, 1965 yılı sonunda yolcu veya hem yolcu hem yük taşıyan gemilerden meydana gelen millî filonun yüzde 64'ünü meydana getiriyordu. (L)

Finn, küçük, monotip, tek kişilik yarış teknesi. İlk olarak İsveç'te yapılmış olan bu tekne 1952 Helsinki, 1956 Melburn, 1960 Napoli olimpiyatlarında yarıştı. Finn yarışçısının çok becerikli bir sporcu olması gerekir. Finn, *cat-boat* tarzında donatılmıştır. Teknesinin ve dümeninin kalıplanmış ağaçtan yapılmış olması ona büyük hareket yeteneği verir: suyun üstünde sıçrayabilir, boyuna göre büyük sürat yapar. Bir *büyük yelken*'i vardır; bu yelken halatla çekilmeden dönebilen bir direğe gömülü bir *serene* bağlıdır. 3 mm'lik kalıplanmış ağaçtan yapılan üç katlı tekne oldukça pahalıdır: Bir otomobilin tepesinde rahatça taşınabilir. Özellikleri: uzunluk 4,30 m; genişlik 1.40 m; su kesimi 0,13 m; yelken yüzeyi 10 m²; su çekimi 100 kgr. (L)

FİNN veya **FİNGAL,** bir irlanda destanının efsanevî kahramanı. İrlanda'yı savunan savaşçı grubu Fiana'ların (Fenian'lar) komutanı. — Oğlu OISİN veya OSSİAN, efsaneye göre, kendi adının verildiği destan çevriminin şairlerinden biriydi. (L)

Finnburg savaşı, anglosakson epik şiiri; muhtemelen VII. yy.a aittir; yalnız elli mısralık bir parçası kalmıştır. (L)

FİNNEY (Ross Lee), amerikan bestecisi (Wells, Minnesota 1906). Fedguson, N. Boulanger, Berg ve Sessions'un öğrencisi; Northampton Smith kolejinde, daha sonra Michigan üniversitesinde müzik dersleri verdi. Orkestra müziği alanında, bir *Uvertür* (1937), *Perükarın Baladı* (Barbar Shap Ballad) [1940], *Bildiri* (1943), iki konçerto, ayrıca yaylı çalgılar dörtlüsü için yedi dörtlü, piyanolu bir beşli, keman ve viyolensel için sonatlar besteledi. (L)

FİNNMARK, Kuzey Norveç'te bölge ve idare bölümü (*fylke*); 48 646 km²; 72 000 nüf. İdare merkezi, *Vadsö*. 1 000 m'ye kadar yükselen bir yayladan meydana gelir. Kıyılarını parçalayan fiyortlar, Norveç'in daha güney enlemlerindekilerden çok daha geniştir. Nüfus, balıkçılık limanlarında (Kirkenes, Vardö, Vadsö, Berlevag, Mehamm, Honnisvag, Hammerfest) toplanmıştır. Bölgenin iç kısmında yarı-yerleşik Laponlar, iki büyük merkez (Kautokeino ve Karasjok) çevresinde ren geyiği yetiştiriciliğiyle geçinirler. (L)

FİNO i. (ital. k.). Süs köpeği. (Pek çok fino çeşidi vardır: *kıvırcık fino, bologna, malta, havana finosu*. Hepsi küçük boylu, çok kıllı yuvarlak başlı, kısa burunlu köpeklerdir. Çoğu beyaz olur.) [L]

FİNOW kanalı, Kuzey Almanya'da (Doğu Almanya) kanal, Oder ile Havel ırmaklarını birleştirir ve böylece Berlin'i Silezya'ya bağlar. 1605-1620 Arasında açılan ve XVIII. yy.da genişletilen bu eski kanalın yerine, Oder'den Havel'e yeni bir kanal açılmış ve Berlin'in Szczecin (Polonya) limanından yararlanması sağlanmıştır. (L)

FİNSEN (Niels Ryberg), danimarkalı hekim (Torshavn, Faeröerne adaları 1860 - Kopenhag 1904). Kendi adını taşıyan (Finsen metodu, fototerapi) ışıkla tedavi metodunu keşfetti. 1903'te Tıp Nobel armağanını aldı. (L)

Finsen metodu. Tıp. Tedavide ışık ışınlarının kullanılmasını öngören metot. Finsen tarafından kısmen keşfedilmiş, kısmen geliştirilmiştir. Bu metotta bazen güneş ışığı, bazen elektrik ışığı kullanılır. Güneş ışığı kullanıldığı zaman ısı veren ışınımları durdurmak amacıyle iç boşluğu amonyaklı bakır sülfat çözeltisiyle doldurulmuş bir düz-dışbükey mercekten faydalanılır. Elektrik yayı kullanıldığı zaman ıraksak ışınlar düz-dışbükey iki mercekle paralel hale getirilir. Bu tedavi bazı deri hastalıklarında, özellikle deri vereminde ve birtakım beslenme bozukluklarında (avitaminoz, raşitizm) iyi sonuçlar vermiştir. (L)

FİNSPANG, İsveç'te (Östergötland) şehir; 13 700 nüf. XVI. yy.da kurulan şehir, İsveç ağır sanayiinin (demirhaneler, türbin fabrikaları v.b.) başlıca merkezlerindendir. XVII. yy.dan kalma şato. (L)

FİNSTERAARHORN, Bern Oberland dağlarında en yüksek tepenin (4 275 m) bulunduğu dağ. Kuzeybatıdan Güneydoğuya doğru uzanan bir piramit şeklindedir. Buzullu güneybatı aklanının eğimi azdır; kuzeydoğu aklanı ise, 1 000 m'yi aşan yükseklikte tabakalı bir gnays ve kalker duvarıdır. İlk olarak 10 ağustos 1829'da J. Wahren ve iki rehber bu dağa batıdan tır-

Foto. LAROUSSE

mandılar. Kuzeydoğu aklanında, aşılması güç olan üç yol vardır: Hugisattel'ın kuzeydoğu mahmuzu (G. Hasler ve F. Amatter, 1904'te), asıl kuzeydoğu mahmuzu (G. Hasler ve F. Amater, 1904'te) ve doğu-kuzeydoğu mahmuzu (O. Grügger, H. Winterberger ve H. Kohler, 1929'da). Bu dağ muazzam buzullarla çevrilidir; bunlardan dördü, Ren nehrinin kolu olan Aare'yi doğuran buzullarıdır. (L)

FİNSTERWALDE, Almanya'da (Doğu Almanya, Cottbus idare bölümü) şehir, aşağı Lausitz'de; 20 600 nüf. Metalürji. Makine yapımı. Dokumacılık (yün). Kâğıt. Cam. Tütün. Kauçuk eşya. Tahta işçiliği. (L)

Finten, Abdülhak Hâmid'in dramı. Abdülhak Hâmid bu eseri Londra'da iken yazdı (1886-1887), yayımlanmak üzere İstanbul'a gönderdi. Fakat buna izin verilmedi. Ancak bazı parçaları *Servetifünun* dergisinde yayımlandı, çok sonra da kitap olarak çıktı (1918; yeni harflerle basımı 1964). *Finten*'de, ingiliz tiyatro yazarı W. Shakespeare'in *Macbeth* ve *Othello* adlı dramlarının etkisi açıkça görülür. A. Hâmid bu eserinin diğer eserlerinden daha üstün olduğunu söyler. Mensur olan fakat içinde manzum parçalar da bulunan eserde ihtiraslı bir kadının macerası anlatılmıştır: kanadalı güzel bir kadın olan Finten, Londra'da asiller arasına katılabilmek için lord Dick ile evlenmeyi tasarlar; fakat bunun için Avustralya'da bulunan kocasından kurtulması gerekmektedir. Kendisine delice âşık olan Davalaciro adındaki hintli uşağa, kocasını öldürdüğü takdirde kendisiyle evlenebileceğini bildirir. Bu arada lord Dick'i de ölmek üzere olan veremli bir kızla (Blanch) evlendirir. Kocasının ve Blanch'ın ölümünden sonra lord Dick ile evlenecektir. Ancak lord Dick Blanch'a âşık olur. Finten, efendisini öldürerek Londra'ya dönen hintli uşakla kalır. Davalaciro işlediği cinayetin, Finten'e duyduğu aşk ve kıskançlığın tesiriyle bir bunalım geçirir; bu sırada Finten'in kendisinden olan anormal çocuğunu öldürür. Artık tamamıyle yıkılmış olan Finten de Davalaciro'yu öldürür.

Finten, konu bakımından *Macbeth* ve *Othello*'ya benzemekle beraber, onlar gibi tarihî bir nitelik taşımaz, hayalî bir eserdir. Yazar, Bombay'da güzel bir ingiliz kızı ile onun çirkin hintli âşığını tanımıştı, piyesteki başlıca iki kahramanın bunlar olduğu söylenir.

Eser gerek dil, gerek kuruluş yönünden Tanzimat dönemi türk tiyatrosunun önde gelen piyeslerinden biridir. Yazarın ifadesine göre oynanmaktan çok, okunmak amacıyle yazılmıştır. Buna rağmen bazı sahneleri oyun tekniğine elverişli olduğu için 1908'den sonra Burhaneddin Tepsi tarafından sahneye kondu. Yakın zamanlarda da Ahmet Muhip Dranas eserin metnini sahneye uydurdu (1956), aynı yıl Ankara Devlet tiyatrosunda oynandı. Oyun İstanbul'da da tekrar edildi (1969). [M]

FİNTENDO i. Üzümsü iri siyah taneli, uzun saplı, sulu ve şekerli ispanyol asması. (L)

FİN-UGUR veya **FİN-UGOR** blş. i. ve sıf. Ural dil ailesinden bir dil öbeği. ‖ Bu dil öbeği ile ilgili.

— ANSİKL. *Fin-ugur öbeği,* kapsadığı dillerin sayısı bakımından ural* dil ailesinin en önemli öbeğidir. İki alt öbeği vardır: fin öbeği ve ugur öbeği. Fin öbeğinde: 1. *baltık-fin, asıl Fince* veya *Suomi* (3 600 000 kişi tarafından konuşulur), bağımsız Karjala cumhuriyetinde ve Tver bölgesinde konuşulan *karjala* ve *olonets* dilleri, *lud* (üçünü konuşanların toplamı 250 000), Oego gölünün güneyinde konuşulan (30 000) *veps,* İngrie'deki *vot* (30-40 kişi kadar), *liv* (yaklş. ol. 700) ve *estonya dili*'ni 1 200 000) kapsar; **2.** *Laponca* (30 000'den az); bu dil şu bölümlere ayrılır: **a.** *Doğu Laponcası* (yani *Kola* yarımadasında konuşulan Laponca), *Skolt Laponcası* [Peşanga [Petsamo] bölgesinde) ve *İnari* gölü çevresinde konuşulan Laponca; **b.** merkez veya Batı Laponcası, yani *Norveç Laponcası* ve İsveç'teki *Lulea Laponcası;* **c.** *Güney Laponcası,* yani İsveç'te bir öncekinin güney sınırıyle Jamtland'ın (Harjedalen) güneyi arasında konuşulan Laponca; **3.** *Volga Fincesi,* Volga'nın her iki yanında, nehir dirseğinin güneyinde konuşulan ve başlıca iki lehçeye (*erza* ve *mokşa*) bölünen, *morva* ve Morvaca konuşulan bölgenin kuzeyindeki *Çeremisçe*'yi (yerli dilinde *mari*) içine alır (430 000); **4.** *Permiakça,* Çeremisçe konuşulan bölgenin kuzeyinde ve doğusundaki Votyak lehçesini (yerli dilinde *udmurt*) [500 000] ve Votyak'ın kuzeyinde yer alan *ziryan* lehçesini, güneybatıda *permiyak* alt lehçesini ve Kola yarımadasındaki bazı yeni topluluklarin dilini kapsar. Ugur öbeğinde ise şu lehçeler yer alır; kıyıda ve Urallarda *vogul* (yerli dilinde; *mansi*) [5 000 kişi]; **2.** *ostyak* (yerli dilinde; *hanti*) [22 000] bir öncekinin doğusunda. (Bu iki dil Ob ugurcasının alt öbeğini meydana getirir); **3.** *Macarca* (yerli dilinde: *magyar*) [12 000 000]. Bazı başka fin-ugur dil ve lehçeleri, rus dilinin ve aynı zamanda Onega gölüyle Moskova arasında konuşulan dillerin yayılması karşısında öldü (Moskova isminin fing-ugur dilinden geldiği sanılır). Canlı fin-ugur dillerinin büyük bir kısmı bugün yazıyle kanıtlanmaktadır; ama ilk metinler çok geç devre aittir (en eskileri Macarca ve ziryan dillerinde [XIII. ve XIV. yy.]). Buna rağmen fin-ugur dillerinin karşılaştırmalı dilbilimi oldukça ileridir (ünlü konusu hariç). Bu diller arasında, hemen hemen hint-avrupa dilleri arasındaki bağlar kadar sıkı benzerlikler görülür. Laponca ve baltık-fin dilleri; eski biçimleri birçok hallerde öbürlerinden daha fazla korunmuştur (iki dilde de ünsüz almaşmasının bulunması, baltık-fin dillerindeki ses uyumu ve Laponcadaki ikililer); bununla birlikte en çok evrim geçireni Macarcadır. M.Ö. 3 000'e doğru birliği bozulan fin-ugur dillerinin beşiği Volga ile Ural arasıdır. Aktarılan birçok kelime iran dili konuşan bir halkla ilişkiler kurulduğunu gösterir. Bu kelimeler ve daha geç dönemde, farklı fin-ugur dillerinin komşu dillerden aktardığı diğer birçok kelime (baltık, germen dili, islav dili, Türkçe v.b.) dilbilimcilerin yazılı eski belge yönünden çektikleri eksikliği kısmen giderir. Fin-ugur dillerinin ses sistemi bazen çok basit (*suomi*'de olduğu gibi), bazen çok karmaşıktır (bazı lapon lehçelerinde olduğu gibi). Ses uyumu suomi ve diğer baltık-fin dillerinin pek çoğunda (*morava, Çeremisçe, Ostyakça* ve *Macarca*) vardır; ayrıca ses uyumunun daha önceki bir dönemde diğer dillerde de bulunduğu tanıtlanabilir. İlkel fin-ugur dillerinde kelime başında ünsüz gruplarına rastlanmaz; bugün bu gruplar yalnız yeni aktarılan kelimelerde, yansımalı kelimelerde görülür veya mordovanca dilinde olduğu gibi, kelime ortasındaki bir ünlünün düşmesiyle meydana gelir. Ünsüz almaşması baltık-fin (az sayıdaki bazı lehçeler hariç) ve lapon dillerinde hâlâ görülür (bazı yazarlara göre, diğer dillerde ünsüz almaşmasının oldukça açık kalıntılarına rastlanır). Özellikle Fince ve Macarcada kelime ve biçim yapıları bitişken dillerdekinden çok türeyici ve bükünlü dillerdekine benzer. Hal sayısı yirmi (Macarca) ile üç (Ostyak) arasında değişir. Günümüzde yalnız Ob'daki ugur dillerinde ve Laponcada ikile rastlanır. Sözdiziminde, bağlaç yapılarından çok isim yapılarına önem verilir. Kuşkusuz bunda ilk ural dilinin etkisi büyüktür. (L)

FİNZGAR (Fran Saleski), sloven yazarı (Doslovice 1871). Birçok uzun hikâye derlemeleri yayımladı, bu derlemelerde güçsüzlere, ezilmişlere karşı duyduğu büyük yakınlığı dile getirdi, din kitaplarına dayanan toplumsal çözümler önerdi. Tarihî romanı, *Pod Svobodnim Solncem* (Hürriyet Güneşi Altında) [1906-1907], Bizans'a (aslında Avusturya'yı kastettiği kolayca anlaşılan) telmihlerinden ötürü, Slovenya'da büyük yankılar uyandırdı. (L)

FİORENZO Dİ LORENZO
«Çobanların Tapınması»
tablo ve detay

FİNZİ (Gerald), ingiliz besteci ve orkestra yöneticisi (Londra 1901-Oxford 1956). R.O. Morris'in öğrencisiydi. Londra Krallık Müzik akademisinde öğretmen oldu, orkestra parçaları (*Yedi Rapsodi* [Seven Rhapsoldy]), klarnet, viyolonsel konçertoları, solo, koro ve orkestra için eserler (*Silâhlara Veda* [Farewell to Arms], 1945), *Yeryüzünde Barış* (1956) ve sahne müziği (Shakespeare'den, *Beyhude Aşk Gayreti* [Love Labour's Lost], 1948) besteledi. (L)

FİOCCO'LAR, venedik asıllı, XVII. ve XVIII. yy.larda Hollanda'ya yerleşmiş müzikçi ailesi. — PİETRO ANTONİO (Venedik 1650-Brüksel 1714), Brüksel sarayında *Lietenant de la musique,* 1703'ten itibaren de *Maître de musique* sıfatıyle çalıştı. G. P. Bombarda ile birlikte «Guai au foin» (1694-1698) tiyatrosunu kurdu, orada Lully'nin çeşitli eserlerini temsil etti. Besteleri arasında, *Sacri Concerti* (Anvers, 1691), elyazması olarak muhafaza edilen motet'ler, missa'lar, *Airs Sérieux à Boire* (Amsterdam, 1696 ve 1697), *İlkbaharın Dönüşü* (Il Ritorno della Primavera) [1694] ve dört sesli bir kilise sonatı anılmağa değer. — Oğlu JEAN JOSEPH (Brüksel 1686-ay.y. 1746), *Sacri Concentus*'u (Amsterdam), birkaç motet, bir missa ve sekiz ilâhi yazdı. — JOSEPH HECTOR (Brüksel 1703-ay.y. 1741), öncekinin kardeşi, Brüksel Kraliyet kilisesinde kemancı (1725), müzikçibaşı yardımcı (1731) ve Brüksel Saint Gudule kilisesinde koro şefi (1737-1741). Fiocco'ların en ilgi çekici sanatçısıdır. Fransız tarzında klavsen parçaları ve italyan aslını belli eden *Leçons de Ténèbres*'i besteledi. (L)

FİONA i. Saydam sarımsı beyaz, salyangozumsu yumuşakça. (Basit rinoforlu, kısa duyargalı, iğsi yumak ayaklı olan bu hayvanın ayağı sümüksü bir zarla kaplıdır. *Fiona* Akdeniz, Atlantik ve Pasifik'te yaşar; denizde serbestçe yaşayan bu yumuşakça velella ve porpit'lerle beslenir. Çıplak solungaçlıların *fionidae* familyasındandır.) [L]

FİORAVANTİ (Leonardo), italyan hekim ve simyacısı (Bologna 1518'e doğr.-ay.y. 1588). Eskiden romatizmada ve böbrek koliğinde ağrı dindirici olarak kullanılan *alkolat'ı* yaptı. Bu ilâca *Fioravanti* de denir. (L)

FİORAVANTİ (Valentino), italyan bestecisi (Roma 1764-Capua 1837). On dokuz ya-

FİRÂKÎ ABDURRAHMAN ÇELEBİ

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

şındayken ilk operası *Gl'İnganni Fortunati* (Talihli Yalancılar) Napoli'de Fondo tiyatrosunda ve *Le Avventure di Bertoldino* da (Bertoldino'nun Maceraları) 1784'te, Roma'da temsil edildi; ardından, güldürücü niteliği bakımından dikkate değer altmış opera yazdı. Önemli eserleri *Gezginci Virtüozlar, Güzeli Herkes Sever, Yaramaz Şarkıcılar* (1799) ve *Camilla.* 1816'da Roma'nın S. Pietro kilisesine müzikçibaşı tayin edildi ve bundan böyle yalnız dinî müzik yazdı. (L)

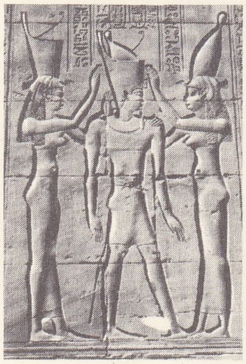

firavun taç giyme töreni Ertu tapınağı duvar kabartmalarından detay

Fioravanti alkolatı (veya **belsemi**). Eczc. Friksiyon halinde uyarıcı olarak kullanılan terebentin alkolatı. (L)

FİORE (Gioacchino DA). Bk. GIOACCHINO.

Fiore (İL), *Roman de la Rose*'un ince ve ustaca bir uygulaması olan, 232 soneden meydana gelmiş italyan şiiri. Yazarının Floransa'lı Ser Durante olduğu sanılırsa da bu şiiri, 1300'den az önce Dante de yazmış olabilir. (L)

FİORE (Pasquale), italyan hukukçusu (Terlizzi, Beri eyaleti 1897-Napoli 1914). Urbino (1863), Piza (1865), Torino (1875) ve daha sonra Napoli üniversitelerinde Anayasa hukuku ve milletlerarası hukuk profesörlüğü yaptı, 1910'da senatör oldu. Hukuk alanında klasik sayılan birçok eser yayımladı: *Elementi di Diritto Pubblico Costituzionale e Amministrativo* (İdare ve Anayasa Hukukunun Temel Bilgileri) [1862], *İl Nuovo Diritto İnternazionale Pubblico* (Yeni Devletler Umumî Hukuku) [3. baskı 1888], *Elementi di Diritto İnternazionale Private* (Devletler Hususî Hukukunun Unsurları) [5. bas. 1899] v.b. (L)

FİORELLİ (Guiseppe), italyan arkeologu (Napoli 1823-ay.y. 1896). Napoli müzesi ve Pompeii kazıları müdürü (1865), daha sonra Güzel Sanatlar ve Eski Eserler genel müdürü (1888) oldu. Belli başlı eserleri: *Pompeianarum Antiquitatum Historia* (Pompeii'deki Eski Eserlerin Tarihi) [1860], *Relazione Sugli Scavi di Pompeii dal* 1861 *al* 1872 (1861-1872 Pompeii Kazılarının Hikâyesi), *Descrizione di Pompeii* (Pompeii'nin Tasviri) [1875]. (L)

FİORENTİNO (Francesco), italyan bilgini, felsefe tarihçisi (Sambiase, Catanzaro 1834-Napoli 1884). Bologna, Napoli, Piza üniversitelerinde profesörlük etti. Garibaldi'nin Calabria'daki hareketlerine gönüllü olarak katıldı (1860). Hıristiyan spritualizmine bir süre bağlandıktan sonra, yunan felsefesine, özellikle italyan rönesansına merak sardı. Sparenta'nın izinde yürüyerek, bu düşüncenin bütün modern avrupa felsefesine kaynaklık ettiği kanısına vardı ve modern avrupa felsefesinin Yeni-kantçılık yönünde geliştiğini ileri sürdü. Adı, daha çok, felsefe tarihi üzerine hazırladığı incelemelerle anılır: *Panteismo di Giordano Bruno* (Giordano Bruno'nun Panteizmi) [1861], *Religione e Filosofia* (Din ve Felsefe) [1867], *Pomponazzi* (1868), *Telesio* (1872). [L]

FİORENTİNO (Pier Angelo), italyan yazarı (Napoli 1809-Paris 1864). Napoli'de bazı eserler (bir tarihî roman: *Corradino,* bir dram: *Fornarina,* bir komedi: *İl Medico di Parma* [Parma Hekimi]) yayımladıktan sonra, Paris'e göçtü ve orada A. Dumas Père'in yanında, birçok Paris gazetesinde (*La Presse, le Moniteur*) edebiyat ve müzik eleştirmenliği etti. Dante'nin *Cehennem*'inden yaptığı tercümeyi Gustave Doré resimledi. (L)

FİORENZO Dİ LORENZO, italyan ressamı (Perugia 1440'a doğr.-ay.y. 1525'e doğr.). Perugino ile Benozzo Gozzoli'nin etkisinde çalıştı. Genellikle dinî konuları işleyen eserlerinin çoğu Perugia'daki Pinacoteca'dadır: *Çobanların Tapınması, Presepio,* çeşitli Meryem'ler ve birçok hıristiyan azizinin portreleri. Bir kısım eserleri de Santa Maria di Monteluce kilisesinde (Perugia) ve Umbria'nın çeşitli bölgelerindedir (Deruta, Montelabate v.d.). [ML]

FİORENZUOLA D'ARDA, İtalya'da komün, Emilia'da (Piacenza ili), Emilia yolu üzerinde ve Arda ırmağının sağ kıyısında; 12 900 nüf. Petrol rafinerileri. (L)

FİORİLLİ (Tiberio). Bk. SCARA MUCCİA.

FİORİNA i. Bitkileri mahveden çeşitli türden böceklerin ortak adı. (Tropikal bölgelerde yaşayan bu böceklerden *Fiorina theae,* Hindistan'da çay bahçelerine zarar verir. Eşkanatlı böceklerin, *coccidae* familyasından.) [L]

FİORİNİ (Pietro), italyan mimarı (Bologna 1539'a doğr. -ay.y. 1614 ile 1622 arası). Doğduğu kentin kamu yapılarından çoğunun inşasına veya yenilenmesine katıldı Carracci'lerin resimleriyle meşhur olan San Michele (Bosco'daki) kilisesi, eserlerinin en önemlisidir. (L)

FİORİNO i. (ital. k.). Toscana'da, XII. ve XIII. yy.'da gümüşten, daha sonraları altından yapılan sikke. (Çift fiorino ve çeyrek fiorino da vardı.) [L]

FİORİT i. (Toscana'da yer adı *Fiora*'dan fr. *fiorite*). Miner. Opal çeşidi. (L)

FİORİTURA i. (ital. k.). Melodiye eklenen süsleme, vokaliz ve melizm gibi ses oyunlarının tümü. (L)

FİOT'LAR, Gabon'un kıyı bölgesinde yaşayan karaderili halk. Muhtemelen güney doğudan gelmiş olan Fiot'lar, XVIII. yy.'da parçalanmış olan büyük Loango krallığını kurdular. Bugün birçok boy'a bölünmüş durumdadırlar (*Bavili'ler, Kabina'lar, Bayaka'lar, Bakunyi'ler, Mayombe'ler, Bakongo'lar*). [L]

FİRA, Yunanistan'da şehir, Santorin adasında. Bk. THERA. (L)

FİRADE i. Nümism. Altında 916 2/3, gümüşte 830 nizamî ayarına verilen ad. (M)

FİRAK i. (ar. *firāḳ*). *Esk.* Ayrılık, ayrılış: *Resûl-i Ekrem'in hecr ve firâkıyle Medine'de duramaz oldu* (Cevdet Paşa.) ‖ Üzüntü, sıkıntı, keder, hüzün: *Gün be gün artıyor derdim firâkım / Felek beni nazlı yardan ayırdı* (Pir Sultan Abdal). ‖ *Leyl-i firâk,* ayrılık gecesi: *Daha bir leyle-i firâkın bu / tuhfe-i iştiyâkıdır, düşünün* (Tevfik Fikret.)

◆ **Firâkiye** i. *Esk.* Ed. Sevgiliden ayrı düşmeyi konu olarak işleyen şiir.

◆ **Firâklı** sıf. *Esk.* Üzüntülü, dokunaklı: *İstanbul hasretinden daha az firâklı olmayan başka bir mevzua geçtik* (R. N. Güntekin). [M]

FİRÂKÎ ABDURRAHMAN ÇELEBİ, divan şairi (öl. Kütahya 1580). Zeyniye tarikatından kütahyalı bir şeyhin oğlu. Medrese öğrenimi gördü; bir ara da müderrislik yaptı; babasının yolunda giderek ölümünden sonra yerine şeyh oldu. *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı bir eseri Türkçeye çevirdi. Bazı beyitleri atasözü gibi dilde dolaşan şiirleri daha çok tasavvufî niteliktedir. Evliya Çelebi, Firâkî'nin soyundan geldiğini söylerse de bu konuda kesin bilgi yoktur. (M)

FİRÂKÎ DEDE, mevlevî şairi (İstanbul, ? - ay.y. 1742). Önceleri yeniçeriydi. Sonra mevlevî şeyhi Peçevî Arif Ahmed Dede'ye intisap ederek derviş oldu. Firâkî Dede'nin bazı tezkirelerde tasavvuf konularını işleyen şiirleri görülüyor. (M)

FİRAR i. (ar. *firār*). Kaçmak, kurtulmak eylemi: *O zamanlar Darüşşafaka'da da mektepten firar henüz bilinmiyordu* (Ahmed Rasim). *Künbetin sakladığı sır, tetkiklerimiz, bulunan kutu, çıkan kroki, dün geceki vaka ve nihayet onun firarı, hepsi bir hasta kafanın uydurması* (R.H. Karay). ‖ *Firar etmek* (veya *firar eylemek*), kaçmak: *Millet ve memleketi Harbi Umumiye sevk edenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten firar etmişler* (Atatürk.)

— Ask. Bir askerin kıtasından veya bulunmağa mecbur olduğu görev yerinden, izinsiz olarak altı günden fazla ayrılmasından doğan suça verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Firar kaportası,* firar yolunun güverteye açıldığı yerdeki kapak. ‖ *Firar yolu,* gemilerin makine veya kazan dairelerindeki personelin bir kaza veya yangında kaçabilmesini sağlamak amacıyle yapılmış, içinde düşey merdiven bulunan ve doğrudan doğruya güverteye çıkan baca şeklindeki geçit. ‖ *Firar merdiveni,* firar yolunun içindeki düşey merdiven.

— Huk. Bir sanık, tutuklu veya mahkûmun, gözcülerin muhafazasından kurtulması. Bk. ANSİKL.

— Tar. Tarihte meşhur firarlar için bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Firar* suçunu işleyen asker, Askerî Ceza kanununun 66. ve Disiplin Mahkemelerinin Kuruluşu hakkındaki kanunun 50. maddelerine göre muamele görür. Eğer beraberinde silâh, mühimmat, araç ve gereçlerden birini veya herhangi bir şeyi götürmüş ve hizmet sırasında kaçmışsa, Askerî Ceza kanununa göre askerî mahkemelerce çeşitli hapis cezalarına çarptırılır ve daha önce yaptığı hizmet geçersiz sayılır.

Firar suçunu işleyen assubayların rütbeleri geri alınır. Yabancı memlekete firar edenlere verilecek ceza daha da ağırlaştırılır. Düşman karşısında, düşman tarafına kaçanlara, ölüm cezası verilir. Firara kalkışanları haber vermeyenler ile bu gibi kaçaklara yardım edenler de, barışta veya seferde yine askerî mahkemeler tarafından ayrı ayrı cezalara çarptırılırlar.

İlgili kanuna uygun olarak tutuklanmış bulunanların ve hürriyeti bağlayıcı bir cezaya çarptırılmış olanların, tutuklandıkları yer veya cezaevinden kaçmalarına da firar adı verilir. Kanuna göre bundan ötürü ayrıca ceza görürler.

— Huk. Türk Ceza kanunu 298 ve onu takip eden maddelerinde firar suçunu düzenlemiş bulunmaktadır. Kanun ikili bir ayırım yaparak, tutuklunun firarı ile mahpusun firarını ayırır. Tutuklanan kimse tevkif edildikten sonra kaçarsa, bir aydan altı aya kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Demek ki, suçun faili tutuklanan kişi, maddî unsuru kaçma ve manevî unsuru da failde genel cürmî kastın varlığıdır. Ayrıca kanun, kaçarken şahıslara karşı şiddet ve tehdit kullanmak, yahut kapı, pencere kırmak veya duvar delmek v.b. hareketleri ağırlaştırıcı sebep saymış ve daha ağır ceza ile (üç aydan on sekiz aya kadar hapis cezası) cezalandırmıştır. Mahpusun firarında ise, suçun faili, cezaya mahkûm olmuş ve cezaevine konulmuş olan kimsedir. Suçun tamam olması için firar eden mahkûmun cezaevi hudutları dışına çıkması gerekir. Ayrıca failde firar kastı aranır. Bu suçun cezası Türk Ceza kn. 299. maddede gösterilmiştir.

— Tar. *Meşhur firarlar.* Tarihe mal olmuş firar olayları arasında modern çağlardan şu örnekler verilebilir: Benvenuto Cellini'nin Sant Angelo şatosundan (1537); Beaufort dükünün Vincennes şatosundan (1648); Friedrich von der Tranck'in Glatz kalesinden (1746); Casanova'nın Venedik zindanlarından (1756); Lavalette kontunun Paris Conciergerie hapishanesinden (1815) firarları.

● Türk tarihinde ünlü firar olayları, başka memleketlere kaçanlar ve türk topraklarına firar veya iltica edenler olmak üzere iki bakımdan ele alınabilir. Fetret devrinde Beyazid I şehzadelerinin birbirleri ile mücadeleleri sırasında, güvendikleri yerlere firarları, böylece ya hazırlıklarını tamamladıktan sonra tekrar mücadeleye atıldıkları veya öldürülmekten kaçıp kurtulmak istedikleri görülür: İsa Çelebi'nin Musa Çelebi önünden kaçarak Karamanoğlu yanına firarı; Süleyman Çelebi'nin, Musa Çelebi'nin takibinden kurtulmak ve Bizans'a iltica etmek üzere Edirne'den firarı (1411); Musa Çelebi'nin Mehmed Çelebi'nin takibinden kurtulmak üzere Eflak'a firarı (1413) bunlar arasında sayılabilir. Şehzade Cem'in, ağabeyi Bayezid II karşısında taht mücadelesini kaybetmesi üzerine Mısır'a iltica amacıyle Antalya'dan hareketi de (1482) bir firar olayıdır. Şehzade Korkud'un, kardeşi Yavuz Sultan Selim'in elinden kurtulmak için Manisa'daki sarayından firarı ve Bergama yakınında bir mağarada saklanması (1513) ile yine bu devirde şehzade Ahmed'in oğullarının İran'a ve Mısır'a firarları da kayda değer firar olaylarındandır. Osmanlı hanedanı arasında, Kanunî Sultan Süleyman'ın şehzadesi Bayezid, bir taht kavgası için 1559'da oğulları ile birlikte İran'a firar ve iltica etmiştir.

Öte yandan, Bitlis hâkimi Şeref Han'ın 1532'de İran'a firarı ile, iran ümerasından Bağdat valisi Zülfikâr Han ve diğer bir iran kumandanı Ulama Han'ın Osmanlı ülkesine firar ve ilticaları bu devreye rastlar. Yine XVI. yy. da Safevî hanedanından Elkas Mirza'nın Kırım yoluyle Edirne'ye firarı ve bazı Kırım giray ve sultanlarının İstanbul'a firarları, avusturyalı bir kumandan olan Baron Roggendorf'un, Kanunî'nin hizmetinde vazife almak üzere İstanbul'a firarı bu türlü olaylardandır. Osmanlı devleti yönetiminde vazife ve sorumluluk almış bazı ya-

Foto. Roger-Viollet (LAROUSSE)

li ve kumandanların, çeşitli sebeplerle, görevlerinden firar ve isyan ettikleri bilinir. Bunun son örneği *Firarî* lakabını taşıyan Ahmed Fevzi Paşanın 1839'da, Abdülmecid'in cülusu sırasında donanması ile birlikte iltica etmesi olayıdır. XIX. yy. ın ikinci yarısında da hürriyet özlemi içinde, bazı türk aydınlarının, meselâ jön-türkler denilen gruba mensup Mustafa Fazıl Paşa, Ali Süavî, daha sonra Midhat Paşa, Ahmed Rıza Bey v.d. kimselerin Paris ve Londra'ya firar ile orada bazı siyasî faaliyetlerde bulundukları bilinir. Abdülhamid II devrinde Fizan, Bingazi, Trablusgarp gibi illere sürülenlerden bazılarının, bulundukları yerlerden firar ile Avrupa'da yine bu türlü faaliyetlere katıldıkları, firar olayının kapsamı içinde düşünülebilir. Siyasî nitelikteki firar olaylarının son örnekleri ise, Birinci Dünya savaşı sonunda iktidarı bırakmak zorunda kalan ve bu harbin yenilgi ile sonuçlanmasında sorumlulukları anlaşılan İttihat ve Terakki partisi ileri gelenlerinden Enver, Talât ve Cemal Paşaların gizlice İstanbul'dan Romanya yoluyle Almanya'ya kaçmaları olayıdır (kasım 1918). İngilizlerin Malta'ya sürdükleri türk devlet adamları arasında, bulundukları menfadan firar edenler (Ali İhsan Sabis v.d.) bulunduğu gibi, siyasî sebeplerle yurt dışına kaçan çeşitli vasıfta kimseler de görülmektedir. (LM)

FİRARÎ sıf. (ar. *firār*'dan *firārī*). Kaçan, kaçmış olan: *Dün jandarmalar firarî bir hırsızı yakalamışlar.* ‖ İ. Kaçak, kaçmış olan kişi: *Firarîlerin* [...] *Maraş'ta bulunan ecnebî kuvvetlerinden temini istifade edebileceklerini muhakkak gibi kabul etmek lâzımdı* (Atatürk). [M]

FİRARÎ AHMED FEVZİ. Bk. AHMED FEVZİ PAŞA, *Firarî.*

FİRASET i. Bk. FERASET.

FİRÂŞ i. (ar. *firāş*). *Esk.* Yatak, döşek: *Bütün tabiat münevver bir aşk firâşı hazırlamak istiyormuşçasına altın bir fanus şeklinde duruyordu.* (H.Z. Uşaklıgil). ‖ *Firâş-ı istirahat,* dinlenme yatağı. ‖ *Esir-i firâş* (*sahib-firâş*), hasta: *Fakat Hazret-i Ali Sıffin'e giderken Habbab Hazretleri nâmizac bulunmak esîr-i firâş olarak Kûfe'de kalmıştı* (Cevdet Paşa). ‖ *Hem-firâş,* zevce, eş.

— Esk. huk. Hukuken meşru olarak ve dolayısıyle baba ile çocuk arasında nesep bağı doğuracak şekilde birlikte yaşama durumu, cinsî münasebet. *Zt.* ZİNA.

— ANSİKL. Esk. huk. Zinadan doğan çocuğun nesebi sadece anasına bağlıdır. Buna karşılık, *firâş* halinde, çocuğun nesebi hukuken babasına da bağlı sayılır. Köleliğin devam ettiği devirlerde, firâşın bazı çeşitleri vardı:

a) *Firâşı kavi,* nikâhlı kadın ile birlikte yaşama durumu. Nikâhlı kadının nikâh devam ederken veya iddet süresi içinde doğurduğu çocuğun nesebi, kocasının açıkça kabul ettiğini bildirmesi gerekmeksizin, (dı've aranmaksızın) kocaya bağlanır. (Ret imkânı için bk. LİÂN.)

b) *Firâşı mutavassıt,* «ümmü veled» denen, önceden efendisinden bir çocuk doğurmuş bulunan cariyenin firâşı. «dı've», yani çocuğun sarih olarak benimsenmesi gerekmez. Fakat reddedilmesi için de «lian» yapmak gerekmez. Sadece reddetmek (nefy) yetişir. Ancak, hâkim, çocuğun o kimseden olduğuna hükmetmiş veya aradan uzun süre geçmiş ise, nefy imkânı kalkar.

c) *Firâşı zaif,* «ümmü veled» durumunda olmayan cariyenin firâşı. Doğurduğu çocuğun nesebinin efendisine bağlanması için «dı've» gerekir. «Dı've»den, yani «çocuk bendendir» dendikten sonra, o cariye «ümmü veled» olur ve firâşı da «firâşı mutavassıt» haline gelir.

Bugün bu firâş çeşitlerinden yalnız «firâşı kavi»nin pratik önemi vardır. Kölelik ve cariyelik durumu kalktığına göre, firâşı zaif ve mutavassıtın önemi kalmamıştır. (M)

FİRÂVÂN sıf. (fars. *ferāvān*). *Esk.* Çok, fazla, bol: *Hakk'a hadm ü şükr-i firâvân ettiler* (Kâtip Çelebi). ‖ *Nakd-i firâvân,* bol para. ‖ *Ömr-i firâvân,* uzun ömür.

◆ **Firâvânî** i. *Esk.* Çokluk, bolluk (M)

FİRAVUN i. (ar. *firʿavn*'dan). Eski Mısır hükümdarı. ‖ Sıf. *Mec.* Kibirli, zalim, despot.

— DEY. *Firavun inadı,* çok aşırı inat. ‖ *Firavun tepeleri,* piramitler.

— Bot. *Esk. Firavun inciri,* frenkinciri (*Ficus sycomorus*).

— Zool. *Esk. Firavun faresi.* Bk. FİRAVUN SIÇANI.

— ANSİKL. Tar. Orta imparatorluk devri sonuna kadar Mısır kralı bir saygı ifadesi olarak, böyle anılmıştı. Hiksos akınlarından sonra «Güney kralı» deyimi «kral» anlamında sık sık firavun yerine kullanıldı, ama hiç de onun yerini tutamadı. Mısırlıların doğu komşusu kavimler, özellikle İbranîler, Nil kıyılarının mutlak hâkimi olan hükümdara karşı saygılarını hep bu kelimeye dile getirdiler. Bir tanrı gözüyle bakılan firavun, nazarî olarak, bütün insanların efendisi ve bütün malların sahibi sayılırdı. Çevresinde çok sayıda maiyeti vardı.

— Din. Başta *Kur'an* olmak üzere pek çok islâmî eserde firavun kelimesi sık sık geçer. Kur'an yorumcuları bu kelimeyi (Bakara suresi, ayet 46) eski Amâlika hükümdarlarının lakabı olarak kabul ettiler. Firavun kelimesinin çıktığı *tafar'ana* fiili «azamet ve ceberût sahibi olmak» anlamına gelir. Nitekim Yakubî, Kur'an'da geçen firavun'u, el-Cebbâr (en çok cebreden) şeklinde tanımlar. Arapça eserlerde birçok firavundan söz edilir. Bunların sayıları hakkında verilen bilgiler de çok değişiktir. Kur'an'daki Firavun, Musa ile Harun'un mücadele ettikleri hükümdardır.

Kur'an'da Firavun hakkında verilen bilgiler, Tevrat'tan daha ayrıntılıdır. Kur'an'da Firavun'un kızı yerine karısı Âsiye'nin adı geçer. Ayrıca Hâmân adlı birinin gökyüzüne ulaşacak kadar yüksek bir kule inşasına memur edildiğinden de bahsedilir (28. sure, 38. ayet; 40. sure, 38. ayet).

Firavun bu kuleye çıkarak Musa'nın Allah'ına ulaşmak ister. Bu konuda, Kur'an ile Tevrat arasında çelişme vardır. Tevrat'a göre bu kulenin Babil kulesi olması düşünülebilir. Kur'an'da verilen bilginin daha doğru olduğu yorumcular ve şarkiyatçılar tarafından kabul edilmiştir.

Kur'an'da Firavun'un Musa'yı öldürmek istemesinden şu şekilde bahsedilir: «Firavun'un adamları arasında olan ve gizli iman sahibi bir mümin, Firavun'a şunları söyledi: rabbinizden apaçık alâmetlerle size gelen ve benim rabbim Allah'tır diyen adamı öldürecek misiniz? Eğer o (Musa) yalancı ise, yalanı başına uğrasın; fakat eğer söyledikleri gerçekse, size ihtarda bulunarak bildirdiği şeyler de sizin başınıza uğrayacaktır.» (Kur'an, 40. sure, 29. ayet ve devamı.)

Yine Kur'an'da Firavun'dan iki kere «zü'l-evtâd» yani kazık sahibi veya kazıklı, unvanıyle bahsediliyor (38. sure, 11. ayet; 89. sure, 9. ayet). Bu deyim Kur'an tefsircileri arasında bir anlaşmazlık konusudur. Bazı yorumcular, firavun hanedanının çadır kazıklarıyle çakılmış gibi dünyaya çok sağlam olarak yerleşmiş olduğunu ifade ediyorlar. Bazıları da evtâd yani kazık kelimesi Firavun'un ordularına işaret etmektir, diyorlar. Bir kısmı da bu devrimden Firavun'un gazabına uğrayan kimselerin el ve ayaklarının, yere çakılmış olan ağaç veya demirden kazıklara bağlandığı anlamını çıkarıyorlar.

Kur'an'da, Tevrat ve İncil'deki kıssalardan ayrılan bir nokta da, sihirbazlar Musa'nın dinine girdiği vakit Firavun'un onları ağır cezalar ile tehdit etmesi olayıdır. (Kur'an, 7. sure, 111. ayet ve devamı; 26. sure, 45. ayet ve devamı). Kur'an'da, Firavun'un suda boğulurken hak dinine iman ettiğinden, fakat Allah'ın bu dönüşü kabul etmeyip başkalarına ibret olması için cesedini kıyıya attığından söz edilir (10. sure, 90. ayet ve devamı). Kur'an'da Firavun'un, kavmini kendisine Allah gibi taptırdığı da yazılıdır (28. sure, 38. ayet). Yine Kur'an'a göre, kıyamet gününde Firavun, kavminin başında olduğu halde cehenneme atılacaktır.

Kur'an'da sadece Musa kıssasında Firavun'un adı geçer, başka yerlerde bu ad'a rastlanmaz. Müslüman geleneğinde firavunlar hakkında pek çok söylenti vardır. Meselâ İbrahim ve Yusuf kıssalarında firavunlardan söz edilir. Tevrat'ın «Huruc» kitabında da firavun konusu büyük bir yer tutar. Beni İsrail (İsrailoğulları) hükümdarlarının tarihinde adları geçen Mısır hükümdarlarına, kendi öz isimlerinden başka Firavun ve *el-a'rec* (topal) gibi adlar da verilmektedir.

Kur'an'daki firavun hikâyeleri şu şekilde derlenebilir: İsrailoğullarını esir eden Firavun onlara çeşitli cefalar çektirir. Firavun'un müneccimleri bir gün kendisine, İsrailoğullarından bir çocuğun doğacağını ve Mısır tahtına oturacağını söylerler. Bunun üzerine Firavun, İsrailoğullarından doğacak erkek çocukların öldürülmesi emrini verir. Fakat bu emir yüzünden kölelerin azaldığı görülünce, doğan çocukların her yıl değil, yıl aşırı öldürülmesi kararlaştırılır. Böylece, daha önce zaten bir sandık içinde Nil nehrine atılarak ölümden kurtulmuş olan Musa gibi kardeşi Harun da ölümden kurtulur. Aradan yıllar geçtikten sonra ortaya çıkan Musa, Firavun'u Hak dinine çağırır. Kendi kavminin Musa'ya uymasından korkan Firavun, hem mevkiini kuvvetlendirmek, hem de Musa'nın rabbine erişmek için meşhur kuleyi yaptırır. O zamana kadar yapılan binaların en yükseği olan bu kulenin gölgesi, güneş doğarken batıyı, batarken de doğuyu karartmaktadır. Kule bitince Firavun tepesine çıkar ve Musa'nın Allah'ını vurmak için gökyüzüne bir ok atar. O zaman Allah, Firavun'un attığı oku kan gibi kırmızıya bulanmış olarak geriye döndürür, yere düşürür ve Firavun'u tecrübe eder. Bunun üzerine Firavun amacına ulaştığını sanır. Fakat o anda Cebrail gelir ve kanadını çarparak Firavun'un kulesini üç parçaya ayırır. Bu parçalardan biri Hindistan'a, ikincisi Magrıp'a, üçüncüsü de Okyanus'a düşer. Zemahşerî'nin tefsirine göre (Kur'an, 28. sure, 38. ayet) bu yüksek kulenin bir parçası, ceza olarak, Firavun'un ordusunun üzerine düşer ve pek çok askerin ölümüne sebebiyet verir. Mısır ordusunun Kızıldeniz'den meşhur geçişi sırasında, Firavun'un öncülerinin kumandanı Hâmân idi. Ordudakilerden denize at sürmeğe hiç kimse cesaret edemedi. Bu sırada Allah tarafından, bir kısrağa binmiş olarak gönderilen Cebrail, mısır ordusunun önüne geçti ve kısrağını Kızıldeniz'e sürdü. Firavun'un askerlerinin bindiği aygırlar, Cebrail'in bindiği kısrağın kokusunu alınca, bu cazibe ile zaptedilemez bir hale geldiler. Bu yüzden Firavun da dahil olmak üzere, bütün mısır ordusu Kızıldeniz'e girdi ve hepsi boğuldu. Firavun suda boğulurken ihtida etti ve Kelime-i şahadet getirdi (Kur'an, 10. sure, 90. ayet ve devamı). Fakat Allah Firavun'un imana gelmesini kabul etmedi. Cebrail, Firavun'a doğru indi ve Allah'ın gufranını kazanamaması için onun ağzını deniz çamuru ile doldurdu. Daha sonra Allah, ibret olması ve Beni İsrail'in Firavun'un gerçekten öldüğüne inanabilmesi için cesedini Kızıldeniz sahiline attı.

◆ **Firavnî** i. *Esk.* Firavunluk. ‖ Sıf. Firavunla ilgili.

◆ **Firavunluk** i. Firavun olma hali veya firavunun görevi. ‖ *Mec.* İnatçılık, kibirlilik,

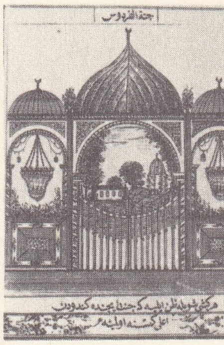

Cennet-ül **FİRDEVS** (Malik Aksel koleksiyonu)

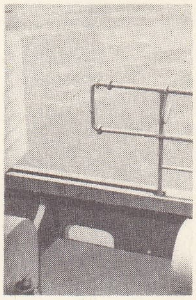

firengi lumbarı (denizc.)

FİRDEVSÎ ve Gazne şairleri

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN), Giraudon (LAROUSSE)

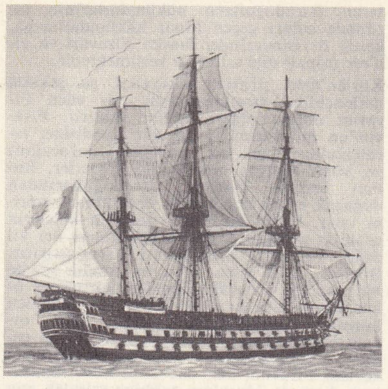
firkate

zalimlik. (→ Bibliyo.) [ML]

FİRAVUN i. İskambil kâğıdıyle oynanan bir oyun.

— ANSİKL. *Firavun,* bir banka ve sağa veya sola para koyan oyuncularla oynanır. Banka, kâğıtları bir sağa bir sola açar. En kuvvetli kâğıt ne tarafa düşerse o taraf kazanır. Banka, kazanan tarafa iki misli ödeme yapar, kaybeden tarafın paralarını toplar. Her iki taraf da eşit değerde kâğıt açarsa, iki tarafın parası da bankaya gider. (L)

FİRAVUN sıçanı blş. i. Afrika'da özellikle Mısır'da yaygın etçil memeli hayvan. (Yılanları ve timsah yumurtalarını yok ettiği için eskiden Mısır'da kutsal sayılırdı. Yeşile çalar kızılımsı külrenginde olan bu hayvanın boyu 1 m'yi bulur. İlmî adı *Hespestes ichneumon.* Miskkedisigillerden.). [L]

FİRAZ veya **FERAZ** i. (fars. *ferāz*'dan). *Esk.* Yokuş, yükseklik: *Firâz-ı zirve-i sînâyı kahra yükselerek / Oradan düşmek, ölmek istiyorum* (Ahmed Hâşim). ‖ *Ferâz ü nişib,* yokuş ve iniş.

◆ **Firazî** veya **ferazî** i. *Esk.* Yükseklik, yukarıda olma durumu. (M)

— **FİRAZ** sıf. Bk. — EFRAZ.

FİRDEVS i. (fars. *firdevs*). *Esk.* Cennet bahçesi. ‖ Bahçe: *Döndü sahn-i çemene ravza-i firdevs-i berîn / Sâyebanlar kurulup çetr-i hümâyunlar ile* (Şeyh Galib). ‖ Kadın adı. ‖ *Firdevs-âşiyan (firdevs-mekân, firdevs-mukîm* veya *firdevs-nişîn*), yeri cennet olan.

— ANSİKL. Din. ve Ed. Arapçaya, bazılarına göre Yunancadan, bazılarına göre Sanskritçe veya Farsçadan giren *firdevs* sözü İslâmlıktan önceki edebiyatta verimli, ürünü bol, yeşil çemenli, güzel çiçekli bahçe olarak geçer.

Kur'an'ın birkaç yerinde bildirildiğine göre yeryüzünde Allah'ın, yapılmasını buyurduğu işleri yapanların, ilâhî lûtfa hak kazananların «beka ülkesi»nde gidecekleri yerdir. Gene islâm dinine göre cennetlerin en yüce, en mutlu bölümü olan Firdevs'e Allah katında en çok sevilen, Allah'ın ihsanına lâyık olan kimseler gider. Bir adı da *firdevs-i berin* veya *firdevs-i âlâ*'dır. Firdevs, mutluluk ülkesi, mutlu kimselerin bulunduğu veya gideceği yer demektir. İslâmlıktan önce yalnız bir edebiyat deyimi olan firdevs sözü Müslümanlığın doğuşundan sonra yeni bir anlam kazandı. Edebiyatta dindekine yakın bir anlamda kullanılmağa başlandı. Dünyada mutlu ülke örneği oldu. Türk, iran ve arap edebiyatında *cennet* sözüyle eşanlamda işlendi. Bütün doğu edebiyatında ana konulardan biri olarak ele alındı. Kadınlara ad olarak verildi. Sonuna bir *i* eki alarak erkek adı oldu. (M)

FİRDEVSÎ (Ebül Kasım Mansur veya Hasan veya Ahmed), iran şairi, *Şehname*'nin yazarı (Tus 934 ? - Taberan 1020). Eski İran'ın tarihî hatıralarına ve geleneklerine bağlı, toprak sahibi bir aileden yetişti. İyi bir öğrenim gördü, Arapçayı ve pehlevî dilini öğrendi. Çiftçilikle hayatını kazanması mümkün olmadığı için geçim güçlükleri çekti. Uzun yıllar Tus şehrinde yaşadı. Ebu Mansur bin Muhammed adlı bir sanatseverin himayesini gördü. Tus âmili (vergi baş memuru) Huyday bin Kuteyb'in yakınlığını kazanarak vergi ödememe imtiyazını elde etti.

Bir ara Irak'ta Büveyhoğullarının yanına sığınarak hükümdar Bahaüddevle'nin sarayında yaşamağa başladı (995). Burada *Yusuf ve Züleyha* hikâyesini konu edinen bir mesnevî kaleme aldı. Bu eserini Bağdat'ta Bahaüddevle'nin adamlarından Ebu Ali İsmail el-Muvaffak'a sundu (996). Daha sonra Han Lencan'da Isfahan hâkimi Ahmed bin Muhammed'in konuğu oldu (999).

İran tarihinin İslâmiyetten önceki kahramanlıklarını ve mitolojisini canlandıran büyük bir destan olan *Şehname* adlı mesnevîsini Gazne'de Sultan Mahmud'a sundu (1010). Eserinde Sultan Mahmud'u lûtuf sahibi, eli açık bir hükümdar olarak öğdüğü halde umduğu karşılığı alamadı. Bunun üzerine eseri için sultanın kendisine ancak bir bardak boza alacak kadar para verdiğini belirten bir yergi yazdı. Söylentiye göre bundan sonra Herat'ta İsmail Verrak'ın yanına giderek altı ay gizlenmiş ve Mazenderan'da *Şehname*'yi Bavendîlerden Şehriyar'a ithaf etmek istemiştir. Sultan Mahmud'un emri altında bulunan Şehriyar'ın bu ithafı kabul etmediği, fakat sultanı küçük düşüren yergiyi 100 000 dirheme satın alarak yok ettiği ileri sürülür. Sultan Mahmud'un Firdevsî'ye gereken ilgiyi göstermediği için pişmanlık duyduğu ve şaire 60 000 dinar değerinde çivit gönderdiği, fakat bu armağan Taberan şehrinin bir kapısından girerken başka bir kapıdan sanatçının cenazesinin çıktığı da söylentiler arasındadır.

Firdevsî'nin 60 000 beyitlik *Şehname*'si dünya destan edebiyatının en güçlü ürünlerindendir. Milletinin bütün tarihî geleneklerini toplayan bu eser ilk insandan Yezdigerd III'e kadar efsanevî iran tarihini konu edinmektedir.

Firdevsî eserini hazırlarken halk arasında özellikle yaşlılar tarafından söylenegelen destanî hikâyeleri derlemiş; *Avesta*'yı, *Hudayname* adlı destanî iran devlet tarihini, Ebül Müeyyed el-Belhî'nin mensur, Mesudî, Merzevî ve Dakikî'nin manzum *Şehname*'lerini gözönünde bulundurmuştur.

Kitapta Pişdadîler sülâlesinden 15 padişahın devri, Keyanîler sülâlesinden 10 padişahın devri, bu devrin sonunda Zerdüşt'ün ortaya çıkması, İskender'in İran'ı ele geçirmesi, Eşkânîler sülâlesi devri, Sasanîler sülâlesinden 9 padişahın devri anlatılmaktadır. En başarılı bölümler Cemşid, Dahhak ve Feridun'un kahramanlıklarını anlatan parçalardır. Rüstem ile oğlu Siyavuş'un maceraları ayrıca dikkat çekicidir. *Şehname*'nin İskender ile ilgili sayıları birçok iran ve türk şairine *İskendername* adlı mesnevîleri için ilham kaynağı olmuştur. Keyanîler zamanında Turan (Türk) hükümdarı Efrasiyab (Alp Er Tunga) ile yapılan savaşlar eserin önemli bölümlerini meydana getirmektedir.

Firdevsî toplumlardan çok fertlere önem vermiştir. Eserinde hâkim rolü kahramanlar oynar. Kahramanları yüksek ifade gücü taşırlar. İskender devrine kadar savaş sahnelerine ön planda yer veren eserinde İskender'den sonra lirizm ve duygusal yönler hâkim olur. Zal ile Rudabe'nin cinsî, Bijen ile Menije'nin ve Goştasb ile Ketayun'un duygusal aşkları ustalıklı bir anlatışla işlenir. Ana-evlât sevgisi gibi temiz duygular yanında Goderz'in, Piran'ın kanını içmesi gibi dehşet verici sahneler dile getirilir. Cesur, şen, mağrur, güzel konuşan, törelere uygun hareket eden, dindar kahramanlar Firdevsî'nin düşüncesindeki ideal insan tipini ifade eder. Kubad, Keyhüsrev, Kisra Firdevsî'nin iyi hükümdar tipleri, Kâvus kötü hükümdar tipidir.

Aruz vezninin *feûlün feûlün feûl* kalıbıyle yazılan *Şehname*'nin üslûbu sadedir. Güzelliğini bedi sanatlarından değil anlatış ve tasvir özelliklerinden almaktadır. Mübalâğalar dikkati çekecek niteliktedir. Bunlar destanın konusuyle ustaca bağdaştırılmıştır. Arapça kelimelerden elden geldiğince kaçınılmıştır. Eserinde İran'ın İslâmiyetten önceki hayatını milliyetçi bir görüşle canlandıran Firdevsî, arap medeniyetinin hâkim olduğu bir dönemde iran kültürüne ait değerleri savunur. Dini geniş bir hoş görme duygusuyle ele alır. Mazdeizmin akılcı yönler taşıyan şekline ilgi duyar, din anlaşmazlıklarını kınar.

Firdevsî'nin eseri iran edebiyatında olduğu kadar türk edebiyatında da kahramanlık mesnevîleri için başlıca örneklerden biri olmuştur. (M)

FİRDEVSÎ veya **FİRDEVSÎ-İ RUMÎ** (Asıl adı **Şerafeddin Musa** veya **İlyas**) [**Uzun Firdevsî** de denir], türk yazar ve şairi (Bursa 1453 - Horasan, ?). Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Eserlerinden öğrenimini Bursa'da yaptığı, bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra, Balıkesir'e yerleştiği anlaşılmaktadır.

Bazı kaynaklara göre Bayezid II zamanında İstanbul'a geldi; padişahın emri ile *Süleymanname* adlı ansiplopedik bir eser yazdı. Padişahın, eseri fazla uzun bularak beğenmemesi üzerine Balıkesir'e gitti. Padişah'ın aleyhinde bazı hicviyeler yazdı, sonra da Horasan'a kaçtı. Eserleri: *Davetname* (minyatürlerle süslü bir yazma nüshası İstanbul Üniversitesi kütüphanesindedir); *Firasetname* (Binicilik Kitabı), *Münazarai-Seyf ü Kalem* (Kılıç ile Kalem Arasında Tartışma); *Silâhşorname* (basımı: 1892); *Satrançname-i Kebir* (Büyük Santranç Kitabı) [1503], *Kıssa-i Cezire-i Midilli* veya *Kutubname* (Midilli Adasının Hikâyesi) [M]

FİRDEVSİYE i. (Rükneddin *Firdevsî*'nin adından). Kübreviye* tarikatı kollarından biri. (Bazı yerlerde kurucusu Rükneddin Firdevsî'nin adından dolayı *Rükniye* adıyle de anılır. Zikre geniş ölçüde yer veren Firdevsiye tarikatı tören ve inanç bakımından Kübreviyenin aynıdır.) [M]

FİRE i. (yun. *phyra,* eksilme'den). Tic. Ambalajı yapılmadan taşınan veya depolanan her çeşit ticarî malda, kuruma, dökülme, bozulma v.b. sebeplerle meydana gelen ağırlık kaybı, değer eksilmesi. ‖ Bu sebeple azalan miktar, eksilen değer.

— DEY. *Fire vermek,* kuruma, dökülme v.b. sebeplerle eksilmek, ziyan olmak: *Buğdayın fire verdiğini bilirdim. Yani seksen bin kilo buğday yetmiş dokuz bin sekizyüz altmış yedi kilo gelir; buna aklım yatar* (S.F. Abasıyanık).

— Huk. Tabiî olaylar sonucu satılan şeyin ağırlığında ortaya çıkan noksanlık. (Bunun hasardan farkı, hasar daha çok arızî bir nitelik taşıdığı halde firenin mutat ve tabiî bir noksanlık olmasıdır. Fireye kimin katlanacağı meselesinde önce sözleşme veya örf ve âdete bakılır. Bunların her ikisinde de bir hüküm yoksa hasar kuralları uygulanır.) Bk. HASAR.

— Şekercilik. Şeker fabrikasına teslim edilen 100 kgr pancardaki toprak, taş v.b. gibi yabancı maddeler. (L)

FİRE-FLOODİNG [fayr-flading] i. (ing. k.). Bk. AKAÇLAMA (*Ateş ile*).

FİRE İSLAND, New York'un batısında kum dili, kısmen Long İsland'ın güney kıyısı boyunca uzanır. New York'un batısında; yaklş. 50 km. Sessizliği korunmaya çalışılan bir sayfiye yeridir. (L)

FİRENGİ i. Tıp. Bk. FRENGİ.

— Denizc. *Firengi lumbası.* Bk. FRENGİ. (M)

FİRENGİFER blş. i. (fars. *fireng* ve ar. *fer*'den *fireng-i fer*). Mus. Türk musikisinde büyük bir usul.

— ANSİKL. 28 Zamanlı ve 13 vuruşludur (darblı). Bu usul, birkaç bestede kullanılmış ve darbeyn usullerinin terkibinde görülmüştür. Kâr, tevşîh, ilâhi, peşrev gibi formlar da ölçülebilir. Başta 2 tane sengîn semaiden sonra, çeşitli şekillerde dizilmiş 4 tane sofyandan yapılmış ve firenkçin usulünden çıkmıştır. 28/4 mertebesi ile yazılır. Vuruluşu şöyledir: düm (2, yarı kuvvetli), düm (4, kuvvetli) + düm (2, yarı kuvvetli), düm (4, kuvvetli) + düm (2, kuvvetli), tek (2, yarı kuvvetli) + düm (2, kuvvetli), düm (2, yarı kuvvetli) + düm (4, kuvvetli) + te (1, kuvvetli), ke (1, zayıf), te (1, yarı kuvvetli), ke (1, zayıf). [M]

FİRENKÇİN blş. i. Mus. Türk musikisinde küçük usul; 12 zamanlı ve 10 darblıdır.

— ANSİKL. Bu çok ahenkli usul, 2 semai ile 3 nim sofyandan meydana gelmiştir. 12/8 Firenkçin ve daha çok 12/4 ağır firenkçin mertebeleri kullanılmıştır. XVI.-XVII. yy. larda batı müziğinden esinlenerek yapıl-

Foto. LAROUSSE

dığı düşünülebilir. Mevlevî âyinlerinin III. selâmları dışında çok az kullanılmıştır. (Peşrev, beste, ilâhi, oyun havası, saz semailerinin IV. haneleri.) Darblarının 2'si 2 ve 8'i 1 zamanlıdır. Vuruluşu şöyledir: düm (1, yarı kuvvetli), düm (2, kuvvetli); düm (1, yarı kuvvetli), düm (2, kuvvetli); te (1, kuvvetli), ke (1, zayıf); te (1, yarı kuvvetli), ke (1, zayıf); te (1, yarı kuvvetli), ke (1, zayıf). [M]

FİRENZE. Bk. FLORANSA.

FİRENZUOLA, İtalya'da komün, Toscana'da (Floransa ili), Futa geçidi yakınında; 8 400 nüf. (L)

FİRENZUOLA (Agnolo), italyan bilgini (Floransa 1493'e doğr.-Prato 1543). Apuleius'un *Altın Eşek* adlı eserini çevirdi (1550'de yayımlandı) ve *La Prima Veste dei Discorsi degli Animali* (Hayvanların Konuşmaları) [1548] adıyle Parşatantra'daki hint masallarından uyarlanmış bir derleme hazırladı. Bundan başka, yazdığı *Ragionamenti d'Amore* (Aşk Konuşmaları) [1548] adlı eserinde Bembo'nun Asolani'sinin etkisi görülür. Bütün bu eserlerde öz bakımından önemli bir yenilik bulunmamaktaysa da, üslûp sade ve işlektir. (L)

FİRFİR veya **FİRFİRÎ** i. (yun. *porphyra*'dan). Erguvan rengi, parlak kırmızı.

— Göz bil. *Ağtabaka firfirisi,* karanlıkta kızarıp ışıkta beyazlaşan ve karanlıkta yeniden kırmızı renk alan ağtabaka çomak hücrelerindeki boya maddesi. Bk. ERİTROPSİN, GÖRME.

— Tıp. *Firfirî humma,* Kayalık Dağlar humması da denen bir riketsiya hastalığı; belirtileri döküntülü tifüse oldukça benzer.

◆ **Firfirimsi** sıf. Tab. tar. Firfirîye benzer renkte olan. (LM)

FİRİB i. (fars. *firib*). *Esk.* Oyun, hile: *Verdi bu firîb ile tesellî / Kim dur gidelim çağırdı Leylî* (Fuzuli). ‖ *Firîb etmek* (*eylemek*), aldatmak: *Şuhsun neyleyim amma ki yalan söylersin / Her zaman böyle Nedima'yı firîb eylersin.* (Nedim). ‖ *Firîb-gâh,* tılsım bağlanan yer.

— Klas. dil. *Firiften,* aldatmak'tan gelen *-firîb* de «aldatan» anlamıyle bileşik sıfatlar yapar: *avamfirîb,* halkı aldatan, demagog; *dil-firîb,* gönül aldatan; *ebleh-firîb,* ahmak aldatan; *nazar-firîb,* göz aldatan.

◆ **Firîbende** sıf. *Esk.* Aldatıcı. (M)

FİRÎFTE sıf. (fars. *firiften,* aldatmak'tan *firifte*). *Esk.* Aldatılmış, aldanmış. ‖ *Firîftedil,* gönlü aldatılmış.

◆ **Firîftegân** çoğl. i. *Esk.* Aldatılmış, aldanmışlar. (M)

FİRİK i. (ar. *firik*). Ateşte kavrularak yenen yeşil buğday tanesi. (M)

FİRİKİK i. Bk. FRİKİK.

FİRİSTÂDE sıf. (fars. *firistâ*'den, göndermek'ten *firistâde*). *Esk.* Gönderilmiş olan. ‖ İ. Elçi, peygamber, mebus, temsilci v.b. kimse.

◆ **Firistâdegân** çoğl. sıf ve i. *Esk.* Gönderilmiş olanlar. ‖ Peygamberler, elçiler. (M)

FİRİŞTE veya **FERİŞTE** i. (fars. *firişte*). *Esk.* Melek: *Sabah-ı îd, o mübarek firişte-i handan / Çıkıp şafaktan uçarken harîm-i ismetine* (Tevfik Fikret). ‖ Sıf. *Mec.* iyi huylu. ‖ Günahsız. ‖ *Firişte-haslet* (veya *firiştehû, firişte-sıfat, firişte-sîret*), melek gibi, melek görünüşlü. ‖ *Firişte-i merg,* («ölüm meleği») Azrail.

◆ **Firiştegân** veya **feriştegân** çol. i. *Esk.* Melekler. (M)

FİRİŞTE (Muhammed Kasım Hinduşah), iranlı tarihçi (Esterâbâd 1512 - ?, 1623). Çocukluğunda götürüldüğü Ahmednagar'da Murtaza I Nizam Şah'ın hizmetinde çalıştı. Sonra Bicapur'a giderek İbrahim II Adil Şah'ın sarayında müslüman Hindistan hükümdarlarının tarihini yazmakla görevlendirildi. Ayrıca tıpla ilgili çalışmalar yaptı. Bu çalışmaların sonucu olarak *İhtiyârât-ı Kasımî* (Kasım'ın Tutumları) adlı bir eser yazdı. Tarihinde, Gazne hükümdarları, Delhi imparatorları, Multan, Sind, Bengal, Handeş, Mavla, Keşmir, Malahar, Dekkan bağımsız sultanları yer alır. Eserin islâm evliyasını anlatan on iki bölümü XVII. yy.a kadar geçen olayları, ülkenin islâmlaşmasından sonraki durumunu ve tarihini konu edinen kesimleri vardır. Firişte, bu kitabında kendinden önce ve çağında yaşamış başka bilginlerin eserlerinden yararlandı; gerekli aktarmalar yaptı. Eser, tasvirci olayları sebep ve sonuçlarını araştırmaksızın göründüğü gibi anlatan bir nitelik taşır. (M)

FİRİŞTEOĞLU (asıl adı Abdülmecid), hanefî bilgini (öl. 1469). İbn Malik adıyle anılan kardeşinden ayırt edilmek için *Firişteoğlu* unvanını aldı. Hurufîliğin kurucusu Fazlullah'ın en gözde ve en başarılı öğrencilerinden biridir. Bağlı bulunduğu tarikat ilkelerini yayma amacı ile *Işknâme* adlı türkçe bir eser yazdı (1430). Bu eser Hurufîler arasında Fazlullah-ı Hurufî'nin *Cavidan* adlı kitabıyle bir tutulur. Firişteoğlu'nun eserinde taşıdığı önem yüzünden *Cavidan* da denir. *Işknâme*'den başka *Hidayetnâme* adlı türkçe yazılmış iki kitabı daha vardır. Hurufîliğin yayılmasında, tutunmasında büyük yardımı olduğu açıkça bilinen *Işknâme*'nin birçok elyazması nüshalarından başka İstanbul'da yapılmış bir taşbasması da vardır. (M)

FİRKAT i. (ar. *fürkat*'ten *firkat*). *Esk.* Ayrılık, ayrılış, ayrılma: *Öyle zaîf kıl tenimi firkatinde kim / Vaslına mümkün ola yetürmek sabâ beni* (Fuzuli). *Elimden aldırdım körpe kuzumu / Firkati bağrımı deldi neyleyim* (Pir Sultan Abdal). ‖ *Firkat-nüma,* ayrılığı gösteren. ‖ *Firkat-zede,* sevdiğinden ayrılmış, ayrılık çeken: *Gurbetten gelmiş firkatzedeler gibi burun buruna vererek koklaşırlar, öpüşürler, sevişirler* (H.R. Gürpınar). [M]

FIRKATE veya **FIRKATA** i. (yun. *aphrakta* [naus], savunmasız [gemi], ar. *fırkata,* ital. *fregata* [?]'dan). Buharlı gemilerden önce Osmanlıların da kullandıkları 10 - 17 oturaklı firkateyn tipi savaş gemileri.

— ANSİKL. Ask. denizc. Osmanlılar öncelerı *Karamürsel* adını verdikleri *Marmara tipinde* gemiler yaptılar. Daha sonra bunları Venedik gemilerini örnek alarak değiştirdiler. *Firkateler* donanma yanında bulunarak karakol hizmeti görür, haberleşmeyi sağlardı. Bu sınıfa giren gemilere Kuzey Afrika denizcileri *Yefan ve Selose* adını verdiler. İtalyanların *fregata,* Fransızların *fregat,* İngilizlerin *firigate* şeklinde adlandırdıkları bu gemiler uzun ve dar kürekle ve yelkenle yol alırdı. Güvertelerinin altında bir batarya topu bulunur. XVIII. ve XIX. yy. da avrupalılar bu gemileri biraz değiştirerek içine 20-25 top koydular. Osmanlılar da avrupalıların geliştirdikleri bu gemileri sonraları olduğu gibi alarak donanmada kullandılar. (M)

FİRKATEYN i. (ar. *fırkateyn*'den). Denizc. XVI. yy.da kullanılan kalyondan daha küçük (hafif), korvetten daha ağır, yelkenli savaş gemisi: *hafif firkateyn, zırhlı firkateyn.* (Bk. ANSİKL.)‖Günümüzde bazı deniz kuvvetlerinde (özellikle ingiliz donanmasında) süratli bir tip refakat gemisine verilen ad. ‖ *Firkateyn kaptanı,* fransız donanmasında, kara ordusundaki yarbay.

— ANSİKL. XVI. yy. da *firkateyn,* kürekli, küçük, az silâhlı ve keşif harekâtı ile evrak, posta, taşımak için yapılmış küçük bir gemi idi. XVI. yy.da 200-300 tonluk, otuz metre uzunlukta ve bir güverte kadar topu bulunan gemilere hafif firkateyn adı verildi. XVIII. yy.dan itibaren firkateyn artık küçük bir kalyon olmuştu. Fakat kalyondan daha hafif, daha narin yapılı ve daha süratli idi, kırk kadar da topu vardı. Yelken devri sonunda firkateynlere iki sıra (çift ambar) halinde 40-60 top yerleştirildi; bunlardan biri tamamen açıkta (ambar dışında, güvertede) idi. Boyları 45-55 metreyi bulan bu firkateynlerde 400-500 kişilik mürettebat bulunurdu. *Zırhlı firkateyn* adı, 1860'ta ilk zırhlı gemi olan Gloire zırhlısına verildi, çünkü onda da firkateynler gibi bir tek batarya vardı. Firkateyn terimi, zırhlılardan yelkenli direklerin kaldırılması ile terkedildi. İkinci Dünya savaşı firkateyni yeniden ortaya çıkardı. Bu terim zamanımızda çok kere özel silâhlarla donatılmış hafif gemileri (füze firkateyn'i) belirtir. Bunlar bazen muhripler kadar hızlıdır, ama denizaltılarla savaşmağa yarayan silâhlarla donatılmış olduğu için muhripten farklıdır. Osmanlı bahriyesinde 9 çift kürekli (9 oturaklı) firkateyne *kırlangıç,* 10-17 oturaklı firkateyne *fırkata,* 18-19 oturaklı firkateyne *perkende,* 20-24 oturaklı firkateyne *kalite,* 25 oturaklı firkateyne *kadırga,* 26-36 oturaklı firkateyne *baştarda* denirdi. (LM)

FİRKATEYN kuşu bls. i. Tropikal bölgelerde yaşayan büyük deniz kuşu. (Rengi siyah ve beyaz, kanatları çok geniş [kanat açıklığı 2,30 m], kuyruğu uzun ve çatal, gagası uzun ve çengelli, uçuşu çok güçlüdür; deniz kuşları içinde havada en çok kalabilen odur. [İlmî adı *Fregata aquila.* Pelikanımsılar takımının *fregatidae* familyasından.])

— ANSİKL. *Firkateyn kuşu,* çoğu zaman başka kuşlardan kaptığı deniz hayvanlarıyle beslenir. Ağaçlara veya kayalıklara yuva yapar ve tek yumurta yumurtlar. Bazı Pasifik adalarında bu kuşlara gezgin güvercin ödevi gördürülür. (Bk. KUŞLAR *Levhası.*) [L]

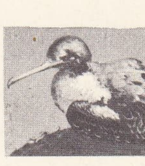

firkateyn kuşu

FİRKETE i. (ital. *forchetta,* çatal'dan). Kadınların saçlarını toplamak için kullandıkları kemik, bağa, tel veya naylon saç tokası: *Ne varsa, havadan, firketeden, saç maşasından ıskaraya kadar, sordu* (R. H. Karay). [M]

FİRKİN i. (ing. k.). Eskiden İngiltere ve Birleşik devletlerde bira için kullanılan hacim ölçeği. İngiltere'de 41, A.B.D.'de 34 litreydi. (L)

FİRKOVİÇ (Abraham ben Samuel), Kereyit tarikatından rus yazar ve arkeologu (Liuk, Volhynia 1786-Çıfıtkale, Kırım 1874). 1838'e doğru Rus hükûmeti Firkoviç'e, Kereyitler hakkında bir araştırma yapmak üzere Kırım, Kafkasya, Türkiye, Filistin, Suriye, Mısır ve İran'ı dolaşmak görevini verdi. Büyük sayıda kitap ve elyazması topladı, Rus hükûmeti bunları satın aldı. Fakat Kereyit tarikatını çok eski bir tarihe bağlamak amacıyle belgelerden çoğunun tahrif edilmiş olduğu anlaşıldı. (L)

FİRLEJ, franken asıllı leh ailesi; başlıca temsilcileri: MİKOLAJ, Krakow kalesi muhafızı, Krallık baş atamanı (XV. yy.ın ikinci yarısı - Lublin 1524'e doğr.); Kazimierz IV ve Zygmunt I zamanında Tatarlar ve Töton şövalyeleriyle yapılan savaşlarda yararlık gösterdi; — Oğlu JAN, kral Zygmunt August'un kâtibi ve baş mabeyinci (öl. 1574); Henri de Valois'nın seçimi sırasında, katolik olmayanların haklarını cesaretle savundu. Firlej ailesi 1730'da son buldu. (L)

FİRMA i. («imza» anlamında ital. k.). Tacirin ticarî iş ve muamelelerinde kullandığı ad, ticaret unvanı. (Türk ticaret hukukunda firma daha çok bu anlamda kullanılır.) [Bk. ANSİKL.] ‖ Başlı başına bir varlık olan ticarî işletmeye verilen ad: — *Bir tek firmadan.* — *Hangi firma ?* — *«M..................» zade ve mahdumları firmasından!* (Vâ-Nû).

— ANSİKL. Huk. *Firma,* gerçek veya tüzel kişi olarak tacirin ticarî işletmesine ilişkin bütün işlemlerinde kullandığı, ticarî işletmenin sahibini gösteren addır. Bu özelliği ile, bizatihi ticarî işletmeyi belirleyen ve onu diğer ticarî işletmelerden ayıran «işletme adı»ndan ayrılır. Firma ancak tacir tarafından kullanılabilir. Esnaf firma kullanmaz.

● *Firmanın kullanılması zorunluğu.* Gerçek veya tüzel kişi olarak her tacir, bütün ticarî işlemlerini bir ticaret unvanı (firma) altında yapmağa; işletmesiyle ilgili senet ve diğer belgeleri bu unvan altında imzalamağa mecburdur.

Ticaret unvanı (firma) ticarethanenin giriş cephesinin herkes tarafından kolayca görülebilecek bir yerine, okunaklı bir şekilde yazılır veya bir levha olarak asılır.

● *Firmanın tescili gereği.* Her tacir, ticarî işletmesini açtığı günden başlayarak, on beş gün içinde firmasını ve bu firma altında atacağı imzayı notere tasdik ettirmeğe; sonra, ticarî işletmesinin bulunduğu yeri ticaret siciline tescil ve ilân ettirmeğe mecburdur. Tacir tüzel kişi ise, firma ile birlikte tüzel kişi adına imzaya yetkili kimselerin imzalarının da, notere tasdik ettirilerek ticaret siciline tescil ve ilân ettirilmesi zorunludur. Merkezi Türkiye'de bulunan şubeler de kullandıkları ticaret unvanını ve şubeyi temsile yetkili kimsenin noterden tasdikli imzasını btlundukları yer ticaret siciline kaydettirmeğe mecburdur. Merkezleri Türkiye dışında bulunan şubeler de firma ve yetkili imza konusunda aynı şekilde hareket etmekle ve üstelik ikametgâhı Türkiye'de bulunan tam yetkili bir ticarî mümessil göstermekle yükümlüdür.

● *Firmanın şekli.* **1.** *Genel olarak firma,* iki unsurdan meydana gelir: **a.** çekirdek; **b.** ekler. Firmanın ana unsuru *çekirdek* kıs-

Foto. Atlas photo (LAROUSSE)

mıdır. Firma en basit şekliyle bu çekirdekten ibaret olabilir.

Bu çekirdek kısmına, gerçek veya tüzel kişi olan tacirin hüviyeti ve işletmesinin genişlik ve önemi veya malî durumu hakkında üçüncü kişilerde yanlış bir kanaat uyandırmamak, gerçeğe ve kamu düzenine aykırı olmamak şartıyle, işletmenin mahiyetini gösteren veya firmada isimleri yer alan kimselerin hüviyetlerini belirten yahut muhayyel adlardan ibaret bulunan ekler yapılabilir. Ancak tek başına ticaret yapan gerçek kişiler, firmalarına bir ortaklığın mevcut olduğu zannını uyandıracak ekler yapamazlar. TÜRK, TÜRKİYE, CUMHURİYET ve MİLLÎ kelimeleri bir firmada ancak Bakanlar kurulu kararıyle kullanılabilir.

2. *Gerçek kişilerde firma*'ların çekirdek kısmı, tacirin kısaltılmadan yazılan ad ve soyadından meydana gelir. Ancak, adıyle soyadını firma olarak tescil ettirmiş bulunan bir tacirden sonra, aynı ad ve soyadını taşıyan başka bir tacir aynı sicil dairesine firmasını tescil ettirmek isterse, bu adlara ayırıcı ekler katmak zorundadır.

3. *Tüzel kişilerde firma*: **a.** kolektif ortaklıkta: bütün ortakların veya hiç olmazsa ortaklardan birinin adı ve soyadıyle ortaklığın nevini gösterecek bir ibareden meydana gelir. Kolektif şirket firmasına ayrıca kanuna uygun ekler yapılabilir; **b.** komandit ortaklıkta: komandite ortaklardan hiç olmazsa birinin adı ve soyadıyle şirketin nevini gösterecek bir ibareden meydana gelir; **c.** anonim ve limited şirketlerle kooperatiflerde firmanın çekirdek kısmı, şirketin işletme mevzuunu gösteren bir veya birkaç kelime ile «...... anonim şirketi», «...... limited şirketi», «...... kooperatifi» kelimelerinden meydana gelir, «anonim ortaklığı» veya «limited ortaklığı» kelimeleri kısaca «A. O.» veya «Ltd. O.» (veya AŞ. ve Ltd. Şti.) şeklinde de yazılabilir. Firmada bir gerçek kişinin adı da yer alıyorsa, söz konusu kelimeler kısaltılarak yazılamaz. Her üç şirket unvanına da, Tic. kn. md. 48 hükmü çerçevesinde ilâveler yapılabilir; **d.** diğer tüzel kişilerde: ticarî işletmeye sahip dernek ve diğer tüzel kişilerin firmaları adlarının aynıdır. Umumî menfaatlere hadim dernekler tarafından işletilen ve tüzel kişiliği haiz olan veya olmayan işletmelerin ticaret unvanı, derneğin adı ile işletme konusunu teşkil eden kelimelerden meydana gelir. Kamu tüzel kişileri tarafından işletilen ve tüzel kişiliği haiz olmayan işletmelerin firmaları, tüzel kişinin adı ile işletme konusunu gösteren kelimelerden meydana gelir.

4. *Donatma iştirakinin firması*. Müşterek donatanlardan hiç olmazsa birinin ad ve soyadı veya deniz ticaretinde kullanılan geminin adı ile donatma iştirakini gösterir bir ibareden meydana gelir. Gerek ad ve soyadı, gerek gemi adı kısaltılarak yazılamaz.

5. *Şubelerin firması*. Her şube, kendi merkezinin firmasını şube olduğunu belirterek kullanmak mecburiyetindedir. Ayrıca şube firmasına şube ile ilgili diğer ilâvelerin yapılması da caizdir. Merkezi yabancı bir memlekette bulunan bir işletmenin Türkiye'deki şubesinin ticaret unvanında merkezin ve şubenin bulunduğu yerlerin adları ve ayrıca şube kelimesi ve bu şubeye has ekler bulunur.

6. *Tasfiye halinde* bulunan ticaret şirketlerinin ticaret unvanlarına (firmalarına) «*tasfiye halinde*» ibaresinin eklenmesi mecburidir.

● *Firmanın korunması*. Firma, ticarî işletmenin mal varlığına dahildir (Tic. kn. md. 11/2). Bu sebeple firmayı kullanma hakkı münhasıran işletme sahibinindir. Firması kanuna aykırı olarak başkası tarafından kullanılan tacir, bunun menini ve haksız olarak kullanılan firma tescil edilmişse, kanuna uygun bir şekilde değiştirilmesini veya silinmesini ve eğer zarar görmüşse, kullanan kimsenin kusurlu olması halinde bu zararının tazminini isteyebilir. Mahkeme, davayı kazanan tarafın talebi üzerine, hükmün gazete ile de yayımlanmasına ve masrafların kaybeden tarafça ödenmesine karar verebilir.

● *Firmanın devri*. Firma, ticarî işletmeden ayrı olarak başkasına devredilemez. Aksi ayrıca kararlaştırılmış olmadıkça, ticarî işletmenin devri, firmanın da devrini intaç eder. Firmanın işletmeden ayrı olarak devri hükümsüz olduğu gibi cezaî sorumluluğa da yolaçar (Tic. kn. md. 53/I).

● *Firmanın devamı*. Ticarî işletme sahibinin veya bir ortağın firmaya dahil bulunan adı kanunen değişir veya yetkili makamlar tarafından değiştirilirse firma olduğu gibi kalabilir.

Kolektif veya komandit şirkete veya donatma iştirakine yeni ortakların girmesi halinde firma değiştirilmeksizin olduğu gibi kalabilir. Şirketlerin unvanında adı geçen bir ortağın ölmesi halinde, mirasçıları onun yerine geçerek şirketin devamını kabul eder veya şirkete girmemekle beraber bu hususta muvafakatlerini yazılı olarak bildirirlerse, şirket unvanı olduğu gibi bırakılabilir. Şirketten ayrılan bir ortağın adı da, yazılı muvafakati alınmak şartıyle ortaklık unvanında kalabilir. (M)

FİRMİAN (Karl Joseph, VON — kontu), avusturyalı devlet adamı (Trento 1718-Milano 1782). Genç yaşta Fransa'yı gezdi, dolaştı, okudu, illüminist-reformcu görüşler edindi. 1572'de tam yetkili temsilci sıfatıyle Napoli'ye giderek Ferdinando di Borbone ile arşidüşes Maria Catolina'nın evliliğini bozdu. Lombardiya orta elçisi tayin edildi (1759) ve ölümüne kadar bu görevde kaldı. Dinî inançlarına uygun bir tutumla maliye ve kilise alanlarında reformlara önayak oldu. Siyasetçiden çok, bir sanat koruyucusu olan Firmian 40 000 ciltlik bir kitaplık kurdu, Milano kitaplığını geliştirdi. Temkinli tutumu ve elinin açıklığıyle Lombardiya'da sevildi. Bilimsel incelemeleri (Pavia üniversitesi) ve güzel sanatları teşvik etti. Aralarında Beccaria'nın da bulunduğu birçok edebiyatçıyle dost oldu ve onları korudu. (L)

FİRMİCUS MATERNUS (Julius), latin yazarı ve astronomu (Syrakusai, M.S. IV. yy.). Birbirinden çok farklı özellikler taşıyan iki eseri vardır: astroloji üstüne bir risale olan *Matheseos Libri VIII* (Matta'nın Kitabı VIII) ile *De Errore Profanorum Religionum* (Cismanî Dinlerin Hataları); bu iki eser tek kitap halindedir. İlk kitabın, yazar hıristiyan olmadan önce yazıldığı bellidir. Constantinus'un oğluna hitap eden ikinci kitap, yazarın ahlâk dışı ve tehlikeli saydığı kültlere karşı imparatorluk otoritesine bir harekete geçme çağrısıdır. Hıristiyan edebiyatında, o döneme göre bir yenilik sayılması gereken bu çağrı, eserin en ilgideğer yanıdır. (L)

FİRMİNY, Fransa'da Loire idare bölgesinde (Saint-Etienne idare çevresi) kanton idare merkezi, Ondaine ırmağı kıyısında; 26 000 nüf. XII. ve XVI. yy.dan kalma kilise. Planlarını Le Corbusier'nin yaptığı, 1966'da hizmete giren kültür sarayı. XIV. yy.dan beri bilinen ve 1786'dan beri işletilen önemli maden kömürü yatakları. Firminy büyük bir metalürji (demir fabrikaları, çelik fabrikaları, lokomotifler, civata imalâtı, bisiklet parçaları) ve dokumacılık (ipek işçiliği, kurdele, konfeksiyon) merkezidir. (L)

FİRMİSTERNİA i. Kuyruksuz amfibyumlar altbölümü. (Kurbağalar gibi, omuz kavşağının iki yarısı yan yana gelerek kaynaşıp bitişmiş olan amfibyumları kapsar. Esas familyaları: sukurbağasigiller, *engystomadidae*.) [L]

FİRMUS, berberî başbuğu (öl. 375'e doğr.) Kral Nubel'in oğlu. Curcura kabilelerini Roma'ya karşı ayaklandırdı, Romalıları birkaç kere yendi, kendini kral ilân ettirdi. İmparator Valentinianus'un isyanı bastırmak üzere gönderdiği general Theodosius'a Firmus'un oğlu Gildon yardımda bulundu. Firmus, oğlunun ihaneti yüzünden Atlas dağlarında Romalılar tarafından sıkıştırılınca, düşmanın eline düşmemek için kendini astı. (L)

FİROLA i. Karındanbacaklı yumuşakça. (Gövdesi çok uzun iğ biçiminde, başı ince ve hortumludur; demir balta şeklinde bir yüzgeci vardır; bu yüzgeç erkeğinde çekmenlidir. *Firolidae* familyasının örnek tipi. Diğer adı PTEROTRACHEA.)

— ANSİKL. *Firola*, kavkısız ve tamamen saydam gövdeli bir serbest deniz hayvanıdır, pek az türü vardır; sıcak denizlerde (Akdeniz, Atlantik, Pasifik) binlercesi birarada sürüler halinde yaşar. (L)

FİRSOV (İvan), rus ressamı (1733-öl. 1785'ten sonra). Petersburg operası ile Kışlık sarayın süslemelerini yaptı. 1764'te Paris'e gitti ve Chardin tarzında çalıştı (*Genç Ressam Atelyesinde*, Tretiakov galerisi). İkonalar yaptı (Tsarskoye-Selo sarayı şapeli). Leningrad Rus müzesinde eserleri vardır (*Çiçek ve Meyve Panosu*, 1754). [L]

FİRTH [förd] i. (iskoçça k.). İskoçya'da bazı kıyı ırmaklarının ortak haliç veya ağızlarına verilen ad. (L)

FİRTH (John Rupert), ingiliz dilbilimcisi (Leeds 1890-Londra 1960). Londra üniversitesi genel dilbilim kürsüsünün ilk başkanı (1944-1956). Firth, fonolojide, ses uyumu ve semantik inceleme kuramını geliştirdi ve anlamla ilgili bir çevre-metin kuramı hazırladı; bu kurama göre kelimelerin anlamı, bu kelimelerle yapılabilecek kullanımlar bütününe indirgeniyordu. Eserinde, ingiliz etnologlarının (özellikle Malinowski) etkisi görülür. Firth'in Londra üniversitesinde verdiği dersler, İngiltere'de bir dilbilim okulunun meydana gelmesine yardımcı oldu. Başlıca eserleri *Speech* (Konuşma Yeteneği) [1930] ve *The Longues of Men*'dir (İnsan Dilleri) [1937]. Makaleleri bir cilt halinde toplanmıştır: *Papers in Linguistics* (Dilbilim İncelemeleri) [1934-1951]. (L)

FİRTH (sir Charles HARDİNG), ingiliz tarihçisi (Cheffield 1857-Oxford 1936). Oxford'da 1904'ten 1925'e kadar Yeniçağ tarihi okuttu; ilk İngiliz ihtilâli ve Cromwell hükûmeti konularında uzmandı. Başlıca eserleri: *Oliver Cromwell* (1900), *Cromwell's Army* (Cromwell Ordusu) [1901], *The last Years of the Protectorate* (Protektoranın Son Yılları) [1909, 2 cilt]. (L)

FİRÛZ sıf. (fars. *pirûz*'dan ar. *fîrûz*). *Esk*. Mutlu, sevinçli; kutlu, uğurlu: *Açıldı gül-i hadîka-i rûz / Gösterdi güneş cemâl-i fîrûz* (Fuzuli). ‖ *Fîrûz-baht*, talihli, uğurlu, bahtı açık.

◆ **Fîrûzmend** sıf. *Esk*. Galip gelen, fetheden, talihi açık.

◆ **Fîrûzmendî** i. *Esk*. Açık talihli olma, galip gelme.

◆ **Fîrûzmendlik** i. *Esk*. Üstünlük, başarı, zafer. (M)

FİRÛZÂBÂD, İran'da kasaba, Farsistan'da; 4 500 nüf. Eski Saistan-Buşir kervan yolu üzerinde Akamanışlar tarafından kurulan, sonradan Sasanîler tarafından güzelleştirilen Kur (Gur) şehri, X. yy.da Fîrûzâbâd adını aldı; bugün gül suyu yapımıyle tanınan küçük bir kasabadır.

— Tar. Ardeşir I tarafından kurutulan bir bataklık üzerinde kuruldu. Çevresi hendekli bir sur ile çevrildi. Mihr, Behram, Hormuz ve Ardeşir adlarını taşıyan dört kapısı vardır. Ayrıca şehirde bir platform ve üzerinde büyük bir bina, suyu yakınındaki dağdan gelen bir şadırvan ve Asurlulardan kalma bir Ziggurat yıkıntısı vardır. (LM)

FİRÛZÂBÂDÎ (Ebu Tahir Muhammed bin Yakub), iran asıllı arap dilcisi (Kazerun, Şiraz 1329 - Zebid 1414). Öğrenimini Şiraz, Vasıt ve Bağdat'ta tamamladı (1344). Şam'da Takeddin-üs-Sübkî'den ders aldı. On yıl Kudüs'te müderrislik yaptı. Anadolu, Kahire, Delhi ve Mekke'de gezilerde bulundu. Sultan Ahmed bin Üveys'in davetiyle Bağdat'a geldi (1392). Timur'un Şiraz'ı alması üzerine Ta'izz'e sultan El-Melik-ül-Eşref'in yanına gitti, burada dört ay kaldı. Bir süre sonra Yemen kadısı oldu. Arap dili ve kelime kaynakları üzerinde uzun araştırmalar yaptı. Arapçada kullanılan bütün sözleri ve nasıl kullanılmaları gerektiğini gösteren örnekleri biraraya toplayan büyük bir lûgat yazdı. Altmış cilt olduğu söylenen bu eserin sonradan ancak üç büyük ciltlik geniş bir özeti ele geçti. Mekke'de bir malikî medresesi kurdu. Zebid şehrine yerleşti. Eserleri: *El-Okyanus-ül-Basit fi Terceme fi'l-Kamus-il-Muhit* (Kamus-ül-Muhit Tercümesi Üstüne Küçük Bir Araştırma), Seyyid Murtaza-üz-Zebidî'nin *Tâc-ül-Arus*'unun (Gelin Tacı) şerhi v.d. (M)

Firuzağa camii, İstanbul'da Atmeydanı yanında cami. İstanbul'un ilk yapılarındandır. Bayezid II'nin hazinedarı Firuz Ağa tarafından yaptırıldı (1491). Kapının üzerindeki kitabede yapıldığı tarih ile yaptıranın adı yazılıdır. Son zamanlarda önemli bir tamir gördüyse de eski şekli bozulmadı. Bursa'daki Kanberler camiinin (1459) planına

benzeyen kare şeklinde bir planı vardır. İçte duvar kesişmelerinden doğan dört köşenin yukarı kısımlarına, dört bingi yapılmış, meydana gelen sekiz köşeli bir kasnak üzerine de bir kubbe kurulmuştur. İçeriden kubbe doğrudan doğruya bingilere oturmuş görünür. Bursa camilerinde olduğu gibi bu caminin de iç avlusu yoktur. Yalnız giriş tarafında dört sütun ve üç kemerli son cemaat revakı vardır. Kapının sağ ve solunda altlı üstlü pencereler bulunur. Caminin cephesinde, ortada güzel bir kapı vardır. Bu kapı soğuk havalarda cemaati soğuktan korumak için küçük fakat ölçülü bir biçimde yapılmıştır. Caminin minaresi sol taraftadır. Camilerde minare genel olarak sağ tarafta bulunurken burada sol tarafta olması ilgi çekicidir. Minarenin bedeni dar ve uzun dikey satıhlara ayrılmıştır. Bu tarz, daha sonra, klasik üslûpta da görülür. — Bayezid II'nin hazinedarı Firuz Ağa İstanbul'da Kırkçeşme'de kendi adını taşıyan ikinci bir cami daha yaptırdı. Caminin duvarları kârgir, çatısı ahşap, minaresi tuğladandır. 1823'te esaslı bir onarım gördü. (M)

FİRÛZE veya **PERUZE** i. (fars. *pîrûze*'den ar. *fîrûze*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum ve bakır fosfat; gök mavisinden yeşilimsi maviye kadar değişen renklerde, donuk ve değerli taş. (Bk. ANSİKL.) [*Eşanl.* TÜRKUAZ.]: *Kadının çalıp kaçtığı, kını gümüşlü, firuze ve mercan işlemeli bir yatağan idi* (A. H. Müftüoğlu). ‖ Sıf. *Teşm. yol.* Gök mavisi: *Fîrûze kubbelerle bizim şehrimizdi o; / Yalnız bizimdi, çehre ve rûhiyle biz'di o* (Yahya Kemal).

— *Esk. Fîrûze-fâm*, mavi renkli: *Yoktur siper bu kubbe-i fîrûze-fâmda / Zerrât cümle tîr-i kazaya nişânedir* (Ziya Paşa). ‖ *Fîrûze-reng*, gök mavisi. ‖ *Fîrûze-rivâk* (*fîrûze-deryâ* veya *fîrûze-gâh*), gökyüzü, sema.

— ANSİKL. Miner. Formülü $CuAl_6 (PO_4)_4 (OH)_8, 4H_2O$, özgül ağırlığı 2,6 ile 2,83 arasında ve sertliği 6 olan fîrûze taşının rengi gök mavi, bazen yeşilimsidir. Büyük kütleler içinde dağılmış ince damarlar halinde veya serbest olarak küçük yumrular halinde bulunur. Üfleç aleviyle ergimez. Asitler içinde köpürmeden ve tortu bırakmadan, bakır rengini andıran eriyikler vererek çözünür.

Mücevher yontucuları, fîrûze taşını *doğu* ve *batı* diye ikiye ayırır. Doğu fîrûze taşları İran'da Nişapur şehri dolaylarında çıkar; bunlar *eski kayaç fîrûzeleri*'dir. Bunların yanında, daha küçük değerdeki *yeni kayaç fîrûzeleri* bulunur.

Ayrıca Türkiye ve Hindistan'da da doğu fîrûze taşları çıkar. En değerlileri gök mavisi renktekilerdir; diğerleri açık mavidir. Yeşile, hatta sarıya kaçan mavi renklileri de vardır. Bazen fîrûze taşlarının rengi, parlak maviden donuk yeşile kayar; bunlara «ölü» veya «sönük» taşlar denir. (ML)

FİRÛZENDE i. (fars. *fîrûzende*). Ünlü bir lâle çeşidi. (M)

FİRUZKÛH. Esk. coğ. Afganistan'da şehir. Yeri bugün kesinlikle bilinmiyor. XII. yy.da, bugün Hezare dağlarının bulunduğu dağlık bölgede, Kutbeddin Muhammed bin İzzeddin tarafından kurulmasına başlanan şehri, kardeşi Bahaeddin Sam tamamladı. Firuzkûh, başlangıçtan Gurlular sülâlesinin yıkılışına kadar burada kurulan devletlerin başkentiydi. Bu sülâleden gelen bütün hükümdarlar Firuzkûh'da tahta çıktılar. Bütün hükümdarlar başkentin onarımı için çalıştılar. Büyük kemerleri, gösterişli ve yüksek şerefeli camileri vardı. Emîr Mahmud zamanında Harizmşah Muhammed'in hâkimiyeti altına girdi (1205-1206). Son gurlu sultanı Alâeddin Muhammed de şehri tamamen Harizmşah Muhammed'e teslim etti. Moğollar, Firuzkûh'a saldırdılar (1222). Bundan sonra şehir Kert sülâlesinin eline geçti.

Gurlu sultanlar zamanında bir edebiyat ve sanat merkezi olan Firuzkûh'tan bugüne hiç bir iz kalmamıştır. (M)

Firuzkûh kalesi, bugünkü Taberistan'da Demâvend yakınlarında eski yapı. Mazenderan'a giden yol üzerindeki verimli alana hâkim tepededir. Bu kalenin ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmez. İbnül Cevzî'nin (XII. yy.) *Mirat-ül-Zaman* (Zamanın Aynası) adlı eserinde adı geçtiğine göre daha eski yüzyıllarda yapılmış olmalıdır. 1171-1206 Yılları arasında Harizmşah Tökiş'in damadı Hüsamüddevle Ardaşir'in elindeyken bir süre sonra İsmailîler'in eline geçti. Hulâgu'nun İran seferi sırasında yakılıp yıkıldı. İlhanlılar zamanında yeniden onarılınca önem kazandı. Timur tarafından kuşatılıp alındı (1403). Sonra Timur ailesinin elinden Akkoyunlulara geçti. (M)

FİRUZPUR, Hindistan'da (Batı Pencap) şehir, Satlec kıyısında, 82 500 nüf. Tarım (buğday) pazarı. Hafif metalürji. Pamuklu kumaş ve kimya ürünleri imalâtı. Yakınında ingilizler 1545'te sikhi'lerle iki gün boyunca çarpıştılar.

— Tar. Halkının yarısı müslüman Racput, Arayn, Dogar ve Vattus kabileleri, yarısı da «Bodla» adındaki bir topluluktur. Şehir Delhi Sultanlarından Firuz Şah II zamanında kurulduğundan onun adıyle anılır. Yakınında Evrengzîb'in ordusu, Guru Govind'i yendi. Savaşın yapıldığı alan bugün kutsal sayılır. Bir ara Sikhi'lerin istilâsına uğrayan bölge, 1835'te İngiliz-Hindistan imparatorluğuna katıldı. Bugün Nevvapların yönetimindedir. (ML)

FİRUZ ŞAH I (Rukneddin), Delhi'de saltanat süren müslüman türk hükümdarı (1236-1237). İltutmuş'un oğlu. Önceleri Lahor'da kral naipliği görevinde bulundu. Bir süre sonra devlet yönetimini annesine bıraktı; daha sonra çevresindekilerin baskılarına dayanamayarak kız kardeşi lehine hükümdarlık hak ve yetkilerinden vaz geçmek zorunda kaldı. (M)

FİRUZ ŞAH II HALACI (Celâleddin), afgan asıllı Delhi türk sultanı (? 1220 - Karra 1296). Delhi'de hüküm süren türk Halaçlar sülâlesinin kurucusu. Son Guri sultanı Keykubad'ın hastalanması üzerine devleti yönetme görevi geçici olarak kendisine verildi; bu durumdan yararlanarak Keykubad ile oğlunu öldürttü. Kendini imparator ilân ederek türk Halaçlar sülâlesini işbaşına getirdi (1290). Sultanın tutumunu beğenmeyen birçok türk emîrini çevresinde topladı. Afganlıları istemeyen halkın direnmesine karşılık kısa bir zamanda duruma hâkim oldu. Halka karşı hoşgörüyle hareket etti, Pencap'a saldıran Moğolları kolayca püskürttü. Kilughari'yi kendine başkent yaptı, yıkılan yerlerini onarttı, etrafını surlarla çevirtti. Hintlilere karşı birtakım savaşlara girdiyse de başarı sağlayamadı. Balabanlara karşı birleşen emîrlerin hazırladığı suikastları zamanında önledi. Balabanlar ile birleşerek Halaç ailesinin saltanatına son vermek isteyen emîrleri sindirdi. Saltanatı süresince Kilughari ilini onardı, genişletti, ona *Şehr-i Nev* (Yeni Kent) adını verdi. Saltanatının son yılları tahtı ele geçirmek isteyenler tarafından çıkarılan büyük kargaşalıklar içinde geçti. Devagir seferinden başarıyle dönen yeğeni ve damadı Alâeddin tahtı ele geçirmek için hazırlıklara başlamıştı. Firuz Şah damadına çok güvendiği için bu konuda aldığı haberlerin hiç birine inanmadı. Karra'ya gelen Alâeddin küçük bir çarpışmadan sonra, sultanın ikinci damadı Almas Beyin yardımıyle Firuz Şahın birliklerini dağıttı. Firuz Şahı, emrindekileri, öteki damadını, iki oğlunu kılıçtan geçirdi. Şah'ın başını bir mızrağın ucuna takarak halka gösterdi. (M)

FİRUZ ŞAH III TARLAK veya **TUĞLUK** (Muazzam Muhassab), Delhi'de saltanat süren Tuğluklular hanedanının müslüman türk hükümdarı (?, 1289-Delhi 1388). Bir ara, Erkek çocuğu olmayan amcasının oğlu sultan Muhammed Tuğluk tarafından korundu. Birçok yüksek devlet görevinde bulundu. Sonra Muhammed Tuğluk'un savaşta ölmesi üzerine ordu kumandanları ve devlet ilerigelenleri tarafından hükümdar ilân edildi (1351). Saltanat yüzünden çıkan karışıklıkları bastırdı. Başkent Delhi'de yerleşti. Zafer Hanın daveti üzerine Bengal'e yürüdü. Sonra, tahtı eline geçiren İskender ile anlaşma imzaladı (1358). Cacangar racasını vergiye bağladı. Nagarkat kalesini kuşattı, racanın ricası üzerine kaleyi almaktan vaz geçti (1361). Bir süre sonra karışıklıklar çıkaran Thatta'ya karşı sefere açtı, Sind hükümdarı Cam Babiniya'yı teslim aldı. Yaşlılığı dolayısıyle tahtı torunu Tuğluk Şaha bıraktı, bir süre sonra da öldü. Firuz Şah III ülkesinde birçok onarım yaptırdığı gibi tarımın, el sanatlarının gelişmesini sağladı, kanallar açtırdı, bilgin ve sanat adamlarını, şairleri korudu. (M)

FİSAGOR. Bk. PYTHAGORAS.

FİSALİT i. (yun. *physa*, rüzgâr'dan, fr. *physalite*). Miner. Donuk topaz çeşidi. (L)

FİSCHART (Johann), alman bilgini ve çeşitli konular yazarı (Strasburg 1546-Forbach 1590). 1581'de Speyer imparatorluk mahkemesinde avukat, geniş kültürlü hümanist, Rabelais'nin *Gargantua*'sı (1575) gibi eserlerin tercümelerini veya uyarmalarını yaptı. Fakat en orijinal eserleri, mizah ve yergi yeteneğini serbestçe ortaya koyabildiği yazılardır. Şaheseri sayılan *Das Glückhafft Schiff von Zürich* (Zürich, Macera Gemisi) [1576] ile *Flöhhatz* (Pire Avı) gülünç ve kahramanlıklar konusunda zevkle okunan manzum yazılarıdır (1573). Fischart, yergi yeteneğinden, dinî fikirlerinin açıklanmasında yararlandı. Katolikliğe ve Karşı-Reform'a olan düşmanlığı, birçok yergi yazısında ve *Jesuitenhütlein* (Cizvit Şapkacığı) [1580] adlı manzum eserinde belirir. (L)

John Rupert FİRTH

FİSCHBACH (Gustave), Alsace'lı gazeteci (Strasbourg 1847-ay.y. 1897). *Journal d'Alsace*'ı kurdu, 1871 ilhakından sonra muhtariyeten yana olan, partiye katıldı ve fransız meclisinde Alsace-Lorraine'i temsil eden heyete seçildi. (L)

FİSCHER (Edwin), isviçreli piyanist (Basel 1886-Zürich 1960). Berlin'de Stern konservatuvarında öğretmenlik (1910), Lübeck'te ve Münih Bachverein'ında orkestra şefliği (1926), Berlin konservatuvarında piyano öğretmenliği (1933) yaptı; Luzern'de bir oda orkestrası kurdu ve piyanistler için milletlerarası bir olgunlaşma kursu açtı. Mozart, Schumann ve Brahms müziğinin eşsiz bir yorumcusuydu. (L)

FİSCHER (Emil Hermann), alman kimyacısı (Euskirchen, Ren Prusyası 1852-Berlin 1919). Önce Münih'te Baeyer'in asistanı oldu (1875), sonra, sırasıyle, Erlangen (1882), Würzburg (1885) ve Berlin üniversitelerinde kimya profesörlüğüne tayin edildi (1892). Fischer, karbonhidratlar ve fermentler üzerinde araştırmalar yaptı, fermentlerle şekerleri birlikte inceleyerek, birincilerin spesifik etkilerini ortaya koymak suretiyle kimya ile biyoloji arasında bir ilişki kurdu ve bu incelemeleri stereokimya araştırmalarına bağladı. 1887'de, elementlerinden başlayarak sentez yoluyle früktoz, glikoz ve bazı yeni şekerler elde etti ve aminoasitlerle peptonlara benzer bileşikler meydana getirdi. Ayrıca kafeini ve teobromini inceledi; birçok anilin boyasının kimyasal yapısını açıkladı. 1902'de Nobel Kimya ödülünü kazandı. (L)

FİSCHER (Eugen), alman antropoloji ve anatomi bilgini (Karlsruhe 1874). 1904'ten sonra Freiburg üniversitesinde insan anatomisi, 1927-1943 arasında Berlin'de antropoloji profesörlüğü yaptı. Güney Afrika'da yaşayan Rehboth melezlerini inceledi ve bu konuda önemli bir eser yayımladı: *Die Rehbother Bastards und das Bastardie-rungsproblem Beim Menschen* (Rehboth Melezleri ve İnsanda Melezleşme Meselesi) [1913]. E. Baur ve F. Lenz ile birlikte *Menschliche Erblichkeitslehre und Rassenhygiene* (İnsanda İrsiyet ve Irk Sağlığı) [1927] adlı inceleme kitabını yazdı (1921).

FİSCHER (Franz Joseph Emil), alman kimyacısı (Freiburg-am-Brisgau 1877 - Münih 1948). Mülheim (Ruhr) Kaiser-Wilhelm-İnstitut müdürü. Tropsch ile birlikte, sentetik yakıtlar imali için giriştiği araştırmalarla ün yaptı. Bu iki bilim adamı, karbon monoksidin katalitik hidrojenlenmesi yoluyle hafif benzin elde etme usulünü geliştirdiler (1926). [L]

FİSCHER (Friedrich Ernst Ludwig VON FISCHER, rusça **Fiyodor Bogdanoviç**, rus botanikçisi (Halberstadt 1782-Petersburg 1854). Uzun süre Petersburg sarayı bahçesinin müdürlüğünde bulundu. Botanik sistemleri ve eğreltiotları hakkında önemli çalışmalar yaptı, Schrenk bitkilerini gösteren bir eser yazdı. Ayrıca, içinde Petersburg bahçesindeki bitkilerin resimleri bulunan *Sertum* adlı bir kitap yayımladı. (L)

FİSCHER (Gustav Adolph), alman kâşifi (Barmen 1848-Berlin 1886). Önce Galla'lar bölgesiyle Tana nehrini, sonra güney Afrika'yı (bugünkü Tanganika toprakları) inceledi. Bir yolculuk anlatısı olan: *Mehr Licht im Dunklen Weltteil* (Kara Derililer Dünyası Daha Işıklı) [1885] adlı bir kitap ya-

Foto. LAROUSSE

Emil FİSCHER

FİSCHER von Erlach
St. Karle Borromäus kilisesi, Viyana

FİSCHER DİESKAU

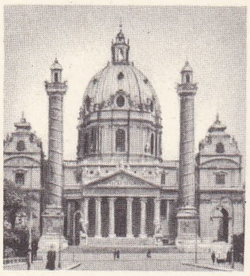

Johann M. FİSCHER
Diessen manastırı kilisesi

yımladı. (L)

FİSCHER (Hans), alman kimyacısı (Höchst-am-Main 1881-Münih 1945). Öğrenimini Lozan, Marburg ve Münih'te yaptı, önce İnnsbruck (1916), sonra da Viyana (1918) üniversiteleri profesörlüğünde bulundu. 1921'de Münih Yüksek Teknik okulu müdürlüğüne getirildi. 1926'dan itibaren, bazı hayatî maddelerin bileşimine giren porfirinlerin incelenmesi ve sentezi üzerinde çalışmalar yaptı. Bunların sonucunda kandaki hematini bularak tecrit etmeyi başardı. Safra ve yaprakların boyayıcı maddelerini inceleyerek bazılarını elde etmek imkânını buldu. 1929'da hemoglobinin sentezini gerçekleştirdi ve 1939'da klorofilin yapısını açıkladı. 1930'da Nobel Kimya ödülünü kazandı. (L)

FİSCHER (Johann), alman kemancı ve bestecisi (Ausburg 1646-Schwedt 1721). Stuttgart, Ausburg ve Ansbach'da çalıştı, sonra Arandenburg-Schwedt «margrave»nın (markisinin) saray kilisesinde müzik yöneticisi oldu. *Musikalische Mayenlust* (1681), *Himmliche Seelenlust* (İlâhi Ruh Hazzı) [1686], *Musikalische Divertissement* (Eğlendirici Müzik) [1699-1700], *Tafelmusik* (Sofra Müziği) [1702], *Musikalische Fürstenlust* (Krallar Müziği) [1706] ve *Feld-und Heldenmusik* (Kır ve Kahramanlık Müziği) [1706] adlı eserleri yazdı. Fransız üslûbunun, özellikle kopyacısı olduğu Lully'nin müzik uslûbunun Almanya'ya girmesine büyük ölçüde yardımcı oldu. (L)

FİSCHER (Johann Christian), Fransa hizmetindeki alman yurtseverlerinin başkanı (öl. 1762). Avusturya veraset savaşlarında yararlık gösterdi. Mareşal Belle-Isle, Fischer'e 1743'te sonraki süvari avcı birliklerinin nüvesi olan ve «Fischer avcıları» adını alan bir bölük kurma yetkisini verdi. Fischer, Yediyıl savaşları sırasında Bergen ve Closter-camp muharebelerinde yararlık gösterdi. (L)

FİSCHER (Johann Kaspar Ferdinand), alman bestecisi (1650-Rastatt 1746). Froberger ile J. S. Bach arasındaki çağın en büyük klavsencilerinden biridir. Baden markgrafının saray kilisesinde müzik yöneticisi oldu. *Klavsen parçaları, Musikalischen Blumenbüchlein* (Müzik Demeti), *Ariadne Musica, Neo-Organoedum, Per Viginti Praeludia, Totidem Fugas Atque Quinque Ricercares* (Yirmi Prelüd, Aynı Sayıda Füg ve Beş Riçerkar İçin Yeni Organon) [1702], içinde sırasıyle sekiz kilise makamında sekiz süit bulunan *Blumenstrauss* (Müzik Demeti), *Musicalischer Parnassus* (Müzik Parnassus'u) [1738], org ve klavsen için birçok başka bestesi de elyazması olarak saklanmaktadır. Kilise müziği olarak *Vesperae Seu Psalmi Pro Toto Anno* (Akşam İlâhileri veya Bütün Yıl İçin Mezmurlar) [1701] ve *Litaniae Lauretanae cum Annexis IV Antiphonis Pro Toto Anno* adlı eserleri vardır. Ayrıca markgrafın eşinin yıldönümlerinden birini kutlamak üzere yazıldığı sanılan ve bestesi kaybolmuş olan bir lirik komedisi de vardır. (L)

FİSCHER (Johann Konrad), isviçreli sanayici (Schaffhouse 1773-ay.y. 1854). 1802'de Schaffhouse'da bir çelik fabrikası kurdu, bu fabrika çelik sanayii ile alüminyum ve magnezyumun işlenmesinde uzmanlaşmış olan ünlü Georges Fisher Anonim ortaklığının nüvesi oldu. (L)

FİSCHER (Johann Michael), alman mimarı (Burglengenfeld, Oberpfalz 1692 - Münih 1766). Bavyera'da otuz iki kilise (Osterhofen [1726], Diessen [1733-1739], Bergam Laim, Zwiefalten [1738-1765]), yirmi üç manastır ve çeşitli saraylar yaptı veya onardı. (L)

FİSCHER (Kuno), alman filozofu (Sandewalde, Silezya 1824-Heidelberg 1907). Heidelberg'te lise felsefesi öğretmeni oldu (1850), fakat bu şehrin üniversitesinde ders vermesi yasaklandı (1853). Berlin'de öğretmenliğe kabul edilmeyince Jena'da ders vermeğe başladı (1856). 1872'de Heidelberg'e döndü. Hegel doktrininden hareket ederek özellikle felsefe tarihi alanındaki çalışmalarıyle ün yaptı. Eserleri arasında: *Diotima, die Idee des Schönen* (Diotima, Güzel Fikri) [1849]; *System der Logik und Metaphysik* (Mantık ve Metafizikte Sistem) [1852]; *Geschichte der Neueren Philosophie* (Yeni Zaman Felsefesi Tarihi) [1860]; *Philosophische Schriften* (Felsefî Yazılar) [1891-1909]. (L)

FİSCHER (Paul Henri), fransız tabiat bilgini (Paris 1835-ay.y. 1893). Tabiat tarihi müzesinde paleontoloji asistanıyken çeşitli okyanus seferlerine katıldı. Yumuşakçalar hakkında değerli eserler yayımladı; en önemlileri şunlardır: C. Kiener ile birlikte yazdığı *Species Général et İconographie des Coquilles Vivantes* (Bugün Yaşayan Kavkılı Hayvanların Genel Türleri ve Resimleri) [1880]; *Manuel de Conchyliologie et de Paléontologie Conchyliologique* (Kavkı Bilimi ve Kavkılı Hayvanlar Paleontolojisi Elkitabı) [1887] v.b. (L)

FİSCHER (Wilhelm), alman müzik bilgini (Viyana 1886-İnnsbruck 1962). G. Adler'in öğrencisi, Viyana ve İnnsbruck üniversitelerinde ders verdi; bir süre Salzburg Mozarteum'unda Mozart incelemeleri enstitüsünün başkanlığında bulundu. J. S. Bach, Mozart, Beethoven, Bruckner hakkında, füg tarihi ve XVIII. yy. org konçertosu üzerinde çalışmalar yaptı. (L)

FİSCHER-DİESKAU (Dietrich), alman bariton (Berlin 1923). 1948'den bu yana, H. Wolf'un eserlerini ve genellikle liedler söyleyerek milletlerarası bir ün kazandı. 1958'de özellikle Strauss'un operalarında sahneye çıktı. 1951'den beri Berlin operasında çalışmaktadır. (L)

Fischer-Tropsch usulü, karbon monoksit ve hidrojen senteziyle hidrokarbonların, metanolün ve diğer maddelerin üretilmesi usulü. (Bu usulde, hammadde olarak seçilen taşkömürü veya tabiî gazlar, atmosfer basıncında 190°C'a doğru kobalt'ın katalizör etkisiyle işlenir.) Bk. BENZİN. (L)

FİSCHER von Erlach (Johann Bernhard), avusturyalı mimar (Graz 1656-Viyana 1723). Bir süre Roma'da kaldıktan sonra 1693'te Salzburg piskoposu için dört kilise yaptı. Viyana'da birçok saray, özellikle prens Eugene'in kışlık sarayını (1695), Schwarzenberg (1697-1715) ve Schonborn (1699) saraylarını inşa etti. Şaheseri olan Viyana'daki Sankt Karle Borromäus-Kirche fransız klasik mimarîsinin etkisini taşır (1716-1737). Bu eserini ve ölümünden bir yıl önce başladığı imparatorluk kitaplığını bitiremedi. *Tarihî Mimarlık* adlı çok değerli bir derlemesi vardır (Viyana, 1721). — Oğlu JOSE EMMANUEL (Viyana 1693-ay.y. 1742), babasının başladığı birçok yapıyı bitirdi, çeşitli kilise ve saraylar yaptı. (L)

FİSEBİLİLLÂH zf. (ar. *fi sebîl-il-lâh*, Tanrı yolunda). Karşılık beklemeden: *Herkes, kendi gibi abalara, kebelere bürünüp de fazla ecvâlin fisebilillâh sarf olunmasını isterdi* (Cevdet Paşa). *O bunları çoktan farketmiş, fisebilillâh yaşamanın sırrına ermişti* (N. Araz). [M]

FİSH (Hamilton), amerikalı devlet adamı (New York 1808-Garrison, New York 1893). Milletvekili (1842-1849), New York valisi (1849-1851) ve senatör (1851-1857) oldu; Cumhuriyetçi partinin kuruluşuna katıldı. 1869'da başkan Grand tarafından getirildiği Dışişleri bakanlığında 1877'ye kadar kaldı. İngiltere'de inşa edilmiş olan konfederelere ait *Alabama* zırhlısıyle başka harp gemilerinin iç savaşlar sırasında meydana getirdiği zararlar meselesi; Washington eyaletiyle İngiliz Kolombiya'sı arasındaki sınırın tayini; İspanya ile Birleşik devletlerin Güney Amerika'daki müttefiki arasında çıkan ve Fish'in başkanlık ettiği 1871 Washington konferansında halledilen olaylar gibi birçok güç meselenin çözümlenmesinde başarı gösterdi. (L)

FİSHER (Geoffrey Francis), anglikan papazı (Hingham on the Hill, Leicestershire 1887). Oxford'da ilâhiyat öğrenimi yaptıktan sonra rahipliğe kabul edildi (1913), piskoposluğa yükseldi (1932). Canterbury başpiskoposluğunda (1945-1961), Anglikan kilisesinin piskoposlar başyargıçlığında (1962) bulundu, Hıristiyanlık birliği meseleleriyle uğraştı ve Dünya Kiliseleri kurulu başkanı oldu (1946). 1954'te Dünya Kiliseleri kurulu başkanlığından, 1961'de Canterbury başpiskoposluğundan ve İngiltere piskoposlar başyargıçlığından çekildi. Yerine Dr. Ramsey geçti. (L)

FİSHER (Herbert), ingiliz tarihçisi (Londra 1865-Oxford 1940). 1916'dan 1922'ye kadar Millî Eğitim bakanlığında bulundu, 1918'de İngiltere eğitim sisteminde önemli bir reform gerçekleştirerek mahallî makamlara orta eğitim görevi yükledi. Birçok eseri arasında *Napolyon Bonapart* (1913) ve *A History of Europe* (Avrupa Tarihi) [1935, 3 cilt] en önemlileridir. (L)

Hamilton FİSH

FİSHER (İrving), amerikalı iktisatçı (Saugerties, New York 1867-New York 1947). Yale üniversitesinde matematik profesörü, sonra da iktisat profesörü oldu (1835). Para konusunda uzman olan Fisher şu eserleri yazdı: *The Nature of Capital and İncome* (Sermaye ve Gelirin Mahiyeti) [1906]; *The Purchasing Power of Money* (Paranın Satın Alma Gücü) [1911]; *Stabilizing the Dollar* (Doların Sağlamlaştırılması) [1920]; *The Making of İndex Numbers* (İndeks Sayılarının Yapısı) [1922]; *The Money İllusion* (Para Kuruntusu) [1928]; *The Theory of İnterest* (Faiz Nazariyesi) [1930]; *Stable Money* (İstikrarlı Para) [1936]. Sürümdeki para miktarı, paranın sürüm hızı ve fiyatların seviyesi arasında bağlantı kuran *Nicel Para Nazariyesi* hakkındaki meşhur formülüyle tanınır:

$$\frac{MV + M'V'}{T} = P.$$

T, belirli bir anda sabit olduğuna ve M' V', MV ile orantılı olarak değiştiğine göre MV'deki bir değişiklik zorunlu olarak P'nin değişmesini gerektirir. Denklemde, M madenî ve kâğıt para hacmini, M' kaydî para hacmini, V ve V', M ve M''nün sürüm hızını, T devrenin muamele hacmini ve P fiyatlar seviyesini ifade eder. Başka yazarlar MV ve P arasındaki bağıntının Fisher'in düşündüğü gibi dolaysız olmadığını, P'nin uğradığı değişikliklerin başka etkenlerle de açıklanabileceğini ortaya koydular. (L)

FİSHER (John), ingiliz kardinali (Beverley 1469'a doğr.-Londra 1535). Erasmus'un arkadaşı ve Cambridge üniversitesinin en parlak hümanistlerinden biriydi. Bu üniversitenin şansölyesi oldu (1504). Aynı yıl Rochester piskoposuydu. VIII. Henry'nin Catalina de Aragon ile boşanmasına karşı koydu ve krallığın papalığa üstünlüğü andını içmeyi reddetti. Papa kendisini kardinalliğe getirdiğinde Londra kulesinde mahpustu (mayıs 1535). Krala hakaret suçuyle yargılandı ve 22 haziranda boynu vuruldu. 1935'te kilisece kutsallaştırıldı. (L)

FİSHER (Ronald Aylmer, sir), ingiliz istatistikçi ve genetikçisi (East Finchley, Londra bölgesi 1890). Londra üniversitesi kolejinde profesör (1933-1943), Cambridge'de jenetik profesörü (1957), jenetik ve biyolojiye uygulanan istatistik kuramları ve uygulamalarında uzmanlaştı. Eserlerinden başlıcaları: *Statisticals Methods for Research Workers* (Araştırmada Çalışanlar İçin İstatistik Metotları) [1925]; *The Genetical Theory of Natural Selection* (Doğal Ayıklanmanın Genetik Nazariyesi) [1930]; *The Desing of Experiments* (Denemelerin Tayini) [1935]; *The Theory of İnbreeding* (Üreme Nazariyesi) [1949]; *Contributions to Mathematical Statistics* (Matematik İstatistiklerine Katkılar) [1950]; *Statistical Methods and Scientific İnference* (İstatistik Metotları ve Bilimsel Sonuçlama) [1956]. (L)

FİSHER OF KİLVERSTONE (John Ar-

Foto. Ullstein, N.Y.T., Leloir, Almanya Turizm bürosu (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

buthnot FISHER, birinci baron), ingiliz amirali (Ramboda, Seylan adası 1841-Londra 1920). Kırım savaşı esnasında Baltık denizindeki harekâta, 1860'ta da Çin seferine katıldı. 1882'de *Inflexible* zırhlısının komutanı olarak, 11 temmuzda ingiliz filosunun İskenderiye bombardımanına katıldı ve çıkarma taburlarına komuta etti. 1886'dan 1891'e kadar top ve torpil okullarında müdürlük yaptı, Antiller filosu (1897), sonra da Akdeniz filosu (1899) komutanı oldu. 1903'ten 1909'a kadar Amirallik Birinci lordluğu görevinde bulundu. Büyük Britanya donanmasını modern hale koydu ve diretnotla deniz inşaatında bir devrim yarattı. Kendisine asillik payesi verildikten sonra 1910'da emekliye ayrıldı. 1914 ekim ayı sonunda Coronel yenilgisi sırasında tekrar eski görevine çağırıldı. Yersiz bulduğu Çanakkale seferi üzerinde Churchill ile anlaşmazlığa düştüğünden 1915 mayısında görevinden çekildi. *Memories* (Anılar) [1919] ve *Records* (Belgeler) [1919] adlı iki kitabı vardır. (L)

Fisher-Snedecor F'si. İstat. Roland Aylmer Fisher'in ortaya attığı istatistik yöntemi; birçok ortalamanın varsayımının kanıtlanmasında kullanılır. (L)

FİSHGUARD, Büyük Britanya'da liman şehri, Galler ülkesinin güneydoğusunda (Pembrokeshire), Saint George kanalı kıyısında. Balıkçılık limanı; İrlanda'ya düzenli gemi seferleri. (L)

FİSHTA (Gjergji), arnavut şair ve siyaset adamı (Fishta, Zadrima'da 1871 - İşkodra 1940). Fransisken, profesör, sonra da İşkodra Fransisken okulları müdürü olan Fishta Arnavutluk'un bağımsızlığı için mücadele etti. Millî meclis ikinci başkanı oldu (1921). *Lahuta e Malcis* (Dağ Flütü) destanının, *Anzat i Parnasit* (Parnassos Yaban Arıları) gibi yergili şiirlerin, *Mrizi i Zanavet* (İlham Perilerin Dinlenmesi) gibi lirik şiirlerin yazarıdır. Birçok yabancı eseri Arnavutçaya çevirdi ve aralarında özellikle *Hylli i Drites*'i (Işık Yıldızı) anabileceğimiz birçok dergi çıkardı. Eserinin önemi ve duyarlığındaki durulukla Fishta en büyük arnavut yazarlarından biri sayıldı. (İtalya akademisi üyesi). [L]

FİSİNİT i. (özel ad *Ficinus*'tan fr. *ficinite*). Miner. Triplit'in bir çeşidi olan tabiî fosfat. (L)

FİSİT i. (fr. *phycite*). Kim. *Eşanl.* ERİTRİT.

FİSKE i. (yun. *fuska*, kabarcık'tan). Parmaklardan birinin başparmağın ucuna getirilerek ileri doğru fırlatılmasıyle yapılan vuruş: *Hiç sevmese o fiskeyi yanağına vurur muydu?* (H.R. Gürpınar). *Bir akşam üstü yine bir ağaç tepesinde kiraz yiyor, çekirdeklerini fiskeyle uzaklara savurarak eğleniyordum* (R. N. Güntekin). ‖ İki parmak arasında tutulabilen miktar: *İki fiske tuz daha atıver.* ‖ İnsan vücudunda meydana gelen kabarcık, sivilce.

— ÇEŞ. DEY. *Fiske fiske kabarmak,* kabarcıklarla dolmak: *Çocuğun vücudu fiske fiske kabarınca doktora götürdük, kızamıkmış.* ‖ *Fiske kondurmamak (dokundurmamak),* bir kimseyi veya bir şeyi en küçük bir tehlikeden bile korumak, titizlikle savunmak.

— Folk. *Fiske taşı,* yuvarlak, fındık büyüklüğünde, sert taş. (Taşlar, başparmakla işaret veya orta parmak arasına sıkıştırılıp fiske vurularak atılır. Çocuklar fiske taşını bugün zıpzıp, bilye ile oynanan oyunlarda kullanırlardı.)

— G. santl. *Fiske şamdan,* küçük el şamdanlarına verilen ad. (Bina içinde bir yerden bir yere giderken önünü görmek için elde taşınır. Oda ve sofralardaki şamdanlar bununla yakılırdı. Bakır, bronz, gümüş, tombak ve altından, çeşitli oymalarla mine veya emayla süslenirdi.)

— Mus. *Fiske daire,* türk musikisinde defe vurma usullerinden birine verilen ad. (Musiki üstatları musiki usullerini defe sağ el ile fiske vurarak belirtirlerdi. Fiske daire çalmakta en ünlü sanatçılar Eyyubî Zekâi Dede, Muzikalı İsmail Hakkı Bey idi.)

— Patol. İçinde renksiz, bazen bulanık veya kanlı bir sıvı bulunan deri kabarcığı. (ML)

FİSKE (Edmund FISK GREEN, **John** — denir), amerikalı tarihçi ve filozof (Hartford, Connecticut 1842 - Doğu Gloucester, Massachusetts 1901)). Daha küçük yaşta geniş bilgi edinmiş olan Fiske on sekizine geldiği zaman Avrupa'nın belli başlı dillerini öğrenmiş bulunuyordu. Ayrıca İbranîceyi ve Sanskritçeyi de biliyordu. 1869'dan itibaren Harvard üniversitesinde pozitif felsefe ve tarih okutmağa başladı. 1881'den itibaren Saint Louis'de ders verdi. Belli başlı eserleri şunlardır: *The Beginnings of New England* (New England'ın İlk Zamanları) [1889]; *The American Revolution* (Amerikan İhtilâli) [1891]; *The Discovery of America* (Amerika'nın Keşfi) [1892]; *Outlines of Cosmic Philosophy* (Kozmik Felsefenin Anahatları) [1874]. Bu son kitap Spencer sisteminin ustaca bir açıklamasıdır. (L)

FİSKECİK i. (*fiske*'den *fiske-cik*). Patol. Fiskeli keratitte saydam tabaka üzerinde görülen kabartılara benzer küçük fiske.

◆ **Fiskecikli** sıf. Patol. Küçük fiskeleri olan: *Fiskecikli keratit.* (L)

FİSKELEMEK geçl. f. (*fiske*'den *fiske-lemek*). Fiske vurmak.

— Oyun. *Bilyeyi fiskelemek,* bilyeyi parmak hareketiyle fırlatmak. (LM)

FİSKEMSİ sıf. (*fiske*'den *fiske-msi*) Patol. Fiske görünüşünde olan: *Fiskemsi dolama.* (L)

FİSKET i. (ital. *fischietto*'dan). Denizc. Kumanda düdüğü. (M)

FİSKOS i. (onomatope). Başkalarının duymayacağı şekilde gizli gizli konuşma: *Gülüşe gülüşe aralarında fiskos konuştular* (H. R. Gürpınar). ‖ *Fiskos etmek,* gizlice konuşmak. (M)

FİSSİ—, lat. *fissus*, yarılmış'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

FİSSİROSTRA çoğl. i. Eski sınıflandırmada bir kuş alttakımı; kırlangıç, keçisağan, çobanaldatan v.b. gibi iyice yarık kısa gagalı kuşları kapsardı. (L)

FİSSURELLA i. Karındabacaklı yumuşakça; ayağı büyük ve söbe, örteneği parçalı, anus sifonu küçük ve güdük, dokunaçları silindirimsidir. (Kavkısı basık koni biçiminde, tepesi delikli, üstü ışınsal çizgilidir. Gençken kavkının tepesi helezonludur. Fissurella'lar, laminaryaların yaşadığı bölgelerde yaşar; bütün ılık ve sıcak denizlerde yaygın yüzden fazla türü vardır. İkinci zaman tabakalarında fosiline rastlanır, fakat Üçüncü zamanda daha boldur. *Fissurellidae* familyasındandır.) [L]

FİSSURELLİDAE çoğl. i. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (Bunlardan üçgen biçiminde, bakışımlı iki solungaç bulunur; solungaçlar boydan boya serbest şekildedir. Yürek iki gözlüdür, ortasından gödenbağırsağı geçer; üreme aygıtında çiftleşme organı bulunmaz; kavkısı tepsiyi andırır. Bunlar, birçok anatomik karakterleri bakımından ikiçenetlileri andıran eski zaman yumuşakçalarıdır. Familyanın başlıca cinsleri: *Fissurella, emarginula, lucapina, pancturella.*) [L]

FİSTAN i. (isp. *fustan*'dan). *Halk dili.* Kadınların giydiği elbise: *Eminem gidiyor sabah suyuna / Al fistan estirmiş ince boynuna* (Türkü). ‖ İskoçya, Yunanistan ve Arnavutluk'ta erkeklerin giydiği eteklik: *Kaptan Yunanlıların Efzun askeri kıyafetleri* [...] *fistanın bel tarafında bir eski kubur tabanca, tornhayt, tornistan, filispit bağırarak gûya kumanda veriyor* (Ahmed Rasim).

— Denizc. Gemilerde direkleri sudan korumak için üstüne kalın brandadan çevrilen kılıf veya ağaçtan yapılan çerçeve.

◆ **Fistanlı** sıf. Fistan giymiş olan: *Ya bu camlardaki kadınlar? Bu mavi mavi, Bu yeşil yeşil fistanlı... Geceleri de ayakta mı dururlar böyle?* (O.V. Kanık).

◆ **Fistanlık** sıf. Fistan yapmağa yarayan (kumaş). [M]

FİSTO i. (ital. *festone*'den). Kadın giyeceklerinin çeşitli yerlerine konulan, elde veya makinede işlenmiş süslü şerit: *Satın aldığı fostoları elbisesinin neresine koyacağını bilemiyor.* ‖ Bu şekilde dokunan kumaş: *Fisto bulüz.*

— Süsleme santl. Bk. ÇİÇEKLİ *bezek*.

— ANSİKL. Bazen sivri, bazen yuvarlak dişler biçiminde işlenen ve çoğu zaman kenarların temiz bitirilmesi için kullanılan bir nakış işi. Fisto, dikiş ve çamaşırda kullanılan süslemelerden biridir. İğne çekildiği zaman, ipliğin düğümlenebilmesi için iğneyi öne batırıp ipliği iğnenin altında bırakarak elde edilen düğümlü bir işleme tarzıdır. Fistolu bir kenar yapmak için, ilkin çizilmiş bir çizgiye göre dolgu yapılır, fisto işlenir ve kumaş düğümün kenarından kesilir.

◆ **Fistolu** sıf. Üzerine fisto dikilmiş olan: *Sırtında yakası, kolları ve eteği fistolu beyaz ve uzun bir gecelik vardı* (Sabahattin Ali). [M]

FİSTULARİ (Anatol Grigoryeviç), rus asıllı orkestra yöneticisi (Kief, 1907). Çaykovski'nin 6. senfonisini altı yaşında iken yönetmiş bir hârika çocuktur. Sonraları Monte-Carlo Rus balesinin orkestra yöneticiliğine geçti. Londra'da yerleşti, dünya çapında parlak bir meslek hayatına erişti. Bir süre Gustav Mahler'in kızı Anna Mahler ile evli kaldı. (L)

FİSTULARİA i. Zool. Bk. PİPO BALIĞI.

FİSTULİNA i. Poliporlar grubundan mantar. (*Sığır dili* de denir. Meşe ve kestane ağaçlarının gövdelerinde oldukça sık bulunan bu mantarlar, etli ve suludur; pişmiş veya çiğ olarak salata halinde yenebilir.) [L]

FİSTULİPORA i. Paleont. Polip öbeklerini andıran yosun hayvanları topluluğu. (Silüryenden itibaren Birinci zaman tabakalarında fosil olarak bulunur. *Fistuliporidae* familyasının örnek tipi.) [L]

FİSTÜL i. (fr. *fistule*). Bk. AKARCA

FİSTÜLLEŞME i. (*fistül*'den *fistül-le-ş-me*). Patol. Bir fistülün oluşumu. (L)

FİSTÜLO-ANTEROSTOMİ blş. i. (fr. *fistulo-entérostomie*). Cerr. Bir öd, pankreas veya sindirim fistülünün yolunu bir bağırsak parçasıyle ağızlaştırma ameliyatı. (L)

FİSTÜLOGASTROSTOMİ i. (fr. *fistulogastrostomie*). Cerr. Bir öd, pankreas veya bağırsak fistülünün yolunu midevle ağızlaştırmak ameliyatı. (L)

FİSTÜLOGRAFİ i. (fr. *fistulographie*). Akarca cinsinden bir yolun, X ışınlarına saydam olmayan bir madde yardımıyle radyolojik incelenmesi. (L)

FİSYON i. (ing. *fission*'dan). Nükl. Bir atom çekirdeğinin, aşağı yukarı eşit kütlede iki parçaya bölünmesi.

— ANSİKL. Joliot ve özellikle Fermi'nin çalışmalarından sonra 1938'de Hahn ve Strassmann tarafından keşfedilen bu olay, yavaşlatılmış nötronların uranyun üzerindeki etkileriyle gün ışığına çıktı. Nötronlarla bombardıman edilen uranyum'un meselâ brom ve lantan gibi, ortalama kütlede iki elemente vererek parçalandığı görüldü. Uranyum'un fisyonu sırasında, birçok nötronla birlikte (ortalama 2 veya 3) büyük bir enerji de açığa çıkar. Yeni fisyonlara yolaçabilecek nitelikteki bu nötronların etkisiyle, uygun bir uranyum kütlesinde (kritik kütle) zincirleme bir tepkime meydana gelir.

Toryumdan itibaren bütün ağır elementlerin çekirdekleri gelen nötronların enerji seviyesinin düşük veya yüksek olmasına göre, az veya çok büyük bir ihtimalle fisyona uğrayabilir. Büyük enerjili γ ışınlarında da fisyon yapma niteliği vardır. Uranyum, plütonyum v.b. gibi bazı elementlerde, zincirleme tepkimeyi körükleyecek şekilde, kendiliğinden hafif bir fisyon meydana gelebilir.

Uranyum 233, uranyum 235, plütonyum 239 gibi elementlerin çekirdekleri, çarpan nötronların enerjisi ne olursa olsun fisyona uğrayabilir; nötronlar ne kadar yavaşlatılmış olursa, fisyon ihtimali de o kadar artar. Bununla birlikte, uranyum 238'in fisyonu yalnız hızlı nötronlarla sağlanabilir.

Bir fisyon sırasında açığa çıkan enerji 200 milyon elektron-volt, yani 10^{-17} kilowat-saat kadardır. Bu sayı pek önemsiz gibi görülürse de atom ölçeğine göre çok büyüktür. 1 gr uranyumdaki bütün çekirdeklerin fisyonundan açığa çıkacak enerji 25 000 kilowat-saat'tir. Bu miktar 1 gr kömürün yanmasıyle elde edilen 0,008 kilowat-saat'lik maksimum enerjiyle kıyaslanabilir; 1 gr uranyumun fisyonuyle elde edilen enerji, 3 ton kömürün yanmasıyle açığa çıkan enerjiye eşittir. (L)

FİŞ (fr. *fiche*). Not almak, üstüne belirli bir konuda veya bir kimseyle, bir nesneyle v.b. ilgili açıklamalar yazmak için kullanılan ve aynı boydaki diğer fişlerle birlikte bir fiş dolabındaki yerinde muhafaza edilen kâğıt

John FİSHER
Cabinet des Estampes, Paris

amiral **FİSHER**

fistan

Foto. Elliot and Fry (LAROUSSE)

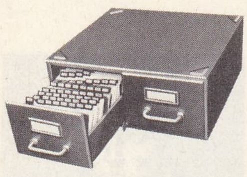

fiş dolapları (istat.)

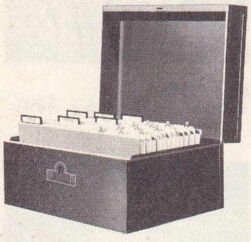

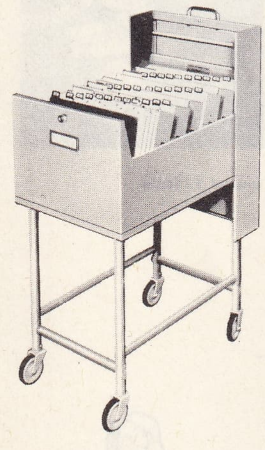

fiş dolabı

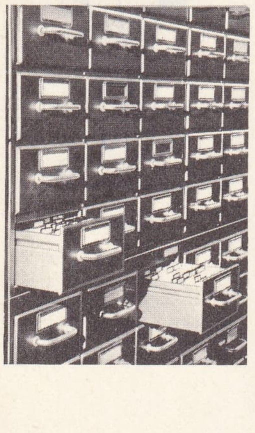

fiş dolabı

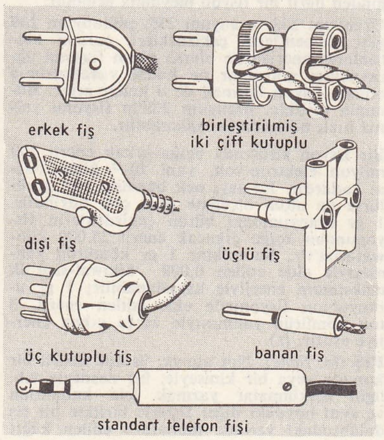

fişler (elektr.)

veya karton yaprak (Bk. ANSİKL. *İşletmec.*) ‖ *Fiş dolabı,* içine aynı konudaki fişlerin konduğu dolap. (Bk. ANSİKL. *İstat.*) ‖ *Ara fişi,* bir fiş dolabının içindeki fiş gruplarını birbirinden ayırmağa yarayan değişik boyda ve başka renkteki fiş.

— Ask. *Eğitim fişi,* bir derste verilen askerî eğitimin bazı maddelerinin özet olarak yazıldığı karton fiş. (Eğitim fişleri, eğitimcilerin işlerini kolaylaştırır ve eğitim usullerinin aynı olmasını sağlar.)

— Elektr. Bir veya daha çok sayıda devreyi kapatmak için, kendisine uygun biçimde bir prize sokulan parça. ‖ *İkili, üçlü, ... fiş,* iki, üç veya daha fazla fiş alacak şekilde tasarlanmış elektrik prizi.

— Elektron. Elektronik bir tüpün elektroduna bağlanmış ve tüp taşıyıcısındaki dişi parçaya girerek elektrodun dış devrelerle elektrik bağlantısını sağlayıp tüpü taşıyıcı üzerine mekanik olarak tespit eden çubuk. (BROŞ da denir.)

— Muhas. Bk. ANSİKL.

— Oyun. Kemik, fildişi v.b.den yapılmış delikli yuvarlak veya dikdörtgen biçiminde pul. (Bazı oyunlarda marka veya para yerine kullanılır.)

— Telekom. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İşletmec. *Fiş,* iş hayatında, işyerinin ihtiyaç duyabileceği çeşitli bilgileri el altında tutmayı sağlayan çok yararlı ve kullanışlı bir araçtır. Bu kolaylık, fişin kolay tasnif edilebilmesinden ve istenilen bilgiyi kolayca sağlayabilmesinden gelir. Tasnif edilmiş fişlerin ilk bakışta görülebilen çıkıntılı kısımlarının üstündeki işaretler veya fişi tanımayı sağlayan belirtiler, fişi aramayı ve tekrar yerine koymayı kolaylaştırır.
Fişlerin arama, bulma, tasnif meseleleri bu konuda çok yararlı buluşların yapılmasına yolaçmıştır. Fişler genel olarak şu çeşitlere ayrılır; art arda dizilen basit fişler; görünen uçları üstlerindeki sayıların toplanmasına elverişli olan ve Kardet tarzında fiş dolaplarında ya da Visiblex tarzında ciltler içinde tasnif edilen fişler: Novacarte v.b. tarzında fiş dolaplarında saklanan bağımsız fişler. Bazı fişler deliklidir ve bir iğne yardımıyle çekilir. Mikrofilm biçimindeki fişlere ise *mikrofiş* adı verilir. Delikli kartlar, çok çeşitli ve karmaşık ayırım ve hesap işlemleri yapmayı sağladıkları için çok kullanışlıdır.

— İstat. Genel sayımlarda karşılaşılan güçlükler ve maliyetinin yüksek olması, idarî işlerle ilgili belgelerin istatistik bilgiler çıkarmak amacıyle kullanılmasına yolaçmıştır. Bu amaçla, birçok resmî veya özel kuruluş fiş dolapları yapmak zorunda kaldı. Gerçekten, gerek resmî gerek özel kuruluşlar, görevlerini yapabilmek için, kişileri (seçmenler, vergi veya harç mükellefleri v.b.), özel veya tüzel kişilerin mülkiyetinde olan taşınır ve taşınmaz malları (otomobiller, binalar, tarım işletmeleri v.b.) teker teker tanımak ve bu kişilerin veya malların uğradığı değişiklikleri bilmek zorundadırlar. Bütün bu özel veya tüzel kuruluşları meydana getiren toplulukların ortaya koyduğu istatistik verilerden yararlanmak için, kapsamı daha geniş olan ve içinde her unsurun ortak bir referansla yer aldığı envanterler ve fiş takımları da yapmak mümkündür. Bu referans numaraları yalnız birer sıra numarası değil, aynı zamanda da o numarayı taşıyan unsurun niteliğini tanıtan birer tanıtma numarasıdır. Türkiye'de Devlet İstatistik enstitüsü tarafından hazırlanmış olan sınaî ve ticarî kuruluşlarla ilgili genel fişler bu tipten envanterler niteliğindedir. Bu fişler, daha özel nitelikleri belirten envanterler için kaynak olur. Her yıl ilgili kuruluşlara gönderilen bilgi alma fişlerinin cevapları, bu iş için kullanılan makinelerce yapılan tasnif sonucunda, meselâ lastik, sebze, meyve, un, nalburiye v. b. satıcılarının listeleri gibi belirli bir alanda çalışan kimselerin sayılarını ve özelliklerini tanımayı ve fişlere geçirmeyi sağlar. Bu gibi çalışmalar, bir ülkede sanavi ve ticaretin bünyesi gibi konularda bilgi verir ve zaman içinde bu alanlarda meydana gelen değişiklikleri belirtmeğe yarar. Fişlerin sağladığı bilgiler ayrıca, değişik alanlarda ve her gerektiğinde yapılacak olan dolaysız araştırmaların çok zaman hatalı olabilen sonuçlarına ihtiyaç duymadan daha elverişli ve daha yararlı sonuçlar almayı da sağlar. Genel kaynak envanteri aynı zamanda da, bütün ana kütle birimlerinin incelenmesinden çok daha iktisadî olan sondaj metodu çalışmaları için temel olur. Genel kaynak olan genel envanterden çıkartılabilen özel envanterler arasında kurulacak bağlantı, istatistik sonuçlarınının daha tutarlı olmasını sağlar.

— Muhas. Hesapların fiş üstünde tutulmasının iki faydası vardır: bir yandan, bir hesabı yevmiye defterine fişten geçirmek daha kolay olur; öte yandan, fişler sayesinde aynı fasıldan hesapları biraraya getirerek düzgün bir biçimde tasnif etmek mümkün olur.

— Telekom. *Telefon fişi,* bir devrede çift bağlantı yapmak için Jack'e (priz) sokulan silindir biçiminde küçük bir çubuktur: Yalıtılmış iki iletkenli telefon kablosu fişe yalıtkan bir maddeden yapılmış küçük bir fişle girer ve yalıtkan bir bilezikle birbirinden ayrılmış silindir biçiminde iki bakır parçaya bağlanır. Fiş prize sokulduğu zaman, prizin yaylarıyle temas sağlayan bu parçalardır.

◆ **Fişli** sıf. Adı fişe geçirilmiş. ‖ Poliste kaydı bulunan. (ML)

FİŞEK i. (fars. *fişenk*'ten). Sil. Tüfek, tabanca gibi silâhlara konulan, içi barut dolu bir kovan ve ucundaki çekirdekten meydana gelen cephane, kurşun: *Cigarayı ağzında unutmuş, fişeği şarjüre sokup çıkararak dalmıştı* (K. Tahir). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Fişek bağı,* içinde belirli sayıda fişek bulunan nizamî ambalaj. ‖ *Fişek çıkaracağı,* av tüfeklerinde kovan sıkıştığı zaman, kovan tablasına geçirilen ve kovanı çekerek çıkarmağa yarayan kanca. ‖ *Fişek kovanı,* pirinçten, demirden veya plastik maddeden yapılmış olan ve içinde sevk barutu bulunan silindir. (Bk. KOVAN.) ‖ *Fişek şeridi,* cephane sarfiyatı fazla olan otomatik silâhları beslemek üzere kullanılan ve fişekleri dizili halde birarada bulunduran şerit. (Sert madenden yapılma, tırnaklı madenî şeritler [Hoçkis ağır makineli tüfeği], kumaştan yapılma yumuşak şeritler, madenî ve kıvrılır şeritler, madenî halkalı veya plastikten yapılma şeritler vardır; bu sonuncularda şerit, bölümlere ayrılabilir ve her fişek bunların üzerinde menteşe keneti rolünü oynar.) ‖ *Eğitim fişeği* (veya *mermisi*), barut hakkı çıkarılmış olan, acemi erlerin doldurma boşaltma eğitiminde kullanılan fişek. ‖ *Flobert fişeği,* karabinalarda kullanılan ve kovanında, hem yemleme hem de itme görevini yapan bir tek barut hakkının bulunduğu fişek. ‖ *Manevra fişeği* (veya *mermisi*), mermi çekirdeği zararsız bir maddeden, meselâ tahtadan yapılmış fişek; tatbikatlarda düşman atışını taklit etmek için kullanılır. ‖ *Melinit fişeği,* pirinçten yapılmış paralel yüzlü bir zarf içine konan melinitli fişek (Fişek zarfının kapağında bulunan kovana fülminatlı yemleme barutu veya yanma fitili sokularak patlayıcı ateşlenir.)

— ÇEŞ. DEY. *Fişek atmak,* ortalığı karıştıracak bir hareket yapmak veya bir söz söylemek. *Argo.* Cinsî münasebette bulunmak. ‖ *Fişek gibi fırlamak,* bir şeyin üstüne çok hızlı bir şekilde gitmek. ‖ *Fişek gibi parlamak,* birdenbire sinirlenen kimseler için kullanılır. ‖ *Fişek salıvermek,* ara açacak bir söz söylemek.

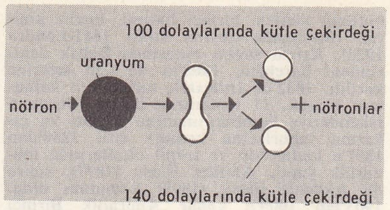

fisyon

— Ambalaj sanay. Yassı ve küçük cisimlerin üst üste yığılıp bir kâğıda sarılmış şekli: *Cebimdeki nane şekeri fişeğinden bir tane çekip ağzıma attım* (B. Felek). *Para fişeği.*

— Dy. *Kestane fişeği,* raylar üzerine yerleştirilen ve katarı hemen durdurması için makinisti uyaran fişek.

— Fişekçilik. Yandığı zaman renkli veya renksiz ışık saçan patlayıcı karışımların genel adı. ‖ Maytap cinsinden, kuru ve kuvvetli bir ses çıkaran ateşli parça. ‖ *Çarkıfelek fişeği,* yatay bir düzlem içinde dönen bir çark üzerine yerleştirilmiş maytaplardan meydana gelen fişek. ‖ *Havaî fişek,* bayramlarda, gece eğlencelerinde kullanılan, yakıldığı zaman beyaz veya renkli bir ışık saçarak, hafif bir ıslık sesiyle havaya doğru yükselen patlayıcı bileşim. ‖ *İşaret fişeği,* havada yanarak şiddetli bir ışık yayabilen maddelerden hazırlanmış fişek. (Uçuşta, filoların kendi aralarında veya uçuş merkeziyle haberleşebilmesini sağlar. Ayrıca, havacılıkta ve denizcilikte, radyo yayımıyle iletilen mesajlara yardımcı olarak kullanılır.) ‖ *Su fişeği,* çarkıfelek fişeği ve Bengal ateşi gibi küçük bir şamandıra üstüne yerleştirilen ve ateşlendikten sonra su ile atılan fişek.

— ANSKİL. Sil. XVII. yy.'ın ortalarında, bir karton kılıf içine yerleştirilmiş bir mermi ve bir atımlık baruttan meydana gelen ilk *fişek* yapıldı. XVIII. yy.da yaygın olarak kullanılmağa başlandı ve bazı ülkeler, kullanacakları fişekleri doğrudan doğruya askerlerin hazırlamasına izin verdi: bronz bir maça ve tahta bir kalıp yardımıyle karton kovanı hazırlayan ve bir doldurucuyle barutu kovanın içine yerleştiren asker, barutun üstüne mermiyi koyarak kovanı kapatıyordu. Ateş edeceği zaman fişeği dişleriyle yırtarak barutun bir kısmını falyaya, geri kalanı da namlunun içine döküyor, sonra bir sopa yardımıyle mermiyi namlunun dibine doğru itiyordu. XIX. yy.da silâhın namlu dibinden doldurulması usulü ortaya çıkınca, mermi, kovan ve kapsül bir tek parça içinde birleştirildi. Bu tipte ilk fişek, fransız Lefaucheux'nün av tüfeği için hazırlandı. Prusya tipi eski Dreyse silâhının fişeğinde, merminin dip kısmı karton bir kovanın içine gömülüydü. Kapsül vazifesi gören patlayıcı bir pastil, kovanın dibine yerleştirilmişti; bir tetik tertibatıyle harekete geçen uzun bir iğne, silâhın barut hakkını geçerek kapsülü patlatıyor ve böylece barutun ateş almasını sağlıyordu. Ancak bu fişekler ve fransız yapısı Chasseport silâhı (1867) için hazırlanan benzerleri, çok çabuk ateş alıyor ve nemden çok etkileniyordu. Ayrılık savaşında ilk defa amerikalıların denediği madenî kovanlı fişekler, daha sonra Fransa'da da uygulanmağa başlandı. 1886'dan beri, modern silâhların fişek kovanları pirinçten yapılmaktadır, atıştan sonra kovanı çıkarabilmek için, dip kısmına çepeçevre dolanan kabartma bir halka veya bir yiv açılır ve kapsül tabana yerleştirilir. Fişekler yalnız hafif silâhlar için hazırlanmaz. Sahra topçuluğunda 105 kalibreye, zırhlı araçların silâh donatımında 120 kalibreye ve deniz topçuluğunda 152 mm'ye kadar fişekler kullanılır. Geri tepmesiz top mermilerinin fişeklerinde, kovanın dibinde veya gövdesinde hava delikleri açılmıştır. Savaş ve av fişekleri merkezden itişlidir. (LM)

FİŞEKÇİ i. (*fişek*'ten *fişek-çi*). Ask. Birkaç kişi tarafından kullanılan bir ateşli silâhta, mermileri önceden hazırlamakla görevli numara eri. (L)

FİŞEKHANE blş. i. (fars. *fişenk* ve *ḫāne*'den *fişek-ḫāne*). Ask. *Esk.* Fişek yapılan

Foto. LAROUSSE

yer. (*Fişekhane-i âmire* de denirdi.) [M]

FİŞEKLİ sıf. (*fişek*'ten *fişek-li*). İçinde fişek bulunan.

— Kıyf. *Fişekli çarşafı*, çarşaf çeşitlerinden birinin adı. (Bu adın verilmesinin sebebi çarşafın «çubuklu» olmasıdır.) [M]

FİŞEKLİK i. (*fişek*'ten *fişek-lik*). Fişekleri alabilecek şekilde bölmelere ayrılmış, bele sarılan veya omuzdan geçirilip çapraz bağlanan bez veya deri kemer: *Koyun postundan bir ceketin üstüne çapraz fişeklikler takmıştı* (Ş. S. Aydemir). || Palaskaya asılan ve fişek bağlarının konduğu bez veya meşin kutu. *Eşanl.* KÜTÜKLÜK.

— Denizc. Sartiyenlerin (babafingo çarmıhı) dolandığı gabya kapelesine (direkte bağlama noktası) yakın bastikalı çembere verilen ad. (M)

FİŞERİT i. (fr. *fischérite*). Miner. Hidratlı, tabiî alüminyum fosfat. (L)

FİSKA veya **FIŞKA** i. (ital. *fissa*'dan). Denizc. Çapa tırnağını kaldırıp asmak (papucu oturtmak) için kullanılan gemi kenarındaki sabit veya hareketli askı. || *Fişka donanımı*, fişka mataforasında bulunan palanga ve teferruat. || *Fişka etmek*, demiri fişka palangasıyle kaldırmak. || *Fişka kamçısı*, fişka kancasına bağlı bulunan armada halatı. || *Fişka kancası*, fişka donanımının alt makarasındaki büyük kanca. || *Fişka kaponu*, demir fişka edildikten sonra tırnağından bağlamak üzere demir bedeninden dolaştırılarak içeri alınan ve kapon tetiği memesine takılan zincir. || *Fişka mataforası*, gırıva mataforasının gerisinde bulunan matafora. || *Fişka palangası*, fişka mataforasında bulunan palanga. (M)

FİŞLEMEK geçl. f. (*fiş*'ten *fiş-le-mek*). İşletmec. Bir fişe kaydetmek. || Bir işle ilgili konuda fiş açmak.

◆ **Fişlenmek** geçz. f. Fişe geçirilmek. || Polis kayıtlarına geçmek. (M)

FİŞLİK i. (*fiş*'ten *fiş-lik*). Fiş koymağa yarayan kutu veya yer. (M)

FİŞÜ i. (fr. *ficher*, acele geçirilmiş'ten *fichu*). Kadınların omuza aldıkları yumuşak kumaştan (yün, ipek, dantel) yapılmış örtü. (L)

FİT i. (fr. *quitte* ?). Ödeşme, bir şeyi karşılıklı eşit olarak kabul etme. || *Fit olmak*, ödeşmek. Razı olmak. (M)

FİT i. Bir kimseyi başka bir kimseye karşı kışkırtmak için söylenen söz. Kışkırtmak. || *Fit vermek* (*sokmak*), arayı açmak, bir kimseyi fitlemek: *Bey dadısının sözlerine kanıyor, karı ona fit veriyor...* (Ahmed Rasim).

◆ **Fitlemek** geçl. f. Birini başkasına karşı kışkırtmak. (M)

FİTCH (John), amerikalı mucit (Windsor, Connecticut 1743 - Bardstown, Kentucky 1798). Önce saatçi, sonra mücevherci ve nihayet Bağımsızlık savaşı sırasında tüfekçi olarak çalıştı. 1785'te buharla işleyen taşıtlar yaptı, sonra buharlı deniz araçları yapımına merak sardı, suya daldırılmış bir çark şeklindeki pervaneyi icat etti. 1786'da Delaware nehri üzerinde buharlı bir gemi işletti, fakat birçok devletlere teklif ettiği bu keşfin değeri anlaşılamadan yoksulluk içinde öldü. (L)

FİTCHBURG, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Boston'un kuzeybatısında; 42 700 nüf. Kâğıt fabrikaları. Dokuma (yün) sanayii. Ayakkabı yapımı. (L)

FİTELBERG (Grzegorz), polonyalı besteci (Dünaburg [bugün Daugavpils] 1879-Katowice 1953). Varşova filarmoni orkestrasının önce solo kemancısı, sonra yöneticisi oldu. 1919-1921 Arası Leningrad operasını yönetti. 1905'te Szymanovski ile polonyalı genç bestecilerden meydana gelen bir dernek kurmuştu. İki senfoni, iki senfonik şiir (*Doğan'ın Şarkısı*, 1906, *Protesiloos ve Laodamia*, 1908), iki uvertür, keman sonat'ları, lied'ler, bir konçerto v.b. başlıca eserleri arasındadır. (L)

FİTEN çoğl. i. (ar. *fitne*'den *fiten*). *Esk.* Fitneler, arabozmalar, karışıklıklar. (M)

FİTERO, İspanya'da (Navarra ili) kasaba, Alhama ırmağı kıyısında, Tudela'nın batısında; 2 450 nüf. Besin sanayii. XII. - XIII. yy.-dan kalma önemli yapılarını muhafaza eden eski manastır: büyük kilise (koro dehlizi ve çevre mihrapları); manastır avlusu; papaz meclisi odası; San Raimondo manastırı. (L)

FİTGER (Artur), alman ressam ve şairi (Delmenhorst, Oldenburg 1840-Horn, Bremen yakını 1909). Paris, Viyana, Berlin ve Roma'da bir süre kaldıktan sonra, 1870'te Bremen'e yerleşti. Dikkate değer duvar resimlerini burada yaptı. 1871'de edebiyata yöneldi; *Adalbert von Bremen* (Bremen'li Adalbert) [1873] oyununun kazandığı başarıdan sonra yeni oyunlar yazdı: *Die Hexe* (Büyücü Kadın) [1876], istibdada yöneltilmiş şiddetli bir tenkit olan *Von Gottes Gnaden* (Tanrının Merhameti Üzerine) [1883] ve Voltaire'ci düşünceyi duru bir şekilde yansıtan *Jean Meslier* (1894). [L]

FİTİL i. (ar. *fetîl* veya *fetîle*'den *fitil*). Mum, kandil ve lambaya konulan, emdiği yağla yanarak aydınlanmayı sağlayan, bükülmüş pamuk ip: *Merdivenin alt basamaklarından birinde duran idareyi alıp fitili yükseltti* (Sabahattin Ali). || *Lamba fitili*, gaz lambalarında kullanılan, genişliği iki santimi geçmeyen, pamuktan dokuma şerit.

— ÇEŞ. DEY. *Fitil almak* veya *fitili almak*, birdenbire hiddetle parlamak, öfkelenmek: — *Ben onu bunu bilmem. Fitili almışsın diyecek oldu* (M. Ş. Esendal). İlerlemek, hızlanmak: *Dehşetli bir hızla iş fitili almıştı* (H. R. Gürpınar). || *Fitil gibi*, çok sarhoş: *Senin anlayacağın fitil gibi sarhoşmuşum da... Onun için suçüstü yakalanmışım... be kardeşim... İnsan bu meredi sarhoş olmak için içer* (B. Felek). || (Birine) *Fitil vermek*, birini kızdırmak, azdırmak. || *Burnundan fitil fitil gelmek* (*getirmek*). Bk. BURUN. || *Fitil olmak. Argo.* Çok sarhoş olmak.

— Ayakkabıcılık. Bir tarafı düz, öteki tarafı yuvarlak kesilmiş ince küçük deri parçası. (Ayakkabıcılar bu fitili sayaların ucunu sağlamlaştırmakta kullanır.)

— Cerr. Bir yaraya sokulan isteril gaz bezi şeridi. (Kanamayı dindirmek veya cerahati boşaltmak için kullanılır.)

— Denizc. *Fitil tahtaları*, teknenin iç kısmında (alabanda), kürek ve top lumbarları arasına çakılan ve bunların çarpılmasını önleyen tahta destekler. || *Halat fitili*, kol sayısı üçten fazla olan tel veya bitkisel halatların bükülerek birbirlerine sarılması sırasında orta yerlerinde meydana gelen boşluğu doldurmak için kullanılan gevşek bükümlü bir çeşit ip.

— Eldivencilik. Düğme iliklerine veya bir eldivenin kol kenarına geçirilen ince deri parçası.

— Fişekçilik. *Bickford fitili. Eşanl.* EMNİYET FİTİLİ. || *Çakmak fitili*, kurşun kromatlı pamuktan örülmüş fitil. || *Emniyet fitili*, katranlı pamuktan örülü bir kılıf için yerleştirilmiş pülverinli (ince kara barut) ipten meydana gelen parlayıcı madde. (Bir patlayıcı maddenin funyasını ateşlemek veya kara barutlu bir fişeği yahut sıvı oksijenli bir patlayıcı maddeyi doğrudan doğruya tutuşturmak için kullanılır.) [*Ağır yanan fitil, madenci fitili* de denir]. (Bk. ANSİKL.). || *Funyalı fitil*, 5-6 mm çapında, maden (kurşun), dokuma veya plastik maddeden bir kılıfın içine konmuş patlayıcı bir maddeden (melinit, tolit, pantrit) meydana gelen ateşleme aracı: *Maden kömürü ocaklarında yasaklanan funyalı fitil daha çok taş ocaklarında kullanılır.* (Bir kapsül tarafından ateşlenen funyalı fitil, patlamayı peşpeşe birkaç barut hakkına birden aktarır; cinslerine göre bu fitillerin ateşleme hızı saniyede 5 000'den 7 000 metreye kadardır.) || *Yemleme fitili*, içine pülverin (ince barut) katılmış pamuk ipliğinden veya kenevir kıtıklarından meydana gelen ve çeşitli maytapları ateşlemeğe yarayan fitil.

— Metrol. *Esk.* Dirhemin bölümlerinden olan bir ölçü birimi. (*Denk* dirhemin; *kırat* denk'in; *fitil* kırat'ın dörtte biriydi. Fitil ikiye bölünürse her birine *nekir* denirdi.)

— Mobl. Koltuk veya sandalye gibi oturmağa mahsus eşyanın yapımında, dikiş veya çivileri gizlemek için kullanılan ipek şerit.

— Saraçl. Körük veya saya ile astar arasına sokulan tıraşlı deri parçası; dikişleri sağlamlaştırmağa yarar.

— Sil. Eskiden topları veya lağımları ateşlemeğe yarayan kükürtlü kaytan. (Bk. ANSİKL.) || *Fitil otu*, «fitilli» denen piyade tüfeğinin barutuna verilen ad. (Barut ile ot bu konuda tamamen aynı anlamda kullanılırdı. Fitil otu, Osmanlı devleti zamanında barışta kapıkulu ocaklarındaki cebeci ocağının yapım yerlerinde hazırlanır ve seferde en önemli harp gereci olarak birlikte taşınırdı. Gereğinde kullanılmak üzere ilgili sınıflara verilirdi.) || *Fitil sırığı*, demirli ucunun kenarına fitil sarılmış değnek. (Bir topun barut hakkını ateşlemek için kullanılırdı.)

— Ted. 37°C'de eriyebilen ve gödene konmak üzere hazırlanan az çok katı ilâç. (SÜPOZİTUVAR da denir.) Bk. ANSİKL.

— Tekst. Belirli numarada bir iplik yapımı için, hesaplı incelikte biraraya toplanmış ve ovalanarak birbirlerine tutturulmuş, bükümsüz elyaf kümesi. || *Fitil otomatı*, hazırlama veya cer makinelerinde herhangi bir fitil koptuğu zaman, otomatik olarak makineyi durduran mekanizma. (Bu mekanizma, mekanik olabildiği gibi fotosel tertibatlı da olabilir.) [Bk. ANSİKL.] || *Hazırlama fitili*, iplikçilikte hazırlama makinelerinden çıkıp iplik makinelerine (vargel) verilen, ovalanarak yuvarlanmış lif topluluğu: *Hazırlama fitili, dokuma tezgâhını doğrudan doğruya beslemeğe yarar.*

— Terz. Kabartma yapması için kumaşın altına yerleştirilen kaytan v.b. şey. || Kumaşın iki ucu birleştirildikten sonra üstten çekilen dikişle yapılan kabartma yol.

— Zır. sanay. *Kükürtlü fitil*, erimiş kükürde batırılan ve tütsülemede kullanılan bez veya amyant şerit.

— ANSİKL. Fişekçilik. *Emniyet fitili* çok muntazam bir hızla (yaklaşık olarak 1 sm/san) yanar. Taş ocaklarında patlayıcı maddeleri ateşlemek için kullanılır, bu gibi yerlerde çalışan personel, fitilin ateşlenmesiyle patlama arasında kalan zamanda kolaylıkla buradan uzaklaşır. Emniyet fitili alevle ateşleneceği için kömür ocaklarında kullanılması yasaklanmıştır. Maden ocaklarında, aynı zamanda ateşlenecek ocak deliği sayısı az olmak (4 - 8 tane) şartıyle fitilli ateşleme uygulanabilir; daha çok sayıda patlatmalar için elektrikli ateşleme kullanılmalıdır.

İçi su ile dolu bir maden ocağında, üst sargısı su geçirmeyen gütaperkalı fitil kullanılır.

— Sil. Yemleme barutunu ateşlemek için kullanılan fitil, dövülmüş eski ipleri kükürt ve güherçileyle kaynattıktan sonra kurutup örerek hazırlanırdı. Avrupa'da, iki ucu yanar durumda bileğe sarılarak taşınır ve silâhın ateşlenmesi için kumanda verildiği zaman kullanılırdı. XVI. yy.ın ortasından itibaren fitil, silâhın dipçiğine sarılarak taşınır oldu. Yürüyüş halinde, yanan ucu sönmesin diye, tenekeden yapılmış bir delikli kutu içinde tutulurdu.

— Ted. Gödene kolay girebilsin diye fitile, eritme veya basınç yoluyle yumurta veya koni şekli verilir. Fitilin ilâç taşıyıcı maddesi kolayca eriyebilen ve mukozaları irkiltmeyen bir madde olmalıdır. Bunun için en elverişli madde kakao yağıdır; bununla beraber şimdi kullanılışı daha kolay olan sentetik bazı maddeler kakao yağının yerini almaktadır.

● *Yerel etkili fitiller.* Bunlar kakao yağıyle veya jelatinle sertleştirilmiş gliserin fitilleri gibi bağırsakları harekete geçirebilen *yumuşatıcılar* veya *ratanhia fitili, büzücü fitil, basur fitili* gibi belli bir yerde pansuman ödevi gören fitillerdir.

● *Genel etkili fitiller.* Birçok ilâç çoğu zaman fitil şeklinde verilir. Meselâ kinin, aspirin ve ağrı kesiciler, gayakol, kreozot, solunum yollarının tedavisinde kullanılan esanslar, alkaloitler (morfin, kodein, kodetilin v.b.), bitki özütleri (afyon, belladon, hint kestanesi özü v.b.), kalp ve böbrek hastalıklarında kullanılan bazı ilâçlar (teofilin, heterozidler), bazı barbitürikler v.b. gibi. Göden yolu ile emilme çabuk olur ve ilâcın sindirim sıvılarının etkisiyle bozulması da önlenir.

— Tekst. Mekanik durdurucu sisteminde, her fitil veya bant özel bir yuvadan geçer. Bu fitil koptuğu zaman geçtiği yuva öne veya arkaya düşer. Bu düşme hareketi özel tertibatla avaraya geçerek makineyi durdurur. Elektrikli sistemde ise, yuvanın düşmesi bir elektrik kontağını sağlar ve makine durur.

Modern makinelerde, bu iş bir ışık demeti ve tam karşısında bulunan bir fotosel lambayle sağlanmıştır. Bant veya fitillerden bi-

ri koptuğu zaman ışık huzmesi önünden geçerek bir an için fotosel lambaya gelen ışığı kapar, bu durum enterüptore intikal ederek, makineyi durdurur. (LM)

FİTİLCİ i. ve sıf. (*fitil*'den *fitil-ci*). Fitil yapan veya satan kimse. ‖ *Mec.* Kargaşalık çıkaran (kimse). [M]

FİTİLLEMEK geçl. f. (*fitil*'den *fitil-le-mek*). Patlayıcı bir maddeyi emniyet fitiliyle ateşlemek. ‖ *Mec.* Kışkırtmak.

— Mim. Fitil biçiminde bir süsle çevrelemek. (KORDONLAMAK ve KAYTANLAMAK da denir.) [ML]

FİTİLLİ sıf. (*fitil*'den *fitil-li*). Fitili olan: ***Biçimli bacaklarında iyi kesilmiş İngiliz fitili çuhasından kurşunî kilot*** (K. Tahir). *Fitilli tüfek.*

— Ayakkabıcılık. *Fitilli ayakkabı*, sayanın taban köselesine en yakın olan kısmına, deri veya diğer bir maddede eklenerek, su geçirmez ve daha sağlam duruma getirilen ayakkabı.

— Sil. *Fitilli ateşleme*, bir patlayıcı maddenin emniyet fitili ile ateşlenmesi. ‖ *Fitilli tüfek* (veya sadece *fitilli*), barutun icadından sonra yapılan ilk ateşli silâhlardan fitil veya kapsülle ateşlenen tüfeğe verilen ad. (*Kapsüllü tüfek* de denir. Bu tüfeklerde çakmağa veya taşa karşılık, horoz ve kapsül bulunur. Fitilli veya kapsüllü tüfekler ağızdan doldurulur ve çifte denen av tüfekleri gibi, horozun kapsüle çarpması ile barut ateşlenir.)

— Tekst. Üzerinde, dokuma doğrultusunda birbirine paralel çizgi biçiminde fitiller bulunan zefir cinsinden pamuklu dokuma: *Fitilli kadife.* (LM)

FİTİN i. (fr. *phytine*). Bazı tohumlarda bulunan fosfatlı organik madde. (L)

FİTNE i. (ar. k.). Karışıklık, geçimsizlik: ***Zaman fitneler ve nifaklar arasında geçmiş, islâm hükümetleri birer birer inkıraz bulmuş, islâmlar esir düşmüşler*** (Ömer Seyfeddin). ***Ben artık zaptiye nazırı değilim, siz istediğiniz fitneyi tertip ediniz, dedi*** (H. E. Adıvar). ‖ —*Esk.* Azdırma, baştan çıkarma. ‖ Dinsizlik. ‖ Mihnet. ‖ Sıf. Arabozan, karıştırıcı: *Fitne adam.* ‖ Baştan çıkaracak kadar güzel (kadın, yüz, göz v.b.).

— ÇEŞ. DEY. *Fitne fücur*, karıştırıcı, arabozucu. ‖ *Fitne kumkuması*, arabozuculuğu iş edinmiş kimse. ‖ *Fitne sokmak*, ortalığı karıştırmak, arabozmak. *Eşanl.* FİT SOKMAK.

— *Esk. Fitne-âmiz*, fesat karıştıran, bozgunculuk yapan. ‖ *Fitne-cihan*, fitne koparan. ‖ *Fitne-cû*, arabozmak için fırsat kollayan. ‖ *Fitne-ger*, fitneci. ‖ *Fitne-engiz*, fesat koparan, fesat çıkaran: ***Yarap o ne çeşm-i fitne-engiz / Kim kılmada bir mezarı tehziz*** (Abdülhak Hâmid). ‖ *Fitne-kâr*, fitneci. ‖ *Fitne-i âlem* ve *fitne-i devran*. *Mec.* Dünyayı birbirine katan güzel: ***Halk derken bu da canan olacak / Akıbet fitne-i devran olacak*** (Fazıl). ‖ *Fitne-i uzma*, büyük fitne. ‖ *İkaz-ı fitne*, kargaşalık çıkarma.

— *İşl.* Dival işi işlenirken masura olarak kullanılan araç. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İşl. Gergefteki kumaş teyellenmiş şekilleri işlemek için kullanılan sırma veya kılaptan, *fitne*'ye sarılırdı. Abanoz, şimşir gibi sert ağaçlardan yapılan fitne 20 sm uzunluğunda 15 sm eninde olurdu. Başlarına fildişi ve sedef işlenmiş olanları da vardı.

◆ **Fitneci** sıf. ve i. Fitne çıkaran, karıştırıcı.

◆ **Fitnecilik** i. Fitneci olma hali. Fitnecinin davranışı: ***Ona buna fitnecilik edeceğine kendi işine baksan olmaz mı?***

◆ **Fitnelemek** geçl. f. (Birinin) Arkasından konuşmak, çekiştirmek, yermek.

◆ **Fitnelik** i. Karıştırma, arabozma: ***Fakat şunu haber vereyim ki ben şimdi fitnelik etmeğe gidiyorum*** (R. N. Güntekin). [M]

FİT (O)—, yun. *phyton*, bitki'den alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (M)

FİTOALEKSİN i. (fr. *phytoalexine*). Mantar veya bakteri saldırısına uğrayan yeşil bitkilerin, kendilerini savunma amacıyle çıkardıkları, az özgün ve molekül ağırlığı zayıf antibiyotik savunma maddesi (msl. bezelyenin çıkardığı *pizatin*, fasulyenin çıkardığı *faseolin*). [L]

FİTOBEZOAR i. (fr. *phytobézoard*). Mide-de, bitkisel besin artıklarından oluşan yabancı cisim. (L)

FİTOBİYOLOJİ i. (fr. *phytobiologie*). Bitkisel canlı maddeyi ve fonksiyonlarını inceleyen bilim dalı. *Eşanl.* BİTKİ FİZYOLOJİSİ. (L)

FİTOCOĞRAFYA i. (fr. *phytogéographie*'-den). Bitkilerin yeryüzündeki dağılımı ile uğraşan bilim dalı. Bk. BİYOCOĞRAFYA. (L)

FİTOEKOLOJİ i. (fr. *phytoécologie*). Ortamı (iklim, toprak, canlı varlıklar), bitki örtüsüyle ilişkileri bakımından inceleyen bilim dalı. Bk. EKOLOJİ. (L)

FİTOFARMASİ i. (fr. *phytopharmacie*). Bitki hastalıklarına karşı kullanılan, tarımda verimi arttıran, bitkileri hayvansal veya bitkisel asalaklara karşı koruyan ilâçlarla ilgili eczacılık kolu.

— ANSİKL. Eczacılık fakültelerinin çoğunda *fitofarmasi* öğretimi yapılmakta, öğretim sonunda bu bölüm için de bir yüksek öğrenim sertifikası verilmektedir. (L)

FİTOHEMAGLUTİNİN i. (fr. *phytohémaglutinine*). Beyaz fasulyeden (*Phasootus vulgaris*) elde edilen madde. (Bu maddenin başlıca özelliği, uygun bir ortamda veya organizma içinde bulunan akyuvarların mitoz yoluyle çoğalmasına yolaçmasıdır.)

— ANSİKL. *Fitohemaglutinin*, hücre bilimi veya tedavi alanında kullanılır. Hücre biliminde, uygun bir ortamda, taze alınmış insan akyuvarlarının *in vitro* (cam tüpte) mitoz bölünmeye girişmesini ve bu suretle kromozomların incelenmesini sağlar. Tedavide ise zehirlenmelerden veya bilinmeyen sebeplerden ileri gelen kemik iliği aplazi veya hipoplazilerini iyileştirmek amacıyle kullanılır. (L)

FİTOHORMON i. (fr. *phytohormone*). Biyokim. Bitkisel hormonlara verilen genel ad. (L)

FİTOJEN sıf. (fr. *phytogène*). Jeol. Bitkisel kökenli: *fitojen kaya*. (L)

FİTOKLİMOGRAM i. (fr. *phytoclimogramme*). Bir bitkinin gelişmesi için gerekli en elverişli iklim koşullarını gösteren grafik. (L)

FİTOKOLİT i. (fr. *phytocollite*'ten). Miner. Linyitin jelatin kıvamındaki çeşidi. (L)

FİTOKROM i. (fr. *phytochrome*). Üstün yapılı bitkilerin tane ve yapraklarında, suyosunlarının tallerinde bulunan, ışığa duyarlı boyamaddesi. (Bu maddeyi taşıyan tohum çok kısa bir süre λ=700 mili mikronluk bir ışığa tutulacak olursa derhal çimlenir; oysa λ=800 mili mikronluk kırmızı ışık öncekinin etkisini yok eder. Fitokrom, geceleri bir çiçeklenme hormonunun oluşmasını da sağlar; bitkilerin çiçek açmak için fotoperyottan etkilenmesinin sebebi budur.) [L]

FİTOL i. (fr. *phytol*). Kim. Formülü $C_{20}H_{40}O$ olan asiklik hidroditerpenik alkol; klorofilin hidrolizinde elde edilir. (L)

FİTOLOJİ i. (fr. *phytologie*). *Eşanl.* BOTANİK. (L)

FİTOPARAZİT sıf. ve i. (fr. *phytoparasite*). Bitki asalağı. (Bitki asalağı çoğu zaman mikroskobik bir mantardır; fakat tohumlu bitkilerden [küsküt], hattâ suyosunlarından da [esmer veya yeşil suyosunları] fitoparazitler vardır.) [L]

FİTOPLANKTON i. (fr. *phytoplancton*). Biyol. Bitkilerden ibaret plankton. (L)

FİTOSENOZ i. (fr. *phytocénose*). Yeryüzünün aynı özellikleri taşıyan herhangi bir alanında yetişen bitkilerin tümü. Bu bitkilerle yetiştikleri yerin koşulları arasındaki ilişkilerden özgül bir bitki ortamı doğar. (L)

FİTOSOSYOLOJİ i. (fr. *phytosociologie*). Botaniğin bitki topluluklarını (bitki çeşitleri ve yaşama şartları) inceleyen kısmı. (L)

FİTOSOSYOLOJİ i. (fr. *phytosociologie*). Bk. BİTKİ *hastalıkları*.

FİTOSTEROL i. (fr. *phytostérol*). Kim. Bitkisel sterollerin genel adı: ergosterol, takisterol, kalsiferol v.b. (L)

FİTOTEKNİ i. (fr. *phytotechnie*). Bot. Bitkilerin sanayi alanında kullanılmasını inceleyen bilim. (L)

FİTOTERAPİ i. (fr. *phytothérapie*). Hastalıkları taze veya kuru bitkilerle ve bunların özütleriyle tedavi (L)

FİTOTRON i. (fr. *phytotron*). Bitkilerin gelişimiyle ilgili iklim şartlarını inceleyen laboratuvar.

— ANSİKL. *Fitotron* kelimesini Robert Millikan, «siklotron»'dan kinaye olarak icat etti; siklotron atomun sırlarını nasıl çözüyorsa, fitotron da bitkisel hayatın mekanizmasını ortaya çıkaracaktır.

Fizyoloji bilginleri, bitkinin organik çalışmasını sağlayan etkenleri anlamak için uzun süreden beri çalışmaktadırlar. Bu etkenler su, besinler, ısı, ışık v.b. gibi şeylerdir. İlk ikisini incelemek nispeten kolaydır; iklimle ilgili olanları incelemek ise çok daha güçtür. İlk fitotron 1949'da, Pasadena'da (A.B.D.) F. W. Went tarafından kuruldu. Aynı cinsten bir laboratuvar Fransa'da Gif-sur-Yvette'te yapıldı; laboratuvar mükemmel şekilde mikropsuzlaştırılmış, soğuk sıcak koşulları ayarlanabilir birçok odalardan meydana gelir. Buradaki ısı ve ışık koşullarıyle kutuplardan ekvatora kadar değişik iklim şekillerini elde etmek mümkündür. Hattâ Dünya'da var olmayan; fakat arzu edilen iklim koşulları da gerçekleştirilebilir.

Böyle bir kurum, her hangi bir sakatlanma tehlikesi olmaksızın şu veya bu bölgedeki ortalama iklimi sunî olarak meydana getirebilir. Böyle bir bitkinin iklime uyma yeteneklerini çok hızlı bir şekilde inceleyebilir. Eskiden on beş yirmi yıllık denemeleri gerektiren sonuçlar burada bir iki yıl içinde elde edilebilir.

Laboratuvarda otuz kadar karanlık oda (sunî aydınlatmalı) ve 8 tane aydınlık oda (güneş ışığıyle) vardır. Her odanın aydınlatılması 30 000 ile 40 000 W'a kadar çıkabilir. Odaların havası dakikada iki üç defa yenilenerek elektrostatik aygıt ve süzgeçlerle temizlenir; sonra su ile yıkanarak istenilen ısı derecesi verilir. Sıcaklık —15 ile +45°C arasında değişmek üzere normal olarak 0,1 °C'a ayarlanabilir. Odalardaki karbondioksit ve nem miktarı ince âletlerle denetlenir. Salonlara hava, en ufak kıpırtı yapmadan, yalancı döşemeler arasındaki yarıklardan verilir. Odaya dakikada 5 000 m³ temiz hava gönderilir; yani toplam hacmin yüzde 10'u kadar hava yenilenir.

Aydınlatma ve fotoperiyodizm ve tabiatıyle ışığın niteliği sistematik şekilde incelenir. O zaman bitkinin kendisine verilen «emirler»e umulmadık bir hızla «itaat» ettiği görülür. Sonuç elde etmedeki bu çabukluk ve değişmezlik sayesinde birçok genel problemleri çözmek mümkün olduğu gibi, ilkbaharda uyanma, tomurcukların gizliliği, büyüme hormonlarının etkinliği, tohum bağlama v.b. gibi daha özgül olayları ayrıntılarına varıncaya kadar anlamak imkânı da doğar. (L)

FİTOZOER i. (fr. *phytozoaire*). Işınsal bakışımlarıyle bitkilere benzeyen hayvanları anlatmak için Remy Perrier'nin uydurduğu kelime. (Artiozoer karşıtı olarak fitozoer terimi selenterelerle derisidikenlileri kapsar.) [L]

FİTRAK i. (fars. *fitrāk*). Saraçlık. *Esk.* Osmanlılarda at terkisi, terki kayışı ve eğerin arkasındaki tasmaya verilen ad. (M)

FİTRE i. (ar. *fıṭır*, oruç açmak, oruçlu durumdan çıkmak'tan *fitre*). Din. Ramazan ayı içinde fakirlere verilmesi dince buyurulan belirli miktardaki sadaka. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kurban bayramında kurban kesilerek, etinin yoksullara hediye edilmesinde nasıl içtimaî ve iktisadî bir yön varsa, *fitre* verilmesinin de şeker bayramlarında, henüz İslâm devleti tarafından yoksulluktan kurtarılamamış kişilerin endişesiz bir bayram geçirmesinin sağlanması, hattâ bu kişilerin, gereğinde kendilerini yoksulluktan kurtarmağa yarayacak küçük bir sermaye edinmesi gibi sonuçları olur.

Fıtır sadakası, İmâmiye mezhebinde kullanılan deyimle *zekâtı fitre* veya kısaca fitre dediğimiz dinî borç, Ramazan ayının son günü, güneş gurub ettikten sonra, *mükellef** için vacip* olur. (Bk. MÜKELLEF ve VACİP). Verilmesini bayramdan sonraya kadar geciktirmemek için hattâ bayram namazından önce vermek, maksada daha uygundur. Fakat geciktirilmiş ve bayram geçmiş olsa bile bu borç düşmez ve verilmesi gerekir.

Bazı müçtehitlere göre, *fitre*'nin bir insan

için vacip olması, yani o kimsenin mükellef olması için nisâb miktarı mala malik olması yetişir. (Bk. NİSÂB.) İmâmiye mezhebinde ve Hanefî mezhebinde de İmam Muhammed ve İmam Zûfer'e göre, fitrenin bir kişiye vacip olması için, akîl ve bâliğ olmak gereklidir. Harp esaretinin köleliğe yolaçtığı devirlerde, ayrıca bu kişinin köle olması da gerekiyordu.

*Fitre*nin vacip olması için aranan mal nisâbı, iki yüz dirhem gümüş veya yirmi miskal altın veya bunların değerine eşit maldır. Bazı farklı görüşler de vardır. Genel bir ifade kullanmak gerekirse, kendisi yoksul olan bir kimsenin *fitre* vermesi gerekmez.

Nisâba malik olan bir aile babası, yalnız kendisi için değil, idaresi altında bulunan geçimini sağladığı kişilerin de fitresini vermekle mükellef tutulabilir. Bu kişilerin kimler olacağını tespit bakımından da mezhepler arasında görüş ayrılıkları vardır. Hanefî mezhebine göre, baba aile içinde bulunan bütün şahısların değil, yalnız küçük olan evlâdının *fitre*sini vermekle yükümlüdür. Eşi ve büyük çocukları için de verebilir, fakat bunların fitresini vermek onun için vacip değildir. Buna karşılık, İmâmiye mezhebinde, Ramazan'ın son günü güneşin batışı sırasında, bir aile reisinin geçindirdiği bütün kimselerin fitresini vermek, bu kimseler küçük olsun veya büyük olsun, müslüman olsun veya olmasın, o kimseleri geçindirmek aile reisi için vacip olsun veya olmasın, onun bulunduğu şehirde bulunsun veya bulunmasın, o aile reisi için vaciptir. Hattâ son gün, güneşin batışından önce ev sahibinin rızası ile eve gelen ve birlikte iftar eden misafir için bile, ev sahibinin fitre vermesi gerekir

Fitre, buğday, arpa, kuru üzüm ve hurma cinslerinden aynen verilebileceği gibi, bunların bedellerinin verilmesi şeklinde nakden de olabilir Hanefî mezhebinde buğdaydan yarım sa, diğerlerinden bir sa veya bunların para ile karşılığı verilmelidir. İmâmiye mezhebinde buğdaydan da bir sa verilir. (Sa, aşağı yukarı üç kilograma eşit bir ağırlık ölçüsüdür.) Diğer sünnî mezheplerde de (Malikî, Şafiî, Hambelî), İmâmiye mezhebinde olduğu gibi, buğdaydan bir sa verilmek gerekir. Ancak, sa denen ağırlık ölçüsü de her yerde aynı olmayıp Irak ile Hicaz'da birbirinden farklıdır. Bk. SA.

FİTRET i. Bk. FETRET.

FİTRET (Abdürrauf), buharalı tarihçi, yazar ve siyaset adamı (doğ. 1896). Birçok müslüman ülkeyi özellikle Hindistan ve Afganistan'ı gezdi. Buhara'da 1917 ihtilâl hareketine, Taşkent'te Genç Buhara partisinin kuruluşuna katıldı. Cumhuriyet döneminde Buhara Eğitim kurulu başkanı oldu (1920). Daha sonra siyaseti bıraktı, kendini edebiyat çalışmalarına verdi. Özbek diliyle yazdığı oyunlar: *Ebu Müslim* (1918); *Çın Seviş* (Gerçek Aşk) [1919]; *Hind İhtilâlcileri* (1923); *Ebül Feyz Han* (1924); *Arslan* (1926) v.d. Ayrıca *Özbek Edebiyatı Nümuneleri* (1928) adlı bir kitabı daha vardır. (ML)

FİTTİG (Rudolf), alman kimyacısı (Hamburg 1835-Strasbourg 1910). Göttingen üniversitesinde kimya öğretim görevlisi (1860), sonra profesörü oldu (1866), 1870'te Tübingen ve Strasbourg üniversitelerine getirildi. 1895'te bu son üniversiteye rektör oldu, burada bazı Alsace-Lorraine'li öğrencilerle, Fransa'ya bağlılıkları dolayısıyle ciddî bir anlaşmazlığa düştü. Doymamış hidrokarbon ve asitlerin yapısıyle uğraştı, laktonlarla fenantren ve fluorantreni keşfetti. 1864'te, Tolleus ile birlikte, benzen serisi hidrokarbonlarının sentezi hakkında bir çalışma, 1886'da da bir kimya kitabı yayımladı. (L)

FİTTONİA i. Uzun ömürlü, sürüngen otsu bitki. (Anayurdu tropikal Amerika'dır. Parlak renkli yaprakları için limonluklarda yetiştirilir. *Acanthaceae* familyasından.) [L]

FİTRİ gölü, Ekvator Afrika'sında deniz kulağı, Çat gölünün doğusunda. Zaman zaman Batha'nın sularını alarak yüzölçümü genişler. Eskiden bağımsız bir prenslik olan, bugün hayvancılık yapılan Fittri bölgesinin ortasındadır. Merkezi, *Yao*. (L)

FİTYAN çoğl. i. (ar. *fetâ*, genç'ten *fityân*). *Esk.* Gençler, yiğitler, delikanlılar.
— Tar. *Esk.* Ahi teşkilâtına dahil bulunanlar. (M)

FİTZALAİN veya **FİTZALAN,** Normandiya'nın fethinden sonra İngiltere'de Shropshire'a yerleşmiş olan dol (Bretagus) asıllı aile. Ailenin büyük kolu, XIII. yy. sonunda Arundel kontluğunu aldı ve özellikle Richard II (1346-öl. Londra 1397) ile şöhret buldu. Dördüncü **Fitzalan** kontu, Richard II henüz reşit değilken Krallık meclisi üyesi ve Batı filosu amiraliydi (1377). Parlamento tarafından 1383'te küçük krala naip tayin edildi. 1386'da Thomas of Gloucester'in partisine katıldı ve bunun zaferinden yararlandı. Yeniden Krallık meclisi üyesi oldu, fakat kral, öc alarak onu vatana ihanet suçuyle idam ettirdi. Flaman'larla Fransızlara ve İspanyollara karşı Margate zaferi (1387), Atlas okyanusu'nun Fransız kıyılarındaki limanlara saldırıları, kendisine halkın büyük sevgisini kazandırmıştı. Fitzalain ailesinin küçük kolu, XII. yy.da İskoçya'da yerleşmiş ve babadan oğula geçen saray nazırlığı (stewart) payesini almıştır. Ailenin bu kolu daha sonra bu unvanla anılmıştır. Bk. STEWART. (L)

FİTZGERALD, Ortaçağ İrlanda'sında bir anglonorman senyörü ve Pembroke şatosu hâkimi olan Gerald of Windsor ile Wales'li prenses Nesta'nın soyundan gelme güçlü bir aile. İrlanda'ya XII. yy. sonlarında yerleşen bu aile, Gael'ler krallık aileleriyle hısımlık kurdu ve az zamanda onlarla tamamen kaynaştı. İngiltere tahtına karşı dürüst kalmakla beraber, daima İrlanda'lı ingilizlerin davasını savundu. Aile üyelerinden birçoğu tanınmıştır: —MAURİCE (öl. Wexford 1176), Gerald of Windsor'un üçüncü oğlu. Leinster kralı Dermot'nun çağrısına uyarak 1169'da, yeğeni Raymond Fitzwilliam ile birlikte İrlanda'ya çıktı. Wexford'a yerleşti ve 1170'te, Leinster hâkimi Richard Strongbow'dan, Offaley'deki Naas baronluğunu fethetme görevini aldı. — MAURİCE, öncekinin torunu (İrlanda 1194'e doğr-ay.y. 1257). Offaley toprakları kendisine miras kaldı ve 1232'den 1245'e kadar İrlanda genel yargıcı oldu.

Fitzgerald ailesi, XIV. yüzyılda iki kola bölündü: Kildare ve Desmond.

● *Kildare kolu.* JOHN FİTZTHOMAS (öl. Laraghbryan, Kildare 1316), lord Offaley Maurice Fitzgerald'ın torununun oğlu. Ailenin mirasına **Kildare** kontu unvanına 1336'da sahip oldu. — *Büyük* GERALD veya GARRET MOR, sekizinci **Kildare** kontu (öl. 1513), York hareketine katılmaktan sanık olarak geçirdiği 2 yıllık hapis süresi (1494-1496) dışında, 1481'den ölümüne kadar İrlanda genel valiliğinde bulundu. İngiltere kralına karşı dürüst davranmakla beraber, bir Gaeller Aird-Figh'ı gibi ülkesini yöneterek İrlanda geleneklerine saygı gösterdi ve iki halk arasında hakemlik görevi yaptı. — *Genç* GERALD veya GARRET OG, dokuzuncu **Kildare** kontu (öl. Londra 1537), öncekinin oğlu ve mirasçısı, lord-milletvekili sıfatıyle 1513'ten 1520'ye ve 1522'den 1534'e kadar İrlanda'yı yönetti. Suçlanarak Londra'ya çağırıldı ve hapse atıldı. — Oğlu THOMAS (Silken Thomas), ustaca bir tahrike kapılarak isyan etti (1534), fakat yenilerek asıldı (1537); babası Gerald kederinden öldü. Ailede yalnız, 1527'de doğan torunu GERALD sağ kalmıştı. Bu çocuk yabancı bir ülkeye kaçmayı başardı, sonra krala bağlılığını bildirerek 1522'de yurduna döndü. Fitzgerald'ların Kildare kolunun siyasî rolü onunla son buldu.

● *Desmond kolu.* Daha önce büyük babası John Fitzthomas'ın ele geçirmeyi başaramadığı (1239-1259) Desmond'da, 1292'de büyük malikâneler edinen Thomas **Fitzmaurice**'in soyudur. — MAURİCE FİTZTHOMAS (öl. İrlanda 1356), Thomas Ritzmaurice'in oğlu, Muster malikânelerini miras olarak aldı, Richard of Burgh'un kızlarından biriyle evlendi. Topraklarını daha da genişletti ve Mac Carthy'lerin hemen bütün mallarını ele geçirdi, 1329'da Desmond kontu payesini aldı, 1355'te İrlanda genel yargıcı oldu. — GERALD, üçüncü **Desmond** kontu (öl. İrlanda 1398), öncekinin oğlu, 1367'de İrlanda genel valisi oldu, kral Thomond'a yenilerek esir edildiyse de 1370'te serbest bırakıldı. Gael dilinde yazdığı şiirler, kendisine büyük bir ün sağladı. — THOMAS, sekizinci **Desmond** kontu (1426'ya doğr.-Drogheda 1468), öncekinin torunu, 1463'te İrlanda milletvekili oldu ve hükûmetinde Clarence düküne yardım etti. Fakat Edward IV'ün muhalifleriyle işbirliği etti ve İrlandalılara karşı İngiltere'yi tuttuğu halde ihanetle suçlanarak asıldı. — GERALD, onbeşinci **Desmond** kontu (öl. Glanaginty, Kerry 1583), öncekinin oğlu. Butler d'Ormonde'ların düşmanlığı yüzünden akrabası onbirinci Kildare kontu Gerald Fitzgerald ve Shane O'Neill ile birleşmek zorunda kaldı. Onların bağımsızlığı, kraliçe Elizabeth I'in Gerald'ı ihanetle suçlamasına sebep oldu ve bu yüzden iki yılını hapiste geçirdi (1562-1564). Bozgunlar ve boyun eğmeler, 1564'ten 1574'e kadar birbirini kovaladı, Bretagne'a sığınmış olan kuzeni Fitzmaurice, Fransa ve İspanya saraylarında entrikalar çevirdi ve sonunda İspanya'dan küçük bir yardım sağladı; Smerwich'e çıkması (1579) yeni bir savaşa sebep oldu. Desmond kararsızlığına rağmen İngilizler tarafından hain ilân edildi ve amansız bir savaşa zorlandı. 1581'de, Kerry'nin ormanlık dağlarında sıkıştırıldı ve pusuya düşürüldü. — JAMES, onaltıncı **Desmond** kontu (1570'e doğr.-Londra 1601), öncekinin büyük oğlu, bütün hayatını hemen hemen hapiste geçirdi ve 1601-1602 arasında, mallarını geri almak için boşuna çalıştı. Onunla birlikte, Fitzgerald'ların güçlü kolu olan Desmond kontları sülâlesi de söndü. (L)

FİTZGERALD (Edward), ingiliz yazarı (Bredfield, Woodbridge yakını Suffolk 1809-Merton Rectory, Norfolk 1883). Geniş bir kültüre sahip olan Fitzgerald, ilkin *Euphranor* adlı bir felsefî diyalog (1851), sonra da *Polonius, a Collection of Wise Saws and Modern Instances* (Polonius, Bilgece Deyişler ve Modern Örnekler Derlemesi) [1852] adlı bir eser yayımladı. Calderon'dan çevirileri de İspanyolcaya ne derece hâkim olduğunu gösterir, fakat asıl, iranlı şair Ömer Hayyam'ın rubaîlerinden yaptığı serbest ve gerçekten şairane uyarlamalarıyle tanınır. Fitzgerald'ın cüretli kalemiyle modernleştirilmiş olmakla beraber, Doğu havasını da muhafaza eden bu rubaîler XIX. yy. hüznünü dile getirir. (L)

FİTZGERALD (Ella), amerikalı caz şarkıcısı zenci kadın (Newport News 1918). Harlem'deki Apollo müzikholünde düzenlenen bir amatör şarkıcılar yarışmasında kazandığı başarı üzerine, caz davulcusu Chick Webb kendisine orkestrasında yer verip ilk başarılı parçalarını plağa aldırttı. 1939'da Webb ölünce, Fitzgerald 1942'ye kadar bu orkestraya şeflik etti. Çeşitli topluluklarda çalıştıktan sonra, Jazz at the Philarmonic (J.A.T.P.) grubuna katıldı ve kısa zamanda en büyük caz şarkıcılarından biri olduğunu herkese kabul ettirdi. Ender rastlanan tertemiz sesiyle, balad ve romanslarda olduğu kadar swing parçalarında da başarılıdır. Seçkin ses ve saz solistleriyle onomatopeli diyaloglar okumayı sever. Doldurduğu plaklar arasında, *Dipsy Doodle* (Chick Web ile, 1939), *My Heart Belongs to Dady* (Chick Weeb ile, 1939), *Cow Cow Boogie* (1944), *Porgy and Bess* (L. Armstrong ile, 1958), *I'm Beginning to See the Light* (C. Basie ile, 1963), *Imagine my Frustration* (Ellington ile, 1965) en başta gelenleridir. (L)

FİTZGERALD (Francis Scott), amerikalı romancı (Saint Paul, Minnesota 1896-Hollywood 1940). Birinci Dünya savaşından sonra «Caz ve Cin» dönemini temsil eden «yitik kuşak»ın en parlak yazarlarından biridir. İlk kitapları, *This Side of Paradise* (Cennetin Bu Yanı) [1920], *Tales of the Jazz Age* (Caz Çağı Hikâyeleri) [1922], *All the Sad Young-Men* (Bütün Mahzun Delikanlılar) [1926], yeni bir duyarlığı dile getirdi. Az bulunur bir teknik ustalıkla yazılmış olan *Muhteşem Gatsby* (The Great Gatsby) [1925], maddeci bir toplumun sunî değerlerine kurban olan Jay Gatsby'nin akıbetini anlatır; bu eser amerikan edebiyatının klasikleri arasında yer almıştır. 1920 Yıllarında Avrupa'daki uzun ikameti sırasında, Côte d'Azur'deki işsiz-güçsüz takımının hayatını anlatan, *Geceler Güzeldir* (Tender is the Night) [1934] adlı bir roman yazdı. Hayatının Hollywood'da geçen son yıllarında da sinema merkezinin çileden çıkmış çevrelerini *The Last Tycoon* (Son Kalantor) adlı eseriyle yerdi; eser ölümünden sonra, 1941'de yayımlandı. 1945'te yayımlanan *Crack-Up* (Palavracı) adlı kitabı da, *The Last Tycoon* da, kendi mektup ve notlarından derlenmedir ve bizi, edebî yaratıcılık meselelerinin tam bilincine varmış bir yazarla yüz yüze getirir. Mektuplarının çoğu *Letters; Self-consciousness* (Mektuplar; Özbilinç) [1963] adı altında yayımlandı. (L)

Ella FİTZGERALD

Francis Scott FİTZGERALD

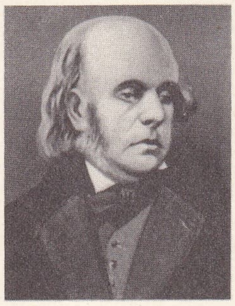
Edward FİTZGERALD

FİTZGERALD (George Francis), irlandalı fizikçi (Dublin 1851-ay.y. 1901). Dublin üniversitesinde profesörken, Hertz'in keşfinden önce, elektromanyetik dalgaları inceledi, Michelson deneyinin olumsuz sonucunu açıklamak üzere, Lorenz tarafından da ileri sürülmüş olan, hareket halindeki cisimlerin kısalması varsayımını ortaya attı. Bu açıklama, daha sonra bağıntılılık nazariyesiyle yorumlandı. 1897'de elektronun kütlesini ilk defa ölçenlerdendir. (L)

FİTZGERALD (lord Edward), irlandalı siyaset adamı (Carton House, Dublin yakını 1763- Newgate 1798). Amerika'da hizmet gördükten sonra, İrlanda parlamentosunda millî ve Katolik taraftarı muhalefete katıldı. 1792'de Paris'e gitti, Orléans dükü Philippe Egalité ile Madame Genlis'in kızı olarak kabul edilen Pamele ile (1776-1831) evlendi. Fransız ihtilâline gönül verdi. Ondan sonra da milliyetçiliğine cumhuriyetçilik duyguları eklendi, 1796'da Birleşik İrlandalılara katıldı ve onların adına Hamburg'da fransız ajanlarıyle temasa geçti. Askerî teşkilâtı eline aldı ve 1798 ayaklanmasının planlarını hazırladı. Britanya makamlarınca takip edilen Fitzgerald, çetin bir direnmeden sonra yakalandı, aldığı yaralar yüzünden cezaevinde öldü. (L)

FİTZGERALD (Robert David), avustralyalı şair (Sydney 1902). Fikrî ve ağır bir üslûpla yazılmış az sayıdaki eserleri pek büyük bir rağbet kazandı. 1938'de yayımladığı *Moonlight Acre* (Ayışığı Dönümü) adlı kitabında yer alan *Essay on Memory* (Hafıza Üstüne Deneme) adlı bir felsefî şiiriyle *Between Two Tides* (Met ve Cezir Arasında) adlı hikâyemsi bir şiiri vardır. (L)

FİTZGİBBON (John), Birinci **Clare** kontu, irlanda başbakanı (Donnybrok 1749-Dublin 1802). Parlak bir avukat olarak tanındıktan sonra, 1778'de Dublin parlamentosuna girdi. Koyu Protestanlığı yüzünden kısa zamanda tamamıyle olumsuz bir siyasete sürüklendi. Katolik çoğunluk lehinde, kanunlarda veya parlamentoda yapılabilecek her türlü reforma sistemli olarak karşı çıktı. 1784'ten itibaren ada hükûmeti üzerindeki nüfuzu gittikçe büyüdü, Pitt'in dostluğunu kazandı. 1789'da başbakan olunca, siyasî karışıklıkları ve çiftçi ayaklanmalarını bütün gücüyle bastırmağa girişti. Katoliklerin güçlenmesini engellemek için, 1793'te, Pitt'in de düşündüğü gibi, Büyük Britanya ile İrlanda'yı birleştirmeğe karar verdi. Bu sert tutumu, 1798'de zorlu bir ihtilâlin patlak vermesine yolaçtı; bu hareketi, fazla sertlik göstermeden güçlükle bastırdı. (L)

FİTZHERBERT (Maria Anne), kızlık adı **Smythe**, sonradan George IV unvanıyle kral olacak olan Wales prensinin karısı (1756-Brighton 1837). 1785'te gizlice yapılan evlenmesi, Fitzherbert'in avam tabakasından olması yüzünden hemen hükümsüz sayıldıysa da kocasıyle iişkisi 1803'e kadar sürdü. (L)

FİTZHERBERT (Thomas), ingiliz cizviti (Swynnerton 1552-Roma 1640). Evli bulunduğu ilk zamanlarda ingiliz Protestanlığına karşı amansız bir mücadeleye girişti. Fransa'ya göçtüğü sırada (1558) dul kaldı. Roma'da rahip oldu (1601). On iki yıl papalık nezdinde ingiliz rahiplerini temsil etti. 1613'te İsa birliğine girdi, 1618'de de Roma'daki İngiliz Rahipleri kuruluna başkan tayin edildi. Birçok dinî tartışma kitabı yazdı, en önemlisi, *A Treatise Concerning Policy and Religion*'dır (Siyaset ve Din Üzerine Risale). [L]

FİTZ-JAMES, York dükü James II ile Marlborough'nun kız kardeşi Arabella Churchill'in evlilik dışı oğlu James Fitzjames'den gelme fransız ailesi. James fransız yurttaşlığını seçti, Berwick mareşali oldu. Louis XIV, 1704'te ele geçirdiği eski Warty senyörlüğünü (bugün Fitz-James, Oise) 1710'da onun adına dükalık mertebesine yükseltti. (L)

FİTZ-JAMES (Edouard, — kontu), fransız subayı (Saint-Germain-en-Laye 1715 - Köln 1758), 1744'te, tümgeneral olan babası tarafından kurulan İrlanda piyade alayında albay rütbesiyle komutan olarak bulundu, Maurice de Saxe devrinde hizmet gördü ve Nieport'un zaptına katıldı. İngilizlerin eline esir düştü, 1747'de serbest bırakıldı. Lawfeld muharebesinde galip geldi ve 1748'de tümgeneral oldu. Yediyıl savaşının başında, 1757'de Hannover seferini yönetti. (L)

FİTZ-JAMES (Edouard, — dükü), fransız siyaset adamı (Versailles 1776-Quévilion, Rouen civarı 1838). Mareşal de Berwick'in torununun oğlu. Ateşli bir kralcıydı. 1814'te Artois kontunun yaveri ve Fransa Yüksek meclisi üyesi oldu. Beyaz terörün savunucularındandı. (L)

FİTZMAURİCE, en tanınmış üyeleri Lansdowne* markisi unvanını taşıyan britanyalı aile. (L)

FİTZMAURİCE (Edmond George, — baronu), ingiliz siyaset adamı (Londra 1846-Bradford-on-Avon 1935). 1868'de liberal milletvekili oldu, 1882-1885 ve 1906-1909 arasında da çeşitli bakanlıklarda bulundu. (L)

FİTZMAURİCE - KELLY (James), ingiliz profesörü ve bilgini (Glasgow 1857-Sydenham, Londra 1923). Oxford ve Cambridge'te okutmanlık, Londra'da King's College'de profesörlük görevlerinde bulundu. İspanyol dili ve edebiyatı üzerinde birçok eser yayımladı: *The Life of Cervantes* (Cervantes'in Hayatı) [1892]; *The History of Spanish Literature* (İspanyol Edebiyatı Tarihi) [1898]. (L)

FİTZPATRİCK (Richard), lord **Gowran**, ingiliz deniz subayı (öl. 1727). Genç yaşında bahriyeye girdi, 1689'dan itibaren fransız filolarına karşı birçok seferi yönetti. Groix adasına bir çıkarma yaptı (1696); 1702'de, Ormond komutasında mutsuz Cadiz seferine katıldı, 1715'te İrlanda lordu payesini aldı. (L)

FİTZPATRİCK (Richard), ingiliz generali ve siyaset adamı (1747-Londra 1813). Amerika savaşına şiddetle karşı koydu; fakat asker olarak bu savaşa katılmak zorunda kaldı (1777). Fox ve North kabinelerinde savunma bakanı, sonra da devlet bakanı oldu (1806). [L]

FİTZPATRİCK (sir Percy), ingilizce yazan güney afrika'lı yazar) King Williamstown 1862-Uitenhage, Cap ili 1931). Bir köpeğin hikâyesi olan *Jock of the Bushveld*'in (1907) yazarıdır. [L]

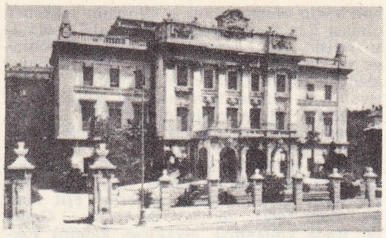
FIUME, eski Hükûmet sarayı

FİTZRALPH (Richard), yüksek dereceli ingiliz papazı (Dundalk 1295'e doğr.-Avignon 1360). Armagh başpiskoposu oldu (1347). Kuvvetli bir hatip olan Fitzralph, Avignon papalık sarayının gözde unsurlarındandı, ermeni kilisesinin yeniden papalığa bağlanmasıyle ilgili müzakerelere katıldı. Bu vesileyle Paris'te 1511'de yayımlanan *Summa de Questionibus Armenorum* (Ermeni Meselesinin Tahlili) adlı eserini yazdı (1342). Dilenci tarikatlara karşı cephe aldı. (L)

FİTZROY, Güney And'larda dağ, Şili ve Arjantin sınırında, Viedma gölünün yukarısında. Fitzroy kil ve şistler ortasında yükselen granitli bir dağdır; 3 440 m. 1952'de Rene Feilet yönetiminde yola çıkan heyetten Terray ve Guido Magnone zirveye tırmanmayı başardı. Bu sefer sırasında dağcı Poincenot, bir selle sürüklenerek öldü. Fitzroy'un 500 km güneydoğusundaki bir doruğa onun adı verildi. 1965'te ikinci tırmanışı gerçekleştiren arjantin heyeti yeni bir yol açtı (batı yamacındaki büyük geçit). [L]

FİTZROY, birçok ingiliz kralının evlilik dışı çocuklarına verilen soyadı. Bk. GRAFTON ve RİCHMOND. (L)

FİTZROY (Robert), ingiliz denizcisi ve astronomu (Ampton Hall, Suffolk 1805-Norwood, Surrey 1865). Grafton dükleri ailesindendi. 1819'da ingiliz bahriyesine girdi, *Beagle* ve *Adventure* gemilerinin kumandanı sıfatıyle, Güney Amerika kıyılarında Rio de la Plata, Boynuz burnu ve Galapagos adaları arasında girişilen hidrografik araştırmaları yönetti. 1841 ile 1843 arasında milletvekili, sonra Yeni Zelanda valisi (1843-1845), daha sonra da Ticaret bakanlığı meteoroloji dairesi başkanı oldu. 1857'de tuğamiralliğe yükseldi ve Fransız akademisi muhabir üyeliğine seçildi. *Narrative of the Surveying Voyages of H.M.S.S. «Adventure» and «Beagle»* (Krallık Donanmasından «Beagle» ile «Adventure»un Harita Çıkarma Seferlerinin Hikâyesi) [1839] ve *Weather Book* (Meteoroloji Kitabı) [1863] adlı iki eseri vardır. (L)

FİTZROYA i. (tuğamiral Robert *Fitzroy*'un adından). Kozalaklı bitki; biri Şili, diğeri Tasmanya'da yetişen iki türü vardır. *Fitzroya Patagonica* selviye yakın, 35 - 40 m yüksekliğinde bir ağaçtır. Şili'de geniş ormanlar halinde yetişir. Kerestesi yapıcılıkta, gemi ve travers yapımında kullanılır.

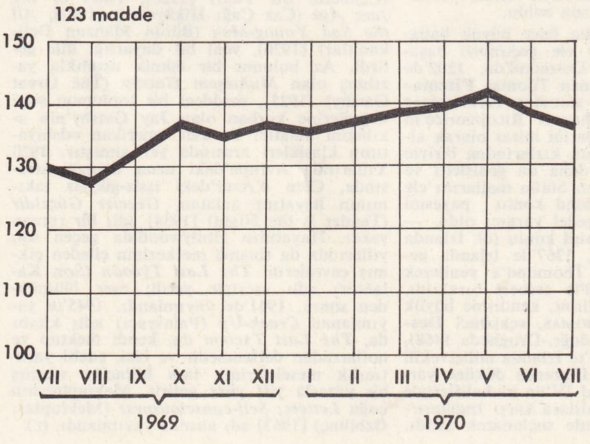

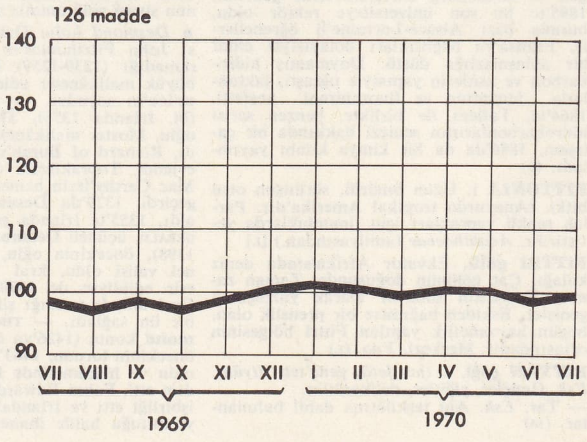

solda, Adana şehri tüketici fiyatları indeks sayıları (tem. 1964-tem. 1965=100); sağda, İzmir şehri tüketici fiyatları indeks sayıları (1968=100) Devlet İstatistik enstitüsü bülteninden

Foto. Camera Press, U.S.İ.S. (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico Italiano

(*Cupressaceae* familyasından.) [L]

FİTZSTEPHEN (William), ingiliz keşişi (Londra 1120'ye doğr.-öl. 1190'a doğr.) Canterbury başpiskoposu Thomas Becket'in özel papazı ve sırdaşı. Becket'in hayatını yazdı. Bu kitapta Londra'nın elde bulunan en eski tasviri yer alır. (L)

FİTZWİLLİAM (sir William), irlanda milletvekili, lord Milton, Horthamptonshire 1526-ay.y. 1599). Hayatının büyük bir kısmını İrlanda'da geçirdi; 1571'den 1575'e ve 1588'den 1594'e kadar yönettiği ülkede düzeni sağlamağa çalıştıysa da çoğu zaman başarısızlığa uğradı. (L)

FİTZWİLLİAM (William WENTHWORTH FİTZWİLLİAM, ikinci — kontu), ingiliz siyaset adamı (1748-1833). Whig partisinin faal üyesi, 1794'te Pitt hükûmetine girdi ve kısa zamanda İrlanda kral naibi unvanını aldı. Katolik taraftarı eğilimleri Fitzgibbon ile protestan partisinin galeyanına sebep olduğu için üç ay sonra geri çağırıldı. Bir süre devlet bakanlığında çalıştı (1806). [L]

FİUGGİ, İtalya'da komün, Latium'da (Frosinone ili); 5 700 nüf. Ilıcaları damla hastalığı ve böbrek hastalıkları tedavisinde kullanılan radyoaktiviteli sular. (L)

FİUME, İstria'nın doğusundaki Rijeka* şehrinin italyanca adı. Venedikliler tarafından kuruldu, Pola piskoposlarına, Duino kontlarına, sonra Avusturya hanedanına geçti (1466). Serbest liman olan (1723) Fiume, 1870'ten sonra Macaristan'ın denize açıldığı liman haline geldi. Birinci Dünya savaşından sonra Yugoslavya ile İtalya arasında çekişmelere yolaçtı; Fiume'yi İtalya'ya katmak isteyen şair Gabriele d'Annunzio, bir baskınla şehri işgal etti (eylül 1919) ve Raballo antlaşmasıyle (kasım 1920) Fiume bağımsız şehir ilân edilince, 1919-1922 arasında birlikleriyle şehirden çıkmadı. Fiume'yi İtalya'ya veren Roma antlaşmasıyle (1924), anlaşmazlık sonuçlandı. Paris antlaşması uyarınca Fiume, Yugoslavya'ya bağlandı. (L)

FİUME (Orazio), italyan besteci (Monopoli, Bari 1908). Pizzetti ile Molinari'den ders gördü. Kraliçe Elizabeth yarışmasında birincilik aldı (1957), Parma ve Milano konservatuvarlarında kompozisyon dersleri okuttu, Pesaro ve Trieste konservatuvarlarında müdürlük etti. Geleneksel bir besteci olarak yazdığı, *Canto Funebre Per la Morte di un Eroe* (Bir Kahramanın Ölümü Üzerine Ağıt) [1939], *Aias* adlı bir kantat (1940), orkestra için iki konçerto (1945, 1956), bir *Senfoni* (1956) ve *Il Tamburo di Panno* (Bez Trampet) [1962] adlı bir lirik parça anılmağa değer. (L)

FİUMİCİNO, Tiren denizi kıyısında italyan limanı. Latium'da (Roma ili ve komünü); 3 000 nüf. Tiber'i denize bağlayan sefere elverişli kanalın ucunda kurulan Fiumicino, balıkçılık limanıdır. Hava alanı. (L)

FİVİZZANO, İtalya'da komün, Toscana'da (Massa ve Carrara ili), Rosaro kıyısında, Apennin'lerin eteğinde; 14 300 nüf. Mermer. (L)

FİX (Théodore), isviçreli iktisatçı (Soleure 1800-Paris 1846). Paris'te yerleşti. 1833'te *Revue Mensuelle d'Économie Politique* (Aylık İktisat Dergisi) adlı bir dergi kurdu. Başlıca eseri olan, *Situation des Classes Ouvrières* (İşçi Sınıflarının Durumu) [1846] adlı kitabında, işçilerin sefaletini içkiye ve ileriyi düşünmemelerine bağlıyarak Malthus'un fikirlerini paylaştı. Fix, işçi örgütlenmesine karşı savaş açtı, böylece aşırı-muhafazakâr eğilimlerini ortaya koydu. (L)

FİX-MASSEAU (Pierre Felix), fransız heykelcisi ve dekoratörü (Lyon 1869-Paris 1937). Limoges millî dekoratif sanatlar okulu müdürlüğünde bulundu. Çeşitli büstler: *Beethoven, Delacroix, Baudelaire, A. Dutuit* (Paris Güzel Sanatlar Şehir müzesi), çeşitli kompozisyonlar (*Sır*, Lyon müzesi); *La Seine*, Paris Güzel Sanatlar müzesi), masklar ve ev eşyası yaptı. (L)

FİYA ünl. (yun. *phyga*, kaç'tan). «Koş, git, kaç» anlamlarını taşır. (M)

FİYAKA i. (ital. *fiacca*, ağır hareket). Caka, gösteriş: *Küçük çocuklar da tütüne alışırken fiyakası için başlarlar* (S.F. Abasıyanık).
— DEY. *Fiyaka satmak* (*sökmek*), gösteriş, caka yapmak.
◆ **Fiyakacı** sıf. Fiyaka yapan, gösteriş meraklısı.
◆ **Fiyakalı** sıf. Gösterişli, süslü: *Fesinin etrafında çok fiyakalı sarılmış oyalı bir yemeni vardı* (Sabahattin Ali). [M]

FİYANGO. i. Bk. FİYONK.

FİYASKO i. (alm. *flaskun*'dan ital. *fiasco*). İddialı bir işte gülünç ve başarısız sonuç: *Şarkıcının ilk konseri fiyaskoyla bitti.* || *Fiyasko vermek*, (iş için) başarısızlıkla sonuçlanmak.
— Metrol. İtalya'nın bazı bölgelerinde, özellikle Floransa'da eskiden kullanılan ve yağ için 2,089 litre, şarap için 2,279 litre tutarında hacim ölçüsü. (L)

FİYAT veya **FİAT** i. (ar. *fi*'den osmanlıca *fīāt*). Alım veya satım bakımından bir şeyin para olarak değeri: *Gerçi memlekette bugünkü fiyatlar dört misline çıksa da hiç hissetmiyecek olanlar var* (F.R. Atay). *Yüksek fiyatla mal satmak.*
— ÇEŞ. DEY. *Fiyat biçmek* (veya *fiyat tayin etmek*), bir nesnenin fiyatını belirtmek: *Bazıları yazının boyuna göre fiyat biçer* (Y.Z. Ortaç). || *Fiyat kırmak*, fiyatı indirmek. || *Fiyatları dondurmak*, yükselmelerini önlemek amacıyle fiyatları sabit tutmak.
— Dil bil. Arap gramerinde değer bildiren rakamlardan önce yazılması âdet olan önek *fi*, çoğul şekliyle ve değer anlamıyle Osmanlıcaya yerleşmiştir.
— Huk. *Fiyat nizamını ihlâl eden suçlar*, hem arz ve talep kanununun tayin ettiği tabiî fiyat nizamını, hem de buhranlı zamanlarda başvurulan otoriter fiyat nizamını ihlâl eden fiillere verilen ad. (İktisadî ceza hukukunun bir dalı olarak ele alınır. Bk. ANSİKL.)
— İkt. Bir değer ile para birimi arasındaki ilişki: *Fiyat, bir malın değerinin para ile ifadesidir*. (Bk. ANSİKL.). || *Fiyat farklılaştırması*, aynı ürünü belli bir dönemde farklı fiyatlarla satabilme imkânı. (Bk. ANSİKL.). || *Fiyat kuramları*. Bk. ANSİKL. || *Birbirine bağlı fiyatlar*, mal fiyatları arasında görülen bağlantı sonucu değişen fiyatlar. || *Maktu fiyat*, pazarlık usulünün dışında kalan ve herkese eşit olarak sunulan fiyat. || *Mevzu fiyatlar*, bazı malların fiyatlarının düşmesini önlemek amacıyle üreticilerin satıcılara, kendileri tarafından tayin edilen fiyatlar üzerinden satış yapmalarını şart koştukları zaman ortaya çıkan fiyatlar. || *Narh fiyatları*, fiyatlarda görülen değişiklikler sonucu millî iktisatta ortaya çıkabilecek zararlı durumları önlemek amacıyle devletçe uygulanması istenen fiyatlar. || *Pazarlıklı fiyat*, alıcı ile satıcı arasında yapılan pazarlık sonucu teşekkül eden fiyat. || *Piyasa fiyatları*, tam rekabet sisteminde arz ve talep ilişkilerinin, tekel sisteminde ise tekelcinin tayin ettiği fiyat.
— Muhas. *Maliyet fiyatı*, bir mal veya hizmeti imal veya satmak için gerekli giderlerin toplamını gösteren rakam. (Bk. ANSİKL.) || *Nâzım fiyat*, mümkün olduğu kadar uzun bir sürede sabit tutulan ve çoğunlukla analitik muhasebede kullanılan anlaşma fiyatı. (Nâzım fiyatların sabit kalması, piyasa veya arızî durumlar sonucunda meydana gelen değişmeler dikkate alınmaksızın, sonuçların karşılaştırılmasına yarar. Kullanılan başlıca nâzım fiyatlar, standart ve narh fiyatlarıdır. || *Örnek fiyat* (narh). Bk. ANSİKL.
— Tic. *Fiyat indirimi*, müşterilere daha ucuz fiyatla arzedilmek üzere malların etiketleri üzerinde yazılı fiyatları değiştirmek. || Bu işlemin yapılma zamanı. || *Fiyat takdiri*, açık arttırmaya çıkarılan veya bölüşmeye konu olacak bir eşyaya değer biçilmesi: *Bir malın fiyatını takdir etmek.* || *Taban fiyat*, tarım ihracat ürünlerine uygulanan en düşük fiyat düzeyi. (Bk. ANSİKL.) || *Tek fiyatlı mağaza*. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Huk. Tabiî *fiyat nizamının ihlâli* açısından, piyasa fiyatlarına tesir suçundan söz etmek daha doğru olur. Bu bölümde, Türk Ceza kanununun 358. ve 401. ve Millî Korunma kanununun 32. maddeleri bazı eylemleri cezalandırmaktadır.

Türk Cz. kn.'nun 358. maddesi, kanunun «ammenin itimadı aleyhine cürümler» başlığını taşıyan babında ve «Ticaret ve sanayie ve müzayedeye hile ve fesat karıştırmak» cürümleri arasında yer almaktadır. Bu madde, genel hatlarıyle, kanunda ayrıca belirtilmiş bulunan yollardan yararlanılarak, yalan haber yayma veya yaydırtma, belli fiyatların düşmesine sebebiyet verme gibi fiilleri cezalandırmaktadır. Kanun, bu suç için üç aydan üç yıla kadar hapis ve yüz liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezası tayin etmiştir. Türk Cz. kn.'nun 401. maddesi, kanunun ikinci kitabının «ammenin selâmeti aleyhine cürümler» başlığını taşıyan yedinci babında, «umumun sıhhatine, yenilecek ve içilecek şeylere müteallik cürümler» adı altında ve üçüncü faslın içinde yer almaktadır. Bu madde, genel hatlarıyle, maddede belirtilmiş bulunan usullere başvurularak et, ekmek, odun, kömür gibi eşyanın piyasada azalmasına veya fiyatının artmasına sebep olmayı cezalandırmaktadır. Tayin edilen ceza, bir yıldan beş yıla kadar hapis ve yüz liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezasıdır.

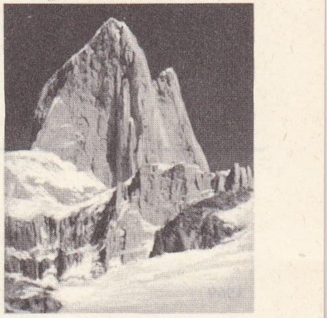

FİTZROY doruğu
Patagonya Andları

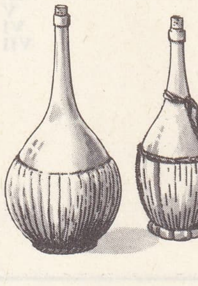

fiyasko
(metrol.)

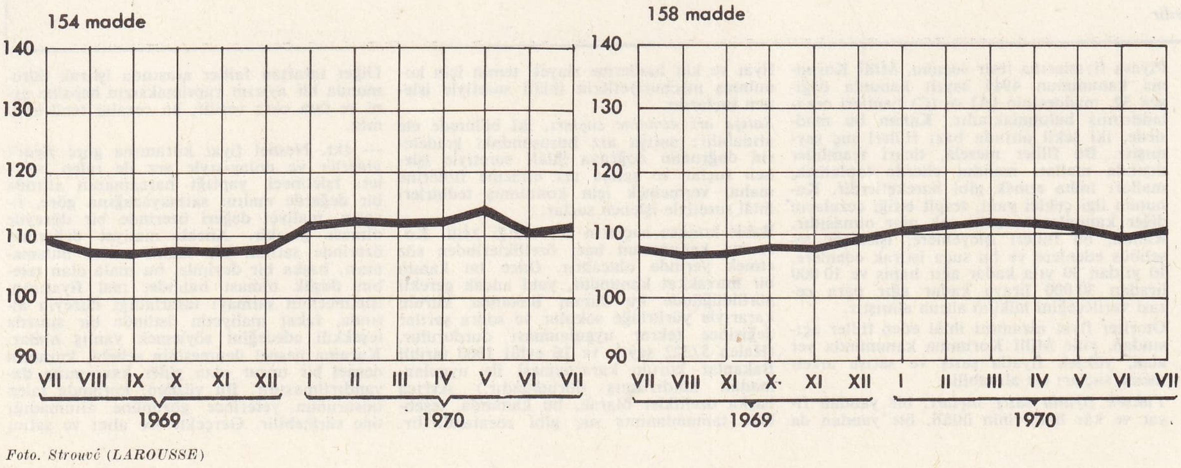

solda, İstanbul şehri tüketici fiyatları indeks sayıları (1968=100); sağda, Ankara şehri tüketici fiyatları indeks sayıları (1968=100) Devlet istatistik enstitüsü bülteninden

Foto. Strouvé (LAROUSSE)

toptan eşya fiyatları indeks sayıları

Ticaret Bakanlığı Konjonktür ve Yayın müdürlüğü (1)
(1963 = 100)

		gıda maddeleri ve yemler				sanayi hammaddeleri ve yarı mamulleri							
		genel	*toplam*	*nebatî gıda maddeleri*	*hayvanlar*	*hayvan mahsulleri*	*toplam*	*yakacak*	*madenler*	*dokuma maddeleri*	*kimyevî ve tıbbî maddeler*	*sınaî ve madenî yağlar*	*yapı malzemesi*
1965		109,4	110,3	104,5	116,7	111,9	107,8	100,0	110,0	106,2	111,0	106,4	109,9
1966		114,7	116,3	108,4	126,5	121,7	112,2	100,6	116,1	107,1	129,8	107,8	121,9
1967		123,4	124,0	110,6	152,8	138,1	122,3	118,0	125,8	117,3	140,0	119,6	127,9
1968		129,1	128,7	115,7	155,2	134,5	129,6	156,0	129,0	116,0	140,8	125,1	131,7
1969		136,9	137,1	124,5	152,1	141,6	136,5	178,5	130,8	118,3	143,1	124,8	140,1
1969	VI	135,2	134,9	124,1	156,0	138,0	135,7	174,5	130,4	119,8	142,9	123,8	139,4
	VII	134,6	134,0	124,4	151,6	138,3	135,5	173,8	131,1	118,8	142,9	124,5	139,5
	VIII	135,7	134,9	124,1	142,0	140,4	137,1	181,0	131,5	119,1	142,9	125,3	139,3
	IX	135,9	134,3	123,0	141,5	139,6	138,5	183,3	131,5	119,5	142,9	125,7	140,8
	X	136,7	135,0	124,8	139,1	140,4	139,5	186,9	131,0	120,2	142,9	125,5	143,3
	XI	138,2	137,6	127,3	144,5	142,5	139,1	187,3	131,5	118,1	142,9	126,4	143,4
	XII	141,7	142,6	128,8	158,9	154,3	140,1	187,3	131,5	119,8	147,2	128,0	143,4
1970	I	144,6	146,3	130,3	176,1	157,5	141,7	187,7	131,4	122,6	163,5	128,1	144,5
	II	146,3	148,8	131,3	190,6	142,2	142,2	187,3	131,3	122,6	177,5	127,9	145,3
	III	145,1	147,9	132,8	191,9	154,4	140,5	177,4	131,5	122,6	177,5	127,7	145,3
	IV	144,8	147,7	132,3	207,6	150,9	140,1	172,7	133,0	122,6	180,9	128,4	147,6
	V	144,0	143,4	131,1	182,3	145,9	145,0	174,3	151,8	126,7	189,7	128,9	151,0
	VI	141,8	139,7	129,9	166,2	142,9	145,5	174,3	170,6	118,6	195,5	129,3	154,4
	VII	138,7	134,4	121,2	171,6	141,3	145,7	174,3	169,9	119,7	195,5	131,7	154,3

İstanbul Ticaret odası (2)
(1963 = 100)

		genel	*gıda maddeleri*	*hammaddeler*	*madenler*	*dokuma*	*inşaat malzemesi*	*yakacak ve enerji maddeleri*	*kimyevî maddeler*
1963		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1964		99,0	93,9	99,8	117,0	103,3	98,6	101,8	103,0
1965		104,3	101,1	102,8	130,4	107,3	106,1	102,5	100,8
1966		111,7	107,4	109,4	145,8	119,1	109,9	104,0	119,4
1967		119,1	113,2	115,2	153,7	126,2	113,7	118,3	131,7
1968		122,1	119,7	108,6	155,5	121,6	115,8	135,6	127,4
1969		132,2	132,1	119,2	160,1	123,3	131,4	143,6	135,7
1970	I	136,7	135,7	122,7	163,0	125,7	142,7	144,5	149,4
	II	138,8	136,9	124,8	163,4	126,5	145,8	143,4	160,5
	III	139,2	136,3	126,3	163,0	126,7	148,9	142,9	165,0
	IV	139,7	135,8	128,4	174,1	127,2	143,7	142,4	165,7
	V	139,2	134,8	124,2	181,7	127,9	148,4	142,3	166,8
	VI	139,7	134,1	125,5	188,1	129,1	150,3	142,3	165,4
	VII	138,2	131,5	126,4	184,7	129,5	146,1	142,5	163,6
	VIII	140,9	132,0	127,3	194,3	135,0	144,5	150,2	175,7

(1) *indekse 95 madde girmektedir*

(2) *insekse 94 madde girmektedir*

Piyasa fiyatlarına tesir suçunu, Millî Korunma kanununun 4945 sayılı kanunla değişen 32. maddesinin (A) ve (C) bentleri cezalandırmış bulunmaktadır. Kanun bu maddede, iki şekil altında bazı fiilleri suç saymıştır. Bu fiiller meselâ, ticarî teamüller dışında malları mahdut ellerde toplamak, malları imha etmek gibi hareketlerdir. Kanunun ilgi çekici yanı, tespit ettiği cezaların diğer kanunlara oranla çok ağır olmasıdır. Kanun, bu fiilleri işleyenlere, işlemeğe teşebbüs edenlere ve bu suça iştirak edenlere, 10 yıldan 30 yıla kadar ağır hapis ve 10 000 liradan 30 000 liraya kadar ağır para cezası verileceğini hüküm altına almıştır.

Otoriter fiyat nizamını ihlâl eden fiiller açısından, yine Millî Korunma kanununda yer alan, yüksek fiyatla satış ve satışa arzetmeme suçları ele alınabilir.

Yüksek fiyatla satış suçları, bir yandan fiyat ve kâr hadlerinin ihlâli, öte yandan da fiyat ve kâr hadlerine riayeti temin için konulmuş mecburiyetlerin ihlâli suretiyle işlenen suçlardır.

Satışa arz etmeme suçları, iki bölümde ele alınabilir: satışa arz hususundaki kaidelerin doğrudan doğruya ihlâli suretiyle işlenen suçlar ve satışa arz etmeme fiillerine mahal vermemek için konulmuş tedbirleri ihlâl suretiyle işlenen suçlar.

Bahis konusu suçların yer aldığı Millî Korunma kanununun bazı özelliklerinden söz etmek yerinde olacaktır. Önce bu kanun bir muvakkat kanundur, yani ancak gerekli görüldüğünde bu kanun Bakanlar kurulu kararıyle yürürlüğe sokulur ve sonra şartlar değişince tekrar uygulanması durdurulur. (Halen 5/322 sayılı ve 16 eylül 1960 tarihli Bakanlar kurulu kararnamesi ile uygulanmadan kaldırılmış durumdadır.) Ayrıca başka özellikler olarak, bu kanunda, teşebbüs, tamamlanmış suç gibi cezalandırılır. Diğer taraftan failler arasında iştirak durumunda bir ayırım yapılmaksızın hepsine ayni ve tam ceza verilir, bu cezalar tecil edilmez.

— İkt. Nesnel fiyat kuramına göre *fiyat*'ı giderler ve dolayısıyle arz ile talep belirler. İşletmeci, yaptığı harcamanın altında bir değerde malını satmayacağına göre, fiyatın, maliyet değeri üzerinde bir düzeyde olması gerekir. Ancak maliyet değerinin üzerinde satılan bir malın satıcı bulamaması, başka bir deyimle, bu mala olan talebin düşük olması halinde, mal fiyatının, işletmecinin satmayı tasarladığı düzeyin altında, fakat maliyetin üstünde bir sınırda teşekkül edeceğini söylemek yanlış olmaz. Kurama nesnel denmesinin sebebi, kuramın nesnel bir unsur olan gider kavramına dayandırılmasıdır. Bu yüzden, kuramda talep unsurunun yeterince gözönüne alınmadığı öne sürülebilir. Gerçekte ise alıcı ve satıcı

özel denebilecek varsayımların ışığı altında davranışlarını düzenlerler. Hattâ fiyatın yalnız bu özel ve karşılıklı davranışların sonucu oluştuğunu öne süren marjinalci okul, öznel fiyat kuramını, başka bir deyimle fiyatın nesnel unsurları (gider gibi) dışında, karşılıklı öznel unsurlara tayin edildiğini belirten öneriyi ortaya atmıştır.

● *Piyasada fiyat teşekkülü mekanizması,* kapitalist ekonomilerin işleyişinin temelini meydana getirir. Sovyet tipi planlı ekonomilerde de fiyat sistemi yürürlüktedir; fakat fiyatlar devletçe tespit edildiklerinden, ekonomiye yön vermede araç olurlar ve kapitalist ülkelerdeki gibi piyasanın düzenleyicisi rolü oynamazlar. Şüphesiz piyasaların işleyişi çeşitli değişmelere uğrar, fakat bu ülkelerde bireysel seçmelerden doğan ve genel bir kararın sonucu olmayan fiyat hareketlerinin, iktisadî meselelerin çözümüne yaradığı ilkesi hâkimdir: fiyat hareketleri, talebin en iyi şekilde karşılanması amacıyle, kaynakların çeşitli üretici alanlar arasında dağılımını sağlar.

Her piyasada fiyat dengesi arz ve talebe bağlıdır. Ekonominin tümünde, fiyatların genel düzeyinin değişmesi, konjonktürün üstünlük eğilimini ifade eder

Piyasalarda fiyatların teşekkülü

● *Tam rekabet fiyatları.* Bir piyasada tam anlamıyle rekabetten söz edebilmek için, önce arz ve talebin «akıcı» olması yani alıcı ve satıcıların piyasa konusunda iyice bilgi sahibi olmaları ve fiyatlarla mal miktarını serbestçe teklif edebilecek durumda bulunmaları gerekir. Bundan başka arz ve talep «atomik», yani yeteri kadar küçük ünitelere bölünmüş olmalıdır; bu, içlerinden hiç birinin bütün üzerinde önemli bir etkide bulunamaması demektir. Piyasa fiyatı, böylece, alıcı ve satıcı için bir «veri» olarak ortaya çıkar.

Herhangi bir zamanda herkes, şu miktarı şu fiyata, başka bir miktarı da başka bir fiyata almağa veya satmağa eğilimlidir. Potansiyel alış ve satışların toplamı, belirli cins malın piyasadaki ortak arz ve talebini meydana getirir. Normal olarak talep, giderek azalmaya yönelen bir fonksiyondur. Bu iki fonksiyonu (arz ve talebi) temsil eden eğriler, belirli bir anda piyasanın teorik denge durumunu gösteren bir noktada kesişirler. Arz edilen mal miktarı ile talep edilen miktarın eşit olduğu bu noktada malın fiyatı belli olur. Eğrilerin eğimi, arz ve talepteki esnekliği gösterir. Talep pek az esnek ise (hayatî maddeler), eğri, dikey'e yakın bir durum alır: büyük bir fiyat değişimi, talepte ancak çok küçük bir değişme meydana getirir. Bunun gibi, eğer arz hemen hemen hiç esnek değilse, eğri yine dikeye yakındır: «her ne bahasına olursa olsun» elden çıkarılmak istenen stokun durumu böyledir.

Belirli bir sürede değil de, zaman içinde düşünülürse, arz ve talepteki değişmeleri, eğrilerin yer değiştirmesi olarak belirlemek gerekir. Sözgelişi, üretimdeki gelişmeler aynı fiyata daha çok mal arzına imkân veriyorsa, arz eğrisi sağa doğru kayacak ve fiyat düşecektir.

Çeşitli malların fiyatları arasında, bu malların birbirlerini tamamlayıcı olmaları veya birbirlerinin yerini alabilmeleri yönünden bir ilişki vardır. Üretim veya tüketimde, «birbirinin yerine geçebilen» iki malın fiyatları, aynı yönde değişiklik gösterir; çünkü birinin fiyatında artış, talebin bir kısmını ötekine yöneltecek, dolayısıyle bu sonuncunun fiyatında da artma eğilimi görülecektir. «Tamamlayıcı» iki malın fiyatları ise ters yönde değişiklik gösterir: akaryakıt fiyatlarındaki büyük bir artış, motorlu araçlara olan talebi azaltır, dolayısıyle otomobil fiyatları düşer. Tüketim maddeleri talebini etkileyen etkenleri, fizyolojik alt yapıları ve psikososyolojik uzantılarıyle birlikte, insan ihtiyaçlarının yapısında aramak gerekir. Arz etkenleri ise, üretim maliyetinin yapısına bağlıdır: tam rekabet şartlarında firmanın teorik dengesi, marjinal maliyet, ortalama maliyet ve piyasa fiyatı arasında eşitlikle sağlanır. Bk. *Üretim* MALİYETİ.

● *Eksik rekabette fiyatlar.* Tam rekabet şartlarından her biri, uygulamada, büyük değişikliklere uğrar. Bir kere, alıcı ve satıcılar tam olarak bilgi sahibi değillerdir ve pek hareketlilik göstermezler; sonra da nüfus yoğunluğu, en büyük ünitelerin piyasayı serbestçe etkilemesi imkânını sağlar. Rekabet rejimini sınırlayan, tekellerin varlığı değil (bunlar nadirdir ve etkileri mutlak olamaz), bütün piyasalara yayılmış olan sayısız tekelci unsurlardır. Bunlar, reklâmı yoluyle tanıtılan maddelerin ayrı bir özellik kazanmasından veya sadece satış şartlarındaki eşitsizliklerden doğan tekelci durumlardır (her satış noktası, kendi civarındaki bütün müşteriler üzerinde bir üstünlüğe sahiptir). Rekabet ortadan kalkmış değildir, fakat fiyatlar denge durumundan devamlı olarak uzaklaşabilir, müteşebbisler de böylece tekelci bir kâr sağlarlar. Modern piyasaların çoğu *oligopol*'lerdir (satıcı sayısının çok az olduğu piyasalar). Bunlarda malların ayrı özelliği (markalara göre değişik modeller) ve alıcılarının sınırlı hareketliliği ile belirlenen ağır bir talep görülür.

Fiyatların genel seviyesi ve konjonktür

● *Genel fiyat indeksleri.* Fiyat hareketlerini tümüyle kavramak için, bunları ortak bir ifadeye çevirmek gerekir. Önce her fiyat *indeks*'e yani «temel yıl» denen bir referans süresi içinde aynı malın gözlenen fiyatlarına göre bir yüzdeye çevrilir. Sonra,bunların ortalaması alınır. Bu ortalamanın, her malın bütün içindeki önemini belirtmek bakımından dengeli olması gerekir. Böylece elde edilen sentetik indeks referans yılına göre incelenen fiyatların tümündeki hareketleri gösterir.

Fiyat indeksleri üçe ayrılır. 1. *Toptan eşya fiyatları indeksi,* 2. *Perakende eşya fiyatları indeksi,* 3. *Geçinme indeksleri.* Türkiyede toptan eşya fiyatları indeksi ile geçinme indeksleri düzenlenir. 1. Toptan eşya fiyatları indeksi: malların toptan fiyatına göre yapılır. İstanbul Ticaret odası ve Ticaret Bakanlığı konjonktür ve yayın müdürlüğü tarafından düzenlenir. İstanbul Ticaret odası biri sabit esas devreli, diğeri değişik esaslı (zincirleme) olmak üzere iki tür indeks hazırlar. Türkiye'de ilk defa 1927 yılında toptan eşya fiyatları indeksi bu oda tarafından yapıldı. 1928 Yılından sonra yayımlandı. Esas yıl daha sonra 1948, 1953 ve 1958 oldu. İndekse katılan madde sayısı 94'tür ve maddeler 7 kümede toplanmaktadır. İndekslerde tartı kullanılmamaktadır. Öte yandan konjonktür dairesi de 1942 yılından beri, önceleri 112 maddenin, daha sonra ise 95 maddenin katıldığı toptan fiyat indeksleri düzenlemeğe başladı. Adı geçen kuruluşun indeksinde gıda maddeleri ve yemler, sanayi hammaddeleri ve yarı mamulleri olmak üzere iki küme vardır. İndekslerin temel yılı başlangıçta 1938 idi. Sonra 1963 yılı esas alındı. İndekse giren maddelerin temel yılın fiyatları ile o yılın tüketim miktarları çarpımına eşit tüketim değerleri *tartı* olarak kullanılır.

2. *Perakende eşya fiyatları indeksi,* tüketicinin ödediği fiyat üzerinden hesaplanır. Bu yüzden adına, tüketici malları fiyat indeksi de denir. Bu indeks geçinme indeksinden farklıdır. Zira geçinme indekslerinde tüketicinin gerçek tüketimleri hesaba katılır. Perakende fiyatlar üzerinden yapılan indeks ise, tüketici tarafından günlük geçinme ihtiyaçları için gerekli görüldükçe az miktarda alınan madde fiyatları üzerinden hesaplanır.

Tüketici fiyat indeksleri Ankara, İzmir, İstanbul ve Adana için düzenlenmektedir. Bunun dışında aile bütçesi anketleri tamamlanmış olan Bursa, Samsun, Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Ordu ve Eskişehir için hazırlanan tüketici fiyatlar indeksleri de Devlet İstatistik enstitüsünce yayımlanacaktır. Bunlardan İstanbul ve Ankara için yapılan indeksler aile bütçeleri tartısına dayanır. İstanbul anketi dört gelir grubu içinde sınıflandırılan işçi ailelerini, Ankara anketi de üç gelir grubu içindeki memur ailelerini kapsar. Ankara için düzenlenen indeks de 1954'te yapılan memur aileleri arasındaki anket esas olarak alınır.

3. *Geçinme indeksleri.* Bk. GEÇİNME *indeksleri.*

fiyord
Songfjord (Norveç)

● *Genel fiyat hareketleri.* Sentetik indeksler, ancak çeşitli fiyatlar aşağı yukarı aynı şekilde geliştiği takdirde bir anlam taşıyabilir. Çeşitli mallar arasında «birbirinin yerini tutabilme» bağlarının bolluğu sayesinde tatbikat da bunu göstermektedir. Genel fiyat hareketleri ya konjonktür çerçevesi veya yüzyıl çerçevesi içinde ele alınır.

Konjonktürle ilgili dalgalanmalar, fiyat ve miktarların aynı yönde gelişmesiyle kendini gösterir: birkaç yıl art arda yükselme, sonra düşme. Halbuki belirli bir piyasada, belirli bir anda fiyat ve miktarlar ters yönde değişebilirler, burada kümülatif bir faaliyet görülür: artış artışı getirir, üretimdeki gelişme de fiyatlar üzerindeki baskısını devam ettiren talebi karşılayamaz. Depresyon durumunda ise bunun aksi olur.

Uzun süreli veya yüzyıl çerçevesi içindeki hareketler geçen yüzyıllarda görüldü. XIX. yy.da şöyle bir durum ortaya çıktı: 1815'lere kadar artış, 1845'lere kadar düşüş; 1873'e kadar artış, 1896'ya kadar düşüş. XX. yy. da ise, 1930-1935'teki büyük buhran dışında, özellikle savaş yıllarının ve savaş sonrasına ait yeniden inşa faaliyetlerinin getirdiği eflasyonlar yüzünden, fiyat artışı genel bir nitelik gösterdi.

Çağımızın hâkim eğilimi olan enflasyon, toplam talepte fiyat artışını körükleyen (ve kesimler arasında farklar yaratan) müzmin bir fazlalıkla tanımlanır. Bu fazlalık, çoğu nakit parada ve iktisat alanı emrine verilen kredilerde bir artış olarak ortaya çıkar. Fakat bunun temeldeki sebepleri, çeşitli sosyal grupların öteki gruplar aleyhine giriştikleri ve bir noktada birleşme eğilimi gösteren baskılarda aranmak gerekir.

Fiyat siyasetleri

Devlet bazı fiyatların tespitinde daima müdahale edegelmiş, ya bunları re'sen tayin etmiş (narh), ya da sınırlandırmıştır: kıtlık zamanlarının azamî fiyatı veya tavan fiyatı, bolluk devrelerinin asgarî veya taban fiyatı, çiftçi, ücretli (emek satıcıları) gibi iktisaden zayıf bazı satıcıların korunması için yapılan sınırlamalar bunlar arasındadır. Tecrübe bu müdahalelerin çok defa yetersiz olduğunu göstermiştir: nitekim fiyat, arz ve talebi meydana getiren iktisadî güçlerin bileşkesinden başka bir şey değildir. Şu halde aynı zamanda ve özellikle arz ve talebin etkenlerine de müdahale etmek gerekirdi; aksi halde, kanun, kâğıt üzerinde kalacaktır (gizli fiyatlar, karaborsa).

Dünya savaşları, 1930'ların büyük buhranı, yeniden imar ve inşa veya silâhlanma siyasetleri, fiyat siyasetlerine büyük önem kazandırdı. En liberal ülkeler, son savaş sırasında ülke iktisadının genel gidişiyle uyuştuğu ölçüde etkili olabilen bir *fiyat kontrolu* sistemi getirme, gelirleri bloke etme, üretimi (üretim etkenlerinin devletçe dağılmasını sağlamak) ve tüketimi (vesikaya bağlamak) denetleme yoluna gittiler. Savaş sonrasında bu tedbirler yavaş yavaş kaldırıldıysa da, devlet, fiyatlarla ilgilenmeğe devam etti. Bu alanda bugün iki çeşit müdahale uygulanmaktadır:

a) Para ve maliye ile ilgili tedbirler, fiyatların genel seviyesini etkiler. Devlet bütçelerinde, millî gelirin üçte biri emilerek atılır: devlet, vergi tahsilâtının yarattığı gelir ve kamu harcamalarının yarattığı gider dalgalanmalarını doğrudan doğruya ayarlar. Öte yandan, bankaları millileştirmeksizin, kredi dağıtımının işleyişini elinde tutar ve bu yolla toplam talep üzerinde rol oynar. Hattâ devlet, doğrudan bir denetime gitmeden de, toplam talep unsurlarını bir dereceye kadar etkiler: ücretler, yatırımlar ve ihracat.

Foto. LAROUSSE

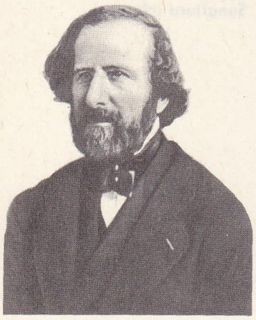

Hippolyte FİZEAU

b) Belirli mal ve hizmet fiyatlarını, yukarıda sayılan toplu tedbirlerin dikkatli bir uygulanışı ile etkilemek mümkündür. Devlet fiyatı meydana getiren unsurlar üzerinde, vasıtalı vergiler veya iktisadî yardımlar yoluyle doğrudan doğruya etkili olur. Dolaylı olarak oynadığı rol ise, kredinin yerinde tahsisi ve mübadelelerin serbest bırakılması da uygulamada, bazı «serbest» fiyatlar, çeşitli formüllerle kontrol altında tutulabileceği gibi resmen narhlandırılmış bazı fiyatlar da devletin hoş görmesiyle fiiliyatta serbest bırakılabilir. Günümüzde, kontrol altında tutulan en önemli fiyat kategorisi, tarım sektörü fiyatlarıdır. Kapitalist ülkelerin çoğunda çiftçiler başlıca ürünleri için bir *fiyat garantisi*'ne sahiptirler: fiyatlar maliyet ve üretim dalgalanışlarına göre ya her yıl narhlandırılır, ya da serbest kalır; o zaman devlet, muhtemel düşüş tabanına eşit asgarî bir fiyat üzerinden ürünleri satın almayı taahhüt eder. Bk. Tic. *bölümü*.

Fiyatların kontrolu, aralarındaki açık veya zımnî anlaşmalarla üreticiler tarafından yapılabilir, üreticiler tarafından perakendecilere belli bir satış fiyatının kabul ettirildiği de olur (ağustos 1953 tarihli bir kararname, Fransa'da satış fiyatının üreticilerce tespitini sınırlandırmıştır).

Fiyat farklılaştırması, piyasada rekabet şartları olmadığı veya tekelin ağır bastığı durumda ortaya çıkabilir. Satıcı, piyasaya ne kadar hâkim olursa farklılaştırma işlemi o kadar kolay gerçekleşir. Farklılaştırma, *kişisel* olabilir. Bu durumda, tüketicinin gelirine âdeta el koyacak şekilde ve müşterilerin kazancına göre, fiyatlar farklı olarak belirlenir. Farklılaştırma *maddî* de olabilir. Bu durumda, ürünün veya hizmetin fiyatı kullanılışa göre değişir. Meselâ elektrik tüketiminde ceryanın evde veya sanayi alanında kullanılmasına göre kilovat fiyatı değişik olarak tespit edilir. *Coğrafî* fiyat farklılaştırmasından da söz edilebilir. Bu farklılaşma dolayısıyle, saat başına ücret (işçiler aynı nitelikte olsalar da), bir ülkenin çeşitli bölgelerinde farklı olur. Bu uygulamaya, *ücret bölgeleri* adı verilir. Millî piyasada, ürün fiyatının, dış piyasadakinden daha yüksek olması da (damping yapmak), coğrafî fiyat farklılaştırmasının sonucudur.

— Muhas. Önceleri muhasebe dışı olarak ele alınan ve sadece personel ücretleri ile doğrudan doğruya gerekli olan maddeleri kapsayan *maliyet fiyatı*, sonraları eksiksiz muhasebe değerlendirmeleri aşamasına vararak, fabrika maliyet fiyatıyle (imal maliyeti), ticarî maliyet fiyatını birbirinden ayrı ele almıştır. Bu sonuncu fiyatın kapsamına, idarî ve ticarî nitelikteki giderler de girer. Tam maliyet fiyatlarını ancak gelecek için yapılacak ihtimal hesapları açısından ortaya koyma eğilimi vardır. Çünkü, bir ürünün maliyet fiyatı, atelyenin faaliyetine ve aynı süre içinde üretilen başka maddelerin miktarına bağlıdır. Bu yüzden maliyet fiyatı, üretilen malın karakteristik bir özelliği değildir. Bu fiyatı hesaplamak için işletmenin gidişi ile ilgili, ancak kısmen gerçekleştirilebilecek bazı varsayımlar gereklidir. Çeşitli imalât halinde, bir ürünün gerçek maliyet fiyatının hesaplanması imkânsızdır demek, hiç de bir çelişki değildir.

Fiyatları, değişebilir (veya nispî veya imalât) giderler olarak ayırmak tercih edilir: **1.** imalâtla değişebilen (dolaysız el emeği, maddeler, temsilci komisyonları v.b.) ve ürünün niteliğini meydana getiren giderler toplamı; **2.** her hizmetin çalışmasını niteliyen devre giderleri (üretim değişince giderlerin sabit olması). Giderlerin bu şekilde iki sınıfa ayrılması, ölü noktanın hesaplanmasına da yarar.

— Tic. *Taban fiyat*, iktisadî gelişme öncesinde tarımsal ürün üreticisi tam rekabet şartları altında iki sorunla karşılaşır: tarımsal gelir düşüklüğü, gelir ve fiyatların dalgalanması. Tarımda diğer üretim kesimlerine oranla düşük düzeyde gelir elde edilmesi ve piyasa şartlarından doğan nedenlerle fiyatların dolayısıyle tarımsal gelirin dalgalanması ekonomiyi tarım alanında sürekli istikrarsızlığa iter. Ayrıca devletin sanayi kesimini dolaylı ve dolaysız desteklemesi, piyasa şekillerinin oligopol, monopollü rekabet olması bu kesimde tarıma oranla fiyat ve gelirlerin yüksek olmasını doğurur. Bütün bu nedenler devletin piyasaya müdahale ederek düzenlenmesini gerektirir.

Devletin müdahalesi; mülkiyet, kredi, teknoloji, girdiler, pazarlama kanalları ve fiyatlara olabilir. Fiyatlara müdahale piyasa arz-talep istikrarsızlığını giderme amacını taşır. Dolaylı ve dolaysız olur.

Fiyatlara dolaylı müdahale, kurumsal değişiklikler getirmenin yanı sıra arz-talebe etki yaparak olur. Talebi artırma; ücretleri artırıp yeni satın alma gücü yaratma, devletin satın almasıyle, talebi kısma; karnalerle tayınlama ve yasaklamayle, arzı kısma ise ithal mallarına vergi koyma, ihraç mallarına prim verme, devletin satın alması yoluyle gerçekleşir. Öte yandan arzı artırma; ihraç yasakları, ithal malları vergi indirimi, üreticilere prim vererek üretim artışını sağlamakla uygulanır. Kurumsal etkilerle fiyatlara dolaylı müdahale devletin zaman ve yer arbitrajını, üretim kooperatiflerinin kuruluşunu teşvik etme, borsalar açma, depo ve nakliye hizmetlerini çoğaltma ve ucuzlatma yolu ile gerçekleştirilir. Dolaylı müdahale üretici sorunlarını yeterince çözmekten ve piyasa fiyat istikrarını sağlamaktan uzaktır. Bu nedenlerle dolaysız müdahale önem kazanır.

Dolaysız müdahalede fiyatlar doğrudan doğruya devletçe belirlenir. Bu belirleme tüketici veya üretici lehine olur. Tüketici lehine fiyat tespiti, fiyatlar hızla yükseldiği zaman gerekli olur. Bu maksimum veya tavan fiyatıdır. Üretici lehine fiyat tespiti fiyatlar düştüğü zaman gerekli olur. Bu minimum veya taban fiyatıdır.

Devletin üretici lehine piyasaya müdahale ederek fiyatı belirlemesinde iki yöntem vardır. İlki bu fiyatın piyasada geçerli olmasını sağlama, ikincisi fiyatın piyasada geçerli olmasını sağlamak yerine serbest piyasa fiyatı ile destekleme fiyatı farkını üreticiye sübvansiyon olarak ödemedir.

Devlet belirlediği fiyatı üreticilere garanti eder, kendisine bu fiyattan getirilen ürünleri satın alır. Ancak ürün fiyatları arası bağlılık nedeniyle bir ürünün desteklenmesi zaman içinde diğerlerinin de desteklenmesini gerektirir. Devletin taban fiyatı belirlemesinin bir amacı da üretimin artmasını sağlamaktır. Bu nedenle taban fiyat denge fiyatının üzerinde belirlenir. Aynı zamanda bu ürünün fiyatını diğer ürünlerin fiyatlarına oranla yüksek olarak belirlemek gerekir. Yüksek fiyatla üreticilere bir ek gelir sağlanmış olur.

Devlet kendisine getirilen ürünü kurumlar aracılığıyle alır, stok yapar, stok edilen ürün, kıt ürün yılında piyasaya sürülür.

Devletin üreticiye dolaysız sübvansiyon verdiği halde, yine fiyat belirlenir, ancak bu defa değişim serbest piyasa fiyatı üzerinden yapılır, devlet piyasa fiyatı ile destekleme fiyatı arasında kalan farkı üreticiye öder. Fiyatı belirleme istikrarı temin eder. Ancak üretim miktarının yıldan yıla verimdeki oynamalara bağlı olarak değişmesi üretici gelirinde istikrarı temin edemez. Ayrıca piyasaya üretim yapan büyük üreticiler devletin yüksek fiyat belirlemesinden büyük ölçüde yararlanırlarken, kendi tüketimleri için üretim yapan üreticilerin gelir seviyesinde pek değişiklik olmaz. Bu nedenle küçük üreticilere yapılacak gelir transferi, gelir düşüklüğü sorununu daha iyi çözümler.

● *Tek fiyatlı mağaza.* Başlangıçta, tek fiyatlı mağazalar gerçekten tek fiyat üzerinden mal satarlardı. Bu metot 1879'da A.B.D.'ye («ne alırsan 10 sent'e»), 1909'da İngiltere'ye, 1925'te Almanya'ya, 1928'de de Belçika ve Fransa'ya yayıldıysa da bu ülkelerin tümü veya büyük bir kısmı, İkinci Dünya savaşından az önce bundan vaz geçtiler. Fakat tek fiyatlı mağaza deyimi yerleşti ve «halk mağazaları» sözünden daha sık kullanıldı. Tek fiyatlı mağazaların orijinalliği, bir yandan sattıkları malların belirlenmesinde, öte yandan da satış metotlarının basitleştirilmesinde görülür. Satışa çıkarılan eşya, malzeme ve ürünler hiç bir şekilde tahdit edilmemiştir: tek fiyat mağazaları her şey satarlar. Fakat malların satışa çıkarılmasında uygulanan hesaplı bir seçme, çok sayıda alıcının ihtiyaçlarına cevap verecek eşya üzerinde durulmasını gerektirir: her eşya ve ürün grubunda sadece bol miktarda ve süratle satılacak olanlar bulunur. Bunların elden geçirilmesi kolay, az yer tutan ve her sınıftan alıcıyı çekebilecek ölçüde ucuz olması şarttır. (→ Bibliyo.) [ML]

FİYODOR I veya **FEDOR** (1557-1598), rus çarı (1584-1598), Korkunç İvan'ın (IV) oğlu, Ryurikoviç hanedanının son ferdi. Hasta ve geri zekâlı olduğu için büyük boyar aileleri devlete hâkim olma fırsatını buldu. Yönetimi, 1588'de resmen naip ilân edilen Boris Godunov'a bıraktı. Fiyodor 1598'de ölünce, dul karısı İrene'in feragati üzerine tahta Boris geçti.

FİYODOR II veya **FEDOR** (1589-1605), rus çarı (1605), Boris Godunov'un oğlu. Düzmece Dimitri'lerden ilkinin kendi yerine çar ilân edilmesinden sonra öldürüldü.

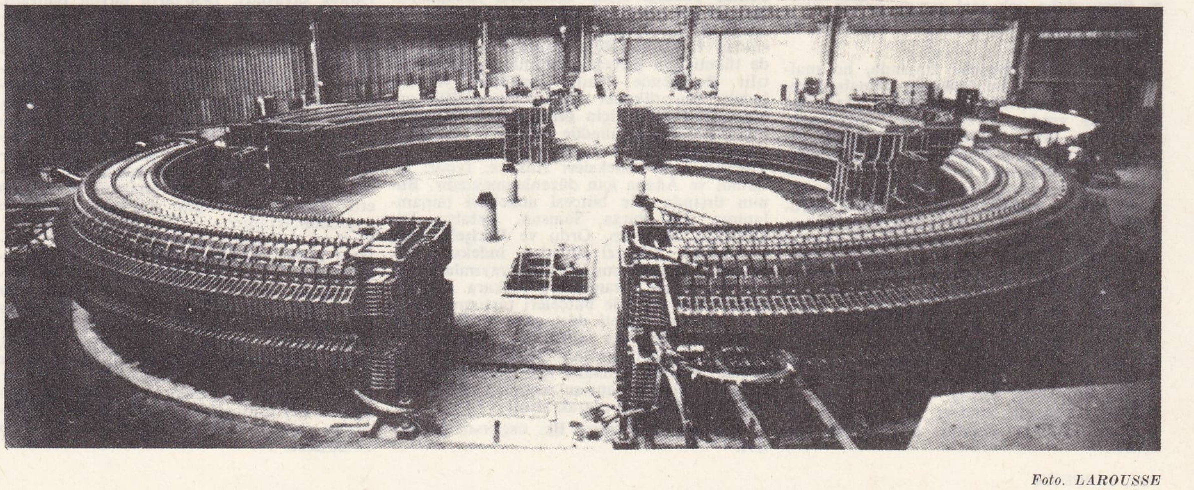

fizik
Saclay atom merkezindeki Satürn senkrotronu, protonlara 3 milyar elektron voltluk bir enerji sağlar

Foto. LAROUSSE

FİYODOR III veya **FEDOR** (Alekseyeviç) [1661-1682], rus çarı (1676-1682), Aleksey Mihayloviç'in oğlu. Hasta ve zayıf iradeli bir adam olduğundan Nariçkin ailesinin ve Aleksey'in ikinci karısının tarftarlarıyle çatıştı. Hümanist Simeon Polotski'nin dersleriyle yetişti ve Moskova'ya leh, latin ve batı nüfuzlarını getirdi. Çarlığı zamanında düzenlenen reformların en önemlisi, devlet hizmetlerine yapılacak tayinleri inceden inceye ve kesinlikle tayin etmiş olan «Mestniçestvo» yönetmeliğinin kaldırılmasıdır. Çocuğu olmayan Fiyodor III'ün ölümü, uzun bir taht kavgasına yolaçtı. (L)

FİYODOROV (Yevgraf Stepanoviç), rus billûrbilimcisi ve mineraloji bilgini (Orenburg 1853 - Leningrad 1919). Moskova'da ve 1905'ten sonra Petersburg'da ders verdi. Fiziksel billûrbilim çalışmalarıyle tanınmıştır; geometrik olarak ancak 230 olan grubunun bulunduğunu çalışmalarıyle ispatladı. Bir gonyometre icat etti ve birçok mineralin optik özelliklerinin tayininde polarlama mikroskobundan yararlandı. (L)

FİYONK veya **FİYANGO** veya **FİYONGA** i. (ital. *fianco?*). Kurdele veya şerit halindeki kumaşın kelebek biçiminde bağlanmış şekli: *Saçına fiyonk bağlamak.* (M)

FİYORD veya **FİYORT** i. (norveççe *fjord*). Denizin bir buzul vâdisini doldurmasıyle meydana gelen derin körfez.

— ANSİKL. Tipik *fiyord*'lar, oldukça derin, kenarları sarp, çanak biçimindedir; derinliği 1 000 m'yi aşabilir, engine açılan yanı denizle örtülü kayalarla kapanmış olabilir. Sert kayadan oluşmuş yüksek kıyılarda ve buzulların kara içlerinden başlayarak çok dik eğimle indikleri yerlerde fiyordlar daha geniş ve büyüktür (Norveç, Grönland, Labrador, Güney Şili, Alaska, Yeni Zeland'nın güney adası). Fiyordlu kıyılarda engebe çok sarp olduğu için tarım yapılamaz, buna karşılık balıkçılık imkânları çok geniştir. Ayrıca bütün buzul bölgelerinde olduğu gibi hidroelektrik üretimi için elverişlidir. (L)

FİZAN, Libya'nın güneybatısında il; yaklş. ol. 400 000 km², 59 300 nüf. Merkezi, *Sebha*. Sahra'nın bir bölümü olan il toprakları, kuzeyde kısmen bazaltla örtülü (cebel ej-Soda) tebeşirli yaylalardan (hamada el-Homra) meydana gelir. Güneyde geniş bir çanak meydana getiren sarplıklarla parçalanmış başka tebeşirli yaylaların ortasında Murzuk erg'i yer alır. Sarplıkların eteğinde vahalar uzanır: hamada el-Hombra eteğinde Şati Vadi el-Ecel, Sebha, El-Buani; Murzuk hamadası eteğinde Vadi Etba, Murzuk, Hofra, Şergiya, Gatrun, kuzeyde göçebe Araplar, doğuda accer Tuaregleri, güneyde Tebular arasında temas noktası olan Fizan'da, yerleşik köylülerin yaşadığı seksenden çok köy vardır. Küçük toprak sahipleri olan köylüler tarım işlerinde kaynak ve kuyulardan elde ettikleri suyu kullanır.

— Tar. Garamentlerin topraklarının bir bölümü olan bölgeyi L. Cornelius Balbus Minor fethetti; Romalılar buraya *Phazania* adını verdi. Vandalların istilâsından sonra bağımsızlığını kazanan ve Hıristiyanlığı benimseyen bölgeyi, Araplardan Ukbe bin Nafi el-Fihrî ele geçirdi (643). X. yy. da Huvara neslinden gelen El-Hattab sülâlesi burada hâkimiyet kurdu. Zavila'ya yerleşen bu aile, XII. yy.a kadar hüküm sürdü. Mısır'a gelen türk kumandanı Şerefüddin Karakuş, sülâlenin hâkimiyetine son verdi. Bölge bir süre Karamanlılar ailesinin elinde kaldı. XVI. yy.da bir fas şerifi, Fizan'da Trablus paşasına bağımlı olan Beni Muhammed sülâlesini kurdu; sülâle sonra bağımsızlığını kazandı. Bölge halkı 1570'te Trablus hükümdarlarına karşı savaştı. El-Mükni, Beni Muhammed'in hâkimiyetine son verdi (1804).

1940'a doğru Fizan, Osmanlı topraklarına katıldı ve 1912'ye kadar Trablus'a bağlı türk mutasarrıflığı halinde kaldı. Osmanlılar zamanında sürgün yeri oldu. 1913-1914'te ve 1929-1930'da Trablus ile birlikte İtalyanlar tarafından işgal edildi. 1941-1942 Harekâtı sonunda Fransa, Fizan'da birçok küçük garnizon (Gadames, Gat, Sebha v.b.), 1950'de muhtar bir idare kurdu; sonra 10 ağustos 1955 Fransa-Libya antlaşmasıyle bölgeyi boşalttı. (M)

Fizan seferi, İkinci Dünya savaşının bir bölümü. İngilizler ile işbirliği yapan fransız albayı Leclerc, Kuzey Çat'dan Fizan'a doğru taarruza geçti (ocak 1941). Kufra ve Murzuk'a karşı başarılı akınlar düzenledi. Ertesi kış genel bir taarruzla Zuila ile Tegerhi arasındaki bütün italyan karakollarını yok etti. Kuzeyde Şueref ve Brak'a doğru ilerledi (aralık 1942). Leclerc bundan sonra İngilizlerin giriştiği büyük taarruza katıldı. 1943 Ocağında 700 araç ve 4 000 askeriyle mareşal Montgomery'nin kumanda ettiği 8. britanya ordusu ile Trablus'ta birleşti. (M)

FİZEAU (Armand **Hippolyte** Louis), fransız fizikçisi (Paris 1819-Venteuil şatosu, La Ferté-sous-Jouarre yakınları 1896). Babası Paris Tıp fakültesinde profesördü. Bu şartlar altında Fizeau bağımsız kalabildi ve bilimlere büyük merak sardı. Daha yirmi yaşında iken, Daguerre usulüyle resim çekme tekniğini geliştirdi. Bu buluşları dolayısıyle Foucault ile yakın dostluk kurdu; iki fizikçi birkaç yıl birlikte çalıştılar ve 1845'te güneş yüzeyindeki bütün ayrıntıları gösteren bir resim çekmeyi başardılar. Sonra, her biri ayrı ayrı, ışık hızını ölçmeğe çalıştı. Bu işi ilk defa 1849'da Fizeau başardı: Suresnes'deki evinin taraçası ile 8 km uzaklıkta bulunan Montmartre'daki bir evin penceresi arasında dişli çark metoduyle ölçtüğü ışığın hızını saniyede 315 300 km olarak tespit etti. 1851'de hareket halindeki cisimler üzerinde ışık ölçmeleri yaptı ve bu çalışmaları için 1856'da İnstitut de France'ın büyük ödülünü kazandı. 1848'de, ses dalgaları hakkındaki Doppler prensibinin optikte de geçerli olduğunu ve ışık kaynağının gözlemci nispetle hareketinin, tayf ışınlarının yer değiştirmesiyle tezahür ettiğini keşfetmişti (*Doppler-Fizeau prensibi*); bu ilke, gök fiziği ile ilgili ölçümlerin temelini teşkil eder. Sodyum alevi ile 1864'te yaptığı titreşim girişimi deneyleri sonucunda, ışık dalga boylarını uzunluk miyarı olarak kullanmayı ilk defa Fizeau düşündü. Yıldızların görünür çaplarını ölçmek için girişim metodunun kullanılmasını salık verdi. 1850'de elektriksel yayılımın anî olmadığını gösterdi. Kızılötesi tayfının varlığını da ilk defa o tespit etti. 1853'te indükleme bobini devresine bir kondansatör katma usulünü buldu. Kristallerin genleşmesi ve ışığın kutuplaşması üzerinde önemli incelemeler yaptı. 1860'ta Bilimler akademisine üye, 1878'de de başkan seçildi. (L)

FİZİK i. (yun. *physike*, tabiat'tan fr. *physique*). Cisimlerin özelliklerini ve bu cisimlerin yapılarında bir değişiklik yaratmaksızın durumlarını veya hareketlerini değiştiren kanunları inceleyen bilim: *Fizik kanunları*. (Bk. ANSİKL.) ‖ Bu bilimi inceleyen eser: *Fizik kitabı*. ‖ *Deneysel fizik*, deneye dayanan fizik. ‖ *Yer fiziği* veya *jeofizik*, Yer kürede meydana gelen fizik olaylarını inceleyen bilim. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Matematik fizik*, fizik kanunlarını denklemlerle, özellikle diferansiyel ve integral denklemlerle açıklayan fizik dalı. ‖ *Çekirdek fiziği* veya *nükleer fizik*, atom çekirdeğini ve elementer tanecikleri inceliyen fizik bölümü.

— ANSİKL. Önce *fizik*'in özellikleri ve dalları incelendikten sonra kullandığı yöntemler ele alınacak ve fiziğin gelişmesini belirten tarihî bir inceleme yapılacaktır.

Tanım ve temel nitelikler

Fizik maddenin genel özelliklerini inceler. Bu özellikler bize duyularımız aracılığıyle ulaşır. Meselâ, göz, cisimlerin aynı zamanda hem biçimini, hem rengini, hem de hareketlerini gösterir, kulak sesli duyumları iletir, dokunma, basınç (biçim, sertlik, ağırlık) ve sıcaklık duyumlarını aktarır.

Bu özellikler, bilim dilinde «fenomenler» veya «olaylar» adı verilen değişmelere uğrayabilir. Meselâ, bir taşın düşmesi, buzun erimesi veya yıldırım, kutup fecri v.b. birer «olay»dır. Bu olayların incelenmesi tabiat bilimleri arasında bölüşülür. Eskiler, «tabiî felsefe» deyimiyle, çağdaş fiziği hatırlatan, fakat kelimenin ifade ettiği anlamdan daha yaygın bir anlam taşıyan geniş bir bilim yaratmışlardır. Bu bilim, cisimlerin bütün özelliklerini ve bu özellikler arasındaki bağıntıları kapsıyordu. Bu bilim kolunun dağılmasıyle, matematik, tabiî bilimler ve fiziksel bilimler meydana geldi. Bu bilimler de ikiye bölündü, maddelerde görülen olaylar arasında bir kısmı, aslında cisimlerin tabiatına bağlı olmaksızın, bunların görünüşünü ve özelliklerini geçici olarak değiştirir; bunlar *fizik*'in inceleme alanına girer, bir kısmı ise, tersine sürekli değişmelere yolaçar ve cisimlerin tabiatına göre önemli değişikliklere uğrar; bu olaylar dönüşümler sırasında kaybolarak yeni özelliklere sahip apayrı bir maddenin meydana gelmesine yolaçan cevherlerin karşılıklı etkilerinden doğar; bunları inceleyen bilim dalı *kimya**'dır. Nitekim, kapalı bir kapta ısıtılan beyaz fosfor önce ışınır, sonra erir; belirli bir süre sonunda, sıvı kaynamağa başlar. Kap soğutulunca, dönüşümler tersine işler ve tekrar ilk fosforun aynı olan bir cisim elde edilir. Sıcaklık değişmesi, ergime ve kaynama olayları geçicidir, cismin özelliklerini derinden etkilemez: bunlar *fiziksel* olaylardır. Bu olaylar fosfora özgü değildir, katı cisimlerin çoğunda meydana gelebilir.

Yine aynı fosfor parçasını ele alalım ve

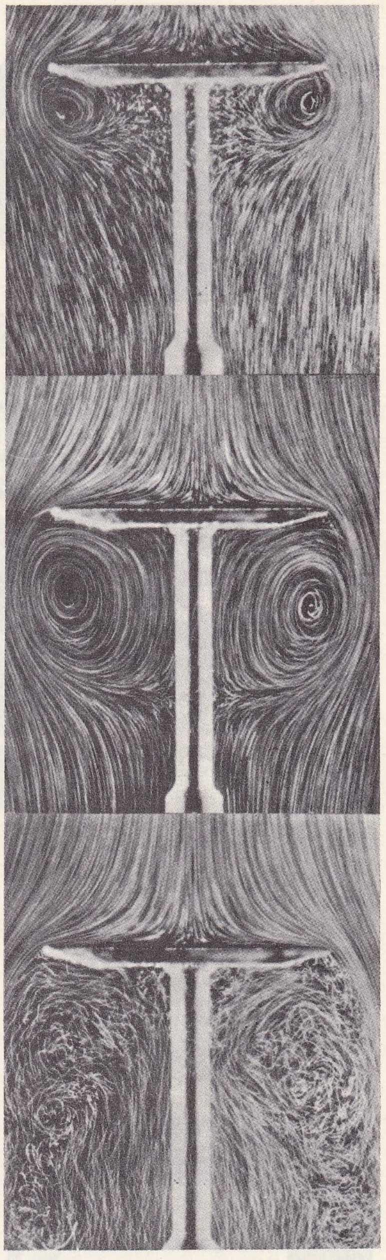

duraksız akıntı; yukarıdan aşağıya doğru, akıntı başlangıcı akıntı ve sürekli rejim

Foto. LAROUSSE

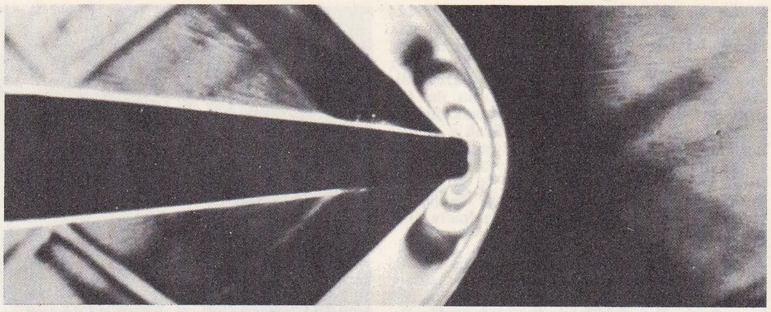

bir profil etrafındaki 1.96 mach'lık bir akıntının girişim çizgileriyle görünürleştirilmesi

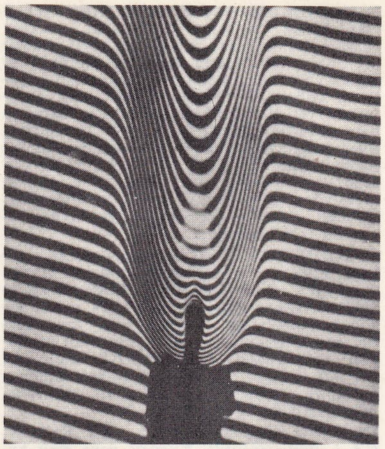

mum alevindeki konveksiyon akıntıların Michelson girişimölçerindeki görüntüsü

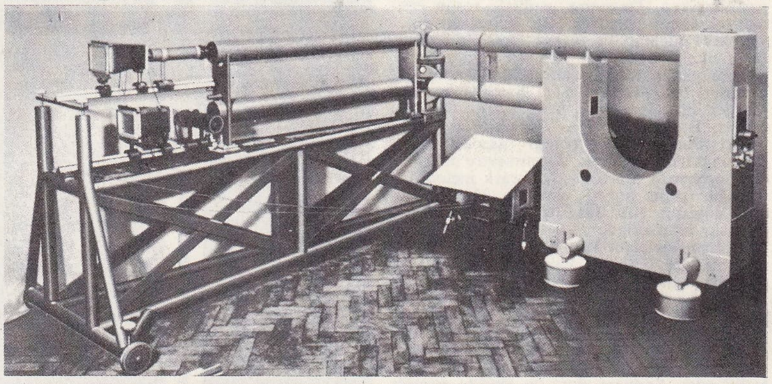

fotoelastisimetri: bir türbinin kanat ayağı maketindeki eşrenkli çizgiler

Mack-Zehnder girişimölçeri ▶

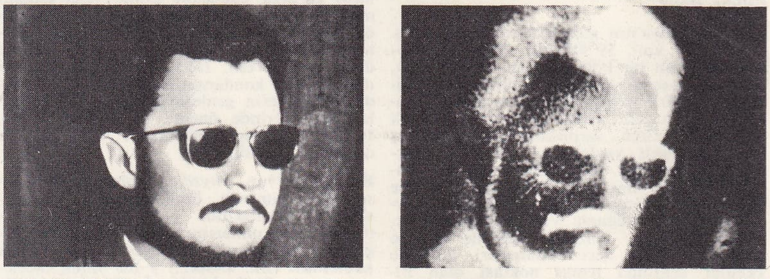

aynı kişinin iki fotoğrafı: solda, normal ışıkta çekilmiş fotoğraf, sağda, kızılaltı ışınlarla çekilmiş fotoğraf. Yalnız 1 ilâ 1,8 mikronluk kızılaltı ışınlara duyarlı bir analizleyicide alınmış görüntüyü veren bir televizyon ekranından çekilmiştir. Konunun karanlık kısımları (saç-sakal, bıyık, elbiseler, gözlükler) fotoğrafta açık renk çıktığı halde cilt siyah gözüküyor

uzunlukların daralması: ışık hızına yakın bir hızla geçen trenin otomobil sürücüsünün gözüne kısalarak gözükmesi

bunu kapalı kapta on gün kadar ısıtalım, sonra soğumağa bırakalım. İlk katı cismin özelliklerini taşımayan, morumsu kırmızı bir kütle elde ederiz: bu madde ne forforışıldır, ne de zehirlidir. Beyaz fosforun kırmızı fosfora dönüşümü kesindir; bu özellik fosfor elementinin belirtici niteliğidir ve bu olay *kimyasal* bir olaydır. İlk cisimden tamamıyle başka, beyaz bir toz halindeki fosfor anhidritini veren fosfor yanmasında da durum aynıdır.

Yukarıda belirtilen farklılıklara rağmen, fizik ile kimyayı ayıran sınır çizgisi seçik değildir, bu iki bilimin bazı kolları birbiriyle karışmıştır. Her ikisi de, gitgide, hem fiziksel etkenlerin ilk belirtileri, hem de kimyasal dönüşümlerin ana unsuru olan atom olaylarının incelenmesine doğru yönelmektedir.

Fiziğin bölümleri

Fizik, cisimlerin genel özelliklerine tekabül eden birçok kola bölünür.

● *İlk bilgiler.* İlk bilgiler çerçevesinde fiziksel hallerin (katı, sıvı ve gaz) tanımları veya camsı cisimler ve billûrsu cisimler şeklindeki modern ayırım; koloidal hal; bu ayırımların atom ve molekül teorilerine, özellikle de gazların kinetik teorisiyle billûrların yapısı teorisine göre yorumu; büyüklüklerin tanımı ve ölçümü (metroloji); ölçü âletlerinin tasviri; hata hesapları; birimler ve ayarlar; tutarlı birim sistemleri yer alır.

● *Yerçekimi.* Bu dal'ın konusu, Yer'in cisimler üzerine uyguladığı çekim kuvvetinin incelenmesidir. Dinamiğin temel kurallarıyle kuvvetlerin tanımını kısaca tekrarladıktan sonra, bu kavramları aydınlığa kavuşturmak için şu konuları inceler: ağırlıklar (katıların dengesi, ağırlık merkezi), ağırlıklı cisimlerin hareketi (özellikle boşlukta serbest düşme), kütlelelerin tanımı ve teraziyle ölçümü, yoğunlukların tanım ve ölçümü, sarkacın incelenmesi ve sarkaç kanunlarının araştırılması, mekanik iş ve gücün belirlenmesiyle bunların basit uygulanması, sürtünmelerin ve hava direncinin incelenmesi, yerçekim alanıyle bunun evrensel çekime teşmili.

● *Akışkanlar statiği.* Bu bölüm, bundan öncekinin bir sonucudur; basınç kavramına dayanarak sıvıların statiğini veya hidrostatiği ele alır. Hidrostatik, sıvıların serbest yüzeylerinin özelliklerini (bileşik kaplar, sifon), basınçların iletimini, Arkhimedes teoremini, yüzen cisimlerin dengesini (dansimetreler, gemilerin kararlı dengisi) ve su tulumbalarını inceler.

İkinci bölüm gazların statiğidir ve hava basıncının incelenmesini (barometri, barometrik düzeçleme), gazların basıncını (basınç ölçümü), Arkhimedes prensibinin uygulanmasını (aerostatlar), sabit sıcaklıkta saf bir gazın veya bir gaz karışımının sıkıştırılmasını, kompresörlerin ve vakum makinelerinin tanımını, sıkıştırılmış havanın ve boşluğun uygulamalarını, gaz yoğunluklarının incelenmesini kapsar.

Hidrostatiğin kanunları bazı yüzey olaylarıyle çelişir; bu olaylar molekül etkileriyle yorumlanır ve kılcallığın (yüzey gerilimi) konusuna girer. Hareket halindeki sıvıların incelenmesi hidrodinamik, gazların incelenmesi ise aerodinamik bölümlerini meydana getirir; moleküllerin birbirini çekmesi, ağdalılık (viskozite) olayıyle açıklanır.

● *Isı.* Fiziğin bu kolu, sıcaklıkların incelenmesini ve ölçülmesini (sıcaklık ölçümü), yüksek veya düşük sıcaklıklar elde edilmesini, sıcaklık değişmesinin sonucu olarak meydana gelen olayların incelenmesini (genleşmeler); hal değişikliklerini (ergime ve katılaşma, buharlaşma ve sıvılaşma, süblimleşme); nem ölçümünü; eriyiklerin ince-

Foto. LAROUSSE

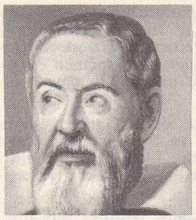

Galileo

Huygens

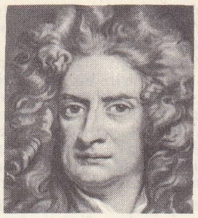

Newton

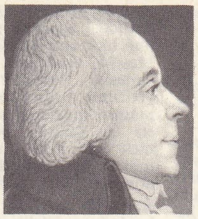

Laplace

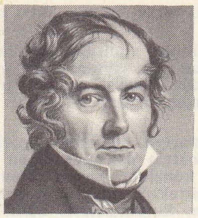

Biot

Ampère

Gauss

lenmesini (çözünürlük, geçişme olayları); çeşitli fiziksel olaylarla ilgili ısı miktarlarının tayinini (ısı ölçümü): sıcaklık değişmelerini (ısınma ısıları veya özısılar), hal değişmelerini (gizli ısılar), mekanik (eşdeğerlik), elektrik (Joule olayı) ve kimyasal (termokimya) enerji dönüşümlerini kapsar. Termodinamik, mekanik ve ısı olayları arasındaki özel bağıntıları inceleyen fizik bölümüdür; ısı enerjisini mekanik işe çeviren ısı motorları bu bölümün uygulamaları arasında yer alır.

● *Devirli olaylar* veya *titreşim hareketleri.* Bu olayların incelenmesi özel bir önem taşır; çünkü bunlar, akustiğin (ses bilgisi) konusu olan madde titreşimlerinden ayrı olarak, optik ve elektrikle ilgili birçok olayın anlaşılmasında canlı örneklerdir. Titreşimlerin özellikleri, yansımaları ve girişimleri, seslerin fizyolojik niteliklerinin (şiddet, yükseklik, tını) yorumlanmasını, müzik seslerinin seçimini (aralıklar, gamlar), müzik âletleriyle (ses boruları, titreşimli teller) bu seslerin elde edilmesini, ses dalgalarının yayınlanmasını ve algılanmasını mümkün kılar. Akustiğin alanı, işitilmeyen titreşimleri de (sesaltı ve sesötesi) kapsar.

● *Optik.* Bu bölümün konusu, ışığın özelliklerinin ve görme olaylarının incelenmesidir. Geometrik optik, fiziksel optik, billûr optiği ve cisimcikler optiği, bu bilim dalının altbölümlerini meydana getirir. Geometrik optikte, temel kurallardan (bir doğru boyunca yayılma, yansıma ve kırılma) hareket edilerek, ışığın yapısıyle ilgili hiç bir hipotez ileri sürülmeksizin, gölgeler teorisine, optik âletlerde kullanılan çeşitli optik sistemlerin (aynalar, prizmalar, mercekler) özelliklerine varılır. Fotometri, ışık kaynaklarının, şiddetlerinin ve aydınlanmaların ölçülmesidir.

Fiziksel optik veya dalga optiği ise, ancak ışığın yapısının bilinmesiyle açıklanabilen özellikleri inceler. Bu bölüm, ışık girişimlerini; ışığın kırınmasını (ışık ağları); ışık kırıcı ortamlarda dağılmasını; kızılaltı ve morötesi ışınımlara, hattâ Hertz dalgalarına, X ve gamma ışınlarına kadar uzanan ışık tayflarının incelenmesini (spektroskopi); cisimlerin rengini; ışığın elde edilişini (akkorluk ve gazışı) ve ışığın yayılma hızının ölçümünü kapsar. Billûrların yapısı üstüne değerli bilgiler veren billûr optiğinin en önemli bölümleri polarılmış ışığın elde edilişi ve kullanılması konularıdır. Önceleri ışık titreşimlerinin, esir denilen ağırlıksız bir akışkanı etkilediği farzedilmiş, Maxwell'den sonra da bu titreşimlerin elektromagnetik bir alanla ilgili olduğu anlaşılmıştır. Hertz dalgalarının ve X ışınlarının keşfedilmesi, bu hipotezi tam olarak doğrulamıştır. Bununla beraber, fotoelektrik etkisinin ve Compton etkisinin açıklanması zorunluğu, belirli bir ölçüde yayınım teorisine dönülmesine yolaçmıştır; bu teoriye göre ışık ışınları, foton (ışıközü) denilen enerji yüklü cisimciklerin yörüngeleridir. Böylece bir cisimcikler optiği doğmuştur. Bu konu aşağıda incelenecektir.

● *Elektrik.* Fiziğin bu dalı, çeşitli gelişimleriyle (elektrostatik, magnetizma, elektrokinetik, elektromagnetizma, alternatif akımlar ve elektrik titreşimleri, elektronik) fiziğin en geniş bölümü haline gelmiştir. Bk. ELEKTRİK.

● *Yeni teoriler.* Bu teorilerin temel konusu elektriktir. Radyoaktifliğin ön planda yer aldığı madde yapısının adım adım keşfi, türlü fizik yapılarını ayıran sınırların geniş bir sentezle tersine çevrilmesine ve fiziğin yeniden kimyaya bağlanmasına zaten imkân vermişti. Bu teoriler arasında, ışınımların yayınımını ve soğurulmasını mümkün kılan kuvanta veya enerji taneleri teorisi yerçekiminin yapısı problemini çözümleyen bağıllık (izafiyet) teorisi; nihayet, dalgaları ve hareket halindeki tanecikleri aynı fiziksel bütünün tamamlayıcı iki görünüşü olarak kabul eden; birbiriyle çelişen eski yayınım ve dalga teorisini uzlaştıran ve çok verimli uygulamalar sağlayan analize ve elektron optiğine yolaçan dalga mekaniği sayılabilir.

Fiziğin böylece birçok geniş alt bölüme ayrılışı eskiden yerinde bulunurdu; çünkü her olay kategorisini özel bir akışkanın (ısı, ışık, elektrik) doğurduğu sanılırdı. Bugün bu sınıflandırma gereksiz olarak kabul edilmekle birlikte, çeşitli olayları uygun bir sıralama içinde veren bölümler hâlâ geçerlidir.

● *Yerküre fiziği.* Yakın bilimlerle, özellikle astronomi ve jeolojiyle sınırları yer yer karışan bu bilim iki temel bölüme ayrılabilir: yeryüzünün içiyle ilgili olayların ve yerküreyi çevreleyen dış uzayla ilgili olayların incelenmesi. Birincisi, özellikle gravimetriyi, sismolojiyi (deprembilimi), jeotermiyi yanardağların, iç magnetizmanın ve toprak akıntılarının incelenmesini kapsar. İkinci bölüm, genel meteorolojiyi, iyonosferle dış magnetik değişimlerin, atmosfer elektriği ve optiğinin, Güneş ve Yer olayları arasında bağıntıların bütünüyle incelenmesini kapsar.

Fiziğin metotları

Fizik, her şeyden önce, denel bir bilimdir. Olayların incelenmesinde, ilkin, olayları tam olarak gözlemlemek, yani onlara eşlik eden bütün durum özelliklerini isabetle ele almak gerekir; sonra da, bu durum özelliklerinde asıl'ı ayrıntı niteliğinde olandan, hele gözlem konusuyle ilintisiz olaylardan ayırabilmek şarttır. Bu ayırımı yapabilmek için, uzun bir gözlem serisine ihtiyaç vardır. Bu gözlemlerde, olay çeşitli etkenleriyle ele alınır ve her birinin rolü kesinlikle değerlendirilir.

Fakat etken değişimlerinin tabiî olduğu gözlemde, önemliyi önemsizden kesinlikle ayırt etmek çoğu zaman zordur. Eğer bu değişmeler sunî olarak sağlanmışsa, sonuçlar çok daha kesin olur; bunun için fizikçi, deneyleme'ye başvurur. Bu deneyleme sırasında, gözlem şartlarını basitleştirmek için, fizikçi fiilen müdahalede bulunur; meselâ, olayın bağlı olduğu parametrelerden sadece birini değiştirip öbürlerini sabit bırakarak, birbirini izleyen gözlemler yapabilir; böylece çok sayıdaki etkiler arasında sadece o parametreye ait olanı meydana çıkarır. Deneyde olduğu gibi gözlemde de insan duyuları başlıca bilgi edinme aracı sayılacağına göre, bilimlerin ilerlemesi ölçüsünde, çeşitli âletlerin yardımıyle bu duyumların güçlendirilmesi gittikçe gerekli olmaktadır. Bazı hallerde, duyularımızla doğrudan doğruya algılanamayacak bir seviyede meydana gelen etkilerin sadece büyütülmesi yeterli olur (optik âletleri, mikrofonlar gibi). Bazı defa âletlerle gerçekleştirilen dönüşüm sayesinde tabiat olaylarının yepyeni bir alanı gözleme açılır veya radyoaktif ışınımlar Hertz dalgaları için düzenlenen bulucular ve yükselteçler böyledir. Bir fizik deneyi, bir olayın basit bir gözlemi değildir; ayrıca bu olayın teorik yorumudur. Gözlemlediğimizi muhakeme yoluyle yorumlamamız, görmediğimiz maddenin (meselâ gaz) veya duyularımızla algılıyamadığımız olayların varlığını ise etkileriyle tanımamız gerekir. Şu halde, gözlemlenen olaylar dışında, bilimin ilerlemesiyle değişebilecek yorumlar vardır.

Fizik deneyleri ölçülere gerektirir. Bu ölçülerin amacı, deneye dayanan bir veriler yığını sağlamak değildir; bunlar birer sonuç değil araçtır. Fizikçinin amacı, bilinen olaylar cümlesinin iç düzenliğini belirten ve ona yeni olayların keşfinde yol gösterecek olan genel kuralları bulmaktır. Fizik olaylarının yorumunda, her şeyden önce, olayların tabiî bağlantısı araştırılır. Bu yorumlar, gözlemlenen etkilerin sebeplerini, yani ne gibi şartlar altında meydana geldiklerini ortaya koyar. Demek ki deneyler, aynı etkene bağlanabilen olayların bir grupta toplanmasına, etkenlerin arasında hiç bir ortak yan bulunmayan olayların ise ayrı tutulmasına imkân verir. Bu sonuçlara göre de, etkenleri belli olan fiziksel olayların önceden bilinmesi mümkün olur.

Bu etkenlerin uzun zaman meçhul kaldığı çok görülür; o zaman fizikçi, bu eksik bilgilerin yerini bir hipotezle dolduracak, yani bu konuda akla yakın bir tahmin yürütecektir. Ne var ki, fizikçi mantık ihtiyacını tatmin etmekle hayal gücünü çalıştırarak olayları, tutarlı bir şekilde birbirine bağlamakla kalmamalı, bu hipotezlere daima birer çalışma aracı gözüyle bakarak özel deneylerle bunları durmadan sınamalıdır. Çalışma araçları olan bu hipotezler, çok defa mümkün olabilen bütün deneyler arasından yararlı bir sonuç verme ihtimali en fazla olanların seçilmesini sağlar; bu sonuç hipotezi ya doğrular, ya da çürüterek başka bir hipotezin ortaya atılmasına yolaçar. Aynı hipotezle birçok olayın veya bir hipotezler cümlesiyle bir olaylar dizisinin açıklanması, dağınık olayların yerine bir teori konulmasını mümkün kılar (gazların kinetik teorisi, ışığın elektromagnetik teorisi, kuvanta teorisi). Teori sayesinde, muhakeme ve hesap yoluyle, aynı sınıftan olayları anlatan sonuçlar çıkarılabilir. Eğer bunlar deneye uygun çıkarsa, teori (*a posteriori*) olarak doğrulanmış, kullanılması yerinde görülmüş ve dayandığı hipotezlerin gerçekliği onaylanmış olur.

Bir teori bütün gözlemlerimizin yorumlamaya imkân verdiği sürece geçerli sayılır. Ancak bu teoriye göre açıklanamayan yeni bir olay ortaya çıkarsa, yerine başka bir teori koymak veya dayandığı hipotezleri değiştirmek gerekir. İlk kurulduğu şekilde sürüp giden teoriler de vardır (meselâ, iyon teorisi).

● *İlkeler.* Çok genel ve çok basit şekilde ifade edilmiş bazı hipotezler büyük önem taşır. Bunlar ancak özel durumlarda ve ancak deney yolundan kontrol edilebilir. Bütün deneylerde kaçınılmaz hatalar bulunacağından, bu kontrol gerçekte hiç bir zaman sağlıklı sayılamaz. Kaba taslak da olsa kontrol edilmiş olayların genelleştirilmesiyle ortaya atılan, fakat bütün durum ve şartlarda geçerli olduklarını bir postulat gibi kabul ettiğimiz bu hipotezler, ilkelerdir. İlkeler, kısa ifadeli olmalı ve geniş bir olaylar cümlesini düzenleştirmelidir. İlkeler, hipotezlerle aynı özellikte olduğundan, ancak iyi gözlemlenmiş olaylarla çelişmeye düşmedikleri sürece geçerli kalırlar. Bazı önemli ve son derece genel ilkeler karşısında (meselâ, enerjinin korunumu ilkesi gibi) bunlarla çelişen gözlemlerin gerçekliğini kabul etmeden önce çok dikkatli davranmak gerekir. Bununla beraber fizik tarihinde, çok sağlam kuruluşlu ilkelerin terkedildiği veya hiç olmazsa uygulama alanının büyük ölçüde daraltıldığı görülmüştür. Fiziğin bu iç devrimleri genellikle büyük ilerlemelerle birlikte olur (meselâ ışınım teorisindeki enerjinin eşdağılımı ilkesinin çürütülmesi, kuvanta teorisine yolaçmıştır). Bugün kabul edilen ilkeler arasında, Pierre Curie'nin simetri ilkesi, Carnot ilkesi, Einstein'ın ba-

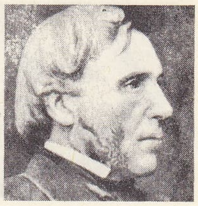

Gay-Lussac

Fresnel

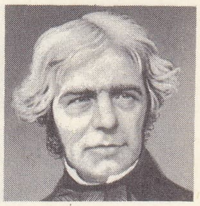

Faraday

Carnot

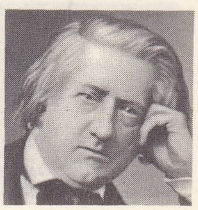

Regnault

Bunsen

Foto. Anderson-Giraudon, B.N., Giraudon, X, Petit, Boyer Schultze (LAROUSSE)

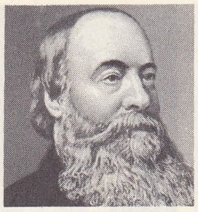
Joule

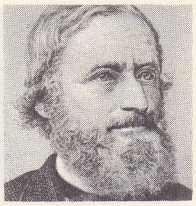
Kirchhoff

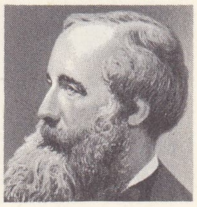
Maxwell

Röntgen

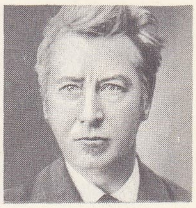
Van't Hoff

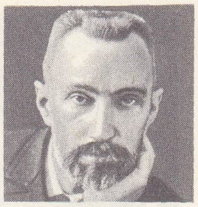
Curie

ğıllık (izafiyet) ilkesi ve Fermat ilkesi sayılabilir.

Bir ilke kabul edilince, mantığın kurallarını uygulayarak ondan çok sayıda sonuçlar çıkarmak mümkündür. Böylece, meselâ termodinamik gibi, gerçek doktrin sistemleri kurulmuştur.

Yukarıda ana hatlarıyle belirtilen ve gözlemle başlayıp bir doktrin sistemine varan yolda bazı önemli konaklar vardır. Bunların ilki, genellikle birtakım ölçmelerin sonucu olan bir kanunun kurulmasıdır. Fizik kanunu bilimsel bir gerçeğin ifadesidir; sayısal değerlere tabiatın kabul ettirdiği birleşmeleri bir bağıntı kurarak dile getirir. Şu halde kanunun kökeni, ilkeden farklı olarak sadece deneyseldir; kanun dar bir alana uygulanır ve bu darlığı belirtecek şekilde adlandırılır. Ergime kanunu, kaynama kanunu, Mariotte ve Gay-Lussac kanunları, elektrikte Joule kanunu, Ohm kanunu ve Laplace kanunu.

Kanunlar deneyle kurulmuştur; geçerlikleri deneyle kontrol edilir. Deneysel sonuçlarda, tabiatları gereğince bir belirsizlik vardır; biz bu belirsizliğin üst sınırını ölçebiliriz. Hata oranını mümkün olduğu kadar küçültmek için tekniklerimizi ne kadar geliştirirsek geliştirelim, sırf duyularımızın yetersizliğinden de olsa, hatasız deney yapmamız hiç bir zaman mümkün olmayacaktır. Deneysel verileri deney ötesine genişleterek ölçmelerin sonuçlarını açıklayan kanunu, bu sonuçlar kanunun bildirdiğinden farklı ise, yapılabilecek hatanın üst sınırından daha küçük değerlerle ifade ederiz.

İleriki çalışmalar bu genişletmeyi ya doğrulayacak, ya çürütecektir. Meselâ Ohm kanununda, elektrolizle ilgili Faraday kanunları doğrulanmıştır.

Bir kanunun ifadesi hiç bir zaman kesin olamaz. Daha hassas yeni ölçülerin söylediği sonuçlarla ifadenin sonuçları arasında sistematik hattâ kesin farklar bulunabilir. Meselâ Despretz hava ve karbon dioksit gazlarının aynı basınç altında her zaman aynı hacimlerde kalmadıklarını farkederek Mariotte kanununun doğru olmadığını göstermişti. Birçok olayda, tabiatın karmaşıklığının basit bir şekilde ifade edilemeyeceğini fizikçiler anlamış, bundan vaz geçmişlerdir. Bununla beraber tamamıyle doğru olmadığını bildikleri bir kanunu kullanmaktan da genellikle çekinmezler. Aşağı yukarı doğru olan Mariotte kanunundan daima yararlanılır; fizikçi, bu kanunun uygulanmasından doğabilecek hataları bilir. Fizik kanunlarının ifadesinde, genellikle matematikten yararlanılır; matematiğin katkısı bazen çok sade bir şekilde olur, meselâ yansıma ve kırılma kanunlarıyle elektrik akımları kanunlarında (bk. ELEKTRİK) durum böyledir. Tersine, bu katkı karmaşık ifadeli de olabilir ve gündelik dilin sınırlarını aşar; o zaman bu katkı bir eğriyle gösterilir: meselâ bir doyuran buhar basıncının sıcaklığa bağlı değişimlerini göstermek için, apsis olarak sıcaklıklar, ordinat olarak da bu sıcaklıklara tekabül eden basınçlar alınıp bir eğri çizilir; eğriyi göstermek içinde yüksek bir fonksiyon aramak gerekir.

Bu işlem için matematiğin bütün kollarından yararlanılır; aritmetik ve cebir, analiz ve analitik geometri, düzlem ve küresel trigonometri, diferansiyel ve integral hesapları vektörler ve tansörlerle gösterme, vektör hesabı ve tansör analizi, matris hesabı, fizik olaylarına uygulanabilen simetrilerin incelenmesi, ihtimaller hesabı v.b.

Çoğu zaman, birçok ölçü kümesini, teorik temeli henüz bulunmamış bir matematik ifadeye elverişli bir kanuna tatmin edici bir şekilde bağlamak mümkündür; o zaman bunun bize ampirik formül olduğu söylenir. Meselâ, maddenin termik ışımalarının incelemesini, özellikle de belirli bir sıcaklığa getirilme boşluktan çıkan ışınların tayf yapısının incelenmesini («ışıksız cisim» ışıması) ele alalım. Bu tayfın yapısını göstermek için ileri sürülen çeşitli yaklaşık formüller ileri sürüldükten sonra, Max Planck ampirik fakat kesin bir formül bulmuştur.

Bununla beraber, ampirik bir formül, gözlemleri ve ölçüleri ne kadar eksiksiz hesaba katabilirse katsın, fizikçi için inandırıcı olamaz. Ayrı ve verimsiz kalmağa mahkûm olduğu gibi teorik bir temele kavuşmadıkça başka deneylemelere de imkân hazırlayamaz. Verdiğimiz örnekte, ampirik formülün bulucusu, çok geçmeden, bu formülün mantık yoluyle çıkarılabileceği bir hipotez tasarlamıştı. Daha sonraki yıllarda, deneysel olduğu kadar teorik de olan birçok çalışma, bu hipotezin verimliliğini ispatladı. Bugün bu hipotez, başlı başına bir doktrinin, kuvanta fiziğinin temelidir.

Bir ölçüler cümlesini belirtmeğe yarayacak en uygun matematik şeklinin araştırılması çok defa büyük emek isteyen bir iştir. Fizikçinin sınadığı formülleri uyguluyarak, ölçülerden hareket eden birçok parametrenin hesaplanması gerekir. Öte yandan, teori kuruldukta, sonuçlar bu teoriden mümkün olan en çabuk ve en doğru şekilde çıkarılmalıdır. Bütün bu çalışmalarda, ister örneksemeli, ister sayısal hesap makineleri kullanılsın, yeni otomatik hesap metotları gayet büyük değer taşır. Deney sonuçlarının kullanılır duruma getirilmesinde bile otomatik makinelerin görevi gittikçe önem kazanmaktadır. İstatistik alanında kullanılacak çok sayıda gözlemin delikli kartlara işlenmesi, fotoğraf klişelerinin, meselâ cisimciklerin tayflarına veya yörüngelerine ait klişelerin otomatik olarak taranması, bilimsel araştırma gücünün büyük bir gelişme kaydettiğini gösterir.

Tarih

● *İlkçağ ve Ortaçağ.* İlk doğu medeniyetlerinde, fizikokimya bilimlerine hakkıyle mal edilebilecek bir ize rastlanmaz. Şüphesiz, Mısırlılar ve Kaldeliler önemli teknik bilgilere sahiptir, fakat bunlar, ancak zekâ ve mutlu tesadüflerin desteklediği uzun bir tecrübenin ürünüdür. Olayların genel açıklanışı bu milletlerde, mitoloji, animizm ve büyücülükle ilgili inanışlara sıkı sıkıya bağlı bulunmaktaydı.

Yunanlılarda ise, felsefî düşüncenin ilk belirişinden itibaren (Miletos'lu fizyologlar), fiziksel âlemin akıl yolundan yorumlanmasına çalışılmıştır. Fakat bu devirde de ciddî bir şekilde fizikten söz edilemez; Pithagoras'çıların, Abdera'lıların, Eflatun ve Aristoteles'in tasarladığı dünya görüşü, gözlem ve deneylerden ziyade *a priori* sistemlerden kurulmuştur.

İlk fizik eserini, statiği kuran ve hidrostatiğin prensiplerini ortaya koyan Arkhimedes'e (M.Ö. III. yy.) borçluyuz. Mekaniğin bu ilk unsurlarından, gerek Arkhimedes'in kendisi, gerekse Ktesibios, Philo ve Heron gibi İskenderiye'li mühendisler bir sürü teknik icadın gerçekleştirilmesinde (hidrolik vida, dişli çark, macuna, diyoptr, eolipil, robotlar) yararlanmışlardır.

Roma imparatorluğunun yıkılışını izleyen batı medeniyetinin çöküşü sırasında, bu ilk bilgiler Araplar tarafından kurtarıldı. Özellikle, El-Hazîn, yansıma kanunundan söz ederek gözün ışın kırıcı ortamlarını tanımladı. Fakat Arap imparatorluğu da dağılınca denel bilimin birkaç öncüsü (Grosseteste, R. Bacon, Occam, Freiberg'li Theodorik) tarafından harcanan çabalara rağmen avrupalı okullar iskolastik okutmakta devam ettiler.

Ancak XVII. y.y.'da, önce Galileo, sonra da Descartes, Pascal ve Newton ile modern fiziğin temelleri atıldı. Fizik, türlü dalları birbiri ardınca incelenmesi gereken karmaşık bir bilim oldu.

● *Yerçekimi ve mekanik.* Tatbikî mekanik, fiziğin en eski dallarından biridir; Yunanlılar basit makinelerin çoğunu biliyorlardı. Vidanın ve makaranın kullanılmasını M.Ö. 400 yıllarında yaşamış olan, Pythagoras'ın öğrencisi Taranto'lu Arkytas buldu. Yüz elli yıl sonra Arkhimedes, palangayı, sonsuz vidayı tasarladı; Hieron'un inşa ettirdiği ve Syrakusai'lilerin tersane kızağından dışarı çıkaramadıkları büyük bir gemiyi suya indirerek kaldıracın kuvvetini ispat etti. Teorik statik çok daha yenidir, Belçikalı Stevin (1548-1680), kuvvetlerin paralelkenar kanununu ancak XVI. yy.'da açıkladı; aynı tarihlere doğru Cardan (1501-1576) matematiğin mekaniğe uygulamasına çalışıyordu. Benedetti ise (1530-1590), Anaksagoras'dan sonra ilk olarak merkezkaç kuvvetten bahsetti. Galileo ile (1564-1642) modern fizik kurulmuştur. Daha öncekiler, düşen cisimlerin hızlarının gittikçe arttığına dikkati çekmekle yetinirken, Galileo cisimlerin düşme kanunlarını keşfetti. Daha on dokuz yaşında iken, Piza katedralinin avizelerinin salınım süresinin, avizenin ağırlığına değil, sadece askı zincirinin uzunluğuna bağlı olduğuna dikkati çekti, bundan da sarkaç kanunlarını çıkardı. Maddenin eylemsizliğine ilişkin kesin bir kavram, gücül hızlar prensibi ve mermilerin hareket kanunları da onun buluşlarıdır. Huygens de (1629-1695) duvar saatlerinin hareketlerinin düzenlileştirilmesinde yararlandığı basit ve bileşik sarkacı inceledi ve bundan zinde kuvvetler (veya kinetik enerji) teoremini çıkardı. Bileşik sarkaç saat eşapman masasının mucidi (1726) Graham'ın (1673-1751) eseridir. Yine bu devirde, Floransa'da Léopold de Médicis tarafından kurulan (1657) Academia del Cimento («Deney» akademisi), fiziğin çeşitli kollarındaki ilerlemelere geniş ölçüde yardımcı oldu. Nihayet Newton (1642-1727) 1687'de yerçekimini, genel çekimin özel bir halinden başka bir şey olmadığını; cisimleri yer yüzeyinde tutan sebeple gezegenleri yörüngeleri üzerinde tutan sebebin aynı olduğunu gösterdi. Huygens'in «eylemsiz» kütle ve «ağır» kütle olarak ayırdığı kütle kavramını yine Newton'a borçluyuz; bu bilgin, hareketi, ikinci dereceden bir diferansiyel denklemle göstermeyi başardı. Newton çekiminin varlığı 1798'de Cavendish'in (1731-1810) deneyi ile doğrulandı. Cavendish ayrıca Yer'in kütlesini de buldu.

Atwood (1746-1807) cisimlerin düşme kanunlarını bir daha buldu ve makinesiyle çekim alanının şiddetini belirledi (1784); general Morin (1795-1880) aynı konuda bir kaydedici makineden yararlandı. *g*'nin değeri Borda (1733-1799) sarkacı sayesinde yüksek bir duyarlıkla belirlendi; Kater (1777-1875) bu ölçü için tersinir sarkaç kullandı. Foucault (1819-1868) Panthéon'un kubbesine astığı bir sarkaçla Yer'in döndüğünü ispat etti (1851) ve cayroskop'u icat etti.

Galileo, cisimlerin düşme hareketinde havanın direncinin rolünü daha önce sezmişti. Newton bu direncin, hızın karesiyle orantılı olduğunu gösterdi; Robins (1707-1751), sonra da Borda ve Du Buat (1734-1809) Newton formülünü kesinleştirdiler.

Terazi eskilerce bilinmekteydi; Kutsal Kitap'ta, Homeros'ta bundan sözedilir. Kolları eşit olmayan sürgülü Roma terazisi (el kantarı) Arap kökenlidir. Roberval (1602-1675) terazisi 1670'te yapıldı.

● *Alışkanlar statiği.* Yerçekiminin sıvılar üzerindeki etkisini inceleyen hidrostatik, Eskiler tarafından meydana getirilmiştir. Arkhimedes, *Yüzen Cisimler* adlı inceleme kitabında, hidrostatiğin temel kanunlarını, özellikle, bir akışkana daldırılmış bir katı cismi etkileyen düşey itmeyle ilgili, kendi adını taşıyan ünlü teoremi kurmuştu, Areometre veya sıvıtartar, bir suyun saflık derecesinin hesaplanmasında kullanılmaktay-

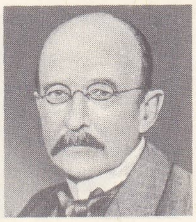
Max Planck

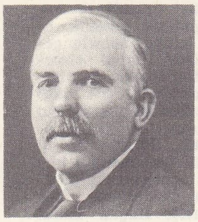
Rutherford of Nelson

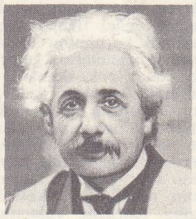
Einstein

Niels Bohr

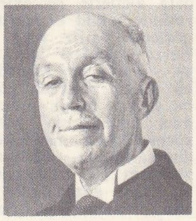
L. de Broglie

Foto. X, Locscher, Ullstein, Höffert, Keystone, Ervin-Marton (LAROUSSE)

dı; ilk defa Hypatia'nın (370-415) bir mektubunda bu âletten bahsedilir. M.Ö. II. yy.'da yaşayan Ktesibios, hidrolik orglar, bir emme tulumba ve bir su saati imal etti. Heron, hidrostatiğin büyük kanunlarını (düşey ve yan basınç, özağırlık, bileşik kaplar v.b.) gerçekleştirdi. Daha sonra bu bilim XVI. yy.a kadar durakladı.

Stevin (1548-1620), 1586'da, bir sıvının bir kabın dibine yaptığı basınç kuvvetiyle ilgili paradoksunu açıkladı, Arkhimedes teoremini yeniden buldu ve yüzen cisimlerin denge şartlarını inceledi. Fakat hidrostatik, hemen hemen aynı tarihte yaptığı hamleyi asıl Pascal'a borçludur. Pascal, iç basınç kavramını kesinleştirdi ve 1653'te basınçların sıvılar tarafından iletimi teoremini ifade etti. Bunu deneyle gerçeklemek için su cenderesini tasarladı; su cenderesi, bakır kaplamanın keşfi sayesinde 1795'te Bramah (1749-1814) tarafından gerçekleştirildi.

Geminin dengelenmesi problemi Renau d'Eliçagaray (1689), Jean Bernouilli (1714), Daniel Bernouilli (1735), Clairaut (1743), Bouguer (1746), Euler (1749) sonra, XIX. yy. da Dupin (1784-1873), Duhamel (1797-1872) ve Guyon tarafından incelendi. XV. yy. da Leonardo da Vinci kılcallığı (yüzey gerilimi) keşfetti; Segner (1704-1777), serbest yüzeyi esnek bir zara benzeterek 1752'de bunun bir teorisini verdi. Bu teori 1805'te Young (1773-1829) tarafından geliştirildi. Laplace (1749-1827) aynı yıl, sonra da Gauss (1777-1855) yüzey gerilimini belirleyip bunun temel formüllerini verdiler. Kılcal borularda sıvıların yükselişine ilişkin Jurin (1684-1750) kanunu 1718 tarihlidir; fakat bu kanun daha 1670'ten itibaren Borelli (1608-1679) tarafından ifade edilmişti. İnce levhaların incelenmesine Plateau (1801-1883), Rucker (1883), lord Rayleigh (1892) ve bundan moleküllerin boyutlarını çıkaran Jean Perrin (1908) tarafından girişilmiştir.

Sıvıların ağdalılığı (viskozitesi) önce Gerstner (1795) tarafından gözlemlenmiş, sonra Poiseuille (1849) tarafından incelenmiş, geçişme (osmoz) olayı ise Dutrochet (1827) tarafından keşfedilmiştir.

Hidrodinamiğin temellerini koyan Galileo'dur. İncelenmesine Torricelli (1608-1647) ve Newton tarafından başlanmış, D. Beronuilli (1738), Bossut (1763), d'Alembert (1717-1783) Pitot (1695-1771), Chézy (1717-1783), Venturi (1797) ve Du Buat tarafından devam edilmiştir. Euler (1707-1773) ve Lagrange (1736-1813) bunun genel denklemlerini verdiler.

Newton, içi boş bir küre içinde sıkıştırarak havanın ağırlığını ispatladı (1638). Torricelli, suyu 32 ayaktan daha fazla yüksekliğe ememeyen tulumbalar konusunda Galileo'ya sorulan bir soruyu yeniden ele alarak, daha yoğun bir sıvının daha az yükseleceğini düşündü; boruyu civa ile doldurduktan ve bunu bir kap üzerinde ters çevirdikten sonra, sıvının boruda 23,5 parmak yüksekliğinde sabit kaldığını gördü; bu yükseklik, suyunkine oranla, her iki sıvının yoğunluklarıyla ters orantılı idi (1643). Pascal, içlerinde çeşitli sıvılar bulunan değişik biçimli borularla bu deneyi tekrarladı. Torricelli bu olayları ağırlığa bağlamaktayken, Pascal onda atmosfer basıncının bir ispatını gördü. Bu teoriyi gerçeklemek için, eniştesi Périer'yi aynı deneyi Puy de Dôme dağının eteğinde ve tepesinde yapmakla görevlendirdi (1648); kendisi de Saint-Jacques kulesinde deneyi tekrarladı. Böylece civalı barometre doğmuş oldu. Kadranlı barometre 1665'te Hooke (1635-1703); madenî barometre, 1844'te Vidi (1805-1866) tarafından icat edildi ve 1853'te Bourdon (1779-1854) tarafından tekâmül ettirildi. Halley 1686'da barografı tasarladı.

Mariotte (1620-1684), bir dış basıncın etkisindeki bir gaz hacminin değişimi kanununu araştırarak 1676'da deneylerinin açıklamasını yayımladı; aynı tarihte Boyle (1627-1691) aynı keşfi İngiltere'de yapmıştı. Berthollet (1748-1822) gaz karışımlarını inceledi. Ancak 1827'de Despretz (1791-1863), Mariotte kanunun sadece yaklaşık bir kanun olduğunu gösterdi; bu sonuç Regnault'nun (1810-1878), Cailletet'nin (1832-1913) ve Amagat'nın (1841-1915) deneyleriyle doğrulandı.

Otto von Guericke (1602-1686) 1650'de, ilk hava boşaltma makinesini imal etti; bu makine sayesinde 1654'te ünlü «Magdebourg yarım küreleri» denemesini yaptı; bu yarım küreleri birbirinden ayırmak için en az on altı atın koşulması gerekti. Manometreyi Boyle (1661), Vakignon (1705) ve Bourdon (madenî barometre, 1849) meydana getirdiler. Hava boşaltma tekniği alanındaki gelişmeler Geissler (1815-1879), Gaede, Sprengel (1834-1906), Langmuir (1881-1957) ve Holweck'in (1890-1941) çalışmaları sonunda gerçekleşti.

Montgolfier kardeşler, 1783'te sıcak hava dolu bir balon uçurdular, çok geçmeden de Pilâtre de Rozier ilk uçuşu başardı; Charles (1746-1823) balonların şişirilmesinde sıcak hava yerine hidrojen kullandı.

● *Isı*. Eskiler, ısının yapısı üzerinde çok şeyler söylediler (sıcak havanın hafif oluşu, hareketle ısı üretimi, genleşme, buharla işleyen rotatif makine); fakat içlerinden yalnız ikisi, Eflatun ile Heron bu konuda doğru bilgiler edinebildi. Bu alanda yeni kavramlar bulmak için XVII. yy.ı beklemek lâzımdır. Descartes, F. Bacon (1561-1626), Newton, Boyle, mekanik ve ısı olayları arasında bağıntılar sezinlediler. XVIII. yy. sonunda ısı, ağırlıksız, ışık gibi yayılan bir akışkan olarak düşünüldü.

Philo'nun «termoskop»'undan sonra, bilinen ilk termometre Sagredo'nun (1613) veya Van Helmont'un (1577-1644) termometresidir; bu bilginler, üzerine ince bir boru geçirilmiş camdan bir küre içindeki su kütlesinin hacminde meydana gelen değişmeleri gözlemlediler. Sonra cam küreye su yerine alkol konuldu (Cimento akademisi, 1641); 1714'te ise Fahrenheit (1686-1736) civalı termometreyi imal etti; Amontons'un (1663-1705) çalışmalarından yararlanan Fahrenheit, eriyen buzun ve kaynar su buharının sıcaklıklarını, yani 32° ve 212°'yi sabit sınır noktaları olarak kabul etmişti. Réaumur (1683-1757) 1730'da 0°-80° bölümler dizisini, Celcius (1701-1744) ise, 1742'de yüzdelik bölümü kabul etti. Maksimum ve minimumlu termometreyi Rutherford (1753-1819), pirometreyi Newton (1701), madenî bir termometreyi de Fitzgerald (1780) buldular.

Termometrenin dayandığı genleşme olayları çoktan beri bilinen fiziksel olaylardır (Amontons, 1695; Deluc, 1772). Fizeau (1819-1896) ve Guillaume (1861-1938) tarafından katılar üzerinde, Dulong (1785-1838), Petit (1791-1820) ve Regnault tarafından sıvılar üzerinde, Gay - Lussac (1778-1850) ve yine Regnault tarafından gazlar üzerinde kesin ölçümler yapıldı. Black (1728-1799), Wilcke (1732-1796), Lavoisier (1743-1794) ve Laplace ile ısınma ısısı kavramı ortaya çıktı ve kalorimetri doğdu. Dulong, 1838'de kaloriyi tanımladı. Esas kalorimetreler Bunsen'in (1811-1899), Berthelot'nun (1827-1907) ve Nerst'nin (1864-1941) eseridir.

XVIII. yy. dan itibaren hal değişikliklerinin bütün cisimler için geçerli olaylar olduğu anlaşıldı. Fizikçilerin çabası, bundan sonra, katıların ergimesi ve gazların sıvılaştırılması üzerine yöneldi. 1850'de, Faraday'ın (1791-1867) çalışmalarından sonra, sıvılaştırılacak altı gaz kalıyordu; 1860'ta, Sainte-Claire Deville'in (1818-1881) denemelerinden sonra, henüz ergitilemeyen birkaç katı kalmıştı; bugün ise artık ne çözünmeyen gaz, ne de ergimez cisim vardır. Kritik noktanın bulunuşundan sonra (Andrews, 1867; Van der Waals, 1873), Cailletet, Dewar (1842-1923) ve Kamerlingh Onnes (1853-1926) bütün gazları sıvılaştırdılar. Sanayide sıvı havanın üretimi Linde (1842-1934) ve G. Claude (1870-1960) tarafından başarıldı.

Buzun erime sıcaklığı La Provostaye (1812-1863) ve Desains (1817-1885) tarafından ölçüldü. Erime noktasının basınçla değişmesi olayı üzerinde W. Thomson (1824-1907) ve Amagat; doyuran buharlar üzerinde ise Watt (1736-1819), Dalton (1766-1844), Gay-Lussac, Biot (1774-1862), Despretz, Holborn ve Henning (1908) incelemelerde bulundular.

Işıyan ısının ışığa benzediği gerçeği ancak yavaş yavaş anlaşılmıştır. Lambert 1777'de, Rochon 1783'te, W. Herschel 1801'de, ısı ışınlarının özelliklerinin, ışık ışınlarının özellikleriyle aynı olduğunu gösterdiler. 1859'da, Kirchhoff (1824-1887) ısının yayılıcı ve soğurucu güçleri hakkındaki kanununu belirtti; ışıksız cismin ışınımı hakkındaki Stefan (1835-1893) kanunu 1879, Wien (1864-1928) kanunu 1890 tarihlerini taşır.

Sadi Carnot (1796-1832), 1824'te *Ateşin Tahrik Gücü ve Bu Gücü Üretecek Özel Makineler Üzerine Düşünceler*'inde ısı ve iş arasında mevcut bağıntıları ifade ederek yeni bir kuruluşun, «termodinamiğin» temellerini attı. R. von Mayer'in (1814-1878) 1842'de, Joule'ün (1818-1889) ise 1843'te yaptıkları ünlü denemelerde, ayrıca Hirn (1815-1890) ve Clausius (1822-1888), entropi'yi tanımladılar; Clapeyron (1799-1864) ile Duhem (1861-1916) ise Carnot'nun çalışmalarını tamamladılar.

Isı motorları bu bilimin bir uygulamasını teşkil eder. Papin (1647-1714), 1674'te, otoklavından başka, buhar makinesinin ilk taslağını inşa etti, Savery (1650-1715) ve Newcomen (1663-1729) bunu geliştirdiler, Watt ise (1736-1819), 1785'te yararlanılacak hale getirdi.

Gaz halindeki eriyikler Dalton ve Henry (1775-1836), katı eriyikler ise 1819'da Gay-Lussac tarafından incelendi. Gernez (1834-1910) bunların billûrlaştırılmasıyle uğraştı; Raoult (1830-1901), 1882'de derişik eriyiklere ilişkin kanunları buldu; Van't Hoff (1852-1911) kendi kurduğu geçişme basıncı teorisinde, çözünen molekülleri gaz moleküllerine benzetti.

● *Akustik*. Pithagoras ile öğrencileri, daha o zamanlar bazı akustik bilgilerine sahiptiler; Aristoksenes (M. Ö. 320), ses titreşimlerinin denel bir incelemesine bile girişmişti; fakat bu bilim dalının temellerini atan Bacon ile Galileo'dur. Stifel, yarım tonları birbirine eşit aralıklarda müzik gamını tanıttı (1544). Gassendi (1592-1655) seslerin yüksekliği ile titreşimlerin frekansının aynı şey olduğunu bildirdi; rahip Mersenne ise (1588-1648) müzik aralıklarının değerini belirledi. Sauveur (1653-1716), duraklı dalgaları keşfetmesi sayesinde (1700) titreşen teller teorisini tasarladı; Chladni (1756-1827) duraklı dalgalar buluşunun gerçeklemesini yaptı. Bunun matematik teorisi, Taylor (1685-1731), D. Bernouilli, Euler ve d'Alembert tarafından kuruldu.

1738'de, Bilimler akademisi üyeleri sesin hızını ölçtüler. Sturm (1803-1855), Colladon (1802-1893) ve Regnault, değişik ortamlarda ses hızının gelişmesini incelediler. Cagniard de La Tour'un (1777-1859) ve Seebeck'in (1770-1831) canavar düdükleri, Savart (1791-1841) çarkı, frekansların hesaplanmasını mümkün kıldı. Helmholtz (1821-1894) ve Koenig (1832-1901) rezonatörleri, karmaşık seslerin analizini ve bu seslerin tınısının açıklanmasını sağladı. Mekanik titreşimlerin elektriksel salınımlara dönüştürülmesi sayesinde sesler kaydedildi, üretildi ve iletildi (Edison fonografı, Bell telefonu, Hughes mikrofonu, Poulsen magnetik şeridi). Langevin (1872-1946), sesötesi dalgaların üretilmesinde ve zaptedilmesinde piezo-elektrik kuvars'tan yararlandı; ayrıca magnetik dalmadan da faydalanılmaktadır.

● *Optik*. Eskiler, ışık olayları hakkında, magnetizmada ve elektrikte olduğundan daha fazla bilgiye sahiptiler. Babilliler ışığın doğru boyunca yayılışını ve perspektifi; Euklides (M. Ö. 320), sonra da Arkhimedes ve Potelemaios ise (128-168) yansıma kanunlarını biliyorlardı. Bunlar, önce tunçtan, sonra gümüşten düz ve içbükey aynalardan yararlanıyorlardı.

1299 Yıllarına doğru Floransa'lı Salvino Degli Armati tarafından icat edildiği bilinen kurşun sırlı aynalarla eski yuvarlak camlı gözlüklerden XIII. yy. da Vincent de Beauvais bahsetmektedir. XVI. yy. da Napoli'li Della Porta (1538-1615), R. Bacon (1214-1294) tarafından icat edilen karanlık kutuyu islah etti ve projeksiyon cihazını (sihirli fener) tasarladı. Descartes, *Dioptrique* adlı eserinde (1637), Hollanda'lı Snellius (1580-1626) ile aynı zamanda ışığın kırılma kanunlarını ve gökkuşağı teorisini kesin olarak kurdu ve merceklerin özelliklerini kabul etti. Optik âletleri işte bu sırada ortaya çıktı. Middelburg'da gözlükçü Lippershey, 1608'e doğru, ıraksak gözleme merceği ilk dürbünü imal etti, Galileo 1609'da bu dürbünü geliştirdi. Kepler (1561-1630), yakınsak gözleme merceği kullanarak 1611 yılına doğru gökdürbününü gerçekleştirdi. Ay-

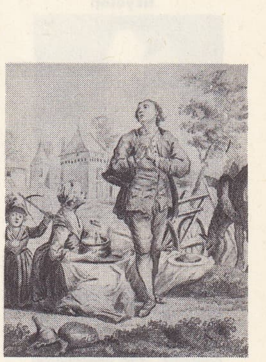

Dupont de Nemours'un yayımladığı **fizyokrasi** adlı eser için Ozanne'ın hazırladığı gravür (1768)

fizyoloji

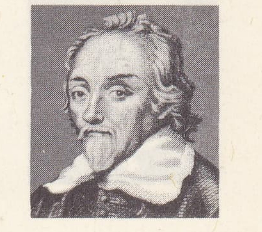

Harvey

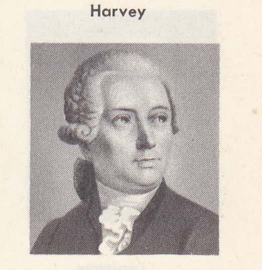

Lavoisier

Foto. LAROUSSE

fizyoloji

Flourens

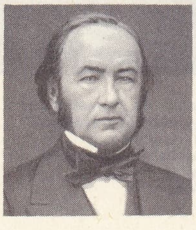

Claude Bernard

Du Bois-Reymond

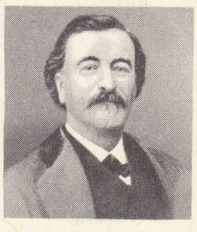

Paul Bert

Loeb

Lapicque

nalı teleskop Zucchi'nin buluşudur (1616); bunu, Gregory (1663), Newton ve Cassegrain (1672), daha sonra da XIX. yy. da Steinheil ve Foucault tekâmül ettirdiler. İlk mikroskobun Galileo tarafından 1612'de yapıldığı sanılmaktadır. Lieberkühn (1711-1756), 1745'te güneş mikroskobunu, 's Gravesande (1688-1742) ise heliyostatı tasarladı; 1731'de, Hadley (1682-1744) altılık (sekstant) âleti icat etti.

Geometrik optiğe fiziksel optik yardımcı oldu. Grimaldi 1650'de kırınımı keşfetti; Boyle ve Hooke (1635-1703), sonra Newton, ince levhalardan ilerigelen renkli saçakları incelediler. Newton, 1668'de ışığın dağılımını ve renklenme kusurlarını gözlemledi. Danimarka'lı Bartholin (1625-1698), 1669'da çift kırılmayı, Huygens de polarlaşmayı keşfetti. 1729'da Bouguer (1698-1758) fotometrinin temellerini attı. Euler, Clairaut (1713-1765) ve d'Alembert renksemezliğin şartlarını incelediler, Dollond da (1706-1761) 1757'de renksemez mercekler yaptı. Young (1773-1829), 1801'de ışık girişimlerini keşfetti. Malus (1775-1812), Biot (1774-1862), Cauchy (1789-1857), Fresnel (1788-1827) ve Brewster (1781-1868) türlü tipte polarlaşmalar gözlemlediler, böylece Biot eriyiklerdeki şeker miktarının ölçülmesini gerçekleştirdi; Fraunhofer (1787-1826) ağları icat etti ve güneş tayfındaki çizgileri inceledi (1814); Kirchhoff ve Bunsen tayf analizini başardılar (1855). Wollaston (1766-1828) ve E. Becquerel (1820 - 1891) morötesi ışınımları meydana çıkardılar, W. Herschel, Fizeau ve Rubens (1865-1922) ise kızılaltı tayfı buldular. Tayf çizgilerinin kanunları Balmer tarafından keşfedildi (1885), Paschen ve Rydberg'in ölçümleri de Bohr'un atom modeline imkân sağladı.

Jüpiter uydularının tutulmalarını gözlemleyerek 1676'da ışığın hızını ilk ölçen Römer (1644-1710) oldu. Fizeau ile Foucault bu hızı 1850'de Yer'de uygulanabilen metotlarla ölçtüler. Daha hassas bir ölçümü 1926'da Michelson (1852-1931) başardı. Işığın özelliklerini açıklamak için, Newton 1669'da yayınım teorisini geliştirdi; bu teori, ışıklı cisimlerin büyük hızla maddesel olmayan cisimcikler fırlattığını farzeden Eskilere aitti. Girişimlerin ve kırınımın keşfi üzerine, Malebranche (1638-1715), sonra Huygens ve nihayet Fresnel dalga teorisini tasarladılar. Bu dalgaların esir denen esnek, ağırlıksız bir ortamda yayıldığı farzedilmişti. 1865'te Maxwell (1831-1879) kendi adını alan elektromagnetik teoriyi kurdu, 1887'de Hertz de kendi adını taşıyan dalgaları keşfederek bunu doğruladı.

XIX. yy. da fizik alanında önemli uygulamalar gerçekleşti: bunlardan ilki, 1839'da Niepce (1765-1833) ile Daguerre'in (1787-1851) işbirliğiyle meydana gelen fotoğraftır; sonra, Lumière kardeşlerin sinema makinesiyle geliştirilen Marey'in çalışmaları sayesinde hareketlerin üretimi sağlandı. Nihayet Röntgen (1845-1923), X ışınlarını keşfederek (1895) görünmeyen cisimlerin resmini çekmeyi başardı.

● *Elektrik*. Bk. ELEKTRİK.

● *Yeni keşifler ve teoriler*. Bugünkü devir molekül ve atom fiziğinin geliştiği devirdir. Foto-elektrik olayının, elektron yayınımının, X ışınlarının kırınımının, radyoaktifliğin (bk. ELEKTRİK) keşfi, maddenin yapısına ilişkin bilgileri gittikçe genişletti. (Bk. KİMYA.) XX. yy.da, özel bağıllık (izafiyet) (Einstein, 1905) ile genel bağıllık (Einstein, 1915) teorilerinin, Planck'ın kuvantalar teorisinin (1900) ve bunun ışık fotonlarına uygulanmasının, Bohr'un (1911), sonra Heisenberg'in (1932) atom teorilerinin, nihayet, yayınım ve dalgalanma teorilerini uzlaştıran ve denel ve metafizik sonuçlarıyla modern bilimi allak bullak etmek üzere olan dalga mekaniğinin (L. de Broglie, 1923) [bk. KUVANTA] birbiri ardınca ortaya çıktığı görüldü. (→ Bibliyo.) [L]

FİZİK sıf. (fr. *physique*). Fiziksel: *Fizik çevre*.

◆ i. Fizyonomi, bir kimsenin dış görünüşü: *Güzel bir fiziği olmak*. || İnsanın tabiî yapısı: *Fiziğimiz manevî hayatımızı etkiler*. (M)

Fizik, Aristoteles'in kitabı (yun. *Peri Physikes Akroaseos e Peri Physikôn Arkhôn*) [Fiziksel Olayların Tanıtılması ve Fiziksel İlkeler Üstüne]. Aristo eserini iki bölüme ayırır: ilk dört veya beş kitabı *İlkelerin İncelenmesi*, sonuncu üç veya dört kitabı *Hareketin İncelenmesi* adını taşır. Tabiat bir hareket ilkesidir, hareket ise devingenin devingen olarak sona ermemiş eylemidir. Hareket bazen yöresel, nicel, nitel, bazen de temelli olabilen «değişme»nin dört tarzından biridir; fakat yöresel yer değiştirme, yani hareket, öbür üçünün meydana gelmesi için zorunludur (I. II. ve VII. kitaplar). Hareket, etker bir nedenin kaçınılmaz etkisidir, fakat bu nedenin kendisi de kesin ve ereksel bir nedene bağlıdır ve dördüncü bir nedeni gerektirir: bu da maddî nedendir. (I. ve II.). Hareket ancak güç olarak sonsuzdur (III.). Uzay, bu çevrede bulunan cismin iç sınırıdır, bu duruma göre bir geçek değildir, kapsananın hareketsiz bir sınırı olduğuna göre de sonsuz değildir, «zaman, hareketin sayısıdır»; «soyut sayı» olmak bakımından da varlığı, ruhun varlığına bağlıdır (IV.). İlk hareket, hareketsiz bir devindiriciyi gerektirir (VIII.); bu devindirici, hareket ettirilmiş devindiricilerin son sınırıdır, fakat kendisi, çelişme olmaksızın hareket edemez. (L)

FİZİKALİZM i. (fr. *physicalisme*). Mant. Fizik biliminin dilini bütün bilimlere uygun düşen evrensel bir dil haline getirmek isteyen doktrin. (Bu görüş, özellikle, önermelerin mutlak ve özneler arası doğrulanmasını sağlamak üzere, bütün bilimlerin birleştirilmesini öne süren yeni pozitivistlerin görüşüdür.) [L]

FİZİKÇİ i. (*fizik*'ten *fizik-çi*). Özel olarak fizikle uğraşan kimse. || İngiltere'de hekimlere (*Physician*) verilen ad.

— Fels. tar. *Fizikçi okulu*. İonia felsefe okulu. (M)

Fizikçiler, isviçreli yazar Friedrich Dürrenmatt'ın iki perdelik oyunu. 1961'de yazıldı. İlk defa 1962'de Zürich'te oynandı. Oyun kuvvet ile ahlâk arasındaki bağlantıları alaylı bir biçimde ortaya koyar, bilim adamının buluşlarından dolayı duyması gereken sorumluluğu tartışır. Sonunda tartışmanın saçma olduğu, buluşların çoktan bilim adamlarının denetiminden çıktığı anlaşılır.

Üç, sözde deli bilim adamından ikisinin (Einstein ve Newton) karşıt bir siyasî gücün ajanları olduğu ve üçüncü bir dahinin, Moebius'un, peşinden koştuğu anlaşılır. Moebius buluşlarının insanlığın başına getireceği felâketleri düşünerek deli taklidi yapmağa karar vermiştir. Üç bilim adamı da kim oldukları anlaşılmasın diye bakıcılarını öldürürler, fakat delilikleri sayesinde ceza görmekten kurtulurlar. Ama buluşları akıl hastahanesi yöneticisinin eline geçer. Yönetici cinayetleri bildiği için bunların akıl hastahanesinden çıkmalarını tehdit yoluyle önler. Buluşları ticarî amaçlarla kullanılır. Bu durum üç sözde delinin sonunda gerçekten akıllarını kaybetmelerine yolaçar. Bir kere düşünülmüş olanı artık geri almak imkânı yoktur. (L)

FİZİKÇİLİK i. (*fizikçi*'den *fizikçi-lik*). Fels. Bütün olayları fizik kanunlarıyle açıklamağa çalışan doktrin. || İonia okulunun doktrini: *Demokritos'un fizikçiliği*. (L)

FİZİKİ sıf. (fr. *physique* ve ar. *-î*'den). *Eşanl*. FİZİKSEL, FİZİK.

FİZİKOKİMYA bls. i. (fr. *physico-chimie*'-den). Fizik ve kimya konularını kapsayan bilim dalı. (L)

FİZİKOMATEMATİK blş. sıf. (fr. *physico-mathématique*'ten). Hem fiziği hem matematiği ilgilendiren. (L)

FİZİKÖTESİ. blş. i. Bk. METAFİZİK.

FİZİKRUHBİLİM blş. i. Psikol. Duyumların ölçülmemesi. *Eşanl*. PSİKOFİZİK.

— ANSİKL. *Fizikruhbilim*'in kurucusu olan alman filozofu Fechner'in (1801-1887), önceleri, bu terime verdiği anlam, fiziksel ile psişik olan arasındaki ilişkilerin denevsel incelenmesiydi. Fakat, aslında, Fechner'in araştırmaları, çağdaşı Weber ile izleyicilerinin araştırmaları gibi, duyum şiddetinin çeşitli derecelerine tekabül eden uyarımların ölçülmesi üzerinde toplanmıştır. Bugün, «fizikruhbilim», özellikle, bu türden araştırmaları belirten bir terimdir. Fizikruhbilim temel olarak, şu üç sorunu ele alır: *duyum eşiği* (yani belli türden en az duyumu meydana getirmek üzere gerekli olan en az uyarım miktarı), *farklılaşma eşiği* (yani duyumun ya daha üstün ya daha aşağı bir şiddet derecesine geçmesi için uyarım şiddetinde gereken artış veya azalış), Fechner'in bir yandan uyarımın, öte yandan da duyumun değişmeleri arasında sayısal bir ilişki kuran *fizikruhbilim kanunu*: «duyum, uyarımın logaritması olarak değişir». Fechner, üzerinde çok tartışılan fizikruhbilim kanununu bu formülde özetlemiştir. (L)

FİZİKSEL sıf. (fr. *physique* ve türk. *-sel*'-den). *Yeni*. Genel olarak tabiata, maddeye, cisimlere ilişkin olan: *Fiziksel dünya*. || Maddî, gerçek: *Fiziksel imkânsızlık*. || *Fiziksel özellikler*, duyularımızla edindiğimiz, cins ve bileşimlerini etkilemeden cisimlerin durum veya hareketlerini belirlemeğe veya değiştirmeğe yönelen özellikler. || *Fiziksel bilimler*, tabiatı inceleyen bilimler (M)

FİZOKLİST sıf. ve i. (fr. *physoclyste*). Yüzme kesesi yemek borusuyle ilintili olmayan (balık). [Msl. sazan.] (L)

FİZON, Eden'deki dört nehirden birinin adı. (L)

FİZOSTOM sıf. (fr. *physostome*). Yüzme kesesi bir kanalla yemek borusuna bağlı balıklar için kullanılır. (L)

FİZYO, yun. *physis*, tabiat'tan alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek. (L)

FİZYOGNOMONİ i. (yun. *physis*, tabiat ve *gnomon*, bilen'den fr. *physiognomonie*). İnsanların karakterini fizyonomilerinden okuma sanatı.

— ANSİKL. *Fizyognomoni* bilimi, hem biçim gibi sabit unsurlara, hem de mimik gibi değişen unsurlara dayanır: biçim, sürekli olanı, mimik de geçici olanı yansıtır.

Yüz, ister hareketli, ister hareketsiz; ister ifadeli, ister ifadesiz olsun, iç hayatın çeşitli evrelerini dışa vurur. Genellikle, kare veya dikdörtgen biçimler, beynin kalbe, düşüncenin duygulara, pozitivizmin idealizme, iradenin duyarlığa hâkim olduğunu belirtir. Yuvarlak ve oval yüzler de, zerafetin enerjiye, yumuşaklığın sertliğe üstün olduğunu gösterir. Basık biçimler, düşünceyi bir nokta üstünde toplama yeteneğini, uzun biçimler, hayal, idealizm ve incelik niteliklerini belirtir. Yüzün bir kesimi ne kadar gelişmiş olursa bu kesimin taşıdığı nitelikler de o ölçüde belirgin olur. Fizyognomoni bilim yüzü üç ayrı kesime ayırmıştır:

1) burun kökünden saçların başladığı noktaya kadar olan kesim zihnî yetenekleri gösterir (kavrama, intibak, gerçekleştirme);

2) burnun kökünden, yalnız üst dudağa kadar uzanan kesim duygunluğu (ideal, duygu, aşk) gösterir;

3) üst dudaktan boyuna kadar uzanan kesim içgüdüsel özellikleri gösterir (duyarlık, haz düşkünlüğü, maddilik). Yüzün, özel olarak incelenmesi de onu burunun alt kısmından geçen yatay bir çizgiyle iki kesime ayrılmasına dayanır. Çizginin üstünde kalan yüksek kesim zihin ve ruh niteliklerinin, altta kalan kesim de içgüdüsel niteliklerin kesimidir. Yüzler, ilk bakışta göze çarpan biçimlerine göre birbirine karşıt iki tipe ayrılır: birincisi, tabanı üstte olan üçgen biçimindeki ruh ve inceliği gösteren tip, ikincisi de tabanı altta olan üçgen biçimindeki içgüdüsel tiptir. Her kesimin üst bölgesi, ideal eğilimlerin, orta bölgesi duygunluk ve intibak eğilimlerinin bölgesidir, alt bölge ise içgüdüsel ve pratik eğilimleri dile getirir. Bir üçüncü inceleme tarzına göre de, baş Hippokrates'in dört mizacına (yani lenfatik, kanlı, safravî ve asabî mizaçlar) bağlı olarak dört kesime ayrılır. Bu üç araştırma metodundan başka, baş ve yüzün parçaları (kaşlar, gözler, burun, ağız, dudaklar, çene, kulaklar gibi) ayrı ayrı incelenip değerlendirilir. Bk. OTOSKOPİ.

Bir yüzü meydana getiren parçaların tam bir uyum halinde olması genel üstünlük belirtileri olarak kabul edilir. Bundan başka, fizyognomoni incelemesi sonucunda cildin rengi, inceliği veya kalınlığı, dokununca uyandırdığı izlenim gibi özelliklerle ayrıca kılların tabiî rengi ve niteliği de göz önüne alınır. Eski fizyognomoni bugün *morfopsikoloji* adı altında bir bilim niteliği kazanmıştır. Bu bilimi tamamlayan başka bir kol

Foto. Petit, Ullstein, Schmidt, Scherr (LAROUSSE)

da yüzün mimiklerini inceleyen prozopoloji'dir. (L)

FİZYOGRAFYA i. (fr. *physiographie*'den). Bir bölgenin jeomorfoloji açısından tanımlanması. (Fizyografya yer şekillerinin bilimsel tanımlanmasından öteye gitmez, yerşekillerinin oluşunu ve bugünkü dinamiğini aramaz. Jeomorfolojinin bu ilkel şekli A.B.D.'de Davis'in öğrencileri tarafından uygulanır.) [L]

FİZYOKRASİ i. (fr. *physiocratie*). Toplum hakkında genel bir teori ileri süren ve biri felsefî (doğal düzen), diğeri iktisadî nitelikte (safî ürün) iki temel kavrama dayanan fizyokrat öğretisi.

— ANSİKL. Fizyokratlar sisteminin temeli doğal düzen öğretisidir. Bu öğretiye göre, yüce varlığın eseri olan salt, değişmez ve evrensel yasalar vardır. İnsan bunları akıl yoluyle bulabilir ve bunlara uymak zorundadır. Çünkü bu yasalar, tasarlanabilenlerin en iyisi ve en üstünüdür. Demek ki, fert, bu yasalara göre hareket etmekte serbest olmalıdır. Hükûmetlerin görevi yalnızca bunlara uyulmasını sağlamak; özellikle mülkiyet ve özgürlüğü korumakla sınırlı olmalıdır. Quesnay'nin *Tableau Économique*'te (İktisadî Tablo) ortaya attığı safî ürün teorisi ise tersine, tümüyle iktisadîdir.

İktisadî Tablo aynı zamanda, iktisadî devreyi, iktisadî faaliyetlerin karşılıklı bağımlılığını, mal üretimiyle gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi ilk defa ortaya koymuştur. Gerçekte Quesnay, bu eserde, toplum sınıfları arasında dağılan «safî ürün»ü, tarımın nasıl sağladığını gösterir. Quesnay ve çömezlerine göre, toplum üç sınıfa ayrılır: zıraatçılardan meydana gelen üretici sınıf, doğal düzenin temelini oluşturan büyük toprak sahipleri sınıfı ve sanayici, tüccar v.b. gibi «kısır» yani üretken olmayan sınıf. Yalnız toprak ve dolayısıyle ilk sınıf üretken olabilir, yani maliyetlerden daha yüksek bir verim sağlayabilir. Öteki sınıflar malları çoğaltmadan sadece işler. Quesnay daha sonra bu safî ürünün toplumun içinde yayılarak toplumun bünyesini nasıl canlandırdığını anlatır. Fizyokratlar «bütün iktisadî dönemlerde, doğanın tükenmez hazinesinden gelen yeni bir miktar malın ekonomiye nasıl girdiğini ve nasıl elde bulundurulduğunu, bu iktisat içinde yer alan çeşitli gruplar tarafından tüketiminin son evresine kadar nasıl dolaşıma sokulduğunu gösterdiler. Mübadele hareketleri bu grupları birleştiren zincirin halkalarını meydana getirir. Böylelikle bir ülkenin iktisadî hayatı, dönem dönem yenileşen ve üretimle tüketim arasındaki yeri dolduran bir mübadele ilişkileri sistemi olarak ortaya çıkar (Schumpeter).

İktisadî Tablo, iktisat biliminin doğuşunu belgeleyen bir eserdir. Daha sonra liberal okul, «doğal düzen» tezini benimsedi ve Walras ile birlikte, Lausanne okulu, iktisadî faaliyetlerin birbirlerine bağımlılığı fikrini yeniden ortaya koydu. Rakamlı iktisadî tablolarla millî muhasebeyi yapmak ve sanayi ilişkilerini çözümlemek, XX. yy. da, Quesnay'nin metodunu kullanmak sayesinde gerçekleştirildi. Sosyal gruplar arasındaki toplam miktarların denge incelemesi, 1936'dan sonra Keynes'çiler tarafından ele alındı. (L)

FİZYOKRAT i. (yun. *physis*, tabiat ve *kratos*, güç'ten fr. *physiocrate*). Quesnay okuluna bağlı iktisatçı ve filozof. (1760'tan itibaren «iktisatçı filozoflar» topluluğunu meydana getirmek üzere Quesnay'nin çevresinde toplanan belli başlı kişiler şunlardır: Marquis de Mirabeau, Dupont de Nemours, Lemercier de La Rivière, rahip Baudeau, Le Trosne v.b.) [L]

FİZYOLOG i. (fr. *physiologue*). Bk. FİZYOLOJİST.

FİZYOLOJİ i. (yun. *physis*, tabiat ve *logos*, bilim'den fr. *physiologie*). Canlı varlıkların fonksiyonlarını inceleyen biyoloji dalı. ‖ *Patolojik fizyoloji*. Bk. FİZYOPATALOJİ.

— Biyol. *Gen fizyolojisi*, genlerin ne şekilde etki gösterdiğini, yani genlerle son karakter arasındaki tepkimeler zincirini inceleyen bilim dalı. (Bazı hallerde bu tepkimeler zinciri kesinlikle ortaya konabilmiştir.) — Bot. *Bitki fizyolojisi*, bitkide geçen ve gerçekleşen bütün görevleri inceleyen bilim dalı. (Bitkinin dış yapısını inceleyen «morfoloji» karşıtıdır.) Bk. BOTANİK.

— ANSİKL. *Fizyoloji*'nin öncüsü Galenos'tur.

J. M. FLAGG'in ünlü afişlerinden biri

Galenos fizyolojiyi «vücut kısımlarının ne işe yaradığını öğreten bilim» diye tanımlıyordu. Bu görüş XIX. yy'ın sonuna kadar öğretim programlarında yer almışsa da (meselâ tıp fakültelerinde anatomi ve fizyoloji tek ders olarak okutulurdu), ne kadar yetersiz olduğu ortadadır. Hayvan olsun, bitki olsun, bütün canlı varlıklarda birbirine çok benzeyen ve canlı maddenin belirgin özelliğini meydana getiren derin olaylara rastlanır. Bu olayları inceleyen bilime Claude Bernard *genel fizyoloji* adını vererek, fizyolojiyi başlı başına bir bilim haline getirdi.

Aslında fizyoloji, Galenos'un koyduğu sınırları çoktan aşmıştı. Kelimeyi çok belirsiz etimolojik anlamından kurtarıp açık seçikliğe kavuşturan Haller'dir (1708-1777).

Haller'in ünlü çalışmalarından biri kasların uyarılganlığı üstünedir. Yeni kesilmiş bir hayvan veya yaralı bir asker etinin, bıçak dokundurulduğu zaman tepki gösterdiği, «titrediği»'ta ilk çağlardan beri bilinir. XVII. yy.'ın ortalarında Swammerdam bir kasa giden sinir kesildiği ve kıstırıldığı zaman o kasın kasıldığını gösterdi. Acaba kas irkilmelere karşı kendiliğinden tepki gösterebilir mi, yoksa bu uyartıları, ince dalları kasın her tarafına yayılmış bulunan ve kas telleriyle birlikte ister istemez zedelenen sinirler aracılığıyle mi alması gerekir? Haller ingiliz hekimi Glisson'un (1654) bulanık görüşünü daha açık şekilde ele alarak sinirler gibi kasların da uyarılabildiğini ve bu uyarılganlığın canlı maddenin en başta gelen özelliklerinden biri olduğunu belirtti.

Öte yandan, XVII. yy.'ın başlarında Harvey temel buluşlardan biri olan kan dolaşımını keşfetmişti. Kan dolaşımında kalp, akciğerler, atar ve toplardamarlar rol alır. Bu organlardan her birinin görevi, ancak tümün göreviyle birlikte anlaşılabilir. Üstelik atardamarlarla toplardamar arasındaki bağlantıyı anlamak için kılcal damarların varlığını farzetmek gerekiyordu. Kılcal damarlar ise ancak mikroskopla görülebildiğinden Harvey zamanında doğrudan doğruya bilinemezdi. Burada bugünkü anlamda fizyolojik fonksiyon kavramına ulaşıldığını ve bu fonksiyondan hareket edilerek son vurma yoluyle bir organın keşfedildiğini görüyoruz.

XVIII. yy.'ın sonunda Lavoisier, yanma olayının kimyasal bakımdan ne olduğunu açıkladıktan hemen sonra kapalı bir fanusun altına önce yanar bir mum koyarak sönünceye kadar, sonra canlı bir kobay koyarak boğuluncaya kadar tuttuktan sonra fanusta kalan gazları analiz etti. Böylece her iki olayın özdeş olduğunu, karbondioksit ve su buharı oluştuğunu, ayrıca bir de ısı meydana geldiğini gösterdi. Demek ki «hayat bir yanmanın sonucudur.» Bu olay genel fizyolojinin temel taşlarından biridir. Eskiden «solunum» deyince sadece havanın girip çıkmasını sağlayan göğüs hareketi anlaşılıyordu. Bu havaya her an ihtiyaç olduğu, tecrübeyle anlaşıldığı halde sebebi bilinmiyordu. Lavoisier'den ve onun buluşunu izleyen araştırmalardan sonra solunum olayı çok karmaşık, fakat mantıkî bir fonksiyon olarak ortaya çıktı. Akciğerlere giren havanın oksijeni kana karışarak kan plazmasında erir, alyuvarlardaki hemoglobin ile birleşir, böylece kan dolaşımıyle vücudun her yanına dağılır, oralarda canlı madde tarafından alınarak yakıt olarak kullanılır. Canlılığın temeli olan bu yanma sonucunda meydana gelen karbondioksit kan dolaşımıyle ciğerlere döner, burada dışarı atılır. Bu olayların tümüne birden solunum denir.

Böylece fizyoloji, kimya ile fiziğin rol oynadığı belirli bazı fonksiyonlara, klasik olarak beslenme fonksiyonları (beslenme, solunum v.b.) ile ilişki fonksiyonlarına ayrılır. İlişki fonksiyonları sayesinde hayvan çevresini tanır, çevresini etkiler; kas ve sinir sistemleriyle duyu organları ilişki fonksiyonları arasındadır.

Bitkilerde sadece beslenme fonksiyonları bulunur. Bundan dolayı bu fonksiyonlara «bitkisel fonksiyonlar» veya «yaşatkan fonksiyonlar» da denir. Beslenme fonksiyonları, bitkide ve hayvanda farklı şekilde işlemekle beraber her ikisinde de aynı temel olaylara dayanır. Bitkilerdeki besi suyu dolaşımı ile hayvanlardaki kan dolaşımının hiç bir ortak yanı yoktur, ama bitkisel canlı maddeler ile hayvansal canlı maddeler gibi solunum yapar. Üstelik hayvanlarda da çeşitli fonksiyonların işleyişinde farklar bulunabilir. Meselâ solunum sistemi çeşitli fizyolojik şekil alabilir. İstakoz veya ahtapotta akciğer yerine solungaçlar vardır. Ayrıca bunların kanında oksijen bizimki gibi demirle değil bakırla taşınır. Böceklerde ne solungaç, ne akciğer vardır; oksijen kanla taşınmaz; hava, trake denilen özel bir sistemle vücudun her noktasına ulaşır.

Bütün hayvanlardaki çeşitli fonksiyonları karşılaştırmalı olarak inceleyen fizyoloji dalına *karşılaştırmalı fizyoloji* denir.

Genel fizyoloji ise hayvan olsun, bitki olsun, bütün canlı varlıklardaki ortak fizyolojii özelliklerini inceler.

Modern fizyoloji Lavoisier ile başlatılabilir. XIX. yy.'ın büyük fizyoloji bilginleri Fransa'da Flourens ile Magendie, Almanya'da Du Bois-Reymond ile Ludwig'dir. Claud Bernard (1813-1878) ise bu alanın dünya çapında üstadıdır. Fizyoloji onun zamanında büyük bir ilerleme gösterdi. 1889'dan beri fizyoloji bilginleri her üç yılda bir milletlerarası kongrelerde biraraya gelirler.

XIX. yy.'da elde edilen hamle bugün geniş ölçüde aşılmıştır. Teknik ilerlemeler o kadar büyük olmuş, âletler o derece gelişmiştir ki, fizyoloji ilmi, araştırmalarını, sınırları iyice belirli dar alanlarda yoğunlaştırmak zorunda kalmıştır.

Bunun üzerine fizyolojinin içinde özel uzmanlık dalları ortaya çıkmıştır. Bu dalların bazıları şunlardır: *Elektrofizyoloji* elektronikteki ilerlemelerden, elektronik lamba ve amplifikatörlerin nispeten ucuza mal edilmesinden yararlanarak yeni teknikler sayesinde (katotlu osilograflarm kullanılması) kas ve sinir fizyolojisinde büyük gelişmeler sağlamıştır. *Endokrinoloji* (iç salgı bilimi), ozotoplardan ve kromatografiden yararlanarak yeni teknikler kullanmaktadır. Sayısı gittikçe artan yeni *vitaminler*'in keşfi ve incelenmesi fizyolojinin diğer önemli bir bölümünü teşkil eder.

Uygulamalı fizyoloji, her insanın fonksiyonel yeteneklerini ve yapılan işe göre bu yeteneklerin geçirdiği değişiklikleri ölçmeğe, dolayısıyle bir meslek veya zanaatın yapımı için en elverişli şartların bulunmasına imkân verir. Biyolojik tipleri tespit yoluyle meslek seçimi ve mesleğe yönelme alanında önemli bir rol oynar.

Yüzyıldan beri fizyoloji alanında beliren önemli bilginler şunlardır: Fransa'da Chauveau, Paul Bert, Marey, Dastre, Richet, d'Arsonval, Gley, Lapicque; İngiltere'de, Waller, Bayliss, Starling, Keith Lucas, Sherrington, Hopkins, Hill, Schoeffer; Belçika'da, Leon Fredericq, Heymans, Bremer; İtalya'da, Masso, Fano, Moruzzi, Bovet; Almanya'da, Pflüger, Engelmann, Mehring, Magnus, Rubner, Meyerhof; Hollanda'da, Etinhoven, Zwaardemaker; Avusturya'da, Exner, Brücke; İsveç'te, Johansson; Ame-

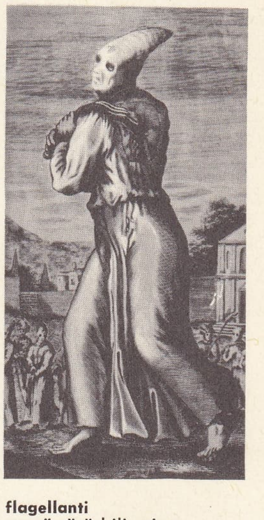

flagellanti
gravürcüsü bilinmiyor, (1583)
Cabinet des Estampes, Paris

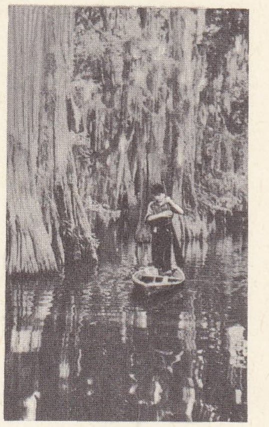

Robert FLAHERTY
«Louisiana Öyküsü»
adlı filminden bir sahne

Foto. Encyclopedia Americana; LAROUSSE

rika'da, Atwater, Lusk, Jacques, Leob, Cannon; S.S.C.B.'de Pavlov. (L)

FİZYOLOJİK sıf. (fr. *physiologique*). Fizyolojiye ilişkin. || Normal olarak işleyen fonksiyonlar için kullanılır: *Fizyolojik durum*. (L)

FİZYOLOJİST i. (fr. *physiologiste*). Fizyoloji ile uğraşan. || Hayat ve düşünce olaylarını açıklayabilmek için sadece, gözlemlenebilen ve deneyi yapılan tabiî sebepler ileri süren filozof veya düşünür. (L)

FİZYOLOJİZM i. (fr. *physiologisme*). Tıp. Hastalığın hayatî özgülüklerin bozulmasından ileri geldiğini savunan Broussais'nin tıbbî görüşü. (L)

FİZYONOMETRE i. (fr. *physionomètre*'den). Kalıplama yoluyle parçaların şeklini kopya eden cihaz. (L)

FİZYONOMİ i. (fr. *physionomie*). İnsan yüzünün biçim ve ifade özellikleri (L)

FİZYONOMİST sıf. ve i. (fr. *physionomiste*). Bir kimsenin yüz çizgilerine bakarak karakterlerini tahmin etmekte usta olan (kimse). [L]

FİZYONOTİP i. (fr. *physionotype*). Düşey bir pantograftan meydana gelen ve XVIII. yy.da resimleri, tabloları küçültmek veya canlı modellerden kalıp almak için kullanılan âlet. (L)

FİZYOPATOLOJİ i. (fr. *physiopathologie*). Fizyoloji metotlarını kullanarak, hastalıkların fizyolojik, fizik ve kimyasal şartlarını inceleyen bilim dalı. (L)

FİZYOTERAPİ i. (fr. *physiothérapie*). Hastalıkların, su, hava, ışık, elektrik, ısı gibi fizik etkenlerle tedavisi. (L)

FJALAR. İskandinav mit. Galar'ın yardımıyle Kwasir'i öldüren cüce. İkisi birlikte Kwasir'in kanını balla karıştırarak, şarkı söyleme ve bilim yeteneği kazandıran bir içki yaptılar. (L)

FJELD [fild] i. (norveççe k.). Jeomorfol. Buz kütlelerinin pek hareket edemeyeceği kadar düz ve dalgalı yüksek arazide bulunan buzul.

— ANSİKL. Buzulun hareketi, ancak vâdiye dil biçiminde girdiği yerlerde hızlanır. Fjeld buzulları, çoğunlukla, karın rüzgâr tarafından dağıtılması yüzünden kötü beslenen basit buzulkardırlar; bunlar Vosges dağlarında, Dördüncü jeolojik zamanda, eski arenaları bile söküp sürükleyememişlerdir. Özellikle don ile çözülme münavebesi şeklinde, sıcaklık değişimlerinin altlarındaki kayaya ulaşmasını önledikleri için engebeyi koruyucu bir görev yaparlar. (L)

FJÖLNİR, Kuzey mitolojisinde, tanrı Freyr ile bir devin kızı olan Gerd'in oğlu. Snorri'nin naklettiği efsaneye göre Fjölnir bal şerbetiyle dolu bir fıçıda boğularak öldü. Efsanede, o zamanki ilkel din dünyasının tipik bir kurban töreninden söz edilmekte olduğu sanılır. Efsanede adı geçen tanrılar arasında başka Fjölnir'in babası Freyr olmak üzere birtakım Vani tanrıları da yer alır. Sanıldığına göre Fjölnir, sonraları Asi tanrıları arasına sokuldu; hattâ Fjölnir, Asi'lerin prensi Odino'nun takma adı olarak kullanıldı. (L)

F.K.B., yüksek öğrenimin başlangıcında bir tabiî bilimler sertifikası meydana getiren FİZİK, KİMYA ve BİYOLOJİ bilimlerinin adından meydana gelen kısaltma. Fen fakülteleri tarafından düzenlenen F.K.B. öğretimi tıp, diş hekimliği ve eczacılık fakültelerinin öğrencilerine de uygulanır. (M)

FLABELLARİA i. Yaprakları yalpaze şeklindeki fosil palmiyelerin cins adı. (Üçüncü zaman ve tebeşir tabakalarında izlerine rastlanır.) [L]

FLABELLİNA i. Arttansolungaçlı ince, uzun yumuşakça. (Sırtı esmer noktalı leylâk renginde olur. Dokunaçları çok uzun, rinoforları halkalıdır; sırtının yan taraflarında yumak toplulukları taşıyan kuvvetli sapçıklar bulunur. Ilık denizler, özellikle Akdenizde yaşar. *Flabellinidae* familyasının örnek tipi.) [L]

FLABELLUM i. Zool. Yelpaze biçiminde madrepor. (Bir türü Akdeniz kıyılarında yaşar. Pek çok türü bulunan ve her yerde yaşayan *flabellum*'un fosiline Eyosenden beri rastlanır.) [L]

FLACELİÈRE (Robert), fransız helenisti (Paris 1904). Atina Fransız okulu üyeliğinden sonra (1925-1930), Lyon Edebiyat fakültesinde (1932-1948) ve Paris Edebiyat fakültesinde (1948-1963) profesör oldu. 1963'ten beri Ecole Normale Superieure'ün müdürlüğünü yapmaktadır. Yunan edebiyatı üstüne birçok eser yazdı. En ünlüleri: *les Aitoliens à Delphes* (Etolya'lılar Delphoi'de) [1937] ve *Histoire Littéraire de la Grèce* (Yunanistan Edebiyatı Tarihi) [1962]. (L)

FLACH (*Jacques* Geoffroi), fransız hukukçusu ve tarihçisi (Strasbourg 1846-Paris 1919). Önce Paris istinaf mahkemesinde avukat, sonra Siyasal Bilimler okulunda, daha sonra Collège de France'ta karşılaştırmalı hukuk profesörü oldu (1884). *Les Origines de l'Ancienne France* (Eski Fransa'nın Kökeni) [1886-1893] adlı eseri klasikleşmiştir. (L)

FLACHAT (Eugène), fransız mühendisi (Nîmes 1802-Arcachon 1873). Üvey kardeşi Stéphane Mony ile birlikte ilk fransız demiryolu olan Paris ile Saint-Germain-en-Laye'ı birleştiren demiryolunu döşedi. 1840'ta Paris-Rouen ve 1842'de Rouen-Havre hattının yapımını yönetti. 1870'te Paris'in işgali sırasında istihkâm bölüğü kumandanlığına getirilerek şehri savundu. İlmî değeri olan birçok eser yayımladı. (L)

FLACİLLA (Aelie), Roma imparatoriçesi (İspanya, ? - Trakya 385). Galya valisi, sonradan Roma konsülü olan Antonius'un kızı; Theodosius'un karısı. Kocasının tahta geçmesinden sonra *Augusta* ilân edildi. Çok güzel bir kadın olan Flacilla kendi halinde bir hayat sürdü, ancak başkaları lehinde şefaatte bulunmak için nüfuzunu kullandı. Hıristiyandı ve eski roma kültlerinin yok edilmesinde büyük payı oldu. (L)

FLACOURT (Etienne DE), fransız sömürgecisi (Orléans 1604-Atlantik'te 1660). 1648'de, vali Pronis'e karşı ayaklanan sömürgeliler arasında düzeni sağlamak amacıyle Doğu Hindistan kumpanyası tarafından Madagaskar'a gönderildi. Mareşal La Meilleraye tarafından gönderildiği ikinci Madagaskar seyahatinde kazaya uğrayarak öldü. *Histoire de la Grande Isle de Madagascar* (Büyük Madagaskar Adasının Tarihi) [1653] adlı bir eserle, *Dictionnaire de la Langue de Madagascar* (Madagaskar Dili Lûgati) [1658] adlı bir lûgat yayımladı. (L)

FLACOURTİA i. (özel i. *Flacourt*'dan). Sıcak bölgelerde yetişen almaşık yapraklı ağaç veya ağaççık. (Kapsülümsü meyvesinin orta kısmı etlidir; yenir. Başlıca türleri: Madagaskar eriği [*F. Ramoutchi*]. *Flacourtiaceae* familyasından.) [L]

FLAGELLANTİ çoğl. i. (ital. k.). Kendi kendilerini hep birlikte kamçılayan çeşitli tarikatların üyelerine verilen ad.

— ANSİKL. Din tar. *Flagellanti*, başlangıçta XIII. yy.da İtalya'da kurulmuş olan gezginci topluluklardı. Dominiken rahibi Ranieri tarafından biraraya getirilerek bir tarikat biçiminde düzenlendikten sonra, XIV. yy. savaşları ve salgınları ve özellikle veba salgını (1348) sırasında, sayıları gitgide arttı. Tarikat, Fransa'ya, Hollanda'ya, Alsace'a, Lorraine'e, Schwaben'e, Avusturya'ya, İngiltere'ye ve İsveç'e yayıldı. Bu tarikattan olanlar, sırtlarında bir haç taşır ve belden yukarısı çıplak olarak köy köy dolaşır, ilâhiler söyleyerek kendilerini kan içinde kalıncaya kadar kamçılarlardı. Bu kamçılanmalar önceleri halkı coşturdu. Ama çok geçmeden, işin içine bazı suistimaller karıştı. Bunun üzerine de, 1349'da papa Clemens VI, kendini kamçılamayı kutsal sayanları suçlayarak Flagellanti'nin bu dolaşmalarını yasakladı.
Kilisenin otoritesine boyun eğmiş olan bazı flagellanti tarikatları yakın zamanlara kadar yaşamıştır. XIX. yy.da *Fareins* tarikatından olanlar için de bu ad kullanılıyordu. (L)

FLAGELLUM i. Arkeolojide, bir veya birkaç kayışlı afrika kırbacı *nekhetel*'in diğer adı. (Osiris ve kralların elinde bulunur ve iktidarı temsil eder.) [L]

FLAGG (James Montgomery), amerikalı karikatürcü (Pelham Manor, New York 1877 -New York 1960). 12 Yaşında ilk resmini *St. Nicholas* dergisine sattı. 14 Yaşında *Life* ve *Judge* dergilerinde sürekli çizmeğe başladı. New York'ta Sanat Öğrencileri birliğinde, daha sonra İngiltere ve Fransa'da okudu; başarılı portre sergileri açtı. New York'ta yerleşen Flagg, birçok önemli yazar, aktör ve siyaset adamıyle tanıştı. Karikatür kitabı *The Well-Knowns as Seen by James Montgomery Flagg*'de (James Montgomery Flagg'in Gözüyle Ünlü Kişiler) [1914] bütün bu tanıdıklarının portreleri vardır. Çok fazla eser vermiş olan Flagg *Cosmopolitan, Saturday Evening Post* gibi dergilerde de çalıştı. Ayrıca reklam afişleri ünlüdür. Ona büyük ününü sağlayan, Birinci Dünya savaşında çizdiği askere çağırma afişidir. Bunlardan «Seni İstiyorum» lejantlı afişi, belki de A.B.D.'de yapılmış afişlerin en ünlüsüdür; bunda Sam Amca elini ileri doğru uzatmış olarak, «A.B.D. ordusu için seni istiyorum» der. Flagg ayrıca bazı mizah kitapları, filim senaryoları ve *Roses and Buckshot* (1946) adlı bir otobiyografi yayımladı. (M)

FLAGSTAD (Kristen), norveçli kadın şarkıcı (Hamar 1895-Oslo 1962). 1933 ve 1934 yılları Bayreuth festivaline katıldıktan sonra, dünyanın bütün müzik merkezleri tarafından aranan br sanatçı oldu. 1954'te kendi isteğiyle sahneden çekilinceye kadar, çağımızın en büyük lirik trajedi şarkıcıları arasında yer aldı. 1958'den ölümüne kadar Oslo operasını yönetti. (L)

FLAHAULT (Charles), fransız botanikçisi (Bailleul 1852-Montpellier 1935). Önce anatomi ve fizyoloji, sonra sporlu bitkiler ve bitki coğrafyası üzerinde çalıştı. Başlıca eserleri: *Révision des Nostocacées Hétérocystés* (Nostocaceae Familyasından Klorofilli Bitkiler Üstüne İnceleme) [Bornet ile birlikte, 1886-1888], *La Distribution Géographique des Végétaux dans un Coin du Languedoc* (Languedoc'un Bir Bölgesinde Bitkilerin Coğrafî Dağılımı) [1893], *Flore de la Camargue et des Alluvions du Rhône* (Camargue Florası ve Rhône Alüvyonları) [1894]. (L)

FLAHERTY (Robert J.), amerikalı filim yönetmeni (Iron Mountains, Michigan 1884 - Dummerston, Vermont 1951). Çeşitli ülkelere geziler yaptı ve belge filimleri çekti. İnsanı tabiat içinde ele aldı ve onun tabiatla kavgasını canlandırdı. Zamanının pek çok belge filimcisini etkiledi. Filimleri: *Kuzeyli Nanook* (Nanook of the North) [1922]; *The 24 Dollar İsland* (24 Dolarlık Ada) [1925]; *The Potter Maker - Story of a Potter* (Çömlekçi - Bir Çömlekçinin Hikâyesi) [1925]; *Moana* (1925); *White Shadows of the South Seas* (Güney Denizlerin Ak Gölgeleri) [1927]; F. W. Murnau ile birlikte çevirdiği *Taboo* (Tabu) [1931]; John Grierson ile birlikte çevirdiği *İndustrial Britain* (Sanayi Ülkesi İngiltere) [1932]; vahşî küçük bir adadaki balıkçıların hayatını anlatan *Aran'lı Adam* (Man of Aran) [1933-1934]; Z. Korda ile birlikte çevirdiği *Elephant Boy* (Fil Çocuk) [1935]; *The Land* (Toprak) [1942] ve hemen hemen ilkel bir hayat yaşayan bir bölgeye, petrol arayıcılarla birlikte modern hayatın nasıl birden giriverdiğini anlatan *Louisiana Öyküsü* (Louisiana Story) [1948]. (L)

FLAİSCHLEN (Casar), alman yazarı (Stuttgart 1864-Gundelsheim, Wurtemberg 1920). 1898'de en iyi eseri olan *Mensur Şiirler*'i yazdı. Diğer eserleri: *Jost Seyfried* (1905) adlı roman ve *Martin Lehnhardt* (1894) adlı dram. (L)

FLAJOLE i. (lat. *flare*, üflemek *flabeolum*'dan fr. *flageolet*). Bugün kullanılmayan bir çeşit küçük flüt. || Kemandan çıkan ve gerçekten flüt sesini andıran armonik sesler.

— ANSİKL. *Flajole* genellikle şimşirden yapılır ve altı deliği vardır. Ses genişliği iki oktavdır. Bir de buna sol notasından itibaren bir minör üçlüsü (aşağı yukarı küçük flütün ses genişliği) eklenir. Abanoz ağacından, anahtarlı flajoler de yapılmıştır. Bu çalgının orkestrada önemli hiç bir rolü yoktur. (L)

FLAJOLOTİT i. (fr. *flajolotite*). Miner. Hidratlı, tabiî antimon ve demir oksit. (L)

FLAKS i. (lat. *fluere*, akmak > *fluxus*'dan ing. *flux*). Petr. Bitüm veya başka bir petrol artığını sıvılaştırmak veya seyreltmek için kullanılan madde: *Flaks pompası*. (FLÜKS de denir.)

— Metalürji. Ergimiş bir madeni daha akışkan bir hale getirmek, arıtmak ve havanın oksitleyici etkisinden korumak amacıyle, bu madene katılan madde. (Bk. ANSİKL.) || *Lehim flaksı*, lehimlenecek kısmı homogen

hale getirerek, lehim ve kaynağın iyice tutmasını sağlayan madde.

— ANSİKL. Metalürji. Kaynak işlerinde, birleştirilecek parçalar arasındaki boşluklara lehimin tamamen dolması ve parçanın oksitlenmemesi için *flaks* kullanılır. Düşük sıcaklıkta yapılan lehimlerde kullanılan lehim flaksı, genellikle çinko klorürün sudaki çözeltisinden meydana gelir. Daha hassas lehimler için, bileşiminde aşındırıcı madde bulunmayan daha zayıf lehim flaksları tercih edilir; bu flaks, bileşiminde lehimleyici bir madde bulunan bir telden meydana gelir. Kaynak-lehim için, boraks ve borik asit karışımından meyadana gelen bir flaks kullanılır. (L)

FLAMA (veya **FİLAMA**) i. (ital. *fiamma*'dan). İşaret olarak veya çeşitli amaçlarla kullanılan küçük bayrak. || Mızrak ucuna takılan küçük bayrak. || Renkli işaret sırığı.

— Ask. İki veya üç köşeli küçük boyutlu bayrak.

— Denizc. *El flaması*, gemiler arasında veya gemilerle kıyı arasında simafor işaretiyle haberleşmekte kullanılan, Türkiye'de yarısı kırmızı yarısı sarı olan, tahta bir sapa takılmış dört köşe bayrak.

— İzcilik. İzci ve yavrukurt kuruluşlarındaki öbek, yuva, oba, oymak ve grupları temsil etmek için yapılmış, üzerinde özel işaretler bulunan bayrak. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İzcilik. Yavrukurtlarda ve izcilerde *flama*'lar temsil ettiği kuruluşun adı ile anılır: *oba flaması, oymak flaması, öbek flaması, yuva flaması* gibi. *Öbek flaması*, 30×45 sm boyutlarındadır ve üzerinde adını aldığı öbeğin renginde bir kurt başı resmi bulunur. (Msl. Akkurtlar öbeğinin flamasında beyaz bir kurt başı vardır.) *Oba flaması*, 30×45 sm boyutlarındadır ve obanın adını aldığı hayvanın resmini üzerinde taşır. (Msl. Penguen obasının flaması beyaz üzerinde siyah penguen resmidir.) *Yuva ve oymak flamaları*, 100×75 sm boyutlarında, ikizkenar üçgen biçimindedir.

Flamaların bir yüzünde oymaklarda izci işareti, yuvalarda yavrukurt işareti bulunur; diğer yüzünde de kabul ettikleri renkler ile nereye ait oldukları yazılıdır. Oymak ve yuva flamalarının ayrıca etrafında 3 santimlik sırma ve 6 santimlik sarı saçak çevrilidir.

Flama gönderi (1,5 m boyunda 2,5 sm eninde) ve alemi, türk bayrağında olduğu gibidir, yalnız ay-yıldız yerine izci arması bulunur. (ML)

FLAMAN sıf. ve i. Flandre veya halkı ile ilgili olan; Flandre'da oturan veya aslen oralı olan (kimse).

— Zootekn. *Flaman sığırı, flaman atı, flaman domuzu*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Zootekn. *Flaman sığırı*, Flandre ovasında yetiştirilen fransız sığır ırkıdır. Eskiden Kuzeybatı Avrupa'nın alçak ovalarında yaşayan kırmızı alaca sığırdan türemiştir. Flaman ineği koyu mahun renginde; sevimli, tatlı yüzlü, güzel bir hayvandır. Memeleri çok iyi gelişmiştir. Mükemmel bir süt ve yağ hayvanıdır; üstün nitelikte bazı flaman inekleri yılda yaklaşık olarak 8 000 kg kadar, bir süt verme döneminde ise 5 000 kg'dan fazla süt verir.

Flaman atı'nın anayurdu Belçika'dır; Avrupa'nın kuzeybatısında da bulunur. Güçlü bir koşum hayvanı olan bu at eskiden çok rağbette idi. (Ortaçağda savaşlarda ve şövalye yarışmalarında kullanılan zırhlı atlar bu ırktandı.)

Flaman domuzu, dayanıklı bir hayvandır. Fakat görünüşü ve vücut yapısı yüzünden makbul tutulmaz. (L)

FLAMAN (Eugène), fransız mühendisi (Moulins-sur-Céphons, İndre 1842-Rainfreville, Seine-Maritime 1935). Abbeville'in çok eski bir hukukçu ailesindendi. Bütün hayatı boyunca Doğu demiryollarında çalıştı (1866-1908). Demiryolu için gerekli malzemelerde birçok yenilik yaptı; özellikle, 1889'da gövdeli bir kazan, lokomotifler için hız ölçen bir âlet buldu. Bu âlet donanma tarafından da kullanıldı (1870). Flaman, ayrıca sahra toplarında (1870) birçok yenilik yaptı. (L)

FLAMANCA i. (*flaman*'dan *flaman-ca*). Leng. Güney felemenk ağızları topluluğu, Belçika'da Visè (Hollanda sınırı) ile Mouscron (Fransız sınırı) arasında çekilecek bir çizginin kuzeyinde ve Dunkerque (Fransa) idare çevresinin büyük bir kısmında konuşulur.

— ANSİKL. Bütün felemenk ağızları gibi *Flamanca* da Aşağı Frankça'dan (*Nieder Frankisch*) gelir. Dört lehçe öbeği vardır: *Westvlaams*, Batı Flandre ve Fransız Flandre'ında; *Oost-Vlaams*, Doğu Flandre'da (bu iki akraba öbek Hollanda'da, Zelanda Flandre'ında da konuşulur); *Brabant lehçesi*, Noord-Brabant'dan (Hollanda) Brüksel bölgesine kadar yayılır; *Limburg lehçesi*, Brabant'ın doğusu dışında bütün Belçika ve Hollanda Limburg'unda konuşulur. Bu bölgesel ayrı biçimlerden başka XIX. yy.da bir çeşit yazılı koine (hoog-Vlaams) oluştu; bu koine basın, edebiyat ve özellikle Henri Conscience'ın halk romanları aracılığıyle yaygınlaştı. Lehçelerinin yerden yere, yazardan yazara değişmesine bakılacak olursa Flamanca henüz oturmamış bir dildir; flaman aydınlarının da desteklediği bir grup, flamancılığın gelişmesiyle sarsılan Fransızcanın yerini kültür dili olarak yavaş yavaş Felemenkçenin almasına çalışmaktadır.

XIX. yy.ın sonundan beri *Algemeen beschafd* (ortak medeniyet dili) lehine yapılan propaganda aydınlar arasında ve resmî alanlarda Felemenkçenin yazılı ve sözlü kullanımını genelleştirdi; bununla birlikte Felemenkçe kendisini hollanda dilinden ayıran bazı kelime özelliklerine sahiptir. Ortaçağdan beri Flamanca da, avrupa edebiyatları arasında önemli yeri olan bir edebiyatın aktarılmasında kullanıldı. Bk. BELÇİKA, *diller ve edebiyatlar*. (L)

FLAMANCILIK i. Flaman hareketinin doktrini. || Flamancıların tutumu.

— ANSİKL. *Flamancılık*, özellikle Birinci Dünya savaşından önce ve sonra gelişen, XIX. yy.ın ikinci yarısında Belçika'da or-

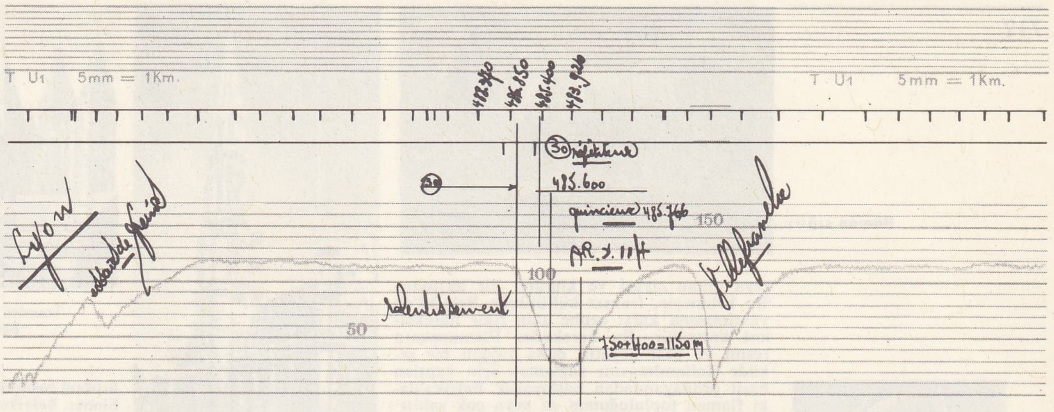

flaman cihazının bandı

flaman sanatı

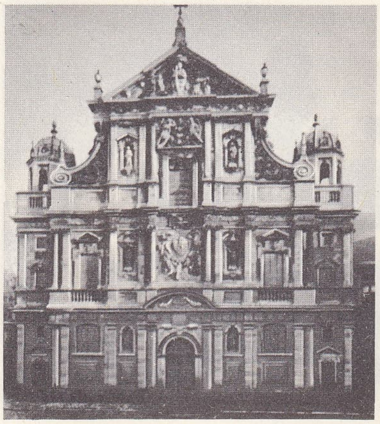

St. Charles-Borromée kilisesi, Anvers, Belçika

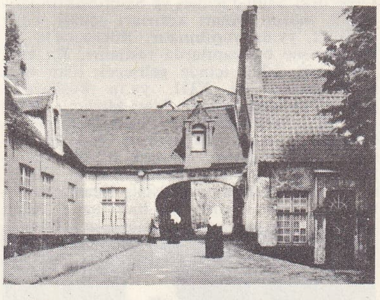

Béguinage manastırının avlusu, Brüksel

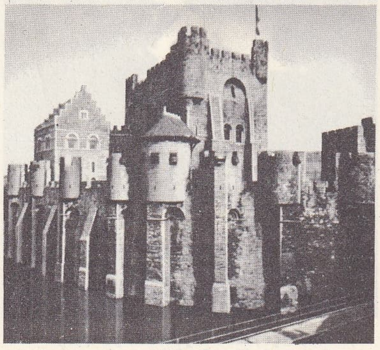

Comtes şatosu, Flandre, Gand, Belçika

flaman sanatı
«Brügge Kanalı Yakınında Savaş»
Van der Meulen'in eseri
Louvre müzesi, Paris

flaman kuşları

Foto. LAROUSSE

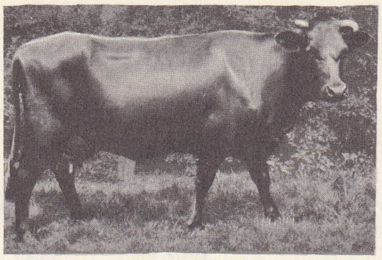
flaman sığırı

taya çıkan siyasî ve kültürel bir akımdır. Bu kelimeyle, fransız kültürünün Belçika'da yayılmasına karşı cephe alan fikir hareketleri kastedilir. Bu hareketler Flamancanın resmî ve özel hayatta daha yaygın bir şekilde kullanılmasını sağlamak için yapılan basit propagandadan başlayarak Belçika'daki flaman topluluğunun az veya çok saldırgan bir şekilde haklarını tanıtmak istemesine giderek de Flandre'ın siyasî bağımsızlığına kavuşturulmasına kadar varır. Aşırı ve şiddetli şekliyle flamancılık, alman hâkimiyeti altındaki Belçika'nın millî birliğini yıkmağa çalışan ve Birinci Dünya savaşı sırasında cephede ve cephe gerisinde teşkilâtlanan eylemlere bağlanır. (L)

flamen

Flaman cihazı. Dy. Lokomotiflerde bulunan ve makinistin dikkatini kontrol etmeğe yarayan cihaz. Özel bir kâğıt şeridine trenin hızını, yol üstündeki işaretlerin durumunu, bunların makinist tarafından görülüp görülmediğini kaydeder. (L)

FLAMAND (Georges), fransız jeologu ve gezgini (Paris 1861-Cezayir 1919). Cezayir üniversitesinde eğitim görevlisi oldu. Sahra'ya birçok sefer yaptı ve büyük vâdilerin yayılma kuşağını inceledi. Eserleri: *De l'Oranie au Gourara* (Oran Bölgesinden Gurara'ya) [1898] v.b. (L)

FLAMANGİLLER çoğl. i. Kazsılar takımından kuş familyası; yalnız flamanları (*phoenicopterus*) kapsar. (L)

FLAMAN kuşu blş. i. Büyük kuş; tüyleri pembemsi, kanatları kırmızı siyah, bacakları uzun, ayakları perdeli, gagası iri, yassı ve kıvrıktır.

— ANSİKL. *Flaman kuşu,* dünyanın çeşitli bölgelerinde su kıyılarında büyük sürüler halinde yaşar. Pek çok türü bilinir. Bunlardan biri, pembe flaman kuşu (*Phoenicopterus ruber*) Akdeniz bölgesinde ve Asya'da yaşar. Avrupa'da itina ile korunur. (Kazsılar takımının flamangiller familyasından.) [L]

Flaman sanatı, bugünkü Belçika'yı meydana getiren bölgelerde yüzyıllar boyunca gelişmiş olan sanat. Bu sanatın oluştuğu yer iki Flandre bölgesiyle sınırlı değildir. Flaman sanatını brabant veya wallon sanatından ayırmak kolay değilse de Belçika'dan geçen iki nehir iki ayrı kültürün ekseni sayılabilir. Ortaçağda môzan (mosan) sanatının ayrı bir yeri vardı. Belçika'nın bağımsızlık kazandığı 1830 yılından sonra belçika sanatı oluşmağa başladı.

Brüksel belediye binası, Belçika

Tournai katedrali, Belçika

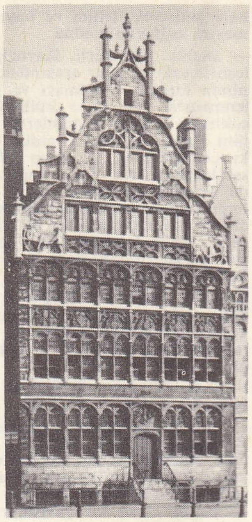
Batelier'ler evi, Gand, Belçika

«Meyhane», Genç David Teniers'nin eseri, Montpéllier müzesi, Fransa

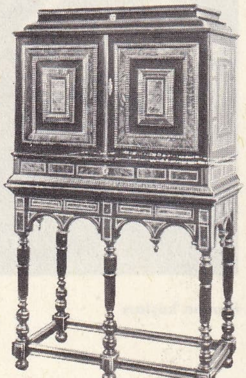
flaman sanatı yazıhane Süsleme Sanatları müzesi, Anvers, Belçika

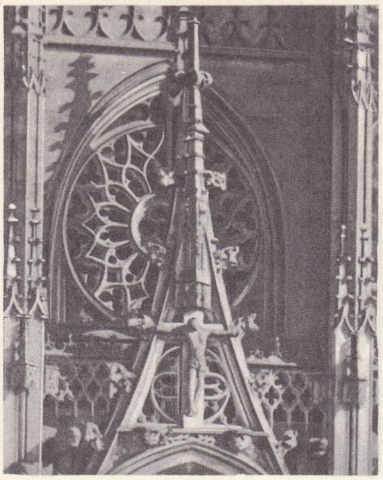
flamboyant sanatı Notre-Dame-de-l'Epine

● *Mimarî.* Roman devrinde Escaut bölgesinde fransız, Meuse bölgesinde de Rheinland izleri görülür. Yapımına 1110'da başlanan Tournai (flam. Doornik) katedrali, iskandinav üslûbunun şaheseridir. Bu yapı, dört köşeli kuleleri, bitişiğinde, Amiens'inkini andıran gotik üslûbunda güzel bir koro yeriyle (1245-1255) ve fener kulesiyle ünlüdür. Taştan yapılmış roman evleri Tournai'de ve Gand'da hâlâ görülür. Gand'daki Comtes şatosu XII. yy. sonunda Alsace'lı Thierry tarafından inşa edildi. Flandre'a özgü bir kilise tipi olan *hall-kerk,* bazilika planlı bir kilisedir. Lille'deki üç sahınlı Sainte-Catherine ve yine Lille'deki beş sahınlı Saint-Maurice kiliseleri bu anlayışa uygun örneklerdir. Orta sahın bir absidle son bulur ve kule cephede yükselir. Flaman gotiğinin başlıca özelliklerinden biri olan bu yüksek kule köşeli dayanma ayaklarıyle sağlamlaştırılmıştır. Kule, ya kiliseye bitişiktir ya da gözetleme kulelerinde olduğu gibi kiliseden ayrıdır. Özellikle, Brugge, Saint-Sauveur ve Notre-Dame olmak üzere Flandre-Maritime gotik kiliseleri, yapılarında tuğla kullanılmış olmasıyle dikkati çeker. Buna karşılık taştan yapılar fransız mimarîsiyle bir yakınlık gösterir. Bugün yıkılmış bulunan Villers-de-Ville baş papazlık yapısının, Champagne ve İle-de-France'tan uyarlanan altı kesimli tonozları vardı.

Bu yapı, bütün Brabant Wallon'u, hattâ daha geniş bir alanı etkilemiştir. XIII. ve XIV. yy.ın en önemli wallon kiliseleri olan Tongeren Dinant, Walcourt ve Hoei'de taşra mimarîsi yanında fransız inceliği de görülür. Alevli üslûpla dikkati çeken üç belçika kilisesi (Ardenne'deki Saint-Hubert, Liège'deki Saint-Jacques ve Saint-Martin kiliseleri) môzan sanatı sınırları içinde kalır ve XVI. yy.da yapılmıştır. Rönesans'ın ilk belirtilerine bu yapılarda rastlanır. En zengin alevli üslûp içinde gelişecek olan brabant üslûbu da XIII. yy.ın başlarında Brüksel'de doğmuştur. Saint-Michel, Saint-Gudule piskoposluğu ve Notre-Dame-de-la-Chapelle'in eski bölümlerinde, mahallî unsurlardan sayılması gereken büyük yuvarlak sütunlar görülür. Kelderman'lar sülâlesi, brabant üslûbunun gelişmiş örneklerinden sayılan, yedi sahınlı ve ince uzun kuleli

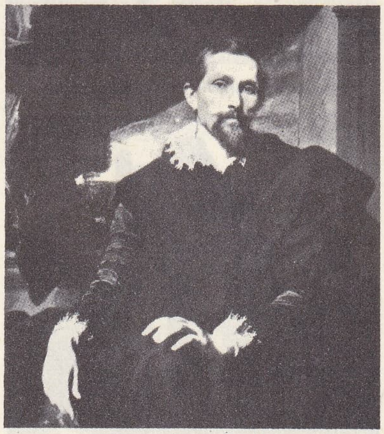
sanatçı Frans Snyders'in portresi, A. Van Dyck'in eseri

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana

«Venüs ve Adonis», Rubens'in eseri, (XVII. yy.)

Brüksel belediye binasındaki mihrap arkalığının detayı, (XV. yy.), Belçika

rahip Hugo'nun İncili'nin kapağı Soeurs de Notre - Dame manastırı, Namur, Belçika

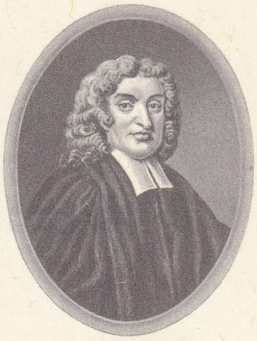

John FLAMSTEED

bir kilise olan Anvers'teki Notre-Dame kilisesinin yapılışında büyük bir rol oynamıştır. Sivil mimarî, gotik devirde XIV. yy.da Ypres üslûbuna uygun şaheserler yaratmıştır. Ayrıca, Brugge, Gand, Tournai gibi şehirleri koruma kaygısı, gözetleme kulelerinin yapımına yolaçmıştır. Ülkenin çekici güzelliğine, Brugge, Brüksel, Leuven, Oudenaarde belediye binalarının ince bir anlayışla yapılmış olan süslemelerindeki güzellik eklenir.

Gand'da ünlü Batelier'ler evinin cumbalı cephesi, rönesans ve barok süslemelerin yanı sıra kendini belli eder. Fransız ve italyan yapı üslûpları XVI. yy.da gelişen yerli üslûbun birbirine pek az benzeyen örneklerini (Brugge'deki Frank mahkeme binası, Liège'deki Princes-Evêques sarayı, Anvers belediye binasını) etkilediyse de, asıl rönesans klasisizmi Flandre'da yerleşemedi. Bunun yanında, İtalya'dan alınan ve kuzeyli mimarlar tarafından değiştirilen barok üslûbu oldukça gelişti. Bu üslûp XVII. yy.da cizvitlerin (rahip Huyssens, rahip Willem van Hess ve Rubens'in) çabalarıyle gitikçe yayıldı. Anvers'teki Saint-Charles-Borromée, Namur'daki Saint-Loup ve Leuven'deki Saint-Michel'de görülen görkemli ustalık, Brüksel'deki Béguinage cephesiyle Averbode ve Grimbergen'deki manastırlarda daha da incelmiştir. Brüksel'de Grande-Place'ı (Büyük Meydan) çevreleyen ve gotik belediye binasını süsleyen lonca evleri, Palladio, flaman baroku ve Louis XIV üslûbunun bir karışımından meydana gelmiş güzel örneklerdir. XVIII. yy.da Brüksel'in Parc mahallesinde ve Royale meydanında fransız zevkine uygun konakların yapıldığı görülür. Sonraki yapılara yeni-klasisizm havası hâkim olur.

● *Heykelcilik*. Ortaçağda Flandre'da, Fransa'nın katedrallerinin anakapılarına benzer hiç bir eser görülmemektedir. XIV. yy.da birkaç büyük heykelci yetişti. Bunlardan Fransa'da çalışmış olan Jean Pépin'de Haei, Jean de Liège ve André Beauneveu ünlüdür. 1400'lerden az önce Brüksel belediye binasının kapı sundurması, giysileri bol ve ağır olan ve Sluter üslûbunu haber veren peygamber tasvirleriyle süslenmiştir. Claus Sluter, XIV. yy.ın sonlarında Brabant'da kendini yetiştirmiş, üslûbunu benimseyen Tournai'li heykelciler bu üslûbu Pamplona'ya kadar sokmuşlardır. XIV. ve XV. yy.da da Brüksel ve Anvers'te yapılmış mihrap arkalıklarında *gotik* ressamlarının eserlerinden aşağı kalmayan bir halk gerçekçiliği, ustalığı ve göz alıcılığı gelişmiştir. XVI. yy.da ise süsleme sanatına italyan üslûbu hâkim oldu. Corneille Floris'in üslûbu, plastik olmaktan çok süslüdür. Flaman rönesansının en iyi heykelcileri olan Jean Mone ve Jacques Dubroeucq, Floransa'lı hey-

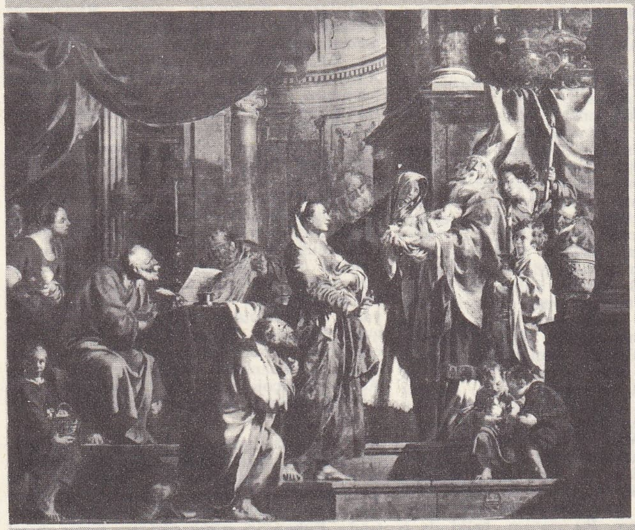

Pieter Jozef, Verhaghen'in eseri Gand müzesi, Belçika

Pierre-Etienne FLANDIN

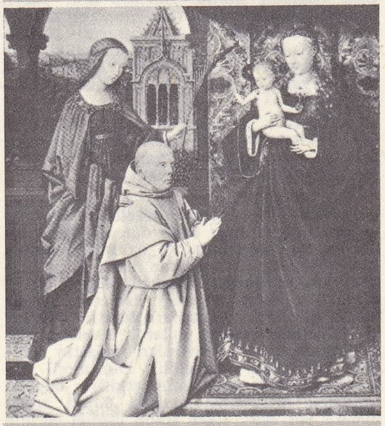

«Azizler, Meryem ve Çocuk» XIV. yy. ressamı Jan Van Eyck'e atfedilen bir eserden detay

Oudenaarde halısı motifi, (XVII. yy.), Musée des Tapisseries, Angers, Fransa

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Americana

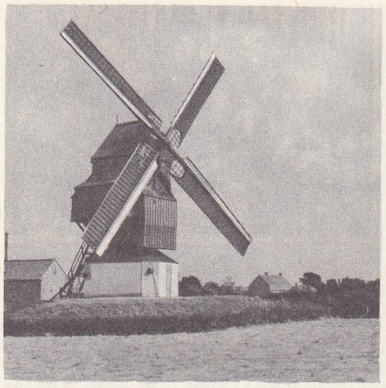

Hondschoote'da yeldeğirmeni

FLANDRE

kelcilere en çok yaklaşmış olanlardır. XVII. yy.da Brüksel'li François Duquesnoy Roma'da çalıştı. Aralarında Artus Quellin, Luc Fayd'herbe ve Henri François Verbruggen bulunan yedi heykelci grubu, Flandre'da ve özellikle Anvers ve Malines'de barok üslûpta mermer veya ahşap sunaklar, arkalıklı iskemleler, günah çıkarma yerleri, vaftiz masaları ve mezarlar yaptılar. Bunların vaız kürsüleri, canlılıkları ve çok yanlılıklarıyle Rubens'in mihrap arkalıkları kadar değerlidir. Liège'de Bernini okuluna bağlı ve ince bir sanatçı olan Jean Delcour, duygululukla yüklü dinamik bir üslûp yarattı. Bu üslûp özellikle XVIII. yy.da, Laurent Delvaux'nun eserleri kendini etkiledi ve Godecharle ve öğrencilerine fransız zevki hâkim oluncaya kadar devam etti.

«Cassel Savaşı» Jean Mansel'in eserinden detay, Brüksel Kraliyet kütüphanesi

● *Resim.* Resim sanatı, Flandre'larda çok gelişti. Flaman resmi Ortaçağ'ın sonlarına doğru ortaya çıktı, ancak flaman okulu özelliklerini XV. yy.dan sonra ortaya koyabildi. XV. yy. boyunca felemenk resmi fransız ve bourgogne resmiyle kaynaştı. Bu atelyelerde çalışan André Beauneveu, Jacquemart de Hesdin, Limburg kardeşler gibi flandre asıllı birkaç ressam ve süsleyici tartışmasız benimsenen resim ustalarıydı. 1400'lerde *milletlerarası üslûp*'u uygulayan Melchior Broederlam ve Jean Maelwael gibi flaman sanatçılar Bourgogne düklerinin hizmetinde Dijon'da çalıştılar veya eserleriyle Dijon'u süslediler. Jean Van Eyck, flaman resminin yaratıcısı sayılır. Kardeşi Hubert tarafından yapılmağa başlandığı sanılan *Mistik Kuzu* en başarılı eseridir. Güçlü bir manzara ressamı, perspektif ustası, modelini her anlamda canlandırmağa tutkun bir portreci olan Van Eyck, sanatını kesin çizgilerle kurdu. Van Eyck'in çağdaşı olan ve «Flémalle ustası» olarak bilinen bir adsız ressamın etkisi de Van Eyck'inkinden aşağı kalmadı; üslûbunun anıtsallığına Tournai'de, Rogier Van der Weyden'in ilk eserlerinde rastlanır. Bu ressam, belki de o adsız ressamdı. Van der Weyden, Brüksel şehrinin ressamı ve Dierick Bouts ile Hans Memling'in yetiştiği bir atelyenin yöneticisi idi. XV. yy.ın flaman tekniği herşeyini Van Eyck'e borçluysa da ikona sanatı geleneğini yerleştiren, Meryem Ana tipini ve portre sanatını belirleyen Van der Weyden'dir; üslûbu, heykelcilik ve halıcılıkta da etkili olmuştur. Hugo Van der Goes, büyük biçim içgüdüsüne sahiptir ve kutsal konuları ele alır. Memling, Brugge'de okulunun üslûbunu doruğuna yükseltir ve inceliği, tatlılığı ve yumuşaklığıyle öbürlerinden ayrılır. Gérard David onun yolundan yürüdü ve XVI. yy.ın başlarında Anvers şehri bu sanatın en canlı merkezi haline geldi.

Hénin-Liétard'da kömür madenleri

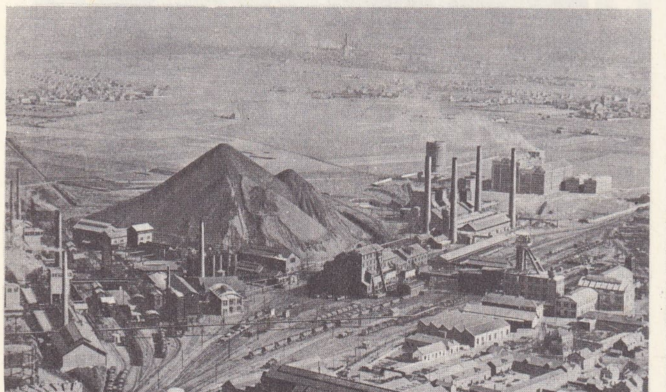

O sırada gotik anlayışa bağlı kalan fakat italyan üslûbunun bazı ögelerini benimseyen Quinten Matsys ortaya çıktı. Rönesans'ın ilk habercisi, Roma'ya giden, mitolojiyle ilgilenen, anatomi ve perspektifin incelenmesine hız veren ve *Gossart* diye adlandırılan Jean Mabuse'dür. Ondan sonra manyeristler yumuşak çizginin ve hareketin etkilerini araştırdılar. Frans Floris, Martin de Vos gibi *Romanist* diye adlandırılanlar da Michelangelo ve Raffaello'yu taklit ettiler. Bölgesel gelenekleri Pierre Pourbus, Antonio Moro adlı portrecilerde, Patenier'den sonra gelen manzara ressamlarında, Bruegel'in öncüleri sayılan şehirli ve köylü ressamların eserlerinde devam eder. XVI. yy.ın başlarında bir geleneği temsil eden Jean Bellegambe'ın (1470-1534) birçok tablosu doğduğu şehir olan Douai'de saklanmaktadır.

Pieter Bruegel (Büyük) XVI. yy. flaman resmine hâkim oldu ve eserlerini yüzyılının kusurlarına düşmeden yarattı. Başlangıçta Jerôme Bosch'tan etkilendi, fakat çok geçmeden tabiat ve insanlık üstüne görüşleri onu kır yaşayışının özelliklerine yöneltti. XVII. yy. resminde Petrus Paulus Rubens baskındır. *Romanist*'lerin izinden yürüdü, İtalya'dan aldıklarına kendi damgasını vurdu. Çevresinde XVII. yy.ın usta flaman ressamları toplandı. Büyük portreci Antoion Van Pijck dinî konuları işledi ve Cenova aristokrasisi, Anvers burjuvazisi ve İngiltere kralığı için çalıştı. Duygulu mitolojinin, halk içgüdülerinin ve hareketin sanatçısı olan Jacob Jordaens renklerinin sıcaklığı ve gürültücülüğüyle dikkati çekti. Brauwer ve Teniers eski konuları işledi. Snyders, Daniel Seghers natürmortta uzmanlaşırken, Jacobus d'Arthois daha çok manzara resmi yaptı. Öbür *ustalar* arasında, Gonzales Coques, Sébastian Vranckx, Joos Van Craesbeeck adlı ressamlar sayılabilir. Juste Suttermans Floransa'da Medici'ler için çalıştı. Adam François Von der Meulen de Louis XIV'ün giriştiği savaşları konu edinen resimler yaptı.

XVIII. yy.da flaman okulu eskisi kadar parlak değildir, ama gündelik yaşayış konuları, baba ve oğul Horeman'lar, Balthasar Van der Bossche, Léonard Defrance gibi ressamlarda yeni bir anlayışla canlandı. Sanatında Rubens'in izleri görülen Pieter Jozef Verhaghen, barokla romantizm arasında bir çeşit bağlantı kurdu. Böylece dört yüzyıl boyunca, flaman resmi (1830'dan beri belçika resmi) canlılığını ve arayışlarını sürdürmektedir. Flaman sanatının Venedikli ressamlarla yarışabilecek tek ve belki de en önemli yanı, kullandıkları renklerin sıcaklığıdır. (L)

FLAMBAJ i. (fr. *flamme*, alev'den *flambage*). Teknol. Bir ucu tutturulmuş, basınca çalışan uzun parçaların yandan bombe vererek deforme olması. Bk. ANSİKL.

— Dy. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Dy. *Flambaj*, özellikle, kaynakla tutturulmuş uzun raylardan meydana gelen hatların döşenmesi ve bakımı sırasında özel tedbirler almamaktan ileri gelen tehlikeli bir durumdur. Sıcaklık değişiklikleri, contaların önleyemeyeceği derecede genleşme ve büzülme zorlamaları yaratır. Düz bir çizgi halinde uzanan yollarda flambaj, hattın tamamını ve traversleri balastın içine iyice gömmekle önlenebilir. Dönemeçli yollarda ise, rayların sıcaklık etkisiyle boydan uzaması, merkezden çevreye doğru zorlamalara yol açar. Eğer yolun çizdiği eğrinin yarıçapı çok küçükse, eğik yerleştirilmiş madenî bağlama kuşaklarıyle traversleri desteklemek ve balastın yanlarına boydan boya çakıl veya toprak yığını doldurmakla bu

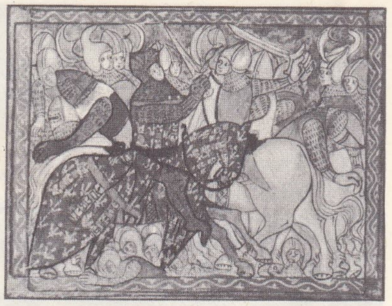

Courtrai savaşı (XIV. yy. minyatürü)

zorlamaların etkisi azaltılabilir.

— Teknol. Ekseni doğrultusunda bir itme kuvveti uygulayan ve boyu fazla uzun olmayan bir çubuk, bütün kesitlerinde basit bir sıkıştırma kuvvetinin etkisinde kalır. Uzun çubuklarda ise durum aynı değildir. Çubuğun uç kısmından uygulanan kuvvetlerin tamamen merkezde toplanmaması veya yapım hatasından ileri gelen hafif bir eksen eğriliği gibi sebeplerle, uygulanan kuvvet, çubuğun enine kesitlerinin ağırlık merkezinden geçmediği için, kesitlerin her birinde, çubuğun o noktasını döndürmeğe çalışan bir bükülme momenti meydana getiren bir kuvvet çifti doğar. Böylece çubuk bükülür ve kuvvetin uygulandığı noktadan gittikçe kenarlara doğru yayılmağa başlayan bu bükülme, sonunda çubuğun kopmasına yolaçar. Çubuk, dalgalanan bir alev gibi bükülüp kıvrıldığı için bu olaya *flambaj* denir.

Parçanın uygulanan kuvvetlere direnebilmesi için, tehlikeli kesitteki malzeme yorgunluğu esneklik sınırını aşmadan önce dengenin kurulmuş olması gerekir.

Bu alanda yapılan sayısız çalışmalarla en uygun çözüm yolları bulunmuş ve inşaatta kullanılan sütunlar, direkler gibi yapı elemanlarına uygulanmıştır. Ayrıca bu konuda, Euler, Rankina, Résal, Love, Hodgkinson formüllerinden de yararlanılır. Pratikte parçanın kesitlerini belirtmek için abakuslar kullanılır: abakuslar her malzemenin kesitini, uygulanan kuvvete ve parçanın uzunluğuna bağlı olarak verebilir. (L)

FLAMBARD (Ranulf), yüksek rütbeli anglonorman rahibi (öl. 1128). Durham piskoposu. Kızıl William'ın başlıca danışmanı ve papazı oldu. (L)

FLAMBE sıf. (fr. *flambé*). Üstündeki çiçek desenleri koyudan açığa veya açıktan koyuya doğru renklendirilmiş saten veya dama kumaşlar için kullanılır. (L)

FLAMBOYANT [flambuayan] («alevli»). sıf. ve i. (fr. k.). XVI. yy. gotik sanatının gelişiminde üçüncü ve son döneme verilen ad. (Bu ad 1830'lara doğru, normandiyalı arkeolog Auguste Le Prévost tarafından, pencere demirlerindeki dalgalı süslemeler alev dillerini andırdığı için verilmiştir.) Bk. GOTİK. [L]

FLAME sıf. (fr. *flammé*, alevli'den). Seram. Doğrudan doğruya aleve tutularak pişirilen ve alevin etkisiyle üzerinde değişik renk tonları meydana gelen bir seramik parçası için kullanılır: *Flame kumtaşı*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Seram. Çin'de yao-pien adıyle bilinen ve porselen üzerine yapılan *flame* tekniği, Batı'da ancak 1882'de, Sevr müdürü Charles Lauth tarafından bulundu. Bu çalışmalar, gene Sevr'de, Deck (1868'de), Ebelmen ve Salvetat tarafından sürdürüldü. Flame tekniği için, sıcaklığın çok yüksek olması gerekir. Bu teknikle, Çinlilerin ünlü bakır kırmızısına benzeyen renk tonları gerçekleştirilebildi. 1889 Sergisinde Chaplet, çin kırmızısının bütün tonlarını sergiledi; öküz kanı, fasulye, katır ciğeri, şeftali kabuğu kırmızısı flameler ile mavi, soluk leylâk, sarı, mor flameler veya aynı parça üzerinde bakır kırmızısıyle türkuvaz karışımı. (L)

FLAMEL (Jean), Berry dükü Jean de France'ın sekreteri (öl. 1418'e doğr.). Çok usta bir hattat idi. Berry dükü tarafından meydana getirilen zengin koleksiyondaki birçok elyazması onun imzasını taşır. Bu eserlerin

Foto. Goursat-Rapho, Giraudon (LAROUSSE)

bir kısmı Paris'te Bibliothèque Nationale'dedir. (L)

FLAMEN i. (lat. *flare*, kutsal ateşe üflemek'ten). Romalılarda, belirli bir ilâhın hizmetine bağlı olan ve o ilâh için kurban törenleri yapan rahip.

— ANSİKL. *Flamen*'ler topluluğunun Romulus ve Numa tarafından kurulmuş olduğu kabul edilirdi. Özelliğini yasaklarından alan bir dine hizmet ettikleri görevlerinden anlaşılır. Genel tapınma törenlerinde (biri Jüpiter'in, diğeri Mars'ın, üçüncüsü de Quirinus'un olmak üzere) üç patrici'ler başflamen ya da *maiore flamen* ve ikinci derecede on iki pleb'li flamen ya da *minore flamen* bulunurdu. Hemen hemen bütün Latium şehirlerinin kendi flamen'leri vardı. İmparatorluk devrinde belediyelere bağlı olan flamen'ler imparatora tapma işiyle görevlendirildiler. Flamen'ler en büyük din adamı tarafından atanırlardı. En büyük flamen de *flamen Dialis* ya da Jüpiter'in flamen'i, fildişi iskemleye (*sella curulis*) oturmak, toga giymek, emrinde bir lictor bulundurmak hakkına sahipti ve senatoda da sandalyesi vardı. Yolda, önünden teşrifatçısı giderdi. Hiç bir iş yapmasına izin verilmezdi. Ata binemez, kılıç kullanamaz ve geceyi evinden başka bir yerde geçiremezdi. Dinî nikâhla evlenmesi zorunluydu ve boşanamazdı. Karısının da din hayatına katılmasını gerektiren yükümlülükleri vardı. Hizmetinde bulunduğu ilâhın büyüklüğü dolayısıyle, birçok dinî törene katılmak zorundaydı. *Laena* adı verilen kalın bir harmani ve tepesinde bir tutam yün bulunan *apex* adında bir külâh giyerdi. (L)

FLAMEN (Anselme), fransız heykelcisi (Saint-Omer 1647-Paris 1717). Gaspard ve Marsy'nin öğrencisi. Onun başladığı *Oreithyia'nın Kaçırılışı* adlı kompozisyonun tamamladı (Versailles için yapılmış olan bu heykel bugün Tuileries bahçesindedir). Marly için *Diana'nın Arkadaşları* adlı bir kaç heykel yaptı. Paris kiliselerinde, İnvalides'te; Saint-Paul'de (Noailles dükünün mezarı) heykelleri vardır. (L)

FLAMENCA i. (isp. k.). İspanyol dansı. (L)

Flamenca, oc dilinde roman; 1235'e doğru Auvergne'de yazılmıştır; sekiz heceli 8 000 mısradan meydana gelir. Konusu, kıskanç bir kocanın (Bourbon derebeyi Archambaut) başından geçenlerdir. Archambaut, karısı Flamenca'ya eziyet ede ede, onun bir çapkına gönül vermesine yolaçar ve karısının artık güvenilmeğe lâyık olmadığı bir anda ona güvenmeğe başlar. Yarıda kalmış ve canlı bir üslûpla yazılmış olan bu romanda ince ruh tahlilleri yanında, devrin âdetlerini doğrulukla yansıtan tasvirler vardır. Bu eser, oc edebiyatına has «hikâye» türünün en güzel örneğidir. (L)

FLAMENCO i. (isp. k.). Endülüs halk müziğine verilen ad. (L)

FLAMENG (Léopold), fransız gravürcüsü ve ressamı (Brüksel 1834-Courgent, Mantes yakınında 1911). Çeşitli dergilerde çalıştı; ofort ve kazı kalemiyle çalıştı. Özellikle Seymour Haden'in portresiyle tanınır. — Oğlu FRANÇOIS (Paris 1856-ay.y. 1923). ilkin babasından, sonra Cabanel ve J. P. Laurens'ten ders aldı. Birçok tarihî tablo yaptı: *Gironde'lulara Çağrı, Bastille Kahramanları* (Rouen müzesi), *Camille Desmoulins, Düello, İşkenceye Götürülen Marie-Antoinette,* Zengin çevrelerde tanınmış kişilerin portrelerini yaparak üne kavuştu (*Cécile Sorel, Santos Dumont*). Paris Güzel Sanatlar Yüksek okulu profesörü oldu (1905). *Ölüm Döşeğinde Victor Hugo* konulu tablosu Comédie-Française tiyatrosunun müzesindedir. (L)

FLAMENT (Edouard), fransız obuacısı, orkestra yöneticisi ve bestecisi (Douai 1880-ay.-y. 1958). Monte-Carlo'da Diaghilev'in yanında çalıştı, Radio-Tour Eiffel ve Radio-Paris orkestralarını yönetti. Limoges konservatuvarını kurdu (1910). Eserleri arasında yedi senfoni, üç opera, bir opera-komik, bir bale, konçertolar, sonatlar ve birçok filim müziği vardır. (L)

FLAMİNALİS i. Esk. rom. Görevden ayrılmış flamen. (L)

FLÄMİNG, Kuzey Almanya büyük buzul ovasında bölge, Berlin ile Elbe arasında, yüksek buzultaş tepelerinden meydana gelir. Kumluk, pek verimli olmayan çamlarla az çok yeniden ağaçlandırılmış bu bölge, adını Brandenburg Seçici prenslerinin toprağı değerlendirme göreviyle yerleştirdiği flaman kolonlarından aldı. (L)

Flaminia (VİA), Roma ile Ariminum (bugün Rimini) arasındaki roma yolu. Yapımı, M.Ö. 220'de censor C. Flaminius Nepos tarafından başlatıldı. Roma'da Campus Martius'tan (Mars alanı) başlar *via Lata* adını alarak Flaminia kapısında (bugün *Porta del Popolo*) *Aurelianus* duvarını geçer, Etruria ve Umbria'nın güneyinde Ariminum'a ulaşırdı. (L)

FLAMİNİCA i. (lat. k.). Esk. Rom. Flaman denilen rahibin karısı. (Flaminica'lar dinî görevlerinde, kocalarına yardım ederlerdi. Bir flaman için boşanmak yasaktı. Flaminica ölünce, kocasının da flamen'liği son bulurdu.) [L]

FLAMİNİNUS. Bk. QUİNCTİUS FLAMİNİNUS.

FLAMİNİO (Marco Antonio), italyan hümanisti (Serravalle, bugün Vittorio Veneto 1498-Roma 1550.) Küçük yaşta papa Leo X ile Baldassarre Castiglione'nin gözüne girdi. Castiglione'nin yardımı ile Urbino'da eğitimini tamamladı. Bütün eserlerini latince yazdı; 1519'dan 1539'a kadar, din konusu dışında ve kısmen Petrarca'yı örnek alarak yazdığı şiirlerinde (*Lusus Pastorales* [Kır Eğlencesi]) Raffaello'nun resimlerini hatırlatan bir yumuşaklık ve sıcaklık vardır. Gerek Kutsal Kitap'tan esinlenen şiirleri (*Paraphrasisin Triginta Psalmos* [Otuz Mezamirin Açıklaması], 1546), gerek mistik şiirleri ilgi çekicidir. (L)

FLAMİNİUS (Caius), romalı general (M.Ö. III.-II. yy), Caius Nepos Flaminius'un oğlu. 210'da, afrikalı Scipio tarafından quaestor olarak İspanya'ya gönderildi. 193'te preator olarak tekrar İspanya'ya gitti ve Keltiberleri yenilgiye uğrattı. 187'de konsül oldu, Liguria'yı barışa kavuşturdu ve Bologna ile Arretium (bugün Arezzo) arasında, yer yer salla geçilen bir yol yaptırdı. (L)

FLAMİNİUS NEPOS (Caius), romalı general (öl. Trasimenus, M.Ö. 217). Senato partisine cephe aldı ve özellikle, köylüleri savundu. 232'de tribunus olarak köylülerin hakkını korumakla görevlendirildi. Picenum'da Senon'lardan alınan toprakların dağıtımını düzenleyen bir toprak kanunu çıkarttı. 1227'de Preator oldu, tam bir dürüstlükle Sicilya'yı yönetti. 223'te konsül oldu, dinî bayram sona ermeden düşmana saldırdığı için suçlandı; fakat İtalya'nın kuzeyindeki Galyalıları yenince parlak bir törenle karşılandı. 220'de Censor oldu; Circus Flaminius'u yaptırdı ve Flaminia'dan geçen yolun yapımına başladı. Senatörlerle oğullarının, istiap hacmi 300 amforu aşan gemiler edinmelerini önleyen bir kanun çıkarttı.

Halka ait toprakların (*ager publicus*) kullanılmasını sınırlayan ve Licinus Stola'ya maledilen kanunu da onun çıkarttığı söylenir. Flaminius, Patrici'lerin karşı koymasına rağmen, 217'de ikince defa konsül oldu; Hannibal'ın ordusuna karşı cüretle harekete geçti, Trasimenus gölü yakınında düşman orduları ile karşılaştı. Bu gölle dağ arasında baskına uğradı; kahramanca döğüştükten sonra, ordusunun büyük bir kısmı ile birlikte öldürüldü (23 temmuz 217). [L]

FLAMMA i. Esk. Rom. İmparatorluğun son zamanlarında süvarilerin, mızrak ucunda veya miğferlerinin sorgucunda bulunan şerit. (L)

FLAMMARİON (Camille), fransız astronomu (Montigny-le-Roi, Hawte Marne 1842-Juvisy-sur-Orge 1925). 1858'de Paris gözlemevinde görevliydi; bir kaç yıl sonra, çeşitli eserlerini ve bu arada *La Pluralité des Mondes Habités* (Yaşanan Dünyaların Çokluğu) [1862] adlı kitabını yayımlamak için buradan ayrıldı. Fransız akademisi *Astronomie Populaire* (Halk İçin Astronomi) adlı kitabına, Montyon ödülünü verdi (1880). Gökcisimlerinin bir yörünge etrafında dönmeleri hakkında önemli bir çalışma da yaptı (1870). 1883'te Juvisy gözlemevini, 1887'de Fransa Astronomi derneğini kurdu, bu derneğin aylık dergisini yönetti. Verdiği birçok konferansla ve çok sayıda eseriyle, astronomi bilimi geniş kitlelere yayanların başında gelir. (L)

Flandre sanatı

«Tavuk Satıcısı» Quinten Matsys'in eseri Dresden müzesi

Flammarion kitabevi, 1867'de Ernest Flammarion tarafından kurulan fransız yayınevi, 1874'te Marpon yayınevi ile ortak oldu. Birçok serisi vardır. Ayrıca romanlar, tarih kitapları, anılar ve bilimsel eserler yayımlar. (L)

FLAMME (Jean Baptiste), belçikalı mühendis (Mons 1847-Brüksel 1920). Aşırı ısıtmayı buharlı lokomotiflerde ilk kullananlardan (1901) biridir. (L)

FLAMMERMONT (Jules), fransız tarihçisi (Chaumont-en-Vexin, Oise 1852-Lille 1899). Poitiers, sonra Lille fakültelerinde tarih profesörü. Çok sağlam eleştirici bir zekâsı olduğunu gösteren eserlerinden *Le Chancelier Maupeou et les Parlements* (Şansölye Maupeou ve Parlamentolar) [1883] klasikler arasına girmiştir. (L)

FLAMMEUM i. Esk. Rom. Genç kızların evlendikleri gün taşıdıkları alev rengindeki tül. (L)

FLAMSTEED (John), ingiliz astronomu (Denby, Derbyshire 1646-Greenwich 1719). 1675'de, geçimini sağlamak için kiliseye girdi. 1676'da Charles II tarafından kurulan ve desteklenen Greenwich gözlemevinin yöneticiliğine getirildi. Ölünceya kadar burada kaldı. Gözlem metotlarını ve araçlarını geliştirdi. Güneşin ve bir yıldızın bahar açısını aynı anda belirleyebilmek için yararlandığı *karşılıklı yükselimler metodu,* Picard tarafından tasarlanmıştı. Ama elimizde, Flamsteed'in, bu fransız astronomunun ortaya koyduğu tasarı hakkında bilgisi olduğunu gösterecek hiç bir delil yoktur. Başlıca eserleri: 1680'de Jones Moore'ın *Matematik Dersleri* kitabında yer alan *Yer'in Hareketine Dayanan Küre Öğretisi,* ölümünden sonra yayımlanan *Historia Caelestis Britannica* ve son olarak adını ölümsüzleştiren *Yıldızlar Katologu*'dur. *Küre Öğretisi*'nde, Güneş tutulmalarını yeryüzünün çeşitli bölgelerinden gözleme şartları açıklanır ve tutulmanın çeşitli evreleri ile ilgili şekiller yer alır. *Historia Caelestis Britannica*'da Ptolemeus, Tycho Brahe ve Landgrave'in yıldız katalogları ile, Flamsteed'in 1675'ten 1719'a kadar yaptığı gözlemler bulunmaktadır.

Atlas Caelestis'inden, yüzeylerin bozulmasını azaltmak için, haritanın ortasındaki meridyeni ve paralelleri doğru çizgi olarak gös-

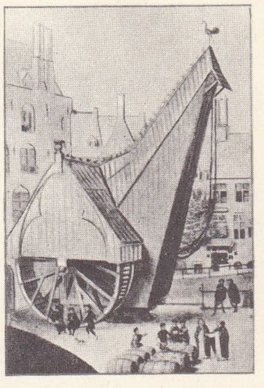

Bruges'deki büyük maçuna Pourbus'nün eseri Bruges müzesi

«Maktul» Carolus-Duran'ın eseri Lille müzesi

Foto. Nathan, Hanfstaengl-Giraudon (LAROUSSE)

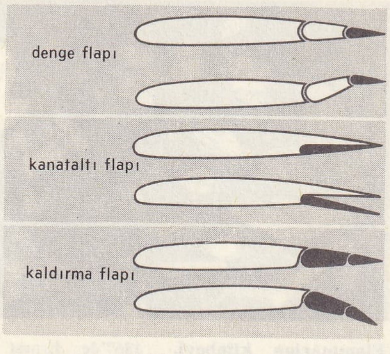

flap (havc.)

tererek bir izdüşüm metodu kullandı. Diğer meridyen ve paralelleri ise, eğrilerle gösterdi. (L)

FLANDES (Juan DE), flaman ressamı (? - Palencia 1519'dan önce). Gerard David'in (1505-1506) ve kraliçenin özel şapeli için İsa'bel I'in hizmetine girdi (1496) ve İspanya sarayının ressamı oldu (1498). Palencia katedralinin büyük mihrap arkalığını resimledi (1505-1506) ve kraliçenin özel şapeli için İsa'nın hayatını gösteren 46 pano (resimler Madrid Kraliyet sarayı ile çeşitli koleksiyonlar arasında dağıldı) yaptı. (L)

FLANDİN (Etienne), fransız siyaset adamı (Paris 1853-ay.y. 1922). Yargıç, sonra avukat oldu. Yonne Cumhuriyetçi milletvekilliği (1893-1909), Tunusta genel valilik ve senatörlük yaptı (1909-1922). Eserleri: *la Révolution Française et l'Enseignement Supérieur* (Fransız İhtilâli ve Yüksek Öğretim) [1880]; *l'Assemblée Constituante et le Pouvoir Judiciaire* (Kurucu Meclis ve Yargı Gücü) [1885]; *Institutions Politiques de l'Europe Contemporaine* (Çağdaş Avrupa'da Siyasî Kurumlar). [L]

FLANDİN (Pierre-Etienne), fransız siyaset adamı (Paris 1889-Saint-Jean-Cap-Ferrat 1958). Etienne Flandin'in oğlu. Avukat, Yonne milletvekili (1914). 1924'ten 1934'e kadar beş defa da havacılık bakanı oldu. *Alliance Démocratique* (Demokratik Birlik) grubunun başkanıydı. 1934 ve 1935'te meclis başkanı oldu. Rheinland işgali sırasında (1936) dışişleri bakanlığına geldi. 13 Aralık 1940'ta mareşal Pétain'in dışişleri bakanı oldu. Alman büyükelçisi Abetz'in işlerine karışmasına karşı koyduğundan onun düşmanlığını kazandı. 9 Şubat 1941'de yerine Darlan geçti. 1946'da beş yıl kamu haklarından yoksunluk cezasına çarptırıldı, aynı tarihte cezası kaldırıldı. (L)

FLANDRA i. Bk. FİLANDRA.

FLANDRE veya **FLANDRES**, Avrupa'nın kuzeybatısında ova, Kuzey denizi kenarında, Artois'nın tepeleri ile Escaut'nun ağızları arasında.

COĞRAFYA

Topografya bakımından, Flandre'ın doğu ve güneydoğu sınırları kesin değildir; ova, Hainaut ve Cambresis'e kadar yumuşak bir şekilde yükselir. Flandre, toprağın iyi süzüldüğü bölgede (kuzeyde Brabant, iç kısımda Mélantois, güneyde Pevelle ve Hohelle) sona erer. Hemen hemen dümdüz olan flaman ovasının nemliliği iklim etkisiyle daha da artar: bölge bütün yıla düzenli bir şekilde dağılan 600-800 mm yağmur alır. Yazların serinliğinde, kışların yumuşak geçmesinde, don olayına çok ender rastlanmasında denizin yakınlığı büyük rol oynar.

Ova güneybatıdan kuzeydoğuya doğru 100 km kadar uzunlukta, 50-70 km genişliktedir; Belçika havzasının Eyosen devrinden beri batıya doğru uzanan bir deniz çekilmesiyle su yüzüne çıkan bölümüdür. Bununla birlikte, Dördüncü zamanda anî deniz yükselmeleri olmuş ve Flandre'ın kıyı bölümünden deniz suları nispeten yakın bir dönemde çekilmiştir: deniz son olarak M.Ö. V. yy.'da ilerledi. Denizin birbirini izleyen çekilme ve ilerleyişlerinden kalan izler, bölgede iki coğrafî bütünün ayırt edilmesine imkân verir.

● *Kıyı Flandre'ı*, 15 km eninde, dümdüz bir şerittir; tarla ve çayır bölmelerini çevreleyen hendekler ve söğüt, kavak ağaç perdeleri dışında topografya engebesi yoktur. Suya karşı savaşın hayatî bir önem taşıdığı bu bölgede, iki kesim vardır. Kıyı, ovanın tabiî setini meydana getiren yer yer kesintili bir kumul şeridiyle çevrelenmiştir. Bu kumul hattı insanlara çekici gelmemiştir; tabiî barınaklar yoktur ve kıyı denizcilik faaliyetine elverişli değildir: Calais, Dunkerque, Gravelines, Zeebrugge ve Ostende, seyrüsefere elverişli geçitlerin sürekli olarak bakımı sayesinde yaşayabilen şehirlerdir. Balıkçılık ikinci planda bir önem taşır. Ama sayfiye merkezleri oldukça büyük gelir sağlar.

Kumul şeridinin ötesinde kıyı ovası uzanır. Değerlendirilmesi ancak ortaklıklar kurulmasıyle sağlanabildi; «Wateringue»ler, toprağın fazla suyunu akıtmağa yarayan akaçlama kanallarıdır. Bu kanallar Calaisis'den Waes bölgesine uzanan kesiksiz bir ağ meydana getirir. Ova, gerçekten, su geçirmeyen ve ağır ama şaşılacak derecede verimli bir kil tabakasının üstündedir. Bu kesime polderler bölgesi, «ağaçsız ülke» adı verilir; sebze, tahıl, sanayi bitkileri tarımı, özellikle de hayvan yetiştiriciliği ve ticareti başlıca gelir kaynağıdır. Bu bölgede sanayi hemen hiçbir zaman yeterince işçi bulamamıştır; gerçi bölge çok kalabalıktır, fakat çeşitli ve ustalık isteyen işlemlere ihtiyaç gösteren tarım bütün el emeğine kendisini çeker. Bununla birlikte, özellikle kuzeye yakınlığın sanayi gelişmesine yolaçtığı Dunkerque çevresinde, yer yer sanayi kuruluşlarına rastlanır.

● *İç Flandre*, kıyı Flandre'ından daha az düzdür, bitki örtüsü ise daha sıktır; buraya «koruluk ova», «Houtland» adı verilir; toprağı kendiliğinden verimsizdir. Sular, eski alüvyonlarla dolu nehir yataklarından Yser, Lys ve Escaut'ya doğru ağır ağır akar. Birkaç kumlu tümsek (Flandre tepeleri) batıdan doğuya doğru ve yükseklikleri 150 m'yi çok ender aşan beş dizi meydana getirir. İç Flandre toprağının bugünkü verimliliği, yüzyıldan beri süren bahçıvanlık çalışmasının sonucudur; verim çok yüksektir: burası tahıl, kalın çayırlar, bitkiler, sanayi bitkileri bölgesidir. Yerleşme ya dağınık büyük çiftlikler halindedir ya da kanalların kıyısında uzanan «köy-sokak»larda toplanır. İç Flandre sanayileşmiştir; başlıca faaliyeti olan dokumacılık Lille, Roubaix, Tourcoing, Roulers, Courtrai, Tournai, Gand gibi şehirlerin zenginleşmesine yolaçmıştır. Gand, Belçika dokuma sanayiinin merkezidir. Ortaçağdan beri kumaş imalâtıyle tanınan Flandre, mahallî yünleri veya ingiliz yünlerini işliyordu. Bu zenginlik, prensler arasında çekişmelere yolaçmıştı. Bölgede üretilen keten, ağır akışlı nehirler kenarında suya bastırılır ve fabrika veya evlerde (dantel) işlenirdi. Zamanla pamuk, kısmen ketenin yerini aldı. Bu faaliyet şehirlerin oldukça eski bir tarihte önemli ölçüde gelişmesine yolaçtı. Ortaçağ sırasında manastırların faaliyeti flaman ovasının düzenlenmesine katkıda bulunduysa da, şehirlerin sermayeleri ve insiyatifleri de tabiî bakımdan elverişsiz ve verimsiz bölgenin değerlendirilmesinde çok büyük rol oynadı: insan dehası bu bölgeyi Avrupa'nın en zengin bölgelerinden biri haline sokmuştur.

TARİH

Escaut, deniz ve Artois tepeleri arasındaki, Flandre'ı meydana getiren bölgelere Cilâlıtaş devrinden itibaren yerleşildi. Bu toprakları Monaphi ve Morini kabileleri işgal etti, sonra Sezar zamanında Romalılar aldılar ve II. yy.da Belçika eyaletine kattılar; eyalet, III. yy.a kadar refah içinde yaşadı. Sonra ülkeyi franklar ve saksonlar istilâ etti. 350'ye doğru Toxandria'ya (Meuse ve Flandre arasında) yerleşen Salii kabileleri, V. yy. da Flandre'ı baştanbaşa aştılar ve yolları boyunca roma medeniyetini yok ettiler. Arkalarından gelen Ripuaii halkları Lille, Doaire Bethune bölgesi (*Alman Flandre*'ına karşıt olarak *Fransız Flandre'ı*) dışında Flandre'ı germenleştirdiler. Ülke o sırada deniz seviyesinin yükselmesinden (Flandre taşması) zarar gördü: kumul şeridi parçalandı ve bölgenin iç kısmı deniz kulaklarıyle örtüldü. Merovenjler devrinde Flandre kontluklara bölündü; piskoposluklar yeniden kuruldu ve büyük manastırlar (Arras'da Saint Vaas, Saint-Omer'de Saint Bertin, Saint Amond) bölge topraklarını değerlendirerek kumaş imalâtını destekledi.

Karolenjler zamanında Kuzey denizinde gelişen denizcilik faaliyeti; Aa ve Escaut ırmaklarının vâdilerine sızdı ve ticaret merkezlerinin kurulmasına yolaçtı: Saint Bertin; Gand; Tournai. IX. yüzyılda aynı yolu izleyen norman korsanları bir süre için Escaut ağzına yerleştiler. *Francia Occidentalis* kralı Dazlak Charles, bölgeyi *marklık* haline getirerek damadı Demirkollu Baudouin I'e (862-879) verdi. Marklık, Waes, Gantois ve Flandre bölgelerinin biraraya getirilmesiyle meydana gelmiştir. Kraliyet gücünün azalmasından yararlanan markinin oğlu Baudouin II (879-918), Normanların gidişinden sonra sınırlarını Escaut'ya kadar genişleterek Flandre kontluğunu kurdu; Boulonnais ile Ternois'yı, bir süre için de Artois'yı işgal etti. Oğlu Arnoul I (918-965), Canche'a kadar ilerledi, içerde rahip sınıfının gücüne son vererek iktidarını sağlamlaştırdı. Vaktinden önce ölen oğlu Baudouin III ile krallığını paylaşmasından (958-962) sonra, yerine torunu Arnoul II (964-988) geçti. Arnoul'un oğlu Baudouin IV (988-1035), Fransa krallığı sınırlarını aştı; imparator Henri II'nin (1012) kendisine Wakcheren ve Quatre Metiers bölgesini bırakmasını sağlayarak imparatorluk Flandre'ının kurulmasını hazırladı. Oğlu Baudouin V (1035-1067), Henri III'ten Alost bölgesini aldı. İkili bağımlılıkları üzerinde oynayarak her iki boyunduruktan da kurtulmak isteyen Flandre kontlarının değişmez siyaseti meydana gelmekteydi. Baudouin V'in oğlu Baudouin VI, kontes Richilde ile evlenerek topraklarına Hainaut'yu ekledi. Ama bu birleşme ölümüyle sona erdi: ölen kontun kardeşi Robert le Frison (1071-1093) yeğenlerine Hainaut'yu bırakarak Flandre'ı aldı ve İngiltere'nin deniz gücüne karşı koyabilmek için donanmasını geliştirdi. Oğlu Robert II (1093-1111), Cambrai'yi ilhak etti, Robert II'nin oğlu Baudouin VII Hapkin (1111-1119), kontluğundaki çapulcu senyörleri ortadan kaldırdı. Toprak gelişmesi sona ermişti ama iktisadî gelişme yeni başlıyordu. Rahiplerin yönetimi altında özgür köylüler, kıyıdaki bataklıkları sebze tarımı yapılan veya koyun yetiştirilen polderler haline getirdiler. Büyük ölçüde isim yapan flaman bataklık tarımcıları su altında kalmış bölgelerin değerlendirilmesi için Avrupa'nın her yerinden çağırılmağa başlandı. Kuzey denizinde canlanan denizcilik faaliyeti ve İtalya ile kara yolu ulaşımı, Brugge ve Gand gibi şehirlerin gelişmesini sağladı. Kısa süre sonra el sanatları, ticaretin yerini aldı; işledikleri yünü İngiltere'den alan şehirler, Avrupa'nın başlıca kumaş üreticileri haline geldi, Ypres, Arras, Saint Omer, Douai, Gand, Brugge en zengin şehirlerdi (kumaşçılık). Güçlü tüccar oligarşileri iktisadî hayatı ve şehir kurumlarının denetimini ele geçirdi. Komün hareketi, Robert le Frison'dan itibaren başladı ve İyi Charles'ın ölümünden (1127) sonra şehirler güçlenerek kont Guillaume Clinton'dan (1127-1128), bağlılık karşılığı siyasî tavizler istedi; sonra da konta karşı Alsace'lı Thieerry'yi destekledi (1128-1168).

Ama zenginliğe dayanan sosyal sınıfların ortaya çıkması karışıklıklara yolaçtı: XIII. yy.dan itibaren her şehrin içinde tüccar oligarşileri zanaatçılarla çatıştı. Fransa kralının müdahalesiyle kontun gücü zayıfladı. Philippe Auguste sülâlenin veraset karışıklıklarından yararlandı. Alsace'lı Philippe (1169-1191) eyaletlerini eniştesi Hainaut

kaldırma flapları

A. Hücum kenarına yerleştirilmiş kaldırma flapları: a) yavaş uçaklar için: 1. sabit veya içeri çekilebilen flap, b) hızlı uçaklar için: 2. kıvrılmış hücum kenarı, 3. Kruger flapı, 4. şişer yastık; B. Kaçış kenarına yerleştirilen ve kanadın kaldırma kuvvetini arttıran kaldırma flapları. 5. yarıksız eğrilik flapı 6. yarıklık eğrilik flapı, 7. kanataltı flapı 8. Fowler flapı

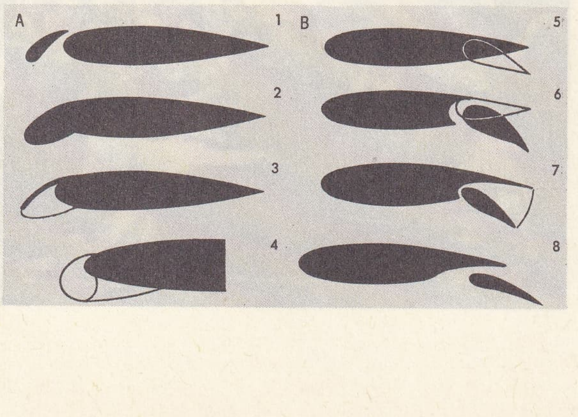

Desen. LAROUSSE

kontu Baudouin VIII'e (1191-1195) bıraktı; Baudouin VIII'in oğlu Baudouin IX (1195-1205) vârisi olan kızını, kendi seçtiği birine, Portekiz'li Ferrant'a verdi, ama Ferrant'ın ihanetini Bouvines yenilgisinden sonra (1214) cezalandırmak zorunda kaldı. Fransa kralı önce Artois ve Boulannais'yi (Boves antlaşması, 1185), sonra da Tournai'yi (1191) kontluktan ayırdı ve konta etkisi giderek artan metbuluğunu kabul ettirdi. Ama şehirlerin yün aldıkları İngiltere'ye ihtiyaçları vardı. Güzel Philippe mahallî muhtariyeti elden kaçırmak istemeyen oligarşinin desteğini sağladıysa da, şehirli zanaatçılara dayanan Dampierre'li Gui (1280-1305), krala meydan okudu; kral Flandre'ı işgal ettirdi. Brugge'den başlayan kanlı ayaklanma kontluğun her yanını sardı. Milisler, Courtrai'de kraliyet ordusunu ezdiler (1302), ama kraliyet ordusu Mons-en Pévèle'de savaşı kazandı (1304). Kral tazminat olarak Lille, Douai ve Bethune derebeyliklerini muhafaza etmekle yetindi. Daha yumuşakbaşlı olan yeni kont Nevers'li Louis (1322-1346)) Brugge ve Westflandre köylülerinin isyan ederek eyaletlere zarar vermesine, sonunda Philippe VI'nın duruma müdahale ederek isyanı Cassel'de bastırmasına (1328) seyirci kaldı. Yüzyıl savaşının başlangıcında, flaman şehirleri, Gand hâkimi Jacob van Artevelde'nin çağrısına uyarak, yün ticaretini elden çıkarmamak için İngiltere safına geçtiler. Flandre 1345'ten itibaren yeniden tarafsız oldu, ama şehirler birbiriyle savaşmağa devam etti; belediye reisliklerinde zengin tüccarların yerini alan zanaatçılar (dokumacılar, çırpıcılar) aralarında bölündüler: kumaş satışı düşüyordu. Gand, Roosebeke (1382) bozgununa kadar isyandan vaz geçmedi. Louis de Male'in (öl. 1384) damadı olan, kısa süre sonra da yerine geçen Bourgogne dükü Atak Philippe, gandlılara boyun eğdirmek için Fransa krallığının gücünü kullandı. Flandre güçlü bir eyalete (Bourgogne) katıldığı halde, şehirleri, özellikle de Gand zaman zaman ayaklanmağa devam etti. Ovanın, komşu ülkelerin ve İtalya'nın rekabeti Flandre kumaşçılığına çok şey kaybettirdi; zamanaşımına uğramış ticarî yapısının kurbanı olan Brugge'yi, Anvers geçti. Bourgogne sülâlesinin yıkılmasından (1477) sonra, Felemenk'in öbür bölgeleri gibi Flandre da Habsburg'ların topraklarına katıldı, Karl V, Madrid antlaşmasıyle (1526) Flandre'ı, Fransa'ya bağımlı kılan bağları kopardı. Kısmen protestanlaşmasına rağmen Flandre katolik ve İspanya'ya bağlı bir bölge olarak kaldı. XVII. yy.da Fransa, sınırlarını Flandre içinde sürekli olarak ilerletti. Gravelines, Bourbourg (Pireneler antlaşması, 1659), Dunkerque (1662), Douai, Lille, Armentierés, Bergues (Aix-la Chapelle, 1668), Bailleu ve Cassel'i (Nimegues 1678) ilhak etti; bunların dışında ilhak ettiği birçok yeri de Ryswick (1697) ve Utrecht (1713) anlaşmalarıyle geri verdi. O zaman, İspanyol Flandre'ından geri kalan kısım Avusturya'ya geçti (1713). Avusturya Flandre'ı, Fransız devrimi sırasında Lys ve Escaut idare bölgelerini meydana getirdi (1794). Felemenk krallığının (1815-1830), sonra da Belçika krallığının bir ili olan Flandre, XIX. yy.da *flamanlaştırma hareketi* sırasında sınaî bakımdan yeniden canlandı.

Askerî tarih

Pas de Calais'den Dendre kıyılarına ve Escaut ağızlarından Artois tepelerine kadar Flandre, askerî tarih bakımından gerçek bir harekât alanı bütünlüğüne sahiptir. Yarısı deniz kıyısında uzanan bu çok geniş ovanın tekdüzeliğini, Flandre tepeleri dışında yalnız koruluk alanlar ve hidrografya sisteminin yoğunluğu bozar.

Irmak ve kanallar, bataklık ve ormanlar, aşıldıkları yollarla birlikte tahkim etmeğe elverişli bölgeler meydana getirir. Vauban bu bölgede kıyıdan Sambre'a kadar tabiî engellerle korunan ve birbirini destekleyen tahkimli yerler kurdu. 1709'da İspanya Veraset savaşı başladığı zaman kuzey sınırını iki çizgi halinde uzanan kaleler koruyordu: Furnes, Ypres, Lille, Condé ve Valenciennes'den geçen Dunkerque-Maubeuge çizgisi; Saint-Omer, Arras ve Cambrai'den geçen Gravelines-Landrecies çizgisi. Bu ikinci çizgi taşra ordularının toplanmasına, ikmal sağlamasına ve harekete geçebilmesine elverişli geniş bir harekât alanıydı. Böylece, Paris'ten uzakta, krallığın Flandre sınırlarının korunması sağlandı; 1214'te Philippe Auguste'ün, Bouvines'de başlattığı bu iş dört yüzyıl boyunca devam ettirildi ve Louis XIV tarafından uzun seferler sonunda sonuçlandırılabildi.

Ancak Boulogne ordugâhının, kısa Waterloo döneminin ve Faidherbe'in 1870-1871'deki savunmasının canlandırdığı uzun bir sakinlik döneminden sonra Flandre'da 1914'te yeniden şiddetli savaşlar oldu.

Marne'dan sonra, almanlar yeniden müttefiklerin sol kanadına çıkarma yapma harekâtına giriştiler. Müttefikler denize yürüyüş hareketiyle Somme kıyısında, Artois'da, Ypres'de Dixmude'de ve İser kıyısında zorlu savaşlardan sonra almanları durdurdular; böylece Pas de Calais limanlarını koruyarak, 1914 ekim-kasımında, *Flandre çatışması* sırasında düşmanın şiddetli saldırılarına karşı savundular. Ypres çıkıntısına özellikle 1915 nisanı ve 1917 temmuz-ağustosu sırasında sürekli olarak hücum edildi ve geri çekilindi. Sonunda 1918 nisanında Calais'ye doğru alman hücumu, Kemmel'de durduruldu; bu hücuma Flandre doruğunu kurtaran hücumla cevap verildi. 1940 Fransa harekâtının kaderi de Flandre'da tayin edildi. Meuse'ü aşarak (15 mayıs) Belçika'daki müttefik kuvvetlerinin arkasından harekete geçen alman zırhlı birliklerine denize ulaşma görevi verildi. Bu hareket 20 mayısta Abbeville yakınında gerçekleşti ve 4 haziranda Dunkerque'in düşmesiyle Pas de Calais kıyısı Wehrmacht'ın eline geçti. Almanların Büyük Britanya'ya karşı üsler sağlamak istemesi de Flandre'ın askerî değerini ortaya koyuyordu. İngiltere'yi ele geçirmek isteyen kıta devleti için atlama taşı olan Flandre, 1805'te Napolyon'a olduğu gibi, 1940'ta Hitler'e de Britanya iktidarını ancak tehdit etme imkânını sağladı. İngiliz stratejisinin kıtadaki tabiî köprübaşı olan Flandre, öteden beri Londra hükûmetinin dikkatini çekmiş ve İngiltere, Flandre kıyısının herhangi bir büyük devletin eline geçmesini gerek işgal (Calais 1347-1558 arası), gerek stratejik tarafsızlaştırma (1713-1788 arası Dunkerque kalesinin yıkılması), gerekse diplomatik hareketlerle (Belçika'nın meydana gelmesinde ingiliz desteği 1830) önlemeğe uğraşmıştır.

Fransız dilinde Flandre edebiyatı

(*Flaman dilinde belçika edebiyatıyle ilgili bilgiler* BELÇİKA *maddesindedir.*)

Saint-Amand manastırı rahiplerinden Hucbald (840-930), ortaçağın başlıca dinî eseryazarlarındandır; şairdi, ayrıca müzik üzerine de üç inceleme yazdı. Ondan sonra iki trouvère (halk şairi) Richard le Pélerin ve Douai'li Graindor (XII. yy.) türküleriyle tanındılar: *Chanson d'Antioche* (Antakya Türküsü) ve *Chanson de Jérusalem* (Kudüs Türküsü). XIII. yy. da Lille'li Jakemars Gelée, *Roman du Renart*'ın (Tilkinin Romanı) temasını yeniden ele aldı (1288), Douai'li Durand ise birçok fablio (*La Farce des Trois Bossus* [Üç Kamburun Farsı]) yazdı. XV. yy. Commynes'li Philippe'nin flaman olmasına ve Flandre tarihinden çok Fransa tarihini yazmasına karşılık, İyi Philippe'in tarih yazarı George Chastellain (öl. Valenciennes 1475) Flandre tarihini kaleme aldı. Şair belçikalı Lemaire, avusturyalı Marguerite'e şiir zevkini aşıladı; bu sırada mystére'ler en başarılı dönemini yaşıyordu (*Mystére de la Passion* 1547'de Valenciennes'de 25 gün aralıksız temsil edildi). Daha sonra, XVII. yy.ın sonunda flaman dilindeflandre edebiyatını iki kişi yönetti: Michiel, de Swaen (1634-1707) Dunkerque'de dinî veya komik şiirler yazdı, Le Cid'i çevirdi; gene Dunkerque'li olan Dominique de Jonghe ise (1654-1717) tarihî şiirler yazdı.

Aachen antlaşmasıyle Fransa'ya katılan Flandre'da, o zamandan beri Fransızca yazan birkaç büyük yazar yetişti. Bununla birlikte XX. yy.da, ilk sayısı Lille'de 15 ocak 1900'de çıkan aylık *Beffroi* dergisi çevresinde toplanan grup sayesinde, Fransızca veya bölge ağzıyle yazılan bir bölge edebiyatı doğdu.

Fransız Flandre'ı sanatı

(1830'*dan önceki belçika sanatıyle ilgili bilgiler* FLAMAN *sanatı maddesindedir.*)

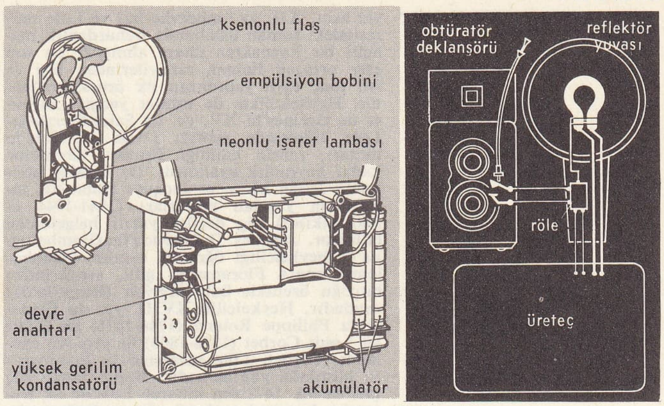

flaş kesiti

Bugünkü Nord idare bölgesine tekabül eden Fransız Flandre'ının sanatı, başlangıçta komşu bölgelerin sanatına oranla çok değişik kaynaklardan ilham aldı.

Bölgenin Ortaçağda ilham kaynağı, XVI. yy.dan itibaren Fransa'dan ayrılan Tournai idi. Askerî ve siyasî karışıklıklar anıtlarına büyük ölçüde zarar verdi; Bergues'deki Saint Winoc manastırından sadece «mavi kule», Cambrai piskopos-kont'larının katedralinden ise (1180'de yapıldı) yalnız Tournai katedrallerininkine benzer kubbelerle örtülen çapraz sahınlar kaldı. 1066'da Lille'de yapılan eski Saint Pierre manastırından ve roman üslûbunda Loos manastırından bugüne ancak yıkıntılar kalmıştır. Gotik üslûbunda mimarî de zarar gördü: Cambrai'li duvarcı ustası Villard de Hanecourt'un XIII. yy. ortasında Macaristan'a kadar götürdüğü ustalığın eserleri yok oldu. Lille'in eski kiliselerinden yalnız Saint-Maurice ve Sainte-Catherine kaldı; büyük ölçüde onarılan bu iki kilise Flandre'a has eşit sahınlı bazilika tipi kilisenin (halle-kerk) ilkel örnekleridir. Bu çalışkan ve iyice teşkilâtlanmış bölgede, dindar mimarî parlak bir dönem yaşadı; her şehirde belediye sarayları, belediye kuleleri, hastahaneler, kapalı çarşılar, lonca konakları yapıldı. Yalnız Douai şehrinin çan kulesi bugüne kaldı (bu kule Corot'nun tablosuna konu olmuştur [Louvre müzesi]). Bailleul kulesinin ancak eski kaideleri kaldı; Bergues kulesi 1944'te yıkıldı. 1543'te Lille'de İyi Philippe'in yaptırdığı Rihour sarayının, yalnız küçük kilisesi ve iki kuleciği kaldı, bunlardan birinde gotik mimarînin şaheserlerinden biri olan tuğladan yapılmış döner merdiven vardır. XVII. yy. başlangıcında flandre sanatı, Lille'de de büyük bir yapıyle temsil edilir: Julien Destrée'nin yaptığı 24 tüccar lojmanı için hazırlanmış eski Borsa, Destrée ile yarışan mimar Wenceslas Coebèrger 1629'da, Bergues'de barok üslûbunda Emniyet sandığı binasını yaptı. Kısa süre sonra Vauban'ın eserleri Lille (hisar), Dunkerque ve Bergues'de (surlar) klasik üslûbun yerleşmesini sağladı. Yardımcısı Simon Vollana, Lille'de Paris kapısını (modern zafer anıtı) yaptı.

Anlatım sanatları Fransız Flandre'ında bağımsız bir şekilde gelişti; Nord müzelerindeki elyazmalarının tezhipleri özel bir üslûp yansıtır; Crespin ve Bousbecque'in (â-

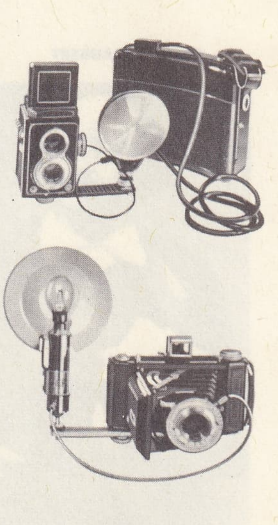

flaşlar

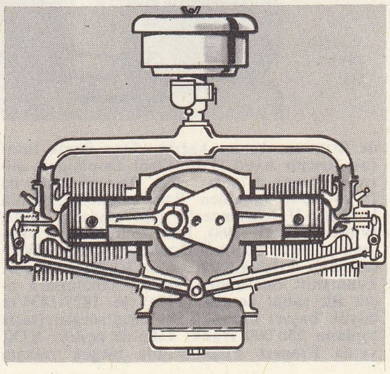

flat twin

Foto. LAROUSSE

yin haçı, XII. yy.) mücevherleri ve Lille müzesindeki roman üslûbunda buhurdanlık mahallî bir kaynaktan ilham almıştır; bu son eser ortaçağ flaman sanayilerinden biri olan tunç eşya yapımının ilk örneklerindendir. Heykelcilikte de ustalar yetişti: Jacques de Gerines'in XV. yy. da Saint-Pierre-de-Lille kilisesinde yaptığı Louis de Male'in mezarı, tahrip edildiği Fransız devrimine kadar hayranlık uyandırdı. İki Lelaing kontunun Jehan More ve Jacques Dubroeuq tarafından yapılan mezarları (1941-1944 arası yıkıldı) hiç değilse yazılı belgelerden biliniyor. Jacques Dubroeucq'ün Giambologna'ya heykelciliği öğrettiği sanılır; Giambologna sonra Floransa'ya gitti, eserlerinden birçoğu özellikle ünlü *Merkür* (Bargello'da) oradadır. Heykelcilik XVIII. yy. da Flandre'da Philippe Roland (1746-1816) ve Charles Louis Corbet (1758-1808) ile yeniden canlandı. Corbet, Lille müzesindeki *Bonapart*'ın büstünün yapımcısıdır. Resim sanatı hiç gerilemedi. 1472'den itibaren Lille'de ilk ressamlar kongresi toplandı. Jehan Bellegambe (1470-1534) doğum yeri Douai'de ustaca eserler verdi; ustalığına önemli üçlüsü *Teslis* (Douai müzesi) ve *Son Yargı* (Berlin müzesi) tanıklık eder. Jean Van Dyck'in taklitcisi Jean de Reyn (1620-1675) Dunkerque'te yaşadı. Lille'de yaşayan Wallerand Vaillant (1623-1677), *Genç Ressam* adlı eserinde (Louvre) nesnel portreciliğini ortaya koydu. Lille'li Jean Baptiste Monnoyer (1636-1699) ile Brun'un ekibine katıldı. Onu örnek tutarak Joseph Aved (1702-1766) Douai'den, savaş ressamı Nicolas van Blarenberghe de (1728-1794) Lille'den Paris'e gittiler. Buna karşılık Valenciennes'li tarz ressamı Louis Watteau (1731-1798), Lille kamu resim okulunu yönetti; bu okul Douai ve Antoino Watteau'nun doğduğu şehir olan Valenciennes okullarının öncüsüdür. Bütün sanatçılara açık ilk sanat sergisi (1773) ve 1825-1834'te büyük başarı kazanan iki satış sergisi (satış toplamı 250 000 frank) Lille'de açıldı. XIX. yy.da Fransız Flandre'ında birçok ressam yetişti. 1834'te ölen Jean Baptiste Wicer, zengin resim koleksiyonunu doğum yeri Lille'e bıraktı; bu resimler Fransa'nın en tanınmış müzelerinden olan Lille müzesinin çekirdeğini meydana getirdi. Delacroix'nın sırdaşı olan, usta peyzajcı Constan Dutilleux Douai'de doğdu; freski yeniden canlandıran Victor Motte (1809-1877) ve tanınmış tablosu *Maktul*'de (Lille müzesi) sonradan zayıflayan yeteneğini (1838-1917) ortaya koyan Carolus-Duran, Lille'de, kurucularından Henri Edmond Cross (1836) Douai'de doğdular. Küçük sanatlar da anlatım sanatlarının gelişmesini izledi. XVII. yy.'da Lille'deki halıcılık atelyesi Anvers atelyesiyle rekabet ediyordu. XVIII. yy. da Lille çinicileri Delft çinicilerini taklit ettiler; oysa Douai'de zarif ve ince ürünleri Tournai porselenlerine oranlanabilecek bir çinicilik gelişmekteydi. (L)

Gustave FLAUBERT

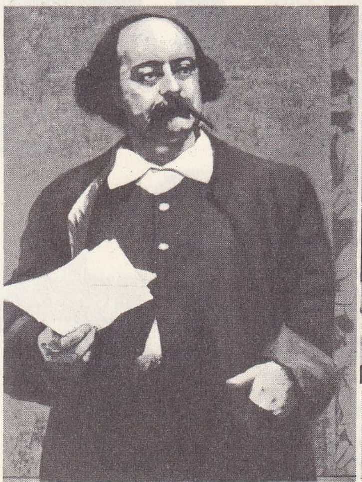

Louise Colet ve kızı Adèle Grasset'nin eseri; aşağıda, Madame Bovary için yapılmış resim

Gustave Flaubert

bir kadın portresi, Madame Bovary olduğu söylenen Delphine Delamare. Court'un eseri

Croisset'-deki evi

FLANDRE (BATI), flamanca **West-Vlaanderan,** Belçika'nın batısında il; 3 234 km², 1 065 000 nüf. İdare merkezi, *Brugge.* Flandres doğal bölgesinin bir bölümüdür; 8 idare çevresine bölünmüştür: Brugge, Courtrai, Dixmude, Furnes, Ostende, Roulers, Tielt, Ypres. (L)

FLANDRE (DOĞU). Bk. DOĞU FLANDRE.

FLANDRE doruğu, alçak (51 m) tepeler dizisi, Flandre ovasında Flandre dağlarının kuzeyinde batıdan doğuya uzanır. Bu tepelerin başlıcası, Lys'in batısında Dixmude'den başlayarak Aarsale'de sona erer. 27 Eylül - 10 ekim 1918 arasında kral Albert I kumandasında müttefik ordusu tarafından alındı; *Flandre doruğu muharebesi* denen bu harekât, Belçika'nın kurtuluşunu sağlayan son hücumun evrelerinden biriydi. (L)

Flandre gipürü. Bk. BRUGGE DANTELİ.

Flandre Manzaraları, David Teniers'nin on bir tabloluk dizisi, İ.B. le Bas tarafından gravürleri kazıldı, çoğu köy hayatını tasvir eder. Le Bas, D. Teniers'nin *Flandre'dan Küçük Bir Manzara* ve *Flandre'da Bir Deniz Limanı Manzarası* adlı eserlerini de kazdı.

Rubens (*Fırtına,* Viyana) ve Brouer de (*Tan Manzarası,* Louvre) Flandre manzaralarından esinlendiler. (L)

FLANDRES. Bk. FLANDRE.

Flandre tavşanı, iri cüsseli evcil tavşan ırkı. Hayli yavaş büyüdüğü için çabuk çoğalamaz; bu yüzden yetiştirimi pek azdır. Erkekleri 5-7 kg, dişileri 6-9 kg gelir. (L)

FLANDRİN, ünlü fransız ressamları ailesi. — AUGUSTE (Lyon, 1804-ay.y. 1842), İngres'in öğrencisi, Lyon'da profesör. Romantik bir anlayışla tarihî resimler yaptı (*Savonarola'nın Vaizi,* Lyon müzesi). — Kardeşi HİPPOLYTE de (Lyon 1809-Roma 1864) İngres'in öğrencisiydi. 1832'de Roma ödülünü kazandı, Paris'te Saint Séverin, Saint-Germain-des-Prés, Saint-Vincent-de-Paul, Nîmes'de Saint-Paul kiliseleri ve Dampierre şatosu için duvar resimleri yaptı. Bilgili fakat şatafatsız üslûbu, XIX. yy.da dinî konular için resmî dinî üslûp olarak benimsendi. Dreux kilisesinin vitrayları için resimler, portreler yaptı: *Ambroise Thomas, Madame Vinet* (Louvre), *Marc Séguin, Prens Napoléon, Napoléon III* (Versailles müzesi). — JEAN-PAUL, öncekilerin kardeşi (Lyon 1811-Paris 1902). İngres'in öğrencisi. 1833'ten 1838'e kadar Roma'da kalarak Nicolas Poussin tarzında birçok peyzaj yaptı. Hippolyte'in duvar resimlerine yardım etti ve Paris'te yarım yüzyıl yüksek sosyetenin ilgisini çeken bir atelye açtı (1851). Kara kalemle çizilmiş birçok portresi vardır. Berrak ama, gösterişsiz üslûbu zarif ve çekicidir. — PAUL HİPPOLYTE (Paris 1856-ay. y. 1921), Hippolyte'in oğlu, kendini tamamen dinî konulara verdi (Versailles'da Sainte-Elisabeth kilisesi, Sèvres kilisesi, Chaillot'da Saint-Pierre, Pau'da Saint-Martin kilisesi). Üslûbu babasınınkini andırır. (L)

FLANDRİN (Jules), fransız ressamı (Corec, İsère 1871-Paris 1947). Devlet Güzel sanatlar yüksek okulunda Gustave Moreau'nun öğrencisiydi. Puvis de Chavannes'dan da bilgiler edindi. Kuvvetli bir ışık altında, Grésivaudan'dan, Toscana'dan, Yunanistan'dan insanlı manzaralar yaptı. Diğer eserleri arasında *Mozart'ın Portresi* ile rus balelerinden esinlenerek yaptığı tabloları saymak gerekir. Eserleri Paris Modern Sanat müzesi ve Grenoble müzesindedir. (L)

FLANDRİYEN i. (fr. *flandrien*). Jeol. Batı Avrupa'da deniz basmasına rastlayan Dördüncü zamanın son devri.

— ANSİKL. *Eski flandriyen* (yaklaşık olarak M.Ö. 15 000 yıl), Pas de Calais'nin yeniden açılmasına sebep olan, Manş ile Kuzey denizinin yavaş yavaş ilerlediği devreye tekabül eder. Deniz seviyesindeki bu yükseliş, Avrupa kıyılarının şekillenmesinde çok büyük bir önem taşır.

Orta flandriyen, eski flandriyenden, M. Ö. 8 000 ile 5 000 yılları arasında oluşan ve Baltık'ın ayrılarak bir göl haline gelmesine yolaçan, deniz seviyesindeki hafif alçalmayle ayrılır. Flandre bölgesinin su üstüne çıkması, yeni flandriyen (IV. yy. ile XII. yy. arası) devresinde kısa bir duraklama geçirdi ve bu devrede de Zuiderzee meydana geldi. (L)

FLANEL i. (fr. *flanelle*). Keten ve yünden yapılan kumaş cinsi.

— Terz. Smokin ve frak dikiminde rever üstüne konan malzeme. (LM)

FLAP [flep] i. («sarkık kanat» anlamında ing. k.). Havc. Bir uçak kanadının veya dümeninin, uçağın genel şeklini ve dolayısıyle aerodinamik karakteristiklerini değiştirmek amacıyle, kanada veya dümene paralel bir eksen etrafında dönerek yön değiştirebilen kısmı. ‖ *Denge flapı,* bir dümenin arka tarafına yerleştirilen ve dümen-flap sisteminе etki eden aerodinamik kuvvetlerin momentini azaltmak için dümene ters yönde kıvrılan flap. ‖ *Kaldırma flapı,* aşağıya doğru kıvrılarak, özellikle kalkış ve iniş anında uçağın kaldırma kuvvetin arttıran flap. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kanataltı flapı,* kanadın alt kısmına, kaçış kenarı seviyesinde yerleştirilen ve normal uçuş anında kanat içinde gizlenen kaldırma flapı.

— ANSİKL. Parçalı kanat şeklinde olan ilk *kaldırma flapı,* 1920'de ingiliz yapımcısı Handley-Page tarafından uygulandı ve geliştirildi. Bazı hücum açılarında, hava akım çizgileri kanadın üst yüzüne gerektiği kadar yakın geçmez ve kanadın kaldırma kuvveti azalır. Bu durumda kaldırma flapına başvurmak gerekir. Hücum kenarının biraz önüne ve üst kısmına gelecek şekilde yerleştirilen bir levha veya küçük bir profil, kanadın üstünde ters akıntısının meydana gelmesini önler ve hava akım çizgilerinin kanadın üst yüzeyine yapışmasını sağlar, dolayısıyle kanadın kaldırma kuvveti artmış olur. Ayrıca kanadın alt yüzüne yerleştirilen kaldırma flapları da vardır. (L)

FLARİ i. Bk. FİLARİ.

FLASH-BACK [fleşbek] i. («geriye dönüş» anlamında ing. k.). Geçmiş bir olayı, gösterilen olay arasında yeniden veren sinema çekimi. (L)

FLASHCUBE [flaşküb] i. (tesc. edil. ad). Her birinde bir reflektör bulunan dört ampulden meydana gelen tertibat. (Flaşlar, fotoğraf makinesinin deklanşörüne basıldığı anda parlar ve çok kısa bir süre içinde, birbiri ardınca dört flaş ışığı elde edilir.) [L]

FLASSAN (Jean - Baptiste DE RAXIS DE), fransız siyaset yazarı ve diplomatı (Bedouin, Venaissin kontluğu 1760 - Paris 1845). 1794'te Halk Kurtuluş komitesi hizmetine girdi. Yurt dışına göçtü. 18 Brumaire'den sonra Fransa'ya döndü. 1812'den 1829'a kadar Dışişleri bakanlığında tarih yazarı olarak çalıştı. *Histoire Générale et Raisonnée de la Diplomatie Française Depuis la Fondation de la Monarchie Jusqu'à la Fin du Règne de Louis XVI* (Monarşinin Kuruluşundan Louis XVI'nın Saltanatı Sonuna Kadar Fransız Diplomasisinin Genel ve Açıklamalı Tarihi) [1808] adlı eseri diplomasi edebiyatının klasikleri arasındadır. (L)

FLAŞ i. (ing. *flash,* parıltı'dan). Foto. Resim çekmek için gerekli ışığı sağlayan şiddetli ve kısa süreli parıltı. Bk. ANSİKL.

— Elektr. Bir döner makinenin kolektörü üzerinde, bir aşırı gerilim, bir aşırı akım işareti, iletken tozlar veya çevredeki atmosferin iyonlaşmasından ileri gelen genel amorsaj.

— Sine. Bk. ÇARPICI.

— ANSİKL. Foto. Fotoğrafçılıkta kullanılan *flaş*'lar iki çeşittir: *magnezyumlu lamba* a-

Foto. Viollet, Giraudon (LAROUSSE)

dıyle anılan flaşlar ve *elektronik flaş*'lar. İlki, bir alüminyum (yüzde 90) ve magnezyum (yüzde 10) alaşımından hazırlanmış ve içinde oksijen bulunan bir cam ampul içine yerleştirilmiş ince bir tel veya levhadan meydana gelir. Bir ateşleme tertibatıyle yakılan bu alaşım, pek kısa olan yanma süresince (meselâ, saniyenin yüzde 5'i) çok kuvvetli beyaz bir ışık verir. Eskiden ışık vermesi için bir miktar magnezyum tozu havada yakıldığından, bu tip flaşlara yanlış bir deyimle «magnezik» veya «magnezyumlu» flaş denilir.

Elektronik flaş'ın çalışma ilkesi, hava veya özel bir gaz içinde kısa bir elektrik boşalmasına dayanır. Bunu sağlamak için de, genellikle bir kondansatörden yararlanılır ve kondansatörün içindeki elektrik akımı, içinde belirli bir basınç altında civa, kripton veya fotoğraf çekimi için tercih edilen ksenon bulunan bir cam boruya boşaltılır. Elektronik flaş özel düzenleme şekline bağlı olarak çok kısa bir süre içinde resim çekmeyi sağlar. Bu süre, saniyenin 1/10 000'i veya 1/100 000'idir, hattâ bazı özel tekniklerin yardımıyle saniyenin milyonda, milyarda birine kadar da düşürülebilir. İster âdi ister elektronik flaş kullanılsın, bu tekniklerden yararlanabilmek için, ışığın parlamasıyle obtüratörün açılmasının tamamen aynı ana rastlaması gerekir. Bu amaçla obtüratör, tam açılma anında flaşın parlamasına kumanda edecek şekilde düzenlenir. Bu bağlantıyı kurmak için, elektrik, magnetik veya mekanik tertibatlardan yararlanılır. Gerek amatör gerek profesyonel fotoğrafçılara, şartlar ne olursa olsun iyi fotoğraf çekmek imkânını sağladığı için flaş kullanmak büyük bir kolaylıktır.

Son yıllarda büyük bir gelişme gösteren flaşların boyutları gittikçe küçülmeğe başlamış ve alüminyum yerine zirkonyum kullanmakla çok yüksek bir renk sıcaklığı sağlanabilmiştir.

Ampulün camı mavi bir boya ile kaplanırsa, gün ışığına yakın bir ışık elde edilir. Genellikle bir reflektör içine yerleştirilen ampulün ışık verimi tipine göre değişir. Perdeli obtüratör kullanmak imkânı veren, hattâ filim çekiminde kısa sahneler için kullanılabilen 1,7 saniyelik flaşlar da vardır. (L)

FLATA i. Geniş kanatlı böcek; mumsu ve yumaksı iplikler salgılar; sıcak bölgelerde yaşar. (*Flata limbata*, geniş elitralı, yaprak gibi damarlı yassı bir böcektir. Şekliyle, gri ve yeşilimsi rengiyle dikenli ağaç kabuklarına çok benzer; Madagaskar ve Malezya adalarında likenli ağaç kabuklarında yaşar.) [Eşkanatlıların *flatidae* familyasından.] (L)

FLATHEAD LAKE, A.B.D.'de (Montana) göl. Kayalık Dağlar'ın kuzeyinde, *Flathead Mountains* eteğinde. Aynı adı taşıyan ırmak bu gölden geçer. (L)

FLATİDAE çoğl. i. Eşkanatlı böcekler familyası. Parlak renkli, geniş kanatlı türleri kapsar. Rengi ve kanatlarıyle kelebek görünüşündedir. (*Flata* cinsi sıcak bölgelerde yaygındır ve familyanın örnek tipidir.) [L]

FLATMAN (Thomas), ingiliz minyatürcüsü ve şairi (Londra 1637-ay. y. 1688). Winchester'de ve Oxford'da öğrenimini yaptı ve 1662'de baroya kaydoldu. Mersiyeler ve Pindaros üslûbunda kasideler yazdı. Şiirlerini ve şarkılarını bir cilt içinde toplayarak 1674'te yayımladı. 1681-1682 Yıllarında siyasî bir gazete çıkardı. Özellikle minyatür çalışmaları değerli sayılır. Bunlar arasında Wallace Gallery'deki *Charles II'nin Portresi* ile Victoria and Albert müzesindeki kendi portresi sayılmağa değer. (L)

FLATTERS (Jean-Jacques), alman asıllı fransız heykeltıraşı (Krefeld 1784 - Paris 1845). Houdon'un öğrencisi. *Louis XVIII, Grétry, Talma, Foy, Manuel, Goethe, Byron*'un büstleri ile Clermont-Ferrand'daki *Delille* heykeli ünlüdür. Strasbourg, Valenciennes, Versailles (*Joseph Haydn*) ve Comédie-Française (*Rose Dupuis, Mademoiselle du Chesnois, Baptiste Cadet*) müzelerinde heykelleri bulunmaktadır. (L)

FLATTERS (Paul), fransız subayı (Paris 1832-Bir-el-Garama 1881), Jean-Jacques Flatters'in oğlu. 1870 Savaşından sonra Cezayir'e gönderildi. 1879'da yarbaylığa yükseldi. Büyük Sahra'dan geçip Nijer ev Çat gölleri arasından Sudan'a varacak bir demiryolu güzergâhının araştırılması için bir sefer düzenlenmesi isteğinde bulundu. Bu maksatla ilk sefer 1880'de düzenlendi. Buna katılanlar, Ouargla'dan Menkug gölüne kadar ilerlediler ve geri döndüler. 1880 Sonunda başlayan ikinci sefer esnasında Flatters'in Hoggar'a ulaşması gerekiyordu. Ama 16 şubat 1881'de heyet Tuareg'ler tarafından Bir-el-Garama'da katledildi. Sağ kalanlardan birkaç kişi Cezayir Sahra'sına geri döndüler. Flatters'in gezilerinin hikâyesi general Derrécagaix tarafından *Exploration du Sahara, Les Missions Flatters* (Sahra'nın Keşfi, Flatters Heyetleri) [1882] ve Brosselard tarafından *Les Deux Missions Flatters* (İki Flatters Heyeti) [1889] adları altında kaleme alınmıştır. (L)

FLAT TWİN [flet tvin] i. (ing. *flat*, yatay ve *twin*, çift'ten). Silindirleri yatay olarak yerleştirilmiş ve krank milinin her iki yanında karşı karşıya gelecek şekilde ikişer ikişer gruplandırılmış 2, 4 veya 6 silindirli motor tipi: *Flat twin'in üstünlüğü, tam bir dengeleme için aranılan devirli düzenliliği göstermesidir.* (L)

FLAUBERT (Achille Cléophas), fransız cerrahı (Mézières, Champagne 1874-Rouen 1846). Hotel-Dieu hastahanesinde cerrah ve Rouen okulu müdürü. Burun ve yutak poliplerinin alınabilmesi için üst çene kemiğinin çıkarılmasını öneren ilk cerrahtır. Çok usta bir cerrahtı. Meslekî bilgisiyle sanatçı yeteneklerini bağdaştırabilmişti: kendinden önceki okul müdürü Laumonier ile günümüzde bile hâlâ hayranlıkla seyredilen anatomik parçaların heykellerini yapmıştı. (L)

FLAUBERT (Gustave), fransız romancısı (Rouen 1821-Croisset, Rouen yakınında 1880), Charles Flaubert'in oğlu. Çok iyi anlaşmış bir ailenin içinde yetişen Flaubert, küçük yaşta aile ocağında gördüğü sevgiyi bütün hayatı boyunca unutamadı. Rouen lisesinde öğrenci iken, içinde yazarlığa karşı bir eğilim duymağa başladı ve ilk edebiyat denemelerini kendisinden başka yazarı olmayan *le Colibri* (Sinek Kuşu) adlı okul gazetesinde yayımladı. Bu denemelerde, ileride gelişteceği birçok tema vardır. Hukuk öğrenimi yapmak üzere Paris'e gittiği zaman, Maxime du Camp ile aralarında uzun sürecek bir dostluk kuruldu. Ne var ki, daha 1844'te başlayan ve bütün hayatınca sürecek olan sinir bozuklukları genç Flaubert'i öğrenimini bırakarak Paris'ten ayrılmağa ve Rouen yakınlarındaki Croisset'de yerleşmeğe zorladı. Flaubert'in birkaç gezi dışında, bütün ömrünü geçirdiği yer bu kasabadır. Gezilerine gelince; 1845'te İtalya'ya, 1847'de Maxime du Camp ile Bretagne ve Normandiya'ya, 1849 ekimi ile 1851 mayısında Mısır'a ve Türkiye'ye, sonra yine Maxime du Camp ile 1858'de Cezayir ve Tunus'a gitti. Croisset'deki evinde, vorucu bir çalışmanın ürünü olan eserini ağır ağır olgunlaştırdı. *Revue de Paris* 1856'da *Madame Bovary*'nin yayımına başladı. Flaubert bu romanına 1851'den beri çalışıyordu. Romandaki bazı sahneler ham sofu burjuva çevresini küplere bindirdi; bunların kışkırtıcılığı ile Flaubert kovuşturmaya uğradı. Ceza mahkemesinde yargılanan yazar beraat etti (7 şubat 1857). Dava, «gerçekçilik» etrafında, yani yazarın gerçeği olduğu gibi açıklama hakkı üzerinde dönmüştü. Flaubert'in yargılanması, sonra da beraat etmesi romanın ün kazanmasına geniş ölçüde yardım etti; 1857'de kitap halinde yayımlanışını tenkitçiler, özellikle *Moniteur*'deki yazısıyle Sainte-Beuve, *Artiste*'deki yazısıyle de Baudelaire, hararetle karşıladılar. Bu başarıya rağmen yargılanma Flaubert'i çok sarstı. Bu yüzden Kuzey Afrika seyahati, yazar için bir değişiklik oldu. Bu gezi sırasında yazmağa başladığı yeni eseri *Salammbô* için malzeme toplamıştı; altı yıllık bir çalışmadan sonra 1862 kasımında yayımlanan bu roman da *Madame Bovary*'ninkine denk bir başarı kazandı. Daha sonraki eseri için yedi yıl çalışması gerekti. Bununla birlikte *Duygusal Eğitim*'i (l'Education Sentimentale) yazmak için belge toplamak zorunda değildi. Çünkü üç kere ayrı biçimde yazdığı bu roman, sadece kendi hayatından alınmaydı. 1869 Kasımında yayımlanan roman, gerçekten de, genç Flaubert'in daha lise öğrencisi iken madam Schlesinger'e karşı beslediği aşkın hikâyesiydi. Ama o her zamanki mükemmellik kaygısıyle Flaubert, yalnız duyguların tasvirinde değil, yaşanmış olayların yeniden kuruluşunda da büyük bir titizlik göstermişti. Yayımladığı zaman pek dikkati çekmemiş olmasına rağmen, *l'Education Sentimentale* genç natüralist okul için örnek olma bakımından, diğer eserlerinden aşağı kalmadı. Arka arkaya birkaç kere elden geçirdiği yeni bir eserini gün ışığına çıkarması için Flaubert'e gene bir beş yıl gerekti. Kitap *Voyage en Enfer* (Cehennemde Yolculuk) [1835], *Rêve d'Enfer* (Cehennem Düşü) [1837], *Smarh* (1839) adlarını aldıktan sonra 1848-1849'da *Ermiş Antonius* (Tentation de Saint Antoine) adı altında yeni bir şekle büründü. Arkadaşlarından Bouilhet ile Du Camp, bu son şekli beğenmedikleri için, romancı, eserini 1856'da tekrar elden geçirdi. 1872'de tamamlanan eser 1874'te yayımlandı. Bu, daha önce basılmış olan üç kitap gibi bir roman değildi; din ve felsefe konularında bir çeşit derin düşünüştü. Bunun üzerinden üç yıl geçtikten sonra 1877'de *Trois Contes*'u (*la Légende de Saint - Julien l'Hospitalier, Hérodias Un Coeur Simple*) [Üç Hikâye: Keşiş Saint Julien'in Efsanesi, Herodias, Sade Ruhlu Bir İnsan] yayımladı. Bundan sonra 1874'te Vandeville tiyatrosunda oynanan fakat başarı kazanamayan *le Candidat* (Aday) ve Osmoy ve Bouilhet ile birlikte yazdığı *le Chateau des Coeurs* (Gönül Şatosu) adlı peri masalı ile Flaubert'in sağlığında yayımlanan kitapları tamamlanmış oldu. Öldüğü zaman yarım kalmış büyük bir roman bırakmıştı; *Bouvard et Pécuchet* (Bouvard ile Pécuchet). Bu roman 1881'de yayımlandı. Ölümünden sonra bunun dışında yayımlanan kitapları şunlardır: Maxime du Camp ile birlikte yazdıkları bir seyahat izlenimi olan *Par les Champs et par les Grèves* (Tarlalarda ve Kumsallarda) [1885]; alaylı bir eser olan *Dictionnaire des İdées Reçues* (Basmakalıp Fikirler Sözlüğü) [1913]. Kalın bir cilt tutan *Correspondance* (Mektuplar) ise, kendi kişiliğini eserine koymamak için çırpınan bir yazarın derin insanî tabiatını ortaya koyar. (L)

FLAUTİNO i. (ital. k.). Müz. Büyük flütten bir oktav tiz ses çıkardığı için bazen küçük flüte verilen ad. İtalyanlar bu çalgıya, küçük *flauto* anlamına gelen *flautino*'dan başka *piccolo* da derler. (L)

FLAVANİLİN i. (fr. *flavaniline*). Kim. Kinolein grubundan, $C_{16}H_{14}N_2$ formülündeki boyarmadde. (Asetanilit'in çinko klorür eşliğinde ısıtılmasıyle elde edilir. Yünü, ipeği ve tanenlenmiş pamuğu doğrudan doğruya sarıya boyar.) [L]

FLAVANON i. (fr. *flavanone*). Kim. Dihidroflavon'lara verilen ad. (L)

FLAVANTREN i. (fr. *flavanthrène*). Kim. Sarı renkli boyarmadde; nitrobenzende çözelti halinde bulunan β - aminoantrakinon'un antimon pentaklorürle ısıtılmasından elde edilir. (L)

FLAVEİT i. (fr. *flavéite*). Miner. Hidratlı tabiî demir sülfat, kopyapit'e benzer. (L)

FLAVİA CAESARİENSİS (bu ad Galerius ile Constantius Chlorus'un şerefine verildi). Esk. coğ. Britannia'nın (bugünkü İngiltere), güneyinde eyalet; kuzeyde Thames ile sınırlanmıştı. İdare merkezi, *Venta* (Winchester). [L]

FLAVİA JULİA HELENA, romalı prenses (323'e doğr.-Viyana 360). İmparator Constantinus'un kızı ve Julianus'un karısı (355'te). Julianus'un galya ordusu tarafından augustus ilân edilmesinden biraz sonra, birdenbire öldü (Julia, ya da Evsebia tarafından zehirlendiği de söylenir). [L]

FLAVİCORNİS i. Kelebek türü. Tırtılı kavak ve huş ağacında yaşar. (İlmî adı *Polyploca flavicornis*. Pulkanatlıların *thyatiridae* familyasından.) [L]

FLAVİUS I (Antakya 310'a doğr.-ay.y. 404). Antakya patriği (381-404). Küçük yaşta dine yöneldi, Arius taraftarlarına dostu Tarsus'lu Diodoros ile karşı koydu. İstanbul konsili tarafından Meletius'un ölümüyle boşalan İstanbul patrikliğine getirildi. 386'da imparatorluk delegesi oldu, başkaldıran Antakyalıların cezalandırılmaması için çaba gösterdi. (L)

FLAVİUS II Aziz (öl. Petra, bugünkü Ürdün 518), Antakya patriği (498'e doğr. - 512). Zenon'un Henotikon birliğine katıldı,

bununla birlikte Kalkedonyalılarla yakın oldu ve Sidon konsilinden sonra 512'de onun işinden uzaklaştırılmasını sağlayan monofizitlerin saldırısına uğradı. İmparator Anastasios tarafından Petra'ya sürüldü. (L)

FLAVİUS (Cneius), M. Ö. IV. yy. da yaşamış romalı hukukçu. Daha sonra kendisini aedilis curulisliğe (304) getirecek olan Appius Claudius ile birlikte çalıştı. *Legis Actiones* (Kanun Yolları) adlı eseriyle, kanunları sadece particiler tarafından bilinmekten çıkardı. Ayrıca tören günlerini Forum'da ilân ederek, halkı, bunları öğrenmek için rahiplere başvurmaktan kurtardı. (L)

LA FLECHE askerî okulunun şapelinde orglar (XVII. yy.)

Flavius amfiteatrı. Bk. COLOSSEUM.

FLAVİUS ATTALUS. Bk. ATTALUS (Flavius).

FLAVİUS Aziz (390'a doğr.-Hypaypa, Lidya [bugün Türkiye'de] 449'a doğr.), İstanbul patriği (446-449). 448'de mezhep değiştiren Eutykhes'i mahkûm etti. Eutykhes, «Efes vurguncusu» diye anılan konsilin desteğini sağladı (ağustos 449). Flavius, işinden uzaklaştırıldı, sürgüne gönderildi. Kendisine yöneltilen bu kötü davranışlara dayanamayarak öldü. (L)

FLAVİUS ERVİGİUS. Bk. ERVIGIUS.

FLAVİUS FİMBRİA (Caius), romalı general (öl. Bergama M. Ö. 85). Marius taraftarı idi. Gaddarlığıyla ün kazandı. Marius'ün ölümünden sonra Valerius Flaccus'ün Asya'daki vekili oldu (86). Konsüle karşı orduyu ayaklandırdı ve onu Khalkedon'da öldürttü (85). İzmit ve Bergama'yı ele geçirdi; Pitane'de Mithridates kuvvetlerini kuşattı. Ordusu tarafından generalliğe getirildi ve Senato'ya kabul edildi, Mithridates'in komutanlarına karşı ustalık ve cüretle hareket etti. Mithridates'e karşı savaşı yönetmekle daha önce görevlendirilmiş olan Sulla, bu prensle bir anlaşma yaptı ve Fimbria'ya karşı harekâta girişerek onu intihara zorladı. (L)

FLAVİUS FİMBRİA (Caius), M. Ö. 104'te Roma konsülü. Marius'un meslektaşı, ünlü bir hatip ve hukukçuydu. Vilâyetinde zimmetine para geçirmekle suçlandı; beraat etti. Saturninus'un başkaldırmasına karşı koydu. (L)

Flavius hukuku. Esk. Rom. Cneius Flavius* tarafından yayımlanan kanunî kovuşturma formülleri derlemesi. (L)

FLAVİUS JOSEPHUS, yahudi tarihçisi (Kudüs 37-öl. 100). Eski bir rahip ailesindendi. Ferisîliği benimsedi. Roma valisi Felix'in sürgün ettiği yahudilerin davasını Roma'da savundu (64) ve Neron'un eşi Poppoea'nın desteğiyle davayı kazandı. 66'da yeniden Yahudiye'ye dönünce, ayaklanma hareketinin başına geçti. Yotapata kalesinin ele geçirilmesi sonunda yapılan katliamdan kurtuldu. Vespasianus'un huzuruna çıkarıldı, ona imparator olacağı yolunda kehanette bulundu. Vespasianus imparator olunca onu serbest bıraktı, Josephus da velinimetinin öteki adını (Flavius) kendi adına ekledi. Kudüs'ün kuşatılmasında Romalıların yanında yer aldı. Sonraları Roma'ya yerleşti. Yunanca yazdığı eserlerden günümüze kalanlar şunlardır: *Peri Tu İudaiku Polemu* (Yahudi Savaşı Üstüne); *İudaiken Arkhaiologian* (Yahudi Arkeolojisi). [L]

FLEET STREET Londra; arka planda, Saint-Paul katedrali

FLAVİUS'LAR, Roma imparatorluğunu yöneten iki sülâleye verilen ad.

● Asil olmayan sabinalı bir aileden gelen *ilk Flavius sülâlesi*'ni TİTUS FLAVİUS PETRO kurdu. Petro, Pompeius ile beraber Pharsalus'ta savaştı, sonraları doğduğu şehir olan Reate'de müzayede tahsildarlığı yaptı. Oğlu FLAVİUS SABİNUS Asya'da, sonra Helvet'lerin memleketinde *portorium* tahsildarıydı. İki oğlu oldu; büyüğü, FLAVİUS* SABİNUS, 62-69 yılları arasında valilik yaptı ve 69'da Vitellius taraftarlarınca öldürüldü; küçüğü TİTUS FLAVİUS VESPASİANUS imparator oldu (69-79), Vespasianus adını ana tarafından aldı. (Bk. VESPASİANUS). İki oğlu TİTUS (79-81) ve DOMİTİANUS (81-96), sırayle imparatorluğun başına geçtiler. Asil olmayan Flavius'lar tanrısal bir soydan geldiklerini ileri sürerek, Augustus'un unvanlarını kullanarak ve yetkilerini Senato'ya onaylatarak tahta çıkışlarını haklı göstermeğe çalıştılar. Domitianus, amcaoğlu Flavius Clemens'in ve yeğeni Flavia Domitilla'nın çocuklarını evlât edindiği halde, Domitianus ile sülâle sona erdi.

● Birincisi ile sadece *gentilice'si* ortak olan ikinci Flavius sülâlesi İllyrialı'dır. 293'te caesar, 305'te augustus ilân edilen ve güneş kültüne bağlı olan CONSTANTİUS CHLORUS tarafından kuruldu. Chlorus'un tek tanrıcılıktan yana olması BÜYÜK CONSTANTİNUS I'in (306-337) Hıristiyanlığı kabulünü ve tanrısal hukuk devleti ilkesine dayanan mutlak ve hıristiyan bir imparatorluğun kurulmasını kolaylaştırdı. Son vâris DÖNEK JULİANUS'un putperestliğe dönme çabaları sonuçsuz kaldı. CONSTANTİUS II'nin (337-361) ölümünden sonra doğan kızı Constancia'nın, Gratianus ile (375-383) evlenmesi (374) Valentianus sülâlesinin ikinci Flavius sülâlesine bağlanmasını sağladı. (L)

FLAVİUS LİCİNİUS LİCİNİANUS, roma imparatoru. Bk. LİCİNUS. (L)

FLAVİUS SABİNUS (Lucius), Vespasianus'un büyük kardeşi, konsül, Moesia valisi ve Roma eyalet beyi, Cremona savaşından sonra (ekim 69) Vitellius'a karşı kardeşinin adaylığını destekledi ve Campidoglio'da galip gelen imparator muhafızları tarafından öldürüldü. (L)

FLAVİUS SABİNUS (Titus) [öl. 87], Flavius Sabinus Lucius'un oğlu, konsül (82). Flavius Clemens'in kardeşi. Domitianus'a karşı suikast hazırladığı için öldürtüldü. (L)

Flavius sarayı, Palatium tepesinde saray. M.S. I. yy. dan sonra imparatorluk sarayı oldu. Planı Augustos ve Tiberius saraylarının planına benziyordu ve helenistik çağ anlayışına uygun olarak yapılmıştı. Sarayın süslemesi çok gösterişliydi. Ortada, çok geniş bir alan üzerinde sıra sıra sütunlar yer alıyordu. Bu alan, dik dörtgen biçiminde, 60 metre uzunluğunda 50 metre genişliğinde bir avluydu; 1 000 m³'lük su haznesi Neron kemeriyle beslenirdi. Sıra sütunların çevresinde ise, iki katlı, gösterişli bir revak uzanıyordu. Revak zemin katında kırmızı mermer, birinci katta da granit ve porfir sütunlarla süslüydü. Duvarlara renkli mermer kaplanmıştı. Binalar bir dik dörtgenin kenarına yerleştirilmişti. Kuzeyde bir bazilika üstü beşik tonozla, zemini mozaikle kaplı bir taht salonu, bir şapel veya *lararium;* güneyde de bir *triclinium* ile sütunlu, havuzlu ve heykelli iki kış bahçesinden meydana gelen üç parçalı ikinci bir topluluk vardı. Bu iki yapı topluluğunun arasında hizmet binaları yer alıyordu. (L)

FLAVİUS SCAEVİNUS, senatör, Neron'a karşı kompioya katıldığı için Roma yangınından sonra idam edildi (M.S. 65). (L)

FLAVİUS SULPİCİANUS (Titus), mahkeme başkanı (öl. 197). Pertinax'ın kayınbabası; Pertinax'ın ölümünden sonra imparator olmak için çalıştı (193), ama başaramadı. (L)

FLAVİUS VALERİUS AURELİUS CONSTANTİNUS. Bk. CONSTANTİNUS I BÜYÜK.

FLAVİUS VOPİSCUS, IV. yy. latin tarihçisi, *Augusta* Historia* yazarlarından biri (L)

FLAVOFENİN i. (fr. *flavophénine*). Kim. Sodyum salisilatın, benzidinin bis-diazonyum türevleriyle kenetlenmesinden elde edilen azo boyarmadde. *Eşanl.* KRİZAMİN. (L)

FLAVOKOBALTİK sıf. (fr. *flavocobaltique*). Kim. Sarı renkli bazı kobalt bileşikleri için kullanılır. Kobalt tuzlarının amonyak içindeki çözeltilerine nitröz asidin etkimesiyle, ksantokobalt tuzlarıyle birlikte elde edilir. (L)

FLAVON i. (fr. *flavone*). Kim. Formülü $C_{15}H_{10}O_2$ olan bir fenilbenzopironun adı. (97° C'ta eriyen bu maddeden, pek çok tabiî boya türer: kavak tomurcuğundaki *krizin,* maydanozdaki *apijenin,* muhabbet çiçeğindeki *lüteolin,* sarı boya ağacındaki *fisetin,* sarı meşedeki *küersetin* v.b.; ayrıca *B grubu vitaminler*'den bazıları da flavon'dan elde edilir.) [L]

FLAVONOL i. (fr. k.). Kim. Formülü $C_{15}H_{10}O_3$ olan ve 170° C'ta eriyen hidroksiflavon. (L)

FLAVOPÜRPÜRİN i. (fr. *flavopurpurine*). Kim. 1-2-6 trihidroksiantrakinon'un bileşiminde bulunan boyarmadde. (L)

FLAVTA i. (ital. *flauto*). Flüt. *Bozuk bir flavtanın tiz perdelerine benzeyen cılız sesini...* (H. R. Gürpınar). [M]

FLAWİL, İsviçre'de (Sankt Gallen kantonu) komün, Glatt kıyısında, Sankt Gallen'in batısında; 7 250 nüf. Pamuk sanayii. (L)

FLAXMAN (John), ingiliz heykelcisi (York 1755- Londra 1826). *W. Collins* (Chichester katedrali) ve *Mrs. Morley* (Gloucester katedrali) anıtlarını yaptıktan sonra İtalyaya gitti, kitap resimleme işleriyle uğraştı: *Homeros, Aiskhylos, Dante.* İtalya'dan dönünce (1795) Londra Kraliyet akademisinde heykel hocalığına getirildi. *Nelson*'ın, *Lord Howe*'ın, *J. Reynolds*'un (Londra, Saint Paul katedrali) mezarlarını yaptı. Ayrıca Manchester, Victoria and Albert müzelerinde eserleri vardır. Başlıca heykelleri arasında şunları saymak gerekir: *Lord Mansfield* anıt kabiri (1794) [Westminster Abbey]; *Washington* ve *Reynolds*'un heykelleri, bir alçak kabartma olan *Akhilleus'un Kalkanı.* (L)

FLEBARTERİ i. (fr. *phlébartérie*). Patol. Atar-toplardamar arası anevrizma. (L)

FLEBEKTAZİ i. (fr. *phlébectasie*). Patol. Bir toplardamarın genişlemesi. (L)

FLEBEKTOMİ i. (fr. *phlébectomie*). Bir toplardamarın ameliyatla çıkarılması. (L)

FLEBİT i. (fr. *phlébite*). Toplardamarlarda içzar hastalığı. (L)

FLEB (O)—, yun. *phleps, phlebos,* damar'dan alınan ve bazı kelimelerin yapısına giren önek. (L)

FLEBOGRAFİ i. (fr. *phlébographie*'den). Bk. FİLEBOGRAFİ.

FLECHA el Viejo (Mateo), ispanyol bestecisi ve din adamı (Prado, Tarragona 1483'e doğr. - Poblet manastırı 1553). İspanya'da, birçok kişinin bir ağızdan fakat değişik dillerde söylediği madrigal üslûbundaki *a cappella* (çalgı eşliği olmaksızın) şarkı biçimini (*ensaladas*) yarattı ve işledi. — MATEO *el Joven,* öncekinin yeğeni, besteci ve din adamı (Prado 1520'ye doğr. - Portella manastırı, Solsona 1604). Çok ses için *Il primo Libro di Madrigali* (Birinci Madrigaller Kitabı) adlı eserini 1568'de Venedik'te, bir ikincisini de 1581'de Prag'da yayımladı. Ayrıca amcasının, başka bestecilerin ve kendi *ensalada*'larının yayımını sağladı. (L)

FLÈCHE (LA), Fransa'da Sarthe idare çevresinin merkezi, Anjou'da, Maine sınırında, Loir kıyısında; 12 941 nüf. Kısmen XII. ve XV. yy. lardan kalma kilise. XV. yy. dan kalma şato (belediye sarayı). Konfeksiyon. Sepicilik. Kağıt fabrikası. Sandık ve lastik ayakkabı fabrikası. *La Flèche idare çevresi,* 76 422 nüf. (L)

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana

Fléche ırkı [fleş], Fransa'da yetiştirilen çok eski tavuk ırkı. Siyah tüylü ve iri olan bu tavuğun ibiği iki küçük boynuz şeklindedir. Et tavuğu olarak çok makbulse de, piliçleri geç büyür. Türkiye'deki hacıkadın tavukları bu tavuktan türemedir. (LM)

FLECHİA (Giovanni), italyan dilbilimcisi (Piverone, İvrea 1811 - ay.y. 1892). Thomas Moore'un şiirlerini ve hindu efsanelerini çevirdi: *Ramayana* ve *Mahabharata* (1848 ve sonraki yıllar). 1856'da ilk italyanca-sanskritçe gramerini yazdı. Torino üniversitesine getirilince özellikle roman filolojisi ve italyan lehçeleri üzerinde incelemeler yaptı. (L)

FLECHSİG (Paul Emil), alman ruh ve sinir hastalıkları hekimi (Zwickau 1847 - Leipzig 1929). Beyin ve omurilik hastalıklarını inceledi. 1876'da *Die Grenzen Geistiger Gesundheit und Krankheit* (Ruh Hastalığının ve Sağlığının Sınırları) adlı eserini yayımladı. (L)

FLECHTENMACHER (Cristian), alman asıllı rumen hukukçusu (Braşov 1785-Iaşi 1843). 1819'da Rumen hükûmeti tarafından Moldavya (Boğdan) medenî kanunu veya *Calimechi kanunu*'nu yazmakla görevlendirildi. (L)

FLECK (Konrad), alman şairi (XIII. yy.). İsviçre asıllıdır; *Flore und Blanscheflur* isimli bir şiiri fransızca aslından yararlanarak yazdı. Bk. FLOİRE VE BLANCHEFLEUR. (L)

FLECK (sir Alexander), ingiliz sanayicisi (Glasgow 1889). Kimya profesörü. 1926'da İ.C.İ.'ye (İmpreial Chemical Industries) girdi. İlmî yetkisi ve 1945'ten sonra ingiliz siyasî çevrelerindeki etkisi sayesinde İ.C.İ.'nin devleştirilmesini önledi. 1953'te İmperial Chemical İndustries'nin başkanı oldu. İngiliz iktisat siyasetinin temel unsurlarından birini meydana getiren yeni bir ihracat siyasetinin öncüsüdür. (L)

FLECKNOE (Richard), ingiliz gezgini ve şairi (1600-1678'e doğr.). Cizvit, sonra rahip oldu. İç savaş sırasında İngiltere'den kovulunca on yıl (1640-1650) Felemenk, Roma, İstanbul, Portekiz, ve Brezilya'yı dolaştı. Sonra Londra'ya döndü. Dryden'ın yazdığı hiciv (*Mac Flecnoe*) ile tanınır. Fakat küçük şiirleri, gerek biçim, gerek öz bakımından oldukça başarılıdır. (L)

FLEET STREET, Londra'da XIX. yy.da gazete idarehanelerinin toplu bulunduğu sokak. Bugün birçok gazete başka yerlere taşınmış olduğu halde, Fleet Street denince akla hâlâ Londra basını gelir.

Fleet Street, Temple Bar ile Ludgate meydanı arasında 800 m uzunluğunda bir sokaktır. Buraya ilk olarak, 1825'te *Morning Advertiser* taşındı, bundan sonra Fleet Street «mürekkep sokağı» oldu. Daha önce, Eski Londra ile Westminister arasında, kahve ve meyhanelerinde en son olayların konuşulduğu bir sokaktı. Fleet Street'in güney ucunda İngiltere barosuna girmek üzere hazırlanan avukatların staj yaptıkları binalar bulunur. Yolun karşısında St. Dunstan kilisesi, daha kuzeyde Gough meydanına çıkan bir geçit vardır. Dr. Samuel Johnson 1748-1758 arasında burada oturmuş ve büyük lûgatini hazırlamıştı. Evi bugün Johnson müzesi haline getirilmiştir. Yolun karşısında ise «Fleet Street'in katedrali» diye de anılan St. Bride kilisesi yer alır. (M)

FLEETWOOD, İngiltere'de (Lancashire) liman şehri, Wyre'ın halici kıyısında (Morecambe koyu); 27 500 nüf. Sayfiye yeri. Balıkçı limanı (mezit balığı). Kimya ve plastik maddeler sanayii. Balık konservecıliği. Man adasına ve İrlanda'ya (Belfast) gemi seferleri. (L)

FLEETWOOD (Charles), ingiliz generali ve siyaset adamı (Northamptonshire - öl. Stoke Nawington, Londra 1692). İçsavaşın başından itibaren parlamento ordusuyle birlikte savaştı, 1650'de Cromwell'in İskoçyalılara karşı yaptığı savaşta süvari sınıfına kumanda etti. 1652'de Cromwell'in damadı oldu. İrlanda'ya başkumandan tayin edildi; burada «tarım işletmesi» teşkilâtını şiddetle uyguladı. 1659'da Parlamento'ya karşı giriştiği mücadele başarısızlıkla sona erdi ve 1660 restorasyonundan sonra meslek hayatından çekildi. (L)

FLEG (Edmond FLEGENHEİMER, **Edmond** — denir), fransız yazarı (Cenevre 1874-Paris 1963). Ecole Normale Supérieure'de okudu. Alman edebiyatı kürsüsünde öğretim görevlisi oldu. Gönüllü olarak Birinci Dünya savaşına katıldı. Oyun, şiir, roman ve denemelerinde yahudi edebiyat ve din geleneğine dayanır, Yahudiliği yüceltir. Şiir kitapları arasında *Ecoute, İsrael* (Dinle, İsrail) [1913-1921] dikkati çeker. Tiyatro dalında verdiği eserler şunlardır: *le Démon* (İblis) [1906]; *le Trouble-Fête* (Oyunbozan) [1913]; *La Maison du Bon Dieu* (Tanrı Babanın Evi) [1920]; *le Marchand de Paris* (Paris'li Satıcı) [1928]; *Faust* (1937). Diğer eserleri: *L'Enfant Prophète* (Peygamber Çocuk) [1926]; *Moïse* (Musa) [1928]; *Jésus Raconté par le Juif Errant* (Yurtsuz Yahudinin Ağzından İsa) [1935]; *Salamon Raconté par les Peuples* (Halkların Ağzından Süleyman) [1959] ve *Vers le Monde qui Vient* (Gelmekte Olan Dünyaya Doğru) [1960]. (L)

FLÉMALLE USTASI
«İsa'nın Doğuşu», tablo ve detay, Dijon müzesi, Fransa

FLEGEL (Eduard Robert), rus kâşifi (Vilnious 1855-Brass, Nijerya 1886). 1879'da Nijerya'dan Kamerun dağlık bölgesine girdi, sonra yatağını takip ederek Benue ırmağının kaynağını buldu. Bir süre sonra Adamaua'yı (1882-1884) keşfetti ve Almanya'nın, Nijer ile Benue ırmaklarının suladığı bölgeleri ele geçirmesi için çalıştı. (L)

FLEGEL (Georg), alman ressamı (Olmütz, Moravya 1568 - Frankfurt Am Main 1638). Almanya'nın belki de ilk natürmort ressamıdır. Gerçekçiliğiyle dikkati çeker. (Kassel, Köln, Darmstadt, Münih, New York müzeleri.) [L]

FLEGMA i. (yun. *phlegma,* iltihap, balgam'dan). *Esk.* Kim. Eski kimyacıların, bitkisel maddeferin damıtılmasıyle elde edilen eriyiklere verdiği ad. ‖ Damıtma işlemlerinin boş ve kuyruk ürünlerine de denir.

— TIP. *Esk.* Eski hekimlerce başlıca dört gruba ayrılan vücut sıvılarından biri. Onlara göre kanın ve diğer vücut sıvılarının büyük bir kısmını meydana getiren flegma hayatın devamını sağlar. (L)

FLEGMON i. (yun. *phlegmone,* iltihap'tan). Organları saran katılgan dokunun iltihabı. ‖ *Sınırlı flegmon,* apse (az kullanılır). ‖ *Eklem sıvı kesesi flegmonu,* el kirişlerini saran kılıflarda görülen iltihap (bu kirişlerin bütün uzantılarına ve kıvrıntılarına çabucak yayılır).

— ANSİKL. *Flegmon,* mikroplardan ileri gelen, kötü bir şekilde toplanan dağınık bir iltihaptır. Bu yüzden ameliyata rağmen tehlikeli idi. Mikroplara karşı kullanılan modern ilâçlar bu hastalığın iyileşmesini kolaylaştırdı. (L)

FLEGMORAJİK sıf. (fr. *phlegmorragique*). *Flegmorajik devre,* Asya kolerasında ateşsiz devreden önce gelen devre. (L)

FLEİSCHER (Heinrich Leberecht), doğu dilleri uzmanı alman bilgini (Schandau, Saksonya 1801-Leipzig 1888). Paris'te Silvestre de Sacy'nin öğrencisi, Dresden, Leipzig ve Berlin'de profesörlük yaptı. Arapça ve Farsçayı filoloji yöntemleriyle incelemiştir. (L)

FLEİSCHER (Max) [Viyana 1889] ve kardeşi Dave (New York 1894), amerikalı karikatürcü, canlı resimler yapımcısı ve prodüktörü kardeşler. Halkın kısa zamanda benimsediği kahramanlar yarattılar: hokkabaz Coco (1920-1930), meşhur Betty Boop (1931-1936), ıspanak yiyen Popeye (1932-1947), *Gulliver's Travels* (Gulliver'in Gezileri) [1939], *Mr Bug Goes to Town* (Bay Böcek Şehre İniyor) [1941] gibi tam bir başarıya ulaşamayan birkaç uzun filmden sonra Dave Fleischer, Columbia'da canlı resimler yönetmeni oldu, kardeşi de sınaî filimlerin yapımıyle ilgilendi. — Oğlu RİCHARD (New York 1916), filim yönetmeni; yaptığı başlıca filimler: 20 000 *Leagues Under the Sea* (Deniz Altında 20 000 Fersah) [1954]; *Aşk Uğrunda Katil* (The Girl on The Red Velvet Swing) [1955]; *Bandido* (Haydut) [1956]; *Between Heaven and Hell* (Gazap Zamanı) [1956]; *Vikingler* (Vikings) [1958]; *The Fantastic Voyage* (Hayalî Gezi) [1965]. (L)

FLEİSCHER (Oscar), alman müzik bilgini (Zörbig, Saksonya 1856-Berlin 1933). Berlin üniversitesinde müzik bilimi öğretmenliği yaptı (1895-1925). *Das Accentuations-System Notkers in seinem Boetius* (Notker'in Boetius Adlı Eserinde Nota Vurgulama Sistemi) [1833], XVII. yy.da fransız lavta müziğini ele alan *Denis Gaultier* (1886), *Mozart* (1889), *Führer durch die Bach-Ausstellung* (Bach'ın Eserlerine Rehber) [1901] gibi inceleme kitapları yazdı. Bu önemli eseri, 1895, 1897, 1904 yıllarında çıkan 3 ciltlik *Neumenstudien*'dir (Nevme Notalama Sistemi Üzerine Araştırmalar). Bizans müziği üzerine yaptığı araştırmaları içinde toplayan bu kitap (notalaması Kukuzeles'indir) bütün değerini bugün de muhafaza eder. (L)

FLEKSOFORAJ i. (fr. *flexible,* bükülgen ve *forage,* kuyu açma'dan fr. *flexoforage*). Petr. Petrol kuyularını türbinle açma metodu. (Bu metotla, delgiyi harekete geçiren türbin, bir bucurgatla sarılan içi boş kauçuk bir borunun ucuna yerleştirilir.) [L]

FLEKSOGRAFİ i. (fr. *flexographie*). Graf. santl. Çabuk kuruyan sıvı mürekkep, anilin boyalı alkol eriyiği kullanılan ve genellikle silindir biçiminde, plastik veya kauçuktan yapılmış hafif klişelerden meydana gelen kabartmalı kalıpla basım usulü. (Bu usule eskiden *anilinle basım usulü* denirdi.) [L]

FLEKSÜR i. (lat. *flexura,* eğrilik'ten, fr. *flexure*). Jeol. Katmanların devamlılığı kesilmeden, bir çizginin bir yanındaki tabakaların yükselmesi, öte yanındakilerinse alçalması sonucu oluşan biçim değişimi. *Eş-anl.* MONOKLİNAL KIVRIM.

— Oky. bil. *Kara fleksürü,* kıtalar ile okyanus çanakları arasında bulunan basamak. (Bu fleksür bazen eski kıyı çizgilerinin yükselmesine yolaçarak karaların içine doğru girer; bazen de eski nehir vâdilerinin [bu vâdilerin deniz altı kalyonlarına dönüştüğü de olur] deniz altında alçalmasına yolaçarak okyanus çanaklarına doğru ilerler. J. Bourcart'ın bu teorisi yeryüzünün birçok bölgesi için geçerlidir.) [L]

FLEKTOR i. (fr. *flector*). Hareketin iletil-

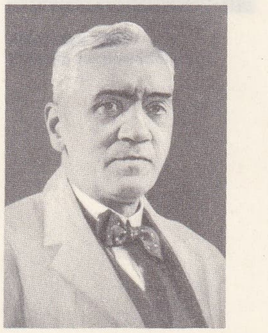

sir Alexander FLEMİNG

John FLETCHER
J. Robinson'un gravürü

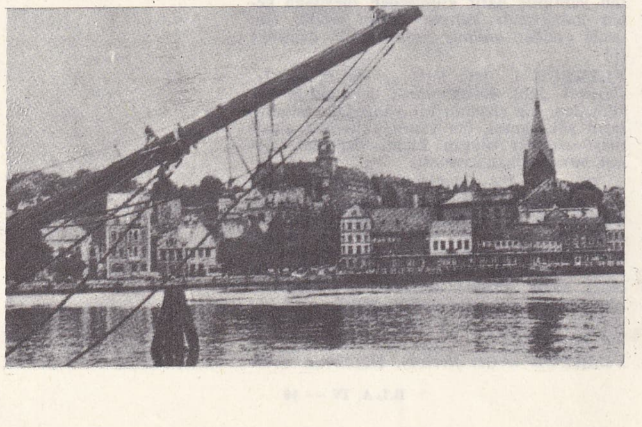

FLENSBURG

mesinde kullanılan esnek kavrama. (L)

FLÉMALLE (Bertholet veya Berthelot), Liège okulu ressamlarından (Liège 1614-ay.y. 1675). Gérard Douffet'nin öğrencisi. Sırası ile Roma, Floransa ve Paris'te bulundu. Liège'e 1647 yılında döndü, orada manastır ve kiliseler için birçok dinî tablo yaptı. Tuileries sarayının kabul salonuna yaptığı tavanı yerleştirmek için 1670 yılında Paris'e gitti. Klasik çalışmaları ile ülkesinin sanatçılarını etkiledi: *Çobanların tapınması* (Caen), *Mısır Kaçışı* (Liège), *Topuğundan Yaralı Akhilleus* (Stockholm). [L]

FLÉMALLE-GRANDE, Belçika'da (Liège ili ve idare çevresi) komün, Meuse kıyısında, Liège'in sanayi banliyösünde; 6 300 nüf. Kok fırınları. Maden kömürü işletmeleri. IX. yy.dan kalma kilise. (L)

FLÉMALLE-HAUTE, Belçika'da (Liège ili ve idare çevresi) komün, Meuse kıyısında, Liège'in banliyösünde ve yukarı kesiminde; 7 600 nüf. Metalürji atelyeleri. Kireç ve heykelcilikte kullanılan taş ocakları. (L)

FLÉMALLE USTASI, flaman okulu ressamı (XV. yy.ın ilk çeyreği). Kimliği tartışma konusudur. Tarihçiler, Rogier Van der Weyden'in eserlerinden daha önce yapıldığı sanılan ve Van Eyck'in tablosuyle çağdaş olan birçok şaheseri bu ressama mal ederler. Bu şaheserler arasında, Stadel (Frankfurt) enstitüsüne ait olan ve eskiden Liège yakınlarındaki Flemalle'den geldikleri kabul edilen panolar da vardır (*Meryem, Çarmıha Gerilen Hırsız*). Bu panolar, Mérode koleksiyonundaki *Müjde*, Dijon müzesindeki *Doğuş* ve Londra, Madrid Aix -en-Provence v.b. müzelerindeki bazı eserlerle karşılaştırılmış, hepsinin de aynı fırçadan çıktığı kanısına varılmıştır. Flémalle Ustası'nın bellibaşlı özelliği, üslûbunun gücü, hacim anlayışı, renklerinin saflığında ortaya çıkar. Kimliğine gelince, en yaygın iddia, XV. yy.ın başında Tournai'de bulunan ve Van der Weyden'in ustası olan Robert Campin (?-1444) isimli biriyle aynı kişi olduğu iddiasıdır. Başka bir iddiaya göre de doğrudan doğruya Van der Weyden'in kendisidir. Ne olursa olsun, kimliği bilinmeyen bu ressamın eserleriyle Rogier Van der Weyden'in ilk resimleri arasında benzerlikler bulunduğu kesindir. XV. yy. flaman okulunun kuruluşunda Jena Van Eyck kadar Flémalle Ustası'nın da büyük payı vardır. (L)

FLEMİNG (Lancaster İan), ingiliz yazarı (Londra 1909-Canterbury 1964). Gazeteci. Donanmanın karşı-casusluk teşkilâtına katıldı. Çok sayıda casusluk romanı yazdı: *Casino Royal, Doktor No, Rusya'dan Sevgilerle* (With Love From Russia), *Altınparmak* (Goldfinger). Bu romanları, kahramanı James Bond sayesinde çok meşhur oldu. (L)

FLEMİNG veya **FLEMMİNG** (Paul), alman şairi (Hartenstein, Zwickau 1609-Hamburg 1640). Leipzig'de tıp öğrenimi yaptı. Otuz-yıl savaşları ve veba yüzünden 1632'de Holstein'a göç etti. Buradan Rusya ve İran'a gönderilen bir elçilik heyetine katıldı. Döndükten kısa bir süre sonra öldü. XVII. yy.ın en büyük lirik alman şairidir. Az sayıdaki eserleri arasında, vatan, dostluk, aşk ve tabiat konularını işleyen *Deutsche Poemata* (Alman Şiirleri) adlı şiirleri önemlidir. [1642]. (L)

FLEMİNG (Peggy), amerikalı kadın patinajcı (San Jose, 1948). Gösteri patinajında üç kere dünya şampiyonu oldu (1966, 1967 ve 1968), Grenoble Olimpiyat oyunlarında da şampiyonluk kazandı (1968). [L]

FLEMİNG (Richard), ingiliz rahibi (Yorkshire 1360'a doğr.- Sleaford, Lincolnshire 1431). Lincoln piskoposu idi (1420). Önceleri Wycliffe'in doktrinine taraftardı, sonra onun kemiklerini mezardan çıkarttırarak cellâda yaktırdı (1428). Oxford'da Lincoln College'i kurdu (1427). [L]

FLEMİNG (sir Alexander), ingiliz hekim ve bakteriyologu (Lochfield Farm, Darvel Ayrshire 1881-Londra 1955). Bütün hekimlik görgüsünü Londra'nın Sainte-Marie hastahanesinde edindi. Bakteriyoloji profesörü oldu. Bakteriyoloji bölümü ikinci müdürlüğüne, sonra da Aşı enstitüsü müdürlüğüne getirildi. 1922'de Allison ile birlikte lizozimin tutuklayıcı ve durdurucu özelliğini keşfetti. 1927'den sonra *penicillium* cinsinden bir küfün özelliklerini inceledi. Bu küfün, penisilin adı verilen, çok yayıcı, streptokokları tutuklayıcı ve durdurucu yeteneği olan bir madde çıkardığını gördü. Fleming, 1929'da penicillium'un bakteriyolojik incelemesini bitirmişti, fakat araştırmalarını sürdürecek ve penisilini kimyasal yolla elde edecek kaynaklara sahip değildi. Çalışmalarına sir Howard Florey ve Ernest Boris Chain'in ilgi göstermeleri için 1939'u beklemek gerekiyordu. Bu iki bilgin, 1940'ta penisilini deriştirmeyi ve toz haline getirmeyi başardılar. Farmakolojik ve klinik araştırma Oxford okulu tarafından yapıldı, Florey de penisilinin Birleşik Amerika'da ilâç sanayiinde çokça üretilmesini de sağladı. 1942'de Royal Society üyeliğine seçilen, 1944'te sir unvanını alan Fleming, 1945'te Chain ve Florey ile birlikte Nobel Tıp armağanını kazandı. Aynı yıl başlıca eseri olan *Penicillin, its Practical Application*'ı (Penisilin ve Pratik Uygulaması) yayımladı. (L)

FLEMİNG (sir John Ambrose), ingiliz elektrik mühendisi (Lancester 1849-Sidmouth, Devonshire 1945). Cambridge'de okuduktan sonra, Camridge, Nottingam ve Londra üniversitelerinde profesörlük yaptı (1885). A. B.D.'de bulunduğu süre içinde, Edison'un deneylerini yakından izledi: Akkor halinde bir flamanı (katot) ve soğuk bir elektrodu (anot) bulunan bir lambanın tek yönlü iletkenliğini ispatlayan deneyi, radyo-elektrik salınımın deteksiyonuna uygulamayı düşündü. Sonraları, *diot* veya *Fleming valvi* denen «titreşim valvi» için 1904'te ihtira berati aldı. Bu araç radyo elektrik dalgalarının kolay deteksiyonunu sağladı ve radyo ile haberleşmelerde kullanılan lambaların yapımına yolaçtı. Fleming, ayrıca bir ondometre, yüksek frekanslı akımlar için bir termik ampermetre ve ayarlı endüktansı olan bir manipülatör yaptı, «üç parmak usulü» adını taşıyan ve elektromagnetik kuvvetlerin yönünü gösteren usulü buldu. Telsiz telgraf üzerine birçok kitap yazdı. Telsiz telgrafın öncülerinden sayılır. (L)

FLEMİNG (sir Sandford), kanadalı mühendis (Kirkcaldy, Fifeshire, İskoçya 1827-Halifax, Yeni İskoçya 1915). 1945'te Kanada'ya göç etti, İntercolonial (1869-1876) ve Canadian Pacific (1872-1880) demiryolu şebekelerini kurdu. Sonraları dünyada tek bir zaman ölçüsü meselesi üstünde uğraştı, Britanya imparatorluğunun telgraf şebekesini kurmağa çalıştı. Büyük Okyanustan geçen Kanada-Avustralya telgraf hattını gerçekleştirdi. (L)

Fleming valfı, elektromagnetik salınımlar için kullanılan detektör. Bk. LAMBA. (L)

FLEMMİNG. Bk. FLEMİNG (Paul).

FLEMMİNG (Jakob Heinrich, — kontu), saksonyalı asker ve diplomat (?, 1667-Viyana 1728). Soyca İsveçlidir. Saksonya seçicisi Friedrich-August II'nin hizmetinde çalıştı. Varşova büyükelçisi iken Polonya tahtının Saksonya seçicisine verilmesini sağladı (1697). İsveç kralı Karl XII've ve Stanislas Leszczynski'ye karşı Polonya kıtalarının komutanlığını yaptı. 1711'de feldmareşal oldu, fakat ömrünün son yıllarında gözden düştü. (L)

FLEMMİNG (Walter), alman biyoloji bilgini (Sachsenberg, Schwerin yakını 1843-Kiel 1906). Önce Prag, sonra Kiel'de insan anatomisi dersleri verdi. Özellikle dokubilim ve hücrebilim ile uğraştı. Mitozları (1882) bularak canlı hücrelerin üremesini inceledi ve hücre çekirdeğindeki kromatinin yerini belirledi (1879). [L]

FLENDER i. (ing. denizcisi *Flinders*'in adından). Pusulalarda bazı sapmaları düzeltmek için kullanılan yumuşak demir çubuk. (FLENDER ÇUBUĞU da denir.) [L]

FLENSBURG, Almanya'da (Batı Almanya, Schleswig- Holstein) liman şehri, *Flensburg körfezi* kıyısında (Baltık denizi); 97 900 nüf. Göçmen dalgalarıyle kalabalıklaşan Flensburg bir balıkçılık ve kabotaj limanıdır. XIV. yy.dan kalma kiliseler. Tersaneler. Bakır sanayii. Makine yapımı. Optik âletler. Cam fabrikası. Kimya sanayii. Kâğıt fabrikaları. Besin (et konserveciliği; füme balık, çikolata, içki) sanayii.

— Tar. 1910'da alman askerî denizcilik okulunun kurulduğu şehir, Hitler'in ortadan kayboluşundan sonra, Doenitz başkanlığındaki son alman hükûmetinin merkezi oldu. (L)

FLEOL i. (fr. *fléole* veya *phléole*). Bk. ÇAYIR OTU. (L)

FLERS veya **FLERS-DE-L'ORNE,** Fransa'da Orne idare bölgesinde (Argentan idare çevresi) kanton merkezi, Normandiya Bocage'ında; 15 700 nüf. Şehir İkinci Dünya savaşı sırasında büyük hasar görmesine rağmen, şatosu (XVI. - XVIII. yy.) yıkılmadı. Faal sanayi merkezi: dokuma sanayii (pamuklu dokumalar, konfeksiyon, tuhafiyecilik, boyacılık); metalürji sanayii (kazan yapımı, dökümevleri); elektrikli tıraş makineleri; amyant; kauçuk imalâtı; şapkacılık; basımevi. (L)

FLERS (Robert PELLEVE DE LA MOTTE-ANGO, — markisi), fransız tiyatro yazarı (Pont -l'Evêque 1872-Vittel 1927). Sanat hayatına roman ve hikâyelerle başladı, sonradan tiyatroya yöneldi G.-A. de Caillavet ile birlikte birçok canlı ve nükteli oyun, opera buf'lar, töre komedileri yazdı: *Les Sentiers de la Vertu* (Erdemin Dar Yolları) [1903], *Miquette et sa Mère* (Miquette ve Annesi) [1906], *Le Roi* (Kral) [1908], *L'Ane de Buridan* (Buridan'ın Eşeği) [1909], *Le Bois Sacré* (Kutsal Orman) [1910], *Primerose* (Gülhatmi) [1911], *L'Habit Vert* (Yeşil Elbise) [1912], *La Belle Aventure* (Güzel Macera) [1913]. 1915'te Caillavet'nin ölümünden sonra Francis de Croisset ile birlikte *Les Vignes du Seigneur* (Tanrı'nın Bağları) [1923], *Les Nouveaux Messieurs* (Yeni Baylar) [1925], *Le Docteur Miracle* (Mucize Doktor) [1926] gibi oyunlar ve *Ciboulette* (1923) adlı bir operet librettosu yazdı. (L)

FLERS-LEZ-LİLE, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Lille idare çevresi) komün, Lille'in banliyösünde; 10 000 nüf. Dokuma makineleri fabrikası. Bisküvi fabrikası. İplikçilik ve dokumacılık. (L)

FLESALBA i. (tesc. edil. ad). Tekst. Eşit miktarda triasetat ve viskoz fibran karışımından meydana gelen dokuma. (L)

FLESCH (Károly), macar müzikçisi (Moson 1873-Luzern 1944). Müzik öğrenimini Paris konservatuvarında (1890-1894) Sauzay ve Marsick'in yanında tamamladı. Amsterdam ve Bükreş konservatuvarlarında öğretmenlik yaptı. Baden-Baden, Berlin, Philadelphia, Londra, Amsterdam ve Luzern'de özel dersler verdi. Nazarî ve öğretici birçok eser yazdı: *Die Kunts des Violinspiels* (Keman Çalma Sanatı) [1923-1928, 2 cilt], *Das Klangproblem im Geigenspiel* (Keman Çalmada Tınlama Problemi) [1931]. (M)

FLESSİNGUE, hollanda dilinde **Vlissingen,** Hollanda'da (Zeeland) liman şehri, Walcheren adasının güney kıyısında; 29 200 nüf. Balıkçılık limanı. Sayfiye yeri. Ticaret merkezi. Tersaneler. Petrokimya. Deri sanayii. Dokuma (yün) sanayii. Makine yapımı. Birinci imparatorluk zamanında fransızların eline geçen şehri, 1809'da ingilizler birkaç hafta işgal etti. Ruyter burada doğdu. (L)

FLEŞ i. (fr. *flèche*). Koreografi. *Fleş vurgusu*, atlama'lar kategorisinden dans adımı. (Dizler bükülür, vücut yükselirken sol bacak geriye doğru iyice havaya kaldırılır ve bir hamlede öne getirilir. Sağ bacak yere değerken diz yine bükülür, yükselirken vücut doğrultulur. Sağ bacak, beşinci duruşta, yere, sol bacağın önüne konur.) [L]

FLET i. Danimarka'nın eski gümüş parası.

Foto X (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico İtaliano

(Daha çok *daller* adı ile tanınır. Değeri, bu ülkenin 4 markına veya 64 şilinine eşitti.) [L]

FLETCHER (Andrew), iskoçyalı siyaset adamı (Salton, East Lothian 1655-Londra 1716). Aşırı idealist ve polemikçi, İngiltere ve krallık aleyhtarı. Lauderdale'e şiddetle karşı çıktı. 1682'de İskoçya'dan ayrıldı, Monmouth ayaklanmasına katıldı. William of Orange ile birlikte İngiltere'ye döndü. Kraliçe Anne devrinde, tekrar muhalefete başladı ve Birliğe şiddetle karşı çıktı. 1707'de Birlik'in gerçekleşmesi üzerine, siyasî hayattan çekildi. (L)

FLETCHER (Frank Friday), amerikalı deniz subayı (Oskaloosa, İowa 1855-Washington 1928). Meksika-A.B.D. savaşı sırasında, komutasındaki Atlantik filosu birinci tümeni ile Veracruz'a çıkarma yaptı (21-22 nisan 1914). Aynı yıl Kuzey Atlantik filosu başkomutanlığına getirildi. 1919'da emekliye ayrıldı. 1925'te A.B.D. hava savunması ile ilgili çalışmalara katıldı. (L)

FLETCHER (Frank Jack), amerikan amirali (Marshalltown, İowa 1885), *Frank Friday Fletcher*'in yeğeni. Veracruz'da nişan aldı (1914), Birinci Dünya savaşında katıldı. Sonraları donanma bakanı Swanson'un yardımcısı oldu. Bir grup uçak gemisinin komutanı olarak Marshal ve Gilbert harekâtlarında bulundu (1942). Midway ve Doğu Salomon savaşlarında yararlık gösterdi. Kuzey Pasifik kuvvetlerinin başına getirildi. Savaştan sonra Yüksek Donanma kuruluna başkanlık etti. (L)

FLETCHER (Giles), ingiliz yazarı ve diplomatı (Watford, Hertfordshire 1549'a doğr. - Londra 1611). Birçok Avrupa memleketinde, özellikle Rusya'da (1588-1589) çeşitli diplomatik görevlerde bulundu. Meslek hayatında edindiği tecrübeler, şiir kitapları dışında, tarihî eserler ve çağdaş rus hayatı üzerine ilgi çekici yazılar yazmasını sağladı. *Of the Russe Commonwealth* (Rus Topluluğu Üstüne, 1591). — Büyük oğlu PHINEAS da yazardı (Cranbrook, Kent 1582-Hilgay, Norfolk 1650). Rahiplik mesleğine girdi ve 1621'de Hilgay (Norfolk) piskoposu oldu. 1614'te yazıp 1631'de yayımladığı *Sicelides or Piscatory* adlı pastoral bir dramı vardır. *The Purple Island, or the Isle of Man* (Kızıl Ada veya İnsan Adası) adlı alegorik şiirini 1633'te yazdı. — Phineas'ın küçük kardeşi GILES (Londra 1588-Alderton, Suffolk 1623), rahip oldu ve *Christ's Victorie and Triumph, in Heaven, in Earth, over and after Death* (İsa'nın Bu Dünyada ve Öbür Dünyadaki Zaferi) [1610] adlı şiiri yazdı. (L)

FLETCHER (John), ingiliz oyun yazarı (Rye, Sussex 1579 - Southwark 1625). Cambridge üniversitesinde öğrenim yaptıktan sonra 1607 yıllarına doğru kendisi için son derecede verimli ve başarılı olan tiyatroculuk mesleğine başladı. Tek başına ve başkaları ile birlikte pek çok oyun yazdı. Gerçi Shakespeare ile çalıştığını belirleyen bir delil yoktur, fakat Francis Beaumont ile çalıştığı bir gerçektir. Bu iki yazar, özellikle *Philaster* (1608), *The Maid's Tragedy* (Genç Kızın Trajedisi) [1609], *King and no King* (Kral ve Kral Değil) [1611] ve *The Scornful Lady* (Kibirli Leydi) [1616] adlı oyunları yazdılar. 1616'da Beaumont'un ölümünden sonra, Fletcher, Philip Massinger, Ben Jonson, Tourneur, Field, Middleton, Bowley gibi sanatçılarla birlikte oyunlar yazdı. *The Faithful Shepherdess* (Sadık Çoban Kız) [1609], *Bonduca* (1614), *Valentinien* (1616), *The Loyal Subject* (1616), *The Pilgrim* (Hacı) [1621] bu oyunlardan bazılarıdır. Fletcher gerçek bir şiir duygusu olan, kabiliyetli ve kıvrak bir yazardır. Fakat yazılarındaki komik unsur bayağılıklara kaçmış ve eserleri, ilgi çekiciliğine rağmen bir derinlik kazanamamıştır. Bununla beraber eserleri yazdıkları devirde ve XVIII. yüzyılda Shakespeare'in oyunlarından daha çok ilgi görmüştür. (L)

FLETCHER (John Gould), amerikalı şair (Little Rock, Arkansas 1886-ay. y. 1950). Önceleri «imajist» şairken sonradan millî, hatta bölgesel kaynaklara doğru yöneldi ve bu bakımdan Whitman'a yaklaştı. *Seçme Şiirler*'i ile 1939 Pulitzer ödülünü aldı. *Life is My Song* (Hayat Benim Şarkımdır) [1937] adlı bir otobiyografisi vardır. (L)

FLETTNER i. Havc. Bir dümenin arka tarafında bulunan ve pilotun, uçağın yönünü değiştirmesini kolaylaştıran parça. (L)

FLEURİAİS (Georges Ernest), fransız amiral ve bilgini (Paris 1840-Brest 1895). Önce İtalya'da kara ordusunda hizmet etti, 1870'te Chanzy kumandasında, sonra 1883'te Çin denizlerinde yiğitlik gösterdi. Ölümünden biraz önce Atlantik deniz tümeni komutanlığına getirildi. Bir geminin aldığı yolu kesinlikle ölçmeğe yarayan *Fleuriais paraketesi* ile, sisli havalarda veya geceleyin yüksekliği ölçmek üzere deniz ufkunun yerine geçen cayro ufkunu keşfetti. 1880 ve 1882'de bu buluşlarıyle ilgili incelemeler yayımladı. (L)

FLEURİEU (Charles Pierre CLARET, — kontu), fransız denizcisi (1738 Lyon - Paris 1810). Yediyıl savaşına katıldıktan sonra saniyeleri gösteren bir denizci saati yaptı. Bunun çok önemli bir buluş olduğu İsis adlı geminin 1769'da yaptığı seferde anlaşıldı. Boylam daireleri hesaplanmasında seyir ve deney süresinin tespiti böylece halledilmiş oldu. Fleurieu 1776'da Tersaneler genel müdürlüğüne getirildi. Birleşik Amerika devletlerinin bağımsızlık savaşında deniz harekât planlarını hazırladı. La Pérouse'un keşif seferi için gerekli bilgileri 1790'da *Découvertes des Français dans le Sud-Est de la Nouvelle-Guineé* (Yeni Gine'nin Kuzeydoğusunda Fransızların Keşifleri) adlı bir kitap yazdı. Aynı yıl bahriye bakanı oldu. *Voyage Autour du Monde par Etienne Marchand* (Etienne Marchand'ın Dünya Etrafındaki Gezisi) ve *Neptune de la Baltique* (Baltık Denizinin Neptünü) adlı önemli eserleri yayımladı. (L)

FLEURİOT DE LANGLE (Alphonse Jean René), fransız denizcisi (Pradalan, Finistère 1809-Paris 1881). Paul Antoine Marie'nin torunu. Cezayir (1830) ve Anvers (1832) seferlerini yaptı ve Spitzberg (1838) keşif seferini başardı, gemilerin ziyaret hakkını müzakere etmek için Broglie ile birlikte Londra'ya gitti (1845). Gemi süvarisi oldu (1853). Sıvastopol savaşına katıldı (1855), sonra Obock'un terk ve teslimiyle sonuçlanan müzakereleri yönetti (1862). 1863'te tuğamiralliğe yükseldi, Paris savunmasına katıldı (1870), sonra tümamiral oldu (1871). [L]

FLEURİOT DE LANGLE (Paul Antoine Marie), fransız denizcisi (Quimper-Guizennec 1774-Manua 1787). 1774'te Deniz akademisine girdi. Hudson körfezindeki ingiliz ticaret acentelerine karşı yapılan sefere katıldı (1782), sonra Louis XVI tarafından La Pérouse ile birlikte, Pasifik'te yapılacak bir keşif gezisinde *Astrolabe* adlı geminin komutanı olarak görevlendirildi (1785); Samoa yerlileri tarafından öldürüldü. (L)

Fleurs du Mal (LES). Bk. ELEM ÇİÇEKLERİ.

FLEURUS, Belçika'da (Hainaut, Charleroi idare çevresi) komün, Charleroi'nın kuzeydoğusunda, maden kömürü havzasında; 7 718 nüf. Çeşitli sanayi: kâğıt, karton, ip, fırça, madenî pencere kepengi, çini ve çikolata fabrikaları; maden kömürü ve kum çıkarılması. 1690-1794 Arasında burada meydan muharebeleri yapıldı. Napolyon ile müttefikler arasındaki Ligny savaşı da Fleurus'da oldu. (L)

FLEURY (André), fransız bestecisi ve orgcusu (Neuilly-sur-Seine 1903). Gigout ve Vierne'in öğrencisi, Paris Saint-Augustin kilisesi orgcusu (1930-1948), 1949'dan beri Dijon katedralinin orgcusu ve aynı şehrin konservatuvarında piyano öğretmeni. Org için bestelediği eserler arasında senfoniler, gregoryen müziğinden esinlenerek meydana getirdiği parçalar vardır. (L)

FLEURY (André Hercule DE), fransız kardinali ve devlet adamı (Lodève 1653-Paris 1743). Fréjus piskoposu oldu (1698), Louis XV'e mürebbi tayin edildi (1714), onun üzerinde büyük etkisi oldu. Devlet bakanlığına, sonra da kardinalliğe yükseldi (1726). Becerikli, çok girgin, görünürde uysal, ama mevkiini herkesten kıskanan bir insandı. Kendisine Orry gibi iyi çalışma arkadaşları seçti, idareliydi, birkaç yıl içinde bütçede alışılmamış bir denge sağladı. Jansenius'çular yüzünden çıkan din kavgalarını yatıştıramadı. İngiliz başvekili Walpole ile barışı koruma konusunda anlaşmaya varmış olmakla beraber, Polonya Veraset savaşına katılmak zorunda kaldı, bu sayede de Lorraine'i Stanislas Leszczynski'ye (1733-1737) kazandırmak fırsatını buldu. Ayrıca, Avusturya Veraset savaşına da katıldı (1740-1748). [L]

FLEURY (Jean), fransız deniz subayı (Honfleur-öl. 1527). Dieppe'li ünlü armatör Jean Ango'nun korsan filolarının komutanı, Cortes tarafından ele geçirilen Meksika'nın hazinelerini Avrupa'ya getirmekte olan ispanyol filosunu zaptetti. 1527'de tutuklanarak Karl V'in emriyle asıldı. (L)

FLEURY DE CHABOULON (Pierre, — baronu), fransız yöneticisi (Paris 1779-ay.y. 1835). Napolyon'un Elbe adasından dönüşünde sekreterliğini yaptı. *Mémoires pour Servir à l'Histoire de la Vie Privée, du Retour et de Règne de Napoléon en 1815* (1815'te Napolyon'un Özel Hayatı, Dönüşü ve Hükümdarlığı Üstüne Anılar) [1819] adlı bir eser yayımladı. (L)

FLEURY - LES - AUBRAİS, esk. **Fleury aux - choux**, Fransa'da Loiret idare bölgesinde (Orléans idare çevresi) komün, Orléans'ın banliyösünde, Orléans ormanı yakınında; 10 756 nüf. Aubrais-Orléans demiryolu hatlarının ayrıldığı gar. Tarım malzemesi. (L)

FLEVO gölü, lat. **Flevum**. Esk. coğ. Batavlar ülkesinde göl, Hollanda'da bugünkü Utrecht ve Overijsel illerinin bir bölümünü içine alır ve Vlie (*Flevum ostuim*) aracılığıyle Kuzey-denizine bağlanırdı. 1225'te Kuzey denizinin taşmasıyle göl, Zuiderzee körfezi haline geldi, İkinci bir su baskını, Texel adasını Hollanda'nın kuzey ucundan ayırdı. (L)

FLEVOLAND (DOĞU), hollanda dilinde **Oostelijk Flevoland**, Zuiderzee* körfezinin güneydoğu bölümünde denizden elde edilen polder (50 000 hektar). Polderin 90 km uzunluğundaki çevre setinin yapımına 1950'de başlandı. Wierringermeer ve kuzeydoğu polderinden farklı olarak Doğu Flevoland, karadan çevresini kuşatan bir gölle (Veluve meer) ayrılır; 300-2 600 m genişliğindeki bu göl, kıyı topraklarının kurumasını önlemek amacıyle meydana getirilmiştir. Başlıca semti Lelvstad olacaktır. Bk. IJSELMEER. (L)

FLEVOLAND (GÜNEY), hollanda dilinde **Zuidelijk Flevoland**, Zuiderzee körfezinin güney bölümünden kazanılması tasarlanan polder (45 000 hektar); Gelderland'dan ve Utrecht ilinden Eem'in döküleceği bir göl ve Amsterdam'ın karşısında IJmeer ile ayrılacaktır. (L)

FLEWELLİNG (Edmund Thomas), amerikalı elektrik mühendisi (Boston 1887-Ashburnham, Massachusetts 1952). Kendi adını taşıyan bir radyo alıcısı (1921) ve elektroakustik alanında önemli çalışmalar yaptı. (L)

Flewelling montajı, çok hassas olduğu için, radyo yayımı tekniğinin ilk yıllarında çok tutulan ve toprak hattı olmayan radyo alıcısı. Metre ve desimetre cinsinden dalgalar için düzenlenmiş bazı alıcılarda bugün bile kullanılır. (L)

FLEXİBİLİA çoğl. i. Zool. Derisidikenliler şubesinden denizlâleleri sınıfının bir takımı. (Kolları tek dizi halinde ve bükülgen olan türleri kapsar. Birinci zaman tabakalarında fosil.) [L]

FLEXNER (Simon), amerikan bakteriyologu (Louisville, Kentucky 1863-New-York 1946). Bağışıklık bilimi uzmanı, Philadelphia üniversitesinde profesör, sonra New York'taki Rockfeller enstitüsünün ilk müdürü oldu. Aynı zamanda *Journal of Experimental Medecine*'i (Deneysel Tıp Gazetesi) kurdu. Otuz beş yaşında kendi adını taşıyan dizanteri basilini buldu, 1904'te New York'ta hüküm süren salgına karşı bir serum buldu ve yayguladı. (L)

FLEXOR (Samson), rumen asıllı brezilyalı ressam (Besarabya 1907). Pariste 1927'de *Surindépendants* (Aşırı Bağımsızlar) sergisinin kurucularından. 1946'da Sao-Paulo'ya yerleşti, soyut sanat akımını Latin Amerika'ya sokan sanatçılardan biri olarak tanındı. (L)

FLİBOT i. (ing. *fly-boat*, sinek ve tekne'den). Çift direkli, karınlı, düz hollanda teknesi; ağırlığı 100 tonilatoyu geçmez. (L)

FLİBUSTİER i. (hollandaca *vrijbuiter*, rahatça ganimet toplayan > esk. ing. *flibutor*'dan fr. *flibustier*). XVII. ve XVIII. yy.'larda Antil denizinde korsan anlamında kullanılan kelime.

— ANSİKL. *Flibustier*'ler, gemileri ve Amerika kıyılarındaki ispanyol kolonilerini yağ-

kardinal FLEURY
Rigaud'nun eseri,
Budapeşte müzesi

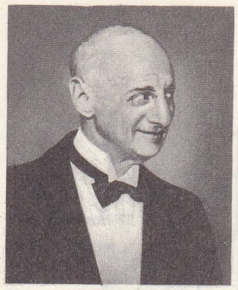

Simon FLEXNER

flibustier

FLINDT, «Seraplar» adlı balesinde, Paris operası (1962)

Foto. LAROUSSE

malamak için aralarında anlaşmışlardır. Bu sebepten bunlara *kıyı kardeşleri* denirdi. Tortuga adasındaki fransız ve Jamaika adasındaki ingiliz flibustier'leri ise bazen gemilerine yardımcı ortak olarak ispanyol adası San Domingo'daki fransız korsanlarını da alırlardı. Bunlar özellikle XVII. yy. ın ilk yarısında Antil denizi ile Venezuela kıyılarını kırıp geçirdiler. İspanyanın Fransa ile ittifak yapmasına yolaçan İspanya Veraset savaşının, bu korsanlıkların ortadan kalkmasında büyük payı olmuştur. (L)

Fliegende Blätter, 1844'te Münih'te kurulan mizah gazetesi. Almanya'daki mizah gazetelerinin en eskisidir. (L)

FLİMS, ret romancasında **Flem,** İsviçre'de (Graubünden kantonu) komün, *Flimserstein*'in eteğinde; 1 100 nüf. Yazlık yer ve kış sporları merkezi. Tarihöncesinde, çok büyük bir göçme sonunda (yeni dönemin en büyüklerinden biri: hacmi 12 km^3) Dördüncü zaman buzullarının çekilmesinden sonra Ren vâdisi tıkandı; ırmağın burada kazdığı 400 m derinlikte boğaz, uzun süre Disentis bölgesini başka kesimlerden ayıran bir engel oldu. Kara yolu boğazın çevresini dolaşarak yamaçta yükseklere tırmanır. (L)

FLİNCK (Govert), felemenkli ressam (Kiev 1615-Amsterdam 1660). Rembrandt'ın izinden yürüyen öğrencilerinden idi (1632-1635). Onun tarzında dinî kompozisyonlar ve portreler yaptı (*Yakub'u Takdis Eden İshak* [Amsterdam, Münih], *Agra'nın Terkedilişi* [Berlin], *Golgotha* [Basel], *Venüs ile Aşk* [Ajaccio]). [L]

FLİNDERS, Avustralya'da ırmak; Queensland'da, Charters Towers'ın batısındaki büyük sıradağlardan çıkar ve Carpentaria körfezine dökülür; 835 km. (L)

FLİNDERS (Matthew), ingiliz denizcisi (Donington, Lincolnshire 1774-Londra 1814). Deniz subayı idi. Avustralya'nın güneydoğu kıyısını (1795-1797) gezdi ve 1798'de Van Diemen ülkesinin (Tasmanya) bir ada olduğunu ortaya çıkardı. 1801-1803 arasında Avustralya'nın güney kıyısı ile, Spencer ve Saint Vincent körfezlerini, sonra da Grande Barrière ve Karpentarya körfezini inceledi. Dönüşünde, 1810'a kadar, *İle de France*'ta tutuklandı. *A Voyage to Terra Australis* (Avustralya'ya Yolculuk) [1814] adlı bir eser yayımladı. (L)

FLİNDERSİA i. Yaprakları meşin gibi sert ve benekli ağaç. Avustralya ve Yeni Kaledonya'da on iki türü yetişir. (Tesbihağaçgillerle sedefotugiller arasında bir cinstir.) [L]

FLİNDERS RANGE, güney Avustralya'da sıradağlar; kuzeyden güneye doğru uzanır, Torrens gölünün doğu kıyısını izler ve Spencer körfezinde sona erer. Yüksl. 951 m. (L)

FLİNDT (Flemming), danimarkalı dans sanatçısı ve koreografı (Kopenhag 1936). Dans eğitimini Danimarka Krallık Bale okulunda tamamladı (1946), 1953'te Krallık Bale topluluğuna katıldı, daha sonra Londra'da Festival Ballet'e girdi (1956-1957). Kopenhag Krallık tiyatrosunda (1958), Paris operasında (1960) yıldız sanatçı, İngiliz Krallık balesinde misafir sanatçı olarak klasik balelerde oynadı: *Napoli, La Sylphide, Kuğu Gölü, Genzano'da Çiçek Bayramı.* Koreograf olarak danimarka televizyonu için Ionesco'dan uyguladığı *Ders* (1963) Paris'te ilk olarak 1964'te temsil edildi, fransız televizyonu için de yine Ionesco'nun *Jacques veya Boyun eğme* (Jacques ou la Soumission) oyununu bale olarak hazırladı (1965). Kopenhag Krallık tiyatrosunda yönetmen (1965), daha sonra da sanat yönetmeni oldu (1966). Danimarka televizyonu için *Üç Silâhşorlar*'ın yeni bir düzenlemesini yaptı. (L)

FLİN FLON, Kanada'da (Manitoba) ırmak, Saskatchewen sınırı yakınında; 11 100 nüf. Madencilik (altın, gümüş, bakır, çinko, uranyum) merkezi. Bakır, çinko, kadmiyum metalürjisi. (L)

FLİNKİT i. (fr. *flinkite*). Miner. Manganezin tabiî bazik arsenyatı. (L)

FLİNT, A.B.D.'nin güneyinde ırmak, Apalaşlar'ın güney bölümünden doğar, Georgia'yı akaçlar ve Chattahoochee ile birleşerek Apalachicola'yı meydana getirir. (L)

FLİNT, A.B.D.'de (Michigan) şehir, Detroit'in kuzeybatısında; 196 900 nüf. Büyük otomobil sanayii merkezi. Çelik fabrikaları. Kimya ürünleri. (L)

FLİNT, Büyük Britanya'da şehir, Galler ülkesinin kuzeyinde (Flintshire), Dee halicinin sol kıyısında; 13 700 nüf. XII. yy.'dan kalma bir şatonun yıkıntıları. Kimya sanayii (amonyak). Sunî dokuma sanayii. (L)

FLİNT (Austin), amerikalı hekim (Petersham, Massachussetts 1812-New York 1886). New York'ta Believue hastahanesinde hekim ve profesör olarak çalıştı. Kalp hastalıkları üzerinde incelemeler yaptı. (L)

FLİNT (Richard Foster), amerikan jeologu (Chicago 1902). Yale üniversitesinde profesör. *Glacial Geology and the Pleistocene Epoch* (Buzul Jeolojisi ve Pleistosen Çağı) [1947] adlı bir eser yazdı. (L)

FLİNT (Robert), iskoçyalı filozof (Dumfries 1834- Edinburgh 1910). 1864'te Saint-Andrews, 1877'de Edinburgh üniversitelerinde profesörlük yaptı. Eserleri: *The Philosophy of History in France and Germany* (Fransa ve Almanya'da Tarih Felsefesi) [1874]; *The Theism* (Tanrıcılık) [1877]; *The Antitheistic Theories* (Tanrıtanımazlık Kuramları) [1877]; *Vico* (1884). [L]

Flint belirtisi. Tıp. Aort yetersizliği halinde, ikili kapakçıkta herhangi bir bozukluk olmamasına rağmen bazen sistoldan önce işitilen ıslık sesi. (L)

FLİNT-GLASS veya kısaca **FLİNT** i. (ing. *flint,* çakmaktaşı ve *glass,* cam). Işığı dağıtma ve kırma gücü yüksek, kurşunlu cam. Renkser sapınçları gidermek için optik âletlerin pek çoğunda, crown-glass'tan yapılmış merceklerle birlikte kullanılır. (L)

FLİNTSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölümü, Galler ülkesinin kuzeyinde, Dee halicinin güneyinde; 150 000 nüf. İdare merkezi, *Mold.* Flintshire topraklarının bir bölümü, Dee'nin sağ kıyısında Cheshire ile Shropshire arasına girinti yapar. (L)

FLİP-FLOP i. (ing. k.). Elektron. Süresiz olarak kalabileceği kararlı bir durumdan kararsız bir duruma geçebilen transistör montajı. (Girişe uygulanan bir empulsiyonla bu montaj, kararlı durumdan kararsız duruma «devre» denilen belli bir zaman sonunda anî olarak geçer.) [ÜNİVİBRATÖR veya MONOSTABL da denir.] (L)

FLİSA i. (berberîce k.). Ucu sivri, kesici tarafı çift kavisli, Kabiliye'li bazı kabilelerce imal edilen düz kılıç. (Süvarilerle çarpışan Kabiliye'lilerin etkili bir silâhıydı.) [L]

FLİŞ i. (Alman İsviçresinde konuşulan lehçedeki *flysch*'ten). Kayan arazi.

— Jeol. Nispeten az derinliklerde (özellikle neritik bölgede) oluştuğu kabul edilen bir dağ dizisi boyunca çökelmiş, oldukça kumlu, killi veya şistli, kireçtaşı tortulları almaşmasından meydana gelen fasiyes. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Jeol. *Fliş,* kül rengi şistten ve içinde kireçtaşı yumruları bulunan ince kumtaşı kütlelerinden meydana gelir ve çok kalın tabakalar üzerinde oluşur. Üst tebeşir devrinde 1 500 m'den kalın birikimler görülmüştür.

En belirgin fliş tipine İsviçre Alplerinde rastlanır (bu fliş nümülitik çağdan kalmadır); İsviçre Alplerinde şu fliş tipleri vardır: *kireçtaşlı fliş* (oversiyen), arasına giren *kara fliş* (priyoboniyen *Helmintoidesli fliş* ve *kumtaşlı fliş* (şannuvaziyen). Helmintoides, yapısı pek iyi bilinmeyen organizma kalıntılarıyle kaplı ince kumtaşı ve kireçtaşından meydana gelir.

Ren nehrinden Viyana'ya kadar Doğu Alpler'in dış yamacı boyunca, kalınlığı değişen bir kuşak biçiminde uzanan «fliş bölgesi» adı verilen alanda fliş çok gelişmiştir. Salzburg'un batısındaki flişler nümülitik, doğudakilerse kireçtaşı çağından kalmadır.

Batı Pireneler'in kuzeyinde bulunan, büyük kısmı türoniyen çağından kalma kumlu kireçtaşından oluşmuş şistlere de bazen «fliş» adı verilir. (L)

FLİT i. (ing. k.). [*filit* de denir]. Küçük böcekleri öldürmek için püskürtülen ilâç. ‖ Bu ilâcı püskürten âlet. (M)

FLOBAFEN i. (fr. *phlobaphène*). Tanene yakın, kırmızımsı esmer renkte madde. Özellikle şerbetçiotunda rastlanır. (L)

FLOBERT (Nicolas), fransız silâh yapıcısı (Paris 1819-Gagny, Seine-et-Oise 1894). Namlusu dipten doldurulan ve ateşlenince az gürültü çıkaran hafif bir tüfek icat etti: *Flober karabinası.* (L)

FLOCH (Joseph), fransız ressamı (Viyana, Avusturya 1895). Hollanda'da dolaştıktan sonra (1921), Paris'e yerleşti. Louis Jouvet, 1931 yılında, Pigalle tiyatrosunda sahneye koyduğu Giraudoux'nun *Judith* adlı oyununun dekorlarını ve elbise modellerini ona ısmarladı. 1939 yılında Brive sanayi yüksek okulunun dekorasyonunu üzerine aldı. Joseph Floch kompozisyonlarında geometrik çizgiler, renk ve plan oyunlarıyle yepyeni bir mekan anlayışı yaratır. İkinci Dünya savaşından sonra, özellikle New York'ta yaşadı. Paris Modern Sanat Millî müzesinde eserleri vardır. (*New York'tan Bir Görünüş*) [1946]; *Evin İçi* [1948]). [L]

FLODDEN, İngiltere'de (Northumberland), tepe, Coldstream'in güneydoğusunda. Thomas Howard kumandasında ingiliz ordusu, 9 eylül 1513'te burada iskoçya ordusunu yendi; kral James IV ve iskoçya soylularının büyük kısmı savaşta öldü. (L)

FLOE [flu] i. (ing. k.) Denizbil. Buzdağının kenarında birleşerek buzları meydana getiren buz kütlelerinden her biri. (L)

FLOG(O)—, yun. *phlox, plogos,* alev kelimesinden alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

FLOGOPİT i. (fr. *phlogopite*). Miner. Kara mikaya (biyolit) benzeyen mika çeşidi. ‖ Optik eksenleri birbirine yakın, magnezyumlu mika çeşidi. (L)

Floire ve Blanchefleur, XIII. yy.dan kalma manzum serüven romanı. Eserin fransızca iki metni vardır. Kitabın konusu, İspanya Araplarından bir hükümdarın oğlu genç Floire ile soylu bir aileden gelen tutsak bir hıristiyan kızının aşklarıdır. Kral Fénis'in isteğiyle birbirlerinden ayrılan iki sevgili, sayısız serüvenlerden sonra tekrar buluşur ve evlenirler. *Aucassin ile Nicolette* adlı türkülü masalda bazı izlerine rastlanılan bu hikâye, birtakım doğu peri masalları arasından bizi Babil'e kadar götürür. (L)

FLOJİSTON i. (yun. *phlogistos,* alevlenebilen'den). Kim. *Esk.* Bütün maddelerde bulunduğu ve maddeden ayrılmasıyle yanma olayına yolaçtığı sanılan özel akışkan.

— ANSİKL. XVII. yy. simyacılarından Becher'in eserlerinde ilk tohumları atılan *flojiston* teorisini Stahl yeniden ele almış ve geliştirmiştir. Bu teorinin amacı, yanma olayının açıklamasını yapmaktı. Stahl'e göre ısı serbest halde ve bileşik halinde olmak üzere iki şekilde bulunur. Bileşik ısı, yani flojiston, bütün yanıcı maddelerde bulunur ve yanma olayı, ısının bileşik halden, kendini açığa vurduğu serbest hale geçişinden başka bir şey değildir. İlk defa Lavoisier, yanma olayının kimyasal bir bileşim olduğunu göstererek bu yanlış iddiayı çürüttü. (L)

FLOK i. (it. *fiocco*'dan). Yelkenli gemilerde pruva direği ile civadıra arasına açılan üçgen yelkenler. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Flok larmosu,* flokların üzerine çekildiği, civadıra ile pruva direği arasında bulunan çok gergin tel veya ince halat. ‖ *Flok yelkeni,* çördeklere paralel bir istralya üzerinde baş taraftaki civadırada bastona açılan ve bir iskota ile bordaya çekilen üçgen biçiminde yelken. ‖ *Balon flok,* çok yuvarlak, iyi havada rüzgâr kıç omuzlukta veya tam pupadayken şişen flok. ‖ *Sarma flok,* istralya üzerine geçirilen bir silindire takılı flok; yüzeyini küçültmek için bu silindire sarılabilir. (Küçük kotralarda kullanılır.) ‖ *Teşm. yol.* İstralyalara açılan bazı yelkenler. Velena yelkenleri.

— ANSİKL. *Flok*'lar civadıradaki yerlerine göre adlandırılır. Bulundukları yerlerin sırasına göre adları şöyledir: *tirinketine flok; civadıradaki dış büyük flok; civadıra bastonundaki flok; iç büyük flok; kontra flok.* Floklar kandilisa denen iplerle yukarı çekilir, istralya denen civadıra ve bastonuna bağlı olan gergin halatların üstünde istralya halkası ile kayar. Sarmak için floklar aşağıya indirilir ve camadan veya istinga ipleri ile direğe sarılır. (LM)

FLOKAJ i. (ing. *flock,* yumak'tan fr. *flocage*). Tekst. Oldukça uzun kesilmiş pamuk, ipek, naylon ve yün elyafının, üzerine yapıştırıcı bir madde sürülmüş kâğıt, karton veya başka bir altlığa yapıştırılması. (L)

FLOKİ VİLGERDARSON, IX. yy. da yaşamış norveçli denizci. Beraberinde götürdüğü ve açık denizde salıverdiği kargaların yo-

flok yelkeni

Desen. LAROUSSE

lunu izleyerek bugünkü İzlanda'ya ulaştı. İzlanda'da iki kış kaldı ve adanın eski adı *Gardarsholm*'u *İzlanda'ya* (Buz ülkesi) çevirdi. (L)

FLOKULUS i. (lat. *flocculus*, küçük yumak anlamında). Beyinciğin alt yüzünde bulunan yumak biçiminde lopçuk. (Kısmen pnömogastrik sinir çıkıntısıyle kaplı olduğu için *pnömogastrik lopçuk* da denir.) [L]

FLOKÜLASYON i. (lat. *floculus*, küçük yumak'tan fr. *floculation*). Bir sübyenin üst üste iki kata ayrılması. ‖ Bazı etkenlerin etkisiyle koloidal eriyiklerin uğradığı değişiklik.

— ANSİKL. *Flokülasyon* pıhtılaşmadan önce gelir. Flokülasyonda eriyiğin içindeki katı tanecikler oldukça gevşek bir şekilde biraraya yığılır ve birbirine kaynaşıp yapışmaz. Bu tanecikler veya miselyumlar bireyliklerini kaybetmezler, ama birbirlerine göre durumlarını da değiştiremezler.

— Mikrobiyol. İçinde bir antikor bulunan hasta bir seruma, o antikora uygun antijenli bir mikrop sübyesi karıştırılırsa mikropların *flokülasyona* uğradıkları görülür. Elde edilen bu tepkime, organizmanın enfeksiyona karşı kendini koruma yoludur; deneytüpündeki olay bunu gösterir. Flokülasyon tifo, paratifo, melitokoksi v.b. gibi bazı mikroplu hastalıkların teşhisinde kullanılır. (L)

FLOKÜLİ çoğl. i. (lat. *flocculi*, küçük kavanozlar'dan). Astron. Bk. PÜSKÜLCÜKLER.

FLOKÜS i. (lat. *Floccus*). Bulutların milletlerarası sınıflandırılmasında, sirrül, sirrokümülüs, altokümülüs cinsinden bulut türlerine verilen ad. (Her bulut, kümülüs görünüşünde küçük bir yumaktan meydana gelir.) [L]

FLOOD (Henry), irlandalı siyaset adamı (Kilkenny kontluğunda 1732-Farmley, Kilkenny 1791). 1759'da Dublin parlamentosuna girdi, kısa zamanda Grattan ile birlikte millî muhalefetin liderlerinden biri oldu. Grattan'dan daha koyu protestan olmakla beraber, gönüllülerinin teşkilâtlanması İzlanda'nın bağımsızlığında ilk aşama sayılabilecek bir parlamenter reformu için onunla işbirliği yaptı (Gardiner kanunu, 1782). 1883'te girdiği Londra parlamentosunda başarıya ulaşamadıysa da parlamentoda reform yapmak amacıyle yılmadan çalıştı. (L)

FLOODED SYSTEM (ing. dey.). Soğutma sanayiinde kullanılan tertibat. (Hem ayar musluğu ile buharlaştırıcı, hem de buharlaştırıcı ile kompresör arasına yerleştirilen bir kaptan meydana gelir. İçinde soğutucu akışkan bulunan buharlaştırıcıların kompresöre akışkan damlaları kaçırmasını önler. [Bk. SOĞUK.]) [L]

FLOQUET (Etienne Joseph), fransız bestecisi (Aix-en-Provence 1748-Paris 1785). İki *Requiem*'i ve *Chaconne*'u ile tanındı. 1773'te *Aşk ve Sanatların Birleşmesi* adlı eseriyle Paris operasında parlak bir başarı elde etti. Bunu kıskanan gluck'cular ikinci operası, *Azolan*'ı baltaladılar. Floquet, *Te Deum*'uyle İtalya'da büyük bir ilgi uyandırdı. Ayrıca *İyiliksever Tanrı*, *Yeni Omphale*'ı besteledi ve *Alceste*'in (Quinault'nun eseri) müziğini yazdı. (L)

FLOR i. Kim. Bk. FLÜOR.

FLOR (Roger BLUM, **Roger de-** denir), alman asıllı maceracı (Brindisi 1280-Edirne 1307). İmparator Friederich II'nin büyük doğancılarından birinin oğlu. Temple tarikatı şövalyelerine katıldı ve Akkâ'nın kuşatılmasında bulundu. Tarikat hazinesinin bir kısmını zimmetine geçirmekle suçlandırıldı, Aragon'lu Federico'nun hizmetine girdi, sonra bir ispanyol çetesinin (Almogavares) başına geçti, kendisini, sezarlık payesi vererek yeğeniyle evlendiren imparator Andronikos II'nin emrinde çalıştı. İmparator Mikhael IX Palaiologos'un kıskançlığına kurban gitti. (L)

FLORA i. (lat. k.). Bir ülkede yetişen bitkilerin tümü. (Bk. ANSİKL.) [*Eşanl.* BİTEY]. ‖ Bu bitkilerin teşhisini sağlaması için adlarını, tanımlarını ve şekillerini veren kitap: *Türkiye'nin Florası*. (Bitkilerin yalnız listelerini veren kitaba «katalog» denir. Katalog bir bölgedeki bitki dağılımını araştırmaya elverişliyse de onları teşhise yaramaz.)

— Mikrobiyol. *Mikrop florası*, normal veya patolojik durumda, organizmanın dokularında veya tabiî boşluklarında yaşayan canlı mikroorganizmaların tümü. (Bağırsak florası bağırsak hastalıklarında ve bazı tedavilerde [antibiyotikler] değişikliğe uğrar. Her iki halde de sütasidi, maya v.b. fermentleriyle eski durumuna getirilmelidir.)

— ANSİKL. Bot. ve Coğ. *Flora* ile *bitki örtüsü* çoğu zaman birbiriyle karıştırılır. Fakat botanikçi için bu iki kavram apayrıdır: *flora* türlerin listesidir; *bitki örtüsü* ise bitkilerin biraradaki toplu görünüşüdür. Orman, fundalık, çayırlık v.b. bir ülkenin bitki örtüsünü anlatmak için kullanılan terimlerdir. Bu terimler bitki oluşu denen bitki birimlerini gösterir. Pek az türden meydana gelen bir çayır gayet gür olabilir ama florası zayıftır. Buna karşılık, pek çok bitki türü yetişen kayalık bir yamaçta zayıf bir bitki örtüsü, fakat zengin bir flora vardır. Floranın zenginliği, yani bir ülkedeki bitki türlerinin sayısı, memleketten memlekete değişir. Meselâ Fransa gibi bir ülkede 4 000 kadar damarlı bitki türü (çiçekli bitkilerle damarlı çiçeksizler) bulunur; aynı büyüklükte olan Madagaskar gibi ülkede ise 7 000'den fazla bitki türü vardır. (Sadece şimdiye kadar tespit edilmiş olanlar.) Türkiye'de şimdiye kadar 9 000 kadar çiçekli ve tohumlu bitki türü tespit edilmiştir; daha tespit edilmemiş olan çiçekli bitkilerle çiçeksiz bitkiler de eklenecek olursa bu sayının hayli kabaracağı muhakkaktır.

● *Flora bölgeleri*. Jeoloji çağları boyunca uzun süre birbirinden ayrı kalan veya bugün ayrı kısımları eskiden bitişik olan şimdiki kıtalar üzerinde flora bölgeleri adı verilen büyük bitki toplulukları oluşmuştur. Bu bölgelerin daha ufak parçalarına *alan*, onun parçalarına da *kesim* denir. Yeryüzündeki flora bölgeleri: **1.** *Holarktik bölge*, Akdeniz ülkeleri dışında kalan, Kuzey yarımkürenin, Meksika'dan Güney Çin'e kadar olan kuzey kısımlarını içine alır; **2.** *Akdeniz bölgesi*, Kanarya adaları ile Portekiz'den İndüs ve Keşmir'e kadar uzanır (güneyde Arabistan ve Büyük Sahra'da bölge sınırı belirsizdir); **3.** *Hint-Afrika bölgesi*, Afrika'nın geri kalan kısmını (Güney Afrika hariç), Madagaskar'ı, Himalayalara kadar Hindistan'ı, Endonezya'yı içine alır; **4.** *İnsulinde ve Pasifik adaları* (Avustralya hariç); **5.** *Yeni tropiklerarası bölge*, Florida'dan Meksika kıyılarına kadar olan kısmı ve Güney Amerika'yı (And dağlarının yüksek yüzeyleri, Arjantin ve Şili'nin ılıman kısımları hariç) içine alır; **6.** *Güney Afrika bölgesi, Kalahari çölü*, Kap ve Natal'ı kapsar; **7.** *Antarktika-And bölgesi*, Antarktika'yı, Andların yüksek kısımlarını ve Yeni tropiklerarası bölgenin güneyinde kalan yerleri içine alır; **8.** *Avustralya bölgesi*, bilginler arasında bu konuda görüş ayrılıkları vardır. Bazıları Holarktik bölge ile Akdeniz bölgesini birleştirir. Malezya ile Polinezya'yı birbirinden ayırır. Madagaskar ile ona yakın adaları ve Yeni Zelanda'yı ayrı birer bölge sayar. Güney Amerika'nın tropikal kısımları için *Neotropis*, Eski Dünya'nın tropikal kısımları için *Paloeotropis* deyimlerini kullananlar da vardır.

● *Türkiye flora bölgeleri*. Türkiye florası başlıca üç bölgeye ayrılabilir: **1.** Akdeniz bölgesi; **2.** İç ve Doğu Anadolu bölgeleri; **3.** Karadeniz bölgesi.

1. *Akdeniz bölgesi*'ne Anadolu'nun batısı ve güneyi girer. Kışı yağışlı, yazları sıcak ve kurak olan bu bölgenin kendine özgü bitkileri vardır. Bunların çoğu «kurakçıl» bitkilerdir. Akdeniz bölgesinin florası ardışık üç floranın (Üçüncü zamanın en genç astropik florası, Üçüncü zamanın florası, buz devrinin kuzey florası) karşılıklı etkisi sonucunda oluşmuştur. Her flora çekilirken bir kısım unsurları Akdeniz bölgesinde kalmıştır. Akdeniz bölgesinde yarı sahra florası ile orta Avrupa florası unsurlarının varlığı bu görüşü doğrular mahiyettedir.

Bu bölgenin tipik bitkileri makiler, otluklar ve ormanlardır. Makiler ağaç ve çalılardan (meşe, mersin, sakız ağacı, defne, ardıç, antepfıstığı, kocayemiş, funda, ladin, yasemin, yabanî zeytin v.b.) ve otsu bitkilerden (lavantaçiçeği, karabaş, kekik gibi güzel kokulu uçucu yağlı bitkiler, zakkum, v.b.) ibarettir. Otlukların belli başlı bitkileri aptesbozanotu, katırtırnağı, sütleğen ve peygamberçiçeği gibi bitkilerdir. Akdeniz ormanlarının önemli ağaçları ise meşe, akgürgen, kestane, günlük ağacı, kızılcık, zeytin, fındık, karaağaç, köknar, çam, çınar, çeviz, sedir, keçiboynuzu, selvi, badem, erik, kiraz, elma, armut v.b. dir.

Titiano'nun eseri
Uffizi müzesi,
Floransa

FLORA

2. *İç ve Doğu Anadolu bölgesi*. Bozkır bitkileriyle kaplıdır. Tipik bitkileri geven, pelin, çakırdikeni, kardikeni, sığırkuyruğu, hodan, yabanî sarmaşık, yabanî buğday, yabanî kaplıca, yabanî çavdar, devedikeni, deliyulaf, boyotu, tüy otu. İlkbahar florası olarak özellikle kısa ömürlü, soğanlı ve köklü bitkilerden çiğdem, misk soğanı, tükrükotu, lâle v.b. Ağaç olarak ardıç, meşe, sedir, kestane, ceviz, ahlat, amberbaris, akçaağaç, kavak, hünnap, köknar, çeşitli çamlar.

3. *Karadeniz bölgesi*. Karadeniz kıyısı boyunca tabiî orman ağaçları yer alır. Bu bölgenin başlıca orman ağaçları: kızılağaç, akgürgen, akçaağaç, meşe, kestane, trabzon hurması, incir, ceviz, çınar, yabanî fındık, şimşir, defne, çeşitli çam cinsleri, köknar. Meyve ağaçlarından yabanî kiraz, yabanî vişne, armut, elma, yabanî üzüm, bektaşî üzümü, fındık v.b. (LM)

Stabia freski,
Napoli müzesi

FLORA, ilkbaharda çiçeklerin açmasını sağlayan ürün tanrıçası. Olağanüstü bir olay sırasında kurbanla yatıştırılan on iki tanrıdan biriydi. Quirinalis'te, bir flamen'in yönettiği bir tapınağı vardı. Ovidius'a göre Flora, Zephyros'un karısıdır. Şerefine Floralia adı verilen şenlikler yapılırdı.

— İkonogr. Bu roma tanrıçasının tasviri, başında çiçekten bir taç olduğu halde birçok sikke'nin üstünde ve Stabia'daki (Napoli) bir freskte yer almıştır. *Flora Farnese* diye bilinen heykelin ise *Afrodit Anthea*'nın bir kopyası olduğu sanılır. *Flora'nın Zaferi* (Louvre müzesi) ve *Flora'nın Dünyası* (Dresden) Nicolas Poussin'in şaheserleridir. Bunlardan başka, Titiano'nun *Flora'sını* (Uffizi müzesi, Floransa), Rembrandt'ın aynı konudaki bir tablosunu (New York) ve Carpeaux'nun *Çevresinde Aşk Melekleriyle Flora* adındaki yüksek kabartmasını da anmak gerekir. (L)

FLORA, Büyük Pompeius ile Caecilius Metellus'un sevgilisi. Resmini Castor ve Pollux tapınağına koydurtup tanrıçalığa kalkışmaktan çekinmedi. (L)

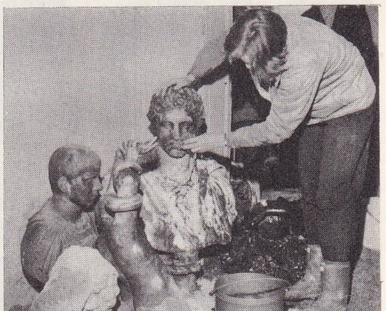

FLORANSA
sanat eserlerinin
onarılması

Foto. Giraudon, Alinari-Giraudon, Serge Lido (LAROUSSE)

«Muhteşem Lorenzo ve Elçiler» Vasari'nin eseri Vecchio sarayı, Floransa

FLORANSA taşan Arno ırmağının suları altında

FLORALİA i. (lat. k.). Eskiçağ. İlkbaharda Roma ve çevresinde Flora şerefine yapılan şenlikler (28 nisan - 3 mayıs).

— ANSİKL. Kırlarda yapılan bu şenlik zamanla erotik ve müstehcen bir hal aldı. Keçi ve tavşan kovalama yarışmaları yapılır, herkes birbirlerine bereket sembolü olan tohum taneleri atar, kadınlar alacalı elbiseler giyerlerdi. M.Ö. III. yy.'da başlayan *Floralia'lar*, M.Ö. 173'ten sonra yıllık oldu ve şenliklere tiyatro gösterileri de eklendi. (L)

FLORAMİN i. (fr. *phloramine*). Kim. Formülü $NH_2—C_6H_3(OH)_2$ olan 5 - aminorezorsine verilen ad; amonyağın floroglüsine etkimesiyle elde edilir, 105°C'a doğru erir. (L)

FLORANGE, Fransa'da Moselle idare bölgesinde (Batı Thionville idare çevresi) komün, Thionville'in güneyinde; 14 270 nüf. Sanayi merkezi: çimento fabrikası; katran damıtmayeri; bıçkıhane; gliserin fabrikası. Ebange kesiminde önemli çelik fabrikası; soğukta haddeleme atelyeleri. (L)

FLORANSA, ital. **Firenze,** İtalya'da şehir, Toscana'da, Arno ırmağı vâdisinde, il idare merkezi; 448 500 nüf. Üniversite. Güzel Sanatlar akademisi.

● *Coğrafya.* Dünyanın en ünlü şehirlerinden biri, sayısız şair ve sanatçının yurdu olan Floransa eşsiz bir tarihe sahiptir. Geçmişinden kalan zengin anıtlara ve sanat hazinelerine elverişli konumu da eklenir; şehir, Arno vâdisinde, zeytinliklerle kaplı killi tepeler arasında etrafı açık bir çukurlukta yer alır.

Eski Roma sitesinin dörtköşe planı, bugünkü şehrin merkezinde hâlâ açıkça bellidir. Müstahkem bir ordugâh olan Floransa, aynı zamanda da Tiren denizi kıyısı ve Apeninler'den gelen karayollarının kavşağıydı: Floransa'da birleşen bu yollar, Yukarı Arno vâdisinden geçerek Roma'ya giderdi. Bu durum, şehrin Ortaçağdaki gelişmesini açıklar: ortaçağ yapıları çok karışık bir plana göre inşa edilmişti; bugün, Floransa'nın en şirin, ama aynı zamanda da sağlık şartları en elverişsiz mahallesi bu eski mahalledir: yolları dar, çıkmaz sokakları boldur; yüksek, konforsuz evlerde yoksul emekçiler yaşar. Floransa'ya Toscana'da üstünlük kazandıran başarılı savaşlar, şehrin güçlenmesine ve toprak bakımından büyük ölçüde gelişmesine yolaçtı. XIV. ve XV. yy.larda, sonra XIX. yy.a kadar, eski şehir ile 1333'te inşa edilen yeni surlar arasında, soylulara ait birçok saray ve yeşil sahayı içine alan daha geniş mahalleler kuruldu. Bu kesimler bugün, özellikle şehrin çevresinde varlıklı kimselerin oturduğu semti meydana getirir. Floransa'nın, 1865 ile 1871 arasında İtalya'nın başkenti olması, eski surların ortadan kalkmasına ve yerlerinde bulvarlar açılmasına sebep oldu. İdarî personeli barındırmak için, şehrin kuzeybatı, Aşağı Arno vâdisi ve kuzey tepeleri doğrultusunda gelişmesine hiç bir şekilde engel olmayan, yeni mahalleler kuruldu. Floransa sanayii, özellikle iki Dünya savaşı arasında gelişti, sanayi tesisleri şehrin kuzeybatısında Sesto Fiorentino yönünde kuruldu: porselen, dokuma sanayii, hassas âletler, kimya sanayii, marokencilik, kunduracılık. Bununla birlikte, Floransa her şeyden önce, bütün Toscana bölgesinin ticaret merkezidir. Bütün italyan şehirlerinden daha fazla yabancı ve sanatçı çekmesi şehrin iktisadî rolünü daha da artırır.

4 kasım 1966 cumartesi günü sabahın saat 5'i ile 7'si arasında Arno nehrinin suları Floransa rıhtımlarını kaplayarak şehrin tarihî merkezinde genel bir su baskını meydana getirdi; suların yüksekliği, çukur Santa Croce mahallesinde 6 m'yi buluyordu. Ancak yirmi dört saat sonra sular çekilmeğe başladı. Bu felâketi, hem Arno ırmağının hem de kolu Sieve'nin kabarmasına sebep olan sürekli yağmurlar (etkisini orman açma işlemleri artırmıştı) doğurdu. Ölü sayısı tam olarak öğrenilemedi. Suların tahrip gücü (selin hızı sokaklarda saatte 60 km'ye ulaştı), kış için bodrumlara depolanan mazotların sellere kapılmasıyle daha da arttı; şehir merkezindeki bütün dükkânları su bastı. Ayrıca sokaklarda bulunan 10 000 taşıt harap oldu; bunlar, sellere kapılıp hızla sürüklenerek zararın yükselmesine yolaçtılar.

«Kuyumcular» Alexandra Fei'nin eseri Vecchio sarayı, Floransa

Sanat ve kültür eserleri çok büyük zarar gördü. Üniversitenin on fakültesinden dokuzu ve şehir tiyatrosu sular altında kaldı. Şehrin en alçak kısmında bulunan Millî kütüphane ile Vieusseux koleksiyonları müzesi özellikle zarar gördü. Şehrin çeşitli kütüphanelerinde bir milyon cilt su altında kaldı, yaklaşık olarak yüzde 15'i tamamıyle harap oldu. Kiliselerden pek çoğunun yapıları kirlendi, eşyaları harap oldu. Arkeoloji müzesinde 20 000 parça onarılacak, 50 000 parça gözden geçirilecek duruma geldi. Yağlıboya resimlerden, yaklaşık olarak, bez üzerine yapılmış 1 000 ve tahta üzerine boyanmış 350 tablo onarıma muhtaç hale geldi. XIII. yy.dan kalma çok değerli bir şaheser olan Santa Croce'nin yemekhanesindeki Cimabue'nün *Çarmıh* tablosunun dörtte üçü harap oldu; 80 kadar fresko resim sulardan zarar gördüyse de temizlenip kurutulabildi. Kurtarma çalışmaları hemen ertesi gün başladı ve bütün dünyada bir dayanışma hareketi yarattı. Bu maksatla A.B.D.'de Jacqueline Kennedy'nin başkanlığında bir komite kuruldu. Fransa'da, Fransa-İtalya derneği çeşitli kaynaklardan gelen yardımları topladı: Fransız Yardım komitesi ise Santa Maria dei Pazzi kilisesini onarmayı üzerine aldı. Kitaplar için Millî kütüphanede, mobilyalar ve sanat eşyaları için Davanzati sarayında, yağlıboyalar için Boboli bahçesi-

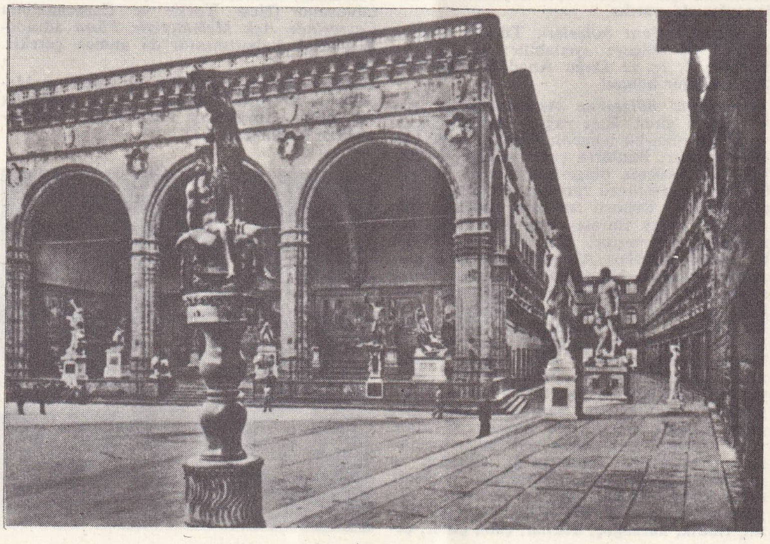

solda, Signoria galerisi ve Uffizi meydanı; sağda, Medici-Riccardi sarayı

Foto. Alinari, Brogi, Giraudon (LAROUSSE)

nin limonluğunda, Uffizi müzesinde ve Fortezza de Basso'da çeşitli milletlerden kişilerin görev aldığı onarma atelyeleri kuruldu. Onarma çalışmalarının yirmi yıl içinde tamamlanabileceği hesaplanmıştır.

— *Floransa ili,* 998 000 nüf. Orta Arno vâdisini kaplar, kuzeydoğuda Apennin doruklarına erişir, güneybatıda ise, Chianti tepelerinin bir kısmını içine alır. Başlıca faaliyeti tarımdır; tahıl, tütün, üzüm ve zeytin yetiştirilir; yemlik bitki ekimi sayesinde hayvancılık ilerlemiştir.

● *Tarih. Faesulae*'ye bağlı bir etrüsk köyü, sonra bir Roma *municipium*'u olan Floransa'nın toprakları, M.Ö. 82'de Sulla'nın emekli askerlerine verildi. Havzasında tarımın verimliliği ve yol kavşağındaki konumu sayesinde Floransa, Faesulae (sonradan *Fiesole* adını aldı) zararına gelişti ve Ortaçağ başlarında bu şehri gölgede bıraktı.

Derebeylik devrinde Floransa, kendi piskoposuyle Toscana markisine bağlı idi. Kontes Matilde'nin ölümüyle (1115) patlak veren veraset kavgaları, şehrin bağımsızlığını kazanmasını sağladı. Floransa'lılar imparatorluk *vicarius*'unu (San Miniato al Tedesco'da oturur) yenerek ticaretlerinin güvenliğini sağlamak için şatolarla civar kasabaları ele geçirdiler. Şehre yerleşmeğe zorlanan çapulcu soylulara, dağlı almanlara veya şövalyelere, savaşta milis askerlerini ancak onların yönetebileceğine inanıldığından büyük saygı gösterilmekteydi. O tarihte kuleli evlere yerleşen bu şövalyeler kulelerden rakip eşkıyaların saldırılarına karşı koyuyorlardı. 1125'te Fiesole ele geçirildi, halkı boşaltılarak Floransa'ya yerleştirildi. Pisa ile ittifak yapan Floransa ondan ticaret gemileri aldı ve bankaları papalık müşterilerini elde etmek için Floransa bankalarıyle rekabet eden Siena'ya karşı yüz yıllık bir savaşa girişti. Floransa, siteleri imparatorluk vesayetinden kurtarmak için 1197'de kurulan Toscana birliğine girdiyse de bu birliği Siena'ya karşı kullanmağa kalkışarak zayıf düşürdü. 1218'de şehir, Toscana egemenliğini ele geçirmek için Pisa ile savaşa girişti, ama Friedrich II ile papalık arasında çıkan savaş bu mahallî anlaşmazlıkları karıştırdı. Floransa'lı iki ailenin özel bir kavgasından doğmuş bulunan guelfi'ler ve ghibellini'ler arasındaki düşmanlıktan yararlanan imparator ile papa, Toscana'da kendilerine bağlı birer parti meydana getirdiler. İmparatorun ölümünden (1250) sonra imparatorluk ile ghibellini'ler ve papalık ile guelfi'ler arasındaki bağlar gevşediyse de, Floransa soyluları artık birbirleriyle dövüşmeyi, yenilince başka bir şehre göçerek oradan topladıkları kuvvetle Floransa'daki rakiplerine saldırmayı âdet edinmişlerdi. Bu atak ve küstah soylulardan nefret eden veya onları kıskanan büyük tüccarlar (*popolo grasso* «yağlı tabaka»), en zayıf parti olan guelfi partisine dayanarak, Hohenstaufen hâkimiyeti sona erer ermez iktidarı ele geçirdiler (1250-1260): tarihçiler bu olaya «ilk halk iktidarı» adını verirler. Ghibellini'ler, Montaperti'de kazandıkları zaferden (1260) sonra iktidarı yeniden ele geçirdilerse de, papalığın yardım istediği Anjou'lu Charles'ın emrine floransalı mülteciler de bütün servetlerini verdiler. Sicilya krallığına hâkim olan Anjou'lu Charles, mültecilere ülkenin kapılarını ardına kadar açtı ve Floransa'ya muzaffer olarak dönmelerine yardım etti; kendi de «Floransa podesta'sı» unvanını aldı (1268). O tarihte şehre guelfi partisinin resmî teşkilâtı hâkimdi.

Bu savaşlardan çok zarar gören soylular sınıfı sonunda kesinlikle iktidardan düşürüldü (1293) ve «ikinci halk iktidarı» başladı. Kasten karışık bir düzende hazırlanan anayasa, iktidarı dağıtmıştır: başlıca zanaatları (veya loncaları) temsil eden yedi priori ve yalnız iki ay için seçilen bir adalet muhafızı senyörlük kurumlarını meydana getiriyordu. En küçük bir olayda bile sorumluluğu birçok kurul paylaşıyordu. Ciddî bir tehlike karşısında ise, nüfuzlu bir kişiye «*balia*», yani geçici diktatörlük görevi veriliyordu. Floransa o tarihte Toscana'nın başlıca şehriydi: Pisa'yı Cenova dize getirmişti (1284); birçok defa yenilgiye uğrayan Siena, bir daha kalkınamamak üzere çöküyordu. Anjou'luların verdiği imtiyazlarla zenginleşen *Kırmızı Zambak* şehri, aynı zamanda da İtalya'nın en faal şehirlerindendi. Ticaret,

Michelangelo meydanından şehrin görünüşü

Vecchio sarayı

Santa Maria Novella

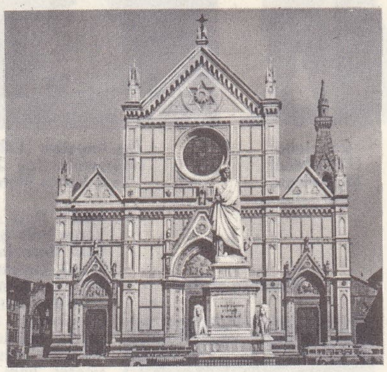

Santa Croce

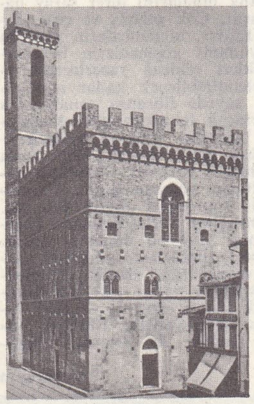

Bargello

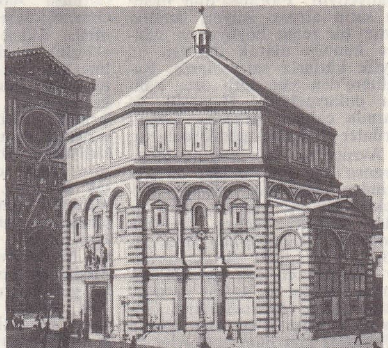

vaftizhane

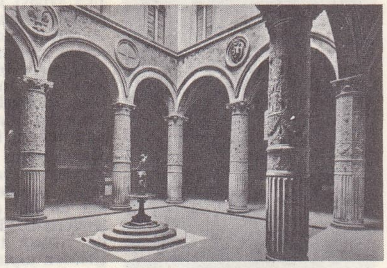

Vecchio sarayının avlusu

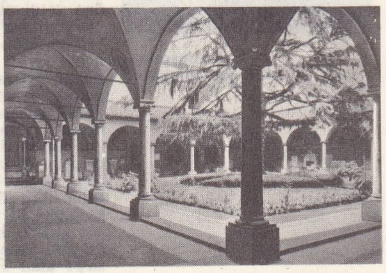

San Marco manastırı

Santa Maria Del Fiore katedrali

Vecchio köprüsü

Foto. Belzeaux-Rapho, Alinari-Giraudon, Landau-Rapho, Chevallier, Anderson-Giraudon, Brogi-Giraudon, Violet (LAROUSSE)

Donatello (1386-1466)
St. Georges
Bargello

Fra Angelico (1387-1455)
«Meryem'in Taç Giymesi»
San Marco manastırı

Masaccio (1401-1428)
«Meryem, İsa, St. Anne»
Güzel Sanatlar akademisi, Floransa

Andrea del Sarto (1486-1530)
«Kutsal Aile»
Pitti sarayı, Floransa

Michelangelo (1475-1564)
«Meryem ve İsa»
Medicis şapeli

Floransa okulu

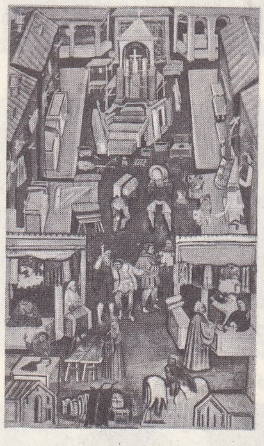

«Kumaşçılar»
XV. yy. minyatürü

bütün Batı Avrupa'da şubeleri bulunan yüz kadar aile şirketinin elindeydi. İlk şirketler hâlâ *Beyazlar* (ghibellini'ler), *Siyahlar* (guelfi'ler) kavgası peşindeydi (1300-1302) [Dante*] ve bundan zarar görmekteydi. Fakat 1326'dan sonra Floransa'da yeni şirketler (Acciaivoli, Alberti, Bardi, Buonaccorsi, Peruzzi), aralarında anlaşarak dış pazarı paylaştılar. Aynı zamanda hem sanayi, hem ticaret, hem de bankacılıkla uğraşıyorlardı. Calimali sokağında kurulan kumaşçılık başlıca sanayi faaliyetiydi: Floransa'lılar Fransa'dan kumaş satın alıyor, işliyor, özellikle parlak kırmızı bir renge boyuyor ve dünyanın en ince kumaşı olarak tanınan bu kumaşları büyük kârlarla satıyorlardı. Bazıları da İngiltere'den yün alıp orta kalitede kumaşlar dokuyorlardı. Hekimlik ve eczacılık alanında çalışan şirketler Doğu'dan değerli ürünler (baharat) getirtiyorlardı. Kumaşlarını Avrupa'ya ve Yakındoğu'ya gönderen Floransa'lılar gibi, bunlar da Cenova gemilerinden yararlanıyorlardı. Fakat en ilgi çekici faaliyet konusu, para işlemleriydi. Elde ettikleri kârları, özellikle de yüksek temettüler karşılığında özel kişilerden topladıkları mevduatı işleten floransalı bankerler herkese, en çok da hükümdarlara borç para verirler ve bunlar tarafından vergi mültezimliğine tayin edilirlerdi. Güzel Philippe'in malî müşavirleri olan Biscio ve Musciatto Franzesi gibi bazı bankerler önemli siyasî mevkiler edindiler. XIV. yy.da büyük iktisadî buhran ve Yüzyıl savaşları patlak verince, mevduat sahiplerinin korkarak paralarını çekmeleri şirketlerin yıkılmasına yolaçtı. 1342 ile 1346 arasında otuz şirket iflâs etti. Yeni kurulan şirketler de aile şirketleriydi (Alberti, Guardi, Medici, Ricci, Soderini, Strozzi), fakat bunlar daha ihtiyatlı davrandılar: aile reisi hisse senetlerinin yüzde 51'ini elinde tutuyor, fakat şirket, hukukî bakımdan tamamen bağımsız şubelere bölünüyordu. 1406'da Pisa'yı alan Floransa, denizci bir devlet haline geldi: kadırgaları hıristiyan, daha çok da türk limanlarına uğruyor, buralara ceneviz ve venedik gemilerini uğratmıyordu. Menfaat hırsı yanında, tüccarlar, elde ettikleri kârların helâl sayılıp sayılamayacağını da düşünüyorlardı. XIII. yy.da dinsiz kişilere rastlanırsa da, zenginlerin çoğu dinibütün insanlardı ve ruhlarının selâmeti için kazançlarının bir kısmıyle küçük hattâ büyük kiliseler yaptırırlardı. Bu binaların en gözde sanatçılar tarafından yapılmasını isterler, bu sanatçıların kendi dehalarını da aşmalarını sağlamak için yarışmalar açarlardı; *Cennet kapısı*'nın (Floransa vaftizhanesi) oymacılık işleri Ghiberti'ye böyle bir yarışma sonucunda verilmişti. Tüccarların bağlı oldukları dinî kuruluşlar, Duomo ile vaftizhaneyi süslerken, yüncülük loncası da floransa sanatının gerçek hazinesi olan Orsanmichele'nin bezenmesini üstüne almıştı. Lükse ve konfora alışan tüccarlar, evlerini ve çiftlik binalarını birer saray haline getiriyorlardı. Çok gezmiş ve çok görmüş olan bu kişiler, hümanistlerin yeniden keşfettikleri, yunanlı göçmenlerin beraberlerinde getirdikleri eskiçağ yazarlarının eserlerini değerlendirebilecek kadar açık fikirliydiler. Bu sayede floransa sanatı kısa süre içinde ortaçağ tekniklerinden kurtularak XV. yy. başından itibaren eskiçağ eserleriyle temasa gelip gelişen Rönesans'a ulaştı; bu tarihlerde zorbalık idaresinin hâkim olduğu İtalya yarımadasında Floransa, hürriyetlerin son kalesi olarak kalmıştı. Medici'ler prensliğinin yerleşmesinden önceki son buhranlar yine bu döneme rastlar. XIV. yy.dan beri, tüccarların yönettiği Floransa siyaseti savaşçılığını devam ettirmekle birlikte artık yalnız paralı askerlere dayanıyordu. Büyük tüccar sınıfını yöneten Albizzi'lerle, orta sınıfı yöneten Ricci'ler birleşerek zorba Gautier de Brienne'i devirdiler (1343), sonra kendi aralarında iktidar mücadelesine giriştiler. Yeni bir iktisadî buhran üzerine insafsızca sömürülen *Ciompi*'ler («kalifiye olmayan işçi sınıfı»), küçük zanaatçılar sınıfını iktidara getirdi, sonra da, yapağı tarakçısı Michele di Lando'nun yönetiminde bunların yerini aldılar (1378). «Popolo grasso», 1382'de Albizzi'ler yönetiminde yeniden iktidarı ele geçirdi. Fakat Floransa'nın en zengin şirketine sahip olan ve yoksul tabakaları destekler görünen Medici'lerin siyasî amaçlarını gerçekleştiren Cosimo oldu. Hiç bir resmî unvanı olmaksızın Floransa'ya hâkim olan (1434) Cosimo, kamu görevlerinin başına kendi taraftarlarını getirdi, rakiplerinden bazılarını sürgün etti, bazılarını da keyfî vergilerle iflâsa sürükledi. Roma ile anlaştıktan (Tolfa) sonra, şap ticaretini tekeline alarak ailenin servetini daha da arttırdı. Aydın bir sanat koruyucusu olan Cosimo, devrin en tanınmış sanatçılarının yetişip gelişmesini, Eflatun akademisinin açılmasını sağladı. Cosimo öylesine sağlam bir iktidar kurmuştu ki oğlu Damlalı Pietro (1464-1469), Floransa'yı hasta yatağından kalkmadan yönetebildi. Oğulları Laurenzo ile Giuliano, babaları kadar rahat edemediler. Giuliano, Piazzi'lerin düzenlediği bir suikastte öldürüldü. Floransa ticaret şirketleri, XIV. yy.daki şirketlerin âkıbetine uğradılar: krallara verdikleri borçlar felâketlerine sebep oldu. Şair, filozof ve sanat koruyucusu Lorenzo, kendi servetini de, devletinkini de çok kötü idare etti. Zenginlik, lüks ve inançsızlık, gelenek-

FLORANSA arması
Vecchio sarayı
tavanından detay

Pitti sarayından bir görünüş

Foto. Anderson-Giraudon, Brogi (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico Italiano

lerin sarsılmasına, ahlâkın bozulmasına yol açtı. Bu durumu gören dominiken rahibi Savonarola halkı uyarmaya çalışıyordu. Lorenzo'nun ölümünden (1492) sonra Fransa kralı İtalya'yı istilâ etti ve Pietro II Medici, Floransa'dan kaçtı (1494). Savonarola, günahlarına ağlayan Floransa'da, İsa'yı kral ilân ederek Floransa resminin saheserlerini yaktırdı, fakat ahlâk bozukluğuna karşı açtığı savaşta kendi de öldü (1498). Büyük tüccarların kurduğu cumhuriyetin dış siyasetini Machiavelli yönetmeğe başladı. Yine eskisi kadar kalabalık olan sanatçılar artık Floransa'ya sadece sanatı öğrenmek için geliyor ve ustalaşır ustalaşmaz daha zengin ve yöneticileri daha sağlam olan Roma'ya veya Milano'ya geçiyorlardı. Tacirler de faaliyetlerine devam ediyorlar, fakat Sevilla'ya yerleşen (1532-1537) ve Yeni Dünya ile ticaret sayesinde zenginleşen floransalı Filippo Strozzi ile Lappi'ler gibi, Floransa dışında çalışıyorlardı. Medici'ler İspanyolların desteğiyle 1512'de iktidara döndüler. Aile reisi kardinal Gianni, Leo X adıyle papa oldu (1513); Floransa'yı kardinal Giulio'nun yönetimine bıraktı; fakat Giulio da 1523'te Clemens VII adıyle papa oldu. O tarihten itibaren şehir bir süre ailenin evlilik dışı iki oğlu tarafından yönetildiyse de bunlar 1527'de Floransa'dan çıkarıldılar. Cumhuriyet, imparatorluk ordularına yenilince (1530), Karl V, Floransa'yı bir dukalık haline getirerek Medici ailesinden olan damadı Alessandro'ya verdi. Alessandro'nun yerine geçen Cosimo II, Siena'yı ilhak etti (1555) ve 1569'da Toscana grandukası oldu.

● *Güzel sanatlar.* Floransa'nın bütün sanat zenginliklerini ayrı ayrı saymak imkânsızdır. Burası, insanın her adımda şaşırtıcı bir eserle karşılaştığı, unutulmaz bir anıtını, bir bucağını keşfettiği gerçek bir müze-şehirdir. XIII. yy.dan XVI. yy.a kadar Floransa'da birçok tanınmış sanatçı yetişti: yazarlardan Dante, Boccaccio, Savonarola, Machiavelli; mimarlardan Brunelleschi, Michelozzo, Benedetto da Maiano; heykeltıraşlardan Orcagna, Ghiberti, Donatello, Luca della Robbia, Giambologna; ressamlardan Cimabue, Giotto, Fra Angelico, Masaccio, Paolo Uccello, Ghirlandaio, Botticelli, Leonardo da Vinci, Filippo Lippi, Raffaello ve nihayet büyük deha Michelangelo v.b. Floransa'nın hemen bütün anıtlarında bu sanatçılardan birinin payı vardır. Yanıbaşında 1298-1314 yılları arasında inşa edilen Palazzo Vecchio veya Palazzo della Signoria'nın (Eski saray veya senyörlük sarayı) kulesi yükselen Signoria meydanı (Senyörlük meydanı), Lanzi'lerin loggia'sı (XIV. yy.) ve dünyanın en zengin resim koleksiyonlarından birini barındıran Uffizi galerisiyle çevrili eşsiz bir mimarî bütündür. Ortaçağdan kalan ilk surların önündeki Piazza del Duomo'da (Duomo meydanı), 1296-1436 arası inşa edilen Santa Maria del Fiore katedrali (Arnolfo di Cambio, Brunelleschi), Andrea Pisano ve Talenti'nin işbirliğiyle gerçekleşen Giotto'nun çan kulesi (1334-1337) ve vaftizhane (Andrea Pisano ile Ghiberti'nin bronz kapıları) yer alır; her üç bina da beyaz, yeşil ve kırmızı mermerlerle kaplıdır. Floransa'da sanat eserleriyle dolu birçok kilise vardır: San Marco kilisesi ile keşişhanesi, Fra Angelico'nun tablolarını, San Lorenzo (Brunelleschi, 1421-1436) kilisesi Medici'lerin mezarlarını (Michelangelo), Santa Maria Novella (1278-1360) kilisesi, Masaccio, Ghirlandaio, Filippo Lippi, Paolo Uccello (hücre) ve Andrea di Bonaiuto veya da Firenze'nin (İspanyollar şapeli) eserlerini saklar; Santa-Croce'de ise (XIII.-XV. yy.) Giotto, Taddeo Gaddi, Maso di Banco, Giovanni di Milano v.b.nin eserleri yer alır. Orsammichele dua yeri (1337-1404), Ghiberti, Donatello, Verrocchio, Giamblogna v.b.nin heykelleriyle süslüdür. Roman sanatının şaheseri olan San Miniato al Monte şehrin güneyinde yükselir. Rönesans döneminde, ağırbaşlı fakat âhenkli ve zarif cepheli birçok sarayı yapılmıştır: Corsini, Medici-Riccardi, Pazzi-Quaratesi, Strozzi, Rucellai ve Pitti sarayları. Boboli bahçelerinin ortasında yükselen Pitti sarayında çok zengin bir tablo koleksiyonu vardır. Podesta sarayındaki (XIII. yy.). Bargello müzesinin büyük kısmı heykele ayrılmıştır; arkeoloji müzesi önemli etrüsk koleksiyonlarını kapsar. Şehir hudutları içinde genişleyen Arno'yu iki yanında kuyumcu dükkânlarının dizili bulunduğu şehrin en eski köprüsü, «Ponte Vecchio» aşar. Floransa'nın kuzeyinde Fiesole tepesi yükselir: buradan şehrin, batan güneşin mavi sisleri içinde yavaş yavaş gözden kaybolan kubbeleri, çan kuleleri, pembe damlarıyle seyrine doyulmaz bir manzarası vardır. Bk. FLORANSA OKULU. (L)

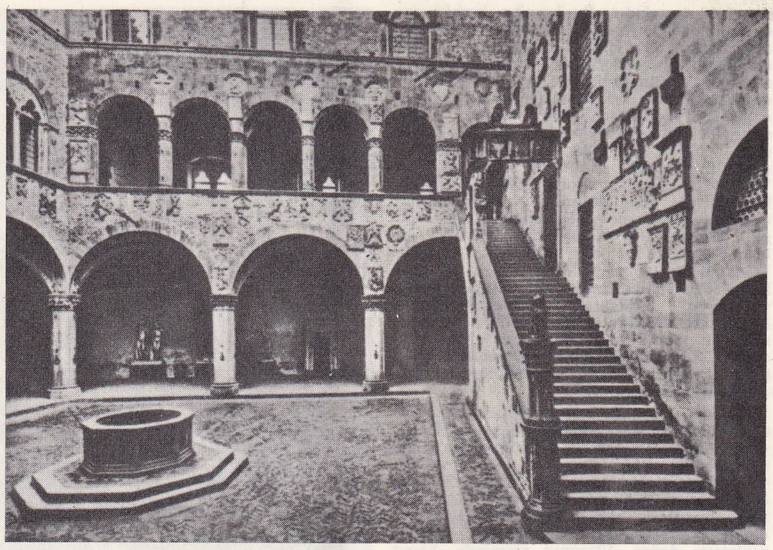

Bargello sarayı avlusu

FLORANSA güvercini, Zootekn. Tavukgüvercin grubundan süs güvercini ırkı. (L)

FLORANSA lehçesi. Floransa'da konuşulan, edebiyat diline en yakın italyan lehçesi. (*Eşanl.* TOSCANA *lehçesi.*) [L]

Floransa okulu, Floransa'da XII. yy. sonlarında başlayan ve XIV. yy. boyunca gelişen sanat çığırı. Bu okul, duraklamalar ve değişmeler geçirerek ancak XV. yy. ortalarında Rönesans'ta kendini bulan italyan sanatının yenileşme merkezi sayılır.

● *Mimarlık.* XI. yy.da Floransa'da Hıristiyanlık öncesi geleneğine uyan özgün mimarlık eserleri yaratıldı (San Giovanni vaftiz evi). XIII. yy.da dilenci tarikatları, gotik üslûbundan ve Roma bazilikalarından etkilenen bir mimarlık anlayışının gelişmesine yardımcı oldu. Arnolfo di Cambio, 1300 sıralarında, yeni bir katedralin ve yeni Signoria sarayının planlarını çizdi, bu planları daha sonra Brunelleschi uygulayabildi. Brunelleschi, 1436'ya doğru, Santa Maria del Fiore'nin kubbesini tamamladı, ayrıca geleneksel latin haçlı, merkez planlı, aydınlık düzenli, yer yer antik bir inceliğe, yer yer yeni bir sıcaklığa ulaşan saraylar ve kiliseler yaptı. Michelozzo bu anlayışın özelliklerini basitleştirdi, Benedetto da Maiano ile Guiliano da Sangallo, yüzyıl sonlarında, bu özellikleri daha değişik yönlerde kullandılar.

● *Heykelcilik.* XIV. yy.da Floransa okulu, Nicola ve Giovanni Pisano çığırının başlattığı yeniliği, önce Arnolfo, daha sonra da Andrea Pisano ile sürdürdü. Gotik geleneği, Orcagna ile ön plana geçti. Floransa heykelciliğine en önemli gelişimini kazandı-

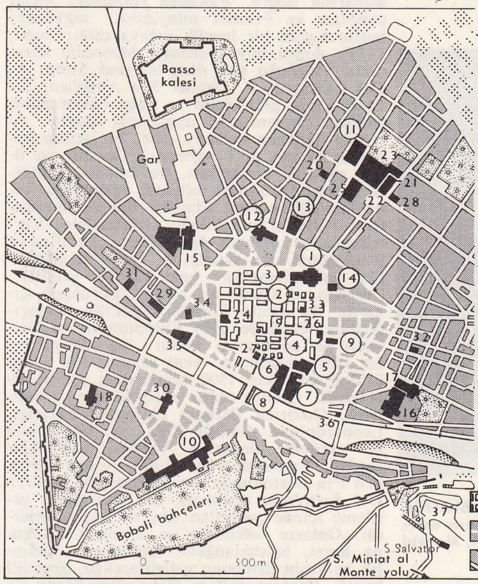

Başlıca anıtlar

(1) Duomo
(2) Çan kulesi
(3) Vaftiz yeri
(4) P. della Signoria
(5) Palazzo Vecchio
(6) Loggia de Lanzi
(7) Galeria dei Uffizi
(8) Ponto Vecchio
(9) Bargello sarayı ve müzesi
(10) Pitti sarayı
(11) San Marco katedrali ve Angelico müzesi
(12) S. Lorenza
(13) Medici (veya Riccardi) sarayı ve Medici müzesi
(14) Duomo müzesi

Diğer ilginç anıtlar

15 Sta. Maria Novella (kilise ve manastır)
16 S. Croce müzesi ve Pazzi kilisesi
17 Santa Croce
18 Santa Maria del Carmine
19 Orsanmichele
20 S. Apollonia
21 S. Annunziata
22 S. Annunziata mey.
23 Ospedale dei İnnocenti
24 Strozzi sarayı
25 Akademi
26 La Badia
27 Mercato Nuovo
28 Arkeoloji müzesi
29 Santa Trinita
30 Santa Spirito
31 Ognissanti kilisesi
32 Michel Angelo'nun evi
33 Dante'nin evi
34 Rucellai sarayı
35 Corsini sarayı
36 Alberti sarayı
37 Michel Angelo mey.

Ortaçağın ilk dönemlerinden kalma Roma şehri
XII. yy. sonu
XIV. yy. başı

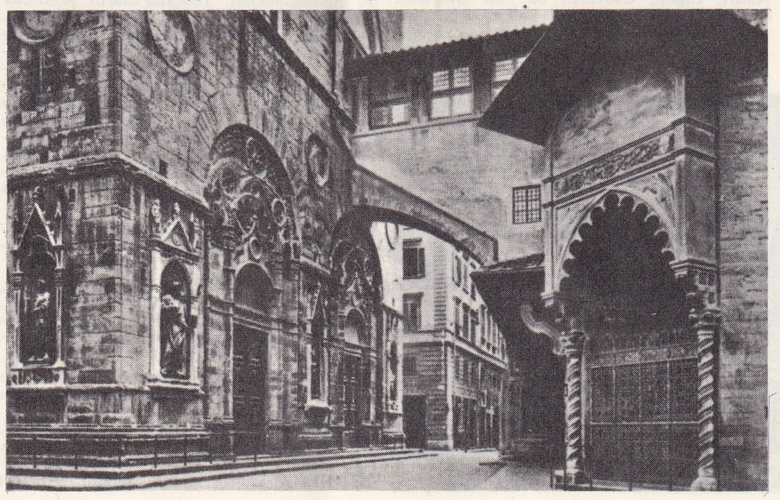

Orsanmichele kilisesi ve Arte della Lana sarayından bir görünüş

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano

ran 1420 kuşağıdır. Bu kuşağın herbiri ayrı bir önem taşıyan kişileri arasında kuyumcu - bronzu Ghiberti'yi, güçlü sanatçı Donatello'yu ve eserlerinin sevimliliğiyle tanınan Luca Della Robbia'yı sayabiliriz. Antonio Pollailo ile doruğuna ulaşan bu sağlam, natüralist ve endişeli akım yanında, Desiderio da Settignano ve Mino da Fiesole'nin temsil ettiği çok yumuşak, hattâ biraz yapmacıklı bir başka akım yer alır. Andrea Verrocchio bu iki akımı belli bir ölçüde kaynaştırdı; onun yolunda yürüyen Benedetto da Rovezzano ve Benedetto da Maiano gibi ustalar daha az güçlüdür. Mermere işlenen güçlülük ve «terribilità» (ürkünçlük), Donatello'ya yönelen Michelangelo ile, üslûbun özü haline geldi. Bu anlayış, çeşitli yorumlara uğrayarak Michelangelo'nun Montorsoli ve Montelupo gibi öğrencileri tarafından sürdürüldü, ayrıca yüzyılın Toscana'lı (Cellini), Flandre'lı (Francavilla) ve fransız (Jean Bologne [Giambologna]) ressamlarınca benimsendi.

FLORIAN

● *Resim.* Floransa resmi Cimabue'ye kadar uzanan bizans sanatına dayanır. Bu resim, bizans anlayışını gotik dünyanın plastik güzelliğindeki anlama uygulayan Giotto ile XIII. yy. sonlarında serpildi, Taddeo Gaddi, Maso di Banco, Stefano ve daha başka ressamlarla bütün İtalya'da gelişti ve birçok kuşaktan ustalar yetiştirdi. XIV. yy. sonlarına doğru, Floransa resminde, Siena panoları ve Fransız minyatürü etkisinde, basite kaçan bir incelik ortaya çıktı; buna, 1425'e doğru büyük sanatçı Masaccio karşı çıktı. Doğduğu sıra ölen bu yeni üslûp, A. Del Castagno, P. Ucello, Fra Angelico, Filippo Lippi gibi biçim ve çizgi bakımından endişeli davranan ve daha çok uzayla ve renkle ilgilenen ustalara canlı bir atılım kazandırmaktan geri kalmadı; Gozzoli ve öbür süsleme ressamları, bu üslûbu, yaptıkları güzel frekslerde, bilgiçce yorumlara tutmadan kullandılar. Flandre tipi bir natüralizm Pollaido'yu etkiledi; Ghirlandaio, Verrocchio ve onların öğrencileri tarafından benimsendi. Bu sanatçılar, modelin güzelliğini yorumlamakta yeni bir yol aradılar, Lorenzo di Credi bu arayışı doruğuna çıkardı. Bu arada Filippo Lippi'nin mirasçılarında, özellikle oğlu Filippino'da ve Botticelli'de anlatımını bulan «gotikleştirici» bir tepki doğdu, bu yeni akımın tek yönlü üslûbu özellikle 1500 sıralarında gelişti ve inceledi. Quattrocento atelyelerinin kapanması, Ombrien Pérugin okulunun başarısı, Leonardo'nun dönüşü XVI. yy. başlarında bir gerileme doğurdu. Venedik kaynaklarından, Leonardo'dan, Raffaello'dan beslenen Fra Bartolomeo'nun ve özellikle Andrea Del Sarto'nun resimleri, bu dönemdeki gerileme içinde yaratılan hoş ve ince eserlerdir. Onların «değerli» ve incelmiş üslûbuna karşı, Michelangelo, freskcilerin aydınlık ve kesin üslûbunu geliştirecektir. Sonraki kuşak, Pontoromo'nun ölçüsüzlüğe kaçan yenilikçiliğiyle, A. Bronzino'nun kuruluğuyle, Rosso'nun garipllikleriyle, Vasari ve Salviati'nin karmacı anlayışıyle beliren bir karışıklığın acısını çekti. Floransa okulu, C. Allori, Cigoli, Giovanni da San Giovanni ile, XVII. yy. ortalarına kadar, Rönesans «özentisi» denen şeye bağlı kaldı.

FLORİDA BLANCA
Goya'nın eseri
Urquijo bankası, Madrid

FLORİDA, Miami Beach

● *Süsleme sanatları.* Floransa, XIII. yy.-dan XVII. yy.a kadar, uygulama sanatının canlı merkezi oldu. İşli kumaşları, din kıyafetlerini süsleyen şeritleri, sunakları süsleyen işlemeleri bu arada sayabiliriz. Bütün bunlar Antonio Pollaiolo'nun atelyesi gibi seçkin atelyelerde yapılırdı. Brokarlar, çiçekli ipekliler, Gozzoli ve Botticelli'nin elbiseleri, süsleme sanatlarında üstün niteliğe örnektir. XIV. yy.da Orcagna ve XV. yy.-da Ghiberti ile gelişen kuyumculuk en güzel örneklerle zenginleşirken, XIV. yy.da başlatılıp XV. yy.da geliştirilen gümüş sunaklar, oldukça ilerlemiş bir üslûbun ürünleri sayıldılar. Sunak arkalıklarına kadar her çeşit süs ve kullanma eşyası olarak geliştirilen değişik ve yumuşak renkli ve vernikli pişmiş toprak, Della Robbia'nın atelyelerinde biçimlendirildi. Toscana'lıların yenilikler getirdiği alanlardan biri de gömmeciliktir. Brunelleschi'nin ve Uccello'nun etkisi altında dekorcular 1430-1440'tan sonra perspektif biçimler ve geometrik motifler kullandılar. Floransa gömmeciliği, mobilyacılıkta (sandık, iskemle) ve koltukculukta oldukça gelişti. XVI. yy.da başlayan taş gömmeciliği ve mozaikçiliği XVII. yy.a kadar uzanan süre içinde çok yayıldı. Klasik çağın porselenleri arasında San Marco şatosunun kamayö tipi porselenleri anılmağa değer. (L)

FLORİDA
«Şefin Karısını Taşıyan Timicua Yerlileri»
Th. de Bry'in gravürü

FLORANTİN i. (fr. *florentine*). Floransa'da yapılmış olan, işlemeli, bir cins saten kumaş. (L)

FLORENCE, A.B.D.'de (Alabama) şehir, Tennessee ırmağı kıyısında; 23 900 nüf. Ticaret merkezi. Dokumacılık (pamuk). Alüminyum. — Bölgede maden kömürü, demir ve boksit yatakları. (L)

FLORENCİA, Kolombiya'da şehir, Rio Caqueta'nın idare merkezi, doğu Cordillera eteğinde; 26 700 nüf. (L)

FLORENSİT i. (fr. *florensite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum ve seryum fosfat. (L)

FLORENZ (Karl), alman bilgini (Erfurt 1865-Hamburg-1939). 1889'da Tokyo üniversitesinde profesör. Hamburg üniversitesinde japon dili ve kültürü seminerini yönetmek için 1914'te Almanya'ya döndü. Almanya'da, japon dil ve kültürü ile ilgili öğrenimin öncüsü oldu. Eserleri: *Geschichte der Japanischen Literatur* (Japon Edebiyatı Tarihi) [1909] ve japon dini üzerine yazdığı *Die Historischen Quellen der Shinto Religion* (Sinto Dininin Tarihî Kaynakları) [1919]. Ayrıca birçok inceleme yazdı. (L)

FLORES, İndonezya'da ada, Kuzeyde *Flores denizi* ile Güneyde Savu denizi arasında; 14 275 km². Başlıca şehri, *Ende*. Flores'in en yüksek noktaları (Rokka dağı, 2 400 m) bir yanardağ konileri dizisi halindedir. İklimi doğu alizesinin kurutucu etkisi altında olan ada, savanalar ve bozkırlarla örtülüdür; Papuların, Malezyalılardan kalabalık olduğu doğu bölümünde, sütleğengiller ve Avustralya bitkileri (okaliptüs) görülür. Yerliler geçimlerini balıkçılık ve pirinç tarımıyle sağlar. Kahve, hindistancezivi ve santal kerestesi, başlıca ticaret kaynaklarını meydana getirir.

— Tar. Flores uzun süre Celebes prenslerine bağlı kaldı; XVI. yy.da portekizli misyonerler adaya yerleşti. 1667'den itibaren Flores'i Hollandalılar yavaş yavaş işgal ettiler ve Portekiz'e yalnız Larantuka'yı bıraktılar (1859'a kadar). Adayı 1942 martında Japonlar işgal etti. (L)

FLORES, Portekiz'e bağlı Asor takımadalarının batı kısmında ada; 143 km²; 7 800 nüf. İdare merkezi, *Santa Cruz das Flores.* Uydu ve misillerin yörüngesini gözlemekle görevli bir fransız üssünün merkezi. Bk. ASOR ADALARI. (L)

FLORES, Guatemala'da şehir, Peten idare bölgesinin merkez, Peten gölündeki adalardan birinde; 1600 nüf. (L)

FLORES (LAS), Arjantin'de (Buenos Aires eyaleti) bölge. Eyalet merkezinin güneyba-

Foto. Ruiz Vernacci, Giraudon (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

tısında, Rio de la Plata'nın kıyı ovasında; yüksl. 35 m; 3 350 km²; 20 018 nüf. Tahıl ve ayçiçeği tarımı. Hayvancılık. (M)

FLORES (Juan José), ekvadorlu devlet adamı (Puerto Cabello, Venezuela 1800-Puna, Guayas 1864). Bağımsızlık savaşı sırasında Bolivar'ın emrinde çalıştı. Büyük Kolombiya'nın parçalanması sırasında (1830), Ekvador'un bağımsızlığını ilân etti ve yeni cumhuriyetin başkanı oldu (1830-1835 ve 1839-1845). Vicente Rocafuerte (1835'ten 1839'a kadar başkan) tarafından yönetilen liberallerin muhalefetine karşı muhafazakâr partiyi tuttu. 1843'te meclise bir anayasa kabul ettirdi. Çok geçmeden bu anayasanın bir *Kölelik Yasası* olduğu ileri sürüldü. 1846'da, yurdunun içişlerine İspanya'nın müdahalesini istemekte tereddüt etmedi. Sonunda, damadı Garcia Morano'nun başkanlığa geçmesine yardımcı oldu (1861). [L]

FLORES (Pedro Victor), ispanyol ressamı ve gravürcüsü (Murcia 1897-Paris 1967). İspanyol resminin geleneksel konularına bağlı kalarak sayısız kitap süslemeleri, tiyatro dekor ve elbise modelleri yaptı: Garcia Lorca'dan *Hârika Kunduracı* (Edouard VII), Manuel de Falla'dan *Üç Köşeli Şapka* ve Jacques İbert'den *Gezgin Şövalye* (opera) eserleri vardır. (L)

FLORES (Venancio), uruguaylı siyaset adamı ve asker (Porongos 1809 - Monteideo 1868). Varlıklı bir toprak ağasının oğlu. Hayatının ilk yıllarını goşolarla geçirdiği için köy yaşayışını yakından görüp tanıdı. Orduya girdi, Guerra Grande'ye (Büyük Savaş) katıldı (1839-1851). 1852'de albay olduğu sırada Giro hükûmetinde görev aldı. Köylülerin desteğiyle ülkenin hâkimi oldu (eylül 1853). General Lavalleja ve Rivera ile birlikte bir üçlü yönetim kurdu, fakat generallerin ikisi de az sonra ölünce yalnız başına kaldı, ülkeyi tek elden yönetmeğe başladı ve cumhurbaşkanlığına seçildi (mart 1854). Ancak, 10 eylül 1855'te beyaz ve renkli ırktan muhafazakârların kurduğu Union Liberal (Liberal birlik) koalisyonunun baskısı karşısında, görevinden çekilmek zorunda kaldı. Arjantin'e gitti, general Mitre'nin ordusuna katıldı ve onun yardımıyle 19 Nisan 1863'te Uruguay'a bir çıkarma yaptı, Berronun ordularına saldırdı, böylece iki yıl kadar süren büyük bir iç savaşın çıkmasına yolaçtı. Brezilya ve Arjantin'in askerî desteği ile, kesin bir zafer kazandı (şubat 1865) ve böylece renkli ırklar partisi yeniden iktidara geldi. Brezilya ve Arjantin ile olan sıkı askerî bağları yüzünden Paraguay'a karşı yapılan savaşa katılmak zorunda kaldı. İki yıl süreyle diktatör olarak yönetimi elinde tuttu, sonra yaptırdığı seçimlerde kendi partisi kazandı (kasım 1867). Çok geçmeden beyaz ırklar partisi tarafından öldürtüldü. Flores'in yönetimi sırasında medenî kanun ile ticaret kanunu çıkarıldı, ilk telgraf şebekesi kuruldu ve ilk tren yolları yapıldı. (L)

FLORESANS i. (fr. *fluorescence*'dan). Bk. FLÜORESANS ve FLÜORIŞI.

FLORESCU (Ioan Emmanuel), romanyalı general ve siyaset adamı (Ramnicu-Valcea 1819-Paris 1893). Kırım savaşına rus orduları safında katıldı. 1871'den 1876'ya kadar birkaç defa harbiye bakanı oldu, 1891'de hükûmet başkanlığına getirildi, milletvekilleri kabinesine güvenoyu vermeyince Millet meclisinin dağıtılmasını sağladı. 1892'de siyasetten ayrıldı. (L)

FLORES denizi, Celebes adalarının güney yarımadaları ile Flores ve Sumbava adaları arasında deniz; derinliği 5 121 m. (L)

FLORES İdare bölgesi, Uruguay'da idare bölgesi; kuzeyde ve kuzeydoğuda Rio Negro ve Durazna, doğuda Florida, güneyde San Jose, batıda Soriano idare bölgeleriyle sınırlıdır; 5 132 km²; 23 550 nüf. (km²'ye 4,5 kişi). Meyve ağaçları yetiştiriciliği ve bağcılık. İdare bölgesinin başlıca gelir kaynağı hayvan yetiştiriciliği (koyun) meydana getirir. (L)

FLORES MAGON (Ricardo), meksikalı siyaset adamı ve gazeteci (Son Antonio Eloxochitlan, Oaxaca 1873-Leavenworth, Kansas 1922). Hukuk öğrenimini tamamlayamadı. 1893'te «El Democrata» adlı gazetede yazı yazmağa başladı. 1900'de Amerika Birleşik devletlerinde *Regeneracion* adlı gazeteyi kurdu ve Porfirio Diaz'a karşıkoydu. 1904'te A.B.D.'ye göç etti. San Antonio, Texas, San Luis ve Missouri'de yaşadı. 1906'da Meksika Liberal partisini kurdu. Bu parti, sekiz saatlik iş gününü, asgarî ücreti ve mecburî pazar tatilini kabul ettirdi. Parti aynı zamanda işlenmeyen toprakları sahiplerinin elinden almayı da kanunlaştırdı. Ricardo Flores Magon ile kardeşi Enrique Baja, California'da ocak 1911'de Porfirio Diaz'ın diktatörlüğünü yıkmak amacıyle bir ihtilâl yaptılar. Mexicali ile Tijuana'yı ele geçirdilerse de, bekledikleri desteği bulamayınca bu yerleri bırakmak zorunda kaldılar. Madero, «Burjuva devrimi» saflarında yeralmak istemeyen Ricardo'yu kendi tarafına çekmek istediyse de bunda başarı sağlayamadı. Ricardo burjuva devrinin artık geçmiş ve sosyal devrimlere ihtiyaç olduğu inancındaydı. Ona göre, işçi sınıfının çektiklerinin bütün suçu hükûmetlerdeydi. Bu yüzden Madero ile Carranza'ya karşıkoydu, onlarla savaştı ve 1911'de topraklarını ve sanayi kuruluşlarının işçilere verilmesini istedi. 1918'de dünya anarşistlerine seslenen bir bildiri yayımladı. Kuzey Amerikalılar da kendisini bu yüzden 20 yıl hapse mahkûm ettiler. Flores Magon hapiste öldü. Sosyal konulu *Tierra y Libertad* (Toprak ve Hürriyet) ve *Verdugos y Victimac* (Cellâtlar ve Kurbanlar) adlı iki oyun yazdı. (L)

FLORESTA, Brezilya'da (Pernambuco) köy, Garanhuns'un batısında; 1650 nüf. (L)

FLORESTAN I (Tancrède Roger Louis GRİMALDİ), Monako prensi (1841-1856) [Monako 1785-Paris 1856]. Prens Honoré IV'ün ikinci oğlu ve prens Honoré V'in kardeşi. Önce Paris'te kararsız bir hayat sürdü. Monaco prensliği kurulunca Florestan 1841'de Honore V'in yerine geçti. 1848'de Menton ve Roquebrune kendisine karşı ayaklanarak Piemonte ile birleşmek istediler. Yerine oğlu Charles III geçti. (L)

FLORETİK sıf. (fr. *phlorétique*). Kim. Formülü OH—C_6H_4—CH_2—CH_2—CO_2H olan bir asitfenol için kullanılır. Bir alkali çözeltisiyle floretinin sabunlaştırılmasından elde edilir ve parahidrokumasik aside benzer. (L)

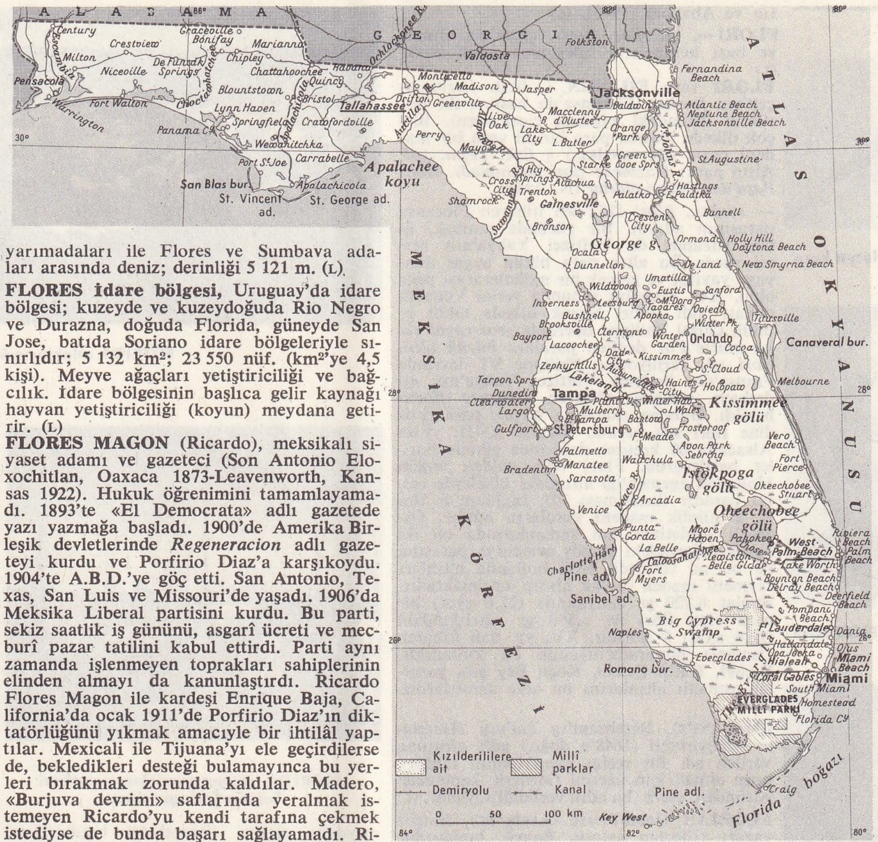

FLORİDA haritası

FLORETİN i. (fr. *phlorétine*). Kim. Floroglüsinin floretik esteri. (L)

FLOREY (sir Howard Walter), ingiliz hekimi (Adalaide, Avustralya 1898-Oxford 1968). 1921'de Avusturya'da tıp öğrenimi tamamladı. İngiltere'ye giderek önce Sheffield'de, sonra da Oxford'da patoloji profesörlüğü yaptı. 1941'de Royal Society üyesi oldu, Abraham ve Chain ile birlikte, Fleming'in bulduğu penisilinin üretimini gerçekleştirdi. Bu başarısı dolayısıyle Nobel Tıp ve Fizyoloji ödülünü kazandı. (L)

FLOREZ (Enrique), ispanyol Augustinus tarikatına bağlı papaz ve bilgin (Villadiego, Burgos 1702-Madrid 1773). *Espana Sagrada* adı altında İspanya'nın kilise tarihini yazmağa başladı. 27 Cildini kendisi kaleme aldı (eser 1850'de tamamlandı). [L]

FLOREZ (Julio), kolombiyalı şair (Chinquinquira 1867 doğr.-Usiacuri 1923). İlk şiirleri *La Lira Nueva* (Yeni Lira) adlı altında yayımlandı (1886). 1900-1904 Arasında, *La Rivista Gris* (Gri Dergi) adlı dergide şiirleri çıktı. Acı ve hüzün dolu bir üslûpla yazdığı *Cardos y Lirios* (Kaktüsler ve Zambaklar) [1905] adlı eseriyle tanındı. Şiirleri genellikle kısadır. Öteki eserleri *Manojo de Zarzas* (Bir Avuç Böğürtlen) [1908] *Gotas de Ajenjo* (Apsent Damlaları) [1909] ve ölümünden sonra yayımlanan *Oro y Ebano* (Al-

Floransa florini
Cabinet des Médailles, Paris

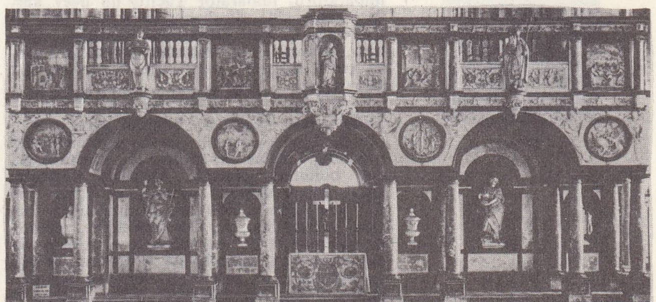

solda, **FLORİDA** bataklıkları ve balıkçıl kuşları; sağda, **Cornelis FLORİS DE VRİENDT** Tournai katedrali

Foto. Bulloz, Braun (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

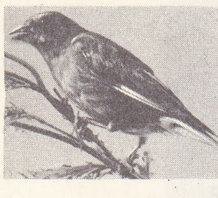

Florya kuşu

Gustave FLOURENS

Pierre FLOURENS

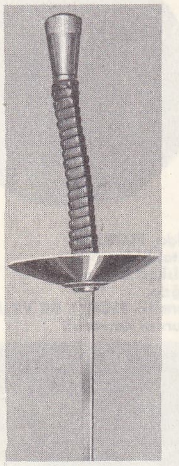

flöre

tın ve Abanoz) [1943]. (L)

FLORİ—, lat. *flos, floris*, çiçek'ten alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

FLORİ veya **FİLORİN** i. (ital. *fiore*, çiçek'ten *fiorina;* Floransa'da basılan ilk florilerin üstündeki zambak çiçeğinden). Birçok ülkede başlıca para birimi veya bir madenî para. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Esk. Teşm. yol.* Altın para: *Hazinede flori bulunmadı. Halil Paşa'dan ödünç aldılar* (N. Araz).

— ANSİKL. *Flori* 1252'den itibaren Floransa parasının adıydı. Bir yüzünde zambak, öbür yüzünde de Vaftizci Yahya'nın resmi vardı. Bu altın para bütün uygar dünyaya yayıldı ve gerçek bir milletlerarası para oldu. XV. Yüzyılın sonunda yerini Venedik dukası aldı. Flori birçok ülkede taklit edildi. Güzel Philippe devrinde *gros royal* veya *masse'd'or* denilen paralara *büyük altın flori* adı veriliyordu. Philippe VI devrinde Fransa'da, üstünde Vaftizci Yahya'nın ejderhayı yenişini gösteren *Georges florisi* basıldı. Bundan sonra da birçok para çeşidine flori adı verildi. Meselâ XVII. yy.da Alsace'ta 60 kreuzer değerinde gümüş floriler basılıyordu. Flori veya *gulden* bugün Hollanda egemenliği altındaki ülkelerde resmî paradır (kısaltması Fl). İngiltere'de flori, 2 şilinlik madenî paraların adıdır. Osmanlı devletinin son zamanlarında on iki kuruş değerindeki gümüş avusturya parasına da bu ad verilirdi. Eski hollanda altınları kıymetli maden olarak alınıp satılmaktadır. Bunlar 6,720 gr ağırlığında (22,6 ayar) bir para olan flori ile 3,360 gr ağırlığındaki (22,6 ayar) 5 floridir. XV. yy. dan itibaren Osmanlı imparatorluğunda da kullanıldı. Peçevî, Kâtip Çelebi, Koçu Bey gibi yazarlar osmanlı altınlarını bu adla anmışlardır. (LM)

Flori (YÜZ), Rembrant'ın *İsa'nın Hastaları İyileştirmesi* (1648'e doğr.) adlı ofortuna verilen ad. Bir resim meraklısının tabloyu satın almak için üzerini florilerle kaplaması yüzünden esere bu adın verildiği söylenir. (L)

FLORİAN (Jean-Pierre CLARİS DE), fransız yazarı (Florian şatosu, Sauve, Languedoc 1755 - Sceaux, Paris 1794). Voltaire'in akrabasıydı. Hayatının bir kısmını koruyucusu dük Penthierre'in Anet şatosunda geçirdi. Dükün ölümünden sonra Paris'e gitti, devrim hareketine katıldı. J.-J. Rousseau'nun etkisiyle moda haline gelen duygusallığa uyarak, saf, samimî, öğütleyici eserler yazdı: komediler (*Le Bon Ménage* [Geçimli Aile], *Le Bon Pere* [İyi Baba], *La Bonne Mère* [İyi Ana], *Le Bon Fils* [İyi Evlât], *Les Jumenaux de Bergame* [Bergamalı İkizler, 1782]); şövalye romanları (*Numa Pompilius* [1786], *Gonzalve de Cordove* [Kurtuba'lı Gonzalve] 1791); kır şiirleri *Galatée* (1783); *Estelle et Nemorin* (1788); ayrıca 89 *Masal* yazdı. En tanınmışları şunlardır: *Le Grillon* (Cırcırböceği); *La Carpe et les Carpillions* (Sazan Balığı ile Yavruları); *Le Lapin et la Sarcelle* (Tavşan ile Yaban Ördeği); *L'Aveugle et le Paralytique* (Kör ile İnmeli); *Le Singe qui Montre la Lanterne Magique* (Sihirli Fener'i Tutan Maymun). Tabiî ve nükteli olmakla beraber, bu masallar La Fontaine'inkiler yanında sönük kalır. *Mémoires d'Un Jeune Espagnol* (Bir İspanyol Gencinin Hatıraları) adlı otobiyografisi ölümünden sonra yayımlandı. (L)

FLORİANOPOLİS, Güney Brezilya'da şehir, Santa Catarina eyaletinin merkezi, Santa Catarina adasında; 50 000 nüf. (L)

FLORİANUS (M. Antonius), 276'da Roma imparatoru; imparator Tacitus'un üvey kardeşi. Tarsos'da, Probus'u imparator ilân eden doğu kıtaları tarafından yenilgiye uğratıldı, birkaç hafta saltanat sürdükten sonra kendi askerleri tarafından öldürüldü. (L)

FLORİDA, A.B.D.'nin güneydoğusunda eyalet, 151 940 km^2, 4 951 000 nüf. Merkezi, *Tallahassee*. Eyalet iki bölgeye ayrılır: Kuzeyde, büyük pamuk tarım işletmelerinin bulunduğu Atlas okyanusu kıyı ovasının güney bölümü; güneyde Meksika körfezini Atlas okyanusundan ayıran, ortalama 130 km genişliğinde, 650 km uzunluğunda Florida yarımadası. Eyalet toprakları, merkezi yüzeysel karst biçimleriyle yarılmış, alçak kısımları, birçok göl oluşturan yeraltı su örtüsüyle az çok kaplı kalkerli bir masadır; yakın bir dönemde yüze çıkmış olan en çökük kısımlar bataklık labirentler

FLORİDA otlaklarında büyükbaş hayvanlar

FLORİDA, sünger avcılığının merkezi Tarpon Springs rıhtımı

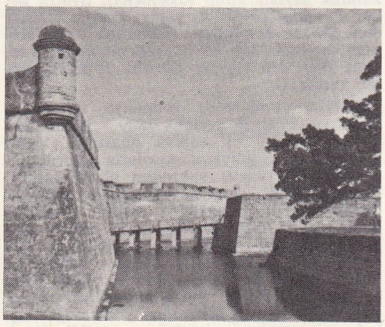

FLORİDA, XVI. yy. da İspanyolların yaptığı Castillo de San Marcos kalesi

meydana getirir (Everglades bataklıkları, 13 000 km^2'lik bir arazi kaplar). Kıyı, kum dilleri ve denizkulaklarını çevreleyen kumul dilleriyle düzleşme yolundadır; yarımadanın güneydoğu ve güney kıyıları Keys mercan kayalarıyle kaplıdır.

Nemli tropikal iklim sayesinde bitki örtüsü bol, tarım yaygın ve verimlidir: kuzeyde meyve ve sebze, merkezde ve güneyde turunçgiller (ananas, portakal) ve pirinç yetiştirilir. Balıkçılık gelişmiştir. Başlıca maden ürünü fosfattır. Florida dünyanın en çok fosfat üreten ülkeleri arasındadır. Turizm gelişmiştir; kıyı boyunca büyük sayfiye merkezleri uzanır; batıda Petersburg; doğuda Saint Augustine, West Palm Beach, Daytona Beach ve Miami.

— Tar. Florida, 1513'de *Pascua florida* (Çiçekli Paskalya, şehrin adı buradan gelir), gününde Juan Ponce de Leon tarafından keşfedilerek tanınmağa başlandı; Pedro Ménendez de Aviles tarafından fethedildi; 1763-1783 yılları arasında kısa bir süre ingiliz işgalinde kaldıktan sonra, 1819'a kadar İspanyollara geçti. 1819'da A.B.D. tarafından satın alındı; 1845'ten beri A.B.D.'nin bir eyaletidir. (L)

FLORİDA, Uruguay'da idare bölgesi, dağlar ve vâdilerler kaplıdır. 12 170 km^2; 107 872 nüf. Merkezi, Montevideo-Rivera demiryolu üzerinde *Florida* (15 700 nüf.) Bölge halkı özellikle hayvancılıkla geçinir. [L]

FLORİDA akıntısı, Atlas okyanusunun kuzeyinde sıcak akıntı; Gulf Stream'i meydana getiren ana kollardan biridir. Meksika körfezinden çıkan Florida akıntısı, Küba adası ile adını aldığı Florida yarımadası arasından geçer. Hızının 5 mili aştığı olur; debisi yeryüzündeki bütün ırmakların toplam debisi'nin yirmi katıdır. Yüzey sularının ortalama sıcaklığı 26,5°C'tır. (L)

FLORİDA BLANCA (José Monino kontu), ispanyol devlet adamı (Murcia 1728-Sevilla 1808). Castilla meclisinde başsavcı olarak cizvitlerin ortadan kaldırılması için bir rapor hazırladı (1767). 1777'de Carlos III'ün başnazırı oldu. Çok girişken bir yöneticiydi. İspanya'yı on beş yıl süreyle yönetti, sanat ve edebiyatı korudu. Birçok hayır kurumu kurdu. 1792'den gözden düştü. 1795'e kadar tutuklu kaldı. 1808'de, İspanya'nın Napolyon'a karşı ayaklanması sırasında ispanyol cuntası tarafından başkan seçildi. (L)

FLORİDA boğazı, Florida'yı Küba ile Bahama adalarından ayıran ve Meksika körfezini Atlas okyanusuna bağlayan boğaz; en dar yerinde eni 89 km. Boğazdan geçen Florida akıntısını (Gulf Stream bu akıntıdan çıkar) kısmen, Meksika körfezleri ile asıl Atlas okyanusu arasındaki düzey farkı (19 sm) meydana getirir. (L)

FLORİDAE çoğl. i. Kırmızı su yosunları altsınıfı; özellikle denizde yetişen bu su yosunları çiçekleri andırır.

— ANSİKL. Bu su yosunlarında selüloz, oosferin uzun bir boyun, hücre aralarında noktalar, bazen her hücrede birçok çekirdek veya birçok plastlar bulunur. Bütün bu özelliklerinden dolayı bunlar, sayısı pek de kalabalık olmayan öteki kırmızı su yosunlarına karşıt sayılır. (L)

FLORİDA KEYS. Bk. KEYS.

FLORİDİA, İtalya'da komün, Sicilya'da (Siracusa ili), Anapo kıyısında; 16 100 nüf. (L)

FLORİDİT i. (fr. *floridite*). Miner. Florida'da bulunan tabiî kalsiyum fosfat. (L)

Floridorum Libri IV, Apuleius'un tören nutuklarından seçmeler. Kitapta, güneşi seyreden kartal gibi kısa hikâyeler, hayvan masalları (Karga ile Tilki) ve tarihî fıkralar yer alır. Öte yandan, yazar bu hafif söyleşilere bir ağırbaşlılık görünüşü verebilmek için araya Sokrates'ten Eflatun'dan, Pythagoras'dan alınma felsefî düşünceler katmıştır. (L)

FLORİDSDORF, Viyana'nın (Avusturya) kuzeydoğu banliyölerini içine alan idare bölümü, Tuna'nın sol kıyısında; 101 700 nüf. Önemli petrol rafinesi. Makine yapımı. (L)

FLORİDZİN i. (yun. *phloos*, ağaç kabuğu, ve *riza*, kök'ten fr. *phloridzine*). Kim. Meyve ağaçlarının (elma ağacı) köklerinde bulunan, $C_{21}H_{24}O_{10}$ formülündeki glükozit. 108° C'ta erir, ayrışarak glükoz ve floretin verir.

— ANSİKL. Eczc. *Floridzin*, kaynar suda ve alkolde çözünen, ipek görünümünde, renksiz ince iğneler halinde bulunur. Kuvvet verici ve ateş düşürücü olarak tavsiye edilir. Böbreklerin glikozu daha iyi süzmesini sağlar (floridzinle glikozüri testi) ve anormal bir

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana

diyabet meydana getirir. Bk. ŞEKER *hastalığı*. (L)

FLORİNA, yun. **Phlorina**, Yunanistan'da şehir, Makedonya'da il (nomos) idare merkezi, Yugoslav sınırı yakınında; 12 300 nüf. *Florina ili*, 67 200 nüf.

— Ask. tar. Florina, Osmanlı imparatorluğu zamanında, Manastır vilâyet ve sancağına bağlı bir kasabaydı. 1913 Balkan harbi sonunda bütün Rumeli vilâyetleri ile birlikte Osmanlı imparatorluğunun elinden çıkarak Yunanistan'a geçti. (M)

FLORİNALI NÂZIM. Bk. GÜNAY (Nâzım) *Florinalı*.

FLORİO (Giovanni), toscana asıllı ingiliz hümanisti (Londra 1553'e doğr. - Fulham, Middlesex 1625). Oxford'da fransızca ve italyanca öğretti, sonra kraliçeye kitap okuyucusu oldu. Başlıca eserleri: italyanca ve ingilizce diyaloglardan meydana gelen *Primi Frutti* (İlk Meyveler) [1578]; *Secondi Frutti* (İkinci Meyveler) [1591] ve *World of Words* (Kelimeler Dünyası) [1598] adlı büyük bir italyanca-ingilizce lûgat. 1603 Yılında Montaigne'in *Denemeler*'ini (Essais) İngilizceye çevirdi. (L)

FLORİOT (René), fransız avukatı (Paris 1902). Cezacı olarak birçok ünlü davaya girdi: Petiot (1945), Otto Abetz, Jaccoud, v.d. kanunsuz fiyat artışı ve kanuna aykırı kazançların müsaderesi v.b. üzerine hukukî eserleri vardır. Geo London ile birlikte *l'Art d'Être Plaideur* (Savunma Avukatlığı Sanatı) [1947] adlı bir kitap yazdı. (L)

Florisbad adamı, geç paleolitik devirde yaşamış Güney Afrika tipindeki bir adama verilen ad. Florisbad adamı, bugünkü Avustralya adamına benzeyen fakat neandertal özellikler gösteren bir kafatası fosiliyle temsil edilir. Bu fosil, Bloemfontein yakınında (Güney Afrika cumhuriyeti) Florisbad denilen yerde bulundu. (L)

FLORİS DE VRİENDT (Cornelis), **Corneille de Vriendt** denir, flaman mimar ve heykelcisi (Anvers 1514-ay.y. 1575). 1539'da duvar ustası olarak çalıştı. 1540 ve 1545 arasında İtalya'da bulundu ve gravür derlemeleriyle Rönesans'ın grotesk eserlerini ve süslemelerini Hollanda'da tanıttı. Antwerpen belediye sarayının başmimarı oldu (1561-1565), Leau (1550) ve Suerbempde (1555-1557) kutsal eşya dolaplarını, Friedrich I (Schleswig), Prusya kralı Albercht I (Königsberg) ve Danimarka kralı Christian III'ün (Roskilde katedrali) mezarlarını yaptı. Son eserlerinden biri Doornik katedralinin mimberidir (1568-1575). (L)

FLORİS DE VRİENDT (Frans), flaman ressamı (Anvers, 1516-ay.y. 1570). Floris de Vriendt Cornelis'in kardeşi. 1541'de, Roma'da Michelangelo'nun *Kıyamet Günü* adlı tablosunu gördü ve etkisinde kaldı. Anvers'e döndüğünde, Roma sanatının baş temsilcisi oldu: *Âsi Meleklerin Düşüşü* (1554, Anvers); *Âdem ile Havva* (1560, Floransa). Özellikle portreleri ünlüdür: *Şahinli Adam* (1558, Braunschweig); *Kırmızı Külâhlı Adam* (Münih); *Kadın Portresi* (Caen). [L]

FLORİSTİK sıf. (fr. *floristique*). Flora*ya ilişkin.

◆ i. Flora incelemesi.

— ANSİKL. *Floristik* terimi, türlerin, çeşitlerin v.b. incelenmesi şeklinde olursa, *taksinomi* adını alır; bitkilerin kökeni taksonların geçmiş zamanlardaki göçleri ve dağılımıyla ilgiliyse *koroloji* adı verilir. Değişik ekolojide çeşitli familyalara ait bitki türleri, insanlık tarihinde milletlerin yaptığı göçe benzer göçler yapmıştır. Yerli florayı az çok değiştiren bitki «akın»larından bahsedilebilir. Meselâ buzul çağından sonra görülen bugünkünden daha sıcak ve kurak bir devirde Akdeniz kıyılarındaki bitkiler kuzeye doğru ilerlemişti. Üçüncü zamanın sonlarında ve Dördüncü zamanın başlangıcında önemli derecede flora değişiklikleri oldu. Üçüncü zamanda bitkiyle kaplı alanlar çok geniş, flora da çok zengindi. Buzullar Avrupa'da durumu büyük ölçüde değiştirdi, bugün Amerika ve Asya'da yetişen birçok bitkiyi yok etti. Meselâ bugün Amerika'da yetişen bazı açıktohumlu bitkiler (*sekoya, wellingtonia, heyderia*) eskiden Avrupa'da da vardı: bugün Asya'da yetişen *ginkgo, pseudolarix, ketelceria* gibi bitkiler buzullardan önce Avrupa'da yetişiyordu.

Bazı bitkilerin dar alanlarda yetişmesi bitkilerin yayılmasıyle ilgilidir. (L)

FLORİSUGA i. Güney Amerika'da yaygın beyaz yakalı kolibrinin ilmî adı. (L)

FLORNOY (Bertrand), fransız kâşifi ve siyaset adamı (Paris 1910). Amazonya'ya ve Andlar'a birçok sefer yaptı. Amazon'un ana kollarından biri olan Maranon'un kaynağını ve İnkalar öncesi bir uygarlığın kalıntılarını buldu. 1962'de U.N.R.'den (Yeni Cumhuriyet partisi) milletvekili seçildi. Yaptığı yolculuklar üstüne birçok eser yazdı. (L)

FLOROGLÜSİN i. (fr. *phloroglucine*). Kim. $C_6H_3(OH)_3$ formülündeki üç trifenolden biri. *Eşanl.* 1-3-5 TRİHİDROKSİBENZEN.

— ANSİKL. 1855'te floretin'in ayrışması sırasında Hlasiwetz'in keşfettiği *floroglüsin*, diğer bazı glükozitlerde de (kersetin, narenjin v.b.) bulunur. Reçinelerin alkali ortamda ergimesiyle meydana gelirse de, daha çok trinitrobenzenden elde edilir. Trinitrobenzenin indirgenmesiyle meydana gelen triamin, hidrolizle floroglüsin verir.

Floroglüsin, suda çözünebilen, beyaz renkte katı bir maddedir; çözünme sırasında, iki mol su alarak billûrlaşır. Alkol ve eterde de çözünebilir. Şeker tadındadır. Kimyasal bakımdan, bir trifenol veya siklohekzandan türeyen bir triketon $C_6H_6O_3$ (*siklohekzantrion*) gibi etki ederek bir desmotropi örneği verir. Triketon olarak etki ettiği zaman, bisülfitik bir bileşik olan trioksim verir ve bileşiminde üç β- diketon grubu bulunduğu için, alkol köküyle ornatılabilir. Bununla birlikte, trifenol olarak etki ettiği zaman, fenil izosiyanat etkisiyle bir trifenilüretan verir. (L)

FLOROGLÜSİT i. (fr. *phloroglucite*). Kim. Formülü $C_6H_9(OH)_3$, $2H_2O$ olan siklohekzan trialkol. Susuz haldeyken 184°C'ta erir ve floroglüsin'in hidrojenlenmesiyle elde edilir. *Eşanl.* 1-3-5 SİKLOHEKZANTRİOL. (L)

FLORÖ Norveç'te şehir, Sogn ve Fjordane idare bölgesinin merkezi, Sognefjord'un ağzı kuzeyindeki bir adada; 2 100 nüf. Balıkçılık limanı. Besin sanayii. (L)

FLORUS (Lucius Annaeus veya Julius), afrika asıllı latin tarihçisi (M.S. I-II. yy.). Hadrianus'un dostuydu. *Kısa Roma Tarihi* adlı değerli bir eseri vardır. (L)

FLORYA, esk. **Flurye**, İstanbul'un batısında, Marmara kıyısında semt. Demiryolu ile bağlı bulunduğu Sirkeci istasyonuna 21 km uzaklıkta ve şehre ayrıca işlek yollarla bağlıdır. Plajlarıyle tanınır. Kıyıda Atatürk için deniz üstünde yaptırılmış bir köşk, plaj kuruluşları, motel ve kampingler, içeride de yazlık evler bulunur. (M)

FLORYA veya **FLURYA** i. Oldukça küçük boylu kuş (15 sm). Tüyleri yeşilimsi, kanatları ve kuyruğu parlak sarı beneklidir. (Florya [*Chloris chloris*] küçük tanelerle ve bazı böceklerle beslenir; Avrupa'da pek yaygın olan bu kuşlar bahçelerde, ağaçlıklarda, koruluklarda çok görülür. Yakın bir türü Asya'da yaşar. Serçegillerden.) [L]

FLOSCULARİA i. Rotifera cinsi; dişisi genellikle kasılgan uzun bir sapçığın ucunda, bir tüpün içinde yaşar. (Gövdesi uzun tüycüklü loplar halindedir.) [L]

FLOSSENBÜRG, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) yer, Amberg'in kuzeydoğusunda, Çekoslovak sınırı yakınında. İkinci Dünya savaşında Almanlar burada siyasî sebeplerle ve ırk ayrımı yüzünden tutuklananların gönderildiği iki toplama ve imha kampı (Weiden ve Pilsen) kurdular. (L)

FLOŞ i. Tekst. Bk. FİLOŞ.

FLOŞ i. (ing. *flush*'tan). Poker oyununda aynı renkten ve aynı türden (kupa, karo, sinek veya maça) beş kâğıda verilen ad. (Bu kağıtların beşi de aynı renkten olduğu gibi aynı zamanda bir sıra halinde ise o zaman «floş ruoyal» adını alır ve oyunun en yüksek kâğıdı sayılır.) [L]

FLOTA i. («gemi filosu» anlamında isp. k.). XVI. yy.da, Avrupa'ya amerikan ürünlerini, bu arada da *quinto real*'i getiren gemilerin yanına, ispanyol hükûmetinin kattığı refakat filosu.

— ANSİKL. Ocak ve ağustos aylarında, otuzar ilâ doksanar gemilik iki kafile, yani *flota* hareket ederdi. Her kafile, Antil adaları açıklarında, biri Nueva Espana (Veracruz), öteki Tierra Firme'ye (Cartegena) gitmek üzere ikiye ayrılırdı. Korsanlığın artması, 1582'de, kafileleri ayrı ayrı görevlendirmek zorunluğunu doğurdu: her yıl mayıs ayında, Cadiz'den, Nueva Espana'ya gitmek üzere bir flota, ağustosta da Tierra Firme'ye gitmek üzere *galeone*'ler hareket ederdi. Şubat ayında Havana'da birleşen iki kafile birlikte dönerdi. Seferleri sekiz ilâ on iki av sürerdi.

Açgözlü kaptanların, gemilerini yük gemisi haline getirdikleri için silâhlı kalyonların savunması yeterli olmuyordu. Flota'lar 1735'te kaldırıldı. Bu yenilik, resmî makamların kuşkuları yüzünden tehlikeye düştüyse de, 1778'de İspanyol Amerikası ile ticareti önleyen bütün engeller kesinlikle ortadan kaldırılmıştı. (L)

FLOTASYON i. (fr. *flottation*). Metalürji. Bk. YÜZDÜRME.

FLOTHUİS (Marius), hollandalı besteci (Amsterdam 1914). Müzik eğitimini Amsterdam'da yaptı. Utrech'te özellikle Koole ve Brandt-Bruys ile çalıştı. Daha çok çalgı için eserler besteledi: küçük orkestra için *Konçertino* (1949), nefesli çalgılar için Capriccio (1949), keman için *Konçerto* (1950), harp ve orkestra için *Fantezi* (1953), klarnet ve saksafon için konçerto biçiminde *Sinfonietta* (1955), orkestra için *Rondo festoso* (1956), büyük orkestra için *Senfoni* (1963). 1937 ile 1942 arasında Amsterdam Convertgebouw orkestrasının yönetici kurulu üyeliğinde bulundu, 1955'ten bu yana aynı orkestranın sanat yönetmenliğini yapmaktadır. (L)

FLOTOW (Friedrich VON), alman opera bestecisi (Teutendorf, Mecklemburg 1812 - Darmstadt 1883). *Alessandro Stradella* (1844) operasıyle Almanya'da ün kazandı. Yarı şiirsel bir romantizm havası taşıyan *Martha* (1847) adlı operasının bugün de yaygın bir ünü vardır. Flotow'un öbür eserlerinden daha çok koro sahneleri ve gülünçlü bölümler ilgi çekicidir: *Medusa'nın Batışı* (1839); *Camoens'ın Esiri* (1842); *Kederli Ruh* (1846); *Gölge* (1870). [L]

Flottenverein (alm. *flotte*, donanma ve *verein*, dernek'ten). 1898'de alman donanmasını ve ticaretini geliştirmek, ama aslında alman ırkı birliğini gerçekleştirmek amacıyle kurulan propaganda derneği. Wilhelm II'nin teşebbüsüyle kurulan dernek, donanma bütçesi görüşülürken Reichstag'ta kayser'in meclise baskı yapmasına yaradı. 1914'te, 1 milyona yakın üyesi ve 4 000'den fazla şubesi vardı. 1920'de lağvedildi. (L)

FLOURENS (Gustave), fransız ihtilâlcisi (Paris 1838-Chatou, Paris yakınında 1871). Pierre Flourens'in oğlu. Collège de France'ta babasının yardımcısı (1863) iken, cumhuriyetçi düşüncelerinden Girit adasına kaçmak zorunda kaldı, orada Türklere karşı başlatılan ayaklanmaya katıldı (1866); Giritliler, onu milletvekili, sonra Atina elçisi yaptılar. Paris'e dönünce (1868), imparatorluk düşmanlarının ön safında yer aldı. 4 Eylül ihtilâline katıldı. *Paris Livré* (Teslim Edilen Paris) [1871] adlı bir eser yazdı. Paris komünü üyesi oldu, Versailles birliklerine karşı savaşırken öldü. İstanbul'da *l'Etoile d'Orient* (Doğu Yıldızı), Atina'da *l'İndépendance Hellénique* (Yunan Bağımsızlığı) adlı gazeteleri kurdu ve çeşitli gazetelere yazılar yazdı. (L)

FLOURENS (Pierre), fransız fizyoloji bilgini (Maureilhan, Hérault 1794-Montgeron, Seine-et-Oise 1867). Montpellier'de tıp doktoru olduktan sonra Paris'e gitti, Cuvier ile ilişki kurdu ve 1828'de Collège de France'ta onun yerine geçti; iki yıl sonra Muséum'da yine onun yönettiği insan anatomisi kürsüsüne getirildi. 1855'te Collège de France'ta profesör oldu, ilk defa olarak, beyinde birtakım merkezler bulunduğunu ve beyinciğin denge merkezi olduğunu ortaya koydu. Kemik zarı ve kemik oluşumu üstüne keşifleri, modern cerrahinin geliştireceği ve başarılı uygulamalarla zenginleştireceği bir yolaçtı. Ayrıca kloroformun cerrahî anestezide kullanılmasında büyük rolü oldu. Başlıca eserleri: *Recherches Expérimentales sur les Propriétés et les Fonctions du Système Nerveux dans les Animaux Vertébrés* (Omurgalı Hayvanlarda Sinir Sisteminin Özellik ve Fonksiyonları Üstüne Deneysel Araştırmalar) [1824]; *De l'İnstict et de l'İntelligence des Animaux* (Hayvanlarda İçgüdü ve Zekâ Üstüne) [1841]; *Psychologie Comparée* (Karşılaştırmalı Psikoloji) [1864]; *Examen de «l'Origine des Espèces» de Darwin* (Darwin'in «Türklerin Kökeni» Adlı Eserinin İn-

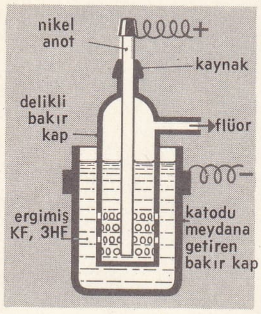

flüorun elde edilişi

celenmesi) [1864] v.b. (L)

FLOYD (John Buchanan), güneyli amerikan generali (Blacksburg, Virginia 1807-Abingdon, Virginia 1863). Önce avukatlık yaptı, sonra milletvekili seçildi. Virginia valiliğine getirildi (1849-1852). 1857-1860 Yılları arasında Savunma bakanlığında bulundu ve Ayrılık savaşında Güneylileri tuttu. General oldu, general Grant karşısında yenilgiye uğradı (1862) ve istifa etti. (L)

FLÖRE i. (fr. *fleuret*). Eskrim öğretiminde ve eskrim karşılaşmalarında kullanılan bir çeşit kılıç. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Elektrikli flöre,* her geçerli vuruşta lambaları yanan elektrikli bir cihaza bağlı flöre.

— ANSİKL. Sil. Bir alıştırma silâhı olan flöre Ortaçağ'da herhangi bir kılıç gibiydi. Fakat kabza siperi daha basitti. Kenarı keskin değildi ve ucuna düğme denen bir deri parçası eklenirdi. XVII. ve XVIII. yy.larda ise flöre kısa, namlusu düz, kabzası iki çomağa birleştirilmiş iki halkadan meydana gelen bir kılıçtı. Bugün ise uzun kabzalı dört köşe bir kılıçtır.

— Spor. Bir saplama silâhı olan flöre ancak ucuyle etkilidir. İki kısımdan meydana gelir: namlu ve kabza. Dört köşeli ve çelikten flörenin uzunluğu en çok 88 sm olur. Ucunda rakibe temas için kullanılan düğme bulunur. Eskrim oyununda kılıcın uçtan itibaren ilk yarısı kullanılır. Kılıcın kabzaya yakın olan taban kısmı ise saldırıları savuşturmağa yarar. Kabza, üstüne kordon sarılmış gürgen veya dişbudak ağacından bir sapla çapı en çok 12 sm olan bir kabza siperinden meydana gelir. Flöre ile yapılan eskrim karşılaşmasında, boyunun en yukarı noktasıyle kasıklardan geçen bir çizgi arasında kalan kısmına ve sırtta kalçalardan geçen yatay bir çizginin üstündeki bölümüne yapılan isabetler geçerli sayılır. Ayrıca, eskrimci hasmının saldırılarından kaçınacak yerde saldırılara gövdesinin bu kısımlarını karşı çıkaracak olursa buralara yapılan isabetler de geçerli olur. (L)

FLÖRT i. (ing. *flirt*). Kadınla erkek arasında duygusal ilişki: *Evleniyor musunuz? — A tabiî, artık flörtümüz bitti. Nikâh olacağız* (B. Felek). *Ortalığa flört diye bir şey çıkmıştır ki, artık nişanlılığın bile yerini tutmağa başlamıştı* (Vâ-Nû). ‖ Flört edilen kimse: *Flörtünün bu kadar güzel şeyler getirmesi için seni ne kadar çok sevmesi lâzım diyordu* (R.N. Güntekin). ‖ *Teşm. yol.* Tam olarak bağlanmadan siyasî bir partiye, yabancı bir memlekete v.b. yaklaşma. ‖ *Flört etmek,* karşı cinsten biriyle duygusal ilişki kurmak. (ML)

FLÖTNER (Peter), isviçreli mimar, heykelci ve kuyumcu (Thurgau kantonu, İsviçre 1490'a doğr.-Nürnberg 1546). Nürnberg'de italyan rönesansının öncüsü oldu. 1522'den sonra bütün meslek hayatı orada geçti. Hirschvogelsaal'ı yaptı (1534) ve Tucher'i tamamladı. Daha çok, tunçtan ve kurşundan plaketleri (Berlin, Nürnberg) ve gravürleri ile tanınır. (L)

FLU sıf. (fr. *flou*). Foto. Net olmayan fotoğraf görüntüsü için kullanılır. *Eşanl.* BULANIK. (L)

FLUDD veya **FLUD** (Robert), lat. *Robertus de Fluctibus,* ingiliz hekim ve teozofu (Milgate, Kent 1574-Londra 1637). *Philosophia Mosaica* (Musa Felsefesi) [1638] ve *Güllü Haçlıların Savunması* adlı eserler ile Kepler ve Mersenne'in iddialarını çürütmeğe çalıştı. Daha sonra Gassendi de ona hücum etti. (L)

FLUİD CRACKİNG [fluid kreking] (ing. dey.). Bir cihazdan ötekine taşınacak katalizörü sıvılaştırmağa dayanan katalitik cracking usulü. (L)

FLUME [flüm] i. (ing. k.) Mad. oc. Altınlı kumları yıkamak için gerekli suyu taşıyan, çatal destekler üzerine yerleştirilmiş tahta oluk. (L)

FLUMENDOSA, Sardinya'da ırmak; 122 km. Gennargentu tepelerinden doğar, adanın kuzeydoğusunda Akdeniz'e dökülür. Yüksek vâdisinde bir baraj kurulmasıyle büyük bir sunî göl meydana getirilmiştir. (L)

FLUMETRE i. (fr. *fluxmètre*'den). Nükl. Bir tanecik demetinin akısını ölçmeğe yarayan cihaz. Bk. AKIÖLÇER. (L)

FLUMS, İsviçre'de (Sankt-Gallen kantonu) komün, Schilzbach kıyısında, Schilzbach'ın Seez ile bileştiği yer yakınında; 4 500 nüf. Turistik merkez; kış sporları. Eski evler. Hidroelektrik santrallar. Dokuma (pamuk) ve kimya sanayii. (L)

FLURCUN i. Bk. KOCABAŞ.

FLUROMETRE i. (fr. *flouromètre*'den). Malzeme. Toz halindeki bir maddenin parçalarını büyüklüğüne göre ayıran cihaz.

— ANSİKL. *Flurometre*'de, aşağıdan yukarıya doğru gönderilen bir hava akımı, çok ince parçacıkları kendisiyle birlikte yukarıya sürüklerken, yükselemeyen daha büyük parçalar yeniden cihazın dibine düşer. Hava akımının hızı değiştirilirse, flurometre, delik boyutları ayarlanabilen bir elek vazifesi görür. (L)

FLURYA i. Bk. FLORYA.

FLUSH-DECK [flaş-dek] sıf. (ing. *flush,* düz, çıkıntısız ve *deck,* güverte). Köprü üstü kısımları (kasara, köşk, kıç güverte) bulunmayan gemiler için kullanılır. (L)

FLUSHİNG (Hollanda'daki Vlissingen [Felssingue] şehrinin adından), New York'ta (Queens idare bölümü) semt, East River'in güneyinde. Hollandalılar tarafından bir köy olarak kurulan Flushing'i, 1661'den sonra John Bowne (evi muhafaza edilmiştir) önemli bir Quaker merkezi haline getirdi. 1939 Milletlerarası sergisi *Flushing Meadow* parkında açıldı. Birleşmiş Milletler teşkilâtının genel toplantıları, bir süre Flushing'deki New York City Building'de yapıldı. (L)

FLUSTRA i. Üst üste, kesik ve dik lamlardan oluşan ve dörtköşe odacıklar halinde kalabalık sayıda koloniler meydana getiren yosun hayvanı. Bu yosun hayvanlarının görünüşü su yosunlarını andırır. (İlmî adı *Flustra foliacea. Flustridae* familyasından.) [L]

FLUSTRİDAE çoğl. i. Zool. Yosun hayvanları familyası. Zoesileri dörtgen biçiminde ve boynuzsu maddeyle kaplıdır. Yaprak görünüşünde koloniler meydana getirir. (Fosil türlerine rastlanmamıştır.) [L]

FLUTA i. Memelilerinkine benzer kan dolaşımı ve akciğerli solunum aygıtı bulunan balık; Güney Asya'da yaşar. (L)

FLUTTER [flöter] i. («hızlı hareket» anlamında ing. k.). Havc. Uçağın dümen, kanat ve gövde gibi kısımlarında görülen çok büyük hızda titreşim hareketi.

— Tıp. Düzenli bir taşikardi çeşidi (dakikada yaklaşık olarak 150 vuruş). Dakikada normal olarak 300 defa atan kulakçıkların ritmindeki bir bozukluktan ileri gelir. (Bu taşikardi çeşidi sürekli olabileceği gibi nöbet şeklinde de gelerek kalp yetersizliğine yolaçabilir.) [L]

FLUVİCOLA i. Gri, kara ve beyaz tüylü küçük ötücü kuş. (Tropik Amerika'da yaşar. Yaşama tarzı çobanaldatanlara benzer. *Tyrannidae* familyasından.) [L]

FLÜANT i. (fr. *fluente*). Mat. Newton'un flüksiyonlar hesabındaki (sonsuz-küçükler hesabı) değişkene verilen ad. (L)

FLÜDROKORTİZON i. (fr. *fludrocortisone*). Eczc. α -flüoro- 9 - hidrokortizon'un kısa adı. Hidrokortizonun flüorlu türevidir ve hidrokortizondan daha kuvvetli bir iltihap giderici özelliği vardır: *Flüdrokortizon, haricen cilt hastalıklarında kullanılır; ağız yoluyle kullanılması, su ve elektrolitlerin vücuttan atılmasına mani olur.* (FLÜOROKORTİZON da denir.) [L]

FLÜELA, Graübünden'de (İsviçre) geçit, aşağı Engadin ile Albula ırmağının (Ren'e dökülür) kolu Landwasser'in vâdisini birleştirir; 2 389 m. (L)

FLÜELEN, İsviçre'de (Uri kantonu) komün, Altdorf yakınında, Dört-Kanton gölü kıyısında Altdorf'un limanı; 1 700 nüf. Şato. Barok üslûbunda kilise. Plastik maddeler. (L)

FLÜELİT i. (fr. *fluellite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum flüorür. (L)

FLÜGEL (Gustav Leberecht), alman şarkiyatçısı (Bautzen 1802-Dresden 1870). Paris'te Sylvestre de Sacy'nin yanında öğrenim gördü. Meissen'deki Fürtenschule'de profesörlük yaptı (1832-1850). Başlıca eserleri: *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der K.K. Hofbibliothek* (İmparatorluk ve Krallık Saray Kitaplığındaki Arapça, Farsça ve Türkçe Yazmalar); *Concordantiae Corani Arabica* (Kur'an'a ait Arapça Kelime Dizisi) [1842]; *Al-Kindi, Genannt der Philosoph der Araber* (Arapların Filozofu Adı Verilen El-Kindî) [1857]; *Mani, seine Lehren und seine Schriften* (Mani, Öğretileri ve Yazıları) [1862]; *Die Grammatischen Schulen der Araber* (Arapların Gramer Okulları) [1862].

Bunlardan başka Kâtip Çelebi'nin *Keşf-üz-Zünun* adlı arapça eserini 7 cilt halinde Latinceye çevirdi (1835-1858) ve Kur'an'ın stereotip baskısını yaptı (1838). [M]

FLÜHLİ, İsviçre'de (Luzern kantonu) komün, küçük Emme ırmağının vâdisinde, Luzern'in güneybatısında; 1 400 nüf. 900 m. yükseltide yazlık sayfiye yeri ve kış sporları merkezi. (L)

FLÜKS i. (fr. *flux*). Bk. FLAKS.

FLÜKSİYON i. (lat. *fluere,* akmak'tan fr. *fluxion*). Patol. Vücudun herhangi bir kısmında, şişkinlik yapacak şekilde kan veya sıvı toplanması: *Yanak flüksiyonu.*

— Diş cerr. *Diş flüksiyonu,* çene kemiklerinin çevresindeki dokularda yer alan ödem. Mikroplardan, travmadan veya kimyasal bir etkenden ileri gelebilirse de çoğu zaman sebebi diş hastalıklarıdır.

— Mat. *Flüksiyonlar metodu,* bütün sonlu büyüklüklerin sürekli bir hareketten doğduğunu kabul eden hesap metodu. (Newton'un bu metot, aslında, Leibniz'in tasarladığı farklar metoduyle aynı şeydir.) Bk. ANSİKL.

— Pnömoloji. *Göğüs flüksiyonu,* göğüste ağrı yapan akciğer iltihabı. (Bu durumda kaburgalar, kaburga ve göğüs kasları, hatta deri ağrı yapar.) Bk. ANSİKL.

— Vet. *Devirli göz flüksiyonu,* tek parmaklılardan oldukça sık, sığırlarda arada bir görülen göz hastalığı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mat. Newton, bütün değişken büyüklüklerin pozitif veya negatif genişlemeden doğduğunu kabul ediyor ve hareket halindeki büyüklüğün veya o zamanki terimle, *flüant niceliğin* artışı için *flüksiyon* kelimesini kullanıyordu. Böylece, Newton'a göre flüksiyon, bir büyüklüğün o andaki artışı veya diferansiyelidir; oysa, bu artışları sonsuz küçük olarak kabul eden Leibniz'e karşılık Newton, büyüklükler arasındaki oranların, artışın bağıl hızını gösterdiğini öne sürüyordu.

Newton'un eserlerinde ve onun fikirlerini kabul eden ingiliz matematikçilerinin kitaplarında flüksiyon, hareket halinde olduğu kabul edilen büyüklüğün üzerine koyulan bir veya birkaç noktayle belirtilir. Böylece x birinci dereceden bir flüksiyonu gösterir; x, x ikinci, üçüncü v.d. dereceden flüksiyonları ifade eder. Günümüzde bu terim yerine, *ikinci dereceden, üçüncü dereceden* v.d. *diferansiyel* deyimleri kullanılır.

Newton'un flüksiyonları Leibniz'in *farklar*'ından flüksiyonla hesabı da diferansiyel hesabından başka birşey değildir.

— Pnömoloji. Eskiden, üşütmeden ileri gelen göğüs rahatsızlığına göğüs flüksiyonu denirdi. Bu gibi hallerde göğüs çeperi (plörit veya plörezi) ve akciğer (bronkopnömoni veya pnömoni) hep birden iltihaplanırdı. Şimdi bu terim az kullanılmaktadır, Çünkü her belirti akciğer - göğüs zarına ve akciğere ait çeşitli hastalıklarda ayrıca tanımlanmaktadır.

— Vet. *Devirli göz flüksiyonu* sızıntılı bir iris hastalığıdır ve sık sık nüksetme eğilimi gösterir. Hastalığın belirtisi art arda nöbetler şeklinde gelmesi, gözün ön kısmına kan oturması, katılgan dokuda şişkinlik, saydam tabakanın sütsü renk alması, sonra iriste akıntının belirmesidir. Bu akıntı gözün ön odasında birikir. Hastalık birçok defa nüksederek gittikçe ağırlaşan sakıncalar bırakırê iris saydam tabakaya ve göz billûruna yapışır, göze perde iner (katarakt), sonunda göz dumura uğrar. Bu devreli göz hastalığının genellikle alerjiden ileri geldiği kabul edilir. (L)

FLÜKTÜOMETRE i. (fr. *fluctuomètre*'den). Sabit hızla dönen makinelerin hız dalgalanmalarını elektronik metotlarla çok hassas olarak ölçmeğe yarayan cihaz. (L)

FLÜOR veya **FLOR** i. (lat. *fluor,* akış'tan). Kim. Halojenler grubunun ilk elementi olan basit cisim. (Periyotlar cetvelinin VII. A grubunda bulunur.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Flüorspat. Eşanl.* FLÜORİN.

— Diş cerr. Bk. ANSİKL.

— Prehist. *Flüor testi,* kronolojide, fosille-

Desen. LAROUSSE

rin bağıl yaşını belirlemek için kullanılan yöntem. Bu yöntem yeraltı sularında bulunan flüor'un kemiklerdeki kalsiyum fosfatla bileşikler verme özelliğinden yararlanır. (Fosil kemiklerdeki flüor miktarı, kemiklerin yeraltı sularının etkisi altında kaldığı süreyle orantılıdır.)

— Tıp. Bk. ANSİKL.

— Vet. *Flüor hastalığı*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. *Flüor*, atom numarası 9, atom ağırlığı F = 19 olan elementtir. Ampère'in çalışmaları sonunda, flüorürlerle klorürler arasındaki benzerlikten hareket ederek flüorun varlığı kabul edildi; bununla birlikte, ancak 1886'da, Moissan tarafından element halinde elde edilebildi.
Uçuk sarı renkte, fena kokulu, 1,3 yoğunluğunda bir gazdır; güç sıvılaşır (normal kaynama noktası -187°C'tır.)
Flüor bütün kimyanın en aktif elementidir; elektronegatifliği kendisinden daha az olan elementlerin aşağı yukarı hepsiyle âdi sıcaklıkta birleşerek, büyük miktarda ısı yayar. Bütün halojenler gibi bir değerlidir (-1).
Katı haldeki flüorun sıvı hidrojenle flüorhidrik asit HF veren birleşmesi, çok düşük sıcaklıklarda bile patlama ile meydana gelir. Bu yüzden flüor bütün hidrojenli bileşikleri ayrıştırır. Klor, oksijen ve azottan başka bütün ametaller flüor karşısında alevlenir. Aynı şekilde bütün madenlere soğukta etki ederek (yalnız platine sıcakta) flüorürler verir. Bakır ve nikele soğukta etkimesi yüzeysel kalır. Ayrıca, istisnasız bütün maden bileşiklerini ayrıştırır.
Flüor'un en önemli cevheri, kalsiyum flüorür, CaF_2 olan, *flüorin* veya *flüorspat*'tır; ayrıca alüminyum ve sodyum çift flüorürü Na_3AlF_6 olan kriyoliti de saymak gerekir. Bu flüorürlerden, flüorhidrik asit ve alkali flüorürler elde edilebilir.
Kimyasal aktifliği çok yüksek, dolayısıyle verdiği bileşikler kararlı olduğu için, flüoru bileşiklerinden ayırarak element halinde elde etmek güçtür; ancak elektroliz yoluyle bu işlem gerçekleştirilebilir. Moissan, potasyum flüorür, KF, katılarak iletken hale getirilmiş saf ve kuru flüorhidrik asidi, U biçiminde platin bir tüp içinde elektrolizleyerek flüor elde etmişti. Bugün bir asit flüorürün (msl. KF, 3HF formülündeki bileşik) elektrolizi tercih edilir; elektroliz kabı da bakır ve nikelden yapılır. Organik flüor türevlerinin gitgide daha fazla kullanılmasıyle, son zamanlarda flüor sanayide de önem kazanmağa başlamıştır. Bazı soğutucu sıvılar, yangın söndürme maddeleri, aşınmaz ve yalıtıcı plastik maddeler, çeşitli flüor türevlerinden yapılır.

— Diş cerr. *Flüor*, diş çürüklerinin önlenmesinde kullanılır. Flüorhidrik asit diş protezlerinde kullanılır. Diş dokusunun oluşumunda flüor iyonunun önemi büyüktür. İçme sularına flüor katmak, gebe kadınlara ve çocuklara çok küçük dozda ve düzenli bir şekilde flüor vermek suretiyle diş çürümesine yolaçan bazı sebeplerin ortadan kalktığı ve diş çürüklerinin önlendiği, buna karşılık kaza veya meslek icabı yüksek dozda flüor alınması hallerinde dişlerin çok sert ve kırılabilir duruma geldiği görülmüştür.

— Tıp. *Flüor*'un otçul hayvanlarda sebep olduğu zehirlenme olayları ve bazı bünyelerin flüoru kaldıramaması (flüor alerjisi), içme sularındaki flüor oranı ile mongolizm olaylarının oranı arasındaki yakın ilişki yüzünden diş çürümesini önlemek için flüor kullanılması kısıtlanmıştır.

— Vet. *Flüor hastalığı*, sebebine göre, sudan veya topraktan ileri gelen flüor hastalığı ve flüorlu yemlerden ileri gelen flüor hastalığı diye ikiye ayrılır. Birincisine en çok Kuzey Afrika'da fosfat madenlerinin bulunduğu bölgelerde rastlanır. Oralılar bu hastalığa *darmus* derler. İkincisi, flüorürleri hammadde olarak kullanan veya artık olarak dışarı atan fabrikaların yakınında bulunan ve bunların tozuna belenen yemlerin yenmesi sonucunda belirir. Hayvanların dişlerinde ve kemiklerinde görülen belirtiler *darmus*'taki gibidir. Hastalık genellikle geviş getiren hayvanlarda görülür. Körpe hayvanlar daha çok etkilenir. (L)

FLÜOR— veya **FLÜORO—**. Kim. Bir bileşiğin formülünde flüor bulunduğunu gösteren önek. (L)

FLÜORAMİN i. (fr. *fluoramine*). Kim. Amonyağın flüorlu üç ornatma türevinden biri. (L)

FLÜORANTEN i. (fr. *fluoranthène*). Formülü $C_{15}H_{10}$ olan çevrimsel hidrokarbon. Maden kömürü katranının ayrımsal damıtılmasında, üst ürün olarak elde edilir. (L)

FLÜOREN i. (fr. *fluorène*). Maden kömürü katranının yağlarında Berthelot tarafından, keşfedilen hidrokarbon. *Eşanl.* DİFENİLENMETAN.

— ANSİKL. Formülü $(C_6H_4)_2=CH_2$ olan *flüoren*, 113°C'ta eriyen, 295°C'ta kaynayan ve mor ışıklı bir flüoresans gösteren renksiz igneler meydana getirir. Sodyumla ısıtıldığı zaman $(C_6H_4)_2=CHNa$ formülünde sodyumlu bir türev vermesi özelliğinden yararlanılarak kendisine eşlik eden karbürlerden ayrılabilir. Difenilmetanın ısıtılmasıyle de elde edilen flüoren, 81°C'ta eriyen bir pikrat verir. Kromik asit etkisiyle yükseltgenerek, difenilen-keton $(C_6H_4)_2=CO$ veya flüorenon'a dönüşür; bu madde de indirgenerek yeniden flüoren verir. (L)

FLÜORENOL i. (fr. *fluorénol*). Formülü $(C_6H_4)_2=CHOH$ olan alkol, flüorenon'un sodyum malgamasıyle indirgenmesinden elde edilir. *Eşanl.* FLÜORENİK ALKOL. (L)

FLÜORENON i. (fr. *fluorénone*). Formülü $(C_6H_4)_2CO$ olan bileşik; flüoren veya flüorenol'ün yükseltgenmesiyle elde edilir. *Eşanl.* DİFENİLEN-KETON. (L)

FLÜORESAN sıf. (lat. *fluor*, akış'tan fr. *fluorescent*). [*Eşanl.* FLÜORIŞIL.] || *Flüoresan lamba*, içindeki seyreltilmiş gazda meydana gelen elektrik boşalması sonucunda yayımlanan ışınımların (genellikle morötesi) etkisiyle çeperleri flüoresan hale gelen cam tüp. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Flüoresan lamba*, iç çeperine, özel bir yapıştırıcıyle ince bir tabaka halinde maden tuzlarından meydana gelen bir karışım sürülmüş uzun bir cam borudur. Borunun içinde, düşük basınçta (1/10 000 atmosferden az) civa buharı ve genellikle soy gazlar bulunur. Bu gaz karışımının içine yerleştirilmiş iki elektrot arasından geçen elektrik akımı, gazları ışıklı hale getirir. Yayımlanan ışınımlar (genellikle morötesi), borunun çeperlerindeki maden tuzları tarafından tutulur ve çeper flüoresan hale gelir. 1935'ten beri aydınlatmada kullanılan bu lambalar, çok az elektrik tükettiği ve dekoratif uygulamaya elverişli olduğu için çok tutulur. Başlangıçta, flüoresan lambaların verdiği ışık akışı sürekli olmadığı için gözün kararlı olmaması gücünü azaltıyor ve gözü yoruyordu. Bu mahzuru gidermek için, üç fazlı bir akımın değişik fazları üzerine kurulan üçlü bir montaj tercih edildi. Ayrıca, ışık tayfının bileşimi de görme rahatlığı bakımından önem taşıdığı için, «gün ışığı» veren lambalar yerine «parlak beyaz» ışıklı lambalar kullanılmağa başlandı. Bu lambaların ışığı, akkor lambaların sıcak rengine daha yakındır. Fazla ışıktan ileri gelen yüzey parlamalarını önlemek için de, lambaların etrafına ışığı dağıtan veya soğuran bir cam geçirilir. (L)

FLÜORESANS i. (fr. *fluorescence*). Bk. FLÜORIŞI.

FLÜORESSEİN i. (fr. *fluorescéine*). Kim. Ftaleinler grubundan boyarmadde.

— ANSİKL. Kim. *Flüoressein*, ftalik anhidritin rezorsinle 200°C'a kadar ısıtılmasından elde edilir. $C_{20}H_{15}O_5$ formülünde, portakal sarısı renginde bir tozdur. Alkali eriyiklerde çözünerek, çok parlak yeşil ışıklı flüoresans gösteren sarı bir sıvı verir. Flüoressein, eozinlerin ve eritrozinlerin hazırlanmasında hammadde olarak kullanılır; boyarmadde olarak çok kullanılmaz. Bununla birlikte, 1 m^3 suda bile 0,05 gr'lık derişiklikte görülebilen flüoresans özelliğinden, hidrograflar, yeraltı nehirlerinin incelenmesinde yararlanır.

— Eczc. Gözün saydam tabakasındanki yabancı cisimlerin araştırılmasında, flüoressein göz damlası olarak kullanılır. Derideki çatlakların tedavisinde de ağız yoluyle alınabilir. (L)

FLÜORHİDRAT i. (fr. *fluorhydrate*). Kim. Flüorhidrik asidin verdiği asit tuzların eski adı. (L)

FLÜORHİDRİK sıf. (fr. *fluorhydrique*). Hidrojen ve flüordan meydana gelen HP formülündeki bir hidrasit için kullanılır. *Eşanl.* HİDROFLÜORİK ASİT.

— ANSİKL. Scheele tarafından 1771'de keşfedilen *flüorhidrik asit*, ilk defa Gay-Lussac ve Thenard tarafından 1808'de saf halde elde edilebildi. Bu bileşik, 19,5°C'ta kaynayan renksiz bir sıvıdır, kaynama sıcaklığında, buharlarının yoğunluğu H_2F_2 molekül formülüne tekabül eder, sıcaklık yükseldikçe bu yoğunluk azalır. 100°C'a varmadan molekülün formülü HF olur. Flüorhidrik asit suyle birleşmeğe çok yatkındır, yakıcılığı da bundan ileri gelir. Buharları, atmosferdeki su buharıyle bir hidrat meydana getirdiği için açık havada dumanlar çıkarır. Hidrojen ve flüor'un büyük miktarda ısı çıkararak birleşmesinden meydana geldiği için, flüorhidrik asit çok kararlıdır ve sıcaklık etkisiyle ayrışmaz. Ametallerden yalnız silisyum ve bor flüorhidrik asidi ayrıştırabilir, buna karşılık madenlerin pek çoğuyle olaya girer, bir flüorür ve hidrojen verir. En önemli özelliği, silis ve silikatlara etki ederek gaz halindeki silisyum flüorür SiF_4 vermesidir. Bu özelliğinden dolayı camı ve porseleni aşındırdığı için, parafin gütaperka veya kurşun kaplarda üretilmesi ve saklanması gerekir. Flüorhidrik asit, kurşundan hazırlanmış bir karnide flüorin'in (kalsiyum flüorür) sülfürik asitle ısıtılmasından elde edilir, çıkan buharlar, soğutulmuş bir kurşun boruda yoğunlaştırılır. Tamamen saf halde flüorhidrik asit elde etmek için, potasyum asit flüorür KF, HF haline dönüştürülerek billûrlaşma yoluyle saflaştırılır, daha sonra bu madde ısıtılarak çözülür ve elde edilen flüorhidrik asit damıtılır.

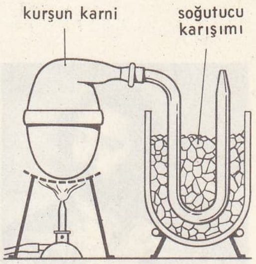

flüorhidrik asitin elde edilişi

Silis etkimesi özelliğinden yararlanılarak, flüorhidrik asit cam üzerine gravür yapmakta kullanılır: cam, bir vernik tabakasıyle kaplanır ve oyulması istenen yerlerdeki vernik bir kazı kalemiyle kaldırılarak, cam levha flüorhidrik asit buharına tutulur. Ayrıca bu asit, madenî döküm parçalarına yapışan kumların temizlenmesinde de kullanılır. Gözlük camı ve seramik sırlarının yapımında kullanılan flüorürler de flüorhidrik asitten elde edilir. (L)

FLÜORIŞI bls. i. Bazı cisimlerin, aldıkları ışığı, boyu daha uzun ışık ışınımlarına dönüştürmesi özelliği. *Eşanl.* FLÜORESANS.

— Tıp. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bir ışınımın fotonları flüorışı bir maddenin atomlarına çarptığı zaman, açığa çıkan enerji soğurulur ve dönüştürülür. Dönüştürülen enerji, «Stokes kanunu» denilen bir kanuna göre, soğurmanın maksimumundan küçük bir yayınım maksimumuyle ve daima daha büyük bir dalga boyuyle tekrar yayılır.
Flüorışı, Kuvanta teorisiyle açıklanır: gelen bir *hν*, 78 kuvantumunun soğurulması, molekülü uyarılmış bir duruma getirir ve art arda molekül bu durumdan normal duruma aşamalarla döner. Bundan dolayı tekrar yayımlanan ışınımlardan birinin daha zayıf bir *ν'* frekansına sahip olması gerekir. Flüorışı olayları, cisimler morötesi ışınımların etkisi altında kalınca meydana gelir; çünkü morötesinde soğurma, görülebilen bir yayınım sağlar. Bu olaylardan ilkin, «*siyah ışık* halinde flüorışı» veya *Wood ışığı* denilen, karanlıkta ışık etkileri oluşturmak için yararlanılmıştı. Gözle görünmeyen, bundan dolayı ışınım olarak adlandırılması gereken bu ışık, morötesinde görülebilme sınırına yakın bir bölgededir. Fizikçi Wood civa buharlı bir lamba yardımı ile bu ışını yalıtan nikel oksitli kara bir süzgeç yaparak kullanılma alanına soktu. Bu ışınlarda, bazı cisimler ışıklı ve çok canlı renkte gözükür. Örneğin kestane ağacı kabuğu parçaları (içlerinde bulunan eskülin yüzünden) suya çok güzel bir flüorışı mavisi berraklık ve bir uranyum filizi olan ötünit parçası ise yeşil ışık verir; flüorin erguvanî bir morlukla parıldar. Siyah ışıkta doğal olarak flüorışı, birçok cisim vardır; kumaş, ağaç, kâğıt ve plastik maddeleri flüorışı hale getiren renklendiriciler bulunmaktadır. Kumaşlar flüorışı tonda sarı renk elde etmek için oramin, yeşil için flüorışı, pembe için rodamin ile v.b. boyanır. Siyah ışık halindeki flüorışı, müzikhollerde, tiyatrolarda, vitrinlerde çok başarılı sonuçlar verir. Flüorışı aynı zamanda analiz ve araştırma aracıdır. Nihayet flüorışı, gerçekte bir ışık yayınımı olduğundan, flüorışı lambalarla genelleştirilen yeni aydınlatma şekli bu ilkeye dayanır. Bu lambalar, içlerinde çok alçak basınçlı civa buharında elektriksel boşalma yapılarak ışık veren tüplerdir. Tüpün iç kıs-

Desen. LAROUSSE

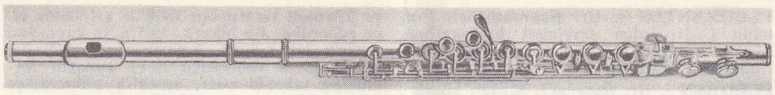

flüt

mı flüoresans maddeden ince bir tabaka ile sıvanmıştır. Bu tabaka tüpün içinde meydana gelen morötesi ışınımları ışığa dönüştürür. Bu yeni aydınlatma biçimi, beyaz veya rengi isteğe göre kontrol edilebilen ışık yayınımı akkorlu lambaların üç dört katı fazla ışık verimi ile daha tatlı, daha dağılıcı bir aydınlatma sağlar. Ama, flüoresans aydınlatma, daha karışık bir elektrik tesisatı gerektirir; çünkü her lamba tüpünün bir elektrik cihazı takımıyle kumanda edilmesi gerekir. Aydınlatmada, flüoresans lambalar tatlı bir ışık sağlamakla birlikte, bütün öbür ışık kaynakları gibi, dolaysız olarak göze gelmesine engel olmak için uygun cihazların (yansıtıcı veya dağıtıcılar) içine yerleştirilmesi doğru olur. Bu, çoğu zaman haksız olarak sanıldığı gibi bu lambaların zararlı ışık vermeleri yüzünden değil, dolaysız ışık veren bütün ışık kaynaklarının yaptığı göz kamaşmasını önlemek içindir. Bk. AYDINLATMA.

«Flüt Çalan Adam» Van Dyck'in yaptığı sanılan tablo Louvre müzesi, Paris

Flüorışının bir başka özelliği de ışığının rengiyle ilgilidir. Akkorlu lamba hemen hemen değişmez beyaz bir ışık verdiği halde, flüorışı lamba da sarı-kırmızı hâkim olmakla birlikte, değişik renklerde ışıklar sağlar ve morötesini, ışığa dönüştürmek için kullanılan sıvaya göre çeşitli tonlar elde edilir. Ama şimdiye kadar bu çözüm, özellikle ışık farklarının görünüşüne göre elde edilmeğe çalışılıyordu. Bunun için ortalama gün ışığı daha açık veya daha koyu tonlarda ışık veren kaynaklar elde edilmişti. «Lüks» denen lambalarda, her şeyden önce renk gözönünde tutuluyordu. Böylece, flüorışı güneş beyazı, lüks tipiyle, akkor lambanın sıcak ve canlı rengi yeniden elde edildi. Bu renge, akkorlu lambaların bozduğu maviler ve yeşiller de dahildi; yani tayfın bütün renkleri vardı. «Lüks parlak beyazı»ndaysa, kırmızıda yapılan düzeltme, en güzel nüansların elde edilmesini sağladı. Mağazaların aydınlatılmasına en elverişli renk budur. «Lüks gün ışığı» flüoresans tipiyle cisimler, yeterli bir aydınlatmayle gün ışığındaymış gibi görünürler.

— Tıp. Proteinleri, niteliklerini bozmadan, flüoresans boya ile boyamak mümkündür. Boyama işleminden sonra sadece flüorışı kısımlar morötesi ışınlarla görülebilir. Bu flüoresans tekniği proteinlerin bulunduğu en küçük noktaları ortaya çıkarmağa yarar. Bu şekilde boyanmış antikorların bağlandığı antijenler (bakteriler, virüsler, tekhücreliler, enzimler, hormonlar, kanser dokuları, serum antikorları v.b.) bugüne kadar ulaşılamamış bir kesinlikle ortaya çıkarılabilmektedir. (L)

FLÜORIŞIL blş. i. Flüorışı özelliği gösteren: *Flüorışıl madde. Eşanl.* FLÜORESAN.

— Televizyon. *Flüorışıl ekran,* bir katot lambasının, üzeri flüoresan bir maddeyle kaplanmış düz kısmı. Bir elektron tabancasıyle gönderilen elektron demeti, bu ekrana çarptığı zaman yüzeyde ışıklı bir görüntü meydana gelir. (L)

FLÜORİMETRİ i. (fr. *fluorimétrie*). Kim. Bir elementi, flüoresan ışınımlar yayan bir bileşik haline getirmeğe ve bu flüoresansın şiddetini ölçmeğe dayanan doz tayini. (Bu metot, özellikle uranyumun dozunu tayin etmekte kullanılır). [L]

FLÜORİN i. (fr. *fluorine*). Miner. Tabiî kalsiyum flüorür.

— ANSİKL. *Flüorin* veya *flüorlu kireç*'in formülü CaF_2'dir, cam parlaklığında saydam görünüşte bir maddedir. Birçok çeşidi vardır ve pek çoğu çeşitli tonlarla fosforışınlıdır. Bazıları tatlı yeşil renkte bir ışık verir (klorofan). Flüorin billûrları daha çok küp şeklinde bulunur, küp yüzlerine paralel dört dilinim düzemi vardır. Ayrıca billûrlaşmamış flüorin çeşitleri de çoktur. Vazo, bardak v.b. yapımında ve metalürjide *flüorspat* adıyle eritici olarak kullanılır. Çok yaygın bulunan ikiz şekli, ortak köşegen etrafında biri 60° kadar dönük, iç içe girmiş iki küpten meydana gelir. (L)

FLÜORLAMA veya **FLÜORÜRLEME** i. Optik bir camın yüzeyine, vakum altında, çok ince (mikronun onda biri kadar) bir maden flüorür (genellikle magnezyum flüorür) tabakası sürme. (Bu işlem, kırılan ışığı girişimle ortadan kaldırmak, optik camların kullanıldığı âletlerin görünüşünü arttırmak ve parazit yansımaları hafifletmek için uygulanır.) [L]

FLÜORLU sıf. (*flüor'dan flüor-lu*). Bileşiminde flüor bulunan: *Flüorlu kaya.*

— Kim. *Flüorlu tuz,* bileşiminde flüor bulunan ve bazı oksijenli tuzlarla yapı ve özellik yönünden benzerlikler gösteren kimyasal maddelerin genel adı.

— ANSİKL. Bazı oksijenli tuzların eriyiklerine seyreltik flüorhidrik asit etki ettirildiği zaman, bir oksijen atomu (iki değerli) yerine iki flüor atomu (bir değerli) olmak üzere oksijenin yerine tamamen veya kısmen flüorun geçtiği bileşikler elde edilir. Flüoboratlar, flüorotitanatlar, flüorostanatlar, flüorozirkonatlar, flüorotantalatlar, flüorotungstatlar ve flüorosilikatlar da, bütün oksijen atomları, yerine flüor geçer. Meselâ, sodyum silikattan Na_2SiO_3 üreyen sodyum flüorosilikatın formülü Na_2SiF_6'dır.
Flüoroksimolibdat flüorokslüranat, flüoroksiarsenyat, flüoroksitungstatlarda, oksijen atomlarının hepsi flüorla yer değiştirmez (potasyum tungstattan K_2WO_4 türeyen potasyum flüoroksitungstatın formülü $K_2WO_2F_4$'tür). Ayrıca bazı oksijenli tuzlarda katılan flüorhidrik asidin miktarına bağlı olarak, tam veya kısmî bir yer değiştirme ortaya çıkar. Bu grupta flüoroniyobatlar, flüoroksiniyobatlar, flüoroarsenyatlar, flüoroksiarseniyatlar v.b. yer alır. (L)

FLÜORO—. Kim. Bk. FLÜOR.

FLÜOROALÜMİNAT i. (fr. *fluoaluminate*'tan). *Eşanl.* ALÜMİNOFLÜORÜR.

FLÜOROBENZEN i. (fr. *fluorobenzène*). Kim. Formülü C_6H_5F olan ve 85°C'ta kaynayan bileşik. (L)

FLÜOROBORAT i. (fr. *fluoborate*'tan). Flüoroborik asidin tuzu. (FLÜOBORAT da denir.) *Eşanl.* BOROFLÜORÜR. (L)

FLÜOROBORİK sıf. (fr. *fluoborique*'ten). Formülü HBF_4 olan bir asit için kullanılır. Bor flüorür ile flüorhidrik asidin birleşmesinden meydana gelir. (FLÜOBORİK ASİT de denir). *Eşanl.* BOROFLÜORHİDRİK. (L)

FLÜOROFORM i. (fr. *fluoroforme*). Kim. Formülü CHP_3 olan gaz halindeki bileşik, kloroform'a benzer. (L)

FLÜOROFOSFAT i. (fr. *fluophosphate*'tan). Flüorofosforik asidin tuzu. (FLÜOFOSFAT da denir.) [L]

FLÜOROFOSFORİK sıf. (fr. *fluophosphorique*'ten). Formülü HPF_6 olan bir asit için kullanılır. (FLÜOFOSFORİK de denir.) [L]

FLÜOROGERMANAT i. (fr. *fluogermanate*'tan). Flüorgermanik asidin tuzu. (FLÜOGERMANAT da denir.) [*Eşanl.* GERMANİFLÜORÜR.] (L)

FLÜOROGERMANİK sıf. (fr. *fluogermanique*'ten). Kim. Formülü H_2GeF_6 olan bir asit için kullanılır. Germanyum fluorür buharlarının suya emdirilmesiyle elde edilen sıvının buharlaştırılmasından meydana gelir. (FLÜOGERMANİK ASİT de denir.) [*Eşanl.* GERMANİFLÜORHİDRİK.] (L)

FLÜOROGRAFİ i. (fr. *fluorographie*). Resmin fotoğraf yöntemleriyle elde edildiği, cam üzerine gravür usulü. (Cam üzerine Yuda bitümü usulüyle kopya edilen resim, camı, flüorhidrik asit buharlarının veya amonyum flüorür çözeltisinin etkisinden korur; camın diğer kısımları ise donuklaşır.) || Bir resmin, flüoresan bir ekran üzerinde meydana getirilen fotoğrafı. (L)

FLÜOROKARBONAT i. (fr. *fluocarbonate*'tan). Kim. Bir karbonattaki oksijen atomları yerine flüor atomlarının geçmesiyle türeyen tuz. (FLÜOKARBONAT da denir.) [L]

FLÜOROKLORÜR i. (fr. *fluochlorure*'den). Kim. Bir flüorür ile bir klorürün birleşmesinden elde edilen bileşik: *Kurşun flüoroklorür PbFCl.* (FLÜOKLORÜR de denir.) [L]

FLÜORONİYOBAT i. (fr. *fluoniobate*'tan). Kim. Genel formülü $MNbF_6$ olan karmaşık tuz; M tek değerli bir madenin sembolüdür. (FLÜONİYOBAT da denir.) [L]

FLÜOROPLOMBAT i. (fr. *fluoplombate*'tan). Genel formülü M_2PbF_6 olan tuz; tek değerli bir madenin sembolüdür. (FLÜOPLOMBAT da denir.) [L]

FLÜOROSİLİKAT i. (fr. *fluosilicate*'tan). Kim. Flüorosilisik asidin tuzu: *Potasyum flüorosilikat K_2SiF_6, suda çözünmez.* (FLÜOSİLİKAT da denir.) [L]

FLÜOROSİLİSİK sıf. (fr. *fluosilisique*'ten). Kim. Formülü H_2SiF_6 olan bir asit için kullanılır. Silisyum flüorür ile flüorhidrik asidin birleşmesinden meydana gelir. (Soğukta, 150°C'ta eriyen ve ısıtıldığı zaman ayrışan renksiz billûrlar halinde bulunur.) [FLÜOSİLİSİK de denir.] (L)

FLÜOROSKOP i. (fr. *fluoroscope*). Piramit şeklinde kaplı bir kutudan meydana gelen portatif karanlık oda. Radyoskopide kullanılan bu kutunun tabanı, baryum platinosiyanürle flüoresan hale getirilmiş bir ekran vazifesi görür. (Vücutta yabancı bir cisim aranırken, flüoresan bir ekranla donatılmış bir mercek kullanmak cerrahî müdahaleyi kolaylaştırır.) [L]

FLÜOROSKOPİ i. (fr. *fluoroscopie*). Flüoroskop yardımıyle yapılan radyoskopik gözlem. (Az kullanılır.) || Morötesi ışınların etkisiyle flüoresan hale getirilerek derilerin incelenmesi. (Gün ışığına çıkmadan önce, derideki değişiklikler böylece meydana çıkarılır.) [L]

FLÜOROSTANAT i. (fr. *fluostannate*'tan). Kim. Genel formülü M_2SnF_6 olan karmaşık tuz; M tek değerli bir madenin sembolüdür. (FLÜOSTANAT da denir.) [L]

FLÜOROSTANİT i. (fr. *fluostannite*'ten). Kim. Genel formülü M_2SnF_4 olan karmaşık tuz; M tek değerli bir madenin sembolüdür. (FLÜOSTANİT de denir.) [L]

FLÜOROSÜLFONİK sıf. (fr. *fluosulfonique*'ten). Kim. Formülü HSO_3F olan bir asit için kullanılır. Klorosülfürik aside benzer. (FLÜOSÜLFONİK de denir.) [L]

FLÜOROTANTALAT i. (fr. *fluotantalate*'tan). Kim. Genel formülü $MTaF_6$ veya M_2TaF_7 olan karmaşık tuz; M tek değerli bir madenin sembolüdür. (FLÜOTANTALAT da denir.) [*Eşanl.* TANTALİFLÜORÜR.] (L)

FLÜOROTİTANAT i. (fr. *fluotitanate*'tan). Kim. Genel formülü M_2TiF_6 olan karmaşık tuz, M tek değerli bir madenin sembolüdür. (FLÜOTİTANAT da denir.) [*Eşanl.* TİTANAOFLÜORÜR.] (L)

FLÜOROZİRKONAT i. (fr. *fluozirconate*'tan). Kim. Genel formülü M_2ZrF_6 veya M_3ZrF_7 olan karmaşık tuz; M tek değerli bir madenin sembolüdür. (FLÜOZİRKONAT da denir.) [*Eşanl.* ZİRKONİFLÜORÜR.] (L)

FLÜORÜR i. (fr. *fluorure*). Kim. Flüor'un başka bir elementle verdiği ikili bileşik. || Flüorhidrik asidin tuzu.

— ANSİKL. Kim. *Flüorun* ametallere doğrudan doğruya etkimesiyle elde edilen IF_5, SF_6, PF_5, AsF_3, CF_4, SiF_4, BF_3 formülündeki bileşikler, ametal *flüorürleri*'dir.

Metal flüorürlerden bazıları, meselâ alkali flüorürler ve gümüş flüorür suda çok kolay çözünür; toprak alkali flüorür ve alüminyum flüorür suda çözünmez. Alkali flüorürler soğukta flüorhidrik asitle birleşerek, H_2F_2'nin çift asitliğine tekabül eden, KF, HF gibi asit tuzlar verir. Flüorürler kendi aralarında birleşerek *flüorlu tuzlar* verme eğilimindedir.

Flüorürler, silis ve sülfürik asit eşliğinde ısıtılınca, silisyum flüorür SiF_4 açığa çıkar; bu gaz sudan geçirildiği zaman pelte halinde bir silis çökeltisi verir; flüorürlerin tanınmasında bu tepkimeden yararlanılır.

— Eczc. *Flüorür*'ler antiseptik bileşiklerdir ve bakterilerle yapılan mayalanmalara karşı koyarlar. Kalsiyum flüorür kireçlendirici bir maddedir. Flüorürlerin düşük dozda ve devamlı kullanılması diş çürümesini önler; bu yüzden diş macunlarında ve şehir sularının flüorlanmasında kullanılır. (L)

FLÜOSERİN i. (fr. *fluocérine*). Miner. Formülü (Ce, La, Di) F_3 olan tabiî seryum, lantan ve didim flüorür. (*Eşanl.* TİSONİT.) [L]

FLÜSPAT i. (fr. *flusspath*). Miner. *Eşanl.* FLÜORİN ve FLÜORSPAT. (L)

FLÜT i. (lat. *flatus,* soluk'tan fr. *flûte*). Açık borulu, üflemeli çalgı. Ses çıkarmak için, çalgı ağızlığının yanda bulunan deli-

Foto. LAROUSSE

ğine belli bir hızla üflenir; yarığa çarpan hava parçalanır ve borudaki havada bir titreşim meydana gelir.

— ANSİKL. *Flüt* yan tutularak çalınır. Ses perdelerindeki değişmeler, üflenen havanın üfleniş biçimi ve hızı kadar, flüt borusunun ayarlanmasıyle de, yani deliklere parmakları bastırıp kaldırarak elde edilir. Bugünün flütü gümüş veya gümüş suyuna batırılmış madenî silindir biçiminde, birbirine geçmeli üç parçadan meydana gelir; gövdesinin çapı 19 mm, boyu 67 sm'dir. Yanda bulunan ağız deliğinden başka, gövde boyunca sıralanan 16 delik vardır. Bunlar parmakların işlemesini ve sesin çıkmasını kolaylaştıran anahtarlı ve kaldıraçlı bir mekanizmaya bağlanmıştır. Genliği (ses genişliği) do_3'ten do_6'ya kadar üç oktavdır. Flütün, yalnız boyutları bakımından değişik olan iki çeşidi vardır: *küçük flüt* ve *alto flüt*. Küçük flütün genliği re_4'ten si $bemol_6$'ya, *alto flüt*'ünki ise sol_2'den sol_5'e kadar uzanır.

Dik flütler'le *Pan flütleri* veya *Syrinx flütleri*'nin üflenmesindeki tek fark, üflenen havanın borunun üst kenarına yöneltilmesidir. Dik flütlerde delikler seslerin yüksekliğini değiştirmeğe yarar, oysa Pan flütlerinde üst üste duran değişik uzunlukta borular vardır, çalgıcı istediği ses perdesini elde etmek için bu borulardan birine üfler.

Gagalı flütler'de hava sütunu meydana getiren bir kanal bulunur; çalgıcının üflediği havaya yön ve hız ayarı vermesi gerekmez. Bu flütler tahtadan yapılır, ağız delikleri koni biçimindedir. Ağız deliğinden başka, sekiz deliği vardır. Bunlardan biri sekizli tizden çalmayı sağlayan mekanizmasız deliktir. Ses genişlikleri yalnız iki oktavdır, bu da yapımcıları soprano, tenor, alto, bas flüt gibi çeşitli modeller yapmağa zorlamaktadır.

Eski medeniyetlerde üç tür flüt biliniyordu; bunlarda Rönesans'a kadar hiç bir değişiklik olmadı. 1720'den sonra flüte anahtarlar eklendi ve eski yan flüt, Boem'ün buluşları sayesinde, 1840 yıllarına doğru bugünkü biçimini aldı. Flüt için bestelenen klasik çağ şaheserleri, mekanizması bulunmayan ve antik çağ flütlerinden pek farklı olmayan flütler için yazılmıştır.

Org takımborularında bulunan başlıca flüt'ler şunlardır: *kısık flüt, iğ biçiminde flüt, armonik flüt, çifte flüt, yan flüt* (8 ayak), *sekizcil flüt* (4 ayak), *bacalı flüt* (4 ayak). Ayak klavyelerindeki flüt takımboruları tahta yapılı ve genellikle açık ağızlı olursa da tıkaçlı ve madenî olanları da bulunur. El klavyelerindeki flüt takımboruları maden karışımından veya tahtadan (çift flüt) yapılabilir. Bazı flüt takımborularının yüksekliği iki ayağı geçmez. Bunlara flajole veya hımhım (nasard) dörtlüsü adı verilir. (L)

FLÜTÇÜ i. (*flüt*'ten *flüt-çü*). Flüt çalan kimse. (M)

FLÜVYAL sıf. (fr. *fluvial*). Mekan. Açık bir kanal içinde, yüzey dalgalarının yayılma hızından daha yavaş akan su akışı için kullanılır. (L)

FLÜVYOGRAF i. (fr. *fluviographe*). Kanal haline getirilmiş bir ırmağın düzey değişimlerini kaydeden cihaz; barajın yukarı kesimine baraj bekçisinin kulübesi yakınına yerleştirilir. (FLÜVYOMETRE de denir.) [L]

FLY, Yeni Gine'de ırmak, Papu körfezine dökülür; 1 050 km. (L)

FLYİNG DUTCHMAN, yelken sporunda bir tekne sınıfı. İki kişiliktir. Teknenin planı hollandalı Van Essen tarafından çizildi (1952). Uzunluğu 6,05 m, genişliği 1,70 m, ağırlığı ise 160 kilodur. Yelkenlerinin yüzölçümü toplamı 15-17 m²'dir. Sınıf işareti FD harfleridir. 1955 Yılından bu yana Türkiye'de en rağbet gören tekneler arasında yer alır. Bu sınıftaki ilk milletlerarası ilişkiler 1957 yılına rastlar. Almanya'nın Chiemsee gölünde yapılan 1957 Avrupa Flying Dutchman şampiyonasında Türkiye'yi Oktay Ereş ile Vural Suveren'den kurulu ekip temsil etti. (M)

FLYİNG-JİB [flaying-cib] i. (ing. *flying*, uçan ve *jib*, flok). Kandilisa ucu direk başına çekilen büyük yüzeyli flok. (İnce dokumadan yapılan bir yelkendir, ancak iyi havalarda kullanılabilir. Bir kotrada, yüzeyi, bazen büyük yelkene eşit veya büyük yelkenden büyüktür). || Üçgen biçiminde yardımcı yelken. (L)

FLYNN (Errol), irlanda asıllı amerikalı sinema oyuncusu (Antrim, İrlanda [veya Hobart, Tasmanya] 1909 - Hollywood 1959). Çeşitli işleri (gazeteci, boksör, altın arayıcısı, inci avcısı, yazar) denedikten sonra Michael Curtiz'in yönettiği ilk filimlerden biri olan *Kanlı Korsan* (Captain Blood) [1935] ile üne kavuştu. Canlandırdığı yiğit ve gözüpek maceracı tipiyle Douglas Fairbanks'ı hatırlatır. Ününü borçlu olduğu filimler arasında yönetmenliğini Curtiz'in yaptıkları, *The Charge of the Light Brigade* (Hafif Süvarinin Hücumu) [1936] ve *Vatan Kurtaran Aslan*'dır (Robin Hood) [1938]. Yönetmenliğini Raoul Walsh'ın yaptıkları ise, *Sayılı Kahramanlar* (They Died with Their Boots On) [1941], *Gentleman Jim* (1942) ve *Objective Burma*'dır (Hedef Burma) [1945]. (L)

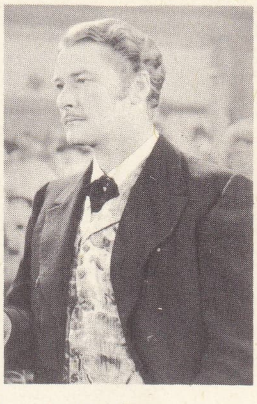

Errol FLYNN

F. M. (ing. *Frequency Modulation*'dan), radyoeknikte, FREKANS* MODÜLASYONU'nun kısaltması. (L)

Fm, *fermiyum*'un kimyasal sembolü. (L)

FO, Çin'de Buddha'ya verilen ad. (L)

FOA (Edouard), fransız kâşifi (Marsilya 1862-Villers-sur-Mer 1901). Güney Afrika'yı gezdi (1886-1890); 1891-1897 arası Nyassa ve Tanganika göllerinden geçerek Afrika'yı Zambezi ağzından Kongo ağzına kadar baştan başa aştı. *Traversée de l'Afrique, du Zambèze au Congo Français* (Zambezi'den Fransız Kongo'suna Kadar Afrika'da Gezi) [1897] adlı kitabı yazdı. Dahomey üstüne (1894) bir incelemesi vardır. (L)

FOB i. (ing *free on board*, «gemi bordasına kadar masrafsız» sözlerinin kısaltması olarak kullanılan ticarî terim). Fiyat konusunda anlaşmaya varılmış olan malın alıcı tarafından gösterilen gemiye yüklenmesine kadar yapılacak masrafları satıcının ödemesine dayanan alışveriş usulü. (Fob satışlarda, malın mülkiyetinin ve rizikoların alıcıya devri, satıcı malını alıcı tarafından gösterilen gemiye yüklediği anda yapılmış sayılır.)

— ANSİKL. *Fob* satışta, satıcı malın gemi bordasına fiilen girmesine kadar yapılması gereken aşağıda yazılı masraf ve mükellefiyetleri yüklenir: **1.** ambalaja, navlun ve kontrola ilişkin masraflar; **2.** özellikle, kalite kontrolu, ölçü, tartı ve sayma masrafları ile bütün yükleme masraflarını ve harç, resim, vergi ve ihraç takası gibi diğer mükellefiyetleri de yüklenir (Tic. kn. md. 1138/III; 1146/I). Ancak konişmento masrafı, navlun bedeli ve hasarın alıcıya geçmesi anından sonra doğan bütün masraflar alıcıya ait olur (Tic. kn. md. 1138/III). Tic. kn. md. 1138'de yer alan «yükleme limanı zikrolunarak..» ibaresinden fob satışın, «yükleme yerinde teslim suretiyle satış» olduğu anlaşılır. Zira fob satışlarda, satıcının teslim borcunun ifa yeri, yükleme limanı; özellikle, bu limandaki gemidir. Mal, tarafların anlaşmaları, dolayısıyle, alıcının muvafakati ile ifa mahallinden başka bir yere gönderilmekte olduğundan fob satışı bir mesafe satışıdır. Tic. kn. md. 1138 kural olarak, nefi ve hasarın, malın gemi küpeştesine bilfiil geçtiği andan itibaren alıcıya geçmesini öngörmüştür. Yükleme esnasında vince bağlı olan satılan, gemi küpeştesini aşmadan telef veya zayi olur yahut kötüleşirse, bunun sonuçlarına satıcı katlanır. Bu hüküm milletlerarası ticarî teamüle de uygun bulunmaktadır. Gerçekten Milletlerarası Ticaret odası tarafından 1936 ve 1953 yıllarında yayımlanan İncoterms'lerde, fob satışlarda hasarın, satılanın kararlaştırılan yükleme limanında geminin küpeştesini fiilen geçtiği andan itibaren alıcıya intikal edeceği kabul edilmiştir.

Tic. kn. md. 1138, mesafe satışlarındaki kurala uygun olarak, hasarın alıcıya geçmesi açısından birtakım istisnalar getirmiş ve bazı hallerde yükleme mümkün olmasa dahi, satıcının bu mükellefiyetini yerine getirmek için gerekli olan her şeyi yapmış olduğu hallerde de hasarı, alıcıya geçirmiştir. Bu gibi yükleme yapılmadan dahi hasarın alıcıya geçeceği halleri kanun şu şekilde sıralamıştır: **1.** geminin vaktinde hazır olmaması halinde, malların alıcının emrine tahsis edilmiş olması; **2.** alıcının gemiyi zamanında tayin etmemesi; **3.** alıcının teslim tarihi veya yerini tayin etme hakkını saklı tutup da, bunlara ilişkin talimatını zamanında göndermemiş olması. Tabiî, hasarın alıcıya geçmesi için, malların ayırdedilmiş olması gereklidir. Her ne kadar fob satışlar hakkında bu şart açık olarak belirtilmiş değilse de, gerek bunların Borçlar kn. md. 183/II anlamında mesafe satışı olmaları, gerekse sif satışlar için Tic. kn. 1143'te konulmuş olan hükmün kıyasen uygulanması bu sonuca götürmektedir. (ML)

FOBİ i. (yun. *phobos*, korku'dan fr. *phobie*). Belirli durumlar karşısında bazı hastaların kapıldıkları baskılı, endişeli, mantık dışı korku. (Bu kelime hastalık şeklindeki korkuyu belirten birçok terimde yer alır: *agorafobi*, boşluk ve meydan korkusu; *klostrofobi*, *kapalı* yerde bulunma korkusu v.b. gibi).

— Tıp. *Ses fobisi*, çok zayıf düşmüş kimselerde görülen yüksek sesle konuşma korkusu. (L)

FOBOS. Bk. PHOBOS.

FOCH (Ferdinand), fransız mareşali (Tarbes, Hautes Pyrénées 1851-Paris 1929). Topçu okulundan sonra Yüksek Harp okuluna girdi (1885); daha sonra bu okulda öğretmen ve müdür oldu. 1914'te Birinci Dünya savaşının başlarında Nancy'de XX. zırhlı kolordonun kumandanlığını yaptı ve bu kolordu ile Morhange savaşına katıldı; daha sonra zırhlı bir müfrezenin başına getirildi ve Marne zaferinin kazanılmasında rol oynadı; general Joffre tarafından ordu kumandanlığına tayin edildi ve fransız, ingiliz, belçika birliklerini ustalıkla koordine ederek, denize yürüyüş harekâtını başarıyle yönetti. Kuzey Ordular grubu kumandanı oldu; 1915'te Artois ve Champagne'a yapılan hücumu, 1916'da Somme savaşını yönetti. Mart 1917'de general Pétain, general Nivelle'in yerine ordu kumandanı olunca Foch da genelkurmay başkanı oldu; ekim buhranı (1917) sırasında İtalya'ya geldiğinde hâlâ bu görevdeydi. Rapallo buluşmasına katıldı; bu buluşmada müttefik devlet başkanları savaşan kuvvetler arasında sıkı işbirliğinin gerekli olduğuna karar verdiler. Daha sonra verilen kararlar gereğince kurulan Müttefik Devletler Yüksek Savaş Kurulu Askerî komitesi başkanlığına getirildi ve kuvvetlerin tek kumanda altında toplanmasını savundu. Mart 1918'de (Doullens konferansı) Almanların Amiens'e hücum etmesiyle ortaya çıkan ciddî durumlar sebebiyle Foch önce müttefik kuvvetleri batı cephesi (14 nisan, Beauvais konferansı), sonra bütün cephelerin kumandanlığına getirildi. Önce başarısızlığa uğradı ama, sonra kısmen kendi savaş stratejilerini kullandığı Fransa savaşını (18 temmuz-11 kasım 1918) başarıyle yürüttü. Foch, kumanda yeteneklen ve düzenleyiciliğiyle Birinci Dünya savaşını bitirmeyi beceren adam olarak tanınır. Ateşkesten sonra ve barış anlaşması sırasında Fransa için Ren sınırının önemini savundu; ama bu tezi müttefik devletler veto edince Clemenceau ile aralarında anlaşmazlık çıktı. 6 Ağustos 1918'de Foch Fransa mareşali oldu; zaferden sonra İngiltere ve Polonya da ona aynı unvanı verdi. Askerlik üzerine ortaya attığı doktrinler iki kitapta toplanmıştır: *Principes de la Guerre* (Savaşın İlkeleri) [1903]; *Conduite de la Guerre* (Savaşın İdaresi) [1904]. (L)

mareşal FOCH

FOCİLLON (Henri), fransız sanat tarihçisi ve estetikçisi (Dijon 1881 - New Haven, Connecticut 1943). École Normale Supérieure mezunu, Lyon Edebiyat fakültesinde (1913), Sorbonne'da (1925) ve Collège de France'da (1938) profesör. 1939 Yılında Yale üniversitesinde arkeoloji dersi vermekle görevlendirildi. *Piranese* üstüne şimdi klasikleşmiş bir tez hazırladı (1918). Yazdığı diğer eserler: *L'Art Bouddhique* (Buddha Sanatı) [1921]; *Hokusaï* (1924); *Histoire de la Peinture en Europe aux XIX. et XX. Siècles* (XIX. ve XX. yy.da Avrupa'da Resim Sanatı) [1928]; *Les Maîtres de l'Estampe* (Basma Resim Ustaları) [1930]; *L'Art des Sculpteurs Romans* (Roman Heykelcilerinin Sanatı) [1931]; *Vie des Formes* (Şekillerin Hayatı) [1934]; *Peintures Romanes des Eglises de France et Art d'Occident* (Fransız Kiliselerinde Roman Çağı Resimleri ve Batı Sanatı) [1938] ve ölümünden sonra talebeleri tarafından yayımlanan, *Piero della Francesca* (1951) ile *L'An Mil* (Bininci Yıl)

Foto. LAROUSSE

[1952], Sanat tarihi dünyasındaki etkisi önemli oldu. (L)

FOCİLLON (Victor), fransız gravürcüsü (Dijon 1849-Lyon 1918). Francois Millet, Jules Breton, Lhermitte, Fantin Latour gibi ressamların tablolarından ofort tekniğiyle bazı gravürler yaptı (*Delacroix'ya Saygı*, 1906). (L)

Focke Wulf (FW), 1924'te Bremen'de Heinzich Focke ve Georg Wulf'un kurdukları Focke Wulf Flugzeugbau havacılık endüstrisi tarafından yapılan değişik tiplerdeki alman uçaklarının adı. 20 000'den fazla yapılan en iyi alman avcı uçağı FW 190'lar ve özellikle Atlantikte U - boote'larla birlikte müttefik konvoylarına karşı kullanılan dört motorlu FW 200 C'ler İkinci Dünya savaşı sırasında büyük bir değer kazandı. (L)

FOCŞANİ, Romanya'da şehir, Boğdan'da (Galati bölgesi), Siret'nin bir alt kolu olan Milcov kıyısında; 29 800 nüf. Moldavya Podgoria'sının pazarı olan Focşani, üzüm bağlarıyle tanınmış bir bölgede dağ ve ova ürünlerinin mübadele merkezidir. Besin sanayii. Hasan Paşa burada Suvorov kumandasında rus ordusuna yenildi (21 temmuz 1789). Şehir, romen prensliklerinin birleştirilmesi için kurulan merkezî komisyonun merkeziydi (1859-1862). Almanya - Romanya ateşkesi aralık 1917'de burada imzalandı. (L)

FOÇA, yun. *Phokaia*. Ege bölgesinde (Ege bölümü, İzmir ili) ilçe merkezi; 3 312 nüf. İzmir'in 71 km kuzeyinde. İlkçağda Batı Anadolu'nun önemli merkezlerinden biri idi. Son yıllarda yakınlarında birçok tarihî eser kalıntıları bulunmasıyle turistik önemi arttı. Yakınında bazı tatil köyleri kuruldu.
— *Foça ilçesi*, 247 km², 12 002 nüf. Merkez bucağından başka Yenice adlı bir bucağı ve 10 köyü vardır. Zeytincilik ve tütüncülük.
— Tar. Şehir Batı Anadolu'da M.Ö. VII. yy.ın ortalarında Hermos nehrinin ağzında, atinalılar ve Phokis'liler tarafından kuruldu. J. Keil, Pausanias'ın bir pasajına işaret ederek ilk iskânın Teos ve Erythrai'dan gelen İonlar tarafından yapıldığını bildirir. Kazılarda elde edilen doğu yunan üslûbundaki geç geometrik devir kap parçaları Foça'nın Teos'lular veya Erythrai'liler tarafından koloni haline getirildiğini doğrulamaktadır.
Foça'nın İonlardan önceki iskân dönemi hakkında kazılardan henüz bir sonuç alınamadı. Bununla beraber şehrin İonlardan önce *Kyme*'li *Aiol*'ler tarafından iskân edildiği ileri sürülebilir. Bol sayıda elde edilen tek renkli kurşunî Aioleis seramiği daima çok renkli geç geometrik seramikle birlikte bulunmuştur. Bu buluntulardan, İonlar ile Aiol'lerin Kyme'lilerle beraber oturdukları ve belki de burayı savaşla değil ticaret yoluyle yavaş yavaş kolonileştirdikleri sonucuna varılır. Dar ve çorak bir toprak parçası üzerinde kurulan, ama elverişli iki limanı (*Nausistathmos ve Lamptrai*) olan Foça, *Lampsakos*'u sömürgeleştirdi. *Miletos* ile savaşacak güçte olmadığından M.Ö. 600'den itibaren ilk olarak batıya doğru uzak deniz seferlerine girişti. Birçok güçlü ticaret merkezi kurdu: *Massalia* (Marsilya), *Alalia* (Korsika), *Emporium* (Ampurias). Foçalılar elli kürekli gemileri sayesinde Atlas okyanusunda bile sömürgeleştirme denemelerine giriştiler. M.Ö. 546'da Keyhüsrev'in generali Harpagos, Foça'yı alarak yağmalayınca, Foçalılar toplu halde batıya (özellikle Alalia, İtalya ve Massalia'ya) göçtüler ve *Tartessos* kralının yardımıyle gerçek bir deniz krallığı kurarak batı madenleri tekelini ele geçirmeğe çalıştılar. M. Ö. 535'te Alalia açıklarında bir etrüsk-kartaca filosuna yenildiler ve tekellerindeki zengin madenleri işletme imkânını kaybettiler. Bundan sonra birçok foçalı, Alalia'dan Foça'ya döndü. Antiokhos'a karşı yapılan savaştan sonra Foça Romalılara geçti. Romalılar devrinde şehirde yeniden bir canlanma oldu. Cenevizliler idaresinde zaman zaman bir korsan yuvası haline gelen şehir 1455 tarihinde osmanlı toprakları arasına katıldı.
— G. santl. İlk araştırmalar 1952 ve 1953 yıllarında başladı. Kazıları Prof. Ekrem Akurgal başkanlığındaki heyet yaptı. Foça yarımadası üzerinde açılan sondaj çukurları osmanlı, bizans, roma ve yunan devirlerinin döküntü tabakalarından sonra M. Ö. VI. yy. ın ilk yarısından itibaren muntazam kültür katları verdi. Foça'nın sınırını tayin etmek ve eski çağlarda bir yarımada olup olmadığını belirlemek için berzah üzerindeki mezarlıkta yapılan sondajda M. Ö. VI. yy.a kadar giden bizans seramiğinden daha eski kültür kalıntılarına rastlanmadı. Damaskoslu Nikolaos'un Neridion (bugünkü Adacık) kısmıyle çağdaş olarak bahsettiği *Lophos*'u bulmak düşüncesiyle yarımadadan 700 m kadar doğuda bulunan Maltepe mevkiinde yapılan çalışmalarda, buranın roma ve helenistik çağlarında geniş iskân gördüğü, fakat büyük bir ihtimalle arkaik devirlerde de yerleşmeye sahne olduğu anlaşıldı. Burada elde edilen renkli çanak çömlek, bu mahallin en geç M. Ö. VI. yy. a ait kültür katları kapsadığını işaret etmektedir. Kazının çok önemli sonuçlarından biri de ortaya çıkarılan mimarî kalıntılardır. M.Ö. VI. yy'ın ilk yarısında ve aşağı yukarı Efes'teki Artemis tapınağı ile aynı zamanda inşa edilmiş olan ilk büyük yapı Harpagos tarafından, kısmen tahrip edilmiştir. Herodotos'un özel bir önem vererek övdüğü M.Ö. VI. yy. Foça şehri duvarı için yapılan küçük araştırmada ancak roma çağına ait bir kısmı elde etmek mümkün oldu. (→ Bibliyo.) [ML]

FO-ÇAN, esk. **Nan-hay** veya **Nam-hoy**, Çin'de (Guang-dung) şehir, Si-Kiyang deltasında, Kanton'un güneybatısında; 122 500 nüf. Büyük bir ipek böceği yetiştiriciliği bölgesinin ortasında olan şehirde, ipek ipliği imal edilir. Metalürji. Porselen fabrikası. (L)

FODDA (VAD), Cezayir'de ırmak, Şelif'in kolu, bir boğazlar dizisiyle aştığı Varsenis'den doğar; 100 km. *Vad Fodda barajı*, 225 milyon metreküp su tutar; sulamada (18 000 hektar) yararlanılır ve bir hidroelektrik santralı besler. (L)

FODEBA (Keita), Gine'li sanatçı ve siyaset adamı (Siguiri 1921). Öğretmenlik yaptı. 1948'de Paris'e gitti; Afrikalı Şarkıcılar ve Oyuncular birliğini kurdu (1950). Bu kuruluş 1958'den sonra Gine cumhuriyetinin millî topluluğu oldu. Memleketinin bağımsızlığından sonra (1958) Millî savunma, Kalkınma ve Köy ekonomisi bakanlıklarında bulundu. (L)

FODİYA, Mısır'da (Aşağı Mısır) eski il. Bugün, *Kafr el-Şeyh* ili. (L)

FODLA veya **FODULA** i. (ar. k.?). *Esk.* Eskiden imaretlerde yoksullara dağıtılan özsüz undan yapılmış pide şeklinde ekmek: *Kırpın aylıktan biraz, yahut geciksin vermeyin / Fodla çiğ kalsın «pilâv bitmiş» deyin, göstermeyin* (M. Â. Ersoy). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Fodla fırını*, Fatih Sultan Mehmed tarafından av köpeklerinin yiyecekleri için kurulan fırına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Fodla kâtibi*, fodla fırınının harç ve masraflarını gösteren defterleri tutan kimseye verilen ad. (Terfi ederse yeniçeri kâtibi olurdu.)
— ANSİKL. *Fodla*, medreselerde talebelere, yeniçeri ocaklarında askerlere, ayrıca saraylarda saray mensuplarına çıkardı. Ekmeğin ağırlığı 45 dirhem kadardı. Murad V devrinde fodla yerine *tayın* çıkarılmağa başlandı.
● *Fodla fırını* (veya *Sekban fırını*). Yeniçeriler, ihtiyaçları olan ekmeği kendileri temin ettikleri için fodla fırınından faydalanmazlardı. Fırın, Sekban, Zağarcı ve Haseki ortalarında beslenen av köpekleri için kurulmuştu. Fırında acemi oğlanları çalıştırılırdı. Bunların en kıdemlisine «halife» yahut «kalfa», bir derece aşağısına «hamurkâr», sonra gelene «simitçi» denirdi. Fırında ayrıca fodla kâtibi (kantarcı), tamirci, ambarcı, fodla sayıcısı ve küçük fodla kâtibi (fodla yazıcısı) vardı. Fırın Ayasofya civarındaydı. (M)

FODLACI i. (*fodla*'dan *fodla-cı*). Fodla dağıtan kimse. ‖ Fodla ile geçinen kimse: *Buradakilerin yüzde doksanı fodlacı...* (K. Tahir). [M]

FODLAHARAN çoğl. i. (*fodla* ve fars. *ḫʷārān*, yiyenler'den *fodla-ḫʷārān*). Tar. Osmanlılar devrinde babalarının eski hizmetlerinden dolayı kendilerine tayın ve maaş verilen yoksul ve kimsesiz yeniçeri çocuklarına verilen ad. (M)

FODLİ'LER, Hadramut bölgesinde (Aden körfezi kıyısı) yaşayan arap kabilesi. 1905'te Osmanlı imparatorluğuna karşı ayaklanan ilk kabilelerdendir. (M)

FODRA i. (ital. *fodera*'dan). Elbisenin bazı kısımlarını düzgün tutmak için kumaşla astar arasına konulan kolalı bez. (L)

FODUL sıf. (ar. *fużūl*'den). Kibirlenen, üstünlük taslayan.
— DEY. *Hem kel hem fodul*, başaramayacağı veya gücü dışındaki şeylere heves eden kişiler için kullanılır.

◆ **Fodulca** sıf. Fodula yakışır, fodul gibi.

◆ **Fodulluk** i. Kabaca ve kibirlice davranış. (M)

FODULA i. Bk. FODLA.

FOE (Daniel DE). Bk. DEFOE.

FOEBE. Bk. PHOEBE.

FOEDERATİ çoğl. i. Bizans imparatorluğunun müttefiklerinden kurulu askerî birlikler. (Foederati'lerin kendilerine özgü silâhları vardı. Got komutanları tarafından yönetilirlerdi. Bu paralı askerî birlikler, V. yy.ın sonlarında yeniden ve yeni esaslara göre düzenlendiler. Komutanları artık bizans ordusunun subaylarındandı. Daha sonraları, *Hetaireiai* adını aldılar.) [L]

FOENERATOR i. (lat. *foenus*, tefecilik'ten). Rom. tar. Askerlere aylık bağlama usulünün yerleşmesinden önce silâh altına çağırılan yoksul kimselere donatımları için gerekli parayı ödünç veren kimse; genel olarak, faizle ödünç para veren kimse.
— ANSİKL. Rom. tar. Oniki Levha kanununun faizle para verme oranını yüzde 10 olarak sınırladığı sanılır. Fakat yasaya uyulmaması yüzünden çıkan karışıklıklar ve borçların birikmesi sürüp gitmişti. 342'de Genucia yasasının paradan faiz almayı kaldırdığı söylenir. Aslında bu yasanın roma geleneklerinden doğmuş olması gerekir. Sulla, faiz yüzdesini Oniki Levha yasasına uygun olarak indirmeye çalıştı. Bu dönemde Yunanistan'da olduğu gibi faizin aylık olarak hesaplanması âdeti yerleşti. Azamî faiz ayda yüzde 1 idi. Daha yüksek faizle borç veren foenerator, cumhuriyet devrinde, istediği paranın dört katı cezaya çarptırılıyordu. İmparatorluk zamanında ise hainlikle suçlanıyordu. Kilise, faizle para vermenin meşru olmadığını bildirince, Bizans imparatoru Justinianus faiz yüzdesini yarıya indirdi. (L)

FOERSTER (Friedrich Wilhelm), alman filozof ve pedagogu (Berlin 1869 - Zürich 1966). Münih'te profesörlük yaptı. Birinci Dünya savaşında barışçı fikirleri yüzünden kürsüsünden ayrıldı, önce Zürich'e, sonra New York'a yerleşmek zorunda kaldı. Eserleri: *Jugendlehre* (Gençliğin Eğitimi) [1904]; *Lebenskunde* (Hayat Bilgisi) [1904]; *Sexualethik und Sexual Pädagogik* (Cinsel Ahlâk ve Cinsel Pedagoji) [1907] v.b. Siyasî alanda da *Mein Kampf Gegen das Militaristische und Nationalistische Deutschland* (Asker ve Milliyetçi Almanya ile Kavgam) [1920]. (L)

FOETH (Afanasi Afanasiyeviç). Bk. FET.

FOETUS i. (lat. k.). Bk. DÖLÜT.

FOGA ünl. (ital. *fuoco*, ateş'ten). Denizc. Topun ateşlenmesi için verilen kumanda. ‖ *Foga etmek*, topu ateşlemek. ‖ *Foga maytabı*, kanal toplarını ateşlemede kullanılan el maytabı. (M)

FOGARASİ veya **FOGARASSY** (Janos), macar lûgat yazarı, dilbilimci ve hukukçusu (Kâsmârk 1801-Budapeşte 1878). Hukuk kitapları dışında (Macar Medenî Hukukunun İlkeleri, 1839), macarca-almanca bir lûgat (1836), *Macar Dilinin Metafiziği* (1845) ve Czuczor ile birlikte *Amagyar Nyelv Szotara* (Macar Dili Lûgatı) adlı eserini yayımladı (1861-1874). Bu lûgat, önemli bir eserdir, ancak hazırlanırken dilbilimin yeni akımları hesaba katılmamıştır. (L)

FOGAZZARO (Antonio), italyan şair ve romancısı (Vicenza 1842-ay.y. 1911). Özellikle romanlar yayımladı: *Malombra* (1881); en iyi eseri olarak kabul edilen *Daniele Cortis* (1884); *Piccolo Mondo Antico* (Bir Zamanların Küçük Dünyası) [1900]; *Il Santo* (Ermiş) [1905] ve *Leila* (1911). Manzum eserleri: *Miranda* (1874) ve *Valsolda* (1876). Koyu katolik olan şair, inancını, modern bilimin kurallarıyle, özellikle evrimcilikle bağdaştırmağa çalıştı; bazı dinî ikiyüzlülüklerin sert bir eleştirisini de yapan yazar kilise çevrelerinin düşmanlığını kazandı, modernizmle suçlandı ve bu suçlamaya boyun eğdi. (L)

FOGELBERG (Bengt Erland), isveçli hey-

kelci (Göteborg 1786-Trieste 1854). İtalya'da eski ustaların etkisinde kaldıktan sonra ülkesinin mitolojik konularına yöneldi: *Thor* ile *Odin* (Stockholm müzesi). Stockholm akademisi üyesi ve saray heykelcisi oldu. (L)

FOGGİA, İtalya'da şehir, Puglia'da, il idare merkezi, Celone yakınında; 12 100 nüf. Yapımına 1170'e doğru başlanan katedral (roman üslûbunda plan). Tavoliere'nin merkezi olan Foggia, önemli bir tahıl pazarıdır. Un ve makarna fabrikaları. Kâğıt sanayii. Demiryolu merkezi. — *Foggia ili,* 669 000 nüf. Apennin'den Adriya denizine kadar uzanır ve Tavoliere ile Gargano dağı yarımadasını içine alır.

— Tar. Adına ilk olarak 1069'da rastlanan Foggia, kısa süre içinde Puglia'da önemli bir ticaret pazarı oldu. Hohenstaufen sülâlesinden Friedrich'in merkez yaptığı şehirde, bir kale-saray inşa edildi (1233) ve San Leonardo manastırı kuruldu. 1447'de aragonlular Abruzzi yaylalarına çıkarılan koyun sürülerinden Tavoliere'ye döndükleri zaman giriş gümrüğü almağa başladılar. 1806'ya kadar bir gümrük şehri olmağa devam eden şehir, 1731'de bir depremde kısmen yıkıldı. Almanlar, sonra müttefikler tarafından hava üssü olarak kullanılan Foggia, İkinci Dünya savaşından çok zarar gördü. (L)

FOGGİA (Francesco), italyan bestecisi (Roma 1604-ay. y. 1688). Santa Maria Maggiore kilisesinde müzik yöneticisiydi. Polifonik müzikten konçerto üslûbuna geçiş çağının en hararetli döneminde, Palestrina geleneğini sürdürmeğe çalıştı. Beş cilt *missa* (1650-1673), yedi cilt *motet* (1640-1681), iki cilt *mezamir* (1660-1667) ve üç cilt *litanie* (1652-1672) yayımladı. Ayrıca oratoryo'lar da bıraktı. — Oğlu ANTONİO (Roma 1650-1707), *missa* ve *motet*'ler besteledi ve altı oratoryo yazdı (1679-1694). Santa Maria Maggiore'de babasından boşalan göreve geçti (1688). [L]

FOGLİA, İtalya'nın yarımada kesiminde kıyı ırmağı; Toscana Apenninler'inden doğar, Adriya denizine dökülür; 90 km. (L)

FOGO (İLHA DO), Portekiz'e bağlı Cabo Verde takımadalarında (Rüzgâraltı adaları) ada, grubun en yüksek adası (en yüksek yeri 2 975 m); 16 700 nüf. (L)

FOHNSDORF, Avusturya'da (Steier) şehir, Mur ırmağı vâdisinde, bir sanayi bölgesinin merkezinde; 11 200 nüf. Linyit madenleri. Metalürji sanayii. Kâğıt fabrikaları. (L)

FOHR (Carl Philipp), alman ressamı (Heidelberg 1795-Roma 1818). Resim öğrenimini Darmstadt ve Münih'te tamamladı, resim sanatına *geniş manzara* görüşünü getiren resimler yaptı. (L)

FOİGNY (Gabriel DE), fransız yazarı (Foigny - en - Champagne 1630-Savoie 1692). Keşişlikten ayrıldı, uzun yıllar Cenevre ve Lozan'da pek mazbut olmayan bir hayat yaşadı; 1684'te Fransa'ya dönerek bir manastıra çekildi. Başlıca eseri *Terre Australe İnconnue*'dür (Bilinmeyen Güney Ülkesi) [1676]. Bu ilgi çekici eserde, hayalî bir yolculuk sonunda erişilen bir ülke (Thomas More'un *Ütopya*'sındaki gibi) anlatılır; buradaki ideal toplumda bütün mallar ortaklaşadır. Bu toplumun akidesiz, âyinsiz, rahipsiz dini XVIII. yy. filozoflarının tabiî dinini andırır. (L)

FOİX, Fransa'da Ariège idare çevresinin merkezi, Ariège ile Arget ırmaklarının birleştiği yerde, Paris'e 763 km uzakta; 8 943 nüf. Foix kontluğunun bu eski merkezi civarında yükselen şato XIX. yy. da onarılmıştır; ama XII. ve XIV. yy. dan kalma iki kulesiyle XV. yy. dan kalma bir burcu yerli yerindedir. XIV. ve XVII. yy.da yeniden inşa edilen Saint-Volusien kilisesinden roman üslûbunda bölümler, özellikle güzel bir kapı bugüne kalmıştır. Şehirde birçok eski ev vardır. Turistik ve idarî bir merkez olan Foix'da, az ölçüde küçük sanayi de yerleşmiştir. — *Foix idare çevresi,* 50 166 nüf. (L)

FOİX (Charles), fransız hekimi (Salies-de-Béarn 1882-Paris 1927). 1906'da hastahane asistanı, 1919'da Paris hastahaneler hekimi oldu; ilmî önemi büyük bir eser bıraktı. Akyuvarların etkinliği ve kan serumunun bu etkinliği artırma gücü hakkındaki tezinden sonra sinir sistemi alanında çalışmağa başladı. Albümin-hücre ayırımını, omuriliğin isteğimiz dışında otomatik çalışmasını, merkezî boz çekirdeklerinin anatomisini, afazilerin belirtti ve bozukluklarını inceledi. En önemli eseri, damar hastalıklarında görülen klinik ve anatomik bozukluklar hakkındadır. (L)

FOİX (François DE), Candale kontu (1502-1594). Aire piskoposu oldu ve Bordeaux üniversitesinde bir matematik kürsüsü kurdu. Eukleides'ten çeviriler yaptı. (L)

FOİX (Josep Vicenç), Catalan dilinde yazan ispanyol yazarı (Barcelona 1894). Gazeteci ve edebiyatçı olmak için hukuk öğrenimini yarıda bıraktı. Çevirileri ve denemeleri vardır. Max Jacob ve gerçeküstücülüğün etkisinde kaldı. Şiir derlemelerinde kişiliğini «hayalin ve kaçışın şairi» olarak ortaya koydu (*Gertrudis* [1827]; *KRTU* [1932]; *Sol y de Luto* [Güneş ve Yas Üstüne, 1936]; *Once Navidades y un Ano* [On Bir Noel ve Yılın Bir Günü, 1960]). [L]

FOJNİCA, Yugoslavya'da kasaba. Hava değişimine çok elverişli olan bu küçük kasaba Fojnica suyu kıyısındadır. Denizden yüksekliği 584 m. Romalılar devrinden itibaren altın, gümüş ve demir madenleriyle, XV. yy. da da kılıç yapımıyle meşhurdu. Kasabadaki Sveta Dusa manastırında Bosnalılarla Türklere ait değerli elyazmaları vardır. (M)

FOK i. (lat. *phoca;* yun. *phoke*). Yüzgeçayaklılar takımından, denizde yaşayan, etçil memeli hayvan.

— ANSİKL. *Fok* deyince, denizde yaşamağa mükemmel şekilde uymuş, yüzgeçayaklılar takımından iki yaşayışlı memeli hayvanlar anlaşılır. Bunların gövdesi mekik biçiminde, başı yassıca, ön üyeleri kısa ve az hareketli, arka üyeleri sadece gövdenin peşinden sürüklenici durumdadır. Foklarda dış kulak yoktur; postu kısa, kadifemsi ve su geçirmez kıllarla kaplıdır. Bıyıkları seyrek, fakat çok uzun olur. Gebelik süresi 245 gündür. Yağı ve postu için avlanır. Daha çok kutup denizlerinde yaşar.

Foklar dört cinse (veya altfamilyaya) ayrılır. Bunlardan ikisi Antarktika bölgesinde görülür: yengeç fokları (yengeç foku ve weddell foku) ile balonlu foklar (balonlu fok ve Kerguelen adaları civarında yaşayan deniz fili). Bir üçüncü cins Kuzey Kutup bölgesi ve dolaylarında yaşar: bayağı foklar (sakallı fok, boz fok [*halichorus*]). Dördüncüsü ise tropikler arasında bulunur: *monachinus*'lar (Akdeniz, Adriyatik, Antiller). [Bk. YÜZGEÇAYAKLILAR.] Amerikalıların 1963-1964'te Antarktika okyanusuna yaptıkları sefer weddell foklar hakkındaki bilgileri artırdı. Bu hayvan, kanındaki karbondioksidin erimemesi sayesinde 500 m derine dalabilir ve yarım saat su altında kalabilir. Yerini bildirme ve karşılıklı haberleşme amacıyle çıkardığı sesler incelenmektedir. Çok genç fokların derisi kürkçülükte, yetişkin fokların derisi tabaklanarak çantacılıkta kullanılır. Çok büyük derilerden ayakkabı köselesi ve kayaklar için ayakkabı tabanı yapımında faydalanılır. (L)

FOKAL i. (lat. *focus,* odak'tan fr. *focale*). Mat. *Bir koniğin fokali,* verilen konikten geçen dönel konilerin tepe noktalarının geometrik yeri; bu tepelere koniğin odakları denilir. ‖ *İkinci dereceden bir yüzeyin fokalleri,* bu yüzeyin dışına çizilmş dönel konilerin tepe noktalarının geometrik yeri. Bk. ANSİKL.

— Opt. Bir ışık demetinin ışınlarının toplandığı küçük doğru parçası Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mat. Odakları F ve F', odak ekseni AA' olan ve merkezi bilinen bir koniğin *fokali,* odak eksenine dik bir düzlem içinde bulunan A ve A'ü odak, F ve F''ü tepe olan başka bir koniktir (her iki konikte odakların ve tepelerin yerleri değişir). Bu özellik karşılıklıdır: birinci konik de aynı şekilde ikinci koniğin fokalidir; böylece, bir elipsle bir hiperbol, her biri ötekinin fokali olmak üzere birbirine eşlik ettirilebilir. Dışa çizilmiş dönel konilerin eksenleri, fokalin teğetleridir. Odağı F, tepesi S olan bir parabolün fokali yine, F'yi tepe, S'yi odak alan ikinci bir paraboldür.

İkinci dereceden bir yüzeyin fokalleri, ana düzlemlerde bulunan ve ikinci derece yüzeyin ana kesitleriyle eşkesenli olan koniklerden meydana gelir. Meselâ elipsoidin üç fokali, sanal bir elips, elipsoidin içinde gerçel bir elips ve hiperboldür; yalnız gerçel olanlar elipsoidin dışındaki hiperbolün noktalarını tepe alan konilerdir; bu hiperbolün elipsoidi kestiği noktalar, elipsoidin göbek noktalarıdır. Geometride sanal elemanların incelenmesi, Darboux'nun, bütün eğriler veya yüzeyler için geçerli daha genel bir tanım vermesine yolaçtı: Darboux, eğriye (veya yüzeye) iki noktada teğet olan izotrop bir koninin tepesine veya başka bir tanımla, eğriye (veya yüzeye) iki noktada teğet olan sıfır yarıçaplı bir küreye *odak* adını vermiştir; odakların hepsi birden verilen eğrinin (veya yüzeyin) «fokalleri» denilen bir veya daha çok sayıda eğriler meydana getirir.

— Opt. Bir optik sisteme, eşmerkezli ışınlardan meydana gelen ve sistemin eksenine doğru eğilen dar bir ışık demeti düşürüldüğünde, yüzeye vuran ışık demetinin iki noktada inceldiği görülür. Bu olay, demetteki bütün ışınların, orta ışının normali olan, birbirine dik iki küçük doğru parçası üzerinde toplandığını gösterir; bu doğrulara *Sturm fokalleri* denir. Uygun bir şekilde yerleştirilmiş bir ekran üzerinde, ışık demetinin bu fokallerden yalnız birinde toplandığı görülebilir. (L)

FOKALİZASYON i. (fr. *focalisation*). Fiz. Bk. ODAKLAŞTIRMA.

FOKGİLLER çoğl. i. Fokları ve yakın türlerini kapsayan memeli yüzgeçayaklılar familyası. (L)

FOKİDHA, bugünkü, yun. **Phokis,** Yunanistan'da bölge, Korinthos körfezinin kuzeyinde; sıradağlarla ayrılan ve boğazlarla birbirine bağlanan havzalardan meydana gelir.

— *Fokidha nomosu,* 475 000 nüf. İdare merkezi, *Amphissa.*

— Esk. coğ. Önce Tesalya halklarıyle akraba halkların, sonra Aiol ve Akaların yerleştiği Fokidha, ormanlar ve otlaklarla örtülü bir bölgeydi. Delphoi tapınağı bölgeye kutsal toprak özelliği kazandırmıştı, klasik çağda bölgeyi karıştıran, sitelerin egemenliklerini kabul ettirmek ve kâhin yerini ele geçirmek için rekabetlerini yansıtan kutsal savaşların önemi buradan gelir. Fokidha, Kheronia'dan sonra Yunanistan'ın geri kalan kısmının kaderini paylaştı ve zaman zaman Etolya'ya bağlandı. (L)

FOKİENİA i. Kozalaklı bitki; Avrupa'nın yalnız çok sıcak bölgelerinde yetişen bu bitkinin anayurdu Çin'dir. (İlmî adı *F. Hodginsii.*) [L]

FOKİN (Mihail), rus dans sanatçısı ve koreografı (Petersburg 1880-New York 1942). Dokuz yaşında İmparatorluk Tiyatrosu Bale okuluna girdi, 1898'de, bu adı taşıyan topluluğa katıldı. 1905'te bale okulundaki yetişkinler sınıfını yönetti. O yıl Rusya'yı ilk

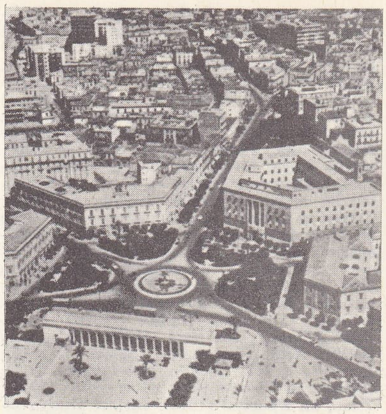

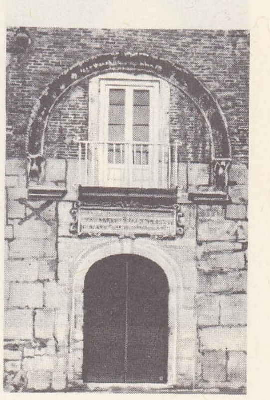

FOGGİA havadan görünüşü

FOGGİA Friedrich II sarayının kapısı

FOİX şatosu

foklar

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano; AlinariGiraudon, Sartony, Goldner (LAROUSSE)

Mihail FOKİN

Anthony FOKKER

foksterye

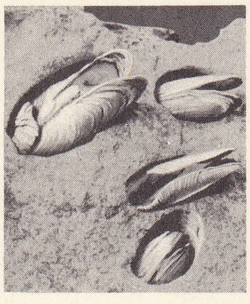
folas

defa ziyaret eden İsadora Duncan'ı seyretmek, onun için çok ilgi çekici oldu; kendi koreografi anlayışını geliştirdi. Ona göre tekniğin amacı, ifadeye yardımcı olmaktır; müzik ise aylıklı bestecilerin elinden kurtarılıp gerçek bestecilere ısmarlanmalıdır; ancak bu sayede balenin başlıca unsurları olan dans, müzik ve dekor bir ifade birliğine erişmiş olur. Fokin 1905'te *Acys ve Galatea* ile *Kuğu*; ertesi yıl, *Bir Yaz Gecesi Rüyası*, arkasından *Eunice ve Canlı Cinler* balelerini meydana getirdi. 1908'de *Bir Mısır Gecesi* ve ileride *Sylphides* adını alacak olan bir dizi danslardan kurulu *Chopiniana* balelerini düzenledi. Bu sıralarda rus balesinin Paris'teki ilk temsillerini hazırlamakta olan Sergey Diaghilev, Fokin'i topluluğuna aldı. Böylece bir sürü üstün eseri gerçekleşti: *Slyphides* (1909); *«Prens İgor»-dan Poloveç Dansları* (1909); *Karnaval* (1910); *Ateş Kuşu* (1910); *Şehrazat* (1910); *Petruşka* (1911); *Gülün Görüntüsü* (1911); *Daphnis ve Chloe* (1912); *Altın Horoz* (1914); *Yusuf'un Efsanesi* (1914). Birinci Dünya savaşından az önce Fokin, bazı koreografileri Nijinski'ye hazırlattırmağa başlayan Diaghilev ile bozuştu. Rusya'ya dönerek (1915) *Francesca da Rimini, Eros* (1915), *Aragon'lu Yota* ve *Büyücü Çırağı* (1916) balelerinin koreografilerini hazırladı. Devrim'in başlangıcında İsveç'e kaçtı; oradan A.B.D.'ye geçti. 1920'de *Daphnis ve Chloe*'nin yeniden temsili dolayısıyle Paris operasına gitti; İda Rubinstein için *Poittiers'li Diana ve Semiramis* ile Ravel'in *Vals*'ini sahneye koydu (1934). 1936'da Monte-Carlo Rus balesi için *Aşk Yoklaması*'nı (müzik, Mozart) Gluck'un *Don Juan*'ını (1936) ve *Altın Horoz* balesini (1938), albay Basil'in Rus balesi için *Kül Kedisi* (müzik, F. d'Erlanger, 1938) ve içinde cambazlık bölümleri bulunan fantastik bir bale olan *Paganini*'yi (1939) hazırladı. Monte-Carlo Rus balesi için Mendelssohn'un müziğinden yararlanarak *Aşk Yoklaması* ve *Hava Perileri* balelerini yeniden düzenledi. İkinci Dünya savaşının ilk yıllarında A.B.D.'ye gitti, orada öldü. (L)

FOKİNA (Vera), rus kadın dans sanatçısı (Rusya'da 1886-New York 1958). 1904'te İmparatorluk Tiyatrosu Bale okuluna girdi, 1905'te Mihail Fokin ile evlendi; onun en sadık öğrencilerinden biri olarak balelerinde başrolleri oynadı; bu rolleri Fokin'in anlayışına uygun olarak yorumladı. (L)

FOKKER (Anthony), hollandalı havacı ve uçak imalâtçısı (Kediri, Cava 1890 - New York 1939). İlk uçağını imal ettikten sonra 1910'da uçuşa başladı ve uçakla cambazlık yapmada ustalaştı. Alman hava sanayiinin en önemli uçak şirketlerinden birinin kurucusudur. 1914 ve 1918 arasında, en seçkin alman pilotlarınca kullanılan avcı uçaklarını imal etti. Fransız mühendisi Saulnier'nin tasarılarından yararlanarak 1915'ten itibaren pervane arasından ateş edebilmek üzere, atış süresi pervane kanatlarının dönüş süresine göre ayarlanmış bir mitralyöz yaptı. İkinci Dünya savaşı sırasında «Fokker» uçakları, bütün dünyada, yarışlarda olduğu kadar, askerî ve ticarî havacılıkta da kullanıldı. (L)

FOKOMEL i. (yun. *phoke*, fok ve *melos* kol, bacak'tan fr. *phocomèle*). El ve ayakları doğrudan doğruya gövdeye yapışık olan, kol ve bacak kısımları bulunmayan ucube. (L)

FOKOMELİ i. (fr. *phocomélie*). Ellerin veya ayakların doğrudan doğruya gövdeye yapışık olması. (L)

FOKOMETRE i. (lat. *focus*, odak, ve *metre*> fr. *focomètre*'den). Opt. Fotoğraf objektiflerinin ve merceklerin odak uzaklığını ölçmek ve sapınçlarını incelemek için kullanılan âlet. (L)

FOKOMETRİ i. (fr. *focométrie*). Opt. Optik bir sistemin odaklarının belirlenmesi. (L)

FOKOS veya **FUCH** (Dávid Rafael), macar dilcisi ve etnografya uzmanı (doğ. 1884). Özellikle züryen dili üzerinde çalıştı. Fin - ugur dillerinin karşılaştırmalı sözdizimini inceledi; altay dilleri (özellikle türk dili) ile de ilgilendi. Başlıca eserleri: *Zürjén Népköltesi Mutatvanyok* (Züryen Halk Edebiyatı Örnekleri) [1913]; *Finnugor-Török Mondattani Egyezéseh* (Fin-Ugur ve Türk Dillerinde Sözdizimi Yakınlıkları) [1934]; *Volksdichtung der Komi Syrjanen* (Komi Züryenlerinin Halk Edebiyatı) [1951]; *Syr-*

FOLİGNO
katedral ve Canonica sarayı

FOLİGNO
S. Maria Infraportas kilisesi

janiches Wörterbuch (Züryen Lûgati) [1959]. (M)

FOKS-HAUND i. (ing. k.). İri boylu ingiliz av köpeği. (Sürek avına elverişli foks-haund, dağ keçisi kadar değil ama geyik kadar hızlı, tilkimsi bir köpektir.) [L]

FOKSLAR, Kuzey Amerika'da bir kızılderili boyu. İlk yurtları, Wisconsin eyaletindeki Green Bay kıyılarıydı. 1842'de İowa'ya nakledildiler. Algonkin'lerdendirler. (L)

FOKSTERYE i. (fr. *fox-terrier*). İngiliz asıllı av köpeği.

— ANSİKL. *Foksterye*'lerin soyu pek eskidir. Kıl bakımından farklı iki çeşidi vardır: sert kıllı foksterye, yumuşak kıllı foksterye. Renkleri beyaz-siyah, siyah, kızıl, siyah-kızıl olur. Esasında kemirgenlere saldıran foksterye çok çevik ve cesur av köpeğidir. (L)

FOKSTROT i. (ing. *fox-trot*, tilki adımı). İki kişinin birlikte oynadığı anglosakson kökenli dans. Slovfoks daha ağır bir tempoyle oynanır. Caz teması olarak en çok kullanılan ünlü fokstrot veya slovlar: *Tea for Two, Dinah, Sweet Georgia Brown, Body and Soul* v.b. dir. (L)

FOKURDAMAK geçz. f. (onomatope *fokur*'dan *fokur-da-mak*). Ses çıkararak fazla derecede kaynamak.

◆ **Fokurdatmak** ettirg. f. Fokurdayarak kaynamasını sağlamak. (M)

FOKUR FOKUR zf. (onomatope). Kaynama derecesinin ses çıkaracak kadar yüksek olduğunu anlatır: *Ocaktaki tencere fokur fokur kaynıyordu.* (M)

FOKURTU i. (*fokur*'dan *fokur-tu*). Fokurdayan bir sıvıdan çıkan ses, kaynama sesi. (M)

FOKUS sıf. (lat. *focus*, odak'tan). Elektron. Katot ışınlarını X ışınlarına dönüştüren bir Crookes tübü için kullanılır. (Katot ışınlarının meydana getirdiği koninin tepe noktasına yerleştirilen madenî bir levha, bu ışınları, odak noktası koninin tepesi olan X ışınlarına çevirir.) [L]

FOL i. (yun. *pholos* > folluk, yumurta'dan). Tavuğun folluğa yumurtlamasını sağlamak için bırakılan yumurta veya yumurtaya benzer cisim.

— DEY. *Fol yok yumurta yok*, ortada konuyle ilgili hiç bir şey olmadığını anlatmak için söylenir: *Unutmuşum, bunu olmuştu hisseden gerçek / Çıkıp da «ortada fol yok yumurta yok» diyerek* (M. A. Ersoy). [M]

FOLARD (Jean-Charles DE — şövalyesi), fransız subayı ve askerî yazarı (Avignon 1669 - ay. y. 1752). On beş yaşında Berry'nin alayına asker olarak katıldı, 1702'de Vendome dükünün yaveri ve 1709'da yüzbaşı oldu. Utrecht barışından sonra (1713) Türklerle savaşmak üzere Malta'ya, sonra İsveç'e gitti ve Karl XII'nin ordusuna girdi. Askerlik sanatı ile ilgili çeşitli eserleri vardır. Başlıcaları: *Commentaire sur Polybe* (Polybius Üstüne Yorum) ve bunun eki olan *Traité des Colonnes et de L'Ordre Profond*'dur (Sıra Düzeni ve Derinlemesine Savunma İlkesi Üstüne İnceleme) [1727-1730]. Friedrich II, *Esprit du Chevalier de Folard* (Şövalye de Folard'ın Düşünceleri) başlığı altında onun eserlerinden parçaları kapsayan bir kitap yayımladı. Latin askerî yazarı Vegetius'a benzeterek kendisine FRANSIZ VEGETIUS'U lakabı verildi. (L)

FOLAS i. (yun. *pholas*, deliklerde yaşayan'dan). Kayacıl ve delici ikiçenetli yumuşakça. Bütün denizlerde görülür ve Üçüncü zamandan beri fosiline rastlanır. (*Pholadidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Folas*'lar kuvvetli bir fosforışı saçma özelliği taşır; kayalara veya tahtalara gömülü yaşar ve bazen liman tesislerinde ağır zararlara sebep olur. Kayalarda ve deniz kenarlarındaki dip çamurlarında 15 - 30 mm çapında silindirimsi delikler açar. Bu çeşit deliklere bazen fosil olarak da rastlanılır ve eski bir deniz kıyısının varlığına işaret sayılır. (L)

FOLDES (Andor), macar asıllı amerikalı piyanist (Budapeşte 1913). Eğitimini, doğ-

Foto. Lipnitzki, Viollet, Thompson, Anderson-Giraudon (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico İtaliano

duğu şehrin akademisinde ve özellikle Dohnányi ile çalışarak tamamladı; milletlerarası bir ün kazandı. Daha çok Béla Bartok'un eserlerini çalar. (L)

FOLDİNG sıf. ve i. (*to fold, katlamak*'tan ing. k). Foto. Amatörlerin kullandığı katlanır fotoğraf makinesi. (L)

FOLENA (Gian Franco), italyan dilbilimci ve filologu (Savigliano, Cuneo 1920). Padova üniversitesinde İtalyan dili tarihi profesörü ve *Scrittori d'İtalia* (İtalya Yazarları) adlı derginin müdürü. Dil tarihi incelemelerinde, kültür olaylarına ve yazarların bireysel üslûplarına büyük önem verdi. Özellikle *Stilnova* ve *Sannazzaro* okulu şairleri, XV. yy. nesri, Goldoni ve XVIII. yy. dili üzerine araştırmalar yaptı. (L)

FOLENGO (Girolamo, **Teofilo** — veya **Merlin Coccaie** denir), italyan şairi (Mantova 1491-Bassano 1544). Öğrenimini Bologna'da yaptı ve Pomponazzi'nin öğrencisi oldu; öğrencilik hayatındaki aşırılıklarından ötürü Bologna'dan kovulunca, 1513'te Brescia'da benediktin tarikatına girdi ve Teofilo adını aldı. Rahip Squarcialupi ile anlaşamaması yüzünden tarikattan ayrıldıysa da (1524), on yıl sonra tövbekâr oldu ve rahip olarak öldü. Başlıca eseri, bürlesk bir manzume olan *Baldus*'tur (1517). Bu eser büyük başarı sağladı ve daha sonraki baskılarında yeni fıkralarla zenginleşti. Ariosto, Boiardo ve Pulci'yi hedef tutarak, kaba ve gülünçlü bir dille («Makarnacı Latincesi») şövalyelik şiirlerini alaya alan bir kitap yazdı; bu eserde İtalyan lehçesi ve argo kelimeler, bozuk bir Latinceyle karışmış durumdadır. Eserde devrin şövalyeliği, kurumları, inançları, toplumsal ve dinî töreleri yerilir. Folengo'nun ikinci derecedeki eserleri arasında şunlar sayılabilir: *Epigrammi* (Epigramlar); karıncalarla sinekleri şövalye ve soylu kişiler olarak karşı karşıya getirip dövüştüren *La Moscheide* adlı şiiri, Petrarca'vâri ve çoban şiiri yazan şairlerle alay eden *Zanitonella*. Rabelais, Folengo'nun eserinden çok yararlanmıştır. (L)

FOLERİT i. (fr. *pholérite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum silikat. Kil grubundan olan bu mineral, taşkömür yataklarındaki demir cevherlerinin çatlaklarında ve Lodève dolaylarındaki killi şistlerde bulunur. (L)

FOLEY (sir Thomas), ingiliz amirali (Ridgeway 1757-Portsmouth 1833). Amiral Rodney emrinde görev aldı, 1793'ten 1795 yılına kadar Toulon önünde savaştı; Abukir savaşında (1798) *Goliath* kalyonuna kumanda etti; Goliath, bu savaşta önemli rol oynadı. Kopenhag savaşında (1801) amiral Nelson'un sancak gemisi olan *Elephant*'ın komutanı idi. (L)

FOLGEFONN, Norveç'in güneybatısında buzul, Hardangerfjord yanında yükselen yaylada; 36 km. (L)

FOLİA i. (isp. k.). İspanyollara özgü bir müzik biçimi. (Üslûbu ve kuruluşu bakımından *chaconne* veya *passacaglia*'ya benzer. Çalıgılı çeşitlemelere elverişlidir.)

— ANSİKL. *Folia* adı ilk olarak XVI. yy. başlarında Portekiz'de duyuldu. O zamanlar bir dans tarzını belirtirdi. XVI. yy. dan itibaren, birçok vielci, eserlerinin arasına *folia*'yı da kattılar. Daha sonra çalgılı folia'lar Avrupa'nın bütün müzik çevrelerine yayıldı. Keman, klavsen, gamba violu için bestelenmiş folia'lar vardır. İspanya'da, org için bestelenmiş folia'lara da rastlanır. Folia ritmi Frescobaldi, Colonna, Schmelzer d'Anglebert, Vivaldi gibi bestecilerde; hattâ Cherubini'nin eserinde ve Lizst'in *İspanyol Rapsodisi*'nde de görülür. (L)

Folies - Bergère, 1867'de Paris'te Richer sokağında inşa edilen müzikhol. 2 Mayıs 1869 tarihinde *Café du Sommier Élastique* (Yaylı Somye Kahvesi) adı altında operet, şarkılı fanteziler, pantomim, kantolar ve jimnastik salonu olarak açıldıysa da 1869-1871 arasında birçok defa faaliyetini durdurmak zorunda kaldı. 1871 Kasımında Sari, salonu değiştirdi, ayakta seyretme yerleri ekledi, adını da *Folies-Bergère* koydu. 1880'de ise salonda, sadece klasik müzik konserleri verilmeğe başlandı. 28 Nisan 1881'de Gounod, Massenet, Saint - Saëns, Delibes, Joncières ve Guiraud gibi bestecilerden kurulu bir komitenin yönetiminde *Concert de Paris* adıyle, orkestra çalışmalarına sahne oldu; fakat bir süre sonra Folies - Bergère yine eski şekline döndü. Paul Derval'in idareyi ele aldığı 1918 yılına kadar bu salonda birçok yönetici çalıştı. (L)

FOLİGNO, İtalya'da şehir, Umbria'da (Perugia ili), Tiber'in kolu Topino yakınında; 49 250 nüf. Roman üslûbunda katedral, Santa Maria infraportas (XI. yy.) ve San Domenico (XIII. yy.). kiliseleri. Trinci sarayı (XV. yy.; arkeoloji ve resim müzesi). Metalürji sanayii. Şeker fabrikası.

— Tar. Romalıların kurduğu *Fulginium*, bugünkü şehrin doğusunda, *Via Flaminia* kenarındaydı; barbar akınlarından büyük zarar gördü. Ortaçağ'da Foligno, genellikle guelfilerin tarafını tuttu. 1305-1409 Arası Trinci ailesinin olan şehir, 1439'da kilise devletleri tarafından ilhak edildi ve 1462'de fransiskenlerin faizciliğe karşı kurdukları ilk emniyet sandıklarından birinin merkezi oldu. (L)

FOLİK sıf. (fr. *folique*). B vitamini bileşiklerinden pteroilglütamik asit için kullanılır. Bk. VİTAMİN. (L)

FOLİKÜL i. (lat. *folliculus*, küçük kese; *folis*, cep'ten fr. *follicule*). Anat. Kese şeklindeki çeşitli organların adı: *Yağ, sümük, kıl, bez folikülleri*. ‖ *Diş folikülü*. Bk. ANSİKL. ‖ *Kapalı folikül*, bağırsak mukozasında bulunan lenf follikülleri. ‖ *Kıl folikülü*, üstderinin malpighi tabakasında bulunan ve kılları meydana getiren tomurcuk şeklindeki organ. ‖ *Kıl - yağ folikülü*, dibi kıla bitişik olan üstderi keseciği. (Yan tarafında bulunan çıkmaz, yağ bezidir, yağlı bir madde çıkarır. Kıl-yağ follikülleri el ayası, ayak tabanı ve tırnak kısımlarından başka vücudun her tarafında ve değişik sayıda bulunur.)

— Bot. Çatlayıp açılabilen kapalı meyve yaprağı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Sinameki folikülü*, gerçek badıç şeklindeki sinameki meyvesine yanlış olarak verilen ad.

— Doğumbilim. *Sürekli folikül*, yumurta oluşmaması nedeniyle De Graaf folikülünün olgunlaşmasından ileri gelen anormal yumurtalık folikülü. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Yumurtalık folikülü* veya *De Graaf folikülü*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Diş folikülü*, gelecekteki dişin taslağıdır. Dışderiden oluşan ve «mine organı» denilen dış kısmı, içderiden oluşan katılgan doku yapısındaki «diş soğanı»nı bir çan gibi örter. Mine organı da iki kat hücre tabakasından oluşur; iki tabakanın arası «mine peltesi» denilen ince ağsı bir maddeyle doludur; bu pelteden mine prizmaları oluşur. *Diş soğanı folikülü*, diş gelişerek çene kemiği üzerindeki diş kemerinde yerini aldığı zaman kaybolacaktır.

— Bot. Çatlayıp açılabilen kapalı her folikül, içinde pek çok tohum bulunan ayrı bir meyve durumundadır; olgunlaşınca içindeki iki sıra tohum dizisinin arasından yarılarak tohumlarını saçar. Bir çiçekte genellikle ne kadar meyve yaprağı varsa o kadar folikül bulunur.

— Doğumbilim. *Sürekli folikül*, yumurta oluşmadığı zaman ortaya çıkar. Yırtılmayan folikül aşırı derecede gelişir ve anormal şekilde gerilir; öte yandan folikül çevresindeki yumurtalık salgı dokuları düzensiz şekilde çalışmağa koyulur. Bu yüzden aybaşı halini geciktirir; aybaşı olduğu zaman da akıntı oldukça fazla ve sürekli, hattâ bazen ağrılı olur. Sürekli folikül, muayene sırasında yumurtalığın bir tarafında sert ve az çok ağrılı bir ur şeklinde belli olur. Sürekli folikül ya patlayarak, ya da yavaş yavaş lüteinleşerek kendiliğinden kaybolur. Aynı folikül nüksetmez ama yumurtalığın yüzeyinde başkaları türeyebilir. Yapılacak hormon muayenesine göre bir tedavi yolu tutulur.

● *Yumurtalık folikülü* veya *De Graaf folikülü*, olgunlaştığı zaman yumurtalığın üzerinde kiraz büyüklüğünde kistimsi bir kabarıklık yapar; telsel yapıda bir kabukla iç salgı bezi yapısından iki veya üç kat hücre tabakasından oluşur. Folikülin hormonunu muhtemelen bu hücreler yapar. Daha içte Slawjanski zarı bu tabakaları granüloza'dan ayırır. Bu zar birçok hücre tabakasından oluşur ve folikül boşluğunu kaplar; ayrıca ovositin etrafında bir noktada toplanarak sıvı boşluğunun içinde bir çıkıntı gibi duran cumulus proliger'i teşkil eder. Folikül aybaşı devresinin 14. günü açılır, o andan itibaren granüloza hücrelerini kılcal damarlar kaplar ve sarı cisim oluşur. (L)

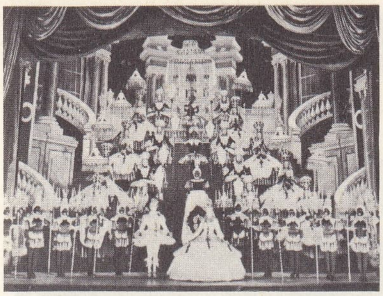

Folies-Bergère'den bir sahne

Foto. Agence Bernand (LAROUSSE)

FOLİKÜLİN i. (fr. *folliculine*). Biyokim. Yumurtalıkta bulunan De Graaf folikülünün etkin maddesi, folikül hormonu. (Folikülin, her iki cinste [kadın, erkek] böbreküstü bezlerinin kabuk kısmında da az miktarda salgılanır. Sentez yoluyle eide edilen birçok madde de aynı fizyolojik etkiyi gösterir.) [Bk. ÖSTROJEN.] (L)

FOLİKÜLİT i. (fr. *folliculite*). Kıl-yağ foliküllerinin iltihaplanması; sonunda irinleşme olabilir.

— ANSİKL. Bazı irinli *folikülit*'ler bayağı cerahat mikroplarından (stafilokok, streptokok), diğerleri ise mantarlardan ileri gelir. Sakal ve bıyık folikülitlerine *sikozis* denir. Ergenlik de, bir çeşit folikülittir. Bazı derin folikülitler körelen kılların tahribi sonucunda sürekli kelliğe yolaçabilir. (L)

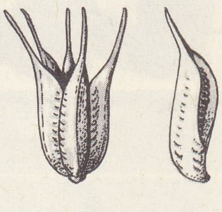

folikül (bot.)

FOLİKÜLO - STİMÜLİN i. (fr. *folliculo-stimuline*). Yumurtalıkta De Graaf foliküllerinin olgunlaşmasını ve folikülin salgısını sağlayan madde. (Gebelik olmadığı zaman foliküllo-stimülini yalnız hipofiz salgılar; gebelik sırasında etene, aynı derecede etkili bir madde çıkarır; buna *prolan* veya *gonado - stimülin* adı verilir.) [L]

FOLİOT'LAR, fransız marangoz ve bezekçi ailesi. NİCOLAS (öl. 1749), saray mobilyaları yaptı (1723); — oğlu NİCOLAS QUİNİBERT (1706-1776), 1732 yılına doğru usta olunca babasının yerine geçti; Versailles, Trianon, Fontainebleau, Compiègne sarayları için önemli siparişler aldı. Versailles'da tahtın sayvanı ile kraliçe Marie - Antoinette'in karyolasını yaptı. Louis XVI üslûbunu hazırlayanlardan biri olarak kabul edilir; — FRANÇOİS, öncekinin kardeşi, **Genç Foliot** denir (öl. 1761). 1759'da usta oldu, özenli bir incelikle işlenmiş mobilyalar yaptı (devlet mobilyaları); — oğlu TOUSSAİNT—FRANÇOİS, 1773'te usta oldu; — TOUSSAİNT, Toussaint-François'nın üvey kardeşi, 1767 yılında Küçük Trianon sarayı için mobilyalar hazırladı. (L)

FOLİUM veya **FOLYUM** i. (lat. *folium*, yaprak). Mat. Bk. YAPRAK.

FOLKES (Martin), ingiliz fizikçi, seyyah ve arkeologu (Londra 1690-ay. y. 1754). Ağırlıklar ve ölçüler ile madenî paralar tarihi üzerindeki eserleriyle tanınır. 1742'de Bilimler akademisi üyesi seçildi; İtalya'da arkeolojik araştırmalara katıldı ve Londra Eski Eserler cemiyeti başkanı oldu. (L)

FOLKESTONE, Büyük Britanya'da (Kent) liman şehri, Dover boğazı kıyısında, North Downs'ın eteğinde; 45 200 nüf. Folkestone'dan, Manş denizi yoluyle Boulogne ve Calais'ye yolcu taşınır. Şehir, İkinci Dünya savaşı sırasında bombardımanlardan zarar gördü. Büyük sayfiye merkezi. (L)

Folketing, danimarka milletvekilleri meclisi, 1953'te lağvedilen Yüksek meclis Landsting ile birlikte Rigstag'ı, yani parlamentoyu meydana getirirdi. Folketing'in 149 üyesi genel seçimlerle ve dört yıllığına seçilir. (L)

FOLKİERSKİ (Ladislas), polonyalı siyaset adamı ve polonya edebiyatı tarihçisi (Paris 1890-Londra 1961). Krakow üniversitesinde roman dilleri edebiyatı profesörü, Milliyetçi Demokrat partinin yöneticilerinden biri oldu. Londra'da sürgündeki Polonya hükûmetinde (1944-1949) Millî Eğitim bakanlığı yaptı. (L)

FOLKLOR i. (ing. *folk*, halk ve *lore*, bilim' den). Halk geleneklerini, âdetlerini, inançlarını, efsanelerini, türkülerini, edebiyatları-

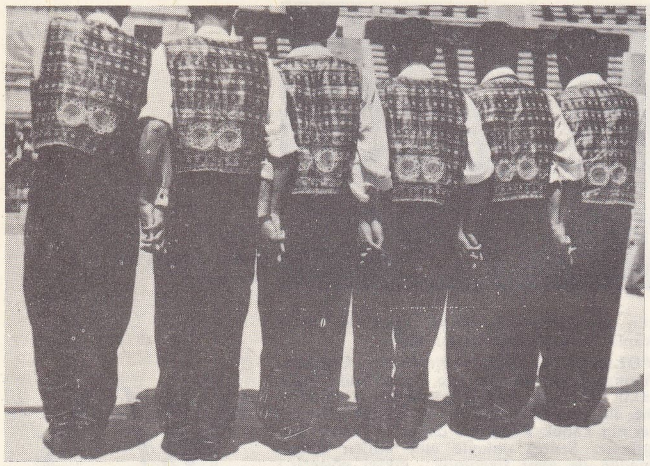

erkek giyimi (Siirt); halay çeken gençler

paşa motifli erkek çorabı (Sivas)

türk halk müziğinde davul;
meydan oyunu (Bolu)

çorap ören
dağlı kız
(Hakkâri)

Orta Anadolu
kadın ve erkek
kıyafetlerinden
özellikler (Çorum)

Doğu Anadolu kadın ve erkek kıyafetlerinden özellikler (Kars)

solda, gök boncuklu deve süslemesi (Çorum);
sağda, gümüş kemer ve bindallıdan detay (Kütahya)

Foto. A. Güler, Yapı ve Kredi Bankası arşivi, M. Uyanık, N. Erkılıç, Türk Folklor kurumu (MEYDAN)

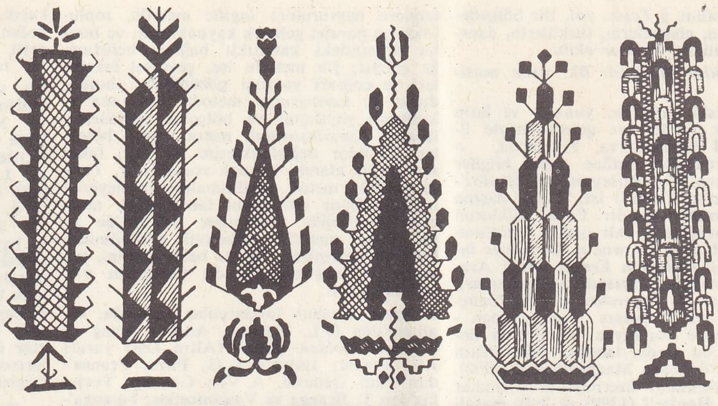

türk işlemelerinde çeşitli stilize servi motifleri

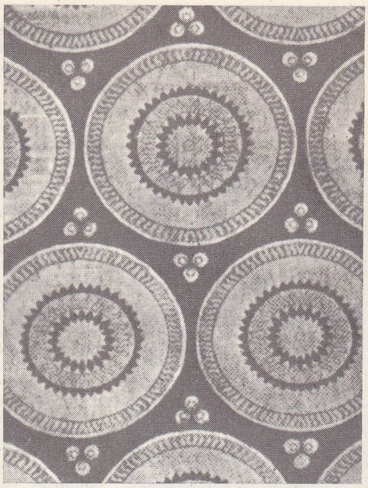

çintemani veya itayağı motifli kadife (Konya müzesi)

karanfil motifli çatma (Bursa)

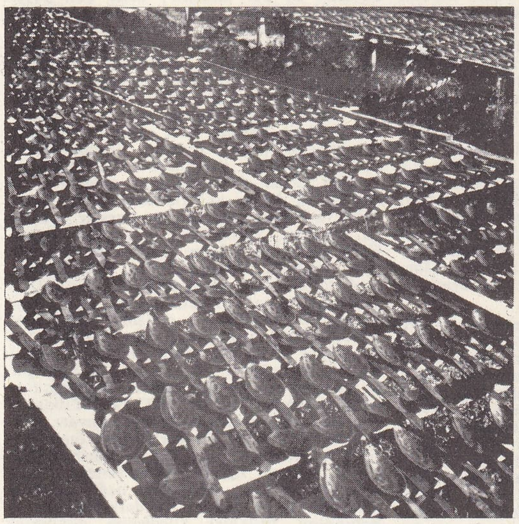

nakışlı tahta kaşıklar (Konya)

atlas üzerine sarı ipek işlemeli bohça (İstanbul) C. E. Arseven koleksiyonu

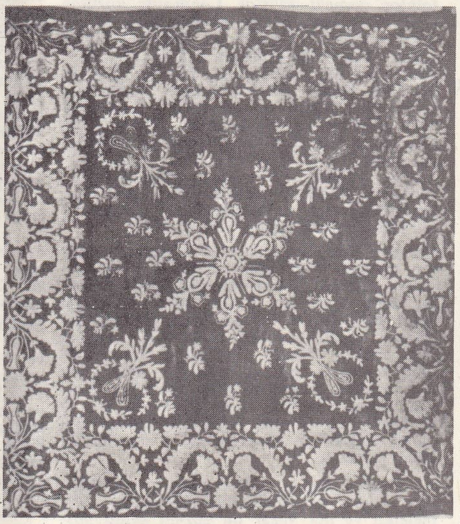

ayçiçeği motifli çevre (yörük işi)

hesap işlemeli uçkur (Orta Anadolu)

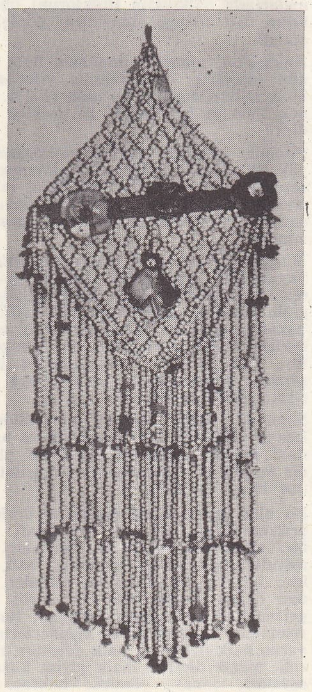

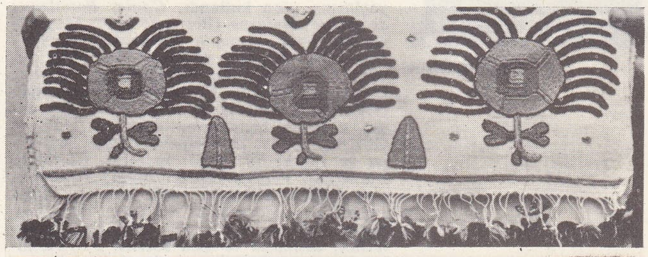

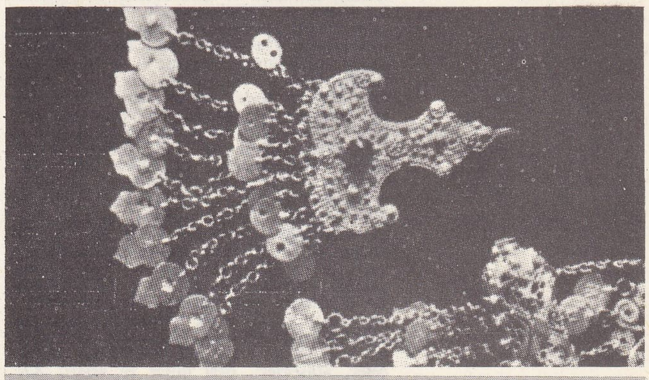

uçlarında fadimenin elleri motifi olan gümüş küpeler (Antep)

ev uğuru üzerlik - nazarlık (Van), N. Araz koleksiyonu

Foto. N. Erkılıç, Türk Folklor kurumu, C. E. Arseven koleksiyonu (MEYDAN)

René FONCK

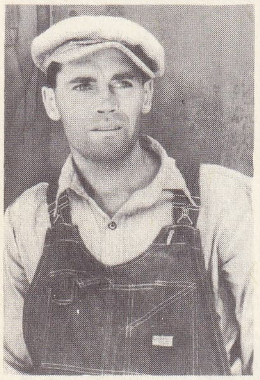

Henry FONDA

nı inceleyen bilim. || *Teşm. yol.* Bir bölgedeki geleneklerin, efsanelerin, türkülerin, dansların v.b. bütünü: *Folklor ekibi.*

— Mus. *Folklor musikisi.* Bk. HALK *musikisi.*

— ANSİKL. Eski çağlarda, yunanlı ve latin yazarlar, halk töreleri ve gelenekleriyle ilgilenmişlerdi. Herodotos'ta, Plinius'da, o devrin halk inançları üstüne çeşitli bilgiler yer alır. Pausanias'ın *Periegesis tes Ellados'*-u (Yunanistan'ın Tasviri) ise, başlı başına bir *folklor* soruşturmasıdır. Fakat folklorun sistemli bir araştırma dalı olarak kurulmasını ingiliz Thomas Browne'a (*Enquiries into Vulgar and Common Errors* [Halk Arasındaki Boş İnançlar Üzerinde Araştırmalar], 1646) ve *Traité des Superstitions* (Boş İnançlar Elkitabı) [1677] yazarı fransız Jean - Baptiste Thiers'e borçluyuz. Folklor'un öncüleri olarak bu arada, İskoçya dağlılarının halk şiirlerini derleyen Macpherson'u (1760), çeşitli halk türküleri üzerinde araştırmalar yapan alman Herder'i (1799) ve halk masallarını bilimsel bir titizlikle ele alan Grimm kardeşleri sayabiliriz. Folklor kelimesi, ilk olarak, ingiliz yazarı W. J. Thoms'un Ambrose Merton imzasıyle *Athenaeum* dergisine yolladığı bir mektupta geçer (1846). İlk folklor derneği 1878'de Londra'da kuruldu (Folk-Lore Society) ve başkanlığına W. J. Thoms getirildi. İlk folklor dergisi ise (*Mélusine*) Fransa'da kuruldu (1875) ve gene Fransa'da ilk milletlerarası folklor kongresi toplandı (1889). Kısa zamanda, İngiltere'yi örnek alan birçok ülkede folklor dernekleri veya enstitüleri faaliyete geçti (Kuzey Amerika, Almanya, Fransa, İspanya, İskandinavya, Romanya, Türkiye v.d.). Eski yaşama tarzından çağdaş medeniyete geçişi nispeten yeni olan ülkelerde (meselâ Türkiye'de), folklor çalışmaları, millî duygunun gelişmesiyle birlikte büyük ölçüde yoğunlaştı.

Önceleri, folklor araştırmaları dar bir alanda kalmıştı. İşe halk masallarını incelemekle başlandı, sonra halk türküleri ele alındı, daha sonra da, başka bilim dallarının üzerinde özellikle durmadıkları toplum hayatının çeşitli unsurları incelendi. Böylelikle folklor, iktisat, kurumlar tarihi, hukuk, edebiyat, sanat, teknoloji alanlarına (bu alanları inceleyen bilim dallarıyle kaynaşmadan) yönelmiş oldu. Zamanla, ilk araştırma çevresi olan Avrupa'yı aşarak Asya'ya, Afrika'ya, Amerika'ya, Avustralya'ya kadar uzandı.

İlk araştırmalarda, gözlemlenen ya da derlenen olgular gereğince düzenlenmeden kümelendi ve her yazar bu düzeni kendi ihtiyaçlarına göre kullandı. *Contes Populaires de Haute Bretagne* (Bretagne Halk Masalları) adlı eseri yazmış ve *Revue des Tradition Populaires* dergisini yönetmiş olan Paul Sébillot, *İnventaire du Folklore en France* (Fransa'da Folklor Envanteri) adlı eserinde (1904-1907) olguları iç ilişkilerine göre değil, görünen biçimlerine göre ele aldı: I. Gök ve Dünya; II. Deniz ve sular; II. Favna ve Flora; IV. Halk ve tarih. Charlotte Burne'nün 1914'te yazdığı *İngiliz Toplumunun Folklor Elkitabı* adlı eseri ise daha geniş bir çerçevededir: I. Tanrı inancı ve din gereklerine uyma; II. Âdetler; III. Anlatılar, destanlar ve halk sözleri; IV. Terimler listesi ve karşılaştırmalı bibliyografya. Almanya'da Hoffmann Krayer, *Folklor Bibliyografyası* (1917-1919) adlı eserinde başlıca şu bölümlere yer verdi: I. Genel bilgiler (bibliyografya, yöntemler v.b.); II. Köy; III. Yapılar (evler, samanlıklar, kiliseler); IV. Nesneler; V. İşaretler (mülk, meslek işaretleri v.b.); VI. Teknikler ve halk sanatı; VII. Halk psikolojisi; VIII. Elbise ve unsurları (mücevherler, düğmeler v.b.); IX. Yiyecek ve içecekler; X. Âdetler (törenler, dernekler, oyunlar v.b.); XI. Halk hukuku; XII. İnançlar (din ve mitos'lar, azizlere saygı, büyücülük, tılsımlar v.b.); XIII. Halk hekimliği; XIV. Halk hekimliği üstüne genel bilgiler; XV. Şiir (şarkılar, halk sözleri, yazıtlar, müzik, danslar v.b.); XVI. Masallar (uydurma veya şakalı anlatılar, efsaneler v.b.); XVII. Halk tiyatrosu (mister'ler, pastoral'ler); XVIII. Takvimler, almanaklar v.b.; XIX. Halk dili (lehçebilim, bilmeceler, atasözleri, özel diller ve argo); XX. İsimler (yer, halk, aile, insan, tanrı, hayvan, bitki ve gök cisimleri v.b. adları).

Bugünkü folklor incelemelerinde değişik yöntemlere başvurulur: *ingiliz* metodu, toplulukların paralel gelenek kaynaklarını ve bunlar arasındaki karşılıklı bağları belirtmeğe çalışır; *fin* metodu ise, çevresel faktörleri ve coğrafî yayılışı gözönünde bulundurur ve *kartografya* metodu gibi, ana akımların yayılışını ve bölgesel belirtilerini inceler. *Karşılaştırmalı* metot, çeşitli bölgelerde folklor değişikliklerini ele alır, fakat sınırlı bir alanda kalmak zorundadır. *Tarihî-kültürel* metot, rastlaşmaları inceleyerek belirli folklor devirlerini tanımlamak amacıyle etnolojide kullanılan sistematiğe uyar. Diğer metotlar psikolojik görünümleri, kültürel dinamizmi, kültür benzeşmesini, yayılma ve alış-verişleri, dil yapılarını v.b. gözönüne alır.

Dünyaca meşhur folklorcular arasında, İngiltere'den G.L. Gomme, Andrew Lang ve özellikle *Golden Bough* (Altın Dal) yazarı J.G. Frazer; İtalya'dan G. Pitre; Fransa'dan Paul Delarue, A. Van Gennep; Portekiz'den T. Bragga ve Vasconcellos; İspanya'dan Guichot y Sierra; Almanya'dan K. Weilhold, W. Mannhardt, Dantzel, Schutz sayılabilir.

● *Türkiye*'de folklor konuları 1890'dan itibaren ele alınmağa başlandı. Daha önceleri bazı yazarların farkına varmadan türk folklorunun derlenmesinde faydalı çalışmaları olmuştur. Bunların en eskisi Kâşgarlı Mahmud'un (XI. yy.) *Divanü Lûgat-it-Türk'ü*, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sidir (XVII. yy.ın ikinci yarısı). Tanzimat'tan sonra da bazı derlemeler yapılmıştır. Ahmed Midhat'ın *Kıssadan Hisse* serisi, Çaylak Tevfik'in *Nasreddin Hoca Hikâyeleri* v.d. Türk halk edebiyatını bir bilim konusu anlamında ele alarak ilk belgeleri toplayan da macar bilgini İgnasz Kunos oldu (*Türk Halk Edebiyatı* [1925]). 1887'den sonra derlediği metinleri parça parça yayımlayan Kunos'un izinden giden batı bilginlerinden Gyula Nemeth, George Jacob, Friedrich Giese, Theodor Manzel, Otto Spies, Walter Ruber, Wolfram Eberhard bu alanda çalıştılar.

Folklor konularının bir kısmının tanıtılması şeklinde bu ilk yayınlar, halk müziği ve danslarıyle ilgili birtakım derleme ve araştırma niteliğindeki çalışmalardır. Rıza Tevfik'in *folklor* şeklinde kullandığı terim yerine (1913), Ziya Gökalp, *halkiyat* (1923) sözünü kullandı. 1927'de Halkbilgisi derneğince *halk bilgisi* dendi; Hamit Zübeyir Koşay *budun bilgisi* demeyi teklif etti (1935); 1939'dan sonra *folklor* ve *halkbilim* terimleri birlikte kullanıldı. Ziya Gökalp folkloru millî açıdan ele alarak kültür araştırmalarında halkiyatın (folklorun) önemli bir bilim dalı olduğu üzerindeki görüşlerini açıkladı.

Ankara'da, amacını tamamen halk kültürünün incelenip derlenmesine yönelten Türk Halk Bilgisi derneği kuruldu (1927). Bu dernek Türkiye'de kurulan ilk folklor derneğidir.

Bununla beraber, folklor hareketlerinin büyük bir canlılık kazanması olayının asıl sebeplerini, bir halk idaresi olan ve dolaylı olarak temelleri halk kültürüne dayalı bulunan Cumhuriyetin kuruluşunda aramak lâzımdır.

Nitekim gerek Ziya Gökalp'in fikirlerinin yayımlanıp aydınlarca benimsenmesi, gerek Ankara'daki Türk Halk Bilgisi derneğinin kuruluş hazırlıkları ve Millî Eğitim bakanlığınca, az olan öğretmen okulu ve liselere halkiyat (folklor) ve harsiyat (kültür) ürünlerimizin toplanmasıyle ilgili bir genelge gönderilmesi olayları, hep Cumhuriyetin kuruluş yıllarına rastlar.

Sonunda folklor kelimesi şu şekilde tanımlandı: «Folklor, halkın vicdan ve hafızasındaki manevî değerleri araştıran bir bilimdir ve milletin geçmişteki kültürünü araştıran bilim dalıdır.»

Bu alan içinde incelenmesi ve derlenip değerlendirilmesi gereken destanlar, masallar, atasözleri, deyimler, türküler, ağıtlar, mâniler, bilmeceler, efsaneler, halk hikâyeleri, fıkralar, tekerlemeler, ninniler, doğumdan ölüme kadar olan her türlü törenler, gelenekler, görenekler, inançlar, halk tiyatrosundan kış geceleri ev eğlencelerine kadar varan halk oyunları, halk dansları, halk müziği, müzik âletleri, halk giyim kuşamı, süs eşyaları, çanak, çömlek, bakraç, güğüm, kaşık, halı, kilim, cicim, oya, kese, heybe, kolan, çevre, uçkur, yazma, çorap ve binbir çeşit el sanatlarıyle ilgili eşya gibi zengin bir folklor hazinesi vardır.

Bu suretle ilk kadro, alman folklorcusu Hoffman ile fransız Arnold Van Gennep ve Millien'in kadrolarından esinlenerek, Halk Bilgisi derneğinin ortak görüş ve fikirleri ile şu şekilde meydana getirildi: **1.** çevreye dair halk bilgisi; **2.** eve dair halk bilgisi; **3.** ev eşyasına dair halk bilgisi; **4.** sanatlara ve mesleklere dair halk bilgisi; **5.** giyim-kuşama dair halk bilgisi; **6.** besin'e dair halk bilgisi; **7.** geleneklere (âdetlere) dair halk bilgisi; **8.** itikat ve inançlara dair halk bilgisi; **9.** bilgiye dair halk bilgisi; **10.** şiire dair halk bilgisi; **11.** temaşaya (seyirlik oyunlarına) dair halk bilgisi; **12.** hikâyeye dair halk bilgisi; **13.** müziğe dair halk bilgisi; **14.** raksa (halk danslarına) dair halk bilgisi; **15.** hukuka dair halk bilgisi.

● *Türkiye'deki folklor çalışmaları*, başlangıcından Halkevlerinin açılışına kadar olan devrede (1932) [bu devre içinde Türk Halkbilgisi derneğinin çalışmaları ve İstanbul Belediye konservatuvarının müzik derlemeleri de yer almıştır] daha çok yayın alanında kendini gösterdi. Halkevlerinde folklor çalışmaları şu esaslar üzerine yapıldı (Halkevleri tüzüğü): folklor kolu, çevredeki bilmece, masal, atasözleri, deyimler, halk koşma ve deyişleri, destanlar ve halk hikâyeleri gibi edebî folklor gereçlerini derler, toplar, değerlendirir, yayar ve bunların gündelik hayatta halk eğitimine yardımcı olmasına (masal geceleri, destan geceleri, halk kitapları yazılması ve yayımlanması için) çalışır. Çevrenin halk oyunlarını ve türkülerini derler, değerlendirir ve bu oyunların yayılması için öğretici kurslar açar ve bu oyunları yenileştirici çalışmalar yapar. Her zaman için folklor şenliklerine katılabilecek oyun takımları hazırlar, bayramlarda, şenliklerde, köy gezilerinde bu takımlarla gösteriler yapar. Halkın giyim, eşya, elişi, tarım v.b. yaşama ve çalışma alanlarında kendine özgü gelenekleri, göreneklerini derler, toplar ve bir etnografya müzesinin çekirdeğini kurmağa çalışır. Halkın öz benliğinde var olan öz türkçe kelimeleri derleme, toplama çalışmaları yapar. 1937-1950 Yılları arasında Ankara Devlet konservatuvarı tarafından yapılan müzik derlemeleri önem kazandı. 1938'de Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya fakültesi öğretim programına, Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne bağlı bir halk edebiyatı dersi kondu. Bu ders 1948'de bir halkbilimi (folklor) kürsüsüne dönüşerek program gelişti; aynı yıl kaldırıldı. Bu konular şimdi aynı fakültenin Etnoloji bölümü öğretiminde yer almaktadır.

Halkevlerinin kapanmasından sonra Türkiye'deki folklor çalışmaları halk dansları gösterilerine doğru kaydı. 1950'den sonra kurulan dernek ve teşekküllerin çoğu, özellikle üniversite gençlik teşekküllerindeki folklor hareketleri hep bu görüş istikametinde çalıştı ve bunun sonucu olarak da folklor deyimi hemen hemen halk dansı deyiminin karşılığı olarak kullanılmağa başlandı. Bugüne kadar kurulmuş olan dernek ve kurumlar arasında Türk Halk Oyunlarını Yaşatma ve Yayma tesisi (1954) anılmalıdır. Gerçi bu tesis de çalışmalarının ağırlık noktasını halk danslarına yöneltmiş, fakat türk halk danslarını türk halk kültürünün değerine yakışır ve yaraşır bir şekilde ele alarak sunmayı ve derlemeyi başarmış; ayrıca tanınmış türk folklorcularını da çatısı altına alarak folklorun diğer alanlarında da sistemli ve bilimsel çalışmalarda bulunmuştur.

● *Türk Folklor kurumu* meydana getirildikten sonra folklor bilimsel bir anlam içinde ele alındı ve halk bilgisinin bütün dallarında gerekli çalışmalar yapıldı. Bu dönemde folklor çalışmaları, lise ve orta dereceli okullarla ilkokullara kadar sıçradı. Robert Kolej Türk Folklor kulübü, folklorun her dalında araştırmalar yapmakla dikkati çekti. İkinci defa kurulmuş olan Halkevleri de folklor üzerine önemle eğildi. Bu konudaki çalışmalar daha çok halk oyunları ve halk edebiyatı üzerinde sürmektedir.

Türkiye'de yetmiş yıla yakın bir zamandan beri yapılan folklor çalışmaları sonunda, yüzlerce ciltlik eseri dolduracak halk edebi-

Foto. L'AROUSSE

FOLKLOR

(halk dansları)

davullu köçek oyunları (Kastamonu)

bağlama ve darbuka (Burdur yöresi)

halay (Muş ekibi)

Silifke'li oyuncular

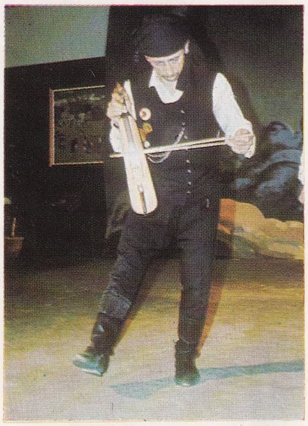

kemençe (Karadeniz bölgesi)

▲ kılıç-kalkan oyuncuları (Bursa)

kaşık oyunları (Konya) ▼

halay (Bayburt ekibi)

bar (Bayburt yöresi)

halay (Ağrı ekibi)

Foto. Yapı ve Kredi bankası arşivi (MEYDAN)

solda, boncuklu ve püsküllü omuz heybesi; sağda cicim usulü işlemeli eyer heybesi (Kayseri)

sandıklı motif işlemeli avşar kilimi (Kayseri)

fes üzerine konulan gümüş tepelik (Antep) ve deri üzerine sırma işlemeli tarak kesesi (Bursa)

renkli ibrişimle pesent işlemeli peşkir (Bursa)

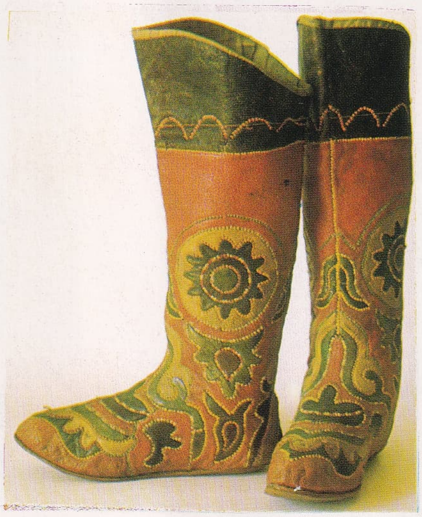

ibrişim ve sırma deri üzerine deri aplike (İst.)

sırmalı terlik (Bursa) ve sümbül motifli çorap (Ankara)

gümüş üzerine mercan ve firuze kakmalı bilezik (Antep)

atlas üzerine sırma işlemeli terlik (Bursa)

gümüş oymalı kemer tokası (Antep) para ve mühür kesesi (Bursa)

Foto N. Erkılıç - Ankara Etnoğrafya müzesi, Yapı ve Kredi bankası arşivi (MEYDAN)

yatı ile bir o kadar esere konu olacak gelenek, görenek ve inançlar ürünü derlendi; yirmi bine yakın halk melodisi plak veya teyple tespit edildi, iki bine yakın türk halk dansı adı tespit edilerek bunlardan beş yüz kadarı derlenip canlı bir şekilde ortaya kondu ve iki yüz halk dansı da öğretici nitelikte ve arşivlerde muhafazaya yararlı şekilde filme alındı. Türk halk oyunlarının bir bölümünü teşkil eden Türk Halk tiyatrosu üzerinde yapılan etütler de dikkati çekecek düzeye erişti.

Türk tiyatro gelenekleri arasında yaşamakta olan, kukla, karagöz, ortaoyunu gibi türler üzerinde önemli bilgiler ve metinler elde edildi, ayrıca Anadolu ve Türkiye halk düğün ve derneklerinde bir tiyatro ve ortaoyunu olarak gösterilen ve belli konular halinde yaygın, yazısız ve metinsiz oyunlar tespit edildi. Bunlar dışında maddî halk kültürüyle ilgili binlerce eşya derlendi, halk el sanatları arasında bulunan her türlü maden, toprak ve ağaç işleri yanında, giyim-kuşamdan başlayarak halı ve kilimlere kadar (resmî teşekküller ve amatör kişiler tarafından) pek çok koleksiyon meydana getirildi. Bu arada, Türk Halk Bilgisi derneğinin yayın organı olarak çıkarılan *Halkbilgisi Haberler dergisi* (1928, 124 sayı) ile 1944-1946 yılları arasında yayımlanan *Folklor postası* (19 sayı) ve 1949 yılından başlayarak yayınını bugüne kadar sürdüren *Türk Folklor Araştırmaları dergisi*'nin türk folklor tarihinde önemli yeri vardır. Bu konularda yazılmış önemli eser de Pertev Naili Boratav'ın *Folklor ve Edebiyat* (1. cilt 1939, 2. cilt 1945) adlı kitabı oldu. Türk Folklor kurumunun *Folklor*, Robert Kolej Türk Folklor kulübünün *Folklora Doğru* dergileri de çalışmalarını sürdürmektedir. 1966 Yılında Millî Eğitim bakanlığı bünyesi içinde kurulan *Millî Folklor enstitüsü* yurtta ve dış ülkelerdeki Türklerle ilgili türk folklorunun ve folklor konularında araştırma, derleme, inceleme, karşılaştırma yapmak, toplanmış bulunan halk kültürü ürünlerini düzenleyip arşivlemek, yayımlamak ve faydalanılmağa hazır bir duruma getirmek, müze, kitaplık, ses belge arşivi kurmak, uzmanlar yetiştirmek ve bütün folklor çalışmalarında elde edilen ürünleri birleştirerek millî kültürümüze gerekli büyük faydaları sağlayacak sonuçları elde etmek üzere bir bakanlık mucibiyle faaliyete geçti. (ML)

FOLKLORCU i. (*folklor*'dan *folklor-cu*). Folklorla uğraşan kimse. (M)

Folklor kurumu (TÜRK—), türk folklor*u üzerinde araştırma, inceleme ve derleme yapmak, türk folklorunu yurt içinde ve dışında tanıtmak amacıyle kuruldu (6 kasım 1966). Yüksek öğrenim gençliğince kurulan Türk Folklor Enstitüsü Kurma derneği (12 aralık 1964), daha sonra Türk Folklor kurumu adını aldı. Bugün Türk Folklor kurumunda, Derleme ve Araştırmacılık, Halk oyunları, Temaşa, Halk müziği gruplarıyle Dış münasebetler, Basın-Yayın, Turistik Planlama ve Organizasyonlar müdürlükleri vardır. Ayrıca *Folklor* adlı aylık bir dergi çıkarmakta ve halk oyunları gösterileri yapmaktadır. (M)

FOLKMOOT i. (*folk*, halk ve *gemot*, meclis'ten anglosaksonca k.). Anglosaksonlarda kontluklar çerçevesinde yönetme, yargılama ve gelirleri düzenleme yetkilerine sahip hür kişiler meclisi (ilk olarak Edgar'ın saltanatı sırasında ortaya çıktı [958-975]). [L]

Folk müziği, *folk* (halk) şarkısının XX. yy'da özellikle İkinci Dünya savaşından sonra A.B.D.'de gelişen ikinci bir kolu, kendilerine *folk şarkıcısı* adı veren şehirli ve üniversitelilerin gerçek folk şarkılarından yaptıkları aranjmanlardır. Bunlar folk müziği üslûbunda bestelenmektedir. Konuları genellikle toplumsal protestolar, savaş aleyhtarlığı, ırk eşitliği v.b.'dir.

Bu şarkılar, hemen her zaman konserlerde ve profesyonel şarkıcılar tarafından söylendiği için folk şarkısı türüne doğrudan doğruya girmez; fakat şehirlilerin folk müziğinden etkilenmelerine büyük katkısı olmaktadır. (L)

FOLKODİN i. (fr. *pholcodine*). Eczc. Morfolinil-etil- morfin'in kısa adı. (Kodeine yakın bir maddedir. Kodein gibi öksürüğe karşı kullanılır. Zehirlilik derecesi azdır.) [L]

FOLKON i. Denizc. Ağaçtan yapılan gemilerin teknelerini kuvvetlendirmek için postaları (kolurgaç) arasına, birbirine aykırı olarak vurulan tahta veya demir lata. (Omurgaya paralel olanlarına istirilya veya forma denir.) [M]

FOLKUNG, ostergötland asıllı isveçli aile; Ortaçağ'da tahta çıktılar. Folke adında birinin soyundan gelen bu aile XII. yy.ın sonunda başlayarak Sverker ve Erik sülâlesiyle aile bağları kurarak *Jarl* (lordluk) unvanına sahip oldu. Erik XI vâris bırakmadan ölünce (1250) ordu komutanı olan eniştesi Jarl Birger (öl. 1266), oğlu Valdemar'ı seçtirdi ve onun adına saltanat sürdü. 1364'e kadar ailenin birçok üyesi tahta çıktı. (L)

FOLLEN veya **FOLLENİUS** (August), alman şairi ve siyaset adamı (Giessen 1794-Bern 1855). Kutsal İttifak zamanında liberal alman gençliği önderlerinden biriydi. 1820'de İsviçre'ye göç etti; sonra da A.B.D.'ye gitti (1824). Massachusetts'teki Cambridge üniversitesinde alman edebiyatı okuttu. *Tristans Eltern* (Tristan'ın Ana Babası) [1857] adlı bir şiiri vardır. — Kardeşi KARL (Romrod, Hessen 1795-Erie gölü kıyısında 1840), şair ve siyaset adamı, kardeşinin benimsediği davayı savundu. (L)

FOLLİET (Joseph), fransız sosyologu ve gazetecisi (Lyon 1903). Lyon Katolik üniversitesinde profesör ve *Semaines Sociales de France*'ın genel sekreteri. Katolikliğin sosyal yönüyle ilgili çeşitli yayınları yönetti: *Chronique Sociale de France* (Fransa'nın Sosyal Kroniği) [1938] ve *La Vie Catholique İllustrée* (Resimli Katolik Hayatı) [1945]. *Compagnons de Saint-François*'nın kurucularından (1927) biridir. Sosyoloji ve siyasî ahlâk konularında kitapları vardır. (L)

FOLLİS i. (lat. k.). 235-476 Arası Roma imparatorluğu parası. (Terim bu paraların saklandığı ağzı mühürlü torbalara verilen addan gelir.) [L]

FOLLUK i. (*fol*'dan *fol-luk*). Tavukların yumurtlama yeri. || Aynı işe yarayan tahtadan veya saçtan sandık. || *Kapan folluk*, tahtadan veya madenden küp biçiminde bir çeşit kutu. (Açık olan tarafında bir kapak bulunur. Tavuk folluğa girer girmez bu kapak kapanır ve yumurtlayacak havvan içeride hapsedilir.)

— ANSİKL. Hayvc. Tavukçuluğun daha verimli olması için tahtadan veya saçtan yapılan *folluk*'lar kümesin duvar diplerine sıralanır. Birçok tavuğun birarada yumurtlayabileceği geniş bir sandık şeklinde toplu folluklar da vardır.

● *Kapan folluk*, cins tavuk yetiştirenler her tavuğun kaç yumurta yumurtladığını anlamak için kapan folluk kullanırlar. Böylece en iyi yumurta tavuklarını seçmek ve bunları anaç olarak kullanmak imkânını elde ederler. Bu metot sayesinde tavuk başına yumurta rejimini artırmak mümkündür. (LM)

FOLTZ (Philipp VON), alman ressamı (Bingen 1805-Münih 1877). Münih sarayı kral dairelerinin süsleme çalışmalarına katıldı. En önemli eserlerinin konularını tarihten aldı: *Tirol Savaşları, Dağda Hac;* Schönbrunn sarayının süslemeleri için Rhin masallarından sahneler v.b. — LUDWİG, alman mimarı ve heykelcisi (Bingen 1809 - Münih 1867), öncekinin kardeşi; 1832'de Schwanthaler'in atelyesine girdi ve Münih sarayının taht salonunu süsleyen heykellerin yapımına katıldı. Regensburg Tatbikî Sanatlar okulunda (1837), on beş yıl sonra da Münih Politeknik okulunda profesör oldu. Bavyera kralı için planlar hazırladı, Regensburg'da Neupfarrkirche'yi onardı; Taxis, Brunnenburg ve Donzdorf şatolarını bitirip düzenledi. 1863'ten sonra yalnız Münih'de Fraunekirche'nin onarımıyle uğraştı. (L)

FOLYUM i. Mat. Bk. YAPRAK.

FOLZ veya **FOLTZ** (Hans), alman şairi (Worms 1450 - Nürnberg 1515). Nürnberg'te berberdi; usta şarkıcılar geleneğinde yenilik yaptı. Açık saçık hikâyeler, karnaval oyunları ve halk şarkıları yazdı. (L)

FOMBONİ, Moheli adasının (Komores takımadaları) idare merkezi, 1 400 nüf. (L)

Fomes hastalığı. *Fomes annosus* adlı mantarın çamlarda sebep olduğu halka halka yayılan mantar hastalığı. Hastalıklı bölgenin çevresine 30-50 sm derinliğinde hendekler açılarak yayılmasına engel olunur. (L)

FOMİN (İvan Aleksandroviç), rus mimarı, desencisi ve sanat yazarı (1840-1913'ten sonra). Petersburg'ta birçok şehircilik çalışması yaptı. Bu şehrin eski yapılarını inceleyip resimli kitaplar halinde yayımladı. (L)

FON i. (yun. *phone*, ses'ten). Akust. Ses ve gürültü şiddetlerinin ölçülmesinde kullanılan boyutsuz ses şiddeti birimi.

— ANSİKL. Akust. Bir ses veya gürültü, frekansı saniyede 1 000 devir olan katıksız bir sesle aynı fizyolojik şiddeti gösteriyorsa ve fizik şiddeti, bu frekanstaki işitme sınırının 1 desibel üstündeyse o sesin veya gürültünün fizyolojik şiddeti 1 *fon*'dur. Kulağın duyabildiği ses ve gürültülerin fizyolojik şiddeti 0 fon (işitme sınırı) ile 130 fon (kulak tırmalama sınırı) arasındadır. (L)

FON i. (fr. *fond*). Bir şeye belirginlik kazandıran, bir şeyin üzerinde belirdiği temel unsur.

— Foto. Fotoğrafı çekilecek olan bir insan, hayvan veya eşyanın (çevresinden ayırarak daha belirgin ve göze daha hoş görünen bir duruma getirmek amacıyle) arkasına konan düz veya desenli perde. || Bir portrenin çevresine fotoğraf çekildikten sonra eklenen süsleme resmi veya kumaş.

— Radyotek. *Fon gürültüsü*, bir vericiden herhangi bir işaret gelmediği zaman alıcıda meydana gelen gürültü. (Fon gürültüsü, lambalardaki, dirençlerdeki ve titreşim devrelerindeki akım değişmelerinden ileri gelir. Fon gürültüsünün şiddeti bir alıcının duyarlığını sınırlar; yükseltmeden elde edilecek kazanç ne olursa olsun, fon gürültüsüne göre zayıf işaretler bir gürültü içinde kaybolur).

— Res. Bir tabloda, üstüne başka boya katları sürülen ilk boya katı.

— Süs. santl. Dekorasyonda, üstüne başka şeyler eklenen bölüm.

— Tekst. Bir kumaşın alt dokusu, zemini: *Pembe fon üstüne renkli çiçekli kumaş.* [L]

FON i. (fr. *fonds*). Bir kurumu, bir teşebbüsü finanse etmek için elde bulunan sermaye: *En ufak bir sınaî teşebbüs bile muazzam fonlar gerektirir.*

— Bank. *Fon nakli*, hesaptaki bir parayı başka bir hesaba aktarmak.

— İkt. *Ödünç verilebilir fonlar kuramı*, pasif para talebi ile tasarruf-yatırım denkliğini birleştirmek amacıyle ortaya atılan kuram. Bk. ANSİKL.

— İşletmec. Malî olanak. || *Fon akışı*, malî olanaklarda ve ödeme araçlarında görülen hareketler. || *Fonlar veya fon akış tablosu*, fonların çeşitli muhasebe dönemleri arasında görülen azalma ve çoğalmasını, kararlaştırmalı bilançolar ve kâr-zarar hesapları aracılığıyle göstermeğe yarayan tablo. Bk. ANSİKL.

— Muhas. *Fon akımı*, veya *akış tablosu*, malî veri açığı yetersizliğini gidermek için düzenlenen ve iktisadî çözümlemede kullanılan bir tablo. Bk. ANSİKL.

— Tic. *Ticaret fonu.* Bk. TİCARET.

— ANSİKL. İkt. Bu kurama göre, para arzı pasif para talebinden fazlaysa, aradaki fark kişilerin ellerinde tuttukları paranın piyasaya akmasını, dolayısıyle gömüleme çözülmesini gerektirir. J.R. Hick's'e göre likidite tercihi eğrisinin ilgili olduğu meseleye değişik açıdan bakılması demek olan bu görüş esnasında süreç çözümlemesi niteliğindedir. Çözümlemenin tanımı gereği belirli bir süre içindeki para artışının, aynı süre içinde görülen gömüleme çözülmesinin tasarruf ile birlikte para piyasasına aktığı ve böylelikle adı geçen üç değişkenin, yatırımları ve diğer bir deyimle ödünç verilebilir fon talebini karşılayacağı söylenebilir.

— İşletmec. Fon kavramı dar anlamda yalnız parayı anlatır. *Fon akışı* ise bu çerçeve içinde kalınırsa, yalnız kasa hareketlerini gösterir. Oysa modern işletmecilik anlayışına göre fon malî olanak ve ödeme araçlarının tümünü kapsar. Bu tanıma göre de kasa hesabında görülen değişiklikler fon akışlarının sadece bir bölümünü meydana getirir. Fon akış tablolarını hazırlamak için bilançoda görülen azalma ve çoğalmaları gözönüne almak gereklidir. Aktifle pasif arasındaki ilişki şu şekilde açıklanabilir: 1) Aktifteki net değişmeler = pasifteki net değişmeler. 2) Aktifteki artışlar-pasifteki azalmalar =aktifteki azalmalar-pasifteki artışlar. Görüldüğü gibi aktifteki bir azalış, pasifteki bir artışla denkleştirilmektedir. Fonla-

FON-YU-HSİANG

rın durumu bilançoya göre değerlendirilir. Pasifte fonların hangi kaynaklardan sağlandığı görülür. Eğer fon dışarıdan alınmışsa borçlar artar; içeriden sağlandığı takdirde ise öz sermaye çoğalır veya aktiflerde (döner varlık) bir azalma ve sabit aktif (durağan varlık) satışları olur. Fonlar kullanılma (tahsis) durumunda ise, sabit aktifler yenilendiği ve değiştirildiği, döner varlıklarda artışlar olduğu, kısa ve uzun vadeli borçlarda ve öz sermayede azalışlar ve kâr payı ödemeleri olduğu görülür.

Fon akış tablosu iki bilanço karşılaştırılarak yapılır. Bunun için kapanış bilançosu veya aynı dönemin açılış bilançosu ile karşılaştırılır. Fonların kullanılışında aktifteki artışlar ve pasifteki azalışlar, fonların kaynaklarında ise aktiflerdeki azalışlar ile pasiflerdeki artışlar gösterilir.

Bu tabloların esas amacı bir dönem içindeki döner sermaye değişikliklerinin nedenlerini ve etkenlerini göstermektir. Ancak adı geçen tablo bilançodaki bütün değişiklikleri göstermemekle birlikte işletmenin döner sermaye durumunu, dolayısıyle de malî sağlamlık derecesini çözümlemeğe yarar.

— Muhas. İktisatçının çözümlemelerinde üretim ve millî gelir hesabı ile girdi-çıkdı sisteminin yanı sıra *fon akışı tablosu* da kullanılmağa başlandı. Zira yukarıda adı geçen iki sistem takas yolu ile işleyen çok yönlü mübadele sistemini kapsamına almamış ve mübadeleyi sağlayan malî araçlar dışında yalnız üretilen, tüketilen, tasarruf edilen veya yatırılan bir mal veya hizmete yönelmişti. Bu sistem ise, malî işlemler ile malî olmayan işlemler arasında ortaya çıkan sorunların çözümü ile uğraşır ve malî piyasa ve kesim (sektör) çözümlemesi ile ilgili verileri elde eder. Devlet İstatistik enstitüsü de türk ekonomisine planlı kalkınma döneminde yardımcı olabilecek bu tür bir tablo üzerinde araştırma yapmaktadır. Bu tabloya göre kesimler 5 kümede toplanmaktadır. Her küme de, alt kümelere bölünür. **1.** nakdî ve malî kurumlar kesimi (Merkez bankası yatırım bankaları, özel yasalarla kurulmuş bankalar, ticaret bankaları, emekli sandıkları ve Sosyal Sigortalar kurumu, sigorta şirketleri); **2.** devlet kesimi (genel ve katma bütçeli idareler, mahallî idareler, diğerleri); **3.** şirketler kesimi (malî olmayan iktisadî devlet teşekkülleri, küçük özel şirketler, büyük özel şirketler); **4.** şirket olmayan ve tarım dışı faaliyet gösteren özel işyerleri, şirket olmayan özel tarım işyerleri, hane halkı ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlar); **5.** dış âlem (Türkiye ile yabancı devlet ve kişiler veya milletlerarası kuruluşlar arasındaki işlemler).

İşlem kalemleri. Bu kalemler fon akışı sistemine alınmak üzere seçilen aktif ve pasif değerlerdir.

Bir aktif değer *malî* ve *malî olmayan* diye ikiye ayrılır. Malî aktif değer, banka mevduatı veya hisse senedi gibi malî işlemi gerektiren alacaktır. Malî olmayan aktif değer ise iki çeşittir: **1.** bina, arazi, makine ve teçhizat gibi fizikel değerler; **2.** ödenmemiş sermaye.

Pasif değerler de, malî olup olmamalarına göre sınıflandırılır. Malî olan pasif değerler aktifte karşılığı olan değerler; malî olmayanlar ise artık miktar (bakiye) veya muhasebe kalem değerleridir.

Bilançodaki malî aktif değer, o değeri elde etmek için kullanılan fonla, satışı sonunda elde edilen gelir arasındaki farka eşittir. Eğer bir ticarî banka, kasım ayı içinde 150 lira değerinde devlet tahvili almış, bunun 75 liralık bölümünü satarak elden çıkarmış ise; 31 aralıkta bilançoda yer alacak değer 75 liradır. Buna benzer bir örnek pasif kaleme de uygulanırsa şu sonuç alınır: eğer hükûmet ocak ayı içinde 150 liralık yeni tahvili piyasaya çıkarır, bunun 50 liralık bölümünü geri alırsa 31 aralıkta piyasadaki tahvillerin toplam değeri 100 lira olur. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi aktif ve pasiflere ilişkin veriler her kesimin bilançosundan sağlanır ve işlem kalemleri sınıflarında yerine konur. Türk fon akımı sistemi üç ana kümeye ayrılır: *dış malî kalemler* (A, yabancı malî aktifler; E, yabancı malî pasifler); *iç malî işlem kalemleri* (B, iç malî aktifler; F, iç malî pasifler); ve *malî olmayan işlem kalemleri* (C, malî olmayan aktifler; G, malî olmayan pasifler). D toplam aktifleri gösterirse D= A+B+C ve H toplam pasifleri belirtirse H= E+F+G şeklinde eşitlikler elde edilir.

Her kesim ve alt kesim için iki tür tablo hazırlanabilir. Bunlardan biri stok verileri üzerine kurulan konsolide bilanço hesaplarını, diğerleri de akım verilerine dayanılarak düzenlenen fonların kaynak ve kullanılışlarını gösterir.

Birinci tabloda kesimler stok tabloları biraraya toplanır ve bir matris haline getirilir. Bu *millî bilanço*'dur. İkincide ise kesimler arası akım tabloları biraraya getirilerek elde edilen matris ile fon akım hesaplarının yapısı elde edilir. Her iki tür tabloya *malî işlemler* tablosu denir. Bu tablo, kesimlerin veya ekonominin tümüne ilişkin malî trend çözümlemesinde kullanılır. Tabloların ortaya çıkmasında yararlanılan veri kaynakları, bilançolar, örnekleme yöntemleri ve diğer çeşitli yayınlardır. Bunlar arasında bilanço verileri, kapsam, sınıflama, değerleme ve güvenirlik gibi özel sorunlar ortaya çıkarır. (ML)

FONBLANQUE (Albany William), britanyalı gazeteci (Londra 1793-ay.y 1872). Bir fransız protestan ailesinden gelmedir. 1830'dan 1847'ye kadar *Examiner*'de yazılar yazdı. Bu alandaki yetenekleri gazetenin tanınmasına ve yayılmasına yardımcı oldu. (L)

FONCHA (John Ngu), kamerunlu siyaset adamı (Bemenda 1916). 1951'de, iki Kamerun'u birleştirme amacını güden National congress'i, 1955'te de Kamerun National Democratic party'i kurdu. 1959'da partisi çoğunluğu sağlayınca Batı Kamerun başbakanı oldu. Birleşmeden sonra Federal Kamerun cumhuriyeti başkan yardımcılığına getirildi (1962). [L]

FONCİN (Pierre), fransız tarihçi ve coğrafyacısı (Limoges 1841-Paris 1916). Bordeaux Edebiyat fakültesinde profesör (1876), Doui akademisi rektörü (1879), orta öğretim müdürü (1881) ve genel öğretim müfettişi (1882) oldu. Fransız dilinin yayılması amacıyle bir dernek kurdu. (*Alliance Française* [Fransız birliği]); bu birliğin ilk genel sekreteri, daha sonra da başkanı oldu. *Un Essai sur le Ministère Turgot* (Turgot'nun Bakanlığı Üstüne Bir Deneme) [1877], *Atlas Historique* (Tarih Atlası) [1888], *Les Pays de France* (Fransa'nın Ülkeleri) [1898] adlı eserleri yayımladı. (L)

FONCK (René), fransız hava subayı (Sauley-sur-Meurthe 1894-Paris 1953). 1918'de yüzbaşı olarak komuta ettiği *Cigognes* (Leylekler) bölüğünde avcı pilot oldu. Çok usta ve eli çabuk bir havacı olan Fonck, 75'i resmen tescil edilen 127 düşman uçağını düşürmeyi başardı. Özellikle 9 mayıs 1918'de üçü 45 saniyede olmak üzere, 22 mermiyle altı uçağı düşürdü ve bu başarısını 16 ekimde tekrarladı. Cesareti, havacılık meseleleri üzerinde yaptığı incelemeleri ve müstesna nişancılığı sayesinde hava savaşının ilk tabiyecisi ve Birinci Dünya savaşında fransız havacılarının ustası oldu. Vosges'den milletvekili seçildi (1919-1924). [L]

FONDA i. (ital. k.). Denizc. Geminin demir attığı yer. ‖ Ünl. Demir atma kumandası. *Eşanl.* FUNDA (M)

FONDA (Henry), amerikalı sinema ve tiyatro oyuncusu (Grand Island, Nebraska 1905). Çok sade ve ince bir oyun tarzı olan sanatçı, birçok önemli filimde rol aldı. 1937'de F. Lang'ın *Günahsız Katiller* (You Only Live One), 1938'de W. Wyler'ın *Jezebel*, 1939'da J. Ford'un *Young Mr. Lincoln* (Genç Mr. Lincoln), 1940'ta yine J. Ford'un yönetiminde çevrilen *Gazap Üzümleri* (The Grapes of Wrath), 1941'de P. Sturges'in *Memnu Meyve* (Lady Eva), 1946'da J. Ford'un *Kanun Harici* (My Darling Clementine) ve 1947'de *Kaçak* (The Fugitive), 1955'te *Belâlı Kaptan* (Mr. Roberts), 1956'da A. Hitchcock'un *Lekeli Adam* (The Wrong Man). 1956'da *Harp ve Sulh* (War and Peace), 1957'de S. Lumet'in, *On İki Kızgın Adam* (Twelve Angry Man), 1961'de O. Preminger'in *Washington'da Fırtına* (Advise and Consent) adlı filimlerinde oynadı. (L)

FONDAN i. (fr. *fondant*). İçinde likör, tatlı veya hoş kokulu bir madde bulunan şekerleme çeşidi: *Kutuyu açtı, parmaklarını uzatarak fondanlardan bir tane aldı* (H. Z. Uşaklıgil).

— ANSİKL. Şekercilik. *Fondan* XVIII. yy.-dan beri Batı memleketlerinde yapılan bir şekerleme türüdür. Fondan hamuru, sade olduğu gibi içine bazı maddeler katılıp karışık olarak da hazırlanır ve katılan maddelere göre adlandırılır: bademli, cevizli, fıstıklı, çikolatalı. Fondan hamuru, ateş üzerinde hafifçe yumuşatıldıktan sonra, bisküvi ve pastaların üzerini kapatmak için de kullanılır. (LM)

FOND DU LAC, A.B.D.'de (Wisconsin) şehir, Winnebago gölünün güney ucunda; 32 100 nüf. Makine yapımı. (L)

FONDİ, İtalya'da şehir, Latium'da (Latina ili), Appia yolu üzerinde; 21 500 nüf. Domates konserveciliği. Komşu bölgede eskiden çok meşhur bir şarap imal edilirdi.

— Tar. Fondi'nin adına ilk olarak M.Ö. 338'de rastlanır. Aurinci halkının kurduğu bir siteydi, önce Volci'ler, sonra Romalılar tarafından alındı. Dörtgen planının *decumanus*'unu Appia yolu meydana getirir. V. yy.dan itibaren Kilise devletlerine bağlanan şehir, birçok defa ayrıldı: XIV. yy.da Caetani, XVI. yy.da Colonna sülâlesinin eline geçti. 1534-1594 Arasında istilâlar sonucunda geriledi. (L)

FONDÖTEN i. (fr. *fond de teint*). Düzgün bir cilt elde etmek için yüze ve boyuna sürülen yarı sıvı veya boyalı krem. Günümüzde fondöten makyajın başlıca temellerinden biridir. (Bu kozmetiğin amerikancadaki terimi PAN CAKE veya MAKE-UP'tır.) [L]

FONDUK, Cezayir'de (Cezayir idare bölgesi, Dar el-Beyza idare çevresi) komün. Mitica ovasının doğusunda; 19 020 nüf. Sebze tarımı. Tütün. — Yakınında 23 milyon m³ su kapsayan Hamiz barajı. (L)

FONDULO (Cabrino), Cremona senyörü (Soncino 1370-Milano 1425). Ugolino ve Carlo Cavalcabo'yu öldürttükten sonra (1406), Cremona senyörü oldu, 1413'te imparator Sigismond ile kilisenin tanımadığı papa İoannes XXII'ye iktidarının meşruluğunu onaylattı. Fakat, 1420'de Milano dukasının saldırısına uğradı, çetin bir direnişten sonra ülkeleri elinden alındı, daha sonra da boynu vuruldu. (L)

FONDÜ i. (fr. *fondue*). Beyaz şarapta eritilmiş gravyer ve benzeri peynirlerden yapılan ve üstüne biber konuldaktan sonra biraz da kirş eklenerek yenen isviçre usulü peynir yemeği. (L)

FONDÜ i. (fr. *fondre*, erimek'ten *fondu*). Sine. Bir filmin projeksiyonunda, bir görün-

fonetik

SESLER	ÖRNEKLER	HARFLER
kısa **a**	*adım, yan, sıra*	a
[ā] uzun **a**	*âmir, ibâdet, şuarâ*	â
[e,ä] kapalı **e**	*gece, demek, eş, etmek* (anadolu halk ağızlarında, ilk hecede)	e
açık (normal) **e**	*deve, elem, keser*	e
ı	*ılık, ışık, sıtma*	ı
kısa (normal) **i**	*ilgi, inilti, idare*	i
[ī] uzun **i**	*îcab, fazîlet, ilmî*	î
kısa (normal) **o**	*odun, olgun, omuz*	o
[ō] uzun **o**	*şôr, zôr, gôr, dôst* (farsça asıllı kelimeler)	ô
kısa (normal) **u**	*uzun, tutuk, oturum*	u
[ū] uzun **u**	*nümûne, mestûr, arzû*	û
ü	*üzüm, süzgün, üçüz*	ü
b	*bakır, mübaşir, öbek*	b
c	*cahil, yüce, ecel*	c
ç	*çeşme, açık, saç*	ç
d	*demir, ödenek, tedbir, yâd*	d
f	*fırtına, yulaf, efkâr*	f
[ġ] kalın **g**	*gayret, gurur, mugayir*	g
ince **g**	*gemi, girgin, gök, gümüş*	g
yumuşak **g**	*ağaç, muğber, dağ, sağlam*	ğ
ve **y**	*eğik, göğüs, değirmen, beğ*	
h	*hava, heykel, havuz, hayal*	h
j	*jandarma, jest, jale, rejim*	j
[ķ,q] kalın **k**	*karşı, açık, kudret, ak*	k
ince **k**	*kedi, kibir, iki, tek*	k
normal **l**	*salak, ölü, dalgın, el*	l
ince **l**	*lâzım, kemâl*	l
m	*merasim, emzik, elem*	m
n	*nağme, alın, ana, nine*	n
[ñ] genizsi **n**	*anlamak, deniz, gelin* (emir eki) [anadolu halk ağızlarında]	n
p	*parıltı, yaprak, sarp, hep*	p
r	*rahat, vergi, gelir, var*	r
s	*sahil, esmek, ses, nefes*	s
ş	*şafak, şiş, teşkilât, seziş*	ş
t	*tarak, at, tatbik, surat*	t
v	*vali, ev, alev, sevgi*	v
y	*yaş, yeşil, ay, dolayı*	y
z	*zahmet, az, düzgün, niyaz*	z

Foto. Viollet (LAROUSSE)

tünün derece derece başka bir görüntünün yerini alması.

— ANSİKL. Sinema'da *fondü* çekim sırasında gerçekleştirilirdi: ilk sahnenin son görüntüleri çekilirken obtüratör yavaş yavaş kapatılır, makine geri çalıştırılarak filim, obtüratörün kapatılmağa başladığı noktaya getirilir ve obtüratör yavaş yavaş açılarak ikinci sahnenin çekimine girişilirdi. Görünmeler ve kaybolmalar için de aynı işleme başvurulurdu. Bugün fondü işlemleri laboratuvarda yapılır. Fondü'ler, *açarak fondü* veya *açılma (fade in)*, *kapayarak fondü* veya *kararma (fade out)* ve *zincirleme fondü (dissolve)* diye üçe ayrılır. (L)

FONEM i. (yun. *phonema*, ses'ten fr. *phonème*). Dildeki başka seslerle kurduğu ilişkiyle belirlenen, ayırıcı özelliğe sahip ses öğesi.

— ANSİKL. *Fonem* şu yönleriyle sesten ayrılır: meselâ *b* sesi çift dudaksı ve titreşimlidir; türkçedeki *b* fonemi (çift dudaksı ve titreşimsiz *p* ile zıtlaşır) titreşimlidir. Buna karşılık Arapçadaki *b* (Arapçada *p* bulunmadığından) yalnız çift dudaksıdır; böylece Arapçadaki *b*'nin titreşimli olma özelliği belirgin olmayan bir niteliktir. Bazı metinlerde fonem *çevresel değişken* adı verilen biçimler kazanabilir: meselâ Almanca ve Rusçada kelime sonundaki bazı ünsüzlerin titreşimsizleşmesi.

Sesin olması veya olmamasına göre ünlü, ünsüz, yarı-ünlü ve çınlamalı fonemler, ağız ve geniz boşluğunun rolüne göre ağızsı veya genizsi fonemler, mizmar titreşiminin olması veya olmamasına göre titreşimli ve titreşimsiz fonemler, ağız borusunun açıklığına göre kapantılı ve sürtüşmeli fonemler, telaffuz noktasına göre dudaksı, dişsi, damaksı, art-damaksı, boğazsı v.b. fonemler ortaya çıkar. (LM)

FONEMATİK sıf. (fr. *phonématique*). Leng. Fonemle ilgili. || *Fonematik düzey*, cümlelerin fonemler dizisi aracılığıyla gösterildiği düzey. (L)

FONENDOSKOPYO i. (yun. *phone*, ses, *endon*, içinde ve *skopein* muayene'den ital. *fonendoscopio*). İtalyan Bianchi tarafından icat edilen dinleme aygıtı.

— ANSİKL. *Fonendoskopyo*, muayene edilecek organın üzerine konulan bir rezonans tamburu ile, serbest uçları kulaklara sokulan iki kauçuk tüpten ibarettir. Bir organın şeklini tayin etmek için çevresindeki deriye hafifçe dokunulur. Bu dokunma ile meydana çıkan değişik sesler kulak tarafından duyulur ve organın sınırları hakkında bilgi edinilir. Radyoloji tekniği çok geliştiği için bugün fonendoskop az kullanılmaktadır. (L)

FONETİK i. (fr. *phonétique*). Konuşulan dili meydana getiren ses unsurlarının incelenmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Deneysel fonetik*, çıkarılan, aktarılan ve algılanan sözü, üzerinde durulan fonksiyona uygun âlet ve yöntemlerle inceleyen bilim (Bk. ANSİKL.) || Sıf. Fonetikle ilgisi olan: *Fonetik değişimler*. || *Fonetik alfabe*, konuşma dilinin çeşitli seslerini gösteren işaretler ve semboller bütünü. || *Fonetik işaret*, dil seslerinden birini gösteren sembol. || *Fonetik transkripsiyon*, bir metnin fonetik işaretlere çevrilmesi. || *Fonetik, yazı*, işaretlerin, sözün seslerini tam olarak karşıladığı yazı.

— ANSİKL. Seslerin incelenmesi veya *fonetik*, dilbilimin özel bir bölümünü meydana getirir ve anlamların incelenmesinden kesinlikle ayrılır; fonetik, söz zincirinin ses altabakasını inceler, fizik olgularıyla ilgilenir ve öbür fizik bilimlerindeki deneysel metotları kullanır. Fonetik, akustik ile telaffuz incelemelerindeki gelişmelere yakından bağlı olarak XX. yy.ın başında büyük bir gelişme gösterdi. Ama, aynı zamanda fonetik, o zamana kadar karıştırıldığı dildeki seslerin görevsel değerini inceleyen fonolojiden de ayırt edildi; J. Baudoin de Courtenay, daha sonra O. Jespersen tarafından yapılan bu temel ayırımı, F. de Saussure'ün belirttiği dil ve söz arasındaki ayırımdan hareket eden N. S. Trubetzkoy, *Grundezüge der Phonologie* (Fonoloji Prensipleri) adlı eserde açıklığa kavuşturdu. Fonetik bugün telaffuz fonetiğinin sınırlarını aşmaz. Bununla birlikte, dil seslerinin diyakronik incelenmesine geleneksel olarak *tarihî fonetik* adı verilmektedir.

● *Telaffuz fonetiği*'nin konusu, konuşma or-

Şekil 1

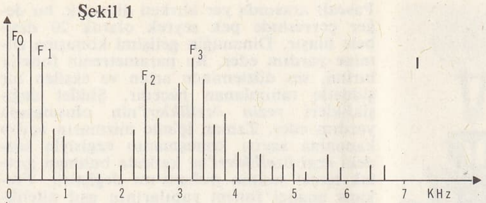

Şekil 2

şekil 1. Temel sesin armonik çizgilerini gösteren bir ünlü sesinin tayfı (ilk çizgi F_0'dır). — F_1 boğazsı oluşturusu, F_2 ağızsı oluşturucu, F_3 yardımcı oluşturucudur. Apsislerde hertz cinsinden frekans (aritmetik ölçek), ordinatlarda ise logaritmik ölçek cinsinden şiddet (desibel, koordinatlara taşınmamış dereceleme).

şekil 2. Titreşimli ünsüz sesinin tayfı. Çizgi tayfı, temel sese ve bazı az şiddetli armoniklere indirgenmiştir. Karakteristik gürültü alanı (devirli olmama özelliği), bu ünsüzün özel hışırtısını gösterir.

ganları tarafından çıkarılan seslerin incelenmesini, bu seslerin çıkarılma tarzını (yani rol oynayan çeşitli organların durumlarını ve gerilimlerini) belirlemektir. Uzun süre yalnız basit gözlemlerle yapılan bu mekanizmanın (damak örtüsünün hareketleri, ağız boşluğunda meydana gelen değişiklikler, dudakların hareketleri, ağız kanalının kapanması veya daralması v.b.) incelenmesi şimdi, fizik ve özellikle akustikleri gelişme sonucunda mükemmelleşen kayıt ve analiz araçları tarafından gerçekleştirilmektedir. Deneysel fonetik (Fransa'da XIX. yy.ın sonuyle XX. yy.ın başında Rousselot ve Grammont tarafından geliştirildi) söz zincirini meydana getiren seslerin çıkarılmasını ve algılanmasını inceler, sonograflar, kimograflar, spektrograflar v.b. aracılığıyle yapılan incelemeler, laringoskop, palatogram, radyografi v.b.nin verilerini tamamlar. Nihayet, sonuçların matematik yönünden ele alınması çeşitli fonem oluşturucularının daha kesinlikle tanımlanmasını sağladı. Bu şekilde incelenen fonemler, yazıda çeşitli sistemlerde saymaca değerler alan bazı harf veya işaretlerle gösterildi. Bu sistemlerden en çok kullanılanı *Milletlerarası Fonetik birliği*'nin onayladığı sistemdir; bu transkripsiyonlar kare biçimindeki parantezler içine yazılır ve fonetikçiler tarafından algılanan bütün farkları belirtir. Bununla birlikte fonemleri belirtmek için kullanılan terimler fonetikçiden fonetikçiye değişir.

Fonem, çıkarılış tarzıyle tanımlanabilir:

a) Gırtlağın birden bire kapanması veya açılması *gırtlaksı kapantı* adını alır; hava akışının mizmar kenarları arasında sürtünmesi *solukluluk* adını alır [h] ve çıkan sese de «soluklu» denir.

b) Hava geçerken ses tellerinin titreşmesine *ötüm* adı verilir.

c) Ses tellerinin uzunluğu ve gerilimleri sesin tınısını meydana getirir.

Dudakların ve dilin durumuyle belirlenen ağız boşluğunun biçimi, farklı ünlülerin ortaya çıkmasına yolaçar; öne doğru uzanmış ve yuvarlaklaşmış dudaklarla *yuvarlak* ünlüler [ü], [u], [o], [ö], geriye doğru çekilmiş dudaklarla *gerilemeli* ünlüler [i] ve [e] söylenir. Dilin büyük kısmının arkaya [ü], [o] veya öne doğru [i], [ö] kaymasıyle *ön* ve *art* ünlüler ortaya çıkar. Ağzın açıklığına göre [u] gibi *kapalı*, [i] ve [ɛ] gibi *açık* ünlüler oluşur. Eğer telaffuz sırasında damak örtüsü aşağı doğru inmişse genizsi çınlama ve bunun sonucunda *genizsi* ünlüler meydana gelir [ɔ̃],[ɑ̃], [ɛ̃], [œ̃]gibi.

Ünsüzler birçok açıdan tanımlanabilir ve bu tanımlar birleşerek kesin bir tanım verir. Ünsüzler telaffuzları sırasında ses tellerinin titreşip titreşmemesine göre titreşimli veya titreşimsiz olur: [p] titreşimsiz, [b] titreşimlidir. Damak örtüsünün ağız yutağının arka tarafı karşısında kalkık olması veya dilin köküne doğru inik olmasıyle [p], [v], [s] v.b. gibi ağızsı ve [n], [m], [ŋ] gibi *genizsi* ünsüzler ortaya çıkar. Ağız kanalının az veya çok kapanmasına göre ünsüzler birçok kategoriye ayrılır; ağız kanalı kapalıysa ve patlama varsa [p], [t], [k] gibi *kapantılılar* (veya *süreksizler*) meydana gelir. Eğer ağız kanalında daralma olursa meydana gelen ünsüzlere *daralmalılar* (veya *sürekliler*) adı verilir, havanın sürtüşmesi hissedilir derecedeyse bu ünsüzlere *sürtüşmeli* [f], [v] hissedilmezse soluklu [s] denir. Hava, ağız boşluğunun yanlarından çıkarsa bir yansı ünsüz [l] meydana gelir; dil ucu ağız boşluğunu genişletmek ve büzmek için aşağı ve yukarı bir süre çıkıyorsa [r] gibi bir *titremeli* ortaya çıkar.

Ağız kanalının kapanması veya daralması çeşitli yerlerde, yani çeşitli telaffuz noktalarında meydana gelebilir: kapanma veya büzülme [p] ve [b]'de olduğu gibi üst dudak seviyesinde oluyorsa *(çift) dudaksılar* meydana gelir; [t] ve [d]'de olduğu gibi kesici üst dişler düzeyinde oluyorsa *dişsiler* ortaya çıkar; [l]'de olduğu gibi üst diş yuvaları seviyesinde oluyorsa *diş-yuvasıllar* elde edilir; damağın sert kısmında yapılıyorsa [ʒ] veya [ʃ]'de olduğu gibi *damaksılar*, damağın yumuşak yerinde oluyorsa *art-damaksılar*, ([k] ve [g]) meydana gelir. Bu çeşitli söyleyiş biçimlerinde dilin rolü incelenecek olursa, ünsüzün dil ucuyle telaffuz edilmesine *uç* [t], üst yüzüyle telaffuz edilmesine göre de *sırt* [g] ünsüzleri ortaya çıkar; *önsırtsılar*'ın [s] telaffuzunda dilin ön yüzü görev alır; *art-sırtsılar* [k] ise dilin arka tarafından telaffuz edilir. Diğer incelemeler ıslıkları fısıltılardan ([s]'yi [ʃ]'den) veya, sürtüşmeliler arasında, alt dudakla üst dişler arasında telaffuz edilen *dişsi-dudaksıları* ([f] ve [v]) diğerlerinden ayırt etmeğe yarar. Bu farklı terimler çeşitli biçimlerde bileştirilebilir: bir sırtsı, meselâ bir *dişyuvası-sırtsı* (s), bir *ön-damaksı* veya *art-damaksı* [r] olabilir.

Ünlü ve ünsüz ayırımı her zaman çok kesin değildir; ünlülerden hareket edilerek yapılan sürtüşmeliler vardır: bunlar yarı-ünlü veya yarı-ünsüzlerdir [J], [w] ve [ɥ]. Cümledeki her ünlü, genellikle, daha geniş bir fonetik birimin tepe noktasına tekabül eder: *hece*. Hece, önce yükselen sonra alçalan bir fonemler dizisi olarak tanımlanır.

Ayrıca fonetik, *vezinle ilgili olgular* bütününü de (buna bazen *«parçalar üstü»* adı da verilir) inceler; bütün cümlelerde mutlaka bulunan bu olgular şunlardır: vurguyle belirleme, tonlama, ton. Bir dilin fonetik tasviri bu olguların incelenmesini kapsar, çünkü bu olgular asıl fonemler gibi kesintili birimlerdir.

● *Tarihî fonetik*, çeşitli dillerin tarihleri boyunca ne gibi özel yasalara göre değiştiğini araştırır. Bopp'un karşılaştırmalı gramerinden ve onu izleyenlerin çalışmalarından doğan tarihî fonetiğe yeni gramercilerin ortaya koydukları fonetik yasalarının değişmezliği ilkesi hâkimdir. Bu, aynı dönemde ve aynı lehçedeki bir fonemin aynı şart-

fonetik enstitüsünde lisan laboratuvarı Grenoble, Fransa

Foto. LAROUSSE

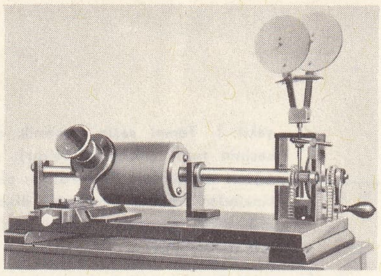

Edison'un fonografı

larda aynı evrimi geçirdiği anlamına gelir. VIII. yy.dan XIII. yy.a kadar latince kelime başındaki *c* Fransızcada fısıltılı olduysa (ʃ), aynı durumdaki bütün latin *c'*-lerinin bir (ʃ) vereceği söylenebilir, bu olay meydana gelmemişse bunun sebebini özel durumlarda aramak gerekir (aktarmalar, bilimsel yapım, halk etimolojisi örneksemeleri). Her ne kadar tarihî fonetik belirli bir dönem veya yer için kesin kurallar koyduysa da uzun süre yalnız evrimleri gözlemlemekle yetindi; diyakronik fonoloji bu verilerden hareket ederek ancak XX. yy.da fonemler alanındaki değişikliklerin nedenlerini (Martinet, Haudricourt) açıklamağa çalıştı. *Deneysel fonetik* şu bölümlere ayrılır: *telaffuz fonetiği* (seslerin çıkarılışını anlatır), *işitme fonetiği* ve *psiko-akustik fonetik* (seslerin duyuluşunu araştırır). Söz fizyolojisi, insan bildirişiminin bu iki yönünü birleştirir. Bu görevin anormal sapmalarını *odyofonolojinin* bir dalı olan *patolojik fonetik* inceler. Âlet tekniğinin gelişmesi ve elektronikteki ilerlemeler deneysel fonetiğin iki özel dalının ortaya çıkmasına yolaçtı: **1.** çıkartılan seslerin parametrik incelenmesi olan *akustik fonetik* ses işaretlerinin aktarılmasına veya değişmesine yarayan âletlerin yapılması ve kullanılması; **2.** fonetiğe uygulanan *bilgi-işlem,* makineler, özellikle kompüter aracılığıyla sözün incelenmesi ve senteziyle ilgilidir; amaç, benzer örnekler üretmek ve sözlü bildirimin değişmeyen öğelerini belirlemektir.

Evrimsel fonetik, «sözdeki seslerin» (ing. *speech sound*) diyakronik değişimlerini ya etnografik bakımdan (*tarihî fonetik*), ya da kişisel bakımdan (*gelişim fonetiği* veya çocukların sesleri öğrenme ve kullanmalarındaki gelişmeyi) ele alır.

● *Telaffuz fonetiği.* Gırtlak-yutak daralmaları düzeyinde çıkarılan sesler fonetik bildirimin akustik desteğidir. En önemli olanı (mizmar daralması), ötüm dediğimiz birtakım uyarım dizileri meydana getirir. Uyarım biçimi, gırtlak ve göğüs kaslarının durum ve gerilimleriyle belirlenir; bu biçim aynı zamanda sesin tayfını da belirtir.

Bu biçim, gırtlak üstü çınlama boşlukları tarafından modüle edilir ve böylece bazı tonlar nispeten yükselir, bazılarıysa alçalır. Uyarımların devirliliği gırtlak temel sesinin notasını belirler. Ünlülerin akustik belirtileri olan *ünlümsüler*'in titreyen organ (gırtlak), ağız-gırtlak boşlukları ve burun boşluğu tarafından belirlenen bir yapısı vardır. Buna açıcı telaffuz denir (G. Straka). Ağız daralmaları soluk verme sırasındaki nefesin etkisiyle gürültüler veya patlamalar meydana getirir; bu patlamaların yapı ve ton bileşimi, ünsüzlerin akustik belirtileri olan *kontoitler*'in akustik olarak ayrılmasına yardım eder. Telaffuz burada kapayıcıdır. Bu şekilde, çıkarılan *söz sesleri* fonemlerin akustik ifadesidir; zaten fonemler bu sesler tarafından uyandırılan zihnî imgeler olarak tanımlanır. Ses çıkarma, aralarında sessizliklerin, duraklama dediğimiz telaffuz kesintilerinin yer aldığı bir akustik süreklilikti̇r (*continuum*). Söz, gırtlak üstü boşluklardaki değişikliklerle çıkarılır, buna karşılık uyarımlar dizisi olarak ötüm gırtlak düzleminde çıkarılan sese tekabül eder.

● *Akustik fonetik.* Çeşitli kayıt ve inceleme âletleri söz seslerinin akustik parametrelerini ortaya çıkarmağa yarar. Akustik açısından zamandaki şiddet değişiklikleri sözün dinamiğini temsil eder. Oysa, ses çıkarma ortalama olarak 60-70 desibel (2×10^{-5} Pascal) arasında yer alırken dinamik, bu değer çevresinde pek seyrek olarak 20 desibele ulaşır. Dinamiğin gelişimi konuşma ritmine yardım eder. Bu parametrenin fonetik birimi, ses düzleminde artan ve eksilen bir şiddetle tanımlanan hecedir. Şiddet değişiklikleri *vezin özellikleri*'nin oluşmasına yardım eder. Zaman içinde mizmarın açılıp kapanma sayısı konuşmanın ezgisiyle sözdeki *ezgi özellikleri*'ne katkıda bulunan gırtlak temel sesinin *frekans*'ını değiştirir. Frekans analizi fonem yapılarının asıl niteliklerini ortaya koyar; bu analiz zaman içinde süreklilik gösterebileceği gibi bir anlık da olabilir ve çıkarılan sesin tayfını verir. Bir çizgiler tayfı üzerinde, gırtlak temel sesi ve şiddeti oldukça önemli olan uyumlu bir harmonikler dizisi görülür. Bu harmoniklerin örtüsü, gırtlak üstündeki boşlukları karşılayan şiddetlendirilmiş frekans alanlarının varlığını ortaya koyar. Bu alanların en kalını yutak, en incesini ise ağız meydana getirir. Ünlünün bir ayırıcı özelliğini meydana getirdikleri zaman bu alanlara *oluşturucu* adı verilir. Alanların değerleri kendilerini meydana getiren boşlukların uzunluğuna tekabül eder. İlk iki oluşturucu F_1 ve F_2, gırtlak temel sesinin yüksekliği ise F_0 ile gösterilir. Çizgi tayfları bir ünsüzü karşıladığında iki alan ortaya çıkar: bu alanlardan biri doğrudan doğruya gırtlak sesine bağlanır ve çok kalındır; tonluluğu, *sesli-ünsüz*'ün başlıca özelliğini meydana getiren diğeri daha incedir. Devirli olmayan gürültüler uyumlu bir ses tayfı bölümünün yerini aldığında *titreşimli* bir *ünsüz* ortaya çıkar. Ne temel ses, ne de harmonik vardır, yalnız tesadüfî ses gösterilir. Bu alan, ağız içinde çıkarılan gürültü tarafından seslenimlenen ağız veya ağız-dudak boşluğunu karşılar. Fonemler dizisinin gerçekleşmesi için gerekli hareketlerin yarattığı akustik değişimlerin incelenmesine *çevre fonetiği* denir. Bu bütünlerin birleştirici parametresi, bir telaffuz noktasından diğerine geçmek için yapılan hareketin akustik belirtisi olan *fonetik geçiş* ile gösterilir.

● *Psiko-akustik fonetik.* Sözü oluşturan sesler, kulak aracılığıyla anlığa gelir. Anlık, akustik işaretleri alır ve zaman olgularını mekân olguları biçimine sokarak bu işaretleri bir bütün haline getirmeğe başlar: frekans *ses yüksekliği* duyumunu uyandıran iç kulağın yerelleştirilmiş bir hareketini belirler; uyarım süresine sıkı sıkıya bağlı olan *tayf tını* duygusu uyandırarak daha az belirgin bir alanın harekete geçmesine yolaçar.

Sözlü bildiri anlamsız sesler arasında ayırt edilir. Ayırt etme kolaylığı işaretin şiddetiyle ortamdaki gürültünün oranına bağlıdır. Böylece birbirinden ayrılan biçimler belirlenir; yani algılanan biçimlerle bellekteki biçimler arasındaki karşıtlık ve özdeşliklerle (B. Malmberg) tanınırlar. Fonemlerin teşhisi duyu algısının ve psikolojik yapılaştırmanın niteliklerine bağlıdır. Böylece, birbirine fonoloji kanunlarıyle bağlı bütünler teşhis edilir. Söylenenin anlaşılması bundan sonra gerçekleşir. Kesintili birimler (*fonemler*) algılanan hareketli ses biçimlerinden çıkarılır. Söylenen ve teşhis edilen fonemler arasındaki bağındaşlık ihtimal hesaplarına bağlanır, yani birçok imkân arasında bir seçim yapılır. Bildirim aktarımına yarayan akustik yapılar bellekteki «standart» biçimlere ne kadar yakınsa teşhis edilmeleri de o ölçüde kolaylaşır. Söz oyunu, hareket oranını azaltma ile sözü anlaşılmaz hale getirme tehlikesi arasında görülen sürekli bir uzlaşmadır. Oldukça yaklaşık gerçekleştirmeler yüzünden, fonetik ses yapılarının belirlenmesi bildirim yönünden değerlenin araştırılması son derece karmaşıktır.

● *Bilgi-işlem* ve *akustik-fonetik.* Belirgin özelliklerin ve fonemlerin bildirim değerlerinin nicelik olarak ifade edilmesi sözü matematik bakımdan incelemeye ve sözlü anlatımların sentetik olarak üretilme ve incelenmesini sağlayan makinelerin yapılmasına yardım eder. Ayrıca sözü büyüterek, hafifleterek, maskeleyerek, süzerek, silerek, yerini değiştirerek veya denkleştirerek değiştiren akustik incelemeler fonetikçilere önemli bilgiler sağlar. Ama işaretin bellekteki şemaya uygun olup olmadığına karar verecek gene de insandır: en yüksek dereceden matematik özellikler gösterdiğinde bile, deneysel fonetik bir insan bilimi olmağa devam eder. (LM)

FONETİKÇİ i. (*fonetik*'ten *fonetik-çi*). Fonetikle uğraşan kişi. (M)

FONETİZM i. (fr. *phonétisme*'den). Bir dilde kullanılan fonemler bütünü. (L)

FONFRİAS (Ernesto Juan), Porto Riko'lu yazar ve siyaset adamı (Toa Baja 1909). Halkçı Demokrat partinin kurucusu, çeşitli tarihlerde senatör seçildi. *A.B.C., Prensa, Helices Y Vortice* dergilerini kurdu. Başlıca eserleri: *Al Calor de la Lumbre* (Ateşin Sıcağında) [1936]; *Conversao en el Batey* (Fabrikada Konuşmalar) [1956]; *Guasima* (1957). Ayrıca şiirler, denemeler ve gezi notları yayımladı. (L)

FONG DİNH ili, Vietnam'da (Güney Vietnam) il, Bassac'ın güneyinde 471 300 nüf. Merkezi *Cantho.* (L)

FONG SALİ, Laos'ta kasaba, il idare merkezi, yüksek Nam Hu vâdisinin batısında; 1 600 nüf. Tarım pazarı. — *Fong Sali ili,* 36 000 nüf. Lu'ların sulama yoluyle pirinç tarımı yaptıkları küçük ovalarla yarılı, kumtaşlı dağlardan meydana gelen bir bölgedir. (L)

FONG YU-HSİANG, çinli general (Nganhuei'de 1880-öl. Karadeniz'de 1948). Mezhebini değiştirerek protestan olduğu için HIRİSTİYAN GENERAL diye anılır. Çok genç yaşta cumhuriyetçi ilkelere bağlandı ve ilk defa 1921'de Şen-si'de başkomutan oldu. Kendisini, dogmacılığı ve sertliği bakımından Cromwell ile mukayese ederlerdi. 1922'de Moskova'ya yaptığı bir ziyaretten sonra Guomindang'a katıldı; fakat bağımsızlığını korudu. A.B.D.'ye karşı fazla itaatkâr bulduğu Çankayşek ile birkaç defa bozuştu. Komünistlere yaklaşmakta olduğu bir anda kendisini Sovyet Rusya'ya götüren gemide çıkan yangında öldü. (L)

FONİO veya **FUNDİ** i. Batı Afrika'da yetişen bir darı türü (*Digitaria exilis*). [Cin darısı denen taneleri kuskus yapımında ve çorbalarda kullanılır. Batı Afrika'da büyük ölçüde ekimi yapılır.] (L)

FONİYATRİ i. (fr. *phoniatrie*). Sesi ve ses bozukluklarını inceleyen tıp dalı. (Foniyatri dalı, laringoloji, nöroloji ve psikiyatriden faydalanır.) [L]

FONJİSİT sıf. ve i. (fr. *fongicide*'den). Bk. ANTİKRİPTOGAMİK.

FONKSİYON i. (fr. *fonction*). Herhangi bir şeyin kendine özgü tabiî eylemi: *Halil Bey, «Fonksiyonunu kendisi yaratacak!» diyordu* (A. H. Tanpınar).

— Kim. Bir bileşikteki herhangi bir madde grubunun kimyasal görevi; bu görevi nitelendiren özelliklerin tümü. ‖ Fonksiyonel grup. Bk. ANSİKL.

— Mat. Bağımsız veya serbest değişken denilen ve belirli bir değişim bölgesinde değeri isteğe göre seçilebilen bir büyüklüğe bağlı başka bir büyüklük. (Bk. ANSİK.) ‖ *Fonksiyonlar metodu,* diferansiyel hesabında, sonsuzküçükler metodunun yerine Lagrange'ın ileri sürdüğü metot. ‖ *Analitik fonksiyon,* $z = x + iy$ karmaşık değişkenin tanımladığı düzlemin belirli bölgesinde her noktada bir türevi bulunan $f(z)$ fonksiyonu. ‖ *Artan fonksiyon, azalan* (veya *eksilen*) *fonksiyon.* Bk. MAKSİMUM. ‖ *Bileşik fonksiyon.* Bk. BİLEŞİK. ‖ *Bir bölgede meromorf fonksiyon,* bu bölge içinde yalnız kutupsal tekillik gösteren fonksiyon. ‖ *Birim fonksiyon,* gerçel x değişkeninin $x < 0$ için sıfıra ve $x > 0$ için de $+1$'e eşit olan fonksiyonu. ‖ *Bir* veya *birçok değişkenin fonksiyonu,* bir veya birçok değişkene bağlı olan bütün büyüklükler. ‖ *Cebirsel fonksiyon,* değişken üzerinde yalnız toplama, çıkarma, çarpma, bölme, belli bir kuvvete yükseltme, bir bilinmeyenin veya $f(x, y) = 0$ şeklindeki bir denklemin y kökünü (burada f, x ve y cinsinden çokterimli bir tam sayıdır) alma işlemlerini kapsayan açık fonksiyon. ‖ *Çok değerli* veya *çok biçimli fonksiyon,* tek değerli veya tekbiçimli fonksiyon. ‖ *Dairesel* veya *trigonometrik fonksiyon,* herhangi bir trigonometrik çizginin veya buna tekabül eden, çember yayının analitik ifadesi (bk. ANSİKL.); trigonometrik çizgilerin değerlerini, bu çizgilere tekabül eden merkez açının değerlerinden yararlanarak veren fonksiyon. ‖ *Değişkene verilen bir değer için belirli fonksiyon,* değişkenin bir değeri için, yalnız bir tek şekilde ifade edilebilen fonksiyon. (*arc* sin *x*, *arc* tg *x* v.b. gibi bazı

Foto. LAROUSSE

fonksiyonların birçok ifade şekli vardır). ‖ *Devirli fonksiyon.* Bk. DEVİR. ‖ *Dışbükey fonksiyon.* Bk. DIŞBÜKEY. ‖ *Eliptik fonkisyon.* Bk. ELİPTİK. ‖ *Fuksiyen fonksiyon.* Bk. FUKSİYEN. ‖ *Gerçel bir değişkenin karmaşık fonksiyonu,* $f(x) + ig(x)$ şekline getirilebilen fonksiyon. ‖ *Holormorf fonksiyon,* bağımlı bir bölgenin her noktasında düzgün, sürekli ve monogen olan fonksiyon. ‖ *Homogen fonksiyon.* Bk. HOMOGEN. ‖ *Hiperbolik fonksiyon.* Bk. HİPERBOLİK. ‖ *Küresel fonksiyon.* Bk. KÜRESEL. ‖ *Monogen* veya *analitik fonksiyon,* bir tek türevi olan fonksiyon. ‖*Rasyonel* veya *oransal fonksiyon,* iki çokterimlinin bölümü. ‖ *Simetrik fonksiyon,* bağlı olduğu değişkenler birbirinin yerini aldığı zaman değişmeyen fonksiyon: $\frac{1}{x} + \frac{1}{y}$, «x» ve «y»'nin simetrik bir fonksiyonudur.‖*Sürekli fonksiyon.* Bk. SÜREKLİLİK. ‖ *Süreksiz fonksiyon,* sürekli olmayan fonksiyon. ‖ *Tam fonksiyon,* çokterimli tam sayı ve daha genel olarak, yakınsaklık yarıçapı sonsuz olan bir tam seriyle tanımlanmış bütün fonksiyonlar. ‖ *Tek biçimli fonksiyon,* değişkenin her değeri için yalnız bir şekilde ifade edilen fonksiyon. ‖ *Tekdeğerli fonksiyon.* Bk. TEKDEĞER. ‖ *Yüksek fonksiyon,* cebirsel olmayan fonksiyon.

— ANSİKL. Kim. Özellikle organik kimyada çok yaygın olan ve bu alanda incelenmesi gereken *fonksiyonlar, fonksiyonel grup* adı verilen belli bir kökle tanımlanır. Asit fonksiyonlu bir maddede $—CO_2H$ kökü, bir primer aminde $— NH_2$ kökü bulunur. Bütün maddeler, bileşimlerindeki fonksiyonel grubun özelliklerini taşır. Hattâ bazı maddelerde bu köklerden birkaç tane bulunduğu için, fonsiyonların bütün özelliklerini kendilerinde toplar: bunlara *karma fonksiyonlu* maddeler denir. Bununla birlikte, basit fonksiyonlar ve özellikle karma fonksiyonlarda her grubun niteliği, molekülün geri kalan kısmının yapısı ve düzenleniş şekliyle de yakından ilgilidir. Meselâ, asiklik bir köke bağlı NH_2 grubu, benzen köküne bağlı NH_2 grubundan daha çok baz özelliği gösterir. Aynı şekilde β diketonlar, monoketonlarda bugüne kadar rastlanmayan karmaşık bakır II tuzları meydana getirir. Fonksiyonlar arasında şunları sayabiliriz: hidrokarbonlar (doymuş etilenik, asetilenik, benzenik, siklanik v.b.), alkoller, eteroksitler, halojenli türevler, aldehitler, ketonlar, asitler, anhidritler, klorürler, nitriller, amitler, esterler, aminler, fenoller v.b.

— Mat. Âdi fonksiyonlar bağımsız değişkenlerden hareket ederek cebirsel işlemlerle hesaplanır: bu durumda fonksiyon, bağımsız değişkenin de (veya değişkenlerin) katıldığı bir formülle gösterilir. Bir fonksiyonun dolaylı tanımı, bu fonksiyonun bağlı olduğu büyüklüklerin değerini bulmak için yapılması gereken işlemleri ilk bakışta vermiyorsa, bu fonksiyon *kapalı*'dır.

Açık bir fonksiyon ise, ifade ettiği büyüklüğü, bağlı olduğu büyüklükler yardımıyle verebilen işlemleri açıkca ortaya koyar. Bu işlemler genellikle cebirsel işaretlerle gösterilir; bununla birlikte, bazı fonksiyonlarda normal ifade şekli yeterli olabilir ve başvurulabilecek tek çözüm yolunu verebilir. Meselâ $y = x^4$ ifadesinde, y, x'in açık bir fonksiyonudur; buna karşılık $x^3+y^3=1$ bağıntısında, y, x'in kapalı bir fonksiyonu olarak düşünülebilir. x'in açık bir fonksiyonunu genel bir ifadeyle göstermek gerekirse, $y = f(x)$ yazılır ve «y eşit x'in fonksiyonu» şeklinde okunur; burada f yerine herhangi bir harf koyulabilir.

x'in kapalı bir y fonksiyonu için, $f(x,y) = 0$ yazılır ve bu eşitliğin y'yi x'in kapalı bir fonksiyonu olarak tanımladığı söylenir. Bir fonksiyonun değeri, bir, iki, üç v.b. değişken büyüklüğe bağlı ise bu fonsiyon bir, iki, üç v.b. değişkenlidir. *Dairesel fonksiyonlar,* geometrik bir şeklin açılarıyle kenarları (doğru parçaları) arasında bağıntı kurmak için tasarlanmıştır. Bu bağıntıların incelenmesi *trigonometri*'nin konusuna girer ve doğrusal veya küresel üçgenlerin çözümüne uygulanır. Başlıca trigonometrik fonksiyonlar sinüs ve kosinüs, tanjant ve kotanjant, sekant ve kosekant'tır. Karmaşık z değişkeninin dairesel fonksiyonları, üslü fonksiyonlar yardımıyle kolayca ifade edilir. Fonksiyon fonksiyonu, u, v'nin bir fonksiyonu, v, w'nin bir fonksiyonu w, x'in bir fonksiyonu ise,

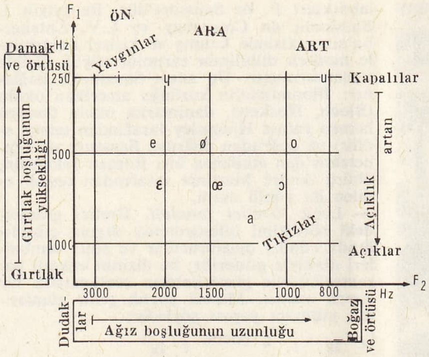

şekil 3. Ünlü üçgeni. Grafik üzerinde, F_1 oluşturucuları ordinatlara, F_2 oluşturucuları apsislere, ters çevrilmiş logaritmik frekans ölçekleri halinde koyulursa, ünlülerin sesleri, ünlü üçgeni denilen bir üçgen halinde dizilir. Apsislere ağız boşluğunun uzunluğu, ordinatlar da gırtlak boşluğunun yüksekliği yerleştirilecek olursa, bir öncekine benzeyen bir şekil elde edilir. Ön, ara ve art terimler, dilin damağa göre durumunu belirterek sesin telâffuz niteliğini gösterir; kapalı ve açık terimler, alt çene aracılığıyla çıkartılan sesleri belirler. Yaygın ve tıkız terimler, frekans ölçeği üzerinden F_1 ve F_2 oluşturucularının birbirlerine göre durumunu belirtir: F_1 ve F_2 birbirine yakın olduğu zaman tıkız bir ünlümsü, uzak olduğu zaman yaygın bir ünlümsü söz konusudur.

u, x'in bir fonksiyon fonksiyonu'dur denir. (L)

FONKSİYONALİZM i. (fr. *fonctionnalisme*'den). Mim. Mimarlık ve mobilyacılıkta, biçimin her zaman belirli bir görevi karşılamasını isteyen öğreti.

— ANSİKL. Geniş anlamıyle, *fonksiyonalizm* terimi, biçimi şartlayan görevler arasında, yararlılık ve sağlamlığın yanı sıra psikolojik değerlere de yer verir.

Çağdaş mimarlık, fonksiyonalist düşünceyle, betonarme v.b. gibi yeni tekniklerin biraraya gelmesinden doğmuştur. (L)

FONKSİYONEL sıf. (fr. *fonctionnel*). Fonksiyonla ilgili. Fonksiyonları inceleyen, ele alan.

— Biyol. Bk. GÖREVSEL.

— Kim. Bir kimyasal fonksiyon ile ilgili: *fonksiyonel grup.* Bk. FONKSİYON.

— Mat. *Fonksiyonel denklem,* bilinmeyenleri birer fonksiyon olan denklem: *Bilinmeyeni* φ *fonksiyonu olan* $\varphi(x) + \varphi(y) = \varphi(xy)$ *denklemi, fonksiyonel bir denklemdir.* ‖ *Fonksiyonel determinant.* Bk. DETERMİNANT. ‖ *Fonksiyonel hesap,* bir cümlenin (eğriler, yüzeyler, bölgeler v.b. cümlesi) bir elemanı için belli bir sayı veren işlemlerin incelenmesi.

◆ i. Mat. Eğrileri veya yüzeyleri gösteren, bir veya daha çok değişkenli fonksiyonlar cümlesinin her elemanı için belli bir sayı veren işlem. (ÇİZGİ veya YÜZEY FONKSİYONU da denir.) [L]

FONKTÖR i. (fr. *foncteur*). Modern mant. *Hakikat fonktörü,* kanıtlarına uygulanmış olan bir önerme işlemleyicisidir. (Hakikat değeri, kanıtlarının hakikat değerinin işlevinden başka bir şey olmayan bir önerme ortaya koyar. Önermeler hesabı, önerme işlemleyicileriyle değil, hakikat fonktörleriyle ilgilidir.) [L]

FON'LAR, Dahomey (800 000 kişi) ve Togo'da (7 000 kişi) yaşayan karaderili halk. Dahomey'in son kralları Ghezo (1818-1858), Gle Gle (1858-1889), Behanzin (1889-1894) bu halktan gelmedir. Kademeleşmiş bir düzeni olan fon toplumu karmaşık ve gelişmiş uygarlığın mirasçısıdır. Üstü maden kaplı ağaçtan ya da doğrudan doğruya madenden yapılmış büyük boy kral heykelleriyle dikkati çeken apayrı bir sanatları vardır. Fon'ların en ünlü eseri, büyük boyda ve korkunç yüzlü bir Savaş tanrısı heykelidir. (L)

FONMETRE i. (fr. *phonemètre*'den). Akust. Gürültülerin objektif yöntemlerle ölçülmesine yarayan, doğrudan doğruya fon cinsinden derecelere ayrılmış âlet. (L)

FON(O)— veya **PHON(O)—,** yun. *phônê,* ses'ten alınan ve bazı kelimelerin yapısına giren önek. (L)

FONOGRAF i. (yun. *phônê,* ses ve *graphein,* yazmak'tan fr. *phonographe*). Önceden kaydedilmiş sesleri veya konuşmaları tamamen mekanik yolla okuyan âlet. ‖ *Elektrikli fonograf.* Bk. ELEKTROFON.

— ANSİKL. Akust. Seslerin kaydedilip okunabileceği çok eskidenberi düşünülmüştü. Cyrano de Bergerac, söz ve müziğin sayfalar üzerinden geçirilen bir iğne tarafından okunduğundan söz eder. Öncüler arasında bulunan Young, titreşen ve dolayısıyle ses veren katı bir cisme *sivri bir uç* takmayı düşünmüş, katı cismin titreşimlerini *döner bir silindir* üzerine kaydedebilmişti. Nihayet Duhamel, sivri ucu bir tele bağlayarak titreşimleri kaydetti, Werheim ise sivri ucu bir *diyapazon*'a bağladı. Tipograf işçisi Scoot de Martinville, 1857 yılında, iğneyi bir zara tespit etti: böylece söz, şarkı ve müziği dönen bir silindire kaydetmeyi başardı. «Kendi kendine sesi kaydeden» anlamına gelen *fontograf* adını verdiği bu âlet sayesinde, *mekanik kaydedicinin ilkesi*'ni deneysel olarak ortaya koydu. 1877 Yılında Cros adında bir şair ve bilgin şu fikri ortaya atmıştır: «döner silindir üzerinde açılan izlerden bir sivri uç geçirilirse, bu ucun bağlı olduğu zar, kaydedilmiş sözleri ve müziği verebilir.» Böylece Cros, *fonograf'ın ilkesi*'ni bulmuş oldu. Bu âlete *paleofon* adı verildi. «Fonograf» teriminin rahip Lenoir'a ait olduğu sanılmaktadır.

Bir alıcı, bir kayıt ve bir de okuma düzeneğinden meydana gelen ilk fonografı 1878 yılında Edison yaptı. Alıcısı, küçük deliği önünde konuşulduğu zaman titreşen madenî bir diyaframla kapatılmış bir çeşit ses borusundan meydana gelir. Diyaframın bütün hareketleri, kendi merkezine bağlı fildişi bir iğneye geçer.

Kaydedici ise, balmumundan bir gömlekle kaplı bir silindirdir. Bu silindirin önünde ağızlık, zar ve kazıyıcıyı taşıyan bir şaryo vardır; bu kazıyıcı balmumu gömlek üstüne düzenli bir hızla basacak şekilde, silindir boyunca yer değiştirir. Bu hareket, bir zemberekle sağlanır. Okuyucu, büyük tabanı açık, küçük tabanı ise gergin bir kâğıt veya ince bir titreşim levhasıyle kapatılmış madenî, kesik bir koniden meydana gelir. Bu diyaframın ortasında bulunan iğne, kaydedici tarafından açılmış izlerden geçerek, kaydedilen seslere benzer titreşimleri kâğıda veya levhaya iletir. Böylece âlet, kaydedilmiş sesleri yeniden üretir.

Daha sonra, kaydedicinin titreşimleri bir plak üzerine geçirilmeğe başlandı. Edison'un âletinde düşey olarak açılan izler, plak üzerinde yatay olarak açıldı. Her parçası ayrı ayrı incelenip, geliştirildiği halde fonograf müzikseverleri tatmin edememiştir; çünkü mekanik yolla okumanın kendine has bazı eksiklikleri vardır. Bugün fonograf yerine, elektromekanik yolla okuma yapan elektrofon tercih edilir. Bk. PLAK, ELEKTROFON. (L)

FONOGRAFİ i. (fr. *phonographie*). Akust. Ses veren cisimlerin titreşimlerini grafikle gösterme usulü. (L)

FONOGRAM i. (fr. *phonogramme*). Leng. Görevi değişmiş ideogram; fonogram yazıda, bir nesne veya bu nesneye bağlı düşünceyi belirtmek için değil de bir veya birçok sesi aktarmak için kullanılırdı. (L)

FONOJENİK sıf. (fr. *phonogénique*). Banda alınıp, dinlenildiğinde veya radyo yayınlarında kulağa hoş gelen bir ses için kullanılır. (L)

FONOKARDİYOGRAFİ i. (fr. *phonocardiographie*). Kalp seslerini grafik şeklinde yazarak kalbi inceleme metodu. (L)

FONOKİNETİK sıf. (fr. *phonocinétique*'den). Patol. *Fonokinetik amnezi,* hecelemek için gerekli hareketleri hatırlayamama hali. (L)

FONOLİT i. (fr. *phonolite*). Alkali feldispatlardan ve feldispatoitlerden (nefelin veya lösit) meydana gelen, mikrolitli volkanik kaya. (Fonolitlere bazen proksen, amfibol gibi renkli maden filizleri veya demir ve sodyumlu [aejirin, rebeckit] maden filizleri eşlik eder. Levhalar halinde ayrılırken ses çıkardığı için, bir minerale «sesli kaya» anlamına

Desen. LAROUSSE

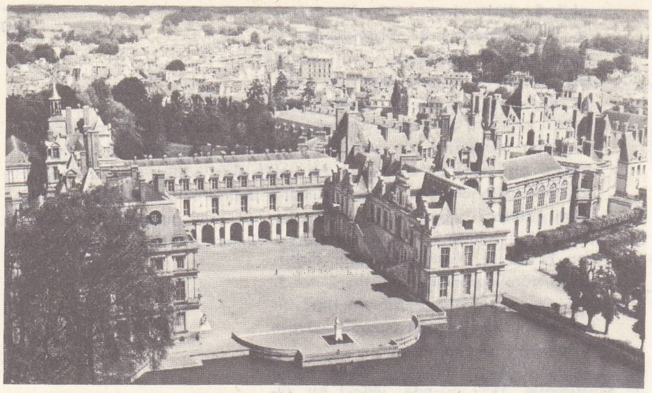

Fontainebleau şatosunun görünüşü

gelen fonolit adı verilmiştir. Gri, veşil veya kahverengi kütleler halinde bulunur.) [L]

FONOLOG i. (fr. *phonologue*). Fonoloji üzerinde çalışan bilgin. (L)

FONOLOJİ i. (fr. *phonologie*). Dildeki görevleri açısından fonemlerin incelenmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Üretici fonoloji,* üretici gramerin bölümü; bir kurallar bütününün yardımıyle, sözdizimi tarafından meydana getirilen cümlelerin yüzeysel yapılarını fonetik bir açıdan tanımlar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Fonoloji* terimi çok defa dil sesleri biliminin çeşitli bölümlerini belirtti ve hattâ bazen fonetik terimiyle de karıştırıldı. *Yapısal dilbilim*'in dalı olan fonoloji iki dünya savaşı arasında ortaya çıkan ve *ayırıcı fonetik* adını verebileceğimiz bir birimdir. Gerçekten, de insan gırtlağının çıkardığı bütün seslerin akustik-fizyolojik tasviri ve incelemesi olan fonetikten ayrılır. Fonolojinin amacı, belli bir dildeki ses bütünü içinde, gerçek varlıkları, karşıtlıkları ve dil içinde kurdukları yapısal bağıntılar tarafından belirlenen ayırıcı özelliğe sahip seslerin (*fonem*) kesin sayılarını belirlemektir. Belli bir dilin fonoloji sistemi böyle ortaya çıkarılır. Bu bilimin bir başka görevi de dildeki ses olgularının görevlerini belirlemektir. Modern dilbilime eski iddiaları bütünüyle yenileme veya geleneksel dil tasvirlerindeki yanlışları düzeltme ve karanlık noktaları aydınlatma imkânı veren bu bilimin ilkeleri dilin öbür kesimlerine (meselâ morfoloji ve sözdizimi) de uygulandı. L.J. Prieto gibi günümüzün fonoloji uzmanları şimdiye kadar ses incelemelerinde kullanılan fonoloji metotlarını insan dilinin ikinci yönüne (kavram yönü) uygulamağa başladılar.

Fonoloji, özellikle Avrupa'da gelişti; Bloomfield ve Sapir'in kurduğu amerikan okulunun özel ve bağımsız bir evrimi vardır. Fonolojinin kurucusu Prag Dilbilim okulunun başkanı N.S. Trubetzkoy'dur. Ama bu bilimin öncüsü fonologların haklı olarak bağlandıkları F. de Saussure'dür. Bu bilgin J. Baudouin de Courtenay ve L.V. Chtcherba'nın etkisinde kalmış ve kişisel doktriniyle modern dilbilimin evrimini büyük ölçüde hızlandırmıştır. Üç akım Saussure'e bağlanır: Bloomfield'in kurduğu amerikan okulu (Bloch, Hockett), danimarka okulu (hemen hemen yalnız Hjelmslev tarafından temsil edilir) ve doğrudan doğruya Saussure ve Trubetzkoy'dan etkilenen biri Roman Jakobson, öbürü André Martinet tarafından temsil edilen iki yönlü akım.

Fontainebleau okulları
«Baharın zaferi»
Antoine Caron'un eserlerinden detay
Nantes müzesi, Fransa

— Leng. *Üretici fonoloji.* Üretici gramerdeki sözdizimi bileştireninin dışına çıkıldığında cümle, oluşturucular ve sınır sembolleri dizisiyle gösterilir; bu dizinin etiketli parantezlemeyle gösterilebilen sentagmatik bir yapısı vardır. Meselâ *çocuk geldi* cümlesinin yüzeysel yapısı şöyledir:

$(_{C}\,(_{İS}\,(_{İ}\ \#\ \text{çocuk}\ _{İ})\,_{İS})$

$(_{FS}\,(_{F}\ \#\ \text{gel}) + \text{di}\ \#\ \ _{FS})\,_{C})$

(burada kelime sınırını; + oluşturucu sınırını; C= cümle; İS= isim sentagması; İ=isim; FS=fiil sentagması; F= fiili gösterir). Gramerin fonolojik birleştireninin görevi bu temsil biçimini milletlerarası fonetik kuramı terimleri içinde daha somut bir biçime çevirmektir.

Her oluşturucunun bir harf (bu harf fonemi karşılar) dizisiyle gösterilmesi cümleyi kısaltarak yazmaktan başka bir şey değildir. Her oluşturucu, her biri fonetik özelliklerin bütünüyle nitelenen bir segman dizisiyle gösterilir; bu fonetik özelliklerin her biri, bir çift ayırıcı özelliğin terimlerinden birinin varlığıyle tanımlanır. Meselâ, (f) ünsüz, sesli ve genizsi olmama, yayınık (sıkışık olmama), kalın, sürekli, gerilimsiz olma gibi özelliklerle tanımlanır. Oluşturucuların fonemlerle gösterilmesine bir çizelge biçimi verilebilir; çizelgenin her sütunu bir segman, her satırı bir ayırıcı özelliği gösterir; hanelerde bulunan bir + veya — belli bir özelliğin iki teriminden birini saymaca olarak anlatır. Meselâ *mor* kelimesinin oluşturucusunu gösteren çizelge şöyledir:

	m	o	r
ünsüz olma/ünsüz olmama	+	—	+
ünlü olma/ünlü olmama	—	+	+
genizsi olma/ağızsı olma	+	—	O
sıkı olma/sıkı olmama	—	—	O
yayınık olma/yayınık olmama	O	—	O
kalın olma/ince olma	+	+	O
sürekli olma/süreksiz olma	O	O	—
gerilimli olma/gerilimsiz olma	O	O	O
sesli olma/sessiz olma	O	O	O
bemollü olma/bemolsüz olma	O	O	O

Görüldüğü gibi bazı hanelerde + ve — yerine O vardır. İlk düzeydeki (fonematik düzey) oluşturucuların fonetik ayrıcalığı henüz oldukça soyut kalır. Yalnız, her oluşturucuyu dildeki bütün diğer oluşturuculardan ayırmağa yarayan fonetik özellikler gösterilebilir (yapısal dilbilimde çok rastlanan fonemlerin ayırıcı görevini karşılayan kavram). Hiç bir tekrarlı özellik bu çizelgelerde yer alamaz; bunlar yeni kurallarla çizelgelere sokulabilir. Ancak genel bir kural aracılığıyle meydana getirilen tekrar bildiren özellikler gerçekte fonetik özelliklerden başka bir şey değildir; bu fonetik özellikler, aynı segmandaki veya komşu segmanlardaki başka özellikler tarafından şartlandığı zaman ortaya çıkar. Oluşturucuların temsili, çizelge biçiminde belirlenir, daha sonra konulacak kurallar ise bu çizelgeleri tamamlar. Meselâ, bu kurallardan birine göre Türkçede bütün ünlüler (ünlü + ve ünsüz — işaretli bütün segmanlar) seslidir. Bir başka kurala göre gerilimli bütün ünsüzler sessiz (meselâ [*t*]) ve bütün gerilimsiz ünsüzler de seslidir (meselâ [*d*]). Bu iki kural, artık-bildirim özelliğinin varlığını, aynı segmanda yer alan başka bir bağındaş özelliğin varlığına bağlar; oysa başka kurallar, bir özelliğin varlığını komşu segmandaki başka bir özellikle açıklar (meselâ, birçok dilde rastlanan «bir sesli-ünsüz tarafından izlenen her ünsüz, sesli-ünsüz haline gelir» kuralı gibi). Bu kuramlar alofon veya çevresel değişkenin yapısalcı kavramlarını hesaba katar. Belli bir düzene göre meydana gelen tekrarlı bildirim kuralları soyut fonematik temsili daha somut bir fonetik belirti haline getirme etkisine sahiptir. Genel artık-bildirim kuralları aracılığıyle sokulan özelliklerin sayısı ne kadar çok olursa (başka bir deyimle, oluşturucuların çizelgede gösterilmesinde özelliklerin belirtilmesi az olduğu ölçüde), Morris Halle'in de ortaya koyduğu gibi, fonolojik tasvir o kadar kolav ve sistemli olur. Bununla birlikte, bir gramerin fonolojik birleştireni artık-bildirim kurallarına ve oluşturucuların çizelgede gösterilmesine indirgenemez. Telaffuz, ulama, düşürme, v.b. olgularla ilgili diğer kurallar, cümlelerin gerçek fonetik niteliklerini kazanmalarına yardım eder. Bu kurallar sistemli olarak cümlelerin dış yapılarına özgü sözdizimi incelemelerine başvurur.

Üretici gramerin niteliklerinden biri bu türden olguları hesaba katan kuralları kesinlikle belirlemektir; güçlü bir düzen içinde etki yapan bu kurallara fonolojide *dönüşüm çevrimleri* kuralları adı verilir; gerçekten de, bunlar birer dönüşümdür: bu kurallar uygulandıkları dizinin sentagmatik yapısının bilinmesini öngörürler; öte yandan, önce en küçük kuruculardan başlayarak gitgide daha büyük kuruculara ve sonunda bütün bir cümle düzeyine uygulanarak bir çevrim meydana getirirler. Bu konu özellikle Chomsky ve Halle'in ***Sounds Paterns of English*** (İngiliz Dili Sesleri) [1967] ve S. Schane'ın ***The Phonological and Morphological Structure of French*** (Fransızcanın Morfolojik ve Fonolojik Yapısı) [1968] adlı eserlerinde incelendi.

Görüldüğü gibi, fonolojinin üretici anlayışı birçok bakımdan çeşitli yapısalcı okullardan ayrılır. Sözdizimi alanındaki bildirişimler başvurmayı yasaklayan *düzeylerin ayrılması* ilkesi fonolojide terk edildi. Ayrıca, fonematik temsil (oluşturucuların çizelge biçiminde gösterilmesi) çok daha az soyuttur. Yapısalcılar için fonematik düzeyle fonetik düzey arasındaki ilişki oldukça basittir; bir fonemi tanımlayan özellikler bunların karşılığı olan fonetik segmanı tanımlayan özelliklerin bir alt-bütünüdür ve tekrarlı bildirim kuralları fonetik içeriği yalnızca «zenginleştirmeğe» yarar. Bununla birlikte üretici gramerde değişmezlik, çizgisellik ilkelerinin terk edilmesiyle iki düzey arasındaki ilişki çok daha dolaysız hale geldi: iki fonemi ayıran özellikle kayabilir, ortadan kalkabilir v.b. Kısaca üretici gramer kuramcılarının fonematik düzey adını verdikleri düzey daha çok bazı yapısalcıların morfonolojik düzeyini karşılar (bk. MORFONOLOJİ) ve gramer artık morfolojik düzeyle fonetik düzey arasında yapısalcıların fonematik düzeyini karşılayan aynı geçiş düzeyine sahip değildir. Bu durum özellikle algı kuramı için önemli sonuçlar doğurdu. Dinleyicinin sözdizimsel türden bazı bildirimlerden yararlanması cümlelerin fonolojik yapısını algılamasında belirleyici bir rol oynar. Yapısalcı fonolojinin eleştirileri ve bu son noktalar, Chomsky ve Halle'in yalnız yukarıda adı geçen kitabında değil, Chomsky'nin ***Current Issues in Linguistic Theory*** (1964) adlı eserinde de incelendi. (L).

FONOMETRE i. (fr. *phonomètre*'den). Akust. Sesin şiddetini ölçmeğe yarıyan âlet. (L)

FONOMETRİ i. (fr. *phonometrie*'den). Akust. Ses şiddetlerinin ölçülmesi. (L)

FONON i. (fr. *phonon*). Fiz. Bir billûr şebekesindeki bir parçacığın salınım kuvantumuna verilen ad.

— ANSİKL. Işığın kuvanta veya foton cinsinden yayınlandığını veya soğurulduğunu kabul eden Planck teorisine dayanarak Einstein da, her katı cismin salınımındaki titreşim enerjisinin kuvantalaşması gerektiğini öne sürmüştür. Bu enerjinin kuvantumu veya fonon $E = h\nu$ formülüyle verilir; burada ν titreşim frekansı, h Planck sabitidir. Bu varsayım, katı cisimlerin kütle ısısının mutlak sıfır dolaylarında sıfıra yöneldiğini açıklamak imkânı vermiştir. (L)

FONOTEK i. (fr. *phonotèque*). Diskoteklerdeki gibi sadece plağa alınmış seslerin değil, her türlü ses kaydının muhafaza edildiği kurum.

— ANSİKL. İlk devlet *fonotek*'i 1839'da Viyana'da kuruldu. Berlin'deki Phonogramm-

Foto. LAROUSSE

Archiv ise 1904'te kurulmuştur. Washington'daki Library of Congress ile Londra'da British museum'daki British İnstitute of Recorded Sound özellikle anılmağa değer. Türkiye'de henüz bir devlet fonoteği yoktur. Ancak 1923'ten sonra birkaç halk müziği arşivi kuruldu. Bunların en önemlileri Ankara Devlet konservatuvarı arşivi ile Ankara Millî kütüphane ve İstanbul Belediyesi konservatuvarının kolleksiyonlarıdır. (LM)

FONOTELGRAF i. (yun. *phônê*, ses ve *telgraf*'tan). Telekom. Telgraf hatlarının çok yüklü olduğu zamanlarda veya özel abonelerin isteklerini karşılamak için telgrafların telefonla iletilmesi.
Türkiye'de fonotelgraf 1952 yılında uygulanmağa başladı. (LM)

FONSAGRADA, İspanya'da (Galicia, Lugo ili) şehir, Lugo'nun kuzeybatısında; 12 400 nüf. (L)

FONSECA (Antonio Manuel DA), portekizli ressam (Lizbon 1796-ay. y. 1890). Kralın ressamı (1830). Lizbon Güzel Sanatlar akademisinde profesör, Paris Güzel Sanatlar akademisi muhabir üyesi (1852). Portreler ve tarihî konular üzerine çalışmalar yaptı (Lizbon müzesi, Baltimore'da Peabody enstitüsü). [L]

FONSECA (Eleonora PİMENTEL, — markizi), italyan yazarı ve yurtseveri (Roma 1752-Napoli 1799). 1760'ta ailesiyle Napoli'ye göç eden portekizli Clemente'nin kızı; özellikle soneleri ve Metastasia'dan esinlenerek yazdığı dramatik kompozisyonlarıyle kısa zamanda edebiyat alanında ün yaptı ve Arcadia'daki Accademia dei Filoleti'ye alındı. 1777'de Napolyon'un subaylarından Pasquale Tria de Solis ile evlendi ve bir oğlu oldu; oğlunun genç yaşta ölmesi üzerine en güzel eserleri arasında yer alan elli sone yazdı. Olgunluk yıllarında ilgisi, iktisat ve kamu hukukuna yöneldi; Napoli krallarının Papa hükûmetine verdiği verginin kaldırılması için yapılan tartışmalara ateşli bir şekilde katıldı: Caravita'nın *Nullum ius Romani Pontificis in Regnum Neapolitanum* (Papanın Napoli Krallığı Üstünde Hiç Bir Hakkı Olmadığına Dair) adlı eserini çevirdi ve kitap üzerine latince bir inceleme yazdı. 1798'de Jakobin olduğundan şüphelenilerek tutuklandı. Napoli cumhuriyetinin beşinci ayında Fransızların ülkeye girmesi üzerine serbest bırakıldı. *Monitero Napoletano* adlı gazetenin yazılarını hemen hemen bütünüyle tek başına yazdı ve halk sınıflarını ihtilâlci rejime yaklaştırmağa çalıştı. Cumhuriyet yıkılınca tutuklandı ve önce müebbet sürgüne, daha sonra hükûmet cuntası tarafından yeniden yargılanarak ölüm cezasına çarptırıldı (17 ağustos 1799) ve hüküm, 20 ağustosta Mercato meydanında yerine getirildi. (L)

FONSECA (Hermes Rodrigues DA), brezilyalı mareşal ve devlet adamı (Sao Gabriel, Rio Grande do Sul 1855-Rio de Janeiro 1923); Manuel Diodoro da Fronseca'nın yeğeni. 1904'te cumhurbaşkanı Alves'e karşı yapılan ayaklanmayı bastırdıktan sonra mareşalliğe yükseltildi. 1906'da harbiye bakanı oldu, Brezilya'ya mecburî askerliği soktu. 1910'da cumhurbaşkanı seçildi; siyasî ve malî güçlüklerle karşılaştı, 1914'te Sıkıyönetim kanununu çıkarak bunları yenebileceğini sandı. Seçimlerde yenilgiye uğradı ve siyasî faaliyetten çekildi. (L)

FONSECA (Manuel Diodoro DA), brezilyalı general ve devlet adamı (Alagoas, bugünkü adıyle Mareşal Diodoro 1827-Rio de Janeiro 1892). Paraguay ve Uruguay'a karşı yapılan savaşlarda ün kazandı ve Rio Grande do Sul valisi oldu. Subaylara siyasî haklar veren bir bildiriyi imzaladı; 1887'de komutanlıktan uzaklaştırıldı, imparator Pedro II'nin kovulmasıyle sonuçlanan ayaklanmanın başına geçti (1889). Geçici hükûmetin başkanı oldu, cumhuriyeti ilân etti ve 1891 yılında cumhurbaşkanı seçildi. Otoriter bir kişi olarak kongreyi dağıttı, fakat aynı yıl içinde görevlerini bırakmak zorunda kaldı; kendi isteğiyle bir kenara çekilerek yaşadı. (L)

FONSECA (Pedro DA), portekizli filozof (Corticada, Croto yakını 1528-Lizbon 1599). 1548'de Cizvit tarikatına girdi. Coimbra'da felsefe okuttu, elde ettiği başarıdan dolayı PORTEKİZ ARİSTO'SU lakabıyle anıldı. General Mercuriano'nun yardımcısı oldu, yüksek dinî görevlere getirildi, Gregorius XIII tarafından önemli işlere memur edildi ve «*Ratio Studiorum*»'un (1598) yazılmasına katıldı. Başlıca eserleri şunlardır: *İnstitutiones Dialecticarum Libri VIII* (Sekiz Bölümlü Diyalektik Anakitabı) [1564]. Bu eser otuz defadan daha fazla basıldı. *Commentaria in Libros Metaphysicorum Aristotelis* (Aristoteles'in Metafizik Kitaplarına Şerhler) [1594'te yeniden basılmıştır]. Molina, irade hürlüğü ile alınyazısı arasında bir uzlaştırma öğretisi olan «uzlaştırma bilimi»ni Fonseca'dan aldı. (L)

FONSECA körfezi, Büyük Okyanus'un Orta Amerika kıyılarında açtığı büyük körfez; Salvador, Honduras ve Nikaragua arasında bölüşülmüştür. A.B.D. deniz üssü. (L)

FONSON (Frantz), fransızca yazan belçikalı oyun yazarı (Brüksel 1870-Paris 1924). Gazetecilikten Brüksel tiyatrosu yöneticiliğine geçti. 1910'da Farnaud Wicheler ile birlikte yazdığı üç perdelik *Le Mariage de Mlle Beulemans* (Matmazel Beulemans'ın Evlenmesi) adlı oyunu sahneye koydurttu. Brüksel küçük burjuvazisinin konuşma ve geleneklerini dile getiren bu eser bütün dünyada oynandı ve cahil brükselli tipini, orta sınıf belçikalının bir sembolü haline getirdi. F. Wicheler ile birlikte aynı havayı taşıyan başka oyunlar da yazdı. (L)

FONT i. (fr. *fonte*). Bk. DÖKME *demir*.

FONTAİNAS (André), fransız şairi (Brüksel 1865-Paris 1948). Belçikalı ana babadan dünyaya geldi, sonra fransız uyruğuna geçti. Arkadaşlarıyle *La Basoche* dergisini çıkardı (1884-1885). *La Jeune Belgique* dergisinin yazarları arasına girdi (1885-1891), *La Plume* ve *Mercure de France* dergilerine yazılar yazdı (1896); birçok şiir kitabı yayımladı: *Crépuscules* (Alaca Karanlıklar) [1897]; *Le Jardin des Îles Claires* (Aydınlık Adaların Bahçesi) [1901]; *La Nef Désemparée* (Yolunu Şaşıran Gemi) [1908]; *L'Allée des Glaieuls* (Glayöllerin Yolu) [1921]; *Lumières Sensibles* (Duyulan Işıklar) [1927]. Ayrıca romanlar, sanat incelemeleri ve ilgi çekici anı kitapları yayımladı: *Mes Souvenirs du Symbolisme* (Sembolizm Hatıralarım) [1929]; *Confessoinsd'un Poete* (Bir Şairin İtirafları) [1936]. (L)

FONTAİNE (Alexis), **Fontaine des Bertins** denir, fransız matematikçisi (Claveyson, Dauphiné 1704-Cuiseaux, Bourgogne 1771). Çok değişkenli fonksiyonların kısmî türevlerinde kullanılan hareketleri buldu. Daha önce Huygens'in vakum içinde, Newton'un hızlı orantılı bir direnç, Euler ve J. Bernouilli'nin ise hızın karesiyle orantılı bir direnç olması halinde inceledikleri *eşzamanlılar* konusunda büyük bir başarı gösterdi. Fontaine bu konuyu hızın fonksiyonu olan ikinci dereceden bir üçterimliyle ifade edilen bir direnç olması halinde inceledi. (L)

FONTAİNE (Joan), amerikalı sinema oyuncusu Joan DE HAVİLLAND'ın sanat adı (Tokyo 1917). Sinemaya 1937'de atıldı. Ancak ününü Hitchock'un yönettiği *Rebecca* filmi ile sağladı (1940). 1941'de gene Hitchcock'un yöneticiliği altında çevirdiği *Suspicion* (Şüphe) filmiyle Oscar ödülünü aldı. Dramatik olayların içine düşmüş saf kadın rollerini oynadı. Birçok filimde, ince ve etkili oyunuyle dikkati çekti. Bunlar arasında Ophuls'ün *Meçhul Bir Kadının Mektubu* (A Letter from an Unknown Woman) [1948], *Kapri Aşkları* (September Affair) [1951], *Kara Şövalye* (İvanhoe) [1953] anılabilir. Sinema oyuncusu Olivia de Havilland'ın kız kardeşidir. (L)

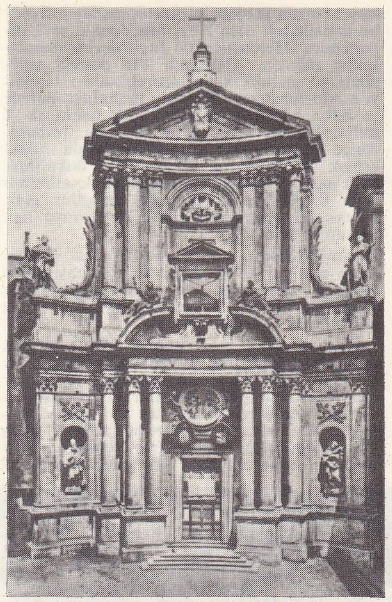

Carlo FONTANA
San Marcello
del Corso'nun
ön yüzü,
Roma

FONTAİNE (Pierre François Léonard), fransız mimarı (Pontoise 1762-Paris 1853). Peyre ve André'nin öğrencisidir; ikinci büyük Roma ödülünü kazandı (1785). Fransa'ya döndüğünde (1789) Percier'nin yardımcısı oldu. Bu işbirliği, iki sanatçının, İmparatorluk çağı sanatı üzerinde, mimarlıktan süslemeye ve mobilyaya kadar birçok konuda büyük etki yapmalarına yolaçtı. Özellikle Tuileries sarayı çevresinin ve Rivoeli sokağının açılması onların eseridir. Fontaine, Caroussel Zafer anıtını yaptı (1806). 1813'te imparatorun başmimarlığına getirildi. Louis XVIII'in (1820), müstakbel Fransa kralı Orléans dükü Louis Philippe'in dostluğunu kazandı. Palais-Royal'deki Orléans galerisi onun eseridir. *Maisons de Plaisances İtaliennes* (İtalyan Eğlence Evleri) ve *Palais et Maisons de Rome* (Roma Saray ve Evleri) ile *Recueil des Décorations İntérieures pour tout ce qui Concerne l'Ameublement* (Döşeme Yönünden İç Süslemeler Derlemesi) [1812-1817] eserleri vardır. (L)

FONTAİNEBLEAU, Seine-et-Marne idare bölgesinde kanton merkezi (Melun idare çevresi; Gatinais'nin kuzeyinde, 22 704 nüf. Güzel ormanı, şatosunun uyandırdığı ilgi ve Paris'e yakınlığı (60 km), Fontainebleau'yu bir kibarlar semti ve sayfiye şehri haline getirmiştir. Paris bölgesinin başlıca gezinti yerlerinden biridir. Askerî müze SHAPE (Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek karargâhı) Atlantik Kuvvetleri Orta Avrupa Kesimi kumandanlığı buradayken 1967'den sonra Belçika'da Casteia'ya nakledildi. (L)

Fontainebleau antlaşması, Napolyon'un tahttan vazgeçmesinden sonra imparator ile ailesinin durumunu düzenlemek üzere yapı-

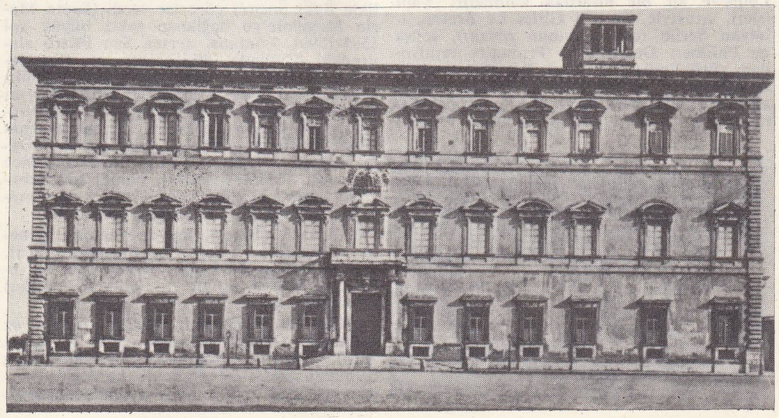

Domenico FONTANA'nın
bir eseri

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano

FONTANGES düşesi
Jan Petiot'nun eseri

lan 11 nisan 1814 tarihli antlaşma. Napolyon'un temsilcileri olan Ney, Macdonald ve Caulaincourt, Metternich ile İngilizlerin muhalefetine rağmen, Aleksandr I'in desteği sayesinde şu şartları kabul ettirebildiler: Napolyon «imparator» unvanını muhafaza ediyor ve Elbe adasında hükümranlık hakkı ile 2 milyonluk bir yıllık gelir alıyordu. İmparatoriçe Marie-Louise, Roma kralına da intikal etmek üzere Parma ve Piacenza dukalıklarına sahip oluyordu; İmparatorluk ailesinin öbür üyeleri ise gerek mülk ve gerek gelir olarak iki buçuk milyonluk bir paraya hak kazanıyorlardı. (L)

Fontainebleau okulları. Fransa krallarının emriyle XVI. yy. da Fontainebleau şatosunun süslenmesi için girişilen çalışmalar sırasında meydana gelen iki sanat akımını birbirinden ayırmak gerekir.

Birinci Fontaineblau okulu, François I'in getirmiş olduğu italyan sanatçıları Rosso ile Primatice'nin etkisi altında doğdu; bunlar kısa zamanda güzel sanatlar yöneticisi oluverdiler; emirlerinde çalışan Pellegrini, Majorici, özellikle de Nicolo dell'Abato, fransız sanatçılarını yeniden fresk sanatına dönmeğe ve stuka tekniğini öğrenmeğe teşvik et-

FONT-DE-GAUME
kayalara yapılmış resimler
musée de l'Homme, Paris

tiler. Bu yeni üslûp, Raffaello, Michelangelo, Pontormo, Bronzino ve Parmesan'dan çıkan manierizm akımıyle kaynaştı, çıplak ve ince uzun vücutlara, süslemeye, bir çeşit mestolmuşluğa düşkünlük ve öte yandan öz fransız katkısını sezdiren yapmacık bir saray inceliği bu üslûbun özelliklerindendir. Jean Goujon, Jean Cousin, Antoine Caron ve Diana konusunun büyük yer tuttuğu mitolojik tablolar yapan daha birçok sanatçı bu okula bağlanır. Gravürcülükle yayılan bu estetiğin, Hollanda, İngiltere ve Bohemya'ya kadar önemli etkileri oldu.

Şatoda, Henri IV hesabına girişilen çalışmalardan doğan ikinci Fontainebleau okulu, daha ziyade flaman etkisinde kalmış birkaç ressamı içine alır: Jean Dhoey, Ambroise Dubois, Toussaint-Dubreuil, Martin Fréminet ve Léonard Thiry. Bunlardan bize kalan az sayıdaki eser, birinci okulun süslemelerindeki o yapmacıklı incelikten çok uzaklaşan, biraz ağır, hattâ bazen bayağılığa düşen bir üslûp taşır (Fréminet'nin Fontainebleau şapelindeki freskleri). [L]

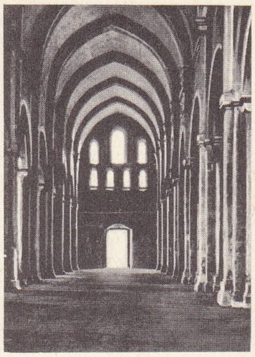

FONTENAY
manastır sahanlığı

Fontainebleau şatosu. Şatonun asıl kurucusu François I'dir (1527). Fransa'nın en güzel krallık saraylarından ve tarihî anılar yönünden en zenginlerinden biridir. Bölmeli pencere çerçeveleri, çatı pencereleri güzel bacalarıyle oval biçimli bir avlu bu hükümdar zamanında yapılmıştır; burç ise Saint-Louis'ye ait bir hisardan kalmadır. Yapı işleri, sırasıyle, Paris'li Gilles Le Breton, italyan Serlio (oval avlunun revakı), sonra da Philibert Delorme ve Primatice tarafından yürütülmüştür. Henri IV, şatonun güzelleştirilmesi ve büyütülmesi için 2 milyon altından fazla para harcadı. Rosso ile Primatice'nin elinden çıkmış stukalar ve çevre bezemeleri, Henri IV devrinde yapılmış, İkinci Fontainebleau okuluna ait tablolar, hükümdarla ana kraliçelere, Pius VII'ye ait daireler, Marie - Antoinette'in bulvarı ve müzik salonu, Napolyon'un, Riesener ve Jacob tarafından döşenmiş büyük ve küçük daireleri ve tiyatro salonuyle eşsiz bir bütün teşkil eder. Fontainebleau aynı zamanda bir resim, mobilya ve duvar halısı müzesidir (birinci ve ikinci Fontainebleau okulları, François I devrinde halıcılık atelyesi, 1795'te porselen imalâthanesi). [L]

FONTENAY

FONTAİNE-L'ÉVÊQUE, Belçika'da (Hainaut, Charleroi idare çevresi) şehir, Charleroi'nin batısında; 8 900 nüf. Metalürji. (L)

FONTAİNES (Pablo Bernardo, DE—kontu), ispanyol generali (Lorraine 1570 - Rocroi 1643). 1631'de Brugge valisiydi; Prenses İsabel'in çocukluğunun son yıllarında Flandre bölgesini yöneten dört generalden biri oldu (1634). 1643'te, Avrupa'nın en iyi askeri olarak ün kazanmış ispanyol piyadesine komanda ediyordu. Rocroi'da Condé emrindeki Fransızların üç hücumunu püskürttü ve bu arada öldürüldü. (L)

Fontamara, italyan yazarı İgnazio Silone'nin 1930'da yayımlanan romanı. Yazar bu eserinde, yoksul italyan köylülerinin (*cafoni*'nin) acılı ve umutsuz hayatını büyük bir ustalıkla dile getirir. Fontamara, eski bir yerleşme yeridir; burada yoksul köylüler ve küçük toprak sahipleri yaşar. Hayat, sanki hiç bir değişikliğe uğramıyormuş gibi yoksulluklar, felâketler, doğumlar, evlenmeler ve ölümler içinde geçip gider. Yoksul köylü her şeyden önce, toplumsal kademeleşmede daha yukarıki sosyal düzeye çıkmak için didinir durur; açıkgözler, bir toprak sahibinin kızıyle evlenerek bu amacı gerçekleştirmeğe çalışırlar. Silone, bu romanda, gençlik yıllarını ve yaşantılarını derin bir samimiyet, gerçekçilik ve alay duygusuyle dile getirir. Fontamara, geri bırakılmış bir çevrenin siyasî ve sosyal bir baskı rejimi altında yaşadığı umutsuz, çaresiz, ıstırap dolu ve adaletsiz hayatın başarılı bir tasviridir. (M)

FONTANA, A.B.D.'de (Güney Kaliforniya) şehir, San Bernardino'nun batısında; 4 500 nüf. önemli çelik fabrikaları. (L)

FONTANA (Annibale), italyan heykelci ve madalyacısı (Milano 1540-ay.y. 1587). San Celso (Milano) yakınlarındaki Santa Maria kilisesinin cephe dekorasyonundaki çalışmasıyle michelangelo tarzını Kuzey İtalya'ya götürdü. Kuyumcu olarak da ün yaptı. Milano katedralindeki büyük şamdanları unutulmayan eserlerindendir. (L)

FONTANA (Carlo), italyan mimarı (Brusta, Canton Tiano 1634-Roma 1714), Roma'da barok tarzında eserler yaptı: San Marcello del Corso'nun cephesi (1683), Santa Maria del Popolo kilisesi, Santa Cecilia in Trastevere kemeri. Fontana, ayrıca, Santi Apostoli kilisesinin yapımını tamamladı. (1702-1714). Colloseum ve akarsular üstüne eserler yazdı. (L)

FONTANA (Domenico), italyan mimarı (Melide, Lugano 1543-Napoli 1607). Giovanni Fontana'nın kardeşi Fontana'yı koruyan kardinal Montalto (daha sonra Sisto V) ona Santa Maira Maggiore'de San Sacramento kilisesini (1586), Lateranense sarayını, Vatikan kitaplığını yaptırdı, daha sonra şehircilikle ilgili önemli görevler verdi (Santa Maria Maggiore'ye bağlanan sekiz büyük yol 1585-1590). Fontana, ayrıca San Pietro alanındaki Caligula dikilitaşını ve Quirinale'nin önünde Dioskuros heykellerini yaptı. 1594'te kral naibi tarafından kral sarayını yapmak üzere Napoli'ye çağrıldı. Üslûbunda, Michelangelo klasisizmi ile barok sanat arasında bir geçiş niteliği göze çarpar.—Oğlu GİULİO CESARE (Roma 1593'ten önce - Napoli 1627'den sonra), Napoli'de, babasının başlattığı işleri tamamladı, bugün müze olan Degli Studi sarayını yaptı. (L)

FONTANA (Felice), italyan anatomi uzmanı (Pomarolo, Jirol 1730-Floransa 1805). Göz yuvarının ön kısmıyle ilgili bazı ayrıntıları (Fontana kanalı ve Fontana boşluğu) tanımladı. (L)

FONTANA (Giovanni), italyan mimar ve mühendis (Melide, Lugano 1540 - Roma 1614). Domenico Fontana'nın kardeşi; önce Roma'da sonra Maderno'da kardeşine yardım etti. Çok iyi bir hidroloji mühendisiydi; Roma yakınındaki ırmaklarının akışını çeşitli noktalarda bir sisteme bağladı ve Paolo su kemerini düzenledi. San Pietro'nun mimarlığını da Fontana yaptı. (L)

FONTANA (Giovanni Battista), italyan kemancı ve bestecisi (Brescia - Padova 1630). Brescia'daki Santa Maria delle Grazie kilsesinin müzikçileri arasına katıldı. Tek ya da birkaç çalgı için sonatlar besteledi. Virtüoz olarak hayranlıkla karşılandı. Oda müziğinde enstrümantal anlayışla beste yapan ilk müzikçilerden biridir. (L)

FONTANA (Lucio), italyan heykeltıraşı ve ressamı (Rosario, Arjantin 1899). Sanat öğrenimini Milano'da Brera akademisinde yaptı. 1934'te «soyutlama-yaratma» hareketine katıldı. 1939'dan 1946'ya kadar Arjantin'de çalıştı ve orada «Manifesto Blanco»'yu (Beyaz Manifesto) yayımladı. 1947'de Milano'da «spasyalizm» akımını kurarak «renk, ses, hareket, mesafe gibi bütün fizik elemanları hem ideal, hem maddî bir bütün içinde birleştirmek» istedi. En önemli eserleri üstünde yırtıklar, kimi zaman da renklerle çevrili delikler bulunan tek renkli resimleridir. (L)

FONTANA (Orazio), italyan çinicisi (Urbino 1520'ye doğr.-1571'e doğr.). Her ikisi de ünlü birer çinici olan Niccolo del Pellicciaio'nun torunu ve Guido Durantino'nun oğlu. 1565'e kadar babasının yanında çalıştı. İmzalı en eski eseri 1542 tarihli bir tabaktır (Berlin). Londra'da ve Louvre'da önemli başka eserleri de vardır. (L)

FONTANA (Prospero), italyan ressamı (Bologna 1512-ay. y. 1597). Önce Roma'da Julius III için, sonra da Fontainebleau, Cenova ve Bologna'da çalıştı ve Ludovico ile Agostino Carracci'ye hocalık etti. Raffaello ile Parmigianino'nun tarzında dinî resimler yaptı. Başlıca eserleri: *Aziz Alexis'in Sadakası* (San Giacomo Maggiore, Bologna); *İsa'nın Mezara Konması* (Bologna müzesi); *Cebrail'in Meryem'e Müjdesi* (Milano); *Kutsal Aile* (Dresden) ve portrelerdir (*Este Ailesinden Biri*, Bologna). [L]

FONTANALİA i. (lat. k.). Esk. Rom. Roma'da Caelius tepesinde 13 ekim günü kaynaklar onuruna yapılan şenlikler. (Tanrı *Fons* veya *Fontus*'a ait hiç bir efsane yoktur.) [L]

FONTANAROSA (Lucien), italyan asıllı fransız ressamı (Paris 1912). Lucien Simon'un öğrencisi (1932); duvar resimleri; Milletlerarası Liege sergisinde (1939) fransız pavyonunu Potiers üniversitesini, Saint Germain-en-Laye belediye binasını (1944); yaptı. (L)

FONTANE (Theodor), protestan bir fransız ailesinden gelen alman yazarı (Neuruppin, Brandenburg 1819 - Berlin 1898). Kendini edebiyata vermeden önce daha çok gazetecilik yaparak hayatını kazandı. 1870 Yılında alman ordularının ardı sıra Fransa'ya gitti, tutuklandı ve Gambetta'nın emriyle serbest bırakıldı. Balad tarzındaki şiirleri özellikle başarılıdır. Ama büyük derinliği olan lirik bir şair değildi. En büyük başarısı roman alanında oldu. Eserlerinin arasında: Storm'un tarzını andıran *Grete Minde* [1880]; serbest aşkı işleyen, ama meşru birleşmeyle sonuçlanan *Irrungen, Wirrungen* (Çılgınlar, Karışklıklar) [1888]; sonradan görme burjuvaziyle alay eden *Frau Jenny Treibel* özellikle anılmağa değer. *Effi Briest* (1895) ve *Der Stechlin* (1899) adlarındaki iki anlatısında soylular sınıfını ele alır. Fontane, ne Flaubert tarzında bir gerçekçi, ne de Zola tarzında bir natüralisttir. Temel özelliği, toplumsal sorunları nükteli bir dille anlatmasıdır. Konuları kendi hayat hikâyesinden alınmış olan şu üç eserde edebî gelişmesini izlemek mümkündür: *Meine Kinderjahre* (Çocukluk Yıllarım) [1894]; *Von Zwanzig bis Dreissig* (Yirmi ile Otuz Yaş Arasında) [1898] ve *Kriegsgefangen* (Savaş Tutsağı) [1871]. *Effi Briest* 1949'da türkçeye çevrilmiştir. (L)

FONTANES (Louis DE), fransız yazarı ve devlet adamı (Niort 1757-Paris 1821). *Devrim*'in başlangıcında liberallere katılarak *Modérateur*'de yazdı. Ama Lyon'daki baskı hareketini protesto etmesi yüzünden Fransa dışında yaşamak zorunda kaldı (1793 - 1794); Robespierre devrildikten sonra tekrar ortaya çıktı. İnstitut'ye üye seçildi

Foto. B.N., Neurdein, Giraudon (LAROUSSE)

ve Paris'teki *École Centrale*'a profesör oldu. 18 *Fructudor*'da yeniden sürgüne giderek bir süre Londra'da oturdu ve orada henüz tanınmamış olan Chateaubriand ile dostluk kurdu. 18 *Brumaire*'den sonra Paris'e döndü, *Mercure de France* dergisinde siyasî ve dinî bir hareketin öncüsü olarak *Décade philosophique* «ideolog»larına karşı çıktı. Lucien ve Elisa'nın aracılığıyle Bonaparte'ın gözüne girdi: 1802'de Yasama meclisine üye oldu, 1803'te yeniden düzenlenen İnstitut'ye girdi ve 1808'de üniversite'nin başına getirildi. 1810'da senatör oldu. Louis XVIII Fontanes'ı marki (1817), sonra da bakan ve özel meclisine üye yaptı. Pek çok olan manzum eserleri klasik ve özentili bir incelik taşır. Ama her şeye rağmen, Chateaubriand'ın dehasını değerlendirmesi övgüyle anılmağa değer. (L)

FONTANESİ (Antonio), italyan ressamı ve gravürcüsü (Reggio Emilia 1818-Torino 1882). Çevrenin gerçek havasını yansıtan manzaralar yaptı. Corot'nun arkadaşıydı. Başlıca eserleri: *Sabah* (Torino pinakoteği); *Otlak* (Roma Çağdaş Sanatlar müzesi); *Yalnızlık* (Reggio); *Yalak* (Bologna). [L]

FONTANESİ (Francesco), italyan ressamı (Reggio Emilia 1751-ay.y. 1795). Milano ve Venedik'te (Fenice tiyatrosu) tiyatro salonları süsledi. (L)

FONTANESİA i. Sarı boya elde etmeğe yarayan ağaççık. (Çin'de ve Anadolu'da yetişen iki türü vardır: *Fontanesia Fontanei* ve *F. phillyreoides*. Park ve bahçelerde süs bitkisi olarak da yetiştirilir. Zeytingillerden.) [L]

FONTANGES (Marie-Angelique DE SCORRAİLLE DE ROUSSİLLE, — düşesi), Louis XIV'ün metresi (Cropières şatosu, Auvergne 1661-Port-Royal 1681). 1679'da ikinci Madame'ın nedimesi oldu, Louis XIV ile de bu sırada karşılaştı. Kralı, şaşırtıcı güzelliğiyle kendine bağladı (1679). Mme de Montespan bu aşkı teşvik etti, çünkü zekâsı, güzelliğinden az olan bu kadından çekinmiyordu. Louis XIV Marie - Angélique'i 1680'de düşes yaptı ama ona olan tutkusu uzun sürmedi. Fontanges, bir süre Cheles ve Maubuisson manastırlarına çekildi. Saraya döndüğünde, hiç bir etkisi kalmadığını anladı ve Port-Royal'e sığındı. Mme de Montespan tarafından zehirlendiği ileri sürüldü ise de, aslında doğum yaparken öldü. (L)

FONTANİLİ çoğl. i. (ital. k.). Po ovasının kuzey yamacındaki kaynakların adı.
— ANSİKL. Ovanın oldukça iri çakıllarından oluşan yüksek taraçaları geçirgendir ve toprak altına sızan sular, daha aşağı kesimde alçak taraçaların geçirimsiz killerine rastlayınca yüzeye çıkar. Dağ kütlelerine paralel olan *fontanili* çizgisinin yüksekliği doğuya doğru azalır: Magenta'da 145 m olan yükselti, Treviglio'da 130 m'ye, Villafranca'da (Garda gölünün güneyinde) ve Cormons'da (Gorizia yakını) 62 m'ye düşer. Milano dolaylarında 10-30 km arasında olan eni, Veneto'da ancak birkaç kilometredir. (L)

FONT-DE-GAUME, Fransa'da (Dordogne) yer, Eyzies-de-Tayac yakınında. Duvarları tarihöncesine ait resim ve gravürlerle kaplı önemli mağara. Bu resimler uzun bir koridorun ve bir yan odanın duvarları üstüne yapılmıştır. Su sızıntılarından büyük ölçüde zarar görmelerine rağmen, bu eserler sayesinde Font-de-Gaume yine de Fransa'nın en ilginç mağaralarından biridir. En önemli resimler, bizonlar ve ren geyiklerini gösterenlerdir; bunlar, manganez siyahı ve kırmızı aşıboyasıyle yapılmış, Magdelenyen'in en güzel devrinden kalmadır. (L)

FONTÉCHEVADE, Fransa'da Orgeduil komünü (Charente) yakınında yer, La Rochefoucauld'nun güneydoğusunda. 1947'de Mademoiselle Henri-Martin buradaki bir mağarada tayasiyen tipi bir sanayi ile beraber, alt paleolitik devre ait iki kafatası parçası buldu. Bunlar bugünkü insanın kafatasına benzemekte ve Avrupa'da neandertal tipi insanların yanında çok değişik tipte insanların da yaşadığını göstermektedir. (L)

FONTEİUS (Marcus), romalı yönetici (M. Ö. II. yy.-M.Ö. I. yy.). İspanya'da (81) ve Makedonya'da askerî vali, 75'te preator, sonra Narbonensis Galyası eyalet genel valisi oldu (74-72). Haraç aldığı iddiasıyle hakkında kovuşturma açıldı; Cicero tarafından savunuldu (69). [L]

FONTENAY, Fransa'da, Marmagne komünü yakınında yer (Côte-d'Or). 1119'da Aziz Bernard tarafından kurulan büyük manastır. İlk başrahibi Godefroi de La Roche-Vanneau idi. Saint Louis'den krallık manastırı unvanını aldı; bir zamanlar 300 keşiş barındırırdı. XVI. yy.da gerilemiş ve 1791'de satılmıştır. 1906'da E. ve R. Aynard tarafından restore edilen bina, Citeaux üslûbunun mükemmel örneklerinden biridir. Kapıcı odası, misafirhane, yabancılar için şapel, kırık beşiktonoz kubbeli kilise, keşişhane, kubbeli rahipler meclisi odası (XII. yy. sonları), kabul odası, iki sahına bölünmüş çalışma odası ve XV. yy. yapısı yemekhane bu açıdan dikkati çeker. (L)

FONTENAY (Jean-Baptiste BLİN, BLAİN veya BELİN DE), fransız ressamı (Caen 1653 - Paris 1715). 1687'de Akademi'ye girdi ve Gobelins fabrikaları için çalıştı. Versailles, Compiègne, Fontainebleau ve Marly şatoları ile Paris'in birçok konağını çiçek resimleriyle süsledi. (L)

FONTENAY-AUX-ROSES, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Sceaux idare çevresi) kömün, Paris'in güney banliyösünde; 24 400 nüf. Nükleer araştırma merkezi. Çikolata fabrikası. Sebze tarımı. (L)

FONTENAY-LE-COMTE, Fransa'da Vendée idare çevresinin merkezi, Vendée ovasında, Vendée ırmağı kıyısında; 11 400 nüf. Burası, XI. yy.da Akitanya dükleri tarafından yaptırılan şato çevresinde kurulmuş eski bir müstahkem mevkidir. XV. ve XVI. yy.dan kalma Notre-Dame kilisesi; XVI. ve XVIII. yy. dan kalma Saint-Jean kilisesi. Rönesans üslûbunda Quatre-Tias çeşmesi. Vendée müzesi. XVIII. yy. dan kalma, onarılmış Terre-Neuve şatosu. Sigara ve bisküvi fabrikası. Bisiklet, gömlek, ayakkabı ve lastik ayakkabı fabrikaları. Sepicilik. Basımevi. *İdare çevresi*, 115 300 nüf. (L)

FONTENAY-SOUS-BOİS, Fransa'da Val-de-Marne idare bölgesinde kanton merkezi. Paris'in doğu banliyösünde; 38 203 nüf. Kısmen XV. yy.dan kalma kilise. Madenî mobilya. Piyano fabrikası. Elektrik cihazları. Ecza malzemesi. (L)

FONTENELLE (Bernard LE BOVİER DE), fransız yazarı (Rouen 1657-Paris 1757). Amcası Thomas Corneille tarafından yetiştirildi ve doğduğu şehrin barosunda kısa bir süre bulunduktan sonra Paris'e gitti. Komedilerinden, operalarından (*Psyché* [1678]; *Bellerophontes* [1679]), trajedilerinden (*Aspar* [1680]) çok, geniş bilgisi ve işlek zekâsıyle sivrildi. *Eglogues* (Kır Deyişleri) ve *Dialogues des Morts* (Ölülerin Diyalogu) [1683] adlarındaki eserlerinden sonra yazdığı *Digression sur les Anciens et les Modernes*'de (Eskiler ve Yeniler Üstüne Konu Dışı Sözler) [1688]. Kendisini *Cydias* adıyle ele alarak gülünçleştiren La Bruyère'e karşı tekâmül teorisini savundu. Daha önce de, *Dünyanın Çokluğu Üzerine Konuşmalar*'ında (Entretiens sur la Pluralite des Mondes) [1686] bilimsel konuları halka yaymakta çok usta olduğunu ortaya koymuştu. *Histoire des Oracles*'de (Kehânetler Tarihi) [1687] bu yeteneğini dinbilim konusuna uyguladı ve Hıristiyanlığın buyruklarına uyar gibi görünerek kehanetlerin boşluğunu gösterirken her olgunun tabiî nedenini araştırdı, *Académie des Sciences*'ın (Bilimler akademisi) değişmez sekreteri (1699-1740) olarak Akademi tarihine yazdığı *Önsöz*'de, bilimlerle tabiat kanunlarının birbirine bağlı olduğunu ilk olarak öne sürdü. Akademinin ölmüş olan üyeleri (Vauban, d'Argenson, Malebranche v.b.) için yazdığı *Eloges* (Övgüler), bir ruhbilimci, gerçek bir bilim adamı, büyük bir düşünür ve bir üslûp ustası olduğunu ortaya koyar. Duygusuz bir kimse olmakla suçlanmasına (Tencin markizi, Fontenelle'in kalbini işaret ederek «*Orada yürek değil beyin var*» derdi) ve aristokratça davranmasına rağmen («*Avuçlarım hakikatlerle dolu olsa halk için açmam*»), Fransız ansiklopedisinin öncüsü olarak devrinde fikir özgürlüğü konusunda ağırlığını duyurmuş ve bu yolda çağını aşmış bir kimseydi. (L)

FONTENOY, Belçika'da (Hainaut, Tournai idare çevresi) komün, Tournai'nin güneydoğusunda; 650 nüf. *Fontenay savaşı*'nda mareşal Maurice de Sax kumandasındaki fransız ordusu ingiliz-hollanda birliklerini yendi (11 mayıs 1745). [L]

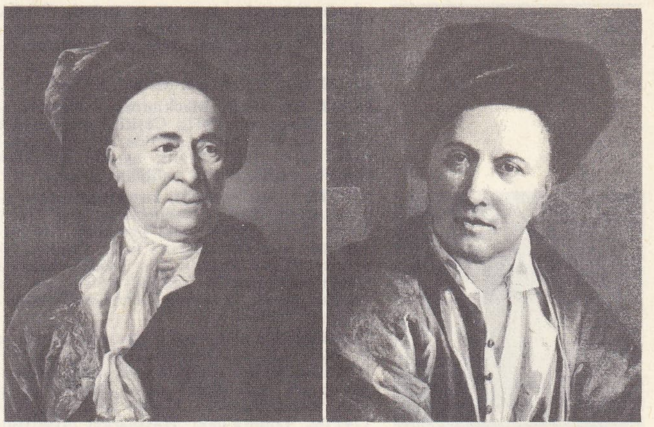

FONTENELLE
Rigud'nun ve Greuze'in yaptığı portreleri

FONTEVRAULT-L'ABBAYE, Fransa'da Maine-et-Loire idare bölgesinde (Saumur idare çevresi) komün; Anjou'nun güneydoğu sınırında; 2 157 nüf. Ünlü manastırdan, içinde Plantagenest'lerin mezarları bulunan kubbeli XII. yy. kilisesi, Gotik ve Rönesans keşişhane, rahipler meclisi odası, roman üslûpta güzel bir pavyon, beş fırınlı ve yirmi bacalı mutfaklar kalmıştır. (L)

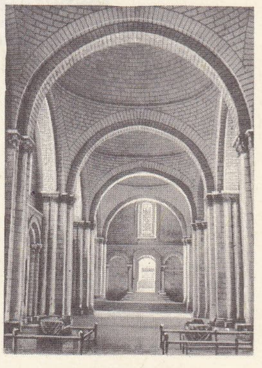

FONTEVRAULT-L'ABBAYE
manastır sahınlığı

FONTEYN (Margot), ingiliz kadın dansçısı (doğ. Reingate, Surrey 1919). 1935'ten sonra Sadler's Wells bale topluluğuna katılarak *Giselle* (1937), «*Kuğu Gölü*»ndeki *Odette-Odile*, «*Uyuyan Güzel*»deki prenses *Aurore* rolleri gibi yıldız rollerinde oynadı. Frederick Ashton'un *Görüntüler, Patinajcılar, Dante Sonata, Randevu* gibi birçok balesinde oynadı, koreograf Robert Helpmann'ın *Hamlet*'inde Ophelia'yı, Ninette de Valois'nın *Orpheus ve Eurydike*'sinde Aşk'ı, Roland Petit'nin *Les Demoiselles de la Nuit*'sinde (Gecenin Kızları) Agathe'ı canlandırdı (1948). 1948'de Londra'ya döndükten sonra Sadler's Wells Ballet ile bir Amerika turnesine çıktı. 1956'da Royal Ballet adını alan Sadler's Wells Ballet'ye bağlı kalmakla birlikte yeryüzünün birçok önemli sahnesinde tek başına dans gösterileri yaptı. 1962'de Royal Ballet'ye giren R. Nuriyef ile birlikte sahneye çıktı ve Giselle'de, Frederick Ashton'un *Marguerite and Armand* balesinde (1963); Nuriyef'in yeniden düzenlediği eserlerde (*Gayané, La Sylphide et Le Corsaire* [Korsan, 1962]; *Kuğu Gölü* [1965]) oynadı. Attilio Labis ile birlikte *Purcell'e Saygı*'da (1966) ve *Ondine*'de (1967) rol aldı. 1967'de Covent Garden'de Rudolf Nuriyef ile birlikte Roland Petit'nin *Paradis Perdu* (Kaybolan Cennet) adındaki balesinde dansetti. (L)

Margot FONTEYN

FONTİNALİS i. Karayosunu cinsi; en yaygın türü, *güzel fontinalis*, çeşmelerin ve pınarların yakınında yetişir. (L)

FONTVİEİLLE, Fransa'da Bouches-du-Rhône idare bölgesinde (Arles idare çevresi) komün, Alpille'lerin eteğinde; 2 400 nüf. Yumuşak kalkerli kurşunî beyaz taş ocakları. Meyve ve sebze tarımı. Yakınında, Alphonse Daudet'nin *Değirmenimden Mektuplar* (Lettres de mon Moulin) adlı eserini yazdığı değirmende küçük müze. (L)

FONVİZİN (Denis İvanoviç), rus oyun yazarı (Moskova 1745 - Petersburg 1792). Moskova üniversitesinde okudu. 1769'da dışişleri bakanı kont Panin'in özel kalem müdürü oldu. İlk oyunu *Tuğbay*'ı (Brigadir) 1766'da yazdı. Daha sonra uzun bir geziye çıkarak İtalya ve Fransa'ya gitti. 1782'de *Nedorosl*

FONTENOY savaşı
Lenfant'ın eseri
Versailles müzesi, Paris

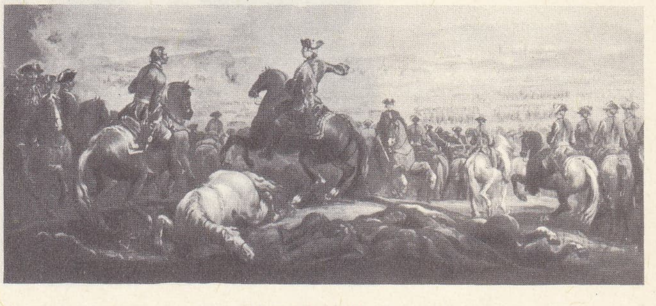

Foto. LAROUSSE

FONTVIEILLE
Alphonse Daudet'nin değirmeni

adında ikinci bir komedi yayımladı. Büyük bir yergi yeteneğine sahip olan Fonvizin, rus millî komedisinin gerçek yaratıcısıdır. (L)

FOOT [fut] i. (ing. k.). Metrol. Bk. FUT.

FOOT (sir Hugh Mackintosh), ingiliz idarecisi (Plymouth 1907). Çeşitli sömürgelerde görev aldıktan sonra 1951'de Jamaika genel valisi oldu. 1957 Aralık ayında sir John Harding yerine Kıbrıs valiliğine getirildi. (L)

FOOTE (Andrew Hull), kuzeyli amerikan amirali (New Haven, Connecticut 1806 - New York 1863). Antiller'deki korsanlara ve Afrika'daki esir tüccarlarına karşı yapılan deniz seferlerine katıldı. Çin seferi sırasında (1860) Kanton'daki kaleleri tahrip etti ve Ayrılık savaşı sırasında Tennessee'deki harekâtı destekledi. (L)

FOOTE (Samuel), ingiliz tiyatro oyuncusu ve yazarı (Truro, Cornwall 1720-Dover 1777). Hukuk öğrenimi yaptıktan ve ailesinden kalan mirası tükettikten sonra kendini tiyatroya verdi; ilk defa 1744'te sahneye çıktı. 1747'de, Londra'daki Haymarket tiyatrosunun yöneticisi oldu ve orada kendi piyeslerini oynadı. Zekâ oyunları ve taşlamalarla dolup taşan bu piyeslerde tanınmış oyuncuları, özellikle Garrick'i alaya aldı, bu saldırılarından dolayı tiyatrosu kapatıldı. Bunun üzerine bir özel tiyatro kulubü kurarak burada birçok fars ve komedi oynattı: *The Englishman in Paris* (Paris'te Bir İngiliz) [1753]; *The Minor* (Küçük) [1760]; *The Liar* (Yalancı) [1764]; *The Nabale* (Hint Prensi) [1772]. Attan düşüp bir ayağı kesilince, kendi durumuna uyan piyesler yazarak oynadı: *The Lame Lover* (Topal Âşık) [1770]; *The Devil on Two Sticks* (Çift Bastonlu Şeytan) [1768]. (L)

FOOTSCRAY, Melbourne'un varoşu; 53 500 nüf. Cephane fabrikası. (L)

FOPPA (Cristoforo, **il Caradosso** denir), Milanolu kuyumcu (Mondonico 1452 - öl. 1527). Louvre müzesinde bulunan Julius II'nin madalyası onun eseridir. Benvenuto Cellini'ye göre çağının en usta minecisiydi. (L)

FOPPA (Vincenzo), italyan ressamı (Brescia 1427'ye doğr. - ay.y. 1515'e doğr.). Leonardo da Vinci'den sonra Lombardia resminin en iyi temsilcisi. Milano'da *Partinari in San Eustorgio* kilisesini süsledi (yaklş. ol. 1468). Eserlerinde eskiçağ sanatçılarının ve Mantegna'nın etkisi, Bellini'nin yumuşaklığı sezilir: *Santa Maria delle Grazia* adlı poliptik (Milano, Brera), *İsa'nın Görünmesi* (Londra, National gallery), *İsa'nın Çarmıhtan İndirilişi* (Berlin). [L]

FOR (ing. *free on rail*'in kısaltması). Tic. Malın sözleşmede belirtilen bir garda vagona yüklenmesine kadar yapılan bütün masraflar müşteriye ait olan satış.
— ANSİKL. Satıcının malı ambalajlattıktan sonra, bir vagon tutarak belirli bir süre içinde yüklemesi gerekir. Bundan başka, malın gerektirdiği bütün masrafları ve yüklü vagonun demiryolu kumpanyasına teslimi anına kadar uğrayabileceği bütün zararları da satıcı üstüne alır. Ondan sonraki bütün masraflar ve uğranılabilecek zarar müşteriye aittir. (L)

FORA ünl. (ital. *fuori*, dışarı'dan). Denizc. Gemideki yelkenleri açtırmak için verilen kumanda: *Yelkenler fora!* veya *Fora yelken!* ‖ *Fora basa etmek*, bir halata veya zincire bağlı basayı açarak halat veya zinciri serbest bırakmak: *Halat basadan fora etmek.* ‖ *Fora etmek*, herhangi bir yere bağlanmış veya takılmış bir halat veya zinciri söküp çıkarmak. İp veya zincirle sarılmış bir cismi veya kapalı bir kapağı açmak. *Argo.* Açmak, çekmek: *Bıçakları fora etmek.*‖*Fora halat* (*etmek*), bir halatı bağlı olduğu yerden çözmek. ‖ *Fora zincir etmek*, zincirin baklalarını, güvertedeki zincir loçasından, ırgat veya vinçten çıkarmak: *Fora zincir!* ‖ *Bir tirentiyi fora etmek*, tirentiyi geçtiği yerden tamamen çekip çıkarmak. ‖ *Camadanları fora etmek*, yelken küçülten camadan kamçılarını çözmek. ‖ *Fora yelken etmek*, yelkeni sarmak veya kullanmak için yelkenleri bağlı, sarılı oldukları yerden çözmek. (M)

Jean-Louis FORAİN
«Balerinanın Odasında»
adlı eseri

FORAİN (Jean - Louis), fransız ressamı, gravürcüsü ve desencisi (Reims 1852 - Paris 1931). Badanacı olan babası onu bir tüccarın yanına memur olarak verdi. Forain'in on dört yaşında Louvre'da yaptığı desen çalışmaları, tanınmamış bir sanatçı olan Jacquesson de la Chevreuse'ün dikkatini çekti ve onu resme yöneltti. Forain, yine Louvre'da Carpeaux'nun dikkatini çekti. Devlet Güzel Sanatlar Yüksek okulunda Gérome'un atelyesine kısa bir süre devam ettikten sonra, André Gill ile tanıştı ve hayatını gazetelere desenler çizerek kazanmağa başladı. Nouvelle Athènes kahvesinde neşesi, canlılığı, iğneli nükteleriyle Manet ve Degas'nın hayranlığını, bohem yaşantılarını, sefaletlerini paylaştığı ve portrelerini yaptığı Raoul Pancho, Verlaine ve Rimbaud'nun dostluğunu kazandı. Suluboya çalışmalarıyle izlenimci grubun gösterilerine katıldı (1879, 1880, 1881, 1886). Önceleri gerçekçi ve anarşistken, sonradan koyu katolik ve yurtsever olmasında etkisi bulunan J.-K. Huysmans ile ilişkileri 1878'de başladı; onun portresini yaptı, *Croquis Parisiens* (Paris'ten Çizgiler) adlı eserini resimledi. Forain, Paris hayatını iğneleyici ve alaycı bir açıdan canlandırmayı, siyasî tartışmalara girmeyi severdi (Dreyfus meselesi). Üç bini aşkın deseni çeşitli gazetelerde yayımlandı (*Le Courrier Français, Figaro* v.b.). *Fifre'i*, Caran d'Ache ile de *P'sst'i* (1898) kurdu. Desenlerinin büyük bir kısmı albümler halinde basıldı: *La Comédie Parisienne* (Paris Komedisi) [1882]; *Les Temps Difficiles* (Zor Günler) [1893]; *Doux Pays* (Tatlı Memleket) [1897]. Çok sayıda ofort ve litografi de yaptı. (L)

Forains (LES) [*Gezginciler*], Boris Cochno'nun 1 tabloluk balesi. Müzik: Henri Sauguet, koreografi: Roland Petit, dekor ve kostüm: Christian Bérard. İlk olarak 1945'te Paris'te Champs-Elysées tiyatrosunda oynandı. Bu bale, Roland Petit'nin çevresinde toplanan ve daha sonraları Champs-Elysées balesi adını alacak olan topluluğun ilk başarılarından biri oldu.

Bir gezginci topluluğu bir köy meydanına çadır kurar. Sanatçılar ilkin, aydınlatılmış bir perdenin arkasında provalarını yaparlar ve yalnız gölgeleri görünür. Sonra da sahnedeki birkaç meraklının önünde temsillerine başlarlar. Küçük bir cambaz kız, hokkabaz, palyaço, ikiz kızlar, uyuyan güzel birbirinin ardı sıra görünürler. Parsa toplandığı sırada meraklılar savuşur ve parsayı toplayan küçük cambaz kızın çanağı boş kalır. Gezginciler çadırlarını ve öteberilerini toplayarak yola çıkarlar ve köy meydanı boşalır. (L)

FORAKER dağı, Alaska sıradağlarında önemli dağ; 5 182 m. Zirvesine ilk olarak 1934 ağustosunda Ch. Houston, T. Graham Brown ve C. Waterstone tırmandı. Kuzeydoğu yamacından ilk olarak japon dağcısı H. Nişigori çıktı (1966). [L]

FORARİ, Vate adasında (Yeni Hebrides adaları) bölge. Manganez yatakları. (L)

FORAVELE ünl. (ital. *fora vele*). Denizc. Eski yelkenli gemilerde yelkenleri açmak için verilen emir: *Foravele yelken!*. (M)

FORAVELECİ i. (*foravele*'den *foravele-ci*). Denizc. Eski yelkenli gemilerde yelken açmakla görevli denizci. (M)

FORBACH, Fransa'da Moselle idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Lorraine'in kuzeyinde, Saar sınırı yakınında; 22 106 nüf. Schlossberg tepesinde müstahkem bir şatonun kalıntıları. Madencilik malzemesi yapımı. Kok fabrikası. Makine. Ev âletleri. Marienau'da karbon kimya sanayii. Termometre yapımı. 6 Ağustos 1870'te burada bir savaş oldu. Bk. SPICKEREN *savaşı*. (L)

FORBES (Archibald), ingiliz gazete yazarı (Morayshire, İskoçya 1838-Londra 1900). Ordudan ayrılarak gazeteci ve savaş muhabiri oldu. Fransız-Alman (1870), Carlista, Türk-Rus savaşlarında bulundu, Aşanti, Afgan, Zulu v.b. seferlerine katıldı, gördüklerini birçok eserinde anlattı (*Memories and Studies of War and Peace* [Savaş ve Barış Üstüne Hatıralar ve İncelemeler, 1895]). [L]

FORBES (John), iskoçyalı protestan ilâhiyatçı (Montrose 1593-Korsika 1648). Aberdeen üniversitesinde profesörken, 1629'da, *İrenicum Amatoribus Veritatis et Pacis in Ecclesia Scotiana* (İskoç Kilisesinde Barış ve Gerçek Sevgisi) adlı eserini yayımladı. 1640'ta Covenant'a girmeyi reddettiği için görevinden uzaklaştırıldı. Bunun üzerine Hollanda'ya sığındı ve *İnstitutiones Historico-theologicae*'yi (Tarihî ve Teolojik Kurumlar) [1645] yayımladı, sonra, 1646'da İskoçya'ya döndü. (L)

FORBESİT i. (fr. *forbésite*). Miner. Kobalt ve nikelin hidratlı tabiî arsenyatı. Kripto billûrlar halinde bulunur. (L)

FORBES OF CULLODEN (Duncan), iskoçyalı yüksek yargıç (Bunchrew veya Culloden, İnverness yakınları 1685 - İnverness 1747). İktidara bağlı bir yurtseverdi. 1745'te patlak veren James III taraftarları ayaklanmasını yatıştırmak için bütün gücünü ve etkisini kullandı. Cumberland dükünün, Culloden savaşından sonra giriştiği korkunç bastırma hareketini önlemek için de boş yere çaba harcadı. (L)

FORBİN (Louis Nicolas Philippe Auguste, — kontu), fransız ressamı, arkeoloğu ve yöneticisi (La Roque-d'Anthéron, Provence 1777-Paris 1841). Paris'te Louis David'den ders aldı, fakat ancak 1809 yılında Roma'ya çekilerek kendini sanata verdi. Restorasyon döneminde krallık müzeleri yönetmenliğine getirildi, istilâ sırasında boşaltılmış olan Louvre'u yeniden düzenledi, Eski Etrüsk ve Mısır müzelerini kurdu. Yaşayan sanatçılara ayrılmış bulunan Lüksemburg müzesi de onun eseridir. 1817-1818 Yılları arasında Suriye, Yunanistan, Mısır ve Sicilya'yı dolaştı, birçok desen çizdi, birçok eski eseri kopya etti. 1796-1840 Arasında eserleri Louvre'da sık sık sergilendi (peyzaj lar, figürleri çoğunlukla Granet'ye ait olan kilise ve manastır içleri). Louvre müzesinde *Bir Manastırın İç Revakı* adlı tablosu vardır (1830). Yolculuk notlarını yayımladı. (L)

FORBONNAİS (François Véron Duverger DE), fransız iktisatçısı (Le Mans 1722 - Paris 1800). Çeşitli inceleme yazıları, özellikle *Recherches et Considérations sur les Finances de la France Depuis* 1595 *Jusqu'à l'An* 1721 (1595'ten 1721'e Kadar Fransa Maliyesi Üstüne İncelemeler ve Düşünceler) [1758] adlı eseri ile dikkati çekti. Genel müfettiş Silhouette onu kendisine başkâtip yaptı. Köşesine çekilip yaşayan Forbonnais, maliye komisyonlarının çalışmalarına katılmak için, 1790'da tekrar ortaya çıktı. *Elémenst de Commerce* (Ticaret Üstüne Temel Bilgiler) [1754] adlı eseri başlıca avrupa dillerine çevrildi. (L)

FORCELLİNİ (Egidio), italyan lûgat yazarı (Campo, Alano di Piave 1688-ay.y. 1768). *Calepino* lûgatinin yeni basamına yardım etti. Latin dilinin tam bir lûgatini yapmayı tasarladı. Otuz beş yılını bu çalışmaya verdi, ancak baskısının tamamlandığını göremedi. Bu altı ciltlik eser (*Lexicon Totius Latinitatis* [Latin Dünyası Lûgati, 1771]) Facciolati ve G. Gognolato tarafından yayımlandı. Robert Estienne ve Gessner'in *Thesaurus*'undan daha kusursuz olan bu lûgat XX. yy.da eklemeler ve düzeltmelerle üç defa daha basıldı. (L)

FORCHHAMMER (Johan Georg), danimarkalı jeolog ve kimyager (Husum, Schleswig 1794-Kopenhag 1865). Eserleri: *Basit Cisimlerin Evrensel Kimyası* (1834-1835); *Danimarka'nın Jeognostik Durumu* (1835); *İskandinav Toprağının Yapısı* (1843); *Okyanusun Çeşitli Yerlerindeki Suyun Bileşimi Hakkında* (1864) v.b. (L)

FORCHHAMMER (Peter Wilhelm), alman arkeologu (Husum, Schleswig 1801 - Kiel 1894). Johan Georg Forchhammer'in kardeşi. Kiel üniversitesinde profesör oldu. Eserleri: *Hellenika* (1837); *Sokrates ve Atinalılar* (1837); *Atina Topografyası* (1841); *Tru-*

Foto. LAROUSSE

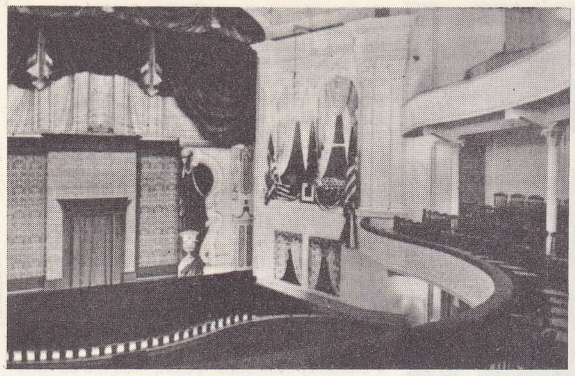

Abraham Lincoln'ın öldürüldüğü Ford tiyatrosu Washington, D.C.

Ford Motor company fabrikasında seri montajda ilk adım (1914), Detroit

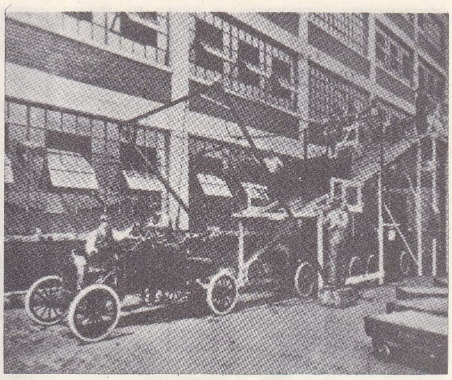

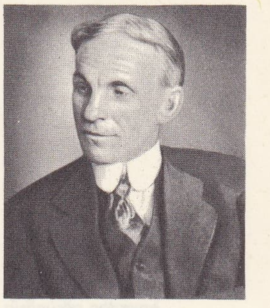

Henry FORD

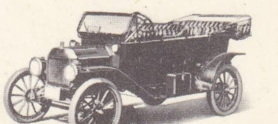

1913 modeli Ford Millî müze, Washington

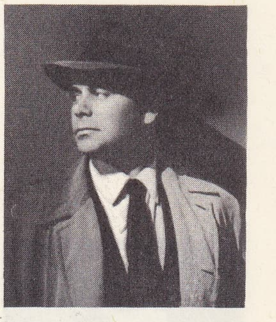

Glenn FORD

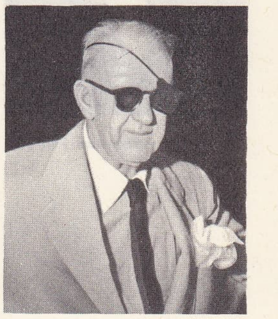

John FORD

va Ovasının Tasviri (1850), *Mitosların Kökeni Üstüne* (1860); *İnakhos'un Kızı İo'nun Uzak Gezileri* (1881). Reischstag'da ilerici partiyi temsil etti (1871-1873). [L]

FORCHHEIM, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Regnitz kıyısında, Franken Jura'sı eteğinde; 20 400 nüf. Ortaçağda burada din meclisleri toplandı. Sur kalıntıları. XIV. ve XVI. yy.dan kalma belediye binası. Pamuk iplikçiliği. Kâğıt fabrikası. Kimya sanayii. Sepicilik. Metalürji. (L)

FORCKENBECK (Max VON), alman siyasetçisi (Münster 1821-Berlin 1892). Önce yargıçtı, 1867'de alman Reichstag'ına seçildi, orada Millî-Liberal partinin kurucusu olarak sivrildi. 1878'den ölümüne kadar Berlin belediye başkanlığı yaptı. (L)

FORCLAZ boğazı, Fransa'da Ön Alpler'de (Haute-Savoie) boğaz, Bornes kütlesinde, Annecy gölünün yukarısında; 1 157 m. Mont-min-Talloires yolu buradan geçer. — Alplerde boğaz, İsviçre'de (Valais); Chamonix'i Martigny'ye bağlayan yol buradan geçer; 1 523 m. (L)

FORD, amerikalı sanayici aile. — HENRY (Greenfield, Michigan 1863-Dearborn 1947), amerikan otomobil sanayiinin öncüsü oldu. Babası William Ford, A.B.D.'ye yerleşen İrlanda'lı bir çiftçiydi. Mekaniğe, özellikle saatçiliğe karşı aşırı bir ilgi duyan Henry Ford, Greenfield'de (Michigan) okudu, 1789'da Detroit'e giderek çırak olarak çalıştı. 1882'ye doğru montör ve tamirci oldu; bir tarım makineleri yapımevine girdi. 1884'te babasından aldığı ağaçlık bir arazide hızar atelyesi kurdu. 1887'de evlendikten sonra Detroit'e dönerek Edison illuminating kumpanyasına başmühendis oldu. 1892-1893 Yılları arasında, boş zamanlarında, ilk otomobilini yaptı. Bu, 4 beygir gücünde, motoru su ile soğutulan ve geriye gidemeyen dört tekerlekli bir arabaydı. Henry Ford, 1889'da Detroit Otomobil şirketine ortak olarak girdi, ancak bu şirkette pek az hissesi olduğu için, ucuz araba yapmak konusundaki tasarılarını gerçekleştiremedi. Bu yüzden, 1902'de bir inceleme ve araştırma şirketi olan Henry Ford company'yi, 1903'te de, otomobil yapan bütün sanayicileri ihtira ücreti ödemeğe mecbur tutan Selden tröstüne karşı ciddî bir mücadeleden sonra, *Ford* Motor company'yi* kurdu ve bu şirketi Amerika'nın en güçlü ve tek bağımsız işletmesi haline getirdi. Seri halinde otomobil yapımı işine girişti (1912'de, yılda 75 000 otomobil) ve belli başlı parçaların standart hale getirilmesini sağladı. 1910'dan sonra İngiltere'ye 3 000'den fazla araba göndererek ticarî gelişmede ihracatın güçlü bir yol olduğunu ortaya koydu ve bu amaçla 1925'te büyük bir ticaret filosu edindi. 1914'te bütün personelinin kazanca katılması ilkesini benimsedi ve ertesi yıl, işletmelerinde çalışanların uzun vadeli taksitlerle, birer Ford marka araba edinmesini sağlayan liberal bir satış sistemi kurdu. Birinci Dünya savaşı süresince, 1915'te Avrupa'ya giderek barış için birlik kurma teşebbüsüne girişti ise de amacına ulaşamadı. Koyu bir bireyci ve aşırı derecede otoriterdi; bütün ömrünce sendikaların ve resmî makamların özel sektöre el atmalarına karşı savaştı. İş anlayışı üstüne iki önemli eser yazdı: *My Life and Work* (Hayatım ve Eserim) [1922] ve *Today and Tomorrow* (Bugün ve Yarın) [1926]. — EDSEL (Detroit 1893-ay.y. 1943), Henry'nin oğlu. Yirmi iki yaşında Ford Motor company'nin başına getirildi. 1919'da başkanlığa yükseldi ve özellikle Detroit olaylarında Kızıl nehir üstünde dev Ford fabrikaları kurdurarak işletmenin gelişmesinde büyük rol oynadı. — Henry FORD II (doğ. 1917), Henry Ford I'in torunu. 1943-1944 yıllarında başkan yardımcısı olarak çalıştığı Ford Motor company'nin 1945'ten sonraki başkanı. (L)

FORD (Aleksander), polonyalı filim yönetmeni (Lodz 1908). Sinemacılığa 1928'de kısa metrajlı filimler yaparak başladı. 1930'da ilk uzun metrajlı filmi *Nad Ranem*'i (Maskot) yaptı, bunu diğerleri takip etti, bunlar arasında özellikle, *La Legion Ulicy* (Sokak Çocukları) [1932], *Prezebudzenie* (Uyanış) [1934] ve *Ludzy Wisly* (Vistula'lı İnsanlar) [1936] anılabilir. Savaş sırasında polonya orduları, bir sinema ödülünü, daha sonra «Film Polski»yi kurdu. Bunlar, Polonya sinema stüdyolarının kuruluşunda önemli rol oynadı. Ford, Polonya Sinema Genel teşkilâtının başına getirildi (1945-1947). Yaptığı filimler: *Ulica Granicza* (Gerçeğin Sınırları Yoktur) [1949]; *Mlodosc Szopin* (Chopin'in Gençliği) [1952]; *Piatka Z Ulicy Barskiej* (Barska Sokağının Beş Çocuğu) [1954]; *Osmy Dzien Tygodnia* (Haftanın Sekizinci Günü) [1958]. 1960'ta büyük bir tarihî filim yaptı: *Krzyzacy* (Töton Şövalyeleri); *Özgürlüğün İlk Günü* (Pierwszy Dzien Wolnosci) [1964]. (L)

FORD (Edward Onslow), ingiliz heykelcisi (Londra 1852-ay.y. 1901). Özellikle Westminster'in «Poets Corner» (Şairler Köşesi) bölümündeki büyük *John Ruskin* kabartmasıyle tanınır. (L)

FORD (Gwyllyn, **Glenn** — denir), kanadalı sinema oyuncusu (Quebec 1916). Birkaç şahne denemesinden sonra 1939'da Hollywood'a gitti. En iyi filimleri arasında şunlar sayılabilir: *Şeytanın Kızı Gilda* (Gilda) [Charles Vidor yönetiminde, 1946]; *The Big Heat* (Ölüm-Korkusu) [Fritz Lang yönetiminde, 1953]; *Blackboard Jungle* (Karatahta Çengeli) [Richard Brooks yönetiminde, 1955]; *Can Bedeli* (Ranson) [1956]; 3.10 *to Yuma* (Saat 3.10'da Yuma'ya); *Cowboy* (Kovboy) (Delmer Daveş yönetiminde, 1957]; *Çayhane* (The Teahouse of the August Moon) [1957]; *Cimarron* (Anthony Mann yönetiminde, 1960). [L]

FORD (John), ingiliz oyun yazarı (İlsington, Devonshire 1586-Devon 1639). Başlangıçta çeşitli konularda bazı şiirler yazdı, sonra tiyatroda karar kıldı. Özellikle 1621'de sahneye konan ve 1658'de yayımlanan *The Witch of Edmonton* (Edmonton Büyücüsü) adlı oyununda Dekker, Webster ve Rowley ile işbirliği yaptı. Asıl oyunları daha çok komedi türündedir: *The Fancies Chasta and Noble* (Soylu ve Dürüst Fanteziler) [1638]; *The Sun's Darling* (Güneşin Sevgilisi) [1624'te oynandı, 1657'de yayımlandı]. Daha orijinal olan on bir trajedisinde korkunç durumlarla dokunaklı duygular birbirine karışır: *'Tis Pity She's a Whore* (Ne Yazık ki Bir Yosmaymış) [1626]; *The Broken Heart* (Kırık Kalp) [1629] ve en önemli eseri, *Love's Sacrifice* (Aşk Kurbanı) [1630], bir tarihî dram olan *Perkin Warbeck* [1634]. Tiyatro eserlerindeki şiddet unsuru ve şiirlerindeki kesin güzellik ölçüsü, John Ford'u Elisabeth çağının en özgün dram yazarlarından biri yapmıştır. (L)

FORD (Paul Leicester), amerikalı yazar (Brooklyn, New York 1865 - New York 1902). Çağının amerikan tarihi üzerine yazdığı eserler dışında bazı önemli biyografyalar (*The True George Washington* [Gerçek Yüzüyle George Washington, 1896]; *The Manysided Franklin* [Birçok Yönleriyle Franklin, 1899]) ve Thomas Jefferson'un eserlerini yayımladı. Romanları da vardır: *The Honorable Peter Stirling* (Saygıdeğer Peter Stirling) [1894]; *Janice Meredith* (1899) v.d. (L)

FORD (Sean Aloysius O'FEARNA veya FEENEY, **John** — denir), amerikan filim yönetmeni (Cape Elizabeth, Maine 1895). 1914'te sinemacılığa başladı, kısa bir süre içinde *western* (kovboy filmi) türünde uzmanlaştı. Bu arada başka türlerle de ilgilendi, Shirley Temple ile bir komedi çevirdi: *Küçük Albay* (We Willie Vinkie) [1937]. Başlıca filimleri: *The İron Horse* (Demir At) [1924]; *Arrowsmith* (1931); *Lost Patrol* (Yitik Devriye) [1934]; *The Whole Town's Talking* (Bütün Şehir Ondan Söz Ediyor) [1935], *Muhbir* (The İnformer) [1935]; *Cehennem Dönüşü* (Stagecoach) [1939], *Gazap Üzümleri* (The Grapes of Wrath) [1940]; *Tütün*

John FORD «Baharda Hücum» filminden bir sahne

Foto. *Encyclopedia Americana; Medem, U.S.İ.S., Columbia, Oury* (*LAROUSSE*)

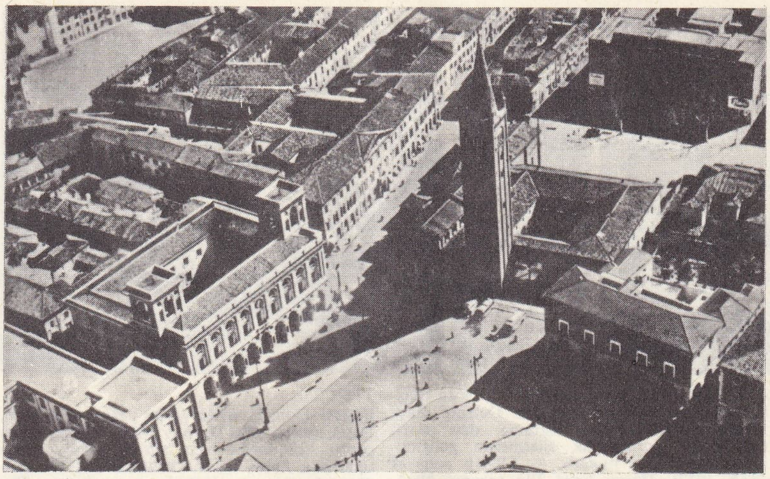

FORLİ
A. Saffi meydanının havadan görünüşü; ortada, San Mercuriale manastırı

Yolu (Tabacco Road) [1941]; *Vâdim O Kadar Yeşildi ki* (How Green Was My Valley) [1941]; *Kanun Harici* (My Darling Clementine) [1946]; *Kan Kalesi* (Fort Apache) [1947]; *Çöl Yavrusu* (Three Godfathers) [1948]; *Vahşiler Hücum Ediyor* (Wagonmaster) [1950]; *Aslanlar Diyarı* (Rio Grande) [1951]; *Kadın Satılmaz* (The Quiet Man) [1952]; *Mogambo* (1953); *Unutulmaz Hatıralar* (The Long Gray Line) [1956]; *Belâlı Kaptan* (Mister Roberts) [1956]; *Çöl Aslanı* (The Searchers) [1956]; *Masum Suçlu* (Sergeant Rutledge) [1960]; *Kanlı Mücadele* (Two Rode Together) [1961]; *Kahramanın Sonu* (The Man Who Shot Liberty Valance) [1962]; G. Marchall ve H. Hathaway ile birlikte yönettiği *How The West Was Won* (Batı Nasıl Fethedildi?) [1962]; *Çılgınlar Batakhanesi* (Donovan's Reef) [1963], *Baharda Hücum* (Ceyenne Autumn) [1964]; *Seven Women* (Yedi Kadın) [1965]. (L)

FORDA i. Toprak altında, havuç, kareks, kanş gibi bitkilerin kökünde yaşayan bitkibiti. (Fordalar salgıladıkları şekerli sıvıdan dolayı bazı karıncalarca evcilleştirilir. Bitkicil eşkanatlı böceklerden.) [L]

FORDE (Francis), ingiliz subayı (öl. Hint okyanusu 1770). Hindistan'da ingiliz nüfuzunu kuran general Clive'in en iyi komutanlarından biriydi. (L)

FORDİCİDİA, Eski Roma'da 15 nisanda tanrıça Tellus şerefine düzenlenen şenlik; bu şenlikte gebe bir inek kurban edilirdi. (L)

Fordlandia, Brezilya'da (Para eyaleti) kauçuk işletmeleri, 1927'de Ford tarafından Tapajos'un sağ kıyısı üzerinde kuruldu; bugün önemini kaybeden işletmelerin yerini kuzeyde kurulan Belterra işletmeleri aldı. (L)

FORD MADOX (Herman HUEFFER, — denir), ingiliz yazarı (Merton, Surrey 1873-Deauville 1939). Serbest vezinli şiirler, denemeler yazdı: *The English Novel* (İngiliz Romanı) [1930]; *The Fifth Queen* (Beşinci Kraliçe) [1906]; *Privy Seal* (Özel Mühür) [1907]; *The Good Soldier* (İyi Asker) [1915]. Bir savaş romanları dizisi vardır: *Some do Not* (Kimileri Yapmaz) [1924]; *No More Parades* (Artık Gösteri Yok) [1925]; *A Man Could Stand Up* (Erkek Ayağa Kalkabilirdi) [1925]; *Last Post* (Son Görev) [1928]. *The İnheritors* (Mirasçılar) ve *Romance* adlı romanlarını J. Conrad ile birlikte yazdı. Th. Hardy, H. G. Wells'in de desteğiyle *English Review*'yi kurdu (1908). 1922'de Paris'e yerleşti. Orada, Ezra Pound'un, E. Hemingway'in de bulunduğu bir grup gencin yayın organı olan *Transatlantic Review*'u kurdu. Savaş romanları, türünün en iyi örnekleri arasındadır. Ford, bu romanlarda titiz bir üslûpçu olduğunu ortaya koyar. (L)

Ford Motor company, Henry Ford I tarafından 1903'te Dearborn'da (Michigan) kurulan amerikan otomobil yapım şirketi. İlk on beş ay içinde, 118 işçiyle, 1 708 otomobil yaptı. Daha 1910'da imalâtı 34 500 arabaya, çalıştırdığı işçi sayısı 4 200'e ulaşmıştı. 1914'te avrupalı savaşçıların çekici tekliflerine rağmen, Ford, fabrikasında savaş malzemesi yapmağa yanaşmadı. Bu durumu ancak A.B.D.'nin savaşa girdiği 1917 yılında değiştirdi: 1917'den 1918'e kadar müttefik kuvvetler için savaş malzemesi imal etti. Anlaşmazlık sona erince, şirket normal çalışmasına döndü. 1919'da, dünyada ilk defa olarak bir yılda, bir milyon araba imal etti. 1921'den 1936'ya kadar genişlemeğe ve bütün dünyada imalât veya montaj fabrikaları kurarak üretimini durmadan arttırmağa devam etti. İkinci Dünya savaşı sırasında, 1914-1918'deki tutumunun tersine 1941'den sonra, müttefiklerin askerî ihtiyaçlarını sağlamak için fabrikalarını tamamen savaş araçları yapımına yöneltti. Bugün şirketin, altısı A.B.D. dışında kurulmuş, elliden fazla fabrikası vardır, bunlarda yaklaşık olarak 400 000 işçi çalışır. (L)

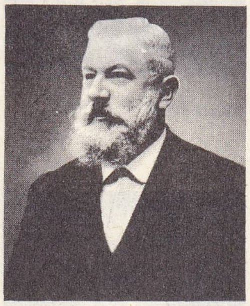

Fernand FOREST

Ford tiyatrosu, A.B.D.'de Washington'da tiyatro. Başkan Lincoln, John Wilkes Booth tarafından bu tiyatroda vurulmuştu (14 nisan 1865). Lincoln, karısı ve daha iki kişiyle birlikte oyunu seyrederken 26 yaşındaki aktör Booth başkanlık locasına girerek Lincoln'a ateş ettikten sonra, 3 m yüksekten sahneye atlayarak kaçtı. Tiyatro daha sonra tamir edilirken üç katı birden çöktü, bu kazada 22 kişi öldü, 68 kişi yaralandı. Onarılan tiyatro bugün Lincoln'ın öldürüldüğü günkü biçimine sokuldu. Başkan'ın vurulduğu locada asılı amerikan bayrağı göndere daima yarıya kadar inik durur. (M)

FORDUN (John OF), iskoçyalı rahip ve vakayiname yazarı (Fordun, Kincardineshire ?-öl. 1384'e doğr.). Aberdeen'de rahiplik yaptığı sanılıyor. Kaybolmuş eski İskoçya vakayinamelerini çeşitli kaynakları araştırarak yeniden yazdı. XV. yy. ortasında, keşiş Walter Bower, onun bu alandaki çalışmalarından yararlanarak eserini tamamladı. Bu çalışmaların sonucu olarak ortaya çıkan *Scotichronicon,* efsanelerle dolu olmasına rağmen, Ortaçağ İskoçya'sını inceleyecekler için en önemli bir kaynaktır. (L)

Ford vakfı, 1936'da Henry ve Edsel Ford tarafından kuruldu. İlk amacı, Michigan'da bilim, eğitim ve hayır işlerinde çalışmaktı. 1950'den sonra millî ve milletlerarası önem taşıyan konularda faaliyet gösterdi. Çok sayıda öğrenciye burs verildi, eğitim ve öğretim merkezleri kuruldu. Vakıf bugün, sanatçılara ve sanat kurumlarına yardım etmekte, az gelişmiş ülkelerdeki yetenekli gençlerin yetişmesine yardımcı olmağa çalışmaktadır. 16 Kişilik bir meclis tarafından yönetilen vakfın çeşitli bölümlerinde 170 kadar uzman çalışır. (M)

FORDYCE (George), ingiliz hekimi (Aberdeen 1736 - Londra 1802). Vücut ısısı ve sindirimle ilgili çalışmalarla tanınır. (L)

Foreign Office [forin ofis] («yabancı büro» anlamında ing. k.ler). Büyük Britanya Dışişleri bakanlığı. 1782'de, eski Kuzey ve Güney müsteşarlıklarının yerini almak üzere kurulan ve 1905'e kadar ingiliz soylularının tekelinde kaldı. Memurları yarışmayle alma usulü 1856'da kondu. (L)

FOREL (Auguste), isviçreli hekim ve tabiat bilgini (Morges 1848-Yverdon 1931). François Alphonse Forel ile kardeş çocuğu. Münih Akıl Hastalıkları hastahanesi hekimi oldu. Karıncalar üstüne yaptığı ilginç araştırmalarla tanındı: *Les Fourmies de la Suisse* (İsviçre Karıncaları) [1874]; *Le Monde Social des Fourmies du Globe Comparé à celui des Hommes* (Yeryüzü İnsanları Karşısında Karıncaların Toplumsal Dünyası Arasında Bir Karşılaştırma) [1921-1923]. (L)

FOREL (François Alphonse), isviçreli hekim, tabiat ve coğrafya bilgini (Morges 1841-ay.y. 1912). Lozan üniversitesinde fizyoloji, sonra genel anatomi profesörü oldu. Buzulların hareketleri ve Leman gölü üstünde incelemeler yaptı: *La Faune Profonde des Lacs de Suisse* (İsviçre Göllerinin Derin Favnası) [1885]; *Le Leman* (Leman Gölü) [1892-1904]. (L)

FORELAND (North ve **South)**, İngiltere'de (Kent) Dover boğazı kıyısında iki burun. Kuzeydeki burun Thames halicinin başlangıcında Dover boğazı girişindedir. Denize belli belirsiz bir çıkıntı yapan South Foreland, Dover yakınındadır. (L)

FOREST, flamanca **Vorst,** Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi) komün; Brüksel'in güney banliyösünde; 50 900 nüf. Kimya ve dokuma sanayii. Metalürji. Otomobil yapımı. Kâğıt fabrikası. Kereste ve deri işçiliği. (L)

FOREST (Fernand), fransız mucidi (Clermont - Ferrand 1851 - Monaco 1914). Daha genç yaşında mekaniğe merak sardı. Birçok ince ve hassas âlet yaptı. 1880'de elektrik kıvılcımıyle ateşlenen dört zamanlı benzin motorunu buldu ve ihtira beratını 1881'de aldı. Fakat 1860'ta Lenoir bu türlü bir motor için berat almıştı. Yalnız bu ilk beratta, yakıt olarak benzinden değil hidrokarbonlardan söz edilmekteydi. Çünkü o devirde, benzin terimi yaygınlaşmamıştı. Buna rağmen Forest, manyeto (1897), değişken profilli kamalar, dört silindirli yekpare motorlar, hava soğutmalı yedi silindirli motorlar üzerindeki çalışmalarıyle otomobil sanayiinin öncülerinden sayılabilir. (L)

FOREST HİLL, Kanada'da (Ontoria) şehir, Toronto'nun banliyösünde; 20 000 nüf. (L)

FOREST PARK, A.B.D.'de, Chicago banliyösünde kasaba; 14 970 nüf. (L)

FOREY (Elie Frédéric), fransız mareşali (Paris 1804 - ay.y. 1872). 1848'de general oldu. 2 Aralık 1851 hükûmet darbesini hazırlayanlara katıldı. Kırım'da ve İtalya'da tümen kumandanlığı yaptı. Yerine Bazaine geçinceye kadar Meksika'da seferî kuvvetin kumandanlığında kaldı. 1863'te Puebla'da zafer kazandı. Mareşalliğe yükseltildi. (L)

FOREZ, Fransa'da Massif Central'de (Loire ve Puy-de-Dôme) bölge, Dore ve Loire vâdileri arasında, Auvergne'in doğusunda. Forez, iki bölümden meydana gelir: batıda *Forez tepeleri,* kuzey-güney çatlakları arasında yüksek (Pierre sur Haute'de 1 640 m) bir billûrsu kütledir. Çavdar, patates tarımı, sığır yetiştiriciliği; orman işletmeleri. Doğuda *Forez ovası,* Forez dağlarıyle Lyonnais tepeleri arasında Loire ırmağı tarafından akaçlanan tektonik bir hendektir. Batıdaki ilk yamaçlar verimli bir tarım (bağ, meyve bahçeleri) kesimidir. Asıl ova, uzun süre bataklık ve sağlığa zararlı bir bölgeyken bugün ormanlar ve göllerle (balık yetiştiriciliği) örtülü bir tahıl ve hayvancılık (kasaplık sığır, atlar) bölgesi haline getirildi. (L)

FOREZİ i. (yun. *phorésis,* taşıma'dan fr. *phorésie*). Biyol. Bazı hayvanlarda, özellikle eklemlilerde görülen birinin diğerini taşıması olayı. (Taşınan hayvan taşıyanı sadece taşıt olarak kullanır; iki hayvan varacakları yere ulaşınca aralarında hiç bir ilişki kalmaz. Bk. LİMOSİNA.) [L]

FORFAR, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da, Angus idare bölümünün merkezi, Dundee'nin kuzeydoğusunda; 10 000 nüf. İskoçya krallarının eski sarayı. Dokuma sanayii (keten ve hint lifi). [L]

FORFARSHİRE. Bk. ANGUS.

FORFİCULİDAE çoğl. i. Kanatsız böcek familyası; kulağakaçanlarla, onlara yakın *labidura, anisolabis, labia* v.b. gibi böcekleri kapsar. (L)

FORGACH (Antal), **Ghymes** ve **Gacs** kontu, macar siyasetçisi (Presburg 1819-Losoncz şatosu 1885). Çeşitli idarî görevlerde bulundu ve 1845 Macar ayaklanması sırasında Avusturya'ya bağlı kaldı. Macaristan şansölyesi oldu (1861-1864); sert yönetimine rağmen düzeni sağlayamadı ve yerini kont Palffy'ye bırakmak zorunda kaldı. (L)

Foto. *Dizionario Enciclopedico İtaliano; C.N.A.M. (LAROUSSE)*

FORMEGOL DE MOSTQUENARD (Léonard Léopold), fransız generali (Azerables, Creuse 1821-Versailles 1897). Bütün meslek hayatını Cezayir'de geçirdi, 1879'da Konstantin ayaklanmasını, 1881'de de Krumirlerin ayaklanmasını bastırdı; Tunus seferine katılarak orada 1883'e kadar başkumandanlık yaptı. (L)

FORİNT i. Macaristan'ın para birimi; 100 filler'e bölünmüştür (kısaltması FOR). [L]

FORKEL (Johann Nikolaus), alman müzik bilgini ve bestecisi (Meeder, Coburg yakınları, 1749-Göttingen 1818). Schwerin katedralinde koro şefliği yaparken bir yandan da hukuk öğrenimini tamamladı, orga çalıştı. 1779'da Göttingen üniversitesi müzik yönetmenliğine getirildi. 1787'de *magister* unvanını aldı ise de C. Ph. E. Bach'ın ölümüyle boşalan Hamburg müzik yönetmenliğini elde edemedi (1788). Senfoniler, klavsen, flüt ve arp için konçertolar, kantatlar, klavye parçaları ve liedler besteledi. Müzik tarihi ve bibliyografyası üstüne yazdığı eserler, Almanya'da modern müzik biliminin ilk eserleridir: *Über die Theorie der Musik* (Müzik Teorisi Üstüne) [1777]; *Musikalisch-Kritische Bibliothek* (Tenkitli Müzik Kitaplığı) [1778]; *Über Johann Sebastian Bachs Leben, Kunts und Kunstwerke* (Johann Sebastian Bach'ın Hayatı, Sanatı ve Eserleri Üstüne) [1802]. (L)

FORLANA. Bk. FURLANA.

FORLANİNİ (Carlo), italyan hekimi (Milano 1847 - Pavia 1918). Önce cilt hastalıkları ile ilgilendi; Torino ve Pavia'da profesörlük yaptı, 1900'de iç hastalıkları kliniği profesörlüğüne getirildi. Daha 1882'de, akciğer tüberkülozu tedavisinde sunî pnömotoraks yapılmasını önermişti. Bu usul, yarım yüzyıla yakın bir süredir akciğer vereminin en iyi tedavi metodu olarak kalmıştır (*Forlanini metodu*). [L]

FORLİ, İtalya'da (Emilia) şehir, il idare merkezi, Montone ırmağı kıyısında ve Emilia yolu üzerinde; 91 100 nüf. San Mercuriale manastırında (Antelami'nin öğrencilerinden birinin yaptığı roman üslûbunda cephe kapısı; Barbara Manfredi'nin mezarı), yüksek bir çan kulesi vardır. Ortaçağdan kalma saraylar; duomo (Cignani'nin freskleri). Resim müzesi (Melozzo da Forli'nin eserleri, XV. yy.). Sunî dokuma ve kimya sanayii. — *Forli ili*, 515 000 nüf. Emilia'nın güneybatı bölümünü içine alır. Verimli topraklarında geniş ölçüde tarım yapılır.

— Tar. Şehri (*Forum Livii*), Metauro ırmağı kıyısında Hasdruba'i yenen Livius Salinator kurdu. Burası, yolu üzerinde bir koloniydi (Cornelius Gallus burada doğdu). XI. yy.da komün olan Forli, Ghibellini'leri destekledi, XIV. ve XV. yy.larda Ordelaffi'lerin hâkimiyeti altında bir senyörlük oldu ve 1500'de papalığa bağlandı. (L)

FORLİMPOPOLİ, İtalya'da komün, Emilia'da (Forli ili), Bologna'nın güneydoğusunda, Emilia yolu üzerinde; 8 200 nüf. Romalılar tarafından kurulan (P. Popilius, M. Ö. 132) kasaba, Ortaçağda çeşitli hiziplerden zarar gördü. Şehrin merkezindeki hisarda, eski Verdi tiyatrosu ve müze. (L)

FORM i. (fr. *forme*). Biçim, şekil.

— Mat. Bir K cismi üzerindeki bir vektörel uzayda, bu uzayın herbir vektörüne bağlı $f(\vec{X})$ skaleri. ‖ Daha genel olarak, gözönüne alınan uzayın p vektörüne bağlı $f(\vec{X}_1, \vec{X}_2, \dots, \vec{X}_p)$ skaleri. ‖ *Bilinen form*, bir vektörel uzayın U ve V gibi iki vektörü için, bu iki vektörden her birine göre çizgisel form. ‖ *Çizgisel form*, bir vektörel uzayın yalnız bir vektörüne bağlı olan ve bu vektörün koordinatlarının birinci dereceden homogen bir çokterimlisi gibi hesaplanan $f(\vec{U})$ formu. ‖ *Hermit formu*, karmaşık sayıların C cismi üzerindeki bir vektörel uzayda, iki vektöre bağlı olan ve ifadesinde bir Hermit matrisi bulunan form. (Bu özelliklerden bazıları, bilineer formlarda da görülür.) ‖ *İkinci dereceden form*, bir vektörel uzayın bütün vektörlerine bağlı olan ve bu vektörlerin koordinatlarının ikinci dereceden homogen bir çokterimlisi gibi hesaplanan $f(\vec{U})$ formu. ‖ *Mültilineer (çok çizgisel) form*, p vektörlü bütün sistemler için, bu vektörlerden her birine göre çizgisel olan form. ‖ *Simetrik bilineer form*, gözönüne alınan uzayın bütün vektör çiftleri için, $f(\vec{U}, \vec{V}) = (\vec{V}, \vec{U})$ bağıntısını doğrulayan bilineer form. ‖ *Tanımlı pozitif form*, gerçel sayıların R cismi üzerindeki bir vektörel uzayda, yalnız birim vektör hariç olmak üzere, her $\vec{U}$ vektörü için dar anlamda pozitif olan ikinci dereceden form.

— ANSİKL. Mat. K cismi üzerindeki bir E vektörel uzayında, bütün $f(\vec{U})$ formları, E'nin K içindeki bir uygulaması olarak gözönüne alınabilir; daha genel olarak, bütün $f(\vec{U}_1, \vec{U}_2, \dots, \vec{U}_p)$ formlar E cinsinden p kadar uzayın kartezyen çarpımı olan E_p uzayının K cismi içindeki uygulamasıdır. K cismi, başka bir belirtme yapılmadıkça, daima gerçel sayıların R cismi olarak gözönüne alınacaktır.

● *Çizgisel form.* n boyutlu bir E uzayında, bir $\vec{X}$ vektörünün skaler bileşenleri $x_1, x_2, \dots, x_n$ ise, bütün çizgisel formlar şu şekilde yazılabilir:

$$f(\vec{X}) = a_1x_1 + a_2x_2 + \dots, a_nx_n;$$

burada $a_1, a_2, \dots, a_n$ R içinde alınmış katsayılardır. Bütün çizgisel formlar, aşağıdaki temel özellikleri gösterir:

$$f(\vec{X}+\vec{Y}) = f(\vec{X}) + f(\vec{Y}),\ f(\lambda\vec{X}) = \lambda f(\vec{X}),$$

bu özellikler, çizgisel formların nitelikleridir. E uzayı $(\vec{e}_1, \vec{e}_2, \dots, \vec{e}_n)$ tabanına bağlanmışsa, $a_i = f(\vec{e}_i)$ elde edilir. E üzerinde tanımlanmış çizgisel formlar cümlesi, her vektörü $(a_1, a_2, \dots, a_n)$ katsayılar sisteminden meydana gelen bir vektörel uzay oluşturur. Bu uzayın boyutu E'nin boyutunun aynıdır; buna *E'nin ikilemeli uzayı* denir ve E* şeklinde gösterilir: bu uzay E ile eşbiçimlidir. E'de yapılan bir taban değişmesi için, E*'nin vektörlerinin koordinatları kovaryans*, E'nin vektörlerinin koordinatları ise kontravaryans özelliği gösterir.

Matris hesabı,

$$f(\vec{X}) = [a_1, a_2, a_3, \dots, a_n] \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \dots \\ x_n \end{pmatrix}$$

şeklinde çizgisel formlara uygulanabilir. Başka bir deyişle A, elemanları $a_1, a_2, \dots, a_n$ olan sütun matris, X de, elemanları $x_1, x_2, \dots, x_n$ olan sütun matris ise, $f(\vec{X}) = {}^tAX$ elde edilir; burada ${}^tA$, A'nın transpoze matrisini gösterir.

● *Bilineer form.* Bir $f(\vec{X}, \vec{Y})$ bilineer formu,

$$\vec{X}(x_1, x_2, \dots, x_n) \text{ ve } \vec{Y}(y_1, y_2, \dots, y_n)$$

gibi iki vektörü kapsar. Bu form, i ve j indislerinden herbiri 1'den n'ye kadar mümkün olan bütün değerleri almak üzere, $a_{ij}x_iy_j$ gibi terimlerin bir toplamasıdır. Eğer uzay, $(\vec{e}_1, \vec{e}_2, \dots, \vec{e}_n)$ tabanına yöneltilmişse, $a_{ij} = f(\vec{e}_i, \vec{e}_j)$ elde edilir. a_{ij} katsayılarından meydana gelen matris A ile gösterilirse

$$f(\vec{X}, \vec{Y}) = [x_1, x_2, \dots, x_n]\ A \begin{pmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \dots \\ y_n \end{pmatrix}$$

matris eşitliği bulunur veya basit şekilde, $\vec{X}$ ve $\vec{Y}$'nin bileşenlerinden meydana gelen sütun matrisler X ve Y ile gösterilirse

$$f(\vec{X}, \vec{Y}) = {}^tX.A.Y.$$

elde edilir.

$f(\vec{X}, \vec{Y}) = 0$ bağıntısını doğrulayan iki vektöre *eşlenik* denir. Verilen bir vektörün eşlenik vektörleri, vektörel bir alt uzay meydana getirir. $f(\vec{X}, \vec{Y})$ formuna, $\vec{X}$'in yeni koordinatları $X = M.X'$ vektörel bağıntısıyle eski koordinatları ifade edecek şekilde bir taban değişmesi uygulanırsa, $f(\vec{X}, \vec{Y})$ formu, ${}^tX'.{}^tM.A.M'.Y'$. şeklini alır. Başka bir deyişle, A matrisinin yerini ${}^tM.A.M.$ alır; böyle bir matrise *A'ya uygun*'dur denir. Eğer A matrisi simetrikse, bilineer form da simetriktir; x_iy_j ve x_jy_i terimlerinin katsayıları aynıdır. A'ya uygun matrisler de aynı şekilde simetrik olur.

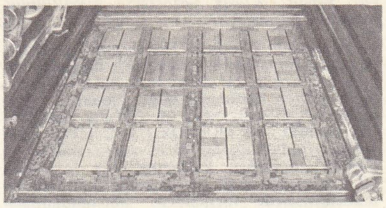

forma (matbaac.)

● *Mültilineer form.* $\vec{X}_1, \vec{X}_2, \dots, \vec{X}_p$ vektörleriyle ilgili bir $f(\vec{X}_1, \vec{X}_2, \dots, \vec{X}_p)$ formu, bu vektörlerden her birine göre çizgisel ise *mültilineer*'dir (*çokçizgisel*). İki vektör birbiriyle değiştirildiğinde, bu form -1 ile çarpılırsa *alterne* adını alır; bu durumda, iki vektör eşit veya orantılı ise, mültilineer form sıfırdır. Modern matematikte, n boyutlu bir uzayda n vektöron mültilineer formu çok önemlidir. i sıralı satırı X_i vektörünün bileşenlerinden meydana gelen, n. dereceden bir kare matris gözönüne alınırsa, çizgisel form, sayısal bir F (X) formu, X'in bileşenlerine göre honantıyle gösterilir.

● *İkinci dereceden form.* İkinci dereceden bir $F(\vec{X})$ formu, $\vec{X}$'in bileşenlerine göre homogen ve ikinci derecedendir. Bilineer bir $f(\vec{X}, \vec{Y})$ formu ikinci dereceden bir $F(\vec{X})$ formunu meydana getirir. $\vec{Y} = \vec{X}$ olarak kabul edilirse $F(\vec{X}) = f(\vec{X}, \vec{X})$ bulunur. Karşıt olarak, x_i^2 yerine x_iy_j'yi koyarak ve x_iy_j'nin katsayıları x_iy_j ve x_iy_j terimleri halinde eşit kısımlara ayrılarak, ikinci dereceden bütün formlara simetrik bilineer bir form eşlik ettirilebilir. Böylece meydana gelen bilineer simetrik forma, *ikinci dereceden formun kutupsal formu* denir. İkinci dereceden $F(\vec{X})$ formu, ${}^tX.A.X$ şeklinde yazılabilir. Bazı taban değişmelerinde ikinci dereceden form $s_ix_i^2$ şeklindeki terimler haline gelir; bunlara *kare terimler* denir; bu durumda formun matrisi köşegenel bir matristir. Çeşitli değişimler için s_i katsayıları *Sylvester*'in eylemsizlik kanunu* denilen bir kanuna göre işaret değiştirilir.

● *Hermit formu.* Karmaşık sayıların C cismi üzerindeki bir vektörel uzayda eğer $x_1, x_2, \dots x_n$ elemanları $\vec{X}$ vektörünün x_1, x_2 bileşenlerinin eşlenik nicelikleri ise ve A bir Hermit matrisi (bk. MATRİS) ise $f(\vec{X}, \vec{Y}) = {}^t\vec{X}.A.Y.$ ifadesiyle verilen forma *Hermit formu* denir. $\vec{X}$ ve $\vec{Y}$'nin birbirleriyle değiştirilmesi, eşlenik sanal formu verir.

Birinci vektör λ skaleriyle çarpılırsa, form da eşlenik $\bar{\lambda}$ skaleriyle çarpılmış olur. Eğer ikinci vektör λ skaleriyle çarpılırsa, form aynı skalerle çarpılmış olur. Vektörlerin toplamı için form düzgün fakat çizgisel değildir. Gerçek bölgede kalmak şartıyle Hermit formu, simetrik bilineer bir form verir. Hermit formlarının en basiti, A'nın birim matrise çevrilmesiyle elde edilir. Bu form şu şekilde ifade edilebilir:

$$f(\vec{X}, \vec{Y}) = \bar{x}_1 y_1 + \bar{x}_2 y_2 + \dots + \bar{x}_n y_n. \text{ (L)}$$

FORMA i. (lat. *formatus*, biçimlendirilmiş'ten ital. k.). Biçim. ‖ Spor kulüplerinde veya okullarda giyilen tek tip elbise. ‖ *Teşm.*

Foto. LAROUSSE

Milos FORMAN

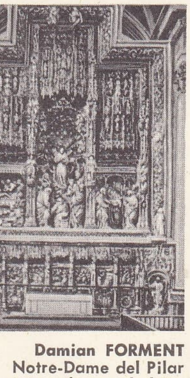
Damian FORMENT
Notre-Dame del Pilar kilisesinin mihrap arkalığı, Zaragoza

formicomus

FORMOZA
Çankayşek ve Yın-Şia-Çan

yol. Boyut: *Klasik yazarların küçültülmüş formada portreleri.*

— Matbaac. Üzerinde bir numara bulunan ve diğer formalarla birleştirilip dikildiği zaman bir broşür, bir dergi veya bir kitap meydana getiren katlanmış kâğıt tabakası. (Formalar 4,8,16,24,32 veya 36 sayfalık olabilir.) [Bk. ANSİKL. ve CİLTÇİLİK.] ‖ Çember içine yerleştirilmiş haliyle, dizili sayfa düzeni. ‖ *Forma numarası,* katlanmış bir formanın ilk sayfasının sağ alt köşesine konulan ve mücellithanede formaların harmanlanması sırasında, hem sıra düzeninin bozulmasını önleyen, hem de kağıdın nasıl katlanacağını gösteren numara. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Forma sıkıştırma anahtarı.* Bk. VİZO *anahtarı.* ‖ *Formayı çembere atma.* Bk. ÇEMBER.

— Esk. tar. Eski Roma'da, bir şehir veya köy kadastrosunun planı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Matbaac. *Forma*'lar, genellikle her iki yüzüne de baskı yapılmış kâğıt tabakalarından meydana gelir ve sayfa sayısı, baskıda kullanılacak kâğıdın elverdiği şekilde, isteğe göre değişebilir. Türkiye'de kâğıt sanayii devletleşmiş olduğu için, tabaka kâğıt boyutları aşağı yukarı standarttır (70×100 ve 57×82). Bu boyutlar ise, daha çok 8, 16 ve 32 sayfalık formalar hazırlamağa elverişlidir. Nitekim Türkiye'de en yaygın forma 16 sayfalıktır. Kâğıdın her iki yüzüne de baskı yapılan bir formada, sayfa sayısı yaprak sayısının iki katıdır: meselâ, 16 yapraklık bir forma 32 sayfadır. *Forma numarası* olarak genellikle rakamlar kullanılır: bir harf veya özel bir işaret de aynı işi görebilir, bu ikinci tip numaralamada daha çok küçük matbaa harfleri tercih edilir. Forma numarasını ilk kullanılan matbaacıların, alman Johann von Speyer ve Johann Koelhof olduğu söylenir (XV. yy.).

— Esk. tar. Roma arşivlerinde, bütün roma kolonilerini gösteren *forma*'lar, bronz levhalar üstüne kazınmış olarak bulunurdu. Bunların asılları da, ilgili şehirlerin arşivinde saklanırdı. Roma'daki Barış forumunun kütüphane duvarlarında, şehrin planını gösteren taş levhalar vardı; bu levhaların kalıntıları, Eski Roma'nın topografyasını incelemek bakımından çok yararlı olmuştur.

◆ **Formalık** sıf. (Belli sayıda) Formalardan meydana gelen: *On formalık kitap.* ‖ Forma yapmak için dokunmuş (kumaş). (ML)

FORMAL i. (fr. k.). Kim. *Eşanl.* FORMALDEHİT.

FORMALAZİN i. (fr. *formalazine*). Formülü $CH_2=N-N=CH_2$ olan beyaz; formik aldehitin hidrazin üzerine etkisiyle elde edilir. (L)

FORMALDEHİT i. (fr. *formaldéhyde*'den). Kim. Doymuş aldehitlerin ilk üyesi olan, H—CHO formülündeki aldehit. *Eşanl.* FORMİK ALDEHİT, METANAL.

— ANSİKL. Hofmann tarafından bulunan *formaldehit,* bir katalizör (kok kömürü) üzerinden havayle karışık metilalkol buharları geçirilerek elde edilir. Tabiî metanın 600°C'ta yükseltgenmesiyle de üretilir. Anhidrit halinde olduğu zaman suda çözünen, tahriş edici kokuda, —21°C'ta kaynayan bir gazdır; —92°C'ta eriyen bir katı halinde donabilir. Çok dengesizdir ve âdi sıcaklıkta, *polioksimetilen* denen katı bir polimere dönüşür. Yüzde 40'lık ticarî çözeltisi (*formol*) oldukça iyi bir şekilde korunur.

Formaldehit güçlü bir indirgendir. Çeşitli organik maddelerle yoğunlaşır ve bitkilerin klorofil etkisiyle glüsitleri meydana getirmesinde, henüz tartışma konusu olan bir rol oynar. Sanayide yaygın bir şekilde kullanılır, önemli boyarmaddelerin sentezini sağlar; diğer taraftan, sodyum hidrosülfitle verdiği, *rongalit* adlı bileşiği basma sanayiinde kullanılır. Önemli plastik maddelerin üretimde de rol oynar: *bakalitler* formolün fenollerle yoğunlaşma ürünleridir; *galalit* gazeinin formaldehit etkisiyle çözünmez hale gelmesinden ürer; *üre- formol* reçineleri pratikte çok kullanılan, ısı etkisiyle katılaşan maddelerdir (*üreoplastlar*). Bütün protein maddeler (jelatin v.b.) formol etkisiyle, çözünmez ve çürümez bir hale gelir; formol içine daldırılan bir fotoğraf camı, jelatini erimeden, ateşte kurutulabilir. Eczacılıkta *ürotropin* adı altında kullanılan *hekzametilentetramin,* formolün amonyağa etkimesiyle elde edilen bir üründür.

Formaldehit, az zehirli olduğu için mikrop öldürme işlemlerinde kullanılan, antiseptik özellikler gösterir. Aldehit buharları, metil alkol buharlarının platin süngeri temasıyle yükseltgendiği *formogen lambalarıyle* üretilebilir. Polioksimetilen de sıcaklık etkisiyle, polimer halinden daha basit bileşikler haline dönüşebilir.

Yanlış olarak *trioksimetilen* de denilen *polioksimetilen,* suda, alkolde ve eterde çözünmeyen, billûr şeklinde beyaz bir tozdur. Bu bileşik, formaldehitin HCHO monomeri gibi, özellikle organomagnezyum bileşiklerine yavaş yavaş etki eden yüksek bir polimerdir. (L)

FORMALİST sıf. ve i. (fr. *formaliste*). Bk. BİÇİMCİ.

FORMALİTE i. (fr. *formalité*). Bazı medenî hukukî v.b. belgelerin düzenlenmesi sırasında yapılması gerekli işlem. ‖ *Mec.* Önem verilmediği halde yapılan, tamamen şekille ilgili davranış, eylem: *Formaliteyi yerine getirmek için başsağlığı dilemek.*

— Huk. Yerine getirilmesi kanun tarafından zorunlu kılınan işlem.

◆ **Fomaliteci** i. Usullere sıkı sıkıya bağlanıp işlerin yürümesini engelleyen kimse. (M)

FORMALİZM i. (fr. *formalisme*). Bk. BİÇİMCİLİK.

FORMAMİDOKSİM i. (fr. *formamidoxime*). Ürenin izomeri olan, HCNOH (NH_2) formülündeki bileşik. (Siyanhidrik asidin hidroksilamine bağlanmasıyle meydana gelir.) (L)

FORMAMİT i. (fr. *formamide*'den). Formik asitin $HCONH_2$ formülündeki amidi. (Amonyum formiyatın ısıtılmasıyle veya alkollü amonyağın formik estere etkimesiyle elde edilir. 193°C'a doğru kaynayan suda çözünen, koyu kıvamlı bir sıvıdır. Sıcaklık etkisiyle ayrışarak karbon monoksit ve amonyak verir; sülfürik asit etkisiyle de su kaybederek siyanhidrik aside dönüşür.) *Eşanl.* FORMİK AMİT. (L)

FORMAN (Milos), çek filim yönetmeni (Caslav, Pardubitze dolayları, Doğu Bohemya 1932). Prag Yüksek Sinema okulunu bitirdi. Prag'da Laterna Magika'da birçok oyun sahneye koyduktan sonra, ilk gerçek sinema denemesi olan *Yarışmalar* (1962) adlı kısa filmi yaptı. Bunun ardından çevirdiği iki uzun filimle Çekoslovak sinema dünyasında tanındı: Locarno festivalinde derece alan *Maça Ası* (Cerny Petr) [1963] ve Venedik festivalinde büyük bir milletlerarası başarı sağlayan *Bir Sarışının Aşkları* (Lasky Jedne Plavorlasky) [1965]. Forman'ın anlatımı, şaşırtıcı bir gözlem gücüne, belgeci gerçekçilik ile töresel komedi arasında gelişen bir yönetme rahatlığına dayanır. 1967'de de değişmez senaryocuları İvan Passer ve Jaroslav Papusek ile beraber üçüncü uzun filmi *Koşun İtfaiyeciler*'i çevirdi. (L)

FORMANİLİT i. (fr. *formanilide*'den). Anilinin, C_6H_5 NHCHO formülündeki formik amidi; formik veya oksalik asit üzerine anilinin etkimesiyle elde edilir. *Eşanl.* FORMİANİLİT. (L)

forma pauperum (in), [«fakirlere mahsus» anlamında lat. k.'ler], yoksulluk belgesi olanlara papalık kalemi tarafından harç alınmadan verilen mahkeme v.b. kararları için kullanılır. (L)

FORMAZİL i. (fr. *formazyle*). Kim. Formülü

$$.C_6H_5-N=N-C=N-NH-C_6H_5$$

olan bir değerli kök. ‖ *Formazil hidrür.* Bk. FORMAZİL-KARBOKSİLİK.

◆ **Formazilli** sıf. Kim. Bileşiminde formazil grubu bulunan herhangi bir bileşik için kullanılır. (L)

FORMAZİL-KARBOKSİLİK sıf. (fr. *formazyle-carboxylique*). Kim. Formülü

$$C_6H_5-NH-N=C(CO_2H)-N=N-C_6H_5$$

olan bir asit için kullanılır. (Bu asidin esteri diazobenzen klorürün, sodyumlu etil asetilasetat veya malonat üzerine etkimesiyle elde edilir. Isı etkisiyle ayrışarak, karbon dioksit ve *formazil hidrür*

$$C_6H_5-NH-N=CH-N=N-C_6H_5$$

verir.) [L]

FORMÉ (Nicolas), fransız bestecisi (Paris 1567-ay.y. 1638). «Chantre ordinaire» olarak kral kilisesine alındı, 1609'da krallık orkestrasında şef yardımcısı ve besteci olarak Du Caurroy'un yerine geçti, daha sonra Saray kilisesine tayin edildi. Sanatıyle büyük ün yaptı. Eserlerinden, Henri IV'ün anısına adadığı ve sonunda *Domine salvum fac* bulunan iki korolu bir missa (1638), Meryemana için bir ilâhi (*Ecce tu Pulchra es*), elyazması olarak 4 sesli 8 makam üzerinden bir *magnificat* kalmıştır. İki korolu ilâhiyi Formé'nin bulduğu yolundaki iddia doğru olmamakla birlikte, eserlerinde solocunun sesiyle küçük koroyu büyük koroya karşı kullanarak yeni bir yola yöneldiği de bir gerçektir. Bu tarz, asıl gelişimini Louis XIV çağındaki büyük ilâhilerde bulacaktır. (L)

FORMEL sıf. (fr. k.). Bk. BİÇİMSEL.

FORMELA i. (ital. *formella*). Ayakkabının yüz kısmında deri ile astar arasına konulan yumuşak deri veya kösele parçası. (L)

FORMENİK sıf. (fr. *forménique*). Kim. Eskiden metan veya formen'in homologları olan hidrokarbonlar için kullanılırdı. (Bugün daha çok DOYMUŞ HİDROKARBONLAR denir.) [L]

FORMENT (Damian), ispanyol heykelcisi (Valencia 1480-Santo Domingo de la Calzada 1540). 1501 ile 1538 yılları arasında Zaragoza'da San Pablo kilisesi, Poblet manastırı (yıkıldı), Huesca, Barbastro ve Santo Domingo de la Calzada katedralleri için yaptığı mihrap arkalıklarında, gotikten uzaklaşan ve çok belirgin bir şekilde italyan okulunun etkisini yansıtan bir sanat eğilimi göze çarpar. (L)

FORMENTERA, lat. **Pythiusa minor,** İspanya'ya bağlı Balear takımadalarında ada, İbiza'nın güneyinde; bir adacıklar ve kayalıklar dizisiyle İbiza'ya bağlıdır; 115 km²; 3 300 nüf. Tahıl ve bağcılık. Tuzlu bataklıklar. (L)

FORMENTOR, Mallorca adasında (İspanya'ya bağlı Balear adaları) burun ve yarımada. (L)

FORMEY (Jean), alman protestan rahip ve yazarı (Berlin 1711-ay.y. 1797). Bir Fransız mültecisinin oğlu. Brandenburg ve Berlin'deki fransız kiliselerinde rahiplik yaptı. Friedrich I'in aracılığı ile Prusya akademisine girdi ve ömrü boyunca Akademi sekreterliği yaptı. Leipzig'de Deutsche Bücherei'yi (Alman kitaplığı) yönetti. (L)

FORMİA, İtalya'da şehir, Latium'da (Latina ili), Gaeta körfezi kıyısında; 20 800 nüf. Deniz banyoları. Balıkçılık.

— Tar. İlk olarak M.Ö. 338'de adı geçen *Formiae,* Latium'da Volci'lerin oturduğu bir şehirdi. Horatius'un, şaraplarını Falerno şaraplarına benzetmesi, şehrin tanınmasını sağladı. Romalıların çok rağbet ettiği bir sayfiye yeriydi: Cicero'nun villası buradaydı ve Antonius'un adamları tarafından bu villada öldürülmüştü. Gaeta yolu üzerindeki eski bir kule, bugün Cicero'nun mezarı olarak kabul edilir. Ortaçağda Formia tamamıyle geriledi: piskoposluk Gaeta'ya nakledildi ve şehrin kalıntıları da IX. yy. sonunda Araplar tarafından yıkıldı. X. yy.-

Foto. LAROUSSE

Taişo Tenno

FORMOZA haritası

Lotus gölünde pagodalar

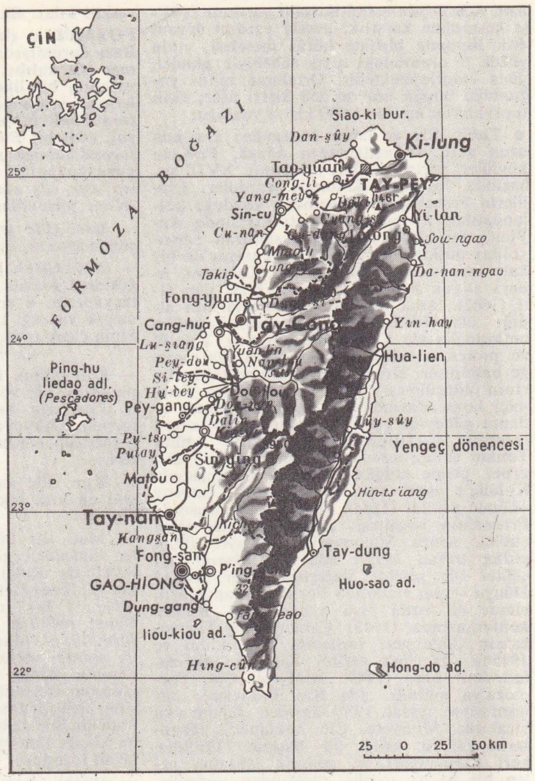

dan itibaren şehir, *Mola,* XIV. yy.da *Torre di Mola* adını aldı ve nihayet 1861'de yine eski adıyle anıldı. 1943'te Almanlar tarafından şiddetle savunulan Formia stratejik mevkii 19 mayıs 1944'te Garigliano savaşında müttefiklerin eline geçti. (L)

FORMICA-LEO i. Aslan karıncası cinsinden böceklerin bilimsel adı. (L)

FORMICIDAE çoğl. i. Bk. KARINCAGİLLER.

FORMICOMUS i. Genellikle parlak renkli küçük böcek. (Formicomus'lar çoğu zaman karıncalarla birarada yaşayan hareketli hayvanlardır. Orta Avrupa'da yaşayan *Formicomus caeruleipennis* kırmızı renkli, kara başlı, mavi elitralı bir böcektir. Kınkanatlılar takımından.) [L]

FORMICOXENUS i. Başka karıncalarda asalak yaşayan küçük karınca. (*Formicoxenus nitidulus* kızıl karınca ile çayır karıncasının yuvalarında yaşar.) [L]

FORMIGINE, Emilia-Romagna'nın (İtalya) merkezi (Modena ili); 5 801 nüf. XIV. yy.dan kalma şato. Sığır ve domuz yetiştiriciliği. Besin sanayii; likör; tarım makineleri. Tuğlacılık. (L)

FORMİK sıf. (lat. *formica,* karınca'dan fr. *formique*). Kim. En önemlisi formik asit ve *formik aldehit* (formaldehit) olan bazı bileşikler için kullanılır.

— ANSİKL. *Formik asit* (veya metanoik) doymuş asitlerin ilk temsilcisidir ve

$$H—CO_2H$$

formülüyle gösterilir. (*Eşanl.* KARINCA ASİDİ.) 1749'da Marggraf tarafından tek başına elde edilen bu asit, karıncalarda, tırtıllarda, ısırganlarda ve ter gibi bazı biyolojik sıvılarda bulunur. Bugün, Berthelot'nun sentez metoduna göre, karbon monoksidin, basınç altında, sodyum hidroksite etki ettirilmesiyle elde edilir ve sodyum formiyat meydana gelir. Sanayide kullanılan diğer bir sentez yöntemi de sodyum siyanürün otoklavda su etkisiyle bozundurulması temeline dayanır.

Susuz formik asit, dondurulduğu zaman 8,6°C'ta eriyen bir sıvıdır. 101°C'ta kaynar, yoğunluğu 1,22'dir. Keskin bir kokusu vardır, deride kabarcıklar meydana getirir. Suda çözünür, fakat anorganik asitler gibi, su ile 109°C'ta kaynayan azeotrop bir karışım verdiği için, sudan damıtılarak ayrılamaz. Asetik asitten daha güçlü bir asittir; ayrıca indirgen özellikler de gösterir. Sıcaklık etkisiyle ayrışarak karbon dioksit ve hidrojen; sülfürik asit eşliğinde de su kaybederek karbon monoksit verir. Ne klorür, ne de anhidrit meydana getirir; nitrili, siyanhidrik asittir. 280°C'ta az miktarda alkali ile ısıtılan alkali formiyatlar, ayrışarak oksalat ve hidrojen verir. Bu nedenle, oksalik asit bugün formik asitten elde edilir. Formiyatlar indirgendir ve genellikle suda çözünür. Esterleri hoş kokulu sıvılardır. Bu esterlerden, 54°C'ta kaynayan,

$$H—CO_2—C_2H_5$$

formülündeki etil formiyat, sanayide kullanılan alkollere rom kokusu vermek için kullanılmaktadır. Formik esterler yanında, R bir alkil kökü olmak üzere, $H—C—(O—R)_3$ genel formülüne uyan bileşikler de oluşur; bunlar, serbest halde bulunmayan $H—C(OH)_3$ formülündeki ortoformik asidin türevleri niteliğindeki *ortoformik* esterlerdir.

Formik asit, kamfenden kâfuru geçiş sırasında (kâfuru sentezi) asetik asit yerine kullanılmaktadır.

● *Formik aldehit.* Bk. FORMALDEHİT. (L)

FORMİKA i. (tes. edil. ad). Fenol-formol reçinesine batırılmış ve yüzeyi sunî reçine ile kaplanmış birkaç kat kâğıttan meydana gelen malzeme. (L)

FORMİL i. (fr. *formyle*) Formülü H—CO— olan tek değerli kök; formik asitten hidroksil kökünün çıkarılmasıyle türer. (L)

FORMİLASETİK sıf. (fr. *formylacétique*). Formülü

$$CH(OH)=CHCO_2H$$

veya

$$CHO—CH_2—CO_2H$$

olan bir asit için kullanılır. Bunun 193°C'ta kaynayan etil esteri, çinko eşliğinde, ortoformik estere etil bromasetat etki ettirerek üretilir. (L)

FORMİLÜRE i. (fr. *formylurée*). Ürenin,

$$NH_2—CO—NH—CHO$$

formülündeki ornatma ürünü. 169°C'ta eriyen beyaz iğneler şeklinde billûrlaşır. (Üre ile formik asidi ısıtarak elde edilir.) *Eşanl.* FORMİLÜREİT. (L)

FORMİN i. (fr. *formine*). Kim. Gliserin'in formik esteri. (L)

FORMİYAT i. (fr. *formiate*). Formik* asidin tuzu veya esteri. (L)

FORMOGEN veya **FORMOJEN** sıf. (fr. *formogène*'den). Formol üreten: *Formogen cihaz.* ‖ *Formogen lamba,* mikrop öldürücü olarak kullanılan formaldehidin üretildiği lamba. (L)

FORMOL i. (fr. k.). Kim. Formaldehidin yüzde 40'lık derişik sulu çözeltisine verilen ad. (Formolde, ancak eser halinde serbest formaldehit bulunur. Buradaki aldehidin en büyük kısmı hidratlı şekilde $CH_2(OH)_2$ ve çeşitli polimerler halindedir. Bununla birlikte, formol çoğu zaman monomer aldehit gibi görev yapar.)

— Deric. *Formollü sepi,* formolle sepilenen deriler çok yumuşak ve beyaz olur. Bu şekilde sepilenen kuzu ve oğlak derileri yıkanabilir eldiven yapımında kullanılır.

— Eczc. Bk. ANSİKL.

— Kan bilimi. *Formol-jel tepkimesi,* bir hiperglobülinemiyi (alyuvar çoğalması) ortaya çıkarmağa yarayan tepkime.

— ANSİKL. Eczc. *Formol,* içinde yüzde 35 gaz bulunan bir eriyiktir; polimerlenmiş olduğu zaman meydana gelen trioksimetilen dibe çöker. Keskin kokulu, çok tahriş edici, saydam bir sıvı olan formol, kuvvetli bir antiseptiktir; zehirli olmadığı için meskenleri, çamaşırları, yatakları dezenfekte etmekte ve cerrahî âletlerin mikroplarını öldürmekte faydalanılır. Saf halde, yakıcı olarak, seyreltilmiş çözelti halinde, gargara, losyon ve şırınga olarak kullanılır; aşırı terleme hallerinde terleyen yere sürülür.

◆ **Formollemek** geçl. f. Formolün veya gaz halindeki formaldehidin etkisine uğratmak. (L)

FORMOLOJİ i. (fr. *formologie*). Eşyayı biçimlerine göre sınıflandırma yöntemi. (L)

FORMOSA, Formoza adasına (Çin) batılıların verdiği, Portekizceden gelme ad. (Güzel ada anlamına.) Bk. FORMOZA. (L)

FORMOSA bölgesi, Arjantin'de bölge, Chaco'da, Paraguay sınırında; 212 300 nüf. Merkezi, *Formosa* (16 500 nüf.). [L]

FORMOSUS (Roma [?] 816'ya doğr.-ay.y. 896), papa (891-896). 864'te Porto piskoposu oldu, 866'da papa elçisi olarak Bulgaristan'a gönderildi; orada önemli başarılar elde etti. Daha sonra, imparatorluk tacını giyen Kel Charles'ın sarayında önemli bir görev aldı. Papa olunca İstanbul ile bağlarını kuvvetlendirdi (892), Arnulf'a imparatorluk tacı giydirdi ve Guido di Spoleto'nun soyundan gelenlerin etkisine karşı koydu. 897'de, düşmanları (senatörler, rahipler) tarafından cesedi mezarından çıkarıldı, muhakeme edilip Tiber nehrine atıldı. (L)

FORMOZA veya **TAYVAN,** Büyük Okyanus'ta çin adası, Güney Çin açığında, Güney Çin'den Formoza boğazıyle ayrılır; 35 834 km²; 12 111 000 nüf. Merkezi Taypey (1 085 100 nüf.). Başlıca şehirleri: Gaohsiong (566 500 nüf.); Tay-nan (387 000 nüf.); Tay-cung (348 800 nüf.); Ki-lung (268 800 nüf.); Kia-yi (200 900 nüf.); Sin-cou (172 700 nüf); Ping-dung (139 700 nüf.); Cang-hua (113 500 nüf.).

● *Coğrafya.* Formoza, aralarında Ryukyu ve Kyuşu da bulunan bir adalar dizisinin gü-

FORNARİNA
G. Romano'nun yaptığı sanılan resim
Barberini galerisi, Roma

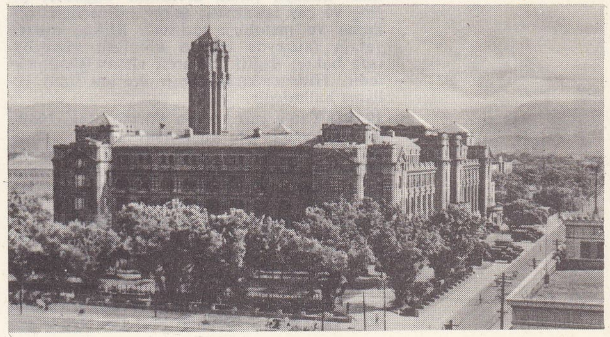

başkan Çankayşek'in sarayı, Tay-pey

Foto. LAROUSSE

FORNOVO DI TARO savaşı ağaç üzerine yapılmış bir gravürden detay (1503'e doğru) Bibliothèque Nationale, Paris

ney ucundadır. Dağlık, beyzî biçimli, güney-güneybatıdan kuzey-kuzeydoğuya doğru uzanan bir adadır; batı kenarı bir kıyı ovasıyle çevrilidir. Üstünden yengeç dönencesi geçen adanın iklimi, sıcak ve yağışlıdır; yağmurların yıllık dağılımı bölgelere göre farklıdır: güneybatıda yazlar yağışlı, kışlar kuraktır; oysa kuzeydoğuda mevsimlere göre yağış dağılımı çok daha kesindir (ocak ayında temmuz ayındaki kadar yağmur).

Formoza, aşırı kalabalık ülkelerin kenarındadır. Ama ancak modern çağda komşularının etkisinde kalmıştır: 1895'e kadar çin etkisi; 1945'e kadar japon etkisi, sonra yeniden çin etkisi. Adaya hem Çinliler hem de Japonlar bir sömürge gözüyle baktılar; sulama yoluyle pirinç tarımını getirdiler.

Doğudaki dağlar, batı kısmı kıvrımlı tortul tabakalarla desteklenen billûrlu bir bloktan meydana gelmiştir; dağlar yeni düşey hareketlerle yükselmiş ve batıya doğru çarpılmıştır. 3 500-4 000 m arasında olan doruk çizgisi Dördüncü zaman buzullaşmasının izlerini taşır. Güçlü akarsularla derin bir şekilde yarılan bu dağ, sık bir sarmaşık ve bambu ormanıyle örtülüdür; kâfuru ağaçları çok boldur (adada dünya kâfuru üretiminin dörtte üçü). 1 800 m'den yukarıda kozalak ağır basar; zirveler çayırlar ve kısa çalılarla örtülüdür. Japonlar batı yamaçtaki bazı vâdilerde hidroelektrik tesisler kurmuş ve doğu kenardaki tepelere yerleşmişlerdi. Ama bu dağlar aslında, çin ve japon göçmenleri tarafından sürekli olarak iç kısımlara püskürtülen İndonezya asıllı ilkel yerli halkların barınağı oldu. Ormanlar büyük bir gelir kaynağıdır, ama ulaşım şebekesinin bulunmayışı orman işletmeciliğini engeller. Doğuda dağ, yarları yer yer denize dimdik inen dev bir sarplıkla Büyük Okyanus'a hâkimdir. Çok dar kıyı ovalarına yakın bir tarihte yerleşilmiştir.

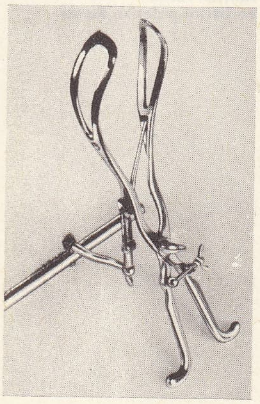

Tarnier forsepsi

Formoza'nın batı kısmı, Çinlilerin XVII. yy.dan itibaren yerleştikleri kıyı ovalarından meydana gelir; yerleşme 1895'te Japonların gelmesiyle tamamlandı. Japonlar sadece tarım üretimini yoğunlaştırdılar. Sık sulama şebekesi, güney bölgelerde bile kurak mevsime rağmen yılda iki kere pirinç hasadı yapılmasına imkân verir. Yiyecek tarımının (pirinç, tatlı patates) yanı sıra, sanayi bitkileri tarımı (yerfıstığı, hint lifi, tütün, özellikle şekerkamışı) ve ağaçsı bitkiler tarımı (muz, hurma, turunçgil, çay) tarımına da başlandı. Bu kesimde nüfus çok yoğundur ve aile başına işlenen toprak yarım hektarı bulmaz. Sanayi, tarım üretimine bağlıdır: pirinç ve çay işlenmesi; şeker rafinerileri; dokuma ve metalürji tesisleri. Birkaç maden yatağı (kuzeyde maden kömürü; güneybatıda bakır; dağlık kenarda altın) işletilmektedir. Hidroelektrik enerji üretimi hızlı gelişme halindedir.

1945'te Çin'e geri verilen Formoza'ya, 1949'da Milliyetçi Çin hükûmeti sığındı. İhracatın (şekerkamışı, çay, pirinç) ithalattan fazla olmasına rağmen, ticaret dengesi amerikan yardımına bağlıdır. Bugün sanayileşmiş aşırı kalabalık Japonya, Formoza'nın ithalat ve ihracat yaptığı başlıca ülkedir. Vietnam savaşının doğrudan doğruya (çelik, metalürji ürünleri, dokuma, çimento v.b. ikmali) veya dolaylı olarak (harcamaları günden güne klasik turistlerinkine yaklaşan amerikan askerlerinin geçişi) etkilediği ülke ekonomisi, 1963'ten beri bir ölçüde gelişti. A.B.D.'nin resmî iktisadî yardımı 1965'te kesmesine karşılık, askerî yardım devam etti. Bununla birlikte nüfus meselesi, yılda yüzde 3 oranındaki artış sebebiyle günden güne ciddîleşmektedir. Ortalama nüfus yoğunluğu bugün km²'de 350 kişiyi aşar; ekili topraklarda km²'de 1 500 kişiye yaklaşır.

● *Tarih.* Çin ve japon korsanları arasında uzun süre paylaşılamayan adaya, Fu-Cien köylüleri yerleşti (XVI. yy. sonu). XVII. yy. başında Japonlar Ki-lung'u kurdular. Çinlilerin Pescadores adalarından kovduğu hollandalılar, Formoza'nın batı kıyısında An-Ping'i kurdular; An-Ping'e saldıran ispanyollar püskürttüler (1642) ve Tan-suy'da bir kale inşa ettiler. Çinli önder Koksinya, adayı alarak kendini Formoza kralı ilân etti (1662). Ama Mançu imparatorlarının aldığı ada (1683) Çin'e bağlandı. Tien-Çin antlaşmalarıyle (1860) Formoza'da katolik ve protestan misyonerler faaliyet göstermeğe başladılar. Kıyıya vuran japon balıkçılarının öldürülmesi (1871) üzerine Saigo Yurimiçi kumandasında bir japon kolordusu adanın güneyine çıkarma yaptı (1874); sonra tazminat karşılığında ada tahliye edildi. Tonkin savaşı sırasında fransız amirali Courbet, pirinç ablukası uygulamak amacıyle Ki-lung'u işgal etti; ama Lespès, Tan-suy önünde yenildi (1884). 1885 Barışı sırasında Fransa'nın boşalttığı adayı Japonlar işgal (1894), sonra Şimonoseki barışıyle ilhak ettiler (nisan 1895); ada topraklarını ilgi çekici bir şekilde değerlendirdiler. İkinci Dünya savaşı sırasında Formoza, Japonların elinde bir istilâ üssü haline geldi. Kahire konferansında (1943) Çankayşek'e Formoza'nın Çin'e geri verileceği vaat edildi ve 1945'te ada Çin'e verildi. Kıta Çin'inin zaferinden sonra (1949) Milliyetçi Çin, Formoza'ya sığındı; ada San Francisco antlaşmasıyle (eylül 1951) resmen Japonya'ya bırakıldı. Milliyetçi Çin hükûmeti, bakanların yardım ettiği bir başkan (1950'den beri Çankayşek) ve seçimle işbaşına gelen bir Millet meclisi tarafından yönetilir. Bir vali ve bir taşra meclisine bağlı olan ada, Pescadores adalarıyle birlikte amerikan himaye bölgesine alındı (1 aralık 1954). 1960 Martında ve 1966 martında 2 milyonluk göçmen aracılığıyle bütün Çin'i temsil ettiğini öne süren 1 400 üyelik Millet meclisinin yeniden cumhurbaşkanı seçtiği Çankayşek Guomindang'a yaslanmağa devam etti. Bu parti parlamentoya hâkimdir, ama 1948'de Çin'de seçilen 760 kişiden bugün 469 kişi kalmıştır. Devlet başkanı, programına teorik amaç olarak, Çin'i yeniden fethetmeyi dahil etmekten vaz geçmez. Bununla birlikte Formoza'yı Çin'in temsilcisi sayan ülkelerin sayısı azalmaktadır (Kıta Çin'ini tanıyan Fransa ile siyasî ilişkilerin kesilmesi [şubat 1964]). Kıta Çin'inin Birleşmiş milletlere alınması için yapılan oylamalarda gittikçe daha çok sayıda olumlu oy verilmektedir. 1954-1955 ve 1958 buhranları sırasında (Kuemoy ve Matsu adalarının sık sık bombalanması) Formoza adasında iyice artan gerilim, Dulles - Çankayşek sözleşmesinden (ekim 1958'den) beri bombardımanların devam etmesine rağmen gevşedi. Bu sözleşmeyle Çankayşek, bütün askerî faaliyetini, ada bütçesinin yüzde 80'inden çoğunu eriten ordunun donatımı ve eğitimi için yardımı vaz geçilmez olan, A.B.D. ile yapılan bu antlaşmaya bağlamayı kabul etti.

Bugüne kadar Kıta Çin'i ile doğrudan doğruya çatışmaktan kaçınan A.B.D., yine bu sözleşme adına Çankayşek ordularının Vietnam savaşına katılmasını reddetti. Öte yandan Formoza'nın iktisadî gelişmesi siyasete hâkim olan göçmenlerle, adanın yerli halkı arasındaki ayrılığı artırdı; yerli halk Formoza'ya geniş bir idarî ve iktisadî bağımsızlık tanınması şartıyle Kıta Çin'i ile birleşmek istemektedir.

Çankayşek'in veliaht gözüyle bakılan oğlu millî savunma bakanı Şang-Şing-guo 1967 nisanında «Kültür devrimi»nin tehdit ettiği «çin toplumunun geleneksel değerlerini» korumak amacıyle «Kültür yenilenmesi» hareketini başlattı. (L)

Formula magistralis. Rom. huk. Davanın incelenmesi için magistra tarafından düzenlenen yazı. Bununla, magistra bir kimseyi hâkim olarak görevlendirir, onun çözüme bağlayacağı meseleyi ortaya koyar ve kendisini dava hakkında edineceği kanaate göre mahkûm veya beraat ettirmek hususunda yetkili kılar. Bk. YARGILAMA *usulü.* (M)

FORMÜL i. (lat. *formula*'dan fr *formule*). Bazı durumlarda kullanılan, kesin ve değişmez söz kalıbı: *Bir duanın formülü.* || Bir yasanın, bir ilkenin özlü anlatım kalıbı: *İlerleme insanlığın en yüce kanunudur; ama formülünü bilmiyoruz.*|| —*Teşm. yol.* Tarz, yol, yöntem: *Bu meseleyi çözmek için iyi bir formül bulmak gerekir.* || Zihnî tembellik sonucu kullanılan kalıplaşmış ifade, basmakalıp söz: *«İş olacağına varır» sözü her işte felsefe formülümüzdür* (H. R. Gürpınar).

— DEY. *(Bir şeye) formül bulmak,* bir işi çözümleyecek çıkar yol bulmak.

— Bot. *Çiçek formülü,* çiçeğin kısımlarını gösteren formül. (Daima 4 çanakyaprağı, 4 taçyaprağı, 6 erkek organ ve dişi organı 2 meyve yaprağı taşıyan turpgillerden her bitkinin çiçek formülü:

$$Ç_4 + T_4 + E_6 + D_2.$$

— Kan bilimi. *Hücre formülü,* normal veya patolojik bir vücut sıvısında bulunan çeşitli hücrelerin sayısını ve oranını gösteren formül. (Akyuvar formülü, kanda bulunan çeşitli akyuvarların miktar ve oranını gösterir).

— Kim. Bir maddenin bileşimini ve yapısını en kısa şekilde gösteren şema. Bk. ANSİKL.

— Mat. Bir bilinmiyenin değerini verilenler cinsinden gösteren ifade. (ÇÖZÜM FORMÜLÜ de denir). || Önemli ve çok kullanılan bir özdeşliğin ifadesi: *İkiterimlinin formülü.* || Bir matematik kanunun ifadesi: *Genel bağıllık teorisinde hızların toplamı formülü.* || *Dönüşüm formülü,* bir değişkenler sistemi yerine başka bir değişkenler sisteminin hangi şartlar altında alınacağını gösteren formül (msl. koordinat sistemlerinin değiştirilmesi). || *Kayıtım formülü,* bir ifadenin bir tamsayı için aldığı değeri, daha küçük tamsayılar için aldığı değere bağlayan formül.

— ANSİKL. Kim. Kimyada iki çeşit *formül* vardır: bileşiğin yapısındaki maddelerin miktarını veren ve fonksiyonları, ne olursa olsun aynı cinsten atomları bir arada gösteren *kapalı formül*: çeşitli atomların fonksiyonlarını belirtmek amacını güden ve molekülün yapısını gösteren *açık formül.* Organik kimyada, fonksiyonel gruplar da ise karıştığı ve bileşiklerin sayısı çok kabarık olduğu için açık formüllerin önemi çok büyüktür. İzomeri olayını doğrudan doğruya gözönüne seren açık formüller, karbonun organik kimyada dört değerli olması üzerine kurulmuştur. Asetik asidin kapalı formülü $C_2H_4O_2$'dir. Bileşiminde yalnız bir asit grubu bulunduğu için, kolayca metan CH_4 ve karbon dioksit CO_2 halinde ayrışır. Açık formülü

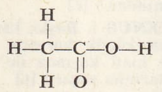

veya daha basit bir şekilde $CH_3—CO—OH$'dır.

◆ **Formülleşmek** dönşl. f. Formül haline gelmek, kısa ve özlü hale gelmek: *Kafasında her şey sanki formülleşmişti* (Ş. S. Aydemir.) [LM]

FORMÜLLER i. (fr. *formulaire*). Formül dergisi. (L)

FORNARİNA (Margherita LUTİ, la—denir), Roma'da bir ekmekçinin (fornaro) kızı olan, italyan güzeli. Ressam Raffaello'ya modellik etti. Vatikan'da imza salonunu resimlediği sırada Raffaello'nun metresi oldu (1509-1511). *Donna Velata* (Örtülü Kadın) tablosunun (Floransa, Pitti sarayı) Fornarina'nın portresi olduğu söylenir. Barberini galerisindeki (Roma) portre ise Giulio Romano'ya atfedilir. (L)

FORNAX, Ocak* takımyıldızının latince adı (kısaltması: For). [L]

FORNER (Juan Pablo), ispanyol yazarı (Merida 1756-Madrid 1797). Ateşli bir tartışmacı idi. Millî edebiyatı uzlaştıran yabancı etkilere karşı Castilla şiiri savundu. Eserleri: *Satira Contra los Abusos Introducidos en la Poesia Castellana* (Castilla Şiirindeki Aşırılıklara Karşı Yergi) [1782]; *Oracion Apologetica por la Espana y su Merito Literario* (İspanya ve İspanyol Edebiyatının Değeri Üstüne Savunma) [1786] ve

Foto. LAROUSSE

Exequias de la Lengua Castellana (Castilla Dilinin Bozuluşu) [1844'te yayımlandı]. Yazılarında İriarte ile Jovellanos'a da saldırdı. (L)

FORNER (Raquel), arjantinli kadın ressam (Buenos-Aires 1902). Paris'te resim öğrenimi gördü; birçok sergi açtı. *Ritim* adlı eseriyle 1937 Paris Milletlerarası sergisinde altın madalya aldı. Başlıca eserleri: *Tarot* (1937); *Kendi Portresi* (1942); *İstek* (1956); *Astronot* (1962) ve *Değişim*. (L)

FORNEROD (Aloys), isviçreli besteci ve müzik yazarı (Montet-Cudrefin 1890). Lausanne konservatuvarında, daha sonra Paris'te Schola Cantorum'da müzik eğitimi gördü. Bestecilik alanındaki çalışmaları oldukça sınırlıdır: iki senfoni, bir senfonik şiir, ses ve çalgı için birkaç oda müziği. Buna karşılık öğretici olarak, Laussanne'da ve Montreaux'de çok etkin çalışmaları oldu: *Tribune de Lausanne*'da, *Semaine Littéraire de Genève*'de müzik eleştirlier yazdı; *Feuillet de Pédagogie Musicale* (Müzik Eğitimi) adlı bir de dergi çıkardı. (L)

FORNOVO Dİ TARO, İtalya'da komün, Emilia'da (Parma ili), Taro ırmağı kıyısında; 6 400 nüf. Petrol rafinerileri. Charles VIII burada Kutsal Birlik konfederasyonu ordularına karşı, süvarilerinin *furia francese*'si sayesinde taktik bir zafer kazandı (6 temmuz 1495). Bk. İTALYA *savaşları*. (L)

FORON i. (fr. *phorone*). Kim. Formülü

$$(CH_3)_2{=}CH{-}CO{-}CH{=}C(CH_3)_2$$

olan dietilenik keton. 28°C'ta eriyen, 196°C'-ta kaynayan bu bileşik, asetonun su giderici maddeler etkisiyle, kendi üzerinde yoğunlaşması sonunda, mesitil oksitle beraber meydana gelir. (L)

FOROZ i. (yun. *phora*, defa'dan). Balıkç. Ağın bir atılışıyle çıkarılan balık miktarı. ‖ *Foroz kayığı*, dalyandan balık çıkarırken kullanılan küçük kayık. (M)

FORQUERAY (Antoine), fransız viyolacısı ve bestecisi (Paris 1672-Nantes 1745). Hârika çocuktu. Louis XIV'ün huzurunda çaldı; kral kendisini sarayda alıkoyarak özel müzikçisi yaptı. Bıraktığı 300 viyola parçasından bugüne ancak 29'u kalmıştır. Bunlar, viyola için *basso continuo*'lu 5 süit halinde veya klavsene uygulanarak oğlu tarafından yayımlandı. — JEAN-BAPTİSTE ANTOİNE, fransız viyolacısı ve bestecisi (Paris 1699-ay. y. 1782). Öncekinin oğlu. Prens Conti'nin hizmetine girdi ve *basso continuo*'lu üç keman parçası besteledi. — MARİE-ROSE, fransız kadın klavsenci (Paris 1717), öncekinin karısı. — MİCHEL, fransız orgcusu (Chaumes-en-Brie 1681-Monfort-l'Amaury 1757), öncekilerle kardeş çocuğu. Saint-Martin-des-Champs ve Saint-Severin katedrallerinin orgcusu oldu. — NİCOLAS GİLLES, fransız orgcu ve bestecisi (Chaumes-en-Brie 1703-ay.y. 1761), öncekinin yeğeni. Saint-Laurent, Saints-İnnocents, Saint-Merry (1740) katedrallerinin orgcusu oldu. Ballard derlemesinde beş şarkı bestesi yer aldı. (L)

FORRER (Ludwig), isviçreli devlet adamı (İslikon, Thurgan 1845-Bern 1921). Önce avukat olarak hayata atıldı, sonra radikal parti milletvekili, Milletlerarası Demiryolları bürosu müdürü (1900) ve nihayet federal danışman (1902-1917) oldu. 1906'dan 1912'ye kadar Konfederasyon başkanlığı yaptı. (L)

FORRES, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'nın kuzeyinde (Morayshire); 4 500 nüf. Efsaneye göre Macbeth, Duncan'ı burada boğdu. (L)

FORREST (John, birinci — baronu), kâşif, devlet adamı ve Lordlar kamarasının ilk avustralyalı üyesi (Bunbury, Batı Avustralya 1847-öl. denizde 1819). Topografya dairesine girdi, 1869-1882 yılları arasında Avustralya kıtasının iç bölgelerine yapılan birçok seferi yönetti. Avustralya idarî bakımdan bağımsızlık kazanınca ilk kabineyi o kurdu (1890); 1901'e kadar başbakanlık yaptı, 1901'de savunma bakanı, 1903'te içişleri bakanı oldu. Victoria'nın iki jübilesinde Batı Avustralya temsilcisi olarak bulundu; Edward VII'nin taç giyme törenine katıldı. Eserleri: *Explorations in Australia* (Avustralya'da Keşifler) [1876]; *Notes on Western Australia* (Batı Avustralya Üzerine Notlar) [1884-1887]. (L)

FORREST (Nathan Bedford), amerikan generali (Chapel Hill, Bedford County, Tennessee 1821-Memphis, Tennessee 1877). Ayrılık savaşı sırasında Güneyli'lerin safında yararlık gösterdi. (L)

FORREST (Thomas), ingiliz denizcisi (öl. 1802). İngiliz Hindistan şirketinde memurdu, 1774-1775 yılları arasında Yeni Gine'ye bir yolculuk yaptı. 1789'da Mergui takımadalarını (Bengal körfezi) keşfetti; 1792'de Borneo yakınlarında bir ingiliz ticaret şirketi kurdu. (L)

FORRESTAL (James Vincent), amerikalı devlet adamı (Beacon, New York 1892-intihar ederek, Bethesda, Maryland 1949). F. D. Roosevelt tarafından Denizcilik bakanlığı müsteşarlığına getirildi (1940), Japon'ların Pearl Harbor'da (1941) yaptıkları anî baskından sonra amerikan filosunu yeniden kurmağa çalıştı, 1947-1949 arasında Savunma bakanlığı yaptı. (L)

FORS i. (ing. *force*). İçinde devlet başkanı, general, amiral ve üst rütbeli subaylar bulunan gemi, otomobil v.b.ne çekilen dört köşe veya üç köşe bayrak: *Bacasını, forsunu, her şeyini* [...] *Görmeden düdüklerinden tanırım* (M.Ş. Esendal). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Mec.* Kuvvet, nüfuz, kudret: «*Pekiyi*» *diplomalı olmanın forsuna dayanarak kendisini Diyarbakır merkezine tayin ettirmiş* (Y. Z. Ortaç). — DEY. *Forsu olmak*, bir konuda nüfuz, kudret ve kuvveti bulunmak.

— Denizc. Gemi sahibi ticaret şirketlerinin gemilerinin bacalarında ve özel sancaklarında kullandıkları belirti, harf, renk veya bunlardan ikisinin, üçünün karışımından meydana gelmiş simge.

— ANSİKL. Ask. *Fors*'lar, kumandanların bindiği taşıtların baş tarafına takılır. Bulunduğu veya ziyaret ettiği garnizonların ve kurumların bayrak direklerine, bindiği gemilerin grandi direklerine, öteki deniz taşıtlarının baş taraflarına çekilir. Generallerin ve amirallerin rütbeleri binek arabalarının ön ve arka taraflarındaki işaret plakalarında da gösterilir. Kırmızı dörtgen şeklindeki bu plakalarda tuggeneraller, tuğamiraller için bir sarı yıldız, tümgeneral ve tümamiraller için iki sarı yıldız, korgeneral ve koramiraller için üç sarı yıldız, orgeneraller ve oramiraller için dört sarı yıldız, genelkurmay başkanı olan orgeneraller için beş sarı yıldız bulunur.

◆ **Forslu** sıf. Üzerine fors çekilmiş (gemi, otomobil v.b.) ‖ *Mec.* Kuvvetli, nüfuzlu, güçlü: *Forslu adam*. (ML)

FORSA i. (ital. *forzato*, zoraki'den fr. *forçat*). Eskiden gemilerde kürek çekmeğe mahkûm edilmiş kimse; kürek mahkûmu. ‖ Deniz savaşı esiri. (*Payizen* de denirdi.)

— Matbaac. Baskı silindiri veya merdanenin basılacak kâğıt üzerine yaptığı basınç. ‖ Basılmış kâğıdın arka yüzünde, fazla basınçtan ileri gelen kabarık iz, çıkıntı.

◆ **Forsalı** sıf. Matbaac. Basınçlı. ‖ *Forsalı baskı*, kâğıdın arka yüzüne, oyuk veya kabarık, mürekkepli veya mürekkepsiz harf izleri çıkacak şekilde fazla basınçla yapılan baskı. (Basınç normal ölçüdeyse *forsası ayarlı*, silik harfler basacak kadar hafifse *forsası az* denir.) [ML]

FORSALAMAK geçl. f. (*forsa*'dan *forsa-lamak*). Ask. Denizc. Çeşitli vasıtalarla savunulan bir deniz boğazına, geçidine veya limanına zorla girmeğe çalışmak. (M)

FORSEPS i. (lat. *forceps*, kıskaç'tan). Bazı güç doğumlar sırasında dölütün başını kavrayıp dışarı çekmeğe yarayan âlet. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Deneme forsepsi*, klinik ve radyolojik muayene sonuçları doğumun normal yollardan olabileceğini gösterdiği halde, doğurtma işlemi esnasında bunun yeterli olmadığı kanaatine varılarak dölütü çekip çıkarmak amacıyle uygulanan forseps. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. *Forseps*'in, ilkin İngiltere'de, XVII. yy.ın birinci yarısında Chamberlayne ailesinden biri tarafından icat edilip kullanıldığı genellikle kabul edilir. Bu âlet, dölütün başını küçük leğende kavramağa yarayan düz bir kıskaçtan ibaretti. 1747'de Levret ve 1751'de Smellie, kollarını eğrileştirerek âleti kuyruk sokumu kemiğinin içbükeyliğine uyacak biçime soktular. Dölütün başını bir kıskaçla tutarak dışarı çekme fikri çok eskidir; ilk forsepslerin biçimi başın şekline uygundu. Chamberlayne'in buluşu, kıskaçın iki kolunu birbirinden tamamen ayırarak dölyoluna teker teker soktuktan sonra birleştirmekti. Levret ise kıskacın ucundaki kaşıklara leğenin eğriliğine uyacak bir şekil verdi; ayrıca kaşığın eksenini leğenin ve dölüt kafasının eksenine uydurdu. Bütün bu forsepslerde çekme işlemi yanlış bir doğrultuda yapılıyordu; 1876'da Tarnier, forsepse eklemli bir çekme düzeneği ekledi. Daha sonra, çok daha güçlü bir kavrama gücü olan ve dölüt başının en elverişli biçimde yönelmesini sağlamak için dölütü iple çeken Demelin forsepsi çıktı.

● *Forseps tipleri.* Bugün iki tip forseps kullanılmaktadır: kaşıkları paralel olan Demelin ve Suzor tipleri ve kaşıkları çapraz olan Tarnier ve Pajot tipleri.

● *Kullanıldığı yerler.* Forseps ancak anne veya çocuk tehlikede olduğu zaman ve bu tehlike doğurtma işleminin tamamlanmasıyle ortadan kalkacaksa kullanılır. Uygulanan şartları şunlardır: **1)** zarların yırtılmış olması; **2)** dölyatağı ağzının tam açılmış olması; **3)** başın yola girmiş olması; **4)** leğen boşluğunda bir kemik engelinin bulunmaması.

● *Deneme forsepsi,* âleti yerine koyarak, gelen kısımla leğen arasındaki uyuşmazlığı gidermeğe çalışarak dölütü basit ve tehlikesiz şekilde çıkarma imkânını aramaktan ibarettir. Aksi halde sezaryen ameliyatı yapılır. Klasik doğum tekniğini savunanlar bu davranışa itiraz ederler. Onlara göre forsepsin uygulanma şartı, doğumun alt yollardan yapılması ve sezaryene başvurulmamasıdır. Bu modern davranışın tehlikesi şuradadır: forseps uygulanması için gerekli şartlar bulunmadığı veya forsepsle çekip çıkarma imkânı olmadığı halde «deneme forsepsi»ne girişmek, bu işlemi forseps denemesine dönüştürmekten başka bir şey değildir. (L)

forsythia

FORSETİ veya **FOSİTE,** iskandinav mitolojisi tanrılarından biri. Balder'in oğlu, Anlaşma ve Barış tanrısı. (L)

FORSİNG i. (ing. *forcing*, zorlama'dan). Spor. Boksta, gard yapan rakibine sürekli olarak saldıran boksörün davranışı. ‖ *Teşm. yol.* Bir sporda oyun hızlandırmak. (L)

FORSKAL (Pehr), isveçli tabiat bilgini ve gezgin (Helsingfors 1732-Yarîm, Arabistan 1763). Linne'nin öğrencisi. 1761'de Kopenhag'da tabiat tarihi profesörü oldu. K. Niebuhr'ın Arabistan'a yaptığı bilimsel sefere katıldı ve orada vebadan öldü. Bıraktığı yazılar, *Flora Aegyptiaco-Arabica* (Mısır-Arabistan Florası) adıyle yayımlandı (1775). Bu eserde yeni birçok bitki ve böcek türü tanıtılmıştır. (L)

FORSKALİA i. (özel ad *Forskal*'den). Zool. Çok güzel biçimli sifonofor; Akdeniz'de ve tropik Atlantik'te yaşar.

— ANSİKL. *Forskalia* bir hayvan kolonisidir; bunların yüzme çanlarından birçoğu biraraya gelerek billûrdan bir çam kozalağı görünüşü verir. Çamların üzerinde küçük bir salcık bulunur. Besleyici polipler, yaprak biçimindeki billûrsu levhacıklarla korunur. (L)

Paul FORT

Forssman heterofil antigeni. Kan bilimi. Bazı hayvanlarda bulunan antigen. (L)

FORSSMANN (Werner), alman cerrahı (Berlin 1904). Kendi üzerinde birçok deneme yaptıktan sonra sonda ile kalp ameliyatını ilk defa gerçekleştirdi. Bu başarısı ona 1956 yılında Nobel Tıp ödülünü kazandırdı. (L)

FORST, Almanya'da (Doğu Almanya, Cottbus idare bölümü) şehir, Neisse ırmağı kıyısında; 38 000 nüf. Dokuma ve makine sanayii. Cam fabrikası. Kimya sanayii. (L)

FORSTER (Conrad), dominiken tarikatına bağlı keşiş ve ciltçi (XV. yy.). Nürnberg'de kendi manastırı için deri ciltler yaptı. Bunlardan Leipzig'de bulunanı bugün mevcut en eski alman cildidir (1436). [L]

FORSTER (Edward Morgan), ingiliz romancısı ve denemecisi (Londra 1879-ay.y. 1970). Romanlarıyle edebiyat alanında birinci sırada yer aldı: *Where Angels Fear to Tread* (Meleklerin Ayak Basmağa Korktukları Yer) [1905]; *The Longest Journey* (En Uzun Yolculuk) [1907]; *A Room with a Wiew* (Manzaralı Bir Oda) [1908]; *Howard's End* (Howard'ın Sonu) [1910] ve gerçekten güzel

Foto. Jean Vincent Versailles, Harlingue (LAROUSSE)

FORT-DE-FRANCE
genel görünüşü

bir eser olan *Hindistan'da Bir Geçit* (A Passage to India) [1924]. Tenkit niteliğindeki denemelerini iki ciltte topladı: *Aspecis of the Novel* (Roman'ın Çeşitli Cepheleri) [1927] ve *Abinger Harvest* (1936). [L]

FORSTER (Georg), alman hekim, besteci ve müzik yayımcısı (Amberg 1515-Nürnberg 1568). Heidelberg Seçicisinin kilisesinde koro şarkıcısı olarak çalışırken bu şehrin üniversitesinde eğitimini yaptı ve Tübingen'de tıp doktoru oldu. 1534'ten sonra Wittenberg'de Luther ile sıkı bir ilişki kurdu. Nürnberg'de hekimlik yaparken (1539-1556) daha çok müzik çalışmalarına yöneldi. Çok sesli alman türkülerinden, ilâhi ve mezmurlardan bir derleme yaptı. Daha çok geleneksel tarzda besteler yazdı. Tam anlamı ile bir hümanistti. (L)

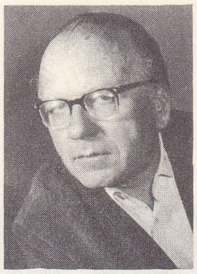

FORTNER

FORSTER (Johan Reinhold), alman gezgini (Dirschau 1729-Halle 1798). Cook'un tertiplediği bilimsel sefere tabiat bilgini olarak katıldı, sonra Halle botanik bahçesinin müdürü oldu. (L)

FORSTER (William Edward), ingiliz siyaset adamı (Bradpole, Dorsetshire 1818-Londra 1886). 1811'de Liberal partiden milletvekili seçildi. 1870'te Gladstone kabinesinde millî eğitim bakanı oldu. Parasız ilk öğrenim sistemini öngören bir kanunu Parlamento'da onaylattı, fakat mecburî ilk öğrenim esasını kabul ettiremedi. 1880-1882 Arasında İrlanda işleri bakanı oldu, ağır baskı hareketlerine girişti. Emperyalist görüşleri dolayısıyle, Gladstone'cu liberallerden gitgide uzaklaştı. (L)

FORSTERİT i. (*Forster*'in adından, fr. *forstérite*). Miner. Formülü Mg_2SiO_4 olan tabiî magnezyum silikat. (L)

Forsyte Ailesinin Destanı [*Forsyte Saga*], John Galsworthy'nin roman dizisi (1906-1921). Asıl Forsyte Saga üç cilttir: *The Man of Property* (Mal Sahibi) [1906], *İn Chancery* (Davalı) [1920] ve *To Let* (Kiralık) [1921]; iki de ara bölümü vardır: *Awakening* (Uyanış) [1920] ile belki de Galsworthy'nin şaheseri olan *The İndian Summer of a Forsyte* (Bir Forsyte'in Pastırma Yazı) [1917]. Bu uzun romanda, Galsworthy, ileriyi görüşü (*foresight*) ve sebatı sayesinde önyargılarından kurtulmamakla beraber milleti yönetenlerin arasında yer almayı başaran bir *Victoria* devri ailesinin tarihçesini verir. Bu tabloyu bütünlemek üzere, Galsworthy, *The White Monkey* (Beyaz Maymun) [1924], *The Silver Spoon* (Gümüş Kaşık) [1926], *The Swan Song* (Kuğunun Türküsü) [1928] başlıklı üç bölümden kurulu bir *Modern Comedy* (Modern Komedi) trilojisi yazdı, ama Forsyte'lerin ardından gelen neslin içine düştüğü ahlâk kargaşasını anlatan bu eserinde aynı başarıyı gösteremedi. (L)

FORSYTHİA i. (özel ad *Forsyth*'den). Kızılımsı sarkık dallı, altın sarısı tek tek çiçekli ağaççık. (Zeytingillerden.)

— ANSİKL. *Forsythia*'nın anayurdu Çin ve Japonya'dır; Avrupa'da bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir; ilkbaharda ilk çiçek açan bitkilerdendir; havalar yumuşak gittiği zaman kışın da çiçek açar. Bahçelerde yetiştirilen başlıca türleri *Forsythia suspensa, F. viridissima.* (L)

FORŞERİT i. (fr. *forschérite*). Miner. Hidratlı silis veya opal çeşidi. (L)

FORT i. (fr. *fort*'dan). Bir ayakkabının arka kısmına sağlamlık veren ve ayağı tutmağa yarayan deri parçası: *Çizmenin fortu.* (L)

FORT (Paul), fransız şairi (Reims 1872-Argenlieu, Montlhéry yakınları, Paris 1960). Çok genç yaşında sembolist akıma katıldı. Théâtre des Arts'ı (1890-1893) kurdu. *Mercure de France* ve *Ermitage* dergilerinde yazdı, sembolizmin tarihinde önemli bir yer tutan *Vers et Prose* dergisini 1905'ten 1914'e kadar yönetti; 1912'de, Léon Dierx'in yerine «şairlerin prensi» seçildi. Şiir alanında çok sayıda eser verdi; bunlar *Ballades Françaises* (Fransız Baladları) adı altında kırk cilde top lanmıştır. Mısra ritmine dayanan ve yarım kafiye'ye kafiyeden çok yer veren şiirleri son derece esnektir; halk türkülerinde görülen bazı kuralsız uygulamalar *Ballades*'a büyük bir tazelik kazandırır. Paul Fort birçok da dram yazdı: *Louis XI, Curieux Homme* (Louis XI, Garip Adam) [1921]; *Ysabeau* (1924); *Guillaume le Bâtard* (Piç Guillaume) [1928]. 1944'te *Hatıralar*'ını (Mémoires) yayımladı. (L)

FORTALEZA, Brezilya'nın kuzeydoğusunda liman şehri, Ceara eyaletinin merkezi, Rio Ceara'nın ağzında; 514 800 nüf. Dokuma (pamuk) ve besin (şeker fabrikası) sanayii. İstakoz avcılığı merkezi. (L)

FORT-ARCHAMBAULT, Çat'da şehir, Şari ırmağı kıyısında, Orta-Şari ilinin merkezi; 18 800 nüf. Ticaret merkezi. Mezbahalar ve soğutucu tesis. Dokuma fabrikası. (L)

FORT-BAYARD, HSİ-YİNG'in eski adı. (L)

FORT CONGER, Kuzey Kanada'da yer; Ellesmere adasının kuzeydoğu kesiminde. Dünyanın en soğuk kutuplarından biridir. (Şubat ortalaması —40°C.) [L]

FORT - DAUPHİN, Madagaskar'ın güneydoğusunda (Tulear ili) liman şehri, bağımsız seçim çevresi ve idare bölgesi merkezi, Hint okyanusu (*Fort-Dauphin körfezi*) kıyısında. Adanın iç kısmının dışarıyle ilişkilerini (sisal, mika, keneotu ihracatı) sağlayan liman. XVII. yy. dan kalma kale. Bıçkıhaneler. Halat fabrikası. İstakoz avcılığı. (L)

FORT-DE-FRANCE, esk. **Fort-Royal,** Martinik'in (Fransız Antilleri) idare merkezi, Fort-de-France körfezinin kuzey kıyısında; 84 811 nüf. İyi donatılmış liman. Hafif sanayi: şeker ve içki fabrikaları; konserve fabrikaları; ayakkabı yapımı. (L)

FORT de KOCK, indonezya dilinde **Bukittingi,** Sumatra adasında şehir; Padang'a 80 km uzaklıkta; 15 000 nüf. Padang'a demiryoluyle bağlıdır. 1825'te hollandalıların inşa ettiği müstahkem mevki askerî önemini hâlâ muhafaza eder. Şehrin yanında Marapi yanardağı yükselir. (L)

FORT-DE-L'EAU, Cezayir'de (Cezayir idare bölgesi, Dar el-Beyza idare çevresi) komün. Cezayir körfezi kıyısında; 17 846 nüf. Sayfiye merkezi. Sebze ve meyve tarımı. (L)

FORT-DODGE, A.B.D.'de (Iowa) şehir; Des Moines ırmağı kıyısında, Des Moines şehrinin 100 km kuzeybatısında; 25 115 nüf. Demiryolu kavşağı. Alçı taşı ocakları. (L)

FORTE zf. ve i. Müz. Şiddetli bir sesle icra etmeyi bildiren italyanca müzik terimi. (Orkestrada bir *forte* elde etmek için çok defa çalgı sayısı arttırılır. *f* veya *F* olarak yazılır.) [L]

FORTEBRACCİ, XV. yy.'da italya'nın en tanınmış condottieri ailelerinden biri. — Niccolo *Forte braccio* (öl. 1435), ailenin en ünlü üyesiydi. 1424'te, amcası Braccio di Montone ölünce maceracı adamları onu başkan seçtiler. 1429'da Floransa hesabına Valterra'ya boyun eğdirdi, sonra Lucca'yı kuşattı, ama başarı elde edemedi. 1433'te papalık topraklarına saldırdı. Tivoli'yi ala-

FORTH
kara yolu köprüsü

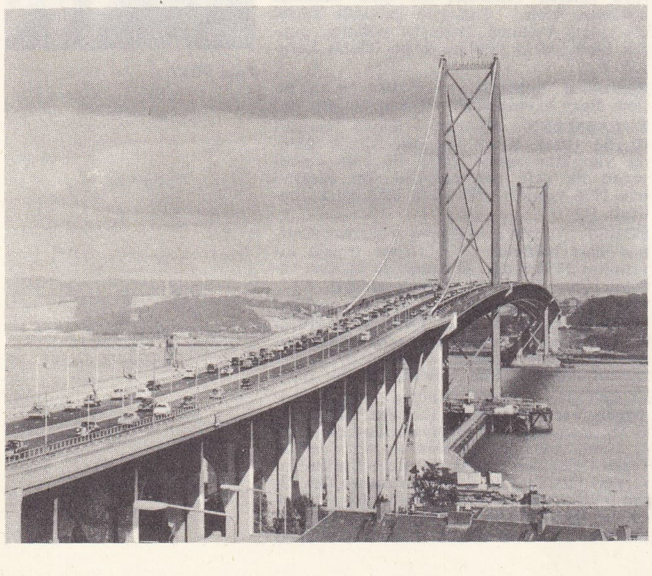

FORT - LAMY: Çat'ın başkenti, ticaret ve sanayi merkezi

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Americana

FORT LAUDERDALE, binaların engellemediği uzun plajı ile yaz-kış bir sayfiye şehri

rak Roma'yı tehdit etti. Papa Eugenius IV, Francesco Sforza ile arasını bozarak, saldırısına engel oldu. Fakat, Romalılar papayı kovdular ve şehrin kapılarını Niccolo'ya açtılar (1434). Niccola Fiordemonte savaşında papacılar tarafından öldürüldü. (L)

FORTEGUERRİ (Niccolo), italyan şairi (Pistoia 1674 - Roma 1735). Roma'da, papalık hizmetinde çeşitli görevlerde bulundu. Latince hikâyeler, dualar, yergiler, taşlamalar yazdı; Terentius'un komedilerini çevirdi. En önemli eseri, Niccolo Carteromaco takma adıyle ölümünden sonra yayımlanmış olan «*İyi Ricciardetto*»'dur. Önce iş olsun diye başladığı, 1725'te bitirdiği ve ölümüne kadar düzeltip durduğu bu eser şövalyelik konusunda taşlama niteliği taşıyan 30 şarkıdan meydana gelir; şairin çağdaşlarına yöneltdiği taşlamaları, kadınlara ve papazlara duyduğu öfkeyi dile getirir. (L)

FORTEGUERRİ (Scipione), italyan hümanisti, **Carteromaco** denir (Pistoia 1466 - Floransa 1515). Venedik'e gitti, Aldina akademisinin kurulmasına önayak oldu; Aldo Manuzio hesabına Demosthenes olmak üzere birçok yazarın eserlerinin baskısını hazırladı. Roma'ya dönünce Leo X'un dostluğunu kazandı. Yunancanın Latinceye üstünlüğünü ispatlamak için *Oratio de Landibus Litterarum Graecarum*'u (Yunan Edebiyatına Övgü) [1504] adlı bir eser yazdı. (L)

FORTE - PİANO zf. (ital. k.). Müz. Önce *forte*, hemen arkasından da *piano* çalmak veya söylemek gerektiğini belirten müzik işareti. F_p olarak yazılır. (L)

FORTESCUE (Chichester Samuel, **Parkinson —**), **Carlingford** baronu, ingiliz siyaset adamı (Louth idare bölgesi, İrlanda 1823 - Marsilya 1898). Gladstone kabinesinde İrlanda sekreteri (1865 - 1866, 1868-1870) oldu. Yetersizliğine rağmen, 1870 tarım yasasının Meclisce kabul edilmesi için Gladstone'a yardım etti, fakat Home Rule meselesinde Gladstone'dan ayrıldı. (L)

FORTESCUE (sir John), ingiliz hukukçusu (Norris, South Brent yakınında, Somersetshire 1394'e doğr.-1476'ya doğr.). İngilizlerin meşrutî krallığı ile zorba krallık yasalarını karşılaştıran *De Laudibus Legum Angliae* (İngiliz Yasalarına Övgü) adlı bir eser yazdı. 1422'de Henry VI tarafından krallık mahkemesi başkanlığına getirildi, 1471'de tahta geçen Edward IV de, onu, bu görevinde alıkoydu. (L)

FORT - GOURAUD, Moritanya'da (Adrar çevresi) yer, Batı Sahra'da, Fas yolu üzerinde. Tuzlalar. Doğuda, İcil Kedia'sının doğu ve kuzey yamaçlarında büyük demir filizi yatakları. Demir istihsali maden ocağı yakınında yeni bir şehir (Zuerate) ve Port-Etienne yakınında da yeni bir liman (Cansado) kurulmasına yolaçtı. Şehir ve liman 650 kilometrelik bir demiryolu hattıyle birbirine bağlıdır. Maden yatağının demir kapsamı, yüzde 65-69 oranında hematitten meydana gelir. Rezervin 400 milyon ton olduğu sanılmaktadır. 1963'te başlanan ihracat 1965'te 6 Mt'a yaklaştı. (L)

FORTH, İskoçya'da ırmak. Grampian'lardan doğar, Stinling'e geçer, büyük bir haliç (*Firth of Forth*) meydana getirerek Kuzey denizine dökülür. Halicin üstünde bir demiryolu köprüsü vardır. 1964'te bu köprüye paralel olarak asma bir kara yolu köprüsü yapıldı. Köprünün büyük kemer gözü aralığı 1006, 50 m'dir. Sular kabardığı zaman 45, 75 m'lik bir hava boşluğu kalır. Ayrıca 408, 78 m aralıklı iki yan kemer gözü vardır. Madenî iskeletli ayakların yüksekliği 150 m'dir. Bu ayaklar 60 sm çapındaki iki kablo ile 24 m eninde olan köprü döşemesini taşır; döşemeden 7,30 m eninde iki kara yolu geçer. (L)

FORTİER (Jean), fransız halıcısı (XVII. yy.). 1604'te, kraldan «türk tipi halılar» dokumak imtiyazını aldı. Bu tezgâhları, Pierre Dupont, sonradan Savonnerie de Chaillot'da kurdu. (L)

FORTİN (Auguste Félix), fransız ressam ve heykelcisi (Paris 1763-ay. y. 1832). Félix Lecomte'un yeğeni ve öğrencisi. 1789'da Krallık akademisine kabul edildi. Başlıca heykelleri: Louvre'un kapı alınlığı (Pont des Arts'ın karşısında), *Apollon ve Minerva* grubu (Louvre), Carrousel zafer anıtında, Vendôme sütununda ve Panthéon'daki alçak kabartmalar. (L)

FORTİN (Jean), fransız makine uzmanı (Mouchy-la-Ville, İle-de-France 1750 - Paris 1831). Kendi adıyle bilinen civalı barometreyi icat etti. Duvar ve masa saatleri, tartı âletleri, vakum pompaları, arazi pusulaları gibi âletleri geliştirdi. (L)

FORTİSAN i. (fr. k.). Temel maddesi sabunlaşmış selüloz asetat olan sunî ipeğin ticarî adı. (L)

FORTİSSİMO zf. («en kuvvetli şekilde» anlamında ital. k.). Müz. Mümkün olduğu kadar kuvvetli çalmak gerektiğini belirtmek için kullanılır. (Orkestrada *fortissimo*, bütün çalgıların katılmasıyle, yani *tutti* çaldırmakla elde edilir. *ff* veya *Ff* olarak yazılır.) [L]

FORT JAMESON, Zambiya'da şehir, Doğu ilinin idare merkezi; 3 200 nüf. (L)

FORT-LAMY, Çat'ın başkenti, Şari ile Logone'un birleştiği yerde, Şari-Bagirmi ilinin idare merkezi; 46 800 nüf. Zengin bir tarım bölgesinin idare ve ticaret (hint darısı, darı, mısır ve buğday) merkezi. Irmak limanı. Mezbahalar (et ihracatı). Pamuk ayıklanması. Avrupalıların yaşadığı kesimin yakınında kurulan «arap mahallesi»'nin özelliği, evlerin caddeye bakan cephesinde pencere olmamasıdır. (L)

FORT LAUDERDALE, A.B.D.'de (Florida) şehir, Miami'nin kuzeyinde, Atlas okyanusu kıyısında; 83 600 nüf. Turistik merkez. (L)

FORT MADİSON, A.B.D.'de sanayi şehri; İowa'nın güneydoğusunda, Mississippi kıyısında; 14 954 nüf. Chicago-Kansas City demiryolu Mississippi'yi burada aşar. (L)

FORT MYERS, A.B.D.'de (Güneybatı Florida) kasaba; Caloosahatchee halici kıyısında; 13 195 nüf. 1850'de iç savaş sırasında askerî üs olarak kuruldu. Demiryolu ile 70 km kuzeyde bulunan Arkadia'ya bağlıdır. Güneyinde Everglades bölgesi yer alır. (L)

FORT-NATİONAL, bugün **Arba-Nath-İraten**, Cezayir'de (Tizi-Uzu idare bölgesi) idare çevresi merkezi. Büyük Kabiliye'nin ortasında; 20 669 nüf. İdare merkezi. Kabil kabilelerine boyun eğdirmek amacıyle 1857'de Fort-Napoléon adıyle mareşal Randon tarafından kurulan kale. — *İdare çevresi*, 113 400 nüf. (L)

FORTNER (Wolfgang), alman bestecisi (Leipzig 1907). Leipzig konservatuvarında müzik eğitimi gördü. Heidelberg'de (1954), daha sonra Detmold akademisinde ve Friburg-Brisgau konservatuvarında bestecilik öğretmeni oldu (1957); 1958'den beri de bu sonuncu şehrin *Musica viva* konserlerini yönetmektedir. Ayrıca 1946'dan bu yana Darmstadt'ta öncü çağdaş müzik alanında düzenlenen yaz kurslarında ders vermektedir. Bir süre yeni - klasik tarza bağlanan Fortner, 1945'ten sonra dizisel on iki ses tekniğini benimsedi. Başlıca eserleri: *Beyaz Güller* (Die Weisse Rose) [1950] balesi; *Efesli Dul* (Die Witwe von Ephesus) [1952] pantomimi, Lorca'nın metni üzerine *Kanlı Düğün* (Die Bluthochzeit) [1957] operası; *Don Perlimplin operası;* bir keman konçertosu (1945); bir senfoni (1947); orkestra için *İmpromptus* (1957); solistler ve kırk çalgı için *İsak'ın Kurban Edilişi* (İsaaks Opterung) [1952]; bariton ve orkestra için *Yaratılış* (The Creation) [1954]; Saint-John Perse'den esinlenerek bestelediği *Doğuş Şarkısı* (Chant de Naissance) [1958] ve çeşitli çalgılar için bir sonat dizisi. (L)

FORT NORMAN, Kanada'da (Kuzeybatı arazisi, Mackenzie idare bölümü) kasaba, Mackenzie ırmağı kıyısında, ırmağın Great Bear River ile birleştiği yerde. Petrol boru hattı ile Whitehorse'a bağlanan petrol işletme bölgesinin ortasında ticaret merkezi. (L)

FORTORE, Güney İtalya'da kıyı ırmağı; 86 km. Apennin'lerin doğu yamacından doğar, Gargano dağının kuzeyinde Adriya denizine dökülür. (L)

Fort Peck, A.B.D.'de (Montana) toprak baraj, Missouri kıyısında; uzunluğu 2 750 m; genişliği 875 m; yüksekliği 75 m. Irmağın rejimini düzenler, ulaşımı kolaylaştırır, sulamayle tarımın gelişmesini ve önemli bir elektrik fabrikasının beslenmesini sağlar. 24 Milyar metre küp su kapsar. (L)

FORT PORTAL, Uganda'da şehir, Albert gölünün güneyinde. (L)

FORTRAN i. (ing. FOR*mula* TRAN*slation*'ın kısaltması). Bilgi işlem. Ordinatörlerin programcılar tarafından kullanılmasını kolaylaştırmak için düzenlenen sembolik programlama dili.

— ANSİKL. Gelişmiş programlama dillerinin ilki olan *fortran*, İBM uzmanlarının eseridir (1955). Kullanılan matematik dile çok yakın olan Fortran'ın verdiği bilgiler, makine tarafından verilen ve bir derleyici program yardımıyle otomatik olarak bulunabilen birçok bilgiyi birleştirir. (L)

FORT SANDEMAN, Pakistan'da (Bülûcistan, Kuetta ili) şehir, Yukarı Zhob vâdisinde, 9 350 nüf. (L)

FORT SASKATCHEWAN, Kanada'da (Alberta) köy, North Saskatchewan River kıyısında, Edmonton'un kuzey doğusunda; 3 000 nüf. Bölgede çıkarılan nikeli arıtan rafineri. Kobalt metalürjisi. (L)

FORT SCOTT, A.B.D.'de (Güneydoğu Kansas) kasaba; Kansas City'nin 130 km güneyinde. 10 335 nüf. Bölgedeki birçok demiryolu hattını birbirine bağlar. (L)

FORT SMİTH, A.B.D.'de (Arkansas) şehir, Arkansas kıyısında, Oklahoma sınırında; 53 000 nüf. Dokuma sanayii. Kâğıt fabrikası. Çinko metalürjisi. (L)

FORT - ŞEVÇENKO esk. **Aleksandrovsk**, S.S.C.B.'de (Kazakistan) liman şehri, Mangişlak yarımadasının ucunda, Hazar denizinin doğu kıyısında. (L)

FORTUNA, Romalıların Tesadüf ve Tarih tanrıçası, Yunanlıların Tykhe'siyle birdir. Onunla ilgili kültün yerleşmesine sevgilisi Servius Tullius'ün sebep olduğu söylenir. Çeşitli isimlerle anıldı ve helen etkisi altında, başka tanrılarla özellikle de İsis ile bir sayıldı. Her imparatorun kendi Fortuna'sı vardı. Fortuna'ya daha çok Praeneste ve Antium'da tapılırdı.

— İkonogr. Eski heykelciler Fortuna'yı çeşitli semboller (bereket boynuzu, dümen veya pruva, tekerlek, başaklar, yılanlı değnek v.b.) taşıyan bir kadın olarak gösterdiler: Sikyonlu Eutykhides tarafından yapılan Antakya «tykhe» si tipi, tarihî Roma kabartmalarında ve Ostia'da bulunan mermer heykelde görülür (Vatikan müzesi). Aynı ikonografya, Rubens'in bir resmine (Madrid), Durer, A. Altdorfer (1511), H. S. Be-

FORTUNA
Ostio'da bulunmuş mermer heykel vatikan müzesi, Roma

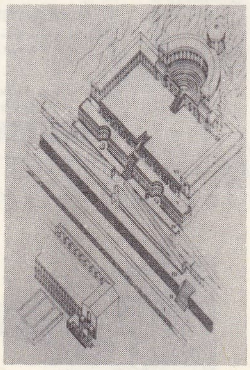

FORTUNA kutsal alanı

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN); Alinari-Giraudon (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

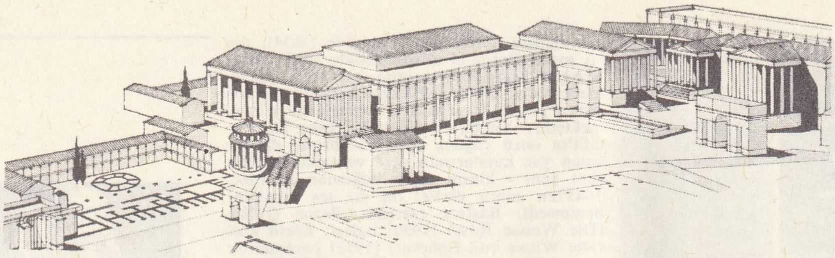

Roma forumu.
A. Maxentius ve Constantinus bazilikası (kalıntıları bugün de ayaktadır); B. Romulus tapınağı (muhafaza edilmiştir). Vespasianus forumunun giriş aralığı olduğu sanılıyor; C. Barış kitaplığı; D. Antoninus ve Faustina tapınağı (bugün San Lorenzo kilisesi); E. Aemilia bazilikası (yıkık); F. Curia ve ek yapıları: genellikle senatonun toplandığı yer; G. «Dii Consentes» revakı; H. Concordia tapınağı; I. Vespasianus ve Titus tapınağı (üç sütunu kalmıştır); J. Septimus Severus kemeri; K. Saturnus tapınağı (aerarium veya kamu hazinesini içine alıyordu, sekiz sütunu kalmıştır); L. Tiberius kemeri (yıkık); M. Julia bazilikası; N. Kahramanların onuruna dikilen anıtların kaideleri; O. Dioskuros'lar tapınağı (üç sütunu kalmıştır); P. Augustus kemeri (yıkık); Q. Tanrısal Sezar tapınağı; R. Yuvarlak Vesta tapınağı (Roma'nın dinî merkezi); S. Vesta rahibeleri evi.

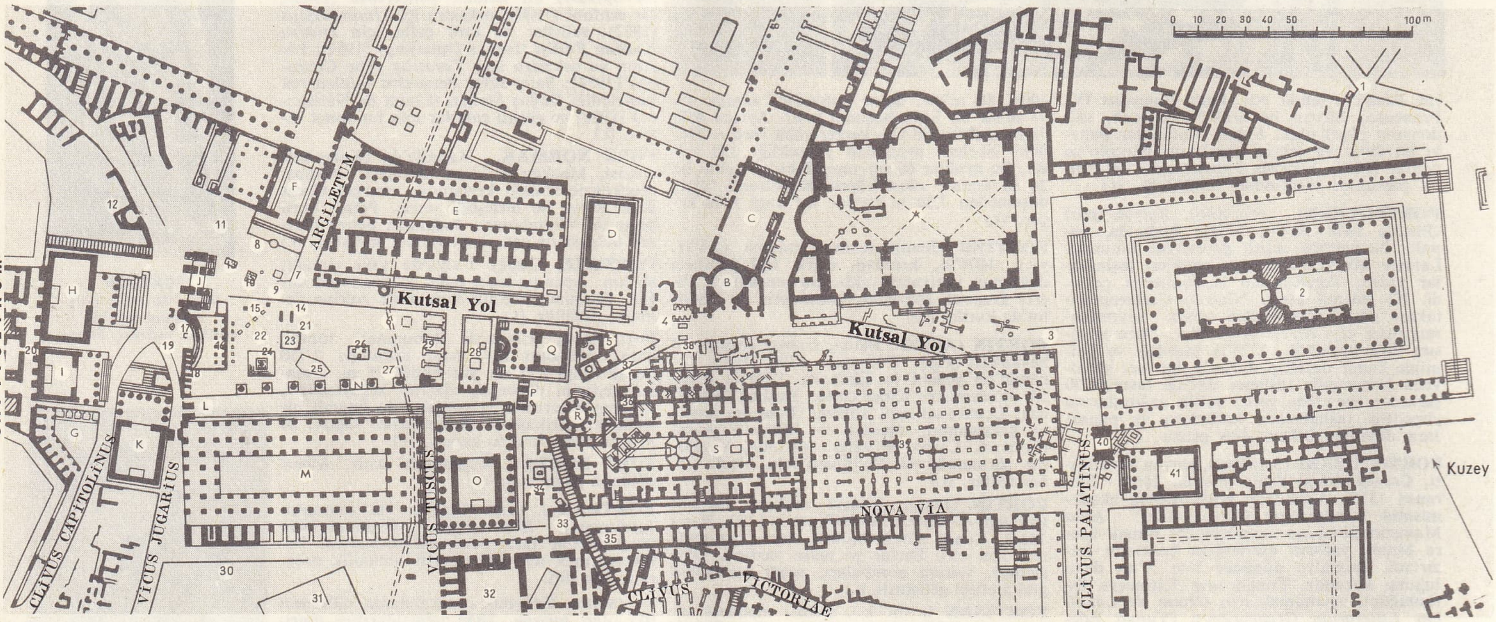

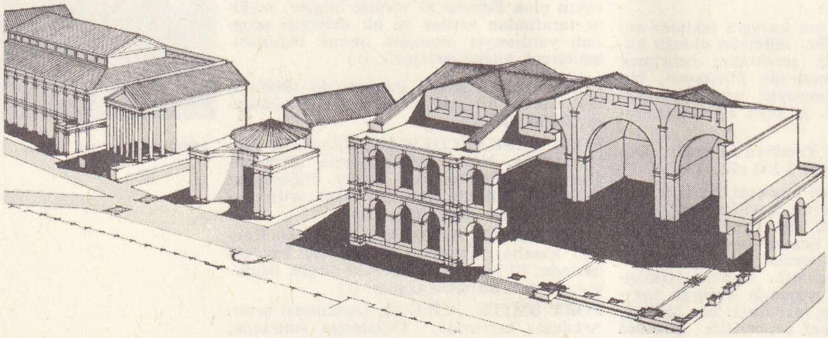

1. Neron'un oturduğu yaldızlı ev; 2. Venüs ve Roma tapınağı; 3. Bacchus tapınağının yeri; 4. arkaik yeraltı mezarlığının yeri (forumdaki en eski kalıntılar); 5. Puteal (kutsal alanı çevreleyen taşbilezik); 6. Venüs Cloacina sunağı; 7. Arcadius ve Honorius'un savaş arabası; 8. Comitium (eskiden Halk meclislerinin toplandığı yer); 9. kürsüler ve tribünler; 10. efsaneye göre Romulus'un mezarı; 11. Tria fata; 12. Carcer (Devlet cezaevi); 13. Constantius II'nin atlı heykeli; 14. Stilichon sütunu kaidesi; 15. Decennalia kaidesi; 16. Nutuk Tribünleri; 17. Umbilicus (Roma'nın düşünce merkezi); 18. Altın yol taşları, imparatorluk yollarının çıkış noktası; 19. Vulcanus sunağı; 20. Tabularium; 21. Pluteus'lar (senatoya nakledilen kabartmalar); 22. Kutsal kuyular; 23. Marsyas ve kutsal ağaçlar; 24. Phocas sütunları, forumdaki son pagan anıt; 25. Lacus Curtius, bataklık kalıntısı; 26. Domitianus'un atlı heykelinin kaidesi; 27. Constantinus'un atlı heykelinin kaidesi; 28. Yargı salonu; 29. Stationes municipiorum (yabancıların toplanma yeri); 30. Graecostadium (Yunan elçilerinin salonu); 31. Augustus tapınağı; 32. Caesar'lar sarayının girişi; 33. Statio aquarum; 34. Juturnus çeşmesi; 35. Aius Locutius sunağı; 36. Küçük Vesta tapınağı; 37. Regia (Büyük papanın konutu); 38. Fornix Fabianus; 39. Margaritaria revakı; 40. Titus kemeri; 41. Jupiter Stator tapınağı.

İmparatorluk forumları. Roma forumunun kuzeyinde, Forum ile Quirinalis ve Viminalis yamaçları arasında yer alan anıtsal bir bütün meydana getirir. Pharsalus'dan sonra bunların ilkini Sezar yaptırdı; sonra Philippus zaferini kutlayan Augustus'unki yapıldı. Daha sonra bu iki foruma Vespasianus, Domitianus (Nerva tarafından bitirildi) ve Trajanus (Hadrianus tamamladı) forumları eklendi. İmparatorluk forumlarının ortaya çıkarılmasına 1924'te başlandı.

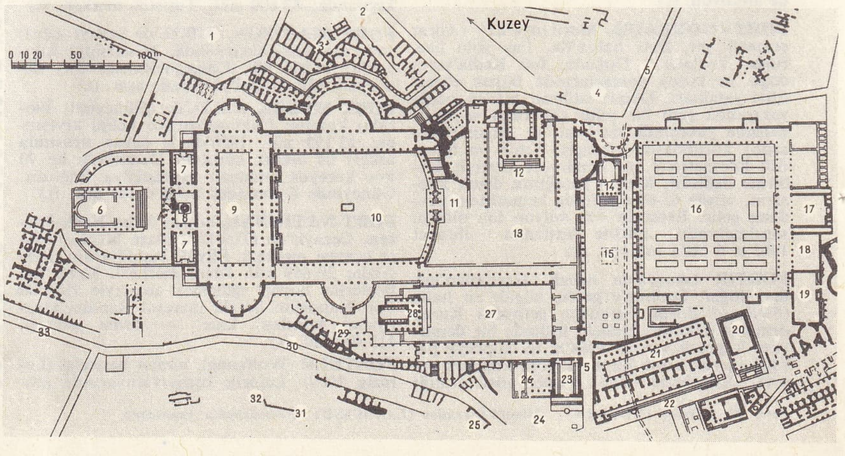

1. Quirinalis; 2. Milisler kulesi; 3. Trajanus pazar yeri; 4. Subura; 5. Argiletum; 6. Trajanus tapınağı; 7. Kitaplıklar; 8. Trajanus sütunu; 9. Ulpia bazilikası; 10. Trajanus forumu; 11. Fornix (kemer); 12. Mars Ultor tapınağı; 13. Augustus forumu; 14. Minerva tapınağı; 15. Nerva forumu (Transitorium); 16. Barış forumu (Vespasianus'un); 17. Barış tapınağı; 18. Forma Urbis (Roma'nın planı); 19. Kitaplık; 20. Antonius ve Faustina tapınağı; 21. Aemilia bazilikası; 22. Kutsal Yol; 23. Curia (senato); 24. Comitium; 25. Carcer Tullianum (Devlet cezaevi); 26. Secretarium Senatus; 27. Sezar forumu; 28. Venüs Genitrix tapınağı; 29. Argentaria bazilikası; 30. Clivus Argentarius; 31. Capitolium; 32. Kale (tepe); 33. Via lata.

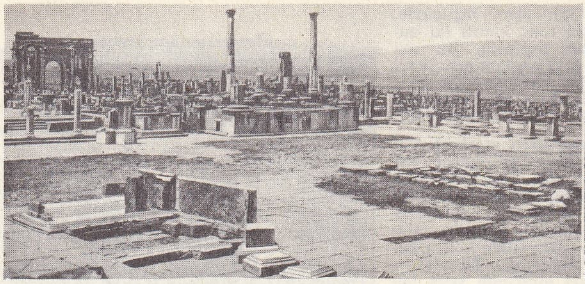

solda, Timgad; sağda, Djemilo forumları

ham (1520), Jacob Binck, Aldgrever, Simone Cantarihi'nin estamplarına konu oldu. (L)

FORTUNATOV (Filip Fiyodoroviç), rus dilbilimcisi (Vologda 1848-Petersburg 1914). Petersburg üniversitesinde profesör. Hint-avrupa dillerinin karşılaştırmalı gramer uzmanı ve rus dilbilim okulunun kurucusu. (L)

Fortunatus, XV. yy. ortalarında yazılmış, 1509'da yayımlanmış olan bir alman halk romanının kahramanı. Fortunatus ile çocuklarının ele geçirdikleri tükenmez bir para kesesiyle büyülü bir şapkayı kötüye kullanmaları onlara uğursuzluk getirir. (L)

FORTUNE (Robert), iskoçyalı botanikçi ve gezgin (Edrom, Berwickshire 1813 - Gilston, Road, South Kensington 1880). Londra Bahçıvanlar derneği tarafından Çin'de bitki toplamakla görevlendirildi. Eserleri: *Güney Çin Eyaletlerinde Üç Yıl Süren Yolculuk, Çay, İpek ve Pamuk Ülkelerine Yapılan Gezi; Çin'de Tarım ve Bahçıvanlık Üstüne Bilgi* (Three Year's Wandering in the Northern Provinces of China, Including a Visit to The Tea, Silk, and Cotton Countries, with an Account of The Agriculture and Horticulture of The Chinese) [1847]; *Çay Ülkesinde İki Yolculuk* (1852); *Yedo ve Pekin* (1863). [L]

FORTUNEARİA i. (Robert *Fortune*'den). Ağaççık şeklinde süs bitkisi; Çin'de yetişir. (L)

FORTUNELLA i. (Robert *Fortune*'den), yaprağını dökmeyen ağaççık. Anavatanı Çin ve Japonya'dır; orada bu ağaççığa KUMKAT denir. (Kumkat meyve ve süs bitkisidir. *Fortunella margarita*, 1846'da R. Fortune tarafından Avrupa'ya getirilen ilk kumkatdır. Sedefotugillerden.) [L]

Fortunio, A. Messager'nin beş perdelik müzikli komedisi. Librettosunu Caillavet ve de Flers'in yazdığı eser, 1917'de Opéra Comique'te (Paris) temsil edildi. A. de Musset'nin *Şamdancı*'sından (Chandelier) esinlenen müzik çok başarılıdır. *Fortunio*'nun şarkı ve monologu, Jacqueline ile söylediği iki düo eserin en sevilen bölümleridir. — Üç perdelik lirik dram. Librettosu, Th. Gautier'nin romanından yararlanan Scalinger tarafından yazıldı. Müzik: N. Van Westerhout (Milano, 1895). [L]

FORTUNY (Mariano), ispanyol ressamı (Reus, Katalonya 1838-Roma 1847). 1856 Yılında Roma'ya bir burs kazandı. General Prim ile birlikte Fas seferine katıldı. Goya'nın eserlerinden esinlendi. Doğu konularını işleyen suluboya ve ofortlarıyle ispanya ve İtalya'da büyük bir etkisi oldu. (L)

FORT WAYNE, A.B.D.'de (İndiana) şehir, Erie gölüne dökülen Maumee kıyısında; 161 800 nüf. Maden kömürü ve tabiî gaz yatakları yakınında, bir tarım bölgesinin ortasında ırmak limanı ve demiryolu kavşağı. Elektrik malzemesi. Tarım ve madencilik malzemeleri. Pompalar. Ev cihazları. Kamyonlar. (L)

FORT WİLLİAM, Kanada'da (Ontario) şehir, Superior gölü kıyısında; 45 200 nüf. Büyük Göller ticaret yolunun ağzında demiryolu merkezi ve işlek liman (buğday antreposu). Uçak yapımı. Un fabrikaları. Kâğıt sanayii. Petrol rafinerisi. Demiryolu atelyeleri. (L)

FORT WORTH, A.B.D.'de (Texas) şehir, Büyük Ovalar'da, Dallas'ın batısında; 356 300 nüf. Kolej ve üniversite. Önemli tahıl ve hayvan pazarı. Silolar. Et konserveleri. Petrol rafinerileri. Uçak sanayii. (L)

FORUM i. (lat k.). Esk. Rom. Pazar meydanı. ‖ Roma'da halkın toplandığı meydan, kamusal ve özel iş merkezi. ‖ *Teşm. yol.* Kamu işlerinin görüldüğü yer. ‖ Bazı meselelerin görüşülerek karara bağlandığı genel toplantı: *Öğrenciler forum yaptı.* ‖ Mücadele alanı, tribün: *Basın, modern milletlerin forumudur.*

— Huk. *Forum pronogatum.* Bk. YETKİ *anlaşması.*

— ANSİKL. ● ROMA FORUMU. Capitolium, Esquilius ile Palatium arasında yer alan forum, batıdan doğuya yönelen ve kuzeye kıvrılan vâdiyi kaplar. İmparatorluk zamanında Roma forumu, *Velia* tepesinin bir kısmını da (*forum adjectum*) içine alırdı. *Roma forumunun menşei.* Forumu çevreleyen tepeler üzerinde, en geç M.Ö. VIII. yy. dan itibaren, bağımsız köylerin meydana getirdiği bir konfederasyon vardı (Sabinler, Latinler). Forum, bir buluşma yeri, pazar yeri, hattâ mezarlık hizmeti de görürdü. Buradaki en eski anıtlar Villanova kültürünün gelişmiş bir evresine (M.Ö. VIII. yy.) ait mezarlardır. Forumda yapılan araştırmalar, şehrin *decumanus maximus*'u (Roma şehirlerini dikeyine bölen anayollar) esas alınarak yapılmış düzenli bir planın varlığını ortaya çıkardı. Forum, Capitolium ile aynı zamanda iskân edildiğine göre, bu planın tatbiki Latin-Sabin Roma'sının kuruluş çağı olan VIII. yy. a rastlasa gerektir. Tarihöncesinde kurulmuş olan bu Palatium Roma'sı, sonradan tarihî Sabin Roma'sıyle karıştırılmıştır. Gerçi arkeoloji araştırmaları, burada, mezarlık evresinden sonra, VII. yy.a kadar süren, kulübelerden meydana gelmiş bir köyün ve ilkel kulübeler yanında daha ileri bir yapı tekniği gösteren binaların varlığını ortaya koymuştur; bununla beraber, bir büyük meydanın varlığını tahmin ettiren en eski çakıltaşı döşenmiş zemin VI. yy. başlarına ait gibi görünür. Etrüsk'ler forumun bataklık zeminini sağlığa elverişli hale koydular. Eski bataklıktan, *Staio Aquarum* yakınında *lacus Servilius, lacus Juturnae* ve *lacus Curtius* gibi bazı kutsal kuyular kaldı. Forumun inşa edilmesiyle birlikte pişmiş topraktan mimarî süslemeyle bezenmiş ilk ahşap tapınaklar da ortaya çıktı: Saturnus Dioscuri, Concordia ve en eskileri olan Vesta tapınaklarıdır.

M.Ö. IV. yy. da bir düzenleme denemesine girişildi: bazı ticaret kolları (meselâ kasaplar) başka yerlere taşındı. Fakat asıl önemli değişiklikler, yunan etkisi altında M.Ö. II. yy.da oldu. Bu devirde foruma anıtsal bir görünüm veren bazilikalar inşa edildi. Forum kesin şeklini Cumhuriyet devrinin son yıllarında aldı. Sulla devrinde *Tabularium* inşa edildi. Sezar *Aemilia* ve *Julia* bazilikalarını yaptırdı. Rostrum ve Curia'nın yerlerini değiştirdi. Augustus zamanında da Sezar tapınağı inşa edildi ve birçok onarım yapıldı. 64 Yılındaki büyük yangından sonra, Kutsal Yol genişletilerek düzeltildi, iki yanına revaklar eklendi, Vesta rahibelerinin evi yeniden yapıldı. Bu devirden sonra Titus kemeri, Venus ve Roma tapınağı, Antoninus ve Faustina tapınağı, Septimus Severus kemeri forumun düzenlenmesinde büyük merhaleler sayılır. 238'deki yangın Diocletianus'u, foruma kendi damgasını vurma imkânına kavuşturdu. Constantinus bazilikasıyle forumdaki büyük inşa çalışmalarının arkası kesilir. Phocas sütunu ise (608), forumda yer alan son pagan anıttır.

Roma forumu, dinî merkez. Roma forumu, özellikle arkaik Vesta kültüne bağlı yapıların tümüyle (*atrium Vestae*) Roma'nın başlıca dinî merkezlerinden biriydi. Vesta *lucus*'ü (kutsal orman) İmparatorluk devrinde kaldırıldı. Efsaneye göre Romulus veya Numa tarafından kurulan, birçok defa yanan Vesta tapınağı Korinthos üslûbunda sütunlarla çevrili yuvarlak bir cella ve gerisinde bir palladium'dan meydana geliyordu: *Penus Vestae*'nin içinde *palladium* yer almıştı; tapınağın yakınında, *Vesta* rahibeleri evinin dış duvarına dayalı yol üstü bir kulübede bir Vesta heykeli bulunuyordu; bu heykel, şimdiki şekline göre Neron devrine aitti. Orta yerde bir havuz ve ünlü rahibelerin heykelleriyle süslü bir bahçe, bunun çevresinde iki katlı bir peristil, peristilin nihayetinde de 6 odalı aula vardı. Ayrıca, *Artium Vestae* içinde Augustus zamanına kadar başra-

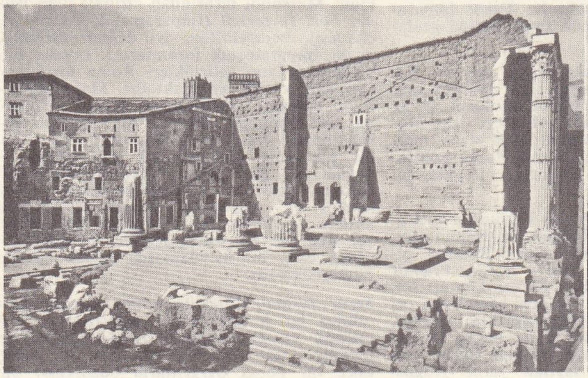
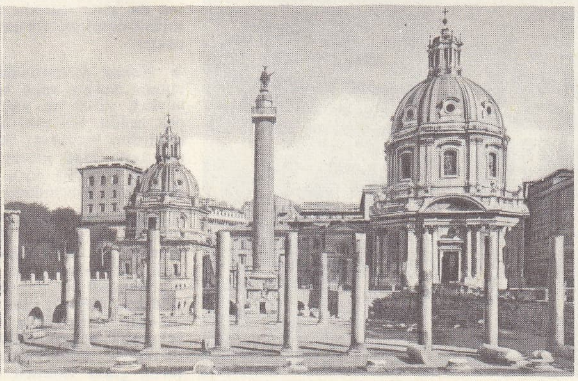

solda, Augustus; sağda, Trajanus forumları

Foto. Ofalac, Anderson, Giraudon (LAROUSSE)

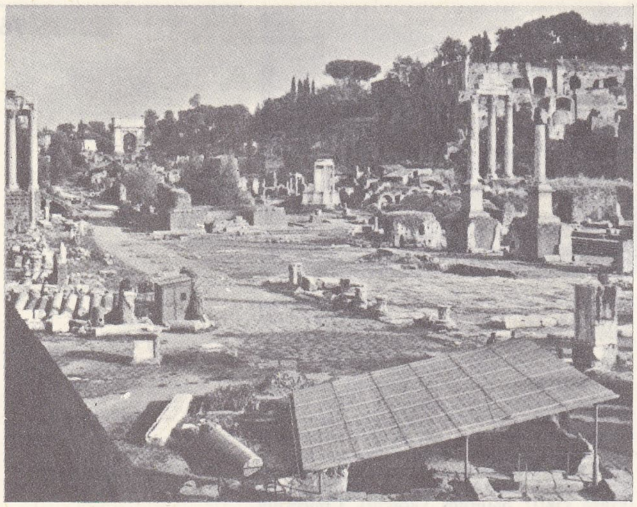

Roma **forumu**, ön planda, lapis niger, Romulus'un mezarı; buradan, Via Sacra Titus kemerine ulaşır (sol geride); Castor-Pollux tapınağı kalıntıları; diğer tapınaklar Palatinus tepesi eteğinde yer alır

hibin evi, sonra da imparator konağı olan *Domus publica* vardı. Kutsal Yol üzerindeki *Regia,* baş rahibin (*pontifex maximus*) ve kutsal kralın (*rex sacrorum*) resmî makamıydı. En eski kalıntılar IV. yy. başlangıcına aittir: Roma collegium'u üyelerinin (pontifex) tarihî hatıraları *archivium*'da, kutsal mızrak ve kalkanlar da Mars tapınağının *sacrarium*'unda saklanırdı. Çok eski tarihlerden kalma başka kutsal yerler de vardır: *Aemilia* bazilikası yakınındaki *Venus Coacina* tapınağı, Concordia tapınağı civarındaki *Volcana,* yeri tartışma konusu olan *Janus* tapınağı.

Cumhuriyet devrinden kalma yapılar şunlardır: Saturnus tapınağı (501 - 493, birçok onarım geçirmiştir), bu tapınaktan III. yy. yapısı sekiz sütun ile bir saçaklık parçası (*aerarium,* tapınağın merdivenleri altında bulunuyordu); Castor-Pollux (veya Dioscuri'ler) tapınağı, (Roma senatosu, 484'te tamamlanmış olan bu tapınakta toplanırdı İmparatorluk devrinde yeniden yapılmış olan binadan üç sütun kalmıştır); M.Ö. 121 ve M.S. 10 yıllarında restore edilmiş olan Concordia tapınağı (M.Ö. 367); Juturna tapınağı (bugünkü durumu Trajanus devrinde restore edilmiş şeklidir) ve tanrılaştırılmış Sezar (Divus Julius) tapınağı (Sezar'ın ölüsünün yakıldığı yerde Augustus tarafından kurulmuştur). Foruma, imparatorluk devrinde yapılan ilâveler arasında, Palatinus'un eteğindeki Augustus tapınağı (templum nourum divi Augusti); günümüze Korynthos düzeninde üç sütunu (çok güzel efriz) kalmış olan Vespasianus ve Titus tapınağı (81); güzel efrizli *pronaos*'u San Lorenzo kilisesinin yapımında kullanılarak kaybolmaktan korunmuş olan Antoninus ve Faustina tapınağı; forumun sonunda bulunan ve daha sonraları Templum Urbis diye de anılan, çift sahınlı (cella) ve revaklı Venüs ve Roma tapınağı (135); daire biçiminde, kubbeli, absidli ve eski tunç kapılı iki aula'sı bulunan Romulus tapınağı. Bu son tapınağın Maxentius ve Constantinus devri yapısı olan Vespasianus forumuna bir giriş olarak yapılmış ve II. yy. a ait *Penates*'ler tapınağına bitiştirilmiş olması mümkündür.

Francesco **FOSCARİ**
Bellini'nin eseri
Millî müze,
Venedik

Roma **forumu**

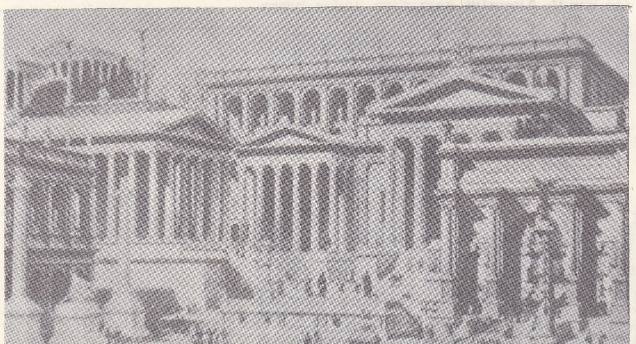

Forum, ticaret ve adalet işleri merkezi. Varaklar, *Clivus Capitolinus* üzerindeki *Dii Consetes* gibi toplantı yeri veya Neron'un yaptırdığı *porticus Margaritarius* gibi lüks eşya pazarı vazifesi görürdü. Yabancılar *stationes municipiorum*'larda buluşur, tefeciler de *puteal Libonis* adı verilen kutsal kuyunun yakınında bekleşirlerdi. Ticaret işleri ya Castor tapınağı etrafında veya bazilikalarda yapılırdı. Etrafı dükkânlarla çevrili bir dizi bazilika foruma mahsus bir özelliktir: M. Ö. 179 yılına ait *Aemilius* (ve *Fulvia*) bazilikası Aemilius ailesi tarafından birkaç defa onarılan bu bazilikanın Cumhuriyet devri sonlarında yapılmış güzel bir efrizi, Sabin kadınlarının kaçırılışıyle Tarpeia'nın cezalandırılmasını tasvir eder); Sezar'ın başlattığı Augustus devrinde bitirilen Julia bazilikası (bu yapıdan ancak yerin taş döşemeleriyle birkaç sütun günümüze kalmıştır); Maxentius veya Constantinus bazilikası; Concordia tapınağı yanındaki Porcia (M.Ö. 184) ve Opimia (C. Gracchus devri) bazilikaları (bunlar harap olmuştur). Adlî işler çeşitli açıkhava mahkemelerinde (Cumhuriyet devrinde *Comitium*'da) yürütülürdü. Devlet hapishanesi (Mameritine veya *carcer*), Capitolium'un güney yamacındaydı, bu hapishanenin *Tallianum* denilen bir yeraltı zindanı vardı.

Forum, siyasî faaliyetlerin ve kamu hayatının merkezi. Curiata comitia, toplantılarını, M.Ö. 145 yılına kadar forumun kuzeyinde ibadet için ayrılarak kutsallaştırılmış bir alan olduğu sanılan *comitium*'da yapmıştı. Büyüklerin hatırasına saygı olarak dikilmiş birçok anıt dışında, yabancı elçilere ayrılmış bir tribün (*Graecostasis*) ile hatiplerin siyasî nutuklarını söyledikleri eski kürsüler (*rostra*) de burada yer almıştı; bu kürsüler, Latium savaşı sırasında (M. Ö. 338), Antium önündeki deniz savaşında düşman gemilerinden sökülen tunç mahmuzlarla süslendiği için *rostra* adını almışlardır. Bu eski kürsüleri (rostra vetera), M.Ö. 44 yılında Sezar foruma taşıttı; bunları, biri Sezar tapınağı, öbürü de Dioscuri tapınağı önünde yer alan diğer iki kürsü ile karıştırmamalıdır. Rostra'ların taşınması Titus Hostilius'un senatonun toplantı salonu haline getirilmiş olduğu eski *Curia Hostilia*'nın Sezar tarafından yenilenmesi sırasına rastlar. Foruma M.Ö. 29'da Augustus tarafından Victorio sunağıyle veni bir bölme (*Chalcidicum*) eklendi. Yapı, özellikle Diocletianus zamanında, birkaç kere onarıldı. Curia'ya bitişik *secreterium senatus*'ta senato arşivleri yer alırdı; Forum'un bitiminde, Capitolium'un güney eteğindeki *tabularium*'da ise yasalar ve devlet antlaşmalarının metinleri bulunurdu. Devlet hazinesi ise *aerarium populi Romani* veya *aerarium Saturni*'de saklanırdı. Roma forumu M.Ö. VI. yy.dan Theodoricus'a kadar Roma kamu hayatına merkezlik etti: *comittia* birleşmeleri, senato oturumları, halk kurultayları burada olurdu. Bütün gösteriler, şölenler, gladiyatör oyunları, idmanlar, önemli kişilerin cenaze törenleri, zafer alayları, geçit resimleri hep burada yapılır, halk ayaklanmaları ve katliamlar da yine burada olurdu. Fakat imparatorluk devrinde forumun siyasî önemi azalacaktır.

● *Roma forumundaki çeşitli anıtlar.* Forumda hatıra veya saygı için dikilmiş tak, heykel, sütun ve yazıt gibi anıtların sayısı pek boldu. En eski anıt, efsaneye göre Romulus'un mezarını örtmüş olan siyah mermer taştı (*lapis niger*); en eski Roma yazıtlarından biri (VI. yy.a ait kutsal bir yasa) bu dikilitaşın üzerindedir.

Comitium'da, kâhin Attius Navius'un getirip diktiği ve altında Remus ile Romulus'un emzirildiği incir ağacı (Ficus Rumna) olduğu söylenen *ficus Navia* vardı. Praetor mahkemesinin yanındaki *Puteal Libonis* ise, yıldırım düşmüş olan bir yeri çevreleyen taş bir bilezikti. Daha yeni olmakla beraber, sembolik değeri yüksek daha başka anıtlar da vardı: imparatorluğa yayılan bütün yolların çıkış noktası sayılan yerde Augustus'un diktiği altın yoltaşı (*miliarium aureum*), büyük bir ihtimalle Septimus Severus devrinden kalan ve şehrin merkezini gösteren *umbilicus urbis Romae* (Roma şehrinin göbeği) buradadır. Heykeller arasında, Domitianus'un atlı heykel grubu (91), Constantinus'a ait Marsyas heykeli, Hercules'in *Tria Fat* heykelleri ve birçok tarihî kişilerin heykelleri bulunmaktaydı. Sütunlar arasında, C. Duilius'un, P. Maenius'un ve Curia'nın karşısında bulunan kabartmalarla süslü Decennale sütunları ile eksark Samaragdus tarafından dikilmiş olan Phokas sütunu anılmağa değer. Ayrıca, giriş yolları üzerine dikilen ve alanları sınırlayan önemli kemerler de buradadır. Bunların en eskisi M.Ö. 121'de Fabius Maximus tarafından Allobrosg'lara karşı kazanılan zaferi kutlamak üzere dikilmiş olan *Fornix Fabianus*'tur. Kutsal Yol'un (*Via Sacra*) Forum'a giriş yerindeki Augustus kemeri de M.Ö. 19'da Parth'lara karşı kazanılan zaferi kutlamak için dikilmişti ve üzerinde *fasti consulari* ile *fasti triumphali* yazılıydı. Tiberius kemeri de kaybolmuş kemerler arasındadır. Domitianus zamanında bitirilen Titus kemeri (81) özellikle geçidi süsleyen kabartmalarda, Kudüs tapınağının alınışını tasvir etmekteydi. Son olarak, Parth'lara, Araplara ve Adiabenos'lulara karşı kazanılan zaferleri hatırlatmak için dikilen üç gözlü Septimus Severus kemeri (203) anılması gerekli anıtlardandır. Roma Forum'u anayolların kavşak noktasında kurulmuştu: Forum'u Mars meydanına bağlayan *clivus Argentarius,* Capitolium'a bağlayan *clivus Capitalinus,* Subura ile Esquilius'a doğru giden *Argiletum* ve forum boarium'a (sığır pazarı) açılan *vicus jagarius* adlı anayollar bunlar arasındadır. *Via Sacra* şehrin en eski yoludur ve bugünkü haliyle Augustus devrinden kalmadır. Merkez kesimi Titus kemerinden *Regia*'ya kadar uzanır, uzantıları ise Coliseum'u Capitolium kemeriyle birleştirir. Palatium eteğinde Kutsal Yol'a paralel uzanan *Via Nova* (Yeni Yol), imparatorluk zamanında kısmen kemerlerle örtülüydü.

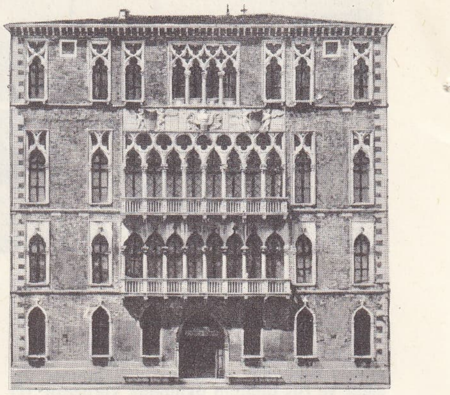

FOSCARİ sarayı, Venedik

● İMPARATORLUK DÖNEMİ FORUMLARI. İmparatorluk forumları Roma forumunun kuzeyinde yer alan bir bütün meydana getirir. Planı Mussolini tarafından çizilmiş olan *Via dei Fori İmperiali* (İmparatorluk Forumları caddesi), perspektifleri iyi değerlendirilmişse de, imparatorluk forumlarını, evvelce bir birlik meydana getirdikleri Roma forumundan sunî şekilde ayırmaktadır. Mars meydanıyle bağlantı sağlamak ve Roma forumuna yeni bölümler eklemek gibi mimarî gerekliliklerin yanı sıra, başkente göz alıcı bir anıtsallık kazandırmak gibi siyasî amaçlar da güdülmüştü. Her imparatorluk forumu, kemerler altından geçilerek girilen levakil bir meydandı; büyük bir olayın anısını sürdüren bir tapınağın çevresinde yer alan ve helenistik *temenos*'lara benzetilmiş olan bu meydanlarda çeşitli anıtlar bulunmaktaydı.

Sezar forumu. Farsala zaferi anısına kurulmuş bu forum 46'da yaptırılmış, 113 yılında ve Diocletianus zamanında tamir görmüş *Venus Genitrix* tapınağı, bir zafer takı, bir borsa (*Argentaria* bazilikası) bir

Foto. Anderson-Giraudon, Alinari-Giraudon (LAROUSSE); Encyclopedia Britannica; Encyclopedia Americana

çeşit gündüzlük misafirhane (*forica*), üstü açık atrium, arşivler ve yan taraflarda revaklı odalar vardı. Yeni Sezar curias'ıyle müştemilâtı bu yanı topluluğuyle sıkı bir birlik meydana getirmekteydi.

Augustus forumu. Philippi zaferinin hatırası için yapılan Augustus forumunda 42 yılında *Mars Ultor*'a adanmış bir tapınak; bunun yan revakları ardında salonlar vardı. Bunların bir kısmı mahkemelere ayrılmıştı. İç duvarlarında övgü yazıları yer almaktaydı. Burada biri Drusus'a, öbürü Germanicus'a ait iki kemer de vardı. Bir ana duvar, forumu Subura mahallesinden ayırmaktaydı.

Vespasianus forumu. 71'de Kudüs'ün alınışından sonra başlanan, 191'de yanan ve Septimus Severus tarafından restore edilen Barış forumu bunun ana yapısıdır; orta revak *Calla*'ya ulaşıyordu. Büyük ihtimalle forum kitaplığının bölümlerinden biri olan ve sonradan kilise (Santi Cosma o Damiano, VI. yy) haline sokulan yapı da bu foruma dahildi.

Domitianus forumu. Nerva tarafından bitirilip 97'de açılan bu forum, Argiletum mahallesinin kestiği uzun bir alanı kaplamaktaydı, bundan dolayı, *forum transitorium* diye anılırdı; dipte Minerva tapınağı, orta bölümde bir *sacrarium*'u vardı. Çevre duvarının bir bölümü (Minerva ile ilgili bir efriz) bugün de mevcuttur. *Trajanus forumu*'nda iki salonlu ve beş sahınlı *Ulpia* bazilikası, kitaplığa dayatılmış Trajanus sütunu, Hadrianus tarafından kurulan Divus Trajanus tapınağı, Trajanus'un atlı bir heykeli vardı. Bir kısmı dükkânlardan kurulu Trajanus «çarşıları», Şamlı Apollodoros tarafından 111-114 yılları arasında düzenlenmiş olan bu forumun bir eki halindeydi.

● BAŞKA FORUMLAR. Daha çok lüks eşya ticaretine (kitaplık) ve bankacılığa tahsis edilen Roma forumu dışında, belirli ticaret dallarına yer veren başka meydanlar da vardı: *forum boarium* (sığır ve koyun pazarı, Tiber yakınında), *forum holiterium* (sebze pazarı, Marcellus tiyatrosu yakınında), *forum piscatorium* (balık pazarı), *forum pistorium* (buğday ve ekmek pazarı), *forum suarium* (domuz pazarı).

En önemli forumlar Roma'da bulunmakla beraber, her şehrin ve konak yerinin bir forumu vardı (Ostia, Pompei, Timgad). Bazı şehirlerde ise iki forum bulunurdu (Leptis Magna).

Bunlardan başka, Romalılara yenilen ülkelerin yerli halkını yeniden biraraya getirmek amacıyle pazar yeri olarak kurulmuş birçok vakıf için de, kurucuların adı eklenmek üzere «forum» kelimesi kullanılırdı: meselâ Consul C. Livius Salinator'un kurduğu (M.Ö. II. yy.) ve bugünkü Forli'nin çekirdeğini meydana getirmiş olan *forum Livii* gibi.

● ORTAÇAĞDAN SONRAKİ FORUMLAR. 235-476 devrinden sonra forumlar önemini kaybetti. Barbarların akını sırasında bunlar geniş ölçüde yıkıma uğradı. Kiliselerle müstahkem mevkiler anıt kalıntılarını örttü. Forum alanında Quaranta Martiri (Kırk Din Kurbanı) kilisesi (VIII. - IX. yy.), Santa Francesca Romana (1261'de yeniden yapıldı), curia'nın içinde Sant'Adriano (625-638), Antoninus tapınağı içinde San Lorenzo in Miranda (XI. yy., XVII. yy.da barok üslûbunda bir cephe eklendi), 1640'ta *secretarium senatus* içinde inşa edilen Santi Luca e Martino (VI. - VIII. yy.), Augustus tapınağının kitaplığıyle imparator sarayının giriş aralığı arasında Santa Maria Liberatri kilisesi (Castor tapınağının arkasında) gibi yapılar yer aldı. Eski anıtların bir kısmı depremler sonucunda yıkıldı. Bazı yeni yapılarda forumdaki taşlardan faydalanıldı. İskân bölgesinin dışında kalan kısmında, toprağın yüzeyi 6-7 metre yükselerek, forum geniş bir otlak haline geldi; bu otlak, daha sonra ressamlara ilham kaynağı olan Campo Vaccino'-dur.

Rönesans'tan itibaren, sonra da XVIII. yy.-da fransız hâkimiyeti sırasında, kazılar yapıldı. Fea, Nibby, Rosa bu kazılarda çalıştılar. Bilimsel araştırmalar XIX. yy.da G. Boni ile başladı. Gelişen stratigrafi metodu (E. Gjerstad) *Comitium* mevkiinde üst üste yığılmış yangın enkazı, toprak ve kaldırım kalıntılarından meydana gelmiş yirmi yedi tabakanın varlığını ortaya koydu. İmparator forumlarının incelenmesine 1924'te başlandı. Buluntular, kazı bürosunun yakınında Sainte-Françoise-Romaine manastırındaki *antiquarium forense*'de toplandı. (L)

FORVET i. (ing. *forward*, akıncı'dan). Futbol, basketbol, hentbol gibi oyunlarda, sahanın ileri hattında yer alan oyuncu; akıncı. (Görevleri rakip sahaya top sürmek, hücum düzenlemek ve sayı yapmaktır.) [M]

FOS sıf. *Argo.* Temeli olmayan, çürük ve boş olan.

— DEY. *Fos çıkmak,* [bir iş için] sonu gelmemek, boş çıkmak.

◆ **Foslamak** geçz. f. *Argo.* Yapılan işin sonucunda üzücü bir durumla karşılaşmak.

◆ **Foslatmak** geçl. f. *Argo.* Yanlışını veya yaptığı kötü işi ortaya çıkararak birini bozmak. (M)

FOSBROKE (Tohmas Dudley), ingiliz arkeologu (Londra 1770-Walgard, Herefordshire 1842). Eserleri: *British Monachism* (İngiltere'de Pazarlık) [1802]; *Encyclopedia of Antiquities* (Eski Çağlar Ansiklopedisi) [1825]; *A Treatise on the Arts, Manufactures Manners and Institutions of the Greeks and Romans* (Yunanlılarla Romalıların Sanat, Zanaat, Töre ve Kurumları Üstüne İnceleme) [1833]. (L)

FOSCA (George DE TRAZ, **François** — denir), fransızca eser veren isviçreli vazar (Paris 1881). Paris'te *l'Amour de l'Art* (Sanat Aşkı) dergisini yönetti, monografiler (*Renoir, Bonnard, Claude Monet, Tintoretto*), sanat tarihi incelemeleri (*Le Bilan du Cubisme*) [Kübizmin Bilançosu] (1957) ve bir roman (*Monsieur Quatorze*) [1923] yayımladı. (L)

FOSCARİ (Francesco), venedik dukası (Venedik 1373-ay. y. 1457). Milano dukası Filipo-Maria Visconti'nin amansız düşmanıydı. 1423'te zorlukla duka seçildi, Milanolulara ve Nicolaus V'e karşı savaştı. 1427'de onu yendi, ama 1432'de de yenildi. Venedikli general Carmagnola kontunu işkence ile öldürttü. Venedik sınırını Adda çayına kadar genişletti. 1454'e kadar Kuzey İtalya'yı savaşlarla kasıp kavurdu. Oğlu Jacopo, ihanetle suçlandırılarak sürgün, cezasına çarptırılınca, işten el çektirilen Foscari bir gün sonra öldü. Büyük Kanal üstündeki Foscari sarayı onun ölümünden sonra dil, edebiyat, iktisat v.b. fakülteleri haline getirildi. (L)

FOSCOLO (Ugo), italyan yazarı (Zante adası 1778-Turnham Green, Londra yakınları 1827). Hürriyet aşkı ve İtalya'nın birleşmesine yardım arzusu, çok genç yaştan başlayarak bütün davranışlarının ilham kaynağı oldu. 1794'te Venedik'e gitti. Bonapart'ın İtalya'da giriştiği işlere hayrandı (*Ode a Bonaparte Liberatore*, 1797), fakat Campo Formio antlaşmasıyle hayal kırıklığına uğradı. Önce Milano'ya, sonra Bologna'ya kaçtı. Cisalpino cumhuriyet ordusunda subay olarak görev aldı. Napolyon'un okyanus ordusuna bağlı bir birliğe katılmak üzere Fransa'ya gitti (1804). 1806'da Milano'ya döndü. Pavia üniversitesinde hitabet kürsüsü profesörü oldu (1809). İmparatorluğun yıkılması üzerine, Avusturya'da bağlılık yemini etmemek için önce İsviçre'ye (1815), sonra da İngiltere'ye sığındı. İlk modern italyan yazarları arasında yer alır. Eserleri: birkaç sone, birkaç od (*A Lugia Pallavicini*, 1800); *All'Amica Risanata* (İyileşen Dosta) [1802]; XIX. yy. italyan yurtseverlerini etkileyen kısa bir roman *Ultime Lettere di Jacopo Ortis* (Jacopo Ortis'in Son Mektupları) [1802]; üç yüz mısralık hem klasik hem modern havalı bir şiir *Dei Sepoleri* (Mezarlar) [1807]; tamamlanmamış bir başka şiir (*Grazie*), birkaç trajedi (*Tieste*, 1797; *Aiace*, 1811; *Ricciarda*, 1813) ve hayatının sonunda İngiltere'de Petrarca, Dante, Boccacio üzerine yazdığı eleştiri kitapları. Foscolo, eserleriyle romantizmi müjdeler. (L)

Ugo FOSCOLO

FOSERİT i. (fr. *fauserite*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum ve manganez sülfat. (L)

FOSFAL i. (fr. *phosphale*). Fosfatlı sunî gübre. (İnce toz haline getirilmiş doğal kalsiyum ve alüminyum fosfatın yüksek sıcaklıkta ısıtılmasıyle üretilir.) [L]

FOSFAM i. (fr. *phospham*). Kim. Formülü PN_2H olan bileşik. Amonyağın fosfor pentaklorüre etkimesiyle elde edilir. (L)

FOSFAMİK sıf. (fr. *phosphamique*). Kim. Formülü HONHPO olan bir asit için kullanılır. Amonyak gazının fosforik anhidride etkimesiyle meydana gelir. (L)

FOSFAMİN i. (fr. *phosphamine*). Kim. Gaz halindeki fosforlu hidrojene (PH_3) verilen ad. *Eşanl.* FOSFİN. (L)

FOSFAT i. (fr. *phosphate*). Kim. Fosforik asidin tuzu veya esteri.

— ANSİKL. Coğ. *Dünya üretimi.* Sunî gübre üretiminde kullanılan kalsiyum fosfatın yıllık tutarı 36 milyon tonu aşar. Bu madde başlıca üç bölgede çıkarılır: A.B.D. (Tennessee, Carolines, Florida) 16 milyon tondan fazla fosfat üretir; Kuzey Afrika'da Fas fosfat yaylasının verimi 7 milyon tondur; Tunus dağlarının güneybatısında (Cezayir'de Tebesa, Tunus'ta Gafsa, Metlaui ve Kalla -Cerda bölgeleri işletmeleri) 3 milyon ton. Bunların dışında, Sovyetler birliğinde Kula yarımadasından, Türkistan ve Smolensk ile Kursk'ta ve Ural eteklerinde bulunan fosfat yataklarından 5 milyon ton elde edilir.

— Ecz. Tedavide, kireçlendirici olarak üç çeşit kalsiyum ortofosfat, yani trikalsik (nötr), dikalsik ve monokalsik fosfat kullanılır (son ikisi suda erir). Suda eriyen sodyum asit fosfat, çoğu kez fosforik asitle birlikte sinir kuvvetlendirici ilâç olarak verilir. Suda eriyen kodein fosfat, deri altına şırınga edilerek kullanılan bir öksürük ilâcıdır. Demir, kreozot, gayakol fosfatlar da ilâç olarak kullanılır.

— Zır. *Fosfatlar* gübre olarak kullanılır; ürünlerin topraktan aldığı fosforu, madenî fosfatlar veya karmaşık organik maddeler lesitin, fitin, nükleoproteit v.b.) halinde toprağa geri vermeğe yarar. Fosfatlar ya madenî ve organik kökenlidir veya sanayi ürünüdür. Madenî fosfatlar kaya fosfatlarından elde edilir; bunun için taşlar önce karbon dioksit yüklü sıcak sularda eritilir. sonra fosfat çeşitli yollarla çökeltilir; en çok kullanılan usul karbon dioksidin atılmasıdır. Birinci zaman topraklarında rastlanan *apatitler* bu şekilde oluşmuştur.

Organik kökenli fosfatlar şöyle oluşmuştur: bitkiler ilk kayalardan oluşan topraklardaki fosforu tüketmiş, bu bitkileri yiyen ve fosfatı deniz suyundan alan deniz hayvanları fosforu vücutlarında biriktirmiş, bu hayvanların biriken dışkısı ve kadavraları, organik maddeler çürüyüp yok olduktan sonra çok büyük fosfat yığınları meydana getirmiştir.

Sınaî fosfatlar, tabiî fosfatların değişikliğe uğramasından, çeşitli şekillerde fosfat yapımından (amonyum fosfat gibi) veya demir madeninin defosforasyonundan (curuf) meydana gelir. Tarımda fosfatlar, toprakta erime derecesine göre birçok çeşitlere ayrılır.

gübre olarak kullanılan **fosfatın** elde edilmesi

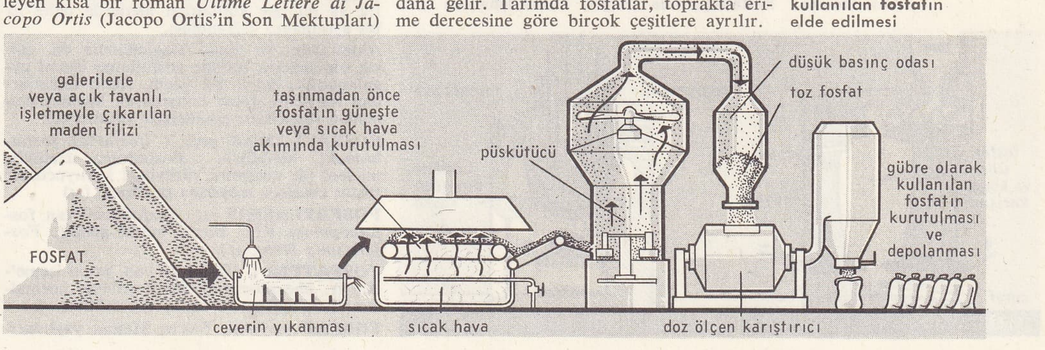

Foto. X (LAROUSSE)

Pratikte ise fosfatlı gübreler iki kategoriye ayrılır:

1. *Erimeyen* fosfatlı gübreler (tabiî kalsiyum fosfat). Bunların erime derecesi çok asitli topraklar hariç, toprakta mevcut fosfatlarınkinden aşağıdır.

2. *Eriyen* fosfatlı gübreler (süperfosfatlar, bikalsikler, termik fosfatlar, Thomas curufu). Bunların erime derecesi fosfatlı bileşiklerinkinden fazladır.

Tabiî kalsiyum fosfatlar özellikle Kuzey Afrika'da çıkar; bileşiminde yüzde 35'e kadar trikalsifosfat şeklinde ve erimeyen fosforik asit vardı: yavaş etkili olduğu için, asit topraklarda kullanılır, yavaş yavaş erir.

Defosforasyon curufu, fosforlu madenlerden çelik yapılırken (eriyen dökme demire kireç katılarak kalsiyum fosfat elde etmeyi sağlayan Thomas usulü) ortaya çıkan maden köpüğüdür; curufta yüzde 14-22 oranında fosforik asit vardır; suda erimez, fakat hafif asitlerde (yüzde 2'lik sitrik asit) erir; curufta ayrıca yüzde 50 kadar etkin kireç bulunur. Kalsiyum fosfatlar asit topraklara ve özellikle çayırlara elverişlidir.

Fosfat, Senegal'de (Thies bölgesi) çıkan alüminyumlu, kireçli, fosforlu maden filizinin övütülmesiyle elde edilen fosfatlı bir gübredir. Bu gübre hem alüminyumlu, hem kalsiyumlu çifte fosfattır; içinde yüzde 34 oranında fosforik asit vardır. Bunun yüzde 26'sı amonyum sitratta erir, yüzde 8'i erimez. Bu gübre hem doğrudan doğruya, hem de karma gübre yapımında kullanılır.

Bikalsik fosfat veya çökelek fosfat mükemmel bir gübredir: trikalsik fosfatlar klorhidrik asitle birleştirilince fosforik asit meydana gelir; bu aside kireç katılınca asit nötralize olur, bikalsik fosfat çökelir. Bikalsik fosfatta yüzde 35-42 oranında fosforik asit bulunur; bunun beşte ikisi amonyum nitratta erir; bu doğrudan doğruya pek kullanılmaz, fakat bileşik gübre yapımına çok elverişlidir.

Kalsiyum süperfosfat, sülfürik asitle tabiî trikalsik fosfatın yüksek dozda birleşmesi sonucunda elde edilir; bu gübre bir monakalsik fosfat ve kalsiyum fosfat karışımıdır; içinde suda ve amonyum sitratta eriyen yüzde 14-20 kadar fosforik asit vardır; bu gübre her çeşit tarımda kullanılabilir; bitkilerce çok çabuk özümlenir; kıraç ve kireçli topraklar için mükemmel bir fosfatlı gübredir.

Amonyum sülfat, daha çok sebze ve çiçek bahçelerinde kullanılan seçkin bir gübredir; içinde yüzde 20 amonyaklı azot, yüzde 40 - 52 kadar suda erir fosforik asit bulunur.

Kemik fosfatında yüzde 24-25 erimez fosforik asit, yüzde 3-4 organik azot vardır; kemik *süperfosfat*'ında yüzde 16-18 (jelatinsiz kemik süperfosfatı) veya yüzde 12-14 oranında suda ve sitratta erir fosforik asit vardır. (LM)

FOSFATAZ i. (fr. *phosphatase*). Biyokim. Bileşiminde fosfor bulunan çeşitli maddelerden fosforik asidi açığa çıkaran enzimler grubu.

— ANSİKL. Serumda belli başlı iki fosfataz bulunur: Optimal pH derecesi 9 olan alkalik fosfataz ve optimal pH derecesi 5 olan asit fosfataz. Bunlar belli pH derecesi, ısı ve zaman şartları içinde sodyum gliserofosfattan alabildikleri fosfor miktarına göre fosfataz adını alır. Alkalik fosfatazın artışı osteoblastların etkinliğiyle orantılıdır: kemik hastalıklarında (Paget, Recklinghausen hastalıkları, hiperparatiroit kemik urları, raşitizm) ve tutukluktan ileri gelen sarılıklarda alkalik fosfataz artar. Prostat salgısında bulunan asit fosfataz ise bazı prostat hastalıklarında artış gösterir.

— *Fosfataz testi,* süt sanayiinde pastörizasyon kontrolu için kullanılan test. (Bu enzim, sütü 62,5°C'ta yirmi dakika ısıtmakla yok edilir. Pastörize sütte bulunmayışı, sütün uygun bir pastörizasyon işlemine tabi tutulduğunu gösterir.)

Topraklardaki alkalik fosfatazın ölçülmesi, toprağın biyolojik verimliliğini anlamak için, J. Keilling tarafından son zamanlarda geliştirilmiş bir metot. (L)

fosforun hazırlanması

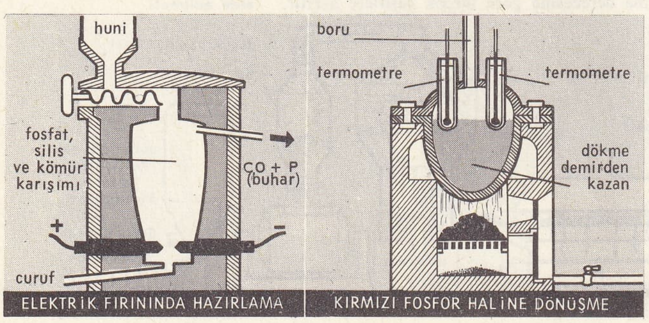

FOSFATİDİKLER çoğl. i. (fr. *phosphatidiques*'ten). Biyokim. Lipitler grubundan bazı asitlere verilen ad. Asit özellikleri çok belirgin olan bu azotsuz maddeler bir polialkol ile bir veya birkaç yağ asidinin fosforik asitle birleşmesinden oluşur. Bunlara bitkilerde, çeşitli bakterilerde ve kalpte (gliserofosfolipitler) rastlanır. (L)

FOSFATİK sıf. (fr. *phosphatique*). Kim. Eskiden HİPOFOSFORİK için kullanılırdı. (L)

FOSFATİT i. (fr. *phosphatide*'den). Biyokim. Moleküllerinde fosfor ve çoğu zaman azot bulunan karmaşık yapılı lipitlerden oluşmuş cisimler. Gliserofosfolipitler (lahanadaki fosfatidik asitler), lesitinler, sefalinler, sfingomiyelin (fosfoaminolipitler) ve serebrozidlerin hepsi fosfatittir. (L)

FOSFATLAMA i. (*fosfatlamak*'tan *fosfatla-ma*). Metalürji. Madenî parçaları, yüzeyinde fosfat bileşikleri meydana getirerek kimyasal koruma usulü. Bk. ANSİKL.

— Boyacılık. Madenlerin ve demir alaşımlarının yüzeyine boya sürülmeden önce, sıcakta veya soğukta, manganez, çinko, demir gibi ağır madenlerin asit fosfatlarının sulu bir çözeltisiyle astar çekme.

— Şarapçılık. Şarap yapımında, üzüm sularına kalsiyum fosfat katılması. (Şarapların bozulmasına yolaçtığı için bu usul günümüzde kullanılmaz.)

— Zır. Ekilen topraklara fosfatlı gübre verme.

— ANSİKL. Metalürji. *Fosfatlama* işlemi özellikle çelikleri korozyona karşı korumak için uygulanır. Ayrıca bu işlem, yüzeye boya sürülmesini kolaylaştırdığı gibi madenin kolaylıkla şekil değiştirmesini, dolayısıyle âletlerin daha az aşınmasını sağlar. Önceden temizlenerek yağları giderilmiş parçalar, demir fosfat, mangan fosfat ve fosforik asitten meydana gelen kaynama halindeki bir banyoya bir saat süreyle daldırılır. Kullanılan metotlara göre çinko fosfat, nitrat ve oksitleyici maddeler eklenerek banyonun bileşimi değiştirilebilir. Böylece parçaların yüzeyinde, çeşitli demir fosfatlardan meydana gelen, genellikle gözenekli bir koruyucu tabaka bulunur. Bol su ile yıkama ve kurulamadan sonra parçalar sıcak yağ banyosuna daldırılır ve yüzeydeki gözenekler yağı emer. İşlem tekniği ve kullanılan banyoların bileşimine göre patentli birçok fosfatlama metodu vardır.

Demir alaşımlarının fosfatlanması çeşitli alanlarda büyük kolaylık sağlar: korozyona karşı koruma; boya, vernik, emaye gibi malzemeyle kaplanacak parçaların yüzeyini hazırlama; transformatör devre plakalarında elektrik yalıtkanlığının sağlanması; yağın gözenekli tabakada tutularak yağlamanın daha etkili olması: çekme, germe, telçekme yoluyle şekil değiştirme işlemlerinde kolaylık ve bu işte kullanılan âletlerde daha az bir aşınmanın sağlanması.

Alüminyum ve çinko alaşımlarına da, çok sık olmamakla birlikte fosfatlama işlemi uygulanabilir. Böyle bir işlem, alkali fosfatlardan meydana gelen banyolarda kromat cinsinden yükseltgen maddelerle yapılır. (L)

FOSFATLAMAK geçl. f. (*fosfat*'tan *fosfatla-mak*). Metalürji. Fosfatlama usulüyle, madenî bir parçanın yüzeyinde koruyucu bir fosfat tabakası meydana getirmek. (M)

FOSFATLAŞMIŞ sıf. (*fosfatlamak*'tan *fosfatla-ş-mış*). Kim. Fosfat haline gelmiş: *Fosfatlaşmış kireç.* (L)

FOSFATÜRİ i. (*fosfat* ve yun. *urein* işeme'den fr. *phosphaturie*). Sidik yoluyle normalden fazla miktarda fosfat çıkarılması. (L)

FOSFAT yaylası, Fas'ta Meseta yaylalarının bir bölümü. Eyosen çağının fosfat tabakalarıyle örtülüdür. Bölgenin başlıca merkezi, *Huribga.* (L)

FOSFAZOT i. (tes. edil. ad.). Bileşiminde fosforik asit ve üre bulunan sunî gübre. (L)

FOSFEN i. (yun. *phos,* ışık ve *phainein* görünmek'ten fr. *phosphène*). Göz kapakları kapalı iken göze vurulduğu veya parmakla bastırıldığı zaman kendiliğinden oluşan ışık duyumu. ‖ *Elektrik fosfeni,* bir insanın gözünden elektrik geçtiği zaman oluşu görme duyumu.

— ANSİKL. Gözün çevresine hafifçe bastırılınca aynı anda iki ışık izlenimi ortaya çıkar: kuvvetli olan izlenim gözün içinde, bastırılan yerin karşı tarafında bir noktada, zayıf olan izlenim ise bastıran parmağın veya cismin altında duyulur. Her iki parıltı da, çeşitli renkte ışıklı bir halkanın birer parçası gibi görünür. (L)

FOSFENİL i. (fr. *phosphényle*). Kim. Formülü $C_6H_5 — P =$ olan iki değerli kök.

— ANSİKL. *Fosfenil klorür* $C_6H_5PCl_2$ (bk. FENİLFOSFİN), havada dumanlar çıkaran ve 225°C'ta kaynayan bir sıvıdır. Bu madde klor bağlayarak *fosfenil tetraklorür*'e $C_6H_5PCl_4$ ve oksijenle birleşerek *fosfenil oksiklorür*'e $C_6H_5POCl_2$ dönüşür. *Fosfenil oksit* C_6H_5PO, fenilfosfin'in yükseltgenmesiyle elde edilir. (L)

FOSFİDRİK sıf. (fr. *phosphydrique*). Kim. *Fosfidrik asit. Eşanl.* gaz halinde FOSFORLU HİDROJEN PH_3. (L)

FOSFİN i. (fr. *phosphine*). Kim. Fosforlu hidrojendeki hidrojenin yerine, tamamen veya kısmen karbonlu köklerin geçmesiyle türeyen bileşikler grubuna verilen ad.

— ANSİKL. Yapıları itibarıyle aminlere benzeyen *fosfin*'ler, R, R′ ve R″ birbirinin aynı veya farklı kökler olmak üzere, üç gruba ayrılır: birincil fosfinler RPH_2; ikincil fosfinler R (R′) PH ve üçüncül fosfinler R (R′) (R″) P. Bu bileşikleri asiklik seride üretmek için, fosfonyum iyodür üzerine alkol iyodürler etki ettirilir. Hattâ amonyum bazlarının benzeri olan *fosfonyum* bazları da $(R)_4POH$ üretilebilir. Asiklik fosfinler keskin kokulu, çok uçucu sıvılardır. Nitrik asit etkisiyle kolayca yükseltgenirler, böylece primer fosfinler alkoylfosfonik asitlere $RPO(OH)_2$, ikincil fosfinler dialkoylfosfonik asitlere R (R′) PO (OH), üçüncül fosfinler ise trialkoylfosfin oksitlere dönüşür.

Aromatik fosfinler de vardır. Bk. FENİLFOSFİN. (L)

FOSFİT i. (fr. *phosphite*), Kim. Fosforöz asidin tuzu. Bk. FOSFOR. (L)

FOSFOAMİNOLİPİT i. (fr. *phosphoaminolipide*'den). Biyokim. Karmaşık yapılı fosforlu ve azotlu lipitler grubu. Bu gruptan olan gliserofosfoaminolipitlerde alkol, gliserol şeklinde (esitinler, sefalinler v.b.) sfingofosfoaminolipitlerde ise, sfinozin şeklindedir (sfinfomiyelinler). Fosfoaminolipitler yağlı tanelerde ve hayvansal dokularda, özellikle beyin maddelerinde bulunur. (L)

FOSFOBENZEN i. (fr. *phosphobenzène*). Kim. Formülü $C_6H_5—P=P—C_6H_5$ olan bileşik. Yapısı arsenobenzenin yapısına benzer ve 150°C'ta erir, fenilfosfin'in fosfenil klorüre etkimesiyle elde edilir. (L)

FOSFOBORAT i. (fr. *phosphoborate*). Kim. Bir fosfat ve bir boratın birleşmesinden elde edilen bileşik. (L)

FOSFOKALSİK sıf. (fr. *phosphocalcique*). Fosfora ve kalsiyuma ilişkin. ‖ *Fosfokalsik metabolizma.* Bk. FOSFOR. (Fosfor-kalsiyum metabolizması). [L]

FOSFOLİPİT i. (fr. *phospholipide*'den). Biyokim. Fosfatidik asit eşanlamlısı. Bk. FOSFATİDİKLER. (L)

FOSFOMOLİBDİK sıf. (fr. *phosphomolybdique*). Kim. Fosforik asidin molibdik anhidritle birleşmesinden meydana gelen asitlerden biri için kullanılır. (L)

FOSFONİTRİL i. (fr. *phosphonitrile*). Kim. H. Moureu tarafından bulunan, PN formülündeki kimyasal bileşik. (Siyanojen'in C_2N_2 benzeri olan bu bileşik, sıcakta kararlı olan elastomerler meydana getiren, klorlu yüksek polimerlerin üretimine yolaçabilir.) [L]

Desen. LAROUSSE

FOSFONYUM i. (fr. *phosphonium*). Kim. Bir değerli PH_4 köküne verilen ad; fosforlu hidrojen tuzlarında bulunur. ‖ *Bileşik fosfonyumlar,* fosfonyumdaki hidrojen atomlarından 1, 2, 3 veya 4'ünün yerine 1, 2, 3 veya 4 tane karbonlu köklerin geçmesiyle meydana gelen kökler.

— ANSİKL. Fosforlu hidrojen PH_3 ve HCl, HBr, Hİ hidrasitleri eşit hacimlerde birleşerek PH_3HCl, PH_3HBr, $PH_3\text{Hİ}$ gibi katılma ürünleri verirler; bu bileşikler, amonyak gazıyle hidrasitlerin verdiği NH_4Cl, NH_4Br, $NH_4\text{İ}$ bileşiklerine benzetilerek, PH_4Cl, PH_4Br, $PH_4\text{İ}$ şeklinde de gösterilebilir. Böylece, NH_4 köküne «amonyum» denildiğine göre, PH_4 köküne de *fosfonyum* denilebilir ve yukarıda adı geçen bileşikler de, bileşimlerinde bulunan maddelere göre, «fosfonyum klorür», «bromür» veya «iyodür» şeklinde adlandırılır. (L)

FOSFOPROTEİT i. (fr. *phosphoprotéide*'den). Bileşiminde ortofosforik asit artıkları bulunan protit (yumurta sarısı, kazein). Bk. NÜKLEOPROTEİNLER. (L)

FOSFOR i. (yun. *phôs,* ışık ve *phoros,* taşıyan'dan fr. *phosphore*). Kim. Sembolü P (eskiden Ph), atom numarası 15 ve atom ağırlığı 30, 97 olan ametal: *Karanlıkta ışık veren bu cisim bildiğimiz fosfordur* (P. Safa). [Bk. ANSİKL.] ‖ Eskiden bazı ışıklı cisimlere verilen ad.

— Biyokim. Bk. ANSİKL.

— Eczc. Bk. ANSİKL.

— İş huk. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Fosfor giderme,* dökme demir veya çelikte bulunan fosforu ortamdan çıkarmak için yapılan işlem. ‖ *Fosfor giderme curufu,* fosfor giderme işleminde meydana gelen ve bileşiminde önemli miktarda kalsiyum fosfat bulunduğu için, toprağın verimini arttırmak amacıyle gübre olarak kullanılan curuf. Bk. ANSİKL.

— Nükl. Bk. ANSİKL.

— Patol. *Fosfor zehirlenmesi,* fosforla zehirlenme. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Fosfor-kalsiyum metabolizması,* fosfor ve kalsiyumun organizmada soğurulması, tutulması, harekete geçirilmesi ve dışarı atılmasıyle ilgili olayların tümü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. *Fosfor,* 1669'da Hamburg'da, Hennig Brand tarafından idrarda bulundu; daha sonra Kunckel ve Boyle tarafından elde edildi. 1769'da Gahn, kireçleşmiş kemiklerde fosforik asit bulunduğunu açıkladı ve Scheele, bu kemiklerden fosfor elde etmenin usulünü gösterdi. Fosfor, birçok alotropu bulunan polimorf bir katıdır; alotropları içinde en çok tanınan beyaz fosfor ile kırmızı fosfor birbirinden farklı fiziksel özellikler gösterir.

Beyaz fosfor, amber renginde, yarı saydam, yumuşak bir maddedir, sarmısağı andıran bir kokusu vardır. Yoğunluğu 1,85'tir ve kübik sistemde billûrlaşır; 44°C'ta erir, tekrar soğutulduğu zaman aşırı ergimiş halde kalır; 290°C'ta kaynar. Suda ve alkolde çözünmez; karbon sülfürde, benzende, sıvı amonyakta çözünür. Birkaç santigramlık dozda bile öldürücü olabilen çok kuvvetli bir zehirdir. Beyaz fosfor, fosfor buharlarının anî olarak soğutulmasıyle elde edilen, soğukta az kararlı bir fosfor çeşididir.

Kırmızı fosfor'un rengi, pembe ile mor arasında çeşitli tonlarda değişir. Yoğunluğu 2,2 dir; atmosfer basıncında erimez, fakat 550°C'ta süblimleşir. Beyaz fosforun eriticilerinde çözünmez, yalnız ergimiş kurşunda çözünür; zehirli değildir. Fosforun bu çeşidi, soğukta, beyaz fosfordan daha kararlıdır; gün ışığına bırakılan beyaz fosfor, yavaş yavaş, kırmızı fosfora dönüşür; bu dönüşüm ölçülü bir ısıtma ile hızlandırılabilir.

Beyaz fosforla kırmızı fosforun bileşikleri birbirinden farksızdır: aynı kimyasal elementin iki alotropik çeşidi oldukları buradan kolayca anlaşılabilir.

Fosfor buharları, buhar yoğunluğundan anlaşıldığına göre, 1 000°C'a kadar dört atomludur; daha yüksek sıcaklıklarda, iki atomlu olur. Beyaz fosforla kırmızı fosfor aşağı yukarı aynı kimyasal özellikleri göstermekle beraber, birincisi tepkimelerde daha aktiftir. Azot ailesinden olduğu için, fosfor, genellikle 3 veya 5 değerli olarak, azota benzer bileşikler verir; fakat azota oranla daha az elektronegatiftir, hidrojenle doğrudan doğruya birleşmez. Buna karşılık halojenler ve oksijene karşı büyük bir ilgi gösterir. Fosfor kolaylıkla yanan bir cisimdir; beyaz fosfor havada 50°C'a doğru alevlenir, kırmızı fosfor ise ancak 400°C'a doğru tutuşur. Yanarken göz kamaştırıcı bir alev ve büyük miktarda ısı yayar; tepkime sonucunda fosfor pentaoksit (fosforik anhidrit) P_2O_5 meydana gelir. Beyaz fosfor havada, yavaş yavaş oksitlenerek fosfor trioksit (fosforöz anhidrit) P_2O_3 haline geçer ve karanlıkta mavi bir ışık yayar. Aslında fosfor adını, yaydığı bu ışıktan alır. Bu yavaş oksitlenmenin verdiği ısıyle, çok defa beyaz fosfor kendi kendine alevlenir, bu yüzden su içinde saklanır; fosfora elle dokunmak tehlikelidir.

Fosfor halojenlerle biraraya gelince alevlenerek birleşikler verir; klorla PCl_3 ve PCl_5 klorürlerini, kükürtle P_4S_3 seskisülfürünü meydana getirir. Sıcakta madenlerin birçoğuyle birleşerek Ca_3P_2 gibi, su etkisiyle ayrışarak fosforlu hidrojen PH_3 veren fosfürler meydana getirir.

Fosfor aynı zamanda bir indirgendir: su buharını ayrıştırarak hidrojen ve çeşitli fosfor oksitlerini verir; sülfürik ve nitrik asitleri, sıcakta da birçok maden oksidini indirger. Güç oksitlenen madenlerin tuzlarına da soğukta aynı etkiyi yapar: bir bakır sülfat çözeltisine daldırılan beyaz fosfor çubuğu, madenî bir bakır tabakasıyle kaplanır. Fosfor alkali çözeltilere de etki eder (kırmızı fosfor derişik çözeltilere, beyaz fosfor seyreltik çözeltilere) ve kendi kendine alevlenen fosforlu hidrojen açığa çıktıktan sonra geride bir hipofosfit çözeltisi kalır.

Fosfor gerek hayvanlarda, gerek bitkilerde büyük bir rol oynar; özellikle sinir dokularında organik bileşikler halinde, omurgalı hayvanların kemiklerinde ise trikalsiyum fosfot $Ca_3(PO_4)_2$ halinde bulunur. Bu tuz, bazı maden yataklarında, özellikle Kuzey Afrika'da büyük miktarlarda vardır.

Sanayide, fosfor üretiminde başvurulan klasik usulde, trikalsiyum fosfat sülfürik asitle işlenerek fosforik asit elde edilir; kızıl derecede kömürle bir indirgemeden sonra, çıkan fosfor buharları yoğunlaştırılırsa saf olmayan beyaz fosfor verir; bunun arıtılması için, eritilerek hayvan kömüründen ve bir güderiden geçirilmesi gerekir; elde edilen saf ürün su içinde prizma şeklindeki kalıplara dökülür. Bu gün fosfor, trikalsiyum fosfatla kum ve kömür karışımlarını elektrik fırınında ısıtarak elde edilir; çimento olarak kullanılabilen erimiş bir silikat ile fosfor buharları meydana gelir.

Kırmız fosfor, beyaz fosforun birkaç gün, 260°C'ta ve normal hava basıncında ısıtılmasıyle elde edilir. Değişime uğramayan beyaz fosfor, karbon sülfürde veya seyreltik bir sodyum hidroksit çözeltisinde çözündürülür. Fosfor, seskisülfür halinde kibrit yapımında kullanılır; zehirli olduğu için de, fare zehirlerinin hazırlanmasında yararlanılır. Ayrıca, fosforlu bronzların yapımında da kullanılır. Elektrik fırınında üretildiğinden beri, hem azotlu hem de fosforlu gübre şeklinde kullanılan amonyum fosfatın hazırlanmasında bir hammadde olan fosforik asidin sentezinde de kullanılmağa başlanmıştır.

● *Fosfor bileşikleri. — Hidrojenli bileşikler.* Bk. FOSFÜR.

Halojenli bileşikler. Flüor, klor, krom veya iyotla biraraya gelince fosfor alevlenerek PF_3, PF_5, PCl_3, PCl_5, PBr_3, PBr_5, $P\text{İ}_3$ ve $P_2\text{İ}_4$ formüllerindeki bileşikleri verir. Bu çeşitli bileşiklerin birbirine benzer özellikleri vardır: en önemlileri, sıvı haldeki triklorürle, katı haldeki pentaklorürdür. Bu bileşikler su ile birleşerek, bir halojenli hidrasit ile fosforöz veya fosforik asit verir. Pentaklorür ayrıca, ortofosforik asidin asit klorürü olan fosforil klorür $POCl_3$ de verebilir. Bu madde, oksiasitlere veya bunların anhidritlerine etki ederek oksiasit klorürlerinin hazırlanmasına yarar. Buharı ayrışarak, fosfor triklorür ve serbest halde klor verir; bu özelliği yüzünden pentaklorür, organik kimyada klorlama etkeni olarak kullanılır.

Oksijenli bileşikler. Fosfor, oksijenle birçok bileşik verir: bunlar arasında, anhidritler, bu anhidritlerin sulandırılmasıyle meydana gelen asitler veya asitlerin kısmen su vermesinden türeyen yoğunlaşmış asitler sayılabilir. İkili bileşikler arasında fosfor trioksit P_2O_3, fosfor peroksit P_2O_4 ve fosfor pentaoksit P_2O_5; normal asitler arasında hipofosforöz asit H_3PO_2, ortofosforöz asit H_3PO_3 ve ortofosforik asit H_3PO_4; yoğunlaşmış asitler arasında da pirofosforöz asit $H_4P_2O_5$, hipofosforik asit $H_4P_2O_6$, pirofosforik asit $H_3P_2O_7$ ve metafosforik asit HPO_3 gibi bileşikler bulunur. Bunların en önemlileri fosforik bileşiklerdir. Bk. FOSFORİK.

Hipofosforöz asit. Hipofosforöz asit, üç hidrojeninden yalnız biri hidroksil grubu olduğu için, bir monoasittir. Gerek bu bileşik, gerek tuzları olan hipofosfitler, çok indirgen maddelerdir. Hipofosfitler, fosforun alkali çözeltilere veya alkali sülfürlere etkimesiyle elde edilir.

Fosforöz bileşikler. Buhar yoğunluğunun değerine göre, P_2O_3 veya P_4O_6 şeklinde gösterilen fosfor trioksit (fosforöz anhidrit) hafifçe ısıtılmış fosfor üzerinden kuru hava akımı geçirilerek elde edilen, billûrlaşmış, renksiz bir katıdır.

24°C'ta erir, 170°C'ta kaynar. Havada ışıldayarak yavaş yavaş oksitlenir; suda çözünerek fosforöz asit verir. Suyun fosfor triklorüre etkisiyle daha kolay elde edilen bu asit, nem kapan, suda çözünebilen ve 70°C'ta eriyen, billûr yapılı bir maddedir. Isıtılınca ayrışarak, fosforik asit ve gaz halindeki fosforlu hidrojen verir. Bu nedenle, indirgeyici özellikler gösterir. H_3PO_3 olan formülünde, yalnız iki hidrojen atomu hidroksil köklerine bağlıdır; bu yüzden, asit özelliği gösteren ve yansız fosfitler veren bir diasittir. Asit fosfitler, 160°C'ta doğru ısıtılınca su kaybederek pirofosfit haline geçer.

Hipofosforik asit. Formülü $H_4P_2O_6$ olan bu asit, fosforun nemli havada yavaş yavaş yükseltgenmesiyle elde edilen ürünlerden biridir. Bu madde, pirofosforöz-fosforik asit şeklinde de kabul edilebilir. Eritilince bir pirofosforöz asit ve pirofosforik asit karışımı haline gelen billûr yapılı bir katıdır. Çözeltisi, fosforöz asidin indirgeyici özelliklerini göstermez.

Kükürtlü bileşikler. Kükürt ile fosforun sıcakta doğrudan doğruya birleşmesiyle elde edilen birkaç kükürtlü bileşik vardır. Bunların en önemlisi, kolay alevlenen ve kibrit yapımında kullanılan, sarı renkli seskisülfürdür (P_4S_3).

— Biyokim. Canlı dokularda *fosfor* oranı değişmez ve kalsiyumla orantılıdır. Fosfor bir taraftan besin maddelerinde diğer taraftan organik fosfor türevlerinde (fosfatitler, fosfoproteinler, nükleoproteinler) metabolizmada meydana gelen alkali ve toprak - alkali fosfatlar, idrarla dışarı atılır. Radyoaktif fosforun (P-32) kullanılması, bu maddenin normal metabolizmasının ve patoloji metabolizmalarının aydınlatılması bakımından büyük gelişmeler sağlamıştır.

— Eczc. Eczacılıkta kullanılan *fosfor,* beyaz fosfordur. Eskiden fosforlu bitki yağı veya fosforlu balık yağı şeklinde, sinir kuvvetlendirici olarak verilirdi. Zehirlenmeye yolaçan bu çeşit ilâçlar günümüzde pek kullanılmaz, daha çok fosfatlar, hipofosfitler, gliserofosfatlar, fosfürler, inositokalsiyum gibi organik türevler halinde verilir.

— İş huk. İş esnasında ve yapılan işten dolayı fosfor ve türevlerinden ileri gelen hastalıklar bazı ülkelerin iş kanunlarında tazminat ödenmesini gerektirir.

— Metalürji. Fosfor dökme demirin ergimesini kolaylaştırdığı halde, soğukta çok kırılgan (gevrek) hale gelmesine yolaçar. Demirin daha kolay haddelenmesini sağlar, fakat darbeye karşı direncini azaltır; çeliğin ise kırılganlığını arttırır ve mekanik yolla işlenmesini engeller. *Fosfor giderme,* Puddel işlemeyle veya bazik malzemeyle astarlanan bir konvertisörde yapılır (bazik Thomas metodu). Bu metot, 1877'de ingiliz metalürji uzmanı Sydney Gilchirst Thomas tarafından bulunmuştur. Fosfor önce yükseltgenir; sonra bir baz tarafından (genellikle kalsiyum hidroksit) tutulur ve

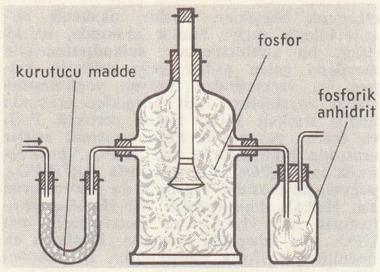

fosforik anhidritin hazırlanması

$2P + 5FeO + 4CaO = P_2O_5, 4CaO + 5Fe$ tepkimesine göre artıktan çıkartılan tetrabazik fosfat meydana gelir. Fosfor giderme işlemi indirgen bir ortamda yapılamaz, çünkü fosfor oksit indirgenir ve fosfor yeniden dökme demirin yapısına girer. Dökme demirde bulunan forforun giderilmesi Siemens Martin fırınında yapılır.

— Nükl. *Fosfor* 32 beta radyoaktif bir elementtir ve radyoaktifliği 14,3 günlük bir devir gösterir. Uygulama alanı çok geniştir; demir metalürjisinde curuftaki fosforun ortamdan çıkarılmasını incelemekte, sürtünmeye maruz kalan parçaların aşınmasını ölçmekte kullanılır. Tarımda, fosfatlı gübrelerin sindirimini izlemek için yararlanılır. Tıpta, beyin tümörlerinin yerini bulmak imkânı verir. Kan hastalıkları ve bazı deri rahatsızlıklarının tedavisinde de kullanılır. Fosfor 32 nükleer reaktörde nötron ışınlarına tutulan kükürt 32'den elde edilir.

— Patol. Beyaz fosfordan başkası zehirlenme yapmaz; bunun yerine kullanılmakta olan kırmızı fosfor meslekî zehirlenmeyi çok seyrek hale getirmiştir. Had fosfor zehirlenmesi (intihar, ilâçla zehirlenme) sindirim sisteminde hemen başgösteren belirtilerle ortaya çıkar (sarmısak kokulu ve ışınlı kusma, yutakta kuruluk, mide yanması, karın ağrısı, sıkıntı duygusu, terleme); bunu bir karaciğer evresi takip eder (sarılık, kanama). Müzmin fosfor zehirlenmesi (meslekî zehirlenme) çene kemiklerindeki nekrozlarla kendini belli eder.

— Tıp. *Fosfor - kalsiyum metabolizması.* PO_4 ve Ca^{++}iyonları ince bağırsakta soğurulur. Bir kısmı ise bütün sindirim borusu boyunca yok edilir. Soğurma için D vitamini şarttır. Normal durumda kandaki fosfor ve kalsiyum oranı, bu iyonların durmadan kana karışmasına ve kandan süzülmesine rağmen değişmez.

Kalsiyum ve fosfor, kemik dokusunun organik anamaddesi olan polisakkaritlere bağlanarak kemiğe sertlik ve katılık gibi mekanik nitelikler kazandırır. Fosfor ve kalsiyum böbrek yumacıklarında kandan süzülür, fakat süzülen iyonların bir kısmı dolaşık kanalcıklarda yeniden soğurulur. Kandaki fosfor ve kalsiyum oranının değişmezliği, iyonların kemiklerden serbest hale geçmesini ve böbreklerdeki kanalcıklarda yeniden soğurulmasını düzenleyen paratiroit hormonuna bağlıdır.

Kalsiyum ve fosfor iyonları, kan plazma ve yuvarlarının tüm iyon yoğunluğu ve asit-baz dengesi üzerinde de rol oynar; dolayısıyle bunların metabolizması klor, sodyum ve potasyum metabolizmasını da etkiler.

Bu olayların karmaşıklığına rağmen biyokimya, kanda ve idrardaki fosfor ve kalsiyum miktarını tayin ve radyoaktif izotopların kullanılması yoluyle, bu maddelerin oranında değişikliğe sebep olan hastalıkların belirtilerini ve nedenlerini ortaya çıkarmağa yarar. (L)

FOSFORESAN sıf. (fr. *phosphorescent*). Bk. FOSFORIŞIL.

FOSFORESANS i. (fr. *phosphorescence*). Bk. FOSFORIŞI.

FOSFORIŞI bls. i. Fiz. ve Kim. Bazı cisimlerin veya canlı varlıkların normal sıcaklığında hissedilir bir artış olmadan, karanlıkta ışık verme özelliği. (Bk. ANSİKL.). *Eşanl.* FOSFORESANS.

— Biyol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fiz. ve Kim. *Fosforışı,* çeşitli şekillerde meydana gelebilir: güneş ışınlarının etkisiyle bazı cisimler, karanlıkta fosforışıl hale gelir; anî bir ısıtma veya bir elektrik akımının etkisiyle fosforışıl hale gelen cisimler de vardır; ayrıca bazı hayvan ve bitkiler de fosforışıldır. Eski çağlarda, güneş ışınlarına tutulduktan sonra, elmasın, karanlıkta bir süre parladığı dikkati çekmiştir. Sonraları, yine bu özelliği gösteren daha birçok cisim bulunmuştur; kireçli böcek kabuklarının tozları, kâğıt, şeker, alkali madenlerin oksitleri ve tuzları v.b. Bu cisimlerin verdiği fosforışı renk ve yayınım süresi bakımından birbirinden farklıdır. Aslında, en ufak bir yabancı maddenin karışmasıyle renk derhal değişir. Kuvvetli güneş ışınlarının etkisinde kalan alkali sülfürlerde, fosforışı birkaç gün sürebilir. Uzun süreli fosforışı, cismin sıcaklığı —130°C'a kadar düştüğü zaman sona erer. Fosforışıda uyarıcı ışınımlar, genellikle dalga boyu daha büyük ışınımlara dönüşür: bu, *Stokes* kanunudur. Urbain, saf maddelerin genellikle fosforışıl olmadığını, ancak *fosforojen* denilen bazı maddelerin katılmasıyle fosforışıl hale geldiklerini ispatladı (1908). Fosforışı, flüorışı'ya benzeyen bir olaydır ve teorik açıklaması da ayrı yoldan yapılır: molekülü uyarılmış hale getiren bir kuvantumun soğurulması ve yeniden yayımlanması. En çok kullanılan fosforışıl maddeler, kalsiyum ve çinko sülfürlerdir; X veya morötesi ışınlar karşısında fosforışı, daha canlı ve parlak olarak belirir, çeşitli uygulama alanlarında bu özellikten yararlanılır: 1. yalnız fosforışıl bir ekranla donatılmış bir dürbünle görülebilen morötesi ışık işaretleri yayınlayarak, gizli haberleşme usulü (iki dünya savaşında da gemilerin yerini belirtmek için bu ışık işaretlerinden yararlanılıyordu); 2. radyoloji ekranları hazırlanması. Fosforışıl bir maddeye, çok küçük bir radyoaktif maden parçası, bu maddenin ışık etkisi olmadan da daima ışık verebilmesi sağlanır; bu «etkinleşmiş» sülfürlerle kaplanan maddeler, gece karanlıkta bile kolayca görülebilir. Makineli tüfek ve tüfeklerin arpacık ve gezleri, uçuş kontrol cihazlarının bölüm işaretleri, topların nişan tertibatı, saat kadranları v.b., karanlıkta parlaması için fosforışıl maddelerle kaplanır.

— Biyol. Fosforışı, bitkilerde ve hayvanlarda pek yaygındır. Bitkilerden latinçiçeği, aynısafa, ayçiçeği, çiçeklenme sırasında fosforışı yaydığı gibi bazı suyosunları da fosforışı çıkarır; zeytin çayırmantarı ise düpedüz ışık verir. Hayvanlardan denizde kısmen fosforışıya sebep olan *noctilucus*'lar, polipöbekleri, *pennatula*'lar, medüzler, bazı denizyıldızları ve yılanyıldızları, birçok halkalısolucanlar, bazı çokayaklılar, birçok böcekler, özellikle ateşböcekleri, *pyrophorus*'lar, folas (ikiçenekli yumuşakça) ve bazı deniz balıkları fosforışıldır.

Fosforışının yeri, yuvarlak taneciklerin (*vakuolit*) içinde bulunur; R. Dubois bunu ışık yapıcı bütün canlılarda bulmuştur. Bunlar bir mayanın etkisiyle oksitlenir, ışık saçar, sonra yok olur. Yılanyıldızlarında ışık saçan madde, tionin ve müsikarminle gayet iyi boyanabilen salgı hücrelerinde bulunur. *Balanoglossus*'larda fosforışı, deri salgıbezlerinin salgıladığı yapışkan madde içinde bulunan fazla miktardaki iyottan ileri gelir. Fizyolojik ışık genellikle yeşil veya mavi, bazen kırmızı veya mor olur. *Pyrophorus noctilucus*'ta bu ışık fotografiktir. R. Dubois bu hayvanın kanında yeşil bir madde buldu; bu madde morötesi ışınların etkisi altında ışık saçar. G.L. Clarke'ın 1959'da su altında yaptığı ölçmeler hayvanların saçtığı ışıkların süresini anlamağa imkân verdi. Fosforışı süresi 0,1 s (*noctilucus*) ile 20 s (mürekkepbalığı) arasında oynar. Işık yapıcı uyartıya kopepotların tepkisi çok çabuktur: 30 ms. *Pennatula*'ların çıkardığı «ışık dalgası» bir polipten ötekine 5 sm/s içinde yayılır. Afroditler grubundan halkalıların elitraları ritmik olarak saniyede bir parıltı çıkarır. (L)

FOSFORIŞIL bls. sıf. Fosforışı özelliği olan. ‖ *Teşm. yol.* Fosfora benzer bir parlaklığı olan. *Eşanl.* FOSFORESAN. (L)

FOSFORİK sıf. (fr. *phosphorique*). Kim. Formülü P_2O_5 olan anhidrit ve bu anhidritten türeyen asitler için kullanılır. Bk. ANSİKL.

— İnsan patol. *Fosforik bünye,* diş yapıları anormal ve üyeleri çok büyümüş olan asimetrik kişilerin gösterdiği bünye.

— Eczc. *Eczacılıkta kullanılan fosforik asit,* bileşiminde yüzde 50 oranında ortofosforik asit bulunan sulu çözelti. (Ruhî çökün-tü hallerinde sinir sistemini güçlendirici, hipoklorhidri olaylarında kuvvetlendirici hazım hızlandırıcı ve mide asidini arttırıcı olarak kullanılır.)

— ANSİKL. Kim. 5 Değerli fosforun çeşitli oksijenli bileşikleri genel olarak *fosforik* sıfatıyle nitelendirilir. Bu bileşikler arasında fosforik anhidrit ve bundan türeyen ortofosforik, pirofosforik ve metafosforik asitler önemli bir yer tutar.

Fosforik anhidrit. Formülü P_2O_5 veya buhar yoğunluğuna göre P_4O_{10} olan bu madde, kar görünüşünde beyaz bir tozdur. 250° C'a doğru süblimleşebilir ve suya karşı büyük bir kimyasal ilgi gösterir; su ile birleşerek, soğukta metafosforik asit, kaynama derecesinde de ortofosforik asit verir. Bu ilgiden yararlanarak gazların kurutulmasında ve bazı su giderme işlemlerinde kullanılır. Sıcaklık etkisiyle ayrışmaz, fakat kızıl derecede, kömürle indirgenebilir; bu tepkime fosfor üretiminde kullanılır. Fosforik anhidrit veya *fosfor pentaoksit,* ayrıca fosforun yakılmasıyle de elde edilebilir.

Ortofosforik asit. Formülü H_3PO_4 veya $(HO)_3PO$ olan bu madde, fosfor asitlerinin en önemlisidir; Marggraf tarafından bulunmuştur. Suda çok kolay çözünen, 42°C'ta eriyen, billûr yapılı renksiz bir katıdır. Sıcaklık etkisiyle ayrışarak, 200°C'ta piro-, 300° C'ta da meta-asitlerini verir; fakat su giderme, hiç bir zaman fosfor pentaokside (fosfor anhidrit) kadar varmaz. Ortofosforik asit, bazlarla üç seri tuz verebilen bir triasittir; sodyum hidroksit ve kalsiyum hidroksitle, şu fosfatlar elde edilebilir:

NaH_2PO_4 (monosodyum fosfat);
Na_2HPO_4 (disodyum fosfat);
Na_3PO_4 (trisodyum fosfat);
$Ca(H_2PH_4)_2$ (monokalsiyum fosfat);
$Ca_2(HPO_4)_2$ (dikalsiyum fosfat);
$Ca_3(PO_4)_2$ (trikalsiyum fosfat).

Çözünebilen ortofosfatlar, gümüş nitratla olaya girdikleri zaman, sarı renkte bir gümüş fosfat (Ag_3PO_4) çökeltisi verir. Magnezyum klorür, amonyak ve amonyum klorür karışımıyle de, billûrsu yapıda $NH_4MgPO_4, 6H_2O$ çökeltisini verir. Bu çökelti kızdırılınca, $Mg_2P_2O_7$ pirofosfatını meydana getirir; fosforik asidin toz tayini için bu pirofosfatı tartmak yeterlidir.

Tabiatta en çok bulunan ortofosfat, trikalsiyum fosfattır. (Bk. FOSFOR.) Bu bileşikten fosforik asit elde etmek için, bol miktarda seyreltik sülfürik asitle işlenir; elde edilen bileşik süzülür ve buharlaştırılarak derişik fosforik asit toplanır. Sülfürik asit oranını azaltmakta, *süperfosfat* adı altında gübre olarak kullanılan kalsiyum asit fosfatları elde edilebilir.

Pirofosforik asit $H_4P_2O_7$. Cam görünümünde, renksiz 60°C'a doğru eriyen bu madde, suda çözünerek orto asidine dönüşür. Bileşiminde dört asit grubu vardır ve birçok tuz serisi verir. Çözünebilen pirofosfatlar, gümüş nitrat etkisiyle beyaz bir çökelek meydana getirir. Pirofosforik asit, ortofosforik asidin 200°C'ta ısıtılmasıyle elde edilebilir; fakat daha çok, disodyum ortofosfatın kavrulmasıyle meydana gelen sodyum tuzundan üretilir.

Metafosforik asit HPO_3. Suya büyük bir ilgi gösteren ve kolayca sıvılaşabilen, cam görünümünde, renksiz bir maddedir. Kızıl derecede, ayrışmadan buharlaşır. Çözeltileri, soğukta yavaş yavaş ortofosforik asit verir. Fosforik asitlerin en kuvvetlisidir ve albümini pıhtılaştıran tek etkendir. Öbür iki fosforik asitten farklı olarak, bu asidin baryum tuzu, asitlerde çözünmez. Orto asidin 300°C'ta ısıtılmasıyle elde edilebilir, fakat daha çok diamonyum fosfatın $(NH_4)_2HPO_4$ kızdırılmasıyle üretilir. (L)

FOSFORİL i. (fr. *phosphoryle*). Kim. Üç değerli PO köküne verilen ad. Ortofosforik asitten üç hidroksil kökünün çıkarılmasıyle türer: *Fosforil klorür* $POCl_3$. (L)

FOSFORİT sıf. (fr. *phosphoride*'den). Bileşiminde fosfor bulunan.

◆ **Fosforitler** çoğl. i. Bileşiminde fosfor bulunan mineraller grubu. (L)

FOSFORİT i. (fr. *phosphorite*). Miner. Tabiî kalsiyum fosfat. Çizikli yapıda ve genellikle fosil bakımından zengin bir mi-

Desen. LAROUSSE

neraldir. (Quercy ve Nassau civarlarında bulunan bir apatit çeşididir.) [L]

FOSFORİTNAYA, S.S.C.B.'de şehir, Kama ve Viyatka'nın yukarı havzalarını ayıran bataklık bölgede Fosforit işletmesi. (L)

FOSFORLAŞMA i. (*fosfor*'dan *fosfor-la-ş-ma*). Fizyol. Hayvan bünyesinde kalsiyum fosfat oluşumu. (L)

FOSFORLU sıf. (*fosfor*'dan *fosfor-lu*). Kim. Bileşiminde fosfor bulunan: *Fosforlu hidrojen* PH_3. ‖ *Teşm. yol.* Parlak ışıklı: *Sönüp yanan gizli, yumuşak ziyalarla fosforlu bir parıldayış vardır* (A. Ş. Hisar). ‖ *Argo.* Gösterişli, parlak. ‖ *Fosforlu hamur,* bazı zararlı böceklerin yok edilmesi için kullanılan preparat.

— DEY. *Fosforlu Cevriye. Argo* (Çok tutulmuş bir türküden telmihen) Çok boyalı, gösterişli kenar mahalle güzeli.

— Denizc. *Fosforlu şamandıra,* gemilerdeki cankurtaran simitlerinin yerini karanlıkta kolayca bulabilmek için, ince bir halatla simide bağlanan ve içindeki kimyasal madde su ile temas ettiği zaman alevler çıkaran küçük şamandıra. (Ticaret gemileri için hazırlanmış tüzüğe göre, gemilerin her iki bordasında birer tane olmak üzere, en az iki tane fosforlu can simidinin her an atılmağa hazır bir durumda bulundurulması gerekir.) Bk. CAN *simidi.* (M)

FOSFOR MUSTAFA SIDKI PAŞA, osmanlı müşiri (Soma, ? - Erzurum 1888). Harbiye'de öğretmenlik yaptı (1848). IV. Ordu müşiri oldu. Bağdat, İşkodra, Bosna, Konya ve Trablusgarp valiliklerinde bulundu. Bir ara Dâr-ı Şûra reisliği yaptı. Askerlik ve matematikle ilgili eserleri vardır. (M)

FOSFOROGRAFİ i. (fr. *phosphorographie*). Opt. Eşya ve tayf görüntülerini fosforışıl bir ekran kullanarak, kızılaltı ışıkla elde etme metodu.

— ANSİKL. Dalga boyu kısa ışınımlarla mavi veya morötesi uyarılmış bazı maddelerin fosforışısı karanlıkta agır ağır kaybolur, buna karşılık kızılaltı ışınların etkisi altında çok çabuk söner. *Fosforografi*'de, fosforışıl bir sürfür bulamacıyle sıvanmış cam bir plaka kullanılır; kuruyan cam plaka şiddetli bir ışığa karşı tutulduktan sonra kızılaltı ışınımların etkisine bırakılırsa, bu ışınımlar parlak bir zemin üzerine karanlık bir görüntü şeklinde kaydedilir. Böylece, meselâ bir kızılaltı tayfının negatifi elde edilir. Daha sonra, bir fotoğraf plağı, oldukça uzun bir süre, fosforışıl plakayle temas ettirilerek banyo edilirse, kararlı pozitif bir görüntü elde edilebilir. (L)

FOSFOROGRAFİK sıf. (fr. *phosphorographique*). Opt. Fosforografiyle ilgili. (L)

FOSFOROJEN sıf. ve i. (fr. *phosphorogène*). Bir maddeye katılarak onu fosforışıl hale getiren (madde). [Bk. FOSFORIŞI.] (L)

FOSFOROKALSİT i. (fr. *phosphorochalcite*). Miner. Hidratlı tabiî bakır fosfat. (L)

FOSFOROSKOP i. (fr. *phosphoroscope*). Fiz. Katı, sıvı veya gaz halindeki bir cismin fosforışısını belirlemeğe ve şiddetini ölçmeğe yarayan cihaz. (L)

FOSFORÖZ sıf. (fr. *phosphoreux*'den). Kim. Formülü P_2O_3 olan anhidrit ve buna tekabül eden asitler için kullanılır. (Bk. FOSFOR.) [L]

FOSFORÜRANİLİT i. (fr. *phosphoruranylite*). Miner. Formülü $(UO_2)_3(PO_4)_2$, $6H_2O$ olan, hidratlı tabiî uranyum fosfat; limon sarısı rengindedir. (L)

FOSFOSİDERİT i. (fr. *phosphosidérite*). Miner. Hidratlı tabiî demir fosfat. (L)

FOSFOSTANAT i. (fr. *phosphostannate*'-tan). Kim. Bir fosfat ile bir stanat'ın birleşmesinden meydana gelen karmaşık tuz. (L)

FOSFOTUNGSTAT i. (fr. *phosphotungstate*). Kim. Bir fosfat ve bir tungstatın birleşmesinden meydana gelen karmaşık tuz. (L)

FOSFÜR i. (fr. *phosphure*). Kim. Fosforun hidrojen veya madenlerle birleşmesinden meydana gelen bileşiklerin adı.

— ANSİKL. Kim. Hidrojenle doğrudan doğruya birleşemeyen fosfor, madenlerin birçoğuyle sıcakta birleşerek *fosfür*'leri meydana getirir; aynı şekilde fosfor buharları, kireci, magnezyum oksidi v.b. ayrıştırarak bir fosfat ve fosfür karışımı Ca_3P_2, Mg_3P_2 verir. Su, bu maden fosfürlerini kolaylıkla ayrıştırır ve tepkime sonunda açığa çıkan maddeler arasında, biri gaz PH_3, biri sıvı P_2H_4 olan hidrojen fosfürler ve birçok katı madde bulunur. Bu hidrojen fosfürler, fosforun, kaynar sodyum hidroksiti veya potasyum hidroksiti etkimesiyle de elde edilebilir. Açığa çıkan ve içinde ayrıca serbest halde hidrojen bulunan gaz, *Gengembre gazı* adıyle bilinir ve yapısında sıvı halde hidrojen fosfür buharları bulunduğu için, havada kendi kendine alevlenir.

Fosforlu hidrojen veya *fosfamin* de denilen *gaz halinde hidrojen fosfür* PH_3, renksiz, sarmısak kokusunda, — 85°C'ta sıvılaşan bir gazdır. Kıvılcım veya ısıyle ayrıştırılabilir. Havada, fosforik asit dumanları çıkararak yanar; fakat saf olduğu zaman, soğukta kendi kendine alevlenmez. Klor tarafından da ayrıştırılır ve amonyak gazı gibi, halojenli hidrasitlerle birleşerek fosfonyum* tuzlarını verir.

Hidrojen fosfür P_2H_4, renksiz, az kararlı, havada alevlenebilen bir sıvıdır. Formülünün P_5H_2 olduğu sanılan katı fosfür, suda çözünmeyen, ışık etkisiyle ayrışan, sarı renkli bir tozdur. Isıtıldığı zaman, formülünün P_9H_2 olduğu sanılan, portakal renginde başka bir katı fosfür verir.

— Eczc. Tedavide, suda çözünmeyen, gri renkli bir toz olan *çinko fosfür* kullanılır. Yirmi dört saatte 4-8 mg'lık dozlar halinde verilirse sinir kuvvetlendirici ve şehvet uyarıcı etki yapar. Âdi çinko fosfür yeteri kadar sulandırılarak fareler için zehirli yemlerin hazırlanmasında kullanılır. (L)

FOSGEN i. (yun. *phos,* ışık ve *gennan,* meydana getirmek > fr. *phosgène*'den). Kim. Klor ve karbon monoksidin güneş ışığındaki bileşme ürününe, Davy tarafından verilen ad (1812). *Eşanl.* KLOROKARBONİK ASİT, KARBONİL KLORÜR, KARBON OKSİKLORÜR.

— ANSİKL. *Fosgen,* renksiz, boğucu kokulu, 3,4 yoğunluğunda bir gazdır; 8°C'ta sıvılaşır. Çok zehirli bir maddedir. Formülü $COCl_2$ olduğu için, karbonik asidin (H_2CO_3) biklorürü olarak da kabul edilebilir; su etkisiyle ayrışarak hidroklorik asit ve karbon dioksit verir. Alkolleri klorokarbonik esterlere, amonyağı ise üreye dönüştüren bir klorlama etkenidir.

Sanayide, klor ile karbon monoksidin, âdi sıcaklıkta ve bir katalizör (odun kömürü, hayvanî kömür) eşliğinde doğrudan doğruya birleştirilmesiyle hazırlanır. Oleum'un karbon tetraklorür üzerine etkimesiyle de elde edilebilir.

Bu bileşik, boyarmadde sanayiinde, trifenilmetan türevlerinin üretilmesinde kullanılır. Birinci Dünya savaşında, top mermilerinin içine doldurularak veya doğrudan doğruya püskürtülerek boğucu gaz olarak kullanıldı. (L)

FOSGENİT i. (fr. *phosgénite*'ten). Miner. Tabiî kurşun klorokarbonat. (L)

FOSİL i. ve sıf. (lat. *fosilis,* bir çukurdan çıkarılmış'tan fr. *fossile*). Jeolojik devirden önce toprak tabakalarında kalarak günümüze kadar gelen bitki ve hayvanların kalıntı veya izleri. ‖ *Ayırtman ve taşıl fosiller,* bazı kayalarda her zaman bulunan, diğerlerinde ise hiç bir zaman bulunmayan ve bu kayaların kesinlikle teşhisine yarayan yararlı fosiller. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Mec.* Çok geri, köhne fikirleri olan kimse; modası geçmiş şey.

◆ Sıf. Fosil halinde: *Fosil bitkiler, hayvanlar.* ‖ *Mec.* Eski, modası geçmiş.

— Jeomorfol. *Fosil biçim,* bir zamanlar uyumsuz bir örtü altında gömülü kalmış, daha sonra bu örtünün ortadan kalkmasıyle yeryüzüne çıkmış topografya şekli.

— Paleontol. *Fosil insan.* Bk. *İnsan* PALEONTOLOJİSİ.

— ANSİKL. *Fosil kalıntıları* soyları yakın zamanda yok olmuş yaratıklardan geliyorsa, bunlara bazen *asfosil* denir. Meselâ trilobitler paleozoik topraklarda fosildir, diduslar Maskarene'de asfosildir. Gerek tümüyle taşlaşmış, gerek meselâ Dördüncü zaman mamutları gibi buzda kalmış olsun, fosillerin yapısı ve dayanıklılığı, içerisinde bulundukları araziye sıkı sıkıya bağlıdır. Bu arada kehribar, yer mumu v.b. gibi bozulmuş maddelere de fosil dendiği olur.

Fosil odun. Devoniyen'den itibaren değişik

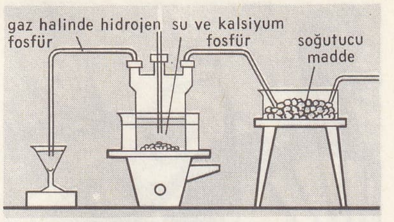

hidrojen **fosfürün** hazırlanması

katlarda fosil oduna bol bol rastlanır. Mineralleştiklerinde bunların yapıları bozulmadan kalır. En eskileri tohum fosilleridir. Odun fosilleri çeşitli gruplara ayrılır; bu fosillerin isimleri bugünkü benzer fosil tiplerinin adlarını hatırlatır: *Arcucarioxylon, Cedros, Taxoxylon* v.b.

Palmoxylon cinsi, iç yapıya sahip, mineralleşmiş çeşitli palmiye gövdelerine uygulanır.

Çift çenetli kapalı tohumluların odun yapısı yukarıdakilerden çok daha karmaşıktır. Anatomik yapıları bugünkü türlere benzediğinden bu benzerliği yansıtan adlar alırlar (*Quercoxylon* v.b.).

Örnek fosiller. Bazı hayvan cinsleri ve bitki fosilleri 5 - 10 milyon yıl, hattâ daha da çok yaşamıştır; ama yarım veya bir milyon yıl yaşayanlar da vardır; bu süreler, Kambriyen'den bu yana geçen beş yüz milyon yıllık süreyle karşılaştırılacak olursa elbetteki çok kısa kalır. Kısa süre yaşamış cinsler bir devri ayırt etmekte çok faydası görülen tabaka fosillerdir. Örnek nitelikte fosiller, her bölgede, bulundukları yerdeki katlarla bu katların askatları hakkında bilgi verir. İdeal durum, bu fosillerin çok geniş bir coğrafî alana yayılmaları ve her yerde bulunmalarıdır. Meselâ, eski devirlerde yüzücü deniz hayvanları (Silüriyen'de graptolitler; Mezozoik'te ammonitler; Üçüncü zamanda bazı delikliler) bu tür fosillerdir; onlar sayesinde bir bölgeyle başka bir bölge arasında ve giderek Yer'in en uzak noktaları arasında bağıntılar kurulabilir. Bk. JEOLOJİ. (L)

Fosil Kemikler Üstüne Araştırmalar (*Recherches sur les Ossements Fosilles*). Cuvier'nin eseri (1812). Bu kitabında Cuvier, nesli tükenmiş varlıkları inceleyen yeni bir bilimi, paleontolojiyi sağlam temellere oturttu. Bir hayvanın vücut parçalarından birinin bilinmesi halinde bütün öbürlerinin yeniden kurulabileceğini kabul eden, şekiller arasındaki ilişkiler kanununa dayandı. Bu bilgiden hareket eden Cuvier, birçok fosilin gerçek tabiatını ortaya çıkardığı gibi birbirinden ayrı, kırık, dağınık kalıntıların yardımıyle nesli tükenmiş bazı hayvanların tam yapılarını kurmayı başardı. (L)

FOSİLLEŞME i. (*fosilleşmek*'ten *fosilleşme*). Fosilleşmek eylemi, canlı bir cismin fosil haline gelmesi.

— ANSİKL. Canlı bir cisim, ölümünden sonra suda veya nemli havada kalırsa çabucak bozulur ve en sert kısımları zamanla kaybolur. Buna karşılık dokularına giren veya yüzeyine konan mineral maddelerle çevrili olarak havasız bir yerde bulunursa, meydana geldiği madde kısmen veya tüm olarak yok olabilir; fakat, hiç olmazsa biçimini, hattâ bir ölçüye kadar yapısını muhafaza edebilir: yani artık fosilleşmiş olur. Canlı cisimleri bu şekilde tüm halde çok nadir olarak korunmuştur; hemen her zaman bunların bileşimleri bozulmuş ve değişmiş, moleküllerinin yerini daha uzun süre dayanabilen başka moleküller almıştır. Nitekim bazı fosilleşmiş canlılar tümüyle silisyuma dönüşmüştür. Genellikle vücut yalnız bir iz, iç veya dış şeklinin bir kalıbını bırakarak kaybolur. En sık görülen fosiller yumuşakçaların kavkıları veya omurgalıların kemikleridir. (L)

FOSİLLEŞMEK geçz. f. (*fosil*'den *fosil-leş-mek*). Fosil haline gelmek, fosil olmak: *Maden kömürü fosilleşen bitkilerden meydana gelir.* ‖ *Mec.* Gerilemek, köhneleşmek. (M)

◆ **Fosilleştirmek** geçl. f. Fosil hale getirmek. (L)

FOSİLLEŞMİŞ sıf. (*fosilleşmek*'ten *fosilleş-miş*). Jeomorfol. Fosilleşmek eylemine uğramış. ‖ *Fosilleşmiş şekil,* uyumsuz bir

Desen. LAROUSSE

fosil

örtü altında kalmış arazi. (L)

FOSİLLEŞTİRİCİ sıf. (*fosilleştirmek*'ten *fosilleştir-ici*). Fosilleşmeye yardım eden mineraller için kullanılır. (L)

FOSİLLİ sıf. (*fosil*'den *fosil-li*). İçinde fosil bulunan: *Fosilli kaya.* (L)

FOSİTE. Bk. FORSİTE.

FOSS (Lukas), alman asıllı amerikan bestecisi ve piyano virtüozu (Berlin, 1922). Goldstein, Lazaar Lévy, Thomson, Koussevitski ve Hindemith ile çalıştı. 1953'ten beri Los Angeles üniversitesinde ders vermekte, 1963'ten beri de Buffalo orkestrasını yönetmektedir. Operalar (*Calaveras'ın Sıçrayan Kurbağası* [1950]; *Griffelkin* [1955]; «*Giriş ve Vedâlar*» [1963]), bir bale, bir senfoni (1944), orkestra için bir *Recordare* (1948), konçertolar, oratoryolar («*Ölüm Parabolü*» 1952), çeşitli koro eserleri («*Mezmurlar*», 1957) ve melodiler («*Zaman Çevrimi*» 1960) besteledi. (L)

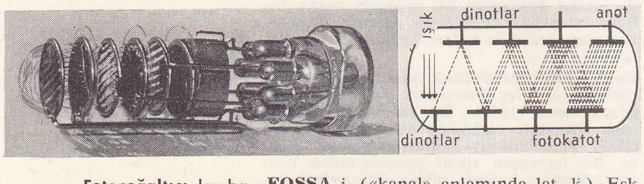

Fotoçoğaltıcı lamba

FOSSA i. («kanal» anlamında lat. k.). Esk. Rom. İmparatorluk topraklarında birçok kanalın adı, vaptıran prens veya generalin adına bu kelime eklenerek meydana getirilmişti: *fossa Corbulonis* (Meuse'ü Ren'e bağlamak için Corbulo tarafından açtırıldı), *fossa Drusiana* (Tiberius'un kardeşi Drusus tarafından Ren ile Kuzey denizi arasında açtırıldı; Flevo gölünden geçiyordu); *fossa Mariana* (Marius tarafından Rhône ile Akdeniz arasında açtırıldı); *fossa Neronis* (Puteoli ve Ostia arasında) v.b. (L)

FOSSA MAGNA, Hondo adasında (Japonya) bölge. (L)

FOSSANO, İtalya'da şehir, Piemonte'de (Cuneo ili), Stura di Demonte kıyısında; 20 100 nüf. Dokumacılık. (L)

Fossa regia «krallık hendeği» anlamında latince deyim. (Kartaca'yı Numidia'dan ayırmak için Afrika'lı Scipio'nun açtırdığı hendek. M.Ö. 146'da yapılan bir antlaşmayle onaylanmıştır.) [L]

FOSSARİDAE çoğl. i. Öndensolungaçlı karındanbacklı yumuşakçalar familyası. *Fossarus, megalomphalus, couthouyia* cinslerini kapsar. (L)

FOSSARİNA i. Öndensolungaçlı karındanbacaklı deniz yumuşakçası. (Kavkısı kulak biçiminde ve yassı, kavkı ağzı geniş ve söbedir. Avustralya ve Komor denizlerinde yaşar. *Trochidae* familyasından.) [L]

fotosel

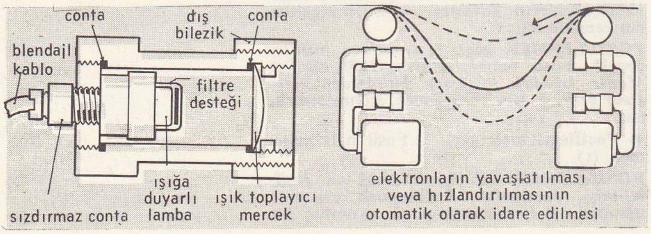

FOSSARUS i. Karındanbacaklı yumuşakça. (Kavkısı yuvarlakça, delikli, çizgi ve helezonlarla süslü, oval ağızlı, boynuzsu maddeden kapakçıklıdır. *Fossaridae* familyasından. Üçüncü zaman tabakalarında fosiline rastlanır.) [L]

FOSSATUM i. Esk. Rom. Valum*un eteğinde kazılmış hendek. Valum ile birlikte limes*in başlıca unsurlarından biriydi. (L)

FOSSE veya **FOSSE-LA-VİLLE,** Belçika'da (Namur ili ve idare çevresi) kasaba, Sambre'ın kolu Biesme kıyısında; 3 700 nüf. XII. yy.dan kalma kilise. Kasaba'da, yedi yılda bir tarihî üniformalarla «Aziz Feuillen yürüyüşü» yapılır. Konfeksiyon. Dökümevleri. Hırdavatçılık. (L)

FOSSÉ (Charles Louis François), fransız askerî yazarı (Écouen 1734-Paris 1812). Yedi-yıl savaşları sırasında yararlık gösterdi ve Huningue müstahkem mevkii komutanlığında bulundu. Başlıca eserleri: *Précis sur la Defense* (Savunma Üzerine İnceleme Kitabı) [1802]; *Cours, Pratique Militaire* (Uygulamalı Askerlik Dersleri) [1804]. (L)

FOSSE (Richard Jules), fransız kimyacısı (Castres 1870-Paris 1949). Lille üniversitesinde, organik kimya ve bitkisel fizik profesörlüğünde bulundu. Sonra da Paris Tabiî Bilimler müzesine tayin edildi. Biyokimya alanında birçok eser yayımladı, özellikle bitkisel dokularda üre bulunduğunu meydana çıkardı. (L)

FOSSE-LA-VİLLE. Bk. FOSSE.

FOSSEY (Charles), asur dili ve tarihi uzmanı fransız bilgini (Cambrai 1869-Monaco 1947). Collège de France'da profesörlük yaptı (1906). Eserleri: *Voyage dans la Syrie du Nord* (Kuzey Suriye Seyahati) [1897]; *Grammaire Assyriene* (Asur Dilbilgisi) [P. Scheil ile birlikte, 1902]; *Manuel d'Assyriologie* (Asur Dil ve Edebiyatı Elkitabı) [1905-1927]. (L)

FOSSOMBRONE, İtalya'da komün, Marche'de (Pesaro ve Urbino ili), Metauro kıyısında; 11 400 nüf. Güzel katedral; şato. Maden suları. (L)

FOSSOMBRONİ (Vittorio, — kontu). Toscana'lı mühendis ve devlet adamı (Arezzo 1754-Floransa 1844). Toscana'da dışişleri bakanı (1796) iken fransız istilâsından sonra (1799) büyük düka ile birlikte Viyana'ya gitti. Tekrar Toscana'ya dönüşünde, Etruria krallığı maliye komisyonu üyeliğine getirildi. İmparatorluk döneminde senatör ve Roma seferi hasarlarını giderme komisyonu başkanı olan Fossombroni, bundan sonra restorasyon safına geçti. Büyük düka, Fernando III'ün dönüşünde (1815) Başbakanlık, Dışişleri bakanlığı ve Yasama komisyonu başkanlığı ile görevlendi; otuz yıl boyunca Toscana'yı fiilen yönetti. *Memorie İdraulico-Storiche sulla Val di Chiana* (Chiana Vâdisi Üstüne Hidrolik ve Tarihî İncelemeler) [1789] adlı bir incelemesi vardır. (L)

FOSTER (Henry), ingiliz denizcisi (Lancashire 1796-Patagonya 1831). Güney Shetland takımadalarını buldu (1829 başları). [L]

FOSTER (John), ingiliz mimarı (Liverpool 1786-ay.y. 1846). Aigina mermerlerinin sökülüp çıkartılmasında Cockerell'e yardım etti ve ilerideki çalışmalarında bunlardan ilham aldı (1809). Liverpool'da Saint John çarşısını, Saint-Michael ve Saint-Martin kiliselerini yaptı. (L)

FOSTER (Stephan Collins), amerikalı besteci (Pitsburg, Pennsylvania 1826-New York 1864). Bestelediği şarkılarla ün kazandı. *Oh, Susanna!* (1848) ve *Benim Eski Kentucky'im* (1853) şarkıları en başarılı eserleridir. (L)

FOSTORİA, A.B.D.'de (Kuzeybatı Ohio) kasaba. Findlay'in 20 km kuzeydoğusunda; 14 351 nüf. Demiryolu kavşağı. Cam ve yapı malzemesi sanayii. (L)

FOSURDAMAK geçz. f. (onomatope, *fosur*'dan *fosur-da-mak*). Nefesi ses çıkararak dışarıya vermek.

◆ **Fosurdatmak** geçl. f. Sigara, pipo v.b. nin dumanını dışarıya kuvvetli ve sürekli olarak vermek. (M)

FOSUR FOSUR zf. (onomatope *fosur*'dan). Sigara, pipo v.b.nin dumanını sesli bir şekilde savurarak: *Sözüm ona salonda, diyelim fosur fosur sigara içiliyor, sıradan sıraya lâkırdı ediliyordu* (B. Felek). [M]

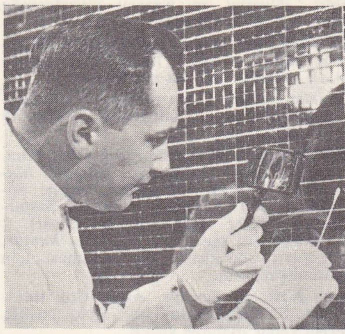

fotoelektrik, Nimbus II meteoroloji uydusundaki güneş fotopillerinden biri

FO-ŞAN veya **FATŞAN,** esk. **Nan-hay** veya **Nam-hoy,** Çin'de (Guang-dung) şehir, Si-Kiang deltasında, kantonun güneybatısında; 122 500 nüf. Büyük bir ipekçilik bölgesinin merkezinde bulunan şehirde ipek iplikhaneleri vardır. Metalürji. Porselen fabrikası. (L)

FOT i. (fr. *phot*). Opt. C.G.S. sisteminde aydınlanma birimi (sembolü: ph); 1 *fot*, 10 000 *lüks eder.* (1 Fot, santimetre kareye 1 lümenlik bir ışık akısını düzgün şekilde dik olarak alan bir yüzeyin aydınlanmasına tekabül eder.) [L]

FOTA i. (ital. *fusto*'dan). İçinde şarap yapılan bir çeşit fıçı. (M)

FOTHERGİLLA i. (ingiliz hekimi İ. *Fothergill*'in [1712-1780] adından). Süs bitkisi; A.B.D.'nin doğusunda yetişir; yapraklarından önce çıkan beyazımsı ve kokulu çiçekleri vardır. (*Hamamelidaceae* familyasından [4 tür].) [L]

FOTHERİNGHAY, İngiltere'de (Northamptonshire) köy. Nene kıyısında; 213 nüf. Richard III'ün doğduğu, Mary Stuart'ın hapsedildiği ve başının kesildiği şato. (L)

FOTİKON i. (fr. *photicon*). Televizyon. Görüntü çekiminde kullanılan, foton analizleyici özel katot lamba. (L)

FOTİN i. Bk. POTİN.

FOTİSİT i. (fr. *photicite*). Miner. Tabiî manganez silikat. (Rodonit türüdür.) [L]

FOTİZM i. (fr. *photisme*). Hayvanlarda, güneş ışığında kalma sonucu beliren rahatsızlık. (Bk. FOTODERMATOZ.) [L]

FOT(O)—, «ışık» anlamında yun. *phos, photos* kelimelerinden alınan ve bazı kelimelerin başına getirilen önek. (M)

FOTO i. FOTOĞRAF kelimesinin çok kullanılan kısaltılmış şekli. ‖ Fotoğrafhane: *Foto Işık.*

— Ask. *Foto değerlendirme,* havadan çekilen fotoğraflar üzerinde ortaya çıkarılan bilgilerin özel işaretler yardımıyle saman kâğıtlarına geçirilerek incelenmesi. (Düşman tesislerinin, kara ve deniz trafiğinin, düşman birliklerinin toplanmaları v.b.nin ortaya çıkarılmasını sağlayan değerlendirme streoskopik âletler yardımı ile yapılır).

— Ask. havc. *Foto mitralyöz,* uçuşta pilotların, mitralyözcülerin ve topçuların antremanına yarayan mitrolyöz şeklinde fotoğraf âleti. Bk. ANSİKL.

— Bs. *Foto muhabiri.* Bk. MUHABİR.

— ANSİKL. Ask. havc. *Foto mitralyöz* çoğu zaman gerçek bir silâhın yerine kullanılmak üzere yerleştirilir. Silâhı doldurma hareketi hassas filmi objektif alanına getirir. Tetik üzerine basınca obtüratör açılır. Klişe yıkanınca, hedef uçak ile retikülün çapraz çizgileri görülür ve nişan hattı belli olur: bu iki hayalin birbirine nazaran durumları, atıcıların silâhını nasıl tevcih ettiği ve tashih hesabını nasıl yaptığı hakkında hüküm vermeğe yarar. (Bk. HAVA *atışı.*) Bu usul, gerçek atışları kontrol etmeyi sağlayan sinemitralyöz ile tamamlanmalıdır. (LM)

FOTOAKIM i. Elektron. Fotoelektrik olayından elde edilen akım. (L)

FOTOAYRIŞMA bļş. i. (*foto* ve *ayrışma*'dan). Kim. Bir molekülün, fotonların etkisiyle ayrışması. (L)

FOTOBAKTERİ i. (fr. *photobacterie*). Mik-

Foto. Cabaud-Atlaş photo, Radiotechnique (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

robiyol. Fosforışıl bakteri. (L)

FOTOBİYOLOJİ i. (fr. *photobiologie*). Işığın canlı varlıklar üzerindeki etkisini inceleyen biyoloji dalı. Bk. FOTOLOJİ. (L)

FOTOÇOĞALTICI i. ve sıf. Elektron. Elektron çoğaltan fotosele verilen ad. (*Eşanl.* FOTOVERİCİ.) [Fotoçoğaltıcı, ışık enerjisinin en duyarlı alıcısıdır (yaklaşık olarak saniyede 1 foton).] ‖ *Fotoçoğaltıcı lamba,* W. Zworykin'in bulduğu, fotoelektrik olayını ve tali elektron yayımını birleştiren lamba. (Fotokstottan çıkan elektronlar tali elektron yayma gücü yüksek bir madenden yapılan ve «dinot» denilen, birbiri arkasına yerleştirilmiş on kadar levhaya çarpınca, tali elektron yayımı meydana gelir. Böylece, bir tek lamba içinde fotosel ve bir akım yükseltici birleştirilmiş olur. Katottan çıkan her elektron için son elektroda çarpan elektron sayısı 10 milyonun üstündedir. Bütün fotoelektrik tertibatları içinde en duyarlıları olan bu lambalar birçok alanda, özellikle televizyon ve astronomide kulanılır.) [L]

FOTODERMATOZ i. (fr. *photodermatose*). Vet. Güneş ışığı ile ışıkta etkili, ışığa duyarlaştırıcı veya fotokatalitik denilen bazı maddelerin ortaklaşa etkisiyle meydana gelen deri hastalığı.

— ANSİKL. Vet. *Fotodermatoz* olaylarında, ışığa duyarlaştırıcı madde hayvanın bünyesinde olabilir; bunlar özümlenememekten dolayı yeteri kadar parçalanmamış bulunan ve genellikle porfirin grubundan olan bazı maddelerdir. Bu maddeler çoğu zaman besinlerle ve bazı ilâçlarla alınır. Fotodermatoza sebep olan yem bitkileri karabuğday, kılıçotu, tirfil, acı bakla, burçak ve bazı diğer bitkilerdir. Fotodermatoz yapan başlıca ilâçlarsa metilen mavisi, gonakrin, fenotiazin ve eğreltiotunun eterli özütüdür. Bu hastalık, otla beslenen hayvanlarda (at, sığır, koyun, keçi) çok görülür. Hayvan güneşe çıkar çıkmaz belirtiler başgösterir. Kılsız ve çıplak bölgelerde sızıntılı ekzama görünüşünde deri bozuklukları ortaya çıkar. Sinir ve göz bozuklukları da görülebilir. Gerekli dermatoz tedavisi yapılmakla beraber hayvan mümkün mertebe çabucak gölgeye alınmalıdır. (L)

FOTODİNAMİK sıf. (*photodynamique*). Fiz. ve Biyol. Eozin, eritrozin, bengal ateşi gibi birtakım renkli ve flüorışıl maddelere verilen sıfat. (Bu maddeler ışık varken bakterileri, hattâ haşlamlılar için zararlı, karanlıkta ise hemen hemen zararsızdır. Kimyasal bakımdan kendiliğinden etkin olmayan bu maddelerin çoğu fotoğraf kartlarını ışığa duyarlı kılmak için fotoğrafçılıkta kullanılır.) [L]

FOTODİRENÇ i. Elektron. Direnci aydınlatma miktarıyle değişen elektrik iletkeni. (Fotodirençler, «fotodirençli» veya «fotoiletken» denilen fotosellerin yapımında kullanılır.) [L]

FOTODİRENÇLİ sıf. Elektr. Elektrik direnci, üzerine düşen ışığın şiddetine göre değişen maddeler için kullanılır: *Selenyum, talyum sülfür, germanyum fotodirençli maddelerdir. Eşanl.* FOTOİLETKEN.

— Elektron. *Fotodirençli* veya *fotoiletken lamba,* direnci, aydınlanma miktarıyle değişen yarı iletken. (Görünür ışık ve yakın kızılaltı için kadmiyum sülfürlü, orta kızılaltı için kurşun selenyür veya kurşun tellürürlü olarak hazırlanan bu lambalar, büyük bir kullanma kolaylığı gösterir. (L)

«Kapıcı Kadın», R. Doisneau'nun eseri

fotogravür

sol üstte, «Noel Âyini» Brassaï'nin eseri; yukarıda, «Kompozisyon» Pierre Johan'ın eseri

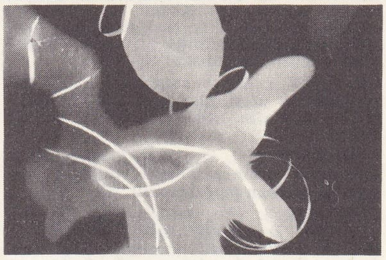

«Rayographie» Man Ray'ın eseri

FOTODİYOT i. (fr. *photodiode*'dan). Elektron. Işık ışınımları etkisiyle, verdiği elektrik akımının şiddeti değişen yarı iletkenli diyot.

— ANSİKL. İki yarı iletkenli bir diyot'ta, iletkenlerinin birleştiği yer dolaylarına, frekansı yeterince yüksek bir ışınım düşünce, bazı elektronlar değer şeridinden iletkenlik şeridine geçer ve elektron-delik çiftleri meydana gelir, bunun sonucu ışığın düştüğü bölgede iletkenlik artar. Bir transistorla birleştirilmiş *fotodiyot*'a «fototransistor» denir. (L)

FOTOELASTİSİMETRE i. (*photoélasticimètre*'den). Metrol. Devinen parçacıkların mekanik direncini incelemek için, çoğunlukla küçültülmüş modeller üzerinde, iç zorlamaların değer ve dağılımlarını belirlemeğe yarayan âlet. *Eşanl.* FOTOESNEKLİKÖLÇER. (L)

FOTOELEKTRİK sıf. (fr. *photoélectrique*). Elektron. Işık ısınımlarının etkisiyle meydana gelen bütün elektrik olayları için kullanılır. ‖ *Fotoelektrik pil,* morötesi ışınların etkisiyle akım veren pil. (Yıldızların ışık kuvvetini ölçmekte kullanılır.)

◆ i. Elektron. Işığın veya dalga boyu kısa elektromagnetik ışınımların etkisiyle elektron yayımına dayanan her türlü fotoelektrik olay. (Bu olaylar, bir foton'un taşıdığı enerjiyi bir elektrona vermesinden ileri gelir.) ‖ *Fotoelektrik olayı,* 1887'de Hertz'in keşfettiği elektrik olayı. (Hertz, bir uyarıcının kutupları arasındaki elektrik boşalımıyle meydana gelen ve başka bir uyarıcıyı aydınlatan morötesi ışınların ikinci uyarıcıda elektrik boşalımını kolaylaştırdığını gördü. Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. Elektron. 1887'de keşfedilen *fotoelektrik olayı,* 1888'de Hallwachs tarafından yeniden ele alındı. Bu fizikçi, morötesi ışınımların, eksi elektrik yüklü cisimlerin yükünü yok ettiğini gördü. Boşluk içinde bulunan eksi elektrik yüklü pek çok cisim (madenler, kurşun, arsenik, antimon sülfürleri, kurşun iyodür v.b.) bol miktarda elektron yayar; üzerlerine morötesi ışınımlar gönderilince de elektrik yüklerini boşaltırlar. Fotoelektrik olayı, enerjinin devamlı olarak devrettiğini gösteren ilk örnektir. Kuvanta teorisinin temelini meydana getiren bu olayın incelenmesi fiziğe yeni bir yön vermiştir.

Işığın elektrik etkisi çeşitli şekillerde kendini gösterir. Işık ışınları, bazı yarı iletkenlerde elektrik iletkenliğinin değişmesine, bazılarında da bir elektromotor kuvvetinin doğmasına yolaçar. Bazı maddelere, özellikle sezyum ve potasyum tuzlarına çarpan ışık, elektronların kopmasına sebep olur. Havası boşaltılmış veya içinde az basınçlı gaz bulunan bir fotoseldeki pozitif gerilimli anot bu elektronları çekebilir. Fotoseller bütün bu özellikler üstüne kurulmuştur. (L)

FOTOELEKTRON i. (fr. *photoélectron*). Elektron. Fotoelektrik olayında yayımlanan elektron. (L)

FOTOEMİSYON i. (fr. *photoêmissivité*'-

fotoesneklik

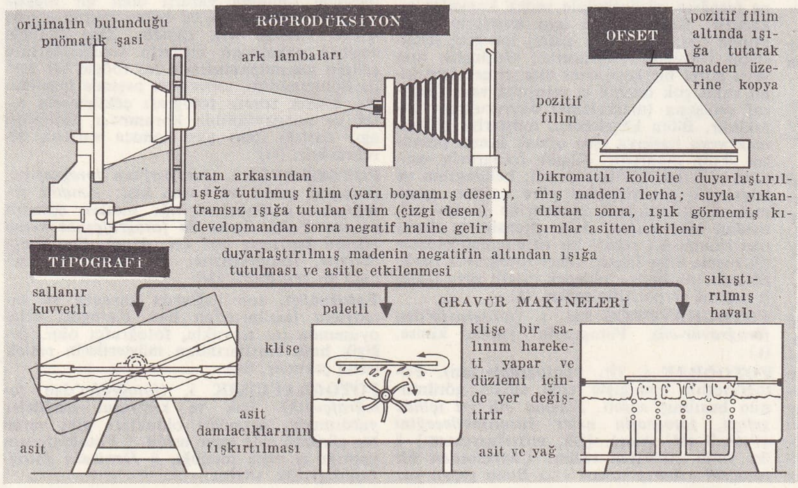

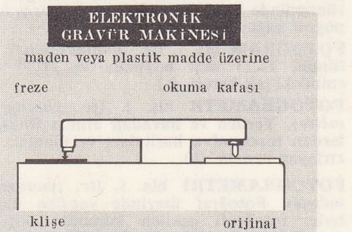

Bu makineler, belli sınırlar içinde küçültme ve büyültme yapabilir. Kazınacak levha ve orijinal hızlı bir git - gel hareketi yapar ve seçilmiş tram içindeki bir çizgi boyunca ileri geri gider. Orijinalin taranması sırasında, bir okuma kafası, görüntünün açık ve koyu kısımlarını tarar ve kaydeder. Görüntünün noktaları, küçük bir frezeyle donatılmış kazıyıcı uca iletilir ve alınan akımın şiddetine göre sivri uç, maden üzerinde az veya çok derin çukurlar açar.

fotogravür

Foto. Doisneau-Rapho, Brassaï, X, Johan (L'AROUSSE)

den). Elektron. Bazı maddelerin ışık etkisiyle elektron yayması. Bk. FOTOVERİCİ. (L)

FOTOESNEKLİK veya **FOTOELASTİSİTE** i. (fr. *photoélasticité*). 1816'da Brewester tarafından bulunan, bazı saydam cisimlerin esnek biçim değiştirmelerinin etkisinde çift kırıcı olma özelliği. (Bu özellikten fotoelastisimetrede yararlanılır.) [L]

FOTOESNEKLİKÖLÇÜMÜ i. Mekanik bir parçanın, bir sanat eserinin v.b.'nin kütlesinde, gerilimlerin ve iç şekil değiştirmelerin dağılımını ve değerini incelemeyi sağlayan optik metot.

— ANSİKL. *Fotoesneklikölçümü*'nde polarlanmış ışıkta incelenen, saydam plastik maddeden (nitroselüloz, Pleksiglas) yapılan maketlerden yararlanılır. Bu maddeler, uygulanan güçlerin etkisi altında iç şekil değiştirmelerine uğrayarak anizotrop hale gelir ve bu ışık üzerine etkileri, iç gerilimleri meydana çıkarır. Fotoesneklikölçümü, zayıf noktaları kuvvetlendirmek için projede yapılması gereken düzeltmeleri gösterir. (L)

FOTOFAZ i. (fr. *photophase*). Biyol. Bazı bitkilerin uzun gün, kısa gece, bazılarının ise kısa gün, uzun gece isteyen gelişme devresi. (L)

FOTOFİSYON i. (fr. *photofission*). Nükl. Fotonların, meselâ, kozmik fotonlar etkisiyle bir atomun parçalanması. (L)

FOTOFON i. (fr. *photophone*). Fiz. Bir ışık ışını aracılığıyla sesleri ileten cihaz. (Bu ad Graham Bell tarafından 1881 martında, ışık dalgalı telefonuna [sesin bir ışık demeti aracılığıyle ve parabolik bir ayna yardımıyle iletilmesi], İngiltere'de, sesin ışıkla iletilmesi üzerine ünlü denemelerini yeniden yaptığı zaman verilmiştir.) [L]

FOTOFOR i. (fr. *photophore*). Opt. Topladığı ışığı belli bir doğrultuda gönderen optik sistem. (Yansıtıcı bir yüzey üzerindeki içbükey mercekler, KATADİYOPTR da denilen tam bir fotofor meydana getirir. Bu terim, LÜMİNOFOR'un eşanlamlısı olarak da kullanılır.) || Buhar halinde püskürtülen bir akaryakıtın kızgın aleviyle ısınan ve parlak bir ışık veren alkor gömlekli taşınabilir lamba. (L)

FOTOFOREZ i. (fr. *photophorèse*). Fiz. Gazlar içinde asıltı halinde bulunan çeşitli madde taneciklerinin, çok şiddetle ışık ışınlarının etkisiyle harekete geçmesi. (L)

FOTOGAZIŞI i. Fiz. Bir maddenin bir ışınımı soğurup, farklı bir dalga boyuyle yeniden yayımlamasına dayanan özel gazışı olayı. (Fotogazışı çok kısa bir süre içinde başlayıp biterse «flüorışıl», uyarma kalktıktan sonra da devam ederse «fosforışıl» adını alır.) [L]

FOTOGAZIŞIL sıf. Fiz. Fotogazışı ile ilgili. (L)

FOTOGENEZ i. (fr. *photogenèse*'den). Fizyol. Işık çıkaran organların ışık üretmesi. Bk. FOSFORIŞI. (L)

FOTOGLİPTİ blş. i. (fr. *photoglyptie*). Oyuk matrisler yardımıyle, renkli fotoğraf görünümünde kopyalar elde etmeğe yarayan tipograf baskı usulü. (L)

FOTOGRAM blş. i. (fr. *photogramme*). Bir filmin, 15,25 mm boyunda ve 20,95 mm enindeki tek karesi. (L)

FOTOGRAMETR blş. i. (fr. *photogrammètre*). Yerden ve havadan alınan fotoğraflardan topografya haritaları ve planları hazırlayan uzman. (L)

FOTOGRAMETRİ blş. i. (fr. *photogrammétrie*). Fotoğraf üzerinde yapılan ölçmelerle, fotoğrafı çekilen konunun boyutlarını belirmeğe yarayan yöntemlerin incelenmesi. || Fotoğraf veya stereofotoğraf tekniğinin, topografya haritalarının hazırlanmasında uygulanması.

— ANSİKL. Topografya haritalarının çiziminde fotoğraflardan yararlanma düşüncesini Laussedat (1850) ortaya atmıştır; bu bilgin, arakesitle dolaysız harita yapımı yönteminden yararlanıp değerlendirmeyi grafik olarak yapıyordu. Pulfrich (1901), kendi *stereokomparatörü* ile, birbirine paralel yatay doğrultularda çekilmiş fotoğraf çiftlerinden faydalanmıştır; âleti kullanan, cismin iki görüntüsünü stereoskopik olarak birleşmiş görür ve böylece homolog noktaları ayırma güçlüğü ortadan kalkar. Von Orel (1911) stereokomparatöre, yüzeyle birlikte, yükselti eğrilerini sürekli olarak çizmeyi sağlayan bir düzenek eklemiştir.

1919'da, Fransa'da, Poivilliers, belirsiz herhangi bir konum ve yöneltme şartları içinde, çekilmiş fotoğraf çiftleriyle sağladığı sürekli çizimle, değerlendirme meselesini eksiksiz çözmeyi başarmıştır; bu çözüm, arazinin havadan çekilen fotoğrafları ile topografya haritaları çizimini kolaylaştırmıştır. Bu metotla yüksek nitelikte haritalar çok süratli yapılabilmektedir. Bu yüzden *hava fotogrametrisi*, klasik harita çizim yöntemleri ile büyük alanlarda uygulanan yerel fotogrametrinin yerini tamamen almıştır.

Fransa ve Fransız birliği eski topraklarının haritalarını yapmakla görevli, Millî Coğrafya enstitüsü, dünyanın en önemli fotogrametri servislerinden birine sahiptir.

Fotogrametri, arkeolojide ve çabuk geçen olayların (akışkanların mekaniği, balistik gibi) incelenmesinde kullanılır. Fakat topografya haritalarının çizilmesinde uygulanması çok daha önemlidir. (L)

FOTOGRAVÜR blş. i. (fr. *photogravure*). Baskı klişelerinin, fotoğraf ve fotomekanik yoluyle hazırlanmasında başvurulan usuller.

— ANSİKL. Bir resmin parlak bir maden üzerine çıkarılmasına ve bir asitle işlenmesine dayanan bütün *fotogravür* usullerini Nicéphore Niepce buldu; bu işler için, ışık etkisine bırakılan Yuda bitümünün terebentin esansında çözünmemesinden yararlandı. Önceleri «fotogravür» deyimi, daha çok tipoklişe yapımında başvurulan usuller için kullanılıyordu. Bugün ofset fotogravürü, hattâ helyo fotogravürü de denir; çünkü bu üç büyük usul, gitgide aynı renkli fotograf yapım metodunu kullanmaktadır.

Tipoklişe elde etmek için, madenî levhaya sürülen bikromatlı koloidal tabaka üzerine negatifin kopyası çıkartılır. Tabakanın ışık görmeyen yerlerinin erimesinden sonra, madenin çıplak kısımları asitle oyulur ve böylece baskıya elverişli kabartma bir resim elde edilir. Başvurulan usuller, negatifin, madenin (çinko, bakır, magnezyum ve alaşımları) ve duyar tabakaların (albümin, soğuk sır, sıcak sır) cinsine ve gravürün şekline (asitle aşındırma, elektrolitik gravür) göre değişir. Çizgi-resim yapımına *çinko gravür* de denir. 1850 Yılında Firmin Gillot'nun buluşu litografik bir resmi, aşındırma yoluyle, çinko üzerine bir tipoklişeye çevirmek oldu. Oğlu Charles, fotoğraf görüntüsünü doğrudan doğruya maden üzerine çıkardı. Metodu bugün çizgi-klişe yapımındaki metoda benzer.

Kesiksiz görüntülü bir resmin üretimi, levha yüzeyinde kesikli görüntülü şekil basacak bir resmin meydana gelmesini gerektirir; eskiden reçine ile elde edilen üretimde bugün tram'dan (kareli veya kafesli ekran) faydalanılır. Bu ekran negatif pozunda kullanılır. Klişede renk tonları küçük noktalarla belirtilir, aralıklı noktalar renk koyuluğu nisbetinde irileşir; simili gravür veya simili klişe elde edilir. Çinko veya bakır plaka üzerine fotoğraf görüntüsüyle yedek kopyalar çıkartılır. Renkli baskı için klişelerin yapımında (iki, üç, dörtlü krom) fotoğraf seleksiyon tekniğine başvurulur. Orijinalin tam veya güzel bir kopyasını elde etmek için kimi vakit çok önemli el retuşuna veya fotoğraf retuşuna (maskeleme) başvurulması gereklidir. Biten klişelerden, müşteriye gösterilmek veya başkıya esas olmak üzere, provalık resim çıkartılır. Klasik fotogravür usulüne yeni bir teknik eklendi; belinogram ve televizyon prensiplerine göre çalışan oyma makineleri, fotoğraf işlemlerine lüzum kalmadan klişe yapar. Aynı prensiplere dayanan skannerler renkli bir orijinalden otomatik seçme klişe üretir. Ofset fotogravür baskı plakalarına kopya edilecek çizgili veya tramlı negatif ve pozitifle sağlar. (L)

FOTOGRAVÜRCÜ blş. i. (*fotogravür*'den *fotogravür-cü*). Fotogravür yapan kimse. (L)

FOTOĞRAF i. (fr. *photographe*'tan). Fotoğrafçılık tekniğiyle elde edilen görüntünün basılmış sureti. *Sinema elli yıl içinde gelişti, fotoğrafla neler yaratılabileceğini gösterdi* (N. Ataç). [Bk. FOTOĞRAFÇILIK.] || Bu yolla çıkarılan resim: *Çantasından bir fotoğraf çıkarıp uzattı - ... Bunu geçen yaz Viyana'da çektirmiştim* (K. Tahir). *İstasyonun duvarlarını süsleyen fotoğraflar arasında beni gösteren bir resmin önünde durdum* (A.H. Tanpınar). || *Fotoğraf albümü*, fotoğrafların biraraya toplandığı albüm. || *Fotoğraf atelyesi*, fotoğraf çekilen ve basılan yer, fotoğrafhane. || *Fotoğraf büyültme*. Bk. AGRANDİSMAN. || *Fotoğraf çekmek*, fotoğraf makinesiyle bir görüntü elde etmek. || *Fotoğraf kâğıdı*. Bk. KÂĞIT. || *Fotoğraf makinesi*, fotoğraf çekmekte kullanılan âlet: *Fotoğraf makinesinin optüratörü açıldı, kapandı* (Ş.S. Aydemir).

— Huk. Bk. ANSİKL. || *Fotoğraf eseri*. Bk. ESER. || *Müstehcen ve hayasızca fotoğraflar*. Bk. MÜSTEHCEN.

— ANSİKL. Huk. Kişilerin, kendi *fotoğraf*'ları üzerinde herkese karşı korunan şahsiyet hakları vardır (Bk. ŞAHSİYET *hakkı*). Bu sebeple, bir kimsenin fotoğrafının onun açık veya zımnî rızası bulunmaksızın çoğaltılması, yayımlanması, teşhir olunması gibi fiiller (doktrinde ileri sürülen bir görüşe göre, fotoğrafın çekilmesi bile), söz konusu şahsiyet hakkını ihlâl eder. Aynı şekilde, Fikir ve Sanat Eserleri kn.nun 86. md., eser niteliğini taşımasa bile, bir kimseye ait fotoğrafın onun (ölümü halinde aynı kanunun 19. maddesinde gösterilen kişilerin) izni olmadıkça, söz konusu kişinin ölümünden 10 yıl geçmeden teşhir edilmesini veya başka bir yoldan umuma arz edilmesini yasaklamıştır. Gerek fikrî hukuk, gerek medenî hukuk alanlarında bu kuralın bazı istisnalar vardır. **1.** Topluma mal olan, ülkenin siyasî veya toplumsal hayatında rol oynayan kişiler (siyaset, sanat, edebiyat, spor v.b. alanların ünlü simaları) fotoğraflarının izinleri alınmadan kullanılmasına (msl. gazete ve dergilerde yayımlanmasına) katlanmak zorundadırlar. Ne var ki, bu kural da kesin değildir. Söz konusu kişilerin meşru ve üstün bir menfaatine tecavüz edildiği zaman, onların fotoğraflarının izinsiz kullanılması da hukuka aykırı olabilir. (Bir filim yıldızının, izni alınmadan, ev içindeki özel hayatının teleobjektifle tespit edilip yayımlanmasında veya ona ait bir fotoğrafın ticarî bir amaçla, meselâ reklâm vasıtası olarak kullanılmasında olduğu gibi.)

2. Fotoğrafı alınan kişilerin katıldığı geçit resmi, resmî tören veya genel toplantıları gösteren fotoğrafların kullanılması, Fikir ve Sanat Eserleri kn.nun 86. md.ne göre serbesttir. Medenî hukuk (şahsiyet haklarının ihlâli) yönünden, bu durumlarda veya genel yollar, meydanlar gibi umuma açık yerlerde çekilen fotoğrafların, hukuka aykırı olarak nitelendirilebilmesi için, fotoğrafı çekilen kişinin orada herhangi bir kişi, bir figüran olarak yer olması gerekir.

3. Fikir ve Sanat Eserleri kanunu ayrıca, günlük olaylara ilişkin fotoğrafları da, izin şartını aramaksızın, serbest bırakmıştır. Bu halde de, medenî hukuk yönünden şahsiyet haklarının ihlâl edilip edilmediği ayrıca incelenmek gerekir. Meselâ büyük bir trafik kazasında yararlananların kaza yerinde fotoğraflarının çekilip gazetelerde yayımlanması, basının herkesi ilgilendiren ve bilinmesinde topluma yararlı olan bir olayda toplumu aydınlatma ve haber verme görevi içinde kaldığı için caizdir. Zina halinde suçüstü yakalanan kişilerin fotoğraflarının çekilip yayımlanmasında ise (böyle bir fayda bulunmadığı, sansasyon peşinde koşulduğu, üstelik izinsiz fotoğrafı çekilenlerin şeref ve haysiyetlerinin korunması düşüncesi ağır bastığı için) aksi sonuca varmak gerekecektir. (M)

FOTOĞRAFÇI i. (*fotoğraf*'tan *fotoğraf-çı*). Fotoğraf çeken ve basan kişi: *Amatör fotoğrafçı*. || Fotoğrafçılığı meslek edinmiş kimse: *Yoksa buna da fotoğrafçının kendi görüşü karışmış mı?* (N. Ataç). *Fotoğrafçı atelyesi*, fotoğrafhane: *Bu resmi fotoğrafçıda mı çektirdin?* (M)

Fotoğrafçı, son çağlarda karagöz ve ortaoyunu fasıllarından biri. Karagöz, ortaoyununda ise Kavuklu, fotoğrafçı olur, değişik halk sınıflarından müşterilerin resimlerini çekerler. (M)

FOTOĞRAFÇILIK i. (*fotoğrafçı*'dan *fotoğrafçı-lık*). Işık ve kimyasal maddeler yardımıyle, nesneleri oldukları gibi veren bir görüntü elde etme usulü. || Fotoğrafçının yaptığı iş veya mesleği. || *Denizaltı fotoğrafçılığı*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Fotoğrafçılığın* temeli, maden tuzlarının veya organik bileşiklerin ışık veya kimyasal ışınımların (morötesi, kızılaltı, X ışınları, gamma ışınları v.b.'nin) etkisiyle değişmesi veya parçalanmasına dayanır. Bu yolla elde edilen görüntü kalıcı değildir; kalıcı olabilmesi için, duyar tabakanın ışıktan etkilendikten sonra bazı özel banyolarda yıkanması gerekir.

Bir yüzünde ufak bir delik bulunan «stenope» adlı küçük karanlık oda yardımıyle, çok eskiden beri görüntü elde edilebiliyordu. 1550 Yılında Cardan, bu deliği genişleterek önüne bir mercek koydu ve o güne kadar elde edilen görüntülerin en iyisini elde etmeyi başardı. Öte yandan simyacılar, gümüş klorürün ışık etkisiyle değişikliğe uğradığını fark ettiler. Ancak, o zamanlardan kalma hiç bir elyazmasında, bu iki önemli olayın fotoğrafçılık alanında bağdaştırıldığından bahsedilmez. 1727'de J. H. Schulze, kireç ve gümüş nitrat sürdüğü bir kâğıt parçasının üstüne şekilli bir kalıp koyarak güneşe bıraktı ve bir görüntü elde etti. 1780'de fransız fizikçisi Charles, insan siluetleri için aynı yöntemi kullandı. Asıl fotoğrafçılık 1827'de Nicéphore Niepce tarafından bulundu. Bir tek manzara resmi için, Yuda bitümü sürülmüş duvar tabakaya tam sekiz saat poz vermek gerekiyordu. Bu bilginin 1838'de J. Daguerre ile yaptığı araştırmalardan sonra, dagerreyotip* bulundu. Bu arada, İngiltere'de Talbot, önce deniz tuzuna batırıp sonra üzerine gümüş nitrat sürdüğü kâğıt parçalarını ışığa duyarlı hale getirmeyi başardı (1839).

1841'de Abel Niepce de Saint-Victor, bileşiminde gümüş tuzları bulunan bir albümin tabakası sürdüğü cam parçalarıyle saydam negatifler elde etti. 1850'de Legray, kollodyum'u buldu. 1861'de Goudin, jelatin'in kul- Maddox, gümüş bromür ve jelatinli ilk duyar tabakaları hazırladı. Günümüze kadar lanılmasını önerdi ve bu yöntemle 1871'de süregelen araştırmalar, fotoğrafçılık alanında bugünkü sonuçları verdi; ancak araştırıcılar daha mükemmel sonuçlar elde etme çabasındadır ve duyar tabakayı geliştirmek için yapılan çalışmalar sürüp gitmektedir. Genel duyarlığın, renk duyarlığının arttırılması, inceliği, poz süresi v.b. gibi konular üzerinde önemle durulmaktadır.

● *Fotoğrafçılık işlemleri.* Fotoğrafın elde edilmesi için gerekli birçok işlem vardır:

Fotoğraf çekimi veya «negatif» denilen duyar tabakanın fotoğraf makinesi içinde ışığa tutulması. Çekimden sonra yüzeyde gizli görüntü meydana gelir; bu görüntünün görünür hale gelebilmesi ve kâğıda basılabilecek bir negatif elde edilebilmesi için, filmin bazı özel banyolarda (developman) yıkanması gerekir.

Fotoğraf makinesi. Fotoğraf makineleri çok çeşitlidir. Sehpa üzerine oturtulan atelye makinelerinde, filim veya fotoğraf camı şasi içindedir. Bu makineden esinlenerek, çok çeşitli portatif el makineleri hazırlanmıştır. Genellikle, bütün modern makinelerde filim makaraya sarılıdır. En çok kullanılan filim boyutları 4,5×6; 6×6; 6,5×9; 9×12'dir. Son yıllarda daha küçük boyutlu filimler de (mikroforma) yapılmıştır. Filim grenlerinin inceliği ve duyarlığında kaydedilen gelişmelerden sonra mikroforma çok kullanılmağa başlanmıştır. Bununla birlikte taşıma kolaylığının yanı sıra aynı ölçüde iktisadî ve kullanışlı değildir, gerek mikroformaların hazırlanması, gerek çekilmiş fotoğrafın büyütülmesi son derece dikkat isteyen bir işlemdir. Fotoğraf makinelerinin başlıca iki çeşidi vardır: katlanan ve katlanmayan fotoğraf makineleri. Birinci gruptan olanlar da kendi aralarında, «körüklü», kutu v.b. gibi sınıflara ayrılır. Eğer netlik ayarı bir buzlu cam üzerinde yapılıyorsa, bu makinelere «refleks» makineler denir (bir veya iki objektifli).

Bir fotoğraf makinesinin bölümleri şunlardır; bir karanlık oda, bir objektif*, bir obtüratör, duyar tabakanın yerleştirilmesine yarayan bir tertibat, bir vizör. Ayrıca, bir netlik ayar tertibatı, bir diyafram ve birçok ek parçalarla (telemetre, pozometre, güneşlik v.b.) donatılır.

Gizli görüntü veren fotoğraf emülsiyonu. 37°C'ta sabit tutulan yüzde 20'lik bir jelatin eriyiğinde bazı alkali halojen tuzlar (potasyu bromür, iyodür veya klorür) katılır. Bu eriyiğin içine bir gümüş nitrat eriyiği katıldığı zaman, emülsiyonun bileşimine göre değişen bir gümüş tuzu meydana gelir. Bu tuzun ince billûrları, yalnız mavi ve mor ışınımlara karşı duyarlıdır. Emülsiyon durulduğu zaman, tepkimeden arta kalan tortuları gidermek için bir seri işlem gereklidir. Genel duyarlığı arttırmak için gerekli işlemlerin biri şudur; temizlenmiş emülsiyon yeniden eritilir ve belirli bir süre bu ısıda tutulur. Diğer bir yöntem ise, uygun bazı maddeler (meselâ amonyak) katmaktır.

Kromatik veya renk duyarlığını arttırıcı bir yöntem de, emülsiyonu yeşil ve sarıya karşı duyarlı hale getiren bazı organik boyalar eklemektir. (Ortokromatik emülsiyonlar). Bu yöntemlerle emülsiyon, ışık tayfının bütün renklerine karşı duyarlık kazanır. Başka cins boyaların katılması da aynı emülsiyonu kızılaltı ışımalara duyarlı hale getirir.

Duyarlı tanecikler. Jelatin'in içindeki gümüş bromür, iyodür veya klorür billûrlarının yüzeyinde veya içlerinde bulunan «tanecikler» onları duyarlı hale getirir. Bu taneciklerin nitelikleri koloidal gümüşle aynıdır. Bir bakıma, gizli görüntünün «taşıyıcıları» bu taneciklerdir. Işığın etkisi altında tanecikler, görünmez ve karmaşık kimyasal değişikliklere uğrar ve izhar banyosundan sonra görünür hale gelecek olan görüntüyü meydana getirir. İzhar banyosunun rolü, gümüş tuzundan indirgenmiş gümüşü tanecikle birleştirmek, başka bir deyişle *taneciği geliştirmek*'tir.

Negatif emülsiyonlar. Gerçekleştirilecek fotoğraf çalışmasının özelliğine göre uygun bir emülsiyon kullanılır: meselâ, portreler için yumuşak kontrastlar veren çok hassas emülsiyonlar vardır. Reklâm, sanayi fotoğrafları veya manzaralar için orta kontrastlı emülsiyonlar gerekir. Aşırı kontrast veren emülsiyonlar ise özellikle evrak kopya etmekte kullanılır. Bu emülsiyonların ortokromatik veya pankromatik türleri vardır. Fotoğraf kâğıtları, morötesine ve X ışınlarına karşı duyarlıdır. Piyasada amatör ve profesyonel fotoğrafçılar için satılan emülsiyonların dışında bilimsel çalışmalar için de bazı özel emülsiyonlar yapılır. Bunlar arasında kızılaltına (0,7 μ ve 1,5 μ arası) ve morötesine (0,2 μ'a kadar) duyarlı olan kâğıt ve filimler sayılabilir. Negatif elde etmeğe yarayan çeşitli duyar tabakaların duyarlığı* 1'den 50'ye kadar değişir. Duyarlığı en düşük olanlar en fazla kontrast verir. Duyarlık, yaklaşık değerleri gösteren «dereceler»le belirtilir ve aynı sayı sistemine bağlı kalınmak şartıyle, fotoğrafçılar için çok yararlıdır.

Genel duyarlık. Bugün artık günlük ihtiyaçları çok aşmıştır; gece, az aydınlık yerlerde bile renkli enstantane çekimi yapılabilmektedir.

Tayf duyarlığı. Milimetrenin 1/1 000 000'i olarak ölçülen görünür ışık tayfı, 400 mμ (mor) ile 640 mμ (kırmızı) arasında uzanır. 7 mμ'luk özel yüzeyler kullanarak, kızılaltı 640 mμ ile 1 150 mμ arası, morötesi de 250 mμ'a kadar fotoğrafa geçirilebilir. Filimler ayrıca, X ışınlarına, gamma ışınlarına, kozmik ışınlara ve elektron bombardımanlarına da (elektronik mikroskop) duyarlıdır.

Gren inceliği. Ölçülmesi ve kontrol edilmesi mümkün olan bu nitelik, gerektiği zaman bilimsel çalışmalarda, milimetre başına 2 000 çizgiye kadar çıkartılabilir ve 1 mm^2'de 1 500 000 nokta kaydedilebilir; böylece, çok küçük bir yüzeyde milyarlarca şekil meydana gelir.

Genellikle bu nitelik, hızlı filimlerde objektifin ayırma gücünün çok üstündedir.

Çok tabakalı filimler. Renkli fotoğraf çekmek için, çok sayıda emülsiyon tabakalarından meydana gelen filimler hazırlanmıştır. Bu teknik «geniş poz serbestliği» gibi, değişik işlerde kullanılan filimlere uygulanır. Böylece, bilimsel araştırmalara yararlı, poz süresi 1 ile 1 milyon oranında değişebilen filimler yapılmıştır. Bu filmi meydana getiren üç emülsiyon tabakasından her birinin duyarlığı çok farklıdır. Bu emülsiyonlar renkli katlarla ayrılmıştır ve çekim sırasında her biri ayrı ayrı geliştirilebilir. Bunun yanında bazı yapma renkli filimler vardır; bunlar kızılaltı ve görünür renklere karşı duyarlıdır. Kızılaltı ve bilinen renklerin görünür hale gelmesi, havadan çekilen fotoğraflarda, doktorlukta, bilimsel, hattâ sanat fotoğraflarında ilgi çekici, yararlı sonuçlar vermektedir. Aynı teknikle, geleneksel

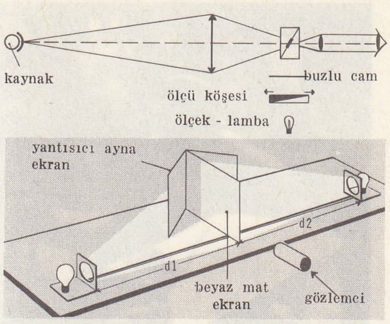

fotometri

beş veya yedi kontrastın (polikontrast) yerini alabilecek değişik kontrastlı fotoğraf ve agrandisman kâğıtları hazırlanmış, böylece kullanmada büyük kolaylık ve yapılacak stoklarda da büyük tasarruf sağlanmıştır.

● *Süpor.* Kullanılacağı alana göre, emülsiyon değişik süporlar üzerine sürülebilir. Önceleri yalnız cam veya kâğıt süporlar kullanılıyordu. 1889 Yılında selüloz nitratı bulundu (Reichenbach, Eastman); 1901'de yanmaz asetat (A. Eichgrün) 1951'de de çok daha dayanıklı triasetat kullanıldı. II. Dünya savaşı sırasında Whinfield ve Dickson tarafından bulunan polyester aynı işte kullanılmağa başlandı. Bu maddenin üstün mekanik direnci ve şeklini koruma da kararlılığı, ona bazı üstünlükler sağlamıştır. Grafik sanatlarda, fotoğraf ve ses kayıtlarında yararlanılır ve 2 m eninde, 1 200 m uzunluğunda şeritlerin yapılmasını sağlar: Ester, Kronar (tes. edil. ad).

Developman. İki temel işlem vardır: gümüşü indirgeyerek, gizli görüntüyü belirli görüntü haline getiren *izhar banyosu*'nda yıkama; filimi çalkaladıktan sonra, kullanılmamış gümüş tuzlarını ortadan kaldıran *tespit banyosu*'na daldırma. İzhar banyolarının bileşimi çok değişiktir ve cinsine göre yumuşak veya kontrastlı klişeler elde edilir. Bazıları görüntüyü hızlı, bazıları yavaş bir şekilde geliştirirken (developman), bazıları da çok ince grenler verebilir. Tespit banyosunda daima yüzde 20 veya 30 oranında sodyum hiposülfit vardır. Bunun içine bazen sodyum bisülfit veya başka sertleştirici bileşimler katılabilir. Belirli boyutlarda kesilmiş filimlerin banyosu, yapılacak fotoğraf sayısına göre büyük ya da küçük küvetlerde veya gerdellerde olur. Büyük gerdeller kullanıldığında filim veya plakalar dik şekilde durmalarını sağlamak üzere özel çerçevelere yerleştirilir (yıkama çerçeveleri).

Elde edilen negatif üzerinde konunun ışıklı yerleri karanlık, gölgeli yerleri ise saydam olarak görünür.

Baskı. Gizli görüntüyü taşıyan duyar tabakanın (kâğıt*, cam veya filim), belli bir süre beyaz ışığa tutulmasıyle gerçekleştirilir ve negatifler gibi banyo edilir. Bazen «doğrudan doğruya kararan» kâğıtlar da kullanılır.

Son yıllarda, developman ve baskı laboratuvarı alanında birçok yenilikler kaydedildi. Eski cihazların yerine daha çok elektronik cihazlar kullanılmağa başlandı. Renkli veya siyah-beyaz banyonun bütün evreleri otomatik olarak yapılabilmektedir. Baskı ve agrandisman işlemi de, kâğıt şeritler üzerinde otomatik makinelerle tamamlanır (otomatik makaslarla kesim dahil). Hatâ en son tekniklerde, laboratuvara pek iş düşmemekte ve fotoğraf makinesi tamamen veya yarıhazırlanmış örnekler vermektedir (yarı-hazır sonuçlar veren yöntemlerde tespit ve yıkama sonradan yapılır.)

Feza fotoğrafçılığında, meselâ Mars, Venüs, Ay gibi gökcisimlerinin enstantane fotoğrafları dünyaya gönderilir; Hertz dalgaları ile yapılan bu gönderme çok büyük bir kesinlik istediğinden uzun sürer.

● *Renkli fotoğraf.* Bu fotoğraf dalı da, üç temel renk olan *mavi, yeşil* ve *kırmızı*'nın uygun oranlarda birbirine karıştırılmasıyle tabiatta görülen renk tonlarının elde edilebileceği fikrine dayanır. Bu yöntemin ismi «katmalı» işlemdir. Buna karşılık, birbirini tamamlayıcı üç renkten sarı, kızılmor (magenta) ve mavi-yeşil'den (siyan) ikisinin saydam tabakalar halinde beyaz kâğıt üzerine belirli oranlarda ve yoğunlukta getirilmesiyle bütün renkler elde edilebilir

1
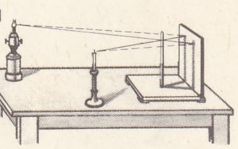

Desen. LAROUSSE

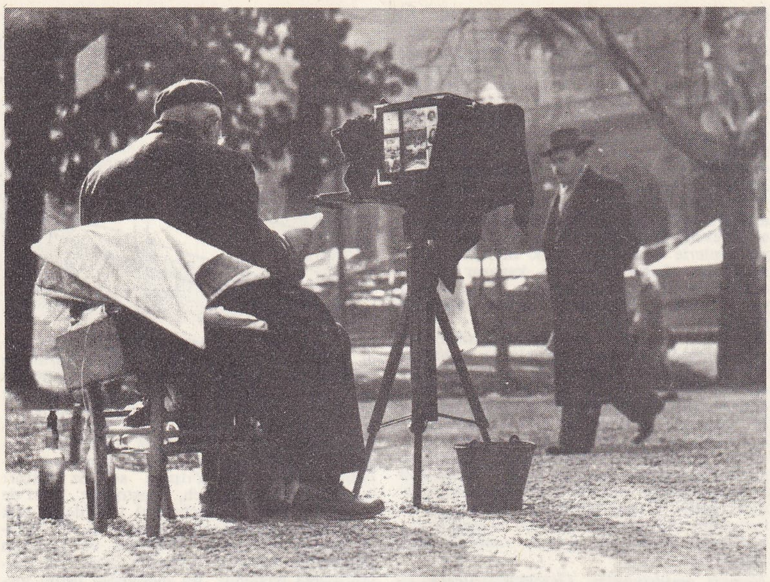

fotoğrafçı

ve bu yönteme de «çıkartmalı işlem» adı verilir.

1861'de Clerk Maxwell ve 1869'da Charles Cros'un çalışmaları, 1869-1880'de L. Ducos du Hauron tarafından bulunan «üç renkli işlem»e temel teşkil etti. Bu işlemde, renkli bir konu peş peşe üç kere mavi, yeşil ve kırmızı filtrelerle filim üzerine tespit ediliyordu. Böylece üst üste yerleştirilebilecek üç tane negatif elde ediliyordu. Ve elde edilen siyah renkler, asitleme yoluyle tamamlayıcı renklere çevriliyordu. Sonunda mavi filtre ile çekilen resmin tonları sarıya, yeşil filtreyle çekilen kızıl-mora ve kırmızı filtreyle çekilen de mavi-yeşile boyanıyordu. Kâğıttan ayrılmış bu üç filim veya jelatin katı üst üste yerleştirildiğinde, konunun verdiği renkler asıllarına çok benzer şekilde tekrarlanabiliyordu. Bu yöntem, kullanılan boyaların uygun olması şartıyle matbaacılıkta renkli baskılarda kullanılır.
1935'te çıkartmalı sentez usulü bulundu; bu usulde, klasik temel renklerin (mavi, yeşil, kırmızı) tamamlayıcıları olan boyalar (sarı, magenta, siyan) kullanılır. Kapalı yerde, karanlıkta, diyapozitif'in perdede yansıtılmasından daha karışık bir işlem olan kâğıt üzerine çekim yapma usulleri araştırıldı. Banyo sırasında «renkli tamamlayıcılar», filtrelerin ayıklayamadığı «parazit» renklerin etkisini yok eden ek renkler meydana getiriyordu. Böylece, baskı sırasında filtre edilerek kolayca giderilebilen bir tek portakal rengi tabaka kalıyordu. En sonunda mükemmel bir seçme niteliği olan sunî boyarmaddeler yapılabildi; bu cins negatif filimlere *color* denilir. (Eastmancolor, Ektacolor, Kodacolor). *Krom* terimi ise evrilebilen filimler için kullanılır. Bu arada, diyapozitiften doğrudan doğruya agrandisman yapmak ve yepyeni yöntemlerle çabuk sonuç almak imkânı sağlandı. Bk. POLAROİT.

fototipi

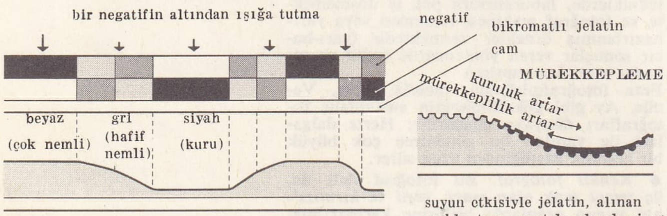

Yıkama sırasında kaybolan bikromat, jelatinin yüzeyinde sayısız küçük delikler bırakır. Bu delikler, jelatinin şişme miktarına göre az veya çok su tutar. Mürekkepleme sırasında, nemli olmayan kısımlarda (koyu siyah kısımlar) mürekkep bu deliklerin içine dolar ve yavaş yavaş beyaz kısımlara doğru ilerleyerek, kuruluk derecesine göre bu kısımlardaki deliklerin dibine ve kenarlarına yerleşir.

● *Renklerin sınıflandırılması*. Eskiden Maxwell tarafından ortaya atılan üçgen şeklinde bir şema, bugün yerini «kromasite şeması»na bırakmıştır. Bu sistem 1931'de Milletlerarası Aydınlatma komisyonu (C.İ.E) tarafından kabul edilmiştir. Bir atnalı şeklindedir ve üç ana renk X, Y, Z'den hareket eder; x ve y değerleri yoluyle, göze görünen bütün renkler anlatılabilir. Herhangi bir fotoğraf yönteminin gösterme sınırlarını tanımlama olanağı vardır (Fotoğraf, kâğıt üzerine basım). Gün ışığı renklerinin yerleri bulunabilir ve tamamlayıcıları için aynı şekilde bir işlem yapılır. Bütün renk karışımları, örneğin verilen bir ışığa oranla beyaz (veya nötr gri) tanımlanabilir.

● *Renk ısısı'nın düzeltilmesi* (*Kelvin derecesi*). Çeşitli ışık kaynakları, Kelvin derecesi (°K) cinsinden «renk ısıları» ile tanımlanır. Buna göre, bir mum'un ışığı 1930° K, bir stüdyo lambasının ışığı 3 200°K, bir fotoflud ışığı 3 400°K, kömür arkının ışığı 4 000° K, gün ışığı (açık gökyüzü ve güneşli havada ortalama) 6 100°K'dır. Bu kaynakların ışığı bir filtre ile düzeltilmelidir. Bu filtrelerin değerlendirilmesi için, renk ısısı $t°$ «mired»e (*micro reciprocal degree*) dönüştürülür:

$$1 \text{ mired} = \frac{1\,000\,000}{t°\text{K}}.$$

● *Girişimli fotoğrafçılık*. Fransız fizikçisi G. Lippmann tarafından bulundu (1891). Renkli fotoğrafçılığın en mükemmel tekniklerinden biridir. Ancak bu işlemde emülsiyonlar kullanmak gerekir ve duyarlığı pratik yönden yetersizdir.

1906'da ise A. ve L. Lumière, katmalı sentez yoluyle doğrudan doğruya renkli fotoğraf veren *otokrom* plakaları piyasaya sürdüler. Otokrom plakaları Lumicolor, onu da Alticolor filimleri izledi. Bütün hepsinde ortak olan yapım usulü şöyledir: bir kat vernik üzerine yapıştırılan mavi, yeşil ve kırmızı renkli nişasta ya da reçine bir cins düzensiz mozaik meydana getirir. Bunun üzerine de parnkromatik emülsiyon dökülür. Fotoğrafın çekimi, ilk filtre yerini tutan renkli nişasta taneleri ve süpor arasından yapılır. Developman, «enversiyon» denilen bir yöntemle gerçekleştirilir. Aynı ilkeye dayanarak 1908'de Dufay, cam üzerine uygulanmış düzenli bir mozaik ağından yararlandı. 1908'de Lippmann'ın çalışmalarından esinlenen R. Berthon çok renkli fotoğrafı gerçekleştirdi. Berthon'un kullandığı filmin sert tarafına ısıtılmış kalıpla mikroskopik kabarcıklar yapılmıştı. Bu yöntemin 1923'te sinemaya uygulanması iyi sonuçlar verdiyse de kullanılan malzeme kopya alınmasını güçleştirdi.

Nihayet son aşamada L.D. Mannes ve L. Godovski'nin 1930-1935 yılları arasında gerçekleştirdikleri üç katlı filimler vardır. Birinci kat mor-maviye karşı duyarlıdır. İkincisi yeşile karşı duyarlıdır ve birinciden sarı bir filtre-tabaka ile ayrılır. Üçüncü kat ise kırmızıya karşı duyarlıdır. Sarı filtre-tabaka yeşil ve kırmızı ışınımları geçirir, onlar da ondan sonra gelen iki katı etkiler. Çekim aynen tek renkli fotoğrafçılıktaki gibidir.

● *Filimlerin saklanması*. Banyo yapılmadan önce filimler soğukta sınırsız bir süre saklanabilir (—4°C veya daha yukarı). Buna karşılık tropikal iklimlerde filimler bozulur. Sıcaklık, özellikle, filim ışık gördükten sonra zararlı olur. Buzdolabında saklanması tavsiye edilebilir, hattâ bazı teknik filimler için bu gereklidir. Renkli filimler ise çekimden sonra hemen banyo edilmeli, özel paketlerde saklanmalıdır. Filim nemden de etkilenir ve kullanılıncaya kadar nem geçirmez ambalajlarda saklanır. Kullanıldıktan sonra, içinde nem kapıcı bir madde bulunan (silis jeli, pirinç v.b.) kapalı kutularda saklanmalıdır.

Banyodan sonra jelatin, nemli sıcak havada mantarların üremesine elverişli bir ortam olur. Çok kuru havada ise süpor kırılabilir. Bundan dolayı özel dolaplar kullanılmalı, nem kontrol edilmelidir. Renkli filimlerdeki boyalar da, ışıkta ve sıcakta bozulabilir. Filimlerin uzun süre saklanacağı arşivler için özel hazırlıklar gerekir.

● *Fotoğrafın uygulama alanları*. Fotoğraf, inceleme yapabilmek için görüntünün gerekli olduğu bütün alanlarda faydalıdır. Üstelik öyle olaylar vardır ki, bütün ayrıntılarıyle ve rahatça gözlemlemeğe imkân vermeyecek kadar kısa bir süre içinde olup biter ve inceleme yapabilmek için o anda fotoğraf çekimi gerekir. Bu olaylara örnek olarak astronomi, fototopografi, stereofotogrametri, evrak veya tabloların sahtelerinin bulunması, radyografi, gammagrafi, tayf analizleri, fotometalografi, fotomikrografi v.b. gösterilebilir.

Matbaacılıkta fotoğraf büyük ölçüde kullanılır (tek veya çok renkli fotomekanik resimlerin elde edilmesi). Gümüş tuzlarından yararlanan fotoğrafçılığın yanı sıra, krom tuzlarının kullanıldığı duyar tabakalar da vardır (kömürlü usul, bikromatlı zamk v.b.). Demir tuzlarıyle hazırlanan tabakalardan sanayi cisimlerinin kopyalarını çıkarmakta kullanılan ferroprusyat kâğıtlar elde edilir. Aynı iş için diazoikli tabakalar da yararlıdır.

● *Denizaltı fotoğrafları*. Deniz altında fotoğraf çekiminin iki türü vardır. Biri çok derinlerde olur, bunun için de ya otomatik ya da uzaktan kumandalı makineler gereklidir. Ötekisi ise doğrudan doğruya amatörü de ilgilendiren türdür. Çok derinlerde yapılan fotoğrafçılık (70 m'den başlayarak daha derin kuyulara kadar) için su geçirmez zırhlı bir makine ve ayrı olarak bir ışık kaynağı gereklidir. İster otomatik olsun (dibe yaklaşıldığında kumanda otomatik olarak verilir) ister uzaktan kumandalı olsun hiç bir zaman konuyu görmek imkânı olmadığı için elde edilen sonuçlar çoğunlukla ümit kırıcıdır. Genellikle siyah-beyaz filim kullanılır. Doğrudan doğruya çekim sığ sularda olur (5 ve 6 m civarında). Uzaklık ayarı zorlaştığı için genellikle uzaklığı gösteren madenî bir ayar düzeni vardır. Denizaltında renkli fotoğraf da çekilebilir, ancak 10 m'yi aşan derinliklerde sunî aydınlatma sağlanması gerekir. Bu aydınlatma magnezyum lambalarından elde edilebileceği gibi (bu lambalar hiç korkusuzca koruma camına gerek duyulmadan kullanılır) torpil denilen lambalar da iyi ışık verebilir. Açık havada yapılan ayarlamalar su altında geçersiz olduğu için, iyi sonuçlar alabilmek için tecrübe gereklidir.

— Havc. *Hava fotoğrafçılığı*'nın gelişmesini en fazla etkileyen unsurlar, fotogrametri ile olan ilişkisi ve G. Poivilliers tarafından geliştirilen havadan stereofotogrametri yöntemidir. Stereofotogrametri'de kullanılan yöntem, konunun canlı olarak görünebilmesi için havadan çekilmiş iki fotoğrafın birleştirilerek stereoskopik yöntemlerle inceleyiciye gösterilmesidir. Hava fotoğrafçılığı haritacılığın gelişmesine yolaçtı. (Bk. FOTOTOPOGRAFYA.) Bundan başka birçok alanlarda da çok yararlıdır. Meselâ arkeoloji (Suriye'deki Roma kalıntılarının R.P. Poidebard tarafından incelenmesi), jeomorfoloji (yükselti şekillerinin Atlası. İ.G.N. ta-

Foto. Yeni Sabah arşivi (MEYDAN)

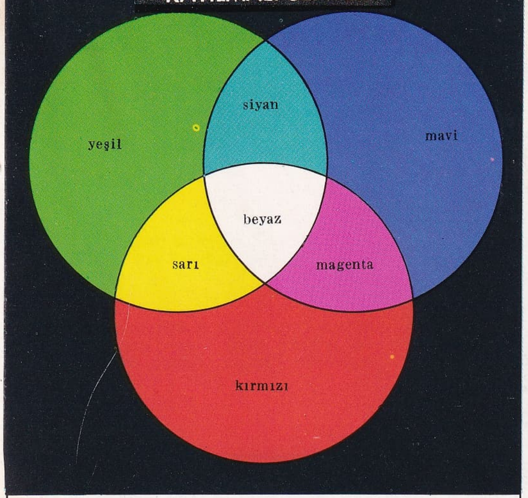

BASKI TEKNİĞİNDE

ÜÇ RENKLİ AYIRIM

(çıkarmalı sentez)

Görüntü bütün yüzeyde noktalara ayrılmıştır. Bu noktaların büyüklüğü, ayırım negatifinin değerleriyle orantılıdır. Negatifin siyahları küçük noktaları, griler orta boy noktaları, beyazlar ise büyük noktaları verir. Bu noktaların üzerine baskı ile kağıda geçirilmeden önce madenî klişede renkli mürekkep sürülür.

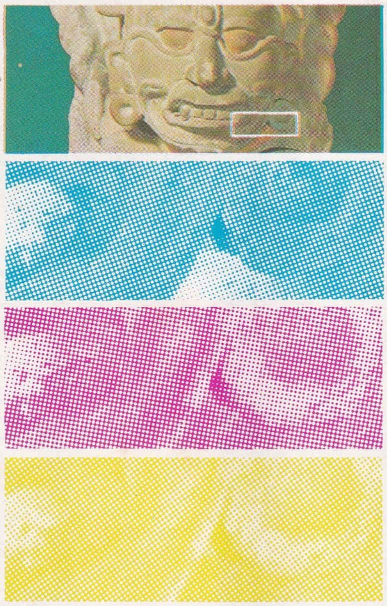

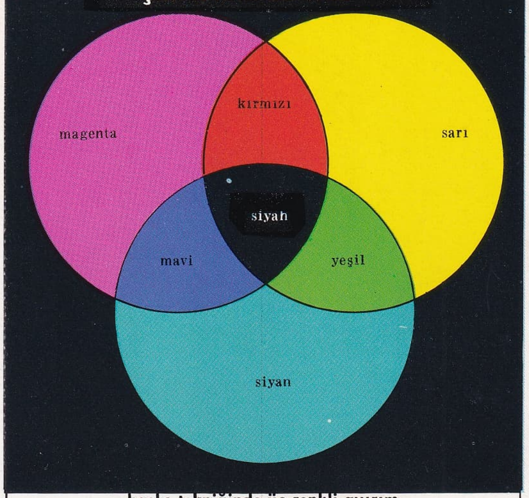

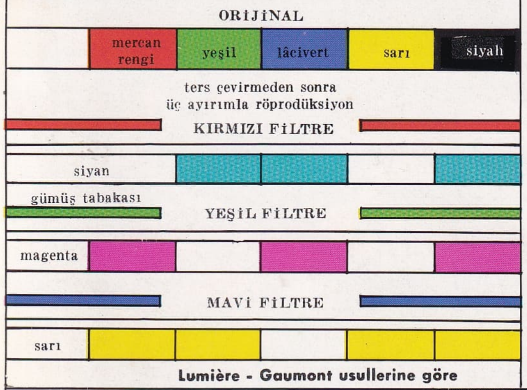

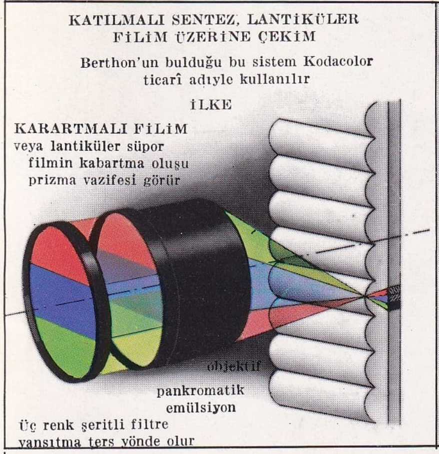

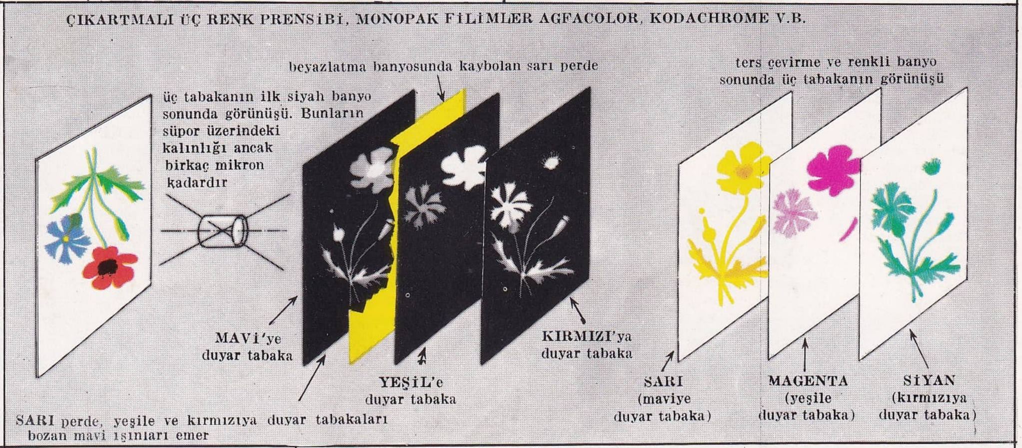

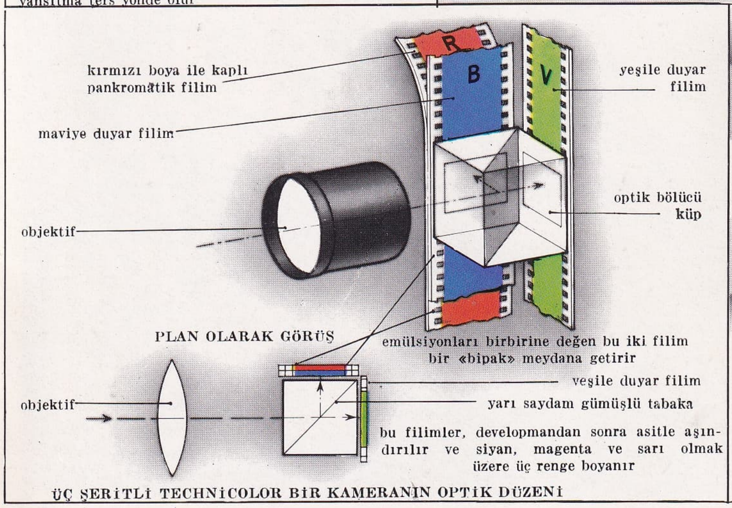

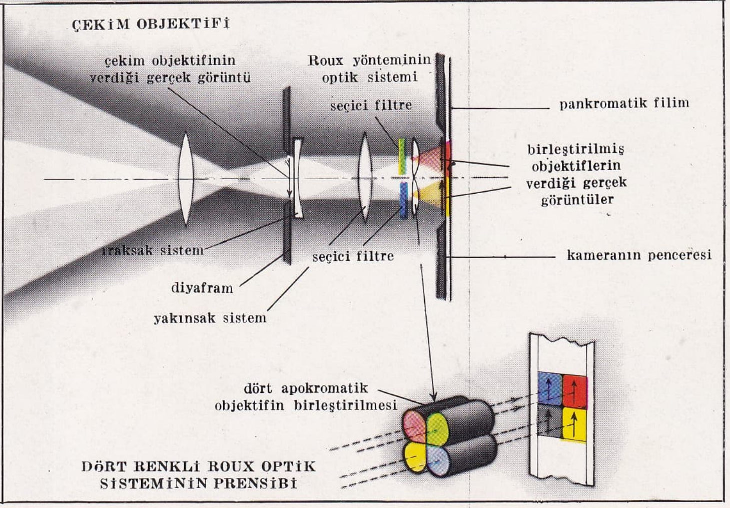

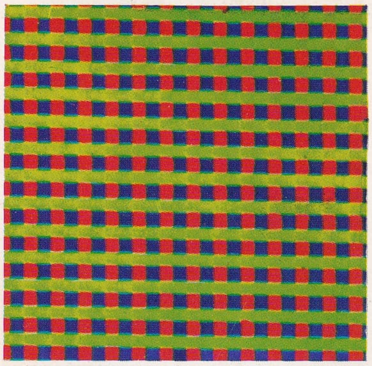

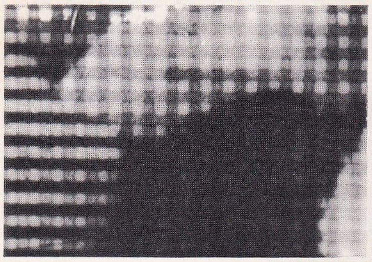

DUFAY-COLOR USULÜ KATILMALI SİSTEM

Renkli ağın (A) çok büyütülmüş (X 16) ayrıntısı. Konunun ışıkları bu ağa deyip geçerek duyar bir yüzeyi etkiler. Bu yüzey sonradan develope edilip ters çevrilerek (B) konuyu canlandıran renkli ağa aktarılacaktır

Kırmızı kısımda mavi ve yeşillerin indirgenmiş gümüş tarafından hemen tamamen silinmesini ve beyaz kısımda indirgenmiş gümüşün yokluğunu gösteren konunun bir kısmının çok büyütülmüş (X 20) ayrıntısı

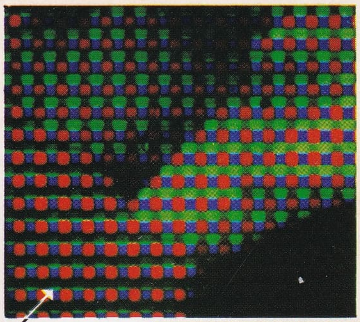

LUMİÈRE USULÜ KATILMALI SİSTEM

Mavi-mor, yeşil-sarı ve kırmızı-turuncu olarak üç renge boyalı nişasta taneleri ile ters çevrilebilir gümüşlü tabakada renkli ağa yayılır

KATILMALI SENTEZLERİN TEMEL PRENSİPLERİ

Renkli ağları meydana getiren üç renk şunlardır: mavi-yeşil, yeşil-sarı ve kırmızı-turuncu. Bu üç renk birbirlerine katıldığı zaman beyaz ışık meydana gelir. Bu renklerden ikisinin değişik renkte görünmesi için develope edilmiş gümüşlü tabakanın renklerden herhangi birini örtmesi yeterlidir. Üç renkte de kısmî fakat eşit değerde bir azalma gri rengi verir. Dufay ve Lumière usullerinde mavilerin silinmesiyle, gözümüzün fizyolojisi yeşil ve kırmızıyı karıştırıp sarı görür.

LUMİÈRE Otokromu (1906)

DUFAY COLOR fotoğraf (1909)

Lourdes'un renkli fotoğrafı (1889), Ducosdu Hauron tarafından

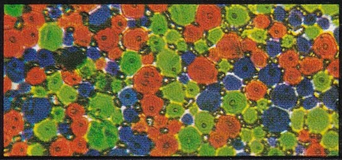

Gümüş tabakası olmaksızın nişasta tanelerinin çok büyütülmüş (X 100) ayrıntısı

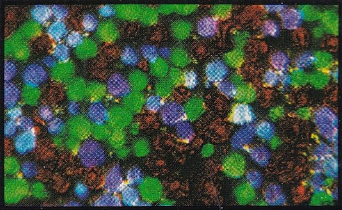

Mavi-mor bir çiçeğin bir kısmı: kırmızıların kısmen silinmesi

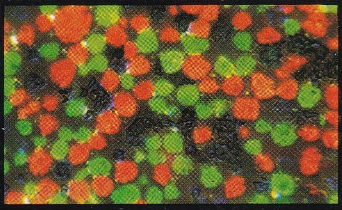

Sarı bir çeçiğin bir kısmı: mavilerin tamamen silinişi

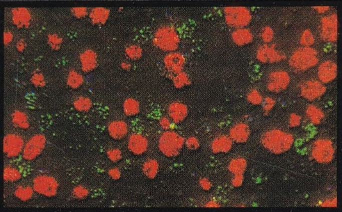

Kırmızı bir çiçeğin bir kısmı: mavi ve yeşillerin tamamının silinişi

Ozan SAĞDIÇ

İhsan ERKILIÇ

Şakir ECZACIBAŞI

Ara GÜLER

Nurettin ERKILIÇ

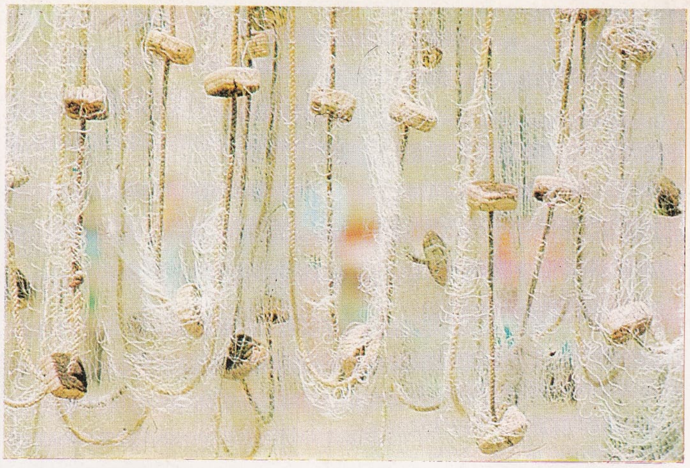

Ara GÜLER

Müeddep ERKMEN

Gültekin ÇİZGEN

Hüsnü GÜRSEL

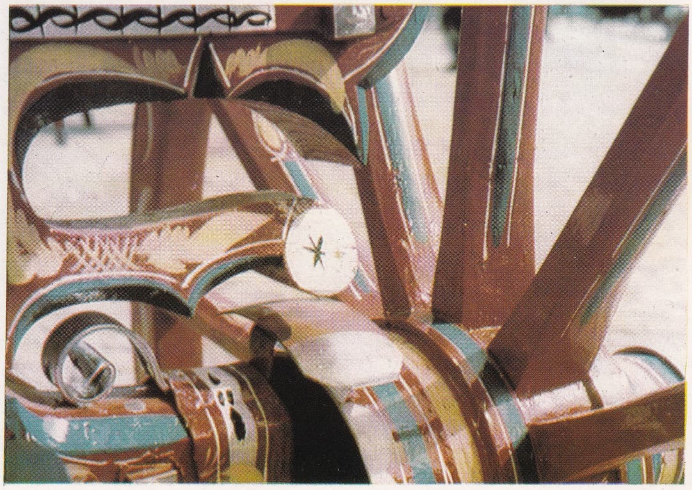

«Paris Bulvarı», J. Daguerré (1839) dagerreyotip **fotoğraf**; sol altta, ilk defa çekilen insan fotoğrafı

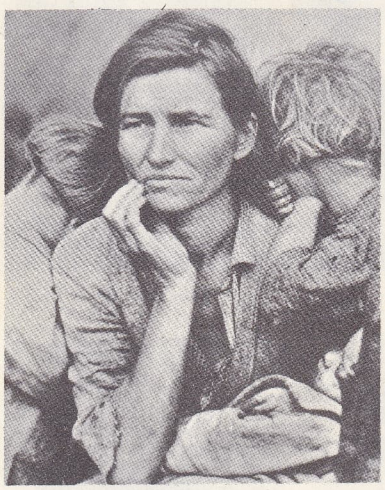

«Kaliforniya», Dorothea Lange (1936)

rafından yayımlandı), biyocoğrafya, insan coğrafyası ve etnoloji (Chombart de Lauwe'un incelemeleri), maden araştırmaları v.b. Askerî alanda, 1915 yılından sonra savaş alanının kuşbakışı görünüşüne ek olarak bir de tam fotoğrafının çekilmesi gerçekleşti. Havadan çekilen eğik ve panoramik fotoğrafları kesintili fotoğraflar izledi. (Bu yöntemde uçağın hızı ve fotoğrafların çekiliş aralıkları hesaplanır ve sonunda her fotoğraf bir sonrakinin üçte birini kapatır.)

Bütün bu resimler özel şekilde yetiştirilmiş yorumlayıcılarla genel kurmaylara çok değerli haber kaynakları sağlar. Havadan fotoğraflar emin kaynaklar olmakla birlikte etkili kamuflaj teknikleri nedeniyle her şeyi açığa çıkaramayabilir. Gözlem uçaklarının görevi, çekilmiş fotoğrafları develope etmek, yorumlamak ve dağıtmaktır. 24×24 sm boy, en fazla kullanılan boydur. Bir gözlem filosunda yorumlama raporu ile görevli bir fotoğraf merkezi vardır. «Fotoğraf görevlisi» filonun inişinden sonra bir saatten kısa bir süre içinde, elde edilen bilgiler ve fotoğraflar hava ya da kara ordusuna teslim edilir. Fotoğraf merkezlerinin çok büyük imkânları vardır (bir fikir verebilmek için: gözlem filosunun fotoğraf kesimi günde 20 000 pozitif dağıtabilir; aynı filoya bağlı inceleme merkezi ise günde 5 000 fotoğrafın yorumunu yapabilir). Askerî fotoğrafların kapsamı çok geniştir: başta, temel kapsam gelir. Bu kapsam harekâtın başında elde edilir ve 1/20 000 ölçekli olur (genişlik: 150 ilâ 200 km). En ayrıntılı kapsam ise 1/10 000 ölçekli (genişlik 15-20 km) harp alanı kapsamıdır. Ayrıca bir de güzergâh kapsamı vardır, bununla düşmanın hareketleri incelenebilir. (Bu fotoğraflar geceleyin, kızılaltı ışınlar veya aydınlatıcı bombalarla da çekilebilir.) Hava fotoğrafları kara ordusunun en küçük birliklerine kadar dağıtabilir. Kesinlik ve açıklığı ile geleneksel genel kurmay haritalarının yerini alan bu resimler birlik komutanları için son derecede değerli bir bilgi kaynağıdır.

● *Malzeme.* İkinci Dünya savaşına kadar kullanılan malzeme fotoğrafçılığın klasik ilkelerine dayanıyordu. Eğik veya panoramik çekimler için elde tutulan makinelerden başka düşey fotoğraflar için sabit makineler vardı.

Mekanik gelişmeler, uçakların artan hızı, pilot mahallerinin genişlemesi bu ayırımı gereksiz kıldı. Aynı tip makine böylece düşey, eğik, hattâ panoramik manzaraları çekebilir hale geldi. Fotoğraf tekniği alanında en önemli gelişmeler, on iki plakalı magazinlerin şerit filimli magazinlere yerlerini terketmeleri ve yarı-otomatik yöneltme, sonra da tam otomatik, nihayet uzaktan yöneltme tekniklerinin geliştirilmesi oldu. Bu sonuncu teknikle kapsanan alan, bir vizörle görülür ve eşit aralıklı fotoğraflar çekilebilir. İkinci Dünya savaşının ortalarından bu yana yeni teknikler geliştirildi. Kullanılan emülsiyonlardaki değişiklikler: böylece emülsiyonların hızları arttığı gibi kızılaltına olan duyarlıkları ve kimyasal ya da tabiî renklere karşı olan duyarlıkları da çoğaldı (meselâ bir klorofil yeşili ile kamuflaj boyasının yeşilini ayırmak mümkündür). En az bunun kadar önemli olan değişiklikler çekim tekniğinde de oldu. Bu arada filmi sürekli olarak dönen makineler uçağın hızı ile bağımlıdır. Gözlem uçağı çoğunlukla peş peşe birçok fotoğraf tekniğini kullanır: R84F gibi operasyonel bir uçak 1960'ta «kamera» denen 8 fotoğraf makinesi ile donatılıyordu. Bunlardan üçü eğik, beşi de düşey çekimler için düzenlenmişti. Elektronik mikroskoba olduğu gibi fotoğrafçılığa da yeni yöntemler sağladı. Elektronik mikroskoba yakın bir teknikten esinlenen yeni bir teknik hava, hattâ uzay fotoğrafçılığına girdi. Fotoğraf televizyon aracılığıyle hemen ulaştırılır oldu. Bir fikir vermek için 1960'ta 3 000 m'den çekilen bir fotoğraf, yerdeki bir uçak motorunun parçalarını gösterebiliyordu. 1961'de Amerika'nın «Samos» yapma uydusuyle 500 km'den çekilen bir fotoğrafta yerdeki 2 m çapındaki cisimler seçilebiliyordu. 1970'te bu çap 60 sm'ye indirilerek radyon'un 1 milyonu kadar bir ayırım sağlanabileceği tasarlandı.

— G. santl. Çoğunlukla Nadar gibi ressam ve desinatör olan ilk fotoğrafçılar için fotoğraf makinesi, belirli bir konunun doğru perspektifini elde etmek için geliştirilmiş bir karanlık odadan ibaretti. Daguerre yöntemiyle gerçekleştirilen natürmortlar, resimler ve portreler, yorum çabasından hemen hemen yoksun dolayısız görünüşlerdi. 1840'lara doğru kâğıt üzerine yansıtabilme imkânı, fotoğrafçıya, görüntünün anlatım gücünü arttırıcı hesaplı işlemlerle, laboratuvar araştırmalarına yolaçtı ve asıl fotoğraf sanatı böylece başladı. Özellikle Blanquart-Evrard mizanpaj yöntemlerine geometrik kompozisyonlar (üçgenlerle gerçekleştirilen) ve asimetrik yöntemleri ekledi. 19. yy. sonu fotoğrafçılarının çoğunda görülen esas çaba kompozisyon çabasıdır. Hepsi resmî sergilerde başarı sağlayan ressamların etkisindeydi. Devrin en önemli portrecileri arasında sayılan Hill ve Adamson bile modellerine konvansiyonel pozlar verdirme çabasındaydılar. Anî enstantane, sürprizli resim çekme daha geç ortaya çıktı.

Aynı süre içinde «Jouer d'Orgue de Barbarie» fotoğrafının yaratıcısı Charles Nègre, siyah fon üzerine cüretli beyaz dalgalar yoluyle «caravagiste» resme çok yaklaştırılan izlenimler elde etti. Disderi'nin resimlerinde görülen ve romantik duvu ile yerleştirilmiş parmaklıklar, sütunlar, kadife perdeler ve süslü çerçeveler ortasında poz veren burjuvalar, merasim giysisiyle askerler, pazar giysilerini giymiş çocuklar insana eski heykelleri hatırlatır. Bununla beraber, Le Gray, Mayer Pierson, Carjat gibi fotoğrafçılar doğa'ya daha çok önem verdiler ve teknik olarak kusursuz sonuçlar elde ettiler. 1900'den sonra amatör fotoğrafçılarca yaratılan ve gerçekleştirilen «artistik fotoğrafçılık» büyük bir başarı sağladı. Her fotoğraf, bir gravür, bir taş basması, bir tablo gibi incelenebilecek ve beğenilecek nitelikte olmalıydı. Bu çaba oldukça değerli olmakla birlikte katkı-

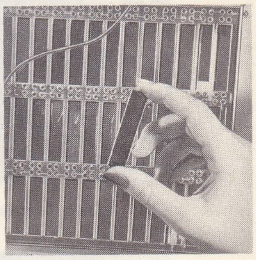

fotovoltaik pil

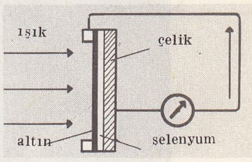

Bell güneş **fotopili**

platin tabaka üzerine **fotoğraf** «Nilüfer Toplama» Peter H. Emerson (1886)

Foto. U.S.I.S. (LAROUSSE) ; Encyclopedia Britannica

Işık Berkman

Afife Bilek

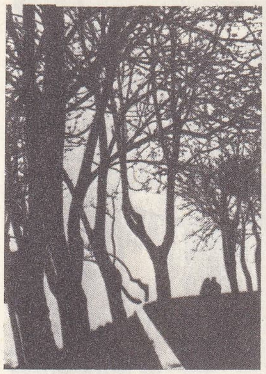

Gültekin Çizgen

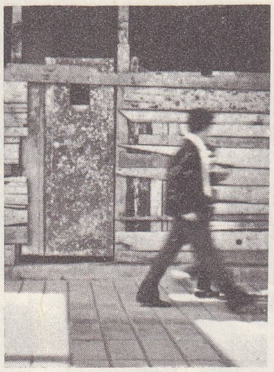

Taçay Erdemsel

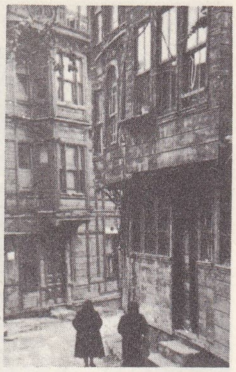

Nurettin Erkılıç

Müeddep Erkmen

Mümtaz Ertürer

Baha Gelenbevî

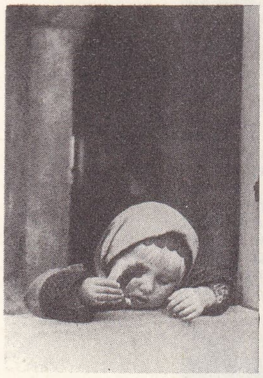

Ara Güler

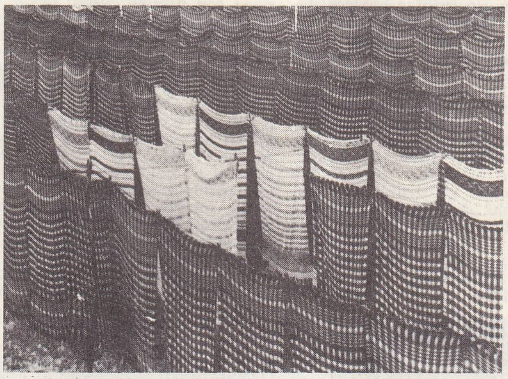

Ahmet Güleryüz

Hüsnü Gürsel

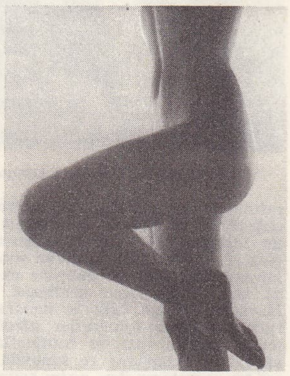

Mustafa Kapkın

Hüseyin Kırcalı

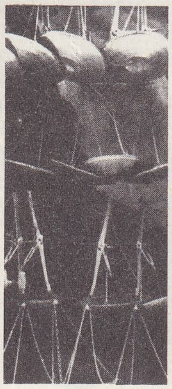

Sedat Pakay

Ozan Sağdıç

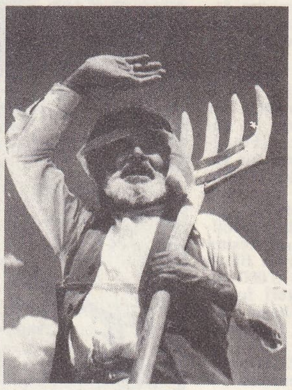

Attilâ Torunoğlu

Mustafa Türkyılmaz

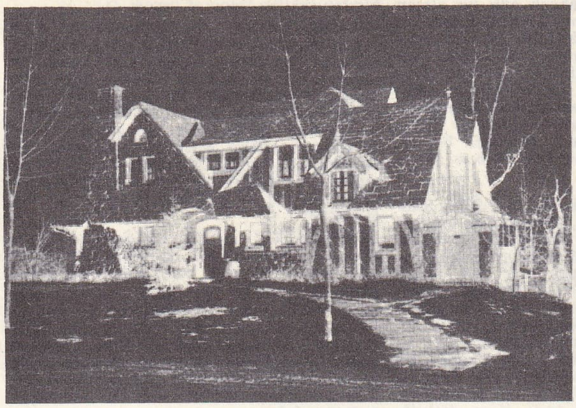

aynı **fotoğraf**ın negatif ve pozitifi

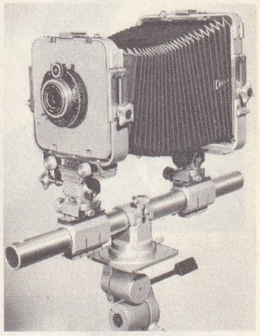

objektifi değişebilen bir **fotoğraf** makinesi

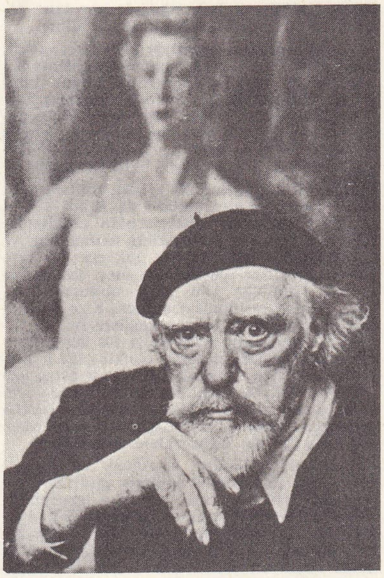

«Ressam Augustus John'un Portresi», Alfred Eisenstaedt (1952)

sız fotoğrafçılığın kurallarını çiğniyordu: pozitif resimleri gölgelendirmek için yağlı mürekkebe başvuruluyordu, mürekkepleme fırça ile yapılıyor, sonuç bir el presi ile baskı yoluyle elde ediliyordu. Kenarlar, estamplanıyor, yüzeyler dumanlı bir belirsizliğe gömülüyor, Eugene Carriere ile yarışılıyordu. Buna rağmen, kumandan Puyo, Léonard Missonne, Damchy ve diğer bazı sanatçılar saygıyle anılmağa değen fotoğraf estampları (fotoğraf basmalar) yarattılar.

Fotoğrafçılık, 1920 yılında, diğer grafik sanatlar yanında kendi kişiliğini bulabildi. Parisli manzara fotoğrafçısı Atget'in yumuşak ve nahif resimleri önem kazandı. Fotoğraf sanatı, artistik fotoğraf düşkünlerince kusur olarak tanınan özellikleriyle kendi gücüne erişti: belirli bir açıklık, çıplak gözle görünen en küçük ayrıntıların gün ışığına çıkması, sağlam çizgisel perspektif ve gitgide daha açıklıkla ve güçlüce duyulan uzay duygusu. Fotoğrafçı artık görünen veya görünmeyen dünyanın resimleriyle uğraşmakla sınırlı değildir. Konularının seçiminde bile kişiliğinin özelliklerini yansıtacak, gerçeğin görüntüsünü dilediği açıdan verecektir. Böylece gerçekten sanatçı, yani yorumcu olduğunu gösterecektir.

1920 ve 1939 arasında ün yapmış fotoğraf sanatçıları arasında şu isimleri sayabiliriz: Laure Albin-Guillot, Man Ray, Brassai Andre Kertesz, Eli Lotar, René Zuber, Maurice Tabard, Sougez, Daniel Masclet (Paris), Makoly-Nagy (Berlin), Steichen (New-York), Günümüzdeki en önemli üç akım şöyledir: röportaj'da Cartier Bresson, Robert Doisneau; moda'da Seeberger kardeşler, Guy Bourdin; reklâm'da Meerson (maskeler), Lorelle, P. Jahan.

1955 Yılında fotoğrafçılık dalında milletlerarası bir biyenal kuruldu. Ayrıca merkezi Paris'te olan, gezici ve sabit milletlerarası fotoğrafçılık merkezi de aynı yıl gerçekleşti. 1964 Yılında Fransa'da Bievres belediyesinde (Essonne) 10 000'den fazla makine, araç ve klişenin sergilendiği bir fotoğrafçılık müzesi açıldı. A.B.D.'de, Philadelphia ve Rochester'de fotoğrafçılık müzeleri vardır. New York'taki Modern Sanat müzesinde, Washington'daki Teknik müzede, Chicago ve Detroit müzelerinde de birer fotoğrafçılık bölümü yer alır. Brüksel, Anvers, Münih ve Viyana'da fotoğraf sanatına ayrılmış müzeler bulunmaktadır. Paris'te Millî kütüphanede, Basma eserler bölümünde (Le Cabinet des Estampes) birçok fotoğraf derlenmiştir.

● *Türkiye*'de fotoğrafhanelerin açılışından sonra (bk. FOTOĞRAFHANE) amatör ve profesyonel fotoğrafçılık konusunda birtakım eserler yayımlandı, dergiler çıkarıldı: ilk kitap Fransızcadan bir tercümedir: yüzbaşı Hüsnü Efendinin *Risale-i Fotoğrafya*'sı da ilk telif eserdir (1872). Ankara'da *Profesyonel ve Amatörün Foto Dergisi* (1945, sahibi Safder Sürel, yazı işleri müdürü Şinasi Barutçu) adıyle ilk fotoğraf dergisi yayımlandı. Daha sonra *Fotoğraf* (1948, İzmir, aylık, Fikri Göksay) ve *Fotoğraf* (1962, on beş günlük) dergileri yayımlandı. Kitap ve dergilerin yanı sıra bazı dernekler kuruldu ve yarışmalar düzenlendi: *Ankara Fotoğrafçılar cemiyeti* (1929), *Fotoğrafçılar derneği* (İzmir, 1945), *Fotoğrafçılar Küçük Sanat kooperatifi* (Ankara, 1946), *Millî Eğitim Bakanlığı Öğretici Filimler merkezi* (1950), *Türkiye Amatör Foto kulübü* (Ankara, 1950), *Amatör Foto kulübü* (Trabzon, 1959), *Erenköy Amatör Foto kulübü* (1959, daha sonra *İstanbul Fotoğraf ve Sinema Amatörleri kulübü* adını aldı), *İstanbul Eğitim Enstitüsü Foto kulubü* (1968) v.d.

Türkiye'de ilk fotoğraf sergisi 1932'de Gazi Orta öğretmen okulu ve Eğitim enstitüsünde açıldı. İlk fotoğraf yarışması da Ankara Halkevi tarafından 1933'te düzenlendi. Daha sonraki yıllarda düzenlenen çeşitli kişisel ve toplu sergilere ve aktüalite, röportaj ve fotoğrafçılık sanatı alanlarında birçok değerli fotoğrafçı yetişmesine rağmen, gerekli yan çalışmalar (özellikle yayın, tenkit ve değerlendirmeler) yapılamadı.

● *Türkiye'de fotoğrafçılık öğretimi.* Gazi Orta Öğretmen okulu ve Eğitim enstitüsünde, 1937 yılında açılan resim bölümlerinde «fotoğraf dersi» verilmeğe başlandı. 1945 Yılında Ankara Polis enstitüsünde «fotoğrafçılık dersi» programa kondu. 1947'den beri Tatbikî Güzel sanatlar akademisinin grafik sanatlar bölümünde fotoğrafçılık ders olarak okutulmağa başlandı; 1962'de Güzel Sanatlar akademisinde bir fotoğrafçılık atelyesi faaliyete geçirildi. Türkiye'deki resmî ve özel gazetecilik okullarında fotoğrafçılık ayrı bir ders konusudur. Ayrıca Matbaacılık okulunda da «matbaa fotoğrafçılığı» dersi verilir. (LM)

FOTOĞRAFHANE bls. i. (*fotoğraf* ve fars. *hâne*'den). Fotoğraf çekilen ve basılan yer: *Hangi kitabı, yahut gazeteyi açsa, hangi fotoğrafhaneye girse, onun resmini görürdü* (Ömer Seyfeddin).

— ANSİKL. *Türkiye'de ilk fotoğrafhane*'yi,

su altı **fotoğrafçılığı**

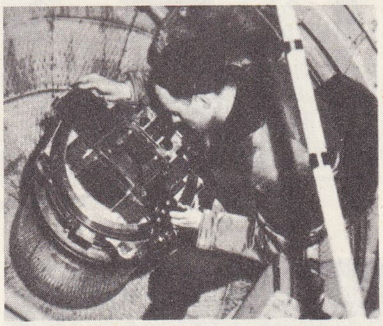

Palomar rasathanesinde bir **fotoğraf** filminin incelenmesi, Kaliforniya

havadan çekilmiş **fotoğraflar** solda, dik; yanda, yatık

Foto. Encyclopedia Britannica, Guiter, İ.G.N. (*LAROUSSE*)

fotoğrafçılık

Courbet, Carjat (1869)

«Laterna Çalan Adam» Charles Negre (1850)

Cora Pearl, Disderi

Chevreul ve bir dostu, Nadar (1887)

«Sanat Portresi», Puyo

«Moulin-Rauge», Atgt (1921)

«Poz» (1900'e doğru)

Beyazıt'ta (İstanbul) Rabach adlı bir alman açtı (1856). George ve Wichen Kardeşler iki yıl sonra devraldıkları bu fotoğrafhaneyi «Abdullah* Biraderler» (*Abdullah Fréres*) adıyle devam ettirdiler. Burada yetişenlerden Paul Tarkul *Febüs*, Nicola Andriomenos ise *Andrionemos* fotoğrafhanelerini kurdular. *Foto Sebah ve Joaillier* müessesesinde yetişen Jacques İskender bu fotoğrafhaneyi devraldı ve *Foto Sabah* adıyle devam ettirdi.

Resne fotoğrafhanesi'ni kuran (1910) Rahmizade Bahaeddin Bey, Babıâli'deki merkezine ek olarak 1920'de Bahçekapı ve Üsküdar şubelerini açtı. (Mütareke yıllarında dağılan bu müessesede pek çok türk fotoğrafçısı yetişmiştir.) *Ferid İbrahim fotoğrafhanesi* Sirkeci'de açıldı, sonra Beyoğlu'na geçti (1927). Cumhuriyet'ten sonra fotoğrafhaneler bütün yurda yayıldı, sayı ve teknik bakımından gelişti. Günümüzde bu kuruluşlar «fotoğrafhane»den çok, adlarının önünde kullandıkları *Foto* kelimesiyle belirlenmektedir: *Foto Abel, Foto Artistik, Foto Subutay, Foto Stil* v.b. İçlerinde, stüdyolarını fotoğrafçılık tekniği ve sanatı bakımından çağdaş seviyede geliştirenler de vardır: *Foto Baysal* gibi. (M)

FOTOİLETKEN sıf. Elektrik iletkenliği ışığın etkisiyle değişen bir cisim için kullanılır. (Bir cisim, ışığın veya dalga boyu küçük olan diğer elektromagnetik ışınımların etkisiyle, atomlarından birkaçının çevresindeki elektronları serbest bırakması sonunda fotoiletken hale gelir.) [*Eşanl.* FOTODİRENÇLİ.] (L)

FOTOİLETKENLİK i. Elektron. Bazı cisimlerin elektrik iletkenliğinin, ışık etkisiyle değişmesi. Bk. FOTOELEKTRİK. (L)

FOTOİYONLAŞMA i. Elektron. Bir gaz veya buhar atomlarının veya moleküllerinin, morötesi ışınlar etkisiyle iyonlara ayrılması. (L)

FOTOJENİK blş. sıf. (fr. *photogénique*). Fiz. ışığın bazı cisimler üzerine yaptığı kimyasal etkiyle ilgili; bu etkileri yaratma özelliği taşıyan: *Fotojenik bileşik.* ‖ Fotoğraf kağıdını çok etkileyen: *Mavi çok fotojeniktir.* ‖ Fotoğrafta veya sinemada hoş bir etki bırakan bir çehre, bir duruş için kullanılır: *Fotojenik bir yüz.* (L)

FOTOJEOLOJİ blş. i. (fr. *photogéologie*). Havadan çekilen fotoğraflar ve yardımcı olarak arazide yapılan değerlendirmeyle jeoloji haritalarının hazırlanması. (L)

FOTOKALK blş. i. (fr. *photocalque*). Işığa duyarlı bir kat taşıyan, «kalk» kâğıdına basılan örnek. (Fotoğrafın çekimi ve banyosundan sonra, sınaî «kalk» kâğıdı üzerinde resim olarak kullanılır.) ‖ Bir kalk kalıbından çekilen fotoğraf örneği. (L)

FOTOKATALİZ i. (fr. *photocatalyse*). Kim. Işık enerjisinin, doğrudan doğruya kendisini soğuran maddeyi etkilemediği halde, bu madeyle karışım halinde bulunan diğer maddelerin dönüşümüne yolaçan dolaylı etkisi. (FOTOKİMYASAL DUYARLAŞTIRMA da denir). — ANSİKL. *Fotokataliz*, karanlıkta kendi kendine meydana gelebilen egzotermik bir tepkimedeki kataliz olayından farklı bir şey değildir ve ışığın, tepkimeyi hızlandırmaktan başka hiç bir kimyasal etkisi yoktur. Bk. FOTOKİMYA. (L)

FOTOKATOT i. (fr. *photocathode*'dan). Elektron. Üzerine ışık ışınımları geldiği zaman elektron yayan fotosel katodu. (L)

FOTOKAYNAK i. (*foto* ve *kaynak*'tan). Nükl. Atom çekirdeklerini gamma fotonlarıyle bombardıman ederek tanecikler, özellikle nötronlar üreten cihaz. (Nötron bağları gevşek olan döteryum ve berilyum çekirdeklerinden nötronları ayırabilmek için 2 ile 3 milyon elektron - voltluk fotonlar yeterlidir). [L]

FOTOKİMYA i. Işık etkisiyle meydana gelen kimyasal tepkimeleri inceleyen bilim.

— ANSİKL. Işığın etkisiyle meydana gelen, daha genel bir deyimle, ışıma enerjisinin sebep olduğu veya hızlandırdığı birçok kimyasal tepkime (beyaz fosforun kırmızı fosfora dönüşmesi, klorun hidrojenle birleşmesi, oksijen yerine ozonun üremesi, gümüş halojenürlerin ayrışması, fotoğrafın temeli gibi) uzun zamandan beri bilinmektedir.

Bütün bu tepkimeler iki grupta toplanabilir. Birinci grupta, ışık olmasa da kendi kendine zaten meydana gelecek olan tepkimeler bulunur; ışık bu tepkimeleri hızlandırır ve enerji açığa çıkar; burada ışık enerjisi, tepkimelere miktar olarak karışmaz, fakat tıpkı bir katalizör gibi pasif direnmeyi veya kimyasal sürtünmeyi etkiler. Klor ve hidrojenin birleşmesi bu tepkimelere ivi bir örnektir. İkinci grup tepkimeler ise kendi kendilerine meydana gelmez, çünkü olayın gerçekleşmesi için sistemde bir enerji artışı gereklidir. Işık bu tepkimelerin başlaması için gereken enerji eksikliğini tamamlar. Gerçek *fotokimya tepkimeleri* bunlardır ve ozonun oluşması bu tip tepkimelere örnektir.

Fotokimya kanunları. **1.** Ancak bir kimyasal sistem tarafından emilmiş ışınımlar fotokimya tepkimelerini meydana getirebilir. Fakat her emilen ışınım kimyasal yönden etkili olmaz, meselâ potasyum bikromatın sulu çözeltisi, mavi ve mor ışınımları emdiği halde hafif bir ısınmadan başka bir tepkime meydana gelmez; eğer aynı çözeltiye alkol katılırsa, ışınımların bikromatı indergediği, alkolü ise yükseltgediği görülür.

2. Değişime uğrayan maddenin kütlesi, genellikle emilen ışınım enerjisiyle orantılıdır.

fotoğraf, «Kum Fırtınası İçinde Yürüyen Çiftçi ve Oğulları», Oklahoma, Arthur Rothstein (1936)

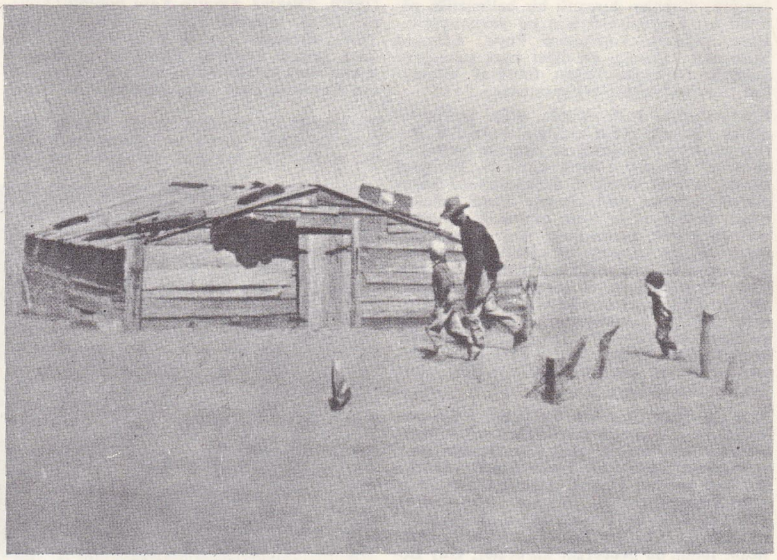

Foto. Sirot koleksiyonu, B. N. (LAROUSSE) ; Encyclopedia Britannica

fotoğraf, «New York Belediye Reisi W. Gaynor'a Suikast» (1910)

3. Değişik ışınımların fotokimya etkisi, bu ışınımların frekanslarının büyümesiyle orantılı olarak artar. Gerçekten bir molekülde tepkimenin başlayabilmesi için, bir fotonun taşıdığı *hn* enerjisi (*h*, Planck sabiti; *n*, frekans) belli bir değerin üstünde olmalıdır, bu yüzden kızılaltı ışınımlar pek az kimyasal tepkimeye sebep olduğu halde morötesi ışınımlar çok etkilidir.

4. Değişen moleküllerin sayısı, en basit şartlarda, emilen foton sayısına eşittir (Einstein, 1912). Aslında bu kural ancak pek az sayıda bazı özel halleri ilgilendirir, çünkü fotonlarla etkinlenmiş bazı moleküller daha tepkime başlamadan ısı açığa çıkarak etkinliğini kaybeder. Bunun dışında kalan durumlarda ise, etkinleşen molekül zincirleme tepkimelerde katalizör rolü oynar ve değişen molekül sayısı emilen fotonlardan fazla olur.

◆ **Fotokimyasal** sıf. Işığın kimyasal etkileriyle ilgili. (L)

FOTOKİNEZİ i. (fr. *photokinésie*). Biyol. Bazı hayvanları karanlıkta iken ışık, büyük bir aydınlıkta iken karanlık aramağa iteleyen dürtü. (L)

FOTOKOLOGRAFİ i. (fr. *photocollographie*'den). Bk. FOTOTİPİ.

FOTOKOLORİMETRE i. (fr. *photocolorimetre*'den). Foto. Bir ışık kaynağının renk ısısını ölçmeğe yarayan cihaz.

— ANSİKL. *Fotokolorimetre*, bir veya iki fotoselli bir pozometredir. Ayrıca, mavi ve kırmızı filtrelerle donatılmıştır; böylece bir ışık kaynağının, mavi ve kırmızı için yayımladığı ışık enerjileri arasındaki oran bir abakus ile doğrudan doğruya hesaplanabilir ve ışığın niteliği yaklaşık olarak belirlenir. (L)

FOTOKOPİ blş. i. (fr. *photocopie*). Bir mektup veya bir evrakın fotoğrafını çekerek, acele bir developmanla kısa bir süre içinde kopyasını çıkarma usulü. *Eşanl.* FOTOSTAT.

◆ **Fotokopici** blş. i. Fotokopi işlerini yapan kişi. (L)

FOTOKRİZİ i. (fr. *photocrisie*). Biyol. Işığa karşı ters duyarlık. Bu çeşit duyarlığı olan hayvanlar çok aydınlıkta az ışık (fakat karanlık değil), az aydınlıkta ise çok ışık arar. (L)

FOTOKROMİK i. (fr. *photochromique*). Gün ışığında renk değiştiren: *Fotokromik cam.* (L)

FOTOKROMOGRAFİ i. (fr. *photochromographie*). Fotoğrafları sonradan renklendirmeğe dayanan ve Ducos du Hauron tarafından tasarlanan renkli fotoğraf tekniği. (L)

FOTOKSİZM i. (fr. *photauxisme*). Bot. Güneş ışınlarının bitkilerin büyümesi üstünde yaptığı toplu etki. (L)

FOTOLİT i. (fr. *photolyte*). Kim. Işık etkisiyle ayrışabilen madde. (L)

FOTOLİTOGRAFİ blş. i. (fr. *photolithographie*). Taş basma veya maden basma örneklerin, ışığa duyarlı tabakalar üzerine fotoğraf veya kopya yoluyle çıkarılmasında kullanılan baskı tekniği. (L)

FOTOLİZ i. (fr. *photolyse*). Kim. Işıkla, özellikle morötesi ışınlarla sağlanan kimyasal ayrıştırma olaylarına verilen ad. (L)

FOTOLOJİ i. (fr. *photologie*). Işığın canlı varlıklar, özellikle ağaçlar üzerindeki etkisini inceleyen bilim. *Eşanl.* FOTOBİYOLOJİ.

— ANSİKL. Ağaçların gölgesi, toprağın bol ışık olmasını kısıtlar; bu kısıtlama ağacın yapraklarını döken cinsten olup olmamasına ve mevsime göre değişir. Oysa, büyük ağaçların gölgesinde kalan körpe ağaçlar, türüne göre değişmekle beraber, genellikle bol ışık ister. Ormanlarda kesime girişmeden önce, *fotoloji*'nin bu verilerini gözönüne almak gerekir. (L)

FOTOMAGNETİK sıf. (fr. *photomagnétique*'ten). Fiz. Işık etkisiyle meydana gelen magnetik olaylar için kullanılır. (L)

FOTOMAKROGRAFİ blş. i. (fr. *photomacrographie*). Küçük boyutlu bir konunun çekim sırasında büyütülen fotoğrafı: *Bir böcek kafasının fotomakrografisi.* (Fotomakrografi, incelenecek konunun cinsi ve yapısı üzerinde küçük bir büyültme yeterli olduğu zaman kullanılır.) [L]

FOTOMASKE blş. i. Graf. santl. Renk ayırımını gerçekleştirmek için orijinal'in veya negatif'in üstüne konulan şeffaf fotoğraf. (L)

FOTOMEKANİK blş. sıf. (fr. *photomécanique*). Işık karşısında hazırlanmış klişeler kullanarak yapılan fotoğraf basma usulü için kullanılır. *Fotogravür, fotolitografi, ofset, helyogravür* ve *fototipi fotomekanik işlemlerdir.*

— ANSİKL. *Fotomekanik* usulüyle baskı kalıplarının hazırlanmasında üç seri vardır: **1)** *fotoğraf işlemleri,* fotoğraf kâğıdı veya filim üzerinde negatif veya pozitif bir klişe elde edilmesini sağlar; **2)** *kopya işlemleri,* yüzeyi ışığa duyarlı bir tabakayle kaplanmış madenî bir levha üzerine bu klişenin kopya edilmesini kapsar; **3)** *kimyasal* veya *fiziksel işlemler*'le bu madenî levha baskıya hazır hale getirilir; çizilmiş gravür, tipografik gravür taklidi, helyogravür silindirleri üzerine derin gravür, asitle ofset kalıplarının hazırlanması v.b. (L)

FOTOMETALOGRAFİ blş. i. (fr. *photométallographie*). Madenlerin yüzeysel yapılarını gösteren büyük veya küçük ölçekte fotoğraf.

— Graf. santl. Bir çinko veya alüminyum levha üzerinde, bir resmi hiç girinti ve çıkıntı kalmayacak şekilde boyamağa yarayan fotomekanik usul. (L)

FOTOMETRE i. (fr. *photomètre*'den). Opt. Bir ışık aynağının şiddetini ölçmeğe yarayan âlet. (Bk. FOTOMETRİ.) [*Eşanl.* IŞIKÖLÇER.] ‖ *Fotometreyle ölçme,* bir ışık kaynağının şiddetini ölçme: oksiasetilenli bir üfleci fotometreyle ölçme.

— Foto. *Eşanl.* POZOMETRE.

— Meteorol. Tayfın bir kısmındaki, güneş veya gök ışınımlarını ölçen âlet. Bk. AKTİNOMETRE. (L)

FOTOMETRİ i. (fr. *photométrie*). Opt. Fiziğin, ışık miktarının ölçülmesini ve cisimlerin ışığı iletme, yansıtma, dağıtma gibi özelliklerini inceleyen bölümü.

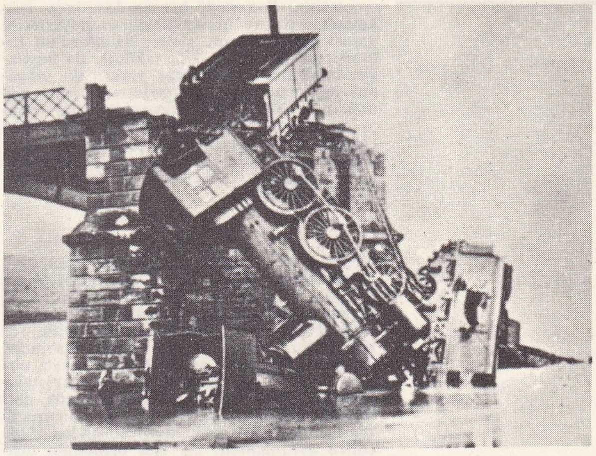

fotoğraf
1870 Alman-Fransız savaşından bir sahne, fotoğrafçısı bilinmiyor

fotoğrafçılık
günümüzde kullanılan çeşitli fotoğraf makineleri

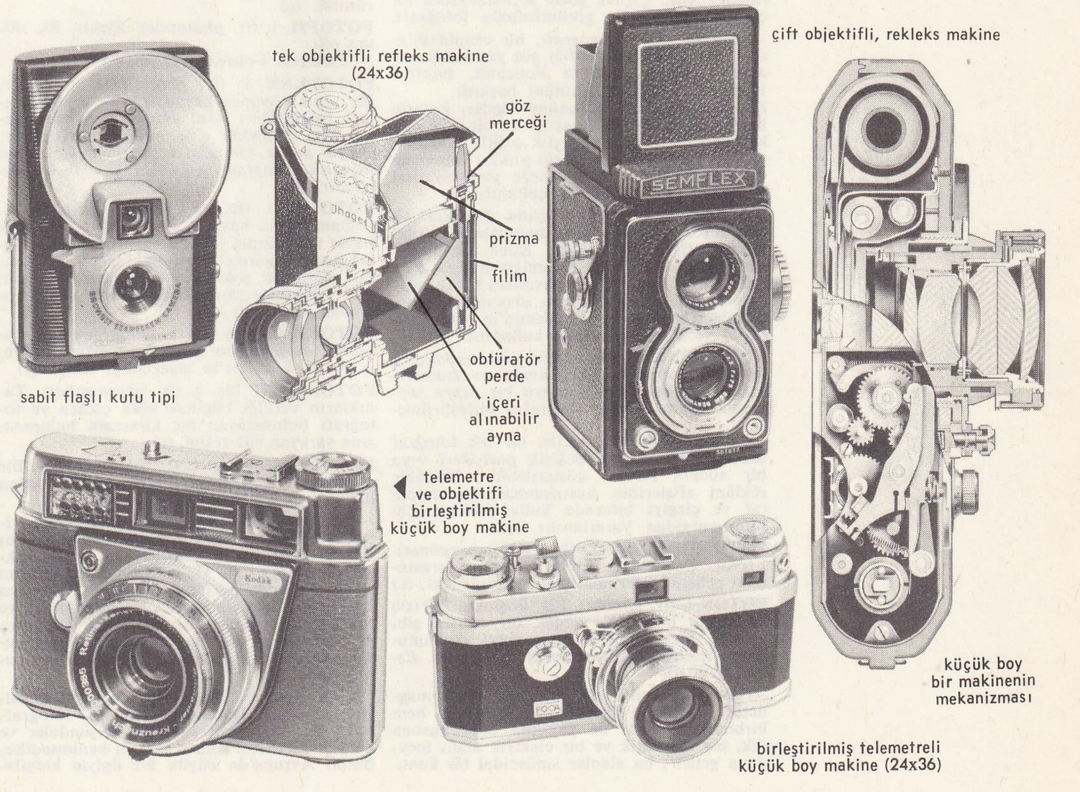

Foto. *LAROUSSE*

— ANSİKL. *Fotometri* her şeyden önce, ışık kaynaklarını ve bu kaynakların şiddetlerini kıyaslamak amacını güder. Rumford'un fotometresi (bk. sayfa 775, *şekil* 1), iki kaynağın şiddetini kıyaslamağa yarar: iki gölgenin eşit uzunlukta görünebilmesi için, şiddeti daha büyük olan kaynağın daha uzakta olması gerekir. Karşılaştırmada, daha çok bir masa üzerine yerleştirilmiş Bouguer tertibatından (bk. sayfa 775, *şekil* 2) yararlanılır. Eğer iki yüzey eşit derecede aydınlanmış görünürse

$$\frac{I_1}{d_1^2} = \frac{I_2}{d_2^2}$$

dir; burada I_1 ve I_2 kaynakların şiddetleri, d_1 ve d_2 ise uzaklıklarıdır. Bu temel kanuna göre, bir ekran üzerindeki aydınlanma, ekrana olan uzaklığın karesiyle ters orantılıdır. Fotometride dört temel büyüklük söz konusudur; bir kaynağın mum cinsinden (platinin katılaşma sıcaklığında, ışıksız cismin 1 sm²'si 60 mum'luk bir ışık kaynağıdır) ölçülen *şiddet*'i; bir ekran üzerinde, lüks (1 mum'luk bir ışık kaynağının 1 metre uzaklığa verdiği aydınlanma) cinsinden ifade edilen *aydınlanma;* bir ışık demetinin taşıdığı, lümen *ışık akışı* veya ışık miktarı; (1 mum'luk bir kaynağın 1 steradyanlık sabit bir açı altında gönderdiği ışık akısı; 1 m² üzerine düşen 1 lümen'lik akı, 1 lüks'lük bir aydınlanma verir) cinsinden birimi nit (toplam şiddeti 1 mum olan 1 m²'lik görünür yüzeyin ışıklılığı) olan *ışıklılık* veya görünür yüzeyin bilim şiddeti. Bu büyüklüklerin ölçülmesi, ekranı dağılımlı olmayan bir fotometre yardımıyle yapılır; bu işlemde, ölçülecek ışık soğurucu bir köşe yardımıyle aydınlatması belli bir orana düşürülmüş bir ölçek lambanın ışığıyle kıyaslanır (bk. sayfa 775, *şekil* 3). Hassas fotometride, tek renkli ışık kullanmak gerekir, ancak dalga boyu eşit ışıklarda bir kıyaslama yapılabildiği için bir monokromatörden faydalanılır. Bu kıyaslamalar günümüzde fotoelektrik yöntemlerle yapılır; meselâ, bir fotosel üzerine sırasıyle, ölçülecek ışık demeti ve bir karşılaştırma demeti gönderilir; eğer iki demet de aynı akıyı iletiyorsa, fotoselin verdiği alternatif akım sıfıra düşer. Böylece, bir maddenin (cam, sıvı v.b.), iletme çarpanı veya bir yüzeyin, dalga boyu cinsinden yansıtma çarpanı ölçülebilir. (L)

FOTOMİKROGRAFİ i. (fr. *photomicrographie*). Opt. Çıplak gözle seçilemeyecek bir cismin büyütülmüş görüntüsünün fotoğrafı.

— ANSİKL. *Fotomikrografi*, bir cismin mikroskopla görmenin verdiği göz yanılsamasını aynen gösterir. 1840'ta Foucault, mikroskopta ilk fotoğraf çekimini başardı. Fotomikrografide kullanılan âletler, prensip bakımından, bir mikroskop ve bir karanlık kutudan meydana gelir; çok çeşitli modelleri vardır. Genel olarak, aşağı yukarı tamamen düz bir görüntü elde etmeğe yarayan özel (ıraksak) göz mercekleri kullanılır.

Bazı yapımcılar, çok sayıda fotoğraf almak imkânını veren filim makinelerinin fotomikrografiye uyguladılar. Koch, bakterilerin tüylerinin 1877'de fotomikrografiyle keşfetti. Biyolojiye uygulanmasından başka mikrofotografi, madenlerin ve alaşımların analizinde (Osmond ve Guiellemin'in çalışmalarıyle) ve kimya alanında kullanılır. (L)

FOTOMONTAJ blş. i. (fr. *photomontage*). Bir konu üzerindeki eksik kısımları tamamlamak veya daha çok konuyu bir araya toplamak üzere birkaç fotoğrafın birleştirilmesi.

— ANSİKL. *Fotomontaj* ile, bir tek fotoğraf üzerinde bir kişinin değişik portreleri veya bir ailenin fertleri gösterilebilir. Özellikle reklâm afişlerinin hazırlanmasında, fotoğraf ve çizgiyi birarada kullanabilmek için fotomontajdan yararlanılır. (L)

FOTOMORFOZ i. (fr. *photomorphose*). Fizyol. Canlı varlıkların bireyoluş sırasındaki gelişimi üzerinde ışığın yaptığı etki. (L)

FOTON i. (fr. *photon*). Fiz. Boşlukta 300 000 km/sn'lik bir hızla gerçek bir mermi gibi yayılan ışık taneciği veya enerji kuvantumuna (elektrona benzeterek) verilen ad. *Eşanl.* IŞIKÖZÜ.

— ANSİKL. Çeşitli ışık enerjileri elektromagnetik dalgalarla iletilir. Bu dalgalar, hem birbirlerine, hem de yayılma doğrultusuna dik, bir magnetik ve bir elektrik alanı meydana getirir; bu alanlar sinüsoidal bir kanuna göre değişir ve sinüsoidal hareketin n frekansı bu ışık enerjisinin frekansını tayin eder. Ancak enerji, elektromagnetik dalgalar üzerinde düzgün olarak dağılmış değildir; olayların pek çoğu, sanki bu enerji dalganın çok küçük bir kısmında toplanmış gibi gelişir. 1905'te Einstein fotoelektrik olayını açıklayabilmek için, ışık enerjisi kuvantalarını gerçek mermiler olarak kabul etmek zorunda kaldı ve bu kuvantaların (*foton* adı, daha sonra 1926'da ingiliz fizikçisi Lewis tarafından ortaya atıldı) atomlara, çarptığı zaman tıpkı parçacıklar gibi bombardıman olaylarına yolaçabileceğini düşündü. 1923'te Compton olayının bulunmasıyle bu teori doğrulanmış oldu. Foton veya ışık taneciği, ışınımın n frekansına, $q=hn$ formülüyle bağlı olan bir q enerji kuvantumu iletir; burada, «Planck sabiti» denilen h'nin değeri $6{,}62.10^{-27}$ erg/sn'dir. Bir elektron (bk. ATOM), W_1 enerjili bir yörüngeden, W_2 gibi daha küçük enerjili bir başka yörüngeye geçerse, enerji kaybı, n frekansı $hn=W_1—W_2$ bağıntısıyle enerji değişimine bağlı olan elektromagnetik dalga şeklinde açığa çıkar. Buna karşılık, bir dış enerjinin, meselâ n frekanslı bir fotonun atom tarafından soğurulması, elektronun W_2 enerjili bir yörüngeden, W_1 gibi daha büyük enerjili bir yörüngeye geçmesini sağlar.

Eskiden birbirine karşıt olarak düşünülen iki hipotezi, fotonların yayımlanması ve dalga olayını bağdaştırabilmek için girişim, kırınma ve polarmayı açıklayabilmek için bu zorunluydu. L. de Broglie dalga mekaniğinin ilkelerini kurdu; bu ilkelere göre dalgalar ve parçacıklar, aynı varlığın birbirini tamamlayıcı iki yönüdür. Işık üzerine kurulan bu hipotezden daha sonra maddeyi de kapsamına aldı. (L)

FOTONASTİ i. (fr. *photonastie*). Bk. NASTİ.

FOTONÜKLEER sıf. (fr. *photonucléaire*). Nükl. Elektromagnetik ışınımların bir atom çekirdeğine yaptığı etki için kullanılır: *Fotonükleer etki.* (L)

FOTOPARÇALANMA i. Nükl. Yeterli enerjisi olan bir foton etkisi ile bir atom çekirdeğinin protonlar veya nötronlar halinde parçalanması. (L)

FOTOPENTÜR blş. i. (fr. *photopeinture*). Bir fotoğraftaki şekillerin üzerinden boya ile geçerek, fotoğrafın daha canlı hale getirilmesi. (L)

FOTOPİL i. (fr. *photopile*). Elektr. Bk. GÜNEŞ *pili.*

— Elektron. Fotovoltaik* pil. (L)

FOTOPLAN i. (fr. *photoplan*). Topogr. Bir arazi boyunca havadan arka arkaya alınan fotoğrafları aynı ölçeğe göre düzenleyip birleştirmekle elde edilen arazi planı: *Parça parça bir araya getirilen haritalara karşılık, fotoplan ölçü kesinliği olan bir haritadır.* (L)

FOTOPSİ i. (fr. *photopsie*). Oftalmoloji. Sağlam veya hasta gözde ışık olmadığı halde ışık görme şeklinde beliren sanrı. (Ağtabakadaki görme sinirinin, fazla kan hücumu, hafif bir şok, göz kapaklarında spazm gibi sebeplerle doğrudan doğruya uyarılmasından ileri gelir.) [L]

FOTORAMA blş. i. (fr. *photorama*). Panoramik fotoğrafların çekimi ve gösterimi için, A. ve L. Lumière'in tasarladığı cihaz. (L)

FOTOROBOT blş. i. (fr. *photo-robot*). Tanıkların verdiği bilgilere göre çizilen ve fotoğrafı bulunmayan bir kimsenin bulunmasına yarayan yüz resmi. (L)

FOTOROMAN blş. i. (fr. *photoroman*). Bir metinle bir dizi fotoğraftan meydana gelen hikâye ve bu hikâye tekniğinin adı.

— ANSİKL. *Fotoroman* latin ülkelerinde (İtalya, Fransa, Güney Amerika) halk yayını niteliğindeki kadın dergilerinde ortaya çıktı. İlk örnekleriyle İkinci Dünya savaşından sonra İtalya'da görülen fotoroman, filmden türeme bir hikâye biçimiydi (sineroman) ve bir filmden seçilen fotoğrafların yanı sıra yayımlanan bir metinle halka, filmin hikâyesini ve gözde artistlerinin fotoğraflarını sunuyordu.

1947'de romalı gazeteci Stefano Reda ile milanolu rejisör Damiano Damiani, fotoğraflarla bir sineroman yapmayı düşündüler ve amerikan resimli roman tarzını benimsediler. Bütün Avrupa'da büyük bir ilgiyle karşılanan fotoroman 1961 yılında Türkiye'de de göründü. Bugün bütün dünyada fotoroman milyonlarca kişinin okuduğu bir yayın olmuştur. Fotoroman tekniği, sinemanın kabul ettirdiği tekniklere (kişilerin yakından çekilmiş fotoğrafları, kahramanın gitgide yaklaşan planlarla tanıtılması v.b.) dayanır. Başlangıçta fotoğrafın hareketsizliğinden kurtulamayan fotoromancılar, hareket izlenimi verebilmek için sinemanın (çeşitli çekim açıları, çeşitli aydınlatmalar gibi) bütün yöntemlerini kullandılar ve okurlarını eylemin parça parça gösterilmesine ve kısa sözlü anlatıma alıştırdılar. Bununla birlikte, fotoromanda konunun akışı yine de filmden çok tefrika romanına yakındır. Olay Avrupa'da veya A.B.D.'de geçiyorsa, kişilerin içinde yer aldıkları tarihî, sosyal veya psikolojik ortam ya ünlü bir filmden ya da ünlü bir romandan alınmıştır. Fotoroman, tür olarak, değişik bir dünya yaratmaz; kaynağını bilinen ortamlardan alır. Bununla birlikte, fotoromanların çoğu belirli bir olayı hatırlatmamağa çalışır. Olayın çerçevesi çok defa eşine herhangi bir ülkede rastlanabilen bir yerdir. Buna karşılık oyuncuların özel birer tipi olmasına çalışılır. Erkek kahramanlar genellikle yoksul ve alçak gönüllü kişilerdir. Kadın kahramanların çoğu çalışan kimselerdir. Hikâyeler hep, dram veya melodram, genellikle de engellerle ,dolu bir aşk serüvenidir. İyi'ler her zaman mutluluğa ulaşır veya çok ender olarak kendilerini feda ederler. Kötülerse, alt edilir veya bağışlanır. Hemen hemen her hikâyede, dramatik durumla karşı karşıya kalan kadın kahramandır. Fakat son yıllarda fotoroman yapımcılarının, bu birörnek hikâyelerden usanarak, çeşitli edebî eserlerin veya sahne eserlerinin konularını aktarmağa başladıkları görülmektedir. Ticarî bir başarı ve bir toplumbilim olayı örneği olarak gelişen fotoromanın öğretici nitelik kazanması üzerinde de durulmaktadır. (L)

FOTOSEL i. (*fotoğraf*>*foto* ve fr. *cellule*, hücre>*sel*'den *foto-sel*). Elektron. Işık arklarının etkisiyle elektrik akımı üreten basit tertibat.

— Radyotek. Bazı alkali madenlerin (potasyum, rübidiyum) aydınlatıldıkları zaman elektronlarını serbest bırakmalarından veya (kadmiyum sülfür, selenyum gibi) ışığın etkisiyle om direnci değişen maddelerin bu özelliğinden yararlanan ışık-akım organı. Birinci tipteki fotosellere *fotoyayınlayıcı*, ikinci tiptekilere *fotodirençli* denir.) [Bk. ANSİKL. ve FOTOELEKTRİK.] ‖ *Kerr fotoseli*, bir elektrik alanında, sıvılarda görülen çift kırılma özelliğinden yararlanarak, ışık modülasyonu yapan âlet. Her ne kadar fotosel deniyorsa da, bu âletin gerçek fotosel ile bir ilişkisi yoktur ve televizyonda kullanılır.

— ANSİKL. Foto. Fotoğraf çekerken, poz süresini mümkün olduğu kadar doğru ayarlı yabilmek için *fotosel* kullanılır. Fotosel, filmin veya camın üzerinde emülsiyon duyarlığını, objektif açıklığını ve ışık şiddetini hesaba katarak poz süresini tayin edebilir. Bununla birlikte, çoğu zaman alınan sonuçları kontrol etmek gerekir. Modern fotoğraf ve sinema makinelerinde bulunan bazı fotosellerde, çok zayıf şiddetteki ışığa karşı duyarlılığı olan kadmiyum sülfür tabakası vardır. Bu âletler, düşük voltajlı civalı pillerle beslenir.

— Radyotek. Bir fotoyayınlayıcıda alkali maden, havası boşaltılmış bir ampulün iç yüzeyinin bir yanını kaplar. Işığın etkisiyle serbest kalan elektronları, gerilimi pozitif olan bir madenî halka çeker ve maden (katot) ile halka (anot) arasında, maden üzerine düşen ışık akısıyle orantılı, bir elektrik akımı meydana gelir. Akı değişmeleriyle akım şiddeti de değişir. Yükseltildikten sonra, tel ile veya telsiz olarak (elektromagnetik dalgalarla) uzağa iletilen bu akım değişmelerini ışığa dönüştürerek sabit fotoğrafların kopyaları veya hareketli sahnelerin görüntüleri elde edilir (fotoğraf iletimi ve televizyon). Fotodirençli fotoselde iki elektrot arasında bulunan yalıtkan bir taban üzerine kadmiyum sülfür veya selenyum katmanı vardır. Işığın bu katman üzerine düşmesiyle, katmanın direnci değişir. Böylece, iki elektrot arasında uygulanacak bir gerilim, şiddeti aydınlatmanın fonksiyonu olarak değişen, bir akım meydana getirir. Fotosellerin arasında, fotovoltaik diyotları da saymak gerekir. Bunlar bir iletkenle, selenyum, jer-

manyum veya silisyum gibi bir yarı iletkeni birleştirmekle elde edilir. Işık etkisiyle meydana gelen elektromotor kuvvet, bunları akım üretici haline getirir. Bu çeşit düzenler, fotoğraf pozometrelerinde kullanılır. Meydana gelen akım, galvanometrenin göstergesini saptırır. Bunlar, güneş enerjisini doğrudan doğruya elektrik akımına dönüştüren güneş pili olarak da kullanılır. (L)

FOTOSENTEZ i. (fr. *photosynthèse*). Biyol. Yeşil bitkilerin ışıkta, çok basit bileşiklerden (karbondioksit, su, nitratlar) karmaşık yapılı organik moleküller (protitler, glüsitler, lipitler) yapması.

— ANSİKL. Güneş'ten gelerek üzerinde yaşadığımız gezegene çarpan ışık enerjisinin bir kısmı yansır (Mars'tan bakılsa Dünya da aydınlık görünür), bir kısmı emilir, ısıya dönüşür, bir kısmı da suyu buharlaştırmağa yarar (bulutların oluşu). Yalnız bu enerjinin klorofilli bitkilerin üzerine (meselâ ağaçların yapraklarına) düşen çok küçük bir kısmı, bitkilerin kendine, bakterilere, hayvanlara ve insanlara besin olmağa elverişli organik maddelerin yapımında kullanılır. Fotosentezin eşsiz hayatî önemi buradan ileri gelir. (Fotosentezin yoğunluğunu ayarlayan şartlar için bk. KLOROFİL.) Şimdiye kadar önce nişastanın sentezlendiğine inanılıyordu. Ispanaktan elde edilen kloroplastlarla yakın zamanda yapılan deneylerle laboratuvarda fotosentez sağlanmış ve öteden beri bilinenin tersine, kloroplastların önce proteinleri, belirli bir duraklama devresinden sonra da nişastayı sentezlediği görülmüştür. Fotosentezin kimyasal süresi ve değişiklik safhaları henüz tartışmalıdır. Görüşler ne olursa olsun, Emerson'un deneylerine göre fotosentezde iki ayrı tepkime yer alır: fotokimyasal tepkime çok hızlı (1/100 000 s) ve ısıdan bağımsızdır; bu tepkime esnasında klorofil birimleri «yüklenir»; ışıksız tepkime (Blackmann tepkimesi) daha yavaş (1/50 s kadar), ısıya bağlı, fakat ışıktan bağımsızdır; bu tepkime esnasında, klorofil taneciklerinde birikmiş olan enerji organik sentezlere harcanır. Çeşitli dalga boyundaki ışıkların fotosentez sırasında sağladıkları enerjinin verimi karşılaştırmalı olarak incelenirse kuvanta kuramını doğrulayan bir kanıt sağlanmış olur; bu verim gerçekten de dalga uzunluğuyle orantılıdır; ışıksız tepkime sona erince her kuvantum bir klorofil birimince kullanılır.

Meselâ 640 mμ'a yakın kırmızı ışıkta verim yüzde 50'dir; insan eliyle yapılmış hiç bir makine bu verimi sağlayamaz. Bugünkü durumda hem çok çeşitli ürün sağlama bakımından, hem de tarımın yerini hiç bir şey tutamaz. Çünkü tarım tekniği güneş enerjisini kullanma bakımından eşsiz bir tekniktir. Her gün dünyamıza düşen güneş enerjisinin yüzde 1'i yeşil bitkilerce kullanılır; yeşil bitkiler bir günde 1,8 milyar ton CO_2 emerek 1 milyar ton organik madde yapar, 1,3 milyar ton oksijen çıkarır. Havadaki oksijenin bu şekilde baştan başa yenilenebilmesi için 20 000 yıl gerektiği hesaplanmıştır. Bitkilerce çıkarılan oksijen atomlarının dörtte üçünün suyun ayrışmasından, geri kalanının da fosforlu organik bileşiklerden geldiği sanılıyor.
Şunu da önemle belirtmek gerekir: fotosentezin özelliği, çok daha yaygın olan CO_2'nin soğurulması değil oksijenin çıkarılmasıdır. (L)

FOTOSERAMİK blş. i. (fr. *photocéramique*). Foto. Porselen üzerine fotoğraf tekniğiyle yapılan süsleme. (L)

FOTOSETTER i. (tes. edil. ad). Fotoğraf yöntemleriyle çalışan dizgi makinesi. (Bk. DİZGİ.)

— ANSİKL. *Fotosetter,* «linotype» dizgi makinesine benzer. Potanın yerine bir kamera kullanılır. Kalıpların düz yüzünde saydam bir harf vardır. Klavyenin tuşlarıyle yan yana dizilen bu harflerin, bir filim veya kâğıt üzerine, pozitif veya negatif olarak fotoğrafları çekilir. Fotosetter özellikle fotomekanik baskı yöntemlerinde kullanılır. (L)

FOTOSFER i. (fr. *photosphère*). Astron. Bk. IŞIKKÜRE.

FOTOSTAT i. (fr. *photostat*'tan). *Eşanl.* FOTOKOPİ.

FOTOSTEREOSENTEZ blş. i. (fr. *photostéréosynthèse*). L. Lumière'in 1920'de tasarladığı fotoğraf çekme usulü. Bu usul, herbiri konunun belli bir kısmını net olarak veren ve arka arkaya çekilen fotoğrafları üst üste koyarak, resme bir kabartma havası vermek amacını güder. (Tomografi de bu prensibe dayanır.) [L]

FOTOTAKİGRAF i. (fr. *phototachygraphe*). Paul Grimoin-Sanson (1860-1941) tarafından keşfedilen ve L. Lumière'in sinema makinesine benzeyen cihaz. Kertikli bir galeyle idare edilen, dört kolu eşit uzunlukta bir haçı vardır. (L)

FOTOTAKSİ blş. i. (fr. *phototaxie.*) Bk. IŞIĞA GÖÇÜM.

FOTOTAKTİZM i. (fr. *phototactisme*). Bazı yüzücü canlıların (öglenalar, desmidiler v.b.), bir yönden aydınlatıldıklarında ışık kaynağına doğru (*pozitif fototaktizm*) veya aykırı yöne (*negatif fototaktizm*) yönelmesi. ‖ *Teşm. yol.* Hücre içindeki kloroplastların, ışık zayıf olduğu zaman en çok ışık alabilecek biçimde, ışık kuvvetli olduğu zaman ise en az ışık alabilecek şekilde yer alma özelliği. (L)

FOTOTEJİ i. (fr. *phototégie*). Doğrudan doğruya pozitif görüntü elde etmeğe yarayan fotoğraf işlemi. (Negatif fototip oksijenli suyle yıkanarak giderilir ve kâğıt üzerinde kalan jelatin boyanır.) [L]

FOTOTEODOLİT blş. i. (fr. *photothéodolite*). Fotogrametride kullanılan ve bir teodolitin dürbününe bağlanmış özel bir fotoğraf makinesinden meydana gelen cihaz. (L)

FOTOTEPKİME i. Kim. Işık etkisiyle meydana gelen kimyasal tepkime. (L)

FOTOTERAPİ i. (fr. *photothérapie*). Işığın tedavide kullanılması.

— ANSİKL. *Fototerapi,* bütün tayf ışınlarının, hattâ görünmeyen ışınların tedavide kullanılmasını kapsar. Tedavide bütün güneş ışınlarının kullanılmasına *helioterapi* (güneş tedavisi) denir; helioterapi tabiî olabileceği gibi sunî de olabilir (arklı lambalar, civa buharlı lambalar). Isı veren ışınların veya kızılötesi ışınların kullanılmasına *termoterapi*, morötesi ışınların kullanılmasına *aktinoterapi* denir. Gözle görülen çeşitli renklerin tedavide kullanılmasına ise *kromoterapi* denir; kırmızı renk irkiltici olduğundan deri döküntülerini etkiler; mavi ise sakinleştiricidir, sinir ağrılarına (nevraljiler) iyi gelir (hafifletici etkisi özellikle psikiyatride kullanılır.) [L]

FOTOTİP blş. i. (fr. *phototype*). Doğrudan doğruya konu üzerinden çekilen fotoğraf.

— ANSİKL. Fotoğraf çekiminde developmandan sonra *negatif* denilen bir *fototip* elde edilir (konunun aydınlık kısımları koyu renk, karanlık kısımları ise saydam olarak fototip üzerinde belirir). Kâğıt üzerindeki gizli görüntü enversiyon işlemden geçirilirse, fototip *pozitif* olur. (L)

FOTOTİPİ blş. i. (fr. *phototypie*). Graf. santl. Mürekkep sürülmüş jelatin kabartmalarla baskı usulü.

— ANSİKL. *Fototipi*'nin kökü, ışığa karşı duyarlı tabaka olarak bikromatlı koloidallerin kullanılmasıyle ilgili Poitevin'in 1855 tarihli beratına dayanır. Poitev, yöntemine *fotokolografi* adını verdi; çalışmalarını Fransa'da Maréchal izledi ve *fototipi* diye adlandırdı; Almanya'da Joseph Albert ele aldı ve *albertipi* adını verdi.

Cam üzerine döşenmiş bikromatlı jelatin bir tabaka, bir negatif altında güneşe tutulur. Bikromatın fazlası yıkama ile yok edilir. Tabaka ıslatılır; jelatinin, su emmesi ve şişmesi sepileme ile ters orantılıdır. Cam, yağlı mürekkeple mürekkeplenir; ıslak yerler mürekkebi geri çevirir, sepili bölümler zorla alır, aradakiler ise az çok benimser. İşte bu arada kâğıt üzerine kopya basınçla çıkartılır.

Fotoğraf-klişe değerinde baskı elde edilir. Kaliteli, fakat ince bir yöntem, fototipinin yerini çoğunlukla helyogravür aldı. (L)

FOTOTOPOGRAFYA i. (fr. *phototopographie*'den). Fotogrametrinin topografyaya uygulanması.

— ANSİKL. 1925'ten bu yana büyük bir ilerleme gösteren *fototopografya,* büyük alanların topografya haritalarının hazırlanmasında tercih edilen bir metottur: İşlemler dört safhada gerçekleştirilir. **1.** *Havadan fotoğraf çekimi,* haritası yapılacak bölgenin çeşitli fotoğraflarını almak amacını güder. Fotoğraf çekimi sırasında uçak, iyice belirlenmiş bir doğru boyunca, yavaş ve hiç sallanmadan uçar. Fotoğrafların yaklaşık ölçeği, fotoğraf çekim odağının arazinin ortalama seviyesi üzerinde kalan uçuş yüksekliğine olan $\frac{f}{H}$ oranına eşittir. Diyaframı çok düzgün aralıklarla açılıp kapanan bir fotoğraf makinesi, görüş alanı çok geniş olan objektifiyle, üzerinde uçulan arazinin fotoğraflarını cam veya filim üzerinde çeker; makinenin, klişelerin stereoskopik değerlendirilmesinde gerekli olan yüzde 60 oranında bir bindirme sağlayabilmesi gerekir. Meselâ, 4 000 m yükseklikte, 15 sm'lik bir odak uzaklığı için klişelerin ölçeği 1/25 000 olmalıdır. Eğer uçak 200 km/s hızla uçuyorsa, 18×18 boyutlu filimlerle, her iki kilometrede bir 36 saniye ara ile bir fotoğraf çekmesi gerekir.

2. *Arazinin hazırlanması,* klişe üzerine çıkarılacak işaretleme noktalarının konumunu belirlemek için, arazi üzerinde yapılan topografik düzenlemeleri kapsar.

3. *Değerlendirme* veya dakika çizgilerinden yararlanarak fotoğrafların fotogrametri âletinde topografik yorumu.

4. *Son işlem,* hazırlanan haritanın arazi üzerinde kontrol edilmesi ve gerçeğe uygun olup olmadığının incelenmesi için yapılır. Fransa'da Millî Coğrafya enstitüsü, fototopografya yöntemlerinden yararlanan başlıca kurumdur. Kartografya çalışmalarında uzmanlaşmış bir hava filosu ve büyük değerlendirme atelyeleri olan bu kuruluş, araziye çok sayıda hazırlama ve tamamlama ekipleri gönderir. (L)

FOTOTRANSİSTOR i. (fr. *phototransistor*). Elektron. Bir transistora bağlanmış lamba.

— ANSİKL. Bir sivri uç veya herhangi bir elektrotla donatılmış bir germanyum billûrunun yüzeyine yoğun bir ışık demeti gönderilirse, ışık ışınları sivri ucun çevresinne düşmek şartıyle billûrun öz direncinde büyük bir düşüş meydana gelir. Bir fototransistorun, ışık akılarının deteksiyonunda gösterdiği duyarlık, normal bir fotoselin duyarlığından 1 400 defa daha fazladır. Akım, dalga boyuna bağlıdır; 1,5 civarında bir dalga boyu için maksimuma varan akım, gittikçe azalmağa başlar ve $\lambda = 1{,}8$ μ için sıfır olur. Bu olay, 1,8 μ'luk dalga boyunun $h\nu = 0{,}72$ eV'luk bir kuvantuma eşit olmasıyle açıklanabilir; bu değer ise, bir elektron-delik çiftinin meydana gelmesi için gerekli minimum enerjiyi ifade eder. (L)

FOTOTROF sıf. (fr. *phototrophe*). Bitki biyol. Besin sentezi yapabilmek için ışık enerjisinden yararlanan. (Yalnız klorofilli ye-

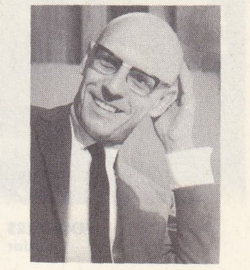

Michel FOUCAULT

Joseph FOUCHÉ
Dubufé'nin eseri
Versailles müzesi, Paris

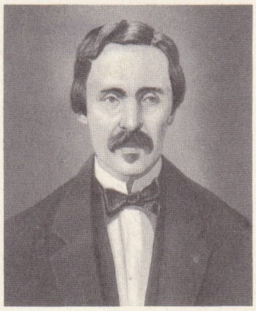

Léon FOUCAULT

Foucault sarkaç deneyi
(«Illustration»dan)

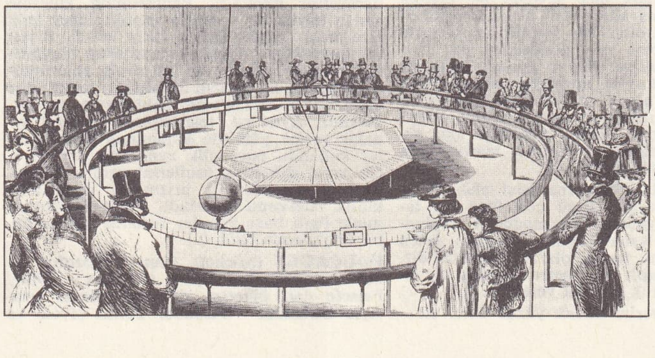

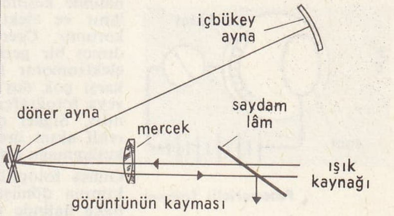

Foucault deneyiyle ışık hızının ölçülmesi

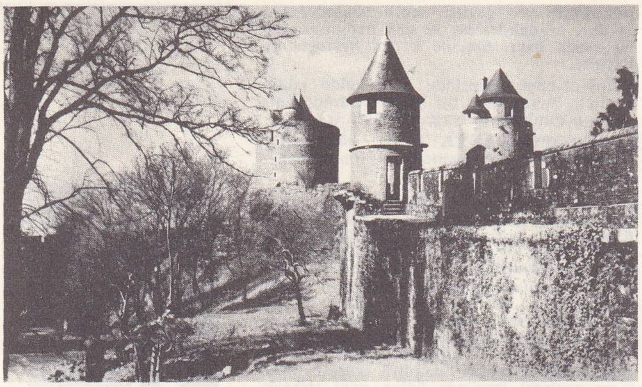

FOUGERES surlar

şil bitkiler fototroftur.) Bk. FOTOSENTEZ. (L)

FOTOTROPİ i. (fr. *phototropie*). Güneş ışınlarına tutulan bazı maddelerin gösterdiği renk değişimine dayanan tersinir nitelikte fotokimyasal olay. (Salisiliden-*m*-toluidin'in rengi, güneş ışınlarının etkisiyle sarıdan turuncuya döner.) [L]

FOTOTROPİZM i. (fr. *phototropisme*). Bk. IŞIĞA YÖNELİM.

FOTOVERİCİ sıf. (*foto* ve *verici*'den). Elektron. Işık ışınımlarının etkisi altında elektron veren bir madde için kullanılır: *Potasyum, sezyum fotoverici maddelerdir.* ‖ *Fotovericili fotosel,* katodun aydınlatılmasıyle içinde bir elektron akımı dolaşan fotosel.

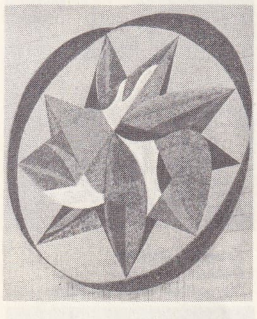

FOUGERON «Rüzgar Gülü»

— ANSİKL. *Fotovericili fotosel.* Havası boşaltılmış veya içine düşük basınçlı bir gaz doldurulmuş lambada, ışığa duyarlı tabakayle kaplanmış bir destekten meydana gelen bir katot ve bir anot bulunur. Işığa duyarlı tabaka, alkali madenle (genellikle potasyum veya sezyum) kaplı oksitlenmiş gümüşten meydana gelir. Anot ise, ışığı geçirmesi için, içi boş bir silindir veya bir halka şeklindedir. İki elektrot arasında, 50 ile 100 voltluk bir gerilim uygulanır. 30-40 Miliamper şiddetinde yayılan akımların yükseltilmesi gerekir. Bu amaçla, *elektron çoğaltıcılı fotoseller* veya *fotoçoğaltıcılar* kullanılır. Bu fotosellerin çeşitli uygulama alanları vardır: sesli sinema ve televizyonda görüntü çevirileri, ışıkla kumanda edilen röleler, telemekanik tertibatlar, ölçü âletleri v.b. (L)

FOTOVOLTAİK sıf. (fr. *photovoltaïque*). Elektron. *Fotovoltaik pil,* ışık almadıkça akım üretmeyen ve elektromotor kuvveti üzerine düşen ışık akısıyle orantılı olarak değişen pil. *Eşanl.* FOTOPİL.

— ANSİKL. 1839'da A. Becquerel'in bulduğu ilk *fotovoltaik piller,* içinde bir kurşun nitrat çözeltisi bulunan ve anot olarak bir kurşun çubuk, katot olarak da oksitlenmiş bakır kullanılan bir cam silindirden meydana geliyordu. Karanlıkta elektrik üretmeyen bu tip piller, ışığa tutulduğu zaman akım vermeğe başlar. Günümüzde, daha çok doğrultucu bir dokunma yüzeyi üzerinde elektron yayımının meydana geldiği fotoseller kullanılır. Bu durumda fotopil, aralarında sadece yarı iletken bir tabaka bulunan birbirine çok yakın iki elektrottan meydana gelir. Elektrotlardan biri genellikle oksitlenmiş bakırdandır ve üzeri az miktarda kükürt karıştırılmış selenyumla kaplıdır. Öteki elektrot, çok ince saydam bir tabaka halinde kesilmiş altın veya platinden hazırlanır ve elektrotlar bir vernik tabakasıyle korunur. Üzerine ışık gönderilen pil, yardımcı bir gerilime ihtiyaç göstermeden bir elektromotor kuvvet meydana getirir. Işığa karşı çok duyarlı olan bu cihaz, lüksmetre veya fotoğrafçılıkta pozometre olarak kullanılır. Sığası çok büyük olmadığı için sürekli akım üretemeyen fotopil, televizyonda kullanmağa elverişli değildir.

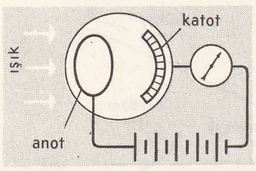

Fotovericili fotosel

Güneş fotopili, güneş enerjisini elektrik akımına dönüştürür. Üstü çok ince bir tabaka halinde yabancı bir maddeyle kaplanmış silisyum levhalarından meydana gelen bu pilin verimi, teorik olarak yüzde 22'dir. Fotopillerle kaplı bir metre karelik bir alan, teorik olarak 220 wat verebilir.

Pratikte ise, verim ancak yüzde 11'e, elektrik üretimi de 110 watt/m²'ye ulaşabilir. Bu hesaba göre, Sahra'nın 2 400 km²'lik alanı, büyük bir sanayi ülkesinin bütün elektrik ihtiyacını karşılayabilir. Fotopil aşınmaz, çalışması çok ucuzdur ve atom pillerinin aksine hiç bir kalıntı bırakmaz, bozulma ve patlama tehlikesi de yoktur. Büyük kapasiteli enerji üretim merkezleri için, bütün enerji kaynaklarından çok daha iktisadî olan bu pil, Güneş var oldukça akım vermeğe devam eder. Bazı yapma elektrikli cihazlar, uyduların dışına yerleştirilmiş fotopillerle beslenir.

◆ **Fotovoltaiklik** blş. i. Elektron. Işıklı doğrultucu bir kontağın uçları arasında bir gerilim farkı meydana getirme. (L)

FOUCART (Paul), fransız helenisti (Paris 1836-ay.y. 1926). Collège de France'da epigrafi profesörü (1874), Atina Fransız Arkeoloji okulu müdürü (1878-1890), Le Bas'nın Küçük Asya ve Yunanistan yazıtları hakkındaki eserinin tamamlanmasına yardım etti. Eserleri: *Des Associations Religieuses chez les Grecs* (Yunanlılarda Dinî Dernekler) [1873]; *La Formation de la Province d'Asie* (Asya Eyaletinin Meydana Gelişi) [1903]; *Le Culte de Dionysos en Afrique* (Afrika'da Dionysos Kültü) [1904]; *Les Athéniens dans la Chersonèse de Thrace au VI. siècle* (VI. yy.da Trakya Khersonesos'unda Atinalılar) [1909]; *Les Mystères d'Eleusis* (Eleusis Misterleri) [1914]. (L)

FOUCAULD (Charles Eugène, — vikontu), fransız kâşifi ve din adamı (Strasbourg 1858-Tamanrasset 1916). Bir süre orduda hizmet etti. Ebu Amame'de Cezayirlilerin ayaklanmasına karşı savaştı (1881), sonra Fas'ta bir keşif gezisine çıktı ve bilim bakımından çok önemli araştırmalar yaptı (1883-1884). 1886'da papaz oldu, Güney Cezayir'de Beni-Abbes'e gitti. 1905'te Büyük Sahra'nın göbeğinde, Hoggar bölgesindeki Tamanrasset'te yerleşti, burada inceleme ve dualarla geçen bir hayat sürdü. Tuareg'ler kendisine bir dervişe gösterilen saygıyı gösterdiler. Birinci Dünya savaşı sırasında, Sünusî yağmacılar tarafından öldürüldü. *Reconnaissance au Maroc* (Fas'ta Keşif Gezileri) [1888] adlı eseri dışında Foucauld, birçok bilim belgesi bıraktı, bunları sonradan Cezayir üniversitesi yayımladı; ayrıca bir *Dictionnaire Touareg-Français* (Tuaregçe-Fransızca Lûgat) yazmıştır. (L)

FOUCAULT (Léon), fransız fizikçisi (Paris 1819-ay.y. 1868). Parisli bir kitapçının oğluydu. Kendi kendini yetiştirdi. Tıp konularında incelemelere başladıktan sonra Daguerre'in usullerini geliştirmeğe çalıştı. Hekimlikle ilgili bir mikroskop çalışmaları kursunda hazırlayıcılık görevi aldı. Daha sonra Fizeau ve Arago'nun yanında çalıştı. 1855'te Fransa rasathanesinin fizikçisi, 1862'de Boylam dairesi üyesi oldu. 1845'ten sonra *Journal des Débats*'yı yönetti.

Foucalut, döner ayna metodundan yararlanarak ışığın hızını ölçmesiyle (1850) tanındı. Yaptığı deneylerle, ışığın boşluktaki, havadaki ve çeşitli saydam ortamlarındaki hızının değiştiğini ispatladı ve böylece yayım teorisinin yıkılmasına yolaçtı. Gene bu sıralarda maden kitlelerinde indüklenmiş akımın varlığını göstererek (bu akımlara *Faucault akımları* denir). Aragon'nın «dönme magnetizması»nı açıkladı. Elektrik arkı için bir regülatör tasarladı ve sodyumun niteleyici özelliği olan D ışınımlarını bu arkın da yayımlayabileceğini veya soğurabileceğini gösterdi. 1851'de sarkaçın salınımı düzleminin döndüğünü açıklayarak Yer'in hareketini ispatladı. Panthéon'un kulesine asılan büyük bir sarkaçla yaptığı deney halk tarafından büyük ilgiyle takip edildi. Ertesi yıl cayroskop'u yaptı ve cayroskop olaylarının teorisini kurdu. 1857'de civalı enterüptörü tasarladı, bu cihazın dayandığı temel ilke daha sonra indükleme bobinlerine de uygulandı. Aynı yıl, teleskoptaki madenî aynalar yerine gümüşle kaplanmış cam aynalar kullandı, parabolik aynaların yapımı için yerel düzeltme usullerini ortaya koydu. Tam yansıtmalı bir prizmayle donatılmış klasik teleskopu hazırladı. Fiziksel astronomiyle ilgili bazı konular üstünde çalışırken, bir felç sonucu öldü. (L)

FOUCAULT (Michel), fransız filozofu ve üniversite öğretim üyesi (Poitiers 1926). Felsefe dalı öğretim görevlisi olarak, sırasıyle Clermont - Ferrand, Tunus (1966) ve Nanterre (1967) üniversitelerinde, Collège de France'ta (1971) ders verdi. 1961'de *l'Histoire de la Folie à l'Age Classique, Folie et Déraison* (Klasik Çağda Deliliğin Tarihi, Delilik ve Bilinç Bozukluğu) adlı kitabını yayımladı. Bu eserinde, XVII. yy.'da akıl (düzen) ile delilik (düzensizlik) arasında bir ayırımın belirmeğe başlamasını (deliliği bir Tanrı vergisi sayan Ortaçağ'da böyle bir ayrım yapılmazdı) kendinden farklı olanı tecrit etmenin bütün kültürlerde kaçınılmaz bir ihtiyaç olduğuna delil saydı. *Naissance de la Clinique, une Archéologie du Regard Médical* (Kliniğin Doğuşu, Tıbbî Açıdan bir Arkeoloji) [1963] adlı eserinde bu görüşünü daha da genişletti. *Les Mots et les Choses, une Archéologie des Sciences Humaines* (Kelimeler ve Nesneler, İnsan Bilimlerinin bir Arkeolojisi) [1966] adlı kitabında ise, bilgilerin teoremini, tarih boyunca birbirini takip eden ve herbiri bilgilerin olabilme şartlarının belirdiği bir epistemoloji alanı olan çeşitli tabakalaşmalarla açıkladı. Foucault'ya göre batı kültüründe iki büyük kesinti vardır: XVIII. yy. da yalnız *benzerlik* kanununun geçerli olduğu bir alan (bilmek, çeşitli nesneler arasındaki benzerlikleri bulup ortaya çıkarmaktır), yerini *çözümleme*'ye bırakır (özdeşliklerin ye farkların, ayırımların araştırılması); XIX. yy.'da ise, tarih görüşünün bilimlere yerleşmesiyle, her bilim, kendi konusundaki düşüncelerin kanunlarından sıyrılıp kendi gelişim kanunlarına uymağa başlar (insan bilimlerinin gelişmesi). Alışılagelen fikirler tarihini bir yana bırakan Foucault, «yapısal» çözümlemeye dayanarak, kültürün düzenleyici ilkesi saydığı tutarlığı, uygunluğu, çeşitli kültürlerde ortaya çıkarmağa çalışmaktadır. (L)

FOUCAULT (Nicolas Joseph), fransız yöneticisi (Paris 1643-ay. y. 1721). Cizvitler tarafından yetiştirildi, Montauban (1674), sonra Bearn (1682) ve Poitou (1685) mültezimi oldu. Protestanlık hareketinin bastırılması yolunda gösterdiği şiddet (protestan kiliselerinin bastırılması) ve ordu kuvvetine başvurmasıyle (çok sayıda protestanın Katolikliğe geçmesini sağlamak üzere protestan evlerine asker yerleştirdi) tanınmıştır. (L)

Foucauld akımları, değişken magnetik alanların etkisindeki iletkenlerde meydana gelen ve fransız fizikçisi Léon Foucault tarafından varlığı açıklanan elektrik akımları. Elektromagnetik indükleme kanunları, doğrudan doğruya bu akımların varlığına dayanır. Foucault akımları, geçtikleri madenî kısımlarda bir enerji kaybına ve anormal bir ısınmaya yolaçar. Bu zararlı etkileri azaltmak için elektrikli makinelerdeki demir çekirdeklerin tek bir kütle halinde olmamasına dikkat edilir ve yüzlerinden biri cilâlanmış dayanıklı ince saç tabakalardan hazırlanır. Ayrıca her levhanın en küçük akıyı alabilmesi için, magnetik alanın saç tabakalarına paralel olması gerekir. İndüklemeli ısıtıcılar, yüksek gerilimler için dinamolar ve voltmetre amortismanları gibi bazı özel cihazlarda Foucault akımlarından yararlanılır. (L)

Foucault sarkacı. Bk. SARKAÇ.

FOUCHÉ (Joseph), Otranto dükü, fransız devlet adamı (Le Pellerin, Nantes dolaylarında 1759-Trieste 1820). Devrime katıldı, Millî konvansiyona seçildi (1792), kralın idamı lehinde oy kullandı. «Montagnard» lar grubundandı. Daha çok taşrada, özellikle Nevers'de görev aldı. Collot d'Herbois ile Lyon ayaklanmasını şiddete başvurarak bastırdı. Bu olay üzerine diğer terörcülerle beraber Paris'e geri çağrıldı. Robespierre'den korktu ve Thermidor komplosuna katıldı. 1795'te tutuklandı, sonra serbest bırakıldı. 1799'da Direktuvar hükûmetinin polis teşkilâtının başına getirildi. 18 Brumaire darbesine katıldı. Napolyon, gücünden çekinerek onu genel polis teşkilâtının başında bıraktı. Toplumun bütün sınıflarına sızan çok geniş bir ajan ve muhbir şebekesi kurmuştu. 1802'de gözden düştü. Fakat alıkoyduğu şahsî polis teşkilâtının yardımıyle Cadoudal komplosunu ortaya çıkarınca (1804) eski mevkiine döndü. Napolyon onu senatör, sonra da Otranto dükü yaptı (1809). İmparatorluk siyasetçileri içinde, devrimin sağladığı kazançları savunan bir kişi olarak belirdi ve aristokratların devlet kademesin-

Foto. LAROUSSE

de yükselmelerini engellemeğe çalıştı. Napolyon'un Avusturya arşidüşesi Marie Louise ile evlenmesine karşı koyduğu için işten elçektirildi ve yerine Savary geçti. 1813'te İllyria vilâyetleri valisi oldu. Birinci Restorasyon'da Bourbon'larla uzlaşmağa çalıştı, fakat Yüzgün döneminde Polis bakanlığını kabul etti. 1815 Seçimlerinden sonra Dresden'e elçi olarak tayin edildi. 1816 Tarihli kanun çıkınca (bu kanuna göre, kralın idamı lehinde oy kullananlar suçlu sayılıyordu), Trieste'ye çekildi. (L)

FOUCHÉ (Pierre), fransız fonetikçisi (Ille-sur-Têt, Orta Pirene'lerde 1891-ay. y. 1967). 1931'den bu yana Sorbonne'da profesör, Fonetik enstitüsü ve söz müzesi müdürü, deneysel metodu fonetiğe uyguladı. Başlıca eserlerinin adları: *Phonétique et Morphologie Historique de Roussillonnais* (Roussillon Dilinin Fonetiği ve Tarihsel Morfolojisi) [Doktora tezi, 1924]; *Etudes de Phonétique Générale* (Genel Fonetik İncelemeleri) [1927]; *Verbe Français Etude Morphologique* (Fransızca Fiil: Morfolojik İnceleme) [1931]; *Traité de Prononciation Française* (Fransız Telaffuzu Üstüne Araştırma) [1956]; *Traité de Phonétique Française* (Fransız Fonetiği Üzerine Araştırma) [1952-1958]. (L)

FOUCHER (Alfred), fransız bilgini, hint dili ve edebiyatı uzmanı (Lorient 1865-Sceaux 1952). Uzakdoğu Fransız okulu müdürü (1901), sonra Paris Edebiyat fakültesinde profesör (1919) ve Tokyo'da Fransız-Japon derneği müdürü (1926) olarak, Güneydoğu Asya ve Uzakdoğu'da (1895'ten 1926 yılına kadar) ve özelikle Afganistan'da (1922-1925) önemli görevlerde bulundu. Bu gezileri sırasında topladığı eserler Guimet müzesindedir. Özellikle buddha sanatını ve ikonografisini inceledi. En tanınmış eserleri şunlardır: *Etude sur l'Iconographie Bouddhique de l'Inde* (Hindistan'ın Buddha İkonografisi Üzerine İnceleme) [1900-1901]; *l'Art Gréco-Bouddhique du Gâdhâra* (Gadhara'da Yunan - Buddhacı Sanatı) [1905-1951]; *The Beginnings of Buddhist Art* (Buddha Sanatının Başlangıçları) [1917]; *la Vieille Route de l'Inde de Bactres à Taxila* (Baktra'dan [bugünkü Belh] Takşaçila'ya Uzanan Eski Hint Yolu) [1942-1947]; *Eléments de Systématique et de Logique Indiennes* (Hint Sistematiği ve Mantığının Unsurları) [1949] ve ölümünden sonra basılan *les Vies Antérieures du Buddha* (Buddha'nın Önceki Hayatları). [L]

FOUCHER Chartres'lı, lat. **Fulcherius Carnotensis**, fransız rahibi ve tarihçisi (Chartres 1058-Filistin'de 1127'den sonra). *Historia Hierosolymitana* (Kudüs Tarihi) adlı eserinde (1095'ten 1127'ye kadar), katılmış olduğu birinci Haçlı seferini ve Suriye'deki latin hâkimiyetinin başlangıcını anlattı. (L)

FOUCHY (Jean - Paul GRANDJEAN DE), fransız astronomu (Paris 1707-ay. y. 1788). 1731'de astronomi cetvelleri için daha elverişli bir biçim tasarladı ve 1737'de, Utarit'in geçişlerini gözlemlemek için yeni bir usul buldu. Ortalama zaman kavramını bulan da odur. (L)

FOUCQUET (Gilles), fransız orgcusu (öl. Paris 1646). İlkin Saint-Laurent, sonra da Saint-Honoré kilisesinin orgcubaşısı. — ANTOİNE, fransız orgcusu (1636-Paris 1708), öncekinin oğlu, Saint - Josse ve Saint-Eustache kiliselerinin ve kraliçe Marie-Thérèse'in orgcusu. 1693'te klavsenci ve orgcularla köy kemancıları arasındaki davaya katıldı. — PİERRE, fransız orgcusu ve bestecisi (Paris 1667-ay. y. 1736), öncekinin oğlu. Babasının yerine Saint-Eustache'da, Louis Marchand'ın yerine de Saint-Honoré'de (1707) orgculuk görevine getirildi. Sonat yazan ilk fransız bestecilerinden biridir. — ANTOİNE, fransız orgcusu (Paris 1670-ay.y. 1740), öncekinin kardeşi. Saint-Victor manastırının orgcusu, Saint-Laurent kilisesinde Louis de Thian'ın halefi. — PİERRE CLAUDE, fransız orgcusu (Paris 1694-ay. y. 1772), Pierre'in oğlu, Saint-Honoré, Saint Eustache kiliseleriyle Saint-Victor manastırının ve kralın orgcusu (1758); daha sonra Agincourt'un yerine Paris Notre-Dame katedraline orgcubaşı tayin edildi. Üç ciltlik klavsen parçaları besteledi. (L)

FOUCQUET (Jean). Bk. FOUQUET.

FOUCQUET (Jean-François), fransız misyoneri, cizviti ve çince bilgini (Autun 1663-Roma 1736). Çin'e gönderildi, çin dili ve edebiyatı üzerinde derin bilgi edindi. *Figürizm*'in (şekilcilik) bulucularından sayılır; çin harflerinin hieroglifler olduğunu ve ilk şekillerinin bulup ona göre yorumlanmaları gerektiğini ileri sürdü; eski çin kronolojisinin tarihî gerçeklere dayanmadığını iddia etti. Küfür sayılan bu iddiaları yüzünden, Çin'den atılınca, Avrupa'ya döndü (1720) ve başlıca eseri, *Tabula Chronologica Historiae Sincae*'yi (Çin Tarihinin Kronolojik Cetveli) [1728] yayımladı. (L)

FOUCQUET (Nicolas) Bk. FOUQUET.

FOUGÈRES, İle-et-Vilaine'in yönetim çevresi. Bretagne ile Normandiya sınırlarında; 25 171 nüf. Bretagne'ın eski bir baronluk merkezi ve Normandiya'yı savunan bir müstahkem mevki. Defalarca kuşatılan Fougères, muhteşem şatosunun yukarısına rastlayan kesimde gelişmiştir. Büyük kısmı XII. yy.dan kalan bu şatonun on üç kulesi vardır (Melusine kulesi XIII. yy.a aittir). Şatodaki müzede, Bretagne çinileriyle Fougères ve Vitré'nin kalay eşyaları bulunur. Şehir, 1944 bombardımanlarından hasar görmüşse de, Saint - Léonard kilisesi (XV. - XVI. yy.), Saint-Sulpice kilisesi (XIII.-XVI. yy.), Notre-Dame kapısı ve birçok eski yapı kalmıştır. (L)

FOUGÈRES (Gustave), fransız bilgini (Bameules-Dames 1863-Paris 1927). Sorbonne'da arkeoloji profesörü. Anadolu ve Tesalya'da arkeolojik araştırmalar yaptı; Peloponnesos ve Delos'da kazıları yönetti. Eserleri: *Mantinée et l'Arcadie Orientale* (Mantineia ve Doğu Arkadia) [1898]; *Sélinonte* (Selinus şehri) [1910]; *Athénes* (Atina) [1914]. (L)

FOUGERON (André), fransız ressamı (Paris 1913). Maden işçisi olarak çalışırken, resim kurslarına devam ederek kendi kendini yetiştirdi ve 1937'de «Surindépendant»'lar grubunun sergilerinde dikkati çekti. Başlangıçta kıvrak arabesklere dayanan birtakım kompozisyon denemelerine giriştiyse de, sonradan sosyalist gerçekçiliği benimsedi. 1946'da Devlet sanatlar ödülünü kazandı. Sosyalizme bağlılığı ağır basan bir sanatçı olarak 1963'te yaptığı *le Cortège du 13 Février* (13 Şubat Alayı) gibi büyük kompozisyonları, Sète sitesi için hazırladığı *l'Homme et Cosmos* (İnsan ve Evren) gibi duvar resimlerinin yanı sıra, *Automotrice en Beauce* (Beauce'da Otomotris) [1965, Paris Modern Sanatlar müzesi] gibi köy hayatı ile ilgili resimleri de ilgi çekicidir. Eserlerinin retrospektif sergisi 1967'de Doğu Berlin, Leipzig ve Dresden'de düzenlendi. (L)

FOUGSTEDT (Nils Eric), finlandiyalı besteci (Turku 1910 - Helsinki 1961). Konservatuvarda öğretmen ve Helsinki radyosunda orkestra yöneticisi; iki senfoni (1938 ve 1949), bir passacaglia (1941), orkestra için bir rapsodi (*Uusimaa*, 1942), bir romantik süit (1943), çeşitlemeler (1943), konçertolar, kantatlar ve melodiler besteledi. (L)

FOUİLLÉE (Alfred), fransız filozofu (la Pouëze, Maine - et - Loire 1838 - Lyon 1912). Uzun süre École Normale Superieure'de (1872-1879) okutmanlık yaptı, ama sağlığının bozulması üzerine öğretmenliği bırakıp kendini felsefe çalışmalarına verdi. Yayımladığı kitaplar arasında şunları saymak gerekir: *la Philosophie de Platon* (Eflatun Felsefesi) [1869]; *la Philosophie de Socrate* (Sokrates'in Felsefesi) [1874]; *Histoire de la Philosophie* (Felsefe Tarihi) ve *l'Idée Moderne de Droit en Allemagne, en Angleterre et en France* (Almanya, İngiltere ve Fransa'da Modern Hukuk Düşüncesi) [1878]; *Critique des Systèmes de Morale Contemporaine* (Çağdaş Ahlâk Sistemlerinin Eleştirisi) [1883]; *la Science Sociale Contemporaine* (Çağdaş Sosyal Bilim); *la Propriété Sociale et la Démocratie* (Sosyal Mülkiyet ve Demokrasi) [1884]; *l'Avenir de la Métaphysique Fondée sur l'Expérience* (Tecrübeye Dayanan Metafiziğin Geleceği) [1889]; *l'Evolutionnisme des Idées-Forces* (Kuvvet-Fikirler Evrimliliği) [1889]; *la Psychologie des Idées - Forces* (Kuvvet - Fikirler Psikolojisi) [1893]; *Tempérament et Caractère* (Mizaç ve Karakter) [1895]; *le Mouvement Positiviste et la Conception Sociologique du Monde* (Pozitivizm Akımı ve Sosyolojik Dünya Görüşü) [1896]; *la Morale des Idées - Forces* (Kuvvet - Fikirler Ahlâkı) [1907].

Jean FOUQUET
«Kâhinlerin Tapınması»

Fouillée'ye göre, fikirler kuvvettir, özlerinde kişilerin ruhlarını, dolayısıyle de yayıldıkları sosyal ortamı değiştirecek bir gerçekleştirme gücü taşırlar. Şu halde fikirlerin doğuşu, gerekircilerin dilediği gibi, bilimsel olarak açıklanabilir. Fakat sadece doğmuş olmakla, fikirler, kurtarıcı, özgürleştirici birer etken haline gelirler: evrede idealin sonsuz bir önem taşıması bundandır. (L)

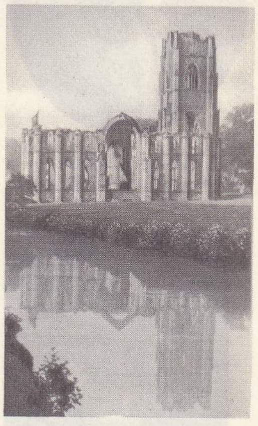

Fountain's Abbey

FOULD, fransız işadamları ve bankerleri ailesi. — BÉNÉDİC (Paris 1792-ay.y. 1858), Fould, Oppenheim ve ortakları bankasını kuran babasının yolunda giderek «l'Union» sigorta kumpanyasını (30 eylül 1828) kurdu. —Kardeşi ACHİLLE (Paris 1800-La Loumère, Hautes-Pyrénées 1867), birçok defa milletvekili seçildi. *Observations sur la Question Financière Andressées à l'Assemblée Nationale* (Malî Mesele Üstüne Millet Meclisine Sunulan Görüşler) [mayıs 1848] adlı broşürüyle ün kazandı. Louis-Napoléon Bonaparte tarafından Maliye bakanlığına getirildi (1849-1852), Devlet bakanı (1852-1860) oldu, 1855 Dünya sergisini düzenledi, Saint Simont'culuğun ilhamıyle Pereire Kardeşler ile birlikte *Crédit Mobiller*'yi kurdu (kasım 1852). [L]

Nicolas FOUQUET
Le Brun'ün eseri

FOULQUES veya **FOULQUE**, Ortaçağ'da Anjou'da hüküm süren birçok kont'un adı. — **Foulques I** *Kızıl*, Angers vikontu (898'e doğr.- 929), Anjou kontu (929-941/2), babası Enjeuger'den (İngelger) miras kalan Anjou'ya Maine eyaletini de kattı. Breton'larla norman korsanlarını püskürttü. — **Foulques II** *İyi*, Foulques I'in üçüncü oğlu (öl. 960'a doğr.), Anjou kontu (941/942-960'a doğr.), tarımı ve el sanatlarını teşvik etti, okumağa meraklıydı, ilâhiler besteledi. — **Foulques III** *Nerra* veya *Kara* (972-Metz 1040'a doğr.), Anjou kontu (987'ye doğr.-1040), atılgan ve cesur bir savaşçı, müstebit ve zalim bir prensti; Breton'ları yendi, kendisine karşı cephe alan senyörlere kafa tuttu, Renes kontu Conan I'i Conqureuil (Bretagne) [1922] muharebesinde öldürdü, Angers'i, Saumur'u v.d.ni Blois kontu Eudes I'in elinden aldı. Manastır vakıflarına ve birçok şatoya kendi adını koydurttu. — **Foulques IV** (Château-London 1043-Angers 1109), Anjou kontu (1068-1109). Kardeşi Sakallı Geoffroi III, Anjou ile Touraine'i elinden aldı; ama Foulques, Akitanya dükü Gui-Geoffroi'nın gaspettiği Saintonge'u sonradan kurtardıysa da, sadece bu eyaletle yetinme zorunda kalınca, kardeşine savaş açtı. Brissac'da (Anjou) [1068] galip gelince, mülklerini geri aldı ve kardeşini otuz yıl hapsettirdi. Fatih William ve Kızıl Guillaume ile Maine eyaletinin denetimi konusunda anlaşmazlığa düştü, sonunda 1100'de eyaleti ele geçirdi. Dördüncü karısı, Bertrade de Montfort Fransa Kralı Philippe I'e kaçtı. —**Foulques V** *Küçük* (1095-Ptolamais yakınında, Kudüs krallığı, 1143), Anjou kontu (1109-1131), Maine kontu (1110-1131), Kudüs kralı (1131-1143), Foulques IV ile Bertrade'nin oğlu. İngilizlere karşı Louis VI'ya yardım etti ve Alençon'u ingilizlerden aldı, Maine kontluğunu ele geçirdi, oğlu Geoffroi Plantagenet'i ingiliz kralı Henry I'in kızı ve imparator Heinrich V'in dul karısı Mathilde ile evlendirdi (1128). 1129'da Kudüs'e gitti ve 1131'de Baudouin II'nin kızı Mélisende ile evlenerek Kudüs kralı oldu. (L)

FOUQUİER-TİNVİLLE

Foto. Bulloz, Giraudon (LAROUSSE)

kont FOURCROY
Abroise Tordieu'nün eseri
Tıp okulu, Paris

Fernand FOUREAU

baron J. FOURİER

Charles FOURİER
Gigoux'nun eseri
Louvre müzesi, Paris

Fountain's Abbey (*Fountain abeyi'si*), ingiliz abeyi'si, Clairvaux'ya bağlı olarak, Ripon'un (Yorkshire) 5 km güneybatısında 1132'de kuruldu. Kırallığın en zengin manastırlarından biri oldu. Son başpapazı Katolikliğe bağlılığının kurbanı olarak 1536'da öldü ve manastır 1540'ta ortadan kaldırıldı. Ortaçağ mimarlığından günümüze kalan en iyi örneklerden biridir. (L)

FOUQUÉ (Ferdinand André), fransız jeoloğu ve mineraloji bilgini (Mortain, Manche 1828-Paris 1904). 1877'de Collège de France'da öğretmenlik yaparken, volkan püskürmelerindeki uçucu maddeleri, belli başlı krater tiplerinin oluşumunu, lavların fışkırma tarzını v.b. inceledi. Fransa'daki taşbilim incelemelerinde ilk olarak mikroskobu kullandı ve birçok kayaların billûr yapısında olduklarını tespit etti. Michel-Lévy ile birlikte, birçok minerali sunî olarak imal etmeyi ve çeşitli volkanik kayaların analizini başardı. Başlıca eseri Michel-Lévy ile birlikte hazırladığı *L'Étude des Roches Éruptives Françaises* (Fransa'daki Volkanik Kayaların İncelenmesine Giriş) [1879] adlı kitabıdır. (L)

FOUQUEİT [fukeit] i. (mineroloji bilgini *Fouqué*'nin adından, fr. *fouquéite*). Miner. Hidratlı, tabiî alüminyum ve kalsiyum silikat; monoklinik sistemde billûrlaşır. (L)

FOUQUET veya **FOUCQUET** (Jean), fransız ressamı ve minyatürcüsü (Tours 1420'ye doğr. -ay.y. 1477 ile 1481 arası). Genç yaşta meşhur oldu, İtalya'ya gitti. 1447'de papa Eugenius IV, ressam tarafından yapılmış olan portresini Roma'da Minerva kilisesine koydurttu. 1448'de Tours'a dönüşünde, Agnès Sorel'in himayesine girdi ve *Charles VII'nin Portresi*'ni yaptı (Louvre). Hamisinin ölümünden sonra (1450), Fransa hazinedarı Etienne Chevalier için çalıştı. Etienne Chavalier'nin Melun'de Notre-Dame kilisesindeki mezarını 1793 yılına kadar süsleyen ünlü diptiğinde, Agnès Sorel'i Meryem Ana görünüşü içinde, Chevalier'yi ise hamisi tarafından takdim edilirken, dizi çökmüş halde resmetti. Meryem resmi bugün Anvers'de, Chevalier'nin portresi ise Berlin'dedir. Fouquet, ayrıca, Etienne Chevalier için tezhip sanatının hârikalarından biri olan bir *Dua Kitabı* bezedi (1457'ye doğr.). Minyatürlerinin çoğu Chantilly'de toplanmıştır ve «Kırk Fouquet» denen diziyi meydana getirmektedir. *Soylu Beylerle Mutsuz Hanımların Halleri* adlı minyatürleri de bu devresinden kalmadır (Münih). Charles VII ölünce, Louis XI'in tezhipçisi ve minyatürcüsü oldu ve 1460'a doğru Fransa yargıcı *Guillaume Juvénal des Ursins'in Portresi*'ni yaptı. Eserleri arasında, *Kendi Portresi* (Louvre), *Fransa'nın Büyük Tarihî Olayları* (Millî kitaplık) ve Titus Livius'un eserleri (Louvre), Flavius Josephus'un *Yahudi Tarihi* (Millî kitaplık) [1474-1475], *Saint Michel Tarikatının Tüzüğü* (Millî kitaplık) için yaptığı minyatürler anılmağa değer. Nouans kilisesindeki *Pieta* kendisinin olmasa bile, muhakkak öğrencilerinin elinden çıkmadır. Fouquet, Ortaçağ fransız resminin en önemli adıdır. Loire vâdisi manzaralarına bağlılığı yanı sıra, insan suretlerinin de ustasıdır. Bu meziyeti *Juvénal des Ursins'in Portresi* için yaptığı hazırlık desenlerinde açıkça görülür (Berlin). Ona maledilen başka desenlerde de (Leningrad, Viyana) gelecek yüzyılın portrecilerini müjdeleyen o hem biçimsel, hem de psikolojik araştırıcılık göze çarpar, — oğulları LOUİS ile FRANÇOİS'nın *Loches* veya *Liget Üçüz Tablo*'sunun yaratıcısı oldukları söylenir. (L)

FOUQUET veya **FOUCQUET** (Nicolas), **Vaux** vikontu, **Belle-İsle** markisi, maliye müfettişi (Paris 1615-Pignerol 1680). 1648'de Mazarin ile dost oldu. 1650'de Paris adliyesinden başsavcılık makamını satın aldı. İlkin Servien ile birlikte (1653), sonra da tek başına (1659) Maliye başmüfettişliği (bu müfettişler mültezimlerle ilişkileri yürütmekle görevliydi) ettiği sırada alabildiğine zenginleşti; Vaux'da kendisi için inşası 1665'ten 1669'a kadar süren bir saray yaptırdı, 13 000 ciltlik bir kitaplık kurdu, paha biçilmez eserleri topladı. En seçkin sanatçıları ve edebiyatçıları yanına aldı ve himaye etti. Le Vau'yu, Le Nôtre'u, Le Barun'u, Pouissin'i, Puget'yi, Anguier'yi, Molière'i, La Fontaine'i keşfetti ve korudu.
Amerika Adaları kumpanyasının baş yöneticiliğine getirildiğinde, yeni gemiler inşa ettirerek ve yabancı bandıralı gemilerle taşınan ithal mallarına yüzde 50 oranında vergi koydurtarak, Fransa'nın dış ticaretinin hızla gelişmesine önayak oldu.
Devletin sırtından haksız kazançlar sağlayarak servet edinmekle, haklı olarak, suçlandırıldıysa da; Mazarin zamanında, hazineyi besleyen gelir kaynaklarını arttırmada büyük ustalık gösterdi. Mazarin ölünce de (1661), devlet bakanlığını ve yüce konsey üyeliğini elinde tuttuğu için tehlikeyi atlattığını sandı. Geçmişteki yolsuzluklarını kardinalin üzerine atmağa ve onun buyruklarını yerine getirmekten başka bir suçu olmadığını ileri sürmeğe çalıştı. Ama Colbert, Fouquet'nin başını yemeğe kararlıydı. Vaux'daki sarayında Louis XIV'ün şerefine verdiği çok muhteşem ziyafet (1661) kralı gazaba getirdi; Fouquet birkaç hafta sonra Nantes'da tutuklandı. Çeşitli yolsuzlukların, ayrıca da, 200 topla donatılmış Belle-İsle-en-Mer kalesinde direnme hazırlıklarını kapsayan 1657 tarihli bir planın ortaya çıkması üzerine isyan teşebbüsüyle suçlandırılarak, yüksek mahkemece müebbet sürgüne mahkûm edildi ve mallarına el konulmasına karar verildi (20 aralık 1664). Üç yıl süren yargılama, sözcü Olivier Lefèvre d'Ormesson'un bütün dürüstlüğüne rağmen, birçok usulsüzlüğe ve haksızlığa sahne oldu. Louis XIV sürgün cezasını hafif bularak, Fouquet'yi müebbet hücre cezasına mahkûm etti. Pignerol kalesinde cezasını çeken Fouquet'ye çok kötü muamele edildi; durumu ancak hayatının sonlarına doğru düzelir gibi oldu. Dostları Pellison, La Fontaine, Saint-Evremond, Mme de Sévingné, Mlle de Scudéry kendisine sadık kaldılar. Kamuoyu da hiç bir zaman aleyhine dönmedi. Louis XIV'ün kendisine bu kadar amansızca davranışı, Fouquet'nin hem siyasî hem askerî bakımdan arzettiği tehlikenin büyüklüğüyle izah edilebilir. (L)

FOUQUİERİA i. (fransız doktoru P.E. Fouquier'nin adından). Meksika'da yetişen tüysüz ve dikenli ağaççık. (Salkım şeklinde, erdişi, kırmızı çiçekleri vardır. Bir türü A.B.D.'de yabanî olarak yetişir. *Fouqieraceae* familyasının örnek tipi.) [L]

FOUQUİER-TİNVİLLE (Antoine Quentin), fransız adliyecisi ve siyaset adamı (Herouel, Picardie 1746-Paris 1795). Zengin bir çiftçinin oğluydu; Paris'te hukuk okudu, avukatlıkta tutunamadı, ufak bir memuriyetle Emniyet'e girdi. Camille Desmoulins'in dostu ve akrabası olduğundan, ihtilâli benimsedi, suçlama jürisine üye seçildi (ağustos 1792), daha sonra savcı yardımcılığına, ondan sonra da ihtilâl mahkemesi kamu savcılığına getirildi. Görevinde amansız bir gayretkeşlik göstererek, Halk Kurtuluş komitesinin isteklerini harfi harfine yerine getirdiğinden adı GİYOTİNCİ'ye çıktı. Aynı şiddeti yakını Desmoulins'e, kraliçeye ve hebert'çilere karşı yönettiği suçlamalarda da gösterdi. 9-Thermidor'dan sonra, bu sefer, kendi de suçlanınca, Halk Kurtuluş komitesinin maşasından ve «Konvansiyonun baltası»ndan başka bir şey olmadığını ileri sürdüyse de idamdan kurtulamadı. (L)

FOURAS veya **FOURAS-LES-BAİNS**, Fransa'da Charente-Maritime idare bölgesinde (Rochefort idare çevresi) komün, Charente ağzının kuzeyinde; 4 121 nüf. XIV. yy. dan kalma şato ve Rocbefort'un savunması için Vauban tarafından Aiguille tepesinde yapılan istihkâmlar. Napolyon 1815'te Sainte-Hélène'e sürgün edilirken buradan gemiye bindi. Sayfiye yeri (ağustosta 40 000 nüf.). Balıkçılık limanı; midye tarlaları. (L)

FOURASTİÉ (Jean Joseph Hubert), fransız iktisatçısı (Saint Benin, Nièvre 1907). École Centrale des Arts et Manifacture'den mezun olduktan sonra, iktisadî incelemelere girişti. Conservatoire National des Arts et Métiers'de (1940'tan beri), Paris Siyasal Bilgiler enstitüsünde (1945'ten beri) ve École Pratique des Hautes Études'de (1949'dan beri) öğretmenlik yapmaktadır. Başlıca eserleri: *Le Grand Espoir du XX. Siècle* (XX. Yüzyılın Büyük Ümidi) [1949]; *Machinisme et Bienêtre* (Makine ve Refah) [1951]; *La Prévision Économique et la Direction des Entreprises* (İktisatta İleriyi Görme ve İşletmelerin Yönetimi) [1965]; *Documents pour l'Histoire et la Théorie des Prix* (Fiyatların Tarihi ve Kuramı İçin Belgeler) [1958-1962]; *La Grande Métamorphose du XX. Siècle* (XX. Yüzyılın Geçirdiği Büyük Değişim) [1961]; *Les 40 000 Heures* (40 000 Saat) [1965]; *İdées Majeures, Pour un Humanisme de la Société Scientifique* (Ana Fikirler, Bilimsel Toplum İçin Hümanizm) [1966]; *Essais de Morale Prospective. Vers une Nouvelle Morale* (Geleceğin Ahlâkı Üzerine Denemeler. Yeni Bir Ahlâka Doğru.) [1967]. (L)

FOURCAUD (Louis de BOUSSÈS DE), fransız sanat tenkitçisi (Beaumarchés, Gers 1853-Paris 1914). 1893 Yılında Taine'den sonra, Devlet Güzel Sanatlar Yüksek okulunda estetik ve sanat tarihi profesörü oldu. Birçok gazete ve dergide izlenimcilik ile Wagner müziğini savundu. Çeşitli eserler yayımladı: *L'Evolution de la Peinture en France au XIX. Siècle* (XIX. yy. da Fransa'da Resmin Gelişmesi) [1890]; *Emile Gallé* (1903); *François Rude* (1904); *Jérôme Bosch* (Hieronymus Bosch) [1912]. (L)

FOURCAULT (Emile), belçikalı mucit (Saint-Sosse-den-Noode, Brüksel 1862 - Lodelinsart 1919.) 1902'de düşey çekişle pencere camı yapımında kendi adını taşıyan usulü buldu; ama makinesini geliştirmeğe çalışırken, iflâs etti; makine ancak 1914 yılında işler hale getirilebildi. (L)

FOURCROY (Antoine François, — kontu), fransız kimyageri ve siyaset adamı (Paris 1755-ay.y. 1809). Tıp okudu, 1780'de doktor oldu. Yayımladığı üç tıp ve tabiat bilimleri kitabıyle tanındı. 1784'te Kraliyet akademisinde kimya kürsüsüne getirildi. Konvansiyon'a yedek üye seçildiğinde, Dessaut'nun, Chaptal'ın ve d'Arcet'nin ölümden kurtulmaları için nüfuzunu kullandı. Eskiler meclisi, Danıştay üyesi, Millî Eğitim müdürü olarak hem Paris'te, hem taşrada liseler ile kolejleri yeniden düzenledi. Çalışmaları arasında, Vauquelin ile giriştiği ve sonunda Boussingault tarafından da doğrulanan üç gübre türü ilkesini (azot, fosforik asit ve potas) bulmasına elveren Peru guanolarının analizi anılmağa değer. Baryum ve stronsyum oksitlerini elde etti, magnezyum fosfatı buldu, bakırla kalayın ayrılmasını sağlayan bir usul ortaya koydu ve albüminlerle jelatini inceledi. Doğrudan doğruya analizin ne olduğunu saptadı, bu terimi bulan da odur. Gayton, de Morveau, Berthollet ve Lavoisier ile birlikte kimyada rasyonel bir isimlendirme sistemini kabul eden komisyonda çalıştı (1787). (L)

FOUREAU (Fernand), fransız kâşifi (Saint Barbant, Haute-Vienne 1850 - Paris 1914). İlkin artezyen kuyuları açarak, Rhir vâdisini değerlendirme işinde çalıştı (1878), sonra kendini Sahra'yı bilimsel bakımdan incelemeğe adadı. 1888 - 1896 Arasında, Henri Duveyrier'nin yarıda kalan seferlerine devam etti, Erg ve Tinrhert'den geçerek, Cezayir'in güneyi ile Accerler Tasilisi arasında kalan bölgeye üst üste dokuz sefer yaptı. Daha sonra, 1898-1900 arasında komutan Lamy yönetimindeki silâhlı bir birliğin gözetimi altında, Sahra ve Sudan'ı Zinder yolu üzerinden Horgla'dan Çat gölüne kadar bir boydan bir boya aştı. Joalland - Meynier misyonu ile birlikte Çat kıyılarının bir kısmını dolaştı ve Şari'yi yukarı kesimine doğru izleyerek, Ubangi'den gelen Gantil ilmî seferiyle buluştu. Kuseri üzerinden Rabah'ı geçtikten sonra Ubangi ve Kongo üzerinden Ekvator Afrikası kıyısına ulaştı. Mayotte ve Komor valiliğine tayin edildi (1906). *Carte d'Une Partie du Sahara Septentrional* (Kuzey Sahra'nın Bir Kısmının Haritası) [1908] adlı eserinden başka yayımlanmış olan kitapları arasında *Une Mission au Tademayt* (Tademayt İlmî Seferi) [1890]; *Rapport sur ma Mission au Sahara et chez les Touareg Azdjer* (Sahra'da ve Azcer Tuaregleri Arasındaki İlmî Seferimle İlgili Rapor) [1894]; *Dans le Grand Erg* (Büyük Erg'de) [1896] ve özellikle *D'Alger au Congo par le Chad* (Çat Yoluyle Cezayir'den Kongo'ya) [1902] ve *Documents Scientifiques de la Mission Saharienne* (Sahra'ya Yapılan İlmî Sefer Üstüne Bilimsel Belgeler) [1903-1905] anılmağa değer. (L)

FOURESTİER (Louis), fransız orkestra şefi ve bestecisi (Montpellier 1892). Paris konservatuvarında Leroux, Gédalge ve Vidal'in öğrencisi. Armoni ve kontrapunta bi-

Foto. LAROUSSE

rinciliğini, Roma yarışmasında ise büyük ödülü kazandı. Önce Opéra-Comique, sonra Paris operasının orkestralarını yönetti, konservatuvarda orkestra yönetimi öğretmenliği yaptı (1945). Fransa'nın içinde ve dışında konser ve temsiller yönetti. Ses ve orkestra için eserler, bir de yaylı çalgılar için dörtlü besteledi. (L)

FOURİER (Charles), fransız filozofu ve iktisatçısı (Besançon 1772-Paris 1837). Zengin bir kumaşçının oğlu olan Fourier 1793'te sömürgelerden gelen erzak üzerinde giriştiği dalavereli bir alışveriş sırasında parasını batırdı. Bir ticarethaneye ufak bir memur olarak girdi, «medeniyetin düşkünlüklerini», özellikle ticaret düzenlerini kötülemeğe başladı ve 1825'e doğru yeni bir düşünce okulu kurdu. Fourier, hemen her şeyde ortaklığa dayanan insan topluluklarının kurulmasını öğüt verdiği için, çoğu zaman sosyalist sayılır. Buna karşılık, Charles Gide, Fourier'nin Owen'e karşı («mal ortaklığı inancı, tartışmağa bile değmeyecek bir saçmalıktır») ve Saint-Simon'culara karşı («XIX. y.y.'da mülkiyeti ve veraseti kaldırmağa kalkışmak akıl almayacak bir budalalıktır») yönettiği itirazlar üstünde haklı olarak durur ve Fourier'nin zenginlik ve fıkaralıkta eşitsizliğin «ne yapsa iyi yapan Tanrı'nın tasarısı içinde yer aldığı» yolundaki sözüne dikkati çeker.

Fourier'ye göre, sosyal düzen, insanoğlunu ve isteklerini sakatlar ve sefalet ile bolluk arasında bir dengesizlik yaratır. Tabiatta evrensel bir ahengin ve «çekim kanunu»nun hüküm sürmesine karşılık, insan toplumlarında «manevî çekim kanunu»nun yerini «felsefî kaprisler» tutmaktadır.

Ama *cennetlik, vahşet, pederşâhilik, barbarlık* ve *medeniyet* devrelerini geçirmiş olan insanlık, ergeç, mutlak ahenge erişmesine elverecek olan «*garantisme*» çağına varacaktır. Ahlâkçılar tutkuları baskı altına almağa boşuna uğraştılar. Tam tersine, sosyal organizmayı bu tutkular üstüne kurmak gereklidir. Bu tutkular ise on iki tanedir (tad alma, dokunma, işitme, koku alma, dostluk, hırs, aşk, ailecilik, entrikacılık, değişiklik ve toplaşma) ve sekiz yüz on çeşit karakterde gruplandırılabilir. Bu sayıyı ikiyle çarpınca da, bütün karakter türlerinin örneklerini elde etmiş oluruz. Öyleyse gelecek toplumun sosyal birimi olan *falanj* aşağı yukarı 1 600 kişiden kurulacaktır. Fourier'ye göre, insanlar görev zoruyle çalıştıklarından, ellerinden geldiği kadar az çalışmağa bakarlar; bu yüzden de üretim düşük olur ve gelir dağılımında da büyük çekişmeler başgösterir. Demek ki, insanın isteyerek çalışabilmesi için, çalışmayı çekici kılmak gerekir. Bu amaçla 810 erkekle 810 kadını bir *falanster* içinde, yani yaklaşık olarak 400 hektarlık bir toprak üzerinde kurulu ve falansterlilerin her türlü ihtiyacını karşılayacak tarım ve sanayi tesisleriyle çevrili büyük bir otel veya site'de toplamaktan başka çare yoktur. Böylece bir üretim kooperatifine bağlı bir tüketim kooperatifi toplumu kurulmuş olacaktır. Otel, yatacak ve yiyeceği (tabldot olarak) sağlayacaktır, ama biri bedava olmak üzere, daha altı sınıf konfor vardır; kişisel hizmet yerine topluca hizmetin benimsenmesi en az masrafla en çok rahat imkânını sağlar; toplu yaşama sayesinde yoksullar sevimli ve kibar, zenginler de mutlu olacaktır. Falanster, hukukî bakımdan hisse senetli bir şirket niteliğindedir ve her ortağın en az bir hissesi vardır; bu sebeple her üye «bizim topraklarımız, saraylarımız, şatolarımız, ormanlarımız, fabrikalarımız» diyebilir; seçim yoluyle de en yetenekliler yönetiminin başına geçebilmektedir. Gelirler, sermaye (4/12), istidat (3/12) ve çalışma (5/12) esası üzerinden dağıtılır. Her ortak, aynı zamanda, hem sermayenin, hem çalışmasının, hem de yönetimin nimetlerinden yararlanacağına göre sosyal mesele çözümlenmiş demektir. Fourier'nin başlıca eserleri *Théorie des Quatres Mouvements et des Destinées Générales* (Dört Hareket ve Dört Genel Kader Teorisi) [1808] ile *Traité de l'Association Domestique Agricole*'dur (Tarımsal Aile Ortaklığı Üstüne İnceleme) [18221. Bu ikinci eser, 1841'de *Théorie de l'Unité Universelle* (Evrensel Birlik Teorisi) adıyle yeniden yayımlandı. (L)

FOURİER (Joseph), fransız matematikçisi (Auxerre 1768 - Paris 1830). Bir terzinin oğluydu. Saint-Benoît-sur-Loire benediktin manastırına girdi. İhtilâl sırasında, papazlık rütbesini alamadan buradan ayrılmak zorunda kaldı. Yetenekleri onu bilimsel çalışmalara yöneltti. Yeni kurulan École Polytechnique'e öğretim üyesi tayin edildi. Bonaparte ile Mısır'a gitti. Orada, Valinin nezdinde fransız komiseri oldu. 1802'de İsère valiliğine getirildi, bu sırada Mont-Genèvre'den geçen Grenoble-Torino yolunu yaptırdı. İmparatorluk çöküncе işinden uzaklaştırıldı. 1816'da Bilimler akademisine seçildi, ancak üyeliğini Louis XVII onaylamadı. Ertesi yıl yeniden seçilince üyeliği kesinleşti, Akademide matematik bilimler dalının devamlı sekreteri oldu. 1826'da Académie Française'de, Lemontey'den boşalan yere seçildi. Ömrünün son yıllarını tümüyle bilime ve akademi çalışmalarına verdi. Isıyle ilgilendi, 1822'de *Théorie Analytique de la Chaleur* (Isının Analitik Teorisi) adlı eserini yayımladı. Bunu, Fourier serileri diye adlandırılan buluşları takip etti. Bu buluşlar, matematik alanında önemli gelişmelere yolaçtı ve Fourier'yi, XIX. yy.ın büyük matematikçileri arasına yerleştirdi. (L)

FOURİER'CİLİK i. Charles Fourier ile izleyicilerinin felsefî ve iktisadî sistemi.

— ANSİKL. Fourier'nin, çağdaş toplumun eleştirilmesinden hareket eden öğretisi, tutkusal çekim nazariyesine dayanıyor ve «falanster» tarzındaki toplulukların meydana getirilmesini öngörüyordu. 1830'dan sonra Fourier'nin izleyicilerinden ikisi, Condé-sur-Vesgre'de bir falanster kurdular. Fourier'ci okul, zaman zaman, «sociétaire», «harmonieuse», «garantiste» okul v.b. adlarını aldı. Fourier'nin en bellibaşlı izleyicileri şunlar oldu: daha önce Saint-Simon'cu olan Jules Le Chevalier, Just Muiron, Amédée Paget, Abel Transon, H. Renaud, en fazla ün yapan ve 1848 devriminde rol oynayan V. Considérant, 1839'da Fourier'nin bir biyografisini yayımlayan Pellerin ve V. Hennequin ile E. Pelletan. Fourier'cilik doktrini İngiltere'de özellikle de Amerika'da da yayıldı. (L)

Fourier serileri, bir değişkenin kotlarının sinüs veya kosinüslerine göre birbirini takip eden ve Joseph Fourier'nin, 1812'de ısının yayılması üstüne incelemeleri sırasında matematiğe kazandırdığı seriler. Hem analiz hesaplarında, hem de fizikte bu buluşun büyük yararları oldu. Bu seriler bazı süreksiz fonksiyon kategorilerini yakınsak seri halinde açmağa yarar. Bk. DİKGEN *fonksiyonlar sistemi*. (L)

FOURMARİER (Paul), belçikalı jeolog (La Hulpe 1877). Liège üniversitesinde profesörlüğü sırasında, yeryüzünün genel yapısını inceledi. *Principes de Géologie* (Jeolojinin İlkeleri) [1933] adlı bir kitap yazdı. (L)

FOURMENT (Hélène), Daniel Fourment adlı bir halı tüccarının küçük kızı, Rubens'in ikinci karısı (1630'da evlendiklerinde o, on altı, Rubens altmış üç yaşındaydı). Daha önce ressamın *Meryem Ana'nın Eğitimi* (Anvers müzesi) adlı eserine modellik etmişti. Rubens karısının o taptaze güzelliğini eserleriyle yüceltmekten bıkıp usanmadı; onun ilhamıyle yaptığı resimlerden: *Hélène Fourment Gelinliğiyle* (Münih Resim müzesi), *Hélène Fourment ile Çocukları* (Louvre) adlı eserleri anılabilir. (L)

FOURMİES, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Avesnes-sur-Helpe idare çevresi) komün, Ardenne'ler yakınında, Helpe Mineure kıyısında, 15 197 nüf. Traktörler. Fotoğraf ve sinema araçları fabrikası. Yün iplikçiliği ve dokumacılığı. Elektrikli ev cihazları. Tuhafiyecilik (çorap). Gömlek yapımı. Dökümevi. Vida fabrikası. Sandık ve mukavva fabrikası. Bıçkıhaneler. (L)

FOURMONT (Claude Louis), **Şişman Fourmont** denir, fransız arkeoloğu (Cormeilles 1703-öl. 1780). Etienne ve Michel Fourmont'un yeğeni, amcası Michel'in Doğu'ya yaptığı gezide ona yoldaşlık etti (1728-1732) ve 1746'da Lironcourt ile birlikte Mısır'ı gezdi. 1755'te *Description Historique et Géographique des Plaines d'Héliopolis et de Memphis* (Ayn-Şems ve Memfis Vâdilerilerinin Tarihi ve Coğrafî Tasviri) adlı kitabını yayımladı. (L)

FOURMONT (Etienne), fransız şarkiyatçısı (Herblay, Seine-et-Oise 1683-Paris 1754). Zamanının en faal âlimlerinden biriydi. 1719'da çin yazısının temeli olan 214 *anahtarı* buldu ve *Lingual Sinarum Mandarinicae Hieroglyphicae Grammatica Duplex* (Çin Mandarinlerinin Kullandığı Hiyeroglif Dilinin Grameri) [1742] adlı bir çince grameri yazdı. (L)

FOURMONT (Michel), fransız din adamı ve şarkiyatçısı (Herblay, Seine-et-Oise 1690-Paris 1746). Etienne Fourmont'un kardeşi. Yakındoğu'yu gezdi, Collège de France'da Süryanîce profesörlüğü yaptı. (L)

FOURNEAU (Ernest), fransız farmakoloji uzmanı (Biarritz 1872-Ascain 1949). Pasteur enstitüsü terapötik kimya laboratuvarında şef olarak (1911) çalıştı. Fransa'da şimioterapinin öncüsü sayılır. Beş değerli arsenik bileşiğinin frengi, uyku hastalığı ve tripanosoma vakalarındaki terapötik hassalarını, ayrıca, senetik sıtma ilâçlarını, sülfamitleri, nörovejetatif sistem ilâçlarını ve anestezikleri buldu. Bıraktığı eserler arasında Grignard'ın *Traité de Chimie Organique* (Organik Kimya) [1911] adlı kitabındaki «Aminoalkol» bölümü dikkati çeker. (L)

FOURNET (Jean), fransız orkestra şefi (Rouen 1913). Müzik eğitimini Paris konservatuvarında tamamladı, özellikle Philippe Gaubert ve Charles Munch ile çalıştı. Paris Opéra-Comique orkestrasının yöneticiliğini yaptıktan sonra dünya çapında ün kazandı. (L)

FOURNET (Louis Charles DARTİGE DU), fransız amirali (Putanges 1856-Périgueux 1940). 1872'de bahriyeye girdi, Courbet'nin emri altında ilkin Çin'de, daha sonra Siyam'da yararlık gösterdi. 1911'de Akdeniz hafif tümenine kumanda etti; 1914'te tümamiral oldu, 1915'te Suriye filosunun kumandanlığını üzerine alarak, Doğu Akdeniz'de haber alma üssü olarak kullanılmak üzere Arvad adasını işgal etti. Donanma ikinci başkanı sıfatıyle, sırp ordusunun ricat hareketini destekledi ve 1916'da Korfu adasını işgal etti. Yunanistan'a gözdağı vermekle görevlendirilince yunan donanmasını zararsız hale getirdi ve 1 aralıkta Atina'yı işgal eden çıkarma bölükleri vasıtasıyle yabancı elçilik mensuplarının sınırdışı edilmesini sağladı. Yunan birliklerinin hücumuna uğrayan Fransızlar 54 ölü verdiler. Bu olay amiralin geri hizmete alınmasına yolaçtı. *Souvenirs de Guerre d'Un Amiral* (Bir Amiralin Savaş Hatıraları) adlı eserinde Fournet bu olaylara sebep olarak, kral Konstantin'in ikiyüzlülüğünü gösterdi. (L)

FOURNEYRON (Benoît), fransız mühendisi (Saint-Etienne 1802-Paris 1867). 1816'da kurulan Saint-Etienne okulunun ilk mezunlarındandı. En önemli buluşu hidrolik türbindir. Bu buluş, Gramme'ın dinamoyu icadıyle, Marcel Deprez'in elektrik enerjisini iletmesiyle ve Berges'in elektrik üretiminde çağlayanlardan yararlanma yollarını bulmasıyle tamamlandı. (L)

FOURNİÉ (Edouard), fransız hekimi (Limoux, Aude 1833-Paris 1886). Devlet Sağır - Dilsiz enstitüsünde hekimlik ederken yazdığı eserler arasında *Physiologie et Instruction du Sourd-Muet d'Après la Physiologie des Divers Languages* (Çeşitli Dillerin Fizyolojisine Göre Sağır-Dilsizlerin Fizyolojisi ve Eğitimi) [1886], *Application des Sciences à la Médecine* (Bilimlerin Tıbba Uy-

Hélène FOURMENT ile çocukları

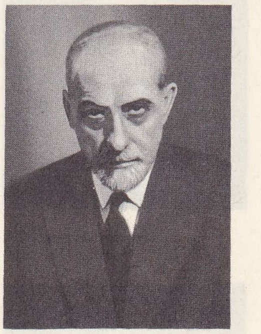

Ernest FOURNEAU

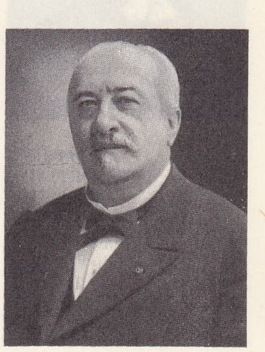

dr. Alfred FOURNIER

Fowler kanatçığı

Foto. LAROUSSE

Charles James FOX
Romney'in eseri

George FOX
Honthorst'un eseri

gulanması) [1878] anılmağa değer; özellikle bu ikinci eser yazıldığı tarih bakımından dikkat çekicidir. (L)

FOURNİER (Alfred), fransız hekimi (Paris 1832-ay.y. 1914). Ricord'un en başarılı öğrencisi oldu. Frengi tedavisinde yeni bir çığır açtı, üstatlığını kabul ettirdi. Saint-Louis hastahanesinin frengi ve deri hastalıkları kliniğinde profesörlük yaptı. Uzmanlık dalında başlıca başarılı çalışmaları, ikinci derecede frengi vakalarının bulaşıcılığı, tabes ve felcin frengiyle ilişkisi ve soydan geçme frengi cinsiyle ilgilidir. Frenginin sosyal yanı üzerinde de yoğun incelemeler yaptı, birçok eser yayımladı. (L)

FOURNİER (Ernest), fransız amirali (Toulouse 1842-Neuilly 1934). Tientsin antlaşmasının imzalanmasında gösterdiği üstün başarı üzerine albaylığa yükseldi (1884). İngilizlerle Ruslar arasındaki Dogger-Bank olayının halli için toplanan milletlerarası konferansı yönetti. (Bk. HULL *olayı*.) Sefer halinde, pusulaların ayarına yarayan bir âlet icat etti. Hatıralarını yayımladı. (L)

FOURNİER (Henri). Bk. ALAİN-FOURNİER.

FOURNİER (Pierre), fransız viyolonselcisi (Paris 1906). Paris konservatuvarında profesörlük yaptı. Milletlerarası bir virtüoz olarak meslek hayatını serbestçe sürdürebilmek amacıyle görevinden ayrıldı. (L)

FOVEA i. Ağtabakanın merkezindeki çukur; görmenin en net olduğu yer burasıdır. (Sarı benek veya *macula lutea*'nın ortasında bulunur.) [L]

FOVEAUX boğazı, Güney adasını (Yeni Zelanda) Stewart adasından ayıran boğaz. (L)

FOVİLLE (Achille Louis), fransız hekimi (Pontoise 1799 - Toulouse 1878). Rouen, sonra da Charenton akıl hastahanesinin baş doktoru. En önemli eseri, *Traité Complet de l'Anatomie, de la Physiologie et de la Pathologie du Système Nerveux* (Sinir Sistemi Anatomisinin, Fizyolojisinin ve Patolojisinin Tam İncelemesi) [1844] adını taşıyan bitmemiş kitabıdır. (L)

Foville almaşık felci. Sinirbilim. Almaşık yarım felç çeşidi. (Gövdenin bir yanının felciyle birlikte gözlerin ortak hareketi de felce uğrar.) [L]

FOVİZM i. (fr. *fauvisme*'den). XX. yy.ın ilk yarısında ortaya çıkan resim akımı.

— ANSİKL. *Fovizm,* adını tenkitçi Louis Vauxcelles'e borçludur. Vauxcelles, 1905 Sonbahar sergisinde, cesur bir anlayışla ortaya çıkan ve cüretli renkler de kullanan ressamların tablolarını sergiledikleri salon için «cage aux fauves» (yırtıcı hayvanlar kafesi) deyimini kullanmıştı. Van Gogh ile Gauguin'in çalışmaları bu akımın kuruluşuna yardımcı oldu, ancak Devlet Güzel Sanatlar Yüksek okulunda öğretmenlik yapan Gustave Moreau'nun da bu akımda etkisi önemlidir. Aralarında Matisse, Marquet ve Rouault'nun da bulunduğu öğrencilerine Moreau şu görüşü açıklardı: «Gördüğüm ve dokunduğum şeylerin değil, sadece iç duygumun gerçekliğine inanırım. Sanat, duygu ve düşüncenin plastik değer aracılığıyle dile getirilmesidir. Eskileri görmek ve anlamak için müzeye gidin; onların ustalığını sağlayan nitelikleri, yani üslûbu, maddeyi, arabeski ve *rengin hayalce değiştirilmesini* kavramağa çalışın.» Gustave Moreau ile Bonnat'nın atelyelerinde yaptıkları tartışmalarda, Matisse ve arkadaşları, Othon Fritirdiler. Ayrıca Chatou'da Vlaminck ile Deesz ile Raoul Dufy'ye öğretilerini kabul etrain gibi sanatçılar bu ilkelerden habersiz kendi içgüdüleriyle bu akıma yöneldiler. Fovizm öncelikle, her duygu ve düşüncenin, katkısız renklerin zengin ahengi içinde anlatılmasına yöneldi. Sanatçı tabiat karşısındaki duygu ve düşüncelerini eserlerine aktarırken taklitçilikten kaçınacak ve konuyu ancak renklerle belirtecekti. Sembolistlerle beraber kübizme, gerçeküstücülüğe, soyutlamaya, gerçek dışına yolaçtıktan sonra, fovların çoğu 1908'den itibaren değişik akımlara yöneldiler. Yukarıda adı geçen ressamlardan başka Louis Valtat ile Charles Camoin, Georges Braque (geçici olarak akıma katıldı), Henri Manguin, Jean Puy, Van Dongen, Chabaud ve Syssaud gibi sanatçıları da fovizm akımına bağlı sayabiliriz. (L)

FOV'LAR çoğl. i. G. Santl. XX. yy. başında ortaya çıkan bir grup ressama verilen ad. (L)

FOWLER (John), ingiliz mekanikçisi (Melksham, Wiltshire 1826-Ackworth, Yorkshire 1864). 1860'ta, Leeds yakınında Hunslet'de bir makine fabrikası kurdu ve burada özellikle lokomotifler ve tarım makineleri yaptı. (L)

FOWLER (sir John), ingiliz mühendisi (Wadsley Hall, Sheffield yakını 1817-Bournemouth 1898). Çeşitli demiryolu hatlarının güzergâhını çizmekle görevlendirildi ve Londra'da yerleşti; doklar, demiryolları inşa etti. Özellikle de başkentin şehir içi demiryolu hattının yapıcısı olarak tanınır. Forth köprüsü inşaatından dolayı sir Benjamen Backer (1883-1890) ile birlikte «baronet» unvanını kazandı. (L)

FOWLER (Thomas), ingiliz hekimi (York 1736 - ay.y. 1801). York psikiyatri hastahanesinde hekimdi. Bulduğu bir çözelti onun adını taşır. Başlıca eseri: *The Effects of Arsenic in the Cure of Agues, Remittent Fevers and Periodic Headache* (Çeşitli Hastalıklarda ve Özellikle Kesintili Ateşlerde ve Başağrılarında Arsenik Kullanılmasıyle Elde Edilen Sonuçlar) [1786]. (L)

Fowler çözeltisi. Eczc. İçinde, yüzde bir oranında potasyum arsenit biçiminde arsenikli anhidrit bulunan sulu-alkollü çözelti. Çok zehirli olan bu madde, erişkenlerde ağızdan günde 0,15 ilâ 0,30 gr.lık dozlarla beslenmeyi ayarlayıcı olarak verilir ve bazı sinir hastalıklarının tedavisinde kullanılır. (L)

FOWLERİT i. (amerikan mineralojisti S. *Fowler*'in adından, fr. *fowlerite*). Miner. Tabiî manganez silikat. (Rodonitin çinkolu bir çeşididir.) [L]

Fowler kanatçığı (mucidi *Fowler*'in adından), hem flapın, hem de yarığın özelliklerini kendinde toplayan kanatçık. Fowler kanatçığı, kanadın üst kısmının arka tarafına yerleştirilir. Aşağıya doğru çevirince kanadın yüzeyini ve eğriliğini arttırır. Ayrıca kanada yapışık olmadığı için arada kalan küçük boşluktan hava akım çizgileri kolayca geçebilir. Bir kanadın tek başına taşıma gücü, meselâ 100 kg ise bir Fowler kanatçığının açılmasıyle bu taşıma 260 kg'a yükselebilir. Bk. FLAP. (L)

FOX, A.B.D.'de (Wisconsin) ırmak, Wolf'u alarak genişledikten sonra, Winnebago gölünü aşar ve Michigan gölünün devamı olan Green Bay'e dökülür; 283 km. Fox'u, Missouri'nin kolu Wisconsin'e birleştiren kanal, böylece biri Atlas okyanusuna, öbürü ise Meksika körfezine dökülen iki ırmağı birbirine bağlar. — *Fox (Güney),* Wisconsin'de doğar. Michigan gölüne paralel olarak güneye doğru akar, İllinois'e geçer, Elgin ve Aurora'yı sular, Ottawa'da İllinois'e dökülür (sağ kıyı); 297 km. (L)

FOX, Aleut takımadalarının doğu kesimini meydana getiren takımada. Unimak, Akutan, Unalaska, Umnak adalarını kapsar. Başlıca şehirleri, *Unalaska* ile A.B.D.'nin deniz ve hava üssü olan *Dutch Narbor.* Adalar XIX. yy.ın ortalarına doğru rus kürk avcıları tarafından bulunmuştur. (L)

FOX (Charles James), ingiliz siyaset adamı (Westminster 1749 - Chiswick, Londra yakını 1806). Henry Fox'un oğlu. Siyaset hayatına North hükûmetindeki göreviyle başladı (1770). Ama kısa bir süre sonra kral George III ile arası açıldı ve 1774'te istifa etti. Muhalefetteki Liberal partiye girdi. Siyasî hayatta başlıca desteği Galler prensiydi. Amerikan kolonileri konusunda hükûmet siyasetine ve krallık yönetiminin baskısına karşı çıktı; Burke'ün yardımıyle ingiliz radikalizminin sözcüsü durumuna geldi.

North'un düşüşünde (1782), Nort ile bir anlaşmaya vararak Shelburne hükûmetine girdi. Hindistan konusunda adaletsiz bir kanun tasarısı bu hükûmetin düşmesine yolaçtı ve sonra Pitt'in hükûmetine karşı çıkarak, yeniler Fox'un partisine halkın güven duymadığını ortaya koydu. 1788'de dostu Galler prensinin naip olması yolundaki çabaları da sonuç vermedi.

Fransız ihtilâline yakınlık duydu ve harekete karışmama ilkesinin savunucusu oldu; ihtilâlcilerin zaferlerini ilgiyle takip etti. Pitt'in ölümünden sonra Dışişleri bakanlığına getirildi, Napolyon ile barış yapmağa çalıştı, zencilerin alınıp satılmasını önleyen kanunu kabul ettirmeği başardı ve iktidara döndükten kısa bir süre sonra öldü. (L)

FOX (Edward), ingiliz kilise büyüğü (Dursley, Glouces-tershire 1496'ya doğr. - Londra 1538). 1528'de Gardiner ile birlikte, Roma'da papa Clemens VII'nin huzurunda Henry VIII'in davasını savundu ve Aragon'lu Catherine'den boşanmak isteyen kralın tarafını açıkça tuttu. Luther'in fikirlerinden yanaydı. Kralı papa ile ilişkisini kesmeğe teşvik etti. 1536 Tarihli *Ten Articles*'in (On Madde) başlıca yazarıdır. (L)

FOX (George), ingiliz mistiği ve *quaker* tarikatının kurucusu (Drayton, Leicestershire 1624 - Londra 1691). Babası dokumacı, kendi de kunduracıydı. Daha genç yaşta dine büyük bir bağlılık duydu. İçinde uyanan bir tanrı çağrısına uyarak 1647'de gezginci bir vaiz hayatı sürmeğe başladı ve birçok kere hapse atıldı. Din inancında biricik önder olarak Kutsal ruhu kabul ediyor, sosyal hayatın gurur ve adaletsizlikle kirlenmiş saydığı yönlerini şiddetle kınayarak kendisine karşı çekilen derin ve yaygın bir düşmanlık uyandırıyordu. Ama dürüstlüğü sayesinde pek çok taraftar kazandı ve *quaker* toplulukları, bütün baskılara rağmen yaşamağa devam etti. (B)

FOX (Henry), birinci **Holland** baronu, ingiliz siyaset adamı (Chiswick 1705-Holland House, Kensington, Londra 1774). 1735'te Liberal parti milletvekili. Walpole'un başlıca adamlarından biriydi. Hizipler arasında ustaca manevralar çevirdi, büyük bir servet yaptı, Paris antlaşmasının Avam kamarası tarafından kabulünü sağlayan Bute'a hizmet etti. (1763). [L]

FOX (Henry Richard Vassall), üçüncü **Holland** baronu, ingiliz siyaset adamı (Winterslow House, Wiltshire 1773-Holland House, Kensington, Londra 1840). George Fox'un yeğeni. Amcası gibi o da Radikal partinin liberal üyelerindendir. 1815 Barışının ardından gelen şiddet hareketlerinden sonra daha ılımlı oldu. Siyasî kişiliğinden çok edebiyat alanındaki çalışmalarıyle ve bir güzel sanatlar koruyucusu olarak tanınır. (L)

FOX (Richard). Bk. FOXE.

FOX (William), amerikan filim yapımcısı (Tulkhava, Macaristan 1879 - New York 1952). Alman-macar asıllıdır; genç yaşta ailesiyle birlikte A.B.D.'ye göç etti. Asıl soyadı FUCHS'dur. Birçok sinema salonuna sahip olduktan sonra 1915'te *Fox Film*'i kurarak yapımcılığa geçti. Sessiz filim çağında Tom Mix ve Janet Gaynor gibi ünlü sanatçılarla başarılı filimler yaptı. 1929'da Metro Goldwyn Mayer ve diğer ortaklıkların kontrolunu eline geçirdi. Ancak az sonra patlak veren iktisadî buhran ve tröstlere karşı çıkan yasalar elindeki şirketlerin gerilemesine yolaçtı. 1935'te Fox Film, Twentieth Century Pictures ile birleşti ve *Twentieth Century-Fox* adını aldı. (L)

FOXE veya **FOX** (Richard), ingiliz rahibi ve devlet adamı (Rosepley, Grantham yakını, Lincolnshire 1448-Winchester 1528). Henry VII'nin özel müşaviriydi. Exeter (1487) ve daha sonra Winchester (1501) piskoposu oldu. Henry VII'nin saltanatının başlangıcında bakan olarak kaldı, sonra yerini öğrencisi Wolsey'e bıraktı. 1515'te Oxford'da Corpus Christi college'ı kurdu. (L)

FOXE havzası, Baffin adası ile Melville yarımadası arasında (Kanada, kuzeybatı arazisi) havza. Körfeze açılan *Foxe boğazı* ve Hudson boğazı ile güneye doğru uzanır; kuzeydoğuda Hecla boğazı aracılığıyle Boothia körfezine bağlanır. (L)

FOY (François), fransız hekim ve eczacısı (Fontaigne-sous-Montaigullon, Seine-et-Marne 1793-Paris 1867). Farmakoloji ve hekimlik hakkında dersler verdikten sonra *Midi* yoksullar yurdu ve Saint-Louis hastahanesi baş eczacısı oldu. Başlıca eserleri: *Cours de Pharmacologie* (Farmakoloji Dersleri) [1830]; *Histoire Médicale du Choléra-Morbus de Paris* (Paris'te Kolera Hastalığının Tarihçesi) [1882]; *Manuel Théorique et Pratique du Pharmacien* (Eczacının Nazarî ve Pratik Elkitabı) [1838]; *Traité de Matière Médicale et de Thérapeutique* (İlâçlar ve Tedavi Ders Kitabı) [1843] v.b. (L)

FOY (Karl), alman türkoloğu (1856-1907).

Foto. LAROUSSE

Leipzig üniversitesini bitirdi. İlk olarak *Lautsystem der Griechischen Vulgarsprache* (Yunan Halk Dilinin Ses Yapısı) [1897] adlı eserini yazdı. Bir süre İstanbul'da kaldı, Türkçe ve Arnavutça öğrendi. Arnavutluk'a gitti, sonra tekrar İstanbul'a geldi. Almanya'ya dönünce Berlin'de doğu dilleri seminerinde (Seminar für Orientalischer Sprachen) Türkçe okutmanlığı yaptı (1890). Türkçenin fonetiği ile Güney Türkçesi diye adlandırdığı Anadolu ve Azeri şiveleri üzerinde çalıştı. Eserleri: *Der Purismus bei den Osmanen* (Osmanlılarda Dil Sadeleştirmeleri); *Karamisch-Türkische Sprachproben aus Halicin Galizien* (Galiçya'da Karaim Türkçesi Örnekleri) [1898]; *Studien zur Osmanischen Syntax* (Osmanlı Sentaksı Üstüne Araştırmalar) [1899]; *Türkische Vokalstudien* (Türk Vokal Araştırmaları) [1900]; *Die Altesten Osmanischen, Transcriptionstexte in gottischen Lettern* (Got Harflerivle Yazılmış En Eski Osmanlıca Transkripsiyonlu Metinler); *Aserbeidschan Studien mit einer Charakteristik des Südtürkischen* (Azeri Araştırmaları, Güney Türkçesinin Özellikleri) [1905-1904]; *Lieder vom Goldenen Horn* (Haliç'ten Türküler) [1888]. (M)

FOY (Maximilien), fransız generali ve siyaset adamı (Ham 1775-Paris 1825). Kuzey ordusunda ve ren ordusunda hizmet etti; Moreau ile olan dostluğuna ve imparatorluk yönetimine muhalefetine rağmen Napolyon tarafından görevden uzaklaştırılmadı ve İspanya'da tümgeneral rütbesini kazandı (1811). Waterloo'da savaştı, Restorasyon devrinde askerlikten uzak kaldı ve *Histoire des Guerres de la Péninsule* (İberik Yarımadası Savaşları Tarihi) adındaki kitabını yazdı. 1819'da Aisne milletvekili seçildi; basın ve fert hürriyetleri için mücadele ederek Liberal partinin en seçkin hatiplerinden biri oldu. Ölümünde tabutunu Père-Lachaise'e kadar takip eden 100 000 kişi cenaze törenini rejime karşı bir gösteri haline getirdi. (L)

FOYA i. (ital. *foglia*'dan). Kuyumc. Mücevher olarak işlenmiş elmas taşının parıltısını arttırmak için altına konulan ince maden yaprak. ‖ Bir mücevher taşının alt kısmına konan gümüş levha. (Roza ve Felemenk cinsinden olan elmas taşlarının derinlikleri fazla olmadığından bunlar parlamaz, fakat foya vasıtasıyle bu görünümleri değişir.)

— DEY. *Foyası (meydana) çıkmak (vurmak)*, kötü nitelikli olduğu anlaşılmak: *Boyuna yalan söyliyen bir adam, karşısındakini boyuna aldatabilir mi? Foyası er geç meydana çıkmaz mı?* (N. Ataç).

— ANSİKL. *Foya*, aynı şekilde ortaçağ vitrayları ve mozaiklerinde de kullanılmıştır. Şeritçilik ve halıcılıkta, döşeme dokumalarının parlaklığını arttırmak için pirinç yapraklar kullanılır; XVII. yüzyılda nakışçılar da foyaları çok kullanmışlardır. Emaycılıkta emaylanacak parçalar emaylanmadan önce uygulanmış altın, gümüş veya bakır yapraklara da foya denir. (L)

FOYLE, Kuzey İrlanda'da ırmak, girişi dar olan geniş bir haliçle (*Lough Foyle*) denize dökülür. (L)

FÖHN i. (lat. *favonius*, ılık rüzgâr'dan, alm. *foehn* veya *föhn*). Meteorol. Bir engebeyi aşarken su buharının büyük bir kısmını kaybeden havanın alçalması sonunda esen sıcak ve kuru rüzgâr.

— ANSİKL. En tipik *föhn*, Avusturya ve İsviçre ovalarında, Alp dorukları kuzeyinde, Vorarlberg ile Leman arasında eser (şekil 1). D alçak basıncı Doğu Almanya'ya ulaşınca güneydeki hava kütlesi kuzeye çekilir ve Alplerin güney yamaçları boyunca yükselir; böylece, anîden soğuyan hava, engebenin rüzgâr altındaki yamacında çokça bulut ve yağmurun meydana gelmesine sebep olur (şekil 2'de, N bulutları, P yağmurları göstermektedir.) Bu kütle havanın çok açık olduğu kuzey yamaçta alçalır. Kütlenin ağır ve sinirlere dokunan esintisi, gündüz 10°C'lık bir ısınmaya, bulutsuz gecede ise 0°C'lık bir soğumaya yolaçar. Buzlu zirvelerde meydana gelen kütleler pek çok ısınmaya sebep olur. Havanın kuzeyde, güneyden daha sıcak olması, sıcaklığın adiyabatik ve adiyabatik benzeri değişim kanunlarıyle kolayca açıklanır. Güney yamaçta, genleşme sebebiyle doyan hava adiyabatik benzeri oranlara göre (100 m'de 0,5°C) soğur. Buna karşılık, kuzey yamaçta ise, gittikçe alçalan basınç yüzünden su buharının büyük bir kısmını kaybederek kuruyan hava, adiyabatik oranlara göre (100 m'de 1°C) ısınır. Ve bu suretle engebe aşılırken, kaybedilenden daha fazla ısı kazanılır (şekil 2, 3), Föhn etkilerine bütün dağlarda rastlanır; Alp, Himalaya, Grönland, Pirene, And, Kaya, Vosges, Tel Atlası.

Meteoroloji bilginleri, *serbest havadaki föhn* adıyle, bağıl nemliliğin ve bulutluluğun azalmasına ve adiyabatik ısınmaya yolaçan alçalmaları belirtir. (L)

FÖHR, Schleswig'in batı kıyısında alman adası, kumlu ve killi buzultaş kalıntılarından oluşmuştur; 11 500 nüf. İdare merkezi, *Wyk*. Kumsalları sayesinde Wyk, önemli bir sayfiye merkezi oldu. Köy ekonomisi hayvancılığa dayanır. (L)

FÖPPL (August), alman mühendisi (Gross-Umstadt, Hessen 1854-Ammerland 1924). 1892'de Leipzig üniversitesinde profesörlük yaptı. 1894'ten 1920'ye kadar Münih Yüksek teknik okulunda tatbikî mekanik dersi verdi. Meslek hayatı boyunca çeşitli konular ve özellikle, inşaatta ve makine yapımında kullanılan maddelerin esnekliği ve direnci üzerinde çalıştı. *Vorlesungen über Technische Mechanik* (Teknik Mekanik Üstüne Dersler) [1898-1910] ve 1920'de oğlu Ludwig ile beraber yazdığı *Drang und Zwang* (İtme ve Zorlama) adlı eserlerini anmak gerekir. (L)

FÖRSTER (Ernst), alman ressam ve sanat tenkitçisi (Münih-Gosserstädt 1800-Münih 1889). 1837 Yılında Padova'da San Giorgio şapelinde Avanzo'nun fresklerini buldu ve onardı. En önemli eserleri şunlardır: *Alman Sanatı Tarihi* (1851-1855), *Alman Mimarî, Heykel ve Resim Anıtları* (1853-1869). [L]

FÖTALİZASYON i. (fr. *foetalisation*'dan). Biyol. İnsanı goril dölütüyle bir tutan Bolk'un öne sürdüğü görüş (1926). [Buna göre goril dölütü gibi insan yavrusu da çok yavaş gelişir ve büyür, eşeysel olgunluğa geç ulaşır.]

— ANSİKL. Bolk'un görüşü heterokroniye, yani cinsiyet (*germen*) hücrelerindeki gelişme hızına göre beden (*soma*) gelişmesinin daha yavaş olmasına dayanır. Bu heterokroni olayı, dölüt evresi geçirmeyen bir kısım hayvanlarda da görülür; ama bu duruma *fötalizasyon* değil, *nöteni* denir. (L)

FÖTR i. (fr. *feutre*). Şapka, çanta, terlik ve bir kısım süs eşyasının yapımında kullanılan ince ve yumuşak keçe. (Tüylü, tüysüz, parlak ve mat dokunmuş çeşitli renkte olanları vardır): *Başında bir fötr şapka vardı* (Ş.S. Aydemir). *Fötr terlik.*

— ANSİKL. Teknol. *Şapkacılıkta kullanılan fötr*, hayvan kılı veya yününden yapılmıştır; en değerlisi kunduz kılından yapılanıdır, tavşan kılından yapılan fötrler daha düşük kalitede olur; kuzu yünü ve deve kılından yapılanlar ise kalitece en kötü olanlardır. Parça fötrlerin giyim ve sanayi alanlarında sayısız kullanma yerleri vardır. (L)

Fr, *fransiyum*'un kimyasal sembolü. (L)

FR-1, ilk fransız uydusuna verilen ad; bu uydu, 1965 yılında, amerikan füzesi «scout» aracılığıyle Vandenberg (Kaliforniya) üssünden fırlatıldı. Yörüngesinin ortalama yükseltisi 750 km ve ekvator üzerindeki eğimi 75°,7 idi. Uydu, NASA ve fransız uzay merkezlerince izlendi; alınan veriler daha sonra Brétigny'deki Uzay Araştırma merkezinde değerlendirildi. Bu veriler Sainte-Assise (Bordeaux yakınında) fransız merkezi tarafından yayınlanan ve Johannesbourg bölgesinde kurulmuş, bu merkezle eşlenik ve aynı magnetik kuvvet çizgisi üzerinde bulunan bir istasyon tarafından alınmış çok düşük frekanslı dalga yayınımlarıyle ilgilidir; dolayısız bölgede tasarlanan kuvvet hattı boyunca birçok yayınımı gösteren yankıların ve şüphesiz iyonosferin düzensizliklerine bağlı olan sayısız dalgalanmaların varlığını belirtmektedir. Böyle bir program amerikan uyduları tarafından henüz incelememiştir; NASA'nın bu denemelere doğrudan doğruya katılmasının sebebi budur. Öngörülen süresini aşarak 7 ay bittikten sonra da çalışmakta olan uydu, iyonosfer üstüne gözlemler yapmak için kullanıldı. (L)

FRA ANGELİCO. Bk. ANGELİCO (Fra).

Fracasse veya daha yaygın adıyle **Le Capitaine Fracasse** (ital. *Fracassa*), *capitan*'lar türüne bağlı, fransız ve italyan komedi tiplerinden biri. Adını, Merlin Coccaie'nin *Baldus* adlı eserinde sözünü ettiği Ferragus'un babası dev *Fracassus*'tan (kırandöken) alır. Le capitaine Fracasse ispanyolların *Matamoros*'unun karşılığıdır. Görünüşte dünyanın altını üstüne getirecek gibi bir havası vardır ama aslında, sövgüye de, köteğe de alışkındır. Atası, palavracı bir askerdir (*miles gloriosus*); Plautus'un *Purgopolonice*'si (kaleler fatihi) ile yunan örneğinden gelmedir. (L)

FRACASTORO (Girolamo), italyan hekimi (Verona 1478-1553). Bütün bilimlerle ve özellikle tıp ve astronomi ile uğraştı. Ayrıca, başarılı bir şairdi. En önemli eseri frengi üzerine öğretici bir şiirdir: *Syphilis Sive de Morbo Gallico* (Frengi veya Frenk Hastalığı) [Verona 1530]. (L)

FRACCARO (Plinio), italyan tarihçi ve arkeoloğu (Bassano 1883-Pavia 1959). Pavia üniversitesi rektörü (1943-1959). Cumhuriyet Roması ve aynı zamanda tarihî topografya konuları üzerinde birçok eser bıraktı. (L)

FRACCİ (Carla), italyan kadın dansçısı (Milano 1936). 1946'da Scala'ya girdi, 1958' de yıldızlığa yükseldi. Anton Dolin'in dikkatini çekti; bu ona Nervi festivalinde *Pas de quatre* dansını kendine göre yeni bir şekilde yaratabilme imkânını sağladı (1957). İtalya'da olduğu kadar mesleğini dış ülkelerde de sürdürdü. Oynadığı başlıca eserler şunlardır: *Kül Kedisi* (A. Rodrigues düzenlemesi, 1955); *İnsanlık Komedisi* (L. Massine'in, 1960); *Ölen Bir Kral Kızı İçin* (B. Meneguatti, 1962); *Orlando'nun Çılgınlığı* (T. Gsovska, 1964), *Pantea* (L. Gay, 1965); *Francesca da Rimini* (M. Pistoni, 1965); *La Siefiole* (E. Bruhn'un düzenlemesi, 1966); *Ofelia'nın Çıldırışı* (A. Labis'in, 1967). [L]

FRA DİAVOLO («şeytan papaz», gerçek adıyle **Michele Pezza**), Calabria'lı haydutların başı ve kardinal Ruffo'nun adamı. (İtri 1771-Napoli 1806). Milis kuvvetlerinin başına getirildi (1799). Daha sonra kraliçe Maria-Carolina'dan ve ingiliz casuslarından büyük paralar alarak Bourbon'ların davasını Napoli cumhuriyetine ve kral Joseph Bonaparte'a karşı savundu. Bir köylünün ihbarı üzerine Baronissi'de tutuklandı ve Napoli'de asıldı. (L)

FRAENKEL (Albert), alman hekimi (Frankfurt an der Oder 1848-Berlin 1916). Berlin belediye hastahanesi dahiliye kısmında yönetici. 1884'te zatürree bakterisini buldu. Solunum yolu hastalıklarının nedenleri ve tedavileri hakkında önemli bir inceleme yayımladı (1890-1904). [L]

FRAGARİA i. Çileğin bilimsel adı. (L)

FRAGMAN i. (fr. *fragment*, parça). Sine. Gelecek programda yer alacak filimi tanıtmak için gösterilen parçalar. (TANITMA FİLMİ de denir.) [L]

FRAGMOPLAST i. (fr. *phragmoplaste*). Biyol. Yüksek yapılı bitkilerin hücrelerinde, sitodiyerez esnasında oluşan hücre levhacığı. (L)

FRAGMOSPOR i. (fr. *phragmospore*). Enine en az iki bölmeli spor. (L)

FRAGONARD (Evariste), fransız ressam ve heykelcisi (Grasse 1780-Paris 1850). Jean Honoré Fragonard'ın oğlu. Önce babasının sonra da Louis David'in öğrencisi. Daha çok son hocasının etkisi altında kaldı ve tarihî resimler yaptı. İhtilâl zamanında gravürcülere *Hürriyet*, *Cumhuriyet* ve *Hakikat*'ı temsil eden figürler hazırladı. Restorasyon zamanında Louvre sarayı için büyük duvar resimleri yaptıysa da 1830 yılından sonra gözden düştü. Meclis odası için yalancı mermerden yaptığı *Le Loi s'Appuyant sur la Force et sur la Justice* (Güce ve Adalete Dayanan Kanun) heykelinin yerini sonradan Cortot'nunki almıştır. Ayrıca birkaç litografyası ile Sèvres için yapılmış dekorasyon modelleri vardır. —Manzara ve tarih tabloları ressamı olan oğlu THEOPHİLE de (Paris 1806-Neuilly-sur-Seine 1876) Sèvres'de çalıştı, sanatını bu şehirde yürütmüştür. (L)

FRAGONARD (Jean Honoré), fransız ressamı ve gravürcüsü (Grasse 1732-Paris 1806). On sekiz yaşındayken iflâslarına sebep olan

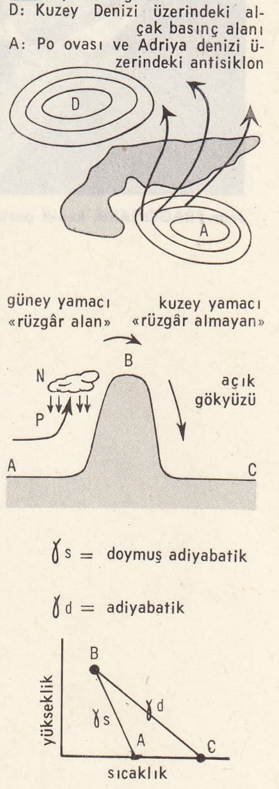

föhn

Fracasse

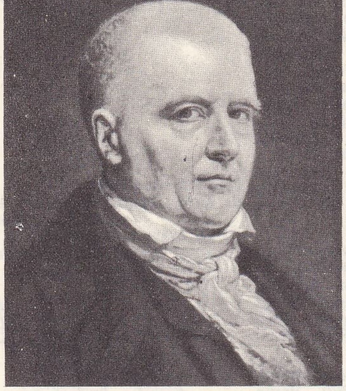

Jean FRAGONARD, kendi portresi

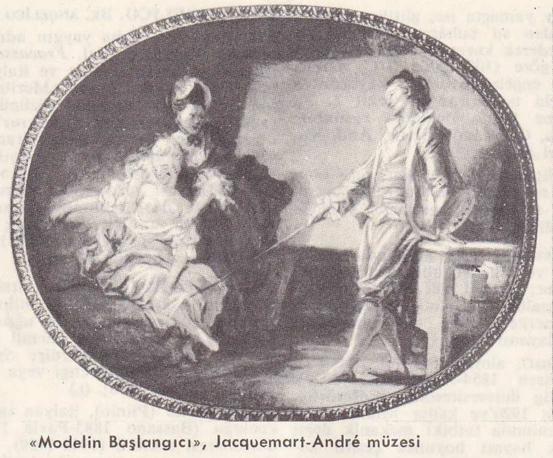

«Modelin Başlangıcı», Jacquemart-André müzesi

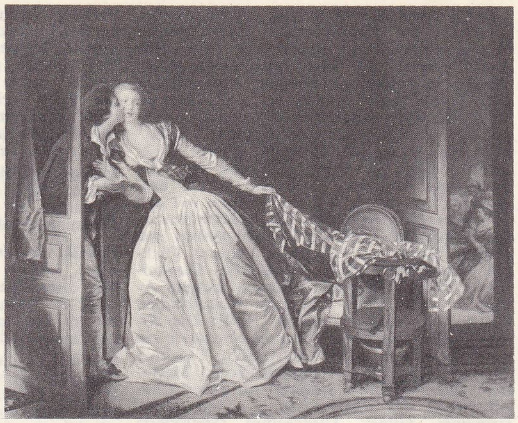

«Kaçamak Öpücük», Ermitage müzesi

bir davayı takip etmek amacıyle, italyan menşeli ailesiyle beraber Provence'dan ayrılıp Paris'e gitti. Bir süre noter kâtipliği yaptıktan sonra, önce Chardin'den, sonra da Boucher'den ders aldı. 1752 Yılında büyük Roma ödülünü kazandı. Yetenekli öğrencileri korumak için açılan Kraliyet okulunda üç yıl süreyle Carle Van Loo, Lépicié ve Dandré-Bardon'un derslerinden faydalandı. 1756'da Roma'ya gitti ve Hubert Robert ile arkadaşlık kurdu. Bir sanatsever olduğu kadar bir sanatçı da olan Saint-Non rahibi Jean-Claude Richard, iki arkadaşa Villa d'Este'de bir süre kalma imkânını sağladı. Daha sonra da onları Napoli ve Sicilya'ya götürdü. Fragonard dolaştığı bütün ülkelerin anıtlarını, eski eserlerini ve manzaralarını çizdi. 1773 Yılında maliyeci Bergeret ile yaptığı ikinci İtalya yolculuğundan da kara kalemle yapılmış pek çok desen getirdi. 1765 Yılında *Callirrhoé* ile Akademiye kabul edildiyse de, kendisinden beklenen şekilde tarihî resimler yapmayı reddetti.
Onun yerine Madame de Pompadour'un, opéra oyuncusu kızların evini süsledi, aşk sahneleri, çeşitli yağlıboya, guvaş ve suluboyalar, portreler, manzaralar; çocukluğu ve gençliği yansıtan zarif resimler yaptı. Eşsiz bir ustalığa sahip olan ressam İtalya ile Hollanda'nın büyük ustalarından kendi kişiliğine zarar vermeden esinlenmeyi bildi. Aile hayatına ait sahneler çizerek Greuze ile bir çeşit yarışmaya girdi denebilir: *Genç Anne, Mutlu Doğurganlık, Dadıyı Ziyaret*. Bir de bunların karşısında onlar gibi dokunaklı olmayan ince, nükteli eserleri vardır: *Modelin Başlangıcı, Sürgü, Kaçamak Öpücük, Çörek, Öfkeli Roland, Don Kişot, La Fontaine'in Hikâyeleri* gibi eserleri resimledi. Fragonard, eserlerinde, XVIII. yy.-ın bütün havasını, karşıtlıklarını ve çelişkilerini özetledi. İhtilâl, kötü duruma düşmesine yolaçtı. Grasse'a sığınırken beraberinde Mme du Barry için yaptığı ve *Aşkın Genç Kızların Gönlünde Gelişmesi* temasını işlediği panoları da götürdü. Sonradan bunlara bir yenisini (*Terk*) ekledi. Geçen yüzyılın sonuna doğru Fransa dışına satılan bu eserler bugün New York'tadır. 1791 Yılında Paris'e dönen Fragonard önce Saint jürisi üyeliğine, sonra da Louvre konservatuvarı üyeliğine getirildi. Son yıllarını sıkıntı içinde geçirdi. Bugün birçok şaheseri Louvre müzesindedir: *Etüt, Banyo Yapan Kadınlar, Müzik Dersi, İlham, Saint-Cloud Bayramı*. Bu sonuncu kompozisyonu Banque de France'ın malıdır. Amiens, Lille, Orléans, Besançon, Nantes, Tours, Avignon müzelerinde ve önemli koleksiyonlarda eserleri vardır. (L)

FRAİSSE (Paul), fransız psikoloğu (Saint Etiene 1911). École des Hautes Études enstitüsünde önce müdür yardımcısı, sonra müdür oldu, 1957'den beri Paris Edebiyat fakültesinde deneysel psikoloji profesörü olarak çalışmakta, 1961'den beri de Paris Üniversitesi Psikoloji enstitüsünü yönetmektedir. Eserleri: *Les Structures Rythmiques* (Ritimli Yapılar) [1956], *Psychologie du Temps* (Zamanın Psikolojisi) [1957]. Fraisse, Piaget ile birlikte, *Traité de Psychologie Expérimentale*'i (Deneysel Psikoloji İncelemesi) [1963-1966] yönetti. (L)

FRAK i. (fr. *frac*). Resmî törenlerde erkeklerin giydiği, reveri ipekli, lastikotinden, belden dikişli, yandan uzun etekli ve arkası yırtmaçlı takım elbise: *Onlar sanki iki ayrı ülkenin, iki ayrı çağın kelimeleridir; onları yanyana getirmek frak üzerine yatağan kuşanmaya benzer* (N. Ataç). [LM]

FRAKE i. Fildişi Sahili'nde terminalya türünden bir ormana verilen ad. (L)

FRAKTOKÜMÜLÜS i. (lat. *fractus*, kopmuş ve *cumulus*, yığın'dan, fr. *fractocumulus*). Alçak seviyede rüzgârla dağılan kümülüs parçası. (L)

FRAKTONİMBÜS i. (lat. *fractus*, kopmuş ve *nimbus*, fırtına'dan, fr. *fractonimbus*). Nimbostratüsün açık renkli zemini altında, parça halinde görünen alçak ve kara bulutlar. (L)

FRAKTOSTRATÜS i. (lat. *fractus*, kopmuş ve *stratus*, dağılmış'tan, fr. *fractostratus*). Bir dağın zirvesi veya rüzgâr tarafından parçalanmış bir stratüsten türeyen parça bulutlar. (L)

FRAKTUS i. (lat. *fractus*). Bulutların milletlerarası sınıflandırılmasında, kenarları parçalı, düzensiz yığınlar halindeki stratüs ve kümülüsleri belirtmekte kullanılan ad. (L)

Fram, Kaptan Nansen'in 1893-1896 seferinde kullandığı norveç gemisi. 1893 Eylülünde Yeni Sibirya adalarının kuzeyinde buzulların arasında kaldı. Bir yıl boyunca buzullar arasında sürüklendikten sonra, 1896 haziranında Svalbard'ın kuzeyinde denize ulaştı. (L)

FRAMBOESİA i. (fr. *framboise*, ahududu'ndan). Sıcak memleketlerde görülen bulaşıcı hastalık; deri üzerinde ahududuyu andıran kabarcıklar meydana getirdiği için bu adla anılır. (L)

FRAMERIES, Belçika'da (Hainaut, Mons idare çevresi) komün, Mons'un güneybatısında; 11 800 nüf. Bugün işletilmeyen maden kömürü ocakları. Deri ve ayakkabı. (L)

FRAMERY (Nicolas Etienne), fransız bestecisi ve müzik yazarı (Rouen 1745-Paris 1810). Artois kontunun müzik işleri yönetmeni oldu. Mathon de la Cour'un 1764'te kurduğu *Journal de Musique*'in (Müzik Gazetesi) yazı işleri müdürlüğüne getirildi. *Rastgele Büyücü* adlı bir opera besteledi (1783). Müzik hakkında yazdığı kitaplar şunlardır: *Le Musicien Pratique* (Pratik Müzikçi) [1786]; *Mémoire sur le Conservatoire de Musique* (Konservatuvar Üzerine Muhtıra) [1795]; *Notices sur Joseph Haydn* (Joseph Haydn Üstüne Notlar) [1810]. Ayrıca Guinguené ve rahip Feytou ile *Metodik Ansiklopedinin, Müzik Lûgati* bölümünün birinci cildini yazdı. (L)

FRAMİRE i. Tropik Afrika'da *combretaceae* familyasına ait ağaçlardan (*terminalia ivorensis*) elde edilen odun. (Meşe odununu andıran, atlas parlaklığında ince dokulu, yeşile çalar sarı renkte bir odundur. Kolay işlenir, doğramacılıkta, ince marangozlukta kullanılır.) [L]

FRAMİSETİN i. (fr. *framycétine*). *Streptomyces decaris* (mantar) kültürlerinden elde edilen antibiyotik. (Framisetin, stafilokokların, proteus ve piyosiyanik basillerin gelişmesini önler.)

— ANSİKL. *Framisetin*'in bakteriyostatik ve bakterisid etkisi gram pozitif veya negatif mikroplar üzerinde son derece yaygındır. Belirli noktalara şırınga edilmek (iğne) veya sürülmek (merhem) suretiyle kullanılır. Sindirim organlarındaki mikroplara karşı ağız yoluyle verilir. Böbreklere ve sekizinci çift kafa sinirine (İşitme sinirleri) karşı zehirleyici etki gösterdiğinden şırınga olarak kullanılması sakıncalıdır. (L)

FRAMLİNGHAM, Büyük Britanya'da (Suffolk) şehir; 2 100 nüf. Eskiden Norfolk düklerinin oturdukları XIII. yy.dan kalma bir şatonun harabesiyle ünlüdür. (L)

FRAMPTON (sir George), ingiliz heykelcisi (Londra 1860-ay.y. 1928). Paris'te Antonin Mercié'nin öğrencisi. 1884'te ün kazanmağa başladı, 1902'de Kraliyet akademisi üyesi oldu, 1908 yılında «sir» unvanını aldı. Victoria and Albert Museum'un kapı revakını, kraliçe Victoria âbidesini (Kalküta, 1901), Kersington Gardens'teki *Peter Pan*'ı ve çeşitli büstleri yaptı (*Grainby Markizi*, Kraliyet akademisi). En değişik malzemelerle, alışılmamış bir tarzda çalıştı. (L)

FRANA i. (ital. k.). Jeomorfol. Killi oluşukların aşınma şekli; bu şekillerle birlikte, Apennin'lerde çokça rastlanan toprak kaymaları ve lav selleri görülür. (L)

FRANCA (Celia), ingiliz kadın dans sanatçısı (Londra 1921). Londra Krallık Dans akademisinde yetişti, 1937'de Rambert balesinde çalışmağa başladı, 1940'ta International ballet topluluğuna katıldı. 1941-1946 Arası Sadler's Wells balesinde *Hamlet* (1942) ve R. Helpmann'ın *Gorbals Mucizesi* (1944) balelerini yarattı. Metropolitan balesinde dansettikten sonra Millî Kanada balesini kurdu (1951). Koreograf olarak Sadler's Wells bale tiyatrosu için *Khadra* (1946), *Balilemos* (1947), Millî Kanada balesi için *Salome'nin Dansı* (1951), *Kır Tanrısının Öğleden Sonrası, Elma Ağacı* (1952), *Fındıkkıran* (L. Jvanov'dan) balelerini düzenledi. (L)

FRANCALA i. (ital. k. [?]). Has undan yapılan ince uzun ekmek: *Benim francala dilimim üzerine tereyağından sonra çilek reçeli sürerken, vereceği cevaptan evvel, alacağı lezzeti düşünüyor ve yutkunuyordu* (P. Safa).

— ANSİKL. *Francala*, içinde kepeği olmayan düşük randımanlı, has undan yapılır. Beyaz renkte, hoş kokulu ve yumuşaktır; kabuğun altında sünger gibi bir görünüşü vardır. (M)

FRANCART (Jacques), flaman mimar, ressam ve mühendisi (Anvers veya Brüksel 1582'ye doğr.-Brüksel 1651). Roma'da yetişti; Brüksel'e dönüşünde arşidük Albert'in mimarlığına getirildi (1607). *Livre d'Architecture* (Mimarlık İncelemesi) [1617] adlı bir eser yayımladı; Brüksel'de, bugün yıkılmış olan Cizvitler ve bugünkü adı Trinité olan Augustinus'çular kiliseleriyle Maline kilisesini yaptı. Francart, geleneksel gotik anlayışına uydurmayı başardığı ağırbaşlı bir barok tarzını Flandre'a sokmuş olan kimsedir. (L)

FRANCASTEL (Pierre), fransız sanat ya-

Foto. LAROUSSE

zarı (Paris 1900). Versailles sarayının mimarlık işlerinde görev aldı (1925-1930). 1930 ile 1936 arasında Varşova'daki Fransız enstitüsünde sanat tarihi okuttu ve enstitünün yönetmenliğine getirildi. Daha sonra burayı terketti ve 1948'e kadar Strasbourg üniversitesinde ders verdi. 1948'de École Pratique des Hautes Études'de kurulan sanat sosyolojisi kürsüsünün ilk öğretim üyesi oldu. Birçok kitap yazdı. Başlıcaları şunlardır: *La Sculpture de Versailles* (Versailles Heykelciliği) [1930]; *Nouveau Dessin, Nouvelle Peinture* (Yeni Desen, Yeni Resim) [1946]; *Peinture et Société* (Resim Sanatı ve Toplum) [1951 ve 1965]; *La Réalité Figurative; Eléments Structurels de la Sociologie d'Art* (Figüratif Gerçekçilik; Sanat Sosyolojisinin Yapı Unsurları) [1967]. Eleştirici ve tarihî olan araştırmaları, özellikle, figüratif düşüncenin ve bu düşüncenin dildekinden farklı olan anlam tarzlarının tutarlı bir doktrinini ortaya koymağa yönelmiştir. (L)

FRANCAVİLLA AL MARE, İtalya'da (Chieti ili) komün. Adriya denizi kıyısında; 11 100 nüf. Sayfiye merkezi. (L)

FRANCAVİLLA FONTANA, İtalya'da şehir, Puglia'da (Brindisi ili); 29 700 nüf. Önemli demiryolu kavşağı. (L)

FRANCE (Anatole François THİBAULT, **Anatole** — denir), fransız yazarı (Paris 1844-La Béchellerie, Saint-Cyr-sur-Loire 1924). Malaquais rıhtımı kitapçılarından birinin oğluydu. Edebiyata çok gençken ilgi duydu. Stanislas kolejinde öğrenimini bitirdi ve edebî çevrelerle, özellikle de Parnasse şairleriyle ilişki kurdu. 1868'de Alfred de Vigny üstüne bir eser yayımladıktan sonra kitapçı ve yayıncı Alphonse Lemerre'in yanına girdi. 1871'de bu yayınevinde, birkaç şiiriyle *Parnasse Contemporain* (Çağdaş Parnasse) adındaki şiir derlemesinin yayımına katıldı ve Leconte de Lisle'e ithaf edilmiş olan *Poèmes Dorés* adlı şiir derlemesini yayımladı (1873). 1902'de Eski Yunan ile ilgili *Noces Corinthiennes* (Korent Eğlenceleri) adındaki manzum dramı yayımlandı. Bu eser 1902'de Odéon tiyatrosunda, 1922'de de Henri Busser'in müziğiyle Opéra-Comique'te oynandı. O yıl Senato kitaplığına tayin edilen Anatole France neşre yönelerek ilkin *Jocaste* ve *Le Chat Maigre* (Sıska Kedi) [1879] adlarında iki hikâye, ardından da adını büyük okur topluluğuna tanıtan *Silvestr Bonard'ın Cinayeti* (Le Crime de Sylvestre Bonnard) [1881] adında bir kısa roman yayımladı. Bundan sonra da daha sonraki yıllarda yayımlanan *Pierre Nozière* (1899) ile tamamlanacak olan *Les Désirs de Jean Servien* (Jean Servien'in İstekleri) [1882] ile *Dostumun Kitabı* (Le Livre de Mon Ami) [1885] adlarındaki çocukluk hatıraları derlemeleri yayımlandı. 1886 Martı ile 1893 nisanı arasında *Le Temps* gazetesinde edebiyat yazıları yazdı. Bu yazıların birçoğu *Edebiyat Hayatı* (la Vie Littéraire, 1888-1892) adıyle dört cilt halinde yayımlanmıştır. Ama gazetecilik alanındaki bu etkinliği onun hayal ürünü eserler vermesine engel olmamıştı: 1889'da *Balthazar*'ı; 1890'da, Massenet tarafından opera haline getirilerek 1894'te Paris operasında oynanan *Thaïs*'i, 1892'de bir hikâyeler derlemesi olan *L'Etui de Nacre*'ı (Sedef Kutu); 1893'te Jérôme Coignard adlı kişisini ilk olarak ortaya attığı, *Pedoque Kebapçısı*'nı (La Rôtisserie de la Reine Pedoque) ve *L'Echo de Paris*'de yayımlanmış makalelerin derlemesi olan *les Opinions de Jérôme Coignard*'ı (Jérôme Coignard'ın Düşünceleri); 1894'te, konusu yazarın 1888'den beri çok yakın bir ilişki kurmuş olduğu Mme de Caillavet tarafından ilham edilmiş olan ve 1899'da oyun haline getirilerek sahneye konan *Kırmızı Zambak*'ı (Le Lys Rouge) [1894], 1895'te *Epikür'ün Bahçesi*'ni (Le Jardin d'Epicure) ve bir hikâyeler derlemesi olan *Le Puits de Sainte Claire*'i (Azize Claire Kuyusu) yayımladı. Birbirinin ardı sıra yayımlanan ve birçoğu pek büyük başarı sağlayan bu kitaplar, yazarın 1896'da Fransız akademisine seçilmesine yolaçtı. Paris'in en parlak zekâlarını biraraya getiren Mme de Caillavet'nin salonunda en başta gelen kişi olan Anatole France, Dreyfus olayının ortaya çıktığı günlerde hayal ürünü eserler vermeyi bırakarak siyasî ve sosyal meselelerle ilgilenmeğe başladı. Bu yoldaki ilk eseri, *L'Histoire Contemporaine* (Çağdaş Tarih) adı altında toplanan dört ciltlik dizidir: *L'Orme du Mail* (Karaağacın Gezisi) [1897]; *Le Mannequin d'Osier* (Kamış Manken) [1897]; *L'Anneau d'Améthyste* (Ametist Yüzük) [1899] ve *Monsieur Bergeret à Paris* (Bay Bergeret Paris'te) [1901]. Bundan sonra da *L'Affaire Crainquebille* (Crainquebille Olayı) [1901] ile *Opinions Sociales*'i (Sosyal Görüşler) [1902] yayımladı. *Beyaz Taş Üzerinde* (Sur la Pierre Blanche) [1905] ile 1898-1906 arasındaki nutuk ve mektuplarını biraraya toplayan *Vers les Temps Meilleurs* de (Daha İyi Günlere Doğru) [1906] aynı türden eserlerdir. *Penguenler Adası*'nda (L'île des Pingouins) [1908] ise yazar bir roman havası içinde profesyonel siyasetçileri suçlar. Bundan sonra da şu eserleri yayımladı: *Vie de Jeane d'Arc* (Jeane d'Arc'ın Hayatı) [1908]; *Les Contes de Jacques Tournebroche* (Jasques Tournebroche'un Hikâyeleri) [1908]; *Allahlar Susamışlardı* (Les Dieux Ont Soif) [1912], bir önsözler derlemesi olan *Le Génie Latin* (Latin Dehası) [1913] ve *Meleklerin İsyanı* (La Révolte des Anges) [1914]. 1914 Savaşı onu çok sarsmıştı. Ama yine de yazmağa devam etti ve *Sur la Voie Glorieuse*'ü (Şanlı Yolda) [1915], *La Vie en Fleur*'ü (Ömrün Baharı) [1922] yayımladı. Yazarın bu sonuncu eseri, yazı hayatının en yüksek noktasına eriştiği günlerde [1921] Nobel Edebiyat ödülünü aldığı sırada yayımlandı.

Anatole France'ta, ister din alanında, ister siyaset konusunda olsun, şüpheci düşünce büyük bir yer tutar. Ama bunun yanı sıra da acı karşısında isyan eden ince duygulu bir sanatçıydı. Eserlerinde acıma ile alayın birbirine karışmasının sebebi budur. Onu Voltaire geleneğine bağlayan da bu özelliği olmuştur. Üslûbunun inceliği ondaki bu geleneği daha da duygulu bir biçime sokar. (L)

FRANCE (Henri DE), fransız mucidi (Paris 1911). Fransa'da televizyonun öncülerindendir; katot ışınlı tüp ile ilk defa televizyon yayınlarını almayı başardı (1932-1933). 1946 ve 1947'de duyarlığı çok yüksek bir televizyon sistemi ortaya koydu. Bu sistem, 1948'de Fransız hükûmetinin 819 çizgili duyarlık derecesini kabul etmesini sağladı. 1956'da beraatını aldığı SECAM renkli televizyon sistemi, 1966'da Fransa, S.S.C.B. ve Doğu Avrupa'nın birçok memleketi tarafından renkli televizyon yayınları için kabul edildi. Nihayet, çalışmaları sayesinde 1966'da yapısı, o zamana kadar kullanılan delikli maskeli tüpten daha dayanıklı olan bir renkli televizyon alıcı tüpü gerçekleştirildi. (L)

France (HİSTOİRE DE) [*Fransa Tarihi*], Jules Michelet'nin eseri. Büyük romantik tarihçinin üç defada yayımlanan şaheseri: *Des Origines à Louis XI* (Başlangıcından Louis XI'e Kadar) [6 cilt, 1833-1846], *Fransız İhtilâli Tarihi* (Histoire de la Revolution Française) [7 cilt, 1847-1853], *De Louis XI à Louis XVI* (Louis XI'den Louis XVI'ya) [12 cilt, 1855-1867]. (L)

France-Presse (AGENCE). Bk. AGENCE FRANCE -PRESSE.

FRANCES (Juan), ispanyol demircisi (Toledo XV. yy. sonları). İspanya'da demir işlerinin büyük ustası idi. Alcalá de Henares kilisesinin demir parmaklıklarını yaptı. (L)

FRANCESCA (Piero DELLA). Bk. PİERO DELLA FRANCESCA.

Francesca da Rimini. Bk. RİMİNİ.

FRANCESCATTİ (René-Charles, **Zino** — denir), fransız keman virtüozu (Marsilya 1905). Milletlerarası ün kazanmış bir sanatçıdır. Piyano parçaları ve Ravel'in adı üzerine bir *Ninni* besteledi. (L)

FRANCESCHİNİ (Baldassarre), öbür adı ile **İl Volterrano,** italyan ressamı (Volterra 1611-Floransa 1689). Bugün Volterra yakınlarındaki San Salvatore manastırında ve Floransa'da bulunan pek çok fresk yaptı: Santa Maria Maggiore'deki *Elliyah'ın Göğe Yükselişi*, Annunziata'daki *Meryemi Cennette Karşılayan Teslis* kompozisyonu (1670). [L]

FRANCESCO I, İki Sicilya kralı (Napoli 1777-ay.y. 1830). 1825-1830 Arasında hüküm sürdü. Ferdinando I ile avusturyalı Maria-Carolina'nın oğludur. Önce Calabria, sonra Pouille dukası oldu. Ferdinando I ile eski Senyörler meclisi arasında çıkan bir anlaşmazlık üzerine 1812'de kral naipliğine getirildi. Krallık vetosu dışında bütün yasama haklarını Senyörler meclisi ile Halk meclisine tanıyan bir anayasayı kabul etti. Bu anayasa, 1816'da İki Sicilya krallığının kurulmasından sonra Ferdinando tarafından ilga edildi. Carboneria'nın kışkırtığı, sonra Guglielmo Pepe'nin yönettiği ayaklanma sonucu liberal eğilimleriyle tanınan prens Francesco genel naip oldu. 1812 Anayasasını yeniden yürürlüğe koydu, fakat Laibach kongresinden (1812) ve Avusturya'nın askerî müdahalesinden sonra yapmayı düşündüğü reformlardan vaz geçti. 1825'te kral oldu, Millî Milis teşkilâtını dağıttı, yerine isviçreli askerlerden birlikler kurdu. Avusturya askerlerinin ayrılması üzerine memleketteki, Salerno'da patlak veren (1827) ve zorlukla bastırılan Cilento isyanı gibi, ihtilâl sayılabilecek karışıklıklar çıktı. Francesco, iktidarı gözdelerine bıraktı, onlar da memleketi tam bir ahlâksızlıkla yönettiler. (L)

FRANCESCO I D'ESTE, Modena ve Reggio dukası (Modena 1610-Santhia 1658). 1629-1657 Arasında hüküm sürdü. Alfonso III ve Savoia'lı Isabella'nın oğluydu. Önce İspanya siyasetine bağlandı, 1647'de Fransa'yı izledi. Ömrünün sonuna doğru İtalya'daki fransız ordusunun başkumandanlığını yaptı. 1656 ve 1658'de Milano ve Mantova'yı kuşattı. 1631'de evlendiği Maria Farnese'den beş oğlu oldu. Yerine geçen Alfonso IV'ü Mazarin'in yeğenlerinden biriyle evlendirdi. (L)

FRANCESCO I, II SFORZA, Milano dukaları. Bk. SFORZA.

FRANCESCO II, İki Sicilya kralı (Napoli 1836-Arco 1894). 1859-1860 Arasında hüküm sürdü. Bakanı Carlo Filangieri'nin yürütmek istediği Sardinya ile siyasî ittifak kurma siyasetini benimsemedi. Avusturya-Sardinya savaşında tarafsız kaldı. Roma eyaleti hariç olmak üzere Papalık devletini bölüşmek konusunda Cavour tarafından yapılan bir teklifi reddetti. Garibaldi'nin «Bin»lerinin Sicilya'yı (mayıs-ağustos 1860), sonra Napoli'yi (7 eylül 1860) işgal etmelerini önleyemedi. Napolyon III'ün arabuluculuk yapmasını boş yere istedi. Haziran 1860'tan sonra bir anayasa ilân etti. Sardinya'nın saldırısı karşısında Gaeta'ya çekildi, 13 şubat 1861'de teslim olmak zorunda kaldı, yurdundan ayrılarak sürgüne gitti. (L)

FRANCESCO II D'ESTE, Modena ve Reggio dukası (Modena 1660-Sassuolo 1694). 1662 ve 1694 arasında hüküm sürdü. Duka Alfonso IV ile Laura Martinozzi'nin oğluydu. Dukalığın gerçek hükümdarı 1687'ye kadar annesiydi, sonra da amcasının oğlu Cesare d'Este oldu. Sanata ve bilime düşkün bir kişiydi. Modena üniversitesini yeniden kurdu. (L)

FRANCESCO III D'ESTE, Modena ve Reggio dukası (Modena 1698-Varese 1780). 1737 ve 1780 arasında hüküm sürdü. Duka Rinaldo I'in oğluydu. Türklere karşı avusturya ordusunda çarpıştı. Tahta çıkışından sonra Avusturya iç savaşları sırasında İtalya'daki ispanyol ordularına kumanda etti. Kendisine bağlı topraklar bu yüzden istilâya uğradı, yakılıp yıkıldı. 1753'ten sonra Avusturya ile ilgileri düzeldi. 1771'de Lombardiya genel valiliğine tayin edildi. Sanat ve edebiyat meraklısı aydın bir kişiydi. Muratori ve Tiraboschi'nin koruyucusu oldu. (L)

FRANCESCO IV D'AUSTRİA-ESTE, Avusturya-Este arşidükü, Modena ve Reggio dukası (Milano 1779-Modena 1846). 1806 ve 1846 arasında hüküm sürdü. Arşidük Ferdinand ve düşes Beatrice'nin oğluydu. Carbonari'lerle şiddetle mücadele etti. Buna rağmen liberaller onu İtalya'nın bir bölümüne kral seçtirmek istediler. Şubat 1831'de kendisine komplo hazırlayanlardan biri olan Ciro Menotti'nin tutuklanması üzerine Modena'da bir isyan patlak verdi. İsyan hızla Romagna'ya ve Marche'lere yayıldı. Francesco IV, Mantova'ya sığındı. Otoriteyi sağlamak için bir avusturya birliğinin işe karışması kâfi geldi. Kovuşturmalara yeniden başlandı. Gerek Menotti, gerek duka ile anlaşarak harekete geçtiğini dava sırasında açıklayan Vicento Borelli idam edildi. Francesco IV, 1829'da Massa-Carrara, 1844'te Guastalla dukalıklarını ele geçirdi. (L)

FRANCESCO V D'AUSTRİA-ESTE, Avusturya-Este arşidükü, Modena ve Reggio dukası (1846-1859). Duka Francesco IV'ün oğlu. Bir isyandan korktuğundan tahtını

Anatole FRANCE
Bourdelle'in yaptığı büst

Anatole FRANCE
«Crainquebille Olayı»
için Steinen'in yaptığı resim

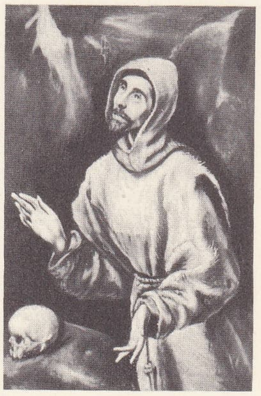

Assisi'li FRANCESCO
Greco'nun eseri
Pou müzesi

Foto. LAROUSSE

mareşal FRANCHET
Jean Patricok'nun eseri

güvenlik altına almak için büyük devletlerle anlaştı, Avusturyalılar ülkesini işgal etti, böylece Avusturya ile birleşti (1847). Mart 1848'de başgösteren isyan sonunda Modena'dan kovuldu. Ağustos 1849'da Avusturyalılara dayanarak yeniden iktidarı ele geçirdi. Fakat 1859 nisanında Piomente'nin Avusturya ültimatomunu reddetmesi üzerine Massa Ducale ve Carrara'da isyanlar patlak verdi. Magente ve Metegnano savaşlarından sonra Francesco V Mantova'ya sığındı. Modena'da bir hükûmet kuruldu, 1859'da dukalığı Piomente krallığına katıldı. (L)

FRANCESCO Assisi'li, Aziz, italyan tarikat kurucusu (Assisi 1182-ay.y. 1226). Hayatının kronolojisi belirsizdir; başından geçen olaylar efsanelere karışmıştır. Babası Pietro di Bernardone varlıklı bir kumaş tüccarıydı; oğluna Fransızcayı ve fransız ozanlarının en güzel türkülerini öğretti ve Francesco (fransız) adını verdi. Francesco, 1205'te papalık ordusuyle, imparatorluğa karşı savaşmak için Apulia'ya gitti; ama gördüğü bir rüya üzerine yine Assisi'ye döndü, kendini dua ve hayır işlerine verdi. 1206'da kendini tamamen Tanrı'ya adamak için inzivaya çekildi, iki yıl keşiş hayatı yaşadı. San Damiano, San Pietro ve Santa Maria degli Angeli kiliselerini onardı. 1208 Sonları veya 1209 başlarında bu sonuncu kilisede Aziz Matta'nın İncili okunurken yoksulluk yolunu seçmeğe, din havarisi olarak yaşamağa karar verdi. Çevresini çömezler aldı: Bernardo da Quintavalle, Pietro Cattani, Assisi'li Egidio. Bu küçük grup, 1210'da Roma'ya gitti ve papa Innocentius III, Francesco'nun hazırladığı «Fratres Minores» tüzüğünü onaylayarak onlara tövbe ve kefareti vaız etme izni verdi. Francesco'nun ülküsü bütünüyle İncil'den esinlenilmiş bir ülküdür: tam bir ruh arılığı, kayıtsız bir istiğna, barış içinde sevinç. Francesco, Assisi'li Azize Clara ile ikinci tarikatını; «Yoksul Kadınlar» teşkilâtını kurdu (1212). Fratres (Kardeşler) tarikatının ilk genel meclisi 1215'te Porziuncola'da toplandı. Francesco, Papa'nın tüzüğünü yeniden onayladığı 4. Latran konsilinde hazır bulundu. 1219'da Mısır'da haçlılar ordusuna katıldı. Sultanı Hıristiyanlığa kazanmak için çalıştı, ama İtalya'daki iki yardımcısının tarikat esaslarında değişiklik yapmağa kalktıklarını öğrenince tekrar oraya dönmek zorunda kaldı (1220 ?). Muhtemelen aynı tarihlerde başrahiplikten istifa ederek yerine Pietro Cattani'yi getirdi; yine vaazlarına ve keşişliğe döndü. 1221'de üçüncü Tövbe tarikatını kurdu. Assisi'de, Doğuda kaptığı bir göz hastalığı sonucu yavaş yavaş körleşti; 3-4 ekim 1226 gecesi Porziuncola'da bir kulübede öldü. (L)

FRANCESCO da Barberino, italyan şairi (Barberino, Val d'Elsa 1264-Floransa 1348). Bologna'da ve Floransa'da noterlik yaptı. Floransa'dan sürülünce dört yılını (1309-1313) Provence'da geçirdi. *Documenti d'Amore* (Aşka Ait Bilgiler) adlı alegorik şiir kitabında, sevgiyi erdem ve bilginin kaynağı olarak anlatır. *Reggimento e Costumi di Donna* (Kadının Davranış ve Âdetleri) adlı eserinde kadınlarca uygulanması gereken temel kuralları topladı. Eser XIII. yy. hayatı hakkında değerli bilgiler verir. (L)

FRANCESCO da Milano, italyan orgcusu ve lavtacısı (Monza 1497-1573'e doğr.). 1530'a doğru orgculuk görevi ile Milano katedralinde bulundu. Bestelediği birçok eser içinde, *İntabulatura di Orgono* (Org Tabulaturası) adlı org parçaları ve *İntabulatura di Liuto* (Lavta Tabulaturası) ünlüdür. Ayrıca zamanında sık sık yayımlanan ortaklaşa derlemelerde de, bestelediği müzik parçaları yer alır. (L)

FRANCESCO d'Antonio, italyan kuyumcusu (1402-Siena-ay.y. 1483). Siena'daki Scala hastahanesinde bulunan üç gümüş kutsal eşya mahfazası (1453-1463) ile içinde Vaftizci Yahya'nın eli olan mahfaza (katedralin hazinesindedir) en önemli eserleridir. (L)

FRANCESCO di Giorgio. Bk. MARTİNİ.

FRANCESCONE i. Toscana büyük dukası Lorraine'li Franz I'in (1737-1763), Floransa darphanesinde bastırttığı gümüş Toscana sikkesi. 10 Paoli değerindeydi. (L)

France-Soir, 1941'de kurulan günlük fransız akşam gazetesi. Önceleri *«Défense de la France»* adıyle aylık direnme organı olarak çıktı. Kurtuluştan sonra 1945'te France-Soir adıyle günlük akşam gazetesi oldu. 1953'te tirajı bir milyonu aşan France-Soir halen Fransa'nın önemli günlük gazetelerinden biridir. (L)

France transatlantiği, Saint-Nazaire yakınındaki Penhoet, Société des Chantiers de l'Atlantique (Pentoet-Loire) gemi tezgâhlarında II mayıs 1960'ta denize indirildi. Boy 315,50 m, genişlik 33,70 m'dir. Ağırlığı brüt 66 800 t, yüklü olarak 55 000 t'dur. 2 040 Yolcu taşır. Birinci mevkide 500, turist mevkide 1 540 yer vardır. Mazot yakan 8 kazanın çalıştırdığı türbin sistemi makinenin sağladığı 176 000 beygir gücü yürütme kuvveti ile 35 milden fazla hız yapar. Kazanlar ve türbinler tamamen ayrı, tek başlarına çalışır ve birbirlerinden uzak iki kısma ayrılmıştır. Bu yüzden bir yangının birbirinin devamı olan üç daireye yayılması halinde gemi yüzme kabiliyetini kaybetmez, ayrıca seyir ve manevra gücünün yarısını kullanma imkânına da sahiptir. (L)

FRANCHE-COMTÉ, Fransa'nın eski eyaleti; adını, dükluğün karşıtı olarak Burgonya kontluğundan almıştır. Coğrafî bakımdan merkez Jura'larla bunların çevresini ve Yukarı Saône yörelerini içine alır. (Doubs, Jura, Hautte, Saône idarî bölgeleriyle Belfort serbest bölgesini kapsayan bir bölgesel yönetim çevresine adını vermiştir.) [L]

FRANCHES-MONTAGNES, alm. **Freibergen,** İsviçre'de yayla. Bera Jura'sında, merkezi *Saignelégier* olan küçük bir bölgedir. Kalkerli yüksek bir yayladan oluşan soğuk, bataklık, turba yataklarıyle örtülü, ulaşılması güç bir bölge olan Franches Montagnes'a ancak Ortaçağda Neufchatel'liler yerleşti; halk birbirinden uzak çiftliklerde yaşar. Bölge, çayır ve ormanlarla örtülüdür. Toprağın verimsizliği burada XVIII. yy.dan itibaren Bern'in etkisiyle evlerde saat yapımının gelişmesine yolaçtı: günümüzde, saatçılığın gerilemesiyle bölgenin nüfusu da azalmıştır. (L)

FRANCHET D'ESPEREY (Louis Félix Marie François), fransız mareşali (Mostaganem 1856-Amancet şatosu, Tarn 1942). 1876'da Saint-Cyr'den piyade sınıfından çıktı; Kuzey Afrika'ya gitti, orada Birinci Avcı alayı ile Güney Oran'a giden kollara katıldı. 1881'de Harp akademisine kabul edildi, ama Tunus seferine katılmak için bir sonraki dönemde Akademiye girme isteğini kabul ettirdi. Harp akademisini bitirince Tonkin'de Birinci Avcı alayına katıldı ve Brière de L'Isle'in emri altında Lang-son ve Lao-Kai'de savaştı. 1886'da Fransa'ya döndü, ordu kurmayında ve Freycinet'nin maiyetinde hizmet gördü, Toul'da bir tabura, sonra Nancy'de 18. Avcı taburuna kumanda etti. 1900'de Çin'de Boxer'ler seferine katıldı ve Pekin'de Fransız bölgesi kumandanı oldu. Fransa'ya dönüşünde, Nancy'de 69. Piyade alayı, sonra Toul'da tugay kumandanlığı yaptı. 1912'de, Lyautey kendisini Fas'a çağırdı oradayken Oued-Zem, Modagar ve Tadla bölgelerinde iki yıl süresince harekâtı başarıyle idare etti. Birinci Dünya savaşında Lille'de 1. Kolordu kumandanı oldu; kuvvetlerini Charleroi'ya ve 30 ağustosta Guise'e sevk etti, Oise üzerine karşı taarruza geçti ve Alman ilerleyişini durdurdu. Joffre kendisine 3 eylülde 5. Ordu kumandanlığını verdi ve burada Lanrezac'ın yerine geçti. İngiliz kumandanı general Freuch'un itimadını hemen kazandı. Böylece İngilizlerin ve 5. Ordunun ortak etkisi Marne harekâtında kesin bir sonuç sağladı. Zafer elde edilince Franchet d'Esperey 13 eylülde Reims'e girdi. Bunu izleyen istikrar devresinde, 1916 yılında Doğu orduları grubuna, 1917'de Kuzey ordular grubuna kumanda etti ve haziran 1918'de Guillaumat'nın yerine Doğu müttefik orduları başkumandanlığına geçti. Selânik'e varışından itibaren, düşman cephesini yarmayı hedef tutarak Bulgaristan'a karşı yapılacak taarruzun planlarını hazırladı, 14 eylülde taarruza geçti. Bu taarruz yıldırım hızıyle gelişti ve Dobro Polje tepesinin ele geçirilmesinden sonra müttefik orduyu Tuna nehri kıyılarına kadar götürdü. Bulgarlar 29 eylülde mütarekeyi imzaladılar. 23 Kasım 1918'de muzaffer bir kumandan gibi İstanbul'a girdi ve azınlıklar tarafından hararetle karşılandı. Londra sözleşmesine göre Franchet d'Esperey ve Milne'in yetkileri tespit edildi (3 aralık 1918). 12 Şubat 1919'da Tevfik Paşaya bir ültimatom vermiş, «Jön Türk nazırlar tevkif edilmelidir, yoksa İstanbul'un resmen işgali gerekecektir» demişti. Mart 1919'da Odesa'ya gitti ve 14 mayıs 1919 Romanya yoluyle döndü. Ancak İstanbul'daki ingiliz işgal kumandanları ile tam bir anlaşma halinde kalamadı; zaman zaman Türklere taraftar hareketleri görüldü, 6 nisan 1920'de millî mücadele kumandanlarından Cafer Tayyar Paşa ile Edirne'de bir görüşme yaptı. 1921'de mareşallik rütbesine yükseltilen ve 1923'te Kuzey Afrika birlikleri genel müfettişliğine getirilen Franchet 1931'e kadar, kendisinin yetiştiği ve değeri Fransa'nın Fas, Tunus ve Cezayir'deki otoritesinin esasını teşkil eden bu afrika ordusunda büyük bir gayretle çalıştı. Yalnız bu kadarla kalmayıp daha ilerisini de gördü ve sahra ötesi büyük ulaştırma hatlarının gerçekleştirilmesi üzerinde durdu. 19 Mart 1933'te Gabès-Agadir yön değiştirme ana yolunun açılış töreninde bulunmak üzere Audouin-Dubreuil ile birlikte Gabès'ten ayrılırken ağır bir otomobil kazası geçirdi. Bu olay sonunda yarı çalışamaz hale geldi. Ertesi yıl, eski muharip müslümanları sosyal planda toplamak ve onlara yardım sağlamak üzere *Afrika Dostlukları* kuruluşunu meydana getirdi. 1940'ta Alman işgalinden kaçmak üzere Tarn'a çekildi. (L)

FRANCHETTİ (Alberto), italyan bestecisi (Torino 1860-Roma 1941). Eğitimini Alman'ya'da yaptı ve birçok opera yazdı. Belli başlıları: *İsrail* (1888); *Kristof Kolomb* (1892); *Germanya* (1902). [L]

FRANCHEVİLLE veya **FRANQUEVİLLE** (Pierre), fransız heykeltıraşı (Cambrai 1553 Paris 1615). Bir süre Paris ve İnnsbruck'da kaldıktan sonra Giambologna'un Pisa'da (Cosimo I di Medici'nin Anıtı), Cenova ve Floransa'da yardımcısı oldu (Santa Trinita köprüsündeki Mevsimler heykelleri ve Santa Croce'de Niccolini şapeli dekorları). *Girolamo Gondi* için yaptığı bir *Orpheus* (Louvre) heykelini gören Henri IV, kendisini 1604 yılında Paris'e davet etti. Orada Marie de Médicis tarafından Pont-Neuf'de yaptırılan ve Henri IV anıtının (Jean Giambologna tarafından başlandı, Tacca tarafından bitirildi) yan tarafında yer alan (bugün Louvre müzesindedir) bronz *Tutsaklar* heykelini yaptı. (L)

FRANCHİ (Ausonio), CRİSTOFORO BONAVİNO'nun takma adı, italyan filozofu (Pegli, Cenova 1821-Cenova 1895). 1849'da rahiplikten ayrıldı ve 1860'ta Padova üniversitesinde, 1863'de Milano akademisinde felsefe okuttu. İtalya'da Renouvier'nin eleştirici felsefesini tanıttı. 1853'te *La Religione del Secole XIX* (XIX. yy.ın Dini) ve *Razionalismo del Popolo* (Halkın Rasyonalizmi) [1856] adlı eserleri yayımlandı. Yetmiş yaşında, *Ultima Critica* (Son Eleştiri) [1889] adlı eserinde, eski felsefe görüşlerini inkâr ederek yeniden tommaso'culuğa döndü. (L)

FRANCHİNİ (Pietro), italyan matematikçisi (Partigliano 1768-Lucca 1837). Roma'da ders verdikten sonra Napolyon devrinde metre sisteminin ayarlanmasında ortak çalışmaya katılmak üzere Paris'e çağrıldı. Çalışmaları özellikle cebirsel denklemlerin çözümüyle ilgilidir (1792-1800). [L]

FRANCHOMME (Auguste), fransız viyolonselci ve bestecisi (Lille 1808-Paris 1884). Paris konservatuvarında birinci ödülü aldı. Meslek hayatını orkestralarda çalışarak (Ambigu - Comique, Théatre - İtalien), virtüozluk (konservatuvar konserleri) ve bestecilikle geçirdi. Chopin ile işbirliği ederek (*Şeytan Robert*) şarkısının temaları üzerinde bir viyolonsel-piyano ikilisi besteledi. Paris konservatuvarında 38 yıl öğretmenlik yaptı; bir *Etüt,* bir *Kopriçyolar* derlemesi ve ölümünden sonra bulunan birçok eser bıraktı. (L)

FRANCHOYS, flaman ressam ailesi. — LUCAS I (Mechelen 1574-ay.y. 1643), portreler (*Belediye Reisi Philippe Snoy,* Mechelen belediye sarayında) ve dinî kompozisyonlar yaptı (*Piete*). — LUCAS II, Lucas I'in oğlu (Mechelen 1616-ay.y. 1681), Mechelen başpiskoposunun ressamı, Mechelen kiliseleri için birçok tablo yaptı (*«Saint Roch Mihrap Arkalığı Din Kurbanı Aziz Aaurentius»*). — PEETER, Lucas I'in oğlu (Mechelen 1606-ay.y. 1654). Mechelen'e dönmeden önce Paris'te ve Fontainebleau'da çalıştı. Değerli

Foto. Braun (LAROUSSE)

portreler bıraktı (*Yaşlı Adam*, Köln'de, *Genç Adam*, Berlin'de, *Gisbert Mutzarto'nun Portresi*, Berlin'de). [L]

FRANCİA, Frankların ülkesi; Charles Martel zamanında başlıca iki bölümü Austrasia ve Neustria idi. Charlemagne ve Dindar Louis imparatorluğunun başlıca bölümü olan Francia, Verdun antlaşmasıyle ikiye bölündü: sonradan Fransa krallığını meydana getiren *Francia Occidentalis*, Kel Charles'e verildi; Germania krallığının çekirdeği olan *Francia Orientalis* ise germen Ludwig'in payına düştü. (L)

FRANCİA (Francesco RAİBOLİNİ, **il** — denir), italyan ressamı (Bologna 1460'a doğr. - ay.y. 1517). Önceleri kuyumcu, saatçi ve madalyacı olarak isim yaptı. Mimarî ve heykel ile de uğraştığı sanılıyor. 1490 Yılından itibaren resme yöneldi, Ombria tarzını önce Bologna'da, sonra Ferrare'de yazdı. *Kutsal Haber* (Milano), *Çarmıha Geriliş* (Louvre), *Madonna ile Aziz* (Bologna) gibi eserleri vardır. [L]

FRANCİA (José Gaspar RODRİGUEZ). Bk. RODRİGUEZ FRANCİA.

FRANCİA (SİERRA DE), İber yaylasında kütle, Tormes'in batısında, Sierra de Gata'nın doğusunda; *Pena de Francia*'da 1 712 m. (L)

FRANCİABİGİO (Francesco Dİ CRİSTOFANO), italyan ressamı (Floransa 1482-ay.y. 1525). Andrea del Sarto'nun öğrencisi, onunla beraber Floransa Scalzi'lerinin manastırında çalıştı; aynı yerde kabartmalı iki freski tamamladı (*Vaftizci Yahya'nın Hayatı*). Santa Maria Navella ve Annunziata manastırı (*Meryem'in Evlenişi*, 1513) için de freskler yaptı. Bunların dışında değerli portreler (*Genç Adam*, Louvre) ve Raffaello'nun etkisi duyulan dinî konulu tablolar bıraktı (*Kutsal Aile*, Viyana; *Meryem ile Vaftizci Yahya*, Floransa). [L]

FRANCİLLON (Clarisse), eserlerini fransızca yazan isviçreli kadın romancı (Saint-İmier 1899). Romancılık mesleğini özellikle eserlerini verdiği Paris'te geliştirdi. Başlıca romanları: *La Plaisir de Dieu* (Tanrı'nın Hazzı) [1938]; *Les Meurtrieres* (Katil Kadınlar) [1952]; hikâye kitapları: *Les Nuits sans Fete* (Keyifsiz Geceler) [1942]; *Le Quartier* (Mahalle) [1958]; *Les Gens du Passage* (Geçitteki İnsanlar) [1959]; *L'Enfant de Septembre* (Eylül Çocuğu) [1960]; *Le Frère* (Kardeş) [1963]; *Les Graines de l'Orages* (Fırtınanın Tohumları) [1966]. (L)

FRANCİONE (Francesco Dİ GİOVANNİ Dİ MATTEO, **il** — denir), italyan askerî mühendisi (Floransa 1428-ay.y. 1495). İlkönce 1458'de San Pietro kilisesinde Callistus III'ün katafalkında, sonra Pius II'nin dairelerinde çalıştı. 1461'de Piza'daydı ve orada büyük kilise için tahta çekmecelerle sıralar yaptı. 1475'ten 1480'e kadar Floransa'da Palma Vecchio'ya çalıştı; bu şehrin istihkâmlarını yaptı. Valdelsa (1479), Pietrasante (1487) ve Sarzanello (1492-1495) istihkâmları da onun eseridir. Francione, Giovanni'nin ve Antonio Sangallo'nun ustası oldu. (L)

FRANCİS (James Bicheno), amerikan mühendisi (Southleigh, Oxfordshire 1815-Lowell Massachussets 1892). 1833'te göçtüğü Amerika'da lokomotifler imal etmeğe başladı. Ama asıl 1849'da tamamladığı ve ismini taşıyan türbin ile tanınır. Bu araç yüksek bir güce erişebilen, özellikle alçak ve orta düşüşlerde verimli olan tepkili bir su türbinidir. (L)

FRANCİS (sir Philip), ingiliz gazetecisi ve siyaset adamı (Dublin 1740-Londra 1818). Dışişleri bakanlığında, sonra da War Office'de görev aldı. Whig'lerin muhalefeti sırasında son derece yetenekli bir polemikçi olarak dikkati çekti ve Burke'ü etkiledi. 1773'te Bengal konseyi üyesi olarak, Warren Hastings'e şiddetle karşı koydu. Saraydan yana olanlara yöneltiği şiddetli hücumlarla kamuoyunu alevlendiren *Letters of Junius* (Junius'un Mektupları) [1768-1772] yazarı olması kuvvetle muhtemeldir. (L)

FRANCİSCO DE COLONİA, ispanyol mimarı (Burgos yaklş. 1470-ay.y. 1542'den sonra). Juan ve Simon de Colonia'un oğlu ve torunu. Burgos katedralinde yapı amiri olarak onların yerini aldı. (Condestable şapelinin tamamlanması, Presentacion ve Pellejeria Kapıları) Penaranda ve Duero (Burgos) ve Sasamon kilisesinde «sacristia» kapısının onun eseri olduğu sanılır. Ortaçağ mimarlık sanatına Rönesans'tan gelen bazı ögeler kattı. (L)

FRANCİSCO DE VİCTORİA, ispanyol dominiken rahibi ve ilâhiyat bilgini (Vitoria 1492-Salamanca 1549), Salamanca'da ilâhiyat dersleri verdi. Daha çok devletle ilgili sorunların ahlâkî ve manevî yönleri üzerinde incelemeler yaptı. Milletlerarası hukukun gerçek kurucusu oldu. Ayrıca bir kolonileştirme teorisi yazdı. Bunu İspanyol imparatorluğuna uyguladı. Savaş hukuku ile savaşçıların ödevleri konusunda da sistematik bir teorisi vardır. Francisco de Victoria bugün yaşadığı zamandakinden çok daha fazla ün sahibidir. *Summa Sacramentorum Ecclasiae* (Kilise Törenleri Elkitabı) adlı eseri meşhurdur (1561). [L]

FRANCİSCO MORAZAN, Orta Honduras'ta idare bölümü; 285 600 nüf. İdare merkezi, *Tepucigalpa*. (L)

FRANCİSCUS [siskis] i. François I'in bastırdığı gümüş - bakır alaşımlı fransız sikkesiydi. Üzerinde taçlı bir F harfi bulunurdu; 10 *denier* (*sou*'nun 1/12'si) değerinde idi. (L)

FRANCK (César), fransız orgcusu ve bestecisi (Liège 1822-1890). Baba tarafından germen asıllıdır: babası, Nicolas-Joseph, eski Limburg dukalığına bağlı bir ailedendi. Annesi ise Ren nehri yakınında Aachen'de doğdu. Franck, müzik eğitimini kardeşi Joseph ile birlikte Liège Krallık konservatuvarında Mehul'ün yeğeni Daussoigne'in yönetiminde gördü. 1835'te babası César'ı Reicha'nın eline teslim etmek amacıyle Paris'e göç etti. Reicha, Franck'ı kontrapunto, fuga ve besteye başlattı. Öğretmenin ölümü üzerine, piyano için Zimmermann'ın, beste için Leborn'un sınıfına yazıldı. 1838'de büyük bir piyano ödülü, 1840'ta fuga ve 1841'de org birinciliğini aldı. Babası, piyano ve orgculuğu meslek edinmesi için Franck'ı Liège'e çağırdı; ama o, ikinci yılının sonunda Paris'e yerleşerek piyano öğretmeni oldu. 1845'te Ruth oratoryo'sunu ilk defa çaldırdı. Sırasıyle, Notre-Dame-de-Dorette, Saint-Jean-Saint-François ve Sainte-Clotilde kiliselerinin org'larına geçti; sonuncu kilisede müzikbaşılığı yaptı; Cavailleé-Coll'un yeni kuruduğu org'ları çalarak açılış törenini kutladı. 1872'de, hocası François Benoist'dan boş kalan konservatuvar org öğretmenliğine tayin edildi. 1848'de tiyatro oyuncusu Félicité Demousseaux ile evlendi. Konservatuvara resmen getirildikten sonra kendini öğrencilerine, org'una ve besteye verdi. Çok çalışkan, alçak gönüllü fakat kendine güvenen, çıkarını düşünmeyen, sanatını ilgilendiren konularda söz dinlemeyen ve dinine bağlı iyi bir insan olan Franck, uzun zaman piyano fantezileri, oda müziği, ses melodileri, oratoryo ve org parçaları arasında yolunu aradı durdu. Yaratıcı kabiliyetinin bilincine varıp çoktan beri içinde sakladığı idealin peşine düşecek yeteneği kendinde duyduğu gün, elli yaşına varmıştı.

Franck gerçek üne *Redemptio* oratoryo'su ile ulaştı. XX. Yüzyılın müzik dilini zenginleştirecek olan özel kromatizmi ilk defa *Les Eolides* adlı senfonik şiirinde kullandı.

Trajik bir anlam taşıyan şaheser beşlisi, durgun görünüşü altında derin bir tutkuyu gizler. *Les Béatitudes*'de kusursuz bir şekilde dengelenen yenilik ve gelenek karışımını görürüz. *Le Chasseur Maudit* (Lânetli Avcı), *Les Djinnes* (Cinler), *Psyché*, olayların hikâyesinden çok bir ruh halini anlatan zengin renkli senfonik şiir'lerdir. *Variations symphoniques, Prélude, choral et fugue, prélude, aria et final* ve sanatı bakımından vasiyeti sayılan org için üç koral'in de (1890), Franck geleneksel biçimleri genişleterek yeniledi ve Bach'ın koral'i ile Beethoven'imsi geniş çeşitleme tarzından ahenkli bir senteze ulaştı. Piyano-keman sonat'ı, senfoni'si ve yaylı çalgılar dörtlüsü coşkun eserlerdir. Fikirlerin gelişimini yöneten sağlam ve yumuşak mantık, bunları bağlamakta gösterdiği sanat, armonik döküm, melodi bolluğu ve çeşitliliği karşısında insan neye hayran kalacağını şaşırır.

César Frank'ın, bütün bir fransız müzikçi kuşağı üzerinde büyük etkisi olmuştur. Coquard, Castillon, Duparc, d'Indy, Bordes, Bréville, Lekeu, Chausson, Ropartz, Pierné, Vierne, Llibert ve Tournemire'in ustasıdır: ayrıca Liszt, Chabrier, Fauré, Debussy, hattâ «yüksek ve pek karakterli melodiler»ine ve «eşine pek rastlanmıyan zenginlikteki cesur armoniler»ine hayran olan Ravel bile Franck'ın etkisinden büsbütün sıyrılamamışlardır. Frank'ın eserleri şu şekilde tasnif edilebilir:

Ses müziği olarak, şarkı ve piyano için 13 melodi (1842-1888); 6 ikili; iki eşit ses için koro'lar (1888); üç sesli missa (1859-1872); motet ve offertoire'lar; solo şarkıcı, koro ve orkestra için *Ruth* (1844-1846); üç bölümlü oratoryo *Redeptio* oratoryosu (1871-1874); 8 bölümlü *Les Béatitudes* oratoryosu; *Rébecca* adlı İncil'den sahneler (1881); *Psyché* adlı koro'lu senfonik şiir (1887-1888); *Psaume CL* (1888); *Procession*, melodiler (1888): 4 perdelik *Hulda* operası (1882-1885); *Ghisèle* adlı 4 perdelik lirik dram (1888-1890). Yalnız piyano için, dört *Fantaisies* (1844-1845); *Préludes, Choral et Fugue* (1884); *Prélude, aria et final* (1886-1887).

Büyük org için: altı parça (1860-1862); üç parça (1878); *L'Organiste*, 59 parça (1889); üç koral (1890).

Oda müziği olarak: piyano, keman, viyolonsel için 4 üçlü; piyano ve keman için bir sonat (1886); piyano ve yaylı çalgılar için bir beşli (1878-1879), yaylı çalgılar için «ré major» dörtlü (1886-1888).

Orkestra için: *Les Folides* (1876), *Le Chasseur Maudit* (1882); *Les Djinns* (1884); *Variations Symphoniques* (piyano ve orkestra için, 1885; «ré minör» senfoni (1886-1888). (L)

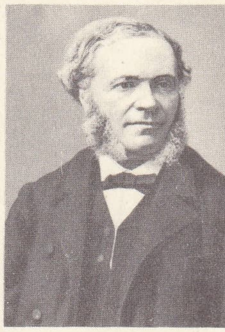

César FRANCK

FRANCK (James), alman fizikçicisi (Hamburg 1882-Göttingen 1964). Heidelberg ve Berlin üniversitelerinde öğrenim gördü. 1920'de Göttingen'de deneysel fizik profesörlüğüne getirildi. Hitler'in iktidara gelmesi ve yahudilere karşı baskı hareketlerinin başlaması üzerine Almanya'dan kaçtı. Kopenhag'da profesör oldu (1934). Amerika'ya gitti. Birleşik Amerika uyrukluğuna geçti. John Hopkins (1935) ve Chicago (1938) üniversitelerinde dersler verdi. Daha sonra California üniversitesine profesör oldu (1941). Elektronların kinetiği alanında araştırmalarıyle ün kazandı. Gazların elektriksel iletkenliği konusundaki çalışmalarıyle Bohr kuramının deneysel yoldan ispatlanmasını sağladı. Daha sonra atom uyarmalarını ve atom dengeliliğini inceledi. Işıma olaylarının mekanizmasını açıklayan deneylerinden ötürü 1925 Nobel Fizik ödülünü G. Hertz ile paylaştı. Ayrıca foto kimya alanında da incelemeleri vardır. Başlıca eseri *Anregung von Quantens Sprüngen*'dir (Kuvanta Atlayışlarının Uyarılması) [1926]. (L)

FRANCK (Johann Wolfgang), alman bestecisi (Unterschwaningen 1640'a doğr.-Londra 1710'a doğr.). Ansbach'da Komedi tiyatrosunun yönetmeni oldu, fakat çıkan bir rezalet yüzünden görevinden ayrılmak zorunda kaldı. 1679 ile 1686 arasında Hamburg'da operalarından on yedisini başarıyle temsil ettirdi, ilk katedral'in müziğini yönetti. 1690'da Londra'ya gitti ve Covent Garden'da Robert King ile konserler düzenledi. 1696'dan sonra nerede olduğu ve ne yaptığı bilinmemektedir. Yirmi kadar opera, altmış kadar kantat ve «bassocontinuo»lu bazı *Geistliche Lieder* bırakmıştır. (L)

FRANCK (Joseph), fransız kemancı ve orgcusu (Liège 1825-İssy 1891). César Franck'ın kardeşi, Liège konservatuvarında okuduktan sonra Paris konservatuvarında füg ve org ödüllerini kazandı ve Aquino'lu Tommaso kilisesinin orgculuğuna getirildi. Birkaç yıl boyunca Nancy'ye çekildikten sonra 1874'te Paris'e döndü. Missa'lar, motet'ler, org ve piyano için parçalar besteledi, armoni üzerine de incelemeler yazdı. (L)

FRANCK (Melchior), alman bestecisi (Zittau 1573'e doğr.-Coburg 1639). Nürnberg'de eğitici, Coburg dükalığı saray kilisesinde bir müzikçi oldu. Ömrünün son yıllarını Otuzyıl savaşlarının kargaşalıkları arasında geçirdi. Schütz, Schein, Scheidt, Praetorius v.b.'nin yanında Franck *Sacrae Melodiae, Contrapuncti Compositi, Rosetulum Musicum, Votiya Columbae Sionae Suspiria, Paradisus Musicus* v.b. gibi eserleriyle polifonik geleneklere bağlı kalan bir sanatçıdır. Çeşitli olayları dolayısıyle besteledikleri dışında, ses ve çalgı için yazdığı eserleri, özellikle de 1603, 1608, 1625 ve 1627'de yayımlanan dans müziği derlemeleri anılmağa değer. (L)

FRANCK (Salomon), alman şairi (Weimar 1659-ay.y. 1725). Jena üniversitesinde öğrenciydi. Sonra Weimar'da yerleşti. Nükteli tür-

Foto. Sirot (LAROUSSE)

kü metinleri ve güfteler yazdı. Bunlardan bazıları G.P. Telemann ve J.S. Bach tarafından bestelendi. (L)

FRANCK (Sebastian) veya **FRANCK VON WÖRD,** alman mistiği ve ilâhiyatçısı (Donauwörth 1499-Basel 1542). Luther'cilikten yanaydı ama Luther gibi günahın ve cehennem azabının korkusunu duymuyordu. Mistik bir kamutanrıcılıktan ve mutlak idealizmden yana oldu. *Chronica, Zeitbuch und Geschichtsbibel von Anbeginn bis* (1531) adında bir dünya tarihi yayımladı. Sonra da Ula'da, ilâhiyat anlayışının açıklaması olan *Paradoxa*'ları (1533) bastırdı. (L)

Francke, J.F. Jacob Dalp (1793-1851) tarafından 1831'de Berne'de kurulan bir isviçre yayınevi. Başlıca yayınları, dilbilgisi, edebiyat tarihi, tarih, felsefe, siyaset ve eğitimle ilgilidir. Bu yayınevinin yazarları arasında E. Aauerbach Ch. Ball, E.R. Curtius, W. Durant, G. Ferrero, A. Johannesson, W. Kasch, F. Kern, R. Stamm, M. Sheller, ve K. Vietor sayılabilir. (L)

FRANCKE (August), Luther'ci ilâhiyatçı ve alman hümanisti (Lübeck 1663-Halle 1727). Halle'de papaz ve şehrin üniversitesinde profesördü. Protestan tarikatı Piyetizm'in en saygıdeğer kişilerinden biri olarak tanındı. Evinde terkedilmiş çocuklar için açtığı okul ve yetimhane büyük ve önemli birer kurum haline geldi. Başlıca eserleri *Praelectiones Hermeneuticae* (1712) ile *Monita Pastoralia Theologica*'dır (1713). [L]

FRANCKE (Meister, yani **Usta),** XV. yy.'ın başlarında Hamburg'a yerleşmiş alman ressamı, 1424'te İngiltere'ye gitmekte olan gemiciler tarafından ısmarlanan mihrap arkalığını yaptı (dokuz pano: *İsa'nın Çilesi*'nden, *Meryem ve Aziz Thomas Becket'in Hayatlarından Sahneler,* Hamburg müzesi). Bu resimler ressamın Burgogne'lu sanatçılarla ilişki kurmuş olduğunu gösterir. Daha da özellikle germen niteliğinde olan iki *Acılı İsa* tablosunun da (Leipzig ve Hamburg) ona ait olduğu ileri sürülür. (L)

FRANCKEN veya **FRANCK,** Limburg asıllı flaman ressam ailesi. — HİERONYMUS I (Herentals 1540-Paris 1610). Babası Nicolas ile Frans Floris'in öğrencisi. 1566'da Fontainebleau'ya yerleşti. 1594'te de kralın ressamı oldu ve ikinci Fontainebleau okuluna bağlandı. İtalyan etkisinde yapılmış büyük mihrap arkalıkları (*Kafası Kesilen Vaftizci Yahya,* Dresden), büyük bir tarihî tablosu (*Karl V'in Tahttan Çekilişi,* Amsterdam), portreler (*Ressamın Kendi Portresi,* Aachen) ve en kendine özgü eserlerini meydana getiren balo sahneleri (*Venedik Karnavalı,* ay.y.) vardır. — FRANS I, Hieronymus I'in kardeşi (Herentals 1542-Anvers 1616). Büyük boy mihrap arkalıkları (Anvers katedralinin üçlü tablosu *İsa Kilise Doktorlarının Arasında*) ve tarihî konulu resimler yaptı (*Eteokles ile Polyneikes,* Anvers), — AMBROSİUS, Hieronymus I ve Frans I'in kardeşi (Herentals 1544-Anvers 1618). Kardeşinin tarzında, *Aziz Crespinus ile Crespinianus'un Din Uğrunda Çektikleri ve Ekmeklerin Çoğalışı* (Anvers) gibi kompozisyonlar yaptı. — FRANS II, Frans I'in ressam olan dört oğlundan biri ve bu ailenin en güçlü kişisi (Anvers 1581-ay.y. 1642). Konuları İncil'den, tarihten, günlük yaşantılardan alınmış, çekici ayrıntılarla dolu küçük resimlere yöneldi. Çok etkin olan atelyesi eserlerini yabancı ülkelere yaydı. Eserleri arasında *Çarmıha Geriliş* (Viyana), *Büyücü Kadınların Sabat'ı, Mağfiret* (ay.y.), *Hârika Çocuğun Meseli* (Louvre) ve *Bir Prensin Bir Kilise Hazinesini Ziyareti* (ay.y.) en önemlileridir. — HİERONYMUS II, Frans II'nin kardeşi (Anvers 1578-ay.y. 1623). Kendi tarzında çalıştı (*Atelye içi,* Douai). — FRANS III, Frans II'nin oğlu (Anvers 1607-ay.y. 1667). Babasınınkilerinden güç ayrılan eserler bıraktı (*Aile Portresi,* Anvers, *Müneccimlerin Tapınışı,* Douai). Rubens'ten yaptığı kopyalar dolayısıyle Rubens'ci Francken adıyle anılır. (L)

FRANCK VON WÖRD. Bk. FRANCK (Sebastian).

FRANC-NOHAİN (Maurice Etienne LEGRAND, — denir), fransız yazarı (Corbigny, Nièvre 1873-Paris 1934). Avukattı. Edebiyata şiirle başladı. Bunlar, daha sonra *Le Kiosque à Musique* (Müzik Köşkü) [1922] adlı şiir kitabında topladı. Serbest nazım biçiminde ve kafiyeli olan bu şiirlerden başka, yine aynı tarzda yazılmış ve ayrı ayrı ciltler halinde yayımlanmış *Masallar*'ı da vardır (1921, 1927, 1931, 1933 ve 1936). Tiyatro eserleri de yazdı: *La Vie Amoureuse de Jean de La Fontaine* (Jean de La Fontaine'in Aşk Hayatı) [1928]; *L'Art de Vivre* (Yaşamak Sanatı) [1929]; *Guide du Bon Sens* (Sağduyu Kılavuzu) [1932]. Bu eserlerinde yazar ince ve güleryüzlü bir ahlâkçı olarak karşımıza çıkar. (L)

FRANCO (Battista), **Semolei** denir, italyan ressamı ve gravürcüsü (Venedik 1498'e doğr.-ay.y 1561). Roma'da Michelangelo'nun eserlerini inceledi ve bunların gravürlerini yaptı. 1550'de Roma'daki bir kilisenin tonozunu süsledi. (L)

FRANCO (Joao), portekizli siyaset adamı (Alcaide, Lizbon yakını 1855-Lizbon 1929). Avukat, sonra Cortes'de milletvekili oldu, kısa zamanda yeniden «yenileyici parti»nin saflarında «Portekiz'in son mutlakiyetçisi» olarak isim yaptı ve 1891'de maliye, 1893'te de içişleri bakanı oldu. Sertliği yüzünden halk tarafından pek sevilmedi. 1907'de işbaşına çağrıldı ve meclislerle çatışmaya düşerek bir diktatörlük rejimi kurdu. Malî durumu düzeltti, iş yapmadan para alan birçok kişiyi uzaklaştırdı, ama kral Corlos ile veliaht prensin hayatına mal olan suikasti önleyemedi (1 şubat 1908). Bunun üzerine görevinden çekildi ve yerine amiral Ferreira do Amaral geçti. Portekiz'den ayrıldı ve ülkeye ancak 1928'de döndü. (L)

FRANCO (Niccolo), italyan yazarı (Benevento 1515-Roma 1570). Maceralı bir hayat yaşadı. Venedik'te Aretino'nun yanına sekreter olarak girmişti (1536). Ama 1538'de araları açıldı. Bunun üzerine önce Padova'ya, sonra da Casale'ye kaçtı ve orada *Priapea*'larıyle (1542) birlikte Aretino'ya karşı açık saçık ve sert sone'ler yayımladı. Calabria genel valisi, sonra da Napoli'de Bissignano prensi (1552) ona mutlu bir hayat sağladı. Ama *Priapea*'larında Paulus III'e hakaret ettiği için Roma'ya girmesi yasaklanmış olmasına rağmen din adamlarıyle görüşüp onları etkilemek amacıyle bu yasaya karşı geldi. Tutuklandı, iki yıl hapis yattı (1558-1560), hapisten çıkınca kardinal Morone'nin yakın dostu oldu. *Vita di Cristo* (İsa'nın Hayatı) adında bir kitap yazdı ve bir *İliada* çevirisi yaptı. Pius V papalık makamına geçince, Engizisyon mahkemesi tarafından yazıları ahlâk bozucu sayılarak ölüme mahkûm edildi ve asıldı. (L)

FRANCO BAHAMONDE (Francisco), ispanyol generali ve devlet adamı (doğ. El Ferrol 1892). 1910'da Toledo piyade okulunu bitirdi: 1912'den 1927'ye kadar hemen hemen sürekli olarak Fas'ta hizmet etti. Abdülkerim'e karşı Yabancı lejyonuna kumanda etti (1923-1927) ve generalliğe yükseldi (1925). İspanya'ya dönüşünde Zaragoza Askerî okulunun başına getirildi (1927-1931), sonra da Balear adalarına gönderildi (1933). Aynı yıl sağcıların zaferi üzerine geri çağrıldı, genelkurmay başkanı oldu ve Asturias eyaletindeki maden işçileri grevini bastırdı (1934). Halk cephesinin iktidara gelişi Kanarya adalarına uzaklaştırılmasına yol açtı. Orada bir hükûmet darbesi hazırladı; Sanjurjo'nun ölümü üzerine (temmuz 1936) bu işin başına geçti ve bu darbe uzun bir iç savaştan sonra İspanya'ya hâkim olmasını sağladı. (Bk. İSPANYA *İç savaşı,* 1936-1939.) Burgos cuntası tarafından başkumandanlığa (29 eylül) getirildi. 30 Ocak 1938'de devlet ve hükûmet başkanı, kara ve deniz orduları başkumandanı oldu ve ekim 1939'da Madrid'e yerleşti. Burada «Caudillo» unvanı ile Falanj'ın siyasî ilkelerinden ilham alarak İspanya devletine otoriter bir kuruluş düzeni verdi. Önce, onu iç savaş esnasında desteklemiş ve hükûmetini ilk tanımış olan (1936) hitlerci ve faşist rejimlerden yana olan antikomitern paktı imzaladı (nisan 1939) ve İkinci Dünya savaşı patlak verdiği zaman İspanya'nın tarafsızlığını (1939), sonra da savaşan taraflardan olmadığını (1941) ilân etti. 1940'ta Hendungen'de Hitler ile bir görüşme yaptı (ekim), Tanca'yı işgal etti, ama Cebelitarık'a taarruz için ayrılan hitlerci birliklerin İspanya'dan geçmesi konusundaki alman isteklerini ustalıkla savuşturdu. Şubat 1941'de Montpellier'de mareşal Petain'i ziyaret etti. 1942'de, alman ordusu saflarında Sovyet Rusya'da savaşmak üzere «Mavi tümen»i gönderdi ve Kuzey Afrika'ya ulaşmak amacıyle İspanya'dan geçen fransızları İspanya'da enterne ettirdi. Bundan sonra ise müttefiklere yaklaştı ve dışişleri bakanı olan kayınbiraderi Serrano Suner'in yerine Jordana'yı getirdi; amerikalıların Fas'a yaptıkları çıkarma sırasında Roosevelt'e bir dostluk mesajı gönderdi. 1945'teki alman yenilgisi onu Tanca'yı boşaltmak zorunda bıraktı. Savaşı kazananların kendisine karşı gösterdikleri husumet, İspanya'nın Birleşmiş Milletler teşkilâtında yer almasına engel oldu. 1942'de üyeleri hükûmet tarafından tayin edilen veya korporasyonlar tarafından seçilen Cortes meclisini kurdu. 1947'de «katolik ve sosyal devlet» İspanya'ya veraset yoluyle hükümdarlık getiren kanunu çıkarttı ve tahta geçmek iddiasında olan Don Juan ile birçok görüşme yapmasına rağmen haneden sorununu çözemeyerek devletin ömür boyunca koruyucusu ve kral naibi tayin edildi. 1953'te Birleşik Amerika ile bazı iktisadî ve askerî antlaşmalar yaptı ve bu antlaşmalar İspanya'nın 1955'te Birleşmiş Milletler teşkilâtına alınmasını kolaylaştırdı. Franco'dan sonra iktidarı kimin alacağı 22 kasım 1966'da çıkarılan ve anayasa ilkelerini geliştiren özel bir kanunla düzenlendi. Bu kanun Cortes meclisine ileride iktidarı ele alacak olan hükümdarı tespit etmek amacıyle bir naiplik meclisi kurulmasını öngörüyordu. 1970 yılında da Franco'nun halefi seçilerek Don Carlos kral naibi oldu. (L)

FRANCO Bologna'lı, Dante'nin sözünü ettiği XIV. yy. İtalyan minyatürcüsü. (L)

FRANCOEUR (Joseph), fransız müzikçisi (öl. Paris 1741), Paris Opera orkestrasında çaldı, 1706'da kralın 24 keman topluluğuna katıldı. Louis ve François'nın babasıdır. — LOUİS, fransız kemancısı (Paris 1692'ye doğru - 1745). Kralın 24 keman topluluğuna girdi ve baş kemancı oldu. Daha sonra Leclair, Rebel ve kardeşiyle kraliçenin Marly, Versailles, Fontainebleau'da verdirdiği konserlere katıldı. İki sanat kitabı bıraktı. — FRANÇOİS, fransız kemancısı (Paris 1698-1787). 1713'te Paris Opera orkestrasına girdi, daha sonra general Bonneval ile Viyana ve Prag'a gitti. 1726'da ruhanî konserlerde çaldı, kralın bestecisi oldu ve «24 keman topluğu»nda Sénaillé'nin yerini aldı. Orkestra yöneticisi, müfettiş ve opera yönetmeni oldu. İki kitap keman sonat'ı, bir kitap senfoni, Rebel ile ortaklaşa lirik parçalar besteledi: *Pyrame et Thisbé, Tarsis et Zélie, İsmène* v.b. — LOUİS JOSEPH, fransız bestecisi (Paris 1738-1804), François'nın yeğeni. Orkestra yöneticisi, Paris operası yönetmeni oldu. 1766'da *İsmène et Lindor* operasını besteledi; 1770'te *Ajax* operasını yeniden düzenledi. Keman parçaları, bir de *Diapason Général de Tous les İnstruments à Vent* (Bütün Nefesli Çalgılar İçin Genel Diyapazon) adlı bir öğreti kitabı yazdı. (L)

FRANCOFONTE, İtalya'da komün, Sicilya'da (Siracusa ili); 16 100 nüf. Turunçgiller ticareti. (L)

FRANCONVİLLE, Fransa'da Val d'Oise idare bölgesinde kanton merkezi, Paris'in kuzeybatı banliyösünde, Montmorency ormanının güneyinde; 11 285 nüf. Maden suları. (L)

FRANCOWİTZ (Mathias), **Flacius İllyricus** denir, İllirya asıllı alman ilâhiyatçısı (Albona, İstria 1520-Frankfurt-am-Main 1585). İlâhiyat öğrenimini Almanya'da yaptı. Wittenberg'te (1541-1549) Luther ve Melanchton ile buluştu. Luther'ciliği benimsedi ve savundu. *Leipziger İnterims*'ini kabullenen Melanchton ile araları açıldı ve Magdeburg'a gitti (1549-1574) ve burada *İnterim* ve Wittenberg'e karşı muhalefete geçti. Birçok arkadaşıyle birlikte *Magdeburger Zenturien*'i hazırladı (1559-1574). Tarihî olaylara dayanarak Luther'ciliği savunan kilisenin Roma kilisesinden çok Havariler (Apostolos) kilisesi adına hak kazandığını ispata çalıştı. Sonraları Saksonya prenslerinin daveti üzerine Jena'ya gitti, Wittenberg ve Leipzig'e karşı Luther'ciliği savundu. İzinde yürüyen Fallus ve Musaeur ile birlikte Jena'dan kovuldular. Bundan sonra bütün Almanya'yı dolaşarak fikirlerini savunmağa devam etti: *Contra Papatum Romanum* (1545), *Defensio Doctrinae de Originali Justitia et İnjustitia* (1570) adlı eserlerinde ruhun kurtuluşunda insan iradesinin yetkisizliğini belirtti. (L)

FRANÇAİX (Jean), fransız bestecisi ve piyanisti (Le Mans 1912). Armoni ve bes-

teyi Nadia Boulanger'den öğrendi. Çalgılar için birçok eser besteledi: (sonat, konçerto, grosso v.b.); lirik türde olanlar: *Aziz Yuhanna Apokalipsisi, Le Diable Boiteux* (Topal Şeytan); bale müziği türünde: *Çıplak Kral, Sophie'nin Mutsuzlukları,* ayrıca flüt için bir süit (1962), Frères Jacques topluluğu için *La Fontaine'nin Masalları* (1963), iki piyano ve orkestra için bir konçerto (1964), flüt ve orkestra için bir konçerto yazdı. (L)

FRANÇOİS, Velay'lı fransız ressam ailesi, (Le Puy 1578'e doğr.-ay.y. 1650'ye doğr.). İtaya'ya gezi yaptı. Guido'nun sanatının öylesine etkisinde kaldı ki eserlerini Guido Reni *Auriciensis* veya *Guido Francesco* diye imzalama alışkanlığı edindi. Toulouse, Riom, Montpellier'de çalıştı; — JEAN I, Guy'nin kardeşi (Le Puy 1580-Paris 1650). — JEAN II, Guy'nin oğlu ve öğrencisi (Le Puy - öl. 1684'e doğr.). Dinî tablolar ve portreler yaptı. (L)

FRANÇOİS I (Vannes 1414-Plaisance, Vennes yakınları 1450). Bretagne dükü (1442-1450), dük Jean V ve Fransa'lı Jeanne'ın büyük oğlu. Son derece dürüst bir insandı, Charles VII'yi destekledi, İngilizlere karşı Normandiya'da savaştı. İngilizlerle birlik olan kardeşi Gilles'i tutuklamak zorunda kaldı (1446). [L]

FRANÇOİS I (Cognac 1494-Rambouillet 1547), Fransa kralı (1515-1547). Angoulême kontu Orléans'lı Charles ile Savoie'lı Louise'in oğlu. Louis XII'nin oğlu olmadığı için taht, 1515 ocak ayında, kızı fransalı Claude ile 1514'te evlenmiş olan (böylece de Bretagne artık kesinlikle Fransa'ya geçmiş oluyordu) hısımı ve damadı Angoulême kontu ve Valois dükü François'ya kaldı. François, sağlam yapılı, beden hareketlerinden hoşlanan, *Şövalye kral* adıyle anılacak kadar atak, bilgili, sanat ve edebiyata meraklı fakat kadınlara düşkün bir hükümdardı. Châteaubriant kontesi Françoise de Foix ve Etampes düşesi gibi birçok kadınla ilişkisi oldu; devletin parasını saçıp savurdu ve sefahati yüzünden sağlığını bozdu. Annesi Savoie'lı Louise ile bazı bakanlarının, meselâ Robertet'nin, 1515'le 1535 arasında da adalet bakanı Duprat'nın kimi zaman olumsuz sonuçlar veren etkisinde kaldı. Gözdelerinden ikisinin itibarı çok büyük oldu. Bunlar Bonivet ve özellikle de etkisi 1541'e kadar sürmüş olan Montmorency'li Anne idi.

Tahta çıkar çıkmaz İtalya savaşlarına devam etmek zorunda kaldı. Venedik ile ittifak yaparak Alpleri Argentières boğazı yoluyle aştı ve Kutsal ittifaktan olan İsviçrelilere karşı Marignan zaferini kazandı (13 eylül 1515). Bunun üzerine de İsviçreliler «Ebedî barış»ı imzalayarak Fransa ile bir daha hiç bir zaman savaşmamayı, ayrıca Fransa'ya asker sağlamayı taahhüt ettiler ve 1792'ye kadar da gerçekten öyle yaptılar.

Bu arada Papa Leo X da Bologna konkordatosunu (18 ağustos 1516) imzalayarak kralın katolik din adamları üzerinde nüfuz kurmasını sağladı. Piskoposlarla manastır papazlarını tayin hakkı kralındı. Papanın yetkisi artık sadece, bu tayinleri onaylamak oluyordu. François I, aynı tarihte, geleceğin Karl V'i yeni İspanya kralı Carlos I ile, Carlos II'nin Napoli kralı olarak tanınmasına karşılık Fransa'ya Milanais bölgesini sağlayan Noyon antlaşmasını yaptı (13 ağustos 1516).

FRANÇOİS I üslûbu şömine, Blois şatosu

Foto. LAROUSE

Avusturya kralı Maximilian'ın ölümünden Kutsal Roma Germen imparatorluğuna François I adaylığını koydu. Ama Fugger'lerin bankasından ödünç para almayı başarmış olan Karl V'in seçilmesine engel olamadı (haziran 1519). Yeni imparatorun Fransa'dan Yiğit Charles'ın mirasını geri almak konusundaki hırsı uzun savaşlara yolaçtı. Habsburgların topraklarıyle kuşatılmak tehlikesini ortadan kaldırmak isteyen François I, Calais yakınlarında İngiltere kralı Henry VIII ile yaptığı görüşmede İngiltere ile ittifak yapmak istedi ama görüşmeden sonuç alamadı. 1521'de Karl V, Mézières'e saldırdı, ama Bayard şehri kahramanca savundu. 1524'te de fransız başkumandanının ihaneti sayesinde Fransızları Milanais bölgesinden kovdu. François I, İtalya'ya yeni bir sefer yaptı. Ama ataklığı bozguna uğramasına ve Pavia'da tutsak edilmesine yolaçtı. Bunun üzerine ülke, oğluna naiplik yapan annesi Savoie'lı Louise tarafından yönetildi. Louise de Savoie, Kanunî Sultan Süleyman'a gönderdiği elçi vasıtasıyle, padişaha, Kutsal Roma-Germen imparatorunun gittikçe artan kudret ve nüfuzunu kırmak ve yarattığı tehlikeyi ortadan kaldırmak üzere Fransa ile ittifak teklif etti. Esarette bulunduğu sırada François I de elçisi Jean Frangipani aracılığıyle bir mektup gönderdi, aynı teklif ve ricalarda bulundu. François hem Osmanlı devletini kendi davası lehine kazanmağa, hem de Avrupa'daki itibarını kaybetmemeğe çalışıyordu. François I'e yardım amacıyle Macaristan seferine çıkan osmanlı ordusu Mohaç'ta büyük başarı kazandı (1526). Tutsak edilmiş olan kral, kurtulmak için Madrid anlaşmasını imzalamak zorunda kaldı (1526) ve bu antlaşma ile Milano bölgesi ve Bourgogne'u vermeyi kabul etti. Ama bu arada, daha sonra anlaşmayı tanımayacağını da gizlice bildiriyordu (Bourgogne devletlerine çağrı). Gerçekten, Guicclardini tarafından teşvik edilerek (Cognac birliği) 1527'de papa Clemens VII'nin ittifakını sağladı ve savaş yeniden başladı. Cambrai barışıyle de (1529) Bourgogne üzerindeki hâkimiyet hakkının tanınmasına karşılık İtalya konusundaki isteklerinden vaz geçmişti. Ayrıca bu uzlaşma Karl V'in kız kardeşi avusturyalı Eleonore ile evlenmesiyle de (Claude 1524'te ölmüştü) pekiştirilmiş oldu. Ne var ki, tehlike geçmemişti. Bunun için de, kral, Schmalkalden birliğinin protestan alman prensleriyle Saalfeld anlaşmasını (ekim, 1531) yapmaktan çekinmedi. Buna karşılık, genel olarak 1536'da imzalanmış olduğu öne sürülen Kapitülasyonların aslında 1569'da Charles IX zamanında imzalandığı öne sürülmektedir. Öte yandan, kral ülkesinin iktisadî durumuyle de ilgilenerek limanı dolmuş olan Honfleur'ün yerine Havre şehrini kurdu; deniz keşiflerini destekledi (Verrazzano, Jacques Cartier). 1536'da Etienne Turquet'ye Lyon'da bir ipekhane kurmak hakkını vererek ipekçiliğin gelişmesini sağladı. Bunun yanı sıra da, koruyucu tedbir olarak, ülkeye gelen italyan kumaşlarına vergi koydu.

1536'da Provence'ın ele geçirilmesiyle savaş yeniden başladı ve Karl V, Provence'ı işgal etti, ama ordusunda başgösteren hastalıklar yüzünden Aigues-Mortes'ta savaşa on yıl ara vermeyi kabul eden bir antlaşma imzaladı (1538). 1542'de Henry VIII ile ittifak yapmış olan Karl V ile çatışmalar yeniden başladı. François I bu antlaşmada Osmanlı devleti aleyhine bir maddeyi bile kabul etmişti. Fakat çok geçmeden elçisi Paulin'i padişaha göndererek osmanlı donanmasının Fransa'ya yardımını ve Karl V aleyhine harekete geçmesini istedi. 1543'te Barbaros Hayreddin Paşa kumandasındaki osmanlı donanması Fransa kıyılarına gitti ve Nice'i kuşattı. Şehir ele geçirildi. (Bk. FRANSA [*Türk-Fransız ilişkileri*].)

1544'te de Fransızlar İtalya'da Ceresole zaferini kazandılar. 1544 Eylülünde imzalanan Crépy-en-Laonnois antlaşmasıyle ise François I Savoie'yı bırakıyor, Flandre ile Artois üzerindeki metbuluk hakından vaz geçiyor; Karl V de Bourgogne'u tekrar bırakıyordu. Henry VIII ile olan anlaşmazlık da (1544'te kaybedilmiş olan) Boulogne'u Fransa'ya yüksek bir tazminat karşılığında geri veren 1546 Ardres antlaşmasıyle son buldu.

Sarayın masraflarına eklenen savaş giderleri ülkenin malî durumunu tehlikeye düşürmüştü. Hükûmet Lyon bankacılarından borç para almak zorunda kaldı. 1522'de Duprat, Paris şehrini, karşılığı dolaylı vergilerden ödenmek üzere kral adına yüzde on faizli bir istikraz yapmağa zorladı. Savaşlar hem kısmen, birçoğu protestanların tezlerini savunan hümanistlere karşı kralın yakınlığının, hem de protestanlara karşı hoşgörülü siyasetinin açıklanmasıdır. François I'i bu konuda, kız kardeşi Navarra kraliçesi Angoulême'li Marguerite teşvik etmişti. Baskı yollarına başvurmayı istememiş olmasına rağmen, 1543'te Amboise'da dairesinin kapılarına Katolikliği aşağılayıcı sözler asılması onu suçlulara ateşte yakılma cezası verecek olan din mahkemeleri kurmak zorunda bıraktı. Ama yine de, 1535 temmuzundan itibaren Coucy fermanıyle bu konuda bir genel af çıkardı. 1538'de yeniden sertliğe dönerek 1545'te Vaudois'ların cezalandırılmasına izin verdi.

İtalya ile temasının sonucunda Rönesans hareketini tanıdı ve beğendi. Meaux'da kendilerine bir çevre kurmuş olan hümanistleri destekleyerek Lefèvre d'Etaples'ı çocuklarına eğitmen yaptı. Guillaume Budé'nin tavsiyesi üzerine de, 1530'da, krallık okutmanları adıyle bazı kimseleri görevlendirdi. Bunlar başlangıçta Yunanca ve İbranîce, sonraları da latince okutmuş olan öğretmenlerdir. Böylece de *Collège de France*'ın temeli atılmış oldu. Ayrıca Fransa'ya Leonardo da Vinci, Benvenuto Cellini, Primaticcio gibi italyan sanatçılarını çağırdı; müzikçi Clément Jannequin'i kilisesinin müzik yöneticisi yaptı.

François I, otoriter bir hükümdar olarak davranmaktan da geri kalmadı ve devrinde mutlakiyeti pekiştirdi. Kararlarının altına, «çünkü bizim istediğimiz budur» sözünü yazardı. Hem gösterişten hoşlanması dolayısıyle hem de soylular sınıfının başta gelenlerini daha iyi gözleyebilmek istediği için, bu kimseleri sarayına çağırdı ve onları çok masraflı bir eğlence havasının içine atarak dalkavuk durumuna soktu. Hükümdarla çevresi, Paris'ten Amboise'a Blois'ya, şatosu 1538'den itibaren yapılmış olan Fontainebleau'ya taşınıp duruyordu. Birçok hizmetin görevlileri burjuva sınıfından seçilmeğe başlandı. 1545'te valilerin sayısı ve yetkileri azaltıldı. Gezici görevlilerin yaptıkları denetleme gezileriyle ve Villiers-Cotterêts'nin yargılamalarda Fransızca verine Latince kullanılmasını öngören kararnamesiyle (1539) merkeziyetçilik şiddetlendirildi. Papazların vaftiz, evlenme ve ölüm kayıtlarını tutmak zorunluluğu nüfus kütüklerinin ortaya çıkmasına yolaçan neden olmuştur. François, I, ayrıca, meclislerin kralı uyarma hakkını da reddetti.

— İkonogr. François I'in portrelerinin arasında, Tiziano tarafından muhtemelen bir madalyonun üstündeki resme bakarak yapılmış olan resimle (Louvre), Jean Clouet'nin olduğu sanılan ve kralın belden yukarısını gösteren (Louvre) resim en önemlileridir.

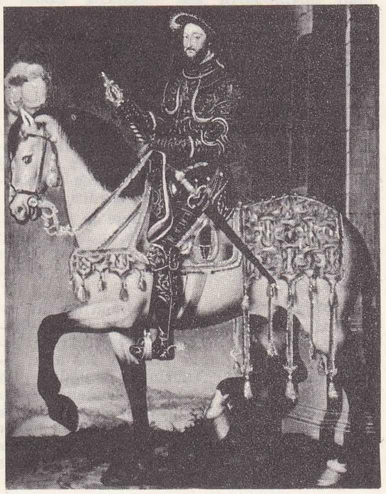

FRANÇOİS I
Clouet'nin eseri
Uffizi müzesi, Floransa

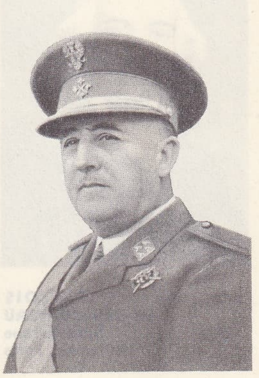

general **FRANCO BAHAMONDE**

FRANÇOİS DE NEUFCHÂTEAU Bibliothèque Nationale, Paris

FRANÇOİS JOSEPH I

Ayrıca, kralı at üstünde gösteren ve yine aynı sanatçının olduğu sanılan bir başka resimle (Floransa, Ufficia) aynı tipteki renkli portreyi (Louvre) ve kara veya kırmızı kalemle yapılmış resimleri de (Chantilly, Leningrad, Louvre) anmak gerekir. Léonard Limosin'in yaptığı portre ise mine üstüne işlenmiştir (Louvre). Bütün bunlardan başka François I'in madalyonları üstüne işlenmiş portreleri ve tunçtan iki büstü (Louvre ve Cognac) de vardır. Saint-Denis'de olan mezarı heykellerle süslenmiştir.

François I'in mezarı, Saint-Denis bazilikasındadır. 1548'de Henri II tarafından Philibert Delorme'a ısmarlanmış olan mezarın mimarı Philibert Delorme'dur. Mezar beyaz, siyah ve gri mermerden yapılmıştır ve bir roma zafer takını andırır. Heykeller François Carmoy'ya, sonra da François Marchand ile Pierre Bontemps'a ısmarlandı. Çok başarılı olan yere uzanmış insan heykelleriyle kralın ve kraliçenin dua eder durumdaki heykellerinin François Marchand ile Pierre Bontemps tarafından birlikte yapılmış olduğu sanılır.

François I'in Evi, 1527'de Moret'de Chabouillé tarafından yapılmış, Mademoiselle Mars için Paris'e nakledilmiş (1826), sonra da yeniden Moret'ye getirilmiş (1957) olan rönesans tarzı ev. (L)

FRANÇOİS II (1435-öl. Coueron şatosu, Nantes yakınları 1488). Bretagne dükü (1458-1488). Amcası Richemont'lu Arthur III'ün yerine geçti. Kralın subayları, dükalığın adlî bağımsızlığını kısıtlamağa çalıştıklarından (1464) Louis XI'in amansız bir muhalifi oldu. Charles VII'ye bağlı Loudeac, Odet d'Aydie'yi v.b. tekrar aldıktan sonra, kamu yararı birliğine katıldı (1465). Fransa'lı Charles'ı Normandiya'ya yerleştirdi sonra onunla da bozuştu (1465); fakat krala yenilince, Ancenis barışını imzalamak zorunda kaldı (1468). Beaujeu'nün naipliği sırasında Avusturya'lı Maximilian ve Orléans'lı Louis ile birleşerek çılgınca bir savaşa atıldı (1485); fakat birlikleri, Saint-Aubin-du-Cormier naibinin birlikleri tarafından yenilgiye uğratıldı (1488). Charles VIII ilk defa otoritesini kullandı ve kızı Anne'nin evlenmesini kralın rızasına bırakmak şartıyle kendisine barış teklif etti (Vager antlaşması, Sablé yakınları, 1488), François II'nin ölümü üzerine dükalığın veraset meselesi ortaya çıktı. (L)

FRANÇOİS II (Fontainebleau 1544-Orléans 1560), Fransa kralı (1559-1560), Henri II, ve Catherine de Medicis'nin büyük oğlu 1558'de, Guise dükü François ve kardinal Lorraine'li Charles'in yeğeni olan İskoçya kraliçesi Mary Stuart ile evlendi, yetkilerini dük ile kardinale bıraktı. Birisi, başlarında Guise'lerin bulunduğu katolik, öteki Navarra kralı Bourbon'lardan Antonio'nun ve kardeşi Conde'li Louis ile üç Caligny'nin yönettiği protestan fesat komiteleri açık bir savaş için güçlerini birleştirdiler. Protestanların Amboise fesadı (1560) başarıya ulaşamayınca Guise'ler Conde'li Louis I'i yargıladılar ve ölüme mahkûm ettirdiler (26 kasım). Uzun zamandanberi hasta olan hükümdarın anî ölümüyle Louis I idamdan kurtuldu (5 aralık.) [L]

FRANÇOİS (Bastien), fransız heykeltıraş ve yapı kalfası (Tours, ?-öl. 1523'e doğr.). Muhtemelen Tours'daki Saint Gatien katedrali inşaat kalfasıydı (1500).

Kafes oymalı burma merdivenleriyle dikkate değer *Psalette* diye anılan küçük Saint-Gatien manastırı, Saint - Martin kilisesi avlu çevresindeki (1509) dehlizler ve eskiçağ etkisinin görüldüğü mermer Beaune - Seblançay çeşmesi (1510) onun eserleridir. (L)

FRANÇOİS (LE), Martinique'de komün, Fort-de-France'ın doğusunda, adanın doğu kıyısı yakınında; 13 435 nüf. Muz ağacı ve şekerkamışı işletmeleri. Şeker fabrikaları. (L)

FRANÇOİS (Luise VON), alman kadın romancısı (Herzberg an der Elster 1817- Weissenfels 1893). Romanlarında gerçekçiliği işledi ve hayatı iyimser yönden ele aldı. Eserlerinin konuları Thüringen ile ilgilidir. En ünlü romanı olan *Die letzte Reckenburgerin* (Reckenburg'ların Sonuncusu) devrin birçok yazarı tarafından ilgiyle karşılandı. Diğer eserleri: *Frau Erdmuthens Zwillingssöhne* (Bayan Erdmuthens'in İkiz Oğulları); *Das Jubiläum* (Evliliğin 50. Yıldönümü). [L]

FRANÇOİS (Samson), fransız piyanisti (Frankfurt 1924-Paris 1970). Müzik eğitimini, Nice ve Paris konservatuvarında yaptı; Marguerite Long ile çalıştı, yorumculuğunu Alfred Cortot ile geliştirdi. Çok genç denecek yaşta milletlerarası parlak bir meslek hayatına başladı. 1943'te Long-Thibaud yarışması birinci ödülünü aldı. 1947'de, New York'ta *Prokofief*'in 5. konçertosunu çaldı. İstanbul ve Ankara'da birçok resital verdi. Aix-en-Provence festivalinde (1951) ilk defa, icra ettiği bir konçertosu vardır. (L)

FRANÇOİS DE ASİS (Maria Fernando), İspanya kralı (Aranjuez 1822-Epinay-Sur-Seine 1902). 1846 ile 1868 yıllarında İspanya'da hüküm sürdü. Cadiz dükası Francisco de Paula'nın oğlu, kral Carlos IV'ün torunuydu. Kardeş çocuğu İsabel II ile 1846 da evlendi, kral adını aldı ve ordunun başkumandanı oldu. Fakat kraliçe onu devlet işlerine karıştırmadı. Kralın Carlo'cularla işbirliği yaptığı söylenir. 1868 İhtilâlinden sonra kraliçe Fransa'ya sığınınca kral onunla birlikte yurdundan ayrıldı. Fakat karı koca, ruhî anlaşmazlık yüzünden (kral aşırı mistik bir yaratılıştaydı) ayrılmak zorunda kaldılar (1870). Kral Fransa'ya yerleşti. (L)

FRANÇOİS DE SALES Aziz, Cenevre başpiskoposu (Sales şatosu, Thorens yakınları, Savoie 1567-Lyon 1622). Soylu bir ailenin çocuğuydu. Fransisken terbiyesiyle büyüdü, Padova'da hukuk okudu, sonra avukat oldu ve Savoie senatosuna girdi. 1593'te papaz oldu, 1594'ten 1597'ye kadar Calvin'ciliği kabul eden Chablais bölgesini tekrar Katolikliğe kazanmağa çalıştı. 1599'da Cenevre piskoposu olan amcasının yardımcılığına getirildi. 1602'de Cenevre piskoposu oldu. Annecy'ye nakledildi, Chablais protestanlarının yeniden katolik dinine dönmelerini sağladı. Piskoposluğunun bulunduğu Savoie arazisi Fransa ve Cenevre'ye ait olduğundan sosyal ve siyasî bir rol oynadı, 1618'de Piemonte prensinin bir fransız prensesiyle evlenmesini görüşmek üzere Paris'e gitti, Vincent de Paul ile tanıştı. 1622 Yılında kral Louis XIII'ü karşılamak ve görüşmek üzere Piemonte'li Charles-Emmanuel ile birlikte Avignon'a gitti, geziden dönüşünde öldü. François de Sales hıristiyan hümanizminin en seçkin kişilerinden biridir. Başlıca eserleri: *L'Introduction à la Vie Devote* (Sofuluk Hayatına Giriş) [1604]. (Bu, eserleri arasında halkın en kolayca anlayıp sevdiği kitaptır.) *Traité de l'Amour de Dieu* (Tanrı Sevgisi Ana Kitabı), *Vaızlar,* 11 cilt tutan *Lettres* (Mektuplar). 1665'te azizler arasına sokuldu. (L)

FRANÇOİS DE NEUFCHÂTEAU (Nicolas, — kontu denir), fransız yazar ve devlet adamı (Saffais, Lorraine 1750-Paris 1828). Öğrenimini adını aldığı Neufchâteau'da yaptı ve erken gelişmesiyle dikkati çekti, 1766'da *Pièces Fugitives* adlı bir şiir kitabı yayımladı ve Voltaire tarafından beğenildi. 1783'te, San Domingo yüksek meclisinde başsavcı oldu. 1788'de Fransa'ya döndü. Millî meclise yedek milletvekili seçildi ve Vosges idare bölgesini teşkilâtlandırmakla görevlendirildi. Daha sonra Yasama meclisi kâtibi, sonra da başkanı oldu. Konvansiyona seçildi, fakat bunu kabul etmedi, Adliye bakanlığını da reddetti ve yazmağa devam etti.

Pamela ou la Vertu Récompenseé (Pamela veya Mükâfatlandırılan Erdem) adlı komedisi Halk Kurtuluş komitesinin hoşuna gitmedi, Eylül 1793'ten 27 temmuz 1794'e kadar tutuklandı. 1797'de İçişleri bakanlığına getirildi. 1798-1799'da yeniden Direktuvar idaresinin içişleri bakanı oldu; ilk genel nüfus sayımını ele aldı, illerin istatistiği ve iktisadî durumlarını ortaya çıkarttı, Louvre müzesini açtı. İnstitut üyeliğine seçildi. Senato başkanı (1804-1806) ve İmparatorluk kontu oldu, Restorasyona katıldı; bununla birlikte yüksek meclis üyeliği kendisinden esirgendi. Bundan sonra yalnız tarım ve edebiyatla uğraştı, *Fables et Contes En Vers* (Manzum Masallar ve Hikâyeler) adlı bir eser çeviriler ve antolojiler yayımladı. (L)

FRANÇOİS-FRANCK (Charles Albert), fransız hekimi ve fizyoloji uzmanı (Paris 1849-ay.y. 1921). Bilim hayatı Collège de France'ta geçti. Özellikle dolaşımın normal ve patolojik fizyolojisini inceledi (kalp lezyonları, kapak hastalıkları, vazomotor

FRANÇOİS I ve FRANÇOİS II, Cabinet des Estampes, Paris

sinirler). Sempatik sistemin çalışması, dolaşım ve solunumun karşılaştırması fizyolojisi üzerinde çok verimli araştırmalar yaptı. (L)

FRANÇOİS JOSEPH I. Bk. FRANZ JOSEPH.

FRANÇOİS-PONCET (André), fransız siyaset adamı, diplomatı ve yazarı (Provins 1887). Paris'ten milletvekili seçildi (1924-1928). 1928'den 1931'e kadar birçok defa devlet bakanı yardımcılığı yaptı. 1930 ve 1931'de Milletler Cemiyeti yardımcı delegeliğinde bulundu. 1931'de Berlin, 1938'de de Roma büyükelçisi oldu. Haziran 1940'ta İtalya'nın Fransa'ya savaş ilân etmesini önleyemedi. 1943 Ağustosundan 1944 mayısına kadar Almanya'da gözaltına alındı. 1948'de hükümetin, Almanya işlerine bakan siyasî danışmanı oldu. 1949-1954'te Almanya'da, Fransız cumhuriyeti yüksek komiseri olarak görev aldı, daha sonra büyükelçilik yaptı (1953-1955). Birçok eser yazdı: *Souvenirs d'Une Ambassade a Berlin* (Berlin'de Bir Elçilik Anıları) [1946]; *De Versailles à Potsdam* (Versailles'dan Potsdam'a) [1948]; *Carnets d'Un Captif* (Bir Tutuklunun Hatıra Defterleri) [1952]; *Au Palais Farnèse* (Farnèse Sarayında) [1961] ve *Au fil des Jours* (Günler Boyunca) [1963]; *Stendhal en Allemagne* (Almanya'da Stendhal) [1967] (L)

François vazosu, yunanlı çömlekçi Ergotimos ile ressam Klitias'ın yaptığı siyah figürlü vazo (M.Ö. 570-560). İtalya'da Chiusi mezarlarından birinde bulundu. Atina vazo sanatının bir şaheseridir. Üzerinde çeşitli frizler halinde Pelevs, Tetis ve oğulları Akhilleus'un yer aldığı mitolojik tasvirler vardır. Vazo üzerindeki insan ve hayvan figürlerinin sayısı 250'yi bulur. Bk. ERGOTİMOS ve KLİTİAS. (M)

FRANEKER, Hollanda'da (Friz) şehir, Harlingen-Leeuwarden kanalı kıyısında; 9 200 nüf. Napolyon'un 1810'da kapattığı eski üniversite. Saint-Martin kilisesi (XV. yy.); XVI. yy.dan kalma belediye sarayı; XVIII. yy.dan kalma planetaryum. Eski evler. Makine yapımı. Metalürji. (L)

FRANGA i. Nümism. Fransızların yirmi franklık altın paralarına halk tarafından verilen ad. (Şehirlerde Napolyon denilirdi.) [M]

FRANGİPANİ, XI. yy.dan XII. yy.a kadar siyasî alanda rol oynayan soylu roma ailesi. Anicia kökünden geldiğini iddia eden bu ailenin 1014'ten önceki kayıtlarda adına rastlanmaz. Adını atalarından birinin bir kıtlıkta efsanevî bir ekmek dağıtımından almıştır. İmparatorluğun isteklerinden yana olan Frangipani'ler geleneksel olarak Colonna'lara karşı Orsini'lerle birleştiler. Başlıca üyeleri şunlardır: —LEO (XI. yy.); — CENCİO, XII. yy. başında Roma'da imparatorluk partisi başkanı, 1118'de papa Pasculus II'nin ölümü üzerine, Gelasius II adı ile seçilen Giovanni da Gaeta'yı tanımayı reddetti ve onu tutukladı. Halk papayı kurtardı, fakat imparator Heinrich V'in yaklaşması üzerine, Gelasiusie, Roma'dan kovdu ve kilisece tanınmayan Gregorius VIII'i seçtirdi; — JACOPO, Astura senyörü, Tagliacozzo'da yenilgiye uğramış olan ve Sicilya'ya kaçmağa çalışan Konradin veya Konrad V'i Anjou'lu Charles'a teslim etti (1268). Bu hiyanetinden sonra Napoli'ye yerleşti. — MARİO (öl. 1654). İleride ailenin Dalmaçya'da Veglia koluna ve Friuli'deki kola verilen marki unvanını bıraktı. Veglia kolu Frankopan ailesinden başkası değildir, bu ailenin Frangipanilerle akrabalık bağı sonradan uydurulmuş belgelere dayanır. (L)

FRANGÜLİN i. (fr. *franguline*). Kim. Garutağacı (*Rhamnus frangula*) kabuklarında bulunan glükozit. Hidrolizi sonunda ramnoz meydana gelir. (L)

Foto. LAROUSSE

FRANJU (Georges), fransız filim yönetmeni (Gougères 1912). Gazetecilik yaptı, 1936'da Henri Lauglois ile beraber fransız sinematek'ini kurdu. Fransız belge filimcilerinin en önemli kişilerinden biri oldu. *Le Sang des Bêtes* (Hayvanların Kanı) [1949]; *Hôtel des İnvalides* (Malul Gaziler Yurdu) [1952]; *Le Grand Méliès* (Büyük Méliès) [1952]; *Poussières* (Tozlar) [1954] gibi filimler çevirdi. Sonra uzun filimler yapımına başladı: Hervé Bazin'den uyarladığı *La Tête Contre les Murs* (Taştan Taşa Vurulan Baş) [1958]; *Les Yeux Sans Visage* (Yüzsüz Gözler) [1959]; François Mauriac'tan uyarladığı *Thérèse Desqueyroux* (1962), *Fantoma* (Judex) [1964]; Jean Costeau'dan uyarladığı *Thomas l'İmposteur* (Düzmece Thomas) [1965]. (L)

FRANK i. (fr. *franc*). Birçok eski fransız parasının adı. ‖ Fransız devriminden beri Fransa'nın kanunî para birimi (simgesi: F). ‖ Halen İsviçre, Belçika ve Lüksemburg'un para birimleri. Tunus'un, Fas'ın bağımsızlıktan önceki para birimleri. ‖ Fransız birliğine dahil bazı bölge ve ülkelerin para birimi. ‖ *Kâğıt - frank,* resmî kur süresince tedavüldeki para birimi esası üzerinden ifade edilen mal ve hizmetin değer ölçüsü. ‖ *Eski frank,* 1960'tan önce tedavülde bulunan kanunî para birimine, 1960'tan itibaren verilen ad. (Şimdiki 1 santime eşdeğerli.)
— Devletler huk. *Altın - frank,* radyo-telgraf gelir ve harçlarına uygulanan ve Buenos Aires Milletlerarası Telekomünikasyon sözleşmesiyle kabul edilen para birimi.

— ANSİKL. Esasında, frank XIV. yy.'da o sırada İngilizler elinde esir bulunan İyi Jean'ın fidyesini ödemek için basılmış bir altın para idi. Üzerindeki ata binmiş miğferli bir şövalye sureti vardı. Şövalye «franc», yani «hür», oysa kral esirdi. Paraya uygulanan bu terimin anlamı bu olsa gerektir. Frank, 3,877 gr saf altın değerindeydi. Charles V devrinde 382 grama, Charles VII devrinde de 3,06 grama indirildi. Charles V zamanında sikkenin üzerine, atlı yerine, Kralı bir sayvan altında ayakta gösterir bir yaya suret basıldı. 1575'te, Paris'te, 14,07 gr ağırlığında gümüş franklar bastırıldı. Henri IV devrinde frangın ağırlığı 23 gr saf gümüşü buldu. Özellikle «kırpıcılar» yüzünden frangın sık sık bozulmalara uğraması üzerine, Louis XIII, kurunun sırf ağırlığına göre ayarlanmasına karar verdi. Frank gerçek anlamda bir para olmaktan çıktı, bir hesap kıstası olarak varlığını sürdürdü. Millî Convention frangı kanunî para birimi ilân etti. 5 gr gümüş eşdeğerinde olmasını kararlaştırdı. 1795 Yılında frangın malî çöküntüden sonra ara verilen basımına yeniden başlandı. Üzerinde özgürlük ve eşitlik arasında duran Herakles sureti vardı, 1 franklık para 5 gr ağırlığındaydı, bunun 4,5 gramı saf gümüştü. Bu arada birçok değişmeler geçiren frank, 1865'te (Latin Para birliği) çerçevesi içinde, birçok millet tarafından para sistemlerine esas kabul edildi. 1866'da gümüş paraların ayarları 2 F, 1 F, 50 santim ve 20 santimlikler için 900'den 835 miligrama indirildi. Amerika'da keşfedilen yataklar dolayısıyle gümüş fiyatlarındaki gerileme üzerine, 5 F.'lıkların basılması durduruldu. 1879'dan 1928'e kadar, Fransa'da para birimi 0,322,5 gr'dı.
1914'te yenilenen resmî kur, kâğıt frangın değerini muntazaman düşürdü, ve aslında, bu değer artık amerikan doları veya ingiliz lirasına göre, ifade edilir oldu. Poincaré'nin malî reformunun başarısı üzerine, 24 haziran 1928 kanunu frangı yeniden tarifledi: *Poincaré frangı* 65,5 mgr altına eşitti. Tek-maden altın para usulü, eski çift madenli sistemin yerini aldı. 1936'da resmî kur yeniden ihdas edildi. *Auriol frangı* 1936 ekiminde 44 mgr, temmuz 1937'de de 37,8 mgr altına eşdeğerli ilân edildi. 1938 Şubatı sonunda *Bonnet frangı* 24,75 mgr, 1939'da da *Reynaud frangı* 21 mgr altına muadildi. Savaş boyunca para değerindeki düşüş devam etti. Kambiyo denetleme teşkilâtları frangın resmî kurunu amerikan doları ve ingiliz lirası üstünden ifade ettiler. Aslında uygulanan (paralel ve karaborsa) kurlar daha az elverişliydi. 1928 ile 1958 yılları arasında 18 devalüasyon yapıldı. Bunun üzerine hükûmet frangın geçici olarak yerini alacak yeni bir para ünitesi kararlaştırdı. *Yeni frank* (NF), 100 eski franga muadil oluyordu. 9 Kasım 1962 günü yayımlanan bir kararname ve gene aynı gün yayımlanan bir karar 1 ocak 1963 tarihinden başlamak üzere yeni birimin adını frank (F veya FF) olarak kabul etti.

Yeni sistemde metal paraların özellikleri yeni biçimlere göre yeni kararlarla sık sık düzenlendi. Bugünkü durum şöyledir: 0,01 ve 0,02 F paslanmaz çelikten; 0,05, 0,10 ve 0,20 F bakır-alüminyum-nikel alaşımından; 1/2 F ve 1 F nikelden; 5 F, 0,835'lik gümüşten; 10 F, 0,900'lük gümüşten.
Fransa bankasının bastırdığı kâğıt paralar 5,10,50,100 ve 500 franklıktır.

CFA frangı veya «Franc Communauté Financiere Africaine» (Afrika Fransız Malî Birliği frangı) [simgesi FCFA], 25 aralık 1945 kanunuyle ihdas olundu. Değeri, Fransız hükûmetince tespit edilmiştir ve halen 0,02 F etmektedir.
CFP frangı veya «Franc Communauté Française du Pacifique» (simgesi: FCFP), aynı kanunla tanımladı. Yine Fransız hükûmetince tayin edilen değeri, halen 0,055 F'tır.
Fransa'ya bağlı toprakların bağımsızlık kazanması bazı yeni değişiklikler yarattı. 12 Mayıs 1962 antlaşmasıyle yeni bir para birliği ortaya çıktı. Bu birlik, Fildişi Kıyısı, Dahomey, Yukarı Volta, Moritanya, Nijerya ve Senegal'i içine almaktadır. (birliğe 1963'ten sonra Togo da katıldı). Bu ülkeler, Afrika Devletleri Merkez Bankası Para bölgesini (B.C.E.A.O.) meydana getirirler. Antlaşmayı imzalayan Mali, antlaşma hükûmlerine uymaktan vaz geçti.

CFA, Réunion idare bölgesinde, Saint-Pierre-et-Miquelon toprağında Komor takımadalarında da hiç bir değişikliğe uğramadı.

— *Madagaskar Frank*'ı, Eski fransız toprağı Madagaskar 25 aralık 1945 kararnamesiyle kabul edilen CFA frangını para birimi olarak kullanmaktadır. Madagaskar cumhurbaşkanı 30 haziran 1963 kararnamesi ile Madagaskar frangını (FMG) para birimi olarak kabul etti. Bu para 0,02 frank değerindedir ve Madagaskar Para enstitüsü tarafından basılmaktadır.

— *Gine Frank*'ı. Afrika para birliklerinden hiç birine katılmayan Gine para birimi olarak Gine frangını kullanmaktadır. Değeri, altına göre, 0,02 frank olan CFA frangına karşılıktır.

— *Frank bölgesi.* Frank bölgesinden, Fransa'nın aralık 1966'ya kadar hiç bir para kontrolu uygulamadığı ülkelerin tümü anlaşılır. Bu ülkeler şunlardır: Kamerun, Orta Afrika cumhuriyeti, Fildişi Kıyısı, Dahomey, Gabon, Yukarı Volta, Moritanya, Nijerya, Senegal, Çat, Togo, Madagaskar, Cezayir, Tunus, Fas, Mali, Gine ve denizötesi idare bölgeleri ve toprakları. 28 Aralık 1966 kanunuyle ve 27 ocak 1967 uygulama kararnamesiyle para kontrolu kaldırılınca bu frank bölgesi de resmen kaldırılmış oldu. Bununla birlikte bu kanun ve kararname belli bir kontrol sistemi getirdi. «İşlem Hesabı sözleşmesi» ile fransız hazinesine bağlı ülkeler bu kontrolun dışındadır. Sözleşmeyle bağlı olmasalar da, bu ülkeler bugünkü frank bölgesini meydana getirir. Yeni bölgenin ülkeleri şunlardır: Kamerun, Orta Afrika cumhuriyeti, Kongo, Fildişi Kıyısı, Dahomey, Gabon, Yukarı Volta, Mali, Moritanya, Nijerya, Senegal, Çat, Togo, Madagaskar ile fransız denizötesi idare bölgeleri ve toprakları.
Fransa'da Cumhuriyet'in XI. yılındaki fransız para sistemi, XIX. yy. içinde, başlıcaları Arnavutluk, Belçika, Bulgaristan, İspanya, Romanya, İsviçre (bk. LATİN BİRLİĞİ) olmak üzere birçok ülke tarafından benimsendi. Birinci Dünya savaşından beri doğan karışıklıklar, para ssitemlerindeki bu benzerliklerin ortadan kalkması sonucunu doğurdu. Belçika frangı (simgesi FB), isviçre frangı (simgesi FS) ve Lüksemburg frangı (simgesi FL), fransız frangı gibi, kambiyo kurlarını takip ederler. Arnavutluk, Bulgaristan, İspanya, Yunaistan, İtalya ve Romanya başka birer para kabul ettiler. Eski sistemlerin kıymetli madenden paraları, halen, ülkesine göre az veya çok serbest veya güdümlü ticarî alışveriş konusu olmaktadır. Bunların başlıcaları şunlardır:

1. *Altın*'dan: XI. yılı sisteminin fransız paraları; 20 F'lık (21'inin kutur, vezin 900 ayarda 6,451 6 gr) *louis* veya *napoléon* adı verilir, 10 F'lık (kutur 19 mm, vezin 900 ayarda 3,225 8 gr) *demi-louis* veya *demi-napoléon;* ve arada da 100 F'lık (kutur 35 mm, vezin 900 ayarda 32, 258 gr).

2. *Gümüş*'ten: XI. yılı sisteminin 5 F'lık parası (kutur 37 mm, vezin 900 ayarda 25 gr) ve 1928 sisteminin 20 F ve 10 F'lıkları ki sırası ile 35 mm ve 28 mm kuturlu, 680 ayarda 20 gr ve 10 gr ağırlıktadır. Belçika, İsviçre, İtalya ve Yunanistan eski sistemlerinin altın sikkeleri, Fransa'nın *louis* ve *demi - louis*'leri ile aynı özelliktedir. (L)

Frank V, Oper Einer Privatbank («Frank V, Bir Özel Banka operası»), Friedrich Dürrenmatt'ın oyunu (1959). Bu komedisinde yazar, gangsterlere has usulleri kullanan bir banker ailesinin hayatında, ilk günah gibi dönüp duran çıkarları ve cinayetleri anlatır. «Kendini korkuya kaptırmış insanlığın» bu hikâyesi, Brecht'e karşı idealist ve hümanist bir estetiğin görüntüsünü vermek ister. (L)

FRANK (Adolf), alman kimyacısı (Klötze, Altmark 1834-Charlottenburg 1916). Stassfurt ve Leopoldshall'de potasyum tuzu yataklarını buldu (1860-1861); bu yatakların tuzundan brom çıkartılmasını sağladı (1865); 1899'da Caro ile birlikte kalsiyum karpiti hazırladı. (L)

FRANK (Anne) [Frankfurt-am-Main 1929 - Bergen-Belsen kampı 1945]. 1933'te Holanda'ya göçmüş alman yahudisi bir ailenin çocuğu olan Anne Frank, Hitler'in şerrinden kurtulmak için 1942'den 1944'e kadar bir tavanarasında saklanan yakınlarıyle kendi başından geçenleri bir hatıra defterine yazdı. O dehşet devrinin çocukça ve dokunaklı bir belgesi olan bu *Het Achterhuis* (Hatıra Defteri), Frances Goodrich ile Albert Hackett tarafından *Anna Frank'ın Hatıra Defteri* (The Diary of Anne Frank) adıyle sahneye uygulandı ve oyun dünya ölçüsünde başarı kazandı. (L)

FRANK (Bruno), alman yazarı (Stuttgard 1887-Beverley Holls, Kaliforniya 1945). Başlangıçta eserlerinde, izlenimci estetikçiliğin belirtileri görülür. Tiyatro eserleri: (*Zwölftausend* [Binikiyüz], 1927; *Perlenkomödie* [İnciler Komedisi], 1928); hikâyeler (*Gesichter* [Yüzler], 1920); romanlar (*Die Fürstin* [Prenses], 1915; *Trenck* [1925]; *Der Reisepass* [Pasaport], 1937; *Die Tochter* [Kız Evlât], 1943) yazdı. En önemli siyasî ve sosyal eserleri arasında *Tage des Königs* (Kıralın Günleri) [1924] ve *Politische Novelle* (Siyasi Hikâye) [1928] sayılabilir. (L)

FRANK (Hans), alman siyaset adamı (Karlsruhe 1900 - Nürnberg 1946). Nasyonal Sosyalist partiye ilk katılanlardan biri oldu. Reichstag'a seçildi (1930). Bavyera'da adalet bakanı (1933-1935), 1939'da da Polonya valisi oldu. Seçkin aydınlarla yahudi halkı yok etme savaşına girişti. Milletlerarası Nürnberg mahkemesinde ölüme mahkûm edilerek asıldı. (L)

FRANK (İlya Mihayloviç), sovyet fizikçisi (1908). Sovyetler Birliği Fen Akademisi Fizik enstitüsünde çalıştı. 1937'de J. Tamm ile birlikte P. A. Çerenko'nun bulduğu etki teorisini geliştirdi ve maddenin içindeki çok yüklü taneciklerin hareketlerini ve duraklamalarını inceledi. Her üç bilgin de 1958 Nobel Fizik ödülünü aldılar. (L)

FRANÇOİS II
Leonard Limosin'in mine işlemesi, Louvre müzesi, Paris

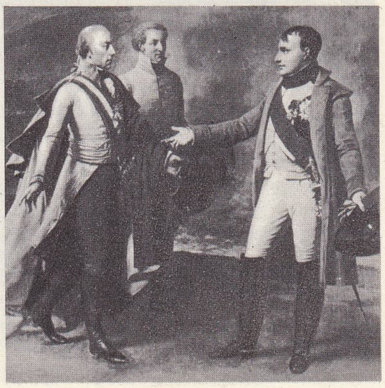

FRANÇOİS II
«Napolyon ve Franz II Austerlitz savaşından sonra»
Gros'un eseri
Versailles müzesi, Paris

Foto. LAROUSSE

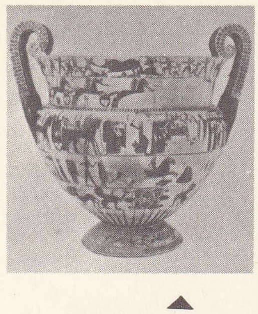

▲
François vazosu
▼

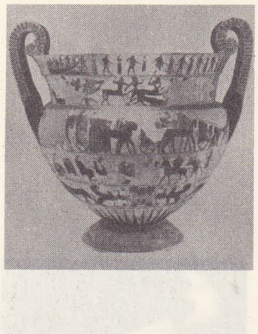

«Fantoma»dan bir sahne

FRANJU

FRANK (Karl Hermann), alman siyaset adamı (Karlsbad 1898- Prag 1946). Çekoslovakya parlamentosunda Südet Almanlarının milletvekili (1935-1938) oldu, doğduğu eyaletin Almanya'ya katılması için savaştı. Münih'ten sonra Bohemya - Moravya'yı himayesi altında bulunduran Reinhardt Heydrich'in bakanı oldu; Heydrich'ın 1942'de çek vatanseverleri tarafından öldürülmesi üzerine, Frank, Lidiç ve Lezaky halkının topyekün öldürülmesini emretti. İşlediği bu cinayetlerden dolayı mayıs 1946'da Prag Halk mahkemesi tarafından ölüme mahkûm edildi. (L)

FRANK (Leonhard), alman romancısı (Würzburg 1882 - Münih 1961). *Die Rauberbande* (Haydut Çetesi) [1914] adlı eseriyle birden parladı. Kitap görülmemiş bir başarı kazandı. Frank, bir kısım gençlerdeki dönüşümü tasvir eden bu romanında tatlı bir natüralizmden sonra, *Die Ursache*'de (Sebep) [1916] belâgat eğilimini ve Greud'ın anlayışı bir yana bırakarak, başarısı *Die Räuberlande* (Haydut Çetesi) romanını da aşan *Der Mensch İst Gut* (İnsan İyidir) [1919] adlı eserinde dile getirilen barış severlikte karar kıldı. Bundan sonra birçok roman daha yazdı. Bunların arasında en iyi olanları şunlardır: bir tutsağın heyecan verici dönüşünü anlatan Karl and Anna (1927), *Das Ochsenfurter Männerquartett* (Ochsenfurt'lu Erkekler Kuarteti) [1927]. Bu romanı *Die Räuberbaude* (Haydut Çetesi) adlı romanının bir devamıdır. *Mathilde* (1948) ve otobiyografik bir eser olan *Links Wo das Herz İst* (Solda, Kalbin Bulunduğu Yerde) [1952]. (L)

FRANK (Marco), avusturyalı besteci ve viyolacı (Viyana 1881-ay. y. 1961). Massenet ve Dvorjak'ın öğrencisi, 1939'dan 1948'e kadar New York'ta, daha sonra Viyana konservatuvarında müzik dersleri verdi. Operalar (*Eroica* [1917]; *Die Fremde Frau* [Yabancı Kadın, 1937]), bir Requiem, üç senfoni, yaylı çalgılar dörtlüsü için dört eser, konçertolar, sonatlar, bir *Stabat Mater* [1935] besteledi. (L)

FRANKÇA i. (*frank*'tan *frank-ça*). Eski Frankların batı germen öbeğine giren dili. ‖ Orta Almanya'da konuşulan ve Yukarı Almancaya (*Hockdeutsch*) bağlanan alman ağızları bütünü.

— ANSİKL. Eski Frankların *Frankça*'sı şu bölümlere ayrılır: *Kıyı Frankçası*, Montjoie'dan Sieg'e kadar; *Moselle Frankçası*, batıdan Belçika'nın siyasî sınırının iç kısmına, doğudan Mentz-Strasburg ortasından doğruca Sieg'in kaynağına kadar uzanır; *Ren Frankçası*, Moselle Frankçasının batısında, Meiningen'den sonra Werra'ya kadar yayılır; *Güney Frankçası* (Karlsruhe bölgeleri) ve *Doğu Frankçası* (Meiningen, Plauen, Bamberg, Würzburg, Nüremberg bölgeleri). Frankça ancak varsayımlara dayanarak bilinen bir dildir. (L)

FRANKE (Otto), çin uzmanı alman bilgini (Gernrode 1863-Berlin 1946). 1888'den 1907'ye kadar Çin'de yaşadı. 1910'dan 1923'e kadar Hamburg'da, 1931'e kadar Berlin'de profesörlük yaptı. *Geschichte des Chinesischen Reiches* (Çin Devleti Tarihi) [5 cilt, 1930-1952] adlı eseri yazdı. (L)

FRANKE (Paul), alman mimarı (Weimar 1537-1615). Özellikle 1574'ten sonra Wolfenbültel'de büyük çalışmalar yaptı. Başlıca eserleri Üniversite kitaplığı ile Meryem kilisesidir (*Marienkirche*). [L]

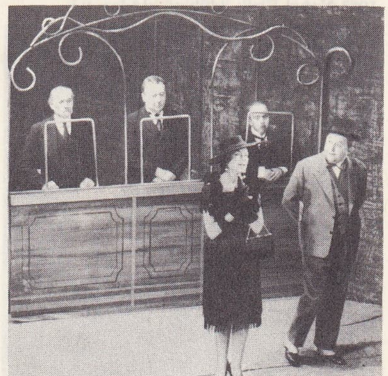

«Frank V»ten bir sahne
Atelier tiyatrosu, 1962

FRANKEL (Benjamin), ingiliz bestecisi (Londra 1906). Guildhall School of Music'de müzik dersleri vermektedir. Operetler ve hafif müzik besteledi. Bunun dışında iki senfonisi, oda müziği, yahudilikten esinlenerek yazdığı parçalar (*The Aftermath*, 1947 ve yaylı çalgılar dörtlüsü için dört eseri vardı. (L)

FRANKEL (Leo), macar devrimcisi (Budapeşte 1844-Paris 1896). Londra'ya sığındı, Marx ve Engels ile ilgi kurdu ve Milletlerarası İşçiler Birliği Merkez meclisi üyesi oldu. 1867'de Paris'e yerleşti, fransız alman savaşı patlak verince hapse atıldı. Komün zamanında, XIII. idare çevresinden milletvekili seçildi (26 mart 1871) ve 20 nisanda çalışma bakanı oldu. Gece mesaisini kaldıran kararnameleri imzaladı, Marx'tan esinlendiği fakat uygulamağa vakit bulamadığı bir sosyal yasa hazırladı. Londra'ya sığındı, gıyaben ölüme mahkûm oldu (1872), Macaristan'a döndü, orada ilk işçi kongrelerini düzenledi (1878-1880). Tutuklandı (1882), ondan sonra on beş yıl işsiz dolaştı ve Paris'te bulunduğu sırada öldü. (L)

FRANKEN Almanya'da tarihî bölge, bugün Bavyera bölgesi sınırları içinde. Bavyera'nın kuzeyinde Main ırmağı vâdilerinin her iki yanını içine alır ve güneyde Tuna'ya ulaşır. Bavyera idare bölümlerinden üçüne adını vermiştir: *Oberfranken* (*Yukarı Franken*), 1 200 000 nüf.; *Unterfranken* (*Aşağı Franken*), 1 100 000 nüf.; *Mittelfranken* (*Orta Franken*), 1 400 000 nüf. Franken, Bohemya kütlesinin kenarı (*Frankenwald* veya *Franken ormanı*) ile, *Franken ve Schvaben havza*sını içine alır.

— Tar. Dindar Louis devrinin son yıllarından itibaren (840) Franken (merkezi Main vâdisi olan Doğu Frankları bölgesi), Saksonya, Bavyera, Schwaben ve Lorraine'in yanı sıra millî dükalık haline getirildi. Uzun süre Doğu Franken ve Hessen çatıştılar; ayrıca IX. yy. da iki rakip sülâle Babenbegler (Main ve Rednitz vâdilerine hâkimdiler) ve Konradlar (Worms'a ve Rheinland Pfalz'a hâkimdiler) arasındaki mücadele kanlı savaşlara yolaçtı. Arnulf saltanatının sonunda Babenbergler yokedilince, Küçük Konrad, önce Franken dükü (906) sonra Germania kralı (911) unvanını aldı. Konrad ölünce yerine geçen kardeşi Eberhard, yeni kral Otton'a karşı ayaklandı ama Andernach'ta yenildi (939) ve öldürüldü. Bunun üzerine dükalık Otton'un topraklarına katıldı. Konrad der Salier'den (öl. 1039) sonra, soydan geçme Franken dükalığının tarihi, imparatorluğunkiyle karıştı. 1155'te Kızıl Sakal Friedrich'in kardeşi Konrad'a (Ren kontu unvanıyle birlikte) verildi; sonra Franken parçalandı. Hohenstaufenler devrilince, dükalık Würzburg piskoposuna (Kızılsakal Friedrich düklük haklarını tanıdı [1167]) geçti. Ren Franken'i, Nassau, Hessen ve Pfalz prenslikleri ile Mainz, Worms ve Speyer piskoposlukları arasında bölüşüldü. 1500'de Maximilian, Franken'i Kutsal imparatorluğun on çevresinden biri haline getirdi. 1814'te eski Franken'in büyük kısmı Bavyera topraklarına katıldı. (L)

FRANKENBERG, Almanya'da (Doğu Almanya, Karl-Marx-Stadt idare bölümü) şehir. Karl-Marx-Stadt'ın kuzeydoğusunda; 15 500 nüf. İmalât şehri: puro fabrikaları; kumaş (yün ve pamuk) ve halı tezgâhları. (L)

FRANKENİA i. (XVII. yy.'da yaşamış isveçli doktor J. *Frankenius*'un adından). Küçük otsu bitki (10-30 sm); Çiçekleri menekşe veya erguvan rengindedir. (Kıyı bölgelerinde yetişir. *Frankeniaceae* familyasından.) [L]

FRANKENSTEİN. Bk. ZAMKOWİCE SLASKİE.

FRANKENTHAL i. Ren vâdisinde ve Franken bağlarında yetiştirilen kara üzüm asması. (Üzümü sert, sulu, az şekerli, kalın kabuklu ve dayanıklıdır.) [L]

FRANKENTHAL, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Pfalz) şehir. Ludwigshafen'in kuzeyinde; 33 800 nüf. Makine sanayii. Porselen yapımı. (L)

FRANKENWALD, Almanya'da bölge, yukarı Franken'de; Fichtelgebirge ile Thüringerwald arasında, Bohemya kütlelerinin kenarından meydana gelir; 795 m. Frankenwald kenarında, Schwaben havzası ve Franken yönünde faylar uzanan, billûrsu bir yayladır. Main'in kollarının vâdileriyle yarılır. Bölgede özellikle Hof çevresinde sanayi gelişmiştir; Saksonya'da olduğu gibi dokumacılık (keten, pamuk, yün), porselencilik, kereste işlemeciliği, tuhafiyecilik ve hassas makineler yapımı önde gelir. Kasaba ve bucaklarda orta veya küçük fabrikalar, küçük topraklarda çeşitli tarım yapan köylülere geçinmeleri için gerekli ek gelir kaynağını sağlar. (L)

FRANKEYİT i. (fr. *franckéite*). Miner. Tabiî kurşun, kalay ve antimon sülfür. (L)

FRANKFORT, A.B.D.'de şehir, Kentucky ırmağı kıyısında; 18 400 nüf. Turistik merkez (eski evler). Hafif sanayi: viski imalâthaneleri: besin ürünleri; ayakkabı yapımı; v.b. (L)

FRANKFORT (Henri), hollandalı arkeolog (Amsterdam 1897-Londra 1954). Öğrenimini Amsterdam, Leyden, Londra üniversitelerinde ve Atina'daki İngiliz Arkeoloji okulunda yaptı; sonra Mısır'da kazılara katıldı. Chicago üniversitesi tarafından Irak kazılarında yönetici olarak görevlendirildi (1929-1937) orada Diyala vâdisi şehirlerini buldu. Chicago üniversitesinde, daha sonra Londra üniversitesinde doğu arkeolojisi profesörü oldu. Kazı raporlarından başka *Cylinders Seals* (Yuvarlak Mühürler) [1939], *Kingship and the Gods* (Krallık ve Tanrılar) [1951], *The Art and Architecture of the Ancient Orient* (Eski Doğuda Sanat ve Mimarî) [1954] adlı eserleri de yazdı. (L)

FRANKFURT - AM - MAİN, Almanya'da (Batı Almanya, Hessen) şehir, Main kıyısında, ırmağın Ren ile bileştiği yere 30 km uzakta; 691 200 nüf. Orta Ren çöküntü hendeğinin kuzey ucunda kurulan şehir, Franken'e (Main yolu) ve Baltık denizine (Hessen eşiği yolu) giden yollara hâkimdir. Franukfurt'un böylece çeşitli bölgelerle (ikinci zamandan kalma Hessen yaylası, şistli Ren kütlesi, Orta Ren hendeği) ilişki kurması, kolayca beslenmesini sağlayacak Ortaçağda büyümesine yolaçtı. Bu eski serbest şehir, Ortaçağda ve Rönesans'ta Almanya'nın başlıca ticaret merkezlerindendi. Ren ırmağı ile şehrin aşağı kesiminde 2 000 tonluk gemilerin çalışmasına elverişli olan Main ırmağı, XIX. yy. da yeniden ticaret merkezi olmasını sağladı. Almanya'nın büyük iktisadî merkezlerinden olan Frankfurt'un, siyasî başkent olması bile düşünülmüştü. Faal bir borsası olan büyük bir ticaret merkezidir. I.G. Farben'in ve birçok büyük şirketin merkezi buradadır. Şehir ayrıca bir fikir ve sanayi merkezidir. İmalât sanayii ağır basar; dokumacılık (sunî ipek); kâğıt fabrikaları; basımevleri; makine ve gemi yapımı; deri ve kauçuk işçiliği; kimya ve plastik maddeler sanayii; otomobil yapımı. Frankfurt çevresinde Rysselsheim'de çok büyük Opel tesisi ve Offenbach deri işçiliği merkezi vardır. Frankfurt havaalanı, Paris ve Moskova'dan sonra Avrupa'nın üçüncü büyük havaalanıdır. Şehir İkinci Dünya savaşında büyük zarar gördü: bombardımanlarda yıkılan tarihî merkezi yeniden kuruldu. XII. ve XIII. yy.dan kalan katedral hasar gördü ve birçok eski ev ortadan kalktı; ama Römerberg'deki evler onarıldı. XV. yy. dan kalma şehir kapısı. Önemli güzel sanatlar müzesi (Städel enstitüsü): Clouet, Claude Lorrain, Renoir, Courbet, Delacroix, Monet, Cezanne'ın resimleri; Rodin, Maillol'un heykelleri. Belediye heykel müzesi ve tabiî ilimler müzesi. Yeniden inşa edilen Goethe'nin evi, Goethe ile ilgili hatıralara ayrılmış bir müzedir. Her yıl milletlerarası kitap sergisine 1 500 yayımcı katılır.

— Tar. Eskiden Frankfurt'un yerinde ırmağın geçitini koruyan bir roma ordugâhı vardı. 843'ten sonra Doğu Franken'in merkezi olan şehri Karolenjler genişlettiler, ama Frankfurt, Karolenjler ile birlikte geriledi. XI. yy.da ticarî faaliyet sayesinde yeniden canlanan şehir, Avrupa'nın her yerinden gelen tüccarların uğradığı bir pana-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Lipnitzki (LAROUSSE)

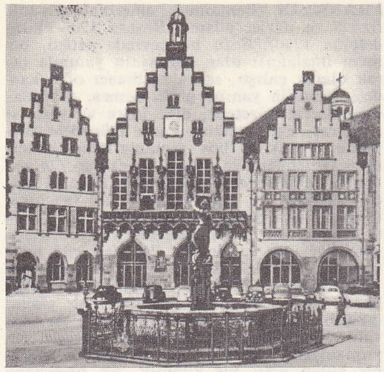

FRANKFURT-AM-MAIN
Römerberg'deki evlerin onarılması (1953)

yırın merkezi oldu. 1147'de Aziz Bernard burada bir haçlı seferi hazırladı; fakat sefer sonradan İslavlara yöneltildi. 1254'ten itibaren güçlü bir serbest şehir olan Frankfurt, kısa süre sonra imparatorun seçildiği ve taç giydiği şehir oldu ve bu durumunu kutsal imparatorluğun sonuna kadar (1806) muhafaza etti. 28 Haziran 1519'da Karl V ve 1742'de Bavyera'lı Albecht burada imparator seçildiler. Frankfurt 1806-1813 arasında aynı adı taşıyan bir grandükalığın başkenti, sonra 1815-1866 arasında germen konfederasyonu meclisinin merkezi oldu. 1866'da Prusya şehri ilhak etti. Fransız - Alman savaşını sonuçlandıran 10 mayıs 1871 antlaşması burada imzalandı. 1920 Nisanında fransız birlikleri Versailles antlaşması maddelerinin uygulanmasını sağlamak amacıyle şehri birkaç hafta için işgal ettiler. İkinci Dünya savaşında III. amerikan ordusu (Patton) 29 mart 1943'te Frankfurt'u aldı. (L)

FRANKFURT AN DER ODER, Almanya'da (Doğu Almanya) şehir, idare bölümü merkezi; 57 200 nüf. İslav marklıklarının eski müstahkem mevkii olan Frankfurt-an-der-Oder bir Hansa şehriydi. Kimya sanayii ve önemli makine fabrikaları. — *Frankfurt an der Oder idare bölümü,* 666 300 nüf. (L)

Frankfurt antlaşması, Fransa ile Almanya arasındaki 1870-1871 savaşına son veren barış antlaşması. Bismarck ile Thiers arasında Versailles'da imzalanan bu ön antlaşma (26 şubat 1871), imparator Wilhelm'in, alman işgali altında bulunan Paris'e girmesini önlemek için, 1 martta Bordeaux'da Millî meclis tarafından kabul edildi. Müzakerelere Brüksel'de yeniden başlandı (28 mart - 24 nisan) ve dışişleri bakanı Jules Faure ile maliye bakanı Pouyer - Quertier tarafından, eski federal başkent Frankfurt'ta devam edildi (6 - 10 mayıs). 10 Mayıs 1871'de imzalanan barış, ön antlaşmayı onayladı: buna göre, Alsace ve Lorraine yaylasının kuzeydoğusu, birkaç şehir hariç, Almanya'ya bırakılıyordu.

Alsace - Lorraine'lilere ekim 1872'ye kadar seçme hakkı tanındı (150 740 kişi Fransa'yı seçerek göç etti). Malî hükümler ağırdı: yüzde 5 faizli 5 milyar frank tazminat (bunun, 1,5 milyarı 1871'de, yarım milyarı mart 1872'de, 3 milyarı da mart 1874'te ödenecekti), ayrıca da 266 milyon savaş borcu. Bu borcun ödenmesi 21 idare bölgesinin işgaliyle teminat altına alındı; fransız ordusu ise, Paris garnizonu dışta kalmak üzere (40 000 kişi) Loire'ın güneyine çekilecekti. Bu konuda ustaca bir siyaset uygulayan Thiers borç almak suretiyle borçları ödedi ve son taksidi eylül 1873'te yerine getirerek ülkesini altı ay önce kurtardı. (L)

Frankfurt cumhuriyeti, germen cumhuriyeti (1815-1866); küçük bir toprak parçası (48 600 hektar 80 000 nüf.) üzerine kurulmuş olan cumhuriyet, Hessen seçici prensliği, Hessen-Darmstadt ve Nassau düklüğü arasında, Main'in her iki kıyısı üzerindeydi. Devlet teşkilâtı sadece hıristiyan nüfus için seçilmiş olan bir yasama meclisi, bir senato ve bir belediyeden ibaretti. Frankfurt cumhuriyeti 1866'da Avusturya'nın tarafını tutunca, Prusya askerleri şehri işgal etti, toprakları da yeni Hessen - Nassau eyaletine katıldı. (L)

Frankfurt diyeti, Viyana kongresinin kararı üzerine (9 haziran 1815), Germen konfederasyonunu meydana getiren otuz dokuz devletin temsilcilerinden kurudu meclis, Frankfurt'ta bulunan bu diyet meclisi, Avusturya'nın başkanlığı altında, ya bütün üyelerin (yetmiş üye), veya üyelerin bir kısmının (on dokuz üye) katılmasıyle toplandı. Bu bir egemen parlamento değil, hükûmetlerinin talimatını uygulayan tam yetkili temsilcilerden meydana gelen federal bir meclisti. Üye devletlerin varlığını sağlayan antlaşmalar ancak oybirliğiyle değiştirilebileceği gibi, bu antlaşmalar ayrıca avrupa devletlerinin teminatı altında bulunuyordu. Malî ve askerî imkânların zayıflığı, diyeti güçsüz kıldı; üye hükümetler arasında bir gümrük birliğini gerçekleştirmek isteyen List gibi iktisatçıların tasarıları da reddedildi. *Zollverein* diyetin dışında ve ona karşı kuruldu. 1848'e kadar Avusturya ile Prusya, Almanya ile ilgili meseleleri birlikte çözümlediler ve diyeti birbirlerine karşı kullanmadılar. Devrimci hareketlerden sonra diyet 1848-1850 arasında toplantı yapmadı. Eski konfederasyon sonradan yeniden kurulduysa da çıkarlarının birbirine aykırı olduğunun farkına varan Avusturya ile Prusya, birbirlerini tasfiye etme yollarını aramağa başladılar. Avusturya küçük devletlere dayanarak diyete hâkim olmağa çalıştı; Prusya ise, tersine Avusturya ile eşitlik iddiasında bulunarak Avusturya ile öteki alman prenslerinin ittifakı karşısında azınlıkta kalmağa boyun eğmedi.

Bu kavgalar yüzünden felce uğrayan diyet, ayrıca Almanya Millî Liberal partisince hazırlanan federal reform tasarılarının ve Kutsal Roma - Germen imparatorluğunun yeniden kurulmasını hayal eden imparator Franz - Joseph'in de tehdidi altındaydı. Prusya'nın Sadowo'daki zaferi Germen konfederasyonunun yıkılmasına önayak oldu; Frankfurt diyeti 24 ağustos 1866'da kesinlikle ortadan kalktı. (L)

Frankfurt düzlemi, başın veya kafatasının yönelme düzlemi; antropolojide bazı beden ölçüleri alınırken karşılaştırma düzlemi olarak kullanılır. Bu düzlem, her iki kulak deliğinin (porion) en yüksek noktası ile her iki göz çukurunun alt kenarındaki en alçak noktadan geçen yatay bir düzlemdir. (Buna KULAK - GÖZ DÜZLEMİ de denir). [L]

FRANKFURTER (Felix), amerikan hukukçusu (Viyana 1882-Washington 1965). Avukatlık yaptı, genellikle halkı geniş çapta etkileyen davalarla ilgilendi (Sacco ve Vanzetti olayı gibi). 1939'da başkan Roosevelt tarafından Federal Yüksek mahkeme üyeliğine getirildi, emekliliğine kadar bu görevde kaldı. Sendikaları ve eyaletlerin anayasa yetkilerini savundu. Bir ara, hükûmetin komünist partisine karşı girişiği mücadeleyi destekledi. *New - Republic* dergisinin kurucularındandır. (L)

FRANKFURTER (Philipp), avusturyalı şair; XV. yy.ın ikinci yarısında yaşadı. Köy yaşantısını gerçekleriyle anlatan manzum bir halk hikâyesi yazdı: *Pfarrer von Kahlenberg* (Kahlenberg Papazı). [L]

Frankfurter Zeitung (*Frankfurt Gazetesi*), büyük liberal alman gazetesi; 1870-1871 savaşını izleyen ilk Reichstag'ın toplantısında Alsace - Lorraine'in ilhakına karşı çıkan parlamento üyesi Leopold Sonnemann tarafından 1856'da kuruldu. Malî ve sınaî çevrelerin organı olarak liberal iktisadî yayılma siyasetini savundu. *Frankfurter Zeitung* özellikle *İ. G. Farben* büyük kimya işletmeleriyle ilişkideydi. Gazetenin yabancı ülkelerde etkisi olduğunu bilen Hitler rejimi, yayımına göz yumdu ve kapatılma kararını ancak 1943'te aldı. (L)

Frankfurt Gazetesi. Bk. FRANKFURTER ZEITUNG.

Frankfurt Millet meclisi veya **parlamentosu,** Germen konfederasyonu için yeni bir anayasa hazırlamak üzere, 1848-1849 arasında Frankfurt'ta toplanan kurucu meclis. 1848 Martında Berlin ve Rheinland'daki devrimci olaylar sonunda, liberal grup, bir kurucu meclis seçimini hazırlamak üzere elli üyesi olan bir komisyon topladı: «ön parlamento» (*Verparlament*). Kurucu meclis doğrudan doğruya halk tarafından seçildi. Meclis, Germen konfederasyonuna Avusturya'yı da katmak isteyenlerle, Prusya hanedanından bir imparator teklif eden ve Avusturya'yı dışta bırakmak isteyenler (Küçük ve Büyük Almanya) arasında bölündü. Başbakan Heinrich von Gagern, bu iki büyük eğilimi uzlaştırmağa çalıştı; «Küçük Almanya» çerçevesinde bir imparatorluk devleti kurulmasını ve Avusturya ile sürekli bir ittifakın gerçekleştirilmesini istiyordu. 27 Mart 1849'da Kurucu meclis, küçük bir çoğunlukla babadan oğula geçecek «Küçük Almanya» tipi bir imparatorluk kurulmasını onayladı; 28 martta da tacı Prusya kralı Friedrich Wilhelm IV'e teklif etti.

Avusturya, Prusya'nın bu başarısı üzerine temsilcilerini geri çağırdı, Griedrich - Wilhelm IV de liberallerle aynı çizgide görünmemek için, tacı kabul etmedi. Bunun üzerine Frankfurt parlamentosu, üyelerinin çoğunu kaybetti, ortada sadece cumhuriyetçiler kaldı; onlar da meclisi 6 haziran 1849'da Stuttgart'a nakledecek devrimci bir çağrıda bulundular. Frankfurt parlamentosu 18 haziran 1849'da Wurtemberg hükûmetince dağıtıldı. (L)

FRANKLAND (sir Edward), ingiliz kimyacısı (Churchtown, Lancaster yakınları 1825-Golaa, Norveç 1899). Liebig ve Bunsen'in öğrencisi, Royal İnstitution'da (İngiliz Krallık enstitüsü) [1863] ve Royal college of Chemistry'de (Krallık Kimya koleji) [1856] profesör oldu, Chemical society (Kimya derneği) başkanlığına getirildi (1871). 1849'da alman Kolbe ile aynı zamanda, organik çinko bileşiklerini buldu; bunlarla birçok sentezi gerçekleştirdi. Lockyer ile birlikte, güneş atmosferinde helyum bulunduğunu bildirdi. Birleşme değeri kavramını yaratanlardan biridir. (L)

FRANKLAR, lat. **Franci,** fr. **Francs** veya **Franques,** Roma Galya'sını V. ve VI. yüzyılda ele geçirdikten sonra, buraya kendi isimlerini veren ve Baltık'tan geldikleri sanılan germen asıllı halk.

● *Tarih.* İmparator Gallieunus, o devirde ortaya çıkan Frankları, Ren'in sağ kıyısına püskürttü (254'e doğr.). Bunlar, Chamavi'ler, Bruktere'ler, Usipet'ler, Chatt'lar gibi eski kavim kalıntılarının askerî bir pakt etrafında birleşmesiyle meydana gelmişlerdi. Hemen ardından Frankların iki kabileye ayrıldıklarını görüyoruz: İJseel'deki *Sal Frankları* ve İJseel ile Lahn arasında Ren'in

ön yüz

1 frank
çizen O. Roty
(1898)

arka yüz

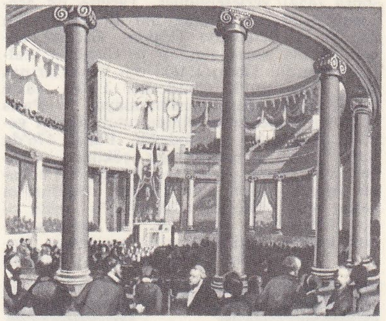

FRANKFURT
St. Paul
kilisesinde
Alman Millî
kurultayı toplantısı (1848)

FRANKFURT'ta
Main nehri

Foto. LAROUSSE

Franklar

sağ kıyısında kalan *Nehirboyu Frankları*. Roma kaynaklarına göre, gözüpek ve yağmacı olan bu barbarlar, Galya'yı iki defa istilâya kalkışmışlardı (258-276). Geçtikleri yollara, Romalıların kaçarken gömdükleri «hazine»lerden çıkarmak mümkündür. İmparator Postumus'tan (258-268) itibaren, roma ordusuna yardımcı birlikler verdiler; IV. yy.da, bazıları roma ordusunun yüksek kumanda mevkilerine kadar yükseldiler (Arbogastus, Bonitus, Silvanus). İmparator Maximianus'un (288) yaptığı bir seferin sonunda, frank krallarından Gennobaud Roma hâkimiyetini kabul etti. Roma'ya askerler ve çiftçiler verdi. Bu davranış, diğer frank halkları arasında da yayılacak bir anlaşma yolunun başlangıcı oldu: Roma'ya yenilen her kabile «federe» olarak, *limes*'in ilerisinde, bir sınır kesiminin korunmasını üzerine almayı kabul ediyordu. Fakat roma ordusu zayıfladıkça, Frankların da hürriyetleri arttı. Daha verimli topraklar arayarak imparatorluğun içine doğru sızmağa başladılar. Constantius'un (293-305) «Batav adalarına» (Lek ve Waal arasında) yerleştirdiği Sal Franklarına, imparator Julianus, Toxandria'ya (Campine) yerleşme hakkını tanıdı (358). Aynı imparator, geri püskürttüğü Nehirboyu Franklarını Ren nehrinin Ruhr ile Main arasındaki sağ kıyısını korumakla görevlendirdi.

Büyük istilâların başladığı sıralarda (V. yüzyılın başı) federe Frankların toprak istekleri, Ren civarını pek aşmamış, bu istekleri bile uzun süre kabul edilmemişti. Aetius'un geri püskürttüğü Nehirboyu Frankları Moselle vâdisine ancak onun ölümünden sonra (454) yerleşebildiler. Tarihte ilk Merovenj'li olarak bilinen Sal Franklarından Clodio II Belçika'yı (Yukarı Escaut) ancak 440'tan sonra alabildi ve Cambria krallığını kurdu. Doornik'teki Sal Franklarının kralı Merovenj'li Childerich I (öl. 481'e doğr.) hâlâ federe durumundaydı ve Paris havzasının merkezini elinde tutan romalı general Egidius'un emrindeydi. Fakat 476'da Batı Roma imparatorluğu çökünce, Childerich'in yerine geçen ve 481'den 511'e kadar hüküm süren oğlu Clovis, Egidius'un yerini alan (486) oğlu Syagrius'u yendi, onu öldürttükten sonra da tam bağımsızlığını kazandı. Hükümdarlığı sırasında, Doornik kralı bütün frank halklarını hâkimiyeti altında topladı ve Kuzey Galya'yı fethetti.

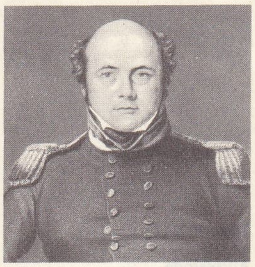

sir John FRANKLİN

Benjamin FRANKLİN

Clovis zamanında Sal Frankları güneye doğru kaydılar, bugün Yukarı Normandiya, Picardie, Champagne denilen toprakları ele geçirdiler; Clovis'in sefer arkadaşlarına Brie veya Beauce'ta geniş topraklar verildi. Fakat hepsi de, kendilerinden daha kalabalık olan ve onların adını alan galya-roma halkı arasında eridiler. Geride sadece mülklerine verdikleri adlar kaldı, bunlar da zamanla bazı köylerin adı oldu. Barbar Germanya ile ilişkisini koparmayan, gücünü sürekli olarak onunla yenileyen Nehirboyu Frankları, latin dilleriyle germen dillerinin bugünkü sınırına kadar Ren'in sol kıyısına yerleştiler; özellikle de Sal Franklarının gidişinden sonra boş kalan bugünkü Flandre'ı işgal ettiler. Ancak VII. yy. dan sonradır ki, hıristiyan Batı'nın medeniyetini benimsediler. Nehirboyu Frank ismi Franken'e, Sal Frankı ismi ise Clovis'in zaferlerinden sonra bütün Galya'ya verilen ad olmuştur.

F. Steinbach'ın E. Ewig'in *Die Civitas Ubiorum* (Ubi'ler Medeniyeti) ve J. Stengers'in *La Formation de la Frontiere Linguistique en Belgique* (Belçika'da Dil Sınırının Meydana Gelişi) eserleri, Nehirboyu Frankları'nın hiç bir zaman yaşamamış olduğunu kesinlikle göstermiştir. «Ravenna Kozmograf»ının, sadece bir *Francia Rinensis*'den söz eden ve bu bölgede, siyasî bütünlüğü olan tek sosyal kuruluş Köln krallığıdır. Karışıklık, tarihte ancak 726-727'de, *Liber Historia Francorum*'da rastlanan Riboarii teriminin yanlış çevirisinden ileri gelmektedir. Jordanes'in sözünü ettiği, yardımcı birliklere verilen Riparioli adıyle, bu çağdan itibaren ve özellikle X. yy.a doğru Köln, Julich, Bonn bölgelerinde, Rhen'in iki yanında, Ruhrgau'nun batısında oturan ve tek bir başbuğun emrinde toplandıkları muhakkak olan halka verilen Riboarii adının birbirine karıştırmamak gerekir. *Lex Ribuaria*'ya (Nehirboyu kanunu) gelince, ancak 633'te ortaya çıkan ve 803'lerden itibaren bu adla anılan kanun, aslında, *Lex Salica*'nın (Sal kanunu) değişik bir şeklinden başka şey değildir.

● *Frank medeniyeti* (III. ve VI. yy.). Franklar uzun boylu, sarı saçlıydı. Yün veya deri potur giyerlerdi. Belden yukarıları çoğu zaman çıplaktı. Bu «barbarlar» yağmacılığı tabiî bir geçim vasıtası sayıyordu; çiftçilik teknikleri yetersizdi. Silâhını kendi yapan ve onaran frank ustası, şüphesiz bir zanaatkârdı. Frankların demir işçiliğindeki ustalıkları step sanatından taklit ederek yaptıkları kuyumcu işlerinde de görülür (Childerich'in mezarında bulunanlar). Frank hukukuna dair bildiklerimizin kaynağı, Sal kanunu (500 yılına doğru yazılmış) ile Nehirboyu kanunudur (540 yılına doğru yazılmış). Bunlarda usul hükümlerine ve meşhur canbedeli (wergeld) rastlanır. Kabile savaşçıları her yıl «Mars alanı»nda toplanarak bir başkan seçerler ve onun yeni seferler için yaptığı teklifleri dinlerlerdi. Kabul edenler başkana sadakat yemininde bulunurdu. Fakat Soissons vazosundaki tasvir, kaba kuvvetin burada esas olduğunun delilidir. Frank askeri, esas itibarıyle piyadedir, ne miğfer ne zırh giyer, savaşta kullandığı silâhlar tek ağızlı kılıç (glaive), fransisk (harp baltası) ve ucu kancalı mızraktır. Yalnız başkanları ata biner, uzun kılıç kuşanır. Diğer federelerden farklı olarak, Franklar, putperest (payen) kalmışlardır. Clovis'in din değiştirmesi sırasında vatandaşlarından pek azı kendisine uymuştu. Ancak VIII. yy.da Ren'in sağ kıyısındaki Franklar misyonelere kötü muameleden vaz geçerek hıristiyan dinini kabul etmişlerdi. Romalılardan ve Gotlardan farklı olarak, Franklar istilâ ettikleri yerlerin halkı ile evlenmeyi yasaklamamıştı.

Onların galya - roma halkı arasında süratle erimelerinin sebebi belki de budur. (L)

FRANKLİN, A.B.D.'de birçok köy, şehir ve idare bölümünün adı. Başlıcası, Pennsylvania'da, Pittsburgh'un kuzeyinde, Allegheny kıyısında; 10 000 nüf. Petrol rafinerileri. (L)

FRANKLİN i. (*B. Franklin*'in adından). Elektrostatik* C.G.S. sisteminde elektrik yükü birimi. (L)

FRANKLİN (Benjamin), amerikalı filozof, fizikçi ve devlet adamı (Boston 1706-Philadelphia 1790). Sofu bir çevrede yetişti, bir mum imalâtçısı olan babasının yanında çırak olarak çalıştı, sonra matbaacı olan kardeşi James'in yanına girdi. James, yayımladığı liberal gazetede, dinî idare ve sofu aristokrasi egemenliğine karşı mücadele ediyordu. Franklin, boş zamanlarında öğrenimini tamamlamağa çalıştı. Locke'un *On the Human Understanding* (İnsanın Anlayış Gücü Üzerine) ve Addison'un *The Spectator* (Seyirci) adlı kitaplarından etkilendi. 1723'te New York ve Philadelphia'ya, sonra İngiltere'ye gitti ve Palmer ile Wall gibi matbaacılar yanında teknik bilgisini geliştirdi. 1726 Yılının sonunda Amerika'ya döndü; kendi başına bir matbaa açtı ve bir gazete çıkardı. *Poor Richard's Almanach*'ı da (Zavallı Richard'ın Almanağı) bu sırada yayımlamağa başladı. Bundan biraz sonra, bir kulüp açtı; bir kitaplık, bir hastahane ve yangına karşı bir sigorta şirketi kurdu. Matbaalarının sayısını arttırdı. Ayrıca, Masonların faaliyetlerine de katıldı. Zamanla, bu örgütün en önemli kişilerinden biri oldu.

Bütün bu faaliyetlere rağmen, Franklin, kişisel bilgilerini arttırıp geliştirmek için yine de vakit bulabiliyordu. Bu arada özellikle elektrik olayları üzerinde çalışmalara koyuldu. Uçların elektrik bakımından taşıdığı önemi ve elektriğin sakımı ilkesini ortaya attı. Yaptığı bir seri deneme sonunda 1752 yılında, şimşeğin elektriksel özelliğini buldu ve paratoneri icat etti. Bunun üzerine, Londra Kraliyet derneği ve Paris Bilimler akademisi üyeliklerine seçildi. Herkesin saygısını kazanmış bir kimse olarak Philadelphia Belediye konseyine üye seçildi (1748) ve siyasî hayata atıldı. 1750'de Pennsylvania meclisine seçildi ve arazi vergisi vermek istemeyen büyük ailelerle mücadele etmeğe başladı. İngiliz Amerikası Postalarının genel müdürü oldu; posta servislerini bir düzene koyup geliştirdi. Kuzey Amerika sömürgelerinin ayaklanmağa başladığı 1757 yılında bu sömürgelerin halkı kendisini Londra'ya gidip dertlerini açıklamak ve 1763'te de damga resmi kanunu konusundaki itirazlarını Lord Granville'e bildirmekle görevlendirdiler. Franklin, 1772 yılında, Massachussets valisi Kutchinson ile vali yardımcısı Oliver'in sömürge halkına hakaretlerle dolu mektuplarını ele geçirerek bunları yayımladı. Bu yüzden, az daha, âsilerin suç ortağı diye tutuklanacaktı. O güne kadar, Britanya imparatorluğu içinde bağımsız bir Amerika'nın gelişebileceğine inanan Franklin, hem İngiltere kralına sadık kalmanın, hem de iyi bir amerikan vatandaşı olmanın imkânsızlığını anladı. Philadelphia'da büyük bir heyecan ve sevgiyle karşılandı ve birinci Amerikan meclisine milletvekili seçildi; Jefferson ve John Adams ile birlikte bağımsızlık bildirisini kaleme aldı (1766). Tecrit siyasetinden yana olmasına rağmen, Fransa ile bir ittifak işini görüşmekle görevlendirildi. Paris «Koca Franklin»i büyük bir coşkunlukla karşıladı. Franklin, kabiliyet ve bilgisini en iyi şekilde kullanmayı bildi ve Paris salonlarını büyülemeyi başardı. 1778 Yılında, Amerika Birleşik devletleriyle Fransa arasında bir dostluk antlaşması ve 1783'te de, İngiltere ile barış antlaşması imzalandı. Bununla birlikte, Franklin, Amerika'ya ancak 1785'de dönebildi. Zatürreeye tutuldu ve öldü. Franklin'e bağımsızlığın ve devrimin bir sembolü gözüyle bakan Fransız Anayasa meclisi, ölümü üzerine üç günlük bir matem ilân etti. *Anıtlar*'ı 1771'de yayımlandı. (L)

FRANKLİN (Frederic), ingiliz dansçı, öğretmen ve koreografı (Londra 1914). N. Legat'nın öğrencisiydi. 1935'te Markova - Dolin topluluğuna girdi, sonra Monte - Carlo rus balesine geçerek L. Massine ile çalışmağa başladı. 1940'ta toplulukla birlikte Birleşik devletlere göç etti, 1944'te bale yöneticisi oldu. Alexandra Danilova, Alicia Markova, daha sonra Maria Tallchief ile sahneye çıktı, *Paris Neşesi, Rodeo, Frankie ve Johanny, Kırmızı Haşhaş* balelerinde dansetti. Koreograf olarak *Tribute* (1962), *Ritim* 3 (1963) balelerini meydana getirdi. Bugün Washington Millî balesinin başındadır. (L)

Foto. LAROUSSE

İle-de-France'dan bir görünüş

FRANKLİN (Miles), avustralyalı kadın romancı (New-South-Wales 1879-öl. 1954). *My Brillant Career* (Başarılı Hayatım) [1901] adlı eserinde genç bir çiftçi kadının başından geçenleri anlattıktan sonra, bir kitap daha yayımladı. 1931'de yeniden yazmağa başlayan Franklin, 1936'da yayımladığı *All That Swagger* (Bunca Tafra) adlı eserinde, dört kuşağın hikâyesini anlattı ve yurdunun geleceğine beslediği inancı dile getirdi. (L)

FRANKLİN (sir John), ingiliz denizcisi ve kâşifi (Spilsby, Lincolnshire 1786-öl. 1847). *Trent* adlı gemisiyle 1818'de denize açılarak, Amerika'nın kuzey kıyılarını keşfetti. 1825'te, Coppermine ve Mackenzie nehirlerinin ağızları arasında uzanan kıyıları keşfe çıktı. Dönüşünde, Akdeniz'e gönderildi, sonra da Tasmanya genel valiliğine getirildi, 1836'dan 1943'e kadar orada kaldı. Kuzeybatı geçidini aramak üzere hazırlanan bir kutup seferinin yönetimini üzerine aldıysa da, iki gemisinin batması üzerine, arkadaşlarını selâmete kavuşturmağa çalışırken can verdi. Franklin'i kurtarmak ve izini bulmak üzere girişilen daha sonraki seferler sırasında kuzeybatı geçidi bulundu. Franklin'den iki eser kaldı: *Narrative of a Journey to the Shores of the Polar Sea in the Years* 1819-1822 (1819-1922 Yıllarında Kutup Denizi Kıyılarında Girişilen Bir Yolculuğun Hikâyesi) [1823] ile *Narrative of a Second Expedition to the Polar Sea in* 1825-1827 (Kutup Denizine 1825-1827 Yıllarındaki İkinci Seferin Hikâyesi) [1828]. (L)

FRANKLİN (William Buel), kuzeyli amerikan generali (New-York 1823-Hartford 1903). İstihkâm subayı olarak, Meksika seferine (1847) katıldıktan sonra, West Point Harp okulunda ve New York Harp akademisinde profesörlük yaptı. İç savaş sırasında, bir gönüllüler kolordusunun başına geçerek, Potomac ordusunda yararlık gösterdi. Sivil hayata dönüşünde, Colt firmasının baş satıcılığını üzerine aldı ve milletlerarası Paris sergisinde Birleşik Amerika pavyonunun komiserliğini yaptı (1889). [L]

FRANKLİN arazisi, Kanada'da idare bölümü, kuzeybatı arazisinin parçası. Kanada Arktik adalarını ve Melville ile Boothia yarımadalarını içine alır. (L)

FRANKLİN boğazı, Prince-of-Wales adasını Boothia yarımadasından ayıran boğaz. (L)

FRANKLİN - BOUİLLON (Henri), fransız siyaset adamı (Jersey 1870 - Paris 1939). Genç yaşta gazeteciliğe başladı. Milletvekili seçilerek siyaset hayatına atıldı (1910-1929; 1923-1936). Painlevé hükûmetinde propaganda işleriyle görevli devlet bakanlığında bulundu (1917). Bu görevi sırasında Rheinland cumhuriyetinin kurulmasına çalıştı (1919). Rapollo konferansında da önemli rol oynayan Franklin, Ankara hükûmeti ile görüşmek için Ankara'ya geldi (4 haziran 1921). Atatürk ile tanıştı. 13 Haziran 1921'de Ankara istasyonunda görüşmeler başladı. Misakı Millî'de yer alan bütün maddeler tartışıldı; sonunda Ankara* İtilâfnamesi imzalandı (20 ekim 1921). Franklin - Bouillon, bu antlaşmadan sonra da birkaç defa Türkiye'ye geldi. Lozan antlaşmasına Fransa'nın temsilcisi olarak katıldı (1923). Fransa'ya döndükten sonra, partiler arasında meydana gelen bölücülük siyaseti yerine, millî birlik yararına partilerüstü bir uzlaşma faaliyetine katıldı. Bu davranışı bağlı bulunduğu partisinin bölünmesine yolaçtı. (LM)

FRANKLİN D. ROOSEVELT gölü, Grand Coulee barajının (Washington eyaleti) Columbia vâdisinde meydana getirdiği göl. (L)

Franklin tedavisi, statik elektrikle yapılan tedavi. *Eşanl.* FARADİZASYON.

— ANSİKL. Eskiden jeneratörlerde ebonit levhalar vardı. Bugün, aynı tedavi, Oudin rezonatörüyle elde edilen yüksek frekanslı akım gerilimleri uygulanarak sağlanmaktadır. Bu amaçla elektrostatik banyo, eflüv ve kıvılcım tedavisinden de yararlanılır. (L)

FRANKLİNİT i. (*Franklin* maden ocaklarının [New-Jersey, A.B.D.] adından, fr. *franklinite*). Miner. Çinko, manganez ve demir karışımı tabiî oksit, düzgün sekizyüzlü şeklinde billûrlaşır. Zayıf mıknatıs özelliği gösteren siyah spineldir. (L)

FRANKO zf. (ital. *franco*, muaf). Bank. ve Bors. Simsariyesiz.

— Huk. Masrafsız. Bk. ANSİKL.

— Tic. *Liman frankosu*, bir paketi nakliye ücreti verilmeksizin franko göndermek veya almak.

— ANSİKL. Huk. Borçlar kn. md. 186/II'ye göre «masrafsız teslim» şart edilmiş ise satıcı nakil masraflarını üzerine almış sayılır. Meselâ *franko rıhtım* kaydı ile satılan bir malda, rıhtıma kadar taşıma ve boşaltma masrafları satıcıya aittir. Bu kelimenin, masraftan muaf tutulma dışında, yanında adı geçen yere kadar satıcının hasarı yüklenmiş sayılması anlamına da gelip gelmeyeceği tartışmalıdır. Milletlerarası, özellikle denizaşırı ticaret hayatında, masrafsız teslimin başta gelen örnekleri olarak SİF (veya CİF*), FOB* ve CF* satışlar anılabilir. (ML)

FRANKO (İvan), ukraynalı milliyetçi yazar (Nahuyevice, Galiçya 1856-Lvov 1916). Dragomanov, Çentenko, Bielinski ve Herzen'in izinde yürüdü. Radikal Halk partisini kurdu. Viyana hükûmetine karşı sosyal gelişme ve millî bağımsızlık fikirlerini savundu. Ukrayna folkloruyle ilgilendi. En ünlüsü *Muso-Moysey* (1905) olan birçok eser bıraktı. *Kapital* ve *Anti-Dühring*'ten bazı bölümleri ukrayna diline çeviren ilk yazardır. (L)

FRANKOCULUK i. 1936'da general Franco tarafından İspanya'da kurulan yönetim sistemi. (L)

FRANKOLİT i. (fr. *francolite*). Miner. Karbonatlı tabiî kalsiyum fosfat, apatit'e benzer. (L)

FRANKOPAN, Krk adasından gelme eski hırvat ailesi. Aile 1271'den itibaren Hırvatistan'da egemen oldu ve XIII. yy.da Moğollarla, XV. yy.da da Türklerle çetin bir mücadele yaptı. XV. yy.dan XVII. yy.a kadar Macaristan'da önce gelen bir rol oynadı. Frankopan'lar XVII. yy.da Hırvatistan'dan çekilerek yerlerini italyan Frangipane ailesine bıraktılar. Ailenin başlıca üyeleri şunlardır: İVAN, 1391 ile 1394 arasında hırvat ban'ı; — JUK KRSTO (1578-1652), germen imparatorunun gizli danışmanı; — FRAN KRSTO (1643-Wiener-Neustdat 1671); Macaristan'ı germen hâkimiyetinden kurtarmak isteyen kayınbiraderi Zrinyi ile macar Nadasdy'nin desteği ve Polonya ile Osmanlı imparatorluğunun yardımlarıyle Habsburglara karşı düzenlenen geniş bir gizli birleşmenin başına geçti. Yakalanarak idam edildi. İtalyanca ve özellikle de hırvatça çeşitli eserler ve şiirler yazdı. (L)

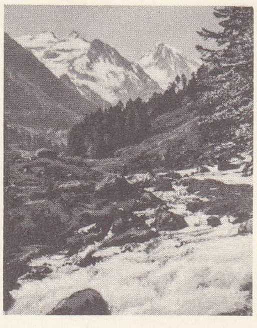

Pirenelerde Lutour vâdisi

FRANSA, fr. **France,** Batı Avrupa'da devlet; batıda Kuzey denizi, Manş denizi, Atlas okyanusu; güneyde Pireneler ve Akdeniz; doğuda Alpler, Jura ve Ren ile sınırlıdır; kuzeyde, tabiî engellere tekabül etmeyen bir sınırla Lüksemburg'dan ve Belçika'dan ayrılır; 551 602 km^2; 49 795 010 nüf. (1968). Başkenti, *Paris.* Başlıca şehirleri: *Lyon, Marsilya, Lille, Bordeau, Toulouse, Nantes, Nice, Rouen, Toulon, Strasbourg.*

«Fransa», Franklar ülkesinin adıdır. Clovis zamanında Fransa, Paris, Orleans ve Tours çevresini içine alıyordu; Loire'ın ötesine Akitanya denirdi; Meuse ile Vosges dağlarının doğusunda ise bir germen ülkesi vardı. VI. yy.da Kuzeybatı Avrupa adalarından gelen Bretonların yerleştiği Armorik yarımadasının batı kesimi de, gerek dil, gerek toprak bakımından Fransa'nın dışında kalıyordu.

Verdun antlaşmasıyle (843) Fransa'ya (*Francia occidentalis*) kesin sınırlar çizildi: Escaut ağzından başlayan sınırlar kısmen Meuse ve Saône çığırlarını izledikten sonra Rhône deltasına ulaşıyordu. *Rex Francorum*'un hükümranlığı, nazarî olarak, bu topraklar üzerinde geçerliydi.

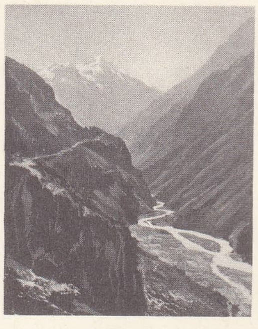

Oisans masifinde La Bérarde geçidi Alpler

«Fransa» adı, sonradan, fetihler, antlaşmalar ve evliliklere başkent Paris'teki kraliyet iktidarının çevresinde toplanan az çok bağımsız veya yabancı illerin tümünü kapsadı. Savoie ile Nice kontluğunun 1860'ta kesinlikle ilhakı ve 1870'te elden çıkan Alsace ve Lorraine'in 1918 zaferinden sonra yeniden ülkeye katılmasıyle Fransa toprakları oldukça düzgün bir altıgen biçimini aldı.

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Fransa topraklarının başlıca özelliği yüzey şekillerinin yapı ve düzenindeki çeşitliliktir. Avrupa'nın jeoloji tarihindeki bütün olayların izlerine, kıta yapısının özeti olan Fran-

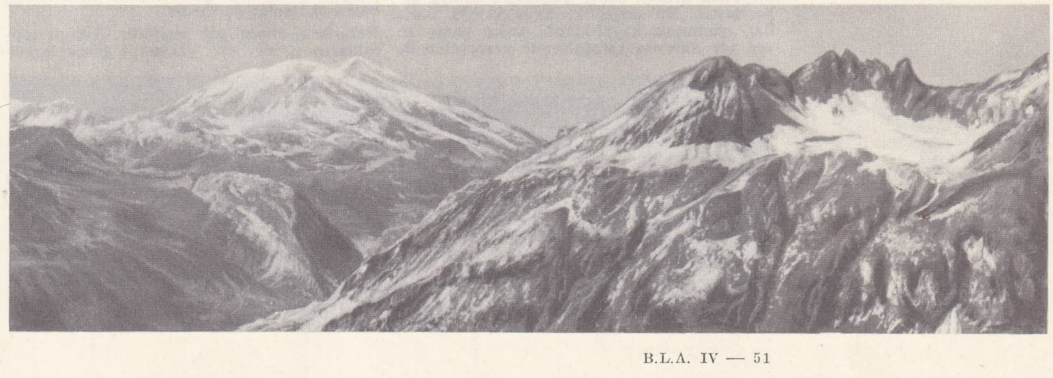

Yukarı İsère vâdisi sağda, Sassière buzulu; ortada, Pourri dağı ve la Sache tepesi; solda, Bellevarde kayası

Foto. Belzeaux, Palancher, S.N.C.F. (LAROUSSE)

Normandiya
Château-Gaillard bölgesi
(Eure)

sa topraklarında rastlanır.

● *Dağlar.* Fransa'da görülen Hersinyen yüzey şekilleri (Bretagne, Massif Central'in büyük kısmı, Vosges dağları, Ardenne, Alpler ile Pirenelerin bazı unsurları) daha geniş bir bütünün parçalarıdır. Bu yaşlı sıradağların bazı bölümleri, havzalarda (Paris havzası, Akitanya havzası, Rhône ile Saône ovaları, Alsace ovası) kalın tortu tabakaları altında kalmıştır.

Alpler, Pireneler ve Jura gibi diğer fransız dağları, daha yakın bir çağda, özellikle Üçüncü zamanda oturdu. Dağoluş hareketleri yer yer Dördüncü zamana kadar sürdü. Bu yüksek engebeler, deniz çukurlarının derin-

La Rochelle limanı
(Charente-Maritime)

liklerinden yüzeye çıkar çıkmaz aşındırıcı güçlerin etkisinde kaldı ve yapılarındaki kayaların cinsine göre değişerek bugünkü biçimlerini aldı.

● *Ovalar.* Dağlar gibi çok çeşitli olan ovalar, denizlerde, göllerde, deniz kulaklarında bazen çok kalın tabakalar halinde çöken veya ırmakların taşıdığı tortulardan oluşmuştur. Fransız ovaları, Avrupa kıtasının kuzeyindeki ve doğusundaki ovalara oranla daha küçüktür, tamamıyle düz olanlarına da pek az rastlanır. Bu ovaları meydana getiren tortul tabakaları, hemen her yerde, kenarlarındaki dağ kütleleri boyunca yükselmiştir; Paris havzasında, doğudan batıya ve güneyden kuzeye doğru, Akitanya havzasındaysa güneyden kuzeye, doğudan batıya, kuzeyden güneye doğru eğimlidir.

Etkisi toprağın sertliğine göre değişen aşındırma hareketi, Paris havzası çevresinde eşmerkezli sayılabilecek eğriler, Akitanya havzası sınırlarında ise daha dik çizgiler meydana getiren bayır çizgilerini ortaya çıkarmıştır. Bu çeşitlilik, kayalıklarda daha dar, yumuşak kayalıklarda daha geniş ve yer yer alüvyon taraçalarıyle çerçevelenmiş olan vâdilerle daha da artar.

Böylece, Fransa ovalarının yüzey şekilleri, «küçük yamaçlar», küçük tepeler, tümsekler ile kesilmiştir ve her yeri insanların yerleşmesine elverişlidir. Dağ kütlelerinin bölgesel düzeni de yerleşmeyi kolaylaştırır.

Yüzey şekilleri, Fransa'nın başka avrupa ülkeleriyle ilişki kurmasını engellememiştir. Tersine, yüzey şekillerinin düzenliliği, sınırları içinde her türlü ulaşımı desteklediği gibi dış ülkelerle ilişkileri de kolaylaştırmıştır.

Çevresindeki denizler de Fransa'yı dış etkilere açık tutar. Toprağın çeşitliliğini yansıtan kıyılar, her çağda karaya çıkma imkânları sağlamıştır. Doğu'nun ve Yunanistan'ın bütün nimetleri, çok erken bir dönemde, Akdeniz yoluyle Fransa'ya akmıştır. Kuzey ülkelerinin serüvenci denizcileri de kıyıya yerleşip medeniyetlerinin birçok özelliğini Fransa'ya aşılamışlardır.

İKLİM VE BİTKİ ÖRTÜSÜ

Fransa'nın çevresindeki denizlerle ve avrupa ülkeleriyle yakın ilişkisi dolayısıyle iklimi çok değişiktir. Bütünüyle ele alınınca ülkede nispeten ılıman iklim ağır basar. 51°5 ve 51°20 kuzey enlemi arasında yer alan Fransa'da Kuzey ve Doğu Avrupa'daki şiddetli soğuklar da, Akdeniz yarımadalarının aşırı sıcakları da görülmez; yağışlar hemen her yerde düzenli bir şekilde dağılır.

Fransa çeşitli iklim bölgelerine ayrılır. Akdenize komşu bölgelerde, kış mevsiminde ortalama ısı derecesi sıfırın üstündedir (yazın 35°C'ı aştığı olur). Bu kesimde yapraklarını dökmeyen ağaçlar (çam, selvi, yeşil meşe, mantar meşesi) yer alır; üzüm ve zeytin yetişir. Fransa'nın batı kesiminde Atlas okyanusu iklimi hüküm sürer, yağmur boldur; orman ve çayır yetişir. Akitanya havzasında yazlar kurak, baharlar yağışlıdır; mısır ve üzüm yetişir. Paris bölgesinde ve doğuya doğru gürgen ağaçları, buğdayın yanı sıra şeker pancarı görülür. Daha doğuda (Lorraine, Bourgogne) iklim serttir; köknar, ladin, sarı çam ormanları belirir. Massif Central'de ve Kuzey Alpler'de de aynı sert iklim hüküm sürer.

HİDROGRAFYA

Yüzey şekileri ve toprağın yapısı, nehirlerin rejimini doğrudan doğruya etkiler; nehir havzalarının şekli o kadar uyumludur ki, eski coğrafyacılar bu havzaları, engebe hatlarıyla belirlenen kesin sınırlarla göstermek eğilimine kapılmışlardır. Gerçekte durum daha karmaşıktır ve Sen, Loire, Garonne ve Rhône gibi büyük nehirlerden başka akarsular da vardır.

Nehirlerin düzeni çok çeşitlidir. Avrupa topraklarının hiç bir yerinde, gerek çığırları, gerekse gelişmeleri bakımından bu kadar değişik bir nehir ve akarsu ağı yoktur. Bu ağ, temel bütünlüğünü bozmaksızın Fransa'nın görünüşüne yeni çizgiler katar. Ayrıca, nehir rejimleri zaman zaman aşırılıklar gösterir, ama genellikle hepsi de ölçülüdür. (Sen'in 1910'daki taşmasını bir istisna saymak doğru olur.)

Rhône ile Loire'ın taşması zarar ziyandan çok korku yaratır. Garonne'un tehlike doğuracak şekilde taşması içinse karların erimesi sırasında Pirenelerde şiddetli yağmurların yağması (1875) veya Massif Central'in güneyinde sürekli akdeniz sağanaklarının boşanması (1930) gerekir. En azgın nehirler Akdeniz bölgesindekilerdir.

İktisadî ve beşerî coğrafya

TARIM

Fransa'da buğday üretimi, yılda ortalama 80 milyon kentalin üstündedir, 4 600 000 hektarlık arazide 100 milyona erişmek üzeredir; oysa XIX. yy. başında buğdaya 13 milyon hektar ayrılmıştı. Buna 1 800 000 hektar yulaf, 900 000 hektar arpa, 700 000 hektar kadar mısır, 30 000 hektar pirinci de (özellikle Camargue'da) eklemek gerekir. Güney Fransa'da özelliği olan dağcılık, filoksera buhranından sonra (1870-1885) yeniden düzenlendi; bugün 1 300 000 hektardan daha geniş bir alan kaplar, bunun 420 000'i Akdeniz kıyısındaki dört idare bölgesindedir (Gard, Hérault, Aude, Pyrenées-Orientales). Sofra şaraplarının yanı sıra (üretim genellikle 5 milyon hektolitreyi aşar) Fransa yüksek kaliteli ve çok tanınmış şaraplar (Güney'in likörlü şarapları, Bordo şarabı, Côtes-du-Rhône şarabı, Bourgogne şarabı, Loire, Alsace, Jura, Champagne v.b. şarapları) üretir. Meyve üretimi de aynı derecede zengindir: güneyde Akdeniz bölgesinde badem ve zeytin; Rhône, Garonne, Roussillon vâdisinde şeftali ve kayısı; birçok bölgede armut, kiraz, elma ve erik. Sanayi bitkileri tarımı da verimlidir: sınaî şeker pancarı, 380 000 hektar; kolza, 80 000 hektar; keten, 30 000 hektar; tütün, 645 000 kental v.b.

Eti ve sütü için yetiştirilen hayvan sayısı yüksektir. Bazı cinsleri tanınmış olan sığır sayısı 19 447 000 başı bulur; bunun 10 milyon başı inektir. Sayısı büyük ölçüde azalan koyun yine de 9 milyon başlık (6 milyon kadarı kuzu) bir sürü meydana getirir, bunların bir kısmı kesim için yetiştirilir (Güney Alpleri, Pireneler, İle-de-France v.b.), bir kısmının ise sütünden yararlanılır (Causselar ve komşu bölgeler, Pireneler); bu sütün bir kısmı da, peynir yapımında kullanılır. Sayısı 8 milyonu aşan domuz, özellikle aileler tarafından yetiştirilir. Taşıtların makineleştirilmesi ve tarımın motorlu hale getirilmesi yüzünden at sayısı azalmış ve 1 800 000 başa düşmüştür.

Tarım âletleri, ilk orak makinesinin çıktığı XIX. yy. ın ortasından beri büyük ölçüde gelişti. Traktör gerçek bir devrime yolaçmıştır. 1939'daki traktör sayısı 30 000'den azdı: bugün bu sayı 680 000'e yükselmiştir. Tarımcıların elinde, 514 000 ekme makinesi ve 311 000 gübre dökme makinesi v.b. de vardır. Hasat, 534 000 demetleyici ve 50 000 biçerdöver ile yapılır. Motorlar, özellikle de elektrik motorları sayesinde, çiftliklerin iç işleri de kolaylaşmıştır. Bu temel ilerlemelere genetik alanında (asma kütükleri, yeni tahıl çeşitleri), verimlendirme çalışmalarında, basit ve bileşik gübreler (500 000 ton azot, 870 000 ton fosforik asit, 680 000 ton potasyum) kullanılmasında yapılan ilerlemeleri de eklemek gerekir.

Yüz temeli üzerinden (1956-1957 yılları üretimleri ortalaması) tarım üretimi indeksi 1965'te 131'e ulaştı (Hollanda'da 137, Doğu Almanya'da 126, Belçika'da 128, İtalya'da 119). Çiftçi sayısı gittikçe azaldığına göre bu ilerlemeyi üretkenliğin çoğalmasına bağlamak doğru olur. 1958-1966 Arasında, gayri safî iç millî hâsılada tarımın payı, yüzde 11'den 7,4'e indi. Köy göçleri, işletmelerin sayıca azalmasına ve ortalama boyutlarının büyümesine yolaçtı. (1955'te 2 260 000 işletme, 1963'te 1 900 000; işletmelerin yüzde 20,8'i 1955'te 2 hektardan fazlaydı; 1963'te ise 20 hektardan fazla işletmelerin oranı yüzde 26,5'ti). Bu gelişme, mekanikleşme ve motorlaşma ile birlikte

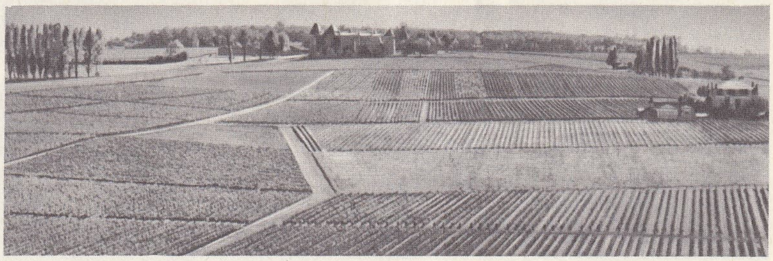

Bordelais
Château-Yqeum bağları
(Gironde)

Foto. Dubure, A. V. Thamas, Laville (LAROUSSE)

gerçekleşti (1965'te, bir milyondan fazla traktör olduğu halde, 1960'ta bunların sayısı 700 000'in altına düştü). Üretim alanında hayvancılık daha ağır basmağa başladı. Değer olarak hayvan üretimi, 1964'te tarım üretiminin yüzde 61'inden fazlasını meydana getiriyordu. Sığır ve domuz yetiştirilmesi, koyun yetiştirilmesinden daha hızla gelişti ve 1964'te, et üretiminin yüzde 73,5'ini buldu. Aynı yıl, süt ürünleri, toplam tarım üretiminin meydana gelmesine yüzde 20'ye yakın katkıda bulundu.

Ekilebilir topraklara ayrılan alan 1960 - 1964 arası 500 000 hektar eksildi. Buna rağmen fransız tarımı gene de Ortak pazarın en güçlü tarımıdır.

SANAYİ

Fransız sanayii nispeten yeni bir dönemde kuruldu. Colbert sanayinin gelişmesini desteklemişti. Eseri Büyük Saltanat ve Rejans dönemlerinin sonundaki malî kargaşadan zarar gördü. 1730'dan itibaren dokuma, metalürji, maden kömürü çıkarma v.b. gibi dallar gelişti. Bununla birlikte Fransa'da henüz büyük fabrikalar yoktu.

Ülkeye buhar makinesinin sokulması, tezgâhlar icadı, dökme imalinde odun kömürü yerine maden kömürünün kullanılması, özellikle 1830'dan ve İmparatorluk döneminde 1860'tan sonra büyük gelişmelere yolaçtı. O tarihten sonra sanayinin önemi sürekli olarak arttı.

Kömür yetersizliği uzun süre fransız sanayiinin zayıf noktalarından biriydi. Nord'daki, Pas de Calais'deki, Lorraine'deki ve Massif Central'deki büyük kömür havzaları, alman, ingiliz, rus veya amerikan havzalarıyle kıyaslanabilecek güçte değildir. Birinci Dünya savaşından önce, global kömür üretimi ancak 48 milyon tona ulaşırken (tüketim: 70-80 milyon ton) başlıca maden kömürü ocaklarının devletleştirilmesiyle (1946) sürekli olarak arttı (bugün 60 milyon ton).

Sanayide ve evlerde yakıt olarak kullanılan kömür aynı zamanda da metalürji kok'u imalinde (üretim yaklş. 7 707 000 ton) kullanılarak, gaz, katran, benzol, amonyum sülfat elde edilmesini, sentez elemanları üretilmesini (amonyak, metanol v.b.) ve kimya ürünleri tesisleri kurulmasını sağladı.

Maden kömürünün arıtılmasıyle elde edilen gaza, Aşağı Pireneler bölgelerinden (1939'dan beri Saint-Marcel, 1949'dan beri Lacq) elde edilen önemli ölçüde tabiî gaz üretimi de eklendi.

Yılda toplam olarak elde edilen 4 500 milyon metre küp gaz, borularla güneybatıya dağıtılarak Paris ve Lyon bölgelerine ulaştırılır. Fransa'da petrol 1939'da yalnız Alsace'da Pechelbron yatağından (yaklş. 30 000 ton; bugün 25 000 ton) çıkarılıyordu. Lacq (Yukarı Lacq), Parentis ve Paris havzasında bulunan yataklarla, petrol üretimi önemli ölçüde arttı: 2 milyon ton. Fransa uzun süreden beri kömür kaynaklarının yetersizliğini elektrik üreterek gidermeğe çalışıyordu. Alplerde ve Pirenelerdeki yüksek çağlayanlar düzenlendi. Bugün hidroelektrik santrallarında 36 milyar kw/s enerji elde edilir; termik fabrikaların üretim gücü ise 32 milyar kw/s'i bulur. Elde edilen enerjinin dağıtımı 22 000 km uzunluğunda çok yüksek gerilimli hatlarla sağlanır. Kişi başına düşen enerji 2,90 t maden kömürüne eşdeğerlidir (yirmi yıl içinde yüzde 40'tan fazla artış).

Fransız sanayii birçok maden filizinden de yararlanır. Fransa demir filizi bakımından (Lorraine, Normandiya, Anjou, Bretagne) Avrupa'nın en zengin (S.S.C.B. hariç) ülkesidir. 67 Milyon tonu aşan üretimin bir kısmı Almanya'ya ve Benelux ülkelerine ihraç edilir. Bu üretim sayesinde özellikle Lorraine'de, Nord bölgesinde v.b. güçlü bir metalürji sanayii kurulmuştur. Brüt çelik üretimi 17 milyon tonu, haddelenmiş ürünler üretimi 13 milyon tonu, brüt dökme üretimi 12 milyon tonu aşar.

Demirsiz madenler üretimi de önemlidir ve özellikle alüminyum alanında Fransa'da Avrupa'nın en güçlü tesislerinden bir kaçı (Alplerde ve Pirenelerde) kurulmuştur. Bu büyük metalürji sanayiinin yanısıra imalât sanayii de gelişmiştir: büyük ve orta makine yapımı; hassas âletler, makine malzemeleri yapımı; demiryolu malzemeleri ve özellikle lokomotif yapımı; her çeşit tezgâhlar v.b. Fransız otomobil (yılda 150 000 - 200 000 araç) ve uçak sanayii dünyaca tanınmıştır. Gemi sanayii (on iki kadar tersane) Fransa ve yabancı ülkelere savaş gemileri yapar.

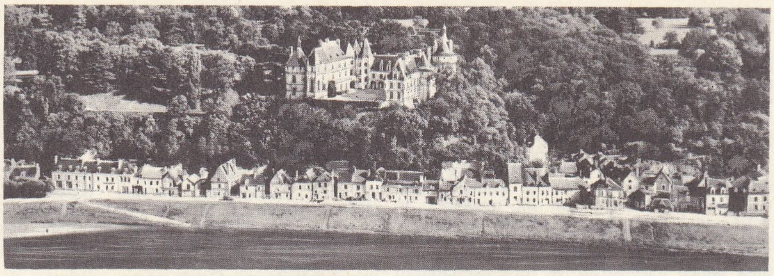

Chaumont'da Loire ırmağı (Loir-et-Cher)

Bayındırlık ve inşaat sanayiinde çalışanların sayısı 1 800 000 kişiyi aşar, dolayısıyle fransız sanayiinin en faal dalını meydana getirir. Bayındırlık kesiminde ilgi çekici inşaatlar (msl. barajlar, Ren ve Rhône'un yatağını değiştiren kanallar, Yancarville köprüsü) yapılmıştır. Dokuma sanayii de çok eskiden beri tanınmıştır ve Fransa bu alanda dünyanın başlıca ülkelerinden biridir (7 000 işletme, 400 000 işçi, 11 milyon dokuma broşu, 500 dokuma ve iplik tezgâhı). Sunî ve sentetik dokumacılığın yanısıra ipek sanayii, de büyük ölçüde tanınmıştır. Gerekli ham ipeğin ancak küçük bir kısmı Fransa'da üretilir; yün alanında da ülke koyunlarından ancak 10 000 ton yün elde edilmesine karşılık 160 000 tondan çok yün ithal edilir. Çok çeşitli kimya sanayii, cam, seramik, kâğıt ve kauçuk (yalnız lastik yapımı dalı için 255 000 t) sanayileri ve besin sanayii (100 kadar şeker fabrikası; sütçülük; tereyağcılık; peynircilik; meyve, sebze, balık konserveciliği; biracılık v.b.) fransız sanayiinin tamamlayıcı dallarıdır.

1958'de sanayiinin gayri safî iç hâsıla oluşumundaki payı yüzde 41 iken, 1965'te yüzde 39,5 (yapı sanayii hariç) oldu. 1958 İndeksini 100 sayarsak, sanayi endisinin 1967'de 161'e ulaştığını görürüz. (İtalya'da 226, Hollanda'da 189, Batı Almanya'da 157, Belçika'da 156, Lüksemburg'ta 122).

1960 ile 1965 arası, birinci enerji tüketimi (Fransız İstatistik kurumunca kabul edilen eşdeğerlik sistemine göre), 129'dan 170 Mt. kömür eşdeğerine yükseldi. 1956'da, maden kömürü (linyitle beraber), enerji ihtiyaçlarının ancak yüzde 40,5'ini sağlıyordu (1960'ta yüzde 54).

Verim artışı ve üretimin gerilemesi sonucu (1960'ta 58,2 Mt. 1966'da 50,3 Mt.) istihdam edilen işçi sayısı büyük ölçüde azaldı (1960'ta 219 000, 1965'te 185 000, 1966'da 177 000 ücretli). Üretimin azalması, Lorraine maden havzası dışındaki bütün havzalara etkide bulundu. Petrol birinci enerji kaynağı oldu (1965'te enerji ihtiyaçlarının yüzde 43,2'sini, 1960'ta ise sadece yüzde 30'unu karşılıyordu). Millî üretim çok az arttı (1966'da hâlâ 3 Mt'dan azdı). İthalât ise 1966'da 65 Mt civarındaydı. Bu miktar 1960'tan beri iki misline çıktı. Cezayir, Libya ve Basra körfezinin kıyı ülkeleri Fransa'ya petrol ihraç eden başlıca ülkelerdir (yüzde 45 Ortadoğu'dan, yüzde 30 Cezayir'den). İthalâtın artışı, petrol rafinerilerinin 1967'de 80 Mt civarında olan tasfiye gücünü arttırmayı gerektirdi. Seine havzası ve Marsilya bölgesi belli başlı rafineri bölgeleridir.

Elektrik gücünün 1965-1970 arasında yılda 1 500 MW'yi bulacak şekilde artması için klasik termik santralları ve nükleer santralları geliştirecek tedbirler alınmıştır. Nükleer kaynağın gücü, 1967'de 1 200 MW civarındaydı. Bu tesisler Avoine, Brennilis, Chooz ve Saint-Laurent-des-Eaux'dadır. Yeni santrallar Alsace'da (Fesenheim) ve özellikle Bugey'de (Saint Vulbas) kurulmaktadır. Dünyanın ilk gel-git santralı Rance koyunda hizmete girdi.

Birinci metalürji alanında, demir üretimi 1960 ile 1966 arasında 21,7'den 19,3 Mt'na düştü. Buna karşılık maden filizi tüketimi aynı dönemde 3 Mt'dan fazla arttı. Özellikle Orta Afrika'dan yapılan ithalâtlarla karşılanan bu artış, çelik sanayiinin gelişmesiyle ilgilidir. 1960'tan 1966'ya kadar, çelik üretimi 17,3 Mt'dan 19,6'ya çıktı Fransa bugün de dünyanın en önde gelen potas üreticilerinden biridir; boksit üretimi artışı (1966'da 2,8 Mt, 1960'ta 2,1 Mt'dan az) ise alüminyum üretimine (1966'da 360 000, 1960'ta 239 000 t) bağlıdır. Fransa çinko, kurşun ve özellikle bakır ihtiyaçları dolayısıyle dışarıya kısmen bağlı durumdadır. İmalât metalürjisinde, otomobil sanayii ağır basar. 1966 Yılında, toplam üretim 2 milyonu aştı ve 800 000 taşıt ihraç edildi (Buna karşılık 188 000 binek arabası olmak üzere 205 000 taşıt ithal edildi).

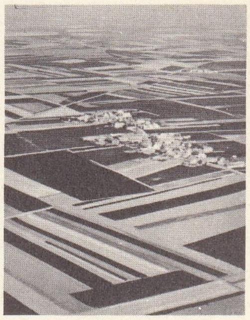

Toury yakınında la Beauce (Eure-et-Loir)

Aeronotik yapım, bu dal için gerekli olan kredilerin çok yüksek olmasından ileri gelen güçlüklerle karşılaştı ve milletlerarası işbirliğine yöneldi (Büyük Britanya ile «Concorde»un gerçekleştirilmesi). Bu sanayi kolu, 1966'da yaklaşık olarak 100 000 işçi istihdam ediyordu (1960'ta 84 000).

Gemi yapımı, japon rekabeti karşısında, güç duruma düştü. 1966'da denize indirilen teknelerin tonaj miktarı (430 000), 1960'dakinden (441 000) azdır. Fransa'da elektrik sanayii ise sürekli gelişme halindedir. 1965 endisini 100 sayarsak üretim endisi'nin 1960'ta 146,6'ya, 1964'te 222,3'e ulaştığını görürüz. Bu kolda çalışanların sayısı, 276 000'den 337 000'e yükseldi. 1964'te, 120 bin kişi istihdam eden elektronik kolundaki gelişme, daha da hızlıdır.

Dokuma sanayiinde ve hiç değilse tabiî elyaf yapımında durum tersinedir. 1960'tan 1966'ya kadar, pamuk ipliği üretimi, 315 000 t'dan 280 000 t'a; yün ipliğininki ise 143 000 t'dan 130 000 t'a düştü. 1960-1964 Arasında, pamuk sanayiinde olduğu gibi yün sanayiinde de 10 000 işçi kadrosu kaldırıldı. Buna karşılık, sunî ve sentetik iplik üretiminde istihdam edilen işçi sayısında yüzde 20'ye yakın bir artış oldu. Sunî dokuma üretimi çok yavaş ilerlediği halde, sentetik iplik üretimi, iki katından daha çok arttı. Bu gelişme, işçi sayısı 1960-1964 arasında yüzde 15'e ve iş hacmi 50'ye yakın artan kimya sanayiinin gelişmesiyle atbaşı gider.

Turizm birçok teşkilâtlanma yetersizliğine rağmen (otel sayısının azlığı) en büyük yabancı döviz kaynaklarından biridir (1964'te 4 milyar frank). Fakat ödemeler bilançosu düzeyinde turizmin durumu günden güne bozulmuştur. 1958 Yılında 1 milyar kâr gösteren 1967'de zararla kapatılmıştır. Bu durum yukarıda sayılan sebepler dışında fransızların yabancı ülkelere «kaçma»sının da bir sonucudur (1964 yılında ortalama yirmişer günlük 4 milyon seyahat).

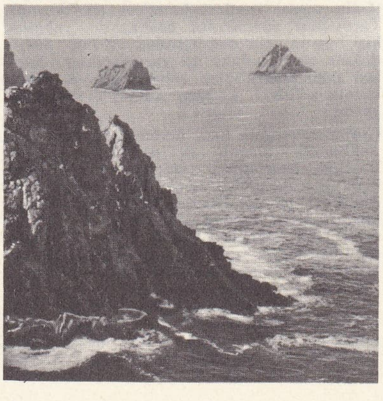

Bretagne Camaret'de Finistrère kıyıları

Foto. Huhardeaux, Durandaud, Rieder-Atlas photo (LAROUSSE)

DIŞ TİCARET

İhracatı genellikle ithalâtından daha çok olduğuna göre Fransa'nın dış ticareti bugün iktisadî bakımdan sağlam sayılabilir: ağır metalürji ürünleri (dökme demir ve çelik) ve «ulaştırma araçları» (otomobil, lokomotif) değer bakımından başlıca ihracat ürünleridir; bunları dokuma ürünleri, makineler, madenler (demir filizi, boksit) ve besin ürünleri izler. Şarap, maden kömürü, petrol, dokuma sanayii için ilk maddeler ve çeşitli makineler başlıca ithalât maddeleridir. Frank bölgesinden Fransa'nın en çok ithalât ve ihracat yaptığı ülke Cezayir'dir; ama denge düzensizdir ve ihracat-ithalâttan çok yüksektir. Avrupa'da ithalât ve ihracat yapılan başlıca ülke Almanya'dır ve bu ülkeyle denge düzenlidir. Almanya'dan sonra başlıca ithalât ve ihracat yaptığı ülkeler olan A.B.D., Benelux devletleri, İtalya, İngiltere ve İsviçre ile ticaret dengesi Fransa'nın lehinedir; buna karşılık Fransa'nın petrol ihtiyacını karşılayan Ortadoğu ülkeleriyle ticaret dengesi açık verir.

Fransa'nın dış ticareti son yıllarda büyük çapta gelişti, 1967 sonuna kadar, toplam mübadele yekûnu, 45 milyardan 112,3 milyara (bugünkü frankla) yükseldi. Ortak pazarın yavaş yavaş yürürlüğe girmesi mübadele coğrafyası üzerinde önemli değişiklikler yolaçtı. 1966'da toplam ticaretin yüzde 42'si, düzeyinin yükseldiğini (bu dönemde, tüketim mallarının satın almaları değer olarak 5 katına çıktı), öte yandan, arkaik iktisadî yapıların varolduğunu göstermektedir. Tarım ürünleri ithalâtı, değer olarak (yalnız gıda maddeleri de söz konusu olsa), ihracattan yüksekti. Hazırlanmış ürünlerin ithalâtı, 1959-1965 döneminde hemen hemen üç katına çıktı. Buna karşılık aynı türden ürünlerin ihracatı yalnız yüzde 65 arttı. Millî kaynaklar ve iktisadî gelişme gözönünde tutulduğunda, dışarıdan alınan petrolün artmasına ve aynı dönemde, kömür ithalinin iki katına çıkmasına rağmen enerji ürünleri ithalinin oldukça gerilemesi, şaşırtıcı görülmektedir.

HAYAT SEVİYESİ ve İKTİSADİ GELİŞME

İkinci Dünya savaşının sonundan beri millî üretim ritminin yükselmesi sayesinde Fransa'daki hayat seviyesi, Batı Avrupa'daki diğer ülkelerin hayat seviyeleriyle kıyaslanabilecek duruma geldi. Birleşmiş Milletler teşkilâtınca hesaplanan kişi başına 715 dolarlık ortalama yıllık gelirle, Fransa'da hayat seviyesi Güney Avrupa devletlerinden (en yükseği 403 dolarla İtalya) kesinlikle yüksek, Batı Almanya ve Hollanda'dan biraz fazla, ama İsviçre, Kuzey Avrupa devletleri, Avustralya ve Kuzey Amerika'dan düşüktür.

● 1957'*de hayat seviyeleri.* 1949-1957 Arası Fransa'daki hayat seviyesi hemen hemen bütün sosyal sınıfların lehine büyük ölçüde yükseldi ve yıllık ortalama olarak yüzde 5,3'ü buldu; bu oranı büyük sanayi ülkeleri arasında yalnız Almanya aşıyordu; başka ülkelerde oranlar daha düşüktü: Birleşik krallıkta yüzde 1,1; Belçika'da yüzde 2,5; A.B.D.'de yüzde 3,8; İtalya'da yüzde 4,6. İşçi kazancının satın alma gücü 1949-1957 arası durmadan arttı, ancak artışın başlıca sebebi çalışma saatlerinin çoğaltılmasıydı (fazla mesai saatleri ücretleri artırıyordu). Tarımcılar sayılarının azalmasına rağmen, kişi başına gelir dağılışından 1957'de, 1949'dakine oranla daha az yararlandılar. Sayıları çoğalmakta olan şahsî teşebbüs sahiplerinin gelirleri, az ama sürekli olarak artıyordu.

Global tüketimin hızlı ilerlemesi masrafların dağılışında önemli değişikliklere yolaçtı. Bazıları öbürlerinin zararına ve çok daha hızlı olarak gelişti. Tüketimin genel artış çerçevesi içinde (yüzde 41) besin masraflarının artışı (yüzde 29) azdı. Her ürünün nispî rolü değişti. En çok artış yılda yüzde 10 oranıyle tıbbî masraflardadır. Konutlarla ilgili masraflardaki yüzde 49 artış, kiraların yükselmesinden çok (yüzde 22), yüzde 110 artan donanım (mobilya, elektrikli ev cihazları gibi) harcamalarının sonucudur. Öte yandan taşıt masraflarının yüzde 70 artması ortak taşıtlardan çok (yüzde 20) özel taşıt araçlarına (otomobiller ve iki tekerlekli taşıtlar) yapılan harcamalar yüzündendi. «Kültür ve eğlence» masrafları ise (tüketim tutarının yüzde 7'si; yılda ortalama yüzde 5 artıyordu) özellikle 1954'ten beri radyo, televizyon, plak gibi satın almaların sonucudur. Okumak için yapılan masraflar ortalama yüzde 6 artmakta, kitaplar dergilerden fazla satılmaktadır.

● *İktisadî gelişme ve siyaset.* 1958 ile 1967 arasında, millî hâsıla 100'den 149'a yükseldi. Gelişmede görülen düzensizlik (1958'de yüzde 2,8, 1961'de yüzde 7,5, 1964'te yüzde 4), iktisadî siyaset alanında ortaya çıkan dalgalanmaların sonucudur. 1958 Devalüasyonu (yüzde 17,5), yabancı sermayenin getirilmesi, Ortak pazara girilmesi ticarî dengenin kurulmasını sağladı. Özellikle bu tedbirlerin ilki, ihracatı hemen fazlalaştırdı ve 1955'ten sonra, ilk olarak 1959'da, ticaret dengesinde ihracat ağır bastı. Özyatırımın teşvik edildiği sanayi alanında, hızlı bir ilerleme görüldü. Toplam sanayi ürünü artışı 1959'da yüzde 8 oranına ulaştı ve ikinci kesimdeki yatırım hacmi, 1959 ile 1962 arasında daha da fazla bir yıllık artış gösterdi. Millî hâsıla, üç yıl içinde yüzde 20 arttı.

İktisadî «liberalleşme»nin gerekli bir sonucu olan fiyat yükselmesi, 1961'e kadar ölçülüydü (1959'dan itibaren ancak yüzde 8), ama 1962 yılı ortasından itibaren enflasyonist eğilimler ortaya çıktı. Bu eğilimler, 1963'te iyice kesinleşti (1961 temmuzu ile 1963 yılı sonu arasında fiyat indekslerinde yüzde 13,5 artış görüldü). Ticaret dengesi bozuldu ve 1963 yılında bu denge açık vermeğe başladı. Gittikçe güçlenen enflasyonu önlemek ve bütçenin olumsuz durumuna çare bulmak için 1963 eylülünde bir «istikrar planı» uygulanmağa başlandı. Fiyatları donduran, bazı maddeler üzerindeki gümrük resimlerini tek yanlı olarak azaltan, kredileri kontrol altına alan, özel tasarrufu teşvik eden ve iskonto haddini yükselten bu plan, hayat pahalılığını önledi. Hayat pahalılığının 1963'te yüzde 5 olan artma oranı, 1964'te yüzde 3'ün altına düştü (1965'te, fiyatlar, yüzde 2,5; 1966 ve 1967'de yüzde 3'e yakın artış gösterdi). Ayrıca, bu planın etkisiyle, üretim artışında bir düşüş ortaya çıktı. Topyekûn sanayi üretimini gösteren indeks, 1958 ile 1963 arasında 100'den 136'ya yükselmiş olduğu halde, 1964'te (bu yıl da dahil olmak üzere), ilerleme kaydetmedi. 1965 temmuz ayından itibaren görülen üretim artışı 1966'da kesinleşti ve bu sürede, sanayi üretiminde görülen ilerleme (yüzde 6'dan fazla), hayat pahalılığını net bir şekilde geride bıraktı.

Gerçek bir siyasî bağımsızlığın vazgeçilmez şartı olan para dengesine önem verilmesi ölçüsünde, sürekli iktisadî gelişme ile fiyatların ılımlı bir şekilde yükselmesini ahenkli bir hale getirmek («istikrar içinde kalkınma») çözülmesi gereken mesele olarak ortaya çıkıyordu, 1958 ile 1967 arasında altın veya döviz rezervi miktarı (Milletlerarası Para fonundaki alacaklar da dahil olmak üzere) altı mislinden daha fazla arttı. 1967'de 6 milyar dolara yaklaşan bu miktarın yüzde 90'nı altın teşkil ediyordu. Aynı dönem içinde, dış borçlar 2 800 milyon dolardan 900 milyona indi (1966'da Amerika'ya 100 milyon dolar ödendi ve böylece bu ülkeye olan borç 300 milyonun altına düştü).

Milletlerarası gelişmenin ağırlaşması (1965'ten itibaren açıkça görülmektedir) ve işsizliğin artmasından dolayı, 1967'de ilerleme hızı azalmağa yüz tutmuş gibi görünmektedir. Bu durum, ücret artışını sınırlamakta, hayat pahalılığının yükselmesi dolayısıyle de fazlalaşmayan özel tüketimi dolaylı veya dolaysız olarak frenlemekte ve üretimin bazı kesimlerindeki (inşaat) durgunluğun ve özel yatırımların nispî gerilemesinin (1962'den beri) etkisi altında kalmaktadır.

1968'de A.B.D. ve diğer bazı devletlerin para birimi olarak altın kullanmaktan vaz geçmek istemeleri üzerine Fransa buna karşı çıkarak milletlerarası birimin altın olarak korunmasında israr etti. 23 Kasım 1968'de yapılan bir toplantıda, A.B.D. ve Avrupa basınının yorumlarının aksine De Gaulle fransız frangının devalüe edilmeyeceğini açıkladı. Yalnız Fransa hükûmeti bundan sonra yabancı para alışverişini daha sıkı denetlemeğe başladı. 1968 Mayıs ve haziran olaylarından sonra meydana çıkan ekonomik ve sosyal huzursuzluklar ihtiyatların azalmasına, dolar-frank dengesinin bozulmasına ve zecrî tedbirler alınmasına yolaçmıştı. Nitekim yabancı basın frangın devalüe edilmesine muhakkak gözüyle bakıyordu. Fakat başkan De Gaulle böyle bir şeyin gerçekleşmeyeceğini kesinlikle açıklarken, yeni kurulan Chaban-Delmas kabinesi de frangın değerini ne pahasına olursa olsun koruyacağını bildirmişti. 10 Ağustos 1969'da ilân edilen devalüasyon kararı tam bir sürpriz oldu. 10 Ağustosta Milletlerarası Para fonu yöneticileriyle yapılan bir toplantıda frangın değeri yüzde 11,11 arasında düşürüldü. Devalüasyondan sonra fiyatlar ve kâr hadleri donduruldu, bazı vergiler arttırıldı, banka faizleri yükseltildi, Fransa ayrıca ihtiyatlarını sağlamlaştırmak ve merkez bankalarından aldığı kısa vadeli borçları kapatmak için Milletlerarası Para fonundan 500 000 000 dolar çekti.

● 1957'*den sonraki seviyeleri.* 1959'dan 1965 sonuna kadar kişi başına tüketim indeksi 100'den 127'ye çıktı. Besin maddeleri tüketimi 100'den 111'e hizmetlerinki 100'den 127'ye, dokumalarınki 100'den 129'a, yıpranan mallarınki (besin maddelerinden başka) 100'den 145'e, çıktı. Gözönüne alınan dönemde, 1959'daki yüzde 37,7'ye karşılık 1965'te toplam giderlerin yüzde 33,4'ünü meydana getiren beslenme harcamalarında bir gerileme görüldü. Konut giderlerinin payı yüzde 16,3'ten yüzde 17'ye çıktı. «Sağlık» payı ise yüzde 10'u aştı. Kültür ve eğlenceye ayrılan pay, yüzde 6,9'dan yüzde 7,4'e yükseldi. Tüketim yapısındaki bu değişme, tatile gidenlerin artması (1964'te 14 yaşından büyük fransızların yüzde 41'i, 1958'de yüzde 31'i), otomobil parklarının çoğalması, ev donatımının önem kazanması gibi olaylarda dile gelen hayat seviyesi yükselişinin kesin bir gerçek olduğunu gösterir.

1959'dan 1967'ye kadar, binek otomobil sayısı 10 milyona çıkarak iki katından daha fazla arttı. 1967'de en azından beş kişiye bir otomobil düşüyordu. Bu, Fransa'yı Ortak pazar ülkeleri arasında birinci sıraya yerleştirir (1958'den beri bulunduğu sıra). 1960-1967 Arası buzdolabı olan evlerin yüzdesi 25,8'den 63,7'ye, çamaşır makinesi olanlar 24,4'ten 43,3'e, televizyonu olanlar ise 13,1'den 51,7'ye çıktı. Telefon bakımından durum bu kadar parlak değildi. 1965'te 8 kişiye ancak bir telefon düşüyordu. Konut alanındaki durum da iyi değildir. 1962'de oda başına yerleşme yoğunluğu, birime eşitti. Bu, İtalya'dan sonra Altılar Avrupası'nın en yüksek oranıdır. 1959'dan 1967 sonuna kadar yılda yapılan konut sayısı (tamamlanmış konut) 320 400'den 420 000'e çıktı. 1959-1965 Arası az kiralı konut payı oldukça geriledi; ucuz aile konutları yüzde 27'den yüzde 21'e düştü. Buna karşılık devlet yardımı ile tamamlanmış konutların miktarı yüzde 8,8'den yüzde 14,3'e çıktı. 1964-1965 Arası yapı izinlerinin sayısı yaklaşık olarak yüzde 4 arttı, ancak 1966'da, 1965'e oranla yüzde 14 azaldı. Bu, konut alanındaki gecikmenin kapatılmamış olduğunu gösterir.

Silâh ve çeşitli eşyanın kullanılmasıyle özellik gösteren bronz işçiliği tekniklerinin de ilk geliştiği yerler yine Bretagne ile Merkezbatıdır. Bronz çağı önemli dinî ve siyasî değişmelerle de dikkati çeker. Bu devirde ilk metalürji usulleri uygulanmağa başlandığı gibi topluluklar arasında barış veya savaş yolundan alışveriş ve temaslar da gelişme göstermektedir. Nihayet I. binyıl ile birlikte başlayan *Demir çağı*, tarihöncesi devirleri sona erdirir.

TARİH

Ortaçağ

● *İlk zamanlar.* Büyük akınlardan sonra, Franklar Galya'yı işgal etti, Clovis (481-511) zamanında güçlü bir krallık ve Merovenjler hanedanı kuruldu. VII. yy.da Frank krallığı gerilemeğe başladı. Kral hizmetkârlarının âmiri olan saray nazırları *tembel krallar*'ın yerini aldılar, saray nazırlığı da babadan oğula geçer hale geldi. 732'de saray nazırı Charles Martel arap akınlarını Poitiers'de durdurdu, papalıkla anlaşarak Germanya'nın hıristiyanlaştırılmasını destekledi.

Oğlu Kısa Pepen son Merovenj kralını tahttan indirdi, kendini frank kralı olarak takdis ettirdi (751), sonra İtalya'ya geçerek Lombardlara karşı papayı korudu. Böylece Karolenj hanedanının temellerini atmış oldu. Oğlu Charlemagne (768-814) bu krallığı teşkilâtlandırarak bütün Batıya yayacaktır. Kilisenin baş koruyucusu olarak Lombardları yendi (774). Ren ve Elbe nehirleri arasında yerleşmiş olan pagan Saksonları krallığına bağladı (722-804), Orta Tuna ovasında yağmacı Avarları ezdi. İspanya'daki başarısızlıklarına rağmen Batıya hâkim oldu. Roma'da (Noel 800) papa tarafından imparator olarak takdis edildi. Charlemagne, Aachen'deki sarayında frank kralı olarak hüküm sürdü. Kontlar, «missi dominici'ler» tarafından gözaltında tutuluyordu. Fakat imparator kendi çiftliklerinin (villae) ürünüyle geçinmekteydi, çünkü altın ortadan kalkmıştı. Askerlik görevi hür insanları zayıf düşürüyordu. Devletin güçsüzlükleri biraz yapmacık bir kültür rönesansı altında gizlenmekteydi. Charlemagne'ın yerine geçen Dindar Louis'ye (814-840) karşı oğulları isyan etti. Louis'nin ölümünden sonra kral olan büyük oğlu Lothar, Strasbourg yeminiyle (843) askerlerini birleştiren kardeşleri Kel Charles ve Germen Ludwig'in saldırısına uğradı.

Üç kardeş, Verdun antlaşmasıyle (843) baba toprağını aralarında paylaştılar. Charles, ileriki Fransa'nın beşiği olan bölgeyi, yani Rhône ve Meuse ırmaklarının batısında kalan toprakları aldı. IX. yy. barbar akınlarının yeniden başlamasıyle karışıklıklar içinde geçti: bunlar, Macarlar, Magrıplılar, özellikle de kayıklarıyle ırmakları akıntı yukarı aşıp gelen Normanlardı. 888'de Paris'i düşmana karşı savunan kont Eudes, Karolenj hanedanından olmadığı halde kral seçildi. Fransa kesin olarak imparatorluktan ayrılmıştı. Ondan sonra Fransa tacı Eudes'ün vârisleriyle Charlemagne'ın vârisleri arasında el değiştirdi durdu. Normanlar Normandiya'da yerleşti (Saint-Clair-sur-Epte antlaşması, 911). 987'de son karolenj hükümdarı öldü ve büyük senyörler Eudes'ün soyundan olan Hugues Capet'yi kral seçtiler. Bu dönemde kralın gücü zayıfladı, derebeylik idaresi başarı kazandı. X. yy. sonunda artık kral en büyük metbu durumunda idi. Büyük senyörler âdeta ayrı ayrı devletlerdi.

XII. ve XIII. yy.larda nüfus çoğaldı ve yeni topraklar ekildi. Ticaret yeniden canlandı, şehirler büyüdü. Bu şehirler, derebeylerden azatlık beratı, hattâ bağımsız yönetim kurma hakkını elde ettiler. Bu değişiklikler Capet hanedanının doğmasını sağladı.

● *Capet hanedanı.* İlk Capet kralları olan Hugues Capet (987-996), Dindar Robert II (996-1031), Henri I (1031-1060) ve Philippe I (1060-1108), Seine ve Loire ırmakları arasında çok dar bir toprak şeridine sahipti. Bunlar, büyük derebeylik seferlerine (İngiltere'nin fethi, I. Haçlılar) katılmadılar. Fakat miraslа kalan toprakları bölüşmediler ve nüfuzlarını kabul ettirdiler. Louis VI (1108-1137), Saint-Denis başrahibi Suger'in yardımcılığıyle, kiliseye ve halkın alt tabakalarına dayanarak ülkesini haydut senyörlerden temizledi. Louis VII (1137-1180) zengin bir mirasa sahip olan Akitanya'lı Aliénor ile evliliğini iptal ettirdi. Aliénor, Anjou kontu Henri Plantagenêt ile evlendi. Fransa topraklarının yarısına sahip olan Plantagenêt İngiltere kralı oldu. Kudretli Plantagenêt'lerin yarattığı tehlikeyi Louis III'ün oğlu Philippe Auguste (1180-1233) ortadan kaldırdı: İngiltere kralı Yurtsuz John'un elinden Normandiya ile Fransa'nın batısını (Maine, Anjou, Poitou v.b.) aldı; bunun müttefiklerini (Flandre kontu ve Kutsal Germen imparatorluğu) Bouvines'de (1212) yenilgiye uğrattı. Bu arada oğlu da John'u Roche-aux-Moines'da yendi. Philippe Auguste beş misli genişlemiş ve iyi yönetilmiş bir krallık bıraktı. Başkentini değişmemek üzere Paris'e yerleştirdi. Burada ilk üniversite kuruldu. Philippe Auguste güneydeki Albililer sapkınlığına karşı bizzat savaşmadıysa da papa İnnocentius III'ün çağrısı üzerine (1208) bir haçlılar seferi tertipleyen kuzeyli baronların, troubadour'ların (güneyli saz şairleri) yarattığı uygarlığı yok etmesine göz yumdu. Oğlu Louis VIII (1223-1226) bu durumdan yararlanarak Toulouse kontlarının mirasçılığının krallığa geçmesini sağladı. Kralın toprakları o tarihten itibaren ülke topraklarının önemli bir kısmını kapsadığından hükümdarlık yetkisi kuvvetlendi ve nüfuzu, örnek bir hıristiyan kral olan Louis IX (Kutsal Louis) [1226-1270] zamanında çok genişledi. Louis IX devrinde büyük gotik katedrallerin inşası tamamlandı, hükûmet ve yönetim teşkilâtı ıslah edildi.

Côte d'Azur
Ferrat burnu
(Alpes-Maritimes)

Landes bölgesinde orman

● *Ortaçağın sonu.* Bu tarihten itibaren hükümdarlar, iktidarlarının mistik yönünü bir yana bıraktılar ve devlet kavramı siyasî faaliyetlerinin baş hedefi oldu.

Atak Philippe III (1270-1285) zamanında az hissedilen bu devrim, Güzel Philippe IV devrinde (1285-1314) kendini iyice belli etti. Topraklarına Champagne'ı katarak Navarra kralı olmakla yetinmeyen bu kral, Roma hukuku bilgileriyle yetişmiş olan danışmanların etkisi altında bir çeşit saltçılığa doğru kaydı. Genel meclis Etats généraux tarafından desteklenen kral, Bonifacius VIII'e kafa tutmağa cüret etti ve Papalığın direnişini kırarak fransız papa Clemens V'in seçilmesinden (1305) birkaç yıl sonra Papalığın Avignon'a taşınmasını başardı (1309). Philippe, daha da ileri giderek, sapkınlıkla suçlanan zengin Templier'ler tarikatının ortadan kaldırılması emrini papa Clémens V'ten elde etti (1314). Güzel Philippe'in İnatçı Louis (1314-1316), Uzun Philippe V (1316-1322) ve Güzel Charles IV (1322-1328) adlı üç oğlunun da erkek vâris bırakmadan ölmesi, Hugue Capet'nin krallığından beri ilk defa veraset davasının ortaya çıkmasına yolaçtı ve meşrutiyet rejiminin bu hızlı gelişmesini engelleyebilecek bir durum yarattı. Güzel Philippe IV'ün anne tarafından torunu olan İngiltere kralı Edward III'ün tahta sahip çıkmasını önlemek için, büyük fransız soyluları, sözde eski bir frank yasasına (Loi salique) dayanarak son kralların bir kuzeni olan Valois'lı Philippe'i (1328-1350) kral seçtiler.

● *Yüzyıl savaşlarının başlangıcı.* Bunun üzerine, flaman şehirlerinin desteklediği Edward III kendini Fransa kralı ilân etti (1337). Düzenli ordusu, Philippe VI'nın bozuk düzen şövalyelerini 1346'da Crécy'de ağır bir yenilgiye uğrattı. Calais düştü (1347). Kara veba, krallığın uğradığı felâketi daha da arttırdı. Dauphiné'nin ele geçirilmesi (1349) bu felâketlere karşılık çok küçük bir teselli oldu. Kral İyi Yürekli Jean da (1350-1356) Poitiers'de yenildi ve esir düştü (1356). Bunun üzerine, Paris'in ilerigelenlerinden Etienne Marcel adında biri, Genel meclisin yetkilerinin sınırlanmasını hükûmete kabul ettirmeğe çalıştı (Mart 1357 emirnamesi). Etienne Marcel'in 1358'de öldürülmesi üzerine, olağanüstü kral vekili olan veliaht Charles yönetimi ele aldı; önemli bir kurtulmalık ve krallığın güneybatı kesimiyle Calais şehri karşılığında İyi Yürekli Jean'ın serbest bırakılmasını İngilizler ile görüşerek sağladı (Brétigny görüşmeleri ve Calais barışı). Hükümdar kurtulmalığını ödeyemediği için yeniden İngiltere'ye döndü ve kısa zaman sonra orada öldü (1364). Veliaht Charles önce kral vekili sonra da kral olarak yönetimi yeniden ele aldı. İyi öğütçüler sayesinde Charles V (1364-1480) durumu düzeltti. Malî gelir yükseldi, başkomutan Du Guesclin orduyu ıslah ederek ingilizleri adım adım krallık topraklarından çıkardı. Öldüğü zaman ingilizlerin elinde ancak beş liman kalmıştı: Calais, Cherbourg, Brest, Bordeaux ve Bayonne (1380). Charles VI'nın (krallığı 1380-1422) erginliği sırasında genç kralın amcaları, Charles V'in iyi öğütler veren danışmanlarını saraydan uzaklaştırdılar, kendileri de, özellikle Bourgogne dükü ve Atak Philippe, has'larını genişlettiler; bu topraklar, Flandre'dan Alpler'e kadar uzanan tam bir devlet haline geldi. Kralın 1392'de delirmesi üzerine kardeşi Orléans'lı Louis amcalarıyle çatışma durumuna düştü. Bu anlaşmazlıklar sırasında Louis, yeni Bourgogne dükü olan amcaoğlu Korkusuz Jean tarafından öldürüldü (1407). Bu, Armagnac'lılarla Bourgogne'lular arasında bir yurttaşlar savaşına sebep oldu. Korkusuz Jean, Paris'in Armagnac'lılara düşmanlığından yararlanarak Caboche'cuların davasını fiilen destekledi (1413). Öte yandan, iç kargaşalıkların bir neticesi olarak yeniden Fransa'ya saldıran ingilizler fransız şövalyelerini Azincourt savaşında (1415) yenmesi de bunun işine yaradı. Korkusuz Jean'ın Montreau görüşmeleri sırasında veliaht Charles'ın adamları tarafından öldürülmesi, İngilizlerle Bourgogne'lular arasındaki bağları daha da kuvvetlendirdi (1419); bunun sonucu olrak imzalanan Troyes antlaşması gereğince, İngiltere kralı Henry V, Charles VI'nın halefi sayılıyordu.

● *Fransa'nın kalkınması.* Charles VI'nın oğlu veliaht Charles artık yalnız Orta ve Güney Fransa'da tanınmaktaydı. Davasını kaybetmiş denebilirdi. Fakat Lorraine'li genç bir köylü kızı Jeanne d'Arc, gaipten gelen seslerin ilhamı altında kralın meşruluğunu sağladı. Kuşatılan Orléans kurtarıldı (8 mayıs 1429) ve Charles Reims'de takdis edildi (17 temmuz). Jeanne d'Arc'ın işe karışmasını herkes tabiat üstü bir olay sayıyordu. İngilizlerin eline düşen genç kız büyücülükle suçlanarak yakıldı (1431). 1435'te ise Arras'ta Bourgogne dükü İyi Yürekli Philippe ile Charles VII arasında barış imzalandı. Bu tarihten itibaren yalnız Calais ingilizlerin elinde kalıyordu. Kral Louis XI (1461-1483) o sırada Bourgogne dükü Atak Charles ile çatıştı. Kısa bir süre düşmanına esir düşen (Peronne, 1468) kral, Bourgogne'luların yayılmasından kaygı duyan eyaletleri çevresinde topladı. Atak Charles ölünce (1477) Louis XI'in eline geçen topraklar Bourgogne dükalığı, Picardie, Boulonnais ve Artois'dan ibaretti. Artois sonradan, Senlis antlaşmasıyle (1493) Charles VIII tarafından Güzel Philippe'e geri verilecektir. Bu uzun Yüzyıl savaşları buhranından krallık, nüfuzu güçlenmiş olarak çıktı. Charles VIII'in Bretagne'lı Anne ile evlenmesi üzerine (1491) Fransa'ya geçecek olan Bretagne ile Bourbon ve Albret hanedanına ait mülkler sayılmazsa, Fransa toprakları fiilen krallık topraklarından farklı değildi. Daimî ordu ve düzenli vergiler sayesinde artık krallık ida-

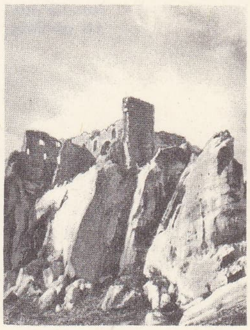

Baux
(Bouches-du-Rhône)

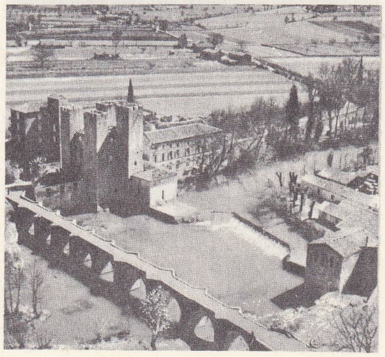

Eze kasabası
(Alpes-Maritimes)

Foto. Brihat-Rapho, Viollet, Niepce (LAROUSSE)

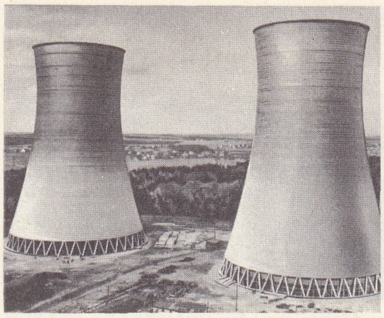

Carling termik santralının soğutucuları (Moselle)

resi güçlü teşebbüs imkânlarına kavuşmuştu. Vergilerin ağırlığı, özellikle sabit gelirli sosyal tabakalarda (soylular sınıfı) hoşnutsuzluk yarattı; bunlar, savaşlar sırasında yakılıp yıkılmış olan ekim alanlarının ıslahı için köylüye daha uygun şartlar sağlamak zorunda kalmıştı. Buna karşılık, hayatın pahalılaşması ölçüsünde satış fiyatlarıyle kâr hadlerini yükseltmiş olan köylülerle, ticarî ve sınaî faaliyet alanları genişleyen burjuva sınıfı (Charles VII devrinin Bourges'lu zengin tüccarı Jacques Coeur) uzun süreli fransız-ingiliz çatışmalarının doğurduğu sosyal gelişmelerden büyük ölçüde yararlandılar. Böylece Fransa, XV. yy. sonunda kudret ve refaha kavuşmuş olmakla beraber, gelecek yüzyılda daha da hızlanacak olan dönüşü imkânsız köklü değişiklikler yoluna girmiş bulunuyordu.

Flandre'dan bir görünüş

XVI. yüzyıl

● *Yüzyıl başlangıcında durum.* Louis XI'in oğlu Charles VIII (1483-1498) Anjou hanedanından tevarüs ettiği Napoli üzerindeki haklarını elde etmek üzere İtalya'ya karşı neticesiz bir sefere girişti. Louis XII (1498-1515) ise bu iddialara, Orléans hanedanının Milano üzerindeki haklarını da ekledi; İsviçreliler, İspanyollar ve Papalık ile çatıştı. Bayard ile Gaston de Foix'nın başarılarıyle ün alan İtalya savaşları, Valois'lar hanedanının ilk kralı François I'in (1515-1547) Marigan zaferiyle sonuçlandı (1515). Kral, Milano'yu alarak Napoli'yi İspanyollara bıraktı. İtalya savaşları, huzur bozucu soyluların yurt dışına göçmelerini sağlamakla devleti, iktidarı herkesce kabul edilen bir kralın babaca yönetimi altında bir barış ve refah devresine kavuşturdu ve italyan rönesansının Fransa'ya sızmasına yardım etti.

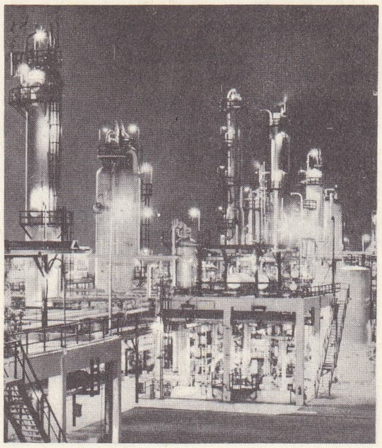

Lacq'da tabiî gaz tesisleri (Basses-Pyrénées)

● *François I ve Henri II.* İspanya kralı unvanını da almış bulunan Avusturya hanedanı başkanı, 1519'da Karl V adıyle imparator oldu. François I, Fransa'yı sınırlarının her tarafından saran Habsburg'ların (kuzeyde Felemenk, doğuda Franche-Comté, güneyde İspanya) tehlikeli bir durum yaratma istidadı gösteren kıskacını gevşetmek amacıyle Karl V'e karşı savaş açtı, fakat yenilerek Pavia'da esir düştü (1525). Yerine getiremediği ağır bir barış antlaşması imzalayarak (Madrid, 1526) kurtulunca, protestan Almanların ve Türklerin desteğiyle yeniden savaşa girişti. Oğlu Henri II (1547-1559) savaşa devam etti; Karl V'in Metz önünde yenilmesi (1553), Philippe II'nin gereğince yararlanamadığı zaferi (Saint-Quentin, 1557) Calais'nin İspanyolların müttefiki olan İngilizlerden geri alınması (1558) bu savaşın en önemli olaylarını teşkil eder. Henri II, Cateau-Cambrésis barışı ile Calais, Metz, Toul ve Verdun'ü fiilen muhafaza ediyor, böylece de kuzeydoğu sınırını emniyete almış oluyordu, fakat İtalya'yı bırakıyordu. Habsburg'lar ile savaşmak ilk iki Valois kralının başlıca faaliyetlerinden biri olmakla beraber, hükûmet ve yönetim kurumlarının yetkilerini sınırlamak suretiyle krallık otoritesinin güçlenmesine de büyük önem verdiler.

Bu kurumların XVI. ve XVII. yy.larda ağır ve tedricî gelişmesi, nihayet Louis XVI'nın saltcı idaresine varacaktır. Şatafatlı ve merasimperest bir saray halkının gittikçe daha sık Loire vâdisindeki şatolarda ömür sürmesi, daha o zamandan hükümdarları taklide yelteneN soyluların köleleşmesine yolaçtı. Soylular, millî gelenekten kopmuş bir rönesans sanatının bu mirasyedi koruyucuları, müsriflikleri ve Amerika'dan gelme değerli madenlerin furyasıyle yükselen fiyatlar yüzünden iflas durumuna düşmüşlerdi. Bologne konkordatosundan itibaren (1516) rahipler ve devlet memuriyetleri satın alarak (resmî görevlerin satılıp alınması) soylular sınıfına kapılanmağa özenen burjuvalar, gittikçe daha fazla hükûmetin buyruğu altına girmekteydiler.

Resmî ve hukukî belgelerde Latincenin yerine Fransızcanın geçmesi (Villers-Cotterêts buyrultusu, ağustos 1539), bakanlıkların kurulması (1547'de 4 tane), olağan ve olağanüstü gelirleri merkezileştiren tasarruf sandığının meydana getirilmesi (1523), taşra yönetiminde yeni hizmet kadrolarının açılmasını sağlayan malî yönetim çevrelerinin kurulması (1542'de 16, 1559'da 19), nihayet kral tarafından atanıp azledilebilen komiserliklerin ihdası (bu komiserler memurların denetimiyle görevliydiler; devlet memuriyetlerinin satın alınması usulünün yaygınlaşması ölçüsünde bunların da yetki ve faaliyetleri daraldı) sayesinde hükûmetin bu sınıflar üzerindeki etkisi daha da güçlendi.

Siyasî düzende görülen bu güçlenmeye paralel olarak sanayinin, hele büyük ticaretin, özellikle de deniz ticaretinin ilerlemesi sayesinde büyük bir iktisadî gelişme kaydedildi. Bu gelişmeden burjuvalar kârlı çıktı (François I zamanında Jean Ango); bunlar, para yapmağa çalışırken, Fransa'nın denizaşırı genişlemesini sağladılar: Bask ve Bretan balıkçılar Newfoundland ile ilişki kurdular; Coligny'nin etkisiyle Brezilya'da sömürgeleştirme denemelerine girişilirken, Jacques Cartier de Saint-Laurent halicine çıktı (1534). Bu yayılma din savaşları yüzünden durdu; bu iç savaşlar, Fransa'da yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan Reform hareketinin doğurduğu buhranın siyasî ve askerî sonucu idi. Piskopos Guillaume Briçonnet ile Lefèvre d'Etaples çevresinde kümelenen Meaux topluluğunun aracılığıyle 1516'dan beri gelişen Erasmus'cu fikirlerin etkisi, Collège de France'ın kurucusu (1530) aydın bir kral olan François I'in müsamahası, kız kardeşi Marguerite d'Angoulême'in iyi niyetli ve etkin koruyuculuğu, dinî Reform'un yayılmasını destekledi ve Duvar ilânları olayından (1534) sonra bu hareket Calvin'ciliğin zaferiyle sonuçlandı. Calvin'cilik, önce zanaatçı ve işçi sınıflarına sızdı, sonra da Henri II zamanında yüksek soylular sınıfına (Coligny'ler) yayıldı: bunların emrinde, yeni inancı kabul etmiş birçok küçük senyör askerî görev aldı (I. genel sinod, 1559). Guise'lerden gelen katolik tepkisi ve başarısız kalan Amboise fesat hareketi (1560) çatışmanın patlak vermesine kâfi keldi. Neticesiz Poissy görüşmesini izleyen Wassy katliamı (1562) kavgayı büsbütün kızıştırdı. Bununla beraber, protestanlara dört güvenlik yeri tanıyan St. Germain buyrultusundan (1570) sonra genç kral Charles IX'un (1560-1574) protestanların önderi Coligny ile yakın dostluk kurması üzerine barışın sağlanması bekleniyordu. Fakat Coligny'nin kral üzerindeki etkisinden kuşkulanan ana kraliçe Catherine de Médicis Guise'lerle anlaştı ve Saint-Barthélemy katliamı (24 ağustos 1572) sırasında amiral Coligny'yi öldürttü. Protestanlar, bunun üzerine, bir çeşit ayrı devlet kurdular. Henri III bunları bazı imtiyazlarla (Monsieur barışı, 6 mayıs 1576) yatıştırmağa çalıştı, fakat tahta göz dikmiş olan protestanlar, önderi Henri de Guise (Yüzü Yaralı) başkanlığındaki Kutsal Katolik birliği (1570) bu imtiyazları tanımayarak isyan çıkardı. Henri III Barikatlar günü (12 mayıs 1588) Paris'ten kovuldu. Kral, rakibini Blois'da öldürttü (23 aralık 1588), fakat kendisi de öldürüldü (1 ağustos 1589). Tahtın yeni varisi, Navarra kralı Henri de Bourbon da protestandı. Kutsal birlik İspanyollardan yardım istedi. Fransa çökme tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

● *Henri IV* (1589-1610). Yeni kral birçok taraftar kazandı. Birlik'çileri Arques (1589) ve İvry'de (1590) yendi, Paris'i kuşattıysa da alamadı (1590). Katolikliğe dönmesi Fransa'yı ispanyol himayesine düşmekten kurtardı. Birlikçiler yavaş yavaş boyun eğdi. İspanyollar, Cateau-Cambrésis antlaşmasının hükümlerini pekiştiren Vervits (1598) barışına razı olmak zorunda kaldılar. Protestanlara gelince, Nantes buyrultusunun (1598) sağlam teminatı altında geniş hürriyetlere kavuştular. Henri IX bundan sonra krallığın iktisadî ve siyasî kalkınmasına çalıştı. İcraatının ilk kısmı, herkesin yorgun düşmüş olması ve hükûmet teşkilâtının işler halde bulunması sayesinde kolayca gerçekleşti. Meşrutiyet idaresince XVI. yy.ın ilk yarısında meydana getirilmiş olan bu hükûmet teşkilâtı, soylular sınıfına mensup hukukçuların gayretiyle, din savaşlarının genel kargaşalıkları boyunca da yürürlükte kalmıştı; bu hukukçular, özellikle Henri III devrinde, eyaletler çerçevesinde olmak üzere, 1576 emirnamesini (ticaret ve sanayinin hükûmet denetimi altında ve ticarî bir anlayış esasına göre yeniden düzenlenmesi teşebbüsü), 1579 emirnamesini (Henri III kanunnamesi) rahipler sınıfının, eğitimin, adalet işlerinin ve taşra idarî teşkilâtının yeniden düzenlenmesi 1581 buyrultusunu (yeminli zanaatçıların bütün krallık topraklarına yayılması teşebbüsü) v.b. çıkartmayı başardılar. Henri IX'un tecrübeli danışmanları vardı. Bunların en önemlisi, maliyeyi düzene sokan, tarımı kalkındıran, yolları ve kanalları onartan protestan Sully idi. Sully, diğer bir uzman olan Barthélemy de Laffemas'nın icraatına karşı çıktıysa da Barthélemy, hükümdarın desteğiyle sınaî gelişmede (Lyon ve Tour'da ipek imalâthaneleri, Paris'te halı tezgâhları v.b.) yararlık gösterdi. Büyük deniz ticaretinin gelişmesi sayesinde ise yeni sömürgeler keşfedildi (Champlain tarafından Québec'in kuruluşu, 1608). Yurt içinde rakipsiz bir iktidar sahibi olan kral, bundan böyle Avusturya hanedanı aleyhindeki eski dış siyaseti yeniden ele alma imkânına kavuşuyordu. Fakat inanç ayrılıklarından doğan tutkular henüz yatışmış değildi. 14 Mayıs 1610'da mutaassıp bir katolik, Ravaillac, kralı hançerleyerek öldürdü.

XVII. yüzyıl

● *Louis XIII* (1610-1643). Ana kraliçe Marie de Médicis parlementodan hemen naiplik yetkisi aldı ve iktidarı maceracı Concini'ye emanet etti, fakat eski imtiyazlarını yeniden elde etmek için naiplik idaresini fırsat bilen «Ulular» ile (yüksek soylular) ana kraliçenin kendilerine düşmanlığından endişelenen protestanların muhalefetiyle karşılaştı. Yüksek soyluların isteği üzerine toplanan États généraux (1610) başarısızlıkla sonuçlandı ve Concini genç kralı küçük düşüren bağımsız yönetimine devam etti. Kral, Albert de Luynes'in yardımıyle bir hükûmet darbesi sonunda iktidarı ele aldı (1617).

Foto. Craven, Le Boyer, Belzeaux-Rapho (LAROUSSE)

Concini öldürüldü, Marie de Médicis Blois'ya sürüldü. Louis XIII protestanlarla savaşmak zorunda kaldı; fakat Luynes, Montauban kuşatmasında ölünce (1621) uyanık bir danışmana ihtiyaç duyan hükümdar, kardinal de Richelieu'yü hükûmet kuruluna aldı (1624). Esnek ve entrikacı bir mizaçta olan Richelieu, krallık iktidarına büyük değer veriyor ve bu iktidara herkesin saygı göstermesini istiyordu. La Rochelle'in alınmasından sonra (1628) Ales af buyrultusu (1629) protestanların varolma haklarını tanımakta devam etmekle beraber, bunların askerî ve siyasî güçlerini ellerinden aldı. Kral ailesinin, özellikle ana kraliçe tarafından desteklenen büyük soyluların hazırladığı komplolar başarı vermedi. Richelieu ölümüne kadar isyanlar ve fesat hareketleriyle savaştı; ancak birçok davadan sonra soyluları kralın emri altına alabildi; burjuvalıktan gelme soylu hukukçuları daima göz altında bulundurdu ve yüksek memurları ordu başkumandanları (intendants) vasıtasıyle denetletti. İktisadî faaliyetle ilgilendi, Antiller'de özellikle Madagaskar'da yerleşme çabalarını destekledi, fakat tarımı ihmal etti. Richelieu, Pfalz seçmen prensi, Danimarka kralı ve İsveç kralının uğradıkları üçlü yenilgi üzerine Avusturya hanedanıyle dolaylı olarak mücadele edemeyeceğini anlayarak doğrudan doğruya Otuzyıl savaşlarına katılmak zorunda kaldı (1635). İspanyollar 1636'da Corbie'yi aldılar. Durum ancak yavaş yavaş düzeltilebildi.

Kral öldüğü zaman (mayıs 1643) henüz savaş kazanılmış değildi. Mutlakiyetçiliğin muhalifleri güçlüydü; sertlikle yönetilen halk ise korku içindeydi.

● *Louis XIV'ün küçüklüğü* (1643-1661). Yeni hükümdar ancak beş yaşındaydı. Ana kraliçe Anne d'Autriche iktidarı Mazarin'e emanet etti. Mazarin, hükûmetin ezici vergiler siyasetine karşı tepki gösteren, fakat asıl yüksek soylularla büyük memurların desteğiyle eski imtiyazlarını elde etmeğe ve saltçı idareye doğru gidişi durdurmağa çalışan üst dereceli mahkemelerin (parlement) yönettiği bir ihtilâl teşebbüsüyle (Fronde) karşılaştı. 1648'de, devlette reform yapmak isteyen Paris parlement'ı yöneticilerine karşı (Broussel'in tutuklanması, 26 ağustos) kralın giriştiği bir darbe başarısızlıkla sonuçlandı. Kral ile ana kraliçe Paris'ten ayrıldılar, fakat parlement'ın Fronde hareketi uzun sürmedi (Rueil barışı, mart 1649). Prenslerin yönettiği Fronde bunun yerini aldı ve kargaşalığı son haddine çıkardı (1560). Bu da yeni bir bozgunla sonuçlandı (1632). İç savaş dış savaşın zararlarını daha da ağırlaştırdı. Westfalen antlaşmasıyle (1648) imparator, Fransa kralına Alsace üzerindeki haklarını verdiyse de sonradan Condé prensi olan Enghien dükünün Rocroi'da (1643) ve Lens'te (1648) yenilgiye uğrattığı ispanyollar savaşı bırakmadılar.

Pireneler barışıyle (1659) İspanya, Artois ve Roussillon'u bıraktı. Louis XIV'ün ispanyol prensesi Marie-Thérèse ile evlenmesi ise İspanya tahtına vâris olma ümitlerine yol açtı.

● *Louis XIV hükûmeti ve yönetimi.* Mazarin ölünce (1661) tek başına yönetmeğe karar veren ve Fouquet'yi tutuklatan Louis XIV'ün kararını, huzursuzluklardan usanmış olan halk itirazsız kabul etti. Örnek bir hükümdar olan Louis XIV, buhranlar ve başarısızlıklarda bile saltçı rejimin değerine gölge düşürmeden görevini ölünceye kadar yürüttü. Kalabalık bir saray halkı ile Versailles'a yerleşti (1682). Yüksek soyluları buraya çekip onlara, enerjilerini uyuşturan yapmacıklı bir hayat yaşattı. Danışmanlarını, tercihan daha uysal ve daha yetkili olan sonradan görmeler arasından seçti. Başlıca yardımcıları, adalet bakanı, maliye genel murakıbı ve dört bakandan ibaretti. Birbiri ardınca çıkarılan tüzükler, yönetim cihazına kendi kendine işleme imkânını sağlıyordu. Maliye murakıpları yönetim bölgelerinde yerleşik olarak oturuyorlardı.

● *İktisat ve maliye.* Maliye, hükûmetin zayıf noktası idi. Sadece asillerle rahipler dışındaki halkın yükümlü bulunduğu vergiler adaletsizce bölüştürülmüştü. Devrin sonlarına doğru imtiyazlılar, kendilerine yüklenmek istenilen yeni vergilerden (şahıs vergisi, 1695; öşür, 1710) kaçıyorlardı. Önemli bir gelir sağlamayan, huzur kaçırıcı dolaylı vergilerin toplanması mültezimlere verilmişti. Tuz vergisi geniş bir kaçakçılık yaratmıştı. Sağım veya gümrükler krallık toprakları üzerinde dolaşımı engelliyordu. Adalet işleri mahkemeler arasında karışık bir aşama düzeni meydana getirmiş, üstelik soylularla rahiplerin yargılandığı özel mahkemeler hâlâ kaldırılmamıştı. Parlement'lar üst dereceli mahkemelerdi. Bunların en büyüğü olan Paris parlement'ı, hükûmeti denetim görevini savsaklama durumunda bırakılmıştı. Adalet ağır yürüyor, para ile satın alınabiliyor ve bir zulüm vasıtası oluyordu.

Louis XIV'ün hamarat, sadık, metotlu çalışan danışmanları vardı. Bunları en yararlısı olan Colbert, 1665'te maliye genel murakıplığına getirildi, ayrıca da birçok görevi uhdesinde toplayarak millî ekonominin başlıca sorumlusu durumuna geldi. Richelieu, gibi o da ticaret yolundan hazineye gelir sağlama amacını güdüyor ve değerli sanayi ürünlerinin ihracından başka bir şey düşünmüyordu. Devlet, sınaî kuruluşları destekledi ve imalâtı bir düzen altına aldı. Sömürge ticareti, özellikle de zenci kölelerin işçiliğine ihtiyaç gösteren şekerkamışı ticaretinde uzmanlaşmış olan Antilli'ler ile yürütülen ticaret sadece anayurda tahsis edilmiş olup imtiyazlı ortaklıklara tekelinde toplanmıştı.

● *Din.* Zorba idare din alanında da etkisini gösterdi ve krala boyun eğen bir kilise istedi. Papalık ile çıkan bir anlaşmazlık (1678) üzerine Rahipler kurulu, «Dört Madde bildirisi» ile fransız kilisesinin Roma'ya karşı sahip olduğu hürriyetleri açıkladı (1682).

Dinde ayrılık tehlikesi başgösterdi. Uzlaşmazlık ancak piskoposların papaya boyun eğmesiyle 1693'te yatıştı. Kral doktrinlerle ilgili kavgalara da karıştı. Bir önceki dönemde St. Vincent de Paul'ün yararlığıyle bir katolik rönesansı meydana gelmiş, fakat özellikle «ilâhî rahmet» konusunda şiddetli tartışmalar da çıkmıştı. Bunlar 1660'tan sonra da devam etti ve sert Jansenius doktrinini yayan Port-Royal manastırı çevrelerince körüklendi. Bir yatışma döneminden (Kilise barışı, 1668) sonra kral rahibeleri dağıtarak Port-Royal'i yıktırdı ve papadan Jansenius doktrinini mahkûm eden bir buyrultu aldı (*Unigenitus*, 1713). Kral, Calvin'cilik sapkınlığının da kökünü kazımak istedi. Nantes fermanı, önce sistemli bir şekilde sınırlanmış olarak uygulandı, sonra kovuşturma şiddetlendi ve 1685'te kararname yürürlükten kaldırıldı.

Birçok protestan dış ülkelere göçtü, fakat bir kısmı, Cevennes'li Camisard'lar ayaklandı (1702); bunlar, Louis XIV'ün en seçkin birliklerini başarısızlığa uğrattılar ve onu, İspanya Veraset savaşlarının en buhranlı zamanında mareşal Villars komutasında 10 000 kişiyi üstlerine göndermek zorunda bıraktılar.

Louis XV devri (1715-1774)

● *Devrin başlangıcı.* Louis XIV'ün torununun oğlu, öksüz bir çocuk olan yeni kral beş yaşında tahta çıktı. Amcaoğlu Orléans dükünün naiplik süresi, önceki hükümdarın zamanına nispetle ahlâkî ve siyasî alanlarda bir tepki devridir. Yüksek zümre bir bayram havası içindeydi. İskoçyalı Law çok fazla miktarda kâğıt para süren kraliyet bankasının yardımıyle batık devlet maliyesini yüzdürmeğe, iktisadî durumu düzeltmeğe çalışıyor, ticarî ortaklıkları destekliyordu. Ateşli bir spekülasyon döneminden sonra Law'ın malî sistemi çöktü (1720).

Atlantikötesi ticaretin gelişmesi ve fiyatların yükselmesi kalıcı olmakla beraber Fransa'nın morali bozulmuş, bankalarla kâğıt paraya güveni kalmamıştı. Geleceğe ait sorunlar bir yana bırakıldı ve mevcut refah sayesinde Louis XIV'ün siyasetine dönüldü. Naibin ölümünden sonra (1723), Bourbon dükü, Louis XV'i Polonya prensesi Marie Leszczynska ile evlendirdi. Kardinal Fleury'nin (1726-1743) gayretiyle barış, düzen ve refah hüküm sürdü. Fleury, Paris parlement'ının ve Jansenius'çuların çıkardığı ayaklanmaları bastırdı; Polonya Veraset savaşına isteksizce sürüklendi.

● *Monarşinin zayıflaması.* Eskisinden daha güçlü ve daha titiz olan kamuoyu, kralın devlet işlerini ele almasını beklemekteydi. Zeki, fakat gevşek ve bencil tabiatlı Louis XV, bu bekleyişi boşa çıkaracaktır. Metresleri, kültürlü ve zarif Pompadour markizi, sonra Barry kontesi devlet siyasetini yönettiler. Maliye genel murakıbı Machauld d'Arnouville (1745-1754) imtiyazlılara yirmide bir vergisini kabul ettiremedi. Paris parlement'i Jansenius'çuları temizlemek amacıyle ortaya atılan günah çıkarma kâğıtları olayında Monseigneur de Beaumont'un gösterdiği müsamahasızlıktan yararlanarak dini gülünç duruma düşüren ve halkı krallık iktidarına karşı ayaklandıran bir buhran yarattı (1752-1757). Krallığa Lorraine (1766) ve Korsika'yı (1768) kazandıran usta siyasetçi Choiseul, kamuoyunun desteğiyle idâreyi ele almak istedi. Fakat parlement Cizvitlerin ortadan kaldırılmasını (1762) krala kabul ettirdi ve devleti denetleme iddiasında bulundu. Kral, Choiseul'ün görevine son verdi ve yerine Maupeou, Terrav ve d'Aiguillon üçlüsünü getirdi (1771).

Paris parlement'inin yargı yetkisi altı yüce konseye bölüştürüldü. Yeni yargıçlar kral tarafından atanıyor ve maaşları krallıkça ödeniyordu. Filozoflar bu tedbiri sevinçle karşıladı, fakat kralın ölümü sırasında (1774) halkın hoşnutsuzluğu son haddini bulmuştu.

Birbirini kovalayan savaşlar sarayın israfları, imtiyazlıların hâlâ ödemekten kaçındığı vergilerin kötü dağılımı yüzünden doğan malî güçlüklere rağmen, XVII. yy. sonunda Fransa hiç de perişan durumda değildi. Büyük kıtlıkların ortadan kalkması sayesinde artan nüfus XVIII. yy. içinde 18 milyondan 26 milyona yükselmişti; 1726'da para değerinin dondurulması Antiller ile ticaretin artması sayesinde özellikle liman bölgelerinde kazançların düzenli bir şekilde yükselmesini sağladı.

Devletin yoksul kaldığı, buna karşılık ülkenin zenginleştiği bu Fransa'da toplum, geleneksel üç sınıf içinde aşamalanmıştı. İlk iki sınıfı meydana getiren rahiplerle soylular, siyasî ve iktisadî hayata, sayılarıyle ters orantılı bir rol oynamaktaydı. Bu iki sınıf zaten büyük güçlüklerle karşı karşıya bulunuyordu. Emlâk bakımından zenginliği, siyasî teşkilâtının güçlülüğü (karşılıksız bağışın rahipler kurullarınca kabulü), hukukî teşkilâtının sağlamlığı (özel mahkemeler) sayesinde devletin en önde gelen sınıfı olan rahipler ağır bir buhran geçirmekteydi: özellikle fiilî görev almış rahiplerde görülen meslekî istidatsızlık, yalnız yüksek rütbeli rahiplerin büyük soylular arasına alınması olaylarının gittikçe çoğalması yüzünden bunlarla aşağı dereceli rahipler arasında artan düşmanlık. Öte yandan, soylular sınıfı bünye değişikliğine uğramaktaydı; asker soyluların, rahip soylular tarafından soğurulması veya ortadan kaldırılması; geçim darlığı içinde bezgin yaşayan küçük taşra soylularının yararlanamadığı gelir kaynaklarının (görevler, şeref yıllıkları) saray soylularınca kapışılması. Soylular sınıfı birtakım kastlar halinde dondurulmuştu (subay rütbelerini alabilmek için gerekli soyluluğun dört bölümü hakkında buyrultu, 1781); bu sınıf, yüksek soylular arasında beliren bazı geçici hürriyet heveslerine rağmen, bütün imtiyazlarını korumakta ve bunları genişletmek istemekteydi. Buna karşılık, zenginliği, kültürü ve çalışkanlığıyle üstünlüğünün bilinci içinde olan burjuvalık, rakip sınıfı ortadan kaldırmağa hazırdı; halkın üstünde bir seviyeye yükselmişti. Şehirlerde zanaatçılık safhasını aşan sanayi tesisleri kuruyordu; bunların bünyesinde sayısı gittikçe artan işçi yoldaşlar, bir ayaklanma için hazır bir ordu meydana getiriyordu. Nüfusun yüzde 99'u köylü idi. Bu köylü, zengin çiftçiden kıtlık zamanlarında korkulu gezgin bir topluluk yaratan gündelikçiye kadar değişik yaşama şartlarına sahipti. Fakat genel olarak durumları biraz düzelmişti. Bu köylü imtiyazlıların toprağına göz dikmişti ve derebeylik rejimine toptan düşmandı. Yani burjuvaların yönettiği bu «Tiers États» (halk sınıfı) eski sosyal düzene karşı onlarla birlikte bir cephe kurmağa hazırdı.

Louis XVI'nın saltanatı (1774-1789)

Böylece, kendini halka sevdirememiş son hükümdarın daha da ağırlaştırdığı oldukça gergin bir siyasî hava içinde, bunun torunu olan Louis XVI tahta çıkıyordu. Bu dürüst bir kraldı, fakat ne tecrübesi vardı, ne de

FRANSA TURİZM
KIŞ SPORLARI MERKEZLERİ
PLAJLAR
Malo-les-Bains
Wimereux
Hardelot-Plage
LE TOUQUET-PARIS-PLAGE
Berck-Plage
Le Crotoy
Cayeux
LE TRÉPORT
Mers
DIEPPE
St-Valery-en-Caux
ÉTRETAT
Ste-ADRESSE
Riva-Bella
TROUVILLE
DEAUVILLE
Houlgate
Cabourg
Arromanches
St-Aubin-sur-Mer
Carteret
Barneville
Coutainville
GRANVILLE
Normandie
Ouessant ad.
Trégastel
Perros-Guirec
Trébeurden
Roscoff
Carantec
St-Quay-Portrieux
St-Lunaire
Erquy
DINARD
Rothéneuf
Paramé
St-Malo
St-Briac
St-Cast
Les Rosaires
Le Val-André
Sables-d'Or-les-Pins
Morgat
Tréboul
Douarnenez
Audierne
St-Guénolé
Concarneau
Bénodet
Port-Manech
Beg-Meil
Le Pouldu
Bretagne
Carnac-Plage
Damgan
Quiberon
Belle-Ile
Piriac
Le Croisic
Pornichet
Le Pouliguen
LA BAULE
St-Brévin
Pornic
La Bernerie
Noirmoutier
St-Jean-de-Monts
Vendée
St-Gilles-Croix-de-Vie
Yeu adası
LES SABLES-D'OLONNE
L'Aiguillon-sur-Mer
Ré adası
Chatelaillon
Fouras
Oleron ad.
ROYAN-PONTAILLAC
Soulac-sur-Mer
Montalivet
Carcans-Plage
Lacanau-Océan
Andernos
Arcachon
Pilat-Plage
Biscarrosse
Mimizan
Landes
Hossegor
Cap-Breton
Bask
BIARRITZ
Hendaye
ülkesi
St-JEAN-DE-LUZ
CIBOURE
Calvi
Porto
Korsika
AJACCIO
Propiano
Porto-Vecchio
0 50 100 km
Pireneler
Gourette
La Mongie
Barèges
Cauterets
Les Agudes
St-Lary-Soulan
Superbagnères
Montferrier-St-Barthélemy
Le Saquet
Font-Romeu
Porté-Puymorens
Mont-Louis
Languedoc
La Grande-Motte
Le Grau-du-Roi
Palavas-les-Flots
Les Saintes-Maries-de-la-Mer
Cap d'Agde
Valras-Plage
Gruissan
Port-la-Nouvelle
Leucate-Barcarès
Canet-Plage
Collioure
Banyuls
Cerbère
La Bourboule-Bozat
Le Mt-Dore
Super-Besse
Chalmazel
St-Anthème
Massif central
Le Lioran
Les Estables
Laguiole
La Bastide
Le Bleymard
Villefort
Mt-Lozère
Espérou
Mt-Aigoual
Mt-Ventoux
Champ-du-Feu
Lac Blanc
La Schlucht
Hohneck
Gérardmer
Le Schnepfenried
Ventron
Bussang
Markstein
Gd-Ballon
Ballon d'Alsace
Vosge'lar
Pontarlier
les Hôpitaux-Neufs
Jougne
Métabief
Les Rousses-sur-Morez
La Faucille-Montrond
Lelex
Crozet
Crêt-la-Neige
Jura
Thollon-les-Memises
Morzine-Avoriaz
Samoëns
Combloux
Châtel
Les Gets
Montroc
Argentières
Giron
Arâches-les-Carroz
MEGÈVE
CHAMONIX-Mt-BLANC
SAINT-GERVAIS
Le Grand-Bornand
La Clusaz
Les Houches
La Giettaz
Col de Voza-Prarion
N.-D.-de-Bellecombe
Crest-Voland
Les Contamines
Héry-sur-Ugine
Mt-Revard
Praz-sur-Arly
La Féclaz
Peisey-Nancroix
Arèches
Hauteluce-les-Saisies
VAL-D'ISÈRE
La Plagne
Méribel-les-Allues
Tignes
Courchevel-Moriond-Le-Praz
St-Pierre-de-Chartreuse
Pralognan
Aussois
Le Sappey-Col de Porte
St-François-Longchamp
Lanslebourg
St-Nizier-du-Moucherotte
Termignon
Fontcouverte-La Toussuire
Autrans
St-Sorlin-d'Arves
Lans-en-Vercors
L'ALPE-D'HUEZ
Valloire
Villard-de-Lans
Le Monêtier-les-Bns
Chamrousse
Villeneuve-La Salle
Les Deux-Alpes
La Morte
Montgenèvre
Alpler
Gresse-en-Vercors
Briançon
Vallouise
Serre-Chevalier
Aiguilles
Arvieux
St-Véran
Vars-Ste-Marie
Col de Vars
Le Sauze-sur-Barcelonnette
Ceüse-Gap
Col du Fanget
La Foux-d'Allos
Auron
Allos
Lure
Valberg
La Colmiane-Valdeblore
Beuil-les-Launes
MENTON
Roquebrune-Cap-Martin
Beaulieu
Villefranche-sur-Mer
NICE
ANTIBES
CANNES
La Garoupe
Boulouris
St-RAPHAEL
Cap-d'Antibes
St-Aygulf
JUAN-LES-PINS
Val d'Esquières
Ste-Maxime
La Ciotat
Beauvallon
St-TROPEZ
Cassis
Bandol
Cavalaire-sur-Mer
Sanary
Le Lavandou
Hyères
Porquerolles
Levant ad.
Provence
CÔTE D'AZUR
1 000 m'den az
0 50 km

iradesi. Bir Avusturya prensesi olan kraliçe Marie Antoinette de, kralın kardeşleri Provence ve Artois kontları gibi reformlara karşı koymaktaydı. Kralın amcaoğlu Orléans dükü ise hürriyetçi fikirlerin kahramanı durumundaydı. Hükümdarın danışmanı Maurepas, efendisine çok iyi bakanlar buldu. Bunların başta geleni genel murakıp Turgot idi. Tarımı tek zenginlik vasıtası sayan fizyokratların yetiştirmesi olan Turgot, vakitsizce bir iktisadî liberalizm denemesine girişti; hattâ derece derece birtakım meclisler aracılığıyle kamunun iktidarla işbirliği sağlaması hayali peşindeydi (1774). Zarar gören menfaatlar birleşti. Turbot görevinden atıldı ve köklü reformlardan vazgeçildi (1776). Turgot'nun yerine gelen banker Necker, Amerika'daki bağımsızlık savaşının doğurduğu masrafları birtakım borçlanmalarla karşıladı, bu hizmeti yüzünden de çok sevildi. Fakat krallık bütçesinin yayımlanması, imtiyazlıları kızdırdı ve Necker'in atılmasına sebep oldu (1781).

Genel murakıp Calonne 1783 ile 1786 arasında ordunun donatımını sağlamak ve Fransa'nın prestijini kurtarmak için bir dizi borçlanmalara girişti. Etkin bir dış siyaset küçük devletleri Fransa'nın çevresinde topladı. Fakat Amerikan Bağımsızlık savaşında ingilizlere karşı kazanılan zafer (Versailles antlaşması, 1783) Fransa'da hürriyet fikirlerinin yayılmasına ve bütçe açığının artmasına yolaçtı. Calonne vergi eşitliğinin sağlanmasını teklif ettiyse de (1786) geç kalmıştı. Danışılan büyük imtiyazlıların bu tasarıyı reddetmeleri üzerine Louis XVI Calonne'u görevinden aldı. Bu malî buhran, Eden ticarî antlaşmasının (1786) sanayi alanında meydana getirdiği diğer bir buhran yüzünden daha da ağırlaştı. Bunun sonucunda işçi ücretlerinin düşürülmesi ve işsizlik, üstelik mahsulün de çok kötü oluşu, işçileri ilk fırsatta ayaklanacak duruma getirdi. Calonne'un yerine geçen Brienne, selefinin malî projelerini Paris parlement'ından geçiremedi. Parlement, États généraux'ya başvurdu. Lamoignon'un hukukî reformları parlement'ların kapatılmasına imkân verdiyse de imtiyazlılar halkı kralın memurlarına karşı isyana çağırdılar (1788). Ordu ayaklanmaları gönülsüzce bastırdı. Vizille'de isyan bayrağı altında toplanan Dauphinx eyalet meclisleri ülkeye bir anayasa verebilmek için Tiers États temsilcilerinin iki misline çıkarılması şartıyle États généraux'nun toplanmasını istediler. Brienne, États généraux'nun toplanacağını vaad etti (8 ağustos), Devlet ödemelerini durdurdu, fakat işten el çektirilerek yerine Necker (25 ağustos 1788) getirildi. Artık savaş, gelecekteki États généraux'nun kuruluşu konusunda soylularla Tiers États arasında başlamıştı. 1788 Kasımında hükûmet Tiers États'nın iki misline çıkarılmasını kabul ettiyse de oylamanın sınıf veya kişi çoğunluğuna göre yapılmasını reddetti. Seçimler, 1789 ilkbaharında açların ayaklanmasıyle meydana gelen huzursuz bir hava içinde yapıldı.

Devrim (1789-1799)

● *Anayasa meclisi* (1789-1791). Tiers mebuslarıyle imtiyazlılardan bir azınlık Fransa'ya bir anayasa vermek ve sınıf esasına dayanan toplum sistemini yıkmak istiyorlardı. Kral, États généraux'yu açış söylevinde (5 mayıs) hiç bir program teklif etmedi ve oylamanın sınıf veya kişi itibarıyle yapılması meselesini de kesin bir karara bağlamadı. Kamunun desteklediği «Tiers» temsilcileri kendilerini Millî meclis ilân ettiler (17 haziran) ve Jeu de Paume salonunda ant içerek (20 haziran) birleştiler. Kral bu kararı bozduysa da (23 haziran) dinleyen olmadı; bunun üzerine Louis XVI boyun eğdi, çünkü orduya güvenemiyordu, halk ise kaynaşma halindeydi. Meclis, 9 haziranda Anayasa meclisi (Constituante) adını aldı. Şüphe uyandıran bazı askerî hareketler ve Necker'in işine son verilmesi Paris halkını ayaklandırdı. 14 Temmuzda Bastille alındı. Burjuvalar bu durumdan yararlanarak ihtilâlci bir belediye ve nizamı korumak üzere bir millî muhafız teşkilâtı kurdular. Taşra da Paris'in izinden gitti, böylece hükûmet idaresi çöktü. Kral boyun eğdi, Necker'i tekrar görevi başına getirdi (16 temmuz), askerî birlikleri uzaklaştırdı. Köylüler, «Büyük korku»nun etkisi altında bir toplum çılgınlığına kapılarak silâhlandılar; derken bu hareket derebeylik rejimine karşı yöneldi. 4 Ağustos gecesi meclis, derebeylerin insanlar üzerindeki haklarını kaldırdı, toprağa bağlı hakların ise satın alınabileceğini ilân etti, meclis, İnsan ve Yurttaş Hakları bildirisini kabul etmekle (26 ağustos) yeni rejimi, bütün dünyaya şâmil ilkelere dayamış oldu. Bir tepki hareketiyle çalkantılı geçen 5 ve 6 ekim günleri sonunda kral Paris'te oturmağa zorlandı. Malî güçlükler, kilise mallarının 2 kasım 1789'da millîleştirilerek satışa çıkarılmasıyle giderildi. Malları satın alanlar devrime bağlandı. Bu mallar, *assignat* adında bir kâğıt paraya karşılık gösterildiyse de bu para çabucak değerini kaybetti. Rahip sınıfı ise hoşnutsuzdu, çünkü Fransa kilisesine papalığın muvafakati dışında yeni bir düzen veren «Rahipler Medenî Teşkilâtı kanunu» (17 temmuz 1790), ant içmeyen rahipleri bu kanuna, dolayısıyle de ihtilâle muhalif sayıyordu. Federasyon bayramına rağmen (14 temmuz 1789) karşı ihtilâli yapacak birlikler bulundu. Louis XVI Metz'e kaçmak için (20-21 haziran 1790) bu fırsattan yararlandı, fakat Varennes'de yakalandı. Meclisin çoğunluğu, kralın saltanat hakkını kaybettiğinin ilânını reddetti ve bu yöndeki halk hareketlerini bastırdı. «Vatanseverler» ikiye bölündü. İhtilâlin gözdesi Jakobin'ler kulübü krala düşmandı. Ilımlı «Feuillant»lar partiden ayrıldı. 1791 Anayasası krala yürütme gücünü ve yürütmeyi durduracak bir veto hakkı tanıdı. Yasama gücü ise bir tek meclise verildi. Ülke idarî bölgelere (départements) ayrıldı. Bütün idarî teşkilât seçim prensibine göre yeniden düzenlendi. Siyasî haklar etkin vatandaşlara, yani fiiliyatta varlıklı kişilere verildi. Bk. DEVRİM (*Fransız devrimi*).

● *Yasama meclisi* (1791-1792). Yeni meclis, Feuillant'larla Jakobin'ler (fakat Girondin'ler hâkimdi) arasında bölüşüldü. Bu mecliste savaş taraftarı çoktu. «Vatanseverler», kralı ortadan kaldırmak, kâğıt parayı sağlamlaştırmak, *Sans culotte*'ların (Baldırıçıplaklar) eşitlik tutkularını dışa yöneltmek için de savaş istiyorlardı. Hükümranlığını yeniden kurmak için kral da içinden savaşı istiyordu. Bu maksatla Girondin'lerden bir bakan seçti: Bohemya ve Macaristan kralına savaş ilân edildi (20 nisan 1792). Prusyalılar Avusturyalılarla birleşti. Soylu subayların göçmeleri yüzünden düzeni bozulmuş olan fransız orduları geri çekiliyordu. Louis XVI bakanını uzaklaştırdı. 20 haziran Paris gösterilerinde tutumu değiştirmedi ve Feuillant'ların yardım teklifini reddetti. Brunswick'in yayımladığı bildiri, kralı düşmanla işbirliği yapmakla suçlayan beceriksizce bir hareketti. Çekimser kalan Girondin önderlerinin desteği olmaksızın, 10 ağustos Paris ayaklanmasıyle kral tahttan indirildi ve bir ihtilâl hükûmeti (Paris komünü) kuruldu; bu hükûmet bir terör yarattı (eylül katliamı), Yasama meclisi hiç müdahalede bulunmadı. Bu sırada prusya ordusu ilerliyordu, istilâ nihayet Valmy'de durduruldu (20 eylül 1792).

● *Konvansiyon hükûmeti* (21 *eylül* 1792 - 26 *ekim* 1795). Bir anayasa hazırlamak için genel oyla seçilen yeni mecliste Girondin'ler, 10 Ağustos'cu, komün ve istisnaî tedbirler taraftarı Montagnard'lara (Dağlılar) muhalefette idiler. Başlangıçta, kazanılan zaferleri Girondin'ler destekledi: Nice, Savoie, Ren'in sol kıyısı, Jemmapes'tan (6 kasım 1792) sonra Belçika da işgal edilmişti. Fakat Montagnard'lar kralın yargılanması için direndiler: kral ölüme mahkûm edildi ve idam olundu (21 aralık 1793). İngiltere bunu bahane ederek Fransa'ya karşı genel bir ittifak kurdu. Neerwinden bozgunundan (18 mart 1793) sonra, fethedilen yerler elden çıktı; Fransa tehlikeye düştü. Kralın idam edilmesinden ve 300 000 hemşerisinin askere alınmasından hoşnut olmayan Vendée eyaleti rejim aleyhtarı rahiplerinin önderliğinde ihtilâle karşı ayaklandı. Paris'te «Kudurganlar», halkı sert bir gümdümcü rejim istemeğe teşvik ettiler, karşı gelen Girondin'leri de 2 haziran günü temizlediler. Fakat bu «federalist» ayaklanma büyük taşra şehirlerini Paris diktatörlüğüne karşı çıkardı. Montagnard'lar birtakım keyfî tedbirlerle hasımlarını pes ettirdiler. Bir ihtilâl hükûmeti kuruldu; bu hükûmetin işleyiş tarzı 14 frimaire, yıl II tarihli kanunla tayin edilecektir. Başlıca icra organı, 1793 haziranında yenilenen Halk Kurtuluş komitesiydi: «ya zafer ya ölüm» kararıyle ortaya atılan Carnot ve Robespierre gibi Montagnard'lardan meydana geliyordu. Komite faaliyetini ordu içinde ve taşrada görevli temsilcileri vasıtasıyle, komün bünyesinde ise millî görevlilerin atanması sayesinde yürütüyordu (14 frimaire, yıl II kanunu). Din alanında «hıristiyanlıktan çıkarma», iktisadî alanda ise «genel maksimum» kanunu (29 eylül 1793) ile terör bu rejimin parolasıydı. İhtilâl mahkemesi birçok işkillileri giyotine gönderdi.

Sınırlarda, kütle halinde devşirme usulü asker sayısını çoğalttı; bunlar, genç derme çatma yetiştirilmiş, fakat ehliyetli subayların emrindeydi. Vendée'de çetecilerle mücadele devam etmekle beraber iç isyanlar bastırıldı. Sınırlar kurtarıldı (Wattignie, ekim 1793). Fakat içte ihtilâl hükûmeti Danton'un ılımlı, Hebert'in ise aşırı eğilimli muhalefet hareketleriyle karşılaştı. Aralarında birçok bozguncunun da bulunduğu bu iki muhalefet grubu yok edildi (martnisan 1794). Görünüşte sınırsız kudret sahibi olan Robespierre, eşitliğe dayanan, erdemli ve sert bir hükûmet programını kabul ettirdi (ventose ayı kararnameleri; Yüce Varlık [Tanrı] inancı, 8 haziran 1794; 22 prairial kanunu). Fleurus zaferi (26 haziran 1794), Belçika ve Rheinland'ın geri alınmasını sağladı. Kamuoyu, artık tehlike bahanesi de ortadan kalktığına göre terör devrine son verilmesini istedi ve ihtilâl hükûmeti içinde birliğin bozulması Konvansiyon idaresine Robespierre'den kurtulma fırsatını verdi (9 ve 10 thermidor veya 27 - 28 temmuz 1794). Montagnard'lar rejimine karşı şiddetli bir tepki başladı. İhtilâl fırsatçıları lüks içinde yaşarken küçük halk tabakası enflasyondan eziliyordu; ilkbaharda halk ayaklandı (12 germinal yıl III veya 1 nisan 1795 açlık ayaklanması). Ayaklanmanın siyasetle ilgisi yoktu. Hoche, Vendée'yi barışa kavuşturdu. Katolik inancı yeniden güç kazandı. Prusya ve İspanya ile barış yapıldı. Fakat Thermidor'cu Konvansiyon hükûmeti kralcıların irtica hareketini bastırdı (13 vendemiaire veya 5 ekim). III yılında kabul edilen Anayasa ile iktidar iki elde toplanıyordu: yasama yetkisi iki konsey arasında (Beşyüzler ve Eskiler kurulları) paylaşılıyor, yürütme yetkisi ise beş direktöre veriliyordu.

● *Direktuvar* (28 *ekim* 1795 - 10 *kasım* 1799). Devlet işleriyle ilgilenenler yalnız muhalif kralcılarla Jacobin'lerdi. Zenginleşen ihtilâlciler ancak birtakım kuvvet gösterileriyle iktidarda kalabilmekteydiler (Babeuf komünist fesatçılığının bastırılması; 18 fructidor yıl VI veya 4 eylül 1797 tarihli kralcılık aleyhtarı hükûmet darbesi). Direktuvar hükûmeti bazı hayırlı ıslahata girişti (maliyenin düzeltilmesi). Fakat savaş devam ediyordu. Halkın sevgisini kazanınca kıtalarını parlak ve tehlikeli Mısır seferine sürdü, orada İngilizler tarafından sıkıştırıldı (Nelson'un Abukir zaferi, 1 ağustos 1798). Bu sırada Avusturya, Rusya ve İngiltere arasında ikinci bir ittifak kuruldu. Masséna'nın Zürich zaferi (eylül 1799) Fransa'yı kurtardı. Fakat tehlike karşısında 1789 görüşü yeniden canlandı ve Jacobin'lerin terör devrine dönülmesi (rehineler kanunu, mecburî istikraz) karşısında revizyonist bir parti kurularak Mısır'dan dönen Bonaparte başına getirildi (20 ekim 1799). 18-19 Brumaire yıl VIII (ekim 1799) hükûmet darbesiyle iktidar ona geçti.

Konsüllük ve İmparatorluk devri (1799 - 1815)

● *Konsüllük* (1799 - 1804). Düzene susamış bir halkın iktidara getirdiği Bonaparte, bir yandan yeni bir siyasî ve idarî teşkilât kurarken, öte yandan da genel huzuru sağlama işine girişti. Bunun için önce muhalefeti ortadan kaldırdı: iktidar saflarına geçen muhaliflere tavizler verdi (göçmenler listesinin kapatılması, 3 mart 1800 kanunu; ferdî hattâ toplu halde birçok ismin kara listeden silinmesi: 10 ekim 1800'de 52 000 kişi), direnenlere karşı ise, özellikle 24 aralık 1800'de Saint-Nicaise sokağında bir cehennem makinesinin patlatılmasından sonra baskı tedbirleri uyguladı (130 Jacobin'-

in sürgün edilmesi, birçok kralcının tutuklanması, 7 şubat 1801'de özel ağır ceza mahkemeleri kurulması; batıda seyyar askerî birlikler); 16 temmuz 1801 konkordatosuyle de dinî barış sağlandı; nihayet Marengo (14 haziran 1880) ve Mohenlinden (3 aralık) zaferleriyle Avusturya'yı (Luneville, 9 şubat 1801), sonra da İngiltere'yi (Amiens, 25 mart 1802) barışa zorladı. İhtilâl'in bütün kıta ülkelerinde büyük ümitler uyandırmış olan iki ülküsüne, yani hürriyet ve milletlerin kendi mukadderatını kendileri tayin etme hakkını tanıyan ülkülere sadık kalan barışçı ve muzaffer Fransa, artık, XVIII. yy. dan beri kültür açısından fransızlaşmış olan Avrupa'nın birleştirilmesi hususundaki iradesini kabul ettirebilirdi; nitekim bu irade İtalya'da kendini göstermiş (Campoformio barışından İtalyan cumhuriyetinin kuruluşuna kadar ülke idarî teşkilâtının basitleştirilmesi), İsviçre'de arabuluculuk (19 şubat 1803), Almanya'da ise Kutsal Roma-Germen imparatorluğuna son veren Regensburg aktinde «Recez» (25 şubat 1803) tezahür etmişti. Fransa'nın koruyuculuğu altında İsviçre konfederasyonu kantonları arasında bağlılığın güçlenmesine, İtalya ve Almanya'da da millî birliğin doğmasına hizmet edecek olan sureç böylece başlamış oluyordu. Fransa'nın bazı sömürgelerinden vaz geçmesine rağmen (korunamayan Louisiana'nın Birleşik devletlere satılması, 3 mayıs 1803), bu ülkenin Avrupa, hattâ dünya hegemonyasına göz dikmiş olmasından (Saint - Domingue seferi, Decaen'in Hint okyanusu ve Sebastiani'nin Türkiye misyonları) korkan İngiltere, Fransa ile bozuştu ve 1814'e kadar onunla savaşa devam etti. Fakat bu tehdit, rejimin kuvvetlenmesini engelleyecek bir tehlike yaratmadı. Aksine, kralcı Cadoudal'in fesat hareketini desteklemekle, İngiltere'nin bu güçlenmeye yardımı bile oldu. Bu tehlike karşısında Bonaparte, olayı bastırmada büyük şiddet göstererek (Enghien dükünün kaçırılıp idam edilmesi, 1804) kralcılarla kesin olarak bozuşmağa mecbur oldu. Böylece ömür boyu ve soya kalıcı konsüllükten (X. yıl Anayasası, ağustos 1802) imparatorluk monarşisine (18 mayıs 1804 sénatus - consulte'ü) geçiş sağlandı ve eski ihtilâlcilerle millî emlâke zilyed olanların da onayıyle Bourbon'lar devrine her türlü dönüş yasaklandı. Nitekim Napolyon papa tarafından Fransızların I. imparatoru olarak takdis edilip (2 aralık 1804) Milano'da İtalya kralı unvanıyle taç giyince (26 mayıs 1805) İhtilâlin ve rejimin zaferi Fransa'ya uzun bir kararlılık devresi sağlayacak gibi göründü.

● *İmparatorluğun fetihleri.* Napolyon, Eski rejim hükümdarlarıyle, Avrupa haritasını yeniden çizmesine imkân veren bir dizi savaşa girişti. Milletler büyük ıstıraplar çekti, fakat Eski rejim ya yıkıldı, ya da yumuşatıldı (köleliğin kaldırılması; medenî kanun) ve ihtilâlci fikirler (milletlerin kendi kendilerini yönetme hakkı) her tarafa yayıldı. Bu fikirler bazen Fransızların aleyhine işledi (Alman milliyetçiliğinin uyanışı). İngiltereye karşı açılan Boulogne cephesi boşuna bir denemeydi ve Trafalgar bozgunuyle (21 kasım 1805) yıkıldı. Üçüncü ittifak (Avusturya - Rusya) Austerlitz'te (2 aralık 1805) bozuldu. İtalya ve Almanya'da avusturya etkisinin yerini fransız etkisi aldı. İmparator zaten İtalya kralı, İsviçre konfederasyonunun arabulucusu sıfatlarına sahipti. Alman prenslerinin çoğu onu Ren konfederasyonunun koruyucusu seçtiler. Dördüncü ittifak da (Prusya - Rusya) fayda sağlamadı: Prusya ordusu Jena ve Auerstedt'te imha edildi (14 ekim 1806); Rusya ise Eylau ve Friedland'da yenildi (şubat ve haziran 1807). Çar Tilsit'te barış imzaladı (temmuz 1807).

Savaş sırasında Napolyon ingiliz mallarına avrupa pazarlarını kapama kararı aldı (Berlin [kasım 1806] ve Milano [aralık 1807] kararnameleri). İmparatoru, direnişleri kırmak için sınırsız bir ilhak siyaseti gütmek zorunda bırakacak olan bu kıta ablukası, Napolyon'un, kardeşi Joseph'in İspanya krallığını kabul ettirmek üzere bu ülkeye müdahalesini açıklar (1808). Hollanda, Westfalen ve Napoli'ye daha önce başka Napolyon'lar da yerleştirilmişti. Sonu gelmeyen bir savaş başladı: ispanyol gerillaları İngiltere'den yardım görüyordu. Avusturya, imparatorun güç durumundan yararlanarak yeniden silâha sarıldı (5. ittifak) ve güçlükle yenilebildi (Wagram, 5-6 temmuz 1809); bunun üzerine kadere boyun eğerek galip imparatorla iyi geçinmeğe çalıştı, Napolyon ise kendisine bir vâris vermeyen Josephine'i boşayarak (1809) arşidüşeş Marie-Louise ile evlendi (1810). 1811'de bir oğlu, yani Roma kralı doğunca, imparator kendini Eski rejim hükümdarlarından biri sandı. Hemen bütün Avrupa ona boyun eğmişti. Fakat kıta ablukasında çatlaklar vardı. İmparator bu yüzden papalık eyaletlerini ilhak etmek zorunda kaldı (1807-1809); büyük yankılar uyandıran bir ihtilâf onu, mülkü elinden giden kilise ile karşı karşıya getirdi. Kuzey denizi kıyıları da aynı sebeple Hamburg'a kadar ilhak edildi (1810-1811). Fransa'nın o devirde 130 yönetim bölgesi vardı.

● *İmparatorluk devrinde millet.* İmparatorluk devri, bütünüyle ele alınınca, imparatorun zorbalıklarından doğan sonuçları hafifleten bir refah dönemidir. Napolyon yeni bir soylu sınıf kurmağa çalıştı, kanunların denetimini sınırladı, güçlü kişileri bertaraf etti (Fouché, Talleyrand). Düşünce faaliyetleri kontrol altındaydı. Fert hürriyeti çiğnenmişti. Üniversite (1808) imparatora sadık genç kuşaklar yetiştiriyordu. Kilise, müminlerine imparatora karşı yükümlü bulundukları ödevleri aşılamak zorundaydı, fakat papa Pius VII ile mevcut anlaşmazlık katolikleri rejimden soğutuyor, bunlar yeniden kralcılığa dönüyordu. Gittikçe artan askere almalar ve ağırlaşan vergiler kamuyu usandırdı. Tehlike çattığı sırada, karşısında hayal kırıklığına uğramış bir millet buldu.

● *İmparatorluğun çöküşü.* Nitekim rus soylularının kışkırttığı çar Alexandr I, ablukayı uygulamaktan vaz geçti. Napolyon Rusya'ya saldırdı (haziran 1812). Fakat Moskova zaferi ve Moskova'nın alınması (eylül) barışı sağlamadı. Ordunun Rusya'dan geri çekilişi (ekim - aralık 1812) bir felâket oldu. Alman milliyetçi duygularının tercümanı olan maneviyatı kuvvetlenmiş Prusya, Rusya ile birleşti. Napolyon'un Saksonya zaferi (mayıs 1813) işe yaramadı. Avusturya'nın müdahalesi (ağustos 1813) ve Leipzig bozgunu üzerine (17-19 ekim 1813) Almanya'yı boşaltmak gerekti. Fransa işgal edildi (1814) ve imparatorun mucizeleri müttefiklerin Paris'e girmesini (31 mart 1814) önleyemedi. Napolyon tahtını bıraktı ve Elbe adasına çekildi. Provence kontu, Louis XVIII unvanıyle kral ilân edildi. Müttefikler, birinci Paris antlaşması gereğince eski sınırları kabul ederek Fransa'yı boşalttılar. Eski rejime dönüş korkusu Birinci restorasyonu gözden düşürdü ve Napolyon'un geri gelmesini sağladı. Fakat müttefikler bu oldubittiyi kabul etmediler ve Napolyon'un yüz günlük yeni saltanatı Waterloo bozgunuyle (15 haziran 1815) sona erdi. Geçirdiği esaret hayatıyle insanların hayalinde yücelen Napolyon 1821'de Sainte-Hélène adasında ölecektir.

Avrupa'da hürriyetçi ve milliyetçi duygular onun düşmesinden sonra da yaşayacaktır. Fransa tahtı yeniden Bourbon'lara geçti. İkinci Paris antlaşması (kasım 1815) Fransa'nın günümüzdeki kuzey sınırlarını çizdi; tazminat ödeninceye kadar ülke işgal altında kaldı. Bununla beraber küçük devletleri Fransa'nın çevresinde toplayan Talleyrand, büyük devletlerin başka milletlerin dileklerini hesaba katmaksızın Avrupa'ya yeni düzen verdikleri Viyana kongresinde (kasım 1814-haziran 1815) yine de önemli bir rol oynamayı başardı.

Meşrutî krallık (1815-1848)

● *Restorasyon devri* (1815-1830). Louis XVIII'in hazırladığı bir anayasa ile yasama yetkisi, vergi mükelleflerinin oyu ile seçilen bir Mebusan meclisine ve bir pair'ler (âyan) meclisine verildi. Anayasa, İhtilâlin sağladığı hakları teminat altına alıyordu, aşırılar ise Eski rejime dönülmesini istiyorlardı. Bu aşırılıklardan (beyaz Terör) tasalanan Louis XVIII, böylelerin çoğunlukta olduğu Mebusan meclisini dağıttı. Bunun üzerine meşrutiyetçiler (Decazes) Anayasa'yı dürüstçe uygulamağa çalıştılar. Fransa, topraklarının boşaltılmasını sağladı (Aix-la-Chapelle kongresi, 1818). Bourbon'lara düşman olan burjuvazinin sözcülüğünü eden liberallerin gösterdiği gelişme kralı ürküttü ve aşırılar iktidarı yeniden ele geçirdi (1820). Bunlar muhalefeti susturdular, etkili bir dış siyaset uyguladılar (İspanya seferi, 1833). Louis XVIII'in kardeşi yeni Kral Charles X bunların önderiydi. Bu yeni Fransa'ya karşı bir sürü tedbir alınıyordu. Fakat burjuvaların üstünlüğü elde etmesi ve iktisadî buhran aşırıları bozguna uğrattı (1827). Charles X geçici olarak şartlara uydu; sonra, devletin prestijini yükselten bir başarı sağlayarak (Cezayir zaferi, haziran 1830) bir darbeye uygun zemin hazırlayacak savaşçı bir bakanlar kurulu seçerek başına Polignac'ı getirdi, daha sonra da anayasa hükümlerini çiğnedi (1830 kararnameleri). Paris halkı ayaklandı (27-28-29 temmuz 1830) ve başarı kazandı. Halkın bu şahlanışından ürken liberal burjuvalar, liberal düşünceli Orléans dükünü çağırdılar. Dük, Louis - Philippe unvanıyle kral oldu. Charles X sürgüne gönderildi. Onunla birlikte köklü soylular da kesinlikle yenilmiş oldular.

● *Temmuz meşrutiyeti* (1830-1848). Anayasa yeniden gözden geçirildi. Fakat demokratik gelişme taraflısı «hareket partisi» (Laffitte) bertaraf edildi ve yerine «Direnme partisi» (Casimir Périse) geçti. Bundan böyle yüksek burjuvalık tek başına hüküm sürecektir. Bourbon'cu ve cumhuriyetçi muhalefetler, hattâ Lyon ipek fabrikaları işçilerinin 1831'de çıkardıkları yoksulluk ayaklanması ezildi. 1835 Baskı kanunları basın hürriyetini kısıtladı. 1839-1840 iktisadî ve siyasî buhranlarından sonra kral, ferdî iktidar aleyhtarı Thiers'i uzaklaştırarak Guizot'yu göreve çağırdı. Hükûmet bundan böyle varlıklı kişilerin çıkarına uygun düşen bir barış ve refah siyaseti uyguladı ve her türlü reformdan kaçındı. Fransız dış siyasetinin silik durumu Fransızları üzüyordu (1840 Mısır buhranı sırasında Avrupa devletleri ittifakı karşısında gerileyiş). Fransa'nın uzun süre sınırlı bir işgalle yetindiği Cezayir'in fethi harekâtına hız verilmesi de (Abd-ül Kadir smala'sının alınması, 1843; emîrin teslim olması, 1847) bir itibar sağlamadı; iktidar, göz alıcı bir varlık göstermiyordu, 1847 iktisadî buhranı yüksek burjuvalığın rejimden yüz çevirmesine ve halkın galeyanına sebep oldu; muhalifler «Ziyafetler kampanyası»na giriştiler (parlamento ve seçim reformları). Bu kampanya galeyanı artırdı, Paris işçilerinin ayaklanmasıyle sonuçlandı (22-24 şubat 1848) ve iktidar düşürüldü.

İkinci cumhuriyet ve İkinci imparatorluk (1848 - 1870)

● *İkinci cumhuriyet* (*şubat* 1848-*aralık* 1851). Geçici bir hükûmet (Lamartine) bütün vatandaşlara oy hakkı tanındığını ilân etti, sömürgelerde köleliği kaldırdı, fakat millî atelyeler kurulması yoluyle işçi meselesinin çözümünü ileriye bıraktı. 1848'de seçilen Kurucu mecliste sosyalizme düşman ılımlı cumhuriyetçiler hâkim durumdaydı: millî işçi atelyelerini kaldırdılar, haziran günlerinde meydana gelen işçi ayaklanmasını bastırdılar. Fakat siyasî alanda çok demokratik olan 1848 Anayasası iktidar yetkilerini milletçe seçilen bir cumhurbaşkanıyle tek bir meclis arasında kesinlikle ayırmıştı. Millet, Napolyon'un yeğeni Louis-Bonaparte'ı seçti (aralık 1848). Varlıkları ürküten güçlü bir aşırı cumhuriyetçiler azınlığına rağmen yeni mecliste çoğunluğu «Düzen partisi»ne bağlı meşrutiyetçiler ele geçirdi. Her iki iktidar gücü, ilk başta, kilise yararına eğitim özgürlüğünü teşkilâtlandıran Falloux kanununun kabul edilmesiyle kendini gösteren ortak bir tepki siyaseti izledi (1850). Fakat Louis-Bonaparte, halkın meclisi tutmamasından yararlanarak şahsî yetkisini kullandı ve 2 aralık 1851 hükûmet darbesini yaptı.

● *İkinci imparatorluk* (1852-1870). Bir plebisit sonunda ezici çoğunlukla 1852 aralığında imparator ilân edilen Napoléon III, Eugénie de Montijo ile evlenerek (1853) iktidarını perçinledi. Eugénie'den 1856'da bir oğlu oldu (imparatorluk prensi). Napoléon III, Fransa'nın iç refahını artırabilmesine ve dışta İngiltere'ye yaklaşarak 1815 antlaşmalarını bozmak suretiyle prestijinin yük-

selmesine imkân verecek, sözünü geçiren «paternalist» bir iktidar kurmak istedi.

İmparator otoritesini, siyasî hayatı boğmak (resmî adaylık sisteminin uygulanması), devlet memurlarını (valiler eski krallık maliye müfettişlerinin yetkilerine sahipti) ve basını denetlemek (ifade özgürlüğünü daraltan önceden izin alma, nakdî kefalet, suçların önlenmesi) suretiyle sağladı. Varlıklı burjuvalığın ve tarımcı kütlenin iyi karşıladığı, nizamsever din adamlarının akıl hocalığını yaptığı imparatorluk, başlangıçta, ciddî bir muhalefetle karşılaşmadı. Yasama organına 5 cumhuriyetçinin girmesini sağlayan 1857 seçimleri bile halkın Napoléon III'e karşı sevgisine gölge düşürmedi. Hattâ imparator 1 500 siyasî sürgünü bağışladı (15 ağustos 1859). İmparatorluk bilançosunun tamamıyle lehte olduğu da bir gerçektir. Napoléon III, Fransa'yı, canlılığına hayran olduğu İngiltere'nin dümen suyunda yönetti. Para durumu düzeldi, özel ve kamusal kredi imalâtçı sanayiin ve denizaşırı ticaretin gelişmesini sağladı. Ulaşım hızla modernleştirildi (1858'de 6 demiryolu şirketi; *Compagnie Générale Maritime*, 1855; 1859'da Süveyş kanalı inşaatının başlaması; Dover-Calais denizaltı kablosunun döşenmesi, 1851), bütçe dengeye kavuştu. Paris, Haussmann sayesinde yeni bir çehre kazandı ve kıta Avrupa'sının manevî başkenti oldu. Dışta bir nüfuz siyaseti, Napoléon III'ü eski Avusturya siyasetine karşı milliyetçiliğin koruyucusu yaptı. Kırım seferi (1854-1856) kanlı oldu, fakat bu seferi sonuçlandıran Paris kongresi Napoléon III'ün azınlıklar lehine müdahalede bulunduğu Yakındoğu, Balkanlar ve Avrupa'da Fransa'ya üstün bir mevki sağladı. Öte yandan Fransa Cezayir'e kesinlikle yerleşti. Mısır'da yeniden üslendi (Süveyş), Asya (Faidherbe Senegal'de, 1854) ve Afrika (Çin'e müdahaleler, Çinhindi'nin fethi) sömürge imparatorluğunun temellerini attı.

1859-1860 Yılları bu zaferler yolundan hayli sert bir dönüş gösterir: Fransa'nın Piemonte'liler lehine ve Avusturya'ya karşı İtalya'ya müdahalesi (1859) italyanların minnettarlığını sağlamadıktan başka, fransız kilisesi mensuplarıyle katoliklerin önemli kısmını imparator aleyhine çevirdi. Öte yandan, imparator, modernleşme isteğinin mantıkî sonucu olarak İngiltere ile bir ticaret antlaşması imzaladı (1860); geleneksel gümrük himaye sistemini zedeleyen bu antlaşma, ingiliz rekabetiyle başa çıkamayacaklarını ileri süren sanayicilerle işsizlikten korkan işçilerin çoğunluğunu hükûmete karşı çıkardı. Hasta ve yorgun Napoléon III, bir çeşit romantik liberalizme kendini kaptırarak rejimin son on yılında birbiri ardınca verdiği tavizlerle ülkede siyasî hayatı uyandırdı. Yasama meclisi yavaş yavaş parlamentoya ait imtiyazları elde etti (önerge hakkı, 1860; gensoru hakkı, 1867; kanun teklif etme hakkı); basın hiç bir zaman tamamen hür olmamakla beraber artık denetlenmedi (1868); toplantılara izin verildi (1868); grev hakkı tanındı (1864).

Napoléon III böylelikle işçileri kazanacağını umuyordu. Fakat işçiler cumhuriyetçi ve kilise aleyhtarı bir enternasyonalin bünyesinde toplandılar (1864). Öte yandan muhalefet gediklerden yararlandı: 1863 seçimlerinde 32 muhalif; 1869 seçimlerinde 30 cumhuriyetçi ve 41 meşrutiyetçi. Gambetta, Delescluze davasında imparatorluğa açıkça saldırdı (kasım 1868); Rochefort *Lanterne* dergisinde onu lekeledi; grevler çoğaldı... Gazeteci Victor Noir'ın cenaze alayı cumhuriyetçilerin şiddetli bir gösterisine sebep oldu. Üçüncü sıradan güçsüz bir partiye yaslanan Napoléon III kamuyu elden kaçırdığını hissetti. Buna rağmen, yeni bir anayasa hükmünde olan 20 nisan 1870 senatus-consulte'ünü 8 mayıs plebisitinde halk kütle halinde kabul etti.

İmparatoru yıkan dış siyaseti olacaktır. Daha önce, Meksika seferiyle (1862-1867), siyasetinin serüvenci özelliğini ortaya koymuştu. Napoléon III Bismarck'ın oyuncağı olmuştu: Avusturya'yı ona bıraktı (1866) ve devamlı taviz dilekleriyle onu sıkıştırıp durdu; Avrupa'nın gözünde itibarını öylesine kaybetmişti ki Prusya'ya savaş açtığı zaman (temmuz 1870) bütün Almanya imparatora karşı ayaklandı; hiç bir müttefik bulamadı. Kötü hazırlanmış bir ordunun başında, siyasî ve askerî açıdan hazırlıklı bir orduya karşı koymak zorunda kaldı: altı haftalık bir savaş sonunda imparatorluk yıkıldı (4 eylül 1870). Millî Savunma hükûmeti Almanya'ya karşı savaşı devam ettirecek ve 12 şubat 1871'de Bordeaux'da toplanan Millî meclise iktidarı teslim edecektir. Savaş, daha sonra Alsace Lorraine'in kaybı ve ağır malî yükümlülükler pahasına Frankfurt antlaşmasıyle (10 mayıs 1871) sona erdi.

Üçüncü cumhuriyet (1871-1918 dönemi)

● *Kuruluş devresi.* Üçüncü cumhuriyet başlangıçta güçlüklerle karşılaştı. Mütarekeden sonra seçilen ve ileri gelen saltanatçıların çoğunlukta bulunduğu bir Millî meclis önce Bordeaux, sonra da Versailles'da toplanarak yürütme gücünün başına Thiers'i seçti, komün'cü Paris ihtilâlcileriyle mücadeleye girişti (18 mart 1871 ayaklanması) ve onları ezdi (kanlı hafta, 21-28 mayıs 1871). Mücadeleyi kazanan Thiers, devleti ve idareyi yeniden düzenledi. Saltanatçılar arasında ikilik olduğunu biliyor ve Bordeaux paktına rağmen muhafazakâr bir cumhuriyet (13 kasım 1872) kurulmasını diliyordu. Meclis çoğunluğu, onu istifaya zorladı ve yerine mareşal Mac-Mahon'u getirdi (24 mayıs 1873). Fakat meşru vâris olduğunu iddia ederek beyaz bayrağı bırakmayı reddeden Chambord kontunun uyuşmazlığı eski hanedanın iktidara gelmesini imkânsız kıldı. O zaman saltanatçılar boyun eğmeğe, cumhuriyetçiler ise itidal göstermeğe razı oldular ve 1875 Anayasası'nı meydana getiren bir dizi kanunla muhafazakâr cumhuriyeti kurdular. Bu cumhuriyet parlamenter bir rejim getirdi. Yasama gücü, genel oylama ile seçilmiş bir millet meclisiyle, kısmî oylama ile seçilmiş bir senatoya verildi. Milletvekilleriyle senatörler birleşerek cumhurbaşkanını seçtiler. Mac-Mahon'un isabetsiz bir teşebbüsü (16 mayıs 1877 buhranı) cumhurbaşkanına tanınan parlamentoyu dağıtma hakkını itibardan düşürdü. Nitekim Fransa, 1877'de, cumhuriyetçi burjuvalara oy vererek «ahlâk düzeni» koruyucuları olan devlet erkânını uzaklaştırdı. Mac-Mahon istifa ederek yerine Jules Grévy geçince, daha önce Millet meclisini (ekim 1877) ve senatoyu ele geçirmiş olan cumhuriyetçilerin zaferi tamamlandı. Dışta, Fransa kendini topladı ve «gözleri Vosges'ların mavi çizgisine dikili olarak» öc alacağı günü bekledi.

● *Ilımlı cumhuriyet.* İktidarı alan cumhuriyetçiler, temel hürriyetleri tanıdılar, ilk öğretimi ücretsiz, laik ve mecburî hale soktular (1881-1882); fakat radikallere rağmen (Clemenceau), aralarından birçoğu «oportünist'ler», cumhuriyetçi programın ancak bir kısmını uygulamak niyetindeydi (Gambetta, Ferry). Bunlar, ülkeyi hareketsizliğinden kurtarmak, ona yeni pazarlar bulmak istiyorlar, başka ülkelerin denizaşırı topraklar üzerinde en iyi mevkileri ele geçirmelerine razı olmuyorlar ve Fransa'nın medenileştirici görevine inanıyorlardı. Bu yüzden sömürgeler kurma yoluna yöneldiler (Tunus 1881; zenci Afrika; Tonkin, 1882-1885; Laos). Fakat bu siyaset aşırı solun ve bir kısım sağın muhalefetiyle karşılaştı; sağcı muhalifler, bu fikirleri savunanları, Alsace-Lorraine'i unutturmak gayesini gütmekle suçladılar. Bu siyaset, başka sebeplerden doğan (1882 iktisadî buhranı; maliye ve siyaset arasındaki bağlantı; bakanların sık sık değişmesi; cumhuriyetin büyük fütuhatla parlayamamış olması ki Wilson olayı yüzünden [1887] iktidar bakımınca tutulmamaktaydı) rejim aleyhtarı bir akımın kuvvetlenmesine yardım etti.

Böylece cumhuriyet, general Boulanger çevresinde toplanan parlamento aleyhtarı bir milliyetçiliğe karşı koymak zorunda kalmıştı: bu baskıya karşı direndi ve Boulanger'ciler dağıldılar (1889). Hattâ yeniden canlanan ihtilâlci güçlerin korkusuyle bir kısım muhalifler cumhuriyetçiler safına geçti. Bu güçlenme sayesinde dışta etkin bir siyaşete girişildi. Yavaş yavaş hazırlanan fransız - rus ittifakı (1891-1894) ülkeye güven getirdi ve sömürge yayılışına canlılıkla devam edebilmesini sağladı. Madagaskar 1895'te işgal edildi ve Callieni tarafından barışa kavuşturuldu. 1900'de Kuzey Afrika, Batı Afrika ve Ekvator Afrika'sı arasında irtibat sağlandı. Fakat gelişigüzel yapılan bir sefer Fransa'yı İngiltere karşısında baş eğmek zorunda bıraktı (Fachode [bugün: Kodok], 1898).

● *Radikal cumhuriyet.* Panama olayı (1888 - 1893) ve 1892'den 1894'e kadar canlılığını muhafaza eden anarşist hareketlerin yarattığı buhran yüzünden zaten sarsılmış bulunan iç denge, Dreyfus olayı ile büsbütün bozuldu. Haksız yere ihanetle suçlanan ve mahkûm edilen (1894) yahudi asıllı bir subayın yarattığı olay Fransızları ikiye böldü. Milliyetçilerin yeniden kargaşalıklar çıkarması üzerine sosyalistlerle radikaller ılımlı bir parti bünyesinde birleştiler (1899). Başbakan Waldeck - Rousseau, dinî dernekleri rejim düşmanı olmakla suçladı (dernekler kanunu, 1901). 1902 Seçimlerinde Sollar bloku kazandı ve din adamları aleyhtarı siyaseti kuvvetlendirdi (Combes), bu kampanya din ile devletin ayrılmasıyle sonuçlandı (1905). Muzaffer radikaller, sanayiin gelişmesinden doğan toplum davalarıyle uğraşmak zorunda kaldı. Sendikaların çoğu (kurulmalarına 1884'te izin verilmişti), öbür sol partilere oranla kendi bağımsızlığına toz kondurmamakla beraber (Amiens yasası, 1909) sınıf mücadelesini de yürütmekten geri kalmayan C.G.T. (İşçiler Genel konfederasyonu) bünyesinde birleşti. Sosyalistler (Jaurés, Guesde), II. Enternasyonal'in direktiflerine uyarak (Amsterdam kongresi) muhalefete geçen (1905) S.F.İ.O.'da (İşçi Enternasyonali Fransız bölümü) toplandı. Radikaller grevleri bastırdı ve bir sosyal himaye siyaseti izledi. Fakat bunlar yavaş yavaş itibarlarını kaybettiler. Millî birliği sağlayacak güçte görülen Lorraine'li Raymond Poincaré 1913'te cumhurbaşkanlığına getirildi.

● *Birinci Dünya savaşı.* 28 Haziran 1914'te Avusturya veliahtı arşidük Ferdinand öldürüldü. Sırplar olayın suç ortaklarıydı. Viyana bütün uzlaşma tekliflerini reddederek Sırbistan'a savaş ilân etti (28 temmuz). Rusya seferberliğe girişti. Almanya önce Rusya'ya (1 ağustos), sonra da Fransa'ya (3 ağustos) savaş açtı. Belçika'nın tarafsızlığının çiğnenmesi üzerine İngiltere Fransa'nın yanında yer aldı (4 ağustos). Almanlar, fransız ordusunu sağ kanatlarıyle çevirmek ve Ruslar işe karışmadan önce onu yok etmek için batıda taarruza geçtiler. Fakat general Joffre kıtaları Marne meydan muharebesinde onları püskürttü (5-10 eylül) ve yıl sonundan itibaren taraflar oldukları yerde kaldılar. Dört yıl boyunca savaş ülkeyi harab etti. 11 Kasım 1918'de Almanya mütareke imzaladı. Bk. *Birinci* DÜNYA SAVAŞI.

İki savaş arası (1919 - 1939).

● 1919'*da durum.* Savaştan başarıyle çıkan Fransa Versailles kongresi müzakerelerini yönetti; Clemenceau, görüşlerini müttefiklere güçlükle kabul ettirdiyse de barış antlaşmasının imzalandığı sırada Fransa'ya çok önemli menfaatler sağladı: Alsace-Lorraine'in geri alınması, Almanya'nın silâhsızlandırılması ve Anschluss'tan vaz geçmesi (28 haziran 1919). Öte yandan, Fransa, sonraki yıllarda, çevresine Avusturya - Macaristan imparatorluğunun vârisi olan devletlerle (Küçük İttifak devletleri) Polonya'yı toplayan bir dizi ittifak aktetti. Yurt içinde, Almanya'ya karşı kazanılan zafer 1919 seçimlerinde sağcı grupların başarısına yolaçtı («Mavi ufuk» meclisi). Bu meclis, Almanya'ya karşı, özellikle savaş tazminatları konusunda sert bir si-

«Norman'ların İngiltere Seferine Çıkışları» Bayeux halılarından

Foto. Neurdein (LAROUSSE)

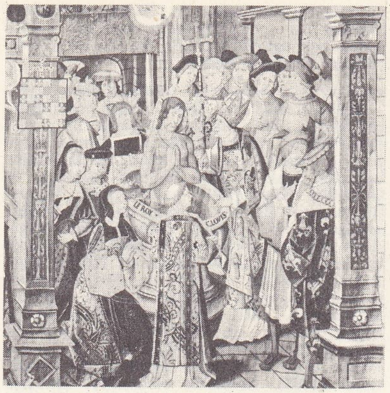

«Clovis'in Reims'de Vaftiz Edilişi» XVI.yy. halılarından Reims müzesi, Fransa

Charlemagne karolenj sanatı Louvre müzesi, Paris

«Philippe Auguste'ün Taç Giyme Töreni» XIV.yy. minyatürü Belediye kütüphanesi, Toulouse

«Sainte-Chapelle kilisesinin Modelini Taşıyan St. Louis» XIV. yy. minyatürü St. Geneviève kütüphanesi, Paris

yaset güdülmesi yolunda hükûmete baskıda bulundu. Fakat bu siyaset, çok uzun bir savaş sonunda malî takat ve insangücü yönünden yorgun düşmüş bir fransız için uygun değildi; öte yandan Fransa'nın Avrupa hâkimiyeti iddiasıyle ortaya çıkmasından korkan eski müttefikleri de bu siyasete karşı çıktılar.

● *Refah çağı* (1919 - 1929). Cumhurbaşkanlığına, Clemeau'ya karşı Paul Deschanel'i (1920), sonra da Alexandre Millerand'ı (1920) seçtirmeyi başaran milliyetçi cephe en kuvvetli temsilcisi Raymond Poincaré aracılığıyle Almanya ile her türlü uzlaşmayı 1924'e kadar reddetti (Ruhr bölgesinin işgali, 1923). Ayrıca bu parti iktidarda kalmak için solun bünyesindeki ikilikten (1920 aralıkta, Tours kongresinde sosyalist partinin bölünmesi) ve iktisadî faaliyetin gelişmesinden yararlandı. Fakat hükûmetin beceriksizliği (seçimler arifesinde vergilerin yükseltilmesi) ve muhalefetin solcular Kartel'inde yer alması, 1924 Meclisinde bu Kartel'in çoğunluğu elde etmesine yaradı. Bu meclisin önemine rağmen iktidarın kararlılığı sağlanamadı: Edouard Herriot, sosyalistlerin katılmayı reddetmeleri üzerine, mütecanis bir radikal kabine kurmak zorunda kaldı, üstelik pek çabuk da önemli malî güçlüklerle (gümüş duvar) karşılaştı ve 1926'da kesinlikle iktidardan çekildi. O zaman malî düzeni sağlamak amacıyle (frangın dondurulması, 25 haziran 1928) Raymond Poincaré başkanlığında bir Millî Birlik hükûmeti meydana getirildi. Kendini tamamen iktisadî siyasetle uğraşmağa veren Raymond Poincaré, dışişleri bakanı Aristide Briand'ın Almanya ile bir uzlaşma siyaseti yürütmesine ses çıkarmadı (Briand bu siyasete daha solcular Kartel'indeyken girişmişti: Locarno paktı, 1925; Thoiry'nin Stresemann ile görüşmesi, eylül 1926; Briand-Kellog paktı, 1928 v.b.). Demek 1929 iktisadî krizi bir iç refah ve milletlerarası ferahlık devresinde patladı.

● *Savaşa yöneliş* (1929-1939). Poincaré'nin kurduğu malî istikrar, Fransa'nın 1932'ye kadar milletlerarası iktisadî buhranın dolaysız sonuçlarından korunmasını sağladı. Yorgun düşen Poincaré'nin çekilmesine rağmen, ılımlıların 1937'ye kadar iktidarda kalmış olmaları bununla açıklanabilir. Fakat buhran Fransa'ya da bulaşınca, ülkenin siyasî ve sosyal yapısında derin yankılar yaratan önemli bir çöküntü meydana geldi. Çok uzun süre iktidarda kalmakla yıpranan ve tarım ürünleri fiyatlarının düşmesiyle ağır zararlara uğrayan bazı tarım çevrelerinin desteğini kaybeden sağcılar, 1932 seçimlerinde çoğunluğu radikallere, sosyalistlere ve bunların müttefiklerine kaptırdılar. Fakat bundan böyle parlamentoya hâkim iki grubun ayrı siyasî yönelişlerde oluşu, siyasî ve iktisadî çevrelerin bazen tehlikeli bir şekilde itibarını lekeleyen birçok rezaletin patlak verdiği bir dönemde, çok korkunç olabilecek bir kabine buhranı doğurdu; bu durum ise, parlamentonun içinde ve özellikle dışında gruplaşan (aşırı sağda, albay de la Rocque'un Ateş Haç'ı; aşırı solda, komünistler) yoğun bir muhalefet yarattı. Sonunda, rejimin varlığını bile tehlikeye düşüren kargaşalıklar patlak verdi (6 şubat 1934). O zaman, cumhurbaşkanı Albert Lebrun, Gaston Doumergue'i bir Millî Birlik kabinesi kurmakla görevlendirdi. Düzenin yeniden sağlanmış gibi görünmesine rağmen, sosyal gerilimin derin sebepleri kaybolmuş değildi; malî istikrarsızlık devam etti ve bunu gidermek için Pierre Laval'in uyguladığı deflasyon siyaseti, ancak muhalefetin artmasına yolaçtı. Sağcı kuruluşların faaliyetlerine devam etmeleri buna karşı başlıca üç solcu partinin (radikaller, sosyalistler, komünistler) bir Halk cephesi bünyesinde birleşerek mayıs 1936 seçimlerinde iktidara gelmeleri olaylarının tabiî bir neticesiydi. İşçi Enternasyonali Fransa bölümü (S.F.İ.O.) başkanı Léon Blum, o zaman, komünistlerin katılmamakla beraber desteklediği bir Millî cephe hükûmeti kurdu. Bu idare önce birçok grevle uğraşmak zorunda kaldıysa da bazı sosyal (Matignon, 7 haziran 1936; haftada kırk saat çalışma; paralı tatil v.b.) ve iktisadî reformlar (buğday ofisinin kurulması v.b.) başardı ve bir devalüasyonu gerçekleştirdi (Auriol frangı). Bununla beraber, güdümlü siyaset eğilimli sosyalistlerle daha liberal radikaller arasındaki siyasî ve özellikle iktisadî görüş ayrılıkları Halk cephesinin dağılmasıyle sonuçlandı (Léon Blum'un istifası, 21 haziran 1937). Yeniden kurulması için girişilen çabalara (ikinci Blum kabinesi) rağmen, Edouard Daladier'nin iktidara gelmesiyle cephe 1938 nisanında kesinlikle tasfiyeye uğradı. Yeni başbakan, hükûmetine parlamentoda istikrarlı bir dayanak sağlamak için sağın desteğine muhtaç olduğundan grevleri durdurdu (30 kasım 1938). Meclisten tam yetki aldı ve kararname usulüne başvurdu. Paul Reynaud da franga güven ve paraya istikrar sağlamak amacıyle uyguladığı liberal eğilimli malî siyaseti yürütmek için aynı usulden yararlandı. Öte yandan, Edouard Daladier dışta Hitler'in yayılma siyasetinin artırdığı güçlüklerle uğraşmak zorunda kaldı. Hitler'in bu siyaseti daha önce, Rheinland'ın yeniden işgali (7 mart 1936) ve Anschluss (12 mart 1938) ile sonuçlanmıştı. Münih anlaşmalarına (29-30 eylül 1938) ve Südetler bölgesinin ilhakına rağmen, Bohemya'nın Almanlar tarafından ilhakı da (mart 1939) önlenemedi. Hükûmet o zaman savaş tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bu tehlike alman birlikleri 1 eylül 1939'da Polonya'yı istilâ edince somutlaştı ve Fransa'yı savaş ilân etmek zorunda bıraktı (3 eylül 1939).

İkinci Dünya savaşı (1939-1945)

Büyük Britanya'nın müttefikliğine rağmen Fransa, Polonya'nın ezilmesini (eylül 1939), Danimarka ve Norveç'in istilâsını (nisan-haziran 1940) önleyemedi. 10 Mayıs 1940'ta Almanlar Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'a girdi. Fransız cephesini Sedan'da, Meuse kıyısından yardı (14 mayıs), Manş'a ulaştı (21 mayıs); fakat müttefikler Dunqerque'teki birliklerini tahliyeyi başardılar (4 haziran). Nihayet Paris'in işgali (14 haziran) arifesinde İtalya da Fransa'ya savaş açtı (10 haziran). Savaşa anavatan dışında devam etmek isteyen Paul Reynaud istifaya zorlandı (16 haziran) ve hükûmet başkanlığına mareşal Pétain getirildi. Pétain mütareke istedi (17 haziran). 22 Haziranda imzalanan mütareke Almanlar'a ülkenin üçte ikisini işgal etme ve esir fransız askerlerini savaş sonuna kadar alıkoyma imkânını sağladı; yine mütareke şartları gereğince donanma silâhsızlandırıldı, fakat sömürgeler yabancı işgali dışında bırakıldı. O zaman hükûmet Vichy'ye yerleşti. Meclisler kuruculuk yetkisini mareşal Pétain'e verdikten sonra dağıldı (10 haziran 1940). Yeni rejim, «Çalışma, Aile, Vatan» programına dayanan bir «millî devrim» hareketine girişti. Fakat işbirlikçilerin, özellikle de 13 aralık 1940'ta iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra 18 nisan 1942'de yeniden başbakan olarak iktidara dönen Pierre Laval'in yardımıyle Almanlar yavaş yavaş isteklerini kabul ettirdiler ve Vichy Fransa'sını savaşa sürüklemeğe çalıştılar. Bu arada, Londra'da bulunan general de Gaulle 18 haziran 1940'tan itibaren Fransa'yı savaşı sürdürmeğe çağırdı. İmparatorluğun bir kısmı ona katıldı, bir yandan da İç direnmenin teşkilâtlanmasına girişildi. Direnme kademeleri, sonunda, bir Millî Direniş konseyinde toplandılar (27 mayıs 1943). Bunların çalışmaları Kuzey Afrika'ya çıkarma yapan (18 kasım 1942) müttefiklerin harekâtını kolaylaştırdı. Bu askerî harekât Batı Afrika'nın Almanlara karşı savaşa katılmasını sağladı. Bu sırada Hitler, Serbest bölgeyi kıtalarına işgal ettirdi ve Fransa toprakları üzerindeki halka korkunç ıstıraplar çektirdi (kısıtlamalar, siyasî ve ırkî sürgünler, rehinelerin ve direnenlerin idamı v.b.). Bu olaylar müttefiklerin Normandiya (6 haziran 1944) ve Provence'a (15 ağustos) çıkartma yapmalarıyle sona erdi. Birçok fransız bu harekâta katıldı; general Leclerc kumandasındaki II. Zırhlı tümen düşmana karşı ayaklanan (19-25 haziran) Paris'in kurtarılmasına yardım ederken, general de Lattre de Tassigny'nin I. Ordu'su Rhône vâdisi boyunca ilerleyerek 1945 başlangıcında Alsace'ın kurtuluşu savaşına katıldı (Colmar savaşı).

Fransız ordusu, millî topraklarının düşmandan temizlenmesi ve Hitler'in bozguna uğratılması için önemli muharebeler verdikten sonra Almanya'nın teslim olması sırasında Raims'te (7 mayıs 1945) ve Berlin'de (8 mayıs), Japonya'nın teslim oluşu sırasında da Tokyo limanında (2 eylül) hazır bulundu. Bk. *İkinci* DÜNYA SAVAŞI.

Dördüncü cumhuriyet (1946-1958)

General de Gaulle, Paris'te geçici bir hükûmet kurduktan sonra köklü reformlara girişti (devletleştirmeler, sosyal sigortaların kurulması v.b.). Fakat anayasa konusunda güçlüklerle karşılaşıldı. İlk kurucu meclisin çoğunluğuyle fikir ayrılığına düşen De Gaulle iktidardan çekildi (20 ocak 1946) ve yerine devlet ve hükûmet başkanı olarak, sırasıyle, Felix Gouin, Georges Bidault ve Léon Blum getirildi. Seçmenler kendilerine teklif edilen tek meclis rejimini reddettiklerinden (5 mayıs 1946) yeni bir kurucu meclis seçildi: bu meclis, sınırlı yetkileri olan ikinci bir meclisin (Cumhuriyet konseyi) kurulmasını öngören bir uzlaştırıcı metin kaleme aldı. Bu anayasa millete düşük bir çoğunlukla (13 ekim 1946 referandumu) kabul edildi. Cumhurbaşkanlığına sosyalist Vincent Auriol seçildi (ocak 1947). Başbakan Paul Ramadier (mayıs 1947) komünistleri kabineye almadı. Böylece «üç partili» diye nitelendirilen (komünistler, sosyalistler, ve M.R.P. [Cumhuriyetçi Halk hareketi]) siyasî rejime son verilmiş oldu. Komünistler, çıkardıkları kargaşalıklara ve güçlü olmalarına rağmen, Fransa'nın Atlantik paktına katılmasını (Washington antlaşması, 1949) engelleyemediler. Siyasî kargaşalıklar, general de Gaulle'ü yeniden siyasî hayata atılmağa ve 1947'de Fransız Halkı birliğini (R.P.F.) kurmağa zorlamıştı. De Gaulle'ün inancına göre, kabinelerin istikrarsızlığını ve iktidarın güçsüzlüğünü doğuran partilerin yürüttüğü siyasetti, kendi partisinin amacı da bu siyasetle savaşmaktı. Komünistlerin tutumlarını muhafaza etmeleri ve R.P.F.'nin 1951 seçimlerinde gösterdiği başarı, yeni meclisi iş çıkaramaz duruma getirdi. Bu durum 1956 seçimleri sonrasına kadar sürdü: meclisin cumhurbaşkanı Edgar Faure tarafından dağıtılması seçimlerin yenilenmesine yolaçmıştı. Nitekim «Poujade'cılığın» başarısı yüzünden hükûmet partileri ortak liste hakkı kanunundan yararlanamayacaklardı. Ülke, bu güçlüklere rağmen, milletlerarası ilişkilerde yeniden sesini duyurmağa başlamıştı. Çok dar toprak sı-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

nırları içinde modern dünyanın gereklerine uyamayan Batı Avrupa devletlerinin zayıflığına inanan Fransa, Robert Schumann'ın teşvikiyle Avrupa'yı birleştirmek insiyatifini ele aldı (C.E.C. [Avrupa Kömür ve Çelik birliği] antlaşması, 18 nisan 1951 v.b.). Avrupa birliklerine, ortaklarıyle eşit haklarla katılması güçlü bir iktisadî kalkınma ile desteklendi.

Kurtuluş ertesinde Fransa iktisadî bünyesini geniş ölçüde onarma ve modernleştirme çabasına girişmişti. «Esnek bir planlama» çerçevesinde hükûmetler bu çabayı tercihli sektörler alanına yöneltmeğe çalıştılarsa da hiç bir zaman tam bir başarı elde edemediler. Gayrimenkul sermayenin yeniden kurulması çok yavaş oldu, tüketim mallarının istihsali, üretim mallarındakinden daha hızlı bir artış gösterdi. Gelişmiş bölgelerle, kritik bölgeler arasındaki ayırım büyüdü; nüfus konjonktörü millete hemen karşılanması gereken ağır mükellefiyetler yükleken, yetersiz bir üretim ile aşırı kâr siyaseti arasında başlangıçtaki tutarsızlık iktisadî bilançonun bozuk dengesiyle daha da vahimleşen bir enflasyon yarattı. Aynı zamanda Fransa, denizaşırı ülkelerindeki gelişmelerin yarattığı nazik meseleleri çözmek zorundaydı. İmparatorluğun modernleştirilmesi yolunda girişilen çabalar, anavatan dışındaki her ülkede idarî, iktisadî, hattâ dolayısıyle siyasî unsurların güçlenmesine yolaçmıştı. Böylece meydana gelen çevrelerde, özellikle de müslüman ülkelerde (Kuzey Afrika Doğu devletleri) ve Çinhindi'nde milliyetçilik akımları doğmuştu. Bu akımların gücü, adı geçen ülkelere verilen bazı sözlerin yerine getirilmesindeki gecikme yüzünden daha da artmıştı: nitekim Doğu devletleri kendilerine 1936'da vaat edilen mutlak bağımsızlığa ancak 1945'te kavuştular ve nitekim Cezayir'de müslümanları yavaş yavaş fransızlaştırmak amacını güden Blum - Violette tasarısı başarısızlığa uğradı (1937). İkinci Dünya savaşı sömürgeci milletleri itibardan düşürmüş, öte yandan da Fransa'nın kurtuluşunda denizaşırı ülkelerin oynadığı önemli rolü meydana çıkarmış olduğundan, De Gaulle bu ülkelere Brazzaville konferansında (ocak 1944) siyasî haklar vaat etmiştir. Bu vaat; 1946 Anayasasıyle kesin olarak kurulan Fransız birliğinin temellerini attı. Fransız imparatorluğundaki bu değişiklik bütün güçlüklerin yenilmesini sağlamadı; Madagaskar isyanı (1947) bastırıldıysa da Çinhindi ülkelerine bağlaşık devletler statüsü tanınmış olmasına rağmen, Vietminh'in kışkırttığı Vietnam ayaklanmasının önüne geçilemedi. 1945'te başlayan bu ayaklanma ancak 1954'te sona erdi ve Vietnam'ın bağımsız iki devlete bölünmesiyle sonuçlandı (Cenevre konferansı, 1954). Sömürgeleştirme süreci koptuğu için, Fransa Hindistan'daki ticaret merkezlerini fiilen bıraktı (1954); 1956'da da Tunus ile Fas'ın bağımsızlığını tanıdı. Nihayet 1956'da Fransız Batı Afrika'sı ile Fransız Ekvator Afrika'sına ve Madagaskar'a geniş bir muhtariyet tanıyan Defferre yasası yayımlandı.

Constantinois'da isyan çıkınca (8 mayıs 1945) hükûmet 1947'de Cezayir statüsünü ilân etmeğe karar verdi, fakat bu statü uygulanmadı. 31 Ekim 1954'ü 1 kasım'a bağlayan gece F.L.N.'nin önderlik ettiği yeni bir ayaklanma başgösterdi. Dördüncü cumhuriyet, büyük bir siyasî ve askerî güç harcamasına rağmen, bu korkunç ayaklanmayı ne bastırabildi, ne de yeni bir çözüm yolu bulabildi. Cezayir meselesinin çözülmesindeki bu güçsüzlük ve kabinedeki istikrarsızlık, devlet otoritesinin küçümsenmesine yolaçtı ve son bir hükûmet buhranından sonra Cezayir şehri ayaklanmasıyle sonuçlandı (13 mayıs 1958). Parlamento çoğunluğu, René Coty'nin mesajı üzerine iç savaş tehlikesini önlemek için 15 mayıs 1958'den beri iktidarı almayı teklif etmiş olan De Gaulle'ün adaylığını kabul etti. De Gaulle bir Millî Birlik bakanlığı meydana getirdi ve parlamento tatile girince yeni bir anayasa hazırlamakla görevli bir komite kurdu. Bu anayasa cumhurbaşkanının yetkilerini artırdı ve birliğin (Communauté) kurulmasını sağladı. Ülkenin beşte dördüyle (yüzde 78,5), yalnız Gine hariç, denizaşırı ülkelerin tümü bu anayasa maddelerini onayladı (25 eylül 1958 Anayasası).

Beşinci cumhuriyet

Kasım 1958'de seçilen mecliste De Gaulle'cü yeni U.N.R. partisi sandalyelerin hemen hemen yarısını elde etti. 21 Aralık 1958'de cumhurbaşkanı seçilen De Gaulle, göreve 8 ocak 1959'da başladı ve hükûmet başkanlığına Michel Debré'yi getirdi. 16 Eylülde Cezayir meselesini yeni bir şekilde çözümlemek için kendi kaderini tayin etme siyasetini ortaya attı. Bu davranış cezayir asıllı avrupalıların tepkisine ve çeşitli askerî çevrelerin De Gaulle'ün siyasetine karşı açıkça ayaklanmalarına yolaçtı (ocak 1960'taki barikatlar; nisan 1961'de Cezayir'deki generaller ayaklanması). Evian antlaşmasından (18 mart 1962) sonra Cezayir'in geleceğinin bir referanduma bırakılması kararlaştırıldı. Referandum 1 temmuz 1962'de yapıldı. Oyların yüzde 99'u bağımsızlık lehineydi ve bağımsızlık Paris tarafından derhal tanındı. 28 Ekim 1962 yılında yapılan bir referandumla kabul edilen (oyların yüzde 67'si) anayasa reformu cumhurbaşkanının genel oyla ve doğrudan doğruya seçilmesini öngördü. 4 Kasım 1962 yasama meclisi seçimlerinde De Gaulle'cü parti (UNR + UDT) meclisteki sandalyelerin mutlak çoğunluğunu elde etti.

Milletlerarası siyaset alanında, De Gaulle'ün siyaseti daha sonraki Avrupa'nın birleştirilmesi çabalarına karşı çıktı. Büyük Britanya'nın avrupa Ortak pazarına girişine karşı Fransız vetosu (1963) ve tarım meseleleri üzerine birbirini izleyen uzlaşmazlıklar Avrupa Ekonomik birliğini defalarca buhrana sürükledi. Fransa nükleer denemeleri yasaklayan Cenevre antlaşmalarını kabul etmeyerek atom bombası yaptı (1960). Bu arada De Gaulle'ün, A.B.D.'ye çıkışı gittikçe fazlalaştı (Çin Halk cumhuriyeti'nin tanınması, şubat 1964). 1966 Yılı mart ayında da Fransa, Atlantik ittifakından ayrıldı. İç işlerinde De Gaulle'cü rejim otoriter karakterde olduğu ve uygulamada siyasî yetki generale verildiği halde temel hürriyetler kaldırılmadı. Aralık 1965'te yapılan başkanlık seçiminde De Gaulle ikinci turda ve az bir çoğunlukla (yüzde 55) başkanlıkta kalırken rakibi solcu aday Mitterrand oyların yüzde 45'ini aldı.

Mart 1967 milletvekili seçimlerinde De Gaulle'cü parti (UNR) toplam oyun sadece yüzde 37,7'sini elde ettiği halde çoğunluk sistemi sayesinde meclis çoğunluğunu elde etti (480 koltuktan 245'i). Buna karşılık diğer büyük partiler ilerleme kaydettiler; Sol federasyon mebus sayısını 103'ten 116'ya, Komünist partisi 40'tan 73'e çıkardı. Bütünüyle De Gaulle siyaseti, Fransa'ya, özellikle milletlerarası alanda, önem kazandırdı. Ülkeyi Doğu'nun (S.S.C.B.) ve Batı'nın (A.B.D.) büyük güçleri arasında muhtar hale getirdi. De Gaulle'ün siyaseti Fransa'yı gelişmiş ülkelerin teknik ve sosyal ilerlemesine uyduracak hale getirerek ülkeyi modernleştirmeğe çalıştı.

5 Mart 1967'deki genel seçimlerden sonra 6 nisan'da De Gaulle, Pompidou'yu kabineyi kurmakla görevlendirdi. Bu 1962'de ilk defa başbakan olan Pompidou'nun kurduğu dördüncü kabineydi.

Mayıs 1968'de başlayan öğrenci hareketleri kısa zamanda bütün Paris'e ve Fransa'ya yayıldı. Öğrenciler polis arasında yer yer şiddetli çarpışmalar oldu. Öğrenciler bütün Fransa'da birçok üniversiteyi işgal etti. Sorbonne üniversitesi (Paris) beş hafta süreyle işgal edildi. Öğrenci hareketlerini ülkenin hayatını felce uğratan büyük grevler izledi. Bu durumda general de Gaulle Romanya gezisini iptal ederek bir referandum yapılacağını açıkladı. Referandum ile Üniversite reformu ve işçilerin işletme yönetimine katılmaları gibi iktisadî konularda halkın meclise yetki vermesi istenecekti. Sokak hareketlerinin devam etmesi üstüne De Gaulle meclisi feshetti ve kısa zamanda genel seçimlere gidileceğini açıkladı. Pompidou başkanlığında yeni bir kabine kuruldu. 16 Haziranda öğrencilerin Sorbonne'u polise devretmeleriyle Fransa'da hayat yavaş yavaş normale döndü. 23-30 Haziran ve 7 temmuzdaki seçimleri, De Gaulle ve taraftarları büyük çoğunlukla kazandı. Sol federasyon ve Komünist partisinin milletvekili sayısında azalma görüldü.

Seçimlerden sonra Pompidou ve kabinesi görevini bıraktı. Couve de Murville başbakanlığa getirildi. Yeni kabine 12 temmuz 1968'de kuruldu.

27 Nisan 1969'da Fransa'da yapılan referandumda Anayasa reformu, senato ve bölgesel yönetimlerde reform, ölüm veya görevi bırakma gibi hallerde boşalan başkanlık makamına geçici başkan tayini hakkı gibi tasarıları kapsayan bir hükûmet kanunu halkoyuna sunuldu. Referandumdan önce general de Gaulle tasarı kabul edilmediği takdirde görevden ayrılacağını bildirdi. Tasarının ret oyu alması sonunda 28 nisan 1969'da De Gaulle 1959'dan beri yaptığı başkanlık görevinden istifa etti. Poher geçici olarak başkan seçildi. Poher'le çalışmayı reddeden De Gaulle'cülerin sol kanadına bağlı adalet bakanı René Capitant bu olaydan sonra istifa etti. 15 Haziran 1969'da yapılan başkanlık seçimlerinde George Pompidou ikinci turda Alain Poher'i yenerek yedi yıllık bir dönem için Fransa başkanlığına geldi. 20 Haziranda resmen görevi devraldı. Aynı gün Couve de Murville kabinenin istifasını yeni başkana sundu. Pompidou, Jacques Chaban - Delmas'yı yeni kabineyi kurmakla görevlendirdi. Kabine 22 haziran'da kuruldu.

Pompidou'nun görevi devralmasından sonra ilk çıkan kanun af kanunu oldu. Yalnız bu kanunla affedilen tutuklular, devlet memuru olamayacaklar ve orduda görev alamayacaklardı.

26 Ekim 1969'da yapılan milletvekili ara seçimlerinde Couve de Murville aşırı solcu Parti Socialiste Unifie'nin (PSU) başkanı Michel Rocard karşısında seçimi kaybetti.

Türk - Fransız ilişkileri

İngiltere ile giriştiği Yüzyıl savaşlarından kurtularak birliğini henüz sağlayan Fransa, XV. yüzyılın sonlarında Charles VIII zamanında, gözlerini İtalya'ya çevirmiş, aynı zamanda Doğu'da, Kutsal topraklar için de bazı tasavvurlarda bulunmuştu. 1494'te İtalya seferlerinin başlangıcında Fransa bir yandan kuzeydeki sınırını tespit, öte yandan İtalya'da genişleme çabalarında bulundu; ancak 1525'e kadar tek başına uygulamağa çalıştığı bu siyaset başarılı bir sonuç vermedi. Memleket, Karl V'in istilâ emellerine açık bir hale geldi. 1525-1559 Döneminde Fransa kralları François I ve Henri II hem imparatora direnmek, hem de İtalya'daki gayelerini gerçekleştirmek için, o sırada kudretinin en yüksek noktasına çıkmış olan Osmanlı devletinin yardımına başvurdu. Bu yardım Fransa'yı tarihinin çok nazik bir anında parçalanmaktan kurtardı ve 1521'de Belgrad'ı, 1522'de Rodos'u alan Türklerin Orta Avrupa'ya doğru ilerleyişini 1525'te başlayan Fransa'nın yardım istekleri hızlandırdı.

Türk-Fransız ilişkileri hemen dostluğa dönüştü ve bu dostluğun temeli Kanunî Sultan Süleyman ile François I tarafından atıldı.

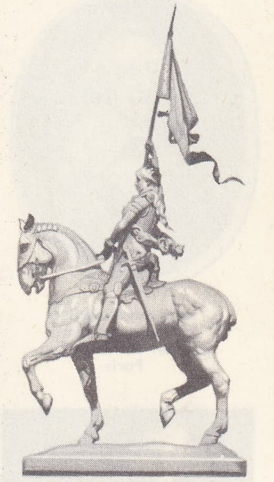

Jeanne d'Arc
Frémiet'nin eseri

Fransa krallarının asası
(XIV.yy.) Louvre müzesi,
Paris

Louis XI
Fransız okulu (XV.yy.)
Villeneuve-Lembron
Puy-de-Dôme

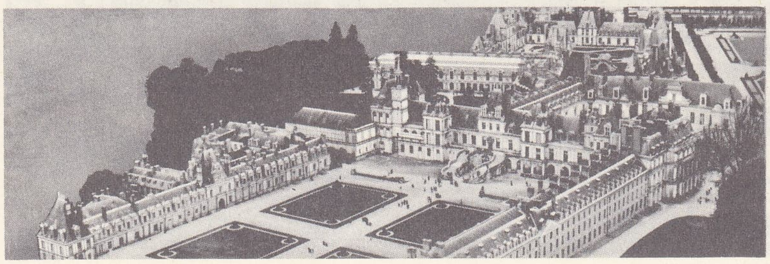

Fontainebleau şatosu

Foto. Giraudon, Wildenstein (LAROUSSE)

kardinal Richelieu
B. Picart'ın eseri
Cabinet des Estampes,
Paris

Louis XIV
Gilles Guérin'in eseri
Versailles müzesi, Paris

imparatorluk arması
(1804-1852)

Versailles

Fransa kralı, gururunu iyice zedeleyen Madrid anlaşmasının utancından kendini kurtarmak için, o zamanki hıristiyan Avrupa'nın hoş karşılamayacağı şekilde, müslüman osmanlı padişahından yardım ve müzaharet istemek üzere elçisi Frangipani'yi Kanunî Sultan Süleyman'a gönderdi. Padişah verdiği cevapta (ocak 1526), Fransa kralını uğradığı yenilgi ve hapsedilişi konusunda teselli, gönlünü hoş tutmasını tavsiye etti ve «gece gündüz atımız eğerlenmiş ve kılıcımız kuşanılmıştır» diyerek yardımına koşacağını bildirdi. Nitekim Mohaç* seferi yapıldı ve dolaylı yoldan Fransa'ya yardım edilmiş oldu. Bütün emeli ve hırsı imparator Karl V'e kesin ve etkili bir darbe indirmek olan François I, Türklerle usulüne göre gerçek bir antlaşma yapabilmek için 1534'te Jean de la Forêt adındaki elçisini İstanbul'a gönderdi. Böylece, bir zamanlar ittifak muahedesi niteliğinde sayılan ve kapitülasyon diye tanımlanan, 1536 antlaşması imzalandı; bu antlaşma iki memleket arasındaki dostluk ve ticaret ilişkilerini düzenleyen bir belgeydi. Bununla âdeta hıristiyanlar ile müslümanlar arasında bir nevi devletler hukuku sözleşmeleri kurulması yoluna gidilmişti. Daha önce birer fermanla Fransızlara tanınan ticaret hakları, Fransa ile bir müzakere konusu olmadan, sırf Osmanlıların genel siyasetleri gereği, bir tür iç hukuk uygulaması idi; halbuki bu anlaşma ile hıristiyan bir kral ilk defa padişah ile eşit bir taraf sayılıyordu. Bu anlaşmanın süresi iki hükümdarın hayatları boyuncadır. Fakat ileride şartlar yeni anlaşmalarla tekrarlanacak ve genişletilebilecekti. Bununla Fransızlar lehine ikamet, deniz seferleri, ticaret ve din serbestliği ile bazı konsoloslukhak ve imtiyazları açıkça kabul edilmişti. Buna karşılık Doğu'da başka hıristiyan devletler tebaasının himayesi Kudüs'te hıristiyanlara ait Kutsal toprakların korunması ve yabancı ticaret gemilerinin türk denizlerinde ancak fransız bayrağı ile seyredebilmeleri şartı gibi, Fransızlar lehine daha geniş bazı haklar, daha sonraki anlaşmalarda yer aldı. Uygulamada bu gibi hallerin meydana gelmesi, Fransızların elde ettikleri hakları genişletmeleri suretiyle, varolan hukukî durumu kötüye kullanmalarından; bazen de Osmanlıların müsamahasından ileri gelmiştir.

Daha sonra Türk-Fransız ilişkileri dostluk ve karşılıklı işbirliği zihniyeti içinde devam etti. 1536'da birleşerek ortak İtalya seferi teşebbüsüne giriştiler. Bu arada François I, Karl V ile bir uzlaşma yoluna gitti ise de bu, uzun sürmedi ve elçisi Paulin vasıtasıyle Türkleri tekrar kazanarak 1541 - 1543'te Nice'e karşı osmanlı - fransız donanmalarının ortak hareketini sağladı. François I bundan sonra da, siyasetini kendi çıkarlarına göre yürütmek istedi. 1545'te büyükelçi olarak gönderdiği Montlue aracılığı ile Türklerin Avusturya ile barış yapmasına çalıştı; 1547'de ise elçisi D'Aramon'u araya koyarak Avusturya ile yapılmakta olan barış müzakerelerini bozmak istedi. François I'in aynı yıl ölümünden sonra yerine geçen Henri II zamanında da bu anlaşma sürdürüldü (1547-1560). 1569'da Selim II ile kral Charles X arasında yeni bir anlaşma yapılarak 1536 şartları tekrarlandı ve bazı maddelerin kapsamı genişletildi; daha sonraki tarihlerde Murad III ve Henri III arasında (1581); Mehmet III ve Ahmed I ile Henri IV arasında (1597, 1604) bu kapitülasyonlar yenilendi. XVII. yy. ın birinci yarısında Fransa'da Cardinal de Richelieu'nün iktidarda bulunduğu sırada Türk - Fransız ilişkilerinde hâkim olan unsur, Richelieu'nün genel siyasetine bağlanabilir; yani fransız protestanlarının nüfuzunu azaltmak, kralı pek tanımayan büyük asilzadeleri tam bir itaat altına almak ve Avusturya'ya karşı Fransa'nın kudret ve nüfuzunu artırmak konularında, Osmanlı devletini kendine yardımcı yapmak ve bunun için de Osmanlıların fütuhat hakkındaki emellerini okşayacak şekilde vaatlerde bulunmak yolunu seçti; fakat bu dönemde yeni bir anlaşma yapılmadı. Mehmed IV devrinde ilişkiler bozulur gibi oldu. Doğuda artık İngilizlerin ve Felemenklilerin ticareti artmış, Fransa'dan ithal edilen mallardan bazen daha fazla gümrük resmi alındığı olmuştu. Bu sırada önemli bir ticaret merkezi olan Halep gümrük gelirlerini toplayan bir yahudi mültezime fransız elçisi Comte de Sézy, fransız tacirlerine bir hizmet yapmak ve onların yükünü hafifletmek niyetiyle kefil oldu. Fakat bu mültezim iflâs edince ve osmanlı makamları kefalet vecibelerini elçiden isteyince münasebetler gerginleşti. Fransa kralı Louis XIV bu meseleye müdahale zorunda kaldı. Yeni fransız elçisi De la Haye ise, bir fransız gemisine yüklenip o geminin kaptanı tarafından İtalya'da satılan bazı osmanlı mallarının bedelini ödemekten kaçındı; anlaşmazlık büyüdü ve elçi Yedikule'de hapsedildi. Zaten fransız kuvvetlerinin Girit'teki Venedikliler ile birlikte Türklere karşı savaştığını bilen sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, Fransa ile ilişkileri kesmeğe kadar gidecek derecede sert bir tavır takındı. Fazıl Ahmed Paşa da babasının bu konuda izlediği kesin siyaseti sürdürdü. Yeni elçi Denis de la Haye, vaktiyle babasına, daha sonra da kendisine yapılan muameleden dolayı tarziye istedi, osmanlı sadrazamı da bunun üzerine Fransa'nın Avusturya'ya yardım etmesinden şikâyette bulundu; ikinci bir buluşmada daha ağır muameleler olunca Louis XIV Osmanlılardan intikam almayı düşündü, fakat müşaviri Kolber'in tavsiyesi üzerine bundan vaz geçti ve 1671'de elçi olarak Nointel'i gönderdi. Elçi ilk kabulünde Türk - Fransız ilişkilerinin geleneksel dostluk esasına dayandığını söylediği zaman Fazıl Ahmed Paşa ona «evet ama her yerde fransızlarımızı düşmanlarımızla beraber buluyoruz» diye cevap verdi. Fakat sonra, Louis XIV'ün Hollanda'daki zaferlerinin ardından Nointel ile kapitülasyonlar yenilendi (1673). Bu antlaşma ile Kutsal topraklar konusunda yeni bazı izinler verildi. Bununla beraber Cezayir, Trablusgarp korsanlarının fransız gemilerine saldırıları işi karıştırıyordu, fakat ilişkilerde yeni bir gelişme olmadı. XVIII. Yüzyılda Mahmud I ile Louis XV arasında 1740'ta yapılan yeni antlaşma Türk - Fransız ilişkilerinde yeni bir devir açtı denebilir. Elçi Marquis de Villeneuve, Osmanlı devletinin İran ve Avusturya ile yaptığı savaşta aracı rolü oynadı, Divanı hümayun nezdinde büyük bir nüfuz ve tesir kazandığı gibi, Eflak ve Boğdan ile Sırbistan'a ait meseleleri iyi bir sonuca bağlamakla da büyük bir hizmette bulundu. 1740 Kapitülasyonları fransız tebaasına verilen hak ve imtiyazları genişletiyor, bunları Mahmud I hem kendi şahsı, hem de gelecek padişahlar adına kabul ederek kesin bir yükümlülük altına giriyordu. XIX. Yüzyılda bu ilişkiler özellikle Kırım harbi (1853-1855) zamanında daha samimî bir şekil aldı ve Paris antlaşmasında (1856) sadrazam Ali Paşa, Şark meselesinde ve diğer Avrupa meselelerinde Fransız siyaseti ile tam bir uyumluluk halinde bulundu. Sadece Lübnan'da Fransızların Marûnîleri, İngilizlerin de Dürzîleri tutmaları ve çok defa tahrik etmeleri yüzünden bu ilişkiler zaman zaman nazik devreler geçirdi; durum Birinci Dünya savaşının hazırlık safhalarına kadar fazla bir sarsıntıya ve arızaya uğramadan geldi. Tarafların bu savaşta ayrı bloklarda yer alması, Fransa'nın Mondros mütarekesinden sonra da Adana, Hatay, Antep (Gaziantep), Urfa ve Maraş'ı istilâ etmesi iki milleti karşı karşıya getirerek savaşmalarına sebep oldu. Fakat 1921 Ankara itilâfnamesi ile bu ilişkiler yine dostluk ve karşılıklı anlayış istikametine yöneldi.

Cumhuriyet döneminde de Türk-Fransız ilişkileri olumlu yönde gelişti. 1938 Yılında Hatay konusunun durumu biraz gerginleştirmesine rağmen, buhran çabuk atlatıldı. Özellikle 1960 yılından sonra iki ülke devlet adamlarının yaptığı karşılıklı ziyaretler (general de Gaulle'ün 1968'de Türkiye'yi ve Cevdet Sunay'ın Fransa'yı ziyaretleri) iki ülke arasındaki ilişkileri olumlu bir biçimde etkiledi. Türkiye ile Fransa arasındaki iktisadî ilişkiler de, Türkiye'nin Ortak pazara katılmasıyle oldukça önemli bir gelişme gösterdi. Fransa başlangıçta Türkiye'nin Ortak pazara üye olmasına karşı çıkmışsa da, sonraları bu tutumunu değiştirdi. Ayrıca Türkiye'ye yardım konsorsiyumunun bir üyesi olan Fransa bu topluluk içinde de Türkiye ile sıkı bir işbirliğine girdi.

ASKERÎ TARİH

Kara kuvvetleri

● *Millî ordu.* Bu ordu siyasî olaylardan doğdu, millî muhafız (1789) ve krallık ordusundan kuruldu. Kraldan yana subayların çoğu başka ülkelere sığındı. 1791'de 100 000 gönüllü serbest bırakıldı. Meclisler millî muhafızları ortadan kaldırdı, «millî gönüllüler» adıyle yeni birlikler kuruldu. Bunlar muntazam ordu birliklerine düzensiz olarak katıldılar, ilk savaş deneylerini geçirdikten sonra tecrübeli askerî birlikler haline geldiler. Carnot, orduya subay yetiştiren okulları açtı, böylece *millî ordu* kuruldu (1794'te 750 000 kişi), gerçek bir seferberlik sayesinde memleketin karşılaştığı istilâyı durdurmak mümkün oldu. 1798'de askerlik kanunu çıkarıldı, 20 ile 25 yaş arasındakiler askere alındı. 1791'de bu kuvvetlere *millî jandarma* adı verildi. Bonapart halkın tutmadığı bu kanunu biraz yumuşattı, askere alınanlara yerlerine bir başkasını gönderme hakkı tanındı. 1804'te önce askere alınacaklar kuraylr seçilmeğe başlandı, ötekiler ihtiyata ayrıldılar. 1792'den 1799'a kadar Fransa cumhuriyeti 1 570 000 kişiyi askere aldı.

Napolyon, cumhuriyet ordusunda pek fazla değişiklik yapmadı. Birinci konsül olarak müfettişlikleri kurdu, İmparatorluk Muhafız birliğinin ancak istilâ anlarında savaşa katılması kararını verdi. Konsüllerin muhafız birliğini, yeni esaslara dayanan bir süvari birliğini (zırhlı), topçu ve nakliye birliklerini, ayrıca *Légion d'honneur* nişanını kurdu. İmparatorluğun ilânıyle birlikte, İmparatorluk Muhafız birliği imparatorun emrinde müthiş bir kuvvet halini aldı. Yeni okullar (Saint-Cyr) subay kadrolarında birliği sağladı ve mareşallikler yeniden kuruldu.

● *Meslek ordusu* (1815-1817). Restorasyon devri mecburî askerliği kaldırdı. Gönüllü olarak askere yazılanların sayısı az olduğundan 1818'de Gouvion-Saint-Cyr kura ile altı yıllık askere alınma usulünü ortaya attı. Yerine başka birini askere göndermek usulü hâlâ yürürlükteydi. Ordu böylece profesyonel bir hale girdi. Ordunun taşıdığı anlam da değişti: bütün milleti seferber etmeğe lüzum yoktu, mesele belli bir siyasetin yürütülmesini sağlayacak gerekli askerî gücü hükûmetin emrinde bulundurmaktı (her yıl askere alınacakların sayısı parlamentoda oylanıyordu). 1817'de savaş komiserlikleri ve müfettişlikler Levazım teşkilâtı içinde toplandı. Kurmay teşkilâtı ve okulu 1818'de ortaya çıktı. Ordu mevcudu 200 000 kişiydi. Louis-Philippe devrinde de askere alınma işleri aynı şekilde kaldı (Soult kanunu, 1832). Genelkurmay teşkilâtı kuruldu (1839). Teçhizat mükemmelleştirildi, Paris'-

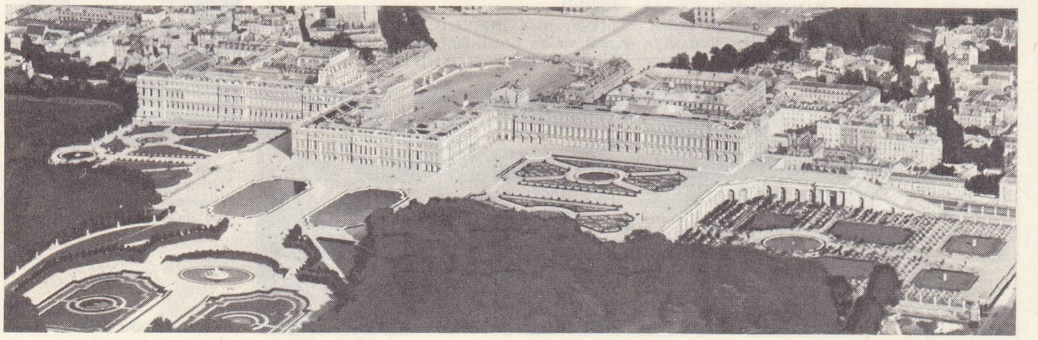

Foto. Giraudon, Henrard-Richard (LAROUSSE)

in etrafı müstahkem mevkilerle çevrildi. Louis Philippe sayıca kalabalık olan fakat hiç bir askerî eğitimden geçmemiş millî muhafızlar teşkilâtını kurdu (bu millî muhafızlar 1848 ihtilâlini desteklediler).

Napoléon III krallık muhafızlarını yalnız geçit törenlerine yetecek kadar azalttı, fakat onun yerini 54 000 kişilik bir yeni İmparatorluk Muhafız birliği aldı. Ordu mükemmeldi, fakat asker sayısı azdı. Sadowa savaşından sonra Niel dokuz yıl askerlik hizmetini kabul ettirdi (beş yıl aktif hizmet, dört yıl ihtiyat). Yardımcı kuvvet olarak bir «seyyar kuvvet» tasarısı hazırlandı (1868). Fransız ordusu 300 000 kişilik bir yurt dışı kuvvetine sahipti. İmparator askerî madalyayı ihdas etti. Ordu kadroları pek az çalışıyordu, mareşalinden erine kadar hepsi askerlik tekniğinden çok üniformalarıyle uğraşıyorlardı. Hepsi de cesur askerlerdi, zor bir durumdan sıyrılmasını beceriyorlardı, fakat döğüşmesini bilen yoktu.

● 1870'*ten* 1914'*e kadar ordu*. Yüksek kumanda heyetinin gevşekliği, ihtiyat kuvvetlerinin yokluğu, görevli teşkilâtın ve seferberlik işlerinin karışıklığı 1871 bozgununun başlıca sebepleridir. Yeni bir ordu yaratmak isteyenler bu noktalar üzerinde durdular. Bütün memleketin paylaştığı bir vatanseverlik coşkunluğu ve sıkı bir çalışma havası içinde 1872, 1889, 1905 askere alınma kanunları çıkartıldı ve askerlik alanındaki yeni teşkilâtlanma gerçekleştirildi. Yüksek kumandanlık ordu genelkurmay başkanlığı (1873), Yüksek Savaş konseyi (1888) ve Yüksek Harbiye okulunun (1880) kurulmasıyle yenileştirildi. Büyük askerî birlikler barış zamanında sıkı bir eğitimden geçirildi, askere alınma işleri yeniden düzenlendi. Lyautey ordunun sosyal ve insanî rolünü 1893'te aydınlığa çıkardı, subaylar denizlerötesi savaşlarda tecrübe sahibi oluyorlardı. Dreyfus olayı ve 1905'teki din krizi ile ordunun maneviyatı büyük bir sarsıntı geçirdiyse de, öç alma ülküsü silinmedi ve Fransa Birinci Dünya savaşına o güne kadar sahip olamadığı sağlam askerî kuvvetlerle girdi.

● *Birinci Dünya savaşı*. 1914 Seferberliğinin mükemmelliği ve Marne zaferi, Fransız askerî sisteminin değerini ispat etti, fakat savaşın uzaması ve gelişmesi ordunun bünyesinde sarsıntılar yarattı. Savaş için seferber edilen kuvvetlerin çokluğu yüzünden aktif birliklerle yedek birlikler arasındaki ayırım ortadan kalktı. «Millî ordu» adını almağa hak kazanan birliklerde fedakârlık en üstün düzeye çıktı. Chemin des Dames savaşındaki başarısızlık yüzünden ordunun morali bir süre bozuldu ise de (1917), Pétain'in enerjik ve hassas bir davranışla aldığı tedbirler sonucu bir ara maneviyatları bozulan birliklerde görev disiplini yeniden kuruldu. Müttefik ordularının çabaları da Fransa'nın yükünü hafifletti, fakat gene de hem yükün ağırlığı hem de yüksek kumanda sorumluluğu (Foch) Fransa'nın üstündeydi. Bk. *Birinci* DÜNYA SAVAŞI.

● 1919'*dan* 1939'*a kadar ordu*. Zaferin kazanılmasından sonra hızla terhis edilen ordu gene de durumun gerektirdiği askerî görevlerle karşı karşıya bulunuyordu: antlaşmanın (Ren, Silezya) uygulanmasını garantiye almak için Almanya'da asker bulundurmak (1919-1930); müttefik ülkelere çeşitli askerî heyetler göndermek (Polonya, Orta Avrupa, Yakındoğu, Sibirya v.b.), Maginot hattının inşası ile Montmedy'den Ren'e kadar devam eden Kuzeydoğu tahkimatı meselesi. 1923'te 18 ay olan mecburî askerlik, 1928'de bir yıla indirildi, yeniden tehdit edici bir hale giren Almanya karşısında kuvvetli olmak için 1936'da iki yıla çıkarıldı.

Milletler cemiyetine güvenen Fransa, askerî çabalarını iyiden iyiye yavaşlattı, dünyaya silâhsızlanma örneğini vermek istedi. Ordudaki modernleşme (De Gaulle'ün incelemesi) ve üretim çabası 1937'den sonra hızlandıysa da yeterli malzemeyi sağlayamadı. Motorize zırhlı birlikler sayıca azdı. Fransa bu alanda Almanlara nispetle güçsüz bir durumda savaşa katıldı.

● *İkinci Dünya savaşı*. 1918'deki deneyine çok güvenen fransız ordusu yeni savaş usullerini benimsemekle yetinmiş, fakat köklü bir değişimden geçmemişti. 1940 Meydan muharebesinde gösterdiği kahramanlıklara rağmen Almanya'nın yıldırım savaşı karşısında çabucak çöktü. Mütarekenin ilânından sonra ordu üç parçaya ayrılmış durumdaydı: savaş alanında Fransa'nın varlığını sürdüren De Gaulle'cü *Hür Fransız kuvvetleri* (F.F.L.); gittikçe sağlam bir kuvvet haline gelen «Mütareke ordusu», Weygand'ın yönetiminde sessizce öç alma hazırlıklarını yapan Afrika ordusu. 1942'de Almanlar mütareke ordusunu dağıttılar, fakat bu ordunun en iyi unsurları ordunun direnme teşkilâtına veya çetelere katıldılar, gelecekte ortaya çıkacak olan F.F.İ.'nin (İç Fransız kuvvetleri) kadrolarını meydana getirdiler. Hür Fransız kuvvetleri ve Afrika birlikleri ise 1943'te yeni fransız ordusunun kurulmasında büyük rol oynadılar. Amerikalılar tarafından donatılan bu ordu Juin, de Lattre, Leclerc gibi kumandanların yönetimi altında Tunus, İtalya ve Fransa savaşlarında başarılar kazandı. 1944-1945'te Fransa topraklarında İç Fransız kuvvetleri birleştikten sonra Fransız Askerî birliği yeniden ortaya çıktı.

«Bastille'in Alınışı»
14 temmuz 1789
P.G. Berthault'un eseri

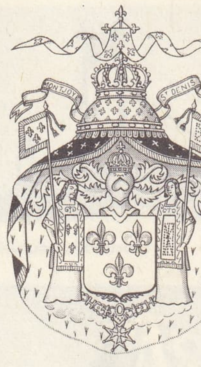

Fransa hanedanı arması

● 1945'*ten* 1970'*e kadar askerî siyaset*. Fransa daha kuvvetlerini toparlamağa vakit bulamadan hem Almanya'da (Avusturya'da) işgal ordusu bulundurmak, hem de Çinhindi'nde savaşmak (1945-1954) zorunda kaldı. Özellikle Vietnam savaşı kendini İkinci Dünya savaşından sonraki askerî gelişmelere ve yapıya uydurmak zorundaki bir ordunun üstüne büyük bir ağırlık yükledi. 1942'den sonra tanklar ve süvari birlikleri tek bir teşkilâtta «süvari ve zırhlı birlikler» halinde birleştirilmişti. Ulaştırma, malzeme işleri istihkâm topçu birliklerinden ayrılıp ayrı bir teşkilât haline getirildi. Fakat en büyük kriz savaş içinde çeşitli durumlar ve şartlardan geçmiş (savaş esiri, İç Fransız kuvvetlerinde, Hür Fransız kuvvetlerinde, mütareke ve Afrika ordularında bulunmuş) subay kadrolarının değişik tutumlarından doğdu. Direnme hareketlerinde yetişen subaylar kadrolarda ön plana geçti, böylece fransız ordusu değerli subaylardan yoksun bırakılmış oldu. Askerî okullara ilgi azaldı. Fransa'nın NATO antlaşmasına katılmasından (1949) sonra fransız ordusu da yenileştirildi. Amerikan askerî yardımının yerini az zaman sonra fransız fabrikalarından gelen malzeme (top, zırhlı araçlar, özel silâhlar, 1947'de Colobm-Bechar merkezinin kurulması) aldı, yeni askerlik okulları açıldı (1948), Millî Savunma enstitüsü kuruldu (1949), böylece yüksek askerî öğrenim imkânları sağlandı. Vietnam'daki çete savaşından yıpranarak çıkan fransız ordusu 1 kasım 1954'te patlak veren Cezayir isyanı ile, buna eş olarak Fas'ta ve Tunus'ta başgösteren karışıklıklarla uğraşmak zorunda kaldı. 1956'dan sonra Cezayir'e devamlı olarak asker gönderilmesi ve bu ülkede yüzlerce yedek subayın görevlendirilmesi sonucunda Millî Fransız ordusu gerçek anlamıyle kurulmuş oldu. Ordunun Cezayir'de yüklendiği görevlerin çeşitliliği ve önemi (1959-1960 arasında Cezayir'de 500 000 asker vardı) ordunun hemen bütün potansiyel gücünü buraya çekti. Mayıs 1958'de millî buhranın ortaya çıkmasında ordunun oynadığı rol bu büyük çaba ve fedakârlıkların bir sonucudur. Beşinci cumhuriyetin askerî siyaseti savunma ve ordu bakanlıklarının yeni baştan köklü bir şekilde teşkilâtlanması sonucunu verdi (7 ocak 1959 emirnamesi, 1961, 1962 kararnamesi). 1959'da yeni tipte bir fırka kuruldu, bu arada general de Gaulle savunmanın millî karakterini güçlendirdi (fransız filosu Akdeniz'deki NATO kumandasından alındı), Fransa nükleer bir güç haline geldi (1960'ta ilk atom bombası patlatıldı, 1962-1963'te bir *Vurucu güç* yaratıldı). Askerî birlikler anavatana getirildi, kara kuvvetleri, *manevra kuvvetleri* (NATO'ya bağlı ve yurt dışındaki herhangi bir harekette kullanılmağa hazır durumda yurtdışı müdahale kuvveti) ile *yurtiçi kuvvetleri* olarak ikiye ayrıldı. 1964'te 1965-1970 devresi için askerlik hizmetinde bir reform yapan kanun hazırlandı. Fransa 1966'da Atlantik paktı askerî teşkilâtından çekildi ve bağımsız bir nükleer güce sahip olma kararını açıkladı. 1967'de 575 000'e yükselmiş olan silâhlı kuvvetler mevcudu, nükleer alandaki harcamalar sebebiyle azaltıldı.

Üçüncü Cumhuriyet arması

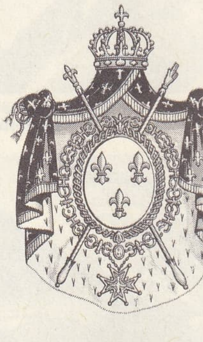

Restorasyon dönemi arması

Deniz kuvvetleri

● *Colbert'in eseri*. Richelieu, daha sonra Colbert zamanında fransız deniz kuvvetleri, büyük savaş filosu derecesine yükseldi ve bu durum günümüze kadar devam etti. Bir aralık ilga edilen amirallik daha çok bir şeref görevi sayıldı. Denizcilik ve sömürgelere ait işler doğrudan doğruya krala bağlandı, bir bakanlık tarafından yürütülmeğe başlandı. Richelieu zamanında bütçesi üç milyon liraya yakındı. Colbert iktidara geçince bütçe 10-12 milyon liraya yükseldi. Yeni bakan Brouage ve Le Havre'ı bıraktı, Brest, Rochofort ve Toulon'da yeni tersaneler kurdu. Ponant ve Levant arasındaki fark kaldırıldı, limanların idaresi kral temsilcilerine bırakıldı, deniz kuvvetlerinde bir koramiral, üç tümamiral ile altı veya sekiz filo kumandanı vardı. Duquesne, Chateaurenault ve Tourville bunların en ünlüleridir. Colbert öldüğü zaman fransız iç deniz kuvvetlerinde her tipten 117 kalyon, 25 firkateyn, 44 hafif gemi, 1 200 subay ve 53 000 er vardı. Bu kuv-

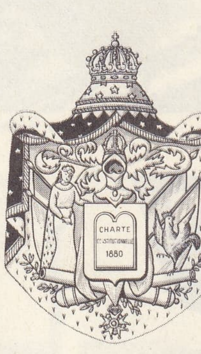

Temmuz monarşisi arması

1848 ihtilâli
Lamartine Belediye sarayında
Carnavalet müzesi, Paris

Foto. LAROUSSE

Fransa'da teknik gelişmeler

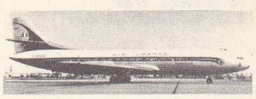

«Caravelle»

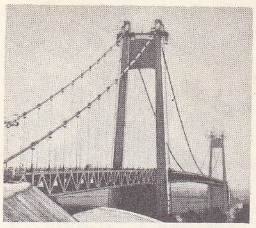

Tancarville köprüsü

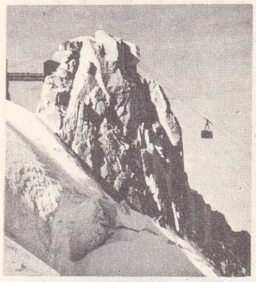

Midi tepesinde teleferik

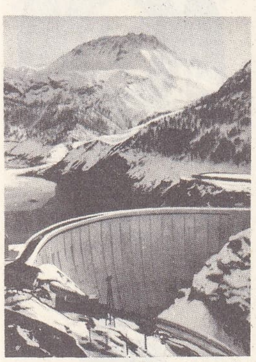

Tignes barajı

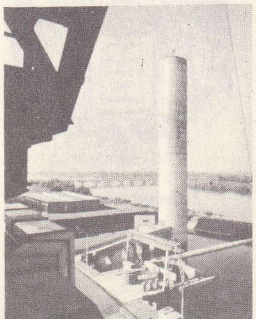

Avoine nükleer enerji merkezi

vet birçok deniz muharebesinde başarı kazandı, fakat kendinden iki misli kuvvette ingiliz-hollanda donanmasına Barfleur ve La Hougue'da (1692) yenildi. Donanma yalnız korsanlık savaşları yapacak duruma düştü. Bu savaşlarda Jean Bart ile Duguay-Trouin, zaferler kazandılar. İngilterenin 1713'te denizaşırı ülkelerde kesin bir hâkimiyet kurmasına gene de engel olunamadı.

● *XVIII. Yüzyılda Fransız-İngiliz deniz rekabeti*. Donanma, Rejans devrinde hemen hemen bütün önemini kaybetti, elde ancak 40 kadar kalyon kaldı (1729). İngiliz tehlikesine karşı, donanma bütçesi 1739'da yirmi milyona çıkarıldı (İngiltere'ninki elli milyon). Fakat çok geç kalınmıştı. Avusturya Veraset savaşında, zayıf fransız deniz kuvveti hemen tamamen yok edildi. Yediyıl savaşı başında ingiliz deniz kuvvetlerindeki 150 kalyona karşı Fransa'nın ancak 55-60 kalyonu vardı. Bütçeler arasındaki nispetsizlik ikiye karşı bir idi. Deniz kuvvetleri arasındaki nispet ise bire karşı üçtü. Çok şiddetli, ağır muharebelere rağmen fransız deniz kuvvetleri Hindistan ile Kanada'yı kurtaracak güçte değildi (1763). Choiseul zamanında 1765 tarihli kararname ile başlayan ve Sartine tarafından izlenen sürekli çaba sonunda Fransa, Louis XIV devrinde; en mükemmel deniz kuvvetlerinden birini kazandı. Fransa böylesine bir deniz gücüne hiç bir zaman sahip olmamıştı. Bu kuvvet d'Estaing, d'Orvilliers, de Grasse, la Motte-Picquet, Suffren kumandalarında Amerika Bağımsızlık savaşında (1778) Fransa'nın bu harbe katılıp başarılar kazanmasına imkân verdi.

● *Fransa'nın ablukaya alınması*. Devrim, deniz kuvvetlerini tamamen alt üst etti. Birkaç yıl içinde subayların çoğu başka yerlere göç ettiler veya kadro dışı bırakıldılar. Mürettebatın deniz eğitimi görmemiş yeni eratla tamamlanması gerekti. Harp limanlarında karışıklıklar vardı. Yeniden başlayan savaşta Fransa, ingiliz deniz hâkimiyetinin baskısı altındaydı. Direktuvar idaresi deniz kuvvetlerini yeniden teşkilâtlamağa kalkıştı. Vilâyet merkezi olan limanlarda deniz üst kumandanlıkları kuruldu, visamiral ve tuğamiral rütbeleri kabul olundu. Ama Akdeniz'deki fransız filosu Ebukir'de (1798), öteki filolar da 1805 Trafalgar savaşında imha edildi. İnşaat için sarf edilen büyük çabaya rağmen, imparatorluk güçlü ve faal bir deniz kuvvetine sahip olamadı. Amiens barışıyle savaşın duraklama devresi dışında, Fransa kıyıları yirmi iki yıl ablukada kaldı, bütün sömürgeler ingilizlerin eline geçti. Napolyon I kendini savunmak için kıt'a ablukasını bütün Avrupa'yı içine alır bir hale getirmek zorunda kaldı.

● *XIX. Yüzyıl*. Fransa ancak Restorasyon devrinde, Fransa'yı şerefle temsil eden, daha sonra Cezayir'e bir ordu çıkarmasını mümkün kılan, bir deniz kuvvetine sahip oldu. Napoléon III zamanında yeni bir güç kazanan deniz kuvveti yeni bir sömürge imparatorluğunun temelini attı ve Kırım savaşında da önemli bir rol oynadı. Buharlı gemiler ilk defa bu savaşta kullanıldı. Bunların ilk örneklerinden biri olan *la Gloire*, zırhlıların ilkidir. Fransız deniz kuvveti 1870'te 382 parça idi, bunun 16 tanesi zırhlı kalyon veya firkateyndi. Savaşın kısa sürmesi yüzünden bu gemilerin Prusya'ya karşı kullanılmasına fırsat bulunamadı. Ama 20 000 denizci Paris'in savunmasına katıldı. 1870'ten sonra gemilerden arma ve yelkenler kalktı ve toplar taretlere yerleştirili (1875), torpio ve denizaltılar hizmete girdi (1878-1893). Cherbourg, Brest, Lorient, Rochefort ve Toulon tersanelerine ek olarak Bizerta, Dakar, Saygon'da ikinci sınıf tersaneler inşa edildi. Genelkurmay teşkilâtı 1890'da kuruldu, o zamana kadar sömürgelerin idaresinden sorumlu olan deniz kuvveti bu görevden kurtuldu.

● *İki Dünya savaşı*. Fransız deniz kuvveti 1914'te İngiltere ve Almanya'dan sonra dünyada üçüncü durumdaydı. 700 000 Ton tutarında 33 zırhlı ve büyük kruvazör, 27 hafif kruvazör, 18 torpido ve 76 denizaltı gemisine sahipti. Savaş içinde deniz hava kuvveti de kuruldu. İki savaş arasında Washington anlaşmalarıyle, Fransa'ya 175 000 ton tutarında harp gemisine sahip olmak hakkı tanındı. Gücü sınırlanmış olan Fransa, deniz kuvvetinde 1939'da İngiltere, B. Amerika ve Japonya'dan sonra dördüncü geliyordu. Bu deniz kuvvetinde faal kadroda 546 000 ton tutarında savaş gemisi vardı.

● 1945'*ten sonra fransız deniz kuvveti*. Fransız deniz kuvvetleri savaşta Almanlar tarafından olduğu kadar İngilizler tarafından da tahrip ve imha edildi (Merselkebir 1940, Casablanca 1942, Toulon'da gemilerin batırılması 1942). 1940'tan 1943 yılına kadar, Hür fransız ve Vichy hükûmeti deniz kuvvetleri olarak ikiye bölündü. 1944-1945'teki imkânlar nispetinde müttefik deniz savaşına katıldı. 1944'ten beri Almanlar ile İtalyanlardan alınan gemilerle (iki tanesi kruvazör olan 17 gemi) veya müttefikler tarafından ödünç verilen gemilerle (3 uçak gemisi ve 5 muhrip) destekledi. Bundan başka Fransa'da 1950'den beri her yıl için ortalama 30 000 ton gemi yapıldı, bunlar yaş haddini aşmış olanların yerini aldı. Deniz kuvvetinin kuruluşu (Deniz Kurmay teşkilâtı, Yüksek şûra ve Deniz Saha kumandanlıkları v.b.) esaslı değişikliğe uğramadı, fakat deniz kuvveti kumandanlığı, statüsü gereği, tüm savunmanın sorumluluğuna katılmakta ve bu tüm savunmada geniş ölçüde temsil edilmektedir. 1945'ten 1954 yılına kadar deniz kuvveti Çinhindi savaşına büyük ölçüde katıldı, nakliyat ve ikmal işlerini sağladı. Kuzey Atlantik paktının (1949) yürürlüğe konulmasının sonu fransız deniz kuvvetlerinin bir kısmı NATO'ya bağlandı. Bununla beraber 1959'da general de Gaulle, Akdeniz'deki deniz kuvvetlerinin tamamen millî kumanda altına girmesini istedi.

Fransız deniz kuvveti 1964'te 288 000 ton tutarındaydı. Bunun üçü uçak gemisi, üçü kruvazör (bunlardan Jeanne d'Arhem okul gemisi, hem de helikopter taşıyıcıdır), güdümlü füze atan 2 fregat, 57 refakat gemisi ve 23 denizaltıydı. İkinci Dünya savaşından beri ilk defa 1967'de deniz kuvvetleri mevcudu 300 000 tonilatoyu aştı. Yine 1967'de deniz kuvvetlerinin insan olarak mevcudu 70 000 kişiydi. Donanmanın geliştirilmesine devam edilmektedir.

Hava kuvvetleri

Havacılığın başlangıcı, 1794'te keşfedilen ve Fleurus'te ün kazanan balonlara dayanır. Bu balonlar 1797'de ortadan kalktı, ancak XIX. yy. sonunda yeniden belirdi. Bu tarihlerde balonlar Doğu cephesindeki müstahkem mevkilerde kullanılırdı. Uçak askerî amaçla ilk defa 1905'te kullanıldı ve hızla gelişti. 1910'da Savunma bakanlığında İstihkâm kuvvetlerine bağlı bir askerî havacılık daimî müfettişliği kuruldu. Picardie manevralarında (1909) ilk defa uçaklar göründü. 1913'te üç filo Gascogne manevralarına katıldı. 2 Ağustos 1914'te Fransa, Marne savaşında görev alan 158 uçağa sahipti (Bleriot, Farman, Voisin). Bu uçaklar yalnız keşif ve tarassut görevleri yapıyordu. Fakat 1915 sonundan itibaren savaşın gelişmesi üzerine keşif, av ve bombardıman olmak üzere havacılıkta üç ayrı bölüm ortaya çıktı. Havacılık malzemelerinin üretilmesi için büyük çaba harcandı. 1914'ten 1918'e kadar Fransa 52 700 uçak, 95 000 motor imal etti. 11 Kasım 1918'de kumandanlığın emrinde (genel karargâhta) harekâtını büyük birliklerin harekâtına uydurmakla görevli Silâhlı Kuvvetler Havacılık dairesine bağlı (general Duval) 3 600 savaş uçağı bulunuyordu. Fransız havacılığı Guynemer, Fonck, Nungesser v.b. havacıların kahramanlıklarıyle ün yaptı, zaferin kazanılmasında büyük rol oynadı. Birinci Dünya savaşından sonra Fransa, havacılık alanındaki çabasını yavaşlattı, teknik üstünlüğü elden kaçırdığını da çok geç anladı. 1939'da hem sayı (800 av, 200 bombardıman uçağı), hem de nitelik bakımından hasımlarından çok gerideydi. Teşkilâtlanma alanında da hava ordusunun özerkliği çok yavaş şekilde kendini gösterdi. Havacılık, kara kuvvetlerinin hizmetinde yardımcı bir güç sayılıyordu (deniz havacılığı ise deniz kuvvetlerine bağlıydı). Sivil, kara, deniz ve sömürge havacılığı teşkilâtını içine alan Hava bakanlığı bütün bunları Savunma, Denizcilik, Sömürgeler bakanlıklarının emrine hazır bulundurmakla yükümlüydü. 1930'da havacılık bölgeleri ve ikinci derecede bölgeler ile hava ordusu kurmay başkanlığı makamı kuruldu. Fakat tam muhtariyete sahip üçüncü bir kuvvet olarak hava ordusunun teşkilâtlanması ancak 1934-1936 arasında çıkarılan kanunlarla gerçekleşebildi. Bu tarihe kadar hava kadroları Kara kuvvetleri okullarında yetiştirilirordu. 1940 Savaşında fransız hava kuvvetleri 700 alman uçağını düşürdü. Hava ordusu bir yandan general Bergeret'nin emrinde Fransa'da ve Kuzey Afrika'da, öte yandan Londra'daki Havacılık komiserliği yönetiminde Hür Fransa Hava kuvvetleri olarak yeni baştan teşkilâtlandı, böylelikle Fransız havacılığının devamlılığı sağlandı. Fransız Hava ordusunun yeniden kuruluşu, 1943-1944'te Fransa'nın emrine ingiliz ve amerikan uçaklarının (Spitfire, Mustang, Dakota) ve daha sonra alman uçaklarının (Junkers) verilmesiyle kolaylaştırıldı. 1945'ten sonra fransız hava ordusu Çinhindi savaşının ve Cezayir harekâtının ağır yüklerini karşılamak zorunda kaldı, böylece önemli sayıda taşıt ve savaş birlikleri teşkilâtlandı, ayrıca hava piyadeleri adı verilen gerçek piyade birlikleri kuruldu. Uçak fabrikaları yeniden işletmeye açılınca yabancı uçakların yerini yavaş yavaş fransız yapısı uçaklar almağa başladı (Mystere 1954, Vautour 1955, Mirage III 1958, Mirage IV 1960 v.b.). 1949'dan sonra Hava ordusunun bir kısmı NATO emrine verildi. Fransa böylece Amerikan yardımından faydalanmağa devam etti, fransız pilotlarının çoğu Amerika ve Kanada'da eğitim gördüler. İkinci Dünya savaşından bu yana fransız hava ordusu kumandanlığın yüksek kurmay kurullarında millî savunmanın bütün sorumluluğunu kara ve deniz ile birlikte paylaşmaktadır. 1961'den sonra hava av birlikleri «Mirage 3 C» ile donatılmağa başlandı. İlk nükleer vurucu güç olan Mirage IV'ün yapımı için bir çaba harcandı, daha sonra *yerden yere balistik* adı verilen uzun menzilli cihazlar bunun yerini aldı. Mi-

Paris'in kurtuluşundan sonra general de Gaulle (1944 ağustosu)

Versailles antlaşmasının imzalanması (28 haziran 1919)

Foto. Air France, Lambert-Rapho, Baranger, Jahen, Chusseau-Flavien, N.Y.T. (LAROUSSE)

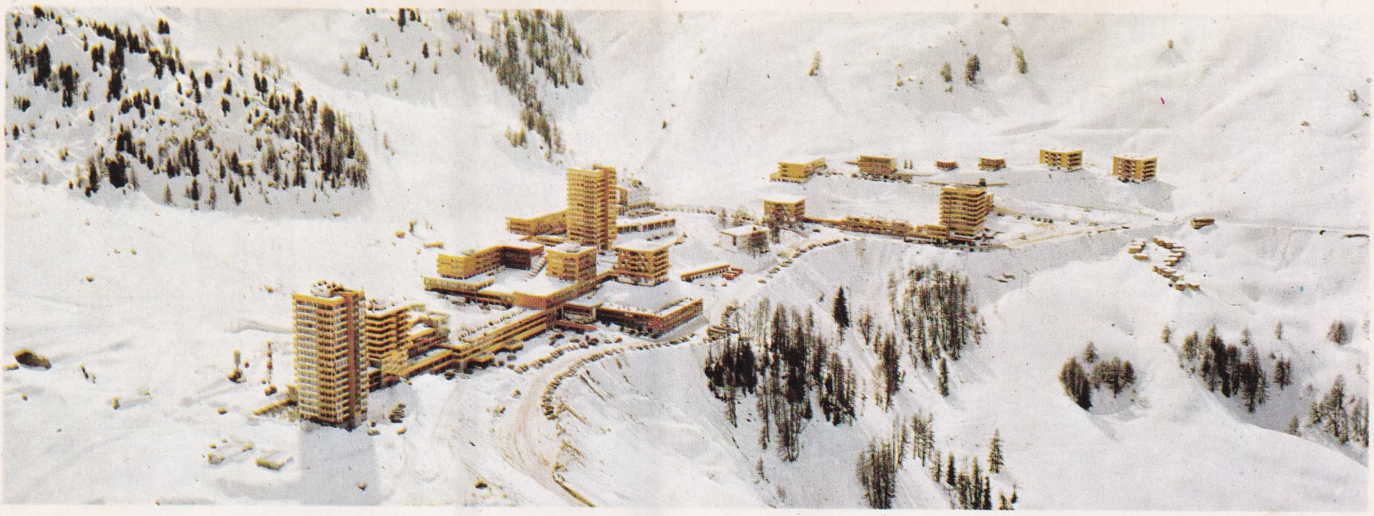

Courchevel'in kuzeyinde La Plagne (Savoie) kış sporları merkezi. *Foto. A. Perceval*

Paris-Orly havaalanı. *Foto. Fronval (LAROUSSE)*

Paris çevrel bulvarı. *Foto. LAROUSSE*

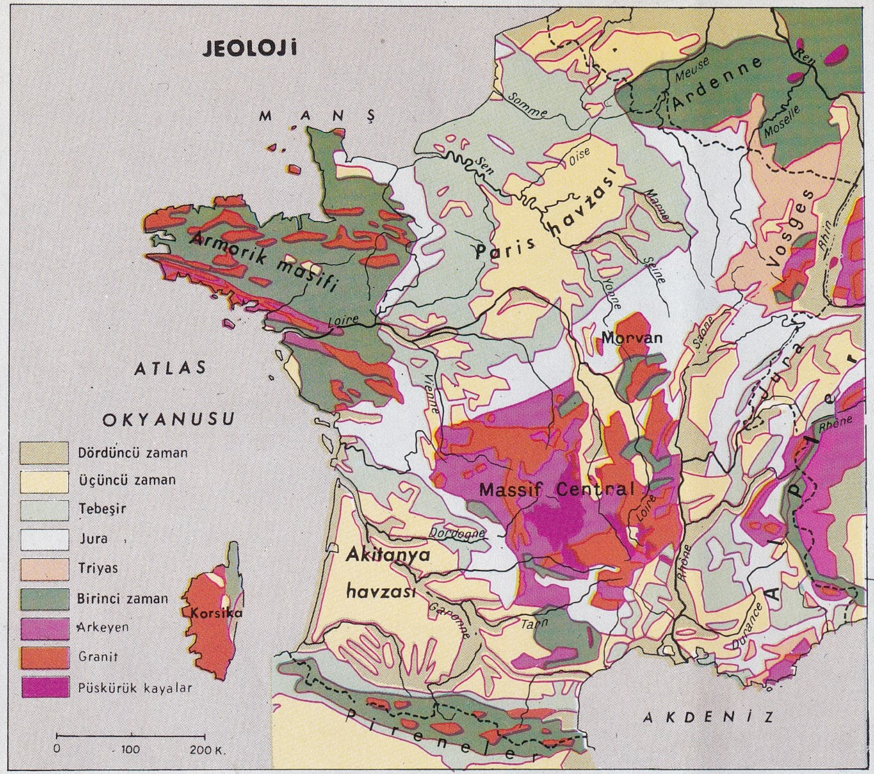

FRANSA'NIN YERŞEKİLL

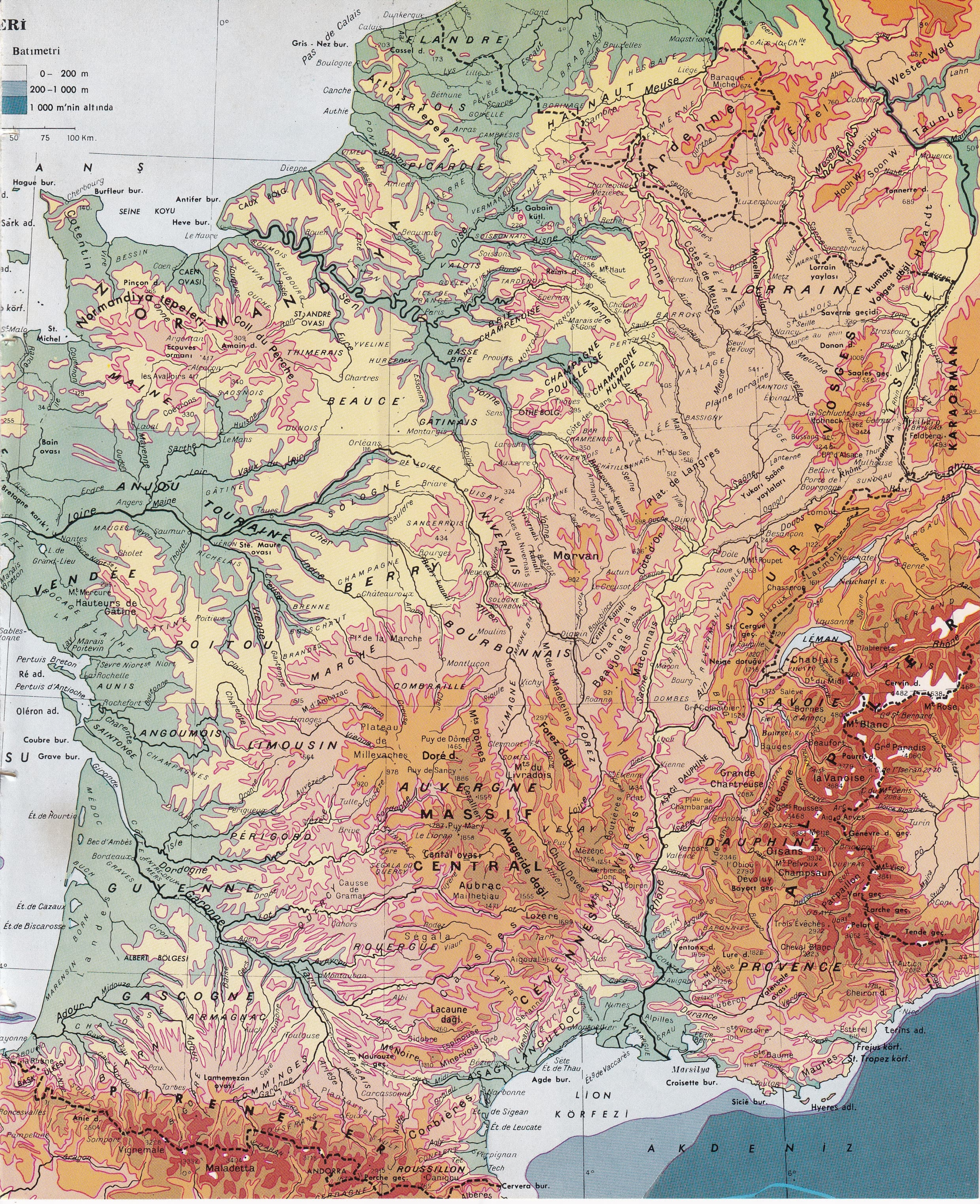

ERİ
Batımetri
0– 200 m
200–1 000 m
1 000 m'nin altında
50 75 100 Km.
FLANDRE
ARTOIS
PICARDIE
HAINAUT
Ardenne
Meuse
Dunkerque
Calais
Pas de Calais
Gris - Nez bur.
Boulogne
Canche
Authie
Dieppe
Hague bur.
Cherbourg
Barfleur bur.
Antifer bur.
Heve bur.
Le Havre
SEINE KOYU
Cotentin
BESSIN
Caen
NORMANDİYA
Normandiya tepeleri
Coll. du Perche
BEAUCE
Chartres
Paris
Seine
Marne
Reims
Soissons
BRIE
CHAMPAGNE POUILLEUSE
CHAMPAGNE HUMIDE
GÂTINAIS
Orléans
Loire
SOLOGNE
ANJOU
TOURAINE
Angers
Saumur
Nantes
Loire
VENDÉE
Hauteurs de Gâtine
POITOU
BERRY
NIVERNAIS
Morvan
BOURBONNAIS
Pertuis Breton
Ré ad.
Pertuis d'Antioche
AUNIS
Rochefort
La Rochelle
Oléron ad.
Coubre bur.
Grave bur.
SAINTONGE
ANGOUMOIS
LIMOUSIN
MARCHE
Plateau de Millevaches
Puy de Dôme
AUVERGNE
MASSIF CENTRAL
Cantal ovası
Aubrac
Lozère
Margeride dağı
PÉRIGORD
Dordogne
Garonne
GUYENNE
Bordeaux
Bec d'Ambès
MÉDOC
Ét. de Cazaux
Ét. de Biscarosse
ALBERT BOLGESI
GASCOGNE
ARMAGNAC
ROUERGUE
Lacaune dağı
CEVENNES
ASAĞI LANGUEDOC
Ét. de Thau
Agde bur.
LİON KÖRFEZİ
Ét. de Sigean
Ét. de Leucate
Corbières
ROUSSILLON
Canigou
Perche geç.
ANDORRA
PİRENELER
Lannemezan ovası
Vignemale
Maladetta
Cervera bur.
Rhône
Lyon
DOMBES
Charolais
Beaujolais
Maconnais
Côte d'Or
Plat. de Langres
Saône
LORRAINE
Côtes de Meuse
Nancy
Metz
Moselle
VOSGES
Donon
Ballon d'Alsace
Feldberg
KARAORMAN
Rhin
Strasbourg
JURA
LÉMAN
Chablais
SAVOIE
Mt. Blanc
Grd Paradis
la Vanoise
Grande Chartreuse
DAUPHINÉ
Oisans
Pelvoux
Champsaur
Mt. Viso
ALPLER
PROVENCE
Mt. Ventoux
Durance
Alpilles
Camargue
Marsilya
Croisette bur.
Sicié bur.
Hyeres ad.
Maures
Frejus körf.
St. Tropez körf.
Lerins ad.
Nice
Turin
AKDENİZ
Luxembourg
Wester Wald
Taunus
Hunsrück
Eifel
Hoch W. Soon W.
Haardt
Saarbrücken

«İdil»
Pompeii'de bulunmuş fresk
Napoli müzesi

«Bir Prenses ve Özel Hizmetçisi»
bir hint freskinin kopyası
VI.-VII. yy., Guimet müzesi, Fransa

«Sefahat»
XII.yy. roman freski
Tavant kilisesi

«Savaş Dehası»
buddha freski, Ming devri sanatı
Guimet müzesi, Fransa

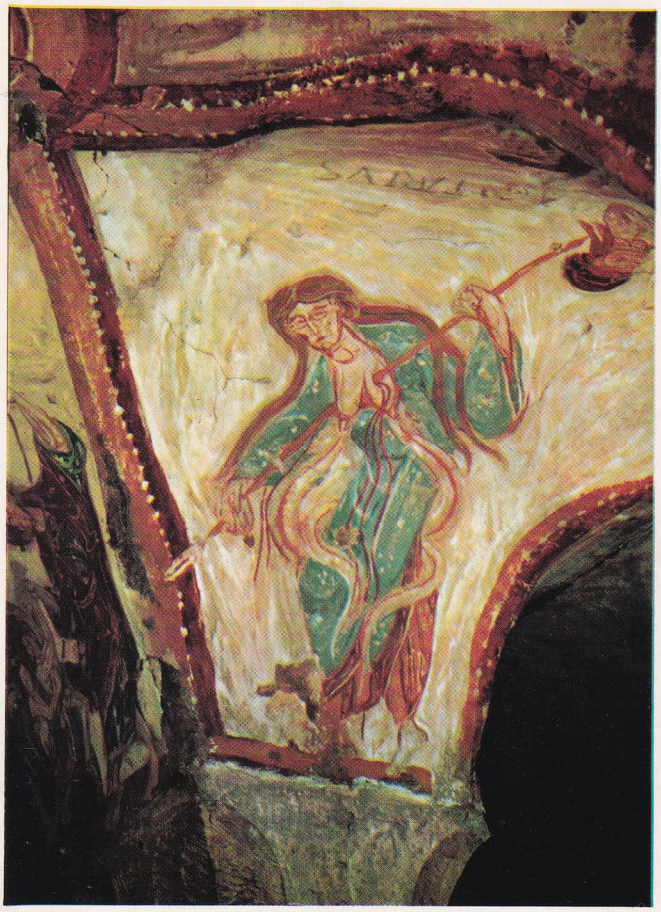

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

rage IV'ün ilk birliği 1964'te kuruldu, bu uçakların hareket alanı havadan ikmal uçakları ile genişletildi. (A.B.D.'den satın alınan Boeing KC 135). 1961-1964 Arasında Hava ordusunun büyük kumandanlıkları yeni baştan teşkilâtlandı, *Stratejik Hava kuvvetleri* (vurucu güç), *Hava savunması, Taktik Hava kuvvetleri, Hava nakliyesi* ve okullar kuruldu. Bu tarihte muvazzaf kadroda 9 000'i subay, 50 000'i assubay olmak üzere 125 000 kişi bulunmaktaydı. 1964'te orduların toplam bütçesi 20 milyar frankti ve Fransa'nın tüm bütçesinin yaklaşık olarak yüzde 20'sine varıyordu.

KURUMLAR

Siyasî organizasyon

Fransa, 3 haziran 1958 kurucu yasası uyarınca, general de Gaulle'ün başkanlığındaki hükûmet tarafından hazırlanmış, 39 üyeli bir inceleme kurulu ve Danıştay tarafından incelenmiş referanduma sunularak 28 Eylül 1958'de kabul edilmiş olan 4 Ekim 1958 Anayasa'sına göre yönetilir.
Fransız cumhuriyeti («Beşinci cumhuriyet» denir) 28 Eylül 1958 Anayasa'sını benimseyen fakat Fransız cumhuriyetine bağlanmak istemeyen denizaşırı ülkeler arasında kurulan topluluğun görev alanını belirleyen birçok yardımcı kanun anayasayı bütünler.
Fransız cumhuriyeti ile topluluğun ortak bir organı vardır. Bu organ, Cumhurbaşkanlığıdır.

● *İlkeler.* Fransa, bölünmez, laik, demokratik ve sosyal bir cumhuriyettir. Menşe, ırk ve din farkı gözetmeksizin, bütün vatandaşların, kanun önünde eşitliğini kabul eder ve sağlar. Bütün inançlara saygı duyar. İlkesi, «halk tarafından ve halk için halkın yönetimi»dir; ülküsü, «Hürriyet, Eşitlik ve Kardeşlik»tir; millî marşı *Marseillaise*'dir. Bayrağı üç renklidir (mavi, beyaz, kırmızı).

3 Haziran 1958 Anayasa kanunu, yeni anayasanın şu demokratik ilkelere dayanmasını öngördü: genel oy hakkı, yasama ve yürütme güçlerinin kesinlikle birbirinden ayrılması, hükûmetin parlamento karşısında sorumlu olması, adlî otoritenin bağımsızlığı, cumhuriyet ile topluluk içindeki halkların ilişkilerinin düzenlenmesi. Millî hâkimiyet, bu hakkını temsilciler ve referandum yoluyle kullanan halka aittir. Medenî ve siyasî haklarına sahip olan ve rüştünü ispat etmiş bulunan kadın ve erkek fransız vatandaşları oy hakkına sahiptir. Siyasî partiler ve gruplar, vatandaşın siyasî inançlarını oy aracılığıyle ifade etmesinde yardımcı olurlar. Bu parti ve gruplar, serbest olarak kurulur ve çalışırlar; ama millî hükümranlığın ve demokrasinin ilkelerine saygı göstermek zorundadırlar.
Halkının rızası alınmadan herhangi bir toprağın terk edilmesi, değiştirilmesi veya ilhakı söz konusu olamaz.

● *Yürütme gücü.* Yürütme gücü, cumhurbaşkanına ve başbakana verilmiştir. Bu güç, emirler, kararnameler, talimatlar ve kararlar aracılığı ile etkili olur. *Cumhurbaşkanı,* doğrudan doğruya genel oyla yedi yıllık bir süre için seçilir; anayasaya saygı gösterilmesine dikkat eder ve kamu kuruluşlarının düzenli bir şekilde işlemesini ve devlet etkinliğinin korumasını kişisel yetkisiyle sağlar. Cumhurbaşkanı, millî bağımsızlığın, toprak birliğinin ve antlaşmalara saygı duyulmasının sorumlusu ve garantisidir. Başbakanı ve hükûmetin öteki üyelerini seçer. Parlamento tarafından ve referandumla kabul edilmiş kanunları resmen yayınlar. Millî meclisin feshini ileri sürebilir. Parlamento karşısında hiç bir zaman sorumlu değildir. Ama, görevlerini yerine getirirken yaptığı işlerden ötürü Yargıtay tarafından sorguya çekilebilir. Devletin ikinci kişisi olan *başbakan,* cumhurbaşkanı tarafından seçilir. Hükûmetin çalışmalarını yönetir ve millî savunmadan sorumludur. Kanunların uygulanmasını sağlar.

Hükûmet, millî siyaseti belirler ve gerçekleştirir. İdarî teşkilât ve silâhlı kuvvetler hükûmetin emrindedir. Bakanlar ve devlet bakanları, başbakanın teklifiyle, cumhurbaşkanı tarafından seçilir. Bakanlar, cumhurbaşkanı karşısında kişi olarak sorumludurlar. Hükûmet, meclis karşısında toplu olarak sorumludur. Bakanlar, başbakan veya milletvekilleri karşısında sorumludur. Millî meclis, bir durdurma kararı aldığı; hükûmetin programını veya siyasî bir kararını onaylamadığı zaman, başbakan, hükûmetin istifasını cumhurbaşkanına sunar.
Hükûmet üyeleri, görevlerini yerine getirirken yaptıkları işlerin cezaî sorumluluğunu taşırlar ve bu işleri yaptıkları zaman suçlu bulunabilirler. Yargıtay hükûmet üyelerini sorguya çekebilir.

● *Yasama gücü.* Yasama gücü parlamentoya verilmiştir. Parlamento, doğrudan doğruya genel oyla beş yıllık bir süre için seçilmiş olan Millî meclisten ve doğrudan doğruya genel oyla dokuz yıllık bir süre için seçilmiş olan senatodan meydana gelir. Her üç yılda bir, üçte biri yenilenen senato, cumhuriyetin mahallî topluluklarını ve Fransa dışında yerleşmiş olan fransızları temsil eder.
Her iki meclis de, başkanlık kurullarını seçer (devletin üçüncü kişisi olan senato başkanı her üç yılda bir; devletin dördüncü şahsiyeti olan meclis başkanı ise bütün yasama görevi süresi için seçilir) ve bunların iç yönetmeliğini kabul eder. Bu meclisler, bir yıl süre içinde iki normal toplantı dönemi boyunca toplanırlar. Ayrıca, olağanüstü toplantılar da yapılabilir. Dokunulmazlıkları olan milletvekilleri, bakanlara, yazılı veya sözlü sorular sorabilirler. Başbakanın meclise sunduğu kanun tasarıları veya parlamento üyelerinin kanun teklifleri sonunda kanunlar meydana getirilebilir. Danıştayın fikri alındıktan sonra, kanun tasarıları bakanlar kurulunda görüşülür. Ekonomik ve Sosyal konsey, hükûmetin talebi üzerine, kanunlar, nizamnameler ve kararnameler hakkında fikrini bildirir. Bu açıklama, kimi zaman, konsey üyelerinden biri tarafından millî meclis ve senato önünde yapılır.

Kanun tasarıları ve teklifleri, bir parlamento komisyonu tarafından incelenir; daha sonra, oturumlarda müzakere edilir. Aynı metnin her iki meclis tarafından da kabul edilmesi gereklidir. Anlaşmazlık çıktığı zaman, karma bir komisyon kurulur. Bu komisyonun görevi, iki meclis arasında bir uzlaşmaya varılmasını sağlamaktır.

● *Anayasal güç.* Prensip olarak, anayasal güç, parlamentoya ve halka aittir; aynı metin, önce iki meclis tarafından kabul edilir ve daha sonra referandumdan geçer. Bununla birlikte, bu prensibin iki istisnası anayasa tarafından öngörülmüştür. Bu istisnalar şunlardır: **1.** Cumhurbaşkanı (iki parlamento dönemi arasında hükûmetin yaptığı veya dönem içinde iki meclisin yaptığı bir teklif üzerine) kamu kuruluşlarının organizasyonu ile ilintili her kanun tasarısını referanduma sunabilir; **2.** Cumhurbaşkanı, verilen oyların beşte üçü çoğunluğuyle parlamento onayladığı takdirde, toplantıya çağrılmış parlamentonun (bu durumda kongrenin başkanlığı, millî meclis başkanlığıdır) kabul etmesiyle değişiklik tasarısını referanduma sunmayabilir.
Anayasa değişikliği teklifi hakkı cumhurbaşkanına (başbakanın teklifi üzerine) ve parlamento üyelerine aittir. Bununla birlikte, 11 temmuz 1940 kararlarına herhangi bir dönüş olmasının önüne geçmek amacıyle millî toprakların bütünlüğünü bozacak nitelik taşıyan bir değişiklik teklifi yapmak yasaklanmıştır. Hükûmetin cumhuriyet şeklini değiştirmeyi amaç edinen bir teklifin yapılması da söz konusu değildir.

Kanunların anayasaya uygun olmasını ve kamu kuruluşlarının işlemesini denetlemek görevi, cumhurbaşkanı ve iki meclis başkanları tarafından dokuz yıllık bir süre için seçilen dokuz üye ile eski cumhurbaşkanlarından kurulu bir anayasa konseyine verilmiştir.

İdarî organizasyon

Fransa'da, ihtilâl meclisleri, idarî alanda merkezîliği ortadan kaldırmak için çaba harcadılar. Ama iç ve dış olaylardan ötürü kendilerine ancak mahallî kararlar alma yetkisi verilen organlar, merkezî iktidarın sıkı denetimi altında kalmıştı. Konsüllük ve imparatorluk, tam anlamıyla merkezî bir idare yapısı kurdu. Daha sonra, birçok teşebbüs yapıldığı halde, Fransa bu merkezî organizasyondan kurtulamadı. Hükûmet, son yüz elli yıl içinde sayısı bir hayli artmış olan bakanlıklar aracılığı ile ülkeyi idare etmektedir.
Her bakanlığın merkezî bir idare organı ve çoğunlukla dış servisleri vardır. Bu servislerin bir kısmı cumhuriyetin idarî birimlerinin çerçevesi içinde yani komün, idarî bölge ve denizaşırı bölgelerde; bir kısmı da, özel çevreler içinde faaliyet gösterir. Bu özel çevrelerin bazıları, belli sayıda idarî bölgeyi kapsar; bazılarının sınırları ise, idarî bölgelerin sınırlarına uygun düşmez. Bundan ötürü, sözü geçen çevrelerin iktisadî ve sosyal gelişme; nüfus, faaliyet ve tabiî kaynakların düzenlemesi konusunda hazırlanan bölgesel planların çevreleri ile uyumlu hale getirilmesi için yeniden ele alınması ve değişikliğe uğratılması, 1959 yılında öngörüldü.

Adlî teşkilât

Yargı eski yürütme ve yasama erklerinden bağımsızdır. Bununla birlikte adlî idare öbürleri gibi bir bakanlık teşkil eder: Adalet bakanlığı. Adalet bakanı uzun zaman başbakan yardımcılığı görevini yaptı. Yargı görevini yapan kişilerin bağımsızlığı cumhurbaşkanınca garanti edilmiştir, cumhurbaşkanı bu nedenle *Yüksek Adlî kurul*'un da (Conseil Supérieur de la Magistature) başkanıdır. Âdi, medenî ve ceza mahkemelerinin sayısı 455'tir. Bunların üzerinde 172 istinaf mahkemesi ve 27 istinaf kurulu vardır. Birinciler tek hâkimlidir. Öbür mahkemelerde yargı kurulu vardır. Bütün yargı organlarının üzerinde bulunan Yargıtay Paris'tedir. Mahkemelerin yasaları doğru uygulamalarını kontrol eder. İdarî mahkemeler tüzel kişiler veya tüzel kişilerle özel kişiler arasındaki anlaşmazlıkları çözümler. İdarî iki kolu içine alır: konusu yasalara aykırı idarî kararların iptali olan iptal davası ve esas konusu idarenin sorumluluğunu ortaya koymak olan yargılama davası. İdare mahkemelerinin en önemlisi Devlet Şûrası'dır (Conseil d'État). Bu şûra aynı zamanda istinaf mahkemesi görevini de yapar. Karşıt bir organ, yetki anlaşmazlığı mahkemesi (tribunal des conflits) âdi vargı organlarıyle idarî yargı organları arasındaki anlaşmazlığı ortadan kaldırma yetkisine sahiptir. Yüksek Adalet divanı (Haute Cour de Justice) yarısı senato yarısı millet meclisince seçilmiş 24 yargıç üyeden meydana gelir. Cumhurbaşkanı ve hükûmet üyelerini vargılama yetkisini taşıyan tek mahkemedir. Bu hallerde yargılama parlamentonun ortak oturumunda olur.

Dinî teşkilât

● *Katolik mezhebi.* Kiliseyi devletten ayıran kanunun yürürlüğe girmesinden önce Fransa'da mezhepler, 1801 konkordato'sunun hükümlerine ve bunu tamamlayan maddelere bağlıydı. Katolik din görevlilerini hükûmet memuru sayan bu düzen, 9 aralık 1905 tarihli kanunla temelli bir değişikliğe uğradı; bu değişiklik 2 ocak 1907 ve 13 nisan 1908 tarihli kanunlarla tamamlandı. Böylelikle Katolikliğin resmî niteliğine, devletçe tanınmayan öteki mezheplerden ayrı tutulmasına son verildi, dinin «kamu yararının gerektirdiği kayıtlamalar çerçevesi içinde» serbest bırakılması sağlandı. Bugün devlet, din görevlilerinin tayini ve kilisenin iç işlerine (toplantılar, yayınlar v.b.) karışmaz. Bununla birlikte devletin, Vatikan ile diplomatik ilişkileri vardır; papazların maaşlarını devlet veya komünler vermez.
Dinî bölgelerin en küçüğü, başında bir köy papazının (*curé*) bulunduğu ruhanî çevredir. Önemli ruhanî çevrelerde köy papazının bir veya birkaç yardımcısı (*vicaire*) vardır. Fransa'da bugün, piskoposluk bölgesine bağlı 42 000 kadar papaz bulunur. Bunlardan 18 000'i köy papazıdır.
Roma'ya sıkı sıkıya bağlı olan Fransa kilisesi gallikan ayrıcalıkları reddetmiş, ortak meselelerin gerekli kıldığı bir birliğe varmıştır. Fransız halkının çoğunluğu (yüzde 90), katolik kilisesinde vaftiz olur. Bununla birlikte dinî inançlara bağlılık oranı bölgelere ve sosyal sınıflara göre değişiklikler gösterir (emekçiler, burjuva sınıfına göre çok daha az dindardır).
● *Protestan mezhebi.* Fransa'da bugün, tarîkatlar dışında yaklaşık olarak 800 000 kadar protestan vardır. Bunlar, Fransa Protestanları federasyonu içinde gruplaşmış olan 7 kiliseye bağlıdırlar. Bu kiliseler şunlardır: Fransa Reform kilisesi (370 000 üye), Lut-

Clemenceau 1885'te Raffaëlli'nin tablosu Versailles müzesi, Paris

muhafız eri Villain'in eseri Ordu müzesi, Paris

Kraliyet Jandarma alayından bir subay (XVIII.yy.)

Foto. LAROUSSE

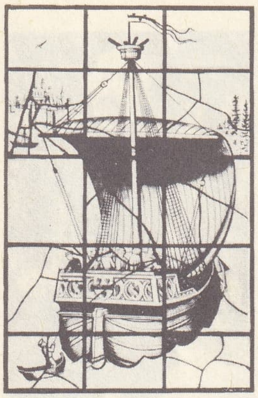

Bourges katedralinden bir vitray, XV.yy.

«Napolèon» 92 topu olan uskurlu gemi (1850) Deniz müzesi, Paris

Fransa cumhuriyeti sembolü

«Clemenceau» uçak gemisi

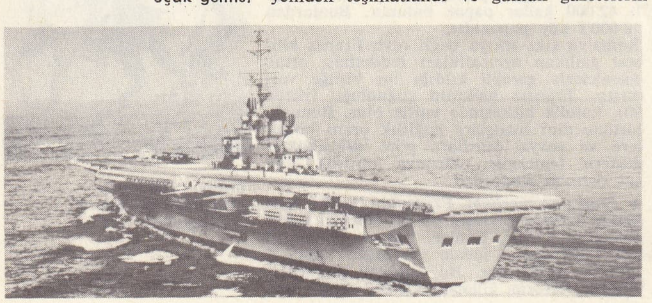

her'ci Evanjelik kilisesi (40 000 üye), Bağımsız Evanjelik Reform kiliseleri, Baptist kiliseleri (12 000 üye), Hür kiliseler ve Alsace ile Moselle kiliseleri; Augusburg, Alsace, Lorraine Mezhep kilisesi (240 000 üye), Alsace ve Lorraine Reform kilisesi (50 000). Protestanlığın nüfuzunu, protestanların sayıca azlığına ve bölgelere göre farklı dağılışına bakarak küçümsememek gerekir, bu nüfuz sanıldığından çok daha büyüktür.

● *Fransa'da Musevîlik.* 1905 Tarihli bir kanun uyarınca kurulan merkezî Hahamlar meclisi bütün musevî kuruluşlarını bünyesinde toplayan bir birlik meydana getirdi. Bu birliğin organı Merkezî Hahamlar meclisidir. Fransa'da yaklaşık olarak 300 000 kadar musevî yaşar.

HABERLEŞME

● *Gazeteler.* İlk fransız gazetesi 1631'de Paris'te Théophraste Renaudot tarafından kurulan *La Gazette*'dir. Haftada bir çıkan ve başlangıçta 1 200 nüsha olarak basılan *La Gazette*'in tirajı 1762'de 12 000'e ulaştı. 1762'den sonra resmî organ haline geldi ve *Gazette de France* adını aldı. 1665'te *Journal des Savants* adında edebî ve bilimsel bir gazete çıktı; 1672'de, Donneau de Vizé, sonradan *Mercure de France* adını alan *Mercure Galant*'ı kurdu. Hükûmet, gazeteci ve basımcıların en küçük itaatsizliklerine hapis, sürgün ve kürek cezaları verdiği halde, Louis XV devrinin son yıllarında ve Louis XVI devrinde çıkan gazetelerin sayısı arttı. 1777'de, Devrim öncesinin tek fransız günlük gazetesi olan *Journal de Paris* yayımlanmağa başladı. Devrimden önce Fransa'da hükûmete bağlı basının yanı sıra, siyasî yergi alanında gizli bir basın gelişti. *Amsterdam* gibi bazı gazeteler Amsterdam veya Haag'da basılmakta ve el altından *Gazette de Hollande* Fransa'ya sokulmakta idi. États généraux'nun toplantıya çağrılmasından (mayıs 1789) sonra belli aralıklarda çıkan gazetelerde inanılmaz bir çoğalma görüldü (aynı yılın ikinci yarısında 250). Basın hürriyeti ilkesini ilân eden İnsan ve Vatandaş Hakları bildirisi'nin kabul edilmesi (24 ağustos 1789) basının hukukî durumunu değiştirmedi, ama yasak ve kısıtlamaları kaldırdı. 10 Ağustos 1792 ayaklanması krallık taraftarı gazetecileri safdışı etti: *Actes des Apôres*'un krallık taraftarı yazarı Suleau'yu halk linç etti ve Paris komünü 12 ağustosta devrime karşı çıkan yazarların tutuklanacağını bir kararnameyle açıkladı. Bununla birlikte, 9 Thermidor'da bütün basına hürriyetleri geri verildi. Robespierre'in ölümünden sonra Direktuvar yönetimine kadar gazete sayısında yeni artışlar oldu. 1789'dan 1800'e kadar 1 350 değişik gazete çıktı. Devrim döneminin en ünlü gazetecileri: Brissot (*Le Patriote Français*), Prudhomme (*Les Révolution de Paris*), J.-B. Louvet (*La Sentinelle*), Marat (*L'Ami du Peuple*), Camille Desmoulins (*Les Révolutions de France et de Brabant, Le Vieux Cordelier*), Barère, Hébert, Babeuf (*Le Tribun du Peuple*) ve krallık taraftarı Rivarol (*Le Journal Politique National*). Napolyon 1800'de iktidarı ele geçirince basın hürriyetini kaldırdı. Paris gazetelerinin sayısını 13'e indirdi, yeni gazete yayımını yasakladı, *Moniteur*'ü resmî organ haline getirdi ve her gazeteyi bir sansür görevlisi (yani siyasî bir müdür) bulundurmağa zorladı. Yalnız 1789'da kurulan *Journal des Débats*, belli bir ölçüde bağımsızlığını koruyabildi, ama Napolyon bu gazeteyi sahiplerinden (Bertin kardeşler) alarak başlığını *Journal de l'Empire* olarak değiştirdi. 1811 Yılında Paris basını yeniden teşkilâtlandı ve günlük gazetelerin sayısı dörde indirildi: *Journal de l'Empire, Gazette de France, Journal de Paris* ve bakanların makaleleri ve Napolyon'nun isteğine göre hazırlanan yazılarla çıkan *Moniteur*.

Restorasyon devrinde fransız gazeteciliği, Costant, Chateaubriand, Thierry, Guizot, Villemain, Thiers v.b. gibi ünlü kişilerle değer kazandı. Ama yapılan baskılar yüzünden sıkıntılı günler yaşadı (ruhsat, sansür, teminat akçesi gibi köstekleme yanında ayrıca yeni basın suçları ihdas olundu, özel mahkemeler kuruldu: 1822 mayısında çıkan bir yasayle basın suçlarında kanunu açıkça çiğnemenin şart olmadığı gazeteye hâkim olan zihniyetin suçu belirtmeğe yetebileceği öngörülüyordu). Bütün bu engellemelere rağmen B. Constant'ın (*La Minerve*) yönettiği bonapartçı ve liberal muhalefet, savaşmaktan vaz geçmedi: sansürü ve koruyucu yetkileri kaldıran 1828 yasası muhalefetin isteklerine kısmen cevap verdi. Bununla birlikte, 26 temmuz 1830 yönetmeliği basın hürriyetini yeniden kaldırdı. Bu olay, *National* gazetesinde Thiers ile birlikte çalışan gazetecilerin kararlı bir tutum benimsemelerine yolaçtı ve direnmek için yaptıkları çağrılar ayaklanmayı kışkırttı. Louis Philippe hiç değilse prensip bakımından basına hürriyet vermek zorunda kaldı. Ama daha başlangıçta cumhuriyetçi, bonapartçı ve meşruiyetçi gazetelere karşı aldatıcı bir savaş açtı ve Fieschi suikastından (1835) sonra cumhuriyetçi basını kanun dışı saydırdı. Ama cumhuriyetçi basın mensupları mücadeleyi bırakmadı. Nitekim, *National* ve Ledru-Rollin tarafından kurulan *Réforme* gazetelerinin bazı kurulları 1848 devrimini hazırladı.

1836'da *La Presse* ve *Le Siècle* gazeteleri yıllık abonmanı 80 franktan 40'a indirerek büyük bir okuyucu kitlesini kazandı. Daha geniş bir okuyucu (özellikle kadın) kitlesi edinebilmek için gazeteler eğlendirici ve edebî konuları geliştirdiler. Okuyucuyu çeken başlıca unsurlardan biri de tefrika romanlar oldu: Eugène Sue'nün Serseri *Yahudi*'sinin (Hebreu Errant) yayımlanması, *Constitutionnel*'in tirajını 4 000'den 24 000'e çıkardı. 1948 devrimi, başlıca ilkeleri toplumsal sorunları incelemek olan siyasî gazetelerin büyük ölçüde gelişmesini sağladı. İşçi basınının (*L'Atelier, L'Organisation du Travail* v.b.) yanı sıra kadın hakları hareketini ele alan bir basın da (*La Tribune des Femmes, La Voix des Femmes*) doğdu. 1848 Yılında çıkan gazetelere ünlü yazarlar katıldı: Georges Sand, Baudelaire, V. Hugo, Balzac, Gautier, Dumas, Lammanais, Lacordaire. Basın yoluyle halka ulaşan edebiyat, böylece daha demokratik bir görünüm kazandı. Ama bu durum kısa sürdü. İkinci imparatorluk tıpkı birincisi gibi basını hükûmetin âleti haline getirecek onu yeniden kontrol altına aldı: yasaklama yetkisini yeniden kullanmağa başladı, resmî olmayan parlamento tutanaklarının yayımlanmasını yasakladı, basın suçlarını ceza mahkemelerine verdi ve hükûmete karşı çıkan gazeteleri geçici olarak veya süresiz kapatmak yetkisini elinde tuttu. 1860'ta bu rejim hafifledi ise de, liberal sayılabilecek bir yasa ancak 1868'de çıkarıldı. Bu dönemde 140 yeni gazete çıkmağa başladı. Bunlar arasında Napolyon rejimini gözden düşüren Henri Rochefort'un haftalık *La Lanterne* gazetesi de vardı. İkinci imparatorluk devrinde *Journal des Débats* en parlak devirlerinden birini yaşadı. *Le Figaro*, hükûmet denetimine rağmen, bir ölçüde bağımsızlığını koruması bildi.

1863 Yılında M. Millaud, 1870'ten sonra gerçek bir güç haline gelen, *Le Petit Journal*'ı çıkardı. Bu gazete bir milyonluk tiraja erişti ise de *Petit Parisien*'in rekabetiyle karşılaştı. Birinci Dünya savaşı arefesinde 5 büyük fransız gazetesinin (*Le Petit Parisien, Le Petit Journal, Le Journal, Le Matin* ve *L'Echo de Paris*) toplam tirajı yaklaşık olarak 5 milyondu.

Fransa'daki ilk resimli haber gazetesi *Excelsior*'dur (1910). Haber gazetelerinin yanı sıra III. imparatorluk devrinde, fikir basını da çok etkin hale geldi. Paul de Cassagnac (*Le Pays, L'Autarité*), Louis Veuillot (*L'Univers*), Arthur Meyer (*Le Gaulois*), Aurélien Scholl (*Le Voltaire*), Henri Rochefort (*L'Intransigeant, La Patrie*), Jules Vallès (*Le Cri du Peuple*), Henri Maret (*Le Radical*), P. Bailly (*La Croix*), Edouard Drumont

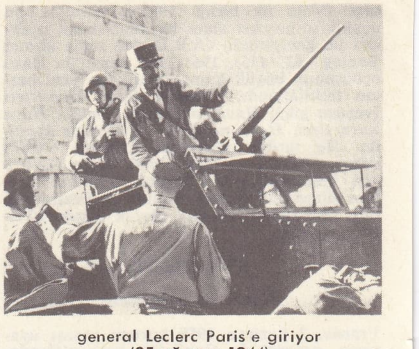

general Leclerc Paris'e giriyor (25 ağustos 1944)

(*La Libre Parole*), Georges Clémenceau (*La Justice, L'Aurore, L'Homme Libre*), Jean Jaurès (*La Petite République, L'Humanité*), Maurice Barrès (*La Cocarde, L'Echo de Paris*), Gustave Hervé (*La Guerre Sociale*), Charles Maurras ve Léon Daudet (*L'Action Française*) fikir basınının öncüleri oldular. 1881 Yasası önleyici tedbirleri ve fikir suçlarını kaldırarak basına büyük hürriyet sağladı. Anarşist hareketler üzerine 1893 ve 1894'ten sonra yeni yasalar çıkarıldı; bu yasalar şiddet hareketlerine teşvik ve bu hareketleri savunma suçlarını görme yetkisini jüriden alıp ceza mahkemelerine verdi. Birinci Dünya savaşının başlarında basın, duygu birliği içinde canlılık kazandı: yalnız bir tek gazete savaşın ilk aylarında diğer gazetelere aykırı düşen düşüncelerle ortaya çıktı. Bu gazete sağlık hizmetlerinin kötülüğünden söz ettiği için kapatılan ve *L'Homme Enchaîné* adı altında yeniden ortaya çıkan Georges Clémenceau'nun *L'Homme Libre*'idir. Savaş sırasında Paris'te şu gazeteler çıktı: Gustave Téry'nin günlük gazetesi *L'Oeuvre*, haftalık dergi gazetesi *Le Canard Enchaîné*, sosyalist gazete *Le Populaire* ve Bolşevik devrimininden yana ilk gazete olan barışçı eğilimli *Journal du Peuple*. Savaş sonrası, fikir basını için pek elverişli olmadı: birçok gazete kapandı (*L'Humanité* Komünist partisinin resmî organı oldu; bu arada *Le Populaire*, Léon Blum'un yönetimi altında Sosyalist partinin organı haline geldi), yalnız büyük tirajlı haber gazeteleri ilânların yeniden ortaya çıkmasından yararlanarak ve Havas ajansı sayesinde durumlarını sağlamlaştırdılar.

İki savaş arasında sol kanadın organı *Quotidien* yayımlanmağa başladı (1923). Otoriter rejimin savunucusu François Coty'nin *L'Ami du Peuple*'ü (1928) kısa süren büyük bir başarı kazandı; fiyatını indirerek 600 000'lik tiraja ulaştı, fakat beş büyük Paris gazetesiyle, eşit olmayan şartlarla mücadele edemedi. *Paris-Soir*'ın (1924) başarısı daha da önemlidir. Bu gazete fotoğraf servisleri, yazı kurulundaki yenilikler ve haber yayımı sayesinde 1930 ile 1938 yılları arasında tirajını 60 000'den 1 800 000'e yükseltti. Yeni gazeteler arasında, antiradikal *Jour* ve İspanyol iç savaşı nedeniyle çıkarılan komünist *Ce Soir* gazeteleri sayılabilir.

Haftalık gazeteler arasında en ünlüleri siyasî çekişmelere karışan *Les Nouvelles Littéraires* (1922), *Candide, Gringoire, Je Suis Partout*'dur. Eskiden beri kadınlar için *Marie-Claire* dergisini yayımlamakta olan *Paris-Soir*, amerikan dergisi *Life*'ı örnek alarak *Paris-Match*'ı çıkardı ve büyük bir dergi haline getirdi. İkinci Dünya savaşı sırasında bazı fransız gazeteleri gizlice yayımlandı ve Halk direnişini destekledi: *Pantagruel, Résistance, L'Humanité, Combat, Libération* ve *Cahiers de Témoignage Chrétien, Valmy, Défense de la France*. Ayrıca *Le Populaire, Franc-Tireur, Le Front National* gazeteleri kuruldu. Haziran 1944'te gizli gazetelerin sayısı birkaç yüzü buldu ve toplam tirajları 2 milyonu aştı. Eski gazetelerden birkaçı işgal sırasında Alman ve Vichy hükûmetine boyun eğerek yayımlarını sürdüler. Fransa'nın kurtuluşuyle birlikte, kuzeyde haziran 1940'ta yapılan mütarekeden sonra, güneyde ise aralık 1942'den sonra kendi istekleriyle yayıma ara vermeyen gazeteler resmî makamlarca kapatıldı: *Journal des Débats, Le Temps, Paris-Soir, Le Petit Parisien, Le Petit Journal, Le Journal,*

Foto. X, Keystone, S.C.A. (LAROUSSE)

Le Matin, L'Action Française, L'Oeuvre v.b. Eski günlük Paris basınından yalnız iki komünist gazete *L'Humanité* ve *Ce Soir* varlıklarını sürdürdüler (1939 yılında Rus - Alman antlaşmasının imzalanması üzerine *Le Populaire, L'Aube, Le Figaro, La Croix* kapatıldı). Savaştan hemen sonra başka gazeteler çıktı; günlük siyasî gazete sayısı 12'den 37'ye, haftalıklar 50'den 124'e yükseldi. Ama daha 1947'de Paris'teki günlük gazetelerin sayısı 15'e, 1957'de de on üçe düştü. Bu on üç gazetenin sekizi sabah gazetesi (*Le Parisien Libéré, Le Figaro, L'Aurore, Franc-Tireur, Libération, Combat, L'Humanité, Le Populaire*) ve beşi akşam gazetesiydi (*France-Soir, Paris-Presse-L'Intransigeant, Le Monde, La Croix, L'Information*). Savaştan sonra çeşitli bölgesel gazeteler de durumlarını sağlamlaştırdılar (Rennes'de *Ouest France*, Lille'de *La Voix du Nord*, Lyon'da *Le Progrès*, Bordeaux'da *Le Sud-Ouest*, Toulouse'da *La Dépêche du Midi*, Tours'da *La Nouvelle République*, Rouen'da *Paris-Normandie*, Strasbourg'da *Dernières Nouvelles*). Buna karşılık siyaset ve fikir gazeteciliği haftalık yayımlara kaldı (*Express, France-Observateur, Rivarol, Candide*). Başka yerlerde de olduğu gibi haftalık kadın dergileri (*Marie-Claire, Elle* v.b.), aktüalite ve çeşitli konuları ele alan dergiler başarı kazandılar.

● *Basın ajansları.* Fransa'da haber dağıtımı özellikle *France Presse* (FP) ajansınca yapılır. 1944'te *Havas* ajansı değişerek bu ajansı meydana getirdi. Devlet kurumu olan bu ajans, tekelci değilse de gerçekte, büyük donatımı ve geniş muhabir şebekesiyle Fransa'nın en büyük haber yayma teşkilâtıdır. *France-Presse* diğer milletlerin ajanslarına da haber dağıtır.

● *Radyo yayını.* Televizyon hizmeti, bir devlet kuruluşu olan *Radiodiffusion-Télévision Française*'e (RTF) verilmiştir. İlk radyo yayını 1921 yılında Eiffel kulesine yerleştirilen bir verici aracılığıyle yapıldı. Bu verici 1925'ten sonra radyofonik hizmetler devletin yönetimine girdi ve Posta ve Telekomünikasyon bakanlığına bağlandı. 1939 Yılında radyo hizmeti için özel, bağımsız bir yönetim kuruldu. Bu konudaki yönetmelik 1941 ve 1942 yıllarında hazırlandı. 1945'te devletin radyo üzerindeki tekeli yeniden pekiştirildi. Fransız radyosu dört program yayınlamaktadır. Bunlar özel radyo gazeteleri ile verilir. 1965'te 14 142 000 radyo abonesi vardı. Her 1 000 kişiden 292'si radyoya sahiptir. Fransız televizyonu ilk denemelere 1932'de, düzenli yayınlara da ancak 1950'de başladı. 1961'de ikinci bir kanal hizmete girdi. Her kanal bir televizyon gazetesi yayınlamaktadır. Televizyon abonesi 1965'te 5 371 000 idi (yani her 1 000 kişiden 110 u televizyon seyreder).

EDEBİYAT

Ortaçağ

● *Kaynaklar.* Germen Ludwig tarafından roman dilinde okunan *Serment de Strasbourg* (Strasbourg Andı) fransız dilinin en eski örneği olarak kabul edilir. X. ve XI. yy. da yazılmış Fransızca eserler, çoğunlukla Latinceden çevrilmiş dinî eserlerdi. Bunlar arasında *Séquence de Sainte Eulalie* (881) ve *Vie de Saint Alexis* (Aziz Alexis'in Hayatı) [1040] gibi eserleri saymak gerekir.

● *XII. ve XIII. yüzyıl.* «Chanson de geste»ler ile birlikte, orijinal eserlerin ortaya çıkışı XII. yy.'a rastlar. Bertrand de Bar-sur-Aube'un daha önce ileri sürdüğü sınıflama uyarınca, üç çevrimi veya geste'i birbirinden ayırt etmek âdet olmuştur. Bunlar, en güzel ve en eski eserlerden biri olan *Chanson de Roland*'ı kapsayan *geste du roi* (kralın geste'i); *geste de Garin de Monglane* ve *geste de Doon de Mayence*'dir.

Lirik şiir, «oc» ve «oil» dillerinde saz şairleri tarafından geliştirildi. Saz şairleri, önce, XI. yy.'ın sonunda, Limousin ve Périgord'da, daha sonra Akitanya ve Languedoc'ta faaliyet gösterdiler. Bu şairler, XII. yy. ortalarında, Midi'nin zengin saraylarında, eser vermelerini sağlayacak elverişli şartlar buldular. Bunların ilki, Akitanya kralı Guillaume IX'dur. Bu kralın torunu Aliénor için, Bernard de Ventadour ateşli şiirler yazmıştı. Öteki saz şairleri arasında, Jaufré Rudel, Arnaut Daniel, Marcabru ve Giraut de Borneil'i saymak gerekir. «Sirventès» denen türle şiir, hicivci ve tartışmacı bir nitelik kazandı. Bu akımın en tanınmış iki şairi, Bertran de Born ve Albi'lilere karşı açılan savaşın şairi Peire Cardenal'dir. XII. yy. sonunda ve XII. yy.'ın başlangıcında şiir, saz şairlerinin çalışmalarıyle, Fransa'nın kuzeyinde büyük gelişme gösterdi. Böylece, sadece ince aşk konularını işleyen şiirin yerini değişik temalara değinen şiirler aldı ve bunlar çeşitli şiir kalıpları içinde yazıldı: «chanson de toile», «reverdie», «aube», «pastoral», «romans», «dans şarkısı» (balet, virelai, rondo), «lai», «serventois». Champagne sarayında, Aliénor'un kızı Marie, edebiyat açısından, annesinin oynadığı rolü devam ettiriyordu. Belli başlı şairlerden biri, Gace Brulé'nin öğrencisi olduğu tahmin edilen Champagne kontu Thibaud IV idi. Bu arada, Conon de Béthune, Guy de Coucy, Colin Muset, Adam le Bossu, Rutebeuf ve Jean Bodel gibi isimleri saymak gerekir.

«Courtois» diye adlandırılan roman türü de, Ortaçağ toplumunun gittikçe incelen yaşantısını yansıtıyordu. Bu romanlar, çeşitli çevrimlere ayrılır.

«Bretagne kaynakları» manzum yazılmış olan bu romanların en ünlüsü olan *Arthur Destanı Çevrimi* ve *Yuvarlak Masa Şövalyeleri*'nin ortaya çıkmasına yolaçtı. Ayrıca, şair Chrétien de Troyes, brotön romanlarını bu kaynaklardan esinlenerek yazdı. Marie de France'ın *lai*'leri ve anglonorman saz şairleri Thomas ve Beroul'un (XII. yy.) anlattığı *Tristan ve Iseut* efsanesi de bu çevrime aittir.

«Saint-Graal çevrimi» XII. yy. sonunda Robert de Boron'un uzun bir şiirinde konu olarak ele alındı ve birçok mensur romanın yazılmasına yolaçtı (*Lancelot du Lac*). Belli bir çevrim içinde yer almamasına rağmen, bu yüzyılda daha birçok macera ve aşk romanının yazıldığını görüyoruz. Bunlar arasında *Floire ile Blanchfleur* ve «şarkılı hikâye» *Aucassin ile Nicolette*'i saymak gerekir.

1176 ile 1250 arasında yazılan *Roman de Renart* (Tilkinin Romanı), halk arasında yaygın, sevilen bir türün örneğidir. Genellikle yazarları bilinmeyen yirmi altı şiirden meydana gelmiş *Roman de Renart*'ın ortaçağ edebiyatında önemli bir yeri vardır. Eserin kahramanı olan tilki, daha sonraları birçok şiire konu oldu: *Le Couronnement de Renart* (Tilkinin Taç Giymesi) [XIII. yy.]; Jacquemart Gelee'nin yazdığı *Renart le Nouvel* (Yeni Tilki) [XII. yy.'ın sonu] ve *Renart le Contrefait* (Düzmece Tilki) [XIV. yy.]. Halkın sevdiği eserler arasında, en iyi örneği *Richeut* (1170) olan manzum hikâyeleri (*fabliaux*) saymak gerekir. XIII. yy.'da *dit* denilen edebiyat türü de büyük başarı kazandı: *Dit de Coquetterie* (Hafifmeşreplik Dit'si) *Dit des Cris de Paris* (Paris Haykırışları Dit'si) [XIII. yy. sonu]. Bazı hikâyeler ise dinî özellikteydi: Benediktin Gautier de Coincy'nin (1177-1236) *Le Miracles de Notre-Dame*'ı (Notre-Dame'ın Mucizeleri) gibi.

Tiyatro da gittikçe gelişmeğe başlamıştı. Nesir olarak latin dilinde yazılmış dinî dramların yerini halk dilinde ve katıldığı yarı dinî piyesler almağa başladı: *Jeu des Vierges Sages et des Vierges Folles* (Uslu ve Çılgın Bakirelerin Oyunu) [XII. yy.] v.b. Daha sonraları, tamamen fransızca yazılan oyunlar, kilise avlularında (parvis) oynanıyordu. Le *Jeu d'Adam* (Adem Oyunu) [XII. yy.] bu yeni tiyatro biçiminin bir örneğidir. Yine aynı yüzyılda, Jean Bodel'in *Le Jeu de Saint Nicolas*'sı (Aziz Nicolas Oyunu) tiyatronun yavaş yavaş din dışı konulara yönelmeğe başladığını gösterir.

Dinî tiyatro, XIII. yy. da «miracle» denen türle (Rutebeuf'ün *Miracle de Théophile*'i) devam ederken tamamen din dışı nitelikte bir tiyatro bağımsızlık kazanıyordu. Bu türün en önemli örnekleri şair Adam le Bossu'nün *Le Jeu de la Feuillé* (Gölgelik Oyunu) [1262] ve *Jeu de Robin et Marion* (Robin ve Marion Oyunu) [1283'e doğr.] idi. Müzik eşliğinde oynanan bu sonuncu eser, opera komiklerin en eskisidir. Birinci bölümü (1236'ya doğr.) Guillaume de Lorris, ikinci bölümü (1275-1280) Jean ve Meung tarafından yazılan *Roman de la Rose* (Gülün Romanı) öğretici ve alegorik şiirlerin en önemlilerinden biridir. Bu tür şiirlerin çoğu, Helinand'ın *Vers de la Mort'u* (Ölüm Mısraları) [1197] veya Guiot de Provins'in *Bible*'i (İncil) [XII. yy.ın sonu] gibi dinî veya ahlâkî bir özellik taşır. «Bilimsel» türde, Philippe de Thaon'un (XII. yy.ın başı) *Comput* (Takvim hesabı) ve *Bestiaire* (Hayvan hikâyeleri) bütün bilgileri toplamak amacını güder ve manzumdur. Floransalı Brunetto Latini'nin 1265'e doğru oil dilinde yazdığı *Trésor* (Hazine) ise nesirdir. Bu eser, geniş ve çeşitli bilgileri kapsar. Gerçek edebî nesir ise, XIII. yy. da «courtois» romanların çeşitli adaptasyonları ve özellikle kronikçilerin yazılarıyle ortaya çıkmıştır. Villehardouin, Dördüncü haçlı seferiyle ilgili olarak *Histoire de la Conquête de Constantinople* (İstanbul Fethinin Tarihi) adlı eserini yazdı. Aynı olaylar hakkında Amiens'li Robert de Clari ise, hikâye tarafı ağır basan bir eser verdi. Daha sonraları, Joinville, *Livre des Saintes Paroles et des Bons Faits de Notre Saint Roi Louis* (Ermiş Kralımız Louis'nin Kutsal Sözleri ve İyi İşleri) [1309'a doğr.] adlı kitabıyle, ülkesinin ve kralının tarihçisi olarak ortaya çıktı.

● *XIV. ve XV. yüzyıl.* XIV. yy. dan itibaren, lirik duyuş, gittikçe daha kesin hale gelen şiir biçimlerinin karşısında ikinci plana düştü. Devrin şairleri arasında Guillaume de Machuat (1300-1377'ye doğr.) ve Eustache Deschamps (1346'ya doğr.-1406'ya doğr.) sivrildiler.

XIV. Yüzyıla ise Charles d'Orleans ve özellikle François Villon (1431-1463'ten sonra) damgasını vurdu. Villon'un başlıca iki şiiri *Le Lais* («Le Petit Testament») [Küçük Vasiyetname] (1456) ve *le Grand Testament*'dır (Büyük Vasiyetname) [1461].

Bu dönemde, nesir büyük bir gelişme gösterdi. Jean Froissart (1333 veya 1337'ye doğr.-1400'den sonra), kroniklerinde 1375-1400 yılları arasındaki olayları anlattı. Philippe de Commynes (1447'ye doğr.-1511) ise, 1464 ilâ 1498 yıllarını kapsayan *Mémoires* (Hatıralar) adlı eserinde gerçek bir tarih eseri ortaya koyarak basit kronik anlayışının üstüne yükseldi. Bu arada, öğretici ve ahlâkî eserler de çoğaldı. Christine de Pisan (1364-1430'a doğr.) hemen her konuda bu tür eserler verdi. Alain Chartier ise (1385-1453) Yüzyıl savaşlarıyle harap olan Fransa'nın felâketlerini ele alır.

Manzum hikâye biçiminden sıyrılan uzun hikâye, genellikle nesir olarak yazılmağa başladı. Bu konuda, italyan hikâyecilerinin etkisi olmuştur. Bu türün en dikkate değer örnekleri, alaycı veya hicivci bir hava taşıyan *Les Quinze Joyes de Mariage* (Evliliğin Yüz Tatlı Tarafı) [XV. yy. ın başı] ve *Cent Nouvelles* (Yüz Hikâye) adlı eserlerdir. 1451'de *L'Histoire du Petit Jehan de Saintré*

J. Froissart

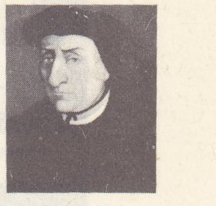
G. Budé

M. d'Angoulême

Clément Marot

Rabelais

Ronsard

Montaigne

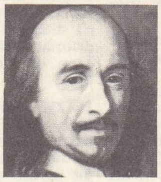
Corneille

La Fontaine

Molière

Pascal

Bossuet

Boileau

Racine

Foto. LAROUSSE

La Bruyère

Montesquieu

Voltaire

Diderot

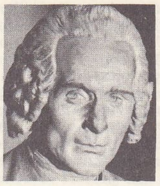
J.-J. Rousseau

Beaumarchais

Chateaubriand

Stendhal

Lamartine

Balzac

V. Hugo

Musset

Baudelaire

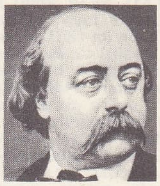
Flaubert

Zola

Mallarmé

Verlaine

(Küçük Jehan de Saintré'nin Hikâyesi) ile, Antine de la Sale, fransız dilinin ilk güneyli yazarı olmak niteliğini kazandı.

Ama asıl gelişme, tiyatro alanında oldu. «Ağırbaşlı» türde, *Miracles de Notre-Dame* (Notre-Dame'ın Mucizeleri), XIV. yy. da, önceki yüzyılın eserlerini sürdürüyordu. Ama XV. yy. da ortaya çıkan mystère*'ler çok daha karmaşık bir dramatik biçimdeydi. Arnoul Gréban'ın *Mystère de la Passion*'u (Çile'nin Misteri) [1450] bu türün en iyi örneklerinden biridir. Komedi türünde, XV. yy.da üç biçim ortaya çıktı. Bunlar, *La Condamnation de Barquet* (Şölenin Mahkûm Edilişi) gibi alegorik özellikte olan piyesler yani «moralité»ler; Pierre Gringore'un (1475'e doğr.-1538'e doğr.) *Jeu du Prince des Stos* (Budalalar Şahının Oyunu) [1512] adlı eseri gibi siyasî ve sosyal amaçları gözönünde tutan «sotie»ler ve manzum hikâyelerin (fabliau'lar) etkisinde yazılmış olan «fars»lardır. Bu sonunculara, *Farce de Maître Patelin*'i (Patelin Ustanın Farsı) [XV. yy. ın ikinci yarısı] örnek verilebilir. Böylece, ortaçağ edebiyatının, uzun zaman farkına varılmamış ve ancak XIX. ile XX. yüzyıl edebiyat tarihçileri tarafından yapılan çeşitli incelemelerden sonra ortaya çıkmış olan büyük bir zenginliği, içinde taşıdığı anlaşılmıştır.

«Fransız Akademisi Lûgatinin Louis XIV'e Sunuluşu» Mariette'in deseninden gravür yapan G. Ornant (1694) Cabinet des Estampes, Paris

XVI. yüzyıl

● 1550'*den önce*. 1494'te başlayan İtalya seferleri, Eskiçağın kültür kaynaklarından yararlanan bir ülke ile daha yakından ilişkiler kurulmasına yolaçtı. Bu ilişkiler, Fransa'da Guillaumme Budé, Ramus, Estienne'ler v.b. tarafından temsil edilen hümanizm hareketinin gelişmesini sağladı. 1530'da Collège de France'ı kuran François I, bu akımı destekledi. Ne var ki, Eskiçağa karşı duyulan hayranlığın yeniden canlanmasında Dinî reform hareketini savunanların getirdikleri yeni görüşlerin de büyük katkısı oldu. Böylece büyük bir fikir kaynaşması doğdu. Bu kaynaşma içinde, hümanizmin ideali ile Reformun ideali karşı karşıya geldi. Bazı kimseler bu iki idealin uzlaştırılamayacağını; bazıları da, Ortaçağın peşin hükümlerini yıkmak için bu iki idealin birbiriyle uyuşabileceğini ileri sürdü.

Rabelais'nin (1494'e doğr.-1553) geniş bir hümanist kültür ile halk hikâyelerini kaynaştırarak yazdığı *Gargantua* ve *Pantagruel*, ağırbaşlı ve ciddî bir reformcu olan Calvin'in (1509-1564) eserlerinden çok farklı görünmektedir. Bununla birlikte, fransız nesrinin modern çağdaki başlangıçları, apaçık bir tarzda, bu iki yazarın eserlerinde yer alır. Büyük Retorikçilerin Ortaçağ geleneğini hiç olmazsa biçimde sürdürmelerine rağmen Rönesans'ın etkileri şairlerin eserlerinde de kendini göstermekten geri kalmadı. Şair Clément Marot (1496-1544), italyan şiirinin «sone» biçimini tanıtarak, Pléiade hareketine yolaçtı. Louise Labé (1524'e doğr.--1565), Maurice Scève (1501'e doğr.-1560'a doğr.) ve Antoine Héroet (1492'ye doğr.-1568) parlak bir şekilde temsil edilen Lyon okulu, kendine has özellikler taşımasına rağmen, italyan edebiyatının şiir üzerindeki etkisine de tanıklık ediyordu. Hikâyeciler arasında *Heptaméron* adlı eseri ile Marguerite d'Angoulême (1492-1540) Boccacio'nun *Dekameron*'unu hatırlatırken, Bonaventure des Périers (1510'a doğr. 1544), *Cybalum Mundi*'de, dar düşünceliliğe karşı duyulan güvensizliği güçlü bir şekilde dile getiriyordu.

● 1550'*den sonra*. Şiir alanında, *Défense et Illustration de la Langue Française* (Fransız Dilinin Savunulması ve Açıklanması) [1549] Ortaçağ ile ilişkinin tam anlamıyle kesilişini ve Pléiade şairlerinin edebiyat sahnesine girişini gösterir. Bu şairler, Ronsard (1524-1585), Joachim du Bellay (1522-1560), Jean Dorat (1508-1588), Remi Belleau (1528-1577), Jean Antoine de Raïf (1532-1589), Pontus de Tyard (1521-1605) ve Etienne Jodelle'dir (1532-1573). Coşkun birer hümanist olan bu şairler, fransız şiirini, Eskiçağın büyüklük idealini örnek alarak şekillendirmek istediler. Her şeyi bilime ve aktarma eğilimleri eserlerden bazılarının başarısızlığa uğramasına yolaçtı ama bu grubun en büyük iki şairi, Ronsard ile du Bellay, modern şiir çağını açan yeni bir lirizm anlayışına ulaştılar. Daha «görevci» olan iki protestan şair du Bartas (1544-1590) ve Agrippa d'Aubigné (1552-1630) kalemlerini din savaşlarının ortaya koyduğu tutkuların hizmetinde kullandılar.

1594'te yayımlanan ve ilgi çekici kolektif bir eser olan *Satire Ménippé*'de de (Ménippé Hicvi) aynı özellikleri görüyoruz. Mystère'lerin temsil edilmesinin yasaklanması (1548) sonunda, Ortaçağın halk tiyatrosu ortadan kalktı. Ama beş yıl sonra, Jodelle'in *Cléopâtre Captive*'i (Tutsak Kleopatra) ile fransız trajedisi doğdu. Jacques Grévin (1538-1570) ile Robert Garnier (1544-1590) tarafından geliştirilen bu yeni türün ilk kurallarını, Jean de la Taille (1572) ortaya koydu.

Montaigne'in 1580'de yayımladığı ve daha sonra tamamladığı *Denemeler* ise karmakarışık bir çağda, düşüncenin hürlüğünü kaybettirmeden mutluluğu sağlayacak olan bilgeliği arayan bir düşünürün eseriydi.

XVII. yüzyıl

● 1660'*tan önce*. XVII. yy.'ın ilk yarısında, fransız edebiyatı, 1660'tan sonra bulacağı dengeyi arıyordu. Başka bir deyişle sert kurallardan yana olanların karşısına, duyarlığın ve hayalgücünün haklarını koruyanlar çıkıyordu.

Disiplinli bir lirizmin örneği olarak kalan *Consolation à Dupérier* (Duperier'ye Avutma) adlı eseriyle Malherbe, çömezleri Mainard (1582-1646) ve Racan (1589-1670) ile birlikte şiir alanında, yukarıda sözü geçen gruplardan birincisinde yer alıyordu. Hicivci Mathurin Régnier (1573-1613), içli şiirler yazan Théophile de Viau (1590-1626), gerçekçi Saint-Amant (1594-1661), barok eğitimli Cyrano de Bergerac (1619-1655) ve Tristan l'Hermite (1601-1655), bürlesk Scarron (1610-1660) ise ikinci grupta bulunuyorlardı.

Ama ne birinci ne de ikinci grup, Rambouillet markizi (1588-1665) tarafından 1610 yıllarına doğru tertiplenen edebî salon sohbetlerine katılan aşırı kibar bir topluluğun zevklerini tamamen tatmin edemiyordu. Honoré d'Urfé'nin (1567-1625) duygulu ve özentili bir üslûpla yazdığı romanı *L'Astrée*'ye büyük hayranlık duyan «précieuse»ler güzel ve ince bir dilin ortaya çıkmasına büyük katkıda bulundular. «Préciosité»nin yazılı edebiyata yaptığı katkılar, özellikle Voiture (1597-1648), Guez de Balzac (1597'ye doğr.-1654) ve Madeleine de Scudéry'nin (1607-1701) eserleri tarafından sağlandı.

Bu yüzyılın ilk yarısının en önemli olayı, Richelieu tarafından Fransız akademisinin kurulmasıdır (1635). Bu akademinin kurulması, dil alanında olduğu gibi edebiyat alanında da, kesin ve açık kurallara ihtiyaç duyulduğunu gösterir. Düşünce alanında belli bir düzen yaratmak kaygusu ise, Descartes'ın (1596-1650) *Metot Üzerine Konuşma*'sında (Discours de la Methode) [1637] dile gelir.

Kültürlü bir topluluğun meydana gelişi, tiyatronun gelişmesine de yolaçtı. İtalyan oyuncuları *commedia dell'arte* irticalî oyunlarına devam ederken, profesyonel oyunculardan kurulu iki trup, Paris'te yerleşti (1600). Bunlar Hôtel de Burgogne ve Hôtel de Marais truplarıydı. Rönesans döneminde ortaya atılan ilkeler, daha kesinleşerek, trajediye bilinen normal şeklini kazandırdı. Alexandre Hardy (1570'e doğr.-1632'ye doğr.) ve Mairet (1604-1686) bu ilkeleri farklı ölçüde uyguladılar. Ama, seyircilerin zevki daha romansek bir türün yani traji-komedi*'nin doğmasında etkili oldu. 1636 Yılında, Pierre Corneille (1606-1684) *Le Cid*'i yazdı. Eserin taşıdığı dramatik güç ve insanî değer, büyük başarı kazanmasına yolaçtı. Ama rakiplerinin sürekli olarak kendisiyle tartışması ve mücadele etmesi yüzünden, Corneille normal trajedinin kurullarına uymağa karar verdi. Yazdığı büyük eserlerle (*Horace, Cinna, Polyeucte, Rodogune, Nicomède*) XIII. Louis çağının en büyük daramatik şairi niteliğini kazandı. Corneille'in yanı sıra, dramatik türde eser verenler arasında ancak Jean de Rotrou'nun (1609-1650) adı sayılabilir.

1642'de, dinî barış sağlam olarak kuruldu, ama çeşitli teoriler, katolik dünyası içinde çatışmaktan geri kalmadı. Piskopos Jansenius'un Tanrı'nın inayeti hakkında ileri sürdüğü öğreti, papa tarafından mahkûm edildiği zaman, bu din adamının düşünce tarzı, çağın

Foto. X, Giraudon, Bulloz, Bibl. nat., Neurdein, Nadar, Jacotin, Carjat, Viollet, Parsal (LAROUSSE)

seçkin kafalarını ve özellikle Blaise Pascal'ı (1623-1662) derinden derine etkilemiş bulunuyordu. Pascal, güçlü ve iğneleyici yergi yazıları niteliği taşıyan *Provinciales*'de (1656-1657) ahlakî sertliği övdü ve ölümünden sonra 1670'te yayımlanan *Düşünceler* adlı eserinde, Hıristiyan dininin savunmasını yapmağa çalıştı, jansenius'çuların kötümserliği, on yedinci yüzyıl boyunca, birçok ahlâkçı yazarı etkiledi.

● 1660'*tan* 1685'*e kadar*. Louis XIV'ün tahta çıkışına rastlayan ve fransız edebiyatının klasik çağını meydana getiren bu dönemde beş büyük yazar çeşitli türlerde başarı sağladı. La Fontaine'in (1621-1695) *Masallar*'ı (Fables), Molière'in (1622-1637) komedileri, Racine'in (1639-1699) trajedileri, Boileau'nun (1636-1711) *Satires* (Hicivler) ve *Epîtres*'leri (Mektuplar), Bossuet'nin (1627-1704) vaızları ve ölüm söylevleri, aynı açıklığa ve güce sahip oldukları gibi ifadenin temizliği ile düşüncenin gücünü birbirine kaynaştırırlar. Ne var ki bu yazarların üstünlüğü La Rochefoucauld'nun (1613-1680) *Özdeyişler*'ini, Saint-Evremond'un (1614-1703) edebî denemelerini, Bourdaloue'nun (1632-1704) vaızlarını veya Fléchier'nin (1632-1710) ölüm söylevlerini, Mme de Sévigné'nin (1626-1696) ve kuzeni Roger de Boussy-Rabutin'in (1618-1693) mektuplarını, Cardinal de Retz'in (1613-1679) *Memoires*'ını (Hâtıralar) ve bu eserlerin taşıdığı değeri unutturmamalıdır. Şiirin nesirden üstün sayıldığı bu yüzyılda roman ikinci dereceden bir tür olarak görüldü. Ama bu alandaki örnekler, romanın gelecekteki gelişmesini önceden haber verecek nitelikteydi. Mme de La Fayette'in (1634-1692) *La Princesse de Clèves*'i (1678) psikolojik çözümleme romanlarının başarılı bir modeliydi, Furetière'in (1618-1688) *Roman Bourgeois*'sı (1666) ise töreleri canlandıran roman türüne yolaçtı.

● 1685'*ten* 1715'*e kadar*. XIV. Louis çağının sonlarında okuyucu ve seyirci çeşitli şeylerden zevk almağa başladı, dolayısıyle klasik denge bozulmağa yüz tuttu. Daha 1687'de, Eskilerin otoritesine karşı çıkan Charles Perrault (1628-1703), «Eskiler ile Yeniler'in kavgasına» önayak oldu. Descartes'çı görüşü benimseyen Fontenelle'in (1657-1757) Perrault'yu ve Yenileri tutmasına karşılık, Eskiler, sadece Boileau ve Racine gibi zorlu savunucular bulmakla kalmadılar, *Caractères* (Karakterler) [1688-1696] adlı eserinde, sert bir ahlâkı dile getiren ve düşüncenin işe yaramazlığı ile maddî zevklerden dolayı ahlâkî faziletten yoksun kalmış bir toplumun iç yüzünü açığa vuran La Bruyère'i de (1645-1696) kendi saflarına çektiler. Regnard'ın (1655-1709) ve Le Sage'ın (1668-1747) komedilerinde töreler acı bir şekilde hicvedilirken Saint-Simon'un (1675-1747) *Mémoires*'ında (Hatıralar) kral ve saray çevresinde dönen dolaplar bütün ayrıntılarıyle açığa vuruluyordu. Fénelon (1651-1715) ise Hıristiyan dinine karşı duyduğu inanca bir mistik anlayışı kattığı için Bossuet'nin sert ortadoksluğunun gazabına uğramış, *Telemakhos'un Başından Geçenler* (Les Aventures de Télémaque) [1699] adlı eserinde dile getirdiği siyasî fikirlerine geniş bir reform anlayışını eklediği için de, kralın gözünden düşmüştü. Ama öte yandan, Massillon (1663-1742) kutsal belâgat alanında Boussuet'nin kurduğu geleneği devam ettiriyordu.

XVIII. yüzyıl

XIV. Louis devrinin sonunda ortaya çıkan eğilimler, XVIII. yy.'da gittikçe genişledi. Yazarların halkı, büyük siyasî, tarihî ve toplumsal sorunlardan haberdar etmek isteğinden modern düşüncenin temelini meydana getiren fikirler doğuyordu. Zihnî faaliyetin gerçek yuvaları niteliğini koruyan edebî salonlarda, güzel konuşma kaygısının yerini çok daha ciddî tartışmalar alıyordu. «Filozoflar», Mme de Lambert'in, Mme de Tencin'in, Mme du Deffand'ın, Mlle de Lespinasse'ın ve Mme Geoffrin'in salonlarında toplanıp tartışıyorlardı. Bu tartışmalar, yepyeni türden bir edebiyatın doğmasına yolaçtı. Montesquieu (1689-1755) *Lettres Persan* (İran Mektupları) [1721] adlı eserini yayımladıktan sonra, felsefî düşüncenin en büyük kurucularından biri oldu ve şaheseri olan *Kanunların Ruhu Üstüne* (L'Esprit des Lois) [1748] adlı eseriyle sosyal bilimin yaratıcısı olarak tarihe geçti.

Voltaire (1694-1778) uzun hayatıyle ve kazandığı ünle yaşadığı yüzyıldan ayrı düşünülemeyen bir yazardı ve liberalizmin havarisi olarak görülüyordu. Felsefî yazılarında, trajedilerinde, *Zadig* (1747) ve *Candide* (1759) gibi romanlarında, *Le Siècle de Louis XIV* (Louis XIV'ün Yüzyılı) [1751] gibi tarihî eserlerinde, taassuptan doğan tutkuları ortadan kaldıracak olan aklın gelişmesine karşı duyduğu derin inancı dile getirdi. Yüzyılın ikinci yarısında, *L'Encyclopédie* (Ansiklopedi), felsefî fikirlerin yayılmasına yardımcı oldu. Geniş okur kütlelerinin anlayacağı şekilde yazılmış olan bu büyük eseri Diderot (1713-1784) çeşitli zorluklara rağmen yirmi yıl boyunca sürdürdü. Bu esere katkıda bulunmuş olan belli başlı bilgin ve düşünürler şunlardı: d'Alembert (1717-1783), Helvétius (1715-1771), d'Holbach (1723-1789), Condillac (1715-1780), Mably (1709-1785), Marmontel (1723-1799).

Kendini *Histoire Naturelle* (Tabiat Bilgisi) adlı eserini yazmağa adamış olan Buffon (1707-1788), felsefî tartışma ve kavgalara girmedi. Bir okul meydana getirmeyen ve fikirlerini kişisel dehalarının orijinalliğiyle savunan bu filozoflar, yine de, akla karşı duydukları inançta birleşiyorlardı. Ama duygulara daha fazla önem veren filozoflar da vardı. Daha önce Vavenargues'de (1715-1747) görülen bu eğilim, J.-J. Rousseau (1712-1778) ile bütün gücüyle ortaya çıktı. «Filozoflara karşıt bir filozof» olan Rousseau, medeniyetin ilerlemesinin, insanda tabiî bir halde varolan iyiliği bozup yozlaştırdığını ileri sürüyordu. Sosyal eşitsizliği şiddetle gözler önüne sermesi ve hakikate karşı tavizsiz bir sevgi duyması, çağdaşlarına, tutarsız ve ters düşünceler gibi görünüyordu. Bununla birlikte Rousseau, *Yeni Héloïse* (Nouvelle Héloïse) [1761], *Toplum Sözleşmesi* (Contrat Social) [1762] ve *Emile* (1762) gibi eserlerinde, sisteminden çıkarılarak pratik gerçekleri de açıklıyordu. Fikir hareketleri, edebiyat türlerini etkilemekten geri kalmadı. Roman büyük bir edebiyat türü oldu. Le Sage'ın (1668-1747) *Gil Blas'ı* (1715-1735) töreleri güçlü bir şekilde hicvediyordu. Prévost'nun (1697-1763) gerçekçiliği ise, *Manon Lescault*'da (1731), duygusallıktan kurtulamıyordu. Daha sonraları, Rousseau'nun *Nouvelle Héloïse*'inin etkisi sadece Bernardin de Saint-Pierre'in (1737-1814) *Paul ile Virginie*'sinde (Paul et Virginie) [1787]) değil, Restif de la Bretonne'un (1734 - 1806) romanlarında ve Choderlos de Laclos'nun (1741-1803) *Tehlikeli Alâkalar*'ında (Les Liaisons Dangereuses) [1872] bile kendini gösterdi.

Tiyatro'da Destouches (1680-1754), Molière'in geleneğine uyarken Marivaux (1688-1763) romanlarında gerçekçilikten ayrılmıyor, tahlil komedileri yazıyordu. Bunların en belli başlı örneği *Gönül ve Kısmet Oyunu*'dur (Le Jeu de l'Amour et du Hasard) [1730]. Nivelle de la Chaussée (1692-1754) ise, «ağlamaklı komediler*»inde duygusallık ile gülünçlüğü bağdaştırmağa çalıştı. Klasik trajedinin geleneğine uyan Voltaire'in karşısında, Diderot, «burjuva dramı»nı, Sedaine (1719-1797) ise «ciddî komedi»yi yaratmağa çalıştılar. Beaurmarchais (1732-1799) *Sevilla Berberi*'nde (Le Barbier de Seville) [1775], Moliére'in gösterdiği yoldan ayrılmadı, ama *Figaro'nun Düğünü*'nde (Le Marriage de Figaro) [1784], gülünç durumlar yaratmaktaki yatkınlığının yanı sıra, sosyal meseleleri ve istekleri ele aldığını da gösterdi. Yüzyılın sonlarında Pixérécourt (1773-1844), XIX. yy. ın en yaygın ve en sevilen tiyatro türü olan meoldram'ı yarattı. Lirik şiir alanında, yüzyıl boyunca eserler verildi. Ama J.-J. Rousseau'nun (1671-1741) *Odes*'u (Odlar) dışında, bu eserlerin çoğu olaylara ve şartlara bağlı şiirler olmaktan kurtulamadı. Klasik güzellik geleneği ile yeni fikirlere karşı duyulan coşkunluğu, lirizm içinde kaynaştıran André Chénier (1762-1794), İhtilâlden biraz önce ün kazanmağa başladı.

Böylece XVIII. yy. edebiyatı, romantizmi hazırlayan çeşitli yenileşme kaynaklarını içinde taşıyordu. Ama, İhtilâle varacak olan düşünce tarzını yaratmakta, filozofların da büyük katkısı olmuştu. Devrim döneminde tam anlamıyle edebî sayılacak büyük eserler verilmemiş olmasına rağmen, modern belâgat sanatı, Mirabeau, Danton, Vergniaud, Saint-Just ve Robespierre ile ortaya çıktığı gibi, sayıları artan gazeteler sayesinde, Chamfort (1741-1794) ve Rivarol (1753-1801) gibi güçlü siyaset yazarları da ün saldı.

XIX. yüzyıl

● 1850'*den önce*. Devrim sırasında yabancı ülkelere gitmiş olan bazı yazarlar, 1800 yılından sonra Fransa'ya döndüler. Bu yazarların yabancı edebiyatlarla ilgilenmesi, edebiyat ufuklarının genişlemesine yolaçtı. Joseph de Maistre (1753-1821), Xavier de Maistre (1763-1852), Sénancour (1770-1846), Benjamin Constant (1767-1830) ve özellikle Mme de Staël (1766-1816) bu gruptandır. Mme de Staël, Rousseau'nun yolundan yürüyordu ve romantizm hareketinin öncüsüydü. Chateaubriand da (1768-1848) yüzyıl başında, *René* (1805) ile, romantik bir kahraman tipinin örneğini verdi. Ayrıca, ortaya çıkıp zafere ulaştığını gördüğü romantizm akımının büyük temalarını, bütün eserlerinde belirtti ve işledi.

Lamartine'in (1790-1869), 1820'de yayımladığı *Méditations Poétiques* (Şiirsel Düşünceler), romantik şiirin gerçek başlangıcıdır. Lamartine, lirik atılımlara, idealist bir felsefenin hayallerini katıyordu. Oysa A. de Vigny (1797-1863), şiirlerini, koyu bir karamsarlığı dile getiren sembollerden türetti. Yeni ortaya çıkan bu edebî okula bir lider ve nazariyeci gerekliydi. Fransız romantizminin lideri olarak kendini kabul ettiren Victor Hugo (1802-1885) bu görevi yerine getirdi. 1829 ile 1840 arasında, olağanüstü bir ilham zenginliği taşıyan beş şiir kitabı yayımladı. A. de Musset (1810-1857), romantiklerin en tutkulusuydu, ama daha sonra, bu duygusallığı ile bizzat kendisi alay etti. Théophile Gautier (1811-1872) ve Gérard de Nerval (1808-1885) gerçek romantikler arasında yer alıyordu. Ne var ki, Gautier'nin şiirlerinde biçim kaygısı ağır basıyor, Nerval ise, Baudelaire'in ve hattâ Mallarmé'nin şiirini önceden haber veren bir sanatçı niteliğini taşıyordu.

Romantizm okulu, tiyatro alanında, bütün klasik gelenekleri bir yana attı. Hugo, *Cromwell*'in (1827) önsözünde romantik dramı, klasik trajediye karşıtlık içinde ele alarak tanımladı. *Hernani* (1830) yeni okulun zafere ulaştığını açıkça gösterdi, ama romantik yazarların her biri, bu alanda, kendi orijinalliğini korumaktan geri kalmıyordu. Musset, *Lorenzaccio* (1834) ile tarihî dramda olduğu kadar, *Marianne'ın Kaprisleri* (Les Caprices de Marianne) [1833] veya *On ne Badine pas avec l'Amour* (Aşkla Oynanmaz) [1834] ile dramatik komedi alanında üstünlüğünü gösterdi. Vigny ise, şiirlerinde olduğu gibi dramlarında da (*Chatterton*, (1835) aynı derin hayal kırıklığını dile getirdi. Romantizm, çeşitli biçimler kazanacak olan romanı da zenginleştirdi. Musset, romanlarında, kişisel hayatıyle ilgili açıklamalar yaptı; George Sand (1804-1876) ise duygusal ve insanî idealini dile getirdi. A. Dumas (1802-1870), tarihî maceraları konu alan tefrika romanlarıyle büyük bir kitle tarafından sevildi ve okundu. Romantizmin etkisinde kalmasına rağmen, ondokuzuncu yüzyıl başlangıcındaki bütün fransız toplumunu *İnsanlık Komedyası* (Comédie Humaine) adlı büyük roman çevriminde canlandıran H. de Balzac (1799-1850), modern gerçekçiliği yarattı. Stendhal (1783-1842), *Kırmızı ve Siyah*'da (Le Rouge et le Noir) [1830] hem coşkun hem de gerçeği gören ince bir çözümleyici olarak ortaya çıktı. Edebî mizaç bakımından Stendhal'e yaklaşan P. Mérimée (1803-1870) ise, uzun hikâye alanında eserler verdi (*Colomba*, 1840, *Carmen*, 1845). P.-L. Courier (1772-1825), yergi yazılarında, liberal fikirleri savundu. Romantizm, tarih araştırması alanında da yenilikler getirdi. Augustine Thierry (1795-1856), Michelet (1798-1874), Gui-

Rimbaud

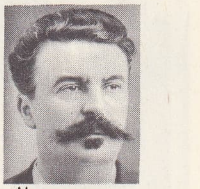
Maupassant

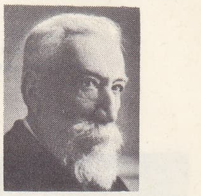
Anatole France

Claudel

Gide

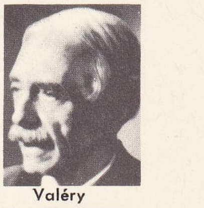
Valéry

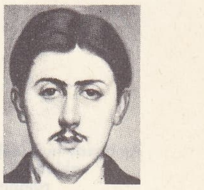
Proust

Péguy

Apollinaire

Foto. Pirou, X, Petit, Martinie, Laure Albin-Guillot, A. Dupont (LAROUSSE)

Descartes

Malebranche

Condillac

V. Cousin

A. Comte

Proudhon

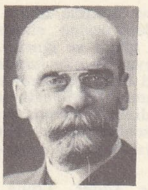
Durkheim

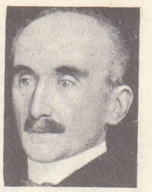
Bergson

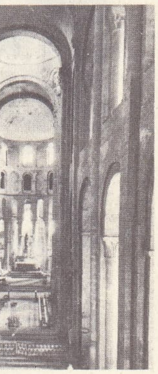
Sainte-Foy kilisesi roman sanatı (Conques, Aveyron)

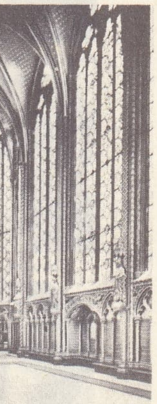
Sainte-Chapelle gotik sanatı, Paris

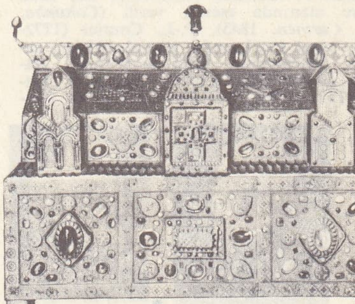
Ambazac'ın kemiklerinin saklandığı sandık roman sanatı (Yukarı Vienne)

zot (1787-1874) ve Tocqueville (1805-1859) gibi tarihçilerin eserleri, bunun örnekleridir. Sainte - Beuve (1804 - 1869) sayesinde, aynı yenilik hareketinin edebiyat eleştirmesinde yaptığı etki açıkça ortaya çıktı ve Lamennais (1782-1854) ile Lacordaire'in (1802-1861) yazıları ve sözleri, romantizmin, katolik düşüncesi üzerinde de derin bir etki yapmış olduğuna tanıklık etti.

● 1850'*den* 1880'*e kadar*. 1848 İhtilâlinin başarısızlığı, liberalizmle karıştırılan romantizme karşı tepki gösterilmesine yolaçtı. E. Renan (1823 - 1892) ve H. Taine (1828 - 1893), yeni neslin düşünce ustaları olarak ortaya çıktı. Sürgünde bulunan Victor Hugo, *Les Châtiments* (Cezalar) [1853], *Les Contemplations* (1856) ve *La Légende des Siècles* (Yüzyılların Efsanesi) [1859 - 1883] gibi şiir alanındaki en güçlü eserlerini verirken, «parnasse» okulunun öncüsü Leconte de Lisle (1818 - 1894) ile nesnel şiir başarı kazanıyordu. Büyük nazım ustası Th. de Banville (1823 - 1891), filozof şair Sully Proudhomme (1839 - 1907), yoksul ve zavallı kimselerin şairi F. Coppée (1842-1908) ve J.-M. Heredia (1842 - 1905) bu okula bağlıydı. *Elem Çiçekleri* (Les Fleurs du Mal) [1857] adlı eseriyle, romantizmden kalan şiir dünyasını derinleştirerek lirizmi gerçek anlamıyle yenileyen şair Baudelaire oldu. Ondan sonra Rimbaud (1854 - 1891) ve Verlaine (1844 - 1896), yaratıcı ilhamın ve şiir tekniklerinin gittikçe daha serbest hale gelmesine çalıştılar ve böylece modern şiir çağının açılmasına önayak oldular.

Balzac'ın eserlerinde temelleri atılmış olan gerçekçi roman tekniği Champfleury (1821-1899) ile gittikçe incelip gelişti ve *Madame Bovary* (1857) yazarı Flaubert (1821 - 1880) ile şaheserlerini vermeğe başladı. Edmond de Goncourt'un (1822 - 1896) ve kardeşi Jelus'ün (1830 - 1870) gerçekçiliği, natüralizmin ortaya çıkmasına yolaçtı. Bununla beraber, insancıl ve sosyal eğilimli romantik akım, Hugo'nun *Sefiller*'iyle (Misérables) [1862] varlığını sürdürdü. Barbey d'Aurevilly'nin (1808 - 1889) fantastik hayal gücüne karşılık, E. Fromentin (1820 - 1876), *Dominique* (1863) adlı romanında psikolojik çözümlemenin klasik bir örneğini verdi. Roman, geçmişin sağladığı deney ve sonuçları tamamen bir yana atmadan geliştiği halde, tiyatroda, büyük romantik dramlara karşı açık bir tepki ortaya çıktı. E. Augier (1820 - 1889) ve Alexandre Dumas fils (1824 - 1895), tezli eserler yazdı; Meilhac (1831 - 1897), Halévy (1834 - 1908) ve Eugène Labiche'in (1815-1888) eserleri (komediler, operetler, vodviller), «Bulvar tiyatrosu»na bugüne kadar koruduğu hafif ve neşeli havayı kazandırdı.

● 1880'*den* 1900'*a kadar*. Yüzyılın sonunda iki akım gittikçe kuvvetlendi. Natüralizm*, edebiyata uygulanmış olan bilimsel kesinlik ve sağlamlık anlayışını son haddine ulaştırdı. Buna karşılık, filozof Bergson'un (1859-1941) etkisinde, spiritüalizmi savunan bir akım ortaya çıktı.

Romancılar arasında, natüralist okulun kurucusu Zola (1840-1902), *Rougon-Macquart*'ın (1871-1893) yirmi cildinde zamanının toplumunu güçlü bir şekilde tasvir etti. Maupassant (1850-1893) ise, hikâyelerinde, insanların yoksulluğuna, sefaletine duyduğu derin merhameti dile getirdi. Duygululuğun ve gerçekçiliğin birbirine karışması Alphonse Daudet'nin (1840-1897) eserlerinde daha açık bir şekilde görüldü. Natüralist okula bağlı olan J.-K. Huysmans (1849-1907) ise, daha sonra hıristiyan mistisizmine yöneldi. Ama Jules Renard (1864-1910) gerçekçilikten hiç bir zaman ayrılmadı. Diğer romancılar ise ilk eserlerinden itibaren, natüralizm akımıyle mücadele etti: Bourget (1852-1935), Loti (1850-1923), Barrès (1862-1923). Anatole France (1844-1924) ise şüphecilojik Voltaire geleneğini yeniden canlandırdı.

Şiirde, Jules Laforgue (1860-1887) gibi «dekadan»lar, önce, Verlaine'in gerçekleştirmeğe çalıştığı bir amaç uğrunda yani şiirin kısıtlamalardan kurtarılması amacı uğrunda çalıştılar. Daha sonra, sembolist okul, yeni bir şiir dilinin araştırmasına girişti. Bu okulun lideri Mallarmé'nin (1842-1898) çevresinde, Albert Samain (1858-1900), Jean Moréas (1856-1910); Henri de Régnier (1864-1936), Francis Jammes (1868-1938) ve Paul Fort (1872-1960) gibi şairler kişisel dehalarına uygun bir şiir biçimine vardılar. Aynı eğilimler tiyatro alanında da görüldü. *La Parisienne*'in (Parisli Kadın) yazarı Henry Bocque (1837-1899), natüralizmi tiyatro alanına uyguladı. Belçikalı yazar Maeterlinck (1862-1949) ise fransız sembolist tiyatrosunu yarattı. Alfred Jarry'nin *Kral Übü*'sü (Ubu Roi) bütün gelenekleri altüst etti. Ama büyük seyirci kütleleri, daha çok, Sardou'nun (1831-1908) dram ve komedileri ile Edmond Rostand'ın (1868-1918) kahramanlık komedilerine ilgi gösterdi.

XX. *yüzyıl*

● 1900'*den* 1918'*e kadar*. 1880 Yıllarına doğru kendini kabul ettiren edebiyatçılar kuşağı (Barrès, Loti, Bourget, A. France), hâkimiyetini sürdürmeğe devam etti. Ama birçok akım ortaya çıktı ve yazarlar, geçmişle ilgilerini kesmedikleri gibi herhangi bir okula da bağlanmadılar. Claudel (1868-1955), katolik inancında, güçlü bir lirizmin kaynağını buldu. Péguy (1873-1914) denemelerinde ve şiirlerinde Hıristiyanlık inançlarını ve sosyal meseleler üzerindeki görüşlerini açıkladı. Apollinaire (1880-1918), şiiri, belâgatin son engellerinden ve kısıtlamalarından kurtardı. Romain Rolland (1866-1944), *Jean-Christophe* (1904-1912) adlı eseriyle, «ırmak-roman» türünün ilk örneğini verdi. Alain-Fournier (1886-1914) *Adsız Köşk*'te (Le Grand Meaulnes) [1913] düşle gerçekliği kaynaştırdı.

● 1918'*den* 1950'*ye kadar*. Savaş, edebiyat üzerinde derin etkiler yaptı. Şiirde, Paul Valéry'nin (1871-1945) Mallarmé geleneğini devam ettirmesine karşılık, 1916'da Tristan Tzara (1896-1963) tarafından başlatılan «dada» hareketi ve daha sonra André Breton'un önayak olduğu (1896-1966) gerçeküstücülük akımı her çeşit kısıtlamadan kurtarılmak istenen şiirin öz kaynaklarını bulmağa yöneldi. Ama Paul Eluard (1895-1952) ve Louis Aragon (doğ. 1897), gerçek büyüklüklerini, gerçeküstücülük akımından ayrıldıktan sonra gösterdiler. Her şair, kendi dünyasını dile getirecek kişisel ifadeyi arıyordu. Jules Supervielle (1884-1960), Saint-John Perse (doğ. 1887), Pierre-Jean Jouve (doğ. 1887), Pierre Reverdy (1889-1960) ve René Char (doğ. 1907) gibi şairlerin eserlerinde dile gelen çeşitlilik, bu kişisel ifadenin aranmasından doğdu.

Romancılar arasında da aynı çeşitlilik görüldü. Marcel Proust (1871-1922) *A la Recherche du Temps Perdu* (Geçmiz Zaman Peşinde) [1913-1927] adlı uzun romanında roman tekniğini yeniledi. Buna karşılık Raymond Radiguet (1903-1923), *İçimizdeki Şeytan* (Le Diable au Corp) [1923] adlı kısa romanında klasik bir ifade kullandı. Bazı romancılar ise, çağlarını yansıtan uzun ve ayrıntılı eserler verdiler. Roger Martin du Gard'ın (1881-1958) *Thibault*'su, George Duhamel'in (1884-1966) *Chronique des Pasquier*'si (Pasquier Kronikleri) [1933-1945], Jules Romains'in (doğ. 1885) *Les Homme de Bonne Volonté*'si (İyi Niyetli Kişiler) [1932-1947] bunun örnekleridir. Her ikisi de katolik olan Georges Bernanos (1888-1948) ve François Mauriac (1885-1970), fertleri harekete geçiren psikolojik itkileri farklı yollardan araştırdılar. Julien Green (doğ. 1900) ise, dinî kaygılardan kurtulamayan roman kahramanları yarattı.

André Gide (1869-1951) eleştirici düşüncesiyle, her çeşit kabullenilmiş değere karşı çıktı; André Malraux (doğ. 1901) devrimci eylemin psikolojisini inceledi; Jean Giono (doğ. 1895) doğduğu Provence bölgesinin güzelliklerini ve yaşantısını dile getirdi; Saint-Exupéry (1900-1944), teknik ilerlemelerin ötesinde, manevî değerleri yüceltti. Kadın yazarlar arasında Collette (1873-1954) özellikle geniş bir ün kazandı. André Maurois (1885-1967) ise, roman, deneme ve tarih gibi çeşitli alanlarda başarı gösterdi. Tiyatro alanında büyük değişiklikler ortaya çıktı. İki Dünya savaşı arasında, Jacques Copeau, Charles Dullin, Louis Jouvet, Gaston Baty, Georges Pitoëff ve 1945'ten sonra Jean-Louis Barrault ile Jean Villar, sahneye koyma ve yorumlamalarıyle, fransız tiyatrosuna büyük bir canlılık kazandırdılar. Piyes yazarları arasında Jean Giroudoux (1882-1944), Armand Salacrou (doğ. 1889), Jean Cocteau (1889-1963) ve Marcel Pagnol (doğ. 1895) başarı kazanan eserler verdiler. 1945'ten sonra tiyatro alanında üç yazar ön plana geçti. Bunlar, oyunları daha önce yazılmış ama gerektiği gibi tanınmamış olan Paul Claudel, Henry de Montherlant (doğ. 1896) ve Jean Anouilh'du (doğ. 1910). Sacha Guitry (1885-1957), Marcel Achard (doğ. 1899) ve André Roussin'in (doğ. 1911) komedileri de sevildi ve tutuldu. XX. yüzyılın düşünce ustalarından Alain (1868-1951) *Söyleşiler*'inde (Propos) pratik bir akılcılığı savunurken, filozof Jean-Paul Sartre (doğ. 1905) roman ve tiyatroyu varoluşçuluk teorilerini yaymak amacıyle kullandı. Albert Camus de (1913-1960) görüşlerini roman, hikâye ve piyeslerinde dile getirdi. «Saçma» felsefesinden hareket eden bu yazar, daha sonra, sürekli olarak tehdit edilen insanlık onurunun ve hürriyetinin temellerini savunmağa yöneldi.

Savaştan sonra gerçekleşmesi beklenen edebî anlatım ve tema yeniliği, ancak 1950'den sonra ortaya çıktı. Bu yenilik, bağımlı bir edebiyat ilkesinin doğrultusunda değil, varoluş felsefelerinin etkisiyle meydana geldi. Hayatın büyüleyici yanını ve aynı zamanda varlığın anlamsızlığını dile getirmeğe çalışan bir akım, yeni bir okulun ortaya çıkmasından çok, edebiyatın sorguya çekilmesi ve yeni bir edebiyat alanının aranması sonucunu doğurdu.

● *Şiir*. Edebiyatta gerçek kopmalar olduğundan söz edilemez. Çağdaş fransız edebiyatında görülen bazı eğilimler, yüzyılın başlangıcında ortaya çıkmış olan akımlara bağlıdır. Nitekim şiir alanında da durum aynıdır. İşgal döneminin doğurduğu lirik atılım, bu dönemin sona ermesiyle birlikte ortadan kalktığı halde, André Breton'un

Foto. Braun, Manuel, Dornac, Bulloz (LAROUSSE)

(1896-1966) ilkelerinden hiç şaşmadan savunduğu gerçeküstücülük, Philippe Soupault ile (doğ. 1897) ve André Pieyre de Mandiargues (doğ. 1909) ile yeni bir canlılık kazandı. Ama şiir araştırmasının ağırlık noktası, Raymond Queneau'nun (doğ. 1903) teknik ustalığından çok, Saint-John Perse'in (doğ. 1887) yüceliğinde, Pierre Jean Jouve'un (doğ. 1887) manevî yırtılış duygusunda ve René Char'ın (doğ. 1907) sırlı dünyasındadır. Mitolojiler yıkıldığı için Patrice de la Tour du Pin (doğ. 1911), Pierre Emmanuel (doğ. 1916) ve Jean Claude Renard (doğ. 1922), şiiri tanrısalın barınağı olarak görüyorlardı. Şiir, André Frénaud (doğ. 1907) ve René Guy Cadou (1920-1951) için günlük hayatın derinlemesine bilinmesini sağlayan Eugène Guillevic için (doğ. 1908) ise, insan arzuları ile dünyanın gizli yaşantısını uyumlu bir şekilde birleştirmeğe yarayan bir araçtır. Varlığın umutsuz bir şekilde aranışı, hayal yaratıcı ilâç ve ürünlerden yararlanan Henri Michaux'nun (doğ. 1899) «şiddetli yükseliş»inde veya Francis Fonge'un (doğ. 1899) nesneler ve dünya karşısında aldığı gerçekçi ve nesnel tavırda kendini gösterir. Varoluşun güçlüğünü veya başarısızlıklarını, aldanmaz bir düşünceyle ele alan ve kabul eden Yves Bonnefoy (doğ. 1925), André du Bouchet (doğ. 1924) ve Michel Deguy (doğ. 1930), aynı zamanda, tabiatın ve dilin tuzaklarından kurtulmağa da çalışmaktadırlar.

● *Tiyatro.* Ama yüce ve doygun bir bilince ulaşmak için gösterilen bu çabalar, dünya görüşlerini tiyatro aracılığı ile açıklayan yazarların temel sorunu değildir. Gerçekten de, çağdaş tiyatro, Brecht'in estetiğinin etkisinde kalarak, seyirciyi birtakım düşüncelere götürmek amacını gütmektedir. Arthur Adamov (doğ. 1908) ve Armand Gatti (doğ. 1924), seyircinin tam olarak ve bilinçli bir şekilde piyese katılmasını isterler. Bununla birlikte, sosyal ve siyasî bağlanma konusunda, tiyatronun yol gösterici olabileceği inancını, günümüzün bütün tiyatro yazarları paylaşmaktadır. Nitekim Jacques Audiberti'nin (1899-1965) alaycı anlayışı, Jean Genet'nin (doğ. 1907) kural tanımazlığı, Samuel Beckett'in (doğ. 1906) dünya ötesi sembolleri ve Eugène İonesco'nun (doğ. 1912) «kaypak dünya»sı bu inançsızlığın sonucudur. Özellikle İonesco'nun dünyasında, düşman nesnelerin öldürücü gelişmesi altında ezilmiş olan insanoğlu, beylik sözlerle dolu cümle parçalarından başka her şeyden yoksun kalmış bir yaratık olarak anlatılır.

● *Roman.* İnsanoğlunun bu tedirginlik dolu durumunun gözler önüne serilmesi, çağımızın büyük keşfidir. Yeni bir anlatım biçiminin bulunuşu ise, bu durumun farkına varılmasından çok, haklı çıkarılmasıyle başlamıştır. İnsan bir başına değil, çevresini meydana getiren nesnelerle birlikte ele alınır. Hareketler ve kelimeler, sıcaklıklarını ve derinliklerini kaybederek cansız maddelerden yapılmış bir dekorun unsurları haline girer. Bu yeni gerçeklik, romanın değişik bir tarzda yazılmasına yolaçtı. Roman, ayrıntılara inen, sabırlı ve matematik nitelikte bir anlatış haline geldi. Şüphesiz ki, kahraman yaratmak ve psikolojik açıklamalar yapmak gibi geleneklere bağlı kalan birçok romancı vardır. Nitekim Roger Vailland'ın (1907-1965) insan sevgisi, Julien Gracq'ın (doğ. 1910) kaçma arzusu ve Hervé Bazin'in (doğ. 1911) başkaldırması, edebiyat geleneklerine karşı saygı duymak konusunda birleşir. Marguerite Duras (doğ. 1914) ise, can sıkıntısı ve yalnızlık duygusundan doğan boğuntuyu orijinal bir şekilde dile getirmesini bildi. Ne var ki, insan biçimciliği ve bu anlayışın getirdiği üslûp özelliklerini tamamen reddetmek yoluyle yeni bir estetiğin temelini atan akım, «yeni roman» anlayışıdır. Bir okul meydana getirmedikleri halde, bu ad altında anılan romancıların ortak noktası, geleneksel romana karşı çıkmaları ve onu reddetmeleridir. Bu yazarlar, «kahraman»ı, hikâyeyi, psikolojiyi ve öğreticiliği bir yana attılar. Ama bu ortak noktadan hareket eden yeni romancılar, farklı doğrultulara yöneldiler. Nathalie Sarraute (doğ. 1900), bilinç hareketlerinin çokluğunu yakalamağa çalışmanın boşunalığını gösterdi; Claude Simon (doğ. 1913), insan hafızasında aldığı şekil bakımından tarihin tutarsızlıklarını meydana çıkardı; Alain Robbe-Grillet (doğ. 1922), insanın kavrayamadığı ama ancak ölçebildiği nüfuz edilmez bir gerçekçiliği dile getirdi; Michel Butor (1926) esrarsız gibi görünen olaylar arasında kendi kişiliğinin anlamını bulma çabasına girişti. Butor, yazının, hem epik hem de eleştirici olan yeni bir şiir biçimine doğru gelişmekte olduğunu da söyledi.

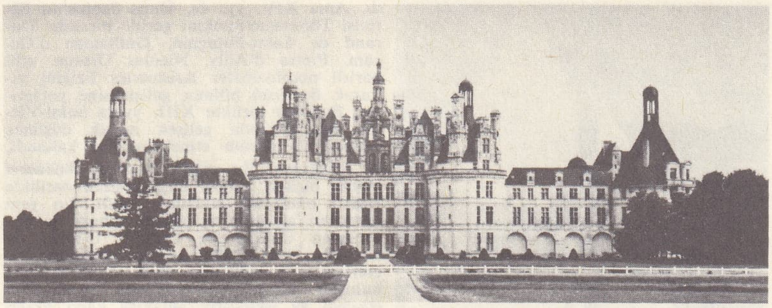

Chambord şatosu
Rönesans

● *Tenkit.* Bugün, edebiyat hakkında bir tenkit olmayan, yani tenkide yönelmeyen edebiyat yoktur. Dil ile gerçeklik arasındaki bağıntıları incelemeyen bir tenkit de yoktur. Özellikle, Georges Bataille'ın (1897-1926), Maurice Blanchot'nun (doğ. 1907), Roland Barthes'ın (doğ. 1915) eserlerinde görülen bu tenkitçi tavır, günümüzde, edebiyat alanında ortaya çıkan bütün yaratıcı ve bilinçli çalışmaları etkilemektedir.

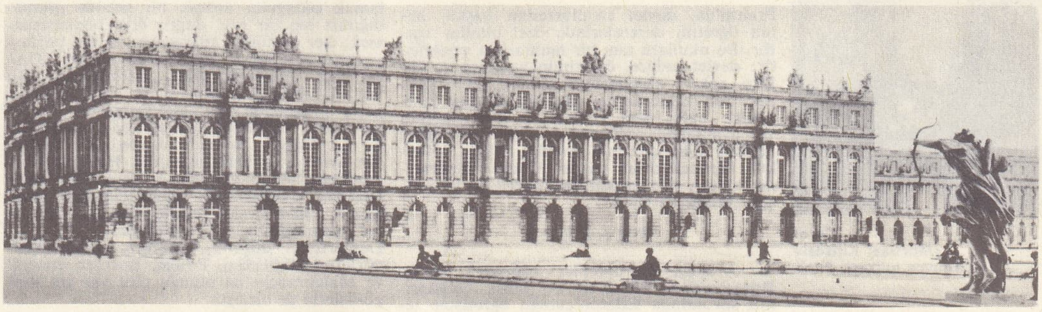

Versailles şatosu

EĞİTİM

Krallık devrinde eğitim kiliseye bağlıydı. Yalnız, birkaç okul kral veya bazı bakanlar tarafından kurulmuştu: Collège Royal (Bugünkü Collège de France; François I, 1530), Güzel Sanatlar okulu (Mazarin). Devrim eğitimin devlet görevleri arasında yer almasını prensip olarak ortaya attı, ama yasama meclisinin ve konvansiyonun onayladığı kanun tasarıları tamamen gerçekleştirilemedi: sadece Napolyon, 1802'de ve özellikle 1808'de Devlet üniversitesini ve liseleri kurarak eğitimi fiilen başlattı; bu arada, ilk öğretim, gene kiliseye bırakıldı. 1830'da öğretimde özgürlük ilkesi ilân edildi ve o tarihten itibaren bu ilke dışına çıkılmadı. 1833'te Guizot kanunu ile öğretimin temellerini attı; bu kanun, bütün komünlerin bir devlet okuluna, bütün idare bölgesi merkezlerinin de birer öğretmen okuluna sahip olmalarını öngörüyordu. 1881'de ilk öğretim mecburî ve parasız hale getirildi; okuma mecburiyeti, 1936'da 14, 1959'da 16 yaşına kadar uzatıldı. Bugün bazı yüksek okullar dışında bütün öğretim kurumları ve bütün personel Millî Eğitim bakanlığına bağlıdır.

Nüfusu 1 200'den yukarı olan bütün merkezlerde 2-6 yaşları arasında çocuklar için ana okulları açılmıştır; daha küçük yerlerde çocuklar için özel sınıflar vardır. İlkokullar 6 ilâ 11 yaşları arasındaki çocuklar içindir ve bir yıllık hazırlık kursu, iki yıllık temel kursu ve gene iki yıllık orta dereceli bir kursu kapsar. Temel devreden sonra, ortaokul veya teknik okul derslerini izleyemeyecek durumdaki öğrenciler okuma mecburiyetini dolduruncaya kadar ilkokulda kalırlar ve bir yüksek veya ek kursu takip ederler. İdare bölgelerindeki öğretmen okulları ilkokul öğretmenleri yetiştirir. Orta öğretim 7 yıl sürer ve iki devreye (birincisi 4, ikincisi 3 yıl) ayrılır; orta öğretimde iki şube vardır: Latince öğretilen klasik şube ve Latince öğretilmeyen modern şube. Bu şubeler de kendi aralarında alt bölümlere ayrılır. İki devrenin bütün sınıf ve şubelerini kapsayan liseler ve yalnız birinci devre sınıflarını ve modern şubeyi kapsayan kolejler başlıca orta öğretim kurumlarıdır. Orta öğretim bakalorya sınırıyle son bulur ve ancak sınavı başaranlar üniversiteye ve yüksek okullara alınır.
Özel sektörün de büyük ölçüde yatırım yaptığı teknik veya meslek okulları, devlet okullarından farklı olarak üç ayrı dereceye ayrılır: 1) meslekî diploma veren çırak okulları; 2) ortaokul seviyesinde teknik personel hazırlayan ve teknik bakalorya ile sonuçlanan okullar; 3) önceki iki derece için öğretmen yetiştiren orta ve yüksek derecede öğretmen okulları. Yüksek öğretim, üniversite ve yüksek okulların elindedir.

Fragonard
«Buket»
(özel koleksiyon)

Belleville dua kitabından
bir minyatür
gotik sanatı
Bibliothèque Nationale, Paris

Foto. E. Gillon, Giraudon, Bulloz, Roubier (LAROUSSE)

Claude Monet
«Argenteuil'de Yelkenliler»
(özel koleksiyon)

Corot
«Marissel Kilisesi»
Louvre müzesi, Paris

Auguste Renoir
«Koko»
Lopez koleksiyonu, Cezayir

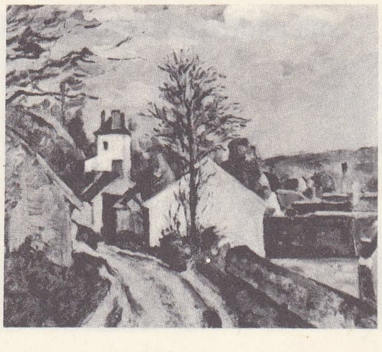

Paul Cézanne
«Dr. Gachet'nin Evi»
Louvre müzesi, Paris

Le Corbusier: Paris Üniversite sitesinde İsviçre yurdu

Üniversiteler, kendilerine özgü bir muhtariyete sahiptir ve beş fakülteden (edebiyat, fen, hukuk, tıp ve eczacılık) meydana gelir. Yüksek okullar, çeşitli tipte yüksek öğretim kurumlarıdır; yüksek öğretmen okulları, güzel sanatlar yüksek okulları, mühendislik yüksek okulları, konservatuvarlar, çeşitli bakanlıklara (tarım, maliye, çalışma v.b.) bağlı olan ve uzman personel yetiştiren bütün kurumlar yüksek okullar arasında sayılabilir.

Fransa'da, devlet okullarından başka, bütün öğretim derecelerinde özel okullar vardır. Bu okullara tam bir muhtariyet verilmiştir: devlet sadece, öğretimin yasalara ve ahlâka aykırı olmamasını denetlemekle yetinir. Son zamanlarda, birçoğu katolik mezhebine bağlı özel kurumlara malî yardım ve avantajlar sağlanmıştır (bu kurumlar ilkokul öğrencilerinin yüzde 15'ini, ortaokul öğrencilerinin yüzde 30'unu bünyesinde toplar). Ayrıca katolik fakülteler ve yüksek okullar da vardır.

FELSEFE

● *Ortaçağ*. Karolenj'ler çağında, Büyük Britanya'dan Alcuin'in ve kilise babalarının savunduğu Eflatun'culuğu öğretisine temel olan Scot Erigène'in felsefe alanında etkileri büyük oldu. Bu sonuncu filozofun görüşleri, Batı dünyasında gelişen mistik düşüncenin çıkış noktası sayılır. Daha sonra manastır ve kilise okulları önem kazandı (X.-XII. yy.). Hincmar de Reims, Gerbert d'Aurillac (papa Sylvestre II), Bérenger de Tours'un yanı sıra, Rönesans'ı etkileyen bir Eflatun'culuğun geliştiği (XII. yy.) Chartres okulunu ve Lanfranc ile Aziz Anselmus'un ders verdiği Bec okulunu saymak gerekir. Bu çağın en önemli felsefî tartışmasına konu olan Tümeller sorunu ilâhiyat bakımından büyük önem taşıyordu. Dogmalar öğretisi karşısındaki tutumlarından ötürü nominalist Rocelin de Compiègne ve daha sonra Abelard, mahkûm edildi. Fikir hayatında üniversitelerin ağır bastığı dönem (XIII. yy.) Batı'da, Aristoteles felsefesinin ortaya çıkardığı, dominikenler ve fransiskenler gibi büyük tarikatların etkili olduğu ve papaların hıristiyan öğretisini öne geçirmek için Paris üniversitesinden yararlanmağa kalktığı dönemdir. Guillaume d'Auvergne'den sonra, Paris'te ün kazanan ustalar yabancıydı (alman Büyük Albert, italyan Bonaventure ve Aquino'lu Thomasso gibi). Siger de Brabant'ın öğretisi şekliyle dinî inanç için tehlikeli görülen ve mahkûm edilen Aristoteles'cilik, XIII. yy. ın sonlarında resmî öğreti sayılmağa başladı. Ama XIV. yy. da, Duns Scotus'un öğretisi Thomasso'nunkini geride bırakdı. Durand de Saint-Pourçain, Guillaume d'Occam, Pierre d'Ailly, Nicolas Oresme gibi parisli nominalistler Aristoteles fiziğini yıkarak deneysel bilimin gelişmesine yolaçtılar. Bununla birlikte XIII. yy.da Saint-Victor manastırında gelişen mistik düşünce Gerson ile devam etmekten geri kalmadı.

● *Rönesans*. Bu çağda, fransız düşüncesi büyük ölçüde italyan düşüncesinin özellikle Padua okulunun etkisinde kaldı. En yeni öğretileri aktarma ve yayma amacı ile düzenlenen Collège de France, 1530'da da kuruldu. İbni Rüşd'cü italyan düşünürü Vicomercato burada ders verdi. Yeni bilimsel buluşlar bu dönemde, fransız düşüncesini etkiledi ve iskolastik anlayışa karşı akılcı bir akımın ortaya çıkmasına yolaçtı. Aklın üstünlüğü, özellikle Rabelais ve Montaigne gibi yazarlarca benimsendi. Bu iki yazarın yanında, aynı doğrultuda yer alan Pierre Charron, Etienne de la Boétie, Guillaume Postel ve Jean Bodin'i saymak gerekir

● *XVII. ve XVIII. yüzyıl*. Rönesans'ın ürünü olan akılcılık, fransız felsefesinin en önemli akımlarından biri olmak niteliğini korudu. Descartes'ın felsefe alanında gerçekleştirdiği devrim, bu akımı doruğuna ulaştırdı. Bütün yargılarımızı akılla doğrulamak olduğunu apaçık bir şekilde görmediğimiz hiç bir şeyi doğru diye benimsememek; her konuda, «dünyanın en iyi paylaştırılmış şeyi olan sağduyuya» uymak, Descartes'çı anlayışın temel kurallarıdır. Ne var ki, ortaçağ düşüncesi ile yeni düşünce geçiş döneminde yer alan Descartes felsefesi, farklı şekillerde yorumlandı. Clerselier de La Forge, Rohault ve Sylvain Régis'nin savunduğu Descartes'çılık Huet ve Gassendi'nin hücumuna uğradı. Sonraları, akılcılardan ampiristlere, maddecilerden idealistlere kadar çeşitli felsefe okulları Descartes'a dayandıklarını öne sürdüler.

Descartes'çı düşünüş, çağının bütün düşünürlerini etkilerken, Pascal, Bossuet, Arnaul ve Malebranche'da olduğu gibi yer yer dinî görüşlerle de birleşti.

XVII. yy. fransız akılcılığı bambaşka bir özellik taşıyordu. Bilimlerden büyük ölçüde yararlanan, devrim-öncesinin ve devrim'in bunalımlarını yansıtan bu akılcılık, deneyci, tenkitçi, maddeci ve devrimci bir özellik kazandı. Ayrıca, Locke'un ampirist felsefesi ile Newton ve Bacon'ın deneyci bilim anlayışının, yani ingiliz felsefe ve bilim dünyasının etkisinde kaldı. Bayle ve Fontenelle bu yeni gelişimin öncüleriydi. Duyumculuk (bütün psikolojinin duyumlara indirgenmesi) Condillac ile ortaya çıktı. Maddeci felsefe, Diderot, d'Alembert, Helvétius, La Mettrie, d'Holbach gibi düşünürlerin eserlerinde göründü. Bu dönemde, eleştirici düşünceyi, Voltaire, siyasî felsefeyi Montesquieu ve J.-J. Rousseau temsil ediyordu. Diderot ve d'Alembert'in yönetiminde yayımlanan ve bütün insan bilgisiyle çağın bütün fikirlerini ortaya koymayı amaçlayan ansiklopedinin yazılması, «aydınların felsefesi» denen yeni akılcılık anlayışının tam anlamıyle dile gelişidir. Bu çalışma, Fransız devrimi için gerekli olan içeriğin özünü sağlıyordu.

● *XIX. ve XX. yüzyıl*. XIX. yy.da, önceki yüzyıla karşı güçlü bir tepki Cabanis ve Bestutt de Tracy gibi «ideolog»lar Turgot ve Condorcet'nin yolundan giderek Condillac'ın fikirlerini savundular. Buna karşı, Maine de Biran, Ravaisson, Laromiguière, Royer-Collard, Victor Cousin gibi düşünürlerin temsil ettiği güçlü bir spiritüalist akım belirdi. Ayrıca devrim gerçekleşmesini sağlayan eleştirici ve reddedici akılcılığa karşı hıristiyan geleneğinin toplumun tek temeli olabileceğini ileri süren bir felsefe ortaya çıktı (J. de Maistre, Bonald ve Lammennais). Daha sonraları, bu akılcılık toplumu düzenlemeyi amaçlayan filozoflarca (Fourier, Saint-Simon, Auguste Comte) eleştirildi. 1848 Devrimi, yeni bir düzen değişikliği gerektirdi. Taine, Condillac felsefesine döndü; Renouvier ve Cournot Kant'ın eleştirici düşüncesinden yararlanmağa çalıştılar; Claude Bernard, Descartes'çı metodu yenileştirdi.

Renan, insanlığın bütün manevî zenginliklerini ortaya koyacak bir anlayışı benimsedi. 1880 Yılında, yeni bir çağ başlar gibiydi. Lachelier ve Boutroux'nun eserleri, spiritüalizmin canlılığına tanıktır. Akla karşı bir tutum alan Bergson, kıvrak ve parlak düşüncesiyle fransız felsefesini derinden derine etkiledi. Bununla birlikte, Kant'çılık ve onun çeşitli yorumları, XIX.yy. sonlarından günümüze kadar ya doğrudan doğruya veya Kant'tan sonra gelen Fichte, Schelling ve Hegel gibi filozoflar aracılığıyle bütün fransız felsefesini etkiledi. Kant'ın «kategoriler» kavramını ele alan ve ona ahlâkî anlamlar kazandıran Renouvier'nin yolunu izleyen öğrencisi Octave Hamelin, «kategorilerden çıkarmalar yapmağa» çalıştı, böylece Hegel diyalektiğine yaklaştı. Hamelin, bu bütünleyici kategoriler sisteminin doruğuna «kişilik» koydu. Jules Lagneau, hümanist bir idealizmi savundu. Bu idealizm, öğrencisi Alain'in eserlerinde yansır. Léon Brunschvicg, zihnin dinamiğini ve tarihî evrimini inceledi. Bu incelemeyi, bilimler alanında gerçekleştirdi. Dominique Parodi, Kant'ın ahlâkını andıran bir ahlakî idealizm öne sürdü. Frédérich Rauh yarı bilimsel bir ahlâkî akılcılığı savundu. Edmond Gablot, Emile Meyerson ve André Lalande, zihnin oluşumunu ve zihinle ilgili bilimsel veya ahlâkî sorunları incelediler.

Kant-sonrası metafizikler (Fichte, Schelling, Hegel), ruh felsefesi gibi sistematik bir özellik taşıyan felsefelerin ortaya çıkmasına yolaçtı. 1934'te Louis Lavelle ve René Le Senne ile başlayan ruh felsefesi, tüm deneyi metafizik sezgi ile, idealizmi spiritüalizm ile kaynaştırıyordu. Bu metafizikletden doğmuş olan bir başka akım ise, dinî eğilim taşıyan felsefedir. Buna örnek olarak, Jacques Maritain ve Etienne Gilson'un Yeni-Thomasso'culuğunu, Edouard Le Roy tarafından savunulan pragmatizmi, Lucien Laberthonnière ve Emmanuel Mounier'nin insan kişisine tam anlamıyle güvenip inanarak hem bencil bireyciliğe hem çeşitli totalitarizmlere karşı çıkan kişiciliğini (personnalisme) ve aklın güçlüklerini inancın çözdüğünü söyleyen Maurice Blondel'in dinî felsefesini saymak gerekir.

Bütün bu sistemlerin temel amacı, felsefenin geleneksel kavramlarıyle günlük durumları kaynaştırmak ve bunları birbirinin yardımı ile çözmektir. XIX.yy.da Kant'çılık ve Auguste Comte'un pozitivizmi ile başlamış olan bilim eleştirisi pragmatizmi ile bugün, birçok çağdaş düşünürü W. James'in pragmatizmi ile etkilemeğe devam etmektedir. Bilimin değeri üstüne ve onun insanlığın geleceğiyle ilgili rolü üstüne görüşler, XX. yy.ın büyük bilimsel gelişimiyle birlikte ortaya çıktı. Henri Poincaré, Louis de Broglie, Duhem, Gaston, Bachelard, P. Teilhard de Chardin, bu konuya yöneldi. Buna karşılık bilim inancı ve insanlığın geleceği üstüne iyimserlik, hem XVIII. yy. maddeciliği hem de marksist maddeci diyalektik üstüne temellenen çağdaş fransız maddeci felsefesinin temel özelliklerindendir. Hegel'ciliği eleştiren görüşlerden ve özellikle sosyal sorunlardan yola çıkan çağdaş fransız maddeci felsefesinin temsilcileri arasında, P. Langevin, F. Joliot-Curie H. Wallon, G. Politzer, H. Lefebvre, R. Garaudy v.b. sayılabilir.

Bilim üstüne ileri sürülen bu farklı düşünceler, günümüzde bilimsel çabalardan ve en yeni bilimlerin gelişmesinden ayrı düşünülemez. Sosyoloji, Durkheim, Lévy Bruhl, Mauss, Bouglé, Halbwachs, Bayet, Davy, Gurvitch; psikoloji ve pedagoji, Ribot, Charcot, Janet, Binet, Dumas, Delacroix, Guil-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

laume, Piéron, Piaget, Wallon ile gelişti. Psikanalizin ve etnolojinin çabalarına bir dil ve düşünce matematiği kurmağa çalışan matematik mantığın çabalarını ekleyebiliriz; bu çalışmalar Jean Cavaillès ve Albert Lautman ve ayrıca Charles Serrus'nün analizleriyle geliştirildi. Orijinal bir felsefî akımdan söz edilmeyecek olursa, yirminci yüzyıl fransız felsefesinin tablosu eksik çizilmiş olur. Bu orijinal felsefe, danimarkalı filozof Kierkegaard'ın ve Hegel ile Husserl'in fenomenolojisinin etkisinde kalmış olan varoluşçuluk'tur. Ne var ki, varoluşçuluk, Fransa'da ve özellikle Paris'te, daha önce gerçeküstücülüğün (surréalisme) yaptığı gibi, edebiyatı, tiyatroyu ve töreleri derinden derine etkileyerek özel bir hava ve nitelik kazandı. Jean-Paul Sartre, Gabriel Marcel, Maurice Merleau-Ponty ve Simone de Beauvoir'ın adları bu karamsar ve ince fikir akımıyle birlikte anılır.

Son olarak Emile Brehier ve Albert Rivaud gibi bilginlerin Fransa'da geliştirdikleri felsefe tarihini de bu arada saymak gerekir.

GÜZEL SANATLAR

Merovenjler ve Karolenjler devri

En ünlüsü Saint-Martin (Tours) olan Galya'daki merovenj kiliseleri, mozaikler ve resimlerle süslenmiş, çatılı, çan kuleli uzun bazilikalardı. Bunlardan hiç biri zamanımıza kalmamıştır. Kalanlar, Poitiers'deki Saint-Jean (muhtemelen IV. yy.) ve Marsilya'daki Fréjus Aix (V. yy.) gibi vaftizhaneler ile sütun başlıkları roma heykelciliğinin gerileme devrine girdiğini gösteren, yeraltı kiliselerinden ibaret nispeten önemsiz yapılardır. Merovenj sanatı hakkında en geniş bilgi, kuyumculuk işlerinden edinilebilir. Kuyumcular, değerli madenleri damla taşları ve sırçayle süsler, mücevherler, vazolar ve mahfazalar yaparlardı. Tournai'de Childerich'in (öl. 481) mezarında bulunan değerli eşya Fransız Millî kütüphanesindedir.

Daha iyi tanıdığımız karolenj sanatı, kökünü doğrudan doğruya Eski Roma'dan alarak Bizans ile daha yakın bağlantı kurduğu için, gerçek bir rönesansı temsil eder. Bununla beraber, bazı sanat kolları, birçok bakımdan bu iki etkinin dışında kalır. Özellikle mimarlık alanında, X. yy. sonlarında, roman üslûbundaki bazilikalara çok yakın orijinal bir bazilika planı geliştirildi: yan sahınları bulunan büyük sahın, çapraz sahın (*transeptum*), absid ve koro dehlizi, bazen de karşılıklı çift absid. Beauvais'deki Basse-Oeuvre kilisesi, Verdun katedrali, Saint-Philbert de Grand-Lieu bazilikası veya Germigny-des-Prés gibi bazilika tarzında olmayan yapılar, karolenj inşa tekniği hakkında fikir verebilir. Süslemeler, daha çok bizans sanatı etkisinde yapılan mozaikler ile resimlerdi; bunlardan bazıları zamanımıza ulaşmıştır: Germigny-des-Prés'nin absid mozaikleri, Auxerre'de Saint-Germain yeraltı kilisesindeki freskler (*Aziz Stephanus'un Hayatı*), bunlar üzerinde insan resmi yeniden göründü. Heykelcilik de bizans etkisindeydi; Charlemagne'ın som bronzdan heykeli (802'ye doğr., Louvre müzesi) Eski Roma'da görülen atlı heykellerden esinlenerek yapılmıştır. Karolenj rönesansının en güzel eserleri arasında elyazması süslemeler yer alır: baş harfler, kenar süsleri, sayfalar arasında insanları veya karışık sahneleri gösteren resimler. Tours, Reims, Metz ve Saint-Denis gibi başlıca okullarda yapılan şaheserler Fransız Millî kütüphanesindedir: ***Saint-Sernin'in Dua Kitabı*** (785'e doğr.); ***Saint-Médard de Soissons'un Dua Kitabı*** (IX. yy. başları); Kel Charles'a ait iki ***Kutsal Kitap*** (850'ye doğr.).

Roman sanatı

Roman mimarîsinin başlıca özelliği çatı örtüsü olarak tonoz kullanılmasıdır: silmeli beşik tonoz, takviye kemeri üzerine oturtulmuş beşik tonoz, haç tonoz, kubbe tonoz. Cepheler genellikle kulelerle çevrelenmiştir; bazen de çapraz sahın çeliplemesi üzerinde bir çan kulesi veya fener-kule yükselir. Roman üslûbundaki kiliseler uzun süre bölge okullarına göre sınıflandırılmıştır; bugün bu tasniften vaz geçilmiştir. Daha çok, yayılışları bir tek bölgeye bağlı kalmayan genel tipler ayırt edilmektedir: üst katı bulunmayan yan sahın ve sahınlar (Vézelay, Poitiers'deki Notre-Dame-la-Grande, Arles'daki Saint-Trophime kiliseleri); büyük sahın ve üst katlı yan sahınlar (Normandiya, Auvergne, Saint-Etienne [Nevers], Sainte-Foy [Conques], Saint-Sernin [Toulouse] kiliseleri); bir tonoz dizisiyle örtülü kiliseler (Saint-Hilaire [Poitiers] ve Souillac kiliseleri ile Cahors ve Puy katedralleri).

Oyma işleriyle süslü Roman kiliselerinde bu süslemelerin büyük bir kısmında gerçek varlıklar, kutsal kitaplardan aktarılmış sahneler canlandırıldı: İsa'nın Doğumu ve Çocukluğu, Çile Sahneleri, Göğe Çıkış, Son Hüküm, Havari Yuhanna'nın Apokalypsis'i. Kişiler, basit çizgilerle belirli bir üslûba sokulmuştur; bunların yanında gerçek dışı bir favna ve bitki örtüsü (tek vücutlu ve iki başlı canavarlar, tek başlı ve iki vücutlu canavarlar) yer alır. Başlıca oymalı kısımlar, sütun başlıklarıyle taçkapılardır (alınlık tablaları, aylamalar, kapı ayakları). Oymacılığın ana çizgileri mimarlığınkiyle bağdaşır; süslemeler bina ile bir bütün meydana getirir. Normandiya'da, genellikle, yalnız geometrik motifler görülür. Bir dinî hikâyenin bütününü canlandıran en güzel örneklere Bourgogne'da (Vézelay, Autun); Orta Fransa'da (Beaulieu, Conques, Carennac); güneyde Languedoc (Toulouse, Moissac) ve Provence (Arles) bölgelerinde; eski Roussillon eyaleti topraklarında (Elne, Saint-Michel-de-Cuxa) rastlanır.

Roman kiliselerinin çoğunda boyaresim süslemelerine yer verilmiştir. Binaların hacimliliği, dolu satıhların bolluğu, ressamlara işlenecek geniş alanlar sağlamaktaydı. Oymacılıkta olduğu gibi, roman freskleri de anıtsal karakterleriyle önem kazanır: fresklerin duvarlara ustalıkla uygulanması, renk tonlarındaki cüret ve samimîlik, sunuluştaki açıklık. Fransa'da roman devrine ait başlıca fresk bütünleri Bourgogne'dakilerdir.

Gotik sanatı

Gotik mimarînin başlıca özelliği sivri kemer çaprazları üzerine oturtulmuş tonoz çatının uygulanmasıdır. Bu mimarî daha az malzeme kullanmak amacıyle roman sanatı devrinde başlayan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır; sivri kemer çaprazı, dolu alanların azalmasına imkân verdi; böylece hafifleyen bina, geniş bir cam kafes haline geldi. Sonra mimarlar, mümkün olan en fazla yüksekliğe erişmeğe çalışarak göğe doğru bir atılış duygusu yaratmak istediler. İlkel gotik (XII. yy.), çoğu durumda, sivri kemer çaprazlı roman üslûbundan başka bir şey değildir (Paris ve Lyon katedralleri) üst kat mahfilinin (tribün) kullanılmasına devam edildi. XIII. yy.ın ilk yarısına ait gotik üslûpta (Chartres ve Reims katedralleri) boş ve dolu alanlar denkleşti, hüner gösterilerine yer verilmedi; üst kat mahfilinin yerini, dar bir geçit olan tabaka kemerlemesi (*triforium*) aldı. XIII. yy. sonları ile XIV. yy. başları gotik üslûbunda tabaka kemerlemesi kafeslenerek pencerenin bir unsuru haline geldi; böylece kilisenin bütün yukarı bölümü ışıklandırıldı (Beauvais katedrali, Amiens katedralinin koro bölümü). Ortaçağ sonu gotiğinde, mimarın hüner gösterileriyle dekoratörünki birleşti, yapı unsurları parçalandı, eğriler ters eğrilerle karşıtlandı (Rouen'daki Saint-Maclou katedrali).

Gotik kiliseler, roman üslûbundaki süslemelerden çok daha natüralist olan zengin oyma işleriyle süslendi. Daha az üslûplaştırılan insan figürleri gitgide birer portre halini aldı. Birkaç istisna hesaba katılmazsa, süsleyici unsurlarda aşırılıklara yer verilmedi. Bitki örtüsü olarak Fransa topraklarında yetişen bitkiler temsil edildi (üzüm, çeşitli sebzeler). Konular kısmen değişti: Son Hüküm tasvirleri yine her tarafta görüldü, Meryem ile azizlere çok daha geniş yer verildi. Dinî duyguların ifadesinde sevgi unsuru yer aldı. XII. ve XIII. yüzyıllarda henüz pek anıtsal olan bu mimarî, yavaş yavaş binadan kurtulma eğilimi gösterdi: Chartres katedralinin krallık taçkapısındaki heykel-sütunlar bir mimarî unsurdur; Champmol Chartreuse'ünün taçkapısı üzerindeki insan heykelleri, duvardaki yerlerinden kolaylıkla sökülerek müzeye kaldırılabildi; tam bir mimarî unsur olan sütun başlıkları üzerindeki oyma işleri, sadece taçkapılar üzerinde kaldı. Gotik heykel grupları şunlardır: Chartres katedralinin krallık taçkapısı (XII. yy.); Chartres'daki yan taçkapılarla bunların revakları, Amiens ve Reims katedrallerinin taçkapıları (XIII. yy.); Rieux katedralindeki Havariler (Toulouse müzesi) [XIV. yy.]; Champmol Chartreuse'ündeki süslemeler (XV. yy.).

Braque
«Duo»
Modern Sanat
Millî müzesi,
Paris

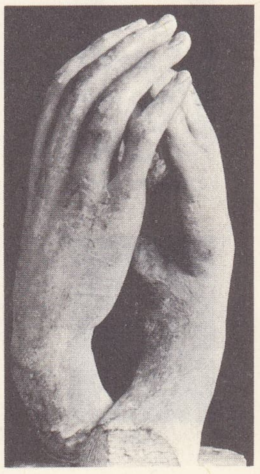

Rodin
«Katedral»
Rodin müzesi, Paris

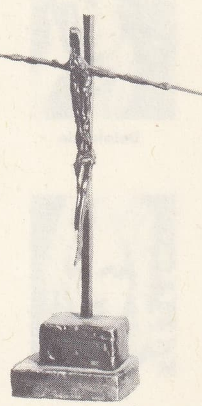

Germaine Richier
«Assy'li İsa»
bronz, 1950

Duvarlardaki ajurlamalar yüzünden resimlenecek satıhlar kalmayınca fresk'in yerini vitray aldı. XII. yy. vitrayları, kurşundan bir kafesin gözenekleri içine yerleştirilmiş renkli camlardan bir mozaik meydana getirdi (Chartres, Le Mans); camlar üzerindeki örnekler gelişmekle beraber, aynı teknik XIII. yy.da da devam etti (Chartres, Poters, Bourges, Paris Sainte-Chapelle'i); çapraz sahın pencerelerindeki büyük gülbezekler, sanatçılara yeni ve parlak bir uygulama alanı sağladı (Paris katedrali). Vitraylarda hâkim renk olan koyu kırmızı ve koyu maviler, Ortaçağ sonlarına doğru açıldı; grizay, gümüş sarısıyle birleşik olarak daha sık görüldü (Rouen'daki Saint-Ouen katedrali); çerçeve iskeleti ortadan kalktı, cam üzerine boyamaya gidildi. Geniş duvar satıhlarına kesin ihtiyaç bulunan din dışı mimarîde fresk devam etti (Avignon'daki Papalar sarayı). Manastırlar dışında, laik atelyelerde gittikçe daha fazla işlenen tezhip sanatı olağanüstü bir gelişme gösterdi. Paris tezhipçiliği XIII. ve XIV. yüzyıllarda hâkim rol oynadı.

Taşınabilen tablolar Fransa'da XIV. yüzyılda ortaya çıktı: ilk örneği, gerçekciliğiyle özellik gösteren *İyiyürekli Jean Portresi*'dir (1360 yılları, Louvre müzesi). Çoğunlukla adları bilinmeyen «primitif'ler» XV. yüzyılda şaheserler meydana getirdiler; başlıca okullar, Loire (Jean Fouquet: *Juvénal des Ursins* portresi, Louvre müzesi), Bourbonnais (Moulins'li Usta) ve Provence (Nicolas Froment) okullarıdır. Resimli duvar halıcılığı, Paris, Arras ve Tournai dokuma tezgâhlarından çıkan eserlerle göz doldurdu.

XVI. yüzyıl

Birinci Rönesans, Louis XII ve François I zamanında, 1535 yıllarına kadar sürdü ve Pavia Chartreuse'ünden doğan lombard sanatının, İtalya savaşları sonunda küçük oymacılık motifleri furyasıyle Fransa'da yayılışı dönemine rastladı. Ortaçağ mimarî geleneklerinin sürekliliğini engellemeyen bu süsleme sanatı, Normandiya (Gaillon) ile Loire'ın orta kesiminde de (Blois, Amboise, Chambord, Azay-le-Rideau, Chennonceaux) görüldü.

İkinci Rönesans veya Rönesans'ın ikinci dönemi, daha karmaşıktır. Bu dönemde, bir yandan italyan etkisine karşı bir tepki uyandı, öte yandan da doğrudan doğruya Eskiçağdan yararlanan bir akım doğdu. Eskiçağ etkisiyle, mimarlık ile süslemecilik arasında bir düzenlilik ve dengelilik çabasından meydana gelen ilk klasik hareket hazırlandı; süsleme sanatı, özellikle Vitrius'un (*De Architectura*) [Mimarlık Sanatı Üstüne] koyduğu ilkelere bağlandı. Bu ilk klasik akımın kurucuları Pierre Lescot ile Philibert Delorme'dur. Eskiçağ, insan vücudunu idealleştirmekten çekinmeyen (Masumlar çeşmesi'nin *Su Perileri*) ve Vitrius'un eserini resimleyen aydın sanatçı Jean Goujon'un etkisi altında heykelciliğe de hâkim oldu.

Foto. Giraudon, Bulloz-Viollet, Romanet galerisi (LAROUSSE)

Josquin des Prés

Claude Le Jeune

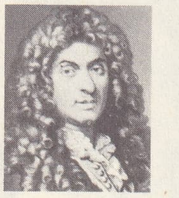

Lully

Delalande

Campra

Pierre Bontemps, modellerine daha çok bağlı kaldı.

Başka sanatçılar ise Primatice ile Rosso'nun Fontainebleau'ya soktukları italyan sanatının etkisinde kaldılar. Mimarlıkta Du Cerceau, Verneuil ve Charleval şatolarında külfetli ve şatafatlı bir sanat gösterdi. Jean Bullant, Küçük Chantilly şatosunun yapımında, yatay cephe bölümlerinin düzenini bozarak uzun süre devam edecek yeni bir tarz ortaya koydu. Resimde, Fontainebleau okulu adını alan ressamlar çevresi, çıplak ve yapmacıklı bir resim modası yarattı. Antoine Caron (1521-1599) daha bağımsız, fakat Fontainebleau'lular kadar karmaşıktı. Yalnız heykelcilik (Germain Pilon, Ligier Richier) ortaçağ gerçekçiliğine bağlı kaldı; Bachelier, barok sanatının habercisi bir anlatımcılık eğilimi gösterdiyse de, temelde, Ortaçağ sonu görüşünden ayrılmadı.

XVII. ve XVIII. yüzyıllar

Avrupa ülkelerinin, yarısından fazlasıyle (İtalya, Orta Avrupa, Flandre) barok sanatına bağlı kaldığı XVII. ve XVIII. yüzyıllar, fransız sanatının klasik dönemini temsil eder. Hiç değilse XVII. yy.ın ikinci yarısıyle XVIII. yy.da bütün fransız sanatı için geçerli olan bir başka özellik de bu sanatın, çok geniş ölçüde, bir devlet işi olması, öğretiminin devletçe sağlanması, doktrininin devletçe tayin edilmesi, sanatçılarının yine devlet tarafından beslenmesiydi. En başarılı sanatçılar Roma'daki Fransa akademisine gönderilirdi; sonra bunlara krallıkça siparişler verilir, yıllıklar bağlanır, hattâ bazen soyluluk unvanları bağışlanır ve Louvre sarayında yaşamaları sağlanırdı.

1660'tan önceki fransız sanatı, ahlâkî ağırbaşlılığı, açık, anlaşılır ve mantıklı olma özeniyle belirlendi; din duyguları alanında yenilik eğilimi, birçok manastır ve kilisenin yapılmasıyle kendini gösterdi. Mimarlıkta François Mansart, ressamlıkta Poussin, Louis Le Nain ve Georges de La Tour bu devirde yetiştiler.

XVII. yy. fransız kiliselerinin yapısı, çoğu zaman «cizvit üslûbu»nun kasten aşağılayıcı hâkimiyeti altında bozuldu. Paris'in en ünlü kilise cephesi (Saint-Gervais, 1616-1621), Eskiçağın üç mimarî düzenini (Dor, İon ve Korynthos düzenleri (birarada temsil eder. François Mansart (1598-1666), Visitation (1632) ve Val-de-Grâce'ı (1660), Lemercier, Sorbonne'u (1635-1653) inşa ederken cephelerin terkibine kubbeyi kattılar. Yüzyılın yarısından önce yapılmış olan kiliselerin tek ortak yanı, karşı-reform'un damgasını taşıyan ağırbaşlı bir sadeliktir. Sivil mimarîde başta gelen eserler, Paris'te: Luxembourg sarayı (Salomon de Brosse), Louvre'daki Saat köşkü (Lemercier), Dauphine meydanı ile Vosges meydanı (Krallık meydanı); Paris dışında ise; Richelieu şatosu ve şehri (Lemercier), Maisons şatosu ile Blois şatosunun Louis XIII üslûbundaki kanadıdır (François Mansart). Le Vau, Vincennes şatosu mimarlığıyle meslek hayatına girdi. Resim sanatı, kâh italyan kâh flaman etkisini yansıtır. Bu yüzyıl başlarında Fransa, usta sanatçıdan öylesine yoksundu ki, Marie de Médicis, Luxembourg şatosunun süslenmesi için Rubens'e başvurmak zorunda kaldı. Fakat bir süre sonra Simon Vouet, ardından Le Sueur; Resim akademisi üyeleri tarafından tahlil konusu yapılan eserleriyle bu hocaların resmî fransız klasik doktrinini ortaya koymalarına hizmet eden Nicolas Poussin; Claude Lorrain, Le Nain'ler, George de La Tour, Valentin ve Baugin yetişti. Portrecilerden, Philippe de Campaigne (1602-1674) ile süsleme sanatında da usta olan Sébastien Bourdon ve gravürcülükte un yapan Jacques Callot da bu devrin sanatçılarıdır. Heykelcilik, mezar anıtlarıyle temsil edildi: Henri de Bourbon'un Chantilly'deki anıtkabri (Sarazin); Henri de Montmorency'nin Moulins'deki kabri (François Auguier) gibi. Jean Varin ise madalyacılıkta başarı kazandı.

Louis XIV devrinde fransız sanatının temsilcisi Versailles sanatı, belirtici vasıfları da zenginlik ve ihtişamdı. Versailles'ın yapımında mimar Jules Hardouin-Mansart ile birlikte çalışan Le Vau, yüzyılın iki yarısı arasında köprü rolü oynadı: Mazarin'in siparişiyle Paris'te Dört-Milletler kolejini, sonra da Fouquet hesabına Vaux-le-Vicomte şatosunu kurdu; Hardouin-Mansart ise Versailles şatosunda değişiklikler yaptı, Büyük Triaonon ve Marly'yi inşa etti, gerek taşrada gerek bu dönemden büyük yararlar sağlamış olan Paris'te yoğun bir faaliyet gösterdi. Paris rasathanesini Perrault yaptı; ayrıca Louis XIV, mimar Liberal Bruant'a İnvalides konağını yaptırdı; bunun şapeli Jules Hardouin-Mansart'ın eseridir. Bu dönemde, krallık siparişleri dışında pek az yeni kilise, buna karşılık, Saint-Louis adasında (Lambert ve Lauzun konakları) veya Marais'de (Salé,Beauvais ve Soubise konakları) çok sayıda konak ile iki yeni Krallık meydanı (Place des Victoires, Place Vendôme), sonra Dijon'daki Place Royale inşa edildi; bu son iki meydan Jules Hardouin-Mansart'ın planına göre yapıldı. Resim sanatının temsilcisi özellikle Le Brun'dü (1619-1690). İtalya'da yetişen sanatçı, tıpkı mimar Le Vau gibi, yüzyılın iki yarısı arasında köprü rolü oynadı. Paris'teki Lambert konağı galerisini, Vaux-le-Vicomte şatosunun büyük salonunu, Louvre sarayının Apollon galerisini, Versailles şatosundaki Aynalı galeriyi Le Brun süsledi, Versailles'ın bütün heykelcilik işleri programını o düzenledi. Le Brun, çok yanlı bir dekoratördü. Colbert tarafından Gobelins atelyeleri yöneticiliğiyle görevlendirilince, hazırladığı nakışlı duvar halısı kartonları, mobilya ve sofra takımı örnekleriyle Louis XIV ve sarayı ilerigelenlerinin yaşadıkları çevrenin döşenmesi tamamlanmış oldu. Yerine geçen Pierre Mignard, onun süsleme sanatındaki ustalığına erişemedi (Val-de-Grâce manastırı kubbesinin resimlenmesi), buna karşılık portre ressamlığında daha çok başarılı oldu. Louis XIV devri saltanatının son yıllarında, Poussin'cilerle Rubens'ciler, başka bir deyimle, desencilerle renkciler arasındaki kavga ortaya çıktı. Heykelcilerden, süsleme işlerinde çokça faydalanıldı. Versailles bahçelerinin tertiplenmesinde Girardon'un büyük emeği geçti; italyan Tuby ile, sonradan Desjardins adını alan flaman Van den Bogaert de onunla birlikte çalıştılar; her üçü de Le Brun'ün disiplinine boyun eğdi. Bu sanatçılar krallık meydanları ve mezar anıtları için heykel siparişleri aldılar (Richelieu'nün mezarı [Girardon], Louvois'nın mezarı [Desjardins]). Yalnız Provence'lı Pierre Puget, klasik sanatın dışında kaldı; italyan baroku eğilimli bu sanatçı Girardon ile çatıştı. Fransız klasik sanatını belki en iyi temsil eden Le Nôtre'a gelince, Tuileries, Vaux-le-Vicomte ve Versailles bahçelerinin planlarını o çizmişti.

Louis XIV'ün ölümünden sonra sanat çevresinde bir yumuşama görüldü. Zarafet, ihtişama; eğri ve ters eğri, düz çizgiye tercih edildi. Rejans devrinde, Merkezî Avrupa'nın «rokoko»sundan daha ılımlı «rokay» (sunî kayalar) üslûbu ortaya çıktı; bu sanatta görülen bazı aşırılıklar, Meissonnier gibi İtalya'dan gelme süsleyicilerin elinden çıkmıştır. Rokay üslûbuna bilhassa iç süslemede yer verildi. Fakat Robert de Cotte veya Jacques Gabriel gibi sanatçılar, bina dışlarında özentisiz, bölümlerinde kurallara uygun kaldılar. Watteau ile onun talebeleri veya rakipleri olan Pater, Lancret ve Quillard'ın *Hovardalık Âlemleri* konulu tablolarıyle Nattier'nin portreleri de rokay'cılığın örnekleri sayılabilir. Heykel sanatı, Coysevox'nun öğrencisi ve yeğeni olan Guillaume Coustou'nun eserleriyle (*Marly Atları*) XVII. yy. üslûbuna daha yaklaştı. Louis XV'in saltanatı ve Madame de Pompadour'un kardeşi Marigny markisinin krallık baş murakıplığı zamanında klasik mimarînin en parlak çağı başladı: bu dönemi Ange Gabriel ve Soufflot gibi sanatçılar temsil etti, teoriciler Jacques François Blondel idi. Blondel, başlıca iki büyük eserin, *Architecture Française* (Fransız Mimarîsi) [1752-1756] ile Patte'ın tamamladığı *Cours d'Architecture*'ün (Mimarlık Dersleri) [1771-1777] yazarıdır; 1739'da Paris'te açtığı Mimarlık okulu ve Akademi'deki hocalığıyle (1756) büyük etki yarattı. Gabriel'in küçük Trianon'u ile Soufflot'nun, o zamanlar henüz Sainte-Geneviève kilisesi olan Panthéon'u bu devrin en ünlü yapılarıdır; ayrıca, Paris'teki Saint-Germain dış mahallesiyle Concorde meydanındaki birçok konağın yapılması (1753-1763), sonra da taşra şehirlerinin güzelleştirilmesi (Bordeaux, Lyon, Nantes, Toulouse, Nancy, Reims, Besançon) yine bu dönemde gerçekleşti. Resimde Watteau kadar şairane olmayan Boucher mükemmel bir süslemeci olarak göründü. İki pastel ustası, Maurice Quentin de La Tour ile Perronneau, iki ayrı alanda hüner gösterdiler. Büyük renk ustası Chardin aile hayatı konularını benimsedi. Heykelciler arasında, Roma'da eskiçağ öğrenimiyle yetişmiş olan Bouchardon (Grenelle sokağındaki çeşme), rokay'cılığa karşı sert tepki gösterdi; J.-B. Lemoyne (1704-1778), her şeyden önce bir portreci ve portre-büst ustasıydı; Pigalle, Reims şehri Krallık meydanına konulmak üzere Louis XV anıtı ile Harcourt kontunun ve Saksonya mareşalinin mezarlarını yaptı. Gravürcülük (Cochin), nakışlı duvar halıcılığı (Beauvais'te verdikleri eserlerle Oudry ve Boucher), mobilyacılık (Boulle, Cressent, Oeben, Riesener) Louis XV devrinde çok parladı.

1770'ten sonra zevkler değişti. Karışık unsurlardan meydana gelen avrupa akımı hâkim oldu: Eskiçağın en gerilerine dönüş; akıldan ziyade gönüle ve duygulara sesleniş: bu son eğilim romantizm başlangıcının belirtisidir; Louis XVI zamanında çok canlı olan bu eğilim, David'in engellemesi yüzünden ancak 1820'den itibaren yaygınlaşacaktır. Mimar Mique veya ressam Hubert Robert gibi bazı sanatçılarda, içinde eskiçağ veya gotik üslûplu yahut romanesk ve köylü tarzı küçük yapılar bulunan bahçelerin tertip veya tasvirinde bu iki akım birarada görüldü. Mimarlık, yeni buluşlar için Etruria'ya, Eski Mısır'a, bilhassa yunan arkaizmine başvurdu; eski italyan şehri Paestum'daki köksüz dor üslûbu bir sembol haline geldi. Eskiçağa, aynı zamanda Palladio'nun eserleri açısından da bakıldı. Bu devri en iyi temsil eden isimler: vergi mültezimliği mimarı Ledoux (Paris «Propylées»leri, Arc-et-Senans tuzlası), Artois kontunun mimarı Bélanger (Bagatelle şatosu mimarı), aynı zamanda Palladio'nun yetiştirmesi olan, Marie Antoinette'in mimarı Mique (Versailles'teki Kraliçe manastırı) ve J.-J. Rousseau' dur (Küçük Trianon kır evi). İmparatorluk devrinde Roma'ya dönüldü, Roma dekorunun aynen taklidine kadar varıldı: Carrousel takı (Percier ve Fontaine), Etoile meydanındaki Zafer takı (Chalgrin), tapınak tarzındaki binalar (Madeleine kilisesi, Vignon'un eseri), Paris borsası (Brongniart). Resim sanatı eskiçağ eğilimli olmaktan ziyade duygululuğa yöneldi. Diderot'nun en beğendiği sanatçı olan ressam-edebiyatçı Greuze, şehvet ve melodram havasında eserler verdi; Fragonard tablolarıyle, XVIII. yüzyıl sonlarının büyük romantik şairi olduğunu gösterdi. David, Eskiçağı işleyen ilk eserlerini Louis XVI devrinde verdi (*Horaces*'lar). Heykeltıraş Houdon, Voltaire, Washington, Napolyon ve zamanının birçok şöhretinin büstlerini yaptı.

Modern çağ

XIX. yy. başlangıcından itibaren güzel sanatların Fransa'da gösterdiği gelişmeye iki olay hâkim oldu: 1. akademiler ile eski rejim düzeninin ortadan kalkması; Fransa enstitüsünün 5 bölümünden biri olan Güzel Sanatlar akademisinde ancak 10 mimar, 10 ressam ve 10 heykeltıraş vardı ve bu akademi bütün sanat hareketlerini temsil etmekten uzaktı; bütün estetik devrimleri bu akademiye karşı yapılacaktır; «akademik» sözü kötüleyici bir anlam kazanmıştı; 2. heykelciliğin üstünlüğünü kaybetmesi; resim sanatı ön plana geçti; kamu artık yalnız bu sanatla ilgileniyordu ve tablo ticareti o zamana kadar görülmemiş bir sürüm kazanmıştı. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda aynı kimseler hem mimar hem mühendisti. XIX. yy.dan itibaren bu iki meslek ayrıldı, hattâ bazen birbirine rakip oldu: mimarlara terkip ve süsleme meseleleri, mühendislere de teknik meseleler düştü. Mimarlar, arkeoloji zevkine kapılarak önce yunan-roma çağını taklit ettiler, sonra da Ortaçağın (Viollet-le-Duc) ve italyan rönesansının taklidine özendiler; karma bir sanat olan bu taklidin en ilgi çekici belirtisi, Charles Garnier'nin Paris operasıdır. Demir metalürjisinin ilerlemesinden Labrouste gibi yenilikciler yararlandılar (Saint-Geneviève kütüphanesi). Fakat XIX. yüzyılın en ünlü yapısını, Paris'te kendi adıyle anılan meşhur kule ile 1889'da Gustave Eiffel başardı. Şehirlerin büyümesi şehircileri yeni meseleler karşısında bıraktı: Napoléon III ile Haussmann, Paris'i büyük ölçüde değiştirme işine giriştiler (1853-1870).

Foto. Bulloz, Langlois, Giraudon (*LAROUSSE*)

Rameau

Leclair

Gossec

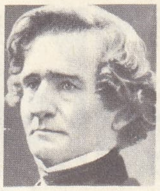
Berlioz

Gounod

C. Franck

Saint-Saëns

Bizet

Massenet

● *Mimarî.* XIX. yy.ın yarısından itibaren, demirden betonarmeye, çeliğe ve plastik maddelere kadar mimarlarca kullanılan yeni malzeme, şekillerin hızla gelişmesine yolaçtı; önce, kârgir yapı görünüşünü muhafaza eden betondan dökülmüş binalarla (Danton sokağındaki Hennebique'in evi) işe başlandı; fakat Perret kardeşler, 1902'den itibaren (Franklin sokağındaki ev), dünyada ilk defa olmak üzere betonarme duvarlı inşaata giriştiler. Yine Perret kardeşlerin bir şaheseri olan Champs-Elysées tiyatrosu (1911), planıyle olmasa da cephesi bakımından klasik düzen kurallarına az çok bağlılık gösterdi; oysa Le Corbusier, meselâ üniversite yurtlarında (İsviçre pavyonu) bu kurallardan büsbütün ayrılmış ve binanın, göreceği hizmete uygunluğu lüzumunu dikkate alarak geçmişin hiç bir üslûbuyle ilgisi bulunmayan çizgi ve hacim düzenleri meydana getirmiştir. Genel olarak, geleneksel süsleme unsurları repertuvarına başvurmaktan kesinlikle kaçınılarak binayı «süsleyici kılma» çabası görülmektedir.

İktidar yöneticileri, yenilik getiren mimarların çabalarını uzun süre desteklemekte tereddüt ettiler; bununla beraber, Fransa'da Viollet-le-Duc'ten Baltard'a ve Perret kardeşlerden Le Corbusier'ye kadar önce gerçekçiliğin, sonra da fonksiyonalizmin, çağdaş yapı sanatının başlıca özelliklerini ortaya koymuş olan bu iki felsefenin temellerini atanlar, bu yenilikçi mimarlar oldu. 1950 Yıllarına doğru, ülkenin yeniden imarı işlerinin hızlandırılması, aynı zamanda da nüfusun şehirlere yığılmasından doğan meselelerin çözülmesi gerekti. Bu muazzam meseleler, inşaatçılar, mühendisler, şehirler, sosyologlar, iktisatçılar ve eğitimciler arasında gittikçe daha canlı bir işbirliği doğurdu. Mimarlık öğreniminde de reform yapılması gerekti. Yapı işçiliklerinin sanayileşmesi, özellikle prefabrikasyon metotlarına ve metal inşaata gidilmesi, evin, sarayın, fabrikanın ve kilisenin dış görünüşünü baştan aşağı değiştirdi; öte yandan, birçok bloktan meydana gelen, on bin kişiliğe kadar büyük meskenler, ayrıca gökdelenler ve kapladıkları alanların genişliğiyle şaşkınlık, bazen de kızgınlık uyandıran muazzam sanayi ve ticaret siteleri kuruldu. Başlıca mimarlık eserleri arasında: Créteil'deki (P. Bossard, doğ. 1928), Nîmes, Bobigny, Marseille-la-Viste, Bagnols-sur-Cèze ve Toulouse-le-Mirail'deki (Candilis [doğ. 1913] ve yardımcıları) halk blok apartmanları; Paris'teki Saint-Antoine hastahanesine ait üniversite yurdu (Wogensky, doğ. 1916); Neufchâtel-en-Bray'deki sosyal yardım merkezi (Auzelle, doğ. 1913); Havre müzesi (mimarları, Weil [doğ. 1914]) ve (Dimitriyeviç [doğ. 1926]); Saint-Denis'deki E.D.F. laboratuvarları (Le Couteur [doğ. 1916]); Marly-le-Roi'deki Grandes-Terres blok apartmanları (Marcel Lods [doğ. 1891]); Paris'teki Ailelere Yardım teşkilâtı merkez binası (Raymond-Lopez, 1904-1966); Avignon'daki Saint-Joseph-Travailleur kilisesi (Guillaume Gillet [doğ. 1912]); Lourdes'daki yeraltı bazilikası (Freyssinet, 1879-1962; Vago, doğ. 1910; Pinsard, doğ. 1906; Le Donné, doğ. 1910); Antony'deki üniversite lojmanları (Jean Beaudouin [doğ. 1898]); Sarcelles'de (Labourette [doğ. 1915] ve yardımcıları) ve Bobigny'deki (Aillaud [doğ. 1902]) büyük blok apartmanlar; Orly hava meydanındaki yolcu salonları binası (Cicariot [doğ. 1910]); opération Maine-Montparnasse) adıyle bilinen muazzam inşaat (Urbain Cassan [doğ. 1890] ve yardımcıları); Savunma bölgesinin amenajmanı v.b. anılabilir. Fransa'nın her yanında bir mimarî rönesansının gerçekleştirildiği apaçık bir gerçektir; ancak «köy meskeni» sözü altında toplanan işler henüz bunun dışındadır.

● *Resim.* Henüz romantik ressamlar David'in akademizmine karşı çıkmışlardı. 1830'un Théodore Rousseau, Corot gibi manzara ressamları, tabiîliğe karşı gittikçe daha başarılı bir eğilim gösterdiler. Courbet, Venedik'li büyük ressamlarla boy ölçüşebilecek bir tekniğe sahip olmakla beraber, ancak elle tutulabilen şeylere karşı ilgi duydu ve gerçekçilik akımının önderi oldu. Zola'nın natüralizmine paralel olarak, ilmî ilkelere dayandıklarını ileri süren empresyonistler (Chevreul), ışığın, günün çeşitli saatlerinde gösterdiği değişikliklere göre tahlilini yaptılar; Manet, Boudin, Monet, Pissarro, Sisley, daha çok kendi duyumlarına güveniyorlardı; noktacılar (puvantilistler: Seurat, Signac) daha düşünsel bir yöntem kullandılar; Cesanne, eserin havasına göre, ritimli terkiplere bağlandı; Degas ile Renoir, Bonnard'ı, Vuillard'ı, Toulouse-Lautrec'i etkilediler, bunlar, bir ara, nabi'ler grubuna katıldılar, nabi'lerden mistik eğilimli Sérusier ve Maurice Denis çıktı; bu sonuncu da George Desvalière ile birlikte kilise sanatına yeni biçim verdiler. Bu iki akım, resim sanatındaki gelişmelerin devamını sağladı. Gauguin başta olmak üzere bütün sembolistler, görüneni, görünmeyenin bir yansısı saydılar, arabesk ve polikromi (çokrenklilik) yoluyle bu görünmeyeni ifade etmeke övündüler. Resme körü körüne bir taklitçilik sanatı gözüyle bakmayı reddeden Fov'lar da (Matisse, Friesz, Vlaminck, Derain, Marquet, Dufy), tabiî konulardan hareket ederek «iç duyumlar»ın değişik renklerini vermeğe çalıştılar. Kübist'lere göre (Braque, Delaunay, Gleizes, Metzinger, La Fresnaye) tablo, bir duyarlık halinin ifadesi değil, özellikle bir kararın, bir yargının sonucudur. Gerçeküstücüler bilinçaltı dünyasına inmeğe çalıştılar. Soyutçular (abstre'ler veya «enformel'ler» veya «non-figüratif'ler») eserlerini, kendi kendine yeten «plastik olaylar», «yeniden düşünülmüş» bir dünyanın tasviri olarak değerlendirdiler. Fakat bu «gerçek-dışı» akımla birlikte, zengin ifadeli biçim bozukluklarına uğratılan somut gerçeğin gözlemine dayanan ekspresyonizm (Rouault, Gromaire, Goerg, sonra da Bernard Lorjou ve Bernard Buffet) ortaya çıktı. Picasso gibi Fransa'nın sanat dünyasındaki ününe kapılarak bu ülkeye gelen ve «Paris okulu» ressamları denilen başlıca ressamların (Soutine, Chagall, Modigliani) görüşleri de bu yoldaydı. André Dunoyer de Segonzac, Courbet'nin gerçekçi geleneğine bağlandı. Naïf denilen ressamlara (Henri Rousseau, Maurice Utrillo, André Bauchant, Camille Bombois, Jean Eve) karşı gösterilen ilgi, «zihnî» resmin aşırılıklarına karşı tepki olarak ortaya çıktı. XX. yy. ortasından itibaren, «şiirsel gerçekçilik» ressamları (Raymond Legueult, Maurice Brianchon, Roland Oudot v.b.), yeniden duyulur gerçekliğe döndüler.

Soyut akım güçlü bir hamle yaparak taşizm'in, enformel sanatın, lirizm'in ve soyut ekspresyonizm'in doğmasına yolaçtı. Bu yoldan birçok sanatçı pek yaygın bir şöhrete ulaştı: Nicolas Stael (1914-1955), Bissière (1888-1964), Fautrier (1898-1964), Assy kilisesi pencere camlarını nakışlayan (vitray) ve Unesco binasındaki mozaik kompozisyonu hazırlayan Bazaine (doğ. 1904), Hartung (doğ. 1904), Art moderne müzesi'nde 1967'de büyük bir sergi düzenlemiş olan Soulages (doğ. 1919), dinî konuları işleyen Manessier (doğ. 1911), kaligrafik (yazı-resim) sanatın kuramcısı ve yaratıcısı olan Mathieu (doğ. 1921). 1960'a doğru başka akımlar da ortaya çıktı: çağdaş yaşantıyı yansıtmağa çalışan afiş ve seri resimlerden yararlanan yeni bir tasvircilik; pop'art'dan ve amerikan resminden etkilenen, optik etkilerden yararlanan figüratif sanat daha çok ekspresyonizm yönünde gelişti. Bu alanda sivrilen sanatçılar arasında 1948 Eleştirmenler ödülünü kazanan Bernard Buffet (doğ. 1928) ile Bernard Lorjou (doğ. 1908) ve aynı ödülü bunlardan sonra alan Minaux (doğ. 1923), kadın ressam Mottet (doğ. 1906), Sébire (doğ. 1920), Sarthou (doğ. 1911), Weisbuch (doğ. 1927), Tatin (doğ. 1902) ve d'Hauterives'yi (doğ. 1935) anmak gerekir. Balthus (doğ. 1908) Villa Médicis'nin yöneticiliğine getirildi.

Güzel Sanatlar okulu, Legueult (doğ. 1898), Coutaud (doğ. 1904) ve Chastel (doğ. 1897) gibi ressamları öğretim üyeleri arasına alarak hür ve modern bir yönde gelişti; Roma ödülü jürisinin kadrosu, İnstitut dışından seçilen üyelerle genişletilirken, Güzel Sanatlar akademisi de Jean Lurçat (1892-1966), Félix Labisse (doğ. 1905) ve Edouard Georg (doğ. 1893) gibi sanatçıları seçiyordu.

Belçika'lı Magritte ile Romanya'lı Brauner'de hayal gücü sürrealizmin sınırlarına kadar vardı, Aujame'da (doğ. 1905) ise daha lirik bir havaya büründü ve birçok ressama ilham kaynağı oldu. Öte yandan bazı ressamlarsa titiz bir gerçekçiliğe yöneldiler (Humblot [1907-1962] Rohner [doğ. 1913], sosyalist gerçekçilikten etkilenen Fougeron [doğ. 1913], «gerçekçi ressamlar» grubunun başı olan Cadiou [doğ. 1906], enformel sanata yönelen Rebeyrolle [doğ. 1926]).

● *Heykelcilik.* Gerçeği dikkatle gözleyen, onu kimi zaman idealleştiren, kimi zaman ona içli bir nitelik kazandıran Barye, Rude, Carpeaux ve Dalou'dan sonra Rodin, gerçeküstücülerin renk titreşimlerini andıran bir hacim anlayışına vardı. Bile bile arkaik ressamları taklit eden Bourdelle, resimlerine anıtsal bir nitelik vermeğe çalıştı. Bir yandan ayrıntılar üstünde duran, bir yandan da birleştirici bir resim tekniği ile çalışan Despiau, «Fransız Donatellos'u» adına hak kazandı.

Maillol ise, yunan klasik çağı ustalarını kopya etmekle beraber, onlardan geri kalmadı; Laurens, bu ustaların etkisini zenci heykellerinin etkileriyle kaynaştırdı; Arp, soyut resim, Germaine Richier ise, ekspres-

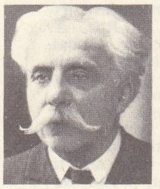
Fauré

Duparc

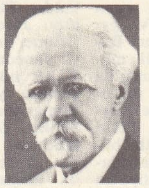
V. d'Indy

Messager

Debussy

Dukas

Roussel

Schmitt

Ravel

Foto. LAROUSSE

Ambroise Paré

Gassendi

J. D. Cassini

Réaumur

Buffon

Vaucanson

Lavoisier

Condorcet

Lamarck

Jussieu

Laplace

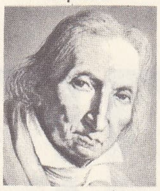
Jacquard

yonizm alanında sivrildi; Gimond ile Belmondo denenmiş kurallara bağlı kalarak güçlü ve zarif resimler yaptılar. Paris okulu heykeltıraşları, Zadkine'den Lipschitz'e kadar kübizm'e kaydılar.

Büyük bir canlılık gösteren çağdaş heykeltıraşlıkta da aynı çeşitli eğilimler göze çarpar. Germaine Richier'de (1904-1959) büyük acılar ifade eden konulara; Arp (1887-1966), Gilioli (doğ. 1911), Chavignier (doğ. 1922), Adam (doğ. 1904), Lipsi (doğ. 1898), César'da (doğ. 1921) soyuta, Jean Carton (doğ. 1912), Volti (doğ. 1915), Joseph Rivière (1912-1961), Couturier (doğ. 1905), Leygue (doğ. 1905), Gili (doğ. 1914) ve Derbré'de (doğ. 1925) ise, kısıntısız bir gerçekçilik eğilimi görülür.

● *Süsleme sanatları.* Basın kampanyaları, sanayiin kısmî desteği ve devletin teşvikiyle bu sanatçılar eski üslûpları taklit etmekten vaz geçtiler. 1900 Dünya sergisi, Nancy'de Gallé, Majorelle, Jallot ve daha birkaç sanatçının yeni üslûbunu halka tanıttı; bu sanatçılar, öz yapıdan çok, flora'dan esinlenerek, dekorda yenilik getirdiler. Lalique, mücevher ve cam işlerinde; Decoeur, Lenoble, Delaherche ise seramikte ustalık gösterdi. Rus balelerinin etkisinde kalan terzi Poiret, iç süslemede renk oyunlarından yararlandı. Münih'li sanatçılara özenen Ruhlman, Sue, Mare ve Paul Follot, gittikçe daha sade ve süssüz mobilyalar yaptılar; bunlara, Chareau ile Francis Jourdain, görevsel mimarînin ilkelerini uyguladılar; Dufet, özellikle de Dufrêne, mobilya yapımında seri imalâtın ihtiyaçlarında ön planı aldılar; Jaques Adnet ve Leleu mobilyada daha çok lükse, Arbus ise süse önem verdi. Emile Robert, döğme demir sanatını yeniden canlandırdı; Edgar Brandt ile Raymond Subes ise, bu sanattan yeni teknik usullerle yararlandılar. Gustave Geffroy, Jean Ajalbert, Guillaume Jenneau, Gobelins ve Beauvais dokuma tezgâhları için, Chéret, Braquemond, Dufy, Gromaire gibi sanatçılara duvar halıları için desenler yaptırdılar. Bu sanatçıların çalışmaları, özellikle Jean Lurçat'nın etkisi altında gerçek bir rönesansın doğmasını sağladı ve bundan Arbusson atelyeleri yararlandı. Tiyatro dekorculuğuna da Derain, Matisse, Drésa, Dethomas, sonra da Christian Bérard, Chapelain-Midy, Carzou ve Brayer yenilikler getirdiler.

Sanat eserlerinin fotomekanik yoldan üretilmesi alanındaki ilerlemelere rağmen, ressam-gravürcüler (Dunoyer de Zegonzac, Georg, Pierre-Louis Moreau, Dubreuil, Lotiron, Minaux), nefis kitap resimlemeleri yaptılar. Louise Hervieu büyük desinatörler arasında yer aldı. Afişçilik sanatında, Chéret'den sonra Cappiello, Colin, Cassandre, Loupot, Carlu, Savignac; kitap basımında, Daragnès, Dignimond, Touchagues, Demeurisse ve ciltçiler arasında da Creuzevault, Legrain ve Bonet ön planda yer alırlar.

MÜZİK

Başlangıçtan Ortaçağ sonuna kadar dinî ve din dışı teksesli müzik. Kısa Pepen (762-768) zamanında, Roma âyin usullerinin kabul edilişine kadar fransız kilisesinde, özel çeşitlemeli âyin şarkısı tarzının bir türü olan *gallican* şarkısı vardı. VIII. yy.'dan itibaren başlıca merkezi Metz katedrali (burada önemli bir müzik yazısı işlendi) olan *gregoryen* şarkısı yaygınlaştı. IX. yy.'dan başlayarak, özellikle benediktin manastırlarında, büyük kısmı ortaçağ müzik tekniğinin temelini meydana getiren biçimler ve türler gelişti. Saint-Amand'da *paralel organum* ile ilk çoksesli müzik örnekleri verildi. Jumièges, Saint-Martial (Limoges) ve Saint-Gall manastırlarında, gregoryen âyin repertuvarının serbest müzik çalışmaları olan ve bestecinin, geleneklerin kurallaştırdığı ezgiler karşısında etkilenmeden kaldığını tanıtlayan trop'lar ve sekans'lar doğdu. Paskalya ve Noel âyinlerinin diyaloglu trop'larından Fleury, Saint-Martial, Beauvais ve Reims'de dinî dram ortaya çıktı. Bu tür zengin ve karmaşık şekilde gelişti. Başlangıçta âyin usulüne bağlıydı. Sonraları din dışı sanat unsurlarını benimsemeğe yönelen, değişik müzik tarzları meydana getirdi. Bu gelişim sırasında ruhanîlik, taklitçi ve iğreti nitelikte kaldı. Limoges'da, Saint-Martial manastırındaki benediktin rahiplerinin kültürü çerçevesinde versus'lar yeşermişti. Trop'lara eşlik eden ilk saz şairlerinin müziği doğrudan doğruya bu versus'ları taklit eder.

● Trop'a bağlanan zengin ezgili *conductus*, XII. yy. başından sonra çoksesli olarak işlenmeğe başlandı. Sekans (kilisede makamla okunan parçalar) hızlı bir gelişme gösterdi, en yüce noktasına Adam le Breton'un eserleriyle ulaştı ve din dışı alanda da büyük etki yaptı. Ayrıca, Saint-Martial manastırındaki benediktin rahiplerinin müziğine, azizler veya kahramanlar şerefine yazılmış lirik besteler olan *cantilene* girdi. Cantilene'ler farklı uzunluklardaki bentlerden meydana gelir, mısraları bir veya iki kişi tarafından aynı makamla okunur ve parlak bir solo bölümüyle biterdi. Özü cantilene ile aynı olan, ama çok daha serbest biçimde işlenmiş iki örnek *Chanson d'Audigier* ve *Aucassin et Nicolete* adlı *chantefable*'dir. XII. yy. da bestelenen *lai*'lerin sekanslara benzeyen bir müzik yapısı vardır. Gautier de Dargies ve Gautier de Coincy'nin lai'lerinde, metnin ezgisi ve ölçüsü bentten bende değişir. Guillaume de Machault, tek ve çoksesli bölümleri art arda sıralayarak lai türüne son biçimini verdi.

IX. yy.'dan XV. yy.'a kadar işlenen düzen (*complainte*) kesin bir müzik karakteri kazanamadı.

Halk dilindeki ortaçağ şarkılarından yalnız bir kısmı notaya geçirildi; ele geçen şarkı derlemeleri ve ezgiler yaklaşık olarak 330 «troubadour» bestesiyle 800 kadar «trouvère» şiirini kapsar. Saz ozanlarının kullandığı başlıca müzik biçimleri *chanson* ve *versus*'tur. Chanson'da 6 veya 7 mısradan meydana gelen her kıta iki farklı ezgi parçasıyle okunurdu; bu ezgilerin ilki birinci dört mısrada iki defa tekrarlanırdı; ikincisiyse (nakarat) geri kalan mısralara uygulanırdı.

Versus'un melodi çizgisinde bakışımlı dönüşler yoktur, ama ezgi baştan sona kadar sürekli olarak yenilenir. Trovère'lerin müzik repertuvarı daha zengindir: troubadour'ların verus'unu karşılayan şarkılardan başka, trouvère'ler sabit yapılı bir biçim dizisi kullandılar; *rotruenge, rondeau, virelai, balad. Rotruenge* ile *laisse*'in müzik yapısı aynıydı. Adam de la Halle, Guillaume de Machault, Baude Cordier, G. Dufay, G. Binchois XV. yy. sonunda rondeau'yu çoksesli uygulamalarla geliştirdiler. Başlangıçta dans havası olan *virelai* (veya *chanson balladée* [baladlı şarkı]) solist ile koro arasında nöbetleşe söylemeyi gerektiriyordu. Koro her bendin başında ve sonunda solistin söylediği bölümü nakarat olarak yeniden okurdu. Virelai XIII. yy.'da *laude* ve *cantigas*'ı büyük ölçüde etkiledi. Çoksesli olarak işlenen virelai, italyan ars nova baladındaki frottola'larda ve XIV.-XV. yy. villancicos'larında yeniden ortaya çıkar. Balad, XVI. yy. sonuna kadar çoksesli müzik alanında yaşadı. Ortaçağda Fransa'da gelişen çalgı müziği türleri arasında en önemlileri *estampie*'lerdir. Bunlar sesle söylenen sekans'tan türedi ve yapıca eş fakat yayılma alanları daha dar olan çeşitli bölümlerden, *puncta* ve *ductia*'lardan meydana geldi. Bütünüyle din dışı müzikli tiyatro ancak XIII. yy. da ortaya çıktı. İlk müzikli oyunlar arasında Adam de la Halle'in iki eseri sayılabilir: *Jeu de La Feuillée* (Çardak Oyunu) [1262] ve özellikle *Jeu de Robin et Marion* (Robin ile Marion'un Oyunu) [yaklş. ol. 1285]; bu eser, arasına kır havalarını andıran ezgilerin katıldığı bir pastoral oyundur.

Başlangıçtan Dufay'nin ölümüne kada çoksesli müzik

Musica Enchiriadis adlı kitapta sözü edilen ilk çoksesli müzik örneklerinde ezgi gregoryen repertuvarından alınmıştır. Bu ezgiye dördüncü veya beşinci aralıkta bir alt sesten eş ritimli olarak kontrapunto uygulanır. Seslerden biri veya hepsi oktavda ikilenebilir (*duble* edilebilir). Böylece iki veya üç sesli bir çokseslilik ortaya çıkar. *Organum* adıyle bilinen bu karmaşık tekniğin kökü hem korolara (çoğunlukla çocuk ve erkek sesleri karması), hem de bazı çalgıların tekniğine dayanır: org, crouth, organistrum (tekerlekli viyel), gayda. XI. ve XII. yy.da *paralel organum*'un yerini *serbest organum* aldı. Bunda dinî ezgiye paralel, karşıt veya eğik bir hareketle eş ritimli kontrapunto uygulanır. Kontrapunto daha pes bir melodiden oluşur. XII. yy. da, özellikle Limoges'daki Saint-Martial okulunda *melisma organum*'u geliştirildi. Bu iki sesliden, uzun tenor notaları üstüne serbest bir kontrapuntodan oluşur. 1170-1180 Yıllarında Notre-Dame okulundan bir müzikçi (Leoninus) iki sesli, ritmik makamlara uydurulmuş melisma organum'ları dizisi besteledi (*Magnus Liber Organi*). Daha sonra Perotinus bunlara üçüncü, hattâ dördüncü bir ses ekleyerek beste tekniğini stilize etti ve mükemmelleştirdi. Perotinus organum'dan başka, *clausula* biçimini işledi; bu biçim, organum gibi, tam bir gregoryen ezgisine olduğu kadar sadece melismalı bir parçaya da dayanan çoksesli bestedir. XIII. yy. başından itibaren Notre-Dame okulu *Motet*'i geliştirdi. Motet, her sesinin sözleri ayrı olan bir clausula'dır. Metin Latince veya halk dilinde olabilir. Perotinus, Adam de la Halle en önemli motet bestecileridir; bununla birlikte Motet'lerin büyük kısmının yazarı belli değildir. XIV. yy. da motet tek ritimli oldu ve beste yapısı, ses ve çalgı girişi de eklenerek önemli gelişme gösterdi. XIII. yy. da motet'in yanı sıra yeni bir çoksesli biçim olan *conductus* doğdu. Conductus hepsi de serbestçe yazılan iki, üç, dört sesi kapsar. XIV. yy. da geçmişteki estetik deneylere karşı çıkan *ars nova* hareketi Philippe de Vitry ve Guillaume de Machault'nun öncülüğüyle fransız müziğine köklü bir yenilik getirdi: ritim bağımsızlığı, modal şemaların değişmezliğinden kurtulma, daha serbest ve değişken bir kontrapunto, yeni bir armoni duygusu, din dışı biçimlerin (*rondeau, virelai, balad*) seçilmesinde ortaya çıkan bireycilik. Yeni müzik biçimleri arasında *caccia* ve *füg* gibi teksesli biçimler sayılabilir. Guillaume de Machault, XIV. yy. ın birinci yarısında ilk tam *missa*'yı besteledi.

Yüzyıllar geçtikçe fransız müziği özellikle çok karışık notalama sisteminde kendini gösteren bir özenticilik devri geçirdi. Bourgogne okulu özellikle Dufay ve Binchois'nın üstün yetenekleri sayesinde kısa zamanda bu devreyi atlattı. Bourgogne okulunun eserleri sağlam bir armoni duygusu (bu duygu *faux bourdon* tekniğinin geniş kullanışından doğar) ve özellikle çoksesli şarkılarda örnekleri görülen açık-seçim biçim yapısıyle nitelenir.

Çoksesli müziğin gelişmesi (1470 - 1600)

XV. yy. ın ilk yarısından itibaren fransız müzik okulu flaman müziğinin etkisinde kaldı. Flaman okulunun milletlerarası üslûbu Josquin Des Prés, P. de La Rue, A. Brumel'in kişiliklerinde de görülür. Ancak C. Janequin'in sanatında tam anlamıyle millî bir nitelik vardır; fransız rönesansının ruhunu yansıtır. Şarkı (*chanson*) türü o-nunla hür ve din dışı bir havaya, kesin bir biçime, örnekseme ve müzikle konuyu canlandırma bakımından hareketli ve canlı bir zevke ulaştı. Bu biçimin halk arasında ulaştığı ünü anlamak için, baskı sayısının yüksekliğine bakmak yeter. Yalnız

Foto. LAROUSSE

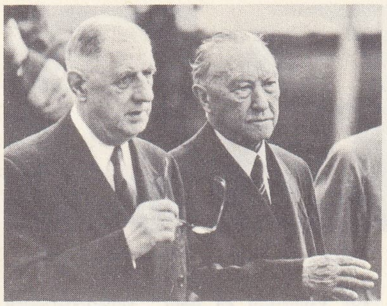

general de Gaulle ve Adenauer (eylül 1962)

Attaingnant 1535-1549 yılları arasında 35 cilt «Chansons» yayımladı. Bununla birlikte yüzyılın sonuna doğru bu tür kullanılmaz oldu ve yerini halkın istediği *vaudeville* (bundan *saray şarkısı* türedi), *pastourelle, bergerettes, brunettes* gibi XVIII. yy. sonuna kadar modası geçmeyen biçimlere bıraktı. Gene Attaingnant, Du Chemin ve Le Roy tarafından yayımlanan lavta ve klavyeli çalgılar için yazılmış bestelerin baskı sayıları da az değildi. Bu devrede yalnız çalgılarla seslendirilen türler ortaya çıktı: danslar (*allemande, branles, pavane* v.b.), lavta ve gitar için fanteziler, ayrıca Costeley ve Titelouze'un bestelerini kapsayan zengin bir org edebiyatı.

Dinî müzik üslûp bakımından daha geriydi, *chanson*'un etkisi altındaki missa ve motet esas itibarıyle metne uygun biçimde söylenirdi. Antoine de Baif'in *musique mesurée*'si (ölçülü müzik) müzik ritminin şiir ritmine sıkı sıkıya bağlanmasına dayanan gerçek bir akademik tecrübedir. Claude Le Jeune ve J. Mauduit fransız müziğini büyük ölçüde etkileyen bu klasik esinli hareketin öncüsü oldular. Reform ve karşı-reform, Fransızca mezmurlar (Goudimel, Janequin, Claude Le Jeune) ve *chansons spritueles* (ruhanî şarkılar) bestelenmesini destekleyerek chanson'un din dışı ruhuna karşı çıktı.

Barok çağ (1600 - 1764)

C. le Jeune (1600) ile Rameau'nun (1764) ölüm tarihleri arasında fransız müziği yeni türler ve müzik dilinde payı olan birçok üslûp unsurları sayesinde çok sayıda esere kavuştu ve büyük ölçüde gelişti: sürekli bas, tonal sistemin tam uygulaması, orkestralama üslûbu, ses ve çalgı virtüozluğu, senfoni, opera, oratoryo. Müzikli sahne sanatı, lavta şarkıları, saray şarkıları, saray balesi ve o çağın italyan operası tecrübeleriyle birleşti. Cambefort ve Lully'nin komedi-baleleri, Cambert'in pastoralleri, Lully'nin lirik trajedileri, Colasse, Destouches ve Campra'nın opera-bale türüne erişilmesine yolaçtı. Rameau, opera-bale'yi yüksek bir sanat gösterisi durumuna yükseltti. Bu gösteride bütün çağdaş müzik türleri birleşiyor, orijinal bir tiyatro anlayışı ve keskin bir senfonik soluk sayesinde güçlü bir yapı meydana getiriyordu.

Kutsal müzikte, özellikle missa'larda başvurulan geleneksel eşliksiz çoksesli müziğin yanı sıra Charpentier, Delalande, Campra, F. Couperin'in çalgı motetleri ve Lully, Geoffroy, Monlimer, H. Dumont'un yalnız ses için motetleri ortaya çıktı.

Carissimi taraftarı M. A. Charpentier *Kutsal Hikâyeler* adlı eserinde ve orkestra için bestelenmiş kilise müziğinde italyan zevkine bağlıdır. Charpentier'yi solistler, koro ve orkestra için yazılan büyük motet bestecileri takip etti (Lorenzani, P. Robert, Danielis, Gervais, Mondonville). XVII.-XVIII. yy. da fransız çalgı müziğinde çok hızlı bir üslûp ilerleyişi görülür. Lavtacı Gallot, Gaultier ve Monton dans havasından «Fransız Süiti» (aynı tonalitede bir dizi dans) şemasını geliştirdi; F. Couperin, Rameau, d'Agincourt çembalo müziğini Avrupa'da üstün bir seviyeye getirdiler. Orgda Lebègne, Grigny seçkinleşti. Diğer çalgılar arasında keman özellikle tercih edildi, ilk fransız senfonilerinden ve Lully'nin büyük uvertürlerinden sonat (F. Couperin, Duval, Senallié) ve konçerto (J. Aubert, J. M. Leclair) doğdu. Müzik kültürü, her yönden büyük canlılık kazandı; org uzmanlığı akustik ve müzik kuramıyle ilgili önemli keşifler yapıldı. Etkin konser dernekleri sayesinde müziğin toplumsal hayata girmesi çeşitli millî üslûpların tanınmasını ve karşılaştırılmasını destekleyerek dış ülkelerle (özellikle İtalya ve Almanya) ilişkilerin yoğunlaşmasına yolaçtı. XVII. yy. ın ikinci yarısında fransız müziğinin italyan müziğine üstünlüğü konusunda aşağı yukarı bir yüzyıl süren ve ülke kültürünün en büyük öncülerinin katıldığı hararetli bir tartışma başladı. Bu tartışmanın en ünlü olayı, 1752'de, birkaç italyan intermezzo'sunun Paris'teki temsilinden sonra meydana gelen «querelle des bouffons» dur (soytarılar kavgası). Tartışmanın sonuçlarından biri de J.-J. Rousseau, Monsigny, Philidor ve Grétry'nin desteklediği opera-komik türünün hızla yayılması oldu.

Klasisizm ve Romantizm

Ciddî opera alanında hiç bir fransız müzikçisi Rameau'nun seviyesine ulaşamadı. Önce Gluck, sonra da birçok italyan bestecisi (Piccini, Sacchini, Salieri, Zingarelli, Spontini, Rossini, Donizetti, Bellini v.d.) Méhul, Boïeldieu ve Auber gibi ikinci derecede sanatçıların yanı sıra fransız sahnelerinde birbirini takip etti.

İlk romantik operacılar arasında yer alan ve kısmen Meyerbeer'in geliştirdiği, *büyük opera* türünün kazandığı başarıdan etkilenen Hérold, Halévy, Adam oldukça değerli sanatçılardır. Ancak Gounod, Saint-Saëns ve Bizet ile fransız operası orijinal bir anlatım kazanabildi. Bu sanatçıların yanı sıra Offenbach, Hervé ve Delibes (bale alanında da çalıştı) en tanınmış operet ve operakomik bestecileridir.

Çalgı müziği alanında da uzun süre italyan ve alman okulları üstünlüklerini korudu. Beethoven geleneğinin mirasçısı olan Berlioz'un müziği tek kaldı ve büyük kısmı yüzeysel parlaklığa yönelen müzik zevkini yenilemeyi başaramadı. XIX. yy. ın ikinci yarısında César Franck, Saint-Saëns, Lalo gibi sanatçılar, hem barok ve klasik fransız geleneklerine, hem de alman romantizminin büyük örneklerine bağlı kalarak çalgı müziğini eski üslûptaki soyluluğuna kavuşturdular. 1828'de Habeneck'in kurduğu Konservatuvar konserleri ve Pasdeloup'nun (1861) kurduğu *Concerts populaires* (Halk konserleri) gibi kurumlar en ünlü senfonik şaheserleri çalarak halk yığınları arasında bu zevkin yayılmasını sağladı. Uzun süre melodram üslûbu çerçevesi içinde kalan dinî müzik yenilenmesini Cherubini'ye borçludur. Cherubini, Louis XVIII'in kilise müziği baş yöneticisiydi; uzun yıllar (1821-1842) Paris konservatuvarı müdürlüğü yaptı; Choron'da bir okul kurdu (1817). Bu okul Niedermeyer ve d'Ortigue (1853) tarafından ele alındı ve Cecilia hareketi çerçevesinde gregoryen şarkıyı canlandırmağa, çoksesli ortaçağ müziğini yeniden değerlendirmeğe ve orgcuların repertuvarını soylulaştırmağa yöneldi. Aynı çalışmalar daha sonraları V. d'Indy'nin kurduğu (1894) *Schola cantorum* tarafından da yapıldı.

Modern okul ve çağdaş dönem

XIX. yy.'ın son çeyreğinde Avrupa'da ön plana çıkan fransız müziği zengin ve hareketli bir kişiliğin şekillenmesi ve üslûp akımları sayesinde, XX. yy.'ın ilk yarısında da koruduğu bazı anlatım özellikleri kazandı: lirik anlatım, orkestranın zengin renkliliği, berrak biçim yapısı, özellikle ince ve seçkin bir yazı tarzı.

Massenet opera-komik türüne, Gounod ve Bizet'nin gösterdiği yolda, içten ve dokunaklı bir hava verdi. Bu arada büyük opera türü Wagner üslûbunun etkisinde kaldı. Wagner ve Massenet'yi Louis Reyer, Camille Erlanger, Reynaldo Hahn takip etti. Bu arada Alfred Bruneau ve Gustave Charpentier çağdaş italyan operacılarıyle karşılıklı etkilenmeden geri kalmaksızın gerçekçi operaya yöneldiler. Wagner etkisi özellikle V. d'Indy ve E. Chabrier'nin operalarında görülür. Çalgı müziğinde Franck'ın öğrencileri (d'Indy, Lekeu, Bordes, Castillon, Ropartz, Pierné) ustalarının çoğunlukla dogmatik ve akademik olan derslerine sırt çevirirken, Duparc, Chausson, Chabrier, Dukas, F. Schmitt gibi bazı sanatçılar geç romantik üslûba, bu üslûbun duygululuğuna bağlı, orijinal anlatımlı eserlerle başarı kazandılar. Wagner'in yaygın etkisine karşı gelen Lalo, Chabrier ve Gabriel Fauré yeni bir üslûbun habercileridir: izlenimcilik. Bu akım, saf müzik değerleriyle aynı adı taşıyan resim hareketinin ve çağdaş edebî sembolizmin kültür ve zevkini dile getiriyordu. Müzikte izlenimcilik okulunun kurucusu Debussy'dir. Onun besteleriyle, özellikle XX. yy. ın en önemli fransız operası olan *Pelléas et Mélisande* ile getirdiği teknik yenilikler (tam tonlardan meydana gelen gamlar, egzotik biçimler, çözülmemiş akortlar, ince nüanslı renkler v.b.) kendisini takip eden besteciler (Roussel, de Séverac) tarafından kullanılmağa başladı. Oysa Debussy son bestelerinde bu yenilikleri daha soyut ve sert bir yazı ideali uğruna terk etti. Ravel de izlenimcilik etkisi altında yetişti, ama daha net ve özlü bir biçimsel duygululuk, daha şiddetli bir armoni duygusu ve daha sinirli bir ritim uğruna çabucak izlenimcilikten ayrıldı. İzlenimci akımdan ayrılan yalnız Ravel değildi. Birinci Dünya savaşından hemen sonra, Paris'te, klasiklerin kapsam ve yapı dengesine dönüş için izlenimciliğe ve Wagner'ciliğe karşı bir tepki hareketi gelişti. Bu hareket, hem romantizm devrinin sonlarına doğru ortaya çıkan estetik ideallere, hem de önceleri Almanya'da çok uygulanan tonal sistemin bozulmasına karşı çıktı, biçimsel ölçü ve açıklık ideali peşinde koştu ve bu idealde en gerçek millî ruhun mirası canlandı. Stravinski ve Satie örneğini hatırlayan «Altılar» grubu (Auric, Poulenc, Milhaud, Honegger, Durey, Tailleferre) bu özlemi dile getirdi. Satie ve Henri Sauguet'nin etrafında birleşen Arcueil okulu müzisyenleri buna çok benzeyen bir tutumdaydılar. Jeune-France hareketi (Jolivet, Baudrier, Lesur, Messiaen) özellikle Messiaen'in eserleri sayesinde yeni müziğin en cesur denemelerine giden yolu açtı. Bununla birlikte, René Leibowitz'in yazıları sayesinde onikises tekniğinin kullanımı genelleşti. Pierre Boulez, Viyana okulunun tecrübelerinden, özellikle Webern'den hareket ederek ve vurma çalgıları grubuna büyük önem vererek yeni yazı tür ve biçimleri denedi. 1950'den itibaren Boulez ve birçok genç müzikçiden destek gören A. Schaeffer elektronik çalgılarla fransız müziğine yeni gelişme ufukları açarak somut müzik denemelerini başlattı.

Lebon

Cuvier

Gay-Lussac

Laennec

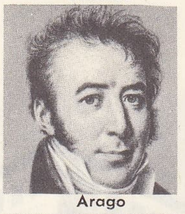

Arago

Seguin

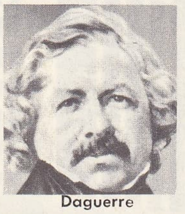

Daguerre

Le Verrier

Claude Bernard

Pasteur

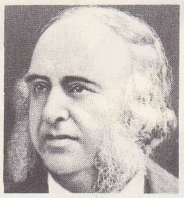

Broca

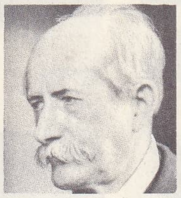

Berthelot

H. Poincaré

Picard

Curie

Foto. A.F.P., Giraudon, Petit, Manuel (LAROUSSE)

A. Robbe - Grillet

Michel Butor

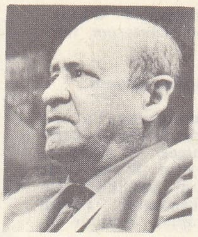
Jacques Audiberti

Arthur Adamov

Henri Michaux

René Char

Pierre Jean Jouve

Saint-John Perse

SİNEMA

(*İkinci Dünya savaşından önceki fransız sinaması tarihi için* bk. SINEMA.) 1946 Yılında Fransa'da çevrilen filimlerin sayısı 94'ü buldu. Bundan sonraki yıllar boyunca filim yapımı 1958'den bu yana görülen buhrana rağmen bu düzeyde devam etti (1950'de 110, 1955'te 95, 1960'ta 119, 1967'de 87 filim yapıldı; bu rakamlara 1950-1951'den sonra Fransa'nın katıldığı ortak yapımlar da dahildir). Bu buhran, sinema seyircisi sayısında büyük bir azalma biçiminde ortaya çıktı (1957'de 412 milyon bilet satılmasına karşılık, 1960'ta 355 milyon, 1963'te 290 milyon, 1967'de 210 milyon bilet satıldı).

● *Savaş sonrası yılları.* Savaş öncesi yılların büyük sinemacıları, savaştan sonra da, nispeten düzenli bir şekilde filim çevirmeğe devam ettiler. Marcel Carné 1945'te oynatılan *Les Enfants du Paradis*'den (Paradi Çocukları) sonra, şiirsel bir gerçekçiliği canlandırmayı denedi: *Les Portes de la Nuit* (Gecenin Kapıları) [1946], *Thérèse Raquin* (1953). Amerika'dan dönen René Clair, *Sükût Altındır* (Le Silence est d'Or) [1947], *Şeytanın Güzelliği* (Beauté du Diable) [1949], *Gece Güzelleri* (Belles de Nuit) [1952] ve *Hileli Aşk* (Les Grandes Manoeuvres) [1955] gibi filimler çevirdi. René Clair gibi savaş yıllarını Amerika'da geçiren Jean Renoir da Hindistan'a giderek, en güzel filimlerinden birini meydana getirdi: *Rüya Gibi Geçti* (The River) [1951]. Bunu *Le Carrosse d'Or* (Altın Araba) [1952] ve *French-Cancan* (1955) adlı filimleri izledi. «Kara» filim geleneğine bağlı kalan Yves Allégret *Dédée d'Anvers*'i (Anvers'li Dédée) [1947], *Une si Jolie Petite Plage*'ı (Öylesine Güzel Bir Küçük Plaj ki) [1948] ve *Maneges*'i (At Koşusu Alanları) [1949] çevirdi. Filim yapımı alanında büyük güçlükler içinde çabalayan Jean Grémillon (*Pattes Blanches* [Beyaz Ayaklar, 1948]; *L'Amour d'une Femme* [Bir Kadının Aşkı, 1953]), kısa metrajlı filimler çevirmek zorunda kaldı. *Dernières Vacances* (Son Tatil) [1947] adlı filminin uğradığı ticarî başarısızlık Roger Leenhardt'ı da aynı şekilde davranmağa yöneltti. Senaryocu Jean Aurenche ve Pierre Bost'un yardımlarından yararlanan Claude Autant-Lara her türde filim çevirdi, Radiguet'nin *İçimizdeki Şeytan* (Le Diable au Corps) [1947], Feydeau'nun *Occupe-toi d'Amélie*'sini (Amelie'ye Göz Kulak Ol) [1948], Colette'in *Le Blé en Herbe*'ini (Olgunlaşmamış Başak) [1953], Stendhal'in *Kırmızı ve Siyah*'ını (Le Rouge et le Noir) [1954], Marcel Aymé'nin *La Travarsée de Paris*'ini (Paris Boyunca) [1956] ve Simonon'un *Talihsiz Kız*'ını (En Cas de Malheur) [1958] sinemaya uyguladı. Daha çok ticarî filimleri ile bilinen, ama çevirdikleri bir veya birkaç sanat filmi ile kişiliklerini ortaya koyan rejisörler arasında şunlar sayılabilir: René Wheeler, Louis Daquin, Christian-Jaque, Julien Duvivier, Jean Delannoy, Jean-Paul le Chanois, Yves Ciampi, Marc Allégret.

Savaş sırasında ilk filimlerini çevirenlerden bazıları bu alandaki çalışmalarını sürdürerek birinci sınıf birer yönetmen durumuna geldiler: Jacques Becker (*Antoine et Antoinette* [Antoine ve Antoinette, 1946]; *Rendezvous de Juillet* [Temmuzda Buluşma 1949]; *Casque d'Or* [Altın Horoz, 1952]; *Touchez Pas au Grisbi* [Paraya Dokunmayınız, 1954]; *Montparnasse* 19, 1958; *Le Trou* [Dilek 1959]), René Clément (*Les Maudits* [Lânetliler, 1947]; *Yasak Oyunlar* [Jeux Interdits, 1952]; *Monsieur Ripois*, 1954; *Sen Bir Melektin* [Gervaise, 1956]; Henri Georges Clouzot [*Quai des Orfxyres*, 1947]; *Manon*, 1948; *Dehşet Yolcuları* [Le Salaire de la Peur, 1953]; *Şeytan Ruhlu İnsanlar* [Les Diaboliques, 1954]), daha 1931'de *le Sang d'un Poète*'i (Bir Şairin Kanı) çevirmiş olan Jean Cocteau (*La Belle et la Bete* [Güzel ve Hayran, René Clement ile birlikte, 1946]; *Müthiş Ebeveyn* [Les Parents Terribles, 1948]; *Orphée*, 1949); André Cayette (*Hepimiz Katiliz* [Nous Sommes Tous les Assassins, 1952]; *Avant le Déluge* [Tufandan Önce 1954]). Güçlü ama özentisiz ve sade üslûbu ile Robert Bresson (*Le Journal d'un Curé de Campagne* [Bir Köy Papazının Günlüğü, 1950]; *Un Condamné à Mort s'est Échappé* [Bir İdam Mahkûmu Kaçtı, 1956]; *Pickpocket* [Yankesicilik, 1959]) çağdaşı olan yapımcılardan ayrılır.

1950 Yıllarının en ünlü yöneticilerinden biri Max Ophüls'tür. Ophüls, A.B.D.'de birçok filim çevirdikten sonra Fransa'ya dönerek *Aşk Zinciri* (La Ronde) [1950], *Le Plaisir* (Zevk) [1951], *Madame de..* (1952) ve 1955'te de filimcilik tarihinde dönüm noktalarından biri olan *Lola Montès* adlı filimleri çevirdi. Jacques Tati, hem oyuncu, hem de rejisör olarak, komedi alanında Max Linder'den bu yana ilk defa büyük bir yaratıcının varlığını ortaya koydu (*Jour de Fête* [Bayram Günü, 1949], *Les Vacances de M. Hulot* [M. Hulot'nun Tatili, 1953], *Amcam* [Mon Oncle, 1958], *Play Time* [1964-1967]).

● *Geleneksel biçimlere karşı tepkiler.* 1955'ten sonra bazı eleştirmeciler, giderek, kendi hesabına filim çevirme işini baltalayan bir yapım sistemine karşı seslerini yükselttiler. Seri filimler çevrilmesi doğrultusunda gelişen bu yapım sistemi, işbilir ve yetenekli bir senaryo yazarı ile bir veya birkaç yıldıza dayanırdı. Bunun yanı sıra, kesinlikle modası geçmiş bir sinema anlayışına karşı da daha sert tepkiler belirdi (XIX. ve XX. yy. edebiyatı ürünlerinden veya sinematografik olmaktan çok, tiyatro geleneklerine yaslanan esprili ve parlak diyalogların oluşturduğu senaryolar). Bu devrede ticarî sinemanın geleneksel biçimlerinden yararlanan cesaretli girişimlere de rastlanır: Jean-Pierre Melville (*Le Silence de la Mer* [Denizin Sessizliği, 1957]; *Bob le Flambeur* [1955]), Alexander Astruc (*Le Rideau Cramoisi* [Kırmızı Perde, 1952]; *Les Mauvaises Rencontres* [Aksi Tesadüfler, 1955]). Bu ikisi öncülük ettikleri «Yeni dalga» akımından sonra da özgün filim çevirmeğe devam ettiler. Jean-Pierre Melville, *Les Doulos* (1962), *Le Deuxieme Souffle* (1966), *Kiralık Katil* (Le Samuraî) [1967] adlı filimlerinde kamuoyunun onayladığı ve onaylamadığı durumları bağdaştırmasını bildi. 1956 Yılında Roger Vadim, *Ve Allah Kadını Yarattı* (Et Dieu Créa la Femme) filmi ile Brigitte Bardot'yu lanse etti ve filimcilik alanında yerleşmiş kurallardan bazılarını temelden değiştirdi, ama *Sait-on Jamais* (Bilinmez Ki) [1957] ve *Tehlikeli Alâkalar*'dan (Les Liaisons Dangereuses) [1959] sonra, düpedüz piyasa filimleri çevirerek sanat filmi yapmak konusundaki ilk tutkularından yavaş yavaş vaz geçme yolunu tuttu.

Bazı yönetmenler, sinema üslûplarına bağlı kalmakta devam ettiler. Bunların filimlerine karşı eleştirmeciler bir ölçüde ilgisiz kaldılar: *Tricheurs* (Sahteciler) [1958] adlı filminin sağladığı ticarî başarıdan sonra, *Terrain Vague* (Ekilmemiş Toprak) [1960]; *Trois Chambres à Manhattan* (Manhattan'da Üç Oda) [1965] ve *Les Jeunes Loups*'yu (Yavru Kurtlar) [1967] çeviren Marcel Car-

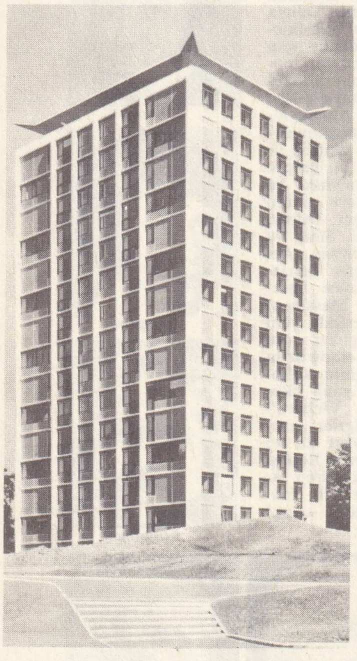
Labourdette, Verrières-le-Buisson'da beton ve camdan yapılmış bir apartman (Essonne)

Rivière: «İçki İçenler»

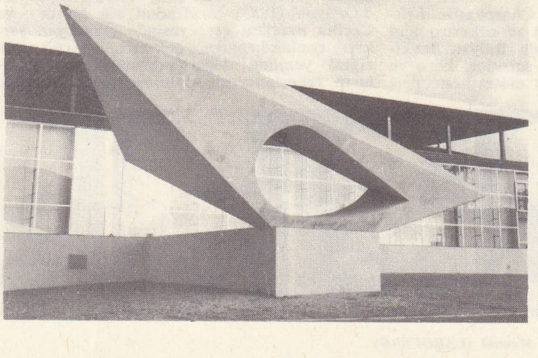
solda, Volti: «Yalnızlık»; sağda, Lagneau ve Audigier, Havre Güzel Sanatlar müzesi, ön planda Adam'ın eseri

Foto. LAROUSSE

né'yi; *Lâle Sokağı* (Porte des Lilas) [1957]; *Tout L'Or du Monde* (Dünyanın Bütün Altını) [1960] ve *Les Fêtes Galantes*'ı (Neşeli Bayramlar) [1965] çeviren René Clair'i; Claude Autant-Lara'yı; *Le Dejeuner sur l'Herbe* (Çayırda Kahvaltı) [1959] ve *Le Caporal Épinglé*'yi (Enselenen Onbaşı) (1962) çeviren Jean Renoir'ı ve *Paris Yanıyor mu?*'yu (Paris Brûle-t-il?) [1966] çeviren René Clément'i bunlar arasında saymak gerekir.

1958 Yılında «yeni dalga» akımının ilk filimleri ortaya çıktı, «yeni dalga»cılar bir yandan *Cahiers du Cinéma* dergisi çevresinde toplanan genç eleştirmecilerden bazılarını (Truffaut, Chabrol, Doniol-Valcroze, Godard, Kast, Rivette, Rohmer), öte yandan da işe kısa filim çevirmekle başlayan yönetmenler (Resnais, Varda, Demy) biraraya getirdi. Aslında «yeni dalga» akımı, sinema alanında herşeyi bütünüyle yenileştiren bir akım değildi; ama gene de bu akım bazı kuralları temelinden sarstı. Genç yönetmenler, filim yapımında ve çekiminde daha büyük bir bağımsızlık içinde çalışmayı istediler. Çoğunlukla filimlerin yapımı ile ilgili her şeyden sorumlu olan yönetmenler filim çekimini kolaylaştıran çabalara öncülük ettikleri gibi kişilerin gerçeğe daha yakın tipler olmalarına önem verdiler. Küçük bütçeli filimler çevrilmeğe başlandı. Bu alanda bazı kapkaççı firmaların sağladıkları başarılar, akımın modası geçmeğe başlayınca umut kırıklığına dönüştü, halk bu tür filmlerin yapımcılarını benimsemez oldu.

Bu akımın en önemli filimleri arasında özellikle François Truffaut'nun *Dört Yüz Darbe* (Les Quatre Cents Coups) [1959] ve *Jül ve Jim*'ini (Jules et Jim) [1961]; Claude Chabrol'ün *Yakışıklı Serge* (Le Beau Serge) [1958], *Yeğenler* (Les Cousins) [1959] *Tehlikeli Rabıtalar* (A Double Tour) [1960] ve *Landru*'sunu (1962); Jean-Luc Godard'ın *Serseri Âşıklar* (A Bout de Souffle) [1959], *Hayatını Yaşamak* (Vivri Sa Vie) [1962], *Küçümseme* (Le Mépris) [1963], *Alphaville* (1965), *Çılgın Pierrot* (Pierrot le Fou) [1965], *Made in U.S.A.* (1965), *La Chinoise* (Çinli Kız) [1967] ve *Week-End*'ini (Hafta Sonu) [1967] saymak gerekir.

Öte yandan, *Hiroşima Sevgilim* (Hiroshima, Mon Amour) [1959], *Geçen Yıl Marienbad'da* (L'Année Dernière à Marienbad) [1961], *Savaş Bitti* (La Guerre est Finie) [1965] adlı filimleriyle Alain Resnais, 1960 yıllarının en büyük fransız sinemacılarından biri oldu. Louis Malle (Âşıklar); *Les Amants*, (1958); özel Hayat [*Vie Privée*, 1961]; *Le Feu Follet* [Saman Alevi, 1963]; *Le Voleur* [Hırsız, 1966]; Georges Franjou (*La Tête Contre les Murs* [Duvara Çarpan Baş, 1958]; *Thérese Desqueyroux*, 1962); Jacques Demy (*Cherbourg Şemsiyeleri* [Les Parapluies de Cherbourg, 1963]; *Tatlı Günler* [Les Demoiselles de Rochefort, 1966], Agnes Varda (*Cléo de 5 à 7* [Beşten Yediye Cléo, 1961]; *Mutluluk* [Le Bonheur, 1964], Claude Lelouch (*Bir Erkekle Bir Kadın*) [Un Homme et une Femme, 1965]; *Yaşamak İçin* (Vivre Pour Vivre) [1967]; Alain Cavalier (*Le Combat dans l'Ile* [Adada Çarpışma 1961]; *Mise à Sac* [Çantada, 1967], Alain Jessua (*La Vie à Envers* [Tersine Hayat, 1964]; *Jeu de Massacre* [Nişan Atma Oyunu, 1966]; Rene Allio (*La Vieille Dame İndigne* [Yakışıksız Yaşlı Kadın, 1965]; *L'Une et l'Autre* (Biri ve Diğeri, 1967]); Pierre Schcendcerffer (*La 317'e Section* [317. Bölük, 1965] fransız sinemasında köklü bir değişiklik yaratan bu akıma bağlanabilirler. «Yeni dalga» akımı Fransa'da olduğu gibi bütün dünyada da yankılar yarattı.

Ticarî sinema «yeni dalga»nın yarattığı heyecan havasından kurtulduktan sonra yeniden eski kimliğini (doğrusunu söylemek gerekirse, ticarî sinema, hiç bir zaman bu kimliğinden bütünüyle kopmamıştı) buldu: Ticarî sinemanın rejisörleri arasında Henri Verneuil, Georges Lautner, Denys de la La Patellière, Gérard Oury, Gilles Grangier sayılabilir. Öte yandan Philippe de Broca, Edouard Molinaro, Robert Enrico ve Michel Deville, bazı tavizler karşılığında, hem kaliteli filimler çevirmek hem de bu filimleri ile ticarî başarı sağlamak imkânını buldular. Robert Bresson, sinemacı kişiliğinin ilkelerine bağlı kalarak, *Au Hasard Bathazar* (Rastgele Baltazar [1965]) ve *Mouchette* (1966) adlı filmlerinde üslûp ve düşünceyi şaşılacak bir ustalıkla birleştirdi.

Son olarak belirli bir küçümseme duygusuyle «gerçekçi sinema» okuluna bağlıymış gibi gösterilmek istenen yönetmenlerin filimlerinden de söz etmek gerekir. Jean Rouch, François Reichenbach ve Chris Marker gibi bu rejisörler fransız filim yapımcılığını bir ölçüde röportajcılığa, sosyal soruşturmaya, etnografik belge filimlerine veya psikolojik dramlara yönelttiler.

BİLİMLER

Daha Ortaçağ'da Fransa, birkaç üniversiteye (Paris, 1200) sahip bir ülkeydi; ancak bu üniversitelerde daha çok ilâhiyat ve iskolastik, ana hatlarıyle de, *quadrivium*'un (dört bilim dalı) kapsamına giren aritmetik, geometri ve astronomi okutuluyordu. XI. Yüzyıldan itibaren, hekimlik ve eczacılık da gelişmeğe başladı. Anadolu'dan sürülüp önce İspanya'ya, sonra Languedoc'a sığınan yahudi hekimleri burada birçok okul (Montpellier, 1220) kurdular.

XIII. Yüzyılda Arnaud de Villeneuve çeşitli mineral asitlerini, alkolü ve terebentin esansını buldu.

XIV. Yüzyılda, Guy de Chauliac anatomiyi geliştirdi; Oresme ve Chuquet gibi matematikçiler, kesirli ve negatif üsler üzerinde çalıştı. Matbaanın icadından hemen sonra bilimlerde Rönesans başladı. Oronce Fine, Fransa'ya geometri zevkini aşıladı, Viète ise denklemlerin genel teorisini vererek modern cebiri kurdu (1591). Fernel Yer'in çevresini ölçtü (1527). Ambrise Paré ile cerrahlık sanatı gelişti. Bernard Palissy, jeolojinin uygulama alanlarını genişletti. Kristof Kolomb'dan sonra birçok tabiat bilgini Yeni Dünya'yı keşfe çıktı. Bunlardan fransız Jean de L'Ecluse, Guillaume Rondelet ve Pierre Belon en ünlüleridir.

Fransa, XVII. yüzyılda başlayan büyük bilim hareketinin ön saflarında yer alır. Gassendi, Galileo'nun ilk öğrencilerinden biri oldu. Fermat, sayılar teorisini geliştirdi. Descartes analitik geometriyi tasarladı ve rasyonel bilimin temellerini attı (1637); Pascal, ihtimaller hesabını, hesap makinesini, havanın ağırlığı (1647) ve sıvıların dengesiyle ilgili kanunları bularak (1653) ün yaptı. Roverbal kinematiği, Desargues yüksek geometriyi geliştirdi. Colbert'in emri üzerine, Carles Perrault Paris rasathanesini kurdu (1668-1671); J. D. Cassini ve Huygens bu rasathanede çalıştılar. Riquet, Languedoc kanalını yaptı (1667-1681); Vauban), istihkâm tesisleri için inşaat hesaplarını verdi.

André Jolivet

Pierre Boulez

Denis Papin basınçlı tencereyi, buhar makinesini (1690) icat etti. Mariotte gazlar üzerinde çeşitli deneyler yaptı; Lémery ilk kimya kitabını yayımladı (1675). *Journal des savants'ın* (Bilginler Gazetesi) [1665] ve Bilimler akademisinin (1666) kuruluşu, bu buluş ve bilginlerin yayılmasını kolaylaştırdı.

Henry Dutilleux

Tabiat bilimleri ve tıp, XVII. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonuna kadar Fransa'da en çok ilgiyi çeken öğrenim dalı oldu. Tournefort ve Jussieu kardeşler, bitkilerin sınıflandırmasını yaptılar. Garengeot diş hekimliğini geliştirdi. Tarım alanında, La Quintinre ve Duhamel du Monceau'nun çalışmalarıyle, toprağın verimini arttırmak mümkün oldu. Parmentier, fransız tarımcılarına patates ekimini öğretti. Réaumur, böceklerin yaşayışlarını inceledi; Buffon tabiat tarihini halkın anlayıp, sevebileceği şekilde sundu. 1626'da Bitkiler bahçesi kuruldu.

Clairaut, d'Alembert Lagrange ve Laplace'ın çalışmalarıyle gelişen matematik analiz gök mekaniğine uygulandı. Picard, Yer çemberini ölçtü (1670); Auzout mikrometreyi icat etti (1666). La Caille, Yer'in Ay'a uzaklığını hesapladı; Maupertuis, La Condamine ve fotometrinin kurucusu Bouguer, meridyen derecelerini ölçmek için Peru ve Laponya'ya gittiler (1735). Aynı yıllarda, Bougainville ve La Pérouse coğrafya ve etnografya konularını zenginleştirdi. Belidor hidrolik inşaatın gelişmesine yardımcı oldu; Vaucanson ünlü otomatlarını yaptı; Jouffroy d'Abbans denizcilikte (1776), Cugnot ise kara taşıtlarında buhar kuvvetinden yararlandı. Montgolfier kardeşler ilk balonu havalandırdı (Annonay, 1783). Fizikçiler arasında Du Fay ve rahip Nollet elektrik olaylarını

Fautrier: «Peyzaj»

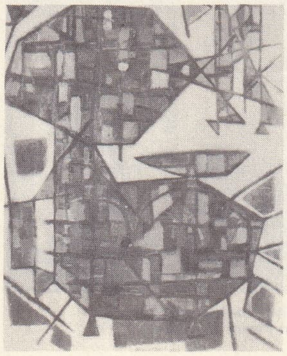
solda, A. Minaux: «Bahçemde»; sağda, Manessier: «Güneşli Bir Kumsalda» (1951)

César: «Relief» (1962)

Foto. Giraudon, Jamet, Doisneau-Rapho, Lipnitzki, Frasnay (LAROUSSE)

«Vücutlardaki Şeytan» (1946)
Claude Autant-Lara

«Bir Köy Papazının Anıları»
(1950), Robert Bresson

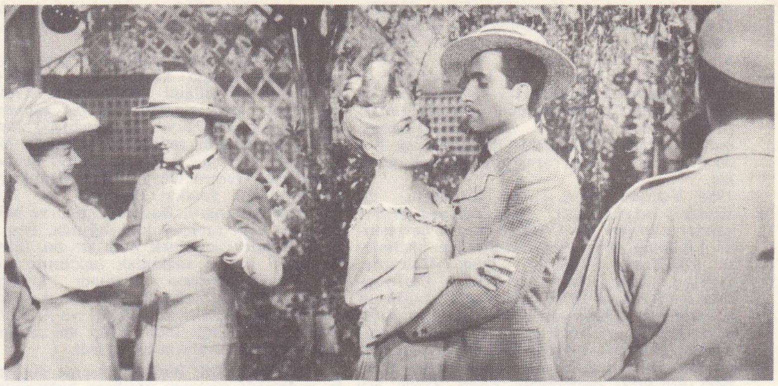

«Altın Başlık» (1952), Jacques Becker

«Altın Araba» (1952)
Jean Renoir

«Bay Ripois» (1954)
René Clément

«Lola Montes» (1955)
Max Ophuls

«Aşıklar» (1958), Louis Malle

«400 Darbe» (1959), François Truffaut

«Cherbourg Şemşiyeleri» (1963)
Jacques Demy

«Çılgın Pierrot» (1965), Jean-Luc Godard

«Bir Kadın ve Bir Erkek»
(1965), Claude Lelouch

«Büyük Oyun»
(1966), Gérard Oury

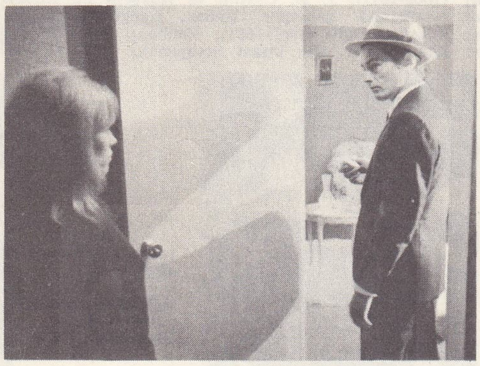

«Kiralık Kaatil» (1967)
Jean-Pierre Melville

«Seni Seviyorum» (1967)
Alain Resnais

Foto. X, C.F.D.C., Mondial filim, Corona, X, Gemma filim, Lux, Cocinor, Parc filim, S.N.C., Artistes associés, Valoria, Prodis, Parc filim (LAROUSSE)

inceledi. Dalibard ve Franklin, yıldırım üzerinde deneyleriyle ün yaptılar. 1785'e doğru Coulomb, elektrik ve magnetizmadaki çekme ve itme etkilerinin matematik kanunlarını belirledi, Delambre ve Méchain'in aracılığıyle konvansiyon idaresi, *ondalık metre sistemi*'ni kabul etti. Claude Chappe, Condé'nin Avusturyalılardan alınışını, uzaktan uzağa haberleşmeyi sağlayan telgrafıyle bildirdi (30 kasım 1794). Rouelle, Bayen ve Baumé, kimya dilini sadeleştirdiler. Lavoisier, yanma olayı, havanın analizi, suyun bileşimi üzerine çeşitli araştırmalar yaptı ve Guyton de Morveau, Fourcroy ve Berthollet ile beraber, kimyasal maddeleri adlandırdı.

XIX. Yüzyılda, geometri yeni bir hamle yaptı. Monge *tasarı geometri*'yi kurdu (1800). Laplace, en büyük eseri olan *Systeme du Monde*'u (Dünya Sistemi) yayımladıktan sonra, diferansiyel denklemlerin integrallerini alma usullerini ve ihtimaller hesabını geliştirdi. Legendre eliptik integralleri, Poncelet de şekillerin izdüşüm özelliklerini inceledi. Cauchy *fonksiyonlar* teorisini, Poissons *potansiyeller* teorisini, Fourier ise bazı *seriler*'in teorisini kurdu. Galois da *gruplar* teorisini açıkladı (1832). Delambre, Puiseaux, Tisserand, Faye ve özellikle H. Poincaré, gök mekaniğinin metotlarını kurallara bağladı. Le Verrier, yalnız hesaplara dayanarak Neptün gezegenini keşfetti (1846).

Malus, yansıma yoluyle ışığın kutuplanmasını açıkladı (1810); Fresnel ölçekli mercekleri icat etti ve ışık yayımı teorisini yıkarak yerine *dalga teorisini* koymak için çalıştı, bu tartışma konusu L.de Broglie'ye kadar sürüp gitti. Aynı yıllarda, Foucault, Arago, Biot ve Fizeau, birçok ışık olayının açıklamasını yaparak optik fiziği zenginleştirdiler. Ampère, elektrodinamiğin kanunlarını (1820) ve elektrotekniğin temelini kurdu. Gay-Lussac, Regnault gazlar teorisini kesin kurallara bağladılar. Niepce ve Daguerre ile fotoğrafçılık, inanılmayacak gelişmeler kaydetti (1839). Kimyada, Philippe Lebon havagazını keşfetti (1801); Chaptal, şap ve güherçile üretim usullerini buldu. Oberkampf ilk renkli bez fabrikasını kurdu; Gay-Lussac ile Proust, maddelerin birleşme kanunlarını formülleştirdi. Courtois iyodu (1811), Balard bromu (1826) buldu. Chevreul oleatları veya başka yağlı maddeleri tek olarak elde etti; böylece, is çıkaran mumlar yerine stearinli mumlar yapılmağa başlandı. Gerhardt ve Laureent atom teorisini kurdular; bunların izinden gelen Wurtz, Friedel ve Grimaux maddenin inanılmayacak dönüşümlerini gerçekleştirebildiler. Pelletier ve Caventou, kinini ucuza elde ederek halkın yararına sundu; M. Berthelot termokimyayı kurdu ve organik bileşiklerin sentezini yaptı. Fremy, potada, tabiîlerinden ayırt edilmeyecek kadar benzeyen sunî yakut yaptı. Moisson, flüoru bileşiklerinden ayırarak element halinde elde etti ve elektrik fırınını buldu (1892).

Birinci imparatorluk devrinde, Haüy'ün çalışmalarıyle *billûrbilimi* doğdu. Cuvier *paleontoloji*'yi (1812), Boucher de Perthes *prehistorya*'yı (tarihöncesi) [1838] kurdu. Lamarck (1809) ve Geoffroy Saint-Hilaire, türlerin değişebileceğini doğruladı. Brongniart, Elie de Beaumont, Dufresnoy ve Descloizeaux jeolojiyi geliştirdiler. Dutrochet osmos'u, Dujardin ise protoplazmayı (1835) buldu. Broca ve Quatrefages *antropoloji* konusunda uzmanlaştılar. Sanayide, Jacquard dokuma tezgâhını icat etti; Richard ve Lenoir ilk pamuk eğirme atelyelerini kurdular. Saatçi Breguet, hassas ölçü âletlerinin yayımını geliştirdi. Demiryollarının kurulması (1828), metalürjinin gelişmesine büyük katkıda bulundu. Marc Seguin boru tertibatıyle donatılmış kazanlı lokomotifi (1832), Bourdon şahmerdanı icat etti. *Ecole centrale*'in kuruluşu sanayii güçlendirdi. Lesseps Süveyş kanalını açtı (1869); Eiffel ise, Garabit viyadükünü ve 300 m'lik Eiffel kulesini yaptı. Dinamo (Gramme, 1969), gaz motoru (Lebon, 1800 ve Lenoir, 1860) ve elektrik transformatörü de (Gaulard, 1884) fransız bilginlerinin buluşudur. Yurt içi sanayii de geliştirildi: Mathieu de Dombasle yeni bir saban tasarladı, de Gesparin tarım metotlarını geliştirdi; Coste balık yetiştiriciliğini halka aşıladı; Goussingault ve Aimé Girard çiftçilere gübrelerin yerine göre kullanılmasını öğretti; Pasteur'ün, mayalanma üzerine buluşları ise, şarap, bira ve pastörize süt sanayiini geliştirdi.

Biyoloji ve hekimlik alanında, Bichat doku bilimini (histoloji) kurdu. Desault ise, Percy, Larrey ve Corvisart ile beraber ilk cerrah okulunu açtı. Flourens, karaciğerin glikojen yapıcı görevini bulan Claude Bernard ve teratolojiyi (acayip biçimli hayvanlar bilgisi) yaratan Dareste, Fransız ekolünü temsil ederler. Laennec iç organları dinleme (oskültasyon) yöntemini buldu; Trousseau rasyonel tedavi bilimini geliştirdi; Pinel, Duchenne de Boulogne ve Charcot sinir sisteminin patolojisini kurdu. Daha sonra, mikropla ilgili doktrinler tedavi sanatına yenilik getirdi: cerrahî antisepsi, Pasteur tarafından kuduzun (1885), Rouqs tarafından da kuşpalazının tedavisi bu alanda en yararlı buluşlardır.

XIX. yüzyılın sonunda metamatikte analiz, Hermite J. Bertrand, H. Poincaré ve E. Picard'ın çalışmalarıyle gelişti. Sonsuzküçükler geometrisine, Lamé, Serret ve Halhen'den sonra, Darboux da önemli katkılarda bulundu; aynı şekilde mekanikte, Poinsot'nun (1834) ve Coriolis'in çalışmalarını (1835) Appell ve Painlevé'nin çalışmaları izledi.

Foucault, Yer'in hareketini deneysel olarak ispatladı (1851). Fizeau, Doppler olayını kesinleştirdi (1848) ve Foucalut ile aynı zamanda ışığın hızını ölçtü. Fransa, akümülatörün icadı (Planté, 1859) ve elektrik enerjisinin uzaktan iletimiyle (Deprez, 1881) elektrotekniğe de katkıda bulundu. Yüzyılın başında S. Carnot termodinamiğin temel ilkesini açıkladı; Arago ve Dulong da gazların sıkıştırılabilme özelliğini inceledi; Cailletet (1878) ve daha sonra G. Claude, gazları sıvılaştırmayı başardılar. Telliler, soğutma sanayiinin öncüsü oldu (1876); kimyada, J.-B. Dumas ornatmalar teorisinin, Wurtz birleşme değeri teorisinin, sanayide ise Sainte-Claire Deville alüminyum üretimi teorisinin öncüleridir. Stereokimyanın (üç boyutlu kimya) kuruluşunda Le Bel'in payı oldu; Sabatier de katalitik hidrojenlenmeyi buldu. Renkli fotoğraf (Cros ve Ducos du Hauron 1869'da, Lippmann 1891'de) sunî ipek (Chardonnet, 1884), maden sanayiindeki ilerlemeler (F. Osmond, H. Le Châtelier, Guillaume) ve biyolojik diyastazların rolünün aydınlatılması ve (G. Bertrand) yine kimyanın başarılarıdır. Jeolojide M. Bertrand ve Haug tektoniği (yer yapısı bilimi) yeniden düzenlediler; deniz biliminde, deniz favnası Milne-Edwards ve Lacaze-Duthiers tarafından incelendi. Boule (1911) ve Breuil insan fosillerinin ve mikroplarının bulunmasına (Yersin, 1894) büyük katkıda bulundu. Richet serum tedavisini (1888) ve anafilaksi'yi (1902) buldu. Chabry deneysel embriyolojiyi kurdu; Carrel ise dokuların üretilmesini başardı.

Analizdeki son ilerlemeler, integral alma problemini (Lebesgue, Denjoy), kısmî türevli diferansiyel denklemlerini (Picard, Painlevé), fonksiyon analizini (Hadamard), gerçel veya karmaşık değişkenli modern fonksiyonlar teorisini (Baire, Borel), fonksiyon gruplarını (Montel, Julia) kapsar. Geometri alanında, izdüşüm geometrisinin genişletilmesi (E. Cartan), topolojinin gelişimi ve geometride süreklilliğin incelenmesi (Frécħet, Bouligand) sayılabilir. Tansör ve matris hesabıyle, elektronik hesap makineleri teknik alana uygulandı.

Günümüzde çalışmalar, araştırıcı gruplar tarafından yapılır; ayrıca «seminer»lerin kurulması da bir yeniliktir. Bunlar arasında, matematiğin öncüsü olan Bourbaki okulu sayılabilir; bu takma adı kullanan birkaç genç matematikçi, Hilbert'in düşündüğü gibi, matematiği mantık açısından ele alarak yeniden açıklayıp gözönüne sermeğe girişti. Astrofizik'te en önemli eser, Lyot'nun Güneş ile ilgili araştırmalarıdır. *Koronografın* bulunmasıyle (1930) Güneş tacının dış tabakası kolaylıkla gözlemlenebildi: *tekrenkli filtre*'nin bulunması (1933), Deslandres'in spektrohelyografından (1891) daha duyarlı spektrogramlar yapılmasını, *taç spektrofotometresi*'nin bulunması ise (1950) Güneş'in günlük etkinliğinin ölçülmesini sağladı. Elektronik teleskopu bulan (1938) Lallemand'ın adını ve J. Baillaud tarafından yeniden düzenlenen Midi tepesindeki rasathanenin Güneş ve gezegenler ile ilgili çalışmalarını da bu arada saymak gerekir.

Yerçekimi şiddetinin ölçülmesi, 1930'da Holweck ve Lejay'ın hazırladığ taşınabilir sarkaçla gerçekleştirildi. 1912'de Schlumberger toprağın özdirencine dayanan bir maden araştırma tekniği, Bureau ise 1927'de radyosondajı buldu.

Klasik fizikte fransızlar, optik (Fabry), radyo (Ferrié), sesötesi (Langevin), magnetizma (Langevin ve P. Curie) ve piezoelektrik (P. Curie) üstüne çalışmalar yaptılar. Fakat, asıl katkıları atom fiziği üzerine olmuştur. J. Perrin. 1895'te elektronun gerçekliğini ispatladı; ertesi yıl Becquerel, radyoaktifliği buldu; 1898'de P. ve M. Curie ilk radyoaktif cisimleri keşfetti. 1900'de, Villard γ ışınlarının dalgalı yapısını açıkladı; 1910'da Marie Curie radyumu element halinde elde etti; 1932'de, G. ve İ. Joliot-Curie nötronu bulmayı başardılar. 1934'te, sunî radyoaktifliği buldular; 1939'da Joliot, uranyumun fisyonunda zincirleme nötron yayınımını açıkladı. Bu çalışmalara paralel olarak, Langevin'in bağıllık (1911), M. de Broglie'nin X ışınlarının spektrografisi ve Leprince-Ringuet'nin kozmik ışınlar ve mezonlar üzerine çalışmaları da sayılabilir. Nihayet 1924'te, L. de Broglie tarafından dalga mekaniğinin kurulması, teorik fiziğe yeni bir yön verdi.

Anorganik kimyada Urbain (azrak topraklar) ve Le Châtelier'nin (madenler) adlarını belirtmek gerekir. Organik kimya, Haller, Grignard ve Moureu gibi bilginlerin çalışmalarıyle büyük ölçüde gelişti.

Fizyoloji ve biyolojide, iç salgı bezleri çeşitli incelemelere konu oldu. R. Courier cinsel hormonların görevini açıkladı; bunu öbür iç salgı bezlerinin, özellikle hipofizin incelenmesi izledi. Hormonların yalın halde elde edilişi ve hazırlanışı, G. Valette'in, bu hormonları deri yoluyle vücuda sokmak imkânlarını araştırmasına yolaçtı.

Plantefol, yaprakların saplara bağlanışını açıklayan daha modern bir teori kurmayı denedi ve açıklamasını çiçeğin gelişimine kadar genişletti. Virüsler hakkında kesin bilgiler elde etmek için büyük araştırmalara girişildi; o zamana kadar, virüsler yalnız canlı hücrelerde üretilebiliyordu; en sonunda, hayvan dokularıyle birlikte, *in vitro* olarak, virüs üretimi başarıldı.

Kan grupları da çok incelenmiş ve hangi bölgede hangi kan grubunun daha yaygın olduğu tespit edilmiştir. Böylece Bask ülkesinde halkın yüzde 57'sinin kan grubu 0 (sıfır) iken, Côte d'Azur'de bu oranın yüzde 35'e kadar düştüğü görüldü. Irklar arasındaki ayrımı itiraz edilemiyecek şekilde ortaya koyan bu değişimlerden *antropoloji*'de yararlanıldı. Rhésus etkeni, aynı zamanda ırkların tanınmasına da uygulandı. Fontechevade (Charente) bölgesinde bundan 100 000 yıl önce yaşamış birinin kafatasının tepe kısmının bulunmasından sonra, Henri -Martin Fransa'da yaşayan en eski ırklarla ilgili yeni bilgiler getirdi.

Nihayet, virüslerin incelenmesiyle uğraşan Pasteur enstitüsünün laboratuvarında profesör Lépine ve arkadaşları, çocuk felcine karşı günümüzde etkin ve zararsız olduğu kabul edilen bir aşı buldular.

Zoolojide, yeni bir araştırma metoduyle,

fransisk

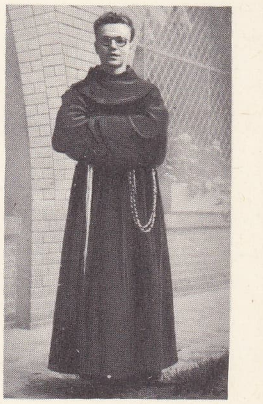

fransisken

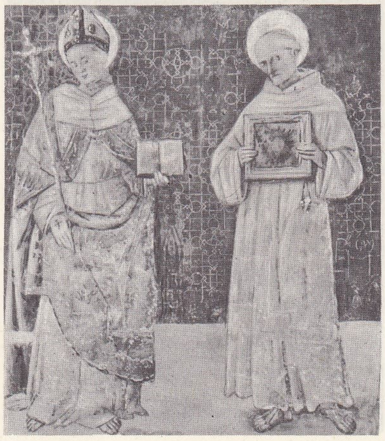

fransisken sanatı
Aziz Bonaventura
St.-Marie-des-Anges
kilisesi
Assise

Foto. LAROUSSE

doktor P.-A. Chapuis, o zamana kadar bilinmeyen, yeraltı su favnasının bir dizi küçük kabuklular familyasını ele geçirebildi. Kuşlarda göç olayının incelenmesinde, radar, bilginlere yardımcı oldu. Meselâ radar sayesinde, kuşların 1 500 veya 2 000 m yükseklikte ortalama saatte 40 kilometrelik bir hızla uçtuğu gözlemlenebildi.

1958 Yılında köklü bir reforma girişildi. Bu reform aşağıdaki gözlemlere dayanıyordu: kendine özgü tüm değerlerini (gerçeği araştırma, bilginin en soylu tutkularını tatmin) korumakla birlikte, bilim artık tek başına bir amaç olamaz; her şeyden önce ülke ekonomisine ve savunmasına hizmet etmelidir; bundan dolayı kamu görevlileri bilime yardım etmeli, milletlerarası yarışta en elverişli görünen alanları özellikle desteklemelidir (meselâ atom, uzay ve elektronik konusunda).

Yeni bilim siyasetini yönetmek için, aynı zamanda atom ve uzay araştırmaları ile de görevli bir bilimsel araştırma bakanlığı kuruldu.

Bugün, araştırma organlarının bir kısmı devlet kesiminde çalışmakta, diğerleri özel sektörle işbirliği yapmaktadır (Pasteur enstitüsü). Üniversite ile sanayi kesimi arasında gittikçe artan bir işbirliği gerçekleşmiştir.

● *Büyük dallar.* Birçok kilit noktasında, fransız matematikçileri ilk yolları açtılar ve katkıları, L. Schwartz, J. P. Serre ve R. Thom'a verilen 3 Fields madalyası ile değerlendirildi. Fransa'nın değerleri kendilerini, çokluk 1938'den bu yana «Bourbaki» adı altında toplanmış matematikçilerin eserlerine borçludur.

Fransa nükleer fizik alanında, dünyada dördüncü sırayı alır; önce nükleer merkezleri, sonra hızlı nötron jeneratörleri üstünde yapılan denemeleri ve nihayet temel araştırmalardaki ileri seviyesi ile bu sırayı hak etmiştir. Buna komşu bir alanda, katı cisimler fiziği üstüne yapılan çalışmalar sayılabilir: bunlar arasında profesör Néel'in magnetizma çalışmaları, profesör Dupouy'un çok yüksek gerilimli elektronik mikroskop araştırması, enerjinin değişimi ve magneto-hidrodinamik, yakıt pili, optik pompalama (Kastler, 1966 Nobel armağanı) en önemlileridir. (→ Bibliyo.) [LM]

FRANSA düklüğü, Güçlü Robert'in (851) Aşağı Loire ile Escaut ve Meuse arasındaki uç eyaleti olan Neustria'ya; X. yy.ın başlangıcında verilen ad. Büyük Hugues'ün oğlu Hugues Capet, kral olduğu zaman (987) Fransa düküydü. (L)

FRANSA ovası, Paris'in kuzeyinde bölge; batıda, kuzeyde ve kuzeydoğuda bir dizi ağaçlıklı tepecikle çevrilmiştir; kalkerli, balçıklı bir düzlük olan bu bölge geçimini tahıl tarımıyla sağlar. Halk köylerde toplanmıştır; birbirinden uzak yüzlerce hektarlık çiftliklerde ise büyük tarım işletmeciliği yapılır: tahıl, şeker pancarı, yemlik bitkiler v.b. Paris şehrinin genişlemesi yer yer ovanın çehresini değiştirmiş (Saint-Denis sanayi ovası, bostan ürünleri) tepeciklerin yamaçlarında banliyöler ve meyve bahçeleri kurulmuştur. (L)

FRANZ FERDİNAND VON HABSBURG

FRASCATİ «Conti Villasının Havuzu» Hubert Robert'in tablosu Besançon müzesi, Fransa

FRANSCİNİ (Stefano), isviçreli devlet adamı (Bodio, Ticino 1796-Bern 1857). İleri Liberal parti üyesiydi; Ticino radikal hükûmet darbesine (1839) katıldı ve halk eğitimini geliştirdi. Federal danışman seçildi (1848) ve İçişleri bakanlığını yönetti. *İsviçre İstatistiği* adlı bir kitabı vardır. (L)

FRANSEVÎ sıf. (*Fransa*'dan osmanlıca *fransevî*). *Esk.* Fransızlara ve Fransızcaya ait. *Kamus-ı Fransevî.* (M)

FRANSIZ i. Fransa halkından veya o halkın soyundan olan kimse. || [İsim tamlamalarında] Fransa veya Fransızlar ile ilgili: *Fransız şarabı. Fransız medeniyeti.* (M)

Fransız-Alman savaşı (1870-1871). Bismarck tarafından istenen ve yapılmasına karar verilen ve şansölyenin *Alman birliği*'ni kurmak üzere giriştiği mücadele çerçevesi içinde yer alan bu savaş ilk defa olarak Alman devletlerinin tamamını Prusya yönetimi altında Fransa'ya karşı birleştirdi. Savaş bahanesi, Hohenzollern hanedanından birisinin İspanya tahtına aday gösterilmesi oldu; gerçi Prusya kralı Fransa'nın protestoları üzerine bu tasarıdan vaz geçtiyse de Bismarck, maksatlı olarak çektiği Ems* telgrafıyle bu meseleyi tekrar ortaya attı ve o andan itibaren savaş kaçınılmaz bir hale geldi: 19 temmuz 1870'te Fransa Prusya'ya savaş ilân etti.

Prusya ordusunun modern silâhları, 16 tümen halinde 400 000 kişilik cephe mevcudu vardı; gerekirse 1 200 000 kişiyi seferber edebilirdi; Fransa ise seferberlik sonucu 270 000 kişiyi silâh altına alabilmişti.

● *Harekât* dört safhada gelişti: 1. *Sınır savaşları* (4-12 ağustos). Alman ordusu Alsace'ı, Lorraine'i, Nancy'yi işgal etti. 2. *Fransız ordusunun yok edilmesi* (13 ağustos - 12 eylül). Mac Mahon ve Bazaine, ordularını toparlayarak çekiliyorlardı. Metz çevresindeki muharebeler sonunda Bazaine teslim oldu. Beride Mac Mahon, 120 000 kişilik ordusuyle Paris'i savunmağa hazırlanıyordu; ne var ki harbiye nazırının emriyle Bazaine'e yardımla görevlendirildi ve Sedan'da bu ordu da teslim olmak zorunda kaldı. 3. *Millî savunma teşkilâtı* (4 eylül-4 aralık). Sedan hezimeti Paris'te, imparatorun düşmesine yolaçan kansız bir ihtilâlin çıkmasına ve 4 eylülde cumhuriyetin ilânına sebep oldu. Gambetta tarafından, Paris dışında, 600 000 mevcutlu, 12 kolorduluk bir millî ordu kuruldu. Paris kuşatmasını yarmağa çalışan bu orduyu da Almanlar yenilgiye uğrattılar. 4. *Taşrada direnme ve Paris'in düşmesi* (2 aralık 1870 - 28 ocak 1871). Harekâtın merkezi Paris dışına aktarılmıştı. Bazı kuzey eyaletleri alman işgalinden kurtarıldı. Doğuda alman ulaşma yolları kesildi, Dijon geri alındı, Belfort Fransa kesiminde kaldı.

Villersexel'de öncü savaşlarında başarı kazandı (9 ocak), fakat Héricourt'da Almanları yenemedi (15 - 17 ocak). Manteuffel ordusunun saldırısına uğrayan Bourbaki İsviçre'ye geçmek zorunda kaldı. Paris'te ise Buzenval'de yapılan bir çıkış teşebbüsünden sonra (19 ocak) hükûmet 28 ocak 1871'de mütarekeyi imzalamağa mecbur oldu. Bk. PARİS *kuşatması.*

● *Sonuçlar.* 18 Ocak 1871'den itibaren, Paris kuşatması sırasında Bismarck'ın zorlukla Bavyera antlaşmasını elde etmesinden sonra (kasım 1870 antlaşması) bu savaş Prusya'ya, hükümdarının Almanya imparatoru olarak Versailles sarayında taç giymesini sağladı. Frankfurt antlaşmasıyle (10 mayıs) kesinleşen Versailles'daki barış antlaşması hazırlıklarının (26 şubat) hükümleriyle Fransa, Alsace'ı ve Metz'i kaybetti ve 5 milyarlık bir savaş tazminatı ödemek zorunda bırakıldı. Bunun teminatı da millî topraklarının geniş ölçüde işgal altında tutulmasıydı; fakat hükûmetin takip ettiği siyaseti başkentin kabul etmemesi, Paris komününün kanlı bir şekilde ayaklanmasına yolaçtı. (L)

FRANSIZ ALPLERİ, Alp sıradağlarının batı kısmı, Fransa'da Savoie, Haute - Savoie, Isère, Drôme, Hautes-Alpes, Barses-Alpes ve Alpes-Maritimes idare bölgelerinde, Cenevre gölünün aşağı ve yukarı kesiminde Akdeniz'den Rhône'a kadar uzanır. Fransız Alpleri genellikle iki bütüne ayrılır: Kuzey Alpleri; Güney Alpleri. Bu ayrım yapı ve yer şekillerine, iklim ve biyocoğrafya olgularına, insanların dağı değerlendirişine dayanır. İki kesimin sınırı, Vercors'un güney ucuyle birleşir, Croix-Haute ve Bayard boğazlarından geçer, Osans kütlesinin çevresini dolanır. Lauteret boğazına kadar çıkar, sonra Mont-Cenis boğazına ulaşır. Yaklaşık olarak Isère ve Durance havzaları arasındaki suların ayrılma çizgisine tekabül eder.

Kuzey Alpleri

Kuzey Alpleri güney-güneybatıdan, kuzey-kuzeybatıya doğru büyük bir düzenlilikle uzanan dağlardan oluşmuştur; billûrlu kütlelerin doğusunda Massif Central dağları (Mont Blanc [4 810 m], Beaufort, Belledonne, Taillefer, Oisans [3 954 m]), doğuya doğru başkalaşmış kayaçlar, yeşil kayaçlarla (Vanoise [3 861 m]) desteklenmiştir. Merkezde uzunlamasına bir çöküntü Alp karığını (yaklş. 200 m yüksl.) meydana getirir. Batıda kalkerli kollardan oluşan az çok parçalanmış Ön Alplerin yükseltisi 1 500-2 000 m arasında değişir ve en yüksek noktaları yer yer 2 500 m'yi aşar. Kuzeyden güneye başlıcaları şunlardır: Chablais; Bornes; Bauges; Grande-Chartreuse; Vercons. Bütün bu dağlar, büyük Dördüncü zaman buzullarının çapladığı ve genişlettiği vâdiler tarafından derin bir şekilde oyulmuştur; bol yağış alır: Ön Alplerin batı rüzgârlarını engellemesi sayesinde yılda 2 m'den çok yağış düşer. Alp karığının nispeten mahfuz olmasına karşılık, Massif Central dağları, cephesi batıya bakan yeni bir engel meydana getirir, çok yağmur ve kar alır. Nispeten güneşli vâdilere (Maurienne ve Tarentaise) yılda ancak 1 m yağış düşer. İç kısımdaki kuraklık eğilimi, bitki örtüsünün dağılımında görülür: Ön Alplerdeki gürgen ve köknar ağaçlarının yerini Massif Central dağlarının yamaçlarında karaçam ve ladin ormanları alır. Alp çayırları bu kesimde geniş alanlar kaplar. Alplerin bu kısmındaki gelir kaynakları çok çeşitlidir: halk kütlelerinin ulaşımında ve hidroelektrik donatımda XIX. yy. sonundan beri gerçekleştirilen gelişmeler sayesinde büyük ilerlemeler olmuştur. Ekseni, Yukarı Isère ile Arc vâdilerinin ve çeşitli Ön Alp kütlelerini birbirinden ayıran klüzlerin bağlandığı Alp karığına dayanan kara ve demiryolu şebekeleri, karık ile Saône ve Rhône geçitini bağlar. Dağda ulaşım yollarının geliştirilmesi sayesinde tarım değiştirilerek özellikle sütçül inek yetiştiriciliğine yöneltilmiş ve geleneksel tarımlar (verimsiz tahıl tarımı) terkedilmiştir. Ayrıca ormanları büyük ölçüde işletilir ve elde edilen kereste birçok bıçkıhaneyi besler. Ulaşım yollarından sanayi de yararlanmıştır; ama özellikle elektrik enerjisi üretimine bağlı işletmelerle (elektrometalürji ve elektrokimya) temsil edilir. Alplerde hidroelektrik enerji üretimi, tabiî faktörlerden yararlanmıştır: buzullar, baraj ve santral kurmağa elverişli birçok yer (havzalar, buzul gölleri) meydana getirmiştir. Öte yandan 1945'teki devleştirme hareketi ırmakların sistemli bir şekilde düzenlenmesine yolaçmıştır.

Güney Alpleri

Güney Alpleri jeoloji yapısı, kurak iklimi ve iktisadî geriliği bakımından Kuzey Alplerinden değişiktir. Bu dağların yüksekliği azdır: yükseltiler 3 000 m'yi ender olarak aşar (Parpaillon'da 3 372 m) ve doruklarını büyük kısmının yüksekliği 2 500 m'den azdır. Güney Alplerinde düzenli bir yön izleyen bölümler ayırdedilemez; bölgenin tek billûrlu kütlesi Mercantour, tortul kayaçlar üzerinde yükselen bir çekirdektir. Tortul kayaçlar Mercantour'un kuzeyinde yeşil kayaçlı ve parlak şistli alp-içi kesimiyle birleşir. İklim, yağışlı akdeniz rejimiyle nitelenir: özellikle sonbaharda sağanak halinde yağmurlar yağar, yazlar kuraktır. Sıcaklık rejimi iç kısımda kara rejimidir (yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer), batıya ve doğuya doğru yazlar gene sıcak, ama kışlar daha yumuşaktır.

Ön Alplerin batısında ve güneybatısında yaşayan halkın büyük kısmı XIX. yy. sonunda göçtü. Bu kesimler terkedilmiş, ıssız bir görünüştedir. Bununla birlikte sağlam

Foto. LAROUSSE

olmayan tahıl tarımına ve otlaklardan aşırı ölçüde yararlanmağa dayanan geleneksel iktisat devrini tamamladıysa da, yeni ihtiyaçlar ve ulaşım kolaylığı bazı değişiklikler yapılmasına yolaçmıştır: köy ekonomisi, yemlik bitki üretimi, kasaplık koyun ve sığır üretiminde uzmanlaşmaktadır. Büyük şehirlerin kurulduğu bir bölgenin süt ve meyve banliyöleri haline gelen Nice Ön Alplerinde bu değişiklikler önemlidir. Aşağı Durance vâdisinin de değerlendirilmesine başlanmış ve Alp kesiminde Serre-Ponçon barajı inşa edilmiştir.

Yukarı Güney Alplerinde güç hayat şartları bugün de çobanlık geleneklerine dayanır; yaylaya (Ubaye) çıkma yoluyle koyun yetiştirilir, ama özellikle süt üretimine (Briançonnais) dönük ağıl hayvancılığı ağır basmaktadır. (L)

FRANSIZCA i. (*Fransız*'dan *Fransız-ca*). Fransa'da ve fransız medeniyetini benimsemiş ülkelerde konuşulan dil.

— ANSİKL. ● *Latinceden roman diline geçiş. Fransızca*'nın, Galya halkının Roma yönetim, hukuk ve din dili olan Latinceyi anlamamağa başladığı dönemde ortaya çıktığı söylenebilir. Bu başlangıç şüphesiz çok teoriktir, çünkü Galya halkının büyük bir kısmı zaten Latinceyi hiç bir zaman iyi anlamamış, hele iyi konuşmayı hiç becerememiştir, söz konusu Latincenin ne türlü bir dil olduğu da çok tartışılmıştır); öte yandan, bu «Fransızca», Latincenin Galya'da Kelt alttabakası arasında oluşan ve bölgelere göre değişen özel bir biçimidir. Bununla birlikte, VIII. yy.da Latince-Romanca (Reichenau), Romanca - Germence (Kassel) lûgatleri, daha sonra papazlara vaızlarını köylünün, halkın diliyle vermelerini emreden Tours konsili kararı (813), papazların vazı dili olan Latince ile bütün Galya halkı tarafından konuşulan dilin birbirinden kesinlikle koptuğunu tanıtlar: Seine, Loire, Saône ve Rhône havzasında taşra halkının konuştuğu roman dili; kuzey ve doğu bölgelerinde de Germence. *Serments de Strasbourg*'un (Strasbourg Antları) [842] roman dilinde ve Germence yazılması halk dilinin artık yazı dili olarak da kullanılmağa başladığını gösterir. Nihayet *Séquence de Sainte Eulalie* (Aziz Eulalie sekansı) [881] roman dilinin edebiyat dili olarak ortaya çıkışını kesinlikle belirler. Bu roman dili hangi bakımlardan «Fransızca»ydı? Bazı yazı (latin fonetiğinde bulunmayan bazı seslerin yazılması), morfoloji (Latincedeki altı halli çekimin yerini alan iki halli [özne ve nesne] çekim biçimi), sözdizimi (cümlenin daha çizgisel bir düzen içinde gelişmesi) özellikleri bakımından. Bu son özellik tek başına, yavaş bir evrim dönemi geçiren geleceğin Fransızcasını bağımsız bir dil haline getirmeğe yetti.

● *Roman dilinden Orta Fransızcaya geçiş.* Bu çağ lehçeler devridir (IX.-XV. yy.), yani derebeylik idaresinin siyasî parçalanmasıyle çağdaş olan dil bölünmesi dönemi. En büyük farklılaşma kuzeydeki «oïl» lehçeleriyle güneydeki «oc» lehçeleri arasındaydı. Modern ağızların fonetik yapısı bugün de bir sınır çizgisinin varlığını kesinlikle ortaya koyar. Bu sınır çizgisi Gironde ağzından başlayarak yukarı çıkar; Massif Central'i kuzeyden çevirir, sonra Lyon ağzına ulaşarak burada Fransız-Provence adı verilen, bir ara bölgeyi sınırlayan 2 kol ayrılır. Başlangıçta şüphesiz daha kuzeyde olan bu sınır çizgisi, kuzey ile güney dilinin farklılaşmasında en büyük sebeplerden biri olan germen istilâlarının etki alanını belirler. Yaklaşık olarak XII. yy.da oluşan oïl lehçelerinin en önemlileri şunlardır: batıda Normandiya lehçesi ve Normanların İngiltere'yi istilâ etmeleriyle (1066) ortaya çıkan Manche ötesindeki anglonorman lehçesi, kuzeyde Picardie ve Walloine lehçeleri, doğuda Champagne ve Lorraine lehçeleri, Île-de-France'ta «fransiyen». Krallık yönetiminin Paris'e yerleşmesi üzerine fransiyen öbürlerinin yerini aldı ve Fransızca haline geldi. Daha XIII. yy.da, bir yandan en iyi saz şairlerinin katkılarıyle bir çeşit edebiyat dili oluşurken, öte yandan «güzel Fransızca» (yani fransız sarayında konuşulan Fransızca) kavramı ortaya çıktı, oysa bu şairlerden Marie Île-de-France'lı, Rutebeuf Paris'li idi, ama J. Bodel Arras'lı, Conon Béthune'lü ve Chrestin de Troyes'lu idiler. Aynı şekilde, oc lehçelerinden de «Provans lehçesi» adı verilen, Roumanille ve Mistral'in XIX. yy.da yeniden çeki düzen verdiği ortak bir edebiyat dili doğdu.

Fransız dilindeki ilk edebiyat ürünleri özellikle manzum eserlerdi. Ama nesir de ortaya çıkmakta gecikmedi: kutsal metinlerin ve vaazların tercümeleri (Aziz Bernard, 1209 -1229), romanlar (Lancelot-Graal tercümesi 1225'e doğr. sona erdi), kronikler (Villehardouin ve Robert de Cari'nin 4. Haçlı seferi anlatıları 1207-1213). XIII. yy.da edebî olmayan nesir de yaygınlaştı: belgeler ve özel elkitapları gitgide daha sık Fransızca olarak yazılmağa başlandı (meslek, hekimlik ve dilbilgisi kitapları).

● *Orta Fransızca ve Rönesans.* Ünlü kronikçiler sayesinde nesrin büyük ölçüde geliştiği görülür: Joinville (*Vie de Saint-Louis* [Aziz Louis'nin Hayatı], 1309); Froissart (*Chroniques de la Guerre de Cent Ans* [Yüzyıl Savaşları Kronikleri], 1370-1400); Commynes (*Memoires du Règne de Louis XI* [Louis XI Devri Tarihi], 1489-1500). Destanların yeniden ele alınması ve yapılan tercümelerle nesir tarzındaki romanlar çoğaldı. Bununla birlikte, Yüzyıl savaşlarının kötü sonuçlarıyle sarsılan Fransızca İngiltere'de geriledi ve konuşulmaz oldu. Fransa'da bile Latince'ye yönelen bir tepki cümle biçimini değiştirmeğe çalıştı. Louis XI'in krallığı yeniden birleştirmesi, Louis XII ve François I'in İtalya seferleriyle durum değişti. Bütün hukukî işlemlerde yalnız Fransızcanın kullanılmasını öngören Villers-Cotterêts buyrultusu (1539) Fransızcayı millî dil haline getirdi.

● *Klasik çağdan itibaren Fransızca.* «Nihayet Malherbe geldi...» ve bir geriye dönüş hareketini başlattı (kelime hazinesinin arıtılması, sözdiziminde düzen). Bu sırada Descartes didaktik nesri yaratıyor, Pascal polemik nesri yoğuruyor ve başka birçok ünlü kişi bütün türlerde edebiyat dilini yüceltiyorlardı. Öte yandan, Saray, Akademi (1635'te kuruldu), Vaugelas ve onu izleyenler «mükemmel bir hale» geldiği sanılan güzel dilin üstüne titriyorlardı. XVIII. yy. Fransızcanın yayılma ve «evrensel» hale gelme dönemidir. Gramerciler kullanım kurallarını «genel ve mantıklı» ilkeler üzerine oturtmağa çalıştılar. Bilimsel buluşlar, bunların halk arasında yayılması ve özellikle *Ansiklopedi*'nin yayımlanışı lûgate birçok yeni terim eklerken Fransız devrimi dile başka katkılarda bulundu.

Konsüllük ve İmparatorluk devrinde görülen geriye dönüş yeni klasisizmin zorbalığı şeklinde belirdi. Romantizmi başlatan Mme de Staël ve Chateaubriand bundan sıyrılmasını bildiler. Romantizm, Restorasyonla birlikte ortava çıktı ve özellikle kelimelerle retorik alanında etkili oldu. Sözdiziminde ise durgun bir devreye girildi. Öte yandan haberleşme araçlarının hızlanması ve halkın şehirlerde toplanması, millî dil Fransızcanın her geçen gün biraz daha gerileyen ağızları ortadan kaldırarak dil birliğini sağlamasına yolaçtı. Nihayet, düşünce ve nesnelerin çoğalması sonucu ortaya çıkan kelime ve deyişlerin bolluğu Fransızların günlük dillerini gitgide arıtmacıların savundukları ilkelerden ve yazı dilinden uzaklaştırdı.

● *Yayılma alanı.* Fransızcanın konuşulduğu alanın sınırları bugünkü Fransa'nın sınırlarıyle çakışmaz. Flamanca ile birlikte millî dil olduğu Belçika'da, İsviçre'de (ülkedeki dört millî dilden biridir), İtalya'da (Valle d'Aosta ve Alp dağlarındaki diğer vâdilerde), Channel adalarında (Jersey'de resmî dildir) konuşulur. Fransızların Kanada'ya, Louisiana'ya ve Antiller'e girmeleri farklı evrimler geçiren dil öbeklerinin oluşmasına yolaçtı. Martinik, Guadeloupe ve fransız idare bölgesi Guyane ve Haiti cumhuriyeti resmî dil olarak Fransızcayı kullanır.

Kanada'da Fransızca konuşan azınlık grupları vardır (Québec, Provinces-Maritimes, Manitoba) ve Fransızca, İngilizce ile birlikte bu ülkenin resmî dilidir. Buna karşılık A.B.D.'nin güneyinde konuşma dili olarak artık Fransızca kullanılmaz. A.B.D.'nin kuzeyinde, göller bölgesinde kanadalı göçmenler Fransızca konuşan küçük gruplar meydana getirirler. Fransız sömürgelerinin yayılması XIX. yy.da Fransızcayı büyük ölçüde Afrika'ya sokmuştur: Fransızca bugün bile Mali, Senegal, Fildişi kıyısı, Dahomey, Yukarı Volta, Gine, Togo, Kamerun, Nijerya, Orta Afrika cumhuriyeti, Gabon, Kongo, Çat, Moritanya ve Madagaskar'ın resmî dilidir. Fas ve Tunus'ta Arapça veya berberî diliyle birlikte konuşulur. Eski Belçika Kongo'sunda Burundi ve Ruanda'da da olduğu gibi Flamancadan çok Fransızca konuşulur. Fransızca, Cezayir'in resmî dilidir ve konuşma dili olarak da geniş ölçüde kullanılır. Ayrıca, Réunion adaları, Britanya yönetimindeki Maunitius adası ve Somali kıyısında da konuşulur.

Fransızca, Vietnam, Kamboç, Laos ve Hindistan'daki eski fransız bölgesinde kültür ve medeniyet dilidir. Okyanusya'da Yeni Kaledonya'nın, Yeni Hebrides'lerin ve Fransız Polinezya'sının resmî dilidir. (L)

FRANSIZ EKVATOR AFRİKASI. Bk. AFRİKA (*Sömürgeler Afrikası*).

FRANSIZ GÜNEY VE ANTARKTİKA TOPRAKLARI, Kerguelen adalarıyle Antarktika'daki Adélie toprağını, Saint-Paul ve Amsterdam adalarını, Crozet takımadalarını kapsayan fransız denizaşırı toprakları. Yönetim ve maliye bakımından muhtariyeti vardır. (L)

FRANSIZ HİNDİSTANI. Bk. HİNDİSTAN (FRANSIZ—I).

Fransız İhtilâli Tarihi (*Histoire de la Révolution Française*), J. Michelet'nin eseri (1847-1853). Yazar, hazırlamakta olduğu *Histoire de France*'ı (Fransa Tarihi) Louis XI devrinin sonunda bıraktı ve 1845'te Collège de France'taki derslerini İhtilâl öncesi olaylarına ayırdı; 1846'da da İhtilâlin tarihini yazmağa başladı. Demokrasiye duyduğu hayranlık yazılarında belirgindir. 1848 Hareketinin hazırlandığı yıl, eserin yedi cildinin yayımı ele alındı, ancak İmparatorluk devrinin başlaması yazarı hayal kırıklığına uğrattı, kendisine işten el çektirildi. Eser 9 Thermidor olayı ile son bulur. (→ Bibliyo.) [L]

FRANSIZ KONGOSU, Fransız Ekvator Afrikasının eski adı; 1897-1910 arasında, Savorgnan de Brazza ve yardımcılarının inceledikleri, teşkilâtlandırdıkları ve değerlendirdikleri geniş toprakları belirtti. (L)

FRANSIZ POLİNEZYASI. Bk. POLİNEZYA.

FRANSIZ-PROVENCE LEHÇESİ, İsviçre'nin Roman kesiminde Savoie - Dauphiné, Lyon ve Bresse'i içine alan bölgede konuşulan lehçeler bütünü.

— ANSİKL. *Fransız-Provence lehçeleri*'nin varlığı, italyan bilim adamı Ascoli tarafından 1873'te ortaya çıkarıldı; o zamana kadar oïl dillerine dahil ağızlar öbeği olduğu kabul edilen bu lehçelere, Fransızca ve Provence lehçesinin fonetik özelliklerini taşımalarından ötürü Ascoli, Fransız-Provence lehçeleri adını verdi. Genellikle ünlülerin görevleri Provence lehçesinden, ünsüzlerinki ve damaksıllaşma ile ilgili fonemler Fransızcadan alınmıştır. Fransız-Provence lehçelerinin gelişmiş bir edebiyatları yoktur; bununla birlikte bazı roman dili uzmanları, Fransızca yazılmış en eski belge olan *Serments de Strasbourg*'un (Strasbourg Antları) Fransız-Provence lehçesiyle yazıldığını ileri sürerler. (L)

Fransız Sömürge imparatorluğu, hiç bir zaman resmî anlam kazanmamış olmakla beraber Fransa birliği anayasasından önce Fransa'nın ele geçirip yönettiği denizaşırı ülkelerin bütününü belirtmek için sık sık kullanılan deyim. Birbirini takip eden iki Fransız Sömürge imparatorluğu vardır.

● *Keşifler ve ilk teşebbüsler* (*XVI. yy.*). Fransa derebeylik bozuk düzeninden kurtulunca, François I, düşmanı Karl V'inki gibi zenginliklerin ancak denizaşırı ülkelerden sağlanabileceğini düşünerek Amerika'ya iki sefer hazırlattı; önce Verrazona Kuzey Amerika'nın doğu kıyılarını dolaştı, sonra da Jacques Cartier, Saint-Laurent körfezini buldu.

Din savaşları sırasında, Coligny Calvin'ci fransız protestanlarının Amerika'da yerleştirilebileceği yerler aradı. Villegaignon o sırada meskûn olmayan Rio de Janerio koyunu işgal etti. Fransızlar yerliler ile anlaştılar, bu konuda Thévet ile Jean de Leri ayrıntılı bilgi verirler. Fakat 1560'ta Portekizliler sömürgeyi yakıp yıktılar. Dünya'nın

FRATELLİNİ'LER

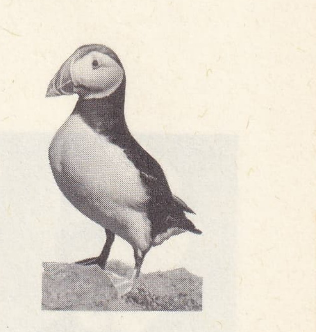

fratercula

FRAUNHOFER
«Spektroskobunu Sunuyor»
R. Wimmer'in eseri

Foto. A.F.P., X (LAROUSSE)

sir James FRAZER

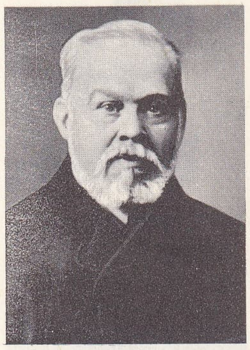

Louis FRÉCHETTE

FREDERİK II
Hans Knieper'in tablosu
Frederiksborg şatosu

paylaşılmasına yetişmekte geç kalan Fransa, henüz yerini bulamamıştı. Ayrıca iç karışıklıklar da gücünü tüketmişti.

● *İlk yerleşmeler* (1604-1661). Barış sağlanınca, Henri IV'ün iki silâh arkadaşı, Saintonge'lu Pierre de Monts ile Samuel Champlain, 1604'te Akadya'da bir sömürge kurdular (bugünkü Nova Scotia). Sömürgeciliğe şiddetle karşı olan Sully, 1607'de Monts'u teşebbüsünden vaz geçmek zorunda bıraktı. Champlain Kanada'ya yöneldi ve 1608'de Québec «yerleşme alanı»nı kurdu. «Vahşî» Algonkenler ile Huron'ları düşmanları İroquois'lara karşı koruyarak bunların dostluğunu kazandı. Sonra ülkenin içlerine doğru ilerleyerek Huron ve Ontario göllerini buldu. Böylece, imkânsız ve hemen hemen yardımcısız olarak geniş bir nüfuz bölgesi kurdu. Ülkenin iskânı için fransız köylülerini, yerlilerin hıristiyanlaştırılması için de keşişleri oraya çekmeğe çalıştı. 1635'te Québec'te öldüğü zaman, Fransız Kanada'sı kurulmuş bulunuyordu.

Afrika kıyılarında ticareti birçok ortaklık sağlamaktaydı; 1659'da Senegal'de Saint-Louis kuruldu, 1642'de, *Compagnie Française des İndes Orientales* (Doğu Hindistan Fransız kumpanyası), Hindistan yolu üstünde Madagaskar'da Fort-Dauphin iskân verini meydana getirdi. Aynı yıl Richelieu öldü. Gemicilik ve sömürgeler kendi hallerinde bırakıldı.

● *Colbert'çilik ve Birinci Sömürge imparatorluğu* (1661-1763). Colbert sömürgeciliği iktisadî bir temele dayamak suretiyle yeniden ele aldı. Sömürgeler kurmak ve mevcutları daha verimli hale getirmek için Colbert iki büyük kumpanya kurdu: Atlantik için *Compagnie des İndes Occidentales* (Batı Hindistan kumpanyası) ve Hint okyanusu için *Compagnie des İndes Orientales* (Doğu Hindistan kumpanyası).

Kanada'da yerleşmeler artıyordu. 1760'ta Saint-Laurent ırmağı boyunca 70 000 fransız çiftçilikle uğraşmaktaydı. 1719'da New-Orleans kuruldu, yeni sömürgeyi iskân etmek için Law sistemi uygulandı, 1769'da bölgedeki Beyaz sayısı 11 000, Zenci sayısı 7 000 idi.

Antiller, hele San-Domingo «yerleşik» veya «görevli» fransızlar ile, gittikçe de Afrika kıyılarından kaçırılmış zencilerle dolmaktaydı. XVIII. yy. sonunda, André Brue Senegal nehri kaynağına doğru çıktı, zamk, sahtiyan ve altın ticaretinin temelini attı. Fakat asıl gelir kaynağı zenci ticaretiydi. Her yıl 20 000-30 000 zenci yurdundan koparılıp başka ülkelere taşınıyordu.

Kumpanya en çok Hindistan'da faaliyet gösterdi. 1701'de François Martin ilk olarak Pondichéry'yi, Fransızların Hindistan'daki yerleşme yerlerinin (Mahe, Karikal, Yanaon, Masulipatnam, Şandernagar) merkezi haline getirdi. İhraç maddeleri hint kumaşı, çay, çin porseleni, arabistan kahvesiydi.

● *Sömürgelerin kaybedilmesi* (1763-1830). 1689'da başlayıp ancak 1815'te son bulan fransız-ingiliz çatışmaları Avrupa'da meşgul bulunan anayurdun, yeterince destekleyemediği Fransız Sömürge imparatorluğunun çökmesine yolaçtı. 1713'te, Utrecht antlaşmasından sonra, Kanada dolayları, yani Akadya, New Found land, Hudson koyu bırakıldı. Yediyıl savaşında, Lally-Tollendal'ın savunduğu Pondichéry uzun bir kuşatmadan sonra İngilizlerin eline geçti: Kanada istilâ edildi; Paris antlaşmasıyle (1763) Fransa Kanada'yı, Antil adalarından birçoğunu ve Senegal'i İngiltere'ye bıraktı; ancak Hindistan'daki beş acentalığı kaldı. Louisiana da yarı yarıya, İngilizler ile İspanyollar arasında bölüşüldü. Fransa sadece ticaret bakımından yararlı bulduğu San-Domingo, Martinique, Guadeloupe ve Mascareigne adalarını elinde tuttu. 1783'te, Senegal acentelikleriyle Louisiana acentelerinden bir kısmı Fransa'ya bırakıldı.

Oy hakkı tanınmayan Zenciler isyan etti. 1794'te Konvansiyon hükûmeti köleliği kaldırdı, Direktuvar ise fransızlaştırma ilkesini koydu. Sömürgeler illere bölündü ve bütün sömürgeler halkı fransız yurttaşı sayıldı. Birinci Sömürge imparatorluğunun Restorasyon dönemine sadece döküntüleri kaldı: pancardan şeker elde edilmesiyle önemini kaybeden Martinique ve Guadeloupe; insan sağlığına elverişsiz ve hemen hemen ıssız Guyana; bir yanardağdan ibaret limansız bir ada olan Reunion; ticarette önemini yitirmiş beş Hindistan şirketi.

● *Fransız sömürgeciliğinde yeniden doğuş ve yeni denemeler* (1830-1880). 5 Temmuz 1830'da, bir fransız ordusu Cezayir'i aldı. Bir ay sonra ihtilâlle görevinden uzaklaştırılacak olan Charles X ve nazırı Polignac, bu hareketle sadece berberî korsanlığına son vermek özellikle de askerî bir başarı elde etmek amacını güdüyorlardı. Bir ay geçmeden Fransız devrimi kralı tahtından indirdi.

Louis-Philippe, Cezayir ile uğraşmaktan çekindi. Mahallî âdetler olduğu gibi bırakıldı, sadece ülkeye göçmen yerleştirildi; Cezayir'de daha 1847'de, yarısı fransız olmak üzere 100 000'den fazla avrupalı vardı. Yine bu kral zamanında denizciler bazı köprübaşları kurdular: Fildişi kıyısında Büyük-Bassam ile Assinie; Gabon halici; Madagaskar'ın kuzeybatısında Mayotte ve Nossi-Be; Okyanusya'da Markiz ve Tahiti adaları, 1845'te Senegal'de, genel vali Faidherbe, zenci şefleri denetimi altına alarak bir ilhak siyaseti uygulamağa girişti, fransız himayesini zorla kabul ettirdi. Uzakdoğu'da önemli deniz üsleri elde etme gayretiyle, fransız amiralleri Yeni Kaledonya'yı ilhak (1853) ve Koşinşin'i zaptettiler (1862-1867). 1863'te Kamboç kralına bir himaye antlaşması imzalatıldı ve ülkesine bir misyon gönderildi. 1870 Bozgunundan sonra Fransa bir süre kendi içine kapanık yaşadı.

● *Emperyalizmin büyük çağı* (1880-1919). 1880'de Fransa yeniden güçlendi ve ülkesini genişleterek kudretini kendi kendine ispata çalıştı. Afrika'nın keşfi ve İngiliz imparatorluğunun yayılması Fransa'da bir rekabet hırsı uyandırdı. İtalyan ve fransız nüfuzlarının çatıştığı Tunus emîrliği 1881'de hemen hemen savaşsız Fransa tarafından zaptedildi ve fransız askerî birlikleriyle bir fransız genel valisinin bulunmasını kabul etti.

Batı Afrika'da yayılma, Senegal'den doğuya doğru oldu. Gallieni başlangıçta Fransız Sudan'ını teşkilâtladı. Fransız Gine'si sömürgesi kuruldu. 1896'da, Yukarı-Volta fransız hâkimiyetine boyun eğdi.

Daha sonra Dahomey sömürgesi, kuzeye doğru genişletildi ve Nijer nehrine ulaştı. 1904'te bütün bu sömürgeler, başkenti Dakar olan bir federasyon halinde birleşerek Fransız Batı Afrika'sını meydana getirdiler. 1910 da, Gabon, Orta-Kongo, Ubangi-Şari ve Çat sömürgeleri, başkenti Brazzaville olmak üzere Fransız Ekvator Afrika'sı federasyonunu kurdular.

Öte yandan Fransa, Çinhindi'ne gösterdiği ilgi sebebiyle, Süveyş ve Uzakdoğu yolu üzerinden ingiliz savaş gemilerinin kontrolundan uzak, önemli bazı dayanak noktaları ele geçirmek zorunda kaldı. Böylece 1884'te Kızıldeniz'in döküldüğü verimsiz Dankalya kıyısı üzerine Obok'a bir fransız genel valisi tayin edildi. Vali Lagarde bir çatışmaya meydan vermeden fransız nüfuzunu yaydı ve başkenti Cibuti (1892) olan Fransız Somali'sini kurdu. Madagaskar hakimiyetine ait Nossi-Be adasıyle Diego-Suarez koyu bütünüyle Fransa'ya bırakıldı. Comores takımadaları da 1886'da fransız himayesine girdi. 1885'te Çin ile yapılan savaş sonunda Tonkin ve Annam fransız himayesine girdi (Tien-tsin antlaşması). Daha sonraları Çinhindi genel valiliği haline gelecek olan Çinhindi birliği 1887'de böyle kuruldu. Okyanusya'da Yeni-Kaledonya ve Tahiti'ye birçok Polinezya adası eklenmişti. 1906'da, çoğunlukla fransız kolonlarının bulunduğu Yeni-Hebrid adaları fransız-ingiliz ortak hâkimiyeti altına girdi. Fransız Sömürge imparatorluğu, en sonunda, Almanya'nın tersine, daha doğrusu onun zararına gelişerek son sınırlarına vardı. Bu imparatorluk bütün Afrika'yı kaplamıştı. Sadece kıtanın kuzeyinde, Fas imparatorluk dışında kalmıştı.

Nihayet, fransız ve ingiliz kuvvetlerinin Alman Togo'sunu ve Kamerun'unu işgal ettikleri Birinci Dünya savaşının sonunda, bu iki ülkenin büyük bir kısmı, 1919 yılında Milletler cemiyetinin temsilcisi olarak Fransa'ya bırakıldı. Osmanlı imparatorluğundan alınan Ön Asya ülkeleri de aynı statüyle bağlandı. Buralarda daha sonra, biri Lübnan, diğeri Suriye olmak üzere iki cumhuriyet kuruldu.

● *İkinci Sömürge imparatorluğu, fransız birliğine kadar* (1919-1946). Fransız Sömürge imparatorluğu, bu dönemde en büyük genişliğini buldu. Yüzölçümü 12,5 milyon kilometre kareydi ve 70 milyon nüfusu vardı, Avrupa dışında, bütün kıtalara yayılmıştı. Daha çok Amerika ve Asya'ya yerleşmiş olan Birinci Sömürge imparatorluğundan farklı olarak, ikincisinin onda dokuzu, kapladığı topraklar bakımından Afrika'da bulunmaktaydı. Siyasî bakımdan yerliler ya «fransız uyruğu» idi ya da «Fransa himayesi»ndeydi; bunlar, kendi âdetlerini devam ettirmekle beraber siyasî haklara sahip değildi. Çeşitli sömürgelerde meclisler kuruldu, bunlar daha çok istişarî kurullardı ve geniş ölçüde avrupalıların etkisi altındaydı. İkinci Dünya savaşının bozgunla sona ermesi, sömürgelerin Vichy'ci ve De Gaulle'cü olarak bölünmesi, Çinhindi'nin işgali, Cezayir'de geçici bir hükûmetin kurulması, mahallî kamuoyunda çalkantılar meydana getirdi. Suriye ve Lübnan bağımsızlıklarını aldılar. Çinhindi'nde Viet-minh ile savaş başladı. Öbür ülkeler için, 1944 Brazzaville konferansı, parlamentoya temsilci göndermelerini kararlaştırdı. Her iki kurucu meclise 63 denizaşırı ülkeden temsilciler (yurttaş ve uyruk) katıldı, bunlar sömürge imparatorluğunun, daha hür bir idare şekli olan Fransız birliği* halini alması için bütün güçleri ile çalıştılar. 1958'de Birlik, yerini Communauté'ye (Ortaklık) bıraktı. (L)

Fransız Şark ordusu, Güneydoğu Avrupa kesiminde harekât ile görevlendirilen fransız birliklerine verilen ad. Kırım harekâtından önce Varna ve Dobruca'da (1854) görev alan birlikler gibi, Çanakkale savaşlarına katılan (1915) fransız kuvvetleri de *Şark ordusu* adıyle anıldı. 1916'da Makedonya'da ve Sarrail'in kumandası altında savaşan tümenlere ise *Fransız Şark ordusu* adı verildi. 1918 Taarruzunda bu ordunun mevcudu 210 000 kişiydi. Fransız Macar ordusu, Tuna ordusu ve İstanbul işgal kuvveti bu birliklerden meydana getirildi. (L)

Fransız tiyatrosu, İstanbul'da bu adı taşıyan üç tiyatro binası vardı: — Bunlardan ilki, 1831 yangınından sonra yeniden yapılan şimdiki Elhamra tiyatrosunun bulunduğu yerdeki tiyatro idi. Bunun bir adı da *Sırça Saray'dı* (Palais de Cristal), Giustinani Barthelemy adında bir italyan tarafından yaptırılmıştır. İtalyan üslûbunda, at nalı biçiminde alt katta, her biri sekiz kişilik yirmi altı locası vardır. 1920'de onarılarak müzikhol, sonra sinema, daha sonra da tiyatro oldu. — İkinci Fransız tiyatrosu, 1884'te Alkazar tiyatrosunun yerine yaptırılan Yeni Fransız tiyatrosudur. Galatasaray lisesi karşısında Saitpaşa hanı geçidiyle Sol sokağı arasındaydı. Mimarı ermeni Aznavur idi. Tiyatronun iki sıra locası vardı. 1892'de yandı. — Üçüncü Fransız tiyatrosu da İstiklâl caddesinde 140 numarada, Halep çarşısında önce Varyete tiyatrosu, bugün de Dormen tiyatrosunun olduğu yerdeydi. (M)

FRANSİSK i. (fr. *francisque*). Franklar ile Germenlerin kullandığı savaş baltası.

— ANSİKL. Sil. *Fransisk,* yarıcı baltasına benzer, oymalı, yassı bir demirden meydana gelir, çok çeşitli boyda ve ağırlıkta olurdu. XVIII. Yüzyıla kadar istihkâm erleri tarafından kullanılmıştır. Genel olarak tek ağızlıydı. Fakat Eski Roma *lictor*'larının demet saplı baltalarına benzeyen çift ağızlı fransiskler de bulunmuştur. Ekseri fransiskiyle birlikte gömülen frank askeri, bunu fırlatılan bir silâh olarak kullanırdı. Fransiskini fırlattıktan sonra onu geri almak için karşılıkla saldırıya geçerdi. (L)

FRANSİSKEN i. (lat. *Franciscus*'dan fr. *franciscain*). Assisi'li Aziz Francesco'nun kurduğu tarikattan olan din adamlarının genel adı. Bugün başlıca üç kola ayrılırlar: 1. asıl fransiskenler (*Ordo Fratrum Minorum,* O.F.M.); 2. kapuçinler (*Ordo Fratrum Capuccinorum,* ya da O.F.M.C.) ve 3. conventuali'ler (O.F.M. Conv.).

— ANSİKL. *Fransisken tarikatı*'nın başlangıcının, Assisi'li Aziz Francesco'nun Porziuncolo kiliselerindeki bir âyin sırasında Tanrı'nın kendisine bütün dünya nimetlerini bırakarak yoksulluğu benimsemesini buyurduğu 24 şubat 1209 gününe dayandığı öne sürülür. Bundan sonra, 1210 yılının ilk aylarında papa İnnocentus III Aziz Francesco ile onun ardından gidenlere yoksul bir hayat

Foto. Anderson-Giraudon, Harlingue (LAROUSSE)

FREDERİK III
Danimarka ve Norveç kralı
Cabinet des Estampes, Paris

sürmek ve insanların günahlarını bağışlatmak amacıyle yakarma iznini vererek Fransisken tarikatının temellerini atmış oldu.

Tarikatın kurucusu olan Assisi'li Aziz Francesco'ya göre tarikat üyelerinin aynı zamanda hem birer dilenci, hem de vaiz olmaları, tam bir yoksulluk içinde yaşamaları ve manastırlara kapanmamaları gerekiyordu.

1219 Yılında tarikat üyeleri arasında çıkan bir anlaşmazlık Assisi'li Aziz Francesco'yu uyulması gereken kuralları bir yasa halinde toplamak zorunda bıraktı (Birinci yasa, 1221); papa Honorius III'ün bazı değişiklikler yaptığı bu metin kilise tarafından onaylandı. Bunu tarikatın hızla yayılmağa başlaması izledi; Assisi'li Aziz Francesco'nun sağlığında Almanya'da, İspanya'da, Macaristan'da, Surive'de, Fransa'da, İngiltere'de Fransisken teşkilâtı kuruldu. Aziz Francesco ayrıca, tarikat papazlarını hıristiyan olmayan ülkelere de gönderdi: Fas'ta, Hindistan'da, Çin'de, Mogolistan'da ve Gine'de fransiskenleştirme doğrultusunda belirli bir etkinlik yaratılmasına çalıştı. Tarikat bugün birçok bakımdan birbirinden ayrı, çeşitli topluluklara bölünmüş durumdadır. Ama bütün bu topluluklar, büyük çoğunluğuyle, aynı ruhanî öndere bağlı kalmışlardır.

— G. santl. Mimarîde Assisi'li Aziz Francesco bazilikası (1236-1259) örneğinin Orta ve Güney Fransa kiliselerinde taklit edilmiş olmasına karşılık fransisken mimarlar tarafından daha sonraki yıllarda yapılan kiliselerde Fransa'daki en kötü gotik mimarî biçimi olan Provence tarzı (XIII.-XIV. yy.lar) gözönünde tutulmuştur. Hattâ tarikat tarafından yüzyıllar boyunca meydana getirilmiş olan çıplak duvarlı ve tahta mihraplı kiliselerde bir mimarî üslûbundan değil de bir üslûp yokluğundan söz etmek daha doğru olur. Bu durumun en iyi örnekleri Viyana'daki Kapuçin kilisesiyle Paris'teki Saint-Jean-Saint François kiliseleridir. Oysa resim sanatında durum böyle değildir. Resim alanında fransisken anlayışının yaygınlaşmasının, tabiatın yeniden keşfedilmesinde ve kötü bizans örneklerinin terkedilmesinde belirli bir rolü olmuştur. (L)

FRANSİYEN i. (fr. *francien*). Leng. Ortaçağ'da Ile-de-France ve Orléanais'de konuşulan oïl dili lehçesi. (L)

FRANSİYUM i. (fr. *francium*). Kim. Atom numarası 87 olan radyoaktif element (sembolü: Fr).

— ANSİKL. *Fransiyum*, tabiatta bulunmakla beraber, periyotlar tablosunda eksik olan son elementti. 1939'da, Paris Radyum enstitüsünde Mlle Perey tarafından bulundu. Aktinyum'dan element halinde elde edilir, radyoaktiftir. Alkali madenlerin özelliklerini taşır; bütün kimyasal elementler için elektropozitifliği en kolay elektron veren, en indirgen en yüksek olan elementtir. (L)

FRANSİZM i. (fr. *francisme*). 1933'te Marcel Bucard tarafından yaratılan ve nasyonal-sosyalizmden taklit edilmiş otoriter bir hükûmet programı olan siyasî hareket. (Üyeleri alman işgalcileriyle işbirliği yaptıklarından bu teşkilât 1944'te lağvedildi.) [L]

FRANSVİLİT i. (fr. *francevillite*'ten). Miner. Formülü (Ba, Pb) $(UO_2)_2$ $(VO_4)_2$, $5H_2O$ olan, sarı renkli, hidratlı, tabiî uranyum, kurşun ve baryum vanadat. Ortorombik sistemde billûrlaşır ve tam bir dilimlenme gösterir. (1957'de, Franceville bölgesindeki kumtaşlarında bulunmuştur. Bileşiminde yüzde 46 oranında uranyum bulunan bir uranyum cevheridir.) [L]

FRANTİŞKOVY LAZNE, Çekoslovakya'da (Batı Bohemya bölgesi) kasaba, Cheb'in kuzeyinde; 3 000 nüf. Kükürtlü ve demirli maden suyu (soğuk) kaynakları; ılıca merkezi. (L)

FRANTSOV (Georgi Pavloviç), sovyet filozof ve tarihçisi (1903). 1964'ten beri Sovyet Bilimler akademisi üyesi, Sosyal Bilimler akademisi rektörü, Sovyet Sosyoloji birliği başkanı, ideolojiler tarihi, özellikle dinlerde doğmuş sosyopolitik fikirler tarihi uzmanıdır. (L)

FRANTZ (Kostantin), alman siyaset adamı ve siyaset yazarı (Börneke, Halberstadt 1817-Blasewitz, Dresden yakınları 1891). Prusya Birliği siyasetine karşıydı. Bir federasyon halinde birleşecek, bütün Orta Avrupa devletlerinin başına geçecek büyük bir Almanya kurulması tezini savundu, Büyük Almanya, İngiltere'nin müttefiki olarak dünya siyasetine son verecekti. Başlıca eserleri: *Die Wiederherstellung Deustchlands* (Almanya'nın Yeniden Kuruluşu) [1865]; *Das Neue Deutschland* (Yeni Almanya) [1871]; *Der Föderalismus* (Federalizm) [1879]. (L)

FRANYEN i. ve sıf. (fr *frasnien*'den). Jeol. Üst Devonyen'in alt katı. (Goniatidae [*Gephyroceras Hoeninghausi* ve *Gephyroceras intumescens*] fosilli iki bölgeden meydana gelir.) [L]

FRANZ I, HABSBURG - LORRAİNE'Lİ (Naney 1708-İnnsbruck 1762), Germen imparatoru (1745-1765), Lorraine dükası (FRANZ III) [1729-1736], Toscana büyük dukası (Francesco II) [1737-1765], Parma ve Piacenza dukası (Francesco II) [1738-1748], Lorraine'li Léopold ile Orléans'lı Elisabeth-Charlotte'un oğlu ve Habsburg'ların Habsburg-Lorraine kolunun kurucusu. 1723'te Viyana'ya gitti ve imparator Karl VI kendisine bir evlât muamelesi yaptı. İmparatorun kızı Maria Theresia ile aynı eğitmenlere sahip oldu. Avrupa'nın birçok saraylarında bulunduktan sonra Maria-Theresia ile evlendi (1736). Viyana barışında istemeyerek Stanislas Leszczynski lehine Lorraine dükalığından vaz geçti. Karşılığında da daha 1737'de son Medici dukasının ölümünden elde etmiş olduğu Toscana dukalığını aldı ve bakanlarının yönetimine bıraktı. Parma ve Piacenza dukalıklarını da almıştı ama bu dukalıkları Filippo Farnese'ye terketti (1748). 1740'ta Maria-Theresia'nın tahta çıkışında ortak naip ilân edildi; 1745'te de Bavyera'lı Karl VII'nin ölümünden sonra imparator seçilerek Frankfurt'ta taç giydi (bk. VERASET SAVAŞLARI [*Avusturya*]). Türklerin karşısında uğradığı askerî başarısızlıklar dolayısıyle, Avusturya'da halk tarafından pek sevilen bir kimse olmadı ve Maria-Theresia da ona karşı her zaman yakınlık duymasına rağmen kendisine çok az teşebbüs imkânı verdi. On altı çocuk bıraktı. Bunların başlıcaları Joseph II, Leopold II ce Maria-Antoinette'tir. (L)

FRANZ II (Floransa 1768-Viyana 1835), son Kutsal Roma-Germen imparatoru (1792-1806), tahtını veraset yoluyle devralan ilk Avusturya imparatoru (Franz I, 1804-1835), Leopold II ve Bourbon hanedanından Maria Louisa'nın İspanya infante'sinin oğlu, Bourbon hanedanından Maria--Theresia'nın kocası.

Tahta çıkar çıkmaz aydınların siyasî teorilerine karşı çıkması Macaristan, Tirol, Steiermark ve Viyana'da şiddetli muhalefete yolaçtı. Muhalefet kuvvet kullanarak bastırıldı, Fransa, Bohemya ve Macaristan krallığı olarak Franz II'ye savaş açtı (20 nisan 1792). Defalarca yenilgiye uğrayan imparator, İtalya'da ve imparatorluğu içinde birçok topraklardan vaz geçmek zorunda kaldı. 1803'te askerî birliklerin geri çekilmesi

FREDERİK IV
R. Carriera'nın tablosu
Frederiksborg şatosu

FREDERİK VI
Ch. A. Lorentzen'in tablosu
Frederiksborg şatosu

ve 1806'da Ren konfederasyonunun kuruluşu Kutsal imparatorluğu yıktı. Franz II 1804'te Avusturya imparatoru unvanını almıştı. 1805'te Pressburg antlaşmasını Almanya ve Avusturya imparatoru olarak imzaladı ve 1806'da Kutsal imparatorluk tacından vaz geçti. 1810'da kızı Maria Louisa Napolyon ile evlendi. Metternich'in öğütlerine uyarak Napolyon'a karşı zaferi sağlayan Avrupa birliğine girdi (1813) ve Avusturya'yı eski kudretine ulaştırdı. Kutsal imparatorluğun yeniden kurulmasını reddederek (aralık 1814) Germen konfederasyonu başkanı oldu (Viyana kongresi 1815). Avusturya'daki sert idarenin ve Sedlnicky polis rejiminin sorumlusu Metternich'ten çok Franz II'dir. Mutlakiyete koyu inancı vardı. Kutsal ittifaka katıldı. Almanya ve İtalya'daki liberal hareketlerin bastırılmasında baş rolü oynadı. (L)

FRANZEN (Frans Mikael), isveççe yazan finlandiyalı şair (Uleoborg, Finlandiya 1772-Härnösand 1847). *Turku* (Abo) üniversitesinde profesörlük yaparken, 1793'te ilk şiirlerini yayımladı. 1803'te rahip oldu, 1808'de İsveç akademisine girdi, 1834'te de Härnösand piskoposluğuna getirildi. Başlangıçta, *Song Öfver Greve Gustaf Filip Greuta* (Gustaf Filip Crentz Üstüne Şarkı) [1797] gibi din dışı ve hafif şiirler yayımladıktan sonra, ilâhiler yazmağa koyuldu ve bu türde isveç edebiyatının en başarılı örneklerini verdi. (L)

FRANZ FERDİNAND VON HABSBURG, Avusturya arşidükü (Graz 1863-Saraybosna 1914), arşidük Karl Ludwig'in oğlu, imparator Franz Joseph'in yeğeni. Arşidük Rudolph (1899) ile babasının ölümü (1896) üzerine veliaht oldu. 1900'de, Bohemya asillerinden, ama soyca dengi olmayan Sophie Chotek ile evlendi. Karısına soyu dolayısıyle hak etmediği paye ve unvanları sağlamağa çalıştıysa da, emekleri boşa gitti, bu yüzden uğradığı hayal kırıklığı ürkekliğini ve mizacının tersliğini büsbütün arttırdı. Veliahtlığı sırasında boş durmadı, görüşleri monarşinin resmî dış siyasetinin pasif tutumuyle çelişti. Kilise partisini açıkça tuttuğu, İtalyanlardan nefret ettiği ve imparatorluk yönetiminde düalizme karşı cephe aldığı söylenir. Bu sistem yerine, Hırvatistan'ı, Bosna'yı, Dalmaçya'yı ve Slovenya'yı tek bir Yugoslav devleti halinde birleştirerek bu devleti Avusturya - Macaristan ile birlikte üçlü bir yönetim altında biraraya getirmek ve böylece monarşiyle kilisenin otoritesini pekiştirmek istediği ileri sürülür. Anlaşılan, tahta çıkmış olsaydı, devlet kuruluşlarını hem sert, hem de geriye dönük bir anlayış içinde toptan değiştirmeğe kalkışacaktı. İmparator Wilhelm II ile niteliği hâlâ açıklanamayan esrarlı bir görüşmeden sonra, 1914'te askerî manevraları yönetmek üzere Bosna'ya gitti. Saraybosna'da şerefine düzenlenen karşılama töreninde karısıyle birlikte Princip adlı bir sırp öğrencisi tarafından öldürüldü (28 haziran). Bu suikast Birinci Dünya savaşını başlatan kıvılcım oldu. (L)

FRANZ JOSEPH I (Schönbrunn şatosu, 1830-Viyana 1916), Avusturya imparatoru (1848-1916) ve Macaristan kralı (1867-1916), arşidük Franz Karl'ın oğlu. İmparator Ferdinand'ın yeğeni; Ferdinand'ın tahttan fera-

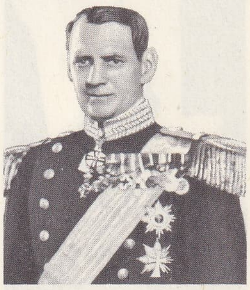

FREDERİK IX

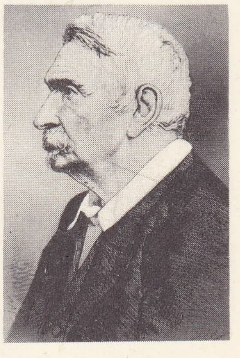

Aleksander FREDRO

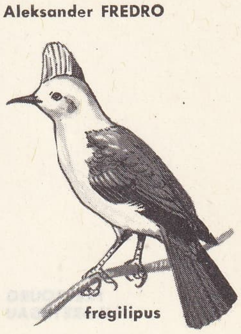

fregilipus

Foto. LAROUSSE

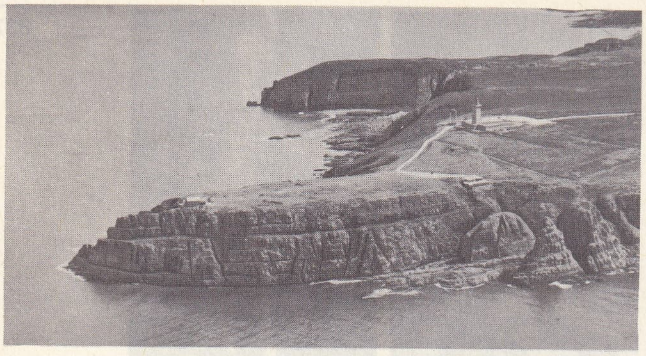

FREHEL burnu

gati üzerine, yerine geçti. Franz Joseph, 1848 İhtilâlinden sonra, imparatorluk içinde Avusturya'nın üstünlüğünü yeniden sağlayan şansölyesi Schwarzenberg'in etkisiyle, azınlıklarla liberallerin muhalefetine rağmen, otoriter bir rejim kurdu. Geleneklere alabildiğine bağlı bir insan olan Franz Joseph, imparatorluğun birliğini güven altına alacak tek kuvvet olduğu için orduya ve belirli ellerde toplanmış merkezî bir idareye dayandı. Liberal olduklarından şüphelenilen bakanları uzaklaştırdı (1851), bütün imparatorluğa yaygın bir polis çemberi kurdu, ruhban sınıfına (1855 konkordatosundan sonra) geniş imtiyazlar tanıdı ve bakanı Bach ile birlikte, eyaletlerin almanlaştırılmasına hız verdi. Ama dış siyasette karşılaştığı aksilikler (Solferino bozgunu ve Lombardia'nın kaybı, 1859) yüzünden genel siyasetini değiştirme zorunda kaldı. İtalya'dan uzaklaştırılınca, Almanya'nın siyasî (federasyonun yeniden düzenlenmesi projesi) ve iktisadî (Bavyera, Württemberg ve Hess sözleşmelerine dayanarak, Zollverein'ın [Gümrük birliği] parçalanması, 1863) denetimini yeniden ele geçirmeyi denedi. Prusya karşısında çifte başarısızlığa uğrayınca, bu sefer Prusya'ya yakınlaşmak daha işine geldi, Düklükler savaşında (1863-1865) aynı safta yer aldı. Bu arada Bach'ın gözden düşmesinden sonra, 1859'da başlanılan imparatorluğu yeniden düzenleme işine devam etme fırsatını buldu. Liberal bir bakanı, Goluchowski'yi iş başına getirdi ve liberal alman burjuvalarıyle macar islav toprak sahiplerinin ise federal eğilimleri arasında sallanıp durdu. İlkin federalist bir çözüm yolundan yana olduğunu ilân ederek (ekim 1860 fermanı), hem birlikçi Almanları, hem de Kossuth'un bağımsızlık ülküsüne bağlı Macarları gücendirdi. Derken siyasetini değiştirdi, devlet bakanı von Schmerling'in imzasıyle merkeziyetçi bir anlayış içinde kaleme alınmış olan şubat 1861 beratını yayımladı; bu sefer Çeklerle Macarlar ayak diredi. Bu deneyin boşa çıkması, ardından da Prusya savaşının patlak verip, Sadowa'da bozguna uğranılması (1866) üzerine, Macarlara yanaşmaktan başka çare bulamadı: 1867 uzlaşmasıyle Franz Joseph imparatorluğun iki devlet (ikili rejim) bölünmesine razı oldu ve Aziz İstvan tacını başına geçirdi. Avusturya'da parlamenter bir rejim kurduysa da, yine birlikçi ve federalist eğilimler arasında sallanmaktan kurtulamadı ve bu kararsızlığı yüzünden birçok bakan harcadı. Aynı şekilde, 1867 uzlaşmasını reddeden çek milliyetçilerinin ağır baskısı karşısında, federalist eğilimli bakanı Hohenwart'ın aracılığıyle onlarla pazarlığa (1870-1871) giriştiyse de, görüşmeler yarıda kesilince, bu sefer merkeziyetçi bir hükûmet kurdu (Auersperg). Aynı zamanda, konkordatonun iptali (1870) ve günah-çıkarma törenleri aleyhine bir dizi kanunun kabulü (1874) Vatikan ile ilişkilerini bozdu.

FREIBURG (İsviçre) belediye sarayı ve katedral (maddesi 854. sayfada)

Dış siyaset alanında ise, Sadowa'dan sonra, Bismarck'a yanaştı ve Berlin görüşmesinden (eylül 1872) sonra, üç imparator ittifakına katıldı (1873), ama Balkanlardaki nüfuz mücadelesi yüzünden çardan uzaklaşıp Wilhelm I'in yanına kaydı (Duplice, 1879). İmparatorluk içinde ise, merkeziyetçilerin muhalefet ettiği Avusturya'nın yayılma siyaseti, kont Taaffe'nin önderliğinde federalist bir hükûmetin kurulmasını (1879) zorunlu kıldı. Ve ondan böyle, Franz Joseph, milliyetçi partilerle sürekli bir mücadele içinde, devletin birliğini korumak için amansız bir savaş verdi. 1893'te genç-çekler partisinin istediği tek dereceli seçimlere razı olma eğilimi gösteren kont Taaffe'yi istifaya zorladı. Parlamenter rejimi ilga etti, memurlardan kurulu bir hükûmeti işbaşına getirerek, imparatorluğu emirnamelerle yönetmeğe başladı (1893). 1903'te Güney İslavlarına çok yatkın davranan kardinal Rampolla'yı bile tasfiye etmekten çekinmedi. Mutlakıyet rejimine bu dönüş, ortalığı yatıştıracağı yerde milliyetçi muhalefeti büsbütün azdırdı. 1907'de, liberal sisteme döndü ve bir kalemde, tek dereceli seçimleri benimsedi, ama İslavlarla Almanlar arasındaki husumet büsbütün alevlendi. Bosna-Hersek'in ilhakından sonra Sırplarla savaş çıkmasından korkarak bütün gücünü Avusturya-Macaristan ordusunun bütünlüğünü korumağa yöneltti ve Üçlü birliği yeniledi (1913). Yeğeni Franz Ferdinand'ın katli üzerine, Almanya'nın desteğiyle, Sırbistan'a savaş ilân etti (28 temmuz 1914). Savaş sürüp giderken öldü, bu sayede imparatorluğunun parçalandığını görme azabından kurtuldu. Franz Joseph aralarındaki tek birlik unsuru olmasına rağmen, halklarının isteklerini karşılamada aciz gösterdi. Ailesi efradının uğradığı birçok felâkete rağmen (kardeşi Maximilian'ın Meksika'da idamı [1867]; oğlu Rudolf'un intiharı [1889]; 1854'te evlendiği eşi Elisabeth'in katli [1898]) mesleğine alabildiğine bağlılığı dolayısıyle sonuna kadar tahtının itibarını korumayı bildi (resmi 796. sayfada). [L]

FREIBOURG İM BREİSGAU

Franz Joseph haçı (veya **liyakat demir haçı**), 1916'da ihdas edilen Avusturya-Macaristan savaş nişanı. Alâmeti: pençeli demir haç. Askerî liyakat kurdelesi. (L)

Franz Joseph şeref rütbesi, 1849'da ihdas edilerek, 1856'da yeniden düzenlenen siviller ve askerler için Avusturya şeref rütbesi; üç sınıflı, koyu kırmızı kurdele. (L)

FRAPAN sıf. (fr. *frappant*). Görme duyusu üzerinde güçlü bir izlenim bırakan, çarpıcı: *Frapan renkler.* (M)

FRAPİÉ (Léon), fransız yazarı (Paris 1863-ay.y. 1949). 1897'de *L'Institutrice de Province* (Köy öğretmeni Kız) ve 1902'de *Marcelin Gayard* adlı romanlarını yayımladı. *La Maternelle* (Çocuk Yuvası) [1904] adlı eseriyle Goncourt ödülünü kazandı; bu romanda, yoksul bir mahalledeki anaokulu çocuklarının acıklı hayatını, ince, duygulu, heyecan verici bir dille anlatır. Eser sonradan bir piyese (1920) ve bir filme konu oldu. Frapié'nin diğer eserleri: *L'Ecolière* (Kız öğrenci) [1905]; *Les Contes de la Maternelle* (Çocuk Yuvası Hikâyeleri) [1910 ve 1919]; *Les Filles à Marier* (Evlilik Çağındaki Kızlar) [1923]; *La Reine de Coeur* (Gönül Kraliçesi) [1963]. Bütün bu eserler gerçekçi geleneğe bağlıdır. (L)

FRASCATİ, İtalya'da komün, Latium'da (Roma ili), Albanus dağlarının kuzey yamacında; 15 500 nüf. Romalıların sayfiye yeri olan Frascati, Castelli Romani'lerin en tanınmışlarındandır. Şarap ve yağ. Atom araştırmaları (siklotron) merkezi.

— Tar. Metinlerde ancak IX. yy. sonundan itibaren adı geçen *Frascati*, 1191'de *Tusculum*'un yıkılmasından sonra gelişti. Güzel manzaralı, Amoa ve Agro Romana'ya bakan bir yerde bulunan şehir, XVI. yy.dan itibaren Roma aristokrasisinin en gözde yazlık yerlerinden biri oldu. Birçok güzel villa (Aldobrandini XV.-XVI. yy., Falconieri, Conti, Lancelloti, Mondragone, Torlonia v.b. villaları), kilise (Capucini XVI. yy.) ve bir katedral ile (XVII. yy.) donatıldı. Birçok ressam, özellikle A. Pazzi, G. Romano, Hubert Robat, H. Lanove ve Michallon, Frascati'yi, parklarını ve fıskıyelerini tablolarına konu aldılar. (L)

FRASCH (Herman), alman asıllı amerikalı kimyacı (Gaildorf, Würtemberg 1851-Paris 1914). Philadelphia'da eczacılık okurken petrollerin arıtılmasıyle ilgilendi ve bu ürünün kükürtlerinin giderilmesiyle ilgili bir ihtira beratı aldı. Louisiana'daki kükürt yataklarından, bu elementi, topraktaki cevheri eritmek suretiyle çıkarmak metodunu buldu; bu usul A.B.D. kükürt sanayiinin gelişmesini sağladı. (L)

FRASER (amerikan gezgini Simon *Fraser*'in [1776-1862] adından), Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) ırmak; 1 200 km. Kayalık Dağlar'dan çıkar, geniş yaylalarda kenarlı dik boğazları oyar, Georgia boğazına dökülmeden önce kıyı sıradağlarını bir kanyon halinde aşar. (L)

FRASER (Alexander Campbell), iskoçyalı filozof (Ardchattan Manse, Argyllshire 1819 - Edinburgh 1914). 1850-1856 Yıllarında *North British Review* dergisini idare etti. Eserleri: *Essays in Philosophy* (Felsefe Denemeleri) [1850]; *Berkeley* (1881); *Locke* (1890); *The Philosophy of Theism* (Tanrıcılık Felsefesi) [1896]. (L)

FRASER (Dawn), avustralyalı kadın yüzücü (Sydney 1937). 1956, 1960, 1964'te 100 m serbestte olimpiyat şampiyonu oldu. 100 Metreyi bir dakikadan daha az zamanda yüzen ilk kadın sporcudur (1962). [L]

FRASER (Peter), yeni zelandalı siyaset adamı (Feasn Rass, İskoçya 1884-Wellington 1950). 1910'da Yeni Zelanda'ya göç etti, İşçi partisi yararına çalıştı, Temsilciler meclisine girdi ve Sosyal Demokrat partinin başkanı oldu (1918). Sonraları Sağlık, Eğitim ve Emniyet bakanlıklarına (1935-1940) getirildi ve Dışişleri bakanlığını da yöneten başbakan (1943) oldu, bu sıfatla ülkesinin savaş gücünü arttırdı; millî parti iktidara gelince muhalefete geçti. (L)

FRASERA i. (John *Fraser*'den). Bot. Amerika kolombosunun cins adı. (*Frasera Carolinensis*. İshale karşı faydalıdır. Centiyangillerden.) [L]

FRASERBURGH, Büyük Britanya'da liman şehri, İskoçya'da (Aberdeenshire), Banff'ın doğusunda, Kuzey denizi kıyısında; 10 400 nüf. İskoçya'nın başlıca ringa balığı avcılığı merkezi. (L)

FRASER OF NORTH CAPE (Bruce Austin FRASER, birinci — baronu), ingiliz amirali (Londra 1888). 1938'de Akdeniz filosu kurmay başkanı, 1939'dan 1942'ye kadar üçüncü deniz lordu, 1942'den 1943'e kadar Büyük Britanya Anavatan filosu kumandan yardımcısı, 1943'ten 1944'e kadar filonun başkumandanı. Kuzey burnu savaşını yaptı. *Scharnhorst* bu savaşta batırıldı (aralık 1943). Sonraları İngiliz Pasifik filosunun başına getirildi. 1945'te Büyük Britanya adına Japonya'nın teslim sözleşmesini imzaladı. Kendisine baron payesi verildi. 1946'da Lordlar kamarasına kabul edildi. Hayatının sonuna kadar İngiltere Donanması Kurmay başkanlığında bulundu (1948-1951). [L]

FRASERVİLLE, fr. **Rivière-du-Loup**, Kanada'da (Québec) şehir, Saint-Laurent ırmağının sağ kıyısında idare bölümü merkezi; 10 800 nüf. Sayfiye merkezi. Kereste sanayii (bıçkıhaneler; mobilya yapımı). Kâğıt — *Fraserville idare bölümü*, 40 200 nüf. (L)

FRASSEN (Claude), fransız filozofu (Péronne yakınında 1620-Paris 1711). *Cordeliers'*-ler tarikatına bağlıydı. Paris'te tarikatının «büyük manastır»ında felsefe okuttu. Şöhreti, Louis XIV'ün ve avusturyalı Maria-Theresia'nın ilgisini çekti. Felsefede Aristoteles ve özellikle Duns Scott'un fikirlerine dayandı. Eserleri: *Philosophia Academica* (Akademik Felsefe) [1668] ve *Scotus Academicus* (Scot Akademisi) [1672-1677]. (L)

FRATELLİNİ'LER, italyan asıllı soytarı ailesi; aile başkanı GUSTAVO idi (Floransa 1842-Paris 1902). On çocuklu aileden ha-

Foto. Durandaud, İsviçre Turizm bürosu, Almanya Turizm bürosu (LAROUSSE)

yatta kalan dört erkek kardeş, LOUIS (Floransa 1868-Varşova 1909), PAUL (Cantane 1877-Le Perreux sur Marne 1940), FRANÇOIS (Paris 1879-Paris 1951) ve ALBERT (Moskova 1885-ay.y. 1961), önceleri ikişer ikişer at cambazı, soytarı ve ip cambazı olarak çalıştılar. Ağabeylerinin ölümünden sonra üçü birleşerek cambaz ve palyaço kumpanyası kurdular. Otuz yıl boyunca Fratellini üçlüsü Paris'te Medrano ve Kış sirklerinde temsiller verdi, ünleri bütün Avrupa'ya yayıldı. (L)

FRATERCULA i. Oldukça küçük boylu deniz kuşu. (Sırtı siyah, karnı ve yanakları beyaz, kocaman gagası kırmızı, mavi ve sarı renklidir; gagası yüzünden deniz papağanı da denir. Tüy değiştirir gibi gagasından da tabaka tabaka levhacıklar dökülür; bu yüzden gagası kışın daha donuk renkli ve daha ufak olur. Dalıcı martıgillerden.)

— ANSİKL. *Fratercula arctica*, Kuzey Atlantik'te bulunur ve karada yuva yapar. Fransa'da Bretagne kıyılarında, bazı yerlerde pek yaygındır. (L)

FRATREL (Joseph), fransız ressamı (Epinal 1730-Mannheim 1783). Önce Lorraine dükü Stanislas'ın, sonra da Pfalz seçmen prensinin ressamıydı. Düsseldorf akademisinde ders verdi. Balmumundan heykeller yaptı (Münih pinakoteği); *La Cire alliée à l'Huile ou la Peinture à l'Huile-Cire* (Balmumu ile Yağ Bileşimi veya Yağlı Balmumu Resim) [1770] adlı bir incelemesi vardır. (L)

FRATRİ i. (yun. *phratria*'dan fr. *phratrie*). Etnogr. Birkaç klanın pek geri, çok zaman totemci bir toplum tipinde biraraya gelmesi; iki fratrinin birleşmesi de aşiret meydana getirir.

— ANSİKL. *Fratri*, görünüşte birbirinden pek farklı, ayrı ayrı totem adları taşıyan klanları biraraya getirir. Bir aşireti meydana getiren iki fratri bile çok farklı birbirine ters görünümdedir. Bir bireyin fratrilerden hangisine ait olduğu kendine has vücut resimlerinden anlaşılır. Büyük aşiret toplantı veya bayramları sırasında iki fratri, arazide konaklama yerlerini birbirinden belirgin şekilde ayırır. Fratri çok zaman egzogamiktir (dışarıdan evlenir). Bu tür toplumsal dokulaşmaya Uganda'da, Avustralya ve Okyanusya'da, Kuzey Amerika'nın bazı kabilelerinde (Tlingitler, İrokualar) ve Orta Amerika'da rastlanır. (L)

FRATTAMAGGİORE, İtalya'da şehir, Campania'da (Napoli ili), Napoli'nin büyük banliyösünde; 28 000 nüf. Dokuma sanayii: keten; pamuk. (L)

FRAUENFELD, İsviçre'de şehir, Thurgau kantonunun idare merkezi, Murg ırmağı kıyısında; 13 400 nüf. XI. yy.dan kalma şato. Pamuk, ipek, alüminyum sanayii. Konserve, makarna ve şeker fabrikaları. Kimya sanayii. — Yakınında ilgi çekici şatolar. (L)

FRAUENLOB, alman şairi Heinrich von Meissen'in takma adı. (L)

FRAUENSTÄDT (Julius), alman filozofu (Bojanowo, Poznan 1813-Berlin 1879). 1848'den ölümüne kadar Bonn'da özel felsefe dersleri verdi. Önceleri Hegel'in felsefesini benimsedi, insanın hürlüğü ve Tanrı'nın kişiliği üstüne bir eser yayımladı (1838). Sonradan Schopenhauer'e bağlandı, 1854'ten itibaren de yeni ustasının doktrinlerini yaydı ve bu filozofun bütün eserlerini yayımladı: *Briefe über die Schopenhauersche Philosophie* (Schopenhauer Felsefesi Üstüne Mektuplar) [1854]; *Neue Briefe Über die Schopenhauersche Philosophie* (Schopenhauer Felsefesi Üstüne Yeni Mektuplar) [1876]. (L)

FRAUNHOFER (Joseph VON), alman optikçi ve fizikçisi (Straubing, Bavyera 1787-Münih 1826). Fakir bir camcının oğlu, genç yaşta yetim kaldı. Bavyera seçici prensinden yardım alarak Münih optik âletler fabrikasında sanat öğrendi. Spektroskobu buldu ve bu araçla güneş tayfı çizgilerini tespit etti (1814-Fraunhofer çizgileri). Fabrikadan ayrılarak akromatik mercekler yapmağa başladı, bu işte usta oldu. 1822'ye doğru doğal ve sunî kaynaklardan gelen ışığın analizini ele aldı ve ilk olarak yıldızları tayflarına göre sınıfladı. Ayrıca bir heliometre ve bir akromatik mikroskop yaptı. Münih Optik ve Fizik âletler dairesi müdürlüğüne getirildi. Mezar taşında *Approximavit Sidera* (Yıldızlara Yaklaştı) sözleri yazılıdır. (L)

Fraunhofer kırılma olayları, *sonlu uzaklıktaki olaylar*'a karşıt olarak «sonsuzdaki olaylar» adı verilen ve Fresnel tarafından açıklanması yapılan kırılma olayları. (L)

Fraunhofer tayf çizgileri, güneş tayfında, ışık kürenin yayımladığı ışınımların kürede soğurulmasından ileri gelen karanlık çizgiler. Fraunhofer bu çizgileri 1814'te keşfetmiş ve 600 kadarını sayabilmiştir. (L)

FRAVAŞİ i. Zerdüşt dininde koruyucu melekler. Doğumdan önce varolan bu melekler, kişi öldükten sonra da ruhta bütünleşirler. Yılın ilk ayı *fravardin,* adını onlardan alır. (L)

FRAXİNUS i. Dişbudağın ilmî adı. (L)

FRAY BENTOS, esk. **İndependencia,** Uruguay'da şehir, rio Uruguay kıyısında; 9 500 nüf. Irmak limanı. Et konserveciliği. (L)

FRAY MOCHO (José Sixto ALVAREZ, — denir), arjantinli yazar (Gualeguaychu 1858-öl. 1903). *Cuentos de Fray Mocho* (Fray Mocho'nun Hikâyeleri) [1906], *Salero Criollo* (1920) adlı eserleriyle amerikan hikâyeciliğine öncülük etti. (L)

FRAZE i. (fr. *phrasé* veya *phraser*). Müz. Bir müzik cümlesinin, bölümlerini ve duraklama noktalarını belirterek anlaşılmasını sağlama sanatı.

— ANSİKL. *Fraze*'den maksat, bir müzik cümlesini veya parçasını, unsurlarından her birinin özelliklerini ayrı ayrı belirterek, yapı veya anlatım gücü bakımından değerlendirmek ve her motifin, her cümlenin ve bir bütün olarak eserin bitiş akoruna doğru gelişmesini ve yönelmesini ortaya koymaktır. Vokal müzikte, şarkıcının nefesini ayarlama ve güfteye uyma zorunluğu, iyi bir fraze'nin yapılmasını kolaylaştırır. Çalgı müziğinde ise mesele oldukça çetrefildir. Çözüm yolları da uzmandan uzmana değişir. *Cours Complet d'Harmonie* (Armoni Dersleri) [1806] ve *Encyclopédie Méthodique* (Metodik Ansiklopedi) [1818] adlı eserlerinde Monsigny, *Traité de l'Expression Musicale*'de (Müzik Anlatımı İncelemesi) [1874] M. Lussy, *Phrasierung*'da (Fraze Sanatı) [1920] Riemann, ölçü çizgilerinin zararlarına dikkati çeken Westphal, bazı önemli noktaları belirtmekle beraber «tutarlı» bir doktrine varamamışlardır. Bu bakımdan, fraze'de, müzikçinin «zevk»i dışında kesin bir kuraldan söz edilemez. (L)

FRAZER (sir *James* George), ingiliz din tarihçisi (Glasgow 1854-Cambridge 1941). Cambridge'te sosyal antropoloji kürsüsü profesörü, ilk yazılarını *Encyclopedia Britannica*'da yayımladı; ilkel toplumların inançları ve âyin usulleriyle ileri toplumların sembolik âdetleri üzerine *The Golden Bough* (Altın Dal) [12 cilt, 1890-1915] adı altında büyük bir eser yazdı. İlkel dinlerle gelişmiş inançların temellerini dünya folklorunda araştıran başka eserleri arasında: *Pausanias and Other Greek Sketches* (Pausanias ve Öbür Yunan Hikâyeleri) [1900]; *Totemism and Exogamy* (Totemcilik ve Dışarıdan Evlenme) [1910]; *Folklore in the Old Testament* (Eski Ahit'te Folklor) [1918]; *The Worship of Nature* (Tabiata Tapma) [1926]; *Man, God, and Immortality* (İnsan Tanrı ve Ölümsüzlük) [1927], *Myths of the Origin of Fire* (Ateşin Kaynağı Üzerine Mitoslar) [1930]; *The Fear of the Dead in Primitive Religions* (İlkel Dinlerde Ölüm Korkusu) [1933]; *Anthologia Anthropologica* (Antropoloji Antolojisi) [1938] özellikle anılır. (L)

FRAZZİ (Vito), italyan bestecisi (San Secondo Parmense 1888). Floransa ve Siena'da müzik dersleri verdi; Dallapiccola yetiştirmeleri arasındadır. Operalar (*Kral Lear* [1922-1939]; *Don Kişot* [1952]); sahne müziği, senfonik eserler (*Sihirli Prelüd* [1937]; *Diyaloglar, Atasözleri ve Vecizeler* [1941]), oda müziği besteledi; müzik kuramı üstüne yazılar yazdı (*Scale Alternate; A Vari Sistemi del Linguaggio Musicale* [Müzik Dilinin Değişik Sistemleri]). Klasik italyan müziği alanında birçok eseri yeniden değerlendirdi. (L)

FREATOBİYOLOJİ i. (yun. *phrear,* kuyu'dan fr. *phréatobiologie*). Toprak örtüsünün altında yaşayan hayvanların sistematiğini, ekolojisini, coğrafî dağılışını inceleyen bilim. (Bu gibi bitkileri toplamak için «freatik sondaj» usulü kullanılır. [Karaman ve Chappuis.]) [L]

FREATOFİT i. (yun. *phrear,* kuyu ve *phyton,* bitki'den fr. *phréatophyte*). Buharlaşma ile çok su kaybeden bitki. (Ancak nemli yerlerde yetişebilir. Fakat kuru iklime de alışabilir [kızılağaç, söğüt, kavak, tamaris, küstümotugiller yılda metre kare başına 1-3 m³ su kaybeder]. Yarı kurak bölgelerde bu bitkiler yok edilmelidir; çünkü çölleşmeğe yolaçar). [L]

FRECHEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Westfalen) şehir, Köln'ün güneybatısında; 26 600 nüf. Linyit işletmeleri. İnşaat malzemesi. (L)

FRÉCHETTE (Louis), kanadalı yazar (Lévis 1839-Montréal 1908). Önce avukatlık yaptı. İlk şiir kitabı *Mes Loisirs*'i (Avareliklerim) 1863'te yayımladı. Sonra gazeteciliğe başladı, 1865'te *Journal de Lévis*'de liberal görüşleri savunanlara katıldı. 1866'da Chicago'ya sürüldü, orada Hugo'nun *Châtiments* (Cezalar) adlı eserinden ilham alarak yazdığı *Voix d'un Exilé* (Bir Sürgünün Sesi) [1867] adlı şiir kitabında hasımlarına sert bir dille çattı. 1871'de Kanada'ya döndü, siyasete karıştı. Lévis kontluğunu parlamentoda temsil etti (1874-1878). 1878 ve 1882 seçimlerinde yenilgiye uğrayınca kendini edebiyata verdi. *Pêle-Mêle* (Karmakarışık) [1877], *Fleurs Boréales* (Kuzey Çiçekleri) [1879], *Oiseaux de Neige* (Kar Kuşları) [1880], Kanada tarihinin bazı kesitlerini şiirleştiren *Légende d'un Peuple* (Bir Halkın Efsanesi) [1887], *Feuilles Volantes* (Yaprak Yaprak) [1891], ilk şiirlerinden bazı seçmeleri biraraya getiren *Epaves Poétiques* (Kurtarılan Şiirler) [1908] adlı şiir kitaplarında ve *Veronica* adlı manzum oyununda fransız romantiklerinin etkileri görülür. Yurt sevgisini anlatan iki oyunu ve canlı hikâyeleri (*Originaux et Détraqués* [Kimseye Benzemeyenler ve Kaçıklar, 1892]) anılmağa değer. (L)

FRECULFE veya **RADULFE,** fransız kronikçisi (780-850'ye doğr.). Fulda'da papazdı, daha sonra Lisieux piskoposu oldu (822) ve Paris konsiline katıldı. Dindar Louis'ye sadık kaldı, Thionville konsilinin işten uzaklaştırdığı Reims başpiskoposu Ebbon'un muhafızlığını yaptı (835). 607'ye kadarki dünya olaylarını anlatan latince bir kronik yazdı. (L)

FREDEGİS veya **FRİDUGİS,** anglosakson filozofu (öl. 834). York'ta Alcuin'in talebesi oldu ve onunla birlikte Fransa'ya gitti. Saray okulunda felsefe okuttu (800), Saint-Martin de Tours'da papaz oldu. 819-832 Yıllarında Uysal Louis'nin bakanıydı. *Epistola de Nihilo et Tenebris* adlı eserinde yokluğun gerçek bir varlık, şeytanın cismanî bir madde olduğunu ispata çalıştı. Kaybolmuş bir yazısında, Kutsal Kitap'ın metin halinde ilham olunduğunu iddia etti. (L)

FREDEGUNDE (545-597), Neustria kralı Chilpérich I'in üçüncü karısı. Güzelliği ve zekâsıyle Chilpérich'i kendine bağladı. Önceleri kralın birinci karısı Audovere'nin hizmetindeydi, 567'ye doğru kralı bu karısından ayırdı; ikinci karısı, Vizigotlar kralı Athanaangild'in kızı Galswintha'yı yatağında boğdurttu (567) ve kralla evlendi. Galswintha'nın küçük kız kardeşi Brunhilde bu cinayetin intikamını almak istedi, fakat ko-

Ferdinand FREİLİGRATH

FREİ MONTALVA

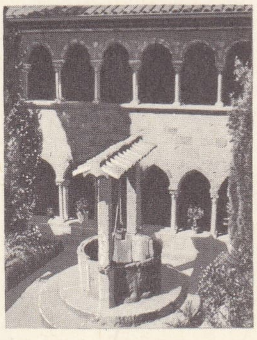

katedralin avlu çevresi dehlizleri

FRÉJUS

Roma tiyatrosunun dehlizleri

Foto. LAROUSSE

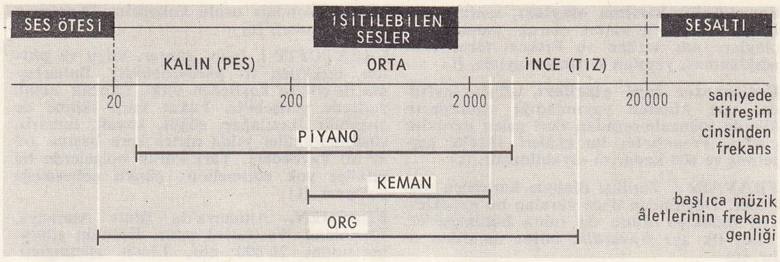

frekans (akust.)

cası Sigebert, Fredegunde'nin iki adamı tarafından öldürüldü (575). Paris'te tutuklanan Brunhilde Rouen'a sürüldü ve orada Chilpérich I'in oğlu Merowech ile evlendi. Fredegunde, Merowech'i ölüme sürükledi (578) ve bu evlenmeyi sağlayan Rouen piskoposunu sürdürdü ve öldürttü. Kendi öz çocukları çok genç yaşta öldüler diye, öç almak için Merowech'in kardeşi Clovis'i, sonraları da Audovere'yi öldürttü (580). Chilpérich'in Chelles'de esrarengiz surette öldürülmesi (584) üzerine Bourgogne kralı Guntram'dan kendisini ve oğlu Chlothar II'yi korumasını istedi. Kral ölünce (592), Brunhilde'ye karşı tekrar savaşa girişti. Brunhilde'nin torunlarını Latofao'da yendi (596), sonunda Chlothar II'yi tek başına bırakarak öldü. (L)

Fredensborg, Danimarka'da (Frederiksborg amt'ı), küçük Esrum gölü yakınında, Själland adasında şato. Frederiksborg barışının hatırasına 1720-1722 yılları arasında Frederik IV tarafından yaptırılmıştır. (L)

FRÉDÉRIC (Léon), belçikalı ressam (Brüksel 1856-Schaerbeek, Brüksel 1940). Gerçekçi ve mistikti; kır hayatını canlandıran tabloları ve ahlâkî konulu temsilî resimleri vardır: *Köylünün Üç Meleği* (Brüksel müzesi); *Noel Yaşlılar Bakımevinde* (Mons); *Pazar Günü Büyük Âyin Sonrası* (Gand), Ardenlere ait manzaralar ve çocuk portreleri de bıraktı. Dostu olan Albert I ona baronluk unvanını verdi. Belçika Kraliyet akademisine girdi. (L)

FREDERİCİA, Danimarka'da (Vejle amt'ı) liman şehri. Jutland'ın doğu kıyısında, Küçük-Belt'in kuzey girişinde; 28 700 nüf. Dokuma ve kimya sanayii (gübre). Tütün imalâtı. Balıkçılık. Sanayi ve tarım fuarı. Şehrin güneydoğusunda bir köprü. Küçük-Belt'i aşar.

— Ask. tar. Dükalıklar savaşları sırasında Danimarkalılar, Von Bonin kumandasındaki birlikleri Fredericia'da yendiler (6 temmuz 1849). Şehri 29 nisan 1864'te Avusturyalılar aldı. Bk. DÜKLÜKLER SAVAŞI. (L)

FREDERİCKSBURG, A.B.D.'de (Virginia) şehir, Washington'un güneyinde, Rappahannock ırmağı kıyısında; 13 700 nüf. Ayrılık savaşı sırasındaki savaşlara yolaçan (Lee kumandasındaki Güneyliler 13 aralık 1862'de Kuzeylileri burada yendi) şehirde, XVIII. yy.dan kalma birçok yapı vardır. Turistik merkez. Besin sanayii. (L)

FREDERİCQ (Paul), belçikalı tarihçi (Gand 1850-ay.y. 1920). *Essai sur le Rôle Politique et Social des Ducs de Bourgogne dans les Pays-Bas* (Hollanda'da Bourgogne Düklerinin Sosyal ve Siyasî Rolü) [1875] tezi ile Gand üniversitesinde doktor, Liège, sonra da Gand üniversitelerinde profesör oldu. Flaman akımının başlıca temsilcilerinden biridir. Eserleri: *İnquistio Haeretical Pravitatis Nederlandicae* (Hollanda'da Mezhep Ayrılıkları Üzerinde Araştırma) [1892-1897]; *Corpus Documentorum İnquisitions Haeraticae Pravitatis Nederlandicae* (Hollanda'da Mezhep Ayrılıklarının Araştırılması İçin Gerekli Toplu Belgeler) [1889-1906]; *De Nederlande under Keizer Karel* (İmparator Karel Zamanında Hollanda) [1885] v.b. (L)

FREDERİCTON, Kanada'da şehir, New-Brunswick'in merkezi, Saint-John kıyısında; 19 700 nüf. Üniversite. Kereste ve tarım ürünleri ticareti. (L)

FREDERİK I (Kopenhag 1471-Gottorp 1533), Danimarka ve Norveç kralı (1523-1533). Christian I'in oğlu, Vyborg diyetince Danimarka (1523) ve ertesi yıl Norveç krallığına seçildi. 1523'ten sonra, Gustaf Vasa'nın İsveç krallığına seçilmesi, iki ülkenin birliğine kesinlikle son verdi. Frederik I, reformun gelişmesine yardımcı oldu. Onun veraseti yüzünden çıkan anlaşmazlık yeni bir iç savaşa yolaçtı. (L)

FREDERİK I (Kassel 1676-Stockholm 1751). İsveç kralı (1720-1751), Hessen-Kassel landgravının oğlu. Hollanda hizmetinde yararlık gösterdi, İsveç hizmetine girdi ve Karl XII'nin kız kardeşi Ulrik Eleonora ile evlendi (1715). Kayınbiraderinin ölümü üzerine (1718), Holstein'lı Karl-Friedrich'e karşı, karısını seçimle tahta geçirtti, o da, 1720'de, kocası lehine tahttan vaz geçti. Rusya ile savaşa girdi ve yenildi (1741), bu yüzden Abo antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı (1743). [L]

FREDERİK II (Haderslev 1534-Antvorskov 1588), Danimarka ve Norveç kralı (1559-1588), Christian III'ün oğlu. Ticaret, güzel sanatlar ve edebiyat alanlarında büyük bir gelişme sağladı, Astronom Tycho Brahe'yi çalışmalarında destekledi. 1563'te, Baltık'a hâkim olma hırsına kapılarak İsveç ile uzun ve kanlı bir savaşa girişti. Bu savaş, statükoyu koruyan Stettin barışıyle sonuçlandı (1570). [L]

FREDERİK III (Haderslev 1609-Kopenhag 1670), Danimarka ve Norveç kralı (1648-1670), Christian IV'ün oğlu ve halefi. 1657'de, o sırada Polonya ile arası açık olan İsveç'e savaş açtı. İsveçliler, o güne kadar görülmemiş bir şekilde donan boğazı geçerek Jutland'ı işgal ettiler ve Danimarka'yı, Roskilde barışıyle (1658), Skane, Halland ve Trondheim'dan vaz geçmek zorunda bıraktılar. Bu da Norveç ile Bornholm adasının kopup gitmesi demekti. Ancak Kopenhag barışı (mayıs 1660) ile Danimarka Bornholm ve Trondheim'ı geri aldı. İmtiyazlarını kıstığı soyluların muhalefetine rağmen ve burjuvaların desteğiyle Frederik III, Kopenhag diyetine babadan oğula geçme krallığı (ekim 1660) ve kralın mutlak yetkililiğini (ocak 1661) ilân ettirdi. Hükûmet, bir yüksek krallık kuruluyle, içinde beş yürütme konseyi (şansölyelik, maliye, amirallik, savaş, yüce divan) başkanlarını toplayan bir danıştaya bırakıldı. (L)

FREDERİK IV (Kopenhag 1671-Odense 1730), Danimarka ve Norveç kralı (1699-1730), Christian V'in oğlu ve halefi. Tahta geçtiğinde hemen İsveç'in müttefiki Holstein dükünе saldırdı, İsveç şiddetle müdahalede bulundu ve Danimarka'yı 1700'de barış imzalamağa mecbur etti. 1709'da, İsveç'in Rusya'da yenilgiye uğraması üzerine Danimarka ona yeniden savaş açtı, denizde bazı başarılar kazandı, fakat istilâ ettiği Skane'yi bırakmak zorunda kaldı. Frederiksborg antlaşmasıyle (1720). Holstein dükalığından Schleswig'in güney kısmını aldı, böylece Eider yeniden Danimarka sınırını meydana getiriyordu. İçte toprağa bağlı köleliği kaldırdı (1720), fakat bu reform etkisiz kaldı. (L)

FREDERİK V (Kopenhag 1723-ay.y. 1766), Danimarka ve Norveç kralı (1746-1766), Christian VI'nın oğlu ve halefi. Açık fikirliydi. İçte reformlar yaptı, hayır kurumları kurdu ve öğretim sistemini geliştirdi. (L)

FREDERİK VI (Kopenhag 1768-ay.y. 1839), Danimarka (1808-1839) ve Norveç (1808-1814) kralı. Christian VII'nin oğlu ve halefi; Danimarka'yı «silâhlı tarafsızlık ittifakı»ndan ayrılmağa zorlamak için Nelson kumandasındaki ingiliz donanması 1801'de Kopenhag'ı topa tuttuğu zaman (1784'ten beri) naip bulunmaktaydı. 1807'de daha şiddetli bir bombardıman, Danimarka'yı kesinlikle Fransa'ya yöneltti. Ocak 1814'te Napolyon'un son müttefiki Frederik VI, Kiel antlaşmasıyle Norveç'i İsveç'e bırakmak zorunda kaldı. Buna karşılık, Rugen adasını ve İsveç Pomeranya'sını aldı, az sonra bu yerler Lauenburg ile değiştirildi. Kral, savaş yüzünden maliyesi ve ticareti mahvolmuş bir ülkeyi kalkındırmağa uğraştı. 1834'te, hürriyetçi fikirlerin gelişmesi üzerine, ikisi kendi krallığı, biri Holstein ve biri de Schleswig için olmak üzere, dört eyalet devleti kurdu. Sadeliği ve iyi yürekliliğiyle halka kendini sevdirmiş bir kraldı. (L)

FREDERİK VI kıyısı, Grönland'ın güneydoğu kısmı, kutup dairesinin güneyinde. (L)

FREDERİK VII (Kopenhag 1808-Glücksborg 1863), Danimarka kralı (1848-1863). Babası Christian VII'nin yerine geçti, Fransa'daki devrim yüzünden başgösteren karışıklık karşısında, 1660'ta kurulmuş olan mutlakıyet rejimine son verdi. Yeni demokratik anayasa Danimarka ve Schleswig-Holstein için de geçerliydi; fakat dükalıkların ayrılmasını isteyenler germen konfederasyonu ile Prusya'dan yardım görerek başkaldırdılar. Frederik onlara karşı iki yıl savaştı. Büyük devletler işe müdahale etti, Londra antlaşmasıyle (1852) Danimarka topraklarının bütünlüğünü güven altına aldı. En sonuncu ve en tehlikelisi Frederik'in ölümüyle aynı anda başgösteren karışıklıklar arasında 1849 Anayasası 1854-1857 ve 1863 tarihlerinde olmak üzere üç kere değişti. Frederik VII çok liberal ve çok yurtsever bir kral olarak anılır. (L)

FREDERİK VIII (Kopenhag 1843-Hamburg 1912), Danimarka kralı (1906-1912). Kral Christian IX'un büyük oğlu, Schleswig-Holstein savaş meydanlarında babasının yanında bulundu, 1869'da İsveç ve Norveç prensesi Luise ile evlendi. Parlamento rejimini koruyarak babasının siyasetine bağlı kaldı. (L)

FREDERİK VIII ülkesi, Grönland'ın kuzeydoğu kısmı. (L)

FREDERİK IX (Sorgenfri şatosu 1899), Danimarka kralı. Kral Christian X'un büyük oğlu, 1947'de onun yerine tahta geçti. 1935'te daha sonraki İsveç kralı Gustaf VI'nın kızı prenses İngrid ile evlenmişti. (L)

FREDERİK HENRİK, Hollanda Yeni Gine'sinde ada, Arafura denizinde, Yeni Gine'nin güney kıyısı yakınında. Papu'ların yaşadığı alçak ve bataklık bir adadır. (L)

FREDERİK-HENRİK, Orange-Nassau prensi (Delft 1584-ay.y. 1647). Birleşik eyaletlerin üçüncü stathouder'i (1625-1647). Sessiz Willem ve Louise de Coligny'nin oğlu, savaş alanlarında kardeşi Maurits'in yanında yer aldı, Nieaport savaşına katıldı (1600). 1625'te onun yerine Hollanda, Zeeland, Utrecht, Gelderland ve Overijsel, sonra da Groningen (1640) ve Brenthe valisi oldu. Başkumandan olarak Maastricht'i (1632), Breda'yı (1636), Hulst'u (1645) ele geçirdi, kudretli bir donanma kurarak kumandanlığına amiral Piet Hein ve Maarten Tromp'u getirdi; Doğu ve Batı Hindistan kumpanyasının temellerini attı. O kadar kudret ve nüfuz sahibi olmuştu ki tahta geçmeğe bile niyetlendi (1631); Hollanda'nın güneyini ele geçirmek için Fransa ile ittifakı düşündü, fakat orange'cılara karşı olan parti, valiye olan hıncı yüzünden bu ittifakı feda etti (1644). Frederik-Henrik'in sarayı çok parlaktı: Rembrandt, Ruysdal, Descartes, Huygens gibi değerler orada toplanmıştı. (L)

FREDERİK-LOUİS, Galler prensi (Hannover 1707-Londra 1751), George II'nin büyük oğlu. Hannover hanedanının tamamıyle ingilizleşmiş ilk üyesi; babasının kendisine çektirdiği eziyetler, halk tarafından daha çok sevilmesine yolaçtı. Kew ve Leicester House'da saraya düşman bir çevre meydana getirerek tory'lerden, Walpole'e düşman whig'lere kadar, bütün muhalefetle işbirliği kurdu. 1736'da Saksonya-Gotha hanedanından Augusta ile evlendi; ondan iki kızı ve bir oğlu oldu. Oğlu ileride George III adıyle kral olacaktır. (L)

Frederiksborg, Själland adasında bulunan ve *Frederiksborg amt*'ına adını veren krallık şatosu. XVII. yy. başlarında kral Christian IV tarafından yaptırıldı. 1859 yangınında kısmen harap oldu, fakat ilk planına göre yeniden inşa edildi. — *Frederiksborg amt*'ı 166 400 nüf. (L)

Desen. LAROUSSE

FREDERİKSHAAB, Grönland'ın güneybatısında tesis, Kvane fiyordunun girişinde; 450 nüf. Balıkçılık üssü. (L)

FREDERİKSHAVN, Danimarka'da şehir (Hjörring amt'ı). Jutland'ın kuzeyinde, Kattegat kıyısında; 20 900 nüf. Balıkçılık ve ticaret limanı. Konserve fabrikası. (L)

FREDERİKSTAD, Norveç'in güneyinde (Östfold) şehir. Oslo fiyordu kıyısında; 14 100 nüf. Balıkçılık limanı. Konservecilik. Plastik maddeler. Kâğıt. Gemi yapımı. (L)

FREDERİKSTED, Sainte-Croix adasında (A.B.D.'ye bağlı Virgin adaları) kasaba; 1 900 nüf. Adanın başlıca ithalât limanı. (L)

FREDERİKSVAERK, Danimarka'da (Frederiksborg amt'ı) kasaba, Själland adasının kuzeyinde; 4 400 nüf. Liman. Metalürji: Martin fırınları ve haddehaneler. Sayfiye merkezi. (L)

FRÉDÉRİX (Gustave), belçikalı gazeteci ve eleştirmeci (Liège 1834-Brüksel 1894). General Chrétien Frédérix'in (1793-1866) oğlu, gazete yazarlığına *la Tribune de Liège*'de başladı (1854). 1860'tan itibaren *l'Indépendance Belge'*in edebiyat kroniklerini yazdı. *La jeune Belgique* gazetesi ile çetin tartışmaları olmuştur. (L)

FREDHOLM (İvar), isveç matematikçisi (Stockholm 1866-Mörby, Stockholm yakınında 1927). Stockholm üniversitesine matematiksel fizik profesörü oldu, saf analiz, özellikle integral denklemler, mekanik ve matematiksel fizik üstüne çalışmalarıyle tanınmıştır. (L)

Fredholm denklemi, sınırları değişmeyen,

$$y(x) + \lambda \int_a^b K(x, t)\, y(t)\, dt = g(x)$$

şeklindeki integral denklemi. Burada $y(x)$ bilinmeyen fonksiyon, $g(x)$ ve $K(x, t)$ verilen fonksiyonlar, a ve b sabitler, λ ise bir parametredir. (L)

FREDRO (Aleksander, kont), polonyalı oyun yazarı (Süşorov, Galiçya 1793-Lvov 1876). On altı yaşında orduya girdi, imparatorluğun son savaşlarına yüzbaşı rütbesiyle katıldı. Polonya'da komedinin yaratıcısıdır. Etkili, fakat güç anlaşılan bir sanatı vardır. 1817'den 1835'e kadar Lvov ve Varşova sahnelerinde yirmiye yakın piyesi oynandı. En ünlüleri şunlardır: *Pan Geldhab* (1818); *Damy i Huzary* (Kadınlar ve Süvari Askerleri); *Pan Jowialsky* (1832); *Sluby Panienskie* (Genç Kız Dilekleri) [1833]; *Ciotunia* (Öç) [1834]; *Dozywocle* (Ömür Boyunca Gelir) [1835]. Tenkitçilerden yılarak tiyatroyu bıraktı, fakat 1854 ile 1868 arasında, ölümünden sonra yayımlanan komediler yazdı. «Polonya'nın Molière'i» diye tanınmıştır. (L)

FREDUM i. (alm. *Friede,* barış'tan). Sal Frankları yasasında ve Lombardia hukuk kurallarında, para cezasının, hakaret görene ödenen *wergeld*'den ayrı olarak hazineye düşen kısmı (bütün para cezasının üçte biri, yani wergeld'in yarısı tutarında olduğu sanılmaktadır). [L]

FREED (İsadore), rus asıllı amerikan bestecisi (Brest-Litovsk 1900). D'Indy ve E. Bloch'un öğrencisi, Philadelphia ve Hartford'da müzik dersleri verdi. New York İbranî birliğinde orgcu ve orkestra yöneticisi oldu, bir opera (*The Princess and the Vagabond* [Prenses ve Serseri] 1948), iki senfoni (1941, 1951), orkestra parçaları (*Appalachian Symphonic Sketches* [1946]), konçertolar, bir oratoryo (*Prophecy of Micah*), yaylı çalgılar için üç dörtlü besteledi. (L)

Free Jazz (*Serbest caz*), 1958-1960'larda Amerika'da görülen, bütünüyle kuralsız icradan yana olanların meydana getirdiği okul. Bu hareket dar anlamıyle müzik alanında, olduğu kadar (free jazz'ın savunucuları armonik örgü kadar, tema unsurlarını da reddettiler), müzik-üstü alanda da (bu hareketin, çoğu zenci olan bazı taraftarları, felsefî, siyasî ve dinî çabalara büyük önem verdiler) hayli tartışmalar yarattı. «Free Jazz»ın (aynı şekilde «new jazz» [yeni caz], «free music» [serbest müzik] veya «new thing» [yeni şey] diye de adlandırılır) önde gelen temsilcileri arasında Ornette Coleman, Eric Dolphy, Cecil Taylor, Albert Ayler, Don Cherry, Sun Ra ve Archie Sheep'i sayabiliriz. (L)

FREEMAN (Edward), ingiliz tarihçisi (Harborne, Staffordshire 1823-Alicante 1892). Ortaçağ tarihi uzmanı. Bellibaşlı iki eseri olan *History of the Norman Conquest* (Norman Fetihleri Tarihi) [15 cilt, 1867-1876] ve *History of Sicily*'de (Sicilya Tarihi) [4 cilt, 1891-1894] eski medeniyetlerin insanlığı sürekli olarak etkiledikleri tezini savunur. İlk eserde bu açıdan anglosakson medeniyetini, ikincisinde roma medeniyetini incelemiştir. (L)

FREEMAN (Mary Wilkins), amerikan romancısı (Randolph, Massachusett 1852-Metuchen, New Jersey 1930). Uzun hikâyelerini topladığı ilk iki kitabı *A Humble Romance* (İddiasız Bir Romans) [1887] ve *A New England Nun*'dır (Bir İngiliz Rahibesi) [1891]. Bu kitaplar ona, New England'ın mahallî rengini işleyen yazarlar arasında büyük ün kazandırdı. En tanınmış romanı *Pembroke*'tur (1894). [L]

FREE-MARTİN [frimartin] i. (ing. k.). Değişik cinsiyetteki ikizlerden kısır olan dişi inek ve keçiye Lillie'nin verdiği ad. (Böyle bir dişinin yüzü, erkenden iğdiş edilmiş hayvanların yüzüne benzer. Yumurtalıkları, ikiz erkeğin erkeci iç salgıları yüzünden gelişmediği için körelmiş durumdadır.) [L]

FREEPORT, A.B.D.'de (İllinois) şehir, Chicago'nun kuzeybatısında, 26 800 nüf. Besin sanayii. Tarım makineleri. — A.B.D.'de (Texas) şehir, Brazos'un ağzında, Houston'ın güneyinde; 11 600 nüf. Kükürt işletmesi. Kimya sanayii. Deniz suyundan magnezyum elde edilmesi. (L)

FREESİA i. Soğanlı bitki; anavatanı Güney Afrika'dır. (Avrupa'nın güneyinde, birçok türleri çiçek elde etmek üzere yetiştirilir. Başlıca türleri: *Freesia Armstrongii, F. hybrida, F. Leichtlini.* Süsengillerden.) [L]

FREESOİLER [frisoylır] i. (ing. *free,* serbest ve *soiler,* toprak sahibi'nden). A.B.D.'de 1847-1848'de yeni elkonulan topraklarda köleliğin yayılmasına karşı koymak için kurulmuş *Free Soil party* adlı siyasî partinin üyesi. (Bu parti az zamanda, cumhuriyetçi parti içinde eridi.) [L]

FREETOWN, Sierra Leone'nin merkezi, Sierra Leone yarımadasının kayalık kuzey kıyısında; 125 000 nüf. Freetown Batı Afrika'nın en iyi tabiî limanlarından biri ve önemli bir deniz üssüdür. Limandan özellikle yağ, hurma, kakao, kola çekirdeği ve değerli madenler ihraç edilir. Sanayi gelişmemiştir (birkaç pirinç ve yağ fabrikası; petrol rafinerisi). Şehir 1788'de Amerika'da azat edilen ve Afrika'ya geri gönderilen köleleri yerleştirmek için kuruldu. Bu yüzden bir amerikan sömürge şehri görünüşünü muhafaza etti; çeşitli semtlerden meydana gelir: Tower Hill yamaçlarında avrupalıların oturduğu *Fort Thornton;* Brezilya'dan dönen eski kölelerin soyundan gelenlerin ve portekizlilerin oturduğu *Ku Town;* Jamaika adasından göçenlerin soyundan gelenlerin oturduğu *Maroon Town.* (L)

FREE-TRADE [fritrayd] i. *Serbest mübadele* anlamında ingilizce deyim. (L)

FREGELLAE. Esk. coğ. Roma kolonisi, M. Ö. 328'de Liri'nin ağzında kuruldu, Samnitler ile Marsiler arasında savaşlara yolaçtı, M.Ö. 125'te yıkıldı ve yerine Fabrateria kuruldu. Bugünkü *Ceprano Falvaterra* yakınındaydı. (L)

FREGENAL DE LA SİERRA, İspanya'da şehir, Estremadura'da (Badajoz ili), Ardila ırmağı yakınında; 10 500 nüf. Kumaşçılık. (L)

FREGENE, İtalya'da kasaba, Tiren denizi kıyısında, Roma'nın batısında; idarî bakımdan Roma'ya bağlıdır. Eski bir avcılık rezervi olan Fregene, bugün çok turist çeken bir sayfiye merkezidir. (L)

FREGİLUPUS i. Yüksek tepelikli beyaz ve siyah renkli kuş. (Eskiden Réunion adasında yaşayan bu kuşun soyu tükenmiştir. Sığırcıkgillerden.) [L]

FREGOLİ (Leopoldo), bir oyun içinde çeşitli rollere çıkmakla tanınmış italyan tiyatro oyuncusu (Roma 1867-Viareggio 1936). Saatçi çırağı iken asker oldu ve Habeşlere esir düştü; fakat Negüs'ü çok iyi eğlendirdiği için serbest bırakıldı. Çeşitli kişilikleri canlandırmakta olağanüstü bir yeteneği vardı; birbiri ardınca şarkıcı, dansçı, pantomimci, taklitçi, hokkabaz olabiliyordu. Bazı senaryolarında kadın veya erkek, altmış değişik kişiyi tek başına canlandırdığı oldu. Yanında 370 sandığı, 800 oyun elbisesi, 1 200 perukası ve 30 000 kg malzemesiyle bütün dünyayı gezdi. (L)

FREGOSO (veya **CAMPOFREGOSO**), halktan gelme ünlü Cenova'lı aile. Aralarından büyük tacirler, zaman zaman papalık taraftarı guelfi partisi liderleri çıkmış olan Fregoso'lar Adorno'larla mücadele ettiler. Ailenin en dikkate değer üyeleri: DOMENİCO (Cenova 1325'e doğr.-ay.y. 1390'a doğr.), zengin tacir, 1370'te duka Gabriele Adorno'ya karşı halkı ayaklandırdı, onu tutukladı ve yerine geçti. Venedik devletini yendi, İstanbul'da oğlu hesabına, İoannes Palaiologos'u tahtından indirdi, fakat donanması yenildi ve tutuklandı (1378); — PİETRO I (Cenova 1329-öl. 1404), Domenico'nun kardeşi. Kıbrıs fatihi, 1378 tepkisi sonucunda kardeşiyle birlikte hapsedilmesine kadar, Cenova'nın gözbebeği idi. Hapisten kaçtı ve demokrat parti başkanı oldu. Zorbalıkla duka olmağa kalkıştı (1393); — ORLANDO (öl. Savona 1412); Pietro I'in oğlu. Cenova Monferrato markisinin boyunduruğu altına girince, Roma'ya sığınan Orlando, Cenova'yı kurtarmak istedi. 1412'de dört yüz sürgünle birlikte şehre saldırdı; fakat aristokrasi taraftarlarınca adamlarıyle birlikte kılıçtan geçirildi; — TOMMASO (Cenova 1402 -ay.y. 1485) Orlando'nun kardeşi. Hayatı hareketli geçti ve üç defa duka oldu; — GİANO I (Cenova 1405-ay.y. 1448). Halkı aristokrat fesatçılara karşı ayaklandırdı. 1446'da kendi çağırdığı fransızları yine kendi kovdu. 1447'de duka oldu; — PİETRO II (Cenova 1412-ay.y. 1459) Pietro'nun torunu. 1450'de Cenova dukası oldu. Türkler, Aragon'lular ve Ghibelini'lerin hücumuna uğrayınca, fransızları yardıma çağırdı, sonra bunları Cenova'dan çıkarmak isterken savaşta öldü; — PAOLO (Cenova 1430-Roma 1498). Pietro II'nin kardeşi. Cenova kardinali ve başpiskoposu. Kardeşi Luigi ile birlikte fransızları kovdu. Aristokratlara düşmandı. 1462, 1464 ve 1482'de duka oldu; kovulunca, Roma'ya sığındı; — GİANO II (Cenova 1445'e doğr.-öl. 1527'den sonra). Giano I'in oğlu. Dukalık yaptı. 1512'de fransızlar tarafından kovuldu; — OTTAVİANO (Cenova 1470-İschia 1524), Giano II'nin yeğeni, onun yerine geçti. İtalya'da François I'in en sadık müttefiki oldu; fakat 1522'de Cenova, Pescara markisi tarafından kuşatılarak yakılıp yıkıldı, Ottaviano da İschia adasına sürüldü; — FEDERİCO (Cenova 1480'e doğr.-Gubbio 1541). Ottaviano'nun kardeşi. Salerno başpiskoposu (1507). Ottaviano'nun başlıca yardımcısı. Çağının en önemli hümanistlerinden ve Reforma karşı hareketin öncülerinden biriydi. (L)

FREHEL burnu, Fransa'da Bretagne'da (Côtes-du-Nord) burun, Saint-Brieuc koyunun doğu ucunda. Deniz feneri. (L)

FREİ, XVIII. yy.da yaşamış avusturyalı yahudi maliyeci aile. İhtilâl sırasında Paris'e yerleşen Junius, kız kardeşini Konvansiyon hükûmeti üyesi Chabot ile evlendirdi. Chabot, Frei'nin yolsuzluklarını desteklediği için, öbür «düzenbazlar»la birlikte idam edildi (1794). [L]

FREİ veya **FREY** (Emil), isviçreli devlet adamı (Arlescheim, Basel 1838-ay.y. 1922). 1860'ta A.B.D.'ye yerleşti, Ayrılık* savaşına katıldı. 1864'te Avrupa'ya dönerek siyasî hayata atıldı; İsviçre'de sol kanadın belli başlı temsilcilerinden biri; millî konsey başkanı (1875-1876), Washington'da tam yetkili temsilci (1882-1888), İsviçre konfederasyonu başkanı (1894) oldu ve emeğin milletlerarası hükümlerle korunması için çalıştı. (L)

FREİAMT, İsviçre'de (Aargau) bölge, aşağı Limnat ile Reuss kıyısındaki toprakları içine alır. (L)

FREİBERG, Almanya'da (Doğu Almanya, Karl-Marx-Stadt idare bölümü) şehir, Erzgebirge'nin eteğinde; 45 800 nüf. Maden dağlarında (kurşun) eski madencilik merkezi. Ottoder Reiche tarafından kurulan (1175) şehir, Ortaçağın sonu boyunca önemli bir müstahkem mevkiydi, önce Jan Hus taraftarlarına (1639), sonra İsveçlilere karşı başarıyle direndi. XV. yy.dan kalma belediye

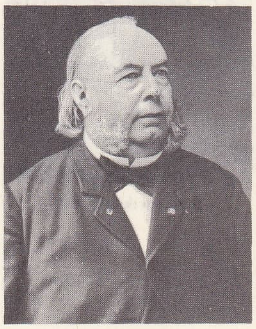

Edmond FREMY

Foto. Petit (LAROUSSE)

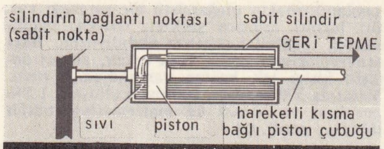

hidrolik

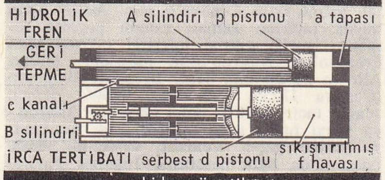

hidropnömatik

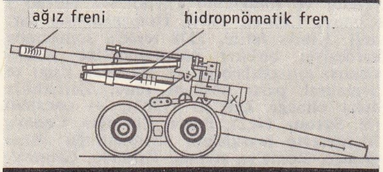

155 tipi bir top üzerinde frenlerin yeri

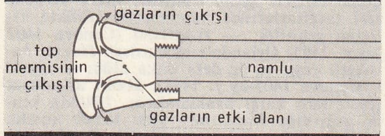

namlu ağzı freni

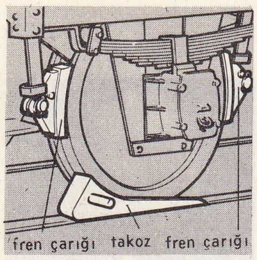

fren çarıkları (dy.)

binası. Gotik üslûbunda katedral (Saksonya prenslerinin mezarları). Dokuma sanayii. Dökümevleri (kurşun, çinko, nikel, kalay). Optik âletler. Tarım ve elektrik malzemeleri. Deri ve cam sanayii. Radyum enstitüsü. (L)

FREİBERGİT [fraybergit] i. (yer adı *Freiberg* > fr. *freibergite*'den). Miner. Tabiî bakır antimonyosülfür; bir panabaz çeşididir. (L)

FREİBURG. Bk. FRİBOURG.

FREİBURG İM BREİSGAU, Batı Almanya'da şehir (Baden-Württemberg), *Brisgau*'nun eski başkenti: Karaorman eteğinde, Yukarı Tuna'ya doğru geçit veren Dreisam ırmağı kıyısında, 141 600 nüf. (1952). Başpiskoposluk. Üniversite. Katedrali, Almanya'nın en güzel gotik yapılarından biridir; Strasbourg katedralinden örneklenilerek bir kısmı roman, bir kısmı da gotik üslûbunda olmak üzere kızıl kumtaşından yapılmış ve ancak XVI. yy.da tamamlanabilmiştir. Cümle kapısı üzerindeki oymalar değerlidir (özellikle, *Uslu ve Çılgın Bakireler*). İçte, baş mihrap, Hans Baldung Grien'in eseri olan bir arkalıkla süslenmiştir. Belediye sarayının bir kısmı Rönesans yapısıdır. Freiburg'ta çeşitli sanayi temsil edilir: kâğıtçılık, iplikçilik (yün ve ipek), makine (otomobil yedek parçaları), kimya mamulleri, basımevleri. Civarda çinko, kurşun ve demir ocakları.

— Tar. Şehir, XVII. ve XVIII. yy.lardaki savaşlardan zarar gördü. 3-5 Ağustos 1644 tarihlerinde Condé Turenne, Freiburg'u almak için, avusturyalı general Mercy'ye karşı kanlı savaşlar yaptılar ve zafer kazandılar. Freiburg 1806'da yeniden Baden büyük dükalığına bağlandı. (L)

FREİDANK, kimliği bilinmeyen bir alman şairinin ***hür düşünce*** anlamına gelen adı veya takma adı (öl. 1235). 1229'da içinde atasözleri, masallar, hikmetler bulunan *Bescheidenheit* (Alçak Gönüllülük) adında hicivli ve ahlâkî bir şiir yazdı. (L)

FREİENBACH, İsviçre'de (Schwyz kantonu) komün, Zürich gölünün güney kıyısında; 5 500 nüf. Etzel hidroelektrik santralı. (L)

FREİENWALDE. Bk. BAD FREİENWALDE.

FREİESLEBENİT [frayslebenit] i. (alm. minerolojisti *Freiesleben*'in adından fr. *freieslébénite*). Miner. Tabiî kurşun ve gümüş antimonyosülfür. (L)

FREİJO i. Cordia'nın çeşitli türlerinden (C. trichotoma, C. Goeldiana, C. Alliodora [hodangillerden]) elde edilen amerikan menşeli kereste; ince marangozlukta, mobilyacılıkta, deniz inşaatında, kaplama işlerinde kullanılan yumuşak ve oldukça kaba odunlu bir arjantin ağacıdır. (L)

FREİLİGRATH (Ferdinand), alman şairi (Detmold 1810-Stuttgart 1876). Ticaret okuduktan ve birkaç yıl Amsterdam'da muhasebecilik yaptıktan sonra 1831'de tamamıyle şiire yöneldi. İlkin romantik baladlar yazdı (ilk şiirleri, *Gedichte* [Şiirler] 1838'de yayımlandı), sonra, 1841'e doğru siyasî niteliği ağır basan bir şiir tarzına dönerek, başlıca türkülerini *Mein Glaubensbekenntnis* (İnanç Bildirisi) [1844] adlı kitabında topladı. Devrimciliği yüzünden, 1846'da yurdundan ayrılmak zorunda bırakıldı, ilkin İsviçre'ye, sonra İngiltere'ye gitti, burada İngilizceden, özellikle Tennyson ile Longfellow'dan çevirilerle uğraştı. 1848 Devrimi dolayısiyle Almanya'ya döndü; Köln'de, bir süre, *Neue Rheinische Zeitung* gazetesinde Karl Marx ile işbirliği yaptı; Marx, Freiligrath'ın en iyi şiirlerini bu arada yazdığı kanısındadır. 1849'da gazete kapatıldı, Freiligrath da Köln'den sürüldü. O yıl, *Neuere Politische und Soziale Gedichte*'yi (Yeni Siyasî ve Sosyal Şiirler) yayımladı. 1851'de, yeniden İngiltere'ye gitti, on yedi yıl orada kaldı. 1868'de Almanya'ya dönünce, yine gençliğinin romantik havasına büründü ve özellikle 1870-1871 savaşı sırasında, yurtseverlik şiirleri yazdı. (L)

FREİ MONTALVA (Eduardo), şilili siyaset adamı (Santiago 1911). Hukukçu ve Hıristiyan Demokrat parti kurucu üyesi (1935). Bu partinin lideri olarak 4 eylül 1964 seçimlerinde cumhurbaşkanlığına seçildi. «Hürriyet içinde devrim» sloganına dayanan ihtiyatlı reform siyaseti sağın olduğu kadar solun da muhalefetiyle karşılaştı (1966 grevleri). [L]

FREİNET (Célestin), fransız eğitimcisi (Gars, Alpes-Maritimes 1896-Vence 1966). 1920'den 1928'e kadar Bar-sur-Loup'da (Alpes-Maritimes) ilkokul öğretmenliğinden sonra, Saint-Paul-de Vence'ta *Coopérative de l'Enseignement Laic* (C.E.L.) [Laik Eğitim kooperatifi] ile *l'Ecole Moderne Française*'i (Modern Fransız okulu) kurdu; içten gelme ifadeye, çabanın gerekliliğe bağlanmasına, toplu çalışmağa ve sorumluluk duygusuna dayanan halkçı bir pedagoji uyguladı (basımevini okula getirmek, baştan sona öğrenciler tarafından hazırlanan okul gazeteleri), okullararası ilişkileri geliştirmek, okul kooperatifleri kurup yönetmek gibi aktif eğitim yöntemlerini denedi. Dayandığı eğitim ilkelerini ve kullandığı yöntemleri yayımladığı eserlerde açıkladı: *l'Education du Travail* (İş Eğitimi) [1947]; *Dits de Mathieu* (Mathieu'nun Özdeyişleri) [1959]. Son eserlerinde de modern pedagoji yöntemlerini inceledi: *Les Techniques Audiovisuelles* (Görsel-İşitsel Teknikler) [1964]. *Bandes Enseignantes et Programmation* (Öğretici Ses Şeritleri ve Programlama) [1965]. (L)

FREİRE (Gilberto). Bk. FREYRE.

FREİRE (Manuel), ispanyol generali (Osuna 1765-öl. 1834). Fransa'ya karşı Devrim ve İmparatorluk dönemlerinde yürütülen savaşları yönetti; 1813'te ***generalissimo*** ilân edildi. 1824'te Leon ayaklanmasının bastırılmasında yumuşak davrandığı için gözden düştü. (L)

FREİRE (Ramon), şilili general (Santiago 1787-ay.y. 1851). Bağımsızlık savaşında San Martin ile silâh arkadaşlığı yaptıktan sonra, 1853'te diktatörlüğünü ilân etti ve Şili'de ispanyol hâkimiyetinin son kalesi olan Chiloé adasına karşı girişilen başarılı seferi yönetti. 1829 İç savaşında hürriyetçi orduya kumanda etti, Lircay'da Prieto tarafından yenilerek 1842'ye kadar sürgünde yaşamak zorunda kaldı. (L)

FREİRE DE ANDRADE (Bernardim), portekizli general (Lizbon 1759-Braga 1809). 1793'te Fransızlara karşı Roussillon ve Cerdagne seferlerini yönetti, 1808'de Vimeiro meydan muharebesine katıldı, bir yıl sonra da kendi askerleri tarafından öldürüldü. (L)

FREİRE DE ANDRADE (Gomes), Bobadela kontu, portekizli general ve idareci (1685-1763). Usta bir idareci olduğunu Brezilya'da gösterdikten sonra, Missions eyaletinde İspanya'ya karşı savaştı (1754-1756). [L]

FREİRE DE ANDRADE (Gomes), portekizli general (Viyana, Avusturya 1757-Sao Luliao da Barra, Lizbon yakını 1817). Fransa'ya karşı Roussillon seferine katıldıktan sonra, 1808'de Napolyon I'in hizmetine geçti, Zaragoza'da savaştı, Rusya seferine katıldı ve Dresden'de valilik yaptı. 1814'te Portekiz'e dönüşünde, hıyanetle suçlanarak kurşuna dizildi. (L)

FREİRE DE ANDRADE (Jacinto), porte-

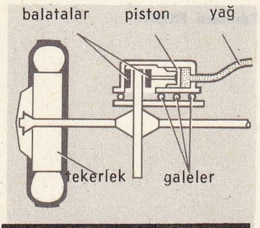

frenleme yapılmamış

yüksek basınçlı pompaya geçiş

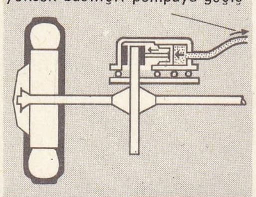
frenleme başlangıcı

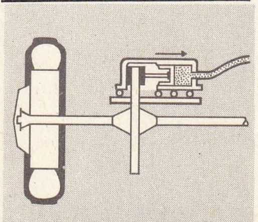
tam frenleme

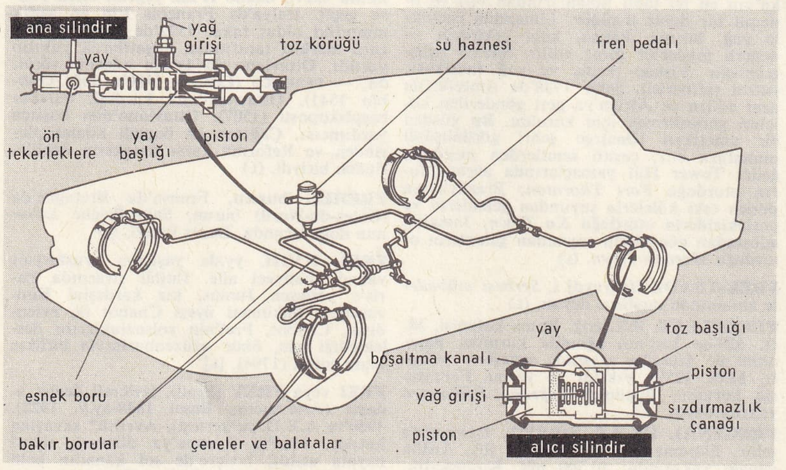

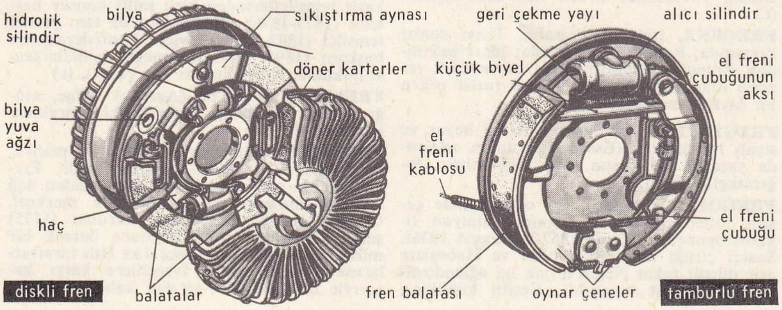

diskli fren — tamburlu fren

Desen. LAROUSSE

kizli yazar (Beja 1597-Lizbon 1657). Şiirlerinden başka, Portekiz Hindi adaları genel valisi Castro'nun hayatını yazdı: *Vida de Joao de Castro* (1651). [L]

Freischütz (DER), Weber'in şaheseri, alman operalarının en tanınmışlarından biri. 1821'de Berlin'de bestelenen eser, konuşma ve şarkının art arda geldiği *singspiel* biçimini muhafaza eder. Konu, güzel Agatha ile birleşmesi, atış yarışmasını kazanmasına bağlı olan nişancı askerin hikâyesidir. Nişancı, şeytan yamağının gece yarısı ormanda döktüğü lânetli kurşunlarla atışı yapar. Folklor motiflerine dayanan köy korolarıyle senfonik bölümler iç içe yürür. Bu birliğin meydana getirdiği romantik şiir gücü hâlâ etkileyiciliğini muhafaza etmektedir. (L)

FREİSİNG, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, İsar kıyısında; 26 500 nüf. Makine sanayii. Roman üslûbunda katedral. Şehir, 1803'te Bavyera ile birleştirildi ve Münih topraklarına katıldı (1817). —Yakınında, eski benediktin manastırı Weihenstephan yüksek tarım ve biracılık okulu haline getirilmiştir. (L)

FREİSTADT, Avusturya'da (yukarı Avusturya) şehir, Mühl kıyısında, 5 400 nüf. Eski evler. Halat yapımı. Kereste sanayii. (L)

FREİTAL, Almanya'da (Doğu Almanya, Dresden idare bölümü) şehir, Dresden'in güneybatısında; 39 500 nüf. Sanayi merkezi: dökümevleri; çelik fabrikaları; kimya sanayii; optik. (L)

FREİTAS BRANCO (Louis DE), portekizli besteci ve müzikolog (Lizbon 1890-ay.y. 1955). İlkin Lizbon'da, sonra da Humperdinck ile Berlin'de (1910) ve Gabriel Grovlez ile Paris'te (1915) kompozisyon okudu, sonra Lizbon'a döndü, konservatuvara kompozisyon ve müzikoloji profesörü olarak getirildi (1919). *Paraisos Artificiais* adlı senfonik şiiriyle empresyonizmi Portekiz'e getiren ilk besteci olarak tanınır. Oda müziği, senfoni, koro ile orkestra veya yalnız koro için pek çok eseri vardır. — PEDRO, portekizli orkestra şefi (Lizbon 1896-öl. 1963). Luis de Branco'nun kardeşi; yabancı ülkelerde bir süre kaldıktan sonra, Lizbon'da senfonik konserler düzenledi (1928), Portekiz radyo senfoni orkestrasını yönetti. (L)

FREJA. Bk. FREYJA.

FRÉJUS, Fransa'da Var idare bölgesinde (Draguignan idare çevresi) kanton idare merkezi, Esterel kütlesinin kenarında, Saint-Raphaël yakınında; 20 318 nüf. Şehirde Eskiçağdan kalma birçok ilgi çekici kalıntı vardır: bir roma amfiteatri ve bir tiyatro; su kemeri ve sur yıkıntıları; IV. yy. dan kalma bir anıtın parçası olan Orée kapısı. XI. ve XII. yy.dan kalma katedral (V. yy.'dan kalma vaftiz yeri, bugün müze olan iki katlı manastır. Eski piskoposluk sarayı olan belediye binası, XIV. yy.dan kalma cephesini muhafaza eder. 2 Aralık 1959'da Reyran ırmağı üzerindeki Malparset barajının yıkılması, Frejus'un aşağı mahallelerini su basmasına ve 400'den çok insanın ölmesine sebep oldu. (L)

FRÉJUS boğazı, Alpler'de boğaz, Fransa (Savoie) ile İtalya sınırında, Maurienne ırmağı ile Bardonnèche vâdisi arasında; 2 542 m. Yanlış olarak «Mont-Cenis» adı verilen tünel bu boğazın altından geçer. Tünel 17 eylül 1871'de açıldı, Alplerin ilk sunî geçididir; uzunluğu 13 655 m. Suların akması için yolun altında yapılan 1,20 m genişliğinde 1 m yüksekliğinde su kemeri çöküntü halinde kurtarma yolu olarak kullanılır. (L)

FREKANS i. (fr. *fréquence*). Sık sık meydana gelen şeyin özelliği.

— Akust. *Bir sesin frekansı,* birim zamandaki ses titreşimlerinin sayısı. Bk. ANSİKL.

— Deneysel psikol. *Kritik kaynaşma frekansı* (ing. Critical Flicker Frequency [C.F.F.]), art arda ortaya çıkan ışık çakmalarının, göz tarafından kesintisiz bir uyarım olarak algılanmasını sağlayabilen en yüksek frekans veya sıklık. Bk. ANSİKL.

— Elektr. Alternatif akımlarda, saniyedeki tam devir, saniyedeki çevrim veya hertz sayısı. (Bk. ANSİKL.) || *Frekans çiftleyici,* bir valf ile bir transformatörden meydana gelen ve kendisini besleyen akımın frekansından bir kat fazla frekansta alternatif akım üreten âlet. || *Alçak frekans,* telefon hatlarında kullanılır, 30 kHz ile 300 kHz arasındaki frekans; sanayide, 250 kHz'den düşük frekans. || *Aşırı yüksek frekans,* televizyonda, 300 MHz ile 3 000 MHz arasındaki frekans. || *Çok alçak frekans,* ses ve sesötesiyle sağlanan telefon haberleşmelerinde 3 kHz ile 30 kHz arasındaki frekans. || *Çok yüksek frekans,* televizyonda kullanılan 30 MHz ile 300 MHz arasındaki frekans. || *Orta frekans,* radyo yayınlarında kullanılan ve türk standartlarıyle 455 MHz olarak tespit edilen frekans. (ARA FREKANS da denir). || *Yüksek frekans,* telefon hatlarında yüksek frekanslı ısıtma tesislerinde kullanılan, 3 MHz ile 30 MHz arasındaki frekans.

— İstat. Belli bir olaylar tipi için yapılan gözlemlerin sayısı. || Belli bir sınıfa bağlı ana kütle birimi sayısı. Bk. ANSİKL.

— Radyotek. Devirli bir olayın saniyedeki devir sayısı. (Bk. ANSİKL.) || *Frekans değiştirici,* alternatif akımların veya gerilimlerin frekansını katlarıyle çarparak yükselten veya katlarına bölerek azaltan veya sabit bir değere getiren tertibat. || *Frekans gamı,* belli bir aralıktaki frekansların tümü. || *Frekans modülasyonu,* taşıyıcı dalganın frekansını, taşıyıcının genlikleri sabit kalmak üzere, modülatör işaretlerinin değişmesine uygun olarak değiştiren modülasyon sistemi.

— Ted. *Yüksek frekans,* elektronik tüplü jeneratörlerle veya kondansatörlerden çıkan titreşimli deşarjlarla elde edilen alternatif akımın tıpta kullanılması. Bk. ANSİKL.

— Televizyon. *Görüntü frekansı,* saniyede aktarılan görüntü sayısı. || *Satır frekansı,* saniyede taranan satır sayısı. || *Çerçeve frekansı,* saniyede taranan çerçeve sayısı. || *Video frekansı,* video işaretinin tayfı içinde bulunan frekans.

— Tıp. *Nabız frekansı,* bilek üzerinde sayılan yürek atışı hızı.

— ANSİKL. Akust. İnsan kulağının işitebildiği seslerin *frekans*'ı, saniyede yaklaşık olarak 16 ile 20 000 titreşim arasındadır; yani 10 oktavlıktır. Diyapazonun verdiği *la* sesinin frekansı, saniyede 435 titreşim olarak hesaplanmıştır. Bir sesin yüksekliği, frekansına bağlıdır. Frekans arttıkça sesin tizliği de artar. (Bk. YÜKSEKLİK.) İki sesin uyuşumu frekanslarının oranına bağlıdır.

— Deneysel psikol. C.F.F. hem ışığın yoğunluğuna, hem de ışık kaynağının dalga uzunluğuna bağlıdır. Meselâ, sarı-yeşil renkte kuvvetli bir ışık kaynağı için, kesintili aydınlık, saniyede 24 çakmalı frekansa kadar azalarak devam eder. Frekans artarsa, bu aydınlık, kesintisizmiş gibi algılanır. Yine sarı-yeşil ama şiddeti az bir kaynak için, frekans, aşağı yukarı saniyede 15 çakmadır. Mavi ışıkta ise, C.F.F., şiddete bağlı olarak az değişme gösterir ve düşüktür (saniyede 10-15 çakma). Kırmızı ışıkta ise, bu frekansın, şiddete pek az bağımlı olduğu ve saniyede, 30-40 çakmağa ulaştığı görülür. Bu olay, görüntülerin ağtabakada süregitmesi ile açıklanır.

— Elektr. *Alçak frekans* deyimi, kullanıldığı alana (sanayide veya telefon hatlarında) göre çeşitli frekans bantlarını ifade eder. Sanayide kullanılan alçak frekans 25 Hz ile 60 Hz arasındadır. Alçak frekans, Türkiye'de ve Orta Avrupa'da 50 Hz, anglosakson ülkelerinde ise 60 Hz olarak kabul edilmiştir.

Aşırı yüksek frekanslar'dan daha yüksek frekanslar, yani 3 000 MHz ile 30 000 MHz arasındaki frekanslar radarlarda kullanılır ve *santimetre cinsinden dalgalar* diye adlandırılır. 30 000 MHz ile 300 000 MHz arasındaki frekanslar yine radarlarda ve tedavide kullanılır, *milimetre cinsinden dalgalar* diye adlandırılır.

300 000 MHz ile 3.10^6 MHz arasındaki frekansların günümüzde henüz uygulama alanı yoktur. 3.10^6 MHz ile 3.10^8 MHz arasındaki

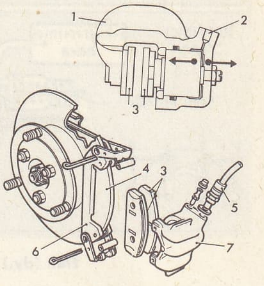

fren

1. Tek parçalı üzengi
2. Sıvı girişi
3. Fren balataları
4. Dökme demirden disk
5. Sıvının girişindeki esnek boru
6. Gömlek
7. Fren balatalarının plakalarını taşıyan tek parça üzengi

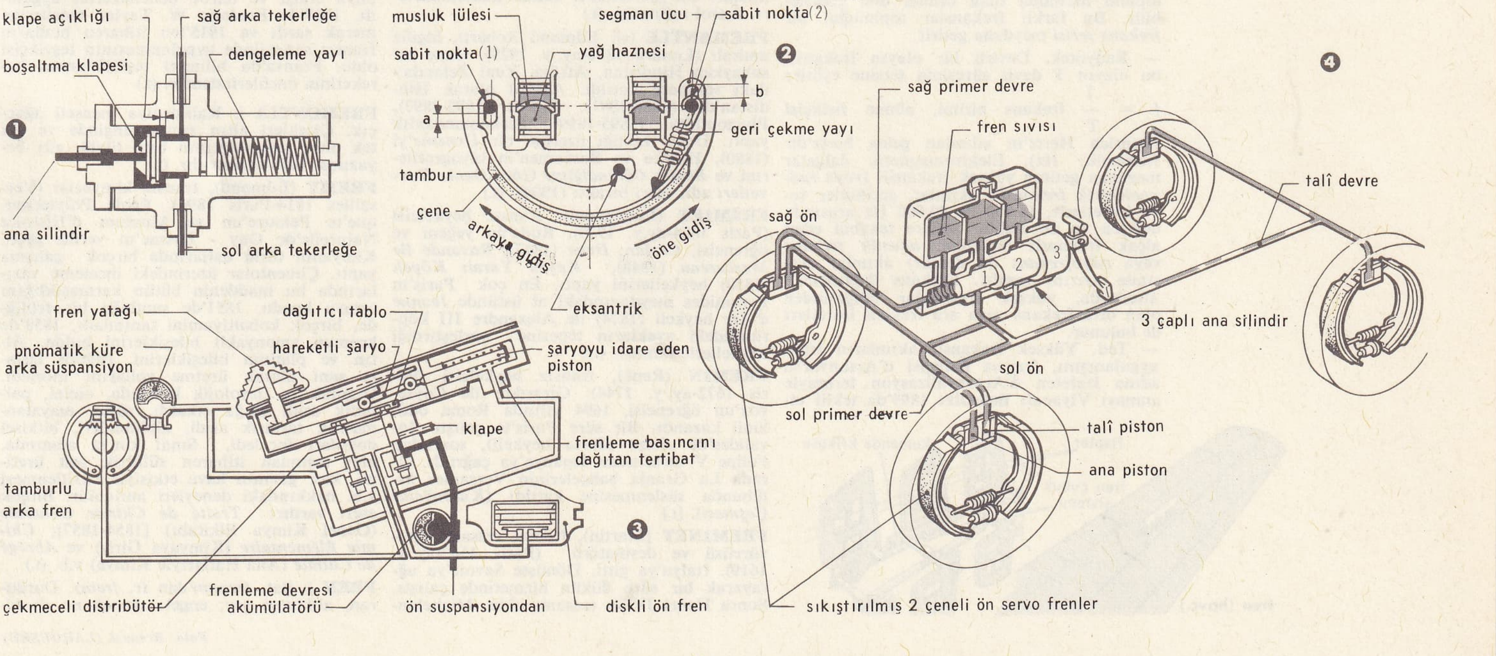

fren

1. Ayarlı yay ve klape ile basınç sınırlayıcı fren
2. Isı dengeli fren
3. ID ve DS arabalarında frenlemeyi dağıtıcı tertibat
4. Kendinden dengeli fren

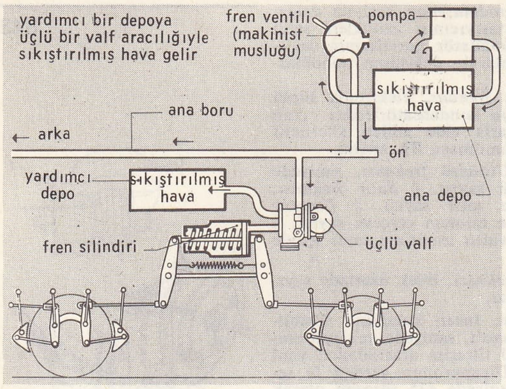

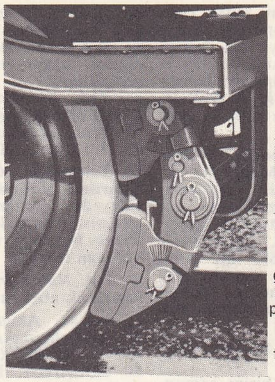

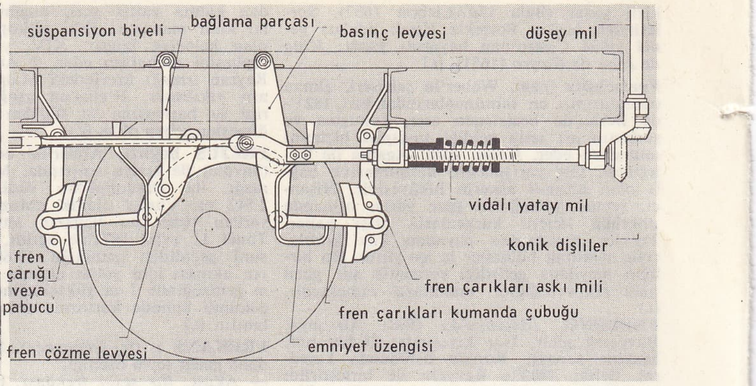

fren (dy.)

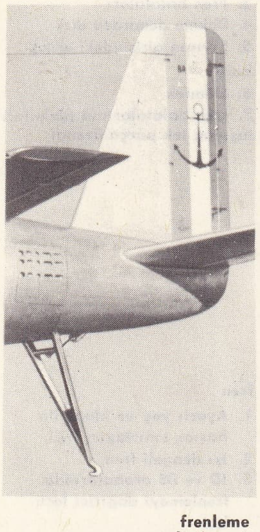

frenleme
çengeli (havc.)

frekanslar, kızılaltı ışınlarla işaretleşmede ve kızılaltı ışınlarla ısıtmada kullanılır ve *kızılaltı* deyimiyle belirtilir. 3.10^8 MHz ile 3.10^9 MHz arasındaki frekanslar *görünür ışık*'ı meydana getirir. 3.10^9 MHz ile 3.10^{10} MHz arasındaki frekanslar *morötesi* ışınları meydana getirir. Üstün frekanslar, X, γ ve kozmik ışınları meydana getirir. Telefon haberleşmelerinde kullanılan bazı frekans bantlarının dalga boyları şöyledir: çok alçak frekans 10^5m—10^4 m; alçak frekans 10^4m—10^3m; orta frekans 10^3m—10^2m; yüksek frekans 10^2m—10 m; çok yüksek frekans 10 m—1 m; aşırı yüksek frekans 1 m—10 sm; santimetre cinsinden dalgalar 10 sm—1 sm; milimetre cinsinden dalgalar 1 sm—1 mm; kızılaltı 10^{-2} sm—10^{-4} sm. Çeşitli cinsten elektromagnetik dalga titreşimlerin *frekans* gamları da şöyledir: radyoelektrik dalgaları 10^4 ile 10^{11} (saniyedeki periyot cinsinden frekans); kızılaltı dalgalar 10^{12} ile 4×10^{14}; ışık dalgaları 4×10^{14} ile $7{,}5\times10^{14}$; morötesi dalgalar $7{,}5\times10^{14}$ ile 10^{16}; X ışınları 10^{16} ile 5×10^{19}; radyoaktif cisimlerin γ ışınları 5×10^{19} ile 10^{20}.

— İstat. Bir özelliğin veya bir ölçünün istatistik topluluğu içindeki *mutlak frekans*'ı, bu özelliğin veya bu ölçünün bağlı olduğu birim sayısıdır: belli bir miktardaki aile arasında, 4 çocuğa bakmakla yükümlü olan aile sayısı gibi. *Oranlı frekans* veya *karşılıklı frekans*, bu sayının toplam mevcuda oranına, yani özellik veya ölçünün ana kütlede temsil edildiği bölüme eşittir. Bir sınıf mevcudunu, önceki sınıfların mevcutlarıyle toplayarak sonuçları *yüklü frekans* halinde göstermek mümkündür. Buna göre, «4 çocuk» sınıfının yüklü frekansı, en fazla 4 çocuğu olan aile sayısını ifade edecektir. Bu sonuç da, ya mutlak bir sayıyle veya toplam mevcuda olan oranla dile getirilebilir. Bu farklı frekanslar topluluğu, bir *frekans serisi* meydana getirir.

— Radyotek. Devirli bir olayın frekansı, bu olayın T devir süresinin tersine eşittir: $f = \frac{1}{T}$ frekans birimi, alman fizikçisi Heinrich Hertz'in adından gelen hertz'dir (sembolü: Hz). Elektromagnetik dalgalar meydana getiren yüksek frekanslı (veya *radyoelektrik frekanslı*) akımlar, gerilimler veya işaretlerle, 16 000 ile 20 000 Hz arasında değişen ve duyulabilir seslere tekabül eden alçak frekanslı (*müzikal, akustik frekans* veya *odyofrekans* da denilir) akımlar arasında ayırım yapılır. Frekans değiştirmeli alıcılarda, yüksek frekanslar bölgesinden olan orta frekans veya ara frekans işaretleri de bulunur.

— Ted. Yüksek frekanslı akımların tıpta uygulanışını, fransız fizikçisi d'Arsonval'in adına izafeten d'Arsonvalizasyon terimiyle anmayı Viyanalı Benedikt 1899'da teklif etmişti. D'Arsonval, belirli bir frekansın üstüne çıkıldığında sinirlerin ve kasların anî akım değişiklikleri ile uyarılamaz olduklarını gösterdi. Yüksek frekanslı akımları fizyoloji ve tedavi alanında uyguladı. Diyatermi ve kısa dalgalı akımlar dokuların ısısını yükseltir, hücre metabolizmasını etkiler, damarları genişletir, sinirler ve kaslar üzerinde tutuklayıcı etki yapar (ağrı kesici rol). Zayıf akımlı yüksek gerilimler de tedavi amacıyle kullanılmaktadır. (Bk. EFLÜV.) [L]

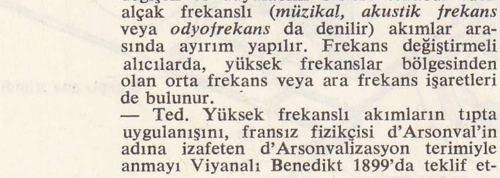

fren (havc.)

FREKANSÖLÇER blş. i. (fr. *fréquence* ve türk. *ölçer*'den). Salınımlı bir elektrik olayının frekansını ölçen âlet.

— ANSİKL. *Frekansölçer*'ler genellikle, dirençler ve tepki bobinleriyle ilgisi olan titreşim değeri için herhangi bir şartı (enterüptör veya kapalı olmak üzere, bir hatta akımın sabit veya sıfır olması) gerçekleyen ampedans devreleridir. Frekansölçerlerin bazılarında, Wheatstone köprülü montaj kullanılır.

● *Lamalı frekansölçerler.* Frekansı ölçülecek akımın geçtiği bir elektromıknatısın etkisinde bulunan, değişik frekansta titreşen birçok lamadan meydana gelir. Düzenleniş şeklinden ötürü frekansı akımın frekansına eşit olan lama, akımla rezonans haline gelir ve öbür lamalardan daha kuvvetli titreşir.

● *Heterodin frekansölçerler.* Ölçülecek frekansa eşit veya çok az farklı frekansta sürekli salınımlar meydana getirerek frekansölçmeğe dayanır. (L)

FREMANTLE, Avustralya'da (Batı - Avustralya) şehir. Swan River'in Hint okyanusuna döküldüğü yerde; 22 000 nüf. Perth'in limanı. Un fabrikaları. Sabun imalâthaneleri. Petrol rafinerisi. (L)

FREMANTLE (sir Edmund Robert), ingiliz amirali (Londra 1836-ay. y. 1929). Genç bir subayken Hindistan, Afrika, Yeni Zelanda'daki seferlere katıldı. Amiral olarak Hindistan'da (1888-1891), Çin'de (1892-1893), Plymouth'ta (1895-1899) başkumandanlık yaptı. Deniz taktiği üzerine bir *Deneme*'yi (1880), Hawke ve Boscamen'in biyografilerini ve *Benim Öğrendiğime Göre Deniz Kuvvetleri* adlı eseri bıraktı (1904). [L]

FRÉMİET (Emmanuel), fransız heykelcisi (Paris 1824-ay.y. 1910). Rude'ün yeğeni ve öğrencisi, *Ceylan, Deve* (1847), *Ravaude ile Mascareau* (1848), *Koşan Yaralı Köpek* (1850) heykellerini yaptı. En çok Paris'in Pyramides meydanındaki at üstünde *Jeanne d'Arc* heykeli (1874) ile Alexandre III köprüsündeki ayakların tepesine yerleştirdiği heykellerle tanınır. (L)

FREMİN (René), fransız heykelcisi (Paris 1672-ay. y. 1744). Girardon ile Coysevox'un öğrencisi, 1694 yılında Roma ödülünü kazandı. Bir süre Paris'te çalıştı (İnvalides'de *Azize Slyvia* heykeli), sonradan Felipe V tarafından İspanya'ya çağrıldı. Orada La Granja bahçelerinin Versailles üslûbunda süslenmesine katıldı (*Kurbağalar Çeşmesi*). [L]

FREMİNET (Martin), fransız ressamı, gravürcüsü ve desinatörü (Paris 1567-ay. y. 1619). İtalya'ya gitti. Dönüşte Savoie'ya uğrayarak bir süre dükün hizmetinde çalıştı. Sonra Henri IV'ün ressamı oldu. Michelangelo ile Parmigianino'nun etkisinde kalan ressam, ikinci Fontainebleau okulu ustalarındandır. Fontainebleau şatosundaki Trinite şapelinin süslemeleri onun eseridir. Başka eserleri arasında *Mercurius ile Aeneas* (Louvre) ve birkaç desen vardır (*Diriliş, Tiorba Çalgıcısı*, Viyana). [L]

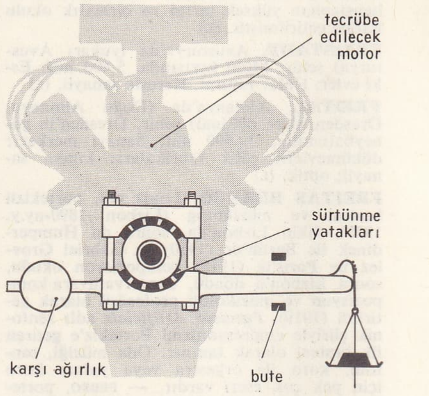

fren

FREMİNVİLLE (Charles DE LA POIX DE), fransız mühendisi (Lorient 1856-Paris 1936). Paris-Orléans demiryolları şirketinde, daha sonra Panhard ve Levassor müessesesinde çalıştı (1899-1915). Madenlerden yararlanma konusunu inceledi, bu alanda ilk olarak bilya etkisi ve darbe denemelerini uyguladı. 1907'de Frederic W. Taylor teorilerine merak sardı ve 1915'ten itibaren bunların fransız sanayiinde uygulanmasının teşvikçisi oldu. Fransa'da bilimsel teşkilâtlanma hareketinin öncülerindendir. (L)

FREMONTİA i. Kalifornia menşeli ağaççık. Çiçekleri altın sarısı renginde ve tek tek olur; yapraklarının üstü tüylü, altı beyazımsı veya sarımsıdır. (L)

FREMY (Edmond), fransız kimyacısı (Versailles 1814-Paris 1894). École Polytechnique'te Pelouze'un ve Muséum d'Histoire Naturelle'de Gay - Lussac'ın yerine geçti. Kimyanın türlü dallarında birçok çalışma yaptı. Çimentolar üzerindeki inceleme yazılarında bu maddenin bütün karmaşıklığını ortaya koydu. 1851'de sunduğu bir tebliğde, birçok kobaltiyamini tanımladı, 1858'de kromun amonyaklı bileşiklerini buldu. Altın ve platinin bileşiklerini, değerli taşları sunî olarak üretme yollarını inceledi. Organik ve fizyolojik kimyada, oleini, palmitik asidi açığa çıkardı, sütün mayalanmasını, tartarik asidi, albüminleri, bitkisel dokuları inceledi. Sınaî kimya alanında, alçı taşından itibaren sülfürik asit üretimi, klor gazının hava etkisiyle oksitlenmesi v.b. hakkındaki deneyleri anılabilir. Birçok eseri vardır: *Traité de Chimie Générale* (Genel Kimya Elkitabı) [1854-1857]; *Chimie Élémentaire* (Kimyaya Giriş) ve *Abrégé de Chimie* (Ana Hatlarıyle Kimya) v.b. (L)

FREN i. (lat. *frenum*'dan fr. *frein*). Durduran, alıkoyan şey; engel: *Ancak ne de ol-*

Foto. Breguet (LAROUSSE)

sa korku az çok *fren yapıyordu* (R. N. Güntekin).

— Ask. Topların geri tepmesini sınırlamağa yarayan tertibat. (*Baskı donanımı* da denir.) ‖ *Bantlı, hidrolik, hidropnömatik top frenleri.* Bk. ANSİKL.

— Dy. Bk. ANSİKL. ‖ *Fren ana borusu,* birkaç cer aracının ana hava depolarını birbirine bağlayan sabit basınçlı hava borusu. ‖ *Fren çarığı,* atma manevrayle yürütülen vagonların durdurulmasında kullanılan ve ray üzerinde kayabilme niteliğine sahip ters U şeklindeki demirin içine yerleştirilen bir takozdan meydana gelen vagon durdurma tertibatı. (*Eşanl.* PABUÇ.) ‖ *Fren çözücü,* taşıtın hızını azaltmak için başlangıçta gerekli olan kuvvetli frenlemenin, istenilen noktaya gelmeden önce freni durdurmasını önlemek amacıyle hız azaldıkça frenleri yavaş yavaş gevşeten cihaz veya tertibat. ‖ *Fren gevşetme,* hız düşürme sırasında, dingil tekerleklerinin dönmesini engelleyecek dereceye varan frenlemeyi azaltma. (*Fren çözme* de denir.) ‖ *Fren isteme işareti,* katarlarda görev başında bulunan fren bekçilerine el frenlerini sıkıştırmaları için makinistin verdiği işaret. ‖ *Fren lokomotifi,* cer kuvvetini ölçmek amacıyle yapılan bazı denemelerde, hızı azaltmak veya ayarlamak için kullanılan lokomotif. ‖ *Fren sıkışması,* otomatik frenin, gereksiz bir anda çalışmağa başlaması. (*Fren tutması* da denir.) ‖ *Fren ventili,* fren borusunu basınçlı havayı bir miktar boşaltıp frenlerin sıkışmasını sağlayan lokomotif organı. (*Musluk* da denir.) ‖ *Daimî tesirli fren,* gerektiğinde arka arkaya fren yapabilmek için, yardımcı deposu boşalır boşalmaz basınçlı havayle doldurulan havalı fren. ‖ *Diskli fren.* Bk. ANSİKL. ‖ *Dizi boyunca etkili fren tertibatının genel borusu,* bütün tren boyunca uzanan ve vagonlar arasında esnek hortumlarla birleştirilen fren borusu. (Boru içinde, belirli basınçta hava bulunur. Makinistin eli altındaki musluğun [ventilin] açılması veya boruların kopması gibi bir kaza sonucu hava basıncı düşünce, diziyi meydana getiren bütün vagonlardaki fren pabuçları hemen sıkışır.) ‖ *Vagon freni,* ayrılma rampasında çözülen vagonların hızını ayarlamağa yarayan ve *frenci* tarafından ayırma merkezinden idare edilen fren tertibatı. (Genellikle sıkıştırılmış hava ile çalışan vagon frenleri, rayın her iki yanına yerleştirilen ve tekerlek kasnaklarını sıkıştıran oldukça uzun çenelerden veya bir *destek-pabuç*'tan meydana gelir.)

— Mekan. *Somun freni,* sıkıştırma somununun, değişik yönlerden gelen sert zorlamalar (çekiç, tokmak, cendere), sarsıntı veya titreşimler (otomobil, demiryolu araçları) sonucu gevşemesini önleyen tertibat. (*Frenleme pulları* veya *frenleme elemanları* da denir.) Bk. ANSİKL.

— Oto. *Basınç sınırlama freni,* arka tekerlek frenlerindeki basıncı azaltarak frenleme etkisini ön tekerlekler üzerine yükleyen fren tertibatı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *El freni,* yokuşta bırakılan taşıtın kayması için, bir tedbir freni olarak kullanılan ve pedallı frenden tamamen ayrı bir mekanizmaya bağlı olarak el manivelasıyle çalışan telli fren. ‖ *Kendinden dengeli fren,* frenleme basıncını, lastiklerin yola yapışma şartlarına göre ayarlayan frenler arasındaki dengeyi otomatik olarak sağlayan özel tertibat. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Termik dengeli fren,* frenleme etkisi, sürtünme sırasında meydana gelen ısıya bağlı olmayan fren tertibatı. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Hareket halindeki mekanik bir sistemi yavaşlatmağa veya durdurmağa yarayan tertibat. (Bu tertibatın görevini, doğrudan doğruya motor üzerine alır; buna *fren motor* denir.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Fren gücü,* bir motorun tecrübe freniyle ölçülen gücü. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Aerodinamik fren,* bir uçağın kenarına yerleştirilen ve aerodinamik bir donanım yardımıyle uçağın hızını birden azaltabilen tertibat. (AEROFREN de denir.) ‖ *Güç freni,* bir motorun gücünü ölçmek için albay Renard tarafından icat edilen cihaz. (Motorun krank miline tespit edilen ve üzerinde eşit aralıklarla yerleştirilmiş simetrik paletler bulunan bir çubuktur. Motorun ürettiği güç, paletlerin dönmesini engelleyen hava direncini ortadan kaldırır.) ‖ *Tecrübe freni,* bir makinenin sağladığı gücü ölçmeğe yarayan cihaz.

— ANSİKL. Ask. Top kundağı üzerine yerleştirilen bir top, ateşleme sırasında geri teper ve atış doğrultusunu değiştirir. Bu mahzuru önlemek için, tekerleklerin dönmeden kayacak şekilde düzenlenmesi yoluna gidildi. Birinci Dünya savaşına kadar üç çeşit top *fren*'i kullanılıyordu: *tekerlekleri etkileyen frenler* (fren pabuçları, patenli ve tel frenler, poyra frenleri); *lamelli frenler* ve *hidrolik frenler.* Lamelli frenler, bir uçları top kundağına bağlanmış lamellerden meydana gelir; geri tepme sırasında bu lameller, şasi boyunca sıralanmış sabit lamellere sürtünerek geçer. Hidrolik frenler, sıvı dolu bir silindir içinde hareket eden ve üzerinde bir delik bulunan bir pistondan meydana gelir; geri tepmenin bir kısmı, pistonun sıvı içindeki sürtünmesiyle yutulur; tekerleklerin arkasına yerleştirilmiş *bataryalı dönüş kamaları,* kundağın bataryaya kendi özgül ağırlığıyle girmesini sağlar. 1895'te, bataryalı dönüşle frenleme problemi, albay Deport ve arkadaşları tarafından, 97 modeli 75 mm'lik bir top üzerinde *hidropnömatik frenler*'le çözüldü. Bu frenler, bir bütün halinde düzenlenmiş iki parçadan meydana gelir: hidrolik fren ve toplayıcı silindir (bk. şekil). Geri tepme anında namlu ağzı *p* pistonunu harekete geçirir. Piston tarafından sıkıştırılan sıvı, dar bir *c* kanalıyle A silindirinden B silindirine geçer ve B silindirindeki *f* havasını sıkıştıran *d* pistonunu hareket ettirir. Geri tepme sona erdiği zaman sıkışan hava genleşerek *d* pistonunu iter; böylece B silindirinden A silindirine geçen sıvı *p* pistonunu iterek namlu ağzının batarya içine geçmesini sağlar. A silindirinin ön kısmında bulunan *a* tapası, delikler ve diyafram aracılığıyle dışarıya açılır; bu deliklerden silindir içine basınçla giren hava ek bir frenleme meydana getirir. Birinci Dünya savaşı sırasında, hepsi hidropnömatik fren ilkesinin birer uygulaması olan fren modelleri genelleştirildi ve toplayıcı silindir yaylı olarak yapılmağa başlandı.

Geri tepme sırasında hareket eden kütleyi küçük bir yer (taret) içine (blokhavz*, tank) sığdırmak veya geri tepme çukurları açmadan daha büyük açılar altında atış yapabilmek için, kundak üzerindeki namlu ağzının geri tepmesini sınırlama zorunluluğu, top ağzı frenlerinin bulunmasına yolaçtı. Bu tip frenler iki çeşittir: bölmeli ve delikli frenler. *Bölmeli frenler,* namlu ağzının kalibresi içine oyulan birçok kupel bölmelerinden meydana gelir, bu bölmeler, atış başlangıcında kupeller üzerine basınç yapan gazların öne doğru yüklenmesini sağlayacak ve geri tepmeyi azaltacak şekilde, namlunun ön kısmına yerleştirilmiştir. *Delikli frenler,* namlu içinde ağıza yakın oyulmuş deliklerden meydana gelir; bu delikler, atış başlangıcında gazların basınç yapmasını sağlayacak (namluya önden, hava tabakalarına arkadan basınç) ve geri tepmeyi azaltacak şekilde yerleştirilmiştir.

— Dy. Bazı hatlara saatte 200 km hızla giden yolcu trenlerinin konmasıyle, işaret merkezlerinin belirttiği durma mesafelerine uyabilmek için trenlerdeki *fren* tertibatlarının etkisini artırmak zorunluğu doğdu.

Klasik frenleme sistemi fren pabuçlarının tekerlek kasnağı üzerine sürtünmesine dayanır ve etkisi, pabucun kasnağa yapışabilme gücüyle sınırlıdır. Hız arttıkça bu kuvvet, fren pabuçlarının sürtünme katsayısına uymayacak şekilde azaldığından, iki kademede basınç yapan frenlerin kullanılması gerekli olmuştur. Frenlenen tekerleklerin ray üzerinde kaymasını önlemek için, mekanik bir regülatör veya hız ölçen bir dinamo ile frenleme sonunda basınç azaltılır. Fren pabuçlarının yapımında dökme demir yerine, sürtünme katsayısı hıza bağlı olmayan sentetik reçineler veya sinterlenmiş madenler kullanma yoluna gidildi.

● *Diskli fren,* çok hızlı giden bazı yolcu trenlerinde kullanılır. Sürtünme diski genellikle dökme demirden yapılır ve küçük levhalarla birbirinden ayrılan iki tabladan meydana gelir; bu levhalar, hem tablalar arasında havanın dolaşmasını sağlar, hem de iki tablayı birbirine bağlama ve germe vazifesini görür. Diskli frenlerin kullanılması, kasnakların aşınmasını azalttığı gibi sürtünme katsayısını düzenleyerek fazla ısınmayı tamamen ortadan kaldırdığı için uzun süreli veya sert bir frenleme sonucu kasnakların düzleşmesini veya yerinden oynamasını önler. Fren tertibatlarında en önemli gelişme elektropnömatik frenlerin kullanılmasıyle sağlandı. Bu frenlerde elektrovalflarla sağlanan sıkma ve gevşeme kumandası bütün katara aynı anda ve derhal iletilir, böylece, hem durma mesafesi kısalmış olur, hem de vagonların birbirine çarpması önlenebilir. Elektropnömatik frenlerin çoğu otomatiktir ve klasik frende olduğu gibi, frenleme sırasında hava ikmali yapan, böylece fren etkisinin devamlılığını sağlayan bir genel boru, ayrıca bir ana boru vardır. Elektrikle kumandanın görevi sadece prömatik kumandaya (hava kumandasından önce çalışır) yardımcı olmaktır ve fren sıkma elektrovalfı da tıpkı fren ventili gibi genel borunun dışarıya açılmasını sağlar. Buna karşılık, dolaysız etkili elektropnömatik frenlerde genellikle bir tek boru bulunur ve elektrovalf yardımcı hava deposunu fren silindirine bağlar. En son fren tertibatlarında makinistin kullandığı fren ventili otomatik «düğme» tertibatları yerleştirilmiştir. Bazı frenlerde, sargılardan geçen ve bir gerilimölçerle ayarlanan akım şiddetine göre silindirlerdeki basıncı ayarlayan elektrovalflar bulunur: yeraltı trenlerinde (metro) bu tertibattan yararlanılır. İmdat freni olarak da elektromagnetik frenler kullanılır, bu fren doğrudan doğruya raya dayandığı için, pabucun kasnağa yapışmasıyle bir ilgisi yoktur.

mareşal FRENC

— Mekan. Sıkıştırma somunu, vidanın dişleri az eğik olduğu zaman vida-somun sisteminin gevşememesi özelliğine dayanır. Bununla birlikte bazen sisteme bir *somun freni* eklemek zorunluğu doğar. Somunun gevşemesini önlemek için çeşitli usullere başvurulur: **1.** *Zorlama etkisi,* maddenin esnekliğine dayanır. Sıkıştırma kuvvetini daha çok yayan yassı bir *pul* (veya *rondela*), *kontra somun* veya *Grower rondelası* kullanılır. Otomobil sanayiinde, Grower rondelasının geliştirilmiş şeklinden başka bir şey olmayan *«kelebek» rondela* kullanılır. Bu usulün sakıncası sıkıştırmanın yeterli olup olmadığını dışarıdan anlamak imkânı olmamasıdır; ancak somunun altına kalın ve esnek bir rondela itinayle yerleştirilirse bu sakınca giderilebilir;

2. *Emniyet şekilleri,* vida-somun sisteminde tam bir emniyet istendiği zaman uygulanır. En basiti, somun sıkıştırıldıktan sonra, vida sapında açılmış bir deliğe maşa yerleştirmeğe dayanır. Somunun tepesi, vidaya takılmasını kolaylaştırmak amacıyle taçlı yapılabilir (*taçlı somun*). Ayrıca somun da delinerek, maşa hem vidadan hem somundan geçirilebilir. Bu usulün sakıncası ise diş açılmış kısımların kesitini küçülterek direncini azaltmasıdır. Üstelik, somun çıkarılıp yeniden takılacağı zaman bazen delikleri karşı karşıya getirmek de çok güç olur.

3. *Eklemelerle.* Vida dişlerinin arasında ezilerek veya sıkışarak somunun gevşemesini önleyen çeşitli parçalar (bilyeler, yaylar, plastik halkalar v.b.) eklemeğe dayanır.

— Oto. *Basınç sınırlama freni,* arka tekerlek frenlerini idare eden kanallar arasına yerleştirilen ve karşılıklı tekerlek silindirlerine uygulanan basıncı azaltan bir tertibatla donatılmıştır. Bazen bu tertibat, ayarlı bir yaydır. Ana silindirden gelen giriş basıncı yayın taşıma gücünden düşük olursa, sıvı normal olarak arka tekerlek kanallarında dolaşır. Basınç yayın taşıma gücünden fazlaysa, bir boşaltma supabı fren sıvısının debisini sınırlar ve basıncı sabitleştirir. Ön frenlerde basınç, pedala uygulanan kuvvetle orantılı olarak artar.

DS Citroen'lerin ön ve arka frenlerinden her birinde, bir dengeleme miliyle idare edilen bağımsız birer frenleme devresi bulunur. Frenleme etkisinin dağılımı, arka süspansiyona kumanda eden kürelerin içindeki basınçla sağlanır. Bu basınç arka dingilin taşıdığı ağırlıkla orantılı olduğu için, sistem doğrudan doğruya kendi basıncını ayarlar. Dunlop frenlerinin Maxaret tertibatı ani bir frenleme halinde tekerleklerin kilitlenmesini önleyebilmek için basınç sınırlandırıcı olarak çalışır. Frenlerin hidrolik devreleri içine yerleştirilmiş bir volan, teker-

Foto. Corbett (LARUSSE)

leklerle aynı hızda döner. Tekerleklerden biri kilitlenince, volan bir yan kanal aracılığıyla kanal şebekesindeki basıncı düşürür. Kilitlenme giderilir giderilmez, basınç normale döner.

● Fransız mühendisi Pierre Lepelletier tarafından gerçekleştirilen ve Ferodo Fransız Anonim ortaklığınca patenti alınan *kendinden dengeli fren,* frenin sabit noktaları üzerindeki tepkilere eşit kuvvetleri dengelemek imkânı verdi; oysa daha önceleri bu dengeleme, sıkıştırma elemanlarına etki eden kuvvetler üzerinde yapılıyordu. Her iki fren de, bağımsız bir primer devreyle idare edilir. Ana silindir, her iki frene eşit hacimde ve farklı basınçta bir akışkan gönderir; kumanda pedalına uygulanan kuvvet, bu iki farklı basıncın aritmetik ortalamasıyle orantılıdır. Çeneler «sekonder devre» denilen bir üçüncü devreye yağ sızdıran pistonlara dayanır; bu devre, tepkileri ve dengeyi ayarlar. Her iki fren balatalarının sürtünme katsayıları arasındaki hissedilir fark, iki fren çifti arasında ihmal edilebilecek bir fark yaratır. Normal çalışma sırasında, ana pistonlar tarafından itilen çeneler tamburun etrafına sarılır ve tali çeneler, arka frenlemeyi idare etmekle görevli ana silindirler gibi etki eden tali pistonları sıkıştırır. Bütün çenelerin birden yaptığı dönme hareketi, ana pistonları, tali pistonların içeri girdiği yol miktarı kadar dışa iter. Eğer iki ön fren balatasının sürtünme katsayısı eşitse, iki primer devredeki basınç da eşit olur ve piston-çene sistemi birbirine simetrik olarak yer alır; oysa, balatalarının sürtünme katsayısı daha yüksek olan ön frenin piston-çene sistemi, tamburun dönüş yönünde ek bir dönme hareketi yaparak primer devresinin sığasını arttırır. Sekonder devreden taşan az miktarda yağ, diğer ön frenin primer devresine etki eder, diğerine eşit fakat ters yönde bir dönme hareketi yapar. Devrenin sığası azalır, fakat ana silindir, birbirine bağlı olmayan iki primer devreden eşit hacimde yağ püskürttüğü için, sığanın her değişimi ters yönde bir basınç değişimine yolaçar. Fren çiftlerinin sadece iki kumanda kuvveti arasındaki küçük farka bağlı olan değişimi, mutlak değer olarak ihmal edilebilir.

Ön frenler dengelenmiş ve beraberlik sağlanmıştır; çünkü frenleme devrelerinin her üçündeki basınç ne olursa olsun, iki ön frenin piston-çene sistemi tamamen simetrik duruma yakın bir kararlı denge durumuna gelir.

Ön ve arka frenler arasındaki frenleme dağılımı klâsik frenlerden daha dengelidir ve tekerleklerden birinin veya birkaçının kilitlenmesiyle bozulmaz. Ön tekerleklerin yola iyice yapışamaması ön fren çiftlerinin gücünü azaltır; bu da, arka tekerleklerin kilitlenmesini önlemek için, sekonder devrede bir basınç azalmasına yolaçar.

● *Termik dengeli fren,* Bendix patentli, gergin çene prensibine göre bir diskli frendir. Segmanlar frenin içine doğru itilmiştir. Sargı bulunmadığı için, balataların sürtünme katsayısı rol oynamaz ve sıcaklık geciktirici çifte etki etmez. Frende, sabit iki nokta ile yönlendirilen ve çift etkili hidrolik iki silindirle çalışan simetrik iki segman bulunur. Çalışmazken, geri getirme yayları tambur segmanlarını eksantrik üzerine iterek birbirinden ayırır. Araba ileri giderken, hidrolik basınç, gömülü segman frenin merkezine itmek üzere sabit noktâ etrafında döndürür. Segman gerilince, simetriği olan benzeri de gerilir. Geri giderken, çeneler de gergin halde çalışır.

— Teknol. *Fren,* taşıtın gücünü veya sonradan ısıya dönüşen zinde kuvveti yok ederek hareketi durdurmak veya yavaşlatmak için kullanılan bir tertibattır.

Frenler iki gruba ayrılır: bir mekanik sistemin yardımcı elemanları olan, *durdurma frenleri* ve enerji üreten veya tüketen makinelerin güçlerini ölçmekte kullanılan *tecrübe frenleri.*

DURDURMA FRENLERİ

● En basit şekli olan *fren pabucu*'nun yerini, bugün *pabuçlu* veya *çarklı frenler* almıştır. Yay biçiminde, tahta veya madenden yapılmış bir parçadır; el manivelasıyle idare edilen bir travers veya mekanik bir sistem yardımıyle, tekerleği kuvvetli bir şekilde sıkıştırır.

Tel halat freni (Lemonine tipi), levyeli bir pedal aracılığıyle gerilen bir telden meydana gelir. Tel bir veya iki defa tekerlek göbeği üzerine sarılır ve kılavuzun etkisini artırarak çarık üzerine bağlanır.

Bantlı fren, daha çok kaldırma makinelerinde kullanılır. Tekerlek göbeğine bağlı bir kasnağın etrafına, sürtünmeğe dayanıklı bir alaşımla kaplanmış çelik bir bant sarılır, levyenin her hareketinde bant tambur üzerine baskı yapar. Bu sistemde, taşıt hem ileriye hem geriye giderken frenleme yapabilir ve bant, göbek üzerine birçok defa sarılabilir.

Tamburlu veya *çeneli frenler,* özellikle diskli oldukları zaman çok kuvvetli frenlerdir. Sürtünme kuvveti, kumanda pedalı üzerine yapılan etkiyi yavaşlatacak şekilde azalsa da, pnömatik, hidrolik veya mekanik tertibatlarla pedal üzerine yapılan etki desteklenebilir.

Magnetik frenler, Foucault akımlarıyle çalışır.

● *Motorlu taşıtlarda frenler,* dört tekerleğe birden etki eder ve sürücünün ayağına rastlayan bir pedalla idare edilir.

Maden ocaklarında kullanılan taşıtlarda, taşıtı olduğu yerde durdurmağa yarayan ve elle idare edilen bir levye yardımıyle çalışan ikinci bir fren tertibatı gerekir. Üçüncü bir fren çeşidi de, transmisyon miline etki eden yavaşlatıcıdır. Bu tip frenler günümüzde, normal frenleme sisteminin yükünü azaltmak için sanayi taşıtlarında kullanılır.

Tamburlu veya *çeneli frenler,* tekerleğe bağlanmış bir tamburu içinden sıkıştıracak şekilde düzenlenmiş eklemli segmanlarla (veya pabuç, gene, paten) donatılmış sabit bir diskten meydana gelir. Genellikle iki tane olan bu segmanların çevresi, ısıya karşı direnci yüksek ve sürtünme katsayısı çok büyük olan bir sürtünme maddesiyle kaplanır. Frenleme etkisi, ön tekerleklerde arka tekerleklerden daha fazla olmalıdır; çünkü hız azaldıkça arka tekerleklerdeki yük ön azalır, böylece arka tekerleklerin yere yapışması daha zayıf olacağı için, daha az bir frenleme gücü uygulamak gerekir.

Diskli frenler, eksen doğrultusunda, yani dönme eksenine paralel sıkıştırma kuvvetlerinin etkisinde olan bir diskten meydana gelir; oysa tamburlu frenlerde sıkıştırma kuvvetleri, silindir şeklindeki jeneratörlere, yani tekerleklerin dönme eksenine diktir.

Kapalı diskli frenler'de, disk, tekerleğe bağlı bir karter içine yerleştirilmiştir. Sıkıştırma, diskin çemberi etrafına eşit olarak dağılmış birçok bölge üzerinde yapılır. Frenleme, her biri döner karterin iç yüzüne yapışan iki diski birbirinden ayırmakla sağlanır.

Dıştan diskli frenler'de, disk tekerleğe veya mile bağlıdır. Sıkıştırma, belli bir uzunluktaki bir parçayı kuşatan ve içinde sürtünme tamponları bulunan bir bilezik aracılığıyle yapılır. Çok süratli giden modern taşıtların, ön tekerleklerine diskli, arka tekerleklerine ise çeneli frenler yerleştirilir. Bazı lüks taşıtlarda sadece diskli frenler vardır. Önemli frenleme gücünden başka, diskli fren tertibatı oldukça etkin bir sistemdir ve bu etkinliğini uzun zaman korur. Diğer taraftan basınçlar garnitürlerin sürtünme yüzeylerine düzgün bir biçimde dağıldığı için, yıpranma garnitürlerde daha az olur ve sık sık fren ayarlanması yapılmaz. Diskin her iki tarafındaki basınç dengesi itme güçlerini ve motordaki zararlı tepkimeleri ortadan kaldırır. Bu tertibatın hafif bir şekilde çalışması hiç bir zararlı etkenin fren etkinliğini tehlikeye düşüremeyeceği, hızlı bir frenleme meydana getirir.

Nihayet, bu tip bir frenin çalışması şekil değişikliği meydana getirmez: merkezden çevreye doğru genleşme, diskin planını etkilemez, kalınlığına genleşmeye gelince, bunun amacı, tamburlu veya içten çeneli frenlerdeki gibi, sürtünen yüzeyleri birbirinden uzaklaştırmak değil birbirine yaklaştırmaktır.

Çeşitli fren kumanda usulleri arasında en eskisi kablolu (telli) ve levyeli kumandadır: bir pedalın etkisi altında, döndürme ve denge mili çubuğu sistemleri aracılığıyle her kablo (tel) bir levyeyi çeker, levye kamı ise segmanları tambura doğru birbirinden ayırır. En çok kullanılanı, sıvıların sıkıştırılamazlığı ilkesine göre yapılan, hidrolik kumandadır. Bu sıkıştırılamamazlık ilkesinden şu sonuçlar çıkar: **1.** sıvı üzerine yapılan basınç bütün doğrultulara eşit olarak ulaşır; **2.** uygulanan kuvvet, yapılan basınçla ve bu basıncın etki ettiği parça yüzeyi ile orantılıdır; **3.** sistemin bir noktasında var olan basınç, hiç bir zaman, bu basınca karşı koyan dirençlerin en küçüğünden daha fazla değildir. Bazı taşıtlarda ve ağır yük kamyonlarında frenleme gücü, servo-fren* tertibatları yardımıyle daha da güçlendirilmiştir. *Motor fren* ilkesi, gaz pedalına basılmadığı zaman meydana gelen iki olay üzerine kurulmuştur: bir taraftan, hareket halindeki parçaların sürtünmesiyle doğan ve taşıtın zinde kuvveti tarafından sürüklenen motorun karşı koyduğu direnç; diğer taraftan, silindirler içinde maksimum şiddetine ulaşan ve piston üzerine yaptığı basınçla motorun hareketini ve tekerleklerin dönmesini frenleyen basınç azalması.

● Taşıtlarda olduğu gibi, motosikletlerde de frenler tamburludur ve frenleme gücünü daha iyi dengelemek için frenler tekerlek göbeklerinin merkezine yerleştirilir. Her tekerlek için ayrı ayrı, bağımsız fren kumanda tertibatları vardı: arka göbek için pedal ve çubuk, ön göbek için esnek kablo ve sap.

● Bisikletlerde, en çok «tel fren» denilen fren modeli kullanılır. Bu frenler, genellikle çelikten yapılmış iki kelepçeden meydana gelir. Kelepçelerin ucunda, kumanda sapı tarafından harekete geçirilince tekerlek jantına sürtünen, fren pateni bulunur. Frenden sonra, pedallar bir yay vasıtasıyle ilk durumuna döner. Çubuk frenler iki kısma ayrılır: kaynaklı çubuk frenler ve dirsekli çubuk frenler.

Kontrapedal frenler, yağmurlu havalarda yol kaygan olduğu zaman bile iyi sonuç verir ve arka tekerleğin göbeği içine yerleştirilir. Bronz'dan iki yarım kovan, pedallar geriye çevrilince dönen bir kam aracılığıyle birbirinden ayrıldığı zaman, tekerlek göbeğinin iç çeperine sürtünür.

Turizm gayesiyle kullanılan bisikletlerde ve iki seleli bisikletlerde de frenlere jant üzerinde bağlanan tamburlu frenler kullanılır.

● Demiryolu vasıtalarında, frenler vakumlu veya sıkıştırılmış havalı silindir içinde hareket eden bir piston yardımıyle tekerlek kasnaklarına uygulanan dökme demirden çarıklar aracılığıyle çalışır. İngiltere'de ve ingiliz tekniği uygulanan ülkelerde vakumlu frenler, diğerlerinde ise sıkıştırılmış havayle çalışan frenler kullanılır. Kumanda çubuğunun etkisi, üzerinde *fren çarıkları*'nın eklemlendiği bir mili taşıyan *fren çubukları*'nı harekete geçiren bir *fren takımı*'yle çarıklara ulaştırılır. Fren çarığına bazen bir kama çivi yardımıyle, *fren tabanı* denilen, sökülebilir bir yıpranma parçası takılır. Fren çubukları ve fren takımı, aynı vasıtanın bütün çarıklarına uygulanan güç aynı olacak şekilde eklemlenmiştir. Bandajların ray üzerinde temasını aşan güçlü bir frenleme tekerleklerin durmasını sağlar, fakat vasıtanın tümü ray üzerinde kayacağı için, hem frenleme etkisi zayıf olur hem de tekerlekler aşınarak düzleşir (bu şekildeki tekerleklere *topal tekerlek* denir). Eskiden frenler, makinistlerin düdük çalması üzerine, *gardfren* denilen kişiler tarafından elle idare edilirdi. Günümüzde, vakum veya sıkıştırılmış hava üreten motorlarla donatılmamış bazı vagonlarda, vagon dizisinin eğik arazide hareketsiz kalmasını sağlamak için el frenleri kullanılmaktadır.

Frenleme etkisini bütün vagon dizisinde aynı anda gösteren frenlere *sürekli frenler* denir. Eğer frenleme etkisi katar bağlantılarının çözülmesiyle sağlanıyorsa bu frenlere *otomatik frenler* denir. Bir kompresör tarafından sabit bir basınçla beslenen bir depo, vasıtanın bütün fren silindirlerine doğrudan doğruya sıkıştırılmış hava basıncı göndererek frenleme etkisi meydana getiriyorsa bu frenlere *direkt frenler* denir. Fren silindirlerinin basıncı bir muslukla makinist tarafından ayarlanıyorsa bu fren-

lere *ayarlı frenler* denir. Makinistin musluğu ile kumanda edilen direkt frenler sıkıştırılıp gevşetilerek ayarlı frenler haline getirilebilir.
Otomatik frenlerde sıkıştırılmış hava, bir dağıtıcı veya bir üçlü valf (sıkıştırma ile ayarlanabilen, gevşetmeyle ayarlanamayan Westinghouse sistemi) aracılığıyla, yardımcı depoları besleyen ana boru ile vagonlara dağıtılır. Eğer ana borudaki basınç düşerse, dağıtıcı fren silindirlerini besler. Bazı fren çeşitlerinde sabit basınçlı ikinci bir ana boru gereklidir. Bazı sıkıştırılmış havalı frenlerde elektrovalflar (elektropnömatik fren) kullanılır. Bütün vagonlarda aynı anda meydana gelen frenleme etkisi, vagonların birbirine yapacağı tepkiyi ortadan kaldırır.
Frenleme, çenelerin veya çarıkların dingillere bağlı disklere (diskli frenler), tekerleklere bağlanmış içi boş silindirlere (tamburlu frenler), raylara sürtünmesiyle de meydana gelir (elektromagnetik patenli frenler, merkezî raylı çeneli frenler). Bazı otoraylar elektromagnetik veya elektrodinamik frenlerle donatılmıştır (Foucault akımlı yavaşlatıcılar).
Elektrikli lokomotiflerde, sabit gerilimli dağıtım hattına akım göndererek yapılan frenlerde, sabit gerilimli dağıtım hattına akım göndererek yapılan frenleme ve jeneratör motorlarını çalıştırarak yapılan *reosta* frenlemeleri (normal gerilimli dirençlerdeki enerji dağılmasıyle) kullanılır.

● Uçuş halindeki bir uçakta, *aerodinamik* frenler arkasında iz bırakarak, uçağın hızını çok çabuk düşürür. Uçağın kanatları üzerine veya uçağın çatısı boyunca yerleştirilen bu frenler, istenildiği anda rüzgârın içine doğru yöneltilen hareketli parçalardan meydana gelmiştir. Bu tip frenler daha çok pikelerde ve bazı akrobasi hareketlerinde kullanılır.

TECRÜBE FRENLERİ

Tecrübe frenleri, bir makinenin P = C × ω formülüyle gösterilen P gücünü, C motor dönme momentini ölçerek ve ω açısal hızın meydana getirdiği çizgisel çevre hızını belirterek hesaplamağa yarar. Genellikle, motor mili üzerine monte edilen ve onunla hiç bir mekanik bağlantısı olmayan, fakat pasif dirençlerin (sürtünme, havanın direnci, magnetizma, Foucault akımları) etkisi altında, bu milin hareketiyle tahrik olan bir parçadan meydana gelir. Motorun dönme momenti freni dengede tutan ağırlık veya kuvvete göre, incelenen motor hızının cinsinden belirtilir. Pasif direncin çeşitine göre, çeşitli tipte frenler vardır:

1. *Sürtünme freni* veya *Prony freni.* Makinenin mili üzerine tespit edilmiş ve çeneler arasına sıkıştırılmış bir kasnaktan meydana gelir, kasnağın çenelere sürtünmesi, meydana gelen işi ısıya dönüştürerek yutar. Bu çeneler terazi koluna benzeyen, levye biçimindeki tahta bir çerçevenin ucuna sabit bir şekilde tutturulur, diğer ucunda ise üzerine ağırlıklar konulan bir terazi kefesi vardır. Kefeye konulan ağırlıklarla kolun yatay bir şekilde durması sağlanır. Makine dönerken kolu da beraberinde sürükler. Kol yatay kalacak şekilde kefeye ağırlıklar konularak denge sağlanır. Motor dönme momenti, kasnağın eksenine göre kefedeki ağırlıkların momentine eşittir.

2. *Hidrolik fren* veya *Froude freni.* Denenecek makinenin mili üzerine tespit edilmiş bir rotordan meydana gelir; rotor, ucu bir baskülün kefesi üzerine etki eden veya üzerine ağırlık konabilen bir levyeye bağlanmış bir stator içinde, su içinde yüzerek döner. Rotor dönerken suyu püskürtür ve statoru makinenin dönme momentine orantılı bir şekilde döndürür. Levye koluna ağırlık koyarak denge sağlanır, milin eksenine göre moment, aranılan motor dönme momentine eşittir.

3. *Magnetik fren.* Bu frende, bir elektro mıknatısın alanı içinde, denenecek makinenin mili üzerine tespit edilmiş bakırdan bir diskin dönmesiyle meydana gelen Foucault akımları uygulanır. Bunun dengelenmesi, motorun dönme momentinin ölçülmesini sağlar.

4. *Hava dirençli fren* veya *güç freni* (*Renard çarkı*). Bu sistemde ölçülecek güç, makinenin mili üzerine tespit edilmiş bir çarkın dönmesine karşı koyan hava direncini yok eder. (L)

FRENAUD (André), fransız şairi (Montcean-les-Mines 1907). Şiirlerinde varlığın bunalımını, günlük yaşamın sevinçleriyle bağdaştırdı, alışılmış sözlere duygusal bir lirizm kattı (*Les Rois Mages* [Müneccim Krallar, 1943]; *La Noce Noire* [Kara Düğün, 1947]; *Les Paysans* [Köylüler, 1951]; *Il n'ya pas de Paradis* [Cennet Diye Bir Şey Yoktur, 1962]). [L]

FRENAYE koyu, Fransa'da Bretagne kıyılarında (Côtes-du-Nord) derin koy, doğuda Saint-Cast burnu, kuzeyde Latte burnu ile sınırlıdır. (L)

FRENC (John Denton Pinkstone), Birinci **Ypres** kontu, ingiliz mareşali (Ripple, Kent 1852-Deal Castle, Kent 1925). Deniz kuvvetlerinde hizmet gördükten sonra 1874'te kara ordusuna geçti, Sudan seferine çıktı (1884) ve lord Roberts'in başlıca yardımcılarından biri olarak katıldığı Boer'ler savaşında (1899-1901) ün kazandı. 1911'de İmparatorluk genelkurmay başkanı oldu, 1913'te mareşalliğe yükseldi, ağustos 1914'ten aralık 1915'e kadar Fransa'daki İngiliz seferî kuvvetlerinin kumandanlığında bulundu. Bu dönemde Mons, Marne, denize yürüyüş, Picardie ve Artois muharebelerine katıldı. Fransız genelkurmayıyle (özellikle Lanrezac ile) işbirliğinde ilkin güçlüğe uğradıysa da yavaş yavaş karşılıklı güven sağlandı. Yerine Douglas Haig'in getirilmesi üzerine yurtiçi kuvvetler kumandanı, sonra İrlanda kral temsilcisi oldu (1918-1921) ve Kent kontluğu askerî valisi iken öldü. (L)

FRENCİ i. (*fren*'den *fren-ci*). Dy. Tren yolu sapağında, yol boyundaki frenlere kumanda eden memur. (L)

FRENC SHORE («fransız kıyısı» anlamında ing. k.). Newfoundland batı kıyılarının bir bölümü; 1713 Utrecht antlaşmasından 1904'e kadar Fransızlar bu bölgede balık avlama ve kurutma tekelini muhafaza ettiler. Saint-Jean burnundan başlayıp Bauld burnu üzerinden Rey burnuna kadar ada çevresinin yaklaşık beşte ikisini kapsayan imtiyazlı kıyıların uzunluğu yüzünden Fransa ile eski sömürgesi arasında pek çok olaylar çıkmıştı. (L)

FRENDA, Cezayir'de (Tiaret idare bölgesi) idare çevresi merkezi, Vad el-Taht'ın vâdisinde, Tell ile yüksek ovaların birleştiği yerde; 15 883 nüf. Önemli tarım ve ticaret merkezi. — 5 km güneydoğusundaki Taugzut köyünde İbn Haldun, 1374-1378 arasında *Mukaddime* adlı eserini yazdı. — *Frenda idare çevresi,* 59 957 nüf. (L)

FRENDA tepeleri, Cezayir'de dağlık bölge, Oran causse'unun doğu bölümünü meydana getirir. Vad el-Taht vâdisinin doğusunda; kuzeyde Tiaret ovasına güneyde Sottes Şergi ovalarına hâkimdir; Cebel Nador'da 1508 m. Bu kalkerli yayla ve tepelerin kenarları dik vâdilerle yarılmıştır. (L)

FRENEAU (Philip Morin), amerikan şairi ve yergi yazarı (New York 1752-Freehold, Middletown Point yakınında, New Jersey 1832). Protestan bir fransız ailenin çocuğudur; Bağımsızlık savaşı sırasında şiirler ve yergileriyle yurtseverlerin davasını savundu. 1780'de bir İngiliz kruvazörüne alındı, orada yaşadığı korkunç mahpusluk hayatını *The British Prison Ship* (İngiliz Hapishane Gemisi) [1781] adlı şiirinde anlattı. Jefferson'un yolundan giden Freneau, 1791'de başyazarı olduğu *National Gazette*'te Washington yönetimine ve özellikle Hamilton'ın mâlî siyasetine çattı. İdeolojik yazılarında, insan sevgisini ülkü edinmiş olan XVIII. yy. düşünürlerine yaklaşır, fakat şiirleriyle, âdeta romantizm öncesi bir duyarlık örneği verir. En beğenilen şiirleri arasında *The Indian Burying Ground* (Kızılderili Mezarlığı); *The Wild Honneysuchle* (Yabanî Hanımeli) [1768] ve biraz Vordsworth'ü andıran *On a Honeybee*'yi (Bir Bal Arısına) sayabiliriz. (L)

FRÉNET (Frédéric-Jean), fransız matematikçisi (Périgueux, Dordogne 1816 - ay.y. 1900). Lyon üniversitesinde profesör. Eğrilerin diferansiyel geometrisi üstündeki çalışmaları ve mekanikte çok kullanılan formülleriyle tanınır. (L)

Frénet formülü. Mat. Bir eğrinin üstünde alınan bir P noktasındaki teğetin, normal*in ve binormal*in vektörleri sırayle $\vec{t}$, $\vec{n}$ ve $\vec{b}$ ile gösterildiğine göre, bu üç vektörün sabit bir başlangıç noktasından itibaren alınan eğri yayının uzunluğunu gösteren *s* parametresine göre türevlerini veren,

$$\frac{d\vec{t}}{ds} = \frac{1}{\rho}\vec{n}, \quad \frac{d\vec{n}}{ds} = -\frac{1}{\rho}\vec{t} - \frac{1}{\tau}\vec{b}, \quad \frac{d\vec{b}}{ds} = \frac{1}{\tau}\vec{n}$$

formülü. Burada $\frac{1}{\rho}$ ve $\frac{1}{\tau}$ sıra ile eğrinin P noktasındaki eğriliğini* ve burulma*sını gösterir. (L)

FRENEZİ i. (yun. *phrên,* ruh, düşünce'den fr. *frénésie*). Menenjit, delirium tremens mani v.b. gibi hal, beyin hastalıklarından ilerigelen şiddetli hezeyan. [L]

FRENGİ i. (*frenk*'ten osmanlıca *frengi*). Tıp. Soydan geçebilen bulaşıcı ve salgın hastalık; bir spiroketten (*Treponema pullidum*) ileri gelir. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Soydan geçme frengi.* Bk. ANSİKL. ‖ *Frengi korkusu,* zührevî hastalıklara karşı duyulan korku. ‖ *Frengi uru,* frengiden ileri gelen şişlik.
— ANSİKL. Tıp. *Frengi*'nin ne zaman ve nerede ortaya çıktığı belli değildir. XV. yy. da Akdeniz çevresinde vardı. XX. yy.ın başlangıcına kadar çok yayılmış ve tahmine göre birçok memlekette (özellikle Anadolu ve Orta Amerika'da) halkın beşte, hattâ dörtte biri frengiye tutulmuştur. Arsenikli ilâçların (1907), bizmut tuzlarının (1923), ve özellikle penisilinin (1943) kullanılmasından sonra kaybolmağa başlamıştır.
Uzun zaman bilinmeyen frengi mikrobu, 1905'te Schaudinn ve Hoffmann tarafından keşfedildi. Frengi mikrobu sekiz veya on sarımlı, çok hareketli burgu şeklinde bir mikroptur; belki süzgeçten geçebilen şeçitleri de vardır, fakat bu nokta hiç bir zaman aydınlanamadı. Treponema, deri veya mukozada çizik veya yara varsa, hasta bir kimse ile cinsî temasta bulunulduğu zaman doğrudan doğruya bulaşabileceği gibi hastaya ait bardak, ustura, sünger gibi eşyanın kullanılmasıyle de kolayca geçer. Soydan geçmesi de mümkündür.
Frengi birçok devreye ayrılır. *Birinci devre*'nin belirtisi frengi çıbanı (sert çıban) ve bunun yolaçtığı lenf düğümüdür. *İkinci devre*'de gövdede leke şeklinde kızarıklık ve döküntüler belirir; fakat yüzde görülmez; ikinci devrede bundan başka, çoğu zaman ağızda, mukoza üzerinde oval biçimde, üzeri hafifçe bereli, mememsi, büyücek ve ağrısız levhacıklar görülür. Ardından bakır rengi, koyu renkli, sivilcemsi, mememsi deri bozuklukları ortaya çıkar. Nihayet baş ağrıları, saç dökülmesi ve anjin gibi genel rahatsızlıklar kendini gösterir. Daha geç ortaya çıkan *üçüncü devre* yıkım devresidir (deride ve kemiklerde şişler ve yaralar). En sonunda frenginin sinirsel devresi *tabes dorsalis,* genel felç, sara ve menenjitle v.b. kendini belli eder.
Doğuştan frengi, çocukta, doğar doğmaz, ikinci devre frengiye benzer şekilde, bulaşıcı olarak ortaya çıkar; yahut, hayatın daha ileri evrelerinde sinirlerde, duyu organlarında çok ağır bozukluklar (bağ dokusu keratiti, sağırlık), kemiklerde şekil bozuklukları veya şişler şeklinde kendini gösterir. Frengi çok kokulu bir hastalıktır. Bundan ötürü her yerde buna karşı korunma (genel kadınların sık sık muayenesi, mecburî tedavi v.b.) ve tedavi tedbirleri alınmıştır (frengi tedavi merkezleri).
Hastalığın olup olmadığını, varsa derecesini anlamağa yarayan kan muayene usullerinin bulunuşu ve klasik ilâçların (arsenik, bizmut, civa) kesin etkisi frenginin azalmasını ve önlenmesini sağladı.
Penisilin tedavisi, tedavinin süresini önemli derecede, kısalttı, ama gene de hastayı uzun zaman gözaltında bulundurmak gerekir. Modern tedavi usulleri sayesinde gelecekte bir frengi salgını olacağından korkmağa lüzum yoktur. Doğru tedavi gören frengi iyileşir, yeni kuşağa da geçmez.

● Klasik tıp bilginlerinin aşırı derecede geniş yer verdiği *soydan geçme frengi*'ye bugünkü bilginler pek az önem vermekte-

frenkinciri

frenk maydanozu

frenksalatası

Foto. LAROUSSE

dirler. Dölütün dölyatağında ikinci, üçüncü aydan önce frengiyi alamadığı ispatlanmıştır. Etkili olmayan frenginin bir dölden ötekine geçişi şüpheyle karşılanabilir. Kötü izlenim bırakan soydan geçme frengi terimi yerine «doğuştan frengi» deyimi tercih edilmiştir. Doğuştan frengi var diyebilmek için vücutta frengi mikrobunun bulunması veya kan muayenesi sonucunda anlaşılması şarttır.

● *Türkiye'de frengi,* geniş bir mücadele konusu olan hastalıklardandır. Frengi ile savaş Osmanlı imparatorluğu döneminde başladı, bugün de devam etmektedir. Frengi savaşını etkili hale getirmek için Türkiye cumhuriyetinin kuruluşundan sonra özel frengi tarama ekipleri ve savaş kurulları meydana getirilerek (1925) frenginin yoğun olduğu bölgelerde savaş kampanyasına girişildi.
Eski tedavi yöntemlerinin yıllarca sürmesi, frengili hastaların sürekli ve düzenli bir şekilde tedavi edilmelerine imkân vermiyordu; bu bakımdan da istenilen sonuç elde edilemiyordu. 1957 Yılında kabul edilen yeni Frengi yönetmeliği gereğince frengi tedavi usulleri değiştirildi ve tedavi süreleri kısaltıldı. Frengi savaş ve tarama ekipleri Adıyaman, Gaziantep, Bolu, Kars, Malatya, Ordu ve Sıvas illerinde 7 frengi savaş müşavirliği ile 26 şube ve bunlara ek olarak geçici frengi tedavi istasyonları ile savaş teşkilâtı dışında kalan ilçe hükûmet tabiplikleri de frengi tedavisiyle uğraşmaktadır.
Ayrıca belirli hastalık yoğunluğu gösteren 18 ilde (Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Çanakkale, Diyarbakır, Erzurum, İskenderun, Eskişehir, İçel, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Konya, Sakarya, Samsun, Trabzon ve Zonguldak) kurulmuş olan «Deri ve Tenasül Hastalıkları dispanserleri» ile frengi savaşı takviye edildi.
1593 Sayılı Hıfzıssıhha kanununa göre *frengi*'ye yakalanan bir kimsenin kendini tedavi ettirme mecburiyeti vardır (md. 103). Aynı şekilde bu hastalığa yakalanmış çocuklar da ana-babaları veya bulundukları müessesece tedavi ettirilirler. Frengili hasta tedavi eden doktorlar her ay sonunda hastaların sayısını, ad ve soyadlarını gösteren bir listeyi, Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığına gönderilmesi için Sağlık ve Sosyal Yardım müdürlüklerine verirler (md. 104). Hastalığın tedavisi devlet tarafından ücretsiz olarak yapılır (md. 105).
Belirli bir yerde oturanların bir kısmının frengili olduğu anlaşılır veya şüphe edilirse Sağlık bakanlığı, gerekli olan müesseseleri açar (md. 111). Askerî teşkilât içinde frengi tedavisi askerî makamlarca yapılır (md. 112).
2767 Sayılı ve 7 haziran 1935 tarihli Sıtma ve Frengi İlâçları İçin kanun gereğince, frengi tedavisinde kullanılacak ilâçların yurda ithali, Kızılay'ın tekeli altındadır (md. 1). Bk. EVLENME *engelleri,* GENELEV.
Son yıllara kadar yapılan frengi savaşı sonucu, frengili hasta sayısı azaltıldı ve tedavi de kontrol altına alındı. Ancak son yıllarda Türkiye'ye çeşitli ülkelerden turist olarak gelen yabancılar aracılığıyle frenginin yayıldığı ve frengili hasta sayısında bir artma görüldüğü yetkili makamlarca tespit edilmiştir.

◆ **Frengili** i. ve sıf. Frengiye tutulmuş (kimse). [LM]

FRENGİ veya **FİRENGİ** i. Denizc. Gemi güvertesinde biriken suların denize akmasını sağlamak için alabandalarda güverteden bordaya doğru açılan oluk. || *Frengi ağzı,* frengilerin güverte veya bordaya rastlayan delikleri. || *Frengi deliği,* güvertede bulunan suların denize akması için, alabanda yalı kütükleri üzerinden açılan delikler. (Başa biraz meyilli veya dik olarak açılırdı. Ayrıca geminin yalpası sırasında içeriye girecek suları da önlerdi). || *Frengi gagası,* bordoya açılan frengi deliklerinden akan suların bordodan aşağı süzülerek boyaları kirletmemesi için frengi deliğinin altına bordoya dikey olarak konan kısa oluk. || *Frengi lumbarı,* frengi deliklerinin çekemediği suların akmasını sağlamak için güverte yüzeyinde parampetlerin alt kısmına belirli aralıklarla açılan dik dörtgen lumbar. (Yeni gemilerde bu lumbarlar parampetler boyunca uzanır.) || *Frengi mahfazası,* helâ ve pis su frengilerinden akacak pisliklerin rıhtım ve iskeleleri kirletmemesi için, frengi delikleri üzerine açılan ve pis suyu denize çeviren saç veya tahtadan yapılmış geçici oluk. || *Frengi makinesi,* frengilerden akan suların bordayı kirletmemesi için frengi ağızlarına bağlanarak denize sarkıtılan bıranda hortum. || *Frengi morillesi,* fırtınalı havalarda deniz suyunun geri tepmesini önlemek için çalparasız frengilerin ağzına dışarıdan vurulan iğreti tapa. || *Frengi oluğu,* frengi ağızlarından geminin su kesimine kadar bordaya yapışık olarak inen yarım yuvarlak ya da dört köşe boru. || *Frengi valfı.* Bk. VALF.
— Teknol. *Esk.* Gömme kilitlerin bir kısmı. (M)

FRENGÎ sıf. *(frenk*'ten osmanlıca *frengî*). *Esk.* Avrupa ile ilgili, avrupaî.
— Kâğıtç. *Frengî kâğıdı,* Osmanlılarda Avrupa'dan gelen kâğıtlara verilen genel ad. (Frengî kâğıtlarının içinde en iyisi ingiliz kâğıdıydı. Bu sebeple önemli yazışmalarda ingiliz kâğıtları kullanılırdı.)
— Kıyf. *Frengî nakışlı telli diba,* bir çeşit ipekli kalın kumaş. (Adı, Avrupa'dan ithal edilmiş olmasındandır.) [M]

FRENGİSTAN i. (fr. *franc*'tan fars. *freng ve -istān*), ülke, yer bildiren ek'ten *freng -istān*). *Esk.* Avrupa: *Canım frengistanı bırakarak, bozkırın ortasına doğru yollandı* (F.R. Atay). [M]

FRENİ (Mirella), italyan kadın opera sanatçısı (Modena, 1935). Meslek hayatına 1955'te başladı, yurt dışında sahneye çıktı (İngiltere 1960), 1963'ten itibaren Milano Scala operası yıldızlarından biri oldu (Mimi, Liu, Elvira). 1965'te Metropolitana giren sanatçı, bugün genç kuşak sopranoları içinde en gözde olanlardan biridir. (L)

FRENİCLE DE BESSY (Bernard), fransız matematikçisi (Paris 1605'e doğr.- ay.y. 1675). Borsa danışmanıydı. Boş zamanlarını sayılar üstüne yaptığı araştırmalara harcadı, Eratosthanes kalburundan yararlanılmışa benzeyen bir metot buldu ve bu sayede en karmaşık sayısal promlemleri çabucak çözdü. *Dışta bırakmalar* metodu diye anılan metoda göre, problemin koşullarına bakılarak bu koşullara uygun düşebileceği ve uygun düşmeyeceği sayıların özelliklerinin rolü olduğu bulunur, uygun olmayan sayılar dışta bırakılırdı. Böylece incelenecek sayılar küçük bir niceliğe indirilmiş olurdu. — Kardeşi NİCOLAS da (Paris 1600-ay.y. 1662) borsa danışmanıydı. Ağıtlar, sone biçimli çoban deyişleri ve trajediler yazdı. (L)

FRENİSEKTOMİ i. (fr. *phrénicectomie*). Cerr. Bazı veremlilerde diyaframı felce uğratarak kubbeleşmesini ve böylece akciğerin bir çeşit büzülmesini sağlamak amacıyle diyafram sinirinin kesilmesi. (L)

FRENİTİS i. (fr. *phrénitis*). Had hezeyan. Bu esnada vücut ateşli, nabız hafif ve hızlıdır; kol ve bacaklarsa durmadan anormal şekilde hareket eder. (L)

FRENK i. (fr. *franc*'tan). *Esk.* Avrupalı, özellikle de fransız: *Yahya Kemal, frenkleri bildiği için bizim eski şiirimizi gençleştirdi* (N. Ataç). || [İsim tamlamalarında] Avrupalılara ait: *Büyük frenk şehirlerinden birinde birkaç gün oturup da ya dağ, ya deniz sayfiyelerinden birine gitmek zordur* (F. R. Atay). || *Frenk-meşrep,* avrupalılar gibi yaşayan, onların yaşayış tarzını taklit eden.
— Kıyf. *Frenk gömleği,* yakalı, genellikle uzun kollu erkek gömleğine halk arasında verilen ad: *Kolalı frenk gömleği.* || *Frenk sakalı,* Avrupalılardan esinlenerek bırakılan sakal biçimi. (Bu tür sakalda çene kısmı uzunca, üst kısımlar daha kısa bırakılırdı. Halk arasında *keçisakal* da denir.)
— Nümizm. *Frenk altını,* avrupa devletlerinin çıkarttığı altınlara Osmanlıların verdiği ad. (Bu altınlardan bir kısmı, içinde fazla bakır bulunduğundan osmanlı altınına göre daha değersizdi.)
— Tıp. *Esk. Frenk yakısı,* plaster. || *Frenk zahmeti,* belsoğukluğu. (L)

FRENK asması blş. i. Bot. Asmagillerden tırmanıcı süs bitkisi. Bk. AMPELOPSİS. (M)

FRENK CAFER PAŞA, osmanlı kaptanıderyası (XVI. yy. sonu - XVII. yy. başı). Kılıç Ali Paşanın kölelerindendi. Donanma hizmetinden yetişti. 1593'te Trablusgarp muhafızı oldu. Kıbrıs valiliğinde bulundu. 1606-1608 Yıllarında kaptanıderyalık yaptı. Celâlî isyanları dolayısıyle kara yolundan getirilemeyen Mısır hazinesini donanma ile İstanbul'a taşıdı. İspanyol donanmasına karşı Navarin kalesini korudu (1607). [M]

FRENKÇE i. *(frenk*'ten *frenk-çe*). Avrupa dili, özellikle de Fransızca: *Zaten bir şeyimi beğenmezler, bu da kabahat olmuş söz ediyorlar: yok frenkçeye özeniyormuşum* ... (N. Ataç). [M]

FRENK çileği blş. i. Bot. İrice, kırmızı ve kokusuz meyve veren çilek. (L)

FRENKHANE blş. i. *(frenk* ve fars. *-ḫāne'*-den *frenk-ḫāne*). *Esk.* Türkiye'de yabancıların oturdukları evlere verilen ad. (M)

FRENKİNCİRİ blş. i. Kaynanadili, firavuninciri, hintinciri denen bitkilerin cins adı; Tropikal Amerika'da yüzden fazla türü yetişir. (Kaktüsgillerden.)
— ANSİKL. *Frenkinciri*'nin gövdesi düz ve yassı parçalar halinde eklemlidir; bunların üzerinde dikenli kabarcıklar bulunur. Çiçekleri değirmi taçlı ve iridir. En önemli türü hintinciridir *(Opuntia ficus-indica).* Bunun yumurta büyüklüğünü bulan meyvesi yenir ve pazarlarda satılır. Sicilya'da hintinciri bahçeleri çoktur. Kuzey Afrikalılar da bunun meyvesini sever. Birçok frenkinciri türleri (*O. leucotricha, O. tuna, O. ursina* v.b.) ılık limonluklarda yetiştirilir. Frenkinciri dizanteri ve ishale karşı da kullanılır. Ayrıca nopal zamkı denen bir zamk çıkarılır. *O. coccinellifera* (kırmız nopali) Meksika'da kırmız böceği beslemek için yetiştirilir; bu tür, Hindistan ve diğer bazı bölgelerin (Cezayir, Tunus, İspanya v.b.) iklimine alıştırılmıştır. (L)

FRENKİNCİRLERİ blş. çoğl. i. İki çenekli, ayrı taçyapraklı çiçekli bitkiler takımı; kaktüsgiller *(frenkinciri, cereus, kaktüs* v.b.) ve *mesembryanthemaceae* familyalarını kapsar. (Bunlar su depo eden bitkilerdir; yumurtalıkları alt durumlu, çiçekleri çanaklıdır. Genellikle çöl ve kurak bölgelerde yaşamağa her bitkiden daha iyi uymuştur. Yaprakları diken şeklini almıştır.) [L]

FRENK lahanası blş. i. Bot. Ceviz büyüklüğünde bir lahana çeşidi. (M)

FRENKLEŞMEK dönşl. f. *(frenk*'ten *frenkle-ş-mek*). *Esk.* Avrupalılaşmak, avrupalılara benzemek. (M)

FRENK maydanozu blş. i. Maydanozgil-

Girolamo FRESCOBALDI
Cl. Mellan'ın gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

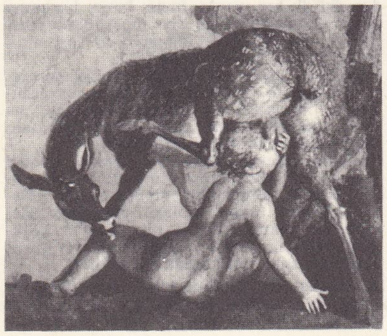

«Dişi Geyiğin Beslediği Telephos» freskinden detay
Millî müze, Napoli

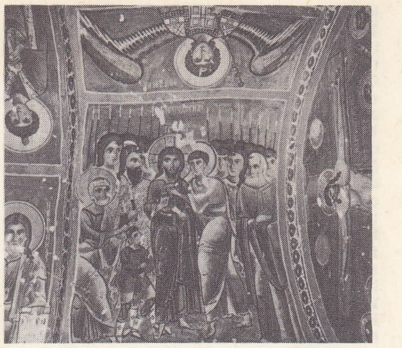

Karanlık kilise'den bir fresk ürgüp

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

lerden yabanî olarak yetişen veya bahçelerde yetiştirilen bir kısım bitkilere verilen ortak ad.

— ANSİKL. *Frenk maydanozu* (*Anthriscus cerefolium*) yıllık bir bitkidir. Anayurdu Güney Rusya olan bu bitki bütün bahçelerde yetiştirilir. İnce yapılı otlardandır. Boyu 50 sm'yi bulan bu bitkiyi yetiştirmek kolaydır; şubattan itibaren sıra üzerine veya rastgele ekilir. Bitkinin bütün kısımları kokuludur; yaprakları salata ve salçalara konur. Daha başka türleri de vardır: *A. vulgaris; A. alpestris* (eşek maydanozu veya beyaz baldıran); yabanî maydanoz (*Chaerophyllum temulum*) iki yıllık zehirli bir bitkidir; *soğanlı maydanoz* (*C. bulbosum*) soğanından başka her tarafı zehirlidir; sırf soğanı yetiştirilir; misk maydanozu (*Myrrhis odarata*), çokyıllık kokulu bir bitkidir. (L)

FRENK menekşesi blş. i. Bot. Hesperis'in yaygın adı. (M)

FRENKSALATASI blş. i. Çançiçeğigillerden bitki türü (*Campanula rapunculus*).

— ANSİKL. *Frenksalatası*, ormanlarda yetişen biryıllık otsu bitkidir. Biraz tüylü olan yaprakları sapsız ve rozet şeklinde dizili, çiçekleri salkım durumunda, mavi renklidir. Frenksalatası besleyici kökleri ve salata olarak yenen yaprakları için yetiştirilir. (L)

FRENKÜZÜMÜ blş. i. Taşkırangillerden çalı şeklinde bitki türü. || Aynı bitkinin meyvesi: *Frenküzümü ezmesi*. || *Siyah frenküzümü*, meyvesi siyah olan frenküzümü. Bk. ANSİKL.

— Mutf. *Frenküzümü likörü*, 1 kg frenküzümü suyu, 2 gr karanfil; 3 litre konyak (40 derecelik), 750 gr şeker, on beş gün süreyle çalkalanarak ve bir süre dinlendirilerek yapılan likör. || *Frenküzümü peltesi*, beyaz ve kırmızı frenküzümlerinden 1 bardak üzüm suyuna 3/4 bardak tozşeker katılarak yapılan pelte. (Donduktan sonra üzerine yağlı kâğıt örtülür ve asit salisilik tozu serpilir. Kapağı kapatılıp serin yerde saklanır.) || *Frenküzümü reçeli*, saplarından ayrılmış frenküzümlerinin koyu şurup içinde kaynatılmasıyle hazırlanan reçel. || *Frenküzümü şurubu*, frenküzümü suyunun koyu şekerli şurup içine konulması ve limon suyu ile kaynatılmasından elde edilen şurup (serin bir yerde uzun süre saklanabilir).

— ANSİKL. *Frenküzümü* (*Ribes rubrum*), yerden 80-100 sm kadar yükselen çalı şeklinde küçük bir bitkidir. Kökleri ve dalları zayıftır; her yıl dipten yeni sürgünler çıkarır; böylece bitki durmadan yenilenir. Meyvesi, salkım şeklinde bileşik meyvedir; taneleri yuvarlak, kırmızı ve parlak olur. Meyve kabuğu ları saydam olduğundan çekirdeği farkedilebilir. Tadı mayhoştur. Etli ve sulu frenküzümlerinden iyi cins şurup olur. Ayrıca marmelat ve reçel de yapılır. *Siyah frenküzümü*'nün (*Ribes nigrum*) meyvesi koyu ve donuk siyah olur. Kabuğu ıtırlı, tadı hafifçe buruktur. Tadı ve kokusu olduğu gibi yenmesine pek elverişli olmadığı için daha çok şurubu ve likörü yapılır. Yapraklarının haşlama suyu idrar söktürücü ve serinleticidir. (ML)

FRENKÜZÜMÜGİLLER çoğl. blş. i. Taşkırangillerden frenk üzümlerini kapsayan bitkiler bölüğü. Bazı yazarlar bunları ayrı bir familya sayar. (*Eşanl.* BEKTAŞİÜZÜMÜGİLLER.) [L]

FRENLEME i. (*frenlemek*'ten *frenle-me*). Frenlemek eylemi. || Hareket halindeki bir makinenin veya çeşitli parçalardan meydana gelen bir mekanizmanın hızını ayarlamak (ayarlayıcı frenleme) veya hızı tamamen keserek durdurmak (durdurucu frenleme) amacıyle harekete ters yönde bir kuvvet uygulama. || *Elektrikli frenleme*, elektrik akımından yararlanılarak yapılan frenleme. || *Elektromagnetik frenleme*, bir elektromıknatıs aracılığıyle sağlanan frenleme. || *Foucault akımıyle frenleme*, kullanılan enerjiyi ısıya çevirmek amacıyle, bir maden kütlesinde Foucault akımları üretmeğe dayanan elektrikli frenleme. || *Karşı akımla frenleme*, motorların, dönme momentini ters yöne çevirecek şekilde elektrikle beslenmesine dayanan elektrikli frenleme.

— Dy. *Kaza frenlemesi*, hareket halindeki trenden ayrılan bir vagonun kendiliğinden durabilmesi için gerekli olan ağırlık.

— Havc. Bir uçağın hızını yavaşlatma. (Bk. ANSİKL.) || *Frenleme çengeli*, inişte uçağın hızını azaltmak için, yanlamasına yerleştirilen madenî kablolara takılmak üzere bir uçak gemisine yüklenmiş bir uçağın gövde altına takılan çengel.

— ANSİKL. Havc. Havacılıkta, uçuş anında ve yerde olmak üzere iki çeşit *frenleme* vardır. Havada frenleme, özellikle dalıştan sonra yükselmeye geçerken hızı azaltmak için kullanılır. Bu tür frenleme, aerodinamik frenlerle veya tepkili uçaklarda jetin yönünü değiştiren bir sistemle yapılır. Yerde frenleme ise, tekerlek frenleri, kanatçıklar veya ters çevrilebilen değişik hatveli pervanelerin etkisiyle veya tepkili uçaklarda, uçağın arkasından fışkıran havanın yönünü değiştirmekle sağlanır. Çok yüklü veya çok hızlı modern uçaklarda, fren paraşütleri de kullanılır. (L)

FRENLEMEK geçl. f. (*fren*'den *fren-lemek*). Bir mekanizmanın hareketini fren yardımıyle yavaşlatmak veya durdurmak. || *Mec.* Herhangi bir alanda hızını azaltmak: *Kendini frenlemek.* (L)

FRENLEYİCİ sıf. (*frenlemek*'ten *frenle-yici*). Fizyol. Bazı organların çalışmasını frenleyen, engelleyen: *Frenleyici kalp sinirleri. Hipofizi frenleyici ilâçlar.* || *Mec.* Engelleyen, ilerlemeğe mâni olan. (LM)

FRENOGLOTTİZM i. (fr. *phrénoglottisme*'den). Patol. Meme çocuklarında, çoğu zaman diyafram spazmıyle birlikte boğulma nöbetleri şeklinde beliren rahatsızlık. *Eşanl.* KOPP ASTMASI. (L)

FRENOKARDİ i. (fr. *phrénocardie*). Patol. Kalp nevrozu; göğsün kalp bölgesinde ağrılar, solunum ritminde değişiklik, çarpıntı ve nabızda düzensizlik başlıca belirtisidir. (Bazı nevropatlarda görülür.) [L]

FRENOLOJİ i. (fr. *phrénologie*). Tıp. İnsanın karakterini ve zihnî fonksiyonlarını kafatasının dış yapısına dayanarak inceleyen bilim.

— ANSİKL. *Frenoloji* bugün terkedilmiş bir öğretidir. Bu öğretiyi öne süren Gall'in iddiasına göre, bir insanın karakteri ve zihnî fonksiyonları kafasının dış yapısına bağlıdır. Araştırma ve gözlemler, beyin-omurilik zarı ve sıvısının kafatası kemikleriyle beyin kıvrımları arasında bulunması sebebiyle bunun doğru olamayacağını gösterdi. (L)

FRENSSEN (Gustav), alman yazarı (Barlt in Dithmarschen, Holstein 1863-ay.y. 1945). Doğduğu bölgede papazlık yaptı. Holstein köylülerinin yaşantısı üzerinde romanlar yazdı. *Jörn Uhl* (1901) en ünlü eseridir. *Heilligenlei*'da (Kutsal Toprak) [1906] yenilenmiş bir Hıristiyanlığı inceler ve öğütler. (L)

FRENTANİ Esk. coğ. Eski İtalya'da halk, Samnium'un doğusunda (Fortore, Biferno ve Sangro havzaları) yerleşmişti, M.Ö. IV. yy.da Romalıların egemenliğini kabul etti. (L)

FREON (tes. edil. ad). Sanayide kullanılan soğutucu maddeler grubu; en çok tercih edilenleri Freon 12, CCl_2F_2 ve Freon 22, $CHClF_2$'dir.

— ANSİKL. *Freon*'lar, metan ve etanın klorlu ve flüorlu türevleridir. Kolay sıvılaşabilen bu gazlar son zamanlarda sanayi tipi soğutma makinelerinde amonyak, kükürt gazı veya metil klorür yerine kullanılmağa başlanmıştır. Alevlenmez, az zehirlidir ve yiyecekler üzerinde zararlı etkisi yoktur; madenleri (alüminyum ve magnezyum hariç) ve yağlama maddelerini etkilemez. (L)

FRERE (John Hookham), ingiliz diplomat ve yazarı (Londra 1769-Pieta, La Valette yakını, Malta 1846). Canning'in yakın arkadaşı, Pitt'in büyük hayranlarındandı; birçok diplomatik görevde bulundu: sonuncu ve en önemlisi 1808'de İspanya'daki görevidir. Bundan sonra siyasî hayattan ayrılıp Malta'ya yerleşti ve Aristophanes'in eserlerini çevirmekle uğraştı. (L)

FRERE (sir Henry Bartle Edward), ingiliz sömürge yöneticisi (Clydach, Brecknockshire 1815-Wimbledon, Surrey 1884). John Hookham Frere'in yeğeni. 1834'te Hindistan'da yöneticiliğe başladı, 1850'den 1859'a kadar Sind komiseri oldu ve memleketi barış içinde yönetmeyi başardı. Bombay valisi (1862-1867), sonra Hindistan meclisi (1867) üyesi oldu. 1852'de, esir ticareti yasağını kontrol etmek üzere Londra hükûmeti tarafından Zanzibar'a gönderildi. 1877'de Kap valisi ve Güney Afrika sömürge işleri ingiliz başkomiseri olarak Afrika'ya döndü, Zulu kabile reisi Cetevayo ile aralarında çıkan anlaşmazlık üzerine geri çağırıldı ve bu olay Disraeli kabinesinin düşmesine (1880) sebep oldu. (L)

FRÈRE-ORBAN (Hubert Joseph Walther), belçikalı hukukçu ve devlet adamı (Liège 1812-Brüksel 1896). Liège milletvekili iken, kısa bir süre içinde liberal partinin liderlerinden biri, birçok kere bakan, özellikle maliye bakanı (1857) oldu. Sonra muhalefet liderliği, daha sonra meclis başkanlığı, 1878-1884'e kadar Dışişleri bakanlığı yaptı. Halk Eğitimi bakanlığını kurarak ve halk öğreniminde dinî tarafsızlığı sağlayarak (1879 kanunu) «öğrenim savaşı»nı başlattı ve bu yüzden 1880'de Roma ile diplomatik ilişkileri kesti. (L)

FRERİCHS (Friedrich **Theodor** VON), alman hekimi (Aurich 1819-Berlin 1895). Berlin üniversitesinde profesör, ilerlemiş karaciğer sirozlarının belirtilerini tanımladı. (L)

Frerler, fr. **Écoles des Frères**, Osmanlı imparatorluğunda kapitülasyonların kabulünden sonra fransız cizvit papazları ve Assomption tarikatı mensupları tarafından dinî amaçlar için öğretim yapmak üzere Türkiye'de kurulan orta dereceli okullar. Cumhuriyetin ilânından sonra büyük bir kısmı kapatılan bu okullar İstanbul, Bursa, İzmir gibi büyük şehirlerde kurulmuştu. Bugün yalnız İstanbul'da Moda'da erkek öğrenciler için Saint-Joseph okulu ile Harbiye'de kızlar için Notre-Dame de Sion okulu açıktır. Millî Eğitim bakanlığının ders programları uygulanan bu okullarda dinî tören yapılması, öğretmenlerin dinî kisve taşımaları yasaklanmıştır. (M)

FRÉRON (Louis), fransız siyaset adamı (Paris 1754-Santa Domingo 1902), Elie Fréron'un oğlu. 1776'da babasının yerine *l'Année Littéraire*'in yönetimine geldi. İhtilâli büyük coşkunlukla karşıladı. 1790'da *l'Orateur du Peuple* gazetesini çıkardı ve Mirabeau ile mücadele etti. Konvansiyon üyesi oldu. Barras ile beraber, kralcıların ve jirondenlerin ayaklanmasını bastırmak için Marsilya ve Toulon'a gönderildi. Ayaklanmaları merhametsizce bastırdı (1793). Diğer terörcülerle birlikte Halk Kurtuluş komitesince Paris'e geri çağrıldı. Kendi hakkındaki ithamın Robespierre'den geldiğini biliyordu. Onu düşürmek için mücadeleye girişti. 9 Thermidor'dan sonra *l'Orateur du Peuple*'de jakobenlere karşı cephe aldı ve zengin burjuva gençlerinin başına geçerek Jakobenler kulübünü kapattırdı (kasım 1794). Direktuvar idaresi onu, beyaz terörün hüküm sürdüğü güney illerine yolladı. Orada uzlaştırıcı bir tutum takındı. Pauline Bonaparte'ın sevgilisi olunca, Santo Domingo Devlet komiserliğine tayin edildi. (L)

FRESCOBALDİ (Girolamo), italyan orgcusu ve bestecisi (Ferrare 1583-Roma 1643). Usta bir şarkıcı olarak tanınan ve birçok çalgı çalabilen Ferrare'li orgcu ve besteci Luzzasco Luzzaschi'nin öğrencisi olan Frescobaldi her şeyden önce usta bir orgcudur. 1604'te Roma org ve şarkı öğretmenleri ve profesörleri akademisine yazıldı. 1607'de Latran'a orgcu oldu, sonra kardinal Bontivoglio'nun ardından Brüksel'e gitti. Anvers'te ilk madrigal'lerini yayımladı. Aynı yıl, bir yarışmadan sonra Roma'da Saint-Pierre'in orgculuğuna getirildi. Beste yapmağa devam etti (1614'te önemli bir beste kitabı yayımladı). Orsola del Pino ile 1613'te evlendi (beş çocukları oldu). Şubat 1615'te Mantoue'ye yerleşti, orada tutunamayınca iki ay içinde Roma'ya döndü. Besteci olarak, çalgılar için (org, klavsen v.b.) besteler yapmağa yöneldi, ama eserlerinin pek azını yayımladı. 1628'de Floransa sarayına çağrıldı, oraya ailesini de birlikte götürdü. İki müzik parçası yayımladı. 1634'te Floransa'yı terkederek Roma'ya gitti. 1635'te *Müzik Çiçekleri*'ni yayımladı. Orgculuk için çok önemli olan bu eserle ilgili olarak Venedik'e gitti, eser orada basıldı. Besteci olarak git-

Augustin FRESNEL
A. Tardieu'nun deseninden gravür E. Rosotte
Cabinet des Estampes, Paris

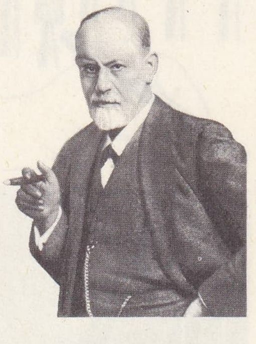

Sigmund FREUD

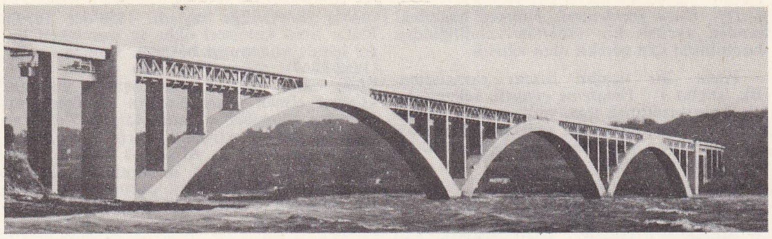

Eugène FRESSiNE
Plougastel köprüsü
Finistère, Fransa

tikçe yayılan ünüyle bütün engelleri aştı, Froberger onun öğrencisi oldu (Froberger daha sonra Almanya ve Fransa'da Frescobaldi estetiğinin savunuculuğunu yapmıştır). 1639'da Maugars, Roma'da dinlediği Frescobaldi'yi yazılarında övdü. Mersenne de bu ünlü müzikçiyi tanıtmağa koyuldu. Venedik'te basılan eski eserlerinin (özellikle ses müziğiyle ilgili olanların) yeniden yayımlanmasıyle uğraştı. Ondan kalan birçok elyazması oğlu (papaz) tarafından kaydedildi, bulunan eserlerinin bazıları XX. yy.da yayımlandı. Çağında, ses müziğiyle ilgili eserlerinin, çalgı müziğiyle ilgili eserlerinden daha önemli olduğuna inanılırdı. Ses için bestelediği eserleri arasında şunları sayabiliriz: *Beş Sesli Madrigaller İçin Birinci Kitap* (1608); *Bir, İki, Üç, Dört Sesli Çeşitli Modülasyonlar İçin İkinci Kitap* (1627), *Birinci Müzik Parçaları Kitabı* (Bir, İki, Üç Sesli) [1630]; *İkinci Müzik Parçaları Kitabı* (1630); ayrıca iki koro ve iki missa için parçalar; tek ve çok sesli on bir parça.

Çalgı için bestelediği eserleri arasında şunları sayabiliriz: *Dört Keman ve Dört Gitar veya Lavta İçin Üç Şarkı* (1608); *Dörtlü Fantezinin Birinci Kitabı* (1608); *Bütün Çalgılar İçin Bir ve Dört Sesli Şarkıların Birinci Kitabı* (1628); *Çalgılar İçin Dörtlü Bir Partisyon İçinde Çeşitli Kompozisyon, Prelüd ve Şarkıların Müzikal Çiçekleri* (1635).

Frescobaldi, «sonat», «senfoni», «füg» gibi terimlerin çoktan kullanılmağa başlandığı o dönemde «recercari», «canzoni» gibi eski biçimler kullandı, ama prelüd'ü ve füg'ü doğuran çok karmaşık ve çok gelişmiş eserler ortaya koydu. İtalyanlar, onun bilgiyle ve canlılıkla yarattığı armoniyi pek anlayamadılar. Alman okulu, bu arada J.S. Bach ondan etkilenmeyi bildi ve Frescobaldi'nin eserlerinden yararlanarak org ve klavsen için çok değerli eserler besteledi. (L)

frez
Rubens: «Kadın Portresi»
Doria galerisi, Roma

FRESDELVAL, İspanya'da (Castilla la Vieja, Burgos ili) kasaba. XV. yy. başında kurulan, XVI. yy.da devam edilen ve Bağımsızlık savaşı sırasında yıkılan bir manastırın kalıntıları. Gotik üslûbunda kilise ve manastır, dehliz; rönesans üslûbunda Padilla iç avlusu. (L)

FRESE (Jacob), isveçli şair (Vyborg 1690'a doğr. - Stockholm 1729). Ruinius'un etkisinde dinî şiirler yazdı. Bunlarda içine kapanık bir ruh haliyle, dinî duyguların kaynaştığı görülür. (L)

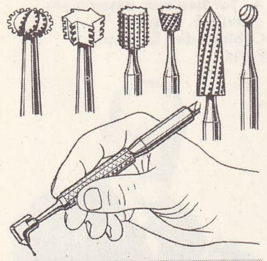

FRESENİUS (Carl Remigius), alman kimyacısı (Frankfurt am Main 1818-Wiesbaden 1897). 1845'te Wiesbaden Tarım enstitüsünde profesör olarak bulundu. Heinrich Rose ile aynı zamanda, organik bileşiklerin nicel ve nitel analizini gerçekleştirdi. Hemen bütün avrupa dillerine çevrilen iki kimyasal analiz elkitabı yayımladı. *Anleitung zur Qualitiven Chemischen Analyse* (Kimyasal Madde Analizine Giriş) [1841] ve *Anleitung zur Quantitativen Chemischen Analyse* (Kimyasal Miktar Analizine Giriş) [1846]. 1861'de Braunschweig'da *Zeitschrift für Analytische Chemie*'yi (Analitik Kimya gazetesi) kurdu. (L)

FRESHWATER, Büyük Britanya'da köy, Wight adasının batı bölümünde; 3 100 nüf. — Yakınında yükseltisi 150 m'ye ulaşan tebeşirli yalıyarlar. (L)

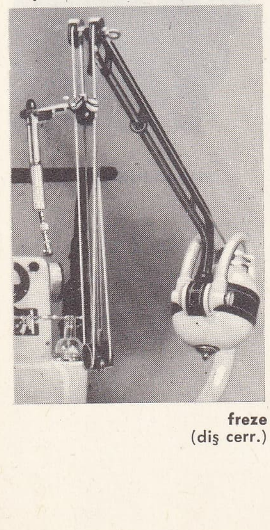

freze
(diş cerr.)

FRESİSON. Mant. Eski iskolostikte dördüncü şekilden bir tasımı belirtmek için kullanılan klasik deyim; bu tasımda öncüller basit evirme yoluyle *ferio* kipine indirgenir. Örnek: «Hiç bir mutsuz, memnun değildir. Oysa yoksul olan memnun kişiler vardır. Öyleyse bazı yoksullar mutsuz değildir.» (L)

FRESK i. (ital. *fresco,* taze'den fr. *fresque*). G. santl. Yeni sıvanmış bir duvar üzerine kireç suyunda eritilmiş madenî boyalarla resim yapma yolu. ‖ Bu teknikle yapılmış duvar resmi.

— ANSİKL. *Fresk*'lerin en eski örneklerine Anadolu'da rastlanmıştır. Çatalhöyük ve Hacılar'da ele geçirilen bu freskler Cilâlıtaş devrine aittir (M.Ö. VII. binyıl). Bu merkezlerde arkeologlar tarafından tapınak adı verilen yapıların duvarlarında fresklere rastlanır. Bu duvar resimlerinde hayvan avı, insanların yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanışı gibi konular büyük bir gerçekçilikle işlenmiştir. Mezopotamya'da Uruk devrine ait (M.Ö. 3000) Tel Ukayr'daki Boyalı tapınak adı verilen yapıda zengin fresklere rastlandı. Ayrıca Teleylat - Gasul'de (M.Ö. III. binyıl) özel şahıslara ait evlerde geometrik süslemeli freskler bulundu. M.Ö. II. binyılda Asur'da Nuzi sarayındaki duvarlar üzerinde boyalı çiçek motifleriyle, boğa ve tanrıça başlarını gösteren freskler bulundu. Mısır'da sülâleler öncesi çağda, prenslerin evleriyle mezar olarak kullanılan mağaraların duvarlarında alçak kabartma yerine fresk kullanılıyordu. Freskler M.Ö. I. binyılda asur saraylarında genelleşmiştir. Buna misal olarak; Khorsâbâd, Tel Ahmed şehrindeki saraylar gösterilebilir. Yine bu devirde Doğu Anadolu'da Van merkez olmak üzere bir devlet kurmuş olan Urartular da saraylarını ve evlerini zengin fresklerle süslüyorlardı. Erzincan yakınındaki Altıntepe, Van civarındaki Çavuştepe Urartu kalelerinde Urartu fresk işçiliğinin inceliğini gösteren çok kıymetli parçalar ele geçirildi. Batıda ise bu konuda en güzel örnekler Girit ve Mykenai saraylarında bulunmuştur. Girit'te büyük bir kısmı Knossos'ta, küçük, fakat özenle yapılmış, bir kısmı ise Hagia Triada sarayında bulunmuş olan fresklerin tasvir ettiği sahneler arasında tanrı şerefine koşan ve sıçrayan gençler, kızgın bir boğanın boynuzlarından tutmak suretiyle kendilerini havaya fırlatan, erkek ve kadın atletler, bahçelerde, çiçekler ve kayalıklar arasında dolaşan erkekler, etrafı alçak bir duvarla çevrili kutsal alanlarda yapılan din törenleri ve bunları seyreden saray mensuplarıyle halk kütleleri, arka arkaya dizilmiş olarak hediyeler taşıyan birçok figürden ibaret büyük geçit törenleri veyahut saray pencerelerinden ve balkonlardan bunları seyreden kadınlar ve erkekler gösterilebilir. Bu insan figürlü tasvirlerin yanında sadece tabiî manzaralar da bulunmaktadır. Bunlar efsanevî bir güzellikte olan Girit tabiatının türlü bitki, en çok çiçek, ağaç, kuş ve hayvanlarını yahut Girit denizinin balık ve ahtapotlarını, istiridye ve mercanlarını, realist olmakla beraber, canlı ve hareketli bir surette tasvir etmektedirler. Bu freskler arasında arslan ve boğa tasvirleri ile çalılıklar arasında, alımlı renkler gösteren bir kuşu yakalamak üzere ayaklarının ucuna basarak sessizce ilerleyen bir yaban kedisi resmi anılmağa değer. İnce ve taze çizgileriyle dikkati çeken bu fresk ressamları yalnız şiddetli hareketleri değil, en hafif titremeleri bile, tasvir etmesini bilmekte ve her şeyden önce tabiata karşı büyük bir sevgi duymaktadırlar. Fakat bu fresk sanatı zamanla pek fazla incelmiş, hattâ geniş bir eteklikle göğsü açık bırakan bir bulüzden ibaret Girit'in kadın kıyafeti gibi yapmacıklı bir hal almış, bununla da gelişiminin son merhalesine erişmiştir. Bir süre sonra freskler tabiîliklerini kaybederek üslûplaşmağa başladı. Akaların duvar freskleri arasında Mykenai ve Tyrins'teki şatolarının resimleri dikkati çeker. Bunlarda da konu olarak boğa oyunları, geçit törenleri, krallara hediyeler sunan kadın ve erkek figürleri işlenmiştir. Bunların yanında Mykenai şatosunun en büyük megaronunda bir kuşatma ve birtakım savaşları tasvir eden en büyük bir tablo, Tyrins'te de yine en büyük salonun duvarlarında peplos'a benzer elbiseler giymiş kadınlar ve erkekleri araba ile avlanırken gösteren duvar resimleri bulunmaktadır. Aka freskleri tamamen Girit etkisinde kalmıştır. Girit kültürü M.Ö. II. binyılın ikinci yarısında gerilemeğe başladığı zaman, Aka sanatı ve freskleri de eski fresklerin incelik, hareket ve canlılığını kaybetmiş ve kaba bir taşra üslûbu taşımağa başlamıştır. M.Ö. I. yy.da Fenike'de Sayda (Sidon) yakınındaki ve Palmyra'daki mezarlar, çiçek çelenkleriyle ve bazen de insan ve hayvan resimleriyle süslenir, ahret hayatını neşelendirmek için çok canlı renkler kullanılırdı. Yunanlılar evlerine pek düşkün olmadıkları için özel meskenleri süslememişlerdir. Fakat hayatlarını evlerinde geçiren Romalılara düz duvarlar sıkıcı geldiğinden buraları zengin fresklerle süslemişlerdir. Roma'da şatafata karşı aşırı düşkünlük bu fresklerde çok renkliliğe yolaçmıştır. Bunlara misal olarak Pompeii, Herculanum, Ostia ve Hadrianus'un villasında bulunmuş olan freskler gösterilebilir. Herculanum'da bulunmuş olan en değerli fresklerde Theseus ve Telephos görülmektedir. Roma çağının diğer ünlü freskleri arasında Appius Claudius ve Virginia sayılabilir. Anadolu'da da bu çağa ait nekropollerde mezar odalarını süsleyen çok ünlü örnekler vardır.

Cimabue, Giotto, Paolo Uccello, Masolino, Masaccio ve Andréa del Castagno'ya kadar ilk italyan ressamları yalnız fresk ve «detramp» tekniğiyle çalıştılar. Parma'da Correggio, Bolonia'da Carrache, il Dominicano, il Guido ve Albano, Floransa'da Masaccio, Andrea del Sarto (Annunziata); Mantova'da Giulliu Romano'nun freskleri bulunur; Roma'da Raffaello'nun «Loggia»larında, Sixtine kilisesinde ve yine Raffaello'nun «*Galatée'nin Tarihi*»nde de freskler vardır. (ML)

FRESKÇİ i. (*fresk*'ten *fresk-çi*). Fresk yapan ressam, duvar ressamı. (L)

FRESNAY (Pierre LAUDENBACH, **Pierre** — denir), fransız tiyatro ve sinema oyuncusu (Paris 1897). 1915'te Comédie - Française'e girdi. Marcel Pagnol'un *Marius*'u (1929) ve Jean Annouilh'in *Hermine*'i (1932) ile dikkati çekti. Tiyatro oyuncusu Yvonne Printemps ile evlendi, Michodière tiyatrosunun yöneticilerinden oldu. Oynadığı oyunların başlıcaları Jean Anouilh'in *Léocadia* (1940) ve *Bagajsız Yolcu*'su (Voyageur Sans Bagage) [1944], Edouard Bourdet'nin *Père*'i (Baba) [1942], André Roussin'in *Les Oeufs de l'Autruche* (Devekuşunun Yumurtaları) [1948], Diderot'dan tiyatroya uyarlanarak J. H. Duval tarafından sahneye konan *Rameau'nun Yeğeni,* Paul Valéry'den tiyatroya uyarlanan ve P. Frank tarafından sahnelenen *İdée Fixe*'tir (Saplantı). Filimleri arasında *Harp Esirleri*'ni (La Grande İllusion) [1937], *Karga*'yı (Le Corbeau) [1943], *Monsieur Vincent*'ı (1947), *Défroqué*'yi (Papaz Eskisi) [1954], *Les Evadés*'yi (Kaçaklar) [1955], *Les Aristocrates* (Soylular) [1956], *La Millième Fenêtre*'i (Bininci Pencere) [1960] sayabiliriz. (L)

FRESNEAU (François), fransız mühendisi (Marennes 1703-ay.y. 1770). O sıralar genç kral Louis XV'in hocası olan Chevallier'nin yönetiminde Paris'te matematik, sonra da Cassimi ile astronomi öğrenimi yaptı. 1732'de kralın mühendisi olarak Cayenne kalesini inşa etmek ve orada «Krallık bahçesine yaraşır bitkileri yetiştirmek» üzere Maupéras tarafından Guyana'ya gönderildi. Cayenne'de, Amazon nehrinin yatağını bulan ve beraberinde henüz görmediği bir bitkinin kurutulmuş sütünden birkaç parça getiren La Condamine'e rastladı. Birlikte sesin hızı hakkında tecrübelere giriştiler. Bir süre sonra Fresneau bir sandala binerek Aprouague ve Mataruni nehirlerinin kaynağına ulaşmağa çalışırken kauçuk ağacını (*Hevea Brasiliensis*) keşfetti. Bu ağacı çenterek akıttığı sütle önceden hazırladığı bir çift mukavva çizmeyi sıvayarak Maurepas'ya gönderdi ve aynı sütü eski bir mantonun üzerine sürerek ilk muşambayı yapmış oldu. 1784'te Fransa'ya döndüğü zaman kauçuk ağacının keşfi hakkında makaleler yazdı ve bu yazıları 1751'de Krallık Bilimler akademisinde okudu. 1763'te Macquer ve Harissant'dan önce, terebentin kullanarak kauçuğun esnekliğini kaybettirmeden yumuşatmayı başardı. Tekrar Guyana'ya döndüğünde patates yetiştirdi ve 1762'de Bordeaux Krallık akade-

Foto. LAROUSSE

misine, Parmentier'den çok daha önce, bu kök bitkinin meziyetlerini öven yazılar gönderdi. (L)

FRESNEL (Augustin), fransız fizikçisi (Chambrais, bugün Broglie, Normandiya 1788-Ville-d'Avray 1827). Bir mimarın oğlu olan ve matematik öğreniminden sonra gerçek benliğini ortaya koyan Fresnel, sağlığı da bozuk olduğu için, ihtilâl kargaşalığından uzakta ve içine kapalı olarak geçen çocukluğunun ilk zamanlarında okumağa karşı büyük bir istek göstermedi. 1804 Yılında girdiği École Polytéchnique'ten yollar ve köprüler mühendisi olarak çıkan Fresnel ilk defa Nyons'da (Drôme) görev aldı. Napolyon'un despot idaresine karşı olduğundan Birinci Restorasyon'a bağlanarak Yüzgünler'in başında imparatora karşı alınan cepheye katıldığı için işinden çıkarıldı. Bunun üzerine Mathieu'ye (Valvados) çekilen Fresnel, Arago'nun da desteklemesiyle optik üzerinde çalışmalarına başladı. Kırınma olayıyle ilgili bir inceleme yazısıyle kendini tanıttı ve Fen akademisinin ödülünü kazandı. Bu yazısında, o zamandan beri *«Fresnel aynaları»* denilen optik düzeni tarif ederek, ışık girişimlerinin yalnız dalga teorisiyle açıklanabileceğini ispatladı. Işık dalgalarının yayıldığı ağırlıksız ve esnek bir ortam olan *«esir»* hipotezini ortaya atan da Fresnel'dir. Kırınma saçaklarındaki ışık şiddetinin dağılımını hesaplamak için, ünlü *Fresnel integralleri*'ni kurdu. 1821'de ilk defa dalga boylarını ölçtü. Birbirine dik olarak polarılmış iki ışığın girişim yapamadığını fark ederek ışık dalgalarının enine dalgalar olduğunu açıkladı.

İkinci Restorasyon'da yeniden mühendislik görevine başlayan Fresnel, bir müddet sonra École Polytéchnique'e belletici olarak girdi. 1821'de, deniz fenerleri için kademeli mercekleri icat eden Fresnel bilimsel çalışmalarına da ara vermedi. Billûrlardaki kırılma olaylarını inceledi ve Arago ile birlikte çeşitli deneyler yaptı. Sıkıştırılmış bir cam prizmada çift kırılma olayının mevdana geldiğini gördü ve iki yıl içinde, 1821 ile 1823 arasında, bugün hâlâ geçerli olan bütün billûr optiğini kurdu. Çift kırılması olan bir billûrda ışığın yayılmasını gösteren dalga yüzeyinin nasıl çizilebileceğini açıkladı ve dairesel polarmayı inceledi. Dehasının anlaşıldığı bir zamanda otuz dokuz yaşındayken akciğer vereminden öldü. (L)

FRESNEL (Fulgence), fransız şarkiyatçısı (Mathieu, Calvados 1795-Bağdat 1855). Augustin Fresnel'in kardeşi. Başlıca eserleri: *Lettres-sur l'Histoire des Arabes Avant l'Islamisme* (Müslümanlıktan Önceki Arapların Tarihi Üstüne Mektuplar) [1836]; *Recherches sur les Inscriptions Himyarites* (Himyeri Yazıtları Üstüne Araştırma) [1845] v.b. (L)

Fresnel aynası ve çift prizması. Girişim saçaklarının elde edilmesinde kullanılan optik âletler. (L)

FRESNES, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Sceaux idare çevresi) komün, Paris'in güney banliyösünde; 21 600 nüf. Kısmen XII. yy.dan kalma kilise. 1899'da La Roquette ve Sainte-Pélagie cezaevlerinin yerini tutmak üzere inşa edilen cezaevi; İkinci Dünya savaşı sırasında Almanlar buraya siyasî suçluları hapsettiler. (L)

FRESNİLLO veya **FRESNİLLO DE GONZALEZ ECHEVERRİA,** Meksika'da (Zacatecas eyaleti) şehir, Zacatecas'ın kuzeybatısında; 29 900 nüf. Madencilik okulu. Bakır, kurşun, çinko, altın ve gümüş işletmeleri. (L)

FRESNO, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, Kaliforniya Büyük vâdisinde, San Francisco'nun güneydoğusunda; 133 000 nüf. Meyve ve sebze konserveciliği. (L)

FREUD (Anna), avusturya asıllı ingiliz psikanalizcisi (Viyana 1895), Sigmund Freud'un kızı. Viyana Psikanaliz Cemiyeti Psikanalitik Formasyon enstitüsünün başkanı oldu (1925-1938). İkinci Dünya savaşı sırasında Londra'da bir yetimhaneyi yönetti (1940-1945). 1938'den beri İngiliz Psikanaliz cemiyetinin üyesidir. Eserleri *Introduction to Psychoanalysis for Teachers* (Öğretmenler için Psikanalize Giriş) [1931]; *The Ego and the Mechanisms of Defence* (Ben ve Kendini Koruma Mekanizmaları) [1937]; *The Psycho-analytical Treatment of Children* (Çocuğun Psikanaliz Yoluyle Tedavisi) [1946]; *Normality and Pathology in Childhood* (Çocuklukta Normallik ve Hastalık Hali) [1965]. (L)

FREUD (Sigmund), psikanaliz*in kurucusu (Freiberg, Moravia, Avusturya 1856-Londra 1939). Yahudi asıllı olan Freud 4 yaşından 82 yaşına kadar Viyana'da yaşadı. Öğrenciyken bir türlü meslek seçememişti. Kendi devrindeki bilim adamlarının ve Darwin'in etkisinde kalmakla birlikte kültür tarihi ve felsefeye de meraklıydı. İlk çalışmalarında kimyaya ilgi gösterdiyse de, daha sonra bu alanda fazla yetenekli olmadığını anladı ve bir süre anatomi ve fizyoloji üstünde durdu. Bu konularda daha öğrencilik yıllarında bazı ilgi çekici araştırmalar yaptı. Tıpta tedavi alanında çalışmaktansa bilimsel araştırma yapmak istiyordu. Sonunda büyük fizyologların çoğu gibi o da tıp öğreniminde karar kıldı.

Freud birkaç yıl E. W. von Bruecke'nin fizyoloji laboratuvarında, daha sonra da, başında beyin anatomicisi T. H. Meynert'in bulunduğu psikiyatri kliniğinde çalıştı. Fakat içinde bulunduğu malî şartlar, özellikle evlenmeğe karar verdikten sonra, araştırma dalında çalışmasına elverişli değildi. Bu yüzden, nörolog olarak çalışmağa başladı (1886). Bundan sonraki yıllarda nörolojiye önemli katkılarda bulundu. Afazi ve çocuklardaki beyin felci üstüne yaptığı araştırmalar nörologlar tarafından bugün de beğenilmektedir.

1885'te Freud Paris'te nörolog Jean Charcot'nun yanında çalıştı. Charcot, Freud'un isteriyi psikolojik açıdan inceleme fikrini destekledi. Fakat Freud'u kesin olarak psikopatoloji ve psikoloji meseleleriyle ilgilenmeğe iten viyanalı ünlü hekim ve düşünür Josef Breuer oldu. Breuer hastalarını ipnotize ederek isteri nöbetlerinin kaynaklarını ve bu nöbetlerle birlikte gelen duyguları anlatmalarını, hatırlamalarını sağlıyor, bu tedavi yoluyle hastayı iyileştiriyordu. Paris'ten döndükten sonra Freud, Breuer'e yaptıkları deneyleri kitap halinde yayımlamayı teklif etti. Bu arada kendisi de bu metotla bazı hastaları tedavi etmişti. Ayrıca kitaba gözlemleri sonucu vardıkları kuramsal görüşleri kapsayan bir bölüm de kattılar. «İç boşaltma metodu» diye nitelendirdikleri bu tedaviyi anlatan *Studien über Hysterie* (İsteri Üstüne Çalışmalar) [1895] adlı kitap daha ileride psikanaliz adını alacak bilimin başlangıç noktası oldu.

Fakat Freud kısa bir süre sonra ipnotizma yerine serbest çağrışım metodunu kullanmağa başladı. Böylece karşı koyma (hastanın bastırılmış yaşantıların ortaya çıkarılmasına karşı gösterdiği tepki) ve aktarma (hastanın analizciye duygusal bağlarla bağlanması) etkenlerini tecrit edebiliyor ve inceliyordu. Bugünkü kelime anlamıyle psikanalizin «iç boşaltma»dan serbest çağrışıma geçilmesiyle başladığı kabul edilir.

Freud 1897'de yeni edindiği bu psikoloji bilgilerini kendi bilinçdışı zihinsel çalışma sürecine uygulama cesaretini gösterdi. Bu olay psikolojinin gelişmesine büyük ölçüde yardım etti. Kendi kendini analiz ederek Freud'un ulaştığı içebakış derecesine pek az kişi ulaşabilir. Fakat bu öncü deneyden şu sonuç çıktı: analiz öğrencisi öğreniminin bir yerinde tecrübeli bir psikanalizci tarafından yönetilen kişisel bir analizden geçmelidir.

Freud'un çalışmalarında klinik, tedavi ve teknik birbirine sıkısıkıya bağlıdır. Serbest çağrışım metodu hem tedavi tekniğinin temelini meydana getirir, hem de psikolojik çalışma için güçlü bir araçtır. Hekim olarak çalışmak için bilimsel araştırma yapmaktan istemeye istemeye vaz geçen Freud böylece hem bir tedavi metodu bulmuş oluyor, hem de büyük isteklerinden birini gerçekleştiriyordu: «zihinsel mekanizmanın yapısını, bu mekanizmada hangi güçlerin karşılıklı veya birbirine karşı hareket ettiğini ya anlamak ya tahmin etmek». Bu, nevroz'un, psikozun, sapmaların ve tabiî, normal işleyen bir zihnin anlaşılmasında kesin bir ilerleme sağladı. Bu araştırmalardan çıkan bazı temel sonuçlar şunlardır: **1.** bilinçdışı süreçlerin bilinç ve davranış üstünde dinamik etkileri vardır; **2.** zihinsel karşıtlıklar yalnız hastalık sırasında değil, normal gelişmede de önemli bir rol oynar

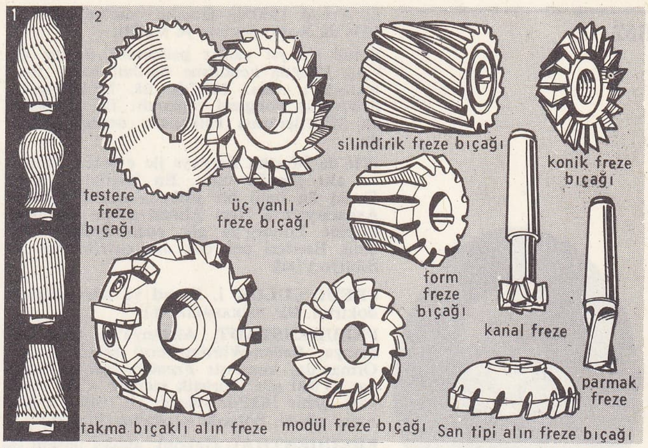

freze bıçakları
1. portatif tezgâhlar için
2. takım tezgâhlar için

(içgüdüsel eğilimlerin bilincin veya davranışların dışında bırakıldığı [bastırmalarda olduğu gibi] yahut değiştirildiği [yüceltmelerde olduğu gibi] çeşitli korunma mekanizmalarına dönük bir içebakış da bunun bir parçasıdır); **3.** kişilik yapıları; **4.** içgüdüsel dürtülerin (cinsiyet ve saldırganlık) motivasyon alanındaki gücü; **5.** çocuklukta cinsiyetin varolduğu ve bunun önemi. Freud'un normal psikolojiye ilk katkısı *Die Traumdeutung* (Rüya Yorumu) oldu. Kendisi de bunun en önemli kitabı olduğu kanısındaydı. Bu kitabı zekâ ve hareket apraksisi üstüne yapılan çalışmalar takip etti. Bu çalışmalarda Freud edebiyat eserlerini çözümleyerek yorumluyor veya antropoloji ve din psikolojisine psikanaliz metodunu uyguluyordu.

Freud'un çalışmalarında son derece şaşırtıcı buluşlar vardı. Freud insan zihninin o zamana kadar bilinmeyen taraflarını cesaretle araştırdı. 67 Yaşındayken başlayan ve 16 yıl sonra ölümüne yolaçan hastalık, ne düşünce üslûbunun özelliğini bozdu, ne de yaratıcılığını aksattı. En önemli ve belirleyici makalesini 80 yaşında yazdı. Son kitabı olan *Musa ve Monoteizm*'i (1939) yazdığında ise 83 yaşındaydı. Bu eserde kendi yarattığı bilimi ve metodu genç yaşından beri kendisini ilgilendiren bir kültür tarihi meselesine bütün ustalığını kullanarak uyguladı.

Freud'un buluşları, özellikle çocuklardaki cinsiyet üzerine ortaya çıkardığı şeyler, kendi zamanında genellikle reddedildi ve anlayışsızlıkla karşılandı. Bu tepkiler Freud'u şaşırtmadı, çünkü yaptığı çalışmalardan, bilinçdışı motivasyonların açığa çıkarılmasına nasıl tepki gösterildiğini zaten öğrenmişti. Analizin değeri yavaş yavaş anlaşıldı. Freud her ne kadar profesör adını taşıdıysa da hiç bir zaman Viyana üniversitesinde kelimenin tam anlamıyle profesör olamadı. Ancak son yıllarında, biraz da A.B.D.'de analiz metodunun oldukça yaygın bir biçimde kabullenilmesinden sonra, diğer ülkelerde de analize gösterilen tepki hafifle-

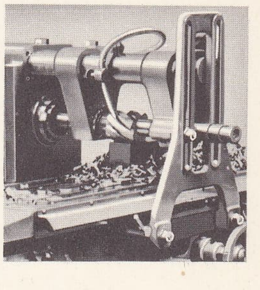

frezeleme

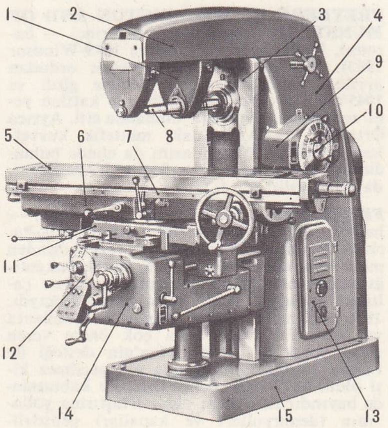

freze tezgâhı

1. kılavuz
2. kayar kol
3. düzey kılavuzu
4. gövde
5. tabla
6. yönlendirilir taban
7. şaryo veya beşik
8. freze bıçak mili
9. vites kutusu
10. iş milinin hız ayarı
11. yatay şaryo
12. avans şaryo
12. avans ayarlayıcı
13. avans kutusu
14. konsol
15. taban

Foto. LAROUSSE

Charles FRIEDEL

di. Freud 1930'da Goethe ödülünü aldı ve 1936'da Royal Society'ye seçildi.

Freud on yıl yalnız psikanaliz üstüne çalıştı. 1906'da kendisine katılan bazı meslektaşları oldu. 1908'de ilk Milletlerarası Psikanaliz kongresi toplandı. İki yıl sonra da Milletlerarası Psikanaliz derneği kuruldu.

1886'da Martha Bernays ile evlenen Freud'un altı çocuğu oldu. En küçükleri Anna Freud da ünlü bir psikanalizcidir. 1938'de Avusturya'nın Nazi Almanya'sına katılması üzerine Londra'ya göç eden Freud orada öldü. Eserleri pek çok dile çevrilmiştir. (→ Bibliyo.) [M]

FREUD'ÇULUK i. Freud ve izleyicilerinin doktrini. Bk. PSİKANALİZ. (L)

FREUDENSTADT, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Kara - Orman'da, kumtaşlı *Freudenstadt* yaylasında; 13 000 nüf. Turistik merkez. Cam fabrikası. Şehir 1632'de yakıldı ve 1945'te büyük hasar gördü. Bölgede Uranyum filizi. (L)

FREUDENTHAL (Jakob), alman felsefe tarihçisi (Bodenfelde, Westfalen 1839 - Breslau 1907). Büyük kısmı Spinoza'ya ayrılmış birçok çalışması vardır. (L)

FREUND (Karl), alman filim yönetmeni (Königinhof, Bohemya [bugün Dvur Kralové], 1890). Fritz Arno Wagner ile beraber alman anlatımcı ve anlatımcı sonrası filimlerin en ünlü fotoğraf yönetmeni oldu. H. Galeen ve C. Boese ile, *Der Golem, wie er in die Welt Kam* (Golem Nasıl Doğdu) [1920]; F. W. Murnau ile *Der Brennende Acker* (Yanan Toprak) [1922]; *Der Letzte Mann* (Sonuncu Adam) [1924]; *Faust* (1926); E. W. Dupont ile *Variétés* (Varyete) [1925]; F. Lang ile *Metropolis* (1926); W. Ruttmann ile *Berlin, Symphonie einer Grosstadt* (Berlin, Büyük Bir Şehrin Senfonisi) [1927] gibi filimleri yaptı. 1929'da İngiltere'ye gitti, meslek hayatına Hollywood'da devam etti. Rod Browning ile 1931'de *Dracula* (Drakula); S. Franklin ile *The Good Earth* (Sarı Esirler) [1937]; John Huston ile *Ölüm Gemisi*'ni (Key Largo) [1948] yaptı. 1932-1935 Yılları arasında birkaç filim yönetti (Boris Karloff ile *Mumyalar Müzesi* (The Mummy) [1932]. 1951'den sonra amerikan televizyonunda çalıştı. (L)

FREUND (Marya), polonyalı kadın şarkıcı (Breslau 1876-Paris 1966). Meslek hayatına 1909'da Avrupa ve Amerika'da verdiği konserlerle başladı ve kendini yalnız çağdaş müziğe verdi. Schönberg'in *Gurrelieder* ve *Pierrot Lunaire*'i, Satie'nin *Sokrates*'i, Mahler de Falla, Varèse'in eserleri ilk olarak onun sesinden duyuldu. (L)

FREUND (Wilhelm), alman latince bilgini (Kempen 1806-Breslau 1894). *Wörterbuch der Latinischen Spache*'yi (Latince Lûgat) [1834-1835] yazdı, kitaba Forcellini'nin yazdığı *Lexicon*'u (Lûgat) temel olarak aldı. Önsözünde Latince lûgatçilik teorileri üstüne ilgi çekici görüşleri vardır. (L)

FREY. Bk. FREYR.

FREY (Emile). Bk. FREİ.

FREYALİT i. (fr. *freyalite*). Miner. Bileşiminde seryum bulunan torit çeşidi. (L)

FREYBERG OF WELLINGTON AND OF MUNSTEAD (Bernard Cyril, birinci — baronu), ingiliz generali (Londre 1889-Windsor 1963). 1937'de general rütbesiyle ordudan ayrıldı, 1939'da yeniden hizmete girdi ve 1945'e kadar Girit muharebesine katılan yeni zelandalı kuvvetlere kumanda etti. Ayrıca Ortadoğu ve Afrika'daki müttefik kuvvetlerin tümünün kumandasını da elinde bulundurdu. 1946'dan 1952'ye kadar Yeni Zelanda genel valisi idi. (L)

FREYCİNET (Charles Louis DE SAULSES, — baronu), fransız siyaset adamı (Foix 1828-Paris 1923). Calude Freycinet'nin yeğeni. Maden mühendisiydi. 1870-1871'de Savunma bakanlığı yetkilisi olarak Gambetta'nın en yakın çalışma arkadaşı oldu. Başarılı teşkilâtçıydı. 1876'da senatör seçildi. Kendisine Gambetta ve Jules Ferry'den daha çok önem veren cumhurbaşkanı Jules Grévy'nin desteği ile birçok kabine kuruluşunda vaz geçilmez kişi oldu. 1877-1879 Arası Dufaure kabinesinde bayındırlık bakanı oldu. Ulaştırma yollarının (demiryolları ve kanallar) geliştirilmesi, limanların düzenlenmesi ve fransız ağır sanayiine pazarlar sağlayarak ekonominin genişlemesine yönelen bir program uyguladı. Dört defa hükûmet başkanı oldu (1879-1880; 1882; 1886; 1890-1892). Sık sık Dışişleri bakanlığında bulundu. İki dönem de (1888-1893 ve 1898-1899) savunma bakanlığı yaptı. Tarikatlara karşı 29 Mart 1880 kararnamelerini yayımladı. İngilizler Mısır'a müdahale edince, onlarla işbirliğinde tereddüt etti. Clemanceau'nun baskısıyle, Bulanger'i ilk defa Savunma bakanlığına getirdi (1886). Eserleri: *La Guerre en Province de 1870 à 1871* (1870'ten 1871'e Kadar Taşrada Savaş) [1872]; *Mes Souvenirs* (Hatıralarım) [1912]. Çok sayıda bilimsel eser de yazdı. (L)

FREYCİNET (Claude de SAULSES DE), fransız deniz subayı (Montélimar 1779-Freycinet, Drôe 1842). Henri de Saulses Freycinet'nin kardeşi. Birlikte birçok bilimsel geziye çıktılar. Decres adası, Cassini adası ve İnstitut adalarının haritalarını çizdi. Yer mıknatıslığı ve meteoroloji ile ilgili incelemeler yapmakla görevlendirilen bir deniz seferini Duperney ve Anago ile birlikte yönetti. Dönüşünde *Voyage Autour du Monde* (Dünya Çevresinde Yolculuk) başlıklı 13 cilt ve dört atlaslık bir eser yayımladı (1820). [L]

FREYCİNETİA i. (C. L. de *Freycinet*'nin adından). Asya ve Okyanusya'nın sıcak bölgelerinde yetişen bitki; Avrupa'da sıcak limonluklarda yetiştirilir. (*Pandanaceae* familyasından.) [L]

FREYER (Hans), alman sosyolog ve filozofu (Leipzig 1887). 1925'ten itibaren Leipzig'de, 1938-1944 yılları arasında Budapeşte'de tarih ve sosyoloji okuttu. Filozof W. Dilthey'in tarihçiliğini ve hayat felsefesini benimsedi. Eserleri: *Theorie des Objektiven Geistes* (Objektif Akıl Kuramı) [1923]; *Der Staat* (Devlet) [1925]; *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft* (Gerçeğin İlmî Olması Bakımından Sosyoloji) [1930]; *Machiavelli* (1938); *Weltgeschichte Europas* (Dünya İçinde Avrupa Tarihi) [1948]; *Theorie des Gegenwärtigen Zeitalters* (Yaşadığımız Çağın Kuramı) [1955]. (L)

Freyer ameliyatı, sidik torbası yolu ile prostatı çıkarma tekniği. (L)

FREYJA veya **FREJA,** Van'lar grubundan, İskandinav bereket tanrıçası. Njodr'un kızı ve Frey'in kız kardeşi. Bitkiler dünyasına da karışan efsanesi Baltık'ın güneyinde, kısa zamanda aşk tanrıçası Erigga haline gelen Frigg'inkine bir hayli benzer. Bu yüzden, çoğu zaman iki tanrıça birbirine karıştırılır. (L)

FREYM i. (ing. *frame*). Her hangi bir makineyi meydana getiren ana çatı. Yan döküm kenarlar.

— Bayınd. Madenî kafesli kiriş. (ML)

FREYMİNG, Fransa'da Moselle idare bölgesinde (Forbach idare çevresi) komün, Saar sınırında; 10 053 nüf. Maden kömürü ocakları. (L)

FREYR veya **FREY,** İskandinav mitolojisinde tanrı. Njord'un oğlu ve Freyja'nın erkek kardeşi. Evlilik, Bolluk, Güneş ve Aydınlığa hükmeder. (L)

FREYRE (Gilberto), brezilyalı yazar ve sosyolog (Recife 1900). *Casa Grande e Senzala* (Efendiler ve Esirler) [1933] isimli eserinde Kuzeydoğu Brezilya'nın yaşayış ve geleneklerini anlatır. Yazılarında genellikle yurdunun sosyal ve ekonomik gelişmeleri üzerinde durur. *Sociologia* (Sosyoloji) [1945] yayımladığı kitaplar arasında en tanınmışıdır. (L)

FREYSSİNET (Eugène), fransız mühendisi (Objat, Corrèze 1879-Saint-Martin-Vésubie 1962). 1928'e kadar büyük bir inşaat şirketinin teknik müdürüydü. Birçok betonarme köprü yaptı; bunların arasında en önemlisi, Elorn üzerindeki kemerli Plougastel köprüsüdür. Bu köprü Freyssinet'ye betonarme üzerinde birçok araştırma yapmak ve elastikî şekil değiştirmelerini incelemek fırsatını verdi. Beton'un titreşimle daha yoğunlaşacağı ilk onun aklına geldi ve ilk denemelerini 1917'de yaptı. Betonarme yapılar alanında yeni bir çığır açmıştır. (L)

FREYTAG (Georg Wilhelm), alman şarkiyatçısı (Lüneburg 1788-Bonn 1861). 1819'dan itibaren Bonn üniversitesinde doğu dilleri profesörlüğü yaptı. Eserleri, *Lexicon Arabicum-Latinum* (Arapça-Latince Lûgat) [1830-1837]; *Darstelung der Arabischen Verskunst* (Arap Şiir Sanatı) [1830]; *Einleitung in das Studium der Arabischen Sprache* (Arap Diline Giriş) [1861]. (M)

FREYTAG (Gustav), alman yazarı (Kreuzburg, Silezya 1816-Wiesbaden 1895). Breslau'da alman dil ve edebivatı profesörü, 1848'de *Die Grenzboten* haftalık dergisinin yöneticisi. Gazeteciliğe nasıl heves ettiğini çok güzel bir komedide canlandırdı: *Die Journalisten* (Gazeteciler) [1852]. Alman Millî Liberal hareketinin başkanı ve Kuzey Almanya parlamentosunda Thüringen milletvekili oldu, bununla beraber edebiyatla ilgili çalışmalarına devam etti. Germen dil ve düşüncesi üzerine yaptığı incelemeler iki eserine temel oldu; burjuvazideki faziletleri öven büyük bir tarih kitabı *Bilder aus der Deutschen Vergangenheit* (Eski Almanya'dan Sahneler) [1859-1867]; IV. yy. dan XIX. yy. a kadar bir alman ailesinin hikâyesini anlatan *Die Ahnen* (Atalar) [1873-1881]; ayrıca *Technik der Dramas* (Oyun Tekniği) adlı nazarî bir incelemesi ve iki romanı daha vardır: Breslau'da bir ticaret evinde geçen olayları konu alan, *Soll und Haben* (Alacak Verecek) [1855]; Tacitus'un elyazmasını arayan bir filoloğun hayallerini anlatan *Die Verloreue Haudschrift* (Kaybolan Elyazması) [1864]. (L)

FREYZİNG i. (ing. *phrasing*). Bir soru dizisindeki itemlerin düzene konuşu. Bu işlem, gerçekte, seçilmiş terimlerin tam uygun olması, kelimelerin ve kelime dizilerinin anlam bakımından apaçık kılınması ve özellikle de formüllemede bulanıklık kalmaması için yapılan grup tartışmasıdır. (L)

FREZ i. (fr. *fraise*). Kıyf. Üst üste kıvrılarak pli şeklinde ütülenmiş kumaştan yapılan, bir veya birkaç sıralı geniş yakalık.

— ANSİKL. Kıyf. İlk defa İtalya'da ortaya çıkan ve *frez* denilen, tekerlek şeklinde, plili ve birkaç katlı, geniş ve yüksek yakalıklar, Henri II'den XVII. yy.a kadar kullanıldı. (L)

FREZE i. (fr. *fraise*'den). Mekan. Bir eksen etrafında düzenli bir şekilde sıralanmış kesici ağızları olan dönel kesici takım. (Bk. ANSİKL.) ‖ Frezeleme işini yapan takım tezgâhı. Bk. ANSİKL.

— Bayınd. Kuyu açmakta kullanılan âlet. Bk. ANSİKL.

— Diş cerr. Bk. ANSİKL.

— Graf. sanTl. Baskı klişelerinin kazılmasında kullanılan makine. (Asit uygulayarak yapılan kimyasal kazıma veya madenin elektrolize oyulmasına dayanan elektrolitik kazıma) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Elektrikli* veya *elektronik freze*, fotoğraf tekniğinden yararlanmadan klişe hazırlayabilen freze.

— Teknol. *Azdırma freze bıçağı*, bir vidadan meydana gelen ve bu vidanın kaytanlarında açılmış dişlerin kesici ağızları döndüğü zaman, diş açılacak parçayı keserek kendi profiline uygun dişler açan freze bıçağı.

— ANSİKL. Mekan. Bir *freze bıçağı* çeşitli şekillerde çalışabilir: **1.** *alından*, yani dönme eksenine dik bir düzlemde alın frezeleme; **2.** *çevreden*, yani bıçağın çevresinden frezeleme ve form freze bıçaklarında olduğu gibi, işlenecek parçayı, düz veya herhangi bir biçimde tamamlayıcı profil vermek için yapılan işlem, **3.** *iki yanlı*, yani hem alından hem de çevreden frezeleme. Aynı mile yerleştirilen ve birlikte çalışan frezelerin birleştirilmesinden (daha çok malafa bilezikleriyle birleştirme) yararlanarak karışık şekilli parçalar işlemek için bileşik profilli bir freze bıçağı hazırlanabilir. Bir freze'nin dişleri kesilerek açılabileceği gibi takma da (büyük çapta işler için) olabilir. Frezenin ucunda, iş milinin konik (Morse koni')* deliğine geçen, genellikle konik biçimli bir sap bulunur. Böylece freze otomatik olarak merkezlenir ve dilin kavranmasıyle tahrik edilir. Freze dişleri düz veya helisel olabilir. Düz dişli bir frezede bir dişli, kendisinden bir sonraki diş işe girmeden parçadan ayrılabilir, freze bıçağının darbeli çalışması da tezgâhta titreşime sebep olur. Helisel bir frezenin dişleri, birbiri ardınca

Foto. Nadar (LAROUSSE)

düzenli olarak işe girer; kesme kenarının her noktası işe girdikçe, talaş kalınlığında kesici ağız boyunca düzgün olarak değişir. Bu tip bir freze bıçağı, düz dişli bıçaktan daha az titreşim yapar. Kaba frezeleme bıçaklarının fazla miktarda talaş kaldırması istendiği için, kaldırılan talaşların dişler arasında sıkışmamasını sağlamak amacıyle genellikle daha seyrek dişli yapılır. Öte yandan, birçok diş aynı anda işe girdiği için kaba frezeleme işleminde büyük bir titreşim meydana gelmez ve bu mahzur pek önemli değildir. Buna karşılık, işlenecek parçanın yüzeyi için çok zararlı olabilecek tartaklayıcı titreşimleri önlemek gerektiği için, ince frezeleme bıçağının dişleri çok sık olur.

Freze bıçağı su verilmiş çelikten, özellikle hava çeliğinden yapılır. Hava çeliği veya hız çeliği yüksek sıcaklıklarda (500°C) sertliğini kaybetmez ve kesme hızının attırılabilmesini sağlar. Su verme, freze bıçağının şeklini bozabilir; bunun için, su verme işleminden sonra taşlanması gerekir, çünkü bütün kesici ağızların aynı şartlarda çalışması çok önemlidir. Sonradan yapılan bilemelerde olduğu gibi bu taşlama da, bir zımparataşı yardımıyle özel bileme tezgâhlarında yapılmalıdır. Puntalar arasına yerleştirilen freze bıçağı, taşlama taşının önünden boylamasına geçer. Bıçak taş üzerine kesici ağızlar için zararlı olan ısınmayı önlemek amacıyle çok hafif sürtünmelidir. Bileme, genellikle kesici ağızın taban yüzünden yapılır; yalnız sabit profilli freze bıçaklarında, kesme profilini bozmamak için dişler talaş yüzünden taşlanır.

Frezeler, bazen dişlilerin açılmasında da kullanılır. Bunlar, *modül freze bıçağı* denen sabit profilli bıçaklardır. Bunun profili, açılacak dişlerin arasındaki boşluğun profiliyle aynı biçimdedir. Bununla birlikte bu bıçaklar, su vermeden sonra taşlanamazlar; bu yüzden, imalât hassasiyetleri pek fazla değildir ve hassas dişliler azdırma yoluyle işlenir. Bir *freze* tezgâhı, başlıca şu parçalardan meydana gelir:

1. *gövde,* hareketi alan, dönüştüren ve ileten parçaları taşıyan, nervürlerle desteklenmiş, dökme demirden oyuk kasa;
2. *konsol,* sabit veya hareketli, çok sert bir parçadır; freze tablası ve kızağını taşır. Tabla veya kızağın yatay yer değiştirmesi elle veya otomatik olarak yönetilebilir;
3. *freze kafası,* dönme hareketini alarak iş milinin aracılığıyle freze bıçağına iletir.

Sabit konsollu freze özellikle çok güçlüdür ve daha çok ağır parçaların işlenmesinde kullanılır. Freze tablasının yüksekliği, işçinin rahatça çalışmasını sağlayacak şekilde ayarlanmıştır. Bununla birlikte, konsol hareketli olursa ayarlama daha kolay olur; sık sık ayar yapılmasını gerektiren küçük seri parçaların yapımında en çok kullanılan freze tezgâhı bu tiptir.

Frezeler yatay, dik veya üniversel olabilir. Yatay frezeler, en güçlü ve en dengeli tezgâh tipidir; bu tezgâhlarda freze bıçakları, bir ucu serbest veya bir desteğe tutturulmuş olarak silindir biçimindeki kısımlarıyle işe girer; bıçağı ve yardımcı parçaları sert olduğu için, çok miktarda talaş kaldırılan kaba frezelemeye elverişlidir.

Üniversel freze tezgâhlarında, her yöne dönebilen bir kafa bulunur; bu kafa, freze bıçağının herhangi bir yöne dönebilmesini ve her açıdan çalışabilmesini sağlar. Bu tezgâhlar, daha çok parça üstünde değişik frezeleme işlemleri yapmak gerektiği zaman kullanılır, çünkü parçanın tekrar tekrar sökülüp tezgâha bağlanması gerekmez. Bıçağın herhangi bir durumda başlayarak, freze kızağı ve tablasının hareketine göre işleme kotlarını ölçen tertibatlar da makineye eklenebilir. Bunlar, biri freze tablasına (boylamasına hareket), öteki kızağa (enlemesine hareket) bağlı, taksimatlı ölçü takımlarıdır. Verniyeler veya optik göstergeler, ölçü sonuçlarının hassas ve kolay okunmasını sağlar.

İşlenecek parça, freze tablasına ya doğrudan doğruya bağlanır, ya tabanı bir mil etrafında dönen tezgâh mengenesine sıkıştırılır, ya da parçaya dönme hareketi veren bir döner tablaya oturtulur.

Delikli ayna yardımıyle dişli çark açılmasında olduğu gibi parça bir divizör*'e de bağlanabilir. Freze tezgâhı çok çeşitli işlerde kullanılır. Bir freze tezgâhı, tablasının boyutları, tabla ile iş milleri arasındaki boşluk, kesme ve ilerleme hızıyle nitelendirilir.

İlk modeli, Avrupa'da, amerikalı yapımcı Brown tarafından 1867 sergisinde gösterilen frezeler, o tarihten beri modern bir atelyenin başlıca makineleri (torna tezgâhları, matkap tezgâhları, delik tezgâhları, bileme ve taşlama tezgâhları) arasında yer alır.

— Bayınd. *Freze,* delinecek delik çapından biraz daha küçük çapta, silindir şeklinde bir âlettir. Âletin temas yüzeyi ile silindir çevresini meydana getiren dış yüzeyinde, taş ve kayayı aşındıracak nitelikteki maden karbürlerinden veya sanayi elmasından yapılmış taneler bulunur. İşlem sırasında meydana gelen taş parçalarının dışarı atılmasını sağlamak için, frezenin ekseninde bir delik açılır; bir hava veya su akıntısı bu delikten geçerek taş parçalarını sürükler.

— Diş cerr. *Diş frezeleri* (adî çelik, tungsten karbürlü çelik, elmaslı çelik) diş tedavisinde, takma diş veya diş dolgusu yapımı sırasında, dişin sert dokusuyle ilgili her çeşit işlerde kullanılır. Delgi denilen ve elle tutulan kısım bir iletken makara-tel tertibatıyle döndürme çarkına bağlıdır. Her işe göre her çeşit ve büyüklükte olanları vardır.

— Graf. santl. İlk defa amerikalı Fairchild'in kullandığı *klişe frezesi,* basılacak orijinalin bir fotosel yardımıyle nokta nokta kazılmasına (merdaneye yerleştirilmiş orijinalin helisel olarak kazılması veya düz bir yüzeye yatırılmış orijinalin çizgi çizgi taranması) dayanır.

Foioselin verdiği empülsiyonlar, plastik veya madenî bir levhayı oyan bir sivri ucu harekete geçirir. (L)

FREZECİ i. (*freze*'den *freze-ci*). Teknik resme veya modele uygun her çeşit parçayı freze tezgâhında yapabilen işçi. (L)

FREZELEME i. (*frezelemek*'ten *frezele-me*). Bir parçayı frezede işleme.

— ANSİKL. Tornalama ve taşlama yoluyle yapılan *frezeleme* mekanik parçaların yapımında başvurulan temel işlemlerden biridir. Basit alın frezelemesinden, spiral konik dişlilerin işlenmesine kadar birçok işlem frezeleme usulüyle gerçekleştirilebilir. Frezeleme, uygun hızla dönen freze bıçağı önünde işlenecek parçanın gidip gelmesiyle olur. Bu parça ya doğrudan doğruya, ya makinenin bir elemanıyle (tezgâh mengenesi, divizör, döner tabla) veya özel bir ilâve ile tabla üzerine tutturulur. İşi tezgâha doğrudan doğruya bağlamak için, genellikle civata ile sıkıştırılan bir mengene kullanılır. İşleme sırasında parça, belli bir açı altında döndürülür ve yatay eksenli bir divizör veya düşey eksenli döner tabla üstündeki puntalar arasına oturtulur. Seri çalışmalarda, işaretleme ve uzun ayarlamalar gerektirmeden parçanın kolay düzgün yerleştirilebilmesi için, işlem sırasında parçanın kımıldamamasını sağlayan özel cihazlardan yararlanılır. Böyle çalışmalarda tezgâh, belirli sayıda parça takılır: bu parçalar ayrı doğrultuda veya birbirine paralel olabilir ve tek pasoda birçok parçayı birden frezeleyen, aynı eksen üzerine yerleştirilmiş bir dizi freze bıçağı kullanılır. Yüzey frezelemesi, parmak freze veya alın freze bıçağıyle yapılabilir. Böylece, profili ne olursa olsun her çeşit yüzey frezelenebilir: bunun için, tamamlayıcı profili olan bir freze bıçağı kullanmak yeterlidir. Dikdörtgen, T veya kırlangıç kuyruğu biçiminde kanalların açılmasında da frezeleme işlemi iyi sonuç verir. İki diş arasında oluklu bir profili olan helisel freze bıçağı dişli çarklara diş açmakta kullanılır. Parça bir divizörün ekseni üzerine yerleştirilir ve belli bir oyuk açıldıktan sonra iş mili, diş hatvesine eşit hızla döndürülür. Bununla birlikte su verme sırasında freze bıçağının profili hafifçe eğrilebilir ve bu eğrilişi düzeltmek imkânı olmadığından böyle bir bıçakla açılan dişli düzgün olamaz. Bk. TAŞLAMA.

Freze tezgâhında, divizör ekseni üzerine oturtulmuş bir parçaya helisel profil verilebilir. Divizör milini, dönme hareketine karşı tespit etmek yeterlidir. Freze'de ayrıca helisel dişli de işlenebilir; ancak freze bıçağının profili, helise teğet olan düzleme dik bir düzlem içindeki iki diş arasında kalan boşluğun frofiline eşit olmalıdır.

İşlem sırasında freze bıçağı parça üzerine, büyük bir basınç yapabilir; bu basınç diş sayısına göre değişir ve her diş, bir sonraki diş bıçağa girmeden boşalabilir. Bu da, tezgâhın öbür kısımlariyle rezonansa girmesine ve zorlamanın daha da artmasına yolaçan bir titreşim doğurur. Buna yolaçmamak için frezecinin bilgili olması gerekir. Bu titreşimi önlemek veya azaltmak için, diş atlamadan çalışan helisel freze dişlisi kullanılır.

Bir freze bıçağı düzgün bilenmiş olmalıdır (bu ancak bir bileme makinesinde yapılabilir) ve uygun bir kesme hızı ile ilerleme hızı uygulanmalıdır.

Diğer yönden, işgücü çok fazla olan frezeleme işleminde büyük miktarda ısı açığa çıkar, bu yüzden kesme sıvısının bolca akıtılması gerekir. Büyük boyutlu freze tezgâhları, çok pahalı âletlerdir ve büyük miktarda enerji tüketir; bunun için büyük çaplı düz yüzeylerin ve özellikle ağır parçaların frezelenmesi vargel tezgâhında yapılır; freze tezgâhları ise yalnız orta ve küçük boyda parçaların işlenmesi ile karışık şekilli parçaların hazırlanmasında kullanılır. Bütün mekanik ve otomobil sanayiinde frezeleme işlemi büyük bir yer tutar. (L)

FREZELEMEK geçl. f. (*freze*'den *freze-lemek*). Mekan. Bir parçayı freze tezgâhında işlemek. ‖ Arasından bir vida veya başka bir parça geçirilecek bir deliğin ağzını freze tezgâhında genişletmek. (HAVŞALAMAK da denir.) [L]

FREZİER (Amédée François), fransız gezgini ve mühendisi (Chambév 1682-Brest 1773). 1782'de, Saint-Malo'dan Büyük Okyanus'a açıldı. Büyük Okyanus'un iyi bir haritasını çizen ilk fransızdır. *Relation du Voyage de la Mer du Sud aux côtes du Pérou et du Chili* (Güney Denizinden Peru ve Şili Kıyılarına Kadar Deniz Yolculuğunun Hikâyesi) adlı bir kitap yazdı. 1719'da başmühendsi olarak San Domingo'ya gönderildi, kıyı hidrografyasını tespit etti ve ülkenin ilk doğru haritasını çizdi (1724). [L]

FREZZİ (federico), italyan şairi (Foligno 1350-Constanz 1416). Dante'yi taklit ederek yazdığı alegorik manzum eserinde (*Quadriregio*) Şeytan, Aşk, İyilik ve Kötülük ülkelerini anlatır. (L)

«FRİEDLAND Savaşı»
Horace Vernet'nin
tablosu
Versailles müzesi, Paris

«FRİEDRİCH I Barbarossa
Aleksandr III'ten
Özür Diliyor»
Spinello Aretino'nun
eseri

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

FRİEDRİCH I
ilk Prusya kralı
Desrochers'in gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

FRİEDRİCH II
Cabinet des Médailles,
Paris

FRİEDRİCH II
altın sikke
(XV. yy.)
Cabinet des Médailles,
Paris

FRİA, Gine'de yer, Konkure'nin sol kıyısı yakınında. Komşu Kimbo yatağından elde edilen boksiti işleyen alümin tesisi (yılda 480 000 ton alümin üretir). Tesis, Pechiney Ugine şirketi ve çeşitli yabancı şirketler (amerikan, ingiliz, alman, isviçre) tarafından kuruldu. Ek inşaatlarla üretimin 1 200 000 tona çıkarılması tasarlanmıştır. Termik bir santralla beslenen tesis, ileride Konkure barajından elde edilecek enerjiyi kullanacaktır. Fria bir demiryolu hattıyle Konakry'ye bağlıdır. (L)

FRİANT, A.B.D.'de (Kaliforniya) köy, Sierra Nevada'nın kenarında, San Joaquin River kıyısında; 1 100 nüf. Great Valley'ın sulanmasında kullanılan önemli baraj. Barajın yüksekliği 97 metredir, 624 milyon metre küp su kapsar. (L)

FRİANT (Louis, kont—), fransız generali (Morlancourt, Picardie 1758-Gaillonet, Meulan yakınları 1829). 1781'de fransız muhafız birliklerine girdi. 1794'te general oldu; Almanya, İtalya ve Mısır'da savaştı. Tümen kumandanı olarak 1801'de general Davout'nun emrinde Austerlitz ve Auerstedt'te; sonra Eckmühl Wagram ve Moskova'da yararlık gösterdi. İmparatorluk muhafız kıtasının yaya humbaracılar birliği kumandanı ve imparatorun mabeyincisi oldu, Waterloo'da yaralandı. Bourbon'lar kendisini emekliye ayırdılar. (L)

Friazin'ler, Rusya'da (XV. ve XVI. yy.), İtalya'dan veya diğer latin ülkelerinden Kremlin'i yapmak üzere gelen (Floravante, Olevisio, Solario gibi) mimarlara ve onları takip eden dökümcü, kuyumcu, zırhçı gibi sanatçılara verilen ad. Bu sanatçıların eserlerine *friajskoye* («frank eserleri») adı veriliyordu. (L)

FRİBORD i. (ing. *free-board*). Denizc. Bir ticaret gemisinin ortasında ve bordası üzerinde yüklü su hattı ile fribord güvertisinin üst kenarı arasındaki uzaklık. ‖ *Fribord güvertesi,* ticaret gemilerinde fribord hesaplarına esas olan ve üzerinde hava şartlarına müsait her türlü açıklığın su geçmez kapama tertibatı ile örtülü bulunduğu, gemi boyunca uzanan sürekli güverte. Bk. GÜVERTE. (M)

FRİBOURG, alm. **Freiburg,** İsviçre'de şehir, aynı adlı kantonun idare merkezi, dik kenarlı Sarine menderesinin dışbükey kıyısının meydana getirdiği koruntulu yerde; 32 600 nüf. 1889'da kurulan katolik üniversitesi. Eski bir burjuva ve piskoposluk şehri olan Fribourg, küçük bir sanayi merkezidir: konserve kutular; deri işlemeciliği; kumaşçılık. İlk sınırlarını çok az aşan şehir, eski görünüşünü bugün de muhafaza eder: kuleli surlar; eski anıtlar.

— *Fribourg kantonu,* 159 200 nüf. (üçte ikisi Fransızca, gerisi Almanca konuşur). Kantonun aşağı kısmı İsviçre tepelerinin en verimli tarım bölgelerindendir. Çoğunlukla dolaylı bir şekilde yararlanılan 40-100 hektar genişliğindeki (İsviçre kantonlarının en yüksek ortalaması) işletmelerde, toprak işçiliği ağır basar. Yoğun bir şekilde makineleşen, oldukça önemli sermayeleri olan işletmeler, yabancı rekabete rağmen varlığını sürdürmektedir. Kantonun dağlık kısmını Sarine'in aşağı vâdisi ve Ön Alpler'deki kollarının vâdileri meydana getirir. Bu kesimde ağır basan otlaklarda yapılan hayvancılık, uzun süreden beri peynir imalâtına yönelmiştir. Peynirleriyle dünyaca tanınan Gruyere kasabası bu bölgededir.

— Tar. 1178'de Zahringen dükü Berthold tarafından kurulan Fribourg, Habsburgların (1277-1477), sonra Savoia düklerinin (1452) eline geçti. 1481'de İsviçre konfederasyonuna katıldı. (L)

Fribourg ırkı, isviçre sığır ırkı. Fribourg ineği orta boylu, siyah, beyaz renkli, gösterişli, sağlam yapılı ve her iklime elverişli bir sığırdır. (L)

FRİCK (Gottlob), alman şarkıcısı (Ölbronn, Bade-Würtemberg 1906). İlk olarak 1930'da sahneye çıktı. İkinci Dünya savaşından sonra Londra, Beyrut, Salzburg ve New York'ta v.b. konserler verdi. Çağımızın en önemli bas'larından biridir. (L)

FRİCK (Wilhelm), alman siyaset adamı (Alsenz, Pfalz 1877-Nürnberg 1946). Kaiserslautem'de avukatlık yaptı. Daha ilk günlerden nasyonal sosyalist hareketi benimsedi. 1923'te Münih baskınına katıldı, 1924'te hüküm giydi, 1925'te affedildi. Hitler'in ilk kabinesinde İçişleri bakanlığı (1933) yaptı ve 1943'e kadar bu görevde kaldı; bu tarihte de Bohemya-Moravya «*Reichsrotektor*»una (İmparatorluk koruyucusu) tayin edildi. Bütün işgal toprakları Merkez Bürosu müdürü olarak yahudi aleyhtarı kanunların çıkmasına önayak oldu. Nürnberg mahkemesi tarafından savaş suçlusu olarak mahkûm edildi ve asıldı. (L)

FRİCKER (Peter Racine), ingiliz bestecisi (Londra 1920). Londra Morley koleji müzik yönetmeni oldu (1952). Eserleri: bir bale, üç senfoni (1949-1960), viyola ve piyano konçertoları, konçerto biçiminde keman ve orkestra için bir *Rapsodi* (1950), bir oratoryo (*Yargı Gününden Bir Görüntü,* 1957) yaylı çalgılar için iki dörtlü, nefesli çalgılar için bir beşli. (L)

FRİCKER veya **FRİCKART** (Thüring), isviçreli kronik yazarı (Brugge, Argovie 1429-ay.y. 1519). Bern'de mahkeme kâtibi idi. *La Querelle des Seigneurs* (Derebeylerin Savaşı) adlı eserinde, 1447-1448 iç savaşlarını anlattı. Birçok defa Roma sarayı veya yabancı prenslerle diplomatik temaslar kurmakla görevlendirildi. (L)

FRİCKTHAL, İsviçre'de (Argau) bölge, Ren'in sol kıyısında, Baden bölgesinden (Almanya) bu ırmakla ayrılır, *Frick* kasabası çevresinde. 1801'e kadar Avusturya'nındı. (L)

FRİCSAY (Ferenc), macar orkestra yöneticisi (Budapeşte 1914-Basel 1963). Müzik eğitimini doğduğu şehrin akademisinde yaptı ve özellikle Zoltan Kodaly ile çalıştı. Meslek hayatına Szeged orkestrasını yöneterek başladı, çok genç yaşta Budapeşte operasına alındı, sonra dünya çapında orkestra yöneticisi olarak Berlin, Viyana ve Münih operalarında çalıştı. 1956'dan sonra Münih Devlet operası ve senfonik konserler yönetmenliğine getirildi. Daha önce de Berlin'de RİAS radyo orkestrasını kurmuştu. Üstün yetenekli bir Mozart'çı idi. Özellikle Béla Bartok'un eserlerini tanıtmağa çalıştı. (L)

FRİÇ (Josef Vaclav), çek yazarı (Prag 1829 -ay.y. 1890). 1848 Fransız devrimine katıldı, sonra sürgün edildi. 1867'de Paris'te Louis Léger ile birlikte *La Bohême Historique, Pittoresque et Littéraire* (Tarih, Sanat ve Edebiyatta Bohemya) adlı eseri yayımladı. 1866'da *Les Pleurs de la Couronne de Bohême* (Bohemya Tacının Göz Yaşları) adlı eseri büyük yankı yaptı. Prag'a 1879'da dönebildi, devrimden esinlenen trajediler, hatıralar, şiirler yazdı. (L)

FRİÇ (Martin), çek filim yönetmeni (Prag 1902). Bir süre senaryo yazdı ve filimlerde oynadı. Sonra sessiz sinema döneminin bitiminde yönetmenliğe başladı. Çok yönlü bir sinemacı olarak, her türü denedi ve birçok komedi filmiyle haklı bir başarı elde etti. Yönettiği filimlerin başlıcaları; *Aslan Asker Şvayk* (Osudy Dobreho Vojka Svejka) [1931]; *Janosik* (Janosik) [1936]; *Zoceleni* (Çelik İnsanlar) [1950]; *Past* (Tuzak) [1952]. (L)

FRİD (Géza), macar asıllı hollandalı besteci ve piyanist (Sighet 1904). Bartok ve Kodaly'nin öğrencisiydi. 1929'da Amsterdam'a yerleşti. 1946'dan beri Rotterdam konservatuvarında öğretmenlik yapmaktadır. İki bale, bir senfoni (1933), orkestra parçaları (*Senfonik Etütler,* 1954; *Ritmik, Etütler,* 1959); konçertolar, yaylı çalgılar için üç eser besteledi (1926-1950). [L]

FRİDA. Bk. VRCHLİCKY.

FRİDEGORD (Jan), isveçli romancı (Enköpings-Nas, Uppland 1897). İsveç'in «proletaryacı» yazarlarından. En büyük eseri, *Lars Hord* adlı otobiyografik bir roman dizisidir (1935-1942). Sonraki eserlerinde, daha çok, Viking'ler çağında geçen tarihî ve millî konulara eğildi (*Barmhartighet* [Merhamet, 1936]; *Offer* [Kurban, 1937]; *Arvtagarna* [Mirasçılar, 1957]; *Mot Öster - Soldat* [Asker, Doğuya Marş!, 1961]). Ayrıca, *Öküzün Boynuzları Üstünde* (1964) ve *Saman Çöpü* (1966) adlı eserlerinde hatıralarını dile getirdi. (L)

FRİDEN (Carl), isveçli mühendis (Alvesta 1891-öl. 1945). 1916'da Birleşik Amerika'ya yerleşti, önce Marchant hesap makinelerinin yapımına katkıda bulundu. 1933'te de, tescil etirdiği ihtira beratlarından yararlanmak amacıyle özel bir şirket kurdu. (L)

FRİDERİCİA (Julius Albert), danimarkalı tarihçi (Kopenhag 1849-ay.y. 1912). Kopenhak üniversitesi kütüphanecisi ve profesörü idi. *Danimarka Dış Siyasetinin Tarihi* (1876-1882), *Frederik III ve Aristokrasinin Kuruluşu* adlı eserlerinin yanı sıra, Danimarka'nın genel tarihi üzerinde çeşitli kitaplar yayımladı. (L)

FRİDUGİS. Bk. FREDEGİS.

FRİEDBERG veya **FRİEDBERG İN DER WETTERAU,** Almanya'da (Batı Almanya, Hessen) şehir, küçük *Wetterau* bölgesinin eski merkezi, Frankfurt'un kuzeyinde; 17 600 nüf. Gotik üslûbunda kilise. Roma ordugâhı. Makine yapımı. Hassas âletler. Besin sanayiî. (L)

FRİEDBERG (Emil), alman din bilgini (Könitz 1837-Leipzig 1910). Halle, Freiburg-im Brisgau ve Leipzig'te kilise hukuku okuttu. Devletin kiliseye üstünlüğünü savundu. *Zeitschrift für Kirchenrecht* (Kilise Hukuku Dergisi) adlı dergiyi yönetti ve (1864) ve *Corpus Juris Canonici* adlı derlemeyi (1879-1881) yayımladı. (L)

FRİEDEBURG (Hans Georg VON), alman amirali (Strasbourg 1895-Flensburg 1945). 1943'te Dönitz'in yerine, alman denizaltı filosunun, 1945'te de alman donanmasının başına getirildi. Wehrmacht'ın teslim şartlarını görüşmek üzere Dönitz tarafından Eisenhower'e gönderildi, 7 mayıs 1945'te Jodl ile birlikte teslim belgesini Reims'de imzaladı, birkaç gün sonra da intihar etti. (L)

FRİEDEL (Charles), fransız kimyacısı ve mineraloğu (Strasbourg 1832 - Montauban 1899). İlkin Strasbourg'da bankacı olan babasının yanında çalıştıktan sonra, Tabiat Bilimleri müzesinde profesör olan dedesinin yanına, Paris'e gitti. Wurtz laboratuvarında çalıştı, dikkate değer iki doktora tezi hazırladı. 1876'da Paris Fen fakültesinde mineraloji, 1884'te de Organik Kimya kürsüsüne getirildi. Paris Kimya enstitüsünü kurdu. Çeşitli bilimsel çalışmaları beş başlık altında toplanabilir: *Mineraloji ve kristalografi araştırmaları; Aldehitler ve asetonlar üzerine araştırmalar; Organik asitler ve molekül statiği konusundaki bazı özel meselelerle ilgili çalışmalar; Silisyumlu titanın ve bileşiklerinin, bu unsurların dörtlü birleşme değerinin ve karbonla olan kimyasal benzerliğini belirleyen kimyasal rolü; özel bir tepkime olan organik sentezin genel yöntemi.* 1877'de amerikalı Crafts ile birlikte, benzen çekirdeğine yan zincirlerin eklenmesini sağlayan genel bir bileşim yöntemi buldu. Fen fakültesindeki derslerini derleyerek, *Cours de Chimie Organique* (Organik Kimya Dersleri) adı altında, *Série Grasse* ve *Serie Aromatique* (Yağ Serisi ve Aromatik Serisi) diye iki bölüm halinde yayımladı (1886-1887). Friedel atom teorisinin ve atomların işaretlenmesinin ilk ve en kararlı taraftarlarından biriydi. (L)

FRİEDEL (Georges), fransız kimyacısı ve mineraloğu (Mulhouse 1865 - Strasbourg 1933.) Charles Friedel'in oğlu. Madenler genel müfettişliğinde bulundu, Saint-Etienne Madencilik okulunda ve Strasbourg üniversitesinde profesörlük yaptı; sıvı kristaller üzerindeki çalışmalarıyle tanındı, mezomorf halleri keşfeti. 1913'te, billûrlardan geçen X ışınlarının kırılma kanunlarını açıkladı; *Leçons de Cristallographie* (Kristalografi Dersleri) [1926] adlı bir eser yayımladı. (L)

FRİEDELİT i. (*Fridel*'in adından, fr. *friedélite*). Miner. Hidratlı tabiî manganez silikat; Yukarı Pireneler'de bulunur. (L)

Friederich hastalığı, omuriliğin bazı kısımlarının yozlaşmasından ileri gelen, muhtemelen genetik menşeli müzmin hastalık. Alman patolojik anatomi bilgini Nikolaus Friederich (1825-1882) tarafından tanımlanan Friederich hastalığının belirtileri, hareketlerde koordinasyon bozukluğu, kiriş reflekslerinin yok olması, beslenme bozuklukları ve daha doğrusu şekil bozuklukları (çukur ayak, kifoskoliyoz) gibi rahatsızlıklardır. Bu belirtilere yolaçan doku bozuklukları, omuriliğin arka kordonları ile beyincik yollarında yer alır. Çoğu zaman ailevî olan bu hastalık çocukluğun ikinci evresinde, yani yeni yetmelik çağında başlar ve genellikle senelerce sürer. (L)

Foto. LAROUSSE

FRİEDERİCHS (Karl), alman arkeoloğu (Delmenhorst, Bremen yakınları 1831-Berlin 1871). Berlin üniversitesinde profesörlük yaptı. Eskiçağ'dan kalma heykellerin en önemlilerinden birkaçını teşhis etti. Polikleitos'un *Tiran Katilleri Heykel Grubu* (1859) ve *Doriphforos'u* (1863) bunlar arasındadır. Eserleri arasında Praksiteles üzerine bir inceleme (1855), Berlin müzesindeki alçı ve bronz heykelcikler kataloğu ile mobilya kataloğu (1868-1871) anılmağa değer. (L)

FRİEDLAENDER (Walter), alman sanat tarihçisi (Berlin 1873- New York 1966). XVI. özellikle XVII. yy. ve Caravaggio üzerine önemli incelemeler yaptı, maniyerizm kavramını açıkladı. Freiburg üniversitesi profesörü olarak (1914-1933), birçok öğrenci yetiştirdi ve çevresinde büyük etki yaptı. Eserleri Nazi rejimi tarafından tehlikeli görülünce, A.B.D.'ye sığındı ve amerikan uyrukluğuna girdi. New York üniversitesine fahrî profesör seçildi. (L)

FRİEDLAND, bugün **Pravdinsk,** Prusya'da (bugün S.S.C.B.'de, Kaliningrad [Königsberg] bölgesi) şehir, Kaliningrad'ın güneydoğusunda. Kesin sonuç sağlamayan Kanlı Eylau zaferinden sonra Fransızlar harekâtı ancak ilkbaharda yeniden başlattı. Mareşal Lèfevre 1807 mayısında Dantzig'i aldı ve Napolyon, Königsberg üzerine yürüdü. 14 Haziranda Bennigsen kumandasındaki rus birlikleri Alle ırmağının menderesiyle çevrili olan yalnız batı kısmı ovaya açık, küçük bir ovada (Friedland şehri bu ovadaydı) tehlikeli bir mevkide mevzilendiler. Lannes bu noktada Rusların art arda hücumlarını püskürtürken, Napolyon ovayı yoğun bir topçu ateşi altında tuttu, sonra Alle üzerindeki köprüleri atarak veya ele geçirerek Rusların geri çekilme imkanını ortadan kaldırdı. Fransızlar kesin bir zafer kazandılar. Savaşta Fransızlardan 7 000 - 8 000 kişiye karşılık Ruslar 25 000 kişi (bu arada 25 general) kaybetti. Napolyon son Prusya kalesi Königsberg'i aldı ve Aleksandr, Tilsit barışını hazırlayan bir ateşkes istemek zorunda kaldı. (L)

FRİEDLÄNDER (Ludwig), alman filoloğu (Königsberg 1824-Strasbourg 1909). Königsberg üniversitesinde profesör oldu. Klasik yazarların eserlerini yayımladı, *Darstellungen Aus Der Sitten Geschichte Roms* (Roma Gelenekler Tarihinden Sahneler) [1862-1871] adlı bir eser yazdı. (L)

FRİEDLÄNDER (Max), alman müzikçisi ve yazarı (Brieg, Yukarı Silezya 1852-Berlin 1934). Önce şarkıcılık, sonra Spitta'nın yönetimi altında müzik öğrenimi yaptı, Franz Schubert'in hayatı üstüne bir tez hazırladı ve Rostock'da doktorasını verdi (1887). 1901'de Berlin üniversitesinde profesör oldu ve Schubert, Schuman, Mendelssohn'un eserlerinin açıklamalı yeni baskılarını hazırladı. En önemli eseri: *XVIII. Yüzyıl Alman Şarkıları* (2 cilt, 1902). [L]

FRİEDLÄNDER (Max Jacob), alman sanat tarihçisi (Berlin 1867-Amsterdam 1958). Berlin müzeleri müdürü idi. *Von Eyck bis Bruegel* (Van Eyck'den Bruegel'e) [1921] adlı bir eser yazdı, flaman resim sanatını 12 ciltlik bir eserde inceledi (1924-1935). [L]

Friedlander basili. Mikrobiyol. Gram almayan, fakat alkali boyalarla kolayca boyanan kısa ve kapsüllü basil. 37°C'a yakın ısıda, her ortamda ürer; şekerleri etkiler, fakat peptonlarla birleşince indol vermez. Birçok mikroplu hastalıklarda rastlanır; bronkopnömoni, plörezi, menenjit, perikardit, kulak iltihabı ve özellikle difteri basili ile beraber bulunduğu yalancı zarlı anjinler. Alman hekimi Carl Friedlander'ın (1847 -1887) adıyle anılır. *Eşanl.* PNÖMOBASİL. (L)

FRİEDLİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) yer, Ren'in sağ kıyısında, Basel'in kuzeyinde, Huningen'in karşısında. Vilars, Avusturya imparatorluğu kuvvetlerini burada yendi (14 ekim 1702). [L]

FRİEDMAN (İona), macar asıllı fransız mimarı (Budapeşte 1923). Paris'e yerleşti (1957), *Architecture Mobile* (Hareketli Mimarî) adlı bir tez yazdı (1958). İona Friedman, geleceğin kentini çok büyük madenî iskeletlerin biçimlendirdiği bir uzay yapısı olarak tasarlar. Bu iskeletlerin içine, yüzölçümleri 25 m^2 olan aynı tip hücrelerin birleşmesinden doğan gerekli mekânlar yerleştirilecektir. Bu yoldan, kentin dönem dönem yenilenmesi, gelişmesi ve yeniden düzenlenmesi, sadece hücrelerin değiştirilmesi ile sağlanabilecektir. Friedman, projelerinin birçoğunda, bu «uzay kentleri»ni Paris, Londra, Monako gibi şehirler üstüne kurmayı tasarlamaktadır. (L)

FRİEDMANN (Georges Philippe), fransız sosyoloğu (Paris 1902). Öğrenimini École Normale Supérieure'de yaptı. Felsefe agrejesi ve edebiyat doktoru oldu. Conservatoire National des Arts et Métiers'de insan emeğinin tarihi üstüne dersler verdi (1946-1962). Paris üniversitesine bağlı École Pratique des Hautes Études'te profesör oldu (1949-1962). Eserlerinde, emeğin sanayi alanında ortaya çıkardığı insanla ilgili meselelerin, yalnız işletmeler açısından değil, aynı zamanda ve her şeyden önce sosyal yapının içinde, insanlararası ilişkiler yönünden ele alınması gerektiğini göstermeğe çalıştı. Başlıca eserleri: *La Crise du Progrès* (İlerlemeden Doğan Buhran) [1936]; *Problèmes Humains du Machinisme Industriel* (Sınaî Makineleşmeden Doğan İnsanla İlgili Meseleler) [1947]; *Ou Va le Travail Humain?* (İnsan Emeğinin Geleceği Nedir?) [1950]; *Problèmes de l'Amerique Latine* (Latin Amerika Meseleleri), Naville ile birlikte hazırladığı *Traité de Sociologie du Travail* (Çalışma Sosyolojisi Elkitabı) [1962], *Fin du Peuple Juif?* (Yahudi Halkının Sonu mu?) [1966]. (L)

FRİEDRİCH (Stuttgart 1732 - Hohenheim 1797), Württemberg dükü (1795-1797). Kardeşi Ludwig-Eugen'in yerine geçerek kısa bir süre dukalığı yönetti. Paris antlaşmasıyle (1796), Montbéliard'ı Fransa'ya bırakmak ve gizli bir tazminat vaadi karşılığında, Ren nehrinin sol kıyısındaki malikânelerinden vaz geçmek zorunda kaldı. (L)

FRİEDRİCH (Caspar David), alman ressamı (Greifswald 1774-Dresden 1840). Ülkesinde romantik peyzajların ustası oldu. Almanya'nın en ünlü müzelerinde, Prag ve Riga'da eserleri vardır. (L)

FRİEDRİCH (Johannes), alman hitit bilimcisi (Leipzig 1893). 1936'da Leipzig'de profesör oldu. Bugün Hür Berlin üniversitesinde çalışmaktadır. Başlıca eserleri: *Staatsvertrage des Hatti-Reiches* (Hatti Devletinin Antlaşmaları) [1926 - 1930]; *Die Hethitische Bruchstücke des Gilgamesch - Epos* (Gılgamış Destanının Hititçe Parçaları) [1929]; *Kleinasiatische Sprachdenkmäler* (Küçük Asya Dil Anıtları) [1932]; *Einführung ins Urartaische* (Urartucaya Giriş) [1933]; *Hethitisches Elementarbuch* (Hititçe Kılavuz) [1940]; *Phönizsch-punische Grammatik* (Fenike - Pun Grameri) [1951]; *Hethititisches Wörterbuch* (Hitit Dili Lûgati) [1952]. (M)

FRİEDRİCH I (1257-Wartburg 1323), Thüringen landgrafı ve Misnia margrafı. Tahttan onu uzak tutmak isteyen landgraf ALBRECHT'in oğlu. Thüringen'i ele geçirmek isteyen Habsburg'lu Albrecht I' i kovdu (1307), Prag antlaşmasıyle (1310), veraset haklarını imparator Heinrich VII'ye kabul ettirdi. (L)

FRİEDRİCH I veya **FRİEDRİCH VI VON HOHENZOLLERN** (Nürnberg 1371-Kadolzburg şatosu, Franken 1440). İlk Brandenburg'lu Hohenzollerin seçicisi (1417-1440). Nürnberg burgrafı. Brandenburg margrafı (1415). Para ve askerce yardımda bulunduğu imparator Sigismund kendisine seçim hakkı verdi. Ülkesini, Pomeranya ve Mecklenburg aleyhine genişletti. (L)

FRİEDRİCH I (Königsberg 1657-Berlin 1713), 1688'den sonra Brandenburg seçicisi (Friedrich III), ilk Prusya kralı (1701-1713), Büyük seçicinin oğlu. Beş kardeşine de gelir sağlayan babasının vasiyetine karşı gelerek, tahta çıkar çıkmaz yalnız ve tek mirasçı olduğunu ilân etti. Augsburg Birliği savaşı süresince, imparator Leopold I ile birleşti ve İspanya İç savaşları arefesinde, «Prusya kralı» unvanını almak için, ona para ev asker yardımında bulundu (1700). Taç giyme töreni Königsberg'de yapıldı (18 ocak 1701). Louis XIV'ü taklit ederek göz kamaştırıcı bir saray yaptırdı, fakat askerî harcamaları (İsveç ve Fransa'ya karşı savaşlar) yüzünden, krallığın maliyesini zor durumda bıraktı. Protestanlıktan yana bir siyaset güttü, Calvin'ci fransızları yurttaşlığa aldı ve Luther'cilerle protestanlara yaklaşmağa uğraştı. Üç defa evlendi. 1679'-da evlendiği Hessen-Kassel'li Elisabeth-Henriette'ten bir kızı oldu (İsveç kraliçesi Luisa). 1684'te Hannover'li Sophia-Carlota ile evlendi ve bu evlilikten Friedrich Wilhelm doğdu. 1708'de de Mecklenburg-Schwerin'li Sophia-Luisa ile evlendi. (L)

FRİEDRİCH III
Avusturya okulu
(XV. yy.)
Nantes müzesi, Fransa

FRİEDRİCH I (Treptow, Pomeranya 1754-Stuttgart 1816), Württemberg dükü (1797), ilk Württemberg kralı (1806-1816). Fransa'ya karşı ikinci koalisyona girdi ve Württemberg Moreau tarafından işgal edildi. Friedrich I, ayrı bir barış (mayıs 1802) yaparak birkaç kilise tımarı, dokuz bağımsız kont ve seçmen unvanını ele etti. Avusturya'ya karşı Napolyon ile birleşti, Üresburg antlaşmasıyle (1805), Avusturya'nın Schwaben'deki topraklarının önemli bir kısmını ele geçirdi. 1806'da, kral unvanını aldı. Ren konfederasyonuna girdi ve krallığını tabi prensliklerle büyüttü. Westfalen kralı Jérome kızı Katerina'yı Bonaparte ile evlendirerek (1807) Napolyon ile kurduğu ittifakı perçinledi. Viyana barışı ile (1809) yeni topraklar elde etti. Napolyon'dan en son ayrılanlardan biri de o idi. Metternich ile imzalanan Fulda antlaşmasıyle (1813), bir yandan kral unvanı onaylanır ve elde ettiği topraklar üstündeki hakları tanınırken, öte yandan birlikleri Fransa'ya karşı ilerliyordu. Friedrich I, 1815'te Germen konfederasyonuna girdi. (L)

FRİEDRİCH I (Karlsruhe 1826-Mainau 1907), naip-prens (1852-1856) ve Baden büyük dükü (1856-1907). Hükümranlığının ilk günlerinde katolik kilisesiyle çıkan çatışmalar bir konkordato ile sona erdi (1859). 1856'da Prusya'lı Luisa ile evlendi ve Prusya'nın siyasetini destekledi. 1863'te Frankfurt prensler kongresinde, daha sonra da 1866 ve 1870 savaşlarında Prusya'nın tarafını tuttu. (L)

FRİEDRİCH I Barbarossa (*Kızılsakal*) [Waiblingen 1122-Kydnos 1190], Kutsal Roma-Germen imparatoru (1152-1190). Hohenstaufen sülâlesinin başı ve Welf'ler ailesiyle akraba, İmparator Konrad III'ün yeğeni. Konrad III'ün ölümü üzerine (1152), Frankfurt diyetince imparatorluğa seçildi. Siyasetinin başlıca unsurları, Almanya ve İtalya'da imparatorluk otoritesini yeniden kurmak, imparatorluğun üstünlüğünü diğer Batı krallarına kabul ettirmek, papalık yetkisinin yalnız ruhanî alana inhisar ettirmekti. Almanya'da, Konrad III zamanında, Aslan Heinrich, Ayı Albrecht, Heinrich Jasomirgott gibi feodal derebeyleri kudretlerini genişlettiler. Friedrich Saksonya'nın beratını Aslan Heinrich'e verdi (1155) ve İslavlara karşı, Kuzey Almanya'ya tam bir davranış serbestliği tanıdı, Avusturya'yı Heinrich Jasomirgott yönetiminde, babadan oğula geçme bir dükalık haline getirdi (1156) ve Aslan Heinrich ile Ayı Albrecht arasında aracılık yaptı (Würzburg diyeti, 1169). Fakat Ayı Albrecht'in ölümü (1170), Aslan Heinrich'i bir belâdan kurtardı ve onun imparatora karşı daha bağımsız bir tavır almasına yolaçtı: imparatorun İtalya'ya yaptığı bir sefere (1174) katılmayı Heinrich Jasomirgott ile birlikte reddetti. Bu ayırıcı siyaset karşısında Friedrich, Aslan Heinrich'in burnunu kırmağa karar verdi. Hakkında açtırdığı iki dava ile (1179) onun imparatorluk önündeki durumunu sarstığı gibi, tımarlarının çoğunu da elinden aldı (1180). Aslan Heinrich silâhla direnmeğe kalktıysa da yenildi. Erfurt diyeti, mülkünün çoğunu elinden aldıktan başka onu İngiltere'ye sığınmağa zorladı. Bir yandan Almanya'da otoritesini sağlayıp, o güne kadar Schwaben ile sınırlı olan ülkesini genişleten imparator, öte yandan gözünü İtalya'ya dikmişti. Siyasetini devamlı olarak bu iki kutup arasında dengeleştiriyordu. İlk defa papa Adrianus IV, Roma'yı Brescia'lı Arnolda'dan alması için, onu italya yarımadasına çağırdı. Friedrich taç giymek için Roma'ya geldiğinde (18 haziran 1155), Brescia'lı Arnoldo şehirden kovulmuştu. Konrad III zamanında, imparatorluk otoritesinin yetersizliğinden yararlanarak gelişen komünlerin çokluğu ve rekabeti imparatorluğun yeni bir istilâya girmesi için elverişli bir durumdu. İtalya'ya iniş hareketi (Calata) aynı zamanda papalığın kudretini yıkmak için bir vesileydi. Gerçekten de, bir *Dominium mundi* (Cihan imparatorluğu) peşinde koşan Friedrich, şansölyesi Dasselli Rainald ile birlikte, Roma imparatorluğu geleneğini sürdürmek istiyor ve Charlemagne'ı örnek alıyordu. İmparatorluk gücünü i-

Foto. LAROUSSE

FRİEDRİCH - WİLHELM I

FRİEDRİCH - WİLHELM II
Schröder'ın gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

FRİEDRİCH-WİLHELM III
Gérard'ın gravürü

tibarını yüceltmek için, 1165'te kilisenin tanımadığı papa Pascalis III'e Charlemagne'ın azizliğini ilân ettirdi. Papa ve temsilcisi kardinal Rolando Bandinelli'ye karşı, imparatorluğu yalnız Tanrı'ya ve prenslerin seçimine dayanarak (Besançon diyeti, 1157) elinde tuttuğunu ileri sürdü ve imparatorluğun dünyevî bağımsızlığını kabul ettirmek istedi. Friedrich'in papalıkla taç giyme sırasında başlayan anlaşmazlığı hızla büyüdü. 1158'de imparator Alpler'i aştı, ilk defa Milano'yu buyruğu altına aldı ve Roncaglia diyetinde Lombardia'nın «ülkesine eklendiği»ni ilân etti ve her kente imparatorluk memurlarını, şehir yöneticilerini yerleştirerek imparatorluğun hükümranlığını kurdu. Fakat Kuzey İtalyan şehirleri bağımsızlıklarının kaybına dayanamadılar ve Milano'ya düşman olanlar (Cremona) hariç, şehir yöneticilerinin yerleştirilmesine karşı geldiler ve desteğini sağlamak üzere papalığa yaklaştılar. Adrianus IV'ün imparatordan haklarına saygı göstermesini ve İtalya'daki önemli yerlerin ve özellikle kontes Mathilda'ya ait mülklerin geri verilmesini isteyen ültimatomu, sonra meşru papa Alexander III'e (Kardinal Rolando Bandinelli) karşı, Friedrich I'in kilisenin tanımadığı papa Victorius IV'ü aday göstermesi (1159), papa ile italyan şehirlerinin birleşmesine yardım etti. İmparatorun Milano'yu tahribi (1162), Verona, sonra Lombardia ittifaklarının kurulmasına yolaçtı; Alexander II'ile birleşen bu ikinci ittifak, onun şerefine, Kuzey İtalya'da Friedrich'e karşı, bağımsızlık sembolü yeni bir müstahkem mevki olan Alessandria'yı kurdu. Bunun üzerine Friedrich derhal çekilmek zorunda kaldı. 1174'te İtalya'da tekrar göründü, fakat Alessandria önünde başarısızlığa uğradı. Legnano'da da ittifak birliklerine de yenilince (1176), çatışmalara son veren Venedik barışını imzaladı: imparator papanın ayaklarına kapandı ve Papa tarafından affedildi (1177). Ne var ki, komünlere, imparatorluk imtiyazıyle, önceki durumlarına dönmelerini (Konstanz barışı, 1183) sağlayarak itibarını korumasını bildi. Kuzey İtalya üzerindeki hükümranlık denemesi başarısızlıkla sona ermişti. Bununla birlikte imparatorluk otoritesi Toscana, Spoleto dükalığı ve papalık devletini tehdit eden Ancona sınır eyaletinde kuvvetle duyuluyordu. Friedrich'in oğlu Heinrich VI Sicilya krallığının vârisi Costanza ile evlenince (1186), Legnano'nun öcü alınacak gibi bir hava uyandı. Fakat Salâhaddin'in Kudüs'ü alması, dikkatleri yapılacak Haçlı seferine çevirdi. Kızılsakal bu seferi yönetti ve Kydnos'ta (bugünkü Tarsus çayı) yıkanırken boğuldu. (L)

FRİEDRİCH I Galip denir (1425-Heidelberg 1476). Pfalz kontu (1449), sonra seçicisi (1451-1476), Ludwig III Sakallı'nın oğlu. Yeğeninin vasisi olarak iktidarda bulundu, yerinde kalabilmek ve seçicilik hakkını korumak için onu evlât edindi. (L)

FRİEDRİCH I VON WETTİN Kavgacı (Altenburg 1370-ay.y. 1428), Saksonya dükü ve seçici prensi (1423-1428), Friedrich'in oğlu, Meissen margrafı. Töton şövalyeleriyle birlikte, Litvanyalılara ve Bohemya kralı Venceslas'a karşı yapılan seferlere katıldı. İmparator Sigismond'u, Hus'çulara karşı giriştiği mücadelede destekledi (1423), buna karşılık kendisine Saksonya-Wittenberg dükalığı verildi. Saksonya dükü ve seçmeni unvanını aldı ve bu unvanı oğluna devretti. (L)

FRİEDRİCH II (İesi, Ancona sınır eyaleti 1194-Fiorentino şatosu, Puglia 1250). Sicilya kralı (1197-1250) ve germen imparatoru (1220-1250), Heinrich VI von Hohenstaufen ile Sicilya'lı Constanza'nın oğlu. Palermo'da papa İnnocentius III tarafından yetiştirildi. 1198'de kral oldu. Kutsal imparatorluk için savaştı ve papanın desteğiyle, rakibi Otto von Braunschweig'i yenilgiye uğrattı. 1212'de Mainz'da taç giydi, Eger'de kilisenin İtalya'daki haklarını tanıyan bir anayasa çıkardı (1214) ve 1214'te, Bouvines'de Philippe Auguste'e kesinlikle yenilen Otto von Braunschweig'i bertaraf etti. 1216'da Romalıların kralı ilân edildi. 1220'de Roma'da, imparator tacını papa Honorius III eliyle giydi. 1212'de Sicilya krallığına seçtirdiği (1220) oğlu Heinrich Romalıların kralı oldu (böylelikle İnnocentius III'ün Almanya ve Sicilya hükûmetlerini birbirinden ayrı tutma dileği, prensip olarak, yerine getirilmiş oldu). Birçok italyan kentiyle anlaşmazlığa düştü (Lombardia birliği 1226), papa Gregorius IX tarafından aforoz edildi (1227), bununla birlikte haçlı seferi için yola çıktı. Eyyubî sultanıyle görüşmeler sonunda, Kudüs'ü geri alabildi ve Jean de Brienne'in kızı ile evlenerek orada kral ilân edildi (1229). İtalya'ya dönünce, papanın desteklediği genel bir isyanla karşılaştı. Fakat çok geçmeden durumu düzeltti ve San Germano barışı ile (1230) imparatorluk haklarını korudu, kilise ile barıştı. Fakat Lombardia'da karışıklık devam etti. Yenilen ve 1235'te boyun eğen öz oğlu Heinrich'in kışkırtmasıyle alman prenslerinin ayaklanması, durumu daha da ağırlaştırdığı sırada, Friedrich II, İngiltere'li İsabella ile evlendi; böylece, Hohenstaufen'lerle Welf'ler barıştı. Friedrich, İtalya'da Lombardia birliğini Cortenuova'da yendiyse de (1237), italyan kentleriyle papalık arasında birliğin kurulmasını önleyemedi. Gregorius IX onu yeniden aforoz etti (1239) ve ona karşı amansız bir savaş açtı; bütün din adamlarını toplamağa karar verdi, fakat Friedrich II'nin kardinalleri deniz üstünde tutuklaması (mayıs 1214) bunu engelledi. Gregorius IX, ağustos 1241'de öldü ve Celestinus IV'ün kısa süren papalığından sonra İnnocentius IV, önce Friedrich ile görüştü, daha sonra Lyon'a gitti, orada Saint-Louis'nin himayesinde bir meclis topladı (1245), imparatoru azletti. 13 Aralık 1250'de imparator hiç bir şeye boyun eğmedi ise de Hohenstaufen'lerin imparatorluk özlemlerini devam ettiremedi ve Almanya ile İtalya'yı anarşi içinde bırakarak öldü. Zeki, kültürlü, islâmî ilimlere ilgi duyan, dört veya beş dil konuşan, sanat ve bilimlerin koruyucusu bir kraldı. Maddeci ve şüpheci oluşu, zamanında kendisine verilen «dinsiz» lakabını doğrular. Derebeylikleri kaldırdı (Melfi anayasası, 1231), merkezî bir teşkilât meydana getirdi ve ticarî tekeller kurarak, Sicilya'yı modern bir devlet haline getirdi. (L)

FRİEDRİCH II (Tangermünde 1413-Neustadt an der Aisch 1471). Brandenburg seçicisi (1440-1470), Friedrich I von Hohenzollern'in oğlu. Kentlerin birliğini bozdu, çeşitli topraklar satın aldı ve Berlin şatosunu yaptırdı. (L)

FRİEDRİCH II (1633-1708), Hessen-Homburg landgrafı (1681-1708), **Homburg prensi** denir. Karl X zamanında isveç ordusunda albay oldu, Polonya ve Danimarka'da savaştı. 1669'da prenses Luise-Elisabeth von Kurland ile evlendi. Brandenburg ordusunda süvari generali oldu, Fehrbellin savaşında başarı kazandı (1675). [L]

FRİEDRİCH II (Karlsruhe 1857-Boadenweiler 1928). Baden büyük dükü (1907-1918), Friedrich I'in oğlu. Sürekli olarak sağcı partilere dayandı. 22 Kasım 1918'de, kendi ve amca çocuğu ve vârisi (Maxmilian von Baden) adına tahttan vaz geçti. (L)

FRİEDRİCH II Ağırbaşlı (1310-Wartburg 1349), Thüringen landgrafı ve Meissen margrafı (1323-1349). Para karşılığında kral lıktan vaz geçti. (L)

FRİEDRİCH II Bilge (Winzingen, Neustadt yakınları 1482-Alzey 1556). Pfalz seçicisi Saf Philipp'in oğlu, kardeşi Barışsever Ludwig V'in yerine geçti. Önce protestanlara karşı savaştı, sonra Luther'in öğretisini benimsedi ve Smalkalde birliğine katıldı. (L)

FRİEDRİCH II Büyük (Berlin 1712-Potsdam 1786), Prusya kralı, Friedrich-Wilhelm I'in oğlu. İkisi de fransız olan bir mürebbiye ve bir eğitmen (Mme de Rocoules ve Duhan de Jandun) tarafından yetiştirildi. Fransız edebiyat ve felsefesinin etkisinde kaldı. Babasının sert eğitiminden bezerek arkadaşı Katte ile birlikte, on sekiz yaşındayken kaçmağa kalkıştı (ağustos 1730). İkisi de tutuklandılar, harp divanında yargılandılar ve ölüme mahkûm oldular. Katte idam edildi, Friedrich II Küstrin'de hapsedildi. Sonraları babasının arzusuna boyun eğerek Elisabeth von Braunschweig-Wolfenbüttel ile evlendi (1733). Orduya yeniden alındı, askerlik mesleğinin çeşitli kollarında bilgi edindi. Bu eğitimden memnun kalan babası, Rheinsberg şatosunda istediği hayatı yaşamasına izin verdi. 1736'dan 1740'a kadar bilim, sanat, edebiyat ve felsefeyle uğraştı, Voltaire ile mektuplaştı. 13 Mayıs 1740'ta, babasının ölümü üzerine tahta çıktı. Kısa bir süre sonra Silezya'yı işgal etti ve Breslau (1742) ve Dresden antlaşmalarıyle (1745) Silezya topraklarına sahip oldu. Yediyıl savaşında birçok defa güç durumda kaldı. Fransızlara karşı elde ettiği Rossbach (5 kasım 1757) ve Leuthen (5 aralık) zaferleri ve çariçe Elizabeta'nın ölümü (5 ocak 1762) Prusya'nın yıkılmasını önledi. Hubertsburg antlaşmasıyle (1763) Silezya'yı muhafaza etti. 1772'de Polonya'nın paylaşılmasında Polonya Prusya'sı (Danzig ve Thorn hariç) kendisine verildi, böylelikle Krallık Prusya'sı arazi bakımından Brandenburg'a bağlandı. Bavyera Veraset savaşı sırasında Avusturya'ya karşı prensler birliğini (Fürstenbund) kurdu (1785).

Yediyıl savaşından sonra, akıllıca bir iktisadî ve malî siyaset ile yurdunu zenginleştirmeğe girişti. Göçmenlere kolaylık gösterdi, hayvan yetiştirici olarak hollandalı kolonları çağırdı, patates ekimini öne sürerek nüfus artımını ve yerleşmeyi sağladı. Fabrikaların kurulmasıyle sanayi gelişti. Ulaştırma imkânlarının gelişmesi ve A.B.D. ile yapılan ticaret antlaşması (1795) büyük faydalar sağladı. Maliyede reji ve tekel sistemini uyguladı (posta, 1760; tütün, 1766; kahve, 1786). Ordu mevcudunu 160 000 kişiye çıkardı. Adalet mekanizmasını sadeleştirmek ve bağımsızlığa kavuşturmak için bir Friedrich kanunu hazırlattı (1748), fakat yürürlüğe koymaktan caydı. Kilisevi sıkı kontrol altına aldı, fakat cizvitleri korudu, yüksek öğrenimi destekledi. İktidar hakkındaki teorileri «aydın despot» diye ün salmasına yolaçtı. İktidarı mantık esaslarına bağlayan Friedrich II, otoriteye dinî bir hüviyet vermeyi reddetti ve hükümdarların ülkeleri yararına çalışmaları gerektiğini ileri sürdü. Önemli saydığı şeyler yönetim ve iktisattı; savaş onca bir amaç değil, ordu sayesinde barışı sağlayan bir araçtı. Devlet anlayışını da laikleştiren Friedrich II, şüpheci, filozof ve akılcı olarak fransız filozoflarının övgüsünü kazandı. (L)

FRİEDRİCH II Güzel (1286'ya doğr.-Gutenstein, Wienerwald 1330). Avusturya ve Steiermark dükü (1308-1330), Germanya kralı (1314-1322). Habsburg'lu Albrecht I'in oğlu, Kardeşi Leopold ile birlikte, babadan kalma eyaletleri yönetti. Lüksemburg'lu Heinrich VII'nin ölümü üzerine (1313), imparatorluk konusunda Bavyera'lı Ludwig ile araları açıldı, Mühldorf'ta yenilgiye uğradı (1322) ve tutuklandı. İmparatorluktan vaz geçti. Bavyera'lı Ludwig İtalya'ya yaptığı gezi sırasında (1326) imparatorluğun yönetimini Friedrich II'ye emanet etti. (L)

FRİEDRİCH II Soğukkanlı (Leipzig 1412-ay.y. 1464). Saksonya seçici dükü (1428-1464), Friedrich I von Wettin'in oğlu. Ortak mülkü kendi ve henüz yaşları küçük olan kardeşleri Sigismund, Henrich ve Wilhelm için yönetti. Heinrich (öl. 1435) ve Sigismund genç yaşta öldüler. Barışsever Friedrich ölünce Thüringen, Friedrich II'ye kaldı (1440). 1445'te, Wilhelm burasını geri alınca, savaş çıktı, fakat Naumburg antlaşmasıyle (1451), iki kardeş barıştı. Friedrich'in Ernst ve Albrecht adında iki oğlu oldu, bunlar Wettin sülâlesinin Ernestin ve Albertin kollarını kurdular. (L)

FRİEDRİCH III (Innsbruck 1415-Linz 1493), alman imparatoru (1440-1493). Habsburg sülâlesinin başı idi. 1440'ta amca çocuğu Albrecht II'nin ölümünden sonra, Almanya kralı seçildi. Papanın onayını sağlamak için Roma'ya giden son alman hükümdarıdır (1452). Almanya üzerinde gerçek bir otorite kuramadı, Bohemya ile Macaristan'ı elden kaçırdı ve Habsburglulara döviz olarak seçtiği *Austriae est İmperare Orbi Universo* (Dünyaya Hâkim Olmak Avusturya'nın Elindedir) sözü, saltanatı için acı bir alay konusu oldu. Fakat oğlu Maximilian'ın Burgogne'lu Marie ile evlenmesi (1477) Avusturya krallık sülâlesinin yücelmesini sağladı. (L)

FRİEDRİCH III (Potsdam 1831-ay.y. 1888), alman imparatoru ve Prusya kralı (1888), imparator Wilhelm I'in oğlu. 1858'de, İngiltere kraliçesinin kızı prenses Victoria ile evlendi, Bismarck'a karşı bağımsız bir siyaset güttü, bu da liberal prens diye ün kazanmasını sağladı. 1862'de, anayasa anlaşmazlığına ve 1866'da Avusturya ile bozuşmaya karşı çıktı. Bununla birlikte, 1870

Foto. LAROUSSE

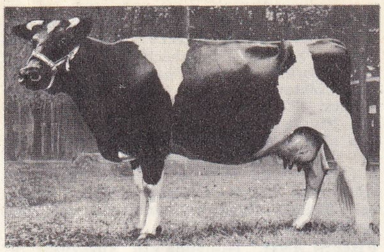

FRIESLAND sığırı

savaş meydanlarında da kendini göstermekten geri kalmadı. Wilhelm I'e karşı yapılan Nobiling suikastından sonra (1878), babasının yerine bir süre işleri yönetti. 1887'de, gırtlak kanserine tutuldu, San Remo'da oturmak zorunda kaldı. Babasının ölümü üzerine (1888) Berlin'e döndü, fakat durumu daha kötüleşti, doksan dokuz günlük saltanattan sonra öldü. (L)

FRİEDRİCH III Bilge (Torgau 1463-Lochau 1525), Saksonya seçici dükü (1486-1525). Babası Ernst'in yerine geçti. 1519'da imparatorluk tacını giymeyi reddetti, Karl V'in seçimini destekledi. 1502'de Wittenberg üniversitesini kurdu, oraya Luther ve Melanchthon'u çağırdı. Papa ve imparatora karşı Luther'i destekledi, Worms diyeti dönüşünde, onu Wartburg kalesinde güven altına aldı (1521). İlk protestan prens oldu. (L)

FRİEDRİCH III Sofu (Simmern 1515-Heidelberg 1576), Pfalz seçicisi (1559-1576), Simmen'li Johann II'nin oğlu. 1546'da protestan oldu ve sonra Calvin'ciliği benimsedi (1556) ve Almanya'da yerleşmesine çalıştı. (L)

FRİEDRİCH III Yiğit (Dresden 1332-Altenburg 1381). Thüringen landgravı ve Meissen margrafı (1349-1381), Friedrich II'nin büyük oğlu. Üç oğlu oldu ve o zamana kadar bütünlüğünü muhafaza eden ülkesini aralarında paylaştılar. (L)

FRİEDRİCH IV (1382-İnnsbruck 1439), Avusturya ve Tirol dükü, Demir Ernst'in kardeşi. Soylularla mücadelesinde, birçok imtiyaz bağışladığı şehirlere dayandı. Konstanz konsili sırasında, papa Johannes XXIII' ün kaçmasını sağladı ve ona gizlenebileceği bir yer buldu (1415). Bu yüzden gözden düşerek sürgüne yollandı ve imparator Sigismund'a boyun eğdi (1418). İsviçreliler tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra konfederasyon'un dokuz kantonuna bağımsızlık tanımak zorunda kaldı. (L)

FRİEDRİCH IV (Amberg 1574-Heidelberg 1610), Pfalz seçicisi (1583-1610), babası Ludwig VI'nın yerine geçti. Amcası ve vârisi Johann-Kasimir ölünce (1592), alman Calvin'cilerin başına geçti ve Habsburg'lara karşı koydu. 1608'de Hıristiyan birliğini teşkilâtlandırdı. (L)

FRİEDRİCH IV Barışsever (1385-1440). Thüringen landgravı (1406-1440), Balthasar'ın oğlu. Çocuğu olmadığından, mirası amca çocuklarına, Saksonya seçicisi Friedrich II'ye ve Wilhelm III'e kaldı. (L)

FRİEDRİCH V (Amberg 1596-Mainz 1632), Pfalz seçicisi (1610-1623) ve Bohemya kralı (1619-1620), Friedrich IV'ün oğlu. 1613'te, İngiltere kralı James I'in kızı Elizabeth ile evlendi ve Hıristiyan birliğinin başı oldu. Otuzyıl savaşı sırasında etkili bir rol oynadı; Habsburg sülâlesinin gücünü kırmak için çatışmayı alttan alta körükledi. Bohemya ile imparator Ferdinand II arasındaki anlaşmazlıkta, Çeklerin direnmelerini destekledi ve Bohemya tacını giydi (kasım 1619). Kayınbabası James I'den hiç bir destek göremeyince ve Hıristiyan birliği de kendini terk edince, Bilâ Hora'da Çeklerle beraber bozguna uğradı (1620). İmparatorlukta gözden düştü, yalnız Bohemya tacı ile birlikte seçici prensliği unvanını da kaybetti. Ondan boşalan yere Bavyeralı Maximilian getirildi. Friedrich 1622'de Birleşik eyaletlere sığındı. (L)

FRİEDRİCH VI VON HOHENZOLLERN. Bk. FRİEDRİCH I.

FRİEDRİCH-AUGUST, Polonya kralı ve Saksonya seçicilerinin adı. Bk. AUGUST II ve AUGUST III. (L)

Foto. Marc Vaux (LAROUSSE)

FRİEDRİCH-AUGUST I (Dresden 1750-ay. y. 1827), Seçici (1763), sonra birinci Saksonya kralı (1806-1827). 1763'te babası seçmen prens Friedrich-Christian'ın yerine geçti, fakat amcası Xaver'in vasiliği altına girdi ve ancak 1768'de tek başına yönetime geçti. Yayımladığı bir yasa ile işkenceyi kaldırdı. Devrinde olduğu kadar imparatorluk devrinde de Fransa'nın sadık müttefikiydi. Napolyon'a karşı kurulan Dördüncü Devletler birliğine istemeyerek girmek zorunda kaldı. Jena'dan sonra hemen barış yaptı ve seçici prenslikten krallığa yükseldi (1806). 1807'de imparator, Varşova grandükalığını kurarak, onun yönetimine verdi. 1813'te müttefikler tarafından tutuklandı, 1815'te toprakların üçte birini, Prusya ve Varşova Büyük dükalığını Rusya'ya bıraktıktan sonra krallığı yeniden elde etti. (L)

FRİEDRİCH-AUGUST II (Dresden 1797-Tirol yakınları 1854), Saksonya kralı (1836-1854). Amcası kral Anton'un ölümü üzerine tahta çıktı, aydın, liberal ve bilgili bir prens olarak tanındı. Saltanatı zamanında, Dresden ayaklanması (mayıs 1849) yüzünden kısa bir süre başkentinden uzak kaldı. Prusya aleyhtarı bir siyaset güden baron von Beust'ü bakan yaptı. (L)

FRİEDRİCH-AUGUST III (Dresden 1865-Silezya, Sibyllenort şatosu 1932), Saksonya kralı (1904-1918), Kral Georg I'in oğlu. 1891'de Avusturya arşidüşesi Toscanalı Luisa ile evlendi, ondan altı çocuğu oldu, 1903'te de yankılar uyandıran rezaletlerden sonra karısından ayrıldı. 1902'de veliaht, 1904'te babasının ölümü ile kral oldu. Almanya'nın kasım 1918'de uğradığı bozgundan sonra tahttan vaz geçti ve Silbyllenort şatosuna çekildi. (L)

FRİEDRİCH-KARL (Berlin 1828-Klein-Glienicke, Potsdam yakınları 1885). Prusya prensi, İmparator Wilhelm I'in yeğeni. 1864'te, Danimarka ile savaşta, Düppel'de düşman saflarına baskınlar yaptı ve Danimarkalıları Alsen adasından kovdu. Sadowa zaferinin kazanılmasında büyük yardımı oldu. 1870-1871 Fransız-Alman savaşında, II. Orduya kumanda etti, Metz'de, Bazaine'in ordusunu çember içine aldı. Şehrin tesliminden sonra, Loire ordusuna karşı yürüdü. Yeğeni Prusya veliahtından farklı olarak, Fransa seferi sırasında, insanlık dışı davranışlarıyle dikkati çekti. (L)

Friedrich nişanı (BÜYÜK—), en az 25 000 kişilik orduya kumanda etmiş generaller için 1871'den sonra düzenlenen alman askerî nişanı. Üzerinde turuncu işlemeler bulunan siyah bir şerittir. (L)

FRİEDRİCHSDOR i. Prusya'da eski altın para; üstüne kral Friedrich II'nin başı işlenmiştir. ‖ *Teşm. yol.* Prusya'da herhangi bir para. ‖ *Çift friedrichsdor,* Prusya'da iki friedrichsdor değerinde altın para. ‖ Danimarka'da eski altın para. (L)

FRİEDRİCHSHAFEN, esk. **Buchhorn,** Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Bodensee gölü kıyısında; 36 700 nüf. Şato. Eski uçak yapımı merkezi ve güdümlü zeplinlerin deneme üssü. Traktör yapımı. Hassas âletler. Dokuma, deri ve kereste sanayii. Yıllık fuar (*Bodenseemesse*). [L]

FRİEDRİCHSTADT. Bk. YAUNELGAVA.

FRİEDRİCHSTHAL, Almanya'da şehir, Saar'da; 15 000 nüf. Maden kömürü. Cam fabrikası. (L)

FRİEDRİCH-WİLHEM (Berlin 1620-Potsdam 1688), Brandenburg seçicisi ve Prusya dükü **Büyük Seçici** de denir. 1640'ta, Otuzyıl savaşının en hararetli zamanında, yakılıp yıkılmış, askerî ve siyasî bakımdan iflâs etmiş bir ülkede babası Georg-Wilhelm'in yerine geçti. 1648'de Westfalen antlaşmalarıyle durumunu yeteri kadar sağlamlaştırdıktan sonra Kamien'i, Minden'i, Halberstadt'ı, Pomeranya'nın bir kısmını, 1666'da Magdeburg'u, Brandenburg ile Prusya ve Clev'in sınır bölgeleri arasında kalan ileri karakol ve menzil alanlarını ele geçirdi. Daha sonra şu üç hedefe doğru başarıyle ilerledi: devletlerin idarî yönden birleştirilmesi, ülke zenginliklerinin değerlendirilmesi, siyasî etki alanının genişlemesi. Sebatla, kimi zaman da sert bir iradeyle bütün devletlerine, tek yönlü ve ortak bir yönetimi, sürekli ve ortak vergileri (Biergeld [bira vergisi ve arazi vergisi]) kabul ettirmeyi başardı. Bu kaynaklar sayesinde sürekli bir ordu kurabildi ve bu ordunun asker ihtiyacını halktan sağladı. Oğluna, hiç bir alman prensine nasip olmayan, eğitim görmüş ve düzenli 24 000 kişilik bir ordu bıraktı. Tarım alanında, büyük kurutma ve ıslah işlerine girişerek, vergi muafiyetiyle sanayii destekleyerek ve özellikle bütün memleketin kapılarını başka ülkelerin zulme uğramış insanlarına açarak topraklarını değerlendirdi. Almanlar, hollandalılar, fransız protestanları, yahudiler ülkeye akın ettiler. Brandenburg ile Berlin bu yabancılar sayesinde kalkındı. 1657'de, Wehlau antlaşmasıyle, Polonya kralından Prusya egemen dükü unvanını almıştı. 28 Haziran 1675'te Fehrbellin'de İsveçlileri yendi. Her ne kadar Louis XIV'ün zoruyle ele geçirdiği yerleri (Pomeranya) İsveç'e geri verdiyse de (Saint-Germain antlaşması, 1679), Büyük seçici prens bu savaşta, haleflerinin yararlanacağı bir itibar kazandı. Ardında, yüzölçümü üç katına çıkmış, birlik, bütünlük içinde bir devlet, sağlam ve kuvvetli bir ordu ve güçlenmiş bir ekonomi bıraktı. (L)

FRİEDRİCH-WİLHELM IV

FRİEDRİCH-WİLHELM (Potsdam 1882-Hechingen 1951), Prusya prensi, genellikle **Kronprinz** denir, Wilhelm II'nin büyük oğlu. 1905'te Mecklenburg-Svhwerin'li Cecilia ile evlendi, kısa bir süre orduda hizmet etti, takındığı tutumla, gerek içte, gerek dışta, germen ırkçılığının ve savaş taraftarlarının umudu haline geldi. Savaş patlak verince, 5. alman ordusu başkumandanı olarak, eylül 1914'te Marne çarpışmaları sırasında, general Sarrail'in 3. Ordusu ile şiddetle çatıştı, fakat başarı kazanamadı. Özellikle Verdun savaşıyle ün yaptı (12 şubat-12 temmuz 1916). General von Falkenhayn, Verdun önündeki birliklere kumanda eden Kronprinz'e askerî bir başarı kazandırmak amacıyle bu şehre saldırmağa karar vermişti. Kronprinz 21 şubattan temmuz başına kadar hücum üstüne hücum tazeledi. 4 Temmuzdan 12 temmuza kadar süren son hücumunda birliklerini Souville kalesi üstüne yürüttü. Bu, Almanların geri çekilişten önceki son gayreti idi (ekim-aralık). Verdun savaşı Almanlar için sonunda büyük bir başarısızlık olarak bitti. 1918 Yıkılışından sonra Kronprinz, babası ile birlikte tahttan vaz geçti ve Hollanda'da, Wieringen'e çekildi, 1922'de Almanya'ya döndü. Savaş hakkında bir citlik *Anılar* yazdı. (L)

Othon FRİESZ
kendi eseri
(özel koleksiyon)

FRİEDRİCH-WİLHELM I (Berlin 1688-Potsdam 1740), Prusya kralı (1713-1740), **Çavuş Kral** denir, Friedrich I'in oğlu. Tahta geçer geçmez babasının sürdürdüğü şaşaalı hayata son verdi ve sarayın giderlerini kıstı. Çok otoriterdi ve bitmez tükenmez bir çalışma gücü vardı. Bakanlarını ezici bir günlük mesaiye zorladı. Hiç bir gecikmeyi, hiç bir özürü kabul etmezdi. Tek eğlencesi Tabaks-Kollegium dediği tütünlü toplantılardı: akşamları mesai arkadaşlarıyle toplanır, art arda pipo ve bardak bardak bira içerdi. Kendinden öncekilerin birlik ve merkezîleştirme çabalarını sürdürdü; maliyenin, savunmanın ve kamu mallarının yönetimini, kendi başkanlığındaki Yüksek direktuvarda topladı. İktisadî kalkınmaya önem verdi ve ülkesine göç etmek isteyenlere çeşitli kolaylıklar sağladı: Doğu Prusya'nın kuzeybatı bölgesini, sistemli olarak Güney Almanya göçmenleri v.b. ile yeni baştan kurmağa çalıştı. Yalnız Prusya'da nüfus 440 000'den 600 000'e yükseldi. Fabrikalar çoğaldı, toprağın verimi arttı. Fakat asıl kaygısı ordusunu güçlendirmekti. Celp işini düzene soktu, subay yetiştirmek üzere bir

FRİGG
çok renkli ağaç kabartma
Dagfin Werenskiold'un eseri
Oslo Belediye sarayı

Othon FRİESZ
«Dieppe Limanı»
Modern Sanatlar müzesi, Paris

harp okulu kurdu. Orduda, askerleri birer robot, birlikleri öldürücü birer savaş makinesi haline getiren sıkı bir disiplin sağladı. Prusya'yı, daha sonra oğlu Friedrich II'nin kullanacağı o müthiş güce eriştiren odur. Kendisi ise, İsveç'e karşı savaşa, ancak Karl XII Poltava'da bozguna uğradıktan sonra, yani elverişli zamanda girdi ve Batı Pomeranya ile Stettin'i aldı (1720). [L]

FRİEDRİCH-WİLHELM I (Philippsruhe 1802-Prag 1875), Hessen seçicisi (1847-1866), seçici Wilhelm II'nin ikinci oğlu. Naip (1831-1847) olarak oldukça liberal bir anayasa uyguladı; kral iken, bakanı Hassenpflug'un etkisi altında, sert, tutucu bir siyaset güttü. 1866'da Avusturya'yı destekledi, yenildi ve hapsedildi. Hessen, Prusya tarafından ilhak olunca Avusturya'ya sığındı. (L)

FRİEDRİCH-WİLHELM II (Berlin 1744-ay.y. 1797), Prusya kralı (1787-1797). Çavuş Kral Friedrich-Wilhelm'in beşinci oğlu olan August Wilhelm'in oğlu. 1786'da, amcası Büyük Friedrich'in yerine geçti. Son derece haris, fakat kararsız bir insandı. Mistik düşüncelere daldı, gözdelerinin ve metreslerinin etkisinden kendini kurtaramadı. Prusya'nın selefi zamanındaki itibarını kaybetmemek için, 1787'de Hollanda'ya girdi, burayı bir prenslik haline getirdi. Fransa'yı, ayaklanan hollandalıları desteklemekten vaz geçmeğe zorladı. Doğu meselelerine karışarak, Avusturya ve Rusya'nın Osmanlı imparatorluğu ile barış yapmalarını sağladı (Osmanlı-Avusturya ittifakı [1790]; Yaş antlaşması [1792]). Fransa'da Devrim yönetimine karşı Avusturya imparatoru Leopold II ile Pilinitz beyannamesini (ağustos 1791) ve gizli savunma paktını (şubat 1792) imzaladı. 1792 ve 1793 seferlerine katıldı. Fransa'nın zaferleriyle, Polonya'nın ikinci ve üçüncü paylaşılması (1793-1795) sırasında ortaya çıkan durumlar onu Basel antlaşmasını (1795) kabule zorladı. Bu anlaşma Ren'in sol kıyısını Fransa'ya bırakıyordu. Bu arada Polonya'dan Dantzig ve Thorn'u (1793), sonra da Varşova'yı (1795) aldı. İçte rasyonalizmle savaştı ve dinî bir fermanla düşünce hürriyetini kısıtladı (temmuz 1788), sansürü sıkılaştırdı. Öldüğünde Prusya karışık bir durumdaydı. Ordusu küçülmüştü, maliyesi de borç içindeydi. (L)

FRİEDRİCH-WİLHELM III (Potsdam 1770-Berlin 1840), Prusya kralı (1797-1840), Friedrich-Wilhelm II'nin büyük oğlu ve halefi. 1793'te Luise von Mecklenburg-Strelitz ile evlendi. Tahta çıkar çıkmaz (1797), babası zamanındaki yolsuzlukları giderdi: dinî hoşgörüyü yeniden sağladı, sansürü yumuşattı, maliyeyi yeni baştan düzenledi. Fransa'ya karşı tarafsızlığı sürdürdü. Onun bu tarafsız kalma siyaseti 1803'te Napolyon tarafından da desteklendi. Austerlitz'ten sonra (2 aralık 1805), Rus çarı ile ve Fransa imparatorunun ittifak teklifleri arasında bocaladı, fakat sonunda, Ren konfederasyonunun kurulmasından (1806) kuşkulanarak ve kendisine bağışlamayı vaat ettiği Hannover'i daha sonra İngiltere'ye geri vermeyi kabul eden Napolyon'un kendisini aldattığına hükmederek Fransa'ya karşı savaşa girdi (26 eylül 1806). Jena ve Auerstedt bozgunlarından sonra, Prusya'nın bütün siyasî ve sosyal temel çatısı çöktü. Tilsit barışının (temmuz 1807) ceremesini bu ülke çekti ve topraklarının yarısını kaybetti. 1807'den 1813'e kadar Friedrich-Wilhelm III, Stein ve Hardenberg gibi yurtseverlerin etkisi altında kalarak çeşitli tedbirlerle Prusya'nın dirilmesine çalıştı. 1813'te Napolyon'a karşı kurulan ittifaka girdi ve savaşa canla başla katıldı. Viyana kongresinde (1815) Prusya büyük devletler arasına girdi ve Rheinland'da yeni topraklar edindi. İç siyasette Friedrich-Wilhelm III soylulara ve memur sınıfına dayanarak yönetimini sürdürdü. 1807'den 1813'e kadar girişilen sosyal devrim hareketini durdurdu ve ancak eyalet diyetlerine izin verdi (1829). Bununla beraber Zollverein'in (Gümrük birliği) kuruluşunu yönetti (resmen 1 ocak 1834'te kuruldu), fakat reformcu kiliseleri bir birlik içinde toplama teşebbüsünde başarısızlığa uğradı. (L)

FRİEDRİCH-WİLHELM IV (Berlin 1795-Sans-Souci 1861), Prusya kralı (1840-1861). Geldiği asker soyunda, idealler peşinde koşan tek hükümdarı ve bu yüzden ROMANTİK KRAL diye anıldı. Milletine bir anayasa bağışlamayı reddettikten sonra çıkan karışıklıklar karşısında kararından caydı (1848). Ertesi yıl demokrasiye duyduğu hınçla, Frankfurt meclisinin sunduğu imparatorluk tacını reddetti. Olmütz'de (1850), Avusturya-Prusya ilişkilerini çıkmaza sürükleyecek şekilde küçük düştü. Parlamenter sistemine ayak uydurmağa çalışırken, bir sinir buhranı sonunda naipliği kardeşi Prusya'lı Wilhelm'e bırakmak zorunda kaldı (1857). [L]

FRİEDRİCH VON NEUHOF (1725'e doğr.-Londra 1797), kendine Korsika kralı diyen Neuhof baronu Theodor'un (Köln 1694-Londra 1756) oğlu. Maceralı bir hayat yaşadı. Geçinmek için her çareye başvurdu. (L)

FRİEL (Brian), irlandalı yazar (Tyrone idare bölgesi 1929). 1960'ta öğretmenlik görevini bıraktı. Hikâyeler ve romanlar yazdı: *The Saucer of Larks* (1962); *The Gold in the Sea* (Denizdeki Altın) [1966]. Özellikle, İrlanda temalarıyle birlikte modern dünyanın insan sorunlarına geniş çapta yer verdiği tiyatro eserleriyle ün kazandı. *This Doubtful Paradise* (1959); *The Enemy Within* (1952); *The Blind Mice* (Kör Fareler) [1963]; *Philadelphia, Here I come!* (Philadelphia İşte Geliyorum) [1964]; *The Loves of Cass McGuire* (Cass McGuire'in Aşkları) [1966]. (L)

FRİENDSHİP 7, amerikan uzay kapsülü. (L)

FRİERN BARNET, Londra'nın kuzey banliyösünde (Middlesex) semt; 29 200 nüf. (L)

FRİES (Elias Magnus), isveçli botanikçi (Femsjoe, Småland 1794 - Uppsala 1878). Uppsala üniversitesinde Museum başkanı oldu, mecliste bu üniversiteyi iki defa temsil etti. Başlıca eserleri: *Cystema Mycologicum* (Mantarların Sistematiği) [1821-1829]; *Elenchus Fungorum* (Mantarların Tasnifi) [1828]; *Lichenographia Europaea Reformata* (Avrupa Dikenlerinin Yeni Tasnifi) [1831]; *Epicrisus Systematis Mycologici* (Mantar Sistematiği Hakkında Son Düşünceler) [1836-1838]; *Summa Vegetabilium Scandinaviae* (Bütün İskandinav Bitkileri) [1846-1849]. Fries'in 2 770 mantar türünü tanımlayan eserleri sporlu bitkilerin sınıflandırılması alanında yapılan çalışmaların çoğuna temel oldu. (L)

FRİES (Ellen), isveçli tarihçi (Rödsle, Kalmar 1855-Stockholm 1900), felsefe doktoru olan ilk isveçli kadın, İsveç Kadınlar birliğini kurdu (1896). Tarihî ve pedagojik eserler bıraktı. (L)

FRİES (Hans), isviçreli ressam (Fribourg 1465'e doğr.-Bern 1518'e doğr.). İsviçre gotik sanatını en iyi temsil eden sanatçılardan biridir. (L)

FRİES (Jakob Friedrich), alman filozofu (Barby, Prusya Saksonyası 1773-Jena 1843). Heidelberg üniversitesinde (1805), sonra da Jena'da (1806) profesör oldu. Fakat Hegel'in saldırısına uğrayan liberalizmi yüzünden öğretim yapması 1819'dan 1824'e kadar yasaklandı. Eserleri sırasıyle: *System der Philosophie als Evidenten Wissenschaft* (Pozitif İlim Olarak Felsefede Sistem) [1804], *Wissen, Glaube und Ahnung* (Bilgi, İnanç ve Sezgi) [1805], *Anthoropologische Kritik der Vernunft* (Aklın Antropoloji Yönünden Tenkidi) [2 cilt, 1820-1821], *Mathematische Naturphilosophie* (Matematik Tabiat Felsefesi) [1822], *Politik oder Philosophische Staatslehre*'dir (Siyaset veya Felsefî Yönden Devlet Teorisi) [1848]. (L)

FRİESLAND, Zeni kardeşlerin, XIV. yy.-da, Kuzey denizinde buldukları ülkeye (Grönland olduğu sanılır) verdikleri ad. (L)

FRİESLAND, Kuzeybatı Avrupa'da bölge, Kuzey denizi kıyısında, Hollanda (*Friesland ili*) ve Almanya (esk. *Doğu Friesland ili*) arasında bölüşülmüştür.

— Tar. Frieslandlıların (*Frisii majores* ve *minores*) yaşadığı bölge, Drusus'un (M.Ö. 12-9), sonra Domitius Corlulo'nun (M.S. 47) hâkimiyetine boyun eğdi. Frankların fethettiği (IV. yy.) Friz, birçok kere ayaklandı, ama Charlemagne'ın Saksonları ezişinden sonra (785) bir frank eyaleti haline getirildi ve idare bölümlerine ayrıldı; VII. yy.dan başlanılan hıristiyanlaştırma hareketine devam edildi, ama millî gelenekler (Frizliler yasası) uzun süre muhafaza edildi. Yeniden muhtariyetini kazanan Friesland'ı XI. yy.da Flandre kontu Robert I fethetti. 1289'da *Batı Friesland* (Zuiderzce'nin batısında) Hollanda kontluğuna katıldı (*Friesland ili*). İç savaşlarla (XIII. ve XIV. yy.) çalkalanan *Doğu Friesland*, Friedrich III tarafından imparatorluk kontluğu haline getirildi; Ulrich Cirksena'ya verildi (1454). Cirksena'nın sülâlesi 1774'te söndü; bunun üzerine kontluk Prusya kralı Friedrich II'ye kaldı. Uzun süre muhtariyetini muhafaza eden *Orta Friesland*, Karl V'in hâkimiyetini kabul etti (1523). Ama 1579'dan itibaren Protestanlığı kabul etti ve Utrecht birliğine katılarak Birleşik Eyaletler cumhuriyetinin yedi eyaletinden bir oldu (1588). [L]

FRİESLAND, Hollanda'nın kuzeyinde il; 487 100 nüf. Merkezi *Leeuwarden*. Frizon takımadalarının doğusundaki büyük ada ile, kıtada göllerle kaplı, buzul çağından kalma verimsiz toprakları deniz seviyesinden alçak bir bölgeyi içine alır; çevresi setlerle çevrilidir. Çoğu çayır haline getirilen topraklarda sağmal inek ve at yetiştiriciliği vapılır. Kuzeydoğusunda petrol çıkarılan ilin güneyinde turba yatakları işletilir.

— Zootekn. *Kuzgunî siyah friesland sığırı*, Friesland bölgesinde vetişen sığır ırkı. (Bk. ANSİKL.) || *Friesland tavuğu*, basit ibikli hollanda tavuğu.

— ANSİKL. Zootekn. *Friesland sığırı* Hollanda'da yetişen ünlü süt sığırıdır (Hollanda'daki sığırların dörtte üçü bu ırktandır). Şimdi birçok ülkede de yetiştirilmektedir. Her ülke Hollanda'dan getirttiği friesland sığırını kendi ihtiyaçlarına uygun şekilde ıslah ederek değişik friesland sığır ırkı elde etmişlerdir (fransız frieslandı, ingiliz frieslandı gibi). Bu ırkın bütün dünyaya yayılmasının sebebi yüksek süt verimidir; friesland yetiştiricileri uzun ve ciddî çalışmalar sonunda bu ırkın süt verimini çok arttırmışlardır. Yurdumuzda «hollanda ineği» denilebilen friesland sığırı Trakya ve Marmara bölgesinde çok dar ölçüde yetiştirilmektedir. (L)

FRİESLAND dili, Batı germen dili lehçesi; halen Hollanda'nın kuzeyinde, Heligoland adasında, Oldenburg ve Slesvig kıyısında yerel farklarla, yaklaşık olarak 300 000 kişi tarafından konuşulmaktadır.

— ANSİKL. *Friesland* lehçesi germen dilleri batı öbeğine girer. Bu öbekte, friz lehçesi, alman lehçelerinden çok anglosakson lehçelerine yakındır. Friesland lehçesinin başlıca özelliklerinden biri *k* ve *g*'nin *i* ve *e* önünde *ts* ve *ds*'ye dönüşmesidir (msl. friz lehçesinde *tserke*, Almanca'da *Kirche*, kilise). Friesland dilinin en önemli iki eski lehçesi bilinmektedir (başlangıcından XVI. yy.a kadar): bu lehçelerden biri, Hollanda'nın Lauwerzee batısında kalan bölümünde; öbürü de, Lauwerzee'den Weser'in ağzına kadar uzanan bölgede konuşulurdu (Doğu friesland lehçesi). [L]

FRİESLAND'LILAR, Friz bölgesinde yaşayan halk.

— Tar. Ren ile Ems arasında yaşayan frizliler Milât başlangıcında Romalılara boyun eğdiler, V. yy.da Saksonya konfederasyonuna katıldılar, VII. yy.da de Weser'den Escaut'ya kadar yayıldılar ve Radbon'un yönetimi altında (680) güçlenerek komşuları için tehlikeli olmağa başladılar. Kısa Pepen, Friesland'lıları Ren'in kuzeyine püskürterek Utrecht'e bir anglosakson piskoposu (Willibropd) yerleştirdi, Willibropd Güney Friesland'lıları hıristiyanlaştırdı. Ancak 734'te boyun eğen Kuzeyliler uzun süre pagan kaldılarsa da VIII. yy. sonunda Hıristiyanlığı kabul ettiler. (Bk. FRİESLAND). Friesland'lılar bugün antropoloji bakımından ikiye ayrılır: doğuda brakisefal *Groterpiyen*'ler, batıda dolikosefal *Friterpiyen*'ler. Her iki topluluğu meydana getiren insanlar sarışındır. (L)

FRİESZ (Othon), fransız ressamı (Le Havre 1879-Paris 1949). Havre Güzel Sanatlar okulunda (1894-1897), Raoul Dufy ile Georges Braque'a da öğretmenlik yapmış olan Charles Lhullier'in öğrencisi oldu. 1898 Yılında burslu olarak Devlet Güzel Sanatlar Yüksek okuluna girdi, orada Matisse, Rouault, Marquet ile tanıştı. Cézanne, Gaugin ve izlenimciler (empressionistler) üstüne birlikte incelemeler yaptılar; aynı tarihte Chatou'da biraraya gelen Vlaminck ve Derain gibi, onlar da sonradan *Fovizm* adını alan akımın ilkelerini ortaya koydular. İzlenimci bir dönemden sonra Friesz'in çalışmaları 1905'ten 1907'ye kadar saf bir renkçiliğe yöneldi (*Donanmış Kruvazör, Kırmızı Sin-*

tine, Anvers Kanalları). Sonra nesnelerin kenar çizgilerini kalınlaştırdı ve onları boşluğa süslemeci bir gözle istifledi. (*La Ciotat ve Estaque Peyzajları*.) 1908 Yılında yaptığı *Sonbahar* çalışmasına (Oslo müzesi) kübizm öncesi bir eser olarak bakılabilir. *Rouen Katedrali, Münih'te Kış* (1909), *Âdem ile Havva* (1909), *Cassis Balıkçıları ile Calanque'deki Gemi* isimli tabloları da aynı kuruluşa yöneliktir. Portekiz'e yaptığı bir yolculuktan sonra, 1911'de, üslûbu iyiden iyiye belirlendi. Renklerde ölçülülük, çalışmada azamî özen, Rubens'inkini veya Fragonard'ınkini andıran, canlı bir desenle, buna ters düşen klasik bir kompozisyon yapısı (*Çeşmede Kadınlar, Ceifadoreslerin Dansı*). 1919 Yılında *Savaş* ve *Fransızların Strazburg'a Girişi* isimli tabloları yaptı. 1909'da gittiği İtalya'ya 1920 yılında yeniden gitti (*Floransa'nın Bağbozumcuları, Çoban Kızı*), 1919'dan 1930'a kadar daha çok Provence'ta resim yaptı: *Raks* (1921); *Armut Dalı, Küplü Kadın* (1922); *Toulon Limanı* (1923); *Melez Miarka* (1924) ve *Büyük Çıplak*. 1928'de yaptığı Cezayir yolculuğundan, *Emirin Bahçesi* ile *Kasbah* tablolarını getirdi ve bir seri *Kafeste Kuş* resmi yaptı. 1930 Kuzeye dönüşüdür (*Blanoille'de İki Kayık, Dieppe Limanı, Saint-Malo Peyzajları* (1934). 1935 Yılında goblen üslûbunda bir duvar halısı örneği yaptı. (S.D.N. sarayı için, *Barış*), 1937 yılında Chaillot sarayı için ısmarlanan bir dekoratif resmi Raoul Dufy ile paylaştı (*Seine Nehri*). Bunların yanı sıra. *Atelyeden Bir Köşe* (1943), *Vézelay Peyzajları* (1944), *Çamurlu Bir Günde Honfleur Limanı* (1945), *Lot* (1946) ve *La Rochelle* (1947) peyzajlarını sayabiliriz. Ayrıca pek çok natürmort, çıplak ve portre yaptı. Othan Friesz'in Devlet Modern Sanatlar müzesinden başka, çeşitli taşra ve dış ülke müzelerinde de resimleri vardır. (L)

FRİG. Bk. FRİGYA.

FRİGATRON i. (tes. edil. ad). Elektron. Yerel bir soğutma meydana getirmek için kullanılan elektronik tertibat. (Frigatron, çalışması Peltier olayına dayanan statik bir tertibattır; 27°C'taki çevre sıcaklığında, 50°C kadar bir sıcaklık düşüşü meydana getirebilir. Termoelektrik soğuk lehimlerin ve fotoğraf banyolarının ayarlanmasında kullanılır.) [L]

FRİGG veya **FRİGGA.** Mit. İskandinav mitolojisinde Odin'in karısı, Ases'lerin kraliçesi. Evli kadın ve anne sembolü. İnsanların yaşadığı ve sürüp ektiği Dünya'yı da temsil eder. (L)

FRİGİDARİUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Kaplıcalarda soğuk su dökünülen bölüm. (L)

FRİGLER. Bk. FRİGYA.

FRİGO—, lat. «soğuk» anlamında *frigus, frigoris*'ten gelir ve bazı kelimelerin bileşiminde yer alır. (L)

FRİGO i. («dondurulmuş et» anlamında fr. k.). Mutf. Dondurulmuş krema. (Süt, nişasta, pirinç unu ve toz şeker karıştırılarak pişirilir. Gerekirse içine kakao, döğülmüş fındık, şam fıstığı v.b. konur.) [M]

FRİGORİ i. (fr. *frigorie*). Bir maddenin kaybettiği ısı miktarı birimi (sembolü: fg); soğutma sanayiinde kullanılan bu birim, eksi bir kilokaloriye eşittir. (1 frigori, 15°C'taki bir kilogram suyun sıcaklığını 1°C'a indirmek için, sudan alınması gereken ısı miktarıdır.) [L]

FRİGORİFİK sıf. (fr. *frigorifique*). Soğutma özelliği olan: *Frigorifik karışım.* ‖ *Frigorifik dolap*, tahılları soğukta tutmağa yarayan dolap. ‖ *Frigofirik makine*, soğutmağa yarayan makine. ‖ *Frigorifik vagon*, soğutucu tesislerle donatılmış, ısı kaybını önleyecek şekilde yalıtılmış ve çabuk bozulan hububat, et gibi ürünleri taşımağa yarayan vagon. ‖ *Frigorifik zincir*, tahılları, üretiminden tüketimine kadar saklamağa yarayan tesislerin bütünü.

— Denizc. *Frigorifik ambar*, ticaret gemilerinde soğutulmuş yük taşımak üzere yapılmış soğutma tesisli ambar. ‖ *Frigorifik gemi*, et, meyve, balık, yağ, yumurta v.b. yükleri taşımak üzere özel olarak yapılmış, bütün ambarlarında soğutma tesisi olan gemi.

— ANSİKL. Modern *frigofirik makinelerde* soğutma, bir sıvının buharlaşmasıyle olur. Frigofirik makinelerin en yaygınları sıkıştırmalı makinelerdir; bu makinelerde, soğutucu bir akışkan (amonyak, karbon dioksit veya kükürt dioksit, metil klorür, freon v.b.) önce bir *kompresör*'de sıkıştırılır, sonra bir *kondansörde*, hava veya su dolaşımıyle soğutularak sıvılaştırılır ve toplayıcı şişelerde veya gaz kaplarında depolanır. Bu sıvı, bir *genleşme musluğu*'ndan veya bir ayarlayıcıdan geçerek basıncı azalır, soğutma gücü değişir ve *buharlaştırıcı*'ya gönderilir; orada buharlaşarak çevresinde bulunan maddeleri soğutur. Gaz halindeki akışkan kompresör tarafından emilir, sıkıştırılarak yeniden sıvılaştırılır ve böylece makine içinde yeni bir devir başlar. Buharlaştırıcıda üretilen soğuk, soğutulacak çevreye doğrudan doğruya veya tuzlu su yardımıyle ulaştırılır (frigorifer, sunî buz fabrikaları v. b.). Bazı makinelerde, tam anlamıyle kompresör denebilecek bir cihaz yoktur; bunun yerini *ejektokompresör* denen bir âlet almıştır. Buharın sürüklenmesi ve sıkıştırılması, genleşme borularından kaçan, mekanik verimi düşük kuvvetli bir buhar fışkırmasıyle sağlanır.

Soğurmalı makineler, genellikle soğuk suyun amonyağa karşı gösterdiği kimyasal ilgiden yararlanır (0°C'ta bir hacim su, hacminin 1,050 katında amonyak gazı eritir). Bu makinenin beş temel elemanı vardır: *kaynatıcı*, buhar veya bir başka ısı kaynağıyle (gaz, petrol, elektrik) ısıtılır; bu bölümde amonyak gazı, bol miktardaki sulu eriyiğinden ayrılır; *kondansör*'ün içinde kaynatıcıdan gelen amonyak buharı sıvılaştırılır; *ayarlayıcı*, soğutma miktarını ayarlar; *buharlaştırıcı*'da akışkan bir soğuk üreterek buharlaşır; *soğurucu*, sürekli olarak su veya hava akımıyle soğutulur ve içindeki zayıf eriyikte amonyak gazı ayrışır. Ayrıca bir vana, zengin eriyiğin zayıf eriyiğe ve bir pompa da zayıf eriyiğin zengin eriyiğe akmasını sağlar. (L)

FRİGORİFÜJ sıf. (fr. *frigorifuge*). Soğutma sanayiinde yararlanılan, ısı iletkenliği düşük bir madde için kullanılır. (L)

FRİGORİK i. (fr. *frigorique*). Fiz. *Esk.* Soğuğun sebebi olduğuna inanılan tartıya gelmez akışkan. (L)

FRİGORİMETRE i. (fr. *frigorimètre*'den). Soğutmanın değerini ölçmek için biyoklimatolojide kullanılan âlet. Bk. KATATERMOMETRE.

— ANSİKL. *Davos frigorimetresi*, açık havaya bırakılan bir cismin (siyah bakır top) sıcaklığının 36,5°C'ta değişmeden kalabilmesi için bu cisme verilmesi gereken ısı miktarını ölçer. Bu miktar, yaklaşık olarak, aynı şartlarda insan vücudunun uğradığı ısı kaybına eşittir. Dengeleme ısısı bir elektrik direnciyle sağlanır: akım şiddetini ölçmek ve yayılan kalori miktarını hesaplamak kolaydır. (L)

FRİGYA yun. **Phrygia.** Esk. coğ. Küçük Asya'nın geniş bir kısmının yaklaşık olarak M. Ö. 1000 yıllarından kalma adı. Eski Yunanlılar, burada oturanlara *Frig* derlerdi. Bölgenin sınırları çeşitli devirlerde değişiklik göstermiş ve M.Ö. XI. ile VIII. yy.larda Orta Anadolu platosunun büyük bir kısmını çevrelemiştir. Küçük Asya'nın kuzeybatı köşesine de *Küçük Frigya* veya *Helespontos Frigya*'sı denmiştir. Frigya bölgesinin çekirdeğini meydana getiren asıl alan, Sangarios (bugün Sakarya) nehri ve Maiandros (bugün Büyük Menderes) nehrinin yukarı çığırları arasındaki küçük platodur. Bu dar alanın içinde yükseklikleri 900, 1 500 ve 2 500 m'ye kadar çıkan tepeler yer alır. Frigya'nın iki önemli merkezi vardı: biri siyasî bir merkez olan Gordion, diğeri dinî merkez durumundaki Midas şehri (bugün Yazılıkaya - Eskişehir). Pers kralları tarafından meydana getirilmiş olan Kral yolu Frigya'dan geçiyordu. Bu yol, Batı Anadolu'da Sardes'ten başlayarak, Orta Anadolu'ya ve buradan da Kilikya kapısına (bugün Külek boğazı) ve hattâ Susa'ya kadar uzanıyordu. Bu yola paralel önemli başka bir yol da biraz daha kuzeyden, Smyrna'dan (bugün İzmir) başlamak üzere Orta Frigya'ya, Doryleion (bugün Eskişehir) ve Ankyra'ya (bugün Ankara) gelir, bir köprü ile Kızılırmak nehrini geçerdi. (Bu köprüye ait kalıntılara Kalecik'te rastlanmıştır.)

— Tar. Friglerin tarihi hakkında yeterli bilgi yoktur. Son zamanlarda, Frig başşehri Gordion'da Prof. Young başkanlığındaki amerikan heyeti tarafından sistematik kazılar yapılmaktadır. Ayrıca türk arkeologları tarafından da Ankara, Pazarlı ve Karadeniz bölgesinde Friglere ait yerleşme yerleri araştırılmıştır. Bugün Friglerin, antik yazarların da bildirdikleri gibi, trak asıllı bir kavim oldukları anlaşılmıştır. Dil benzerliklerinden başka, arkeolojik buluntular da bunu göstermektedir. Herodotes, Friglerin istilâcı bir kavim olduklarından ve Küçük Asya'ya Trakya'dan geldiklerinden bahseder. Friglerin Ege göçleri sırasında mı, yoksa M.Ö. VIII. yy.da meydana gelen Trak kavimlerinin göçüyle mi geldikleri tartışma konusudur. Ege göçleriyle geldiklerini kabul edenler, asur belgelerinde anılan Muşkilerin Frigler olduğunu ileri sürerler. Bu görüş, Asur kralı Sargon II'nin savaştığı Muşki kralı Mita ile yunan efsanelerindeki Frig kralı Midas'ın aynı şahsiyet olduğu varsayımına dayanarak, ilk defa Hugo Winckler tarafından öne sürüldü. Buna karşılık Hogart da Mita kelimesinin, Hititler'in Labarna'sı veya Romalıların Sezar'ı gibi aslında şahıs adı iken zamanla unvan haline geldiğini ileri sürdü. Daha sonraları Muşkilerin, Herodotos'da sözü geçen Muşe'lerle, Tevrat'taki Meseh'lerle ve Kilamuva yazıtında adı geçen Muşkab'larla ilgili olabilecekleri de ileri sürüldü. Muşkilerin Batı Anadolu'ya Ege göçleriyle gelen Mysia'lılarla ilgili olabileceği de düşünülmüştür. Arkeolojik buluntular Muşkilerin Ege göçleriyle gelen kavimlerden biri olduğunu göstermektedir. Modern tarihlerde «Ege göçleri» olarak anlatılan kavimler hareketinin köklerini o zamanlar henüz tarihöncesi devirlerini yaşayan Orta Avrupa'da aramak gereklidir. M.Ö. II. binyılda Trakların işgali altında bulunan Balkan yarımadasının güneybatı bölgelerine İlliryalılar'ın girmesi üzerine tedirgin olan bazı trak kabileleri, en çok Frigler yahut Brigler Boğazlar üzerinden Anadolu'ya geçtiler. Bu ülkenin batısında ve kuzeyinde oturan bazı savaşçı kavimlerin kendilerine katılması sonunda, kuvvetlenerek Hitit topraklarını istilâ ettiler; şehir ve kasabaları yakıp yıkarak bu devleti ortadan kaldırdılar (M.Ö. XII. yy.ın başları). Eski yunan yazarları Friglerin bu yer değiştirme hareketinin Truva savaşlarından önce olduğuna kesinlikle inanırlar. Homeros, Truva savaşları sırasında Hellespontos'un Traklar ve Sakarya boylarının da Frigler tarafından iskân edilmiş olduğunu söyler. Strabon da Kyzikos (bugün Erdek) çevresinde Friglerin, Abydos (bugün Aydos) civarında Trakların oturduğunu anlatmaktadır. Mitolojiye göre şehrin kurucusu olan Kyzikos'un, trak kralı Eusorsos'un soyundan sayılması, Propontis (bugün Marmara) ve Hellespontos (bugün Çanakkale boğazı) civarının trakyalı kavimlere meskûn olduğuna işaret etmektedir. Jeopolitik bakımdan Trakya, Marmara'nın ayrılmaz bir parçasıdır.

Erken Bronz çağında, yani M.Ö. III. binyılda Trakya ve Makedonya seramiği Batı Anadolu'nun çağdaş seramiğiyle büyük benzerlik gösterir. Bu durumda, Anadolu'dan Trakya ve Balkanlara göç edildiğini düşünmek mümkündür. Bronz çağının sonunda ve Demir çağının başında da trak kavimleri Batı Anadolu'ya gelmişler ve Marmara bölgesi kıyılarını işgal etmişlerdir. Strabon, Trakya ve Truva'da birbirinin aynı olan kabile, kral, şehir ve nehir adları vermektedir; işte bu ortak adlar'da Demir çağı ba-

basınçlı frigorifik tesisat şeması

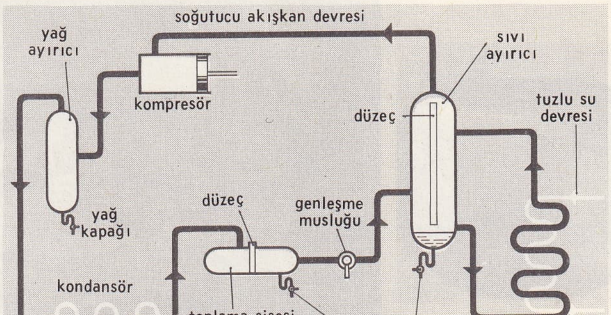

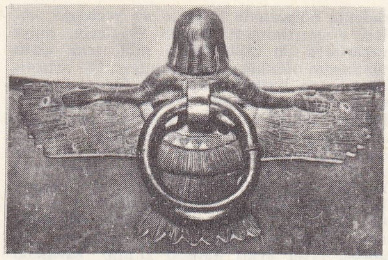

bronz kazan kulpu (siren motifi) Gordion, Arkeoloji müzesi, Ankara

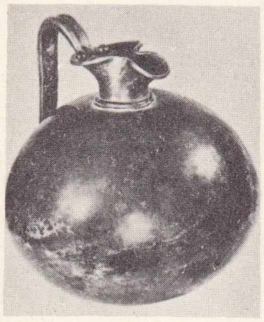

bronz kap Gordion, Arkeoloji müzesi,Ankara

tanrıça Kybele Boğazköy, Arkeoloji müzesi, Ankara

Aslantaş anıtı (M. Ö. VI. yy.). Afyon

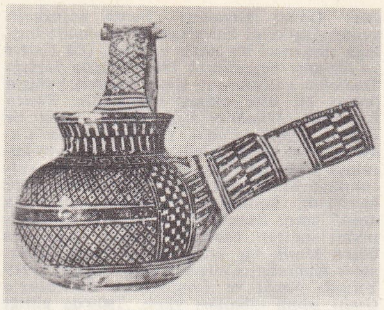

boyalı frig kabı, Gordion, Arkeoloji müzesi, Ankara

Aslankaya anıtı

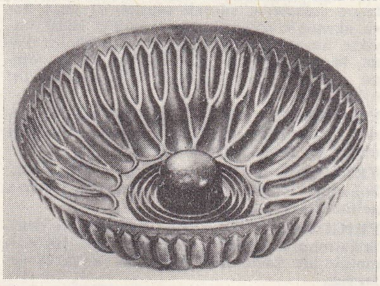

bronz tas Gordion, Arkeoloji müzesi, Ankara

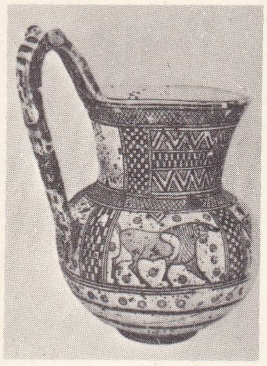

boyalı kap Gordion, Arkeoloji müzesi, Ankara

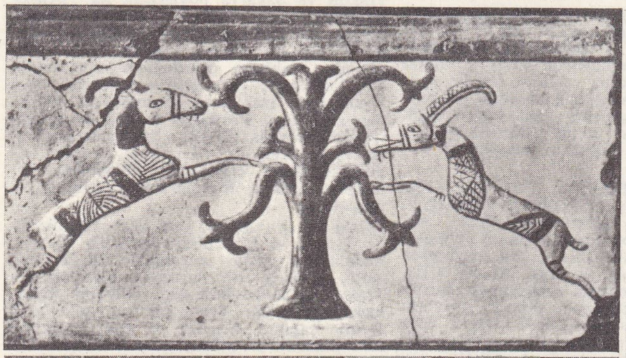

pişmiş topraktan duvar süslemesi «Hayat Ağacı ve Keçiler» Gordion, Arkeoloji müzesi, Ankara

frig yazısı

bronz kazan kulpu, Gordion, Arkeoloji müzesi, Ankara

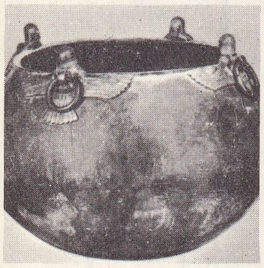

bronz kazan Gordion, Arkeoloj müzesi, Ankara

Gordion harabeleri Polatlı, Ankara

bronz kap, Gordion, Arkeoloji müzesi, Ankara

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

şında bu iki bölgenin birbirine ne kadar bağlı olduğunu gösterir. Arkeoloji bakımından Demir çağı başına rastlayan bu trak istilâsının tek belgesi Truva VII b2 (1190-1100) yapı katında bulunan «*Buckelseramik*»tir. Truva'da, Macaristan'da bulunan bu seramik türünün benzerlerine rastlanması, bu tarihlerde Trakya'dan Anadolu'ya göç olduğunu doğrular. Çünkü Hitit imparatorluğunu yıkan ve bu bölgeleri istilâ eden trak kavimlerinin önce Orta Anadolu'da değil, kendilerine en elverişli olan Marmara bölgesinde ve Sakarya nehri boylarında yerleşmiş olmaları akla yakındır. Nitekim sistemli kazı ve araştırmalarda, Anadolu'da Buckelseramik parçalarına rastlanmayışı da bunu gösterir. Oysa Buckelseramik ile temsil edilen bu trak kavimlerinin Hitit imparatorluğunu yıktıktan sonra güneyde Antakya ovasına kadar indiklerine dair elde belgeler vardır. Amerikalıların Tel-el Cudeyde* höyüğünde yaptıkları kazılarda elde edilen Buckelseramik bunun açık bir belgesi sayılır. Kargamış ve benzeri merkezlerde de Demir çağı tabakasında yapılacak arkeolojik araştırmalar sonunda bu tip seramiklerin elde edilmesi ihtimali büyüktür.

Frigler ilk defa Asur kral yıllıklarında Muşki adı altında görülürler. Tiglatpileser I (1112-1074) yıllıklarında, Muşkilerin bu kralın zamanından 50 yıl önce 20 000 kişilik büyük bir ordu ve başlarındaki beş kral ile birlikte Aşağı Fırat bölgesine kadar uzandıkları, Alzi (Hititlerin Alşe dedikleri Fırat nehrinin Malatya yakınında çizdiği dirseğin iç kısmı), Purukazzi ve Kutmuhki (klasik Commagene) memleketlerinde yerleştikleri hakkında bilgi vardır. Hitit krallarının büyük düşmanları olan Gaşka*lar ile müttefik olan Frigler, Hitit devletinin çökmesinde rol oynadılar. Asur kralı Tiglatpileser bunları yaklaşık olarak M.Ö. 1100 tarihinde mağlûp etti ve 6 000'ini de Nisibis'e sürdü. İmparatorluğun batı kısmında merkezleri Gordion olan Friglerin, doğu kesiminde de merkezleri Mazaka olan Muşkilerin yaşadığı anlaşılmaktadır. Asurlular Muşkiler ile, Toros sıradağlarının kuzeyindeki Tabal ülkesinden birarada söz ederler. M.Ö. XII.-IX yy.lar arasında Muşkiler ile Frigler, Anadolu platosunun tümünü işgal ederek Hitit devletini yıktılar, fakat hitit sanat ve kültür geleneğini de benimsediler. Hitit devrinin sonuna ait bir vesika, Güney Anadolu'da Hitit imparatorluğunun çöküşünden önce Mita adlı bir kral yaşadığına işaret etmektedir. Bundan trakyalı kavimlerin Hattuşaş'ı (bugün Boğazköy) tahrip etmeden önce de Anadolu'yu istilâ etmeğe başladıkları ve Güneydoğu Anadolu'ya yerleştikleri anlaşılmaktadır.

24 Krallıktan meydana geldiği kabul edilen büyük Tabal beyliklerinin merkezi Bit, Burutaş'daydı. M. Ö. 730 tarihlerine doğru Asurlular Tabal ve Hilakku'yu ayırarak bu konfederasyonu parçaladılar. Bu olaylar üzerine muhalefet merkezi batıya, yani Frigya'ya doğru kaydı. Frigya devleti bu tarihlerde (M.Ö. VIII. yy.ın ortaları) kuruldu. Frig devletinin meydana gelişi M.Ö. VIII. yy.da başlamış olan İon yayılmasıyle ilgilidir. M.Ö. VIII. yy.ın başında ve IX. yy.ın sonunda Miletos, Teos, Kolophon gibi ion merkezleri halkının, Aiol bölgesinden başlayarak bütün Batı Anadolu'yu ele geçirmeğe başlaması, Batı Anadolu'daki trakyalı kavimlerden bir kısmının ilk yerleştikleri yerler olan verimli Propontis, Hellespont ve Sakarya bölgelerini bırakarak daha az bereketli olan Kızılırmak nehri boylarına ve bozkıra göç etmelerine sebep oldu.

Frig devletinin ilk kralının Gordios olduğu bilinmektedir. Fakat bu kral ve devrinin siyasî olayları konusunda bilgi yoktur. M.Ö. VIII. yy.ın son yarısında Frigya devleti Urartu devletiyle birleşerek Asur akınlarını önlemek istemiştir. Frigya'nın doğuda iki hedefi vardı: Yukarı Kızılırmak bölgelerini Asurlulardan almak ve Kilikya bölgesinde Akdeniz'e ulaşmak. Gordios'un oğlu Midas bu hedeflere ulaşamadan Asurlularla barış yaptı. Barıştan sonra Asurlular Frigyalılarla hiç ilgilenmediler. Bu yüzden asur belgelerinde Frigya'dan söz edilmez, buna karşılık Yunanlılar Friglere dair bazı bilgiler vermişlerdir. Eusebios'un kroniği, Midas'ın M.Ö. 738 yılında tahta çıkmış olduğunu kaydeder. Sargon II, seleflerinin Midas ile başa çıkamamış olduklarını bildirdiğine göre, bu kralın Tiglatpileser III ile (745-727) çağdaş olması gerekmektedir. Midas doğuya doğru sınırlarını genişletmekle beraber, batıya da önem verdi ve Yunanlılarla münasebetlerde bulundu. Yunan tarihçisi Herodotos'a göre bu kral Delphoi'ye değerli bir taht hediye etmiş ve Kyme'li bir yunan prensinin kızıyle evlenmiştir. Tarihçi Xanthos, Lydia ile Friglerin arasındaki akrabalıktan söz eder. Friglerin Lydia'yı etkiledikleri mezarlar üzerinde yükselen konik yığma tepeler (tümülüs) açığa vurmaktadır. M.Ö. 700 yıllarına doğru Kafkaslar yoluyle Anadolu'ya giren Kimmerler Anadolu'da Kumukh, Malatya, Tabal'a, doğuda Şupria'ya (Diyarbakır) ve batıda Hubuşna'ya (Ereğli) kadar olan bölgeleri istilâ ettiler. Bu suretle doğu sınırı Kızılırmak'ta olan Frigya devletiyle Kimmerlerin çarpışması kaçınılmaz bir durum aldı. Fakat bu mücadeleler hakkında ayrıntılı bilgi verecek belge yoktur. Anadolu'da meydana gelen olaylarla ilgili Asurbanipal devri belgelerinde ise Frigya devletinden hiç bahsedilmemektedir. Yalnız frig başşehri Gordion'da yapılan arkeolojik kazılar bu istilânın ne kadar tahrip edici olduğunu göstermiştir. Kimmerler, Gordion'da durmayarak yollarına devam ettiler ve Lydia'dan geçerek kıyıdaki birçok ion sitesini harabe haline getirdiler. Kimmerlerle yaptığı savaşta yenilen Midas'ın üzüntüsünden öküz kanı içerek intihar ettiği söylenir. Eusebios kroniğine göre bu olay M.Ö. 696-695, Julius Africanus'a göre ise 676 yıllarında meydana gelmiştir. Kimmerlerin Anadolu'ya gelişleri tartışma konusudur. Bu tarihi M.Ö. VIII. yy.ın sonlarına kadar indirenler olduğu gibi, 685-680 yıllarına çıkaranlar da vardır. Bu tarihî ayrılıkları doğuran sebep, Kimmerlerin tek bir saldırı sonunda değil, zaman zaman yaptıkları saldırılarla Frig devletini çöküntüye uğratıp yıkmalarıdır. Gordion'da amerikalıların yaptığı kazılarda büyük bir tümülüs içinde bir mezar bulundu. Yaşlıca ve ufak boylu bir insan kalıntısı zengin hediyelerle çevrili görünüyordu. Bu belki de Midas'tı. Fakat hediyeler içinde hiç altın yoktu. Muhtemel olarak Friglerin bütün hazinesi Kimmerlerin eline geçmiştir. Kazılar frig başşehri Gordion'un kanlı bir şekilde yıkılıp yakıldığını göstermektedir. Midas'ın ölümü üzerine, Frig kavminin bağımsızlığını kaybettiği kabul edilir. Fakat Kimmerlerin yalnız Kappadokia'da belirli bir zaman için devlet kurdukları ve Asur kralı Asurbanipal ile bir antlaşma yaptıkları gözönünde bulundurulacak olursa, öz frig ülkesinde, yerli hükümdarların idaresinde, bir veya birkaç devlet yaşamış olabilir. Arkeoloji buluntuları VII. yy. başlarından VI. yy. ortalarına kadar frig kültürünün gelişme halinde olduğunu göstermektedir. Fakat Midas'ın ölümünden sonra Frigya'nın artık büyük bir siyasî rol oynamamış ve Anadolu'nun yabancı kavimlerden temizlenmesi işini Lydia'ya bırakmış olduğu da gerçektir. Nitekim M.Ö. 650 tarihlerinde Lydia kralı Alyattes, Anadolu'yu Kimmerlerden temizledi. M.Ö. 546 tarihinde Pers kralı Keyhüsrev'in Lydia kralı Kroisos'u mağlûp etmesiyle Ön Asya'da hâkimiyet Perslerin eline geçti ve Anadolu, satraplıklara ayrıldı. Sonraları Galatia denilen bölgeyi içine alan Frigya, büyük satraplıklardan birini teşkil ediyordu. Akamanışlar bu satraplığın çevresinden bazı yerleri başka bölgelere ilhak etmemiş olsalardı (meselâ Lykaonia'yı Kappadokia satraplığına, Mylasa'yı Lykia'ya) Frigya en geniş satraplıklardan biri olacaktı.

Frigler, çiftçilik ve hayvancılıkta ilerlemişlerdi. Bu durumlarını Akamanışlar devrinde de muhafaza ettiler. Frigya sürüleri, yünlerinin incelikleri ve koyu siyah renkleriyle pek makbul sayılıyordu. Herodotos, Frigleri Küçük Asya yaylasının en zengin halkı olarak tasvir etmiştir. Frigya satraplığının merkezi, Kelainai şehriydi. Asya içlerinden Milet ve Efes şehirlerine giden büyük ticaret yolu üzerinde bulunan bu bayındır ve zengin şehir, aynı zamanda iç ticaretin de bir antreposu durumundaydı. Ticaret kervanları buradan Frigya, Lydia ve Karia sınırları üzerinde büyük kervansaraylarıyle ünlü olan Karovra (bugün Sarıkevri) şehrine kadar giderdi. Kelainai şehrinde büyük kral Kserkses I tarafından inşa edildiği söylenen bir kral sarayı ile büyük bir paradis, yani kral parkı ve pek çok bina bulunuyordu. Paradis, geniş ve yolları düzgün bir parktı. Burada on iki bin asker manevra yapabilirdi. Parkta aynı zamanda kralın ve satrabın avlanmalarına mahsus türlü hayvanlar bulunuyordu. Xenophon'un *On Binlerin Dönüşü* adlı eserinde bu şehirden etraflı olarak bahsedilir. Yunan-Pers savaşları sırasında Frigler pers kralı Kserkses'in ordusunda yer aldı (480). Fakat Frigya gittikçe silinerek yunan pazarı için bir esir avı sahası haline geldi. M.Ö. 333 tarihinde Makedonya kralı Büyük İskender Gordion şehri üzerine yürüdü, söylentiye göre orada bulunan kördüğümü kesti. İskender'in ölümünden sonra Frigya onun generallerinin bir savaş alanı haline geldi. Başlangıçta Antigonos'un bölgesinin çekirdeğini meydana getirdi. Antigonos merkezini Klainai şehrinde kurdu. Bundan sonra M.Ö. 301 yılında Frigya'da İpsos'ta (bugün Şuhut yöresi) yapılan savaşı takip eden devrede bölgenin hâkimiyeti Selevkos'a geçti ve Frigya, Suriye krallığının bir bölgesi oldu. M.Ö. 275 tarihlerinde Sangarios nehrinin doğu kesimine düşen bütün Frigya toprakları bir Kelt istilâcı kolunun etkisi altında kaldı. Aynı zamanda Batı Frigya bölgesi de Suriye krallığından, yeni kurulan Bergama monarşisine geçti. M.Ö. 189 tarihine kadar Frigya bölgesi Bergama, Suriye krallıkları ve Galatialılar arasında çekişme konusu olmakta devam etti. Daha sonra Romalılar Suriye krallıklarını Küçük Asya'dan attılar, Keltleri Galatia'ya sürdüler ve bölgenin batı kısmını Bergama idarecilerinin kontroluna bıraktılar. Bergama krallığı sona erince (133) Frigya, Pontus kralı Mithridates V ve Bithyania kralı Nikomedes II arasında paylaşıldı. En sonunda da M.Ö. 116 tarihinde Roma imparatorluğuna katıldı. Frigya'ya ait bazı bölgeler de Galatia ve Kappadokia ile birleşti. M.S. 300 tarihinde roma imparatorları Sangarios nehri batısındaki Frigya topraklarını iki eyalet haline getirdiler. Bizans imparatorluğu zamanında (M.S. V. yy.) Frig adı kayboldu; bölge iki eyalete bölünerek Pakatyana ve Saluttaris adını aldı.

Frig toplumu hakkında çok az şey bilinir. Devlet muhtemel olarak feodal bir düzenle idare ediliyordu. Büyük topraklar daima rahiplerin malıydı. Frig devleti güneybatıda, Askaniyos gölüne (bugün Burdur) kadar uzanmıştı. Bu genişlemeden sonra birara Frig devleti Anadolu'nun iki ucuna, Ege denizinden Yukarı Fırat vâdisine varan tek bir devlet haline geldi. Frigya'nın fetih hedefi kıyılardan çok, Anadolu'nun iç kesimleriydi; çünkü Frigya özellikle bir köylü ve çiftçi memleketi idi. Kralları bütün gayret ve dikkatlerini ziraata verirlerdi. Gordion ve Midas şehrinde gelişmiş bir aydın tabakası vardı. Bunun yanında tüccar ve esnaf sınıfları da bulunuyordu. Bunların çoğunluğunu yunanlı, foçalı, suriyeli, urartulu gibi yabancılar meydana getiriyordu. Kuyumculuk çok gelişmişti. Frigya, tezyinat sanatının da bir merkeziydi. Frig tezyinatına ait desenleri, Tyanalı kral Urpalla'nın İvriz ve Bulgar Madeni'ndeki kabartmalarının üzerindeki elbiselerde görmek mümkündür. Midas şehrinin etrafı bugün bile ormanlarla kaplıdır. Kereste hiç şüphesiz o zamanlar önemli bir iktisadî faktördü. Bir başka faaliyet alanı da atçılıktı. Friglerde de, birçok hint-avrupalı kavimde olduğu gibi, diğer yerli kavimlere hükmeden bir aristokrasi hüküm sürmüş olmak gerekir.

● *Güzel sanatlar*. Frigya sanat ve mimarîsi konusunda, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, özellikle Gordion, Midas şehirleri ve Pazarlı'da tümülüs şeklindeki mezarlarda veya kayalar içine oyulmuş zengin cepheli binalarda yapılan kazılar sayesinde bir fikir edinmek mümkün olmuştur. Frigler özellikle maden işçiliğinde çok ileri gitmişlerdi. Frigya'da yapılan bronzdan boğa başı veya başka figürlerle süslü içki kadehleri Yunanistan'a ihraç edilen mallar arasındaydı. Kaya ve taş mimarîde kullanılan malzemeyi işlemek için madenden çeşitli âletler yapılıyordu. Frigler zamanında müstahkem şatoların varlığı, Pazarlı kazılarından anlaşılmıştır. Yüksekçe bir tepenin üzerine yapılmış olan bu kalenin içinde gayri muntazam dörtgen şeklinde küçük evler vardı. Evlerin temelleri taştan, üst kısımları tahta hatıllarla takviye edilmiş kerpiçten yapılmıştı; damlar ise ahşaptı. Çatı ve dış cephelerin bazı kısımları boyalı kabartmalarla süslü toprak levhalarla kaplanmıştı. Bu türden toprak levhalara Pazarlı'dan başka Anadolu'-

nun çeşitli yerlerinde ve özellikle Gordion'da da rastlandı. Bunlardaki resimler ve nakışlar, frig sanatının, bir taraftan Anadolu'da öteden beri kökleşmiş geleneklerin, diğer taraftan doğudan (en çok Mezopotamya) ve batıdan (Ionia ve Yunanistan) gelen sanat tesirlerinin karışması sonunda meydana gelmiş ve zamanla kendine has bir üslûp edinmiş olduğunu açığa vurmaktadır. Bu mimarînin en iyi örnekleri Eskişehir ve Afyonkarahisar arasındaki eserlerde görülür. Bunlar zengin tezyinatlı tapınak kalıntılarıdır. Alınlıklarında genellikle bir pencere bulunmaktadır. Frig ahşap mimarîsinin Lykia'da da görülen bir çeşidi Eski Bronz çağ prototiplerine kadar gider. Bu mimarî, aynı zamanda erken doğu yunan mimarîsini de etkilemiştir. Klasik geleneğe göre efrizi ilk defa Frigler kullanmıştır.

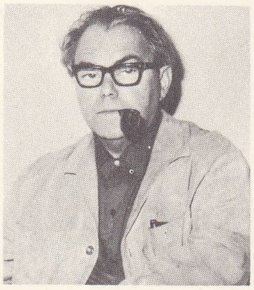
Max FRİSCH

Amerikalıların Gordion'da son yıllarda yaptıkları kazılarda M. Ö. VIII. yy. da frig evlerinin bazen taştan, bazen de tahta çerçeve kullanmak suretiyle kaba tuğladan yapıldığı anlaşılmıştır. Bu evlerin bazılarının planı megaron (uzun bir dikdörtgen hol, miken evinin karakteristiği) tipindedir. Gordion'da şehrin etrafını çeviren surlar, şehir kapısı ve çeşitli binalar ortaya çıkarıldı. Frigler, doğu komşuları Urartular gibi kaya mimarlığında çok ileri gitmişler, kayalar içinde hücreler, odalar, koridorlar, neye yaradığı henüz kesin olarak anlaşılmayan yüksek kademeli merdivenler (yeni araştırmalar bunların sur temel yuvaları olduğunu göstermiştir) ve sunaklar yapmışlar, aynı zamanda kayalıklarda, çoğu hallerde direkli ve alınlıklı binaları bulunan cepheler meydana getirmişlerdir. Üzerinde birtakım geometri veya hayvan motifleri yer alan bu kaya cephelerinin Frig devletinin parlak devrinde yapıldığı anlaşılmıştır. Yalnız bu yapıların mezar olup olmadığı konusunda bir fikir birliği yoktur. Gerilerinde mezar odaları şeklinde hücreler bulunan bazı cepheler mezar olarak kabul edilmektedir. Fakat «Midas'ın mezarı» olarak gösterilen Yazılıkaya'daki bir cephenin mezar olmadığını ve sadece bir tapınak cephesi olarak kullanıldığını araştırmalar ispat etmiştir. Frigler toprak altı mezarlarının üzerinde konik yığma tepeler (tümülüs) meydana getirmişlerdir. Gordion'da araştırılan birçok tümülüsün birinde ölünün tahta bir lahit içinde yattığı ve lahtin etrafının taşlarla doldurulmuş olduğu, başka iki tümülüsde de yakılmış olan cesetlerin sadece toprak çukurlar içine bırakılmış olduğu tespit edildi. Friglere ait kabartma ve heykel kalıntısı çok azdır. Bunlardan Boğazköy'de bulunmuş bir kabartma dikkate değer. Bunun üzerinde ana tanrıça tasvir edilmektedir. Yüksek bir saç tuvaleti olan tanrıça iki küçük müzisyenin refakatindedir. Müzisyenlerin biri lir, diğeri de çifte flüt çalmaktadır. (Frigya'da müziğin de çok geliştiği simbal, flüt v.b. gibi âletlerin icat edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.) Tahta işçiliği çok ilerlemişti. Gordion kazılarında tahtadan yapılmış çok güzel eşya ele geçti. Frig sanatında insan şekilleri zayıf olarak, hayvanlar da üslûplaştırılarak işlenmiştir. Frig seramiği M.Ö. II. binyıl anadolu seramiğinin bir devamı olmakla beraber bazı yenilikler gösterir. Madenî vazoları taklit eden kül renkli, keskin profilli vazolar, Batı Anadolu'da öteden beri kullanılan vazolar ve Yunanistan'daki «Minyas seramikleri» ile benzerlik gösteren bir seramik çeşidinin devamından başka bir şey değildir. Açık zemin üzerine koyu renkli parlak bir boya, yahut iki renkli boya ile yapılmış geometrik süsler taşıyan nakışlı seramiklerin M.Ö. IV. ve III. binyılın çeşitli devirlerinde bu türde eserler veren ve Doğu Anadolu menşeli bir kaynaktan doğmuş olduğu tahmin edilir. Boyalı frig seramikleriyle Kappadokia seramikleri yahut Tell Halaf vazoları arasında görülen dikkate değer benzerlikler zaman ve mekân bakımından ayrılan bu seramik gruplarının aynı kaynaktan çıkmış olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

● *Yazı ve dil.* Friglerin başlı başına bir yazı sistemi vardı. Kaynağı ve gelişimi henüz aydınlatılmamış olan bu yazı bir taraftan Aramî, diğer taraftan Ege yazı sistemlerinin etkisi altında meydana gelmişe benzemektedir. Gordion'da meydana gelmiş bulunan bronz vazoların bazılarında Erken Yunan yazısının alfabesine benzeyen Frigce yazılar görülmüştür. Kayalara yazılmış yazıtlarda da aynı yazıları görmek mümkündür. Bunların hepsi, tarih olarak VII. yy.a kadar çıkar. Frig ve yunan alfabelerinin aynı Fenike kaynağından gelmesi ihtimal dahilindedir. Frig alfabesi M.Ö. V. yy.a kadar kullanılmıştır. Frig dili ise Yunanca ile karışarak M.S. II. ve III. yy.a kadar yaşamıştır. Frig diline ait kalıntılarla yunan yazarlarından gelme otuz kadar kelime bu dili tam olarak açıklamağa yetmemektedir. Fakat genel olarak bu dilin hint-avrupa dillerinden olduğu ve içinde islav, aramî ve hattâ frig öncesi hitit dillerinden de kelimeler bulunduğu söylenebilir. Frig edebiyatı hakkında bilgi yoktur; fakat Frigyalılar hayvan hikâyelerinin bulucuları olarak kabul edilir.

● *Din.* Friglerin Anadolu'da öteden beri kökleşen gelenekleri benimsemiş ve bunları devam ettirmiş olduklarını, sanatlarından çok dinleri gösterir. En eski ve karakteristik tapınma büyük ana Kybele'nin kültüyle ilgilidir. Bu tanrıça, Kültepe belgelerinde Kubala, Lidce'de Kybele, Frigce'de Mater Kybele ve Ionialılarda Kybelis veya Kybeke adlarıyle geçer. Frigya monarşisinin merkezi sayılan Sangarios yahut eski şekliyle Sangaris (Sakarya) havzasının yukarı kısmında M.Ö. VIII. ve VII. yy. ana tanrıçasının hâkimiyetini gösterir âbideler görülmüştür. Mağaralara kazınmış olan bu kaba saba tasvirler, mağara kültüne işaret etmektedir. Bunlarda tanrıça oturmuş veya ayakta, yalnız veya aslanlar ile gösterilmiştir. Bu tasvirlerden, tanrıçanın bütün yaşayanlarla ölmüşleri idare etmekte olduğu sonucu çıkmaktadır. Aslan koşulu bir araba üzerindeki tasviri, her iki tarafında birer aslan bulundurularak temsil edildiği tasvirler de dikkati çekmektedir. Friglerde aslan, bir binek hayvanı, bir koşum hayvanı, aynı zamanda da dağlarda bir yol arkadaşıdır ve zamanla krallığın bir sembolü niteliğini kazanmıştır. Tasvirlerde tanrıçanın başında âdeta kule gibi yükseltilmiş bir taç vardır. Bu taç, onun, şehirlerin ve tabiî toprak ürünlerinin mutlak hâkimi sayıldığını gösterir. Burdur gölü yakınıdaki Hacılar* höyüğünde ele geçirilen buluntular içinde kilden yapılmış, aslanlarıyle oturur durumdaki tanrıça tasviri, Cilâlıtaş devrine ait olsa gerektir. Tanrıçanın en büyük ibadet yeri Pessinus'taydı. Burada Tanrıça, gökten inmiş bir idol olarak kabul edilirdi. Bu da siyah bir taştı; burada Kybele ve onun yanında genç sevgilisi Attis bulunuyordu. Tanrıçanın sevgilisi Attis (sonraları Men) ile birleşmesinin tabiata yeni bir hayat verdiğine, sevgilisini kaybetmesi sonunda tabiatın kış uykusuna girdiğine inanılırdı. Tanrılar tanrıçasının hatıralarını uzun süre saklayabilen kutsal Pessinus eski Anadolu tanrı ve tanrıçasına hasredilmiş bir mahaldi. Kutsal Dindymos dağının eteklerinde ve bu etekleri sulayan Gallos'un kıyılarında tanrılar tanrıçası Agdistis Dindymene, Romalılar devrine kadar bir tanrıça olarak kaldı ve gelişti. Ana tanrıçaya tahsis edilen bu kutsal şehrin gerek dinî, gerek ticarî yönetimi, Attis'in adını taşıyan birtakım başrahiplerce yerine getiriliyordu. Burası aynı zamanda panayır yeriydi; tanrı ve tanrıça şerefine muhteşem dinî âyinler yapılırdı. Böylece, Pessinus Kybele'si tapınağı etrafında bir devlet teşekkül etmişti. Burada iki yüksek rahip bulunuyordu. Bunlardan birisi Attis'in adını taşıyordu ve maiyetinde *gal* adını alan rahipler vardı. Gal'lerin erkeklikleri giderilmişti ve bu ameliyatı dinî ibadetin coşkunluğu içinde, kendi kendilerine tatbik ederlerdi. Bu vahşî olayla tanrıçanın bahar bayramı karakteristik bir şekil alırdı. Erkekliğin giderilmesiyle tanrılaşmak fikri Eskiçağda mevcut değildir. Gal'lerin bu hareketi, Attis'in kendi erkekliğini gidermesini taklit etmekten ibaretti. Frigler bu tanrıçayı o kadar benimsediler ki, bütün devletlerini ve ülkelerini Pessinus Kybele'sinin mülkü saydılar. Frigya devleti Kimmer hücumlarıyle zayıflayıp Lydialıların eline geçtikten sonra da tanrıça, Frigya millî karakterini korudu. Bu devrede ve bunu izleyen zamanlarda başka bölgelere yayılan Frigyalılar, tanrıçalarının misyonerleri haline geldiler. Anadolu'daki yunan kolonicileri Frigya devletiyle yakın bir temas kuramadılar. Gerçi Kral Midas Delphoi'ye hediyeler yollamıştı, ama yunan ve frig dünyaları birbirine daima uzak kaldı. Buna rağmen Frigya efsanesinin önemli bir kısmı yunan efsanelerine intikal etti. Böylece Frigya, Yunanlılar için eski zamanın, bir efsane ülkesi halini aldı. Yunanlılar arasında yaşayan Frigyalılar ne kadar hakir görülseler de, Frigya kelimesi daima sihirli bir anlam taşıdı. Özellikle bu durum yunan şairlerinin truvalıları frigyalı olarak kabul etmelerinden sonra daha yaygınlaştı. Bundan sonra Frigya tanrıçası için Yunanistan yolu açılmış oldu. Truvalıların tanrıçası sayılan Frigya tanrıçasına tapmak geleneklerin dışına çıkmak olmuyor, efsanelerle bağdaşıyordu. Yunanistan'da Demeter ile Ana tanrıça arasında bir denklik meydana geldi. Frigya'nın özellikle çobanlığın ve çiftçiliğin ana memleketi sayılması inanışının da etkisiyle tanrıça, bir çeşit Frigya Demeteri haline geldi.

Delphoi ile Anadolu arasında çok eski zamandan beri çeşitli ilişkiler kuruldu. Bunun göze görünür delilleri, Midas ve Kroisos'un hediyeleridir. Frigler siyasî bağımsızlıklarını kaybettikten sonra da bu büyük tanrıçaya sadık kaldılar. Böylece bu din, Anadolu'da uzun süre tutunabildi. Pessinus ve Ephesos gibi şehirlerde tanrıçanın tapınağı etrafında meydana gelen rahip devletleri uzun zaman varlıklarını koruyabilmiştir. Daha sonraları büyük tanrıça kültü Yunanistan ve Roma'ya girdi ve bu ülkelerde de önemli bir rol oynadı.

Frigya'nın hıristiyanlaşması erken başladı, M.S. II. yy.da çok çabuk bir gelişim gösterdi. Fakat Hıristiyanlığa rağmen bu bölgede yerli dinin de izleri devam etti. (→ Bibliyo.) [M]

FRİGYA dili. Leng. Trakya-frig grubundan hint - avrupa dili. Bu dili, yunan alfabesiyle yazılmış iki yazıt dizisi kanalıyle biliyoruz. En eskileri (M.Ö. VII.-VI. yy.) kısa metinler halinde *eski frig* dilinde; diğerleri ise (M. S. III. ve IV. yy. dan kalma, yaklaşık olarak doksan mezar taşı yazıtı) *yeni frig* dilindedir. (L)

FRİİS (Jens Andreas), norveçli etnografyacı (Sogndol 1821 - Christiania 1896). Oslo'da profesör (1866). Laponcaya öğretim kitapları çevirdi, *Lapon Grameri* (1856), *Lapon Dili Lûgati* (1885-1887) v.b. yazdı. (L)

FRİİS (Victor), belçikalı tarihçi (Grammont 1877-Gand 1925). Gand üniversitesinde profesör, aynı şehrin arşivcisi (1914). Gand üstüne birçok eser yayımladı. (L)

FRİJİDER i. (fr. *frigidaire*). Bk. BUZDOLABI.

FRİJTOM (Frederik VAN). Bk. VAN FRİJTOM.

FRİKİK i. (ing. *free kick,* serbest vuruş). Spor. Futbolda serbest vuruş: *Çektiği frikik kalenin üst direğinden döndü.* ‖ *Argo.* Eteğin hafifçe açılmasıyle bacakların görünmesi. (M)

FRİKSİYON i. (fr. *friction*). Vücudun bir kısmını bir şey sürerek veya sürmeyerek ovma. ‖ *Teşm. yol.* Berberde, başın losyonla ovularak yıkanması.

— Teknol. *Friksiyon pres,* iki dişi kalıp arasına yerleştirilmiş bir parçanın üzerinde, malzeme kalınlığından taşırarak kabartmalar yapmağa yarayan makine.

— ANSİKL. Bir *friksiyon pres,* parça üzerine yapılacak kabartmaların oyuk modeli işlenmiş iki dişi kalıptan meydana gelir: çelik bir gövde üzerine yerleştirilmiş sabit bir alt kalıp ve bir şahmerdan*a (genellikle friksiyonlu) veya mekanik bir presin miline bağlanmış hareketli bir üst kalıp. Yumuşak çelik parçalar üzerine kabartma yapmak için, kalıplar yarı sert çelikten hazırlanır; sert veya yarı sert çelik parçalar için krom-nikelli özel çeliklerden yapılmış kalıplar kullanılır. Dişi kalıplar, torna veya freze tezgâhlarında hazırlanır ve ince işler için elde son işlemler uygulanır. Günümüzde zamandan kazanmak için dişi kalıplar takım tezgâhlarında gabarilerle yapılır. Hazırlama sırasında uygulanan termik işlemler sonucu kalıplarda meydana gelecek şekil bozukluklarını önlemek için, bazı durumlarda daha önce kıvılcımlama denilen bir işlemden geçirilmiş madenler üzerinde çalışılır. Darbe altında kalan kalıbın kırılmasına yolaçacak keskin köşelerden kaçınmak gerekir. (L)

FRİMANN (Claus), norveç'li şair (Seljoe 1746 - Davile 1829). *Hornelen* (1777) adlı tasvirî şiirinden başka köy hayatını dile getiren *Şiirler* (2 cilt. 1788-1826) ve *Köy Şarkıları* (1790) adlı eserleri vardır. (L)

FRİML (Rudolf), çek asıllı amerikalı bes-

Foto. LAROUSSE

teci ve piyanocu (Prag 1879). Amerika'ya yerleştikten sonra Hollywood'da filim şirketleri hesabına çalıştı. Yirmi kadar operet besteledi (*Rose Marie,* 1924; *Serseri Kral,* 1925). [L]

FRİMLEY, Londra'nın güneybatı bölgesinde (Surrey) şehir, Aldershot ordugâhı yakınında; 30 300 nüf. (Camberley ile birlikte). Sanatoryumlar. (L)

FRİMONT (Johann Maria VON), avusturyalı general (Fénétrange, Lorraine 1759 - Viyana 1831). 1813-1814'te Fransızlara karşı 5. avusturya kolordusu kumandanı olarak savaştı; ertesi yıl Rhône vâdisi ile Provence'ı istilâ etti ve 1818'e kadar Dijon'da işgal kuvvetleri kumandanlığı yaptı. Kutsal İttifak adına 1821'de Napoli'de Ferdinando I'in tekrar tahta geçmesini sağladı; sonra Lombardia - Venedik valisi olarak (1825 - 1831), Parma, Modena ve Ferrara ayaklanmalarını bastırdı (1825). [L]

FRİNGİLLARİA i. Esmer veya külrenginde ötücü kuş. (Afrika'da yaşar. Çöl fringillaria'sı kuzey Afrika'da yaygındır; orada buna mavi serçe de denir.) [L]

FRİO burnu, Brezilya kıyılarında volkanik kayalardan oluşan yüksek burun, Rio de Janeiro'nun doğusunda. Deniz akıntıları burada iklimi serinletir ve burunun rüzgârlara açık olması yağışları azaltır. Yakınındaki *Cabo Frio* kasabası, Rio de Janeiro'luların sayfiye yeridir. (L)

FRİS (Maria), alman kadın dans sanatçısı (Berlin 1932-Hamburg 1961). T. Gsovska'nın öğrencisi. Meslek hayatına Berlin operasında başladı, Wiesbaden operasında Peter Van Dijk'in *Pélleas ve Mélisande* adlı balesinde oynadı (1952). P. V. Dijk ile birlikte Janine Charrat topluluğuna girerek, Paris'te *Yosunlar* adlı baleyi düzenledi (1953). Maria Fris, Frankfurt (1956-1958) ve Hamburg operalarında (1960) yıldız sanatçı olarak dansetti. M. Béjart'ın Bale tiyatrosuna katıldı (1959). *Deniz* balesinde ve *Pulcinella*'da baş rolü oynadı. (L)

FRİSA i. (yun. *phrissa*'dan). Ringa balığının kurutulmuş olanı. (M)

FRİSCH (Karl VON), avusturyalı zooloji bilgini (Viyana 1886). Arılar, özellikle arıların duyu fizyolojisi üstüne çok önemli araştırmalar yaptı. Münih'te profesör oldu. Başlıca eserleri: *Aus dem Leben der Bienen* (Arıların Hayatı Üstüne); *Du und das Leben* (Sen ve Hayat) [1955]; *Tanzsprache und Orientierrung der Bienen* (Arılarda Dans Dili ve Yön Tayini) [1964]. (L)

FRİSCH (Max), almanca yazan isviçreli yazar (Zürich 1911). Mimarlık öğreniminden sonra kendini edebiyata verdi. Başlangıçta hikâyeler yayımladı: *Jürg Reinhart* (1934), *Antwort aus der Stille* (Sessizliğin Cevabı) [1937]; *Tagebuch,* 1946-1949 (Günlük, 1946-1949) [1950] adlı eserinde hayat deneyi ve dil üstüne düşüncelerini açıkladı. Romanlarında, insanın, kendi yarattığı bir dünyadaki köleliğini anlattı, uzlaşmalara ve önyargılara karşı çıktı: *Blätter aus dem Brotsack* (Ekmek Torbasından Kırıntılar) [1940]; *J'adore ce qui me Brûle* veya *Die Schwierigen* (Beni Yakana Tapıyorum veya Güç Beğenenler) [1943]; *Stiller* (1954); *Homo Faber* (1957). Tiyatro eserleri: *Santa Cruz* (1947); *Nun Singen sie Wieder* (Şimdi Yeniden Türkü Söylüyorlar) [1945]; *Die Chinesische Mauer* (Çin Seddi) [1946]; *Don Juan veya Geometri Aşkı* (Don Juan oder Die Liebe zur Geometrie) [1953]; *Bay Biedermann ve Kundakçılar* (Herr Biedermann und die Brandstifter) [1958]; *Philippe Hotz'un Öfkesi* (Die grose Wut des Philipp Hotz [1958]; *Andorra* (1961). [L]

FRİSCH (Otto Robert), avusturyalı fizikçi (Viyana 1904), sonradan ingiliz uyrukluğuna girdi. Önce teyzesi Liza Meitner ile birlikte Almanya'da çalıştı; teyzesi gibi, o da Kopenhag'a sığınmak zorunda kaldı. Niels Bohr ikisini de laboratuvarına aldı. Frisch, Bohr'un kızı ile evlendi ve onunla birlikte uranyumun parçalanması üstünde çalıştılar ve 1939'da parçalanma olayını açıkladılar. Frisch, A.B.D.'de, Los Alamos laboratuvarında atom bombasının hazırlanmasında çalıştı. 1947'den bu yana Cambridge üniversitesinde ders okutmaktadır. 1933'te O. Stern ile birlikte proton ve nötronun magnetik momentlerini ölçtü. (L)

FRİSCH (Ragnar), norveçli iktisatçı (Oslo 1895). Öğrenimini Oslo üniversitesinde tamamladı. 1931-1965 Yılları arasında Sosyal iktisat ve istatistik profesörlüğü yaptı. Oslo Üniversitesi İktisat enstitüsü araştırmalarını yönetti. 1931'de *Econometric Society* adlı bir dernek kurdu ve bu derneğin yayın organı olan *Econometrica* gazetesini yönetti (1933-1955). Frisch, iktisadî faaliyetler arasındaki ilişkileri matematik formüllerle açıklamağa çalışan önemli iktisatçılardan biridir. İsveç bankasının 300. kuruluş yıldönümünde (1968) aday olarak gösterilen 30 iktisatçıdan biri de o idi. 1969 Ekiminde, Firsch ile hollandalı Jan Tinbergen, «iktisat metotlarının analizinde dinamik modelleri geliştirip kullandıkları» gerekçesiyle, Nobel İktisat ödülünü kazandılar. (L)

FRİSCHE NEHRUNG. Bk. MİERZEJA WİŞLANA.

FRİSCHES HAFT. Bk. ZALEW WİŞLANY.

FRİSCHLİN (Nikodemus), alman hümanisti (Balingen, Württemberg 1547 - Urach 1590). Tübingen'de şiir ve tarih profesörü idi. Württenburg düküne hakaret ettiği için Mainz'de tutuklanarak hapse atıldı (1590); kaçmağa teşebbüs edince öldürüldü. Latince komediler yazdı: *Priscianus Vapulanus* (1578) ve *Julius Redivivus* (1585). [L]

FRİSCO, San Fransisco'nun amerikan dilinde kısaltması. (L)

FRİSESOMORUM. Mant. Eski iskolostiğin itibarî bir terimi; bir tasımdaki birinci şeklin dolaylı bir kip'ini belirtmeğe yarar. Bu şekilden elde edilen sonurgular, fresison kip'indekilerin aynıdır; öncüller de aralarında yer değiştirmiş durumdadır. (L)

FRİSİ (rahip Paolo), italyan matematikçisi ve astronomu (Milano 1728-ay. y. 1784). Barnabas tarikatına girdi, Piza (1755-1764) ve Milano üniversitelerinde (1784) matematik okuttu. Özellikle, eşçevreliler gibi saf matematik problemleriyle, gök mekaniği ve daha çok Yer'in biçim ve boyutlarıyle ilgilendi. — ANTONİO FRANCESCO, Paolo Frisi'nin kardeşi (Melegnano 1734-Milano 1817), dinbilim uzmanı idi. Monza'nın tarihi üstüne iki eser yazdı (1774-1780; 1794). [L]

FRİŞKA veya **FIRIŞKA** i. (ital. *fresca*'dan). Denizc. Yelkenleri camadana vurmaksızın kullanmağa elverişli olan hafif rüzgâr. (Bu rüzgârın hızı saniyede 5 - 12 m'dir.) [M]

FRİT i. (fr. *fritte*). Cam yapımında kullanılan kum ve sodyum hidroksit karışımı.

— ANSİKL. *Frit,* Akamanışlar tarafından duvarların alçak-kabartmalarla süslenmesinde kullanıldı. (Okçular efrizi gibi, çok renkli vernikli panolar, gerçek dışı hayvanlar, kanatlı boğalar, aslanlar, Susa ve Persepolis'te bulunmuş isfenksler, kartal başlı hayvanlar.) [L]

FRİTAJ i. (fr. *frittage*'dan). Malzeme. Hammaddelerin içindeki bazı yararsız kısımları ayırmak için, kullanmadan önce hammaddeyi eriterek cam haline getirme işlemi. || Havadaki nemi daha az tutmalarını sağlamak için, kalsiyum karbonata ve kalsiyum -magnezyum bileşiklerine (meselâ dolomi) uygulanan bir çeşit pişirme işlemi. (L)

Fritellino veya **Gian Fritello,** XVI. yy. italyan komedi tiplerinden. 1560 Yılında, Pier Maria Cecchini, *Accesi* topluluğunda, sonradan *Gelosi* topluluğunda Arlecchino adıyle onanan rolleri *Fritellino* adıyle oynadı. Fritellino, XVI. yy. da *Zanni* veya *Covielles* adlı komedi tiplerinin maskelerini *tabarrino* adı verilen harmanilerini giyer, ayrıca onlar gibi tahta kılıç ve torba (scarsalla) taşırdı. Bu tip, fransız komedilerinde *Frisselin* ve *Fritelin* adları ile geçti. (L)

FRİTİGERN, ariusçu vizigot başbuğu. Edirne'de Valens'i yendi (378), Makedonya ve Tesalya'yı istilâ etti (380). Romalılar, bir başka pagan vizigot başbuğu ile olan rekabetinden yararlandılar. (L)

FRİTİLLARİA i. Soğanlı otsu bitki. (Çiçekleri yedi parçalı bir çan biçiminde, türlere göre değişik renklerdedir. *Fritillaria imperialis* türü, çiğ iken zehirlidir. Zambakgillerden.) *Eşanl.* GEYİKOTU, KRAL TACI. (L)

FRİTSCH (Werner VON), alman generali (Benrath 1880-Varşova 1939). Eski bir saksonyalı ailedendi. Genelkurmay topçu subayı oldu. Birinci Dünya savaşını bir kolordunun kurmay başkanı olarak bitirdi. Von Seeckt'in yanında yetişti. Daha sonra Alman Savunma bakanlığında önemli görevlerde bulundu. 1934'te Hitler tarafından Kara Kuvvetleri kumandanlığına getirildi; bu görevde alman silâhlı kuvvetlerini millî ordu haline getirmeğe çalıştı. Çevresindeki seçkin kurmay heyeti ile, Almanya'nın askerî anlamda dirilişinin sembolü oldu. Kazandığı itibarı kıskanan Hitler, onu 1938'de emekliye ayırdı ise de ününe gölge düşüremedi. Böylece hizmetten uzaklaştırılmış olan Fritsch, Varşova'nın kuşatılması sırasında bir topçu alayının başındayken öldü. (L)

fritillaria

FRİULİ, İtalya'da tarihî bölge, Udine iline tekabül eder, Venezia Giulia ile birlikte muhtar bir bölge meydana getirir. Friuli, Livenza, Carnia Alpleri, İsonzo ve Giulia Alpleri ile sınırlıdır. Toprakları, verimsiz dağlar ve tepeler ile, değerlendirme çalışmaları yapılmakta olan bir alüvyon ovasını içine alır.

— Leng. *Friuli dili,* Friuli'de 400 000 kişi tarafından konuşulan reto-roman dili.

— Tar. Friuli dukalığı, Lombardların İtalya krallığında kurdukları otuz altı dukalıktan (568) biridir. 775'te franklar tarafından fethedildi, kısa süre sonra Büyük Charles zamanında Pannonia marklığının güneyiyle birlikte Friuli marklığını meydana getirdi; 922'de Otto I tarafından fethedildi. O tarihten 1077'ye kadar germen imparatorluğuna bağlı kaldı; 1077'de Görz (Gorizia) kontluğu topraklarının dışında kalan kısmı, Aquileia patrikliğine satıldı ve 1420'de patrik tarafından Venedik'e bırakıldı. 1077'de bölgenin doğusunda kurulan kontluk, başlangıçta bağımsızdı; 1500'de imparator Maximilian tarafından alınarak Avusturya topraklarına katıldı; bölgenin batı kısmı Venedik Friuli'si ise 1420'den itibaren Venedik ile kader birliği etti. Veneto bölgesinin ilhakından sonra (1866), Friuli'nin Avusturya'da kalan bölümlerinde italyan ırkçıları hak iddia ediyordu; 1916-1918 arasında çarpışmalara yolaçan, 1918 kasımında general Diaz tarafından kesinlikle fethedilen bu toprakları, 1919'da İtalya bütünüyle ilhak etti (Saint-Germain antlaşması). İkinci Dünya savaşı ertesinde, italya ile Yugoslavya arasında sert çatışmalardan sonra İtalya, Gorizia'yı, Trieste'yi ve banliyösünü muhafaza ederek Yugoslavya'ya yalnız Gorizia ilinin doğu kısmını bıraktı. (L)

FRİZ i. (fr. *frise*). Tiyat. Tavandan inerek sahnenin üst kısmını boydan boya kaplayan kısa perde. Bu perde dekora bir bütünlük sağlar ve sahnenin tavanını, ön sıralarda oturanların görmesine engel olur.

— Mim. Bk. EFRİZ. (L)

FRİZ. Bk. FRİESLAND.

FRİZAJ i. (fr. *frisage*). Mekan. Alüminyumdan yapılmış mekanik bir parçanın dış yüzeyini eşmerkezli çizgilerle süsleme. (Frizaj işlemi, elektrikle hareket ettirilen mantar toplarla yapılır; mantarların altından zımpara tozu dökülür ve mantarlar hareket ettikçe, bu tozu parçanın yüzeyinde yayarak geçtiği yerde iz bırakır.) [L]

FRİZE sıf. (fr. *frisé*). Dokumc. Frize (*bukleli*) *kadife,* havalandırma yoluyle kabartılan tüyleri kesilmeyerek, tamamen veya yer yer bukleler haline sokulmuş kumaş.

— Tekst. *Frize tablası,* kumaşları bukleleme makinesinin ovalama tablası. (L)

FRİZON takımadaları (holl. *Friesche Eilenden,* alm. *Friesische İnseln,* fr. *Frison.*) Kuzey denizinin doğu ve güneydoğu kıyılarında takımadalar; Friesland bölgesinin Hol-

Frohsdorf şatosu
Cabinet des Estampes,
Paris

Foto. LAROUSSE

landa, Almanya ve Danimarka kıyıları karşısında, Hollanda'da Helder burnundan, Jylland'da Blaavands Huk'a kadar uzanır. Avrupa kıtasından kopan ve Kuzey denizinin şiddetli dalgalarıyle sürekli olarak kemirilen bu adalar bataklık ve kumullardan oluşmuştur. Üzerlerinde birçok sayfiye merkezi bulunan Frizon adaları üç gruba ayrılır:
Batı Frizon takımadaları, Hollanda'ya bağlıdır, başlıca adaları: Texel, Vlieland, Terscheling, Ameland, Shiermonnikoog.
Doğu Frizon takımadaları, Ems ile Weser'in ağızları arasında uzanır, Almanya'ya bağlı Borkum, Juist, Nordernev, Langeoog, Spiekeroog, Wangeroore adalarını içine alır.
Kuzey Frizon takımadaları, Almanya ile Danimarka arasında bölüşülmüştür, Almanya'ya bağlı Pellworm, Nordstrand Halligen, Amrum, Föhr, Sylt (karaya bağlanmıştır) adaları ile Danimarka'ya bağlı Römö ve Fanö adalarını kapsar. (L)

Jean FROISSART
XIV. yy. minyatürü
Arsenal kütüphanesi, Paris

FROBEN (Johannes), alman matbaacısı (Hammelburg, Franken 1460'a doğr.-Basel 1527). Meslek hayatına Johann Amerbach'ın Basel'deki matbaasında başladı. 1491'de kendi başına bir basımevi açtı. Eski ve çağdaş yazarlara ait üç yüzden fazla eser bastı; bunlarda, kâğıdın güzelliği, harflerin okunaklığı ve metnin yanlışsızlığı dikkati çekti. Froben, böylece, Basel'in, Avrupa'nın en büyük yayım merkezlerinden biri olmasını sağladı. Ayrıca, yakın dostu Erasmus'un eserlerini de yayımladı ve alman matbaacılığına *italik* ve *romen* harflerini getirdi. (L)

FROBENİUS (Georg Ferdinand), alman matematikçisi (Berlin 1849-Charlottenburg, Berlin 1917). Cebir üstüne araştırmaları ile tanındı. Modern cebirin gelişmesini sağlayan kuramlarla klasik cebir üzerinde çalıştı, klasik cebirin grup teorisi ve fonksiyonlar teorisi ile olan bağıntısını ortaya koydu. (L)

FROBENİUS (Leo), alman etnoloğu (Berlin 1873 - Biganzalo, Lago Maggiore 1938). 1904'ten 1935'e kadar Afrika'da birçok araştırma gezisi yaptı: 1932'de Frankfurt üniversitesi profesörü, 1934'te aynı şehrin etnografya müzesi müdürü oldu. Başlıca eserleri: *Und Afrika Sprach* (Ve Afrika Konuşuyor) [1912-1913]; *Paideuma* (Kültür Ruhu) [1921]; *Atlas Africanus* (Afrika Atlası) [1921-1931]; *Das Sterbende Afrika* (Ölen Afrika) [1923]; *Madsimu Dsangara* (1931-1932), *Kulturgeschichte Afrikas* (Afrika'nın Kültür Tarihi) [1933]; *Ekade Ektab* (1937); *Monumenta Africana* (Afrika Anıtları) [1939] v.b. (L)

FROBERGER (Johann Jakob), alman orgcusu ve bestecişi (Stuttgart 1616-Héricourt, Montbéliard yakınları 1667). Stuttgart saray kilisesine bağlı müzisyen bir ailenin oğlu. İlk müzik eğitimini bu çevrede çalışmağa başladı. Aynı yıl, Frescobaldi'nin yanında çalışmak için Roma'ya gitti ve 1641'e kadar orada kaldı. Sonra Viyana'ya dönerek, 1645'e kadar saraydaki görevine devam etti. 1650 Yıllarında Brüksel'de arşidük Léopold'un hizmetine girdi. Bu arada C. Huygens'in dostluğunu kazandı. Onunla birlikte 1652'de, başarılı bir Paris yolculuğu yaptı. Huygens onu bu şehirdeki en önemli müzisyenlerle tanıştırdı. Froberger, tekrar Viyana'ya döndü ve 1653'ten 1657'ye kadar orada kaldı; sonra ortadan kayboldu; ömrünün son yıllarına doğru, Montbéliard'da Württemberg düşesi Sibylle'in yanında olduğu öğrenildi. A. Kircher'in *Musurgia Universalis* adlı kitabında örnek olarak verdiği bir fantazisi dışında, eserlerinin hiç biri sağlığında basılmadı. Çağının en ünlü orgcu ve klavsencilerinden biri olarak kabul edildiği halde, besteleri ancak 1693'ten sonra basılmağa başladı: *Diverse, İngegnosissime, Rarissime et non mai piu Viste Curiose Partite...* (Çok Ustalıklı, Benzeri Görülmemiş, Yepyeni Çeşitli Partitalar) [Mainz 1693]. Frescobaldi'nin çok etkisinde kaldığını ileri süren Froberger'in önemi, italyan, fransız ve alman tarzlarını kaynaştırmış olmasındadır. Froberger'in müziği. J. S. Bach başta olmak üzere, XVIII. yüzyıl bestecilerinin hemen hepsini etkilemiştir. (L)

kendi portresi

Eugène FROMENTİN

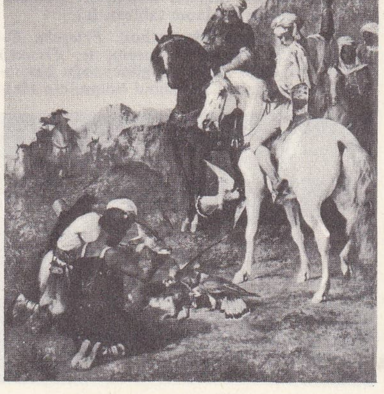

«Şahin Avı»,
Louvre müzesi, Paris

FROBİSHER (sir Martin), ingiliz denizcisi (Altofts, Wakefield yakınları, Yorkshire 1535'e doğr.-Plymouth 1594). Amerika'nın kuzeyinden Çin'e doğru bir deniz yolu bulabilmek için yola çıktı (1576), İskandinavlardan sonra, Grönland'ın güney kısımlarını yeni baştan dolaştı; daha sonra Labrador'un Baffin'in doğu kıyılarını, kendi adını taşıyan koya kadar taradı. Aynı bölgelerde pek başarılı olmayan yolculuklar yaptı (1578 ve 1580), sonra Drake ile birlikte Batı Hindistan'a gitti (1585) ve Yenilmez armadanın batırılmasına yardım etti (1588); İspanyollara ve Katolik birliğine karşı savaşan Henri IV'ün yanında yer aldı. (L)

FROESCHWİLLER, Aşağı Ren komünü - Weissenburg idare çevresi; 438 nüf. (L)

Froeschwiller savaşı. Weissenburg savaşının ertesi günü, 5 ağustos 1870'te Mac Mahon bütün birliklerini (46 000 kişi) Froeschwiller mevkiinde topladı. Amacı Bitche, Saverne, Haguenau yollarını tutmak ve Strasbourg'a yürüdüğü takdirde düşmana sağ kanadından saldırıya geçmekti. Prusya prensinin planı da 6 ağustosta kuvvetlerini Sauer'de toplamak ve 7 ağustosta da fransız mevkiine yandan saldırmaktı. Fakat 6 ağustos sabahı Woerth'te öncü kuvvetler arasında çarpışma başladı. Lembach'a yürüyen bir bavyera birliği Langensoultzbach'a yönelerek birinci birliğin soluna saldırdı. Savaşa başlamak zorunda kalan prens, 180 topun desteklediği birliklerini (120 000 kişi) Woerth ve Gunstett'e sevketti. Çevrilme tehlikesi ile karşı karşıya kalan Mac Mahon, düşmanı Sauer'e püskürtebildi, ancak Prusyalıların Niederwald'a girmelerini önleyemedi ve Froeschwiller'i tehdit eden düşman karşısında geri çekilmek zorunda kaldı, geri çekilirken de zırhlı tugayı ile avcı kuvvetlerini Elsasshausen üzerine sürdü (*Reichshoffen saldırısı*). Froeschwiller yenilgisi sonunda Alsace, Fransızların elinden çıktı ve 9 ağustosta Strazbourg kuşatıldı. Bk. FRANSIZ - ALMAN SAVAŞI. (L)

FROHSCHAMMER (Jacob), alman filozofu ve ilâhiyatçısı (İllkofen, Bavyera 1821-Bad Kreuth 1893). Basit bir köy papazı iken 1855'te Münih üniversitesine çağrılarak orada felsefe ve ilâhiyat dersleri verdi. Gösterdiği cüret papalık otoritesini kaygılandırdı; yazılarının çoğu mimlendi. Eserleri: *Über den Ursprung der Menschlichen Seelen*: *Rechtfertigung des Generationismus* (İnsan Ruhunun Kaynağı Üstüne: Genelleştirmenin Savunulması) [1854]; *Menschenseele und Phiysiologie* (İnsan Ruhu ve Fizyoloji) [1855]; *Einleitung in die Philosophie und Grundriss der Metaphysik* (Felsefeye Giriş ve Metafiziğin Elemanları) [1858]; *Die Phantasie als Grundprinzip des Weltprozesses* (Dünya Oluşumunun Temel İlkesi Olarak İmgelem) [1877]; *Über die Genesis der Menschheit* (İnsanın Tinsel Gelişiminin Kökeni Üstüne) [1883]; *Die Philosophie des Thomas von Aquino Kritisch Gewürdigt* (Aquino'lu Aziz Tommaso'nun Tenkitli Felsefesi) [1889]. (L)

Frohsdorf, Avusturya'da (Aşağı Avusturya), şato, Wiener - Neustadt'ın 8 km güneyinde, Steier Alplerinde. — Chambord kontu ölünceye kadar burada oturdu. (L)

FROİDEPİSE (Pierre), belçikalı orgcu ve besteci (Ohey, Namur 1914 - Liège 1962). Müzik öğrenimini Namur ve Brüksel konservatuvarında yaptı ve özellikle Jacquemin ile çalıştı. Daha sonra Saint-Jacques kilisesinde orgcu ve Liège konservatuvarında öğretmen oldu. Besteleri: vokal eserler (*Amercoeur, Antigone, Justorum Animae, Stèle pour Sei-Shonagon*), Aziz Julianus Hospitator'un Hayat hikâyesinden esinlenerek yazdığı bir senfonik şiir, radyofonik operalar (*la Bergère et le Ramoneur* [Çoban Kızı ve Baca Temizleyicisi]), *la Lune Amère* (Acı Ay) ve org parçaları. Orgcu olarak her şeyden önce eski org müziğinin yayılmasına önem verdi ve bu konuda ilgi çekici bir antoloji yayımladı. (L)

FROİDEVAUX (Henri), fransız tarihçi ve coğrafyacısı (Paris 1863-Versailles 1954). 1906'da Paris Katolik enstitüsü profesörü, 1915'te Edebiyat fakültesi dekanı oldu. Coğrafya tarihi ve sömürgeler coğrafyası üstüne birçok eser yazdı. (L)

FROİSSART (Jean), fransız vakayinamecisi (Valenciennes, Hainaut 1333 veya 1337-Chimay 1440'tan sonra). Kültürlü bir din adamı idi. Soylular arasında, saraylarda (özellikle kräliçenin sekreteri olduğu İngiltere sarayında) yaşadı, prens Edward ve Clarence dükü ile v.b. birlikte yolculuklar yaptı (1364'ten 1369'a kadar). Chimay Piskoposluk meclisi üyesi oldu (1384) ve *Chroniq*'ini (Kronikler) yazmağa başladı. Güzel Jean'ın kroniklerinden yararlandı, Yüzyıl savaşı üzerine ingiliz, sonra da fransız görüşlerinden esinlendi, yazdıklarını yeniden gözden geçirdi. Elimizde *Kronikler*'in çeşitli nüshaları vardır. Daha sonra Orthez'in sarayında kaldı (1388-1389). 1394-1395 Yılları arasında İngiltere'ye gitti, sonra yeniden Chimay'e döndü ve orada belirsiz bir tarihte öldü. Froissart'ın göçebe hayatı, yazmayı iş edinmiş meraklı bir zekânın ürünü olan eserlerine yansımıştır. Froissart, kendini besleyenlere hoş görünmeğe çalışmış, soylu bayanların ve önemli kişilerin tarihçisi olmuştu. Bu da onun, yoksulluk ve acılarla dolu olan XIV. yy.'ın gerçek bir tablosunu neden çizememiş olduğunu açıklar. *Kronikler*'inin bir özelliği de feodal düzeni ve hareketleri çarpıcı bir şekilde ortaya koymasıdır. Froissart, aynı zamanda ünlü bir şairdi. Mecazlı şiirler yazdı: *L'Horloge Amoureaux* (Âşık Saat); *Traité de l'Epinette Amoureuse* (Âşık Klavsen Üzerine İnceleme). Dörtlüklerinde ve rondolarında daha kişiseldir. Gaston Phébus'e ithaf ettiği *Méliador* adlı manzum bir romanı vardır. (L)

FROMAGE (Pierre), fransız cizvit papazı ve şarkiyatçısı (Laon 1678-Halep 1740). Suriye'de misyonerlik yaptı ve Şueyr (Mar-Hanna) manastırında bir basımevi kurdu. Roma'ya bağlı Marurî kilisesine yeni bir düzen veren Lübnan-Doğu konsilinde önemli bir rol oynadı (1736). Arapça birçok kitap yazdı. (L)

FROMENT (Gustave), fransız mühendisi (Paris 1815 - ay.y. 1865). XIX. yy.ın hasas âlet yapan belli başlı ustalarından. İlk kadranlı elektrikli telgrafı (1843); dünyanın bir eksen etrafında döndüğünü ispat etmek için Foucault'nun deneylerinde kullandığı şarkaç ve topaç (cayroskop), Hughes'in telgraf cihazını (1856), Caselli'nin ototelgraf cihazını (1861) yaptı. Sınaî amaçlarla 1844'ten sonra hassas âletlerin yapımında kullanılan bölme makinelerini devindirmek için pilli bir elektrik motorunu da ilk defa o kullandı. (L)

Nicolas FROMENT
«Yanar Çalı» triptiğinin bir kanadının detayı, Aix katedrali

Foto. LAROUSSE

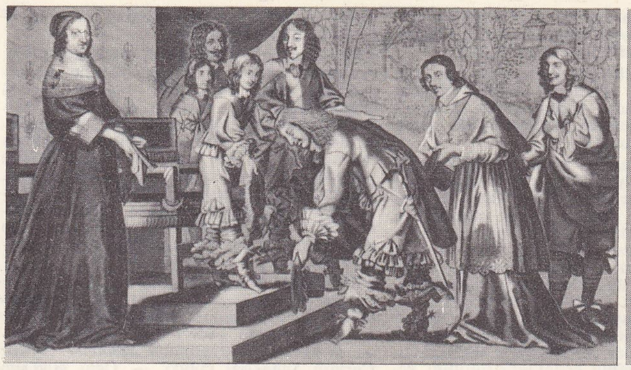

Fronde liderleri (Paul de Gondi, Retz kardinali, M. de la Motte) kraliçenin huzurunda kralı selâmlarken, Cabinet des Estampes, Paris

FROMENT (Nicolas), fransız ressamı (Uzes 1435'e doğr.-Avignon 1484). Bir italya yolculuğu sırasında (1461) Mugello'daki Observantin'ler tarikatı için *Lazarus'un Dirilişi* adlı tabloyu yaptığı sanılıyor (Uffizi). Avignon'da kral René'nin hizmetinde çalıştı; 1475-1476 yılları arasında *Yanar Çalı* adlı triptiği onun için yaptı (Aix katedrali). Kral Anjou'lu René ile kraliçe Laval'li Jeanne'ın iki levha halinde portrelerini de onun yaptığı ileri sürülüyor (Louvre). [L]

FROMENTİN (Eugène), fransız ressamı ve yazarı (la Rochelle 1820-Saint - Maurice 1876). Hukuk öğrenimi yaptı. Edebiyat hayatına atılmağa karar verdiği sırada Marilhat'ın doğu manzaralarını işleyen tablolarının etkisinde kalarak resim sanatını seçti (1844). Cabat'nın öğrencisi oldu, 1846'da ilk defa Cezayir'e bir yolculuk yaptı; 1848 ve 1852 yıllarında oraya iki kere daha gitti; 1876'da Mısır'a yolculuk yaptı. Gördüklerini bütün ayrıntıları ile yansıtan tabloları ve peyzajları ile tanındı. *Şahin Avı* adlı tablosu (1863) Louvre müzesindedir. Fromentin, edebiyattan tamamen vaz geçmiş değildi; Sahra dünyasının renkli görünümlerini tasvir eden *Un Été Dans le Sahara* (Sahra'da Bir Yaz) [1857] ve *Une Année dans le Sahel*'i (Sahil'de Bir Yıl) [1859]) adlı kitaplarında sahra dünyasını renkli bir anlatımla dile getirdi. *Les Maitres d'Autrefois* (Eski Zaman Ustaları) [1876] adlı eserinde, Belçika ve Hollanda müzelerinde yaptığı incelemelerdeki sağlam estetik görüşü ve derin resim bilgisiyle güçlü bir sanat tenkitçisi olduğunu ortaya koydu. Şaheseri olan *Dominique* (1863) adlı romanı psikolojik roman geleneğinin başlıca örneklerinden biridir. (L)

FROMİSTA, İspanya'da (Leon, Palencia ili) köy, tierra de Campos'ta, Palencia'nın kuzeyinde; 1 600 nüf. Eksi bir manastır olan roman üslûbundaki San-Martin manastırı (birçok tarihî sütun başlığı); plateresk üslûbunda Santa Maria kilisesi. (L)

FROMM (Erich), alman asıllı amerikan psikanalizcisi (Frankfurt-am-Main 1900). Birleşik Amerika'ya gitti, Michigan Eyaleti üniversitesinde okutmanlık yaptı (1958-1962), 1955'ten beri Mexico Tıp okulunda psikanaliz bölümünü yönetmektedir. Birçok eser yayımladı: *Man for Himself* (Kendi İçin Yaşayan Adam) [1947]; *Psychoanalysis and Religion* (Psikanaliz ve Din) [1950]; *The Sane Society* (Sağlam Toplum) [1955]; *Aşk Sanatı* (The Art of Loving) [1956]; *Zen Buddhism and Psychoanalysis* (Zen Buddhacılığı ve Psikanaliz) [D. T. Suzuki ve R. de Martino ile birlikte, 1960]; *Beyond the Chains of İllusion* (Kuruntunun Ötesinde) [1962]; *The Dogma of Christ and Other Essays* (İsa'nın Dogması ve Diğer Denemeler) [1963]; *The Hart of Man* (İnsan Yüreği) [1964]. (L)

FROND i. (fr. *fronde*). Diş hekimliğinde geçici olarak çene altına konularak iki yandan kayışla bağlanan içi çukur yassı madde. ‖ Protez yapmak için, santrifüj gücüyle bir madeni kalıba dökmeğe yarayan madenî âlet. (L)

FRONDAİE (René FRAUDET, *Pierre* — denir), fransız yazarı (Paris 1884-Vaucresson 1948). Yazarlığa 1906'da manzum bir piyes ve bir şiir kitabıyle başladı. 1910'da *Montmartre* adlı oyunu ile tanındı. Daha sonra birçok oyun yazdı: *İnsoumise* (Âsi Kadın) [1922], bir romanından sahneye uyguladığı *l'Homme à l'Hispano* (Hispano Otomobilli Adam) [1927] v.b. (L)

Fronde (la) [«sapan»], Fransa'da monarşi idaresine ve kardinal Mazarin hükûmetine karşı yapılan ayaklanma. Bu ayaklanmanın iki safhası vardır: *Parlamento fronde'u* (1648-1649); *Prenslerin fronde'u* (1650-1652). Louis XIV'ün çocukluğu ve annesi Anne d'Autriche'in naipliği sırasında meydana gelen fronde hareketi, taşra ilerigelenlerinin Richelieu ve Mazarin monarşi idaresine karşı düşmanlıkları ve özellikle yönetim görevlilerinin merkez illerde kurdukları kontrol dolayısiyle başladı. Mazarin'in halk tarafından sevilmesi, Emeri'nin aldığı sert malî tedbirler, Otuzyıl savaşları sebebiyle meydana gelen iktisadî buhran ve 1630'da başlayan fiyat düşmelerinin 1648'de artması ayaklanmayı kolaylaştırdı. Ama ayaklanmanın en önemli sebebi parlamento dışındaki mahkeme (vergi davalarına bakan krallık mahkemeleri) üyelerinin aylıklarını dört yıl boyunca kaldıran ve 1648 nisanında yayımlanan ferman oldu.

Parlamento fronde'u. Paris parlamentosu dayanışma düşüncesiyle fermanı imzalamayı reddetti ve danışman Broussel ile Paris başpiskoposu yardımcısı Paolo di Gondi'nin etkisiyle mahkemeleri yirmi yedi maddelik bir bildiriyi yayımlamağa zorladı (15 haziran 1648); bu bildiri yönetim görevlilerinin kaldırılmasını ve parlamentonun bütün yeni vergileri reddetmesini öngörüvordu. Anne d'Autriche görevlileri geri çağırarak bildiriye boyun eğdi (13 temmuz 1648); ama Broussel'in üst üste tutuklanması Paris'te bir ayaklanmaya yolâçtı ve bu sayede Broussel hürriyetine kavuştu (Barikatlar günü, 26 ağustos). İlk defa 12-13 eylülde Paris'ten uzaklaşan kral ve çevresi 5 ocak 1649'da Saint-Germain'e taşındı. Condé, Long Jumeau ve Charenton'da (şubat) parisli milisleri yendi ve yapılan Rueil barışıyle (30 mart 1649) milisler teslim oldu.

Prenslerin fronde'u. Condé, büyüklerle ve özellikle Turenne ile birleşerek Mazarin'e karşı komplo hazırladı, ama tutuklandı (18 ocak 1650); hükûmet kuvvetleri Rethel'de İspanyollarla birleşen Turenne'i yendi (15 aralık 1650). Ocak 1651'de Gondi'nin etkisiyle parlamento üyeleri ile Paris halkı yeniden ayaklandı ve Mazarin Rheinland'a çekilmek zorunda kaldı. Condé serbest kaldı, ama 1651 sonuna doğru Gondi ile anlaşmazlığa düşerek Paris'ten ayrıldı, meclisi fronde'a katılan Bordeaux'ya gitti ve İspanyollarla ittifak yaptı (6 kasım 1651). Nisan 1652'de, Bléneau'da Anne d'Autriche tarafına geçen Turenne'i yenerek Paris üzerine yürüdü ve temmuz ayının ilk günlerinde başkente girdi. Yağmacılığa göz yumması ve aşırılıkları yüzünden gözden düştü, 21 ekimde burjuvalar tarafından başkentten kovuldu. 21 Ekimde Louis XIV tekrar Paris'e girdi, bunu 3 şubat 1653'te Mazarin izledi. Kral kuvvetleri Bordeaux'yu alınca (ağustos 1653) Condé İspanya'ya geçti ve gıyaben ölüm cezasına çarptırıldı (1659'da bağışlandı).

Sonuç. Paris parlamentosu krala yapılan uyarmaları yasakladı (13 nisan 1653), yönetim görevlileri yeniden çalışmağa başladılar. Başkaldırma böylece başarısızlıkla sonuçlanmış ve kral güç kazanmış oldu. (L)

FRONDİPORA i. Denizde yaşayan değirmi ağızlı bu hayvancıklar. (Fosil olarak da bulunan bu hayvancıklar birbiriyle ağızlaşarak kalabalık dallı ağaççık görünüşünde topluluklar meydana getirir. *Frondiporidae* familyasının örnek tipi.) [L]

FRONDİPORİDAE çoğl. i. Yuvarlakağızlı yosunhayvancıkları familyası. Hücre ağızları demet şeklinde dizilidir. (Avrupa denizlerinde yaşayan *frondipora* ve *fasciculipora*'lar hariç hemen hemen bütün cinsleri fosildir.) [L]

Arturo FRONDİZİ

FRONDİZİ (Arturo), arjantinli devlet adamı (Paso de los Libres, Corrientes 1908). Buenos Aires üniversitesinde doktora yaptı (1930), «Radikal Yurttaşlar birliği»ni ıslah etti ve Peron'un diktatörlüğüne karşı mücadeleye girişti. Peron düşünce, onun taraftarlarını biraraya getirmeğe çalıştı ve cumhurbaşkanı seçildi (şubat 1958); güç bir siyasî duruma karşı koymak zorunda kaldı ve ekonomiyi düzeltme yolun gitti. 1962 Yılında ordunun başı olan general Poggi'nin yönettiği askerî bir hükûmet darbesi sonunda iktidardan uzaklaştırıldı. (L)

FRONTARD (Jean), fransız mühendisi (Besançon 1884). Zemin mekaniği uzmanı olarak birçok eser yayımladı, toprak barajların denge çalışmalarına yeni ilkeler uyguladı ve bu alanda ilk deneme laboratuvarını kurdu. (L)

FRONTENAC, Kanada'da (Québec) idare bölümü, Doğu kantonlarında; 30 600 nüf. İdare merkezi, *Lac-Mégantic*. (L)

Louis FRONTENAC

FRONTENAC (Louis DE BUADE, PALLUAU ve FRONTENAC kontu), fransız valisi (Saint-Germain-en-Laye 1620-Québec 1698). Parlak bir askerlik hayatından sonra 1672'de Kanada genel valiliğine tayin edildi. Otoriter ve debdebeli yönetimi sömürgenin refahını bir miktar yükselttiği gibi sınırlarının genişlemesini de sağladı (Ontario gölünün kuzeyinde Frontenac kalesinin yapılması; Mississippi'nin keşfi). Ancak, hükmedici mizacından ötürü genel müfettişle ve din adamlarıyle arasında anlaşmazlıklar çıktı. Bu durum 1682'de merkeze geri çağırılmasıyle sonuçlandı. 1689'da Yerliler ile ingilizlerin saldırıları Kanada'daki durumu nazikleştirince Frontenac yeniden görevi başına geldi. İngiliz akınını Québec önünde püskürterek ve Yerlileri cezalandırarak güveni sağladı. Port-Royal'ın düşmesine rağmen, İberville'in Acadie'de ve Hudson koyundaki başarıları Fransa'ya Ryswick barışında statüko'yu muhafaza imkânını verdi (1697). [L]

FRONTİNUS (Sextus Iulius), romalı yüksek memur (M.S. 30'a doğr.-103'e doğr.). Başarılı bir generaldi; konsül (74) ve Bretagne valisi oldu (78). Aynı zamanda birinci sınıf askerî ve sivil mühendis olan Frontinus, teknik açımlamalarla dolu *De Aquae Ductu Urbis Romae* (Roma Su Kemerleri) adlı bir eser bıraktı. Yer ölçümü ile ilgili kitabından parçalar kalmıştır. Ayrıca askerlik sanatıyle ilgili bir eseri (*Strategemata*) vardır. (L)

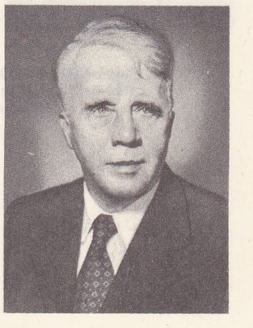

Robert FROST

FRONTO (Marcus Cornelius), latin belâgat hocası (Cirta M.S. 100'e doğr.-175'e doğr.). Güzel konuşma sanatı öğretmenliğinde öylesine ün kazanmıştı ki Antoninus kendisini Marcus Aurelius ile Lucius Verus'un eğitmeni yaptı ve yüksek mevkilere getirdi (konsüllük [143], Asya konsül vekilliği). Marcus Aurelius zamanında, imparatorun yakını olarak kaldı ve onunla dostça yazıştı. Payen geleneklerini savundu, Cicero'nun belâgat anlayışına bağlı kaldı. Bıraktığı yazılarda ise *Laudes Fumi, Pulveris* (Toza, Dumana Övgüler) bir derinlik görülmez. (L)

FRONTOLİZ i. (fr. *frontolyse*). Meteorol. Sıcak ve soğuk bir alnın yok olmasıyle sonuçlanan süreçlerin tümü. (L)

FRONTOLOJİ i. (fr. *frontologie*). Meteorolojinin sıcak ve soğuk alınları inceleyen bölümü. (L)

Front populaire. Bk. HALK CEPHESİ.

FROSİNONE, İtalya'da şehir (Latium), il idare merkezi; 32 400 nüf. Ciociaria'nın başlıca merkezidir. Önemli tarım pazarı. — *Frosinone ili*, 443 000 nüf. Sacco ve Garigliano havzalarını içine alır. Tarım başlıca gelir kaynağıdır. (L)

FROST (Robert Lee), amerikalı şair (San Francisco 1875-Boston 1963). Bir «yankee» ailesinden gelen Frost hayatının büyük kısmını New England'da geçirdi. Bu sert ve çetin bölgenin özellikleri, eserlerinde, hem

Foto. LAROUSSE

Julius FRÖBEL

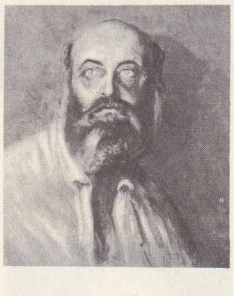

Gustaf FRÖDİNG
Richard Bergh'in tablosu

anlatım hem de konu yönünden kendini gösterir. Ama Frost, güvenli ve klasik bir sanat sayesinde, «bölgeci şiir» denilen dar çerçeveyi kırmakta gecikmedi. İlk iki kitabını 1912-1915 yılları arasında bulunduğu İngiltere'de yayımladı: *A Boy's Will* (Gençlik Atılımları) [1913] ve *North of Boston* (Boston'un Kuzeyinde) [1914]. Daha sonraki kitapları şaire sağlam bir ün sağladı: *Mountain İnterval* (Dağ Vâdisi) [1916]; *New Hampshire* (1923); *West-Running Brook* (Batıya Doğru Akan Dere) [1928]; *A Further Range* (Büyük Görünüm) [1936]; *A Witness Tree* (Tanık Bir Ağaç) [1942]; *A Masque of Reason* (Akıl Maskesi) [1945]; *A Masque of Mercy* (Bağışlama Komedisi) [1947]; *Aforesaid* (Sözüedilen) [1954]. Frost büyük okur kitlesiyle ilişki kuran tek amerikan şairidir. Bu ünün sebepleri açıktır: şiirin «ciddi» ve anlaşılmaz olduğu bir dönemde dolaysızlığı ve kolay anlaşılırlığı sürdürdü. Mısralarında her zaman bir hikâye dile gelir. Sanatının erdemleri Horatiusçu bir nitelik taşır: ortak konular, günlük bir dil; sağduyudan gelen alçak gönüllü bir bilgelik; yalınlığın tekniği gizlediği titiz bir biçim çalışması. Başlangıçta lâyık olduğu ilgiyi bulamamışsa da birkaç yıldır amerikan şiiri bu edebiyattaki çift yönlülüğü temsil eden Frost ile T.S. Eliot'ın eserleri çevresinde toplanıyor. Frost, Pulitzer şiir ödülünü dört kere aldı (1924, 1931, 1937, 1943). [L]

FROTHİNGHAM (Arthur Lincoln), amerikan arkeoloğu (Boston 1859-Princeton 1923). İtalya'da başladığı öğrenimini Almanya'da bitirdi. Baltimore'daki John Hopkins üniversitesinde (1882-1886) samî dilleri ve yunan arkeolojisi, sonra Princeton'da sanat tarihi dersleri verdi, 1885'te *Amerikan Journal of Archaeology* (Amerikan Arkeoloji Dergisi) adlı dergiyi kurdu ve 1895-1896'da Roma Amerikan Arkeoloji okulu müdürlüğü yaptı. Bellibaşlı eserleri şunlardır: *The Syrian Mystic and the Book of Hierotheos* (Suriye Mistiği ve Hierothes Kitabı) [1886]; *Monuments of Christian Rome* (Hıristiyan Roma Anıtları) [1908]; *Roman Cities in İtaly and Dalmatia* (Kuzey İtalya ve Dalmaçya'nın Roma Şehirleri) [1910]. (L)

FROTİ i. (fr. *frotter* > *frottis*'den). Hücre bilimi. Organik bir sıvının (kan, cerahat v.b.) ince bir tabaka halinde yayılmasıyle elde edilen mikroskopik inceleme malzemesi.

— Jinekoloji. *Dölyolu frotisi tekniği*, dökülmekte olan dölyolu hücrelerinin mikroskopta incelenmesine dayanan jinekolojik muayene. (Tümörlerin erken teşhisinde ve iç salgı durumunun tespitinde kullanılır.) [L]

FROTTOLA i. Üç veya dört sesli halk müziği niteliğinde beste; XV. yy. ve XVI. yy.ın ilk yarısında İtalya'da çok moda olmuştu.

— ANSİKL. *Frottola* halk sanatıyle aristokratların sanatının kavşak noktasında, yontulmuş bir içtenlik ile, çok süslü bir tekniğin sınırında bulunur. Polifonik müziğin karışıklığını bir tarafa atan «frotola»cılar, italyan saraylarının çok tuttuğu felemenk ustalarının üslûbundan başka bir yola yöneldiler. Melodi, *voce soprano* perdesinde ilerlerken öteki sesler dikey bir armoni düzeninde sanki ona eşlik ediyormuş gibi hareket ediyordu. *Strambotto, od, sonetto, capitolo, barzeletta, villotta, vilanella*, tarz bakımından frottola'ya bağlanır. Milano, Mantova, Verona, Ferrari, Padova ve Venedik'te en önemli frottola bestecileri arasında özellikle Marchetto, Cara, Tromboncino, Constanzo Porta, Pietro da Lodi'yi saymak gerekir. (L)

FROUDE (James Anthony), ingiliz tarihçisi (Dartington, Devonshire 1818-Salcombe, Devonshire 1894). Carlyle'in yakın arkadaşı ve hayranıydı. Siyasî görüşlerinde muhafazakâr ve emperyalist, dinî inançlarında şüpheciydi. En önemli eseri *History of England from the Fall of Wolsey to the Defeat of the Spanish Armada* (Wolsey'in Düşüşünden İspanyol Armadası'nın Bozgununa Kadar İngiltere Tarihi) [1856-1870] adlı kitabıdır. (L)

FROUDE (William), ingiliz mühendisi (Dartington, Devonshire 1810-Simonstown, Güney Afrika birliği 1879). Akışkanlar mekaniğinde benzeşim kanununu, yer değiştiren bir cismin karşılaştığı direncin incelenmesine deneysel bakımdan uyguladı ve model deneyler için ilk havuzu yaptı. Deneme tezgâhında (1858) motor momentlerini ölçmeğe yarayan bir hidrolik fren icat etti. (L)

FROWİN, Engelberg'li reformcu rahip (öl. Engelberg 1178). Okullarda dersleri yeniden düzenledi ve daha sonra bütün İsviçre'nin en önemli reform merkezi haline gelen bir kitaplık kurdu. (L)

FRÖBEL (Friedrich), alman pedagoğu (Oberweissbach, Thüringen 1782 - Marienthal 1852). *Die Menschenerziehung* (İnsanın Eğitimi) [1826] adlı kitabında öne sürdüğü ve uyguladığı metotlar Pestalozzi'nin fikirlerinden doğmuştur ve bunların amacı çocukta yetilerin dengesini gerçekleştirmektir. 1837'de Blankenburg'da (Thüringen), *Kindergarten* adıyle küçük çocuklar için açtığı okul, bu türden kuruluşların ilk örneğidir. Amacı çocukların gelişimini açık havada yapılan çalışmalar, ovunlar ve şarkılarla sağlamaktı. Bu eğitim sisteminin çocuklara tanıdığı geniş hürriyet büyük saldırılara ve dedikodulara yolaçtı, sonunda dinsizlikle suçlandı ve 1851'de Prusya ile Saksonya'da yasaklandı. (L)

FRÖBEL (Julius), alman yazarı ve siyaset adamı (Griesheim, Stadtilm yakını, Thüringen 1805-Zürich 1893). 1830'dan sonra liberal gösterilere katıldı. 1833'te Zürich'e sığındı, yayım işleriyle uğraştı, Zürich ve Winterthur edebiyat kontuarını kurdu (1840), Frankfurt millet meclisinde milletvekili olarak bulundu (1848), Cumhuriyetçi parti liderlerinden biri oldu. Avusturya imparatoruna karşı bir direnme hareketi düzenlemek için Robert Blum ile birlikte Viyana'ya gitti, fakat tutuklandı ve ölüm cezasına çarptırıldı, sonra bağışlandı. Stuttgart'ta millet meclisinin son mücadelelerine ve Güneybatı Almanya'daki cumhuriyetçilerin ayaklanmasına katıldı (1849), A.B.D.'ye sığındı, 1857'de Avrupa'ya döndü, Viyana ve Münih'te yaşadı. 1867'de *Suddeutsche Press* adlı bir gazete çıkardı. Prusya zaferlerinden sonra, Bismarck ile anlaştı. İzmir ve Cezayir'de konsolosluk yaptı (1873-1889). [L]

FRÖDİNG (Gustaf), isveçli şair (Alster, Varmland 1860-Stockholm 1911). Uppsala'da düzensiz bir öğrenimden sonra (1880 - 1883) Karlstad gazetesinin yazarı oldu. 1889'da bir sinir hastalığını tedavi ettirmek için Almanya'da Görlitz'e gitti, ingiliz ve alman lirik şairleriyle, özellikle Burns, Goethe ve Heine ile tanıştı, Heidenstam'a hayran kaldı. İsveç'e dönüşünde içinde Varmland'ın en ünlü «ezgileri» bulunan *Gitarr och Dragharmonika* (Gitar ve Akordeon) [1891] adlı ilk kitabını yayımladı. 1894'e kadar yeniden gazetede çalıştı, orada akıl hastalığı ilk defa kesinlikle ortaya çıktı. Aynı yıl *Nya Dikter*'i (Yeni Şiirler) yayımladı. Sonra derin bir melankoliye tutuldu. *Stank och Flikar* (Parıltılar ve Paçavralar) [1896] adlı şiirleri ıstıraplarını ve iç çekişmelerini dile getirir. Bu sırada, müstehcenliğine karar verilen şiirleri yüzünden açılan kovuşturmalar tedavisini aksattı. Uppsala'daki akıl hastahanesine kapatılmadan önce birbiri ardından *Nytt och Gammalt* (Eski ve Yeni) [1897] ve *Gralstönik* (Graal'ın Parıltıları) [1898] adlı eserlerini yayımladı. Uppsala'da 1905'e kadar kaldı. Suçluluk duygusu ile arılık isteğinin, güzellik sevgisi ve uğursuzlukların, nükte ve umutsuzluğun çatıştığı eserleri isveç edebiyatının büyük eserlerinden biridir. (L)

FRÖHLİCH (Ernst), alman mühendisi (Köln 1887-Konstanz 1952). Vagonların ağırlığı ile orantılı sıkmalı bir fren düzeneği buldu. (L)

Fröhliche Wissenschaft (DİE) [*Neşeli Bilgi*], Friedrich Nietzsche'nin kitabı (1881-1897). Önemli bir hastalığın nekahat devresinde yazılan bu kitap sevinç ve minnet duygularıyle doludur. Eser, beş özdeyiş kitabından meydana gelir; baş tarafında bir prolog, sonunda bir epilog vardır. Eserde, Nietzsche'nin *Zerdüşt*'te geliştireceği sonsuz dönüş fikri açıklanır. (L)

FRÖHNER (Eugen), alman veterineri (Hirsau-Württemberg 1858-Berlin 1940). Önce Stuttgart, sonra Berlin Veteriner okulunda profesörlük yaptı; hayvan hastalıklarıyle uğraştı ve elkitapları yayımladı. (L)

FRUCTİDOR i. (lat. *fructus*, meyve ve *yun. dôron*, verim'den). Fransa'da cumhuriyet takviminin on ikinci ayı, gregoriyen takviminin 18 veya 19 ağustosundan 16 veya 17 eylülüne kadar sürer. (L)

Fructidor yıl V darbesi, (4 eylül 1797). Fransa'da eski cumhuriyet yöneticileri tarafından yeni Direktuvar meclisi üyeleri çoğunluğuna karşı yapılan darbe. Bu darbenin sonunda hemen toplanan Cumhuriyetçi Beşyüzler ile Eskiler azınlığı, aldıkları bir kararla bir yıl için basın özgürlüğünü kaldırdı ve yöneticilerin temizlenmesi için Direktuvar'a olağanüstü yetkiler verdi. Geri dönen 160 göçmen ölüme mahkûm edildi; 923 fransız rahibiyle 400 belçikalı rahip cumhuriyete karşı komplo kurmakla suçlanarak sürgün edildi. (L)

FRUEAUF (Rueland) **Büyük,** avusturyalı ressam (1445'e doğr.-Passau 1507). Salzburg'da (1478-1497), sonra Passau'da çalıştı. Anıtsal görünüşlü yedi mihrap arkalığı yaptı: *Meryem'in Hayatından Sahneler* (1490); *Çarmıh Sahneleri* (1492). — Oğlu RUELAND *Küçük* (1470'e doğr.-Passau 1545'e doğr.), babasının öğrencisi. 1497'den 1545'e kadar Passau'da kaldı. Arka planlarında dikkatle çizilmiş görünüşler bulunan ve böylelikle bir özellik kazanan tablolar yaptı: *Çarmıh Sahneleri; Vaftizci Yahya'nın Hayatına Ait Sahneler; Aziz Leopoldus'un Efsanesine Ait Sahneler* (Klosterneuburg). [L]

FRUELA veya **FROİLA I** (722-768), Oviedo kralı (757-768). Austria kralı katolik Alfonso I'in büyük oğlu. Başkaldıran Galiçya'lılar ve Bask'larla savaştı, bir katil tarafından öldürüldü. *Pontuvium*'da (Galiçya) Araplara karşı büyük bir zafer kazanmıştı. (L)

FRUELA II (öl. 925), Leon kralı (924-925), Oviedo kralı Büyük Alfonso III'ün üçüncü oğlu. Kardeşi Ordono II'nin yerine geçti. Büyük oğlu, Keşiş Alfonso IV de onun yerine geçti. (L)

FRUE VANNER [früvaner] i. (*Frue*, bulucusunun adı ve ing. *vaner*, tahıl ayıklayıcısı'ndan). Değerli cevherlerin ayıklanmasında kullanılan sarsıntılı tabla. (L)

FRUG (Semen Grigoriyeviç), yahudi asıllı rus şairi (Cherson, yaklş. ol. 1859-Petersburg 1916). Kendi kendini yetiştirdi. Hayal ve duygu bakımından çok zengin olan mısralarındaki sadelikle dikkati çeker. Şiirlerinde vatansız ve dünyanın dört bir tarafına dağılmış yahudilerin çektiği acıları dile getirdi. (L)

FRUGONİ (Carlo İnnocenzo), italyan şairi (Cenova 1692-Parma 1768). Saray şairi olarak çeşitli olaylarla ilgili birçok şiir yazdı, bunlar Parma'nın «İtalya'nın Atina'sı» sayıldığı bir devirde hafif şiirin kusursuz birer örneğini meydana getirdi. (L)

FRUGONİ (Emilio), uruguaylı yazar ve siyaset adamı (Montevideo 1880). Uruguay ve Arjantin'de birçok gazetede yazılar yazdı ve çalıştı. Sosyalist partisi başkanı oldu, birçok seçime katıldı. Üniversitede profesörlük S.S. C.B.'de elçilik yaptı. İlk şiir kitaplarını *Bajo tu Ventana* (Senin Pencerenin Altında) [1900] ve *De lo Mas Hondo* (Derinden) [1902] adı altında yayımladı. Bu şiirlerinde modası geçmiş bir romantizmin etkisi görülür. *El Eterno Cantar* (Sonsuz Şarkı) [1907] daha sade bir üslûpla yazılmış bir eserdir. *Los Himnos* (İlâhiler) [1916] adlı eseri daha çok siyasî bir propaganda havası taşır. Öteki önemli eserleri şunlardır: *Poemas Montevidenanos* (Montevideo Şiirleri) [1922]; *Bichitos de Luz* (Ateşböcekleri) [1925]; *La Epopeya de la Cuidad* (Şehrin Destanı) [1927]; *Cancion Kumana* (İnsancıl Şarkı) [1936]; *Elegia Unánime* (Birlikte Ağıt) [1941] ve *Poemas Civiles* (Barış Şiirleri) [1944]. (L)

FRUİN (Robert Jacobus), hollandalı profesör ve tarihçi (Rotterdam 1823-Leiden 1899). Leiden'de profesör; *Tien Jaren Uit den Tachtigjarigen Dorlog* (Seksenyıl Savaşının On Yılı) [1588-1598] ve *Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland Tot Dan Val der Depubliek* (Hollanda Devlet Kurumlarının Cumhuriyetin Düşüşüne Kadar Tarihi) [1891] adlı eserleri yayımladı. *Gids, Nederlandsch Spectator* gibi süreli yayınlarda devamlı olarak yazılar yazdı. (L)

FRULLANİA i. Ağaç kabukları üstünde yetişen ciğeryosunu. (*Frullania dilatata*'nın kabuklara sarılan yapraklı bir gövdesi vardır; yapraklarının bir sırası tutunma işini görür.) [L]

Foto. X, Giraudon (LAROUSSE)

FRUMENTARİUS i. (lat. k.). Esk. Rom. Lejyonlara bağlı muhafız. || Hadrianus'un, özel gizli muhafızlarına verilen ad. || *Frumentarius yasaları*, vatandaşlara bedava veya düşük fiyatla buğday dağıtılmasını düzenleyen yasalar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Dağıtımı, devletin sürekli bir kurumu haline sokan Caius Gracchus'un yasası (*Lex Sempronia*) ilk önemli *Frumentarius* yasasıdır (M.Ö. 123). Buğday mutat kurdan aşağı bir fiyatla ve sınırlı miktarda satılırdı. M.Ö. 100 yılındaki *Lex Apuleia* dağıtımı bedava yapmağa ve 73 yılının *Lex Terentia Cassia*'sı da, yararlananların sayısını sınırlamağa çalıştı. 58 Yılında *Lex Clodia* bu davranışları etkili ve sürekli hale soktu. (L)

FRUMERİE (Gunnar DE), isveçli besteci ve piyanist (Necka 1908). Sauer ve Cortot'nun öğrencisi. Stockholm konservatuvarında öğretmen (1946). Bir opera (*Singoalla*, 1940), orkestra için çeşitlemeler ve bir *diverilmento*, iki piyano konçertosu (1952), bir kantat, piyanolu bir dörtlü besteledi. (L)

FRUNDSBERG (Georg VON), alman generali (Mindelheim Memmingen yakını 1743-ay.y. 1528). 1527'de imparatorluk ordularının Roma'ya karşı yaptıkları sefere kumanda etti ve Landsknechtler alayını kurdu. (L)

FRUNZE, esk. **Pişpek,** S.S.C.B.'de şehir, Kırgızistan'ın başkenti; 312 000 nüf. Frunze, Kırgız sıradağlarının eteğindedir. Besin sanayii (şeker fabrikaları, et ve meyve konserveciliği). Tütün imalâtı. Ecza malzemesi. (L)

FRUNZE (Mihail Vasilyeviç), sovyet askerî komiseri (Pişpek, Türkistan 1885-Moskova 1925). Bir sağlık memurunun oğluydu; Petersburg Politechnikum'unda öğrenim gördü, Moskova'da 1905 ayaklanma hareketlerine katıldı. 1915'te cezaevinden kaçtı, sahte bir adla ordunun yardımcı hizmetlerine girdi. 1916'da geri hizmetlerde çalıştırıldı. 1917 Ekiminde, Çuya sovyeti başkanı oldu; Beyaz Rusya'da bolşevik kuvvetlerini teşkilâtladı; ocak 1918'de Moskova; ağustos 1918'de ise Yaroslav bölgesi askerî komiseri tayin edildi. Doğu cephesinde IV. Ordu (aralık 1918), daha sonra Türkistan'da Güney orduları grubu kumandanı oldu (1919); general Bielov'un kıtalarını ve kazaklarını yok etmeğe girişti. 1920'de Beyaz ordunun son kalıntılarından Türkistan'ı temizledi ve Buhara ile Hive emîrlerini uzaklaştırdı. Güney cephesi ordularının başkumandanı olarak (eylül 1970), Vrangel ordusuna karşı harekâta girişti ve Kırım'ı işgal etti (kasım 1920). İki defa Kızıl bayrak nişanı ve bir şeref kılıcı aldı. Daha sonra savunma komiseri yardımcılığına getirildi (mart 1924); genelkurmay başkanı ve günümüzde adını taşıyan Moskova Harp akademisi kumandanı oldu (nisan 1924). Askerî ihtilâlci meclis başkanlığına, Kara ve Deniz askerlik işleri komiserliğine getirildi. Birçok eser yazdı. Bunların içinde en ünlüsü *Front i til y Voyne Buduşçego* (Geleceğin Savaşında Cephe ve Geri Hizmetler) adlı kitabıdır. (L)

FRUSTULUM i. (lat. *frustum*, parça'dan). Tab. tar. Diyatomelerin silisli kabuğu; yuvarlak, iğ veya dik dörtgenler prizması biçiminde küçük bir kutu görünüşündedir. (L)

FRUŞKA GORA, Yugoslavya'da tepeler; Voyvodina'da, Tuna ile Sava nehirleri arasında uzanır; 539 m. Tepelerin billûrsu çekirdeği, tortul topraklarla çevrilmiştir. Aşağı yamaçlarda kat kat tanınmış bağlar sıralanır. Bölgede birçok ortodoks manastırı. (L)

FRUTERİUS, Lucas FRUYTERS'in latince adı, flaman filoloğu (Brugge 1542-Paris 1566). Öğrenimini Louvain ve Paris'te yaptı, sonra Lucretius Catullus ve Propertius hakkında, üslûbu Justus Lipsius tarafından çok övülen tenkitli açıklamalar yazdı. *Conjectaneorum Libri III* (Gerçeğe Benzer Tefsir Kitap III) adlı eseri Johan van der Does'in *Lampas Critica* (Tenkit Işığı) [1605] adlı kitabındadır. (L)

FRUTİCİCOLA i. Meyve yiyen salyangoz çeşidi. (*Fruticicola*'ların kavkısı yuvarlakça, tümsek helezonlu, yuvarlak ağızlıdır; ağız çevresi kalın ve içe kıvrık bir zarla kaplı, kabuğu ince ve saydam gibidir. *Fruticicola fruticum* nemli yerlerde yaygındır. Akciğerli karındanbacaklı yumuşakçaların *fruticicolidae* familyasından.) [L]

FRUTİGEN, İsviçre'de (Bern kantonu) komün, Bern Alplerinde, Lötschenberg demiryolu hattı üzerinde; 5 650 nüf. Önemli hayvan panayırları. (L)

FRUTT, İsviçre'de (Unterwald kantonu), yazlık yer ve kış sporları merkezi, yukarı Melchthal'de, Sarnen gölünün güneydoğusunda; yüksl. 1 920 m. (L)

FRÜH (Jakob), isviçreli coğrafyacı (Marwill, Thurgau 1852-Zürich 1938). Zürich'te fizikî coğrafya profesörüydü, *Geographie der Schweiz* (İsviçre Coğrafyası) [1930-1945] adlı bir eser yazdı. (L)

FRÜKTOZ i. (fr. *fructose*). Kim. Formülü $CH_2OH—(CHOH)_3—CO—CH_2OH$ olan keton grubu monosakarit.

— ANSİKL. *Früktoz*, bir rasemik, iki de optik bakımdan aktif şekli bulunan bir ketohekzoz'dur.

● *d - früktoz, levüloz* veya *meyveşekeri*. Işığın polarma düzlemini sola çevirdiği (levojir) halde, d-glikoz ve d mannoz'a benzer özellikler gösterdiği için d-früktoz adı verilen bu madde, şekerli meyvelerin birçoğunda glikozla beraber bulunur. Sakarozun hidrolizinde d-glikozla birlikte meydana gelir. Glikozdan, kolay çözünmeyen kalsiyum tuzu yardımıyla ayrılabilir. d-mannit'in yükseltgenmesinde, d-mannozla birlikte elde edilir. İnülin'in suyu giderildiği zaman tek başına meydana gelir. Glikoza oranla daha kolay çözünür, şeker yüzdesi daha fazladır ve 95°C'ta erir. Fenilhidrazin etkisiyle, d-glikoz ve d-mannoz'un verdiği ozazon'un aynısını meydana getirir. Bk. OZLAR.

● *l - früktoz*. Rasemik früktozun mayalanmasıyle elde edilir.

● *Rasemik früktoz* veya *α -akroz*. Formaldehitin polimerleşmesinde diğer şekerlerle karışım halinde veya daha kolay bir usulle, akrolein bromürden elde edilir. Bu madde, şekerlerin teorik sentezi bakımından büyük bir önem taşır. (L)

FRY (Christopher), ingiliz oyun yazarı (Bristol 1907). Sırasıyle öğretmenlik, tiyatro oyunculuğu ve tiyatro yöneticiliği yaptı, yazarlığa 1938 yıllarında başladı. *A Sleep of Prisoners* (Mahpusun Rüyası) [1940], ilk eserlerinden biridir. 1945'ten sonra dinî oyunlar yazdı; *The First Borne* (İlk Doğan) [1948]. İlk büyük başarısını *Lady's not for Burning* (Yakılmayacak Kadın) [1948] adlı ortaçağ fantezisiyle kazandı. Çok sayıda eseri arasında Laurence Oliver için yazdığı *Venus Observed*'i (Görülen Venüs) [1950] ve J. Anouilh'un *L'Invitation au Château* (Şatoya Davet) oyununun *Ring Round the Moon* (1950) adlı tercümesini saymak gerekir. (L)

FRY (Edvin Maxwell), ingiliz mimarı (doğ. 1899). Liperpool'da mimarlık öğreniminden sonra Gropius ile işbirliği yaparak camlı giriş katı bir parka bakan Impington College'in yapımını gerçekleştirdi (Cambridgeshire 1936). Hastahaneler, konut yapıları, büyük yapılar ve Batı Afrika için şehircilik planları yaptı. 1951-1954 Yılları arasında Şandigarh'ın yapımına katıldı. (L)

FRY (Franklin Clark), amerikalı rahip ve ilâhiyatçı (Berthlehem, Pennsylvania 1900). Amerika Birleşik Lurher'ci kilisenin (1944) ve Dünya Kiliseler konseyinin (1954) başkanı. Çeşitli eserler yayımladı: *From Throne to Cross* (Tahttan Haç'a) [1940]; *Calling all Christians* (Bütün Hıristiyanlara Çağrı) [1942]; *Religion in Life* (Hayatta Dinin Yeri) [1943]. (L)

FRY (Roger Eliot), ingiliz sanat tenkitçisi ve ressamı (Londra 1866 - ay.y. 1934). London Group topluluğuna bağlı manzara ressamı. *Bellini* üstüne bir tez (1899), *Reynolds Discourses* (Reynolds'un Konuşmaları) [1905] ve Paul Cézanne üstüne önemli bir kitap (1927) yayımladı. Ülkesindeki gazetelerde Fovizmin tarafını tuttu; 1933'te, öğrenimini yapmış olduğu Cambridge üniversitesinde profesör oldu. (L)

FRYDEK, Çekoslavakya'da (Kuzey Moravya bölgesi) şehir, Sibirya'da, Ostrava'nın güneyinde, Ostravice kıyısında; Ostravice'nin karşı kıyısındaki Mistek ile birlikte 26 600 nüf. İplik ve dokuma (pamuk) fabrikaları. (L)

FRYDLANT, Çekoslovakya'da (Kuzey Bohemya bölgesi) şehir, Liberec'in kuzeyinde; 6 000 nüf. XIII. yy.dan kalma şato. Fryd-

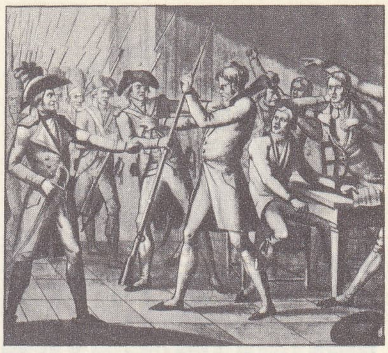

Fructidor yıl V darbesi, Bibliothèque Nationale, Paris

lant dükalık haline getirilerek Wallenstein'e verilmişti. (L)

FRYE (Thomas), irlandalı ressam ve seramikçi (Dublin 1710-Londra 1762). 1744 Yılında bir çin porseleni işletmesi beratı almak için Bow'da (Essex), Edward Heyleyn ile ortaklık kurdu. Üzerinde F ve F markası bulunan parçalar onun değil, Worcester imalâthanelerinde çalışmış adı bilinmeyen bir ustanındır. (L)

FRYXELL (Anders), isveçli tarihçi (Edsskog, Dalsland 1795-Stockholm 1881). Kolej müdürü ve rahipken bu görevlerinden ayrılarak, kendini tamamen tarihe verdi. *Berattelser ur Svenska Historien* (İsveç Tarihinden Hikâyeler) adlı önemli ve tarih zevkini geniş kitlelere yayıcı nitelikteki eseri birçok dile çevrilmiştir. (L)

F.S., FERROVİE DELLO STATO'nun (İtalyan Devlet demiryoları) simgesi. (L)

FTALAMİT i. (fr. *phtalamide*'den). Kim. Formülü C_6H_4 $(CO—NH_2)_2$ olan ftalik diamit. Sıcaklık etkisiyle kolayca ayrışarak ftalimit verir. (L)

FTALAZİN i. (fr. *phtalazine*). Kim. Formülü

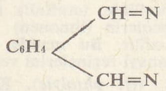

olan bileşik. Hidrazinin ftalik dialdehite etkimesiyle elde edilir. (L)

FTALEİN i. (fr. *phtaléine*). Kim. Bir mol ftalik anhidritin, bir mol su kaybederek iki mol fenol ile derişmesinden meydana gelen bileşiklerin genel adı.

— ANSİKL. 1871'de Adolf von Baeyer tarafından bulunan *ftalein*'ler ftalitin iki ornatmalı türevleri olarak kabul edilebilir. Lakton grubu, bazik ortamda hidrolize uğrar ve madde renkli hale gelir. Bunlardan bazıları boyarmadde niteliğindedir ve trifenilmetan grubuna bağlıdır. Ftaleinler arasında, suda çözünür renksiz billûrlar meydana getiren ve bazik ortamda kırmızı bir renk alan fenolftalein örnek gösterilebilir. Bu madde renkli indikatör olarak kullanılır. Rezorsin'in ftaleini, eozin ve eritrozin'in üretiminde kullanılan flüoressein'dir; fenol hidroksillerinden ikisi arasında, fazla su kaybından ileri gelen ksantonik bir halkası bulunur. Rodaminler, ftaleinlere bağlanır, flüoresseinlere benzer ve meta-aminofenoller ile elde edilir. Gallein, pirogallol'ün ftaleinidir. (L)

FTALİK sıf. (fr. *naphtaline*, naftalin'den kısaltmayle *phtalique*). Kim. Benzenden türeyen bir ortodiasit $C_6H_2(CO_2H)_2$ ile anhidridi için kullanılır. (*Eşanl.* ORTOFTALİK.) || Genellikle, benzenin üç diasidi için de kullanılır. *Eşanl.* BENZENDİKARBOKSİLİK.

— ANSİKL. *Ftalik asit*, önceleri naftalin veya klorlü naftalin türevlerinin nitrik asitle, daha sonraları da naftalin'in vanadyum eşliğinde sülfürik asitle yükseltgenmesiyle elde edildi. Günümüzde *ftalik anhidrit*, vanadyum eşliğinde naftalinin 400°C'ta hava ile yükseltgenmesinden üretilir. Bu maddeye su katılarak ftalik asit elde edilebilirse de, asitten daha değerli olduğu için anhidrite böyle bir işlem uygulamak gereksizdir.

Ftalik anhidrit, 130°C'ta eriyen, esnek uzun iğneler şeklinde billûrlaşmış bir maddedir; 280°C'ta kaynar.

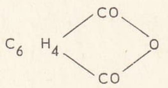

anhidrid ftalik

FUAD I

Saint-Germain fuarı (Paris) «Nicolet tiyatrosu»

Amonyak etkisiyle ftalimit'e dönüşür. Fenol, meta difenoller, meta aminofenoller ve bazı polifenollerle yoğunlaşarak sırasıyle fenolftalein, flüoressein, rodaminler, hidroflüoresseinler, renkli indikatörler veya boyarmaddeler verir.

Polialkollerin yoğunlaşmasına yolaçar; özellikle gliserinle, «gliptal» adı verilen reçineleri meydana getirir. Çinko klorür eşliğinde benzenle derişerek antrakinon verir. Ayrıca, daha az önemli birçok sentezin hammaddesini meydana getirir.

Metaftalik ve paraftalik asit, benzenin iki ornatmalı türevlerinin yükseltgenmesiyle elde edilir; özellikle, tereftalik asit parasimenin ve terpenlerin (limonen) yükseltgenmesiyle elde edilir. Bu madde, polialkollerle birleşerek sanayi reçinelerini verir. (L)

FTALİL i. (fr. *phtalyle*). Kim. Formülü $C_6H_4(CO)_2$ olan iki değerli kök; flatik asitten iki hidroksilin çıkarılmasıyle türer.

— ANSİKL. 0°C'ta eriyen ve 275°C'ta kaynayan *ftalil klorür* C_6H_4 $(COCl)_2$, fosfor pentaklorürün ftalik anhidrit üzerine etkimesiyle elde edilir. Normal simetrik ve disimetrik şekliyle

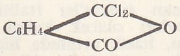

tepkimeye girer. (L)

FTALİMİDİN i. (fr. *phtalimidine*). Kim. Formülü

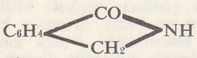

olan madde. Ftalimit'in hidrojenlenmesiyle elde edilir; 150°C'ta erir. (L)

FTALİMİT i. (fr. *phtalimide*'den). Kim. Formülü

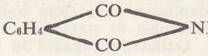

olan ftalik asit amit'i. Amonyak gazının ftalik anhidrit'e etkimesiyle elde edilir, 238°C'ta erir.

— ANSİKL. Azota bağlı hidrojen yerine brom veya başka bir maden geçebilir. N - bromftalimit, bromlama işlemlerinde, *potasyumlu ftalimit*, birincil aminlerin sentezinde kullanılır. (L)

FTALİN i. (fr. *phtaline*). Kim. Trifenilmetan grubunun, boyarmadde olmayan asit bileşiklerine verilen genel ad. Bu bileşikler, ftaleinlerin indirgenmesiyle elde edilir. (Fenolftalin 125°C'ta erir.) [L]

FTALİT i. (fr. *phtalide*'den). Kim.

Ortometilobenzoik asidin, formülündeki laktonu. 83°C'ta erir, 290°C'ta kaynar ve ftalit klorürün çinko ile indirgenmesinden elde edilir. (L)

FTALONİTRİL i. (fr. *phtalonitrile*). Kim. Formülü $C_6H_4(CN)_2$ olan ftalik dinitril, 141°C'ta erir.

— ANSİKL. *Ftalonitril,* bakır, nikel gibi madenlerle çok yüksek derecede ısıtıldığı zaman, *ftalosiyanin* denilen tuzları verir:

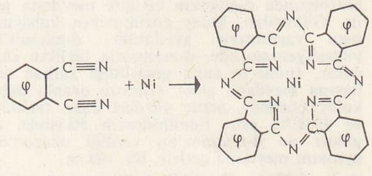

(nikel ftalosiyanin)

Yapısı bakımından, porfirinler grubundaki boyarmaddelerin yapısına benzeyen bu bileşikler, hava ile yükseltgeme işleminde güçlü bir katalizör rolü oynar. (L)

FTALÜREİT i. (fr. *phtaluréide*'den). Kim. Formülü

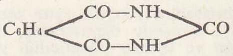

olan ftalik di-üreit. Ftalürik asidin ısıtılmasıyle elde edilir. (L)

FTALÜRİK sıf. (fr. *phtalurique*). Kim. Ftalik mono-üreit'i meydana getiren $CO_2H—C_6H_4—CO—NH—CO—NH_2$ formülündeki bir asit için kullanılır. Ftalik anhidrit ile ürenin ısıtılmasından elde edilir. (L)

FTANİT i. (fr. *phtanite*). Yapraklar halinde ayrılabilen, bıçakla çizilmeyen ve saydam olmayan silisli tortul kaya. (Silisli eski dip çamurlarının katılaşmasıyle meydana gelen ve rengi koyu gri, yeşil, kahverengi ve siyah arasında değişen ftanit döşeme taşı olarak kullanılır.) [L]

FTİOTİDHA. Bk. PHTHIOTIS.

FTİRİYASİS i. (yun. *phteir,* bit'ten *phteiriasis;* lat. *phtiriasis*). Tıp. Bk. BİT *hastalıkları*.

FTİZİ i. (yun. *phthisis,* erime'den fr. *phtisie*). Pnömoloji. Had, hafif had veya müzmin akciğer veremi. ‖ *Hızlı ftizi,* çok çabuk ilerleyen akciğer veremi.

— ANSİKL. Laennec'in *Traité de l'Auscultation Médiate* (Dolaylı Dinleme Ders Kitabı) [1819] adlı eserinde tanımladığı *ftizi,* yavaş yavaş veremin çeşitli şekillerine ayrıldı: göz göz yaralı verem, telsel yaralı verem v.b. gibi. *Hızlı ftizi* adıyle tanecikli verem, granüli, tüberküloz bronko-pnömoni gibi had verem şekilleri kastedilir. Bunlar antibiyotiklerin kullanılmasından sonra kaybolmak üzeredir. (L)

FTİZİYOGENEZ i. (fr. *phtisiogenèse*'den). Pnömoloji. Önceden tüberküloz basili aldığı halde verem olmamış kimselerde verem hastalığının meydana çıkmasına sebep olan sebeplerin tümü. (L)

FTİZİYOLOG i. (fr. *phtisiologue*). Akciğer veremi veya ftizi uzmanı hekim. (L)

FTİZİYOLOJİ i. (fr. *phtisiologie*). Tıp. Akciğer vereminin (ftizi) incelenmesiyle uğraşan tıp dalı. (L)

FTİZİYOTERAPİ i. (fr. *phtisiothérapie*). Ftiziyi, yani akciğer veremini tedavi amacıyle çeşitli araçların birarada kullanılması. (L)

FTORİT sıf. (fr. *phtoride*'den). Kim. Bileşiminde flüor bulunan.

◆ **Ftoritler** çoğl. i. Bileşiminde flüor bulunan mineraller grubu. (L)

FU i. Çin şiir türü; özelliği, mistik düşünce ve duygulara dayanması; kesikli bir ritimle yazılmasıdır. (L)

FUA i. (yalnız *fua sereni* ve *fua yelkeni* sözlerinde kullanılır.) Denizc. *Fua sereni,* seren yelkenleri ile hareket eden yelkenli gemilerde ana yelkenler denilen en alt yelkenlerden üçüncüsünün açıldığı seren. (Buna genellikle yelken çekilmez, üzerindeki gabya yelkeninin uskutalarını idareye yarar.) ‖ *Fua yelkeni,* fua sereni üzerine çekilen dört köşe yelken. (M)

FUAD i. Bk. FUAT.

FUAD I, Mısır kralı (Kahire 1868-ay.y. 1936). Hıdiv İsmail'in oğlu. İsviçre ve İtalya'da öğrenim gördü. 1908'de batılı yöntemlerine göre bilimsel araştırma yapan bir Mısır üniversitesi kurdu, çeşitli kongre ve derneklerin başkanlığında bulundu. Yazıtlar ve Edebiyat akademisine yardımcı üye seçildi. Kardeşi Hüseyin Kemal'in yerine naip (1917), sonra kral oldu (1922). Belli ölçüde liberal bir gelişim yolu açılması konusunda İngiltere ile anlaşarak ülkeyi yönetmeğe çalıştı. Böylece, 1928'de siyaset alanından çekilmek zorunda bıraktığı Vefd partisiyle mücadeleye girişti. (M)

FUAD II, son Mısır kralı (Kahire 1952). Babası Faruk tahtından vaz geçince kral oldu (1952). 1953'te Mısır'da cumhuriyet ilân edilince krallığı sona erdi. (M)

FUAD BEY (Beşir). Bk. BEŞİR FUAD.

FUAD BEY (Mehmed), türk gazetecisi ve yazarı (İstanbul 1859- ay.y. 1925). Öğrenimini Adana rüştiyesi ve İstanbul Lisan okulunda yaptı. Bazı illerde ve İstanbul'da küçük memuriyetlerde çalıştıktan sonra, maliye mektupçusu ve Diyanı Muhasebat başkâtibi oldu. Artin Asaduryan ile beraber, Baba Tahir'den önce *Malûmat* gazetesini kurdu. *İkdam* gazetesinde yazılar yayımladı. Bir süre Fatih'teki Millet kütüphanesinde «hafızı kütüp» olarak çalıştı. Eserleri: *Tarihçe-i Osmanî; Fransızca'dan Türkçe'ye Yeni Lûgat; Ramazan; Usul-i Kitabet-i Resmiye.* (M)

FUAD BEY (Mehmed), türk devlet adamı, şair ve yazarı (Alanya 1885 - ?, 1935). Özel öğrenim gördü. Rüştiyeyi bitirdikten sonra Babıâli kaleminde yetişti. Şûrayı Devlet üyelik ve başkâtipliklerinde bulundu. Yazar Makbule Leman ile evlendi. Dahiliye vekâleti müsteşarı oldu (1911), 1919'a kadar bu görevde kaldı. Yayımlanmamış *«Gördüklerim, işittiklerim ve Söylediklerim»* adlı hatıratı ile bir şiir mecmuası vardır. (M)

FUAD BEY Büyük, sultan Abdülaziz'in başmabeyincisi (İstanbul ? - ay.y. 1883). Mahlûlat kâtibi Hasan Efendinin oğlu. Abdülmecid zamanında saraya girdi, Enderun'da eğitim gördü. Abdülaziz'in başmabeyinciliği görevini yaparken azledildi (1871). Aynı adı taşıyan eniştesinden ayırt edilebilmek için «Büyük Fuad Bey» denilirdi. (M)

FUAD EFENDİ Tamburî, Kadı, türk tamburcusu (1890 ? - 1920 ?). Tamburî Cemil Beyin öğrencisi ve Mesud Cemil'in tambur hocasıdır. Asıl mesleği kadılıktı. Cemil stilinde yüksek müzikaliteyle çalardı. Cemil'in bazı plaklarına eşlik etti ve kendi de birkaç plak doldurdu. Günümüze hicazkâr sirtosu ile üç şarkısı kaldı. (M)

FUAD PAŞA (Hasan), türk matematikçisi (öl. İstanbul 1911). Geometri konusundaki eserleriyle ün kazanmış Zağanoslu Sefer Paşanın torunu. Harbiye'den piyade mülâzı-

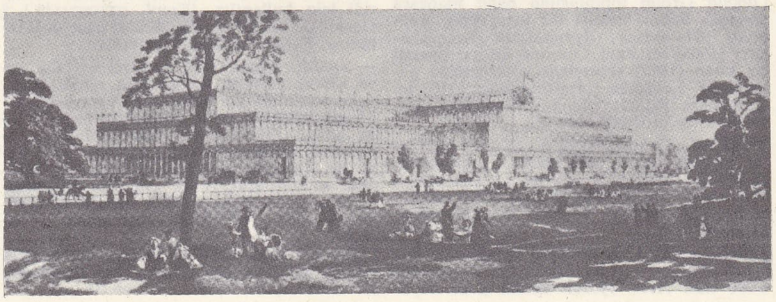

Londra fuarı (1851)

Foto. Faideau (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

bazı milletlerarası fuar afişleri

Belgrad fuarı, 1960

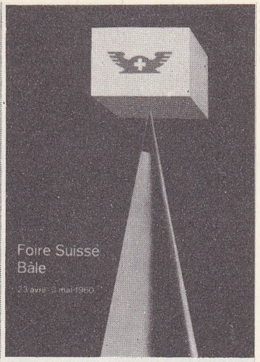

İsviçre fuarı, 1960

Lyon fuarı 1960

Bilbao fuarı, 1958

Milano fuarı, 1961

Leipzig fuarı, 1960

mı olarak çıktı (1873). Emekli oluncaya kadar çeşitli askerî okullarda matematik öğretmenliği yaptı. Eserleri: *Hendese-i Resmiye; Amelî Hendese; Hendese-i Musattaha; Hendese-i Mücesseme; Hendese-i Murakkama; Resm-i Hattî.* (M)

FUAD PAŞA (Mehmed) **Keçecizade,** osmanlı sadrazamı (İstanbul 1815-Niçe 1869). Şair Keçecizade İzzet Molla'nın oğlu. Tıbbiyeyi bitirdi (1835). 3 Yıl kadar Trablusgarb'da bulundu; dönünce Babıâli tercüme odasına girdi ve başmütercimliğe kadar yükseldi (1839). Sonra Londra sefareti başkâtipliğine getirildi (1814). Londra'dan dönüşünde İspanya ortaelçisi oldu ve «rütbe-i saniye» nişanı aldı (1844). Ertesi yıl Divanı Hümayun tercümanlığına ve Divanı Hümayun amedciliğine tayin edildi (1847). O bu görevdeyken, bütün Avrupa'da çıkan ve Tuna yörelerine de yayılan milliyetçi ayaklanmalar sebebiyle bir rus ordusu Eflak'a girince Bükreş'e gönderildi (1848). Orada Ruslar ile iyi ilişkiler sağlamağa çalıştı. Macar ve leh devrimcileri, Rusların Avusturyalılara yardımı dolayısıyle güç durumda kalarak Osmanlı devletine sığınmışlardı. Fuad Efendi, dostluk bağlarını koparmamak için mültecilerden üç subayın iadesini, diğerlerinin de Vidin'e sevk edilmelerini teklif etti. Fakat Babıâli, sadrazam Mustafa Reşid Paşanın görüşünü benimseyerek hiç birinin geri verilmemesini kararlaştırdı. Rusya ve Avusturya'nın mülteciler en kısa zamanda geri verilmediği takdirde siyasî ilişkileri kesmek zorunda kalacaklarını bildirmeleri üzerine (1849), Vükelâ meclisi Bükreş'te bulunan Fuad Efendinin fevkalâde büyükelçilik payesiyle rus çarına gönderilmesine karar verdi. Fuad Efendi, çar iade talebinde ısrar ettiği takdirde, münasebetleri kesmeden, durumu İstanbul'a bildirerek yeni talimat beklemek gibi ağır bir görev yüklenmişti. Öte yandan yetkisinin sınırlı olması da kendisini zor durumda bırakıyordu. 4 Ekim 1849'da padişahın mektubunu çara verdi. Mülteciler meselesinin iki hükümdar arasında özel bir mesele olduğunu dışişleri bakanı Nesselrod'a kabul ettirerek müzakerelerin devamını sağladı. Babıâli, Fuad Efendinin hizmetlerini takdir ederek onu bâlâ rütbesiyle Sadaret müsteşarlığına tayin etti. İstanbul'a dönünce (1850) kendisine mükâfat olarak imtiyaz nişanı verildi. Bir süre Bursa'da kalan Fuad Efendi, Cevdet Efendi (Paşa) ile birlikte *Kavaid-i Osmaniye* (Osmanlıca Kuralları) adlı gramer kitabını yazdı; Şirketi Hayriye'nin tüzük tasarısını kaleme aldı. Bursa'dan dönüşünde, o sırada kurulan Encümeni Dâniş'e, sadaret müsteşarı sıfatıyle üye tayin edildi. Sadrazam Reşid Paşa tarafından Mısır'a gönderildi (mart 1852). Orada kaldığı üç buçuk ay içinde Mısır'ın 60 000 kese olan yıllık vergisini 80 000 keseye yükseltti. Dönüşünde Hariciye nazırlığına getirildi (ağustos 1852). Bu sırada Mukaddes makamlar meselesi had bir şekil almıştı. Ruslar Fuad Efendinin bu konuda Fransızları tuttuğunu öne sürmüşlerdi. Prens Menşikov bu konuyu görüşmek için İstanbul'a geldi. Doğruca sadrazamı ziyaret etti. Bu tutumu usule aykırı bulan Fuad Efendi nazırlıktan çekildi. Babıâli Menşikov'un isteklerini geri çevirdi ve Rusya'ya savaş açtı (1853). Bundan yararlanarak Yanya üzerine yürüyen yunan çete kuvvetlerini bastırma görevi Fuad Efendiye verildi (1854). İstanbul'a dönüşünden sonra, Meclisi Âli-i Tanzimat reisliği de verilerek vezirlik rütbesi ile Hariciye nazırlığına getirildi (nisan 1855). Ancak, işlerinin çokluğu yüzünden Meclis-i Tanzimat reisliğini bıraktı. Paris konferansına katılmasını önlemek amacıyle ingiliz elçisi lord Strafford, padişahtan Fuad Paşanın değiştirilmesini isteyince, o da görevinden ayrıldı (kasım 1856); Meclisi Âli'ye memur edildi; ertesi yılın ağustos ayında ikinci defa Meclisi Âli-i Tanzimat reisliğine getirildi; çok geçmeden de Hariciye nazırlığına tayin edildi. Eflak ve Boğdan'ın yeni idaresini kararlaştırmak için toplanan Paris kongresine, Hariciye nazırlığı da uhdesinde bırakılarak murahhas tayin edildi (nisan 1858).

Fuad Paşa, 1860 yılında Cebeli Lübnan'da Marunîler ile Dürzîler arasında çıkan anlaşmazlığın çözümlenmesine, Hariciye nazırlığı uhdesinde olduğu halde, fevkalâde komiser sıfatı ile memur edildi. Beyrut'a gitti, Şam'daki karışıklıkları şiddet kullanarak bastırdı. Suçlu dürzî reislerinin teslim olmaları, Fuad Paşanın, özellikle Fransızlara karşı, durumunu daha da kuvvetlendirdi, onların müdahalesini önledi.

Fuad Paşa Suriye'de iken Abdülmecid öldü, tahta Abdülaziz geçti. Yeni padişah, Meclisi Vâlâ ile Meclisi Âli-i Tanzimat'ı birleştirerek reisliğine Fuad Paşayı getirdi (14 temmuz 1861). Kısa bir süre sonra dördüncü defa Hariciye nezaretine ve ardından da sadarete tayin edilen (22 kasım 1861) Fuad Paşa, bir buçuk yıl kaldığı Suriye'den ayrılarak İstanbul'a döndü (19 aralık 1861). Bu görevi sırasında devletin içinde bulunduğu malî buhranı gidermek amacıyle hazinenin genel nezaretini üzerine aldı ve gerekli gördüğü tedbirleri uzun bir yazı ile padişaha bildirdi. Ama bütün çabalarına rağmen, malî durumu istediği gibi düzeltemedi. Milliyet fikirlerinin Rumeli'de yayılması yüzünden gittikçe ağırlaşan siyasî durumu da ileri sürerek sadaretten istifa etti (6 ocak 1863). Bir süre sonra padişahın ısrarı üzerine Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye reisliğini kabul etti. Abdülaziz'in Mısır seyahatinde refakatinde bulundu (3 nisan 1863-3 mayıs 1863). Dönüşte *yaveri ekrem* unvanını aldı, çok geçmeden, seraskerlik görevi üzerinde kalmak üzere, ikinci defa sadarete getirildi (1 haziran 1863). Fuad Paşa, Abdülaziz'e hitaben, büyük devletlerin siyaseti karşısında devletin çıkarlarını korumak için tu-

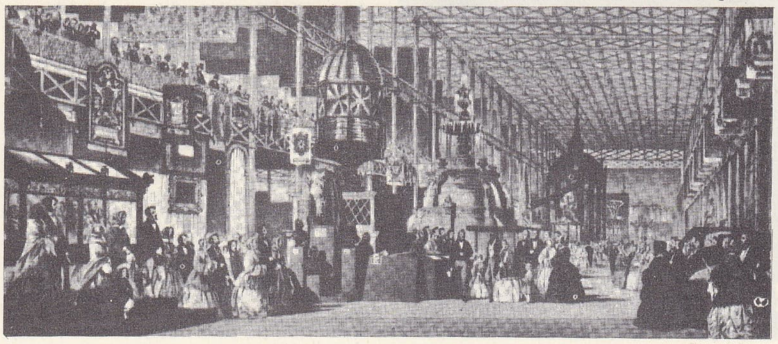

Londra fuarı, 1851 Crystal Palace'da ingiliz sanayi sergisinden bir görünüş

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Britannica

Honoré Daumier'nin 1855 Paris **fuarıyle** ilgili karikatürü

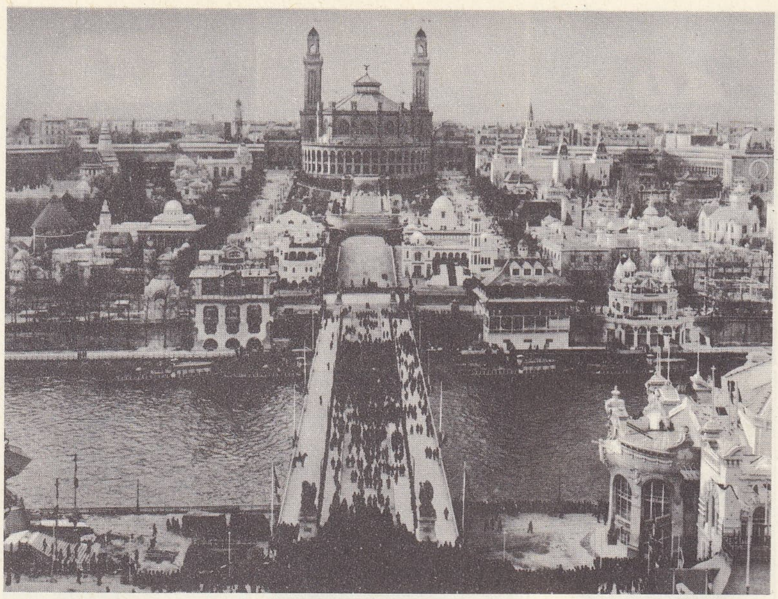
1900 dünya **fuarı**

1893 Chicago dünya **fuarı** şeref meydanı

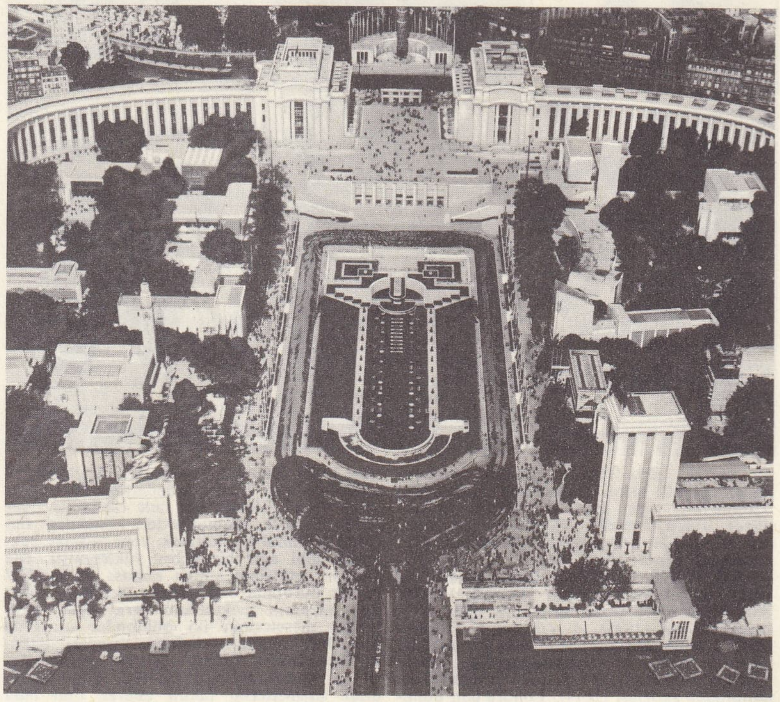
1937 milletlerarası **fuarı**

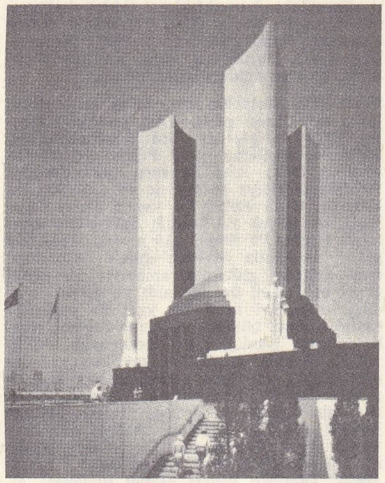
1933-1934 Chicago **fuarında** A.B.D. pavyonu

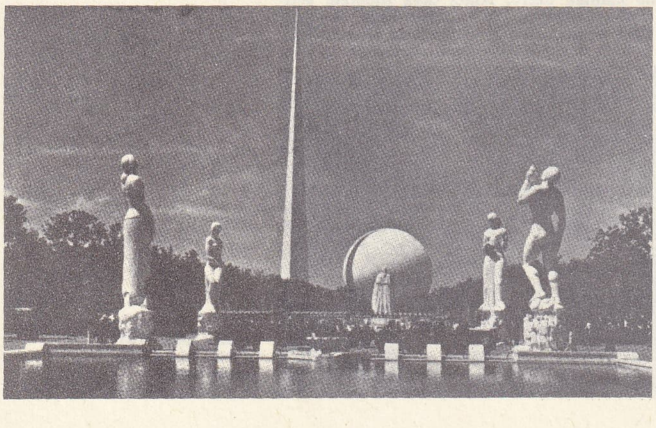
1939-1940 New York dünya **fuarı** Constitution meydanının görünüşü

tulması gerekli yolları gösteren siyasî bir vasiyetname yazmış, bu vasiyetname sonradan, Paris'te çıkarılan *Meşveret* gazetesinde yayımlanmıştı. Siyasî görevleri sırasında dış ilişkiler, malî ve askerî ıslahat dışında birtakım idarî icraatta da bulunan Fuad Paşa, eyalet teşkilâtı yerine yetkili valiler eliyle yönetilen vilâyet teşkilâtının kurulması, şehirlerde kârgir yapı usulünün uygulanması fikirlerini ortaya attı ve bunları gerçekleştirmeğe çalıştı. Fakat Abdülaziz'in, İsmail Paşanın kızı ile evlenmesine engel olduğu için görevinden alındı. Âli Paşanın sadarete gelmesi üzerine beşinci defa hariciye nazırı oldu (şubat 1867). Abdülaziz'in Avrupa seyahatine katıldı (21 haziran 1867-17 ağustos 1867). Kalp hastalığı sebebiyle, bu seyahatten yorgun ve hasta döndü, doktorların tavsiyesine uyarak kışı geçirmek üzere gittiği Nice'te öldü (12 şubat 1869). Cenazesi İstanbul'a getirilerek Peykhane sokağındaki türbesine gömüldü.

Dış siyaset konusunda fransız siyasetinden yana olduğu ileri sürülür.

Batı medeniyetini bütün incelikleriyle kavramış ve bu medeniyete ait özellikleri yerli hayatla birleştirmeyi başarmıştı. Mevlevî tarikatına mensuptu. (→ Bibliyo.) [M]

FUAD PAŞA Deli, osmanlı müşiri (Mısır 1835-İstanbul 1931). Müşir Hasan Paşanın oğlu. İlk öğrenimini Mısır'da, orta öğrenimini İstanbul'da yaptı. Kahire Harp okulunu bitirdi. Mısır ordusunda albaylığa kadar yükseldi. Osmanlı ordusunda görev alarak Askerî şûraya tayin edildi (1869); mirlivalığa yükseldi (1872). Arnavutluk ve Kerkük'teki ayaklanmaları bastırdı. Karadağ ve Sırplılara karşı savaş açılınca Karadağ cephesine gitti (1876), 1877-1878 Osmanlı-Rus

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana, Encyclopedia Britannica

1964-1965 New York dünya **fuarı**, arka planda, fuarın sembolü

İzmir **fuar**ından bir görünüş

Lazarus FUCHS

savaşında Tuna ordusunda ferik rütbesi ile görevlendirildi. 2. Tümen kumandanı iken Tırnova-İslimiye arasında Elena mevkiinde rus kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. «Elena kahramanı» unvanını kazandı. Gösterdiği yararlık ve kazandığı başarılar sebebiyle müşirlik verilerek başkumandan vekilliğine getirildi (1878). Bir süre padişah yaverliğinde (yaver-i ekrem) bulundu. Avusturya ve Rusya'da büyükelçilik yaptı. İstanbul'a döndükten sonra Abdülhamid II yönetimini tenkit ettiği için devamlı takip altında evi gözetlendiği bir sırada padişah hafiyeleri ile kendi adamları arasında silâhlı bir çatışma çıktı. Sadrazam Said Paşa ile beraber padişahı devirmek için komplo hazırlamakla suçlanarak Askerî mahkemeye verildi; idama mahkûm oldu. Ancak, Abdülhamid II cezayı hafifletti; rütbe ve nişanlarını geri alarak paşayı Şam'a sürdü. Fuad Paşa altı yıl Şam'da kaldı. 1908'den sonra İstanbul'a döndü; Âyan meclisi üyesi oldu. Balkan savaşı sırasında, bulgar taarruzundan İstanbul'u kurtarmak için Çatalca hattının gerisinde ikinci bir savunma hattı kurmağa çalıştı. Kurtuluş savaşında Kuvayı milliyecileri destekledi. Sıvas kongresi muhtırasını padişaha vererek Damat Ferid kabinesinin düşmesini sağladı. Savaşlardaki cesareti, ataklığı, tok sözlülüğünden dolayı «Deli Fuad Paşa» diye anılırdı. (M)

FUANG i. Eskiden Siyam'da kullanılan ve tikal'in sekizde biri değerindeki gümüş bozuk para. (L)

FUAT veya **FUAD** i. (ar. *fu'âd*). *Esk.* Gönül, yürek. || Düşünce. || Erkek adı.

◆ **Fuadî** sıf. *Esk.* Gönülle ilgili olan. (M)

FUAR i. (fr. *foire*). Belli zamanlarda, belli yerlerde mal sergilemek için açılan büyük pazar: *İzmir Enternasyonal fuarı. Anadolu fuarı.*

— ANSİKL. *Milletlerarası fuarlar.* 1851'de İngiltere ilk milletlerarası fuarı açtı. Bu evrensel fuar için Crystal Palace inşa edilmişti. Milletlerarası Fuarlar bürosu, 1928'de kuruldu; 1948'de Paris sözleşmesiyle yeniden düzenlendi, özellikle fuarın açılış tarihleri tespit edildi. Sözleşmeye göre, bir ülkede birinci dereceden bir milletlerarası fuarın yeniden açılabilmesi için aradan on beş yıl geçmesi gerekmektedir. (Birinci dereceden fuarlar, davetli ülkelerin pavyon yapmağa mecbur olduğu fuarlardır. İkinci dereceden fuarlarda pavyon mecburiyeti yoktur.)

1851'den sonra açılan milletlerarası fuarlar: New York (1853), Paris (1855), Londra (1862), İstanbul (1863), Dublin (1865), Porto (1865), Paris (1867), Londra (1871), Lima (1872), Viyana (1873), Santiago (Şili) [1875], Philadelphia (1876), Paris (1878), Sydney (1879), Melbourne (1880), Amsterdam (1883), Louisville (1883), Boston (1883), Anvers (1885), New-Orleans (1885-1886), Manchester (1887), Bombay (1887), Adelaïde (1887), Yekaterinenburg (1887), Barcelona (1888), Kopenhag (1888), Melbourne (1888), Brüksel (1888), Paris (1889), Londra (1890), Moskova (1891), Chicago (1893), Anvers (1894), Madrid (1894), San Francisco (1894), Brüksel (1897), Paris (1900), Glasgow (1901),

FUDO
Guimet müzesi
Fransa

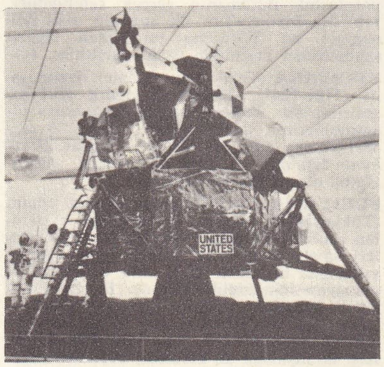

Expo-70 Osaka **fuarı**
Apollo-11 ay örümceği eşi, A.B.D. pavyonu

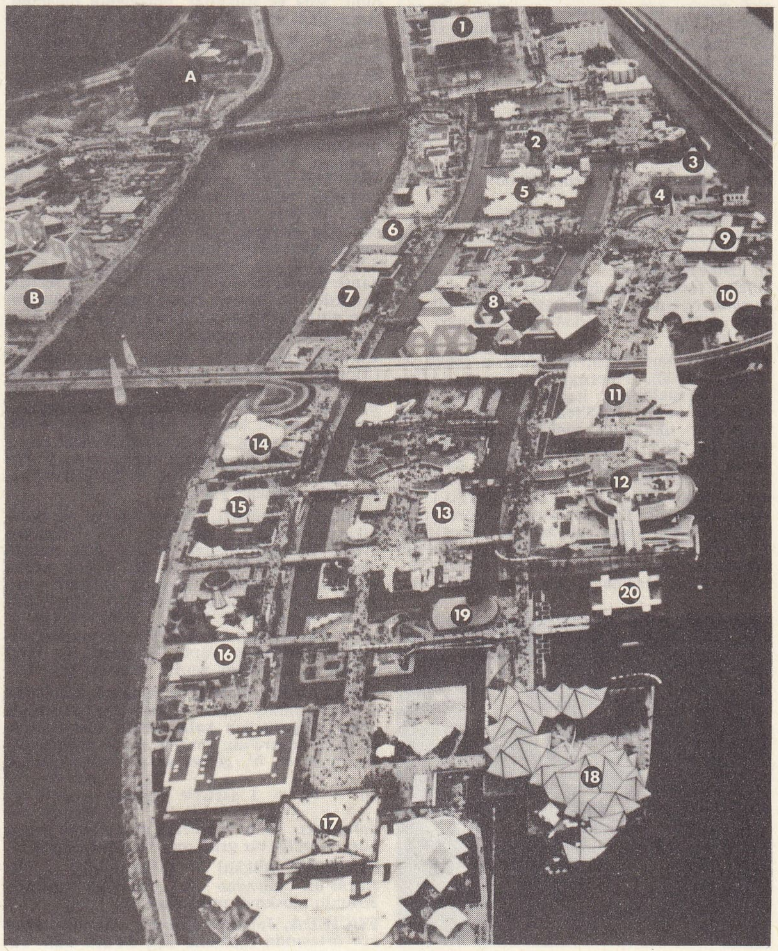

1967 Montreal dünya **fuarı**, Notre-Dame adası:

1. S.S.C.B.; 2. arap ülkeleri; 3. Meksika; 4. Hindistan; 5. Afrika meydanı; 6. Çekoslovakya; 7. İtalya; 8. tanıtma pavyonu; 9. Avustralya; 10. Almanya; 11. İngiltere; 12. Fransa; 13. Yugoslavya; 14. İsrail; 15. Yunanistan; 16. Kanada Hindistanı; 17. Kanada; 18. Ontario; 19. Batı eyaletleri; 20. Québec; A) A.B.D.; B) İskandinavya

Expo-70 Osaka **fuarı**

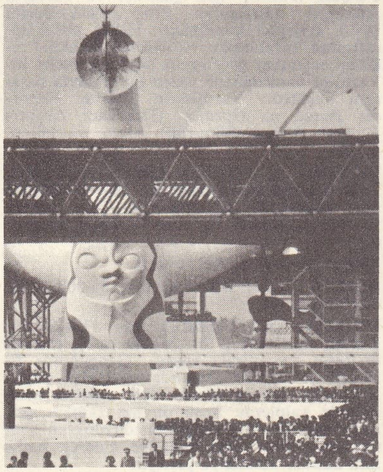

Foto. Encyclopedia Britannica; LAROUSSE

Hanoi (1902), Saint-Louis (A.B.D.) [1904], Liège (1905), Milano (1906), Brüksel (1910), Gand (1913), San Francisco (1915), Riga (1921), Rio de Janeiro (1922-1923), Paris (1925), Philadelphia (1926), Barcelona (1929), Liège ve Anvers (1930), Chicago (1933-1934), Brüksel (1935), Paris (1937), San Francisco (1939), New York (1939-1940), Brüksel (1958), Seattle (1962), New York (1964-1965), Montréal (1967), Tokyo (1970).

● *Türkiye'de.* Türklerin iktisadî hayatında panayır* adıyle yer alan bölgesel pazarların tarihi hayli eski olduğu ve bunlar halen de Anadolu'nun çeşitli şehir ve kasabalarında belirli zamanlarda kurulduğu halde, bunların fuar adıyle daha geniş bir ticarî faaliyet alanı haline gelmesi 1940'larda oldu.

Panayırların millî ölçüde sayılabilecek ilkini 1927'de vali Kâzım Dirik'in kurduğu İzmir panayırı teşkil etti. Bu panayır 1933'te, bugünkü Kültürpark'ın yanındaki bir alana taşındı ve daha sonra Kültürpark bu iş için hazırlandı. 1947'de Almanya'daki (Leipzig, Hannover), İtalya'daki (Milano), Fransa'daki (Paris, Strasbourg) fuarı örnek alınarak İzmir panayırının adı *İzmir Enternasyonal fuarı* olarak değiştirildi ve başlangıçta olduğu gibi her yılın 20 ağustos-20 eylül tarihleri arasında açık bulunduruldu. Yabancı ülkelerin de bu tarihten sonra katılmağa başladığı İzmir Fuarı 1969'da üç milyon ziyaretçinin ilgisini çekti ve yalnız ziyaretçilerden 5 600 000 lira gelir sağlandı. (Bk. İZMİR FUARI.)

1963 Yılından sonra Ticaret bakanlığı bölgesel fuarların çoğalması ve birer hinterland pazarı haline gelmesi için çaba gösterdi. Bunun sonucu olarak yedi yeni fuar açıldı: Samsun fuarı (1964, 1 temmuz-31 temmuz; 169 firma, 149 pavyon ve vitrin, 130 000 m², 1 098 782 ziyaretçi), Bursa fuarı (1964, 7 temmuz-31 temmuz; 281 firma, 158 pavyon ve vitrin, 460 000 m², 557 500 ziyaretçi), Kayseri fuarı (1967, 10 temmuz-10 ağustos, 204 firma, 142 pavyon ve vitrin, 176 000 m², 761 470 ziyaretçi), Trabzon fuarı (1967, 26 ağustos-25 eylül; 82 firma, 75 pavyon ve vitrin, 25 655 m², 368 600 ziyaretçi), Balıkesir fuarı (1965, 6 ağustos-6 eylül,34 firma, 50 pavyon ve vitrin, 50 000 m², 385 708 ziyaretçi), Erzurum fuarı (1969, 23 temmuz-23 ağustos; 40 firma, 40 pavyon ve vitrin, 630 000 m², 273 789 ziyaretçi), Tatvan (Bitlis) fuarı (1969, 30 haziran-14 temmuz; 43 firma, 39 pavyon ve vitrin, 550 000 m², 25 104 ziyaretçi). [M]

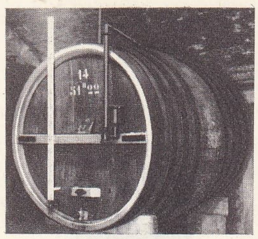
fuder

FUAYE i. (lat. *focus*, ocak>halk lat. *focarium*'dan fr. *foyer*). Tiyat. Perde aralarında seyircilerin dinlenme yeri. || *Artist fuayesi*, sahneye girmeden önce veya sonra oyuncuların toplandığı, dinlendiği salon. || *Dans fuayesi*, operada dansçıların sahneye çıkmadan çeşitli dans hareketleri yaptıkları salon. (L)

FUBİNİ (Mario), italyan edebiyat tenkitçisi (Torino 1900). Palermo, Trieste ve Milano üniversitelerinde italyan edebiyatı profesörlüğü yaptı. 1965'ten bu yana Yüksek Öğretmen okulunda tenkit tarihi okutur. Vaşaklar Millî akademisi üyesi. Foscolo'nun eserlerinin millî basım komitesi başkanı, *Giornale Storico della Letteratura Italiana*'nın (İtalyan Edebiyatı Tarihi Dergisi) sorumlu müdürü. Tarihsel metod'a göre yetiştiğinden, genç yaşta salt bilimsel araştırmaya karşı çıktı. Meslek hayatına Gobetti'nin dergilerine yazı yazarak ve Vigny (1922), Molière (1925), Racine (1925) gibi fransız yazarların üstüne incelemeler yaparak başladı. İtalyan edebiyatı üzerindeki araştırmaları özellikle Foscolo, Leopardi, Alfieri, Vico, XVII. yy. ve Romantizm üstünedir. İtalya'da Croce'ninkilerden sonra yayımlanmış en yapıcı eserler arasında sayılan teorik yazılarının büyük bir kısmını *Critica e Poesia* (Tenkit ve Şiir) [1956] adlı kitabında topladı. (L)

Aiçiro FUCİYAMA A.B.D. büyükelçisiyle ittifak antlaşması evraklarını teati ederken (25 temmuz 1960)

FUBİTO i. («yazıcılar» anlamında japonca k.). Eski Japonya'da (V. yy. başlarında) aile arşivleri ve daha çok imparator ailesi arvişlerinin yazılması için gerekli belgeleri toplamakla görevli memur. (L)

FUCALES i. Bot. Esmer suyosunları takımı; kıyılarda varekleri meydana getiren füküsleri kapsar. (Bu takımdaki yosunlar, sporla değil, hayvanlar gibi gametlerle üreyen yegâne yosunlardır.) [L]

FUCELLİA i. Orta boylu, yuvarlak başlı, külrengi sinek; deniz kıyısında suya batık suyosunları üzerinde yaşar. (*Fucellia maritima* Avrupa kıyılarında yaygındır; küçük böcekleri avlayarak parçalar. Kısaduyargalı sikloraf iki kanatlılardan.) [L]

FUCH (Dávid Rafael). Bk. FOKOS.

FUCHS (Ernest Vivian), ingiliz jeolog ve kâşifi (Kent 1908). Cambridge'te jeoloji öğrenimi yaptıktan sonra, Grönland'a (1920), Merkezî Afrika'ya (1930-1932) ve Falkland adalarına yapılan çeşitli bilimsel yolculuklara katıldı (1947-1950). Sir Edmund Hillary ile birlikte İngiltere Devletler topluluğu adına yönettiği önemli Antarktika yolculuğunda Güney kutbunu Ellsworth istasyonundan Scott istasyonuna kadar baştan başa katetti (8 ekim 1957-2 mart 1958). [L]

FUCHS (Johann Nepomuk VON), alman mineraloji bilgini (Mattenzell, Bavyera 1774 - Münih 1856). Münih Bilimler akademisi üyesi ve mineraloji koleksiyonları müdürü iken 1826'da üniversite mineraloji profesörü oldu. Silis ve silikatlar, porselenin oluşumu, çimentolar v.b. üstüne çalışmalar yaptı. (L)

FUCHS (Klaus), alman fizikçisi (Frankfurt, Main 1911). Leipzig ve Kiel üniversitelerinde fizik okudu; Hitler iktidara gelince İngiltere'ye kaçtı. Nükleer fizik öğrenimine Bristol üniversitesinde devam etti, İkinci Dünya savaşı patlayınca İngiltere'deki almanların çoğu gibi, Kanada'da bir toplama kampına katıldı. Buradan çıktıktan sonra, 1943-1946 yılları arasında A.B.D.'de Los Alamos'da yapılan atom araştırmalarına katıldı. 1949'da, İngiltere'nin başlıca atom araştırma merkezi olan Harwell fizik laboratuvarı yönetmenliğine getirildi. Daha sonra S.S.C.B.'ye sır vermekle suçlanarak 14 yıl hapse mahkûm edildi (1950). 1959'da serbest bırakıldı ve Alman Demokratik cumhuriyetine gitti. Bu ülkede, Dresden Atom Araştırmaları enstitüsü müdürü oldu. (L)

FUCHS (Lazarus), alman matematikçisi (Moschin, Poznan yakınında 1833 - Berlin 1902). Heidelberg ve Berlin üniversitesinde profesör; çizgisel diferansiyel denklemleri inceleyerek bu konuda ünlü bir teorem ortaya attı; ayrıca eliptik fonksiyonlar teorisini genelleştirme olanağı sağlayan ve *Fuchs fonksiyonları* denilen üstün fonksiyonlar hakkında incelemeler yaptı. (L)

FUCHS (Leonhart), alman hekimi ve botanikçi (Wemding, Bavyera 1501 - Tübingen 1566). Botanik üstüne latince çok değerli eserler yayımladı; bunlarda birçok terim yanlışlarını düzeltti. Başlıca eserleri: *Bitkilerin Tarihi Üstüne Düşünceler* (1546); *Bitkilerin Açımlamalı Tarihi* (1550). Hekim olarak da cüzzam ve müshillerin etkileri üstünde incelemeler yaptı. Plumier, bir bitkiye onun adını verdi: *fuchsia.* (L)

Fuchs fonksiyonları, değişken üzerinde iyice belirlenmiş bazı ornatmalar yapılınca değeri değişmeden kalan üstün fonksiyonlara H. Poincaré'nin verdiği ad. (*z* değişkeninde, *a, b, a', b'*, gerçel sayılar olmak üzere $ab - ba = 1$ şartıyle yapılan $\frac{az+b}{a'z+b'}$ ornatmaları, Henri Poincaré'nin, *Fuchs grubu* adını verdiği bir grup meydana getirir.) [L]

FUCHSİT [füksit] i. (Mineralojist *J. N. Fuchs*'un adından fr. *fuchsite*). Miner. Kromlu moskovit mika türü. (L)

FUCİEDA, Japonya'da şehir, Hondo adasının ortasında (Şizuoka ili); 54 800 nüf. Tarım pazarı (meyve ve çay). [L]

FUCİNİ (Renato), italyan yazarı (Monterotondo, Massa Marittima 1843-Empoli 1921). **Neri Tanfucio** diye de tanınır. Eserlerinde, Toscana köylülerini çok canlı ve gerçeğe uygun olarak anlattı. *Cento Sonetti in Vernacolo Pisano* (Pisano Lehçesinde Yüz Sone) [1872]; *Le Veglie di Neri* (Neri'nin Gece Oturumları) [1884]; *All'aria Aperta* (Açık Havada) [1887]. Ayrıca hatıra kitapları da yazdı: *Napoli a Occhio Nudo* (Çıplak Gözle Napoli) [1878] ve *Acqua Passata* (Geçmiş Sular) [1921]. (L)

FUCİNO gölü, İtalya'da eski göl, Abruzzi'de. Bir Pliyosen devir gölünün kalıntısıydı. Claudius, gölü Liri ırmağına akan sunî bir kol yardımıyle kuruttuysa da kol tıkandı. 1853'te yeni çalışmalara girişildi ve bir depo havuzu ile iyi tasarlanmış bir kol yapıldı. Çalışmalar sonucunda elde edilen 16 500 hektarlık arazide bugün tarım yapılır. (L)

FUCİSAVA, Japonya'da şehir, Hondo adasında (Kanagava ili), Sagami körfezinin kuzey kıyısında; 131 000 nüf. Tarım (tahıl ve patates) pazarı. Şehir 1325'te Cişu mezhebi taraftarlarınca kuruldu ve mezhebin başlıca merkezi oldu. XIV. yy.dan kalma tanınmış buddha tapınağı. Sayfiye merkezi. Elektronik. (L)

FUCİVARA, japon soylu ailelerinin en ünlüsü ve en eskisi. Soyu efsanevî olarak Güneş tanrıçasının torunu Ninigi no Mikoto'nun yanında bulunanlardan birine bağlanır. Fucivara'lar, VII. yy.da yeni kurulan imparatorluk hanedanının yerini sağlama alması için çaba gösterdiler; hasım aileleri safdışı ettiler; uygarlaştırıcı etken olarak önemini kavradıkları Buddha'cılığı korudular; sosyal ve iktisadî reformların yerleşmesi için uğraştılar. XII. yy. ortalarına kadar «naip» (*kampaku*) sıfatını taşıyan Fucivara'lar, üstünde gerçek bir hâkimiyet kurdukları imparatorluk iktidarının gerçek sahibiydiler. 1167'de, Japonya'nın ilk *şogun*'u olan Minamoto no Yoritomo tarafından siyaset sahnesinden kesinlikle uzaklaştırıldılar. (L)

FUCİVARA (Teika veya Sadaie), japon şairi (1162-1241). 1232'de bakanlık görevine getirildi. *Şin. Kokinşu* ve *Şin. Çokusenşu* şiir antolojilerinin derlenmesine katıldı. Ayrıca *Meygetsuki* adlı bir günlüğü vardır. *Hyakunin-Işşu*'nun da ona ait olduğu sanılır. Hattat olarak tanınmıştır. (L)

FUCİYAMA (Aiçiro), japon siyaset adamı (Tokyo 1897). 1940'ta, ülkedeki tek parti olan vatansever cepheyi yönetti. Deniz kuvvetleri siyasî danışmanı, İkinci Dünya savaşı yıllarında Formoza valisi oldu. Japon yayılma siyasetinin öncülerindendir. Birçok büyük japon şirketinin yönetim kurulu başkanı olarak, 1945'ten sonra siyaset hayatından çekilmek zorunda kaldı, ama liberal başbakan Kişi ile ilişkisini de kesmedi; 1950'den itibaren çeşitli milletlerarası konferanslara katıldı. Güneydoğu Asya kalkınma planını kaleme aldı (1957), dışişleri (1957-1960), planın yürütülmesiyle görevli devlet bakanı (1961-1962 ve haziran 1965) oldu. (L)

FUÇİK (Julius), çek gazeteci ve edebiyat tenkitçisi (Smichov, Prag 1903 - Berlin 1943). Eylemci komünistti. Hitler polisi tarafından tutuklandı ve ölüme mahkûm edildi, başından geçenlerin heyecan verici hikâyesini hapishanede yazıp sayfa sayfa dışarıya ulaştırdı. Yazdıkları, 1945'te, *Reportáz Psaná ná Oprátce* (Darağacı Altında Kaleme Alınan Röportaj) adıyle yayımlandı. (L)

FU-ÇOU, ing. Foochow, Çin'de liman şehri, Fukien ilinin idare merkezi, Min ırmağının ağzı kuzeyinde; 616 000 nüf. Çay, kereste ve deri işlenmesi ve ticareti. Lake sanayii. (L)

FUDALÂ çoğl. i. Bk. FUZALÂ.

FUDER i. (alm. k.). Fıçıcılık. 50-300 hl'lik büyük fıçı. (L)

FUDEYL veya **FUZEYL bin İYAZ,** horasanlı mutasavvıf (öl. Mekke 803). Harun-ür-Reşid zamanında yaşadı. Gençliğinde Ebiverd ve Serahs arasında eşkıyalık yaptı. Kur'an'ın «İman edenler için Allahın zikri önünde kalplerde huşû duyma zamanı gelmedi mi?» ayetini tesadüfen duyduktan sonra doğru yolu seçti. Kûfe'ye giderek hadis ilmi okudu. Mekke'ye yerleşti.

Foto. LAROUSSE

Düşünceleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Hadis nakleden güvenilir kişilerden biridir. (M)

FUDİ veya **FUDYA** i. Dokumacı kuşlarına yakın küçük ötücü kuş. (Tüyleri parlak kırmızı, çizgileri esmerdir. Erkeklerinin kuyruğu çiftleşme mevsiminde siyah olur. Madagaskar bölgesinde yaşar. Dokumacıkuşugillerden.) [L]

FUDO. Mit. Japon halk Buddha'cılığının bir tanrısı. Kötü ruhları uzaklaştıracak güçtedir. Elinde bir kılıç tutan korkunç yüzlü bir yaratık olarak tasvir edilir. (L)

Fudoki (*Geleneklerin ve Toprağın Tasviri*), Japonya imparatoriçesi Gemmyo'nun emriyle yazılmasına 713'te girişilen eserler. Yazılma amacı, yer engebelerini belirlemek ve efsanevî atalarının yaptıkları işleri anlatarak bazı ailelerin sahip oldukları topraklar üstündeki haklarını sağlamlaştırmaktı. Eski Japonya'yı bölge bölge ele alan *Fudoki*'ler, her yerin coğrafî durumu ile efsanelerinden veya inançlarından söz eder. Sekiz eski Fudoki'den yalnız 733'te tamamlanan *İzumo ilinin Fudoksi*'si tümüyle ele geçmiştir. (L)

FUDYA i. Bk. FUDİ.

Fu-dzi-ling, Çin'de önemli baraj, Huay havzasında, Pi ırmağı kıyısında. Yüksekliği 65 m olan baraj 438 milyon metre küp su kapsar. (L)

FUEGOLU'LAR, Tierra del Fuego ile Şili Patagonya'sında (Güney Amerika) yaşayan, XIX. yy. sonu ve XX. yy. başında yolcular ve sömürgeciler tarafından hemen tümüyle yok edilen halk. Fuegolu'lar üç etnik topluluğa ayrılır; Tierra del Fuego'da (Ateş Ülkesi) bulunan *Ona*'lar, Tierra del Fuego'nun 67 ve 72 derece batı boylamları arasında yaşayan *Yahgan*'lar ve çok geniş bir bölgeye (Penas körfezinden Tierra del Fuego'ya kadar) yayılan *Alokaluf*'lar. Ortalama 1,74 m boyunda olan Ona'lar hariç, Fuegolu'lar kısadır. Sert iklime rağmen her zaman çıplak yaşarlardı. Tarım bilgisinden yoksundular, balıkçılık ve avcılıkla geçinirlerdi. Taş veya deniz hayvanları kabuğundan âletler, kemikten zıpkınlar, sapan ve yay kullanırlardı. Gruplarında, herhangi bir toplum organizasyonu yoktu: tek toplum nüvesi biyolojik aileydi ve bütün kişiler arasında tam bir eşitlik vardı. (L)

FUEL-OİL [ful-oyl] i. (ing. k.). Petrol. Petrolden elde edilen, oldukça koyu kıvamlı, kurşunî veya siyah renkli akaryakıt. Bk. MAZOT. (L)

FUENCALİENTE, İspanya'da (Castilla la Vieja, Ciudad Real ili) kasaba, Sierra Morena'da; 3 600 nüf. Tarihöncesinden kalma ilgi çekici sitler. (L)

FUENSALDANA, İspanya'da (Leon, Valladolid ili) köy; 789 nüf. XV. yy.'dan kalma los Viveros şatosu (XIII. yy. dan kalma kapı ve güzel burç). [L]

FUENTE (Juan Leandro DE LA), ispanyol ressamı (Granada 1600-ay.y. 1654). Renkleri ile venedikli ressamlara yaklaşır. (*Merhamet*, Madrid; *Vaftizci Yahya* ile sekiz *Çile* sahnesi, Granada; *İsa'nın Doğumu*, Sevilla.) [L]

FUENTE DE CANTOS, İspanya'da (Estremadura. Badajoz ili) şehir, Sierra Morena yakınında; 8 900 nüf. Dokumacılık (yün). [L]

FUENTE OBEJUNA, FUENTEOVEJUNA veya **FUENTE OVEJUNA,** İspanya'da (Andalucia, Cordoba ili) şehir, Sierra Morena'da; 14 900 nüf. Gümüşlü kurşun madenleri. (L)

Fuenteovejuna, 1618 dolaylarında Lope de Vega'nın yazdığı dramatik oyun. Calatrava'nın kumandanı Fernan Gomez de Guzman, Fuenteovejuna köyünde yaptığı kötülüklerden dolayı halkın nefretini kazanmıştır. İşi azıtarak genç bir kızı, düğün günü kaçırtır. Kurtulmayı başaran kız, köye gelir ve halkı kumandana karşı ayaklandırır. Halkın eline geçen kumandan öldürülür. Kralın temsilcisi hâkim, bu cinayeti cezalandırmak için suçluyu ararken bütün köy halkına işkence yapar. Fakat tek bir cevap alır: suçlu bütün Fuenteovejuna köyüdür. Sonunda hepsi beraat eder. Eser Lope de Vega'nın toplumsal hayatı yansıtan en güzel oyunlarından biridir. (L)

FUENTERRABİA, İspanya'da (Guipuzcoa ili) şehir, Bidassoa kıyısında; 8 600 nüf. Condé tarafından kuşatılan (1638) şehrin kurtuluş yıldönümü büyük dinî bayramlarla kutlanır. (L)

FUENTES (Carlos), meksikalı yazar (Mexico 1928), 1958'de yayımlanan *La Region Mas Transparente* (En Saydam Bölge) adlı eserinde Mexico şehrinin ruhunu kavramağa çalıştı. Joyce'tan ve Faulkner'dan esinlenerek yazdığı *Las Buenas Conciencias* (İyi Kalpler) [1959], *La Muerte de Artemio Cruz* (Artemio Cruz'un Ölümü) [1962] gibi romanlarında fantastik özellikler taşıyan kısa anlatılarında (*Aura* [1962]); modern dünyayı dile getirecek bir yazı şeklini bulmayı denedi. (L)

FUENTES (Pedro Enriquez DE ACEVEDO, — kontu), ispanyol generali (Zamora 1525-Milano 1610). Guzman'lar soyundandır; Felipe II tarafından Fuentes kontu yapıldı (1572) ve 1595'te Felemenk genel valisi oldu. Fransa'ya karşı girşilen savaşta Doullens, Cambrai, sonra Calais'yi zaptederek İspanyollara Paris yolunu açtı. Milano bölgesi genel valisi oldu (1600). [L]

FUENTES DE ONORO, İspanya'da (Leon, Salamanca ili) köy, Portekiz sınırı yakınında; 1 300 nüf. Wellington kumandasında ingiliz-portekiz ordusu Masséna kumandasında fransız ordusunu 1811 mayısında burada yendi. (L)

FUENTOS (Carlos), meksikalı yazar (Mexico 1928). Mexico şehri insanlarını anlattı (*Dünyanın En Aydınlık Bölgesi*, 1958), Joyce ve Faulkner etkisinde roman denemeleri yaptı (*Dürüstler*, 1959, *Artemio Cruz'un Ölümü*, 1962), olağanüstü konulara dayanan hikâyeler yazdı. (L)

FUERİSTA i. (isp. k.). Bask eyaletlerinin, Navarra ve Aragon krallığına bağlı ülkelerin hürriyetini savunan *fueros*'lardan olan kimse. (L)

FUERO i. (isp. k.). Bir şehrin veya devletin imtiyazlarını ve bağışıklıklarını güvenlik altına alan eski ispanyol yasası.

— ANSİKL. Vizigot kralı Receswinthe tarafından yayımlanan (654) ve bilinen en eski *fuero* olan *Forum judicum*, roma hukuku ile germen töreleri arasında İspanya'da gerçekleştirilen ilk sentezdir. Fuero'ların sayısı, XI. yy.dan itibaren (Leon, 1020; Najera, 1035) ve özellikle XII. ve XIII. yy.larda büyük artış gösterdikten sonra XIV. ve XV. yy.da azaldı. Fuero'lar; kral, kralın yetki verdiği kimseler, kiliseye mensup laik senyörler tarafından çıkarılıyordu. Bu yasalar Magrıbîlerin topraklarını ele geçirmeyi kolaylaştırdı. Gerçekten de, bir bölge ele geçirildiği zaman, oraya katolikleri çekmek isteyen kral, yerleşeceklere çeşitli imtiyazlar tanıyor ve hapishane kaçkınlarının bile dokunulmazlığa kavuştuğu hür komünler kuruyordu. Ayrıca, fuero'lar, komünlerin gelişmesine de uygun düşüyordu (XII.-XIII. yy.). Zira bu yasalar, şehirlere, kendi hâkimlerini seçmek ve bir milis kuvveti bulundurmak hakkını tanıyordu. Çok çeşitli olmalarına rağmen, bu fuero'ları birkaç gruba ayırmak mümkündür. Nitekim, Alfonso VIII tarafından verilmiş olan Cuenca fuero'su çok beğenilmiş ve kimi zaman örnek olarak kabul edildiği gibi (Soria, Salamanca, Bejar, Alcala de Henares, Zorita de los Canes), değişik şartlara da uygulanmıştı (Teruel fuero'su, Real fuero'su [1252-1255]).

Bütün bir ülkeye bağışıklıklar veren fuero'lar da vardı. Meselâ küçük tacirler, zanaatkârlar ve köylüler ülkesi olan Navarra'da, fuero'lar herkesin hakkını inceden inceye belirliyordu. Tarlalar, aileler, mülkiyet, yurttaşların şerefi ve hayatı gib konularla ilintili olan bu fuero'lara kesin bir şekilde uyuluyordu. Katalonya'da ise, fuero'lar sağladığı imtiyazlar dolayısıyle cumhuriyetçi denebilecek siyasî bir rejimin kurulmasına önayak oldu. Ama komünler ülkesi olan Castilla'da ve aristokrasinin iyice gelişmiş bulunduğu Aragon'da imtiyaz yasaları, yurttaşlara her yıl seçilen hâkimler sağladığı (sivil askerî yönetim ve yargı gücü) için daha çok komün düzeniyle ilgiliydi. Ellerindeki milis kuvvetleriyle, bu komünler, kralın yanında Magrıbîlere karşı savaşıyor veya senyörlere karşı kralı destekliyorlardı. Kimi zaman, kendi imtiyazlarını korumak için senyöre karşı birleştikleri de oluyordu (32 şehri kapsayan Leon ve Galicia Hermandad'ı gibi [1295]).

İspanyol kralları, daha sonra, bu imtiyaz haklarını kısıtlamağa çalıştılar ve *Comuneros*'a karşı zafer kazanarak, Castilla'da isteklerini gerçekleştirdiler. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ve özellikle Felipe V'in devrinde yeni fuero'cu hareketler başgösterdi. Bu akımlar XIX. yy. da, *Carlos'culuk* ile işbirliği yaptı, ama daha sonra bastırıldı ve bütün fuero'ların ortadan kaldırıldığını açıklayan Somorrostro kararnamesi (1876) ile yasaklandı. Franco rejimi, prensip olarak yurttaş haklarını garanti eder, «Fuero de los Espanoles»i 1945'te yayımladı. (L)

FUERTES (Gloria), ispanyol kadın şairi (Madrid 1918). Eserleri: *İsla İgnorada* (Meçhul Ada) [1950]; *Canciones Para Ninos* (Çocuk Şarkıları) [1952]; *Antologia y Poemas del Suburbio* (Varoş Antoloji ve Şiirleri) [1954]; *Villancicos* (Yeni Yıl Kartları) [1955]; *Piruli, Versos Para Parvulos* (Macun Şekeri, Bebelere Şiirler) [1955]; *Todo Asusta* (Her Şey Korkutur) [1958]; ... *Que Estas en la Tierra* (...Kabrindeymişsin) [1962]. Eserlerinde toplumsal konular ağır basar (savaş, sosyal haksızlık, çalışma yoluyle yabancılaşma). Yazılı şiirden çok sözlü şiire uygun canlı bir dil ile ispanyol kadınının meselelerini mizahtan yoksun olmayan serbest bir anlatım tarzı içinde yansıtır. (L)

FUERTEVENTURA, İspanya'ya bağlı Kanarya takımadalarında ada; 15 000 nüf. İdare merkezi, *Puerto de Cabras*. Yükseltisi az, kurak ve sahradan gelen çok sıcak rüzgârlara açık olan bu adada, sadece tahıl ve birkaç meyve ağacı (badem ağacı) yetiştirilebilir. Halkının bir kısmı göç etmek zorunda kalmıştır. (L)

FUETE i. (fr. *fouetté*). Bilardo topuna uygulanan çok sert vuruş.

— Koreografi. Özellikle balerinlerin yaptığı, akademik dansın çok dinamik hareketlerinden biri.

— ANSİKL. Koreografi. *Fuete*'de balerin kendi ekseni üzerinde durmaksızın döner. Harekete yarım-bükük sol bacağı üzerinde, sağ bacağını 45 derece açarak başlar; fırdönüşü hızlandırmak için de her turda ayak ucu pozisyonuna geçer. Aynı zamanda bacaklar ve eller, dönüşlere destek olacak hareketler çizer. Yerdeki başlangıç noktasından ayrılmaksızın, kesiksiz olarak otuz iki fuete yapanlar vardır. Fueteler XIX. yy.ın ikinci yarısında, İtalya'dan diğer ülkelere yayıldı ve ilk olarak 1883'te Petersburg İmparatorluk tiyatrosunda koreograf Jvanov'un, *Külkedisi* balesinin baş yıldızı Pierina Legnani tarafından uygulandı. Fuetenin birçok çeşidi vardır. Başlıcaları: önden büyük fuete ve aynı zamanda atlamalı olarak da icra edilebilecek olan dönmeli fuetedir. Bu kelime ayrıca bir okul çalışmasını da belirtir. Bu çalışmada, ikinci pozisyondan hareket edilerek, sağ bacak sert bir hareketle gerili tutulan sol bacağın arkasına veya önüne kestirmeden geçirilir. (L)

FUETER (Eduard), isviçreli tarihçi (Basel 1876-ay.y. 1928). 1915'te Zürich üniversitesinde profesörlük yaptı. Almanca olarak *Weltgeschichte der Letzten* 100 *Jahre* (Son Yüzyıl Dünya Tarihi) [1815-1920] ve *Geschichte der Neueren Historiographie* (Çağdaş Olay Yazarlığının Tarihi) [1911] adlı eserleri vardır. (L)

FUETER (Rudolf), isviçreli matematikçi (Basel 1880). Basel üniversitesinde matematik profesörü (1908-1913), sonra Karlsruhe Yük-

soldan sağa,
Jacob II FUGGER
Cabinet des Estampes, Paris;
Raymund FUGGER
Vincent Biaggio'nun eseri
Berlin müzesi;
Anton FUGGER
Cabinet des Estampes, Paris

FUJİTA

«Ressamın Portresi» (1928)

«Evimin İçi» (1922) Modern Sanatlar müzesi, Paris

FUCİVARA

FUJİ-YAMA Louvre müzesi, Paris

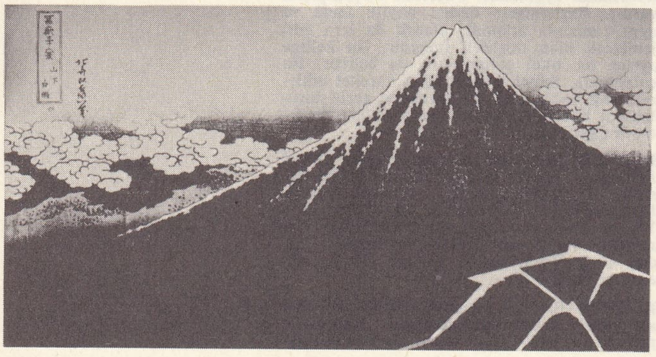

sek Teknik okulunda (1913-1916) ve Zürich üniversitesinde profesör oldu. Özellikle sayılar teorisi ve dörtlü fonksiyonlar teorisiyle ilgilendi. (L)

Fufia Caninia (LEX), Augustus zamanında (M.Ö. 2) daha çok gösteriş için yapılan vasiyetlerle köle azat etme usulünü sınırlandırmak için konsül L. Canisius Gallus ve konsül C. Fufius Geminus tarafından çıkarılan kanun, buna göre azat edilebilecek köle sayısı, malikin sahip olduğu köle sayısıyle orantılı olarak ve yüzü aşmamak şartıyle tespit edilmiş oldu. Bu sayıyı aşan azat etmeler hükümsüz sayıldı. (L)

FUFİUS CALENUS (Quintus), romalı general (öl. M.Ö. 40'a doğr.), M.Ö. 61'de halk tribunus'u oldu. Galya ve İspanya seferinde dost olduğu Sezar sayesinde hâkimliğe getirildi. Akhaia'ya gönderildi, Pompeius'dan yana olduğunu ilân eden birçok şehri ele geçirdi. M.Ö. 47'de Sezar tarafından konsüllüğe yükseltildi. Diktatörün ölümünden sonra Calenus Antonius ile birleşti. Varro'yu sürgüne gönderilmekten kurtardı. Octavius'a karşı girişeceği hareketin hazırlıklarını yaparken anî olarak öldü. (L)

FUGA i. Bk. FÜG.

FUGA (Ferdinando), italyan mimarı (Floransa 1699-Roma 1781). Papa Clemens XII, Benedictus XIV'ün, sonra da Napoli kralının mimarı oldu. Roma'da Consulta sarayını, Santa Maria della Morte kilisesini, Santo Apollinare kilisesini, İnnocentius XII'nin mezarını, Petroni sarayını, Corsini sarayını, Santa Maria Maggiore'nin ön cephesini yaptı. Napoli'de, 8 000 yoksulu barındıracak bir düşkünler yurdunun, bir tersanenin, *Granili* denen ambarların ve krallık porselen fabrikasının yapımına başlamıştı. Klasik geleneğe bağlı üslûbunda, barok süslemeler ağır basar. (L)

FUGALİA i. (lat. *fugare*, kaçırmak'tan). Esk. Rom. Roma'da, kralların kovuluşunun yıldönümü olarak kutlanan bayram. (L)

FUGATO i. (ital. k.). Füg üslûbunun çoğunlukla kısa süren bir bölümü; daha çok senfonik veya vokal bir eserin, sonat veya dörtlünün geliştirme kısımlarında yer alır. (L)

FUGEN, Japon Buddha'cılığında bir tanrı; vecde dalmağa ve hakikati gönül gözüyle kavramağa dayanan okul (Hokke-zammai) bu tanrıyı ulu sayar. (L)

FUGÈRE (Lucien), fransız baritonu (Paris 1848-ay.y 1935). Mesleğe kabare şarkıcısı, komedyen, pantomimci olarak başladı. 1877'de Opéra-Comique'e girdi. Orada *Jeannette'in Düğünü*'nden *Falstaff*'a kadar birçok eserde otuz kadar tipi canlandırdı (Leporello, Papageno, *Hokkabaz*'daki Boniface v.b.). Bir şan kitabı da vardır. (L)

FUGGER, Augsburg yakınlarında Graben asıllı alman banker ailesi. Servetlerinin kökü, Tirol'da tuz ve gümüş, Macaristan'da bakır madeniyle XVI. yy.ın sonuna kadar bağlılıklarını sürdürdükleri Habsburg hanedanının desteğine dayanır, aile ilk olarak Augsburg'da pamuklu dokuma (1368) imalâtı yapan Ulrich ile varlığını duyurdu. Oğlu Johannes (öl. 1409) bu faaliyete boyayı, dokuma ticaretini ve zengin bir izdivaçla burjuvalık hakkını ekledi.

● *Geyikli Fugger.* Johannes II'nin büyük oğlu ANDREAS (1406-1457). Asalet unvanını aldı (1452). Fugger'lerin Ren kolunu meydana getirdi (armalarında gök mavisi zemin üzerinde altın alageyik vardır). Bu kol 1583'te son buldu.

● *Zambaklı Fugger.* Johannes'in ikinci oğlu JAKOB I (öl. 1469), Johannes I soyunu devam ettirdi ve papalığa önemli bağışlarda bulundu. Yedi oğlundan en önemlisi olan ULRİCH'e (1441-1450), 1504'te asalet verildi (arması, sapı üzerinde bir zambaktır); ticaret yaptığı Venedik, Anvers, Lizbon ve Roma'da acenteler açtı. *Zengin* JAKOB II (1459-1525). Önce kiliseye girdi, kardeşi Ulrich ile birleşti, asalet unvanını onunla birlikte aldı. Tirol hükûmetinden vadeli olarak, piyasaya göre düşük fiyatla gümüş satın aldı ve maden işletmeciliğine atıldı. Polonya'lı Jan Thurzo ile ortak oldu, izabe tekniğini kullanarak Macaristan'da o ana kadar görülmemiş çapta bir bakır ve gümüş işletmeciliğe girişti (1494-1495). Öte yandan Augsburg'lu Hochstödter ve Nürnberg'li Welser ile ortaklaşa (1505) Hindistan'dan baharat (karabiber) ticaretine başladı, kendisine hazır servetlerini emanet edebilecek olan önemli kişilerin desteğini sağladı ve fazla miktarda borç vermiş olduğu Avusturya'lı Maximilian'dan elverişli malî şartlar elde etti (1509). Serveti artık Habsburglar'ın servetine bağlanmıştı. Ama Jakob, seçici prenslere, seçimlerden sonra ödenmek üzere 540 000 florinden fazla borç vererek Karl V'in imparator seçilmesini tek başına yüklendi. Buna karşılık olarak imparatora bazı ağır şartnameleri kabul ettirdi; imparator, *maestrazgos*'un yani İspanya tacına bağlı savaşçılar tarikatına ait emlâkin kirasını (Calatrava, Alcantara) [1523]; sonra Almaden (Calatrava) civa madenlerinin üç yıllık icarını ve Guadalquivir gümüş madenlerinin icarını da ona bırakmak zorunda kaldı. Bunların yanı sıra ticarî faaliyetleri arasında mücevher ve kumaş ticaretine önemli bir yer verdi. Seçici kont unvanını alarak Kirchberg, Weissenhorn, Wallenstein, Pfaffenhofen senyörlüklerini elde etti, Orta Avrupa'dan vergi toplayan ve San Pietro inşaatı için katoliklerden bir kısım bağış da kabul eden (günah bağışlama işi, 1517) papalığa borç verdi. Bilim ve sanat koruyucusu olarak hümanizmi teşvik etti, fakat Protestanlığa karşı koydu; Augsburg'daki ikametgâhı olan Fuggerhaus, Altdorfer'in freskleri, kitap ve sanat eserleriyle dolu idi. Hayırsever bir kimseydi ve Augsburg'da fakirler için «Fuggerei» mahallesini inşa ettirdi (1519). Kamuoyu bunlardan dolayı elde ettiği tekelleri hoş görmüyordu ve birçok Reichstag'da bunları elinden almak için teşebbüse geçildi (1518-1524). Fakat İmparator, topraklarının mültezimi olan Jakob'u korudu (1525).

Çocuksuz olduğu için, kardeşi GEORG'un (1453-1506) oğullarını, «Jakob Fugger ve yeğenleri» adlı bir firma kurarak yanına aldı. Bunlardan en genci ANTON (1493-1560), amcasının ölümünden sonra teşebbüsün yöneticisi oldu. Anton ve kardeşi RAYMUND (1489-1535), imparatorluk kontları (1530) olarak para basmak hakkını elde ettiler (1534). Raymund'un oğlu, kilise adamı ve Paulus III'ün Kethüdası ULRİCH (1526-1584), daha sonra Protestanlığa geçti ve hümanistleri, özellikle matbaacı Henri Estienne'i destekledi. 1551'den sonra Fugger'lerin işleri kötüye gitmeğe başladı. 1557-1559 Malî buhranı İspanya'da açıkça, Portekiz'de ise hissedilir derecede Fugger'lerin işlerini etkiledi. Üstelik modern dünyanın iktisadî şartlarına daha iyi uymuş yeni hasımlar ortaya çıktı (Felipe II'nin Cenova'lı bankerlere çağrısı).

GEORG'un (1518-1569) iki oğlu, Raymund'un diğer çocuğu, PHİLİPP EDUARD (1546-1618) ve OCTAVİANUS (1549-1600) İspanya ile ticaret için müesseseden ayrıldılar ve Malakka, Lizbon ve Hamburg arasında karabiber ticareti için «Hint sözleşmesi»ne (1586) katıldılar.

Esas soy Anton'un büyük oğlu MARKUS ile (1529-1590) ve çocuklarıyle devam ederek 1676'da sona erdi. Banka ise, Habsburgların ve Fransa kralının kötü duruma düşmesi (1557) sonunda battı (1607). [L]

FUGUMBA, Futa-Jalon'da (Fouta-Djalon) Gine'nin eski dinî merkezi. (L)

FU-HSİ, Çin'in efsanevî hükümdarı, Niu-gua ile birlikte medenîleştirici bir kahraman olarak adı geçer. Tasvirlerinde her ikisinin de belden aşağısı yılan gövdesidir ve kuyruklarıyle birbirine sarılmışlardır. Evlenme törenlerini icat edenler, Fu-hsi ile Niu-gua'dır. (L)

FUHŞ i. Bk. FUHUŞ.

FUHUL çoğl. i. (ar. *fahl*'dan *fuhl*). *Esk.* Aygırlar. ‖ Erkekler. ‖ Benzerlerinden üstün olanlar, ilerigelenler. ‖ Hadis ve rivayetleri çok iyi anlatan kimseler. ‖ *Fuhûl-i muhaddisîn*, hadis ilmi ile uğraşanların en ilerigelenleri. ‖ *Fuhûl-i müfessirîn*, tefsircilerin ilerigelenleri. ‖ *Fuhûl-i şuara*, şairlerin en değerlileri. ‖ *Fuhûl-i ulema*, âlimlerin en değerlileri. (M)

FUHUŞ veya **FUHŞ** i. (ar. *fuhş*'tan). İçinde bulunulan toplumun kurallarına uymayan cinsel ilişkide bulunma; bir veya birkaç kişiyle para karşılığında cinsel ilişkide bulunma: *Şehrin bütün fuhuş ve rezalet unsurları, âdi günlerde burada, yağlıkçılar, kuyumcular arasında gezinirlerdi* (Ahmed Rasim). ‖ *Esk.* Aşırı davranış, haddini aşma, iş ve sözde taşkınlık, azgınlık.

— Din. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Fuhşa teşvik.* Bk. ANSİKL.

— Tar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. Dinlerin *fuhuş* üstüne görüşlerini iki noktada toplamak mümkündür: **1.** ayrı cinsler arasındaki ilişkiler; **2.** hemcinsler arasında ortaya çıkan ilişkiler. Dinler fuhşun her iki şeklini de yasaklar.

Tek tanrılı dinler öncesi dönemde Hintliler, Babilliler, Sümerler, Yahudiler, tapınma törenlerinde fuhşu *«nefsi tanrıya kurban etme»* sayarlardı. Maduk ve iştar tapınaklarında ise köle kızların dokunulmazlıkları vardı. Tek tanrılı dinlere gelince; Musevîlik fuhşu yermiş ve yasaklamıştır. Hıristiyanlık mahrumiyet ile nefis isteklerinde arınmayı aşılayan bir din olduğundan, fuhuşla mücadele etmekten geri kalmamıştır. Hattâ bu anlayış sayesindedir, Hıristiyanlığın hâkim olduğu ülkelerde fuhuş Ortaçağ başlangıcında bir bakıma etkisiz kaldı ve önlenebildi. Ancak yapılan mücadeleye rağmen fuhşu tamamıyle ortadan kaldırmak mümkün olmadı. Bunun üzerine Hıristiyanlık, fuhşu en sonunda *gerekli kötülük* olarak nitelemek ve dolayısıyle savunmak zorunda kaldı. Özellikle Aziz Augustinus ve Aquino'lu Aziz Thommaso bu konunun üstünde durdular. İslâmiyet de bazı müeyyideler getirerek fuhşu yasakladı. Nitekim Nûr suresinin ikinci ayetinde *zâni* ile *zâniye*'nin (fuhuş yapan erkekle kadının) her birine yüzer değnek vurulması ve bu cezanın ibret için alenî olması buyurulur. Ancak fuhuş yapanların taşlanarak öldürülmesi anlamına gelen *recim* cezasının uygulanması hakkında Kur'an'da bir hüküm yoktur.

Öte yandan homoseksüellik de tek tanrılı dinlerce yasaklandı. Eski Ahit (3. Kitap. Musa XX, 13), iki erkek arasındaki cinsel ilişkiyi yasaklar ve her iki erkeğin yakılarak öldürülmesi gerektiğini bildirir. Kur'an'ı Kerim de homoseksüelliği suç olarak nitelendirir. Hattâ bu konuda *Sodom* (*Lut*) kavminin âkıbeti örnek olarak gösterilir. Ancak cinsel sapıklığa ne gibi bir ceza verileceği belirtilmediği gibi, pişmanlık halinde suçun affedileceği de bildirilir.

— Huk. Türk Ceza kanununun ikinci kitabının, sekizinci babının «fuhşiyata tahrik» başlıklı üçüncü faslındaki müeyyidelerle, türk hukukunda *fuhşa teşvik*, ceza hukuku alanına girmiştir. Genel olarak söylemek gerekirse, başkalarının cinsel arzularını tatmin için vücudunu vermek, kullanmak mevzuata

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

göre suç teşkil etmektedir. Suç teşkil eden husus, başkalarının fuhşunu kolaylaştırmak veya sağlamak gayesiyle yapılan ahlâk dışı davranışlardır. Bugün için bütün ülkeler fuhşa teşviki cezalandırmakta ve bu konu üstünde önemle durmaktadır. Türk Ceza kanunu, sözü geçen konuya ancak iki madde ayırmıştır. Bu hükümlerin incelenmesinden çıkan sonuç, bu alandaki hükümlerin yeterli olmadığı merkezindedir. Bu konu ile ilgili olarak, bir de «Fuhuş ve Fuhuş ile Bulaşan Zührevî Hastalıklarla Mücadele nizamnamesi» yürürlüktedir.

Fuhşa teşvik cürmü, Türk Ceza kanununun 435. maddesinde ele alınmaktadır. Kanun koyucu bu fiil için üç ayrı şekil kabul etmiştir:

1. On beş yaşını doldurmamış olan bir küçüğü kandırarak fuhşa teşvik etmek ve bunun yolunu kolaylaştırmak.

Bu şekildeki fuhşa teşvik cürmünün unsurlarını şöyle sıralayabiliriz: **a.** fuhşa teşvik etmek ve bunun yolunu kolaylaştırmak; **b.** bunu, mağduru kandırarak yapmak; **c.** mağdurun on beş yaşını bitirmemiş bir küçük olması; **d.** failde cürüm kastının varlığı.

2. On beş yaşını doldurmuş, fakat henüz yirmi bir yaşını doldurmamış olan bir kimseyi kandırarak fuhşa teşvik etmek ve bunun yolunu kolaylaştırmak: bu şekilde de yukarıdaki unsurlar geçerlidir.

3. Yirmi bir yaşını doldurmuş olan kız ve kadınların koca veya usulleri (üst soyları) veya sıhrî usulleri veya kardeşleri tarafından fuhşa teşvik edilmeleri.

Bu şekildeki fuhşa teşvikin unsurları şöylece sıralanabilir: **a.** fuhşa teşvik etmek; **b.** mağdurun yirmi bir yaşını doldurmuş olan bir kadın veya kız olması; **c.** fuhşa teşvikin koca, usul, sıhrî usul veya kardeşler tarafından vuku bulması.

Kanun birinci şekle, iki yıldan az olmamak üzere hapis cezası ve yüz liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezası vermiştir. İkinci şekildeki fuhşa teşviki ise, altı aydan iki yıla kadar hapis ve elli liradan iki yüz liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırmıştır. Üçüncü şekil altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile müeyyidelendirilmiştir. Yukarıda sözü geçen «Fuhuş ve Fuhuş ile Bulaşan Zührevî Hastalıklarla Mücadele nizamnamesi» de koyduğu hükümlerle, bu üç grup içinde bazı fiil ve hareketleri yasaklamıştır.

— Tar. Bazı ilkel toplumlar fuhşu çıkar kaynağı olarak tanıyor ve kabul ediyordu. Baba veya koca, kadının sahibi olmak sıfatıyle kızlarını veya karılarını para karşılığında kiralayabilirdi. Bazı topluluklarda ise, kocanın karısı üzerindeki haklarının yerini tanrının hakları alıyordu. Bu yüzden bu toplumlar *dinî fuhş'a* yönelmişlerdi. Nitekim cinsel ilişkiler, gerçekte tanrı ile birleşme sayılıyor ve yasaklanmıyordu. Bu tür davranış samî kavimlerde ve Doğu Akdeniz ülkelerinde görülmekteydi.

Yahudiler ile Hıristiyanların bu konudaki *ahlâkî davranışları* Yunan ve Romalıların *tabiî davranışları*'na taban tabana zıttır. Çünkü Eski Yunan'da evlenme, yahudi toplumlarına oranla daha düşük değerde bir akitti. Klasik çağın yunan erkeği, cinsel tatmini fahişelerde veya kadın arkadaşlarında arıyordu. Ancak helenistik çağda durum değişti. Zira kadın esirlerin sayısı arttı. Bunlar köle ve genelev sermayesi olarak kullanıldılar. Romalılar da yunan tutumunu benimsediler. Fahişelerle toplumun diğer tabakaları arasında bir giyim ve kuşam farkı meydana geldi. Fahişelere medenî haklar tanınmıyor ve bunlar *Lupanaria*'lara (genelev) kaydediliyorlardı. Ancak Romalılar, fahişelerden doğan çocuklardaki kan bozukluklarını gözönünde tutarak fuhşa karşı etkili tedbirler almağa çalıştılar. Bu tedbirler başarı ile uygulanamadı. Çünkü roma imparatorları genelevlerden aldıkları vergilerden büyük gelir sağlıyorlardı. Bununla birlikte, hıristiyan azizleri, Teodosius ve Valentinius'u genelevlerden vergi almaktan vaz geçirdiler. Aynı zamanda genelevleri kapatmağa ikna ettiler. Ne var ki, genelevlerden vergi alınması V. yy. a kadar devam etti. Justinianus tahta geçince bu konu üzerinde durdu ve vergi usulünü kaldırdı.

Osmanlılarda, fuhuş hoş karşılanmayan bir fiildi. Hattâ fuhuş yapanların evli oldukları takdirde *icma-i ümmet* (din bilginlerinin kararı) gereği *recm* edilmesi istenirdi. Kanunî kanunnamesinde fuhuş yapanlardan, servetleri oranında (12 paradan 10 kuruşa kadar) para cezası alınacağı, genç kızlarla erkekleri baştan çıkaranların ise hadım edileceği yazılıdır. Ahmed Rasim'in *Fuhş-u Atik* adlı eserine göre İkinci Meşrutiyetten önce fuhşun cezası çok ağırdı. Ancak islâmlık *poligami*'ye (taaddüt-ü zevcat), halayıkların *istifraş*'ına (yatağa alınmalarına) izin verildiğinden fuhuş belirli bir derecede önlenebilmişti. İstanbul'da padişahlar, saray mensupları ve soylu sınıftan erkekler esir tüccarlarından cariye satın alarak, bunları *odalık* adı altında istifraş ederlerdi. Odalıktan olan çocuğun nesebi sahih sayılırdı. Osmanlılarda bütünüyle ortadan kalkmamış olan fuhuş, büyük şehirlerde, özellikle İstanbul'da gizli veya yarı gizli olarak devam etti. Sermayeleri rum, ermeni, yahudi gibi yerli azınlıklar ile kıptî kadınlardan olan bu fuhuş yerleri, genel olarak Beyoğlu, Galata gibi yabancıların ve hıristiyan azınlıkların yoğun bir şekilde oturduğu semtlerdeydi.

Müslüman kadınların «sermaye» olarak çalışması yasaktı; imparatorluğun son zamanlarında Galata ve Beyoğlu semtlerinde açılan kafeşantan ve balozlar, uygunsuz kadınların barınağı haline geldi. Bunların dışında nüfuz ve mevki sahibi kişilerin devam ettikleri, polisçe bilindiği halde dokunulmayan fuhuş evleri (Acem'in evi gibi) vardı. Bu evleri yönetenler kendilerine daima bir «koruyucu» bulurlardı. Koruvucu bazen gözden düşer, fuhuş evi basılır, fakat çok geçmeden fuhuş evini işleten, kendisine yeni bir koruyucu bularak faaliyete geçerdi. Bu tür evlerde çalışan kadınlar genellikle tek bir kişiye ait sayılırdı. Zengin ve evli barklı olan müşteriler fuhuş evine bir veya birkaç günlüğüne gider; seçtiği kadınla âdeta karı-koca hayatı yaşardı. Fuhuş evleri şehrin ıssız, şüphe çekmeyecek semtlerinde açılırdı. Mahalle delikanlıları, semtlerinde şayet böyle bir ev açılmışsa durumu imama bildirirler ve başta imam, bekçi olmak üzere bütün mahalleli evi basarlar, sermaye kadın ve erkeğe ağır hakarette bulunurlardı.

Şeriat hükümleri sebebiyle kadının ortaya çıkamaması yüzünden, Osmanlılarda homoseksüellik de görülmüştür. Bu tür cinsel sapıklık divan edebiyatında şairlere ilham kaynağı olmuş, hattâ *erotik* edebiyatın gelişmesine sebebiyet vermiştir. Cumhuriyetten sonra Türkiye'de kadının toplum hayatında yer alması homoseksüelliği geniş ölçüde ortadan kaldırdı.

Osmanlılarda saray ve konaklarda «harem» ve «selâmlık»ın ayrı bölümlerde oluşu, kadınlar arasında da homoseksüelliğin artmasına yolaçmıştı. Ahmed Rasim, *Hamamcı Ülfet* adlı eserinde bu konuyu işlemiştir.

İkinci Meşrutiyet'ten sonra belli semtlerde genelevler açılmasına, vesika alarak her din ve ırktan kadının bu yerlerde sermayelik edebilmesine izin verildi. Cumhuriyet'ten sonra sağlık denetimi sıklaştırıldı ve gizli fuhuşla mücadele hızlandırıldı. Türkiye bu konuda Birleşmiş milletlerin 1949 tarihli konvansiyonuna katılmış olmakla birlikte, vesika usulünün kaldırılarak genelevlerin yasaklanması henüz gerçekleştirilemedi. Son zamanda genelevlerin yanı sıra, «birleşme evleri»nin açılmasına da izin verilmiştir. Gizli randevu evleri ile mücadele için bu yola başvurulmuştur.

◆ **Fuhşiyat** çoğl. i. *Esk.* Toplumun kural ve törelerine aykırı davranışlar, ilişkiler. (ML)

FUİRENA i. Gövdesi bol yapraklı ve tüycüklü bitki. (Külrengimsi yeşil başakçıkları vardır. Kayalıklar arasında yetişir. Papirüsgiller.) [L]

FUJİ-SAN. Bk. FUJİ-YAMA.

FUJİTA (Tsuguharu ve Tsuguci), japon asıllı fransız ressamı (Tokyo 1886-Zürich 1968). Paris'e 1913 yılında yerleşti. Yaptığı natürmort, figür, çıplak insan vücudu ve portrelerdeki ayrıntılı ve ince üslûpla doğu geleneğini sürdürdü. Paris'te üniversite sitesindeki japon pavyonu ile Müttefik Ülkeler merkezinin süslemelerini yaptı. 1950'den beri üslûbu, parlak renkli, süslemeci ve kıvrak bir gerçekçiliğe yöneldi. Özellikle dinî konuları işledi. Kendi planlarına dayanılarak gerçekleştirilen Notre-Dame-de-la Paix (Reims) şapelinin dekorasyonunu yaptı.

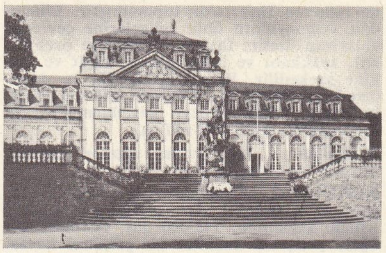

1959 Yılında katolik oldu ve Léonard adını aldı. Paris Modern Sanatlar müzesi (*Evimin İçi* 1921; *Evimin İçi,* 1922; *Ressamın Portresi,* 1928; *Kahve,* 1949; *Notre-Dame,* 1950) ile Carnavalet müzesinde (*Jean Rostand'ın Portresi*) eserleri vardır. (L)

FUJİ-YAMA veya **FUJİ-SAN,** Japonya'nın en yüksek dağı, karlarla örtülü tepesi 3 778 m'ye yükselen ve tam bir koni meydana getiren sönmüş bir volkandır. Ünlü bir hac yeri olan Fuji-Yama'ya japon ressamları (özellikle Hokusai) taşbasmalarında sık sık yer verdiler. (L)

FUJU-FUZE («ne almak, ne vermek» anlamında japonca dey). Japonca'da buddhacı *Hokke* mezhebinin bir kolu. FUJU-FUZE mezhebi, 1595'te kuruldu; 1614'te Hıristiyanlık ile birlikte yasak edildi, 1876'da yeniden ortaya çıktı. (L)

FUKAHA çoğl. i. (ar. *fıkh* > *fakih*'ten *fukâhâ*). *Esk.* İslâm hukukçuları, fıkıh bilginleri: *Dinin ahkâmını zaten fukahâniz söyler / Anlatırlar size bir müşkülünüz varsa eğer* (M. Â. Ersoy). [L]

FUKARA i. Bk. FIKARA.

FUKEŞU, XII. yy. ortasında bir çinli buddhacı rahip tarafından kurulan japon Buddha mezhebi *Zen*'in bir kolu. Tokugava'ların devrinde Fuke mezhebindekiler, müritleri, yüzlerini kamıştan *çan* şeklinde bir başlık giyerek örten, flüt çalarak ve dilenerek Japonya'yı dolaşan sürgün kaçağı soylu savaşçılar (rohin) arasından toplarlardı. Mezhep 1868'de yasak edildi. (L)

FU-KİEN, ing. **Fukien,** Güney Çin'de il, Tayvan körfezi kıyısında; 120 000 km²; 13 143 000 nüf. Merkezi, *Fu-Çou.*

İlin yüzey şekillerini güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan orta yükseklikte dağlar meydana getirir; dağları, küçük deltamsı ovalarda sona eren kısa ırmaklar aşar. Yumuşak ve nemli iklim, iç kısımdaki tepelerde çay, kıyıda tropik bitkiler (pirinç, şekerkamışı, tütün, meyve v.b.) tarımına elverişlidir. Bambu ve çeşitli ince marangozluk ağaçları yaygındır. İl toprakları maden bakımından da zengindir. Fu-Kien, Çin'in denizcilik faaliyeti en yoğun illerindendir; Fu-cou, Hiamen, Çuan-cou ve Çang-cou balıkçılık ve kabotaj limanlarıdır. Mamul maddeler hâlâ geleneksel el sanatlarının ürünüdür; pirinç ve bambu kâğıdı; çeşitli bambu eşya (şemsiye, yelpaze); balık ve meyve konserveleri; seramik v.b. Fu-Kien'e Çinlilerin ancak birkaç yıl önce yerleşmesi, konuşulan lehçelerin (birçoğu bugün çinlileşen eski yerlilerin dillerinden unsurlar almıştır) çeşitlenmesine yolaçmıştır. Erken bir dönemde denizaşırı ülkelere göçen Fu-Kien'liler, Malezya, Çinhindi, Tayland, İndonezya v.b. ülkelerdeki çinli topluluklarının büyük kısmını meydana getirir. (L)

FUKSİYA i. (alm. botanikçisi *Leonhart Fuchs*'un adından, fr. *fuchsia*). Safraninler grubundan boyarmadde.

— ANSİKL. Piyasada bulunan *fuksiya,* suyu kırmızıya boyayan çift çinko tuzudur; pamuklu kumaşların boyanmasında kullanılır. (L)

FUKSİYEN sıf. (fr. *fuchsienne*). Mat. Bk. FUCHS FONKSİYONLARI.

FUKUİ, Japonya'da şehir, Hondo adasında, Japon denizi kıyısında, il idare merkezi; 153 000 nüf. Dokuma (ipek ve sunî ipek), deri ve kereste (kâğıt imalâtı) sanayii merkezi olan şehir, 1948'de bir depremden zarar gördü. — *Fukui ili,* 754 000 nüf. (L)

FUKUOKA, Japonya'da liman şehri, Kyu-şu'nun kuzey kıyısında, il idare merkezi; 690 000 nüf. Kyuşu üniversitesi. Ticaret ve sanayi faaliyeti, Naka ırmağı halici yakının-

FULDA katedrali ve kuleleri

Foto. Almanya Turizm bürosu (LAROUSSE)

da bulunan Hakata'da toplanmıştır. Limandan, Japonya'nın öbür bölgelerine çevre ovalarının üretim fazlası (kereste ve özellikle un), ayakkabı ve lastik çizme, kâğıt ve makine sevkedilir. Pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı. Yakınındaki kömür madeninin işletilmesi, sanayileşmeyi desteklemiştir. — *Fukuoka ili*, 3 859 000 nüf. (L)

FUKUSA i. Japonya'da yapılan işlemeli bir cins ipek kumaş. (L)

FUKUŞİMA, Japonya'da şehir, Hondo adasının kuzeyinde, il idare merkezi, Abukuma ırmağı kıyısında; 145 000 nüf. Özellikle dut ağacı yetiştiren mahfuz bir çöküntü havzasında bulunan Fukuşima, bir ipek sanayii merkezidir. — *Fukuşima ili*, 2 095 000 nüf. (L)

Loïe FULLER

FUKUYAMA, Japonya'da liman şehri, Hondo adasında (Hiroşima ili), Aşida deltasında; 144 000 nüf. Pamuk ve kauçuk sanayii. Çelik tesisleri. (L)

FUKUZAVA (Yukiçi), japon yazarı, düşünür ve eğitimcisi (Osaka 1834-Tokyo 1901). Gelenekçi düşünme tarzlarına karşı liberal hümanizma görüşünü savundu. 1868'de Tokyo'da Keyo üniversitesini Cicişimpu gazetesini kurdu ve öğretim üzerine birçok kitap bıraktı. *Gakumon no Susume* (Bilgiye Giriş) bunlardan biridir. (L)

FUL i. (ar. *fūl*). Büyük beyaz çiçekli ağaççık. (İlmî adı *Philadelphus*. Taşkırangillerden.) [Bk. ANSİKL.] ‖ Küçük taneli bakla çeşidi.

— *Esk*. Bot. *Ful-i Mısrî*, nohuda benzer küçük siyah taneli deve yemi.

— ANSİKL. *Ful*, boyu en çok 3 m'yi bulan bir ağaççıktır. Kuzey Amerika, Güney Avrupa ve Doğu Asya'da yetişir. 70 Kadar türü vardır. Çiçekleri beyaz ve güzel kokuludur. Görünüşü fındık gülünü andırır. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. (ML)

FUL i. (ing. *full*, dolu'dan). Pokerde bir oyuncunun eline aynı çeşit üç ve yine aynı çeşit çift kâğıdın birarada gelmesi. (L)

FÛLÂD i. (fars. *fūlād*'dan ar. k.). *Esk*. Çelik: *Mahveder bir darbe-i muştiyle bir demde kaza / Hasm-ı şer ü dininin fûlâddan olsa seri* (Üsküdarlı Hakkı). [M]

FULAR i. (fr. *foulard*). Kıyf. Eşarp, kadın boyun atkısı ve entari yapımında kullanılan ipek veya yarı ipek ince kumaş. ‖ Bir çeşit erkek boyun atkısı. ‖ Kadınların baş ve boyunlarına sardıkları, kare veya dik dörtgen, oldukça büyük kumaş parçası.

— Teknol. *Apre fuları, çiriş fuları*, kumaşları aprelemek ve çirişlemek için helmeli maddelere yatırmağa yarayan makineler. (Bir yöneltme merdanesi ve gerdeli vardır. İşlenecek kumaş *apre makinesi* denen makinenin her iki yanında bulunan merdaneden geçer.) [L]

FULBRİGHT (James William), amerikalı siyaset adamı (Summer, Montana 1905). 78. Kongre'ye Demokrat parti adayı olarak seçildi (1943-1945), daha sonra senatör oldu (1945). Kullanılmadan kalan savaş stoklarının milletlerarası kültürel mübadelelerin

Richard Buckminster FULLER 1967 Montreal fuarında A.B.D. pavyonu

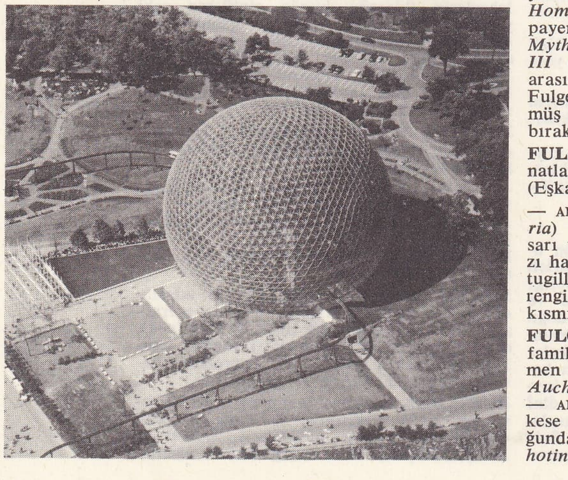

finansmanında kullanılmasını amaç edinen bir kanun hazırladı (Fulbright Act, 1 ağustos 1946). Dışişleri komitesi başkanı olarak Foster Dulles'ın dış siyasetine şiddetle karşı koydu ve Kore, Vietnam, Formoza konusunda bir anlaşmaya varmak şartıyle, Çin Halk cumhuriyeti ile ilişkileri düzeltmekten yana oldu. (L)

FULCRUM i. («destek» anlamında lat. k.). Bot. İpsi biçimde uzantılı organları anlatmak için kullanılan kelime. ‖ Mantarlarda bazı periteslerin dibinde bulunan sabit telcik. (L)

FULDA, Almanya'da ırmak, Minden'de Werra ırmağıyle birleştikten sonra Weser'i meydana getirir; 200 km. Vogelsberg'in kuzeyindeki kumtaşlı yaylalarda kenarları dik bir vâdi oyar. Yukarı vâdisinde, potas yatağı ve boksit işletmesi. (L)

FULDA, Almanya'da (Batı Almanya, Hessen) şehir, Fulda ırmağı kıyısında; 45 500 nüf. Şehir, Frankfurt ile Kassel arasında geçit yolu olan Yukarı Fulda vâdisinin ticarî ve tarihî merkezidir. Barok üslûbunda katedral (Aziz Bonifatius'un mezarı) ve şato (müze). Zengin kitaplık. Dokumacılık. Otomobil lastiği. Kimya ürünleri.

— Tar. Bölgenin hıristiyanlaştırılmasından kısa süre sonra, Aziz Bonifatius'un bir çömezi, 744 yılında Fulda benediktin manastırını kurdu; burası kısa süre içinde tanındı ve Ortaçağda önemli bir din, sanat ve fikir merkezi oldu. Otuzyıl savaşı sırasında bir süre için kilisenin elinden alınan manastır, 1752 yılında prens unvanı taşıyan bir piskoposun merkezi oldu. XVIII. yy. da şehir yeniden canlandı; 1734'te bir üniversite kurulduysa da 1803'te kapandı. Alman piskoposluğu yıllık toplantısını Fulda manastırında yapar. (L)

FULDA (Ludwig), alman yazarı (Frankfurt am Main 1862 - Berlin 1939). Önceleri natüralist romanlar yazdı (*Die Aufrichtigen* [Dürüst İnsanlar, 1883]; *Das Recht der Frau* [Kadın Hakları, 1884]); sonra usta bir komedi yazarı oldu: *Der Talisman* (Tılsım) [1892]; *Aladdin und die Wunderlampe* (Aleaddin ve Sihirli Lamba) [1912] adlı bir hikâye kitabı da vardır. (L)

FULE i. Denizc. Kum saati. (M)

FULE i. (fr. *fouleé*). Atletin yarış esnasında attığı adımlardan her biri. (L)

FULEİHAN (Anis), kıbrıs asıllı amerikan besteci ve orkestra yöneticisi (Kerinia 1900). 1925'te bir süre Kahire'de oturdu, 1928'de Amerika Birleşik devletlerine yerleşti. 1935'te Beyrut konservatuvarını yönetti. Bir senfoni (1936), senfonik parçalar (*Akdeniz Süiti* [1922]; *İsis'den Dilek* [1940]; üç *Kıbrıs Serenadı* [1946]; *Giza Piramitleri* [1952]), konçertolar, iki yaylı çalgılar dörtlüsü besteledi. (L)

FULGENTİUS (Fabius Planciades), VI. yy. latin gramercisi ve yazarı (doğ. Afrika). Eski veya az kullanılan bazı kelimelerin anlamını verdiği *Expositio Sermonum Antiquorum* (Eski Kavramların Açıklanması); özellikle kutsal kitaplardan yararlanarak ve eskilerinkine benzer bir özenle yazılan ve dünya tarihi özeti olan *De Aetatibus Mundi et Hominis* (İnsanın ve Dünyanın Yaşı Üstüne); payen mitoslarının temsilî açıklaması olan *Mythologicarum* veya *Mythologicon Libri III* (Mitoloji Kitabı III) önemli eserleri arasında yer alır. Ruspina piskoposunun Fulgentius ile aynı kişi olduğu ileri sürülmüş ama, bu varsayım günümüzde bir yana bırakılmıştır. (L)

FULGORA i. Tuhaf görünüşlü böcek. Kanatları parlak, başı iri torba biçimindedir. (Eşkanatlıların *fulgoridae* familyasından.)

— ANSİKL. Fenerli fulgora (*Fulgora laternaria*) Tropik Amerika'da yaşayan yeşilimsi sarı ve esmer karışımı gri bir böcektir. Bazı hallerde ışık saçabilir. Fulgora'lar sedefotugillerden *simaruba*'nın gövdesinde barınır; rengi bu ağacın kabuğuyla aynıdır. Karın kısmından mumsu bir madde salgılar. (L)

FULGORİDAE çoğl. i. Eşkanatlı böcekler familyası. (Duyargaları kısa ve gözlerin hemen altındadır. Sadegözleri iki tanedir. *Auchenorhyncha* grubundan.)

— ANSİKL. Bu familyadaki böceklerin başı kese biçiminde veya kozalağımsı uzun, çoğunda şişkin, kanatları geniştir. *Fulgora, hotinus, aphanus* v.b. cinsleri dünyanın sıcak bölgelerinde yaygındır. Bunlar ahenkli ve parlak renkli tuhaf biçimli böceklerdir. Hemen hepsi mumsu maddeler salgılar. (L)

FULHAM, Londra'nın batısında semt, Thames'in kuzey kıyısında. Kısmen XV. yy.-dan kalma kilise. Londra piskoposlarının oturduğu Fulham sarayında, yapıların çoğu ancak XVIII. - XIX. yy. lardan kalmadır. Termik santral. (L)

FULİGO i. Cıvık mantarlardan mantar cinsi; en tanınmış türü meşe kabuğundan yetişen ve *tan çiçeği* adı verilen fuligodur. (L)

FULLA. İskandinav mit. Frigg'in hizmetçisi ve sırdaşı. Dalgalı saçları yaldızlı bir bantla tutturulmuş olarak tasvir edilir ve verimli toprak sembolüdür. (L)

FULLER (İsaac), ingiliz ressamı (1606-Londra 1672). Paris'te François Perrier'nin öğrencisi (1635'e doğr.), önce Oxford'da (1644), sonra Londra'da çalıştı. Bilinen portreleri: *Şair John Cleveland; Kendi Portresi* (Londra). [L]

FULLER (John), ingiliz generali ve askerî kuramcısı (1878 - Falmouth 1966). Eğitimini Sandhurst ve Camberley Kurmay okulunda yaptı. 1899'dan 1901'e kadar Boer'lerle yapılan savaşa katıldı. Birinci Dünya savaşı sırasında tankların kullanılmasında uzmanlaştı. 1916'dan 1918'e kadar da Kırallık Tank birlikleri harekât şubesi müdürlüğünde bulundu. Kasım 1917'de Cambrai'de yapılan büyük zırhlı saldırısını düzenledi. 1923'te Camberley Kurmay okulunda öğretim başkanlığına, üç yıl sonra da İmparatorluk genelkurmay ikinci başkanlığına tayin edildi. 1930'da general oldu, 1933'te görevden ayrıldı. O tarihten sonra tenkitçilik ve askerî yazarlığa başladı. Savaş muhabiri olarak Habeşistan ve İspanya savaşlarını izledi (1935-1939). İkinci Dünya savaşı anglosakson basınının en değerli günlük askerî makale yazarlarından biri oldu. Eserleri arasında en önemli olanları şunlardır: *Tanks in the Great War* (Büyük Savaşta Tanklar) [1920]; *Memoirs of an Unconventional Soldier* (Düzensiz Bir Askerin Hatıraları) [1936] ve özellikle *Armament and History* (Silâhlar ve Tarih) [1946]. (L)

FULLER (Marie-Louise, **Loïe** — denir), amerikan dans sanatçısı (Fullersburg, Chicago yakını 1862 - Paris 1928). Kendine özgü bir üslûp ortaya koydu (*Yılan dansı, Kelebek dansı, Ateş dansı*). Dansın icrası sırasında renkli projektörler, uçuşan ince elbiselere çevriliyor, seyircilerin önünde çeşitli renkler uçuşuyordu. Meslek hayatının ilk yılları hayli zor geçti, başarıya 1892'de Paris'te Folies-Bergère'de ulaştı. 1900 Sergisinde temsiller verdi, Avrupa ve Amerika'da sık sık turnelere çıktı. Buluşlarını ve ışık oyunlarını ustalıkla geliştirerek Birinci Dünya savaşından sonra tekrar sahneye çıktı. (L)

FULLER (Richard Buckminster), amerikalı mimar (Milton, Massachusetts 1895). 1927'de yaptığı Dymaxion House ile ün kazandı. Yapı kuruluşu üzerinde araştırmalarla uğraştı, özellikle Dearborn'da (Michigan) Ford Motor company için örtüsü, «jeodezik» kubbe denilen küçük plastik öğeler giydirilmiş çelik kaburga ağından meydana gelme bir bina yaptı (1953). Aynı türden yapılarında çeşitli hafif malzeme kullandı. Baton Rouge'da (Louisiana) Union Tank Car C° için gerçekleştirdiği 117 m çapındaki kubbe 1958'de yapıldı. Teorici olarak ülkesindeki mimarlık okullarında birçok konferans verdi. 1967'de Montréal'daki Milletlerarası fuarda Birleşik devletler pavyonunun yapımını yönetti. Bu pavyon esas olarak ara dayanak noktaları olmayan 80 m çapında bir küreden ibarettir. (L)

FULLER (Sarah Margaret), **Ossoli** markizi, amerikalı kadın yazar (Cambridgeport, Massachusetts 1810 - denizde 1850). Deneyüstücülük hareketini hararetle savundu, alman felsefe ve mistisizminin etkisinde kaldı. 1840-1842 Yıllarında deneyüstücülerin *The Dial* adlı dergisini yönetti. *Summer on the Lakes* (Göllerde Yaz Mevsimi) [1845] ve *Woman in the Nineteenth Centry* (XIX. Yüzyılda Kadın) [1845] adlı eserinde de ilerici fikirlerden yana olduğunu belirtti. Yazarın ikinci kitabı A.B.D.'de kadın haklarının gelişmesi konusunda önemli bir belge sayılır. 1846'da *New York Tribune* gaze-

Foto. LAROUSSE

tesinin muhabiri olarak İtalya'ya gitti. 1847'de Roma'da marki Angelo Ossoli ile evlendi, İtalya'nın bağımsızlık savaşını destekledi. 1849'da Roma'nın zaptı üzerine İtalya'dan ayrıldı. A.B.D.'ye dönüşünde New York açıklarında bir deniz kazasında kocası ve çocuğuyle birlikte boğuldu. (L)

FULLER (Thomas), anglikan vaizi ve tarihçisi (Aldwincle Saint Peter's, Northamptonshire 1608 - Londra 1661). Charles I'in özel papazı ve kralcı birliklerin dinî başkanı, haklarının geri verildiği Restorasyon devrine kadar inzivaya çekildi. Özellikle *Church History of Britain* (Britanya Kilise Tarihi) [1655] ve *Worthies of England* (İngiltere'nin Değerli Kişileri) [1662] adlı eserleri ünlüdür. (L)

FULLERFON i. (fr. *fullerphone*). Ask. Birinci Dünya savaşı sırasında ortaya konmuş ve kullanılmış gizli telgraf cihazı. (L)

FULLERTON (lady Georgiana Charlotte Gower), ingiliz kadın romancı (Tixall Hall, Staffordshire 1812 - Bournemouth 1885). İngiltere'nin Paris büyükelçisi lord Granville'in kızı. Sekiz yıl Paris'te oturdu (1833 - 1841). 1846'da katolik oldu ve fransisken tarikatına girdi. Romanları arasında özellikle tanınmış olanları şunlardır: *Ellen Middleton* (1844); *Grantley Manor* (1847); *Lady Bird* (1852); *Too Strange not to be True* (Gerçek Olamayacak Kadar Tuhaf) [1864]. Lady Fullerton Fransızca olarak iki eser yazmıştır: *La Comtesse de Bonneval* (Bonneval Kontesi) [1857] ve *Rose Leblanc* (1861). [L]

FULSPİT i. Bk. FİLİSPİT.

FULTAYM i. (ing. *full-time*). Bk. TAMGÜN.

FULTON (John), amerikalı fizyoloji bilgini (Saint Paul, Minnesota 1899-New Haven, Connecticut 1960). Harvard üniversitesinde okudu (1921-1927), Yale üniversitesinde fizyoloji (1929), tıp tarihi profesörü oldu (1951). Louvin, Oslo, Uppsala, Boston, Oxford üniversitelerince şeref doktorluğuna seçilen Fulton, bütün çalışmalarını merkezî sinir sistemi fizyolojisi ve tıp tarihi araştırmalarına adamıştı. *Physiologie of the Nervous System* (Sinir Sistemi Fizyolojisi) [1938] adlı eseri bu konudaki bilgileri birarada özetlemektedir. Fulton'un araştırmaları kasların kasılması ve hareketin refleks kontrolu, alın lobları ile beyincikte fonksiyonel yerleşmeler konularına yönelmişti; ayrıca, *Robert Boyle* (1932), *Kurvey Cushing* (1946), *Benjamin Silliman* (1947) üstüne biyografi incelemeleri yayımladı, havacılık hekimliği ve bilim çağında hümanizm üstüne birçok araştırma yaptı. (L)

FULTON (Robert), amerikalı makine mühendisi (Little Britain, bugünkü Fulton, Pennsylvania 1765 - New York 1815). Çok genç yaşta resim ve mekanikle uğraştı. 1787'de İngiltere'ye yerleşti; orada yaptığı makinelerle adını duyurdu. 1797'de Fransa'ya geçti ve Fransız hükûmetine, düşman gemilerinin tekneleri altına kendisinin *torpido* adını verdiği patlayıcı maddeler atabilecek bir denizaltı yapmayı teklif etti. 1798'de *Nautulus* (daha sonra *Nautilus*) adını verdiği ilk uskurlu denizaltıyı yaptı. Monge ve Laplace'ın olumlu karşıladığı çok ilgi çekici denemelerine rağmen bu buluşu, sırasıyle Direktuvar, Felemenk cumhuriyeti ve Birinci konsül tarafından reddedildi. Umutsuzluğa düşen Fulton, 1804'te İngiltere'ye döndü; burada büyük ilgi ve yakınlık görmesine rağmen bir başarı kazanamadı, çünkü ingiliz filosu için bu denizaltı, yapımına izin verilmeyecek kadar tehlikeli bir silâhtı. İki yıl sonra yeniden A.B.D.'ye döndü ve tamamen buharlı gemiler üstünde çalışmağa başladı. Daha Fransa'dayken, küçük bir buharlı gemi yapmış ve Seine nehrinde işletmişti (1803). 1807'de, Hudson nehrinde, New York - Albany arasında işleyen *Clermont* adlı tekneyi sefere soktu. En sonunda Fulton'un değerini anlayan Denizcilik bakanlığı, 1815'te, Amerika'nın ilk savaş gemisi olan yüzen batarya *Demologus*'un yapımını ona verdi. Ne var ki, buharlı gemilerin gerçek mucidi olan Fulton, uğradığı hayal kırıklıklarından, boşa giden çabalarından ve düzenbaz kişilerin hakkında açtığı davalardan yılmış, yaşama gücünü yitirmişti; aynı yıl içinde öldü. (L)

FULVİA, romalı kadın (öl. Siklon, Yunanistan, M. Ö. 40.). Fulvia ailesinden, Milo'nun rakibi Clodius'un, sonra C. Scribonius Curio'nun ve en sonunda geleceğin triumviri Marcus Antonius'un karısı. Cicero'ya karşı korkunç bir kin besledi ve onun ölümünün baş sorumlularından biri oldu. Marcus Antonius, onu Kleopatra için terketmişti; bu yüzden Octavius'u, Marcus Antonius'a karşı savaşa sürüklemek istedi. Octavius kabul etmeyince Perusia savaşının çıkmasına sebep oldu. 41-40 Yılı kış ayları boyunca süren uzun bir kuşatmadan sonra yenilerek Yunanlılara sığındı. (L)

FULVİA, Partrici'ler soyundan romalı kadın (M.Ö. I. yy.) Catilina'nın suç ortağı Q. Curius'un metresi idi, Cicero'ya suikasti haber verdi. Ondan sonra Curius ve Fulvia, Cicero'nun ücretli casusları oldular. (L)

FULVİA (GENS), Roma'da halk soyundan (pleb) aile; birçok konsül ve Cumhuriyet'in yüksek memuru ve hâkimi bu aileden gelmiştir. Başlıca kolları: Maximus Centimalus'lar, Paetinus'lar, Nobilior ve Flaccus'lar. (L)

FULVİUS FLACCUS (Quintus), romalı general (öl. M.Ö. 201'e doğr.). 237'de konsül oldu, Ligurları yendi; 224'te yeniden konsül, sonra ruhanî reis ve iki defa hâkim oldu. 212'de üçüncü defa konsüllük yaptı; Hannon'u yenilgiye uğrattı, Campania'lıları püskürttü ve Capua'yı kuşattı. Bir ara Hannibal'a karşı Roma'yı savunmak üzere bu kuşatmayı bıraktı, ama sonunda Capua'yı ele geçirdi. 209'da dördüncü defa konsül oldu. (L)

FULVİUS NOBİLİOR (Marcus), romalı konsül (M.Ö. I. yy.), 193'te İspanya *praetor*'u olarak büyük bir zafer kazandı, 189'da konsül oldu ve Aitolia'yı eyalet olarak elde etti; ancak Aitolia'lıları yenemedi, ağır şartlar koyarak onlarla anlaştı. Epir'de Ambrakia halkı Fulvius'un zulmünden senatoya şikâyetçi oldu; ama senato Fulvius'u haklı buldu. Yeniden bir zafer kazandı ve düşmanı Aemilius Lepidus ile birlikte *censor* seçildi. Göreve başlamadan önce halk huzurunda barıştılar. Fulvius birçok bina, bu arada Aemilia bazilikasını yaptırdı. (L)

FULYA i. (ital. *foglia*, yaprak'tan). Bot. Nergis türü. Sarı soğançiçeği. (*Narcissus jonquilla*): *Değnek soyarsın akşamlara kadar / Fulya tarlasında* (O.V. Kanık). [Yaprakları hasırotu yaprağını andıran fulya, koku bitkisi olarak yetiştirilir. Çiçeğin taç kısmı çok gelişmiştir ve sarı renktedir. Kokusu keskin ve belirgindir.]

— Mutf. *Fulya şurubu*, fulya yapraklarının yeşil kısımları ayrılıp yalnız beyaz kısımları kullanılarak yapılan şurup. (Yapılışı filbahar şurubunun aynıdır.) [ML]

FULYA balığı blş. i. Vatoz cinsinden ba-

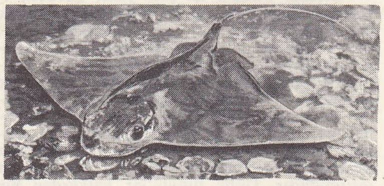

lık (*Myliobatis aquila*). [Kaldırım taşı gibi dizili dişleri bu hayvanın kabuklarla beslendiğini gösterir. İstiridye tarlaları için bir âfettir. Bütün «iğneli vatozlar» gibi bu da yumurtlayıcı doğurgandır. Fulyabalığıgillerin örnek tipi.] (L)

FULYABALIĞIGİLLER çoğl. blş. i. *Hipotremata* takımından kıkırdaklı balık familyası. (Bunlarda gövde disk biçiminde, gövdenin ön kısmı, göz hizasında yuvarlak şekilde oyuktur; gözler de vatoz balıklarında olduğu gib üstte değil yandadır. İnce kuyruğunun sırt kısmında bir veya birçok zehirli diken bulunur. Başlıca cinsleri *fulya balığı* ve *rhinoptera*.) [L]

FUMAGALLİ (Angelo), italyan tarihçi ve antika meraklısı (Milano 1728-ay.yy. 1804). Eserleri: *Delle Antichità Langobardico Milanesi* (Milano - Lombardia Eskiçağı Üzerine) [1802]; *Codice Diplomatico Sant'Ambroziano* (Sant Ambrosio Siyasî Kanunu) [1805]. (L)

FUMANA i. Sarı çiçekli bitki; kurak yerlerde, özellikle kireçli topraklarda yetişir. (Ladengillerden.) [L]

FUMARİA i. (lat. *fumus*, duman'dan). Bot. Şahterenin bilimsel adı. (L)

FUMİANİ (Giovanni Antonio), italyan ressam ve süslemecisi (Venedik 1643 - ay. y. 1710). Venedik'te çalıştı, San Rocco'da *Satıcıları Tapınaktan Kovan İsa* ve *Din Kurbanı*, San Pantaleone'de *San Pantaleone'nin Halesi* gibi büyük kompozisyonlar yaptı. (L)

FUN i. 1/2 Won değerinde, eski kore parası (ufaklık). [L]

FUNABAŞİ, Japonya'da şehir, Hondo adasının (Çiba ili) iç kısmında, Tokyo körfezinin kuzey kıyısında; 149 000 nüf. Çeşitli sanayi. (L)

FU-NAN krallığı, Çinhindi yarımadasında, Tonle Sap ve G. Mekong bölgelerine yayılan eski Khmer krallığı (II. yy. ?-M.S. IX. yy. başı). Ay'dan geldiklerini iddia eden ve Vyadhapura'da oturan kralların yönettiği Fu-Nan, Çinhindi'nin hintleştirilmiş devletlerinden biridir. Resmî dili sanskritçedir; Buddha'cılığın varlığına rağmen, krallar brahman dinini uygularlar ve adları Kançipuram ve Mahabalipuram'ın Pallava hanedanı adlarını hatırlatır. VI. yy.ın ikinci yarısında, Fu-Nan, Komşu ÇIN-LA krallığından Kamleuja'lar tarafından kısım kısım işgal ve İsanavarman tarafından Çın-la'ya ilhak edildi (616-635'e doğru); fakat Fu-Nan 664 veya 667'den itibaren bağımsızlığına yeniden kavuştu. Çın-la ile Fu-Nan arasındaki düşmanca ilişkiler, memleketi tekrar birliğe kavuşturmuş olan Cayavarman II'nin (802-850) başlattığı IX. yy. khmer rönesansına kadar, iki krallığın da zayıflamasına sebep oldu. Bk. KAMBOÇ ve KHMER'LER. (L)

FUNARİA i. Kara yosunu. (Açıklık yerlerde, odun kömürü ocaklarının dolaylarında ilk çıkan bitkilerdendir. Spor kesesini taşıyan saplar, kuraklık başlayınca kendi üstüne kıvrılır ve böylece nem ölçme işine yarayabilir.) [L]

FUNCHAL, Portekiz'e bağlı Maderia adasının merkezi, güney kıyısındaki bir körfeze amfiteatr şeklinde kurulmuştur; 43 300 nüf. Manuel üslûbunda katedral. Önemli liman. Turistik merkez. (L)

FUNCİ'LER, XVI. yy. da Gök Nil'in sol kıyısında Sennar imparatorluğunu kurmuş ve hâkimiyetini birçok Nûbye'li kabileye kabul ettirmiş bir Nil kavmi. Funci'ler, Habeşler ile fazlaca karışmış zencilerdir. Müslümandırlar, ancak fetişçi gelenekleri de büyük ölçüde muhafaza etmişlerdir. XVIII. yüzyılda bir habeş ordusunu bozguna uğrattıktan sonra, 1830'da Mısır'ın hâkimiyetine girdiler. (L)

FUNCK - BRENTANO (Frantz), fransız tarihçisi (Münsbach şatosu, Lüksemburg 1862 - Paris 1947). École Nationale des Chartes'ta okudu (1885), edebiyat doktoru oldu (1897), Paris Arsenal kitaplığı muhafızlığına getirildi, Bastille'in arşiv kataloğunu yaptı (1892-1895). Canlı, zarif, bazen polemiğe kayan bir anlatımla birçok tarihî eser yazdı: *Légendes et Archives de la Bastille* (Bastille'in Efsaneleri ve Arşivleri) [1898]; *Le Drame des Poisons* (Zehirler Dramı) [1899]; *L'Affaire du Collier* (Kolye Olayı) [1901]; *L'Ancienne France: le Roi* (Eski Fransa: Kral) [1912]. (L)

FUNCK - BRENTANO (Théodore), fransız filozof ve sosyoloğu (Lüksemburg 1830-Montfermeil 1906). Paris'te, Brüksel'de ve Almanya'da hukuk, tıp ve felsefe okudu. 1870 Savaşından sonra fransız uyruğuna geçti, Paris'e yerleşti, Maliye Bakanlığı İstatistik dairesi şefi, 1873'te de, École des Sciences Politiques'te devletler hukuku profesörü oldu. Başlıca eserleri: *Les Sciences Humaines: la Philosophie* (İnsan Bilimleri: Felsefe) [1868]; *La Civilisation et ses Lois* (Medeniyet ve Kanunları) [1876]; A. Sorel ile birlikte *Précis du Droit des Gens* (Muhtasar Devletler Hukuku) [1877]; *Les Sophistes Grecs et les Sophistes Anglais Contemporains* (Yunan Sofistleri ve Çağdaş İngiliz Sofistleri) [1879]; *Les Sophistes Allemands et les Nihilistes Russes* (Alman Sofistleri ve Rus Nihilistleri) [1887]; *La Politique* (Siyaset) [1892]; *La Science Sociale; Morale Politique* (Sosyal Bilim; Siyasî Ahlâk) [1897]; *Les Sophistes Français et la Révolution Européenne* (Fransız Sofistleri

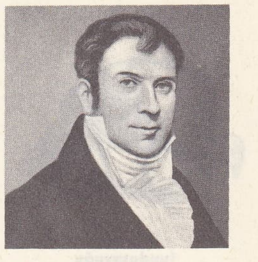

Robert FULTON
Peale'in eseri

funaria

Frantz FUNCK-BERANTANO

Foto. LAROUSSE

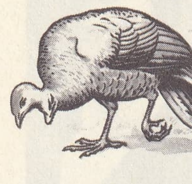

fundatavuğu

ve Avrupa Devrimi) [1905]. (L)

FUNDA ünl. Bk. FUNDO.

FUNDA i. Kurak yerlerde yetişen çalı-ağaççık: *Ayaklarımızın altından toprak parçaları yuvarlanıyor, kertenkeleler kaçışıyor, fundaların arasında saklanıyorlardı* (Ömer Seyfeddin).
— Bahç. *Funda toprağı,* çeşitli oranda kum ve organik maddeler (kök, sap, çiçek, yaprak gibi funda parçacıkları) karışımı. (Funda toprağı, asit tepkimeli olduğundan ortanca, siklamen, açalya gibi kireç isteyen bitkiler için gübre olarak kullanılır.)
— ANSİKL. Pek çok türü bulunan *funda*'lar, genellikle büyük alanları kaplar. (Bir türü, nemli yerleri sever.) En yaygın türü, pembe veya mor çiçekli *gök funda*'dır (*Erica cinerea*). Tarım alanında evcil hayvanlar için altlık olarak kullanılır.
Boyu 2-3 m'yi bulan, yeşilimsi çiçekli özel bir türünden (*E. scoparia*) süpürge yapılır (süpürgeotu). Bazı yerlerde bunun dalları, ipekböcekleri için askı olarak kullanılır. Bazı yerlerde de kökünden pipo yapılır. Fundanın odunu, koyu kırmızıdır, gayet güzel cilâ tutar. (L)

FUNDAGİLLER çoğl. i. Düzgün çiçekli ağaççıklar familyası; çiçeklerinin taç kısmı çan, çıngırak veya huni biçiminde, pembe, mor, beyaz veya yeşilimsi renktedir. (Fundalar takımından.)
— ANSİKL. *Fundagiller*'in genellikle kapsül biçimindeki meyvesi, kocayemiş ve yaban mersininde üzümsüyemiş şeklindedir, yenebilir. Bazı funda cinsleri (funda, katmerli zakkum, açalya) güzel çiçeklerinden dolayı bahçelerde yetiştirilir. (L)

FUNDALAR çoğl. i. İkiçenekli bitişik taçyapraklı çiçekli bitkiler takımı; fundalarla yabanî mersin, *rhododendron,* açalya, pirola, *monotropa* gibi yakın bitkileri kapsar. (Bu takımdaki familyalar. Fundagiller ve *pyrolaceae.*) [L]

FUNDALIK i. (*funda*'dan *funda-lık*). Funda ile kaplanmış olan yer: *«Haydi arkadaşlar» derken fundalıkta bir kımıldama oldu* (K. Tahir).
— ANSİKL. Ormanlarda yetişen, funda çalı, karaçalı, eğreltiotu, katırtırnağı gibi bodur bitkilerin tümü. Bu bitkilerle örtülü kıraç bölge (ormanların ve eski zayıf tarım alanlarının soysuzlaşması sonucunda oluşur): Antalya fundalıkları. (LM)

FUNDAMENTALİSM [Fandımentılizm] i. (ing. k.). Birinci Dünya savaşı sırasında A. B.D.'de gelişme olan, protestan menşeli dinî akım.
— ANSİKL. Bu hareket 1910-1918 yılları arasında yayımlanmış olan ve Hıristiyanlığın temel öğretilerini açıklayan bazı broşürlere dayanır. *Fundamentalism* Kutsal Kitap'ın yalnız metin anlamını gözönünde tutar, bu konuda yapılabilecek olan bilimsel veya tarihî hiç bir yorumu kabul etmez ve türlerin evrimini reddeden *fiksizm*'e inanır. Fundamentalism, modernizm'in şiddetli saldırılarına uğradı ve 1925'te Amerika'nın Tennessee eyaletindeki bir devlet okulunda öğrencilerine evrim teorisini öğretmiş olan bir öğretmen aleyhinde açılan dava dolayısıyle dünya çapında bir tartışmaya yolaçtı. 1918'de A.B.D.'de *World's Christian Fundamental association* (Dünya Hıristiyan Fundamentalist derneği) adında bir dernek kuruldu. (L)

FUNDAMENTALİST [fandımentılist] sıf. ve i. (ing. k.). Fundamentalism ile ilgili olan; fundamentalism'e intisap eden (kimse). [L]

FUNDASIÇANI bls. i. Güney Amerika'ya özgü kemirgen hayvan. (Funda sıçanlarında azı dişlerinin üzerinde sekiz şeklinde mine kıvrımları bulunur; ilmî adı *octodon* [«sekiz dişli»] buradan gelir. Bunlar çok sayıda yavru yapan kazıcı hayvanlardır. *Octodon degus* Şili'de yaşar. Sekizdişligiller familyasının örnek tipi.) [L]

FUNDATAVUĞU bls. i. Oldukça büyük boylu kuş (*Catheterus lathami*). [Tüyleri siyah, başı ve boynu kısmen çıplak ve gözalıcı renktedir. Yeni Gine'de ve Avustralya'nın kuzeyinde yaşar. İriayaklıgiller familyasındaki bütün kuşlar gibi bunlar da kuluçkaya yatmaz. Bk. İRİAYAKLI.] (L)

Fundement der Moral (ÜBER DAS) [*Ahlâkın Temelleri*], Schopenhauer'in eseri (1879). Ahlâksız olmak, kıyıcılıkla, bencillikle hareket etmektir. Herhangi bir adalet, iyilik, çilecilik kuralına uyarak hareket etmek de mutlaka ahlâklı olmak anlamına gelmez. Yazara göre, yalnız *acıma* duygusuyle çilekeş, iyi, âdil olan ahlâklıdır ve çileciliğe yaklaşıldığı ölçüde ahlâklılık da artar. Çünkü, yalnız o, hayal örtüsünün (Maya) ötesine geçebilmiş ve kendisiyle öbür yaratıklar arasında bir özdeşlik bulunduğunu anlamıştır. Buradan, kişinin kendine gösterdiği sevgiyi bütün yaratıklara karşı da göstermesi gereği doğar. (L)

FUNDİ i. Bk. FONİO.

FUNDİNG [fönding] i. (ing. k.). Bank., Bors. ve Mal. Nakit olarak ödenememiş olan kuponlar yerine verilen hisse senedi. (Kupon sayısı, «funding» hisse senedi değerinden daha düşük bir değer taşıyorsa, yerine, borsada muamele görebilen bir *makbuz* veya bir *resepise* verilir.) [L]

FUNDO veya **FUNDA** ünl. (ital. *fonda*'dan). Denizc. Demir atmak için verilen kumanda. ‖ *Fundo etmek,* çapayı atmak, demirlemek. ‖ *Mec.* Herhangi bir şeyi suya, denize fırlatıp atmak. (ML)

FUNDUKİSTAN, Afganistan'ın güneyinde bir Buddha manastırı (yaklaşık olarak M. S. VII. yy.). Buradaki resim ve heykellerde hint ve iran etkileri görülür. (L)

FUNDUS i. («mülk» anlamında lat. k.). Rom. huk. İmparatorun, kilisenin veya bir özel kişinin mülkiyetinde bulunan ve adını bu kurum veya kişiden alan arazi. (Roma hâkimiyetini yaşayan Batı'da, gelecekteki bucak ve köylerin çekirdekleri, bu toprak birimleri etrafında gelişti.) [L]

FUNDY körfezi, Atlas okyanusunda körfez; doğuda Nova Scotia, Maine ve New-Brunswick arasında, Amerika kıtasına yaklaşık olarak 270 km'lik bir girinti yapar. Girişinde 80 km olan genişliği, daha içerilerde 40-60 km arasındadır. Gelgit hareketinin olağanüstü yükselmesi, bazı noktalarda 22 m'yi bulur. Başlıca limanı Saint-John (New-Brunswick). 1763'ten önce çizilen haritalarda Fundy körfezinin adı *Fransız körfezi*'dir. (L)

FUNGA i. Camc. Cam üflemeğe yarayan 1 ile 3 m uzunluğunda demir boru. ‖ *Funga ağızlığı,* cam üflemekte kullanılan funganın ucuna takılan ağızlık. (L)

FUNGİ—, lat. *fungus* («mantar» kelimesinden alınan ve bazı bilimsel kelimelerin bileşimine giren kelime parçası. (L)

FUNGİA (veya **FONGİA**) i. Başlı başına koloni kurmayan ve diğer türlerin meydana getirdiği resiflerde yaşayan polipöbeği. (*Alexacorallia* altsınıfının *fungidae* veya *fongidae* familyasının örnek tipi.)
— ANSİKL. *Fungia* az çok yassı gövdeli, ışınsal bölmeli, büyük ve basit yapılı büyük bir polipöbeğidir. Üst tarafı bombeli, alt tarafı içbükey ve burasının çeperleri dikensi çıkıntılıdır. Öbeğin merkezi tıkız, çevresi gözeneklidir. Bu bakımdan fungia'lar gözenekli mercanlarla gözeneksiz mercanlar arasında geçit hayvanı sayılır. Dokunaçları, ortadaki ağzın çevresinde halka şeklinde değil, öbeğin iç bölmelerinin uçlarına denk gelen kısımlarda bütün yüzeye yaygın durumdadır. Genç fungia'lar kalkerden bir sapçıkla bir yere tutunur; kısa bir süre sonra bu sapçık kırılır ve genç mercan serbest kalır. Sapçığın üzerinde tomurcuklanma yoluyle yeni bir fungia oluşur, bir süre sonra o da kopar ve böylece sürüp gider. Fungia'lar Atlantik'ten başka bütün tropikal denizlerde yaşar. (L)

FUNGİ İMPERFECTİ çoğl. i. («basit mantarlar» anlamında lat. k.). Asklı ve bazitli mantarlardan başka biçimde olan ve değişik çoğalma tarzı gösteren mantarlar; bunlara *deuteromycetes, adelomycetes* veya sadece basit mantarlar denir. (L)

FUNG'LAR, XVI. yy. başında Ak Nil ile Gök Nil arasına yerleşmiş, zenci-arap karışımı afrika halkı. (Başkent: *Sennar.*) [L]

FUNGUS i. («mantar» anlamında lat. k.). Deri veya mukoza üzerinde, özellikle bir yaranın dudakları üzerinde büyüyen süngersi yumuşak ur. (L)

FUNİCULİNA i. Deniz polipöbeği; boyu 1 m'yi aşan yumuşak, uzun boynuzsu bir sapın ucunda bulunan polipler kesişen çapraz iğneciklerin altında barınabilir. (*Funiculina*'lar Atlantik, Akdeniz ve Kuzey denizinde, 40-500 m derinliklerde, ışıksaçan koloniler meydana getirir.) [L]

FUNK (Casimir), polonya asıllı amerikan biyokimyacısı (Varşova 1884 - Albany, New York 1867). Bern'de ve Paris'te Pasteur enstitüsünde öğrenimini tamamladı (1904). Varşova'da, Berlin'de, Paris'te ve Londra'da hormonlar, şeker hastalığı ve kanser üzerinde araştırmalar yaptı, 1915'te Amerika'ya yerleşti ve 1920'de amerikan yurttaşlığına geçti. Bir ingiliz dergisinde, pirinçte bulunan ve beriberi hastalığına karşı kullanılabileceğini gösterdiği bir maddeyi tanımlamak için vitamin kelimesini ilk olarak ortaya attı (1911). Şimdi B 1 vitamini adıyle bilinen bu madde 1926'da yalıtılmıştır. (L)

FUNK (Walther), alman iktisatçı ve maliyecisi (Trakehnen, Doğu Prusya 1890 - Düsseldorf 1960). 1916'da *Berliner Börse Zeitung*'a (Berlin Borsa Gazetesi) girdi, kısa bir süre içinde yayın yönetmeni oldu. Malî meseleler uzmanı olduğundan, nasyonal - sosyalist parti iktidara geçince, danışmanlığa getirildi. Basın alanındaki uzmanlığından dolayı da, 1933'te Hitler tarafından Dr. Goebbels'in emrinde propaganda müsteşarlığına getirildi. Hitler ile anlaşamayan Dr. Schacht'ın yerine Reich'ın iktisat bakanı oldu (aralık 1937). Ocak 1939'da kredi konusunda geniş hükûmet yetkileriyle Reichsbank genel müdürlüğüne getirildi (1940'a kadar). Milletlerarası Nürnberg mahkemesine sevkedildi (1946); III. Reich'ın saldırgan siyasetini desteklemiş olmakla suçlanarak müebbet hapse mahkûm edildi, ama 1957'de serbest bırakıldı. (L)

FUNORİ i. Japonya'da, gloiopeltis türünden bazı deniz yosunlarından elde edilen jeloz. (Kumaşların aprelenmesinde veya kâğıtların parlatılmasında kullanılır.) [L]

FUNT i. (alm. *pfund*'dan). *Esk.* Topların büyüklüğünü göstermek için barut haklarını belirtmekte kullanılan ölçü. (Alman funtu 1,2357 libre, avusturya funtu 1,0311 libre idi.) [M]

FUNTUMİA i. (ana türün yerli adı *ofuntum*'dan). Bir türünden kauçuk elde edilen ağaç cinsi. (Zakkumgillerden.)
— ANSİKL. *Funtumia elastica,* Gine ve Kamerun'da yetişir; yüksekliği 20-30 m'yi bulur ve iyi kaliteli kauçuk verir. Fildişi kıyısında orman zenginliğinin kaynağıdır; ağaca, *ofuntum, pe, tve* gibi yerli adlar verilir. Kauçuğu elde etmek için, ağaç bir çeşit boru biçimindeki bıçakla çentilir, çamdan reçine elde etmek için yapıldığı gibi gövdeye, yaralar açılır, kesilen yerler tümüyle balık iskeletini andırır.
Siyah Afrika'nın çeşitli bölgelerinde *pezin, pri, vala* gibi yerli adlarla anılan ikinci bir türü daha vardır (*F. Africana*). Fakat bu ağaç kauçuk sütü verecek yerde visinli yapışkan macun verir. Bunun yumuşak ve beyaz odunu su kabı ve mutfak eşyası yapımında kullanılır. (L)

FUNYA i. (ital. *fogna*'dan). Ask. Barut ve benzeri patlayıcı maddeleri patlatmak için kullanılan kapsül. ‖ Topu ateşlemek için falya deliğine konulan âletin adı. ‖ *Funya ateşleme düzeni,* çarpma funya kullanan toplarda mermiyi atan sevk barutunu ateşlemeğe yarayan tertibat. (Funya ateşleme düzeninin çalışmasını sağlayan veya mermiyi atmak üzere çarpma kapsülünü işleten ere *funya ateşleyicisi* denirdi.) ‖ *Funya deliği,* funyanın geçirildiği delik. ‖ *Funya siperi,* topların kuyruk kapama mekanizmasına ait parça. (Ateş sırasında funyanın gaz basıncıyle fırlayarak topu kullanan erlere isabet etmesine engel olur. *Fünye* de denir.) [L]

Fuoco (IL) [*Ateş*], G. D'Annunzio'nun romanı (1900). Şair ve müzisyen Stelio Effrena'yı seven bir trajedi oyuncusu Foscarina, daha genç bir rakip karşısında geri çekilir. Eser, yazarın kendi kişiliğini yücelttiği bir çeşit otobiyografi niteliğindedir. (L)

FUOCO (Maria BRAMBİLLA, **Sofia** — denir), italyan kadın dans sanatçısı (Milano 1830-Carate Lario, Como 1916). Carlo Blasis'in öğrencisiydi. Meslek hayatına on beş yaşında, *Giselle* balesinde dansederek başladı, iki yıl sonra Paris operasına girerek iki yıl çalıştı. Güçlü bir tekniği vardı, topuğunu yere basmadan, sürekli olarak ayak uçları ile bir sürü çeşitlemeler icra edebilirdi.

Desen. LAROUSSE

Dans sırasında başdöndürücü bir çabukluğa ulaşabiliyordu. Jules Perrot'nun balesi *Catarina, ou la Fille du Bandit* (Catarina veya Haydudun Kızı) meslek hayatının en büyük zaferi oldu. (L)

FURCRAEA i. (fransız kimyacısı F. de *Fourcroy*'un adından). Özlü sulu otsu bitki; Tropik Amerika'da pek çok türü yetişir: *Furcraea longaeva, F. Cubensis, F. Pubescens, F. Gigantea, F. Humboldtiana* v.b. Bunların çoğu agave gibi sebze olarak yetiştirilir. Güzelhatunçiçeğigillerden. *Eşanl.* FOURCROYA. (L)

FURENS, Fransa'da Massif Central'de (Forez) sel suyu, Loire'ın kolu (sağ kıyı); 40 km. Pilat dağı eteğinden doğar, Saint-Etienne'den geçer ve Saint-Rambert'in biraz aşağısında Loire'a kavuşur. (L)

FURETİÈRE (Antoine), fransız yazarı (Paris 1619 - ay. y. 1688). Küçük burjuva bir aileden geliyordu, iyi bir eğitim gördü, 1645'te avukat oldu, sonra bir hazine avukatlığı görevi satın aldı. Çok geçmeden tarikata girdi ve kendini edebiyata verdi. *Poésies Diverses* (Çeşitli Şiirler) [1655], *Une Nouvelle Allégorique ou Histoire des Derniers Troubles Arrivés au Royaume d'Eloquence* (Temsilî Bir Hikâye veya Belâgat Ülkesinde Meydana Gelen Son Karışıklıkların Tarihi) [1658], *Voyage de Mercure* (Utarit Yolculuğu) [1659] gibi eserler yayımladı. Bunlar ona, 1662'de Fransız akademisinin kapılarını açtı; aynı yıl Chalivoye rahibi ve Pruines manastırı başrahibi oldu. 1666'da yayımladığı *Le Roman Bourgeois* (Burjuva Romanı) adlı eserinde, çok iyi tanıdığı iki çevrenin (adliye ile küçük burjuvazinin) törelerini gerçekçi bir görüşle anlattı. Bununla birlikte Furetière, edebiyatçı olarak tanınmamıştır. Akademiye girdiği sırada bütün meslektaşları lûgat çalışmaları içindeydiler. Furetière de kendi lûgatini yazmağa karar verdi. Kraldan bir imtiyaz kopararak, 1684'te, *Essai d'un Dictionnaire Universel*'i (Bir Genel Lûgat Denemesi) yayımladı. Böyle bir teşebbüs akademi üyelerinin hoşuna gitmediği için, onu 1685'te akademiden uzaklaştırdılar. Furetière, bunun öcünü almak için akademiye karşı bir dizi hiciv yazdı ve çalışmalarını aralıksız olarak sürdürdü. Ölümünden iki yıl sonra, 1690'da, Bayle'ın bir önsözüyle, *Dictionaire Universel Contenant Généralement Tous les Mots Français Tant Vieux que Modernes et les Termes des Sciences et des Arts* (Eski, Yeni Bütün Fransızca Kelimeleri ve Bilim ve Sanat Terimlerini İçine Alan Evrensel Lûgat) adlı eseri, Hollanda'da yayımlandı. (L)

FURGAÇ (Ahmed İzzet). Bk. AHMED İZZET PAŞA.

FURGON i. (fr. *fourgon*). Dy. Eşya taşımak için yolcu katarına eklenen kapalı vagon.

— ANSİKL. *Çarpma furgonu* denen vagon, lokomotifin anî olarak durması veya sert bir çarpışmada meydana gelecek sarsıntıyı ve bunun sonuçlarını hafifletmek amacıyle genellikle trenin baş tarafına, tender ile ilk yolcu arabasının arasına bağlanır. Hızın daha az, çarpışma olaylarının daha sık olduğu eski günlerde, aynı maksatla katarın sonuna da bir furgon eklenirdi. (L)

Furia (GENS), romalı patriciler sülâlesi. En tanınmış kolları Camillus'lar Fusius'lar ve Medullinus'lardır. Bu *gens* aslında Tusculum'luydu. Fakat Medullinus'lar Tusculum'dan sonra kurulmuş bir şehre, Medullia'ya yerleştiler. Medullinus'ların birçok üyesi V. yy.da ve IV. yy. başında konsül veya diktatör oldu. Aile, M.Ö. IV. yy. da tarihten silinir, fakat M.S. 17'de, bir Furius Camillus'un Afrika'da prokonsül olduğunu biliyoruz. (L)

Furia de Sponsu (LEX) [*Kefalet Üstüne Furia kanunu*]. Rom. huk. VI. yüzyıldan beri varolan ve yalnız İtalya'da uygulanabilen Roma kanunu. Bu kanun, kefaletten doğan borcun (*sponsores* ve *fidepromissores*) iki yıllık bir süre içinde sona ereceği hükmünü koymaktaydı. Bundan başka, birden çok *sponsores* veya *fidepromissores*'in varlığı halinde, vadenin bitiminde ödeme kabiliyeti bakımından ayırım yapılmaksızın bütün yaşayanlar arasında, borç, hukuken bölüşülmekteydi. (L)

FURİAE. Rom. mit. Erinys'lerle birleşmiş, roma cehennem tanrıçaları. (L)

Furia Testamentaria (LEX) [*Vasiyetler Üstüne Furia kanunu*]. Rom. huk. 550 ile 585 yılları arasında Roma'da yapılan ve olağanüstü durumlar dışında bin as'tan fazlasını vasiyetle bırakmayı yasaklayan plebisit. (L)

FURİOSO sıf. («deli» anlamında ital. k.). Müz. Şiddetli, öfkeli olarak: *Allegro furioso.* (L)

FURİPTERUS i. Güney Amerika'da yaşayan yarasa. (Serbestkuyrukluyarasagillerden.) [*Furipterus horrens* oldukça büyük, mavimsi gri renkte bir yarasadır; yüzünün görünüşü çok korkunçtur, burnunun üzerinde levhacıklar bulunur; Guyana ve Brezilya'da yaygındır.] (L)

FURİUS BİBACULUS, latin şairi (M.Ö. I. yy.). Sezar'a karşı şiddetli bir yergi olan *Galya Savaşı* âdlı bir eser yazdı. Tacitus'a kalırsa, hiç çekinmeden Augustus'a da çatmış ve bu yüzden başına herhangi bir belâ gelmemiştir. (L)

FURİUS CAMİLLUS (Lucius), romalı general (M.Ö. IV. yy.), Furius Camillus Marcus'un oğlu. 350'de diktatör, 349'da konsül oldu ve Alban dağlarında Galyalı'ları yendi. 345'te yeniden diktatör oldu, Aurunca'lara karşı savaştı. Latinlerin filosunu yok ettikten sonra 338'de Antium'u zaptetti. Düşman gemilerinin mahmuzlarını (*rostra*) Roma'ya naklederek nutuk tribününü bunlarla süsledi; kendisinin ve babasının yaptığı işler latin tarihçileri tarafından yer yer birbirine karıştırılmıştır. (L)

FURİUS CAMİLLUS (Marcus), romalı general (M.Ö. V. yy. sonu - öl. M. Ö. 365 ?). 401 - 381 Yılları arasında altı defa konsül yetkisiyle askerî yargıç, 396'da diktatör oldu, özellikle Etrüsklere karşı mücadelede sivrildi, askerlerini kaleye sokarak Veii'yi zaptetti. 394'te Falisci'lerle barış anlaşması yaptı. Sonra mücadeleyi Aequiler'e, Hernici'lere ve Volisci'lere yöneltti (389). Roma ordusunun gücünü arttırdı ve Capitolium'a tahkimli tesisler yaptırdı. Bu yüzden ROMA'NIN İKİNCİ KURUCUSU diye anıldı. Hayat hikâyesi kısmen efsaneleşmiştir. (L)

FURİUS CAMİLLUS (Marcus), Afrika prokonsülü (öl. M.S. I. yy.). Tiberius zamanında Roma'ya karşı bağımsızlık savaşına girişmiş olan Tacfarinas'ın Numidia'lı birliklerini yendi. (L)

FURİUS CAMİLLUS SCRİBONİANUS, romalı general, Tiberius zamanında konsül oldu (32). Claudius olayında Dalmaçya kuvvetlerine kumanda etti ve başarı kazandı. Roma üzerine yürürken, askerleri bu gidişte bir uğursuzluk sezdikleri bahanesiyle onu öldürdüler. (L)

FURKA boğazı, İsviçre Alplerinde boğaz, Yukarı Rhône vâdisi ile Urseren (Reuss) vâdisi arasında; 2 431 m. Otomobil yolu. Furka-Oberalp elektrikli dağ treni boğazın altındaki tünelden geçer. (L)

FURKAN i. (ar. *fark*'tan *furkān*). Din. İyi ve kötüyü, doğru olanla olmayanı, hak ile bâtılı birbirinden ayıran kanıt. Bk. ANSİKL. ‖ *Kur'an-ı Kerim.* ‖ *Furkan günü*, Bedir savaşının yapıldığı gün.

— ANSİKL. Din. Furkan sözü Arapçaya Aramî dilinden geçti, sonra değişik anlamlar kazandı. Kur'an-ı Kerim'in ve ondan önce indirilen kutsal kitapların adı oldu. Kur'an-ı Kerim'de yirmi beşinci sure de Furkan adını taşır. İslâm dinine göre en doğru, en kesin hükümler Allah'ın Kur'an ile bildirdikleridir. Kur'an-ı Kerim, getirdiği hükümlerle hak ile bâtılı en açık, en seçik bir dille birbirinden ayırmış, müminlerin sakınması gereken davranışları bildirmiştir. Her iman edenin uyması, yerine getirmesi gereken ne varsa Kur'an-ı Kerim'dedir. Furkan kelimesi sonradan bir ilâhiyat terimi oldu. Kur'an'ın «hak» ve «bâtıl» diye nitelendirdiği durumları ayırt etmekte kesin bir ölçü, en güvenilir «kıstas», başvurulması gereken tek kaynak anlamında kullanılmağa başlandı.

◆ **Furkanî** sıf. *Esk.* Kur'an ile ilgili. (M)

Furkan suresi, Kur'an'ın XXV. suresi. 77 Ayettir. Mekkede indirildi. İbni Abbas 68, 69 ve 70. ayetlerin Medine'de indirildiğini nakleder. Bu surede Allah'ı inkâr ederek peygamberiyle de alay eden kimselerin pek yakında ne şekilde cezalandırılacakları anlatılır ve bu konuda geçmiş ümmetlerden peygamberlerini yalanlayanların uğradıkları âkıbet örnek olarak gösterilir. Surenin sonunda Allah'ın kudreti çeşitli örneklerle belirtilir (45-55. ayetler) ve müminlerin özellikleri açıklanarak cennetle mükâfatlandırılacakları vaat edilir. (M)

FURLANA veya **FORLANA** i. Friuli'de ortaya çıkan eski bir italyan dansı.

— ANSİKL. İki (6/8, 6/4) veya (3/4) zamanlı ve canlı ritimli *furlana*'nın özellikleri, XVI. yy.da *passamezzo*'nun özelliklerine benzer, XVII. ve XVIII. yy.da *giga*'ya benzemeğe başlar. Furlana, Bach ve Telemann'dan başka Campra, Couperin ve Rameau tarafından da çok işlendi. Modern furlana bestecileri arasında Ponchielli (Gioconda, perde I) ve Ravel (Couperin'in Mezarı) sayılabilir. (L)

FURLANİ (Enrico veya Henri), italyan piyanisti ve bestecisi (yaklş. ol. 1870-yaklş. ol. 1940). Ömrünün büyük kısmını İstanbul'da geçirdi. Piyano için hazırladığı *Toccata*'sı ile Milletlerarası Paris yarışmasında birincilik kazandı (1886). Yazdığı *Millî Ün* başlıklı marşını Dolmabahçe sarayında verdiği özel bir konserde Atatürk'e dinletti (1932). Başlıca eserleri: 1909 Meclisi Mebusanına ithaf ettiği *Hürriyet Marşı;* orkestra için *Türk Marşı; Türk Rapsodisi; Ayın Ondördü; Bebek.* (M)

FURLONG i. Metrol. 220 Yarda değerinde, yani İngiltere'de 201,167 8 m ve A.B.D.'de 201,168 4 m'ye eşit uzunluk ölçüsü. (L)

FURMANOV (Dimitri Andreyeviç), sovyet romancısı (Sereda, Kostroma 1891-Leningrad 1926). İç savaş sırasında orduda komiserlik yaptı; bellibaşlı partizan tiplerinden birini anlattığı *Çapayef* adlı ünlü bir roman yazdı (1923). [L]

FURMARİYERİT i. (fr. *fourmariérite*). Miner. Tabiî hidratlı uranyum ve kurşun oksit; ortorombik sistemde billûrlaşır, kırmızı renklidir. (L)

FURMİNT i. Macaristan'da yetişen ve Tokay şarabı yapılan beyaz üzüm asması. (L)

FURNARİİDAE çoğl. i. Çömlekçikuşugillerin bilimsel adı. (L)

FURNAS, Brezilya'da yer, Yukarı Rio Grande (Minas Gerais) kıyısında. Önemli hidroelektrik tesis (1 200 mW güçte santral). [L]

FURNEAUX (Tobias), ingiliz denizcisi (Swilly, Plymouth 1735 - 1781). S. Wallis'in seferine (1766-1768) katıldı. 1772'de J. Cook ile birlikte *Adventure* gemisiyle bir sefere çıktı ve bugün kendi adını taşıyan adaları buldu (1773). [L]

FURNEAUX adaları, Tasmanya'ya bağlı takımadalar, Bass boğazının doğu girişinde. 1773'te ingiliz denizcisi Tobias Furneaux (1735-1781) tarafından bulunan takımadalar başlıca Flinders, Barren ve Clarke adalarından meydana gelir. Koyun yetiştiriciliği. (L)

FURNES. Bk. VEURNE.

FURNESS, İngiltere'de idare bölümü, Lancashire'ın kuzeyinde; Morecambe koyu, Cumberland kütlesi ve Duddon halici arasında. Bu bölgede Romalılar zamanından beri çıkarılan demir filizi, birçok metalürji sanayii kurulmasına yolaçtı. Ama bugün yüksek fırınların kullandığı filiz dış ülkelerden ithal edilir. XII. yy.dan kalma büyük bir manastır olan *Furness Abbey*'in kalıntıları. (L)

FURNİ, Ege denizinde yunan adası (Sisam ili), Sisam ile İkaria arasında; 1 100 nüf. (L)

FURNİVALL (Frederick James), ingiliz filoloğu ve bilim adamı (Egham, Surrey 1825-Londra 1910). Eski ingiliz yazarlarından pek çok eser yayımladı: Percy'nin *Ballades*'i; Chaucer'ın *Canterbury Tales*'i (Canterbury Hikâyeleri); Caxton'ın *Book of Curtesye*'si (Nezaket Kitabı). *Oxford New English Dictonary*'nin (Oxford Yeni İngilizce Lûgati) yayımlanmasına önayak olanlardan biridir. (L)

FURO i. (fr. *foureau*). Yırtmaçlı bir eteklığin altına giyilen, vücuda iyice oturmuş kolsuz elbise. ‖ Vücudu iyice saran elbise. ‖ Saydam bir gece elbisesinin altına giyilen elbise. (L)

FURON (Raymond), fransız jeoloğu (Bea-

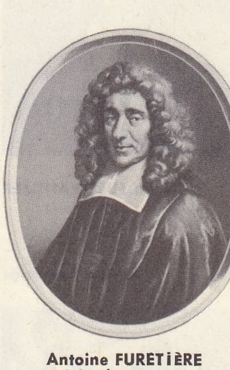

Antoine FURETİÈRE
Edelinck'in gravürü
Bibliothèque Nationale,
Paris

Foto. LAROUSSE

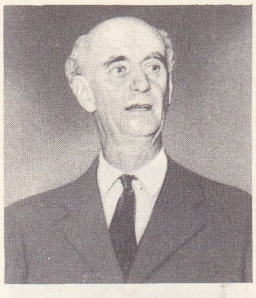

Wilhelm FURTWANGLER

fusarium hastalığı

katmerli papatyada

patateste

umont-le Roger, Eure 1898). Paris Fen fakültesini bitirdi. Tabiî Bilimler Millî müzesi laboratuvarına asistan oldu (1921-1922), Afganistan'da incelemelerde bulunarak (1922-1925) bu ülkenin jeolojisi hakkında doktora tezi verdi (1926), Fransız Batı Afrika'sında ve Ekvator Afrika'sında jeoloji çalışmaları yaptı (1930-1931), Tahran üniversitesi jeoloji profesörlüğünde bulundu (1935-1937), Fransız Gine'sinde maden araştıran bir kurula başkanlık etti (1941-1942). Fas, Tunus ve Portekiz'de çalıştı (1942-1960). Bu arada Türkiye'ye gelerek hidrojeoloji konusunu inceledi (1951-1952). Denizaşırı Bilimler akademisi üyeliğine (1956), Fransa Jeoloji kurumu başkanlığına seçildi (1961). Bu tarihten itibaren Paris Fen fakültesi jeoloji kürsüsü profesörlüğüne getirildi. Eserleri: *L'Afganistan* (Afganistan) [1926]; *Contribution à L'Étude Géologique et Géomorphologique de l'Afghanistan* (Afganistan'ın Jeolojik ve Morfolojik İncelemesine Katkı) [1926]; *İran* (La Perse) [1937]; *İntroduction à la Géologie et à l'Hydrogéologie de la Turquie* (Türk Jeolojisine ve Hidrojeolojisine Giriş) [1953]; *Manuel de Préhistoire Générale* (Genel Tarihöncesi Elkitabı) [1956]; *La Paléogéographie* (Eski Coğrafya) [1958]; *Le Problème de l'Eau dans le Monde* (Dünyada Su Problemi) [1963]; *Fossiles Vivantes* (Yaşayan Fosiller) [1966]; *La Terre Est-elle une Mine İnépuisable?* (Yer Tükenmez Bir Maden Ocağı mıdır?) [1967]. (M)

FURRER (Jonas), isviçreli siyaset adamı (Winterhur 1805-Ragaz 1861). Federal mecliste Zürich milletvekili olarak, cizvitlerin ortadan kaldırılmasını istedi. Fakat Sonderbund olayında uzlaştırıcı bir tutum takındı ve 1848 federal anayasasının hazırlanmasına katıldı. Birçok kere konfederasyon başkanlığı yaptı. (L)

FURRİNA, Roma'da Janiculum eteklerinde bulunan kutsal bir kaynak ve orman tanrıçası. Cumhuriyet döneminde cehennem tanrısı olan Furia'lardan sayıldı, kendisine tapınılmaz oldu ve tapınağı doğu dinlerine ayrıldı. (L)

FURTA i. Bk. FART FURT veya FARTA FURTA.

FURTADO (Celso), brezilyalı iktisatçı (Pombal, Paraiba eyaleti 1920). Millî İktisadî Kalkınma bankasını idare etti (1959-1961) ve 1959'dan 1964'e kadar başkanlığını yaptığı Kuzeydoğu Kalkınma şirketinin (S.U.D.E.N.E.) teşkilâtlanmasında büyük rol oynadı. Brezilya ekonomisi üzerine birçok eseri vardır. 1964 Olayları üzerine memleketini terk etmek zorunda kaldı. (L)

FURTWANGLER (Adolf), alman arkeoloğu (Freiburg - in - Breisgau 1853-Atina 1907). Olympia kazılarına katıldı. 1880'de Berlin müzeler müdürü, 1894'te Münih üniversitesinde profesör oldu ve antik oyma taş eserler koleksiyonu müdürlüğü yaptı. Klasik arkeolojinin çeşitli kollarında geniş bilgi sahibiydi. *Eros in der Vasenmalerei* (Vazo Resminde Eros) [1874]; *Meisterwerke der Griechen Plastik* (Yunan Plastik Sanatının Şaheserleri) [1893]; *Neure Falschungen und Antiken* (Eski ve Yeni Kopyalar) [1899]; *Die Antikon Gemmen* (Eski Kazılı Taşlar) [1900] ve ölümünden sonra 1910'da yayımlanan *Beschreibung der Glyptotek* (Kazılı Taşlar Koleksiyonu) başlıca eserleridir. (L)

FURTWANGLER (Wilhelm), alman orkestra yöneticisi (Berlin 1886-Ebersteinburg sanatoryomunda, Baden - Baden 1954). İki savaş arasında tanınmış orkestra yöneticilerinin en büyüklerinden biri. 1922'de Leipzig ve Berlin'de A. Nikisch'in yerine geçti. Beethoven, Brahms ve Bruckner'in eserlerini olağanüstü bir güçle yorumladı. (L)

FURÛDE i. (fars. *furūde*). *Esk.* Cimrilik, alçaklık.
◆ Sıf. Cimri, alçak. (M)

FURÛGÎ, bazı iran şairlerinin ortak mahlâsı. **1.** FURÛGÎ (XVII. yy.). Esterâbâd'lıdır. Horasan'da öğrenim gördü. Şah Tahmasbı Sufî'nin hizmetinde bulundu. **2.** FURÛGÎ, Kazvin'lidir. Şah Abbas zamanında yaşadı. **3.** FURÛGÎ (XVII. yy.), Keşmir'lidir. (M)

FURUĞUDDİN (Muhammed Mehdi), iranlı şair (Tebriz 1880-?). Büyük öğrenme isteği ile ünlü şahsiyetlerin, bu arada hükümdar ailesinden *Ferruh* mahlâsı ile şiirler yazan Feridun Mirza'nın yanında bulundu. Bunun için de Furugi Ferruhî unvanını aldı. Tahran'da devlet işlerinde önemli görevlerde bulundu. Arapça ve farsça şiirler yazdı. Bütün şiirlerini *Tezkirât-üş-Şebab* (Gençlik Hatıraları) adlı eserinde topladı. (M)

FURUHAŞİ (Harunoşi), japon yüzücüsü (Hamamatsu, Şizuoka ilçesi 1928). Serbestte yüzme şampiyonu. 400, 800 m, 1 000 yarda ve 1 500 m dünya rekortmeni. (L)

FURUHJELM (Annie), finlandiyalı feminist (1859-1937). Halk partisi üyesi ve Finlandiya'da İsveç Feminist derneğinin başkanı. Ülkesini birçok milletlerarası kongrede temsil etti. Birçok dergide, bu arada *Astra* (1919'dan itibaren) dergisinde yazı yazdı. (L)

FURÛZ çoğl. i. (ar. *farż*'dan *furūż*). *Esk.* Farzlar.
— Huk. *Esk. Furûz-i mukaddere,* şeriatın takdir ettiği hisseler. (Bunlar *nısıf, rubu, sümün, sülüsan, sülüs* ve *südüs*'tür.) [M]

FUSA i. Madagaskar'da yaşayan en büyük yırtıcı hayvan. Bk. CRYPTOPROCTA. (L)

FUSAHÂ çoğl. i. (ar. *faṣāḥat*'tan *faṣih* > *fuṣaḥā*). *Esk.* Fasih kimseler, düzgün, güzel ve açık konuşanlar: *Takdir edemez kıymet-i ıkd-ı dür-i nazmım / Endîşe ki simsâr-ı kelâm-ı fusahâdır* (Nef'i). ‖ *Fusahâyı Arap,* Arap fasihleri. (M)

FUSAN. Bk. PUSAN.

FUSARİUM i. Sporları iğ biçiminde, eğri ve bölmeli basit mantar; birçok türleri bitkilerde fusaryoz adıyle anılan tehlikeli hastalıklara sebep olur. (*Fusarium albedinis* palmiyelerde ağacın hızla ölmesine yolaçan bir hastalık yapar.) [L]

FUSARO gölü, Güney İtalya'da (Napoli ili) deniz kulağı, Cumes yakınında; iki kanal aracılığıyle denize bağlanır. İstiridye yetiştiriciliği. (L)

FUSE, Japonya'da şehir, Hondo'nun güneyinde (Osaka ili), Osaka yakınında; 205 000 nüf. Metalürji; plastik maddeler; kauçuk. (L)

FUSELİ (Henry). Bk. FÜSSLİ (Johann Heinrich).

FUSİCLADİUM i. Hifli mantarlar grubundan mantar; hif ucundaki telcikler zeytin karası rengindedir; bunlardan tek tek veya grup halinde armut biçiminde konidiler oluşur. (Elma küfünü, konidisi *fusicladium*'unkine benzeyen bir mantar yapar.) [L]

FUSS (Nicolas), isviçreli matematikçi (Basel 1755-Petersburg 1825). Bernouilli'nin öğrencisi. Euler tarafından Rusya'ya çağrıldı ve 1784'te Petersburg Fen akademisine üye seçildi, 1800'de aynı akademinin daimî sekreteri oldu. Daha sonra, okulların genel yönetimiyle görevlendirildi. Fuss, küre geometrisi ve bazı diferansiyel denklemlerin integrallerinin alınmasıyle ilgili araştırmalarıyle tanınır. Tabanları, aynı, diğer iki kenarlarının toplamı sabit olan üçgenlerde tepe noktalarının geometrik yerinden geçen eğriyi araştırdı; haklı olarak *küresel elips* adını verdiği bu eğrinin, tepesi küre merkezinde olan ikinci dereceden bir koniyle kürenin arakesiti olduğunu açıkladı. (L)

FUST (Johann), Mainz'li basımcı (1400-Paris 1466). 1450'den itibaren Gutenberg'in sermaye ve iş ortağı oldu, bir anlaşmazlık sonunda ondan ayrıldı (1455). Peter Schöffer ile birlikte *Psalterium Moguntinum*'u yayımladı (üzerinde tarihle basılan ilk eser). [1457]. (L)

FUSTAT, Mısır'da eski şehir, bugün Kahire'nin bir bölümüdür. (L)

FUSTEL DE COULANGES (Numa Denis), fransız tarihçisi (Paris 1830-Massy 1889). École Normale Supérieure'de (1850-1853) ve Atina Fransız okulunda (1853-1855) öğrenim gördü. *Polybe ou la Grèce Conquise par les Romains* (Polybios veya Romalılarca Fethedilen Yunanistan) adındaki teziyle edebiyat doktoru oldu (1858), Strasbourg Edebiyat fakültesinde profesörlük yaptı (1860). Sorbonne'da ortaçağ tarihi kürsüsünde profesör yardımcısı (1875), sonra profesör oldu (1878). En önemli eseri *La Cité Antique*'de (Eski Site) [1864] geçmişi, olayların mantıklı bir zincirlemesi olarak inceler; ailenin sürekliliğini zorunlu kılan din olaylarından hareket ederek, ailelerin boy, boyların kabile, kabilelerin site halinde nasıl gruplaşmak zorunda kaldığını, İtalya'da, Roma etrafında, bütün yarımadaya yavaş yavaş yayılan site kavramının nasıl oluştuğunu ve Roma imparatorluğunun nasıl doğduğunu gösterir. Yazarın vardığı sonuçlar günümüzde tartışma konusu olabilir; bununla beraber, metotlarının yeniliği ve açıklama tarzının niteliği bakımından, *La Cité Antique* ile Fustel de Coulanges çağdaş tarih okulunun öncüsü sayılır. *Histoire des İnstitutions de l'Ancienne France* (Eski Fransa Kurumları Tarihi) [1875-1892] adındaki eseri ölümünden sonra yayımlandı. (L)

FUSTİBALUS i. (lat. k.). Arkeol. Bir sapanın ucuna takılan ve iki elle savurulan sapan; Eskiçağda, Ortaçağda ve XVI. yy.da kullanılırdı (menzili 300 m'yi bulur). [L]

FUSÛL çoğl. i. (ar. *faṣl*'dan *fuṣūl*). *Esk.* Fasıllar, kısımlar, bölümler, mevsimler: *Kılmasın devr-i felek bir dahi icra-yi fusûl / Ne bahâr ü ne haristân ne zemistân olsun* (Fazıl). ‖ *Fusûl-i erbaa,* dört mevsim. (M)

FUSULİNA i. Paleont. Kavkısı kalkerden ve gözenekli olan mekik biçiminde foraminifer; karbonifer ve permiyende kalın tabakalar meydana getirir. (*Fusulinidae* familyasının örnek tipi.) [L]

FUSULİNİDAE çoğl. i. Paleont. Foraminifer familyası; başlıca cinsleri *fusulina, schwagerina* Avrasya, Afrika ve Kuzey Amerika'daki karbonifer ve permiyen kireç tabakalarında pek çok bulunur. (L)

FUSÛS çoğl. i. (ar. *faṣṣ,* yüzük'ten, yüzük taşı *fuṣūṣ*). *Esk.* Yüzükler, yüzük taşları. ‖ Yemiş içleri. (M)

FUSUS i. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça; sıcak denizlerde özellikle Akdenizde yaygındır. (İkinci ve Üçüncü zaman tabakalarında pek çok fusus fosili bulunur. *Fasciolariidae* familyasından.) [L]

FUŞAN. Bk. FAÇAN.

FU-ŞÜN, ing. *Fushun,* Çin'de (Liao-ning) şehir, Şın-Yang'ın doğusunda; 687 000 nüf. 1902'den beri işletilen (Mançurya'da 1905'ten itibaren rus, sonra japon imtiyazı) önemli kömür merkezinin rezervleri büyüktür: bir milyar ton maden kömürü; beş milyar ton bitümlü şist. Maden, yatağın batı kısmında açık tavanlı ocaklarda, doğu kısmında ise kuyularda işletilir. Kimya sanayiinde (amonyum sülfat, maden kömürü katranı, karbon) ilk madde, çelik sanayiinde (dökme, özel çelik) yakıt ve termoelektrik enerji kaynağı (alüminyum, makine, çimento ve kimya sanayiini besler) olarak kullanılır. Kömür, soğutucu malzeme ve elektrik malzemesi tesisleri kurulmasına da yolaçmıştır. (L)

FUT i. (ing. *foot, ayak*'tan). Metrol. Anglosakson ülkelerinde kullanılan, 12 parmak değerinde uzunluk birimi. İngiltere'de 1 fut 0,304 799 74 m. A.B.D.'de ise 0,304 800 61 m'dir. (L)

FUTA i. (ar. *fūṭa*). *Esk.* İpek peştemal: *Timur, Hâce ile birlikte, hamama gidip birer futa ile gusledeṙlerken Timur:... satılmaklığım lâzım gelse beni kaça alırsın? der* (N. Araz).
— ANSİKL. *Futa,* yalnız hamamda peştemal olarak değil, önlük olarak da kullanılır. Elbise üzerine takılanları genellikle koyu renkli ve enine çizgilidir. Hamamda kullanılanların rengi genellikle beyazdır; iki ucunda gümüş veya altın simli dokuma bordür vardır. Erkekler, esnaf loncalarında çırakken kalfa, kalfayken usta olunca yapılan törenlerde futa kuşanırlardı. (Bk. PEŞTEMAL *kuşanmak.*) Mevlit v.b. törenlerde şeker dağıtanlar bellerine bağladıkları futa içine şeker külâhlarını doldurur, iki ucunu bir elleriyle tutar, öbürüyle şekeri dağıtırlardı. (M)

FUTA veya **FITA** i. (ital. *fuota*'dan). Denizc. Dar, uzun, hafif yarış kayığı. (ing. *skiff,* alm. *skip.*)
— ANSİKL. *Futa*'nın uzunluğu yaklaşık olarak 8,50 metredir. Yarışlarda kullanılır. (LM)

FUTA, Senegal'de bölge, Senegal ırmağının güneyinde; melezlerin tarım, et ve büyük baş hayvan yetiştiriciliğiyle geçindikleri bir ovadır. (L)

FUTABATEİ ŞİMEİ (Hasegava Tatsunosuke, — denir), japon romancısı (Tokyo 1864-Bengal körfezinde 1909). Rus edebiyatı uzmanı; Dostoyevski ve Turgenyev'i Japoncaya çevirdi. Rusya'dan dönerken denizde öldü. *Gembun İçi* (Konuşma diliyle yazma) akımının öncüsüydü: konuşma diliyle ilk japon romanını o yazdı: *Ukigumo* (Bu-

Foto. A. İ., Vincent (LAROUSSE)

Türk Millî **Futbol** takımı ilk maçı için sahaya çıkarken (26 ekim 1923)

Türk Millî **Futbol** takımının hatıra kartpostalı (1925)

Türkiye - Çekoslovakya millî **futbol** maçı (2 ekim 1965)

FUSTEL DE COULANGES
Ogé'nin eseri

lutlar) [1887]. Ayrıca bir romanı daha vardır: *Heibon* (Güçsüzlük) [1907]. (L)

FUTA-CALON, Batı Afrika'da Gine'nin dağ kütlesi; çağlayanlarla kesilen birçok akarsu buradan dağılır. Gine doruklarının bir parçası olan bu dağlar billûr yapılı kratogenden meydana gelmiştir. Batı bölümü kumtaşı yaylaları ve ilkçağ doleritleriyle kaplıdır. Yer yer tepelerin belirdiği girintili çıkıntılı yılankavi uçurumlarıyle kratogenin yontuk düzüne hâkim olan bu yaylalar, faylar ve derin vâdilerle parçalanmıştır; kuzeyde bulunan Dalaba yaylası (1 425 m), Pita, Labe ve Mali yaylaları (1 515 m), güneybatıya doğru alçalır. Denize bakan yamaçlar çok bol yağmur alır, iç bölge oldukça kuraktır; kurak mevsimde harmattan rüzgârlarıyle dövülür, fakat yüksekliği sayesinde serin kalır. Yayla üzerinde, lateritli bir kabukla (*bowal*) kaplı olan ve gittikçe çıplaklaşan *dongol,* daha ağaçlı vâdi (*aynda*) ile tezat halindedir.

Pöl'lerin hâkimiyeti altındaki dağ kütlesinin eski zenci halkı vâdilerde tarımla uğraşır (pirinç, mısır), Pöl'ler ise yaylalarda N'Dama türünden sığır yetiştirirler; bunların kadınları birbirinden uzak çiftlik (*galle*) tarlalarını ekerler. Kelleşmiş yaylalarda aşırı nüfus kalabalığı vardır. Bazı yeni ürünler ekilmeğe başlanmıştır; bu bölgede elde edilen portakal esansı dünyaca meşhurdur. (L)

FUTA-TORO, Senegal'de bölge, Senegal ırmağının sol kıyısında. Tarım ve hayvancılıkla geçinen müslümanların yaşadığı Futa-Toro, önce üç fulbe sülâlesi (üçüncü sülâle puta tapardı) tarafından yönetilen bir krallık oldu (XV. yy. - XVIII. yy.). Abdülkadir Toro adlı melez bir imam, krallığın yerine teokratik bir cumhuriyet kurdu. 1860'tan sonra ülke Fransa'nın hâkimiyetini tanıdı. (L)

FUTBOL i. (ing. *foot,* ayak ve *ball,* top'tan). On birer kişilik iki takım arasında küre şeklinde bir topu sadece ayak, vücut (eller hariç) ve kafa vuruşlarıyle rakip kaleye sokmayı hedef tutan oyun. ‖ *Amerikan futbolu,* on birer kişilik iki takım arasında, 5,5 milimlik dilimlere bölünmüş, 90 m×52 m boyutlu bir saha üzerinde oval bir topa sadece el ve ayakla vuruş yapılarak oynanan rugbi ve futbol karışımı sert ve kırıcı bir oyun. ‖ *Avustralya futbolu,* on sekizer kişilik iki takım arasında, oval bir sahada, oval bir topla oynanan futbol, rugbi ve hendbol karışımı bir oyun.

— ANSİKL. *Futbol* çok yaygın, âdeta evrensel olmuş bir spordur. Eski Yunanlıların ve Roma'lıların oynadığı *harpastum* ve *follis* denilen bir top oyununda futbolün ilk izlerine rastlanır. Ortaçağda, Fransa'da *soule* veya *choule,* İtalya'da *calcio* adlı oyunlar futbolun ilk şekilleri sayılabilir. Fakat futbol son şekliyle geçen yüzyılda İngiltere'de doğdu. İngiltere kolej öğrencilerinin oynadığı futbol, William Webb Elis'in 1823'te rugbinin geleceği hakkındaki tahminini doğrulayan şekilde gelişti: ayakla oynanan oyun, elle oynanan oyundan ayrıldı. Futbolun ana yapısı ise, 1863'te şekillendi. Kaleci dışındaki oyuncular, ellerini topa sadece «taç atışları»nda sürebileceklerdi. Londra'da kurulan Futbol derneği, oyunun evrensel kurallarını koydu. Bu kurallar, pek az bir değişiklikle, günümüzde de uygulanmaktadır.

Bir orta hakem ve iki yan hakemin yönettiği futbol maçı doksan dakikadır, kırk beş dakikalık iki devrede oynanır. Futbol sahası uzunluğu 90-120 m, genişliği ise 45-90 m arasında değişen bir dik dörtgendir. İki yarı sahanın avut çizgisi üzerinde ve tam ortada 7,32 m aralıkla dikilmiş iki kale direği, üst taraftan 2,44 m yükseklikte yatay bir direkle birleşmiştir. Kale ardındaki file (ağ), direklere ve yere tutturulur. Oyuncuların hatalı davranışları (*faul*) *ceza atışları*'yle cezalandırılır. Eğer cezayı doğuran davranış bir takım oyuncusu tarafından, o takımın ceza sahası denilen kale önü alanında yapılmışsa, verilen ceza atışına *penaltı* denir. Penaltı doğrudan doğruya kaleye atılır.

Bir oyuncu topu sahadan taç çizgisi dışına atarsa, karşı takımdan bir oyuncu el atışıyle topu yeniden oyuna sokar (*taç* atışı). Topun kurallara uygun olarak kaleye girmesine *gol* denir. Bir kaleye giren gol, karşı takımın golü sayılır. Topun kaleye girmeden, kale çizgisi dışına çıkması halinde, son vuruş, o kale yarı sahasındaki takım futbolcularından birinin ayağından çıkmışsa, karşı takıma *korner* vuruşu verilir. Korner vuruşu kale doğrultusundaki saha köşesinden ayakla yapılır.

Küre şeklinde olan, çoğunlukla deriden yapılan, çapı 68-71 sm arasında değişen futbol topunun ağırlığı en az 396 gr, en fazla 453 gr olur. Oyuncular sahadaki yerlerine göre şöyle sıralanır: kaleci, sağ bek, sol bek, sağ haf, santrahaf, sol haf, sağ açık, sağ iç, santrafor, sol iç, sol açık.

Son on yıldır, futbol oyun sistemlerinde ve oyuncuların saha üzerindeki dizilişlerinde önemli değişiklikler kabul edildi. W M sistemi zamanımızda tamamen terk edildi, önce 1958'de Brezilya'lıların yaydığı 4 - 2 - 4 (dört bek, iki haf, dört forvet) W M'nin yerini almıştı. Bu sistem çift santrahaf ve çift santraforla oynanmağa dayanıyordu. Yeni sistemde, iç mevkiinde oynayan futbolcuların görevi, bir zamanlar kendileriyle bir «sihirli dörtlü» meydana getiren klasik haf hattının kalkmış olması yüzünden artmış oluyordu. Müdafaa kaygısı zamanla, daha çok rakibi ofsayda düşürmeğe dayanan bir hücum eğiliminde olan 4 - 2 - 4'ü de değiştirerek, onun yerine 1 - 4 - 2 - 3 sistemini getirdi. Bu sistemde bir oyuncu dörtlü müdafaanın arkasına gizlenerek boşta kalır. Bu oyuncuya «libero» denir. Daha sonra 4 - 2 - 4 sistemiyle 1 - 4 - 2 - 3 arası bir sistem olan 4 - 3 - 3'lük sistem ilgi kazandı. Bu sistemde iki santrahaftan biri boşta kalır ve çok kere ileri-geri oynar. 4-2-4 Sistemi, hızla yer değiştirip boşluk arayarak müdafaayı zorlama

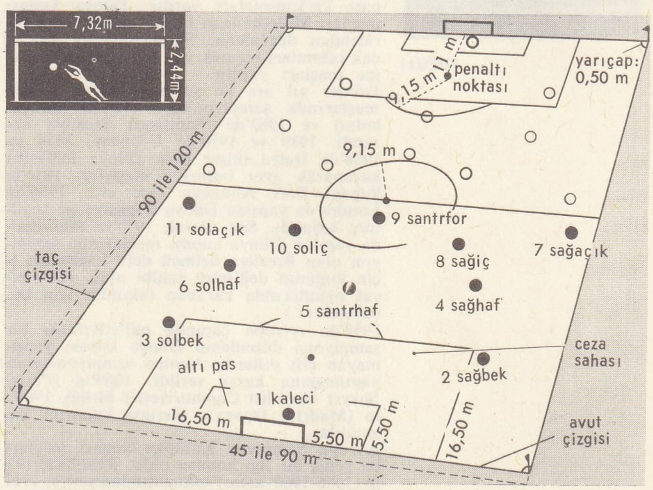

futbol sahası

futbolda top sürme

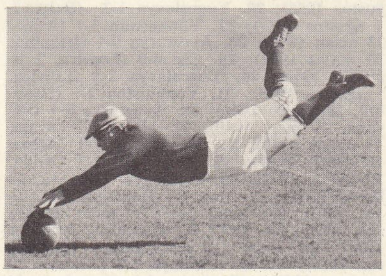

kalecinin bir plonjonu

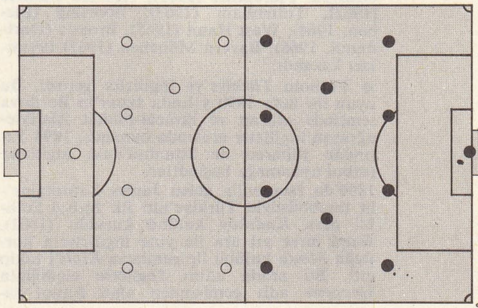

çağdaş **futbol**da oyuncuların sahadaki yerleri: sağda, 4-2-4; solda, 1-4-2-3 sistemi

Foto. Milliyet arşivi (MEYDAN) ; LAROUSSE

futbolda penatlı atışı

Türkiye-Rusya millî futbol maçı
(16 ekim 1966)

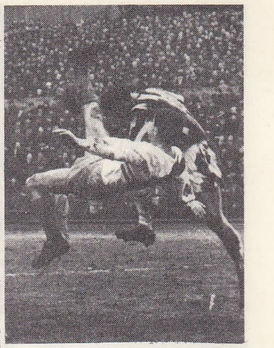

futbolda röveşata

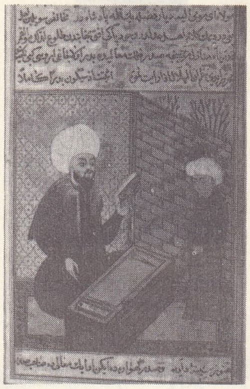

FUZULİ

ve sonuca varma yönünden hayli gelişti. Bu tür oyunda sonuç kaygısı gösterişe ağır basar.
Birçok ülkede amatör ve profesyonel olmak üzere iki tür futbol oynanmaktadır. Profesyonel futbolculuk bu sporu gerçek bir meslek haline sokan imkânlar yaratmaktadır. Milletlerarası Futbol federasyonunun düzenlediği millî maçlar dışında, bir de her ülkenin şampiyon kulüpleri arasında düzenlenen Dünya şampiyonası veya Dünya kupası karşılaşmaları vardır. Dünya kupası maçları Milletlerarası Futbol federasyonu tarafından düzenlenir. Şampiyonalara katılacak takımları seçmek için bazı ülkelerde eleme maçları yapılır.
Dörder yıl ara ile yapılan Dünya kupası maçlarında şampiyonluğu 1958'de (Stockholm) ve 1962'de (Santiago) Brezilya kazandı. 1930 ve 1950'de Uruguay, 1934 ve 1938'de İtalya ikişer defa Dünya kupasını kazanarak aynı başarıya ulaştılar. 1954'te kupayı Batı Almanya elde etti. 1966'da Londra'da yapılan Dünya kupasını ise İngiltere kazandı. Son olarak 1970'te Meksika'da yapılan Dünya kupası maçlarında şampiyon olan Brezilya üçüncü defa kazandığı için kupanın değişmez sahibi oldu. (Olimpiyat oyunlarında kazanan takımlar için bk. OLİMPİYAT.)
1958'de Avrupa çapında milletlerarası bir şampiyona düzenlenip Dünya kupası yapılmayan çift yıllarda Avrupa şampiyonasının yapılmasına karar verildi. 1960'ta (Paris) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler birliği, 1964'te (Madrid) İspanya, Avrupa kupasını kazandılar.
Avrupa Şampiyon Kulüpler kupası maçları da geniş bir ilgi konusu oldu. Real-Madrid'in (1956-1960 arası) saltanatından sonra, 1961 ve 1962'de Benfica (Lizbon), 1963'te Milano A.C., 1964 ve 1965'te İnter şampiyonluğu kazandılar. 1966'da tekrar Real - Madrid ve 1967'de Celtic (Glasgow) Avrupa Şampiyon Kulüpler kupasını kazandılar. 1960 Yılından beri bu şampiyonayı kazanan takım ile Amerika şampiyonu karşılaşmaktadır. Bu kıtalararası kupayı 1960'ta Real-Madrid, 1961 ve 1966'da Penarol (Montevideo), 1962 ve 1963'te Santos, 1964'te İnter, 1965'te İndependiente (Buenos Aires) ve 1967'de Racing (Buenos Aires) kazandılar. Avrupa Şampiyon Kulüpler kupasının kazandığı başarı üzerine 1960'tan bu yana Avrupa çapında yeni bir şampiyona düzenlendi. Avrupa Kupa Galipleri şampiyonası adını alan bu şampiyonaya her ülkenin kupa şampiyonları katılır. Avrupa Kupa Galipleri şampiyonasını sırasıyle Fiorentina (1961), Atletico Madrid (1962), Tottenham (1963), Sporting (Lizbon, 1964), West Hamt (1965), Brossia (Dortmund, 1966), Bayern München (1967) takımları kazandı.
● Futbolu *Türkiye*'ye ingilizler getirdi. Bu oyun ilk defa 1890 yılında İzmir'in Bornova semtinde oturan ve ihracat-ithalât işleriyle uğraşan ingilizler arasında oynandı. 1894 Yılından itibaren de İstanbul'daki ingilizler futbol oynamağa başladılar.
1899'da İstanbul'a gelen James Lafontaine'in teşebbüsüyle Türkiye'nin ilk futbol kulübü olan *Kadıköy* kulübü kuruldu (1902). Bunu birer yıl ara ile yine ingilizlerin kurduğu *Moda* kulübü ile rumların *Elpis*'i takip etti. Bu arada adını İngiltere elçiliğinin *İmogene* adlı gemisinden alan futbol takımı ortaya çıktı, böylece İstanbul'daki kulüp sayısı dörde yükseldi.
Türk futbolunun yabancı asıllı ilk şöhretleri arasında Dick Lafontaine, James Whittall, Comber, Jackson ile Tahtaperde Aleko ve Largo Seramidis Efendiler vardır. Devrin hafiyelerinin takibinden kurtulmak için «Bobby» takma adıyle Kadıköy takımında oynayan Fuat Hüsnü Kayacan ilk türk futbolcusudur. Amiral Hüsnü Paşanın oğlu ve Bahriye mektebi öğrencisi bulunan Fuat Hüsnü Bey bir süre bu ingiliz takımında oynadıktan sonra, Reşat Danyal Bey ile birlikte *Siyah Çoraplılar* (Black Stocking) kulübünü kurdu.
İlk maçında hafiyelerin dikkatini çeken kulüp dağıtıldığı gibi üyeleri de çeşitli yerlere sürgün edildi.
Türk futbolunda ilk lig İstanbul'da kuruldu (1904). James Lafontaine tarafından kurulan bu lige Kadıköy, Moda, Elpis ve İmogene futbol takımları katıldı. İngiltere'den getirtilen büyük bir şilt de, on yıl içinde en fazla maç kazanacak takıma verilmek üzere ortaya konuldu. 1904 Yılı sonbaharında başlayan bu ilk ligin şampiyonluğunu İmogene takımı kazandı.
1905'te Galatasaray sultanîsi beşinci sınıf öğrencilerinden Ali Sami (Yen) ile sınıf arkadaşları tarafından bir futbol takımı kuruldu. Böylelikle *Galatasaray*, ilk türk futbol kulübü olarak ortaya çıktı. Galatasaray'ı iki sene sonra kadıköylü gençlerin kurdukları *Fenerbahçe* kulübü takip etti. Vefa idadîsi öğrencilerinin kurdukları *Vefa* ile Beykoz semtinde oturan gençlerin teşkil ettikleri *Beykoz* kulüpleri bunların ardından geldiler (1908). 1910 Yılında *Beşiktaş* Jimnastik kulübü de futbol takımını teşkil etti, bunu diğer türk kulüpleri takip etti.
1909'da Galatasaray'ın İstanbul Lig şampiyonluğunu kazanması türk futbolunda bir dönüm noktası oldu, böylelikle yabancı takımların türk futbolundaki hegemonyası sona erdi.
Türk futbolunun temelinin atıldığı İzmir'de ise ilk futbol kulübü 1900 yılında kuruldu. (*Panionios* kulübü). Bu kulübü kısa aralıklarla yine rumların *Apollon*'u ile ermenilerin *Pelops*'u takip etti. İzmir'in ilk türk kulübü 1912 yılında kurulan *Karşıyaka*'dır. Bunu 1914'te *Altay*, 1923'te *Altınordu* ve 1925'te *Göztepe* kulüplerinin kurulması takip etti.
Türkiye'ye futbol maçı yapmak üzere ilk yabancı takım 1911 yılında geldi. Macaristan'dan gelen Klozsvar takımıyle Galatasaray'ın İstanbul'da yaptığı bu maçı türkler 4-2 kazandı. Beş ay sonra (eylül 1911) Galatasaray yurt dışına çıkan ilk türk futbol takımı olarak Macaristan'a gitti, yerine aynı yılın içinde ilk defa bir türk futbolcusu yurt dışındaki bir takımda yer aldı: Galatasaraylı Sabri Mâhir, Fransa'nın Olympique Paris şampiyon takımında iki yıl futbol oynadı.
1923'te *Türkiye İdman Cemiyetleri ittifakı* kuruldu; bu, Türkiye'de ilk futbol federasyonuydu. *Türkiye Futbol federasyonu*'nun F.İ.F.A. tarafından resmen tescilinden sonra Türk Millî Futbol takımı ortaya çıktı. Türk Millî Futbol takımı ilk maçını Cumhuriyetin ilânından üç gün önce (26 ekim 1923) İstanbul'daki Taksim stadında Romanya ile yaptı ve 2-2 berabere kaldı.
1924'te Futbol federasyonu tarafından İngiltere'den bir antrenör getirildi. Yurdumuza gelen ilk yabancı futbol hocası olan Billy Hunter ile türk futboluna modern çalışma ve eğitim sistemi girdi ve bu antrenörün nezaretinde çalışan Türk Millî Futbol takımı aynı yıl ilk defa Olimpiyat oyunlarına katıldı (1924 Paris).
1924'te futbolda Türkiye birincilikleri yapılmağa başlandı; Ankara ve İzmir'de lig maçları başlatıldı; ilk defa milletlerarası bir türk futbol hakemi bir maçta görev aldı: Hamdi Emin Çap, Moskova'da yapılan Türkiye-Rusya maçını yönetti. 1932'de de bir hakem kursu açılarak futbol hakemliği ciddî esaslara bağlandı. İlk gece maçı ise 1939'da İstanbul Taksim stadında Fenerbahçe-Beyoğluspor takımları arasında oynandı.
1937 Yılında kurulan, Millî küme ile şehirlerarası futbol liginde ilk adım atıldı; 1950'ye kadar devam eden bu maçlardan sonra, 1952'de profesyonellik kabul edildi.
Türk Millî Futbol takımı bugüne kadar yurt içinde ve dışında 299 defa ay-yıldızlı formayı temsil etti. Bu maçların 134'ü (A), 12'si (B), 87'si Genç, 22'si Ümit, 35'i Amatör, 6'sı özel tertipteki takımlar arasında oynandı.
(*Türk futbolunda şampiyonluk kazanan takımlar için bk.* LİG.)

Türk Millî Futbol takımlarının maçları
(1923-1970)

● *A millî takımları.*
1. Romanya 2-2 (İstanbul, 26 ekim 1923); **2.** Çekoslovakya 2-5 (Paris, 25 mayıs 1924); **3.** Finlandiya 4-2 (Helsinki, 17 haziran 1924); **4.** Estonya 4-1 (Talin, 19 haziran 1924); **5.** Litvanya 3-1 (Riga, 22 haziran 1924); **6.** Polonya 0-2 (Lodz, 29 haziran 1924); **7.** Rusya 0-3 (Moskova, 16 ekim 1924); **8.** Bulgaristan 2-1 (İstanbul, 10 nisan 1925); **9.** Romanya 2-1 (Bükreş, 1 mayıs 1925); **10.** Rusya 1-2 (Ankara, 15 mayıs 1925); **11.** Polonya 1-2 (İstanbul, 2 ekim 1925); **12.** Romanya 1-3 (İstanbul, 7 mayıs 1926); **13.** Polonya 1-6 (Lemberg, 12 eylül 1926); **14.** Bulgaristan 3-3 (Sofya, 17 temmuz 1927); **15.** Bulgaristan 3-1 (İstanbul, 14 ekim 1927); **16.** Yugoslavya 1-2 (Zagrep, 8 nisan 1928); **17.** Romanya 2-4 (Timişoara, 16 nisan 1928); **18.** Mısır 1-7 (Amsterdam, 29 mayıs 1928); **19.** Bulgaristan 1-5 (Sofya, 27 eylül 1931); **20.** Yugoslavya 2-0 (Sofya, 1 ekim 1931); **21.** Macaristan [B] 1-2 (İstanbul, 17 nisan 1932); **22.** Macaristan [B] 1-4 (İstanbul, 22 nisan 1932); **23.** Bulgaristan 2-3 (İstanbul, 5 kasım 1932); **24.** Yugoslavya 3-3 (İstanbul, 12 temmuz 1936); **25.** Norveç 0-4 (Berlin, 3 ağustos 1936); **26.** Yugoslavya 1-3 (Belgrad, 1 ağustos 1937); **27.** Yunanistan 3-1 (Atina, 23 nisan 1948); **28.** Avusturya 0-1 (İstanbul, 30 mayıs 1948); **29.** Çin 4-0 (Londra, 2 ağustos 1948); **30.** Yugoslavya 1-3 (Londra, 5 ağustos 1948); **31.** Yunanistan 2-1 (İstanbul, 28 kasım 1948); **32.** Avusturya 0-1 (Viyana, 20 mart 1949); **33.** Mısır 3-2 (Atina, 13 mayıs 1949); **34.** Yunanistan 2-1 (Atina, 15 mayıs 1949); **35.** İtalya [B] 2-3 (Atina, 20 mayıs 1949); **36.** Suriye 7-0 (Ankara, 21 kasım 1949); **37.** İran 6-1 (İstanbul, 28 mayıs 1950); **38.** İsrail 1-5 (Tel-Aviv, 28 kasım 1950); **39.** İsrail 3-2 (İstanbul, 3 aralık 1950); **40.** İsveç 1-3 (Stockholm, 10 haziran 1951); **41.** B. Almanya 2-1 (Berlin, 17 haziran 1951); **42.** İsveç 1-0 (İstanbul, 14

Foto. Milliyet arşivi, N. Erkılıç (MEYDAN)

kasım 1951); **43.** B. Almanya 0-2 (İstanbul, 21 kasım 1951); **44.** İsviçre 1-5 (Ankara, 1 haziran 1952); **45.** İspanya 0-0 (İstanbul, 8 haziran 1952); **46.** İsviçre 2-1 (Bern, 25 mayıs 1953); **47.** Yugoslavya 2-2 (İstanbul, 5 haziran 1953); **48.** İtalya [B] 0-1 (İstanbul, 11 aralık 1953); **49.** İspanya 1-4 (Madrid, 6 ocak 1954); **50.** İspanya 1-0 (İstanbul, 14 mart 1954); **51.** İspanya 2-2 (Roma, 17 mart 1954); **52.** B. Almanya 1-4 (Bern, 17 haziran 1954); **53.** G. Kore 7-0 (Cenevre, 20 haziran 1954); **54.** B. Almanya 2-7 (Zürich, 23 haziran 1954); **55.** Yugoslavya 1-5 (Saraybosna, 17 ekim 1954); **56.** Fransa [B] 0-0 (İstanbul, 3 nisan 1955); **57.** İtalya [B] 1-1 (Trieste, 26 haziran 1955); **58.** Portekiz 3-1 (İstanbul, 18 aralık 1955); **59.** Fransa [B] 1-3 (Paris, 25 aralık 1955); **60.** Macaristan 3-1 (İstanbul, 19 şubat 1956); **61.** Portekiz 1-3 (Lizbon, 25 mart 1956); **62.** Brezilya 0-1 (İstanbul, 1 mayıs 1956); **63.** Polonya 1-1 (İstanbul, 16 kasım 1956); **64.** Çekoslovakya 1-1 (Prag, 25 kasım 1956); **65.** Mısır 4-0 (Kahire, 5 nisan 1957); **66.** Polonya 1-0 (Varşova, 19 mayıs 1957); **67.** İspanya 0-3 (Madrid, 6 ekim 1957); **68.** Belçika 1-1 (Ankara, 8 aralık 1957); **69.** Hollanda 2-1 (Amsterdam, 4 mayıs 1958); **70.** Belçika 1-1 (Brüksel, 26 ekim 1958); **71.** Romanya 0-3 (Bükreş, 2 kasım 1958); **72.** Bulgaristan 0-0 (Ankara, 7 aralık 1958); **73.** Çekoslovakya 1-0 (İstanbul, 18 aralık 1958); **74.** Romanya 2-0 (İstanbul, 26 nisan 1959); **75.** Hollanda 0-0 (İstanbul, 10 mayıs 1959); **76.** İskoçya 4-2 (Ankara, 8 haziran 1960); **77.** Bulgaristan 1-2 (Sofya, 27 kasım 1969); **78.** Romanya 0-2 (Ankara, 14 mayıs 1961); **79.** Norveç 1-0 (Oslo, 1 haziran 1961); **80.** Rusya 0-1 (Moskova, 18 haziran 1961); **81.** Romanya 0-4 (Bükreş, 8 ekim 1961); **82.** G. Kore 1-0 (Ankara, 18 ekim 1961); **83.** Norveç 2-1 (İstanbul, 29 ekim 1961); **84.** Rusya 1-2 (İstanbul, 12 kasım 1961); **85.** Macaristan 1-2 (Budapeşte, 29 nisan 1962); **86.** İsrail 1-0 (İstanbul, 16 mayıs 1962); **87.** Habeşistan 3-0 (Ankara, 10 ekim 1962); **88.** İsrail 0-2 (Tel-Aviv, 25 kasım 1962); **89.** İtalya 0-6 (Bologna, 2 aralık 1962); **90.** Danimarka 1-1 (İstanbul, 12 aralık 1962); **91.** Habeşistan 0-0 (Adis-Ababa, 16 aralık 1962); **92.** İtalya 0-1 (İstanbul, 27 mart 1963); **93.** Polonya 0-0 (Varta, 22 eylül 1963); **94.** B. Almanya 0-3 (Frankfurt, 28 eylül 1963); **95.** Romanya 0-0 (Ankara, 9 ekim 1963); **96.** Polonya 2-3 (İstanbul, 27 eylül 1964); **97.** Tunus 4-1 (Ankara, 1 kasım 1964); **98.** Bulgaristan 0-0 (İstanbul, 20 kasım 1964); **99.** Portekiz 1-5 (Lizbon, 21 aralık 1964); **100.** Portekiz 0-1 (Ankara, 19 nisan 1965); **101.** Romanya 0-3 (Bükreş, 2 mayıs 1965); **102.** Bulgaristan 1-4 (Sofya, 9 mayıs 1965); **103.** Pakistan 3-1 (Tahran, 21 temmuz 1965); **104.** İran 0-0 (Tahran, 25 temmuz 1965); **105.** Çekoslovakya 0-6 (İstanbul, 2 ekim 1965); **106.** Romanya 2-1 (Ankara, 23 ekim 1965); **107.** Çekoslovakya 1-3 (Brno, 21 kasım 1965); **108.** İran 0-0 (Tahran, 16 mart 1966); **109.** Danimarka 0-0 (Kopenhag, 30 mayıs 1966); **110.** B. Almanya (Ankara, 12 ekim 1966); **111.** Rusya 2-0 (Moskova, 16 ekim 1966); **112.** İrlanda 1-2 (Dublin, 16 kasım 1966); **113.** Tunus 0-0 (Tunus, 21 ocak 1967); **114.** İspanya 0-0 (İstanbul, 1 şubat 1967); **115.** İrlanda 2-1 (Ankara, 22 şubat 1967); **116.** İspanya 0-2 (Bilbao, 31 haziran 1967); **117.** Çekoslovakya 0-3 (Bratislava, 18 haziran 1967); **118.** Çekoslovakya 0-0 (Ankara, 15 kasım 1967); **119.** İran 1-0 (Dacca, 26 kasım 1967); **120.** Pakistan 7-4 (Dacca, 28 kasım 1967); **121.** Tunus 0-0 (İzmir, 13 mart 1968); **122.** Polonya 0-8 (Silezya, 24 nisan 1968); **123.** Bulgaristan 0-2 (İstanbul, 9 ekim 1968); **124.** K. İrlanda 1-4 (Belfast, 23 ekim 1968); **125.** K. İrlanda 0-3 (İstanbul, 11 aralık 1968); **126.** Suudî Arabistan 2-1 (Riyad, 17 ocak 1969); **127.** Polonya 1-3 (Ankara, 30 nisan 1969); **128.** Pakistan 4-2 (Ankara, 14 eylül 1969); **129.** İran 4-0 (Ankara, 17 eylül 1969); **130.** İsviçre 3-0 (İstanbul 24 eylül 1969); **131.** Rusya 0-3 (Kiev, 15 ekim 1969); **132.** Rusya 1-3 (İstanbul, 16 kasım 1969); **133.** B. Almanya 1-1 (Köln, 17 ekim 1970); **134.** Arnavutluk 2-1 (İstanbul, 13 aralık 1970).

● *B millî takımları.*

1. Fransa [B] 2-3 (Ankara, 10 aralık 1950); **2.** Irak [A] 7-0 (İzmir, 6 mayıs 1951); **3.** Fransa [B] 1-4 (Bordeaux, 1 kasım 1951); **4.** İsviçre [B] 1-0 (Zürich, 27 mayıs 1953); **5.** Mısır [A] 1-0 (İstanbul, 20 mayıs 1957); **6.** İspanya [B] 0-0 (İstanbul, 6 kasım 1957); **7.** Bulgaristan [B] 2-4 (Filibe, 7 aralık 1958); **8.** İspanya [B] 0-2 (San Sebastian, 5 temmuz 1959); **9.** Bulgaristan [B] 3-1 (İstanbul, 27 kasım 1960); **10.** Romanya [B] 2-1 (Bükreş, 14 mayıs 1961); **11.** Romanya [B] 1-0 (İstanbul, 8 ekim 1961); **12.** Habeşistan [B] 2-1 (Adis-Ababa, 19 aralık 1962).

● *Amatör millî takımları.*

1. Hollanda Antilleri 2-1 (Lahti, 21 temmuz 1952); **2.** Macaristan 1-7 (Kotka, 24 temmuz 1952); **3.** Lübnan 3-0 (Beyrut, 14 ekim 1959); **4.** İtalya 1-1 (Beyrut, 16 ekim 1959); **5.** Lübnan 2-1 (Beyrut, 21 ekim 1969); **6.** İtalya 1-2 (Beyrut, 23 ekim 1959); **7.** Irak 7-1 (Adana, 2 aralık 1959); **8.** Irak 3-2 (Bağdat, 13 aralık 1959); **9.** İtalya 0-1 (Ankara 3 nisan 1960); **10.** İtalya 3-1 (Catania, 17 haziran 1960); **11.** Bulgaristan 0-3 (Joanni, 26 ağustos 1960); **12.** Yugoslavya 0-4 (Orlandi, 29 ağustos 1960); **13.** Mısır 3-3 (Floransa, 2 eylül 1960); **14.** Lübnan 4-0 (Napoli, 21 eylül 1963); **15.** İspanya 3-3 (Napoli, 23 eylül 1963); **16.** Malta 2-0 (Napoli, 25 eylül 1963); **17.** Mısır 3-1 (Napoli, 27 eylül 1963); **18.** İtalya 0-3 (Napoli, 29 eylül 1963); **19.** İtalya 2-2 (Ankara, 20 kasım 1963); **20.** İtalya 1-7 (Bergamo, 11 mart 1964); **21.** Yugoslavya 0-1 (Kragujevac, 26 haziran 1964); **22.** B. Almanya 0-1 (Bamberg, 29 haziran 1966); **23.** Yugoslavya 2-0 (Ankara, 26 ekim 1966); **24.** B. Almanya 1-0 (Eskişehir, 16 kasım 1966); **25.** Avusturya 0-1 (Mallorca, 16 haziran 1967); **26.** İspanya 0-2 (Mallorca, 20 haziran 1967); **27.** İspanya 2-1 (Tunus, 9 eylül 1967); **28.** Libya 1-0 (Tunus, 11 eylül 1967); **29.** Tunus 1-1 (Tunus, 13 eylül 1967); **30.** Fransa 0-3 (Tunus, 15 eylül 1967); **31.** İspanya 1-2 (Tunus, 17 eylül 1967); **32.** Bulgaristan 2-3 (İstanbul, 12 ekim 1967); **33.** Bulgaristan 0-3 (Sofya, 22 kasım 1967); **34.** Pakistan 3-1 (Tahran, 9 eylül 1970); **35.** İran 1-1 (Tahran, 11 eylül 1970).

● *Ümit millî takımları.*

1. İngiltere 1-4 (Southampton, 22 mart 1962); **2.** Romanya 1-0 (Yaş, 9 ekim 1963); **3.** B. Almanya 2-1 (Ankara, 4 mart 1964); **4.** İngiltere 3-0 (İstanbul, 20 mayıs 1964); **5.** Tunus 1-1 (Tunus, 7 haziran 1964); **6.** Cezayir 0-0 (Oran, 11 haziran 1964); **7.** Romanya 1-5 (İstanbul, 2 mayıs 1965); **8.** Bulgaristan 0-1 (Ankara, 9 mayıs 1965); **9.** Polonya 0-2 (Lubnika, 16 eylül 1965); **10.** Romanya 3-0 (Braşov, 24 ekim 1965); **11.** İngiltere 0-2 (Blackburn, 20 nisan 1966); **12.** Polonya 1-0 (İzmir, 2 ekim 1966); **13.** B. Almanya 0-3 (Saarbrücken, 12 ekim 1966); **14.** İngiltere 0-3 (Ankara, 7 haziran 1967); **15.** Romanya 2-1 (Eskişehir, 27 eylül 1967); **16.** Yunanistan 0-0 (Selânik, 4 eylül 1968); **17.** Bulgaristan 0-4 (Selânik, 6 eylül, 1968); **18.** Romanya 4-1 (Selânik, 7 eylül 1968); **19.** Romanya 1-2 (Bükreş, 22 haziran 1969); **20.** Yunanistan 2-3 (Vilcea, 24 haziran 1969); **21.** Bulgaristan 1-1 (Sibiu, 25 haziran 1969); **22.** Arnavutluk 0-6 (Sibiu, 27 haziran 1969); **23.** Polonya 0-1 (Opello, 7 eylül 1969); **24.** Bulgaristan 0-0 (Sofya, 8 haziran 1970); **25.** Arnavutluk 1-0 (Sofya, 10 haziran 1970); **26.** Yunanistan 2-2 (Sofya, 11 haziran 1970); **27.** Romanya 0-0 (Sofya, 13 haziran 1970); **28.** B. Almanya 0-2 (Ankara, 18 ekim 1970); **29.** Arnavutluk 0-0 (Bursa, 13 aralık 1970).

● *Genç millî takımları.*

1. Fransa 1-0 (Cortrai, 31 mart 1953); **2.** Lüksemburg 3-0 (Nons, 2 nisan 1953); **3.** Macaristan 0-2 (Brüksel, 4 nisan 1953); **4.** İspanya 3-2 (Brüksel, 6 nisan 1953); **5.** Belçika 4-0 (Leverkusen, 11 nisan 1954); **6.** İsviçre 1-0 (Bergeneustadt, 12 nisan 1954); **7.** Lüksemburg 2-1 (Köln, 14 nisan 1954); **8.** Avusturya 0-0 (Neus, 15 nisan 1954); **9.** B. Almanya 0-2 (Gelsenkirchen, 17 nisan 1954); **10.** Arjantin 0-1 (Köln, 19 nisan 1954); **11.** Yugoslavya 0-1 (Monte Catini, 6 nisan 1955); **12.** Macaristan 0-3 (Siena, 8 nisan 1955); **13.** Lüksemburg 4-2 (Monte Catini, 10 nisan 1955); **14.** D. Almanya 1-1 (Tatabanya, 29 mart 1956); **15.** Çekoslovakya 0-1 (Dorog, 2 nisan 1956); **16.** Polonya 5-2 (İstanbul, 31 mart 1957); **17.** Polonya 1-2 (Lodz, 7 nisan 1957); **18.** D. Almanya 2-1 (Oviedo, 16 nisan 1957); **19.** İtalya 1-1 (Gijon, 18 nisan 1957); **20.** Yunanistan 0-0 (Namur, 4 nisan 1958); **21.** Macaristan 0-1 (Neuenkirchen, 5 nisan 1958); **22.** Yunanistan 1-0 (Lüksemburg, 6 nisan 1958); **23.** Hollanda 1-2 (Anthos, 7 nisan 1958); **24.** Romanya 0-0 (Lüksemburg, 9 nisan 1958); **25.** Bulgaristan 0-1 (İstanbul, 11 mayıs 1958); **26.** Bulgaristan 1-2 (Sofya, 10 eylül 1958); **27.** Romanya 0-5 (Dimitrova, 25 mart 1959); **28.** İtalya 0-4 (Pazarcık, 27 mart 1959); **29.** İngiltere 1-1 (Dimitrova, 29 mart 1959); **30.** Yunanistan 2-3 (Sofya, 31 mart 1959); **31.** Bulgaristan 3-0 (Ankara, 20 mart 1960); **32.** Bulgaristan 2-1 (Sofya, 3 nisan 1960); **33.** B. Almanya 0-1 (Neustadt, 16 nisan 1960); **34.** D. Almanya 1-0 (St. Pölten, 18 nisan 1960); **35.** Macaristan 0-3 (Linz, 20 nisan 1960); **36.** Bulgaristan 2-0 (İstanbul, 20 mart 1961); **37.** Avusturya 6-3 (Lizbon, 30 mart 1961); **38.** İspanya 2-2 (Lizbon, 1 nisan 1961); **39.** Yunanistan 1-0 (Atina, 12 nisan 1961); **40.** Yunanistan 0-1 (İzmir, 11 şubat 1962); **41.** Bulgaristan 0-2 (Sofya, 11 nisan 1962); **42.** Romanya 0-4 (Bükreş, 14 nisan 1962); **43.** Macaristan 1-0 (Köstence, 20 nisan 1962); **44.** Fransa 2-0 (Köstence, 22 nisan 1962); **45.** İspanya 1-0 (Köstence, 24 nisan 1962); **46.** Romanya 0-4 (Bükreş, 27 nisan 1962); **47.** Çekoslovakya 1-1 (Bükreş, 29 nisan 1962); **48.** Yunanistan 1-2 (Pire, 6 mart 1963); **49.** Yunanistan 1-1 (Ankara, 13 mart 1963); **50.** İsrail 2-0 (Ankara, 30 mayıs 1963); **51.** İsrail 0-2 (Tel-Aviv, 6 kasım 1963); **52.** Romanya 2-1 (Mersin, 12 şubat 1964); **53.** Romanya 2-1 (Antalya, 15 şubat 1964); **54.** Lürksemburg 8-0 (Valcudan, 26 mart 1964); **55.** Yugoslavya 2-0 (Alkmaar, 30 mart 1964); **56.** İspanya 0-1 (Mordeet, 1 nisan 1964); **57.** Bulgaristan 0-0 (Eski Zağra, 14 şubat 1965); **58.** Bulgaristan 1-0 (Bursa, 21 mart 1965); **59.** Romanya 0-0 (Bükreş, 7 nisan 1965); **60.** Hollanda 2-3 (Baden-Baden, 15 nisan 1965); **61.** Hollanda 2-4 (Mannheim, 19 nisan 1965); **62.** Bulgaristan 2-2 (Plevne, 24 ağustos 1965); **63.** Çekoslovakya 1-3 (Pernik, 26 ağustos 1965); **64.** Yugoslavya 0-1 (Sofya, 29 ağustos 1965); **65.** Rusya 1-3 (Subotica, 21 mayıs 1966); **66.** Macaristan 2-2 (Vrobas, 23 mayıs 1966); **67.** İsviçre 0-0 (Subotika, 25 mayıs 1966); **68.** Romanya 1-0 (Mersin, 6 aralık 1966); **69.** Romanya 0-3 (Bükreş, 21 mart 1967); **70.** Belçika 4-0 (Eskişehir, 5 mayıs 1967); **71.** Polonya 0-1 (Eskişehir, 7 mayıs 1967); **72.** Bulgaristan 1-0 (Eskişehir, 9 mayıs 1967); **73.** Rusya 1-2 (İstanbul, 11 mayıs 1967); **74.** Fransa 1-1 (İstanbul, 13 mayıs 1967); **75.** Bulgaristan 0-0 (Bursa, 6 aralık 1967); **76.** Bulgaristan 0-1 (Eski Zağra, 17 aralık 1967); **77.** Romanya 1-3 (Bükreş, 22 kasım 1968); **78.** Romanya 1-2 (Rieska, 18 mayıs 1969); **79.** Rusya 0-3 (Weimar, 20 mayıs 1969); **80.** Portekiz 0-1 (Leipzig, 22 mayıs 1969); **81.** Romanya 0-0 (Balıkesir, 10 mart 1970); **82.** Bulgaristan 1-1 (Antalya, 15 mart 1970); **83.** Yunanistan 2-1 (Atina, 1 nisan 1970); **84.** Yunanistan 1-0 (Bursa, 15 nisan 1970); **85.** D. Almanya 0-1 (Edinburg, 16 mayıs 1970); **86.** Romanya 0-0 (Edinburg, 18 mayıs 1970); **87.** Belçika 0-2 (Edinburg, 20 mayıs 1970). [ML]

FUTBOLCU i. ve sıf. (*futbol*'dan *futbol-cu*). Futbol oyuncusu. (M)

Futbol federasyonu (TÜRKİYE—), 1923 yılında Türkiye İdman Cemiyetleri ittifakının kurulmasıyle resmen teşekkül etti ve ilk federasyon başkanlığına Fuat Hüsnü Kayacan getirildi. Bugüne kadar Futbol federasyonu başkanlığı görevi yapanlar: Fuat Hüsnü Kayacan (1923); Yusuf Ziya Öniş (1923-1927); Muvaffak Menemencioğlu (1927-1928); Hamdi Emin Çap (1928-1936); Sedat Rıza İstek (1936-1938); Danyal Akbel (1938-1943); Sadi Karsan (1943-1948); Vildan Aşir Savaşır (1948-1949); Ulvi Ziya Yenal (1949-1952); Mehmet Arkan (1952); Orhan Şeref Apak (1952-1954); Ulvi Ziya Yenal (1954); Hasan Polat (1954-1957); Orhan Şeref Apak (1957-1958); Safa Yalçuk (1958-1959); Faik Gökay (1959-1960); Muhterem Özyurt (1960-1961); Bekir Silâhçılar (1961); Orhan Şeref Apak (1961-1964); Muhterem Özyurt (1964-1965); Orhan Şeref Apak (1965-1970); Hasan Polat (1970). [M]

FUTHARK i. Leng. *Eşanl.* RÜNİK *yazı.* (L)

FUTUNA adası, Melanezya'da ada, Wallis ve Futuna adaları fransız arazisinin bir bölümüdür. (L)

FUTUNALI'LAR, Futuna adasında Melanezyalı halkla karışmış Polinezyalılar. (L)

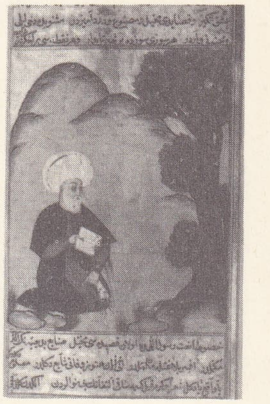

FUZULİ

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

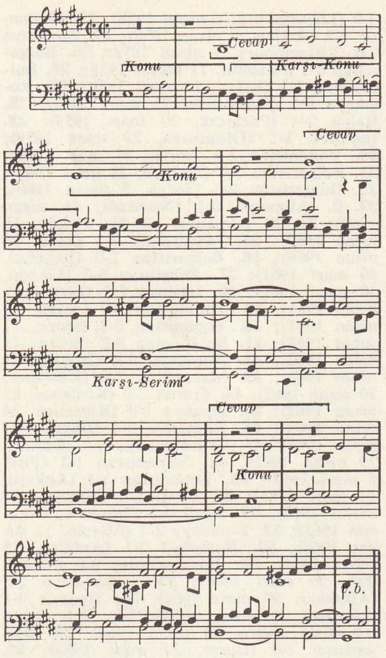

Bach'ın «Ayarlı Klavsen»inden bir füg

FUVAH, Mısır'da şehir, Aşağı Mısır'da (Kafr el-Şeyh ili), Nil'in batı kolu kıyısında; 21 300 nüf. (L)

FUX (Johann Joseph), alman bestecisi (Hirtenfeld, Steiermark 1660-Viyana 1741). Almanya, Fransa ve İtalya'yı dolaştıktan sonra, 1696'da Viyana'ya yerleşti. İmparator Leopold, Joseph I ve Karl VI devirlerinde sarayda müzik yönetmenliğinde (1715'ten itibaren de baş yönetmenlikte) bulundu. Viyana'da 20 kadar opera temsil ettirdi (bunlardan biri *Elisa*'dır [1715]). Üçü *requiem* olmak üzere 50 missa, 10'dan fazla oratoryo, ilâhiler, motet'ler, 36 üçlü sonat, 6 uvertür, toplam olarak 405 önemli beste meydana getirdi. Latince yazdığı ve *Gradus ad Parnassum Sive Manuductio ad Compositionem Musicae Regularem* (Parnasa Doğru Adımlar veya Düzenli Müzik Kompizosyonu için Elkitabı) [1725] adı altında yayımladığı kitap öğreticiliği bakımından çok üstün değerdedir. Birçok dile çevrilen bu eserde Fux, kilise müziği makamlarının kullanılışını esas alarak kontrapunto'i ın temel kurallarını ortaya koyar. Haydn, Mozart gibi en büyük müzikçiler bu eserden yararlı bilgiler edinmişlerdir. Wagenseil, Zelenska, Tuma, Fux'un yetiştirdiği değerli müzikçilerdir. (L)

FUZALÂ veya **FUDALÂ** çoğl. i. (ar. *fażl*'dan *fâżıl*>*fużelâ*). *Esk.* Faziletliler, erdemli kimseler: *Hayr ile kalır felekte nâmı / Budur fuzalânın intikamı* (Ziya Paşa). [M]

FUZEYL bin İYAZ. Bk. FUDEYL.

FUZÛL i. (ar. *fażl*'dan *fużûl*). *Esk.* Gereksiz, fazla şey. ‖ Aşırı davranış. Bk. FODUL.
— Huk. *Esk. Fuzûl-ül-ganaim,* ganimet mallarının paylaştırılmasından arta kalan ve emîr'in isteğiyle fakirlere dağıtılan mallar. (M)

FUZULÎ sıf. (ar. *fużûl*'den *fużûlî*). *Esk.* Gereksiz, yersiz, boşuna, haksız. ‖ Boşboğaz, üzerine düşmeyen sözler söyleyen, gereksiz işlerle uğraşan (kimse). ‖ İ. Erkek adı.
— Huk. *Fuzulî işgal,* bir kimsenin, haksız olarak bir gayrimenkulün zilyedliğini ele geçirmesi ve elinde tutması. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Fuzulî tasarruflar,* yetkisiz temsilcinin veya tasarruf yetkisi olmayan kimsenin yaptığı muameleler. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Huk. *Fuzulî işgal,* Medenî kanuna eski hukuktaki fuzulî tasarruflar kavramının etkisi ile girdi. Uygulamada ve içtihatlarda, yukarıdaki anlamda kullanıldı. 3699 Sayılı ve 6 temmuz 1939 tarihli, Hazine'ye ait Ecrimisillerin Aranmaması Hakkında kanun (sayı 3699), Hazineye ait gayrimenkullerin fuzulî işgallerinden bahseder. Daha sonra çıkan bir kanunda ise (sayı 4797, tarih 1 ağustos 1945) «Bağıtsız işgal» terimi yer alır (Devlet Malı Gayrimenkullerin Bağıtlı ve Bağıtsız İşgalinden Doğan Alacakların Affı Hakkında kanun).
● *Fuzulî tasarruf,* eski hukukta aynı zamanda mevkuf bir tasarruftur. Mevkuf terimi, fuzulî terimine nispetle kapsamı daha geniş olan bir üst kavramı karşılar. *Mecelle*'nin 111. maddesi mevkuf satımı «Gayrın hakkına taalluk eden satım» olarak tarif ettikten sonra, örnek olarak «*fuzulî satım*»ı verir. 112. Maddede «fuzulî, bi-gayr-i izin-i şer'î, diğer bir kimsenin hakkında tasarruf eden kimsedir» tarifi yapılır. Bu tariften, fuzulî teriminin, hem muameleyi yapan kimseye, hem de muameleye sıfat olabileceği anlaşılır. Fuzulî satımın tarifinde «şer'î izin olmaksızın» ibaresinin kullanılması ile, devlet reisi (veliy-ül-emr) veya onun yetkilendirdiği bir kamu görevlisinin (hâkim, kadı), vekilin, velinin, vasinin yetkileri içinde yaptıkları tasarrufların fuzulî sayılamayacağı belirtilmiştir. Fuzulî satımın müeyyidesi ve buna bağlanan sonuçlar, Mecelle'nin 378. maddesinde düzenlenmiştir. Satılanın sahibi veya onun vekili, velisi veva vasisi (temsilcileri); fuzulî satıma icazet verirlerse, fuzulî satım «nafiz» olur (bk. NAFİZ). İcazet verilmezse satım sözleşmesi ortadan kalkar. Ancak, satıcı, alıcı, satılan veya icazet veren var olmalıdır. Bunlardan birisi yoksa, muameleye icazet verilemez. Verilen icazet geçmişe etkilidir. Çünkü, Mecelle'nin 1453. maddesi gereğince sonradan verilen icazet, önceden verilmiş olan temsil yetkisi gibidir (*İcazet-i lâhika, vekâlet-i sabıka gibidir*). Fuzulî tasarruf vasfı, yalnız satım sözleşmesinde değil diğer hukukî muamelelerde de görülebilir. Arazi kanunnamesinin 43. maddesinde, mirî arazinin, mutasarrıfının verdiği ferağa vekâlet yetkisi olmaksızın, «fuzûlen ferağ»ından bahsedilir. Bir malın sahibinin izni olmaksızın vakfedilmesinde, icareteynli bir vakıf gayrimenkulün devrinde ve genel olarak yetkili olmaksızın yapılan bütün tasarruflarda fuzulî tasarruf vasfı görülebilir. (Bk. MEVKUF.) [M]

FUZULÎ (Mehmed bin Süleyman), divan şairi (Kerbelâ ? , 1480 ? - ay.y. 1556). Akkoyunlular devrinde, bu hanedanın hükmü altındaki Irak-ı Arab topraklarında doğdu. Doğduğu şehrin Kerbelâ olduğu kabul edilir. Necef ve Kerkük'te doğduğu da ileri sürülmüştür. Hille, Menzil, Hit gibi yerlerde doğduğu hakkında öne sürülen iddialar zayıf ihtimallerden ibarettir. Osmanlı tezkirecilerinden ve tarihçilerinden bir kısmının onun için *Fuzuli-i Bağdadî* deyimini kullanmaları da o bölge çevresinde bir yerde doğduğuna veya ününün Bağdat'tan Diyar-ı Rum'a (Anadolu) yayıldığına işaret eder. Doğum yılını kesin olarak tespit etmek mümkün olmamıştır. Fakat Uzun Hasan'ın torunlarından Elvend Bey (öl. 1504) için bir kasidesi bulunmasına, başka bir kasidesinde de «50 yıldanberi şiir yazdığı»nı söylemesine dayanılarak doğum yılı yaklş. 1480 olarak kabul edilir. Babası Süleyman'ın Hille müftülüğünde bulunduğu, kendisinin de önce babasından, daha sonra Rahmetullah adlı bir hocadan ders gördüğü ve hocasının kızına âşık olduğu hakkında söylentiler vardır. Okumuş bir aileden geldiği ve çok iyi bir öğrenim gördüğü bilinir. Edebî anlayışının gelişmesinde azerî şairi Habibî'nin (1470 ? - 1520 ?) etkisi olmuştur. Arapça ve Farsçayı bu dillerde şiir söyleyebilecek derecede öğrenen Fuzuli, türkçe *Divan*'ının önsözünde uzun yıllarını aklî ve naklî bilimleri öğrenmeğe, hikemî ve hendesî bilgileri edinmeğe harcadığını anlatır; tefsir ve hadis ile uğraştığını açıklar. Farsça *Divan*'ının önsözünde gençken şiire aşırı ilgi duyduğunu, fakat bilim ve kültüre karşı merakının daha fazla olduğunu belirtir.
Öğrenim hayatının başlangıcında *Molla Mehmed,* daha sonra *Mevlâna Mehmed* diye anılan Fuzuli, mahlâsını nasıl ve niçin seçtiğini farsça *Divan*'ının önsözünde açıklarken bu adı başkalarının hoşuna gitmeyecek ve hiç kimse tarafından kullanılmayacak bir kelime olduğu için benimsediğini anlatır. *Fuzuli* adını almasında, bu kelimenin bir yandan meziyet, kerem, bilim anlamlarındaki *fazl* sözünün çoğul şekli olması, öte yandan edebe aykırı hareket eden anlamına gelmesinin etkisi olmuştur. Bunda orijinal görünme ve başkalarından ayrı tutulma dileğinin de payı olsa gerektir.
Safevî devletinin ilk hükümdarı Şah İsmail (1497-1524) Bağdat'ı ele geçirdiğinde (1508) Fuzuli, edebî ve dinî ilimlerde kendini göstermiş, sanatını çevresinde tanıtmış genç bir şairdi. Şahın Horasan yakınlarında Özbek hanı Şeybek'i yenmesi (1510) üzerine yazdığı ilk mesnevisi *Beng ü Bade*'yi (Afyon ve Şarap) kendisi gibi şiî olan, şairliğiyle tanınan hükümdara hayranlık ve takdir belirten beyitlerle sundu. Safevîlerin Bağdat valilerinden İbrahim Han Musullu'nun Kerbelâ ve Necef'i ziyareti sırasında kendisiyle tanıştı; onunla birlikte Bağdat'a gitti. İki kaside ve bir terciibentle övdüğü İbrahim Han sonradan kardeş çocuğu Zülfikar tarafından ortadan kaldırılınca geri döndü; kuvvetli bir ihtimalle Hille'ye yerleşti.
Kanunî Sultan Süleyman (1494-1566) Bağdat'a girdiği zaman (1534) Fuzuli, fetih için övgüler yazdı. Osmanlı hükümdarı için beş kaside kaleme aldı. Bu eserlerinden «*Geldi bürc-i Evliya'ya Padişah-ı nâmdar*» tarih mısraını taşıyan kasidesi çok tanınmıştır. Yönetimin değişmesine rağmen Fuzuli'nin sıkıntılı bir duruma düşmediği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Kanunî'nin yakınları için de kasideler yazmıştır. Sadrazam İbrahim Paşa, Kazasker Kadir Çelebi, Nişancı Celâlzade Mustafa Çelebi için kasideleri bu dönemdeki şiirleri arasında dikkati çeker.
Fuzuli, Bağdat'ta Osmanlı devletinin ilerigelenlerinden başka bu sefere katılan Hayalî (öl. 1557) ve Taşlıcalı Yahya (öl. 1582) gibi osmanlı şairleriyle de tanıştı. Bu arada kendisine Evkaf gelirinden günde dokuz akçelik maaş bağlandı. Fakat Kanunî İstanbul'a döndükten sonra bu parayı almakta güçlüklerle karşılaştı. İstanbul'da Nişancı Celâlzade'ye yolladığı ünlü mektubunda (*Şikâyetname*) bu konu üstünde durdu. Bir süre gecikmeden sonra beratında yazılı gündeliğini alması mümkün oldu.
Devlet büyükleri ve idarecilerden Musul mirlivası Ahmed Bey, Ayas Paşa, Kadı Alâeddin, Şehzade Bayezid ile de yakınlığı olan Fuzuli, Bağdat valisi Üveys, Ayas ve Mehmed Paşalar ile Bağdat kadısı Fuzeyl Efendi için kasideler yazdı. Ancak bunlar arasında en çok, biri terciibent şeklinde olmak üzere yedi kasidesinde övdüğü Ayas Paşanın yakınlığını gördü. *Leylâ ve Mecnun* (1535), *Hadikat-üs-Süeda* (Saadete Ermişlerin Bahçesi) [1549-1554] gibi eserlerini Bağdat'taki osmanlı yönetimi sırasında yazdı. Bu eserlerden birincisini Üveys Paşaya, ikincisini Mehmed Paşaya sundu.
Bütün hayatı Irak havalisinde; Hille, Kerbelâ, Bağdat'ta geçen Fuzuli uzun süre Necef'te Atebat-ı Âliye (Hasan ve Hüseyin'in türbeleri) hizmetinde çalıştı. 1556'da Irak'ta çıkan taun (veba) salgınında öldü. Ölümünün Kerbelâ'da olduğu ve bu şehirde gömüldüğü kabul edilmektedir. Fuzuli'nin üç dilde şiir yazan ve özellikle muammacılıkla tarih düşürmekte ustalık gösteren Fazlî Çelebi (öl. 1580'den sonra) adlı bir oğlu olduğu biliniyor.
Fuzuli, İsna Aşeriye'yi (on iki imama bağlılık) kabul eden mutedil bir şiî'dir. Ancak sine çıkaran veya tanrılıklarını kabul eden bu mezhepte imamları peygamberlik mertebegaliye'den değil, halife Ali'yi sahabenin en üstünü sayan mufaddıla'dandır. Mezhep bakımından aşırı yolu tutmamış olması, eserlerinin şiîlerce olduğu kadar sünnîlerce de benimsenmesine imkân vermiştir. Bağdatlı Ahdî, Fuzuli'nin tarikat mensubu (ehl-i tarikat) olduğunu bildirmektedir. Fakat tarikatının hangisi olduğu tarihî kayıtlardan ve eserlerinden belli olmamaktadır. Ancak, tasavvuf neşvesine ve vahdet-i vücut (varlık birliği) inancına sahip bulunduğu anlaşılmaktadır.
● *Sanatı.* Fuzuli'nin sanat gücü hemen bütün eserlerinde ilmî hüviyetiyle birleşmiş olarak görülür. Türkçe *Divan*'ının ilk kasidesi olan tevhit başta gelmek üzere birçok şiirinden çeşitli bilgi kollarında derinleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. *Sıhhat ve Maraz*'da (Sağlık ve Hastalık) çağının psikoloji, tıp görüşleri, ruh ve beden hakkındaki bilgileri yer alır. *Rind ü Zahid*'de tasavvuf bilgisini ortaya koyar. *Leylâ ve Mecnun*'da tasavvuf felsefesini; *Hadikat-üs-Süeda*'da peygamber kıssaları ile Kerbelâ olayı üstüne düşünce ve duyuşlarını konu edinir. Divanlarındaki kıtalarında, *Enis-ül-Kalb*'de (Kalp Dostu) v.d.de dünya ve hayat görüşünü, felsefesini, ahlâk anlayışını dile getirir.
Şiirinin önemli özellikleri: içtenliği, coşkunluğu ve sadeliğidir. *Leylâ ve Mecnun, Mak-*

Foto. Hanfstaengl (LAROUSSE)

tel-i Hüseyin (Hüseyin'in öldürülmesi hakkında eser) v.d. de islâmî edebiyatın kendisinden önce de işlenmiş konularını ele aldığı halde bunlara kendi duyarlıklı kişiliğiyle etkileyici bir öz ve üslûp kazandırmıştır. Onun şiirinde sevgi, ıstırap, dünyanın geçiciliği, dünya zevkleriyle zenginliklerinin boşluğu, ölüm v.d. başlıca temalardır. Bunların ele alınışında lirizm ve açıklık dikkati çeker. Bahtsızlara acıma duygusunun, ayrılıklar ve felâketler karşısında sabırlı davranma eğiliminin, yüksek manevî değerlere ulaşmak için nefisle yapılacak mücadelenin bu şiirde etkili bir yoldan dile getirildiği görülür. Fuzuli'nin gençlik şiirleri dil bakımından azerî edebiyatının özelliklerini taşır. Osmanlıların Bağdat'ı almasından sonraki eserlerinde sözlük ve gramer kuralları bakımından Türkiye Türkçesi özellikleri daha fazladır.
Fuzuli'nin ünü ve etkisi daha sağlığında bütün türk ülkelerine yayıldı. Müslüman - Türk dünyasında kişiliği velilik mertebesine çıkarıldı. Taşkent'ten İstanbul'a, Kahire ve Bağdat'tan Kırım ve Belgrad'a kadar yayılan bölgelerde türkçe *Divan*'ıyle birlikte *Leylâ ve Mecnun*'u, *Hadikat-üs-Süeda*'sı sevilerek okundu. Eserleri Ruhî, Ataî, Nailî, Nabi, Şeyh Galib, Niyazî gibi birçok şairi etkiledi.

● *Eserleri.* ARAPÇA: **1.** *Divan.* Fuzuli'nin arapça şiirlerinin tek elyazması Leningrad'daki Asya müzesinde bulunan *Küliyat-ı Fuzuli* içindedir. 1958'de Bakû'da yayımlanmıştır. 11 Kaside ve 1 hatimeden meydana gelen bu şiirler Hz. Muhammed ve halife Ali hakkındadır. E. Bertels bunların arap şiirinde önemli bir yer alacak durumda olmamakla birlikte Arapçanın bütün özelliklerini gösterdiğine, şekil bakımından kusursuz olduklarına, kuvvetli bir mantık bağı taşıdıklarına dikkati çeker. Fuzuli'nin türkçe ve farsça şiirlerinden geçmiş özellikler de taşıyan arapça şiirleri üslûp bakımından irantürk şiiri yapısındadır. İçlerinde arapçada da dikkati çekecek değerde beyitler vardır. **2.** *Matla-ül-İtikad* (İnancın Doğuş Yeri). Tek yazma nüshası Leningrad'daki Asya müzesinde bulunan külliyat içinde yer almaktadır. Bakû'da arapça *Divan* ile birlikte yayımlandı (1952). İkinci defa Muhammed bin Tavit et-Tancî tarafından önsöz ve notlarla hazırlanan metin, Esat Coşan ve Kemal Işık'ın türkçe tercümeleriyle birlikte yayımlandı (1962). «Nereden geldik, nereye gidiyoruz?» sorusuna karşılık vermek için yazılmış tasavvufî nitelikte bir eserdir. İnsanı doğru inanç alanına yöneltecek yolu araştırır. Bilgi ve bilgi edinilmesi üzerinde durur. Evrenin kaynağı, insanın mahiyeti gibi konuları Allah'ın zatı, sıfatları, fiilleri, güzellik-çirkinlik, iyilik-kötülük v.b. üstüne bölümler izler. Daha sonra peygamberlerle ilgili konular, Hz. Muhammed'in öteki peygamberlerden üstünlüğü, imamet, haşr, ruhla ilgili meseleler ele alınır.
FARSÇA: **3.** *Divan.* Tenkitli basımı Hasibe Mazıoğlu tarafından yapılmış (1962) bulunan farsça *Divan*'da, biri *Enis-ül-Kalb* olmak üzere 49 kaside, 410 gazel ile 1 terkibibent, 1 müsebba, 1 müseddes, 46 kıta, 105 rubai ve *Sakîname* yer almaktadır.
Fuzuli, bu divanı ile Farsçayı, herhangi bir klasik iran şairi kadar iyi bildiğini ve güzel kullandığını göstermektedir. Fuzuli'nin farsça kasidelerinde ve gazellerinde olduğu kadar kıtalarında ve rubailerinde de gramer ve ifade bakımından akılcılık ve açıklık göze çarpmakta; bedi ve beyan kurallarına başarıyle uyulduğu görülür. Bu şiirlerde Fuzuli, iran şairlerinden en çok Hafız-ı Şirazî (öl. 1388), Abdurrahman-ı Camî (1414-1492) gibi klasikleri sevip benimsemiş gözükmektedir. Özellikle Camî'nin üslûp ve düşüncelerinin etkisi daha kuvvetle sezilmektedir.
4. *Heft-Cam* (Yedi Kadeh), Fuzuli'nin bu tasavvufî mesnevîsi diğer eserleri arasında, birkaç defa basılmıştır. Genel olarak *Sakîname* başlığı altında yayımlanan bu küçük eser, son olarak *Farsça Divan* içinde yayımlanmıştır (1962). Bu 327 beyitlik mesnevî 38 beyitlik bir mukaddeme ile 7 küçük bölümden meydana gelmektedir. Her bölümde şair bir musiki âleti ile karşılıklı söyleşmesini anlatır (ney, def, çeng, ut, tambur, kanun ve nihayet en sonda da mutrip).
5. *Enîs-ül-Kalb.* Cafer Erkılıç tarafından tercümesiyle birlikte yayımlanan (1944) bu eser, Hasibe Mazıoğlu'nun *Farsça Divan* yayımının «Kasaid» (Kasideler) bölümü başında da yer almıştır (1962). 134 Beyitlik uzun bir kaside niteliğindeki *Enîs-ül-Kalb,* aslında, Hakanî'nin (1126-1199 ?) *Bahr-ül-Ebrar* (Özü Doğru Olanlar Denizi) kasidesine bir naziredir. Aynı kasideye Emîr Husrev (1253-1325) *Mirat-üs-Safa* (Safa Aynası); Camî de *Cilâ-ür-Ruh* (Ruh Parlaklığı) unvanlı birer nazire yazmışlardır. XVII. yy. da Nef'i (1572-1635) bu eserlere *Enis-ül-Uşşak* (Âşıkların Dostu) adıyle 97 beyitlik bir nazire yazmıştır.
6. *Risale-i Muammeyat* (Bilmeceler Kitapçığı). Fuzuli'nin çoğu farsça ve bir kısmı da türkçe olan manzum bilmeceleri (muamma) edebî değer bakımından ciddî bir sanat başarısı sayılamaz. Fuzuli'nin muammaları Kemal Edip (Kürkçüoğlu) tarafından yayımlanmıştır (1949).
7. *Rind ü Zahid.* Tenkitli ve karşılaştırmalı basım Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından hazırlanıp yayımlanan (1956) *Rind ü Zahid,* mistik bir görüşle ve eski edebiyatın verdiği imkânlarla sınırlı olarak, Fuzuli'nin dünya görüşünü aksettirir. Bu diyalogda rind'e ait ifadelerde şairin gönlünün, zahid'e ait ifadelerde düşüncesinin izleri sezilmektedir. 1858'de Tahran'da da basılmış olan eserin Salim Efendi tarafından yapılan türkçe tercümesi (1868) başarılı sayılmaz.
8. *Hüsn ü Aşk. Sıhhat ve Maraz* adı ile tanınan bu eser *Ruhname* adını verenler de olmuştur. Ama konusu ve bazı elyazması nüshalarındaki açık ifade bakımından *Hüsn ü Aşk* unvanı daha uygun sayılmaktadır. M. Ali Nasih tarafından *Sefaretnâme-i Ruh* adıyle bastırılan bu küçük eser Necati Lugal ve O. Reşer tarafından da yayımlanmıştır (1943). Lebib Efendi tarafından türkçe bir tercümesi (1856) ile bu tercümenin kitapçı Ahmed Hamdi tarafından daha sadeleştirilmiş bir basımı vardır. *Sıhhat ve Maraz* adı altında, bugünkü dille yapılmış son tercümesi Abdülbaki Gölpınarlı'ya aittir (1940). Bu alegorik ve sembolik eserinde tasavvuf ve bilgi konuları ağır basar. *Hüsn ü Aşk*'ın Şeyh Galib'in aynı isimdeki önemli eserine etkisi olmuştur.
TÜRKÇE: **9.** *Divan.* Otuza yakın baskısı ve yüzlerce elyazması bulunan türkçe *Divan*'ın en iyi ve en son baskılarından biri Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel ve Müjgân Cumbur'un birlikte hazırladıkları yayımıdır (1958). Bu divan mensur bir mukaddeme ile 42 kaside, 302 gazel'den başka müstezat, musammat, mukattaat ve rubaiyatı ihtiva etmektedir. Fuzuli, türk edebiyatındaki ününün büyük kısmını *Leylâ ve Mecnun, Hadikat-üs-Süeda* ile birlikte türkçe *Divan*'ına borçludur. Eserin baş tarafındaki kasideler arasında bulunan ve Su kasidesi diye tanınan naat (Hz. Muhammed övgüsünde şiir), bu türün türk edebiyatındaki en başarılı örneğidir. *Gül, Hançer* redifli kasideler de kolayca yazılamayacak derecede güzel ve başarılıdır. Fakat Fuzuli, kasidelerinden çok gazelleri ile ün kazanmıştır. Onun lirizmini, tasavvufî heyecanını, aşkını, hicranlarını en çok bu gazellerinde duymak ve yaşamak mümkündür.
10. *Beng ü Bade.* Fuzuli'nin ilk mesnevîsi olan ve esrar ile şarap arasında bir tartışmayı anlatan bu küçük eser Şah İsmail'e ithaf olunmuştur. Bazılarına göre şair burada Osmanlı padişahı Bayezid II (1447-1512) ile Safevî devletinin kurucusu Şah İsmail arasındaki mücadeleyi sembolize etmektedir; ve benge (esrar) alışık padişah ile badeye (şarap) düşkün Şah'ın açık-kapalı mücadelelerini konu edinmektedir.
Beng ü Bade'nin son basımı Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından hazırlanmıştır (1956). Risale bu son baskıda 444 beyit olarak tespit edildi. Gazi Giray II bu esere *Kahve ve Bade* unvanı ile bir nazire yazdı. *Beng ü Bade,* Necati Hüsnü Lugal ve O. Beşer tarafından Almancaya da çevrildi (1943).
11. *Leylâ ve Mecnun* (*Destan-i Leylî vü Mecnun*). Klasik türk edebiyatının mesnevî alanındaki en güzel ürünü sayılır. Bu eserin son ve dikkatli bir basımını Necmettin Halil Onan hazırladı (1955). *Leylâ ve Mecnun,* muhtelif yabancı dillere de çevrildi. Almanca tercümesini Necati Hüsnü Lugal ve O. Beşer (1943), İngilizce manzum tercümesini de Sofi Huri yaptı (1959). Fuzuli'nin bu eserine dayanarak 1907'de Azerî sanatçısı Üzeyir Hacıbeyli'nin yazdığı *Leylâ ve Mecnun* operası, şairin yakın zamanlarda türk illerinde devam eden etkisini gösterir. Fuzuli ünlü bir arap aşk hikâyesine dayanan ve arap, fars edebiyatlarından başka türk edebiyatında da 30 kadar şair tarafından ele alınmış olan bu konuyu (bk. LEYLÂ İLE MECNUN) canlı, samimî ve etkili bir şekilde işlemiştir. Eser, Fuzuli'nin dünya hırslarından arınarak can ile cananı birleştiren ve varlığın amacını cananda yansımış gören sevgi anlayışını dile getirir.
Onan yayımına göre 3 096 beyitten ibaret bulunan bu mesnevî, üç rubai ve mensur bir dibace ile başlar. Benzeri mesnevîlerde olduğu gibi tevhit, naat, miraciye, sebeb-i nazm-i kitab, padişah ve eserin ithaf edildiği zat için methiyeler birbirini izler. Bağdat'ın fethinden bir yıl sonra (1535) kaleme alınan mesnevide, yer yer, gazeller bulunur, murabba türünde şiirlere de rastlanır.
12. *Kırk Hadîs Tercümesi.* Camî'nin *Tercüme-i Hadîs-i Erbain*'inin serbest çevirme yoluyle tercümesidir. Bu küçük eser, ilk defa Abdülkadir Karahan (1948), daha sonra Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından yayımlanmıştır (İstanbul, 1951).
Eser kısa bir mensur mukaddeme ile başlamaktadır. Hadisler kıtalar halinde türkçeye çevrilmiştir. Vezin ve nazım tekniği bakımından kuvvetlidir. Tercüme halk diline yakın bir sadelikle yapılmıştır.
13. *Suhbet-ül-Esmar* (Meyvelerin Söyleşmesi). Fuzuli'ye ait olduğu henüz kesin şekilde ispat edilememeştir. Bilinen baskıları Tebriz'de yayımlanan taşbasma ile Bakû'da H. Araslı (1958) ve buna dayanarak Türkiye'de Kemal Peker'in hazırladığı (1960) basımlardır. Mesnevî, meyveler arasında bir münazara niteliğindedir. Bu mesnevînin edebî bir niteliği yoktur.
14. *Hadikat-üs-Süeda.* Hz. Muhammed'in torunu Hüseyin'in, Kerbelâ'da şehit edilmesi konusunu işleyen «maktel» türündeki eserlerin en tanınmışıdır.
Türkçe *Divan* ile *Leylâ ve Mecnun* gibi halk arasında çok sevilip okunan kitaplardan olduğu için hemen her yerde elyazmalarına rastlanır, İstanbul ve Mısır'daki nüshalar sayıca 10'u bulur.
Fuzuli bu eserinde Ebu Mihnaf ile Tausî'nin arapça maktellerinden faydalanmış olmakla beraber esas olarak Hüseyin Vaiz Kâşifî'nin (öl. 1505) farsça *Ravzat-üs-Şüheda*'sını (Şehitlerin Gül Bahçesi) almıştır.
Eserde yer yer manzum parçalar (özellikle kıt'alar ve beyitler) bulunmaktadır. Kitabın asıl konusunu Kerbelâ olayı teşkil eder. İlk bablarda peygamberler ele alınmıştır. Birkaç fasıl Hz. Muhammed'e, Fatıma, Ali ve Hüseyin'e ayrılmıştır. Daha sonra Hüseyin'in karşılaştığı felâketler, «Muhadderat-i Ehl-i Beyt»in (Peygamber soyunun kadınları) Şam'a gidişi anlatılmakta ve en sonda da terkibibent tarzında bir mersiye ile İmamlar hakkında kısa bir bölüm yer almaktadır.
Hadikat-üs-Süeda'nın üslûbu canlı, nesri sadeye yakın ve akıcıdır.
15. *Mektuplar.* Fuzuli'nin bugün elde bulunan yayınlanmış olan mektuplarının sayısı beştir. Bunlardan Nişancı Celâlzade Mustafa Çelebi, Musul Mirlivası Ahmed Bey, Bağdat valisi Ayas Paşa ve Kadı Alâeddin'e gönderilmiş olan 4 tanesi Abdülkadir Karahan tarafından yayımlanmıştır (1948). Hasibe Çatbaş'ın (Mazıoğlu) yayımladığı beşinci mektup Kanunî'nin şehzadelerinden Bayezid'e gönderilmiştir.
Mektuplar arasında en ünlüsü ve en önemlisi *Şikâyetname* adı ile anılan ve Nişancı Celâlzade'ye gönderilmiş olanıdır. Bu mektup hem dil ve üslûp, hem de şairin hususî ve ruhî hayatı bakımından önem taşır. (→ Bibliyo.) [M]

FÜCE veya **FÜCÂ** i. (ar. *füc'e* veya *füca'*). Ansızın, birdenbire ortaya çıkan durum. ‖ Zf. Birdenbire, ansızın.
◆ **Füc'eten** veya **füc'aten** zf. *Esk.* Ansızın, birdenbire: *Füc'eten vefat etmek.* (M)

FÜCUR i. (ar. *fucûr*). *Esk.* Günah, günahkârlık, sefihlik, ahlâk düşüklüğü: *Bu nahiyenin ahalisi ise ehl-i küfür ve fücûr idi* (Cevdet Paşa). ‖ *Fitne fücur.* Bk. FİTNE.
— ANSİKL. Din ve Huk. *Fücur,* Arapça'da, doğru yolu, Hak yolunu yarmak ve yalan söylemek, fısk işlemek, zina etmek, günahkâr bir yaşayış sürmek, hak yolundan sapmak gibi kavramları karşılar. Türkçede «ahlâk kurallarına aykırı yaşayış» anlamına gelir ve genellikle «fısk» kelimesi ile birlikte, *fısk u fücur* biçiminde kullanılır. Bir de,

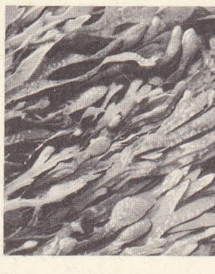

fükus

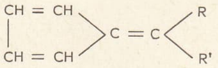

fülvenler (kim.)

Foto. LAROUSSE

«arabozucu, laf götürücü, dedikoducu ve düzenbaz» anlamında kullanılan *fitne fücur* terimi vardır.
Kur'an-ı Kerim'de «fücur» kelimesi, «kötülük, günahkâr oluş, Allah'a âsi oluş» anlamında Şems suresinin sekizinci ayetinde geçer. Sâd suresinin 28. ayetinde de, «fücur işleyen» anlamında *fâcir* kelimesi geçer. Kelimenin çoğulu olan *füccar* İnfitar suresinin 14. ayetinde; Tatfif (Mutaffifîn) suresinin 7. ayetinde anılmıştır. Nuh suresinin 27. ayetinde *fâcir* ve Abese suresinin 42. ayetinde ise yine bunun çoğulu olan *fecere* deyimine rastlanır.
Türk hukukunda kanunî terim olmamakla beraber özellikle doktrinde *fücur* kelimesine özel bir anlam verildiği görülür. Genellikle yerleşmiş ve benimsenmiş bir terim değildir; fakat hukukçulardan bir kısmı, birbiriyle evlenmeleri yasak olan bazı yakın hısımların münasebetinden doğan çocukların nesebinin «tanıma» ile düzeltilemeyeceğini belirtirken, bu çocukları *fücur mahsulü çocuklar* diye adlandırırlar. Böylece fücur terimi genel olarak günahkâr, ahlâka aykırı bir yaşayış sürmek anlamı yanında, evlenmeleri yasak olan yakın hısımların cinsî münasebette bulunmalarını ifade eder.
Bu özel anlamı ile ne zaman *fücur*'dan bahsedilebileceği, diğer bir deyişle, hangi hısımların münasebetinden doğan çocuğun *fücur mahsulü* sayılıp tanınamayacağı açık değildir. İsviçre Medenî kanununda, Türk Medeni kanununun 292. maddesini karşılayan 304. maddenin dar yorumlanarak «usul ve füru ile kardeşler» arasındaki kan hısımlarının münasebetlerinin *fücur* (*inceste*) sayılmaması görüşü hâkimdir. İsviçre'de hâkim olan bu görüş, İsviçre Federal Ceza kanunun 213. maddesine de uygundur. Türk hukukunda, yakın kan hısımlarının münasebetini özel bir suç haline getiren ve cezalandıran bir hüküm yoktur.
Kanun «evlenmeleri memnu olan kimselerin evlenmesini ve evlendirilmelerini» suç haline getirdiği halde (Türk Cz. kn. md. 237), aralarında evlenme yasağı bulunan kimselerin karı koca hayatı yaşamalarını, cinsî münasebette bulunmalarını ayrı bir suç halinde düzenlemiş değildir. İtalyan Ceza kanununda *fücur* suç sayıldığı halde Türk Cz. kanununa bu hüküm alınmamış, yakın hısımların aynı evde yaşamaları halinde, düşmanlık dolayısıyle bunlara iftira edilebileceği, bu durumun toplum hayatını sarsacağı gözönünde tutularak, bu konudaki yasaklama ahlâk kurallarına bırakılmıştır. Ancak, kanun ırza geçme ve ırza tasaddi suçlarının «usul» tarafından veya veli ve vasi tarafından işlenmesini ağırlaştırıcı bir sebep saymıştır. (Türk Cz. kn. md. 417). Türk Ceza kanununda *fücur* suçu adı altında bağımsız bir suç bulunmaması «birbirleriyle evlenmeleri memnu olanlar» (Med. kn. md. 292) ibaresinin yorumlanmasını güçleştirebilir. Genellikle bizde de bu maddeyi dar yorumlama ve meselâ evlenmeleri yasak olan sıhrî hısımların münasebetinden doğan çocuğu *fücur* mahsulü saymama yönelimi baskın görünmektedir. İsviçre'de olduğu gibi, kan hısımları bakımından bir sınırlama yapmak istenilmiş, fakat bu konuda fikir birliğine varılamamıştır. (M)

FÜREYA

FÜESSLİ. Bk. FÜSSLİ.

FÜG i. (ital. *fuga*, kaçmak'tan fr. *fugue*). Kontrapunto üslûbunda, benzetme*ye dayanan ve «konu» dediğimiz kısa, fakat özelliği olan üretici bir tema'dan hareket eden beste.
— ANSİKL. Müz. Ortaçağ polifonisinin vardığı bellibaşlı noktalardan biri olan *füg*, XIV., XV. ve XVI. yy.larda basit *kanonlar* anlamına gelirdi. 1650'den sonra *ricercare*'den doğan füg kurallarının sıkılığı ve tonal ülsûbun imkânlarından daha çok yararlanmasıyle ondan ayrıldı. Çalgı müziğinde olduğu kadar vokal müzikte de yeri olan füg, altın çağına Bach zamanında ulaştı (*Ayarlı klavsen, Füg sanatı, org fügleri*). Beethoven, fügü öz ve dil yönünden yeniledi; her ne kadar Bartok ve Stravinski fügü bir deneme alanı olmaktan daha ileri götürmek istedilerse de, füg, XX. yy.'da, basit bir okul çalışması olarak kaldı. Füg, 2,3,4 veya daha fazla sesli olarak yazılır ve genellikle üç bölümden oluşur: sunma, gelişim ve *stretto*. Sunma'da konu, kendisini (bazen değişmelerle) dominant'a aktaran cevap'la nöbetleşirken, ikinci derecedeki unsurlar art arda ortaya çıkar: *karşı konu* ve *koda*. Gelişiminde konunun bütün komşu tonalitelere geçmesi, çeşitli *divertimento* ve *epizod*'lar ile sağlanır. Çok defa bir dominant pedalinden sonra başlayan *stretto*, eserin başlıca unsurlarını, içinde bir kanon veya stretto dizisi bulunan son bölüme sürükler; bunu sağlamak için artırma, azaltma, ters hareketler, temaların birleştirilmesi gibi usullerden yararlanılır. Bazı fügler çift, hattâ üç temalı olabilir (Bach). *Fughetta*, küçük çapta bir fügdür. *Füglü üslûp*, benzetme'nin ağır bastığı bir kontrapunto üslûbudur. (L)

FÜGEN sıf. (fars. *efgen*>*figen*'den *fügen*). *Esk.* Yıkıcı, düşürücü. Bk. FİGEN. (M)

Füg Sanatı (*Die Kunst der Fuge*), J.-S. Bach'ın, hayatının son yıllarında yazdığı (1748-1750) öğretici eser. Bir çeşit füg incelemesi sayılabilecek bu eser, herhangi bir çalgıyle sese dönüştürülmek için tasarlanmıştır; içinde, tek bir temanın devriklerine dayanan 14 kontrapunto ve 4 kanon yer alır. (L)

FÜHRER («şef» anlamında alm. k.). Mussolini'nin *duçe* unvanı gibi, Hitler'in 1935'te aldığı unvan. (L)

FÜKÂHET veya **FÜKÂHE** i. (ar. *fekh*'den *fükâhe* veya *fükâhet*). *Esk.* Şaka, lâtife, güldürücü söz: *Mücadele-i kalemiyemizde hisse-i fükâheden başka şayan-ı kayd bir netice göremedim* (Cenab Şahabeddin). [M]

FÜKOKSANTİN i. (fr. *fucoxantine*). *Phaeophyceae* familyasından suyosunlarına esmer renk vermeğe yarayan boya maddesi; bu madde, kırmızı ışığın giremediği derinlikteki sulara girebilen, dalga boyu orta uzunluktaki ışıklardan fotosentez için faydalanma imkânı verir. (L)

FÜKOYİT veya **FÜSİL** i. (fr. *fucoïde* veya *fucile*). Fosil suyosunu; bilinen esmer suyosunlarından hiç birine kesinlikle bağlanamaz. (Üçüncü zaman tabakalarında birçok fükoyit türüne rastlanır; alt - tebeşir tabakalarında daha çoktur.) [L]

FÜKOZ i. (fr. *fucose*). Füküs cinsinden bazı yosunların hidrolizinde meydana gelen ve ramnozun izomeri olan monosakarit (metilpentoz). [L]

FÜKSİN i. (fr. özel ad *Renard*'ın alm. çevirisi olan *Fuchs*'tan, fr. *fuchsine*). Kim. Yünü, ipeği ve tanen'le işlenmiş pamuğu çeşitli kırmızı tonlarına boyayan boyarmadde; verdiği renk güzel, fakat dayanıksızdır.
— ANSİKL. *Füksin*, sunî boyarmaddeler içinde, bulunuş tarihi bakımından ikinci gelir ve uzun süre en önemlilerinden biri sayılmıştır. 1858'de Lyon'lu kimyacı Verguin tarafından bulunmuş ve Renard kardeşler tarafından üretilmiştir. Üretim hızla gelişerek önem kazanmış ve sunî boyarmadde sanayiinin doğmasına yolaçan bilimsel ve sınaî hareketin başlangıcı olmuştur.
Verguin'in keşfi, o zamanlar anilin denilen maddenin (anilin ve homologlarının karışımı) kalay IV klorürle oksitlenmesine dayanıyordu. Günümüzde de füksin, anilin, ortotoluidin ve paratoluidin karışımların arsenik asit veya tercihan nitrobenzenle (Coupier metodu) oksitleyerek elde edilir. Formülü $(NH_2 — C_6H_4)_2\ C — C_6H_3(CH_3)$, Cl, 4 H_2O olan füksin, soğuk suda az, sıcak su ve alkolde daha çok çözünen, yeşil parıltılı güzel billûrlar meydana getirir. Çözeltileri kırmızıdır. Trifenilmetanın aminli boyarmaddelerinin ilk örneğidir.
Füksin, uzun süre bazı boyarmaddelerin üretiminde hammadde olarak kullanılmıştır. Gerçekten, NH_2 gruplarındaki hidrojen atomları yerine alkoyl kökleri (meselâ metil kökü) katılırsa, mor renkli boyarmaddeler elde edilir (Hofmann morları). Aynı yere fenil kökleri katılınca mavi renkler bulunur (Lyon mavisi). Bu boyarmaddeler günümüzde başka usullerle üretildiği için füksin zamanla önemini kaybetmiştir. (L)

FÜKSİT i. Miner. Bk. FUCHSİT.

FÜKSON i. (fr. *fuchsone*). Kim. Formülü $(C_6H_6)_2C—C_6H_4=0$ olan halka. Hidroksilli trifenilmetan boyarmaddeleri bu halkadan türer. (L)

FÜKÜS i. (fr. *fucus*). Kıyılarda yetişen esmer suyosunu; varekleri meydana getirir.
— ANSİKL. *Füküs*'lerin en iyi bilinen türü *Fucus vesiculosus*'tur; kıyılardaki kayalara tutamaçlarıyle tutunur; azot dolu kabarcıkları sayesinde suda dikine yükselir; dalgalar kabardığı zaman da bu yüzden suyun yüzünde durur. Füküs eşeysel kovucuklarla çoğalır; bunların bir kısmında spermatozoitler, bir kısmında da yumurta hücreleri bulunur; döllenme olur olmaz bu hücreler dibe inerek tutunur ve gelişir. Hayvanların üremesini andıran bu tarz çoğalmayı Thure görmüş ve sunî şekilde füküs üretmiştir. Füküs, hayvan yemi ve yataklığı olarak kullanılır; külünden iyot, bromür ve potas elde edilir. (L)

FÜLFÜL i. (ar. k.). *Esk.* Biber. ‖ Karabiber: *Ey hâl pâsbânı mısın sen o gerdenin / Kâfur içinde habbe-i fülfül müsün nesin* (Nedim). ‖ *Fülfül-i ahmer*, kırmızı biber. ‖ *Dâr-ı fülfül*, tarçın tohumu da denilen karabiberin bir çeşidi. (M)

FÜLGÜRİT i. (lat. *fulgur*, yıldırım'dan, fr. *fulgurite*). Bir kum, balçık veya silisli toprak yığınının, yıldırım düşmesiyle eriyen ve sonradan katılaşan kısmı. (Bu olay, 2 ile 50 mm çapında ve 2 ile 100 sm boyunda, kenarları düzgün veya dallanmış silindir şeklinde çubukların oluşmasına yolaçar. Fülgüritler, Avrupa ve Sahra'daki kumullarda görülür.) [L]

FÜLK i. (ar. *fülk*). *Esk.* Gemi, kayık: *Belki gark-ı bahr-ı hûn olurdu fülk-i dil dâd / Ettiğince tîg-ı hûne feşân ile ceylangeri* (Nef'i). ‖ Nuh peygamberin gemisi. ‖ Yuvarlak şey. (Bk. NUH'*un gemisi*.) [M]

FÜLMİNAT i. (fr. *fulminate*). Kim. Fülminik asidin tuzu.
— ANSİKL. *Fülminat*'ların en önemlisi olan *civa fülminat* $(CNO)_2Hg$, 1799'da ingiliz Howard tarafından, alkol, nitrik asit ve civanın birlikte ısıtılmasıyle bulundu. Günümüzde, alkole, içinde katalizör olarak bakır-II klorür bulunan nitrik asit içindeki ılık bir civa çözeltisi (civa II nitrat) katmakla elde edilir: en fazla bir dakika içinde, karışımı ısıtan bir tepkime meydana gelir ve çöken fülminat ayrılıp yıkandıktan sonra kurutulur. İşlem, fülminatın kurumasından sonra tehlikeli olmağa başlar, çünkü bu madde nemli olduğu sürece çarpmalardan fazla etkilenmez. Civa fülminat suda çözünmeyen, yoğun, beyaz bir tozdur. Bir darbe veya alev etkisiyle patlar, hattâ çok az miktardaki civa fülminat bile yanarak parlar. 1820'den sonra ateşli silâhlarda, barutun ateş almasını sağlayan darbeli kapsüllerin yapımında civa fülminat kullanıldı. Daha sonra 1864'te, Nobel fülminat patlamasının nitroglisere iletilmesini önerince, günümüzde «kapsül» adıyle anılan patlayıcı fişeklerin yapımına başlandı. Bütün XIX. yy. boyunca, patlayıcı kapsül olarak yalnız civa fülminat kullanıldı. *Gümüş fülminat* da (CNOAg) bazı havaî fişeklerin yapımından kullanılır. (L)

FÜLMİNİK sıf. (fr. *fulminer*, patlamak'tan *fulminique*). Gerek kendisi, gerek tuzları kolaylıkla patlayabilen az kararlı bir asit için kullanılır. Yapısı henüz kesinlikle bilinmeyen bu asidin, karbon monoksidin bir oksi-

Foto. A. Güler (MEYDAN)

mi C=N—OH olduğu sanılır.

— ANSİKL. Tuzlarından elde edilen serbest *fülminik asit,* çok kısa ömürlüdür. Kokusu hidrosiyanik aside benzer. Tuzları olan fülminatların izomeridir. En önemli tuzu *civa fülminat**tır (C—N—O)$_2$Hg. Hidroklorik asitle işlenen civa fülminat ayrışarak formik asit ve hidroksilamin verir. (L)

FÜLMİNÜRİK sıf. (fr. *fulminurique*). Kim. Gümüş fülminat'ın alkali klorürlere etkimeyisle, alkali tuzları elde edilen bir asit için kullanılır. (Serbest asit, 150°C'a doğru patlayıcı özellikler gösterir; bu asidin, fülminik asidin bir trimeri olduğu sanılır.) [L]

FÜLÖPİT i. (fr. *fülöppite*). Miner. Tabiî antimon ve kurşun sülfür. (L)

FÜLÛS çoğl. i. (ar. *füls*'den *fülûs*). Nümism. *Esk.* Madenî para, akçe, bakır sikke. (Bk. ANSİKL.) [Bk. FELS.] ‖ *Fülûs-ı ahmer,* bakır para, mangır.

— DEY. *Fülûs-ı ahmere muhtaç,* çok fakir.

— ANSİKL. Nümism. Arapçası *fülûs* olan bu paraların latince ve yunancası *folis*'tir. Bizans folislerinin arkasında değer bildiren işaretler vardır: msl. M = 40, K = 20, L = 10, E = 5 gibi. Araplar Suriye'nin alınışından sonra ağırlıkları bir hayli azaltılmış olan bizans folis'leri kesmekte devam etmişlerdir. Fetihten evvel bütün Suriye için yalnız Antakya'da sikke basıldığı halde Araplar, Baalbek, Halep, Şam, Ruha (Ruha-Urfa), Taberiye, Amman, Menbic, İliya, Filistin ve Kinnisrin gibi birçok yerde sikke kesmeğe mahsus darphaneler kurmuşlardır. (M)

FÜLVENLER çoğl. i. (fr. *fulvènes*'den). Kim. Renkli hidrokarbonlara verilen ad. (Siklopentadien'in alkali ortamda ketonlarla yoğunlaşmasından meydana gelir. Yapıları, sayfa 885'te gösterilmiştir.) [L]

FÜMARİK sıf. (lat. *fumaria,* şahtereotu'ndan, fr. *fumarique*). Formülü

$$CO_2H—CH=CH—CO_2H$$

olan etilenik bir diasit için kullanılır. Şahtereotunda, izlanda likeninde ve bazı mantarlarda bulunur. (*Eşanl.* DİOİK BÜTEN, DİKARBOKSİLİK ETİLEN.)

— ANSİKL. *Fümarik asit,* maleik asitle *sis-trans* izomerliği gösterir. Bu iki izomer asit arasında fümarik asit, iki CO_2H grubunun birbirinden en uzak olduğu *trans* izomeridir. Maleik asidin sıcaklık etkisiyle su kaybetmesinden veya maleik asidin, asitler, brom, ışık veya hafif bir ısıtma etkisiyle izomerleşmesinden meydana gelir. Soğuk suda az çözünür; sıcak suda, alkolde ve eterde daha kolay çözünür. 200°C'a doğru erimeden süblimleşir, daha yüksek sıcaklıkta maleik anhidrit vererek su kaybeder; bu da *maleik-fümarik* dönüşümünün tersinir olduğunu gösterir.

Permanganatla oksitlenen fümarik asit, *rasemik* tartarik aside (*sis-katılma*), buna karşılık, brom etkisiyle etkisiz dibromosüksinik aside dönüşür (*trans-katılma*). [L]

FÜME sıf. (fr. *fumé*). Gri renkte olan, duman rengi: *Füme gözlük.*

— Mutf. *Füme et veya balık,* tütsü ile kurutulmuş et veya balık. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mutf. Büyük balıklar, *füme* yapılmadan önce filetoya ayrılır. Üzerine tuz, maydanoz kökü, defne yaprağı, kekik, karabiber serpilir. Bir hafta bekletilir. Parçalar ipe dizilir ve tütsü odasında 24 saat bırakılır. Füme et tütsü odasında veya bir baca içinde kokulu ağaçların (kayın, ardıç, meşe, defne) dumanına tutularak yapılır. Dumanın koruyucu etkisi, içindeki kreozot maddesinden ileri gelmektedir. Tütsülenen balık veya et bozulmadan uzun süre saklanabilir. (M)

FÜMEROL i. (ital. *fumarola*> fr. *fumerolle*). Yanardağlarda, krater çevresinden, çatlak ağızlarından veya lav akıntılarının yüzeyinden yayılan gaz ve buharlar.

— ANSİKL. *Fümerol*'lerin incelenmesi güç ve tehlikelidir. Havası alınmış bir cam boru, incelenecek fümerol kaynağına sokulur, ucu bir pensle kırılır. Boru gazla dolar dolmaz hemen çıkarılır ve ağzı derhal kapatılır. Gazların incelenmesi daha sonra laboratuvarda yapılır.

Fümerollerin birçok çeşidi vardır:

1. *Kuru fümeroller.* Bunların sıcaklığı çok yüksektir (500°C'tan fazla) ve erimiş lavların yüzeyinden beyaz dumanlar halinde yükselir. Bileşiminde, susuz klorürler (yüzde 94'e kadar sodyum klorür, potasyum klorür), çok az miktarda flüorürler, bazen de, çok renkli çökeltiler meydana getiren demir, bakır ve manganez klorürler bulunur; bazı maden damarlarında renkli tabakaların görülmesi bu çökeltilerle açıklanabilir.

Kuru fümerollerde ayrıca hidrojen ve hidrokarbonlar da vardır, bazen yanardağlarda görülen alevler bundan ileri gelir;

2. *Asit fümeroller.* Bunların sıcaklığı daha düşüktür (+ 300°C ile + 400°C) ve erimiş lavların dışından, akıntı kenarlarından fışkırır. Bileşiminde, fazla miktarda su buharından başka klorlu hidrojen ve kükürt dioksit bulunur. Asit fümerollerin çevresinde genellikle olijist halinde demir birikintileri meydana gelir;

3. *Alkali* veya *amonyaklı fümeroller.* Bunlar + 100°C'a doğru meydana gelir ve bileşiminde bol miktarda sudan başka amonyum klorür bulunur;

4. *Soğuk* veya *hidrosülfürik fümeroller.* Bunların sıcaklığı + 100°C'tan düşüktür ve bileşimlerinde, özellikle su buharı, bir miktar da (yüzde 5) karbon dioksit ve kükürtlü hidrojen vardır. (L)

FÜMUAR i. (fr. *fumoir*). Bk. *Sigara* SALON'*u.*

FÜNİKÜLER i. (fr. *funiculaire,* kablolu). Dy. Çok yüksek rampaları tırmanabilen ve bir kablo yardımıyle hareket eden demiryolu taşıtı. (KABLOLU TREN de denir.) ‖ *Teşm. yol.* Kablolar üzerinde gidip gelen her türlü hava ulaşımı aracı.

— ANSİKL. Dy. Kremayer*li demiryolu taşıtlarıyle karıştırılmaması gereken *füniküler* taşıtlar, genellikle, bir kablonun iki ucuna bağlanmış iki vagondan meydana gelir; vagonlar arasındaki kablo, taşıtın çıkacağı üst varış noktasına yerleştirilmiş büyük bir makaraya sarılıdır. Bu makara, hareket ileten veya iletmeyen (serbest) bir makara olabilir. Birinci durumda, bir vagonun alt istasyona, öbür vagonun da üst istasyona doğru ilerlemesini sağlayan bir motor verir. Pek az uygulanan ikinci durumda ise, yukarıdaki istasyondan aşağıya doğru inecek vagona ağırlık olarak su yüklenir, suyun ağırlığı, alt istasyonda bulunan öbür vagonun yukarı doğru çıkmasını sağlar; alt istasyona varınca birinci vagonun suyu boşaltılır ve üst istasyona ulaşan ikinci vagona su doldurulur. İki vagon, ya birbirine paralel iki hat üzerinde (Paris'teki Montmartre füniküleri ve İstanbul'daki Tünel'de olduğu gibi) ya da tek bir hat üzerinde çalışır. Tek hat döşendiği zaman, kesişmeyi sağlamak için, iki istasyon arasındaki mesafenin tam ortasına, *yarım ay* denilen kısa bir ikinci hat eklenir.

Çok engebeli arazide, demiryolu hattının döşenmesi ve işletilmesi genellikle çok masraflı olur ve bazen aşılması imkânsız güçlüklerle karşılaşılır. Bunun için, ray üzerinde işleyen füniküler yerine, çelik halatlar üzerinde kayan ve «teleferik*» denilen havaî füniküler tercih edilir. (L)

FÜNKİT i. (fr. *funkite*). Miner. Piroksen türünden silikat. (Diopsit çeşidi.) [L]

FÜNUN çoğl. i. (ar. *fenn*'den *fünûn*). *Esk.* Fenler, bilgiler: *Nitekim bizim gibi Japonlar dahi bundan otuz sene evvel fünûn ve sanayi-i hazıradan bihaberdiler* (P. Safa). ‖ *Fünûn-ı bahriye,* denizcilik bilgileri. ‖ *Fünûn-ı harbiye,* savaş bilgileri. ‖ *Fünûn-ı şettâ,* çeşitli bilgiler. ‖ *Erbâb-ı fünûn,* fen adamları, bilimle uğraşanlar: *Bir şeyde fena yok diyen erbâb-ı fünûndur / Ya akl ile idrâkimiz olmak neye fâni* (Abdülhak Hâmid). ‖ *Zû-fünûn,* bilgi sahibi, hakîm. (M)

FÜNYE i. Bk. FUNYA.

FÜRAN i. (fr. *furanne*). Kim. Formülü

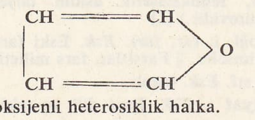

olan oksijenli heterosiklik halka.

— ANSİKL. *Füran,* önceleri çok az miktarda köknar katranında bulundu. Günümüzde, *fürfüral* veya *piromüsik asit*'i kireçle ısıtarak elde edilir. Kloroform gibi kokan, 31°C'ta kaynayan, suda çözünmeyen bir sıvıdır; buharları, hidroklorik asite batırılmış köknar yongasını yeşile boyar. Isı ve alkaliler karşısında çok kararlı olan füran, kuvvetli asitlerin etkisiyle yüksek bir polimerleşmeye uğrayarak hemen bozunur ve açık renkli bir reçine verir. Benzenle birçok ortak özelliği vardır, ancak asit etkisiyle kolayca polimerleştiği için bu özelliklerini koruyamaz, yalnız çok özel şartlar altında, halojenlenebilir veya nitrolanabilir. Bununla birlikte, füran türevlerinin birçoğu ile benzen türevleri arasındaki yakınlığa dayanarak füranın tamamen aromatik bir nitelik taşıdığı kabul edilir. Bu madde, hidrojenlenince tetrahidrofüran verir ve eşlenik dienlerin bazı tepkimelerini gösterir; bununla birlikte, yukarıda verilen füran formülü kesin değildir ve benzenin Kekule formülüne yöneltilen bütün tenkitler bu formül için de söz konusudur. Bu yüzden, benzen için olduğu gibi, füran için de mezomer formüller teklif edilmiştir. (L)

FÜRANOZ i. (fr. *furannose*'dan). Kim. Beşgen halka yapısında olan ozların genel adı. (Bk. GLÜKO-FÜRANOZ.) [L]

FÜRAZANLAR çoğl. i. (fr. *furazannes*'dan). Kim. Formüllerinde

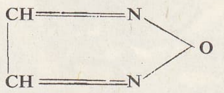

halkası bulunan bileşikler. (*Eşanl.* AZOKSAZOLLER.) [L]

FÜRCE i. (ar. *ferc*'den *fürce*). *Esk.* Açıklık, yarık, aralık. ‖ Sıkıntıdan kurtulma. ‖ Fırsat. ‖ *Fürce-yâb olmak,* fırsat bulmak. (M)

FÜREYA (**Füreya** KORAL, — denir), türk seramikçisi (İstanbul 1910). Nôtre Dame de Sion fransız lisesini bitirdi. Edebiyat fakültesine devam etti. İsviçre ve Paris'te resim, heykel ve seramik çalışmaları yaptı. 1951'de Paris'te Mai galerisindeki ilk sergisinden sonra İstanbul'da kendi seramik atelyesini kurdu. Özellikle duvar dekorasyonu, pano ve şömine üstüne çalışmalar yaptı. 1960 Yılında Ankara'daki bir otel için büyük bir pano yaptı. Diğer eserleri arasında, 1963 yılında Ankara'da Ulus çarşısına, İstanbul manifaturacılar çarşısına, 1966 yılında İstanbul'da Ziraat bankasına, 1969 yılında İstanbul Divan oteline yaptığı panolar sayılabilir. 1951'den günümüze kadar yurt içinde ve dışında 32 sergi açtı. Eserlerini Paris'teki Salon d'Octobre, Mexico City'deki Modern Sanat müzesi, Prag'da Napstkovo muzeum, Washington'da Smithshonian institute ve Türkiye'nin çeşitli yerlerindeki galerilerde sergiledi. Cannes milletlerarası sergisinde (1955) gümüş madalya, Prag milletlerarası sergisinde (1962) altın madalya kazandı. İstanbul'da düzenlenen (1967) Milletlerarası Seramik sergisinde de gümüş madalya aldı. (M)

FÜRFÜRAL i. (lat. *furfur,* kepek'ten fr. *furfural*). Kim. Formülü

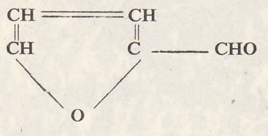

olan, füran serisi aldehit. (*Eşanl.* FÜRİLMETANAL, PİROMÜSİK ALDEHİT.)

FÜRSTENBERG
solda,
Wilhelm Egon
(1629-1704);
sağda,
Karl Egon
(1796-1854)
Cabinet des
Estampes, Paris

füniküler

Foto. LAROUSSE

fütürizm

Severini'nin kompozisyonu
Petit Palais, Paris

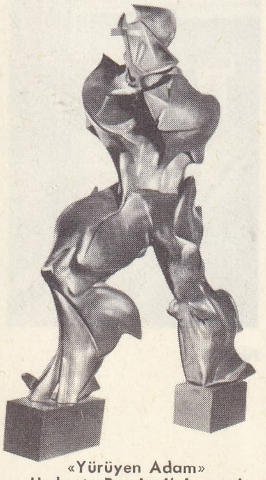

«Yürüyen Adam»
Umberto Boccioni'nin eseri
Modern Sanat galerisi,
Milano

«Tavernada Dans
Eden Kadın» (1912),
Gino Severini'nin
eseri, Milano

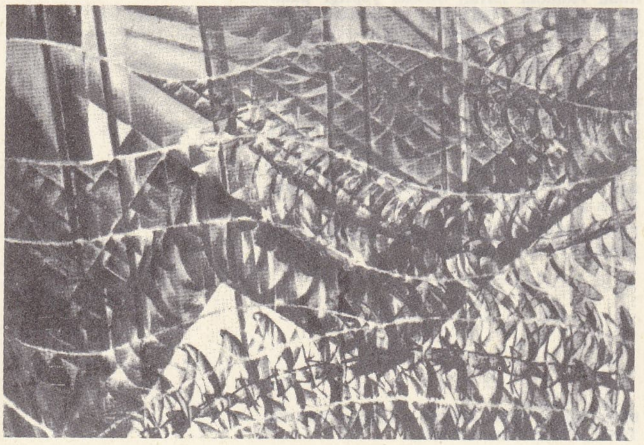

«Kuşların Hareket
Doğrultuları» (1913)
Giacomo Balla'nın
eseri,
Modern Sanat müzesi,
New York

— ANSİKL. Kuvvetli bir asidin seyreltik çözeltisiyle kepeğin kaynatılması *fürfüral* buharı meydana getirir. Bu asidin rolü, bir yandan selülozumsuları hidrolizleyerek ksiloz haline getirmek, bir yandan da bu aldopentozu, suyunu gidererek fürfüral'e dönüştürmektir. Kepek yerine yulaf kabuğu veya taneleri alınmış mısır koçanı kullanılırsa daha iyi sonuçlar elde edilir.

Fürfüral, 15 hacim suda çözünen, atmosfer basıncı altında 160°C'ta kaynayan, fakat ancak düşük basınçlarda damıtıldığı zaman renksiz kalabilen bir yağdır. Kokusu, acı badem kokusunu andırır; oldukça zehirlidir ve iyi damıtılmamış içkilerde meydana gelerek zehirlenmelere yolaçar.

Kimyasal özellikleri benzoik aldehidin özellikleri̇ne çok benzediği için, bu bileşiğin hemen hemen bütün değişimlerinde onun yerini tutabilir; potasyum hidroksit etkisiyle fürfürilik alkol ve piromüsik asit verir; potasyum siyanür etkisiyle, benzoin'in benzeri olan füroin'e dönüşür; dimetilanilin'le yoğunlaşarak malakit yeşiline benzeyen *fürol yeşili*'ni v.b. verir.

Fürfüral, hemen bütün fürilik ve fürfürilik türevlerin, bazı boyarmaddelerin ve ecza maddelerinin sentezinde önemi olan bir hammaddedir. Fakat, sanayide üretilen fürfüralin büyük bir kısmı, daha çok reçine ve elastomerlerin sentezinde kullanılır; fenollerle yoğunlaşarak bazı bakalit cinsleri verir. Ayrıca, yağların ayrılmasında kullanılan bir çözücüdür. (L)

FÜRFÜRAN i. (fr. *furfurane*). Kim. Füran'ın eski adı. (L)

FÜRFÜRİL i. (fr. *furfuryle*). Formülü

$(C_4H_3O)—CH_2—$,

olan tek değerli kök Fürfürilik alkolden hidroksil kökünün çıkarılmasıyle türer. (L)

FÜRFÜRİLAMİN i. (fr. *furfurylamine*). Formülü $(C_4H_3O)—CH_2NH_2$ olan amin; 145° C'ta kaynar, fürfürilik alkolden türer. (L)

FÜRFÜRİLİDEN i. (fr. *furfurylidène*). Kim. Formülü $(C_4H_3O)—CH=$, olan bir değerli kök. Aldehit oksijeninin çıkarılmasıyle fürfüral'den türer. (L)

FÜRFÜRİLİK sıf. (fr. *furfurylique*). Kim. Formülü $(C_4H_3O)—CH_2OH$ olan bir alkol için kullanılır. Potasyum hidroksidin fürfüral'e etkimesiyle, potasyum piromükatla birlikte elde edilir. (169°C'ta kaynayan bir sıvıdır. Birincil alkollerin özelliklerinden başka, benzilik alkol gibi hidroksil grubunu kolaylıkla kaybetme eğilimi gösterir.) [*Eşanl.* FÜRİLKARBİNO.] (L)

FÜRFÜROL i. (lat. *furfur*, kepek ve *oleum*, yağ'dan fr. *furfurol*). *Kim.* Fürfüral'in eski adı. (L)

FÜRİL—. Kim. Bileşiminde füril kökü bulunan bileşikleri adlandırmakta kullanılan önek. (L)

FÜRİL i. (fr. *furile*). Kim. Formülü

$(C_4H_3O) — CO — CO — (C_4H_3O)$

olan diketon. 162°C'ta erir, benzen'e benzer. Füroin'in alkali ortamda hava ile oksitlenmesinden elde edilir. (L)

FÜRİL i. (fr. *furyle*). Kim. Formülü C_4H_3O olan tek değerli kök. Füran'daki oksijene bağlı CH gruplarından birinin yerine bir hidrojen atomunun geçmesiyle türer. (L)

FÜRİLAKRİLİK sıf. (fr. *furylacrylique*). Kim. Formülü

$(C_4H_3O)— CH = CH — CO_2H$ olan bir asit için kullanılır. Asetik anhidrit ve sodyum asetatın fürfüral'e etkimesiyle elde edilir ve sinamik aside benzer. (Bu maddenin, biri 141°C'ta, diğeri de 103°C'ta eriyen iki türü vardır.) [*Eşanl.* FÜRFÜRİLİDEN-ASETİK.] (L)

FÜRİLİK sıf. (fr. *furilique*). Kim. Formülü $C_{10}H_8O_5$ olan bir asit için kullanılır. Sıcak potasyum hidroksit çözeltisinin füroyin'e etkimesiyle meydana gelir. (L)

FÜROYİN i. (fr. *furoïne*'den). Formülü $(C_4H_3O) — CHOH — CO — (C_4H_3O)$ olan keton alkol; 135°C'ta erir, benzoin'e benzer. Fürfüral'in potasyum siyanür eşliğinde yoğunlaşmasıyle elde edilir. (L)

FÜROZEMİT i. (fr. *furosémide*'den). Kuvvetli, çabuk etkili, sidik söktürücü ilâç. Böbrek borucuğunda, Henlé büklümünün yukarı çıkan dalında sodyumun yeniden soğurulmasını önler. (Etki şekli diğer sidik söktürücülerden farklı ve kendine özgü olan fürozemit, fenoksiasetik asidin doymamış ketonlu türevidir.) [L]

FÜRS çoğl. i. (ar. *für*). *Esk.* Eski fars halkından kimseler. || Farslılar, fars milleti.

◆ **Fürsî** sıf. *Esk.* İranlı.

◆ **Fürsiyat** i. *Esk.* Fars dili ve edebiyatı. (M)

FÜRST (Walter), İsviçre'nin bağımsızlığı için çalışan kahraman. Wilhelm Tell'in arkadaşı, Uri kantonu adına 1291'de Rüfli çayırında meşhur yeminini etmişti. (L)

FÜRSTENBERG, Schwaben'lı soylu alman ailesi. Adını Baden'de, Donaueschingen yakınındaki Fürstenberg kasabasından aldı (1070). Hellingenberg kolunun en ünlü kişileri şunlardır: —FRANZ EGON (1626-1682), Louis XIV tarafından 1663'te Strasbourg piskoposluğuna getirildi; —WİLHELM EGON (1629-Paris 1704), öncekinin kardeşi, Fürstenberg landgrafı. Germen imparatorluğunda Fransa yararına önemli bir siyasî rol oynadı. İmparator Leopold'un emriyle Köln'de tutuklandı (1674). Nimègue barışı sonunda hürriyete kavuştu. Louis XIV'ün yakın ilgisini gördü, Strasbourg piskoposu ve kardinali oldu (1686). Ruhanî meclis tarafından Köln piskopos yardımcılığına verildi ve seçici prens'e halef tayin edildi. Bu kararlara imparator ve papa Innocentius XI karşı koydular. Bunun üzerine kendisine Saint-Germain-des-Prés manastırı verildi; —KARL EGON, son Fürstenberg prensi (Prag 1796-İschl 1854), prenslik 1806'da Baden Büyük dükalığı ile birleştirildi; —FRANZ (1728-1810), Rheinland-Westfalen kolunun baş temsilcisi. Münster piskoposluğu yönetimiyle görevliydi ve Köln başpiskopos yardımcısı oldu. Münster'de reformlar yaptı ve üniversite kurdu. (L)

FÜRSTENBERG AN DER ODER, Almanya'da (Doğu Almanya, Frankfurt-an-der-Oder idare bölümü) şehir, Oder'in sol kıyısında, Oder-Spree kanalı ağzında. Yakınında Eisenhüttenstadt metalürji kombinası. Şehir 1961'de Eisenhüttenstadt (esk. *Stalinstadt*) ile birleştirildi. (L)

FÜRSTENBUND (*Prensler birliği*), 23 temmuz 1785'te Friedrich II'nin teşebbüsüyle kurulan on beş Germen devletinin katıldığı konfederasyon. Felemenk'i vererek Bavyera'yı almak ve germen hürriyetlerinin koruyuculuğunu kabullenmek isteyen Joseph II'nin Avusturya topraklarını bir otorite altında toplama teşebbüsüne karşı koymak amacıyle kurulmuştu. (L)

FÜRSTENFELD, Avusturya'da (Steier) kasaba, Raab'ın kolu (sol kıyı) Freistritz kıyasında; 6 600 nüf. XIII. yy.dan kalma şato. Tütün imalâthanesi. Tuğla harmanları. Dokuma sanayii. (L)

FÜRSTENFELDBRÜCK, Almanya'da (Bavyera) şehir; Münih'in 20 km kuzeybatısında, Amper ırmağı kıyısında; 12 100 nüf. 1258'de dük Ludwig tarafından Aldersbach'a uydu şehir olarak kuruldu. 1263'te Thal manastırı buraya taşındı. Fürstenfeldbrück'de, Rudolf devriyle Ludwig devri arasındaki olayları içine alan bir imparatorluk tarihi yazıldı. Piskopos Martin Dallmayr zamanında (1640-1690) Waldsassen piskoposluğu ve Fürstenfeldbrück'e katıldı (1669); Martin Dallmayr'in yerine geçen Balduin Helm (1690-1705) ve Libardo Kelleler (1714-1734) A. Visconti'nin planlarına göre manastırı ve alman barok kiliselerinin en önemlilerinden biri olan kiliseyi yeniden yaptırdılar. (L)

FÜRSTENWALDE, Almanya'da (Doğu Almanya, Frankfurt -an-der-Oder idare bölümü) şehir, Spree kıyısında; 32 700 nüf. XIV.yy.dan kalma kilise. Oder-Spree kanalı kıyısında linyit çıkarma merkezi. Kimya sanayii. Kauçuk. (L)

FÜRTH, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Rednitz ile Pegnitz'in birleştiği yerde, Tuna-Main kanalı kıyısında; 98 400 nüf. Gotik üslûbunda kilise. XVII. ve XVIII.yy.dan kalma evler. Önemli radyo ve televizyon fabrikası.

— Tar. İlk olarak 1007'de adı geçen Fürth, 1792'de Prusya tarafından işgal edildi ve Presburg antlaşmasıyle 1805'te Bavyera'ya bırakıldı. 1835'te ilk alman demiryolu hattı Fürth ile Nürnberg arasında döşendi. (L)

FÜRU çoğl. i. (ar. *fer*ᶜ'den *fürūᶜ*). *Esk.* Dallar, budaklar || Bir merkez veya esastan ayrılan kollar. Şubeler. || Fazla önemli olmayan, ikinci derecede olan şeyler.

— Huk. Medenî hukukta, «bir kimsenin sulbünden veya sadrından gelenler» anlamında kullanılan deyim.

— ANSİKL. Huk. Bir erkeğin veya kadının çocukları, torunları, torunlarının çocukları (sınırlanmaksızın bu şekilde gitmek üzere)

Foto. LAROUSSE ; *Rizzoli Larousse* ; *Encyclopedia Americana*

o erkek veya kadının füru'udur. Bir kimsenin, sulblerinden veya sadrlarından geldiği kişilerin, erkek ve kadınların tümüne de *füru*'a karşılık, *usul* adı verilir. Baba, ana ve bunların ana ve babası, babanın dedesi, ananın büyükannesi v.b. gibi.

Bir kimse ile herhangi bir füruu arasındaki hısımlığın derecesi, bu iki kişiyi biribirine bağlayan düz çizgi üzerinde yerleşen kişiler arasındaki sınırlı çizgileri saymakla tespit edilir. Meselâ bir kimse ile torunu arasındaki hısımlık ikinci dereceden, torunun çocuğu ile üçüncü derecedendir. Bk. DERECE, HISIMLIK.

Bir kimsenin, diğerinin sulbünden veya sadrından gelmesi vakıası bu iki kişi arasında hukukî bir ilişki doğmasına yolaçar. Bu ilişkiye bazı hukukî sonuçlar bağlanır. Meselâ bu kişiler arasında evlenme engeli doğar (Med. kn. md. 92/I, md. 112/II), şartları varsa, nafaka ödemek gereklidir (bk. NAFAKA). Bir kimsenin ölümünde, füruundan hayatta olan bir kimse bulunduğu takdirde, anası, babası, kardeşi, dedesi, amcası v.b. miras alamaz. Çünkü füru birinci zümre mirasçısıdır ve bir zümrede mirasçı varken daha sonraki zümreye mirastan pay düşmez (Med. kn. md. 439).

Bir dernek üyesi, dernek ile usul veya füruu arasındaki bir sözleşme veya davadan önce bir karar verilmek gerekiyorsa, bu kararlar için oy kullanamaz (Med. kn. md. 61). Bir «Aile yurdu» kurulmuş ise, hâkim, «muhtaç olan ve kabullerine mâni bulunmayan usul ve füruunu yurda kabul etmesi için mal sahibini zorlayabilir» (Med. kn. md. 342). Eşler, «mal ortaklığı» usulünü kabul etmiş iseler, ortaklık mallarının, eşlerden birinin ölümünden sonra, tamamen diğerine ait olacağını kararlaştırabilirler. Ancak bu durumda da füru, vefat anında mevcut olan ortaklık mallarının dörtte birinden hiç bir şekilde mahrum edilemez (Med. kn. md. 222). Koruyucu ıskat, ancak füru için söz konusu olabilir (Med. kn. md. 460). Bk. ISKAT.

Usul hukukunda da, bir kimse, usul ve füruunun davasında hâkimlik edemez. «Memnuiyet sebepleri» arasında da bu sayılır (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 28/II). Ayrıca bu hısımlık, tanıklıktan çekinme (şahadetten imtina) imkânı da sağlar. (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 245/III.)

● *Fıkıh'ta.* Kur'an-ı Kerim'de, İbrahim suresinin 24. ayeti «Temiz söz, tertemiz ağaca benzer, kökü (asl) sabittir; dalı budağı (fer') gökte» mealindedir. Böylece «fer'» kelimesi, «asl»ın karşısında, o asıldan türeyen dallar anlamında kullanılmıştır. Bu anlam kelimenin terim anlamına da uygundur. Bugünkü hukukta da olduğu gibi, bir kimsenin soyundan gelen kişilere *füru* denir. (İmamiye fıkhına dair kitaplarda *füru* yerine *füsûl* teriminin kullanıldığı da görülebilir.) Ancak, füru teriminden çok, «evlâd, evlâd-ı evlâd...» gibi ibarelerin kullanıldığına rastlanır. Fıkıhta füru kelimesi, «Usul-i Fıkh»ın karşısında «Füru-i Fıkh» biçiminde de kullanılmış olabilir. Usul-i nazariyatın değil uygulamanın konusuna giren hususlara «füru-i fıkh» denebilir. Bk. FIKIH.

İmamiye mezhebinde füruun özel bir anlamı da «füru-i din» tamlaması ile kendisini gösterir. Dinî ilkeler, «usul-i din» ve «füru-i din» olmak üzere ikiye ayrılır. «Tevhid-i adl (Allah'ın adaleti), nübüvvet, imamet (on iki imama inanma) ve mead (kıyamet, mahşer, hesap günü ve ebedî hayata inanma)» inançları usul-i din'i teşkil eder. Bazen bu beşi arasından «imamet ve adl» inançlar ayrılarak «usul-i mezheb» diye adlandırılır. «Füru-i din» ise, inanç ile değil amel ile, uygulama ile ilgilidir. Füru-i din, «namaz, oruç, zekât, hums, cihat, hac, emr bil-ma'ruf, nehy anil-münker, tevella ve teberra»dan ibarettir. Bazılarına göre, tevella ve teberra usul-i din'dendir. (Bk. TEVELLA. TEBERRA.) [M]

FÜRÛ i. (fars. *fürû*). *Esk.* Aşağı || *Fürû-bürde*, öne eğilmiş; *fürû-mânde*, aşağı kalmış, ezilmiş, zayıf; *fürû-mândegî*, zaaf, âcizlik, eziklik; *fürû-mâye*, mayası bozuk, alçak. || *Fürû-nihâde*, indirilmiş, atılmış.

— Tasav. *Fürû-u Esma,* Tanrı adlarından bazıları için kullanılır. Esma (Tanrı'nın adları) iki grupta toplanır: **1.** usul-i esma; **2.** fürû-ı esma. Usul-i esma tarikatların Tanrı'nın asıl adı diyerek kullandıkları adlardır. Fürû-ı esma, Tanrı'nın birinci derecede adları sayılan isimlerinden sonra, ikinci derecedeki adlarıdır. Tarikatlar arasında usul ve fürû aynı değildir. Birinde usul olan, ötekinde türû sayılmış olabilir. (M)

FÜRÛDEST (veya **FİRÛDEST**) bls. sıf. ve i. (fars. *fürû*, aşağı ve *dest*, el'den *hürû-dest*). *Esk.* Daha az güçlü, kuvvetsiz. || Toplu halde şarkı söyleyen, konuşan veya okuyan (kimseler), koro tarafından söylenen nağme. (M)

FÜRÛĞ i. (fars. *fürûğ*). *Esk.* Işık. || *Fürûğ-efşan*, ışık saçan. || *Fürûğ-ı âftâb*, güneşin ışığı. || *Fürûğ-ı asefî*, meşhur bir cins lâle adı. || *Mihr-i fürûğ-efşan*, ışık saçan güneş. (M)

FÜRÛHT i. (fars. *fürûhten*, satmak'tan *fürûht*). *Esk.* Satış, satım. || *Fürûht u harid*, satım ve alım.

◆ **Fürûhtâr** i. *Esk.* Satıcı.

◆ **Fürûhte** sıf. *Esk.* Satılmış. (M)

FÜRÛK çoğl. i. (ar. *fark*'dan *fürûk*.). *Esk.* Farklar. (M)

FÜRÛSÎ sıf. (ar. *fürûset*, atçılık, binicilik'ten *fürûsî*). *Esk.* İyi binici, ata iyi binen. (M)

—**FÜRÛŞ** sıf. (fars. *fürûhten*, satmak'tan —*fürûş*). *Esk.* İsimlerin sonuna eklenerek «satan, taslayan» anlamında bileşik sıfatlar yapar: *Azamet-fürûş*, büyüklük taslayan; *bâde-fürûş*, içki satan; *çay-fürûş*, çay satan; *malûmat-fürûş*, bilgiçlik taslayan. (M)

FÜRÛŞ i. (ar. *ferş*, döşeme'den *fürûş*). *Esk.* Döşemeler. (M)

— **FÜRÛZ** sıf. (fars. *efrûhten*, parlatmak, alevlendirmek'ten —*efrûz* > —*fürûz*). *Esk.* İsimlerin sonuna eklenerek bileşik sıfatlar yapar: *Cihan - fürûz*, dünyayı aydınlatan; *dil-fürûz*, gönlü aydınlatan v.b. (M)

FÜRÛZ çoğl. i. (ar. *farîza*'dan *fürûz*). Huk. *Esk.* Mirasçıların her birine düşen hisse. || *Fürûz-ı mukaddere*, belirli miras payları. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Esk. huk. Bugünkü miras hukukunda eşin mirasçılık durumunda olduğu gibi, islâm hukukunda da bazı mirasçıların hisseleri belirlidir. Terekenin belirli bir payını alırlar (bk. FERAİZ). İslâm hukukunda bu durumda olan mirasçılara farz sahipleri (*ashab-ı feraiz*) ve bunların belirli paylarının tümüne de *fürûz-ı mukaddere* adı verilir. (M)

FÜRÛZAN sıf. (fars. *fürûziden*, parlamak, parlatmak'tan *fürûzân*). *Esk.* Parlak, parlayan: *Cûşende önünde hep menâzır / Fikrim gibi mevkiim fürûzan* (Abdülaziz Mecdi). *Fürûzandır çirâğ-ı şöhret-i pervâne tâ mahşer / Zebân-ı şu'le-i âvâz-ı hâmûşan hamûş olmaz* (Koca Ragıp Paşa). || **İ.** Erkek ve kadın adı. || *Necm-i fürûzan*, parlak yıldız.

◆ **Fürûzende** sıf. *Esk.* Parlayan, parlatan. (M)

FÜRÛZANFER (Bediuzzaman), iranlı bilim adamı (Tebes, İran 1904 - Tahran 1970). Meşhed'de öğrenim gördü. Tahran üniversitesinde ders vermeğe başladı (1925). İlâhiyat fakültesi (Dânişgede-i Makul ve Menkul) kurulunca (1933), buranın dekan yardımcılığına getirildi. Edebiyat fakültesinde bir süre iran edebiyat tarihi, İlâhiyat fakültseinde de islâm tasavvufu profesörlüğü yaptı. Sonra İlâhiyat fakültesi dekanlığına tayin edildi. Başlıca eserleri: *Sühan ve Sühanveran* (Söz ve Söz Ustaları) [1932]; *Müntehabat-ı Edebiyat-ı Farisî* (Fars Edebiyatı Örnekleri) [1934]; *Risale der Ahval-i Mevlânâ Celâlüddin* (Mevlânâ Celâleddin Hakkında Risale) [1935]; *Tarih-i Edebiyat-ı İran* (İran Edebiyatı Tarihi) [1937]; *Hülâsa-i Mesnevî* (Mesnevî'nin Özeti) [1941]; *Fih mâ Fih* (1945) v.d. [M]

FÜSAFÜNJİN i. (fr. *fusafungine*'den). Çeşitli fusarium'lardan (mantar) çıkarılan yerel etkili antibiyotik. (Gram pozitif bakterilere karşı etkilidir.) [L]

FÜSARİYOZ i. (fr. *fusariose*'dan). *Fusarium* cinsinden mantarların sebep olduğu hastalık. (Patates yumrularında görülen kuru çürük hastalığını *Fusarium caeruleum* yapar.) [L]

FÜSEYFİSA i. G. santl. *Esk.* Osmanlılar devrinde küçük boncuk, taş veya cam parçaları ile nakışlanmış yüzeylere verilen ad. (M)

FÜSHAT i. (ar. *füshat*). *Esk.* Genişlik: *Bir yeni ufk-ı meşhud / Bir semâ-pâre-i nevdîde ki her çeşm-i şühûd / Göremez, görse de idrâk edemez füshatini* (T. Fikret). || Meydan. || *Füshat-kede (gede), füshat-serâ* (*serây*) veya *füshat-zâr*, geniş yer: *Füshat-gede-i sipihr içinde / Deryâ-yı ziyâ-yı mihr içinde* (Muallim Naci). *Hayale daldım; o füshat-serâ-yı dûrâ-dûr / Göründü dîde-i medhûşa bir cihan-ı nüşûr* (M.Â. Ersoy). [M]

FÜSİDİN i. (fr. *fucidine*). 1962'de *Fusidium coccineum* adlı mantardan mayalanma ürünü olarak elde edilen antibiyotik. (Penisilinaz'a sebep olan bakteriler de dahil olmak üzere, yaldızlı stafilokokların çoğuna karşı etkili bir maddedir.) [L]

FÜSİL i. Bk. FÜKOYİT.

FÜSSEN, Almanya'da (Bavyera) şehir, Allgäu Alpleri eteğinde, Lech kıyısında; 10 700 nüf. Turizm ve kış sporları merkezi. XIII. ve XIV. yy. dan kalma şato. Sur kalıntıları. — 22 Aralık 1745'te Avusturya kraliçesi Maria-Theresia ile yeğeni Maximilian Joseph arasında burada imzalanan antlaşma ile Joseph, Maria-Theresia'yı tanımak şartıyle topraklarını muhafaza etti. (Bk. VERASET SAVAŞLARI [*Avusturya.*]) [L]

FÜSSLİ veya **FÜESSLİ,** İsviçre'li sanatçı ve yazar ailesi. —MATHİAS (Zürich 1598-1665) savaş ressamı, uzun yıllar Venedik'te kaldı; — JOHANN KASPAR (Zürich 1706-ay.y. 1782), portre ressamı, birkaç sanat yazısı vardır; — JOHANN RUDOLF (Zürich 1709-ay. y. 1793), minyatürcü. *Allgemeine Künstlerlesikon'u* (Sanatçılar Lûgati) yayımladı (1771-1779); — JOHANN RUDOLF (Zürich 1737-Viyana 1806), Johann Kaspar'ın oğlu ve öğrencisi. Ressam, desinatör ve gravürcü, Avusturya güzel sanatlar tarihi üzerine bir eser yazdı; — JOHANN HEİNRİCH, İngilizler tarafından *Henry Fuseli* olarak adlandırılır (Zürich 1741-Londra 1825), Johann Kaspar'ın ikinci oğlu. Ressam; yazdığı bir siyasî hiciv yüzünden önce Berlin'e sonra da Londra'ya kaçmak zorunda kaldı (1763), orada Reynods'un atelyesine devam etti. Roma'ya yaptığı bir yolculukta Winckel-

füze (ask.)

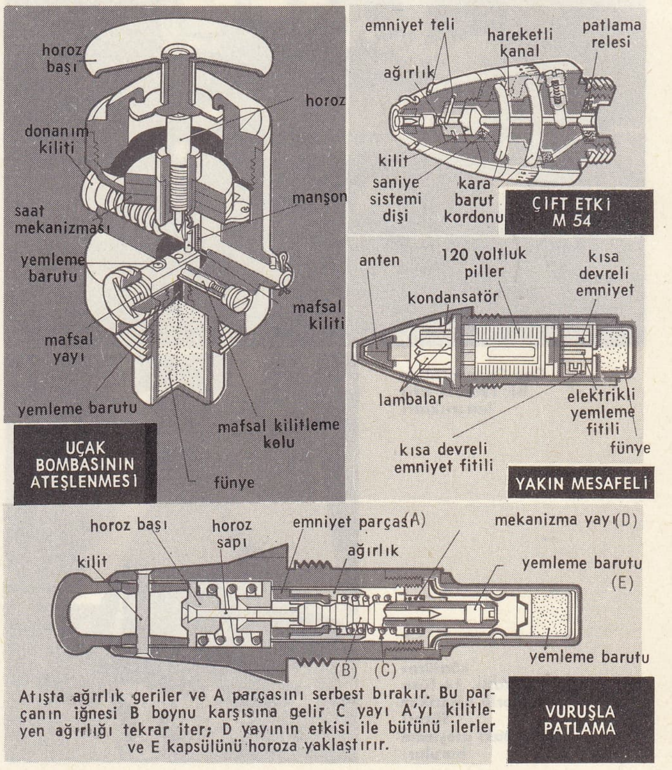

Desen. LAROUSSE

füzeler

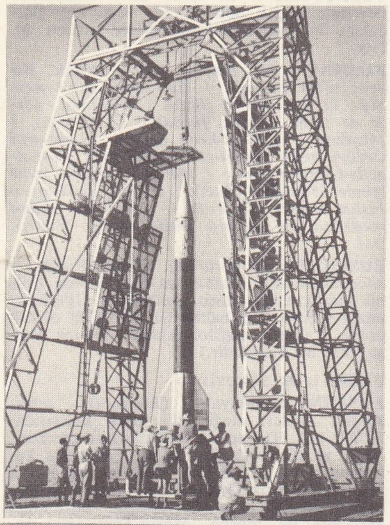

«Véronique» fransız füzesi atış rampasında

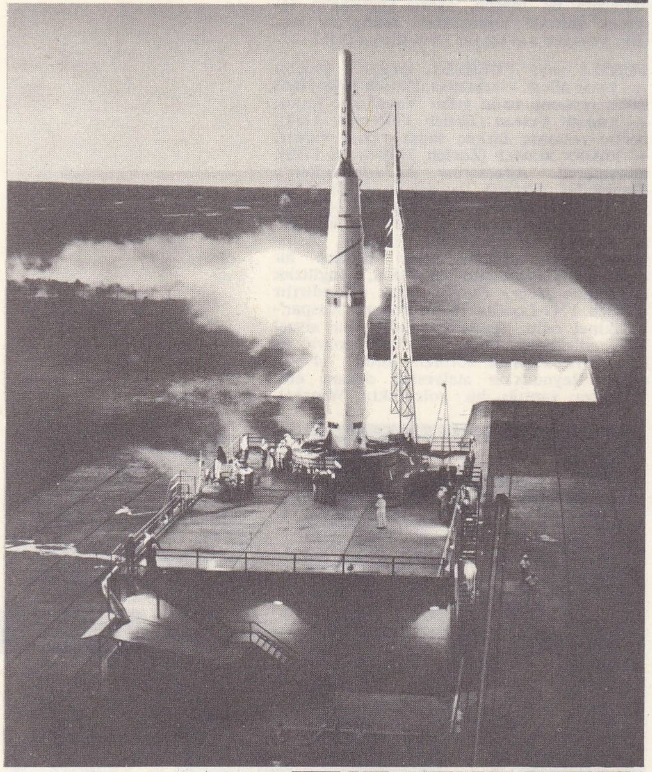

Cap Canaveral'da bir füzenin atış hazırlıkları

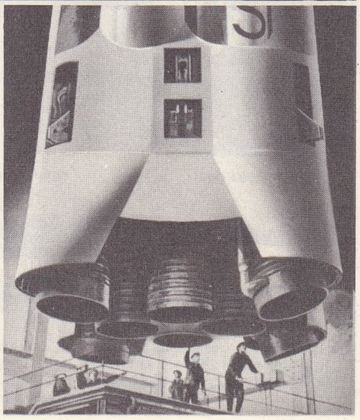

«Satürn» 3 katlı, 14 füze motorlu amerikan füzesi ilk kattaki ateşleme boruları

mann ve Mengs ile dost oldu. Londra'ya dönüşünde (1779) devamlı olarak Royal Academy'de eser sergiledi. 1788 Yılında akademi üyeliğine seçildi. Desenleri, arkadaşı William Blake'in desenleriyle sık sık karıştırılmıştır. Büyük tuvallerindeki konular çoğunlukla İncil'den, Shakespeare'den, Nibelungen'den, Edda'lardan, Homeros'tan alınmıştır; Michelangelo'nun etkisinde kalarak çizdiği biçimleri, flaman ressamlarını andıran renklerle (Bâle, Zürich, Nottingham ve Victoria and Albert müzeleri). Romantizmin öncüsü olarak kabul edilir. (L)

FÜSUN veya **FÜSÛN** i. (fars. *efsûn*'dan, *füsûn*). *Esk.* Sihir, büyü: *Boğaziçinin, garip bir füsunla, üstlerine ışıklar dökülmüş menekşe renkli sularında yüzen o hulyalı ve yumuşak kayık...* (A. Ş. Hisar). *Ve işte o andan itibaren gecenin bütün füsunu kayboldu* (A. H. Tanpınar.) ‖ Kadın adı. ‖ *Füsûn-âlûd*, büyüleyici. ‖ *Füsûn-ger*, büyücü. ‖ *Füsûn-kâr*, büyücü. Çekiciliği olan. ‖ *Füsûn-perver*, büyüleyici. ‖ *Füsûn-sâz*, çekici, büyüleyen. (M)

FÜSÜRDE sıf. (fars. *efsürden* > *füsürden*, donmak'tan *efsürde* > *füsürde*). *Esk.* Donmuş, duymayacak duruma gelmiş olan: *Gördü ki nigârdan nişan yok / Bir cism-i füşürde var can yok* (Fuzuli). ‖ *Füsürde-dil*, gönlü donmuş, donuk kalpli, hissiz. ‖ *Füsürde-hâtır*, cesareti kırılmış: *Elbette olup füsürde-hâtır / Mânâdan olur zebânı kasır* (Şeyh Galib). [M]

FÜŞÜRDE sıf. (fars. *fuşürden*, sıkmak, sıkıştırmak'tan *füşürde*). *Esk.* Direten, sıkı duran, ısrar eden, direnen. ‖ *Füşürde kadem*, ayak direyen. (M)

FÜTÂDE sıf. (fars. *üftâden*, düşmek'ten *üftâde* > *fütâde*). *Esk.* Düşmüş, düşkün, âşık, müptelâ, biçare: *Fırat onu eylemiş fütâde* (Muallim Naci).

◆ **Fütâdegân** çoğl. i. *Esk.* Düşkünler, zavallılar: *Yaktın fütâdegânını hakister eyledin / Ey şem, külfet eyleme pervâne kalmadı* (Ziya Paşa). [M]

FÜTÂN sıf. (fars. *üftâden*, düşmek'ten *üftân* > *fütân*). *Esk.* Düşen. ‖ Zf. Düşerek. (M)

FÜTÛH çoğl. i. (ar. *feth*'ten *fütûh*). *Esk.* Zaferler, fetihler. ‖ İ. Gönül ferahlığı, açılma. ‖ Tanrı rahmeti. (M)

FÜTUHAT çoğl. i. (ar. *feth* > *fütûh*'tan *fütûhât*). *Esk.* Fetihler, zaferler: *Bu, mağlûpların derlendiği, toplandığı, yeni fütuhat için yeni yollar bulup, mızraklarını naralarla havaya kaldırdıkları bir yeni Ergenekondu* (Ş. A. Aydemir). *Hazreti Ömer'in fütuhatı ve millet-i İslâmiyeye hidematı çoktur* (Cevdet Paşa). [M]

FÜTUR i. (ar. *fütûr*). *Esk.* Bezginlik, bıkkınlık, umutsuzluk, usanç: *Onun böyle gelip görünmesi Cırcır'a yeis ve fütur verdi* (Cevdet Paşa). *Bu hatırlayışlar o kadar canlıdır, özlüdür ve sonu o nispette acıklıdır, fütur vericidir ki!* (R. H. Karay). ‖ *Fütur etmemek*, aldırmamak, çekinmemek, umursamamak: *Aksırır sonra, fütur etmeyerek, burnumuza / Yutarız, çare ne, mümkün mü ilişmek domuza?* (M. Â. Ersoy). ‖*Fütur getirmek*, usanmak, bıkmak. ‖ *Bilâ-fütûr*, korkusuzca, çekinmeden. Bıkmadan.

◆ **Fütursuz** zf. Çekinmeden, önemsemeden: *Üç, beş dakika kadar fütursuz konuştum* (R. N. Güntekin). ‖ Sıf. Çekinmeyen, önemsemeyen.

◆ **Fütursuzca** zf. Önemsemeden, aldırmadan, korkusuzca: *Niyazi, fütursuzca: — Tabiî beyefendi, dedi, yürüdü...* (B. Felek). [M]

FÜTÜRİST sıf. ve i. (fr. *futuriste*). Fütürizm'le ilgili, fütürizm'den yana olan (kimse). [L]

FÜTÜRİZM i. (ital. *futuro*, gelecek'ten; fr. *futurisme*'den). İtalyan yazarı Marinetti'nin çevresinde toplanan bir grup genç yazar ve sanatçının akdemizme karşı şiddetli bir tepki olarak yarattığı edebiyat ve sanat akımı.

— G. santl. Bk. ANSİKL.

— Müz. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Fütürizm* gönüllüleri Marinetti ile genç arkadaşları Buzzi, Palazzeschi, Govoni, Folgore, Papini, Soffici, Carra, Boccioni, Severini ve Pratella, sanatı baştan başa değiştireceklerini umuyorlardı. Onlara göre, eski formüllere, geleneklere, ahlâka, arkeolojiye, müzelere, kitaplıklara («... bir yarış otomobili *Semenderek Zaferin*'den daha güzeldir») «geçmişçiler»in iyi ve güzel bulduğu her şeye sırt çevirmeli, buna karşılık kuvvetin, hızın, «yeryüzünün sağlığı» demek olan savaşın, sefahatin, makinelerin ve makineli tüfeklerin türküsünü çağırmalıydı. Fütürizmin ilk bildirisi Fransa'da, *Figaro* gazetesinde yayımlandı (20 şubat 1909). Fakat fütürist şiire yalnız Marinetti bağlı kaldı. Öbürleri bunu bir «gençlik tutkusu» saydılar. Özellikle Palazzeschi, Papini, Govoni, Soffici ve Carra birbirinden çok değişik yönlerde geliştiler.

— G. santl. Şubat 1911'de Marinetti'nin tanıttığı fütürist topluluk, Paris'te Bernhein-Jeune galerisinde sanat görüşünü ilk olarak ortaya koydu. Topluluk beş ressam ve heykeltıraştan meydana gelmişti: Boccioni, Carra, Russolo, Balla ve Severini. İlkeleri, duyularla bunların uyandırdığı fikirlerin zamandaşlığını dile getirmekti: «koşan bir atın dört değil, yirmi bacağı vardır» ve «otobüs, arasından geçtiği evlerin içine dalar, evler de otobüsün üstüne üşüşür ve onunla kaynaşır» diyorlardı.

— Müz. *Fütürizm*, geleneksel armoni kural-

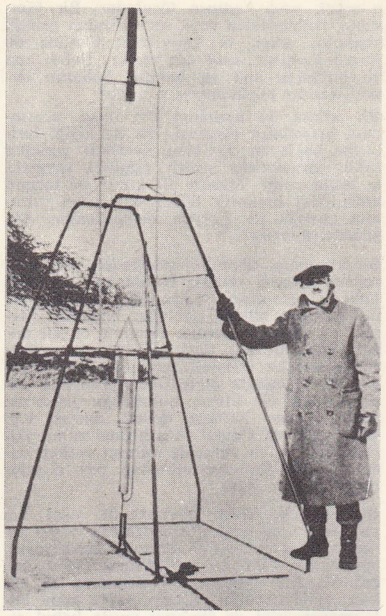

ilk sıvı-yakıtlı roketin mucidi Robert H. Goddard ve roketi (mart 1926), Mass, A.B.D.

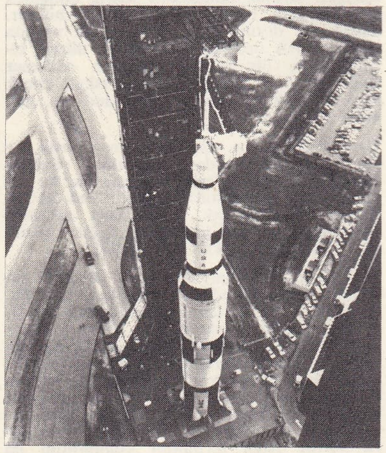

Satürn-5 başlıklı Apollo-4 füzesi rampasına taşınırken

Foto. S.C.A., U.S.I.S. (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

larının tümünü bir yana iterek çığlıklara, anlatımlı gürültülere başvurur. Nazariyecisi F. Ballilla Pratella'dır. Onun yanı sıra Russolo ile Marinetti'yi de sayabiliriz. (L)

FÜTÜVVET i. (ar. *fetā*, genç, yiğit'ten *fütüvvet*). *Esk.* Mertlik, yiğitlik: *Ser-levha-i defter-i fütüvvet / Ser-hayl-i Arab Benî Muhabbet* (Şeyh Galib). || Eli açıklık, cömertlik. || *Fütüvvet-mend,* mert, yiğit, cömert.

— Tasav. Bir şeyhin başında bulunduğu, özel bir tekke veya zaviyede toplanan, belli inanç, düşünce ve davranışları olan dinî ve meslekî birlik, esnaf teşkilâtı. (Anadolu Türkçesinde ahi*, Arapçada eb-ül-fıtyan veya seyyid-ül-fütüvve denir.) || *Fütüvvet eri,* özel bir törenle fütüvvet teşkilâtına kabul edilip kemer kuşanan kimse. (Fütüvvet erleri, özellikle bunların seyfî* kolu, beyaz yünden hırka [aba], keçe külâh giyerler; külâhın çevresine uzun bir sarık sararlar; meste benzeyen ayakkabılar [ahfaf] kullanırlar ve kuşakları içine saldırma takarlardı.) || *Fütüvvet kemeri,* teşkilâta kabul edilenlere özel bir törenle pir veya şeyh tarafından kuşatılan şed (kuşak). [Bk. ŞED.] (Bu şed, yünden yapılır, uçları aşağı doğru sarkmak üzere bele bağlanır. Fütüvvet kemeri, teşkilâta girmesi uygun görülen, davranış ve tutumları teşkilât kurallarına uyan kimselere verilir. Dervişlere pir veya şeyh; çıraklara usta eliyle takılır. Sözünden dönen, fütüvvet kemeri kuşanmanın gereklerine aykırı davrananlar teşkilâttan çıkarılır.) || *Fütüvvet libası,* fütüvvet teşkilâtına kabul edilenlere pir veya şeyh tarafından özel bir törenle giydirilen şalvar ve kemer. (Sonradan bunlara bektaşîlerin taç, hırka ve palhenk'i de eklendi.) || *Fütüvvet-nâme,* fütüvvet teşkilâtının tüzüğü veya yönetmeliği. Bk. FÜTÜVVETNAME.

— ANSİKL. VIII. yy.dan sonra ortaya çıkan, kısa bir süre içinde birçok islâm ülkesinde benimsenip yayılan *fütüvvet*'in kuruluşu hem dinî, hem iktisadî bir nitelik taşır. Ahilerin yönetiminde bulunan fütüvvet zaviyeleri tam bir lonca kuruluşudur. Fütüvvette her mesleğin bir piri ve o pirin çevresinde toplanan meslek sahipleri vardır. Bunlar bir zaviyede yatar, akşam yemeklerini birlikte yer, bağlı oldukları özel iş yerlerinde çalışır, kendi emekleriyle geçinirler. Bütün davranışlarında yalnız başlarındaki pire karşı sorumludurlar. Ondan başka kimseye hesap vermezler. Akşam yemeğinden sonra topluca zikrederler. İnanç bakımından halife Ali'ye bağlıdırlar. Hattâ, fütüvvetin en eski peygamberlerle birlikte olageldiğine inanırlar.

Eski Mısır'da mumyaların, ehramların yapılmasında, Pythagoras ve Orpheus'tan gizli inançlarda fütüvvetin ilk izlerini bulmak mümkündür. Fütüvvetin özellikle İslâmlıktan sonra ve daha çok Anadolu'da yayılıp gelişmesi, törenlerinin, meslek sırlarının gizli tutulması onun anadolu kaynaklı olduğunu gösterir. Eski çağlarda her mesleğin bir tanrının, bir tanrıçanın koruyuculuğu altında gelişmesi ile, fütüvvet inancında meslek pirlerinin dinî bir nitelik taşıması ve her pirin bir eski peygambere, o peygamberlerin de halife Ali yolu ile Hz. Muhammed'e bağlanması arasında ilişkiler vardır. Eski anadolu inançlarına dayanan Bektaşîlikle ve Alevîlikle Fütüvvet arasındaki sıkı yakınlık bunların kaynaklarının da ortak olduğunu gösterir.

Fütüvvetin benimsediği ilkelerle Ahi Evren'in koyduğu inanç kuralları aynıdır. Fütüvvet erleri melâmet inançlarını da aynen benimsemiştir.

Fütüvvetin temel ahlâk ilkeleri şöyle özetlenebilir: Alçak gönüllülük, cömertlik, başkalarını sevmek, nefsine hâkim olmak, başkalarını kendinden üstün görmek, dünya malına önem vermemek, kusurları hoşgörmek, tevekkül. Bunlara iyi huylar (mekârim-ül ahlâk) denir.

Fütüvvet erleri Hz. Muhammed gibi kendini değil halkı düşünmeğe, yoksulu, düşkünü korumağa, zalimle mücadeleye mecbur tutulur. İster zaviyede, tekkede, ister işbaşında fütüvvet erlerinin güven, doğruluk, öğüt, tövbe, hidayet v.b. kurallara uyması şarttır. Her esnaf, fütüvvet yoluna girip şeyhten nasip alamaz, yani fütüvvet kemeri kuşanamaz. Yalancılara, hırsızlara, muhtekirlere, zalimlere, haram yiyenlere, zina edenlere, kâfir ve münkirlere, falcılara; ayrıca celep, kasap, çırak, üfürükçü, oyuncu v.b. iş sahiplerine fütüvvet kemeri (şed) bağlanamaz.

Fütüvvet üç ana bölüme ayrılır:

1. Kavlî; bu kola bağlı olanlar asker olmaz, kılıç kullanmazlar. Doğruluk (sadakat), bağlılık (vefa), sözünde durma (sebat) gibi ahlâkî ilkelere dayanırlar. Bazılarına göre bunlar fütüvvet-sever'dir (fütüvvet muhibleri).

2. Seyfî; bu kolda bulunanlar görünüşe göre kâfirlerle, gerçekte nefse karşı savaşan, gerekince fütüvvet kurallarına uyarak düşmanlarla vuruşan kimselerdir. Hz. Muhammed'in halife Ali'ye kılıç vermesini örnek alarak ahi'ler de onlara kılıç verir, kemer kuşatır.

3. Şürbî; fütüvvet geleneklerine göre şerbet içen, teşkilâta o yolla bağlananlar. Bunlar daha çok Anadoluda yapılan ve birbirinin kanından birer damla karıştırılan şerbeti aynı kaptan içen kan kardeşlerine benzerler.

◆ **Fütüvvetli** sıf. *Esk.* Yiğit, cömert, fütüvveti olan.

◆ **Fütüvvetlû** sıf. Ask. *Esk.* Teğmen ve yüzbaşılara verilen unvan. (→ Bibliyo.) [M]

Fütüvvetname, fütüvvetle ilgili sözlerin toplandığı, fütüvvet geleneklerinin, törenlerinin anlatıldığı kitap.

Fütüvvetin çok eski tarihi olmasına karşılık elde bulunan fütüvvetnameler oldukça yenidir. Şimdilik bilinen en eski fütüvvetname, X. yy. da Ebu Abdurrahman Sülemî'nin yazdığı arapça *Kitab-ül-Fütüvve*'dir. Bu kitap fütüvvetin kurallarını, törenlerini, fütüvvet edebini konu edinir. Eskilik bakımından ikinci eser, Hâce Abdullah-ı Ensarî'nin *Fütüvvetname*'sidir. Bu fütüvvetnamede büyük sofîlerin fütüvvetle ilgili sözleri yer alır. Hâce Abdullah-ı Ensarî'nin fütüvveti konu edinen bir kitabı da *Menâzil-üs-Sâirîn*'dir. Bu kitap Kur'an'dan alınan bazı ayetlerle fütüvvet arasındaki ahlâkî bağlantıyı açıklar. Şahabeddin Sühreverdi'nin *Risalet-ül-Fütüvve* adlı küçük risalesi, fütüvvet kurallarını, onun manevî değerlerini, insan üzerindeki derin etkilerini, fütüvvet ehlinin uyması gereken ilkeleri anlatır. İranlı sofî şeyh Feriddüddin-i Attar'ın olduğu söylenen 192 beyitlik manzum *Fütüvvetname*'de fütüvvetin bir mürüvvet olduğu açıklanır; doğruluk, herkesi sevmek, nefis tutsaklığından kendini kurtarmak gibi konular işlenir.

1353 Yılında Ahmed bin Muhammed bin Abdullah tarafından kopya edilen mecmuadaki farsça *Fütüvvetname* (Murad Molla kütüphanesi, no. 1447) fütüvvet teşkilâtını, törenlerini anlatır; insan ruhunun gelişmesinde, olgunlaşmasındaki yararlarını, insan sevgisinin özünü açıklar.

Fütüvvetnameler arasında Şeyh Alâ-üd-Devle-i Semmanî (öl. 1335) tarafından yazıldığı ileri sürülen *Hazini Risaletün fil-Fütüvve* başlıklı farsça risale de yer alır. Bunlardan başka fütüvvet teşkilâtının törenlerini, fütüvvetin nitelik ve konularını, anlamını açıklayan daha başka farsça fütüvvetnameler vardır. Türkçe fütüvvetnameler arasında en eskisi Halil bin Çoban Fetâ-el Burgazî'nin eseridir. Seyyid Gaybi bin Şeyh Hüseyin tarafından Fatih Sultan Mehmed zamanında yazılan *Fütüvvetname,* Seyyid Muhammed ibn Seyyid Alâeddin'in *Miftah-ül-Dekayık fi Beyan-ıl-Fütüvveti vel-Hakayik* (Fütüvvetin Bildirdiğine Göre Gerçeklerin ve İnceliklerin Anahtarı) adlı eser en eski türkçe fütüvvetnamelerdir. Bu eserler fütüvvetin kaynağını, kimlere ne yolla dayandığını, amacını, özelliklerini, insanlar için taşıdığı önemi, fütüvvet için gerekli tutum ve davranışları dile getirir. (→ Bibliyo.) [M]

FÜYÛZ çoğl. i. (ar. *feyż*'den, *füyūż*). *Esk.* Feyzler, nimetler, bereketler. || Mutluluklar: *Hatice de ibraz-i füyûz eylemiştir* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Füyûzat** çoğl. i. *Esk.* Bolluklar, nimetler: *Ey mübdi-i yegâne; senin hikmetinledir, hükmünledir ki... âlemde bu hayat, hayatta bu füyâzât rû-nümadır* (Tevfik Fikret). [M]

FÜZE i. (fr. *fusée*). Havc. İtiş gücü, bir yanıcı ve bir yakıcı maddenin sürekli olarak yanmasından doğan hareket ettirici eleman: füzeler havasız ortamda da çalışabildiği için, atmosfer sınırları dışında seyre-

Jan FYT
«Mantarlar»
Brüksel müzesi, Belçika

debilir. (FÜZE MOTOR da denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Teşm. yol.* Bir *füze motor* ve taşıdığı cihazdan (mermi, ölçü âletleri, yapma uydu v.d.) meydana gelen bütün. || *Kalkış füzesi* veya J.A.T.O.* *füzesi,* uçakların kalkış hızını artırmak için kullanılan füze. || *Katlı füze,* yanma tamamlanınca her biri otomatik olarak ana kabinden ayrılıp düşen, birçok hareket verici elemanla işleyen uzun menzilli füze. || *Verniye füze,* bir uzay aracının yörüngesini düzeltmekte kullanılan ve gerek ateşlenmesi gerek durdurulması tele ile yerden idare edilen füze.

— Sil. Bk. TAPA.

— Telekom. *Posta füzesi,* haberciyi bir yerden bir yere taşıyan füze.

— ANSİKL. Havc. *Füze*'nin bulunuşu görünüşe göre M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzanır. Efsaneye göre, bu tarihlerde Van-Gu adında bir devlet memuru, iki uçurtma, her biri bir köle tarafından aynı anda ateşlenecek 47 havaî fişekten meydana gelen kendi icadı bir âletle uçmağa teşebbüs etmiş. Füzelerden biri yanlış ateşlendiği için Van-Gu, tutuşan cihazıyle birlikte yanmış. Sanıldığına göre M. Ö. 479'da Plataini kuşatmasında ilk defa kullanılan ve Bizanslılar tarafından geliştirilen Rum ateşi, füzenin ilk örneği sayılabilir. Askerî amaçlarla ilk kullanılışının ise, çin hükümdarı Vi-Tey devrinde Tatarlara karşı açılan savaşta, 85 yılında olduğu sanılır. XI. yy.dan itibaren Uzakdoğu'dan ithal edilen uçan füzelerden muharebelerde, meselâ Antalya kuşatmasında yararlanıldığı bilinmektedir. Küçük kanatlarla donatılmış olan bu füzeler, XIV. yy.'da alman askerî mühendisleri tarafından da kullanılmıştır. Rivayete göre, Dunois bu füzeleri 1450'de Normandiya'nın kurtarılması sırasında Formigny ve Pont-Audemer muharebelerinde ingilizlerin tahta savaş arabalarına karşı kullanmıştır. Gariptir ki askerler, henüz pek iyi anlaşılmamış sebeplerle füzeyi bırakarak bütün gayretlerini top üzerine yöneltmişlerdir. Bundan sonra füze, yalnız havaî fişek olarak kullanılmış ve bundan da modern ordularda, özellikle Birinci Dünya savaşı sırasında aydınlatma ve işaret fişeği şeklindeki haberleşme aracı doğmuştur. XIX. yy. başlarında bir ingiliz topçu subayı olan sir William Congreve 2 000 m menzilli füzeler imal etti. Fransızlar safında, İmparatorluk devrinde topçu albayı Prévot bu alanda dikkate değer ilerlemeler kaydetti. 1806'dan 1814'e kadar füze Fransızlarla İngilizler tarafından, özellikle Boulogne, Flessingue, Danzig, Leipzig ve Waterloo savaşlarında kullanılmıştır. 1827'den itibaren, Charles X'un bir subayı olan Montgery, katlı füzelerin esaslarını ve taktik alanda kullanılış imkânlarını tespit etti. Sivastopol kuşatmasında (1855) ve Solferino'da (1857) top mermisine karşı füze atışlarının yenik düşmesine rağmen, Rus Tsiyolkovski daha 1903'te uzay uçuşları için füzeyi teklif ediyordu. 1907'de Robert Esnault-Pelterie, uzay uçuşlarını hedef tutarak füzelerin ateşlenmesi ve uçurulmasıyle ilgili bilimsel esasları tespit ediyor, hattâ general Ferrié ile birlikte atom enerjisinin kullanılmasını öngörüyordu. Aynı tarihlerde amerikalı profesör Goddard ve alman bilgini Oberth, buna benzer incelemeler yapıyorlardı. 1917'de «Le Prieur füzesi» adı verilen barutlu füzeler gözetleme balonlarının imhasında kullanılmıştır. Nieuport ve Forman uçaklarına yerleştirilen bu füzeler modern roketlerin gerçek ataları sayılabilir.

İki dünya savaşı arasında gerek Almanya'-

Foto. A.C.İ. (LAROUSSE)

da gerek A.B.D.'de posta füzelerinin kullanılmasını hedef tutan birçok deneme yapıldıysa da hemen olumlu sonuç alınamadı. Ne var ki, bütün bu araştırmalar, barut yerine propergol adı verilen katı, sıvı veya gaz maddelerden bir karışım yakan modern füze-motorların geliştirilmesine yaradı.

Modern terimlemede *sıvılı füze* veya *füze* adı daha ziyade bu malzemeyi anlatmak için kullanılmış, 1941'den itibaren bazokalarda, Stalin orglarında v.b.de öz itişli taktik mermiler olarak kullanılan barutlu mermilere ise *roket* adı verilmiştir. Sıvılı füzeler askerî alanda öz itişli mermilerin her türlü atış kolaylıklarını gösterirlerse de (ses üstü hızı, kundağın üstün basıncı v.b.), taşıdıkları propergollerin hacmi yüzünden bunların fazla ağır, işleme sürelerinin ise nispeten kısa oluşu, çok defa çözümü güç sorunlar yaratmaktadır.

Sıvılı füzenin askerî alanda büyük yankılar uyandıran ilk kullanılışı, 1944'te alman V2'leri oldu. Bir tele veya öz güdüm sistemiyle donatılmış olan V2, motor-elemanı ekseriyetle bu tipte bir füzeden meydana gelen özel silâhların öncüsüdür.

İkinci Dünya savaşı sırasında Almanların Raketenflugplatz ve Peenemünde'de giriştikleri denemelerden sonra bütün ülkelerde füzeler üstündeki incelemeler büyük ölçüde geliştirilmiştir. Bugün bütün dünya ülkelerinde önemli askerî veya bilimsel füze deneme merkezleri kurulmuştur. En modern cihazlarla donatılmış olan bu merkezler, A.B.D.'de White Sand'de, Pensacola ve Cape Canaveral'de; S.S.C.B.'de Aral deniz kıyılarında ve Sibirya'da; Avustralya'da Woomera'da; İngiltere'de, Aberporth'da (Galler ülkesi) ve Fransa'da, Levant adasında, Vernon, Colomb-Béchard ve Hammaguir'de kurulmuştur.

İşleyiş. Füzelerde başlıca dört meselenin çözümlenmesi gerekmektedir: itiş, genel düzenleme, güdüm ve malzeme.

İkinci Dünya savaşı başlarına kadar *itiş*, hemen hemen yalnız barutla sağlandı. 1914'te Moskova önüde alman zırhlı muharebe arabalarına uçaktan atılan ilk füze-bombalar, sonra da sahra füzeleri (1942'de Stalin orgları, Nebelwerfer v.b.), esas maddesi barut pamuğu ve nitrogliserin olan barutla ateşleniyordu. Peenemünde'deki alman teknisyenleri tarafından incelenen sıvı propergolleri ateşleme usulü, ilk defa (başlangıçta yanıcı olarak alkol, yakıcı olarak sıvı oksijen) Londra ve Anvers üzerine atılan V2'lerde kullanıldı. Bundan sonra başka sıvı propergol bileşikleri kullanıldı veya incelendi: özellikle, yanıcı olarak hidrazin metil hidrot alkolü ile yakıcı olarak oksijenli su karışımı 1943 yılı Messerschmidt Me-163 avcı uçaklarına Walter tarafından uygulandı; yanıcı olarak anilin türevleri ile yakıcı olarak nitrik asit karışımı ise B.M.W. (Bayerische Motorenwerke) tarafından denendi. Yakıt olarak hidrokarbürlere (kerozen) başvurulmasıyle geliştirilen V2'lerin sıvı yakıtı, gerek sovyet ve amerikan yapısı ile kıtalararası silâhlarda, gerekse ilk uyduları yörüngeye oturtma araçlarında kullanıldı. Son zamanlarda füze yapımı sıvı oksijen ve hidrojenle itişe doğru yönelmektedir; yüzyılın başlarında Tsiyolkovski tarafından tasarlanan, ilk defa 1959'da Pratt ve Whitney tarafından gerçekleştirilen bu sistem, 1960'tan itibaren siparişine başlanan amerikan uzay araçlarının son katlarına uygulandı.

Bununla beraber, kullanış kolaylığı sağlamak ve özellikle fırlatmanın gerektirdiği hazırlık süresini kısaltmak bakımından barut, amerikan balistik silâhlarının «ikinci kuşak»ından itibaren yeniden rağbet gördü (1956'da sipariş edilen «Polaris», 1957'de sipariş edilen «Minuteman»).

Uzay uçuşlarında nükleer itişle yeni çözüm yolları ortaya çıktı: itici hacim olarak oksijenin kullanılacağı bu sistemde gerekli enerji bir atom reaktöründen alınacak ve bu sayede aracın, oksijen-hidrojen kullanan füze-motorlu bir araçtan daha büyük bir hızla fırlatılması mümkün olacaktır. Yine fırlatma hızının artırılması için 1960'tan itibaren iyonlu püskürtücüler sipariş edildi, bu sistemde, enerjisini bir nükleer merkezden alan magnetik veya elektrik hızlandırıcı içine iyonlaştırılmış bir maden püskürtülür.

Füzelerin genel düzenlenmesi, 13 tonluk V2'lerin yapılmasından «Atlas»ların ve 100-250 tonluk sovyet özel silâhlarının, özellikle de ağırlığı 1 000 tonu bulan uzay araçlarının meydana çıkmasıyle son derece karmaşık bir durum almıştır.

Balistik silâhların kıtalararası menzilleri ve uzay araçlarının uydulaşma veya uyduluktan kurtulma hızları konusunda karşılaşılan ilk kaçınılmaz güçlük, basit füzenin yerini, geçen yüzyıldan beri üzerinde düşünülen katlı füzenin alması meselesi idi. Tek katlı füzede, yüke, uydulaşma için gerekli olan ve kıtalararası mermilerin hemen hepsinde varılan 8 000 m/sn'lik bir hızın verilmesi için, aynı hızın hem gövdeye hem de motora verilmesi şarttır. Gövde ile motorun ağırlıkları faydalı yükten çok daha fazla olduğu için, oksijen-kerozen'inkine yakın bir öz itiş sağlayan propergollerle böyle bir hıza ulaşmak mümkün değildir. Buna karşılık, aynı propergollerle önemli bir faydalı yüke 4 000 m/sn'lik bir hız verilebilir. Bu faydalı yük birincisine benzeyen, fakat ondan daha hafif olan ikinci bir füze olursa, bu ikinci füzenin faydalı yükü de kolaylıkla fazladan bir 4 000 m/sn'lik hıza erişebilecek ve böylece 8 000 m/sn'lik son hız sağlanmış olacaktır. Bu işlemin sağladığı tasarruf, fırlatılan kütlenin en büyük kısmına son hızın tamamı yerine sadece yarısının verilmesinden doğar. Amerikan balistik silâhlarının ikinci kuşağındaki «Minuteman» gibi üç katlı, hattâ dört katlı füzeler de bu prensibe göre yapılmaktadır.

Katların çoğaltılması büyük hızların sağlanması için yararlı ise de, buna karşılık, bütün büyük boyutlu yapılarda olduğu gibi, ilk katların ağırlıklarının çok fazla artması gibi bir sakınca yaratır. Bunun önlenmesi için, bu katların füze sayısı arttırılmakta, gövdelerle motorlar demetler halinde gruplandırılmaktadır. Bu formül, 1959'dan itibaren sipariş edilmiş olan amerikan uzay araçlarının çoğunda uygulanmış, belki daha önce sovyet yapısı en büyük uyduların fırlatılmasında da kullanılmıştır.

Askerî amaçlarla veya astronotikte kullanılan füzelerin *güdüm*'üne ilkönceleri, aracın mevkiini izleyen bir bulucu radar ile, icabına göre dümenlere yön veren, motorları durduran, hattâ 1959'dan itibaren uzay araçlarında görüldüğü gibi, yörünge tashihi için bir füze motoru birçok defa ateşleyip söndürebilen radyolu bir uzaktan kumanda düzeni sağlıyordu. Bu güdüm sistemi, araçlar üzerindeki radar ve radyo antenlerinin parazitlerle karıştırılmasına veya tahribine imkân veriyordu; bu sebepten, «eylemsizlikle güdüm» sistemi tercih edildi. Bu sisteme göre, cayroskoplarla dengelenen bir platform üzerine yerleştirilmiş çok hassas üç hızlandırıcı istenilen yörüngeye oranla açılımın bileşenlerini dikey üç yönde kaydetmekte ve buna göre röleler aracılığıyle dümenleri kontrol etmektedir. Bunun gerektirdiği manevra, ya gaz püskürtücüsü içine yerleştirilen ayar kanatçıklarıyle (bu çözüm yolu V2'lerde çok basit bir güdüm sağlamıştı), ya da bugünkü uygulamada olduğu gibi, yönü ayarlanabilen bir püskürtme memesiyle sağlanır.

Füzelerin yapımında kullanılan *malzeme* alanında, V2'lerden beri, faydalı yükün ve son hızın yararına olarak gövde ile motorların ağırlıklarında büyük indirimlere imkân veren önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Gövdenn yapımında hafif alaşımlar (alüminyum), özel çelikler ve plastik kullanılmaktadır. Füze motorda ise, en yüksek sıcaklıklara maruz kalan kısımlar, bir kural haline gelmiş olan sıvı propergol dolaşımıyle soğutma dışında, ayrıca grafit veya seramik gömleklerle kaplanmaktadır. En yüksek sıcaklıklar, atmosfere büyük bir hızla girerken aracın burnunda meydana gelir: sıcaklık derecesini düşürmek için iyice inceltilmiş yuvarlak biçimlere yer verilmekle birlikte, önceleri burun kısmı kalın bir kırmızı bakır veya glüsinyum tabakasıyle kaplanarak ısı «sünger etkisi» ile emdirilmekteydi; bugün, tabakaları birbiri ardınca buharlaşan plastik yapraklardan preslenmiş bir levha tercih edilmekte, böylece ağırlıktan da tasarruf sağlanmaktadır. (L)

FÜZEATAR bls. i. İkinci Dünya savaşından bu yana özitişli mermiler atan bazı silâhlara verilen genel ad.

— ANSİKL. Sil. *Füzeatar*'lar, özitişli mermilerin atılması ve güdümlenmesi için düzenlenmiş basit cihazlardır; atış sırasında geri tepme olmadığı için hafif silâh sayılır. Kuyruk ve fren tertibatı yoktur, Sahra'da kullanılmağa elverişlidir, ucuza mal olur, kullanılması da kolaydır. Bu silâhlarda, ateşleme tertibatı elektriklidir. *Topçu füzeatarları* (almanların *Nebelwerfer*'i, rusların *Stalin-orgları*, anglosaksonların *T-66'sı*), bir kundak üzerine birbirine paralel olarak yerleştirilmiş 6 ile 24 namludan meydana gelir; gücü çok yüksek olduğu için bunlara *çok-namlulu toplar* ve *doyurma silâhları* da denilir; menzilleri 6-8 km'ye ulaşır. *Piyade tanksavar füzeatarları* (amerikalıların *bazoka*'sı, almanların *Panzerfaust*'u), 1945'ten beri daha çok *roketatar* adıyle bilinir. Uçaklardan roket atan cihazlar ile özgüdümlü veya uzaktan güdümlü özel silâhlara da «füzeatar» denilir. (L)

FÜZELİ sıf. (*füze*'den *füze-li*). Füzesi olan. — Havc. *Füzeli avcı*, itici motorları arasında füze motorları da bulunan avcı uçağı. (L)

Füzel yağları, alkollü sıvıların damıtılmasıyle elde edilen, kaynama derecesi yüksek bazı maddelerin genel adı. (Bu yağlar, amil propil ve bütil alkollerden meydana gelir.) [L]

FÜZEN i. Mad. oc. Kömürün bileşimindeki maddelerden biri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mad. oc. Kömür tabakasının içinde, genellikle, odun kömürü tozlarına benzeyen ince bir füzen yatağı bulunur. Bu füzen yatakları çok olduğu zaman, kömür parçalarının ufalanmasına yolaçar ve deriye yapışan bir toz meydana getirir. Füzenin nasıl oluştuğu bilinmemektedir; yıldırımın sebep olduğu büyük orman yangınlarının zamanla kömürleşmesinden ileri geldiği sanılır. (L)

FÜZEN i. (fr. *fusain*). Desen yapmağa yarayan kömür kalem. || Bu kömür kalemle yapılmış resim. (L)

— **FÜZÛD** sıf. (fars. *efzûden* > *füzûden*, artırmak'tan — *füzûd*). *Esk.* «Artıran» anlamında bileşik sıfatlar yapar: *Muhabbet-füzûd*, sevgi artıran v.d. (M)

FÜZÛN sıf. (fars. *efzûden*, artırmak'tan *ef-zûn* > *füzûn*). *Esk.* Çok, fazla, artık: *Ya Rab, niçin bu arsada her şahs-ı ârifin / Miktar-ı fazlına göre derdi olur füzûn* (Ziya Paşa).

◆ **Füzûnî** i. *Esk.* Fazlalık, bolluk.

◆ **Füzûnter** sıf. *Esk.* Daha çok, daha fazla. (M)

FÜZYOMETRE i. (fr. *fusiomètre*'den). Fiz. Ergime sıcaklığını ölçmeğe yarıyan âlet. (L)

FÜZYON i. (fr. *fusion*). Bk. ERGİME.

FYLGİA i. İskandinav mit. İnsanın yanında dolaşan, göze görünmeyen veya hayvan şeklinde görünen ruhlara verilen ad. (L)

FYLKE i. Norveç'te idare bölümü. (L)

FYN, Danimarka takımadalarında ada, Jylland'dan Küçük Belt ile, doğuda Sjaelland adasından da Büyük Belt ile ayrılır; 3 000 km², 413 900 nüf. Merkezi *Odense*. Güneydoğusundaki kumluk tepeler dışında, verimli buzultaşlardan oluşan Fyn, genellikle bereketli ovaları kapsar. Hemen her yeri ekili olduğu için «Danimarka'nın bahçesi» diye anılır. Tahıl, meyve ve çiçek, kümes hayvanları, sığır ve domuz yetiştiriciliği. (L)

FYNE, İskoçya'nın batı kıyısında (Argyllshire) dar ve uzun körfez, Clyde ırmağı halicinin batısında. (L)

Fyrd, askerlik göreviyle yükümlü olanların toptan silâh altına alınmalarıyle kurulan anglosakson ordusu. (Bk. HERİBAN.) Bu sistem, Normandiya ve Anjou krallarınca yeni bir teşkilât altında uygulanmağa devam edildi (1181 ve 1285). [L]

FYT (Jan), flaman ressamı (Anvers 1611-Ay.y. 1661). Franz Snyders'in öğrencisi, sonra Fransa ve İtalya'ya gittiği sanılır. Pek çok natürmort (av hayvanları, çiçek, yemiş, sebze) ve birkaç av sahnesini canlandıran eserler bıraktı: *İki Tazı* (Anvers); *Bir Peyzajda Çiçek ve Yemişler* (Brüksel); *Ölü Kuşlar* (Londra); *Yemek Dolabında Av Hayvanları* (Louvre); *Tavukçu* (Madrid). [L]

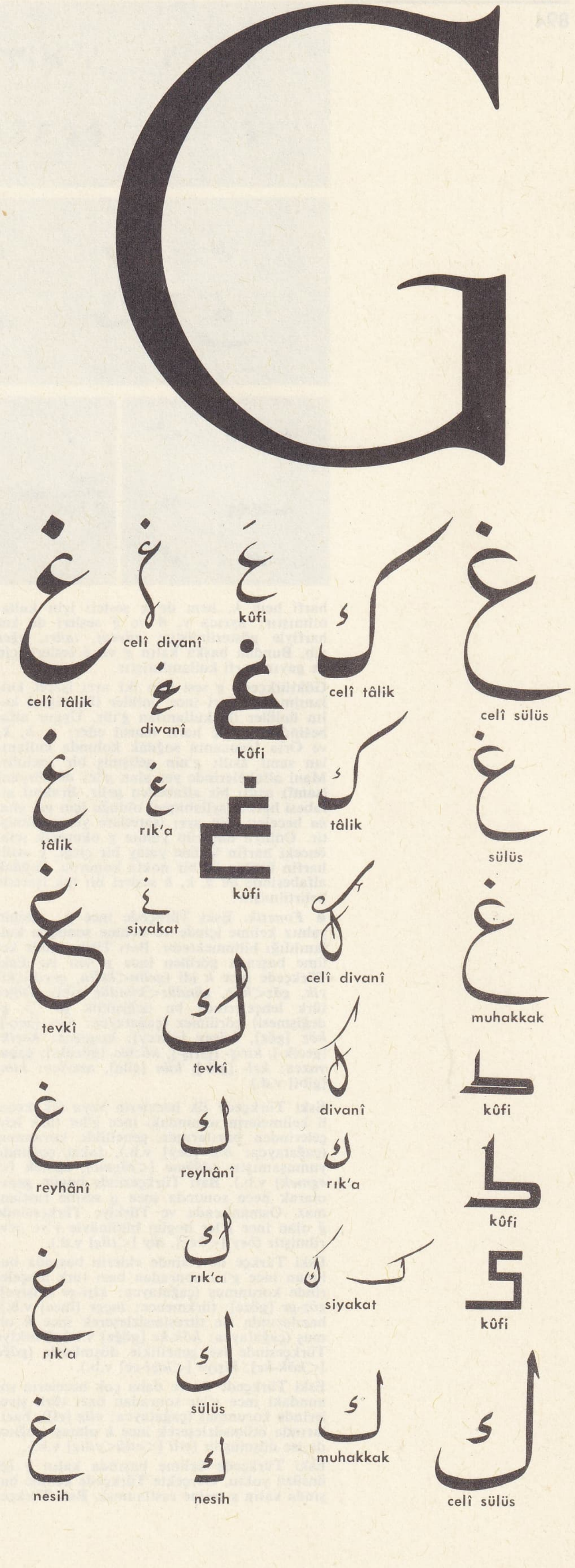

G. i. Türk alfabesinin sekizinci, osmanlı alfabesinin yirmi ikinci (gayın) ve yirmi beşinci (kef) harfleri; *ge, ga.* (Bk. ANSİKL.) ‖ Sıralama ve sınıflamada sayı yerine kullanıldığı zaman 7'yi ve 8'i gösterir. ‖ Ebced hesabında (kef) yirmi ve (gayın) bin sayısının karşılığıdır.

— Ask. **G** günü, emirlerde ve hazırlık çalışmalarında, harekâtın başlayacağı gün ve saati belirten özel terim. Gün *G*, saat de *S* ile belirtilir ve *G* gününün *S* saati biçiminde yazılır.

— Astron. **G**, Güney'in kısaltmasıdır.

— Masonluk. Masonların *alevli yıldız* dedikleri, ışınlarla çevrilmiş beş köşeli yıldızın ortasındaki kutsal sayılan harf. (İngilizce *God,* Tanrı'nın baş harfi olabilir.)

— Mat. Sıra işareti olarak **G**, yedinci sırayı veya haneyi gösterir: **G** *hanesi.* ‖ Sayı işareti olarak **G**, eskiden dört yüz'ü, üzerine yatay bir çizgi çekildiği zaman ise kırk bini gösterirdi.

— Meteorol. *G tabakası,* iyonosfer*in, 400 km ve daha üstünde uzanan bölgesi.

— Metrol. ***g,*** açı birimi olan *grad*'ın sembolüdür. ‖ ***g*** aynı zamanda yerçekimi* şiddetini veya ivmesini belirtir. ‖ **G,** *gauss*'un sembolüdür. ‖ **G,** birim sistemlerinde kullanılan, 10^8 veya 1 milyar değerindeki *jiga* önekinin sembolüdür.

— Müz. **G,** germen terim listesinde, alfabeli notalamanın yedinci derecesidir (*sol*). (*F*, *C* ve *D*'den sonra *G* de anahtar olarak kullanılmağa başlandı ve ancak XV. yy.da yayıldı. Genellikle portenin birinci ve ikinci çizgisi üstüne konur.) ‖ *G re sol,* nüans sisteminde *sol* notasını belirten formül. (*G re* ve *dur* heksakort'ta da (*si bekar*'lı, *sol*'-mol heksakort'ta (*sibemol*'lü, *fa*'dan *re*'ye) *re* ve *dur* heksakort'ta da (*si bekar*'lı, *sol*'-dan *mi*'ye) *ut* adını alır.

— Nümism. **G,** eski fransız paralarında Poitiers'nin, isviçre paralarında Cenevre'nin, prusya paralarında Stettin'in markasıdır.

— ANSİKL. Leng. *Harfin tarihi.* G sesi hemen bütün dünya dillerinde yaygın halde bulunan aslî bir sestir. Bununla birlikte bazı avrupa dillerinde (Çekçe ve Fince) aslî *g* sesi yoktur, ancak yabancı asıllı kelimelerde *g* sesinin kullanıldığı görülür. Çince'de de transkripsiyonda *k* harfi ile gösterilen sesler *g* okunur.

Bazı avrupa dillerinde *g* ve bileşikleri çeşitli değerler gösterir: *g* kalın ünlülerin önünde genellikle değerini koruduğu halde ince ünlüler önünde *c, j, ş* ve *y* telaffuzuyle söylenir. (Msl. fr. *Georges* [Jorj], ing. *George* [Corc], alm. *Georg* [George] v.d.)

Ana hint-avrupa dilinde *g*'nin dört değeri vardır: basit patlayıcı olarak $*g$, $*g^w$; soluklu patlayıcı olarak $*g_1$, $h,*$ g^w h. Bunlar da çeşitli avrupa dillerinde ya aslî değerlerini korumuşlar ya da bazı durumlarda *h, k, z, j, ẖ, c, ts̱, dẕ, ph, th, f, ğ, b, q* değerlerine dönüşmüşler; genellikle satem dillerinde damak ünsüzlerine çevrilmişlerdir. (Msl. yun. *genos* [ırk, cins], lat. *genus,* gotça *kuni,* sanskritçe *janah* [okunuşu: cánah].)

Modern hint-avrupa dillerinde en çok *g>h* ve *w>gu* değişiklikleri dikkati çeker. (Eski nordça *gestr* [yabancı, misafir], gotca *gasts,* alm. *gast,* ing. *guest,* lat. *hostis,* fr. *hôte* v.d.) G asıllı harf, hece yazısı ve resim-yazılarına Eski Yakın ve Ortadoğuda rastlanmıştır. Bu şekillerin en eskilerinden biri Sümercede *ga* hece değerinin resim-yazısıdır. En eski çağlarda dik olarak (90°) yazılan bu şekil, özellikle Akkadlar zamanında yatay olarak yazılmağa başlandı. Bu resim-yazı başlangıçta bir evi temsil ederken, sonraları yalnız fonetik değeriyle (yani *ga* hecesi yerine) kullanıldı.

Eski Mısırcadaki *g* sesinin işareti bir heykel, sütun veya küp tabanlığını gösteriyordu. Bu *g* sesi işaretinin fonetik *g* değerini nasıl kazandığı bilinmiyor.

G'yi Romalılar buldu. Gamma *c*'yi, kappa *k*'yı verdi. Gamma titreşimliyi, kappa titreşimsizi gösteriyordu; Etrüskler titreşimlilerle titreşimsizleri karıştırıyorlardı, bu yüzden *c* onlarda *k*'yı olduğu kadar titreşimsizi de gösteriyordu. Başlangıçta Latinlerde de aynıydı ve bu durum Latinlerin grek alfebesini Etrüskler aracılığıyle öğrendiklerini ileri süren görüşü destekleyen en güçlü delillerden biridir. M.Ö. 312'de censeur Appius Claudius Caecus devrinde *z* latin alfabesinden çıkartıldı ve yerine titreşimliyi göstermeğe yarayan düşey bir dizgi eklenen bir *c* kondu. *Gaius* yerine kullanılan *C, Gnaeus* yerine kullanılan CN kısaltmaları eski kullanımın izini taşır.

Oysa harflerin büyük bir kısmında carolin küçük harfi doğrudan doğruya semi-onciale'den gelir; carolin *G* merovenj biçimlerini kopya eder. Bu harfler içinde baş taraftaki yuvarlak biçim, semi-onciale'deki düz biçimin tersine VI. yy. işlek yazı biçimlerine ilham verdi; bu yazıda *G* bir sonraki harfle birleşirdi, baş kısım bu harfle birleşmek için sağa eğilirdi: bu durumda denkleştirmek için (özellikle süslemek için) yazıcıların beğendiği bir çeşit tepelik meydana getirerek sola doğru yükselir. Ortaçağda kitap yazılarında karolenj *G*'si çok az değişikliğe uğradı; işlek yazılarda harf son derece sadeleşti: XVI. yy.da kesişen iki yarım çember haline geldi.

Arapçadaki cim, bugün mısır lehçesinde görüldüğü gibi klasik dilde *g* değerindeydi; sonra *c*'ye yakın (d+j) bir telaffuz kazandı (mısır lehçesi *gamal* [deve], diğer arap lehçelerinde *camal, cemal*).

Arapçada cim harfinin değeri *g*'den *c*'ye değişince Farslar cim'i *c* sesi için kullandılar; kendi *g*'leri için de arapça ince *k* (kef) harfini tercih ettiler. Osmanlıcada da kef

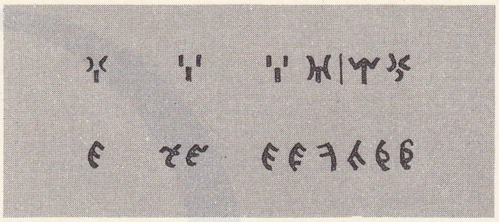
Orhun (Göktürk) -Yenisey alfabesinde G harfi

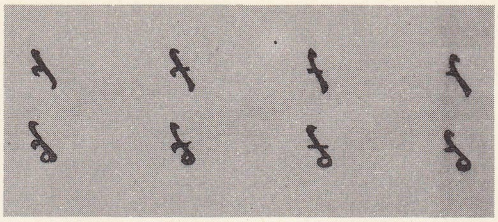
Mani alfabesinde G harfi

Uygur alfabesinde G harfi

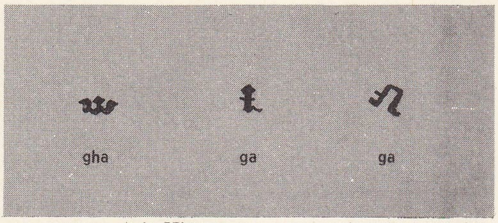

Brahmî alfabesinde G harfi

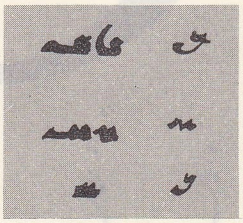
Sogd alfabesinde G harfi

harfi hem *k*, hem de *g* sesleri için kullanılmıştır: ayrıca *y*, *ñ* ve *ğ* sesleri de kef harfiyle gösterilmiştir: *güveyi, tañrı, eğer* v.b. Bundan başka kalın *g* ve *ğ* sesleri için de gayın harfi kullanılmıştır.

Göktürkçede *g* sesi için iki ayrı işaret kullanılmıştır: biri ince ünlüler ile, diğeri kalın ünlüler ile kullanılan *g*'dir. Uygur alfabesindeki *g*, üç harfi temsil eder: *g, h, k;* ve Orta İrancanın soğdak kolunda kullanılan samî asıllı *g*'nin gelişmiş bir şeklidir. Mani alfabelerinde yer alan *g*'ler de süryanî (samî) asıllı bir alfabeden gelir. Brahmî alfabesi heceli (syllabique) olduğu için *ga, gha, ġa* heceleri için ayrı işaretlere yer verilmiştir. Ünlüyü düşürüp yalnız *g* okutmak için, önceki harfin üstüne yatay bir çizgi, *g* asıllı harfin üstüne de bir nokta konurdu. Soğdak alfabesinde de *g, k, h* sesleri bir tek işaretle belirtilmiştir.

● *Fonetik.* Eski Türkçede ince *g* sesinin yalnız kelime içinde ve kelime sonunda kullanıldığı bilinmektedir. Batı Türkçesinde kelime başında görülen ince *g* sesi ise Eski Türkçede ince *k* idi (*gelin<kelin, geyik<kiyik, göz<köz, gündüz<kündüz* gibi). Diğer türk lehçelerinde bu değişiklik (*k*- > *g*-değişmesi) görülmez (çağatayca: *kiç*- [geç-], *köz* [göz], *küyev* [güvey]; kırgızca: *keçik*- [gecik-], *kiriş*- [giriş-], *közük*- [gözük-]; gagavuzca: *kel*- [gel-], *kün* [gün], azerîce: *kimi* [gibi] v.d.).

Eski Türkçede ilk hecelerin veya tek heceli kelimelerin sonundaki ince *g*'ler türk lehçelerinden bazılarında genellikle korunmuş (çağatayca: *big* [bey] v.b.), fakat çoğunda yumuşamıştır (*düğme* [<*tügme*], *eğmek* [< *egmek*] v.b.). Batı Türkçesinde bugün genel olarak hece sonunda ince *g* sesine rastlanmaz. Osmanlıcada ve Türkiye Türkçesinde *ğ* olan ince *g*'ler bugün bütünüyle *y*'ye çevrilmiştir (*bey* [<*beg*], *tüy* [<*tüg*] v.d.).

Eski Türkçe devresinde eklerin başında bulunan ince *g*'ler sonradan bazı türk lehçelerinde korunmuş (çağatayca: *kişi-ge* [kişiye], *göz-ge* [göze]; türkmence: *inçge* [ince] v.b.), bazılarında ise titreşimsizleşerek ince *k* olmuş (çağatayca: *kök-ke* [göğe] v.b.), Türkiye Türkçesinde ise genellikle düşmüştür (*göğe* [<*kök-ke*]; *kişiye* [<*kişi-ge*] v.b.).

Eski Türkçede iki ve daha çok hecelerin sonundaki ince *g*'ler sonradan bazı türk şivelerinde korunmuş (çağatayca: *elig* [el]), bazılarında ötümsüzleşerek ince *k* olmuş, çoğunda ise düşmüştür (*etli* [<*etlü*<*etlig*] v.b.).

Eski Türkçede kelime başında kalın *g* (*ġ*) ünsüzü yoktu. Gerçekte Türkçede kelime başında kalın *g* sesine rastlanmaz. Batı Türkçesinde *gaga, gurultu* gibi birkaç ses taklidi kelimenin dışında, yazı dilinde *kalın g* ile başlayan türkçe kelime yoktur. Anadolu ağızlarında aslında kalın *k* ile başlayan hemen bütün kelimeler kalın *g* ile geçer (*gardaş* [<*kardaş, gonşu*<*komşu*], *gumeş* [<*kumaş*] v.b.). Bir heceli kelime veya birinci hece sonundaki kalın *g*'ler yumuşayarak sonradan türk lehçelerinde de korunmuş (*dağ* [<*tag*] v.b.), zamanla bazılarında ses değişikliğine uğrayarak *v* olmuş (*kov*- [< *kog*-], *ov*- [<*og*-]) ya da düşmüştür (azerîce: *dā* [< *dag*] v.b.).

Batı Türkçesinin başından bugüne kadar, bir heceli kelime veya birinci hece sonunda kalın *g*'lerin *ğ* olduğu kabul edilir. Eski Türkçede eklerin başındaki kalın *g*'ler genellikle bazı türk lehçelerinde korunmuş (türkmence: *kısga* [kısa], *alaga* [alsın] v.b.) veya ötümsüzleşerek kalın *k* olmuş (çağatayca: *taşkarı* [dışarı], *yokkarı* [yukarı] v.b.). Batı Türkçesinde ise düşmüştür (*olan* [<*olgan*], *başa* [*baş-ga*] v.b.).

Eski Türkçede iki ve daha çok heceli kelimelerin sonundaki kalın *g*'ler sonradan bazı türk lehçelerinde korunmuş (çağatayca *ulug* [ulu], *boylug* [boylu]), Batı Türkçesinde ise düşmüştür (*sarı* [<*sarıg*], *kapı* [<*kapıg*] v.b.) [ML]

Ga, Galyum'un kimyasal sembolü .(L)

GA-ADANGME, Güneydoğu Gana'da Sudan zencilerinin üst tabakasını meydana getiren afrikalı grup. *Ga-Adangme*'ler şimdi bulundukları aşağı Volta boyunca uzanan yerleşme yerlerine çağımızın başlarında muhtemelen Kuzey Nijerya'dan gelmişlerdir. Tarım ve balıkçılıkla uğraşırlar. Şehir devletleri biçiminde teşkilâtlanmış büyük köylerde otururlar. Toplumları ataerkil olduğu halde ticaret kadınların tekelindedir. (L)

GAÁL (Jozsef), macar yazarı (Nagy Karoly [bugün Careil, Romanya 1811-Peşte 1866). Özellikle iki romanıyle tanındı: *Szirmay İlona* (1836) ve *Peleskei Notàrius* (Peleske Noteri) [1836]; Goadanyi'nin etkisini taşıyan bu sonuncu eser köy törelerini eğlendirici bir şekilde inceler. 1848 Devriminin öncülerinden biriydi; 1843-1848 arasında Kossuth'lu Pesti Hırlap ile işbirliği yaptı. (L)

GAB, Suriye'de bölge, Homs ve Hama yaylaları ile aşağı Asi, Amuk ve Afrin ırmaklarının meydana getirdiği çöküntü arasında. Burası 8 km eninde 50 km boyunda kırıklı bir senklinal çöküntüsüdür; Âsi ırmağı tarafından akaçlanır; batıda Cebel Ansariye, doğuda Cebel Zaviye ile sınırlıdır. Gab, yaz göçü sonunda koyun sürülerini buğday hasadından sonra yerleşiklerin tarlalarına indiren Şamiye bedevîleri ile fellahlar arasında bir temas bölgesidir. Gab'ın bir bölümüne de Ansariyeler yerleşmiştir. Geniş alanlar kaplayan bataklıklar kısmen kurutulmaktadır. Gab Suriye'de toprak reformu denemesine girişilen bölgelerden biridir. (L)

GABAA veya **GİBEATH.** Esk. coğ. Filistin'de (Bünyamin kabilesi) şehir. Gabaa'lılar, Efsaim levili'sinin cariyesine tecavüz ettikleri için öteki kabileler Bünyamin kabilesini hemen hemen tamamıyle yok ettiler ve M.Ö. 1130'a doğru şehri yaktılar. Saul uzun süre Gabaa'da oturdu. Daha sonra, M.Ö. IX. yy.a doğru, Yahuda kralları şehri Kudüs'ü savunan hattın içine kattılar. Gabaa, daha Aziz Hieronymus zamanında yıkılmıştı. Bugün *Tell el-Ful* (Kudüs'ün kuzey-kuzeydoğusunda). 1922 ve 1923 yıllarında W.F. Albrigt, burada yaptığı kazılarda Saul'un inşa ettirdiği surları ortaya çıkardı. (L)

GABAİN (Annemarie VON), alman türkoloğu (Mörchingen 1901). Berlin üniversitesinde Otto Franke'den Sinoloji, Willi Bang Kaupıtan türk dilleri, F.W.K. Müller'den çin buddhacılığı derslerini gördü. 1925'ten sonra Berlin akademisinde uygurca elyazmaları üzerinde çalıştı. Öğretim görevlisi olarak bulunduğu Ankara'da (1935-1937) Sinoloji çalışmalarını daha sonra türk dilleri üzerine yöneltti. Berlin'de, Hamburg üniversitesinde Türk filolojisi derslerini verdi (1949-1969). «*Ural - Altay Yıllığı*», Altaistik bölümü yayımlayıcılarındandır.

Ortaasya türk dilleri üzerinde özellikle Uygurca alanında araştırma yapan türkologların en ilerigelenlerinden biri olan Gabain 1957'de Türk Dil kurumu muhabir üyeliğine seçildi. Eserleri: *Türkische Turfan-Texte* (Türkçe Turfan Metinleri) [1929-1934]; *Analytischer İndex zu den fünf ersten Stücken der Türkischen Turfan-Texte* (Türkçe Turfan Metinlerinin İlk Beş Bölümüne Ait Tahlilî İndeks) [1931]; *Uigurische Studien* (Uygurca Üstüne Araştırmalar); *Uiguriche Jahrbücher* (Uygur Yıllıkları); W. Bang ile birlikte; *Die Uigurische Übersetzung der Biograpie Hüen-tsangs* (Hüen-tsang Biyografisinin Uygurca Tercümesi) [1935]; *Alttürkische Grammatik* (Eski Türk Grameri) [1941]; *Özbekische Grammatik* (Özbek Grameri) [1945]; *Briefe der Uigurischen Hüen-tsang-Biographie* (Uygurca Hüen-tsang Üstüne Mektuplar); *Alttürkisches Schriftum* (Eski Türk Edebiyatı) [1950]; *Die Frühgeschichte der Uiguren* (İlk Uygur Tarihi) [1952]; *Das Alttürkische* (Eski Türk Dili) [1959]; *Die Sprache des Codex Cumanicus* (Codex Cumanicus'un Dili) [1959]; *Alttürkische Screibkultur und Druckerei* (Eski Türk Yazı Kültürü ve Basımı) [1964]; *Die Attürkische Literatur* (Eski Türk Edebiyatı) [1964]; *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da (Türk Filolojisinin Temelleri) ve *Handbuch der Orientalistik*'te (Doğu Bilimleri Elkitabı) türk lehçeleri üzerine yazıları vardır. (M)

GABALAS, XIII. yy.da tanınmış bizans sülâlesi. Dördüncü haçlı seferini izleyen derebeyler bozuk düzeni sırasında (1204) arkhon LEON Rodos'ta ve Kyklades adalarında özerk bir prenslik kurdu ve «caesar» unvanını aldı. 1233'te İoannes III Batazes'i metbu olarak tanımak zorunda kaldı, kardeşi İoannes ise yunan imparatoruna sadık kaldı, fakat 1240'ta Cenevizlilerin istilasına uğrayarak prensliğini kaybetti. (L)

GABALİ'LER. Esk. coğ. Sezar devrinde Arverni'lerin himayesi altında yaşayan galya halkı, Akitanya'da oturdukları için buraya sonra *Gabalensis pagus* denildi. Başlıca şehirleri Anderitum (bugün Javois) ve *Mimatum* (bugün Mende) idi. Strabon'a göre gümüş ocakları vardı. Gabali'ler, Vercingetorix ayaklanmasına katıldılar. (L)

GABAON. Esk. coğ. Filistin'de (Bünyamin kabilesi) şehir, Kudüs'ün kuzey-kuzeybatısında. Gabaon'lular, Kenan ülkesini istila ettiği zaman Yeşu ile ittifak yaptılar. Daha sonra

Gabaon'da Abner ile Yoab arasında bir savaş oldu. Şehrin 2 km güneyindeki yüksek bir yerde Hazreti Süleyman rüyasında Yehova'yı gördü. Bugün, *El Cib*. (L)

GABAON'LULAR, Gabaon halkı. İbranîlerin Filistin'e gelişinde, Gabaon'lular Yeşu'yu yanılttılar; bunları yabancı sanan Yeşu kendileriyle bir ittifaka girdi. Hatasını anladığı zaman da onları haraca bağlamakla yetindi; hattâ Kenan'lılar birleşek Kudüs kralının yönetiminde Gabaonlular saldırdığı zaman bunlardan yardımını da esirgemedi. Daha sonra Gabaon'lular, Saul'dan gördükleri zulme karşı bir misilleme olarak onun oğullarından yedisini çarmıha germek için Davud'un iznini aldılar. (L)

GABAR i. (ital. ve isp. *gabarra*'dan fr. *gabare*). Denizc. Irmakarda işeyen ve büyük gemileri yüklemeğe veya boşaltmağa yarayan hem kürekli hem yelkenli tekne. ‖ Yelken devrinde deniz kuvvetlerinde kullanılan yük ve nakliye gemisi.

— Balıkç. Okyanusa akan nehirlerin ağızlarında kullanılan ufak gözlü bir çeşit ağ. (L)

GABARDAN, lat. **Gabaritanus Pagus,** Fransa'da Gascogne'da kontluk, Cazaubon ve Montréal (Gers) ile Gabarret (Landes) kantonlarını içine alırdı. Merkezi, *Gabarret*. Kontluk 1134'te Gabardan vikontu Pierre II'nin oğlu olan Béarn ve Gabardan vikontu Pierre III tarafından Béarn'a katıldı. O tarihten itibaren Béarn'ın kaderini paylaştı ve 1290'da Foix sülâlesine geçti. (L)

GABARDİN i. (isp. *gabardina*'dan fr. *gabardine*). Dimi örgüyle dokunmuş, ama çözgüsü veya atkısı normalden çok daha sık olan yünlü veya pamuklu kumaş. ‖ Su geçirmez kumaştan yapılmış reglan pardesü.

— ANSİKL. *Gabardin* dokumalarda çözgü sayısı atkı sayısından daha fazla olduğu için rigalar kumaşın yüzünde veya tersinde daima 45 derecelik bir açıdan daha diktir; bu durum kumaşın su geçirmezliğini sağlar. (L)

GABARİ i. (fr. *gabarit*). Sanay. Bazı eşyaya verilmesi gereken boyutları veya profili çizmeğe, hazırlamağa veya kontrol etmeğe yarayan model. (Bk. ANSİKL.) ‖ İmalât kontrolunda, yapılmış parçaların belli bir standarda uyup uymadığını kontrol etmeğe yarayan âlet veya usul.

— Bayınd. *Gabari - engel,* altından demiryolu geçen bir sanat yapısının (köprü, abide v.b.) iç kısımdaki açıklığına, yüklü bir taşıtın değmeden geçebilmesi için verilmesi gereken en küçük profil. ‖ *Seyretme gabarisi,* bir köprünün altında belli bir seviyeden başlayan, gemilerin geçmesini önleyebilecek her türlü engelden temizlenmiş dik dörtgen alan. ‖ *Yedekte çekme gabarisi,* bir köprünün altında, su taşıtlarının yedekte çekilebilmesini önleyecek her çeşit engelden temizlenmiş dik dörtgen alan.

— Ciltc. Uygun boyutlarda kesilmiş dik dörtgen karton parçası. (Bu parça derinin üstüne yerleştirilir ve kenarlarından keskiyle geçilerek deriden aynı büyüklükte bir parça kesilir.)

— Dy. Bir yarma veya bir dolgu için kazılması gereken toprak profili. ‖ Bir demiryolu taşıtının herhangi bir engele çarpmadan geçebilecek dikey kesit alanını gösteren çizgi veya çerçeve. ‖ *Yük gabarisi,* bir demiryolu taşıtının üzerindeki yükle birlikte geçmesini sağlayan en yüksek düşey kesit.

— Mim. Bir tonoz açıklığını, bir silme profilinin kontrol edilmesini sağlayan gerçek büyüklükte kalıp.

— Şapkacılık. Düz bir yüzeye çizilmiş patron. (Oyuk veya dolu kalıpla işlenir.)

— Taşıt. Motorlu veya motorsuz taşıtların karayolları üzerinde kurulmuş sanat yapıları veya köprüler altından tehlikesizce geçebilmesi için, mümkün olan en yüksek boyutlarını belirten ölçüler.

— ANSİKL. Sanay. Takım *gabari*'leri üç çeşittir: *çizme gabarileri, kopya gabarileri* ve *kontrol gabarileri*. Çizme gabarileri, çizilecek eğrinin şekline göre hazırlanmış tahta veya saç levhalardır. Bu levhalar işlenmemiş parçanın üzerine yatırılarak, kenarlarından bir kurşun kalemle veya keskiyle çizilir. İşlenecek malzemeye karışık şekiller vermeyi gerektiren (kazancılık, doğramacılık, karoseri imalâtı) sanayi dallarında çok kullanılan bu gabariler hem zamandan kazanmayı sağlar, hem de kalifiye işçi gerektirmez. *Kopya gabarileri,* istenilen şekilleri veya yüzeyleri otomatik olarak çizmeğe yarayan parçalardır. *Kontrol gabarileri,* genellikle, kontrol edilecek şeklin tamamlayıcı parçası gibidir ve üst üste yerleştirildiği zaman parçalar arasında bir ışık sızması olup olmadığını anlamağa yarar. Işık sızabilmesi için parçalar arasında birkaç mikronluk bir fark yeterli olduğundan, bu kontrol çok kesin sonuçlar verir. Bu gabariler, bir parçanın geometrik boyutlarını ölçmeğe yarayan çap mastarlarına benzer. Gabari kullanmak, ölçü almaktan daha kolay, daha az masraflı ve daha az vakit isteyen bir iştir; ancak parça hakkında çok daha az bilgi verir.

◆ **Gabarileme** i. Teknol. Bir geminin çeşitli parçaiarının gabarilerini, gabari salonunda inşa etme eylemi. ‖ Bir nesneyi, gerekli boyutları alabilmesi için, gabariden geçirme işlemi.

◆ **Gabarilemek** geçl. f. Teknol. Herhangi bir parçaya verilen boyutların gabariye uygun olup olmadığını kontrol etmek. (L)

GABARİCİ i. (*gabari*'den *gabari-ci*). Gabarileri çizen, yontan ve hazırlayan işçi. (L)

GABÂVET i. (ar. *ġabâvet*). *Esk.* Kalın kafalılık, bönlük, anlayışsızlık. ‖ *Gabâvet-i mücesseme,* büyük budalalık. (M)

GABB (William More), kuzey amerikalı paleontolog (Philadelphia 1839-ay.y. 1878). Aşağı Kaliforniya jeolojisini inceledi ve haritasını çıkardı (1867). Santo Domingo ve Kosta Rika üstüne jeolojik incelemeleri de vardır. Jura çağı sonrası deniz hayvanları konusundaki uzmanlığıyla tanınır. (L)

GABBA (Carlo Francesco), italyan hukukçusu (Lodi 1835-Torino 1920). Fransızca yazdığı *Sur la Véritable Origine du Droit de Succession* (Miras Hukukunun Gerçek Kaynağı Üstüne) [1861] adlı ilk incelemesiyle Belçika Krallık akademisi ödülünü kazandı. 1876'dan itibaren Pisa üniversitesinde hukuk felsefesi, 1876'dan sonra aynı zamanda medenî hukuk okuttu. 1900 Yılında Ayân meclisi üyeliğine tayin edildi. Başlıca eseri, birçok baskısı yapılan *Teoria della Retroattivita delle Leggi*'dir (Hukukta Geriye İşleme Teorisi) [1868-1874]. *Questioni di Diritto Civile* (Medenî Hukuk Meseleleri) [1885] adlı kitabı da önemlidir. Bu eserinde doktrin öğretimini pratik öğretimle kaynaştırarak hukuk tenkidine yeni bir aşama kazandırdı.
Başka eserleri: *Della Condizione Giuridica della Donna, Studi e Confronti* (Kadının Hukukî Durumu, İncelemeler ve Karşılaştırmalar) [1880]; *İl Divorzio nella Legislazione İtaliana* (İtalyan Hukukunda Boşanma) [4. bs. 1902]. (L)

GABBİANİ (Antonio Domenico), italyan ressamı (Floransa 1652-ay.y. 1726). Venedik'te Ciro Ferri ile Dandini'den resim öğrendi. Floransa'ya dönüşünde bir akademi kurdu. Parlak eserler verdi. (*Aşk Dansı,* Pitti sarayı; *Çocuk İsa Simon'un Evinde,* Dresden). [L]

GABE i. (ar. *ġâbe*). *Esk.* İçinde arslan yaşayan sık orman. ‖ Hayvan yatağı. (M)

GABEL i. (ital. *gabella,* ar. *kabale,* vergi'den fr. *gabelle*). Fransa'da eski idare zamanında alınan tuz vergisi.

— ANSİKL. Önceleri her türlü vergiye *gabel* denirdi. XIV. yy.dan itibaren yalnız tuzdan alınan vergiye bu ad verildi. Tuzun satış bedeline eklenen bu verginin oranı kral ile danışmanları tarafından tespit edilir ve gelir maliyeye yatırılırdı. Başlangıçta yalnız krallık toprakları için geçerli olan gabel, sonradan tuz depolarının kurulmasıyle ülkenin büyük bir kısmına yayıldı. Bir çeşit tuz tekeli olan bu vergi birkaç defa kaldırılıp tekrar konulduktan sonra 1790'da büsbütün kaldırıldı. (L)

Gabela kalesi, Hersek sancağına bağlı eski bir kale. Bosna Hersek Osmanlıların eline geçtiği çağlardan beri bilinen bu kale, bir ara Venediklilerin saldırısına uğradı, Bosna valisi Topal Hüseyin Paşa Venediklileri püskürttü (1689). Venediklilerin kışkırtmalarıyle birkaç yıl sonra yeniden ayaklanan Bosna Hersek halkı, Zara'da bulunan venedik kumandanının Gabela kalesini kuşatıp teslim almasını kolaylaştırdı. Kale, Bosna valisi Mehmed Paşa tarafından geri alındı (1696). Karlofça antlaşmasından bir süre sonra yapılan bir antlaşma ile Gabela yakınındaki kaleler Venediklilere verildi. (M)

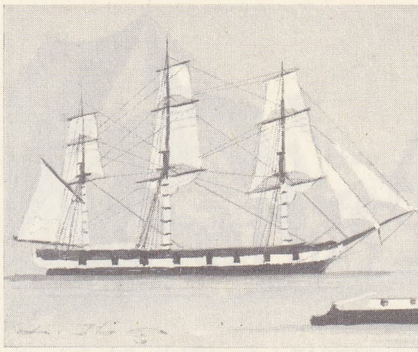

gabarlar

GABELENTZ (Hans Conon VON DER), alman dilbilimcisi ve siyaset adamı (Poschwitz, Altenburg yakınında 1807 - Lemnitz, Thüringen 1874). Başbakan (1848), sonra Altenburg Diyet meclisi başkanı (1851) oldu. Başlıca eserleri: *Mancu Gramerine Giriş* (1833); *Ulfilas'ın Gotik Kutsal Kitabı* (1843-1846); *Mancu - Almanca Lûgati* (1864); ayrıca, Çerkes, Dakota, Dayak v.b. dilleri gramerlerini inceledi. — Oğlu HANS GEORG CONON (Poschwitz 1840 - Berlin 1893), Leipzig üniversitesinde Asya dilleri profesörü oldu (1878). Berlin Üniversitesi Doğu Asya Dilleri ve Genel Dilbilimi kürsüleri profesörlüğüne getirildi (1889). Eserleri: *Chinesische Grammatik* (Çin Grameri) [1881]; *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse* (Dilbilim, Görevleri, Metotları ve Şimdiye Kadar Verdiği Sonuçlar) [1891]; *Die Verwandschaft des Baskischen mit den Berbersprachen Nordafrikas* (Bask Dilinin Kuzey Afrika Berber Dilleriyle Akrabalığı) [1894]. (ML)

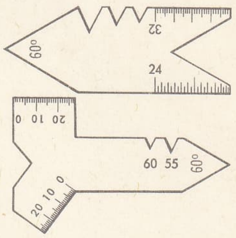

gabariler

GABELLİ (Aristide), italyan pedagogu (Belluno 1830-Padova 1891). Pozitivizm'den yana olan Gabelli, bu okulun aşırı maddeci ve evrimci tutumunu reddetti, Stuart Mill'in deneyciliğine ve Galileo yöntemine bağlandı. İlerleme fikrini akılcılıkla bağdaştırdı. Aklın gelişmesinde eğitimin rolü üzerinde durdu ve bunun gerçekleşmesini ahlâkî ve millî bilincin oluşumuna bağladı. Gabelli'ye göre eğitimi çocuğun öğrenme imkânlarına uydurmak ve sözün soyutluğuna değil, sezginin somutluğuna dayandırmak gerekir (*sezgi yöntemi*). İtalyan okullarına el işleri devrinin ve deneylerin sokulmasında onun yönteminden yararlanıldı. Gabelli siyaset hayatına da atıldı. Öğretim reformlarında, Eğitim bakanlığı merkez müfettişi ve milletvekili olarak yararlı çalışmaları oldu. Başlıca felsefî eseri *L'Uomo egle Scienze Morali*'dir (İnsan ve Manevî Bilimler) [1869]; pedagoji üzerine en iyi yazılarını kapsayan *L'İstruzione in İtalia* (İtalya'da Eğitim) [1891-1892] ölümünden sonra bastırıldı. (L)

GABELSBERGER (Franz Xauer), Almanya'da stenografinin kurucusu (Münih 1789-ay. y. 1849). [L]

GABERONES, Botsvana'nın (eski Beçuanaland) başkenti, ülkenin güneyinde; 5 000 nüf. 1965'te Maleking'in yerine başkent oldu. (L)

GABES, Güney Tunus'ta şehir, valilik merkezi, *Gabes körfezi* kıyısında; 24 400 nüf. Roma kolonisi *Tacapae*'nin yerine kurulan şehir, *vad Gabes* kıyılarında 200 000 palmiye ve çeşitli meyve ağaçları kapsayan güzel bir vaha ile çevrilidir. Ortaçağda Sudan kervanlarının önemli bir pazarı olan Gabes limanının bugün başlıca faaliyeti balıkçılıktır. Balık konservesi fabrikaları. — *Gabes valiliği,* 191 100 nüf. — *Gabes körfezi,* Cerba adasıyle Sfaks Sahel'i arasındadır. (L)

GABETTİ (Giuseppe), italyan orkestra yöneticisi ve bestecisi (Torino 1796-Mona, Cuneo 1862). Monarşinin yıkılmasına kadar italyan millî marşı olarak söylenen *Marcia Reale*'yi (Krallık marşı) 1831'de Carlo Alberto'nun emriyle besteledi. Saray orkestrasında kemancı olarak çalıştı. Teatro Regio'da (Torino) bale yöneticisi oldu. Marşlar, bale ve kilise müziği besteledi. (L)

Nantes'da gabel (1723)

GABGAB i. (ar. *ġabġab*). *Esk.* Çene altı: *Sâk ü sürin ü gabgab ü leb meşrebimcedir* (Nedim). ‖ *Gabgab-ı sîmîn,* gümüş gibi gerdan. (M)

GABÎ sıf. (ar. *ġabāvet*'ten *ġabi*). *Esk.* Kalın kafalı, anlayışsız.

◆ **Gâbî** sıf. *Esk.* Ahmaklık eden, anlayışsızlık gösteren. (M)

GABİAN, Fransa'da Hérault idare bölgesinde (Béziers idare çevresi) komün, Biterrios'da; 816 nüf. Sur kalıntıları. Ortaçağdan kalma kilise. XVI. yy. dan kalma çeşme. Gabian'da, petrol aramak için sondajlar yapılmıştır. (L)

GABİİ. Esk. coğ. Latium'da şehir, Volscusların (*Volsci*) ülkesinde, Roma'nın kuzeydoğusunda, bugün kaybolan bir göl yakınında. Tarquinus Superbus yedi yıl süren bir kuşatmadan sonra şehri aldı. Cumhuriyetin son zamanlarında çok gerileyen şehir, İmparatorluk zamanından III. yy. sonuna kadar yeniden faal bir dönem geçirdi. Eski sitenin yerinde bulunan *Gabii Diana*'sı denen heykelcik Louvre müzesindedir. (L)

GABİN veya **GABN** i. (ar. *ġabn*). *Esk.* Alışverişte aldatma, kandırma, hile yapma. ‖ *Gabn-i fahiş,* kandırma.

— Huk. Edimler arasındaki açık nispetsizlik. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Gabin*'den bahsedilmek için, edim ile karşı edim arasında, ikisinden birinin aleyhine açık bir nispetsizliğin bulunması gereklidir. Gabin, ahlâka aykırılık, imkânsızlık gibi, sözleşme serbestisinin sınırlarından birini teşkil eder ve edim ile karşı edimi sınırlandırır. Muhataralı (tehlikeli) işlemler hariç, iki tarafa borç yükleyen bütün sözleşmelerde uygulama alanı bulur. Gabinin şartları şunlardır: **1.** objektif şart, yani edimler arasında açık nispetsizlik. Nispetsizliğin aşırı olması için, bunun açık olması, o işten anlayan kimselerin gözüne derhal çarpacak nitelikte bulunması gerekir. Bunun tespitinde hâkim, sözleşmenin yapıldığı andaki objektif değeri esas alır. Meselâ, bir satım sözleşmesinde pek yüksek veya pek düşük bir bedel, bir hizmet sözleşmesinde çok yüksek veya çok düşük bir ücret kararlaştırılmış ise bu hallerde aşırı nispetsizlikten bahsedilebilir. **2.** Sübjektif şart. Bu, karşı tarafın bir zaafından istifade etmektir. Kanuna göre bu zaaf kendini üç şekilde gösterir: *müzayaka,* yani darda kalma (sıkıntı); *hiffet,* yani hafiflik ve *tecrübesizlik.* Darda kalma, sadece iktisadî değil, aynı zamanda cismanî veya şahsî de olabilir. Meselâ, iflas etmekte olan bir tacirin, elindeki kıymetli malları çok düşük değerde satmak zorunda kalması; derhal ameliyat edilmesi gereken bir hastanın, bundan yararlanmak isteyen operatöre çok yüksek bir meblağ ödemesi veya bir şantaja uğrama gibi haller dar durumda kalmaya örnek olarak gösterilebilir. Hiffet ise, bir iş konusunda eksik kabiliyeti, ileriyi görememeyi ifade eder. Bu kimseler esasında gayrımümeyyiz sayılmazlar, fakat zekâ ve görüşleri gelişmiş değildir. Meselâ genç bir kadına âşık olarak, çok yüksek meblağlarda borç altına giren yaşlı bir erkeğin hiffet ile hareket etmiş olduğu kabul edilebilir. Tecrübesizlik, bir kimsenin hayat bilgilerinin az olması, yaptığı muameleye esas teşkil eden şeylerin gerçek değerinin ne olduğunu bilmemesi gibi hallerde söz konusu olur. Meselâ elindekinin, çok kıymetli bir antika eşya olduğunu bilmeyerek onu çok düşük bir fiyatla satanın tecrübesizlikle hareket ettiği söylenebilir.

3. İstifade, yani istismar şartı. Bununla kastedilen, karşı tarafın bu hiffet, müzayaka veya tecrübesizliğinden yararlanarak sözleşmeyi yaptırmış olmasıdır. Bunun yanında gabine uğrayan kişinin elinde, bu istismarı ortadan kaldıracak imkânların bulunmaması gerekir. Bir hastadan o yerin tek doktoru çok fahiş bir ücret isteyecek olursa, burada istismar şartı gerçekleşmiş olur. Çünkü doktor hastanın dar durumda olmasından yararlanırken, hastanın başvuracak başka bir imkânı bulunmamaktadır.

Gabine uğrayan taraf, sözleşmenin yapıldığı tarihten itibaren bir yıl içinde iptal davası açabilir. Taraflar karşılıklı olarak edimlerini ifa etmiş iseler bunu sebepsiz iktisap veya istihkak davası ile geri alırlar.

◆ **Gâbin** sıf. Alışverişte hile yapan. ‖ Tembel. ‖ *Bayi-i gâbin,* hile yapan satıcı. (M)

GABİN (Jean Alexis MONCORGÉ, **Jean** — denir), fransız sinema oyuncusu (Paris 1904). Bir süre Folies-Bergère ve Moulin-Rouge'da çalıştıktan sonra 1930'da sinemaya geçti. Duvivier'nin filimlerinde kişiliğine yakışan rollerde göründü. Renoir ve Carnè ile çalıştı. Kısa zamanda güç rollerin en çok aranan oyuncusu oldu. Önemli filimleri; 1935'te, *Bandera* ve *La Belle Equipe* (Güzel Çete); 1937'de, *Les Bas-Fonds* (Ayak Takımı Arasında); *Cezayir Batakhaneleri* (Pépé le Moko); *Harp Esirleri* (la Grande Illusion); 1938'de, *Son Buse* (Quai des Brumes); *La Bête Humaine* (Hayvanlaşan İnsan); 1939'da, *Son Ümit* (Le Jour se Lève); 1941'de, *Remorques* (Römorkörler). İkinci Dünya savaşında Amerika'ya yerleşen Jean Gabin orada ikinci derecede filimlerde oynadı. 1943'te Hür Fransız Deniz kuvvetlerine katıldı. Fransa'ya dönüşünde ününe yaraşır rollerde göründü: *Firarî Âşık* (Au-delà des Grilles) [1948]; *La Marie du Port* (Liman Kızı) [1950]; *La Nuit est Mon Royaume* (Geceler Benimdir); *La Vérité Sur Bébé Donge* (Bebe Donge'un Sırrı) [1951]; *la Minute de Vérité* (İtiraf Dakikası) [1952]; *la Traversée de Paris* (Paris Boyunca) [1956]; *Crime et Châtiment* (Suç ve Ceza) [1956]; *Talihsiz Kız* (En cas de Malheur) [1958]; *Melodie en Sous-sol* (Zemin Kattaki Melodi) [1962]; Henri Verneuil yönetiminde *Un Singe en Hiver* (Kış Vakti Bir Maymun) [1962]; Grangier yönetiminde *Maigret voit Rouge* (Maigret Kızıyor) [1963]; J. P. L. Chanois yönetiminde *Monsieur* (1964); M. de la Patellière yönetiminde *La Tonnerre de Dieu* (Tanrının Gazabı) ve *Du Rififi a Panante* (1965); J. Delannoy yönetiminde *Soleil des Voyous* (Kopukların Güneşi) [1967]. (L)

GABİNİUS (Aulus), romalı konsül (Salona M.Ö. 100'e doğr.-M.Ö. 47). Plebes'e, generalleri seçme hakkını yeniden verdi, barış ve savaş konusunda karar verme hakkı tanıdı. Plebes tribunusu olarak (67), senatonun itirazına rağmen, Pompeius'a, korsanlara karşı savaşması için diktatör yetkileri veren kanunu kabul ettirdi. 64'te Suriye seferine katıldı. 58'de konsül iken Cicero'nun sürgüne gönderilmesinde payı oldu. Ve Cicero'nun bütün sanat eserleri koleksiyonunu kendine mal etti. Suriye'de prokonsül iken, Ptolemaios Auletes'i Mısır tahtına oturttu. Roma'ya çağırıldıktan sonra, zimmetine para geçirmekten mahkûm edilerek sürgüne gönderildi; bunun üzerine Sezar tarafına geçti. (L)

GABİR sıf. (ar. *ġābir*). *Esk.* Bir yerde kalan, kalıcı.

— Gram. *Esk.* Arap gramerine göre gelecek zaman. (M)

GABİROL (Salomon İBN). Bk. İBNİ CEBRON.

GABLE (Christopher), ingiliz dans sanatçısı (Londra 1940). 1951'de Krallık Bale okuluna girdi, 1956'da Sadler's Wells balesinde çalıştı; 1957'den 1963'e kadar Krallık balesinin gezici dansözlüğüne tayin edildi. İlk büyük rolünü Lynn Seymour'un yanında, K. MacMillan'ın uyguladığı *Çağrı* balesinde oynadı (1960), F. Ashton'ın *İki Güvercin* balesinde göründü (1961), K. MacMillan'ın *Aşk İmgesi* balesini yarattı. 1963-1964 Mevsiminde Krallık balesine geçerek Margot Fonteyn ve Rudolf Nureyev'in oynadıkları, K. MacMillan'ın *Romeo ile Juliet* rollerini Lynn Seymour ile paylaştı. 1966'da 2 ve 4 nu'lı *Brandenburg Konçertoları* ile *Card Games* (J. Cranko) balelerinin temsillerine katıldı. 1967'de Yeni Rambert balesinin misafir sanatçısı oldu. (L)

GABLE (Clark), amerikan sinema oyuncu (Cadiz Ohio 1901-Hollywood 1960). 1920'ye doğru küçük tiyatro topluluklarında çalıştı, Hollywood'da önemsiz rollere çıktı. 1931'den sonra adını duyurmağa başladı; otuz yıl süreyle amerikan sinema dünyasında «yıldız» olarak kaldı. Çoğunlukla sevimli, bazen kanun dışı, macera adamı kişiliğini taşıyan, dramatik yapılı filimlerin oyuncusu oldu. 1935'te F. Loyd'un yönetiminde *Deniz Ejderi* (Mutiny on the Bounty), 1936'da W. S. Wan Dyke yönetiminde *San Francisco*; 1937'de J. Conway yönetiminde *Saratoga;* V. Fleming yönetiminde *Rüzgâr Gibi Geçti* (Gone with the Wind); 1953'te J. Ford yönetiminde *Mogambo;* 1955'te, R. Walsh yönetiminde *The Tall Men* (Dev Adam); 1957'de *Band of Angels* (Melekler Çetesi); 1960'ta John Huston yönetiminde *Uygunsuzlar* (Misfits). Ayrıca birkaç komedi filminde de oynadı; bunların en başarılısı Frank Capra'nın yönettiği *İt Happened One Night* (Bir Gecede Oldu) [1934]. (L)

GABLENZ (Ludwig, baron VON), avusturyalı general (Jena 1814-Zürich 1874). 1833'te Saksonya'nın hizmetinden çıkarak Avusturya'nın hizmetine girdi. İtalya'ya (1848 ve 1859), Macaristan'a (1849), Danimarka'ya (1864) ve Prusya'ya (1866) karşı yapılan savaşlarda yararlık gösterdi. 1865'te Holstein valisi oldu. 1869'dan 1871'e kadar Macaristan Kuvvetleri başkumandanlığında bulundu. (L)

GABLER (Georg Andreas), alman filozofu (Altdorf 1786-Teplitz 1853). Jena'da Hegel'in öğrencisi oldu. 1835'te onun yerine geçti. Hegel'ci sağa bağlıydı. Eserleri: *De Verae Philosophiae Erga Religionem Christianam Pietate* (Kutsal Hıristiyan Dini Karşısında Gerçek Felsefe) [1836]; *Die Hegelsche Philosophie* (Hegel'ci Felsefe) [1843]. (L)

GABLER (Joseph), alman org yapımcısı (Ochsenhausen, Schwaben 1700 - Bregenz 1771). Ochsenhausen manastırına bağlı kiliselerin (1729-1733) ve Weingarten kiliselerinin (1723-1750) muhteşem orglarını yaptı. Orgun klavye konsollarını büfe kısmından ayıran ve sunağa doğru yönelten ilk zanaatçıdır. (L)

GABO (Naum PEVSNER, **Naum** — denir),

GABES

Foto. LAROUSSE

rus heykeltıraşı (Bryansk 1890). Münih'te, matematik öğrenimi yaparken Kandinsky ve Picasso üstünde derin etkisi oldu. Sanata toplumsal bir görev yüklemek amacını güttü. 1926'da A.B.D.'ye göç etti. (L)

GABON, Ekvator Afrika'sında cumhuriyet; batıda Atlas okyanusu, kuzeyde İspanyol Gine'si ve Kamerun, doğuda ve güneyde Kongo cumhuriyeti ile sınırlıdır; 26 700 km²; 480 000 nüf. (1968). Başkenti *Libreville* (31 000 nüf.). Başlıca şehri, *Port Gentil* (20 700 nüf.).

● *Fizikî coğrafya.* Gabon, Ogoue havzası ile birkaç küçük kıyı ırmağının havzalarını içine alır. Kuzeyde kısa ırmakların haliçlerle döküldüğü büyük körfezlerin (Corisco körfezi, ülkeye adını veren Gabon körfezi, Port - Gentil körfezi) yardığı kıyılar, Lopez burnundan itibaren düz, yaşanması güç (kenarında iklimi sağlığa zararlı deniz kulakları uzanır) bir şekil alır. İç kısma doğru üç bölge ayırt edilebilir: doğu ovası, dağlık bölge (Billûr dağları) ve doğu yaylaları.

2° Kuzey enleminden 4° güney enlemine kadar uzanan Gabon topraklarında, ekvator iklimi hüküm sürer; ülke topraklarını örten büyük ormanların gelişmesinde başlıca rolü bu iklim oynamıştır.

● *İktisadî ve beşerî coğrafya.* Pigme veya zenci toplulukları dışında halk, XIX. yy.dan beri kuzeyde ve Ogoue kıyılarında yerleşen Fang'lar ile Pahuen'lerden meydana gelir; genellikle melezleşmiş olan Mpongue'lerin ve Lambarene ile Libreville arasında yaşayan Bakele'lerin nesli tükenmek üzeredir; Kenya cumhuriyeti sınırlarında Bakota'lar yaşar. Gabon'un başlıca gelir kaynağı kerestedir: akaju ile abanoz gibi değerli keresteler dışında, işletilen başlıca kereste, kontrplak yapımında kullanılan *okume*'dir. Bir kereste ofisi üretimin ticaretini sağlar. Eskiden halkların göç etmesine yolaçan işletme, bugün makineleşmiştir.

Gabon ihracat ürünleri bakımından oldukça yoksuldur; ama ülkede birkaç kauçuk işletmesi vardır ve Volö-N'Tem Fang'larının yaptığı kakao tarımı gelişmektedir. Buna karşılık, maden kaynakları zengindir: Du Chaillu dağlarında altın ve elmas işletilir; çok önemli manganez yatakları sayesinde Muanda (Franceville) bölgesi zenginleşmiştir; gelir kaynaklarına ülkenin kuzeyinde (Makoku-Mekambo) Çibanga'da çıkarılan demir, Port Gentil yakınlarında Pointe-Clairette ve Ozori'de çıkarılan petrol ve Muna-na'da çıkarılan uranyum da eklenmelidir.

● *Anayasa.* 1961 Anayasası Gabon cumhuriyetinin 1789 insan ve vatandaş hakları bildirisinde tanımlanan ilkelere bağlılığını ilân etti. Cumhuriyet, aile, ırk, din farkı gözetmeksizin bütün vatandaşların kanun karşısında eşitliğini teminat altına alıyordu. Fransızca resmî dil olarak kabul edildi. Tek dereceli seçim sistemiyle yedi yıl için seçilen cumhurbaşkanı ve devlet başkanı tarafından tayin edilen Bakanlar kurulu yürütme gücüne sahiptir. Millet meclisi her iki cinsten vatandaşlar tarafından gizli tek dereceli seçimle beş yıl için seçilir.

● *Tarih.* Gabon kıyısının portekizli gemici Diego Cam tarafından 1484'te, coğrafyacı Martin Behaim ile çıktıkları sefer sırasında bulunduğu sanılır. Gabon, uzun süre bir zenci köle ticareti merkezi oldu ve 1839'da Bouet-Willaumez, Gabon körfezinde bu ticareti önlemekle görevli gemiler için bir tesis kurdu. Tesis Kongo'da fransız sömürgeciliğinin ilk merkeziydi. 1849'da hürriyeti verilen kölelerin geldiği Libreville limanı kuruldu. 1876-1870 Arasında Savorgnan de Brazza yerli önderler ile savaşmaksızın uzlaşarak Ogoue vâdisini taradı; sonra Gabon kolonisini kurdu. Fransız Batı Afrika'sının bir bölümü olan koloni, Fransız Kongo'suna bağlandı (1888). 1910'da Fransız Ekvator Afrika'sına bağlı bir sömürge oldu. 1958'de Fransa Milletler topluluğu üyesi bir cumhuriyet olan Gabon, 1960'ta tam bağımsızlığına kavuştu. 1961'de Afrika ve Malagaş birliğine katıldı. Leon M'Ba, cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanı seçildikten sonra, Gabon Demokratik blokunun (G. D.B.) yurt içinde ağırlığı gün geçtikçe arttı. 1963'te, diğer en önemli siyasî kuruluş olan Gabon Sosyal ve Demokratik birliğinden (G.S.D.B.) dört bakan tasfiye edildi. Ama rejimin gitgide otoriter bir niteliğe bürünmesi yüzünden siyasî huzur kalmadı. 21 Ocak 1964'te Millet meclisi feshedildi. 18 Şubatta Libreville'de patlak veren bir hükûmet darbesi sonunda, G.S. D.B.'nin önderi Jean Hilaire Aubame'ın başkanlığında bir ihtilâl komitesi kuruldu. Fransız birliklerinin derhal müdahalesi M'Ba'nın yeniden devletin başına geçmesini sağladı: Paris'in bu müdahalesi, eski fransız sömürgelerinde yeni yeni hükûmet darbelerinin habercisi olan çözülme sürecini durdurma isteğinin belirtisi olarak yorumlandı. Şartların gittikçe kötüleşmesine rağmen katolik kilisesi mensuplarından bir kısmının desteklediği muhalefet, 1964 nisanı seçimlerinde oyların yüzde 40'ını kazandı. Leon M'Ba, 1967 martında tekrar başkanlığa getirildi ve iktidar partisi aday gösteren tek parti olduğu için milletvekilliklerinin yüzde 99'unu kazandı. Aralıkta M'Ba ölünce, yerine başkan yardımcısı Albert Bongo geçti.

İ K T İ S A T

● *İktisat.* Son on yılda ekonomide hiç değilse üretim ve mübadele alanlarında, önemli değişiklik oldu. Bu gelişme önemli maden kaynaklarının bulunması ve işletilmesine bağlıdır. Petrol üretimi bugün 1,5 Mt'u aşmıştır. Fort-Gentil'de bir rafineri açıldı. Munana'daki uranyum yataklarının işletilmesi yoğunlaştı (1965'te 1 500 tondan fazla). Gabon dünyanın başlıca manganez üreticilerinden biri oldu (1 Mt'dan fazla). İç kısımda (Mekambo) önemli demir yatakları bulundu; işletilmesi, demiryolu şebekesinin kurulmasına ve ihracatı sağlamak için liman kuruluşlarının düzenlenmesine bağlıdır. İhracat, değer bakımından ithalâttan çok üstündür. Keresteler (özellikle «okume») bugün satışların ancak yüzde 35'ini temsil eder; bu yüzde, topraktaltı ürünlerinin (manganez, petrol, uranyum) tümününkinden daha düşüktür. Dış ticaretin yarısından çoğu hâlâ Fransa ile yapılır (1965 ithalâtının yüzde 60'ı Fransa'dandı). [L]

GABON körfezi, kıyısında, sefere elverişli olmayan birçok ırmağın (Ramboe, Como) ortak halicinden meydana gelir. Gabon'un başkenti Libreville, körfezin sağ kıyısındadır. (L)

GABORİAU (Emile), fransız yazarı (Saujon 1832-Paris 1873). Paul Féval'in sekreteri. 1866'da *l'Affaire Lerouge* (Lerouge Olayı) adlı bir polis romanı yayımlayınca birden büyük bir ün kazandı. Sonraki eserleri de büyük bir ilgiyle karşılandı: *le Crime d'Orcival* (Orcival'in Suçu) [1867]; *Le Dossier no.* 113 (113 nu'lı Dosya) [1867]; *les Esclaves de Paris* (Paris Esirleri) [1869]; *Monsieur le Coq* (1869) v.d. Polis romanının kurucusu olarak tanınır. (L)

GABRÂ i. (ar. *ġabrā*). *Esk.* Toprak, yeryüzü. (M)

GABRAS, bizanslı aristokrat aile. Başlıca üyesi THEODOROS'tur. Trabzon'u zaptetti; orada muhtar bir prenslik kurdu ve 1098'e kadar bu prensliği yönetti. Bu tarihte Türklere esir düştü ve öldürüldü. Bunun üzerine Aleksios Komnenos Trabzon derebeyliğini imparatorluğun himayesi altına aldı. (L)

GABRİÇEVSKİ (Georgiy Norbertoviç), rus mikrobiyoloji bilgini (1860-1907). Moskova üniversitesinde tıbbî bakteriyolojinin öncüsüdür. Kızıl hastalığının streptotok etiolojisi ile uğraştı. Bu hastalığa karşı bir aşı hazırladı. (L)

GABRİEL. Bk. CEBRAİL.

GABRİEL veya **GAVRİİL**, İstanbul patrikleri. GABRİEL I, İstanbul patriği (1596). Yalnız altı ay süreyle patriklik görevinde kaldı. 1596'nın ağustosunda hastalanarak öldü. Daha Selânik metropoliti iken, patrik Hieremios II'nin yardımcılarındandı. Midilli'deki Leimonos manastırı için nisan 1596'da yazdığı bir *sigillion* (patriğin mühür ve imzasını taşıyan evrak) Papadopulos-Kerameus tarafından *Mavrogordateios Bibliotheke* adlı eserde yayımlandı.

— GABRİEL III, İstanbul patriği (1702-1707). Kültürü ve dine bağlılığı ile dikkati çekmişti. Patrik olmadan önce Kadıköy metropolidiydi. Ölen patrik Kallinikos'un yerine seçildi. 1706 Yılında Andros adasında katoliklerin yayılma çabalarını önledi. 1705'te Sachsen'in Halle şehrini ziyaret etti. Gabriel III'ün birçok genelgesi ve mektubu kalmıştır. 1704'te bir genelgede İncil'in modern Yunancaya çevrilmesini kınadı. Ekim 1707'de öldü ve Heybeliada'da, Panagia Kamariotissa manastırında gömüldü. Diamantis Rysios, Andonios Byzantios ve İakovos Manos, Gabriel III'e övgüler yazdılar.

— GABRİEL IV, İstanbul patriği (1780-1785). İzmir metropolidi Neophytos'un yanında çalıştı; Moskhonesion (Midilli yakınlarında, Anadolu'ya çok yakın bir ada grubu), 1767 yılında Yanya metropoliti, 1771 yılında da Palaion Patron metropolidi oldu; daha sonra patrik Sophronios II'nin yerine patrik seçildi. Gabriel'in birçok genelgesi ve mektubu vardır. (Ph. Meyer, *Die Hauptturkunden für die Geschichete der Athoskloster*, Leipzig 1894, sayfa 229). 29 Haziran 1875'te öldü. Arnavutköy, Asomaton kilisesine gömüldü. (L)

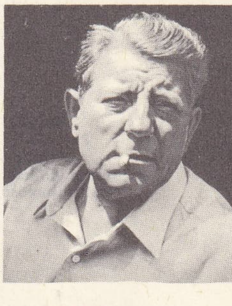

Jean GABİN

Clark GABLE
«Rüzgâr Gibi Geçti» adlı filimde

GABON haritası

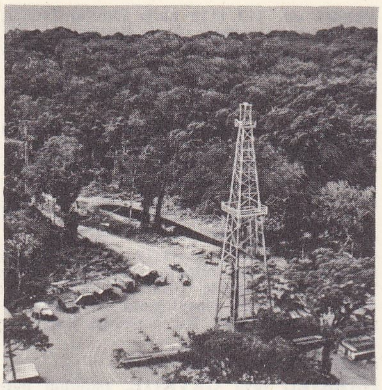

GABON Port-Gentil yakınında orman içindeki petrol kuyusu

GABRİEL, fransız mimar ailesi: JACQUES I, Rouen'in eski belediye sarayını yaptı. — JACQUES II, Jacques I'in oğlu (1630-1686), kral mimarı oldu; planlarını Mansart'ın hazırladığı Pont Royal'ı (1685-1689) ve Choisy-le-Roi şatosunu yaptı. — JACQUES III (Paris 1667-ay. y. 1742). Öncekinin oğlu. J. Hardouin Mansart ve R. de Cotte'un öğrencisi. 1735'te baş mimar oldu. 1737'de Kral Yapıları genel müfettişliğine getirildi. Chambre des Comptes konağını (1736), Biron konağını (günümüzde Rodin müzesi, 1738), Vargeville konağını, Lyon'da Guillotière, Charenton, Saint Maur, Pontoise, L'İsle-Adam, Blois köprülerini, Bordeaux'da Borsa ve Gümrük saraylarını, Rennes'de Palais meydanını, Lyon'da belediye sarayını, bazı katedrallerin (Orléans, la Rochelle) ve Saint-Hubert şatosunun (Seine-et-Oise) taç kapılarını ve Saint-Denis manastırının yeni binalarını yaptı. — JACQUES IV ANGE (*Melek*), Jacques III'ün oğlu (Paris 1698-ay.y. 1782). Bordeaux Krallık alanının tamamlanmasında babasıyle çalıştı. 1756-1757'de Louvre'un sıra sütunlarını onardı. Halefi Le Dreux'nün, onun planlarına göre tamamladığı Compiègne şatosunun inşaatına başladı. Versailles'da avlu üzerindeki iki kanadın yeniden yapımına girişti ve 1774'te sağ kanadı bitirdi. Jacques Ange Gabriel'in en ünlü eserleri şunlardır: Versailles'da, Opera (1755) ve Küçük Trianon (1762-1763); Paris'te, Louis XV alanı (1757-1775'e doğr., şimdiki Concorde alanı) ve Harp okulu. Eski yunan ve roma sanatı ile fransız rönesans sanatı arasındaki en uyumlu birleşmeyi sağlamış bir sanatçı olarak kabul edilir. (L)

GABRİEL (Albert), fransız arkeoloğu (Cerisières, Haute-Marne 1883). Caen Edebiyat fakültesi sanat tarihi öğretim üyeliğinde (1923-1925), Strasbourg Edebiyat fakültesi sanat tarihi profesörlüğünde (1925), İstanbul Edebiyat fakültesi arkeoloji profesörlüğünde (1926-1930) bulundu. İstanbul Arkeoloji enstitüsü müdürlüğü yaptı (1930-1941 ve 1945-1956). İslâm ansiklopedisine yazılar yazdı (1946). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya fakültesinden fahrî profesörlük payesini aldı. Collège de France İslâmî Doğu Sanatları tarihi profesörlüğünde bulundu (1941-1953). Eserleri: *Monuments Turcs d'Anatolie* (Anadolu'daki Türk Anıtları) [2 cilt, 1931-1934]; *Voyages Archeologiques dans la Turquie Orientale* (Doğu Türkiye'de Arkeoloji Gezileri) [2 cilt, 1940]; *Chateaux Turcs du Bosphore* (Boğaziçi'ndeki Türk Sarayları) [1943]; *Türkiye, Sanat ve Tarih Memleketi* (1955); *Une Capitale Turque*: *Brousse* (Bir Türk Başşehri: Bursa) [2 cilt, 1958]; *La Cité de Midas* (Midas Sitesi); *Phrygie, Exploration Archéologique* (Frigya'da Arkeoloji Araştırmaları) [1941-1965]. (M)

GABRİEL (Paul Joseph Constantin), hollandalı ressam (Amsterdam 1828-Scheveningen 1903). Koekkoek ile Mauve'un öğrencisiydi. Puslu peyzajlar yaptı: *Vreeland'ın Polderlerinde*, *Overijsel'de Bir Turba Yatağı*, *Zunk Kulübeleri* (Amsterdam, Anvers, Groningen, La Haye müzeleri). [L]

GABRİEL (René), fransız dekoratörü (Maisons-Alfort 1890-Paris 1950). Devlet Süsleme Sanatları Yüksek okulundan mezun olduktan sonra mobilyacılık ve seri halinde mobilya imali konularında çalışmağa başladı. Tatbikî Sanatlar okulunda profesör oldu (1924), Sevres yapımevleri ile çalıştı (1927). Devlet Süsleme Sanatları Yüksek okulunda atelye şefi oldu (1947), Dekoratörler birliği başkanlığında bulundu (1944-1947). [L]

GABRİEL (Siegmund), alman kimyacısı (Berlin 1851-ay. y. 1924). Berlin Üniversitesi profesörü. Çivit ve piperidin konusunda birçok araştırma yaptı. Primer *amin*'lerin hazırlanmasında kullandığı bir metot Gabriel'in adıyle anılır. (L)

GABRİELİ (Andrea ve Giovanni), XVI. yy. italyan besteci ve orgcuları: ANDREA (Venedik 1510'a doğr.-ay.y. 1586). San Marco'da kantor'luk yaptı, 1550'ye doğru San Geremia kilisesinin orgcusu oldu. 1562'de Roland de Lassus ile Bohemya ve Bavyera'yı dolaştı. Arşidük Graz'lı Karl ve Fugger'lerin ısrarlarına rağmen Venedik'e döndü ve 1564'te Zerlino'nun yönetiminde çalışmak üzere San Marco kilisesi orgculuğuna tayin edildi. Merulo görevinden çekilince Andrea, birinci org'a geçti. Yeğeni GIOVANNI de (Venedik 1557-ay.y. 1612) ikinci org'a seçildi. Andrea'nın ses için yaptığı din dışı besteler içinde: 3, 5, 6 sesli birçok *libri di madrigali*, 3 sesli *Greghesche* ve *Giustiniane*'ler, *Mascherate*'ler, 1585'te Vicenza'da temsil edilen *Edipo* trajedisinin korosu v.d. sayılabilir. Dinî müzik eserleri arasında: 5 ses için *Sacrae Cantiones* (1565), 6 ses için *Primus Liber Missarum* (1572), *Ecclesiasticarum Cantionum Liber Primus* (1576), 6 ses ve çalgı için *Psalmi Davidici* (1583) vardır. Çalgı için: *Ricercari per Ogni Sorte di Strum da Tasto* (1595), *Libro di Ricercari Ariosi* (1605), *Canzoni Alla Francase*'yi (1605) besteledi. Andrea'nın ölümünden sonra bulunan bütün eserlerini Giovanni yayımladı. Giovanni'nin günümüze kalan eserleri: *Madrigali e Ricercari a* 4 (1587); 4 ilâ 6 sesli *Ecclesiasticae Cantiones* (1589); 6-15 sesli *Sacrae Symphoniae* (1597); 3-22 sesli *Canzon ei Sonate* (1615). Amca ve yeğenin işbirliği ile 6-16 sesli *Concerti*'ler (1587), *İntonationi d'Organo*'lar (1593) meydana gelmiştir.

Giovanni, amcası Andrea'nın öğrencisidir. Andrea ise V. Ruffo ve Willaert'e, yani Venedik okulunun tipik temsilcilerine bağlıydı, ama onlar içinde en kabiliyetli sanatçıydı ve Rore ile Lassus'un ciddî, akademik ve tumturaklı sanatının kesinlikle karşısındaydı. Madrigal'e renk neşesi ve değişik «sonorite» kattı, developman'ları (geliştirme) kısalttı; sesleri iki koroya böldü; sololarla koro arasında zıtlık yaratmayı ve sesleri söyleştirmeyi severdi. Bundan başka 5, 6, 7 sesli topluluklar kullandı, fakat seslerin bölümünden doğacak kolay bir bakışımdan kaçınmak için hiç bir zaman 8 ses kullanmadı. Kurduğu söyleşmeler dramatik bile olsa daima madrigal ortamında kalır. Rore ve Lassus'un tersine olarak, madrigal alanında ustalık ve renk çağını açan Andrea, pastoral, neşeli madrigal, *greghesca* ve *giustiniana* müzikçisidir; sonuncular, Andrea'nın bu türün edebiyatına kattığı iki yeni madrigal biçimidir: *greghesche*'ler, levanten ağzı ile söylenir, *giustiniane*'ler ise venedik parodisidir ve italyan komedisi tiplerinden Pantalone şeklini bu parodi'lerde almağa başlar; ilk venedik *gondolière*'i bu parodilerde görülür. Din dışı müzik türünde, Andrea resmî tören kantatları da bestelemekten kaçınmadı. İnebahtı zaferi (1571), Henri III'ün Venedik'i ziyareti (1574) dolayısıyle kantatlar besteledi. Dinî müziğe gelince, Venedik'in *cori battenti* geleneğini sürdürdü, fakat bakır çalgılara geniş yer vererek müzik âletlerini bu tür müziğe kattı. 6 Sesli *psalmi* ve *concerti*'leri, ses ve bakır çalgılar için, birlikte veya fark gözetmeksizin, ayrı ayrı kullanarak besteledi. Kemanı ilk defa kiliseye soktu, *sonata* terimini ilk olarak kullandı (1586), tek çalgılar için yazdığı *Aria di Battaglia* ile yeğeninin orkestra denemelerine yolaçtı. Org müziği alanında, koral prelü'dün atası sayılan *intonazioni preludianti* biçimini buldu ve *ricercari* e *fantasie*'lerinde tek temalı füg taslaklarını Frescobaldi'den önce meydana getirdi. Giovanni daha çok Andrea'nın çalgılar için yaptığı büyük müzik değişikliğini takip etti. Gabrieli'ler âletli polifonik müziği yüksek bir zenginliğe eriştirdiler. Andrea 8 çalgılı *canzone da sonar*'lar tasarladı; Giovanni 15, 22, hattâ 33 çalgı kullanmayı başardı (org, trombonlar ve tek keman). Müzik yazarken, ikili ve üçlü zamanları, diyalog, yankı, soru-cevap biçimlerini Giovanni kullandı. İlk besteleri fransız şarkılarının izlerini taşırsa da çok geçmeden daha ruhanî bir ilham kaynağına yönelerek Frescobaldi'nin *toccata*'larının atası sayılan *sonata pian et forte*'nin parlaklığına erişecek kadar yükseldi. Giovanni «concertant» üslûbun ve *sonata a tre con b.c.* (*üçlü ve basso continuo'lu sonat*) türünün yaratıcısıdır; orkestra, onu meydana getiren ses bölümleri hürriyetine onunla kavuştu. (L)

GABRİELİ (Francesco), italyan şarkiyatçısı (Roma 1904), Giuseppe'nin oğlu. Roma üniversitesi arap dili ve edebiyatı profesörü (1938). Özellikle arap ve fars tarihi ve edebiyatıyle ilgilendi. Eserleri: *Narratori Egiziani* (Mısır Hikâyeleri), *Il Rinascimento Arabo* (Arap Rönesansı), *Storia della Letteratura Araba* (Arap Edebiyatı Tarihi). [L]

GABRİELİ (Giuseppe), italyan bilgini, arap dili ve edebiyatı uzmanı (Malendugno, Lecce 1872-Roma 1942). Lincei kitaplığı müdürü, Leonardo Caetoni'nin çalışma arkadaşı. 1917'den itibaren Roma'da arap dili ve edebiyatı dersleri verdi. Arap dili konusunda çeşitli eserler yayımladı. Bunlar arasında, *Dante e l'Orienta* (Dante ve Doğu) [1920] anılmağa değer. (L)

GABRİELLİ (Cante DE'), guelfe şefi; Ombria'da yaşayan **Gabrielli** de Gubbio sülâlesi üyelerinden. Floransa'da «Karalar» partisinin lideri idi; 1298-1306 arasında birkaç defa podesta oldu. Yönetimi sırasında, aralarında Dante'nin de bulunduğu, «Aklar» sürgün edildi. 1306'da Pistoia'yı aldı, «Aklar»la yapılan uzlaşmayı bozdu, Floransa'da guelfi'lerin etkisini 1312'ye kadar sürdürdü. Daha sonra, Lucca (1312) ve Perugia podestası oldu (1322). [L]

GABRİELLİ (Caterina), italyan kadın şarkıcısı (Roma 1730-1796). Şair Métostastd tarafından Viyana'ya çağrıldı, orada İmparatorluk tiyatrosunu yönetti. On beş yıla yakın bir zaman bu şehirde kaldı. Daha sonra Paris'e, oradan da Rusya'ya gitti; 1777'ye kadar Rusya'da kaldı. Viyana ve Milano'da konserler verdi, 1781'de sahneden ayrıldı. (L)

GABRİELLİ (Domenico), italyan viyolonselcisi ve bestecisi (Bologna 1655'e doğr.-ay.y. 1690). Bologna San Petronio kilisesinde viyolonsel çaldı (1680-1688). Sonra Modena sarayının hizmetine girdi. Tek viyolonsel için *ricercari* yazan ilk bestecilerdendir (1689). 3 Sesli *baletti*'ler (1684), kantat'lar ve motet'ler, en azından 12 opera ve birkaç oratoryo besteledi. (L)

GABRİELLİ (Francesca), italyan kadın sahne şarkıcısı (Ferrara 1745-Venedik 1795), Caterina Gabrielli'nin kardeşi. Ablasından ayırmak için ona *la Ferrarese* veya *la Gabriellina* (Küçük Gabrielli) adları takıldı. Özellikle opera komikler'de başarı gösterdi. (L)

GABRİEL Y GALAN (José Maria), ispan-

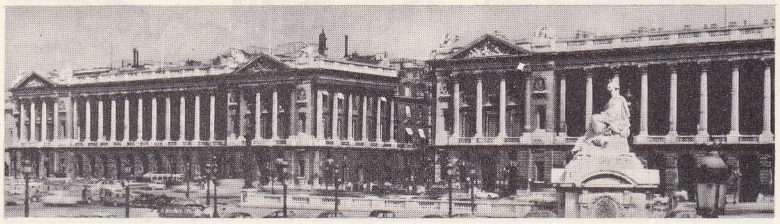

Jacques IV Ange GABRİEL Concorde alanı, Paris

Foto. Hubert-Atlas (LAROUSSE)

yol şairi (Frades de la Sierra, Salamanca 1870-Guijo de Granadilla, Caderes 1905). Birçok şiir kitabı yayımladı: *Castellanas* (Castilla Kadınları) [1902]; *Extremenas Salmantinus* (Extramadura Kadınları) [1904]; *Campesinas* (Köylü Kadınları) [1904]. Bu şiirlerde Castilla'nın güzellikleri anlatılır. (L)

GABRO i. (ital. *gabbro*'dan). Birleşiminde bazik plajiyokloz ve eşit veya daha fazla miktarda renkli mineraller bulunan iri taneli kaya. (Gabro'da en çok görülen renkli mineraller piroksen, amfiod ve olivindir. Yoğunluğu 2,8 ile 3,1 arasında değişen ağır bir taştır. Üzerinde yeşil veya gri renkler bulunur.) ‖ *Nefelinli gabro. Eşanl.* TERALİT. (L)

GABROVO, Bulgaristan'da şehir, idare bölümü merkezi. Balkan dağlarının kuzey yamacında; 45 000 nüf. Dokuma (kumaşçılık) sanayii. Meyve tarımı merkezi. Plaçkovçi kömür işletmeleri. Demir madenleri. —*Gabrovo idare bölümü,* 155 200 nüf. (L)

GABYA veya **GABYE** i. (fr. *gabier*'den). Denizc. Yelkenli gemilerde, dört köşeli ikinci yelken. ‖ *Gabya çubuğu,* yelkenli gemilerde ana direklere eklenen ilk parça. (Bunun da üzerine babafingo çubuğu eklenerek yelkenli gemilerin genellikle üç parçadan ibaret olan direkleri, esas boyuna varır.) ‖ *Gabya çarmıkları,* gabya çubuklarının kapelesinden (tepesinden) çanaklığa gelen ve gabya çubuğunu yerinde tutan, gemi küpeştesine doğru uzatılan çok gergin bitkisel veya tel halatlar. ‖ *Gabya garga fundası,* gabya serenine açılan gabya yelkenini bu serenin hamaylısına (serenin ortası) kaldıran ralviçeler. ‖ *Gabya iskotası,* gabya yelkeninin alt köşelerine takılan ve yelkeni geren ralviçeler. ‖ *Gabya istiralyası,* gabya çubuğunu geminin baş tarafına doğru çeken ve ana direğe sıkan, omurga yönündeki çok gergin bitkisel, genellikle tel halat. ‖ *Gabya prasyası,* gabya yelkenini rüzgâra ayarlamak için sereni başa, gemiye çevirmek için serenin iki ucuna takılan palangalar. ‖ *Gabya sereni* (veya *yelkeni*), gabya çubuklarındaki düzey seren. (Bulunduğu direğin adını alır: *Pruva gabya, granda gabya, mizana gabya serenleri.*) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Gabya torsolom palangası,* gabya yelkenini serenine sarmak veya camadana vurmak (yüzeyini azaltmak) için serene çıkan gemicilerin, yelkenin kenarlarına yetişebilmeleri için yelkeni yukarı kaldırmakta kullanılan palanga. ‖ *Gabya yelkeni,* gabya serenine açılan dört köşe yelken. ‖ *Devvar gabya yelkeni,* gabya çubuğu boşluğunda kendi ekseni etrafında hareket eden ve güverteden bir stor gibi kullanılabilen gabya sereni.

— Piroteknik. Osmanlı imparatorluğu devrinde İstanbul baruthanesinde barut sergisi için gerekince Baruthane nazırları tarafından bir takrirle Tersane-i Âmireden birer tane kullanılmış *gabye-i kebir* istenirdi. Alınan gabyalar baruthanede beş sene kullanılırdı.

— ANSİKL. Denizc. *Gabya serenleri* (*yelkenleri*), orta kısımlarından bir direğin geri tarafına dayanan düzey serenlere açılır. Bu serenler direğe dayandığı bu sabit nokta etrafında düzeyliğini bozmadan başa-kıça döner. Yelken yüzeyine dikilmiş olan camadan ipleri yelkenin dikey olarak boyunu kısaltmayı sağlar, ilk sıra camadana birinci kat camadan denir. *Pruva* ve *grandi gabya sereni,* bulunduğu direğin ismini taşıyan gabya serenleridir; prasyalar veya bir iki çördekle kullanılır. Yelken açılmadığı zaman, seren mantilyalar ve polongorule (yalpa palangası) ile yerinde tutulur. Şerenin ucundaki torsolom palangası, gradin yakasını yukarı kaldırarak camadan halatlarını yakalamağa imkân verir. Ticaret gemilerinde çifte *gabya yelkeni* kullanılır. Bunların biri sabit, öteki müteharrik iki serene sarılır. Bunlara *pruva* ve *grandi sabit* ve *müteharrik gabya serenleri* ve bu serenlere açılan yelkenlere de *pruva, grandi direkleri sabit* ve *müteharrik gabya yelkenleri* denir. Prasya ve mantilyalar ikişer tanedir, herhangi bir gabya serenindeki donanıma yeni bir donanım daha eklenmiştir. Buna kandilisa halatı denir, gabya sereni kendi trusa çemberi ve boncuklarıyla direkte hareket edemediği zaman bu

Paul Ferdinand GACHET, Van Gogh'un eseri, Louvre müzesi, Paris

kandilisa halatı, sereni yerine oturtmayı sağlar. (LM)

GABYAR i. (ital. *gabbiere*'den). Denizc. *Esk.* Yelkenli gemilerde serenlerin ve seren donanımının bakım, tutum ve düzenini sağlamakla görevli usta mürettebatın adı. ‖ Sonraları, özellikle direk donanımı, bumba ve dikmeler, gemi eşyası ve demirlerin (çapalar) bakımıyle görevli, kurs görmüş, uzman, belgeli gemici. (ML)

GABYE i. Bk. GABYA.

GACALLAR, Kuzeydoğu Bulgaristan'da, Deliorman bölgesinde yerleşen müslüman türklerden bir kısmı. Genellikle Rusçuk, Silistre, Varna ve Şumnu'da yerleşmişlerdir. Deliorman'daki türkler türk, tatar ve gagavuzlar'dan meydana gelir. Bunların bir kısmı şiî bir kısmı da sünnî mezhebine bağlıdırlar.

Deliorman'ın yerli halkı olarak kabul edilen Gacallar konusunda araştırma yapan bilginler, bunların Osmanlılardan önce buralara gelip yerleştikleri fikrinde birleşirler. Başkokov'a göre Gacalların dili Gagavuz Türkçesi ile büyük benzerlikler gösterir. (M)

GACE BRULÉ, Champagne eyaleti saz şairlerinden. Marie de Champagne'ın gözdesi idi (XII. yy. sonları), 84 *Şarkı*'yı onun yazdığı söylenir. Bunlardan 69'u kesin olarak onundur; içlerinde tabiat sevgisini yansıtan çok sevimli şarkılar yanında, şarkıların geleneksel kurallarına fazlaca bağlı kalmış olanları da vardır. (L)

GACE DE LA BİGNE (veya **DE LA BUİGNE**), fransız şairi (Bayeux piskoposluğu 1310-öl. 1360'tan sonra). Philippe de Valois'nın, kral Jean'ın, Charles V'in baş rahipliğini yaptı. *Les Déduits de la Chasse* (Av Eğlenceleri) [1359] adlı şiirinde, avda şahinin mi, yoksa köpeğin mi kullanılması gerektiği tartışılır. (L)

GACHARD (Louis Prosper), belçikalı tarihçi (Paris 1800-Brüksel 1885). 55 Yıl Belçika Krallık arşivleri müdürlüğünde çalıştı. Kral V ve Philippe II zamanının tarihini yeniden kaleme aldı. (L)

GACHET (Paul Ferdinand), fransız hekimi, ressamı, gravürcüsü ve sanatseveri (Lille 1828-Auvers-sur-Oise 1909). Lille lisesinde sınıf arkadaşı Amand Gautier tarafından Courbet'ye tanıştırıldı. Paris'te gerçekçi çevrelere girdi, Champfleury ile arkadaş oldu. Koleksiyonculuğa Rodolphe Bresdin ile Méryon'un ofortlarını satın almakla başladı, kısa süre sonra Manet, Degas ve arkadaşları ile dost oldu; Monet, Renoir, Pissaro, Cézanne, Guillaumin'i destekledi, onları Auvers-sur-Oise'daki evine kabul etti. 1890 Yılında Van Gogh da sözü geçenlerin arasına katıldı. Dr. Gachet'ye ait koleksiyonun büyük bir kısmı oğlu Paul Gachet tarafından Louvre müzesine bağışlandı (1949, 1951, 1954): Van Gogh'un yedi yağlıboyası (*Kendi Portresi, Dr. Gachet'nin Portresi,* Auvers kilisesi), bir deseni; Cézanne'ın yedi yağlıboyası (*Dr. Gachet'nin Evi*), Renoir, Monet Sisley'in birer, Pissarro'nun üç, Guillaumin'in dört tablosu. Dr. Gachet de ofort ve yağlıboya tablolar yapmış, Bağımsız Sanatçılar salonuna VAN RYSSEL takma adıyle katılmıştır. (L)

GACIRDAMAK geçl. f. (*gacır*'dan *gacırda-mak*). Kulak tırmalayıcı ses çıkarmak: *Kapı gacırdıyordu. Odadan nasıl çıktığımı bilmiyorum* (Ahmed Rasim.)

◆ **Gacırdatmak** geçl. f. Gacırdamasına yolaçmak. (M)

GACIR GACIR veya **GACUR GUCUR** zf. (onomatope). Sert cisimlerin çıkardığı kulak tırmalayıcı sesler için kullanılır. (L)

GACO i. (çingenece k.). *Argo.* Metres.

— DEY. *Argo. Gaco eskisi,* ingiliz lirası.

— *Temş. santl.* Ortaoyunu argosunda zennenin adı. (Eskiden kadınlar ortaoyunlarına çıkmadıkları için kadın rolünü erkekler yaparlardı.) [M]

GACON (François), fransız şairi (Lyon 1667-Baillon manastırı, Royaumont yakınları, Oise 1725). Ruhanî meclise girdi, burada kısa bir süre kaldı. *Poète sans Fard* (Açık Sözlü Şair) [1697] adlı kitabında ve öteki eserlerinde birbiri ardınca Boileau'ya, J.-B. Rousseau'ya, Fontenelle'e ve başka yazarlara incelik ve coşkunlukla çattı. (L)

GACUR GUCUR. zf. Bk. GACIR GACIR.

GAÇ i. (rusça k.). Petrol yağlarındaki parafinin giderilmesiyle elde edilen arıtılmış yağsı parafin. (Ticarî parafin, kal veya yeniden billûrlaştırma yoluyle gaç'tan elde edilir.) [L]

GAÇİNA, 1923 ile 1929 arası **Trotsk,** 1929 ile 1944 arası **Krasnogvardeysk,** S.S.C.B.'de şehir, Leningrad'ın güneybatısında; 20 000 nüf. Şehir, Katerina II'nin gözdesi G. Orlov için yapılan şatonun çevresinde gelişti; şato A. Rineldi tarafından yapıldı (1766-1781), 1790'dan sonra V. Brenna tarafından genişletildi, daha sonra çarların yazlık sarayı oldu. 1917 Devrimi sırasında şehir, Kerenski'nin hücumlarından birinin hareket noktası oldu. Saray müze haline getirildi, İkinci Dünya savaşı sırasında çok zarar gördü; ama koleksiyonlar (Watteau, Lancret, Hubert Robert, Jouvenet, Falconet'nin eserleri) kurtarıldı. (L)

GAÇKA, Graska, Bosna - Hersek sınırları içinde ve eskiden Osmanlıların elinde bulunan bir bucak merkezi. 1694 Yılında, Venediklilerin kışkırtmalarıyle, halkı ayaklandı, yağmaya daldı. Ayaklanma, gelişip civar içelere yayıldıktan bir süre sonra osmanlı kuvvetleri tarafından bastırıldı. (M)

GAD, ibranî peygamberi, Davud'un arkadaşı. Tanrı adına, Davud'u sırf gururunu tatmin etmek için nüfus sayımı yaptırmakla suçladı ve ceza olarak kıtlık, savaş ve veba arasında bir seçme yapmasını istedi. Davud vebayı seçti. (L)

GAD, samî tanrısı. Kimi zaman erkek, kimi zaman dişi olan bu tanrıça, yunan tanrısı Tykhe'nin özdeşidir. Palmyra'nın Gad tanrıçası aslanlar arasında ve oturmuş olarak temsil edilmiştir. (L)

GAD («mutluluk, talih» anlamında ibranîce k.). Lea'nın cariyesi Zilpa ile Yakup'un oğlu. On iki israil boyundan birine adını vermiş olan kahraman. Bu boy Gilead ülkesinin bir kısmında yaşıyordu. Bu ülkenin batısında Ürdün, doğusunda da Arabistan çölü vardı. Bölge Jabbok'a kadar uzanıyordu. Başlıca şehirleri: Betonim, Masfa ve Rabbat - Ammon'du. Yeftah bu boya mensuptu. (L)

GADAG, Hindistan'da (Mysore) şehir; Goa'nın doğusunda; 76 600 nüf. Pamuk pazarı. Çeşitli sanayi ürünleri: pamuklular, deri, ecza malzemeleri. (L)

GADAMES veya **RADAMES,** Libya'da vaha, Batı Fizan'da, Güney Tunus sınırlarıyle Cezayir Sahrası yakınında; 2 400 nüf. Gabes ile Trablus'tan Ayr'e veya merkezî Sudan'a (Bilma) giden yollar üzerinde uğrak noktası. Vahanın eskiçağdaki zenginliğini kalıntılar ortaya koyar.

— Tar. Gadames ilinin ne zaman ve kimin tarafından kurulduğu kesinlikle bilinmez. Eskilerin Gydamus adını verdikleri şehri yerli halkın dilinde yaşayan masallara göre Nemrûd veya Zülkarneyn (İskender) kurmuştur. Plinius'un yazdığına bakılırsa burada Likya'dan göç etmiş mısırlılar otururdu. Yerli halkın dilinde El-Asnam (putlar), Duveyniler'in yazılarında «Garmantlılar medeniyeti» diye anılan çağdan kalma yapıların bunlar tarafından yapıldığı ileri sürülüyor. M. Ö. 19 yılında Cornelius Balbus burasını ele geçirdi, Cydamus o çağda Labbese'de konaklayan Augusta III lejyonlarından bir birliğin karargâhıydı. Bizans çağında burası piskoposluk merkezi oldu. Hıris-

Foto. LAROUSSE

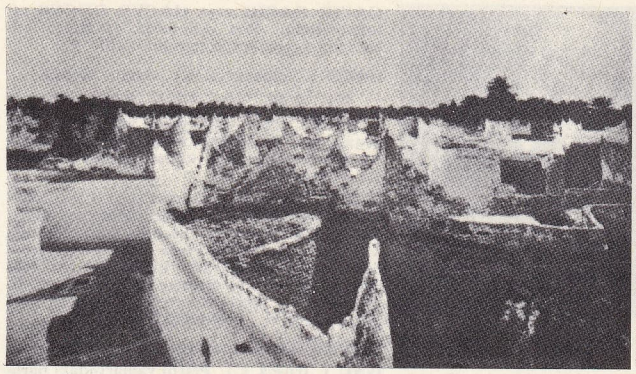

GADAMES tipik taraçalarıyle köyden bir görünüş

tiyanlığın Afrika'da yayılması için bir uğrak yeri yapıldı. Ukka bin Nefî 667'de Gadames'i ele geçirdi. Ebül Manib İsmail bin Darrar, sonradan Râfızîliği Afrika içerilerinde yayan beş kişiden biri olarak tanındı. Gadames halkının hangi çağda İslâm dinini benimsediği bilinmiyor. Ancak Abâziye mezhebinin gerilemesinden sonra burada müslümanlaşma olayının başladığı, bazı arap yazarlarının eserlerinde görülen «müslüman berberîler» sözünden anlaşılıyor. Gadames, uzun süre bağımsızlığını korudu. 1213 Yılında Ebül Ula İdris, Gadames'i bir süre ele geçirdi, 1407'de Ebu Faris adlı Hafsi kralı halkı vergiye bağladı. Gadames halkı uzun süre bu vergiye boyun eğmeyince XV. yy. sonlarında tunus hükümdarları Gadames'e karşı üç defa savaş açtılar. Leo Africanus adlı yazarın bildirdiğine göre Gadames halkı XVI. yy. başlarında bağımsızlığını elde etmişti. Biri 1592'de Derviş Bey, diğeri 1609'da Ramazan Bey tarafından olmak üzere Gadames'e karşı yapılan iki türk seferi de başarı sağlayamadı. Böylece XVIII. ve XIX. yy. başlarına kadar bağımsızlığını koruyan Gadames, 1830'da Trablus Karamanlı beyi Yusuf'a boyun eğdi. Kısa bir süre sonra Karamanlılar kovulup yönetim Osmanlılara geçti. Osmanlılar, oraya önce bir müdür, daha sonra müdürün yerine bir kaymakam gönderdi (1862) ve küçük bir muhafız birliği yerleştirdi. XIX. yy.da Avrupa'nın, ticaret alanından dolayı ilgilerini çeken Gadames'e, Laing (1825), Richardson (1845), Dickson (1852), Duveyrier (1860) gibi avrupalılar çevreyi tanıma amacıyle geldiler.

1862'de bir fransız heyeti Tuaregler ile ticaret anlaşması imzaladı. Onun ardından Rohlfs (1864), Dournaux-Duperre, Joubert, Largeau (1876), P. Richard (1878) Gadames'de bir süre oturdular. Avrupalıların gerçek amacı anlaşılınca Gadames'e istedikleri gibi girip çıkmaları önlendi.

Fransızlar, Tunus'u ele geçirince Gadames konusunda Türklerle aralarında yeniden anlaşmazlık çıktı. 1899'da yapılan Fransız-İngiliz anlaşması ile Gadames Osmanlılara bırakıldı. Fakat XX. yy. başlarında Trablusgarb'ı ele geçiren İtalyanlar, Gadames'i de aldı. (ML)

GADARA. Esk. coğ. Doğu Ürdün'de helenistik devre ait şehir (bugün *Ümme Keys*). Önce Yahudilere (M.Ö. 80-63) ve Herodes devletine bağlı kaldı (M. Ö. 30 - M.S. 4). Bu tarihten sonra bağımsızlığına kavuştu. 66 Yılında isyan çıkaran Yahudiler tarafından tahrip edildi. Kalıntıları, Yarmuk ırmağına hâkim dağlarda, Mukes köyü yakınındadır. Tiyatro ve su kemeri gibi kalıntılar şehrin eski önemini belirtir. (ML)

GADDA (Carlo Emilio), italyan yazarı (Milano 1893). Mühendislik öğreniminden sonra Arjantin, Fransa, Almanya ve İtalya'da hidrolik tekniği alanında çalışmalar yaparken bir yandan da edebiyatla ilgilendi. 1926'dan itibaren dergilerde, hikâyeler yayımladı. *La Madonna dei Filosofi* (Filozofların Madonna'sı) [1931] ve *Il Castello di Udine* (Udin Şatosu) [1934] adlı eserlerini mahallî deyimleri teknik terimlerle karıştıran hoş bir dille yazdı. İkinci Dünya savaşından sonra Roma'ya yerleşti, denemeler, hikâyeler: *Novelle dal Ducato in Fiamme* (Ateşler İçinde Yanan Dukalığın Hikâyesi) [1953]; *Giornale di Guerra e di Prigionio* (Savaş ve Hapishane Günlüğü) [1955]; *I Viaggi - La Morte* (Geziler ve Ölüm) [1858]. Çağının dil ve üslûp araştırmalarına hâkim olduğunu gösteren *L'Adalgisa* (1944); *Quer Pasticciaccio Brutto de Via Merulana* (Merulana Sokağının İğrenç İçkisi) [1957] ve *La Cognizione del Dolore* (Acıyı Bilmek) [1963] gibi romanları yayımladı. (L)

GADDAR sıf. (ar. *ġadr*'den *ġaddār*). Çok fazla zulüm ve haksızlık eden, merhametsiz, insafsız davranan: *Köylünün dudağında gaddar bir gülümseme belirdi* (R. N. Güntekin).

◆ **Gaddarane** zf. ve sıf. *Esk.* Gaddarca, insafsızca.

◆ **Gaddarî** i. *Esk.* Gaddarlık.

◆ **Gaddarlık** i. Gaddar olma hali. (M)

GADDÂRE i. (osmanlıca *ġaddāre*). *Esk.* Küçük tüfek. || İki tarafı keskin ağır kılıç, uzun kama.

— ANSİKL. XV. ve XVIII. yy.lar arasında kullanılırdı. Cenbiyeye benzer pala çeşidi bir silâhtı. Belde veya atların eyerlerinde taşınırdı. (M)

GADDE MEHMED Kethüda, osmanlı devlet adamı (öl. 1651), Abaza Hasan ve İbşir Paşa ayaklanmasında, âsilerin isteği üzerine boynu vuruldu. (M)

GADDİ (Agnolo), italyan ressamı (Floransa 1333'e doğr.-ay.y. 1396). Gaddo'nun oğlu ve öğrencisi. *Prato* (1367, della Cintola şapeli) ve *Haçın Hikâyesi* (1390'a doğr.-Floransa'da Santa Croce) freskleri Giotto üslûbuna çekici ve yapmacıksız bir anlatım tarzı kazandırması bakımından değerli ve önemlidir. (L)

GADDİ (Gaddo), 1312 ile 1333 arasında adı geçen italyan ressam ve mozaikçisi. Giotto'nun arkadaşı. Vasari'ye göre, Floransa vaftizhanesi ile Roma'daki Santa Maria Maggiore vaftizhanelerinin mozaiklerini yapmıştır. (L)

GADDİ (Taddeo), italyan ressamı ve mimarı (Floransa 1300'e doğr.-ay.y. 1366). Gaddo'nun oğlu. Giotto'nun öğrencisi ve evlâtlığı. Hocasının atelyesinde yirmi dört yıl çalıştı ve onun üslûbunu benimsedi. Şaheseri Floransa'nın Santa Croce'sinde Baroncelli şapeli için yaptığı süslemedir (1332-1338). Gaddi, Piza'daki San Francesco kilisesine freskler yaptı (1342). Vasari, Floransa'daki Orsammichele'nin yapımını da ona mal eder; aslında burada Giotto'nun asistanı olarak çalışmıştır. (L)

GADE (Niels Wilhelm), danimarkalı besteci (Kopenhag 1817-ay.y. 1890). İlk eseri *Ossian Uvertürü* ile ün kazandı. *Do Majör* Birinci Senfoni'si, Mendelssohn'un dikkatini çekti. Mendelssohn 1843'te bu eseri yönetti. Leipzig konservatuvarında öğretmen, Mendelssohn'un ölümünden sonra Gewandhaus orkestrası yöneticisi oldu. 1848'de birinci Schlesvig-Holstein savaşı sırasında Kopenhag'a döndü. Musikforeningen orkestrası yöneticiliğine başladı. Hartmann ve Paulli ile birlikte Kopenhag Krallık Müzik akademisini kurdu. Mendelssohn'un etkisine rağmen, eserleri ölçülü lirizmi bakımından Danimarka'ya özgü bir hava taşır. Yedi uvertür'ü, sonat'ları ve kantat'ları dışında, bir danimarka folkloru teması üzerine *Elverskud* adlı bir koro eseri (1853), İ.P.E. Hartmann ile birlikte *Bir Halk Masalı* balesinin müziğini (1854), yaylı çalgılar orkestrası için parçalar ve sekiz senfoni yazdı. (L)

GADEBOS i. (?) Denizc. Takaların baş omuzlukları gerisinde belirli bir kemerin uçlarının iki taraflı dışarı taşırılmasıyle meydana getirilmiş yatay babalar. (Takaların karaya çekilmesi sırasında çeki halatları bu babalara bağlanır.) [M]

GADER i. Bk. GADÎR.

GADES. Bk. CADİZ.

GADES boğazı, Cebelitarık'ın eski adı. (L)

GADH (Hemming), isveçli devlet adamı (1450-1520). Roma'da Vatikan nezdinde isveç elçisi olarak bulundu (1479-1499). Linköping piskoposluğuna getirildi (1501), kral Han'a karşı yapılan ayaklanmaya katıldı (1502) ve naip Sten Sture ile ondan sonraki naip Svante Nilsson ile dost oldu. Gadh Nilsson ölünce, yerine Sten Sture'nin oğlunu seçtirdi, fakat çok geçmeden aralarında anlaşmazlık çıktı ve danimarka kralı Christian II lehine ona ihanet etti. Buna rağmen, yine de bu kral tarafından kafası kesilerek öldürtüldü. (L)

GADİCULUS i. Mezgite çok yakın kemikli balık; damak dişlerinin bulunmayışıyle mezgitten ayırt edilir. (Akdenizde yaşayan gümüşî gadiculus'un [*Gadiculus argenteus*] uzunluğu 10-12 sm kadardır. Mezgitgillerden.) [L]

GADİFER DE LA SALLE, fransız denizcisi (Thouars yakını-öl. 1415'e doğr.). Louis de Bourbon'un Tunus seferine katıldı, Töton şövalyeleri Prusya'sını gezdi ve 1402'de Jean de Béthencourt ile birlikte Kanarya adalarını fethetti. Guanche'ların ayaklanmasıyle karşılaştı, fakat Lanzarote adasında bir üssü muhafaza etti. Béthencourt ile aralarında geçen ve Castilla kralı Henri III'ün hakemlik ettiği bir çatışmadan sonra Kanarya adalarından ayrıldı. 1409'da Boucicaut'nun Cenova seferine katıldı. (L)

GADİFORMES çoğl. i. Mezgitgillerle uzunkuyruklubalıkgilleri kapsayan balık takımı. *Eşanl.* DİKENSİZLER. (L)

GADİNİA i. Akciğerli karındanbacaklı deniz yumuşakçası. (Sıcak denizlerin kıyı sularında yaşar [Akdeniz, Afrika'nın batı kıyıları, Avustralya, Amerika'nın batı kıyıları]. *Gadiniidae* familyasının örnek tipi.) [L]

GADİR veya **GADR** i. (ar. *ġadr*). *Esk.* Haksızlık etme, haksızlığa uğratma. || Acımazlık, kıyıcılık: *Fikret kendi âsârı hakkında gadre temas eden bir müşkülpesentlik gösterirdi* (Cenab Şahabeddin). || Vefasızlık, sözünde durmama. || *Gadr-dîde*, haksızlığa uğramış, zulüm görmüş.

◆ **Gâdir** sıf. *Esk.* Haksızlık eden. || Zulüm yapan. || Güveni kötüye kullanan. || *Gâdir-i nefs*, nefsi aldatan, nefse kötülük eden.

◆ **Gadirlik** i. *Halk dili.* Gadir. (M)

GADİR veya **GADER** i. (ar. *ġadir*). *Esk.* Küçük göl. || Sel ile meydana gelen su birikintisi. || Küçük ırmak.

◆ **Gadirî** sıf. *Esk.* Göle ait, gölde bulunan.

◆ **Gadirîye** sıf. *Esk.* Gadirî'nin dişili. || *Fasîle-i gadîriye*, göl bitkileri. (M)

GADİR (veya **ADİR**) **adası,** Doğu Anadolu'da Van gölünün kuzeydoğu kıyısı yakınında küçük bir ada. Van merkez ilçesinin Timar bucağında Norşin (Kumluca) köyü yakınında. (M)

GADOLİN i. (fr. *gadoline*). Kim. Gadolinyum hidroksit $Gd(OH)_3$. [L]

GADOLİN (Aksel Vilgelmoviç), rus generali (Finlandiya 1828-1892). Topçuluk, teknoloji ve billûrlarbilimi alanında önemli çalışmalar yaptı. Bilimler akademisi üyesi. *Kristal Sistemlerinin Dedüksiyonu ve Genel Bir İlkeyle Bölünmeleri* adlı eseri (1869) kristallerin 32 simetri sınıfı halinde türemesini açıklaması bakımından büyük önem taşır. (L)

GADOLİN (Johan), finlandiyalı kimyacı ve fizikçi (Abo 1760-Wirmo 1852). 1785 ile 1822 arasında Turku üniversitesinde profesör. Latince, İsveççe ve Almanca olarak ısı, asitler, sülfatlar ve fosillerin analizi üzerine çeşitli eserler yazdı. Ytterby'de *gadolinit*'i buldu. (L)

GADOLİNİT i. (özel ad *Gadolin*'den fr. *gadolinite*). Miner. Formülü $FeBe_2Y_2Si_2O_{10}$ olan tabiî yttriyum, beliryum ve demir silikat. (L)

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano

GADOLİNYUM i. (özel ad *Gadolin*'den). Kim. Nadir topraklar grubundan maden.

— ANSİKL. *Gadolinyum*, atom numarası 64, atom ağırlığı Gd = 156,9 olan elementtir. Yttriyum'lu topraklarda bulunur; ilk defa Marignac tarafından bu topraklardan elde edilmiştir. 1 200°C'tan yüksek sıcaklıklarda eriyen, parlak gri renkte bir katıdır. Tuzları renksiz çözeltiler verir.

— Nükl. Nötronlarla bombardıman edilen *gadolinyum*, bir beta radyoaktiflik kazanır ve nötrografide bu özellikten yararlanılır. Radyografide incelenecek cisim, bir gadolinyum tabakası üzerine yerleştirilir. Cisim tarafından tutulan nötronlar, bu tabakada değişken bir radyoaktiflik yaratır. Gadolinyum tabakası bir fotoğraf emülsiyonuna daldırılınca bu radyoaktiflik açıkça görülür. (L)

GADOR, İspanya'da kasaba, Andalucia'da (Almeria ili), Gador dağının (2 325 m) eteğinde; 3 100 nüf. Bakır madenleri. (L)

GADR i. Bk. GADİR.

GADRETMEK geçl. blş. f. (ar. *ğadr* ve türk. *etmek*'ten). Haksızlık etmek: *Yoldaşları olan Nasara ise gadrederek onu bir yahudiye satmışlar* (Cevdet Paşa). [M]

GADSDEN, A.B.D.'de (Alabama) şehir, Birmingham'ın kuzeydoğusunda; 55 700 nüf. Metalürji merkezi. (L)

GADUFAUA, Nijer sahrasında sit, Tenere'nin güneyinde. Burada eşine az rastlanan bir fosil yatağı ortaya çıkarıldı. Özellikle 12 m uzunluğunda bir timsah iskeleti bulundu. (L)

GADURAS, Kıbrıs'ta köy, Magosa yakınında; 366 nüf. (1960). [L]

GADUS i. (yun. *gados*, morina'dan). Morina, mezgit, berlam gibi balıkların ilmî cins adı. (*Gadus capelanus* Akdenizde, *G. Minutus* ve *G. loscus* Manş denizinde ve Atlantikte yaşar. Mezgitle yakın akraba olan bu balıklar anus yüzgeçlerinin ayrık oluşuyle mezgitten ayırt edilirler. *G. luscus*'un döş yüzgeçleri uzun, gövdesi 30 sm"den fazladır. Morina'ya benzerse de ondan çok küçüktür.) [L]

GAEDE (Wolfgang), alman fizikçisi (Lehe -Wesermünde 1878-Münih 1945). Freiburg-im-Breisgau üniversitesinde, sonra Karlsruhe Yüksek Teknik okulunda profesör. Yüksek vakum elde edilmesi tekniği üzerindeki çalışmalarıyle ün kazandı. Basıncı, bir milimetre civa basıncının milyonda birine düşüren civa buharlı döner tulumbayı icat etti. (L)

GAEHLER (Sigurd DE), danimarkalı siyaset adamı (XVIII. yy.). Danimarka kralı Frederik V tarafından Türkiye'ye gönderilen (1752) Gaehler, Osman III ile Frederik V arasında ilk Türk-Danimarka ticaret anlaşmasının imzalanmasını sağladı (14 ekim 1756). Bu anlaşmadan sonra, danimarka bandıralı iki ticaret gemisi, savaş gemilerinin eşliğinde İstanbul'a geldi ve ticarî mal getirdi (1758). Danimarka dışişleri bakanı Kont Bernstoff'un gönderdiği bilim heyetinin Türkiye'yi ziyareti de, Gaehler'in İstanbul fevkalâde temsilciliği devrine rastlar. (M)

Gael birliği, Milliyetçi irlanda derneği; 1893'te Dublin'de gael dili ve kültürünü yeniden canlandırmak amacıyle kuruldu, Douglas Hyde ve Padhraic Pears tarafından yönetildi. Birliğin başarısı milliyetçi hareketin yeni bir çehre kazanmasına yardım etti ve Sinn Fein partisini etkiledi. (L)

GAELCE i. Dilbilimcilerin keltçe konuşulan alanı bölerek meydana getirdikleri büyük öbeklerden biri: bu öbek *İskoçya Gaelcesi* (bk. İSKOÇÇA) ile *İrlanda Gaelcesi*'ni (bk. İRLANDA DİLİ) kapsar. (L)

GAEL'LER (İrlandalıların kendileri için kullandıkları ve bugün *Gaidheal* biçimini alan *Goidel*'den). M.Ö. I. binyılın ortasına ve sonuna doğru Britanya adalarının batısı ile kuzeybatısını işgal eden ve bir gael dili konuşan halk. Gael'lerin istilâsıyle yakınlarına briton keltlerini getiren istilâlar hemen hemen aynı çağa rastlar. Ama Gael'lerin daha güneydeki bölgelerden hareket ettikleri ve başka yollardan geçtikleri sanılmaktadır. (L)

GAESATAE. Esk. coğ. Galya'da halk, Rhône ile Alpler arasında yaşadı, M.Ö. 225'te Cisalpina Galyalılarıyle birlikte Capitolium'a üç günlük yola kadar ilerledi, sonra Falaman burnunda konsül C. Atilius Regulus tarafından bozguna uğratıldı ve yok edildi. (L)

GAEŞTİ, Romanya'da (Argeş bölgesi) şehir, Bükreş'in kuzeybatısında. Soğutucu fabrikaları. (L)

GAETA, İtalya'da şehir, Latium'da (Latina ili). Gaeta körfezi kıyısında; 19 600 nüf. Şehir iki kısımdan meydana gelir: Orlando dağının eteğindeki burnun ucunda asıl *Gaeta* ve *Elena.* Balıkçı limanı.

— Tar. *Caieta* adıyle tanınan şehri, M.Ö. 340'ta Romalılar fethetti. Dindar Antoninus bir liman yaptırınca ve özellikle Formia 842'de yıkılınca, Gaeta önem kazandı. Şehir, IX.yy. ın sonuna varmadan, yeni bir dukalığın merkezi oldu ve Arapların yenildiği Gariogliano savaşında (915) önemli rol oynayacak kadar güçlendi. 1140'ta Sicilya krallığına katıldı, Sicilya'nın başlıca ticaret sitelerinden biri ve askerî limanı oldu. Şehir, Charles VIII'in seferi sırasında 1495'te Fransızlar tarafından kısa süre işgal edildi; Napoli krallığının Louis XII ile Aragon kralı Fernando arasında Granada antlaşmasıyle (1500) paylaşılmasından sonra Fransızlar Gaeta'yı 1503'te İspanyolara karşı savundular. Şehir, geri çekiliş sırasında Fransızların son kalesi oldu ve 1504'te Fransızların elinden çıktı. Daha sonraları Gaeta birçok defa kuşatıldı: 1702'de Avusturyalılar; 1734'te Sardinyalılar; 1799 ve 1806'da Fransızlar; 1815-1821 arası Avusturyalılar. Papa Pius IX, 1848'de buraya sığındı. İki Sicilya'nın son kralı Françesco II, Napoli'nin alınışından sonra Gaeta'yı başkenti yaptı ve burada Sardinyalılara kafa tuttu. Gaeta'nın teslim olması (13 şubat 1861) İki Sicilya krallığına son verdi. (L)

GAETA (Francesco), italyan şairi (Napoli 1879-ay.y. 1927). Gozzano ve S. Corazzini ile birlikte «alacakaranlık» şiirinin temsilcilerindendir. İntihar etti. Başlıca şiir kitapları: *Reviziscenze* (Diriliş) [1900]; *Canti di Liberta* (Hürriyet Şarkıları) [1920]. (L)

GAETANİ. Bk. CAETANİ.

GAETULİ. Esk. coğ. Eskiçağda göçebe berberî halkı; Sahra kenarında yaşardı; Romalılara karşı Jugurtha ile ittifak yaptı, M.Ö. 6'da Gaetulicus denen Cornelius Cossus Lentulus'a yenildi. Bir kısmı asker olarak roma ordusuna katıldı. (L)

GAETULİA (lat. k.). Esk. coğ. Afrika'da Magrıp'in güneyinde bölge. Göçebe gaetuli-ler'in ülkesiydi. (L)

GAF i. (fr. *gaffe*). Pot, patavatsızlık, yersiz ve zamansız söylenen söz veya yapılan davranış: *Hasan'ın kalbini kıracak gaflar da yapmaya başlamıştı* (R.N. Güntekin). [M]

GAFAT i. Leng. Bugün konuşulmayan hamî-samî dili. Amharcaya oldukça yakındı ve Gocam'ın güneybatısında konuşulurdu. (L)

GAFENCU (Grigore), romanyalı devlet adamı (Bükreş 1892-Paris 1957). Birinci Dünya savaşında, bir fransız filosunda subay olarak savaştı. Romanya'ya dönünce gazeteciliğe başladı, 1928'de milletvekili seçildi ve Millî-Köylü partisini temsil etti. 1928'den 1930'a ve 1932'den 1934'e kadar Dışişleri bakanlığı müsteşarı, 1938'de dışişleri bakanı oldu, Almanya'ya yaklaşma siyasetini uygun görmediğinden 1940'ta istifa etti. Besarabya'nın S.S.C.B.'ye ilhakından (1940) sonra, Moskova elçisi oldu, sonra 1941'de İsviçre'ye çekildi. *Préliminaires de la Guerre à l'Est* (Doğuda Savaşın Hazırlıkları) [1945] ve *Derniers Jours de l'Europe* (Avrupa'nın Son günleri) [1947] adlı eseri yayımladı. (L)

GAFERİYAT. Coğ. Bk. KÂZIMKARABEKİR.

GAFFÂR sıf. (ar. *ğufrān*'dan *ğaffār*). *Esk.* Bağışlayan, günahları bağışlaması çok olan Tanrı'nın sıfatlarından. ‖ İ. Erkek adı.

— ANSİKL. Din. Allah'ın *gaffâr* sıfatı, günahları bağışlamasının en yüksek derecesini ifade eder. Bir insan ne kadar günahkâr olursa olsun samimî olarak istiğfar ederse Allah günahlarını örter ve bağışlar. *Kur'an*'da bu durum belirtilir. (Şüphesiz ki ben tevbe ve iman edenleri, iyi amelde bulunanları, sonra da doğru yolda sebat gösterenleri elbette çok bağışlayıcıyım. [Taha suresi, 82], Rabbinizden mağfiret dileyin, istiğfar edin çünkü o çok bağışlayıcıdır [Nuh suresi, 10].) [M]

GAFFARİ (Ahmed bin Muhammed), iranlı yazar (öl. Daybul, Sind 1567). Şafiî fakihlerinden İmam Necmeddin Abdülgaffar soyundan gelir. Şair olan babası Rey kadısı idi. Daha sonra *Nigâristan* adlı kıssalar mecmuasını, *Nusah-i Cihan-ârâ* (Dünyayı Süsleyen Öğütler) adlı manzum eserlerini Tahmasb I'e sundu (1564). [M]

GAFFAR ŞAH, akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın elçisi (XV. yüzyıl). Uzun Hasan, Osmanlılara karşı Venedik ile anlaşmak amacıyle ayrı ayrı tarihlerde Venedik'e hıristiyan ve müslüman elçiler göndermişti. Gaffar Şah bunlardan biridir. (M)

GAFFKY (Georg Theodor August), alman hekimi ve bakteriyoloğu (Hannover 1850 - ay.y. 1918). Berlin Bulaşıcı Hastalıklar hastahanesinde R. Koch'un yerine müdür oldu. Şarbon, veba, kolera ve başka salgın hastalıkları inceledi. Tifo basilini ilk olarak üreten Gaffky'dir. (L)

GAFFORİ (Giovan-Pietro), korsikalı yurtsever (Corte 1710-ay.y. 1753). Korsika ve Cenova'nın arasını bulmak için çalıştı, sonra milliyetçi ayaklanma hareketinin başına geçti. Neuhof krallığı diye bir devlet kurmayı tasarladı. Beş aylık mücadeleden sonra Neuhof baronu ortadan kayboldu; 1753'te Gaffori ayaklanmanın yüce lideri oldu, fakat Cenovalılar tarafından öldürtüldü. (L)

GAFFURİO (Franchino), italyan bestecisi ve kuramcısı (Lodi 1451-ay.y. 1522). Johannes Goodendack'ın öğrencisi, İtalya'ya gitti (Napoli, Bergamo), daha sonra Milano'ya yerleşerek Duomo kilisesinde müzikbaşı oldu ve öğretmenlik yaptı. Leonardo da Vinci'nin dostuydu, ünlü ressamın elinden çıkma bir portresi vardır. *Theoricum Opus Harmonicae* (Armoni Hakkında Teoriler) [1946], *De Harmonia Musicorum İnstrumentorum* (Çalgılarda Müzik Armonisi) [1518] gibi birçok öğretim kitapları yayımladı. Bu incelemelerde, kontrapunto'dan armoni'ye geçilebileceğini ileri sürdü. Çok sayıda dinî besteleri elyazması olarak Duomo kilisesi arşivlerinde durmaktadır. (L)

GAFİL sıf. ve i. (ar. *ğaflet*'ten *ğāfil*). Gerçekleri göremeyen, bilgisiz, çevresinde olanlardan habersiz, dalgın (kişi): *Beni gafil yaşattı hilkatten / Tuttu avâre her saadetten* (Tevfik Fikret). *Ordunun kıpırdamamasını ve kıpırdamayacağını iddia eden bir gafilin sözlerini alkışlamak, cidden çok gariptir* (Atatürk).

— ÇEŞ. DEY. *Gafil avlamak*, umulmadık bir anda yakalamak. ‖ *Gafil avlanmak*, beklenmedik bir sırada yakalanmak, habersiz veya hazırlıksız olunan bir anda bir olayla karşılaşmak. ‖ *Gafil davranmak*, dikkatsiz ve dalgın davranmak.

◆ **Gafilâne** zf. *Esk.* Dalgınlıkla, dikkatsizlikle, habersizce.

◆ **Gafilen** zf. *Esk.* Habersizce.

◆ **Gafillik** i. Gafil olma hali, anlaşamama: *İşlerin bu şekli alıverdiğini, çok gafillik etiklerini görünce büyük bir hayal inkisarına uğruyorlardı* (Sabahattin Ali). [M]

GÂFİR sıf. (ar. *ğufrān*'dan *ğāfir*). *Esk.* Bağışlayan, yarlıgayan, esirgeyen anlamlarında Tanrı'nın sıfatlarından biri. ‖ *Gâfir-üz-zenb* («suç bağışlayan»), Tanrı. (M)

GAFİR sıf. (ar. *ğafr*'dan *ğafir*). *Esk.* Örten, kaplayan, etrafını çeviren ‖ Kalabalık, çok sayıda. ‖ İ. Muhafız askerler. ‖ *Cemm-i gafir*, büyük kalabalık: *Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Adnan Bey bu cemmi gafirin başında gösteriliyordu* (Atatürk). [M]

Gafir suresi, *Kur'an*'ın XL. suresi. (*Mümin suresi* de denir.) 85 Ayetten meydana gelen sure Mekke'de inmiştir. Bu surede genellikle kıyamet ve âhiretten söz edilir. Başında Allah'tan «Gafîre-üz-zenb» (günah bağışlayan, yarlıgayan) diye bahsedilmesinden ötürü sure *Gafir* diye de adlandırılır. (Bk. *el-*MÜMİN *suresi.*) [M]

GAFLET i. (ar. *ğaflet*). Dalgınlık, dikkatsizlik, boş bulunma, ihtiyatsızlık, gafillik: *Yıldız arayıp gökte nice turfa müneccim / Gaflet ile görmez kuyuyu rehgüzerinde* (Ziya Paşa). *Ben onunla üç senedir gaflet içinde yaşamışım* (A.H. Müftüoğlu). ‖ Habersizlik, çevresinde olup biteni sezinleyememe. ‖ Uyuşukluk: *Üzerinde çok düşünmeyip o tatlı gafletle yaşar gider* (H. R. Gürpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Gaflet basmak* (veya *gaflet uykusuna dalmak*), dalgın, dış dünyadan uzak bir hal almak: *Tez gel ağam tez gel daya-*

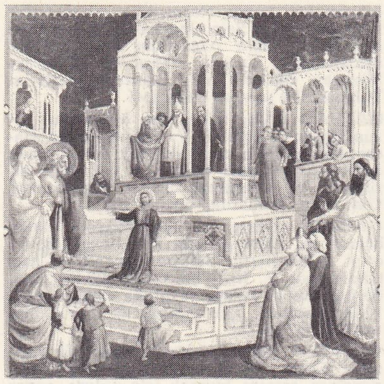

Taddeo GADDİ
«Meryem'in Tapınağa
Gelişi»
Floransa

namirem / Uyku, gaflet bastı uyanamirem (Halk türküsü). Uyuşuklukla gelen uyku: *Bilmem gaflet bastı yattı uyudu / Bilmem o yâr bize küstü gelmedi* (Karacaoğlan). || *Gaflet uykusu,* dalgınlıktan ileri gelen dikkatsizlik, uyuşukluk: *İbret gözünde niceyedek gaflet uykusu / Yetmez mi sana vakıayı Şah-ı şir-ceng* (Baki). || *Gaflete düşmek,* dalgınlığa gelmek.

◆ **Gafleten** zf. *Esk.* Dalgınlıkla, ansızın. (M)

GAFSA, Güney Tunus'ta şehir, il merkezi, Gafsa dağını aşan Vad Mellah vâdisinin ağzında; 24 300 nüf. Eski Nümidya şehri *Capsa* olan Gafsa, bugün demiryoluyle Sfaks limanından ihraç edilen önemli bir fosfat üretimi bölgesidir (Tunus üretiminin yüzde 90'ı). Güzel vaha (100 000 palmiye). El sanatları merkezleri (dokumacılık). Eskiçağdan kalma yıkıntılar. — *Gafsa ili,* 150 200 nüf. (L)

GAFÛR sıf. (ar. *ġufrān*'dan *ġafūr*). *Esk.* Bağışlayan, acıyan, günahları bağışlaması çok olan Tanrı'nın sıfatlarından.

— Din. İslâmda *gafûr* Allah'ın adlarından biridir. Mağfireti çok anlamına gelir. Allah yaptıkları kötü işlerden ötürü pişmanlık ve nedâmet duyan kullarının günahlarını affeder. *Esma-ül-Hüsna* şerhlerinde gafûr adının, Allah'ın adlarından biri olan gaffardan farklı bir anlam taşıdığı belirtilir. Allah gafûr adı gereğince kullarının kötü ve yüz kızartıcı suçlarını hem insanlardan hem de meleklerden saklar. *Kur'an-ı Kerim*'de Allah'ın adları arasında en çok geçenlerden biri Gafûr adıdır. (M)

GAG i. (ing. k.). Sine. Beklenmedik ve komik sahne oyunu veya anî değişiklik: *Bu filimde hoş gaglar var.* (L)

GAGA i. (onomatope). Zool. Kuşlarda dudak ve diş vazifesini gören çıkıntılı boynuzsu organ (sivri veya keskin kenarları diğer omurgalılardaki dişlerin yerini tutar). [Bk. ANSİKL.]: *Kartal gagası. Leylek gagası.* || *Argo.* Ağız: *Kapa gaganı!* || Sıf. Ucu aşağıya doğru kıvrık: *Hafif gaga bir burun üstünde, altın çerçeveli kelebek gözlük* (Y. Z. Ortaç)

— DEY. *Gagasından (burnundan) yakalamak,* bir kimseyi karşı koyamayacak duruma getirmek.

— Denizc. Bk. ADMİRALTI DEMİRİ. || Demir tırnaklarının yukarıya doğru kıvrık kısmı.

— Mad. oc. *Ördek gagası,* yüklemede kullanılan, bir ucu düz ve geniş esnek koridor. (İç içe geçmiş bir düzen yardımıyle, yüklenecek yığın ilerledikçe ördek gagası da ilerler.) *Eşanl.* DAKBİL.

— Müz. Kuş gagasını andıran ince uçlu ve yassı çalgı ağızlığı.

— ANSİKL. Zool. *Gaga* kuşlarda, kaplumbağalarda ve kurbağa iribaşlarında bulunur. Kuşların üst çene kemiği, yanları keskin boynuzsu bir maddeyle kaplanır; uç kısmı, genellikle az çok kıvrık bir şekilde son bulur. Kuş, gagasıyle besinlerini yakalar, taneleri kırar veya avladığı hayvanların etini parçalar. Bazı kuşlar bir yere tutunmak veya tırmanmak için de gagalarını kullanır. Gagaların biçimi çok değişiktir. Sınıflandırma yapan bilginler, kuşları gruplandırırken gaga karakterlerine dayanırlar. Ötücü kuşlar grubunda gaga kısa ve kuvvetlidir (tanecil kuşlar veya konigagalılar); bazılarında ise uzun, ince ve ucu küçük oyukludur (böcekçil kuşlar veya dişligagalılar). Gene böcekle beslenen ve kuşları uçarken yakalayarak yutan kuşlarda gaga genişçe yarıktır (yarıkgagalılar); böcekleri sığır gübresinde veya kabuk altında arayan kuşlarda gaga konimsi ve sivri, kalaolarda kocaman ve çoğu zaman da üstü boynuzludur. Güvercinlerde gaga zayıf ve üst kısmı biraz şişkincedir; üzeri mum denen yumuşak bir deriyle kaplıdır. Tavuklarda gaga kısa ve üst gaganın uç kısmı aşağıya kıvrıktır. Uzunbacaklı kuşlar takımında gaga uzun, fakat bazılarında ayrıca ince, düz, aşağı yahut yukarı doğru eğri (karaleylek, çulluk, kılıçgagalı), bazılarında uzun ve kuvvetli (murabut, leylek), bazılarında iyice kısadır (turna). Flamanlarda iri ve yarıdan sonrası iyice kıvrıktır. Kaşıklı balıkçılın gagası yassı, uç kısmı geniştir. Pabuçgagalı balıkçılların gagası kocaman ve her tarafı geniştir.

Perde ayaklılardan, yırtıcı olan martı, albatros, fırtınakuşu, fregat gibilerinde gaga güçlü ve çengelli, pelikan gibilerinde ise uzun, yassı ve aşağıya kıvrık olur; ayrıca alt gaganın birbirinden ayrık iki kenarı arasında kocaman bir torba bulunur. Testeregagalıkuşta üst gaga alt gagadan daha kısadır; ördeklerde gaga geniş ve kenarları tırtıklıdır. Testeregagalı ördekte dişli, bazı penguenlerde yandan basık ve yüksek, bazılarında konimsi ve sivridir.

Kısa telekli kuşlarda gaga yassı ve geniştir (Afrika devekuşu, Avustralya devekuşu). Kivi'nin gagası uzun ve burun delikleri gaganın uç tarafındadır.

Bugünkü kuşların gagası şimdi boynuzsu maddeden ise de eskiden hep böyle değildi; tebeşir çağında gerçekten dişli kuşlar yaşamıştır (*hesperornis*).

Kaplumbağaların gagası kuşlarınkine benzer, yani üst gaganın kenarları keskin boynuzsu maddeyle kaplıdır. Tekdelikli memelilerden gagalı memelinin burun kısmı uzun, yassı ve dili hareketsizdir; bu yüzden ağzı ördek gagasına benzer.

◆ **Gagalamak** geçl. f. [Kuş için] Gaga ile vurmak: *Ördekler suya dalmadan evvel etrafıma toplanıp çizmelerimi gagaladılar* (Ş. S. Aydemir). || Gaga ile yemi toplamak: *Mısırları gagalamak.*

◆ **Gagalaşmak** ortaklş. f. [Kuşlar için] Birbirini gagalamak. || Birbirini gagalayarak oynaşmak. (LM)

GAGABURUN blş. i. Denizc. Baş bodoslaması gagayı andırır biçimde geriye kıvrık, kıç tarafı V şeklinde aynalı ve dıştan dümenli, Karadeniz kıyılarında inşa edilen bir ticaret yelkenlisi tipi. (Kıç ayna tahtalarının düşey olarak kaplanışı, kıç bodoslamasının ayna üzerine bağlanmış olması sebebi ile kendisine özel bir dış görünüşe sahiptir. Güvertesi oldukça çalımlıdır. Ortada bir ambar; başta ve kıçta, basit bir ağaç kaportadan inilen «yaşama» ve malzeme saklama yerleri vardır. Bordaları fırtına küpeştesi ile yükseltilmiştir. Bu sayede denizli havalarda yüklü olarak seyrederken dalgaların güverte yüklerini ıslatmaması sağlanmıştır. Boyları 14-25 metre arasındadır, 1,80-2,5 metre su çekerler. (*Gagalı* da denir.) [L]

GAGAKU i. Japonya'da çalgılarla icra edilen, kimi zaman ses unsurunun da katıldığı «asil müzik»'e verilen ad.

— ANSİKL. Müziğine japonca'da *rinyu-gaku* denilen bu çoksesli sanat *bugaku* gibi, Kore, Çin, Hindistan ve Çampa'dan gelmiştir. Bazı şinto törenlerinde, *gagaku* konserleri bir tapınağın avlusunda, açıkhavada verilir. Konseri veren iki orkestra vardır: biri sağda, öteki solda yer alır. Soldaki, hint havaları veya çin örneklerine göre Japonya'da bestelenmiş parçalar çalar; çalgıcıları parlak renkli elbiseler giyer. Sağdaki ise kore ve mançurya havaları çalar, çalgıcıları da, açık mavi veya açık yeşil elbiseler giyer. Kullanılan çalgılar da şunlardır: nefesli çalgı olarak, şo, hişiriki, oteki, komafuye; telli çalgı olarak, biva ve koto; vurmalı çalgı olarak, teko, şoko, kako ve bir çeşit tsuzumi. Vokal bölümlerinde *şomvo* denilen buddha ilâhilerinin etkisinde kalmış olan müzik, çin müziğinin usullerine uydurulmuştur. Seslerin mutlak yüksekliği *juniritsu* denilen on iki dereceli kromatik bir ıskalaya göre belirlenmiştir. Yalnız iki tane pentatonik makam kullanılır: *ryo* ve *ritsu.* (L)

GAGALI sıf. (*gaga*'dan *gaga-lı*). Gagası olan.

— Denizc. Bk. GAGABURUN. (M)

GAGALI balina blş. i. Büyük ispermeçet balinası. Çok hızlı yüzen ve mükemmel dalabilen bu hayvan kuzey denizlerinde yaşar; alt çenesinde daimî iki dişi vardır. (İlmî adı *Hyperodon.* Dişli balinagiller alttakımının gagalıbalinagiller familyasından.)

— ANSİKL. *Gagalı balina,* şişkin başındaki yağ için balina avcılarınca çok avlanır. İzlandalıların *Hyperodon butzkopf* dedikleri *H. rostatus* 7-9 m uzunluğundadır. Gagalı balinalar sürüler halinde yaşar, mürekkepbalığı gibi kafadanbacaklı hayvanlarla beslenir. (L)

GAGALIMEMELİ blş. i. Birdelikli memeli hayvan. (Gagalımemeligillerin örnek cinsi. Avustralya ve Tasmanya'da yaşar.)

— ANSİKL. *Gagalımemeli* ilgi çekici bir hayvandır; ördek gagası biçimindeki çenesi, perdeli (beş parmaklı), kısa bacaklı, dışkılığı, kafa yapısı, yumurtlayarak üremesi hep kuşları andırır. Yegâne cinsi (*Ornithorhynchus anatinus*) 50 sm boyunda bir hayvandır; bunun üst tarafı grimsi kızıl renkte, alt tarafı ise sarı-turuncu olur. Gececi, ürkek bir hayvandır; sakin akarsuları sever; ikiyaşayışlı bir hayat sürer. Ağzı suya açılan bir yuva kazar. Vücut ısısı oldukça düşük ve değişkendir (30°C'a kadar). Erkeğin arka bacaklarında, belli ayda (haziran) hemolitik zehir çıkaran bir mahmuz bulunur. Dişisi karnındaki birçok memeden süt çıkarır; çıkan süt suya yayılır; yavrular analarının ardından yüzerken bunu içer. (L)

GAGALIMEMELİGİLLER çoğl. blş. i. Birdelikli memeli hayvanlar familyası; yegâne cinsi gagalımemeli hayvandır. (L)

GAGAMSI sıf. (*gaga*'dan *gaga-m-sı*). Anat. Biçimi gagayı andıran bazı çıkıntılara verilen sıfat: *Gagamsı çıkıntılar.*

— ANSİKL. *Gagamsı çıkıntılar* insanda iki çifttir. Bir çifti dirsek kemiklerinin ön-üst kısmında, diğeri şakak-üstçene ekleminin ön tarafında, altçene kemiğinin arka üst ucunda bulunur. (L)

GAGARİN (Aleksandr İvanoviç), rus subayı (öl. 1857). Kafkas savaşlarında ün kazandı, 1847'de Kutais'e askerî vali olarak tayin edildi. 1853'te türk sınırındaki birliklerin kumandasını üstüne aldı. Kendisine Suanhva eyaletini itaate zorlama görevi verilince, eyalet prensinin Tiflis'e getirilmesini emretti. Tiflis'e getirilen prens Konstantin Dadesckalian, Gagarin'e, kendi şatosunda ansızın saldırarak öldürdü. (L)

GAGARİN (Pavel Pavloviç, prens), rus siyaset adamı (Moskova 1803-Petersburg 1872). 1864'te Bakanlar kurulu ve İmparatorluk meclisi başkanı olarak kont Bliudof'un yerini aldı, sonra büyük dük Konstantin'in yardımcısı oldu. Köleliğin kaldırılması ve hukukî mevzuatın değiştirilmesi için çalıştı. (L)

GAGARİN (Yuri), sovyet hava subayı ve kozmonotu (Giatsk, Smolensk bölgesi 1934 -Vladimir 1968). 12 Nisan 1961'de, Sovyet Vostok I peykiyle dünya çevresinde 1 saat 48 dakika uzay uçuşu yapan ilk insandır. Bir uçuş denemesi sırasında düşerek öldü. (LM)

GAGAVUZCA i. (*gagavuz*'dan *gagavuz-ca*). Leng. Türk lehçelerinden biri. Kuzeydoğu Bulgaristan, Romanya, Moldavya Sovyet Sosyalist cumhuriyeti ve Ukrayna Sovyet Sosyalist cumhuriyetinde konuşulur.

— ANSİKL. Leng. Önceleri sadece bulgar topraklarında (özellikle Varna dolayları) konuşulan *Gagavuz Türkçesi,* Gagavuzların XVIII. yy.ın sonu ile XIX. yy.ın başında Besarabya'ya yerleşmeleri üzerine geniş bir alana yayılmış oldu.

Birkaç devletin sınırları içinde yayılmalarından dolayı Gagavuzların dillerinde de değişmeler oldu, hattâ bazı ağızlar ortaya çıktı: Ancak bu değişiklikler, daha çok kelime hazinesinde görülür. Besarabya Gagavuzlarının dili iki kola ayrılır: Ceader Lunga-Comrat diyalekti, Vulcaneşti diyalekti. XIX. yy. sonu ile XX. yy. başlarında rus misyonerlerince Gagavuzlar için yayımlanan kitaplarda rus alfabesine dayanan bir yazı sistemi kullanıldı. Rumen topraklarındaki Gagavuzlar da rumen alfabesine

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

dayanan bir alfabe kullandılar, Moldavya Sovyet Sosyalist cumhuriyeti, S.S.C.B.'ye bağlandıktan sonra Gagavuzca için rus alfabesine dayanan bir alfabe kabul edildi (1957).

Gagavuz Türkçesi bugünkü türk lehçelerinin güneybatı grubu (G. J. Ramstedt güney bölümü içine sokar) veya Oğuz grubu (Baskakov, Oğuz grubunun Oğuz-Bulgar bölümü içine sokar) içinde yer alır. Bugünkü Gagavuzca, Osmanlıca, eski Bulgar Türkçesi, Kıpçakça ve Karaimce ile birçok benzerlik göstermektedir. Gagavuz Türkçesi özellikle İslavcanın büyük ölçüde etkisinde kalmıştır (*ka* [veya *yka*] ekinin kullanılması: *baldıs-ka* [baldız], *dil* [değil] edatının zarf olarak, *da* edatının da «ve» anlamında kullanılması ve İslavca cümle yapısına olan benzerlik). Gagavuz Türkçesinde de bugün Türkiye Türkçesinde olduğu gibi sekiz ünlü (*a, ı, o, u; e, i, ö, ü*) kullanılır. Gagavuzcanın bir özelliği uzun ünlü bulunmasıdır: *āç* (aç), *dōru* (doru); *būday* (buğday), *būk* (büyük), *ārı* (ağrı), *sūk* (soğuk) v.d. Ayrıca yabancı kelimelerdeki uzun ünlüler de aynen kalmıştır: ar. *ālem;* fars. *zōr* v.d. Gagavuz Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde kullanılan bütün ünsüzler kullanılmaktadır.

Gagavuz Türkçesinde de bazı örnekler dışında (yuve [yuva], ayne [ayna] v.d. ses uyumu) genelleşmiştir. Bununla birlikte bazı ünsüzlerin (*c, ç, ş, y*) ses uyumunu etkiledikleri görülmektedir: *çibuk* (çubuk), *çarşi* (çarşı), *yildız* (yıldız) v.d. Gagavuzcada da *o, ö* ünlüleri yalnız ilk hecede kullanılmaktadır.

● *Özellikleri*: **1.** *e, o, ö,* ünlülerinin *g, y, v* (*f*) ünsüzleri yanında *i, u, ü*'ye çevrilmesi: *buaz* (boğaz), *yidi* (yedi), *duv-* (doğ-), *gülge* (gölge) v.d. **2.** *e, i, ö, ü* ünlülerinden önce *y* türemesi: *yebe* (ebe), *yiri* (eğri), *yev* (ev) v.d. **3.** Kelime başında *y* düşmesi: *elpeze* (yelpaze), *elken* (yelken), *ük* (yük), *ün* (yün) v.d. **4.** İlk hecede ünlü düşmesi: *blamaç* (bulamaç), *kra* (kırağı). **5.** Kelime başındaki *ı, i* ünlülerinin düşmesi: *şıla-* (*ışıla-*), *çin* (için). **6.** Kelime başında *h* ve *h̲* ünsüzlerinin düşmesi: *afta* (hafta), *akikat* (hakikat). **7.** Kelime başında *h* türemesi: *hambar* (ambar), *hateş* (ateş). **8.** *h* ünsüzünün *f* olması: *foroz* (horoz), *sarfoş* (serhoş). **9.** *n* sesinin *n*'ye çevrilmesi. **10.** Kelime sonunda *z* ünsüzünün ötümsüzleşmesi: *olmas* (olmaz), *ucus* (ucuz). **11.** Ünsüzlerin damaksıllaşması (bulgar-kıpçak etkisi ile): *d'armiş* (dermiş), *ban* (ben) v.d.

Bazı ünsüzlerin kullanılışı Türkiye Türkçesine göre birçok farklılıkar gösterir: *dart-* (tart-), *pin-* (bin-). Kelime içinde düşen bazı ünsüzler dolayısıyle ünlüler uzar: *sōra* (sonra).

● *Gramer*. Gagavuz Türkçesini diğer türk lehçelerinden ayıran en belirli fark İslavcadan gelen *ka* (*yka*) dişil ekinin kullanılmasıdır (*çingeneyke* [çingene kadın]). İsim ve fiil çekimleri Türkiye Türkçesindeki gibidir. Ancak datif yerine akuzatif, akuzatif yerine de datif kullanılır. Ayrıca datif ile lokatif de karışmıştır.

● *Kelime hazinesi*. Gagavuzcada Gagavuzların hıristiyan olması sebebiyle özellikle islavca, rumca ve rumence birçok kelime yer almıştır: rumca *ay* (kutsal); rumence, *porta* (kapı) v.b. Bazı bulgarca (*kırçmar*

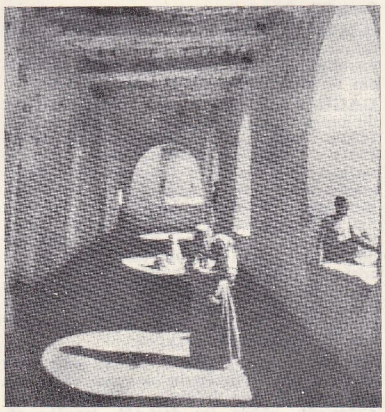

GAFSA, romalılardan kalma hamamın kapısı

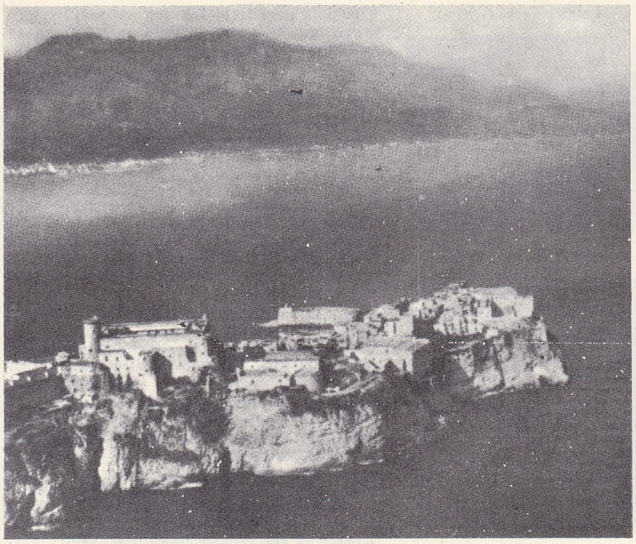

GAETA körfezin kuşbakışı görünüşü

[meyhaneci]), yunanca (*daskalos*'tan *daskal* [kilise memuru]) ve rusça kelimelere de (*çort* [şeytan], *bedra*'dan *bedra* [koval]) rastlanır. Bu diller Gagavuz Türkçesini fonetik, morfolojik ve sentaks bakımlarından da etkilemiştir. (M)

GAGAVUZLAR veya **GAGAVUZ TÜRKLERİ,** türk boyu; Kuzeydoğu Bulgaristan'da (Dobruca), Moldavya Sovyet Sosyalist cumhuriyeti ile (Comrat, Ceadar-Lunga, Kangaz, Taraçlia, Vulcanesti «rayonları») Ukrayna Sovyet Sosyalist cumhuriyetinde (eski Besarabya; İsmail ve Zaporoje bölgeleri) yaşamaktadırlar. Balkan yarımadasının birçok yerinde dağınık olarak bulunan Gagavuzlar kendileri için *Sorguç* ve *Surguç* adının yanında daha çok *Gagavuz* adını kullanırlar. Gagavuzların menşei ve tarihleri kesin olarak belli değildir. Bazı belgeler, Gagavuzların da diğer Balkan Türkleri gibi 1064'e doğru Asya'dan Avrupa'ya geldiklerini, Peçenekler ile aynı soydan olduklarını belirtmektedir. V.A. Moşkov'a göre Gagavuzlar 1064 yılından sonra Balkanlara göç eden bir oğuz grubu kalıntısıdır. K. Jirecek ise Gagavuzları moğol akınından sonra Bulgaristan'a yerleşen Kumanların soyundan sayar. T. Kowalski de Gagavuzların kuzeyden geldiklerini öne sürmüştür. Başkakoy, Gagavuzların Karadenizin kuzeyinden gelen bir oğuz grubu olduğu fikrini benimser.

Gagavuz kelimesinin nereden geldiği konusu da tartışmalıdır. Bu alanda çalışma yapan bilginlerden bir kısmı *Gökoğuz,* diğer bir kısmı da *Keykâvus* adından çıktığını ileri sürmüşlerdir.

XI. yy.da Balkanlara göç eden Gagavuzlar Ortodoks Hıristiyanlığını kabul ettiler. Osmanlı yönetiminde kaldıkları sırada müslüman Türklerle bir türlü kaynaşamadılar; Rumen ve Bulgarlarca *Ortodoks Türkleri* diye anıldılar. XVIII. ve XIX. yy.larda Balkanlarda başlayan ve bağımsız olma hedefini güden hareketler sırasında Bulgarların baskısına dayanamayan Gagavuzlar 1750-1846 yılları arasında Tuna ırmağı üzerinden Rusya'ya göç ettiler. Rusya'da Tuna bölgelerine (1769-1791 arası) ve Besarabya'ya yerleştiler (1801-1812 arası). Ruslar bu göç olayından yararlanmayı bildiler. Gagavuzlara toprak vererek Tuna sınırı boyunda yerleşmelerini sağladılar. Daha sonra Rusça öğrenmelerini kolaylaştıracak bir ortam yaratarak ruslaşmalarına çalıştılar. Savaşçı olmaları yüzünden Gagavuzlar Rusya, Romanya ve Bulgaristan'da sınır bekçileri ile görevlendirildiler.

Gagavuzlar çiftçilik, bahçıvanlık ve bağcılıkla geçimlerini sağlarlar. Gagavuzların hıristiyan olmalarına karşılık topluluk içindeki davranışları, tutumları, özellikle ilk Osmanlılarınkine çok benzer; başkalarına kulluk etmeyi pek sevmezler.

— Dil ve ed. Gagavuzların dili Türkçedir (bk. GAGAVUZCA.). Gagavuzların yazılı ede-

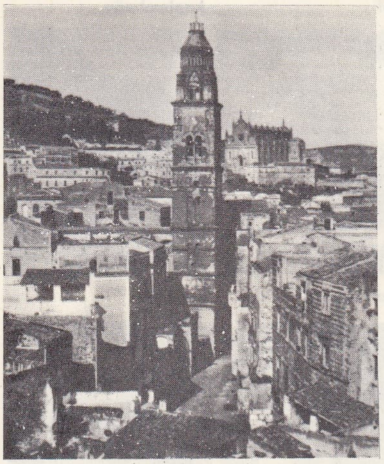

GAETA katedralin çan kulesi ve arka planda S. Francesco kilisesi

biyatları yoktur; halk edebiyatları da türkü, şarkı ve küçük destanlardan meydana gelmiştir. Hıristiyan oldukları için çok acı çektikleri osmanlı paşalarından Kara Feyzi, Vidin paşası Pazvandoğlu Osman, Dağlı ve Kırcalı çetelerinden yakınan destanları ilgi çekicidir. Gagavuz halk edebiyatı metinleri bu alanda çalışanlarca toplanmıştır. Gagavuzların yazılı eser bırakamayışları, tarih boyunca belli bir yerde oturamayışları ve belli bir eğitimden geçemeyişleri ile açıklanabilir. (L)

GAGE (Thomas), ingiliz generali (Firle, Sussex 1721-İngiltere 1787). 1754'te Kuzey Amerika'ya gönderildi, bu bölgedeki ingiliz ordusunun başında bulunan Amherst'in yerine geçti (1763-1773). 1774'te Massachusetts valiliğine tayin edildi. Aşırı bir titizlikle otoritesini saydırmağa kalkışması Lexington çatışmasına (1775) ve ilk Amerikan savaşının ilk harekâtına yolaçtı. (L)

GAGEA i. Akdeniz bölgesinde yetişen bitki.

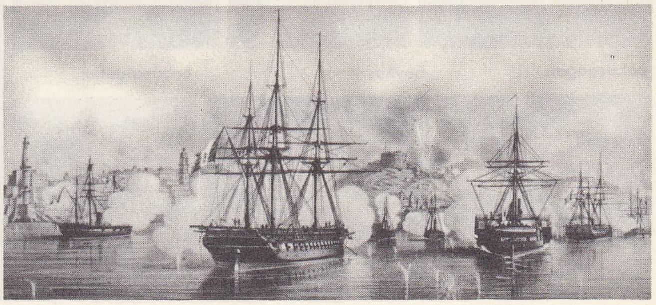

GAETA «Piemonte Donanmasının Bombalanması» L. Lebreton'un tablosu Cabinet des Estampes, Paris

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; LAROUSSE

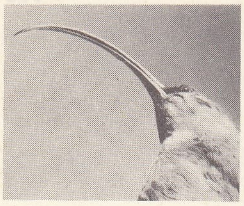
xyphoryncus

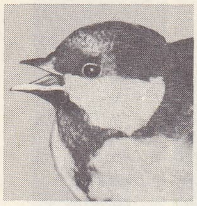
baştankara

kolibri

kivi

yeşilağaçkakan

hesperornis

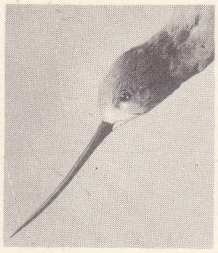
kılıçgagalı

kartal

kaplumbağa

gaga

Beslenme tarzına uygunluk bakımından memelilerde dişlerin sayısı ve biçimi nasılsa, kuşlarda da gaganın durumu aynıdır. Örnek olarak: kolibri, uçuş halinde borumsu gagasıyle çiçeklerin balözünü emer. Yeşilağaçkakan alttaki böcekleri bulabilmek için ağaçların kabuğunu deler. Yırtıcı kuşların (kartal, baykuş) gagası, et parçalamağa elverişlidir, çaprazgaga, çam kozalaklarının tohumlarını çıkarabilir. Kılıçgagalının uzun gagası göllerin dip çamurunu eşelemeğe elverişlidir. Çobanaldatan, huni şeklindeki gagasıyle sinekleri yutar. Pelikanın yem torbası, onun balıkla beslenmesi içindir. Ördek ve kaşıkgaga, gagalarının kenarıyle suyu süzerek içeride kalan canlıları yer. Fosil kuşlarda da diş bulunmaktadır (hesperornis) ve kuşlardan başka gagalı hayvanlar da vardır (gagalımemeli hayvan, kaplumbağa).

çaprazgaga

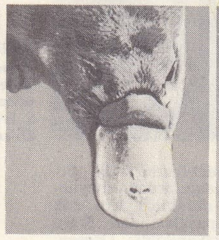
gagalımemeli

papağan

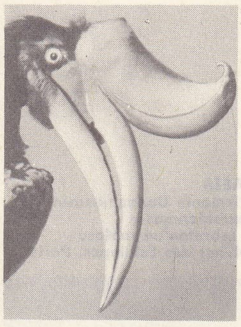
kalao

marabut

kaşıkgaga

ördek

pelikan

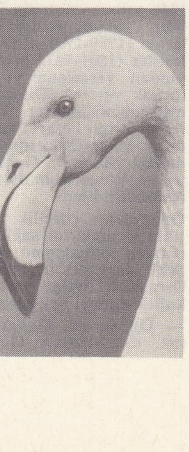
pembe flaman

pabuçgagalı

baykuş

çobanaldatan

Çiçekleri genellikle tek tek ve sarıdır; çok erken çiçek açar; soğanla çoğalır. (Zambakgillerden.) [L]

GAGERN (Heinrich, baron VON), alman devlet adamı (Bayreuth 1799-Darmstadt 1880). Liberal ve birlikçi harekete katıldı, 1832'de Diyet'ten milletvekili seçildi. Demokrasi davasını destekledi. 1847'de yeniden seçildi. 1848'de ihtilâl tehditleri karşısında, Büyük dük von Hesse'nin kurduğu liberal bakanlığın başına getirildi. Frankfurt parlamentosunun başkanı iken Millî bakanlığın başına geçti ve Friedrich-Wilhelm IV'e imparatorluk tacını giymesini teklif etti. Prusya kralının bunu kabul etmemesi üzerine görevinden ayrıldı ve siyasetten çekildi. (L)

GAGGENAU, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) kasaba, Kara Orman'ın kuzeybatısında, Karlsruhe'nin güneyinde; 6 300 nüf. Otomobil yapımı (ağır vasıta.) [L]

GAGİK, Ani'li Bagratid hanedanından iki ermeni kralının adı: —GAGİK I devrinde (hük. 989-1020) Ermeniler bir dereceye kadar bağımsızlık ve refah kazandılar. —GAGİK II, 17 yaşında ermeni büyüklerince kral seçildi (hük. 1042-1045). Bunun zamanında Ermeniler Bizans hâkimiyetine girdiler. Gagik II, Bizanslılarca öldürüldükten sonra, Ermeniler Kilikia'ya göç etmeğe başladılar. (ML)

GAGİNİ, Lugano'lu italyan heykeltıraş ailesi. Ailenin bir kolu XV. yüzyılda ve XVI. yüzyılın başında Sicilya'da, öbür kolu Güney İtalya'da, Fransa'da ve İspanya'da yaşadı: ANTONELLO (Palermo 1478-ay.y. 1536), 1498'den 1508'e kadar Messina'da çalıştı, 1510 yılında Palermo katedralinin korusu için mermerden heykel ve alçak kabartmalarla büyük bir süsleme (parçaları müzede), ayrıca bir Meryem (1529, Palermo) ve bir Vaftizci Yahya (1521, Castelvetranon) heykeli yaptı; — DOMENİCO (? - Palermo 1492), yeğeni Elia ile birlikte Cenova'da (1456, katedralde Vaftizci Yahya kilisesi), sonra Palermo'da (1456) çalıştı; —PACE, Amadeo ile beraber önce Pavia manastırında, sonra Cenova'da çalıştı. Buradan Fransa'ya birçok eser gönderdi (Gaillon şatosu için çeşme; Folleville'de, Raoul de Lannoy'un mezarı). [L]

GAGLİANO, çalgı yapımcısı napolili aile. Yetiştirdiği en ünlü ustalar şunlardır: ALESSANDRO (1640'a doğr.-Napoli 1728'e doğr.). — NİCOLA, öncekinin büyük oğlu (Napoli 1670'e doğr.-1740'a doğr.) ve iki oğlu FERNANDİNO ile GUİSEPPE; — GENNARO, Nicola'nın kardeşi (Napoli ?-Napoli 1770'ten sonra). [L]

GAGLİANO (Marco DA). Bk. MARCO DA GAGLİANO.

GAGNEBİN (Henri), isviçreli besteci (Liège 1886). Barblan, Vierne, Selva ve d'Indy'nin öğrencisi, Paris'te Redemption'un (1910-1916), sonra Lozan'da Saint-Jean kilisesinin org'cusu (1916-1925), daha sonra Cenevre konservatuvarı müdürü oldu (1925-1957). Birçok oda müziği (keman sonatları, viyolonsel sonatları, yaylı çalgılar için 3 tane dörtlü), piyano (iki toccata) ve org (42 tane *Huguenot Mezmurları Üzerine Parçalar*), orkestra (üç senfoni: 1911, 1921, 1953) eserleri üç *Senfonik Tablo,* bir *Koreografik Senfoni,* bir piyano konçerto'su, oratoryo'lar (*Assisi'li Aziz Francesco,* 1933; *Dünyanın Geçiciliği Üzerine Requiem,* 1939) yazdı. (L)

GAGNEPAİN (François), fransız botanikçisi (La Charité, Nièvre 1866-Nice 1952). Zencefilgilleri inceledi ve Finet ile birlikte *Contributions à la Flore de l'Asie Orientale* (Doğu Asya Florası Hakkında) adlı eseri yazdı. *La Flore Générale de l'Indochine* (Çinhindi'nin Genel Florası) adlı eserin hazırlanmasını yönetmekle görevlendirildi, bu eserde yer alan yetmiş familyayı tanıttı. Botanik alanında birçok kısa eser yazdı, ayrıca otuz yedi yeni bitki cinsi ile sekiz yüz kırk yeni bitki türünü tanımladı. (L)

GAGNERAUX (Bénigne), fransız ressamı (Dijon 1756-Floransa 1795). François Devosge'ın öğrencisi, Bourgogne eyaletleri tarafından düzenlenen bir yarışmayı kazandı, Roma'ya gönderildi. Orada isveç kralının dikkatini çekti, saray başressamlığına getirildi. Dijon, Montpellier, Cenevre, Milano müzeleriyle Stockholm Krallık sarayında eserleri vardır. (L)

GAGNOA, Fildişi Kıyısı'nda (Güneybatı idare bölgesi) şehir, ilçe merkezi; 13 600 nüf. Ticaret merkezi (kahve). Büyük kahve ve kakao tarımı işletmeleri. Orman işletmeleri. — *Gagnoa ilçesi,* 104 513 nüf. (L)

GAGNON (Clarence), kanadalı ressam ve gravürcü (Montreal 1881-ay.y. 1942). Paris'te Jean-Paul Laurens'in öğrencisi oldu. Açık ve canlı tablolarına konu olarak Québec çevresinin peyzajlarını ve halkını seçti. (L)

GAGNY, Fransa'da Seine-Saint-Denis idare bölgesinde kanton merkezi, Paris'in doğu banliyösünde; 29 004 nüf. Alçı taşı ocakları. Saatçilik. (L)

GAGRA, S.S.C.B.'de (Gürcistan, Abhazistan) iklimi sağlığa yararlı merkez, Karadeniz kıyısında, Soçi ile Suhumi arasında. Meyve, çay ve tütün işleyen sanayi tesisleri. (L)

GAGUİN (Robert), fransız hümanisti ve diplomatı (Calonne-sur-Lys 1425'e veya 1433'e doğr. - Les Prévins, Arras yakını 1501). Teslisciler tarikatındandı. 1473'te tarikatın başına geçti. Louis XI tarafından gönderildiği (1477) Frankfurt diyetinde, Burgogne'lu Marie ile Avusturya'lı Maximilian'ın evlenmelerini önlemeğe çalıştı, fakat başaramadı. Guillaume Fichet'nin dostuydu ve zamanının ilâhiyat tartışmalarına ve edebiyat hareketlerine karıştı. Başlıca eserleri: mektuplar, nutuklar ve *Compendium de Origine et Gestis Francorum* (Frankların Kökü ve İcraatı Hakkında Toplu Eser) adlı bir Fransa tarihi. (L)

—GÂH veya **—GEH** ek. (fars. *-gâh* veya *-geh*). *Esk.* Kelimelerin sonuna eklenerek zaman ve mekân bildiren kelimeler yapar: *Ciğer-gâh,* göğüs, iç; *dest-gâh,* tezgâh; *güzer-gâh,* yol üstü; *ikamet-gâh,* ikamet yeri;

Foto. LAROUSSE

karar-gâh, durulan yer; *lenger-gâh* («demir atılan yer»), liman; *namaz-gâh,* namaz yeri; *seher-gâh,* sabah vakti; *şeban-gâh,* akşam vakti; *tecelli-gâh,* tecelli yeri. (M)

GÂH veya **GEH** zf. (fars. *gāh* veya *geh*). *Esk.* Zaman, an: *Didi biri kim şehrimizin hâkim-i vakti / Hayr etmeğiçün halka gelür mescide her gâh* (Bağdatlı Ruhî). ‖ Bazen: *Gâh odunda vü gâh suda idi / Dün ü gün kahr ile kısuda idi* (Şeyhî). *Âşık Ömer'i ki gâh alırdım / «Uçkur» sözüne şaşar kalırdım* (Ziya Paşa). [Bk. KÂH] ‖ *Gâh-be-gâh,* arada sırada. ‖ *Gâh ü bîgâh* (veya *gâh ü nâ-gâh*), vakitli vakitsiz: *Şu'le-i hüsnüne gözler kamaşır baktıkça / Gâh ü bigâh gelip şöyle dura nur gibi* (Nedim). *Bâliş-i nâza yaslanıp ol mâh / Gâh ü nagâh eder nihânî âh* (Velid).

◆ **Gâh gâh** zf. *Esk.* Arada sırada: *Yadınla çeşm-i hasreti yumdukça gâh gâh* (Tevfik Fikret).

◆ **Gâhî** veya **gâhîce** zf. *Esk.* Bazen, ara sıra: *Lâkin gâhî tecavüz etmiş / Ta mertebe-i mizaha gitmiş* (Ziya Paşa). *Öttürüp boru gibi gâhice çatlak âletin / Nefesi yetse çalardı kaba surnâ-yı sühan* (Sümbülzade Vehbi). [M]

GAHANBAR, Zerdüşt dininin takvim ile ilgili tören ve âyinlerine Avesta'da verilen ad. Avesta yılındaki mevsimlere bağlanan bu bayramlardan altısı bilinmektedir. En büyük bayram olan Gahanbar yıl sonuna ve ilkbahar dönencesi arefesine (15-20 mart [*fravartin* ayı] arası) rastlar. (L)

GAHAR, Hindistan'ın Ravalpindi, Atak ve Cehlam bölgelerinde, Hazara yöresinde yaşayan müslüman bir kabile. Kuzeybatı Hindistan'ın dağlık kısımlarında yerleşen kabilelerin en önemlisi, Gahar'lar, Racput soyundan gelen komşularından apayrı özellikler taşır. Hazara yöresindeki Gahar'ların başkanı olan Raca Chandad Han, kabilesinin İran'dan geldiğini, Gazneli Mahmud ile Hindistan'a girdiğini, kendisinin de Nûşirevan ve Yezdicerd soyundan olduğunu ileri sürdü. Gabar'ın iranlı değil, orta asyalı olduğunu gösteren belirtiler vardır. Bunlar, Kuşanlarla Akhunların göçleri arasında geçen sürede Hindistan'a gelmiş olabilirler. Ancak hangi soydan çıktıklarını açıklayan bir kaynak bilinmiyor. Cunningham, Gahar'ların Kuşanlar soyundan geldiğini söyler. *Firişte Tarihi*'nde bunların Guhur adlı kabile olduğu, Gazneli Mahmud'a karşı Hindistan'ı tuttuğu, 1205'te Muhammed bin Saman ile savaştığı, onu öldürdüğü yazılıdır. *Tarih-i Yeminî* ve *Tabakat-ı Nasirî* gibi eski kaynaklarda Gahar'ların adına rastlanmıyor. 1519 Yılında, Kûh-ı Cûd dağı yamaçlarında iki Gahar kabilesi arasında birtakım olayların çıktığına, Babur'un onların elinde bulunan Palahar kalesini aldığına bakılırsa, XVI. yy.ın başlarında bunların o çevrelerde önemli bir yer tuttuğu anlaşılır. Gahar'ların başında bulunan Hati Han, bir aralık Babur'a başkaldırmışsa da sonunda boyun eğmek zorunda kalmıştır. Tatar Han ayaklanmada Babur'un tarafını tutmuş, başkanlığı Hati Han'ın elinden almıştı. Tatar Hanın oğullarından Sultan Sarang ile Sultan Adam'ın bu kabile üzerinde etkili oldukları, bir bakıma kabileyi hâkimiyetleri altında bulundurdukları biliniyor. Sarang Hanın torunu Nazar Hanın Gahar kabilesinden düzenlenmiş 500 kişilik bir askerî gücü olduğu bazı kaynaklarda yazılıdır. Ayrıca 1607 yılında Gahar ülkesini gezen Cihangir, sınırlarının Ravalpindi ile Hasan Abdal topraklarına kadar uzadığını yazar, halkının kavgacı, geçimsiz olduğunu söyler. Moğolların bu ülkeleri ele geçirmeleri üzerine Gahar'lar devlet işlerinde önemli görevler aldılar. Gahar'ları en çok ezen, baskı altında bulunduran, bir ara ülkelerini ele geçiren Sikhler oldu.

Gahar'ların çoğu şiî mezhebine bağlıdır. Kabilenin Adamal, Sarangal, Bugial, Firozal ve Iskandral adı verilen beş sopu vardır. Sop adları eski atalarının adlarından gelir. Adamal ve Sarangal'ların adı Ekber zamanında kabilenin başında bulunan Adam ve Saran'ın adından türetilmiştir. Bunları yönetenlere eskiden sultan denirdi. Sikhlerin hâkimiyeti altına girdikten sonra sultan adının yerini raca aldı. Gahar'ların son başkanı raca Cihandad Han 1906 yılında öldü. Yerine Hazara Gahar'larının başkanı oğlu raca Ali Haydar Han geçti. (M)

GAHN (Johan Gotlieb), isveçli kimyacı ve mineraloji bilgini (Voxna 1745-Stockholm 1818). Bazı maden ocakları ve demir fabrikaları müdürlüklerinde bulundu, mineraloji alanında incelemeler yaptı, kemiklerdeki fosforu ve 1774'te ilk olarak manganezi*buldu. (L)

GAHNİT i. (özel ad *Gahn*'dan, fr. *gahnite*). Miner. Formülü $ZnAl_2O_4$ olan tabiî çinko alüminat; bu maddeye Haüy, çinkolu spinel, Ekeberg ise otomolit adını vermiştir. (L)

GAHURA (Frantişek), çek mimarı ve heykelcisi (Zlina 1891). J. Kotera'nın öğrencisi ve ülkesindeki akılcı akımın en büyük temsilcilerinden biri idi. Sanayi merkezleri ve Bata fabrikalarının konutlarında; özellikle sanayi şehri Zlina'nın kurulmasında çalıştı (Belediye sarayı, Komensky anıtı, şehir nazım planı). [L]

GÂHVÂRE. i. Bk. GEHVARE.

GAÎ sıf. (*ğāye*'den *ğā'î*). *Esk.* Amaç ve sonuçla, gaye ile ilgili.

◆ **Gaîye** sıf. *Esk.* Gaî'nin dişili. ‖ *İllet-i gaîye,* bir işten elde edilecek sonuç, bir işin elde edilmeğe çalışılan sonucu.

— Fels. *Esk.* Bir işin *«illet-i gaîye»*si olduğu inancı. Bk. EREKÇİLİK. (M)

GAİA. Bk. VİLA NOVA DE GAİA.

GAİA veya **GE.** Yun. mit. Nyks ile Eros'tan doğan Dünya. Başlangıçta Evren'i yöneten ilke. Gaia, Kosmos'un ilk maddî gerçekliğidir. Gökyüzü Uranos, ona doğru eğilerek Titanlar'a, Kiklopslar'a, canavarlara can verdi. Oğlu Kronos'u eline bir orak tutuşturarak Uranos'u parçalamağa teşvik eden Gaia'dır. Sonra da küçük Zeus'u Kronos'a karşı korudu. Kozmogoni masallarında Gaia koruyucu rolü oynar ve erkek unsurların (Uranos ve Kronos) bencilliğine karşı hayatın sürekliliğini sağlar. (L)

GAİANAS, eski Bizans'ın paralı got askerî birliklerinin kumandanı. IV. ve V. yüzyıllarda devlet işlerinde etkili oldu. Frigya'da bulunan Ostrogotlar'ın şefi Trivigildos'la anlaşarak ayaklandı ve birlikte İstanbul'u ele geçirdiler (399-400). Gotlar'ın aşırı istekleri karşısında ayaklanan İstanbul halkı Gotları şehirden kovdu. Bundan sonra Gaianas Trakya'yı yağma ederek Alidos yoluyle Asya'ya geçmek istedi. Fakat imparatora bağlı olan got Franittas, Gaianas'ı takip ederek öldürdü. Bu hareketinden dolayı Franittas'a vali unvanı verildi. (L)

GAİANOS veya **GAİNAS,** İskenderiye patriği (537-538). Halikarnassos piskoposu, Aphthartodoketismos (mezhep sapkınlığı) şefi İulianos'un taraftarlarının ilk İskenderiye patriği. İsminden dolayı, taraftarlarına *Gainitai* adı verildi. Monofizit patrik Timotheos'un yerine patrik seçildi. Fakat monofizit'lerin diğer bir kısmı, Antakyalı Severos'un taraftarları, Theodosios I'i patrik seçtiler (537). Bu olay iki taraf arasında kavgalara sebep oldu. İulianos, Gaianos ve Theodosios'u İskenderiye'den uzaklaştırarak olaylara son verdi. (L)

GAİB sıf. Bk. GAİP.

GAİB MEHMED HAN, Türkistan hanlarından bir kazak hanının adı. Ahmed III'e Seyid Mehmed Kuli Bey ile gönderdiği 1713 tarihli bir mektubundan, XVIII. yy. başlarında yaşadığı anlaşılır. Bu mektubunda, Osmanlılar ile arası iyi olan kalmuk hanı Ayube'nin kötülüklerinden yakınarak, ona karşı savaşa girişmek istediği, fakat bunu Osmanlıların nasıl karşılayacağını, kurnazca öğrenmek niyetini sezdirir bir hava vardır.

Gaib Mehmed Han, Ruslarla kendi sınırları arasında yaşayan Eşnek müslümanlarının koruyucusu görünerek, Ruslara karşı da savaşmayı düşünüyordu. Yalnız başına bu işi başaramayacağını anladı. Prut savaşının ne durumda olduğunu ileri sürerek Osmanlılardan üstü kapalı bir dille bu konudaki düşüncelerini öğrenmek istedi. Osmanlılar, onun mektubuna verdikleri şubat 1715 tarihli karşılıkta, Ruslarla barış imzaladıklarını, Eşnek'in kendilerini ilgilendirmediğini bildirdiler. (M)

GAİDOZ (Henri), fransız arkeoloji ve mitoloji uzmanı (Paris 1842-ay.y. 1932). École Pratique des Hautes Études'de kelt dili ve edebiyatı bölümünün yöneticisiydi. *La Revue celtique*'i kurdu. 1877'de *Mélusine* adında bir mitoloji, edebiyat ve halk efsaneleri derlemesi yayımladı. Başlıca eserleri: *La Religion Gauloise* (Galyalıların Dini) [1879-1881]; *Les Religions de la Grande-Bretagne* (Büyük Britanya Dinleri) [1885] v.b. (L)

GAİFEROS ve **MELİSENDA,** bir ispanyol romans tercümesinin kadın ve erkek kahramanları. Kahraman Gaiferos Roland'ın yeğeni, güzel Melisenda da Charlemagne I'in kızıdır. Eser ihtimalle fransız kaynaklı bir efsaneden alınmıştır. (L)

GAİGNİÈRES (Roger DE), fransız bilgini ve koleksiyoncusu (Entrain-sur-Nohain, Nivernais, 1642-Paris 1715). Guise dükünün yaveri, sonra Joinvile prensliğinin genel yönetmeni oldu (1679). Hayatını din adamlarının tarihi ve soy kütükleri için yararlı olabilecek belgeleri derlemeğe verdi. Taşra gezileri sırasında pek çok özel arşiv gezdi, birçok belgenin kopyalarını çıkardı ve pek çok portre kopya ettirdi. 1711'de bütün bu derlemelerini hayatı boyunca yararlanmak şartıyle Krallık kitaplığına armağan etti. Gaignières derlemeleri bugün Fransız Millî kitaplığında Elyazmaları bölümüyle Basma Eserler bölümündedir. (L)

gagalımemeli hayvan

GAİL, Avusturya'da ırmak, Villach'ın aşağı kesiminde kavuştuğu Drava'nın kolu; 125 km. Carnia Alpleri ile *Gail Alpleri* (*Reisskofel*'de 2 369 m) arasında *Gailtal*'ı akaçlar. (L)

GAİLDE, GAİDE veya **GUALDE** (Jean), fransız heykeltıraşı ve mimarı (öl. Troyes 1519). Troyes'da Madeleine kilisesinin yapımcısı. Bu kilisenin koro kısmını bitirdikten sonra, 1508'den 1517'ye kadar mimberin heykellerini yonttu. (L)

GAİLE i. (ar. *ğā'ile*). Sıkıntı, üzüntü, dert, keder. ‖ Uğraştırıcı, pürüzlü iş: *Bir Bulgar kızı kaçırarak, gaile içinde bocalayan zavallı devletin başına yeni müşkülât çıkarmak!* (Ömer Seyfeddin). ‖ Baş derdi, belâ, felâket, istenmeyen durum: *Bu gaileyi de atlatırsan, sana karada ölüm yok.* ‖ *Esk.* Savaş, mücadele. ‖ *Gaile-i zâile,* geçen savaş, atlatılan sıkıntı.

◆ **Gaileli** sıf. Sıkıntısı olan, dertli. ‖ Gaile çıkaran, üzüntü veren, başa dert olan: *O gaileli işle uğraşmasına bir türlü gönlümüz razı olmuyordu.*

◆ **Gailesiz** sıf. Gailesi olmayan: *Gailesiz bir adam.* ‖ Gaile çıkarmayan. (M)

GAİLLAC, Fransa'da Tarn idare bölgesinde (Albi idare çevresi) kanton idare merkezi; 9 058 nüf. Şehir, 960'ta Toulouse'lu Raimond I tarafından yaptırılan Saint-Michel benediktin manastırının çevresinde kuruldu. (L)

GAİLLARD (Augier), güney fransa lehçesiyle yazan fransız şairi (Rabastens, Albigeois 1530'a doğr. - 1592'den sonra). Araba yapıcısıydı. Reformdan yana olanlarla birlikte Din savaşlarına protestan saflarında katıldı. Önce Montauban'a, sonra da Béarn'a sığındı; Henri Albret tarafından korundu. 1579'dan itibaren şiirler yayımlamağa başladı. Bu eserlerin en önemlisi *Lou Banquet d'Augier Gaillard, Roudié dé Rabastens en Albigez* (Albigeois'da, Rabastens'te Araba Ustası Augier Gaillard'ın Ziyafeti) [1583] değişik konulardaki eserlerden meydana gelen bir derlemedir. Büyük bir ko-

Yuri GAGARİN

Foto. *LAROUSSE ; Cumhuriyet arşivi*

laylıkla yazardı ve canlı bir üslûbu vardı. Zaman zaman kaba deyişler kullanılmıştır. Anılmağa değer diğer eserleri: ***Lou Libre Gras*** ve ***Les Amours Prodigieuses d'Augier Gaillard*** (Augier Gaillard'ın Harikulâde Aşkları) [1592]. (L)

GAİLLARD (Eugène), fransız süsleme sanatçısı (1862-Paris 1933). Sanatın ve sanayinin yenilenmesinin öncülerinden biriydi. Bu düşüncesini öğreti ve tartışma yazılarında açıkladı: ***A Propos du Mobilier*** (Mobilya Hakkında) [1906]; ***Cahiers du Décorateur et de L'Artisan*** (Süslemeci ve Zanaatçının Elkitabı) [1906]. Paris Süsleme Sanatları müzesinde birçok döşeme eşyası, Hamburg müzesinde bir yemek odası takımı vardır. 1914'ten sonra çalışmalarına son verdi. (L)

GAİLLARD (Gabriel Henri), fransız yazarı (Ostel, Picardie 1726-Saint-Firmin, Chantilly yakını 1806). Birçok edebî ve tarihî eser yazdı: ***Histoire de la Rivalité de la France et de l'Angleterre*** (Fransa ile İngiltere Arasındaki Rekabetin Tarihi) [1771-1777]; ***Histoire de la Rivalité de la France et de l'Espagne*** (Fransa ile İspanya Arasındaki Rekabetin Tarihi) [1801]; ***Grand Dictionnaire Historique*** (Büyük Tarihî Lûgat) [1789-1804]. (L)

GAİLLARD (Marius François), fransız bestecisi ve orkestra yöneticisi (Paris 1900). Lirik parçalar yazdı. Başlıca eserleri: ***Şölen Sırasında Dans*** (1924); ***Marianne'ın Kaprisleri*** (1924); üç senfoni (1927-1937); piyano ve orkestra için yazdığı ***Epinal Tasvirleri*** (1929); yaylı çalgılar için bir dörtlü (1954) ve ***Mallermé'den Üç Şiir***. (L)

GAİLLARD (Paul André), isviçreli bestecı, orkestra yöneticisi ve müzik yazarı (Montreux 1922). Ses ve çalgı için eserler (***Au Temps des İmages*** [1955]; ***Entre Vigne et Jardin*** [1955]); oda müziği, sahne müziği besteledi. Ayrıca Ortaçağ fransız saz ozanları, Franck, ***Loys Bourgeoys*** (1948) ve Beethoven'in *do* missası (1952) üstüne incelemeler yazdı. (L)

GAİLLARD (Pierre Alexandre), fransız yazarı (Rouen 1708-1779). Fransa'da bir veznedarın oğluydu. 1738'de bir oyuncu topluluğuyle Rouen'dan geçen Bayan Clairon ona bir süre ilgi gösterdi, yardım etti ve Gaillard bu ilhamla çeşitli adlar altında tekrar tekrar yayımlanan ***Mémoires de Mlle Frétillon*** (Bayan Frétillon'un Hatıraları) [1740] adında bir yergi yazdı. İki de romanı vardır: ***Mémoires du Comte Kermadec*** (Kont Kermadec'in Hatıraları) [1740-1741] ve ***Jeannette Seconde ou la Nouvelle Paysanne Parvenue*** (İkinci Jeannette veya Sonradan Görme Köylü Kızı) [1744]. (L)

GAİLLARD D'AİME (Felix), fransız siyaset adamı (Paris 1919). Maliye müfettişliği yaptı (1943). Fransız Direnme hareketine katıldı ve 1944'te Fransa'da geçici hükûmet genel delegesi Alexandre Parodi'nin yardımcısı oldu. 1946'da Charente radikal-sosyalist milletvekili olan Gaillard birçok fransız hükûmetinde görev aldı. Haziran 1957'de maliye bakanı, 5 kasımda başbakan oldu. Hükûmetin devrilmesi (15 nisan 1958), IV. Cumhuriyet buhranına yolaçtı. Eylül 1958'de, radikal ve radikal-sosyalist partinin başkanlığına seçildi. (L)

GAİLLARDE [gayard] i. (fr. k.). XVI. yy.'da moda olan salon dansı.

— ANSİKL. Üç zamanlı ve canlı bir dans. Genellikle beş adımda oynanır; şarkıyle söylendiği gibi lavta veya eski zaman gitarıyle de çalınırdı; adımları bakımından benzeştiği *romanesco, la tradiore* gibi italyan danslarından gelmiş olabilir. XVI. yy. sonundan itibaren modası geçmeğe başlayan bu saray dansı, ancak org tablaturalarında (Amerbach, 1571), daha sonraları da koreografilerde görülür oldu. Zamanımızda *gaillarde* yeniden bazı büyük balelerde yer almağa başlamıştır. (İbert'in *Diane de Poitiers*'si.) [L]

Heinrich von GAGERN

GAİLLARDET (Frédéric), fransız oyun yazarı ve gazetecisi (Auxerre 1808-Le Plessis-Bouchard, Seine-et-Oise 1882). Tonnerre'de avukattı; Harel tarafından A. Dumas père'e düzelttirilen ve yalnız Dumas'nın adıyle oynanarak büyük başarı kazanan bir oyun yazdı. Bunun üzerine Gaillardet, Dumas'yı düelloya çağırdı, mahkemeye verdi ve davayı kazanarak Dumas'nın adını sildirtip kendi adını yazdırttı. 1839'da Birleşik devletlere gitti ve New York'ta *le Courrier des Etats-Unis* adında bir fransız gazetesi çıkardı. 1848'de Fransa'ya döndükten sonra uzun süre *la Presse*'te çalıştı. (L)

GAİLLARDİA i. (fransız botanikçisi *Gaillard de Morentonneau*'nun adından). Amerika menşeli bitki; yaprakları bütün veya yuvarlak dişli, altın sarısı kömeçli, iki renk dilciklidir (kırmızı ve sarı). [Daha çok süs bitkisi olarak kullanılır. Bileşikgiller familyasındandır.] (L)

GAİLLON, Fransa'da Eure idare bölgesinde (Andelys idare çevresi) kanton idare merkezi, Sen'in vâdisinde; 3 152 nüf. Kardinal Georges d'Amboise tarafından Rouen başpiskoposları için yaptırılan şato. Şato'nun dua salonunun mimberindeki başlıca motif *Ejderha ile Savaşan Aziz Georgius* (Louvre müzesi), Michel Colombe tarafından yapılmıştır. (L)

GAİMAR (Geoffroi), anglonorman kronikçisi (XII. yy.ın ilk yarısı). 8 Heceli ve düz kafiyeli mısralarla *Estorie des Engles* (İngilizlerin Tarihi) adında bir kitap yazdı. Bu eser, 1100 yılına kadar uzanır. (L)

GAİMARD (Joseph Paul), fransız tabiat bilgini (Saint-Zacharie, Vat 1790-Paris 1858). Meşhur *Astrolabe* seferine (1826-1829) katıldı; *Recherche* gemisiyle, Avrupa'nın kuzey bölgelerinde araştırmalar yapan Kuzey Araştırma komisyonunun çalışmalarını yönetti (1836-1840). Bu komisyonun gözlemlerini, *Voyages de la Commission Scientifique du Nord* (Kuzey Araştırma Komisyonunun Yolculukları) adındaki eserinde topladı. (L)

Gaines formülü, Gaines'in öne sürdüğü süt oranı formülü. Yağ oranı değişik inek sütlerini yüzde 4 yağlı süte göre değerlendirerek birbiriyle kıyaslamağa yarar. Yüzde X yağlı maddesi bulunan S miktarındaki sütün tekabül ettiği yüzde 4 yağlı süt miktarı aşağıdaki formülle bulunur:
Yüzde 4 yağlı süt = 0,45 + S X X X 15. (L)

GAİNSBOROUGH, Büyük Britanya'da (Lincolnshire) şehir, Trent ırmağı kıyısında; 17 500 nüf. XV. yy.dan kalma şato. Traktör yapımı. (L)

GAİNSBOROUGH (Thomas), ingiliz ressamı (Sudbury, Sufolk 1727-Londra 1788). Bir kumaş tacirinin oğluydu. Daha çocukluk çağında ders görmeden resim yapmağa koyuldu, on dört yaşında hayatını kazanmak için Londra'ya gitmek zorunda kaldı. Londra'da, çeşitli mesleklere girip çıktı, nihayet gravür kalıpçılığında kendi yeteneklerine uygun bir saha buldu. Gravelot Resim okuluna gitti, Francis Hayman'dan bazı öğütler aldı. Genç yaşta (19) evlenmesi, kendini bütünüyle sanatına vermesini kolaylaştırdı. Önce İpswich'e (1746), daha sonra Bath'a (1760) yerleşti. Şöhreti taşrada yaygındı ama yüksek tabakadan müşterileri de vardı. 1774'te kesin olarak Londra'ya yerleşti, Kraliyet akademisi üyeliğine seçildi; manzara resminde Wilson'dan üstün, portrecilikte Reynolds'a eşit sayılmağa başlandı. Gainsborough, resimde en tipik biçimde ingiliz olan bir resim ustası sayılır ve her konuyu soylu bir biçimde yorumlayan bir ressamdır. Sağlam bir kuruluşu olan manzaraları en az portre çalışmaları kadar başarılıdır. Portrelerinde kadınları kibarlaştırır, inceltir, saçlarının çekiciliğini, giysilerinin güzelliğini ortaya koyar, gözkapaklarını anlamlı bir biçimde kısar ve gözleri hayat dolu bir bakışla canlandırır.

En önemli eserleri: *Mrs. Siddons'ın Portresi* (National gallery), *Linley Kız Kardeşlerin Portresi* (Dulwich müzesi), Reynolds'un, soğuk bir renk olan mavinin bir tabloda hâkim renk olamayacağı yolundaki iddiasına karşılık olarak yaptığı ünlü *Mavi Çocuk* (Los Angeles); *Suffolk Manzarası* (Dublin, İrlanda Millî müzesi); *Sanatçının Kızları* (Londra National gallery); *Köprü; Miss Elisabeth Singleton, Miss Margaret Gainsborough; Mrs. Gainsborough* (Londra, Courtauld İnstitute of Art). [L]

GAİP veya **GAİB** sıf. (ar. *ġıyāb*'dan *ġā'ib*). *Esk.* Göz önünde bulunmayan, hazır olmayan, nerede olduğu bilinmeyen, kayıp: *Mevsim sonu öyle bir zaman ki / Gaib bir musıkîydi sanki* (Yahya Kemal). *Bir köy bu sükûnetle ezilmiş gibi gaib* (Tevfik Fikret). || İ. Bilinmeyen âlem: *Cenab-ı Hak rezzak-i âlemdir. Elbet, sana da gaip hazinesinden başka bir kapı açar, dedi* (R.N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Gaipten haber vermek* veya *gaipten söylemek*, bilinmeyeni önceden tahmin ederek söylemek. Bilinmeyecek bir şeyi bildirmek. || *Gaiplere (kayıplara) karışmak*. Bk. KAYIP. || *Gaipten ses gelmek*, görünmeyen ve bilinmeyen bir âlemden ses gelmek: *Vesvese zindanı, ki karanlığında cinler kanatlanıp uçuşur, gaipten sesler gelir, sarnıçtan hayaletler görünür* (F.R. Atay).

— Dil. bil. *Esk.* Üçüncü şahıs, o.

— Huk. Bk. GAİPLİK.

◆ **Gaibane** zf. *Esk.* Görmeden, görünmeden, arkadan, gizli gizli. (M)

GAİPLİK i. (ar. *ġā'ib*'den türk. *gaip-lik*). Gaip olma hali.

— Huk. Bir kimsenin ölüm tehlikesi içinde kaybolması veya kendisinden uzun süre haber alınamaması sonucu, hâkim kararı ile kişiliğine son verilmesi. || *Gaiplik kararı (vermek)*, kanunen ölmüş olduğu sanılan bir kimsenin gaip olduğunu ilân etmek. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Gaiplik kararı*, gerçekte ölüm kararı değildir. Sadece, ilgili kişileri, gaibin ölmüş bulunduğunu ispat etme mükellefiyetinden kurtarır. Bu kararın verilebilmesi için şu iki durumdan biri söz konusu olmak gerekir: **1.** büyük bir ölüm tehlikesi içinde kaybolma; **2.** uzun süreden beri haber alınamama. Birisi hakkında gaiplik kararının istenebilmesi için o şahsın ölümüyle sonuçlanmış olması, pek muhtemel bir tehlike içinde bulunması ve tehlikenin doğumundan itibaren en az bir yılın geçmesi gereklidir (Med. kn. md. 31/I). Meselâ bir savaşta kaybolma, çok iyi yüzme bilen bir kimsenin bir deniz kazasında kaybolması gibi. Durum ölüm karinesinden farklıdır (bk. ÖLÜM *karinesi*). Ölüm tehlikesinin var olup olmadığı somut olaylara göre tespit edilmelidir. Başlangıçta tehlikesiz olarak görünen bir yat gezintisi, havanın kasırgaya dönmesiyle ölüm tehlikesi ihtimalini doğurabilir. Uzun süreden beri haber alamamadan dolayı gaiplik kararının verilebilmesi için, bir kimseden son haber alma tarihinden itibaren beş yılın geçmiş olması gereklidir (Med. kn. md. 31/I). Ancak bu halde de herhangi bir sebeple uzun zaman haber alınamaması yeterli değildir. Ölümü muhtemel gösterecek bir durumun bulunması lâzımdır. Meselâ Almanya'ya çalışmak için giden ve mektup yazma alışkanlığı olmayan bir kimseden uzun zaman haber alınamaması onun için gaiplik kararının verilmesine yeterli olmaz. Oysa, gayet düzenli bir hayat yaşayan ve işinden çıkınca evine gitmeyi itiyat edinmiş olan bir kimse bir gün evine gelmez ve ondan uzun zaman haber alınmaz ise bu onun ölümü muhtemel gösterecek bir tehlike içinde kaybolmuş sayılmasını gerektirebilir. Bu suretle, ölüm tehlikesi içinde kaybolmadan bir yıl veya son haber alma tarihinden itibaren beş yıl geçtikten sonra, hakları ölüme bağlı olan kimseler gaiplik kararı verilmesi için mahkemeye müracaat edebilirler. Yetkili mahkeme, gaibin son ikametgâhının bulunduğu yerdeki mahkemedir. Eğer Türkiye'de ikametgâhı yoksa, nüfus kütüğüne kayıtlı olduğu yer; bu da yoksa, o zaman babasının kayıtlı olduğu yer mahkemesinde dava açılır (Med. kn. md. 33/II). Hâkim, önce gaip hakkında bilgisi olanların açıklamada bulunmaları için bir ilân yapar. Bu ilânın süresi ilk ilândan itibaren bir yıldır (Med. kn. md. 33/II). Bu ilân sonucunda, söz konusu kişinin yaşadığı haberi gelirse, o zaman talep düşer. Buna karşılık ölmüş olduğu anlaşılırsa, o zaman da şahsiyeti ölüm ile sona ereceği için, gaiplik kararı verilmesine lüzum kalmayacaktır. Eğer ilân semeresiz kalırsa gaipliğe karar verilir (Med. kn. md. 34/I).

Bu hükmün sonuçlarına gelince: Önce, gaiplik kararı ile, kişilik (aksi ispat edilmediği sürece) sona ermiş sayılır. Karar, hâkimin bildirmesi üzerine, ölüm kütüğüne kaydolunur (Med. kn. md. 43). Karar geriye etkili olarak, ölüm tehlikesi içinde kaybolma veya son haber alma tarihinden itibaren hüküm ifade eder (Med. kn. 34/III). Kişilik, gaiplik kararı ile sona ermiş sayıldığı için, şahsa bağlı olan haklar da bu kararla birlikte sona erer. Aile hukuku yönünden

Foto. Ullstein (LAROUSSE)

gaiplik kararı, evliliğe son vermez. Gaiplik kararı alınmış olmasına rağmen evlilik devam eder. Eğer gaiplikten sonra evliliğin de sona ermesi isteniyorsa, ayrıca bir evliliğin feshi davasının da açılması gereklidir. Aksi takdirde, gaibin eşinin yeniden evlenmesi mümkün değildir (Med. kn. md. 94). Gaiplik kararıyle birlikte, gaibin terekesi mirasçılarına geçer. Ancak mirasçılar Med. kn. md. 526'ya göre teminat göstermek zorundadırlar. Bunun sebebi, gaip bir gün çıkıp gelecek olursa, ona terekesinin iade edilmesini sağlamaktır. Mirasçılar, eğer gaip ölüm tehlikesi içinde kaybolmuşsa, terekeye el konulmasından itibaren beş yıl; uzun zamandan beri haber alınamama sebebiyle gaiplik kararı verilmişse, son haber alma tarihinden itibaren 15 yıl için teminat gösterirler. Bu teminat borcu her halde, gaibin 100 yaşına varacağı tarihte sona erer. Buna karşılık, gaip bir kimse mirasçı olursa, o zaman onun miras payı, gaiplik kararı alınıncaya kadar, mahkemece resmen idare edilir. Gaiplik kararının alınmasıyle birlikte bu pay kendi mirasçılarına geçer (Med. kn. md. 528). [M]

GAİRDNER (James), ingiliz tarihçisi (Edinburgh 1828-Pinner, Middlesex, 1912). Yarım yüzyıl boyunca İngiltere Devlet arşivinde (*Public Record Office*) görevliydi. 21 Ciltlik *Letters and Papers of the Reign of Henry VIII*'i (Henry VIII Devrinin Mektupları ve Belgeleri) [1862-1890] yayımladı. *Richard III* (1878) ve *Henry VII* (1889) üstündeki çalışmaları özellikle önemlidir. (L)

GAİRDNER gölü, Güney Avusturaiya'da tuzlu göl, Eyre yarımadasının kuzeyinde. (L)

GAİRLOCH, Büyük Britanya'da köy, İskoçya'nın kuzeybatısında, Gaerloch körfezi kıyısında (Ros and Cromarty); 2 200 nüf. Sayfiye merkezi. (L)

GAİS, İsviçre'de (Appenzel, Rhodes-Extérieures) komün, Gabris'in eteğinde; 2 300 nüf. Turistik merkez. Eski evler. (L)

Gaisböck belirtisi. Kan bilimi. Dalakta büyüme olmadığı halde kanda alyuvar çokluğu ve tansiyon yüksekliği şeklinde görülen belirti. (L)

GAİTA veya **GAİT** i. (ar. *ġavṭ* veya *ġavṭā*, çukur yer, çukur kazma'dan *ġā'iṭ* veya *ġā'iṭa*). *Esk.* İnsan pisliği: *Gaitasında kan bulundu.* ‖ *Mevâd-ı gaita,* insan pisliği, dışkı. (M)

GAİTAN (Jorge Eliecer), kolombiyalı devlet adamı ve ceza uzmanı (Bogota 1902-ay.y. 1948). Bogota Millî üniversitesinde hukuk okudu. Öğrenimine Roma'da devam etti. Enrico Ferri'nin öğrencisi oldu ve faşizmin gelişmesini yakından izledi.

Kolombiya'da kısa bir süre için halkın haklarını koruyan bir lider olarak sevildi. *Union Nacional İzguierdista Revolucionaria* (Sol Devrimci Millî birlik) adıyle bir parti kurduysa da bu teşkilât fazla yaşamadı. Milletvekili olarak yaptığı ilk konuşma *United Fruit company*'nin (Birleşik Meyve şirketi) sahibi bulunduğu Santa Marta'daki muz plantasyonları üstüneydi (1928). Gaitan 1936'da Bogota belediye reisi, 1940'ta da eğitim bakanı oldu. 1946'da Liberal partideki aşırı radikal kanadın adamı olarak partinin resmî adayı Gabnel Turbay'a karşı başkanlığa adaylığını koydu. Bu durum liberallerin bölünmesine ve seçimi Muhafazakâr parti adayı Mariona Ospina Perez'in kazanmasına yolaçtı. Fakat halkın gittikçe daha çok tuttuğu Gaitan'ın sonunda başkan olması bekleniyordu. Oysa Gaitan 9 nisan 1948'de Bogota'da öldürüldü. O sırada Dokuzuncu Amerikan devletleri milletlerarası konferansı yapılmaktaydı. Galeyana gelen halk ayaklandı ve şehrin merkez bölgelerini yakıp yıktı. (L)

GAİTO (Costantino), arjantinli besteci (Buenos-Aires 1878-ay.y. 1945). Napoli üniversitesini bitirdikten sonra bütün Avrupa'da piyanist ve orkestra şefi olarak başarılı konserler verdi. 1900 Yılında Buenos-Aires'e yerleşti, öğretimle uğraştı. Çok sayıda opera ve senfoni, oda ve sahne müziği, bir de oratoryo yazdı. Ayrıca öğretici yazıları da vardır. (L)

GAİTO (Pepini), italyan bestecisi (XIX. yy. sonu). Müşir Zeki Paşanın kurduğu Tophane mızıkasına öğretmen olarak getirildi; görevde kaldığı kısa sürede Dolmabahçe; Kuleli ve Tophane marşlarını besteledi. (M)

GAİTSKELL (Hugh), ingiliz iktisatçısı ve siyaset adamı (Londra 1906-ay.y 1963). Dalton ile birlikte Churchill'in koalisyon kabinesine girmek için üniversitedeki profesörlük görevinden ayrıldı. 1945'te İşçi partisinden milletvekili seçildi, 1947'de Attlee'nin Bakanlar kuruluna girdi, 1950'de İktisadî İşler bakanlığıyle görevlendirildi. Sonra sir Stafford Cripps'in yerine maliye bakanlığına getirildi (1950-1951). İşçi partisinin ılımlı kanadından ve partinin ilerigelenlerinden biri olan Gaitskell, aralık 1955'te Attlee'nin yerine parti başkanı oldu. (L)

GAİUS, romalı hukuk bilgini. Sofu Antoninus ile Marcus Aurelius'un çağdaşı. Eserlerinden ancak *Digeste*'de yer alan parçalar ile 161 yılında yazılan ve dört kitaba bölünen *İnstitutiones* (Kurumlar) kalmıştır. Gaius'un eseri hakkında bilinenler, uzun süre, *Breviarum Alaricianum*'daki bir özetten ibaretti. (L)

GAİZATORİKS, Anadolu'daki Galatların kralı, Pontus kralı Pharnakos'un, Bergama kralı Eumenes II'ye karşı müttefiki. M.Ö. 160'ta Eumenes Galatia'ya girdiği zaman, Gaizatoriks, Bergama kralı ile dostluk kurmak istedi, fakat teklifi reddedildi. Strabon'un söz ettiği ve Batı Paphlagonia'da bulunan Gaizatorigos bölgesi, adını belki bu kraldan almıştır. (L)

GAJ (Ljudevit), hırvat gazetecisi ve siyaset adamı (Krapina 1809-Zagreb 1872). *Novine Ilirske* adlı edebiyat gazetesinin kurucusu, 1848 yılına kadar *İllyria'cılık* işçi hareketinin en etken unsuru ve en ünlü lideri oldu. (L)

GAJAMADA, cavalı yüksek memur; XIV. yy.da İndonezya tarihinin en büyük kişilerinden biridir. 1331'de Macapahit krallığının *pati*'si (başbakan) ve kral Racasanagara'nın (1350-1359 arası hüküm sürdü) başlıca danışmanıydı. Cava'nın takımadalarda yayılmasını bütün gücüyle destekledi. (L)

GAJARD (dom Joseph), fransız rahibi ve müzik bilgini (Sonzay, İndre-et-Loire, 1885). 1911'de Solesmes manastırına girdi, 1914'te korobaşı oldu ve eski müzik yazıları bilgini olarak dom Moquereau'dan boşalan yere geçti. Yayımladığı başlıca eserler şunlardır: *Antiphonale Monasterium* (1934); *Musicalité du Chant Grégorien* (Gregoryen Şarkılarının Müzik Yönü) [1931]; *Notions sur la Rythmique Grégorienne* (Gregoryen Ritimleri Üstüne Bilgiler) [1944]; *la Méthode de Solesmes* (Solesmes Metodu) [1951]. (L)

GAJDAMAKİ çoğl. i. Polonya hâkimiyetine karşı direnen (XVIII. yy.) Ukrayna kazakları ve köylüleri topluluğu. Zeleznjak ve Gonta zamanında (1768) en başarılı dönemini yaşadı. 1918-1919'da hetman Skoropadsij yönetimindeki karşı devrimci ukrayna ordusu da aynı adı almıştı; Kızılordu tarafından ezildi. (L)

Gajduki (macarca *hajduk*'tan rusça çoğl. i.). Türk istilâsına (XVII. - XIX. yüzyıl) karşı savaşan eflâk, boğdan ve macar partizan zirlikleri. Menkıbeleri Botev, Karavelov ve Puşkin'in Güney Slavları destanlarına konu oldu. (Bk. HAJDUK.) [L]

GAKLAMAK geçz. f. (*gak*'tan *gak-la-mak*). Gak sesi çıkarmak. (L)

GAKUFU i. «Müzik notalaması» anlamına gelen japonca kelime.

— ANSİKL. Japonya'da, neuma şeklinde düşey sütunlar halinde yazılan, yukarıdan aşağı ve sağdan sola okunan birçok notalama tarzı vardır; yanlamasına veya kırık çizgiler, melodinin iniş çıkışlarını gösterir. Vurgulu çalgıların seslerini duyuracağı yerler özel işaretlerle belirtilir. Pek açık ve kesin olmayan bu stenografi çin veya kana harfleriyle yazılmış açıklamalarla tamamlanır. Sözlü eğitim ve geleneklerin eksiksiz uygulanması yazının şüpheli yönlerini giderir. Ses kısımlarının yazılı kısmı sadece melodinin iskeletini verir: iyi bir şarkıcının melodisini trillerle, ses titretmeleriyle v.b. süslemeyi bilmesi gerekir; bu bakımdan oldukça geniş bir hürriyeti vardır. (L)

GAL i. Uskumrugillere yakın kemikli balık. (Gövdesi yandan basıktır; üzerinde pek çok tüysü yüzgeç bulunur; yüzgeçlerinin bazı kılçıkları tel şeklinde uzundur. Bu balıklar sıcak denizlerde yaşar.) [L]

GAL i. (*Galilei*'nin adından). C. G. S. sisteminde, ivme ölçü birimi (sembolü: sm/sn^2. [1 Gal hızı saniyede bir santimetre değişmek üzere bir düzgün değişen doğru hareket yapan bir noktanın ivmesine eşittir.] (L)

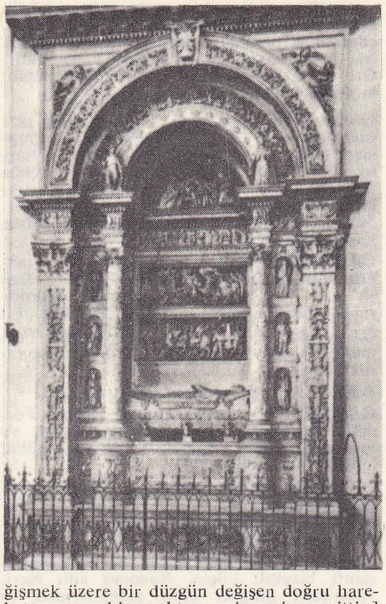

Pace GAGİNİ
Catalina de Ribera'nın mezarı, Sevilla

GAL (Hans), avusturyalı besteci ve müzik yazarı (Brunn am Gebirge, bugün Viyana'nın dış mahallesi 1890). Mainz Hochschule'sini yönetti, Viyana ve Edinburg'ta orkestra yöneticiliği yaptı. Lirik eserler (*Kutsal Ördek* [1923]; *Gece Şarkısı* [1926]; *Üç senfoni*), senfonik şiirler (*Çarpışma* [1930]; *Maader* [1955]), konçertolar, konçertinolar, kantatlar, bir requiem, iki yaylı çalgılar dörtlüsü, oda müziği besteledi. Ayrıca *The Golden Age of Vienna* (Vienna'nın Altın Çağı) [1948] adlı bir müzik inceleme kitabı yazdı. (L)

GALA i. (ital. k.). Temsillerin törenle yapılan açılışı: *Bir gala gecesi, localar ve koltuklar, her yer zengin kadın tuvaletleri ile dolu* (F. R. Atay). ‖ Resmî tören sonunda verilen şölen. (M)

Antonello GAGİNİ
«Cebrail»
Palermo katedrali

GALÂ i. (ar. *galā*). *Esk.* Pahalılık: *Ziyade zahire alıp ve daha ziyade pahalı satmak için de bir mertebe daha es'ârın galâsına sebep olurlar* (Cevdet Paşa). ‖ *Galâ-yi es'âr,* fiyatların aşırılığı. ‖ *Kaht ü galâ,* kıtlık ve pahalılık. (M)

GALAAD. Esk. coğ. Filistin'de dağlık bölge. Şeria ırmağı ile Arap çölü arasında. Mısır ile önemli hayvan ve baharat ticareti yapardı. Bugün, Ürdün'ün kuzeybatısında, Cebel Aclun çevresindeki bölgedir. (L)

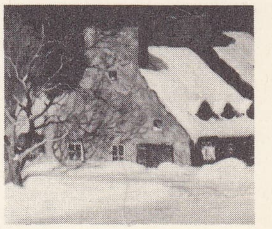

Clarence GAGNON
«Kar»
Kanada Millî galerisi

GALACTİON (Grigore RİŞCULESCU, **Gala** denir), romanyalı yazar (Deliorman 1879-Bükreş 1961). Hikâyelerinde ve romanlarında rumen kasabalarındaki zanaatçılarla şehirlerde yaşayan küçük burjuvaların hayatını dile getirdi. Başlıca eserleri şunlardır: *Bisericuta Din Rozoore* (Kırdaki Küçük Kilise) [1914]; *Clopotele Din Manastirea Neamtu* (Neamtu Manastırının Çanları) [1910]; *La Raspartie de Veacuri* (Yüzyılların Rastlantısı) [1935]. (L)

GALACTİTES i. (lat. k.). Devedikeni görünüşünde bitki. (Yaprakları yeşilimsi, çiçekleri eflatun renktedir. Kır yerlerde biter; Akdeniz bölgesinde çok yaygındır. Bileşikgillerden.) [L]

GALADKİA veya **GALATİA,** Kıbrıs'ta (Magosa bölgesi) köy; 1 270 nüf. Halkın hepsi türktür. Türkler bu köye XVII. yy.-da rumları kovduktan sonra yerleşti. Köye ilk adı olan Galatia'yı Anadolu'dan gelen rumlar verdiler. (L)

GAİA
Sandrart'ın gravürü
(XVII. yy.)
Cabinet des Estampes, Paris

GALAFİCA veya **GHALEFKA** veya **ALAFAKA,** Plinius'a göre **Ditio Sabaeorum,** Yemen'de Beytülfakih yakınlarında liman. *Zebid limanı* olarak tanınan şehir bir ticaret merkeziydi. Deniz altındaki şap yığınlarının artması sonunda şehir önemini kaybetti. (M)

GALAGO i. Etçil gececi küçük maki; Afrika'nın tropik bölgelerinde yaşar.

Foto. Gran Enciclopedia Larousse; LAROUSSE

— ANSİKL. *Galago*'lar aşağı yukarı küçük bir tavşan büyüklüğündedir; üyeleri uzun, elleri ince parmaklı; başı yuvarlak, gözleri iri, burnu sivri, kulakları geniş ve diktir. Gri ve kızılımsı postu yumuşak ve yünlü; kuyruğu uzundur. (L)

GALA gölü, Trakya'da Meriç ırmağı ağzı yakınında sığ göl. Meriç ağzında alüvyonların birikmesi sonucunda denizden ayrılmıştır. Göl Enez doğusunda geniş bir ağızla Meriç'e açılır. Çevresi kamışlık ve sazlıklar, yer yer ağaçsı bitkilerle kuşatılmıştır. Suları kışın çevreye yayılır. Balık ve yaban kuşları avcılığına elverişlidir. (M)

GALAHEPTONİK sıf. (fr. *galaheptonique*). Formülü $CH_2OH—(CHOH)_5—CO_2H$ olan bir asit için kullanılır. Galaktoza hidrosiyanik asit katmakla nitrili elde edilir. (L)

GALAHEPTOZ i. (fr. *galaheptose*). Formülü $CH_2OH—(CHOH)_5—CHO$ olan monosakarit; yapısı galaktoz'a benzer. (L)

GALAKSİ i. (fr. *galaxie*). Bk. GÖKADA.

GALAKSİT i. (fr. *galaxite*). Miner. Formülü $MnAl_2O_4$ olan tabiî alüminyum ve manganez oksit. Spinel grubundan kübik billûrlar şeklindedir. (L)

GALAKTANLAR çoğl. i. (fr. *galactanes'*-dan). Kim. Birçok bitkide bulunan ve hidrolizinden galaktoz elde edilen zamk kıvamında madde (polisakarit). [L]

GALAKTİON, muhtemelen XVI. yy.da yaşamış bizanslı bilgin. *Kanones* adlı eseri. Atho'daki Megisti Lara manastırında ve Kudüs kütüphanesinde bulunmaktadır. (L)

GALAKTİONOV (Stepan Filippoviç), rus ressamı ve gravürcüsü (Petersburg 1779-ay.y. 1854). S. F. Şçedrin'in resimlerine dayanarak yaptığı ve imparatorluk şatosuyle çevresini gösteren 22 büyük panosu vardır. Ayrıca birçok eser (Puşkin ve Krilov'un eserleri, Don Kişot) resimledi (1831). [L]

GALAKTİT i. (fr. *galactite*). Miner. Mezotip çeşidi. (L)

GALAKTOFOR sıf. (fr. *galactophore*). Bk. SÜT *borusu*. (L)

GALAKTOFORİT i. (fr. *galactophorite*). Bk. SÜT *borusu iltihabı*. (L)

GALAKTOJEN i. ve sıf. (fr. *galactogène*). Bk. SÜT *yapıcı*. (L)

GALAKTONİK sıf. (fr. *galactonique*). Formülü $CH_2OH—(CHOH)_4—CO_2H$ olan bir asit için kullanılır. Dekstrojir, levojir ve rasemik şekilleri bilinir.

— ANSİKL. *d-galaktonik* asit, galaktoz veya laktozun bromlu su ile yükseltgenmesinden elde edilir. Bir mol su alarak billûrlaşan, hidrat halindeyken 64°C'ta, anhidrit halindeyken 91°C'ta eriyen, beyaz bir katıdır. (L)

GALAKTOPHAGOS'LAR («süt içen, sütle beslenenler» anlamında yun. k.den). Trakya'lılara yakın, göçebe hayatı yaşayan kavim. Aldıkları besinden dolayı onlara bu ad verildi. Daha sonra, Eratosthenes ve Apollodoros bu kavmin Homeros'un hayalinin bir mahsulü olduğunu iddia ettiler. Stoacılar ise, onları iskitlerin öncüleri olarak kabul ederler. (L)

GALAKTORE i. (fr. *galactore*). Bk. SÜT *taşması*. (L)

GALAKTOSEL i. (yun. *gala-aktos*, süt ve *kele*, ur'dan fr. *galactocèle*). Emzirme dolayısıyle memelerde beliren rahatsızlık; içinde süt yığılı kistimsi bir ur şeklinde kendini gösterir. (L)

GALAKTOZ i. (fr. *galactose*). Kim. Formülü $CH_2OH—(CHOH)_4—CHO$ olan hekzoslar grubundan şeker; dekstrojir, levojir ve rasemik şekilleri bilinir.

— ANSİKL. *Galaktoz*'lar içinde en yaygını olan *d-galaktoz*, laktozun hidrolizinde *d-glikoz*'la birlikte meydana gelir ve *d-glikoz*dan daha az çözündüğü için bu maddeden kolayca ayrılır. Zamkların hidrolizinden de elde edilebilir. 166°C'ta eriyen, ışığın polarma düzlemini sağa çeviren (*d-*), mayalanabilen beyaz renkli br maddedir. Nitrik asitle yükseltgenince *müsik asit* verir; indirgen maddeler karşısında *dülsit*'e dönüşür. *l-galaktoz* da 166°C'ta erir. *rasemik galaktozun* bira mayasıyle mayalandırılmasından elde edilir; rasemik galaktoz ise, galaktonik laktonun indirgenmesinde elde edilir ve 141° C'ta erir. (L)

GALAKTOZAZON i. (fr. *galactosazone*). Kim. Fenilhidrazinin galaktozo etkimesiyle elde edilen ozazon. (L)

GALAKTOZEMİ i. (fr. *galactosémie*). Kanda galaktoz bulunması. (Normal olarak kanda galaktoza ancak yemeklerden sonra rastlanır.) [L]

GALAKTOZON i. (fr. *galactosone*). Kim. Formülü $CH_2OH—(CHOH)_3—CO—CHO$ olan bileşik; hidroklorik asidin soğukta galaktozazona etkimesiyle elde edilir. (L)

GALAKTOZÜRİ i. (fr. *galactosurie*). Sidikte galaktoz bulunması.

— ANSİKL. Sunî olarak sağlanan *galaktozüri*, karaciğerin glikopeksi fonksiyonunu ölçmeğe yarayan karaciğer testlerinden biridir. Hastaya aç karnına bir miktar galaktoz verildikten sonra, yirmi dört saatte sidikle dışarı atılan galaktoz miktarı ölçülür. Karaciğerinde siroz, iltihap v.b. gibi bir hastalık bulunan, yani karaciğeri yetersiz olan kimselerde, sidikteki galaktoz miktarı sağlam insanınkinden yüksektir. (L)

GALALİT i. (fr. *galalithe*). Formaldehit ile kazein'in derişmesinden elde edilen katı madde. (Galalit, kesici takımlarla işlenebilir ve çeşitli eşyaların yapımında kullanılır). [L]

GALAMİN i. (fr. *gallamine*). Anestezi. Tri (β-dietil-amino-etoksi) 1-2-3 benzen'in genel adı. Galamin tri-iodo-etilat denilen önemli sentetik bir küraran bileşiminde yer alan amin cinsinden bir maddedir.

— ANSİKL. Bovet ve çalışma arkadaşları tarafından kolinden elde edilen *galamin tri-iodo-etilat* çok kuvvetli olmakla beraber d-tübokürarin'den beş defa daha az zehirlidir. Etki süresi otuz dakikadır. Barbitüriklere karıştırılabilir. Kaslarda mükemmel bir gevşeme sağlamakla beraber akciğerin yetersiz kullanıldığı zaman yürek atışı hızlanır ve salgılar artar. Kullanıldığı yerler, sakıncaları ve karşıtları d-tübokürarinde olduğu gibidir. (L)

Galam yağı, Afrika'nın tropik bölgelerinde yetişen *sapotaceae* familyasından bir bitkinin (*Butyrospermum* veya *Bossia Parkii*) tohumlarından çıkarılan yağ. (*Karite yağı* da denir.) [L]

GALAN sıf. (fr. *galant*). Kadınlara karşı candan, gönül okşayıcı bir şekilde davranan: *Bir kadın önünde aksilik etmeyi elegan ve galan bulmadı* (H.R. Gürpınar). [M]

GALANGA i. Zencefilgillerden *Alpina officinarum*'un köksapı. (Mideye yararlı ve uyarıcıdır. Fioravanti alkolatının bileşiminde bulunur.) [L]

GALANİS (Démétrios), fransız ressamı ve gravürcüsü (Atina 1879-ay.y. 1966). Öğrenimini Paris'te yaptı, *Rire* ve *l'Assiette au Beurre* dergilerinde çalıştı, eserlerini Humoriste'ler salonunda sergiledi: *Tahta Ata Binmiş Çocuk* (1914); *Açık Pencere* (1918); *Cassis ve La Ciotat'tan Manzaralar* (1923-1924). Daha sonra kendini tamamen gravürcülüğe verdi. Yüzden fazla eser resimledi. (L)

GALANİS PANOS veya **MEGAPANOS Vonitsa'lı,** Orta Yunanistan'ın batı kesiminin en önemli ve en zengin siyasetçilerinden ve başıbozuk birlik kumandanlarından Ali Paşa, Veration paşası Kurt'a karşı yaptığı savaşlarda, kendisine yardım ettiği için Galanis'i Karleli bölgesi «proestos»luğuna (yerli halkın Türkler nezdindeki temsilcisi) getirdi. Galanis, proestos olduktan sonra, Agrinion'a yerleşti ve Megapanos (Büyük Panos) lakabını aldı. Daha sonra Filiki Eterya üyesi oldu, bu derneğin Orta Yunanistan'ın batısında faaliyet göstermesine çalıştı. Ayaklanmanın ilk yılında, önce Batı Yunanistan senatosunda (temmuz 1821), sonra A. Mavrokordatos'un topladığı senatoda üye oldu (kasım 1821). Mesolongi'nin kuşatılması sırasında halka çok yardım etti. İbrahim Paşa ile Aitolikon'un Türklere teslimi antlaşmasını imzaladı. Sonunda Türklere esir düştü, Arta'ya götürüldü ve orada öldü. Oğullarından Andonis, kendiliğinden bir askerî birlik kurdu ve Aitolikon'da savaştı. Türklerin eline düştü. Arta'ya götürüldü, para karşılığında kurtuldu. Grigorios birçok yerde savaştı, mart 1826'da Mesolongi'de öldü. (L)

GALANO (Clemente), italyan misyoneri (Sorrento 1611-Leopoli 1666). 1637'de Gürcistan'a misyoner olarak gönderildi. Ermenileri dinlerinden döndürmeğe uğraştı. 1640-1644 Yılları arasında İstanbul'da bulundu. Burada Ermeni ve Roma kiliselerini birleştirmek için yaptığı teşebbüste başarısızlığa uğradı. 1644'te sınır dışı edildi. Roma'ya gitti, orada Yeni Urbano kolejinde ermenilere profesörlük yaptı. 1644'te ermenilerin Roma ile birleşmesini görüşmek için Polonya'ya gönderildi. Lvov'da Ermeni kolejini kurdu. (L)

GALANTHUS i. Küçük bitki (15-25 sm). [Çok erken çiçek açan *Galanthus niyalis* türüne günlük dilde kardelen adı verilir. Güzelhatunçiçeğigillerden.] (L)

GALANTİ (Avram). Bk. BODRUMLU (Avram Galanti).

GALAPAGOS adaları, resmî adı **Archipilago de Colon,** Büyük Okyanus'ta takımadalar; Ekvador cumhuriyetinin bir ilidir; 1 500 nüf. Merkezi *Puerto Baquerizo*. Kıyıdan 950 m açıkta olan bu adalar on üç büyük ada ile kırk yedi adacıktan meydana gelir. Volkanik olan bu adalar her şeyden önce bir balıkçılık (istakoz, kaplumbağa) üssüdür. Takımadalar 1535'te Tomas de Berlanga tarafından bulundu ve 1832'de Ekvador tarafından işgal edildi. İkinci Dünya savaşı sırasında önemli bir deniz üssü olarak kullanıldı.

Galapagos adalarının ünlü hayvanları dev kaplumbağalardır; her adada ayrı bir türü bulunan bu kaplumbağalar XVII. yy.da pek boldu. Darwin doğal ayıklanma teorisine ve başka canlılardan ayrı düşmenin favnalar üzerindeki etkileriyle ilgili buluşlara bu kaplumbağalar üzerindeki gözlemlerden hareket ederek vardı. Bugün ancak sıkı yasaklarla bunların soyunun tükenmesi önlenebilmektedir. Büyük İguanalar, kormoran ve penguen gibi bazı kuşlar, ağaçta yaşayan büyük yumuşakçalar (*bulimulus*), özgün kınkanatlılar, kanatsız bazı böcekler, Galapogos favnasının karakteristik hayvanlarıdır. Bütün bu hayvanlarla Antil adaları ve Güney Amerika favnası arasında büyük benzerlikler vardır; ihtimal, bu hayvanlar yüzen ağaçlarla ve deniz akıntılarının taşıdığı bitki kütleleriyle buralara gitmişlerdir. Galapagos adaları favnası milletlerarası bir zooloji istasyonunca incelenmektedir. (L)

GALAPEKTİT i. (fr. *galapectite*). Miner. Haloysit çeşidi. (L)

GALARA veya **GALAZA burnu,** İstanbul boğazının Karadeniz ağzı yakınında Riva deresinin denize döküldüğü yerin doğusunda burun. (M)

GALASHİELS, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'nın güneyinde (Selkirkshire); 12 500 nüf. Dokumacılık. (L)

GALAT i. (ar. *galat*). *Esk.* Yanılma, yanlışlık: *Fikir dalâleti, his galatı bende değil sizde var* (H. R. Gürpınar). *İzzet Paşa da hoş-edâdır / Vardır galatı velik nadir* (Ziya Paşa). ‖ Kurala uymayan şekil, yanlış: *Hattâ imlâda da bu galatları telâffuz olundukları gibi yazmak Türkçülüğün bir umdesidir* (Z. Gökalp). ‖ *Galat etmek*, hata etmek, yanılmak: *Galat ettim ne revâ cennete teşbih etmek / Başkadır nimet-i âsâyiş-i me'vâ-yı adem* (Akif Paşa). ‖ *Galat-gû*, yanlış söyleyen. ‖ *Galat-nüvis*, yanlış yazan. ‖ *Galat-ı fâhiş*, çok büyük hata. ‖ *Galat-ı fikr*, düşünce yanılması. ‖ *Galat-ı hilkat*, hilkat garibesi. ‖ *Galat-ı his*, duygu yanılması. ‖ *Galat-ı meşhur*, (dil için) herkesçe benimsenen yanlışlık: *Halka göre, galat-ı meşhur lûgat-i fasihadan evlâdır, âlimlere göre ise, lûgat-ı fasiha galat-ı meşhurdan evlâdır* (Z. Gökalp). *Galat-ı meşhur fasîh-i mehcurdan evlâdır.* ‖ *Galat-ı rüyet*. Bk. RÜYET. ‖ *Galat-ı tercüme*, tercüme hatası.

— Psikol. Bk. YANILSAMA.

— Tıp. *Esk. Galat-ı basar*, göz yanılması. ‖ *Galat-ı rûyet* (veya *galat-ı elvân*, veya *galat-ı rûyet-i elvân*), renkleri ayırt edememe, renk körlüğü.

◆ **Galatat** çoğl. i. *Esk.* Yanlışlar, yanlışlıklar: *Avamın cehaletle yaptığı tahriflere galatât denir* (Z. Gökalp). [M]

GALAT i. ve sıf. Galatia veya orada oturanlarla ilgili, bu bölgede oturan veya oradan gelme. Bk. GALATLAR. (L)

GALATA, İstanbul'da semt; bugün *Karaköy**. Galata adının nereden geldiği konusunda farklı görüşler öne sürülür. Bizanslı tarihçi Dionysios ve Strabon'a göre bu semtin eski adı *Sykai, Sykodis* veya *Sykaena*'dır. Tarihçi Çaças'a göre Rumların *Galat* diye adlandırdığı *Galyalılar,* başkanları Brennos ile buradan geçerken konakladıkları yere kendi adlarını vermişlerdir. *Galos, Galat* denen latin hıristiyanlarının oturdukları yerler anlamında *Galata, Galatia* adının kullanılmış olması ihtimali vardır. Başka bir görüşe göre *Galata* adı rumca «süt» anlamına gelen *Galaktos* sözünden türemiştir. Bölgede eskiden sığır ahırları bulunduğu için bu adın verildiği ileri sürülmektedir. Dördüncü bir görüş de bu kelimenin cenova-italyan dilinde «bayır, yokuş, yamaç» anlamına gelen *Caladdo-Galadda* kelimesinden türemiş olduğunu öne sürer.

Rumlar Galata'ya çoğunlukla Pera (karşıyaka, geçit) derlerdi. Aşağı yukarı bütün eski bizans kaynaklarında semtin adı *Galata* olarak geçer.

Hıristiyanlığın ilk zamanlarında Fındıklı'da (Argiropolis) bulunan metropolithane, piskopos Partinakos tarafından Galata'ya taşınmıştı. Skarlatos, bu yerin eskiden küçük bir köy iken, Teodos zamanında surlarla çevrildiğini, «kollegiatos» adı verilen bekçiler tarafından korunduğunu bildirir. Bizanslı Stephanos, kendi zamanında, bu semte *Justinianopolis* dendiğini yazar. İmparator Justinianus 528 yılında geniş ölçüde imar edip düzenlediği Galata'ya kendi adını vermişti. Bizans çağında Galata, on üçüncü segio (idare bölgesi) idi ve vici denen mahallelere ayrılmıştı. Tiberios II (579-582) çağında deniz kıyısında *Kastelion tu Galatau* adı verilen büyük bir burç yapılmıştı.

Galata, Bizans'ın yanıbaşında bulunmakla birlikte, ona bağlı kalmamıştır. Akdeniz'de ticaret yapan bütün denizci kavimlerin ilgisini çekmiş, zamanla Lombardialılar, Amalfiler, Cenovalılar, Yahudiler, Pizalılar, Venedikliler burada oturmuş; konak yerleri kurmuş, ticaret yapma yetkisi almışlardır. Özellikle İtalya kavimleri Bizans'ın zayıf zamanlarında, imparatordan imtiyazlar elde ederek buraya yerleştiler. Bizans'ın sıkıntılı durumlardan kurtulamayışı yüzünden, bütün Ortaçağ boyunca Galata, bağımsız bir bölge gibi kaldı. Burada oturan Pizalıların başında *konsül,* Venediklilerin *balyos,* Cenevizlilerin *podesta* bulunurdu. Aleksios I çağında (1081-1118) venedik donanması bizans donanmasına yardım ettiği için Venedikliler imparatordan birçok yeni imtiyaz sağladılar. Pizalılar bunu fırsat bilerek direnince, Aleksios I aynı imtiyazları onlara da vermek zorunda kaldı (1112). İlk venedik ticaret bölgesinin Marmara kıyısında Kumkapı ile Langa arasında olduğu, sonradan alınan imtiyazlar yüzünden Galata'ya taşındığı söylenir. Öte yandan, Cenovalılar 1142 yılına kadar şehrin dışında kalan ticaret yerlerini Bizans'ın zayıflaması sonucu Galata'ya taşıdılar. Daha önce bunlar belli bir vergi ödemeden şehre giremezdi. Manuel Komnenos (1143-1180) zamanında Cenovalılar, Galata'da, Sanctae Crucis Embolum yakınlarında yerleşme izni aldılar (1160'a doğru). Zamanla bütün Akdeniz ticaretini elinde tutan kavimlerin ticaret yeri halini alan Galata'yı, 1160-1173 yılları arasında gezen Haham Bünyamin, halkın çoğunun yahudi olduğunu yazar.

1267 Yılında, imparatordan ikinci bir imtiyaz koparan Cenovalılar, Galata'ya iyice yerleştiler. Buraya yerleşen denizci kavimlerin kendi bölgelerini surla çevirme hakkı yoktu. Bizans'ın çok zayıfladığı yıllarda (1303) imparatordan, sınırlarını hendek kazarak belirlemek için, bir ferman alan Cenovalılar, 1304'te evlerin aralarını kalın duvarlarla birleştirerek burasını müstahkem mevki durumuna getirdiler; zamanla, duvarları genişlettiler, yükselttiler ve Bizans'ın son çağlarında burasını bağımsız bir koloni durumuna getirdiler; sınırlarını Azapkapı-Şişhane, Galata kulesi-Tophane, Bitpazarı-Tophane yörelerine kadar genişlettiler.

1387'de Cenovalılarla yapılan bir anlaşma gereğince, Osmanlılar bu kesimi, Bizans'a karşı girişecekleri bir saldırıda kullanma yetkisi aldılar. Nitekim Yıldırım Bayezid'in, 1391 İstanbul kuşatmasında burada altı bin asker bulundurduğu söylenir.

1393 Yılında Galata osmanlı saldırısına uğrayınca, Cenova bağlı bulunduğu Fransa'dan yardım istedi. Bunun üzerine Fransa, mareşal Boucaut'yu göndererek bir süre için Galata'yı kurtardı. Andronikos III zamanında Sakız adası Cenovalıların eline geçince Galata'nın sınırları yeniden genişletildi (1404). 1437'de Galata'yı Cenovalıların elinden almak amacı ile bizanslı kumandan Leontarios saldırıya geçti, fakat başaramadı. 1453'te, Osmanlılar Bizans'ı ele geçirince Cenovalılar da birtakım özel haklar alarak Galata'yı Fatih Sultan Mehmed'e teslim ettiler. Gerek Bizans devrinde, gerek Türklerin eline geçtiği çağlarda Galata'da değişik mezheplere bağlı kavimlerin tapınakları vardı. Burada dokuz hıristiyan kilisesinin bulunduğu bilinmektedir.

Zamanla camiler, mescitler, çeşmeler yapılan Galata'nın adı Fatih'in şiirlerinde anıldığı gibi 1657 yılından sonraki osmanlı metinlerinde ve hıristiyan cemaatinin resmî yazılarında yeniden geçmeğe başladı. Nüfusu oldukça karışık bir liman bölgesi olan bu semt yabancı gemicilerin uğrağı ve önemli bir alışveriş yeri olmakta devam etti. (M)

GALATA, Kıbrıs'ta (Lefkoşe ili) köy. 860 nüf. Freskleri ile tanınan Hagios Sozomenos kilisesi. (M)

Galata, Moldova'da (Boğdan), manastır. Petru Voda tarafından aynı adı taşıyan köyün yakınında yaptırıldı (1578-1579). Bir de cezaevi vardır. Üzerinde yapıldığı tepeden dolayı İstanbul'daki Galata'ya benzetilerek bu adla anıldı. (L)

Galata baruthanesi, Galata'da bizans devrinde yapılmış olan ve bugünkü Yeraltı camii, Havyar hanı ve Kurşunlu Mahzen civarına rastlayan Galata kalesi fetihten sonra baruthane olarak kullanıldı (1502'den önce). Bina sonradan yandı. (M)

Galata Gençlik kulübü, spor kulübü. İstanbul'da Galata semti gençleri tarafından kuruldu (1932). Kulübün renkleri kırmızı-siyahtır. 1955-1956 İstanbul ligi, 1966 Baraj ve 1966-1968 Toto turnuvası şampiyonluklarını kazandı. Bugün İkinci Türkiye liginde oynamaktadır (1971). [M]

Galata kadılığı, İstanbul'un fethinden (1453) sonra kurulan kadılıklardan biri; İstanbul surları içinde İstanbul kadılığı, surlar dışında da Eyüp, Üsküdar ve Galata kadılıkları vardı. Galata kadısının mahkemesi Arap camii yakınındaydı; 40 nahiye ve 300 köy bu kadılığa bağlıydı. Kadılığın 150 akçe yevmiyeli naiplerinden biri Tophane'deki ayak naipliği görevinde bulunurdu. Kasımpaşa, Beşiktaş, Yeniköy (veya İstinye) naiplikleri de Galata kadılığına (mollalığına) bağlanmıştı. XIX. Yüzyıl ortalarında Yeniköy naipliği dışında Kasımpaşa ile Beşiktaş'a *mahreç mevalisi* denilen kadılar tayin ediliyordu. Marmara'daki Marmara

Thomas GAİNSBOROUGH

Thomas GAİNSBOROUGH

«Miss Elisabeth Singleton»
National gallery, Londra

«Suffolk Manzarası», National gallery, Dublin

«Sanatçının Kızları»
National gallery, Londra

Foto. *Dizionario Enciclopedico italiano, Oliver, Noailles (LAROUSSE)*

XVI. yy.da **GALATA** (Metin And arvişinden)

Hugh GAİTSKELL

adası ile Mudanya, Kapıdağ, Erdek ve Bandırma kazaları da Galata kadılığına tabi idi. Bu şubeler, Galata mollası adına birer naiple yönetilirdi. Bundan başka Boğaziçi'nin Rumeli yakasındaki askerî olmayan işler de bu kadılık aracılığıyle görülürdü. XVI. Yüzyılda birara Eyüp (Havası Kostantiniye) ile Galata kadılıkları birleştirilerek mevleviyet (büyük kadılık) oldu, sonradan tekrar ayrıldı. Galata kadılığı rüusu, İstanbul, Eyüp, Üsküdar kadılıkları rüusları gibi Rüus kaleminde hazırlanırdı. (M)

GALATA semti

Galata köprüsü, İstanbul'da Karaköy ile Eminönü arasında köprü. İstanbul yakasını Galata'ya bağlayacak köprü için ilk teşebbüs Bayezid II tarafından yapıldı. Daha sonra Bezmiâlem Valide Sultan'ın Tersane'de yaptırdığı ilk köprü (*Cisricedid* veya *Valide köprüsü*) 18 yıl kullanıldı. Dubalar üzerinde oturtulan 500 m uzunluğundaki bu köprüden ilk gün, bizzat padişah geçmişti. Halkın üç gün süreyle köprüden bedava geçmesine izin verildi; ama 25 kasım 1845'ten itibaren köprü başlarına konan tahsildarlar vasıtasıyle Bahriye nezareti adına *müruriye* (geçiş ücreti) alınmağa başlandı. Yayalardan 5, yüklü hamallardan 10, boş beygirlerden 20, yüklü beygirlerden 40, koyun, keçi ve kuzudan 3 para; boş arabalardan 2,5, yüklü arabalardan 5 kuruş geçit ücreti alınıyordu. Bu durum 31 mayıs 1930 pazar gecesine kadar devam etti.

Napoléon III'ün İstanbul'a gelişi dolayısıyle bu köprünün yerine Abdülaziz'in emriyle tahtadan ve öncekinden daha geniş ve gösterişli olan ikinci bir köprü yapıldı (1863). Bu da on iki yıl kullanıldı. Eski köprü Unkapanı köprüsü yerine alındı. Üçüncü Karaköy-Eminönü köprüsü için fransız *Forges et Chantiers de la Méditerranée* firmasıyle bir anlaşma yapıldı (1870). Bu sırada fransız-alman savaşı çıkınca, sipariş, ingiliz *G. Wels* firmasına devredildi (1872). Köprü nafia nazırı Edhem Paşanın gayretiyle 1875'te bitirildi. 105 000 altın liraya mal olan madenî köprü, 24 duba üzerinde oturuyordu, 480 m uzunluğunda ve 14 m genişliğindeydi. 1912 Yılına kadar kullanıldı. Bugünkü Karaköy-Eminönü köprüsü, alman *Man* firması tarafından yapıldı (1910-1912). 350 000 Liraya mal olan bu köprü, 462 m uzunluğunda ve 25 m genişliğindedir. 1954'te onarım gördü; 1964'te de her iki başı 70 sm yükseltildi. (M)

Galata kulesi, İstanbul'un Galata semtinde, Cenevizlilerin Galata surlarına ek olarak yaptıkları kule. Karaköy yakınındaki sahilde Cenevizlilerin geceli gündüzlü çalışmalarıyle meydana geldi (1348). Kule, eski surlara duvarlarla bağlanarak çevresindeki hendek derinleştirildi (1349). Galata semtinin devamlı gelişmesi sonunda kule tahkim edildi ve yükseltildi (1445-1446). Murad II ile ilişkilerini sıklaştıran Cenevizliler, padişahtan yardım alarak kulenin yanındaki tahkimata da bir kule eklediler. Bu yardımına karşılık kuleye Murad Bey adını vermeyi vaat etmişlerdir. Bayezid II devrindeki büyük deprem sırasında surlarla kule zarar gördü. Mimar Murad bin Hayreddin tarafından kısa bir zamanda onarıldı (1510). Kule XVI. yy.da Kasımpaşa tersanelerinde çalıştırılan harp esiri hıristiyanlara barınak oldu. Yine bu devirde kollarına kanat takarak uçan Hezarfen Ahmed Çelebi bu kuleden atlayarak Üsküdar'daki Doğancılar mevkiine indi. Kule, 1717'den sonra kös vurularak gece yarısını haber vermede kullanıldı. XVIII. yy.da kuleye İstanbul yangınlarını gözetleyecek gözcü teşkilâtı yerleştirildi. Gözcüler yangınları, kös vurarak İstanbul halkına duyururlardı. Sonra gözcülerden başka mehterhane takımı da buraya yerleştirildi. Selim III devrinde çıkan büyük yangında kulenin büyük bir kısmı yandı (24 temmuz 1749). Padişah tarafından tamir ettirilen kule Mahmud II zamanında (2 ağustos 1831) yine yandı ve yeniden onarıldı. 1861'de 8 kat ve 141 basamaklı merdiveni ile bir kahvehanesi bulunuyordu. Bu arada başlayan imar çalışmaları sırasında etrafındaki hendek dolduruldu. 1875'te bir fırtınada külâhı devrildi, güzel görünüşü de kayboldu. 1875'te yapılan tamirle kulenin dış manzarası tamamen değişti. Döşeme kirişlerinin çürümesi (1959-1960) üzerine ciddî bir tamirata girişildi. Sonra İstanbul belediyesi, kulenin 1833-1875'teki haline sadık kalınarak yapılacak bir restorasyonu uygun gördü (1964). 1967'ye kadar süren tamir sonunda kule bugünkü şeklini alarak açıldı. (M)

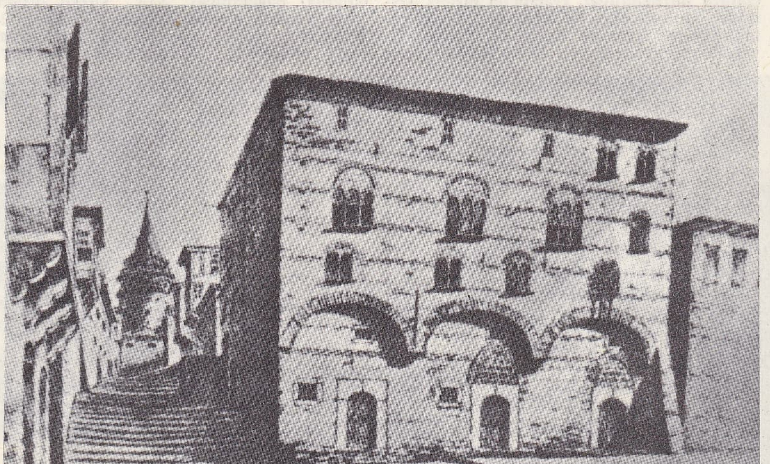

Galata kulesinin bir gravürden görünüşü (1850) [Prof. Dr. Semavi Eyice'nin «Galata ve Kulesi» adlı eserinden]

GALATALI MEHMED, XV. yy. sonları ile XVI. yy. başlarında yaşamış osmanlı tezhipçisi. Hayatı ile ilgili bilgi yoktur. Yalnız, o çağın ünlü musavvir ve müzehhibi,

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

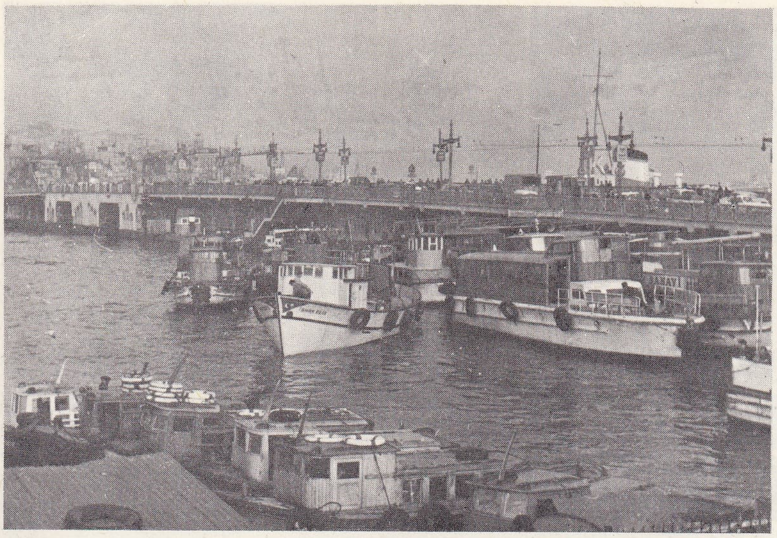

Galata köprüsü

Mısırlı Hasan'ın öğrencilerinden olduğu ve zamanında tezhip alanındaki başarılı eserleriyle ün kazandığı, ayrıca usta bir nakkaş olduğu, bazı kaynaklardan bilinmektedir. (M)

Galata mevlevîhanesi, İstanbul'da kurulan ilk mevlevî tekkesi (*Kulekapısı mevlevîhanesi* de denirdi). İskender Paşa tarafından kuruldu (1491). Şeyhliğine İskender Paşaya bağlı Sinoplu Safayi Dede getirildi. Bir süre sonra Halvetîlerin eline geçen tekkeyi Kasımpaşa mevlevîhanesi kurucusu Abdi Dede, Konya'daki merkezden aldığı maruzatla yeniden mevlevîhane haline getirdi. Tekke 1765'teki bir yangın sonunda oturulamayacak hale geldi. Şeyhi Halil Numan Dede'nin azlinden (1791) sonra Şeyh Galip burada postnişin oldu. Ve onun Selim III'e bir kasideyle müracaatı üzerine tekke 1791'de onarıldı. Şeyh Galib'in verdiği derslere ve sohbetlerine padişahın da devamı, tekkenin ününü arttırdı. Şeyh Galib'den sonra birçok şair burada şeyhlik ettiği gibi birçok musikici de bu tekkeye intisap etti. Son şeyhi Ahmed Celâleddin Dede oldu. Cumhuriyet devrinde kapatıldı. Tekkenin avlusunda Hasanağa çeşmesi ve kapısının yanında da Halet Efendi sebili vardır. (M)

Galata Mevlevîhanesi külliyesi, İstanbul'da, Galata semtinde İskender Paşa tarafından yaptırılan külliye. Mevlevîhanenin bulunduğu alan 1491 yılına kadar İskender Paşanın çiftliği idi. Bu tarihten sonra yaptırılan külliye, mevlevîhane, semahane, hücreler, harem dairesi, çamaşırhane, matbah, mektep ve kütüphaneden meydana gelmiştir. Külliyenin çeşitli bölümleri Mustafa III (1765) ve Selim III (1796) devrinde ve son olarak Halet Efendi zamanında tamir edildi (1818). Bugün semahane binası durmaktadır, fakat hücreleri harap olmuştur. Külliyeye dahil olan kütüphane ve mektep, polis karakolu olarak kullanılmaktadır. Yan sokakta Beyoğlu Evlendirme dairesi yapıldığı sırada mezarlar bir hayli bozulmuştu. Buna rağmen hazirede yine de ünlü kişilerin mezarları kalmıştır: Ankaravî İsmail Dede Efendi, Rusuhî Dede, Şeyh Galib ve Halet Efendi türbeleri buradadır. Semahanenin önünde, Fasih ve Gavsi Dedeler gömülüdür. (M)

GALATARİA veya **GALATARKA,** Kıbrıs'ta (Baf bölgesi) köy, 238 nüf. (58'i türk). 1550'den kalma kilise. (L)

Galatasaray adası, İstanbul boğazında, Kuruçeşme karşısında küçük ada; yüzölç. 2 400 m². Adada Galatasaray spor kulübünün deniz sporları sosyal hizmet ve eğlence tesisleri bulunmaktadır. Bu tesislerden elde edilen gelir, Galatasaray spor kulübüne verilir. (M)

Galatasaray hastahanesi, Galatasaray Mektebi Tıbbiyeyi Adliyesine bağlı hastahane (1840-1848). Galata sarayında ilk hastahane, Bayezid II devrinde açıldı. Enderun'daki Büyük, Orta ve Küçük odaların hastaları için bir dârüşşifa ile bir de hamam vardı. Sonradan Tıbbiyeye bağlı olarak kurulan hastahanede haftanın dört günü ayakta muayene yapılıyordu. Yatarak tedavisi gerekenler ameliyat hastahanesi denilen kliniklere alınıyordu. 1848'de Galatasaray tıbbiyesiyle birlikte hastahane de yandı. Klinik ve poliklinikler Hasköy'deki Humbarahane binasına taşındı. (M)

Galatasaray Hukuk mektebi, Galata sarayında öğretime açılan hukuk mektebi (1874). Üç sınıfı bulunan mektepte dersler Fransızca ve kısmen de Türkçe olarak okutulurdu. Başlıca dersler, Roma hukuku, usulü fıkıh ve mecelle, hukuku umumiye ve hukuku mülkiye, mukaddematı ilmi hukuk ve ilmi serveti milel, usulü muhakematı medeniye ve hukuku cezaiye, hukuku ticareti osmaniye idi. (M)

Galata sarayı, Bayezid II tarafından İstanbul'da Galata'da, saray ve devlet hizmetlerine adam yetiştirmek amacıyle yaptırılan okul ve binası. Bayezid II'nin Galata sarayını *Gül Baba* diye tanınan bir velinin işaret ve öğüdü üzerine yaptırdığı söylenir (1481). 200 Kişilik üç koğuş ve bir cami olarak yaptırılan okulda bir mutbak ve hamam teşkilâtı da kuruldu. Sarayın Akağa teşkilâtına ilâve edilen bir mansıp (kadro) ile yönetilmesine ve bir zabit akağanın «Galata Sarayı ağası» unvanı ile görevlendirilmesine karar verildi. Devşirme çocukların zeki ve kabiliyetlilerinden seçilen ilk öğrencilere Gül Baba hoca tayin edildi. Ders programına arabî, farisî, kıraat, hüsnühat, musiki ve silâh kullanma dersleri kondu (1481). Bunlar değerli hocalar tarafından öğretildi. Mektebe *Galatasarayı Enderunu Hümayun* adı verilerek ikinci Enderunu Hümayun idadî mektebi sayıldı. (Hünkâr sarayındaki Eski saray köşkü üniversitenin yerinde idi, «Küçük Oda» mektebi birinci idadî idi.) Galata sarayında her koğuşa beş zabit tayin edildi. Yavuz Sultan Selim (1512 - 1520) ve Kanunî Sultan Süleyman zamanında

galaco

Galata köprüsünün havadan görünüşü

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Jean-Marie Baufle (LAROUSSE)

Démetrios GALANIS'in yaptığı bir kapak deseni

ön planda İstanbul, arka planda **Galata kulesi** ve semti

Beyoğlu sırtlarından **Galata kulesi**

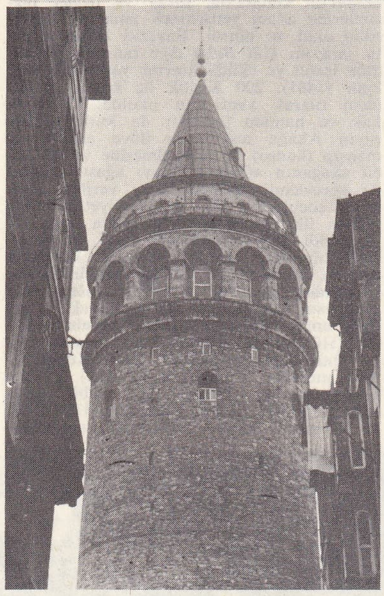

Galata kulesinin 1885-1864 arasında çekilmiş bir fotoğrafı (Prof. Dr. Semavi Eyice'nin «Galata ve Kulesi» adlı eserinden)

Galata kulesinin bugünkü görünüşü

Selim III devrinde **Galata kulesi**nin görünüşü

Galata kulesi kitabesi

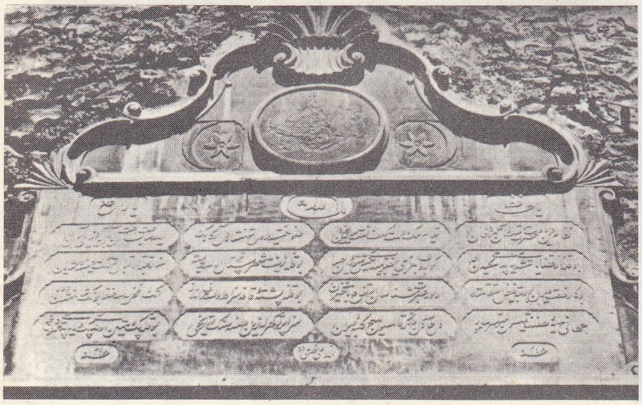

(1520-1566) Galata sarayı mektebinin esas ve nizamları tespit olundu; Selim II zamanında (1566-1574) Galata sarayındaki enderun mektebi kısmen Eski saraya nakledildi, boşalan yerlerde bir de Galata sarayı medresesi kuruldu (1570). Murad III devrinde Enderun mektebi yeniden Galata sarayına taşındı, Ahmed I devrinde (1603-1617) ise enderun mektebi yine Eski saraya alınarak Galata sarayı medrese haline getirildi. Osman II devrinde (1618-1622) Galata sarayındaki öğretim bir daha değişikliğe uğrayarak yine saray mektebine dönüldü. Mehmed IV devrinde (1648-1687), Köprülü Fazıl Ahmed Paşanın emriyle Galata sarayı yine medreseye çevrildi (1668). Ahmed III devrinde (1703-1730) damad Şehit Ali Paşa (1714'te) Galata sarayını onardı, yeni bir kasır ilâve ederek, tekrar mektep haline getirdi; usulleri değiştirerek Yeni sarayda (Topkapı sarayı) olduğu gibi, büyük orta ve küçük oda usulünü kurdu. Sultan Mahmud I, 1753'te Galata sarayında büyük bir kütüphane binası yaptırarak burasını İstanbul'un en zengin kütüphanelerinden biri haline getirdi. Ders programlarına yeni eklemeler yaptı; fen derslerini çoğalttı. Okul 1817'de, büyük Tophane yangınında tamamen yandı; fakat çok geçmeden yeniden yapıldı ve öğretime açıldı (1820). Galata sarayının devlet hizmetlerine adam yetiştirme görevi 1834'e kadar devam etti. Bu tarihten sonra saray teşkilâtında değişiklikler yapıldığından Galata sarayı enderun mektebi olma niteliğini kaybetti. 1838'de «Mekteb-i Tıbbiye» haline getirildi. İkinci bir yangın geçirdi. Yeniden yapılarak öğretime başlaması ancak 1862'de mümkün olabildi. Okulun kışlasına, Abdülaziz'in babası Sultan Mahmud'un *Adlî* mahlâsına nispetle *Adliye* adı verildi. Dört yıl kışla olarak kullanılan Galata sarayına *İdadî-i Umumî* adı altında askerî okullar yerleştirildi ve «harbiye, bahriye, tıbbiye ve mühendishane» mekteplerinin idadîsi de bu mekteplere öğrenci yetiştiren ortaokul haline getirildi. 1867'de Galata sarayı binasının «Galata Sarayı Mekteb-i Sultanîsi» (lisesi) olarak kullanılması kararı alınınca, askerî ortaokul bugünkü Kuleli lisesi binasına taşındı. Galata sarayındaki gerekli onarım ve değişiklikler yapılarak mektep 1 eylül 1868'de *Mektebi Sultanî* adıyle öğretime başladı.

Ahmed III (1703-1730) Galata sarayı ağaları için, mektebin arka kısmına, bugünkü Galatasaray hamamının bulunduğu yere bir mescit yaptırdı. Beyoğlu yangınında yanan mescidin yerine sonradan üçüncü vakıf hanı yapıldı (1815). Galata sarayının kurulmasına önayak olan «Gül Baba»nın mezarı mektebin yanından Tophane'ye inen yokuşun sağındadır.

Çeşitli saray hizmet kademeleri için yetiştirilen öğrenciler sıkı bir disiplin altında bulundurulur, öğrenimini bitirerek hizmete girecek öğrencinin bütün hareketleri padişaha bil-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

Flandin'in albümünden **Galata kulesi**

dirilir ve tasvibi alınırdı. Hükümdar birkaç yılda bir Galata sarayını teftişe gelir ve yetişen öğrencilerden saraya alınacakları seçerdi.

● *Galata sarayı ağası,* Galata sarayındaki en yüksek rütbeli yönetici. Baş ağalık olan Galata sarayı ağalığına, Yenisaray'daki saray kethüdası veya bundan bir aşağı rütbe sayılan, beş neferden kurulu, *köşebaşı* denilen emektarlardan biri tayin edilirdi.

● *Galata sarayı baltacıları,* osmanlı saraylarında çeşitli dış hizmetlerde kullanılmak üzere Galata sarayında yetiştirilen acem. ocağına mensup sınıf. Bk. BALTACI.

● *Galata sarayı hocası,* Galata sarayında ders okutan ve buraya devam edenleri eğitip yetiştiren hoca. 1503 Tarihli bir muhasebe özetinde diğer çalışanların yanı sıra Galata sarayında beş hocanın görevli olduğu yazılıdır. Başarı gösteren hocalar, terfi ederek Yenisaraya alınır, yerlerine «ulema»dan biri tayin edilirdi.

● *Galata sarayı içoğlanları,* Galata sarayına saray hizmetleri için yetiştirilmek amacıyle alınan acemioğlanlara verilen ad. Bunlar görecekleri hizmetlere göre değişik sınıflara ayrılırlardı. Kabiliyetli olanları doğrudan doğruya padişah hizmetinde kullanılmak üzere Yeni saraya alınır, diğerleri kapıkulu süvarilerinin ulufeciler ve garipler bölüklerine verilirlerdi. (M)

Galata Sarayı kütüphanesi, İstanbul'da Sultan Mahmud tarafından kurulan kütüphane (1754). Kütüphane 83 yıl açık kaldı. Galata sarayının Mektebi Tıbbiyei Adliyei Şahane olması için tadil edilmesi üzerine, kitapları Ayasofya ve Fatih kütüphanelerine nakledildi (1857). Bu iki kütüphanede Galata sarayından gelen kitapların yazma defterleri vardır. 901 Kitaptan 457'si Fatih'e, 444'ü Ayasofya'ya gitmiştir. Galata sarayının en son kitaplığı da Mektebi Tıbbiyei Adliyei Şahane zamanına rastlar. Muallimievvel Dr. Bernard'ın himmetiyle Batı'dan getirtilen almanca, özellikle fransızca tıbbî eserlerle zenginleşen kütüphane bu yeni Tıbbiye'nin onuncu yılında çıkan yangında yandı. Elde kalan pek az kitap bugün İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi enstitüsünde muhafaza edilmektedir. (M)

Galatasaraylılar cemiyeti, İstanbul'da Galatasaray lisesi mezunlarınca kurulan cemiyet. Kuruluş amacı Galatasaraylılar arasında sevgi bağlarını devam ettirmek, sosyal alanlarda kaynaşmış bir birlik kurmak, millî kültür ve ideali yaymak, ülkenin, ilmî, sıhhî, bediî ve eğitim seviyesini her bakımdan yükseltmeğe çalışmak, üyeler arasında yardımlaşma, değerli öğrencilere yüksek öğrenimleri için burs sağlama, konferanslar verme, kitaplık kurma, yurt açma, yardımlaşma sandığı kurma, okulun ders imkânlarını geliştirme v.b.dir.

Galatasaraylılar cemiyeti İstanbul'da 1903'te, Ankara'da 1936'da, İzmir'de 1965'te kuruldu. Galatasaray lisesi mezunları 1934'ten başlayarak her yıl geleneksel pilav günü düzenlemektedirler. (M)

Galatasaray lisesi, Türkiye'de ilk defa batılı anlamda ve lise derecesinde kurulan okul (1868). Sadrazam Âli Paşa, hariciye nazırı Keçecizade Fuad Paşa, maarif nazırı Saffed Paşa İstanbul'da «öğretimi fransızca ve türkçe» yapacak büyük bir mektep kurulması kararına vardılar. Bu kuruluşla birkaç işin birden başarılacağı düşünüldü: ilk defa avrupa okulları ayarında bir lise kurulacak; çeşitli din, mezhep ve ırklara mensup unsurlar aynı çatı altında toplanarak birbiriyle kaynaştırılacak; Fransa'daki «Paris Osmanlı mektebi» kapatılarak, bundan sağlanan tasarrufla okulun bütün giderleri karşılanacak; müslüman olmayanlara da müslümanlar kadar öğrenim hakkı verileceği için yabancı devletlerin «ıslahat yapılmıyor» bahanesiyle müdahaleleri önlenecek; yabancı dil öğretimi sağlanacak; okula öğrenci alınırken yalnız zekâ ve kabiliyetine değer verileceği için fakir halkın çocuklarına da yönetimde yüksek mevkilerde görev alma imkânı sağlanacaktı.

Abdülaziz Fransa'yı ziyareti sırasında (1867), fransız millî eğitiminde yaptığı incelemeler sonucu, imparatorlukta da maarife büyük önem verilmesi gereğini anlamıştı; dönüşünde düşünülen okulun süratle kurulması emrini verdi ve gerekli fermanı da çıkardı. 11 Mayıs 1868'de *Takvim-i Vekayi'*de yayımlanan fermanda, bir «Mektebi umum-i idadî» kurulduğu, okula «sultanî» adı verildiği ve Galata sarayının bu okula tahsis edildiği bildiriliyordu. Bu sırada Galata sarayında bulunan Askerî İdadî-i Umumî, Kuleli binasına aktarıldı, *Galatasaray Mektebi Sultanîsi* de 1 eylül 1868'de Galata sarayında öğretime başladı. Daha okulun kuruluşu sırasında içeriden ve dışarıdan birtakım tepkiler oldu: papa Pie IX, osmanlı uyruğundaki katolik ailelerden çocuklarını Galatasaray'a verecek olanları aforoz edeceğini ilân etti; ermeni katolik patriği katolik ermenilerin mektebe girmelerini yasakladı, rum patriği mektepte Yunanca okutulmamasını bahane ederek rum ailelerinin çocuklarını bu okula vermelerini önledi; rus elçisi İgnatiev «rusça öğretim yapan bir mektebin açılmasını, yoksa Galatasaray'ın kapatılmasını» isteyen bir nota verdi; hahambaşı okul müdürünün fransız oluşunu bahane ederek musevî çocuklarının okula yollanmamasını istedi; şeyhülislâm, hıristiyan ve müslüman öğrencinin birarada bulunmalarını açıkça tenkit etti; Londra'da Namık Kemal'in idaresindeki *Hürriyet* gazetesi mektep aleyhinde şiddetli yayın yaptı; harbiye nazırı, mektebe ikinci müdür tayin edilen Askerî idadînin ders nazırı kaymakam İsmail Beyi bu görevi kabul etmekten alıkoydu; bir kısım İstanbul basını da aleyhte neşriyatta bulundu. Bütün bunlara rağmen okul 341 öğrenciyle öğretime başladı, yıl sonunda öğrenci sayısı 530'a, bir yıl sonra da 640'a yükseldi. Öğrencinin üçte biri türktü. Parasız okuma imtihanına girip burs alma hakkı yalnız türklere tanınmıştı.

Galatasaray beş sınıflık lise kısmı ile öğretime başladı, sonra orta ve ilk kısımlar kurularak öğretim 12 yıla çıkarıldı. Galatasaray'da dersler hem türkçe, hem fransızca okutuluyordu. Kuruluşundaki ders programı şöyleydi: türkçe, arapça, farsça ve gramerleri, edebiyat, belâgat, tercüme, idare, kitabet; din dersleri, osmanlı tarihi, islâm tarihi, osmanlı coğrafyası, hüsnühat (*türkçe* dersler); fransızca dil ve grameri, edebiyat, felsefe, genel tarih, coğrafya, fizik, kimya, riyaziye, astronomi, ticaret, muhasebe, roma hukuku, hukuk başlangıcı, resmi hat, latince, yunanca, tabiiye (*fransızca* dersler). İsteğe bağlı olarak da yardımcı dersler veriliyordu. Fransız imparatoru Napoléon III okula zengin bir kütüphane hediye etti. Okulun ilk müdürü fransız M. M. de Salve idi. İlk osmanlı mü-

«Galata Kulesi» Brindizi'nin eseri, İstanbul

bugünkü şekliyle **Galata kulesinin** projesi

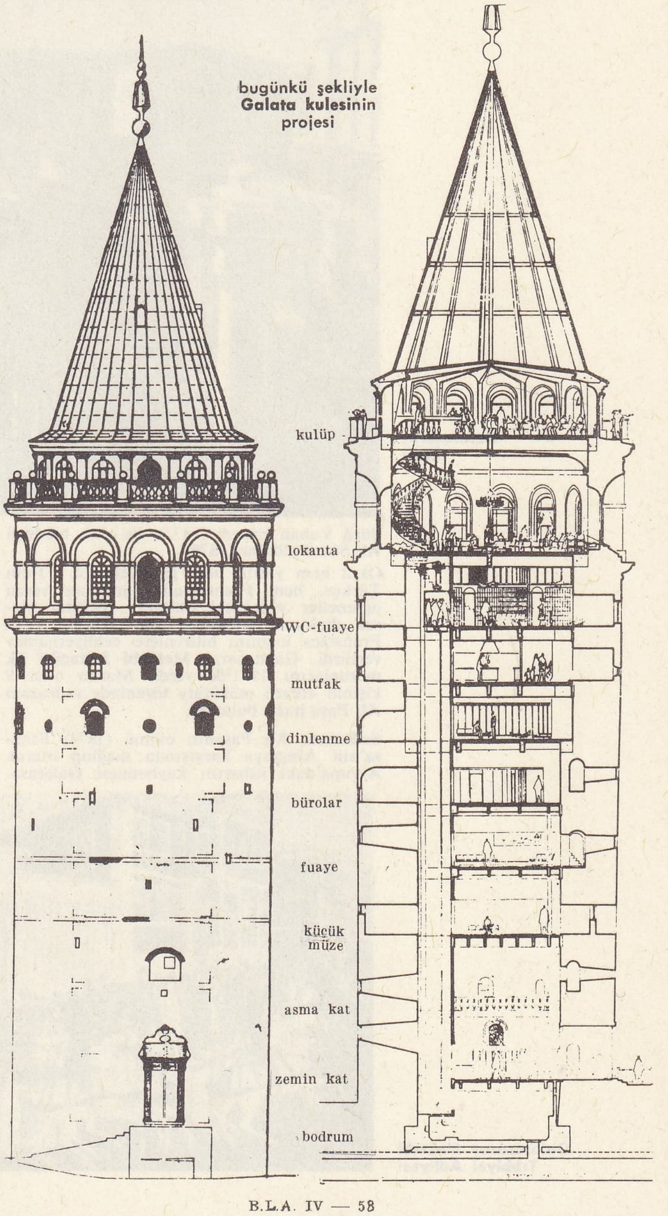

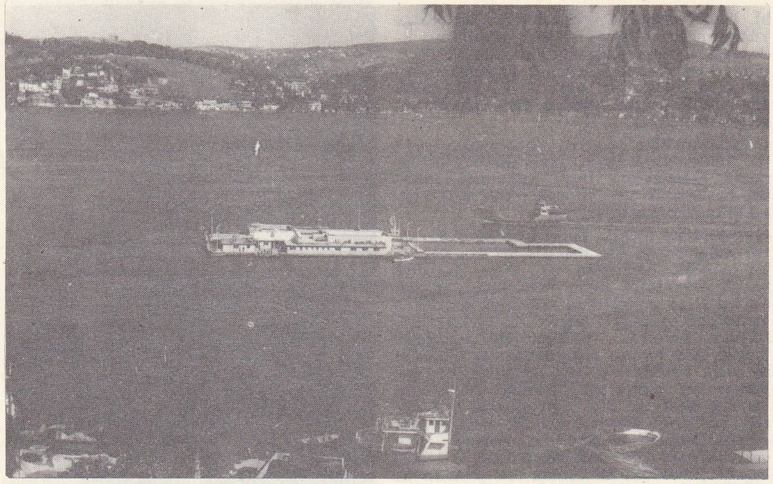

Galatasaray adası

Galatasaray lisesi

dürü Vahan Efendi (1872), ilk türk müdürü Ali Suavi oldular (1876).

Okul hem yatılı, hem gündüzlüydü. Hem Türkçe, hem Fransızcadan imtihan veren öğrenciler «Mektebi Sultanî» mezunu olarak diploma alırlardı; yalnız Türkçe veya Fransızca kısmını bitirenlere «ehliyetname» verilirdi. Galatasaray Mektebi Sultanîsi ilk mezunlarını 1871'de verdi. Mezun olan 8 kişinin «tevzii mükâfat» töreninde sadrazam Âli Paşa hazır bulundu.

Sadrazam Âli Paşanın ölümü (1871) Fransa'nın Almanya karşısında mağlup olarak Avrupa'daki itibarını kaybetmesi Galatasaray'a karşı durulmuş olan hücumları alevlendirdi ve mektep 1873 yılında Gülhane parkındaki Tıbbiye binasına, aynı yılın eylül ayında da Tıbbiye mektebi Galatasaray'a taşındı. Okulun fransız öğretmenleri *agregasyon* (yüksek okul öğretmenliği yapma hakkı) almış kimselerden kuruluydu. Türk öğretmenler de değerli edip ve hocalardan seçilirdi. Abdülaziz'in resmî gazetede yayımlanan bir iradesiyle (1874) Galatasaray üniversitesinin temeli atılarak okula üç yüksek okul kısmı eklendi. *Mektebi Âliye-i Sultaniye* adı altında toplanan bu fakültelerde, «Galatasaray Hukuk mektebi», «Galatasaray Edebî mektebi» ve «Galatasaray Mühendisin Mülkiye» veya «Turuku Meabir» adlarıyle öğretim başlatıldı (1875). Sorbon üniversitesinin ders programına ve yönetim sistemine göre düzenlenen fakülteler dörder sınıftı. Dersler türkçe ve fransızca olarak veriliyordu. Fransızca dersleri Fransa'dan getirilen profesörlerce, türkçe dersleri de en yetkili kimselerce veriliyordu. 1877'de resmî adı «Dârülfünun-u sultanî»ye çevrilen bu kuruluşun bir özelliği de, batı fakültelerinde olduğu gibi derslerin öğrenci olmayan dinleyicilere de açık bulunmasıydı. 1877'de 100 öğrencisi bulunan fakülteler 1879'da ilk mezunlarını verdi.

Bu devrede devletin ileri kademelerindeki memurlarının kültür seviyelerini artırmak için Galatasaray'da kurslar düzenlendi ve memurların bu kurslara devamı mecburî kılındı. Bu kurslarda idare, muhakeme tarihi, mecelle, hukuk başlangıcı, roma hukuku, felsefe, mantık, tarih gibi kültür dersleri verilirdi. Galatasaray sultanîsi, 1876'da yeniden eski binasına taşındı. 22 Şubat 1907'de okulda çıkan yangın, büyük ölçüde tahribe sebep oldu. Öğretime devam etmek amacıyle okul bahçesindeki teneffüs sundurmaları sınıf haline getirildi. Okul binası yapılıncaya kadar Beylerbeyi sarayındaki paşa dairesi, müzik dairesi binaları onarılarak ve saray bahçesindeki boş yerlere sınıf ve yatakhane barakaları, yemekhaneler yapılarak Galatasaray Mektebi Sultanîsi buraya taşındı. Asıl bina kârgir olarak bugünkü şekliyle yapıldı ve 1909 ders yılında yeniden öğretime açıldı.

1912-1913 Birinci ve İkinci Balkan savaşlarına okulun birçok öğrencisi gönüllü olarak katıldılar. Birinci Dünya savaşında da mezun olanlar derhal askere alındı. Mütareke yıllarında işgal kuvvetleri binayı karargâh yapmak istediler; fakat müdür Salih Arif Bey bunu önledi.

Cumhuriyetin ilânından sonra Galatasaray sultanîsinin adı *Galatasaray lisesi* olarak değiştirildi; ehliyet alma usulü kaldırıldı; türkçe ve fransızca tahsil derecesi birleştirilerek sadece mezuniyet şahadetnamesi konuldu. Aynı zamanda teneffüslerde fransızca konuşma mecburiyeti kaldırıldığı gibi, genel tarih ve genel coğrafya gibi temel kültür dersleri de 1929'da Türkçeye çevrildi. 1924'ten sonra okula orta kısımdan sonra bir ticaret bölümü ilâve edildiyse de, bu bölüm 1932'de kaldırıldı. 1930'dan sonra okulun öğrenci sayısı 1 600'e çıkarıldı, 1963'te ilkokul öğrencileri Ortaköy'de Sultan yalısına nakledildi. 1967'den itibaren okula kız öğrenci alınmağa başlandı; 1969'da ilk kısım kaldırıldı, bu kısmın bulunduğu Ortaköy binasına gündüzlü ortaokul sınıfları yollandı.

1968 Yılında Galatasaray'ın 100. yıldönümü kutlandı, bu törene o sırada Fransa devlet başkanı olan general de Gaulle de katıldı. Galatasaray ilk 25 yılında 455, ikinci 25 yılında 815, üçüncü 25 yılında 1 566, dördüncü 25 yılında 1 878 mezun olmak üzere 100 yıl içinde 4 714 öğrenciye lise diploması verdi. (M)

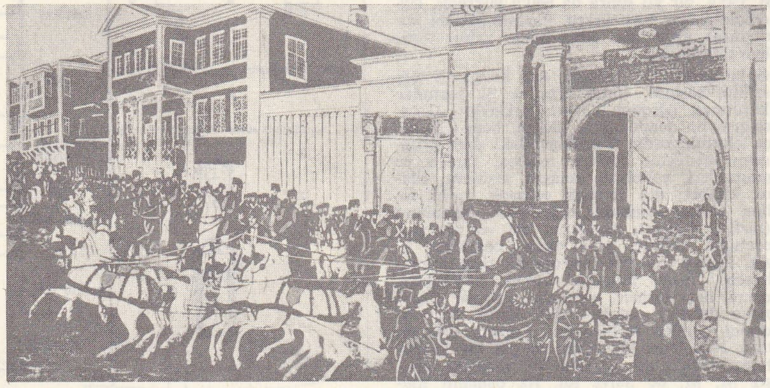

Galatasaray Mektebi Tıbbiyei Adliyesi

Galatasaray Mektebi Tıbbiyei Adliyesi, Mahmud II devrinde Galata sarayı binasında öğretim yapan askerî, yatılı tıp okulu (1838-1843). Avusturyalı Dr. Bernard'ın yönetiminde fransızca öğretim yapan okulda eczacılık (3 yıl), cerrahlık (3 yıl), hekimlik (6 yıl) bölümleri vardı. İlk yıllarda modeller üzerinde öğretim sonunda verilen diploma avrupa fakülteleriyle eş dereceli idi. Gösterilen teşrih dersleri, Dr. İspiçel'in göreve başlamasından sonra kadavralar üzerinde yapıldı. Meslekî yayınlar yapmak maksadıyle okulda bir matbaa kuruldu. Öğrencilerin uygulama çalışmaları için okula bağlı olarak bir hastahane ile Beyazıt'ta bir dispanser açıldı. İlk türk kodeksi ve adlî tıp kurulu bu okulda meydana getirildi. Okuldan yetişen ünlü hekimler arasında, Sadrazam Keçecizade Fuad paşa; hekimbaşı Salih Efendi; hekimbaşı İsmail Paşa; hekimbaşı Hayrullah Efendi; tabip Arif Bey; Marko Paşa; doktor Hasip Paşa; doktor Hüseyin Paşa; doktor Ahmed Paşa; doktor Ahmed Bey; doktor Servet Bey bulunmaktadır. 1848'de Galatasaray'daki binasının yanmasından sonra okul Hasköy'de Humbarahane kışlasında öğretime devam etti. (M)

Galatasaray Spor kulübü (GS), Türkiye'-

Foto. MEYDAN

nin en eski kulübü. Galatasaray Mektebi Sultanîsi öğrencilerinden Ali Sami (Yen), Asım Tevfik Somunut, Emin Bülent Serdaroğlu, Şehid Celâl, Bekir Bircan, Tahsin Nahit, Cevdet Kalpakçı ve Abidin Daver'in teşebbüsleriyle kuruldu (1905). Kurucular devrin hafiyelerinden çekindikleri için ilkin takımlarına bir ad koymadılar, renk olarak da kırmızı-beyazı seçtiler. İlk maçtan sonra forma rengini sarı-siyah olarak değiştirdiler. 1906 Yılında sarı- siyah forma altında görülen takım, 1907 yılında sarı-kırmızı renklerle sahaya çıktı. Takımı taraftarları *Galatasaraylılar* diye anmağa başlayınca, kulübün adı da *Galatasary* oldu.

Galatasaray takımı ilk maçını 1906 yılında Kadıköy'de Faure mektebi takımı ile yaptı. Takım sahada «Asım-Milo Bakiş, Pol Bakiş- Ali Sami, Celâl, Bekir - Abidin Daver, Tahsin Nahit, Nikolof, Nuri, Emin Bülend»den kuruluydu; bu ilk maçını 2-0 kazandı. Daha sonra sarı-siyah forma altında 1907 lig maçlarına katılan Galatasaray, ilk maçında ingiliz İmogene takımını 3-0 yendi. Sarı-kırmızı forma altındaki ilk maç ise 1908 yılında ingiliz Barham takımına karşı oynandı ve Galatasaray bu maçı 3-1 kaybetti.

Galatasaray, 1909 yılında İstanbul lig şampiyonluğunu kazandı, böylelikle türk futbolunda şampiyonluğu türk kulüplerine mal eden ilk takım olarak ün kazandığı gibi yabancı takımların hegemonyasına da son verdi.

Galatasaray, Türkiye'de yabancı takımlarla ilk defa oynayan ve Türkiye dışında ilk defa maç yapan türk takımı olarak büyük bir ün kazandı. 1911 Yılı eylülünde Macaristan'a giden Galatasaray, dönüşte Romanya'ya uğradı ve orada Bükreş karmasını 11-1 gibi açık bir farkla yendi.

Galatasaray kulübü futbolun yanında atletizm, basketbol, voleybol, boks, güreş, masa tenisi, yüzme, yelken, kürek, hentbol, tenis, dallarında da sayısız şampiyonluklar kazandı ve türk millî takımına büyük yıldızlar kazandırdı.

Basketbol, atletizm, voleybol, yüzme ve kürek dallarında uzun yıllar İstanbul ve Türkiye şampiyonluklarını elinden bırakmadı. Takımın müzesinde de bugün on sekiz spor dalında kazanılmış tam 1 203 kupa bulunmaktadır.

Galatasaray kulübünün rozeti, 1923 yılında Galatasaray lisesinde öğrenci olan Âyet Emir tarafından çizildi. Eski yazı ile kırmızı bir «gayın» harfi içinde sarı bir «sin» harfinden meydana gelen rozet aynı yılın kulüp kongresinde amblem olarak kabul edildi. Bu rozet, yeni harflerin kabulünden sonra yine Âyet Emir tarafından yeni harflere çevrildi. Galatasaray bugüne kadar futbol sahalarında 29 şampiyonluk kazanmış bulunmaktadır. Bu şampiyonlukları şunlardır: 4 defa Pazar ligi (1908-1909, 1909-1910, 1910-1911, 1914-1915); 2 defa Cuma ligi (1915-1916, 1921-1922); 7 defa İstanbul ligi (amatör) [1924-1925, 1925-1926, 1926-1927, 1928-1929, 1930-1931, 1948-1949, 1952-1953]; 1 defa Türkiye şampiyonası (1953); 2 defa İstanbul kupası (1941, 1942); 1 defa İstanbul şildi (1933); 1 defa Millî küme (1939); 3 defa Türkiye ligi (1961-1962, 1962-1963, 1968-1969); 4 defa Türkiye kupası (1962-1963, 1963-1964, 1964-1965, 1965-1966); 3 defa İstanbul ligi (profesyonel) [1954-1955, 1955-1956, 1957-1958]; 2 defa Cumhurbaşkanlığı kupası (1965-1966, 1968-1969).

Galatasaray türk A millî futbol takımına birçok futbolcu vermiştir. (M)

Galata voyvodası. Teşk. tar. Galata'da inzibat işleriyle görevli memur. (M)

Galata zindanı, eski Galata surları içinde zindan olarak kullanılan kulelerden biri. XVIII. yüzyıla kadar kullanıldı. (M)

GALATEİA. Yun. mit. Deniz tanrıçası, Nereos ve Doris'in kızı. Kyklops Polyphemos ona âşık oldu. Ama Galateia çoban Akis'i sevdi. Bir gün, Polyphemos iki âşığı Sicilya'da, deniz kıyısındaki bir mağarada yakaladı, rakibini bir kayanın altında ezdi. Galateia, Akis'i ırmak haline soktu ve denize atlayarak kız kardeşleri Nereis'lerin yanına gitti. Başka bir inanışa göre, Polyphemos ile Galateia'nın aşkları Keltlerin, Galatların ve İlliryalıların efsanelerinde aynı adı

ilk Galatasaray futbol takımı

taşıyan kahramanların yaratılmasına yolaçtı.

— İkonogr. Kyklops Polyphemos tarafından yakalanan Akis ile Galateia'nın aşkı, Christine de Pisan'ın eserlerini resimleyen (Brüksel) adsız sanatçıdan başlayarak birçok esere konu oldu: Giulio Romano (Mantova), Fr. Perrier (Louvre), Poussin (Windsor'da bir desen), Lorrain (Dresden), Ch. de la Fosse (Madrid), Bon Boullongne (Tours). Fakat bu konudaki en ünlü eser, şüphesiz ki, Paris'te Luxembourg bahçesinde (Paris) Ottin tarafından yapılan Medicis çeşmesi grubudur.

Aynı konu Farnesina sarayında Annibale Carrache, Albane (Milano, Dresden), Lanfranco (Roma), Feti (Viyana), Maratti (Leningrad), Poussin (aynı yer), J.-B. Van Loo (aynı yer), Greuze (Aix) ve heykelci F.G. Adam (Sans-Souci şatosu) tarafından işlendi.

Raffaello'nun Agostino Chigi için yaptığı *Galateia'nın Zaferi* (1511) adlı freskte de Galateia tasvir edilmektedir. Boyutları 295 × 225 sm olan bu fresk Farnesina'nın (Roma) zemin katındaki salondadır. Raffaello, bu mitolojik hikâyeyi klasik bir üslûpla işledi: bir çift yunus balığının dalgalar üzerinde sürüklediği küçük bir sandal içinde dimdik duran, saçlarıyle harmanisi rüzgârda uçuşan Galateia, başında çiçeklerden bir taç, deniz perileri arasında ilerler. (L)

GALATEİA, Vergilius'un *Sığırtmaç Türküleri*'nin üçüncü bölümünde sözünü ettiği çoban kızı. (L)

GALATES. Yun. mit. Herakles ile Galyalı bir prensesin oğlu. Küçük Asya'daki Galat'ların kahramanı. (L)

GALATHEA i. Onayaklı kabuklu hayvan. Gövdesi basık, mahmuzu iri, telzonu geniştir; yürüme ayaklarının sonuncu çifti iyice körelmiştir. (*Galatheidae* familyasının örnek tipi.) [L]

Galathea, 1950 ile 1952 arasında dünya çevresinde bir okyanus incelemesi gezisine çıkan Danimarka gemisi. Bu sefer sırasında Filipinler çukurunda 10 540 m bir derinlik ölçüldü. (L)

GALATHEİDAE çoğl. i. Kocakuyruklu onayaklı kabukluklar familyası. (Bunların gövdesi enlemesine derin kırışıklıdır; kabuğu her tarafta kireçleşmiştir. Ön bacakları güçlü ve kıskaçlıdır; karın kısmı karın tarafından göğse doğru kıvrılır.) [L]

GALATİ, Romanya'da liman şehri, bölge idare merkezi, Tuna'nın sol kıyısında, ırmak deltasının yukarı kesiminde; 107 200 nüf. Avrupa Tuna komisyonunun merkezi. Şehrin, M.Ö. III. yy.da Galat'lar tarafından kurulduğu kabul edilir. Sulina kolu aracılığiyle deltadan gelen deniz ulaşımı ve ırmak ulaşımı arasında transit limanı olan Galati, bir demiryolu ve sanayi merkezidir; gemi yapımı ve madencilik; besin sanayii (yağ fabrikaları); pamuk iplikçiliği. 4 Mt çelik üretecek olan inşa halinde çelik tesisleri (yüksek fırınlar; haddehaneler). Bir doğu şehri havasında olan Galati'nin merkezinde, büyük yapılar vardır. — *Galati bölgesi,* 1 044 000 nüf. (L)

GALATİA. Bk. GALADKİA.

GALATİA, yun. ve lat. **Galatia.** Esk. coğ. Antik çağda iç Anadolu'da, merkezi An-

Galatasaray Spor kulübünün eski amblemi

Galatasaray Spor kulübünün yeni amblemi

Galatasaray futbol takımı Tevfik Fikret ile birlikte

Foto. MEYDAN

«Galateia'nın Zaferi» Raffaello'nun eseri (tablo ve detay) Farnesina, Roma

kara olmak üzere Sakarya ile Kızılırmak arasındaki bölgeye verilen ad. Kuzeyde Paphlagonia ve Bithynia, doğuda Kappadokia ve Pontos, batıda Frigya, güneyde Lykaonia bölgeleriyle sınırlanmıştır. Adını, bu bölgeye yerleştirilen Galatlardan almıştır. Bk. GALATLAR. (M)

Galatia'lılara mektup, Havari Aziz Paulus'un Galatia hıristiyanlarına Efes'ten yazdığı mektup. 54 Yılında yazılan bu mektupta Paulus'un hayatını anlatan bir sayfa vardır ve bu bilgi Hıristiyanlığın Asya'da yerleşmesi olayını aydınlatır. Mektup, hıristiyanların, Yahudiliğe mutlak değer tanıyanları kendi aralarına almaları üzerine yazılmıştır. (L)

GALATİNA, İtalya'da komün, Puglia'da (Lecce ili); 25 200 nüf. Şarapçılık. (L)

GALATİS NİKOLAOS, Filiki Eterya'nın en önemli üyelerinden biri. İthaki'li (Yunan denizinde ada); 1816'da Odessa'ya gelen Galatis, Skufas ile tanıştı ve Eterya'ya üye olmayı başardı. Sonra ısrarla Filiki Eterya'yı kimin yönettiğini öğrenmeğe çalıştı. Skufas onu kaçamak cevaplarla oyaladı ve Moskova'da bulunan Tsakalof'a gönderdi. Galatis, Moskova'da, aralarında Boğdan beyi Aleksandros Mavrokordatos'un da bulunduğu birçok kişiyi Filiki Eterya'ya üye yaptı. Petersburg'ta, Eterya'nın başkanlığını Kapodistrias'a teklif etti; fakat Kapodistrias bu teklifi kabul etmedi. Coşkun yaratılışlı bir insan olan Galatis, polisin dikkatini çekti, sonra şüphe uyandırdı ve tutuklandı. Çok geçmeden çar onu Boğdan'ın Iasion (muhtemelen Yaş) şehrine gitmek şartıyle serbest bıraktı. 1817'de Boğdan'da bulunan Galatis, Aleksianos veya Dimitriu takma adını kullanarak yeniden Eterya için çalışmağa başladı. Bu teşkilâta en büyük yardımı, konsolosun yokluğundan yararlanarak konsolos vekili Georgios Leventis'i, Eterya'ya üye yapmak oldu. Başlangıçta Eterya için çok çalışan Galatis, zamanla savruk yaradılışının ve masraflı yaşayışının zararını görmeğe başladı. Eterya ile ilgili olarak yazdığı birçok evrak, Boğdan beyi Kallimalis'in eline geçti. Sonuç olarak Galatis Boğdan'dan kovuldu. İstanbul'a geldi, Tsakalof'un gösterdiği yakınlığa rağmen, üyelerden, kendilerini ihbar etmek tehdidiyle para koparmağa başladı. Hattâ bir gün, Halet Efendi'nin evine kadar gidip geri döndü. Eterya'lılar ona istediği parayı vermelerine rağmen, ihbar korkusu içindeydiler. Galatis'i, Dimitropulus'un eşliğinde Mani'ye (Yunanistan'da bir yarımada) göndermek istediler. Fakat yolculuk sırasında, şüpheli hareketlerde bulunduğu için, Dimitropulos onu öldürdü. Galatis'in ölümünden sonra, Türklerden kaçan Tsakalof İtalya'ya sığındı. Ypsilantis hatıralarında Galatis'in öldürülmesine savruk davranışlarının yolaçtığını ve bunun kaçınılmaz olduğunu söylerse de, bağımsızlık uğruna verilen ilk kurbanlardan olduğu için saygıyle anılmasını ister. (L)

GALATLAR, Avrupa'nın batı bölgelerinde oturan halk topluluğu. M.Ö. 280 tarihinde Balkan yarımadasını istilâ ettiler. Önce doğuya doğru ilerleyerek bir taraftan Güney Almanya ve Alp dağları üzerinden İtalya'ya girerek Romalıları büyük bir yenilgiye uğrattılar, diğer taraftan Aşağı Tuna ülkesini istilâ ettiler. Büyük İskender Tuna seferinde Tribal'ler ülkesinde bulunduğu sırada bir Galat heyetini kabul etmişti. Bunlar kuzeyde bir set vazifesi gören Lysimakhos devletinin yıkıldığını duyunca güneye doğru ilerlemeğe başlayarak Trakya'ya girdiler ve orada üç kola ayrıldılar. Birinci kol Makedonya'yı işgal etti. Bunları karşılayan Makedonya ordusunun darmadağın olması ve Ptolemaios Keraunos'un savaş alanında ölmesi üzerine bu ülkede tam bir anarşi başgösterdi. İkinci Galat kolu, Brennos'un idaresinde Yunanistan'a girdi. Fakat bu tehlike Orta Yunanistan'daki şehir devletlerinin birleşmelerine ve Galatlara karşı çetin bir savunmaya geçmelerine yolaçtı. Brennos Thermopylai'den geçerek Orta Yunanistan'ı yakıp yıktı; fakat İstanköy'de bulunan bir yazıttan anlaşıldığına göre, Delphoi'yi işgal edip buradaki hazineleri yağma etmeyi başaramadı ve bir süre sonra kuzeye doğru çekilmek zorunda kaldı. Helen'lerin kurtuluşunun bir hatırası olmak üzere bu savunmada büyük bir yararlık gösteren Aitolia'lıların teşebbüsüyle Delphoi'de *Soteria* (Kurtuluş) adını taşıyan bir bayram yapılmasına karar verildi. Galatların üçüncü koluysa Trakya'yı istilâ etti. Bu ülkenin kıyı şehirleri büyük tahriplere uğradı. Birçok galat kabilesi Trakya'da Tylis veya Tylos devletini kurdukları bir sırada Demetrios'un oğlu Antigonos Gonatas M.Ö. 277 yılında Lysimakheia yöresinde Güney Galatlara karşı kesin sonuçlu bir zafer kazandı. Bütün Yunan dünyası tarafından sevinçle karşılanan bu zafer Antigonos'un Makedonya tahtına çıkmasına yolaçtı. 278-277 Yıllarında büyük Galat kafilelerinin Boğazlar üzerinden Anadolu'ya geçişi bu ülkenin tarihi için önemli oldu. Bunlar, bazı helen krallarının kazandıkları zaferlere rağmen, Anadolu'nun ortasında, Sakarya ile Kızılırmak nehirleri arasındaki bölgeye yerleştiler ve Galatia adını alan bu bölgede Trokmi'ler, Tektosag'lar ve Tolistovag'lar adını taşıyan üç büyük kabile halinde köylerde yaşamağa başladılar. M.Ö. 241 tarihinde Bergama devleti kralı Attalos I, Galatları Anadolu'da büyük bir yenilgiye uğrattı. Bu zaferi kutlamak ve ebedîleştirmek için heykeller yaptırdı. Tunçtan yapılmış bu heykel gruplarının ancak Romalılar zamanına ait mermer kopyaları kalmıştır. (Düşmanın eline esir düşmemek için karısını öldürdükten sonra kılıcını kendi göğsüne saplayan bir galatlının heykeli bu eserlerdendir.) M.Ö. 189-188 tarihlerinde Romalılar, memleketi işgal etti ve idaresini Bergama kralı Eumenes'e bıraktı (M. ö. 166), sonra da hâkimiyetini tanıdılar. I. yy.da Ponmeus, Galatia'nın yönetimi ile Deiotarus adındaki bir tetrarkhesi görevlendirdi ve buna kral unvanını verdi. Augustus'un imparatorluğu zamanında Galatia'ya Paphlagonia da katılarak Roma devletine ilhak edildi. I. yy. ortalarında Aziz Paulus Galatia bölgesinin güneyini hıristiyanlaştırdı. En az Hieronymus devrine kadar Galat'lar kısmen kelt dilini muhafaza etmişlerdir. VII. yy.da Galatia idarî bir bölüm olarak ortadan kalktı.

● *Medeniyet.* Barbar ve kan dökücü bir kavim olan Galatlar, Anadolu'da yerleştikten sonra Anadolu halkının etkisi altında yavaş yavaş medenîleşmiş; vahşî tabiatlarını değiştirmiş, medenî eserler meydana getirebilecek bir seviyeye yükselmişlerdir. Üçe ayrılan Galat gruplarından her biri yeni yurtlarında belirli bir bölgeye yerleşmişti. Tolitovag'lar batıda Yukarı Sakarya bölümünde Gordion yöresinde, Trokmi'ler doğuda Kızılırmak ötesinde Tavinon çevresinde, Tektosag'lar ortada Ankara bölgesinde oturuyorlardı. Galatların kabile şefleri, yunanca Tetrarkhes unvanını taşıyordu. Tetrarkhes'ler mutlak yetkili bir hükümdar değildi; maiyetlerinde bir konfederasyon meydana getiriliyordu. 300 Delegeden meydana gelen ve Tetrarkhes'ler meclisi adı verilen bu kurultay, belirli zamanlarda Drynemeton adı verilen kutsal korulukta toplanırdı. İkinci yüzyıl sonlarından itibaren Romalılar, Pessinus'un büyük rahiplerini elde ederek Galatia'yı kendi siyasetlerinin etki merkezi haline getirdi. Bu tapınağın baş rahipleri vaktiyle Bergama krallarına bağlı idi. Romalılar Pessinus tapınağıyle yakından ilgilendiler ve Frigya ana tanrıçası Kybele'yi temsil eden kutsal Karataş'ı Roma'ya naklettiler. Ana tanrıçanın içkili âyini de roma gelenekleri arasında yer aldı. Yunan medeniyeti ve Friglerin aşırı eğlenceleri Galatları etkilemekle birlikte, onlar Roma imparatorluğu içinde eriyip kayboldukları döneme kadar yarımadanın en iyi askeri olmak niteliğini korudular. Galatların Anadolu'da meydana getirdiği şehirlerin en önemlileri Ankara, Pessinus ve Tavinon'dur. Bunlardan Ankara, Tektosagların başşehriydi. Pessinus'da ise Tolistovaglar oturuyorlardı. Buradaki Kybele rahipleri varı yarıya Galatlardan ve Frigler'den seçiliyordu. Trokmi'lerin oturdukları Tavinon şehri, Strabon zamanında Anadolu'nun önemli bir ticaret merkezi oldu. Bu üç şehirden en büyüğü Ankara idi. Ankara'da bugün Hacıbayram camii yanında harabesi bulunan Sebasteon tapınağı Galatlar tarafından tanrılaştırılmış olan roma imparatoru Augustus adına yapılmıştı. Tapınağın sol taraftaki sütununda Galat büyüklerinin adları yazılmıştı. Burada her yıl büyük törenler düzenlenir ve Galatarkhes denilen ve her yıl değişen başpapaza, Augustus dininin başrahibi anlamına Archiereus (Arkhiereos) adı da verilirdi. Başpapazın görevi, bu tapınak etrafında Roma'ya sadakat birliğini meydana getirmekti. Fakirleri doyurmak, imaretler açmak, herkese iyilik etmek halkı tapınağa yani Caesar ve Roma'ya bağlamakta faydalı oluyordu. Devamlı olarak halka ziyafet çekmek Galatlar'da yöneticilere has bir gelenekti. Bu genel ziyafetler Ankara ve Orta Anadolu'da yüzyıllar boyunca tekrarlandı. Ortaçağda bu eski âdet ahi reislerine geçti. Galatların diğer bir âdeti de yedi kurban kesmek, hayvan dövüştürmekti. (M)

GALATONE, İtalya'da (Lecce ili) komün, Lecce'nin güneyinde; 14 400 nüf. (L)

GALAZA burnu. Bk. GALARA.

GALBA (Servius Sulpicius), romalı general ve konsül (M. ö. 190-135). 151'de praetor oldu. Lusitania'lılarla savaştı, fakat onları ancak pusuya düşürerek yenebildi. Ele geçirilen ganimetlerin büyük kısmını kendisine ayırdı. Roma'nın bütün namuslu insanlarının saldırısına uğrayınca, soyluluğundan, servetinden ve hitabet gücünden yararlandı; çocuklarının yalvarıp yakarmaları ile halkın acıma duygularını uyandırarak beraat etti. Kısa bir süre sonra, 1949'da, zimmetine para geçirmekle suçlanan valilerin yargılanması ile ilgili *lex Calpurnia* adlı kanun çıkarıldı. Galba, 144'te konsül oldu. (L)

GALBA (Servius Sulpicius), roma imparatoru (Terracina M.Ö. 5'e doğru - Roma 69). Zengin ve soylu bir ailedendi. 20 Yılında praetor; 33 yılında Akitanya legatus'u (elçi), konsül; Caligula ve Claudius zamanında Yukarı Germanya legatus'u; 45 yılında Afrika valisi oldu ve Neron zamanında da İspanya'nın Tarraconensis provincias'ın yönetimini eline aldı. 68 Yılında Lyon bölgesi valisi Vindex'in önayak olduğu ayaklanmaya katıldı; Germanya orduları onları desteklemedi ve şefleri Vergini-

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

us Rufus tarafından yenilen Vindex, kendini öldürdü. Fakat Roma'da Praetorio praefecti (praetor'ların başı) Nymphidius, praetor'lara büyük bir bağış (*donativum*) vaat ederek onların Galba'yı desteklemesini sağladı. Senato, Neron'u halk düşmanı, Galba'yı da imparator ilân etti. Bunun üzerine, Neron kendini öldürdü (9 haziran 68). Caligula'nın ölümünde imparatorluğu reddetmiş olan Galba, önce «Senatonun ve Roma halkının görevlisi» unvanını aldı. Beceriksizliği ve gaddarlığı mahvına yolaçtı, Roma'da praetor'lara «donativum»u vermeyi reddetti. Neron'un kayırdığı donanmanın askerlerini kılıçtan geçirtti. Galya'ya karşı iyiliksever tutumu ve Verginius Rufus'un gözden düşmesi, Germanya ordularının ayaklanmasına yolaçtı. 1 Ocak 69'da, Yukarı Germanya ordusu başkaldırdı, daha sonra Aşağı Germanya ordusunun kumandanları Vitellius'u imparator ilân ettiler. Galba, durumunu sağlamlaştırmayı denemek için Calpurnius Licinians Piso adında genç bir soyluyu evlât edindi ve onu 10 ocakta praetor'lara kendi vârisi olarak takdim etti. Praetor'lar 15 ocak 69'da Galba ile Piso'yu Forumda boğazladılar. Neron'un gözdesi Otho'nun tarafına geçtiler. (L)

GALBANUM i. Maydanozgillerden çeşitli ferula türlerinden elde edilen reçine-zamk. Şeytantersine benzer. (Spazm giderici olan bu reçine-zamk artık o amaçla kullanılmamaktadır. Kokulu esansından dolayı Fioravanti alkolatı yapımında kullanılmaktadır.) [L]

GALBARGA, Alâeddin Behman Şah'ın 1347'de kurduğu saltanatın başkenti (Dekkan). Behmanîlerden Ahmed Şah I'in, başkenti Bider şehrine taşımasına kadar başkent olarak kaldı (1429). Sonra afrikalı tavaşî Dastur Dinar'ın eline geçti. On yıl sonra da Bicapur devletinin sınırları içine girdi. 1686 Yılında Evrengzib tarafından Hint-Türk imparatorluğuna katıldı. (M)

GALBERT Brugge'li, XII. yy. flaman yazarı. Flandre kontu İyi Charles'ın öldürülmesini (1127) canlandıran değerli bir eser yazdı. Bu eser, değişik başlıklar altında birçok kere basıldı: *De Multro, Traditione et Occisione Gloriosissimi Karoli Comitis Flandrensium* (Flandra Kontu Ünlü Karoli'nin Öldürülmesiyle İlgili Söylentiler Üstüne) ve *Vita Caroli Boni* (İyi Karoli'nin Hayatı). [L]

GALBİATİ (Giovanni), italyan şarkiyatçısı (Carugo, Como 1881-Milano 1966). 1905'te papaz oldu. Biblioteca Ambrosiani'nin (Ambrosiani kitaplığı) kurulmasında büyük payı oldu. 1924'ten 1951'e kadar kitaplığın müdürlüğünü yaptı. Başlıca eserleri: *De Fontibus M. Tulli Ciceronis Libronum Qui Manserunt de Republica et de Legibus Quaestiones* (M. Tulli Cicero'nun Yasalar ve Cumhuriyet Adlı Kitaplarının Kaynakları Üstüne Araştırmalar) [1916]; *Dizionario Leonardesco sul Codice Atlantico* (Atlantik Kanunu Üstüne Leonardo Sözlüğü) [1939]; *Iohannis Evangelium Apocryphum Arabice* (Yuhanna'nın Arapça Uydurma İncili) [1957]; *Silloge Epigrafica* (Yazıt Derlemeleri) [1960] ve S. Noia ile birlikte yazdığı *Firdusi e l'Epopea Persiana* (Firdevsî ve İran Destanı) [1935]. (L)

GALBRAİTH (John Kenneth), amerikan iktisatçısı (Toronto 1908). Öğrenimini Toronto, Kaliforniya ve Cambridge üniversitelerinde yaptı. 1949'dan sonra Harvard üniversitesinde iktisat profesörlüğü, 1961-1963 yıllarında Hindistan elçiliği yaptı. Eserinde, oligopolist bir piyasa teşkilâtının piyasa sisteminin çalışmasını engellemediğini, çeşitli sosyal gruplar arasında (sendikalar, üreticiler v.b. gibi) otomatik olarak dengeleyici bir güç meydana geldiğinden, devletin ekonomiye doğrudan doğruya elatmasının gereği olmadığını savundu. Başlıca eserleri: *A Theory of Price Control* (Fiyat Kontrol Kuramı) [1952]; *American Capitalism* (Amerikan Kapitalizmi) [1952]; *The Great Crach* 1929 (Büyük Buhran 1929) [1955]; *The Affluent Society* (Refah Toplumu) [1957]; *The New Industrial State* (Yeni Sınaî Devlet) [1967]. (L)

GALCE i. Özellikle Galler ülkesinde konuşulan kelt dili.

— ANSİKL. Bu britton lehçesi, *kernuak* ve *Armorik bretoncası* lehçesiyle yakından; İrlanda, İskoçya ve Man adası goidelcesiyle uzaktan akrabadır; bu yüzden Hint - Avrupa dil ailesinin Kelt dalına girer.

Galler ülkesinde ve Monmoutshire'da yaklaşık olarak 900 000 kişi tarafından konuşulan galce, X. veya XI. yy.dan bu yana kesiksiz olarak süre gelen bir edebiyat geleneğine sahiptir. Galce Fransa'da, breton dili konuşanların sayısına oranla daha az insan tarafından konuşulmasına rağmen, şüphesiz bugün konuşulan kelt dillerinin en canlısıdır. Zengin türeme imkânları, modern hayat şartlarına uyan geniş bir kelime hazinesine sahip olmasını sağlar; bu lehçe ile yapılan yayımlar (gazeteler, dergiler, bilimsel, hayalî, dinî eserler v.b.) şaşırtıcı bir çeşitlilik gösterir, Galce gelişmesini, öğretimin her derecesinde ingilizcenin yanı sıra okutulmasına borçludur.

Ortaçağ galce edebiyatının, fransız, anglonorman, alman «Arthur» çevrimi romanlarıyle ilişkisi vardır: XII. ve XIII. yy.da tespit edilen ve yanlış olarak *Mabinogion* genel başlığı altında yayımlanan bazı galce masalları ile bu romanlar arasında bir çok benzerlikler vardır. (L)

GALÇA veya **PAMİR dilleri,** bugünkü doğu iran dilinin Pamir bölgesinde konuşulan kollarından biri. Bu dili konuşan kabileler Afganistan'ın kuzey yörelerinde, S.S. C.B.'de, Pakistan'ın sınır bölgelerinde yaşadıkları için, galça dili de geniş bir alana yayıldı. Galça veya pamir dilleri adını alan bu lehçeler, kaynak bakımından ayrı birer dil özelliği göstermez. Oroşarî, Roşanî, Bartangî, Sarikolî gibi daha çok Pamir bölgesinde konuşulan değişik ağızları vardır. İşkaşimî, Sangleçî, Zebakî adıyle anılan bölge ağızlarının ikinci bölümü şimdi bir ölü dil niteliğindedir. Üçüncü bölüme, Pakistan'ın Şitral bölgesinde konuşulan Yidga ve Muncanî, Afganistan'ın Bedahşan yöresinde konuşulan Vahî ağızları girer. Kâbil'in güneyinde Logar, kuzeyinde Paraçî, Pakistan'ın kuzeydoğusunda Kaniguram çevresinde konuşulan ormurî dilleri dördüncü bölüm içinde yer alır.

Semerkant'ın yakınındaki Zerefşan ırmağının bir kıyısında konuşulan yagnabî dilinin eski Soğdakça'nın bir kalıntısı olduğunu ileri sürenler de vardır. Bu dilin pamir lehçelerinden ayrı bir özellik taşıması başka bir kaynaktan geldiğini göstermektedir. Yagnabî dili eski iran dilinin bugün konuşulan tek kalıntısı sayılmaktadır. İran dili galça ve pamir dilleri aracılığıyle hint dillerine bağlanır. (M)

GALÇA'LAR, Hindikuş dağlarının güney yamaçlarında ve Yarkend ile Pamir yörelerinde oturan İranlı kabileler. Göçebe ve bilgisiz köylü anlamında kullanılan *galça* sözünün kaynağı üzerinde çelişik düşünceler ileri sürüldü, kimi paşto dilinde «dağ» anlamına gelen *gar, gar-ça* (dağlı) sözünden, kimi galça dilinden geldiğini ortaya attı. Galça'ların daha çok dağlarda yaşamağa alışkın insanlar olduklarına bakılarak, adlarının da *gar* kökünden gelme *garça* (dağlı) sözünden türetilmiş olması ihtimali üstün tutuluyor.

Şiî mezhebine bağlı olan Galça'lar yakın yörelerde oturan sünnîlerden ayrı yaşarlar, onlarla aralarında komşuluk bağları yoktur. Dilleri kök bakımından Farsçadır. Arada yalnız bir ağız ayrılığı vardır. Bütün Galça kabileleri birbirinden ayrı ve dağınıktır. Afganistan'ın Vahân bölgesinde, Pancın yukarı yörelerinde oturanları da vardır. Bu çevrelerde yerleşenlerin konuştukları dile *vahi* lehçesi denir. Aynı soydan gelmelerine karşılık Galça kabileleri hem ayrı adla anılır, hem de ayrı lehçeyle konuşurlar. Varoc nehri ile kollarından biri olan Kokça ırmağı kıyılarında oturanlar Sangliç'ler, Mincan'lar adı ile anılırlar. Bütün bu bölgeler Afganistan'a bağlıdır, fakat Afganlılar ile aralarında bir düşünce veya ülkü birliği, komşuluk bağlantısı yoktur. Hindikuş dağlarının geçit vermez yörelerinde yaşayan ve değişik şivelerle konuşan Galça'ların VII. ve VIII. yy.lardan sonra bütün o bölgeleri ele geçiren islâm ordularının önünden kaçarak dağlara çekildikleri, zamanla oralarda yerleştikleri, şiî mezhebini daha sonraki yıllarda benimsedikleri ileri sürülür. Tarih ve coğrafya bakımından bu bölgelerin araştırma ve inceleme yapmağa elverişli olmayışı dolayısıyle geçmiş çağları iyice bilinmiyor. İdrisî gibi yazarların yazdıklarına bakılırsa, Vahân yöresinde elde edilen misk Bedahşan'a gönderilir. Gene o çevrelerde lâcivert taşının bulunduğu, Mincan'da madenlerin işletildiği söylenir. Ayrıca altın, gümüş çıkarılır, başka ülkelere köle gönderilirdi. Bir aralık, Galça'lar ülkesi avrupalıların ilgisini çekmiş; Sven Hedin, Bonvalot, Gordon, Wood, ayrıca ingiliz, rus subayları, Holdich gibi gezginler Galça ülkelerini dolaşarak sınırları, dilleri, gelenekleriyle ilgili aydınlatıcı araştırma ve incelemeler yayımladılar. Bunlardan başka Biddulph, Tomaschek ve Geiger Pamir yaylalarını yıllarca dolaşarak yerlilerin dilleri, soyları, yaşayışları ile ilgili eserler yazdılar. Bugün, fransız, alman, ingiliz ve rus dillerinde Galça'larla ilgili araştırmaları biraraya toplayan pek çok eser vardır. (M)

GALDAR, Büyük Kanarya'da (Kanarya adaları) kasaba, adanın kuzey kıyısında; 5 400 nüf. (L)

GALDHÖPİGGEN, Norveç'te doruk, Jotunheim dağlarının en yüksek noktası; 2 469 m. (L)

GALDOS (Benito PÉREZ). Bk. PÉREZ GALDOS.

GALATLAR
Yaralı Galat da denilen «Ölüm Halinde Gladyatör» Capitolino müzesi, Roma

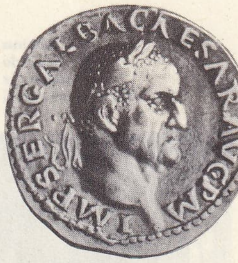

GALBA
roma parası
(M. S. 68 - 69)
Cabinet des Estampes, Paris

Bergama Zevs sunağında **GALATLAR**'ın mağlubiyetini gösteren friz

GALATLAR
Bergama'dan friz «Tanrılar ile Devlerin Savaşı»

Foto. Dorst, Treice (LAROUSSE); MEYDAN

galeazza

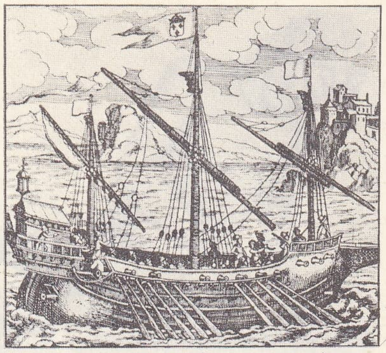

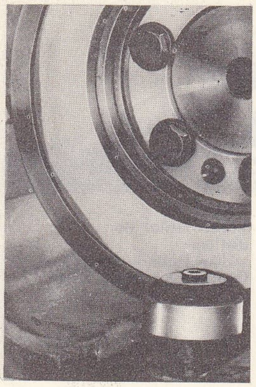

galet

San Sabina kilisesinde yan galeriler (Bizans Mimarisi adlı eserden)

GALE i. Reçineli ağaç türü (*Myrica gale*). Çiçekleri kısa tırtılsılar halindedir. Bataklık ve fundalık yerlerde yetişir. (*Myricaceae* familyasından.) [L]

GALE i. (fr. *galet*). Mekan. Bir mekanik parçaya destek vazifesi gören ve sürtünmeyi azaltarak parçanın hareketine yön veren, silindir veya koni biçiminde küçük tekerlek. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mekan. *Gale,* bir yatak içinde döndüğü zaman *basit gale,* kasnakları arasındaki boşluğa giren iki destek arasına yerleştirildiği zaman *boyunlu gale* v.b. diye adlandırılır. Demiryollarındaki döner diskler, döner köprüler, taşıyıcılar v.b., basit konik galeler üzerinde döner. *Silindir biçimi*'ndeki basit galeler, düşey bir mil ile dengeleyici vazifesi gören bir kelepçe arasına yerleştirilmiştir. Dokuma tezgâhlarında bulunan gale, çatal tırnakları arasına yerleştirilmiş bir boyunlu makaradır. İpliklerin makineye verilmesini de yine boyunlu galeler sağlar. (L)

GALE i. (fr. *galée*). Matbaac. Mürettibin, dizilmiş satır veya bunlarla hazırlanmış sütunları, sonradan asıl çembere atmak üzere, çoğu zaman tamamlanmış sayfa halinde biraraya getirmesine yarayan madenî tekne. (Galenin, genellikle üç, bazen de dört tarafı çevrili ve gönyelidir.) ‖ *Ayaklı gale,* hiç ayarlama gerektirmeden normal konumu alabilen bir eğik düzlem üzerine yerleştirilmiş gale. ‖ *Oluklu gale,* tertip sayfalarını taşıyan, demir oluklu, genellikle tahta bir tabladan meydana gelen büyük gale. (L)

Galeao, Rio de Janeiro'nun havaalanı, Governador adasında, Guanabara körfezi kıyısında, Rio'nun merkezinin kuzeyinde. (L)

GALEAZZA i. (ital. k.). Denizc. Esk. Denizcilik. Bir kadırgadan daha kuvvetli ve ağır, kürekli ve yelkenli tekne. XVI. yy. ortasına kadar Venedik'te yapıldı ve XVII. yy. sonuna kadar kullanıldı.

— ANSİKL. Kadırgaların (*galère, gali*) kürekçileri üstü açık bir yerde, *galeazza*'nın kürekçileri ise üstü kapalı bir ambarda kürek çekerlerdi. Bu ambarın üstünde, üzeri açık, yelkenleri kullanmak için ızgara şeklinde ve gemiye ağırlık veren bir güverte vardı. Oldukça güçsüz bataryası, çanaklığa konulmuş ve yalnız geriye ateş edebilen iki topla, kıç kasara üstünde her iki bordaya yerleştirilmiş üçer top ve her bordada kürekçilerin altındaki yedişer toptan ibaretti. Borda topları ancak kürekler hisa edilince (havaya kaldırılınca) ateş edebilirdi. Baş kasara üzerinde iki kat halinde ve yalnız başa ateş edebilen altı top daha vardı. Galeazza'lar İnebahtı zaferine ve Yenilmez armada'ya katıldılar. Yelkenli kalyonlar yeteri kadar manevra gücüne sahip olunca ve topları da kürekli savaş gemilerini yenecek derecede gelişince galeazza'lar ortadan kalktı. (L)

GALEBE i. (ar. *ğalebe*). Galip gelme, yenme, üstünlük: *Bu defa da meramına eremeyen kaynana, gelinin galebesine, kendi talihsizliğine ağlıyordu* (H. R. Gürpınar). *Netice tarihin coğrafyaya galebesi oldu* (P. Safa). ‖ Çokluk, kalabalık. ‖ *Galebe çalmak* ve *galebe etmek,* yenmek, üstün gelmek: *Bunun aksi bir felsefeye malik olan ordu ise, mutlaka galebe çalar* (Z. Gökalp). *Fakat netice de akıl ve mantık tarafı galebe çaldı* (R. N. Güntekin). *Denizci tarafı galebe ettiğinden sözleri, —hele kadın bahsinde— hesaba kitaba gelmez* (R.H. Karay). ‖ *Esk. Galebe-i hiddet,* aşırı kızgınlık. ‖ *Galebe-i şehvet,* şehvet azgınlığı.

— Teşk. tar. *Galebe divanı,* Kapıkulu ocaklarına ulufe dağıtılması ve elçi kabulü sebebiyle toplanan divan (*Ulufe divanı* da denir).

— ANSİKL. Teşk. tar. *Galebe divanları,* salı günleri toplanırdı. O gün saray mutfağında çorba, pilav, zerde pişer ve divana gelen askerlere dağıtılırdı. Ulufe dağıtılmasından sonra elçiler, önce sadrazam ve gerektiğinde padişah tarafından kabul olunurlar, yine bu divanda hediyelerini sunarlardı. Galebe divanı, yabancı elçilere imparatorluğun kudret ve ihtişamını göstermek için, diğer divanlardan farklı ve daha gösterişli olurdu. (M)

GALECKİ (Tadeusz). Bk. STRUNG (Andrzej).

GALEN i. (yun. *galene,* kurşun'dan fr. *galène*). Tabiî kurşun sülfür: *Gümüşlü galen.* ‖ *Demirli galen,* bileşiminde demir bulunan kurşun sülfür.

— ANSİKL. Miner. *Galen,* donuk kurşunî bir toz tabakasıyle kaplı, maden parıltısında, mavi-gri renkli bir cevherdir. Pb S formülündeki galen, genellikle küp veya sekizgen bilûrlar halinde bulunur ve küpün yüzlerine paralel dilinimler gösterir. Atom yapısı sodyum klorürle aynıdır. Tabiatta çok değişik şekillerde bulunur: *katılaşmış, taneli, sert, yapraksı, çizgili, toz galen* v.d. Bir üçlü eksen etrafında 60° döndürülünce, galenin çok yaygın olan bir ikiz şekli elde edilir.

Galen, bileşimindeki kurşun oranı yüksek tek kurşun cevheridir. Düzgün damarlar, düzensiz yığınlar, değme yataklar, taneler veya küçük topaklar halinde bulunur. Değme yataklar, yakınındaki kayaların içine doğru uzanan ince dallar meydana getirir. Toz haline getirilip ateşte eritilen sıvı galen, çömleklerin üstüne sürülünce sızdırmazlığı sağlar. Sarı renkteki bu çömlek cilâsı, az miktarda mangan dioksitle kahverengiye, bakır kırıntılarıyle de yeşile boyanır.

— Radyotek. *Galen,* elektromagnetik dalgaların bulunmasında kullanılan yarı iletkenlerin en eskisidir. Galenli detektör, bir pota içindeki sabit bir kristale esnek olarak dayanan madenî bir iğneden veya arayıcıdan meydana gelir. Bulunan akım *kristal-iğne* yönünde dolaştığı için, doğrultma ancak, iğne galen üzerindeki bir «duyar nokta»ya değdiği zaman sağlanabilir. Sunî galen ise, negatif bir kristaldir (bulunan akım *iğne-kristal* yönünde dolaşır). Galen'li detektörde ayrıca yardımcı bir polarma pili gerekmez. (L)

GALEN (Christoph Bernhard, baron VON), Münster kardinali ve alman savaşçısı (Bisping, Vestfalya 1606-Ahaus 1678). Bir milis kumandanı olarak sıra ile Bavyera'ya, imparator Léopold I'e ve İngiltere'ye hizmet etti. Münster kardinali oldu. Başkaldıran bu piskoposluk şehrini kuşattı. (L)

GALEN (Clemens August, VON — kontu), alman kardinali (Dinklage, Oldenburg 1878 - Münster 1946). 1906'dan 1929'a kadar Berlin'de papaz, sonra Münster rahibi, 1933'te bu şehrin piskoposu oldu. 1946'da papa Pius XII tarafından Kardinalliğe yükseltildi. Nasyonal sosyalizm'e düşmandı, Hitler'in dine aykırı tedbirlerine karşı koydu. (L)

GALENA, A.B.D.'de (İllinois) kasaba, Dubuque'un güneydoğusunda, Mississippi kıyısında, *Galena* kıyısında; 4 700 nüf. Bir maden işletme bölgesinde (kurşun ve çinko) kurulan bu kasaba, XIX. yy.da Yukarı Mississippi'nin en işlek limanlarından biriydi. (L)

GALENİK i. (fr. *galénique*). Tıp. Galenus'un metoduna ilişkin: *Galenik tedavi.*

— Eczc. *Galenik ilâç,* eczacılık sanatı sayesinde, kolayca alınabilecek veya ilâç yapımında kullanılmak amacıyle saklanabilecek şekle konmuş ecza. Bu bakımdan galenik ilâç, bitkilerden veya hayvanlardan doğrudan doğruya elde edilen ilâçlarla kimyasal yoldan yapılan ilâçlardan ayrılır. (Meselâ afyondan yapılan ve basit bir ecza olan afyon ruhu galenik bir ilâç, kimyasal bir ürün olan aspirinden yapılan aspirin hapı ise kimyasal bir ilâçtır.) [L]

GALENİT i. Socini'nin düşüncelerini benimseyen bir anabatist mezhebinin üyesi. (Mezhebi, 1664'te doktor Galenus Amsterdam'da kurmuştu.) [L]

GALENİZM i. (fr. *galénisme*'den). Tıp. Galenos'un dört sıvıya (kan, öd, kara öd ve sümük) dayanan tıp öğretisi.

— ANSİKL. *Galenizm,* Galenos'tan çok daha eskidir, fakat Galenos sağlık ve hastalığı açıklamak için bundan yararlandı. Ona göre dört suyuğun tam dengeli durumu sağlık, denge ve sindirim bozukluğu ise hastalık demektir. Araplar tarafından benimsenen bu öğreti, bütün Ortaçağ boyunca geçerli oldu. (L)

GALENOBİZMUTİT i. (fr. *galenobismuthite*'den). Miner. Tabiî bizmut ve kurşun sülfür. (L)

GALENOS (Claudios), lat. **GALENUS** Claudius, yunan hekimi (Bergama M. S. 131'e doğr.-Roma veya Bergama 201'e doğr.) Zamanının felsefe öğretilerini derinleştirdikten sonra, Bergama, İzmir, Korinthos ve özellikle İskenderiye'de tıp öğrenimini tamamladı. Bergama'da, sonra da Roma'da hekimlik yaptı. 168'de Roma'dan ayrıldı, Aquileia'ya gitti, orada, Germen'lerle savaşmağa hazırlanan Lucius Verus ve Marcus Aurelius ile buluştu. Bu imparatorla birlikte Roma'ya döndü. İmparator Commodus, Pertinax ve Septimus Severus devirlerinde orada yaşadı.

Galenos, Aristoteles ile birlikte, XVII. yy. ortasına kadar, bütün tıp dünyasına hükmetti. Bununla birlikte, onun üçü hipotetik, biri de hayal ürünü olan dört sıvının varlığı üstüne kurduğu fizyoloji ve patoloji anlayışının gerçeklik değeri yoktur. Bu anlayışını felsefî usavurmalarla temellendirmiştir. Buna karşılık anatomi alanındaki buluşları, kesin gözlemlere dayandığı için önemlidir. Büyük kısmı Hippokrates'ten esinlenen eseri ile Galenos yunan tıp biliminin en yüksek noktasını temsil eder. (L)

Foto. LAROUSSE

GALENOSERATİT i. (fr. *galénocératite*). Miner. *Eşanl.* FOSGENİT. (L)

GALENSTOCK, İsviçre'de tepe, Uri Alplerinde; 3581 m. (L)

GALEO — Yun. *galê*, kokarca'dan alınma önek; bazı kelimelerin bireşimine girer. (L)

GALEOCERDO i. Kaplan köpekbalığının (*Galeocerdo Arcticus*) cins adı. (Derisi enine çizgili olan bu balık soğuk denizlerde yaşar; kaplan köpekbalığı denmesinin sebebi sırtındaki çizgilerdir. Uzunluğu 2 m'yi geçmez. Harharyasgillerden.) [L]

GALEODES i. İri veya orta boylu yer örümceği; gececi olan bu örümcek son derece hareketli ve yırtıcıdır.

— ANSİKL. *Galeodes*'ler Eski Dünya'nın sıcak ve kurak bölgelerinde yaygındır; *Galeodes graecus* ile *G. araneoides* Doğu Avrupa'nın güneyinde yaşar; her ikisi de dik gri tüylü, kızıl ve sarımtırak renktedir. (*Galeodiae* familyasının örnek tipi.) [L]

GALEODİDAE çoğl. i. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (Kavkısı iyice irileşebilir; kavkı ağzı oval biçimde ve kısa bir kanal şeklinde uzantılıdır. Kavkısında çoğu zaman kabarcık veya çıkıntılar bulunur.) ‖ Yer örümceği familyası; örnek tipi *galeodes*'tir. (L)

GALEOMMA i. İkiçenetli deniz yumuşakçası; kavkısı kısmen örtenekle kaplıdır. (Pasifikte ve Eski Dünya'nın bütün denizlerinde yaygın pek çok *galeomma* türü bulunur; hepsi bisüsleriyle kayalara tutunarak yaşar. Örnek türü *Galeomma turtoni* Avrupa denizlerinde bulunan küçük bir kabuklu hayvandır. *Erycinidae* familyasından.) [L]

GALEOPİTHECUS i. Maki ile yarasa arası böcekçil memeli hayvan; uzuvlarıyle kuyruğunu birleştiren, paraşüt gibi kullandığı geniş deri kıvrımıyle yarasaya daha çok benzer.

— ANSİKL. *Galeopithecus*'lar küçük bir kedi büyüklüğünde, külrengi hayvanlardır; küçük hayvanlarla, böceklerle beslenir. *Uçan galeopithecus* Çinhindi ve Sonda adalarından Filipinlere kadar yaygındır. (L)

GALEOPSİS i. Tarlalara zararlı ot. (Ballıbabagillerden.)

— ANSİKL. On kadar türü bulunan bu bitkiye oldukça seyrek rastlanır. Kırmızı ısırgan, sarı ısırgan v.b. gibi isimler de alır. (L)

GALEOTES. Yun. mit. Appolon ve Themisto'nun oğlu. (L)

GALEOTES, Syrakusai tapınağına hizmet eden ve Apollon ile Themisto'nun oğlu Galeotes'ten geldiklerini ileri süren sicilyalı kâhinler ailesi. (L)

GALEOTTİ (Vincenzo), italyan dans sanatçısı ve koreografı (Floransa 1733-Kopenhag 1816). Solo baleci olarak 1759'da Venedik'te sanat hayatına atıldı, 1765'te ilk koreografisini düzenledi. İki yıl sonra, Torino'da *Pietra'nın Konuğu* ve *Aşk ve Psykhe* balelerini oynattı. Asıl çalışmalarını Cenova'da ve 1775'ten itibaren Kopenhag operasında sürdürdü, danimarka balesini yeniledi ve büyük bir kısmı repertuvara geçen birçok koreografi hazırladı: *Cupido'nun Kaprisleri* (1786); *Nina veya Aşk Çılgını* (1802); Shakespeare'den *Macbeth* (1816) v.b. (L)

GALERA, İspanya'da kasaba, Andalucia'da (Granada ili), Baza'nın kuzeydoğusunda; 3 100 nüf. Kasabanın kuzeyinde iberlerden kalma Tutigi mezarlığının (M.Ö. VI. yy.) kalıntıları. (L)

GALERİ i. (fr. *galérie*). Mim. Üstü örtülü gezi; genişliğine oranla daha uzun olan geçit. ‖ Kilise çevresinde tribün. ‖ *Teşm. yol.* Bir sanat eserleri koleksiyonunu alacak şekilde düzenlenmiş herhangi biçimde yer: *Louvre müzesinin galerileri.* ‖ Tablo ve sanat eserlerinin alınıp satıldığı dükkân veya sergi salonu. (Bk. ANSİKL. *G. santl.*) ‖ Herhangi bir ticarî malın sergilendiği yer: *Otomobil galerisi.*

— Arkeol. Eski yunan topraklarında pronaos, cella ve opistodomos'un etrafını çeviren sütunlu postiğe verilen ad.

— Ask. Lağım savaşında kullanılan veya tahkimli bir tesisin kısımlarını birbirine bağlayan yeraltı ulaştırma yolu. Bk. ANSİKL.

— G. santl. Bk. ANSİKL.

— Mad. oc. Maden ocağının işletilmesi için açılan yeraltı geçidi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Boşaltma galerisi,* bir şantiyenin boşaltılmasına yarayan galeri.

— Tiyat. Eski tiyatrolarda salonun, çatıya en yakın olan kısmı. ‖ Balkon, koltuklar ve locaların üst tarafında bulunan kat.

— ANSİKL. Ask. Lağım *galeri*'lerinin boyutları düşmana yaklaşıldıkça azalır. *Ana* galeriden (2 m × 2,10 m) *büyük* galeriye (1 m × 1,85 m), sonra *yarım* galeriye (1 m × 1,30 m), nihayet şube hatları şeklinde *dar* galerilere (takriben 0,60 m × 0,80 m) geçilir. Modern tahkimli tesislerde galeriler, kalın bir toprak veya betonarme tabaka ile korunur. Bunların boyutu 2,20 m × 3,10 m'dir. İç savunmaları, zırhlı kapılar, mayınlar ve koruganlarla sağlanır.

— G. santl. *Sanat galerileri.* Sanat eserleri ve özellikle tablo alışverişinin başlaması, XIX. yy. sonunda sergi galerilerinin açılmasını sağladı. Bu döneme kadar sanatçılar, meraklıları atelyelerinde kabul ediyorlardı. Resmî salonların, ilerici sanatçılara karşı cephe alması, bu sanatçıları eserlerini özel galerilerde sergilemeğe zorladı. Meselâ Fransa'da Durand-Ruel galerisi «empresyonizm»'in ocağı haline gelmişti.

● Türkiye'de resim ve heykel sergileri ile eser satışı uzun süre galeri niteliğinden uzak salonlarda yapıldı. İstanbul'da Galatasaray lisesi, Güzel Sanatlar akademisi, Fransız konsolosluğu, Eminönü halkevi v.d.'nde zaman zaman sergiler düzenlendi. Daha sonra Adalet Cimcoz'un *Maya galerisi,* Fethi Karakaş'ın *Küçük galeri*'si, *İsmail Oygar galerisi* v.d. gibi özel galeriler görüldü. Bunlar dışında İstanbul belediyesine ait *Şehir galerisi, Galeri 1,* Dârüşşafaka'ya ait *Dârüşşafaka galerisi* v.d. gibi sürekli galeriler açıldı. Ankara'da Güzel Sanatlar derneğinin *Güzel Sanatlar galerisi, Helikon galerisi,*

Claudios GALENOS
Cabinet des Estampes, Paris

Euromos tapınağında ayaklı galerileri sınırlayan sütunlar, (M. Ö. II. yy.) [Galeri Anatolien adlı eserden]

galeopithecus

galeriler

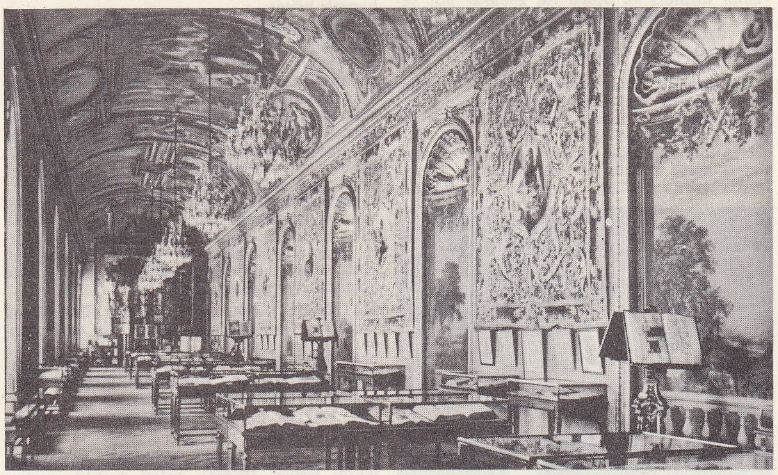

Mazarine galerisi, Bibliothèque Nationale, Paris

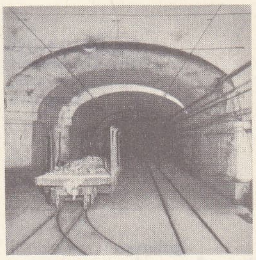

maden ocağı galerisi

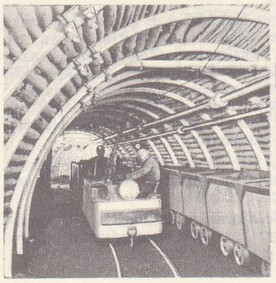

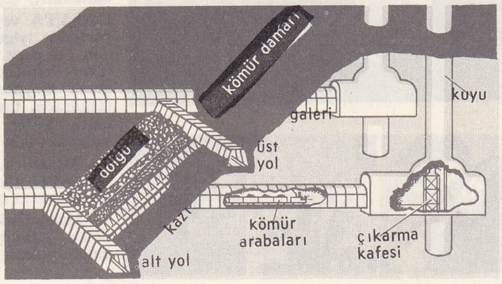

destekli galeri

Foto. MEYDAN ; LAROUSSE

Galerie des Glaces, Versailles

Karaburçak galerisi v.d. başlıca galeriler arasında yer aldı.

— Mad. oc. *Galeri*'ler *düz* veya *eğimli* olabilir. Yatay doğrultuda açılan düz galerilere, dolu arabaların kaymasını ve suyun akmasını sağlamak için, metre başına 3 mm kadar eğim verilir; arabaları alt seviyeye indirmede kullanılan eğimli galerilere *varagel,* arabaları üst seviyeye çıkarmağa yarayanlara da *vinç yolu* denir. Taban yolları damar boyunca açılır; eğer damarlar kalın ise galeriler tavan - taban arasında açılır, ince ise yeterli yükseklik elde etmek için tavan veya taban taşı kesilerek sürülür; taban yollarının iki yanı da kömüre dayanıyorsa galeriye *sağlamda,* yanlar alınmış ve dolgu ise *göçükte* adı verilir. Taşta sürülen galerilere genellikle *lağım* denir; *analağım* kömür katmanlarına diktir: değişik damarları en kısa yoldan keser ve ana taşıma galerisi olarak kullanılır; bunlara *taban lağımı* denir. Bir galeri, ya verilen bir doğrultuyu ya da damarı izler; birincisine *kesici lağım,* ikincisine *kılavuz* denir. Taşta açılan galeriler daha pahalıya çıkar; fakat bakım giderleri azdır. Galeri kesiti taşıma ve havalandırma amaçlarına göre ayarlanır. Anakat galerilerinin faydalı kesiti genellikle 3 ile 13 m² arasında değişir. Duvarları ağaç veya çokluk çelikle desteklenir; kuyu civarındaki büyük galeriler genellikle beton veya taş kemer içine alınmıştır. (LM)

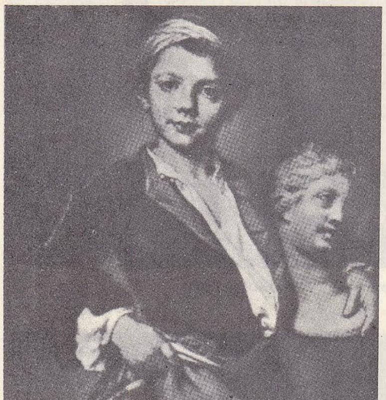

Fra GALGARİO «Genç Oyuncunun Portresi», Bergamo

GALERİDA i. Sivri tepelikli tarlakuşu. (*Galerida eristata*'yı bayağı tarlakuşundan ayırmak zordur; ancak tepeliği ve daha ağır görünüşüyle ayırt edilebilir. Ötüşü pek az farkeder.) [L]

Galerie des Glaces (*Aynalar galerisi*), Mansart'ın 1678-1684 arasında yaptığı Versailles şatosundaki büyük galeri. 10,40 m genişliğinde ve 76 m uzunluğundaki bu galeri savaş salonunu barış salonuna bağlar. Kemeri 17 pencerenin karşısındaki duvarda, aynalarla kaplı 17 arkad yer alır.

Tonoz tavan Le Brun'ün resimleriyle süslüdür. Alman imparatorluğu bu salonda ilân edildi (18 ocak 1871), 28 haziran 1919 Versay (*Versailles*) antlaşması da aynı yerde imzalandı. (L)

GALERİ ormanı, Ekvator bölgesindeki sık ormanların, sık orman alanı dışındaki büyük vâdilerin içinde devam eden kollarına verilen ad. (Galeri ormanında ağaçlar, vâdiler arasındaki açık alanlarda yetişen bodur bitkilerin aksine, vâdi tabanındaki alüvyonların nemliliğinden dolayı gür ve sıktır.) [L]

GALERİTA i. Uzunbacaklı böcek; genellikle gövdesi kızıl, elitraları mavi veya siyah olur; dünyanın bütün tropik bölgelerinde yaygındır. (Amerika'da yaşayan *Galerita Janus*'un rengi kırmızımsı, elitraları boz, başı siyahtır. Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

GALERİUS TRACHALUS, romalı hatip. M. S. 68'de konsül oldu. İmparator Othon'un gözdesi idi. Onun nutuklarını hazırladığı söylenir. Vitellius'un şiddet hareketlerinden güçlükle kurtulabildi. (L)

GALEROS STYLİANOS, yunan kurtuluş savaşçısı (Rethymnon [Resmo], Girit 1874-öl. 1934). Girit'in Türklere karşı ayaklanmasına katıldı. Therison ayaklanması sırasında Eleutherios Venizelos ona gizli görevler verdi. 1912'de kendi parasıyle bir askerî birlik kurdu. Batı Epir'in Kheimarra bölgesinde savunma hareketine katıldı. (L)

GALERUCA i. *Galerucinii* oymağından kınkanatlı böcek.

— ANSİKL. Bütün *galeruca*'lar yumuşak böceklerdir; kurtçuğu da ergini de yapraklarda yaşar. Özellikle Ekvator dolaylarında nemli yerlerde yaygındır. Asıl *galeruca*'lar orta boyludur (0,5 sm); *galerucella*'lar ise onlardan daha küçük, tüylü ve koyu renklidir; bunlar çok değişik bitkilerde yaşar. *G. lineola* söğütte, *G. viburni* defnede, *G. luteoola* karaağaçta barınır. Kurtçukları damarlara dokunmadan yaprakları kemirir; yapraklar kurur, düşer; erginleri ise yaprak ayasını tamamen deler. Bunları yok etmek için arsenikli ilâçlar püskürtülebilir; ayrıca ağaçların dibine ot veya yosun yığılır, kurtçuklar başkalaşma için buraya inince bu tuzak yakılabilir. (L)

GALERUS i. (lat. *galea,* miğfer). Esk. Rom. Özellikle flamen'lerin giydiği bir çeşit şapka. (L)

GALESBURG, A.B.D.'de (İllinois) şehir, Springfield'in kuzeybatısında; 31 400 nüf. Maden kömürü ocakları. (L)

GALESİOS boğazı ve dağı. Bk. ALAMAN BOĞAZI VE DAĞI.

GALET i. (fr. *galette*). Telekom. Çok basık şekilli bobin. (Birçok galeti aralıklı yerleştirip seri bağlamakla, özindüklemesi yüksek, sığa dağılımı az bir bobin sistemi elde edilebilir.) [L]

GALETA veya **KALETA** i. (fr. *galette*'ten). Fırında iyice pişirilmiş yuvarlak veya uzun bir çeşit peksimet. ‖ *Galeta unu,* kızartılmış ekmek kabuğunu veya galetayı döverek meydana getirilen kalın bir cins un. (Izgarada, tavada veya fırında pişirilecek et, balık, köfte üzerine serpmek veya bunları bulamak için kullanılır.)

— Metalürji. Bir kuru döküm kalıbından, dökülecek parçanın kalınlığı kadar bir kum tabakasının çıkarılması.

— Mutf. *Galeta ununa bulama,* et v.b. maddeleri yumurta sarısına batırdıktan sonra galeta ununa batırma. (ML)

GALEUS i. Camgözbalığının bilimsel cins adı. (L)

GALEYAN i. (ar. *ġaleyān*). Kaynama. ‖ Coşma: *Hele zulmün galeyanında bu mecburiyet / Daha şiddetli olur başkalarından elbet* (M.Â. Ersoy). *Galeyandan nefesi sıklaştı* (H. R. Gürpınar). ‖ *Galeyan etmek,* coşmak: *Bihter'de galeyan eden hiddeti uzaktan hissediyordu* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *Galeyana gelmek,* coşmak: *Bu kelimeler etrafında onlar heyecana kapılıp, galeyana gelirlerdi* (A. Ş. Hisar). *Halk galeyana geldi.* ‖ *Galeyana getirmek,* coşturmak: *Toplumu galeyana getiren bir konuşma yaptı.*

— *Esk. Galeyân-ı efkâr,* fikirlerin coşması. ‖ *Galeyân-ı mâ,* suyun kaynaması.

— Fiz. *Esk. Galeyan noktası* veya *derece-i galeyan,* kaynama noktası. (M)

GALGACUS, Kalkedonyalıların kumandanı. Agricola'ya yenildi (M.S. 84). Tacitus (*Agricola* XXIX), Roma hâkimiyetinin aşırılıklarına karşı söylenmiş olan parlak bir nutku ona mal eder. (L)

GALGAL i. Arkeol. Bretagne'da, megalitik devirden kalma lahitler üstüne konan taşlar. (L)

GALGALA veya **GİLGAL,** Filistin'de yeri kesinlikle belirtilemeyen kasaba, Eriha yakınında, Ürdün ovasında. İsrailliler Eriha'yı almadan önce uzun süre burada oturdular (M.Ö. XV. yy. ?), ırmağı geçtikten sonra da Galgala'ya bir anıt diktiler. — Bethel''in 12 km kuzeyinde başka bir yer. (L)

GALGARİO (Fra) [asıl adı *Giuseppe* (veya *Vittore*) GHİSLANDİ], italyan ressamı (Bergamo 1655 - ay.y. 1743). Venedik'te (1675-1688) S. Francesco di Paola manastırına girdiğinden *Fra Paulotto* adıyle tanınır. Daha sonra Venedik'te bir süre daha yaşadı (1693-1705), Bergamo'ya dönüşünde Galgario (takma adı buradan gelir) manastırına girdi ve Milano ile Bologna'ya gidiş gelişleri hariç tutulursa, ölünceye kadar burada kaldı. Ressam Domenico'nun oğludur; ressamlığa mihrap arkalığı süsleri ve freskler yaparak başladı; daha sonra S. Bombelli'yi örnek alarak portreler yaptı. S. Adler ve özellikle G.B. Moroni ve Veneto resminin etkisinde kaldı. Şaşırtıcı etkilikleri, renk ve kompozisyonun canlılığı, plandaki yenilik ve açıklık çok sayıdaki portrelerinin başlıca özelliğidir. Büyük kısmı müze, yerli ve yabancı özel koleksiyonlarda bulunan eserleri Bergamo'da saklanır. Sanat yönünden pek parlak olmayan birçok ressam tarafından taklit edildi. (M)

GALGULUS i. Geniş başlı, iri sivri gözlü, pütürlü kabuklu, sarımtırak veya esmer renkli tıknaz böcek. Sıcak bölgelerde, su kıyılarında, çamura gömülü yaşar. (*Heteroptera* takımından *galgulidae* familyasının örnek tipi.) [L]

GALHEGOS (Manuel DE), portekizli şair (Lizbon 1597-ay. y. 1665). Uzun süre Madrid'de kaldı; burada Lope de Vega'nın izinden giderek birkaç komedi yazdı. Özellikle, özentili bir ispanyolca ile yazdığı *la Gigantomaquia Guerra des los Gigantes Contra Jupitar* (Gigantomaquia veya Jupiter'e Karşı Devlerin Savaşı) [1628] adlı destanıyle tanındı. (L)

GALÎ sıf. (ar. *ġalā*'dan *ġāli*). *Esk.* Pahalı, çok değerli. ‖ *Eşya-yı galiye,* pahalı şeyler. (M)

GÂLÎ i. Din. Bk. GALİYE.

GALİ (Francisco, **Gualle** de denir), XVI. yy. ispanyol denizcisi (Sevilla 1539 - Mexico 1591). 1582'de Yeni Kaliforniya'yı keşfetti ve bugünkü San Francisco'nun bulunduğu yerde karaya çıktı. (L)

GALİANİ (Ferdinando), italyan siyaset adamı ve iktisatçısı (Chieti 1728 - Napoli 1787). Çok genç yaşta iktisat ilmine, tarihe merak sardı, sikke ve madalyalarla ilgili araştırmalar yaptı, nükteleri ve şakalarıyle tanındı. 1748'de cellâdın ölümü üzerine bir mersiye yazdı. Fransız Ansiklopedicileriyle ilişki kurdu, Napoli kralının elçilik sekreterliğinde bulunduğu sırada sık sık Paris salonlarında görüldü. Başlıca eserleri: *Della Moneta* (Para Üstüne) [1751]; *l'Eloge du Pape Benedictus XIV* (Papa Benedictus XIV'e Övgü) [1758]; *Dialogues sur le Commerce des Bles* (Buğday Ticareti Üzerine Konuşmalar) [1770]. Galiani, fizyokratların çok

galeruca
1. karaağaç galerucasının yumurtaları; 2. karaağaç galerucasının kurtçukları; 3. söğüt galerucasının kurtçukları; 4. karaağaç galerucası; 5. kızılağaç galerucası

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico İtaliano

kesin nitelikteki iktisadî teorilerine karşı çıktı, iktisadî kurumların göreceliği üstünde durdu; onların zaman, yer ve medeniyet şartlarına uydurulması gerektiğini ileri sürdü. Nesnelerdeki azlık ve fayda durumlarını hesaba katan bir iktisadî değer teorisi ortaya koydu, fiyat artışının, genellikle, bir bolluk belirtisi olduğunu ileri sürdü ve paranın bir ticarî meta olduğu düşüncesini savundu. (L)

GALİANO. Bk. ALCALA GALİANO.

GALİB sıf. Bk. GALİP.

GALİB (MİRZA ESADULLAH HAN da denir), iranlı bilgin ve şair (öl. Delhi 1869). Abdullah Beg Hanın oğlu. Babasının ölümü üzerine amcası Nasrullah Beg Hanın yanına gitti. Amcası da ölünce yalnız kaldı. Sonra yazdığı eserleri sebebiyle 1847'de tahta çıkan Vacid Ali Şah'tan yardım gördü. Ordu dili ile yazdı. (M)

GALİBA zf. (ar. *ġālib* > *ġālibā*). Görünüşe göre, anlaşılan: *Sebebini bilmiyordum amma, aralarında galiba bir de kavga çıkmıştı* (R. N. Güntekin). *Rüya görüyor galiba... uykusunda konuşuyor* (R. H. Karay). *Bunun sebebi galiba hastalığının ehemmiyetsizliği olacak* (A. H. Tanpınar). [M]

GALİBARDA sıf. (*Garibaldi*'nin adından). Mora yakın, koyu kırmızı renk: *Üst dudak galibarda rengi ruj ile buruna kadar genişletilmiş, alt dudak da inadına mütevazı* (B. Felek). [M]

GALİB ATA BEY. Bk. ATAÇ (Galip).

GALİB BEY (Ali) **Udî.** Bk. TÜRKKAN (Galib).

GALİB BEY (Mehmed), şair ve osmanlı devlet adamı (Niğde 1835-İstanbul 1914). Niğdeli Şerif Efendizade Mehmed Said Efendinin oğlu. Maliye memurluğu yaptı. Anadolu ve Rumeli vilâyetlerinde mahkeme üyesi, başkanı ve savcı olarak çalıştı. Selânik'te adliye müfettişi iken İttihat ve Terakki cemiyetine girdi. Paris'te çıkan *Meşrutiyet* ile Manastır'daki *Neyyir-i Hakikat* gazetelerinde şiirler yayımladı. Meşrutiyetin ilânından sonra Âyan meclisi üyeliğine getirildi. (M)

GALİB BEY (Mehmed), türk tarihçisi ve devlet adamı (İstanbul 1865-ay. y. 1935). Galatasaray lisesini bitirdikten sonra Tahrirat-ı Hariciye kalemine girdi. Viyana elçiliği ikinci kâtibi olarak, Sadullah Paşanın yanında çalıştı (1884). Birçok hariciye memurlukları ve elçiliklerde bulundu. Kastamonu, Ankara vali muavinliği ile Manisa, Beyoğlu mutasarrıflıklarında görev aldı. Bir ara Kastamonu ve Trabzon'da valilik de yaptı. Tarihi Osmanî encümeni üyesi olarak tarih ile ilgili yazılar yazdı. Ali Rıza Bey ile birlikte kaleme aldığı *On Üçüncü Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricâli* adlı eseri yarım kalmıştır. Basılı eseri *Sadullah Paşa* veya *Mezardan Bir Nidâ*'dır (1909). [M]

GALİB BEY (Mustafa) **Leskofçalı,** divan şairi (Leskofça 1828-İstanbul 1876). Eski Üsküp valisi Şehsuvaroğlu İsmail Paşanın oğlu. Doğduğu ilde öğrenim gördükten sonra babasıyle İstanbul'a geldi (1846). Önce İstanbul Sadaret Mektubî kaleminde memurluğa girdi; sonra Halep, Girit ve Tuna gibi değişik yerlerde görev aldı. Midhat Paşanın Tuna valiliği sırasında İdare meclisi başkâtipliğinde bulundu. *Tuna* gazetesinde yazılar yazdı, gazetenin yönetim işlerine baktı. Edebiyatta Leskofçalı Galib diye anılan Galib Bey, XIX. yy.da divan edebiyatını sürdürmek isteyenler arasında yer alır. Halvetî tarikatına bağlı olması yüzünden bazı gazellerinde tasavvuf kavramlarının ağır bastığı açıkça görülür. Şeyhülislâm Yahya (XVII. yy.), Nedim gibi (XVIII. yy.) divan şairlerinin yolundan giden Galib Beyin dili eski fakat akıcıdır. Şiirlerinde Hersekli Arif Hikmet, Yenişehirli Avni gibi XIX. yy. şairlerinde görülen filozofça deyişlere sık sık rastlanır. Bütün şiirleri ölümünden sonra İbnül Emin Mahmud Kemal tarafından biraraya toplanarak *Leskofçalı Galib Divanı* adı altında hayatını, sanatını konu edinen uzun bir önsöz de eklenerek yayımlandı (1917). [M]

GALİB bin MESAİD, Şerif, Mekke emîri (XVIII. yy. sonları). 1788 Yılında ölen Şerif Sürûr'un yerine emîr seçildi. Fakat, öteki emîrlerle kendi yakınları da ayaklandı. Galib, bir ara duruma hâkim oldu. Ama, Vahhabîlerin Mekke ve Medine'ye saldırışlarını önleyemedi. Osmanlılar, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa kumandasında bir orduyle ayaklanmayı bastırdı. Galib'in yerine başka soydan biri emîr seçildi. (M)

GALİB DEDE. Bk. ŞEYH GALİB.

GALİB EFENDİ, Osmanlı devleti hizmetinde bulunup tarihe *Rusçuk Yaranı* adı ile geçen beş kişiden biri. Selim III'ün Nizamı Cedid ıslahatında hizmeti geçti. Onun tahttan indirilişinden sonra Bayraktar Mustafa Paşanın maiyetine girdi. Selim III'ün yeniden tahta çıkarılması yolunda çalıştı. (M)

GALİB EFENDİ Âmedî, osmanlı elçisi. 1802'de Fransa ile yapılacak barış antlaşmasını görüşmek üzere, Paris'e gönderildi. Galib Efendiyi imparator Napolyon özel bir ilgiyle kabul ederek, ona fransız ticaret gemilerinin Karadeniz'de serbest dolaşmasını teklif etti. (M)

GALİBİER geçidi, Fransız Alplerinde geçit, Savoie ile Hautes-Alpes sınırında, *Grand - Galibier kütlesi*'nin (3 229 m) doğusunda; 2 645 m. Guisanne vâdisi ile Briançon'u, Maurienne'e bağlayan kara yolu 2 556 m yükseklikte bir tünelle bu geçitten geçer. (L)

GALİBİ'LER, karip grubundan guyana halkı. Bir zamanlar Aravak'ları sürüp atarak geniş bir alana yayıldılar. Fransız Guyana'sında sayıları dört beş yüze düştü, sonradan yine artmağa başladı. Hıristiyanlığı kabul eden Galibi'ler, ülkenin kuzeybatı kıyısında yaşarlar. Balıkçılıkla geçinirler. (L)

GALİB İSMAİL, türk nümismatik uzmanı (İstanbul 1847-ay. y. 1895). Sadrazam İbrahim Edhem Paşanın oğlu. Müze müdürü Ressam Osman Hamdi Bey ile Halil Ethem Eldem'in kardeşi. Türkiye'de nümismatiğin kurucusu. Şûrayı Devlet üyeliğinde bulundu. Aleksandr Kara Todori Paşanın Girit valiliği sırasında, vilâyet müşavirliği yaptı. Oğlu Mübarek Bey de nümismatikçidir. Eserleri: *Takvim-i Meskûkat-ı Osmaniye* (Osmanlı Paraları Takvimi) [1891]; *Takvim-i Meskûkat-ı Selçukiye* (Selçuk Paraları Üzerinde Araştırmalar) [1892]; *Türkmeniye Kataloğu* (1894); *Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye* (Eski İslâm Paraları) [1895]. (M)

GALİBİYET i. (ar. *ġālibiyyet*). Galip gelme, üstünlük: *Çünkü kendilerinin Edâya karşı koyacak galibiyet veya mağlûbiyetleri Şem'inin ağzından çıkacak bir cümleye, ihtimal ki bir kelimeye bağlı kalmıştı.* (H.R. Gürpınar). *Galibiyet gölünü atan oyuncuyu arkadaşları omuzlarına kaldırdılar.* (*Zt.* MAĞLUBİYET.) [M]

GALİB KEMALÎ. Bk. SÖYLEMEZOĞLU (Galib Kemalî).

GALİB PAŞA (Abdullah), osmanlı devlet adamı (İstanbul 1828-ay.y. 1903). Ketencizade Mehmed Sadık Efendinin oğlu. Önce Maliye kâtipliği görevinde bulundu. 1854'ten sonra Kırım ordusu muhasebecisi, serasker müsteşarı, Divanı Muhasebat başkanı, maliye müsteşarı, rüsumat emini oldu. Maliye nazırlığı (1871), sonra Trabzon, Bursa valilikleri yaptı. Bir süre tekrar Rüsumat eminliğine getirildi. Defteri Hakanî nazırı, vezir rütbesiyle de ikinci defa maliye nazırı oldu (1876). Bursa, Halep, Kastamonu, Selânik ve Rodos valiliklerinde, Evkaf nazırlığında (1891), son olarak da Şûrayı Devlet üyeliği görevlerinde bulundu. (M)

GALİB PAŞA (Abdülhalim) **Türk,** osmanlı devlet adamı ve şairi (öl. İstanbul 1876). Maliye kâtipliği, Divan kâtipliği, defterdarlık, kaymakamlık, mutasarrıflık gibi çeşitli görevler yaptı. Mirimiran rütbesiyle paşa oldu. Son görevi Amasya mutasarrıflığı idi. Galib Paşa türk edebiyatında halk ağzını kullanarak güldürücü, yerici nitelikte gazel yazmayı deneyen ilk şairdir. En ünlü eseri çağının eski şiir anlayışını üstü kapalı olarak yeren *Mutayyebat-ı Türkiye*'dir (Türklere Ait Eğlenceli Fıkralar). Kastamonu köylü ağzını, aruz veznine uygulayarak yazdığı eseri taş-baskı tekniği ile basıldı, macar türkoloğu Jozsef Thury'nin *A Kasztamuni-i Török Nyelvparas* (Kastamonu Türk Ağzı) [1885] adlı çalışmasına kaynak oldu. (M)

GALİB PAŞA (Ali) **Damat,** osmanlı devlet adamı (İstanbul 1829-ay.y. 1858). Sadrazam Büyük Reşit Paşanın üçüncü oğlu. Sadaret mektupçusu olarak devlet hizmetine girdi. Sultan Abdülmecid'in kızı Fatma Sultan ile evlenince vezir oldu. Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye üyeliğine getirildi. Bundan sonra sıra ile Hazinei Hassa, hariciye ve evkaf (1856), ticaret nazırı oldu (1857). Musiki ile de ilgilenen Galib Paşa Boğaz'da bir deniz kazasında öldü. (L)

GALİB PAŞA (Mehmed Said), osmanlı sadrazamı (İstanbul 1763-Balıkesir 1828). Önce sadaret mektupçu kalemi başhalifesi olan babası Seyyid Ahmed Efendinin yanında resmî görev aldı. Sonra Sadaret Mektupçuluğu kalemi başhalifesi oldu. Fransa elçiliğine getirildi (1801). Büyük tezkereci, reisülküttap oldu (1806). Bir ordu ile Tuna'ya gönderildi ve nişancılığa yükseltildi (1807). Dönüşünde yine reisülküttaplığa getirildi. Ayrıca sadaret kethüdası oldu. Bir aralık görevinden alınıp Kütahya'ya sürüldü. Sonra affedilerek vezir rütbesiyle Sıvas, Niğde, Bolu, Kastamonu, Bursa, Kocaeli illeri valiliklerine tayin edildi. Mahmud II zamanında sadrazamlığa getirildi (1823). Görevinden alınıp, önce Gelibolu, sonra Manisa'ya sürüldü. Affedilerek Erzurum valiliğine gönderildi. Rusya seferi sırasında vezirliği kaldırıldı ve görevine son verildi; Balıkesir'e sürüldü.

Şiir ve nesir de yazan Galib Paşanın basılmamış *Fransız Sefaretnamesi* ile *Divan*'ı vardır. (M)

GALİB PAŞA Sarı, osmanlı askeri ve devlet adamı (1825-İstanbul 1875). Mühendishaneyi bitirdikten sonra Londra'ya gönderildi. Dönüşünde Mühendishanede öğretmenlikle görevlendirildi. Sultan Abdülmecid tarafından saraya alındı. Askerî İdadî müdürlüğü yaptı. Mirliva rütbesi verilerek Sultan Abdülaziz'e başmabeyinci, sonra ferik rütbesiyle mekâtibi askeriye nazırlığına tayin edildi (1863). Ayrıca Dâr-ı Şûrayı Askerî üyeliğinde bulundu. Valilik, Harbiye nazırlığı yaptı. Okullara yazılı imtihanların, fransızcanın ve jimnastik derslerinin konmasına yardımcı oldu. Fizik dersleri ile ilgili bir deney âleti yaptı. (M)

GALİCHON (Emile), fransız sanat tenkitçisi (Paris 1829-Cannes 1875). *Gazette des Beaux-Arts*'ın (1861) yöneticisi ve *Chronique des Arts et de la Curiosité*'nin kurucusudur. Eserleri: *Albert Dürer, sa Vie et les Oeuvres* (Albert Dürer, Hayatı ve Eserleri) [1861]; *Etudes Critiques sur l'Administration des Beaux-Arts en France des 1860 à 1870* (Fransa'da 1860 - 1870 Arasında Güzel Sanatların Yönetimi Üstüne) [1871]. (L)

GALİCİA, kuzeybatı İspanya'da bölge, bugünkü Lugo, Orense, Pontevedra ve La Coruna illerini içine alırdı; 2 603 000 nüf. İber mesetasının eski kratogeni, bu bölgede faylı bloklara parçalanmıştır; yükseltisi oldukça az olan (en çok 1778 m) bu bloklar, Mino ve Sil vâdilerinin birleştiği havzalarla birbirinden ayrılır. Yumuşak ve nemli olan iklim, yükseklerde serindir. Orman çok yerde, yerini fundalıklara veya çayırlara bırakır. Toprağın çok verimli olmamasına rağmen, tarımla geçinen bölgenin nüfusu çok yoğundur; mısır, yulaf, arpa, çavdar, sebze ve patates ekilir, sığır yetişti-

GALİBİER geçidi

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano

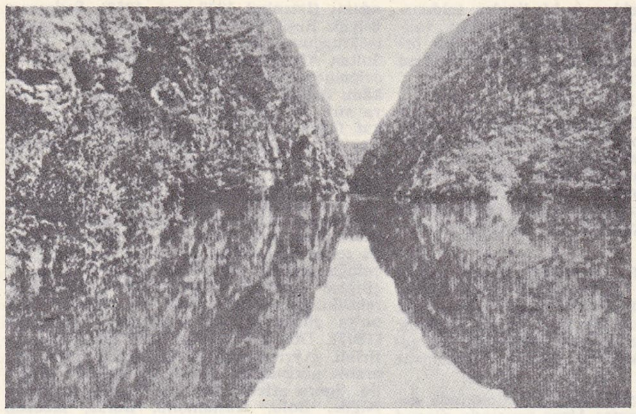

GALIÇYA
Ulla
ırmağı

rilir. Derin *ria*'larla parçalanmış kıyılarda birçok liman vardır; kıyı ve açık deniz balıkçılığı önemli bir gelir kaynağıdır (İspanya'da avlanan balıkların yarısı bu bölgeden gelir) ve önemli konserve fabrikalarının kurulmasına yolaçmıştır. Ama sanayileşme henüz başlangıç halindedir ve Galicia'lılar sık sık İspanya'nın başka bölgelerine ve denizaşırı ülkelere göçerler. (L)

GALİCİA lehçesi, Galicia'da konuşulan galicia lehçesi, Katalanca veya castilla dili gibi ortaçağ latincesi ağızlarından türedi. İberik yarımadasının kuzeyini sınırlayan dağlık bölgede konuşulan galicia lehçesinin yayıldığı alan bugünkü Portekiz'in güneyine kadar uzanır; ama Portekiz'in siyasî bağımsızlığını kazanması galicia lehçesi adının İspanya'nın kuzeybatı köşesinde kullanılan lehçeye verilmesine yolaçtı. XV. yy.da Mino'nun kuzeyindeki bölge, fethedilen daha güneydeki bölgeden ayrıldı (bk. PORTEKİZCE). Galicia lehçesi, lirik şiir dili seçilmesi sayesinde Ortaçağda çok önem kazandı (castilla lehçesi ise destan veya tarihî eserlerde kullanılmaktaydı). Kral Bilgin Alfonso X ve sarayı Meryemana ilâhilerinde ve *Cantigas de Amigo*'da galicia lehçesini kullanıyordu. XVI. yy.'dan itibaren galicia lehçesi yavaş yavaş alan kaybetti ve yalnız *Cancionero de Baena*'yı (Baena Şarkısı) [1445] yazan birkaç şair tarafından kullanıldı. O zamandan bu yana galicia lehçesi, bölgesel bir ağız olarak yaşadı ve resmî dil olan castilla lehçesinin kuvvetle etkisinde kaldı, Rosalia de Castro'nun *Cantares Gallegos*'u yayımlama tarihi olan 1863'ten bu yana galicia dili yenilendi; Eduardo Pondal, Manuel Curros Enriquez ve daha yakın zamanda Alfonso R. Castelao'nun eserleri bu yenilenmeye tanıklık eder. Bugün galicia lehçesini 2 milyon ispanyol günlük dil olarak kullanır. Galicia lehçesinin genel özellikleri portekizceninkiyle aynıdır. İmlâ (portekizcede *lh, nh* yerine *ll, n*), telaffuz (castilla lehçesindeki gibi *v* çift dudaksıdır; *ui* diftongu *oi* olur: portekizcedeki *muito*'nun karşılığıdır), fiil sisteminde morfoloji ve sözdizimi yönünden (meselâ, günümüzde *crer*'in [sanmak] geçmiş zamanı galicia lehçesinde şöyle çekilir: *crin, criche, creu*, oysa portekizcede *cri, crêste, creu*'dur) ayrılıklar gözülür. Bu ve diğer bazı özellikler galicia lehçesini, doğuda yarımadanın öbür ucunda konuşulan ve Katalancaya rağmen ayrı bir dil sayılan castilla dili gibi bağımsız bir dil haline getirmez. (LM)

GALİCTİS i. Güney Amerika sansar çeşidi. Örnek türü, Orta ve Güney Amerika'da yaşayan *Galictis barbara* veya *Grison taira*'dır. (Etçiller takımının sansargiller familyasından.) [L]

GALİÇYA, alm. **Galizien,** leh'çe, **Galiçja,** Avusturya imparatorluğunda eski il. Bu imparatorluğun Polonya'nın bölüşülmesi sırasında aldığı toprakların büyük kısmını kapsar. Batı bölümü Polonya'da, doğu bölümü Ukrayna'da olan Galiçya, bugün ikiye bölünmüştür. Polonya'daki Rzeszow ve Krakow voyvodalıklarını içine alan eski Batı Galiçya, Ukrayna'daki Lvov, Stanislav, Dragobiç ve Ternopol bölgelerini içine alan Doğu Galiçya.

● *Tarih.* Orta Polonya, Macaristan, Silezya ve Oder havzasına giden yolların kavşak noktasında bulunan Galiçya, stratejik durumu yüzünden yüzyıllar boyunca birçok kere siyasî bakımdan parçalandı. Bugünkü Sırbistan ve Hırvatistan'a yerleşen islav kabileleri V. yy.'da buradan yola çıktılar. Batı bölümü Polonya'ya bağlıydı, doğu bölümü veya Kızıl Rutenya ise, uzun süre rus ve polonya hükümdarları arasında çekişmelere yolaçtı: XII. yy. ortasında rus prensi Vladimir Yaroslaviç, Galiçya'da özel bir prenslik kurdu ve memlekete adını veren Halicz şehrini (Dniester kıyısında) başkent yaptı, ama hükümdarlığı kısa sürdü. XII. yy. sonundan itibaren Wolhynien prens hanedanı Kızıl Rutenya'ya hâkimiyetini kabul ettirdi; Roman (öl. 1205) ve oğlu Danial (1205-1264) zamanında ülke zenginleşti. Danial ile halefleri yabancı kolonları memlekete getirterek büyük ölçüde tarla açtırdılar, ticaret ve el sanatlarını desteklediler; bununla birlikte doğu halkı ortodoksluktan vaz geçmedi, batı ise Katolikliğe bağlı kaldı. Danial Moğol istilâsını (1241) güçlükle püskürttü. Oğlu Leon'a, Lvov şehrini kurdu. Ama sürekli olarak moğol ve macar tehdidi altında olan Doğu Galiçya, Büyük Casimir'in bölgeyi Polonya'ya ilhak etmesine boyun eğmek zorunda kaldı (1349); Doğu Galiçya, Polonya'dan ancak XVIII. yy.da ayrılabildi. 1594'te Brest-Litovsk birleşmesinden sonra Doğu Galiçya'da yaşayan Rutenyalılar katolik oldular.

Polonya'nın bölüşülmesi sırasında, Galiçya Avusturya'nın payına düştü (1772). Joseph II Galiçya'da idarî merkeziyetçiliği kurdu; bu işe Viyana kongresinden (1815) sonra Metternich devam etti. Avusturya, ülkeyi germenleştirmeğe çalıştı. Milliyet duyguları çok sağlam olan Galiçya Polonyalılarıyle mücadele edebilmek için Rutenyalılara dayandı. 1830'da Galiçya'daki polonyalı soylular Rus Polonya'sındaki ayaklanmaya yardım etmeğe kalkışmışlardı. 1846'da yeniden ayaklandılar, ama rutenya köylülerinin isyanı üzerine bu hareket felce uğradı. Bunu fırsat bilen Avusturya, Polonya devrim hareketlerinin merkezi sayılan Krakow'u işgal etti. 1848 Devrimleri Galiçya'ya sıçradı ise de devrimcilere karşı girişilen hareket mutlakıyetçi bir rejimin kurulması ile sonuçlandı. 1867'de Cisleithania'ya katılmasına rağmen kont Goluchowski'nin kurnaz siyaseti sayesinde Avusturya'nın öbür illerine oranla daha geniş bir muhtariyet elde etti ve Lehçe resmî dil oldu. Birinci Dünya savaşı sırasında, Galiçya, harekâtın başlangıcında rus ve avusturya kuvvetlerinin çarpışmasına sahne oldu. Çarın orduları 1914 eylülünde Lvov'a karşı genel bir saldırıya geçerek, 1915'e kadar ülkeyi işgal ettiler. Fakat haziranda, Mackensen'in alman birlikleriyle desteklenen Avusturyalılar düşmanlarını ülkeden kovdular.

Birinci Dünya savaşında müttefik devletlerin Avrupa'daki harekâtı desteklemek üzere Galiçya cephesine 20. Türk kolordusu gönderildi ve 1916-1917 yılları arasındaki savaşlara katıldı. Ayrıca 15. Türk kolordusu 1916'daki savaşlara iştirak etti. Alman ve avusturya kuvvetlerinin kuruluşu şöyleydi: Almanlara, Balkan Cephesi Orduları Grup kumandanlığı; Avusturyalılara Avusturya

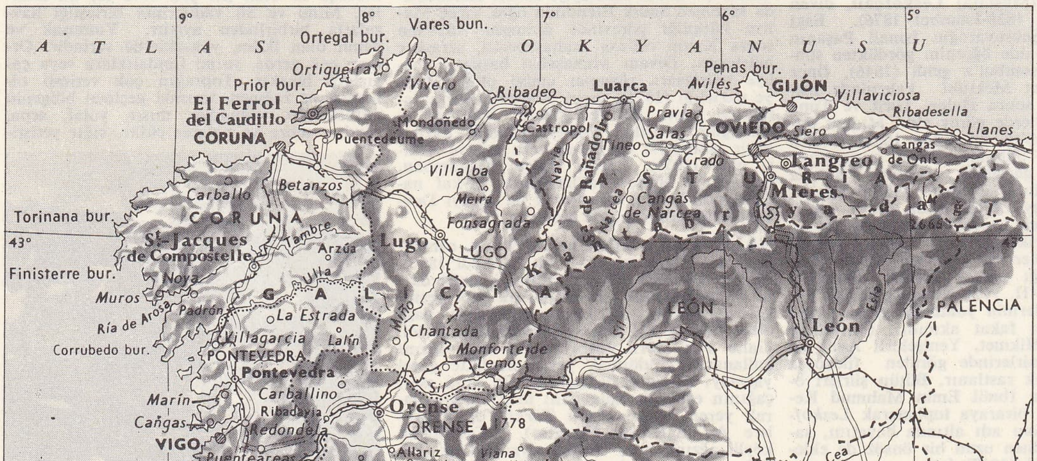

GALİCİA
haritası

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano

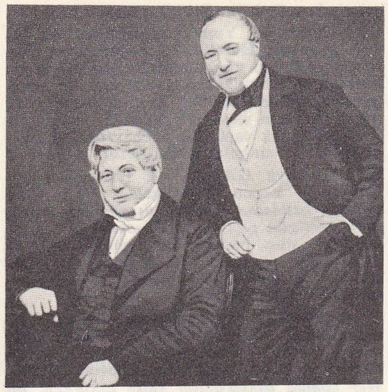

William ve John GALİGNANİ

Veliahtı Karl Orduları Grubu ve İtalya Cephesi Ordular Grubu kumandanlığı bağlıydı. Karl orduları Alman Güney ordusu ile 3. ve 7. Ordulardan ibaretti. 15. Türk kolordusunun bağlı olduğu Güney ordusu kumandanı Orgeneral Graf von Bothmer'di. Hofman kolordusunda 15. Türk kolordusu, 6. Kolordu, 12. Kolordu ve 48. İhtiyat tümenleri bulunuyordu. 15. Türk kolordusu, Galiçya cephesindeki müttefiklere rus savaşları sırasında katıldı (1916). 15. Türk kolordusundaki 19. ve 20. Tümenler Keşan ve Şarköy bölgelerinden hareket ederek Ztota Lipa nehrinin batısındaki Brzezany bölgesinde Alman Güney ordusu birliklerine katıldılar. Fakat 15. Türk kolordusu 1916'daki savaşlarda başarılı olamadı. 1917 Yılı başına kadar devam eden savaşlarda 15. Türk kolordusu ağır zayiat vererek cepheden geri çekildi. Bunun için 15. Türk kolordusunun yurda dönmesi düşünüldü (1917). 15. Kolordu önce 19. Tümeni cepheden çekerek 20. Tümeni burada bırakmak suretiyle kısım kısım geri dönecekti. Cephede kalan 20. Tümen, müttefik birliklerle beraber savunma muharebelerine katıldı. 25 Temmuz 1917'de de ileri harekâta başladı. Müttefiklerin hedefi Zbruç nehriydi. Harekât sonunda müttefik birlikler kendi hedeflerini, 20. Tümen de Zbruç yakınlarındaki Niwra'yı ele geçirdi (31 temmuz 1917). 8 Ağustos 1917'de ise 20. Tümen cepheden geri çekildi. Birlikler İstanbul'a hareket edince 15. Kolordu Galiçya cephesini terketti. Savaşlar sırasında 12 000 türk cephede şehit düştü.
1916 ve 1917'de rus generali Brusilov Galiçya'ya karşı yeni saldırıları yönetti. İlk hücumunda (4-14 haziran 1916) Karpatlara ulaştı, mart 1917 devrimine rağmen girişilmiş olan ikinci hücumda Halicz'i (Polonya) işgal etti (1-13 temmuz arasında, 36 000 esir). Brest-Litovsk antlaşması bütün harekâtı durdurdu. Avusturya-Macaristan imparatorluğunun çökmesinden sonra, Polonyalılar Galiçya'ya göz diktiler, Rutenyalıar ise, Kiev'deki Ukrayna hükûmetine bağlanmak istediklerinden Lvov'u işgal ettiler. Barış konferansında Yüce konsey, Batı Galiçya'yı Polonya'ya bağladı ve aralık 1919'da ülkenin doğu kesimini yirmi beş yıllığına Polonya himayesine verdi, fakat 1923'te müttefiklerin müdahalesiyle burası kesinlikle Polonya'ya aktarıldı, Rutenyalılar da bir dereceye kadar muhtariyete kavuştular. İkinci Dünya savaşı sırasında Galiçya, Karpatlar'da Koniev'in birlikleri tarafından girişilen şiddetli bir saldırıya sahne oldu (temmuz 1944). [Bk. ALMANYA-RUSYA SAVAŞI.] Potsdam antlaşması (ağustos 1945) Doğu Galiçya'yı Lvov ile birlikte Ukrayna cumhuriyetine bağladı. (L)

GALİDİA i. Gelincik büyüklüğünde etçil memeli hayvan. *Galidictis*'e yakındır; Madagaskar'da yaşar. (Miskkedisigillerden.) [L]

GALİDİCTİS i. Miskedisigillerden, Madagaskar'a özgü, etçil memeli hayvan. (Postu, uzunlamasına esmer şeritli, gri renktedir; ağaçlarda yaşar.) [L]

GALİEV (asıl adı **Mir Said Sultan Alioğlu**), tatar asıllı türk milliyetçisi (Kazan 1880 -Moskova 1937). Sömürge ihtilâlinin ilk teoricilerinden. 1917 İhtilâlini Asya Müslümanlarına yaymak isteyen Stalin'in Milliyetler Halk komiserliğinde çalıştı ve şu fikri savundu: Orta Volga'da Müslüman Sosyalist devleti kurulacak ve bu devlet bütün Türkleri Rusya müslümanlarının içine alacak, ihtilâlin doğuya yayılmasına ve sömürge ülkelerindeki kurtuluş savaşının patlamasına öncülük edecekti. Türkler, Sovyetler idaresinde köprübaşı mevkilere getirilecek ve maarif kuruluşlarında belli yerler alacaklardı. Galiev'in hayalleri gerçekleşemedi. 1923'te halk düşmanı ve turancı diye yargılandı. 1927'de serbest bırakıldı. 1928'de tekrar yakalandı, 1937'de Stalin'in giriştiği temizlik hareketinde öldürüldü. (M)

Galifret cihazı. Deneysel psikol. *Stereoskopik görüş keskinliği*'ni ölçmeğe yarayan araç. Üzerinde delik bulunan bir ekrandan meydana gelmiştir. Denek bu delikten bakarak, karşısındaki iki dikey ipliği birbirinden ayıran uzaklığı kestirmeğe çalışır. (L)

GALİGAİ (Eleonora DORİ, — denir), Ancre mareşali Concini'nin karısı (Floransa 1576'ya doğr-Paris 1617). Floransalı bir soylunun evlilik dışı kızı olduğu sanılıyor. Marie de Medicis'nin çocukluk arkadaşı. Marie, Henri IV ile evlendiği zaman, onunla Fransa'ya gitti. Orada Concini ile evlendi (1601) ve kraliçenin nedimesi oldu (1602). İsterik bir kadındı. Marie'nin üzerinde inanılmayacak kadar büyük bir nüfuzu vardı. Kocasının ölümü üzerine tutuklandı, hükümdara karşı ağır suç işlemek ve büyücülükle suçlandı, boynu vuruldu, sonra da yakıldı. (L)

GALİGNANİ, italyan asıllı yayımcı ailesi, XVIII. yy.da Fransa'da yerleşerek, Devrimden sonra Büyük Britanya'ya göçtü. — JOHN ANTHONY (Londra 1796-Paris 1873) ve WİLLİAM (Londra 1798-Paris 1882). Babaları 1800'de, Paris'te bir İngiliz kitabevi açtı, sonra 1814'te *Galignani's Messenger*'i kurdu. John ingiliz, William da fransız uyrukluğuna geçti. İki kardeş, Corbeil'de ve Paris'te hastahaneler yaptırmak için büyük para bağışında bulundular. William, Neuilly'de,

Galileo GALİLEİ, Saggiatore'nin 1623 baskısından

Alessandro GALİLEİ, San Giovanni katedralinin cephesi

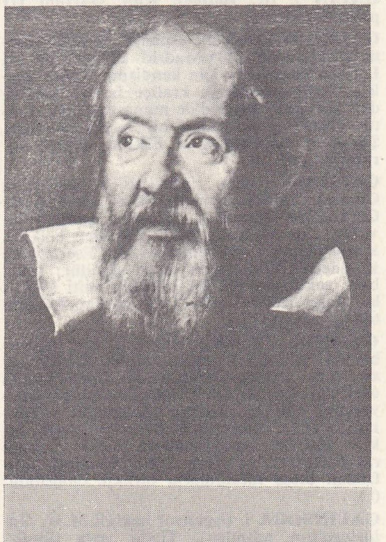

Galileo GALİLEİ, J. Susterman'ın eseri Uffizi müzesi, Floransa

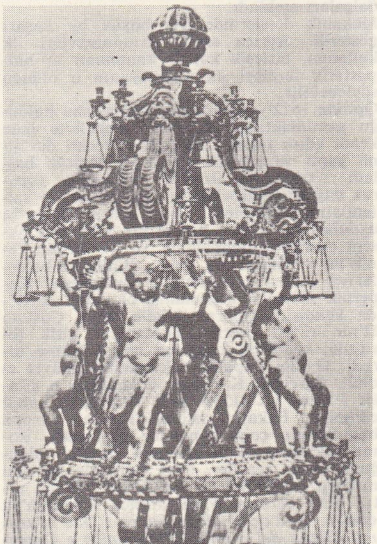

Galileo GALİLEİ'ye ait olduğu sanılan lamba, Pisa katedrali, İtalya

Foto. Bingham (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico italiano; Dictionnaire des Auteurs

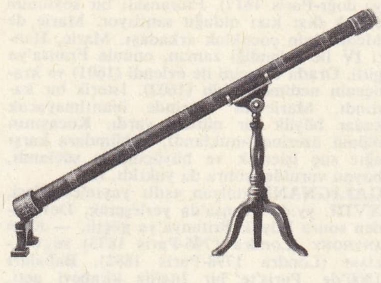

Galileo GALİLEİ dürbünü, 1609

fransız kitapçı, basımcı, bilgin edebiyatçı, sanatçılarla aileleri için yüz yaşlı insanı barındıran W. Galignani dinlenme evini kurdu. (L)

GALİLE. Bk. GALİLEİ (Galileo).

GALİLEİ (Alessandro), italyan mimarı (Floransa 1691-Roma 1736). İngiltere'de kaldı, sonra Floransa'ya döndü. Cosimo III ve Gian Gastone büyük dukalarının yönetimi süresince başmimar ve yapıların yönetim görevlisi oldu. Papa Clemens XII tarafından Roma'ya çağrıldı, önce San Giovanni dei Fiorentini katedralinin (1734), sonra Laterano'da San Giovanni katedralinin (1735) cephelerini yaptı; bu sonuncu katedralin içine Corsini şapelini yerleştirdi. (L)

GALİLEİ (Galileo), italyan astronomu ve fizikçisi (Piza 1564-Arcetri 1642). Floransalı aydın bir ailenin oğludur, hemen hemen yalnız matematik üzerine incelemeler yaptı, fakat buluşlarıyle çabucak tanındı. 1589'da Padova üniversitesine matematik profesörü oldu. Tüm çalışmalarıyle deneysel metodun gerçek kurucusu sayılır. İngiliz Gilbert'in uyguladığı tümevarıcı düşünce metodunu tümevarıcı matematikle birleştirdi ve o zamandan bu yana fizikte kullanılagelen araştırma metodunu buldu. Özellikle dinamiğin kurucusudur. 19 Yaşında, Piza katedralinin tavanında asılı duran bir lambanın sallanmasını inceleyerek salınımların eşzamanlı olduğunu gördü ve zamanı belirtmede sarkacın kullanılabileceğini ortaya koydu. 1602'de eğik düzlemi sayesinde cisimlerin düşme kanunlarını buldu. *Discorsi e Dimostrazioni Matematiche Intorna a Due Nuove Scienze Attenenti Alla Meccanica* (Mekanikle İlgili İki Yeni Bilim Üstüne Matematik Konuşmalar ve İspatlar) [1638] adlı eserinde, boşluğa atılan bir merminin parabolik bir yörünge çizdiğini ortaya koydu, ayrıca eylemsizlik ilkesini ve hızların birleşmesi kanununu açıkladı. Aynı eserinde, ses yüksekliğinin frekansla ilgili olduğunu ve müzik aralıklarının frekansla orantılı bulunduğunu belirtti; titreşen telleri, rezonansı inceledi ve duraklı dalgaları açıkladı.

Eleonora GALİGAİ
Cabinet des Estampes, Paris

Mekanik derslerinde çok büyük bir başarı gösterdi. Ayrıca sıvılı termometreleri ilk kullanan, birleşik kaplar kanununu ve hidpostatik teraziyi ilk tasarlayanın o olduğu söylenebilir.

Optikte 1612'ye doğru ilk mikroskobu bulduğu sanılmaktadır. 1609'da Venedik'te iken kendi adını taşıyan ıraksak mercekli dürbünü yaptı ve gökcisimlerini incelemeğe başladı. Önce Ay üzerinde gözlemler yaparak dağların yüksekliğini ölçtü ve Ay'ın sallantısını gözlemledi. Daha sonra Jüpiter'in uydularını, Satürn halkasını, Güneş'in ekseni etrafında döndüğünü ve lekelerini, Venüs'ün evrelerini v.d. buldu. Bütün bu buluşlarıyle Ptolemaios sistemini çürütmüş ve Kopernik sistemini doğrulamış oluyordu. 1610'da kendisini çağıran büyük duka Cosimo II'nin ricası üzerine Toscana'ya gitti. Bu sırada, kendisini kıskanan birçok kimse türedi. Galilei Papalık hükûmetine şikâyet edildi. Öğrettiği Kopernik doktrinleri o günler Paulus III (1534-1549) tarafından kabul edilmişti. Fakat Aristoteles'i tutan avrupa bilginlerinin çoğu kendisine düşmandı. Roma hâkimleri de bu sistemin «saçma» olduğuna karar verdiler, aynı zamanda da onu mezhep sapkınlığı ile suçladılar. Galilei artık ders vermesi yasaklanınca Floransa'ya döndü. 1632'de *Dialogo Sopra i Due Massimi Sistemi del Mondo, Ptolomaico e Copernico* (İki Büyük Yer Sistemi Ptolemaios ve Kopernik Sistemleri Üstüne Konuşmalar) adlı kitabını yayımladı ve bu eserinde tekrar Kopernik'i savundu. Altmış yaşındaki Galilei 1633'te Engizisyon mahkemesine çıkarıldı. Dava yirmi gün sürdü, Galilei güçlükle kendini savundu. Diz çökerek Kopernik öğretisinden vaz geçtiğini kabullenmek zorunda kaldı. Kalkarken ayağını yere vurarak, «*Eppur si muove*» (Her şeye rağmen dünya dönüyor) dediği söylenir. Mahkûm olan Galilei Engizisyon'un göz hapsinde tutularak Floransa yakınında Arcetri'de ikamete zorlandı. Son yılları sıkıntı içinde geçti. 1634'te kızlarından birini kaybetti, iki yıl sonra da kör oldu. 1634'te Arcetri'de öldü. Sözü geçen eserinden başka *Operazioni del Composso Geometrico e Militare* (1606), *Sidereus Nuncius, Magna Longeque Admirabilia Spectacula Prodens* (1610), *Discorso İntorno Alle Cose Che Stanno in su l'Acqua et Che in Quella si Muovono* (1612), *Storia e Dimostrazioni İntorno Alle Macchie Solari e Loro Accidenti* (1613), *Saggiatore nel Quale Si Bilancia Asquisita e Giusta si Ponderano le Cose Contenute Nella Libra Astronomica e Filosofica di Lotario Sarsi* (1623) adlı kitaplarını yayımladı. (L)

GALİLEİ (Vincenzo), italyan besteci, lavtacı ve kemancısı (Santa Maria a Monte, Floransa yakınları 1533-Floransa 1591). Büyük Galileo'nun babası, Zarlino'nun öğrencisi, Camerata ficrentinan'ın kuramcısı. Recitativo üslûbunun savunucusu idi. Dante'nin *İlâhî Komedya*'sındaki kont Ugolino'nun şarkısında ve Geremia'nın yakarışlarında bu üslûbu uyguladı. Hümanist ve derin bir kuramcı idi. *İnni di Mesomede*'yi buldu, fakat bunu modern notalamaya aktaramadı. Birçok eser yazdı: *Discorso della Musica Antica e della Moderna* (Antik ve Modern Müzik Üstüne Konuşma) [1581], *Discorso İntorno alle Opere di Messer Gioseffo Zarlino di Chioggia* (Messer Giosseffo Zarlino di Chioggia'nın Eserleri Üstüne Konuşma), içinde XVI. yüzyılın en seçkin bestecilerinden parçalar bulunan bir lavta metodu olan *İl Fionimo*. Besteleri arasında özellikle 4 veya 5 sesli iki madrigal kitabı (1574-1587) ve *İntavolature de Lauto, Madrigali e Ricercate Libro* (1563) anılmağa değer. (L)

Galilei sistemi, mutlak denilen bir karşılaştırma sistemine göre doğrusal ve düzgün bir öteleme halindeki noktalar sistemi. (L)

GALİLE'Lİ. Bk. CELİLE'Lİ.

GALİMBERTİ (Luigi), italyan diplomatı ve kardinali (Roma 1836-ay.y. 1896). Leo XIII, *Moniteur de Rome* gazetesinin yönetimini ona bıraktı, sonra da 1886'da Olağanüstü Din İşleri meclisi sekreterlik görevine tayin etti. Berlin'deki görevi sırasında Vatikan ile Alman hükûmetinin arasını buldu (*Kulturkampf*'a son veren *mayıs kanunları*'nın geri alınması). Viyana'da papalık büyükelçisi (1893), sonra kardinal oldu (1893). [L]

GALİN i. (fr. *galline*). Kim. Galyum III oksit, Ga_2O_3. (L)

GALİNDO (Beatriz), ispanyol kadın bilgini (Salamanca 1475-Madrid 1535). Çok iyi Latince konuştuğu için kendisine LATİNA derler. Nedimesi olduğu kraliçe İsabel tarafından korundu, Madrid'de manastırlar ve «Latin hastahanesi» denen bir hastahane açtı. Şiirler ve Aristoteles ve Eski'ler üstüne yorumlar yazdı. (L)

GALİNDO (Blas), meksikalı besteci (San Gabriel, Jalisco eyaleti 1910). Chavez ve Copland'ın öğrencisi. Meksika konservatuvarında ders verdi (1944). 1947'den beri bu konservatuvarı yönetmektedir. Eserlerinde kızılderili folklorunun etkisi görülür: sekiz bale, sekiz senfoni, bir orkestra süiti (1947), bir *Kısa Senfoni* (1953), bir piyano konçertosu yazdı. (L)

GALİNDO (Nestor), bolivyalı şair (Cochbamba 1830-La Canteria 1865). Çeşitli gazetelerde çalıştı, *Revista de Cochabamba* dergisini kurdu. Şiirlerini *Lagrimaz* (Gözyaşları) adlı bir kitapta toplayarak yayımladı (1858). Şiirlerinde Byron'ın derin etkisi görülür. Anayasacılara katıldı, general Melgarejo'ya karşı çıktı. General tarafından öteki tutuklularla birlikte öldürüldü. (L)

GALİNSOGA i. (ispanyol hekimi *M.M. Galinsoga*'nın adından). Tüylü veya tüysüz, biryıllık otsu bitki. Yaprakları karşıt, çiçekleri talkım şeklindedir. Anayurdu Amerika'nın sıcak bölgeleridir. (İki türü botanik bahçelerinde yetiştirilir. Bileşikgillerden.) [L]

GALİNTHİAS. Yun. mit. Alkmene'nin kadın arkadaşı; Herakles'in doğumunda, Hera'nın söylediği uğursuz sözleri etkisiz kıldı. Tanrıça, Galinthias'tan öc almak için onu gelincik haline getirdi. Hekate onu kendi kutsal hayvanı yaptı. Herakles de onun adına bir tapınak yaptırdı. Thebai'liler bu tapınağa her yıl sungular götürürlerdi. (L)

GALİP veya **GALİB** sıf. (ar. *ġalebe* > *ġâlib*'den). Yenen, üstün gelen: *Galip kuvvetlerin istilâsına uğrayan memlekette hayat belirtileri gün geçtikçe azalıyordu.* (*Zt.* MAĞLUP.) ‖ Üstün, baskın, daha güçlü: *Aşkı ve şevki galip bir insandı* (N. Araz). *Galip renkler yeşil ve yeşilin tonlarıydı.* ‖ İ. Galip gelen kimse. ‖ Erkek adı.

— DEY. *Galip gelmek* (*çıkmak*), yenmek, üstün gelmek, başarı sağlamak: *Galip gelip hazan ü şitası bahârına / Devrin safa vü neş'esi değmez humârına* (Cevdet Paşa). *Her zaman aşklarından galip çıkarken, bu aşkında mağlûp olabileceğini hissetti* (H.Z. Uşaklıgil).

— *Esk. Gâlib-i mutlak*, mutlak galip, kesin olarak üstün gelen. ‖ *Gâlib ekseriyet*, büyük çoğunluk. ‖ *Gâlib ihtimal*, daha kuvvetli ihtimal.

◆ **Galiban** zf. *Esk.* Galip olarak, üstün gelerek.

◆ **Galibane** zf. *Esk.* Galip olana yakışan. (M)

GALİPEA i. Tropik Amerika bitkisi. Acı ve ıtırlı kabuğuna *angusturа kabuğu* denir. (Sedefotugillerden.) [L]

GALİPORNİ, Kıbrıs'ta (Magosa bölgesi) köy; 873 nüf. (hepsi türk). Adı, *Kaleburnu* kelimesinin Rumcada yanlış telaffuz edilmiş şeklidir. (L)

GALİPPE (Victor), fransız hekimi (Grandvilliers, Oise 1847-Paris 1922). Pasteur'ün keşiflerinden sonra bakteriyoloji ve parazitoloji meselelerini ilk inceleyenlerden. Ağız hastalıklarında uzmanlaştıktan sonra diş etleri piyoresi, soydan geçme frenginin dişle ilgili belirtileri, fosforlu nekroz v.b. üstüne önemli araştırmalar yaptı. Eserleri: *Le Pain* (Ekmek) [1895] (Barré ile birlikte); *Stomatologie Humaine* (İnsanda Ağız Hastalıkları) [1902]; *l'Hérédité des Stigmates de Dégénérescence dans les Familles Souveraines* (Kral Ailelerinde Soysuzlaşma Belirtilerinin Soydan Geçmesi) [1905]; *La Vie de la Matière* (Maddenin Hayatı) [1922]. (L)

GALİSSONNİÈRE (Roland Michel Barrin — markisi), fransız denizcisi (1646-Poitiers 1736). 1664'te Malta şövalyesi. Kandiye seferine katıldı (1669), kaptanlığa yükseldi (1677) Vigo savaşında esir düştü (1703), Londra'da tutuklu kaldı, orada Utrecht görüşmelerini hazırladı. Serbest bırakıldıktan sonra filo kumandanlığına atandı, Rochefort deniz kuvvetlerini yönetti. Tuğgeneral olarak emekliye ayrıldı (1720). [L]

GALİSSONNİÈRE (Roland Michel Barrin — markisi), fransız denizcisi (Rochefort 1693-Nemours 1756). Önceki Galissonnière'in oğlu. Kanada valisi oldu (1747). Memleketin savunmasını güçlendirdi. Québec tersanesini kurdu. Filo kumandanlığına terfi etti, Deniz Kuvvetleri Harita müdürlüğü yaptı (1749), Fransa - İngiltere arasında Yediyıl savaşları patlak verince, Richelieu çıkartmasını desteklemek üzere, Menorca adasını takviye etti, filosuyle amiral Byng'in filosunu yenmeyi başardı (nisan 1756). Böylece İngilizleri Menorca'dan uzaklaştırdı. Ada 1763'e kadar Fransızların elinde kaldı. (L)

GALİTE, Tunus'un kuzey kıyısında volkanik adacık, Serrat burnunun 40 km kuzeybatısında. İstakoz avcılığı. (L)

GALİTZİN veya **GOLİTSİN,** litvanyalı prens Gedimin'in soyundan gelme rus prens ailesi. Bu adın, prensin giydiği deri eldivenden (galitsa) gelmiş olduğu sanılır. Aile, ünlü generaller, devlet adamları ve aydınlar yetiştirdi. — VASİLİYEVİÇ (1643 - Moskova 1714), çar Fedor'un danışmanı (1676-1682), naibe Sofya'nın gözdesi. Polonya ile Devamlı barışı imzaladı (1686) ve Kırım'da Tatarlara karşı savaştı (1687). Reformlardan yana olduğu için Streltsilerin ayaklanmasını bastırdı. Büyük Pedro Sofya'yı manastıra kapattı, onu da Sibirya'ya sürdü (1689). — DİMİTRİY MİHAYLOVİÇ (1665-1737), önce elçi, sonra da bakan oldu. Büyük Petro'nun

Foto. LAROUSSE

yeğeni Anna İvanova lehine Katerina ve Petro'nun kızlarını uzaklaştırdı (1730), fakat reform tasarılarını hoş görmeyen Anna tarafından tutuklandı. — MİHAİL MİHAYLOVİÇ (1674-1730), öncekinin oğlu. İsveç'lilere karşı yaptığı savaşlarda tanındı. Finlandiya'yı fethetti ve orada genel vali oldu (1714-1721). Türklere karşı bir orduya kumanda etti (1723), feldmareşal (1724) ve Harp akademisi başkanı oldu (1730). — ALEKSANDR MİHAYLOVİÇ (1718-1783), öncekinin oğlu, büyükelçi, Yediyıl savaşında general. Türklere karşı yapılan savaşta, Hotin, Yaş ve Bükreş'i ele geçirdi (1768-1769), feldmareşal ve Petersburg genel valisi oldu. — DİMİTRİ ALEKSİYEVİÇ (1738-1803), La Haye'de, sonra Paris'te elçilik yaptı, Voltaire ve Diderot ile dostluk kurdu. — AMELYA ADELAİDA (Berlin 1748-Angelmodde, Münster yakınları 1806), öncekinin karısı, Prusya mareşali Schmettau kontunun kızı. Münster'de, çevresinde bir katolik ve edebiyatçı topluluğu meydana getirdi (1780). Hayranlarından biri de Goethe idi — DİMİTRİY DİMİTRİYEVİÇ (Demetrius Augustin) [La Haye 1770-Lorette 1840], öncekinin oğlu. Katolik mezhebinde yetiştirildi. 1792'de Baltimore'a gelince papaz oldu, Maryland ve Pennsylvania'ya da misyonlar düzenledi. —BORİS BORİSOVİÇ (Petersburg 1862-ay.y. 1916), donanmada hizmet etti, sonra kendini fizik çalışmalarına verdi (1887). Bilimler akademisi üyesi (1908). Milletlerarası Sismografya derneği başkanı ve Petersburg rasathanesi müdürü oldu (1913). [L]

GALİUM i. Yoğurtotunun ilmî adı. (L)

GALİYE veya **GALİYA** i. (ar. *ġâliye* ve fars. *ġâliyâ*). *Esk.* Kadınların saçlarına sürdükleri, misk ve amber karışımı, siyah renkli, güzel kokulu macun. ‖ Siyah renk. ‖ *Galiye-bâr*, güzel koku saçan. ‖ *Galiye-dân*, galiye kutusu. Güzel kokulu şeylerin konulduğu kap. ‖ *Galiye-fâm*, galiye renginde, parlak siyah renkli. ‖ *Galiye-gûn*, güzel siyah renkli. ‖ *Galiye-misk*, kalemis yağı da denilen güzel kokulu bileşim. ‖ *Galiyâ-sâ*, güzel koku hazırlayan kimse, attar. (M)

GALİYE i. Şiî mezhebinin kollarından. (Abdullah bin Sebe tarafından kuruldu.

— ANSİKL. Halife Ali'ye karşı aşırı bir sevgi ve bağlılık gösteren *Galiye mezhebi* mensuplarından bazıları onun tanrılığına, bazıları da Allah'ın onda göründüğüne inanır. Galiye inançlarına göre bazı ölüler kıyametten önce dirilip bu dünyaya dönecektir. Önce yalnız Hz. Muhammed'in geri döneceğine inanırken VIII. yüzyılda Câbir-ül-Câfi, halife Ali'nin de geri döneceği görüşünü benimsedi. IX. yüzyıldan sonra bu mezhep mensupları bütün imamların geri döneceğini ileri sürdüler. Galiye mezhebinin teşbih, ibaha, tenasüf, beda gibi islâm dinine aykırı gelen inançları vardır. Halife Ali sağlığında bu mezhepten «Sen Allahsın» diyenleri yaktırmış ve Abdullah bin Sebe'yi de sürdürmüştür.

Galiye sonraları *Hattabiye, Kâmiliyye, Cenâhiye, Beyaniye, Harbiye, Berkukiye, Nusayriye, Dürziye, Gurabiye, Mansuriye, Ammariye, Babiye* gibi kollara ayrıldı. (M)

GALİZ sıf. (ar. *ġılzet*'ten *ġalîẓ*). Kaba, çirkin, terbiyeye aykırı olan, nezaket dışı: *Bu kadar çirkin ve galiz bir dünya, ancak, bozulmuş bir düşüncede idrak edilebilirdi* (A. H. Tanpınar). ‖ *Esk.* Kalın, sık, şeffaf olmayan.
— *Esk. Ebr-i galîz*, kalın bulut.

◆ **Galize** sıf. *Esk.* Galiz'in dişili. ‖ *Elfâz-ı galize*, kaba sözler. ‖ *Eymân-ı galize*, kaba yeminler. ‖ *Şütûn-ı galize*, kaba küfürler. ‖ *Tâbirât-ı galize*, kaba tabirler.
— Tıp. *Esk. Em'a-yı galize*, kalın bağırsak. (M)

GALL (Franz Josef), alman hekimi (Tiefenbronn, Baden dükalığı 1758-Montrouge, Paris yakınları 1828). Hekimliğe Viyana'da başladı, sonra Berlin'e ve Paris'e gitti. Bir insanın yetilerini anlamak için kafatasını elle yoklamanın yeteceğini ileri süren frenoloji öğretisiyle tanınır. Birçok eser yazdı: *Anatomie et Physiologie du Système Nerveux en Général et du Cerveau en Particulier* (Genel Olarak Sinir Sistemi ve Özellikle Beyin Anatomisi ve Fizyolojisi) [1810-1820]; *Sur les Fonctions du Cerveau et sur Celles de Chacune de ses Parties* (Beynin ve Ayrı Ayrı Her Bölgesinin Görevleri Üstüne) [1822-1825]. (L)

GALL (Yvonne), fransız kadın opera şarkıcısı (Paris 1885). 1908'de Opera'ya girdi, bütün önemli soprano rollerine çıktı, Amerika'da da (Chicago 1918-1928) büyük başarı kazandı. Besteci Henri Busser ile evlendi. (L)

GALLA i. Galla'lar tarafından konuşulan Kuşî öbeğinden dil. (Bu dilde yazılmış bir belge yoktur.) [L]

GALLA, romalı prenses (374'e doğr.-öl. 394), Valentianus III ile Justina'nın kızı. 388'de imparator Thedosius I ile evlendi ve doğum yaparken öldü. Theodosius ona hoş görünmek için, Valentianus II'nin tahtını gasp eden Eugenius ile savaştı. (L)

GALLAİT (Louis), belçikalı ressam (Tournai 1810-Schaarbeek, Brüksel 1887). 1831'de Paris'te Paul Delaroche'un atelyesinde çalıştı. Klasiklerle romantikler arasında yer alır. Başlıca eserleri: *Tournai'de Veba* (Brüksel müzesi) ve *Antakya'nın Zaptı* (Versailles müzesi). [L]

GALLALA'LAR, Süveyş kanalının yanıbaşında kalkerli yaylalar, Araba çöküntüsünü çevreler; ilik şeklinde yarılmış faylı bir antiklinalden meydana gelmiştir. Kuzey Gallala 1 223 m'ye, Güney Gallala ise 1 473 m'ye ulaşır. (L)

GALLALAR, Habeşistan'da yaşayan Hamî ve Samî ırkı karışımı halk. XV. yy.da, Aden körfezinin güney kısımlarında yaşarlardı. XVI. yy.da Habeşistan'a yerleştiler. Bugün nüfusu üç milyonu bulmaktadır. Kuzeyde yaşayan halk müslümandır. Hıristiyanlık, amhara dil ve kültürünün yayılmasıyle gelişti ve çoğu hıristiyanlaştı. Genellikle tarımla uğraşırlar. (L)

GALLAND (Adolf), alman hava generali (Westerhold 1912). Alman hava kuvvetlerinin gözde subayı. İlkin İspanya'da Messerschmitt uçaklarının deneme pilotu olarak kendini gösterdi (1938-1939). Bir avcı uçağı grubunun başında, 1940 sonlarında 50'den fazla başarılı akın yaptı. Otuz yaşında general oldu; tepkili uçaklar konusunda uzmanlaştı, 1945'te bir tepkili uçak grubuna kumanda etti. Savaşın bitiminde İspanya'ya geçti, 1949'da Arjantin'e giderek Arjantin hava kuvvetlerini düzene soktu. 1955'te Almanya'ya dönerek Federal Alman cumhuriyeti hava ordusunun yeniden kurulmasında önemli bir rol oynadı. (L)

GALLAND (Antoine), fransız şarkiyatçısı (Rollot, Montdidier yakınları 1646 - Paris 1715). 1670-1675 Arasında fransız elçisi Nointel ile birlikte İstanbul'da bulundu; 1676'da ve 1679'da yeniden İstanbul'a gelerek arapça, farsça ve türkçe öğrendi. 1679'da kralın antikacısı, 1709'da Collège de France'ta profesör oldu. Eserleri, İstanbul gezisiyle ilgili bir *Journal* (Hatıralar) [1672-1680]; *Relation de la Mort du Sultan Osman* (Sultan Osman'ın Ölümünün Hikâyesi) [1676]; *Paroles Remarquables, Bons Mots et Maximes des Orientaux* (Doğuluların İlgi Çekici Sözleri, Nükte ve Özdeyişleri); *L'Origine et les Progrès du Café* (Kahvenin Menşei ve Yayılması) [1699]; *Fables İndiennes de Bidpay* (Pidpay'ın Hint Masalları) [1734]; bir Kur'an çevirisi ve on iki ciltlik *Binbir Gece Masalları* uyarlaması (1704-1717). [L]

GALLANİLİT i. (fr. *gallanilide*'den). Formülü $(OH)_3C_6H_2CO$—NH—C_6H_5 olan gallik asit anilidi. Bu madde *gallanol* adı altında, ateş düşürücü ve antiseptik olarak kullanılır. (L)

GALLA PLACİDİA, romalı prenses (388/9 veya 392'ye doğr.-Roma 450). Theodosius I ile Galla'nın kızı. 409'da Roma'nın kuşatılması sırasında Alarik tarafından esir alındı ve 414'te Alarik'in kayınbiraderi Athaulf ile evlendi. Kocası 415'te öldürülünce hürriyetine kavuştu, Honorius'un generali Constantius ile evlendi ve onun Augustus unvanını elde etmesini sağladı (421). Constantius'tan Honoria ve Valentinianus III adlarında iki çocuğu oldu. 421'de yeniden dul kaldı, Honorius ile bozuştu ve onun ölümünden sonra tahta kendi oğlu Valencinianus III'ü çıkarmayı başardı (425) ve Valentinianus III'ün saltanatı sırasında onu akıllıca idare etti. Mezarı Ravenna'dadır. (L)

GALLARATE, İtalya'da (Varese ili) şehir, Ticino ile Olona arasında; 33 400 nüf. Pamuk sanayii. Makine yapımı. (L)

GALLARDO (Bartolome Jose), ispanyol bilgini (Campanario, Badajoz 1776-Alcoy, Alicante 1852). Özellikle *Ensayo de una Biblioteca de Libros Raros y Curiosos* (İspanyolca Nadir ve İlgi Çekici Kitaplar Kütüphanesi) adındaki denemesiyle tanınır. Bu deneme basit bir katologdan ziyade bir antoloji niteliğindedir ve içinde önemli ama az tanınmış eserler yer alır. *İspanyolca Bir Kütüphane Denemesi*'nin dört cildi Gallardo'nun ölümünden sonra yayımlandı (1863-1899). [L]

GALLAS (Eduard). Bk. CLAM-GALLAS.

GALLAS (Matthias), **Campo** kontu ve **Lucera** dükü, avusturyalı general (Trento 1584-Viyana 1647). İspanyol ordusunda hizmet ettikten sonra alman katolik prensleri birliğinin, daha sonra da Avusturya hanedanının hizmetine girdi. Önce Wallenstein'ın yardımcısı oldu, İtalya'da Mantova kuşatmasında (1630) bulundu. Sonra Bohemya'yı Gustaf-Adolf ve von Sachsen Weimar'ın saldırılarına karşı koruyarak sivrildi (1631). Wallenstein'a karşı gizli fesat kuranların başta gelenlerinden biriydi. Eger faciasından sonra da imparatorluk ordularının kumandasına getirildi. 1634'te Nordlingen zaferini kazandı. Son savaşları başarısızlıkla sonuçlanınca görevinden ayrılmak zorunda kaldı (1645). [L]

GALLASETOFENON i. (fr. *gallacétophénone*). Asetofenondan türeyen $C_6H_2(OH)_3$—CO—CH_3 formülündeki trifenol. Asetik asidin pirogallol üzerine etkimesiyle elde edilir. (Sıcak suda çok çözünen billûrlu bir maddedir; *alizarin C sarısı* adıyle, kumaşları boyamakta kullanılır.) [L]

GALLAT i. (fr. *gallate*). Gallik asidin tuzu veya esteri. (L)

GALLATİN (Albert), amerikalı siyaset adamı ve maliyeci (Cenevre 1761-Astoria, New York 1849). İsviçreli göçmen. Pennsylvania'da yerleşti ve milletvekili seçildi. Köleliğin kaldırılmasına çalıştı. Jefferson devrinde (1801-1813) maliye bakanı oldu ve çağının en iyi maliyecilerinden biri olarak tanındı. Fransa (1816-1823) ve İngiltere'de (1826-1827) elçilik yaptı ve 1831'den 1839'a kadar ülkesinin Millî bankasını yönetti. (L)

GALLAUDET (Thomas Hopkins), amerikalı iyiliksever (Philadelphia 1787-Hartford 1851). Avrupa'ya gitti; Paris'te rahip Sicard'ın öğütlerinden yararlandı (1816); dönüşünde Birleşik devletlerde bu ülkenin ilk sağır-dilsizler enstitüsünü kurarak 1830'a kadar enstitünün başında kaldı. (L)

GALLAVARDİN (Louis), fransız hekimi (Lyon 1875-ay.y. 1957). Lyon hastahanelerinde hekim (1902), iç hastalıkları kliniği profesörü. Kalp ritmi bozukluklarının incelenmesinde elektrokardiyografi kullanarak ve mitral darlığının semeiolojisini belirterek kalp hastalıkları üstünde araştırmalar yaptı. Göğüs anjini üstündeki incelemeleriyle tanınır. (L)

GALLE i. (ar. *ġalle*). *Esk.* Ekinden elde edilen ürün, zahire. ‖ Akar, gelir. ‖ El emeği. ‖ *Galle-i adem* («yokluk ekini»), mezar. ‖ *Galle-dân*, zahire ambarı. ‖ *Galle-fürûş*, zahire satan. ‖ *Galle-i vakf*, vakıftan gelen akar, gelir, irat. ‖ *Galle-zâr*, ekilmiş tarla.
— Huk. *Esk.* Vakıf mallardan alınan gelire ve ürüne verilen ad. (Bk. VAKIF.) ‖ *Galle ambarı*, vakıf yerlerinden alınan ürünlerin konulduğu yer, ambar. (L)

GALLE, Seylan'da şehir, adanın güneybatı kıyısında, Güney ilinin idare merkezi; 49 000 nüf. XVII. yy. ortasında Seylan'ın başkenti olan şehrin, uzak ülkelerle ilişki

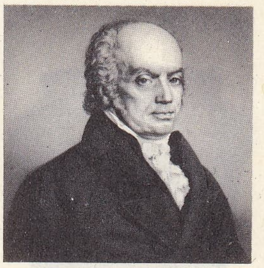

Franz Josef GALL

Adolf GALLAND

GALLALAR
Galla halkından kızlar grubu

Foto. Desmaisons, Nora (LAROUSSE) ; DizionarioEnciclopedico İtaliano

Emile GALLÉ'nin «Orfeus Cehennemde» adlı vazosu, Dekoratif sanatlar müzesi, Paris

sağlayan limanı, Kolombo limanının gelişmesiyle önemini kaybetti. Pirinç, çay ve kauçuk pazarı. (L)

GALLE, hollandalı gravürcü ailesi. — PHİLİPP (Haarlem 1537-Anvers 1612), tarihten veya günlük hayattan alınmış çeşitli konular ve portreler işledi. — THEODOR (Anvers 1571-öl. 1633), öncekinin oğlu. O da babasının yolunda eserler verdi. — CORNELİS, *Büyük* denir (Anvers 1576-ay.y. 1650), Philipp'in öbür oğlu ve ailenin en tanınmış sanatçısı. Uzun süre Roma'da yaşadı ve Rubens ile Van Dyck'in tablolarından gravürler yaptı. — CORNELİS, *Genç* denir (Anvers 1615-ay.y. 1678), *Büyük* Cornelis'in oğlu. — CORNELİS III (doğ. Anvers 1642), Cornelis'in torunu ve genç Cornelis'in oğlu. Babasıyla birlikte Anvers'te çalıştı. (L)

GALLE (Emile), fransız cam ve ağaç işleme sanatçısı (Nancy 1864-ay.y. 1904). Çalışmalarında saydam olmayan ve yarı saydam camlar kullanarak kesme, dökme veya tabakalı camdan vazolar yaptı. Dekoratif sanatı, *Contes pour l'Art* (Sanat İçin Hikâyeler) [1908] adındaki eserinde açıkladığı şiirsel bir simgeciliğe yöneltti. Çalışmalarının temeli, döşeme eşyasının veya herhangi bir nesnenin heyecanlarla ilgili bir temelden hareket ederek tasarlanması ve yaratılması düşüncesine dayanıyordu. (L)

GALLE (Johann Gottfried), alman astronomu (Prusya Gräfenhainichen yakını, Rabsthaus 1812 - Postdam 1910). Encke'nin yanında Berlin rasathanesinde çalıştı. 1839 - 1840 Arası, üç aylık bir süre içinde üç yeni kuyruklu yıldız keşfetti. 23 Eylül 1846'da, o zamandan beri Neptün adıyle bilinen ve varlığı daha önceden Le Verrier'nin çalışmalarıyle ortaya konmuş olan gezegeni buldu. 1851'de Breslau rasathanesinin müdürlüğüne getirildi. Bilimsel konularla ilgili birçok eseri vardır. Ayrıca, güneş paralaksının Kuzey ve Güney yarımkürelerindeki küçük gezegenlerin yerlerine bakarak tayin edilmesini sağlayan yeni bir yöntem de buldu. (L)

GALLEGO (RİO), İspanya'da (Aragon) ırmak, Ebro'nun kolu (sol kıyı); 190 km. Batı Pireneler'den, derin boğazlardan geçerek iner ve Zaragoza'da sona erer. Irmaktan önemli hidroelektrik tesisler yararlanır. (L)

GALLEGOS (RİO), Arjantin'de kıyı ırmağı, Patagonya'nın güneyinde; kıyısında *Rio Gallegos* limanı (6 000 nüf.) bulunan haliçle Atlas okyanusuna dökülür; 300 km. (L)

GALLEGOS (Romulo), venezüelalı romancı (Caracas 1884). Art arda gelen birçok diktatörlükten sonra kurulan cumhuriyetçi yönetim sırasında cumhurbaşkanı seçildi (1948). Aynı yıl yapılan bir hükûmet darbesiyle devrildi. Eserleri: Bir hikâye kitabı olan *Los Aventureros* (Serüvenciler) [1913]; *La Trepadora* (Sarmaşıklar) [1925]; *Dona Barbara* (Bayan Barbara) [1929]; *Cantaclaro* (Horoz) [1934]; *Pobre Negro* (Zavallı Zenci) [1937] v.d. *Dona Barbara* adındaki romanı ispanyol diliyle yazılmış güney amerika eserlerinin en tipik örneklerinden biridir. (L)

GALLEİN i. (fr. *galléine*). Kim. Ftalik anhidrit ile pirogallol'un yoğunlaşmasından elde edilen boyarmadde. (Alkali ortamda kırmızı renkli bir eriyik vererek çözünür; 200°C'ta sülfürik asit etkisiyle suyunu kaybederek serülein verir.) *Eşanl.* DİHİDROKSİ FLÜORESSEİN. (L)

GALLER prensi. Bk. WALES.

GALLER ülkesi ing. **Wales,** galce **Cymru,** Büyük Britanya'nın batısında bölge, güneyde Severn haliciyle kuzeyde Dee halici arasında; 2 640 500 nüf. Galler ülkesi Anglesey, Brecknock, Caernarwon, Cardigan, Carmarthen, Denbigh, Flint, Glamorgan, Merioneth, Monmouth, Montgomery, Pembroke ve Radnor idare bölümlerini içine alır. Galler ülkesi, öbür bölgelerle nispeten güç bağlantı kurması ve dağlık oluşu dolayısıyle orijinalliğini muhafaza eder.

● *Fizikî coğrafya.* Yüzey şekilleri uzun ve karışık bir evrimin sonucudur. Bugünkü vâdilerin ve bazı yükselti çizgilerinin doğrultusu eski Birinci zaman kıvrımlarının yönünü izler: kuzeyde kaledonyen sıradağlar, güneybatıdan kuzeydoğuya uzanırdı; güneydoğru, daha yeni bir dönemde oluşan hersinyen sıradağların kökleri kuzeyden güneye (bugün Galler ülkesinin doğu kenarının yönelimi) ve batıdan doğuya (Galler ülkesinin güney kısmındaki maden kömürü tabakalarının bozulmadan kaldığı senklinalin yönü) yönelmişti. Kaledonyen ve hersinyen sıradağlar, aşınma etkisiyle tamamıyle ortadan kalktı, peneplen haline geldi ve Galler ülkesi, bugünkü yüzey şekillerine, Üçüncü zaman hareketleriyle kavuştu; yüksek tekdüze ovalar eski aşınma yüzeylerinin kalıntısıdır; ama dayanıklı kayalardan oluşan veya daha çok yükseltilmiş bazı kısımlar, engebeli küçük kütleler meydana getirir. Dördüncü zamanda bölgenin bir kısmını kaplayan buzulların aşındırması, derin buzul vâdileri oydu ve özellikle kuzeydoğuda *Snowdon* kütlesinde sivri doruklar meydana getirdi. Yüksek dağ görünüşünde olan bu bölge dışında, güneyde Galler ülkesinin başlıca engebesi olan ve kömür havzası senklinalinin kuzey kenarında meydana gelen *Brecon Beacons* kütlesidir (886 m), Usk'un yukarı vâdisine hâkimdir.

Galler ülkesinin serin ve yağışlı iklimi, yükseklikleri az olmasına rağmen bölgelere bir dağ görünüşü verir: 300 m'den yüksekte ağaçlar kaybolarak yerini fundalık ve turbalıklara bırakır.

● *Beşerî coğrafya.* Galler ülkesinin yüksek topraklarında çok uzun süreden beri hayvan yetiştirilir. Eski yayla göçü hareketlerinin bugün durmuş olmasına rağmen, çok büyük koyun sürüleri yetiştiriciliği bugün de iç kısımlardaki çorak toprakların başlıca gelir kaynağıdır. Güney kıyı kenarında uzanan ovalar, zengin otlaklar ve yemlik bitki tarımı yapılan alanlarla örtülüdür; koyun yetiştiriciliğinin yerini sığır yetiştiriciliğinin aldığı bu kesimde, çoğunlukla ülkenin iç kısmında doğan hayvanlar semirtilir. Önemli meyve bahçeleri ve özellikle güneydeki büyük şehirler çevresinde yoğunlaşan sebze yetiştiriciliği, tarım kaynaklarını tamamlar.

Oldukça geç bir dönemde, XVIII. yy.da, Carmarthen körfezi ile Usk'un aşağı çığırı arasında Büyük Britanya'nın büyük sanayi bölgelerinden biri kuruldu. Galler ülkesinin güneyindeki zengin maden kömürü havzasının işletilmesine derin vâdilerden başlandı; XIX. yy.da buharlı gemi ulaşımı sayesinde bölge, denize yakınlığı ve bunun sonucu olan ihracat kolaylığı dolayısıyle gemilere yakıt ikmali yapmağa başladı; kömür ihracatının büyük kısmı Cardiff'ten yapılıyordu. Bugün bu ticaret ancak ikinci derecede bir gelir kaynağıdır. Kömürün yakınında demir filizi bulunması, önce Merthyr Tydfil dolaylarında, sonra limanlarda (mahallî kaynakların tükenmesinden sonra filiz ithali iç kısma oranla daha kolaydı) metalürjinin gelişmesine yolaçtı. XVIII. yy.da başlanan ve başlangıçta İngiltere'de, Potypool dolaylarında gelişen teneke imalâtı, bugün batıda Swansea yakınında yoğunlaşmıştır ve Galler ülkesi sanayiinin başlıca dalıdır. Demirsiz madenler (kalay, bakır, çinko) işlemeciliği bu orijinal metalürjiyi tamamlar.

— Tar. M.Ö. 78-74 arasında Romalılar tarafından fethedilen Galler ülkesinin tamamıyle latinleştirilemediği ve V. yy.da roma hâkimiyeti ortadan kalktığı sırada hıristiyanlaştırmanın henüz yeni başlamış olduğu sanılır. Bu yüzden ülke hemen eski kelt geleneklerine döndü; batı kıyısında gerçek sömürgeler kuran komşu İrlanda'nın etkisiyle, ülkede Hıristiyanlık yayıldı ve medeniyet gelişti. V.-VII. yy. arasında adanın geri kalan kısmını istilâ ederek Galler ülkesini Britanya medeniyetinin son barınağı haline getiren anglosakson yerleşmesi de, bu gelişmeyi etkiledi. VII. yy.da hemen hemen duran anglosakson itmesi sonra IX. yy.da başlayan iskandinav akınları, Galler ülkesinde bütünlüğün sağlanmasına yolaçmadı. Ülke küçük krallıklar (altı-sekiz krallık) arasında bölünmüştü ve bu krallıkların ancak üçü (kuzeyde Gwynedd, merkezde Powys, güneyde Deheybarth) biraz güçlüydü. Birliği sağlama çabaları başarıya ulaşamadıysa da, Rhodr Mawr (Büyük) [848-877], Hywel Dda (İyi) [910-950] ve Gruffydd ap Llewelyn'in (1039-1063) gayretiyle iskandinav ve anglosakson sömürgeleştirmesi durdurulabildi.

Serüvenci bir soylu sınıfına dayanarak güçlü bir krallık kuran Normanların İngiltere'yi fethi, Galler ülkesi sınırlarında yeni ve büyük bir tehlike meydana getirdi. William I, tahta çıkar çıkmaz Marche'de bir savunma sistemi kurdu ve baronlarını Galler ülkesi topraklarını fethetmeğe teşvik etti. Galler halkının, Norman derebeylerinin geçici olarak geri çekilmelerine yolaçan birkaç ayaklanmasına rağmen, bu siyaset başarı kazandı. Henry I'in zamanında gelişme hızlandı, Henry'nin ölümünde ülkenin güney kesimi tamamıyle Marche derebeylerinin eline geçmişti.

Galli'ler sonunda tepki gösterdi; Stephen zamanında ingiliz monarşisini felce uğratan karışıklıklar, Galyalıların anglonorman sömürgeleştirmesini püskürtmesine ve geçmiş güçlerine yeniden kavuşmasına yardım etti. Galya'nın bu yeniden canlanışına ve çok güçlü derebeylik rejiminin yarattığı tehlikeye karşı İngiltere kralı Henry II, çıkar yolu Gal prensleriyle Marche derebeylerini çatıştırmakta buldu. Yurtsuz John'un önceleri başarıyle yürüttüğü Gal tehlikesini ortadan kaldırma çabaları, 1215-1217 iç savaşı yüzünden başarıya ulaşamadı. John'un bölmeyi başardığı Galli'leri Llewelyn ap Gruffydd (1246-1282) yeniden birleştirdi ve baronlar arasındaki savaştan ustalıkla yararlanarak Galler ülkesinin gücünü doruğuna ulaştırdı (Montgomery antlaşması, 1267).

Ama ülkenin mahvına da bu güçlülük yolaçtı. İngiliz krallığında düzen sağlanınca, Edward I, tahta çıkar çıkmaz komşu tehlikeye saldırdı; gal krallıklarını parçaladı ve Marche bölgesinin sınırlarını genişletti (1277). İngiltere'nin hâkimiyetine giren Galli'ler, 1282'de yine Llewelyn'in önayak olduğu millî bir ayaklanma ile hürriyetlerini kazanmayı denediler. Ama Llewelyn öldürüldü; büyük bir askerî çaba harcayan Edward I, ülkeyi tamamıyle fethetti ve Galler ülkesi yasasıyle (Rhuddlan yasası, 1284) fethini teşkilâtlandırdı. Yasa, küçük gal prenslikleri dışında ülkeyi, sonradan, kralın büyük oğluna verilen büyük Galler prensliğiyle Marche derebeyleri arasında bölüştürdü. Birkaç isyan (Madog 1294; Owen Glendower, 1400-1416), ingiliz hâkimiyetinde ciddî bir sarsıntıya yolaçmadı; sömürgeleştirmeyle birlikte ingiliz kanunlarının benimsenmesi de ilerledi. İngiliz krallığının yetkisi yavaş yavaş bütün ülkede kabul edildi ve Henry VIII'in 1536 ve 1542 yasalarıyle Galler ülkesi kesinlikle İngiltere krallığına katıldı. (L)

GALLEY HİLL, Northfleet yakınında (Büyük Britanya, Kent) kasaba, Gravesend'in batısında. 1888'de burada bulunan insan fosili kalıntılarının çok eski çağlardan (Alt Pleistosen) kaldığı sanılırdı. Oysa yapılan fluor testi, çok yeni bir dönemden kaldıklarını ortaya koydu. (L)

GALLİAMBOS i. Esk. vezin. Dört heceli ionia mısraı; Frigya'da Kybele kültüyle (bu kültün papazlarına «gallos» adı verilirdi) ilgili ilâhilerde kullanıldı. (Galliambos mısraı iskenderiyeli şairler, özellikle Kallimakos tarafından kullanıldı.) [L]

GALLİATE, İtalya'da şehir, Piemonte'de (Novara ili), Ticino ırmağı kıyısında; 12 200 nüf. Keten sanayii. (L)

GALLİ-CURCİ (Amelita), italyan kadın opera şarkıcısı (Milano 1882-La Jolla, Kaliforniya 1963). 1906'dan itibaren Patti ile ölçülen hafif koloratur soprano sesini duyurmadan önce piyanistti. Avrupa ve Amerika'da (Metropolitan, 1921-1930) kazandığı zaferler birbirini kovaladı. Sesinin duruluğu, özellikle Bellini ve Donizetti'nin operalarında eşsiz sayılıyordu. (L)

GALLİENİ (Joseph), fransız mareşali (Saint-Béat, Haute-Garonne 1849-Versailles 1916). 1879'da Nijer'e gönderildi, Segu sultanı Ahmedu ile görüşmeler yaparak Fransa'ya Yukarı Nijer'de ticaret tekeli sağlayan bir antlaşma imzaladı (1881). Senegal'de yarbay rütbesiyle yüksek kumandanlık görevinde bulundu; albay olduktan sonra Tonkin'e hizmet etti (1893-1895), bu ülkeyi kasıp kavuran çin korsanlarını uzaklaştırdı. 1896 ile 1905 arasında Madagaskar genel valiliğinde bulundu. Kraliçe Ranavalo'yu azletti ve bu büyük adanın gerektiği gibi değerlendirilmesi için çalıştı. Fransa'ya dönüşünde Savunma bakanlığı yüksek konseyi üyesi oldu (1908). 1913'te yaş haddini doldurdu ama savaşın ilânından sonra 26 ağustos 1914'te Paris askerî valiliğine getirildi. Ekim 1915 ile mart 1916 arasında savunma bakanıyken

Foto. Adant, X (LAROUSSE)

hastalığı dolayısıyle görevinden ayrılmak zorunda kaldı ve iki ay sonra da öldü. Mareşal rütbesi, ölümünden sonra verilmiştir. Eserleri: *Mission d'Exploration du Haut-Niger* (Yukarı Nijer'de Keşif Görevi) [1885]; *Deux Campagnes au Soudan* (Sudan'a İki Sefer) [1890]; *Trois Colonnes au Tonkin* (Tonkin'de Üç Yürüyüş Kolu) [1899]; *la Pacification de Madagaskar* (Madagaskar'da Barışın Sağlanması) [1899] ve *Madagascar de* 1896 *à* 1905 (1896 ile 1905 Arasında Madagaskar) [1905]. (L)

GALLİENUS (Publius Licinius Egnatius) [218'e doğr.-Milano 268], roma imparatoru (253-268). Valerianus'un oğlu. İmparatorluğun batı bölgesiyle ilgili işlerde babasının yardımcısıydı (253'ten itibaren Augustus). Germania'da (257) ve Tuna'da (İngenuus ayaklanması, 258) savaştı. Babasıyle birlikte, hıristiyanlara karşı çıkartılan ferman'ı (258) imzaladı. Valerianus pers kralı Şahpur I tarafından esir edilince, 260'ta tek başına imparator oldu. Sonra da Galya'nın korunmasını Postumun'a, Doğu'nun savunmasını da Odenath'a bırakarak, İtalya'nın korunmasını üstüne aldı, Milano dolaylarında Alemanları ezdi (261). Batı'da Postumus ile başa çıkamadı, buna karşılık Balkanlarda Got istilâsını bir süre için durdurmayı başardı (267). Dış tehlikenin büyüklüğü ve her eyaletin kendine ayrı bir imparator seçmesiyle kendini gösteren iç isyanların artması Gallienus'u imparatorluk otoritesini artırmak zorunda bıraktı. Özellikle orduda, senator'ları uzaklaştırarak atlı sınıfı destekledi ve protector'ların imparatorluk muhafız alayını yeniden çevresinde topladı. Diocletianus'un ve Constantinus'un öncüsü olarak lejyon atlılarını takviye etti (dalmaçya ve magrıp birliklerinin kurulması) ve Milano'yu, Verona'yı v.b. daha güçlü duruma getirdi. Kültürlü bir insandı; bir fikir ve sanat rönesansının ortaya çıkmasına elverişli şartlar hazırladı. Milano'da toplanmış olan atlı birliklerinin kumandanı Aureolus'un ayaklanmasını bastırmağa çalıştığı sırada illiryalı subaylar tarafından öldürüldü (268). [L]

GALLİERA, İtalya'da (Emilia, Bologna ili) komün, Reno ırmağı kıyısında; 5 300 nüf. Napolyon, burasını dukalık haline getirerek Beauharnais'li Eugene'in kızı Joséphine'e verdi. (L)

GALLİERA (Raffaele DE FERRARİ, LUCEDİO prensi, — dükü), italyan maliyecisi (Cenova 1803-ay.y. 1876). Ferrari markilerinin torunlarından. Babası bankacıydı. Kendisine kalan serveti başarılı malî işlerle artırdı ve parasını cömertçe kullandı. Kendisine papa tarafından «Galliere dukası» unvanı verildi. — Karısı Galliera düşesi (Cenova 1811-Paris 1888). Brignoles-Sale markisinin kızıydı. Hayırseverliğiyle tanınmıştır. Servetini insanlığın yararına işlerde harcadı ve Paris'te adını taşıyan sarayı yaptırdı. (L)

GALLİFFET (Gaston Auguste, — markisi), fransız generali (Paris 1830-ay.y. 1909). Süvari sınıfındandı; Kırım, Afrika ve İtalya seferlerine katıldı. Napoléon III'ün emir subayı oldu (1860); Meksika'da parlak başarılar elde etti, ama Puebla'da ağır yaralandı. 1870'te generalliğe yükseldi, Sedan'da Afrika nişancı birliklerinin hücumunu yönetti ve esir düştü. Esaretten dönüşünde Versailles ordusunda savaştı ve Komün'ün bastırılması sırasında sertliğiyle dikkati çekti. Dreyfus olayından sonra Waldeck-Rousseau hükûmetinde savunma bakanı oldu (1899); bir süre sonra da yerini general André'ye bıraktı (1900). [L]

GALLİK sıf. (fr. *gallique*). Kim. Üç değerli galyum bileşikleri için kullanılır: *Gallik oksit* Ga_2O_3. (L)

GALLİK sıf. (fr. *galle*, mazı'dan *gallique*). *Gallik asit,* formülü $CO_2H—C_6H_2(OH)_3$ (1-3-4-5) olan trifenol asit. *Eşanl.* THİDROKSİBENZOİK ASİT.

— ANSİKL. Gallik asit, çayda, dividivi'de, nar kökünde ve birçok bitkide serbest halde ve az miktarda bulunur. Tanenlerin hidrolizle ikiye ayrışmasından elde edilir. Bu tepkime, seyreltik asitler eşliğinde meydana gelir; fakat, doğrudan doğruya mazının bazı küflerle (*Penicillium glaucum. Aspergillus niger*) hidrolizlenmesinden de elde edilebilir. Asit, ağırlığının üçte biri kadarını çözündüren kaynar su ile ortamdan çıkarılır; soğuk sudaki çözünürlüğü düşük olduğu için, soğutulunca bir mol su alarak billûrlaşır. Gallik asit, 100°C'ta billûr sularını kaybeden ve 220°C'ta ayrışarak eriyen, ipek görünümünde iğneler şeklindedir. Alkolde ve eterde çözünür. İndirgen bir maddedir, bu yüzden fotoğrafçılıkta, developman banyolarında kullanılır. Otoklavda ısıtılınca *pirogallol* ve karbon dioksit vererek ayrışır. Alkali çözeltileri hava temasında bozunur ve *galoflavin* meydana gelir. Oksitleyici maddeler etkisiyle gallik asit, ellajik aside dönüşür. Demir III tuzlarıyle siyaha yakın mavi renkte bir çökelti verir.

Boyarmaddeler sanayiinde, gallik asidin gerek kendisinden, gerek başka asitlerle (benzoik asit) su giderici maddeler etkisiyle yoğunlaşması özelliğinden, bazı hidroksiantrakinonlar'ın (*rüfigallik asit, antragallol*) üretiminde yararlanılır. Gallik asit, p-nitrozodimetilanilin'le yoğunlaşarak *gallosiyanin* adlı önemli bir oksazinik boyarmadde verir. Gallik asidin tuzları arasında, *dermatol* adı altında antiseptik olarak kullanılan bazik bizmut gallat ile eski siyah mürekkeplerin boyarmaddesini meydana getiren demir gallot sayılabilir. (L)

GALLİKAN sıf. (lat. *gallicanus*'tan). fransa kilisesine ilişkin olan: *Gallikan kilisesi.* || Gallikanlık taraftarı olan.

◆ İ. Fransız kilisesinin bağımsızlığından yana olan kimse: *Gallikanlar.* (L)

GALLİKANİZM i. (fr. *gallicanisme*'den). Bk. GALLİKANLIK.

GALLİKANLIK i. (fr. *gallican*'dan), fransız kilisesinde XV. yy.dan 1789 tarihine kadar hüküm süren ve papanın kesin hâkimiyetini tanımayan piskoposluk sisteminin bir şekli.

— ANSİKL. *Gallikanlık*'ın ana kurallarına göre papa dünya işlerinde söz sahibi değildir; genel konsil papanın üstünde yer alır. Papalığın imanla ilgili yargıları ancak kilisenin onayını aldıktan sonra geçerli olabilir, Fransız kilisesi yargılama hakkı yönünden papalığa karşı geniş ölçüde bağımsızdır. Papalık karşısında bağımsız bir millî kilise kurma çabası daha Merovenj-Frank devleti zamanında güçlü bir devlet kilisesi fikriyle birleşmişti. Bu gelenekten kuvvet alan Gallikanlık XIII. yy.daki hazırlıklarla, biraz da İngiltere devlet kilisesi sisteminden örnek alarak gelişti. Gallikanlık Charles VIII zamanında ilk olarak devlet tarafından tanındı (1438). Louis XIV zamanında kesin şeklini aldı (1682) ve Fransa'da kilise ile devlet işlerinin ayrılmasıyle (1905) tamamıyle yok oldu. (L)

Gallimard kitabevi, 1911'de *Nouvelle Revue Française* dergisini çıkaranlar (André Gide, Jean Schlumberger, Gaston Gallimard) tarafından kurulan fransız yayınevi. İlk yayınları arasında André Gide'nin *İsabelle*'i, Charles - Louis Philippe'in *la Mère et l'Enfant*'ı (Anne ve Çocuk) ve Paul Claudel'in *l'Otage*'ı (Rehine) yer alır. 1919'da, kardeşleri Raymond ve Jacques ile ortak olan Gaston Gallimard'ın yönetiminde Gallimard kitabevi ismini aldı. Eserleri yayımlanan yazarlar (Proust, Paul Morand, Jacques de Lacretelle, Montherlant, Malraux, Benda, Breton, Eluard, Aragon, Sartre v.b.) sayesinde kitabevi 1920-1940 yılları arasında fransız edebiyatı üzerinde önemli rol oynadı. Ayrıca bazı önemli yabancı yazarların çevrilmesinde büyük çaba gösterdi ve çeşitli tarih, coğrafya, sanat koleksiyonları ve *Pléiade* koleksiyonunu yayımladı. (L)

GALLİMİ, Prokonesos adasında (Marmara denizinde olduğu sanılır) köy. Eskiçağdaki adı *Galenolimen.* (L)

GALLİNA (Giacinto), italyan oyun yazarı (Venedik 1852-ay.y. 1897). Oyunlarının bir kısmı venedik lehçesiyle yazılmıştır ve Goldoni geleneğini sürdürür. Komedileri iyi düzenlenmiştir; ama kahramanları bazen biraz yalınkat kalır. Bu durumu kendisinin de farkederek son oyunlarında (*Serenissima*, 1891; *La Base de Tuto*, [Her Şeyin Temeli] 1894) hayatı daha derinlemesine gözlemeğe yönelmiştir. (L)

GALLİNA (Vincenzo), italyan yurtseveri (Ravenna 1795 ?-Halep 1842). 1818'de gizli Carbonari teşkilâtına girdi. 1821'de sürgüne gönderildi. Byron'ın dostuydu. Onunla birlikte Yunanistan için savaşmağa gitti ve şairin son hastalığında yanında bulundu. Sonra Türkiye, Gürcistan, Rusya ve Mısır'ı dolaştı. (L)

GALLİNİ (Giovanni Andrea), XVIII. yy.da yaşamış italyan dans öğretmeni. Londra'da opera yönetmenliği yaptı (1784); dansla ilgili kitaplar yazdı, bunlardan *Trattato dell' Arte della Danza* (Dans Sanatı Üstüne İnceleme) adlı eseri 1772'de Londra'da yayımlandı. (L)

GALLİO (Lucius Junius). Bk. JUNİUS GALLİO.

GALLİPOLİ yun. **Khersonesos hè Thrakikè, Kallipolis,** lat. **Chersonesus Thracica.** Gelibolu yarımadasına avrupalıların verdiği ad. Bk. GELİBOLU ve BOĞAZLAR. (M)

GALLİPOLİ, İtalya'da şehir, Puglia'da (Lecce ili), Tarento körfezi kıyısında; 17 000 nüf. XVII. yy.dan kalma katedral. Bir yarımada ile küçük bir ada üzerinde kurulan Gallipoli, faal bir balıkçılık limanıdır. Joseph Ribera burada doğdu. (Burası Yunanlıların eski *Kallipolis* ve Plinius'un sözünü ettiği *Anxa* şehridir.) [L]

GALLİSİZM i. (lat. *gallicus*, Galya'ya, Fransa'ya ait'ten fr. *gallicisme*). Fransız diline has söyleme biçimi. || Yanlışlıkla başka bir dilde kullanılan fransız diline has cümle yapısı veya biçimi. (L)

GALLİVARE, fince **Jallivaara,** İsveç'te (Norrbotten) kasaba; 4 000 nüf. Lulea-Narvik demiryolu hattı üzerinde demir çıkarma merkezi (Malmberget ocakları). [L]

GALLO i. (bretonca *Gall* > çoğl. *Gallo*, «Fransız»). Fransa'nın Bretagne kesiminde konuşulan ağız. (GALLEK de denir.) [L]

GALLOFLAVİN i. (fr. *galloflavine*). Kim. Gallik asidin alkollü potasyum hidroksit eşliğinde hava ile oksitlenmesinden elde edilen boyarmadde; krom tuzlarına batırılmış yünü yeşile yakın sarıya boyar. (L)

GALLOİS (Lucien), fransız coğrafyacısı (Metz 1857-Paris 1941). 1893'te Sorbonne'da profesör oldu; Vidal de la Blache ile birlikte *Annales de Géographie* dergisini kurdu; 1908'de *Régions Naturelles et Noms de Days* (Doğal Bölgeler ve Bölge Adları) adlı eserini yayımladı. 1918'de Vidal de La Blache'ın ölümünden sonra *Géographie Universelle*'in (Evrensel Coğrafya) yöneticisi oldu. (L)

GALLOİS-MONTBRUN (Raymond), fransız kemancısı ve bestecisi (Saygon 1918). Keman (1934), beste (Busser sınıfı, 1941) birincilikleri ve Roma yarışması büyük ödülünü kazandı (1944); yaylı çalgılar için bir üçlü (1941), piyano için on iki prelüd (1945); yaylı çalgılar dörtlüsü için *Tableaux İndochinois* (Çinhindi Tabloları) [1946], bir keman konçertosu, bir bale, *Petite Suite Pour Marionnettes* (Kuklalar İçin Küçük Süit) [orkestra], 3 sesli bir kantat (*Louise de la Miséricorde*) besteledi. 1962'de Paris konservatuvarı müdürlüğüne getirildi. (L)

GALLONE (Cermine), italyan filim yöneticisi (Taggia, İmperia 1886). 1914-1926 Yılları arasında çok sayıda filim çevirdi ve *Ultimi Giorni di Pompeii*'yi (Pompeii'nin Son Günleri) yönetti. Bir süre İtalya dışında kaldıktan sonra romantik-müzikal (*Cast Diva*, 1935) ve retorik (*Scipione l'Africano* [Afrikalı Scipione], 1937) filimler yaptı. Savaş sonrasında halk zevkine uygun müzikal filimler çevirdi: *Casa Ricordi* (1954); *Don Camillo e l'Onopevole Peppone* (Don Camillo ve Sayın Peppone) [1955]. (L)

GALLO - ROMEN sıf. (fr. *gallo - romain*). Bk. GALYA-ROMA MEDENİYETİ.

GALLOS veya **GALLUS** i. Esk. Yun. Kybele rahibi.

— ANSİKL. Bir kurul halinde toplanan *gallos*'lar özellikle Kybele'nin âşığı Attis kültüne bağlıydılar. Attis'in dünyadan el etek çekişini ve öfkeli taşkınlıklarını tekrarladıklarını ileri sürerlerdi; bunların çoğu hadımdı. Kadın elbisesi giyer, cezbeli rakslar yapar, kendi kendilerini bilerek yaralar ve galliambos adı verilen özel bir ölçü ile bestelenmiş şarkıları söylerlerdi. Hemen herkes tarafından hor görülürlerdi. (L)

GALLOSİYANİN i. (fr. *gallocyanine*). Kim. Oksazinler grubundan boyarmadde. Gallik

asidin, paranitrozodimetilanilin'le alkali ortamda yoğunlaşmasından elde edilir. (L)

GALLOT (Antoine), **Büyük Gallot** veya **Angers'li Gallot** denir, fransız lavtacısı (öl. Wilno, bugün Vilnius 1647). Fransa'da meşhur olduktan sonra, polonya kralı Ladislas IV'ün saray kilisesinde lavtacı oldu. Brossard, Saizenay, Milleran gibi kimselerin elyazmaları içinde lavta için bestelenmiş ve ona ait olduğu sanılan parçalar vardır. — Kardeşi JACQUES, **Parisli Gallot** denir, fransız lavtacısı (öl. Paris 1685'e doğr.). Büyük Gaultier'nin öğrencisi. Parlak bir virtüoz oldu ve Paris'te lavta öğretmenliği yaptı. 1670'e doğru *Pièces du Luth sur Différents Modes* adıyle lavta parçaları yayımladı. — *Küçük Gallot* diye tanınan JACQUES fransız lavtacısı (Paris 1640-ay.y. 1700'den sonra). Antoine'ın oğlu, o da başarılı bir lavta virtüozu ve öğretmeni oldu. Elyazmaları arasında dağınık durumda kalmış olan birçok bestesi vardır. Cumartesi günleri evinde konserler düzenlerdi. (L)

GALLOWAY, İskoçya'da eski krallık; bugünkü Kirkcudbright ve Wigtown idare bölgeleri ile Ayrshire'ın güneyini içine alıyordu; britanya asıllı halkı kısa süre içinde ingilizleşti. İki yüzyıl boyunca İskoçya krallığı çevresinde yaşayan bu krallık, sonunda Malcolm IV tarafından kesinlikle İskoçya'ya katıldı (1160). [L]

Galloway ırkı, çok dayanıklı, boynuzsuz sığır ırkı; pek makbul sayılmaz. (L)

GALLOWAY yarımadası, İskoçya'nın güneydoğu ucunda (Wigtownshire), yarımada kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanır. (L)

GALLUP (George), amerikalı kamuoyu istatikçisi (Jefferson, Iowa 1901). 1923'te Iowa Devlet üniversitesini bitirdi. 1928'de aynı üniversitede hazırladığı gazetecilik doktorasını tamamladı. 1923-1932 Arasında çeşitli üniversitelerde gazetecilik ve reklamcılık dersleri verdi. 1932'de *Young and Rubicam* reklam şirketinin araştırma müdürü, 1937-1947 arasında da müdür yardımcısı oldu. 1935'te Amerikan Kamuoyu enstitüsünü kurdu. Kendisi de enstitünün müdürü oldu, asıl ününü de bu sırada kazandı. Enstitü istatistik yoluyle topladığı örnekleri değerlendirerek kamuoyu araştırması yapan kurumların öncüsüydü. Özellikle başkan ve milletvekili seçimlerinden önce yaptığı yorumlarla tanınan enstitü, sosyal ve iktisadî konularda da kamu davranışlarını araştırır. 1966'da aynı zamanda Gallup Poll diye tanınan enstitünün yöneticiliğini oğlu George H. Gallup Jr.'a bırakan Gallup, daha sonra yirmiden fazla ülkede şubesi bulunan *Milletlerarası Gallup*'ta çalışmağa başladı. Gallup, kamuoyu tahminlerinin nasıl yapılacağı hakkında birçok kitap yayımlamıştır. (L)

GALLUPPİ (Pasquale, — baronu), italyan filozofu (Tropea, Calabria 1770-Napoli 1846). Önce Genovesi'nin yolundaydı, sonradan eklektik bir Kant'çılığa bağlandı. Eserleri: *Saggio Filosofico Sulla Critica Della Conoscenza* (Bilgi Tenkidi Üstüne Felsefî Deneme) [1819-1847]; *Lettere Sulla Storia Della Filosofia* (Felsefe Tarihi Üstüne Mektuplar) [1827]; *Filosofia Della Volonta* (İrade Felsefesi) [1832-1840]; *Lezioni di Logica e Metafisica* (Mantık ve Metafizik Dersleri) [1842]; *Considerazioni Filosofiche Sull'idealismo Transcendentale e sul Razionalismo Assoluto* (Aşkın İdealizm ve Mutlak Akılcılık Üzerine Felsefî Düşünceler) [1841] ve yalnız birinci cildi çıkmış olan *Storia di Filosofia* (Felsefe Tarihi) [1842]. (L)

GALLURA, Sardinya adasının kuzey kısmını meydana getiren bölge.

— Leng. *Gallura lehçesi,* Sardunya adasının kuzeydoğusunda konuşulan sard lehçesi.

— ANSİKL. Logudoro lehçesi gibi *gallura* lehçesi de latin ünlülerinin tınısını, niceliklerini hesaba katmadan muhafaza eder. İkinci öğesi y olan bazı ünsüz gruplarının evrimi diğer sard lehçelerindekine benzer; *tinghia* (ital. *tigna*), *fiddolu* (*dd* uçdamaksı *d*'yi gösterir) [ital. *figlio*]. Morfoloji olgularının büyük kısmı (gallura lehçesinde çoğulun *-s* ile gösterilmesi) ve bu lehçenin kelime hazinesi genel nitelikleri bakımından Ajaccio'nun güneyinde konuşulan Korsika lehçeleriyle akrabadır. (L)

GALLUS i. Bk. GALLOS.

GALLUS (Caius Cornelius), latin şairi (Forumjulii [bugün Frejus] M.Ö. 69-M.Ö. 26). Octavianus'un taraftarı idi, Actium savaşına katıldı ve Mısır valiliğine tayin edildi. Ama şüpheli görüldü ve Senato tarafından suçlandı; hakkındaki hükümden kaçmak için intihar etti. Devrinin iyi bir ağıt şairi sayılıyordu. Erotik ağıt türünde kendine Khalkis'li Euqhorion'u örnek almıştı. Vergilius'un okul arkadaşı ve koruyucusuydu. Gallus nüfuzunu kullanarak ona elinden alınmış olan küçük yurtluğunu geri verdirdi. Vergilius'un *Bucolica* adlı şiir kitabının altıncı ve onuncu şiirlerinde Gallus'a övgüler vardır. (L)

GALLUS (Caius Vibius Trebonianus), roma imparatoru (251-253). Peregia asıllıydı. İlk got istilâsı sırasında Decius'a ihanet ettiği ve Decius'un bundan dolayı öldürülmüş olduğu öne sürülür. Askerler tarafından imparator ilân edildi ve Barbarlarla uzlaştı. Ama Barbarlar yeniden saldırıya geçince, Aemilianus tarafından yenildiler, Aemilianus imparator ilân edildi. Gallus ona karşı harekete geçti, fakat öldürüldü. (L)

GALLUS (*Flavius Claudius Constantius*), roma imparatoru (Massa Marittima 325-Pola yakınında bir ada 354). Julius Constantius'un oğlu. Dönek Julianus'un baba tarafından ağabeyi ve Constantinus'un yeğeni. Babası öldürülmüş olduğu için (337) Kappadokia'da Caesarea (Kayseri) yakınında Macellum'da (Pazarören) büyüdü. Kaba ve hoyrat bir kimseydi. 351'de Constantius II tarafından *caesar* ilân edilerek ülkenin doğusunun yönetimiyle görevlendirildi. Constantius ayrıca onu kız kardeşi Constantia ile de evlendirdi. Korkunç zulümler yaptığı için imparator tarafından başı kestirildi. (L)

GALLUS (Jacobus) veya **HANDL** (Jakob), sloven bestecisi (Ribnica Karniolo 1550-Prag 1591). Bohemya, Moravya, Silezya'da maceralı bir hayat geçirdikten sonra 1586'da (?) Prag'a yerleşti ve eserlerinin yayımıyle uğraşmağa başladı. Pek çok eseri vardır: birçoğu parodi şeklindeki 19 missa ve *Opus Musicum* (1586-1591) adı altında toplanan birçok motet. Mücadeleci bir katolik olan Gallus, Karşı reform için olanca gücüyle çaba gösterdi. Beste üslûbu, benzetmeli hollanda kontrapuntosuyle Venedik'in iki koro'lu tek ritim biçiminin bağdaşmasından meydana gelir. Armonik gelişmeleri de cesaretle işlemiştir (kramatizm). [L]

GALLUS, Gallus Amonymus denir. XII. yy.da yaşamış polonyalı keşiş ve vakayinameci. Fransız asıllı olduğu sanılır. 1109'dan 1113'e kadar polonya kralı Boleslav III'ün sarayında hizmet gördü, Latince ve kısmen nazım şeklinde yazdığı vakayinamesi Polonya tarihinin ilk zamanlarının incelenmesi yönünden büyük önem taşır. (L)

GALLUZZO, İtalya'da Floransa komününde kasaba, Arno'nun kolu Ema kıyısında 1342'de kurulan ve sonradan onarılan manastır. (L)

Galluzzo manastırı veya **Floransa manastırı,** Sicilyalı kraliçe Giovanna'nın büyük yargıcı Floransalı Niccolo Acciaiuolli tarafından 1341'de kuruldu. İçinde birçok mezar vardır. A. ve G. Della Robbia'nın pişmiş topraktan yaptığı kabartmalarla süslü avlunun çevresinde, Pontormo, Dürer'in ıstampalarından esinlenerek İsa'nın çektiklerini gösteren freskler yaptı (*İsa'nın Çilesi* [1522-1525]). [L]

GALLWİTZ (Max VON), alman generali (Breslau 1852-Napoli 1937). 1914-1918'de ordu kumandanıydı; Polonya, Sırbistan ve Fransa cephelerinde bulundu. (L)

GALMAARDEN, fr. **Gammerages,** Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi) komün, Marcq kıyısında, Grammont'un doğusunda; 2 600 nüf. Bıçkıhane. Elma şarabı fabrikası. (L)

GALOA'LAR, Ogue kıyılarında yaşayan Gabon'lu zenciler. (L)

GALOİS (Evariste), fransız matematikçisi (Bourg-la-Reine 1811-Paris 1832). École Polytechnique'te kaltemeli bir başarısızlığa uğradıktan sonra 1830'da École Normale'e (öğretmen okulu) girdi. Temmuz ihtilâlinden sonra demokrat partinin en çok çaba gösteren kışkırtıcı komitelerine gitmiş olduğu için 1831'de okuldan kovuldu. Fen akademisine önemli bir matematik çalışması sundu; ama çalışmayı kendisine vermiş olduğu Cauchy bu yazıları kaybetti. Bunun üzerine hâlâ çok ilgi çekici sayılan buluşlarla dolu ikinci bir çalışmasını Fourier'ye verdi. Ama ne yazık ki Fourier çalışmayı okuyamadan öldü. *Sur la Résolution Générale des Equations* (Denklemlerin Genel Çözümü Üstüne) adında gerçekten dâhiyane bir eseri de Poisson'a verdi. Poisson eseri okumak için uğraştıktan sonra saçma bularak geri gönderdi. Talihsizlik Galois'nın yakasını bırakmıyordu. Ayaklanma gösterileri yüzünden tutuklanarak hapsedildi; sonra serbest bırakıldı. Ardından, çok bayağı bir entrikaya karışarak bir tabanca düellosunda öldürücü yaralar aldı. Bu düellodan bir gece önce, ünlü *Auguste Chevalier'ye Mektup*'unda gerçek bir matematik vasiyetnamesi kaleme almış ve kendi buluşu olan cebirsel denklemler teorisi ile Abel integralleri üstünde vardığı sonuçları, bunların sınıflandırılmasını, devirlerini, Rieman'ın yirmi beş yıl sonra varacak olduğu sonuçları özetlemişti. Cebirsel denklemlerin çözümünde grupların rolüyle ilgili araştırmalarının cebir alanındaki en verimli çalışmalar olduğunda şüphe edilemez. (L)

Galois teoremi, *n* elemanın ornatlamasından doğan *An* alterne grubu, $n > 4$ olduğu zaman bir alt grup kabul etmeyen teorem. Bu teorem, cebirsel denklemlerin teorisinde geçer. (L)

GALON i. (ing. *gallon*). Metrol. Eski sığa ölçüsü. ‖ *Amerikan galonu,* Amerikada kullanılan, 3,785 42 litre değerinde sığa birimi. ‖ *İngiliz galonu,* İngiltere'de kullanılan, 4,545 96 litreye eşit sığa birimi.

— Ambalaj. Akaryakıt taşımakta kullanılan silindir biçiminde madenî kap.

— ANSİKL. Metrol. *Galon,* kuru maddeler, tahıllar ve sıvılar için İngiltere ve Amerika'da kullanılan bir sığa ölçüsüdür. 1 İngiliz galonu, 2 *portlle* veya 4 *kuvart* veya 8 *pint*'tir. A.B.D.'de ise, 1 galon 231 inç küp değerindedir. Eskiden Avrupa'da, 13 litreden biraz fazla değerde bir galon, İrlanda'da ise 3,56 litrelik bir galon kullanılırdı. (L)

GALOP i. («dörtnal» anlamında fr. k.). Koreografi. Kökü Macaristan veya Bavyera olan, dönerek oynanan bir dans. Hızlı bir temposu vardır, iki zamanlı tartımı sekizlik — noktalı sekizlik — noktalı sekizlik — sekizlik, formülü üzerine kurulmuştur.

— Mekan. *Galop hareketi,* bazı lokomotiflerde görülen ve biyellerin kızaklara tepkisinden ileri gelen, dingillere paralel bir eksen etrafında salınım hareketi. (L)

GALOPİN (Arnould), fransız yazarı (Marbeuf, Eure 1865-Paris 1934). Aynı başarıyle, psikoloji, bilim ve serüven romanları yazdı: *Le Docteur Oméga* (1910); *Le Bacille* (1928); *La Dangereuse Découverte du Professeur Frog* (Prof. Frog'un Tehlikeli Buluşu) [1930]; *Le Tour du Monde de Deux Gosses* (İki Yumurcağın Dünya Seyahati) [1931-1932]. Usta bir denizciydi; büyük bir gerçekçilik ve bir yetenekle deniz adamlarını ve denizle ilgili konuları tasvir etti: *Kénavo* (1925); XVII. yy. denizciliğini dile getiren *Mathurin Le Clech* (1927); *Sur le Front de Mer* (Deniz Cephesinde) [1928]. (L)

GALOŞ i. (fr. *galoche*). Tabanı tahtadan yapılmış deri ayakkabı: *Bir çift galoş.*

— ANSİKL. *Galoş* yapımında daha çok gürgen, ceviz ve kayın ağacı kullanılır. Yapım sırasında şu âletlerden yararlanılır; ağacın içini oymak için testere, tabanların altını rendelemek için rende, topuk içlerine yuvarlak şekil vermek ve taban kenarlarını düzeltmek için bir makine, ayrıca tabanları ayak kalıbına göre çukurlaştırmak için özel bir makine. (L)

GALPHİMİA i. (*malpighia* kelimesindeki harflerle yapılmış isim). Karşıt yapraklı ağaç veya ağaççık; çiçekleri sarı veya kırmızımsı renkte ve dalların ucunda salkım durumundadır. (On beş kadar türünden bir kısmı limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. *Malpighiaceae* familyasından.) [L]

GALSAMA i. (ar. *ğalşama*). Bk. SOLUNGAÇ.

GALSWİNTHA, Neustria kralı Chilperich I'in karısı (540'a doğr.-568). İspanya Vizigotlarının kralı Athanagild'in kızı ve Austrasia kralı Sigebert'ın karısı Brunhilde'nin ablası. İlk karısı Audovère'i boşamış olan

GALLER ülkesi Lluguay ırmağı

Chilperich ile düğünü 567'de Rouen'da yapıldı. Muhtemelen Fredegunde tarafından boğazlanarak öldürüldü. (L)

GALSWORTHY (John), ingiliz yazarı (Coombe, Surrey 1867-Londra 1933). Çok kısa bir süre yaptığı avukatlık mesleğinden ayrılarak büyük gezilere çıktı ve bu gezilerden birinde Joseph Conrad ile tanıştı. İlk romanları XX. yy.'ın başında yayımlandı. Bu eserlerinden biri olan *The Island Pharisees*'de (Adanın Pharisaiosluları) [1904]; ingiliz burjuvazisinin zengin tabakalarına yöneltilmiş acı bir tenkit vardır. Bundan sonra da bu tenkidin verdiği ilhamla genel adı *Destan Gibi* (The Forsyte Saga) [1904] olan roman dizisini yayımladı: *The Man of Property* (Mülk Sahibi Adam) [1906]; *The Indian Summer of a Forsyte* (Bir Forsyte'ın Pastırma Yazı) [1917]; *In Chancery* (Mahkemede) [1920]; *To Let* (Kiralık Ev) [1921]. Bu dizinin devamı olarak da *A Modern Comedy* (Modern Bir Komedi) genel adı altında toplanan ikinci bir roman dizisi yayımladı: *The White Monkey* (Beyaz Maymun) [1924]; *The Silver Spoon* (Gümüş Kaşık) [1926]; *The Swan Song* (Kuğunun Şarkısı) [1928]. Bu sosyal freskin yanı sıra daha başka romanlar da yazdı: *Siyah Çiçek* (The Dark Flower) [1913] ve *The Freelands* (Hür Ülkeler) [1915]. Galsworthy, adaletsizlikleri göstermek ve toplumsal meselelere çözüm yolları öne sürmek için tiyatroyu da araç olarak kullandı. En önemli sahne eserleri şunlardır: *The Silver Box* (Gümüş Kutu) [1906]; cezaevlerinin idaresinde bir reforma yolaçmış olan *Adalet* (Justice) [1910] ve *Escape*'tir (Firar) [1926]. 1932 Nobel Edebiyat ödülünü aldı. (L)

GALT, Kanada'da (Ontario) şehir, Erie gölüne dökülen Great River kıyısında; 27 800 nüf. Makine, dokuma ve kimya sanayii. Plastik maddeler. (L)

GALT (John), iskoçyalı yazar (İrvine, Ayrshire 1779-Greenock 1839). Doğuda Byron ile karşılaştı ve bir süre onunla seyahat etti. Dönüşünde *Doğu Mektupları*'nı yayımladı; başarısız tiyatro oyunları yazdı ve gerçek yolunu İskoçya kır hayatını anlatan roman dizisinde buldu: *The Ayrshire Legatees* (Aryshire'lı Mirasçılar) [1820]; *The Annals of The Parish* (Kilise Cemaati Yıllıkları) [1821]; *Sir Andrew Wylie* [1822]; *The Provost* (Polis Âmiri) [1822]; *The Entail* (Değiştirme) [1823]. Kanada'ya gitti ve 1827'de Ontario'da Guelph şehrini kurdu. (L)

GALTAN sıf. (fars. *ğaltîden* ve *ğaltîden*'den *ğaltân* ve *ğaltân*). *Esk.* Yuvarlanan, tekerlenen: *Hun-ı cûşan-ı şehâdet içre ben galtan iken / Sen ederdin hande, kan ağlardı şemşîrin senin* (Muallim Naci). *Zâbitleri hân içinde galtan / Zencîr ile bağlı bir de sultan* (Abdülhak Hâmid). ‖ *Galtan etmek*, yuvarlamak. ‖ *Galtan olmak*, yuvarlanmak. ‖ *Galtan - piçân*, yuvarlanarak. ‖ *Ser-i galtan*, gövdeden kopup yere yuvarlanan baş. (M)

GALTİDE sıf. (fars. *ğaltîden*'den *ğaltîde*). *Esk.* Yuvarlanmış, tekerlenmiş. ‖ *Galtide-i hâk-i mezellet*, aşağılık toprağında yuvarlanmış. (M)

GALTİER (Pierre Victor), fransız veterineri (Langogne, Lozère 1846-Lyon 1908). Lyon veteriner okulunda profesördü. Kuduz üzerine son derecede önemli incelemeler yaptı. Pasteur'ün öncüsü olan Galtier, gevişgetiren hayvanlara kuduz aşısı yapmayı başardı. (L)

GALTİER-BOISSİÈRE (Jean), fransız ressamı, yazarı ve gazetecisi (Paris 1891-ay.y. 1966). *Larousse Médical*'in (Tıp Larousse'u) yayımını yönetmiş olan Dr. Emile Galtier-Boissière'in oğlu. 1915'te, 1919'dan itibaren öncü bir edebiyat ve sanat dergisi olan *le Crapouillot* adında bir cephe gazetesi çıkardı. Çini mürekkebiyle savaş resimleri (1917'de sergilendi) ve *la Belle Amour*'u (Tatlı Aşk) resimlemek için guvaşlar yaptı (1943). Pek çok sayıdaki kitaplarının arasında başlıcaları şunlardır: *Enrase Campagne* (Düz Ovada) [1917]; Dignimont tarafından resimlenmiş olan *La Bonne Vie* (Mutlu Hayat) [1927] ve aynı kitabın Christian Bérard tarafından resimlenmiş olan ikinci baskısı (1944) ile *Mémoires d'un Parisien* (Bir Parislinin Hatıraları) [1960-1963]. (L)

GALTON (sir Francis), ingiliz gezgini ve biyoloji bilgini (Birmingham 1822-Haslemere 1911). Ch. Darwin'in yeğeni; 1846'da Beyaz Nil ülkesini, 1850'de Afrika'nın batısını gezdi. Gezilerinin hikâyelerini yayımladı: *Narrative of an Explorer in Tropical South Afrika* (Tropikal Güney Afrika'da bir Gezginin Hikâyesi) [1853], bundan başka birçok önemli tıp ve fizyoloji eserleri de yazdı: *Hereditary Genius* (Kalıtsal Yetenekler) [1869]; *Natural İnheritance* (Tabiî Kalıtım) [1889] ve *Essays on Eugenics* (ögenik Üstüne Denemeler) [1909] v.d. Ögeniğin kurucularından biri oldu ve istatistik metotlar, meteoroloji, antropoloji v.b. konularında ince-

GALLER ülkesi

maden kömürü ocağı işçileri

Padarır gölü ve Snowdon dağı

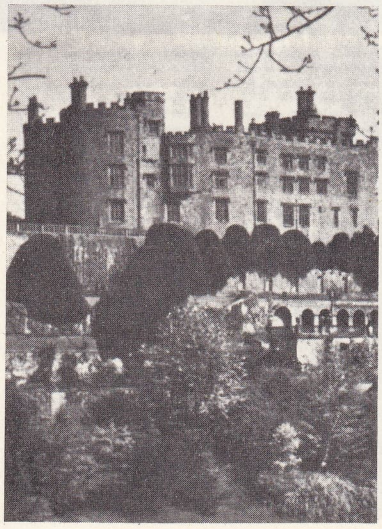

Powis şatosu, Montgomeryshire

Romulo GALLEGOS

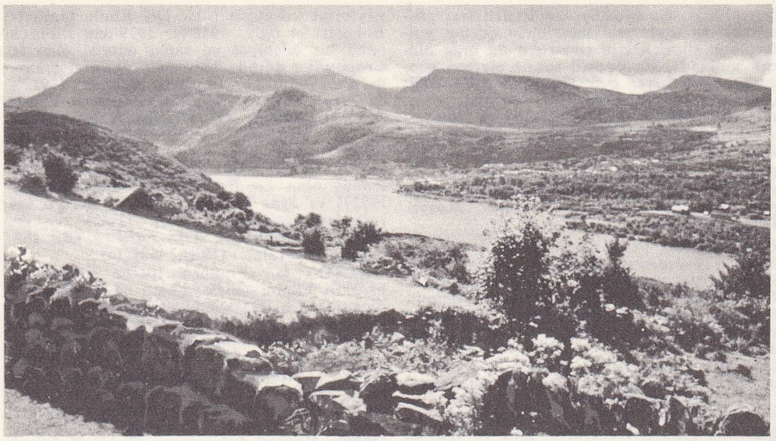

GALLER ülkesi
Snowdon'un
Dinorwic'den görünüşü

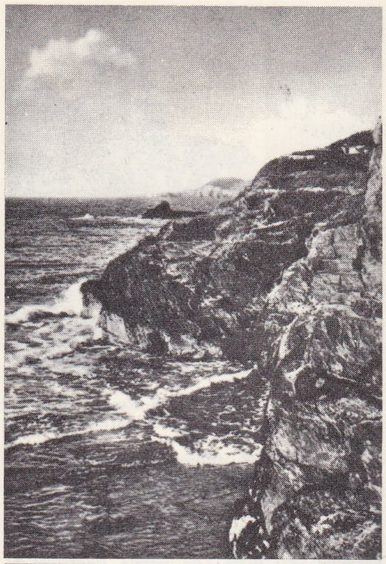

Aberport yakınında
kıyıdan bir görünüş

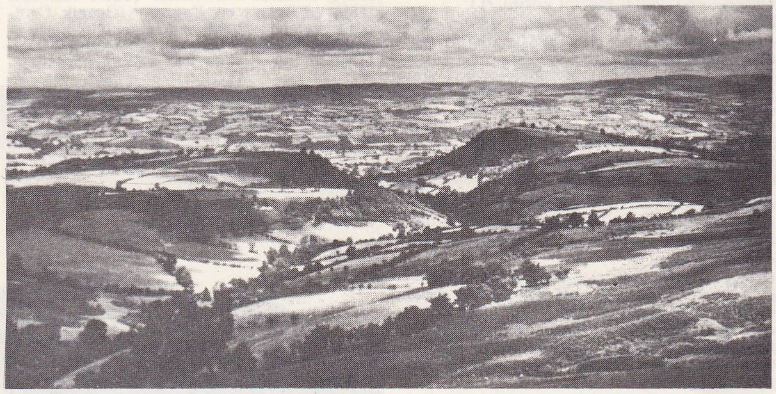

GALLER ülkesi
Wye vâdisinin
Black Mountains'dan
görünüşü,
Brecknockshire

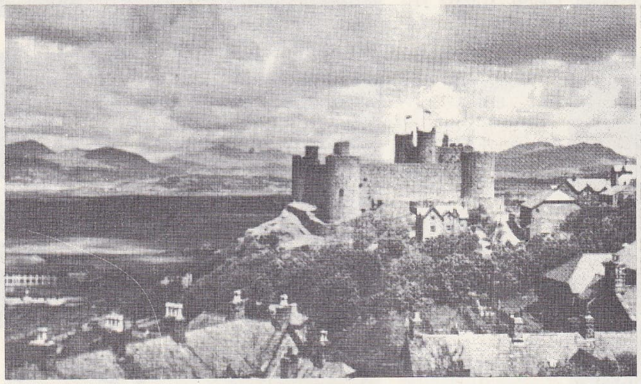

◀ Harlech
şatosu

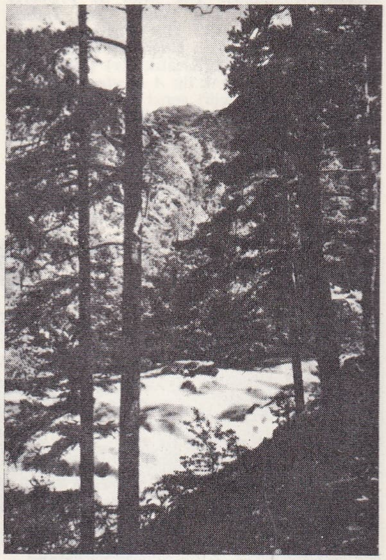

GALLER
ülkesi
Glaslyn
seli,
Aberglaslyn
geçidi
yakını

«Hywel Dda'nın Kanunları»
adlı eski eserden
bir sayfa

lemeler yaptı. (L)

Galton düdüğü. Fizyol. Ses şiddeti çoğaltılıp azaltılabilen düdük. Eskiden işitme yeteneğini ölçmekte kullanılırdı. Bugün bu cihazın yerini odiyometre almıştır. (L)

GALTONİA i. Soğanlı bitki; anayurdu Afrika'dır; güzel beyaz çiçeklerinden dolayı bahçelerde yetiştirilir. (Zambakgillerden.) [L]

Galton kanunu veya **Gibrat kanunu.** İstat. Bir özelliğin değişmesiyle ortaya çıkan etkilerin, bu özelliğin gücü veya olayın büyüklüğü ile orantılı olduğunu belirten kanun. (Galton kanunu, Gauss kanununun özel bir halidir: Gauss kanununa göre, değişken normal olarak dağılmıştır; Galton kanununda ise, normal bir şekilde dağılan, değişkenin logaritmasıdır.) [L]

GALTÜR, Avusturya'da (Tyrol) kış sporları merkezi, Trisanna'nın yüksek vâdisinde (yüksl. 1 583 m). [L]

GALUPPİ (Baldassarre), italyan bestecisi (Burano, Venedik 1706-Venedik 1785). Gerçek eğitimini Lotti'den gördü. G.B. Pescetti ile işbirliği yaparak ilk başarılı eserlerini 1728'de besteledi. 1741-1743 Arasında Londra'da, 1765-1768 arası Petersburg'da yaşadı. Daha sonra Venedik'e yerleşti. San Marco'daki kiliseye önce yardımcı, sonra müzikbaşı oldu. Sayısız eserleri arasında bilinenler şunlardır: 27 oratoryo, 105 opera veya din dışı lirik beste, klavye için 51 sonat, 5 konçerto, 1 tane üçlü, dört çalgı için 7 konçerto. Kilise bestelerinde Palestrina tarzını benimsedi. Her şeyden önce bir opera bestecisidir; *seria*'lardan çok opera buffa'lara daha yakındır. Final'lerindeki dramatik birlik bu alanda bir yenilik getirdi. Klasik çağ klavye sonatının öncüsü sayılır. (L)

GALVANİ (Luigi), italyan fizikçisi ve doktoru (Bologna 1737-1798). Kemiklerin oluşumu üzerine dikkate değer bir tez hazırladı, sonra Bologna üniversitesinin anatomi kürsüsüne tayin edildi. 1786'da tesadüf, önemli bir buluş yapmasına yolaçtı. Bir elektrik makinesinin bulunduğu masa üstüne derisi yüzülmüş birçok kurbağa konulmuştu, yardımcılarından biri düşünmeksizin bir anatomi bıçağını bu hayvanlardan birinin iç oyluk sinirlerine yaklaştırdı: bütün kasların kuvvetle kasıldığı görüldü. Deney farklı şekillerde tekrarlandı ve Galvani olayın, bir çeşit hayvansal elektrikten ileri geldiğini anladı. Bu teoriye Volta şiddetle karşı çıktı. Elektrik pilinin ortaya çıkışında bu tartışma-

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico italiano; Encyclopedia Britannica

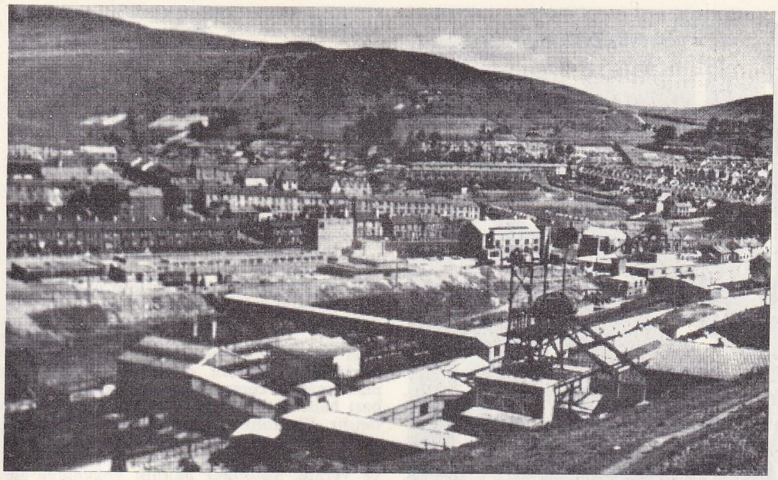

▲ Ffaldau Colliery maden ocağı tesisi, Glamorgan

GALLER ülkesi

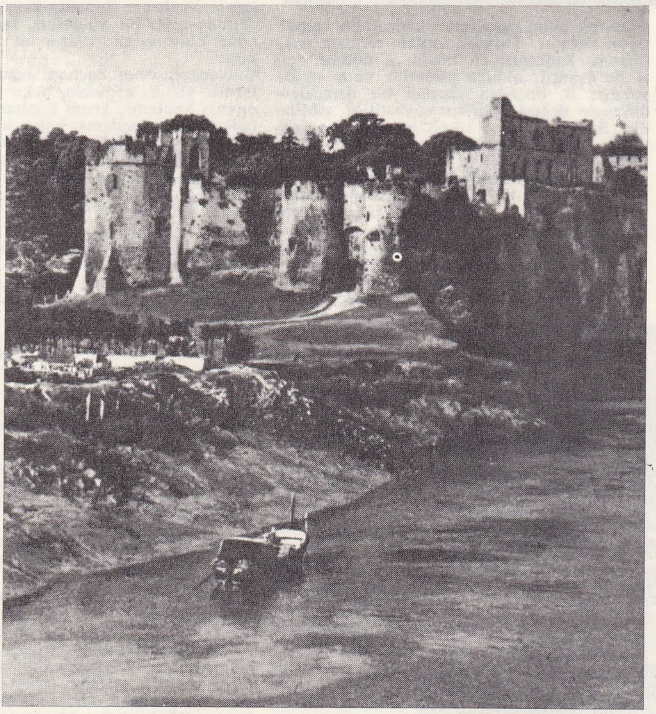

Chepston şatosu

ların büyük etkisi oldu. Galvani, Cisalpina cumhuriyeti kurulunca bağlılık yemini etmektense kürsüsünden ayrılmayı uygun buldu. Bütün eserleri bugün bir heykelinin dikildiği Bologna'da 1841'de yayımlandı. (L)

GALVANİK sıf. (özel ad *Galvani*'den fr. *galvanique*). Elektr. Galvanizm'le ilgili: *Galvanik deneyler.* ‖ *Galvanik akım, esk.* pillerin ürettiği akım; bugün, elektrik tedavisinde kullanılan doğru akım. ‖ *Galvanik eksen.* Bk. EKSEN. ‖ *Galvanik kaplama,* galvanoplastiyle yapılan kaplama. (L)

GALVANİZASYON i. (fr. *galvanisation*). Ted. Bk. GALVANİZLEME.

GALVANİZ i. (fizikçi *Galvani*'nin adından). *Galvaniz banyosu,* galvanizlenecek parçanın erimiş çinko banyosu. ‖ Üzeri değerli madenlerle kaplanacak bir bakır levhanın daldırıldığı altın, gümüş veya platin banyosu. (L)

GALVANİZCİ i. (*galvaniz*'den *galvaniz-ci*). Teknol. Madenî parçaların sıcakta daldırma usulüyle galvanizlenmesinde kullanılan erimiş çinko banyosu hazırlamak ve kontrol etmekle görevli işçi. (L)

GALVANİZLEME i. (*galvanizlemek*'ten *galvaniz-le-me*). Teknol. Madenî bir parçayı korozyondan korumak için bir çinko tabakasıyle kaplama usulü: *Galvanizleme demir veya çeliğin suya batırıldığı zaman bir pas tabakasıyle kaplanarak çürümesini önler.* (Bk. ANSİKL.) ‖ *Galvanizlemeyle dağlama,* artı kutupta kömür veya madenden dar bir elektrot kullanarak yavaş bir dağlama* elde edilen galvanizleme.
— Ted. Doğru akımın tedavide kullanılması. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Teknol. *Galvanizleme* iki çeşittir: madeni erimiş çinko banyosuna batırmağa dayanan *sıcak galvanizleme* ve elektrolizle kaplama usulüne dayanan *soğuk galvanizleme.*
Daldırma usulü demir, çelik veya dökme demirden yapılmış parçalara uygulanır. Pas ve kir tabakalarından ivice temizlenen parça, 450°C ile 500°C'taki çinko banyosuna batırılır; bu banyo çelik kaplarda yapılır ve kabın dibini çinkoya karşı korumak için bazen dibe çinko ile karışmayan erimiş kurşun koyulur. Banyo yüzeyinin hava ile oksitlenmesini önlemek için, ince bir amonyum veya çinko klorür tabakası kullanılır.
Elektrolitik galvanizleme veya *elektrolitik çinkolama,* genellikle temel maddesi çinko sülfat olan bir banyoda, çözünür veya çözünmez anotlarla yapılır.
Modern sanayi usullerinden yararlanarak şerit, çember ve levha halindeki saçları ve demir telleri sıra ile çeşitli banyolardan geçirmekle bol miktarda galvanizli tel veya saç hazırlamak mümkün olur.
— Ted. *Galvanizleme,* pillerle, akümülatörlerle ve en çok da doğrultulmuş ve süzülmüş şehir akımı ile yapılır. Bu durumda kullanılan galvanik akımın biyolojik etkisi dokuların elektrolizidir. Bu elektroliz elektrotlarla yapılabilir. Eylemsiz denilen geniş bir elektrot, kutuplardan birine bağlanır: uç veya iğne şeklinde olan etkin elektrot da öteki kutba bağlanır; buna bir kutuplu (*ünipoler*) uygulama denir. Negatif elektroliz (etkin elektrod negatif kutba bağlıdır) daha çok kullanılır ve daha iyi bir yara izi bırakır. İki kutuplu (*bipoler*) uygulamada iki kutba bağlı iğnelerin her ikisi de tahrip edici etki gösterir. Doğru akımın etkisinin kutupların uçlarında değil de dokuların içinde oluşması istenirse elektrotlarla deri arasına, iletken bir eriyikle ıslatılmış süngersi bir bez yerleştirilir, bu *aralıklı elektroliz* felçli kaslar ve sinirler üzerine iyi tesir eder. Deneysel olarak elektrikle narkoz yapılabilir. Doğru akım şakak kemiği çıkıntılarından birine bağlanırsa voltaik başdönmesine sebep olur. Şiddeti artırılan doğru akım elektrik lavmanlarında kullanılır. Belirli kimyevî bir eriyiğin tek veya çift kutupta kullanılışı tedavide çok yararlıdır; organizmaya iyonların girmesini sağlar: buna da iyonlama adı verilir. (L)

GALVANİZLEMEK geçl. f. (*galvaniz*'den *galvaniz-le-mek*). Teknol. Madenî bir parçayı, galvanizleme usulünden yararlanarak bir çinko tabakasıyle kaplamak. (L)

GALVANİZLİ sıf. (*galvaniz*'den *galvaniz-li*). İnce bir çinko tabakasıyle kaplı: *Galvanizli tel.* (L)

GALVANİZM i. (italyan fizikçisi *Galvani*'nin adından fr. *galvanisme*). Tıp. Doğru akımın canlı organlar üzerindeki etkisi.
— ANSİKL. *Galvanizm* sinir ve kas hastalıklarının teşhis ve tedavisinde sık sık kullanılır. Bk. ELEKTRODİYAGNOSTİK ve ELEKTROTERAPİ. (L)

GALVANO — (fr. *galvanisme*'den). Bazı kelimelerin yapısına giren ve elektrikle ilgi belirten önek: *Galvanometre, galvanoplasti* v.b. (L)

GALVANOELEKTRİK sıf. (fr. *galvanoélectrique*). Galvanik akım ve bu akımdan doğan olaylar için kullanılır. (L)

GALVANOFARADİZASYON i. (fr. *galvanofaradisation*). İndüklenmiş akımla (Watteville akımı) doğru akımın tedavide aynı anda kullanılması. (Galvanofaradizasyon, bazı felçlerin, kas hastalıklarının tedavisinde ve düz kas tellerinin uyartılmasında kullanılır.) [L]

GALVANOMETRE i. (fr. *galvanomètre*'den). Düşük akım şiddetlerini, bu akımların elektromagnetik etkilerinden yararlanarak ölçen âlet. ‖ *Balistik galvanometre,* bir elektrik akımının çok kısa bir süre içinde taşıdığı elektrik miktarını ölçmeğe yarayan âlet.
— ANSİKL. Elektr. *Galvanometre*'lerin başlıca iki çeşidi vardır: 1) ölçülecek akımın yarattığı magnetik alandan yararlanan, döner mıknatıslı cihazlar, 2) bir dış magnetik alanın etkisiyle akıma uygulanan Laplace kuvvetlerinden yararlanan, döner kadranlı cihazlar. Bu iki galvanometreden birçok modeller türemiştir.
● *Döner mıknatıslı galvanometre.* Ölçülecek akım, magnetik meridyen düzlemine yerleştirilmiş yassı bir B bobininden (şekil 1) geçer; bir iple B'nin merkezine asılan mıknatıslı küçük bir A ibresi, bir yandan Yer'in yatay indüklemesinin, öte yandan bobinde buna dik olarak meydana gelen indüklemenin etkisi altındadır. A'nın α dönme açısı ölçülür ve $i = k \operatorname{tg} \alpha$ formülüyle i hesaplanır; burada k âletle ilgili sabit bir sayıdır. Bu cihazın en büyük özelliği çok hassas olmasıdır: lord Kelvin galvanometresiyle (bu çeşidin geliştirilmiş bir örneğidir) bir pikoamper'i ölçmek mümkün olmuştur.
● *Döner kadranlı galvanometre.* i akımı, bükümlü bir ipin ucuna asılmış dik dörtgen şeklinde yassı bir kadrandan geçer; bu kadran, kuvvetli bir NS daimî mıknatısıyle, kadranın etrafında döndüğü yumuşak demirden yapılmış bir A silindirinden (şekil 2) meydana gelen bir magnetik devrenin arasına yerleştirilmiştir. Kadranın α dönme açısı

general GALLIENI (1914)

GALLIENUS'un madalyonu

Foto. Encyclopedia Britannica; Dizionario Encyclopedico Italiano; X, Manuel (LAROUSSE)

Cermine GALLONE «Scipione l'Africano» adlı filminden bir sahne (1937)

ile ölçülecek i akım şiddeti arasında $i = k\,\alpha$ bağıntısı vardır; burada k, galvanometreyle ilgili sabit bir sayıdır. Bu cihaz, elektrikle kullanılan ölçü âletlerinin en mükemmelidir. Bununla beraber, duyarlığı döner mıknatıslı galvanometreden çok daha düşüktür (en fazla 100 pikoamper ölçebilir).
Kullanılan ampermetre ve voltmetreler, hassasiyeti bir yana bırakılarak, kullanış kolaylığı ve sağlamlığı yüzünden tercih edilen galvanometrelerden türemiştir.

● *Balistik galvanometre.* Bu cihaz, normal bir galvanometreye (genellikle döner kadranlı olana) benzer; yalnız döner parçaların hareketi, salınım periyodunu arttırmak amacıyle yavaşlatılmıştır. Kadrandan çok kısa süreli bir akım geçirilince, kadran bir empülsiyon kazanır. Taşınan toplam elektrik miktarının, kadranın en büyük θ dönme açısı ile orantılı olduğu gösterilir ve $q = B\theta$ yazılır; B, önceden yapılan bir derecelendirmeyle değeri belirlenen «balistik sabiti»dir. Bu cihaz, kısa süreli akımlar ve bunlardan doğan kısa süreli olayların incelenmesinde çok iyi sonuç verir ve aşağı yukarı yüzde bir mikrocoulomb'u ölçebilir. (L)

GALVANOPLASTİ i. (fr. *galvanoplastie*). Elektroliz yoluyle, bir madenin üzerine başka bir ince maden tabakasının kaplanmasını sağlayan işlemlerin tümü. ‖ Dışarıdan bir elektrik akımı kaynağı kullanılarak yapılan elektrolitik kaplamaların ve kaplanacak parçanın yüzeyine doğru, eriyik içindeki erimiş halde bulunan madenin yer değiştirmesiyle yapılan kimyasal kaplamaların tümü: *Galvanoplastiyle şekil ve profil verilir, madenî olan veya olmayan parçalar maden veya alaşım tabakasıyle kaplanarak korunur.* (Bk. GÜMÜŞ, BAKIR, KROM, NİKEL *kaplama.*) ‖ *Tamponlu galvanoplasti,* üzeri bir fırça, bir sünger veya elektroliti soğuran bir cisimle çevrili anotun, işlem sırasında, katot yüzeyi üzerinde yer değiştirdiği galvanoplasti. ‖ *Fıçılı galvanoplasti,* dönen bir kap içinde katotları serbest halde bulunan mekanik galvanoplasti.

— ANSİKL. *Galvanoplasti,* elektroliz yoluyle bir cismin kopyasını (madalya, küçük heykel, ses plağı, tipografik levha v.b.) çıkarmakta kullanılır ve elektrolit olarak, maden tuzunun eriyiği kullanılan bir banyo içinde yapılır. Katotta, kaplanacak cisim bulunur. Anot, elektrolit içindeki madenle aynı cinsten, çözünür veya çözünemez bir maddedir; elektrolit çözünmez olduğu zaman grafit, kurşun, kurşun peroksit veya bazı hallerde platin veya demirden anot kullanılır. Elekroliz kabının uçları arasında gerilim, anotların çözünür olması veya olmaması durumuna göre değişir. İşlemin süresi ve verimi, katottaki akımın yoğunluğu ile ters orantılıdır. Bununla beraber, akım şiddetinde aşırı bir yükselme, hidrojen iyonlarının oluşmasına yolaçar ve işlemin verimi düşer.
Galvanoplastinin başlıca uygulamaları şunlardır: gümüş kaplama, bakır kaplama, kadmiyum kaplama, krom kaplama, demir kaplama, yalnız kaplama, kalay kaplama, pirinç kaplama, nikel kaplama, çinko kaplama.
Gümüş kaplamada kullanılan eriyikler siyanürlü eriyiklerdir: gümüş ve potasyum çift siyanürü, gümüş siyanür, gümüş nitrat ve potasyum siyanür. Katot akımının şiddeti, anotlar ince gümüş ise, bir voltluk bir gerilim altında desimetre kare başına 0,01 ve 0,045 amper arasındadır.

— Süsleme santl. Yaldız, gümüş ve nikel kaplama, *galvanoplasti*'nin süsleme sanatlarında kullanılan şekilleridir. Christofle ve Bouilhet adlarındaki kuyumcular tarafından yapılan Hildesheim hazinesinin röprodüksiyonları (Cluny müzesi), bu türün şaheserlerinden sayılır. (L)

GALVANOSKOP i. (fr. *galvanoscope*). Bir maddeden elektrik akımı geçip geçmediğini anlamağa yarayan âlet. (L)

GALVANOTİP i. (fr. *galvanotype*). Galvanotipiyle hazırlanan ve tipo baskıda kullanılan kabartma klişe. (Matbaacılıkta, kısaca GALVANO denir.) [L]

GALVANOTİPİ i. (fr. *galvanotypie*). Özellikle tipografi klişelerinin yapımına uygulanan galvanoplasti.

— ANSİKL. 1838'de alman fizikçisi Jacobi ve ingiliz Spencer, her biri ayrı ayrı, galvanik kaplama usulü ile çukur levhalardan kabartma levhalar elde ettiler. 1840'ta amerikalı Murray, balmumu üzerine kalıp çıkarmayı denedi. 1844'te fransız Victor, önce ziftli bir karışım, sonra da gütaperka* kullandı. Günümüzde, bir tipografi klişesinin veya dizgisinin kalıbı, balmumu, kurşun ve plastik üzerine çıkarılabilir. Eğer kalıp çıkarılacak maddenin elektrik iletkenliği zayıfsa, *kurşun* veya *gümüş kaplama* ile yüzeyi iletken hale getirilir. Daha sonra, bir galvanoplasti banyosunda kalıp üzerine, yaklaşık olarak 0,2 mm kalınlığında bir bakır tabakası emdirilir. Bir kurşun alaşımıyle astarlanan kokil, tipografik baskıda kullanılan *galvano* klişe haline gelir. Galvano'nun yüzey sertliği *kromlama* veya *nikelleme* yoluyle artırılır; eğer kalıp üzerine bakırdan önce nikel tabakası kaplanmışsa *nikel galvano* elde edilir.
Silindir şeklinde klişeler gerektiren rotatif baskılarda, galvanotipiler çukur bir tambur içine yerleştirilir, astar maden ise savurma usulüyle kalıba dökülür. (L)

GALVAO (Antonio), *Molük'lülerin Havarisi* diye anılan portekizli kumandan (Lizbon 1503-ay.y. 1557). 1538'e doğru Molük adaları valisi oldu. Kendini yerli halka sevdirdi, iyi idaresi ve insanlığı ile başarı kazandı. Portekiz'e dönüşünde gözden düştü (1545), yoksulluk içinde öldü. (L)

GALVESTON, A.B.D.'de (Texas) şehir, bir kıyı şeridi üzerinde, *Galveston körfezi*'nin girişinde, Houston'un güneydoğusunda; 67 200 nüf. Mississippi körfezi kıyısında li-

GALLURA tipik bir manzara

GALLUZZO Certosa'dan bir görünüş

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico Italiano

man (buğday ve pamuk ihracatı). Balıkçılık. Bir liman şehri olduğu için gemicilik gelişmiştir. Ayrıca demiryolları ve antrepolar da büyük önem taşır. Gulf, Colorado ve Santa Fe demiryollarının merkez şubeleri buradadır. Un ve pirinç öğütme fabrikaları, içki imalâthaneleri, tel ve çivi sanayii; petrol çıkarılan alanların yanında rafineriler, bir kalay eritme fabrikası, Dow ve Monsanto kimyevî madde fabrikaları, karpit ve karbon fabrikaları. Ayrıca sebzecilik, meyvecilik, tavukçuluk ve sütçülük. Tersaneler. Sayfiye merkezi. Devlet üniversitesi.

— Tar. Adaya İspanyolların ilk defa 1528'de geldiği sanılmaktadır. 1830'da Meksika hükûmeti burada bir gümrük noktası açtı. Texas'ta kurulan bağımsız devlet ise saldırılardan korunmak için merkezini bir süre buraya aktardı. Texas'ın A.B.D.'ye katılmasıyle Galveston da A.B.D.'ye dahil oldu.

İlk iskele 1838'de kuruldu. Bundan sonra şehir bir liman olarak önem kazanmağa başladı. İç savaş sırasında Galveston Konfederelerin elindeydi ve oldukça önemli bir askerî noktaydı. 1962'de Federallerin eline geçtiyse de birkaç ay sonra Konfedereler limanı geri aldılar. 1863 Yılının ilk günü başlayan ünlü *Galveston savaşı* burada cereyan etti. Şehir 1865'te barış yapılıncaya kadar Konfederelerin elinde kaldı.

8-9 Eylül 1900'de meydana gelen büyük bir fırtınada harap olan şehir yeniden kuruldu. Daha geniş olan şehir kesiminin denizden yüksekliği arttırıldı, büyük bir mendirek ve adayı karaya bağlayan bir yol yapıldı. (ML)

GALVETA i. Denizc. Malabar kıyısında kullanılan, çoğunlukla biri başta, kıç üstünde iki direği bulunan küçük, kabotaj yelkenli gemisi. Bir galveta'nın tonajı 100 ton kadar olabilir. (L)

GALVEZ (Bernardo DE), ispanyol generali (Macharavialla, Malaga 1746-Tacubaya, Mexico 1794). Tümgeneraldi (1760). Louisiana vali yardımcısı oldu. İki Florida'nın büyük bir bölümünü ele geçirdi ve Meksika kıral vekilliğine tayin edildi. (L)

Silindir, şeklinde klişeler gerektiren rotafif baskılarda, galvanotipiler, çukur bir tambur içine yerleştirilir, astar maden ise savurma usulüyle kalıba dökülür. (L)

GALVEZ (José DE), ispanyol siyaset adamı (Vélez Malaga 1729-Madrid 1787). Hindistan konseyi üyesi ve Meksika temsilcisi oldu (1771). Meksika'da Resim ve Heykel akademisini kurdu. Dönüşünde Hindistan bakanlığına tayin edildi (1775). Bu ülkenin anavatana bağlanmasını amaç edinen eski ispanyol siyasetini izledi. (L)

GALVEZ (Manuel), arjantinli romancı (Barana 1882-Buenos Aires 1962). Profesör ve daha sonra öğretim müfettişi oldu. Yazarlığa iki deneme kitabıyle başladı; *Gabriel Quiroga'nın Günlüğü* ve *El Solar de la Raza* (1907). 1914'te eyalet öğretmenleri çevrisini işleyen ilk romanı *La Maestra Normal*, heyecanlı tartışmalara yolaçtı. 1917'de *La Sombra del Cenvento* (Manastırın Gölgesinde) adlı eserinde eski üniversite şehrinde geçen Cordoba hayatını anlattı. En başarılı eseri *Nacha Regules*'te (1919) Buenos Aires'teki fuhuş çevreleri üzerine merhametle eğildi. 1923'te, *Historia de Arrabal* adlı eseriyle tekrar bu konuya döndü. Paraguay savaşı (1918-1923) üzerine yazdığı üç eserle tarihî roman türüne atıldı: *Humaita, Los Cacinos de la Muerte* (Ölümün Yolları), *Jornadas de Agonia* (Can Çekişme Günü). Daha sonra *Miercoles Sento*'yu (Kutsal Çarşamba) [1930] yayımladı. (L)

GALVEZ DE MONTALVO (Luis), ispanyol şairi (Guadalajara 1546'ya doğr.-Palermo 1591). Başlıca eseri manzum ve mensur bir çoban romanıdır: *El Pastor de Filida* (Filida Çobanı) [1582]. Bu eserde o sıralarda yaygınlaşan italyan üslûbunun etkisi pek görülmez. (L)

GALWAY, gael dilinde **Gaillimh,** İrlanda cumhuriyetinde (Connacht ili) liman şehri, idare bölümü merkezi, *Galway körfezi*'nin kuzey kıyısında, 21 300 nüf. Ortaçağda Galway, İspanya ile ticaret yapan önemli bir limandı; bugün bile, şehrin eski evlerinde iber yarımadası etkilerine rastlanır. Kısmen XIV. yy.dan kalma kilise. Balıkçılık limanı. Üniversite.

— *Galway idare bölümü,* batıda Connemara tepeleri, doğuda ve güneydoğuda merkezî ova üzerinde uzanır; 149 800 nüf. (L)

GALWAY koyu, İrlanda cumhuriyetinin batı kıyılarında koy; açık denizden Arran adalarıyle korunur. (L)

GALYA, lat. **Gallia,** eskiden Pireneler, Akdeniz, Alpler, Ren ve Okyanus arasında kalan bölgelere verilen ad.

Romalılar cumhuriyet devrinde Galya'yı ikiye ayırırlardı: *Gallia Cisalpina* ve *Gallia Narbonnensis.* Galya'nın Akdeniz kıyıları fethedilince Romalılar, Galya'yı, *Taşra* ve *Bağımsız Galya* diye ayırdılar.

Roma fethinden önce Galya

Orta avrupa asıllı oldukları sanılan keltler, Galya'nın bilinen ilk halkıdır. Sezar'ın kelt adını verdiği halklar (Garonne ve Sen nehirleri arasına yerleşen galyalılar) ülkeye M.Ö. 500'e doğru geldiler: Belg'ler (Sen ve Ren nehirleri arasındaki galyalılar), ülkeye M.Ö. 250-150 arasında yerleştiler.

Galyalılar hayvancılığı tarıma tercih ettiler; toprağın verimliliği ve mübadelelerin kolaylığı sayesinde yavaş yavaş geliştiler. M.Ö. VI. yy.da Yunanlıların Rhône ırmağı ağzında Massalia'yı (Marsilya) kurmasıyle Galyalılar büyük ölçüde doğu etkisinde kaldı. M. Ö. 125'te komşu kabilelerin hücumlarından bunalan Massalia'nın çağrısı üzerine bölgeye giren Romalılar, Rhône geçidini ve Languedoc bölgesini ilhak ettiler; bu iki bölgeyi birleştirerek Gallia ili adını verdiler. M.Ö. I. yy.da Rheinland bölgesinde göç hareketleri yeniden başladı; Galya'nın verimli topraklarının çektiği kelt ve germen kabileleri batıya doğru ilerlediler.

● *Galya medeniyeti.* M.Ö. I. yy. da Galya'da şehirler yeni kurulmağa başlamıştı. Bölgedeki yüzlerce tabiî müstahkem mevkiye (Sezar bunlara *appidum* adını verir) köylüler akınlar sırasında sığınırdı, bazılarında ise tüccar ve zanaatçılar yerleşmişti: silâh imal eder; kumaş ve ülkede yapılan salamuraları satarlardı. Ulaşımda kara yollarından çok, ırmaklardan yararlanılırdı. Doksan halk arasında bölüşülmüş (Sezar bunlara *civitas,* şehir, adını verir) olan Galya'nın en zayıf noktası siyasî teşkilât idi. Her siteyi büyük mülk sahiplerinden meydana gelen soylular sınıfı yönetiyordu. M.Ö. I. yy.'da krallık ortadan kalktı ve sitelerin çoğu, soylulardan meydana gelen senatonun denetlediği, bir yıllık süreyle seçilen magistratus (bazan *vergobret* denir) tarafından yönetilmeğe başlandı.

● *Roma fethi* (M.Ö. 58-51). Bu dönem üzerine yalnız Sezar'ın anlattıkları biliniyor. Lejyonlarını Bağımsız Galya'ya yerleştirdikten sonra Sezar, birçok zafer kazandı. Galyalılar hürriyetlerine kavuşabilmek için ortak bir harekete girişmek gerektiğini anladılar. Arvernilerden Vercingetorix, halk kütlelerine dayanarak genel ayaklanmayı başlattı (52 ilkbaharı); Sezar'a karşı birçok başarı kazandı; ama sonunda uzun bir kuşatmadan sonra teslim olmak zorunda kaldı (Alesia, eylül 52). 51'deki Uxellodunum bozgunuyle Sezar'ın zaferi tamamlandı.

Roma fethinden Frankların yerleşmesine kadar süren devir

● *Teşkilâtlanma ve kaynaşma.* Başlangıçta, Roma işgali Galya'da hiç bir şeyi değiştirmedi: her site kendi kendini öz yasalarıyle yönetmeğe devam etti. M.Ö. 27'de Augustus, Galya'da yönetimi teşkilâtlandırdı ve Lyon'da oturan bir yüksek görevliye bağladı. Roma (Narbonne, Arles, Béziers, Orange, Frejus) ve latin (Carcassonne, Nîmes, Avignon, Toulouse, Lyon, Köln, Treveris) kolonilerinin kurulması, Galya'da şehirciliğe örnek oldu. Zengin mülk sahipleri merkezlere göçtüler. Bu ortamda latin dili hızla gelişti ama halk kütlelerine yayılamadı. Galya roma hâkimiyetini öylesine kabul etmişti ki, lejyonlar kısa süre sonra çekildi ve Lyon'daki tek birlik, düzeni sağlamağa yeterli oldu. Bununla birlikte imparatorluğun 69 yılında geçirdiği buhran, önemli olaylara yolaçtı. Batav Civilis'in önayak olduğu isyan sonucunda Galyalılar, roma kurumlarını örnek alarak Galya imparatorluğunu kurdular. Civilis'in temsil ettiği germen tehdidi karşısında galya şehirleri genel meclisi, yeniden Roma'ya boyun eğmeğe karar verdi ve yeni bir roma ordusu düzeni sağladı.

● *İktisat.* Tarım gelişti, buğday üretimi arttı ve güneyde gelişmeğe başlayan bağcılık, italyan bağcılarını endişelendirmeğe başladı. Sanayi de gelişti: M. S. I. yy.'ın ortalarına doğru Graufesenque'deki (Aveyron) çanak çömlek atelyeleri, Arretium (Arezzo) atelyelerinin yerini aldı ve İtalya'nın her yerine ihracata başladı. Romalıların ülkenin fethini kolaylaştırmak amacıyle yaptıkları kara yolları şebekesi sayesinde Galya ile İtalya ve Roma dünyası ile Bretagne ve Germania arasında mübadele canlandı.

● *Barbar tehdidi* (III. yy. ve IV. yy.). III. yy.da Galya, Roma imparatorluğunun öbür kısımları gibi çağın iktisadî buhranından zarar gördü ve nüfusu büyük ölçüde azaldı. Bu dönemden itibaren imparatorlar bölgeye savaşta esir alınan veya Germania krallarının verdiği barbar topluluklarını yerleştirdiler. II. yy.da doğuluların getirdiği Hıristiyanlık, bölgede yayılmağa başladı ve V. yy.da Galya-Romalılar Hıristiyanlığı kabul ettiler.

● *Büyük akınlar.* 406'da Vandallar, Süevler ve Alain'ler Galya'yı istilâ ettiler ve İspanya'ya geçmeden önce bölgede üç yıl kaldılar. Bundan yararlanan Burgondlar, Alemanlar ve Franklar, Ren'in sol kıyısına yerleştiler. 411'de Vizigotlara Narbonnensis'e yerleşme izni verildi. 425-454 Arası kont Aetius, yeni istilâcılara karşı barbar kavimlerden yararlandı ve bu sayede 451'de Attilâ'yı durdurmayı başardı. Ama kısa süre sonra İtalya ile temas kesildi ve Batı Roma imparatorluğu 476'da yıkıldı. Son roma generalleri Egidius (öl. 464) ve oğlu Syagrius (öl. 466) Sen ve Loire arasındaki bölgeyi elde tutmakla yetindiler. V. yy.dan itibaren Galya-Romalılar *frank* adını benimsedi.

Galya sanatı

Başlıca kamu yapıları Augustus zamanında inşa edildi: amfiteatrlar (Nîmes, Arles, Bordeaux); tiyatrolar (Arles, Frejus, Lyon, Autun); tapınaklar (Nîmes'de «Dörtgen tapınak»); Vienne'de Augustus ve Livius tapınağı); hatıra anıtları (Saint-Rémy, Orange, Carpentras takları; Turbie'de Alp anıtı); su kemerleri (*Gard köprüsü*); şehir kapıları (Autun'de Arroux ve Saint-André kapıları; Reims'de Mars kapısı). Heykelcilikte üç grup ayırt edilir: **a)** yabancı sanatçıların

Evariste GALOİS

galvanizleme

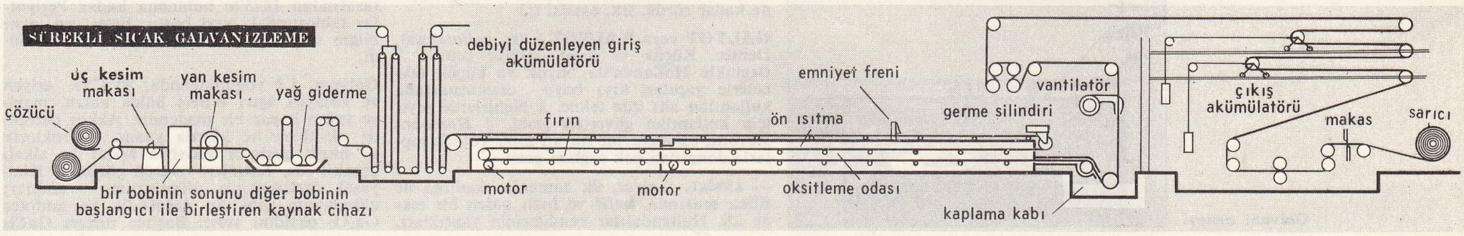

Foto. LAROUSSE

John GALSWORTHY

beraberlerinde getirdikleri veya Galya'da yaptıkları eserler (Arles Venüs'ü ve sandukaları; Martres-Tolosanes mermerleri); **b)** italyan heykelcilerinin yönettiği yerli atelyelerde yapılan eserler (Carpentras ve Orange kemerleri); **c)** en başarılı örneklerini dinî heykelcilikte (*Epona*) veya mezar heykelciliğinde (Narbonne, Rheinland lahitleri; Autun, Soulosse mezar taşları) veren eyalet atelyelerinin eserleri. Maden işleyen sanatçılar büyük ölçüde kelt sanatı etkisinde kaldılar. Hallstattiyen sanatı, Bronz çağının süsleyici temalarını muhafaza etti; la tène sanatı akdeniz sanatı motiflerini getirdi. Seramik sanatında birçok mahallî değişikliklere rastlanır. La tène sanatı döneminde Marne atelyelerinde ince çamurdan sırlı siyah kaplar yapıldı. Boyalı çanak çömlek yapımı Galya'nın güneyinde ve doğusunda uzun süre devam etti. Kuzey atelyeleri IV. yy.a kadar faaliyetini sürdürdü. (L)

Galya dili, Galyalıların konuştuğu dil. Genellikle *galya dili* içine eski *avrupa keltçesi* de sokulur; eski kelt dilinin yayılma alanı, bu dile ait oldukları kesinlikle bilinen batıdan doğuya doğru Dniester ile Atlantik okyanusu kıyıları arasında, kuzeyden güneye Westfalen ile İberik yarımadası arasında bütün Avrupa'ya yayılan bazı yer isimleri aracılığıyla belirlenebilir. Galya dilindeki birkaç özel ada (bunlardan bazıları modern kelt dillerinin kelime hazineleri aracılığıyla açıklanabilir) eski yazarlarda ve birkaç yazıtta rastlanır; ama latin ve yunan metinleri aracılığıyla günümüze kadar gelen kelimelerin sayısı sınırlıdır (bugünkü Fransızcadaki keltçe kelimelerin sayısı en çok yüz tane kadardır); sözdizimi kuralları ise bilinmemektedir. Bununla birlikte, çekim sisteminin bazı yönleriyle Latinceye, bazı yönleriyle eski irlanda diline benzediği sanılmaktadır. Sezar Galyalılarla Belçikalıların ve Büyük Britanya keltlerinin dilleri arasında çok az fark olduğunu gözlemlemiştir; bu sebeple galya dilinin britton lehçelerinin köküyle yakından akraba olduğu söylenebilir; çünkü, britton lehçelerinin kelime hazinesi derlenmiş olan galya dilindeki kelimelerin yarısından fazlasını açıklar. Bütünüyle ortadan kalktığı devri belirlemek güçse de galya dili roma istilâsından sonra, Galya'nın kuzey ve batısında yüzyıllar boyunca yaşayabilmiş ve aşağı Latincenin sözdizimini ve fonetik evrimini etkilemiş, Fransızcanın kökü olan roman diline diğer italik lehçelerden farklı nitelikler kazandırmıştır. Hiç bir yazılı eser bırakmamakla beraber Sezar'ın tanıklığına göre galya dilinin sözlü bir edebiyatı vardı; rahipler ve ozanlar tarafından işlenir ve aktarılırdı; bu edebiyat yazıyle kanıtlanmadığından bugün bilinmemektedir. Galya dilindeki fransız ve avrupa yer isimleri arasında şunlar sayılabilir: *Aballo*'dan Avallon (Bretonca *aval*, elma), *Camboritum*'dan Chambord (breton ve galya dilinde *cam*, eğri, galya dilinde *rhyd*, eski bretoncada *rod*-ırmak geçidi), *Noviomagus*'tan Nimègue (galya dilinde *newedd*, Bretoncada *nevez*, yeni galya dilinde ve Bretoncada *maes*, tarla), *Uxellodunum*'dan Issoudun (galya dilinde *uchel*, Bretoncada *uhel*, yüksek, galya dilinde *din*, kale), *Geneva*'dan Genève (Cenevre) [galya dilinde *geneu*, Bretoncada *genou*, ağız]. (L)

Luigi GALVANİ

Galya - italya lehçeleri, bazı bilim adamları tarafından kuzey italya lehçelerine (venedik lehçesi hariç) verilen ad; bu lehçeler lombardia, piemonte, ligürce, emiliano-romagnolo ve güney isviçre ağzından meydana gelir. (Bazı doğu sicilya ağızları da bu lehçe öbeğine girer.) [L]

GALYALI i. (*galya*'dan *galya-lı*). Galya'da oturan kimse.

— ANSİKL. Romalılar, Kuzey İtalya'da, Tuna vâdisinde ve Ren ile Pireneler arasındaki bölgede oturan kelt ırkından halklara *Galli* adını verirlerdi (bk. GALYA). Bu halklar kendilerine *Celtae* (bk. KELT) derlerdi. Benzer bir biçim olan yunanca *Galates* adı, Tuna ve Küçük Asya keltlerini belirtirdi. *Gallus*'tan türeyen *galyalı* adı, ancak XV. yy.da kullanılmağa başlandı. (L)

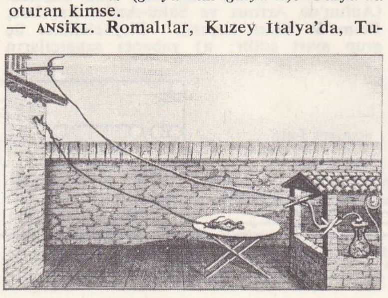
Galvani deneyi

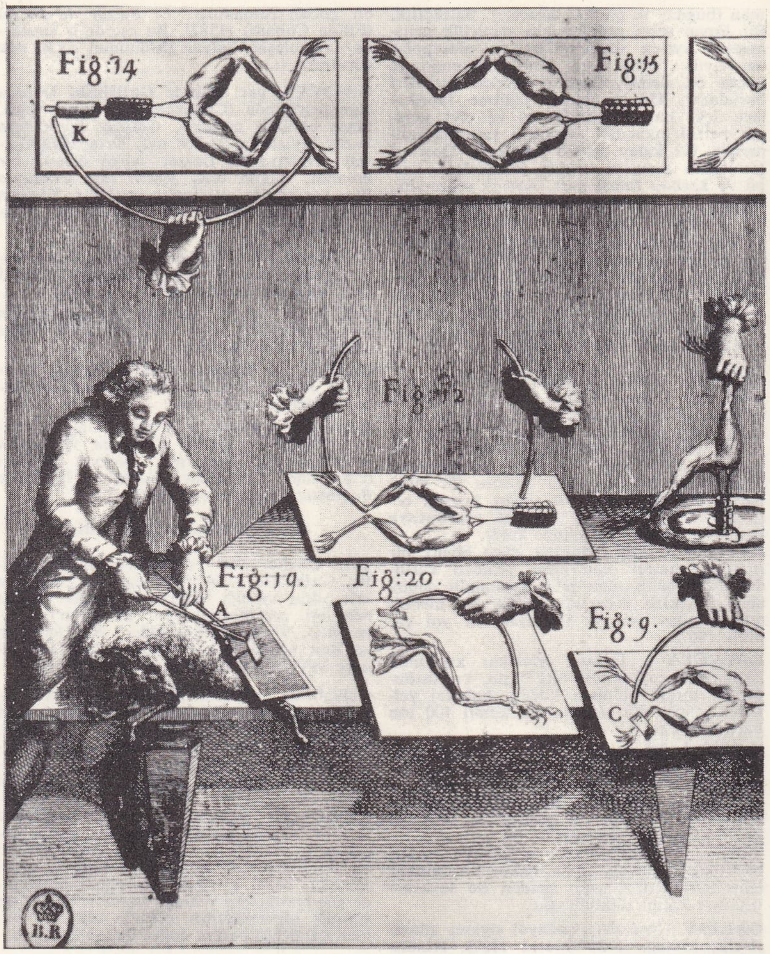

Luigi GALVANİ'nin elektrik akımının kaslar üzerindeki etkileriyle ilgili deneylerini gösteren bir gravür, Bibliothèque Nationale, Paris

Galyalı (CAN ÇEKİŞEN—), Attalos I tarafından III. yy.da Bergama'da dikilen Galatların büyük bronz adağındaki bir figürden esinlenerek yapıldığı sanılan antik mermer heykel (Capitolino müzesi). [L]

Galya-Roma medeniyeti, Domitianus Ahenobarbus (M.Ö. 122-121) ve Sezar'ın (M. Ö. 58-52/51) fetihleri aracılığıyle Galya'ya giren roma medeniyeti ile bağımsız Galya'daki kelt medeniyetinin birbirini etkilemesi sonucu ortaya çıkan medeniyeti belirtmek için modern tarihçiler tarafından ileri sürülen deyim. Galya-Roma devri Güney'de (M. Ö. 118'de Narbonnensis ilinin kurulması) M. Ö. 120 yılından, Galya'nın geri kalan kısımlarında ise M.Ö. 52'den M.S. V. yy. sonuna kadar sürdü. Bk. GALYA. (L)

GALYOT veya **KALYOT** i. (fr. *galiote*'tan). Denizc. Küçük ve hafif nakliye gemisi. ‖ Özellikle Hollanda'da büyük ve küçük teknelerle yapılan kıyı boyu ulaştırmasında kullanılan altı düz tekne. ‖ Nehirlerde seyir için kullanılan güverteli gemi. ‖ *Humbara galyotu*, eskiden, bir havan topu ve adî toplarla donatılan çok sağlam gemi.

— ANSİKL. *Galyot*, ilk zamanlar kadırga ile filika arasında, hafif ve hızlı giden bir tekne idi. Hollandalılar kendilerinin yaptıkları, 50-300 ton yük taşıyan altı düz ve geri tarafı yuvarlak teknelere bu ismi verdiler. Ruslarla isveçliler de bu tip tekneler yaptılar, fakat bu teknelerin kıç tarafı dört köşe ve omurgası daha sağlamdı. Grandi direğine, yatık serene açılan bir randa yelkeni ile bunun üzerine bir de gabya sereni ve yelkeni eklenmişti; başta, birçok flok yelkeni açan bir civadıra ve geride küçük bir bocurum yelkeni vardı. Mühendis Renau d'Eliçagaray tarafından 1680'de yapılan Humbara galyotları, bir havan topu ile bataryalara yerleştirilmiş topla taşıyarak takviye edilmiş galyot tipi gemilerdi. Bu gemiler, XIX. yy.a kadar bütün devletlerin deniz kuvvetlerinde yer aldı. (L)

GALYUM i. (fr. *Lecoq* adının lat. karşılığı *Gallus*'tan fr. *gallium*). Alüminyum'a benzeyen nadir element.

— ANSİKL. Kim. *Galyum*, atom numarası 31 ve atom ağırlığı Ga = 69,72 olan elementtir. Pierrefitte maden ocağından çıkarılan bir blend'de, dikkati çeken iki mor çizgili tayfı sayesinde, Lecoq de Boisbaudran tarafından 1875'te bulunana kadar Periyotlar tablosundaki yeri boştu. Ertesi yıl, aynı bilgin tarafından element halinde elde edildi.

Galyum, 5,9 yoğunluğunda, 30°C'ta eriyen ve kolayca aşırı erimiş halde kalan, maviye yakın beyaz bir madendir. Akkor derecede oksitlenir ve klorda yanar. Hidroklorik ve nitrik asitlerin etkisiyle aşınır ve alkali çözeltilerde, hidrojen vererek çözünür. Kimyasal özellikleriyle alüminyumu andırır; alüminyum gibi üç değerlidir ve amfoter Ga_2O_3 oksidini verir. Başlıca tuzları $GaCl_3$

Foto. Histoire de l'Humanité; British Council (LAROUSSE)

klorür, sarı renkli billûrlar halindeki Ga_2S_3 sülfür ve bir şap verebilen $Ga_2(SO_4)_3$ sülfattır.
Galyum bazı blend'lerde az miktarda bulunur; karmaşık bir bakır germanosülfür olan germanitte de rastlanır. Potasyum hidroksitte çözündürülen oksidinin veya sülfatının elektroliziyle de elde edilebilir. (L)

GAM i. (ar. *ġamm*). Kaygı, tasa, üzüntü: *Nene lâzım, dünyanın gamını çekecek sen mi kaldın?* (R. N. Güntekin). *Bana derler gam yükünü sen götür / Benim yük götürür dermanım mı var?* (Karacaoğlan).

— DEY. *Gam küpü*. Bk. KÜP. ‖ *Gam yemek*, tasalanmak, üzüntü duymak: *Gam yeme sevdiğim senindir hâne / Sılaya mı gitmek istiyon yine?* (Pir Sultan Abdal).

— *Esk*. *Gam-âbâd*, derdi çok olan. ‖ *Gam-âlûd* (veya *gam-nişân, gam-nisâr*), gamlı, üzüntü veren. ‖ *Gam-âşâm*, gamlanmış. ‖ *Gam-dîde*, gam görmüş, hüzünlü: *Gam-dîde ocaklar ki merâretle somurtmuş* (Tevfik Fikret). ‖ *Gam-engîz*, sıkıntılı. ‖ *Gam-fersâ*, üzüntüyü dağıtan. ‖ *Gam-fersûd*, kaygıdan yıpranmış. ‖ *Gam-fezâ*, tasa artıran. ‖ *Gam-gede*, tasa yeri. ‖ *Gam-gîn* (veya *gamîn*), tasalı. ‖ *Gam-güsâr* («üzüntüyü yok eden»), arkadaş. ‖ *Gam-güsîl*, gam dağıtan. ‖ *Gam-hâne* («üzüntü veren yer»), dünya. ‖ *Gam-kâr*, kederlenen. ‖ *Gam-keş*, tasa görmüş. ‖ *Gam-nâk*, kaygılı, tasalı. ‖ *Gam-penâh*, tasalı, sıkıntılı yer. ‖ *Gam-perest*, üzüntüye alışmış. ‖ *Gam-perver*, tasa veren. ‖ *Gam-zedâ*, kaygılı. Tasayı yok eden. ‖ *Gam-zede*, kaygılı, tasalı.

◆ **Gamlanmak** dönşl. f. Üzüntü duymak, kaygılanmak.

◆ **Gamlı** sıf. Üzüntülü, sıkıntı veren: *Sevdiklerim göçüp gidiyorlar birer birer / Ay geçmiyor ki almayayım gamlı bir haber* (Yahya Kemal). *Ağzının iki tarafında iki derin çizgi, kaslarının arasında derin bir hat, ince yüzünü kaplayan gamlı bir durgunluk* (H. E. Adıvar).

◆ **Gamsız** sıf. Tasasız, umursamaz: *Gamsız bir serseri tevekkülü ile, tek başına Ergene Köprüsünü aşarken...* (Ömer Seyfeddin). [M]

GAM— (yun. *gamos*, evlenme, birleşme'den). Benzer organların birarada büyümeleri anlamına gelen önek. (L)

GAM i. (Gui d'Arezzo tarafından gamın ilk notası *do* için, daha sonra da gamın kendisi için kullanılan yun. *gamma* > fr. *gamme*'dan). Tonal müzikte, tonikten toniğe sayılan ıskala parçası. ‖ *Gam yapmak*, bir çalgı veya sesle gam şeklinde müzik temrinleri yapmak.

— ANSİKL. Akust. Bir *gam* kurmak, aralarında mümkün olduğu kadar uyuşumlu akortlar (düzenler) kurabilecek notaları bir oktav (sekizli) içine yerleştirmektir. Bu cins akortlar, *aralığı* (frekanslar oranı) basit bir kesire indirgenebilen seslerle sağlanır. Böylece, *tabiî sekizli, beşli, dörtlü, majör üçlü, minör üçlü* aralıklar sırasıyle şu değerlere sahiptir:

$$2, \frac{3}{2}, \frac{4}{3}, \frac{5}{4}, \frac{5}{6}$$

Avrupa'da kullanılan gamlarda, *do, re, mi, fa, sol, la, si* adı verilen değişim almamış 7 nota vardır. Bu notalar arasındaki aralıklar çeşitli tarzda seçilebilir. Öne sürülen çözümlerden açıklanmağa değer olanları şunlardır:

1. *Pythagoras gamı*.

Tabiî beşliler (aralık $\frac{3}{2}$) dizimi ile gerçekleştirilir. *Fa* notasından hareket ederek, çıkıcı tabiî beşlilerle *do, sol, re, la, mi, si* elde edilir. Bu notaların tümü aynı oktav içine sokularak kurulacak gamın notaları arasında şu aralıklar meydana gelir:

$$do \overset{9}{\underset{8}{—}} re \overset{9}{\underset{8}{—}} mi \overset{256}{\underset{243}{—}} fa \overset{9}{\underset{8}{—}} sol \overset{9}{\underset{8}{—}} la \overset{9}{\underset{8}{—}} si \overset{256}{\underset{243}{—}} do;$$

bunların içinde sadece iki temel aralık yer alır: *majör* tonu ($\frac{9}{8}$) ve *Pythagoras yarım tonu* ($\frac{256}{243}$). Bu gamın üstün yanı, yapısı itibarıyle bütün beşlileri tabiî olarak vermesi (tabiî dörtlünün, bir oktav içinde tabiî beşlinin tamamlayıcısı olduğuna göre) tabiî dörtlüleri de vermeğe elverişli olmasıdır. Fakat öteki akortlar (majör ve minör ölçüler, altılılar v.b.) tabiî akortlardan oldukça uzaklaşır (yaklaşık olarak dokuzda, bir ton kadar). Ayrıca bir melodinin *do*'dan başka bir tonik (eksen ses) ile aktarım yapılması, yeni notaların (diyez ve bemoller) kullanılmasını zorunlu kılar, bunlar da tonik olarak alındıkları zaman daha başka yeni notalar gerektirir.

2. *Zarlino gamı*.

Bu gam, üç tabiî tüm majör akort kullanarak, sırasıyle tabiî majör üçlü ($\frac{5}{4}$) ve tabiî minör üçlü ($\frac{6}{5}$) veren üç sesle elde edilmiştir. *Fa* notasından hareket ederek önce bir *fa-la-do* akortu, sonra bir *do-mi-sol* akortu ve üçüncü olarak bir *sol-si-re* akortu düzenlenir; aralıklar ise sırasıyle

$$fa \overset{5}{\underset{4}{—}} la \overset{6}{\underset{5}{—}} do \overset{5}{\underset{4}{—}} mi \overset{6}{\underset{5}{—}} sol \overset{5}{\underset{4}{—}} si \overset{6}{\underset{5}{—}} re\text{'dir.}$$

Bütün bu notaları aynı oktav içine sokarak, gam notaları arasında şu aralıklar elde edilir:

$$do \overset{9}{\underset{8}{—}} re \overset{10}{\underset{9}{—}} mi \overset{16}{\underset{15}{—}} fa \overset{9}{\underset{8}{—}} sol \overset{10}{\underset{9}{—}} la \overset{9}{\underset{8}{—}} si \overset{16}{\underset{15}{—}} do;$$

bunların içinde üç temel aralık vardır: *majör ton* ($\frac{9}{8}$), *minör ton* ($\frac{10}{9}$) ve *majör yarım-ton* ($\frac{16}{15}$). Bu gamın üstünlüğü, yapısı itibarıyle üç tabiî tüm majör akortu vermeğe elverişli olmasıdır. Fakat *re-la* gibi diğer akortlar, tabiî akort olma niteliğinden oldukça uzaklaşır (yaklaşık olarak dokuzda bir ton). Ayrıca aktarım işlemi Pythagoras gamında belirtilen güçlükleri doğurur.

3. *Yedirimli veya ayarlı gam, Bach gamı*. Bundan önceki gamlarda, tonik değiştirildiği zaman, notalara uygulanması gereken değişimler bu toniğe bağlıdır. Yedirimli gamda, bir oktav, 5 yeni nota eklenerek (*do*♯ veya *ré*♭, *ré*♯ veya *mi*♭, *fa*♯ veya *sol*♭, *sol*♯ veya *la*♭, *la*♯ veya *si*♭.) birbirine eşit 12 yarım-tona ayrılır.

Böylece aktarım işlemi yeni notalar gerektirmez. Bu gamla elde edilen aktarım kolaylıklarını ve elde edilebilecek etkileri ortaya koymak için Bach *Yedirimli Klavsen*'i yazmıştır. Bu gamdan hiç bir tabii akort elde edilemeyeceği bir gerçektir, ne var ki hiç bir akort, tabiî akortun on ikide bir tonundan fazla uzaklaşamaz. Ölçülü gam bugün kullanılan gamdır.

— Müz. Makamlı müzikte tonik denen eksen sesin ister istemez *gam*'ın uçlarından birini teşkil etmesi gerekmez; tonik, bulunduğu «sistem» içinde, ses dizisini kuran notaların dizilişine öncülük eden notadır. Adını, ortaçağ solmilemesine göre en pes ses olan *ut gamma*'sından alır. Kimi zaman aşırılığa kaçarak *ıskala* (ses dizisi) veya *sistem* (tam tonlardan kurulu gam) yerine «gam» terimi kullanılmaktadır.

Tonal müzikte gam, makam ve perdeyi (*ut* majör gamı) anlatır. Eski zamanların makamlı müziğinde mutlak yükseklik kavramı bulunmadığına göre gam, sadece makamı belirtirdi. Zarlino, Pythagonos ve Holder'inkiler gibi çeşitli sistemlerde, tonlar ve yarım tonlar aynı koma sayısına göre ölçülmez ve aynı ses yüksekliğinde bulunmazdı.

Gamlar diatonik ve *kromatik* olarak ikiye ayrılır.

Diatonik gam. İki türlü diatonik gam vardır: *majör* gam ve *minör* gam.

Majör gam 2 ton, 1/2 ton, 3 ton, 1/2 ton'dan meydana gelir ve şu şekilde düzenlenir; gam dörder sesli iki eşit kümeye ayrılır. Her küme *tetrakort* adını taşır. Tetrakortlardan her biri (*alt* ve *üst*) birbirini izleyen iki ton ve bir yarım ton'dan meydana gelir. İki tetrakortu birbirinden, bir majör ikili aralık (bir ton) ayırır.

Minör gam bağıntılı bulunduğu majör gamın bir minör üçlü altına yerleştirilen bu gamın iki yönü vardır. 1. Eskiden tonlar

galvanometre

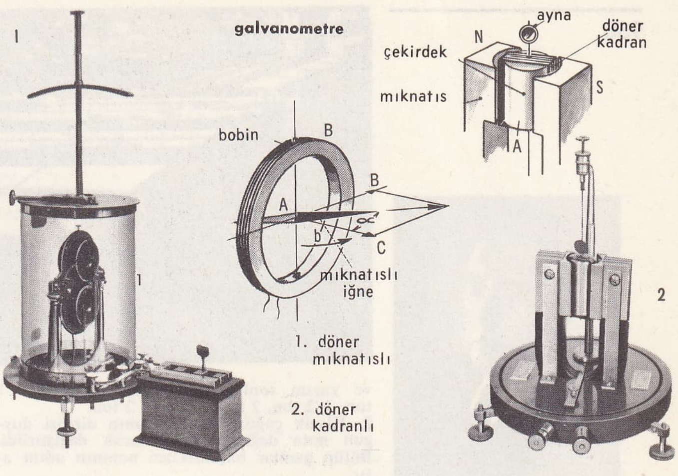

galvanoplasti

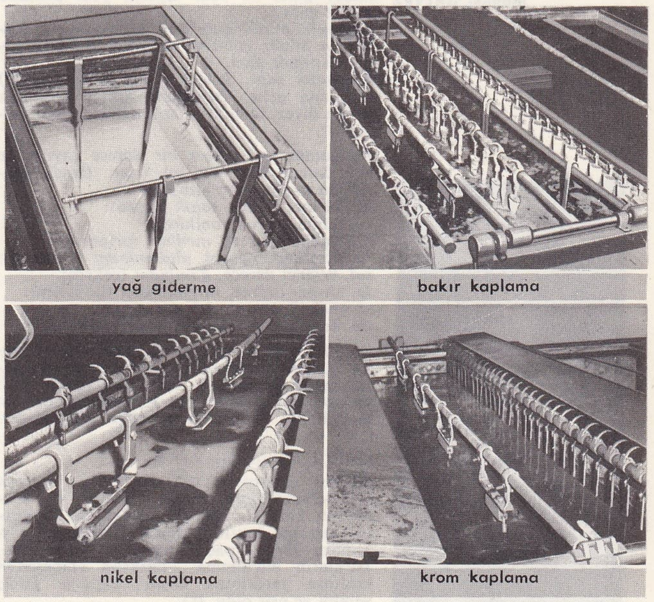

yağ giderme · bakır kaplama · nikel kaplama · krom kaplama

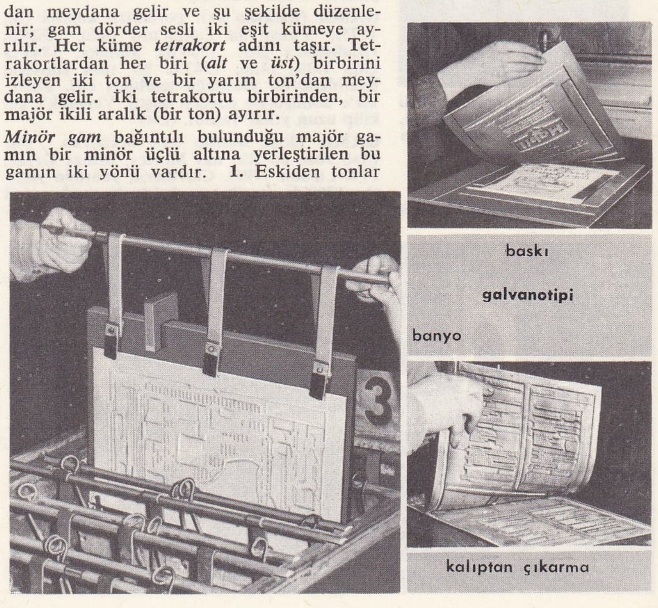

baskı

galvanotipi

banyo

kalıptan çıkarma

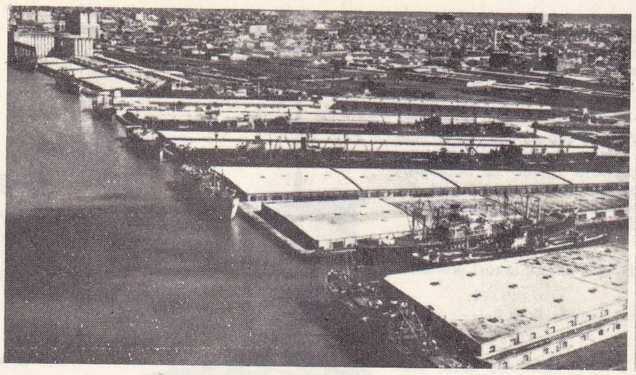

GALVESTON limanı

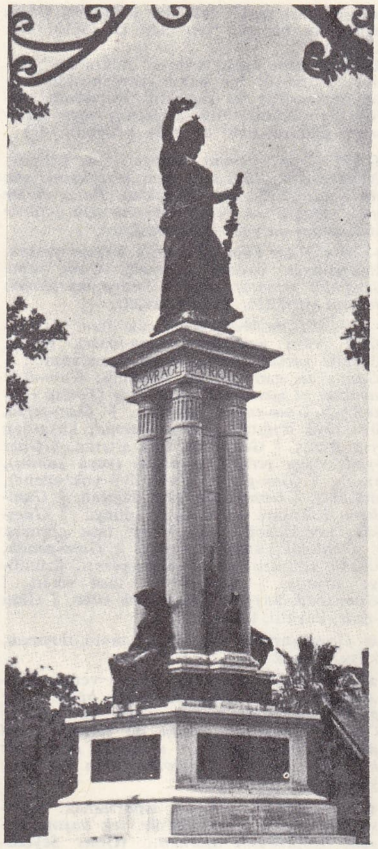

GALVESTON zafer anıtı

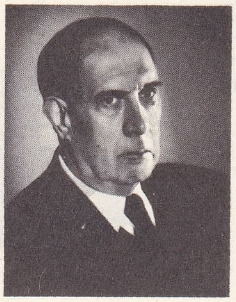

Manuel GALVEZ

Galya'lı savaşçı heykeli Calvet müzesi, Avignon-Fransa

ve yarım tonlar şu şekilde üleştirildi: 1 ton, 1/2 ton, 2 ton, 1/2 ton, 2 ton.

2. Klasik çağda, minör gamın dizilişi duygun nota değişime uğratılarak değiştirildi. Bütün gamlar başladıkları notanın adını alır.

On beş diatonik majör gam vardır: *do* majör gamı ve yedi diyezli, yedi bemollü majör gam.

Diatonik minör gamların da sayısı on beştir: *la* minör gamı ve yedi diyezli, yedi bemollü minör gam.

Kromatik gam. Sadece yarım tonlardan (12) meydana gelir. Genellikle çıkıcı kromatik dizide diyez, inici kromatik dizide bemol kullanılır.

Bu gamın her notası bir derece sayılır ve her derece özel bir ad taşır. Örnek olarak do majör gamı alınırsa:

do, birinci derece, *tonik* (eksen);
re, ikinci derece, *toniküstü;*
mi, üçüncü derece, *mediant* (ortanca);
fa, dördüncü derece, *altdominant* (altçeken);
sol, beşinci derece, *dominant* (çeken);
la, altıncı derece, *üstdominant* (üstçeken);
si, yedinci derece, *duygun nota;*
do, sekizinci derece, *oktav* ve *tonik* sayılır.

Bu klasik batı gamlarına bazı dıştan gelme gamlar eklenebilir, beş sesten meydana gelen pentafonik veya pentatonik gam ve özellikle Debussy'nin kullandığı tam ton dizimli altı sesli gam bunların arasındadır. (L)

GAM i. Denizc. Bk. GAMBA.

GAMA (Cristovao DA), portekizli kaptan (1516-Evora-Tigré 1542). Estavao da Gama'nın kardeşi. 1541'de kardeşinin Kızıldeniz seferine katıldı; sonra, Habeşistan piskoposu Dom Joâo Bermudes ile birlikte, Türklerin hücumuna uğrayan Habeşistan kralının yardımına koştu. Tigré'ye girdi; yenildi ve esir oldu. (L)

GAMA (Estavao DA), portekizli kaptan (öl. 1575), Vasco da Gama'nın oğlu. 1524'te Hindistan'a gitti. 1536'da Malaka, 1540'ta Goa valisi oldu. 1543'te bir türk filosunu Kızıldeniz'de yakmağa teşebbüs etti. Portekiz'e dönüşünde gözden düştü, Venedik'e çekilip uzun yıllar yaşadı. (LM)

GAMA (Jose Basilio DA), brezilyalı şair (Sao Jose do Rio das Mortes, Minas Gerais 1740-Lizbon 1795). Cizvitlerin yanında yetişti. 1759'da tarikatın kaldırılmasıyle sivil hayata geçti, Portekiz'e gitti, Pombal markisinin himayesine girdi. Başlıca eseri *Uruguay*'da, cizvit tarikatının İspanya ve Portekiz'e karşı ayaklanmasını anlatır (1769). (L)

GAMA (Vasco DA), portekizli denizci (Sines, Alentejo 1469'a doğr.-Koşin, Hindistan 1524). 1487'de kral Joâo II tarafından Afrika'yı dolaşarak Hindistan'a gidecek bir keşif seferinin yöneticiliğine tayin edildi; fakat ancak on yıl sonra, Talihli Manuel zamanında dört gemi ve yüz altmış tayfa ile yola çıkabildi (1497). Hiç bir zorlukla karşılaşmadan 22 kasım 1497'de Ümit burnunu aştı ve Afrika'nın doğu kıyısını izleyerek ilerledi. Sofala'ya yanaştı, Mozambik ve Quiloa (Kilva) karşısında (mart 1498), sonra da Mombasa ve Melinda'da demirledi. Gucarat asıllı bir kılavuz yönetiminde Melinda'dan Malabar kıyısına hareket etti, Calicut'a (mayıs 1498) ulaştı. Ülkenin prensi Zamorin'i Portekiz ile bir ticaret antlaşması imzalamağa ikna etti. 30 Ağustos 1499'da daha az tayfa ile Mogadisao ve Zanzibar yoluyle geri döndü. Portekiz'e varınca kral Manuel, Gama'yı Hindistan amiralliğine tayin etti. Cabral yönetiminde yirmi gemilik bir filo, Hindistan'da ticaret işletmeleri kurmak amacıyle hemen yola çıkarıldı; fakat gemiler rüzgâra kapılıp Brezilya kıyılarına sürüklendi (1500); sefer başarısızlıkla sonuçlandı. 1502'de kral bu defa Gama kumandasında yirmi bir gemilik yeni bir filo yolladı. Gama, Afrika kıyılarında Sofala ve Mozambik ticaret merkezlerini kurdu; Cabral'ın Hindistan'da Cananor kralıyle yaptığı antlaşmayı sağlamlaştırdı; Zamorin'in kırk portekizli tüccarın öldürülmesine gözyumması üzerine Calicut'u topa tuttu. Zamorin'in iktidarı yıkılınca Koşin kralıyle bir antlaşma imzaladı, Dekkan kıyılarında portekiz ticaret merkezleri kurdu ve Portekiz'in hâkimiyetini kabul ettirdi. 1503'te Lizbon'a dönünce yirmi yıl sessiz bir hayat sürdü. 1523'te Joâo III tarafından Hindistan kral naipliğine getirildi. Gama'nın yaptığı keşiflerin tarihi 1551'de Castanheda tarafından yazıldı: *Historia e Canquista da India* (Hindistan'ın Tarihi ve Fethi). Camoês, *Lusiadas* adlı eserinin konusunu bu kitaptan aldı. (L)

GAMALA. Esk. coğ. Filistin'de (Manasse aşireti) şehir, Aşağı Gaulanitis'in merkezi, Genesareth gölünün doğusunda. Vespasianus tarafından alındı ve tahrip edildi (68). Bugün, Suriye'de *Camleh* şehri. (L)

GAMALI sıf. (*gama*'dan *gama-lı*). Uçları sağa veya sola doğru kıvrılmış sembolik bir haçı belirtmek için kullanılır. (*Gamalı haç* birçok eski medeniyetlerce kullanılmıştı. [Ege, İran, Hint, Tibet, Çin v.b.] Genel olarak Güneş'i temsil ediyordu. Avrupa'ya da yayılan bu haç şekli bazı ortaçağ kiliselerinde sadece süsleme amacıyle yer aldı. 1905'ten sonra, Almanya'da bazı yahudi düşmanı grupların sembolü haline geldi ve ırkçılık ideolojisini temsil etti. Bu sebeple Hitler de gamalı haçı Alman Nasyonal-Sosyalist partisinin işareti olarak kullandı.) Ayrıca Bk. SVASTİKA. (L)

GAMAN. Bk. ÇAYIRKENT.

GAMASİDAE çoğl. i. Gözsüz uyuzböcekleri familyası; *gamasus*'ların benzerlerini kapsar. (Bu familyadaki böcekler her çeşit hayvan üzerinde yaşar; boyları çok küçüktür; bütün uyuzböceklerinde olduğu gibi erginlerine karşıt, kurtçuklarında sadece altı bacak vardı.) (L)

GAMASUS i. Yuvarlak, kör, küçük uyuzböceği. (*Gamasidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Gamasus*'lar bazen asalaktır; çoğu zaman böceklerden de yararlanır, taşıt olarak onların üstünde kaynaşır durur. Böylece gübreliklere ve diğer organik maddelere taşınır, orada beslenir. Gamasusların nemfleri (*Gamasus coleoptratorum*) uzun süre başlı başına bir tür sayılmıştır; bunlar bokböcekleri gibi çeşitli kınkanatlıların üzerinde çok sayıda bulunur. (L)

GAMBA i. («bacak» anlamında ital. k.). Ayakkabının yan yüzlerinin her biri. (M)

GAMBA i. (ital. k.). Denizc. Halat veya zincirlerin iyi toplanmamasından ileri gelen dolaşıklık ve burulma (*gam* da denir). *Gamba* (*gam*) *alma* (veya *gamlanma*), dolaşmış bir olta, ip veya zincirin düzlenmesini ve çözülmesini sağlama. (İplerin çoğu dolaşmağa yatkındır; bu gibi ipler, bir uçları serbest olarak tekne arkasından veya karada bir kazığın etrafında çekilir). || *Gamba almış zincir,* çipolu bir demir fundo edilirken (denize atılırken) zincirin çipoya sarılması hali. || *Halat gambası,* halatın bükülmesinden ileri gelen düğümlenme. || *Zincir gambası,* çift demir atan bir teknede, demirlerin aynı bordadan atılması yüzünden, zincirlerin birbirine dolaşması.

— Müz. Org'da 16, 8, 4 ayaklı olarak işlenen boru takımı. (Ağızlı olan boruların çapı oldukça dardır; keskin bir ses çıkarır.) Bk. VİYOLA.

— ANSİKL. Denizc. Eski gemilerde *gamba*'lar çarmıkların üzerine bağlıydı. Sonraları direğin etrafındaki üçleme halat çemberi denilen bir demir çembere bağlandı. En son madenî tekneli yelkenlilerde, gambalar ince demir veya çelik çubuktandır ve çanaklık çıkışı olan iskalaryaları taşır. Bunlara *ters gamba* da denir. (LM)

GAMBA, Gabon kıyılarındaki petrol yatağı. (L)

GAMBAIS, Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde (Mantes-la-Jolie idare çevresi) komün; 888 nüf. Neuville şatosu (XVI. - XVII. yy.). Kilisede, Michel Bourdin'in yap-

Saint-Chamas köprüsü

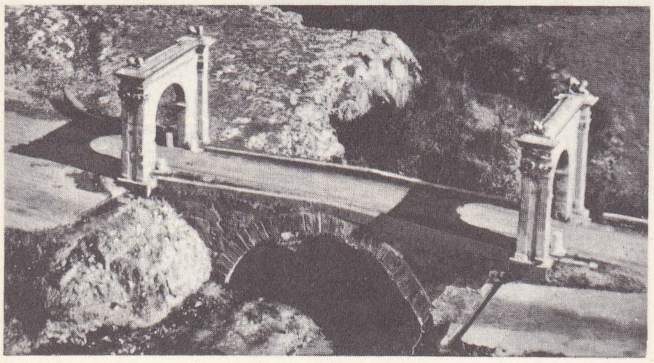

Foto. Anderson-Giraudon, Esperandieu (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

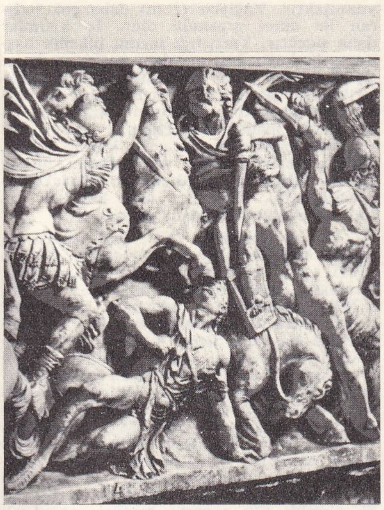

Galyalılarla Romalılar arasında savaş, bri mermer lahdin detayı Capitolino müzesi, Roma

tığı (XIII. yy.) mezar heykelleri. Landru cinayetlerini burada işledi. (L)

GAMBARA (Veronica), italyan kadın şairi (Pralboino, Brescia 1485-Correggio 1550). Ahlâkî nitelikleri ve bilgisiyle çağdaşları arasında ün kazandı. Correggio senyörü olan kocasının ölümünden sonra (1518) hayatını küçük devlet'inin yönetimi ve çocuklarının eğitimiyle geçirdi. Petrarca ve Bembo'yu örnek alarak mektuplar ve şiirler yazdı. (L)

GAMBEİLA veya **GAMBELA,** Kuzeydoğu Afrika'da köy, Habeşistan topraklarında Sudan'a bağlı bir girinti meydana getirir. Baro ırmağı kıyısında; 500 nüf. (L)

GAMBETTA (Léon), fransız avukatı ve siyaset adamı (Cahors 1838-Ville-d'Avsay 1882). Babası cenovalı bir yahudiydi. Paris barosuna yazıldı (1860), kısa zamanda Cumhuriyetçi partinin en iyi hatipleri arasında yer aldı. Belleville programını ortaya attığı 1869 seçimlerinde hem Paris, hem de Marsilya'dan seçildi, yasama organında cumhuriyetçi azınlığın başkanı oldu. Sedan'ın düşüşü (2 eylül) haberi üzerine imparatorluğun yıkıldığını ilân etti ve Jules Favre ile birlikte cumhuriyeti kurdu (4 eylül). Geçici Millî Savunma hükûmetinde içişleri bakanı oldu. Tours'daki Geçici hükûmet delegasyonunu (9 ekim) denetlemek için muhasara altındaki Paris'ten balonla ayrıldı. Tours'da İçişleri ve Savunma bakanlıklarını üstüne aldı. Freycinet'nin verdiği öğütlere uyarak direnme hareketini teşkilâtlandırdı, altı ay boyunca bu çalışmasını sürdürdü. Paris'in teslimi üzerine savaşa sonuna kadar devam etmeğe karar verdi. İmparatorluk görevlilerini aday listesinden çıkarmak istemesi yüzünden öteki hükûmet üyeleriyle anlaşmazlığa düşünce, içişleri bakanlığından uzaklaştırıldı, bunun üzerine istifa etti (6 şubat). Bununla beraber seçimlere girdi, dokuz idare bölgesinde birden seçildi. Barış antlaşmasını imzalamayı reddetti ve Alsace-Lorraine'in bırakılmasından sonra (2 temmuz), aşırı solda yer alarak Cumhuriyetçi birliği yönetti, kralcılara karşı Thiers'i tuttu; cumhuriyetin baş propagandacısı oldu ve *République Française* gazetesini kurdu (5 kasım 1871). Kralcıların *Ordre moral* (Ahlâk düzeni) koalisyonu ile iktidara getirdikleri (24 mayıs 1873) Mac-Mahon, Thiers'in yerine geçince, Gambetta çoğunluğu sağcılardan meydana gelen meclisin dağıtılması ile Kurucu meclisin toplanması yolunda mücadeleye girişti, senatoda da cumhuriyetçilerin çoğunluğu sağlamasını başardı. 1875 Anayasa kanunlarını onaylattığı gibi milletvekili seçimlerinde Paris, Lille, Marsilya ve Bordeaux'dan seçildi.

16 Mayıs 1877 hükûmet darbesi sırasında cumhuriyetçi direnişin başına geçti, sol cephenin birliğini yeniden kurdu, seçim kampanyasında, 16 mayısı protesto etmiş olan 363 milletvekilinin yeniden seçilmesi konusu üzerinde durdu. Cumhuriyetçiler seçimi ezici bir çoğunlukla kazandılar. Mareşal, bakanlığa Dufaure'u getirerek duruma boyun eğdi. Hem Dufaure'un hem de öteki bakanların çok iyi dostu olan Gambetta, «gizli bir iktidar» uygulamakla suçlandı. Mac-Mahon'un istifasından (30 ocak1879) sonra Cumhurbaşkanlığına adaylığını koymaktan kaçındı ve Jules Grévy'yi seçtirdi. Kendisi de Meclis başkanlığına geçti. Fakat, Grevy'nin güvensizliği ve Ferry'nin düşmanlığından dolayı 1881 yılına kadar iktidardan uzakta tutuldu ve seçimlerde, kendi grubunun (Cumhuriyetçi birlik) başarıya ulaşmasından sonra bir hükûmet kurabildi (14 kasım). Ama öbür grup başkanlarının hükûmete katılmayı reddetmeleri üzerine iktidarı çok kısa sürdü. Savaş istemekle (Mısır'da ingiliz ve fransızların birlikte harekete geçmesinden yanaydı) ve hürriyetleri kısıtlamakla suçlandırıldı, 27 ocak 1882'de, bir Anayasa reformu tasarısı görüşülürken, bir sağ ve sol koalisyonu tarafından iktidardan düşürüldü, yerini Freycinet aldı. (L)

GAMBİER (James, baron), ingiliz amirali (Bahama adaları 1756-Londra 1833). 1807'de Kopenhag'a karşı yapılan baskını başarıyla yönetti ve danimarka donanmasını

Yukarı İmparatorluk devrinde **GALYA**

Aşağı İmparatorluk devrinde **GALYA**

Yukarı İmparatorluk devrinde **GALYA** (I. - III. yy.)

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

GALYA

Janus mabedi, Autun

Arroux'nun kemerli kapısı, Autun

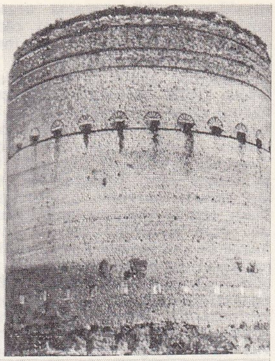

Vésone kalesi, Périgueux

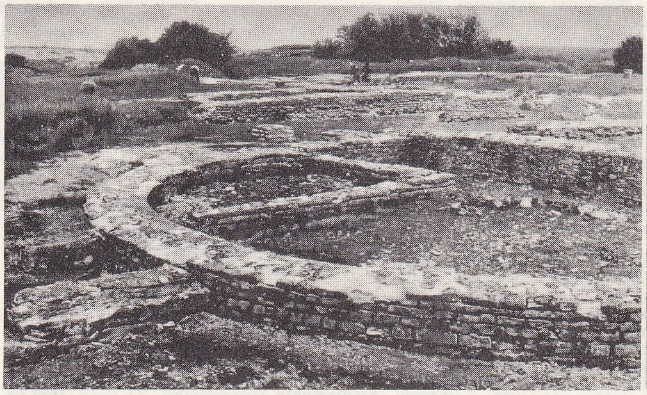

GALYA Alésia'da kilise kazıları

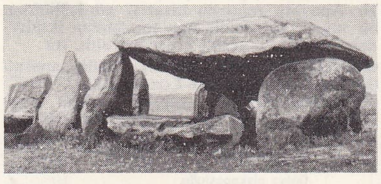

GALYA Carnae dolaylarında dolmen

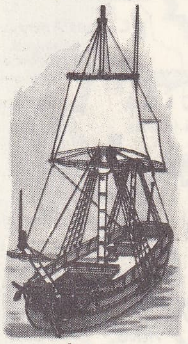

galyot

teslim olmak zorunda bıraktı. Buna karşılık 1808'deki beceriksizliği, astı olan amiral Cochrane'ın, Aix adasındaki fransız filosunu yok etmesine engel oldu. (L)

GAMBİER adaları, Fransız Polinezya'sında takımadalar, Tuamotu'nun güneydoğusunda. İdare merkezi, Mangareva adasında *Rikitea.* Takımadaları meydana getiren yirmi kadar adadan en büyüğü olan Mangareva, volkanik asıllıdır. Kıyıda kahve ağaçları, yumrukökler, hindistancevizi ve ekmek ağaçları yetiştirilir.

— Tar. Adaları 1797'de bulan kaptan Wilson, amiral Gambier'nin adını verdi. 1834'te katolik misyonerler Mangareva adasına yerleştiler. 1844'te başkanları, Fransa'nın himayesini istedi ve otuz yıl süreyle P. Laval, adalarda gerçek bir diktatörlük uyguladı. Almanların yerleşmesini önlemek için 1881'de Fransa adaları ilhak etti. 1963 te takımadanın birçok atolünde füze deneme üssü yapımına girişildi. İki mercan adası Muruora ve Fangataufa, Fransa'nın nükleer cihaz araştırmaları için düzenlendi ve Büyük Okyanus Deney merkezinin bir bölümü oldu. (L)

GAMBİN i. (fr. *gambine*). Kim. Bk. NİTROZONAFTOL.

GAMBİYA, Batı Afrika'da ırmak, Atlas okyanusuna dökülür; 1 130 km. Futa-Calon'dan doğar ve birçok kol aldığı geniş bir alüvyon vâdisiyle okyanusa ulaşır. Britanya arazisinde, girişi kolay geniş bir haliçle son bulur. (L)

GAMBİYA, Batı Afrika'da devlet, Commonwealth üyesi, Gambiya ırmağının aşağı çığırının her iki yakasında uzanan dar bir arazi üzerinde; 10 700 km²; 330 000 nüf. Başkenti, *Bathurst* (280 900 nüf.). Kıyılar yakınında iklim, özellikle aralıktan mayısa kadar süren kurak mevsimde nispeten serin ve yumuşaktır. Yağışlar (1 m) daha çok haziran ile ekim arasında olur. İç kısımlar daha sıcaktır. Yerfıstığı tarımı ülkenin başlıca gelir kaynağını meydana getirir ve komşu ülkelerden gelen mevsimlik işçilerin çalıştırılmasını gerektirir; aynı zamanda da başle sınırlanmıştır. Nüfusun beşte ikisini lıca ihraç maddesidir. Palmiye cevizi, deri ve post, balmumu, ek gelir kaynaklarıdır. Sanayi, yerfıstığından yağ çıkaran birkaç fabrika, dokuma tezgâhları ve çömlekçilik. Mandinglerle, Voloflar, geri kalanını ise Fula ve Diolalar meydana getirir.

— Tar. Portekizliler (XV. yy.), sonra da ingiliz kolonları (altın arayıcıları, XVI. - XVII. yy.) tarafından taranan Gambiya, Versailles antlaşmasıyle İngilizlere verildi (1783); Sainte-Marie adasında bir ingiliz ticaret merkezi kurulmasıyle (1816) zenginleşmeğe başladı. Sierra Leona'ya bağlanan (1821-1843), sonra ingiliz sömürgesi olan Gambiya, 1866'da West African Settlements'in bir bölümünü meydana getirdi ve sonra yeniden muhtariyetine kavuştu (1888). Fransız-İngiliz antlaşmalarıyle (1889), Senegal ile ortak sınırlar kesinleşti. 1894'ten 1902'ye kadar Gambiya (Sainte-Marie adası dışında) bir himaye bölgesi oldu. 1954'te, 1915 Anayasasındaki liberal anlayışta bir değişiklik yapıldı (ilk yasama meclisi seçimleri). 1960'ta kabul edilen yeni anayasa uyarınca bir Yürütme meclisi ve 27'si seçimle işbaşına gelen 33 üyeli bir Yasama meclisi kuruldu.

4 Ekim 1963'te, Gambiya, başbakan Dauda Kariba Javara'nın yönetimi sırasında içişlerinde tam muhtariyete kavuştu. Commonwealth'te kalmakla beraber, 18 şubat 1965'te tam bağımsızlığını kazandı. Aynı yılın kasım ayında, cumhuriyet rejiminin kurulmasını öngören tasarının bir referandum sonucunda reddedilmesi, ülke çoğunluğunun monarşi rejiminde kalarak Büyük Britanya ile ilişkilerini devam ettirmek istediğini ortaya koydu. Elizabeth II, ülkenin hükümdarı olarak kaldı. Mayıs 1966'da, D.K. Javara'nın partisi olan People's Progressist party (Halk Terakki partisi) seçimleri kazandı. Senegal ile birleşme tasarıları (Sene-Gambiya) henüz olumlu bir sonuç vermediyse de, Léopold Sedar Senghor'un ziyareti (nisan 1967), Dakar ile Bathurst arasında, iki ülkenin bütün alanlarda işbirliği yapmasını sağlayacak bir ortaklık anlaşması yapılmasıyle sonuçlandı. (L)

GAMBOA (Federico), meksikalı yazar ve diplomat (Mexico 1864-ay.y. 1939). Hikâyeleriyle ün kazandı: *Suprema Ley* (En Büyük Kanun) [1896]; *Santa* (Ruhsal) [1903]; *La Llaga* (Yara) [1910]. Fransız natüralizminin etkisinde piyesler de yazdı: *Divertirse* (Eğlence) [1894]; *La Venganza de la Gleba* (Bir Avuç Toprağın İntikamı) [1905]; *Entre Hermanos* (Kardeş Kardeşe) [1928]. Beş ciltlik hatıraları *Mi Diario* (1907-1938) başlığıyle yayımlandı. (L)

GAMBOT veya **GANBOT** i. (ing. *gunboat'*-tan). Bir veya birkaç topu olan ve memleketimizde genellikle karaya yakın sularda; bazı yabancı ülkelerde de akarsularda kullanılan küçük boyda savaş gemisi.

— ANSİKL. *Gambot*'lar XIX. yy.da, ilkin yelkenli, sonraları buharlı küçük gemilerdi ve daha çok sömürgelerde kullanılırdı. Afrika'nın ve Çinhindi'nin akarsu ve göllerin-

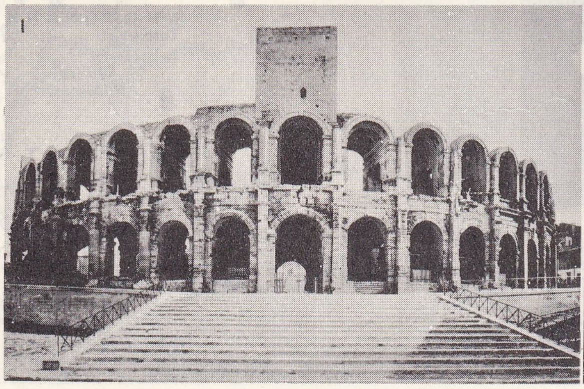

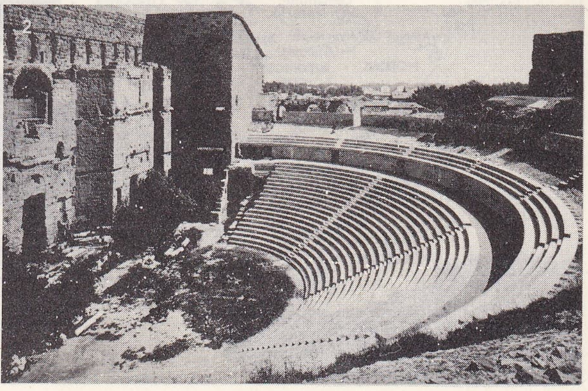

GALYA solda, Arles amfiteatrı; sağda, Orange tiyatrosu

Foto. LAROUSSE

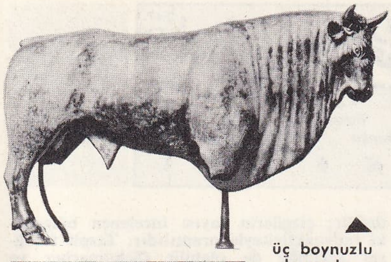

▲ üç boynuzlu bronzdan boğa, Besançon müzesi

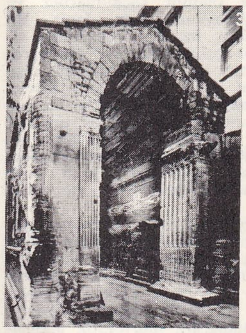

Galya-Roma medeniyeti

Carpentras zafer takı

de kullanılmış ve çok etkili olmuştur. (L)

GAMBREİON, Mysia'da Karkasos çayı yakınında şehir, Bergama'nın kuzeybatısında, Apollonis yolu üzerinde. M.Ö. 400'e doğru bir pers hükümdarı tarafından idare edilirken M.Ö. 399'da bazı komşu şehirlerle birlikte İspartalılar'ın safına geçti. Eski yazıtlardan anlaşıldığına göre şehirde Thesmophorion ve Lokhia Artemis tapınağı vardı. (M)

GAMBRİNUS (veya **CAMBRİNUS**), bir brabant efsanesine göre, Charlemagne zamanında yaşayan ve bira yapımını ilk olarak bulan kral. (L)

GAMBSHEİM, Fransa'da Bas-Rhin idare bölgesinde (Strasbourg idare çevresi) komün, Ren yakınında, Strasbourg'un kuzeydoğusunda; 2 384 nüf. Modern kilise. Burada Ren'in yatağının değiştirilmesi tasarlanmıştır. (L)

GAMBUSİA i. Yumurtası karnında açılan kemikli balık. Anayurdu Amerika'dır. Birçok türleri (*Gambusia Affinis* ve *G. Holbrooki*) akvaryumda beslenir veya sivrisineklere karşı bataklıklarda üretilir. (Dişlisazangillerden.) [L]

GAMELAN i. (cava dilinde *gamel,* âlet, çalgı'dan). Kuruluşu veya ıskalası ikinci bir terimle (*gamelan angklung, gamelan gong, gamelan salendro* v.b. gibi) belirtilen indonezya orkestrası.

— ANSİKL. Bu orkestra bronz çalgılardan (gonglar, metalofonlar, kailofonlar), pek nadiren de keman, flüt veya obua'dan meydana gelir. Orkestranın çalgıları *cantus firmus*'u duyuruş biçimine göre topluluklara ayrılır ve cantus firmus'u ya belirtir, ya değiştirerek çeşitlendirir ya da bağımsız bir motif çalar. Varlıkları XVI. yy.dan beri bilinen *gamelan*'lar Avrupa'ya XIX. yy. da geldi (1889). [L]

GAMELİA çoğl. i. (yun. *gamos,* evlenme'den). Esk. Yun. Nişanlı erkeğin oymağının üyeleri için verdiği sungu ve düzenlediği düğün yemeği. ‖ Düğün eğlencelerinin genel adı. (L)

GAMELİN (Maurice Gustave), fransız generali (Paris 1872-ay.y. 1958). Marne meydan muharebesinde Joffre'un yanında önemli rol oynadı. 1915'te yarbay rütbesiyle Başkumandanlık karargâhında 3. şube müdürü oldu. 1916'da Tugay kumandanlığı yapmak üzere bu görevden ayrıldı. Sonra tümen kumandanı oldu. Suriye'de general Sarrail'in yardımcısı olarak (1925) Fransız Doğu Birlikleri kumandanlığında bulundu ve Cebeli Druz bölgesinde güvenliği sağladı (1925 - 1927). 1930'da Yüksek Harp konseyine girdi ve 1935'te Ordu Genelkurmay başkanlığına geçti. 1938'de Millî Savunma Genelkurmay başkanı oldu. 1939'da Fransız-İngiliz Kuvvetleri başkumandanlığını yaptı. 1940 Mayısında savaş planının başarısızlığa uğraması üzerine 19 mayısta yerine Weygand geçti. Eylül 1940'ta yenilginin sorumlusu olarak tutuklandı ve Riom Yüksek divanında muhakeme edildi ve Portalet'de göz altına alındı. 1943'te Almanların isteği üzerine Almanya'ya nakledildi. 1945'e kadar orada esir olrak kaldı. 1946-1947'de *Servir* (Hizmet Etmek) başlığı altında hatıralarını (3 cilt) ve 1954'te Marne harekâtı ve zaferini anlatan *Manoeuvre et Victoire de la Marne* adlı eserini yayımladı. (L)

GAMELİON i. (yun. *gamos,* düğün'den). Attike yılının yedinci ayı (ocak-şubat). [Bu ayda birçok çift evlenirdi.] (L)

GAMERGU'LAR, Çat'ın güneydoğusunda Maiduguri dolaylarında yaşayan karaderili Bornu halkı. Sayıları 1 200 kadardır ve tarımcılıkla uğraşırlar. (L)

GAMET i. (yun. *gamos,* evlenme'den fr. *gamète*). Biyol. Erkek veya dişi üreme hücresi.

— Bot. *Gamet devresi,* bitkilerin çiçek açma devrelerinden biri. Bir bitkinin çiçeklenmesinde üç devre vardır: ısı devresi (*termofaz*), ışık devresi (*fotofaz*), gamet devresi (*gametofaz*). ‖ *Gamet kesesi,* protoplazmasının bölünmesiyle gametleri doğuran ve bunları küp gibi içinde barındıran organ.

— ANSİKL. Üreme bezlerinde (gonadlar) oluşan *gamet*'lerin büyüklüğü son derece değişiktir. Bazı mantarlarda olduğu gibi aynı büyüklükte olan gametlere eşgamet denir. Hemen her zaman, erkek gamet dişi gametten küçüktür. Ayrıca birincisi genellikle hareketli, ikincisi hareketsiz olur ve erkek gamet, üzerindeki bir veya birçok kamçı sayesinde kolayca yer değiştirebilir. Erkek ve dişi gametin birleşmesinden, yeni bir birey meydana gelir. Hayvanlarda erkek gamete *spermatozoit,* dişi gamete *yumurta* denir. Bitkilerde ise erkek üreme hücresine *anterozoit,* dişi üreme hücresine *oosfer* adı verilir. Bk. DÖLLENME.

Diploid organizmalarda, döllenme sonucunda diploid hücreler oluşsa da gametlerdeki kromozomların sayısı haploiddir. Gametler, meyoz bölünme adı verilen karmaşık bir süreçle başlangıç hücrelerinden (goni) meydana gelir. [L]

GAMETANJİ i. (fr. *gamétangie*). Her iki cins (erkek, dişi) gametanjlarının gamet meydana getirmeden, doğrudan doğruya birleşip kaynaşmaları şeklindeki döllenme tarzı: *Gametanji bazı mantar ve suyosunlarında görülür. Zt.* MEROGAMİ. (L)

GAMETLİ sıf. (*gamet*'ten *gamet-li*). Gametli olan; gamet oluşturan.

— Biyol. *Gametli bitki.* Bir spordan doğan ve gametleri meydana getiren organizma. Ardışık döl değişikliği geçiren bitkilerde görülür.

— ANSİKL. Biyol. *Gametli bitki*'nin herhangi bir hücresi, bir gametin taşıdığı kadar, yani $2n$ kromozomlu yumurtadan doğan hücrelerin kromozom sayısının yarısı (n) kadar kromozom taşır. Onun için gametli bitkiye *haploid,* onu meydana getiren hücreler topluluğuna da *haplofaz* denir.

Damarlı çiçeksiz bitkilerin (sporlu bitkiler) gametli bitkisine *önçim* (portal) adı verilir; önçim iki eşeyli olabileceği gibi (eğreltiotları) bir eşeyli de olabilir (atkuyrukları). Çiçekli bitkilerde erkek gametli bitki çiçektozu borusu, dişi gametli bitki ise embriyon kesesi (kapalıtohumlular) veya endosperm (açıktohumlular) şekline dönüşür. Kara yosunlarında ise, tam tersine, sporogon dışında, bütün bitki, gametli bitki şeklindedir. Bazı ciğeryosunlarıyle çeşitli kırmızı veya esmer suyosunlarında gametli bitki ile sporlu bitki büyüklük ve süre bakımından aşağı yukarı eşit durumdadır. (L)

GAMETOFAZ i. (fr. *gamétophase*). Bk. GAMET *devresi.*

GAMETOGENEZ i. (fr. *gamétogenèse*'den). Biyol. Gametlerin oluşumu. Bk. OVOGENEZ, SPERMATOGENEZ. (L)

GAMETOSİST i. (fr. *gamétocyste*). Gregarinalarda bir gamont çiftinin çevresinde oluşan kist. Bunun içindeki gamontların birinden erkek, diğerinden dişi gametler meydana gelir. (Bu takdirde kistin içinde «gamet karması» ve gamet birliği yer alır.) [L]

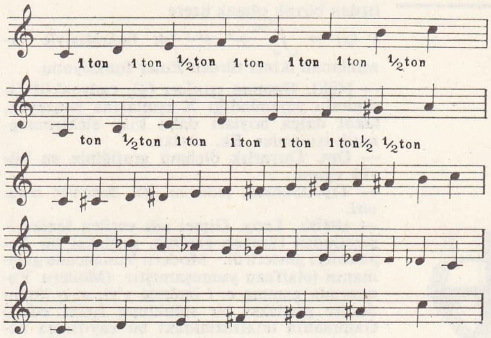

gamlar

GAMETOSİT sıf. ve i. (fr. *gamétocide*'-den). İnsan kanındaki bütün gamontları tahrip edebilen veya bu gamontların sivrisinekte sporlanmasını önleyebilen bir sıtma ilâcı için kullanılır. (Gametosit ilâçlar, sentez yoluyle elde edilen ilk sıtma ilâçlarıdır. Başlıcaları: pamakin, primakin ve metoksi - 6 [dietilamino - 3 propilamino] - 8 kinolein'dir ve hepsi de amino- 8 - kinoleinler kimyasal grubuna dahildir.) [*Eşanl.* SPORONTOSİT.] (L)

GAMETOSİT i. (fr. *gamétocyte*). Biyol. Gametleri doğuran unsur. *Eşanl.* GAMONT. (L)

GÂMIZ sıf. (ar. *ğamż*'dan *ğâmıż*). *Esk.* Kolayca anlaşılamayan, gizliliği olan (söz). ‖ *Sual-i gâmız,* belirsiz soru.

◆ **Gâmıza** i. *Esk.* Gâmız'ın dişili. (M)

GAMİNG, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) komün, kalkerli Ön Alplerde, Tuna vâdisinin güneyinde; 4 400 nüf. XIV. yy.dan kalma kilise yıkıntıları. (L)

GAMLAKARLEBY, Kokkola şehrinin isveçce adı. (L)

GAMMA i. Leng. Yunan alfabesinin üçüncü harfi. Bk. ANSİKL.

— Böcekbilim. Kanatlarındaki benekler gamma harfine benzediği için çeşitli kelebeklere verilen ad. (Msl. *Beyaz gamma, Polygonia C. album, Phyotometra gamma.*)

— Fiz. Gazlarda, sabit basınç altındaki ısınma ısısının sabit hacim altındaki ısınma ısısına oranını gösteren sembol:

$$\gamma = \frac{Cp}{Cv}.$$

‖ Jeofizik araştırmalarında çok kullanılan, 10^{-5} gauss değerindeki magnetik indükleme birimi.

— Foto. Işığa duyarlı bir tabakanın kontrast etkenini gösteren sembol. Bk. DUYARLIK *ölçümü.*

— Mat. Γ (*x*)[«*x*»in *büyük gamma* fonksiyonu], $x > 0$ veya *x*'in gerçel kısmı sı-

Vasco da GAMA

Foto. LAROUSSE

fırdan büyük olmak üzere

$\Gamma(x) = \int_0^\infty e^{-t}\, t^{x-1}\, dt$ bağıntısıyle tanımlanan ikinci türden Euler fonksiyonu.

— Nükl. *Gamma ışınları* (γ), radyoaktif cisimlerin yayımladığı X ışınlarına benzeyen, fakat dalga boyları daha kısa elektromagnetik ışınımlar. Bk. ANSİKL.

— Opt. Duyarlık ölçümü grafiğinin en büyük eğimi.

— Tıp. Gamma tedavisi. Bk. RADYUM *tedavisi*.

— ANSİKL. Leng. Gimel adı verilen fenike işaretinden türeyen *gamma*, gırtlaksı bir kapantılıyı gösterirdi. Modern Yunancada gammanın telaffuzu yumuşamıştır. (Modern Yunancada gamma *e, i* önünde *y*'yi, *a, o* önünde ise gırtlaksı bir soluklu işaret eder.) Gammanın telaffuzundaki bu zayıflama bazı eski yunan lehçelerinde bile görülür.

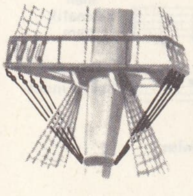

gamba (denizc.)

— Nükl. *Gamma ışınları*'ndan tıpta, metalürjide ve biylojide yararlanılır. Tıpta, kanserli urların tedavisinde kullanılır. γ ışınları, ya radyoaktif kobalttan (kobalt bombası) ya da bir betatron veya diğer hızlandırıcılardan elde edilir. Daha çok enerji taşıdığı ve maddelerin içinde daha derine indiği için, bazen X ışınlarına tercih edilir. Bu sebepten madenlerin radyografisinde de bu ışınlardan faydalanılır. Kobalt bombaları, bir maden kütlesinin içindeki çatlakları bulmakta da kullanılabilir.

γ ışınları, radyoaktiflik kalıntısı bırakmadan canlı hücreleri öldürür. Gıda maddelerinin sterlize edilerek saklanmasında, bu özellikten yararlanılır. γ ışınlarına tutulan patatesler, besleyici değerini kaybetmediği halde bir daha filizlenemez. γ ışınlarının çeşitli bilimlerdeki uygulama alanının sayısı gün geçtikçe artmaktadır. (L)

GAMMA-ANSEFALOGRAFİ i. (fr. *gamma-encéphalographie*). Bir radyoaktif izotop şırınga edildikten sonra tümbevindeki «gamma» radyoaktivitesinin ölçülmesine dayanan muayene metodu.

— ANSİKL. Bugün çeşitli maddelerin izotopları (iyot, civa, bizmut v.b.) *gamma-ansefalografi*'de kullanılabilmektedir. Damara şırınga edilen madde beyne ulaştıktan sonra beyindeki dağılışı, yoğunluğu ve kalma süresi ölçülür. Elde edilen sonuçlar izotopun cinsine, beyindeki dolaşımın durumuna, beyin hücrelerinin yoğunluğuna ve belki de bu hücrelerin metabolizmasına bağlıdır. Beynin herhangi bir yerindeki bir anormallik radyoaktif çizicinin çizgisinde bozukluğa sebep olur, dolayısıyle durum kayıt âletinden anlaşılır. Yazıcı âlet hastanın kafatasına uygulandığında bir titreşim grafiği elde edilir ve bunun üzerinde, varsa, aşırı çalışmakta olan odak kendini gösterir.

Hasta için herhangi bir rahatsızlık ve tehlike doğurmayan gamma-ansefalografi, beyindeki iyi veya kötü tabiatlı urların yerini tespit etmek için kullanılan kıymetli bir yöntemdir. (L)

GAMMA - ANSEFALOGRAM i. (fr. *gamencephalogramme*). Gamma - ansefalografi ile elde edilen grafik. (L)

GAMMAGLOBÜLİN i. (fr. *gammaglobuline*). Kim. Biyol. ve Ted. Kan plazması proteini. Molekül ağırlığı çok yüksek olan bu madde antikorların maddî dayanağıdır: gammaglobülin, elektroforezde, serum - albümin ile alfa ve beta globülinlerden sonra en yavaş yer değiştiren proteindir.

— ANSİKL. *Gammaglobülin* ancak elektraforez sayesinde diğer globülinlerden ayırt edilebilir. Organizmada özellikle retikülo-endotelyal sistemde oluştuğu sanılıyor. An-

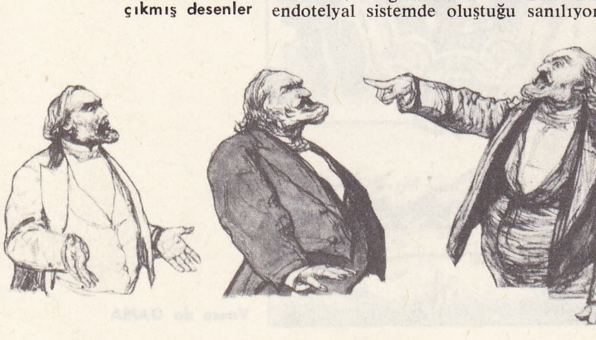

Léon GAMBETTA «Illustration»da çıkmış desenler

GAMBİYA haritası

tikorların mahiyetiyle ilgili fiziko-şimik ve fizyopatolojik sonuçlara, gammaglobülinin incelenmesinden elde edilen bilgilere göre, gammaglobülin «antikor olayı»nın, dolayısıyle bağışıklığın maddî dayanağıdır. Bu düşünceyle, gammaglobülin, antibiyotiklerin etkisiz kaldığı veya çok etki gösterdiği bazı hastalıkların tedavisinde önleyici tedbir olarak kullanılmaktadır.

Kas yoluyle şırınga edildiği zaman kızamık, yalancı kızamık ve boğmacada gözle görülür bir hafifleme sağlar: suçiçeğinde, kızılda, ve çocuk felcinde daha az etki gösterir. (L)

GAMMAGRAFİ i. (fr. *gammagraphie*). Sanayide kullanılacak donuk maddelerin iç yapısını, radyoaktif maddelerin yayınladığı γ ışınlarıyle inceleme veya analiz usulü: *Gammagrafi, döküm parçalarını tahrip etmeden kontrol etmekte kullanılır.* (Birçok uygulama alanında gammagrafi radyografinin yerini almaktadır.)

— Metalürji. Bk. ANSİKL.

— Tıp. «İşaretli moleküller» kullanmak suretiyle bazı organların patolojik durumunu ortaya çıkarmağa yarayan teşhis metodu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Metalürji. *Gammagrafi*, mekanik parçaların yapısındaki malzeme eksikliği, yoğunluk farkları, aşırı kalınlık gibi bazı hataların bulunmasında, yavaş yavaş X ışınlarıyle radyografi tekniğinin yerini almaktadır. Bu teknikte, ışınları yayan ve ışınlandırma ile bir atom pilinden elde edilen sunî radyoaktif bir element, radyoaktif kaynak olarak kullanılır. Radyoaktif element kurşundan yapılmış koruyucu bir kap içine yerleştirilir ve çalışmalar uzaktan teleyle idare edildiği için, çalışanların ışınımdan etkilenmeleri önlenir. Gammagrafinin bazı üstünlükleri vardır: tesis ucuza mal olur ve taşınabilir, herhangi bir şantiyede kullanılabilir, bazı parçalar (borular) kolaylıkla kontrol edilebilir ve γ ışınları incelenecek parça içine X ışınlarından daha kolay girer.

Günümüzde, farklı enerji ve şiddetteki sunî radyoaktif kaynaklar çok ucuza elde edilir ve kontrol edilecek maddenin cinsine, kalınlığına ve istenilen hassasiyet derecesine göre bu kaynaklar arasında bir seçim yapmak imkânı vardır. En çok kullanılan radyoaktif elementler, radyoaktif (deviri 5,3 yıl), radyoiridyum (70 gün) ve radyosezyum'dur. Gammagrafinin uygulama şekli, X ışınlarıyle radyografi tekniğine çok benzer.

— Tıp. İçine radyoaktif atom sokulan bir molekül (bk. RADYOAKTİF İZOTOPLAR) aracılığıyle canlı bir organizmada bu molekülün geçtiği yerler incelenebilir. G. Hevesy, 1923'te, bir kurşun izotopu olan toryum B'yi kullanarak bitkilerde bu cismin geçirdiği değişimleri inceledi. Bu metot, asıl canlı organizmalarda tabiî olarak bulunan, dolayısıyle zararlı radyoaktivite ve zehir etkisi göstermeyen radyoizotop elemanlar kullanılmağa başlandıktan sonra büyük önem kazandı. Molekülleri «işaretleyen» radyoizotoplar gamma ışınları yayar (metodun adı da buradan gelir). Fakat bu ışınların araştırılması bazı teknik zorluklar doğurur. Klasik radyografide ışık kaynağı bir nokta şeklinde olduğu halde, gammagrafide, ışınım kaynağı incelenen organın kütlesiyle karışır. Bu yüzden görüntünün, özel bir bulucu yardımıyle nokta nokta tespiti gerekir; anklosakson bilginleri bu işleme, inceden inceye araştırma veya televizyonla görüntü inceleme anlamına *scanning* derler. Bulucu âlet, incelenen organın yalnız bir noktasından ışın alacak şekilde yapılmış bir sayaçtır. Sayacın alıcı kısmında, tek yarıklı veya incelenen noktaya yönelebilen çok kanallı (odaklı) bir kolimatör bulunur. Tespit magnetik olabilir; pırıltı tespiti (*sintigram*) denilen bu usulde, bir ibre, bulucu âletin aldığı tepkilerin etkisiyle hareket geçer, radyoaktivitenin bulunduğu noktalar birbirine yakın çizgiler halinde kaydedilir; çizgilerin sayısı incelenen bölgedeki radyoaktiviteyle orantılıdır. Tespit fotoğraf şeklinde de olabilir (Schumacher ve Frost); buna *fotogammagram* denir. Bu usulde, bulucu âlet, incelenen organdan aldığı ışıklı spotu çekilmemiş bir radyografi üzerine yöneltir, organın görüntüsü klişe üzerine üst üste çıkar. Sintigram, incelenen bölgenin radyografisi üzerinde bir çeşit üst üste basım şeklinde belirir; organın tümüyle birlikte radyoaktif moleküllerin yoğun olduğu yerler de resim üzerinde görülür. Bu metodun uygulandığı alan daha çok tiroit, karaciğer, dalak ve sinir sistemidir.

Tiroit, gammagrafiyle tam incelenen tek organlardan biridir. Gammagrafinin tiroit patolojisinde vaz geçilmez bir araştırma aracı olduğu söylenebilir. Bunun için radyoizotop olarak iyot 131 (veya çocuklarda iyot 132) kullanılır. Bu usulle tele-otoradyografi veya fotogammagrafi, morfolojik anomaliler, guvatrlar, kistler, urlar, zehirleyici adenomlar hakkında çok değerli bilgiler elde edilir. Ayrıca insan vücudunun baştan aşağı taranması tiroit urunun sebep olabileceği metastazları da ortaya çıkarır.

Karaciğer, toplardamara koloidal altın (Stirett, Yuhl ve Lassen) veya radyoiyotlu (131 veya 125) bengal pembesi yahut teknetyum sülfat şırınga edilerek incelenir. İncelemenin değişik yönlerden (önden, arkadan, yandan) birçok defa yapılması gerekir. Böylece karaciğerin biçimindeki ve duruşundaki değişiklikler incelenebildiği gibi, diğer usullerle anlaşılmasına imkân olmayan karaciğer içi oluşumlar (apseler, kistler, urlar veya metastazlar) da incelenir.

Dalağa gelince, bu organın alyuvarları yok etmekteki rolünü incelemek ilgiye değer. Ağır kansızlık hallerinde, dalakla karaciğerin resimleri karşılaştırılarak, bir dalak çıkarma ameliyatına ihtiyaç olup olmadığı işaretli alyuvarlardan anlaşılabilir.

Sinir sistemi'ni incelemek için kullanılan radyoaktif madde genellikle iyot 131 ile işaretli insan serum - albüminidir. Gammagrafi beyinde bir urun yerini bulmayı kolaylaştırır; ameliyat öncesi bir *gamma-ansefalografi* ise çok önemlidir. Bel hizasında omurilik örümceksi zarının altındaki kısımların sintigrafisi, omurilik basınçlarını, omurilik içi veya omurilik zarı urlarını, disk fıtıklarını ortaya çıkarmağa yarar.

Gammagrafi, özellikle klasik radyoloji yoluyle tamamen araştırılamayan iç organların incelenmesinde yeri doldurulamaz bir bilgi kaynağı olarak düşünülebilir. (L)

GAMMAMETRE veya **GAMMASKOP** i. (fr. *gammamètre*'den veya *gammascope*). Nükl. Gamma ışınlarını bulan âlet. (L)

GAMMARİDAE çoğl. i. Amfipod kabuklular familyası. (Bunlarda yedi tane serbest göğüs bölütü, bölütlerin her birinde bir çift bacak normal yapılı bacakları taşıyan gayet belirgin altı bölütlü iyice gelişmiş bir karın kısmı bulunur.) [L]

GAMMAZ sıf. ve i. (ar. *ġamz*, göz kırpma'dan *ġammāz*, göz kırpan). Arabozuculuk eden, çekiştirici (kimse). || Söz taşıyıcı, fitleyici: *Bu hareketi yaparken çok dikkatli olun, aranızda gammazlar bulunur.*

— Denizc. Tersane kethüdalarına ait altı çifte kayık.

◆ **Gammazane** zf. *Esk.* Gammazca.

◆ **Gammaze** i. *Esk.* Göz ve kaşla işaret eden (kız).

◆ **Gammaziyet** i. *Esk.* Gammazlık.

◆ **Gammazlamak** geçl. f. Arabozuculuk etmek, fitnecilik yapmak.

◆ **Gammazlık** i. Çekiştiricilik. || Söz taşıyıcılık. (M)

GAMMEKZAN i. (fr. *gammexane*'dan).

Foto. *Illustration* (LAROUSSE)

Kim. Hekzaklorosiklohekzan'ın ($C_6H_5Cl_6$) gamma izomerinin ticarî adı. Kuvvetli bir böcek zehiri olan bu madde sivrisineklere, buğday bitlerine, çekirgelere v.b. karşı kullanılır. (L)

GAMMON (veya **BLAC-GAMMON**) i. İngiliz tavla oyunu. (L)

GAMOFOBİ i. (yun. *gamos*, evlenme, ve *phobos*, korku'dan fr. *gamophobie*). Psikopatoloji. Çoğu zaman donjuanlıkta rastlanan ileri derecede evlenme korkusu. (L)

GAMOLEPİS i. Dallı ve saçaklı bitki. (Altın sarısı çiçeklerinden ötürü bahçe kenarlarına ekilir. Bileşikgillerden). [L]

GAMON i. (fr. *gamone*). Biyol. Bir bireyin çıkardığı ve aynı türden karşı cinsteki bireyi etkileyen cinsiyet hormonu.

— ANSİKL. Denizkesnatesinde yumurta, deniz suyuna, spermatozoitleri etkileyerek kendine çeken bir madde salar. Böylece bir yumurtanın çevresinde çok sayıda spermatozoit toplanır: bunlar da yumurtanın zarını yumuşatan bir *gamon* salgılar ve aralarından biri yumurtanın içine girer. Bir spermatozoitin girişiyle dişi gamon salgısı hemen kesilir: artık erkek hücreleri çeken bir etki kalmadığı için onlar da dağılır. (L)

GAMONT i. (fr. *gamonte*). Biyol. Sporlularla foraminiferlerde üreme devresinde beliren ve erkek veya dişi gametler veren birey.

— ANSİKL. *Gamont*, hepsi birbirine benzeyen küçük gametlere bölünebilen tek hücreli bireydir. Eş gametli canlılarda bütün gamontlar aynı çeşit gamet meydana getirir (msl. *polystomella*'nın makrosferi); eş gametli olmayan canlılarda ise bazı gamontlardan erkek, bazılarından dişi gamet çıkar ve dişiler daha az olur. Bazı hallerde de iki gamont, karşıt cinsiyette gametler meydana getirmeden önce biraraya gelerek kist şeklini alırlar (gregarinler). Bu durumda bile gametler asla birleşip kaynaşmazlar; onun için bunlar asıl gametlere zıt sayılır. (L)

GAMOTROPİZM veya **GAMOTAKTİZM** i. (fr. *gamotropisme* veya *gamotactisme*'den). Üreme mevsiminde balıkları karşı cinse doğru veya elverişli sulara yönelten göçüm. (L)

GAMOW (George Anthony), rus fizikçisi (Odessa 1904-Colorado 1968). 1939'da amerikan uyrukluğuna geçti. Yüksek öğrenimini Leningrad, Göttingen, Kopenhag, Bohr ve Rutherford'ın öğrencisi olarak Cambridge'te yaptı. Önceleri Leningrad üniversitesinde fizik okuttu. 1934'ten sonra George Washington üniversitesinde teorik fizik profesörlüğü yaptı. Atom yapısı üzerinde özellikle de kendi tasarladığı *Gamow doruğu* veya *çanağı* denilen çekirdek girişini koruyan ve elektronlardan ileri gelen potansiyel engeli hakkında önemli çalışmaları oldu. Nükleer izomeri'yi ilk defa açıklığa kavuşturdu. L. de Broglie'nin dalgasını, çekirdeği meydana getiren parçacıklarla birleştirerek radyoaktivite kanunlarının teorik bir açıklamasını yaptı. Bağılcı kozmoloji, kimyasal elementlerin kaynağı, yıldızlarda termonükleer tepkiler, sonradan doğrulanan negatif protonlar varsayımı üzerinde araştırmaları da vardır. *Structure of Atomic Nucleus* (Atom Çekirdeğinin Yapısı) [1931]; *The Birth and Death of the Sun* (Güneşin Doğuşu ve Ölüşü) [1940]; *Atomic Energy in Cosmic and Human Life* (Kozmik Hayatta ve İnsan Hayatında Atom Enerjisi) [1946]; *Theory of Atomic Nucleus and Nuclear Energy* (Atom Çekirdeği Teorisi ve Nükleer Enerji Kaynakları) [Crichtfield ile 1949] adlı eserleri vardır. Ayrıca, güç ilmî konuları halkın anlayacağı şekilde sade ve nükteli bir dille inceleyen çeşitli eserler yayımladı. (L)

GAMOZOYİT i. (fr. *gamozoïde*'den). Selenterelerde koloninin ortak kısmından ve özel bireylerden oluşan üreme organı. (L)

GAMPOLA, Seylan'da arkeoloji siti, Mahaveli, Ganga kıyısında, Kandy yakınında. XIV. ve XV. yy.larda adanın başkenti buradaydı. (L)

GAMPSONYX i. Avrupa ve Brezilya permiyeninde fosil kabuklu hayvan. (L)

GAMRON. Coğ. Bk. BENDER ABBAS.

GAMSELE i. (ital. *camiciola*'dan). Su geçirmez yağmurluk. (M)

GAMU-GOFA, Güney Habeşistan'da il; 900 000 nüf. İdare merkezi, *Çença*. (L)

GAMUTO i. Tekst. Moluk adalarında yetişen bir cins palmiyeden elde edilen ve halat, hasır yapımında kullanılan bitkisel tel. (L)

GAMZ i. (ar. *ġamz*). *Esk.* Kaş veya gözle işaret etme. ‖ Gammazlık etme, arabozuculuk, söz taşıma. ‖ *Gamz etmek*, anlatmak, belirtmek: *Hamiyet gamz eden bir pâk alın her kimde gördünse / Bu bir cani, dedin sürdün, ya mahkûm eyledin hapse* (M. Â. Ersoy). [M]

GAMZE i. (ar. *ġamze*). Çene ve yanak çukuru. ‖ *Esk.* Gözle işaret, göz kırpma. ‖ Süzgün ve sitemli bakış: *Elif kaşlarını çatar / Gamzesi sineme batar* (Karacaoğlan). *Güzel gamzen aman vermez / Dilin âşık halin bilmez* (Kâtibî). ‖ *Gamze-figen*, süzgün bakan. ‖ *Gamze-i ahter*, yıldızın göz kırpması. ‖ *Gamze-i câdû*, büyüleyen bakış. ‖ *Gamze-i cellâd*, cana kıyan bakış: *Afet-i cân dediler gamze-i cellâdın için / Nahl-i gül söylediler kamer-i şimşâdın için* (Nedim). ‖ *Gamze-i fettân*, aldatıcı bakış. ‖ *Gamze-i hunhâr*, kan içen bakış. (M)

—GÂN ek. (fars. *-gân*). *Esk.* Sonu *e* (Osmanlıcada *he*) ile biten kelimelere eklenerek çoğul yapar: *Âzâde*, serbest > *âzâdegân*, serbestler, hürler: *bende*, köle > *bendegân*, köleler; *ferişte*, melek > *feriştegân*, melekler v.b. (M)

GANA, Batı Afrika'da devlet, Commonwealth üyesi; Britanya vesayeti altında, eski Altın Sahili ve Togo'nun birleşmesiyle meydana geldi; 237 875 km²; 7 740 000 nüf. (1965). Başkenti Akkra (388 400 nüf.). Başlıca şehri: *Kumasi* (188 600 nüf.). Dik dörtgen biçiminde bir ülke olan Gana'nın kenarında Gine körfezi kıyısı uzanır; kuzeyde ve batıda Yukarı Volta ve Fildişi Kıyısı, doğuda Togo ile sınırlıdır.

Coğrafya

● *Fizikî coğrafya.* Genellikle alçak ve bataklık olan kıyıdan başlayan tropikal ormana, kuzeye doğru, Açanti ülkesinin yükseklliklerine kadar uzanır. Kuzey bölgeler (Açanti ülkesinin kuzeyi dahil) az çok ağaçlık savanalarla kaplıdır. Volta nehri ile kolları (Kara Volta, Beyaz Volta, Afram [sağ kıyı], Daka ve Oti [sol kıyı]) ülkeyi kuzeybatıdan güneydoğuya aşar. Ülkede iki yağışlı (marttan temmuza ve eylülden kasıma kadar) tropikal iklim hüküm sürer, fakat yağış miktarı çok değişiktir (Axim ile kıyının güneybatısında 2 m, Akkra ile güneydoğu kıyısında 750 mm, ormanlık bölgede 1,5 m, kuzey savanları bölgesinde 1,2 m).

● *İktisadî ve beşerî coğrafya.* Gana kakao ülkesidir. Dünyanın en büyük kakao üreticisi olan ülkenin zenginliği bu maddeye dayanır (dünya üretiminin yaklaşık olarak üçte biri); bu yüzden de ülke ekonomisi her an kakao fiyatlarının düşmesi tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Açantiler bölgesinde erkek nüfusun dörtte birinden çoğu, kıyı ve Afram ovası ile Aşağı Volta hariç, ülkenin hemen her yerine yayılan bu tarımda çalışır. Kakao küçük işletmelerde yetiştirilir. İhracat Akkra ile Takoradi arasında yapılır. Diğer ihracat maddeleri hurma yağı, hindistancevizi içi, kola çekirdeği, kahve ve kauçuktur. Ama halk beslenebilmek için manyoka, pirinç, sinir otu ve japon patatesi de yetiştirir. Ormanlardan elde edilen ve ihracatın yüzde beşini meydana getiren keresteden (mahun ağacı) mahallî sanayide de yararlanılır. Hayvancılık ancak kuzey illerde ve Aşağı Volta'da (toplam 300 000 baş hayvan) biraz önem kazanır. Tüketim için gerekli hayvanların büyük kısmı komşu devletlerden ithal edilir.

Öte yandan Gana eskiden beri altın üretir. Aynı zamanda da dünyanın üçüncü elmas (ağırlık olarak) ve manganez (Nsuta madenleri) üreticisidir. Ayrıca, İkinci Dünya savaşından beri işletilen boksit'in (bugün 250 000 t), Kpong'da, Aşağı Volta kıyısındaki Acena hidroelektrik barajından elde edilecek enerji sayesinde işlenerek alüminyum'a dönüştürülmesi tasarlanmıştır. Bununla birlikte, şimdilik, besin ürünleri imalâtı (çikolata, bira fabrikaları) ve el sanatları dışında bir sanayi yoktur. Ancak, Akosombo santralının 1966'da hizmete girmesi, Tema limanında bazı fabrikaların kurulmasına imkân vermiştir. Akkra ve Sekondi - Takoradi, iki demiryoluyle Kumasi'ye bağlıdır; kara yolları şebekesi ülkenin iç kısmındaki başlıca şehirler arasında iyi bir yol şebekesi vardır; bu şebeke, Fildişi Kıyısı, Yukarı Volta ve Togo yollarına bağlanır. İktisadî ve siyasî birliği olan tek bölge, ülkenin güney kısmını meydana getiren eski «sömürge»dir. Başkent Akkra ve ülkenin tek limanı Takoradi bu bölgededir. Geleneksel medeniyeti ileri olan ve ülkenin en zengin kesimi sayılan Açantiler bölgesi, güneydeki muhalefetin kalesidir. Müslümanlığın kısmen yerleştiği kuzey bölgesi, yoksuldur, etkisi de azdır. Ayrıca, eskiden Britanya himayesinde olan Togoland'da yaşayan Eue'ler bağımsızlıklarından vaz geçmemişlerdir.

Tarih

Portekizliler bölgeye 1471'de girdiler, São Jorge da Mina ticaret kolonisini kurdular, fakat, köle ticaretinin sağladığı büyük kazançlara tamah ederek gelen hollandalılar tarafından püskürtüldüler (1642). İngilizler 1553'te Altın Sahili'ne yerleşmiş, tahkimli üsler kurmuşlardı. Bu üsleri de amiral Ruyter yıktı (1664-1665). Breda antlaşmasıyle (1667), isveçlilerin kurup hollandalıların ele geçirdiği bir kaleye ingilizler sahip çıktılar. Charles II, Akkra ve Oidah şehirlerini kuran *Afrika Kraliyet kumpanyası*'na 1672'de imtiyaz tanıdıysa da, kumpanya elindeki tekeli 1700'de kaybetti; 1750'den sonra, yerine *Afrika Tacirler kumpanyası* geçtiyse de, köleliğin kaldırılması üzerine bu kumpanya da battı; İngiliz hükûmeti 1821'de feshedilen kumpanyaya sahip çıktı, sonra da sömürgenin yönetimi için bir *Londra Tacirleri komitesi* kurdu. İngilizler 1824'ten başlayarak, vâdileri, özellikle Volta vâdisini izleyerek içerilere girdilerse de, 1843'e kadar hükûmetten destek görmediler. Bazı tesislere sahip olan danimarkalılar 1850'de atıldılar, son hollandalılar da 1871'de ülkeden ayrıldılar. Bunun üzerine ingilizler sömürgeyi iktisadî bakımdan kârlı hale getirmek için içerilere girmeğe davrandılar. Ama Fildişi Kıyısı'nda fransızlarla ve Togo'ya 1884'te yerleşmiş olan almanlarla çatıştılar: almanlarla 1889'da bir anlaşmaya vardılar. Paris konvansiyonu (14 haziran 1898) ingiliz ve fransız nüfuz bölgelerini ve sömürgeler arasındaki sınırları tayin etti. Açantilere karşı girişilen uzun bir savaş sonucunda (1873-1901) Açanti toprakları ilhak edilince, İngiltere bütün gücünü sömürgenin iktisadî bakımdan değerlendirilmesine verdi. Milletlerarası pazarlarda sert bir rekabetle karşılaşan kahve üretimi önemini kaybetti, onun yerine, 1900'den itibaren, zencilerin malı olan kakao plantasyonlarının değerlendirilmesine girişildi; yirmi yıl sonra, Altın Sahili'nin geleceğini kakao pazarlarının dalgalanmalarına karşı güven altına almak ve besin üretimini artırarak zenci köylülere yeterince besin sağlayabilmek için tarım ekonomisinde çeşitlendirme siyaseti uygulandı. 1925'te, siyasî bir reform, halkın ilk defa olarak yönetime katılmasına imkân verdi. 1948'de, yeni anayasa Afrikalılara Altın Sahili yasama meclisinde çoğunluk sağladı. Bu tedbirin mahallî kamuoyunca yetersiz görülmesi üzerine, J. K. Coussey adlı zenci hâkimin başkanlığındaki heyet yeni bir anayasa hazırlamakla görevlendirildi ve yeni anayasa 1 ocak 1951'de yürürlüğe girdi. Aynı yıl yapılan seçimlerde, Halk Kongresi partisi iktidarı ele geçirdi ve bir ayaklanma teşebbüsünden hapis yatmakta olan partinin başkanı Nkrumah başbakan oldu. 1954'te yeni bir anayasa kabul edildi, 1957'de de Altın Sahili «Gana» adıyle bağımsızlığını ilân etti. O tarihten sonra muhalefetin başlıca temsilcilerini saf dışı eden Nkrumah 124 000'e karşı 1 016 000 oyla ve Gana milletlerarası tarafsızlıkla panafrikanizmin başlıca savunucularından biri haline geldi.

1960 Seçimleri sonunda yeni bir anayasa 131 000'e karşı 877 000 oyla onaylandı ve Nkrumah 124 000'e karşı 1 016 000 oy ile cumhurbaşkanı seçildi. 1 Temmuz 1960'ta cumhuriyet ilân edildi, yeni anayasa da aynı gün yürürlüğe girdi. Plebisitten birkaç gün sonra alınan bir kararla, hükûmet şeklindeki değişikliğe rağmen, Gana'nın Britanya Milletler topluluğu içinde kalmasına imkân tanındı.

Nkrumah rejimi yurt içinde, daha baştan,

gammagrafi
Betatron'un yayımladığı gamma ışınlarıyle Pelton çarkının denetlenmesi

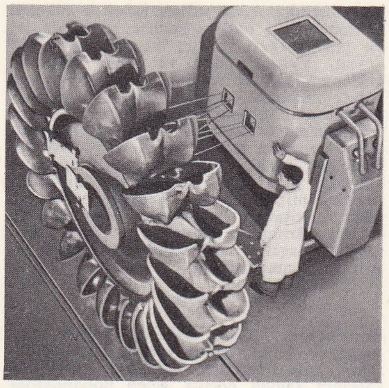

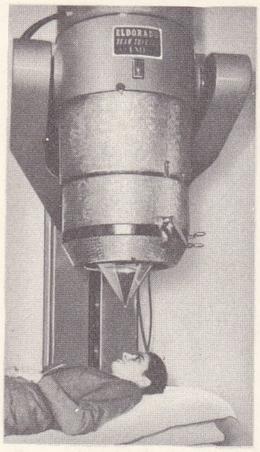

gamma ışınlarıyle kanser tedavisi

gitgide sertleşen bir muhalefetle karşılaştı: 1962'de ve 1963'te çeşitli suikast teşebbüslerine hedef oldu. Hem sol, hem sağ kanattan birçok kimse tutuklandı. Özel bir ceza mahkemesi kuruldu (ocak 1963). Yurt dışında ise, Gana, Gine, Mali ve sosyalist eğilimli devletlerle ilişkilerini pekiştirerek, Afrika Devletleri birliğini kurdu. Nkrumah rejimi, özellikle Addis Ababa konferansında (mayıs 1963) panafrikanizmin sözcülüğünü üzerine aldı. Hem kültürel, hem iktisadî alanda S.S.C.B. ve öbür sosyalist devletlerle gitgide sıkı bağlar kurulmasına karşılık, Washington ile ilişkiler kötüye gitmekteydi. Ama yurt içinde durum sarpa sardı: ocak 1964'te Nkrumah'a karşı girişilen yeni bir suikast teşebbüsü yeni baskılara yolaçtı. Bu arada düzenlenen bir referandumda cumhurbaşkanına yeni yetkiler verilmesi büyük bir çoğunlukla kabul edildi (2 şubat) ve ardından da *Halk Kongresi partisi* yararına tek parti sistemi benimsendi.
Devlet başkanının çevresinde kişileri tanrılaştırma kültüne hız verildi, öte yandan sosyalist yöndeki eylemler, kakao satışlarının azalması ve fiyatlarının düşmesi yüzünden başgösteren geçim güçlüklerini önleyemedi. 1965 Mayısında meclis feshedildi. Üyeleri Halk Kongresi partisi tarafından tayin edilen yeni meclis Nkrumah'ı oybirliğiyle yeniden cumhurbaşkanı seçti. Ama yurt dışında, Gana'nın komşularıyle, hele Togo, Yukarı Volta ve Fildişi Kıyısı ile ilişkileri büsbütün bozulmuştu. «Emperyalist»liği ağır bir dille kötülenen Washington ile ilişkilerin kötüleşmesine karşılık, S.S.C.B. ile önemli bir ticaret antlaşması imzalandı. Ama rejim günden güne zayıf düşmekteydi: Nkrumah'ın Çin'i ziyaretini fırsat bilen ordu, büyük bir güçlükle karşılaşmaksızın, 24 şubatta iktidarı ele geçirdi ve J. A. Ankrah'ın başkanlığında bir «Millî Kurtuluş konseyi» kurdu. Birçok siyasî mahpus serbest bırakıldıysa da, her türlü siyasî faaliyet yasaklandı. Gana'nın komşularıyle ilişkileri düzeldi, ama sovyet ve çin teknisyenleri yurtlarına döndüler ve Nkrumah'ın kendine sığınak seçtiği Gine ile ilişkiler gerginleşti: yeni Gana makamları, bir ara, Akkra hava alanından transit geçmekte olan Gine dışişleri bakanını tutuklayacak kadar işi ileri götürdüler (ekim 1966). İktisadî planda ise birçok devlet işletmesi özel sektöre teslim edildi.
18 Nisan 1967'de, Millî Kurtuluş konseyine karşı, bir grup subay başarısızlığa uğrayan bir hükûmet darbesine kalkıştı.
8 Temmuz 1967'de Gana parası *cedi* yüzde 30 oranında devalüe edildi. Devalüasyonun dar gelirlileri etkilememesi için temel maddelerin satış ve ithal vergileri kaldırıldı veya azaltıldı. Asgarî ücretler ve memur maaşları yüzde 5 oranında arttırıldı. Kakao fiyatlarına zam yapıldı. Her türlü ithalât serbest bırakıldı.
Yönetimi sivillere bırakmağa hazırlanan Millî Kurtuluş konseyi yeni bir anayasa hazırladı. Bu anayasaya göre başkanın yürütme yetkisi olmayacak, 140 üyelik bir meclis kurulacak, bağımsız bir adalet mekanizması bulunacaktı. Nkrumah'ın Halk Kongresi partisi üyeleri 10 yıl süreyle siyasete katılamayacaktı.
1967 Aralığında 140 kadar siyasî tutuklu serbest bırakıldı. Gana polisi eski başkan Nkrumah'ı yakalayana 100 000 cedi mükâfat vaat etti.
2 Nisan 1969'da general Ankrah çeşitli firmalardan para aldığı suçlaması üstüne Millî Kurtuluş konseyi başkanlığından ayrıldı, yerine Afrifa geçti.
29 Ağustos 1969'da yapılan serbest seçimleri Nkrumah'ın en şiddetli muhaliflerinden biri olan Kofi Abrefa Busia'nın kurduğu İlerici parti büyük bir çoğunlukla kazandı. Busia 30 eylül'de başkanlık görevini devraldı. Bir süre sonra Gana'da yaşayan 2 000 000 kadar afrikalı yabancı işçi ve tüccardan resmî izni olmayanların Gana'yı 14 gün içinde terketmesini öngören bir kanun çıkarıldı. Bu durum Gana ile komşularının arasının açılmasına yolaçtı. 1970 Yılı ocağında 200 000 kadar yabancı Gana'yı çok kötü şartlar altında terketti. Kalma izni almak için binlerce kişi uğraştıysa da bir kısmına yalnız üç aylık izin verildi.
28 Ağustos 1970'te İlerici parti adayı Akufo - Addo başkan seçildi. (L)

GANA, Batı Sudan'da eski Afrika devleti (III. - XII. yy.). Tanrılaştırılmış bir kralın yönettiği ülke, adını kralın unvanından (*Gana*) aldı. Gana'yı Sarakole'ler veya Soninke'lerin kurduğu sanılır. IX. yy.dan XI. yy.a kadar Kaya Sisse'nin (790) soyundan gelen yeni Sisse Tunkara hanedanı, bütün Batı Sudan'ı Gana krallığının hâkimiyeti altına aldı. Altın damarları bakımından zengin olan krallık, Kuzey Afrika ile ticarî ilişkiler kurmuştu: büyük kervanlar yılın belirli zamanlarında Sahra'yı aşardı. Bu iktisadî zenginlik, Gana'nın en parlak döneminde, iki yüz bin kişilik bir ordu beslemesini sağladı. Müslümanlığı kabul eden bir berberî kralının isyanı, XI. yy.da Gana'yı iflâsa sürükledi. Murabıtlar işe karıştılar ve halka Malikî mezhebini zorla kabul ettirdiler (1076); ama yendikleri krallığa hâkim olamadılar. Gana küçük mahallî beylikler halinde parçalandı. (L)

GANA çoğl. i. Hint. mit. Hintlilerin inandığı yarıtanrılar. Siva'nın ordusunu ve uşaklarını meydana getiren topluluk. Tanrı Ganesa veya Ganapati'nin emrindeydiler. (Gana'lar biçimsiz cüceler şeklinde temsil edilirler.) [L]

GAN adası, Maldive takımadalarında küçük ada. Hint okyanusundaki yeni ingiliz stratejisinin destek noktalarından biri olan hava üssü. (L)

GANADERİA i. (isp. *ganado,* sürü'den). Güreş boğaları yetiştiriciliği. ‖ Güreş boğası yetiştiren kimseye ait sığır sürüsü.
— ANSİKL. *Ganaderia*'lara bağlı inekler etrafı kapalı çayırlarda yaşar; ilkbaharda damızlık boğalar üç ay boyunca sürüye katılır. Hayvanlar kışın yaylada doğurur. Erkek dana bir yaşına gelince anasından ayrılır ve yetiştiricinin damgasıyle damgalanır. Üç yaşına kadar başıboş yaşar. Sonra besiye çekilerek güreşe hazırlanır.
Damızlıklar, kapalı çayırda ineklerle birarada tutulur, dövüşe eğilimli olup olmadığı tespit edilir. Bütün bu dikkat ve özene rağmen bir boğanın, arenada dövüşüp dövüşmeyeceği kestirilemez. (L)

GANADERO i. (isp. k.). Boğa güreşi için boğa yetiştiren kimse; *ganaderia* sahibi. (L)

GANAİM çoğl. i. (ar. *ġanimet*'ten *ġanā'im*). *Esk.* Savaşta elde edilen mallar, ganimetler. ‖ *Ganâim-i bahriye,* savaşan devletin bayrağını taşıyan gemilerin veya bunlara ait eşyanın ele geçirilmesi. ‖ *Ganâim-i gayr-i me'lûfe,* harp ile düşmandan alınan gayrımenkul mallar. ‖ *Ganâim-i hâlise,* enfâl* denilen ganimet mallar. ‖ *Ganâim-i harbiye,* harp ganimetleri. ‖ *Ganâim-i maksûme,* beşte biri beytülmale alındıktan sonra kalanı savaşanlar arasında paylaştırılan ganimetler. ‖ *Ganâim-i me'lûfe,* harpte düşmandan alınan menkul mallar. ‖ *Emvâl-i ganâim,* ganimet mallar: *Üç ay muhasaradan sonra yürüyüş ile İskenderiye'yi feth eylediler ve pek çok emvâl-i ganâim aldılar* (Cevdet Paşa).
— Huk. *Esk.* Bk. GANİMET. (M)

GANAZZİ (Silvestro DAL FONTEGO), italyan çalgıcı ve bestecisi (Fontego, Venezia 1492'ye doğr.-?). Bazı çalgıların tekniği üzerine inceleme kitapları yazdı. Flüt üstüne *La Fontegara* (1535), viyola üstüne *Regola Rubertina* gibi çağının icra teknikleri ile ilgili değerli eserler yayımladı. (L)

GANBOT i. Bk. GAMBOT.

GANCE (Abel), fransız filim yönetmeni (Paris 1889). Sinema hayatına oyuncu olarak atıldı, sonra senaryo yazmağa başladı; ilk olarak 1911'de *La Digue* (Bent) adlı filmin yönetmenliğini yaptı. 1915'te *La Folie du Dr. Tube* (Dr. Tube'ün Çılgınlığı) adlı bir deneme filmi çevirdi. Başrolü bir palyaçonun oynadığı bu filimde biçim bozan aynalardan faydalandı. Sinema tekniğinin gelişmesinden daima yeni bir estetik elde etmeğe çalışan Gance, buluşlarıyle modern sinemanın öncüleri arasına girdi. Başlıca filimleri: *La Zone de la Mort* (Ölüm Bölgesi) [1917]; *La Dixième Symphonie* (Onuncu Senfoni) [1918]; *J'Accuse* (Suçluyorum) [1919]; *La Roue* (Tekerlek) [1921] ve *Napoléon* (Napolyon) [1926]; Gance, şaheseri sayılan bu sonuncu filimde, üçlü perdeyi kullandı. Sesli sinemanın ilk günlerinde Gance, bocalar gibi oldu. 1930'dan sonra yaptığı filimler daha az önemlidir. 1934'ten sonra çektiği sesli filimler: *Lucrèce Borgia* (1935); *Un Grand Amour de Beethoven* (Bethoven'in Büyük Aşkı) [1936]; *J'Accuse* (Suçluyorum) [1937]; *Le Paradis Perdu* (Kayıp Cennet) [1939]; *Le Capitaline Fracasse* (Kaptan Fracasse) [1942]; *Sefahat Kalesi* (La Tour de Nesle) [1954]; *Austerlitz* (1960). Gance, üç perdede birden oynatma usulünün (polyvision) bulucusudur. (L)

GANCHE (Edouard), fransız müzik yazarı (Baulon, Ille-et-Vilaine 1880-Paris 1945). 1911'de Chopin derneğini kurdu ve belgesel eserler yayımladı: *La Vie de Chopin dans ses Oeuvres* (Eserleriyle Chopin'in Hayatı) [1909]; *Frédéric Chopin* (1913); *Voyages avec Frédéric Chopin* (Frédéric Chopin ile Geziler) [1934]. Oxford üniversitesi tarafından yayımlanan Chopin'in eserlerinin basım işlerini yönetti. (L)

GAN-COU, ing. *Kanchow,* Çin'de (Kian-si), *Gan* ırmağı kıyısında şehir; 98 600 nüf. Maden işletmeleri. İkinci Dünya savaşında amerikan üssü. (L)

GAND, flam. **Gent.** Belçika'da liman şehri, Doğu Flandre'ın merkezi, Lys ile Escaut'nun birleştiği yerde, idare çevresi merkezi; 159 000 nüf.
● *Coğrafya.* İki ırmağın birleştiği yerdeki bir adada kurulan eski şehrin sokakları dardır. Modern şehir, üniversite enstitüleri, Citadelle parkı ve müzelere güneye doğru gelişmiştir; doğuda sanayi ve işçi semti, batıda ve güneybatıda konut semtleri yer alır; kuzeyde liman tesisleri kurulmuştur.
Gand, Flandres'ın sanayi başkentidir. Dokuma sanayii önemli rol oynar: keten, pamuk, hint lifi, kenevir iplikçiliği ve dokumacılığı. Şehirde metalürji ve besin sanayii ile plastik maddeler yapımı da yerleşmiş, bir petrol rafinerisi kurulmuştur. Ayrıca Gand, Belçika'nın ikinci limanıdır: ülkenin iç kısmındaki bütün ırmakların trafiğini top lar ve Terneuzen kanalı aracılığıyle Kuzey denizine bağlanır; liman kömür ve petrol ithalât ve ihracatıyle uğraşır. Ayrıca şehrin yeraldığı bölge, A.B.D.'ye kadar ihraç edilen egzotik ser çiçekçiliğinde ustalaşmıştır. Kimya sanayii. Otomobil yapımı. Yakınında (Zelzate) çelik fabrikası. Karl V, Van Artevelde kardeşler, astronom Adolphe Qué-

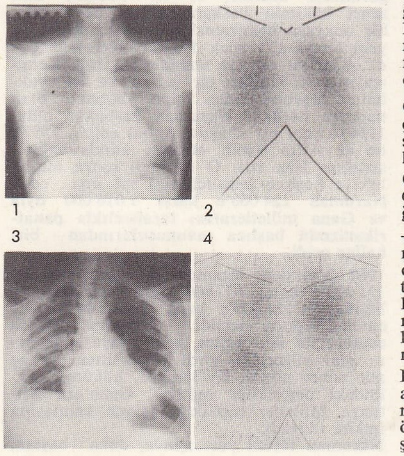

gammagrafi
1. Akciğer radyografisi (normal)
2. Akciğer gammagrafisi (normal görüntü)
3. Akciğer radyografisi yinelemeli akciğer ambolisi (sağ üst lopta özek dokulu görüntüsü; solda aşağıda çok hafif duman)
4. Akciğer gammagrafisi: yinelemeli akciğer ambolisi.

Foto. LAROUSSE

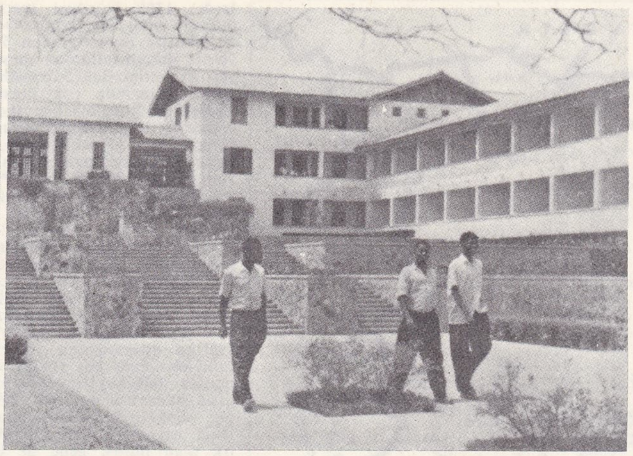

GANA üniversitesi koleji

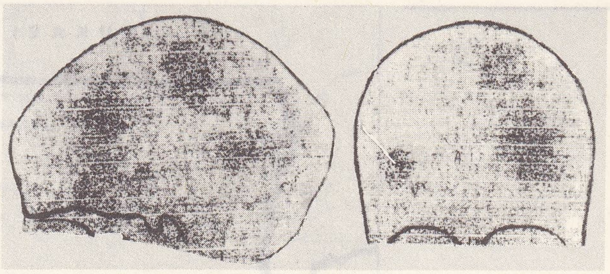

gamma-ansefalografi (beyin urları)

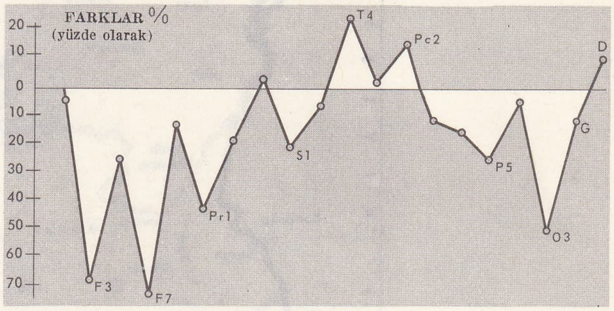

kafatasına dokunularak yapılan sayımla tespit edilen odakların yoğunluğunu gösterir grafik eğrisi

telet, ressam Félix Devigne, Lievin de Zinne, Den Duyts, heykelci Pierre ve Paul Devigne, yazar Georges Rodenbach ve Maurice Maeterlinck burada doğdu. — *Gand idare çevresi,* 459 000 nüf.

● *Tarih.* Şehir gerçekte ancak VII. yy.da, Aziz Amand 639'a doğru mont Blandin ve Ganda (Saint-Bavon ve Saint-Pierre) manastırlarını kurunca ortaya çıktı. Bir merovenj *pagus*'unun merkezi olan Gand, daha o zamanlar faal bir *portus* (ticaret merkezi) oldu. IX. yy. sonunda, Flandre kontu Kel Baudouin'in şehirde yaptırdığı kalenin (*castrum*) eteğinde, piskoposluk şehri ve Saint-Bavon panayırından yararlanan ikinci bir *portus* (ticaret şehri) gelişti. Soylular ve rahipler sınıfının otoritesinden kurtulmak için kontu destek alan Gand, yavaş yavaş muhtariyetini kazandı ve XII. yy. sonunda belediye meclisi üyelerini kendi seçme hakkını elde etti.

Başlangıçta başlıca faaliyet, İngiltere, Kuzey Almanya ve Rheinland ile yapılan ticaretti; Gandlıları bu son iki pazardan lübeck'li ve köln'lü tüccarlar XIII. yy.da etkardı; ama tüccarların ticaretten elde ettikleri kârlar kumaş sanayiine yatırmalarıyle bu sanayi kısa süre içinde gelişti ve halkın yarısının geçimini sağlamağa başladı. Önceleri Flandre yünlerini işleyen dokumacılar, sonra hammaddelerini İngiltere'den ithal etmek zorunda kaldılar. XIII. yy. sonunda Gand, Avrupa'nın başlıca kumaşçılık şehri (yaklş. 60 000 nüf.) oldu. O tarihte şehri yöneten aristokrasi (2 000 kişi kadar) denizaşırı ticareti bırakarak kumaş sanayiinin yönetimini ele geçiren kapalı bir kapitalist topluluğu meydana getiriyordu. 39 Belediye meclisi üyesini toprak sahibi aristokratlar seçiyordu. Kontla ilişkileri bozulan aristokrasi (1297'de Dampierre'li Gui tarafından meclisten çıkarıldılar), Güzel Philippe'den itibaren kendilerini desteklemeğe başlayan Fransız parlamentosuna başvurmayı alışkanlık haline getirdi. Bu yüzden Fransa kralı Flandre'ı işgal edince soylular tarafından desteklendi ve krala düşman olan halk aristokratlara *Leliaerts* (zambağın adamları [zambak Fransa krallığının sembolüdür]) adını verdi. Aristokrasinin ağır baskısı yüzünden Gand, Brugge'nin başlattığı isyana (1302) katılamadı ve Courtrai'de sadece 700 gandlı dokuma işçisi çarpıştı; Gand'da öbür şehirlerdeki gibi devrilmeyen soylular, gene de zanaatçıların temsilcilerine de (zaten ticaret hürriyetini elde etmişlerdi) aralarına almak zorunda kaldılar. Yüzyıl savaşlarında Gand, flamand şehirlerinin başlıcası haline geldi. 1336 Ekiminde İngiltere kralının yün ihracatını durdurması, şehirde hemen herkesin işsiz kalmasına yolaçtı. Gand'da devrimci bir burjuva hükûmeti kuruldu ve başkan seçilen büyük kumaş tüccarı Jacob Van Artevelde, vatandaşlarını İngiltere kralıyle anlaşmaya ikna etti (aralık 1337). Kontlarına karşı ayaklanan (15 ocak 1340) flamanlar tarafından Gand'da Fransa kralı olarak tanınan Edouard III, şehre buğday «uğrağı»

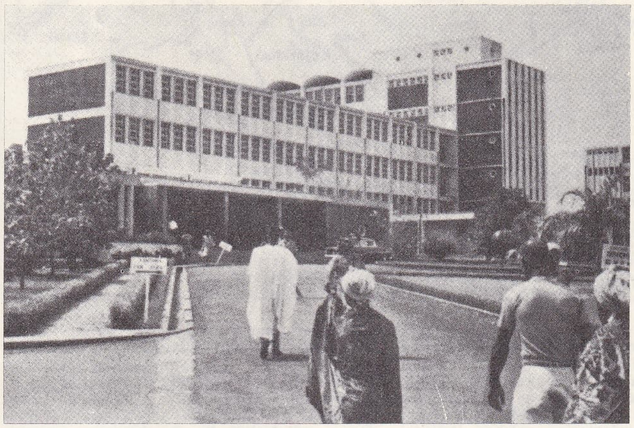

GANA Kumasi'de modern «Central Hospital» hastahanesi

Akkra'da bir elbise mağazasında modern kıyafetli Ganalı bir dilber

GANA bir kulübenin çatısını yapan yerliler

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Americana

GANA haritası

hakkını verdi. Van Artevelde, dokumacıların hâkimiyetini sağlamak ve Gand'ı Flandre'ın yöneticisi durumuna getirmek istedi; ama çırpıcılarla halk tabakasının düşmanlığını gideremedi ve bir ayaklanma sırasında öldürüldü (1345). Gand'ı kont taraftarlarının ele geçirmesine rağmen (hâkimiyetlerine, şehir zor katlanıyordu) sosyal mücadeleler (çırpıcılara karşı dokumacılar; *poorter*'lere [yeni soylu sınıf] karşı zanaatçılar) devam etti; XIV. yy.da italyan ve ingiliz rekabeti yüzünden kumaş satışında meydana gelen durgunluk, zanaatçıları zor duruma düşürdü; zanaatçılar çıkardıkları talimatnameler ve yün işleme hakkı olmayan «düzbölgeye» yaptıkları cezalandırma seferleriyle bu duraklamayı savuşturacaklarını sandılar. 1302'den beri yavaş yavaş teşkilâtlanan zanaatçılar zaten şehrin siyasetine giderek daha çok katılıyorlardı; 1369 belediye meclisi reformu bu durumu onayladı (*poorter*'lerden 3 temsilci; 53 «küçük zanaatlar»dan 5 temsilci, hemen yalnız dokumacılardan meydana gelen «büyük zanaatlar»dan 5 temsilci). 1360'ta karışıklık anlarında çok önemli rol oynayan *Collace*'ın kurulmasıyle (*poorter*'ler ve her zanaatın temsilcileri) temsilî bir hükûmet taslağı bile gerçekleştirildi. Gand, 1379'da Brugge'yi destekleven Louis de Mâle'e karşı yeniden ayaklandı; önce Philippe Van Artevelde'nin, sonra Ackermann'ın yönetimi altında Gand, Flandre'da üstünlüğü yeniden ele geçirdi. Rozebeke'de ezilen (1382) isyancılar, Tournaix barışını ancak 1385'te imzaladılar. 1384'te Flandre'ı miras yoluyle alan Bourgogne sülâlesi, Gand için yeni bir rakip oldu; Gand tuz vergisine karşı ayaklandı, 1449-1459 arası Fransa kralı Philippe'e kafa tuttu, Bourgogne'lu Marie'nin sıkıntıya düşmesinden yararlanarak «Büyük imtiyaz»ı elde etti (1477) ve Maximilian'ın mutlak hâkimiyetini ancak 1492'de (Cadzand barışı) kabul etti. 1497'de tanınan açık panayır hakkına rağmen iktisadî gerileme arttı; ama hâlâ önemli ölçüde kalabalık olan nüfus, gene de belli bir faaliyet gösteriyordu. Manastırın kuruluşundan (1277) beri bir din merkezi olan ticaret ve kumaşçılık şehri, Van Eyck kardeşlerden itibaren bir sanat şehri haline geldi.

Gand, Karl V'e karşı muhtariyetini korumak için son bir defa daha ayaklandı; ama Karl V, şehri şiddetle cezalandırdı ve belediye meclisi üyelerini tayin hakkını prense veren yeni bir yasayı (Caroline tavizi) zorla kabul ettirdi. Philippe II'ye karşı Felemenk'in ayaklanması sırasında «Gand barışması» burada imzalandı (1576). Katolikleri ezen Calvin'ci azınlığın iktidarı ele geçirdiği şehir, Calvin'ci ülkeleri biraraya toplayan Utrecht birliğine katıldı (1579). Yeniden kesinlikle İspanyolların hâkimiyetini kabul eden (1584) Gand, sürekli olarak savaşlardan zarar gördü: hollandalılarla savaşlar, Louis XIV'ün hazırladığı kuşatmalar v.b. İktisadî gerileme XVIII. yy.da dokumacılıkta yapılan yeniliklerle (keten ve pamuk [Bauwens]) önlendi. Şehrin kolayca denize açılmasını sağlayan Gand-Terneuzen kanalı (1827) dokuma sanayiine gerekli ilk maddelerin sağlanmasına katkıda bulundu ve Gand, Belçika'nın başlıca dokuma şehri oldu. Sanayi proletaryasının önemi, şehrin XIX. yy.da flaman ülkelerinde sosyalizmin kalesi haline gelmesini sağladı.

● *Güzel sanatlar.* Gand, Ortaçağdaki görünüşünün bir kısmını hemen hemen olduğu gibi muhafaza etmiştir. Bir zamanlar Gand'lı sandalcıların tekelinde olan sebze ve buğday rıhtımlarında, Belçika'da bugüne kadar muhafaza edilmiş nadir roman evlerinden biri olan *Konaklama evi* (XII. yy.), cephesi bir şaheser olan *Vergi bağışıklığına sahip nehir gemicileri evi* (1531) ve *Tahıl ölçücüleri evi vardır* (1698). Bu arada, *Kaldıraç rıhtımı* ve *Çiçek pazarı* ile *Büyük Mezbaha*'yı (1404) ve Azize Pharaïlde meydanında kulesi 30 metre yüksekliğinde olan *Kontlar şatosu*'nu (IX. yy.- 1180), *Kumaş hali*'ni, *Gözetleme kulesi*'ni (1183), *Şeytan Gérard şatosu*'nu (1216) [roman mimarîsi tarzında yapılmış kilise altı mezar mahzeni], yapımına 1225'te başlanmış bir yapının kalıntısı olan eski dominiken manastırı *le*

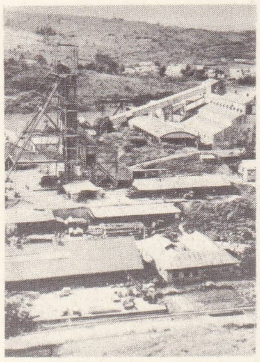

GANA'da altın madenleri

GANA
Atlantik kıyısından bir görünüş

GANA
Tarkwa'da altın madeni

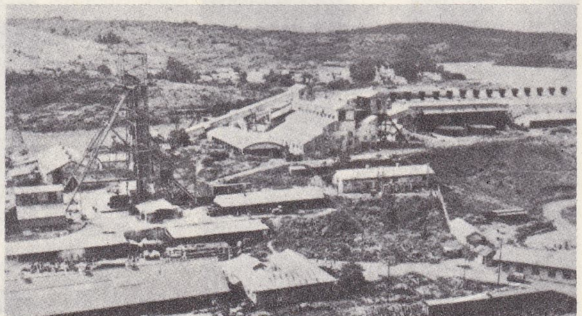

Foto. LAROUSSE

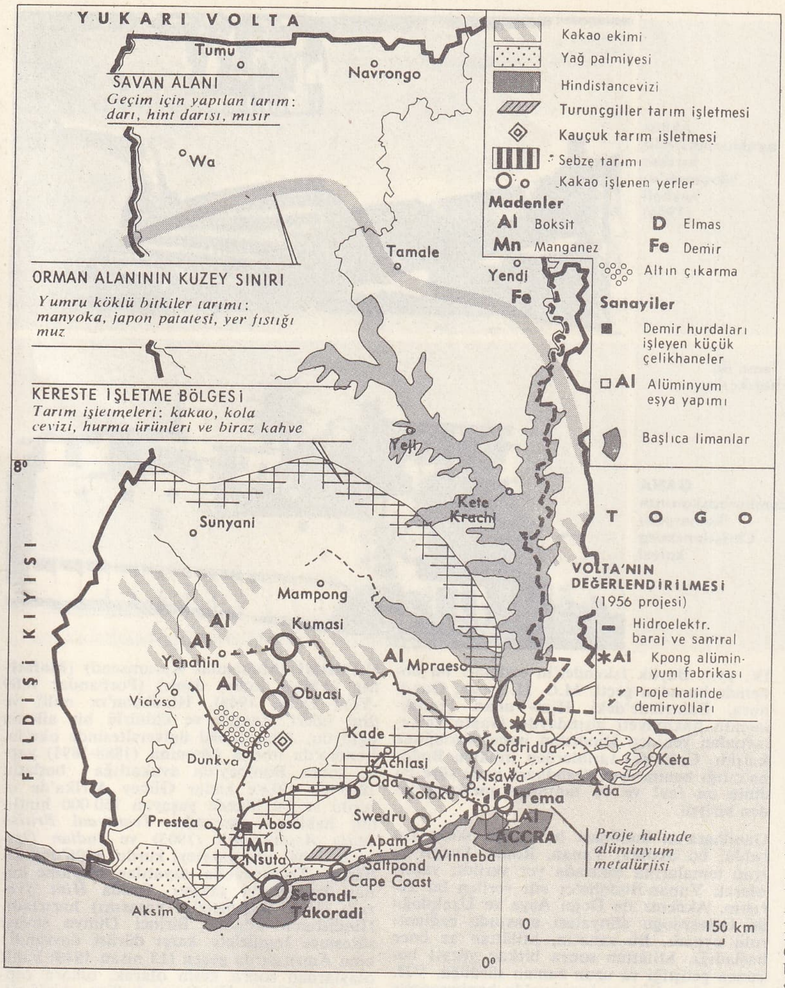

GANA haritası

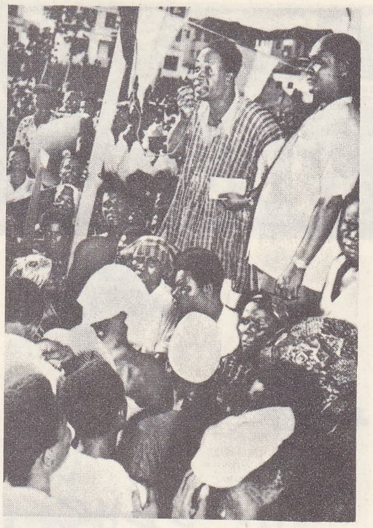

Nkrumah Akka'da halka hitabediyor

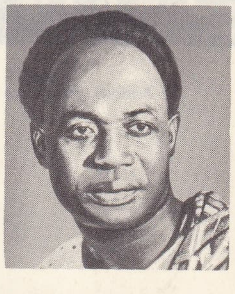

GANA cumhurbaşkanı Nkrumah

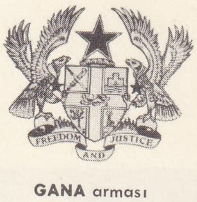

GANA arması

Pand'ı ve müze haline getirilmiş olan *Aziz Bavon* manastırının kalıntılarını da (XI. yy.) anmadan geçmemek gerekir. Şehrin merkezinde, üç bölümden meydana gelen Aziz Bavon katedrali vardır. Bu bölümlerin en eskisi, bugünkü kilise altı mezar mahzenidir. Katedral, X. yy.da Vaftizci Yahya'ya adanmış olan bir kiliseydi; XII. yy. ile XIV. yy. arasında eski mihrabın üstüne yeni bir mihrap yapıldı. Katedralde üç şaheser vardır: Van Eyck'in yaptığı İsa konulu mihrap arkalığı, Juste de Gand'ın *İsa'nın Çarmıha Gerilişi* ve Rubens'in *Aziz Bavon'un Din Değiştirmesi* adlarındaki tabloları. Aziz Nicolaus kilisesinin muhteşem kapısı günümüze kadar kalan eserlerdendir. Yapımı gotik tarzda tamamlanmış olan Sint Jacobus kilisesinin cephe ve kulelerinin yapımına 1100 yılında ve iskandinav roman tarzında başlanmıştı. Şehrin belediye binası, değişik zamanlarda inşa edilen yapılardan meydana gelmiştir. Bu yapıların, temelleri 1313 yılında atılmış olan birincisi XV. yy.da «*flamboyant*» *gotik* tarzında bitirildi. Yapımına 1518'de başlanan ikincisi ise rönesans tarzındadır. (L)

GAND (Juste DE). Bk. VAN WASSENHOVE.

GANDA i. Uganda'da Bagandalar tarafından konuşulan Bantu dili. (L)

GANDAK, Nepal'de ve Kuzey Hindistan'da ırmak, orta Himalaya'daki bir sel suyu demetinden (Dhaulagiri'nin güneydoğusunda Nepal'i sular) çıkar; 700 km. Gandak, Hindistan'ın kuzeyindeki ovaya girer ve Hacipur'da Ganj'a (sol kıyı) katılır. (L)

Gandamak antlaşması, 1879 mayısında Yakub Hanla Büyük Britanya arasında ikinci İngiliz - Afgan savaşı sırasında imzalanan antlaşma. Bu antlaşma ile Kâbil emîri ingiliz himayesini kabul ederek, Kurram, Pishin ve Sibi boğazlarıyle Hayber ve Michni geçitlerinin kontrolunu İngiliz imparatorluğuna bırakıyordu. (L)

Gand antlaşması, Amerika Birleşik devletleri ile Büyük Britanya arasındaki ikinci Bağımsızlık* savaşına son veren antlaşma (24 aralık 1814). Antlaşma, statükoyu muhafaza etmek amacını güdüyordu. Geç öğrenildiği için, İngilizlerin amerikan topraklarına çıkmasını ve 8 ocak 1815'te bozguna uğramasını önleyemedi. (L)

GANDÂPUR, Dera İsmail Han bölgesine bağlı Daman'da yaşayan bir afgan kabilesinin adı. Bu kabile halkı seyit soyundan geldiğini ileri süren Ustarana kabilesindendir. Dürrani hükümdarları zamanında Daman'a yerleşti, kuzeyde Pahârpur, güneyde Draban'a kadar yayıldı. Kabile başkanı, başkent Kulaçı'da oturur. Bölge, Gomal çayı ve sel suları ile sulanmakta ise de pek verimli değildir. Eskiden, bağlı olduğu yönetime sık sık baş kaldıran Gandâpur kabilesi, bugün sessiz bir hayat sürmektedir. Kabile mensuplarının konuştuğu dil paşto'nun bir kolu olan kandahâri lehçesidir. (M)

GANDARA DE GORTARİ (Manuel Maria), meksikalı siyaset adamı (Mineral de Aigeme, Sonora 1801-Hermosillo 1878). Otuz yılı aşkın bir süre, doğduğu eyalette iç savaşların çıkmasına yolaçtı. Anayasacılarla

(Gana maddesi 941. sayfada)

GANA açıktaki gemilerden malların Akkra'ya nakli

Portekizlilerin yaptığı Elmina kalesi

Foto. Gana elçiliği (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

GANA
Badami, Hindistan

Akkra ayaklanmasında kırılan Nkrumah'ın heykeli (1966)

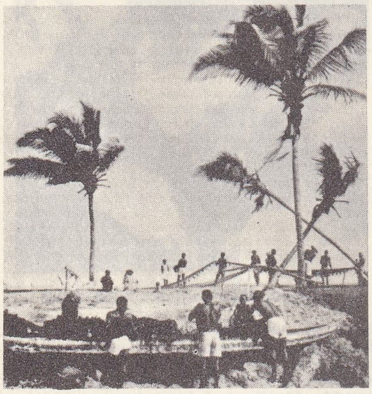

Tema'da balıkçılar

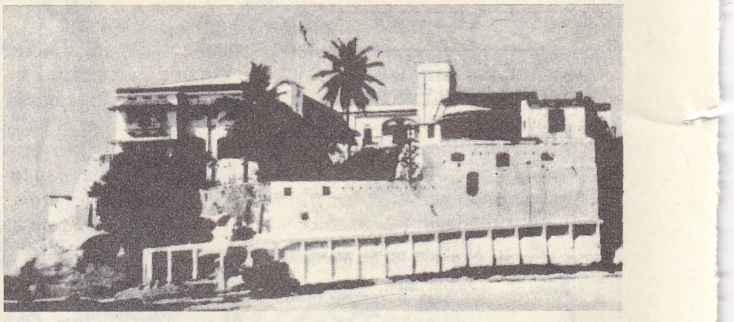

GANA cumhurbaşkanının ikametgâhı Christiansborg kalesi

(Gana maddesi 941. sayfada)

Federasyon taraftarları arasındaki mücadelede durmadan taraf değiştirdi. Muhtelif vesilelerle eyalet temsilcisi oldu. Santa Anna rejimini tanıdı. Temsilcilikten düşünce, Arizona'ya kaçtı. Orada, kızılderili başkanı Tanori ile anlaşarak isyan çıkarttı. Yeniden iktidara gelmek için 1862'de Amerika Birleşik Devletleri Güney konfederasyonundan yardım istedi. Yardım sağlayamayınca, Meksika'daki fransız harekâtını destekledi, Maximilian'ı tanıdı ve onun tarafından Sonora İmparatorluk komiseri tayin edildi. İmparatorluğa karşı patlak veren ayaklanma sırasında tutuklanarak hapsedildi. 1870'te serbest bırakıldı ve siyasetten çekildi. (L)

GANDAŞ, M.Ö. 1680-1160 yılları arasında Mezopotamya'da hüküm sürmüş Kassit (Kas) devletinin ilk krallarından biri. Kassit devleti Mezopotamya'nın karışık olduğu bir dönemde Gandaş'ın yönetimi altında Fırat boylarından güneye inerek Babil bölgesini ele geçirdi, burada altı yüz yıl kaldı. (M)

Abel GANCE

«Napoléon» üç ekran üzerinde gösterilebilen ilk filmi

Gand barış antlaşması, 5 - 8 kasım 1676 tarihleri arasında, Anvers'in yağma edilmesinden sonra İspanyollara karşı felemenkli katoliklerle protestanlar arasında yapılan ittifak antlaşması. (L)

Gand-Bruges kanalı, Escaut nehrini Bruges nehriyle birleştiren ve ulaşıma elverişli su yolu. Uzunluğu 49 kilometredir. Kanalda, 600 tona kadar olan su üstü araçları seyredebilir. Kanalda yapılmakta olan yeni inşaat, taşıt gabarisini 2 000 tona çıkarmak amacını gütmektedir. Kanalın üzerindeki yıllık trafik hacmi 5 milyon ton dolaylarındadır. (L)

GANDER, Newfoundland'da köy, *Gander gölü* yakınında, Grand Falls'ın doğusunda. Atlas okyanusunu aşan havayollarının üssü. (L)

GANDHARA, Hindistan'ın kuzeybatısında eski eyalet (merkezi, *Peşaver*), M. Ö. VI. yy.da Pers imparatorluğuna bağlıydı, sonra Maurya'lar imparatorluğuna katıldı (M.Ö. IV. yy.). Büyük İskender'in orduları bu dönemde buradan geçti. M.Ö. II. yy.da, Gandhara, Baktriane'deki Hint-Yunan krallıklarının hâkimiyeti altındaydı. Gupta'lar tarafından yeniden Hindistan imparatorluğuna katıldı. Çok eski tarihlerden itibaren Buddha'cılığı benimseyen Gandhara uzun süre bu dinin en faal ve en tanınmış merkezlerinden biriydi.

Gandhara'da buddhacı bir sanat okulu kuruldu; bu okulda, Yunan, Roma, Suriye ve İran temalarına birarada yer verildi; yanlış olarak Yunan-Buddha'cı adı verilen bu karışım, Akdeniz ile Doğu Asya ve Uzakdoğu ile Güneydoğu dünyaları arasında bağlantı rolü oynadı. Bu sanatın, Milâttan az önce başladığı, Milâttan sonra birkaç yüzyıl boyunca geliştiği ve uzun zaman sürdüğü, VII. yy.a kadar, Çin ve Japonya'da benimsenmiş buddha repertuvarından bazı formüllerde yaşantısını sürdürdüğü anlaşılıyor. Çok harap bir halde ele geçmiş olan mimarî eserleri, yunan ve özellikle Korent düzenine yer veren manastırlarla stupa*'lardan meydana geliyordu. Çok bol sayıdaki heykeller, şist, yalancı mermer ve tahtadan yapılmıştı. Bu okul, özellikle *Jataka*'ları ve Buddha Sakyamuni'nin hayatını tasvir eden bol sayıda heykel yaratmıştır. Hattâ, klasik kıvrımlı bir örtüye bürünmüş, Apollon'u andıran Buddha ikonografisi tipi Gandhara sanatına mal edilmiştir. (L)

GANDHARVA, Veda dininde eski su tanrısı. Rigveda'da, çok usta bir okçu ve savaşçı olarak gösterilir. *Gandharva*'lar genellikle, sonraları İndra cennetinin (*Svar ga*) basit birer çalgıcısı durumuna düşmüş olan Centaure'larla özdeş sayılırlar. Birer şair olan Gandharva'lar, Apsara'larla birlikte yaşarlar. Güzel görünüşlü olmalarına rağmen kıyıcı, intikamcı ve inanılmayacak kadar güçlü oldukları söylenir. (L)

Gandharva, bir zamanlar Hindistan'da yalnız ksatriya kastı'nda geçerli olan kız kaçırma yoluyle evlenme töresi. (L)

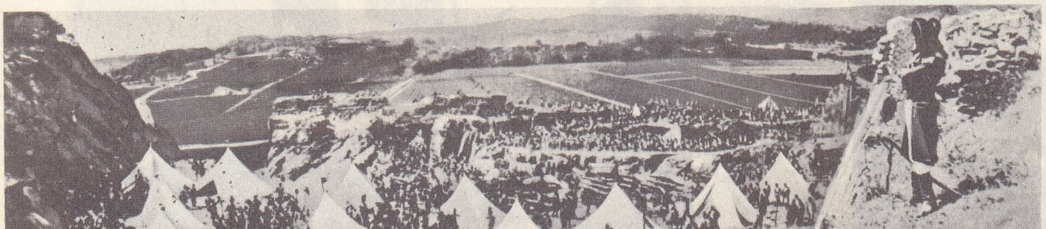

GANDHİ (Mohandas Karamsand) [**Mahatma** («Yüce Ruh») denir] (Porbandar 1869 -Yeni Delhi 1948). Hindistan'ın millî ve dinî lideri. Zengin ve kültürlü bir ailenin oğluydu, Ahmedâbâd üniversitesinde okudu. Londra'da hukuk öğrenimi (1888-1891) yaptı, sonra Bombay'da avukatlığa başladı. 1893'ten 1914'e kadar Güney Afrika'da oturdu ve bu ülkede yaşayan 150 000 hintlinin haklarını savundu. *Transvaal British India Assocation*'ı (1903) ve *İndian Opinion* (1904) adlı gazeteyi kurdu. 1906'dan itibaren, Transvaal'da asyalılar aleyhine konan konunlarla savaştı. Orada *Hint Şvaraj*'ı (Hint Bağımsızlık yasasını) hazırladı. Hindistan'a döndü: Birinci Dünya savaşı süresince İngilizlere karşı dürüst davrandı: ama Amritsar'da geçen (13 nisan 1919) kanlı olaylardan sonra kesin olarak, onlara cephe aldı. Bütün Hindistan halkını pasif direnişe ve İngilizlerle işbirliği yapmaktan kaçınmağa çağırdı (temmuz 1920). Gandhi bu protesto hareketinin lideri oldu. İki taktik uygulamağa başladı: **1.** istikrazlara katılmama, mahkemelere karşı grev, ingiliz okullarına karşı boykot, sivil ve askerî postaların reddi; **2.** *Svadeshi*'yi yayma, millî bağımsızlık isteği. 1922 Delhi kongresinden sonra, ingiliz makamlarınca mahkemeye verilen ve tutuklanan Gandhi millî bir kahraman olarak tanındı. 1924'te serbest bırakıldı. 1930'da İngiltere'ye karşı açıkça direnişe geçti. Yine tutuklandı ve genel vali lord İrwin tarafından serbest bırakılınca *Delhi antlaşması*'nı imzaladı (*Delhi Pact*, mart 1931). 1931'de Londra'da yuvarlak masa konferansına katıldı ve Hindistan'ın bağımsızlığını istedi. Bağımsızlığı elde edemeyince yeniden mücadeleye atıldı, üç defa tutuklandı (1932-1933), açlık grevi yaptı. 1934-1939 Arasında siyasetten çekildi. Yeniden siyasî hayata dönünce, kendi izinde yürüyen Dr. B. Rajendra Prasadi'nin Bağımsızlık partisi başkanlığına seçilmesini sağladı. Uzun süren bir açlık grevi ve iki yıllık tutukluluktan sonra, 1944'te yeniden hürriyete kavuştu. İngiltere ile girişilen görüşmelere katıldı. 15 Ağustos 1947'de Hindistan'a bağımsızlığı verildiyse de Gandhi'nin isteğine rağmen Pakistan, Hindistan'dan ayrı bir devlet olarak kabul edildi. Gandhi 30 ocak 1948'de gerici bir brahman tarafından öldürüldü. Çalışmanın manevî değeri ile şiddete karşı pasif direnişe (*ahimsa*) dayanan siyasî ve ahlâkî doktrinin temelini, bağlı olduğu Cayna (Jaina) dininden alıyordu. Gandhi, eşine ender rastlanan bir zekâ ve ruh yüceliği ile düşüncelerini uyguladı. Gandhi çağdaş tarihin ve Hindistanın önemli kişilerinden biridir. (→ Bibliyo.) [L]

GANDHİ (Şrimati İndira), hintli kadın

Foto. Monde et Camera; Histoire de l'Humanité (LAROUSSE); Encyclopedia Britannica

siyasetçi (Allahâbâd 1917). Pandit Nehru*-nun kızı. On iki yaşında Hindistan'ın bağımsızlığı için mücadeleye girişti ve bu fikri destekleyen 60 000 çocuktan bir grup meydana getirdi. İsviçre ve Oxford'da öğrenimini yaptı, sonra Hindistan'daki Santiniketan üniversitesine devam etti. Filozof şair Tagore'un etkisinde kaldı. Yirmi bir yaşında Kongre partisine girdi. Siyaset alanında gösterdiği çabalar yüzünden on üç ay hapse mahkûm oldu. Serbest bırakılınca, köylü kadınları İngilizlere karşı ayaklandırmağa çalıştı. 1942'de Gandhi'nin izinde yürüyen Feroze Gandhi ile evlendi, böylece Mahatma Gandhi'nin sürdürdüğü sosyal kalkınma kampanyasına katıldı. 1960'ta dul kaldı. 1959'da Kongre partisine başkan seçilmişti. Babasının yanında kendini tamamen siyasete verdi. Nehru öldükten sonra (1964), Lal Bahadur Şastri kabinesinde basın yayın bakanı oldu. Ocak 1966'da Şastri ölünce, oyların yüzde 67'sini alarak başbakanlığa geçti. Kendinden öncekilerin çizdiği yoldan giderek, tarafsız sosyalist bir siyaset takip etmeğe çalıştı, fakat çeşitli bölgesel toplulukların çıkarları, dil konusundaki tutuculukla birlikte iktisadî güçlüklerle de savaşmak zorunda kaldı. Kongre partisi içindeki muhalefetin artmasına rağmen, 12 mart 1967'de bu partinin parlamento grup liderliğine oybirliğiyle seçildi. Bir süre sonra Kongre partisinin sağ kanadı partiden ayrıldı (1970); Anayasa mahkemesi kararıyle parti teşkilâtı Gandhi'nin liderliğindeki sol kanat grubuna değil, partiden ayrılan sağ kanat grubuna verildi. Gandhi bugün bir azınlık hükûmetinin başındadır. Hint parlamentosunda ancak komünistlerin desteği ile iktidarda durmaktadır. Bu yüzden Hindistan'da genel seçimler bir yıl önceye (şubat 1971) alındı. (LM)

GANDHİNAGAR, Hindistan'da inşa halinde şehir, Ahmedâbâd'ın kuzeyinde. Ahmedâbâd'ın yerine Gucarat'ın başkenti olacaktır. (L)

GANDİA, İspanya'da (Valencia ili) şehir, Valencia'nın güneydoğusunda; 20 100 nüf. Portakal ağacı, pirinç, sebze tarımı yapılan güzel huerta. Gandia 1485'te Borja (Borgia) ailesine verilmiş bir dukalık merkeziydi. Şehirde eski sur kalıntıları dışında, Gandia dukalarının sarayı (XVI.-XVII. yy.) ve XV. yy.dan kalma bir manastır (Damian Forment'ın yaptığı mihrap arkalığı) vardır. (L)

GANDİLLOT (Léon), fransız oyun yazarı (Paris 1862-Neuilly 1912). Önce vodviller (*Les Femmes Collantes* [Yapışkan Kadınlar, 1886]), daha sonra (*Tortue* [Kaplumbağa, 1896] dışında) birçok önemsiz oyun yazdı. (L)

Gand müzesi, Gand'da XVIII. yy.ın sonunda kuruldu. Bu müzede, eski sanatı, gand'lı ve fransız primitifler ile flaman (De Crayer, De Vos, Rubens, Jordaens, Van Dyck, Vertragen), ingiliz (Lely, Raeburn), hollanda (Heda, D. Seghers), fransız (Philippe de Champaigne, Chardin) ressamları temsil etmektedir. Modern koleksiyonda şu ressamların tabloları vardır: de Groux Braekeleer, Baertan, Leys, Evenepoel, Cambier, Ensor, Daumier, Forain, Jean Puy, Matisse, Jef Lambeaux, Constantin Meunier, Devigne. (L)

GANDOLFO di Bologna, italyan ilâhiyatçısı ve kilise yasaları uzmanı (öl. 1185'e doğr.). Bologna'da profesör oldu. Denifle, Pierre Lombard'ın, *Sentences* adlı eserinde Gandolfo'dan etkilendiğini ileri sürerse de, papaz Ghellinck Gandolfo'nun Lombard'dan esinlendiğini ortaya koydu. Kişiliği üstüne fazla bir şey bilinmemekle beraber Gandolfo'nun etkisi büyük olmuştur. (L)

GANDON (Yves), fransız yazarı (Blois 1899). Şiirler, tenkit denemeleri (*Le Démon du Style* [Üslûp Tutkusu, 1938]) ve «fransız duyarlığının romanlaştırılmış tarihçesi» sayılabilecek bir roman (*Le Pré-aux-Dames* [12 cilt, 1942-1966]) yazdı. (L)

GANDRANGE, Fransa'da Moselle idare bölgesinde (Thionville-Ouest idare çevresi) komün, Thionville'in güneyinde, Orne ırmağı kıyısında; 1 475 nüf. Yapımına 1964'te başlanan inşa halinde çelik fabrikası ve haddehane. (L)

Gand-Terneuzen kanalı, Belçika'da Gand ve Escaut nehirlerini kuzeyde denize ulaştıran ve ulaşıma elverişli su yolu. En fazla 2 000 tonluk gemilerin geçmesine elverişli olan kanalın yıllık trafik hacmi 7-8 milyon tondur. Bu kanal, Gand'ın Anvers'e bağlı olmayan bir deniz limanı olmasını sağlar. (L)

—GÂNE ek. (fars. *-gâne*). *Esk.* Sayıların sonuna eklenerek -«lik» anlamı kazandırır: *Çihar-gâne,* dörtlük, *dü-gâne,* ikilik (iki rekâtlık sabah namazı) v.b. (M)

GÂNE (veya **GANA**). Esk. coğ. Eski bir Sudan şehri. Bugün yeri, tarihî kesinlikle bilinmemektedir. Bu konuda çalışan bilginlerin görüşleri birbirinden farklıdır. Gâne'nin Valata, Nijer veya Timbuktu yakınlarında bulunduğu ileri sürülmüştür. Barth, Delafoss, D. Gooley, M. Hartmann gibi bilginler Gâne'nin ilk kurulduğu yeri bulmak için uzunboylu araştırmalar yaptıkları halde, arap coğrafyacılarından El-Bekri'nin yazdıklarından başka, olumlu kaynak bulamadılar. Gâne'nin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu da anlaşılmış değildir. Barth ve Delafoss'a göre Gâne'nin ilk kuruluşu III. yy. sonlarındadır ve kurucuları da beyaz ırktan insanlardır. Barth'a göre şehri Fulbeler, Delafoss'a göre ise Bingazi'den gelen Suriye Yahudileri kurmuşlardır. Suriye Yahudilerinin başkanlarından biri olduğu söylenen Kara, Avkar'da yerleşerek uzun süre soyundan gelenlerin yönetiminde kalan bir devlet kurdu (III.-VIII yy.). Daha sonra devletin yönetimi zenci soyundan gelen Kaya-Maghan adlı bir kabile başkanının eline geçti. Bu hükümdardan sonra gelen Sisse-Tunkaralar devletin sınırlarını doğuda Nijer'e, batıda Atlas okyanusuna, güneyde Tekrur'a, kuzeyde Sahra'ya kadar genişlettiler. Gâneliler X. yy.da Tagant'lı Berberîlerle, Avdagost'lu Lemtuna'larla uzun süren savaşlara tutuştular. Bu savaşların sonunda üstün gelen Gâneliler Avdagost'u ele geçirerek orada zenci bir valiyi görevlendirdiler.

El-Bekri'ye göre Gâne 1068'de kuruldu. Biri müslümanların, öteki müslüman olmayanların oturdukları ve aralarında altı mil mesafe olan iki şehir halinde idi. Kral, müslümanların bulunmadığı şehirde otururdu. Kral sarayının çevresinde büyük yapılar sıralanmıştı. Bu binalar duvarlarla çevriliydi. Kral mahkemesinin yanında, adaletle işi olan müslümanlar için yapılmış cami vardı. Sudan'daki evler taş yahut zamk ağacı kerestesinden yapılırdı. Yöredeki orman yüzünden kralın oturduğu şehre Gâba (orman) adı verilmişti. Bu ormanda daha çok rahipler, büyücüler otururdu. Ormanda kral mezarları, hapishaneler de vardı. Müslümanların dışında kalan halk ve kral puta tapardı. Kral, tercümanlarını, hazine memurlarını, müslümanlar arasından seçerdi. Gâne, bulunduğu yer dolayısıyle önemli bir ticaret merkezi olmuştu. Magrıp'tan bakır ve kumaş, Sahra'dan tuz yüklü kervanlar gelirdi. Gâne'nin başlıca gelir kaynağı Vangara madenlerinden çıkarılarak dış ülkelere satılan altındı. Gâne, kısa bir süre içinde komşusu Murabıtların ilgisini üstüne çekti. 1055 Yılında, Abdullah bin Yasin kumandasındaki ordu Avdagost'u aldı. Sonra çevreden de yardım görerek Sudan'a saldırdı. Halkın bir kısmını öldürdü. bir kısmını zorla müslüman yaptı. İmparatoru haraç vermek zorunda bıraktı. Gittikçe küçülen. devletin elinde XII. yy.da Avkar ve Bassikunu kaldı. 1203'te Gâne, Susu'ların başkanı Sumangusu Kante'nin eline geçti. 1240'ta ise Malinka Sumdiata, Susu imparatorluğunu da, Gâne'yi de yıktı. (M)

GANE (Niculai), romanyalı siyaset adamı ve yazar (Falticeni, Moldavya 1835 - Yaş 1916). Hâkimken, milletvekili, senatör ve Yaş belediye başkanı, sonra aynı şehrin Millî tiyatrosunun müdürü oldu. Junimea adlı edebiyatçılar derneğine devam etti; bir takım romantik tarihî hikâyeler (1880-1885) yazdı: *Prenses Ruxandra* (1873). Ayrıca hatıralarını *Zile Traite* (Yaşanmış Günler) [1903], *Pacate Marturisite* (İtiraf Edilen Günahlar) [1904] adlı kitaplarda topladı. (L)

GANEM i. (ar. *ğanem*). *Esk.* Koyun. ‖ Koyun ve keçi. ‖ *Lâhm-i ganem,* koyun eti.

— Teşk. tar. *Ganem kitabeti* (koyun kâtipliği), mevkufat kalemine bağlı kâtiplik. (Osmanlılarda, ağnam mürettebatı ve bu işlerle ilgili nizam ve emirler buradan yapılarak Maliye kalemine yollanırdı.) ‖ *Ganem kitabeti kalemi,* Maliye kalemine bağlı kalem. (*Aded-i ağnam* da denir.) [Ağnam mürettebatı ve bu işlerle ilgili emir ve nizamlar buradan yazılıp Maliye kalemine yollanırdı. Ayrıca mukataalarda hayvanlar üzerinden alınan vergiler de bu kurumlarca iltizama verilirdi.]

◆ **Ganemî** sıf. *Esk.* Koyunla ilgili, koyun gibi. (M)

GANEM (Şükrü), lübnanlı siyasetçi ve fransızca yazan şair (Beyrut 1861-Antibes 1929). Antovra'da fransız Lazar'cı papazların kolejinde okuduktan sonra, Fransa'ya giderek, memleketini osmanlı hâkimiyetinden kurtarmak için, birtakım teşebbüslere girişti. Lübnan'ın fransız mandası altına alınmasında büyük payı oldu. Dramları: *Antar* (1910) [1921'de bu dramdan bir opera meydana getirildi], *Tamerlan* (Timurleng), *Le Giaur* (Gâvur), *Les Neuf Aigles* (Dokuz Kartal). Bir de roman yazdı: *Da'ad.* (L)

GANERBE i. («ortak mirasçı» anlamında alm. k.). Alm. huk. Bir mülk üzerinde miras hakkına sahip bulunan ve bu mülk üzerinde birarada yaşayan bir aile topluluğu (ganerbschaft) üyesi. (Bu kurum XIX. yüzyılda da yaşamaktaydı.) [L]

GANESA, hint tanrısı. Çiva ile Parvati'nin oğlu. *Engellerin hâkimi* olarak tanınır. Girişilen her işte yardıma çağrılır. Ama her şeyden önce, okumuşların ve öğrencilerin koruyucusudur. Bir fil başı şeklinde gösterilir. Bineği bir faredir. Başlıca simgesi bir fil dişi ile bir tespihtir. (L)

GANG i. (alm. *Gang,* damar'dan fr. *gangue*). Bir maden damarındaki değerli minerallerle karışmış halde bulunan değersiz

GAND

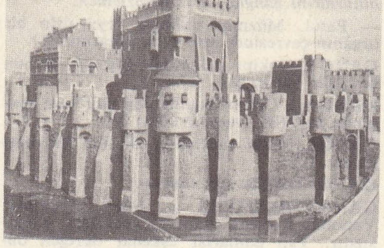

Flandre kontlarının şatosu

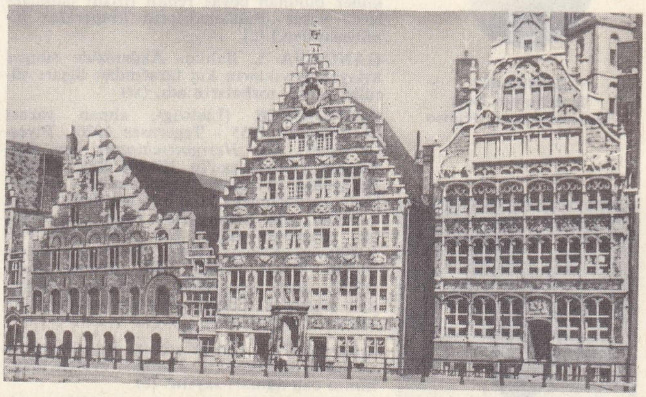

Herbes rıhtımı ve Francs Bateliers'nin evi

«Aziz Bovon'un Kralla Görüşmesi» Rubens'in eseri Saint-Bovan katedrali

«Gand'ın Alınışı» (15 temmuz 1745) Antonin Benoist'in eseri Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

madde. || Maden yatağında değerli bir taşın etrafını saran değersiz madde: *Maden billûrlarını ganglarından temizlemek.*

— Patol. Müzmin iltihaplı veya urlu bir orgânın çevresinde sert doku oluşumu. (L)

GANG i. («ekip» anlamında ing. k.). Kanun dışı işler yapan çete. (L)

GANGA i. Çöltavuğugillerden çilli kum renginde kuş. (Bk. ARAPTAVUĞU.) [L]

GANGA, Ganj tanrıçası. Ganj'ın bir başka adı. (L)

GANGADHAR. Bk. SANKOŞ.

GANGAMOPTERİS i. Fosil eğreltiotu. Yaprakları basit, yaprak kenarları parçasızdır. Yan damarlar eşkenar dörtgen düğümler halinde ağızlaşır. Güney yarımkürenin, permo-karbonifer florasının karakteristik bitkisidir. (L)

GANGANELLİ (Giovanni Vincenzo). Bk. CLEMENS XIV.

GANGARA i. Seylan dağlarında yaşayan gündüz kelebeği. Rengi esmer olan bu kelebeğin üst kanatlarında altı tane sarı benek bulunur. (Yan tarafında büyük püsküller bulunan beyaz renkli tırtıllı palmiyelerde yaşar. Pulkanatlıların *hesperidae* familyasından.) [L]

GANGAVA i. Balıkç. Akdeniz'de sünger avlayan kayıkların kıç tarafından dışarı sürülen sarkık torbaların adı. (M)

GANGHOFER (Ludwig), alman yazarı (Kaufbeuren 1855 - Tegernsee 1920). Piyesler yazdı: *Der Herrgottschintzer von Ammergau* (Ammergau'lu Küçük Bey) [1880]. Hikâyeleri ve romanlarıyle tanındı. Çoğunlukla eserlerindeki konular Bavyera'da veya Tirol'de göz kamaştırıcı tabiat manzaraları ortasında geçer: *Der Jäger von Fall* (Çağlayan Avcısı) [1893]; *Edelweiss König* (Beyaz Kral) [1886]; *Die Martinsklause* (1894); *Das Schweigen in Walde* (Ormandaki Sessizlik) [1899]; *Der Ochsenkrieg* (Öküzler Savaşı) [1914]. (L)

GAN-GİANG, Çin'de ırmak, Po-yang gölünü güneyden boşaltır. Kiang-si eyaleti ulaşımının can damarı sayılır. (L)

GANGLİYEKTOMİ i. (fr. *gangliéctomie*). Cerr. Bir gangliyonu (sinir düğümü) ve özeliklе sempatik sinir gangliyonlarından birini çıkarma ameliyatı. [L]

GANGLİYON i. (yun. *ganglion,* deri altı uru'ndan). Anat. ve Fizyol. İnsanlarda ve memelilerde, sinirlerde ve lenf damarlarında yer yer görülen yuvarlak veya iğsi şişlik. (Bk. DÜĞÜM.) [L]

GANGLİYOPLEJİK i. ve sıf. (fr. *ganglioplégique*). Ted. Sinir akımını otonom sinir sistemi gangliyonları hizasında kesebilen, akımın gangliyondan önceki sinir telinden gangliyondan sonraki sinir teline geçmesini önleyen ilâç.

— ANSİKL. Bilinen ilk *gangliyoplejik* madde nikotindir. Gangliyoplejiklerin en belirgin etkisi, damarlarda sempatik sistemin sağladığı gerginliğin gevşemesinden ileri gelen basınç azalması ve damar genişlemesidir. Birçok madde gangliyoplejiktir: nikotin, spartein, lobelin, pelletierin, prokain ve bazı dört elementli amonyumlar. Aslında bu maddelerin ancak birkaçı tedavide kullanılabilir; bunlar bir veya iki dört elementli amonyum fonksiyonuna sahip maddelerdir; bunlar da azot atomu dört ornatma kökü ile bir halojen atom (brom, iyot) taşır. Bazı bileşikler ise tansiyon düşürücü olarak kullanılan tetraetilamonyum gibi sadece bir dörtlü amonyum fonksiyonuna sahiptir. Pentametonyum ile hekzametonyum sempatik ve parasempatik gangliyonlarda uzun süren felçlere sebep olur. (L)

GANGOTENA (Alfredo), ekvadorlu şair (1904-1945). Paris'te maden mühendisliği öğrenimi yaptı ve iki dünya savaşı arasındaki sürede oluşan sanat hareketlerinin etkisinde kaldı. Başlıca eserlerini fransızca yazdı: *Orogenie* (Orojeni) [1928]; *Absence* (Ayrılık) [1932]; *Nuit* (Gece) [1938]. *Tempestad Secrete* (Gizli Fırtına) [1940] adlı eserini ise ispanyolca yazdı. (L)

GANGOTRİ, Hinduların hac yeri, Batı Himalaya dağlarında, Gahrval'da, Ganj ırmağının başı olan Baghirati kıyısında, ırmağın kaynağının yanıbaşında. Brahmanları, ırmağın kutsal suyunun ticaretini yapan tapınak. (L)

GANGOZA i. (fr. *gangosa*). Patol. Sakatlayıcı burun-yutak iltihabı; pian hastalığının üçüncü derecesinin belirtisidir. (L)

GANGRA. Esk. coğ. Galatia'da (Küçük Asya) şehir, kral Dejotarus'un başkenti ve Konstantinus zamanında Paphlagonia'nın merkezi. Bugün, *Çankırı.* (L)

GANGREN i. Bk. KANGREN.

GANGRİ, Güney Tibet'te dağlık bölge, Karakurum'un doğu uzantısını meydana getirir ve Yukarı Tsangpo vâdisini, kuzeyde Tibet göllerine açılan vâdilerden ayırır. Hint efsanelerinde sözü edilen kutsal göller bölgesi burasıdır. (L)

GANGSTER i. (amerikanca *gang,* çete'den). Kanun dışı işler yapan çete üyesi; haydut, şerir. || *Teşm. yol.* Para veya herhangi bir kazanç sağlamak amacıyle her türlü kötülüğe başvurmaktan çekinmeyen kimse.

◆ **Gangsterlik** i. Gangster olma hali veya gangsterin yaptığı iş. (LM)

GANGTOK, Sıkkım'ın başkenti, Himalaya'da (1640 m), Tista kıyısında. Hindistan ile Tibet arasında ulaşımı sağlayan kervan yolları üzerinde ticarî bir konak olan Gangtok, Tibet'in Çinliler tarafından işgalinden beri sınırın kapatılması yüzünden güç bir duruma düşmüştür. Tanınmış buddha manastırı Rumtek, Gangtok'un çok yakınlarındadır. (L)

GANİ sıf. (ar. *ġınā*'dan *ġani*). *Esk.* Zengin, doymuş: *Âdem gani-dil olsa gedâ-meşrep olmasa / Rind olsa bî-hakikat ü bî-mezhep olmasa* (Nailî). || Bol. || i. Erkek adı. (Abdülgani'den kısaltma.) || Allah'ın adlarından biri.

— ÇEŞ. DEY. *Gani gönüllü* veya *gönlü gani,* zengin olmasa bile elindekini esirgemeyen, cömert: *Hani gönlü gani adamdır ama, beni bir yere davet etmesinin manasını anlayamadım* (B. Felek). *Baba Haydar fakirdir ama, gani gönüllüdür* (N. Araz). || [...] *in ganisi olmak,* bir şeye ihtiyacı olsa da istekli durmamak.

— Din. İslâm dininde, Allah'ın «çok zengin» olduğunu ve «hiç bir şeye ihtiyacı bulunmadığını» ifade eden sıfatıdır. (Allah gerek zatında gerek sıfatlarında, gerek işlerinde hiç bir zaman, hiç bir surette, hiç bir şeye muhtaç değildir ve kullarının bütün ihtiyaçlarını karşılar. Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde bu belirtilir.)

◆ **Gani gani** zf. Bol bol: *Allah gani gani rahmet eylesin!* (M)

GANİ (Muhammed Tahir), iranlı şair (öl. 1669). Keşmirlidir. Hayatı ile ilgili fazla bilgi yoktur. *Divan*'ı taşbasma olarak iki defa basıldı (1845 ve 1887). [M]

GANİ bin ASUR, Arabistan'ın kuzeyinde yaşayan bir arap kabilesi. Kays bin Aylan kabilesine bağlı ve Gatafanların yakın soyundan. Necd'in Hima Zariye bölgesinde yerleştiler, komşuları Tay kabilesi ile sürekli olarak savaşırlardı. Kur'an'da bildirildiğine göre Cahiliye çağında, *Lat, Menat, Uzza* adlı putlara taparlardı. İslâmlıktan önce yaşamış ünlü arap şairi Tufayl bin Avf bu kabiledendi.

Ganiler, Ayhab, Av'al, Gamra, Azruat, Haziz, Kinas, Curayyir, Mina, Şarc, Mutali, al-Şibak, Ti'ar v.d. yörelerde yaşarlardı. (M)

GANİ EFENDİ (ABDÜLGANİ), türk şairi ve bilgini (? Gerede - Bursa 1596). Müderrisliklerde, Şam, Kahire ve İstanbul kadılıklarında bulundu. Türkçe ve farsça şiirler yazdı. Eserleri: *Tercüme-i «Fezail-i Şam»* (Fezail-i Şam Tercümesi); *Risale fi Beyan-ı Eyyam* (Zaman Üzerine Risale). [M]

GÂNİM sıf. (ar. *ġanîmet*'ten *ġânim*). *Esk.* Savaşta düşmandan ganimet alan.

— Din. İslâm dininde savaşlarda, gösterdikleri yararlık ve kahramanlıktan dolayı, düşman elinden alınan mal ve eşyada (ganimetlerde) payı bulunan kimse. (Özellikle dinle ilgili savaşlarda, düşmandan alınan eşya ve malın bir kısmı hazineye ayrılır, kalanı gaziler arasında bölünürdü.)

◆ **Gânimen** zf. *Esk.* Ganimet almış olarak: *Pek çok altın ve gümüş ve eşya-yı nefîse alarak avdetle gânimen ve sâlimen yine Enbar'a geldi* (Cevdet Paşa). [M]

GÂNİM BEĞ Bekmişlu, Hacıalioğlu, XVI. yy.da Kuzey Suriye'de yaşayan Türkmenlerden Beğdili boyunun beyi. Murad III'ün Avusturya seferi için (1698) çağrıdığı on beş türk beyinden biri de Bekmişlu Gânim Beğ'dir. 150 Atlısıyle bu sefere katıldı. (M)

GANİMED, Jüpiter'in, Galilei tarafından bulunan (ocak 1610) üçüncü ve en büyük uydusu. Yıldız dolanımının süresi 7 gün 3 saat 42 dakika, kavuşum dönümü ise 7 gün 3 saat 39 dakikadır. (L)

GANİMET i. (ar. *ġanimet*). Savaşta düşmandan alınan mal: *Bu esnada kabilesi, civardaki kabileler üzerine gazve yapmış, sayısız ganimetler yağma etmişti* (Ömer Seyfeddin). *Bütün askeri bir tuhaf ganimet merakı sardı* (F. R. Atay). || *Teşm. yol.* Bir tesadüf sonucu ele geçen beklenmedik şey veya fırsat. || Beklenmeyen kazanç. || *Esk. Mâl-ı ganimet,* savaşta yenilenden ele geçen mallar.

— DEY. *Fırsatı ganimet bilmek,* fırsattan hiç vakit geçirmeden yararlanmak.

— Ask. Savaşta ordunun düşmandan aldığı mal. (Silâh, malzeme, eşya, para, esir. Osmanlılarda ganimetin beşte biri devlet hazinesine ayrılır; zaptedilen arazi ise doğrudan doğruya fey [devlet malı] sayılırdı.)

— Denizc. Zaptedilmiş gemi. || *Ganimet hakkı,* bir devlete tanınmış olan düşman ticaret gemilerini ele geçirme hakkı. || *Meşru ganimet,* milletlerarası hukuk kurallarına uygun olarak ele geçirilmiş gemi.

— Huk. *Esk.* Savaş sonucunda düşman tarafından ele geçirilen mal. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Esk. Huk. Kur'anı Kerim'de, Nisa suresinin 94. ayetinde «Ey iman edenler, Allah yolunda savaşa gittiğiniz zaman, çok ihtiyatlı olun, size selâm verene, dünya hayatının menfaatini dileyerek "Sen mümin

GANDHARA
Buddha'nın başı
Guimet müzesi, Fransa

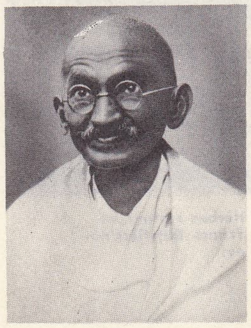

GANDHİ

İndira GANDHİ

GANDHİ

Foto. N.Y.T. (LAROUSSE)

değilsin" demeyin. Şüphe yok ki Allah katında çok ganimetler var...» buyurularak, ganimet almak için savaşta insan öldürme yasaklanmıştır. Feth suresinin 15. ayetinde, savaşa katılmayanların ganimette hakkı olmadığı belirtilmiştir. Ganimet, savaşa katılanlara ait bir tazminat niteliğindedir. Feth suresinin 19. ve 20. ayetlerinde de Hayber savaşında alınacak ganimetler konusunda açıklama yapılmıştır. Enfal suresinin 41. ayetinde: «... Ve iyice bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz şeyin mutlaka beşte biri Allah'ın ve Peygamber'in ve yakınların ve yetimlerin ve yoksulların ve yolda kalmışlarındır» denilmektedir. Buna göre elde edilen ganimetin beşte biri, ayette belirtilen kimselere verilecektir. Ayetin buyruğunun uygulanması bakımından, İmamiye mezhebi ile sünnî mezhepler arasında fark vardır. (Bk. HUMS.) Kur'an-ı Kerim'de savaşta elde edilen ganimet helâl edilmektedir (Enfal suresi, 60).

Savaşta ele geçirilen toprak özel hükümlere tabidir. (Bk. ENFAL, FETİH *hakkı*, FEY.) İmamiye mezhebine göre, zor kullanarak fethedilen topraklar, savaşanlar arasında bölüşülemez; bütün müslümanlar lehine vakfedilmiş gibi olur. Diğer mezheplerde ise, islâm devlet reisinin bu konuda seçme yetkisi ve takdir hakkı vardır. Savaşta ele geçirilen toprağa, *gayri meluf ganimet* adı verildiği de olur. Ganimet arasında bulunan esirler hakkında da islâm devlet reisinin takdir yetkisi kabul edilirdi. (Bk. FİDYE.) Menkul malların beşte biri ayrıldıktan sonra geriye kalanı savaşanlar arasında bölüştürülürdü. Bu bölüştürmede tam bir adalet gösterilmesi gerekti. Ancak, atlı veya yaya arasında belirli ölçüde bir fark gözetilir ve atlının orduda sağladığı fayda ve yaptığı masraf dikkate alınırdı. Bu hükümler devrinin şartları içinde geçerlilik kazanmıştır.

— Tar. Osmanlı devletinin genişleme döneminde mukavemet gösteren bazı kalelerin alınmasını temin için, hükümdar tarafından bütün ganimetin gazilere bırakılacağı ilân edilirdi. Yağma ve talana cevaz veren bu emrin duyurulmasından sonra kaleyi savaşarak alan gazilerin ellerine geçirdikleri her çeşit menkul mal ile esir ettikleri kadın ve erkekler kendilerine ait olurdu. Böyle olağanüstü hallerde beşte bir hazine hakkı aranmaz, gaziler arasında eşit bölüştürmeye bakılmazdı. (Bk. YAĞMA, YAĞMALAMA, TALAN.) [M]

GANİMET (Muhammed Ekrem), iranlı şair (XVII. yy. sonu), 1695-1697 yılları arasında Lâhur valisi oldu. *Nireng-i Aşk* (Aşkın Büyüsü) adlı bir mesnevî yazdı. Lucknow'da taş-basma olarak yayımlanan bu eser Hindistan halkı arasında büyük ilgiyle karşılandı. (M)

GANİVET (Angel), ispanyol yazarı (Granada 1865-Riga 1898). Nietzsche ve Barres'in etkisinde kaldı. Riga'da ispanyol konsolosu olarak bulunduğu sırada intihar etti. İçi içine sığmayan, kaygılı bir insandı. Gerçekçi gözlem ve mizahın birbirine karıştığı romanlar yazdı: *La Conquista del Reino de Maya por el Ultimo Conquistador Espanol Pio Cid* (Maya Ülkesinin Son İspanyol Fatihi Pio Cid Tarafından Fethedilmesi) [1897], *Cartas Finlandesas* (Finlandiya Mektupları) [1898], *Hombres Del Norte* (Kuzey Adamları) [1905] gibi tenkit denemeleri yazdı. 1897'de yazdığı *İdearium Espanol* adlı en önemli eserinin felsefî değeri büyüktür. 1898 Kuşağı tarafından gerçekleştirilen yeni ispanyol edebiyat akımının öncüsü sayılır. (L)

GANİYE sıf. (ar. *ġınā*, zengin olma ve şarkı söyleme'den *ġāniye*). *Esk.* Zengin (kadın). ‖ Çok hoş. ‖ i. Kadın şarkıcı, mughanniye: *Mutribe-i meclis olan câriye-i ganiyesine* (Veysî). [M]

GANİZADE (Sultanmecid), azerî yazarı ve dilcisi (Şamahı 1866 - ?, 1937). Öğrenimine mahalle mektebinde başladı. Sonra devam ettiği Şirvanî okulunda azerî, rus ve fars dillerini öğrendi. Tiflis öğretmen okuluna girdi (1833). Bakû'da öğretmenlik ettiği yıllarda edebiyatla ilgilendi. Azerî tiyatrosunun gelişmesi yolunda çalıştı. Rejisör olarak birçok eser sahneye koydu (1898). Bazı rus oyun yazarlarının eserlerini Azerîceye çevirdi. Hikâye ve roman yazdı. Bir ara maarif müfettişi oldu. Azerbaycan Tetkik ve Tetebbu cemiyetinde sekreterlik görevinde bulundu. Azerbaycan İlmî Tetkikat enstitüsü lûgat komisyonunda çalıştı. Eserleri: *«Azerî Türkçesi Grameri»*; *Tatarsko-Russkiy Slovar* (Tatarca [Azerîce] - Rusça Lûgat); *Russko-Tatarskiy Slovar* (Rusça - Tatarca [Azerîce] Lûgat); *Mektubatı-Şeydobey Şirvanî* (roman). [M]

GANJ, sanskrit ve hindu dilinde **Ganga**, ing. **Ganges**, Hindistan'da nehir, Himalaya'nın güney yamacından doğar, Bengal körfezine dökülür; 2 700 km. Nehrin yukarı çığırını Kumaon Himalaya'larından çıkan iki sel suyu (Alakonda ve özellikle Bhagirati) meydana getirir; bu iki su, Uttar Pradeş'te, Devaprayag'da birleşir. Bu birleşme noktasından sonra Ganj, boğazlardan geçerek Sivalik dağlarını aşar ve Hardvar ovasına (311 m yüksl.) girer; burada sularının bir kısmı yatak değiştirerek ovayı verimli hale getiren sayısız sulama kanallarından birincisine yönelir ve hızı, gücü azalan Ganj, Ferruhâbâd'dan, Kanpur'dan geçer, Allahâbâd'da sol kıyısından Yamuna ırmağını alır, Benares Gatlar'ını sular, Himalaya'lardan gelen Gogra'yı, Dekkan'dan gelen Sone'yi ve Patna'nın kuzeyinde Gandek ve Kosi ırmaklarını alır. Racmahal tepelerini aştıktan sonra, güneyde, Bengal'e doğru yönelir ve 7 700 km²'yi kaplayan bir deltaya yayılan birçok kola ayrılır. Ganj'ın başlıca kolu Padma, ikincisi Bhagirati, üçüncüsü ise Hooghly'dir. Padma, Doğu Pakistan'a girerek Brahmaputra ile birleşir. Günde bir milyon tona yakın alüvyonun geldiği delta, yavaş yavaş gömülmekte, ama devamlı olarak da yeniden oyulmaktadır. Sayısız bataklıkla ve nehrin ölü kollarıyle yarılı olan deltada, kolera ve sıtma müzmin bir hal almıştır; kısmen pirinç tarımı yapılan Ganj deltası, deniz kıyısında Sunderbans magrovlarıyle sınırlıdır. Ganj'ın yıllık taşması Himalaya'daki karların erimesiyle başlar, muson yağmurlarıyle artar ve buharlaşmanın çokluğuna rağmen uzun süre devam eder.

Kutsal bir nehir olan Ganj'a Hintliler tapar ve sularında olağanüstü temizleyici güçler bulunduğuna inanırlar: her yıl sayısız ziyaretçi Benares'de Ganj kıyılarını doldurur ve nehrin sularında yıkanırlar. (L)

GANJİN, çinli buddhacı papaz (öl. 763). 754'te Japonya'ya gitti. Mutaassıp Ritsu tarikatını yaymağa çalıştı. Japon monarşizmine rütbe törenlerini soktu. Çok sayıda hayır kurumu meydana getirdi. (L)

Ganj kanalı, Kuzey Hindistan'da büyük kanal, Hadvar'da Ganj'dan ayrılır ve 500 km sonra Kanpur'da yeniden birleşir. (L)

GANNAL (Jean Nicolas), fransız eczacısı ve kimyacısı (Serrelouis 1791-Paris 1851). Boraks'ın arıtılması, içyağının asitlerle katılaşması (mum imali) [1820] ve tahnit edilmesi (1835) gibi buluşları vardır. Matbaacılıkla da uğraştı ve jelatinden yapılı elastik mürekkepleme merdanesini icat etti. (L)

GANOFİLİT i. (fr. *ganophyllite*). Miner. Karmaşık tabiî alüminosilikat; façetalı yapıdadır, mika ve kloritlere benzer. (L)

GANOMALİT i. (fr. *ganomalite*). Miner. Tabiî kurşun, manganez ve kalsiyum silikat. (L)

GANOMATİT i. (fr. *ganomatite*). Miner. Amorf demirin tabiî arsenyatı. (L)

GANOS dağı veya **TEKİR dağı**, Türkiye'de dağ; Trakya'nın güneyinde. Oval biçimdedir. Marmara denizi kıyısında Tekirdağ şehri güneyinden başlar; Kumbaşı ile Uçmakdere arasında çok dik yamaçlarla denize iner; daha güneyde kıyı ile arasına bağ ve zeytinliklerin bulunduğu alçak bir alan girer: Gaziköy (Ganos), Hoşköy, Mürefte, Eriklice ve Şarköy. Çalılık ve yer yer kurakçıl ormanla kaplı yamaçlar yaklaşık olarak Ganos paraleli üzerinde 925 m'ye yükselir. Dağların yapısında Eyosen - Oligosen flişleri geniş yer tutar. Mürefte dolaylarında petrol ve yanıcı gaz araştırmaları yapıldı. (M)

GANOYİT sıf. (yun. *ganos*, parlak'tan fr. *ganoïde*'den). Bazı balıkların (mersin balığı, çok saçaklı balık, kemikli turnabalığı) yüzeyi mineye benzer kalın, sert ve parlak bir maddeyle kaplı pullarına verilen sıfat. (Bu pullar, değirmi veya dişli pullar gibi kiremit tarzında dizili değil, birbiriyle eklemlidir. Eskiden ganoyit pullu balıklar özel bir takım sayılırdı, iskeletlerinin kemikleşme derecesine göre *kemikli ganoyit pullular* ve *kıkırdaklı ganoyit pullular* diye de iki alttakıma ayrılırdı. Bu balıklar şimdi ışınsı yüzgeçliler takımına sokulmakta, tümkemikliler ve mersin balıkları diye iki alttakım içinde yer almaktadır. (L)

GANOZ. Coğ. Bk. GAZİKÖY.

GANS (Eduard), alman hukukçusu (Berlin 1798 - ay.y. 1839). Berlin üniversitesinde profesörlük yaptı. Savigny'ye ve Tarihçi okula karşı çıkarak felsefî hukuk okulunu kurdu. Dostu Hegel'in *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (Hukuk Felsefesinin İlkeleri) adlı eserini yayımladı. (L)

Ganser belirtisi. Psikopatol. Alman psikiyatri bilgini Ganser tarafından tanımlanan yarı dalgınlık hali. Hastaya bir şey sorulduğu zaman, sorulanları anladığı halde soruyle ilgisiz cevaplar verir; biraz ısrar edilirse hasta doğru cevap verir, bu da hastanın bilinçli olarak yanlış karşılık vermediğini gösterir. Ayrıca hastada korku, yürek darlığı ve bilinç bulanıklığı vardır. Ganser belirtisi birçok hastalıkta, özellikle isteride, bazı psikozlarda (katatoni) ve zekâ geriliklerinde görülebilir. Ganser belirtisine hafif bir şekilde özellikle mahpuslarda sık sık rastlanır. (L)

GANSHOF (François Louis), belçikalı tarihçi (Brugge 1895). 1923'ten beri Gand üniversitesinde ortaçağ uzmanı olarak ders vermektedir. Eserleri: *Etudes sur les Ministériales en Flandre et en Lotharingie* (Flandre ve Lotharingia'da Kölelikten Soylular Sınıfına Kabul Edilen Topluluklar Üstüne İncelemeler) [1926]; *Étude sur le Développement des Villes Entre Loire et Rhin au Moyen Age* (Ortaçağda Loire ve Ren Bölgelerindeki Şehirlerin Gelişmeleri Üstüne İnceleme) [1943]; *Recherches sur les Capitulaires* (Eski Kral Yarlığlarını Biraraya Getiren Derlemeler Üstüne Araştırmalar) [1958]; Glotz'un Genel Tarih Koleksiyonu'nda *Destinées de l'Empire en Occident de* 395 *à* 888 (Batı'da, İmparatorluğun 395-888 Arasındaki Durumu) [2 cilt, 1934 ve 1940] bölümünü hazırladı. (L)

GANSHOREN, Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi) komün, Brüksel'in kuzeybatı banliyösünde; 14 800 nüf. Küçük metalürji. (L)

GANTEAUME (Honoré — kontu), fransız amirali (La Ciotat 1755-La Pauligne, Aubagne yakınında 1818). Mısır seferine katıldı. 1804'te tümamiral olarak Brest filosunun başına getirildi. Boulogne ordugâhında toplanan kıtaların İngiltere'ye çıkarılmasıyle görevlendirildi: ancak Cornwallis'in ablukası bu hareketi engelledi. 1809'da Akdeniz Filosu kumandanı oldu. 1814'te Bourbon'larla birleşti. Yüzgün devresi boyunca tarafsız kaldı ve Louis XVIII'in dönüşünde Fransa Yüksek meclisi üyeliğine tayin edildi. (L)

GANTT (Henry Laurence), amerikalı mühendis (Calvert County, Maryland 1861 - Pine İsland, New York 1919). Ünlü mühendis Frederick Taylor ile çalıştı. İşletmecilik yönetimiyle ilgili birçok grafik hazırladı. Bu grafiklerden biri onun adını taşır. (L)

GANTUR yaylası, Batı Fas'ta bölge, Rehamna kütlesinin güneyinde. Bu tortul yaylada önemli fosfat yatakları (Yusufiye çevresinde işletilir) vardır. (L)

GANVİE, Dahomey'de balıkçı köyü. Katonu'nun batısındaki bir deniz kulağında; kazıklar üstüne kurulu kulübelerden meydana gelmiştir. (L)

GANYAN i. (fr. *gagnant*). Bk. BAHİS.

Gan-ying-pien (*«Armağanlar ve Cezalar Kitabı»*), Çin'de çağdaş Tao'culuğun en yaygın kitabı. Tao'culuk, buddha'cı görüşlerden çok az farklıdır. (L)

GANYMEDES. Yun. mit. Truva'lı prens, Tros ile Kallirroe'nin oğlu. Kendisine âşık olan Zeus onu kaçırdı ve Olympos'ta tanrılara içki sunmakla görevlendirdi. Daha sonraki bir söylentiye göre, Zeus kartal biçimine girerek İda dağında sürülerini güden Ganymedes'i kaçırmıştır. Bu efsanenin kaynağı, Dardania kralının oğlunun, Lidia'-

GANEŞA
Çiva ile
Parvati'nin oğlu
Guimet müzesi,
Fransa

ganga

Foto. LAROUSSE

lı prens Tantalos tarafından kaçırılması olsa gerektir.

— İkonogr. Yunan heykelcisi Leokhares tarafından yapılan bir *Ganymedes* heykeli vardır. Ostia, Floransa ve Napoli'de bulunan İlkçağdan kalma heykellerin, bugün kaybolmuş olan bu heykelden esinlenerek yapıldığı sanılır. Ganymedes'in kaçırılması olayını işleyen ressamlar arasında Michelangelo (desen, Windsor), il Correggio (Viyana), A. Carraccio (Farnesina sarayı), Rubens (Prado), Rembrandt (Dresden), Le Sueur (Louvre) ve C. Van Loo (Toulouse) anılmağa değer. (L)

GANYMEDES, mısırlı haremağası. M.Ö. 48'de mısır ordusunu Sezar'a karşı yönetti. Yenildi ve esir edildi (47). [L]

GANYOT i. (fr. *gagnotte*). Oyun. Kâğıt oyunlarında oyunculardan kesilen paraların konduğu kumbara. || Bu kumbaranın içindeki para. (L)

GAO, Mali'de şehir, bölge ve çevre merkezi, Nijer ırmağının sol kıyısında; 12 600 nüf. Gao bugün önemli bir ticaret merkezidir (bölgede yetiştirilen hayvan, yün ihracatı). Askia'ların XVI. yy.dan kalma mezarı. —*Gao çevresi*, 263 400 nüf.

— Tar. Zenci Afrika'nın çok eski bir şehri olan ve 670'e doğru kurulan Gao, 1010'da Songhay imparatorluğunun başkenti oldu. Büyük bir siyaset ve ticaret merkeziyken, XIV.yy. başlarında mandeler hükümdarının hâkimiyetini kabul etti; aynı yüzyılın sonunda Songhay'ın başkenti oldu. 1492'de yeni Askia sülâlesinin merkezi olan şehir, Faslıların hücumlarına rağmen zenginleşti (XVI. yy.); ama sonunda Faslıların eline geçti. (L)

GAO DZİ-TŞİNG, XIV. yy.da yaşamış olan çinli oyun yazarı. *Pi-pa-Ci* adlı oyunu yazdığı söylenir. (L)

GAO-DZU, Çinlilerde *Büyük Ata* anlamına gelen bir unvan. Bu unvan, ölümlerinden sonra, hanedanın kurucu imparatorlarından bazılarına verildi. Han Gao-Dzu (bk. LİU BANG), Tang Gao-Dzu (bk. Lİ YUEN). [L]

GAO-DZUNG (öl. 1162), Çin imparatoru (1127-1162). Tsin'ler Kuzey Çin'i ele geçirince güney Sung sülâlesini kurdu ve önce Nankin'de, sonra Hancou'da yerleşti (1127). [L]

GAO-HSİUNG, Formoza'nın (Tayvan) liman şehri, adanın güney batısında, 275 600 nüf. Basit balıkçı köyü iken, Tayvan'ın dış ticarete yönelmesiyle, büyük bir liman oldu (1858). 1893'ten sonra Japonlar tarafından bir sanayi şehri haline getirildi. Pirinç ekimi, şeker fabrikaları, şekerkamışı alkolü, metalürji ve alüminyum, çimento, süperfosfat sanayii, ayrıca gemi şantiyeleri. Liman aynı zamanda bir askerî üstür. (L)

GAO KI-GUNG, çinli ressam (Da-Tung 1248-Hang-Cou, yaklş. 1310). Şansi doğumludur ve kuzey asıllı olduğu sanılır. Kubilay Hanın sarayında ceza konseyi başkanı oldu. Hayatının son yıllarında Pekin'den Hang-Cou'ya gitti. Mi-Fey gibi profesyonel ressam değildi ve ahlâkî meziyetleri anlatma şekli olan resmi entellektüel faaliyet olarak kabul ederdi. Bununla birlikte, Mi'nin üslûbunu, tekniğini bütünüyle değilse bile, çevre çizgilerini güçlendirerek kısmen benimsedi. Ağaçların canlı aydınlık renkleri, dumanlı gök arasında şekilleri güçlükle seçilen dağlara Gao kı-Gung'un manzara resimlerinde (bunlardan üçü Çin'de, öbürleri japon koleksiyonlarındadır) sık rastlanır. (L)

GAOLİAN veya **GAO-LİA** i. Kuzey Çin'de sorgho'nun adı. (L)

GAON i. (ibranice k.). Din. tar. Babil'deki yahudi okullarının (Sura ve Rumpaditha) başında bulunan kimselere VII.-IX. yy.-larda verilen unvan. (Gaon'ların dindaşları üstünde din, yasama ve yargılama yetkileri vardı; büyük ve küçük senato, büyük sanhedrin [yahudi mahkemesi], küçük sanhedrin gibi kurulların yardımıyle görev yaparlardı.) [L]

GAOS (José), ispanyol felsefecisi (Ablana, Oviedo 1902). Ortega y Gasset'in öğrencisi. Madrid üniversitesinde (1932) ve Mexico'da profesörlük yaptı (1939). Kendilerini «düşünce tarihine» adayan bir mürit grubu meydana getirdi. Felsefe analizlerinde varoluşçuluk ile ilgili deyimler kullanır. Başlıca eserleri: *Dos İdeas de la Filosofia* (İki Felsefî Düşünce) [1940]; *La Filosofia de Maimonides* (İbn Maimun'un Felsefesi) [1940]; *Dos Exlusivas del Hombre: la Mano y el Tiempo* (Yalnız İnsana Özgü İki Nesne: El ve Vakit) [1945]; *Filosofia de la Filosofia e Historia de la Filosofia* (Felsefenin Felsefesi ve Felsefe Tarihi) [1947]; *En Torno a la Filosofia Mexicana* (Meksika Felsefesi Üstüne) [1952-1953]; *İntroduccion a la Fenomenologia* (Fenomenolojiye Giriş) [1960]; *Filosofia* (Felsefe) [1962]; *Filosofia Contemporanea* (Çağdaş Felsefe) [1962]. (L)

GAP, Fransa'da Hautes-Alpes idare bölgesinin merkezi, Paris'e 660 km uzakta, Durance ırmağının kolu olan Luye kıyısında; 21 935 nüf. Hautes-Alpes müzesi (Lesdiguières dükasının lahti, Claudia Beranger'nin Jean ve Jacob Richier tarafından yapılan lahti; tarihöncesi Galya-Roma arkeoloji eserleri; bölge folkloruyle ilgili eserler). Ulaşım yolları kavşağında bulunan ve eskiden büyük hayvancılık ürünleri pazarı olan Gap, bugün de bir ticaret merkezidir; faal sanayi; besin ürünleri (un ve süttozu fabrikası), basımevi; çamaşır imalâtı; madencilik; kiremit ve tuğla harmanları. — İdare çevresi, 64 751 nüf. (L)

GAPON (Georgiy Apollonoviç), rus rahibi ve devrimcisi (Foltava yakınları 1870-Terijoki, Finlandiya, [bugün Zelenogorsk] 1906). Petersburg hapishanesi papazı. İşçi çevrelerinde yardımseverliğiyle kendini çok sevdirdi. Hıristiyanca bir sosyalizm yaratmağa çalıştı, «İşçi birlikleri»ni teşkilâtlandırmada oldukça başarı kazandı. Çara bağlı işçi teşkilâtları kurmağa çalışan Ohrana (İmparatorluk Rusya'sında gizli siyasî polis) ajanı Zubatov'un emrine girdi. Ünlü *Kızıl Pazar* gösterisini (22 ocak 1905) yönetti. (L)

—GÂR ek. (fars. *-gār*). Faillik ve nispet bildirerek «-yapan, -eden» anlamında kelimelerin sonuna eklenir: *Âferid-gâr, hüdâvend-gâr* veya *perverd-gâr*, yaratan, Tanrı; *âmürz-gâr*, bağışlayan, esirgeyen; *âmûz-gâr*, öğreten, öğretmen; *yâd-gâr*, hatırlatan v.b. (M)

GAR i. (fr. *gare*). Demiryoluyle eşya ve yolcu ulaşımını sağlamak amacıyle kurulan tesislerin bulunduğu yer. || *Ara garı*, çeşitli yönlerden gelen trenlerin uğradığı ve yön değiştirerek veya değiştirmeksizin yollarına devam ettiği gar. || *Aktarma garı*, başka başka tipte demiryolu şebekelerinin, meselâ ray aralıkları değişik olan iki demiryolu şebekesinin veya hattının birleştiği ve bu hatlardan birinden diğerine geçerek yola devam etmesi gereken yolcu veya eşyanın, bulunduğu trenlerden başka hattaki trenlere geçtiği gar. || *Bölge garı*, iki veya daha fazla bölgenin demiryolu ulaşımını sağlayan gar. || *Deniz garı*, bir limanın rıhtımlarında veya rıhtımlarının yakınında bulunan ve demiryoluyle gelip deniz yoluyle gidecek veya deniz yoluyle gelip demiryoluyle gidecek olan yük ve yolcuların bir araçtan diğerine aktarılmasını kolaylaştırmak amacıyle kurulmuş olan gar. || *Kavşak garı*, çeşitli yönlere giden trenlerin hareket noktası olan gar. || *Merkez garı*, çeşitli yönlerden gelen trenlerin son durağı olan ve yolcuların araç değiştirerek yollarına başka başka yönlerde devam edebilmelerini sağlayan gar. || *Sınır garı*, iki devlet arasındaki sınır çizgisinin yanıbaşında bulunan, yolcu ve eşya ulaşımında, en az iki ülkeden biri için sınır sayılan gar. || *Transit garı*, trenlerin bir demiryolu şebekesinden diğerine geçişini sağlayan gar. (L)

GAR i. (ar. *ġār*). *Esk.* İn, mağara. || Defne ağacı. || *Gar-ı şerif*, Medine'ye göç sırasında Hz. Muhammed ile halife Ebubekir'in saklandıkları mağara. || *Habb-ül-gar*, defne tanesi. || *Yâr-ı gar* («mağara arkadaşı»), halife Ebubekir. || *Mec.* Çok vefalı, çok sadık arkadaş. (M)

GARA (El—). Eskid. **Boucheron,** Fas'ta (Casablanca ili) kasaba, Casablanca'nın güneydoğusunda; 5 400 nüf. Demir filizi. (L)

GARA (Ladislas DE). Bk. GARAY.

GARABET i. (ar. *ġarābet*). Gariplik, yabancılık, yadırganacak bir yönü olma: *Fakat, dışarıya çıkıp da bunu gerçekleştirmek isterken, daha ilk adımda işin bütün garabetini seziyorum* (Y.K. Karaosmanoğlu). || *Çocuktaki garabeti ilk farkeden bizzat Vesime oldu* (Vâ-Nû). || — *Esk. Garâbet-cû*, garip şeylere meraklı olan. || *Garâbetnümâ*, gariplik gösteren.

— Ed. *Esk.* Söz arasında herkesçe bilinmeyen, alışılmamış kelime ve deyim kullanma. (M)

Garabit kemeri, Fransa'da Truyere nehri üstünde, mühendis Léon Boyer tarafından düşünülen ve 1882-1884 arasında Eiffel tarafından yapılan madenî demiryolu köprüsü. Béziers - Clermont-Ferrand demiryolu hattına bağlıdır. Uzunluğu 564 m, nehrin üstündeki yüksekliği de 122 m'dir. Köprü, vâdinin bugün Grandval baraj gölünün suları altında kalmış olan en derin yerini, iki ayağı arasında uzaklık 165 m'yi bulan geniş bir kemerle aşar. (L)

GARA CEBİLET. Bk. CEBİLET (Gara).

GARACHİCO, Teneriffe adasında (Kanarya adaları) liman şehri; 4 700 nüf. Eskiden adaların başlıca limanıydı, 1706'daki yanardağ püskürmesiyle yıkıldı. (L)

GARAİP veya **GARAİB** çoğl. i. (ar. *ġarīb* veya *ġarībe*'den *ġarā'ib*). *Esk.* Garip şeyler, tuhaf, şaşılacak şeyler: *Garâib-i ahvaldendir ki pederim, Sıffin'e giderken beraber idim* (Cevdet Paşa). || Görülmedik, inanılmayacak şeyler. || *Garâib-i seb'a-i âlem* veya *acâib-i seb'a-i âlem*. (Bk. ACAYİP.) || *Garâib-cû*, gariplikler arayan, garip şeyler meraklısı: *Nice garâib-cû efkâr ashabının...* (H. Z. Uşaklıgil). || *Garâib-perver*, gariplikler hoşlanan, garip şeyleri seven.

◆ **Garâipten** sıf. *Esk.* Çok tuhaf, alışılmamış. (M)

GARAJ i. (fr. *garage*). Otomobil, bazen de motosiklet ve bisiklet gibi taşıtların muhafazası için kullanılan üstü kapalı yer: *Nişantaşındaki konak, geniş bahçesiyle, ailenin her ferdi için daireleriyle, mükellef salonlarıyle, otomobil garajıyle cidden görülecek şeydi* (Vâ-Nû). || Otomobillerin bakım ve onarımının yapıldığı yer. || *Teşm. yol.* Şehirlerarası yolcu otobüslerinin hareket ve varış noktası olarak belediyelerce ayrılan belli yer.

— Dy. *Garaj yolu*, tek hatlı bir demiryoluna paralel ve bu yolla iki ucundan bağlantısı olan hat. (Garaj yolu bir trenin ulaşım hattından çekilmesini sağlar veya aynı hat üzerinde sefer yapan iki trenin karşılaşmasını önler.) [LM]

GARAJCI i. (*garaj*'dan *garaj-cı*). Otomobil, otobüs v.b. nakil araçlarını belli bir süre barındıracak kapalı yer sağlayan işletmeci. (M)

GARAM i. (ar. *ġarām*). *Esk.* Çok derinden duyulan sevgi, aşk: *Bütün aşk ve garam emellerini feda ettikten sonra bu fedakârlığa mukabil elinde hemen bir hiç görünce acı bir nedamet duydu* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Garamiyat** çoğl. i. *Esk.* Sevgi ile ilgili konular, lirizm. (M)

Garam, Abdülhak Hâmid'in manzum aşk hikâyesi (1882). Bazı bölümleri 1912'de *Şehbal* dergisinde (sayı 59) yayımlandı, kitap halinde Süleyman Nazif'in önsözüyle 1923'te basıldı. Birçok motiflerini romantik yazarlardan alan eserin genç erkek kahramanı materyalizm-spiritüalizm görüşlerinin çatışması içindedir: Tanrı, ruh, kader, ölüm, hayat, hayır, şer v.b. kavramları çözümlemeğe çalışır. Bir yandan bu fikrî bunalımı devam ederken, öte yandan Çamlıca'da birbirine benzeyen iki kız kardeşten birine âşık olur. Bir gece pencereye tırmanarak genç kızla konuşur. Bir gün de sevgilisini başka bir erkekle görür ve kızı öldürür. Yakalanır; delilik belirtisi gösterdiğinden tımarhaneye kapatılır. Oysa başkasıyle buluşan ve öldürülen, asıl sevgilisi değil onun kardeşidir. Broşunu satan kız, âşığını kurtarır, geceyi birlikte geçirirler. Delikanlı, bir yanlışlık olduğuna inanmaz; ertesi gün kıza hakaret dolu bir mektup gönderir ve broşun parasını iade eder. Sonradan, haksızlık ettiğini anlar, veremden ölmek üzere olan sevgilisinin yanına giderken yolda bir araba kazası geçirerek yaralanır. Kendine geldiği zaman sevgilisi ölmüştür. Eserde bazı sosyal düşüncelere de yer verilmiştir: tembellik içinde geçirilen tekke hayatı, gericilik yuvası medreseler yerilir ve

GANJ deltasının bir kolu olan Hooghly, Kalküta

kadın hakları savunulur. Tımarhaneyi anlatan bölümde devrin iktisadî bozuklukları gösterilir ve ihtilâlci bir şair tipi canlandırılır. (→ Bibliyo.) [M]

GARAMA'LILAR. Esk. coğ. Libya'da Atlas dağlarının güneyinde yaşamış ve yırtıcılığıyle tanınmış olan göçebe halk. Tuareg'lerin ataları oldukları sanılır. M.Ö. VIII. yy.da güçlendiler. En parlak devirlerini M.Ö. V.yy.da, «garamantik» denilen ve Hannibal'in ve ordusunda hizmet etmiş olan savaş arabalarıyle donatılmış atlıların sayesinde yaşadılar. Garama'dan başlayarak Syrte'lerden Nijerya'ya uzanan sahra yolunu açtıkları ve karaderili halkları güneye doğru sürdükleri sanılır. Sonra da, Afrika'da develerin ortaya çıkması üzerine sahra ulaşımında bu hayvanlardan yararlandılar. Ülkenin kuzeyi M.Ö. 19'da Romalıların eline geçti ve 69 yılında romalı vali Valerius Festas tarafından Lepis Magna çerçevesi içinde boyunduruk altına alındı. (L)

GARAMBA parkı, Kongo'nun kuzeydoğusunda millî park, Sudan sınırında, Aka ile Uele ırmağının başı *Garamba* arasında. Savanalarla ve ormanlarla kaplı olan park. Parkta özellikle, fil, gergedan ve zürafalar vardır. (L)

GARAME veya **GARAMET** i. (ar. *ġarāmet*). Huk. *Esk.* Ödenmesi gereken şey; borçlanılan şeyi ödeme. ‖ Deniz tic. huk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Esk. huk. *Kur'anı Kerim*'in Tevbe suresinin 60. ayetinde, borçlular anlamına *gârimîn* kelimesi kullanılmıştır. Aynı surenin 98. ve Vakıa suresinin 66. ayetlerinde zarar ve ziyan anlamında; Furkan suresinin 65., Tûr suresinin 40. ve Kalem suresinin 46. ayetlerinde de yine aynı kökten gelen kelimeler geçmektedir. Terim anlamı aktifi pasifini karşılamayan bir malvarlığının, alacaklılar arasında belirli nispetlerle paylaştırılmasıdır.

● Deniz ticaret hukukunda ise, kelimede mevcut «zarar» anlamı daha belirli bir şekilde ortaya çıkar ve müşterek avarya dolayısıyle uğranılan zararlar ve yapılan masraflar *müşterek avarya garamesi*'ni meydana getirir; gemi, navlun ve yük arasında bu garame paylaştırılır (Tic. kn. md. 1179). Müşterek avarya dolayısıyle, bu zarara katlanmak zorunda olanların *garameye iştirak borcu* doğar (Tic. kn. md. 1182). Bk. AVARYA.

◆ **Garameten** zf. *Esk.* Herkese eşit paylaştırarak.

◆ **Gârimîn** çoğl. i. *Esk.* Borçlular. (M)

GARAMÎ sıf. (ar. *ġarām*'dan *ġarāmī*). *Esk.* Düşünceden çok, ince ve lirik duygulara yer veren (sanat eseri). [M]

GARAMOND (Claude), fransız matbaa harfi dökümcüsü (Paris 1499-ay.y. 1561). Antoine Augereau'nun öğrencisi (1510'a doğr.). Paris'te Carmes sokağında ilk defa, bir matbaadan farklı bir harf dökümhanesi açtı ve gayet zarif harfler döktü: Robert Estienne'in yayınları için (1544) François I tarafından sipariş edilen yunan harfleri (*Les Grecs du Roi*), Geoffroy Tory'nin harflerinden esinlenilen romen harfleri, Alde Manuce'ın harfleri örnek olarak yapılan italik harfler. Garamond, sonradan dökümhanesini Guillaume Le Bé'ye bıraktı. Fakat harf koleksiyonu krala kaldı ve Grandjean (1700-1725) döküm işlerine getirilinceye kadar krallık matbaasında kullanıldı; o devirde, Garamond'un harflerine «*Üniversite harfleri*» denirdi. Oxford ve Anvers'te *Garamond*'dan kalma harfler saklanmaktadır. (L)

Garamond. Matbaac. Claude Garamond*-un yaptığı, düz ve italik biçimde, daima çok beğenilmiş matbaa harfi çeşidinin adı. (L)

GARAN (Sulhi), milletlerarası türk futbol hakemi, spor yazarı ve spikeri (İstanbul 1916-ay.y. 1962). Vefa, Beşiktaş ve tekrar Vefa takımlarında oynadı. Millî (1949), sonra milletlerarası hakem (1950), F.İ.F.A. kokardına sahip ilk türk beynelmilel futbol hakemi oldu (1953). Öğretmen hakem olarak açtığı kurslarda pek çok hakem yetiştirdi. Futbol hakemliği tekniğine ait eserler yayımladı: *Beynelmilel Futbol Kaideleri ve Hakem Kitabı* (1954); *Hakemin Kitabı ve Futbol Kaideleri Hakkında Oyunculara Rehber* (1958); *Beynelmilel Futbol Kaideleri İzahı* (1959) v.d. Futbol federasyonunda Merkez Hakem komitesi başkanlığı yaptı. Futbol Hakemleri kulübünü kurdu. (M)

GARANİ'LER, tupi-garani dil ve kültür grubundan Güney Amerika kızılderilileri. Denizcilikte ustaydılar. Parana ile Uruguay arasındaki bölgeden Parana'nın ağzına, yukarı Amazon'a ve Guyana'lara kadar kitle halinde göçtüler. Paraguay'da halkın önemli bir kısmı Garani'lerdendir ve orada en çok onların dili konuşulur. (L)

GARANS i. Bk. KÖKBOYASI.

GARANTİ i. (fr. *garantie*). Bir işten doğabilecek zararı ödemek üzere bir tarafın diğer tarafa gösterdiği kuvvetli karşılık. (*Eşanl.* TEMİNAT.) ‖ Sıf. Teminatlı. ‖ Zf. Konuşma dilinde «muhakkak, mutlaka» anlamları verir: *Posta garanti bugün gelir.* ‖ *Bir şeyi garanti etmek,* bir şey hakkında teminat vermek.

— Huk. Bk. TEMİNAT. ‖ *Garanti sözleşmesi,* bir kimsenin, başkasını belirli bir hareket tarzına sevk etmek gayesiyle, bu hareket tarzından o şahıs için doğacak tehlikeleri kısmen veya tamamen üzerine aldığı, fer'i nitelikte olmayan sözleşme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Garanti sözleşmesi*'nin beş unsuru vardır: **1.** tehlikenin yüklenilmesi; **2.** teşebbüs; **3.** teşebbüse sevk etmek gayesi; **4.** bağımsız mükellefiyet; **5.** ivazsızlık.

Tehlike kavramı müstakbel, muhtemel bir hadiseyi ifade eder. Eğer hadisenin olması veya olmaması muhakkak ise, tehlikeden söz edilemez. Garanti veren, bütün tehlikeyi yüklenebileceği gibi, sadece belirli bir zararın ortaya çıkmayacağını veya belli bir olayın gerçekleşmesini de yüklenebilir. Kısmen yüklenme için bunun açık olarak belirtilmiş olması gerekli değildir. Bunun hal ve şartlardan anlaşılması da yeterlidir. Ancak şüphe halinde bütün tehlikenin yüklenildiği sonucuna varılır. Bu yüklenme, fevkalâde hal ile mücbir sebebi de içine alır. Eğer garanti veren, bu hallerden sorumlu olmak istemiyorsa bunu sözleşmede açıkça belirtmiş olması gereklidir. Yüklenilen tehlikenin, sonradan artması halinde bunun garanti verenin sorumluluğuna girip girmeyeceğinin çözümünde, tehlikenin niteliği rol oynayacaktır. Eğer tehlike girişilen teşebbüsün mahiyet ve gayesine uygun olarak artmışsa, o zaman garanti veren bunu da yüklenir. Eğer bu şartın dışında bir tehlike artışı söz konusu oluyorsa, garanti veren bundan sorumlu olmaz. Şayet işin mahiyetine ve gayesine uygun olarak tehlikenin artmasına garanti alan kendi kusuruyle sebep olmuşsa, garanti veren yine sorumlu olmayacaktır.

Teşebbüs'ten anlaşılması gereken de, mutlaka büyük işletme sınırları içinde kalan teşebbüsler değildir. Bu kavram garanti sözleşmesi yönünden genişlik arzeder ve garanti alanın her türlü faaliyetini içine alır. Meselâ bir kimsenin belirli bir açık arttırmaya iştirak edip pey sürmeyeceği dahi garanti edilebilir. Dikkat edilecek husus, teşebbüsün garanti alan tarafından yapılmasıdır.

Garanti verilmesinin, garanti alanı *teşebbüse sevk etme gayesi,* onu uğrayacağı zararlara karşı teminat altına almada kendini gösterir.

Garanti sözleşmesinin *bağımsız* bir karakterde olması bu sözleşmeyi, başta kefalet olmak üzere diğer teminat ilişkilerinden ayırır. Bağımsızlıktan anlaşılacak husus, garanti sözleşmesinin varlığının başka bir sözleşmenin veya hukukî ilişkinin varlığına bağlı olmamasıdır. Garanti veren, bağımsız bir sözleşme ile tehlikeye karşı teminat vermektedir. Bağımsız olma fer'i olmamanın karşılığıdır, yoksa garanti sözleşmesinin tek başına kurulması demek değildir. Garanti sözleşmesi de diğer bazı sözleşmeler gibi, başka bir sözleşme ile birlikte bulunabilir. Meselâ bir satım sözleşmesi ile birlikte bir garanti sözleşmesi de yapılabilir. Bu halde murtabıt (bağlı) garanti sözleşmesinden bahsedilir.

Garanti sözleşmesi kural olarak *ivazsız* yapılır, yani sadece bir tarafa borç yükler. Zira tehlikenin yüklenilmesinin amacı karşı taraftan bir edim elde etmek değil, sadece o teşebbüsün gerçekleşmesidir. Ancak, garanti verenin kural olarak mücbir sebep ve fevkalâde halden de sorumlu olduğu düşünülecek olursa, onun da garanti alana bazı mükellefiyetler yüklemesi mümkündür. Meselâ, bir teşebbüsün belirli bir şekilde teşkilâtlandırılması gibi. Ancak bir ivaz anlamına gelmez ve zaten karşı edim olacak nitelikte de değildir. Aynı şekilde, taraflar belirli hallerde ödenen tazminatın iade edilmesini de kararlaştırabilirler: meselâ işletmenin zarar ettiği yıllarda ödenen tazminatın, onun kâr ettiği zaman iade edilmesinde olduğu gibi. Ancak bu da bir karşı edim sayılmaz, tam tersine yapılan bir edimin iadesi anlamına gelir. Kanunlarımızda özel olarak düzenlenmemiş olan bu sözleşmenin kurulmasında genel hükümler uygulanacaktır. (Bk. ÜÇÜNCÜ *kişi yararına sözleşme.* ÜÇÜNCÜ *kişinin fiilini taahhüt.*) Bu sebeple garanti sözleşmesi şekle bağlı değildir ve garanti verenin fiil ehliyetine sahip olması gerekir. Garanti alanın ise kural olarak temyiz kudretine sahip olması yeterlidir, bir mümeyyiz küçük veya mahcur lehine garanti verilebilir.

Üçüncü kişinin fiilinin taahhüt edildiği (bk.

GANJ ırmağından bir görünüş

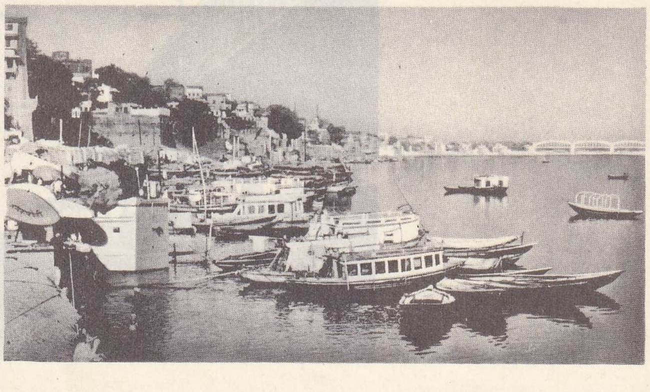

Foto. Radot (LAROUSSE)

ÜÇÜNCÜ *kişinin fiilini taahhüt*) hallerde üçüncü şahıs sözleşmeye taraf olmadığı için onun fiil ehliyetine sahip olup olmaması aranmaz. Garantinin geçerli olması için, sadece o fiilin bu şahıs tarafından yapılmasının mümkün olması yeterlidir. Birden fazla kişinin birlikte garanti vermeleri halinde; bu ya bir müteselsil borç doğurur ya da her biri ayrı ayrı, aralarında teselsül olmaksızın sorumlu olurlar. Garantinin birden fazla kimse tarafından küçük hisseler halinde yüklenilmesi halinde ise bir garanti fonu meydana gelmiş sayılır. Bu halde her garanti veren, garanti ettiği miktar ile sorumludur. Garanti sözleşmesi de genel hükümlere tabi olacağına göre, konusunun ahlâk ve âdaba veya kanunun emredici kurallarına aykırı olmaması gereklidir.

İmkânsızlık yönünden bu durumun ayrıca incelenmesi icap eder. Bir defa, garanti sözleşmesinin konusu bir paradan ibaretse, edimin imkânsız olması söz konusu olamaz. Buna karşılık, garanti edilen fiilin imkânsız olması veya imkânsız hale gelmesinde durum biraz farklı olacaktır. Başlangıçta mevcut olan imkânsızlık taraflarca bilinmiyorsa, o zaman garanti verenin bu rizikoya katlanması gerekir. Bu hal onun yüklendiği tehlikeye dahildir; meğer ki, aksi garanti sözleşmesinde belirtilmiş olsun. Buna karşılık garanti veren bu imkânsızlığı biliyorsa, ortada bir tehlike unsuru olmayacağından, sözleşme garanti sözleşmesi niteliğini taşımayacaktır. Garanti alanın tehlikeyi bilmesiyse, garanti sözleşmesinin meydana gelmesine engel olmaz. Çünkü, garanti sözleşmesi sadece taraflara bir borç yüklemektedir. Ancak, garanti verenin, karşı tarafın hilesini ileri sürmesi mümkündür. Bu sözleşmeden garanti veren için, taahhüt edilen sonucun doğmaması halinde tazminat ödeme borcu doğar. Sonucun doğmamasında garanti verenin kusurunun olup olmamasının hiç önemi yoktur. Zira garanti veren objektif olarak, sonucun doğmaması halinde tazminat ödemeyi kabul etmektedir. Ödenecek tazminatın miktarı sözleşme kurulurken kararlaştırılabileceği gibi, bunun yapılmaması halinde, objektif kıstaslara göre tespit edilen zararın karşılığı tazminat olarak ödenir. Tazminat borcu, zararın ortaya çıkması ile müeccel olur. Garanti verenin ölmesi borcun sona ermiş sayılmasını gerektirmez, borç mirasçılara geçer. Garanti alanın ölmesi halinde borcun devam edip etmeyeceği ise, onun mirasçılarının teşebbüse devam imkânları bulunup bulunmadığına göre ve sözleşmenin konusuna göre her olayda ayrı ayrı incelenir. Ayrıca, garanti alanın kusurlu olarak sonucun doğmasını engellemesi halinde de garanti borcunun sona ereceği kabul edilmektedir.

◆ **Garantili** sıf. Garantisi olan: *Beş yıl garantili buzdolabı.* (M)

Garanti Bankası (TÜRKİYE— A.O.), Ankara'da faaliyete geçen özel banka (kuruluşu 21 haziran 1946). Bankanın kuruluş sermayesi her biri 100 lira değerinde 25 000 hisseye bölünmüş 2 500 000 liraydı. 1969 Yılında sermayesi 40 milyon liraya yükseltildi. 1970 Yılındaki ihtiyatları 11,5 milyon ve karşılıkları 3,9 milyon liradır. 1969 Yılı safî kârı 6,5 milyon liradır.

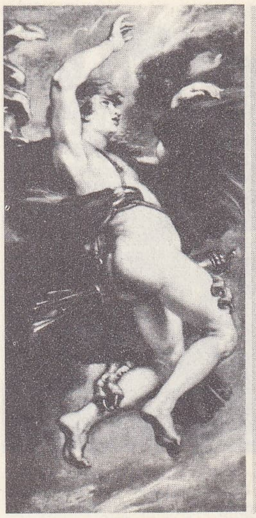
«Zeus'un Ganymedes'i Kaçırışı» Rubens'in eseri Prado müzesi, Madrid

Bankanın 1946'daki mevduatı 1,7 milyon liraydı; 1969 yılı bilançosunda ise 733 milyonu tasarruf mevduatı, 310 milyonu ticarî ve diğer mevduat olmak üzere 1 milyar 43 milyon liradır. 1969 Yılı bilançosuna göre ticarî plasman 778 milyon liradır. Bankanın aktifi 1969 sonunda 1 milyar 300 milyon liraya yükselmişti.

1969 Sonunda iştiraklere yaptığı yatırım toplamı 30,7 milyon liraydı. Başlıcaları: (1 milyon lira ve daha fazla) Türkiye Sınaî Kalkınma bankası, Sınaî Yatırım ve Kredi bankası, Kocaeli bankası, Elka Elyaflı Plaka sanayii, Goodyear lastikleri, Garanti İnşaat Ltd. şti. Bankanın 1969 yılı sonunda şube sayısı 128'e, personel sayısı da 2 500'e yükselmişti. (M)

GARANTİLEMEK geçl. f. (*garanti*'den *garanti-le-mek*). Bir şeyi sağlama bağlamak: *Aldığı puanlarla üniversiteye girmeyi garantiledi.* (M)

Garantiler kanunu, Roma'nın Victor Emmanuel orduları tarafından işgal edilmesinden sonra (eylül 1870), papalığın hâkimiyet altına alınmasının söz konusu olmadığını göstermek için İtalyan parlamentosunda kabul edilen kanun (2 mayıs 1871). Bu kanun gereğince, hükümdar olarak kabul edilen papaya, elçi kabul etme hakkı ile Roma'da Vatikan sitesi, Latran ve kançılarya sarayları, bir de Roma dışında, Castel Gandolfo villasının zilyetliği tanınıyordu. Bundan başka papanın yıllık büyük bir gelire sahip olması da öngörülüyordu. İtalyan hükûmeti, italya kilisesi üzerindeki yetkilerinden ve piskoposların seçimine katılma hakkından vaz geçiyordu. Pie IX, bu tek taraflı kanun işlemini kabul etmedi, kanunu hazırlayanları afaroz etti ve kendisinin Vatikan'da mahpus durumunda olduğunu dünyaya bildirdi. Haleflerinin de aynı tutumu benimsemeleri üzerine papalık meselesi ancak Latran anlaşmalarıyla çözümlenebildi (11 şubat 1929). (L)

GARAŞANİN (İlija), sırp siyaset adamı (Garaşi, Kragujevac yakını 1812-Belgrad 1874). Önce prens Mloş ordusunun kumandanıydı, sonra içişleri bakanı (1843), dışişleri bakanı (1852) ve 1861'de başbakan oldu. 1844'te Aleksandr Karacorceviç'in idaresi altında *Naçertanije* adı verilen bir program hazırladı. Bu programda, Balkanlardaki hıristiyanları ayaklandıracak bir teşkilâtın ve sırp himayesinde bir Güney İslavları devletinin kurulmasını öngörüyordu. Macaristan sırplarını Macarlara karşı destekledi (1848) ve rus protektorası yerine bir devletler garantisinin elde edilmesine çalıştı; bu isteği, 1856 Paris kongresinde gerçekleşti. — Oğlu MİLUTUN (Belgrad 1843-Paris 1898), 1874'te parlamento üyesi ve ilerici parti lideri oldu. 1880'de içişleri bakanı, 1884'ten 1887'ye kadar başbakan oldu. (L)

GARAUDY (Roger), fransız üniversite öğretim üyesi ve siyaset adamı (Marsilya 1913). Felsefe öğrenimi yaptı. 1945'te Fransız Komünist partisi üyesi oldu. İki Kurucu mecliste (1945-1951) Tarn milletvekiliydi. 1956-1958 Arası Seine bölgesini mecliste; 1959-1962 arasında ise, senatoda temsil etti. 1953'te *Théorie Matérialiste de la Connaissance* (Bilgi Hakkındaki Maddeci Teori) konusunda bir doktora tezi savundu. 1959'da Clermont-Ferrand'da, 1965'te Poitiers'de öğretim görevlisi olarak bulundu. 1956'da Komünist partisi siyasî büro üyesi oldu, Marksist İnceleme ve Araştırmalar merkezi müdürlüğü yaptı. «Marksist Düşünce haftaları»nın (Semaines de la Pensée marxiste) teşkilâtlanmasında önemli rolü vardır. *Kıyısız Bir Gerçekçilik Üstüne, Picasso, Saint-John Perse, Kafka* (d'Un Réalisme Sans Rivages. Picasso, Saint-John Perse, Kafka) [1963] adlı eserinde sosyalist gerçekçilik kavramını gittikçe genişletirken, katolik ve protestan ilâhiyatçılarıyla fikir tartışmalarına da girişti. *Yirminci Yüzyılda Marksizm* (Marxisme du XX. Siècle) [1966] adlı eserinde Marks'çılığın, dinî geleneğini ortaya koyduğu değerleri de kapsayacağını savundu. Fikir ve doktrin anlaşmazlığı nedeniyle Fransız Komünist partisiyle arası açıldı ve partiden ihraç edildi (1970). Türkçeye çevrilen diğer eserleri arasında *Jean-Paul Sartre ve Marksizm* (Questions à Sartre) 1964]; *Sosyalizm ve İslâmiyet* (makale derlemesi) [1966]; *Sosyalizm ve Ahlâk* (La Morale Marxiste) [1965]; *Karl Marx'ın Fikir Dünyası* (Karl Marx) ve *Sosyalizmin Büyük Dönemeci* (Le Grand Tournant du Socialisme) [1970] yer almaktadır. (M)

GARAY veya **GARA** (Ladislas DE), macar derebeyi ve hırvat ban'ı (1386-1460). XV. yy.da Macaristan'ı karıştıran ayaklanmalarda önemli rol oynadı. Kral Zsigmond, Albrecht II ve Ladislas V'in seçilmelerinde yardımcı oldu. Ladislas V'in ölümünde (1458), imparator Friedrich III'ü kral ilân etmek için uğraştı, fakat başaramadı. (L)

GARAY (Janos), macar şairi (Szegszard 1812-Peşte 1853). Tıp ve felsefe öğrenimi yaptı. 1833'te *Honmüvesz* dergisinin başına geçti. Dokuz bölümden meydana gelen *Csatar* (Savaşçı) adlı destanını yayımladı. Eserin kahramanı Hunyadi Janos'tur. Fransız oyun yazarlarından piyesler çevirdi, manzum bir otobiyografi, vatanseverlik baladları ve şiirleri (*Yeni Şiirler;* 1840-1847; *Zosynak Zsofia,* efsane, 1847, *Szent Laszlo,* 1852) yazdı. Akademi üyesi ve Kisfaludy derneğinin genel sekreteri olmasına rağmen son yılları yoksulluk içinde geçti. Şiirleri arasında bugün de zevkle okunabilenler iki tanedir: *Az Obsitos* (Terhis Edilen Asker) ve *Kont.* (L)

GARAY (Juan DE), ispanyol generali ve kâşifi (Villalba de Losa, Burgos 1527'ye doğr. - Asuncion yakınında, Paraguay, kızılderililer tarafından öldürüldü 1583). Parana'nın yukarı vâdisini keşfetti ve orada 1573'te Santa Fe de Vera Cruz şehrini kurdu, 1580'de Kızılderililerin yıktığı Buenos Aires'in yeniden kurulmasını ele aldı. (L)

GARAY (Martin DE), ispanyol devlet adamı (Puerto de Santa Maria 1771 - La Almunia

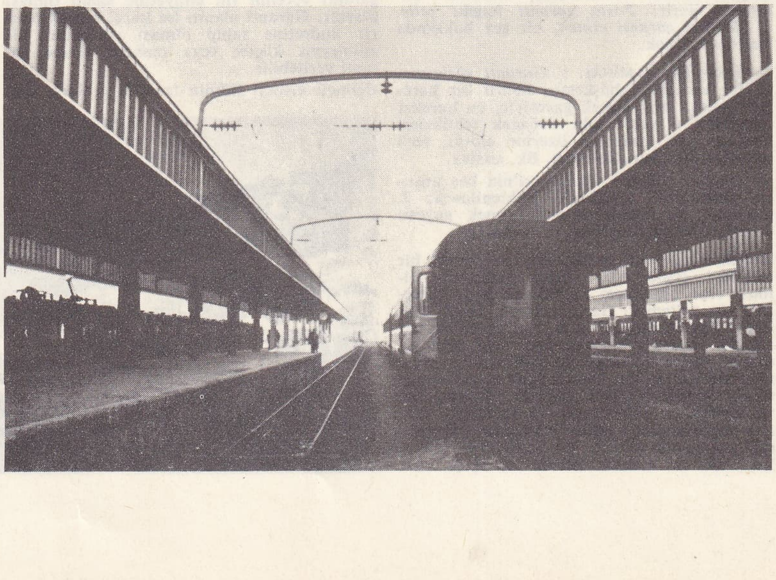
gar
Haydarpaşa, İstanbul

Foto. LAROUSSE; A. Kamacıoğlu (MEYDAN)

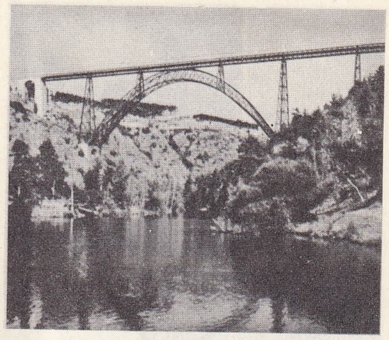

Garabit kemeri, Truyere (Cantal)

de Dona Godina 1822). İspanya'daki fransız yönetimine düşmandı, 1816'dan 1818'e kadar Maliye bakanlığında bulundu, sonra Fernando VII tarafından sürgüne gönderildi. (L)

GARAZ veya **GAREZ** i. (ar. *ğaraż*, maksat, gaye'den). Kötü niyet, gizli kin, düşmanlık: *Adem ona derler ki garazdan ola salim* (Ziya Paşa). *Bu adamın bana ne garazı var, bir türlü anlayamadım.* || — *Esk.* Ulaşılmak istenen hedef, gaye, maksat, niyet, dilek: *Hasılım yoh ser-i kûyunda belâdan gayrı / Garazım yoh reh-i ışkında fenadan gayrı* (Fuzuli). *Benim indimde tahakkuk etti ki senin garazın mülk ve saltanattır* (Cevdet Paşa). || *Garaz-âlûd*, özel amacı, maksadı olan. || *Garaz-âmiz*, içinde gizli niyet olan. || *Garez-en*, kinli olarak. || *Garaz-i aslî*, asıl amaç, maksat. || *Garaz-kâr*, gizli kini olan. || *Garaz-kârâne*, gizli bir kin güderek.

— DEY. *Garaz bağlamak* (veya *garaz olmak*), gizli kini olmak: *Bu da talihsiz bir çocuk, lisede hocalar garaz olmuş... sınıfta bırakılmış* (B. Felek).

— Huk. esk. *Garaz-ı vâkıf*, vakfedenin niyeti, iç iradesi. Vakfiyelerin yorumlanmasında nazara alınır. Bk. VAKIF.

◆ **Garazen** zf. *Esk.* Kinli olarak.

◆ **Garazlı** sıf. Gizli düşmanlığı olan.

◆ **Garazsız** sıf. Belli yönde bir amaç gütmeyen.

— DEY. *Garazsız ivazsız*, gizli amaç gütmeden. (M)

GARB. i. Bk. GARP.

GARB, Kuzeybatı Fas'ta bölge, Atlas okyanusu kenarında; doğuda Rif öncesi tepeler ve kıvrımlarla, güneyde Meseta yaylalarının kenarıyle sınırlanmıştır.

Garb ovası, ırmakların doldurduğu eski bir deniz körfezidir. Doğal bir sette akan Sebu, bölgede, bataklıklar ortasında menderesler çizer; bu bataklıkları, taşkınlar ve ara ırmağa güç ulaşan güney kolların (Rdom ve Beht) suları meydana getirir. Kıyı gölleri bir kumul şeridiyle denizden ayrılır.

Eskiden yarı göçebe insanların yaşadığı bu bölge, bataklıkların kurutulmasından sonra önemli bir değerlendirme bölgesi haline geldi. Verimli kara topraklarda (*tir*) tahıl ve baklagiller yetiştirilir; büyük okaliptüs işletmeleri ve zeytinlikler önemli alanları kaplar. En az akaçlanan kısımlarda sığır yetiştirilir ve pirinç tarımı yapılır. Turunçgil ağaçları yetiştiriciliği El Kansera barajından alınan veya Sebu'dan tulumbalarla çekilen sularla uygulanır. (L)

GARBÎ (CEBEL), Lübnan'da dağ kütlesi, güneye doğru Bekaa'yı sınırlar; 1550 m. (L)

GARBÎ (ŞOTT), Cezayir'de kapalı çöküntü, Oran ve Fas yüksek ovalarında. (L)

GARBÎ (ZAHREZ), Cezayir yüksek ovalarında denizkulağımsı çöküntü, Celfa'nın kuzeybatısında. (L)

GARBÎ KARAAĞAÇ. Coğ. Bk. ACIPAYAM.

GARBİS EFENDİ Kanunî, ermeni asıllı türk bestecisi (öl. yaklş. ·ol. 1925). Kanun ve tambur çalmasıyle tanındı. 1908 Meşrutiyeti için bestelediği *Hürriyet marşı* ile ün kazandı. Otuz kadar şarkı yazdı. (M)

GARBİYA veya **GARBİYE,** ar. **Al-Garbiyya,** Mısır'da il, Aşağı Mısır'da, deltanın kollarıyle Akdeniz arasında; 2 330 000 nüf. İdare merkezi, *Tanta*. (L)

GARBO (Greta GUSTAFSSON, **Greta** — denir), isveç asıllı amerikalı kadın sinema oyuncusu (Stockholm 1905). Sanat hayatına dansçılıkla başladı. *Lüffar Peter* ile (Serseri Peter) [1922] sinemaya başladı. *Gösta Berling's Saga*'yı (Gösta Berling'in Hikâyesi) [1923] çevirdi. 1925'te Almanya'da *Die Freudlose Gosse*'yi (Neşesiz Sokak) çevirdikten sonra Amerika'da yerleşti ve büyük bir üne ulaştı. Yüzünün güzelliği, yadırgatıcı kişiliğinden dolayı kendisine İLÂHÎ KADIN dendi ve dünyanın sayılı sinema yıldızlarından biri oldu. Filimleri: *The Torrent* (Sel) [1926]; *Wild Orchids* (Vahşî Orkideler) [1929]; *Mata Hari* (1932); *Grand Hôtel* (1932); *Kraliçe Christina* (Queen Christina) [1933]; *Anna Karenina* (1935); *Kamelyalı Kadın* (Camille) [1937]; *Kontes Valevska* (Conquest) [1937]; *Nicotchka* (Gülmeyen Kadın) [1939]; *Two Faced Woman* (İki Yüzlü Kadın) [1941]. Bu tarihten sonra sinemayı bıraktı, fakat sinema dünyasının ölmez isimlerinden biri olarak kaldı. (L)

GARBO. Bk. RAFFAELLİNO DEL GARBO.

GARBORG (Arne), norveçli yazar (Time, Jaeren 1851 - Asker 1924). Koyu protestan bir ailenin oğluydu. Öğretmenlik ve gazetecilik yaptı, din konusunda hür düşünceye ve radikalizme yöneldi, *Fedraheimen* gazetesini kurdu. *Landsmaal*'ı (halk diliyle yazma) savunanların öncülüğünü yaptı. Romanlarıyle büyük başarı sağladı: *Ein Fritenkjar* (Serbest Düşünen Biri) [1878] ve *Bondestundentar* (Köylü Öğrenciler) [1883]. Paris ve Dresden'de oturdu. *Mannfolk* (Erkekler) [1887] adlı romanında kullandığı cüretli dil resmî çevreyle arasının açılmasına sebep oldu. Oesterdal dağlarına çekildi (1887). Bundan sonra şiddetli siyasî yergiler yayımladı: tiyatro eseri *Uforsonlige* (Uzlaşmaz) [1888], *Kolbotnbrev* (Kolbotn Mektupları) [1890] ve psikolojik bir roman olan *Hjaano Mor* (Ana Evinde). Daha sonraki romanlarında gençliğindeki dinî eğilimlere döndü: *Troette Moend* (Yorgun İnsanlar) [1891]; *Fred* (Barış); *Den Burtkomne Fadern* (Kayıp Baba) [1899]. *Haugtussa* (Tepecikteki Dişi Cin) adlı bir şiir kitabı da vardır. (L)

GARCHES, Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde (Versailles idare çevresi) komün, Paris'in batı banliyösünde, Saint-Cloud parkı kenarında; 13 676 nüf. (L)

GARCİA I FERNANDEZ el de las Manos blancas (Burgos 938 - Medinaceli veya Cordoba 995), Castilla kontu (970 - 995), Fernan Gonzalez'in oğlu ve halefi. Ribagorza kontu Ramon II'nin kızı Aba ile evlendi. 974'te Castrojeriz hür köylülerine bağımsız «jinete» (köylü süvari) olarak savaşma hakkı ve senyörlük imtiyazları (toprak) tanıdı ve böylece sonradan köylü süvarilerin etkili zümre olmalarına yolaçtı. Aynı yıl *«al - Hakam II»* ile görüşmelere teşebbüs etti, Castilla'nın müslümanlara bağlı Deza kalesine saldırdı, Galib'in kumandasındaki müslümanlarla savaştı. Sonunda bir hıristiyan koalisyonu kuruldu. Bu koalisyonu Leon ve Navarra kralları, Castilla, Monzon ve Saldana kontları katıldı. Fakat orduları, müslümanlar tarafından Gormaz'da (28 haziran) kesin bir bozguna uğratıldı. Galib, Castilla'yı istilâ etti ve Garcia'yı Langa'da yendi. 978'de Castilla kontu, Gormaz ve Atienza kalelerini ele geçirmişti. 981'de Hıristiyanların safına geçmiş olan Galib ile birlik oldu, Bask'ların yardımına rağmen San Vicente kalesi önünde (10 temmuz) El Mansur'a yenildi. Yenilginin yeri kesin olarak bilinmiyor. Cordoba'lı El-Mansur, elde ettiği zaferden faydalanarak Castilla topraklarını yağma etti. Aynı yılın ağustos ayında, Garcia I, leon ve bask kuvvetleri ile birlikte, Simancas yakınlarında, Rueda savaşında tekrar yenildi. Bu yenilgiden sonra Castilla kontu, Atienza ve Sepulveda mevkilerini terketmek zorunda kaldı. 989-990 Arasında El-Mansur'a tekrar yenildi. El-Mansur, Osma'yı ele geçirerek Castilla topraklarına sığınmış olan oğlu Abdullah'ı kurtardı. 994'te Garcia I'in oğlu Sancho Garcia, annesinin teşvikiyle başkaldırdı ve ileri gelen Castilla senyörleri tarafından destek gördü. Bu kargaşalıktan faydalanan El - Mansur, yeniden Gormaz'ı ele geçirdi ise de, Castilla kontu yenilgiyi kabul etmedi, Medinaceli yakınlarında çeşitli askerî seferlere girişti ve bu seferlerden birinde yaralanarak esir düştü, Medinaceli'ye, belki de Cordoba'ya götürüldü. (L)

GARCİA I İNİGUEZ, Navarra kralı (851 veya 852-870). Gaskonya'lı Kont Sancho Inigo Arista'nın oğlu. Babası inmeli olduğu için, Garcia, Navarra Bask'ları üzerinde bir çeşit naiplik yaptı. 850 ve 859 arasında, Normanlar, Ebro'nun öncülüğünde Pamplona'ya kadar gelerek Garcia'yı esir ettiler. Garcia, büyük bir fidye vererek kurtuldu. 860'ta Navarra yeniden, bu sefer de, Müslümanlar tarafından istilâya uğradı ve Garcia'nın oğlu Fortun Garces esir alındı. (L)

Roger GARAUDY

GARCİA II SANCHEZ I, Navarra kralı (926-970), Sancho I Garces ve Toda'nın oğlu. Küçüklüğünde Navarra'yı annesi yönetti. Garcia, Aragon kontu Galindo II'nin kızı Andregoto Galindez ile evlendi. Rüşt yaşına varınca, krallığının ilk yıllarında, yine annesinin himayesinde kaldı. 958'de, annesiyle Cordoba'ya gitti. Halifeden kuzeni Sancho I için Leon tahtının yeniden ihdasını istedi. 961'de Castilla kontu Fernan Gonzales'i esir etti. Tahta çıkar çıkmaz Cordoba halifesi al-Hakam II, Garcia II'den Castilla kontunun kendisine teslim edilmesini istedi. Fakat Garcia II, bu teklifi reddetmekle kalmadı, üstelik Castilla kontunu serbest bıraktı. 962'de Leon kralı, Castilla kontu ve Barcelona kontlarıyle Emevî halifeliğine karşı birleşti. Fakat bir yıl sonra müslüman kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratılarak Atienza ve Calahorra mevkilerini kaybetti. (L)

GARCİA III SANCHEZ el Temblan, Navarra kralı (994-1000). Sancho II Garces II'nin oğlu. El Mansur'a karşı kahramanca savaşmışsa da, 999'da başkentin talan edilmesini önleyemedi. Efsaneye göre, Garcia III, Calatanazor (1002) savaşının kazanılmasında büyük bir rol oynamıştır. (L)

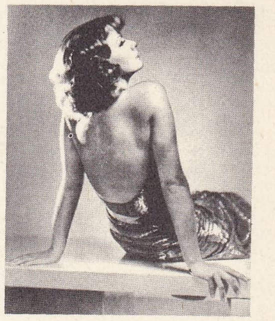

Greta GARBO

GARCİA IV SANCHEZ III el de Najera (Najera'lı), Navarra kralı (1035 - 1054), Sancho III'ün ilk oğlu (veliaht). Navarra Castilla'dan alınan topraklarla (Santandor varoşlarından Burgos ve La Rioja yakınlarına kadar uzanan bölge), Navarra'ya ait olmayan Bask toprakları, bir de Aragon hükümdarlığının yeni kurdukları bölge, bazı yönlerden, Navarra krallığına bağlı idi. Leon kralı Vermudo III'ün Tamaron vâdisinde yenilgiye uğraması ve ölmesi (4 eylül 1047), Garcia IV'ün, kardeşi Castilla'lı Fernando I'e nazaran daha zayıf durumda kalmasına yolaçtı. Fernando I, Leon kralı oldu. 1043'te, Garcia IV, kardeşi Aragon'lu Ramiro I'in Tafalla'ya yaptığı saldırıyı püskürttü. 1045'te Calahovra kalesinde müslümanları durdurdu. 1054'te Navarra ve Castilla kralları arasında başgösteren anlaşmazlıklar kardeş kavgasına dönüştü. Atapuerca ovalarında geçen savaş, Bask'ların tamamen bozguna uğraması ve Garcia IV'ün ölmesiyle sonuçlandı (15 eylül 1054). [L]

GARCİA V RAMİREZ, Navarra kralı (1134-1150), Ramiro de Navarra ile Cristina de Vivar'ın (Cid'in kızı) oğlu. Aragon ve Navarra kralı Kavgacı Alfonso I, erkek evlât bırakmadan ölünce, Navarralılar 1176'dan beri bağlı oldukları Aragon'dan ayrılarak Garcia'yı Pamplona'da kral ilân ettiler. Garcia, krallığı Castilla ve Aragon saldırılarına karşı savundu, sonra Almeria'nın Magrıplılardan alınması için açılan savaşa katıldı (1147). [L]

GARCİA (Calixto), kübalı general (Holguin 1832 - Washington 1898). Küba'da ispanyol hâkimiyetine karşı 1868'de girişilen isyan hareketini yönetti. Yaralandı ve tutsak düştü (1873), İspanya'ya sürgün edildi, 1878'e kadar orada kaldı. A.B.D.'ye kaçtı ve 1880'de yeni bir ayaklanmaya katıldı, bir kere daha İspanya'ya sürgün edildi (1894'e kadar). Fransa'ya, sonra A.B.D.'ye sığındı ve 1896'da Küba'nın doğu kıyısından karaya çıkarak, Gomez'in yönettiği isyana katıldı. Camaguey ve Santiago'daki isyancıların başında iki yıl boyunca İspanyollara karşı gerilla savaşlarını yönetti, 1898 amerikan - ispanyol savaşı sırasında Amerikalıların yaptıkları çıkarmayı destekledi. Küba cumhuriyetinin muhtariyetini görüşmek üzere gittiği Washington'da öldü. (L)

GARCİA (Carlos P.), filipinli devlet adamı (Bohol 1896). Milletvekili (1934), sonra Bohol bölgesi valisi, senatör (1941-1946), San Francisco konferansında (1945) memle-

Foto. Lipnitzki (LAROUSSE)

ketini temsil etti, başkan yardımcısı (1953), sonra cumhurbaşkanı oldu (1957). 1961 Seçimlerini Diosdado Macaparal'ın kazanması üzerine siyasetten çekildi. (L)

GARCİA (Francesc Vicens, **el Fector de Vallfogona** denir), Katalanca yazan ispanyol şairi (Todosa 1582 - Vallfogona 1625). 1605'te papaz oldu. Önce kilisede çalıştı. Sonra Vallfogona üniversitesi rektörü oldu. Bir ara Gocona (1610), Barcelona (1614) ve Madrid'e (1621-1622) giderek şiir yarışmalarına katıldı, sonra Vallfogona'ya dönerek ömrünün sonuna kadar orada kaldı. Madrid'de Lope de Vega ile arkadaşlık kurdu. 1703'te, kendisine mal edilen müstehçen şiirler dolayısıyle adı kötüye çıktı. Buna rağmen XVII. yy.ın en iyi katalan şairi sayılmaktadır. Keskin zekâsı, geniş kültürü ve mitoloji bilgisi vardı. İspanyol barok şiirini taklit etti ve çok başarılı şiirler yazdı. En iyi iki şiiri: *Cant a la Soledat* (Güneşe Şarkı) ve *Cant de l'Autor eln l'Agonia* (Ölüm Döşeğinde Yazarın Şarkısı) şiirlerinde taşlama, alay ve komik unsurlarla kaynaşan zengin bir lirizm, öte yandan ahlâkî öğütler yer alır. Bu iki aşırılık arasında Vicens Garcia mitolojik temaları işler. Yandığı sanılan mensur eserlerinden elimizde yalnız bir tek oyun kalmıştır: *Comedia de Santa Barbara* (Azize Barbara Güldürüsü). [L]

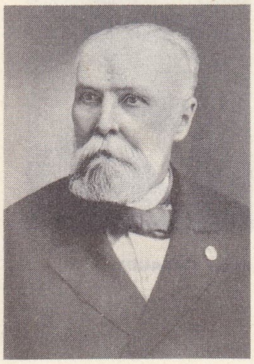
Calixto GARCİA

GARCİA (Juan Francisco), dominikli besteci (Santiago de los Caballeros 1892). Ciudad Trujillo konservatuvarını yönetti. Üç senfoni (1935, 1941, 1943), bir *Triade Sinfonica* (1953), orkestra için *Loor a Trujillo* (1954), piyano ve orkestra için bir *Fantaisie Concertante* besteledi. (L)

GARCİA (Manuel, **Manuel del Popolo Vicente** denir), ispanyol şarkıcı ve bestecisi (Sevilla 1775 - Paris 1832). Cadiz'de birçok *tonadilla*'da (vodvil) şarkı söyledi ve tutulan opera - komik'ler besteledi. 1808'de Paris'e, oradan İtalya'ya, Londra'ya, 1825'te New York'a gitti, görülmemiş bir ilgiyle karşılandı. 1827 - 1828'de Mexico sahnelerinde şarkı söyledi. Hayatının son devresinde şarkı öğretmenliği yaptı ve ileride LA MALİBRAN diye büyük bir üne ulaşacak olan kızı Maria Felisa'yı yetiştirdi. (L)

GARCİA (Simon), XVII. yy. ispanyol mimarı. Salamanca'da çalıştı ve 1681'de, ancak 1941'e doğru yayımlanan bir kitap yazdı: *Compendio de Arquitectura y Simetria de los Templos* (Tapınaklardaki Simetri ve Mimarlık Üzerine Kitap) adlı bir kitap yayımladı. Bu kitapta, XVI. yy.ın büyük mimarlarından Rodrigo Gil de Hontanon'un bazı pratik kuralları ve desenleri yer alır. (L)

GARCİA CALDERON (Francisco), perulu tarihçi, sosyolog ve diplomat (Şili Santiagosu 1883-Lima 1953). Peru cumhuriyetinin geçici cumhurbaşkanı (1881) Francisco Garcia Calderon'un (1834-1905) oğlu. Şili ile Peru arasında çıkan savaş sırasında Şililere esir düştü, daha sonra ülkenin Fransa'da diplomatik temsilciliğini yaptı. Başlıca eserleri: *Las Democracias Latinas de America* (Latin Amerika Cumhuriyetleri) [1912]; *El Panamericanismo* (Panamerikancılık) [1917]; *İdeologias* (İdeolojiler) [1918] v.b. (L)

GARCİA CALDERON (Ventura), perulu diplomat ve yazar (Paris 1886-ay.y. 1959). Francisco Garcia Calderon'un kardeşi. Memleketini Brüksel, Varşova, Milletler cemiyeti ve UNESCO'da temsil etti. Paris hayatı üstüne yazdığı kroniklerini yirmi yaşındayken yayımlattı. Edebiyat tarihi üzerine iki incelemesi (*Del Romanticismo al Modernismo: Prosistas y Poetas Peruanos* [Romantizm'den Modernizme : Perulu Nesirciler ile Şairler] 1914, *La Literatura Peruana* [Peru Edebiyatı] 1920) ve çeşitli cinsel sapıklıkları işlediği hikâyeleri (*Dolorosa y Desnuda Realidad* [Acı ve Çıplak Gerçek], 1914) vardır. Fakat, asıl ustalığını ve üslûpçuluğunu, Peru'nun bütün hüznünü yansıtan masal derlemelerinde (*La Venganza del Condor* [Akbabanın Öcü], 1923) gösterdi. (LM)

GARCİA CATURLA (Alejandro), kübalı besteci (Remedios, Las Villas 1906 - ay.y. 1940). P. San Juan'ın ve Boulanger'nin öğrencisi. Senfonik eserler (*Rumba*) [1933]; *Üç Küba Dansı* (1937); *Küba Uvertürü* (1938) ve çeşitli oda müziği besteledi. Ses ve piyano için yazdığı eserlerde afrika ve küba motiflerinden yararlandı: *Kutsal Ateş, Melez Kadın, Yambambo* v.b. (L)

GARCİA DE LA CUESTA (Gregorio), ispanyol generali (La Lastra, Santander 1741-Palma de Mallorca 1811). 1793'ten itibaren Devrim Fransa'sına, sonra Napolyon istilasına karşı savaştı. Bu sırada Medina de Rioseco'da Bessières tarafından (1808) ve Medellin'de Victor tarafından (mart 1809) yenilgiye uğratıldı. Fakat Wellestey ile (geleceğin Wellington* dükü) birlikte Talavera savaşını kazandı (temmuz 1809). [L]

GARCİA DE LA HUERTA (Vicente), ispanyol yazarı (Zafra 1734-Madrid 1787). Badajoz ve Salamanca'da okudu. Koruyucusu Alba dükünün arşivciliğini yaptı. Krallık kitaplığının müdürü ve İspanyol akademisinin üyesi oldu. 1767'de, Aranda kontuna karşı yazılan bazı yergiler kendisine mal edilince Oran'a sürüldü, 1778'de Madrid'e döndü. Fransız klasisizminin etkisindeki dram teorilerine karşı olan Garcia, 1785'te bir ispanyol oyunları dizisi yayımladı: Lope'yi, Tirso'yu, Calderon'a ve Solise'ye feda eden bu derleme, unutulmuş şaheserleri değerlendirmek bakımından büyük bir önem taşır. Kendi oyunlarında, ileri sürdüğü bütün karşıt görüşlere rağmen klasik kurallara bağlı kaldı. En önemli eseri *Raquel* (1778) büyük başarı kazandı. (L)

GARCİA DE MASCARENHAS. Bk. MASCARENHAS (Brás GARCİA DE).

GARCİA DE PAREDES (Diego), ispanyol askeri (Trujillo 1466-Bolonia 1530). Olağanüstü gücü ve atılganlığıyle çok genç yaşta tanındı, Bayard'ın Fransa'daki durumunu hatırlatan efsanevî bir halk kahramanı oldu. Katolik Ferdinando tarafından silahlandırıldı. Böylece, 1485'ten sonra, müslümanlara karşı savaşmağa başladı. Sonra İtalya'ya geçti, Alejandro VI tarafından muhafız alayı kumandanlığına getirildi. Kefalonya'da Türklere karşı, daha sonra Fransızlara karşı savaştı, 1502'de Canosa'da fransız ve ispanyol şövalyeleri arasında çatışmalara karıştı, Cerinola (nisan 1503) ve Garellano (aralık 1503) savaşlarına katıldı. Katolik Fernando, gösterdiği yararlıklara karşılık olarak ona Cornetta toprakları ile markiliğini verdi. G. de Paredes, daha sonra Karl V'in ilk seferlerine katıldı. Bolonia'da imparatorun taç giyme töreninde gösteri yaparken, atından düşerek öldü. Yazdığı otobiyografide başından geçenleri ballandıra ballandıra anlatır: *Breve Suma de la Vida y Hechos de Diego Garcia de Paredes* (Diego Garcia de Paredes'in Hayatı ve Yaptıklarının Kısa Bir Hikâyesi). [L]

GARCİA DE POLAVİEJA (Camilo). Bk. POLAVİEJA.

GARCİA DE QUİNONES (Andres), XVIII. yy. ispanyol mimarı. Özellikle Salamanca'da *Las Ursulas* manastırının giriş kapısını (1777), aynı şehrin Cizvitler kolejini ve Clerecia kilisesinin birçok mihrap arkalığını yaptı. (L)

GARCİA DE QUİNONES (Jeronimo), XVIII. yy. ispanyol mimarı, Andres Garcia de Quinones'in kardeşi. Salamanca'da Juan Gomez de Mora'nın 1615'te başladığı Cizvitler kolejini tamamladı (1755). 1746-1756 Arasında San Francisco kilisesinde çalıştı; 1755'te *Plaza Mayor*'u tamamladı ve belediye sarayını yaptı. (L)

GARCİA DE RESENDE. Bk. RESENDE.

GARCİA GODOY (Héctor), dominikli siyaset adamı (Moca 1921). 1944'ten itibaren dışişlerinde görev aldı. 1963'te Dışişleri bakanlığına tayin edildi, fakat Juan Bosch'un düşmesi üzerine siyasî hayattan çekildi ve ülkenin en büyük tütün işletmesinin ikinci başkanı oldu, 3 eylül 1965'te Dominik'in Geçici cumhurbaşkanlığına seçildi. İç savaşın bitiminde (1 temmuz 1966), yerini J. Balaguer'e bırakarak siyasî hayattan çekildi. (L)

GARCİA GOMEZ (Emilio), ispanyol bilgini, arap dili ve edebiyatı uzmanı (Madrid 1905). Asin ve Ribora'nın yanında çalıştı, onlarla birlikte, Madrid ile Granada'da Arap enstitüsünü ve El-Endülüs dergisini kurdu. Arap edebiyatı alanında uzmanlaştı, bu edebiyatla ilgili birçok eser yazdı, tercümeler yaptı, incelemeler yayımladı: *El Libro de las Banderes de los Campeones* (Şampiyon Sancaklar Üstüne), *El Collar de la Palamo* (Güvercinin Kolyesi). Aynı zamanda tarihî konuları da işledi. El-Hakem II'nin İbni Hayyan tarafından meydana getirilen *Anales Pelatinos*'unu (Saray Yıllığı) çevirdi. Denemelerinden bazılarını «*Silla del Moro y Nuevas Escenas Andaluzas*» (Magribînin Payitahtı ve Endülüs'ten Yeni Sahneler) [1954] adlı eserde toplamıştır. (L)

Venture CALDERON GARCİA

Gabriel GARCİA MORENO

GARCİA GUTİERREZ (Antonio), ispanyol oyun yazarı (Shiclana, Cadix 1813-Madrid 1884). Aynı zamanda tıp doktoru olan sanatçı Mendizabal millî milislerine katıldığı sıralarda *El Trovador* (Ozan) [1836] adlı dramıyle tanındı. (Verdi, *Il Trovatore* operasında bu eserden esinlenmiştir.) Fransız romantiklerinin tiyatro kuramlarını İspanya tarihinden aldığı konulara uyguladı: *El Encubierto de Valencia* (Valencia'lı Meçhul Kişi) [1842]; *Simon Bocanegra* (1843); *Las Bodas de Dona Sancha* (Dona Sancha'nın Düğünü) [1843]; *E. Tesorero del Rey* (Kralın Hazinedarı) [1850]; *Juan Lorenzo* (1865) v.b. Altmışa yakın tiyatro eseri yazdı. (L)

GARCİA LASO DELLA VEGA. Bk. GARCİLASO.

GARCİA LORCA (Federico), ispanyol yazarı (Fuentevaqueros, Granada 1899-Granada 1936). Babasının Granada çevresindeki topraklarında geçen çocukluğu sırasında, ispanyol halkı üstüne edindiği bilgiyi, ömrü boyunca unutmadı. Almeria'da orta ve Ganada Hukuk ve Edebiyat fakültelerinde yüksek öğrenim gördükten sonra, Castilla eyaleti boyunca bir inceleme gezisine çıktı; ilk eseri *Impresiones y Paisajes* (İzlenimler ve Manzaralar) [1918] bu yolculuğun ürünüdür. Ertesi yıl Madrid'e yerleşti, dostları Dali ve Bunuel ile birlikte, kendini şiir yanında müzik ve resim, özellikle de tiyatro çalışmalarına verdi. 1920'de başkentte *El Maleficio de la Mariposa* (Kelebeğin Uğursuz Büyüsü) adlı ilk piyesi sahneye kondu; oyun, ertesi yıl yayımlayacağı *Libro de Poemas*'ın (Şiir Kitabı) aksine, ilgi uyandırmadı. Garcia Lorca'yı şöhrete ulaştıran eserleri, 1927'de yayımlanan *Canciones* (Türküler) şiir derlemesiyle, aynı yıl Madrid'de oynanan *Mariana Pineda* adlı kahramanlık piyesi oldu. 1928'de, *Romancero Gitano*'yu (Çingene Romansları) yayımladı; 1924 - 1927 arası yazılmış on beş «romans»ı derleyen bu kitapta, Lope de Vega'nın halk şiirinden Gongora'nın özentili nazmına kadar, İspanya'nın bütün lirik ilhamı birarada dile gelmiş gibiydi.

Bir konferans gezisine çağrıldığı (1930) A.B.D.'den Garcia Lorca, yeni bir eserle döndü: içinde *Walt Whitman'a Od* adlı eşsiz şiirin de yer aldığı bu kitap (*Poeta en Nueva York* [Şair New York'ta]) 1948'de yayımlanabildi. *Cante Jondo'nun Şiiri*'nin yayımından sonra (1931), yazar, daha çok tiyatro ile uğraştı; üniversitelilerden kurulu «Barraca» gezici tiyatrosuna yönetici oldu; bütün İspanya'yı dolaşarak, Lope de Vega'nın, Calderon'un piyeslerini, Cervantes'in «ara oyunları»nı temsil ediyorlardı. Garcia Lorca da sahne eserleri yazmağa koyuldu: kuklalar için, *El Retablillo de Don Cristobal* (Don Cristobal'in Mihrap Arkalığı); manzum fanteziler: *La Zapatera Prodigiosa* (Kundura Tamircisi Hârika Kadın) [1930]; *Amor de Perlimplin con Belisa en su Jardin* (Perlimplin ile Belisa'nın Bahçe Sevişmesi)

Foto. Kuhn (LAROUSSE) ; Rizzoli Larousse

[1931]; *Dona Rosita la Soltera* (İhtiyar Kız Dona Rosita) [1935] ve özellikle, kısa sürede büyük ilgi gören bir triloji: *Kanlı Düğün* (Bodas de Sangre) [1933]; *Yerma* (1934) ve *Bernarda Alba'nın Evi* (La Casa de Bernarda Alba) [1936]. Arada, dostu olan genç bir torero'yu anmak için *İgnacio Sanchez Mejias İçin Ağıt*'ı (Llanto por Ignacio Sanchez Mejias) yazdı (yayımı 1938'de). Her yıl olduğu gibi 1936 ağustosunda da Granada'ya giden Garcia Lorca, Franco'nun sivil muhafız teşkilâtınca tutuklandı ve ömrü boyunca hiç bir siyasî harekete katılmadığı halde, 19 ağustos günü kurşuna dizildi. Eserinin, özellikle lirizmi, kullandığı dilin Endülüslülere has diriliği ve canlılığıyle, çağdaş ispanyol edebiyatında önemli bir yeri vardır. (L)

GARCİA LORCA «Bernarda Alba'nın Evi»nden bir sahne

GARCİA MENOCAL (Mario), kübalı general ve siyaset adamı (Jaguey Grande 1866-la Habana 1941). Bağımsızlık savaşının en genç generallerinden. Muhafazakâr partinin başına geçti. İki kere cumhurbaşkanı seçildi (1913-1917 ve 1917-1921). İkinci başkanlığı sırasında liberallerin ayaklanmasını bastırmak zorunda kaldı. Kübalı liberaller, ülkenin gelişmesini tehdit eden büyük iktisadî krizden ve Kuzey Amerika'nın Küba içişlerine karışmasından şikâyetçiydiler. Gerardo Machado'nun dikta rejimi sırasında, ona karşı bir suikast tertip etmek suçundan tutuklandı. 1940 Meclisine milletvekili olarak katıldı. (L)

GARCİA MORENO (Gabriel), ekvadorlu siyaset adamı (Guayaquil 1821-Quito 1875). Sürgün edildi, Paris'e gitti (1854). Sürgünden dönüşünde, Quito rektörlüğüne tayin edildi (1856-1857). 1859 Karışıklıklarını başarıyle bastırınca ülkenin hâkimi oldu ve genel seçimleri getiren bir anayasa ilân etti (1861). Cumhurbaşkanı seçildi, Vatikan ile teokratik bir rejim getiren bir konkordato imzaladı (1862). Basın hürriyetini kaldırdı, öğretimi tarikat papazlarının eline bıraktı. Müreffeh bir maliye ve devlet idaresi kurmasına rağmen liberallerin muhalefeti (1869 kargaşalığı) ve özellikle yazar Juan Montalvo'nun düşmanlığı ile karşılaştı ve öldürüldü. (L)

GARCİA MORİLLO (Roberto), arjantinli besteci ve tenkitçi (Buenos Aires 1911). Buenos Aires konservatuvarında ders verdi (1929), *Usher* adlı bir mimodram (1942), *Harrild* adlı bir bale (1941), on üç senfoni, orkestra için bir *Poeme* ve bir piyano konçertosu yazdı. (L)

GARCİLASO veya **GARCİA LASO DELLA VEGA**, ispanyol şairi ve savaş adamı (Toledo 1503-Nice 1536). Karl V ile beraber İtalya'ya gitti. Pavia savaşına (1525), Kanuni Sultan Süleyman'a karşı Viyana savunmasına (1529), Tunus kuşatmasına (1535) katıldı. Tunus kuşatması sırasında ağır yaralandı, imparatorluk ordusunun başarısızlıkla sonuçlanan Provence seferinde görev aldı, Frejus saldırısında yaralanarak öldü. Boş vakitlerinde şiir yazan Carcilaso, soneler, *canciones*'ler (şarkılar) yazdı. Dostu şair Boscan ile birlikte ülkesine İtalyanların edebiyat zevkini getirdi. Petrarca, Bembo, Sannazaro, Theokritos ve Vergilius'a özenen şiirlerinde orijinal olmayı başardı. (L)

GARCİLASO DE LA VEGA, İnca denir, perulu tarihçi (Cuzco 1539-Cordoba 1616). Sebastian Garcilaso de la Vega ile Huayna Capac'ın yeğeni olan bir inka prensesinin oğlu idi. Birçok ilgi çekici eserler yazdı: *Comestios Neales Que Tratan del Origen de los İncas* (İnkaların Menşei Üstüne Gerçeğe Dayanan Yorumlar) [1609]; *La Florida del İnca o Historia del Adelantado Hernando de Soto* (İnka Florida veya Hernando de Sota'nın Yükselişinin Tarihi) [1605]; *La Histoira General del Peru* (Peru'nun Genel Tarihi) [1609]. Bunlar, taraf tutucu eserler olmakla birlikte hepsinde yenik bir milletin çırpınışları duyulur ve özellikle İnka'ların gelenek ve efsaneleriyle ilgili ilgi çekici belgelere rastlanır. (L)

GARCİLASO DE LA VEGA Y VARGAS (Sebastian), Peru conquistadorlarından (Badajoz 1495-Cuzco 1559). 1534'te Meksika'da Cortes'in emrinde çalıştı, sonra Alvarado ile beraber Peru'ya geçti, Pizarro'nun ispanyol conquistatoru Almagro'ya karşı kazandığı zaferde büyük payı oldu. Kral tarafından Cuzco genel valiliğine tayin edildi ve adalet işlerinde görevlendirildi (1548). Yerli halka karşı insanca davranışıyle tanındı. (L)

GARCİN DE TASSY (Joseph), fransız şarkiyatçısı (Marsilya 1794-Paris 1878). *Histoire de la Litterature Hindoue et Hindoustanie* (Hindu ve Hindustani Edebiyatı Tarihi) adlı eseriyle tanındı. Türk ve Hindustani dillerinden birçok eser çevirdi. (L)

GARCİNİA i. (özel i. *Garcin*'den). Meşin gibi sert, basit ve karşıt yapraklı ağaç veya ağaççık. (Çiçekleri bir eşeyli, iki evcikli, dört parçalı, meyveleri etlidir. *Guttiferaceae* familyasındandır.)

— ANSİKL. Yüz elliden fazla *Garcinia* türü vardır; en tanınmış türü *Garcinia Mangoustana*'dan Tropiklerde çok değerli sayılan ve *mangustan* adı verilen meyveler elde edilir. Bazı türlerinden (*G. Hanburgi, G. Morella*) zamk alınır. Kerestesi az çok değerli sayılır. (L)

GARCİSTAN, Afgan Türkistan'ında Yukarı Murgaab vâdisinde bir ülke. Önce Samanîlerin, sonra Gaznelilerin eline geçti. Gazneli Mahmud ve oğlu Mesud Garcistan'a savaş açarak, burada hüküm süren tacik reisi Varmeş'i bölgenin hisarlarını geri vermek zorunda bıraktılar. Sonra Gur imparatorluğuna bağlandı. Sultan Alâeddin Cihansuz burasını kardeşi Fahreddin'e verdi. Gurluların yıkılmasından sonra bu bölge de söndü. (M)

GARCZYNSKİ (Stefan), polonyalı şair (Kosmow 1805-Avignon 1833). Öğrenimini Berlin'de yaptı, Hegel'ciliğin etkisinde kaldı. 1830-1831 Polonya devriminde görev aldı, sonra Fransa'ya göç etti, orada akciğer vereminden öldü. Garczynski'ye büyük değer veren Mickiewicz şiirlerini iki kitap halinde derlemeğe çalıştı (Paris 1833). *Waclawa Dzieje* (Waclaw Tarihi) adlı bitmeyen şiiri şairden çok bir düşünürün eseridir. (L)

GARÇAO (Pedro Antonio CORREİA), portekizli şair (Lizbon 1724-ay.y. 1772). Portekiz edebiyatında yeni klasik akımın en ünlü şairlerinden biri olan Garçao dışişlerinde görevli bir memurun oğluydu, annesi de fransız asıllıydı. Coimora'da hukuk okudu, 1751'de zengin bir kızla evlendi, Casa da İndia adlı ticaret şirketinde oldukça iyi para getiren bir memuriyete girdi. Fakat daha sonra bir dava yüzünden yoksul düştü, 1760-1762 arasında *Lizbon* gazetesinin başına geçti. 1756'da *Arcadia Lusitana* adlı bir edebiyat topluluğuna üye oldu. Bu topluluğun amacı portekiz şiirini XVII. yy. dan kalma fikirlerden ve süslü cümlelerden kurtarmaktı. Garçao hala anlaşılamayan nedenlerden dolayı 1771'de tutuklandı ve hiç bir zaman yargıç önüne çıkarılmadı. 10 Kasım 1772'de serbest bırakıldığı gün öldü.

Horatius'u kendine örnek alan Garçao'nun şiirleri klasik bir biçimdedir. Soneleri, manzum mektupları zevk ve sağduyu sahibi bir kişi olduğunu ortaya koyar. Gerek sanat, gerek yönetim hakkında yüksek idealleri vardı. *Teatro Novo* (Yeni Tiyatro) [1766] ve *Assembleia ou Partida* (Meclis veya Parti) adlı manzum komedileri Lizbon tiyatrosunu ve sosyal hayatını yeren eserlerdir. İkinci oyunundaki *Cantala de Dido* (Dido'nun Şarkısı) adlı kısım klasik sanat anlayışı ve biçim mükemmelliğiyle XVII. yy. porteyiz şiirinin en ünlü örneklerinden biri sayılır. (L)

GARÇON (Emile), fransız hukukçusu (Poitiers 1851-Paris 1922). Önceleri Lille (1879), daha sonra Paris fakültelerinde (1899) profesörlük yaptı. Kriminoloji uzmanı olarak büyük ün kazandı. *Des Actions en Contestation de Légitimité* (Kanunîlik İtirazı Davaları) [1877]; *Code Pénal Annoté* (Haşiyeli Ceza Kanunu) [1901-1911, 2 cilt]; *Des Effets de la Révision des Procès Criminels* (Ceza Davalarının Yeniden Gözden Geçirilmesinin Sonuçları) [1903] ve *le Droit Pénal* (Ceza Hukuku) [1922] gibi eserler yazdı. (L)

Federice GARCİA LORCA

GARÇON (Maurice), fransız avukatı ve yazarı (Paris 1889). 1911'den itibaren Paris İstinaf mahkemesinde avukatlık yaptı, birçok davanın savunmasını üstüne aldı; özellikle edebiyat ve cinayet davalarında ün kazandı. Büyücülük, adlî tarih ve hitabet alanlarında birçok eser verdi. *Le Diable* (Şeytan) [1926]; *La Vie Exécrable de Guillemette Babin, Sorcière* (Büyücü Kadın Guillemette Babin'in İğrenç Hayatı) [1930]; *La Justice Contemporaine* (Çağdaş Adalet) [1870-1932, 1933]; *La Justice au Parnasse* (Parnasse'ta Adalet) [1937]; *Magdeleine de la Croix, Abbesse Diabolique* (Şeytan Rahibe Magdeleine de la Croix) [1939]; *Sur des Faits Divers* (Çeşitli Olaylar Üstüne) [1945]; *Procès Sombres* (Çözülemeyen Davalar) [1950]; *Louis XVII ou la Fausse Enigme* (Louis XVII veya Yanlış Bilmece) [1952]; *Histoire de la Justice sous la III. Republique* (III. Cumhuriyet Zamanında Adalet Tarihi) [1957]; *L'Avocat et la Morale* (Avukat ve Ahlâk) [1963]; *Nouvelles Histoires Curieuses* (İlgi Çekici Yeni Hikâyeler) [1965]; *Le Palais de l'Academie* (Akademideki Hukukçular) [1965]; *Plaidoyer pour les Arts et les Lettres* (Sanat ve Yazıları Savunma Söylevi) [1966]; *Lettre Ouverte à la Justice* (Adalete Açık Mektup) [1966]. (L)

GARCİA LORCA'nın «Melek» adlı deseni

GARD i. (fr. *garde*). Spor. Boksta esas duruş. ‖ *Gardını indirmek*, yumruklarıyle rakibi iyice sarsarak yüzünü koruyamayacak duruma getirmek. ‖ *Ters gard*, sağ kol ve sağ ayak ileride olan bir gard biçimi. (Geçerli bir usul değildir; bazı boksörler rakiplerine ters gelmesi yüzünden bu gard ile başarı sağlamağa çalışır.) Bk. ANSİKL.

— Eskrim. Silâhı ve gövdeyi rakibin saldırısını savuşturmağa hazır durumda tutmak. ‖ *Gardı açıp kapamak*, rakibin saldırılarını açılıp kapanarak karşılamak. ‖ *Yüksek gard*, silâhı tutan bileğin, silâhın ucundan yüksekte tutulması.

— ANSİKL. Boks. *Gard*, rakibin yumruklarından korunmak için gövde ve kollarla alınan pozisyondur. Kolların tutuş şekli ile vücudun en önemli beş noktası (karaciğer, kalp altı boşluğu, mide, sağ ve sol çene) hasmın yumruklarından korunur. Sol ayak bir adım ileride, sağ ayak sol ayak topuğundan bir ayak boyu sağda ve ayak burunları paraleldir. Dizler hafifçe kırılarak ağırlık iki ayağa verilmiştir. Kollar dirsekten kıvrık, ileride bulunan sol dirsekle kalp altı ve mide, yumruk ile sol çene, geride bulunan sağ gardı iyi olan boksör, rakibinin tehlikeli olabilecek yumruklarını kollarıyle defeder. (ML)

GARCİLASO DE LA VEGA

GARD, Fransa'da idare bölgesi, ülkenin gü-

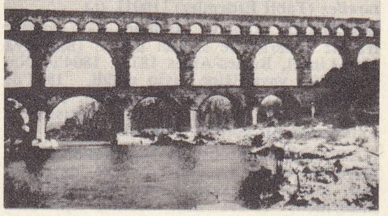

GARD köprüsü

Foto. Viollet, Harlingue (LAROUSSE)

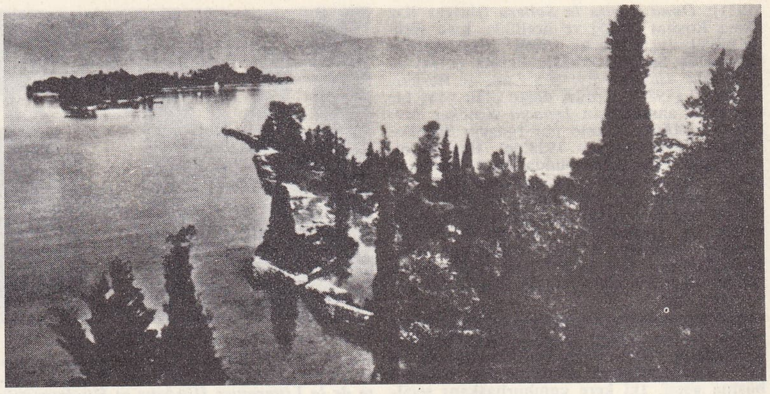

GARDA gölünden iki ayrı görünüş

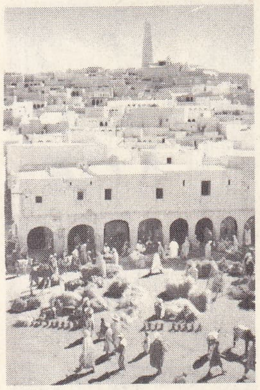

GARDAİA çarşı ve arka planda cami

neyinde; 5 581 km², 435 500 nüf. İdare merkezi, *Nîmes.* İdare bölgesinin kuzeybatı bölümü Cévennes dağlarını içine alır: *Aigoual*'-da en yüksek noktasına ulaşan (1567 m) bu yüksek billûrsu topraklar, kenarları dik Hérault, Gardons ve Ceze ovalarıyle birbirinden ayrılan koruluk sırtlar meydana getirir. Tarımın uzun süredir gerilemekte olduğu bu bölge iyice ıssızlaşmıştır. İdare bölgesinin batı ucunda, Trèves'in kuzeyinde ve Vigan'ın güneyinde, *Grandes Causses*'un parçaları olan yüksek kalkerli *Garrigues* yaylaları yeniden ağaçlandırılmağa çalışılan taş çölleridir. Bu yaylaların kenarları ile Rhône arasında, *Aşağı Languedoc* bölgesinin bütün zenginliğini meydana getiren ve Gard'ın tarım ürünleri toplam değerinin üçte ikisinden çoğunu temsil eden büyük üzüm bağlarıyle örtülü ovalar uzanır. Ama sulamanın gelişmesiyle (Aşağı Languedoc kanalı) tarım üretimi çeşitlenmektedir (sebze ve meyve tarımının gelişmesi). Aigues-Mortes'dan itibaren idare bölgesinin güney ucu, bataklık *Petite Camargue* bölgesinde uzanır. Alès havzası kömürlerinin işletilmesi, metalürji sanayii, makine yapımı, dokuma ve kimya sanayii, ayakkabı imalâtı Gard'ın başlıca sanayi faaliyetidir. (L)

GARD (LE), Fransa'da Aşağı Languedoc'ta ırmak, Rhône'un kolu (sağ kıyı); 133 km. (L)

GARDAFUİ burnu, Kuzeydoğu Afrika'da burun, Aden körfezinin girişinde, Somali kıyısında. (L)

GARDA gölü, Kuzey italya göllerinin en doğuda olanı; 370 km². Lombardia ile Veneto'yu ayıran sınır buradan geçer. Dar ve uzun kuzey kısmı yanında kalkerli dağlar (doğuda Monte Baldo) yükselir; daha geniş olan güney kesimi, 100 km'lik bir amfiteatr olan Üçüncü zamandan kalma buzultaşlı tepelerle çevrilidir. Başlıca kolu Sarca, gölü kuzeye doğru yavaş yavaş doldurmaktadır. Ayağı Mincio, gölden Peschiera'da çıkar. Garda kıyıları Akdeniz iklimi ve bitki örtüsü ile manzarasının güzelliği sayesinde çok turist çeken bir sayfiye yeridir. (L)

GARDAİA, Cezayir sahrasında komün, Vahalar idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Mzab'ın ortasında; 48 100 nüf. Bir güney arazisinin eski merkezi olan Gardaia, Mzab Vad'ına hâkimdir. Büyük hurma üretimi merkezi. Halı ve kumaş imalâtı. (L)

GARDAİR (Joseph), fransız filozofu (Marsilya 1846-Arcachon 1911). Çalışmalarını Tommaso'culuk üzerine yöneltti. Belli başlı eserleri şunlardır: *Corps et Âme* (Beden ve Ruh); *Essais sur la Philosophie de Saint Thomas* (Aziz Tommaso'nun Felsefesi Üstüne Denemeler) [1892]; *Les Passions et la Volonte* (Tutkular ve İrade) [1892]; *La Connaissance* (Bilgi) [1895]; *La Nature Humaine* (İnsan Mizacı) [1897]; *Les Vertus Naturelles* (Tabiî Erdemler) [1901]. (L)

GARDANE (Claude Mathien, — kontu), fransız generali ve siyaset adamı (Marsilya 1766-Lincel, Basses-Alpes 1817). 1804'te Napolyon'un yaverliğine tayin edildi, 1807'de İngilizlere karşı şah ile bir ittifak yapmak üzere İran'da kısa süren ve başarısızlıkla sonuçlanan bir görevde bulundu. (L)

GARDANNE, Fransa'da Bouches-du-Rhône idare bölgesinde (Aix-en-Provence idare çevresi) kanton merkezi, Etoile sıradağlarının kuzeyinde; 11 311 nüf. Kömür işletmesi. Boksit işleyen büyük bir fabrikaya enerji sağlayan önemli termik santral. Çimento fabrikaları. Çanak çömlek yapımı. (L)

GARDAR-SVAFARSON, XVII. yy. iskandinav denizcisi. 864'te bir fırtına sonunda bilinmeyen bir adaya çıktı ve bu adaya *Gardars-Holm* (Gardar kayası) adını verdi; burası İzlanda'ydı. Aynı yere norveçli Naddod üç yıl önce çıkmıştı. (L)

Garde impériale (*İmparatorluk Muhafız birliği*), 1804'te Fransa'da kurulan İmparatorluk Muhafız birliğinin 10 000 kişilik mevcudu vardı. Hem kralı korurdu hem de muharebede yedek kuvvet durumunda idi. Birliğin mevcudu sürekli şekilde arttı. 1812'de, Rusya seferi öncesinde 60 000 mevcutlu bir birlik haline geldi; Rusya bozgunundan sonra da ordunun en seçkin birliği oldu. Bu birlikten 1 humbaracı taburu, 1 polonya bölüğü ve 1 denizci müfrezesi Napolyon'la birlikte Elbe adasına gitti. 1815'te eratına izin verilen muhafız birliği Waterloo'dan sonra ortadan kaldırıldı, 1854'te tekrar ortaya çıktı. 1855'te takviye edilerek mevcudu 15 000'e çıkarıldı. Bu birlik Kırım, İtalya ve 1870 savaşına katıldıktan sonra 1871'de terhis edildi. (L)

GARDEL (Maximilien, **Büyük Gardel** denir), fransız dansçısı ve koreografı (Mannheim 1741 - Paris 1787). Dansa on dört yaşında Krallık Müzik akademisinde başladı. 1761'de Rameau'nun Zais operası yeniden sahneye konduğu sırada dikkati çekti. 1772'de Paris operasında Rameau'nun *Caston ve Pollux* adlı eserinde Gaetan Vestris'in rolünü aldı, ancak peruka ve maskenin kaldırılmasını istedi ve Apollon'u canlandırmak için takıp takıştırılan alegorik gülünç kıyafeti giymeden dans etmekte direndi. 1773'te Paris operasına Jean Dauberyal ile balebaşı yardımcılığına getirilerek J.G. Noverre'in yanında çalışmağa başladı. *La Chercheuse d'Esprit* (1777) ve *Ninette Sarayda* (müzik: Ciampi, 1778) balelerini düzenledi. 1781'de Noverre'in yerine balebaşılığa geçti. Çağın zevkine uygun karışık tuhaflıklarla dolu *Panurge, İlk Denizci ve Aşkın Gücü, Köyün Horozu, Ricindor'un Eğlenceleri* Gardel'in son koreografi çalışmalarıdır. (L)

GARDEL (Pierre), fransız dansçısı ve koreografı (Nancy 1758-Paris 1840). Maximilien Gardel'in küçük kardeşi. 1780'de birinci dansçı, bir süre sonra da büyük kardeşinin yardımcısı oldu. 1787'de Fransa içinde dolaşmağa başladı, özellikle Bordeaux'da düzenlediği seri halindeki balelerle ün sağladı; 1802'den 1916'ya kadar yönetmeni olduğu dans okulunda amansız bir baskı kurdu. Baleleri, mizansen sanatçı kümelerinin yerleşmesi ve müzikle tam bir beraberlik içinde bulunmaları bakımından büyük bir üstünlük gösterir. *Psykhe* balesi büyük bir başarı sağladı, *Telemak Kalipso Adasında* balesi ise (müzik: Miller) otuz altı yıl repertuvarda kaldı. Diğer baleleri: *Paris'in Yargısı, Dans Manisi, Akhilleus Skyros'ta, Paul ile Virginie* v.d. (L)

GARDELLA (İgnazio), italyan mimarı (Milano 1905). İlk yıllarda «anıtsal» yapılara karşı açılan tartışmalara katıldı. Sonra birçok konut, Milano'da *Galleria d'Arte Moderna* pavyonunu (1953), Olivetti eğlence sitesini (İvrea, 1953-1959) yaptı. (L)

GARDEN (Mary), iskoçyalı opera şarkıcısı (Aberdeen 1877-ay.y. 1967). 1900'de Opéra Comique'te Charpentier'nin *Louise* operasında şöhrete kavuştu. Leroux'nun *La Reine Fiammetta*'sında, Erlanger'in *Afrodit*'inde, Strauss'un *Salome*'sinde ve 1902'de Debussy' nin *Pelléas ile Mélisande*'ında büyük başarı gösterdi. (L)

GARDENİA i. (botanikçi Alexandre *Garden*'den), kokulu beyaz çiçekli ağaçcık. Eski Dünya'nın tropik bölgelerinde yetişir. (*Gardenia Jasminoides* çiçekçilikte büyük değer verilen çok gösterişli bir bitkidir. Kökboyasıgillerden.) [L]

GARDENPARTİ i. (ing. *garden*, bahçe ve *party*, eğlenmek için düzenlenen toplantı > *garden party*'den). Bir bahçede, bir parkta verilen davet. (L)

GARDEN REACH, Hindistan'da (Batı Bengal) şehir, Kalküta yakınında, Hooghly kıyısında; 130 700 nüf. 1928'de düzenlenen liman birçok sepicilik ve dokuma tesisinin (hint lifi iplikçiliği, pamuk ayıklamacılığı ve iplikçiliği) kurulmasına yolaçtı. (L)

GARDIFREN veya **GARDFREN** i. (fr. *garde-frein*). Dy. Bir katarın el frenlerini kullanmakla görevli demiryolu memuru. (Gardıfrenler için, bazı vagonların uç kısmında özel fren kulübeleri ayrılmıştır. Bunlara *baskıcı* veya *serfren* de denir.) [L]

GARDIROP veya **GARDROP** i. (fr. *garderobe*'dan). Elbiselerin konduğu büyük dolap: *Ceviz gardırop.* ‖ Bir kimsenin sahip olduğu takım elbiselerin tümü: *Gardırobu çok zengin.*

— ANSİKL. Süs. santl. Ortaçağda *gardırop*, eteklerin buruşmadan korunması için yolculuğa çıkarken kullanılan büyük bir sandıktı. Sonradan sandığın yerini alan özel odaya bu isim verildi. Buraya ayrıca lâzımlık da kondu. XVI. yy.da sandıklar elbiseleri asmak için düşey olarak yapılmağa başlandı. Bu çeşit gardırop ancak XVII. yy.da yaygınlaştı. Gardırop konutun bir bölümü olarak XIV. yy.ın başından beri biliniyordu. XV. yy.da burada misafir kabul ediliyordu. Demir kapılı, kapalı gardıroplara XVI. yy. şatolarında çok rastlanır. Oda hizmetçileri, burada yatardı. Gardıropta misafir yatırma geleneği XVII. ve XVIII. yy.larda da devam etti. (L)

GARDİNER (Samuel Rawson), ingiliz tarihçisi (Ropley, Hampshire 1829-Sevenokas, Kent 1902), XVII. yy. ingiltere tarihi uzmanı. 1891'den itibaren *English Historical Review*'ın (İngiliz Tarihi dergisi) müdürlüğünü yaptı. (L)

GARDİNER (Stephen), ingiliz rahibi ve siyaset adamı (Bury Saint Edmunds 1483 ile 1493 arası-Whitehall 1555). Derin kültürü olan bir aydındı. Wolsey'in sekreteri oldu. 1528-1529'da kralın nikâhını feshettirmek için Wolsey tarafından Roma'ya gönderildi; fakat bütün uğraşmalarına rağmen papayı razı edemedi. Hizmetlerinin mükâfatı olarak kral kendisini özel sekreterliğine tayin etti. Krallığın gücüne kesin bir şekilde inandığı için, 1533'deki ayrılık sırasında papaya karşı kralın tarafını tuttu. 1535'te kilise içinde krallık hakları üzerine yazılmış en önemli inceleme olan *De Vera Obedientia Oratio*'yu kaleme aldı. Bununla birlikte katolik dogmaların bütününe bağlıydı. Cromwell'in devrilmesinden sonra Henry VIII üzerindeki nüfuzu daha da arttı. Buna rağmen, ilâhiyat konusunda şiddetli bir tartışmaya giriştiği Cranmer 1546'da bir

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; Gana elçiliği, Morin-Alger (LAROUSSE)

yolunu bulup ayağını kaydırdı. Edward VI'nın tahta çıkmasına protestanların şiddetli tepki göstermesi üzerine muhalefete geçti, Edward VI'nın saltanatı süresince hapiste kaldı. Kraliçe Mary onu serbest bıraktırdı, görev verip şansölye yaptı (1553). Mary'nin saltanatı sırasında protestanlara karşı girişilen kanlı hareketlerde Gardiner'in önemli bir rolü oldu. (L)

GARDİYAN i. (fr. *gardien*'den). Hapishanede disiplini sağlamakla ve tutukluları beklemekle görevli bekçi: *Ama nöbetçi gardiyan, gene iskemlesinde oturuyor, kapı anahtarının takılı olduğu zinciri tesbih gibi çeviriyordu* (K. Tahir). *Önümüzde ve ardımızda gardiyanlar yürüyordu* (Ş. S. Aydemir.)

— Huk. Ceza ve tevkifevlerinde görevli personelden bir kısmına verilen ad.

— ANSİKL. Huk. Ceza İnfaz kurumları ile tevkifevlerinin yönetimine ve cezaların infazına dair 1 ağustos 1967 tarihli tüzükte, gardiyandan gözetim servisi içinde söz edilmiştir. Sözü geçen tüzüğün 25. maddesine göre gardiyanın görevleri şunlardır: kurumun inzibat disiplinini temin etmek; hükümlü ve tutukluların iç yönetmeliklere uygun biçimde davranmalarını sağlamak. (ML)

GARDİZ, Afganistan'da şehir, Cunubi ilinin merkezi; 20 000 nüf. (L)

Gard köprüsü, Fransa'da Vers komünü topraklarında Romalılardan kalma (M.S. I. yy.ın ikinci yarısı) su kemeri köprüsü, Gard ırmağı üzerinde; uğunluğu 273 m; yüksk. 49 m. Geçit her biri bir köprü meydana getiren üç sıra kemer üzerindedir. Kemer ayaklarının çevresindeki açık yerden yayalar geçerdi. Gard köprüsü, Nîmes su kemerinin sanat eserlerinden biriydi. (L)

GARDNER (Ava), amerikan kadın sinema oyuncusu (Smithfield, Kuzey Carolina 1922). 1946'da Robert Siodmak'ın yönettiği *Katiller* (The Killers) filmiyle tanındı, kısa zamanda Hollywood'un en çok tutulan kadın oyuncularından biri oldu. Ama güzelliğini ve sanatını en iyi değerlendiren filmi Joseph Mankiewicz'in 1954'te yaptığı *Çıplak Ayaklı Kontes*'tir (The Barefoot Contessa). Öteki filimleri arasında, Albert Lewin'in *Pandora*'sı (Pandora and the Flying Dutchman) [1951], Henri King'in *Kilimanjaronun Karları* (The Cnows of Kilimanjaro) [1952]; John Ford'un *Mogambo*'su (1963), George Cukor'un *Hint Güneşi* (Bhowani Jucction) [1956] ve John Huston'un *İguana Geceleri* (Nights of the Iguanas) [1964] v.d. sayılabilir. (L)

GARDNER (Erle Stanley), amerikan yazarı (Malden, Massachusetts 1889). Konuları dört kişi etrafında gelişen birçok polis romanı yazdı. Bunlar avukat Perry Mason, sekreteri Della Street, özel hafiyesi ve iş ortağı Paul Drake, savcı Douglas Selby'dir. Bu başarılı diziden televizyon için kısa metrajlı filimler yapıldı. (L)

GARDNER (Ernest Arthur), ingiliz arkeoloğu (Clapton 1862-Maidenhead 1939). Percy Gardner'in kardeşi, Megalopolis ve Naukratis kazılarına katıldı, sonra Londra üniversitesinde profesör oldu, 1929'dan 1932'ye kadar Helleni Society'nin başkanlığında bulundu. Belli başlı eserleri şunlardır: *Handbook of Greek Sculpture* (Yunan Heykel Sanatı Elkitabı) [1896-1897]; *Ancient Athens* (Eski Atina) [1902]. (L)

GARDNER (John Linton), ingiliz bestecisi (Manchester 1917). Londra Morley kolejinde ders verdi (1955). Yazdığı eserleri arasında *The Moon and Six Pence* (Büyülenmiş Adam) [1957] adlı bir opera, bir senfoni (1947); *Scots Overture* (1954), orkestra için bir süit, solo şarkıcı, koro ve orkestra için *Cantiones Sacrae* vardır. (L)

GARDNER (Percy), ingiliz arkeoloğu, sikke ve madalya uzmanı (Londra 1846-Oxford 1937). Cambridge (1872), daha sonra Oxford (1887) üniversitelerinde profesör, *Journal of Hellenic Studies* ve *Hellenic Society*'nin kurucusu. British museum'un *Catalogue of Greek Coins'inin* (Yunan Sikkeleri Katoloğu) hazırlanmasına yardımcı oldu. Belli başlı eserleri şunlardır: *Samos and Samian Coins* (Samos ve Sami Sikkeleri); *Types of Greek Coins* (Yunan Sikke Türleri) [1883]; *New Chapters in Greek Art* (Yunan Sanatında Yeni Dönemler) [1926]. (L)

GARDON i. (fr. *gardon*'dan). Fransa'da, Cévenne'lerde, şiddetli taşmalara yolaçan küçük sel sularına verilen ad. (L)

GARDONE RİVİERA, İtalya'da komün, Lombardia'da (Brescia ili) Garda gölü kıyısında; 2 700 nüf. İklimi sağlığa yararlı merkez. (L)

GARDONE VAL TROMPİA, İtalya'da komün, Lombardia'da (Brescia ili), Oglio kıyısında; 10 100 nüf. Silâh fabrikası. (L)

GARDONYİ (Geza), macar yazarı (Agard-Puszta 1863-Eger 1922). Güç şartlar altında yazarlığa başladı, sonra köy yaşayışını dile getiren *Az en Falum* (Köyüm) [1898] adlı romanıyle meşhur oldu. Bundan sonra tarihî ve toplumsal romanlar yazmağa yöneldi (*Az Egri Csillagok* [Egri Yıldızları] 1902). Schopenhauer ve Buddha'nın etkisi görülen bu tür romanlarında kendi felsefî düşüncelerini ortaya koyar. (L)

GARDOQUİA i. Çok dallı, sık yapraklı ağaççık; Orta Amerika'da yetişir. (*Gardoquia Hookeri*, lâl kırmızısı güzel çiçeklerinden dolayı bahçelerde yetiştirilir. Ballıbabagillerden.) [L]

GARDTHAUSEN (Viktor), alman bilgini (Kopenhag 1843-Leipzig 1925). Leipzig üniversitesinde önce kitaplık müdürü, sonra profesör oldu, özellikle yunan elyazmaları üzerine ilgi çekici çalışmalar yayımladı. *Augustus und seine Zeit* (Augustus ve Devri) [1890-1903] adlı tarihî bir eseri de vardır. (L)

GARENG i. (fars. *gareng*). *Esk.* Çığlık, ağlarken boğazdan çıkan inleme sesi. (M)

GARENNE-COLOMBES (LA), Fransa'da Seine idare bölgesinde (Saint Denis idare çevresi) komün, Paris'in kuzeybatı banliyösünde; 27 560 nüf. Otomobil karoserileri; soğutucular; ecza malzemeleri. (L)

GÂRET i. (ar. *gâret*). *Esk.* Düşman toprağına yapılan akın, hücum: *Her cenge gidiyorum, her gârete seğirtiyorum, şehadeti temennî ediyorum* (Cevdet Paşa). || Çapul, yağma. || *Gâret-ger*, çapulcu, yağmacı. || *Gâret- gerân*, çapulcular, yağmacılar. || *Gâret-künâh*, yağma ederek. (M)

GARETH (Benedetto), italyan şairi (Barcelona 1450'ye doğr.-Napoli 1514). Napoli'ye 1468'e doğru gitti, saray ve edebiyat çevrelerinde tanındı. *Endimione* adlı aşk ve siyaset şiirleri derlemesinde (1506), sevdiği kadını ve Aragon hanedanını över. Latin ve provence şairlerini, Dante'yi, özellikle de Petrarca'yı sık taklit etti. (L)

GAREZ i. Bk. GARAZ.

GARFAGNANA, İtalya'da küçük bölge, Toscana'da (Lucca ili); Apua Alpleri ile Toscana Apeninleri arasında Yukarı Serchio havzasını içine alır. Bölge halkı çok çalışkandır ve yarımadanın en düzgün halk latincesini konuşur. Merkezi, *Castelnuovo.* (L)

GARFİELD (James Abram), amerikalı devlat adamı (Orange, Ohio 1831-Long Branch, New Jersey 1881). Eski diller profesörü, 1895'te Ohio senatörü. Lincoln'ın davasını heyecanla savundu: 1861'de Kuzey ordusuna katıldı ve 1863'e kadar savaştı. Temsilciler meclisine girdi, 1876'da Cumhuriyetçi partinin lideri oldu, Güney'in yeniden imarı, zenci haklarının korunması ve para enflasyonuna karşı savaşla ilgili siyasî programını uyguladı. 1880'de Ohio eyaleti yasama kurulu tarafından federal senatörlüğe seçildi, aynı yıl Birleşik Devletler başkanlığına getirildi, fakat iktidarı henüz devraldığı mart 1881'de, kendisinden iş isteyen ve kovulan biri tarafından öldürüldü. (L)

GARGA i. Denizc. Herhangi bir cismin esas durumunu kaybederek baş aşağı gelmesi (*Karga* da denir). || *Garga başo*, yelkenli gemilerde yan yelkenleri toplayarak sarmak için kullanılan istinga halatlarından iskota yakasını çatal yakasına doğru çekip kaldıran halat. || *Garga cunda*, bir yelkenli sereninin mantilyasını bir tarafla çekip kısaltarak serenin yataylığını bozmak. (Dört köşe bir seren yelkeninin altabaşo yakasını [alt kenarı] toplamak ve sarmak için kullanılan küçük palanga.) || *Garga cunda astarı*, gabya ve babafingo yelkenlerinin garga fundolarının yelkeni aşındırmaması için bu donanımların yelkene sürtündüğü yerlere dikilen şerit şeklinde ikinci kat yelken bezi. || *Garga cunda çeliği*, gabya ve babafingo yelkenlerinin altabaşo yakalarına garga fundonun kasasını takmak için bağlanan çeliklerin adı. || *Garga cunda etmek*, direklerdeki düzey serenlerin bir ucunu aşağıya doğru çekerek deniz yüzeyine paralel durumunu bozmak. || *Garga fundo*, gabya ve babafingo yelkenlerini kolaylıkla sarmak için abaşo yakalarını serenin orta kısmına çekip toplayan halatlar. (M)

GARGALLO (Pablo), ispanyol heykeltıraşı (Maella, Zaragoza 1881-Reus, Tarragona 1934). Madrid ve Barcelona'dan sonra Paris'te (1902'den sonra) çalıştı. *Marc Chagall'ın Portresi* ve tunçtan yaptığı *Ueygamber* soyut sanatın ve *saydam* diye anılan heykelcilik sanatının habercileri olmakla beraber 1922'de mermerden yaptığı *Sudan Çıkan Kadın* adlı eseri yeni klasik görüşten etkilenmiştir. (L)

GARGAMELLE, Avrupa Nükleer Araştırma birliğinin senkrotron'u yakınlarında çalışan sıvı kabarcıklı oda. Hacmi 12 m³'tür. Saclev'de kurulması için, École Polytechnique ve École Normale Supérieure'den fizik laboratuvarları Atom Enerjisi merkezine bağlandı. (L)

GARGANO, italyan yarımadasında yüksek burun, Adriya denizi kıyısında, Puglia'da. «Çizmenin mahmuzu»nu meydana getirir. 1Q7 m yükseklikte bir eşikle Apennin'den ayrılan Gargano, kalkerli kayalardan oluşmuştur. Bu kayalarda sık sık karst şekillerine rastlanır. Gargano, kıyı ovasının üzerinde ansızın yükselir ve en yüksek noktası Monte Calvo'da 1 056 m'ye ulaşır. Yerleşme kıyı boyunca birbirine paralel iki çizgi halinde uzanır. Boksit yatakları. (L)

Gargantua (VİE İNESTİMABLE DU GRAND—) [*Büyük Gargantua'nın Akıl Ermez Hayatı*], Rabelais'nin romanı (1534). Pantagruel'den (1532) sonra yazılan bu roman, Rabelais'nin bütün eserlerinin baskısında ilk kitap olarak yer alır. Grandgousier ve Gargamelle'in oğlu dev Gargantua'yı Rabelais yaratmış değildir. Gargantua halk efsanelerinin bir kahramanıdır. Rabelais, Gargantua'nın geleneksel oburluğu ve çok uzun boyundan güldürücü sahneler elde etmek için yararlanırken, kendi düşüncelerini açıklamayı da ihmal etmez: Gargantua'nın gördüğü eğitim vesilesiyle, hümanistlerin ansiklopedik metotlarının geleneksel üniversite metotlarına üstünlüğünü ortaya koyar; kinci Picrochole'a karşı açılan savaş dolayısıyle fetih savaşlarını kınar ve fatihin çılgınlıklarıyle Grandgousier'nin akıllılığını karşılaştırır. Grandgousier'nin bütün uzlaşma imkânlarını kaybettikten sonra, yılmadan haklı bir savunma savaşına girmesini destekler. Nihayet savaş süresince yapılan kahramanlıklarıın ödülü olarak Gargantua'nın arkadaşı rahip Jean des Entommeures Thélèmes piskoposluğuna tayin edilir; burası, kadınlarla erkeklerin ölçülü olarak ruhun ve tenin hazlarından yararlandıkları ve ahenkli bir birlik içinde yaşadıkları ülkedir. (Bk. PANTAGRUEL.) [L]

GARGAR i. (onomatope). Süzgeçli testi. (M)

GARGARA (yun. *gargarisma*'dan). Su v.b. sıvıları, yutmadan ve sesli bir şekilde boğazda çalkalama. || Yutmamak şartıyle ağıza ve boğazın arka kısmına alınan ve bu kısımlara kısa bir süre etki yapan sıvı ilâç.

— DEY. *Gargaraya getirmek*, gürültüye getirerek bir sözün, bir eylemin önemini ve etkisini hafifletmek, dağıtmak.

— ANSİKL. *Gargara*, içinde çeşitli nitelikte (büzücü, yumuşatıcı, antiseptik v.b.) ilâçlar bulunan sıvı bir maddedir; çoğu zaman içine bal, şurup, gliserin v.b. katılarak tatlandırılır. Gargaralar soğuk veya sıcak olarak kullanılır. Ağız veya boğaz hastalıklarında özellikle faydalıdır. Ancak içinde uçucu maddeler (iyot, uçucu yağlar v.b.)

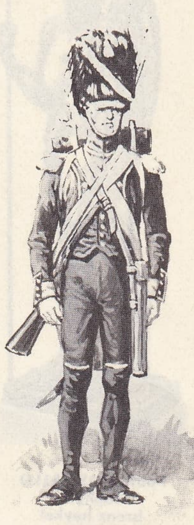

Garde İmpériale
I. İmparatorluk devri

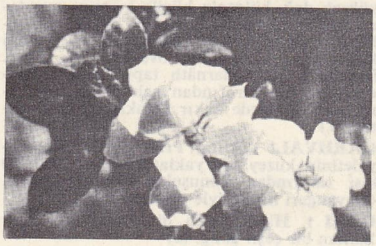

gardenia

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico italiano

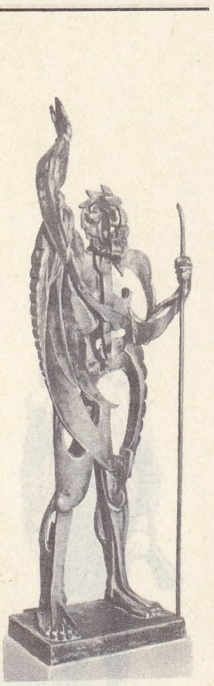
Pablo GARGALLO «Prophetes» bronz heykel (1934) Modern Sanatlar Millî müzesi, Paris

Gargantua devler ailesi halk resimlerinden

bulunduğu takdirde gargaranın etkisi gırtlağa kadar inebilir. (LM)

GARGARA i. Sarımtırak elitralı, sıçrayıcı küçük esmer böcek. (İlmî adı *Gargara genistae*. Eşkanatlıların *membracidae* familyasından.) [L]

GARGARİ (yun. *gargura*'dan). Denizc. İstiral ya ve barmalar üzerinde kayarak açılan yan yelkenlerinin (*flok velena*) çördek yakasına (en üstteki köşe) takılan ince halat. (Yelkeni indirip kaldıran ip [çördek] fora edildiği zaman bu yelkenlerin aşağıya kayması-na ve toplanıp sarılabilmesi için bir yığın halinde üst üste toplanmasına yarar.) ‖ *Gargari bilyası*, bir yat yelkeninin direğe bağlanan yakasında ağaçtan yapılmış küçük bilya. (Bir direğin bu bilya için oyulmuş yuvasında aşağı yukarı kayar.) ‖ *Gargari çemberi* veya *gargari maçası*, yan yelkenlerin direklere ve flokların istralyalara çekilmesi için orsa yakalarına dikişle rapt olunan çember ve kancalara verilen ad. ‖ *Gargari halkası*, flok yelkeninin rüzgâr üstü (barmo) yakasına bağlanan ve flok istralyası üzerinde kayarak flok yelkenini kolaylıkla indirip kaldıran açılıp kapanır, çengel biçiminde demir halka. (LM)

GARGAS mağarası, Fransa'da (Yukarı Pireneler, Aventignan komünü) Pirene dağları kenarında mağara, Montréjeau'nun güneybatısında. XIX. yy.da oldukça büyük bir mağarada birçok mağara ayısı, aslan ve sırtlan kalıntıları ile, tarihöncesinden kalma sanayi ürünleri kalıntıları bulundu. Duvarlarında kırmızı veya siyah boya ile etrafı çevrilmiş birçok insan eli izleriyle çeşitli hayvanları temsil eden gravürler vardır. (L)

GARGELLEN-MONTAFON, Avusturya'da (Vorarlberg) kış sporları merkezi. İll'in sol kolunun meydana getirdiği bir vâdide; 1 424 m. (L)

GARGES-LÈS-GONESSE, Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde (Montmorency idare çevresi) komün, Paris'in kuzey banliyösünde, Bourget hava alanı kenarında; 10 398 nüf. XVIII. ve XIX. yy.lardan kalma şato. Cam fabrikası. (L)

GARGETTOS. Esk. coğ. Attike'de demos. Epikuros burada doğdu. (L)

GARGETTOS i. Yun. mit. Geryones'in sürülerini koruyan çok büyük ve yırtıcı köpek. Herakles tarafından öldürüldü. (L)

GARGİULO (Terenzio), italyan piyanisti ve bestecisi (Torre Annunziata, Napoli 1903). Napoli konservatuvarı müdürlüğünü yaptı (1962). Operalar (*Kibarlık Budalası* 1947; *Maria Antuanetta* 1952); bir bale, iki senfoni (1953, 1956), bir *Sinfonia Breve* (1958), bir piyano konçertosu, bir beşli besteledi. (L)

GARGORİS, İspanya'da Tartessos'un efsanevî kralı. İberliler arasında çok yaygın bir sanayi olan arıcılığı onun bulduğu söylenir. (L)

GARGOYLİZM i. (fr. *gargoylisme*'den). Patol. 1919'da Hurler'in tanımladığı hastalık. (Hastanın yüzü, gotik mimarîdeki su oluklarını süsleyen ağzı açık insan başı heykelini [çörten] andırdığı için bu ad verilmiştir). Gargoylizm destek dokularında [kemikler, eklemler], özek dokuda [karaciğer, dalak] yer alan bir distrofidir; zekâ geriliği ile birlikte bulunur.) [L]

GARGUYAD i. (fr. *gargouillade*). Koreografi. Bacakla küçük daireler çizdikten sonra yapılan kedi sıçrayışı. (L)

GARHVAL, Hindistan'da (Uttar Pradeş) bölge, Kumaon Himalayasında, Sivâlik'in kuzeyinde, Tibet'in güneyinde; 602 000 nüf. Nanda Devi (7 820 m) doruğunu taşıyan yüksek dağ, bölgenin büyük kısmını meydana getirir. Ormanlarla örtülü büyük yamaçların eteklerinde de Alaknanda ve Ganj kollarının alüvyonlu ovaları yer alır. Badrinâth ve Kedarnâth tapınaklarını Hindistan'ın her tarafından gelen hacılar ziyaret eder. Bölgede bakır yatakları bulunmuştur. (L)

GARHVALİ i. Uttar Pradeş (Hindistan) eyaletinin kuzeyinde yaklaşık olarak 900 000 kişi tarafından konuşulan pahari lehçesi. (Devangari harfleriyle yazılır.) [L]

GARİ i. Hindistan'da dinî törenlerde kullanılan bir çeşit gong. (L)

GARİB sıf. Bk. GARİP.

GÂRİB sıf. (ar. *ġurūb*'dan *ġārib*). *Esk*. Batan, kaybolan: *Gârib güneş, azimete âmâde bir tren* (Tevfik Fikret). [M]

GARİBALDİ (Guiseppe), italyan siyaset adamı (Nice 1807-Caprera 1882). Cenova asıllı bir denizcinin oğluydu. Sardinya filosunda görev aldı. Genç İtalya derneğinin üyesi olduğu için 1834'te sürgün edildi. 1836'da Brezilya'da Rio Grande do Sul ayaklanmasına katıldı. 1841'de Uruguay'a geçti, Arjantin diktatörü Rossas'a karşı harekete geçen birliklere kumanda etti. 1847'de İtalya'ya döndü. Milano'da bir gönüllü birliği kurdu. Lombardia'da Avusturyalılara karşı savaştı, sonra İsviçre'ye sığınmak zorunda kaldı (ağustos 1848). Pius IX'un kaçışından sonra Roma'ya döndü. Ocak 1849 Kurucu meclisine cumhuriyetçi milletvekili seçildi ve bir italyan lejyonu kurdu, bu lejyonla Oudinot kumandasındaki fransız kuvvetleriyle çarpıştı (nisan - haziran). Roma'nın düşüşünden sonra (1 temmuz), 3 000 kişiyle kaçmayı başardı ve Piemonte'ye çekildi, sonra da Amerika'ya gitti, New York'ta mum fabrikası işletti, sonra Peru'ya geçti. 1854'te İtalya'ya dönerek Caprera adasına çekildi. Sonra 1859 savaşına katılmak üzere alplilerden 5 000 kişilik bir avcı birliği kurdu ve birliğin kumandasını eline aldı. Varese'de (26 mayıs), Como yakınındaki San Fermo'da (27 mayıs) kazandığı zaferden sonra Brescia'ya (13 haziran) girdi, ama Villafranca'daki barış hazırlıklarına canı sıkılarak Orta İtalya'ya geçti, orada, ağustos 1859'da, İtalya birliği ordularının kumandanı general Fanti'nin yardımcılığına getirildi. Umbria ve Marche'de bir ayaklanma hazırladı, ama buna karşı çıkan Vittorio Emanuele onu istifaya zorladı (ekim 1859). 1860 Martında Nice'in ve Savoie'nin Fransa'ya terk edilişini protesto etti. Sicilya halkının Napoli'li Ferdinando'ya karşı duyduğu hoşnutsuzluktan yararlanarak, Cenova'da, Cavour'un yardımıyle, *Binler seferi* veya *Kızıl gömlekliler* hareketini düzenledi. Ele geçirdiği iki gemiyle 5 mayısı 6 mayısa bağlayan gece, denize açılıp Marsala'da (11 mayıs) karaya çıktı, Calatafimi'de Napolileri yenilgiye uğrattı (15 mayıs) ve adanın hâkimi oldu. 20 Ağustosta Messina boğazını geçti, 7 eylül'de Napoli'ye girdi. Mazzini'nin de onun yanında yer alışı, Roma üstüne yürümelerinden ve İtalyan cumhuriyetini ilân etmelerinden kuşkulanan Cavour'u korkuttu. Ama Garibaldi sonunda, 7 kasım 1860'ta Napoli'ye girdiği zaman yoldaşlık ettiği Vittorio Emanuele'ye bağlı kaldı. Caprera'ya çekildi, sonra parlamentoya döndü ve orada Cavour'a şiddetle çattı (18 şubat 1861). Roma'yı İtalya'nın başkenti yapmayı aklına koyan (ya Roma ya ölüm) Garibaldi, Kurtuluş derneğinin başına geçti (mart 1862). Rattazzi hükûmeti kendisini desteklemeyince tek başına harekete geçti. Başlangıçta Trentino'yu istilâya kalkıştı, fakat başaramadı (mayıs 1862), Sicilya'ya giderek gönüllü kuvvetlerinin başına geçti, Calabria'ya çıkarma yaptı (ağustos 1862) ise de Aspromonte'de yenildi, yaralı olarak esir düştü. Affedildi, yeniden Mazzini'ye yanaşmak ve İtalyan Birliği Merkez komitesine başkanlık edebilmek için milletvekilliği görevinden ayrıldı. 1866'da Trentino'da kahramanca dövüştü. Viyana barışından sonra yeniden Roma'yı ele geçirmeğe kalkıştı; giriştiği ilk hareket, 24 eylül 1867'de başarısızlığa uğradı ve kendisi Ratazzi tarafından tutuklandı. Fakat 23 ekim 1867'de papalığın topraklarına girdi. 29 Ekimde Monterotondo kalesini ele geçirdi. Ama 3 kasımda, Mentana'da general de Failly'ye yenildi ve Caprera'ya çekildi.

1870 Eylülünde gene Fransa'nın yardımına koştu. Ravelli lejyonunun kızıl gömlekli birlikleri Nuits-Saint-Georges'ta (27 aralık) döğüştüler ve doğrudan doğruya Fransız kumandanlığının emrine girmeyi reddeden Garibaldi'den aldıkları emirle Dijon'un kurtarılmasına (ocak 1871) yardım ettiler.

Garibaldi, dört eyaletten Bordeaux meclisine temsilci seçildiyse de (şubat 1871) oturuma katılmadı. 1875'te Roma milletvekili seçildi, hizmetlerine karşılık kendisine hükûmetçe bir gelir sağlandı. (L)

GARİBALDİ (Giuseppe, **Peppino —** denir), italyan generali (Melbourne 1879-Roma 1950). Ricciotti Garibaldi'nin oğlu. Yunan

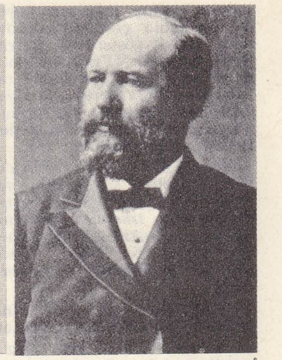
GARFİELD 1880'de çekilen fotoğrafı

ordusunda babasıyle birlikte savaştı (1897), 1901'de Boerler safında çarpıştı, 1913'te yunan ordusunda general olarak Balkan savaşına katıldı. 1915'ten 1918'e kadar Avusturya cephesinde bir italyan tugayına kumanda etti. (L)

GARİBALDİ (Menotti), italyan generali (Mostardas, Brezilya 1840-Roma 1903). Giuseppe Garibaldi'nin büyük oğlu. 1859'dan 1870'e kadar babasının yanında savaşlara katıldı, parlamentoda aşırı solcular arasında yer aldı (1876-1900). [L]

GARİBALDİ (Ricciotti), italyan generali (Montevide 1847-Roma 1924), Menotti Garibaldi'nin kardeşi. 1870'te Fransa'da babasının emri altında, bir tugaya kumanda etti. 1887'de Roma'dan milletvekili seçildi. 1897'de yunan ordusunda Türklere karşı savaştı ve 1914'te Fransa hizmetinde «Garibaldi lejyonu»nu kurdu. Altı oğlu bu lejyonda görevli idi. Garibaldi'nin bu devreden sonraki siyasî hayatı sönük geçti; D'Annunzio'yu destekledi ve Mussolini'yi Caprera'da kabul ederek «Kızıl gömlekliler ile Kara gömlekliler arasındaki tarihî bağlılığı» onayladı. (L)

GARİBAN i. ve sıf. (ar. *ġarīb*'den *ġarībān*). *Teklz*. Zavallı kimse: *Biz garibanız, bize kim bakar! Gariban adam.*

◆ Çoğl. i. *Esk*. Garipler, zavallı kimseler. (M)

GARİBAY Y ZAMALLOA (Esteban DE), ispanyol tarihçisi (Mondragon 1525-Toledo 1599). Felipe II'nin kütüphanecisi, sonra krallık tarih yazarı (1563). Başlıca eseri *Compendio Historial de las Cronicas y Universal Historia de Todos los Reinos de Espana*'dır (1571). [L]

Garib-hicaz. Mus. XX. yy. başlarında kullanılan ve bugün terk edilmiş bir makam (*Hicaz-ı Garib* de denir). *Si* için koma ve bakıye bemolleri arasında muhayyel ve keyfî bir bemol kullanan Hümayun makamına bazı müzisyenler bu adı vermişlerdir. (M)

GARİBİYE i. (ar. *ġarībiyye*). Kadiriye tarikatının kollarından biri. (Şeyh Muhammed Garîbullah-ül-Hindî tarafından kuruldu.)

— ANSİKL. *Garibiye* koluna mensup olanlar yüksek sesle (cehrî) zikrederler. Tarikata ilk giriş sırasında «ismicelâl» okunur. Sonra şeyhe uyularak «esma-i seba»ya (yedi ad) kadar derece derece bütün adlar anılır. Bu tarikatın başta gelen ilkesi kötü huyları bırakmak, iyi huylar edinmektir. (M)

Garibname, Âşık Paşanın 1329 yılında yazdığı öğretici nitelikte, on iki bin beyitlik tasavvufî, manzum eser. Aruz vezninin «fâilâtün fâilâtün fâilün» kalıbına göre düzenlenen kitap on bölümdür, her bölüm işlenen konuların sayısına göre tekrar on küçük bölüme ayrılır. Eserde kanaat, doğruluk, sadakat, marifet, hakikat, şeriat, irfan, ibadet, fazilet gibi değişik konuların din ve tasavvuf deyimleri, bunların önemleri, dereceleri birer hikâye veya fıkra ile açıklanır. Dili oldukça yumuşak ve akıcıdır. Bugün unutulmuş pek çok türkçe kelimeyi biraraya getiren eser, türk dili ve dil tarihi bakımından önemlidir.

Âşık Paşa, eserinde Türkçenin zenginliğini, anlatım gücünü, birçok derin konuları açıklayacak kadar yeterli olduğunu ileri sürer. Eserin İstanbul kütüphanelerinde XIV. yy.dan kalma yazma nüshaları vardır. (M)

GARİD i. (fr. *garide*), Rhône vâdisi ile diğer

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Britannica

«GARİBALDİ ve Gönüllü Askerleri»
Bibliothèque Nationale, Paris

bazı Alp vâdilerinde, taşlık ve güneşlik yerlerde yetişen kurakçıl bitki örtüsü. || *Yukarı Alp garidi,* Alpler'de 2 000 m yüksekliğe doğru kalkerli topraklarda görülen kurakçıl bitki topluluğu. (L)

GARİDELLA i. Boyu 30-40 sm olan bitki. Tarlalarda biter. (Düğünçiçeğigillerden.) [L]

GARİGLİANO, İtalya'da ırmak, Liri'nin Rapido ile birleştikten sonraki aşağı kesimini meydana getirir; 38 km. Boğazlardan geçerek Aurunci dağlarını aşan Garigliano, Latium ile Campania arasındaki sınırı meydana getirir. Sessa Aurunca yakınında kurulan elektrik santralına Garigliano'nun adı verildi. Kaynar su ile çalışan bu santralın elektrik gücü 150 MW'dir. 1964'te hizmete girdi, 1966 yılında kullanım faktörü ancak yüzde 58 olmak üzere saatte 817 GW üretti. (L)

GARİK sıf. (ar. *ġarḳ,* boğulma'dan *ġarîḳ*). *Esk.* Suya batmış, suda boğulmuş. || *Mec.* Bir duyguya dalmış, bir şeye bol bol kavuşmuş: *Garîk-i bahr-i isyan,* isyan denizine dalmış; *garîk-i sürûr,* neşe içinde; *garîk-i zulmet,* karanlığa dalmış, karanlığa gömülmüş. (M)

GARİM sıf. (ar. *ġarâmet*'ten *ġarîm*). *Esk.* Alacaklı.
— Huk. *Esk.* Üzerinde borç ve başka haklar bulunan. (M)

GARİN (Engenio), italyan filozofu ve felsefe tarihçisi (Rieti 1909). Üniversite profesörü, Floransa'da felsefe tarihi okuttu. XVII. ve XVIII. yy. ingiliz felsefesi üzerinde araştırmalar yaptı. Hümanizm ve Rönesans düşüncesiyle Ortaçağ dünyası arasındaki ilişkileri ve yeni dünya biliminin varsayımlarını meydana getiren unsurları inceledi. Başlıca eserleri: *İl Rinanscimento İtaliano* (İtalyan Rönesansı) [1941]; *La Filosofia İtaliana* (İtalyan Felsefesi) [1947]; *Dal Medioevo al Rinascimento* (Ortaçağdan Rönesansa) [1950]; *L'Umanesimo İtaliano* (İtalyan Hümanizmi) [1952]; *Mediveo e Rinascimento* (Ortaçağ ve Rönesans) [1954]; *Cronache di Filosofia İtaliana* (İtalyan Felsefesi Kronikleri) [1955]; *Cronache di Filosofia İtaliana* (İtalyan Felsefesi Kronikleri) [1955]; *La Filosofia Come Sapere Storico* (Tarihî Bilgi Olarak Felsefe) [1959]. (L)

GARİN (Nikolay Georgiyeviç MİHAYLOVSKİ), rus romancısı (Petersburg 1852-ay.y. 1906). Asıl mesleği mühendislikti. Kendi hayatını bir roman dizisinde anlattı: *Detstvo Temi* (Temi'nin Çocukluğu) [1892]; *Gimnazisti* (Liseliler) [1892]; *Studenti* (Üniversite Öğrencileri) [1895]; *İnjeneri* (Mühendisler) [1908]. (L)

Garin de Monglane, XIII. yy. sonu veya XIV. yy. başından kalma üç destanın kahramanı: *Les Enfances de Garin, Garin de Monglane* ve *Geste de Monglane.* Orta değerde olan bu eserlerin bilinmeyen yazarları, Garin'in şahsında, viyanalı Girart'ın babasını, Narbonne'lu Aymeri'nin dedesini, Orange'lı Guillaume'un da atasını övmek istemişlerdi. Sonunda, Endülüs Araplarına karşı savaşan bu efsanevî ailenin serüvenlerini anlatan yirmi dört şarkının tümü, ailenin kurucusu Garin'e bağlandı. (L)

GARİNGAL i. Kokulu bitki; Hindistan ve Çin'de yetişir. (Bugün için hakkında fazla bilgi yoktur; fakat kökleri, Ortaçağda baharattan sayılır ve tıpta kullanılırdı.) [L]

GARİP veya **GARİB** sıf. ve i. (ar. *ġurbet* ve *ġarâbet*'ten *ġarîb*). Kimsesiz, zavallı: *Garibim, konacak dalım da yoktur / Daha dert çekecek halım da yoktur* (Türkü). *Bir garip ölmüş diyeler / Üç günden sonra duyalar* (Yunus Emre). || Gurbet elde olan, yabancı: *Ben garibim, garibin yuvası kervansaraylardır* (N. Araz). || *Arasıra bize de uğrarsınız, görüşelim biz de bu memlekette garip sayılırız* (M. Ş. Esendal). ||*Mec.* Dokunaklı, ezik: *Ve hatıralar gibi bazen / Varlığının garip şarkısı* (F. H. Dağlarca). || [*Garabet*'ten] Alışılmamış, yadırganan, gizli yönleri olan, tuhaf, şaşılacak: *Bir müddet sonra garip sesler duyarak uyandı* (Sabahattin Ali). *İşin garibi, üç gün sonra aldığımız cevapta bir yığın itirazdan sonra dediklerini yapmağa çalışacağı söyleniyordu* (A. H. Tanpınar).

— *Esk. Garib-nüvâz,* kimsesiz ve zavallıları koruyan. || *Garib-perver,* kimsesizlere yardım eden. || *Garib-üd-diyar,* memleketin yabancısı.

— Ask. tar. *Garipler* veya *garip yiğitler,* Kapıkulu süvarilerinin beşinci ve altıncı bölük mensuplarına verilen ad; *Gureba* da denirdi. (Kapıkulu süvarilerinin beşinci bölüğü *sağ garipler* veya *gureba-i yemin;* altıncı bölüğü *sol garipler* veya *gureba-ı yesar* diye anılırdı. Garip yiğitlerin bir adı da *Aşağı bölükler*'di.) [Bk. GUREBA.] || *Garip yiğitler ağası,* kapıkulu süvari ocağının sağ ve sol garipler bölüklerinin ağalarına verilen ad.

— Din. Sahabeden biri tarafından söylenmemiş olan hadis. || Kur'an ve hadislerde geçen yabancı kaynaklı sözler.

— Ed. Aruz vezninin pek az kullanılan mütedarik bahsi.

— Tasav. Tanrı sevgisiyle yurdundan ayrılan, kendini Tanrı'ya adayan derviş. || Bu dünyanın geçici olduğuna, gerçek âlemin Tanrı'da bulunduğuna inandıkları için kendilerini misafir sayan tasavvuf ehli.||Gönlü, Tanrı'ya kavuşma sevgisiyle dolup taşan hak âşıkları. || Kendini manevî âlemden ayrılıp bu dünyada gurbete çıkmış sayan dervişler.

◆ **Garibane** zf. *Esk.* Garipçe.

◆ **Garibe** i. Çok seyrek rastlanan, yadırganacak, tuhaf bir durumu olay şey: *Bana, cephe ardında kalanlar, kendim başta olmak üzere birer tabiat garibesi gibi görünüyorlar* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— DEY. *Hilkat garibesi,* çok çirkin ve anormal vücutlu kimseler için kullanılır.

◆ **Garip garip** zf. Zavallı ve üzgün bir şekilde, şaşkınlıkla: *Girit'ten İstanbul'a gelmiş, garip garip dolaşıyordu* (N. Araz). || Sıf. Alışılmamış, acayip: *O ateşli teneffüsler arasında inlemenin başka türlüsü olan garip garip sadalar çıkıyor* (Ahmed Rasim).

◆ **Gariplik** i. Garip olma hali: *Garipliğim, mahzunluğum duyurmayın anama* (O. V. Kanık). *Sanki neden içime bu gariplik çökmüştü, ne vardı?* (H. E. Adıvar). || Yadırganacak, bilinmeyen bir durumu olma: *Bu işin içinde bir gariplik var ama, ne olduğunu anlayamadım.* || Gurbette olma. (M)

GARİP. Bk. AŞIK GARİP.

Garip, Orhan Veli, Oktay Rifat ve Melih Cevdet'in birlikte yayımladıkları şiir kitabı (1941). Kitabın «Garip» adlı önsözünde şiirin duygu, şiirsellik gibi unsurlardan arınması savunulur. Ayrıca, nazım kurallarının da şiiri bozduğu ileri sürülerek, vezin ve kafiye ile sunî olarak sağlanan ahenk yerine, kelime istifinin ustalıklı yapısından doğacak ahengin tabiîliğine önem verilir. Şiirin alışılmış, kullanıla kullanıla bayatlamış temalardan uzaklaşması gerektiği savunulur; adı anılan şairlerin bu anlayışla yazdıkları şiirler bir antoloji havası içinde kitapta yer alır. Garipçiler, *Garip* ile başlayarak, şiire halk dilini, yapmacıksız ve yalın söyleyişi, küçük insan yaşantısını soktular. Sonradan, Orhan Veli yalnız kendi şiirleriyle *Garip*'i yeniden bastırdı (1945). Yeni türk edebiyatında *Yeni şiir, Garipçiler* * ve *Birinci Yeni* diye anılan akım buradan çıktı. (M)

Garipçiler, Çıkardıkları *Garip** adlı şiir kitabıyle (1941) türk edebiyatına yeni bir şiir anlayışı getiren üç şaire (Orhan Veli, Oktay Rifat, Melih Cevdet) sonradan verilen ad. (M)·

GARİPSEMEK geçl. f. (*ġarip*'ten *ġarip-semek*). Yadırgamak, alışamamak, garip saymak: *Diyar-ı aşka düşelden gariptir gönlüm / Bir aşinayı da görse garipser gönlüm* (Sabit). *Onun bugünkü halini garipsediler.*

◆ **Garipseme** i. Alışamamak veya yadırgamaktan doğan gariplik duygusu: *Yabancı memleketlerde, insan, bazı akşam üstleri dayanılmaz bir garipseme duyar, tanıdık bir sokak, tanıdık yüzler arar* (K. Tahir). [M]

GARİYE i. (ar. *ġar,* defne'den *ġâriyye*). Bot. *Esk.* Defnegiller. (M)

GARİZ (Ebu Yezid Abdülmelik, EL—), arap musikicisi (öl. Yemen 717). Berberî soyundan bir kölenin oğlu, Abalat adıyle tanınan bir kadının azatlısıydı. Daha köle iken sesinin güzelliği ve musikiye olan hevesiyle ilgi uyandırdı. Sukayna bint-ül-Hüseyin ailesinin yanında başladığı musiki çalışmalarını İbn Surayc'ın denetimi altında sürdürdü. Na'ih (ağıtçı) olarak işe başladı. Daha sonra muganni (okuyucu) oldu. Çağının en gözde muganisi sayılan hocası İbn Surayc ile yarışacak kadar başarı gösterdi. Bu başarısından dolayı Şam'da El-Velid I'in sarayında okuyucu olarak görevlendirildi. Bir süre sonra Nafi bin Alkama, Mekke valisi olunca, içkiyi, musikiyi yasakladı. Bunun üzerine orada barınamayacağını anlayan Garîz, Yemen'e gitmek zorunda kaldı. Hayatıyle ilgili bilgileri veren kaynaklardan bir kısmı Yezid II'nin sarayında da kaldığını, ilgi gördüğünü yazar. İbn Abd Rabbihi'nin *El-İkd-ül-Ferid* (Seçkin İnci Dizisi)

Giuseppe GARİBALDİ

Giuseppe GARİBALDİ

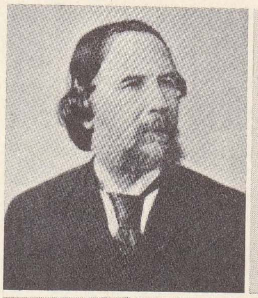

GARİBALDİ
Monetti

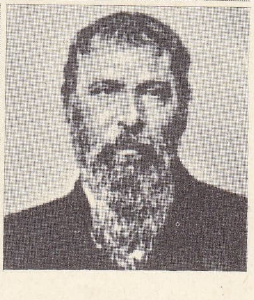

GARİBALDİ
Ricciotti

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico italiano; Rizzoli Larousse

adlı eserinde bildirdiğine göre bir toplantıda çıldırarak (cin'lerin etkisiyle) ölmüştür. Hayatıyle ilgili gerçek dışı birtakım olaydan söz edildiği için gerçek hayatı hakkında kesin bilgi edinilemez. İbrahim-ul-Mavsibi ve Ziryab gibi yazarlar, ona musikiyi cinlerin öğrettiğini, okurken cinlerden ilham aldığını yazarlar. Bilinen, Garîz'in sesinin çok güzel olduğu, şarkı söylerken kendisinden geçercesine aşırı bir coşkunluğa kapıldığı, çevresini, dinleyicileri büyüler gibi etkisi altında bıraktığıdır.
Arap musikisinde çok kullanılan «ikaat-ül-sakîl»in (yavaş ritimler) en gözde ustası olan İbn Surayc, öğrencisi Garîz'in başarısı karşısında daha yumuşak bir hava taşıyan ramal ve hazac ritimlerini kullanma zorunda kaldı. Okuduğu ağıtın anlam ve özünün bütün inceliklerini sesiyle yansıtan Garîz, oturduğu Mekke ilinde büyük ün yapmış, özellikle kadınları derin bir etki altında bırakmıştı. Ününün hızla yayılmasında Mekke'ye giden ve onun ağıtlarını dinleyen hacıların büyük yardımı oldu. Başka bir kaynaktan onun, çağının ünlü okuyucularından Cemile'nin fasıllarına katıldığını da öğreniyoruz. Çok iyi bir okuyucu olduğu kadar ut, def, kâzib (ritim çubuğu) gibi çalgıları çalmakta da büyük başarı göstermişti. Ünlü arap yazarlarından İshak El-Mavsibi, *Kitab-ül-Ahbar-il-Garîz* (Garîz Üstüne Bilgiler Kitabı) adlı bir eser yazmıştır. Mavsibi'den başka Ebu Eyyub El-Madini adlı arap yazarı da Garîz ile ilgili *Kitab-ül-Garîz* (Garîz Üstüne Kitap) adlı bir eser yazdı. Kendisiyle ilgili eserlerden, çağında ve daha sonraki yaygın ününden, efsaneleştirilmiş hayatından, Garîz'in ne kadar başarılı ve usta bir arap musikicisi olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Garîz ile yalnız arap yazarları değil, arap dili, edebiyatı, sanatı, kültürü ve tarihi üstüne çalışan bütün batı uzmanları da ilgilendiler. Sanatı ve hayatını aydınlatıcı eserler yazdılar, araştırmalar yaptılar. Bunlar arasında Farmer en önemlileridir. Ayrıca, Ebül Farac, Muhammed Kâmil Haccac, İbnünnedim gibi XIX. ve XX. yy.ın arap yazarları onunla ilgili kitaplar yayımladılar. (M)

GARİZE i. (ar. *garize*). *Esk.* İçgüdü. ‖ Tabiat. ‖ Yaratılıştan olma, kendiliğinden meydana gelme hali.

◆ **Garîzî** sıf. *Esk.* İçgüdüsel, tabiî. ‖ *Garîzî hararet* veya *hararet-i garîziye*, vücudun tabiî ısısı: *Kendi hararet-i garîziyesiyle soğuktan korunmaya çalışıyor* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Garîziyat** çoğl. i. *Esk.* Fizyoloji: *Meselâ evvelce «ilm-i menâfi'-ül-âzâ» denilen fizyologyaya, şimdi tek kelime ile garîziyat deniliyor* (Ziya Gökalp). [M]

GARİZİM Esk. coğ. Filistin'de tepe. Şekem yakınında M.Ö. 330'a doğru Samiriyelilerin burada kurdukları tapınağı, Yohannes Hyrkanos 108'de yıktırdı. Samiriyeli aileler burada her yıl Paskalyayı kutlarlar. (L)

garipçiler

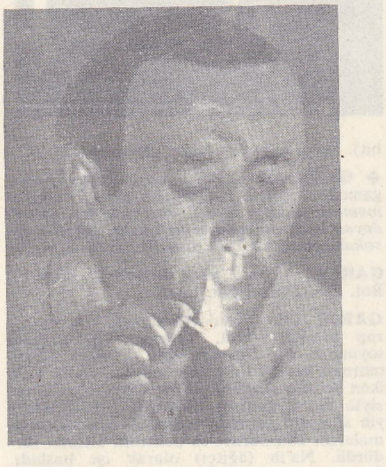

Orhan Veli

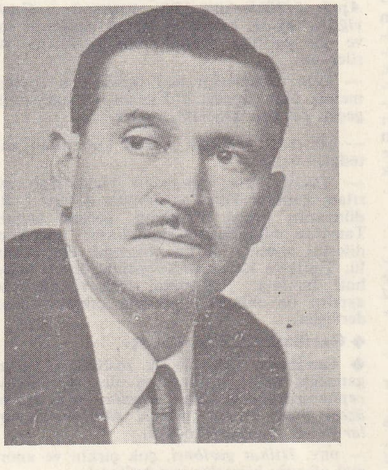

Oktay Rifat

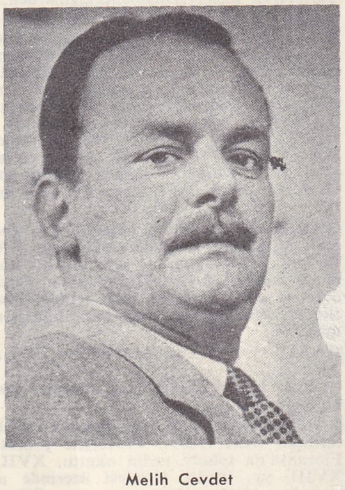

Melih Cevdet

dördüncü ciltteki başlıca maddelerin yazarları

Dürbün, A. Maréchal.

Dürer (Albrecht), A. Hulftegger.

Düşme (*Fiz.*), A. Touren.

Düşünce (*Psikol.*), Mme M. Le Bras; (*Ed.*) G. Brabant; (*Huk.*) Bülent Tanör.

Düzey (*İkt.*), G. Rullière.

Ebert (Friedrich), P. Pierrard.

Ebubekir, İsmail Erünsal.

Ebu Müslim el Horasanî, Ergül Yıldız.

Edat (*Dil bil.*), Yusuf Çotuksöken.

Eden (Anthony), D. Curran.

Edinburgh, S. Laboureur.

Edirne (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), Tayyib Gökbilgin; (*G. santl.*), Nil Aykon; (*Arkeol.*), A. Atılgan Çilingiroğlu ve Veli Sevin.

Edirne vakıfları, İsmet Zeki Eyüboğlu.

Edison (Thomas Alva), R. Touren.

Edward I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, D. Curran.

Efektif (*Ask. tar.*), P. Dufourcq.

Efes, M. Meslin ve Veli Sevin.

Efes Artemis heykeli, Hüseyin Sezer.

Eflatun, A. Doazan.

Egzama, Dr. R. Leclercq.

Egzotizm, F. Bérence.

Eğitim, Y. Brunsvick; (*Türkiye*), Rauf Mutluay.

Ehil veya **Ehl** (*Din*), İsmail Erünsal.

Eiffel kulesi, J. Dalbanne.

Einstein (Albert), R. Touren.

Eisenhower (Dwight David), J. Chabanier.

Ekoloji, M. Sorre.

Ekonometri, G. Blardonne.

Eksper (*İşletmec.*), A. Veyrenc ve Fuat Çelebioğlu.

Ekspertiz, J. Charrier, R. Degrange, R. Mane.

Ekvator (*Coğ.*), P. Monbeig; (*Tar.*), G. Grelou ve S. Laboureur; (*Ed.*), G. Pillement.

Elam (*Tar.* ve *Arkeol.*), H. Del Medico; (*G. santl.*), Mlle A. Spycket.

Elazığ (*Coğ.*), Besim Darkot; (*G. santl.*), Nil Aykon.

Elbe, J. Tricart.

Elçi (*Tar.*), Erdoğan Tokmakçıoğlu ve İsmail Erünsal; (*Din.*), Hüseyin Hatemi; (*Huk.*) Atina Diamandi.

Eleia veya **İlia,** P. Thibault.

Eleji, G. Brabant.

Elektrik (*Tarihçe*), P. Rousseau ve R. Touren; (*Elektriğin bölümleri, Elektrostatik* ve *Elektrokinetik*), R. Dechène; (*Elektromagnetizma*), G. Vaudet; (*Atmosfer elektriği*), E. Selzer; (*Elektriğin coğrafyası*), Y. Lacoste; (*Miner.*) J. Wyart; (*Türkiye*), Halûk Buran.

Elektrobiyogenez, L. Dontcheff.

Elektrokardiyografi, Dr. J. L. Beamont.

Elektroliz (*Fiz.*), R. Dechène.

Elektrometalürji, R. Huchet.

Elektrometre, R. Dechène.

Elektromıknatıs, G. Vaudet.

Elektron, O. Garreta, J. Dalbanne ve P. Salmon.

Elektronik (*Fiz.*), R. Dechène; (*Sanayi*), J. Perrin; (*Ask.*), R. Guillot; (*Müz.*), A. Moles.

Elektroskop, R. Dechène.

Elektrot (*Metalürji*), R. Le Roux

Elektrovalans, R. Deluchat.

Eliot (Mary Ann Evans George), H. Perruchot.

Elips (*Mat.*), M. Parodi.

Elipsoit (*Mat.*), J. Dalbanne ve M. Parodi; (*Geodezi*), J. J. Levallois.

Elizabeth I, II, D. Curran.

Elizabeth üslûbu (*G. santl.*), Mme M. Le Noan Vizioz; (*Ed.*), G. Knoché.

El Salvador (*Coğ.*), S. Laboureur; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Anayasa*), R. Mane.

Eluard (Eugène GRINDEL), H. Perruchot.

Emanuele-Filiberto *Demirkafa*, L.-P. Letonturier.

Embriyoloji, Mlle A. Tétry.

Emek (*İkt.*), G. Blardonne.

Emerson (Ralph Waldo), J. Brown.

Emevîler (*Tar.*), Tayyib Gökbilgin.

Émile veya **Eğitim Üstüne,** R. Pichard.

Emilia, Mlle A.-M. Seronde.

Emmanuel (Maurice), N. Dufourcq.

Empedokles, Mme M. Le Bras.

Emperyalizm, J. Folliet.

Enderun, Yılmaz Öztuna.

Enderun mektebi, İsmail Erünsal.

Enerji (*Fiz.* ve *Mekan.*), O. Garreta ve A. Touren; (*Coğ.*), Y. Lacoste; (*Sanayi*), J. Armanet, J. Dalbanne, R. Huchet ve C. Rougeron; (*Türkiye*), H. Erman Tulgar.

Enfantin (Barthélemy Prosper), P. Pierrard.

Enfarktüs, Dr. R. Tourneur.

Enflasyon, G. Blardonne, R. Mane; (*Türkiye*), Fuat Çelebioğlu.

Enformasyon, J. Kayser; (*Sibern.*), A. Ducrocq.

Engadine, J. Tricart.

Engels (Friedrich), Mme M. Le Bras.

Ensor (James), G. Charensol.

Enver Paşa, Şevket Süreyya Aydemir.

Epaminondas, M. Meslin

Epikletos, Mme M. Le Bras.

Epikuros, Mme M. Le Bras.

Epir (*Coğ.*), A. Blanc; (*Tar.*), J.-M. Richez.

Erasmus, J. Bailbé.

Ereğli Demir ve Çelik fabrikaları, H. Erman Tulgar.

Ergonomi, D. Casalis.

Erinya'lar veya **Erinyes,** L. Lejealle.

Eritrea (*Coğ.*), J. Dresch; (*Tar.*), L. Klausner.

Ermenice (*Leng.*), F. Feydit.

Ermeniler (*Tar.*), R. Harot ve P. Thibault; (*Türkiye*), Tayyib Gökbilgin; (*Ed.*), F. Feydit; (*G. santl.*), A. Spycket.

Ermitaj müzesi, M. Gauthier.

Erotizm (*Ed.* ve *G. santl.*), F. Bérence.

Erzberger (Matthias), P. Grappin.

Erzgebirge, J. Tricart.

Erzincan (*Coğ.*), Besim Darkot; (*G. santl.*), Nil Aykon.

Erzurum (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), Ekrem Uykucu; (*G. santl.*), Nil Aykon.

Erzurum kongresi, Tayyib Gökbilgin.

Eskimolar, J. Malaurie.

Eskişehir (*Coğ.*), Besim Darkot; (*G. santl.*), Nil Aykon.

Eskrim, P. Lacaze; (*Türkiye*), Rıza Arseven.

Esnaf (*Huk.*), Erdoğan Moroğlu.

Esnaf Kefalet kooperatifleri, Ekmel Zadil.

Esneklik (*Fiz.*), A. Touren.

Estamp, M. Gauthier.

Ester, C. Prévost.

Estergon, Tayyib Gökbilgin.

Estetik (*Fels.*), R. Bayer.

Estienne, J. Bailbé ve J. E. Metin Allanic.

Estonya (*Coğ.*), P. George; (*Tar.*), P. Hallinyck ve J.-M. Richez; (*Ed.*), L. Lejealle; (*G. santl.*), M. Gauthier.

Eşek, P. Bullier.

Eşkinci, Hazım İşgüven.

Eşref (Melik EL—), İsmet Zeki Eyüboğlu.

Eşya (*Huk.*), Mustafa Dural.

Eter (*Kim.*), C. Prévost; (*Anestezi*), Dr. J. Landry.

Etilen, C. Prévost.

Etilenik, C. Prévost.

Etimoloji, C. Rostaing.

Etken (*İkt.*), G. Blardonne.

Etki (*Mant.*), Mme M. Le Bras; (*Sibern.*), A. Ducrocq.

Etna, Mlle A.-M. Seronde.

Etrüskler (*Tar.*), R. Chevallier; (*Dil.*), R. Bloch; (*Sanat*), R. Chevallier.

Euagoras I ve **II,** G. Lafforgue.

Eukleides veya **öklid** (*Mat.*), J. Dalbanne.

Euler (*Mat.*), J. Dalbanne.

Euménes II, J.-J. Rudent.

Euripides, J. Scherer.

Euthanasia (*Ahl.*), Dr. J. Corby ve Mme M. Le Bras; (*Vet.*), C. Bresson.

Evdemonizm, Mme M. Le Bras.

Everest tepesi, J. Franco.

Evkaf nezareti, Tayyib Gökbilgin.

Evlât veya **Evlâd** (*Huk.*), Mustafa Dural.

Evlenme (*Tar.*), R. Harrot ve P. Pierrard; [*İslâm hukukunda evlenme*], Hüseyin Hatemi; (*Etnogr.* ve *Folk.*), Mme C. Lacoste ve Nedim Müren; (*Huk.*), Mustafa Dural.

Evlilik (*Huk.*), Mustafa Dural.

Evliya Çelebi, Günay Kut.

Evrenos Bey, Ekrem Uykucu.

Evrenosoğulları (*Tar.*), Ekrem Uykucu.

Evrim (*Biyo.*), Mme A. Tétry.

Evrimcilik, Mme M. Le Bras.

Eyalet, Tayyib Gökbilgin.

Eyosen, A. Cailleux, R. Furon ve E. Boureau; (*Türkiye*), Ersen Çoğulu.

Eyyubîler (*Tar.*), Tayyib Gökbilgin; (*G. santl.*), Nil Aykon.

Fabian Society, P. Pierrard.

Faidherbe (Louis Léon César), P. Dufourcq, P. Pierrard ve P. Thibault.

Faiz (*Din*), Pierre Dubois; (*Huk.*), Hüseyin Hatemi; (*İkt.* ve *Mat.*), Fuat Çelebioğlu.

Fakülte, Mustafa Dural.

Farabî (Ebu Nasr Muhammed bin Muhammed bin Tarhan bin Uzlug), İsmet Zeki Eyüboğlu.

Faraday (Michael), R. Touren.

Fars (*Ed.*), G. Brabant.

Fas (*Coğ.*), Y. Lacoste; (*İkt.*), G. Rullière ve R. Oizon; (*Tar.*), G. Lafforgue ve S. Laboureur; (*Ed.*), M. Chaieb ve J. Demougin; (*Ask. tar.*), J. Chabanier; (*G. santl.*), A. Laprade ve G. Marçais.

Faşizm (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Ahl.* ve *Sosyol.*), Mme M. Le Bras.

Fatih camii ve külliyesi, A. Atılgan Çilingiroğlu, Nil Aykon.

Fatımîler (*Tar.*), Hakkı Yıldız.

Fatura (*Huk.*), Mustafa Dural.

Faulkner (William), J. Brown.

Fauré (Gabriel), N. Dufourcq.

Faust, L. Lejealle; (*Müz.*), G. Ferchault.

Favna veya **Fauna,** M. Prenant; (*İkonogr.*), J. P. Babelon.

Favre (Jules), P. Thibault.

Fay (*Jeol.*), A. Cailleux (*Jeomorfol.*), J. Tricart; (*Miner.*), J. Armanet.

Febvre (Lucien), P. Thibault.

Fecriati edebiyatı, Konur Ertop.

Federalizm, L. Klausner.

Federasyon (*Tar.*), L. Klausner; (*Türkiye*), Seyfettin Turhan ve Cem Atabeyoğlu.

Felç (*Patol.*), Dr. J. C. Gautier.

Felsefe, E. Bréhier, A. Cuvillier, D. Julia ve Mme M. Le Bras; (*İslâm felsefesi*), Ali Rıza Korap ve İsmet Zeki Eyüboğlu.

Fenâ (*Tasav.*), İbrahim Kutluk.

Fénelon (François de Salignac de la Mothe —), A. Adam.

Fener (*Havc.* ve *Denizc.*), A. Lemonnier.

Fenerbahçe Spor kulübü, Cem Atabeyoğlu.

Fener Rum Ortodoks patrikhanesi, Vasil İstavridis.

Fenikeliler (*Tar.* ve *Din*), J.-M. Richez; (*G. santl.*), Mlle M. Rutten; (*Dil.*), V. Nikiprowetzky.

Fenomenoloji, D. Julie.

Feraîz, Hüseyin Hatemi.

Ferdinan I ve **II von Habsburg,** P. Thibault.

Ferdinand (*Bulgaristan prensi*), R. Ristelhueber.

Ferdinando I ve **II di Borbone,** E. Tebas.

Ferman, Hüseyin Hatemi.

Ferrara, J.-M. Richez.

Ferry (Abel), Mme Abel Ferry.

Ferry (Abel), Mme Abel Ferry.

Fesat veya **Fesâd** (*Esk. huk.*), Hüseyin Hatemi; (*Huk.*), Mustafa Dural.

Fesih veya **Fesh,** Mustafa Dural.

Fetva, Tayyib Gökbilgin ve Hüseyin Hatemi.

Fevkalâde (*Huk.*), Mustafa Dural.

Fıkıh veya **Fıkh,** Hüseyin Hatemi.

Fındık, İsa Öztürk.

Fırat (*Coğ.*), Besim Darkot ve G. Grelou.

Fırın (*Ekmekçilik*), P. Bidan; (*Metalürji*), J. Dalbanne, A. Goulmy, R. Le Roux ve P. Picamal; (*Türkiye*), Erdoğan Tokmakçıoğlu ve Halil İbrahim Bulut.

Fichte (Johann Gottlieb), D. Jullia.

Fidye, Hüseyin Hatemi.

Fielding (Henry), H. Perruchot.

Fiil (*Huk.*), Mustafa Dural; (*Leng.*), Yusuf Çotuksöken.

Fiji adaları (*Coğ.*), A. Huetz de Lemps; (*Tar.*), Y. Bonnaz.

Fikrî (*Huk.*), Mustafa Dural.

Fildişi, H. Priedel; (*Dekoratif sanatlar*), L. Grodechi.

Fildişi Kıyısı (veya **Sahili**) [*Coğ.*], J. Dresch; (*Tar.*), G. Grelou ve S. Laboureur; (*İkt.*), R. Oizon.

Filika, Mümtaz Diker.

Filim (*Huk.*), Özkan Tikveş.

Filipinler (*Coğ.*), G. Grelou; (*Tar.*), P. Thibault; (*Kuruluşlar*), R. Mane.

Filistin, Tayyib Gökbilgin.

Filistin Direnme teşkilâtı, Hilmi Yavuz.

Filoloji, A. Dain.

Filtre (*Radyotek.*), E. Aisberg.

Fince (*Dil bil.*), P. Naert.

Finlandiya (*Coğ.* ve *Tar.*), A. Froehlich ve P. Pierrard; (*İkt.*), G. Rullière ve R. Oizon; (*Ask. tar.*), J. Chabanier, (*Ed.*), A. Froehlich, L. Thomas ve J. Demougin; (*G. santl.*), M. Gauthier; (*Müz.*), R. de Candé.

Fin-Ugur veya **Fin-Ugor,** P. Naert.

Firar (*Tar.*), Tayyib Gökbilgin.

Firavun (*Din*), Halil İbrahim Bulut.

Firdevsî (Ebül Kasım Mansur veya Hasan veya Ahmed), Konur Ertop.

Firma (*Huk.*), Erdoğan Moroğlu.

Fiyat veya **Fiat,** M. Rives; (*Tic.*), Bülent Pamukçu.

Fizik (*Bölümler ve esas özellikler*), R. Touren: (*Metotlar*), P. Auger; (*Tar.*), F. Gonseth.

Fizyogonomi, P. Brosson.

Fizyokrasi, G. Blardonne.

Fizyoloji, L. Dontcheff.

Flaman sanatı, P. Fierens, Guillaume Janneau ve Mme M. Le Noan Vizioz.

Flandre (*Coğ.*), R. Lamorisse; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Ask. tar.*), R. Tessier; (*Ed.*), J. Knoché.

Flaş (*Foto.*), M. Déribéré.

Flaubert (Gustave), P. Moreau.

Floransa (*Coğ.*), Mlle A.-M. Seronde; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*G. santl.*), A. Chastel ve M. Gauthier.

Floransa okulu, A. Chastel.

Flüor veya **Flor** (*Kim.*), R. Touren.

Flüorhidrik, R. Touren.

Flüorışı, A. Maréchal.

Flüt, N. Dufourcq ve A. Girard.

Foch (Ferdinand), general M. Weygand.

Folklor, L. Menon; (*Müz.*), Mlle C. Marcel-Dubois; (*Türkiye*), Şerif Baykurt.

Fonksiyon (*Kim.*), R. Déluchat; (*Mat.*), M. Parodi.

Fonoloji, M. Barbot.

Fontainebleau şatosu, Mme M. Le Noan Vizioz.

Fontenelle (Bernard Le Boiver DE), P. Richard.

Forain (Jean Louis), M. Gauthier.

Ford (*aile*), J. Bonnet ve J. Dalbanne.

Ford Motor company, J. Perrin.

Form (*Mat.*), M. Faucheux.

Formoza veya **Tayvan** (*Coğ.*), J. Chesneaux; (*Tar.*), P. Hallynck, P. Pierrard ve Ph. Orsini; (*İkt.*), R. Oizon.

Forum, R. Cherallier.

Foscolo (Ugo), Mme M. Brandon-Albini.

Fosfor (*Kim.*), R. Touren; (*Biyokim.* ve *Eczc.*), R. Davy.

Fotoğrafçılık, R. Mauge ve G. W. Bennelt; (*Havc.*), M. Flamant ve M. Travers; (*G. santl.*), L. Lorelle; (*Türkiye*), Şinasi Barutçu.

Fotokimya, R. Deluchat.

Fotoroman, J. Demougin.

Fotosentez, H. Friedel.

Fototopografya, J. J. Levallois.

Fotovoltaik, E. Aisberg ve R. Huchet.

Foucauld (Charles-Eugène), P. Pierrard.

Foucault (Léon), R. Touren.

Fouché (Joseph), P. Brissaud.

Fould (*aile*), J.-M. Richez ve P. Thibault.

Fouquet veya **Foucquet** (Jean), J.-P. Babelon.

Fouquêt veya **Foucquet** (Nicolas), C. de Bonnault.

Fovizm, M. Gauthier.

Fragonard (Jean Honoré), C. Kunstler.

France (Anatole), P. Moreau.

François I, P. Hallynck.

Frank, L. Davrainville ve R. Mene.

Frankfurt-Am-Main (*Coğ.*), T. Tricart; (*Tar.*), P. Grappin.

Franklar, G. Laforgue.

Franklin (Benjamin), R. Froment.

Fransa (*Coğ.*), D. Faucher; (*İkt.*), G. Rullière ve P. Pierrard; (*Tar.*) [*Ortaçağdan ikinci imparatorluğa*], P. Thibault ve M. Volatron; [*İkinci imparatorluk*], P. Pierrard [*Üçüncü cumhuriyetten günümüze*], P. Thibault, M. Volatron ve P. Pierrard; (*Ask. tar.*), P. Dufourq, M. Denis, J. Mordal ve M. Flamant; (*Kurumlar*), R. Mane; (*Dinî teşkilât*), P. Pierrard ve F. Dreyfurç; (*Ed.*), A. Adam, J. Bailbé, J. Knoché, L. Lejealle, P. Moreau, J. Passeron, H. Perruchot, P. Richard ve J. Demougin; (*Fels.*), Mme M. Le Bras; (*G. santl.*), P. Lavedon, M. Gauthier ve R. Charmet; (*Müz.*), Mme N. Bridgman, A. Couroy, N. Dufourcq, A. Machaley, F. Rauqel, J. de Valois ve C. Rostand; (*Sine.*), J.-L. Passek; (*Bilimler*), P. Rousseau.

Fransız - Alman savaşı, R. Tessier.

Fransızca, G. Antoine.

Fransisken (*Tar.*), P. Pierrard; (*G. santl.*), J.-B. Babelon.

Frekans (*Akust.*), P. Mérlel; (*Elektr.*), R. Huchet; (*İstat.*), R. Rullière; (*Ted.*), Dr. J. Hazard.

Fren (*Ask.*), R. Guillot; (*Teknol.*), J. Bonnet, F.A. Bordrionnet, J. Dalbanne ve P. Patin.

Frengi (*Türkiye*), Dr. Erdal Atabek.

Friedrich I *Barbarossa*, J.-M. Richez.

Friedrich II (*imparator*), J.-M. Richez.

Frigya, Veli Sevin.

Fuad Paşa (Mehmed) ***Keçecizade*,** Tayyib Gökbilgin.

Fuar (*Tar.*), P. Hallynck.

Fuhuş veya **Fuhş** (*Huk.*), Erdener Yurtcan.

Futbol, G. Duthen ve J. Glandard; (*Türkiye*), Cem Atabeyoğlu.

Fuzuli (Mehmed bin Süleyman), Abdülkadir Karahan.

Füru, Hüseyin Hatemi.

Fütürizm (*Ed.*), Mme M. Brandon Albini.

Füze (*Havc.*, *Sil.* ve *Piroteknik*), R. Guillot ve J. Pellandini.

Gabon (*Coğ.*), J. Dresch; (*Tar.*), Y. Bonnaz; (*Anayasa*), R. Mane.

Gabrieli (Andrea ve Giovanni), C. Sartori.

Gaiplik (*Huk.*), Mustafa Dural.

Galata, İsmet Zeki Eyüboğlu.

Galatasaray lisesi, Zeyyad Ebuzziya.

Galatasaray Spor kulübü, Cem Atabeyoğlu.

Galatlar, Veli Sevin.

Galiçya, Y. Bonnaz, J. Chabanier.

Galler ülkesi (*Coğ.*), S. Laboureur; (*Tar.*), D. Curron.

Galvanizleme (*Teknol.*), J. Dalbanne ve R. Le Roux; (*Ted.*), Dr. E. Wattez.

Galvanometre, G. Vaudet.

Galvanoplasti, R. Le Roux.

Galya (*Tar.*), G. Lafforgue; (*G. santl.*), J. Favière.

Gambette (Léon), J.M. Richez.

Gana (*Coğ.*), J. Dresch; (*Tar.*), G. Grelou ve S. Laboureur; (*İkt.*), R. Oizon.

Gandhi (Mohandas Karamsand Mahatma), J. Auboyer ve P. Pierrard.

Ganimet (*Huk.*), Hüseyin Hatemi.

Garanti (*Huk.*), Mustafa Dural.

Garibaldi (Guiseppe), J. Chabanier ve P. Thibault.

Bibliyografya

(Genel kaynaklar için bk. sayfa VIII)

D

Dürrenmatt (Friedrich), *Fizikçiler,* çeviren Zahide Gökberk (İstanbul, 1964). — *Şüphe,* çeviren Zeyyat Selimoğlu (İstanbul, 1966). — *Duruşma Gecesi,* çeviren Cenap Yılmaz (İstanbul, 1966). — *Yunanlı Bir Kız Aranıyor,* çeviren Akşit Göktürk (Ankara, 1967). — *Yemin,* çeviren Hâle Kuntay (İstanbul, 1968). — *Yargıç ve Cellâdı,* çeviren Zehra İpşiroğlu (İstanbul, 1970).

Dürrî Mehmed Efendi, *İlmiye Sâlnâmesi.* — M. Şihabüddin Akalın, *Dürrîzâdeler Ailesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 1643, İstanbul, 1948). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* c. IV/2. — *Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. IV.

Düşünce, J. Piaget, *Çocukta Dil ve Düşünce,* çeviren S. Esat Siyavuşgil (İstanbul, 1938). — G. Dwelshauver, *Psikoloji,* çeviren M. Şekip Tunç (İstanbul, 1938). — Jean Guitton, *Düşünme Sanatı,* çeviren Cevdet Perin (İstanbul, 1961). — Orhan Hançerlioğlu, *Başlangıçtan Bugüne Erdem Açısından Düşünce Tarihi* (İstanbul, 1963). — Kemal Zülfü Taneri, *İnsan ve Düşünce Üzerine Bir Deneme* (Ankara, 1965). — J. Harold Lasky, *Düşünce Özgürlüğü,* çeviren Yücel Sayman (İstanbul, 1966). — Saffet Suner, *Düşüncenin Tarihteki Evrimi* (İstanbul, 1967). — Paul Guillaume, *Psikoloji,* çeviren Refia Şemin (İstanbul, 1970).

Düşünceler, Blaise Pascal. *Düşünceler,* çeviren Fethi Yücel (İstanbul, 1942, 1944). — *Düşünceler,* çeviren İsmet Zeki Eyüboğlu (İstanbul, 1966).

Düşünceler ve Sohbetler veya **Epiktetos'un El Kitabı,** Epiktetos. *Düşünceler ve Sohbetler,* çeviren Burhan Toprak (İstanbul, 1942, 1946, 1954, 1958, 1962, 1967).

Düşüş, Albert Camus, *Düşüş,* çeviren Ferid Edgü (İstanbul, 1961). — *Düşüş,* çeviren Yalçın Tura (İstanbul, 1970).

Düyunı Umumiye, Adip Roumani, *Essai Historique et Technique de la Dette Publique Ottomane* (Paris, 1927). — Cemil Bilsel, *Lozan II. Kitap* (İstanbul, 1933). — Fazıl Pelin, *Arazi Terk ve İlhakında Devlet Borçları ve Lozan'da Osmanlı Borçlarının Taksimi* (Cemil Bilsel'e Armağan, İstanbul 1939). — Ziya Karamürsel, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler* (İstanbul, 1940). — Kirkor Kömürcüyan, *Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi* (Düyun-ı Umumiye Tarihçesi) [İstanbul, 1948]. — Jean Ducruet, *Les Capitaux Européens au Proche - Orient* (Paris, 1964). — Tarık Zafer Tunaya, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku* (İstanbul, 1969).

Düzey, R. J. Alexander, *İktisadî Kalkınmanın Esasları,* çeviren A. T. Payaslıoğlu (Ankara, 1964). — Cavit Orhan Tütengil, *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı* (İstanbul, 1966). — A. Kılıçbay, *İktisadın Prensipleri* (İstanbul, 1968).

Düzmece Mustafa, İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* c. I. — *Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. I.

E

Ebced, Ebüzziya Tevfik, *Sururi-i Müverrih* (İstanbul, 1890). — A. Cevded Paşa, *Belagat-i Osmaniye* (İstanbul, 1892). — M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.* — Salâhaddin Elker, *Kitabelerde Ebced Hesabının Rolü* (Vakıflar Dergisi, c. III, Ankara, 1956). — Muharrem Mercanlıgil, *Ebced Hesabı* (Ankara, 1960).

Ebubekir, Julius Wellhausen, *İslâmın en Eski Tarihine Giriş,* çeviren Fikret Işıltan (İstanbul, 1960). — Celâleddin Süyuti, *Tarih-ül-Hülefa* (Mısır, 1964). — C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi,* çeviren Neşet Çağatay (Ankara, 1964). — Abbas Mahmud El-Akkad, *Hz. Ebubekir, Şahsiyeti ve Dehası,* çeviren Ali Özek (İstanbul, 1968). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Ebu Bekir Razi (Muhammed bin Zekeriya), Süheyl Ünver, *Ebu Bekir Razi'ye Ait Tıbbî Bir Müşahede* (Dirim, c. XXI, sayı 10, İstanbul, 1946). — H. Ziya Ülken, *La Pensée de L'İslâm* (İstanbul, 1953). — De Lacy O'leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri,* çevirenler Hüseyin Yurdaydın - Yaşar Kutluay (Ankara, 1959). — T. J. Boer, *İslâmda Felsefe Tarihi,* çeviren Yaşar Kutluay (Ankara, 1960). — Henri Corbin, *Histoire de la Philosophie İslamique* (Paris, 1964). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Ebu Hanife (asıl adı ***Numan bin Sabit***), Yusuf Ziya Yörükan, *İslâm Akaid Sistemin-de Gelişmeler ve İmam-ı Âzâm Ebu Hanife* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. I, sayı 2, 3, 4, Ankara, 1952). — Sabit Ünal, *İmâm-ı Âzâmın Ebu Yusuf'a Vasiyeti* (Ankara, 1960). — Kasım bin Kutlubağa, *Tac-ut-Teracim fi Tabakat-il-Hanefiyye* (Bağdat, 1962). — Muhammed Ebu Zehra, *Ebu Hanife,* çeviren Osman Keskioğlu (Ankara, 1962). — Muhammed Hamidullah, *İmam-ı Âzâm ve Eseri,* çeviren Kemal Kuşçu (İstanbul, 1963). — Muhammed Ebu Zehra, *İslâmda Fıkhî Mezhepler Tarihi,* çeviren Abdülkadir Şener (Ankara, 1968). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Ebu Said Efendi, *İlmiye Salnamesi.* — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* c. II. — *Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. II.

Ebussuud Efendi, *Şekayık Zeyli.* — *Osmanlı Müellifleri* c. I. — *İlmiye Salnamesi.* — Nimet Bostan, *Ebussuud Efendi* (Üniversite ktp. Tez nu. 1876, İstanbul, 1950). — M. Tayyip Gökbilgin, *Ebussuud Fetvalarında ve XVI. Asır Şeriye Sicillatında İsbat ve Şehadet* (İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, c. III, cüz, 2-4, İstanbul, 1960). — M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendinin Fetvalarında Devrin Hususiyetleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 3800, İstanbul, 1965). — Nihal Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası* (İstanbul, 1967).

Ebüzziya (Mehmed Tevfik), İhsan Sungu, *Ebüzziya Tevfik* (Aylık ansiklopedi, c. I, sayı 9, İstanbul, 1945). — Nevin Biner, *Ebüzziya, Hayatı ve Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 1867, İstanbul, 1950).

Eczacılık, Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (5. c., İstanbul, 1940-1943). — Naşit Baylav, *Eczacılık Tarihi* (İstanbul, 1968). — A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (İstanbul, 1970).

Edat, Jean Deny, *Türk Dili Grameri,* çeviren Ali Ulvi Elöve (İstanbul, 1941). — A. Cevat Emre, *Türk Dilbilgisi* (İstanbul, 1945). — Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi* (2. c., İstanbul, 1950-1951). — Muharrem Ergin, *Türk Dilbilgisi* (İstanbul, 1962). — Tahir Nejat Gencan, *Edatlar ve Edat Tümleçleri* (Türk Dili, sayı 198, Ankara, 1968).

Edebiyata Dair, Mme de Stäel. *Edebiyata Dair,* çevirenler Safiye -Vahdi Hatay (Ankara, 1952).

Edhem Paşa, Bekir Sıtkı Baykal, *Daksonüç Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayia ve Teşebbüsleri* (İstanbul, 1941). — Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* c. VIII.

Edip Ahmed bin Mahmud Yükneki, Reşid Rahmeti Arat, *Atabetü'l hakayık* (İstanbul, 1951). — Ahmet Cafeoğlu, *Türk Dili Tarihi,* c. II (İstanbul, 1964).

Edirne, Pierran de Mondesire, *Edirne Muhasarası* 1912 *Teşrinisani* (1913 *Mart*), çeviren Ş. B. (İstanbul, 1913). — A. Cemal, *Edirne* (İstanbul, 1932). — Turhan Dağlıoğlu, *Edirne Mezarları* (İstanbul, 1936). — Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi* (İstanbul, 1940). — Süheyl Ünver, *Edirne Dârüşşifası Tarihi* (Tıp Tarihi Arşivi, c. V, nu. 18, İstanbul, 1940). — Süheyl Ünver, *Edirne'de Eski Köprü* (İstanbul, 1947). — Bedia Özden, *Edirne Tarihi* (1362-1451) [Üniversite ktp. Tez nu. 1906, İstanbul, 1948]. — Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri* (İstanbul, 1946). — Gündüz Özdeş, *Edirne* (İstanbul, 1951). — M. Tayyib Gökbilgin, *XI. - XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Mesken Tipleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 2043, İstanbul, 1952). — Canevi İsbaha, *Edirne Şehri Monografyası* (Üniversite ktp. Tez nu. 2440, İstanbul, 1955). — Rifat Osman, *Edirne Sarayı* (Ankara, 1957). — İlhan Akalan, *Edirne Toprakları Üzerinde Bir Araştırma* (Ankara, 1958). — Osman Yalçın, *Edirne* (İstanbul, 1959). — İbrahim Tokay, *Edirne* (İstanbul, tarihsiz). — Uluğ Turanlıoğlu, *Şiirimizde Edirne* (Edirne, 1963). — Ömer Lütfü Barkan, *Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları* (Belgeler, c. I, sayı 2, Ankara, 1964). — Türk Tarih Kurumu, *Edirne (Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı)* [Ankara, 1965]. — Ahmed Korkud, *Serhad Şehri Edirne* (İstanbul, 1965). — Tahir Sönal, *Edirne İli Tarihi ve Toponomisi* (Üniversite ktp. Tez nu. 6233, İstanbul, 1968). — Arif Dağdeviren, *Edirne'de Sinan ve Selimiyesi* (İstanbul, 1968). — Köyişleri bakanlığı, *Köy Envanter Etüdlerine Göre Edirne* (Ankara, 1968).

Edirneli Sehi Bey (***Sehi Çelebi*** de denir), *Latifî Tezkiresi.* — *Künh-ül-Ahbar.* — Mehmed Halid, *Sehî ve Eserleri* (Millî Mecmua, nu. 110, İstanbul, 1928). — Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi* (İstanbul, 1940). — *İslâm Ansiklopedisi* (Sehî Bey maddesi).

Edirne vakası, Ömer Aziz, *Edirne Vakası* (Üniversite ktp. Tez. nu. 78, İstanbul, 1930). — Hrand D. Andreasyan, *Balatlı Georg'a Göre Edirne Vakası* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, c. XI, sayı 15, İstanbul 1960). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* c. IV/1.

Efes, Hulusi Erdoğan, *İyon Medeniyeti ve Efes* (Aydın, 1935). — Rüstem Duyuran, *Efesos Kılavuzu* (İstanbul, 1950). — Rüstem Duyuran, *Efes* (İstanbul, 1951). — Halil Orcan, *Efes Rehberi* (İzmir, 1951). — Franz Miltner, *Bericht Übe die Österreichen Ausgrabungen in Ephesos im Jahre* 1957 (Türk Arkeoloji Dergisi, c. VIII, sayı 1, Ankara, 1958). — Cemil Toksöz, *Efes, Tarih ve Arkeoloji* (Ankara, 1958). — Cemal Aygel, *Efesos Tarihi ve Harabeleri* (İzmir, 1959). — Esin Tolunay, *Efes Fildişi Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 4036, İstanbul, 1966). — Frita Eichler, *Ephesos, Bericht Über die*

Östereichen Grabungen 1967 (Türk Arkeoloji Dergisi, c. XVI. sayı 2, Ankara, 1967). — Erol Atalay - Sabahattin Türkoğlu, *Efes Müzesi Rehberi* (İzmir, 1969).

Efes Artemis heykeli, Arif Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi* (Ankara, 1963).

Efes Artemis tapınağı, Fergusson, *The Temple of Diana at Ephesus* (Londra, 1883). — Neriman Arsova, *Efes'teki Artemis Mabedi* (Üniversite ktp. Tez nu. 2024, İstanbul, 1952). — İ. Tunay, *Efes Artemis Mabedi* (Sanat Dünyası, sayı 270, İstanbul, 1970).

Eflak, Nuri Ertuna, *Eflak ve Buğdan'ın Osmanlılar Tarafından İlhakı* (Üniversite ktp. Tez nu. 322, İstanbul, 1937). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* c. I, II, III. — Şakir Öke, *Eflak ve Buğdan Voyvodasının Osmanlı Hükûmeti ile Münasebetleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 2745, İstanbul, 1959).

Eflatun, Mustafa Namık Çankı, *Eflatun* (İstanbul, 1933). — Haydar Rıfat, *Eflâtun* (İstanbul, 1935). — Yunus Kâzım Köni, *Eflâtun'un İde Nazariyesi* (İstanbul, 1937). — Tomris Barım, *Eflâtun'un Terbiyesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 1379, İstanbul, 1947). — Halime Erdem, *Eflâtun'da Mythoslar* (Üniversite ktp. Tez nu. 1576, İstanbul, 1947). — Didar Töktökü, *Eflâtun ve Dante'de Ruhun Ölümden Sonraki Hayatı* (Üniversite ktp. Tez nu. 1434, İstanbul, 1947). — Feriha Özyeğen, *Eflâtun'un Gençlik Tasviri ve Anlayışı* (Üniversite ktp. Tez nu. 2192, İstanbul, 1948). — Necip Alsan, *Eflâtun (Platon), Hayatı, Sanatı ve Eserleri* (İstanbul, 1963). — Mehmet Karasan, *Eflâtun'un Devlet Görüşü* (Ankara, 1964). — Şefik Çan, *Mevlâna ve Eflâtun* (Konya, 1965).

Ege bölgesi, E. Erozan, *Ege'nin Umumî Tarihi ve Rehberi* (İstanbul, 1938). — Danyal Bediz, *Ege'nin İktisadî Coğrafyasına Bir Bakış* (Ankara, 1939). — Firdevs Esener, *Ege Bölgesinde Zıraat* (Üniversite ktp. Tez nu. 929, İstanbul, 1944). — Hüseyin Güntekin, *Ege'yi Tanıyalım* (Nazilli, 1947). — Arif Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi* (Ankara, 1947). — Nuriye Pınar, *Ege Bölgesi Tektoniği, Sıcak Su ve Maden Suyu Kaynakları* (İstanbul, 1948). — Suzan Salkım, *Ege Bölgesinin İklimi* (Üniversite ktp. Tez nu. 2116, İstanbul, 1952). — S. Tümkor, *Ege Bölgesi* (İstanbul, 1954). — Hamit İnandık, *Ege Bölgesi Akarsularının Rejimleri* (Türk Coğrafya Dergisi, c. XIV-XV, sayı 18-19, İstanbul, 1959). — Hasan Olak, *Ege Bölgesi Turizmi ve Turizmin Mevsimlik Karakteri* (İzmir, 1968).

Ege denizi, A. Rasim Barkınay, *Ege Denizi Kılavuzu* (İstanbul, 1939). — Mehmet Saka, *Ege Denizi Adalarında Türk Halkları* (Ankara, 1955). — R. Geldiay - S. Mater, *Ege Denizinde Bulunan İki Balık Türü* (İzmir, 1968). — Hüseyin Güner, *Ege Denizinin Sahil Algleri Üzerinde Teksonomik ve Ekolojik Araştırma* (İzmir, 1970).

Eğitim, Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (5 c., İstanbul, 1940-1943). — Ömer Mart, *Eğitim Psikolojisi* (İstanbul, 1954). — Dottrens, *Eğitim ve Demokrasi*, çevirenler M. B. Arıkan - İ. M. Seydol (İstanbul, 1958). — N. Köymen, *Eğitim Sosyolojisi* (İstanbul, 1959). — Halis Özgü, *Eğitim ve Öğretim Meseleleri* (Ankara, 1959). — M. Nuri Kodamanoğlu, *Türkiye'de Eğitim* (1923 -1960) [Ankara, 1960]. — Cavit Binbaşıoğlu, *Eğitim Psikolojisi* (Ankara, 1962). — Faik Reşit Unat, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış* (Ankara, 1964). — François Chatelain, *Yeni Eğitim Prensipleri*, çeviren Nuri Kodamanoğlu (Ankara, 1964). — Herbert Sorensen, *Eğitim Psikolojisi*, çeviren Gültekin Yazgan (2 c., İstanbul, 1964-1968). — Cemal Yıldırım, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme* (Ankara, 1966). — İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi* (Ankara, 1966). — John Dewey, *Tecrübe ve Eğitim*, çevirenler Fatma Başaran - Fatma Varış (İstanbul, 1966). — Cemal Yıldırım, *Eğitimde Araştırma Metotları* (Ankara, 1966). — Ziya Bursalıoğlu, *Eğitim İdaresi* (Ankara, 1967). — Hilmi Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi* (İstanbul, 1967). — Ruşen Alaylıoğlu - Ferhan Oğuzkan, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü* (İstanbul, 1968). — Lütfü Öztabağ, *Eğitim Sosyolojisi* (İstanbul, 1968). — Nevzat Ayasbeyoğlu, *İslâmiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim ile İlgili Ayetlerinin Tahlili* (İstanbul, 1968). — H. Raşit Öymen, *Türkiye'nin Ana Eğitim Problemleri* (2 c., Ankara, 1965-1969). — Sevim Tunç, *Türkiye'de Eğitim Eşitliğini Engelleyen Etkenler* (Ankara, 1969). — H. Raşit Öymen, *Doğulu ve Batılı Yönü ile Eğitim Tarihi* (Ankara, 1969). — Richard Livingstone, *Eğitimde Geleceğe Bakış*, çeviren Turhan Oğuzkan (Ankara, 1969).

Ehil veya **Ehl,** M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* c. I (İstanbul, 1946). — Neşet Çağatay - İbrahim Agâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara, 1965). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Ehl-üs-Suffa, M. Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* (İstanbul, 1959). — Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çevirenler Sait Mutlu - Salih Tuğ (İstanbul, 1966-1969).

Ek, Jean Deny, *Türk Dili Grameri*, çeviren Ali Ulvi Elöve (İstanbul, 1941). — Ahmet Cevat Emre, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul, 1945). — Reşit Rahmeti Arat, *Türkçe'de Kelime ve Eklerin Yapısı* (Türk Dili, sayı 43, Ankara, 1955). — Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul, 1962). — Zeynep Korkmaz, *Türkçe'de Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları* (Ankara, 1962).

Elazığ, V. Cuinet, *La Turquie d'Asie*, c. II (Paris, 1891). — M. Ferruh Arsunar, *Elaziz Batı Madeni Kazası Halk Türküleri* (İstanbul, 1937). —Hurşit Nazlı, *Elazığ İlinin Coğrafi, Ziraî, Ticarî, Tarih, Nüfus ve Jeolojik Durumu* (Ankara, 1939). — İ. Ketin, *Elazığ Bölgesi Jeolojisinin Ana Çizgileri* (İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası Seri B, c. XII, nu. 4, İstanbul, 1947). — Şefik Alkan, *Elazığ Vilâyeti ve Perenç Köyünün Tarihçesi* (İstanbul, 1953). — Osman Yalçın, *Elâzığ-Tunceli-Bingöl* (İstanbul, 1959). — Tuncel Tözün, *Elazığ Vilâyeti Yer Adları* (Üniversite ktp. Tez nu. 6675, İstanbul, 1969).

Elçi, Muhammed Hamidullah, *İslâmda Devlet İdaresi*, çeviren Kemal Kuşçu (İstanbul, 1963). — Ercümend Kuran, *Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri* (Ankara, 1968). — Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri* (Ankara, 1968).

Elçi hanı, Semavi Eyice, *Elçi Hanı* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi sayı 24, İstanbul, 1970).

Elektra, Sophokles. *Elektra*, çeviren Azra Erhat (İstanbul, 1941, 1946).

Elektra, Euripides. *Elektra*, çeviren Ahmet Hamdi Tanpınar (İstanbul, 1943).

Elektrik, L. Walker Cinsler, *Elektrik Sanayiinde Atom Enerjisi*, çeviren Halim Doğrusöz (Ankara, 1953). — Sir James Jeans, *Elektrik ve Magnetizmanın Matematik Teorisi*, çeviren Sıdıka Saltan (İstanbul, 1961). — Hugh Hildreth Skilling, *Elektrik Dalgaları Temelleri*, çeviren Adnan Ataman (İstanbul, 1961). — Mustafa Münir Ulgür, *Elektronik Cihazları Dersleri* (İstanbul, 1962). — Şinasi Güceri, *Türkiye'nin Elektriklendirilmesi Problemi Hakkında Genel Bir Etüt ve Elektro Teknik Ekipman Endüstrisinin Kurulmasını Gerektiren Sebepler* (Ankara, 1962). — H. Kyser, *Elektrikle Enerji Nakli*, çeviren Emin Ünalan (İstanbul, 1963). — Hilmi Benel, *Elektrik Dersleri* (2 c., İstanbul, 1963). — Yıldırım D. Buharalı, *Elektrik Kaynağı* (Ankara, 1964). — Süreyya Elbi, *Elektrik Ölçü Âletleri ve Ölçme Metotları* (İstanbul, 1964). — Werner Nurnberg, *Elektrik Makinalarının Muayenesi*, çeviren Turgut Boduroğlu (İstanbul, 1964). — T. C. Johnson, *Endüstride Elektrik Motorları*, çeviren M. Münir Ulgür (İstanbul, 1965). — Muhittin Gökkaya - Salim Savcı - Mustafa Ergin, *Elektrik Bilgileri* (Ankara, 1966). — Hayri Dener, *Elektrik Dersleri* (İstanbul, 1966). — Ahmet Akhunlar, *Elektrik Alanlarına Giriş; Statik Elektrik Alanı* (İstanbul, 1967). — Th. Buchhold, *Elektrik Santralları ve Şebekeleri* (İstanbul, 1967). — Emin Ünalan, *Elektrikle Tahrik* (İstanbul, 1967). — Turgut Boduroğlu, *Elektrik Makinaları Deneyleri* (İstanbul, 1968). — Turgut Boduroğlu, *Elektrik Makinaları Dersleri* (İstanbul, 1968). — Brian Stott - Orhan Tarkan, *Elektrik Enerji Şebekeleri Çözümlerinde Modern Metotlar* (Ankara, 1969). — M. G. Tschılıkın, *Elektrik Motoru İle Tahrik*, çeviren Kemal Halic (İstanbul, 1970).

Elem Çiçekleri, Charles Baudelaire. *Elem Çiçekleri*, çeviren Alişanzade İsmail Hakkı (İstanbul, 1927). — *Elem Çiçekleri*, çeviren Vasfi Mahir Kocatürk (Ankara, 1957, 1966). — *Baudelaire'den Şiirler*, çeviren Abdullah Rıza Ergüven (İstanbul, 1961). — *Baudelaire ve Kötülük Çiçekleri*, çeviren Suut Kemal Yetkin (İstanbul, 1967).

Elhamra sarayı, Ricard, *Pour Comprendre l'Art Musulman dans l'Afrique du Nord et en Espagne* (Paris, 1924). — A. Champdor, *L'Alhambra de Grenade* (Paris, 1952). — Suut Kemal Yetkin, *İslâm Sanatı Tarihi* (Ankara, 1954). — Von Ernst Grube, *Welt des Islam* (Amsterdam, 1968).

Emanat, İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı* (Ankara, 1945). — İ. H. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi* (İstanbul, 1953).

Emek, Emile Zola. *Emek*, çeviren Hamdi Varoğlu (2 c., Ankara, 1946).

Emevîler (veya **Beni Ümeyye**), İbrahim Artuk, *Emevîlerden Halife Abdülmelik bin Mervan Adına Kesilmiş Eşsiz Bir Kurşun Mühür* (Belleten, c. XVI, sayı 61, Ankara, 1952). — Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çeviren Fikret Işıltan (Ankara, 1963). — C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çeviren Neşet Çağatay (Ankara, 1964). — Bahriye Üçok, *İslâm Tarihinde Emevîler - Abbasîler* (Ankara, 1968). — Bahriye Üçok, *Emevî İmparatorluğunda Abdülmelik Devrine Genel Bir Bakış* (Necati Lügal Armağanı, Ankara, 1969).

Emile veya Eğitim Üstüne, Jean-Jacques Rousseau. *Emil*, çeviren A. Rıza Ülgener, 4. kitap (İzmir, 1936, 1942). — *Emil yahut Terbiyeye Dair*, çevirenler Hilmi Ziya Ülken - A. Rıza Ülgener - Salahattin Güzey (İstanbul, 1944, 1945, 1950, 1956, 1961, 1966).

Emîr Süleyman (*Süleyman Çelebi* de denir), Süheyl Ünver, *Emîr Süleyman'ın Tuğrası Hakkında* (Belleten, c. XI, sayı 42, Ankara, 1947). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. I.

Encümen-i Dâniş, Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (5 c., İstanbul 1940-1943). — Cevdet Paşa, *Tezakir*, yayımlayan Cavit Baysun (4 c., Ankara, 1953-1967). — A. H. Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1956).

Enderun, Tayyarzade Ahmet Ata, *Tarih-i Ata* (5 c., İstanbul, 1875-1876). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı* (Ankara, 1945). — M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, 1946). — İ. Hakkı Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi* (İstanbul, 1953).

Enderunlu Fazıl, *Fatih Tezkiresi*. — *Cevdet Tarihi*, c. IX. — *Şanizade Tarihi*, c. I — *İslâm Ansiklopedisi.*

Enerji, İfakat Selçuk, *Enerji Ekonomisi* (Üniversite ktp. Tez nu. 530, İstanbul, 1940). — Şevket Aydınelli, *Enerji İstihlâkinin Artışı Karşısında Enerji Kaynaklarının Durumu* (Ankara, 1942). — Pierre George, *Géographie de l'Energie* (Paris, 1950). — Şeref Karapınar, *Atom Enerjisi ve Atom Bombası* (İstanbul, 1950). — Kemal Tan, *Enerji Sarfiyatının Tahmin ve Kontrol Edilmesi* (Ankara, 1957). — Ali Tanoğlu, *Enerji Kaynakları* (İstanbul, 1958). — H. Kyser, *Elektrikte Enerji Nakli*, çeviren Emin Ünalan (İstanbul, 1963). — Ahmet Demir, *Türkiye İçsularından Faydalanma* (Ankara, 1963). — Ahmet Demir, *Dünya Enerji Ekonomisi Üzerinde Bir Araştırma* (Ankara, 1968).

Enflasyon, Salih Zeki Pamukoğlu, *Türkiye'de Enflasyon ve Tedbirleri* (Ankara, 1968). — Sabri Ülgener - Mükerrem Hiç - Erdoğan Alkin - E.J. Kane - Kenan Bulutoğlu - Nuri Karacan, *Türkiye'de Enflasyon* (İstanbul, 1968). — Zeyyat Hatiboğlu, *Enflasyon ve İktisatçılarımız* (İstanbul, 1969).

Ensar, Ali Hikmet Berki - Osman Keskioğlu, *Hazret-i Muhammed ve Hayatı* (Ankara, 1960). — Muinüddin Ahmed Nedvî - Said Sahib Ansarî, *Asrı Saadet, Peygamberimizin Ashabı* (5 c, İstanbul, 1963-1964). — Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çevirenler M. Sait Mutlu - Salih Tuğ (2 c., İstanbul, 1966-1969).

Enver Paşa, Fuad Gücüyener, *Büyük Harpte Tanıdığım Kahramanlardan Enver Paşa* (İstanbul, 1943). — A. Bedevî Kuran, *İn-*

kılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki (İstanbul, 1948). — Fuad Gücüyener, *Enver Paşa* (İstanbul, 1951). — F. Kandemir, *Enver Paşanın Son Günleri* (İstanbul, 1955). — Cemal Kutay, *Enver Paşa Lenin'e Karşı* (İstanbul, 1955). — Celâl Bayar, *Ben de Yazdım* c. I (İstanbul, 1966). — Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki* (İstanbul, 1967). — Ş. Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa* (1860-1908), [İstanbul, 1970].

Erdel veya **Transilvanya**, *Peçevî Tarihi*, c. II. — L. Rasonyi, *Ortaçağda, Erdel'de Türklüğün İzleri* (Belleten, c. II, sayı 5-6, Ankara, 1938). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Ekos Barçkay'ın Erdel Krallığına Tayini Hakkında Birkaç Vesika* (Belleten, c. VII, s. 27, Ankara, 1943). — M. Tayyib Gökbilgin, *XVII. Asır Başlarında Erdel Hadiseleri ve Bethlen Gabor'un Beyliğe İntihabı* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, c. I, sayı 1, İstanbul, 1949). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Barcsay Akos'un Erdel Krallığına Ait Bazı Orijinal Vesikalar* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, c. IV, sayı 7, İstanbul, 1953). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, II.

Eretna devleti, Ertana Şimşek, *Ertena Beyliği* (Üniversite ktp. Tez nu. 5327, İstanbul, 1968). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri* (Ankara, 1970).

Ermeniler, Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* (Ankara, 1950). — Y. Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler* (İstanbul, 1953). — M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Tesirleri* (Edebiyat Araştırmaları, Ankara, 1966). — Sadi Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk - Ermeni İlişkileri* (Ankara, 1967). — Ahmet Hulki Saral, *Ermeni Meselesi* (Ankara, 1970). — Neclâ Basgun, *Türk - Ermeni İlişkileri (Abdülhamid'in Cülûsundan Zamanımıza Kadar)* [Ankara, 1970].

Ersoy (Mehmed Âkif), Süleyman Nazif, *Mehmed Âkif* (İstanbul, 1924). — Orhan Seyfi Orhon, *Mehmed Âkif* (İstanbul, 1937). — Âdil Müctecablıoğlu, *Mehmed Âkif* (İstanbul, 1937). — Ahmed Cevad, *Mehmed Âkif* (İstanbul, 1937). — M. Sencer - N. Salih, *Mehmed Âkif* (İstanbul, 1937). — Eşref Edib, *Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları* (2 c., İstanbul, 1938-1939, 1962). — Midhat Cemal Kuntay, *Mehmed Âkif* (İstanbul, 1939). — Ali Nihat Tarlan, *Mehmed Âkif* (İstanbul, 1939). — Eşref Edib, *İnkılap Karşısında Âkif-Fikret, Gençlik-Tancılar* (İstanbul, 1940). — Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Âkif, Hayatı ve Eserleri* (İstanbul, 1945). — Cemil Sena Ongun, *Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve İdeâlleri* (İstanbul, 1947). — Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Âkif ve Şiirleri* (İstanbul, 1948). — Nurettin Artam, *Mehmed Âkif ve Güzel İstanbul Türkçesi* (Türk Dili, c. I. sayı 4, İstanbul, 1952). — Mehmed Emin Erişirgil, *İslâmcı Bir Şairin Romanı* (Ankara, 1952). — Ali Nihat Tarlan - Nurettin Topçu, *Mehmed Âkif* (İstanbul, 1957). — Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Mehmed Âkif* (İstanbul, 1958). — Zahir Güvemli, *Mehmed Âkif* (İstanbul, 1958). — Neriman Malkoç Öztürkmen, *Mehmed Âkif, Safahat ve Mekân* (İstanbul, 1958). — Fehmi Cumalıoğlu, *Mehmed Âkif'in Hayatı ve Tefekkür Cephesi* (Ankara, 1859). — Faruk K. Timurtaş, *Mehmed Âkif ve Cemiyetimiz* (İstanbul, 1962). — Ali Nihat Tarlan, *Mehmed Âkif. His Life and Works* (İstanbul, 1968). — Sezaî Karakoç, *Mehmed Âkif* (İstanbul, 1969). — Ahmed Kabaklı, *Mehmed Âkif* (İstanbul, 1968). — Neriman Malkoç Öztürkmen, *Mehmed Âkif ve Dünyası* (Ankara, 1969). — Ahmed Kabaklı, *Mehmed Âkif* (İstanbul, 1970).

Ertuğrul Gazi, M. Fuad Köprülü, *Osmanlıların Etnik Menşei* (Belleten, c. VII, sayı 28, Ankara, 1943). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. I. — *İslâm Ansiklopedisi*.

Erythrai, Hakkı Gültekin, *Erythrai Kazısında Bulunan Fayans Figürler* (Türk Arkeoloji Dergisi, c. XVII, sayı 2, Ankara, 1968). — Ekrem Akurgal, *The Ruins of Turkey* (İstanbul, 1969).

Erzincan, Ali Kemalî Aksüt, *Erzincan, Tarihî, Coğrafî, İçtimaî, Etnografî, İdarî, İhsaî Tetkikat Tecrübesi* (İstanbul, 1932). — A. Cemal, *Erzincan* (İstanbul, 1932). — Kâzım Karabekir, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu* (İstanbul, 1939). — V. Stchepinsky, *Erzincan Mıntıkasının Jeoloji ve Maden Zenginlikleri* (Ankara, 1940). — Hürrem İnanlı, *Erzincan Şehri* (Üniversite ktp. Tez nu. 1240, İstanbul, 1946). — Erdoğan Akkan, *Erzincan Ovasında Son Tektonik Hareketler ve Bunların Morfolojideki Tesiri* (İstanbul, 1961). — Ş. Vedat Çelik, *Erzincan Tarihi, Coğrafya, Folkloru* (Ankara, 1962). — Erdoğan Akkan, *Erzincan Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi* (Ankara, 1964). — Yılmaz Akkaya, *Erzincan Ağzının Fonetik ve Morfolojik Tetkiki* (Üniversite ktp. Tez nu. 5613, İstanbul, 1968).

Erzurum, Abdurrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri* (İstanbul, 1936). — Kâzım Karabekir, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu* (İstanbul, 1939). — Vefik Altuğ, *Erzurum ve Civarının Tarihî, İktisadî Durumu Üzerinde Tetkikler* (İstanbul, 1941). — Vehbi Kocagüney, *Erzurum Kalesi ve Savaşları* (İstanbul, 1942). — Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum* (Ankara, 1946). — H. Basri Erk, *Erzurumlu Bilginler* (İstanbul, 1947). — İhsan Ünüvar, *Erzurum Vilâyeti* (İstanbul, 1954). — L. Sami Akalın, *Erzurum Bilmeceleri* (Erzurum, 1954). — Tahsin Akgün, *Erzurum* (İstanbul 1955). — Osman Yalçın, *Erzurum* (İstanbul, 1957). — İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi* (İstanbul, 1960). — İ. Akçay, *Erzurum Hakkında Yazılmış Yazıların Bibliyografyası* (Erzurum, 1961). — Orhan Türkdoğan, *Erzurum ve Çevresinde Sosyal Araştırmalar*, (Ankara, 1965). — Süreyya Şehidoğlu, *Erzurum Manileri* (İstanbul, 1965). — Birsen Akçaylı, *Erzurum Türk Mimarî Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 4691, İstanbul 1967). — Nusret Karasu - Nihat Özyardımcı, *Çeşitli Yönleri ile Erzurum ve Çevresi* (Ankara, 1968). — Avni Ateş, *Erzurum Vilâyeti Yer Adları* (Üniversite ktp. Tez nu. 5342, İstanbul, 1968). — İhsan Coşkun Atılcan, *Erzurum Üstüne Şiirler ve Seçme Yazılar* (İstanbul, 1969). — Z. Fahri Fındıkoğlu, *Doğu Kalkınması ve Erzurum'un Şehirleşmesi ile İlgili Sosyolojik Meseleleri* (İstanbul, 1970).

Erzurum kongresi, Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi* (Ankara, 1968). — Bekir Sıtkı Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler* (Ankara, 1969).

Eskişehir, Nilüfer Güngörür, *Eskişehir Monografisi* (Üniversite ktp. Tez nu. 1315, İstanbul, 1946). — Abdülkadir Gürol, *Eskişehir Kılavuzu* (Eskişehir, 1949). — Ahmet Caferoğlu, *Eskişehir Ağızları Üzerine Bir Deneme* (Türk Dili ve Edebiyat Dergisi, c. IV, sayı 1-2, İstanbul, 1950). — Muhiddin Aslanbay, *Eskişehir'deki Alâddin Camii ve Eskişehir'in Tarihi ile İlgili Araştırmalar* (Eskişehir, 1955). — Necdet Tunçbilek, *Eskişehir ve Şehrin Tekâmülü* (İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, sayı 8, İstanbul, 1957). — Aysel Moray, *Eskişehir'in 1950 Yılından Sonraki İnkişafı* (Üniversite ktp. Tez nu. 3010, İstanbul, 1961). — Göksen Özürsen, *Eskişehir ve Sivrihisar Türk Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 3887, İstanbul, 1965). — Osman Yalçın, *Eskişehir* (İstanbul, 1967). — Yüksel Uğurluel, *Eskişehir İli Yer Adları* (Üniversite ktp. Tez nu. 5086, İstanbul, 1967). — Muammer Uludemir, *Eskişehir Folkloru* (Eskişehir, 1968). — Celal Yüce, *Eskişehir, Çevre İncelemesi* (İstanbul, 1969).

Esrar Dede (Mehmed), Rüsuhi Baykara, *Esrar Dede, Hayatı ve Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 560, İstanbul, 1940). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul, 1953).

Estergon, Feket Lajos, *Az Esztergomi Szandjak* (Budapest, 1943). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* c. II, III.

Esvedülansi, Bahriye Üçok, *İslâm Tarihinde İlk Sahte Peygamberler* (Ankara, 1957). — Bahriye Üçok, *Ridde* (İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. VII, sayı 1-4, Ankara, 1960). — Bahriye Üçok, *İslâmdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler, Hicri VII-XI. Yüzyıllar* (Ankara, 1967).

Eşarî (Ebul Hasan Ali bin İsmail), T. Koçyiğit, *Ebul-hasan Eşarî ve Bir Risalesi* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. VIII, sayı 1-4, Ankara, 1961). — W. Montgomery Watt, *İslâmî Tetkikler*, çeviren Süleyman Ateş (Ankara, 1968). — *İslâm Ansiklopedisi*.

Esarî (Ebu Musa Abdullah bin Kays), Muinüddin Ahmed Nedvi - Said Sahib Ansarî, *Asrı Saadet, Peygamberimizin Ashabı* (5 c., İstanbul, 1963, 1964).

Eşarîlik veya **Eşariye**, R. C. Mc. Carthy, *The Theology of al-Ashari* (Beirut, 1953). — Nafiz Danışman-Tuğ, *Eşarîlik Neden Batınîliğe ve Hulûle Karşı Cephe Almıştır* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. VI, sayı 1-4, Ankara, 1959). — Lütfi Doğan, *Ehl-i Sünnet Kelâmında Eşarî Mektebi* (Ankara, 1961). — Neşet Çağatay - İ. Agâh Çubukcu, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara, 1955). — W. Montgomery Watt, *İslâmî Tetkikler*, çeviren Süleyman Ateş (Ankara, 1968).

Eşkıyalık, Eyüp Sabri Süsoy, *Eşkıya Muharebeleri ve Mağara Aramaları* (İstanbul, 1944). — Mustafa Akdağ, *Celâlî İsyanları* (Ankara, 1963).

Eşrât, Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelâm* (İstanbul, 1955).

Eşrefiye, *Tibyanu Vesail-il-Hakayık*, c. I. — M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I (İstanbul, 1946). — *İslâm Ansiklopedisi*.

Eşrefoğlu Rumi, *Şekayık Zeyli*. — *Tibyanu Vesail-il-Hakayık* c. I. — *Sicilli Osmanî*, c. I. — *Osmanlı Müellifleri*, c. I. — *İslâm Ansiklopedisi (Eşrefiye maddesi)*.

Ethica, Spinoza. *Etika*, çeviren Suut Kemâl Yetkin (İstanbul, 1934). — *Etika*, çeviren, Hilmi Ziya Ülken (2 c., İstanbul, 1945-1947, 1965).

Eugénie Grandet, Balzac. *Eugénie Grandet*, çeviren Nasuhî Baydar (İstanbul, 1937, 1958, Ankara, 1945). — *Eugénie Grandet*, çeviren Tahsin Yücel (İstanbul, 1961, 1968). — *Eugénie Grandet*, çeviren Vahdet Gültekin (İstanbul, 1967, 1968, 1969).

Ev, R. Kafesçioğlu, *Orta Anadolu'da Köy Evlerinin Yapısı* (İstanbul, 1949). — Leman Tomsu, *Bursa Evleri* (İstanbul, 1950). — E. Kömürcüoğlu, *Ankara Evleri* (İstanbul, 1950). — C. Berk, *Konya Evleri* (İstanbul, 1951). — N. Çakıroğlu, *Kayseri Evleri* (İstanbul, 1951). — Doğan Erginbaş, *Diyarbakır Evleri* (İstanbul, 1954). — S. H. Elden, *Türk Evi Plan Tipleri* (İstanbul, 1955). — Lami Esen, *Kütahya Evleri* (İstanbul, 1955). — Ruhi Kafesçioğlu, *Kuzeybatı Anadoluda Ahşap Ev Yapıları* (İstanbul, 1955). — Mükerrem Usman, *Antik Devir Küçük Asya Evleri* (İstanbul, 1958). —Mesut Evren, *Türk Evinde Çıkma* (İstanbul, 1959). — D. Erginbaş, *İnsan ve Ev* (İstanbul, 1961). — Ekrem Akurgal, *Die Kunts Anatoliens* (Berlin, 1961). — U. Bahadır Alkım, *Anatolien* (Münih, 1968).

Evlâdı Fâtihan, M. Tayyib Gökbilgin, *Rumelide Yürükler ve Evlâd-ı Fâtihan* (İstanbul, 1957).

Evlât veya **Evlâd**, Ahmet Caferoğlu, *Türk Teâmül Hukukunda Evlâtlık Müessesesi* (Türk Hukuk ve İktisat Tarih Mecmuası, c. II, İstanbul, 1939). — Aytekin Ataay. *Medenî Hukukta Evlât Edinme* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXI. sayı 1-4, İstanbul, 1955). — Yılmaz Altuğ, *Türk ve Birleşik Amerika Devletleri Hukukunda Evlâd Edinme Üzerine Bir İnceleme* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXII, sayı 1-4, İstanbul, 1956). — Aytekin Ataay, *Medenî Hukukta Evlâd Edinme* (İstanbul, 1957). — Aysel Çelikel, *Evlâd Edinmenin Kanunlar İhtilâfı Bakımından Meydana Getirdiği Problemler* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXX, sayı 1-2, İstanbul, 1964). — Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türk Medenî Hukuku*, c. II (İstanbul, 1965). — Selâhattin Sulhi Tekinay, *Aile Hukuku* (İstanbul, 1968).

Evlenme, Türkân Rado, *Eski Roma Hukukunda Bazı Evlenme Şekilleri* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. VIII, s. 3-4, İstanbul, 1942). — İlhan Postacıoğlu, *Evelenme Mukaveleleri ve Karı Koca Arasındaki Anlaşmaların Hâkim Tarafından Tasdiki Lüzumunun Hukukî Mahiyeti* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XII, sayı 4, İstanbul, 1946). — Ferit Hakkı Saymen, *Evlenme Hürriyeti* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXIII, sayı 1-2, İstanbul, 1957). — Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türk Medenî Hukuku*, c. III, İstanbul, 1965).

Evlilik, Ferit Hakkı Saymen - Halit Kemal Elbir, *Türk Medenî Hukuku* c. III (İstan-

bul, 1960). — Selâhattin Sulhi Tekinay, *Aile Hukuku* (İstanbul, 1968).

Evliya, Altan Sunar, *Evliya Menkıbeleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 390, İstanbul, 1939). — Nasr-us-Serrac, *El-Luma* (Bağdat, 1960). — Abdülkerim Kuseyrî, *Er-Risale* (2 c., Mısır, 1968).

Evliya Çelebi, Leman Nusret, *Evliya Çelebinin Hayatı* (Üniversite ktp. Tez nu. 173, İstanbul, 1933). — Ayfer Güçlü, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 1473, İstanbul, 1947). — M. Çağatay Uluçay, *Evliya Çelebi* (İstanbul, 1957). — Meşkûre Eren, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma* (İstanbul, 1960). — Cafer Erkılıç, *Evliya Çelebi* (İstanbul, 1969).

Evren Ahi, Cevat Hakkı Tarım, *Kırşehir Tarihi* (Kırşehir, 1938). — W. Ruben, *Kırşehirin Dikkatimizi Çeken Sanat Âbideleri,* çeviren Abidin İtil (Belleten, c. XI, sayı 44, Ankara, 1947). — Franz Taeschner, *İslâm Ortaçağında Futuvva,* çeviren Fikret Işıltan (İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XV, sayı 1-4, İstanbul, 1954).

Evrenos Bey Gazi, Osman Ferit Sağlam, *Evrenos Bey Hanedanına Ait Temliknâme-i Hümayun* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. VI, sayı 31, İstanbul, 1915). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* c. I.

Eyalet, M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. I. (İstanbul, 1946).

Eyyubîler, C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi,* çeviren Neşet Çağatay (Ankara, 1964). — *İslâm Ansiklopedisi.*

F

Faiz, Alfred İsaac, *Ticarî Hesap ve Malî Cebir* (İstanbul, 1940). — Fevzi Muhip Alperen, *Faiz* (Ankara, 1942). — Halit Kemal Elbir, *Fahiş Faiz Meselesi* (Tarihte ve Türk Hukukunda) [Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XVIII. sayı 3-4, İstanbul, 1952]. — Enver İkbal Kureşî, *Faiz Nazariyesi ve İslâm,* çeviren Salih Tuğ (İstanbul, 1966).

Fakir Bir Gencin Romanı, Octave Feuillet. *Fakir Bir Gencin Romanı,* çeviren Faik Bercmen (İstanbul, 1938, 1945). — *Fakir Bir Gencin Romanı,* çeviren Mazhar Onad (İstanbul, 1970).

Farabî (Ebu Nasr Muhammed bin Muhammed bin Tarhan bin Uzlug), Mehmet Ali Aynî, *Farabî* (İstanbul, 1332). — Mehmed Şemseddin, *Türk Feylesofu Farabî* (Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. II, sayı 2, 1338). — İzmirli İsmail Hakkı, *Türk Feylesofu Farabî* (Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. V., sayı 3, 4, 6, İstanbul, 1926-1927). — İzmirli İsmail Hakkı, *Farabî'nin Halefleri* (Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. VI, sayı 2, İstanbul, 1928). — Hilmi Ziya Ülken - Kıvameddin Burslan, *Farabî* (İstanbul,). — Sadri Maksudî Arsal, *Farabî'nin Hukuk Felsefesi* (İstanbul, 1945). — Süheyl Ünver, *Farabînin Resmi* (Farabî Tetkikleri, İstanbul, 1950). — Hilmi Ziya Ülken, *Farabî Meselesi* (Farabî Tetkikleri, İstanbul, 1950). — Aydın Sayılı, *Farabî ve İlim* (Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Mecmuası, c. VIII. sayı 4, Ankara, 1950). — Abdülhak Kemâl Yörük, *Farabî'nin Siyasî Felsefesi* (Farabî Tetkikleri, İstanbul, 1950). — Nafiz Danışman, *Farabînin Şiirleri* (Farabî Tetkikleri, İstanbul, 1950). — Ahmet Ateş, *Farabî Bibliyografyası* (Farabî Tetkikleri, İstanbul, 1950). — Ahmet Ateş, *Farabînin Eserlerinin Bibliyografyası* (Belleten, c. XV, sayı 57, Ankara, 1951). — Aydın Sayılı, *Farabî'nin Halâ Hakkındaki Risalesi* (Belleten, c. XV, sayı 57, Ankara, 1951). — Şemsettin Günaltay, *Farabînin Şahsiyeti, Eserleri ve Tesirleri* (Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Mecmuası, c. VIII, sayı 4, Ankara, 1951). — Aydın Sayılı, *Farabî ve Tefekkür Tarihindeki Yeri* (Belleten, c. XV, sayı 57, Ankara, 1951). — Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Düşüncesi* (İstanbul, 1957). — Mubahat Türker, *Farabînin Bazı Mantık Eserleri* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XVI, sayı 3-4, Ankara, 1958). — H. Ziya Ülken, *Farabî ve İbni Sina*'nın *Garp Ortaçağ Düşüncesi Üzerinde Tesirine Dair Yeni Bazı Münakaşalar* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. VI, sayı 1-4, Ankara, 1959). — Nihat Keklik, *Farabî Mantığının Kökleri* (Şarkiyat Mecmuası, c. IV. sayı 1961). — İ. Agâh Çubukçu, *Türk Filozofu Farabînin Din Felsefesi* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. XIV, sayı 1-4, Ankara, 1967). — Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Felsefe ve Tesirleri* (İstanbul, 1967). — Mubahat Türker Küyel, *Aristoteles ve Farabînin Varlık ve Düşünce Öğretileri* (Ankara, 1969). — Nihat Keklik, *İslâm Mantık Tarihi ve Farabî Mantığı* (2 c., İstanbul, 1969-1970).

Fareler ve İnsanlar, John Steinbeck. *Fareler ve İnsanlar,* çeviren Muzaffer Reşid (İstanbul, 1951, 1953, 1955, 1958, 1959, 1962, 1965, 1967). — *Fareler ve İnsanlar,* çeviren Özay Sunar (İstanbul, 1964). — Melih Cevdet Anday, *Fareler ve İnsanlar Üzerine* (İstanbul, 1967).

Fas, G. Delphin, *Fas* (Oran, 1898). — C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi,* çeviren Neşet Çağatay (Ankara, 1964), — *İslâm Ansiklopedisi.*

Faşizm, Ali Reşad, *Faşizm* (İstanbul, 1339). — Nüzhet Haşim Sinanoğlu, *Faşizm ve Onun Devlet Sistemi* (İstanbul, 1933). — A. Baha Korab. *Faşistlik ve Bolşeviklik* (İstanbul, 1945). — Murat Sarıca - Rona Aybay, *Faşizm* (İstanbul, 1965). — Giampero Carocci, *Faşizmin Tarihi,* çeviren Muhittin Yılmaz (İstanbul, 1965). — Benito Mussolini, *Faşizm,* çeviren Refik Özdek (İstanbul, 1966). — Mussolini - Meazza Lavencchia, *Faşizm,* çeviren Vedat L. Ersan (2 c., İstanbul, 1966). — Doğan Özgüden, *Faşizm* (İstanbul, 1966). — T. Kakınç, *Mussolini Kimdir?Faşizm Nedir?* (İstanbul, 1968).

Fatımîler, İbni Kuteybe, *El-Maarif* (Mısır, 1934). — Taberi, *Tarih-ül-Ümem ve'l-Müluk* (Mısır, 1939). — Bernard Lewis, *Fatımîler ve Hindistan Yolu* (İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XI, sayı 1-4, İstanbul, 1949-1950). — Neşet Çağatay, *Fatımîler Devletinin Kuruluşu ve Akideleri* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. VII, sayı 1-4, Ankara, 1960). — C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi,* çeviren Neşet Çağatay (Ankara, 1964).

Fatih Camii ve külliyesi, H. B. Kunter - A. Saim Ülgen, *Fatih Camii* (Vakıflar Dergisi, c. I, Ankara, 1938). — *Fatih Mehmed II Vakfiyeleri* (İstanbul, 1938). — Süheyl Ünver, *Fatih Dârüşşifası Planı* (Tıp Tarihi Arkivi, c. VI, sayı 21-22, İstanbul, 1943). — O. Ergin, *Fatih İmareti Vakfiyesi* (İstanbul, 1953). — Süheyl Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı* (İstanbul, 1946). — Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Mimarisi* (İstanbul, 1953). — Süheyl Ünver, *Fatih Külliyesi Camii* (İstanbul, 1953). — Suut Kemal Yetkin, *İslâm Sanatı Tarihi* (Ankara, 1954). — Tahsin Öz, *İstanbul Camileri,* (c. I, Ankara, 1962). — Ekrem Hakkı Ayverdi, *İlk Fatih Camii Hakkında Yeni Bir Vesika* (Vakıflar Dergisi, c. VI, İstanbul, 1965). — Taylan Aytöre, *Fatih Camii ve Külliyesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 4042, İstanbul, 1965).

Faust, Goethe. *Faust,* çeviren Galip Bahtiyar (İstanbul, 1026). — *Faust,* çeviren Seniha Bedri Göknil (İstanbul, 1935). — A. Adnan Adıvar, *Faust Tahlil ve Tecrübesi* (İstanbul, 1940). — *Faust,* çeviren Recai Bilgin (İstanbul, 1941, 1943, 1966, Ankara, 1946). — Burhaneddin Batıman, *Goethe. — Faust* (2 c., İstanbul, 1942 - 1949). — J. Calvet, *Dünya Edebiyatının Ölmeyen Üç Tipi: Hamlet, Don Kişot, Faust,* çeviren Suut Kemal Yetkin (İstanbul, 1945). — Melahat Özgü, *Faust Tefsirleri* (Ankara, 1950). — *Faust,* çeviren Sadi Irmak (İstanbul, 1960). — *Faust,* çeviren Vasfi Mahir Kocatürk (Ankara, 1965, 1968).

Fazlî Çelebi (Kara Fazlî de denir), *Latifî Tezkiresi.* — *Âşık Çelebi Tezkiresi.* — *Hasan Çelebi Tezkiresi.* *Zübdet-ül-Eş'ar.* — *İslâm Ansiklopedisi.*

Fazlullah Hurufi, Emir Gıyaseddin Muhammed, *İstivânâme* (Ali Emiri ktp. Farsça Bölümü, nu. 269). — Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye* (İstanbul, 1927). — Rıfkı Melül Meriç, *Hurufîlik* (Üniversite ktp. Tez nu. 305, İstanbul, 1936).

Fecriati edebiyatı, Cahide Başol, *Fecr-i Âti Edebiyatı* (Üniversite ktp. Tez nu. 483, İstanbul, 1940). — Hasan Âli Yücel, *Edebiyat Tarihimizden* (İstanbul, 1957). — Naşide Aldemir, *Fecr-i Âti Edebiyatında Akşam Temi* (Üniversite ktp. Tez nu. 3456, İstanbul, 1964). — Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (Türkoloji Dergisi, c. II, sayı 1, Ankara, 1963).

Felsefe, İsmail Hakkı, *Felsefe Dersleri* (İstanbul, 1330). — İzmirli İsmail Hakkı, *Felsefe-i İslâmiye Tarihi* (İstanbul, 1336). — Rıza Tevfik, *Felsefe Dersleri* (İstanbul, 1338). — M. Şekip Tunç, *Felsefe Dersleri* (İstanbul, 1926). — Emile Faquet, *Yeni Felsefe Tarihi,* çeviren Ahmet Hidayet (İstanbul, 1927). — Hilmi Ziya Ülken, *Felsefe Dersleri* (İstanbul, 1928). — Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi,* çevirenler Mehmet İzzet-Orhan Sadettin (2 c., İstanbul, 1927-1928). — Ernst von Aster, *Felsefe Tarihi Dersleri,* çeviren Macit Gökberk (İstanbul, 1943). — M. Namık Çankı, *Büyük Felsefe Lûgati* (3. c., İstanbul, 1954-1958). — Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş* (2 c., Ankara, 1957-1958). — Bertrand Russel, *Felsefe Meseleleri,* çeviren Abdülhak Adnan Adıvar (İstanbul, 1963). — A. Weber, *Felsefe Tarihi,* çeviren Vehbi Eralp (İstanbul, 1964). — Kâmran Birand, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi* (Ankara, 1964). — Emile Bréhier, *Bugünkü Felsefe Konuları,* çeviren Mehmet Toprak (İstanbul, 1966). — Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul, 1967). — Bertrand Russel, *Batı Felsefesi Tarihi,* çeviren Muammer Sencer (İstanbul, 1969). — Selahattin Hilav, *100 Soruda Felsefe El Kitabı* (İstanbul, 1970).

Felsefe Lûgati, Voltaire. *Felsefe Sözlüğü,* çeviren Lütfi Ay (4 c., İstanbul, 1943, 1946, 1. cilt 2. baskı 1963).

Felsefenin İlkeleri, Descartes. *Felsefenin İlkeleri,* çeviren Mehmed Karasan (İstanbul, 1943, 1946, 1963).

Felsefenin Sefaleti, Karl Marx. *Felsefenin Sefaleti,* çeviren Erdoğan Başar (Ankara, 1967).

Felsefe Tarihi, Emile Bréhier. *Felsefe Tarihi,* çeviren Miraç Katırcıoğlu (İstanbul, 1969).

Feraiz, Mustafa Hayati, *Ferzianâme* (İstanbul, 1875). — Mahmud Esad Seydişehri, *Feraid-ül-Feraiz* (İstanbul, 1883). — Cevdet, *İlm-i Feraiz* (İstanbul, 1908). — İsmail Hakkı Manastırlı, *Vesaya ve Feraiz Mecmuası* (İstanbul, 1908). — Ali Himmet Berki, *İslâm Hukukunda Feraiz ve İntikal* (İstanbul, 1954).

Ferhat ile Şirin, M. Fuat Köprülü, *Bursalı Ahi ve Şirin ü Perviz* (Yeni Mecmua, nu. 54, İstanbul 1918). — Enver Aycan, *Ferhat ve Şirin* (Üniversite ktp. Tez nu. 966, İstanbul 1944). — Faruk K. Timurtaş, *Hüsrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin Hikâyesi* (Türk Dili ve Elebiyatı Dergisi, c. IX, İstanbul, 1959). — Faruk K. Timurtaş, *İran Edebiyatında Hüsrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin Yazan Şairler* (Şarkiyat Mecmuası, c. IV, İstanbul, 1961).

Fetva, İlmiye Salnamesi. — Y. Ziya Yörükan, *Bir Fetva Münasebetiyle Fetva Müessesesi, Ebusuud Efendi ve Sarı Saltuk* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. I, sayı 2-3, Ankara, 1952). — M. Tayyib Okiç, *Bir Tenkidin Tenkidi* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. I, sayı IV, 3, Ankara, 1953). — Ali Himmet Berki, *İslâm Şeriatında Kaza (Hüküm ve Hâkimlik Tarihi ve İfta Müessesesi)* [Ankara, 1962]. — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* (Ankara, 1965).

Fıkıh veya **Fıkh,** Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiye ve Istıhalat-ı Fıkhıye Kamusu,* (6 c., İstanbul, 1949-1952). — Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku* (Ankara, 1954) — W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi,* çeviren Fuat Köprülü (Ankara, 1963). — Hayrettin Karaman, *Fıkıh Usulü* (İstanbul, 1964). — Osman Keskioğlu, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku* (Ankara, 1969).

Fırtına, W. Shakespeare. *Fırtına,* çeviren Haldun Derin (Ankara, 1944-1964).

Fidye, Muhammed Hamidullah, *İslâmda Devlet İdaresi,* çeviren Kemal Kuşçu (İstanbul, 1963).

Figanî Ramazan Çelebi, Firuze Kölan, *Figanî, Hayatı ve Şiirleri* (Üniversite ktp. Tez. nu. 2672, İstanbul, 1957). — Abdülkadir Karahan, *Figanî ve Divançesi* (İstanbul,

1966). — Çetin Alper, *Figanî Divançesindeki Mazmunlar ve Bazı Hususiyetler* (Üniversite ktp. Tez nu. 6245, İstanbul, 1969).

Fiil, Jean Deny, *Türk Dili Grameri,* çeviren Ali Ulvi Elöve (İstanbul, 1941). — A. Cevat Emre, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul, 1945). — A. von Gabain, *Türkçede Fiil Birleşmeleri* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Ankara, 1953). — Tahsin Banguoğlu, *Türkçede Tekerrür Fiilleri* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Ankara, 1956). — Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul, 1962). — Hikmet Dizdaroğlu, *Türkçede Fiiller* (Ankara, 1963). — Kevser Acarlar, *Fiil Kiplerinde Anlam Kaymaları Nedenleri* (Türk Dili, nu. 213, Ankara, 1969).

Fikirtepe, Kurt Bittel, *Fikirtepe Kazısı* (V. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1960).

Firavun, *İslâm Ansiklopedisi.*

Fiyat veya **Fiat.** Julin Armand, *Fiat İstatistikleri, İndeksler Metodu ve Geçinme İndeksleri,* çeviren Selim Sabit Aykut (Ankara, 1945). — Tosun Öztekin, *Fiyat Nizamını İhlâl Suçları* (İstanbul, 1960). — Jean Marchal, *Fiyat Mekanizması,* çeviren Hayrettin Erkmen (Ankara, 1965). — Yüksel Ülken, *Fiyat Teorisi* (İstanbul, 1967). — Nuri Uman, *Fiyat Hareketlerinin İşletmeler Üzerine Etkisi ve Yeniden Değerleme* (Ankara, 1968). — Zeyyat Hatipoğlu, *Fiat Teorisi* (İstanbul, 1969).

Fizik, sir James Jeans, *Fizik ve Filozofi,* çeviren Avni Refik Bekman (İstanbul, 1950). — Erich Hausmann - Edgar P. Slack, *Fizik,* çeviren N. Kürkçüoğlu (2 c., İstanbul, 1966-1967).

Foça, George Bean, *Aegean Turkey an Archaeological Guide* (Londra, 1966). — Henri Metzger, *Anatolien,* c. II (Münih, 1969).

Folklor, Arnold von Gennep, *Folklor,* çeviren Pertev N. Boratav (Ankara, 1939). — Sabri Esat Siyavuşgil, *Folklor ve Psikoloji* (Ankara, 1939). — Pertev N. Boratav, *Folklor ve Edebiyat* (2 c., İstanbul, 1939-1945). — Kemal Akça, *Folklor* (İstanbul, 1944). — Remzi Oğuz Arık, *Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları* (Ankara, 1947). — P. Saintyves, *Folklor El Kitabı,* çeviren Bi'lâl Aziz Yanıkoğlu (İstanbul, 1951). — Kerim Yund, *Folklor ve Sosyoloji* (İstanbul, 1964). — Şerif Baykurt *Türk Halk Oyunları* (Ankara, 1965).

Fotoğrafçılık, Y. İzzettin Tılıç, *Pratik Fotoğrafçılık Bilgileri* (İstanbul, 1966). — Harold E. Tannerbaum - Nathan Stillman, *Fotoğraf Nedir ve Nasıl Çekilir,* çeviren Lale Özeldi (İstanbul, 1966). — Sümer Eryılmaz, *Pratik Fotoğrafçılık* (İstanbul, 1968). — Hasan Deniz, *Herkes için Amatör Fotoğrafçılık* (İstanbul, 1969).

Fransa, Ernest Robert Curtius, *Fransız Medeniyeti,* çeviren Sabahattin Eyüboğlu (İstanbul, 1938). — R. Biçer, *Fransa ve Fransızlar* (İstanbul, 1941). — Ernest Robert Curtius, *Fransa Üstüne Deneme,* çeviren Sabahattin Eyüboğlu (İstanbul, 1953). — Tar. Ernst von Aster, *Fransız İhtilâlinin Siyasî ve İçtimaî Fikirleri,* çeviren M. Nermi (Ankara, 1927). — Kemaleddin Şükrü, *Büyük Fransız İhtilâli* (İstanbul, 1930). — Ahmet Refik, *Fransız Müverrihleri; Michelet, Lavisse, Vandal* (İstanbul, 1932). — Jacques Bainville, *Fransa Tarihi,* çeviren Hüseyin Cahit Yalçın (2 c., İstanbul, 1938). — Yanko Vacidi, *Fransa ve Prusya Muharebesi* (İstanbul, Tarihsiz). — Enver Ziya Karal, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu* (1797-1802) [İstanbul, 1938]. — A. Mathiez, *Fransız İhtilâli,* çeviren Şükrü Kaya (İstanbul, 1940). — Tahsin Öz, *Fransa Kralı Louis Kenz'in Selim III'e Namesi* (Tarih Vesikaları, c. I, sayı 3, İstanbul 1941). — Yanko Vacidi, *Fransa ve Prusya Muharebesi* (İstanbul, Tarihsiz). — F. Ziyaeddin Fındıkoğlu, *Fransız İhtilâli ve Tanzimat* (İstanbul, 1943). — A. Aulard, *Fransız İnkılabının Siyasî Tarihi,* çeviren Nazım Poroy (3 c., Ankara, 1944-1945). — Sermet Gökdeniz, *Fransız Bahriyesi ve İkinci Dünya Savaşındaki Faaliyeti* (İstanbul, 1949). — Albert Sorel, *Avrupa ve Fransız İhtilâli,* çeviren Nahid Sırrı Örik (7 c., İstanbul, 1949-1956). — İ. Memduh Seydol, *Fransız İhtilâlinin Dış ve İçyüzü* (İstanbul, 1950). — Jules Michelet, *Fransız İhtilâli Tarihi,* çeviren Hamdi Varoğlu (2 c., İstanbul, 1950-1957). — İsmail Soysal, *Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetlerine Ait Belgeler* (Belleten, c. XV. sayı 60, Ankara, 1951). — Charles Seignobos, *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi,* çeviren Samih Tiryakioğlu (İstanbul, 1960). — Pierre Gaxotte, *Fransız İhtilâli Tarihi,* çeviren Samih Tiryakioğlu (İstanbul, 1962). — İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk - Fransız Diplomasi Münasebetleri* (1789-1802) [Ankara, 1964]. — Paul Louis, *Fransız Sosyalizmi Tarihi* (1789-1950), çeviren Şerif Hulusi (İstanbul, 1966). — Albert Soboul, 1789 *Fransız İnkılâbı Tarihi,* çeviren Şerif Hulusi (İstanbul, 1969). — Stefan Zweig, *Fransız İhtilâlinde Bir Politikacının Portresi, Fouché,* çeviren Burhan Avgad (İstanbul, 1969). — Murat Sarıca, 100 *Soruda Fransız İhtilâli* (İstanbul, 1970).

— Huk. Ragıp Sarıca, *Fransa'da ve Türkiye'de Örfî İdare Rejimi* (İstanbul, 1941). — A. Lütfi Duman, *Fransız Cumhuriyeti Anayasası* (İstanbul, 1950). — Hıfzı Topuz, *Fransada Gazeteciler Statüsü ve Asgarî Ücret* (İstanbul, 1954). — Tekin Alp, *Fransada Bölge Planlaması ve Bölge Valiliği* (Ankara, 1968). — Murat Sarıca, *Fransa ve İngilterede Emredici Vekâletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş* (İstanbul, 1969). — Ercümend Artun, *Fransada Sosyal Güvenlik* (Ankara, 1969).

— İkt. Emin Kuyumcu, *Fransız Malî Kaza Sistemi* (İstanbul, 1962). — M. Lemerle - M. Cazes, *Fransız Planları ve Fransada Millî Ekonomi Planlarının Sonuçları* (Ankara, 1963). — Galip Doğan Âdil, *Fransada Genel Muhasebe Planı ve Tatbikatı* (Ankara, 1965). — Hayri Öncel, *Fransada İktisadî ve Malî Planlama* (İstanbul, 1967).

— Eğ. Hasan Âli Yücel, *Fransa Maarif Teşkilâtında Müfettişler* (İstanbul, 1934). — Hasan Âli Yücel, *Fransada Kültür İşleri* (İstanbul, 1936). — Hayriye Nahabaş, *Fransada Kütüphanecilik* (İstanbul, 1965). — Mürüvvet Avni Özkan, *Fransada Millî Eğitim Teşkilâtı ve Öğretim Reformu* (Ankara, 1968).

— Ed. Halid Ziya Uşaklıgil, *Tarih-i Edebiyat-ı Garbiyeden; Fransız Edebiyatı Dersleri* (İstanbul, 1909). — Reşat Nuri Güntekin, *Fransız Edebiyatı Antolojisi* (3 c., İstanbul, 1929 - 1931). — Yusuf Şerif Kılıçel, *Muhtasar Fransız Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1930). — S. Rahmi Eyüboğlu, *Fransız Realizmi* (Ankara, 1940). — Cevdet Perin, *Fransız Romantizmi* (Ankara, 1942). — Cevdet Perin, *Fransız Edebiyatına Toplu Bir Bakış* (İstanbul, 1943). — Cevdet Perin, *Fransız Edebiyatında Komedi ve Moliere* (İstanbul, 1944). — Daniel Mornet, *Fransız Edebiyatı Tarihi,* çeviren Nevin Yürür (İstanbul, 1946). — Cevdet Perin, *Fransız Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1946). — Yaşar Nabi Nayır, *Fransız Hikâyeleri Antolojisi* (İstanbul, 1949). — Halit Fahri Ozansoy, *Fransız Edebiyatı ve Edebî Okullar* (İstanbul, 1955). — P. Martino, *Fransız Natüralizmi,* çeviren Nebil Otman (İstanbul, 1958). — Tahsin Saraç, *Günümüzün Fransız Şiiri* (İstanbul, 1963). — Orhan Veli Kanık, *Fransız Şiiri Antolojisi* (İstanbul, 1963). — Hüseyin Karakan, *Dünya Şiiri* c. II (*Fransız Şiiri*) [İstanbul, 1963]. — Mediha Sayar, *Fransız Edebiyatında İstanbul* (İstanbul, 1964). — Berke Vardar, *Ana Çizgileriyle Fransız Edebiyatı* (2 c., İstanbul 1965-1967). — Osman Zeki Ünlütürk, *Fransız Edebiyatının Ünlü Yazarları* (Ankara, 1966).

— G. santl. Margrete Dietrich, *Fransız Klasizminin Dekor Sanatçıları,* çeviren Vural Ülkü (Ankara, 1965). — Salah Birsel, *Fransız Resminde İzlenimcilik* (Ankara, 1967).

— Fels. Roger Daval, *Fransız Düşünce Tarihi,* çeviren Mehmet Ulaş (İstanbul, 1968). — Psikol. Georges Dwlshauvers, *Muasır Fransız Psikolojisi,* çeviren Mustafa Şekip Tunç (İstanbul, 1940).

— Sosyol. Necati Öner, *Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei* (Ankara, 1965).

Fransız İhtilâli Tarihi, Jules Michelet, *Fransız İhtilâli Tarihi,* çeviren Hamdi Varoğlu (2 c., İstanbul, 1950-1957, 1. cilt 2. baskı. 1967).

Freud (Sigmund), S. Freud, *Froydizm, Psikanalize Dair Beş Ders,* çeviren M. Şekip Tunç (İstanbul, 1931). — Ayhan Songar, *Freud Teorisinde Doğumda Puberteye Kadar Libido'nun tetkiki* (İstanbul, 1951). — Halis Özgü, *Freud ve Freudizm* (Ankara, 1959). — Halis Özgü, *Çeşitli Görünüşleri ile Freud Doktrini* (Ankara, 1960). — Nezahat Arkun, *Şahsiyet Psikolojisinde Çatışma, İtilme Freud ile İnhibisyon Pavlov'un Karşılaştırılması* (İstanbul, 1962). — Félicien Challaye, *Bütün Yönleri ile Freud ve Freud Doktrini,* çeviren Halis Özgü (İstanbul, 1968). — Stefan Zweig, *Freud ve Öğretisi,* çeviren Emin Eliçin (İstanbul, 1969).

Frigya, Arif Müfid Mansel, *Eski Doğu ve Ege Tarihinin Ana Hatları* (İstanbul, 1945). — Şemsettin Günaltay, *Yakın Şark IV. Perslerden Romalılara Kadar* (Ankara, 1951). — Zafer Taşlıkoğlu, *Tanrı Apollon ve Anadolu ile Münasebetleri* (İstanbul, 1954). — Ekrem Akurgal, *Phrygische Kunst* (Ankara, 1955). — Ekrem Akurgal, *Kyzikos ve Ergili Araştırmaları* (Anatolia I, Ankara, 1956). — Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi* (Ankara, 1962).

Fuad Paşa (Mehmed) **Keçecizade,** *Osmanlı Müellifleri* c. I. — Cevdet Paşa, *Tezakir,* yayınlayan Cavit Baysun (4 c., Ankara, 1953-1967). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Fuzuli (Mehmed bin Süleyman), M. Fuat Köprülü, *Fuzuli, Hayatı ve Eserleri* (İstanbul, 1924). — S. Nazif, *Fuzuli* (İstanbul, 1925). — M. Fuad Köprülü, *Fuzuli Hakkında Notlar* (Türkiyat Mecmuası, c. II, İstanbul, 1926). — İ. Alattin Gövsa, *Fuzuli* (İstanbul, 1932). — Tahir Olgun, *Fuzuliye Dair* (İstanbul, 1936). — Muzaffer Esen, *Fuzuli* (İstanbul, 1943). — Celil Özulus, *Fuzuli. Kendi Topraklarında Bir İnceleme* (Niğde, 1948). — Abdülkadir Karahan, *Fuzuli'nin Mektupları* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. II, sayı 3-4, c. III, sayı 1-2, İstanbul, 1948). — Ali Nihad Tarlan, *Fuzulinin Bilinmeyen Kasideleri* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. III. sayı 1-4, c. IV, sayı 3, İstanbul, 1948-1951). — Abdülkadir Karahan, *Fuzuli, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti* (İstanbul, 1949). — Hasibe Mazıoğlu, *Fuzuli - Hafız* (Ankara, 1956). — Müjgan Cunbur, *Fuzuli Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi* (İstanbul, 1956). — Zeynep Korkmaz-Selâhattin Olcay, *Fuzulinin Dili Hakkında Notlar* (Ankara, 1956). — Hamid Araslı, *Büyük Azerbeycan Şairi Fuzuli* (Bakû, 1958). — Cemil Yener, *Fuzulinin Dünyası* (İstanbul, 1966).

Fütüvvet, Ömer Ed - Desûkî, *El-Fütüvve İnde'l-Arab* (Kahire, Tarihsiz). — Abdülbaki Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları* (İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XI; sayı 1-4, İstanbul, 1949). — Franz Taeschner, *İslâm Ortaçağında Futuvva* (Fütüvvet Teşkilâtı), çeviren Fikret Işıltan (İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XV, sayı 1-4, Ankara, 1953) — M. Fuat Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu* (Ankara, 1959).

Fütüvvetnâme, Abdülbaki Gölpınarlı, *Burgacî ve Fütüvvetnamesi* (İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XV, sayı 1-4, İstanbul, 1954). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Şeyh Seyyid Gaybi Oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin Fütüvvetnâmesi* (İktisat Fakültesi Mecmuası, c, XVII, sayı 1-4, İstanbul, 1956). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Fütüvvetname-i Sultanî ve Fütüvvet Hakkında Bazı Notlar* (İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XVII, sayı 1-4, İstanbul, 1956).

G

Gandhi (Mohandas Karamsand), J. Eaton, *Gandhi, Kılıçsız Mücahid,* çeviren Sofi Huri (İstanbul, 1961). — M. K. Gandhi, *Hakikat Yolundaki Tecrübelerinin Hikâyesi,* çeviren Vedat Günyol (İstanbul, 1963).

Garam, Mehmed Kaplan, *Garamdaki Felsefî ve İçtimaî Fikirler* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi c. I, sayı 3-4, İstanbul, 1946). — Gündüz Akıncı, *Abdülhak Hâmid Tarhan* (Ankara, 1954). — Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1956).

genel kaynaklar

Amasya Tarihi, Hüseyin Hüsameddin (4 c., İstanbul 1911-1913, 1927-1935).

Asım Tarihi, Küçükçelebizade İsmail Asım (İstanbul, 1965).

Âşık Çelebi Tezkiresi (Millet ktp. Tarih böl. Nu. 772; Üniversite ktp. T. Y. 2406).

Âşıkpaşazade Tarihi (*Tarih-i Ali Osman*), Âşıkpaşazade (Ali Bey neşri. İstanbul 1913).

Bektaşî Edebiyatı Antolojisi [— *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*], Sadeddin Nüzhet Ergun (İstanbul, 1944).

Beyanî Tezkiresi (Üniversite ktp. T. Y. 2568).

Cevdet Tarihi, Ahmed Cevdet Paşa (12 c., İstanbul, 1883-1891).

Coğrafya Sözlüğü, Sami Öngör (İstanbul, 1961).

Coğrafya Terimleri Sözlüğü, Reşat İzbırak (Ankara, 1964).

Daire-t-ül Maarif-i Farisî (2 c., Tahran, 1967).

Der Grosse Brockhaus (Wiesbaden, 14 c., 1952-1963).

Derleme Sözlüğü, T.D.K. (1-4. c., Ankara, 1963-1970).

Devhat-ül-Meşayih, Topal Ahmed Rifat Efendi (İstanbul, ?).

Dictionnaire Biographique des Auteurs (2 c., Paris, 1964).

Dictionnaire des Oeuvres (4 c., Paris, 1962).

Divanü Lûgat-it-Türk Dizini, T. D. K. (Ankara, 1943).

Dizionario Enciclopedico İtaliano (12 c., Roma, 1955-1960).

Enciclopedia Garzanti (2 c., Milano, 1962).

Encyclopedia Americana (30 c., New York 1970).

Encyclopedia Britannica (24 c., Chicago, 1969).

Esrar Dede Tezkiresi, Esrar Dede (Üniversite ktp. T. Y. 89).

Fatin Tezkiresi, Fatin Davud bin Halid (İstanbul, 1854).

Ferheng-i Mustalahat-ı Urefa, Seccadî (Tahran, 1339).

Fezleke Tarih-i Osmanî, Kâtip Çelebi (2 c., İstanbul, 1869-1870).

Fundamenta [*Philologiae Turcicae*—], (2 c., Wiesbaden, 1959-1964).

Gran Enciclopedia Larousse (1-10 c., Madrid 1967-1969).

Güftî Tezkiresi, Güftî (Üniversite ktp. T. Y. 1533).

Gülbin-i Hanan, Halim Giray (İst., 1870).

Gül-i Ziba [*Zeyl-i Hadikat ül-Vüzera*], Dilaverağazade Ömer (İstanbul, 1854).

Hadikat-ül-Cevamî, Ayvansarayî Hüseyin (İstanbul, 1864).

Hadikat-ül-Vüzera, Osmanzade Taib (İstanbul, 1854).

Hadikat-ür-Rüesa, Ahmed Resmî Efendi (Süleymaniye ktp. Esad Ef. böl. Nu. 3378/1; Lâleli böl. Nu. 2097/m).

Hadikat-ür-Rüesa, Ahmed Resmî Efendi (İstanbul, 1852).

Hammer Tarihi [*Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*], Purgstall Joseph von Hammer (10 c., Mehmed Ata tercümesi, İstanbul, 1911-1918).

Harita-i Kapdanan-ı Derya, Ramizpaşazade Mehmed İzzet (İstanbul, 1833).

Hasan Çelebi Tezkiresi, Kınalızade Hasan Çelebi (Süleymaniye ktp. T. Y. 2525).

Hülâsat-ül-İtibar, Ahmed Resmî Efendi (İstanbul, 1869-1889).

İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi (11 c., İstanbul, 1946-1960).

İlmiye Salnamesi (İstanbul, 1915).

İslâm Ansiklopedisi (1-10 c., İstanbul, 1941-1967).

İstanbul Ansiklopedisi, Reşat Ekrem Koçu (9 c., İstanbul, 1958-1968).

Kamus-ı Türkî, Şemseddin Sami (İstanbul, 1901).

Kamus-ul-Alâm, Şemseddin Sami (6 c., İstanbul, 1888-1898).

Keesing's Contemporary Archives (Londra, 1963-1970).

Künh-ül-Ahbâr, Gelibolulu Âli (Üniversite ktp. T.Y. 5959, Süleymaniye ktp. Esad Ef. böl. Nu. 2162).

Künh-ül-Ahbârdaki Âlim ve Şairler, Muazzez Taku (Türkiyat Enstitüsü. Nu. 90, İstanbul, 1938).

Lâtifî Tezkiresi, Lâtifî (İstanbul, 1896).

Lexikon der Weltliteratur (2 c., Stuttgart, 1964-1968).

Lûtfi Paşa Tarihi [*Tarih-i Âl-i Osman*], Lûtfi Paşa (İstanbul, 1922).

Mecelle-i Nukbe [*Devhat-ün-Nukbe*], Müstakimzade Sadeddin Efendi (Rifat Efendi tertibi, İstanbul, 1866).

Mecellet-ün-Nisab, Müstakimzade Süleyman Sadüddin (Süleymaniye ktp. Halet Ef. böl. nu. 628).

Meşhur Adamlar [— *Hayatları — Eserleri*], İbrahim Alâettin (4 c., İstanbul, 1933-1935).

Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye, Mehmed Esad (İstanbul, 1892).

Münşeat-ı Selatin, Feridun Bey (İst., 1857).

Nefehat-ül-Üns Tercümesi, Lamiî Çelebi (İstanbul, 1872).

Naima Tarihi, Naima (6 c., İstanbul 1863).

Nuhbet-ül-Âsâr, Beliğ (Üniversite ktp. T. Y. 1182; müellef hattı).

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ferit Devellioğlu (Ankara, 1962).

Osmanlı Müellifleri, Bursalı Mehmed Tahir (3 c., İstanbul, 1914, 1923, 1926).

Osmanlı Tarihi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı I-IV. — Enver Ziya Karal V-VIII (8 c., Ankara, 1947-1962).

Osmanlı Tarihi Kronolojisi [*İzahlı*—], İsmail Hami Danişmend (4 c., İstanbul, 1947-1955).

Özel Zooloji, Mithat Ali Tolunay (2 c., İstanbul, 1958-1961).

Papyros-Larousse, *Geniki Pagkosmios Egkyklopaideia* (12 c., Atina, 1964-1969).

Peçevî Tarihi, İbrahim Peçevî (2 c., İstanbul 1866).

Persian-English dictionary, F. Steingass Ph. D. (Londra, 1947).

Ramiz Tezkiresi, Ramiz (Üniversite ktp. T. Y. nu: 91).

Raşid Tarihi, Mehmed Raşid (3 c., İstanbul, 1865).

Redhouse Sözlüğü (Türkçe-İngilizce, İstanbul 1968; İngilizce-Türkçe, İstanbul, 1969).

Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Nihad Sami Banarlı (İstanbul, tarihsiz).

Reşahat Ayn-ul-Hayat, Ali bin Hüseyin Kâşifi (İstanbul, 1852).

Rıza Tezkiresi, Rıza (Millet ktp. Tarih böl. Nu. 764).

Riyazi Tezkiresi, Riyazi (Üniversite ktp. T. Y. 4098, 3280, 761).

Rizzoli-Larousse, Enciclopedia Universale 1-9 c., Milano, 1966-1969).

Safâî Tezkiresi, Safâî (Üniversite ktp. T. Y. 6189).

Salim Efendi Tezkiresi, Salim Efendi (İstanbul, 1897).

Sanat Ansiklopedisi, Celâl Esad Arseven (4 c., İstanbul, 1943).

Sefine-i Nefise [— *Menakıb-ı Mevleviyye*], Mustafa Sakıb Dede (Mısır, 1866).

Sefinet-ül-Vüzera, Mehmed Hafid (İstanbul, 1952).

Sefinet-ür-Rüesa, Ahmed Resmî Efendi (Süleymaniye ktp. Âşir Ef. böl. Nu. 256; Esad Ef. böl. Nu. 2296).

Sehî Tezkiresi, Sehî (Üniversite ktp. T. Y. 3732; basımı, İstanbul, 1907).

Seyahatname, Evliya Çelebi (10 c., İstanbul, 1896-1938).

Sicilli Osmanî, Mehmed Süreyya (4 c., İstanbul, 1890-1893).

Silâhdar Tarihi, Silâhdar Mehmed Ağa (2 c., İstanbul, 1928).

Son Asır Türk Şairleri, İbnülemin Mahmud Kemal İnal (12 cüz., İstanbul, 1930-1942).

Son Sadrazamlar, İbnülemin Mahmud Kemal İnal (14 cüz., İstanbul, 1940-1942).

Şakayık-ı Numaniye Tercümesi, İbrahim bin Ahmed (Millet ktp. Ali Emîri böl. Nu. 727).

Şânîzade Tarihi, Şânîzade Mehmed Abdullah (4 c., İstanbul, 1873-1874).

Şakayık Zeyli [*Hadayık-ül-Hakayık fi tekmilet-iş-Şakayık*]. Atayî (İstanbul, 1851).

Tac-üt-Tevarih, Hoca Saadeddin (2 c., İstanbul, 1862-1872).

Tarama Sözlüğü, T.D.K. (1-4 c., Ankara, 1963-1969).

Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları [*İstanbul Kütüphaneleri* —] (1-9. fasikül. İstanbul, 1943-1949).

Tarih-i Âl-i Osman, Solakzade Mehmed Hemdemî Çelebi (İstanbul, 1879).

Tarih-i Sami ve Şakir, Suphi (İstanbul, 1785).

The Oxford Companion to English Literature (Londra, 1967).

Tibyanu Vesail-il-Hakayık fi-Selasil-it-Teraik, Harirîzade Ahmed Kemaleddin (3 c., Süleymaniye ktp. Fatih böl. Nu. 430-432).

Topkapı Yazmalar Katalogu [*Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu*], Fehmi Edhem Karatay (2 c., İstanbul 1961).

Tuhfe-i Hattatîn, Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi (İstanbul, 1928).

Türk Ansiklopedisi (1-17. c., Ankara, 1946-1969).

Türk Argosu, Ferit Devellioğlu (Ankara, 1970).

Türkçe Sözlük, T.D.K. (Ankara, 1969).

Türk İnkılâbı Tarihi, Yusuf Hikmet Bayur (3 c., Ankara, 1940-1967).

Türk Lûgati, Hüseyin Kâzım Kadri (4 c., Ankara, 1928-1945).

Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İbrahim Alaeddin Gövsa (İstanbul, 1946).

Türk Sanat Tarihi, Celâl Esad Arseven (İstanbul, tarihsiz).

Türk Şairleri, Saadeddin Nüzhet Ergun (3 c., İstanbul, tarihsiz).

Vasıf Tarihi, Vasıf Ahmed (2 c., İstanbul, 1804).

Zübdet-ül-Eş'âr, Faizî (Üniversite ktp. T. Y. 3289, Süleymaniye ktp. Nu. 3723).